İMAM MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN

el-Mâtürîdî

Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (Ö. 333 / 944)

(Çev. Bekir Topaloğlu) 2. bs. - İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020

c. 1; s. 464; 23,5 cm.

ISBN: 978-605-70017-1-9

1. İslâm Dini-Tefsir; 2. Ayetler ve sureler

297.211 DC20

Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)'ye göre yapılmıştır.

ÜMRANİYE BELEDİYESİ KÜLTÜR YAYINLARI - 60

ISBN: 978-605-70017-1-9 (Takım)
Sertifika No: 48324

Proje
Ümraniye Belediye Başkanlığı Adına
İsmet YILDIRIM
Ümraniye Belediye Başkanı

Proje Yönetimi
Kültür İşleri Müdürlüğü

Müellif
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Derleyen
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Ajans
PROJESANAT
www.projesanat.com.tr

Baskı
Sistem Matbaacılık
Sertifika No: 16086

Ümraniye Belediye Başkanlığı
Atatürk Mah. Fatih Sultan Mehmet Cad. No. 63
Ümraniye / İstanbul Tel: 0 (216) 443 56 00 / Dahili: 1137-1184
www.umraniye.bel.tr - kultur@umraniye.bel.tr

ARALIK 2020 - İSTANBUL

TE’VÎLÂTÜ’L-KUR’ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 1

Çeviren

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

GİRİŞ

FÂTİHA SÛRESİ

BAKARA SÛRESİ

KISALTMALAR

[§]	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bk.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
dn.	:	Dipnot
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

“Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla”

ÖNSÖZ

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye ait *Te’vîlâtü’l-Kur’ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011’de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe’ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. m. 944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu’t-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te’vîlât*’ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te’vîlâtü’l-Kur’ân da *Kitâbu’t-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli Başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirin Türkçe’ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan’a teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عزّ وجلّ) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

(Mart, 2015)

EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

*Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz**

A. HAYATI

Sünnî Kelam Okulları'ndan Mâtürîdiyye'nin öncüsü olan[1] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Günümüz Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki Semerkand'ın dış mahallesi olan Mâtürîd'de doğdu. Sâmânoğulları'nın Mâverâünnehir bölgesine hâkim oldukları dönemde yaşadığı bilinmektedir. Doğum tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Rey kadısı olan hocası Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin 248 (862) yılında vefat ettiği dikkate alındığı takdirde bir asra yakın bir ömür yaşadığı tahmin edilen Mâtürîdî'nin, III. (IX.) yüzyılın ilk yarısında doğduğunu söylemek mümkündür.

Geç dönem müelliflerinden Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) onu Ensârî nisbesiyle anmasından hareketle, bazı yeni eserlerde soyunun Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî'ye (ö. 49/669) vardığı belirtilmişse de bu, güvenilir bir bilgiye dayanmamaktadır. Şâyet hakkında kullanılan Ensârî nisbesi sahih bir rivâyete dayanıyorsa, muhtemelen künyesinde bulunan "dine yardımcı kişilerden biri" olması anlamında kullanılmıştır[2]. Şunu da belirtmek gerekir ki Mâtürîdî'nin kızının kızı tarafından torunu olan ve Semerkand kadılığı yapan Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Mâtürîdî'nin (ö. 511/1117), baba tarafından Ebû Eyyûb el-Ensârî soyundan geldiği[3] dikkate alındığı takdirde, baba tarafına ait nesep bağının, yanlışlıkla anne tarafına da nispet edildiğini söylemek mümkündür. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Arap asıllı olması mümkün görünmemektedir. Çünkü eserlerinde kullandığı üslup ve ifadenin kuruluşu, gramer yapısı itibariyle Türk asıllı bir müellifin Arapçası'nı yansıtmaktadır. Bu da onun,

---

* Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Wilferd Madelung, *Studies in Medieval Muslim Thought and History*, VI, 318; a.mlf., *Religious Schools and Sects in Medieval Islam*, II, 117, 121, 125-126.

2 Beyâzîzâde *İşârâtü'l-merâm*, s. 23 ; Zebîdî, *İthâfu's-sâde*, II, 5.

3 Nesefî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, s. 420.

çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğu Semerkant bölgesinde yaşamış Türk kökenli bir ailenin soyundan gelmesini gerektirmektedir. Eserlerinde bazan Farsça kelimeler kullanması ve Türkler'in yaygın olarak yaşadığı Mâverâünnehir bölgesinin köy ve kasabalarında konuşma dili olarak Türkçe'nin, ilim ve kültür dili olarak, Farsça'nın kullanılması[4], bu tezi kanıtlayan önemli bir delildir. Babası Muhammed ve dedesi Mahmud'un dışında aile fertlerinin adları bilinmemektedir. Mâtürîdî'nin tefsirinde, müslüman Türk geleneğinde, erkek çocuğu olmayanların Mansur adında bir oğlu olması temennisiyle "Ebû Mansur" künyesinin verileceğine dair beyanda bulunmasından[5] hareketle erkek çocuğunun olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Hanefî mezhebinde yetişmiş dördüncü kuşak âlimlerden biridir. İmâm Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencisi olan Muhammed b. Hasan es-Şeybânî'nin (ö. 189/805) öğrencisi Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin öğrencilerinin öğrencisidir. Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cûzcânî, Nusayr b. Yahya el-Belhî ve Nişapur kadılarından Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cûzcânî, onun ilim öğrendiği hocalardan bazılarıdır. Ancak asıl öğrenimini, Dâru'l-Cûzcâniyye medresesinde müderrislik yapan Ebû Nasr Ahmed b. Abbâs el-İyâzî'nin ders halkasına katılarak tamamlamış ve ondan icazet almıştır. Öğrenim hayatını bitirdikten sonra Mâtürîdî'nin ne gibi görevler yaptığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakta, sadece çok sayıda öğrenci yetiştirdiğine ve eserler yazdığına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ebû Ahmed el-İyâzî, Ebu'l-Hasan Ali b. Said er-Rustuğfenî, Ebû Muhammed Abdülkerim b. Mûsa el-Pezdevî gibi isimler onun yetiştirdiği âlimlerdendir. Hakîm es-Semerkandî de onun ilim meclislerinde bir arada bulunduğu Hanefî âlimler arasında yer alır.

Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî'nin, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'den (ö. 324/936) kısa bir süre sonra vefat ettiğini nakleder[6]. Sonraki kaynakların bir kısmında Mâtürîdî'nin ölümüne dair 323 (934), 332 (943), 333 (944) ve 336 (947) gibi değişik tarihler kaydedilmişse de Abdülkâhir b. Muhammed el-Kureşî ve Beyâzîzâde, onun 333 (944) yılında vefat ettiğini belirtmiştir[7] ki modern dönemde genellikle bu tarih benimsenmiştir. Mâtürîdî, Semerkant'taki Çârkedîze kabristanına defnedilmiştir. Yakın dostu Hakîm es-Semerkandî, mezar taşına

---

4 Muhammed b. Sultan el-Hûcendî, *Hukmullahi'l-Vâhid*, s. 48.

5 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, XVII, 364.

6 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, I, 360.

7 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 360-361; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 7.

şu anlamdaki bir yazının yazılmasını emretmiştir: “Bu mezar, mesaisini ilme veren, bütün gücünü ilim öğretmek için harcayan, dine dair kaleme aldığı eserleri takdirle yâd edilen ve ömrünün meyveleri toplanan kişinin kabridir”[8]. Sovyetler Birliği zamanında, kabrinin bulunduğu mezarlıkta evler inşa edilmiş ve türbesi yıkılmıştır. 2000 yılında ise kabrinin bulunduğu tahmin edilen mekânda yeni bir türbe yapılmıştır.

B. ESERLERİ

Kaynaklar, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin çeşitli konulara dair eserlerinin adlarını kaydetmektedir. Ebu’l-Muîn en-Nesefî, adlarını belirterek ona on iki eser nispet etmiştir. Ne yazık ki bunlardan sadece iki tanesinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. Kendisine ait olmadığı halde yazma nüshalarında ona nispet edilen ve bu şekilde yayımlanan bazı eserler de mevcuttur.

1. Mâtürîdî’nin Günümüze Ulaşan Eserleri

a. *Te’vîlâtu’l-Kur’ân*. Mâtürîdî’nin günümüze intikal eden en hacimli eseri olup, tefsire dair erken devir İslâm düşüncesi ürünlerinin en önemlilerindendir. *Kitâbu’t-Te’vîlât*, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne* ve *Te’vîlâtü’l-Mâtürîdiyye* diye de anılır. Kitap, başta tefsir olmak üzere kelam, mezhepler, fıkıh, usûl-i fıkıh gibi temel İslâmî ilimlerin yanı sıra İslâm dışı din ve mezheplere ilişkin değerli bilgiler içerir. Kırk civarında yazma nüshası bulunan eser, önce Fâtıma Yusuf el-Haymî tarafından, büyük boy beş cilt olarak neşredilmiş (Kahire 2004), ardından Bekir Topaloğlu’nun ilmî kontrolü altında (editörlüğünde) muhtelif ilim adamları tarafından tahkik edilmiş ve sonuncusu “İNDEKSLER” olmak üzere orta boy on sekiz cilt olarak yayımlanmıştır (İstanbul 2005-2011). Yeni bazı yayınlarda *Te’vîlâtu’l-Kur’ân*’ın Murtezâ Bedir ve Bekir Topaloğlu’nun müşterek editörlüğünde neşredildiği belirtilmiştir. Ancak bu yanlış bir bilgi olup eser yalnızca Bekir Topaloğlu’nun editörlüğünde yayımlanmıştır.[9]

b. *Kitâbu’t-Tevhîd*. Ehl-i Sünnet Kelam Okulu’nun en hacimli ilk kaynağı olan eser, önce Fethullah Huleyf tarafından başarısız bir şekilde neşredilmiş (Kahire 1970), daha sonra Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından tahkik edilerek yeniden yayımlanmıştır (Ankara 2003). Bu son tahkik, İran İslâm Cumhuriyeti kültür bakanlığı tarafından 2008 yılının ödüle lâyık kitabı olarak seçilmiş ve tahkikini yapanlara ödül verilmiştir. Ayrıca Bekir Topaloğlu eseri Türkçe’ye çevirmiştir (Ankara 2002).

---

8 Nesefî, *Tebsıratü’l-edille*, I, 358-360.

9 Ahmet Ak, “İmam Mâtürîdî’nin Hayatı, Eserleri ve Görüşleri”, *Uluğ Bir Çınar*, ed. Ahmet Kartal, Eskişehir 2014, s. 20.

2. Mâtürîdî'nin Günümüze Ulaşmayan Eserleri

a. *Reddü Evâili'l-edille li'l-Kâ'bî*.

b. *Reddü Tehzîbi'l-cedel li'l-Kâ'bî*.

c. *Reddü vaîdi'l-füssâk li'l-Kâ'bî*.

d. *Beyânu vehmi'l-Mûtezile*.

e. *Reddü'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî*.

f. *Reddü Kitâbi'l-imâme li-ba'dı'r-Revâfıd*.

g. *er-Red ale'l-Karâmıta*.

h. *Meâhızu'ş-şerâi'*.

ı. *Kitâbu'l-cedel fî usûli'l-fıkh*.

i. *Şerhu Câmi'i's-sağîr*.

j. *Kitâbu'l-Makâlât*.

3. Mâtürîdî'ye Nispet Edildiği Halde Ona Ait Olmayan Eserler

a. *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*. Mâtürîdî'ye nispet edilerek Haydarâbâd'da yayımlanan (1321/1904) bu eser, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye (ö. 373/983) ait olup, onun tarafından Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ebsat*'ına yapılmış bir şerhtir. Eser, yanlışlıkla Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir.

b. *Risâle fi'l-akâid*. *el-Akîdetü'l-Mâtürîdiyye* diye de anılan risâle, Yusuf Ziya Yörükân tarafından, *Akâid Risâlesi* adıyla *İslâm Akâidine Dair Eski Metinler* (Ankara 1953) içinde yayımlanmış ve tercüme edilmiştir. Risâlenin Mâtürîdî'ye değil, Mâtürîdiyye okuluna mensup bir âlime ait olduğu belirlenmiştir.

c. *Kitâbu't-Tevhid*. Yusuf Ziya Yörükân tarafından, *İslâm Akâidine Dair Eski Metinler* (Ankara 1953) içinde tercüme edilerek ve Mâtürîdî'ye nispetle yayımlanan bu risâle de ona ait değildir.

d. *Kitâbu'l-usûl* (*Usûlu'd-dîn*). Brockelmann tarafından Mâtürîdî'ye nispet edilen eserin de ona ait olmadığı belirlenmiştir.

e. *Risâle fîmâ lâ yecûzu'l-vakfu 'aleyhi fi'l-Kur'ân*[10].

f. *Pendnâme-i Mâtürîdî*. Farsça olup Îrec Efşâr tarafından Mâtürîdî'ye nispet edilmiştir[11].

---

10 Fuat Sezgin, *GAS*, I/4, s. 42.

11 bk. *Ferheng-i İran Zemîn*, Tahran 1345 hş, X, 46-67.

g. *Risâle-i Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî*.

h. *Risâle-i Cânıvâr Dârî*[12].

Eserlerinin adlarından da anlaşılacağı üzere İmam Mâtürîdî, bir taraftan Ehl-i Sünnet Kelam Okulu'nun inşa edilmesini sağlayan kitaplar yazmış, bir taraftan da muhalif mezhep ve din mensuplarınca ileri sürülen görüşleri eleştiren çalışmalar yapmış; böylece Mâverâünnehir bölgesinin sınırlarını aşan bir şöhrete kavuşmuştur.

C. İLMÎ ŞAHSİYETİ

1. Kelâm İlmindeki Yeri

Literatürde "hidâyet önderi" (imâmu'l-hudâ), "hidâyet meşalesi /âlameti" (alemu'l-hudâ), "kelamcıların hocası" (imâmu'l-mutekellimîn), "Ehl-i Sünnet'in Reisi" (reîsü ehli's-sünne), "Müslümanların inançlarındaki yanlışları düzelten kişi" (musahhihu akâidi'l-müslimîn)[13] gibi övgü dolu lakablarından söz edilen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bilindiği gibi Sâmânîler'in, Mâverâünnehir bölgesinde hükümrân olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu devirde Sâmânî hükümdarlarının dinî ve dünyevî ilimlere değer vermesi sayesinde bölgede tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi dinî ilimler; kimya, astronomi, tıp gibi fen ve sağlık bilimleri alanında pek çok âlimin yetiştiği bilinmektedir[14]. Söz konusu âlimler, bölgede hem bid'at olarak niteledikleri inançların yayılmasını engellemişler, hem de bu coğrafyada Ebû Hanîfe'nin öncülüğünü yaptığı aklî bilgiler ile vahiyleri uzlaştıran din anlayışının hâkim olmasını sağlamışlardır. Bir uçta, aklî bilgileri birincil kaynak olarak kabul eden ve hadisleri akâid alanında genellikle dikkate almayan Mûtezilî kelamcıların, diğer uçta da aklî bilgileri ihmal eden ve yalnızca naklî bilgileri öne çıkaran hadisçi ve fıkıhçıların oluşturduğu problemli iki din anlayışına karşı, aklî bilgilerle naklî bilgileri uzlaştıran ve temelleri Ebû Hanîfe tarafından atılan mutedil bir din anlayışının, Mâverâünnehir bölgesinde olumlu bir yankı uyandırması, Mâtürîdî'nin yetişmesine de zemin hazırlamıştır. Mâtürîdî'nin, ders aldığı hocaların ilmî silsile itibariyle Ebû Hanîfe'ye varan bir zincir oluşturması, bunu kanıtlamaktadır[15]. Bu silsile şöyledir: Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cûzcânî, Ebû Süleymân Mûsa b. Süleyman el-Cûzcânî (ö. 200/816), Muhammed b. Hasan es-Şeybânî

---

12 bk. Bekir Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, (Giriş), s. XXVI, XXIX, XXXI-XXXIV.

13 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, II, 130-131; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 59; Murtezâ ez-Zebîdî, *İthâfu's-sâde*, II, 5; Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 195.

14 Makdîsî, *Ahsenu't-tekāsim*, s. 380; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 245.

15 Leknevî, *a.g.e.*, s. 130-131.

(ö.189/805). Buna göre Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin ilmî silsilesi içinde dördüncü kuşağı temsil etmektedir.

Mâtürîdî, Hanefiyye okuluna mensup hocalardan tahsil ettiği İslâm ilimlerine vâkıf olduktan sonra özellikle kelam, usûl-i fıkıh ve tefsir dallarında derinleşmiş, bu ilimleri sistemleştirip geliştirmiş ve bu alanlarda önemli eserler telif etmiştir. Özellikle, esasları kendisinden önce belirlenmiş olan Ehl-i Sünnet akâidini aklî bilgilerle temellendiren deliller geliştirmiş, böylece o, Ebû Hanîfe'den sonra[16] Ehl-i Sünnet Kelâm Okulu'nun ikinci kurucusu olmuştur. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Basra'da geliştirdiği Sünnî Kelam Yöntemi'nin daha üstününü Mâveraünnehir bölgesinde inşa etmiş ve bu coğrafyada Ehl-i Sünnet'in reisi olmuştur. Ancak şu çok önemli farkla ki Mâtürîdî'nin kurduğu Sünnî Kelam Sistemi, Eş'arî'nin geliştirdiğine nispetle daha ileri düzeyde akılcıdır[17].

Mâtürîdî'nin yazdığı nakledilen eserlerin adlarından, onun başta Mûtezile olmak üzere Şîa ve Karâmita gibi mezheplerin fikirleriyle mücadele ettiği de anlaşılmaktadır. Gerek yazdığı eserler, gerek bölgede faaliyet gösteren çeşitli mezheplerin âlimleriyle yaptığı tartışmalar ve gerekse yetiştirdiği âlimlerin ilmî gayretleri, Mâtürîdî'nin inşa ettiği yöntemin yayılıp kökleşmesini sağlamış, böylece müslümanların büyük çoğunluğunun tasvibini kazanmıştır. Nitekim meşhur Eş'arî âlim Fahreddin er-Râzî, ziyareti esnasında Mâverâünnehir bölgesinde yaptığı münazaralarda, bu coğrafyada Mâtürîdî'ye bağlı âlimlerin mevcut olduğundan söz etmiştir[18]. Mâtürîdî'den sonra görüşlerini ve sistemini benimseyenler arasında Ebu'l-Hasan er-Rustuğfenî (ö. 345/956), Ebû Muhammed el-Pezdevî (ö. 390/1000), Ebu'l-Yusr el-Pezdevî (ö. 493/1100) gibi isimler yer almaktadır. Bunlardan sonra Mâtürîdiyye'nin en temel kaynaklarından *Tebsıratü'l-edille*'nin yazarı olan Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115), bu mezhebin kökleşmesinde en büyük katkıyı sağladığını belirtmek gerekir. Nesefî, Mâtürîdî'yi şöyle niteler: "O, kolayca elde edilemeyecek farklı bilgilere sahip bir şahsiyettir. Dini ihyâ etmeye çalışmış, onda bulunan deruni hikmet ve hakikatleri açığa çıkarmak için zihnini yoğurmuş bir âlimdir"[19]. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî'ye bağlı olmasına rağmen Mâtürîdiyye adını kullanmamış, bunun yerine, bizzat Mâtürîdî'nin mensup olduğu mezhebin adı olarak açıkladığı Ehl-i Sünnet ismini tercih etmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla

16 Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *a.g.e.*, s. 23.
17 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, VI, 391-392.
18 Râzî, *Münâzarât*, nşr. Fethullah Huleyf, Beyrut 1966, s. 53.
19 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, I, 359.

Mâtürîdiyye adından ilk defa İbn Fadlullah el-Ömerî (ö. 749/1349) söz etmiş[20], daha sonra bu adı Teftâzânî (ö. 792/1390) kullanmıştır[21].

Mâtürîdî'nin, kelamî problemlerin çözümüne dair ortaya koyduğu delilller, kendisinden sonra gelen Sünnî kelamcılar tarafından benimsenip kullanılmasına rağmen gelenekçi din anlayışını temsil eden Fakîhler ve muhaddislerce Mûtezile'ye yakın görülmüştür. Bunun yanında, Eş'ariyye'ye mensup kelamcıların çok sayıda eser yazmaları ve bunların Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulması Mâtürîdî'ye ait görüş ve eserlerin uzunca sayılabilecek bir süre ihmal edilmesine sebep olmuştur. Francis Bacon (1561-1626) ve Descartes'la (1596-1650) birlikte Batı'da yeni felsefî görüşlerin ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti'nde gerileme dönemine girilmesinin ardından, Beyâzîzâde Ahmed Efendi gibi âlimler, Mâtürîdiyye adını kullanarak, bu okula dikkatleri çekmiş[22], ve böylece gözler yeniden Mâtürîdî'ye çevrilmiştir. Son dönem Osmanlı âlimlerinin Mâtürîdiyye okuluna mensup olduklarını fark etmeleri ve Batı düşüncesindeki değişimin oluşturduğu atmosfer, dinî düşüncede yenilenme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Modernizm'in etkisiyle kafa karışıklığına maruz kalmış günümüz İslâm dünyasında, yol gösterici bir ışık olarak Mâtürîdî'nin kelam yöntemi ve din anlayışı yeniden önem kazanmıştır. Bu sebeple de akademik dünyada Mâtürîdî hakkında çeşitli yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır. Bu süreç, günümüzde devam etmektedir.

2. Tefsir İlmindeki Yeri

İmam Mâtürîdî, günümüze ulaşan ilk dirâyet tefsirinin müellifidir. O, bir âyet-i kerîmeyi diğer bir âyetle veya sahih bir hadisle tefsir etmeye önem vermekle birlikte *Te'vîlât*'ında sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinden intikal eden açıklamaları da nakletmiştir. Böylece hem tefsir, hem de âyetlerin ihtiva etmesi muhtemel anlamları akıl yürüterek belirlemeye çalışmak suretiyle te'vîl yöntemini uygulamıştır. Bir başka ifade ile naklî, aklî ve dilbilimsel bilgileri birlikte kullanarak Kur'ân'ı anlamaya çalışmış önemli bir müfessirdir. Naklî bilgileri ihmal etmemesinin bir sonucun olarak âyetlerin yorumunda bazan İsrâiliyât türünden rivâyetleri de kullanmıştır. O, akılcı bir müfessir olması itibariyle, âyetleri tefsir ederken lafzî ve zâhirî anlamlardan uzak durmuş, bunun bir sonucu olarak mecâzî anlamları öne çıkarmıştır. Canlı-cansız bütün varlıkların

20 İbn Fadlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr*, VI, 46.

21 Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 271.

22 Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *a.g.e.*, s. 53, 189, 244, 312.

Allah'ı tesbih ettiğini beyan eden[23] âyet-i kerîmeyi tefsir ederken bu tesbihin, her varlığın Allah'ın birliğine işaret eden bir yapı taşımaları anlamına geldiğini söylemesi; âhirette amellerin tartılacağını, tartıları ağır gelenlerin kurtulacağını, hafif gelenlerin ise hüsrana uğrayacaklarını haber veren âyet-i kerîmeyi tefsir ederken de "ağırlığa"; yapılan amelin âhirette değer taşıması, "hafifliğe" ise; değersiz olması anlamını vermesi, mecâzî tefsir örneklerinden bazılarını teşkil eder[24]. Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*'ı, Ehl-i Sünnet'in görüşünü teyit eden ve muhalif mezhepleri reddeden bir üslûba sahip olduğundan zihinlerde, âyetleri mezhep bağlamında yorumlayan bir tefsir izlenimi uyandırmaktadır. Mâtürîdî, tefsirinde itikadî mezheplere dair bilgilere yer verdiği gibi fıkhî mezheplere, özellikle Hanefî ve Şâfiî fıkhına ilişkin bilgiler de nakleder.

3. Tasavvuf İlmindeki Yeri

Mâtürîdî'nin eserlerinde tasavvuf ilmine bakışına dair açık bilgiler mevcut değildir. Bununla birlikte kendisinden söz eden kaynaklarda, onunla ilgili bazı menkıbe ve rüyalar nakledilmiştir. Bu menkıbelere göre Hızır aleyhisselâm Semerkant'ta bulunan Deşt Ribatı'nda Mâtürîdî'ye görünmüş, Mâtürîdî onu görünce ondan dua talebinde bulunmuştur. Rivâyetlere göre çeşitli kerametler de göstermiş, yaptığı dualar kabul edilmiştir[25]. Ancak Hızır'la görüştüğüne ilişkin kaynakta Mâtürîdî adı geçmemekte, sadece Şeyh Ebû Mansûr künyesi yer almaktadır, bu da sözü edilen kişinin başka bir Ebû Mansûr olma ihtimalini akla getirmektedir. Takva sahibi olmakta üstün bir konumda bulunduğu nakledilen Mâtürîdî'nin tasavvuf anlayışı Kur'ân ve Sünnet'e uygundur. Nitekim velilerin peygamberlerden üstün olduğuna ilişkin görüşleri reddetmesinden[26], onun Allah'a tâzim, muhabbet ve tevekkülün yanı sıra takvayı ve Resûlullah'a bağlılığı öne çıkaran bir tasavvuf yöntemini benimsediği sonucu çıkarmak mümkündür. *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*'da kendi dönemindeki Mutasavvife'den "Mütekaşşife" adıyla bahseden Mâtürîdî, "**Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz yiyecekleri haram kılmayın**"[27] meâlindeki âyetin, az yemekle yetinmeyi prensip edinen Mütekaşşife'yi reddettiğini belirtmesi[28] de onun tasavvuf anlayışının ip uçlarını verici mahiyettedir. Ayrıca onun "**akşama ve sabaha**

23 el-İsrâ, 17/44.

24 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, VIII, 282-283; V, 293-295.

25 Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, s. 3; Necmeddin en-Nesefî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, s. 32

26 Ahmed b. Mûsâ el-Keşşî, *Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 547, 308a, 314b.

27 el-Mâide, 5/87.

28 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, IV, 290.

ulaştığınızda Allah'ı tesbih edin"[29] meâlindeki âyeti tefsir ederken ümmetin burada "Allah'ı tesbih edin" emrinden, Allah için namaz kılmayı anladıklarını belirterek, bu âyetten zikrin anlaşılmayacağına işaret etmesi[30] de dikkat çekicidir.

4. Fıkıh Usûlü ve Fıkıh İlmindeki Yeri

Talebelerinin derlediği eserlerinde "fakîh" unvanıyla tanıtılan, telif ettiği kitapların yanı sıra okuttuğu fıkıh dersleri sayesinde Semerkant yöresindeki fıkıh okulunun da reisi kabul edilen Mâtürîdî, Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin öğrencisi Alaaddin es-Semerkandî tarafından, Hanefî Mezhebi'nin fıkıh usûlünü oluşturan âlimlerin merkezinde yer aldığı vurgulanır[31]. Fıkıh usûlüne dair yazdığı *Meâhızu'ş-şerâi'* adlı eserinden, bu alanda telif edilmiş eserlerde sıkça alıntılar yapılmış olması, onun bu ilimdeki merkezi konumunu kanıtlayıcı mahiyettedir. Mâtürîdî'nin fıkıh ve usûlüyle ilgili eserleri günümüze intikal etmemekle birlikte *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*'da, ahkâm âyetlerini tefsir ederken bunlardan ürettiği usûl kuralları, onun bu alandaki gücünü ortaya koymakta ve fıkıh usûlüne ilişkin yöntemi hakkında ip uçları vermektedir.

Fıkhı "bir şeyi, başka bir şeyi bilmek için delil olarak kullanmak" diye tarif eden Mâtürîdî, hüküm çıkarma yolunun kıyasla sınırlanamayacağı, bunun yanında içtihadın da çok önemli bir hüküm koyma yöntemi olduğu görüşündedir. O, Hz. Ömer'in Resûlullah zamanında kendilerine müellefe-i kulûb statüsü verilen kişileri, İslâm'ın güç kazanması ve müslümanların çoğalmasını gerekçe göstererek bu statüden çıktıklarını beyan ettikten sonra halife Hz. Ebû Bekir'in bu uygulamayı aynı kişiler hakkında devam ettirmesine ilişkin kararını reddettiğini nakletmiş, ardından da bunu dikkate alarak anlamını yitiren hükümlerin içtihatla nesh edilebileceğine hükmetmiş[32], ayrıca içtihada bağlı olarak hüküm konulabileceğini ve buna göre amel edilebileceği görüşünü benimsemiştir[33]. Mâtürîdî, aklen iptal edilip değiştirilmesi mümkün olmayan hükümlerde neshi câiz görmezken, nesh edilmesi hususunda aklî bir imkânsızlığın bulunmadığı hükümlerin nesh edilebileceğini açıkça belirtmiştir[34]. Ona göre insanların dinî bakımdan sorumluluğunu sağlayan Kur'ân'ın kıyâmete kadar

---

29 er-Rûm, 30/17.

30 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, XI, 166.

31 Alaaddin es-Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl*, nşr. M. Zeki Abduber, Katar 1404/1984, s. 3, 191.

32 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, VI, 392.

33 Mâtürîdî, *a.g.e.*, XVII, 48.

34 Mâtürîdî, *a.g.e.*, VI, 465.

geçerlilik arz etmesi, ancak kıyas ve içtihadın câiz ve meşru görülmesi halinde mümkündür. Zaten Kur’ân’ın, bunların uygulanmasını müslümanlara emreden âyetler içermesi konuya dair açık bir delildir. Aksi takdirde Allah insanları çözümsüzlükle karşı karşıya bırakmış olur. Ona göre iyinin (hüsün) iyi ve kötünün (kubuh) kötü olduğu akıl yoluyla, dinî emir ve yasaklar ise vahiy yoluyla bilinir, akıl bunları müstakil olarak belirleyemez. Mâtürîdî’nin fıkıh usûlü anlayışında Sünnet’in önemli bir yeri vardır. Çünkü Hz. Peygamber’e itaat Allah’a itaat etmek anlamına gelir, bu da onu Allah adına konuşma yetkisine sahip kılar. Bu yaklaşım Mâtürîdî’yi hadisleri değerlendirmeye sevk etmiş, sahabeden beri uygulanan ve sonraki nesillere intikal eden âhâd hadislere önem atfetmiş ve amellere yansımaları yönünden fi‘len mütevâtir kabul ettiği bu tür hadislerin Kur’ân’daki hükümleri nesh edebileceği kanaatine varmıştır[35]. Mâtürîdî, uygulamaya konu olmayan ve dolayısıyla Hz. Peygamber’e aidiyeti kesin bir şekilde bilinemeyen âhâd hadislerden çıkarılacak hükümlerin kesinlik değil ancak kuvvetli bir zan ifade ettiğini belirtmiştir.

Mâtürîdî icma’ın, ilâhî buyruklara itaat eden müçtehitlerin belirli konularda naslardan çıkardığı ortak hükümlerden oluştuğu görüşündedir. Bu durum kendiliğinden değil Allah’ın lütfu ve bu faaliyetlerinde onları başarılı kılmasıyla gerçekleşir[36]. Çünkü müçtehitlerin sosyal ve ilmî seviyelerinin yanı sıra mezhep ve meşrepleri, arzu ve amaçları farklı olmasına rağmen ortak bir hükme varmaları, ancak Allah’ın kendilerini hata etmekten koruması sayesinde mümkün olur. Âlimleri Hz. Peygamber’in varisleri olarak kabul eden Mâtürîdî, Allah Teâlâ’nın, gidecekleri doğru yolu gösteren ve ihtilâf edecekleri konulara dair hükümleri belirleyen âlimler yaratmayıp insanları öndersiz bırakmasını da hikmetle bağdaştırmaz[37]. O istihsânı, naslardan hareketle bir hadiseyi çözme imkânı bulamayan âlimin en iyi hükmü bulmak için galip zannına göre içtihat etmesi olarak değerlendirir.

Sonuç olarak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, ortaya koyduğu görüşleriyle ufuk açan, yol gösteren, günümüzün de tartışma konusu olan dinî meselelere ışık tutabilen ve İslâm düşüncesi tarihinde müstesna mevkiye sahip bir **Türk din âlimi** olarak yerini almıştır.

---

35 Mâtürîdî, *a.g.e.*, I, 88.

36 Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, s. 14-15.

37 İbn Yahya, *Şerhu Cumeli usûli’d-dîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa nr. 1648, 18b-19a.

BİBLİYOGRAFYA

Alaaddin es-Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl*, nşr. M. Zeki Abdülber, Katar 1404/1984.

Bekir Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2003.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm*, nşr., Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1368/1949.

Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, Muhammed b. Muhammed, *Usûlu'd-dîn*, Hans Peter Linss, Kahire 1383.

Ferheng-i İran Zemîn, Tahran 1345 hş, X.

Fuat Sezgin, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums* (*GAS*), Leiden 1967-1984, I-IX.

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr*, nşr. Fuat Sezgin, 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-a'yân*, nşr. İhsan Abbâs, Beyrut 1968-1972.

İbn Kutluboğa, Kasım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, Bağdad 1962.

Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire 1399/1979.

Leknevî, Muhammed b. Abdulhay, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs, Kahire 1324.

Makdîsî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenu't-tekāsim*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1877.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, T*e'vîlâtu'l-Kur'ân*, ed. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2005-2010.

_____, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 2003.

Muhammed b. Sultan el-Hûcendî, *Hukmullahi'l-Vâhid*, Kahire 1355.

Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tebsıratü'l-edille*, nşr. C. Selame, Dımaşk 1993.

Nesefî, Necmeddin, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, nşr. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad 1492/1991.

Râzî, Fahreddin, *Münâzarât*, nşr. Fethullah Huleyf, Beyrut 1966.

Teftâzânî, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsıd*, İstanbul 1277.

Wilferd Madelung, *Religious Schools and Sects in Medieval Islam*, London 1985.

Wilferd Madelung, *Studies in Medieval Muslim Thought and History*, ed. Sabine Schmidtke, Ashagate 2013.

Zebîdî, *İthâfu's-sâde*, II, Kahire 1311.

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

CİLT: I

Çeviren
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

[§] “Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla”

[Te’vil ile Tefsir Arasındaki Fark][1]

Te’vil ile tefsir arasındaki fark beyan edilen şu husustan ibarettir: Tefsir ashaba, te’vil ise âlimlere ait bir iştir. Bunun anlamı şudur ki sahâbe-i kirâm çeşitli meclislerde bulunmuş, birçok olaya şahit olmuş ve Kur’ân’ın hangi olgu veya konu hakkında nâzil olduğunu bilmişlerdir. Binaenaleyh onların âyeti tefsir edişleri büyük önem arzetmektedir, çünkü onlar, olup biteni görmüş ve olaylarda hazır bulunmuşlardır. Zaten âyetten kastedilen de budur. Burada ilâhî beyanın neyi amaçladığını bilmek bir şeyi görmeye benzer ki bu husus, işin iç yüzünü bilenden başkası için mümkün değildir. Nitekim bu anlama bağlı olarak şöyle buyurulmuştur: “Kur’ân’ı şahsî görüşüyle tefsir etmeye kalkışan kimse (cehennemdeki yerine şimdiden) hazırlansın”[2]. Çünkü öylesi, yaptığı tefsir konumundaki açıklamasına Allah’ı şahit tutmaktadır.

Te’vile gelince, bu kelimenin anlamı bir hususun varacağı nihaî noktayı açıklamaktan ibarettir. Te’vil “âle-yeûlu” (آل يئول) kökünden alınmıştır, “rücû eder, şu sonuca varır” anlamında. Ebû Zeyd’in[3] ifadesiyle te’vilin anlamı şudur: Eğer bu, Allah’tan başkasına ait bir söz olsaydı şu şu anlamlara gelirdi. Burada sözü muhtemel mânalara yönlendirmek bahis konusudur. Sözü edilen bu te’vil yönteminde tefsirde olduğu kadar şiddetli bir sakındırma gündeme gelmez, çünkü bunda Allah adına açıklama yapmak gibi bir durum yoktur, zira kişi

---

1 Te’vil ile tefsir hakkındaki bu açıklama, tespitlerimize göre Köprülü hariç, *Te’vîlât* nüshalarının hepsinde yer almıştır. Söz konusu açıklamanın, ders okutması sırasında İmam Mâtürîdî’nin sözlerinden biri olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu kısmın muhtevası onun kanaatleri ve tefsir yöntemiyle paralellik arzetmektedir.

2 Tirmizî, “Tefsîr”, 1.

3 Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sabit el-Ensârî (ö. 215/830) edebiyat ve dil âlimlerinin ileri gelenlerinden biridir. Basralı olup orada vefat etmiştir. Çağdaşları arasında rivayette güvenilir biri olarak şöhret bulmuştur. Biyografi kitaplarında isimleri kaydedilen birçok eseri vardır (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 77; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân*, III, 121).

murâd-ı ilâhîden haber vermemekte ve "Allah bu beyanı ile şunu murad etti", yahut da "şunu kastetti" dememekte, sadece şöyle bir ifade kullanmaktadır: Bu ilâhî beyan şu ve şu anlamlara yönelik ihtimaller taşımaktadır, benim bu söylediklerim insanoğulunun dile getirebileceği hususlardandır, Kur'ânî beyanın içerdiği hikmeti bilen sadece Allah'tır.

4 [§] Burada anlatmaya çalıştığımız hususun bir örneği şudur: Müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın "elhamdülillah" (الحمد لله) kelâmı hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bir kısmı, "Allah kendini övmüştür" demiş, bir kısmı da, "Övülmesini emretmiştir" şeklinde görüş beyan etmiştir. Burada, "Allah şu mânayı değil, bu mânayı kastetmiştir" diyen kimse, sözü edilen cümleyi tefsir etmektedir. Te'vil ise kişinin şöyle demesiyle oluşur: "Buradaki hamd, Allah'a sena ve övgü anlamına ihtimal taşıdığı gibi O'na şükretmeye yönelik bir emir konumunda da olabilir; Allah neyi murad ettiğini ancak kendisi bilir." Sonuç olarak tefsir tek yönlüdür, te'vil ise birden fazla anlamlara ihtimal taşımaktadır.

[1] FÂTİHA SÛRESİ 5

1. "Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla"[1].

[Besmelenin Fâtiha Sûresiyle Münasebeti]

Besmele Fâtiha'dan değil Kur'ân'dan bir âyettir. Besmelenin âyet oluşunun delili, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edilen şu hadistir: Kendisi bir gün Übey b. Ka'b'a, "Sana öyle bir âyet öğreteceğim ki benden önce Süleyman b. Dâvûd hariç kimseye inmemiştir" demiş ve bir ayağını mesciden dışarı atmış, ardındın Ka'b'a, "Kur'ân hangi âyetle başlamaktadır?" diye sormuştur. Übey, "Bismillâhirrahmânirrahîm ile" deyince Resûl-i Ekrem, "İşte sözünü ettiğim âyet budur" buyurmuştur[2]. Bu rivâyette, besmelenin Kur'ân'dan
bir âyet olduğunun delili vardır; [§] şayet besmele sûreden sayılsaydı, Hz. 6
Peygamber'in Übey b. Ka'b'a bir değil 100 küsur âyet öğretmesi gerekirdi. Yine besmele başında bulunduğu sûreden sayılsaydı, Resûl-i Ekrem onu Kur'ân'ın anahtarı değil sûreden bir âyet olarak kabul ederdi.

Şu da bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır ki besmeleyi her bir sûrenin başında tefsir etmeyi gerekli görmeyen müfessirin kanaatine göre onun sûreden bir âyet olmadığı hususu sabit olmuştur. Yine, müslümanların besmeleyi namazda aşikâre okumayışı, onun, başında bulunduğu sûrenin ilk âyetini teşkil etmediğinin diğer bir delilini oluşturmaktadır. Zira herkesçe bilinen bir husustur ki Resûlullah'ın (s.a.) besmeleyi aşikâre okumuş olması ve bu hususun yanında bulunan sahâbîlere gizli kalması imkân dâhilinde bulunmadığı gibi onların bu konuda gaflet edip, kendilerine yönelik dinî bir fayda oluşmaksızın Resûl-i Ekrem'in sünnetini terketmeleri de mümkün değildir; öyle ki bütün

---

1 Aslında İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî besmeleyi -biraz sonra anlatılacağı üzere- Fâtiha sûresinin ilk âyeti olarak kabul etmemekte, buna göre de besmeleye birinci âyet rakamının konmaması gerekmektedir. Ne var ki mushaflarda göze çarpan yaygın kullanıma uyularak rakam konulmuştur.

2 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 368.

müslümanlar besmeleyi aşikâre okumamayı nesilden nesile devralmıştır, hem de aşikare olarak okuma Resûl'ün sünneti olsun ve sonra bu husus gizli kalmış olsun! İşte müslümanların bu uygulamasında besmelenin, başında bulunduğu sûrenin ilk âyeti olmayışının delili bulunmaktadır.

Söz konusu hususun bir delili de Resûlullah'tan rivâyet edilen kutsî bir hadistir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Namazı benimle kulum arasında ikiye taksim ettim. Kul, 'Elhamdülillah … mâliki yevmi'd-dîn'in sonuna kadar okuyunca -ki bunlar üç âyettir-, 'İşte bu ilk yarı bana aittir' buyurdu. Allah Teâlâ kutsî hadisin devamında "ihdinâ"yı (اهدنا) sonuna kadar zikrettikten sonra, 'Bu da kuluma aittir' dedi. Hadisin bu beyanıyla, Fâtiha'nın "ihdinâ"dan (اهدنا) itibaren sonuna kadar olan kısmının üç âyet olduğu sabit olmaktadır, çünkü sûrenin ikiye taksimi ancak bu şekilde düzenine girer. Cenâb-ı Hak, kutsî hadisteki beyanında, 'İyyâke na'budu ve iyyâke nesta'în' (اياك نعبد واياك نستعين) âyeti için, 'Bu benimle kulum arasında ikiye bölünmüştür' buyurdu"[3]. Böylece bu kısmın tek âyet olduğu ortaya çıkmış oldu. Sonuç olarak Fâtiha
7 sûresi besmele hesaba katılmaksızın yedi âyetten ibaret kaldı. [§] Zaten bütün âlimlerin görüşü de sözü edilen sûrenin yedi âyetten oluştuğu yönündedir[4]. Bir de besmele taksim hadisinde söz konusu edilmemiştir, demek ki Fâtiha sûresi onsuz yedi âyetten ibarettir.

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Resûlullah'ın (s.a.), Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın (r.a.) arkasında namaz kıldım, bunların hiçbiri Bismillâhirrahmânirrahîm'i (بسم الله الرحمن الرحيم) aşikâre okumamıştır"[5]. Hz. Ali (r.a.), Abdullah b. Ömer ve bir grup âlimden de aynı mahiyette bir görüş rivâyet edilmiştir[6]. Ümmet içinde şöhret bulan kanaat de budur. Şunu da ilâve etmek gerekir ki Hz. Peygamber'e nispet edilen sihir kıssasında[7] ipliğe atılmış düğümlerin on bir tane olduğu ve Resûlullah'ın besmele çekmeden Muavvizeteyn'i (المعوّذتين) okuduğu nakledilmektedir[8]. Diğer sûrelerin Muavvizeteyn'den bir

---

3 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Nidâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

4 Buna göre "Sırâtallezîne en'amte aleyhim" (صراط الذين انعمت عليهم) kısmı müstakil bir âyet olmaktadır.

5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 273, 275, 278; Müslim, "Salât", 50, 52; Nesâî, "İftitâh", 22.

6 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 17; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, I, 25.

7 bk. Buhârî, "Tıb", 47-50; Müslim, "Selâm", 43.

8 bk. İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 574. İbn Kesîr, hadisin isnadında bazı problemlerin bulunduğunu kaydetmektedir.

farkı yoktur. Bir de besmele her sûrenin başlangıcı kabul edildiği takdirde "eûzü" (اعوذ) konumuna girer[9]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Fâtiha Sûresinin İslâm Dinindeki Yeri ve Namazda Okunuşu]

Bizim kanaatimize göre Kur'ân'ın anahtarını teşkil eden Fâtiha sûresinin içerdiği muhteva bütün insanlar için vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Çünkü bu muhtevada Allah'ı övgü, şan ve şerefle nitelemenin yanında O'nun birliğinin dile getirilmesi, ayrıca kendisinden yardım ve hidâyet talep edilmesi vardır. Bunların hepsi aklı yerinde olan insanların tamamı için gerekli şeylerdir. Şöyle ki bu anlatılanların temel muhtevasında, yaratıcının gerektiği şekilde
tanınması ve lâyık olduğu biçimde övülmesine dair ilkeler mevcuttur. [§] Zira 8
bütün mahlûkata nimetlerini ilkin veren O'dur, her kulun ihtiyacı ve her talep sahibinin arzı O'nun katına yöneliktir. İşte anlattığımız bu özellikleri bünyesinde toplamış olması sebebiyledir ki Fâtiha sûresi, Allah'ın kulları için vazgeçilmez bir mertebeye sahip olmuştur.

Fâtiha'nın namazda okunmasının konumu farz derecesinde değildir. Aslında Fâtiha, zât-ı ilâhiyyeyi yaratılmışlık sıfatlarından tenzih etmeyi amaçlayan tesbihler ve O'nu yüceltmeyi hedefleyen tekbirler gibidir. Bunun yanında Fâtiha namaz ibadetine bağlı olmayarak herkese farzdır, çünkü hiçbir insan için Rabb'ini yakışmayan sıfatlardan tenzih etmemesi ve O'nu yüceltmemesi mümkün değildir. Ne var ki bu husus Fâtiha'yı namazda okumanın farziyetini gerektirmediği gibi mutlak farziyeti vurgulama konumunda bulunmamak şartıyla Fâtiha'nın içinde yer aldığı başka herhangi bir amelde de farz oluşunu gerektirmez. Ancak bütün bunlar, sözü edilen sûrenin muhtevasının tüm insanlar için gerekli olduğu yolunda bahis konusu ettiğim hususun dışında kalır.

Fâtiha'nın namazda okunmasının farz olmadığı konusuna gelince, bu hususu birkaç yolla ispat etmek mümkündür. Birincisi, namazda kırâatın farziyetine, "Kur'ân'ın kolayınıza gelen bir kısmını okuyunuz"[10] meâlindeki âyet-i kerîme ile vâkıf olmuş bulunmaktayız. Bu ilâhî beyanın konumuza delil teşkil etmesi iki açıdandır. Birincisi, Fâtiha'nın dışındaki sûre veya âyetlerin daha kolay olmasının imkân dâhilinde bulunmasıdır. İkincisi, sözü edilen âyet çerçevesinde kırâatın farz oluşu bu görevin hafifletilip kolaylaştırılması suretiyle bizlere yönelik ilâhî bir lütuf biçiminde olmasıdır. Namazda mutlak anlamda Kur'ân okumak farz olmasaydı, okumamamız da mümkün olacağından

9 Müellif İmam Mâtürîdî, Kur'ân okunacağı zaman "eûzü" (اعوذ) ile başlamayı emreden âyet-i kerîmeye işaret etmektedir (bk. en-Nahl 16/98).

10 el-Müzzemmil 73/20.

kırâatın bizim için kolaylaştırılmasıyla Allah'a yönelik şükür borcumuz gerçekleşmezdi. Şunun da belirtilmesi gerekir ki Fâtiha'nın zaruri olarak okunması halinde bizim için seçim hakkından söz edilemez, oysaki sayesinde kırâatın farz oluşunu öğrendiğimiz âyet kolay olanın tercih edilmesi konusunda seçim imkânı getirmektedir. Sonuç olarak söz konusu kırâat âyetinin, Fâtiha'dan başkasına da şâmil olduğu ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

9 [§] İkincisi, Resûlullah kutsî hadisinde, Cenâb-ı Hakk'ın Fâtiha'yı hamd ve senâ konumunda kıldığını haber vermiştir -ki bu, namazın ikiye taksim edilişi hadisinde yer almıştı- böylelikle Fâtiha bu makamda kırâat edilir olmuştur; gerçekte sözü edilen sûreye ille de namazda okunması konumu biçilmemiş, bunun yerine dua ve senâ statüsü verilmiştir. Dua ve senâ ise namazın farzlarından değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Üçüncüsü Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber bir geceyi, Mâide sûresinde "in tüazzibhum" (ان تعذّبهم) diye başlayan âyetle[11] ihya etmiştir; Resûl-i Ekrem kıyamda iken sözü edilen âyeti okuyor, rükûda, secdede ve ka'dede de aynı âyeti tekrar ediyordu[12]. Şu halde namazda başka değil mutlaka Fâtiha'nın okunmasının belirginlik kazanmadığı ortaya çıkmaktadır. Bir diğer husus da Resûlullah'tan nakledilen ve içinde, "Geri dön ve yeniden namaz kıl, zira sen namaz kılmış sayılmazsın!" meâlindeki hadisin de bizim kanaatimizi desteklemesidir. Çünkü Hz. Peygamber namazın nasıl kılınacağını öğrettiği o kişiye, "Kur'ân'ın sana kolay gelen bir kısmını namazında oku!" demiştir[13]. Demek ki farz olan bundan ibarettir.

Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Fâtiha'sız namaz kılınamaz"[14] buyurmuştur. Hz. Peygamber'den Fâtiha'nın namazdaki konumunun açıklanması da şu şekilde nakledilmiştir: "İçinde Fâtiha'nın okunmadığı bir namaz eksik olup kemaline ermemiştir"[15]. Fasit olan bir ibadet eksik, olmakla vasıf-

---

11 "Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır. Şayet onları bağışlarsan şüphesiz izzet ve hikmet sahibi sadece sensin" (el-Mâide 5/118).

12 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 222; V, 149; Nesâî, "İftitâh", 79; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 121.

13 Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre bir gün Hz. Peygamber mescide girmiş, ardından biri gelip namaz kılmış ve Resûlullah'ın yanına gelip selâm vermiş. Resûl-i Ekrem selâmını aldıktan sonra kendisine, "Yerine dön de yeniden namaz kıl, zira sen namaz kılmış sayılmazsın" buyurmuştur. Sahâbî geriye dönüp daha önce olduğu gibi kılmış, sonra gelip Hz. Peygamber'e selâm vermiş, Resûlullah yine aynı talimatı vermiş ve bu durum üç defa tekrarlanmıştır (Buhârî, "Ezân", 95, 122; Müslim, "Salât", 45).

14 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 428; Buhârî, "Ezân", 95; Müslim, "Salât", 35-36.

15 Yukarıda geçen taksim hadisinin bir bölümüdür.

landırılamaz, hadiste zikredildiği şekilde nitelenen bir ibadet, eksik olmakla beraber câiz olan ibadettir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Fâtiha, sonunda "âmin!" (آمين) denilmesiyle özellik kazanmış bir sûredir, zira Fâtiha (namazın) Allah ile kul arasında ikiye taksim edildiğini beyan eden hadisin zikrettiğine göre dua sûresi diye isimlendirilmiştir. Diğer bazı sûrelerde de dua cümleleri bulunmakla birlikte onlar bu özelliğe sahip kılınmamıştır. Bu sebeple de Fâtiha'nın sonundaki âmin aşikâre söylenmemiştir. Burada takip
edilecek yol [§] besmelede zikrettiğimiz gibidir. Şu da var ki besmele, dua ko- 10
numuna Fâtiha'dan daha elverişlidir.

Aslında bütün dualarda sünnete uygun düşen, onların gizli olmasıdır. Bu konudaki kural şundan ibarettir: İmamın ve cemaatin iştirak ettiği her türlü zikir ve duanın Sünnet'e uygun şekli gizli olmasıdır, bundan sadece ihtiyaç hissedildiğinde duyurmaya vesile olanlar istisna edilir. Bu kural Fâtiha'nın sonundaki "veleddâllîn"in (ولا الضالين) ardından söylenecek âmin duasını da kapsar, çünkü burada duyurma ihtiyacı yoktur, böyle yerlerde izlenecek yol gizliliktir. Mamafih "âmin"in gizli olduğu hakkında tevâtüre varan hadisler de mevcuttur. Aşikâre söylendiğine dair haberler ise Asr-ı Saâdet'te cemaatle namaz kılınmaya başlandığının ilk dönemlerine ait olmalıdır[16]. Nitekim Resûlullah bazan kırâatını gündüz namazında da cemaate duyuruyordu. Hz. Peygamber'in âmin dediğine dair haber, onun -gizli aşikâr yönü kastedilmeksizin- bu kelimeyi okuduğunun haber verilmesinden ibaret de olabilir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

* * *

Fâtiha, birçok iyilik özelliğini bünyesinde toplamış bir sûredir. Onun içerdiği her bir özellik de kendi türündeki bütün hayırları ihtiva etmektedir.

Sözü edilen özelliklerden biri şudur ki Fâtiha'nın, "Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur" mânasına gelen, "el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" (الحمد لله رب العالمين) şeklindeki ilk cümlesinde, bütün nimetlere mukabil şükrün sunulması ve bunların ortağı bulunmayan Allah'a nispet edilişi vardır; ayrıca bu cümlede Cenâb-ı Hakk'a imkân dâhiline giren en üst derecede övgü mevcuttur, bu da sözünü ettiğimiz gibi ilâhî nimet ve lütfun bütün yaratıklarını kapsamasıdır. Bundan başka Fâtiha sûresinde Allah Teâlâ'nın, mahlûkatın tamamını başlangıçta yaratması ve onları yaşatıp geliştirmesine yönelik rubûbiyyetinde

16 bk. Buhârî, "Ezân", 111; Müslim, "Salât", 72.

tek ve bir oluşunun ifadesi vardır, bu da “rabbi’l-âlemîn” (رب العالمين) nazm-ı celîli ile sabittir. Aslında bu anlatılanların her biri, dünya ve âhirete ait iyiliğin özelliklerini kendisinde barındırmakta ve içten gelen bir samimiyetle bu âyeti okuyan kimseye dünya ve âhiret selâmetini temin etmektedir.

11 [§] Fâtiha’da azîz ve celîl olan Allah’ı öyle iki isimle niteleme özelliği vardır ki, Cenâb-ı Hak, kendisinden başka herhangi birinin o isimlerin içerdiği mânalardan birine sahip bulunması veya buna kendi kendine hak kazanabilmiş olmasından münezzeh ve berîdir. Bunlar da Allah ve Rahmân isimleridir. Bir de sözü edilen sûrede Allah Teâlâ’yı öyle bir rahmetle vasıflandırma mevcuttur ki kurtuluşa eren herkesin kurtuluşa ermesi ve mutluluğa kavuşanların saadete kavuşması bu rahmet sayesinde mümkün olmakta, ayrıca bütün tehlikelerden aynı rahmetin yetişmesiyle sakınılabilmektedir. Şunu da eklemek gerekir ki Cenâb-ı Hakk’ın engin rahmetinin bir tecellisi de yaratıkların birbirlerine gösterdikleri şefkat ve merhameti yaratmış olması şeklindedir.

Fâtiha sûresinde ayrıca Allah’ı şan, şeref ve güzel övgü ile niteleme çerçevesinde kıyâmet gününe iman etme esası vardır, bu da “mâliki yevmi’d-dîn” (مالك يوم الدين) âyetiyle sabittir.

Fâtiha’da bütün bunlardan başka, tevhid ilkesi, ibadeti O’na özgü kılmak ve bunda samimi davranmak türünden olmak üzere kullar için gerekli olan hususlar da mevcuttur. Bunun yanında her türlü yücelik ve şerefin, ancak azîz ve celîl olan Allah sayesinde elde edilebileceği gerçeği, bütün ihtiyaçların O’na arzedilmesi, bunların yerine getirilmesi ve taleplerin elde edilebilmesi için O’ndan yardım istenmesinin ilkeleri vardır; hem de bütün bu dileklerin kalp huzuru ve gönül ferahlığıyla olması konumunda; çünkü ilâhî yardımın gerçekleşmesi halinde başarısızlık bahis konusu değildir, O’nun koruması durumunda haktan sapma ihtimali yoktur. Sözü edilen sûrede bir de Allah’ın rızâsını sağlayacak yolun talep edilmesi ve tekrarlanan her zaman dilimi içinde azgınlık ve sapıklığa sebep olacak şeylerden korunmasının istenmesi vardır. Bu talep ve istekte bulunurken, Allah’ın hidâyet vermesi halinde kimsenin yoldan sapmayacağı, ümit ve korkunun başkasından değil sadece O’ndan olacağı bilincinin de taşınması gerekmektedir. Zaten kullara ait bütün işler ve uğraşlar bu çizgi üzerinde seyreder: Tuttuğu yolun amacına ulaşması ve arzusunu gerçekleştirmesi için bir vasıta kılmasını Cenâb-ı Hak’tan ümit edip beklemek. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

2. "Hamd âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."

Hamd Allah'a mahsustur. Yüce övgülere layık bulunan Allah'ın kendini övmüş olması ihtimal dâhilindedir; bunun sebebi, insanların O'nun zâtından ötürü hamd ve övgüye lâyık olduğunu anlaması ve O'na hamdetmesidir.

Eğer denilirse ki: Benzeri bir davranış insanlar için makbul olmadığı halde Allah'ın kendisini övmesi nasıl mümkün olabilir?

[§] Buna şöyle cevap verilir: İki sebeple mümkündür. Birincisi, Allah öv- 12
güye başka biri sayesinde değil zâtından ötürü lâyıktır. Binaenaleyh bu ilâhî beyanda, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini övmek suretiyle insanları nezdine yaklaştıracak davranışı tanıtması ve bu yolla onların Allah'ı övmesi bahis konusudur. Diğer varlıkların övgüye lâyık olması ise ancak Allah Teâlâ sayesinde gerçekleşebilir. Şu halde diğer varlıklar övgülerini kendilerine değil O'na yöneltmek durumundadır, çünkü onlar övgüye bizzat değil Allah'ın lütfuyla mazhar olmuşlardır.

İkincisi, Allah Teâlâ hamd ve senâya lâyıktır, çünkü O'na yamanacak bir kusur ve dokunacak bir âfet yoktur ki kendisine eksiklik getirmiş olsun, ayrıca O, herhangi bir emre de muhatap değildir. Kul ise kendisine ârız olacak kusurlar ve gelebilecek âfetlerden uzak değildir; ayrıca kul emri yerine getirmekle övgüye mazhar olurken onu terketmekle de yergiye mâruz kalır. İşte bu durumlarda eksiklik bahis konusudur. Böylesine gereken şey, rahmetiyle kuşatması ve kusurlarını bağışlaması için Allah'a sığınıp yakarışta bulunmaktan ibarettir.

Kendini büyük görme (tekebbür) konumu da bunun gibidir. Biz bu olgu ile Rab'bimizi över fakat aynı şeyi başkasına nispet etmeyiz. Çünkü kulun büyüklenmesine vesile olacak bir özelliği yoktur. Şu sebeple ki bütün insanlar yaratılışı ve sınava tâbi tutuluşu açısından eşittir. İçlerinden birinin elde edebildiği bir üstünlük veya bir yücelik varsa buna kendi başına değil Cenâb-ı Hak sayesinde mazhar olmuştur. Binaenaleyh ona düşen görev hemcinslerine karşı büyüklenmek değil, yüce Rabb'ini tenzih etmek ve şükrünü eda edebilmek için O'na sığınmaktır. Allah Teâlâ ise beşer için söz konusu olan bu konumdan münezzehtir.

Fâtiha'nın başındaki "elhamdülillah" (الحمد لله) beyanının içeriğinde "elhamdülillah (الحمد لله) deyiniz" şeklinde bir emrin bulunması mümkündür. Çünkü hamd Allah'a nispet edilen bir vasıf olup bunu kendisine izafe etmemiz gerekmektedir. Bu sebeple de hamd görevini yerine getirmemizi emretmiş olması muhtemeldir.

Âyetteki hamd iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen rivâyettir. Buna göre "elhamdülillah", "yaratıklarına olan lütufları sebebiyle şükür Allah'a mahsustur", anlamına gelir[17]. Âyetin yorumu da Allah'a şükür tevcihinde bulunmayı emretme şeklinde olur; bu aynı zamanda elden gelen bütün imkânları kullanmak suretiyle itaatkâr olmayı içerir. Nitekim Resûl-i Ekrem'in (s.a.) ayakları şişinceye kadar namaz kıldığı rivâyet edilmiştir. Bu
13 münasebetle kendisine, [§] "Allah geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış değil midir?" diye sorulmuş, o da, "Şükreden bir kul olmayayım mı?" şeklinde cevap vermiştir[18]. Bu davranışıyla Hz. Peygamber bütün taat çeşitlerini Allah'a şükür statüsünde tutmuştur; buna göre Allah'a itaat ve kullukta bulunan, O'na şükretmiş olur. Âyetin yorumu da bu anlama gelir.

İkincisi, hamdin azîz ve celîl olan Allah'a senâ, övgü, lâyık olduğu şekilde nitelendirilmesi, ayrıca nimetleri sadece O'ndan bilmek, kullarına lütuf ve ikramda bulunma konusunda ortağının olmadığına kesinlikle hükmetmek suretiyle şanına yakışmayan şeylerden O'nun tenzih edilmesi mânasını taşımasıdır. Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen şu hadis, bu ikinci yorum çizgisi üzerindedir: "Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurur: Namazı benimle kulum arasında ikiye ayırdım. Kul, 'el-Hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn' dediğinde Allah Teâlâ, 'Kulum bana hamdetti' buyurur"[19]. Burada Cenâb-ı Hak, hamdi nakledildiği konumda kılmış ve iki açıdan onu kulun yaptığı bir senâ olarak kabul etmiştir. Birincisi, kul rubûbiyyeti âlemin tamamında Allah'a nispet etmiş ve başkasından nefyetmiştir. İkincisi, Allah Teâlâ Fâtiha'yı "salât" diye isimlendirmiştir. Salât kelimesi ise senâ ve duanın ismidir, bu da yerginin aksi ve karşıt anlamlısıdır. Yerilmekten berî oluşla nitelemek doruk noktasında övgü ve senâyı ifade eder. Bu sebepledir ki şükür ile hamdin tevcih edilmesi arasında fark gözetilmiştir. Şöyle ki Resûlullah'tan, "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez"[20]

---

17 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 135; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 22; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 10.

18 Buhârî, "Rikāk", 20, "Tefsîr", 48/2; Müslim, "Sıfâtü'l-münâfikîn", 79-81.

19 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Nidâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

20 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 258, 295; III, 32, 74; Ebû Dâvûd, "Edeb", 11; Tirmizî, "Birr", 35.

meâlinde nakledilen hadis gereğince insanlara teşekkür etmekle emrolunduk. Hz. Peygamber bu hadisinde şükrü, yapılan iyiliğe mukabelede bulunma konumunda tutmuştur. Hamd (övgü) ise "birini lâyık olduğu şeyle nitelemek" demektir. Bu sebeple hamd sadece Allah'a yönelik olarak münasip görülmüştür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Âlemlerin Rabb'i. İbn Abbâs'tan (r.a.) "âlemlerin efendisi (seyyid)" diye
tefsir ettiği rivâyet edilmiştir[21]. Âlem "yeryüzünde hareket eden herkes ve her
şey"dir. Rab bazan "efendi oluş" değil "rubûbiyyet" anlamına gelir, [§] zira ter- 14
biye mânasından hareketle insan türü ve diğerlerinden olmak üzere "her şeyin Rabb'i", "göklerin ve yerin Rabb'i", "arşın ve benzerlerinin Rabb'i" demek mümkündür, fakat "göklerin ve benzerinin seyyidi" demek isabetli değildir. Rab ismi "mâlik" anlamına da gelir, çünkü kendisine mülk nispet edilen herkese o mülkün "mâliki" denebilir, fakat "efendisi" (seyyid) denemez, efendi sadece insanlar hakkında kullanılır. Rab ismi bu mânaların tamamını içermektedir, bu sebeple onu "mâlik" mânasına yorumlamak daha münasiptir. Bununla birlikte İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edilen anlam da ihtimal dâhilindedir, çünkü gerçekte Allah zikredilenin (şuurlu canlılar) seyyidi ve Rabb'idir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Müfessirler "âlemîn" (العالمين) kelimesi hakkında farklı görüşler beyan etmiştir. Bir kısmı "âlemîn"i yeryüzünde hareket eden bütün canlılara, bazıları da yeryüzünde ve başka yerlerdeki canlılara şâmil kılmıştır. Diğer bir grup da, "Allah'ın şöyle şöyle âlemleri vardır" demiştir.

Bize göre isabetli yorum kelâm âlimlerinin, "Âlemîn kelimesi yeryüzündeki bütün yaratıkların ve bütün mahlûkātın ismidir" diye ittifak ettikleri görüştür. Tefsir âlimlerinin telakkisi de benzer bir sonuca varır, şu kadar var ki onlar belli şeylerin isimlerini zikretmişlerdir. Kelâm âlimlerinin yorumu onların söylediklerini de, diğerlerini de kapsamaktadır.

Âlem (العالم) (Allah'tan başka) her varlığın adıdır, "halk" (الخلق) da aynı durumdadır. Bu kelimeleri "âlemîn" (العالمين) ve "halâik" (الخلائق) şekline koymak, çoğulun çoğulu anlamına gelen cem'u'l-cem' (جمع الجمع) statüsüne girer, ancak muhtevalarında herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Sözü edilen kelimelerin çoğul kipleri "her dönemin âlemi" ve "her dönemin yaratıkları" anlamına da alınabilir, zira âlem sürekli olarak yenilenir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

21 Taberî, *a.g.e.*, I, 143; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 23.

[Allah'ın Varlığı]

"Rabbi'l-âlemîn" (رب العالمين) tamlamasında, azîz ve celîl olan Allah'ın bütün âlemlerin Rabb'i olduğunun beyan edilişi vardır: Eskiden gelip geçenler, sonraya kalanlar, geçmişte var olanlar, gelecekte var olacakların hepsi. Kimse bu beyanı yalanlamaya dair bir şey söylemeye veya rubûbiyyetin bir kıs-
15 mını kendisine nispet etmeye güç yetirememiştir. [§] Bu durum Allah'tan başka Rab olmadığını ve âlemde O'ndan özge bir yaratıcının bulunmadığını göstermektedir; zira ilkin yaratıp icat eden bir hakîm veya ilâhın bulunup da bu fiilini zâtına nispet etmemesi, kendisine ait olanı başkasınınkinden ayırıp bildirmemesi ve başkası sayesinde değil, kendi zâtıyla varlık kazanan yaratıkların konumunu belirlememesi mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de, "O'nunla beraber hiçbir tanrı yoktur. Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder…"[22] meâlindeki âyetin anlamı da aynı mahiyettedir. İşte bu husus ve buna ek olarak birbirine zıt birçok şeyin bir arada bulunmasına rağmen tabiatın idare edilişinde gözlenen âhenk, tabiat varlıklarının hayatlarını sürdürebilmeleri için birbirine muhtaç olmaları, birinin faydalarının diğerinin varlığına bağlı kalması, bunlardan başka aralarında ilişki bulunan nesnelerin uzak mekânlarda yer tutması ve karşıt durumda bulunması, evet bütün bunlar şu gerçeğin açık bir delilini teşkil etmektedir ki sözü edilen her şeyin yöneticisi birdir ve bu tür bir yönetimin, hakkıyla âlim olmayan bir varlık tarafından yürütülmesi mümkün değildir. *Yardımı istenecek olan yalnız Allah'tır.*

3. "Rahmân ve rahîm olan (Allah)."

Rahmân ve rahîm "rahmet" (رحمة) kökünden türetilmiş iki isimdir. Bu ikisi hakkında "biri ötekinden daha ileri derecede olmak üzere ince, rakîk, yufka" diye anlam verildiği nakledilmiştir[23]. Kelimelere bu mânayı verdiği söylenen kimse, biri diğerinden daha ileri derecede olmak üzere, "latîf" (لطيف) "nezaket ve merhametle muamele eden" anlamını kastetmiş olmalıdır. Bunun da ispatı iki şekildedir. Birincisi, bu konuda naklî delilin gelmesidir, zira Kur'ân'da da yer aldığı üzere Allah Teâlâ'nın isimleri arasında latîf kelimesi mevcuttur, buna mukabil naslarda rakîk ismi zikredilmemiştir. Latîfin anlamı, Allah'ın, gizli kalan hususları ortaya çıkarması ve bunların kendisince bilinir hale gelmesidir, meselâ şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında

---

22 el-Mu'minûn 23/91.

23 İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 92; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 20).

bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde de bulunsa yine Allah onu kıyâmet gününde karşına getirir. Muhakkak ki Allah, en ince işleri görüp bilmektedir (latîf) ve her şeyden haberdardır (habîr)"[24]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkincisi, latîf vefakârlığa, şefkat ve merhamete işaret eden bir kelimedir, rikkat ise kalınlık ve yoğunluğun zıddı olarak "bir şeyin ince oluşu" anlamına gelir. Nitekim "filan yufka yüreklidir" denilir. Şayet "filan latîftir" denilecek olursa [§] bununla vefakâr, merhametli anlamı kastedilmiş olur. Bu sebep- 16
le Allah Teâlâ hakkında latîf ismi kullanılır, fakat rakîk kullanılamaz. Zaten, "Rahmân" ism-i celîlini, "Rızıklarını vermek suretiyle halkına merhamet eden" (latîf) şeklinde tefsir eden de aynı düşünceden hareket etmiştir, ilk dönem âlimlerinden bazıları, latîf isminin yoğun ve kalın olmanın zıddı mânasındaki "letâfet"ten (لطافة) geldiği görüşünü benimsemişse de bu, isabetli olmaktan uzaktır, kelime "lütuf"tan (لطف) gelmektedir.

Yukarıda İbn Abbâs'a atfen sözü edilen "biri ötekinden daha ileri derecede olmak üzere rakîk" mânası da lütuf muhtevası kapsamındadır. Bu ifade iki ihtimal taşımaktadır. Birincisi, rahmân ve rahîm kelimelerinden biriyle (yani rahîmle) vâki olan lütuf daha hususi, daha münasip, daha tam ve kâmildir, bu da müminlere olan rahmetidir; şöyle ki, "Allah müminlere karşı rahîmdir" denilir ve bununla onları diniyle müşerref kılması kastedilir. Ayrıca O, Muhammed ümmetini aralarında merhametli oluşla nitelemiştir[25]; bunun yanında Allah müminleri başkaları için irade buyurduğu dünya nimetlerine ortak kılmış ve aralarında fark gözetmemiştir. Görmez misin ki, "Allah müminlere karşı Rahmân'dır" denilmediği halde "rahîmdir" denilmektedir. Yine genel bir ifade kullanılarak, "Kâfirlere rahîmdir" diye kullanılması doğru değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkinci bir yorum da, "rahmân ve rahîm"den her birinin lütuf ve ihsana diğerinden daha çok işaret etmesidir. Bir bakıma bu iki ismin yan yana gelmesi en üst noktada lütfun ifadesini amaçlamıştır, öyle ki her birinde bulunan ilâhî lütfu tam anlamıyla kavramak imkânsız hale gelmektedir. Ya da her bir ismin içerdiği lütfun doruk noktasını belirleyemeyen bir niteleme anlamı kastedilmiştir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

24 Lokman 31/16.

25 Mâtürîdî, burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Muhammed Allah'ın elçisidir, ona mensup olanlar inanmayanlara karşı sert, kendi aralarında ise merhametlidirler" (el-Feth 48/29).

Söz konusu edilen meselede bir de şu husus var ki Rahmân ismine sadece Allah Teâlâ lâyık olup başkası onunla isimlendirilemez, rahîm ise başkasına isim olarak verilebilmektedir. Buna bağlı olarak Rahmân zatî, rahîm ise fiilî bir isim olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte her ikisi de rahmet kökünden türemiştir. Bu telakkinin ispatı, Araplar'ın rahmân kelimesini yadırgayışlarıdır, halbuki onlardan hiçbiri rahîm kelimesini yadırgamamıştır. Araplar şöyle demiştir: "Rahmân'ın ne olduğunu bilmiyoruz. Emrettiğin şeye secde mi
17 edeceğiz?"[26]. [§] Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: İster Allah deyin ister Rahmân deyin; hangisini derseniz olur"[27] meâlindeki beyanı, Rahmân'ın fiilî değil zatî bir isim olduğunu gösterir. Ne var ki Allah'ın fiili de zatî sıfattır, çünkü O'na ait sıfatın başkasının etkisiyle oluşması imkânsızdır; böyle bir şey Allah'a yönelik övgü ve senânın gerçekleşmesi için başkasına muhtaç olmayı gerektirir. Sonuç olarak böyle bir bağlamda, "Allah övgüye nail olmak için mahlûkatı yaratmıştır" gibi bir iddianın ileri sürülmesi söz konusudur. Gerçekte ise O, bundan münezzehtir, aksine zâtından ötürü bütün hamd ve övgülere lâyıktır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Namazın, başka bir deyişle Fâtiha'nın ikiye taksim edildiğini haber veren hadiste şöyle denilmiştir: "Kul, 'er-rahmânirrahîm' (الرحمن الرحيم) dediğinde Allah Teâlâ, 'Kulum beni yüceltti' buyurur. 'Mâliki yevmi'd-dîn' (مالك يوم الدين) dediğinde ise Cenâb-ı Hak, 'Kulum bana şan ve şeref nispet etti' buyurur."[28] Bir rivâyete göre de Hz. Peygamber sözü edilen ilk âyette şan ve şerefi, ikincisinde ise senâyı söz konusu etmiştir. Aslında bu ikisi aynı sonuca varır, çünkü senânın mânası şeref, lütuf ve cömertlikle nitelemekten ibarettir. "Temcîd" (التمجيد) de aynı şeylerle nitelemeyi ifade eder. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

4. "Ceza ve mükâfat gününün sahibi."

"Mâliki yevmi'd-dîn"in (مالك يوم الدين) "hesabın görüleceği ve amellere karşılık verileceği gün" anlamına geldiği noktasında fikir birliğine varılmıştır.

26 Müellif İmam Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlara, 'Rahmân'a secde edin!' denildiği zaman, 'Rahmân da neymiş? Emrettiğin şeye secde mi ederiz?' derler ve bu emir onların nefretini arttırır" (el-Furkān 25/60).

27 el-İsrâ 17/110.

28 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Nidâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

Cenâb-ı Hakk'ın, "Amellerimizin karşılığını bulacak mıyız?"[29] ve "O gün Allah amellerinin tam karşılığı olan cezalarını verecek"[30] şeklindeki beyanlarında yer alan "din" kavramı da aynı anlama gelir, bu da "dünyada işlenen amellerin karşılığı" (ceza) demektir[31]. "Davranışına uygun düşen karşılık ne ise onu bulursun"[32] anlamında insanlar arasında yaygınlaşan söz de bu esasa dayanır.

"Mâliki yevmi'd-dîn" (مالك يوم الدين) âyetinin anlamı, kıyâmetin zâlimlere boyun eğdirilen gün olma esprisine dayandırılmış olabilir, zira kıyâmet gününün mahiyeti, yüksek mertebesi ve Rabb'inin nezdindeki üstün konumu bu çerçevede belirginlik kazanır.

[İlâhî Sıfatların Ezeliliği]

[§] Sözü edilen âyet-i kerîmede, Cenâb-ı Hakk'ı henüz mevcut olmayan bir şeye mâlik olmakla nitelemenin delili vardır ki bu, kıyâmet günüdür[33]. Şu halde Allah Teâlâ nitelendirilmeye lâyık olduğu bütün sıfatlara başkası sayesinde değil bizzat lâyıktır. Bu sebeple biz, "Allah ezelde yaratıcı, ezelde rahîm, ezelde cömert, ezelde işitendir" demeyi esas kabul ettik, her ne kadar bu sıfatların konusunu oluşturan hususlar ezelde bulunmuyor idiyse de. Bunun gibi, "O, ezelde her şeyin Rabb'i ve her şeyin ilâhıdır" da deriz, her ne kadar şeyler sonradan vücut buluyorsa da. Benzer bir şekilde bu günden "ceza ve mükâfat gününün mâliki" buyurmuştur, halbuki sözü edilen gün henüz gelmemiştir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* 18

5. "Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz."

29 es-Sâffât 37/53.

30 en-Nûr 24/25.

31 Türkçe'de ceza kelimesi "kötü davranışa karşı üzüntü, sıkıntı ve acı veren uygulama" anlamına geldiği halde Arapça'da "hem kötü, hem de iyi davranışa karşı uygulanan ceza ve mükâfat" anlamına gelir.

32 Sahâbî râvisi zikredilmeden Resûlullah'a nispet edilmiş hadisin bir kısmını oluşturur. Hadisin tamamı şöyledir: "İyilik zayi olmaz, günah unutulup silinmez, amellerin karşılığını verecek olan Varlık ölmez, istediğin gibi davran, davranışına uygun düşen karşılık ne ise onu bulursun" (Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 178-179; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 155).

33 Mâtürîdî burada Cenâb-ı Hakk'ın fiilî sıfatlarının kadîm oluşuna temas etmektedir. Kelâm ilminde "tekvîn" diye ifade edilen bu sıfatlar hakkında Mâtürîdiyye ile diğer kelâm ekolleri arasında anlayış farkları vardır (bk. Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 86-91).

[İman'da İstisnâ]

"Yalnız sana kulluk ederiz" meâlindeki ilâhî beyanda *-en doğrusunu bilen Allah'tır-* gizli bir emir kipi bulunmaktadır, yani, "Böyle söyle!" Ayrıca metnin kuruluşu" bunu söyleyen kişinin "inşallah" (ان شاء الله) demesine müsaade etmemiş, aksine kendisinden kesin bir ifade kullanmasını istemiştir.[34]

Aslında böyle bir yerde inşallah (إن شاء الله) demek (istisnâ) iki anlama gelmektedir. Birincisi, kullanılacak ifade kişinin kendi halinden haber vermesi diye yorumlanır. Bu durumda müminin tevhid inancını dile getirirken inşallah dememesi gerekir, çünkü böyle bir yerde sözü edilen ifadeyi kullanan kimse, şüphe ve tereddüdünü dile getirmiş olur. Halbuki Allah Teâlâ müminleri şöyle vasıflandırmıştır: "Müminler, Allah'a ve Resûl'üne iman edip de bunda asla şüpheye düşmeyen kimselerdir."[35] Ayrıca Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme en üstün amelin ne olduğu sorulmuş, o da, "Tereddüt taşımayan imandır" buyurmuştur.[36] İkincisi, iman alanında tereddüt edilen bazı hususlardan
19 dolayı olabilir. **[§]** Ne var ki bunlar, iman konularının bütününü oluşturan manzumenin (mezhep) itikadî meselelerini teşkil ediyorsa burada da şüphe edilmesi mümkün değildir. Zira mezhepler belirli bir süre için değil sürekli olarak benimsenir. Bu sebeple de imanda inşallah demek hiçbir zaman isabetli değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Yalnız sana kulluk ederiz. Bu ilâhî beyan iki mânaya alınabilir. Birincisi tevhiddir. İbn Abbâs'ın (r.a.), "Kur'ân'da yer alan bütün ibadet kavramları tevhid anlamına gelir" dediği rivâyet edilmiştir.[37] Diğer anlam ise buradaki ibadetin Allah'a kulluk edilmesine vesile olan her türlü taatten ibaret olmasıdır. Sözü edilen iki anlam son tahlilde aynı noktada toplanır. Çünkü kulun bütün

---

34 Kelâm ilminde irdelenen konulardan biri de kişinin sahip olduğu iman hakkındaki kanaati ve bunu ifade ediş şeklidir. Konu, ilmî tartışmaya açılırken iki ifade şekli örnek olarak ele alınır: a) "Ben kesin olarak müminim"; b) "Ben inşallah müminim". Mâtürîdiyye âlimleri, ikinci cümlenin bir tür tereddüt anlamı taşıması sebebiyle birinci deyişi tercih etmişler, çoğu Selefe mensup diğer bazı âlimler de mânevî halin Allah nezdindeki konumu ve ayrıca imanın insanın ömrünün sonuna kadar devam edip etmeyeceğinin bilinemeyeceği gerekçesiyle ikinci deyişi benimsemişlerdir, bu ikinci anlayışa istisnâ denilmiştir (bk. Nûreddin es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 175- 176).

35 el-Hucurât 49/15.

36 Burada imanın kalbin, yani psikolojik muhtevanın ameli olduğu hatırlanmalıdır. Hadisin tamamı şöyledir: "Allah nezdinde amellerin en değerlisi tereddüt taşımayan iman, ganimetine dokunulmayan savaş ve Allah tarafından kabul edilen hacdır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 258, 442; III, 411-412; Dârimî, "Salât", 135, "Rikāk", 28; Nesâî, "Îmân", 1, "Zekât", 49).

37 bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, I, 160; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 25-26.

ibadetlerinde Allah'ı tek mâbud olarak tanıması ve hiçbir kimseyi O'na ortak koşmayıp kulluk görevini Allah'a yöneltmesi ve yanlızca O'na ait kılması gerekmektedir. Böylece kul hem ibadette hem de diğer bütün dinî davranışlarında tevhid ilkesini uygulamış olur.

Yapılan bu yoruma bağlı olarak müminin ümidini, korkusunu ve yerine getirilmesini istediği bütün ihtiyaçlarını yaratıklardan uzaklaştırıp Allah Teâlâ'ya arzetmesi gerekmektedir. Bunun bir delili de şudur: "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Allah ise kimseye muhtaç değildir ve övülmeye lâyık olan yegâne varlık O'dur"[38]. Bu açıdan bakıldığında mümin Allah'tan başkasına gerçek anlamda ümit bağlamaz ve ihtiyaçlarını ona arzetmez. Yine mümin herhangi bir yaratıktan, sadece Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği belâlardan birinin kendisine gelmesine O'nun tarafından sebep kılınması açısından korkar; evet bu durumda ondan endişe eder. Ya da mümin Allah'ın kendisine lütfedeceği bir nimetine kulunu vesile kılmasını umar, bundan ötürü beklenti içinde bulunur; fakat kul bu davranışıyla hak yoldan sapmış olmaz. Sonuç olarak tasvir edilen bu davranışlar çerçevesinde günahın bütün çeşitlerinden Allah'a sığınma ve bütün iyilik türlerine ulaşmayı O'ndan isteme durumu ortaya çıkar.

[İnsana Ait Fiiller ve Allah'ın Yardımı]

Ve yalnız senden yardım dileriz. Bu ilâhî beyan, insanın din ve dünya ile ilgili bütün ihtiyaçlarını yerine getirmesi konusunda Allah Teâlâ'dan yardım dilemeyi ifade eder. Ayrıca bu ilâhî kelâmın "yalnız sana kulluk ederiz" meâlindeki ifadeyle oluşan Allah'a sığınmanın ardından, emrettiği kişinin yerine getirmesi ve yasakladığından korunabilmesi için O'ndan yardım dileme anlamına gelmesi de mümkündür. Nitekim insanlar arasındaki yaygın uygulama da aynı çizgi üzerinde seyreder. Onlar Allah'tan başarıya ulaştırmasını, yardımını esirgememesini ve dinen yasaklanan davranışlardan korumasını niyaz ederler. İyi kulların uygulaması hep bu yolu takip edegelmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§] Burada bahis konusu edilen başarı ve yardımın Cenâb-ı Hak'tan ta- **20**
lep edilmesi, Mûtezile'nin insana ait fiillerin yaratılması anlayışına göre doğru değildir. Çünkü kulun mükellef kılındığı şeyleri yerine getirebilmesi için gerekli olan imkânlar kendisine verilmiştir. Mûtezile'ye göre yükümlü tutulduğu hususları yerine getirmesi için gerekli olan imkânlardan bir tanesi bile Allah nezdinde kaldığı takdirde kulun mükellef tutulması câiz değildir. Dolayısıyla

[38] Fâtır 35/15.

insanın zaten kendisine verilmiş bulunan bir şeyi istemesi ilâhî lütfu gizlemesi anlamına gelir, bu ise nimete karşı nankörlüktür. Sonuç olarak sanki Cenâb-ı Hak, nimetlerine karşı nankör davranmayı, onları gizlemeyi ve problem çıkarmak için istemeyi emretmiş gibi olur. Allah hakkında böyle bir zan taşımak ise küfürdür.

Bir de Mûtezile anlayışına göre kulun talep ettiği şey ya Allah’ın lütfu kapsamında bulunmuş olabilir, fakat O, tamamını kula vermemiştir; ya da bulunmaz. İkinci durumda onu istemek Cenâb-ı Hak’la alay etme anlamına gelir. Çünkü birinden kendisinde bulunmayan bir şeyi isteyen kimse, yaygın telakkiye göre onunla alay etmiş sayılır. Şu da var ki insanın talep ettiği şey; **a)** Ya mükellef tutmakla birlikte onu kuluna vermemesi Allah için câiz olan bir şeydir; bu durumda Mûtezile’nin telakkisi temelinden yıkılır, zira onlara göre din açısından kul için yararlı olan bir şeye sahip olup da onu vermediği halde kişiyi mükellef tutması Allah için mümkün görülmez, **b)** Ya da nezdinde bulunan imkânı kuluna vermemesi Allah için câiz olmaz. Bu durumda kulun talepte bulunması, “Allahım, bana haksızlık etme!” anlamına gelir. Rabb’i hakkında bilgisi bundan ibaret bulunan kişiye gereken şey yeniden müslüman olmaktır. Şunu da hatırlatmak gerekir ki Allah Teâlâ’dan yardım talep eden herkes, O’nun nusreti geldiği takdirde başarısız duruma düşmeyeceği ve O’nun koruması gerçekleştiğinde doğru yoldan ayrılmayacağı konusunda kesin bir kanaat ve gönül huzuru içinde olur. Ne var ki Mûtezile’ye göre böyle bir lütufta bulunma imkânı Allah’ın katında bulunmamaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

Hz. Peygamber’den (s.a.), Fâtiha’nın ikiye taksim edildiğini haber veren hadiste şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Allah, ‘Bu benimle kulum arasında iki kısma ayrılmıştır’ buyurur.” Bu kutsî hadis çerçevesinde Fâtiha’nın “iyyâke na‘budu” (إياك نعبد) dışında kalan iki kısmından her birinin Allah’a sığınmayı hedeflemiş olması mümkündür, bu sığınma Cenâb-ı Hakk’a kulluk, O’ndan yardım isteme, ihtiyacını O’na arzetme ve O yüce varlığın ihtiyaçtan müstağni oluşunu ifade etme şeklinde gerçekleşebilir. Sözü edilen bu muhteva, Allah’a yönelik yüceltmeyi ve her çeşit meşru ihtiyacı O’na sunmayı içerir.

İyyâke na‘buduü (إياك نعبد) âyetini teşkil eden iki kısımdan birincisinin, içerdiği ibadet ve tevhid ilkeleri sebebiyle Allah’a, “ve iyyâke neste‘în” (اياك نستعين)
21 kısmının da kula ait olması da ihtimal dâhilindedir, [§] çünkü bu ikinci kısımda kulun, Allah’ın yardımını talep etmesi ve arzusunu yerine getirmesinin temenni edilmesi vardır. Nitekim sûrenin devam eden kısmının dua üslûbuna

büründürülmesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Yukarıda söz konusu edilen kutsî hadiste de azîz ve celîl olan Allah, "Fâtiha'nın bu kısmı kuluma aittir; kulum ne isterse kendisine verilecektir" buyurmuştur[39].

6. "Bize doğru yolu göster."

[Hidâyetin Anlamı]

İhdina's-sırâte. (اهدنا الصراط) İbn Abbâs radıyallahu anhümâ "ihdinâ"ya (اهدنا) "erşidnâ" (أرشدنا) (bizi irşad et) anlamı vermiştir[40]. Aslında irşadla hidâyet aynı anlama gelir, şu farkla ki hidâyet ilâhî muhabbet ve rızâya ulaştırma çerçevesinde halkın anlayışına irşaddan daha yakındır, çünkü bu kelime halk geleneğinde daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

Hidâyet kavramı üç anlamda kullanılır. Birincisi açıklamaktır (beyan). Bilindiği üzere dinî konularda açıklama Allah tarafından yapılmıştır. Bu sebeple Kitap ve Sünnet'te açıklama fonksiyonunu yerine getiren çeşitli ifadelerin varlığı karşısında kimse âyet-i kerîmedeki ihdinâ (اهدنا) kelimesiyle açıklama anlamını kastetmez. Ancak Mûtezile mezhebinin mensupları bu anlamı benimsemiştir.

İkincisi, Allah Teâlâ'nın kulu doğru yola iletmesi ve hak yolun dışına sapmaktan korumasıdır. Bazılarının vitir namazında okudukları Kunut duasının anlamı da aynı şekildedir: "Allahım! Hidâyete erdirdiklerinin içinde bize de daima doğru yolu göster"[41]. Cenâb-ı Hak, bu âyetten itibaren sûrenin sonuna kadar makbul kulların niteliklerini açıklamaktadır. Şayet âyetteki hidâyet Mûtezile'nin dediği gibi beyan anlamına gelseydi, onu ifade eden kısımla "gayri'l-mağdûbi aleyhim ..." (غير المغضوب عليهم) kısmının aynı statüde olması gerekirdi. Şu halde Mûtezile'nin değil, bizim söylediğimizin isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

39 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Nidâ", 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

40 bk. Taberî, *a.g.e.*, I, 174; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 50.

41 Mâtürîdî, Şâfiî mezhebini kastetmiş olmalıdır. Onlara göre Kunut duası Resûl-i Ekrem'in (s.a.), torunu Hz. Hasan'a öğrettiği şu duadır: "Allahım! Hidâyete erdirdiklerinin içinde bize de daima doğru yolu göster. Afiyet verdiklerinle birlikte bize de esenlik lütfet ve bizi, senin kader planının içinde yer alan kötülüklerden koru" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 199-200; İbn Mâce, "İkâmet", 117; Ebû Dâvûd, "Vitr", 5).

Üçüncüsü, hidâyeti bizim için yaratmasını isteme anlamında olmasıdır; çünkü hidâyet, fiili olması açısından Allah'a nispet edilmiştir. O'nun fiilinin eseri olan her şey yaratılmıştır. Bir bakıma kul şöyle demektedir: "Hidâyetimizi yarat!" Bu da hidâyeti bizim kabul etmemizden ibarettir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah Teâlâ'nın mümin olmayı nasip etmek suretiyle zaten hidâyete erdirdiği kimsenin onu talep etmesinin iki yorumu vardır. Birincisi, Allah'ın lütfettiği hidâyetten ayrılmamayı istemektir. İmanın artmasının anlamı da bu çizgi üzerinde seyreder: Daima iman hali üzere olmak.[42] Bu, aynı şeye bakan
22 iki adama benzer, [§] bunlardan birinin bakışını başka tarafa çevirmesi halinde diğerinin bakışının artış kaydettiğini söylemek mümkündür. Diğer bir yorum ise şöyledir: Hayatın her kademesinde insanın hidâyet karşıtı davranışlar sergilemesi endişe edilen bir husustur. Fâtiha'da yer alan bu niyaz vesilesiyle Cenâb-ı Hak, kişiyi daima hidâyet yoluna iletir. Bu, onun için yeniden hidâyeti benimseme anlamına gelir, çünkü mümin, her zaman dilimi içinde bir iman hamlesi yapmak suretiyle zıddı olan bir davranışı reddeder. Allah Teâlâ'nın, "Ey iman edenler! Allah'a … olan imanınızı yeni hamlelerle tazeleyin"[43] meâlindeki beyanı ve benzeri diğer âyetler de aynı durumdadır. Bu ikinci yorum da ziyade (artırma) mânasına alınabilir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Sırât (صراط) kelimesi yapılan bütün yorumlarda "yol" anlamına gelmektedir, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında olduğu gibi: "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur"[44], "De ki: 'İşte bu, benim yolumdur'"[45].

Müfessirler, âyetteki sırât kelimesiyle ne kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı "sırât Kur'ân'dır", bir kısmı da "imandır" demiştir. Hangisi kabul edilirse edilsin, sırât "eğriliği ve sapması olmadan varlığını sürdüren, içinde çelişkiler bulunmayan mânevî bir yol"dur[46]. Bu yoldan ayrılmayan, Fâtiha'da anlatılan ilâhî lütuflara mazhar olur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

42 Mâtürîdî "… Allah'ın âyetleri okunduğu zaman imanlarını pekiştirir …" (el-Enfâl 8/2) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

43 en-Nisâ 4/136.

44 el-En'âm 6/153.

45 Yûsuf 12/108.

46 Mâtürîdî'nin, bu ifadesiyle şu âyet-i kerîmelere işaret ettiğini söylemek mümkündür: "Hamdolsun o Allah'a ki kulu Muhammed'e kitabı indirmiş, bu kitabın içinde sözcükleri ve anlamları açısından hiçbir çarpıklık bulundurmamış, onu âhenkli ve tutarlı kılmıştır" (el-Kehf 18/1-2).

el-Müstakîm. (المستقيم) Bunun anlamına "el-kâim" (القائم) diye belirleyenler olmuştur; yani "kesin aklî ve naklî delillerle sabit olan"; öyle ki hiçbir karşı fikir onu yok edemez. Parlak delillerini, ne düşünce cambazlarının kurnazlığı ne de şüphecilerin aldatıcı kanıtları çürütebilir. Bir görüşe göre müstakîm "kendisine uyup bağlılık göstereni doğru yola sevkeden, kurtuluşa ulaştırıp cennete koyan" demektir. Diğer bir yoruma göre ise müstakîm (المستقيم) "sayesinde doğru yola girilen" anlamına gelir, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Allah gündüzü nesne ve olayları gösteren (mübsır) kılmıştır"[47].
[§] Yani, "nesne ve olayların görülmesine vesile kılmıştır" (yübsaru bih) 23
(يُبصَر به) demektir. Nitekim şu âyet-i kerîme bu mânaya geldiğine ilişkin delil oluşturmaktadır: "Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru yolda yürüyenler … (sümme's-tekâmû)" (ثم استقاموا)[48]. Bu durumda, müstakîm doğru yolu izleyen demektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالِّينَ ﴿٧﴾

7. "Gazabına uğrayanların ve sapmışların yolunu değil, lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu."

Cenâb-ı Hak bu âyette, kendilerine nimet verilen kimseleri söz konusu etmektedir. Allah Teâlâ'nın hidâyet lütfetmesi sebebiyle her müminin üzerinde birçok nimeti vardır. Âyette sözü edilenler "sırât" kelimesinin "din" (iman) anlamına geldiğini göstermektedir, çünkü Allah onu bütün müminlere lütfetmiştir. Bunun yanında âyetin bu kısmını hususi mânaya yoranlar da vardır. Bu durumda âyetin anlamı iki açıdan ele alınabilir. Birincisi, Allah Teâlâ onlara, kitaplara ve aklî delillere vâkıf olmaları açısından lütufta bulunmuştur. Bu yoruma göre sırât, Kur'ân'dan ve çeşitli delillerden ibaret olur. İkincisi, ilâhî nimete mazhar kılınanlar din alanında bir özelliğe sahip bulunmuş olur, onlar bu özellik sayesinde bütün müminlerin üstünde bir yer tutar; meselâ Hz. Dâvûd (a.s.) ve Süleyman'ın, "Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun"[49] şeklindeki sözleri gibi. Bu takdirde "ihdinâ"nın (اهدنا) anlamı da bu anlayış çizgisi üzerinde seyreder.

---

47 Yûnus 10/67.

48 Fussılet 41/30.

49 en-Neml 27/15.

İleri sürülen bir üçüncü yorum da özel alana yönlendirilmiş olup, müminlerin çoğunu diğerlerinden ayırmış ve âyette sözü edilen nimeti onlara has kılmıştır[50]. Ne var ki âyetin devamında yer alan istisna konumundaki ifade, ilâhî iradenin müminlerin tamamına yönelik olduğunu göstermektedir, çünkü sözü edilen irade, gazaba uğramayan ve hak yoldan sapmayanları hedef almıştır.

Lütuf ve ikramda bulunduğun kimseler. Mûtezile kelâmcılarına göre Cenâb-ı Hakk'ın, ilâhî gazaba uğrayanlara ve sapmışlara yönelik olmayıp sadece müminlerden birine has olan herhangi bir lütfu söz konusu değildir, çünkü Allah Teâlâ'nın insana olan lütfu "mutlaka dinî açıdan en elverişli olanı vermesi (aslah) ve rızâsına uygun düşen davranış biçimini beyan etmesi" şeklinde olur, bu ise bütün kâfirlere de verilmiş bulunmaktadır. Şu halde Mûtezile'nin anlayışına göre (âyette görüldüğü üzere) ilâhî lütuflarda müminlere has bir ayırıma gitmek mümkün değildir[51]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

24 **[§]** Gazaba uğrayanların ve sapmışların kimler olabileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler ikisinin de aynı konumda olduğunu söylemişlerdir, çünkü doğru yoldan sapmış olan herkes ilâhî gazaba müstahak olmuş, gazaba uğrayan herkes de hak yoldan ayrılmış olmakla nitelendirilme konumuna düşmüş demektir. Bazıları da gazaba uğrayanların yahudiler olduğunu söylemiştir. Yahudilerin özel olarak bu kötü nitelikle anılmaları, hıristiyanlarda görülmeyen "gerçeğe karşı ısrarlı direnişleri ve azgınlığa varan kibirleri" yüzündendir. Meselâ Hz. Îsâ'nın nübüvvetini inkâr edişleri, onu öldürmeye koyulmaları -ki bu tür davranışları hıristiyanlar yapmamıştır- ayrıca Allah Teâlâ hakkında, "Allah'ın eli sıkıdır"[52] demeleri, yine şu âyet-i kerîmede sözü edilen ifadeleri: "Andolsun ki, 'Allah fakir biz ise zenginiz' diyenlerin sözünü Allah işitmiştir"[53]. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın yahudiler hakkındaki beyanı: "İnsanlar içinde müminlere karşı düşmanlık gösterenlerin en şiddetlisi olarak

---

50 Bu müminleri, Necm sûresinde zikredildiği üzere (53/32) büyük günahlardan ve onur kırıcı davranışlardan sakınan kimselerin teşkil etmesi muhtemeldir.

51 Mâtürîdî'nin burada söz konusu ettiği şey, Mûtezile mezhebince benimsenen "aslah" prensibidir. Bu prensibe göre her konuda dinî açıdan kulun lehine olan şeyi yaratması Allah için gereklidir (vücûb alellah). Ehl-i Sünnet âlimlerince kabul edilmeyen bu prensibin sonuçlarından biri de Allah'ın kâfirlere de her türlü mânevî imkânı vermiş olmasıdır. Bu durumda tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin anlamını belirlemekte güçlükler ortaya çıkar (geniş bilgi için bk. Avni İlhan, "Aslah", *DİA*, III, 495-496).

52 el-Mâide 5/64.

53 Âl-i İmrân 3/181.

yahudilerle müşrikleri göreceksin"[54]. Bunlardan başka puta tapanlara karşı, ileride gelecek bir peygamber sayesinde zafer kazanacaklarını arzu ettikleri ve bunu söyleyip durdukları halde Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme iman etmeyişleri,[55] şiddetli direnişleri ve içlerinde nifak hareketinin baş göstermesi; işte bütün bunlar yüzünden, sapıklık vasfında başkalarıyla ortak bulunmakla birlikte, özel olarak ilâhî gazaba da müstahak olmuşlardır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bu konuda başka bir yorum da söz konusu olup günahları iki gruba ayırmak mümkündür. Bazı günahlar var ki ilâhî gazabı gerektirir; bu, inkâr (كفر) türünü teşkil eder. Bir kısmı da sapıklık (ضلالة) niteliği taşır, bu da inkârın daha altında kalır; Hz. Mûsâ'nın (a.s.), "Ben o işin sonunun ne olacağını düşünmeyenlerden (dâllîn) biri durumunda iken yaptım"[56] demesi gibi. Fâtiha sûresinde hidâyetin layık bulunanlara nispet edilmesi, ayrıca her türlü sapıklıktan ve Allah'ın gazabını celbeden bütün davranışlardan O'na sığınılması eyleminde -kurtuluşa ve ebedî selâmete erişmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür- Mûtezile'nin aslah telakkisinin reddi vardır. Ayrıca Fâtiha'nın ikiye taksim edildiğini haber veren hadiste âlemlerin Rabb'inin, kulun kendisine arzedeceği ihtiyaçları yerine getireceğinin şaşmaz vaadi vardır, çünkü O, kutsî hadisinde şöyle buyurmuştur: "Namazı benimle kulum arasında ikiye ayırdım (kuluma ne isterse verilecektir)."[57]

[§] Şu da var ki Cenâb-ı Hak, sözü edilen hadiste, sûrenin ikinci yarısını 25
kuluna ait kılmıştır. Fâtiha'nın bu bölümünün muhtevasında mevcut olan unsurlar, ihtiyaç içinde bulunulduğunun arz edilişi, dileklerin ulûhiyyet makamına sunuluşu, sûrede bahis konusu edilen iyi niteliklere ulaşma yolunda O'ndan yardım istenmesi ve kötü niteliklerden kendisine sığınılmasından ibarettir. Bütün bu sayılanlar -Mûtezile'nin ileri sürdüğü gibi- doğuştan kulun taşıyacağı nitelikler değildir. Şu halde kulun, emrettiği hususlarda Rabb'ine icâbet etmesinin gerektiği kanıtlanmış oldu. Allah da itaati halinde kuluna söz konusu iyi sonuçları vereceğini vaad etmiştir; şüphe yok ki O, vaadinden caymaz. Allah

54 el-Mâide 5/82.

55 Mâtürîdî, şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Daha önce kâfirlere karşı zafer istedikleri halde Allah katından ellerindeki Tevrat'ı doğrulayan bir Kitap gelince, evet bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince, onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın laneti böyle inkârcılara yöneliktir" (el-Bakara 2/89).

56 eş-Şuarâ 26/20.

57 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Nidâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

Teâlâ, sûrenin ilk yarısının içerdiği hususları kuluna emrettiği ve kul da bir taraftan kendi nefsini sorgularken diğer yönden bütün samimiyetiyle ilâhî emri yerine getirmeye çalıştığı halde, nasıl olur da Mûtezile'nin aslah telakkisi yürürlük kazanabilir? Nasıl olur da lütuf ve ihsan sahibi olan Allah kuluna vaad ettiği şeyi yerine getirmez? Hiçbir zaman bunun olamayacağı açıktır. Üstelik Cenâb-ı Hak, "Bana dua edin, kabul edeyim"[58] buyurmuştur; ayrıca bu âyetten başka, vaadini yerine getireceğini ve verdiği sözden asla caymayacağını ifade eden âyetler[59].

Hz. Peygamber, Fâtiha'nın okunmasına dair bir hadisinde, bu sûreyi Tevrat ve İncil'in muhtevasından daha üstün bir konumda göstermiş[60], onu Kur'ân'ın üçte ikisine denk tutmuş[61], din, beden ve dünya alanında söz konusu olabilecek çeşitli hastalıklara şifa vesilesi kılmış[62], ayrıca her türlü sapıklıktan kurtulma ve bütün nimetlere ulaşma vasıtası yapmıştır. *Sadece Allah'tan yardım dileriz.*

Resûl-i Ekrem, Fâtiha'ya nispet ettiği isimlerle onun İslâm'daki üstün yerini ve paha biçilmez değerini açıklamış, Kur'ân'ın kendisiyle başlaması sebebiyle onu "Fâtihatu'l-Kur'ân" (فاتحة القرأن) diye isimlendirmiştir. Yine Resûlullah'tan,
26 (s.a.) [§] namazda Kur'ân okumaya Fâtiha ile başladığı rivâyet edilmiştir[63]. Söz konusu sûre, mushafların ve Kur'ân'ın yazılmasında başlangıç teşkil ettiğinden; "Fâtihatu'l-kitâb" (فاتحة الكتاب), namaz içindeki kırâate esas oluşturduğundan; "ummu'l-Kur'ân" (ام القرآن) diye de isimlendirilmiştir. Denildi ki burada "umm" (أم) "asıl" demektir; bunun anlamı, Fâtiha'nın muhtevasından hiçbir şeyin nesha ve hükmünün kaldırılmasına ihtimal taşımamasıdır, bu açıdan sûre "asıl" olmuştur. Fâtiha namazın rekatlarında tekrar edildiğinden, "Mesânî" (المثانى) diye de adlandırılmıştır[64]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

58 el-Mu'min 40/60.

59 bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Mu'cem*, "hulf", "va'd" md.leri.

60 Mâtürîdî, muhtemelen Übey b. Kâ'b'ın rivâyet ettiği hadise işaret etmektedir. Hz. Peygamber kendisine, "Sana Tevrat ve İncil'de benzeri bulunmayan bir sûreyi haber vereyim mi?" demiş, o da, "Evet, ey Allah'ın Resûlü" deyince Peygamber, "O, kitabın anahtarı olan sûredir, tekrar tekrar okunan yedi âyettir, bana verilen Kur'ân'dır" buyurmuştur (Mâlik, *el-Muvatta'*, "Salât", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 211; V, 114; Buhârî, "Tefsîr", 1/1, 15/3, "Fedâilu'l-Kur'ân", 9).

61 bk. Takıyyüddin el-Hindî, *Kenzu'l-'ummâl*, I, 556.

62 Fâtiha sûresinin şifa olması konusunda bk. Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 9.

63 bk. Buhârî, "Ezân", 89; Ebû Dâvûd, "Salât", 121-122; Nesâî, "İftitâh", 2.

64 Ebû Hureyre'den (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Fâtiha ummu'l-Kur'ân, Fâtihatu'l-kitâb ve es-Seb'u'l-mesânî'dir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 448).

Fâtiha'da Cenâb-ı Hakk'ın "ihdinâ" (اهدنا) diye başlayıp sonuna kadar devam eden beyanında, şimdiye kadar söylediklerimizden başka iki yorum daha vardır; şu açıdan ki **bize doğru yolu göster** meâlindeki ilâhî kelâm, sûrenin, sonuna kadar içerdiği muhtevanın bir bakıma yerini tutan bir dua cümlesidir, çünkü bu kısımda söz konusu dua cümlesinin açıklamasından başka bir şey yoktur. Birincisi, Allah'ın dinini bütün samimiyetiyle benimseyen kimselere O'nun nimetlerinin hatırlatılması, kendilerinin buna muvaffak kılınması ve hak ettikleri bir alacak olmadığı halde Cenâb-ı Hakk'ın onlara lütufta bulunmasıdır, ikincisi de, kulların her türlü sapma, ilâhî gazap, dalâlet ve günahtan endişe edip bunlardan kurtulmak için Allah'a sığınmasıdır. Bu da **gazaba uğrayanların ve sapmış olanların yolu değil** meâlindeki ilâhî kelâmın işaret ettiği bir mânadır. *Bütün güç ve kudret yüce ve ulu Allah'a aittir.*

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

الٓمٓ ۝١ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ۝٢

1. "Elif. Lâm. Mîm."

2. "Bu kitabın vahiy ürünü olduğu husûsunda hiçbir şüphe yoktur. O, takvâ sahipleri için bir yol göstericidir."

Elif. Lâm. Mîm (الٓمٓ) hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Abdullah b. Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Elif. Lâm. Mîm" (الٓمٓ) "Ben Allah'ım, en iyi bilenim" demektir[1]. Bunun Allah'ın bir yemin ifadesi olduğu söylendiği gibi (bazı sûrelerin başında yer alan) bu tür elifbâ harflerinin, sûrelerin başlangıç kısımlarını teşkil ettiği de belirtilmiştir. Bir başka görüşe göre bu harflerin her biri Allah'ın isimlerinden birinin örtülü (kinâye) anlatımıdır: Elif (أ) Allah, Lâm (ل) lütfu, Mîm (م) de mülkü demektir. Yahut Elif Allah'ın nimetlerine (آلاء), Lâm lütfuna, Mîm yüceliğine (mecd) veya Elif Allah'a, Lâm Cibrîl'e, Mîm Muhammed'e tekabül etmektedir. Diğer bir yoruma göre bunlar, şiir ve benzeri vezinli veya kâfiyeli sözleri ve kâfiyesiz metinleri ayırmak için getirilen (ve şairlerin kasidelerinin başında bir süs ve bir giriş olarak yer verdikleri) teşbîb kabilinden ifadelerdir[2]. Yine denildiğine göre bu müstakil harflerin (hurûf-i mukattaa: birbirine katılmayan harfler) anlamları

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 88.

2 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demiştir: "Kimilerine göre bu elifba harfleri -insanların kâfiyeli ve kâfiyesiz ifadelerinde âdet olduğu üzere- kendilerinden sonra gelen sözün mukaddimesi kabilindendir. Çünkü bir nesir parçasını kaleme alan edibin veya bir kaside dizen şairin âdeti, gazel, kalem ve bahar tasviri gibi asıl konuya giriş yaptığı bir mukaddime ile başlamasıdır. Bununla o, dinleyicinin anlayış ve zihnini, sözünü anlamaya ve kavramaya hazırlamasına fırsat vermiş olur; dolayısıyla bu durum edip veya şairin hedeflediği amaca ulaşmasına bir vesile teşkil eder. İşte sûrelerin başında yer alan söz konusu alfabe harfleri de böyledir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer yer göze çarpan bu üslûbun kullanılmasının sebebi, kâfirlerin Kur'ân'ı dinlememeleri ve ilgi duymamalarıydı. Nitekim Allah Teâlâ bu

28 kendilerini izleyen kısımlarla açıklanmıştır: Meselâ **[§]** "Elif. Lâm. Mîm" (الٓمٓ). Bu kitap meâlindeki âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Burada **bu kitap** kısmı Elif. Lâm. Mîm'in (الٓمٓ) açıklamasıdır. Aynı şekilde "Elif. Lâm. Mîm (الٓمٓ). Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır"[3]. "Elif. Lâm. Mîm. Sâd (الٓمٓصٓ). Bu, sana indirilen bir kitaptır"[4], "Elif. Lâm. Râ (الٓرٰ). Bu kitap…"[5], "Elif. Lâm. Mîm (الٓمٓ). Bunlar, hikmet dolu kitabın âyetleridir"[6] gibi âyetlerde de bu harflerin hemen ardından getirilen kısımlar, onların açıklaması konumundadır. Kimilerine göre bu harflerde ebced hesabı ile İslâm ümmetinin hâkimiyetinin akıbetine dair işaretler bulunmaktadır. Ancak onlar bazı harfleri hesaba katmış bazılarını da katmamışlardır. Bir diğer görüş bu harflerin, Allah'ın hakkında bilgi vermediği müteşâbih grubundan olduğu şeklindedir, çünkü O'nun kullarını dilediği şekilde sınava tâbi tutması mümkündür. Yine bir görüşe göre müşriklerin, "Şu Kur'ân'ı dinlemeyin, onu okunurken gürültüye boğun"[7] sözlerinin ve "Onların, Beytullah yanındaki duaları, ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir"[8] meâlindeki âyet-i kerîmelerin de işaret ettiği üzere müşrikler Kur'ân'ı dinlemiyorlardı. İşte bu sebeple azîz ve celîl olan Allah, dinlemelerine vesile kılmak ve ilâhî tebliği sağlamak için bu elifbâ harflerine kitabında yer vermiştir.

[Kur'ân'da Yer Alan Hurûf-i Mukataa'nın Konumu]

Hurûf-i mukatta'a konusunda hareket noktası olarak biraz önce de sözünü ettiğimiz gibi bunları "yemin ifadeleri" olarak belirlemek mümkündür. Belli sûrelerin başında zikredilenlerle Arap alfabesindeki bütün harfler kastedilmiş olabilir. Çünkü Araplar'ın geleneğine göre kıymeti yüce ve değerli şeyler üzerine ant içilir. Harfler ise dünya ve âhiret düzenini sağlayan temel unsurlardan olup onlar vasıtasıyla bütün faydalı şeylere ulaşılabilir. Bunun yanında mukattaa harfleri, bütün hikmet nevilerinin kendilerinde toplandığı iki büyük nimet olan "konuşma" ve "dinleyip işitme" nimetlerine de işaret etmektedir. Bu sebeple Allah, "Harflerin Rabbi'ne yemin olsun ki" anlamında onlara yemin etmiştir. Veya insanların gözlerinde harflerin kıymetini yüceltmek amacıyla

---

husûsu şu beyanıyla haber vermiştir. "Küfre saplananlar şu Kur'ân'ı dinlemeyin, onu okunurken gürültüye boğun" dedi (Fussılet 41/26; *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 7b).

3 Âl-i İmrân 3/1-2.

4 el-A'râf 7/l-2.

5 Hûd 11/1; İbrâhîm 14/1.

6 Lukmân 31/1-2.

7 Fussılet 41/26.

8 el-Enfâl 8/35.

onlarla yemin etmiştir. Bunun, Allah'ın iradesi çerçevesinde bulunduğu şüphesizdir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazı sûrelerin başında yer alan harflerden her birinin, tekrar edelim ki ebced hesabı ile insanların katında büyük ve önemli birer duruma işaret eden
remiz ve semboller olması da mümkündür. [§] Yine onlarla Allah'ın isim ve 29
sıfatları, yaratıklarına ihsan ettiği nimetleri, İslâm ümmetinin akıbeti, bu ümmetin halife ve devlet başkanlarının sayısı ve İslâm ümmetinin yayılacağı yerler semboller halinde anlatılmış da olabilir. Bu, son derece veciz bir anlatım biçimidir, hatta söz yerine remizle yetinmek ve uzun anlatıma girişmektense işaretleri kâfi görmektir[9]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Bu suretle insanlar Allah'ın kudretine vâkıf olsun ve O'nun, dilediği gerçekleri dilediği sembollere sığdırdığını anlasın, hem de bütün yaratıkların gerçek konumu çerçevesinde. Nitekim eşyada bulunup da akıl ve idrak vasıtalarının mahiyetini anlamaktan âciz kaldığı ve herkesin kavrayamadığı ince sırlar bu cümleden olup, Allah bunların zâhirî ve bâtınî yönlerini dilediğinde beyan etmektedir. Bunun gibi kendi beyanlarını da zaman zaman bu konumda kılması tabiidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Sözü edilen harflerin sûre adları olması da mümkündür. Kitaplarına dilediği isimleri verdiği gibi sûrelerine de dilediği isimleri vermesi Allah'a ait bir iştir. Cins isimleri en fazla beş harfli olduğu gibi mukattaa harflerinden oluşan sûre adları da böyledir[10]. Bunun delili bu tür harflerle başlayan bütün sûrelerin sözü edilen harflerle bağlantı içinde olmasıdır; sanki sûre, başındaki mukattaa harfleriyle kurulmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

9 “Denildiğine göre Kur'ân'da geçen hece harflerinin her biri büyük ve önemli birer duruma işaret etmektedir. Meselâ İslâm ümmetinin hâkimiyetinin ulaşacağı sınırlar ve onların hâkimiyetinde hakkın bâtıla galibiyeti, devlet başkanları ile halifelerinin sayıları, İslâm devletinin hâkim olacağı ve yayılacağı yerlerin sayısı, son derece veciz bir anlatımla ve uzun sözler yerine sadece bu harflerle yetinilerek açıklanmıştır. Bu suretle insanlar, Allah'ın dilediği şeyleri işaret ve sembol diliyle anlatmadaki kudretini öğrenmiştir. Görmez misin ki Allah bazı yaratıkların yapılarına öyle gizemli şeyler yerleştirmiştir ki hem akıllar hem idrak vasıtaları bunları anlamakta hayrete düşmüştür. Meselâ böceğin yapısında ipeğin, ceylanda miskin, arıda balın… bulunuşu gibi. İşte Allah'ın kendi kelâmındaki remizli beyanları da bunun gibidir. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir” (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 7a).

10 Arap dilinde ilâve (ziyade) harfler içermeyen cins isimlerinin en çok beş harften meydana geldiği anlatılmak isteniyor. “Kâf. Hâ. Yâ. Ayn. Sâd” (كهيعص) ve “Hâ. Mîm. Ayn. Sîn. Kâf (حمعسق) gibi sûrelerin başında yer alan hurûf-i mukattaa'nın da en uzunu beş harftir.

Hecâ harflerinin, daha önce söz konusu ettiğimiz üzere, vezinli ve vezinsiz sözlerin arasını ayırma vazifesi gören teşbîb kabilinden olması da mümkündür. Duyulur âlemdeki sözlerde âdet olan, manzumelerin teşbib ile başlamasıdır.
30 Şair, bu suretle asıl söyleyeceği kelâmdan farklı bir giriş yapar, işte [§] Allah kelâmının durumu da böyledir. Görmez misin ki Kur'ân, beşerî söz türleri çerçevesinde bir durum arzeder, fakat beşerin kelâmında Kur'ân'a tıpatıp benzeyen bir ifade bulmak mümkün değildir. Şairlerin teşbibinde de durum aynıdır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Allah'ın bu harfleri, neyi kastettiğini yalnız kendisinin bildiği şekilde indirmiş olması da mümkündür. Bu suretle Allah hurûf-i mukattaayı te'vîl ve tefsir etmekten çekinmek, gerçek anlamlarını ve kendileriyle ne anlatılmak istendiğini, onları indirene bırakmak ve onların müteşâbih âyetler olduklarını kabul etmek husûsunda kullarını imtihan etmeyi dilemiştir. Nitekim inkârcıların (mülhide) takılıp kaldığı konulardan biri de bu harflerdir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bu harflerin Mekkeliler'in daha önce benzerini görüp tanımadıkları ilginç bir biçimde gelmeleri sebebiyle üzerinde düşünmeye sevkedecek tarzda indirilmiş olması da mümkündür. Çünkü Allah onların hakkı kabul etmeyip direttiklerini, Kur'ân'ı dinlemeyip ondan yüz çevirdiklerini ve onların, "Kur'ân'ı dinlemeyin, onu okunurken gürültüye boğun"[11] dediklerini biliyordu. Zira Mekkeliler, Hz. Peygamber'i kendilerinden biri gibi kabul ediyordu. Ayrıca bu harfler daha önce tanımadıkları bir ifade şekli getirdiğinden onların eleştirisine yol açmıştır. Resûl-i Ekrem de bu inançsızlara her şeyin idaresine sahip bulunan Allah'ın katından nâzil olanları öğrenmeye kendilerini sevkedecek olan hurûf-i mukattaalı sûreler okumuştur. Bu yüzden onlar, Kur'ân'ın bütün diğer âyetleri arasında bu harfler üzerinde fikir yormaya koyulmuşlardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Nihayet diğer bir görüşe göre de Allah yaratıklarını bu harfler üzerinde düşünmeye davet etmiştir. Bunlarla neyi anlatmak istediğini bilen sadece kendisidir.

"Zâlike'l-kitab" (ذلك الكتاب) Allah nezdindeki kitaba, yani "levh-i mahfûza" işaret ettiği için "bu kitap" anlamındadır. "O" mânasındaki **zâlike**nin (ذلك) "bu" anlamındaki **hazâ** (هذا) yerine kullanılması, Arap dilinde geçerli ve yaygındır. Bir anlayışa göre buradaki **zâlike** (ذلك) gerçek anlamında olarak uzaktaki şeyle-

11 Fussılet 41/26.

ri göstermek için kullanılmış olup "o" anlamındadır. Buna göre sözü edilen kelime ile güvenilir yazıcı meleklerin ellerinde bulunan kitaba işaret edilmiştir[12].

[§] Allah'tan geldiğinde şüphe bulunmayan vahiy ürünü. Bunun yoru- 31
muna dair bazı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bunları iki noktada toplamak mümkündür: Biri "Onun Allah katından gönderilmiş bir kitap olduğundan asla kuşkunuz olmasın". Bir de şöyle denilmiştir: "Onun emin ve güvenilir melekler vasıtasıyla indirilmiş bulunduğunda asla şüphe yoktur".

Hudâ (هدى) kavramıyla ilgili olarak iki yorum ileri sürülmüştür. Birinci yoruma göre hudâ (هدى) "açık seçik olmak" demektir. Eğer hudâ (هدى) ile anlatılmak istenen bu olsaydı takvâ sahibi olanla olmayan eşit konumda bulunurdu[13]. İkincisi, hudâ doğru yolu bulan ve gösteren, kanıt ve delil anlamındadır. Delilin anlamı ve mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Râvendî[14] şöyle demiştir: Delil, istidlâlin mevcudiyeti halinde var olur[15]. Çünkü o, istidlâlde bulunanın fiili olup bundan doğan bir sonuçtur; tıpkı "darb"ın (ضرب) (vurma), "dârıb"dan (ضارب) (vuran) oluşması gibi. Diğer âlimlere göre ise[16] delil, kullanılmasa da kendi bağlamında bir delildir, ileri sürülmese de kesin bir kanıttır. Şu kadar var ki delil, onu kabullenip kullanan için geçerli olur. Binaenaleyh onu benimseyip kullanmayan için delil niteliği taşımaz, kendi özünde delil olsa bile. Aksine, onun için bir körlük ve şaşkınlık vesilesi olur. Bu husûsa şu âyetler işaret etmektedir. "Bir sûre indirildiği zaman onların bir kısmı şöyle der: 'Bu hanginizin imanını artırmıştır?' Şüphe yok ki sûre iman edenlerin inancını artırır ve duydukları sevinci birbirlerine iletirler. Kalplerin-

---

12 "Denildi ki "zâlike" (ذلك) levh-i mahfûzdaki kitaba işarettir. Yine denildi ki: Güvenilir yazıcı meleklerin ellerindeki kitaba işarettir. Bir başka görüşe göre ise "zâlike" (ذلك), adı Ahmed olan bir peygamberin getireceği haber verilen kitaba işarettir. İmam Mâtürîdî şöyle dedi: Burada sıralanan görüşlerin mânası "zâlike'l-kitab" (ذلك الكتاب) ifadesinin Resûlullah'a nâzil olan kitaptan ibaret olduğu şeklindedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 7b).

13 Yani Mûtezile'nin iddia ettiği gibi hidâyet sadece gerçeği izah etmek anlamına gelseydi bu tür hidâyet, muttaki olan ve olmayan herkese yönelik olurdu. Bu durumda âyette özellikle müttakîlerin zikredilmesinin bir anlamı kalmazdı.

14 Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Yahya b. İshak er-Rundî (er-Râvendî, İbnü'r-Râvendî; ö. 301/913-14), hayatının ilk zamanlarında Mûtezile kelâmcısı iken, sonraları zındıklıkla itham edilmiştir. Ancak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî onu, nübüvveti benimseyenler arasında zikretmiş ve *Kitâbu't-Tevhîd*'inde kendisinden nakiller yapmıştır (*Fihrisu'l-a'lâm*, s. 678; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, I, 94-95; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XIV, 59-62; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 346; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, IV, 7).

15 "Burada anlatılmak istenen, Kur'ân'ın, müttakîler için, onu delil ve rehber olarak kullandıkları takdirde delil teşkil etmesidir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 8a).

16 Bunlar İmam Mâtürîdî ve mensuplarıdır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 8a).

de hastalık bulunanların ise inkârlarına inkâr katar. Onlar artık kâfir olarak ölürler"[17].

Müttakîler için ifadesiyle ilgili olarak iki yorum ortaya konmuştur: Birincisi, görmeden Allah'a iman ederler ve meselâ İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'ya, "Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"[18] demeleri gibi eski ümmetlerin peygamberlerinden istedikleri şeyleri Resûlullah'tan talep etmezler. İkincisi, Kur'ân'da yer alan gaybî gerçeklere, onun haber verdiği va'd-vaîd,
32 emir-nehiy, [§] ölümden sonra diriliş, cennet-cehennem gibi hakikatlere inanırlar. Aslında iman gaybî gerçeklere olur, çünkü o, bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu onaylamaktır (tasdik). Gerek onaylama (tasdik) gerekse yalanlama (tekzîb) verilen habere yönelik bulunur. Haber de zaten müşahede edilenden değil duyu ile algılanamayan husûslara ilişkin olur.

Burada tefsirine girişilen âyet, bütün itaat ve ibadetlerin iman olduğu görüşünü benimseyenin iddiasını çürütmektedir. Çünkü, "Duyuları aşan âlemin varlığına inanırlar" meâlindeki ifadeyle müttakîleri, namaz kılmalarını ve zekât vermelerini henüz söz konusu etmeden iman vasfıyla nitelemiştir.

اَلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

3. "Onlar ki duyuları aşan âlemin varlığına inanırlar, namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcarlar."

Namazlarını kılarlar meâlindeki ifade iki şekilde yorumlanabilir. Biri, buradaki salât, bilinen namaz anlamına gelebilir. Buna göre anlam şöyle olur: Namazı, rukûlarını ve secdelerini tam mânasıyla yerine getirmek suretiyle, ayrıca huzur-ı ilâhiyyeye yönelik ürperti, teslimiyet ve bir de niyetteki samimiyetle kılarlar. Nitekim bir hadiste, "Kime hitap ettiğini unutma!"[19] buyrulmuştur. Diğeri, bilinen namaz değil de mutlak anlamda Allah'a hamd ve övgü vazifesini yerine getirmektir. Eğer anlam bu ikincisi ise dünyada ve âhirette neshedilip kaldırılması söz konusu değildir.

---

17 et-Tevbe 9/124-125.

18 Âyetin tamamı şöyledir: "Bir zamanlar, 'Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz de göz göre göre sizi hemen yıldırım çarpmıştı" (el-Bakara 2/55).

19 Hadis, farklı metinlerle rivâyet edilmiştir: Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Salât", 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 36, 37, 129; Buhârî, "Kader", 7; Müslim, "Zikir ve duâ", 51.

Kendilerine verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcarlar. Yani servetten. Bu, farz da nafile de olabilir. Verdiğimiz nimetlerden, bedene ait güçler ve organ sağlığından harcarlar, yardımda bulunurlar demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَالَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

4. "Onlar sana indirilen vahye de, senden önce indirilen vahye de iman ederler. Âhiret hayatının gerçekliğini de bütün benlikleriyle benimserler."

Sana indirilen vahye inanırlar, meâlindeki cümle iki şekilde yorumlanabilir: Sana indirilen Kur'ân'a veya sana indirilmekle birlikte Kur'ân'da belirtilmeyen hüküm ve şeriatlara.

Senden önce indirilen vahye… Bu da iki şekilde anlaşılabilir: Yani diğer peygamberlere indirilen kitaplar; bir de kitap biçiminde olmayıp şeriat ve haberler meyanında olanlar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âhiret hayatının gerçekliğini de bütün benlikleriyle benimser, inanırlar, anlamında. "Îkān" (ايقان) kavramı bir şeye nispet etmek onu bilmek demektir. "İman" ise tasdik etmek demektir. Ne var ki kişi bir şeye îkān etmişse inanmış ve onu onaylamış demektir, çünkü onu bilmektedir. Şu sebeple ki kâfirlerden bir grup yeniden dirilme (baʿs) husûsunda zan içinde bulunuyor-
lardı. [§] Nitekim böylelerinden söz eden bir ilâhî beyanda şöyle buyrulur: 33
"Kıyâmet hakkında sadece bir tahminde bulunabiliyoruz; doğrusu biz kesin bir bilgiye sahip değiliz"[20]. Azîz ve celîl olan Allah, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette takvâ sahiplerinin -biraz önce sözü edilen gruplar gibi zan ve şüphe içinde değil- tam bir bilgi ve kanaate sahip bulunduklarını haber vermiştir.

اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

5. "İşte onlar Rab'lerinin gösterdiği doğru yolu izleyenlerdir, evet bunlar, sadece bunlar kurtuluşa ereceklerdir."

İşte onlar Rab'lerinin gösterdiği doğru yolu (hidâyeti) **izleyenlerdir.** Denildi ki: "Rablerinden gelen hidâyet üzere" demek O'ndan gelen doğrululuk ve rüşd çizgisinde olmak demektir; bir görüşe göre ise, "Rab'lerinden gelen

20 el-Câsiye 45/32.

bir beyan üzeredir" anlamına gelir. Fakat (herkese hitap ettiğinden) sözü edilen beyan karşısında müminin kâfire nispetle bir önceliği yoktur. Çünkü Allah kâfire de muhtaç olduğu her şeyi -ya akıl veya nakil yoluyla- beyan etmiştir. Buna göre birinci yorumun, Allah'ın kasdettiği anlama, ikincisinden daha yakın olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bunlar, sadece bunlar kurtuluşa ereceklerdir. Bu ilâhî beyandaki "muflihûn" (المفلحون) hakkında birkaç görüş belirtilmiştir. Denildi ki "muflihûn" (المفلحون) Allah'ın nimetleri ve lütufları içinde olmakta devam edenler demektir. Yine denildi ki onlar arzularına ulaşanlardır. Çünkü Arap dilinde "arzusuna ulaştı" anlamında "eflâha" (افلح) denir. Bir kanaate göre "muflihûn" (المفلحون) mutlu olanlardır, zira "mutlu oldu" anlamında eflâha (افلح) denir. Şöyle de düşünülmüştür: "Muflihûn" (المفلحون) kurtuluşa erenlerdir. Çünkü Arapça'da "kurtuluşa erdi" anlamında "eflaha" (افلح) denir. Bu kanaatlerin hepsi aynı noktada birleşir. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı, sonuncu mânayı desteklemektedir: "Cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulan kimse artık kurtuluşa ermiştir"[21]. Şüphe yok ki cehennemden uzaklaştırılan herkes kurtuluşa ermiştir, cennete konulan herkes de aynı durumdadır. Buna göre sözü edilen âyetin anlamı da bu çizgi üzerinde seyretmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6. "Şu bir gerçek ki inkâra saplananları uyarsan da uyarmasan da sonuç değişmez, hiçbir zaman inanmazlar."

[Hz. Peygamber'in Nübüvveti]

Şu bir gerçek ki inkâra saplananları uyarsan da uyarmasan da sonuç değişmez, hiçbir zaman inanmazlar. Bu âyet-i kerîme *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Allah'ın iman etmeyeceklerini bildiği bir grup hakkındadır. Azîz ve celîl olan Allah bu beyanı ile durumu Peygamber'ine haber vermiştir, nitekim sonuç da aynı şekilde gerçekleşmiştir. Bu açıdan sözü edilen ilâhî beyanda nübüvvetin ispatına dair işaret vardır. Âyet-i kerîme için şu anlamı düşünmek de mümkündür: Onlar küfürleri içinde bulundukları sürece iman etmezler; Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah zâlimler zümresini hidâyete erdirmez"[22] meâlindeki beyanında olduğu gibi; kâfirler inkârlarında ısrar ettikleri sürece zâlimdirler.

---

21 Âl-i İmrân 3/185.

22 el-Bakara 2/258; Âl-i İmrân 3/86.

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

[§] *7. "Allah, böylelerinin kalplerine ve kulaklarına mühür basmıştır.* 34
Gözlerinin üzerinde de perde vardır. Onları dehşet verici bir azap beklemektedir."

Allah, böylelerinin kalplerine … mühür basmıştır. Bu iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Hasan-ı Basrî'den şöyle bir açıklama nakledilmiştir: İnkârcının azgınlıkta ulaşacağı bir sınır vardır. Kendisi bu sınıra vardığı zaman ve Allah da iman etmeyeceğini bilince kalbini mühürler, o kişi artık iman edemez. Ancak bu telakki Mûtezile mezhebine göre iki açıdan yanlıştır. İlki, onlara göre kalbi mühürlenmiş olsa da kâfir imanla mükelleftir. Diğeri, yüce Allah ömrünün sonunda iman edecek veya hiçbir zaman iman etmeyecek herkesi bilmektedir, sözü edilen tipler azgınlığın nihaî sınırına ulaşsın veya ulaşmasın sonuç değişmez. Hasan-ı Basrî'nin ifadesinde, kişi azgınlığının son noktasına varmadıkça Allah'ın bunu bilmeyeceği gibi bir vehme düşürücü beyanlar vardır. Mûtezile ise şöyle demektedir: Allah'ın kelâmındaki "hateme" (ختم) ve "taba'a" (طبع) (mühürledi, mühür bastı) ifadeleri şu mânaya gelmektedir: Böylesinin kalbine iman etmeyeceğine dair bir işaret koyar, tıpkı kitap ve risalelere konulan işaretler (ve yazılar) gibi[23]. Bize göre ise burada sözü edilen fiil, inkârcının kalbinde küfür karanlığının yaratılmasından ibarettir.

İkincisi, inkârcı küfür fiilini işlediğinde, Allah "hatm" (ختم) ve "tab'" (طبع) sonuçlarını onun kalbinde yaratır. Çünkü kâfirden zuhur eden küfür fiili bize göre mahlûktur. Cenâb-ı Hak ise hatm sonucunu, bu fiilin tahakkuk etmesi

---

23 Alâeddin es-Semerkandî, İmam Mâtürîdî'nin sözünü şöyle açıklamaktadır: "Hasan-ı Basrî'nin açıklaması Mûtezile'den bazılarının görüşü ile uyum içindedir. Ancak bu yanlıştır. Şöyle ki onlar, 'Kişi küfrün nihaî sınırına varmadıkça Cenâb-ı Hak onun iman etmeyeceğini bilemez' demek istiyorlarsa bu, bir taraftan Allah'ı cehle nispet etmek, diğer yönden de ilminin hadis olduğunu iddia etmektir. Şüphe yok ki böyle bir kanaat hem kökünden yanlış hem de imkânsızdır. Mûtezile mensupları, 'Allah onun iman etmeyeceğini biliyor' demek istiyorlarsa, bu durumda Hasan-ı Basrî'nin, 'Kişi nihaî sınıra ulaşınca Allah onun kalbine iman etmeyeceği damgasını vurur' tarzındaki beyanının ne mânası kalır? Mûtezile mensuplarının büyük çoğunluğu ise şu kanaati belirtmektedir: Allah'ın 'mühür basmıştır, mühürlemiştir' şeklindeki beyanı şu anlama gelmektedir: Böylesinin kalbine iman etmeyeceğine dair bir işaret koyar, tıpkı kitap ve risalelere konulan işaretler (ve yazılar) gibi. İmam Mâtürîdî ise bu görüşün yanlış olduğunu söylemektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 9a).

üzerine yaratmıştır. Bu husûs Allah’ın, “Onu (Kur’ân’ı) anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler koyduk, kulaklarına da ağır işitme özelliği verdik”[24] meâlindeki beyanına ve diğer âyetlere benzemektedir.

35 **[§]** Bu meselede hareket noktası şudur ki inkârcılar bütün psikolojik yetenekleriyle, akıl yürütme ve düşünmeyi terkettikleri için Allah kalplerini mühürlemiş ve dolayısıyla istidlâl onların düşünme ve duygu merkezlerinde gerçekleşmemiştir. Yine onlar hakka ve adalete çağrı yapan sesi de dinlememiş, bu sebeple Cenâb-ı Hak kulaklarında ağır işitme özelliği yaratmıştır. İnkârcılar Allah’a götüren insanın ve evrenin yaratılışına ilişkin delilleri de incelememiş ve bu yolla yaratıkların fâni olduğu ve değişikliğe mâruz kaldığı sonucuna ulaşmamışlardır. Şayet bu noktada müsbet davranışta bulunsalardı, kâinatı yaratan yüce varlığın hiçbir zaman zeval bulmayan bâkī niteliği taşıdığını anlayacaklardı. İşte bu sebeple Allah gözlerinin üzerinde perde yaratmıştır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

8. “Öyle insanlar vardır ki, ‘Allah’a ve âhiret gününe inandık’ derler ama aslında iman etmemişlerdir.”

[Nifak Alâmetleri ve İman]

Öyle insanlar vardır ki, “Allah’a ve âhiret gününe inandık” derler. Bu beyan, bazı insanların bu sözü dilleriyle ifade etmişlerse de kalplerindeki kanaatin aksini dile getirdiklerini haber vermektedir. Azîz ve celîl olan Allah, onların mümin, yani kalben tasdik edici olmadıklarını Peygamber’ine (s.a.) haber vermektedir. O’nun şu beyanları da aynı mahiyettedir: “[Ey Resûl! Küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin,] ağızlarıyla inandık deyip kalpleri iman etmeyenlerden…”[25]; “Hayır, Rabb’ine yemin olsun ki onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kabul etmedikçe iman etmiş olmazlar”[26]. Bu âyetlerin hepsi Kerrâmiyye’yi reddetmektedir, çünkü onlar imanın kalben tasdik değil, dil ile ikrar etmekten ibaret olduğunu iddia ederler. Halbuki yüce Allah münafıklar zümresinin, kalben tasdik etmedikleri için mümin sayılmadıklarını haber vermiştir. Bu, imanın kalbin tasdiki ile oluştuğunu kanıtlar, Kerrâmiyye ise onlar mümindir demektedir.

---

24 el-En’âm 6/25; bk. el-İsrâ 17/46.

25 el-Mâide 5/41.

26 en-Nisâ 4/65.

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُواۚ وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَۜ ﴿٩﴾

9. "Onlar Allah'ı ve müminleri aldattıklarını sanırlar. Halbuki kendilerinden başkasını aldatmazlar ama bunun farkına varmazlar."

Allah'ı … aldattıklarını sanırlar. Kimse Allah'ı aldatmaya teşebbüs etmez, aslında münafıklar müminleri ve Allah dostlarını aldatmayı amaçlıyordu. Azîz ve celîl olan Allah, sözü edilen makbul kulların kendi nezdindeki değer ve mertebelerinin yüceliği sebebiyle aldatma eylemini kendisine nispet etmiştir. Bu, O'nun şu beyanına benzemektedir: "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[27]. Şüphe yok ki Allah yardıma muhtaç değildir; buna göre O, şu anlamı kastetmektedir: Siz Allah'ın dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder. Şu âyet-i kerîmenin mânası da aynı mahiyettedir: "Seninle biat edenler Allah ile biat etmiş olurlar"[28]. Aslında Allah ile biat (el sıkışma)
olmaz, **[§]** ancak Peygamber'inin Allah nezdindeki değer ve mertebesinin yü- **36**
celiği sebebiyle biati kendisine izâfe etmiştir. İşte, tefsirini yaptığımız âyette de münafıkların Allah dostlarına yönelik aldatma teşebbüslerini Cenâb-ı Hak kendi zâtına nispet etmiştir, çünkü onların yüce yaratıcı nezdindeki mertebe ve değeri büyüktür. "Muhâda'a" (المخادعة) kavramı iki veya daha fazla kişi arasında cereyan eden bir fiildir (birbirini aldatma). Âyette münafıklar mümin cemaati aldatmaya çalıştıkları için böyle ifade edilmiştir, "mufâale" (مفاعلة) babı böyledir (ortaklık anlamı içerir). *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Halbuki kendilerinden başkasını aldatmazlar, yani aldatma fiillerinin kötü akıbeti kendilerine dönecektir. İkincisi, onlar güven içinde olabilmek için müminlere karşı birlik-beraberlik görünümü sunarlar ve sonuç olarak aldatma eylemleri sebebiyle, dünya hayatında sürekli bir korku içinde bulunurlar. Fakat bunun farkına varmazlar, yani aldatma fiillerinden doğan sonucun âhirette kendilerine döneceği bilincini taşımazlar. İkincisi, kalplerinde gizledikleri kötü niyet ve küfrü, Cenâb-ı Hakk'ın Peygamber'ine bildireceğini bilmezler. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

27 Muhammed 47/7.

28 el-Feth 48/10.

فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

10. "Kalplerinde bir hastalık vardır onların. Allah da ısrarlı tutumları yüzünden hastalıklarını artırmıştır. Bir de yalan söylemelerine karşılık kendileri için elem verici bir azap hazırlanmıştır."

Kalplerinde bir hastalık vardır onların. Hastalığa şek ve nifak anlamı verilmiştir. Azîz ve celîl olan Allah münafıkları "hastalar" diye nitelemiştir, çünkü onlar, din konusunda bir ıstırap hali sergilemişlerdir. Şöyle ki münafıklar "iman ettik" sözünü söyleyerek müminlerle beraber olduklarını belirtmiş, fakat kalplerinde buna ters düşen duygular beslemişlerdir. Bu suretle onların durumu, ölümle hayat arasında zikzak çizen hastaya benzemiştir, zira hasta bazan hem ölüme yaklaşır, hem de ondan kurtulacağını umar, böylece ikisi arasında seyreder. Münafıklar da dinî tutumlarında gelgit halinde bulundukları için Allah Teâlâ onları "hastalar" diye nitelemiştir. Münafıklar dışındaki kâfirler ise, din konusunda böyle bir tutum benimsemeden, kalplerinde gizlediklerini sözleriyle açığa vurmuşlardır. Allah da onları "ölüler" diye nitelemiştir, çünkü dünya hayatından faydalanmayı bilmemiş ve ebedî hayatı mâmur etmemişlerdir. Cenâb-ı Hak müminleri "diriler" diye nitelemiştir, zira onlar hayatlarından faydalanmayı bilmiş ve onun vasıtasıyla ebedî hayatı elde etmişlerdir. Müminler hem dilleri, hem de kalpleriyle azîz ve celîl olan Allah'ın dinine karşı olumlu ve uyumlu bir tavır sergilemiştir[29]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

37 **[§] Allah da ısrarlı tutumları yüzünden hastalıklarını artırmıştır.** Bu ilâhî beyanın yorumunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Mûtezile, âyetin bu kısmına, "münafıkları, tercih ettikleri fiil ile baş başa bırakma" mânası vermiştir. Bize göre ise onların kalplerinde daha çok küfür ve nifak fiili yaratmak demektir. Münafıklar, müminlere karşı sözlü olarak uyum görüntüsü verdiği, fakat kalben bunun zıddını benimsediği için her zaman dilimi içinde Cenâb-ı Hak -bu tercihleri sebebiyle- kalplerindeki hastalığın artışını yaratmıştır. Bu

29 Müellif Mâtürîdî (r.a.) muhtemelen şu âyetlere işaret etmektedir: "Şunu bilmelisin ki sen ölülere hiçbir şey işittiremezsin. Arkalarını dönüp giderken sağırlara davetini duyuramazsın. Yine sen körleri tuttukları yanlış yoldan doğru yola çeviremezsin. Ancak âyetlerimize teslimiyet içinde inananlara ses duyurabilirsin" (en-Neml 27/80-81; bk. er-Rûm 30/52-53); "Gözü kör olanla gören, karanlıklarla aydınlık ve gölge ile yakıcı sıcak bir olmadığı gibi dirilerle ölüler de bir değildir. Şüphe yok ki Allah dilediğine işittirir. Sen -ey Resûlüm- mezardakilere söz işittiremezsin" (Fâtır 35/19-22).

konudaki bakış açımızı Fâtiha sûresinde, “ihdinâ” (اهدنا) ile başlayan âyetin tefsirinde daha önce belirtmiştik.

Yalan söylemelerine karşılık kendileri için elem verici bir azap hazırlanmıştır. Bazan dünyada da azap uygulaması olur, fakat elemi bulunmaz. Azîz ve celîl olan Allah âhiret azabının dünyadakine benzemeyip şiddetli ve dehşet verici olduğunu haber vermiştir.

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ قَالُٓوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾

11. “Onlara, ‘Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın’ denildiği zaman, ‘Biz sadece düzeltmeye çalışıyoruz’ diye cevap verirler.”

Onlara yeryüzünde bozgunculuk yapmayın denildiği zaman. Yani müminleri aldatmak, sadece sözle uyum gösterip iç hayatlarında onlar aleyhine düşünce ve duygular beslemek, dindaşlarıyla baş başa kaldıklarında, müminlerle alay etmek, onlar hakkında yakışıksız sözler söylemek ve Allah’tan başkasına tapınmak suretiyle. Hangi bozgunculuk bundan daha büyük olabilir?

Biz sadece düzeltmeye çalışıyoruz. Yalnız sözle uyum göstermek şeklinde.

اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

12. “Şundan emin olun ki onlar bozguncuların ta kendileridir, fakat bunu idrak etmezler.”

Şundan emin olun ki onlar bozguncuların ta kendileridir. Allah Teâlâ bu beyanıyla, münafıkların bozguncu olduğunu haber vermektedir, çünkü onlar iç âlemlerinde müminlere muhalefet etme, aldatma ve kendileriyle alay etme gibi duygu ve düşünceler barındırmaktadır.

[§] **Fakat bunu idrak etmezler**. Yani bozguncu davranışlarına ilişkin 38
kötü sonucun kendilerine döneceğini farketmezler. Veya yapmakta oldukları şeyin bozgunculuk olduğunu anlamazlar. Âyetten kastedilen ikinci anlam ise bu âyet, “İlâhî mükellefiyet, mahiyeti bilinmeden bağlayıcı olmaz” diyenlerin

sözünü çürütmektedir[30]. Çünkü yüce Allah, mahiyetini idrak etmeseler bile münafıkların yaptığı şeyin bozgunculuk olduğunu haber vermiştir. Şu âyette de durum aynıdır: "Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; aksi takdirde farkına varmadan amelleriniz boşa gider"[31]. Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak, farkında olmasalar bile amellerinin boşa gideceğini (ihbat) haber vermiştir.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ
السُّفَهَٓاءُۜ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13. "Yine kendilerine, "Herkesin inandığı gibi siz de inanın" denilince, "Aklı kıt kişiler gibi mi inanalım!" diye cevap verirler. Bilin ki asıl aklı kıt olan kendileridir, fakat bunu anlamazlar."

Kendilerine, Herkesin inandığı gibi siz de inanın denilince. Bu âyetin münafıklar veya Ehl-i Kitap hakkında olması mümkündür. Münafıklar hakkında ise bunun anlamı, 'Ey münafıklar! Muhammed'in (s.a.) ashâbı gizli ve açık her konumda iman ettiği gibi siz de gizli ve açık halinizde iman edin' demektir. Bu durum şu âyette de açıklanmıştır: "Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar"[32]. Yukarıdaki âyet Ehl-i Kitap hakkında ise bunun mânası, bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu onaylamak (tasdik) statüsünde iman etmelerini emretmekten ibarettir. Bize göre iman kalp ile tasdiktir. Bunun delili, tefsir, dil ve edebiyat âlimlerinin hepsinin Kur'ân'ın tamamında geçen "âmenû" (آمنوا) (… iman ettiler) ifadelerini "saddekū" (صدّقوا) (… tasdik ettiler) şeklinde açıklamış olmalarıdır.

Biz, Aklı kıt kişiler gibi mi inanalım! Süfehânın (السفهاء) müfredi olan "sefîh"in (السفيه) aslını teşkil eden "sefeh" (السفه) "hikmetin zıddı" olup "yanlış
39 olduğunu bile bile bir işi hoyratça işlemek" demektir. [§] Cehl aslında ilmin zıddıdır. Sefeh, sövme ve hakaret ifadesi olarak da kullanılır. Bir kimse diğerine "akılsız, beyinsiz" anlamında "ey sefîh" diyebilir.

---

30 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu âyet; 'mükellefiyet, teklifi yapan ve teklif edilen şey hakkında yeterli bilgi olmadan hiçbir kimseye yönelmez; delil bağlayıcı olmaz' diyen Mûtezile'nin aleyhine kesin bir kanıttır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 10b).

31 el-Hucurât 49/2.

32 el-Bakara 2/137.

Bilin ki asıl aklı kıt olan kendileridir. Bazı kelâmcılar, bunun Allah tarafından müminler adına münafıklara verilmiş bir cevap olmak üzere hakaret (şetm) niteliği taşıdığını söyler ve bunun, ilkin değil de vâki bir sataşmaya cevap mahiyetinde Allah için câiz olduğunu belirtirler; tıpkı "mekr" (مكر) (tuzak kurmak), "keyd" (كيد) (hile yapmak), "istihzâ" (استهزاء), "hıdâ'" (خداع) (aldatma) ve benzeri fiillerde olduğu gibi. İşte âyette geçen "süfehâ" (السفهاء) ifadesi de bu türdendir. Bize göre ise bu câiz değildir. Çünkü bir başkasına sövgü yönelten kimse kınanır. Sövgü, sefîhlere ait bir davranıştır. Buna göre söz konusu âyette azîz ve celîl olan Allah, tutundukları dinin bâtıl, müminlerin dininin ise hak olduğunu bile bile münafıkların hoyratça davrandıklarını haber vermektedir.

Fakat bunu anlamazlar. Burada iki yorum yapılmıştır. Birincisi, "Asıl sefîhlerin kendileri olduğunu bilmezler", ikincisi de, "Bu sözlerinden dolayı başlarına gelecek azabı bilmezler" şeklindedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْ قَالُٓوا
اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾

14. "Münafıklar, iman edenlerle karşılaştıkları vakit, 'Biz de inandık' derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman ise, 'Aslında biz sizinle beraberiz, müminlerle sadece alay etmekteyiz' diye konuşurlar."

Münafıkla,r iman edenlerle karşılaştıkları vakit. Yani Muhammed'in (s.a.) ashâbıyla. **Biz de inandık** derler. Görünüşte müminlerle aynı fikri paylaştıkları manzarası sergilemelerine rağmen iç dünyalarında onlara muhalefet ederler.

Şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman. Bunun yorumunda birkaç görüş ileri sürülmüştür. Denildi ki şeytanları kâhinler demektir. Kâhinlere şeytan denilmesi haktan uzaklaşmaları sebebiyledir. Arapça'da "uzaklaştı" anlamında "şetane …" denilir. Diğer bir görüşe göre haddi aşan ve bunda ısrar eden herkese bu fiili sebebiyle şeytan denilir. "İnsan ve cin şeytanları"[33] meâlindeki âyette olduğu gibi. Burada kendilerine bu niteliğin nispet edilmesinin sebebi, meşru sınırı aşmaları ve bunda ısrar etmeleridir. Aslında şeytanların cin türünden olduğu kabul edilmektedir. Bir telakkiye göre de kâhinlerin şeytanlar diye isimlendirilmesi, her kâhinin beraberinde, onun emriyle iş gören bir şeytanın

---

33 el-En'âm 6/112.

bulunması yüzündendir, bu sebeple kâhinler onların adıyla isimlendirilmiştir. Bu, dil açısından mümkün olup uygulamada da kullanılmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Aslında biz sizinle beraberiz derler. İki şekilde yorumlanmıştır: “Yardımlaşma ve dayanışmada sizinle beraberiz” demektir. İkincisi, “**biz sizinle** beraberiz, yani onların değil sizin dininize bağlıyız”. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

40 **[§] Müminlerle sadece alay etmekteyiz.** Yani görünürde müminlerle uyum içinde olmak, iç dünyalarında ise onlara muhalefet etmek.

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فٖى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

15. “Allah da onlarla istihzâ eder ve azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir.”

Allah da onlarla istihzâ eder. Allah’ın istihzâ etmesinin yorumuyla ilgili olarak değişik görüşler ortaya konulmuştur. Denilmiştir ki bu, Allah’ın, istihzâlarına denk ceza ile onları cezalandırması demektir. “Münafıklar kendi akıllarınca Allah’ı aldatırlar, halbuki gerçekte Allah onları aldatmaktadır”[34], yani aldatmalarına denk ceza ile cezalandırmaktadır. “Yahudiler tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu”[35] meâlindeki ilâhî kelâm da böyledir, yani onları kurdukları tuzağa denk bir ceza ile cezalandırdı. Allah’a nispet edilen bu fiiller “karşılığını vermek, dengiyle cezalandırmak” şeklinde yorumlanır, çünkü “tuzak kurmak, aldatmak ve alay etmek” kavramlarının Allah’a izâfe edilmesi câiz değildir. “Mukabelede bulunma” dışında insanlar tarafından gerçekleştirilen bu tür fiiller kınanma konusu iken Allah’a nasıl nispet edilebilir?

Bazı âlimler şöyle demiştir: İnsanların birbiriyle alay etmesi câiz olmasa bile Allah’ın istihzâ etmesi câizdir. Tıpkı tekebbür gibi, kibirlenmek Allah için câiz ise de insanlar için câiz değildir, çünkü insanlar birbirinin benzeri ve dengidir, yüce Allah’ın ise benzeri ve dengi yoktur. İstihzâ da böyledir, Allah için câizdir fakat başkaları için değildir. Zira istihzâ küçümsemedir. Kişinin yaratılışta benzeri olan ve fıtratına tevdi edilen arıza ve değişikliklerde dengi konumunda bulunan birini küçümsemesi doğru olmaz. Allah ise bütün bunlardan münezzehtir. Birinci yorum gerçeğe daha yakın görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.* Diğer bir anlayışa göre Cenâb-ı Hak yukarıdaki âyette müminle-

---

34 en-Nisâ 4/142.

35 Âl-i İmrân 3/54.

rin münafıklara yönelik olması gereken istihzâsını kendi zâtına nispet etmiştir, tıpkı muhâdaa âyetinde[36] belirttiğimiz gibi.

Allah'ın münafıklarla istihzâ etmesinin gerçekleşme şekliyle ilgili olarak farklı yorumlar yapılmıştır. Kelbî[37] şöyle demiştir: Bu, onlara cennet kapılarından birinin açılması, oraya yaklaştıkları sırada yüzlerine kapanması şeklinde olabilir. Bu rivâyet sahih ise mesele Kelbî'nin söylediği gibidir.

[§] Bir anlayışa göre, cennet ehli için, aydınlığında yürüyecekleri bir ışık 41
yükseltilir, münafıklar da o ışığın aydınlığında müminlerle beraber yürümeye kalkışınca ışık söndürülür, böylece onlar şaşkınlık içinde kalırlar. Bu duruma şu âyette de temas edilmiştir: "Münafıklar müminlere, 'Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım' diyeceği günde kendilerine, 'Arkanıza dönün de ışık arayın!' diye cevap verilir"[38].

Şöyle de denilmiştir: Müminlere dış görünüş yönünden muvafakat göstermeleri sebebiyle dünyada istifade edecekleri çeşitli nimetler kendilerine verilir, âhirette ise iç dünyalarında müminlere muhalefet etmelerinin cezası olarak bu nimetlerden mahrum edilirler.

Azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir meâlindeki ilâhî beyan, Allah'ın inanmayacaklarını bildiği bir kavim hakkındadır. "Uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar"[39] meâlindeki âyet gibidir. Şu kadar var ki bu, kâfirler hakkındadır, önceki âyet ise münafıklarla ilgilidir. Te'vîlini yapmaya çalıştığımız bu âyet, Mûtezile'nin telakkisini çürütmektedir. Onlar şöyle derler: Allah, azgınlığı kendi irade ve seçimleri ile tercih etmeleri halinde insanları kötü fiillerinden alıkoymaya muktedir değildir, ancak irade dışı eylemlerinde buna güç yetirebilir. Halbuki azîz ve celîl olan Allah bu âyetinde kendi ihtiyarlarıyla işledikleri azgınlık fiilinde bir tür destek vereceğini haber vermiştir[40].

---

36 bk. el-Bakara 2/2.

37 Ebu'n-Nadr Muhammed b. Sâib b. Bişr b. Amr b. Haris el-Kelbî (ö. 146/763), Araplar'ın soy kütüğünü ve tarihî olayları bilen uzman, râvi ve müfessir. Kûfeli olup doğumu ve ölümü orada gerçekleşmiştir. Abdullah b. Sebe'nin arkadaşlarından olduğu söylenir (İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 533; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 107; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, IV, 309-311; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, III, 556-559; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 158).

38 el-Hadîd 57/13.

39 el-Bakara 2/6.

40 Her ne kadar âyet münafıkların azgınlıklarına fırsat verilmesi hakkında ise de müellif burada, kulların fiilleri ve istitâatları meselesinden söz etmekte ve "istinkâz" (استنقاذ) kavramıyla görüşünü açıklamaktadır.

[İnsanlara Ait Fiillerin Yaratılması]

Azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir. Yani azgınlık yapma fiilini onlarda yaratır. Bu, yardımını keser de kendi iradelerine bağlı olarak yaptıkları azgınlıklarıyla, ömürlerinin sonuna kadar baş başa bırakır anlamına da gelebileceği gibi onlara hidâyet vermez ve kendilerini başarılı kılmaz (tevfîk) mânasına da alınabilir. Bu ilâhî beyanda “yardım etme (med)” ve “azgınlığa destek verme” kavramlarının Allah’a nispet edilmesi yer alıyor. Halbuki Allah’a sadece övgü amacıyla nispetler yapılabilir. Allah’ın zâtına yönelik övgü, başka bir yerde açıkladığımız üzere üç şekilde gerçekleşebilir. Te’vîlini yapmaya çalıştığımız âyetten anlaşıldığı üzere Allah münafıkları azgınlık eylemlerinde desteklediğine göre O, bunun zıddı olan iman fiilini de meydana getirmeye muktedirdir. Şu halde bu ilâhî beyan, Allah’ın kullarına ait bütün fiilleri yarattığına işaret etmektedir. Çünkü, tam kudretin, bir şeyi yapmaya kadir olduğunda zıddını da yapmaya kadir olduğu zaman gerçekleşeceği, Mûtezile’nin sözleri cümlesindendir. Âyette yer alan “ameh” (عمه) kavramı sözlükte şaşkınlık anlamına gelir.

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

16. “Sözü edilen kimseler, hidâyete karşılık dalâleti satın almışlardır. Fakat ticaretleri kâr etmemiş, dolayısıyla kendileri de doğru yolu bulamamıştır.”

Sözü edilen kimseler, hidâyete karşılık dalâleti satın almışlardır. Yani dalâleti, davet edildikleri hidâyete tercih etmişlerdir. Aslında onlar, daha önce izledikleri isabetli bir yola da sahip değillerdi ki onu dalâlet karşılığında terket-
42 miş olsunlar. Bu husûs, şu ilâhî beyana benzemektedir: [§] “Allah inananların dostudur, onları karanlıktan aydınlığa çıkarır, inkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğûttur, kendilerini aydınlıktan çıkarıp karanlığa götürür”[41]. Aslında kâfirlerin daha önce aydınlık içinde olmaları söz konusu değildir. Benzer şekilde, münafıklar da önceden hidâyet içinde olmaları söz konusu olmaksızın ilk defa kendilerine sunulan hidâyeti reddedip, içinde bulundukları dalâlete sarılmışlardır.

---

41 el-Bakara 2/257.

Bir görüşe göre buradaki dalâlet helâk anlamına gelir. Buna göre âyetin yorumu şöyle olur: Kurtuluşlarına vesile olacak hidâyete karşılık kendilerini mahvedecek olan dalâleti tercih etmişlerdir, fakat bunu kasıtlı ve şuurlu olarak da yapmamışlardır. Bu tıpkı şu ilâhî beyana benzemektedir: "Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıymış!"[42] Kimse ateşe karşı dayanıklı olmadığına göre bununla anlatılmak istenen şey şundan ibaret olmalıdır: "Kendilerini ateşe sürükleyecek davranış biçimlerine ne kadar meraklı imiş! Kendilerini satarken aldıkları bedel ne kadar değersizmiş!"[43] Yani mahvoluşlarını kurtuluşlarına tercih edişleri ne kötü bir davranıştır!

Bu âyette, "bey'" (بيع) yani "satış" sözü geçmeden yapılacak akdin geçerli olduğuna işaret vardır. Çünkü münafıklar, "satış" kelimesini kullanmıyor, sadece hidâyeti verip dalâleti alıyorlardı. Şu halde, aldığı bir bedele karşılık kim başkasına bir şey terkederse -taraflar "sattım-aldım" sözünü söylemeseler bile- geçerli bir satış akdi sayılır. "Gerçek şu ki Allah, müminlerden cennete karşılık canlarını ve mallarını satın almıştır"[44] meâlindeki âyette de durum aynıdır. Vaad edilen cennete karşılık müminlerin mallarını ve canlarını Allah için feda etmeleri demektir.

Fakat ticaretleri kâr etmemiş. Ticaretleri sebebiyle kâr sağlayamadılar demektir. Çünkü ticaretin kendisi kazanmaz, ticaretle kazanç elde edilir. Burada görüldüğü gibi dilde bazan bir şey sebebinin adıyla isimlendirilir. Şu âyette de bunun örneği bulunmaktadır: "Allah geceyi dinlenesiniz diye sizin için yaratan, (çalışıp çabalamanız için) gündüzü de görme vasıtası kılandır"[45]. Aslında gündüzün kendisi görmez, gündüz sebebiyle görme fiili gerçekleştirilir. Bir şeyi sebebinin adıyla isimlendirmek Arap dilinde geçerli ve yaygın bir anlatım yoludur.

[§] Fakat ticaretleri kâr etmemiş. Bu beyanda, dış görünüş itibariy- **43**
le, ticaretin kendisi değil kâr nefyedilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki nefiy iki şekilde olur. Biri, zıddının mevcudiyetini gerektiren nefiy ki sıfatın nefyidir; meselâ, "Falan âlimdir" deyişin gibi, sen bununla o kişiden cehli, "Falan câhildir" deyişinde de ondan ilmi nefyetmiş olursun. Bir de zıddının varlığını gerektirmeyen nefiy vardır, bu da cisimlere ait görünümlerin (a'râz) nefiy şeklidir. Sen cisimlerden herhangi bir rengi nefyedecek olursan bu, sözü edilen

---

42 el-Bakara 2/175.

43 el-Bakara 2/90.

44 et-Tevbe 9/111.

45 Yûnus 10/67; el-Mu'min 40/61.

rengin zıddının varlığını kanıtlamaz. “Fakat ticaretleri kâr etmemiş” ifadesi ise aslı olumsuzlamış ve sanki, “Onların ticaretleri zarar etmiştir” denilmiştir. Böylece, olumsuzlama kârın zıddını kanıtlamıştır. Bunun delili, “Kendilerini satarken aldıkları bedel ne kadar değersizmiş!”[46] ve “Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kadar değersizmiş, keşke bunu anlasalardı!”[47] meâlindeki âyetlerdir.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّٓا اَضَٓاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ
اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾

17. “Onların hali, ateş yakan kimselerin haline benzemektedir. Ateş etrafını aydınlatınca Allah gözlerinin nurunu yok etmiş ve kendilerini hiçbir şey göremeyecek şekilde karanlıklar içinde bırakmıştır.”

[Münafık ve Kâfirlerin Nitelikleri]

Onların hali, ateş yakan kimselerin haline benzemektedir. Âyetin yorumunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Denildi ki âyet münafıklar hakkında nâzil olmuştur, çünkü sûrede onlardan söz edilmesinin ardından yerini almıştır, o da şu ifadedir: “İman edenlerle karşılaştıkları vakit…”.[48] Bir de âyetin yahudiler hakkında geldiği ileri sürülmüştür, zira daha önce, “… Onları uyarsan da uyarmasan da sonuç değişmez, hiçbir zaman inanmazlar”[49] âyetiyle yahudilere işaret edilmiştir. Mamafih âyetin ikisi hakkında da gelmiş olması mümkündür.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: “Bu husûs gizli kalan şeylerden biridir”. Ne var ki onun bu değerlendirmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır, çünkü sözü edilen ilâhî beyan Allah’ın getirdiği ibret alınacak örnek bir sözdür (mesel). Meseller; “kapalı kalan anlamın anlaşılması ve zihinden uzak kalan şeyin ona yaklaştırılması” için getirilir. Mesele, İbn Abbâs’ın dediğine göre yorumlanacak olursa; ilâhî kelâmın maksadı anlaşılmamış ve insan zihnine herhangi bir anlam yaklaştırmamış olur. Ancak İbn Abbâs “gizli kalan” ifadesi ile, “Kimler hakkında nâzil olduğu bilinmemektedir” demek istemişse, bu da ihtimal dâhilindedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

---

46 el-Bakara 2/90.

47 el-Bakara 2/102.

48 el-Bakara 2/14.

49 el-Bakara 2/6.

[§] **Onların hali ateş yakan kimselerin haline benzemektedir.** Burada "onlar" zamirine yapılan izâfetin daha önce değinilen münafıklara yönelik olması muhtemeldir. Nitekim, "Öyle insanlar vardır ki, 'Allah'a … inandık' derler"[50] ve "İman edenlerle karşılaştıkları vakit, 'Biz de inandık' derler"[51] meâlindeki âyetler, buna ışık tutmaktadır. Bu husus birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bu kişiler Allah dostlarını aldatmayı ve kendileriyle alay etmeyi amaçlamışlar, Allah da ceza olarak onları dünya ve âhirette rezil bir konuma düşürmüştür. Dünyadaki rezillikleri maskelerini düşürmesi ve dostlarını durumlarından haberdar etmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece onların aldatma teşebbüsü kendilerine dönmüştür. Onlar, iç dünyalarında sakladıkları küfürden herkesin haberdar olması ve kendilerince güvence sağlamak istedikleri taktiğin boşa çıkarılması suretiyle cezalandırılmışlardır. Cenâb-ı Hak, bu münafıkları ayrıca dâimî bir korku ile cezalandırmıştır, nitekim şu beyanlarında kendilerini korkaklıkla nitelemiştir: "Onlara savaş farz kılınınca içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha büyük bir dehşetle insanlardan korkmaya başladılar"[52], "Her feryadı kendi aleyhlerine sanırlar"[53], "Hükmü açık bir sûre nâzil olup da içinde savaştan bahsedilince, kalplerinde nifak hastalığı bulunanların ölüm baygınlığı içinde sana baktıklarını görürsün"[54], "Bir korku hali gelince, ölüm baygınlığı içinde gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün"[55], "Münafıklar kalplerindeki kötü düşünce ve duyguları kendilerine haber verecek bir sûrenin indirilmesinden endişe ederler"[56]. 44

İkincisi, münafıklar müslümanlara karşı din birliği görünümü sergilemekle onlar nezdinde izzet ve şeref elde etmeyi amaçlıyorlardı. Onların kâfirlere karşı tavırları da aynı çizgide seyrediyor, kendilerine müminleri aldattıklarını ve onlarla alay ettiklerini ifade ediyorlardı. Sonuçta kâfirler (nâzil olan bazı âyetlerin ışığında), münafıkların müminlere sergiledikleri sahte tavrı kendilerine de sergilediklerini anlamış ve onları çevrelerinden uzaklaştırmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu gerçeği ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur: "Allah'ın gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar aslında

---

50 el-Bakara 2/8.
51 el-Bakara 2/14.
52 en-Nisâ 4/77.
53 el-Munâfikūn 63/4.
54 Muhammed 47/20.
55 el-Ahzâb 33/19.
56 et-Tevbe 9/64.

45 ne sizdendir ne de onlardan. [§] Bir de bile bile yalan yere yemin ederler"[57], "İki topluluk arasında bocalayıp dururlar. Ne onlara (müminlere) bağlanırlar ne de bunlara (kâfirlere)"[58]. Bu sebeple, münafıkların peşine düştükleri şeref ve izzet ortadan kalkarak yerine zillet ve hakaret konmuştur. Onların bu durumu, aydınlığından ve sıcaklığından yararlanmak amacıyla ateş yakan bir adama benzemiştir. Ne var ki Allah bu kimsenin görme duyusunu iptal ettiğinden umduğu aydınlanma ve faydalanma olayı gerçekleşmemiş, üstelik Cenâb-ı Hak onu, ateşe yaklaştığı takdirde yanma korkusuyla cezalandırmıştır. Böylesi, bu teşebbüsüyle kış günlerinde ateş tutuşturmanın ısınma sonucundan ya da harareti ve aydınlığından yararlanarak yemek pişirme imkânından mahrum kalmıştır, çünkü görme duyusu dumura uğramıştır. Münafıkların bu hali, Allah Teâlâ'nın, "O, münafıkların kendisini aldatma teşebbüslerini yüzlerine çarpar"[59] ve "Allah da onlarla alay eder"[60] meâlindeki beyanlarının da realiteye aksetmiş bir sonucunu temsil eder. Zira onlar, güven amaçladıkları şeyle korkuya kapılmak, şeref aradıkları şeyle hakarete mâruz kalmakla cezalandırılmış oldular. Ateş yakmak isteyen fakat görme duyusundan yoksun kalan kimsenin durumu da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* "Onlar hidâyete karşılık dalâleti satın almışlardır"[61] meâlindeki ilâhî beyan da aynı husûsu desteklemektedir, yani şeytanlarına döndükleri zaman, daha önce müminlerin yanında benimsediklerini açıkladıkları hidâyeti terkedip dalâleti tercih etmişlerdir. Buna göre Allah'ın münafıklarla alay etmesi ve onların aldatma teşebbüslerini -muhâda'a (المخادعة)- boşa çıkarması, Allah dostlarının fiili ile gerçekleşmiş olur, çünkü onların iç yüzü Allah dostlarına haber verilmiş, bu yolla da münafıklar değerlerini yitirmiş ve nazarlarında zelil duruma düşmüşlerdir. Bu konuda âyetlerde zikredilen istihzâ (الاستهزاء) Allah'a nispet edilmiştir, zira müminler fiillerini O'nun sayesinde gerçekleştirmişlerdir, tıpkı münafıkların müminleri aldatmalarının Allah'a nispet edilişi gibi; aldatma fiilini, müminlerin O'nun dinini benimsemeleri sebebiyle işlediklerinden. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ortaya konan bu yoruma bağlı olarak mesel içeren âyetin kâfirler (yahudi ve hıristiyanlar) hakkında gelmiş olması imkân dâhiline girer. Sözü edilen zümreler aslında Resûlullah'ı (s.a.) tanıyordu, çünkü gerek Tevrat gerek İncil'de onu niteleyen parçalarla karşılaşıyorlardı. Meselâ şu âyetlerde belirtildiği üze-

---

57 el-Mucâdile 58/14.
58 en-Nisâ 4/143.
59 en-Nisâ 4/142.
60 el-Bakara 2/15.
61 el-Bakara 2/16.

re: “Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de kendisinden söz edilmiş bulunan o ümmî Resûl ve Nebî’ye uyanlar. O kendilerine iyiliği emredip kötülükten sakındırır …”[62], “Muhammed Allah’ın elçisidir”[63] diye başlayan âyetin devamı. Azîz ve celîl olan Allah şöyle de buyurmuştur: [§] “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler 46
onu, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar”[64], “Kendilerine Allah katından ellerindeki kitabı doğrulayan bir Kitap gelince -halbuki daha önce kâfirlere karşı (yeni bir vahiy sayesinde) zafer umup duruyorlardı- evet tanıyıp bekledikleri Kitap karşılarına dikilince onu inkâr ettiler”[65]. Böylece Ehl-i Kitap ateş tutuşturmak isteyen, daha doğrusu aydınlanmak amacıyla tutuşan alev arayan birinin durumuna düşmüştür; sözü edilen adam ateşi bulup aydınlığından faydalanmanın önemini anlayınca, Cenâb-ı Hak alevi görme duyusunu gidermiş ve sonuç olarak adam ondan yararlanamamıştır. İşte yahudi ve hıristiyanların hali de bunun gibidir, Resûlullah (s.a.) nübüvvetle görevlendirilince yahudi ve hıristiyanlar sırf kıskançlıkları ve hakkı çiğneme arzuları yüzünden ona iman etmemişlerdir, çünkü o, kendilerinden değildi, ya da iktidar ve menfaatlerinin haleldar olacağından endişe ediyorlardı, fakat onlar İslâm Peygamberi’ne inanmanın aslında büyük yarar sağlayacağını da biliyorlardı. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

Münafıkların, Allah dostları olan müminleri aldatma ve onlarla alay etmeleri yüzünden âhiret hayatında karşılaşacakları akıbete gelince, onlar müminlere “taktik uygulama” çerçevesinde dostluk görüntüsü verirken, bazı dünya menfaatlerini amaç edinmiş bulunuyorlardı. Meselâ ganimet ele geçirmek, müslümanlara vâris olmak, onlarla evlenmek gibi. Fakat münafıklar, iç âlemlerinde müslümanlara daima muhalif kalmışlardır. Allah Teâlâ da benzer bir şekilde kendilerini içinde yaşadıkları dünya menfaatleri noktasında müminlerle ortak etmiş, fakat dininin ileride gerçekleşecek duyular ötesi menfaatleri konusunda onlara muhalefet etmiştir ki bu da âhirettir. Evet, Cenâb-ı Hak, münafıklara dünya hayatında müminlerle beraber olmayı nasip etmiş, âhirette ise bundan mahrum bırakmıştır, tıpkı onların inananlar zümresiyle beraberlik görüntüsü sergileyip iç dünyalarında muhalefet edişleri gibi. Ateş yakan adamın durumu da bunun gibidir; o, tutuşturduğu ateşin aydınlığına olan arzusunu açıklamış, fakat Allah Teâlâ görme imkânını ortadan kaldırmış, bu sebeple arzusuna kavuşacağını umduğu anda aydınlık yok olmuştur. Bu,

---

62 el-A‘râf 7/157.

63 el-Feth 48/29.

64 el-Bakara 2/146; bk. el-En‘âm 6/20.

65 el-Bakara 2/89.

münafıkların âhiretteki durumuna benzemiştir. Şöyle ki onlar, dünyada iken -şayet âhiret diye bir şey varsa- orada da müslümanlarla beraber olacaklarını zannetmişlerdir. Şu ilâhî kelâm, bu husûsa temas etmektedir: "O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar müminlere, 'Bizi bekleyin de nurunuzdan bir parça ışık alalım' diyecekler, kendilerine, 'Arkanıza dönün de orada ışık arayın' şeklinde karşılık verilecektir. Nihayet aralarına, iç tarafında rahmet bulunan, dış tarafından ise azap gelen bir sur çekilir. Münafıklar onlara, 'Biz sizinle beraber değil miydik?' diye seslenirler. Müminler de, 'Evet, ama siz kendinizi belâya soktunuz, fırsat bekleyip şüpheye düştünüz…"[66] diye cevap verecekler.
47 İşte Allah'ın münafıklarla alay etmesi ve onları aldatması budur: [§] Onları dünya meselelerinde müminlerle bir tutmuş, âhirette ise ayırmıştır. Münafıkların hidâyet karşılığında dalâleti tercih etmeleri (satın almaları) de aynı çizgi üzerindedir, yani mahvolmalarını sonuçlarından yolu, kurtuluşlarını sağlayan yola tercih etmeleri anlamındadır.

Bahis konusu âyeti, Ehl-i Kitab'ı konu edindiği şeklinde yorumlayanların kanaati de aynı mahiyettedir. Aslında Ehl-i Kitap Muhammed'e (s.a.) iman etmiş sayılır, çünkü onlar kendi [kutsal] kitaplarına inanmışlardı, orada ise Hz. Peygamber'in yüce nitelikleri yer alıyordu. Fakat Hz. Muhammed kendilerine de hitap edecek şekilde peygamberlikle görevlendirildiği, dolayısıyla imanın faydalı sonuçlarına ulaştıkları ve Resûlullah'ı müşahede ettikleri zaman onu inkâra kalkışmışlardır. Bu sebeple de kitaplarının sağladığı müsbet sonuçlardan ve cezaya çarpıldıkları gün gerçekleştirecekleri imanın faydasından mahrum kalmışlardır; aslında onlar Muhammed'i (s.a.) gördükleri halde inanmayı reddetmişlerdi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre o bu âyet ile hemen kendisinden sonra gelen âyetin yorumunu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanıyla birlikte düşünmüştür: "İnsanlardan öylesi vardır ki Allah'a yalnız bir yönde ibadet eder. Kendisine bir iyilik gelirse memnun olur, sınayıcı bir güçlük karşısına çıkarsa dinden yüz çevirir"[67]. Bunun izahı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şudur ki sözü edilen kimseler, Allah'ı tam mânasıyla bilmediklerinden, kendilerinin Rabb'i oluşuna uygun şekilde O'na ibadet etmemekte, âhirete inanmadıklarından dolayı sergiledikleri iyi davranışlar akıbet (âhiret) için vuku bulmamakta, ayrıca dünyanın kendisi ve menfaatlerinden başka bir şeye önem vermediklerinden, dindarlıklarını ve ibadetlerini dünya menfaati karşılığın-

---

66 el-Hadîd 57/13-14.

67 el-Hac 22/11.

da yapmaktadırlar. Bahis konusu kişiler, İslâm dinindeki ganimetleri, gönül rahatlığını ve müslümanların yaptıkları ticaretlerin kâr getirdiğini görünce, bunlara gönül bağlamışlar ve ele geçirmek için gayret sarfetmişlerdir. Bununla birlikte, hayatın akışı içinde kendilerine zorluk ve belâ geldiğini, ticaretlerinin de kazanç sağlamadığını müşahede edince, İslâmiyet'ten başka bir dine yönelmişlerdir. Bunların durumu, ateş tutuşturmak isteyen birine benzemektedir ki aydınlığına ve yemek pişirmeye elverişli sıcaklığına ümit bağladığı sürece ateşi tutuşturmaya gayret gösterir. Ancak [ilâhî fiilin sonucu] görme duyusu dumura uğrayınca ateşten hoşlanmamaya başlar, çünkü ona yaklaşmak suretiyle yanmaktan korktuğu gibi onun sağlayacağı menfaatler de ortadan kalkmıştır; keşke ateş yakmasaydı! Böylesi, İslâm toplumu içine girdikten sonra karşılaştığı güçlükler yüzünden müslüman olmamayı temenni eden münafık gibidir. Burada dile getirilen husûsa Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanları işaret etmektedir: "Münafıklar düşmanla birlik olmalarının bozulup gitmediğini zannederler. Birlikler tekrar gelecek olsa, çölde bedevî Araplar'ın içinde bulunup da haberlerinizi uzaktan sormayı temenni ederler. Zaten onlar içinizde bulunsalar bile pek az savaşırlardı"[68], **[§]** "'Bizim de savaş konusunda bir yetkimiz olsaydı **48**
burada o kadar ölü vermezdik' derler"[69], "Sana bir iyilik gelirse bu onları üzer, şayet bir musîbet gelecek olursa, 'Biz tedbirimizi almıştık' derler ve sevinç içinde çekip giderler"[70], "İçinizden bazıları savaş konusunda ağır davranırlar. Size bir musîbet gelecek olursa böylesi, 'Allah şahsıma lütufta bulundu da bunlarla beraber olmadım' der"[71]. Şunu da belirtmek gerekir ki burada tasvir edilen durum, bir bakıma parlayan şimşeğe benzemektedir, insan onun aydınlığında yürür. Münafık da İslâm dininde herhangi bir menfaat gördüğünde, o atmosfere girer. Fakat [belâ ve musîbetle karşılaşmak suretiyle] üzerine karanlık basınca şaşkınlık ve üzüntü içinde keşke bu yola girmeseydi temennisinde bulunur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Ebû Bekir el-Esam[72] şöyle demiştir: Sadece insanlar arasında sağlayacağı faydalar uğruna imanını izhar eden kimsenin hali, aydınlığından ışık almak amacıyla ateş yakan adama benzer. Fakat Allah iç dünyasında kendini imandan yoksun bırakan kişinin nurunu âhirette ortadan kaldırır. Benzer bir şekil-

---

68 el-Ahzâb 33/20.

69 Âl-i İmrân 3/154.

70 et-Tevbe 9/50.

71 en-Nisâ 4/72.

72 Ebû Bekir Abdurrahmân b. Keysân el-Esam (ö. 225/816), Mûtezile Fakîh ve müfessiri. *Tefsîr*, *Makâlât* ve Allâf ile yaptığı *Munazarât*'ı vardır. Bunlardan başka Şiîlik ve Mücessime telakkileri konusunda mücadeleleri olmuştur (İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 519).

de Cenâb-ı Hak dünyada ateş yakanın nurunu da yok eder, artık böylesinin ateş etrafında aydınlıkta bulunma zevkini yaşaması imkânsız hale gelir. Esam sözüne şöyle devam etmiştir: Âyette bahis konusu edilen husûs [yani Allah'ın ateş yakan kimsenin gözlerini kör etmesi] Allah'tan gelen bir lânet konumundadır. Nitekim, "Allah onun nurunu yok etmiştir" denir, yani izhar ettiği nuru. Bu sebeple münafık âhiret karanlıkları, ateş yakan adam da körlük ve gece karanlıkları içinde kalır. Yine Esam şöyle demiştir: Allah Teâlâ, İslâm'a daveti boşalan yağmura, İslâm uğrundaki cihâdı gece karanlığına, ganimeti şimşeğe benzetmiş, münafıkların İslâm'da bulunan bazı güçlükleri duymaları sebebiyle parmaklarını kulaklarına tıkamalarını da gök gürültüsü örneği ile anlatmıştır.

18. "Sağır, dilsiz ve kördür onlar, yollarından dönüş yapmazlar."

Sağır, dilsiz ve kördür onlar, yollarından dönüş yapmazlar. İki şekil-
49 de yorumlanmıştır: Birincisi, sağırdırlar… [§] Çünkü Allah kulaklarını, duyu yeteneklerini ve kalplerini mühürlemiştir. Artık onlar işitmez, görmez ve anlamazlar. İkinci ihtimal de münafıklar sağır, dilsiz ve kördür, zira kulakları, gözleri ve anlama yeteneklerinden faydalanmayı bilmemişlerdir.

Yukarıda sözü edilen[73] istihzâ kavramının Allah'a nispet edilmesi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler, her ne kadar yaratıklardan sudur etmesi güzel değilse bile alay etmeyi Allah hakkında câiz görmüşlerdir. İstihzânın yaratıklar için çirkin olmasının sebebi şudur: Bir insanın diğeriyle alay etmesi o kişinin câhil oluşu yahut da yaratılışının çirkin bulunuşu sebebine bağlıdır. Oysa ki alay eden kimsede de bu özelliklerin bulunması pekâlâ ihtimal dâhilindedir, şayet Allah'ın ona yönelik lütuf ve keremi olmasaydı. Aslında başkasıyla alay eden kimse bu meşgalesi yüzünden kendi durumunun inceliklerden habersiz kalır. Şunu da söylemek gerekir ki bu ince noktadan gafil olmak, alay edilen kimsenin durumundan daha ilkel ve daha çirkin bir husûstur. Bu sebepledir ki azîz ve celîl olan Allah, "Bir topluluk başka bir toplulukla alay etmemelidir, muhtemeldir ki alay edilenler edenlerden daha üstün konumda bulunur"[74] diye buyurmuştur. İstihzâ kibirlenmeye benzer. Kibirlenme, yaratıklardan vuku bulduğu takdirde çirkindir, çünkü bütün insanlar, yaratılmış olmaları, başkasının tesirinin izlerini taşımaları ve birinin sahip

---

73 bk. el-Bakara 2/15.

74 el-Hucurât 49/11.

olduğu özellikleri öbürünün de sahip olması açısından benzer durumdadır. Tekebbürün Allah'a nispet edilmesi ise câizdir. Zira Allah benzeri ve dengininin bulunmasından münezzeh olduğu gibi başkasının taşıdığı özelliklerin kendisinde bulunması da muhaldir. Hüseyin en-Neccâr[75] bu görüştedir.

Diğer âlimler ise bu telakkiyi benimsememişlerdir. Ancak dinleyiciyi alay etme anlamına sevkedecek özel durumlardan sonra olması halinde bunu mümkün görmüşlerdir, meselâ kulun yaptığı bir fiilin hemen ardından o fiilin cezası olarak zikredilmesi gibi. Bu durumda Allah'a nispet edilen istihzâdan "kulun istihzâ eyleminin cezalandırılması" anlaşılmalıdır, ceza konumunda seyyie (سيئة), mekr (مكر) vb. kavramlarının zikredilmesi gibi[76].

[§] Üzerinde bulunduğumuz konu, birkaç şekilde irdelenebilir. Birincisi, 50
biraz önce söylediğimiz husûstur. İkincisi, istihzânın, bir şeyin talep edilmesine karşılık olarak Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesidir. Meselâ âhirette müminlerin münafıklara hitaben, "Geriye dönün de kendiniz için aydınlık arayın"[77] demesi, bundan başka müfessir Kelbî'nin naklettiği husûs doğru ise cennet ehlinin cehennem halkını oradan çıkmaya davet etmesi ve bir de meleklerin şu sözü gibi: "O halde kendiniz talep edin ama kâfirlerin talebi tamamen karşılıksızdır"[78] ve başka yorumlar.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَٓاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فٖٓي اٰذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللّٰهُ مُحٖيطٌ بِالْكَافِرٖينَ

---

75 Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah en-Neccâr er-Râzî (ö. 220/835 civarında) kendisine izâfe edilen Neccâriyye fırkasının reisidir (Eş'arî, *Makālâtu'l-İslâmiyyîn*, I, 216, 534, 541; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 229; İsferâyînî, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, I, 101; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 217-218; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 75).

76 Müellif Mâtürîdî (r.a.), şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Kötülük işleyenlere verilecek kötü ceza sadece misliyledir" (Yûnus 10/27); "Yahudiler tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır" (Âl-i İmrân 3/54).

77 el-Hadîd 57/13.

78 "Cehennemde bulunanlar oranın bekçilerine, 'Rabb'inize dua edin de bizden bir gün olsun azabı hafifletsin!' derler. Onlar: 'Size peygamberleriniz açık deliller getirmediler mi?' diye sorarlar. Onlar da: 'Getirdiler' diye cevap verirler. Bu defa bekçi melekler: 'O halde kendiniz talep edin fakat kâfirlerin talebi tamamen karşılıksızdır' diyerek tekrar mukabelede bulunurlar" (el-Mu'min 40/49-50).

19. "Yahut da onların hali karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek eşliğinde yukarıdan boşanan yağmura tutulmuş kimselerin hali gibidir. Böyleleri şiddetli gürültü ve ölüm korkusu sebebiyle parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."

Âyette zikredilen karanlıklar "zulümât" (ظلمات) üç şekilde yorumlanabilir. Birincisi, "kalplerindeki küfür karanlıklarıdır", zira onlar, önce iman görünümü sergilemişlerdi. İkincisi, "Kur'ân'daki müteşâbih âyetlerdir". Bu tür âyetler birçok müşrikin diline doladığı ilâhî beyanlar olup nihayet şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur: "Kalplerinde haktan uzaklaşma temayülü bulunanlar, ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler"[79]. Üçüncüsü, "İslâm'ın toplum hayatında ortaya çıkan cihâd, cezaî müeyyideler ve benzeri türden güçlük ve sıkıntılar".

Bu üç yorumdan birincisiyle sonuncusunu hem kâfir hem de münafık için, müteşâbihin te'vîli konusunu ise sadece kâfir için düşünmek mümkündür. Nitekim bunların her birine ait sözü edilen şıklardan bir payın bulunduğunu belirtmiştik. **Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır** meâlindeki âyetin son kısmı, buradaki benzetmenin hem kâfir hem de münafık tipine yönelik olduğunu göstermektedir, çünkü münafık, inkâr konusunda kâfirlerin ortağı sayılır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

51 **[§]** Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki benzetmenin (mesel), Resûlullah'ı (s.a.) gören gruplara yönelik olması da mümkündür, çünkü bu insanlar onun nübüvvetle görevlendirilmesinden önce iki gruba ayrılmıştı. Bir kısmı geçmiş peygamberlerin getirdiği ve yanlarında bulunan kitaba tabi idi. Ne var ki onların dinî liderleri, kitaplarında açıklanan ilâhî ve dini hükümlerini değiştirmişler, hatta bunları ortadan kaldırıp peygamberlerin getirmediği din ve hükümler icat etmişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanları bu husûsu açıklamaktadır: "Kendilerine açık deliller geldikten sonra parçalanıp farklı görüşler benimseyenler gibi olmayın"[80], "Ey Ehl-i Kitap! Kitaptan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak, bir haylisini de bağışlamak üzere size elçimiz gelmiştir"[81], "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlarla senin hiçbir ilişkin yoktur"[82]. Din adamlarının bir kısmı da kendilerinin uydurduğu kitabı peygamberlere nispet etmiştir. Şu âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere: "Kitap ehlinden bir grup size ilâhî kitaptan olduğu kanaatini telkin etmek amacıyla onu okurken dillerini eğip bükerler. Halbuki o, kitaptan değildir. Onun Allah

---

79 Âl-i İmrân 3/7.

80 Âl-i İmrân 3/105.

81 el-Mâide 5/15.

82 el-En'âm 6/159.

katından geldiğini söylerler, oysaki Allah katından değildir. Böylece onlar bile bile Allah hakkında yalan uydururlar"[83]. Bu âyetler, eski din mensuplarında ortaya çıkan fikir ayrılıkları, kendilerine hitap eden peygamberler ve yüce Allah hakkındaki yakışıksız sözlerini açıklamaktadır. Bilindiği üzere bütün peygamberlerin getirip tebliğ ettiği din aynı olup herhangi bir farklılık taşımaz. Ancak arada geçen fetret dönemlerinde ilâhî kitaplar ortadan kalkmış ve dinin şiarı konumundaki özellikler unutulmuştur. Sonunda toplumlar dalâlet karanlığı ve şaşkınlığı içine düşmüş, şeytanın yolunda kendilerini kaybetmiş, dinî konularda güvenilen âlimleri de âhirete intikal etmiştir. Bu suretle peygamberlerin yoluna girdiği ve onların getirdiği kitaplara bağlı kaldığı konusunda kimsenin elinde kanıtlayıcı bir belge kalmamıştı, ancak hepsi bunu iddia etmekteydi. Bunun yanında sözü edilen toplumlar içinde, isabetli düşünmenin ihtimal vermeyeceği ve aklın tahammül gösteremeyeceği derecede farklı ve çelişkili telakkiler ortaya çıkmıştı.

[§] Hz. Peygamber'i müşahede eden toplumların ikinci grubu, herhangi 52
bir ilâhî kitabı benimsemeyen ve peygamberlerin hiçbirine inanmayan zümrelerdi. Bunlar putlara, ateşe, taşlara, zarar veya fayda vermeye güç yetiremeyen basit nesnelere ibadet ediyorlardı. Onlar dinî hüküm ve kuralları bulunmayan şaşkın kimselerdi; herkesin yöneldiği bir mâbud tanımıyor, belli bir yol ve yöntem izlemiyorlardı. Aralarında başvurduklarında yol gösterecek ve doğruya kılavuzluk edecek önderleri de bulunmuyordu. Hülâsa bunlar, ana yoldan ayrılan ve karanlıklar içinde şaşkın dolaşan insanlardı.

İçinde bulundukları şaşkınlık ve belirsizlik, her iki toplumu da hidâyet nuru sayesinde dalâlet hastalığından kurtaracak birine muhtaç hale getirmişti. Aynı zamanda bu kişi, onları, ayrılığın karanlığından kurtarıp anlaşmanın aydınlığına götürecek, şeytanın yolundan çıkarıp Allah'ın yoluna iletecek, başka tanrılar edinmemeleri için kendilerine hak olan mâbudu tanıtacaktı. İşte Allah Teâlâ, şiddetli ihtiyaç duydukları sırada onlara bir peygamber (resûl) göndermiş ve lütfunu devam ettirerek kendilerine âyetler (mûcizeler) göstermiştir. Cenâb-ı Hak, sözü edilen peygamberin ilâhî bir nimet olduğunu ve kendisine itaat edip lütuflarına şükürle mukabelede bulundukları takdirde, onları sapıklıktan kurtaracağı gerçeğini bu âyet ve mûcizeler yoluyla onlara bildirmiştir.

Tasvir edilen bu duruma göre Asr-ı saâdet'in insanları, gecenin ve bulutların sebep olduğu karanlıklara mâruz kalmış bir topluluğa benziyordu. Öyle ki bu topluluk, ihtiyaç duydukları işleri görmelerine engel olan karanlık yüzünden ne yapacaklarını şaşırmış, ayaklarını nereye basacaklarını bilemeyip bu-

---

83 Âl-i İmrân 3/78.

lundukları yerde çakılıp kalmışken yaşadıkları sıkıntı, kendilerini bir ateş yakmaya sevketmişti; onlar bu yolla arzularına ulaşmayı ve adım atarken tehlike ile karşılaşmamayı umuyorlardı. Yahut da sözü edilen insanlar, zamanın darlığı ve kuraklığı yüzünden şiddetli açlığa ve susuzluğa mâruz kalmış bir topluluğa benzemişlerdi. Bu sebeple de sıkıntılarını gidermeye güç yetiren yüce varlıktan yardım istemişler, O da yağmur yağdırmak suretiyle dileklerini kabul etmişti. Bahis konusu topluluğun bir kısmı, ateş yakma ilhamını kendilerine veren veya yağmurla yardımda bulunan varlığı tanımış, O’nun nimetlerine şükürle mukabelede bulunmuş, sıkıntılarından kurtularak yok olma tehlikesini atlatmış ve sonuç olarak ateş veya yağmur sayesinde arzularını yerine getirmişlerdir. Bu, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uyan, Allah’ın lütuflarını bilip O’na şükreden kimselerin halidir. Topluluğun diğer kısmı ise ateşin aydınlığını nankörlük, lütfedicisini de tanımamazlıkla karşılamış ve sıkıntılı dönemlerini unutmuşlardı. Nankör insanların bu haline Cenâb-ı Hakk’ın şu meâldeki beyanları işaret etmektedir: “İnsanın başına bir sıkıntı gelince Rabb’ine yönelerek yalvarır. Nihayet Allah kendi katından ona bir nimet verince, önceki yalvarışını unutur ve başkalarını da saptırmak amacıyla Allah’a denk varlıkların mevcudiyetini ileri sürer. (Resûlüm!) De ki: ‘Bu nankörlük ve inkârınla bir süre daha oyalanadur. Şüphe yok ki sen cehennem ateşinde yanacaklardan
53 birisin”[84] ve söz konusu ettiğim husûsun dile getirildiği başka âyetler. [§] Bir de şu beyan: “Denizde başınıza bir musîbet gelince, O’ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. Nihayet sizi kurtarıp karaya çıkarınca, yine haktan yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu gerçekten nankördür”[85]. Sonuç olarak Cenâb-ı Hak böylesinin göz nurunu giderdiğinden, ateşin aydınlığından faydalanamaz, dolayısıyla arzu ve ihtiyaçlarının giderileceği noktaya ulaşamaz. Bunlar ise Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iman etmeyenlerdir. Evet bu ikinci topluluk, son Peygamber’in gönderilişinden faydalanamamış ve insanî emellerine ulaşamamış, aksine onun gelişi, karanlık ve hayretlerini artırmıştır, tıpkı ateş yakıp da gözü kör olan adam gibi. Şiddetli karanlıkta yürüme durumunda kalan, fakat ayaklarını basacakları yeri görmeleri için lütfedilen şimşek aydınlığı nimetini şükürle karşılamayan topluluğun durumu da bunun gibidir. Nihayet Allah, böylesinin nurunu yok etmiş, şimşek parıltısı da durmuştur. Bu suretle sözü edilene yöneltilen yardım, helâke dönüşmüş, özünde rahmet olan yağmur, onun için belâ durumuna geçmiştir. Resûlullah’a (s.a.) karşı direten ve onu dinlemekten yüz çeviren kimsenin hali de buna benzemektedir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

---

84 ez-Zümer 39/8.

85 el-İsrâ 17/67.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْ كُلَّمَٓا اَضَٓاءَ لَهُمْ مَشَوْا ف۪يهِ وَاِذَٓا اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٠﴾

20. "Şimşek nerede ise gözlerini kapacak; önlerini aydınlatınca biraz yürürler, karanlık basınca dikilip kalırlar. Allah dileseydi işitme ve görme yeteneklerini yok ederdi. Şüphe yok ki Allah her şeye güç yetirendir."

Şimşek nerede ise gözlerini kapacak. Yani İslâm toplumunda bulunan ganimet kendilerini cezbetmektedir. **Karanlık basınca**, çeşitli zorluklar sebebiyle, **dikilip kalırlar** ve Resûlullah'tan (s.a.) uzaklaştırılırlar. **Allah dileseydi** zikredilen yeteneklerini **yok ederdi**, yani onları sağır ve kör haline getirirdi. Dahhâk[86] yolu ile İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: "Şimşeğin ve ateşin yansıttığı aydınlık sürekli değildir, âyette münafığın imanının bunlara benzetilmesi suretiyle kısa bir süre sonra ortadan kalktığına işaret edilmiştir".

Kutebî[87] şöyle demiştir: "Münafık önceleri kâfir iken Allah tarafından lüt-
fedilen nur sayesinde hidâyete ulaşmıştır, tıpkı ateş yakıp gece karanlığında
onun aydınlığından faydalanan bir insan gibi. **[§]** Gece karanlığında yürüyen **54**
adamın durumu böyledir, ancak görme duyusunun yok olduğu veya şimşek
parıltısı söndüğü vakit içinde bulunduğu karanlığa dönüş yapmış olur"[88].

[Âhireti Kavrama Aracı Dünyadır]

Bu konuda aslolan şudur ki Allah Teâlâ, şu dünya hayatını insanları sınava tâbi tutmak için yaratmış ve sergiledikleri davranışların karşılığını vermek üzere de ikinci bir âlem icat etmiştir. Zaten ikinci âlem olmasaydı, dünyayı ve içindeki her şeyi yaratmanın bir anlamı kalmazdı. Çünkü bu durumda belli

---

86 Ebu'l-Kāsım Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî el-Horasânî (ö. 105/723); müfessir. Birçok sahâbîden nakilde bulunmuştur. Bir kanaate göre herhangi bir sahâbîden semâ yoluyla nakil yaptığı sâbit değildir. Tefsir alanında kitabı vardır (bk. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 325-326; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 598-600).

87 Kuteybe'nin nisbesidir. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889); edebiyat önderlerinden ve çeşitli alanlarda eser yazanlardan biri. Edebiyat, tefsir, hadis, siyaset ve diğer konularda telifleri bulunmaktadır (İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 85-86; İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb*, III, 15; Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 143-147; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, III, 42-44).

88 İbn Kuteybe, *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân*, s. 362.

sonuçlar amaçlanmadan yaratıkların icat edilmesi, sadece yok olma hedefine bağlı kalırdı, bu ise akılların abes göreceği bir şeydir. Bir sonuç hedeflemeden herhangi bir konuda gayret gösteren herkes, abesle iştigal etmiş, aklî açıdan önemi bulunan bir hedef izlemeden iş gören kişi de, gayr-ı ciddi davranmış olur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizi boş yere yarattığımızı ve huzurumuza çıkarılmayacağınızı mı sandınız?"[89] buyurmuştur. Buna göre içinde yaşadığımız şu dünya hayatı, öbür âlemin bir kılavuzu statüsündedir. Bu yüzdendir ki âhiret için yapılacak anlatımlar, dünyadan bilinen şeylerle kıyaslanarak zihinlerde şekillendirilmiştir. Çünkü öbür âlemin bilinmesi bu âleme bağlıdır. Bu hikmete bağlı olarak Cenâb-ı Hak, sınava tâbi tutmak üzere yarattığı insanları, elem çekecek ve zevk alacak biçimde şekillendirmiştir. Tâ ki [kötü davrandıkları takdirde] geleceği haber verilen elemlerin, [iyi davrandıkları takdirde ise] gerçekleşeceği müjdelenen lezzetlerin konumunu anlamış olsunlar.

Bu hikmet çerçevesinde, Allah Teâlâ âhiret hayatını göz önünde bulundurmayan, o hayatla ilgili olarak yapılan özendirmelere karşı kulaklarını tıkayan yahut da Allah'ın buyruk ve yasaklarını nazarı itibara almayan kimsenin meselini kör, sağır, ölü vb. kavramlarla beyan etmiştir. Çünkü o kişide görme, işitme ve yaşama yeteneklerinin sonuçları etkili olamamıştır. Aslında bunlar, insanın duyu ötesinde kalan husûsların düşünme yoluyla bilinmesi için yaratılmıştır. Kişi bunlardan gafil olunca, biraz önce söz konusu edilen özelliklerle nitelendirilir. Şunu da hatırlatalım ki âhiret, yani ceza ve mükâfat âlemi olmasaydı, bahis konusu yeteneklerin bizce mâkul olacak hiçbir hikmeti kalmazdı.

Bu bakış açısına göre, sayesinde nesne ve olayların sonuçlarının tesbit edilip faydalanılan kalp nurunun yok oluşu, göz nurunun sönmesine benzetilmiştir, gözle elde edilecek dünya menfaatlerinin yok olması gerçeğine paralel olarak. Kulak ve diğer yeteneklerin konumu da aynıdır. Buna göre yukarıda geçen iki örneğin hedefini kâfirler ve münafıklar teşkil eder.

55 **[§]** Münafık örneğini ele alalım. Onun fıtrî yapısının nuru sönünce -ki bu gözün nurudur- tutuşturulan ateşin nurundan faydalanamaz, halbuki gözü gören herkes için ateşin nuru devam etmektedir. Ateşten elde edilecek diğer faydalar da aynı durumdadır. Bunun gibi münafığın kalp gözünün nuru ve hayatiyeti ortadan kalkınca âhiretin nurundan ve mükâfatından faydalanamaz. Şimşek parıltısından yararlanan kimsenin durumu da aynıdır. Şaşkın bir halde çakılıp kalır, çünkü o, yolunu şimşeğin aydınlığı sayesinde görüyordu. Tıpkı nesne ve olayların akıbetlerini tesbit etmeye yarayan kalbin sezişini kaybeden

---

[89] el-Mu'minûn 23/115.

kimse gibi. Hatta şimşek parıltısı veya ateş aydınlığına güvenerek yola giren kimse, bunlardan mahrum kaldığı takdirde, ateşin veya şimşeğin faydasını ilke olarak hesaba katmayana oranla, aydınlığa daha büyük bir ihtiyaç hissettiği gibi ateşin kendisinden, yağmurun şiddetinden ve yolun kötülüğünden daha fazla endişe duyar. Böylesi eskiden çok arzu ettiği yağmurdan ve aydınlığı sönen ateşten de artık hoşlanmaz olur. Dünyada beyan ettiği imandan yoksun kalan münafığın âhiretteki durumu da bunun gibidir, çünkü o bu haliyle cehennemin en alt tabakasına atılacaktır[90]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Kâfire gelince, o da Allah'ın verdiği gözle dış dünyada gözlenen husûsların akıbet ve mahiyetlerini görmemiş, O'nun lütfettiği işitme yeteneği ile de bu alanın iç yüzünü idrak edememiştir. Çünkü bu yeteneklerin amaçladığı hedef, kişinin algıladığı şeyleri, ibret alması için akla ulaştırmasıydı. Bu sayededir ki akıl, bütün bu nesne ve olayların kendi başlarına (mekanik bir şekilde) meydana gelmediğini anlayacak, bununla birlikte onlarda bulunan bütün hikmetlerin mahiyetini ise kavrayamayacaktır. Nihayet akıl ilâhî nimetlerin azametini bilecek ve bunların hikmetsiz olmadığı şuuruna ererek şükrünü yerine getirmekle meşgul olacaktır. Akıl ve dolayısıyla kişi, bu davranışıyla eylemlerinin ceza ve mükâfatına ulaşacaktır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ى خَلَقَكُمْ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ 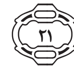

[§] *21. "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb'inize, sadece* 56
O'na kulluk edin ki bu sayede kötülüklerden sakınmış olasınız."

[Allah'ın Birliği]

Ey insanlar! Rabb'inize, sadece O'na kulluk edin. Buradaki hitap özel ve genel (husûs ve umûm) kapsamında düşünülebilir. **Kulluk edin**, yani Rabb'inizin bir ve tek olduğuna iman edin. Bu ilâhî beyan, ibadeti tevhidden ibaret saymıştır. Çünkü Allah için olan ibadet tevhidsiz oluşmaz ve sadece O'na yönelik olma özelliği kazanmaz. Şöyle de denebilir: "U'budû" (اعبدوا), yani ibadetinizi başkasına değil, Allah'a özgü kılın. Hitap her iki yorumda da kâfirlere yönelik olur. Bir de şu yorum var: "U'budû" (اعبدوا), O'na itaat edin. İbadet; kulun söz, amel ve inanç olarak bütün varlığını Allah'a has kılması-

---

90 İmam Mâtürîdî, burada şu âyete işaret etmektedir: "Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt tabakasında olacaktır ve sen onlara hiçbir yardımcı bulamayacaksın" (en-Nisâ 4/145).

dır. Tevhid ve İslâm da budur. İtaat ise “emri benimseme ve yerine getirme” anlamına gelir. Allah'tan başkasına itaat etmek mümkünse de ibadet etmek söz konusu değildir, zira başkasının emrine göre hareket eden herkes ona itaat etmiş olur -meselâ, “Allah'a itaat edin, Resûlü'ne de itaat edin”[91] meâlindeki âyet-i kerîmesinde olduğu gibi- fakat başkasının emriyle hareket eden herkes ona kulluk etmiş sayılmaz. *Sadece Allah'tan yardım dileriz.*

Birliğini benimsemeyi ve sadece kendisine ibadet etmeyi insanlara emrettiği zatını nitelemek üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Sizi ve sizden öncekileri yaratan. Halbuki taptığınız putlar sizi de sizden öncekileri de yaratmamıştır. Peki, sizi yaratana değil de putlara nasıl tapıyorsunuz? *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

57 **[§]** Belki bu sayede kötülüklerden sakınmış olursunuz. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Günahlardan, yasaklanan şeylerden ve Allah'ın size haram kıldığı husûslardan sakınırsınız. Âyetten kastedilen anlam bu ise, hitap müminlere yönelik olur. İkinci yorumsa, şirkten, yani Allah'tan başkasına tapınmaktan sakınırsınız, şeklindedir. Bu ise kâfirlere yöneliktir.

{İmam şöyle dedi:} Takvâ ve tevhidin emir konumunda zikredildiği yerlerde güzel olan yöntem, bunların “umûm” ifade ettiğini, bu konumun dışında haber vermek mahiyetinde zikredilenlerin ise “husûsi anlam” taşıdığını kabul etmektir.

Bu sayede sakınmış olursunuz. Yani sakınabilmeniz için.

اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

22. “O Rab ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir tavan haline getirdi. Gökten su indirerek onunla, size geçim vasıtası olsun diye yerden ürünler çıkardı. O halde siz, gerçeği bilip dururken sakın Allah'a denk tutacağınız varlıklara kulluk etmeyin.”

---

91 en-Nisâ 4/59.

[**Allah'ın Varlığı ve Birliği**]

Yeryüzünü sizin için bir döşek haline getiren. Allah Teâlâ, bu âyette birliğinin tanınması, ibadetin kendisine yöneltilmesi ve insanın iç dünyasına ait bütün yönelişlerin yapılmasını emrettiği zatın niteliklerini beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur: Faydalanmanız ve çeşitli imkânlarından yararlanarak ihtiyaçlarınızı yerine getirmeniz için yeri bir döşek haline getirdi, meselâ üzerinde uyumak, mekân tutmak ve mesken edinmek gibi. **Göğü de bir tavan haline getirdi.** Yani göğü bina gibi yükseltti. "Semâ" (سماء), yükselen ve yukarıda olan her şeydir. Nitekim evin tavanı hakkında yüksekte bulunması açısından semâ ifadesi kullanılır. Âyet-i kerîmede "semâ" (سماء) kelimesine bina kavramı nispet edilmesinin sebebi -aslında semâ (سماء) insanların kurduğu binalara benzemez- buradaki binanın, insanların kurduğu bina anlamına gelmediğinin anlaşılabilmesidir.

Gökten su indirdi. Yani ibadetinizi, ihtiyaçlarınızı gidermek üzere sizin için gökten su indiren varlığa yöneltin; sizi yaratmadığını, gökten su indirmediğini, rızkınızı sağlamak üzere o sudan meyveler üretmediğini bildiğiniz putlara tapınmayın. Şunu bilmelisiniz ki Allah birdir, ortağı yoktur; O sizi yaratan, rızkınızı veren ve sizin için gökten indirilen sudan yiyeceğiniz besinleri ve içeceğiniz tatlı suları lütfeden varlıktır.

[§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, göğün ve yerin yaratılması, gökten su indirilmesi, bu sudan geçim vasıtaları ve çeşitli menfaatle- **58**
rin üretilmesinden hedeflenen amacın insanoğlu olduğuna dair işaret vardır, çünkü tabiatta sınava tâbi tutulan insanlardır, Âyette yer alan **yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir tavan haline getirdi** meâlindeki beyan ile gökten indirildiği ve yerden üretildiği anlatılan nesneler bunu göstermektedir. Ayrıca şu âyetler de bu konuya temas etmektedir: "Göklerde ve yerde bulunan her şeyi, kendisinin bir lütfu olarak sizin hizmetinize verdi"[92], "Gece ile gündüzü de istifadenize âmâde kıldı"[93], "Gemileri emrinize verdi"[94] ve birçok diğer âyet-i kerîme; Allah Teâlâ bu âyetlerde yer alan bütün tabiat nesne ve güçlerini biz insanlar için yarattığını belirtti.

Şunu da belirtmek gerekir ki azîz ve celîl olan Allah, aralarındaki uzun mesafeye rağmen gökten gelecek menfaatleri, lütuf ve kereminin ürünü olarak yerin menfaatleriyle ilişkili kıldı. Öyle ki gökten su inmeyince yeryüzü hiçbir

---

92 el-Câsiye 45/13.
93 İbrâhîm 14/33; en-Nahl 16/12.
94 İbrâhîm 14/32.

bitki vermemektedir. Bunun sebebi, göğü yaratanla yeri yaratanın aynı varlık olduğunun bilincine ulaşılmasıdır. Şayet birinin yaratıcısı diğerininkinden ayrı olsaydı aralarındaki uzaklığa rağmen yararlıklarının ilişkisi için mâkul bir anlam ve yorum bulunamazdı. Ayrıca, bu iki yaratıcı arasında anlaşmazlığın zuhur etmesi, akıldan uzak bir şey değildi. Durum öyle değil de biraz önce belirttiğimiz nitelikte bulunduğundan, yerle göğün yaratıcısının aynı varlık olduğu, onun şeriki ve rakibinin bulunmadığı anlaşılmıştır.

Bazı âlimler, tabiattaki her şeyin (eşya), hakkında yasak beyanı gelmedikçe bizim için helâl ve serbest (mubah) olduğu ve bir sakıncasının bulunmadığı kanaatini belirtmiş ve bunun için **onunla size geçim vasıtası olsun diye yerden ürünler çıkardı** meâlindeki ilâhî beyanın yanında, "Yeryüzünde bulunan şeylerden helâl ve temiz olarak yiyin"[95] anlamındaki beyanın zâhiri ile delil getirmiştir. Diğer âlimler[96] ise şu kanaati belirtmişlerdir: Bu tür âyetler ibâha[97] görüşüne işaret etmez. Çünkü eşya her yönüyle bize ait değildir; aslolan, ibâha beyanı gelmeden önce haram oluştur. Bir de şu var ki nesne ve olaylar önceden, mevcut bazı sebeplerle helâl olur. Böylece, sebepler yokken haramlığın sâbit olduğu ortaya çıkmıştır. Her şey helâl veya mubah kılmayı beyan eden haber gelmeden haram olma konumundadır. Şöyle bir gerekçe göstermek de mümkündür: Tabiattaki nesne ve olaylar, imtihana tâbi tutulmamız ve bir süz-
59 geçten geçirilmemiz için yaratılmıştır; nitekim, [§] "Şunu bilmelisiniz ki mallarınız ve evlâtlarınız sizin için imtihan vesilesidir"[98], "Andolsun ki sizi biraz korku, açlık, mallarınız, canlarınız ve ürünlerinizden kısmî azaltma ile deneyeceğiz. Sabredenleri müjdele!"[99] meâlindeki ilâhî beyanlar bu kanaati desteklemektedir. Bir de her şeyin ibâha ile yorumlanması, aklın kabul etmeyeceği bir husûstur, çünkü bu durumda, yaratıkların fesada uğrayıp yokluğa mahkûm edilmesi söz konusudur. Halbuki Cenâb-ı Hak, insanların her birine özgü olarak başvuracağı bir sebep yoluyla mülkiyet hakkı tanımıştır, bunun da amacı, fesada ve yok olmaya mahkûm olmamaktır. *Sadece Allah'tan yardım dileriz.*

Sakın Allah'a denk tutacağınız varlıklara kulluk etmeyin. Yani ibadette denk ve benzer kabul edeceğiniz varlıklar, "A'dâl ve eşkâl" (أعدال وأشكال) ikisi de aynıdır; "bir şeyin dengi (ند), şekli ve benzeri" demektir.

---

95 el-Bakara 2/168.

96 Semerkandî birinci görüşü Mûtezile'ye, ikincisini de ehl-i hadis kelâmcıları ve Fakîhlerine nispet etmiştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 14b-15a).

97 İbâha: Allah'ın insanlara bir şeyi haram kılmaması, yani serbest bırakması demektir.

98 el-Enfâl 8/28; et-Tegābun 64/15.

99 el-Bakara 2/155.

Gerçeği bilip dururken. Yani Allah'ın dengi ve benzeri olmadığını, çünkü O, tabiat nesnelerinin bir kısmının yaratılışını size göstermiştir. Oysa ki taptığınız putlardan böyle bir şeyi gerçekleştiren birini hiç görmemişsinizdir. İkinci olarak **bilip dururken**, yani çevrenizde yaratıp meydana getirdiği nesne ve olayları. Aslında siz iyiden iyiye inceleyip düşünseniz, Allah'ın bir dengi veya benzerinin bulunmadığını pekâlâ anlarsınız, şu âyet-i kerîmede beyan edildiği üzere: "Kendi yapınızda da âyetler vardır, bunları görmüyor musunuz?"[100]

وَاِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه۪
وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٣﴾

23. "Eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğundan şüphe ediyorsanız siz de ona benzer bir sûre meydana getirin ve Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın, şayet iddianızda samimi iseniz."

Kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğundan şüphe ediyorsanız. Yani Kur'ân'ın [Muhammed tarafından] uydurulduğu ve Allah tarafından gelmediği konusunda; şu ilâhî beyanlarda nakledildiği gibi: "Bu sadece bir uydurmadan ibarettir"[101]; "Bu Kur'ân uydurularak Allah'a nispet edilmiş bir yalandan ibarettir"[102]; "Bu bir sihirdir"[103].

Siz de ona benzer bir sûre meydana getirin. Yani Muhammed'in getirdiğinin benzerini getirin, çünkü siz ve o aslî madde, yaratılış ve dil açısından eşit durumdasınız, metin uydurma konusunda onun sizden üstün bir yönü bulunmamaktadır.

[§] Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın, şayet iddianızda 60
samimi iseniz. Yani Allah'tan başka taptığınız tanrılarınızı yardıma çağırın da Kur'ân'ın benzerini yapmada size destek versinler, şayet Kur'ân'ın Muhammed tarafından uydurulup Allah'a nispet edildiğine ilişkin iddianızda samimi iseniz. Şöyle de denilmiştir: **Yardımcılarınızı çağırın**, yani Kur'ân'ın benzerini yapmakta size destek verecek şair ve hatiplerinizi. Bir de şu görüş ileri sürülmüştür: **Yardımcılarınızı çağırın**, Ehl-i Kitap'tan olan; Tevrat, İncil, Zebur ve

---

100 ez-Zâriyât 51/21.
101 Sâd 38/7.
102 Sebe' 34/43.
103 el-Kasas 28/36.

geçmiş peygamberlere indirilen diğer kitaplardan, Kur'ân'ın uydurma ve iftira ürünü olduğuna şahitlik eden kanıtlar getirmeleri için (uzmanlarınızı çağırın).

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتٖى وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرٖينَ ﴿٢٤﴾

24. "Eğer yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının. Bu ateş, kâfirler için hazırlanmıştır."

[Büyük Günah İşleyenlerin Durumu]

Eğer yapamazsanız ki asla yapamayacaksınız. Bu ilâhî beyanı, şu yaklaşımlarla yorumlamak mümkündür. Muhtemeldir ki müşrikler, bu meydan okuyuşun ardından, gayret ve emek sarfetmeden, Kur'ân'ın benzerini yapmaktan âciz olduklarını itiraf etmişlerdir, çünkü azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân'a nazire yapma arzu ve emellerini kırmıştır. Bu sebeple onlar, bu kelâmın uydurma ve yakıştırma olduğu yolundaki iddialarının doğruluğunun ortaya çıkması ve Resûlullah'a ait olan "âlemlerin Rabb'inin kelâmı" şeklindeki beyanın yanlışlığını kanıtlamak amacıyla ellerinden gelen gayreti sarfetmemiş ve Allah'ın nurunu söndürebilmek için bütün güçlerini kullanmamışlardır. Onların bu itirafı ve Kur'ân'ın benzerini getirmeye fiilen girişememeleri, onun Rabbu'l-âlemînin nebîsi ve Resûlü'ne indirilmiş kelâmı olduğunu kanıtlamıştır.

Yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının. "Vekūd" (وَقود), fetha ile okununca odun (yakıt) demektir, "vukūd" (وُقود), zamme ile okununca ise ateş mânasına gelir. Yüce Allah bu âyetinde, cehennemin yakıtını insanların teşkil ettiğini haber vermiştir. Onların bedenleri ne zaman yanıp tükenirse, yenilenerek devam ettirilir, "Derileri pişip duyarsız hale geldikçe, onlara başka deriler giydiririz"[104] meâlindeki âyette belirtildiği üzere. Metinde yer alan "el-hicâre" (الحجارة) kelimesi bazılarına göre kükürt, bazılarına göre ise bilinen taşlar demektir. Taşlar sert ve yoğun olduğundan şiddetle yanar ve fazlasıyla kızdırır.

[Cehennemin Kâfirler İçin Yaratılması]

Kâfirler için hazırlanmıştır. Âyetin bu kısmında, cehennemin kâfir olmayanlar için hazırlanmadığının ispatı vardır. Bu husûs, Mûtezile'nin telakkisini çürütmektedir; şöyle ki onlar, büyük günah işleyene kâfir demedikleri halde

104 en-Nisâ 4/56.

cehennemde ebedî kalacağını ileri sürmüştür. Onların anlayışına göre cehennem aynı zamanda kâfirler için de hazırlanmıştır; **[§]** müminin ebedî azaba 61
mahkûm edilmesi ise işlediği mâsiyetler, yüklendiği günahlar ve sergilediği çirkin davranışlar yüzündendir. Aslında Allah, dilediği kimseyi dilediği kadar azapta bırakır, "O, kendi hüküm verişine kimseyi ortak etmez"[105] meâlindeki beyan gereğince, bu konuda yaratıkların hüküm beyan etme yetkisi yoktur.

Derlerse ki: Müşriklerin çocukları cennette olacaktır, oysaki cennet müminler için hazırlanmıştır; demek ki müminlerden başkalarının da cennete girmesi ve ebedî olarak orada bırakılması câizdir. Buna göre cehennem de, kâfirler için hazırlanmış olsa bile kâfir olmayanların orada ebedî azaba mahkûm edilmesi câizdir. "[O gün] yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?'"[106] meâlindeki âyette imandan sonraki küfür sebep olarak gösterilmiştir. Demek ki küfür üzere neşet eden ile imandan sonra küfre dönen, cehennemde ebedî kalma husûsunda eşittir. Şu halde kebîre işleyen mümin ile hiç iman etmeyen kâfir, cehennem azabı açısından aynı konumdadır.

Buna şöyle cevap verilir: Her kâfirin tabii yaratılışı Rabb'inin birliğine tanıklık eder. Fakat fıtratına bakış yapmayı terkedip alışılageleni tercih edince, öylesinin durumu imandan sonra küfre dönüş statüsüne girer; ama aslında o, gerçekten mümin değildi ki sonradan küfre dönüş yapmış olsun. Mûtezile'nin karşı delil olarak "müşrik çocuklarını" ileri sürmesine gelince, bu çocukların cennette ebedî olarak kalışları, Rab'lerinden gelen bir lütfun eseridir. Allah Teâlâ'nın, dilediğini lütuf ve keremiyle mükâfatlandırması tabii olup, bunun için kişinin ille de bazı fiilleri işlemiş bulunması gerekmez. Yapılmamış bir amelin mukabili olmaksızın sadece ilâhî lütuf ve ikrâmın eseri olarak birinin mükâfatlandırılması aklen de câizdir, ancak işlenmiş bir günah olmaksızın azaba hükmedilmesi, mümkün değildir.

وَبَشِّرِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذٖى
رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهٖ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فٖيهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ
فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

105 el-Kehf 18/26.

106 Âl-i İmrân 3/106.

25. "İman eden ve yararlı davranışlar sergileyenlere, altlarından ırmaklar akan cennetlere sahip olacaklarını müjdele. Ne zaman oradaki nimetlerden biri kendilerine verilse, 'Bu daha önce de mazhar kılındığımız bir nimettir' diyecekler ve nimet onlara benzer bir konumda sunulacaktır. Onlar cennette tertemiz eşlere sahip olacak ve orada ebedî kalacaklardır."

İman eden ve yararlı davranışlar sergileyenlere … müjdele. Âyetin bu kısmı, itaat türlerinin hepsini iman statüsünde tutan kimsenin telakkisini çürütür, çünkü "yararlı davranışlar"ı (sâlih ameller) belirtmeden iman niteliğini onlara nispet etmiştir. Şu kadar var ki âyette söz konusu edilen müjde ve
62 dolayısıyla korkunun ortadan kalkması, iyi davranışlara bağlı kılınmıştır. **[§]** Buradaki sâlih amellerin yerini kalbin amelinin (amelü'l-kalb) alması ihtimal dâhilindedir; o da, kalbin iştiraki olmadan, sadece sözle ifade edilen ve münafığa ait olan imana benzemeyip, Allah'a yönelen samimi bir imana sahip olmaktır.

Altlarından ırmaklar akan cennetlere sahip olacaklarını… yani bahçeler.

Altlarından ırmaklar… Yapılan yorumlardan biri şöyledir: Bahçe özellikle bir yerin veya bir mekânın adı olmayıp ağaçlar topluluğu ve oraya dikilmiş çeşitli meyve bitkileri demektir, böyle bir araziye bahçe denir.

Altlarından ırmaklar akan cennetler. Yani ağaçları ve dikili bitkilerinin altından. Şöyle de denilmiştir: **Altlarından**, gözün görebileceği yerden; böylesi insanlarca daha nezih, daha görkemli ve daha iç açıcı olur. Yine bir anlayışa göre **altlarından**, yani orada yükselen köşk ve binaların altından; yeryüzünün bazı mıntıkalarında olduğu gibi toprağın altından demek değil. Bu yorumun dayanağını, rivâyet edilen şu hadis teşkil etmektedir: "Her kılın altında cünüplük vardır"[107], yani kılın ten üstünde yükselen kısmının dibinde, cildin altında değil. Biraz önceki yorum da bunun gibidir: Köşk ve binaların aşağı kısmından. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

63 **[§]** N**e zaman oradaki nimetlerden biri kendilerine verilse, "Bu daha önce de mazhar kılındığımız bir nimettir" diyecekler.** Bu, birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki: Daha önce de rızıklandığımız, yani dünyada. Yine denildi ki: Daha önce de rızıklandığımız, yani bu, dünyada iken, cennette böyle bir nimetin bulunduğu vaad edilen şeydir. Bir başka yorum, daha önce rızıklandığımız, yani bundan önce cennette sunulan demektir.

---

107 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 94, 101, 133; VI, 111, 254; İbn Mâce, "Tahâret", 106; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 97; Tirmizî, "Tahâret", 78.

Nimet onlara benzer bir konumda sunulacaktır. Buna dair çeşitli yorumlardan biri şöyle: Benzer bir konumda, görünüşte benzer, tadında farklı. Veya benzer bir konumda; tat açısından benzer, fakat göze yansıması ve renkleri farklı; zira öyle meyveler vardır ki yenilmesi bir yana ona bakmak suretiyle lezzet alınır. Bir de denildi ki güzel ve görkemli oluşta benzer.

Onlar cennette tertemiz eşlere sahip olacaklardır. Burada farklı yorumlar vardır. Kötü huy ve seviye düşüklüğünden arınmış, bunlardan uzak kalamayan dünya kadınları gibi değil. Denildi ki hastalık, ayrıca dünya hayatında müptelâ kılındıkları kir, pas ve hayızdan arınmış. Bir de özü ve temel yapısının berraklığı açısından tertemiz denilmiş; nitekim, "[Zerafeti sebebiyle] incik kemiğinin iliği şu kadar mesafeden görünür" buyrulmuştur[108]. Tertemiz; seçkin, eğitimli anlamı da verilmiştir.

Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Yani sonsuz olarak ikâmet edeceklerdir. Âyetin bu kısmı cennet ile cehennemin ve içindekilerinin fâni olduğunu ileri süren Cehmiyye'yi reddetmektedir. Onlara göre evvel, âhir ve bâkī olan Allah'tır, şayet cennet fâni değil de bâkī olursa yaratan ile yaratılmış arasında benzerlik meydana gelir. Lâkin bize göre bu bir vehimden ibarettir. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla evvel, zâtıyla âhir, zâtıyla bâkīdir, cennet ve oradaki her şey ise başkası sayesinde bâkīdir. Eğer burada teşbihin bulunması söz konusu olsaydı âlim, semî' ve basîr sıfatlarında da teşbih bulunurdu, ayrıca var oldukları sürece, yaratıklarla Allah arasında bekā sıfatında benzerlik meydana gelirdi. Zikrettiğimiz husûslarda böyle bir şey olmadığına göre cennet ve cehennemin ebediyetinde de teşbih oluşmaz. Bir de şu var: Allah Teâlâ cenneti kusur ve eksikliklerden arınmış bir âlem olarak yaratmıştır, çünkü onu "dâru'l-kuds" (دار القدس), "dâru's-selâm" (دار السلام) diye isimlendirmiştir[109]. Cennet bir
gün sona erecekse onda en büyük eksiklik bulunmuş olur, [§] zira insan, enin- 64
de sonunda yokluğa mahkûm olacak bir hayatla mutlu olamaz. Cennetin sonu yokluktan ibaret bulunsaydı, içindekilerin hayatını karartan bir nimet durumuna düşerdi. Sonuç olarak cennet ülkesi bütün kusurlardan arınmış olduğuna göre -ki yok olmak kusurların en büyüğüdür- kendisiyle birlikte içindekilerinin de ebedî olmaları kaçınılmazdır.

---

108 Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 18; Müslim, "Cennet", 14.

109 Kur'ân-ı Kerîm'de cennetin isimleri arasında "dâru'l-kuds" (درا القدس) tamlaması geçmemektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği bir kutsî hadiste (*el-Müsned*, V, 257, 268) şöyle buyrulmaktadır: "Bana olan saygı ve korkusundan dolayı şarap içmeyi terkeden kimseye kıyâmet gününde kuds havuzlarından içireceğim". Dâru's-selâm (دار السلام) ismi için bk. el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيٖٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهٖ كَثٖيرًا وَيَهْدٖى بِهٖ كَثٖيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهٖٓ اِلَّا الْفَاسِقٖينَ ﴿٢٦﴾

26. "Şüphe yok ki Allah, gerçeği açıklamak için sivri sinekle veya ondan daha basit bir şeyle misal getirmekten çekinmez. İman edenler, bunun Rab'lerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr yolunu tutanlar ise, 'Allah bu misalle ne murad etmiştir?' derler. Allah böyle bir misalle nicelerini şaşırtır, nicelerini de doğru yola ulaştırır. Ancak onunla, zaten itaat altına girmeyenlerden başkasını şaşırtmaz."

Şüphe yok ki Allah, gerçeği açıklamak için sivri sinekle veya ondan daha basit bir şeyle misal getirmekten çekinmez. Denildi ki bu ilâhî beyan -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- kâfirlerin Resülullah'a (s.a.) söyledikleri bir söze karşı cevap olarak gelmiştir. Bazı müfessirlerin[110] kaydettiğine göre şöyle demişlerdi: Senin Rabb'in, basit hacimlere sahip bulunan, sivri olanı ve olmayanıyla birlikte sineği anmaktan çekinmiyor mu hiç (استحيا), halbuki dünyadaki hükümdarlar böyle bir şeyi söz konusu etmekten hayâ eder? Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah, şüphe yok ki Allah [şundan] çekinmez buyurmuştur; çünkü yeryüzünün hükümdarları bu çelimsiz canlılara, küçümseyen bir gözle bakar ve onları anmaya tenezzül etmezler. Yüce Allah ise bundan çekinmez, zira Cenâb-ı Hakk'ın birliğini, yaratıp geliştiriciliğini (rubûbiyyet) göstermesi açısından küçük cüsseli canlıları yaratmanın şaşkınlık veren fevkalâdeliği büyüklerini yaratmaktan çok daha önemlidir. Şöyle ki bütün insanlar bir araya toplanıp da sivri türünden olan veya olmayan bir sineği şekillendirmeye, onun için gerekli olan ağız, burun, el, ayak, mide ve dışkı yerini düzenlemeye çalışsalar güç yetiremezler. Fakat onlar büyük cüsseli hayvanlar için bunu belki yapabilirler. Yeryüzünün hükümdarları, sivri sineğin minyon oluşundan doğan bu fevkalâdeliğine bakmaya tenezzül etmemiş, ona sadece hakaret ve küçümseme nazarlarını atfetmişlerdir.

---

110 İbn Abbâs ile İbn Mesûd bu görüşü benimseyenlerdendir (bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, I, 177; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 65).

[§] Kelâm âlimleri (ehl-i kelâm) hayâ kavramının Allah'a nispet edilmesi 65
konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onların bir grubu bunun câiz olduğunu kabul etmiş ve bu kanaatini, "Allah'ın, saçları İslâm'da ağarmış birine azap uygulamaktan hayâ ettiğini" belirten bir habere dayandırmıştır[111]. Bir de -daha önce yorumlarını yaptığımız üzere[112]- tekebbür, istihzâ ve muhâdaa kavramları gibi istihyâ da Allah'a izâfe edilebilir. Diğer âlimler ise haya kavramının Allah'ın zâtına nispet edilmesini câiz görmemiştir, çünkü onun içeriğinde çekinme, izzetinefis gibi psikolojik faktörler bulunmaktadır, Allah Teâlâ bunlardan münezzehtir. Tefsirini yapmakta olduğumuz hayâ ise burada rıza anlamına gelmektedir; hayâ aynı zamanda terk demektir (لا يستحيى), yani terketmez, bırakmaz.

İman edenler bunun Rab'lerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Yani âyette sözü edilen küçük cüsseli cisimlerin örnek olarak getirilmesinin hak olduğunu bilmişlerdir. Çünkü onlar, bu tür yaratıklarda bulunan şaşkınlık verici özellikler, hikmetler ve inceliklere dikkat etmişlerdir.

İnkâr yolunu tutanlar ise, "Allah bu misal ile ne murad etmiştir?" derler. Çünkü bunlar, o yaratıklarda bulunan fevkalâdelik ve hikmetlere değil, onların çelimsiz ve küçük oluşuna bakmışlardır.

[Hidâyet ve Dalâlet]

Allah böyle bir misal ile nicelerini şaşırtır, nicelerini de doğru yola ulaştırır. Âyetin bu kısmı, Mûtezile'nin hidâyet-dalâlet telakkisini çürütmektedir. Çünkü bu kısım, kâfirlerin "Allah bu misal ile ne murad etmiştir" şeklindeki sorularına cevap teşkil etmekte ve şöyle demektedir: Allah bu misal ile birçok kimseyi şaşırtmayı, birçok kimseyi de doğru yola ulaştırmayı dilemiştir. Yani dalâleti tercih edeceğini bildiği kimseyi dalâlete sevketmiş, hidâyeti benimseyeceğini bildiği kimseyi de hidâyete iletmiştir. Herkesin seçip tercih edeceği şeyi dilemiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Mûtezile mensupları ise Cenâb-ı Hak sözü edilen örnek ile herkesi hidâyete ulaştırmak istemiş, fakat onların bir kısmı bunu kabul etmemiştir demektedir. İkinci olarak, Allah böyle bir misal ile nicelerini şaşırtır, yani dalâlet yoluna giren için bu fiili yaratmış,

---

111 Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilip Resûlullah'a nispet edilen kutsî hadis görünümündeki bir haberde şöyle denilmektedir: "Ben, saçları İslâm'da ağarmış erkek veya kadın bir kulumu azaba mâruz bırakmaktan hayâ ederim". Ancak bu haberin asılsız olduğu ifade edilmiştir (bk. Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-mecmû'a*, s. 480).

112 bk. el-Bakara 2/12.

hidâyet yoluna giren için de hidâyet fiilini yaratmıştır. Biz bu konuyu daha önce açıklamıştık[113].

66 **[§] Ancak onunla zaten itaat altına girmeyenlerden başkasını şaşırtmaz.** Yani bu mesel ile fâsıktan başkasını dalâlete sevketmez, çünkü fâsık, bu tür mesellerin işaret ettiği fevkalâdelik ve inceliklere dikkat etmez.

اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ
اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Onlar ki Allah'a verdikleri kesin itaat sözünden dönerler. Allah'ın daima riayet edilmesini emrettiği akrabalık bağlarını keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. Dünyada ve âhirette ziyana uğrayanlar işte onlardır."

Onlar ki Allah'a verdikleri kesin itaat sözünden dönerler. Allah'ın ahdi (Allah'a verilen söz) iki şekilde olur. Birincisi, yaratılış ahdidir, şöyle ki herkesin yaratılışı Rabb'inin vahdâniyyetine tanıklık etmektedir; "Kendi fıtrî yapılarında da âyetler vardır, onlar bunu görmezler mi?"[114], "Kendi yaratılışlarına bakıp düşünmezler mi?"[115] meâlindeki âyetlerde belirtildiği üzere. Kişi kendi yaratılışına bakıp tefekkür ederse bir yaratıcısının bulunduğunu, onun bir ve tek olup şeriki düşünülemeyeceğini anlar. İkincisi, ise peygamberlerin tebligatına bağlı olan risâlet ahdidir, şu âyet-i kerîmeler bu husûsa ışık tutmaktadır: "Allah şöyle buyurmuştur: Ben sizinle beraberim. Eğer namaz kılar, zekât verir, peygamberlerime inanıp onları desteklerseniz ve Allah'a veriyormuş gibi ihtiyaç sahibine karşılıksız borç verirseniz mutlaka günahlarınızı bağışlar ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım"[116], "Allah, kendilerine vahiy ürünü kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve hiçbir şekilde gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı"[117]. Fakat insanların bir kısmı her iki ahdi de bozmuştur. Hilkat ahdini ve risâlet ahdini.

Allah'ın daima riayet edilmesini emrettiği akrabalık bağlarını keserler. Bu iki yoruma açıktır: Peygamberlerin bir kısmına iman etmekten; halbuki onlar bütün peygamberlere iman etmekle emredilmişlerdi; "Bir kısmına ina-

113 bk. Fâtiha sûresi, 6. âyetin tefsiri.
114 ez-Zâriyât 51/21.
115 er-Rûm 30/8.
116 el-Mâide 5/12.
117 Âl-i İmrân 3/187.

nır, bir kısmını inkârla karşılarız"[118] meâlindeki âyet-i kerîmede işaret edildiği gibi. **Bir de Allah'ın daima riayet edilmesini emrettiği hısım-akraba bağını koparırlar**, diye yorumlanmıştır. **Ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar.** [§] 67
Burada da iki yorum yapılmıştır: Yeryüzünde fesat çıkarılmasını emretmek suretiyle bozgunculuk yaparlar; "[Münafıklar] kötülüğü emreder, iyilikten sakındırmaya çalışırlar"[119] meâlindeki âyette belirtildiği üzere. Bir de şöyle denilmiştir: Bozgunculuk yaparlar, yani bizzat kendileri yeryüzünde fesat çıkarırlar; "Yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışırlar"[120] meâlindeki ilâhî beyanda görüldüğü gibi.

Ziyana uğrayanlar işte onlardır. Bu beyanda iki şekilde yorumlanabilir. Dünyaya ait arzu ve emellerinin gerçekleşmemesi sebebiyle ziyana uğramışlardır. Hasan-ı Basrî'den rivâyet edildiğine göre "ziyana uğrayanlar işte onlardır" beyanı hakkında şöyle demiştir: Küfrü tercih etmeleri sebebiyle kendilerini cehennem tabakaları arasına atmışlardır, bu ise apaçık bir hüsrandır.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ
يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Nasıl olur da Allah'ı inkâr edersiniz? Oysaki siz bir zamanlar cansız iken O size hayat verdi. Günü gelince hayatınıza son verecek, sonra da sizi diriltecektir. Nihayet hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız."

Nasıl olur da Allah'ı inkâr edersiniz? Oysaki siz bir zamanlar cansız iken O size hayat verdi. Birkaç şekilde yorumlanır. "Keyfe" (كيف), yani Allah'tan başka put ve benzeri şeylere tapmak ve bunun hak olduğu konusunda nereden kesin bir delil elde ettiniz? Halbuki sözü edilen nesnelerden ne ölümden sonra hayat verme ne de hayat bahşettikten sonra öldürme fiilleri meydana gelmemiştir.

Denildi ki: **Nasıl olur da inkâr edersiniz**, öldükten sonra dirilmeyi? **Oysaki siz bir zamanlar cansız iken**, yani sperm halinde iken **O size hayat verdi**. Aslında siz ilk yaratılışı müşahede edip benimserken, ölümden sonraki dirilmeyi ve hayata kavuşturulmayı nasıl inkâr edersiniz?

---

118 en-Nisâ 4/150.
119 et-Tevbe 9/67.
120 el-Mâide 5/33.

[Âhiret İnancının Aklî Delili]

Bir de şöyle denildi: **Nasıl olur da inkâr edersiniz** yeniden can verilmesini ve ölümden sonra diriltilmeyi? Halbuki belli bir sonuç belirlemeden, yaratıkları mutlak anlamda yok etmek için meydana getirmenin akıl açısından boş ve abes bir şey olduğu ortadadır, zira sadece yıkma zevki için bina yapan herkes abesle iştigal ettiği gibi belli bir amaç ve sonuç hedeflemeden bir konuda gayret gösteren kimsenin boşuna uğraştığı veya şaka yaptığı da kesindir. Şu halde azîz ve celîl olan Allah'ın fiilini ne hakla abes konumunda tutarsınız? Çünkü Cenâb-ı Hak, insanlar için bir ceza ve mükâfat günü yaratmasaydı, onları ilkin meydana getirmekle abesle iştigal eden, şaka yöntemini benimseyen ve isabetli
68 fiil yapmayı terkeden bir varlık olurdu. **[§]** Gerçek şu ki Allah zâlimlerin ileri sürdükleri iddialardan yüce, pek yücedir.

Nihayet hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız. Yani O'nun huzuruna çıkarılacağınızı bilmektesiniz. Kur'ân'da geçen "masîr" (مصير) ve "meâb" (مآب) kelimeleri de aynı anlama gelir. İkinci olarak, "Sizin için hazırlanan gazaba döndürülüp götürüleceksiniz". Cenâb-ı Hak âyetin bu kısmı ile kâfirlere karşı kesin delil kullanarak kendilerini ilkin ölü iken yarattığını, ikinci ölüm halinden sonra da yeniden hayata kavuşturacağını haber vermektedir. **Nihayet hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız**, sanki şöyle buyurmaktadır: Şunu da bilmelisiniz ki siz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız.

هُوَ الَّذٖى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ
فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٩﴾

29. "O Allah ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratmış, sonra yukarıya yönelip yedi semâyı düzenlemiştir. O, her şeyi hakkıyla bilendir."

O Allah ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratmış. Denilmiştir ki bu âyet-i kerîme bir öncekinin bağlantısı konumundadır. Yani yeryüzündeki her şeyi yaratan Allah'ı nasıl inkâr edersiniz, birliğine işaret eden her şeyi; zira yeryüzünde bulunan her şey Allah'ın birliğine kılavuzluk ettiğinden şüphe edilmez. Şöyle bir mânanın verilmesi de mümkündür. Yeryüzündeki her şeyi sizin için bir nimet olsun diye yaratan Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Halbuki bunu yapması için Allah üzerinde hiçbir hakkınız yoktu, yegâne amaç, bütün bu nimetlere karşı O'na şükretmenizden ibaretti. Peki, nasıl olur da bu nimetlere mukabil yapacağınız teşekkürü O'ndan başkasına yöneltirsiniz! Bir başka

anlam da şöyle şekillenmiştir: **Yeryüzünde olanları sizin için yaratmıştır**, yani dünyada sizi imtihan etmesine vesile olması için; "O Allah ki hanginizin daha güzel davranışta bulunacağını ortaya koymak için ölümü ve hayatı yaratmıştır"[121] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Ve bir de öbür âlemde ceza ve mükâfata kavuşturulmanız için. Şu halde yeniden dirilmeyi nasıl inkâr edebilirsiniz? İnsanların eninde sonunda ölmek üzere dünyada yaratılmasının ve âhiretin gerçekleşmesi için de tekrar diriltilmesinin beyan edilmesinde hikmet vardır, bu husûsun söz konusu edilmemesi ise hikmetin ortadan kalkması demektir.

[Müteşâbihâtın Te'vîli: İstivâ]

Sonra semâya yöneldi. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki duman (gaz) yükseldi, "Sonra duman halinde bulunan semâya yöneldi"[122] meâlindeki âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Yine denildi ki "istevâ" (استوى) tamamlandı anlamına gelir, "[Mûsâ] yiğitlik çağına erişip gücünü tam olarak kazanınca"[123] meâlindeki beyanda görüldüğü üzere. Buradaki "istevâ" (استوى) "temme" (تم) anlamına gelir; bir de "istevâ" "istevlâ" (استولى) (hâkimiyeti altına aldı) anlamına gelir, de denilmiştir.

[§] Bize göre sonra semâya istivâ etti, "istevâ ale'l-arş"[124] (استوى على العرش) ve **69**
benzeri diğer âyetler: "Rabb'in geldi, melekler saf saf"[125], "Onlar Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar"[126] meâlindeki âyetlerde bir hareket noktası belirlemek gerekir. Nitekim Müşebbihe'nin zannına göre bu tür ilâhî beyanlarda, birçok yaratığın nitelenebileceği şekilde Cenâb-ı Hakk'ın nitelendirilmesinin delili vardır. Gerçekte ise bu nevi âyetler birkaç ihtimal taşımaktadır. Birincisi, Allah Teâlâ'yı naslarda geldiği gibi nitelememiz ve fakat bunun yanında, kendisine nispet edilen fiillerde başkasına benzemediğinin bilincini de taşımamızdır. Çünkü sen hiçbir şeyin Allah'ın benzeri olmadığına ve hiçbir şeyde O'na benzer bir özelliğin bulunamayacağına prensip olarak inanmaktasın. Şöyle ki herhangi bir şeydeki yaratılmışlık (hades) özelliği Allah'ın zâtında bulunamayacağı gibi bir şeyin bir yönden Allah'a benzer görünümde bulunması da onun kadîm olmasını gerektirmez. Yaratan ile yaratılanlar arasında ileri sürülebilecek bu tür telakkiler, hem akıl hem de nakil açısından reddedil-

---

121 el-Mulk 67/2.

122 Fussılet 41/11.

123 el-Kasas 28/14.

124 el-A'râf 7/54.

125 el-Fecr 89/22.

126 el-Bakara 2/210.

miştir. Şunu da belirtmek gerekir ki Cenâb-ı Hakk'ın bir fiille nitelendirilmesi halinde, bu fiilin yaratılmışlara özgü ölçülerle değerlendirilmesi câiz değildir. Ayrıca O'nun hay, kadîr, semî' ve basîr oluşundan dolayı, benzer vasıflara yaratıklardan birinin sahip olması ile de Allah'ın zâtında beşerî özellikler meydana gelmez. Bu münasebetlerin kökten reddedilmesi suretiyle yaratan ile yaratılan arasındaki benzerlik bâtıl olup ortadan kalkar ve sonuç olarak, Allah'ın iradesi çerçevesinde naklin ve ilâhî vahyin gerekliliği ortaya çıkar. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkincisi, bu tür ilâhî beyanlarda sözü özet konumunda tutan, açıklamanın tamamına dolaylı olarak işaret eden ve bazı noktalarla yetinme özelliği taşıyan anlamların bulunması da mümkündür. Meselâ şu âyetlerde olduğu gibi: "Rabb'in geldi, melekler de…"[127] yani "bi'l-meleki" (بالملك) (melekleri getirdi: gönderdi), "Sen ve Rabb'in gidin ve savaşın"[128], "bi-rabbike" (بربّك) (Rabb'inin yardımıyla) demektir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın Rabb'inin yardımıyla savaşacağı bilindiğinden böyle anlaşılmıştır. Bunun gibi bir önceki âyette de meleklerin geldiği bilinmektedir. Sanki ilâhî beyan bunu ifade etmektedir. Buradaki bakış açısını şu âyetler de desteklemektedir: "Melekler O'ndan emir almadan konuşmazlar, onlar sadece O'nun emriyle iş görürler"[129], "Onlar Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"[130]

70 [§] Burada ileri sürülen bakış açısını netleştiren hususlardan biri de şudur ki hiçbir kimse, biraz önce geçen âyetlerde yer alan kelimelerden hakikat anlamında Rabb'in gelmesine (ityân, mecî') (اتيان، مجئ) inanmaz, hatta bunu tasavvur bile etmez; bunun gibi O'nun nüzûlünün (نزول) kâfirlerin beklemesine bağlı kılındığını da kabul etmez. Gerçekte sözü edilen fiil, meleklerin gelmesiyle ilgilidir. Şu ilâhî beyanlarda da olduğu gibi: "Melekleri görecekleri gün, evet o gün günahkârlar için hiçbir sevinç haberi yoktur"[131], "Biz melekleri mutlaka gerçekleşecek bir iş için indiririz ve bu durumda inkârcılara mühlet verilmesi mümkün değildir"[132]. Bizim ortaya koyduğumuz bu yaklaşımlarda, meleklerin Allah nezdindeki konumlarının büyük olduğunun işaretleri de bulunmaktadır.

---

127 el-Fecr 89/22.
128 el-Mâide 5/24.
129 el-Enbiyâ 21/27.
130 el-Bakara 2/210.
131 el-Furkān 25/22.
132 el-Hicr 15/80.

Söz konusu edilen semâya istivâ etmeye dair beyanın bir benzeri de, “Rahmân arşa istivâ etmiştir”[133] meâlindeki âyette de mevcuttur. Burada iki bakış açısı söz konusudur. Birincisi, arşın hükümranlık mânasında, istivânın ise hükümranlıkta eksiği bulunmayan tam bir hâkimiyet anlamında olmasıdır. Bunun yanında “istilâ” (استيلاء) hâkimiyet altına alma, yani başkasına ait hiçbir hükümranlık ve yönetim hakkının bulunmaması da düşünülmelidir. İkincisi, arşın yaratılmış âlemin en yüksek ve en üst noktası konumunda bulunmasıdır. Nitekim insan zihni de arşı böyle tasavvur etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak, mekânlardan münezzeh olma mânasında bir yücelikle nitelendirilmiş olur. Aynı zamanda Allah, mekânlar oluşmadan önce ne idi ise oluşmasından sonra da aynı olup hâkimiyet, kudret ve mekânlardan münezzeh oluş anlamında “her şeyin ötesinde olan en yüce konumdadır”. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Burada zikrettiğimiz husûsların özü şudur ki Allah'ın fiilini yaratıkların fiiliyle, O'nun niteliğini yine yaratıkların niteliği ile mukayese etmemeliyiz, çünkü O, hiçbir şeyin kendisi gibi olmayacağını haber vermiştir[134].

Yedi semâyı düzenlemiştir. Allah Teâlâ bir defasında yedi semâyı düzenledi (sevva) (سوّى), bir defasında da “yedi semâyı yarattı (haleka)” (خلق)[135],
bir defasında yine “yedi semâyı yarattı” (قضى)[136], bir defasında [§] “göklerin 71
sanatkârane yaratıcısı” (بديع)[137] buyurmuştur, bunların hepsi aynı anlama gelmektedir.

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةً قَالُٓوا اَتَجْعَلُ ف۪يهَا مَنْ يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30. “Bilmelisin ki senin Rabb'in meleklere, ‘Yeryüzünde ona sahip ve vâris olacak birini (halife) yaratacağım' demişti. Melekler de, ‘Seni övgü ile yüceltip aşkınlığını dile getiren bizler varken, orada bozgunculuğa yol açacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Allah, ‘Ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim' buyurdu.”

---

133 Tâhâ 20/5.
134 eş-Şûrâ 42/11.
135 et-Talâk 65/12; el-Mulk 67/3.
136 Fussılet 41/12.
137 el-Bakara 2/17; el-En'âm 6/101.

[Hz. Âdem ve İnsan Türünün Yaratılışı]

{İmam radıyallahu anh şöyle buyurdu:} Bakara sûresinde, Âdem aleyhisselâm kıssasının içerdiği husûslar ve bu konuda müfessirlerin söylediklerinin anlaşılması noktasında söylenmesi gereken şudur ki bu alanı ilgilendiren bütün hikmetlere isabetle değinildiği, herhangi bir konunun kesinlikle dile getirildiği ve âlimlerin yaptıkları yorumların tam bir kavrayış özelliğine sahip bulunduğu husûsunda hiçbirimiz kesin bir şehâdette bulunmamalıdır. Beşer olarak tasarlayabileceğimiz ve bilgimizin ulaşabileceği nihaî, nokta ilâhî imtihana tâbi tutulanların vasıflandırılabileceği özellikler çerçevesi ile sınırlıdır. Gerçi meleklerin her türlü yakışıksız vasıftan münezzeh olduğu tercih edilen bir kanaattir, çünkü Cenâb-ı Hak şu beyanları ile meleklere "itaat" niteliğini nispet etmiştir: "[Melekler] Allah'ın buyurduklarına karşı gelmez ve emredilen her şeyi yerine getirirler"[138], "Müşrikler, 'Rahmân [melekleri] evlât edinmiştir' dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilakis onlar ilâhî lütuf ve ihsana mazhar kılınmış kullardır. Melekler, O'ndan emir almadan konuşmazlar, onlar sadece O'nun emriyle iş görürler"[139], "Onlar yücelerdeki Rab'lerinden korkarlar ve emrolundukları her şeyi yerine getirirler"[140], "O'nun huzurunda bulunanlar, kendisine ibadet etme husûsunda ne kibre kapılırlar ne de yorgunluk duyarlar"[141]. Ayrıca Resûlullah'tan gelen rivâyetlerde, meleklerin Allah'a
72 itaat etme ve sürekli ibadette bulunma nitelikleri açıklanmaktadır. [§] Bir de hiçbir peygamberden meleğin günah işlemekle nitelendirildiğine dair bir nakil gelmemiştir. Bu husûs bazı Selef âlimlerinden zikredilmiş ve de -yüce Allah'ın melekleri hakkında dil uzatmanın münasebetsizliği bir yana- böyle âlimlere cüzi meselelerde muhalefet etmenin hiçbir sakıncası bulunmamaktadır. *Yardım Allah'tandır, hatalardan korunma O'nun sayesinde mümkündür.*

[Meleklerin Nitelikleri]

Allah Teâlâ meleklerine şöyle buyurmuştur: **"Yeryüzünde ona sahip ve vâris olacak birini** (halife) **yaratacağım" demişti. Melekler de, "Seni övgü ile yüceltip aşkınlığını dile getiren bizler varken, orada bozgunculuğa yol açacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" diye karşılık verdiler.** Bazı

---

138 et-Tahrîm 66/6.

139 el-Enbiyâ 21/26-27.

140 en-Nahl 16/50.

141 Bu husûsta Resûlullah'tan rivâyet edilen beyanlardan biri şöyledir: "Gök hissettiği ağırlıktan ötürü inlemiştir. Doğrusu buna hakkı da vardır. Çünkü orada dört parmaklık bir yer yoktur ki üzerinde secde eden bir melek bulunmasın" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 173). Meleklerin nitelikleri hakkında bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "Melek" md.

âlimler bunun, meleklerin bir sürçmesi (zelle) olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü onların **yeryüzünde ona sahip ve vâris olacak birini** (halife) **yaratacağım** şeklindeki ilâhî beyana, bu ifadeleri ile karşılık vermeleri münasip değildi; bu üslûp, sorgulama konumunda olup Allah'ın fiilini yadırgayan bir eda ile "Biz şöyle şöyle yapmaya hazırken sen bu işi nasıl yaparsın?" anlamına gelir. Sözü edilen âlimler **ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim** meâlindeki ilâhî beyanla da kanaatlerini desteklemek istemişlerdir, bu ifadede, söyleyenin uyarılmasını gerektiren bir nevi bilgisizlik olmasaydı Cenâb-ı Hak **ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim** mukabelesinde bulunmazdı. "Kendilerinin bilmediği birçok şeyi Allah'ın bildiği" husûsu meleklerce biliniyordu. "Eğer iddianızda samimi iseniz" sözüyle Allah'ın kendilerini nesnelerin isimlerini söylemekle imtihan etmesi de bu kanaati desteklemektedir. Şayet meleklerden uyarıya mâruz kalacakları bir söz çıkmasaydı, Cenâb-ı Hakk'ın "şunların isimlerini bana bildirin" şeklindeki beyanına "iddianızda haklı iseniz" şartını koşmasının bir anlamı kalmazdı. Şu da var ki bu üslûp sitem ve uyarı konumu arzetmektedir.

Bazı âlimler şöyle demiştir: **Orada bozgunculuğa yol açacak… birini mi yaratacaksın** meâlindeki ifade, İblîs'e aittir. Aslında bu sözle karşılık veren İblîs'tir, fakat ifade çoğul kipinde zikredilmiştir. Dil açısından topluluğu kastederek tek kişiye veya tek kişiyi kastederek topluluğa hitap etmek mümkündür; her ne kadar Allah'ın hitabı "**senin rabbin meleklere … demişti**" şeklinde melekler topluluğuna yönelik görülse de, nitekim "**bana** şunu **bildirin**" ifadesi de çoğul şeklindedir.

Aslında Allah meleklerin o husûsu bilmediklerini biliyor ve bilmedikleri halde bunu kendilerine emretmesi de ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Melekler ille de haber vermeye gayret gösterselerdi, gerçeğe aykırı şeyler söyleme durumunda kalacaklardı. [§] Şu halde âyetin içerdiği ilâhî beyan, melek- 73
lerin yaptığı bir hataya mukabil onlara sitem ve uyarı niteliği taşır. Bu telakkiyi destekleyen husûslardan biri de meleklerin Allah'ın öğrettiklerinden başka bir şey bilmediklerini itiraf edişleridir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben göklerin ve yerin sırlarını bilirim"[142] meâlindeki beyanı da aynı telakkiyi desteklemektedir. Meleklerin, önceden yaptıkları bir gaflet olmasaydı onların bu tür haddini bildirmeye ve uyarıya lâyık görülmelerinin pek anlamı kalmazdı. Çünkü azîz ve celîl olan Allah'ın göklerin ve yerin gaybını bildiği husûsu, üstün derecedeki melekler şöyle dursun, kötü davranışlı kâfirlere bile gizli kalan bir şey değildir. Fakat makbul kullar da sürçme ve küçük hatalarından ötürü dikkatleri çekile-

---

142 el-Bakara 2/33.

rek bazan uyarılırlar; “Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının”[143]; bir de Resûlullah’a (s.a.) hitaben, “Eğer seni kararlı hale getirmeseydik, neredeyse onlara az da olsa meyledecektin ve şüphe yok ki o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattıracaktık”[144], ayrıca meleklere hitaben, “Onlardan biri, ‘Ben de O’ndan ayrı bir tanrıyım’ diyecek olursa biz onu cehennemle cezalandırırız”[145] âyetlerinde görüldüğü gibi.

Bazı âlimler, meleklerin imtihan çerçevesinde günah işlemesini câiz görmüşlerdir. Onların imtihana tâbi tutulmasının delili, biraz önce sözünü ettiğimiz ümit ve korku fiilleridir; bunun yanında Allah’a ibadet etmekle övülmeleri, ulûhiyyet iddia ettikleri takdirde tehdide mâruz bırakılmaları da zikredilmelidir. Şu da var ki meleklerin fiilleri cebir ve zorlama ilkesine bağlı olarak gerçekleşseydi, ifa ettikleri ibadet ve itaat konularında övülmeye lâyık görülmez, mâsiyetin imkân dâhiline girmediği ve yaratılışın buna müsait olmadığı durumlarda da imtihan önem kazanmazdı, çünkü itaat mâsiyetten korunmaktan ibarettir. Cenâb-ı Hak, “Melekler Allah’a âsi olmaz”[146] buyurmuştur. Böyle bir ifade, günah işleme ihtimali bulunmayan kimseler için kullanılmaz. Şu halde meleklerin de günah işleme imkânına sahip kılındıkları sâbit olmuştur. Bu sebepledir ki onların taatleri önem kazanmış ve ibadetlerinin kıymeti artmıştır. İmtihana tâbi tutulan kimsenin, Allah Teâlâ’nın koruma ve himayesi olma-
74 dığı takdirde sürçmesi, küçük hata, hatta günah işlemesi, her türlü belâ [§] ve sıkıntıya mâruz kalması, endişe edilecek bir husûstur. Allah’ın koruması ise O’nun bir ihsan ve ikrâmı olup sadece kendisi tarafından lütfedilir, kimse buna yaratılıştan sahip değildir. Öyleyse günah işlemekle sınava tâbi tutulmak daima mümkündür. Şunu da söylemek gerekir ki sözü edilen makbul kullardan bazı hataların vuku bulması, diğer insanlar için günahtan uzak kalmayı temenni etmeleri, günahsız oluştan ümit kesmeleri ve bu konuda yardımını esirgememesi için daima Allah’a yönelmelerine büyük etkiler yapmaktadır. Değeri ne kadar büyük olursa olsun Allah’a itaatkâr olan hiçbir kimse yoktur ki nefsiyle baş başa bırakıldığında tehlike içinde bulunmamış olsun; zaten Allah, bazı konularda rızâsına ters seçimlerde bulunabileceğini bilmektedir. Şu kadar var ki kul Allah’a sığınıp niyazda bulunmayı şiar edinir. Bazı peygamberlerden (Allah’ın salât ve selâmı onların üzerine olsun) vuku bulan zellelerin anlamı da bundan ibarettir.

---

143 Âl-i İmrân 3/131.

144 el-İsrâ 17/74-75.

145 el-Enbiyâ 21/29.

146 et-Tahrîm 66/6.

Bir kısım âlim de var ki meleklerin, Âdem'in yaratılması münasebetiyle Allah Teâlâ'ya olan itirazları, onların yaptığı bir zelle biçiminde değerlendirmemiştir; aksine Allah kendilerini bundan korumuştur demişlerdir. Buna göre **orada bozgunculuğa yol açacak … birini mi yaratacaksın** meâlindeki sözleri iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, soru tarzında olup Cenâb-ı Hak kendilerine âdemoğullarının yeryüzünde fesat çıkaracaklarını haber verince, onlar da: "Bunu nasıl yapabilirler, halbuki sen onları yarattın, rızıklandırdın ve çeşitli nimetlerle ikrâmda bulundun; biz ise yaratılışımızı (bu şekilde) gerçekleştirdiğin için seni övgüyle yüceltir, aşkınlığını dile getiririz?" Yahut da şöyle: "İnsanların aklı kendilerine verilen bunca nimetlere rağmen sana âsi olmayı nasıl tasavvur edebilir; biz melekler zümresine gelince, aklımız böyle bir şeyi asla kabul etmez" şeklinde (şaşkınlıklarını) ifade etmişler, bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah, **ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim** buyurmuştur. Yani "ben âdemoğullarını fıtratlarına yerleştirilen birçok şehvete rağmen imtihana tâbi tutacağım; beşerî arzular kendilerine baskın geldiğinden çeşitli gafletlere mâruz kalıp, **[§]** düşmanlarının çokluğu ve arzularının baskısı yü- 75
zünden daima uyanık ve bilinçli olma hali onlar için zor bir şey olacaktır. Tâbi tutuldukları sınav çok çetin olacağından, sözü edilen kötülükleri yapabileceklerdir". Buraya kadar anlattığımız yorum, Allah'ın kendisine âsi olacak kimseleri yaratmasındaki hikmeti hedefleyen soruya karşı verilen bir cevap niteliğindedir. Allah bu cevap bağlamında, meleklerin bilmediği şeyleri kendisinin bildiğini haber vermiştir. Bu haber veriş, Allah'ın dostlarının yanında düşmanlarının da olacağını açıklama anlamına geldiği gibi, O'nun yarattığı kimselerin hiçbirini kendinin bir ihtiyacı veya menfaati için yaratmadığının da açıklaması mânasını içerir. Şayet zatî ihtiyaç ve menfaatinden dolayı olsaydı emrettiği bir şeye muhalefet edecek kimseyi yaratmazdı. O'nun insanları yaratmasının hikmeti, birbirlerine ibret ve öğüt vesilesi olmalarıdır. Bunun sonucunda âsilerin cezaya çarptırılması ilkesi, başkaları için günahtan çekinme ve öğüt alma vesilesi olur. Ve benzeri başka sonuçlar.

İkinci bir yorum, **orada bozgunculuğa yol açacak … birini mi yaratacaksın** meâlindeki beyanın nefiy (olumsuzlama) değil, ispat konumunda bulunmasıdır. Yani sen bunu yaparsın, çünkü âsi olacak kimseleri yaratmakta senin için hiçbir zararın bahis konusu olmadığı gibi itaat edecek kimseleri yaratmakta da herhangi bir menfaatin yoktur. Senin övgüye lâyık zâtın, fiillerinin bu iki amaçtan herhangi birine yönelik olmasından münezzehtir. Sözü edilen âyetin taşıdığı üslûp şu ilâhî beyana benzemektedir: "Kalplerinde bir hastalık mı var onların, yoksa şüpheye mi sürüklendiler, yahut da Allah ve Resûlü'nün

kendilerine haksızlık edeceğinden mi endişe ediyorlar?"[147]; bu âyetteki soru, gerçek mânada bir soru olmayıp hastalığın ve şüphenin mevcut olduğu şeklinde ispata yönelik bulunmaktadır. Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili âyette şu ihtimali de belirtmek gerekir ki "etec'alu" (اتجعل) lafzındaki istifham edatı olan Elif'in (ا) zâid olması mümkündür; "Dün bir adam öldürdüğün gibi bugün de beni mi öldürmek istiyorsun?"[148] meâlindeki âyetin başında yer alan "etürîdü" (اتريد) lafzındaki elif ile "Arzı iki günde yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsunuz"[149] âyetinde yer alan "einneküm" (أئنّكم) lafzındaki elifler gibi. Burada mâna "inneküm" (انّكم) ve "türîdü" (تريد) şeklindedir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet de bu konumdadır.

{İmam şöyle dedi:} "Ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim" meâlindeki ilâhî beyanın anlamı şudur ki Allah meleklere yeryüzünde fesat çıkaracak olan âdemoğullarını haber vermiş, fakat onlara içlerinde bulunacak peygamberleri ve makbul kulları bildirmemiştir. Şüphe yok ki Cenâb-ı Hak, meleklerin bilme-
76 diği hayırlı kulların haberlerini bilmektedir. [§] Bu sebepledir ki meleklerden varlıkların isimlerini söylemelerini talep ettiği sırada onlara, Âdem'e lütfettiği büyük nimetleri bildirmiş ve isimleri kendisine öğretmek suretiyle onu bir nevi meleklerin peygamberi konumuna getirmiştir. Melekler beşer türü içinde nurdan yaratılmış olan kendilerinin muhtaç olacağı bir şeyin bulunabileceğini tasavvur edememişlerdi; o nur ki nesnelerden perdelerin kaldırılması ve onların bütün çıplaklığıyla açığa çıkmasının sebebini teşkil etmektedir. Durum böyle iken melekler, ilim elde etmek için kapalılığın ve karanlığın temelini oluşturan toprak ve suyun özünden yaratılmış birine (Adem'e) muhtaç olsunlar! Cenâb-ı Hak, Âdem'i yaratmasındaki yöntem sayesinde, meleklere, varlıkları bilip tanıma yolunun yaratılıştan değil Allah'ın lütfu ve keremi olduğunu bildirmek istemiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazı âlimler, makbul kullardan öylesi vardır ki isyan konumunda bulunan zelle şöyle dursun günah işlemenin zihne gelmesi sebebiyle bile itâba (عتاب) yani kınamaya müstahak olurlar, demiştir. Onlar derece ve değerlerinin yüksek oluşu sebebiyle günah işlemeseler bile böylesi bir durum sebebiyle kınamaya mâruz kalırlar. Nitekim Allah Teâlâ mâsiyet konumunda olmayan bazı konularda Peygamber'ine (s.a.) itâbta bulunmuştur. Şu âyetlerde görüldüğü gibi: "Allah seni affetti ya, fakat sen doğru söyleyenleri tesbit edip yalancıları belirlemeden onlara niçin izin verdin?"[150]; "Günah işlemek suretiyle öz var-

---

147 en-Nûr 24/50.

148 el-Kasas 28/19.

149 Fussılet 41/9.

150 et-Tevbe 9/43.

lıklarına hiyânet eden kimseleri savunma"[151]; "Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de iyilik ettiğin kimseye, 'Eşini boşama ve Allah'a karşı saygılı davran!, diyordun. Fakat bunun yanında Allah'ın eninde sonunda açığa vuracağı şeyi insanlardan çekinerek içinde gizliyordun"[152]. Halbuki Resûlullah'ın bu davranışlarında günah teşekkül etmemişti. Allah yine şöyle buyurmuştur: "Ey Peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığı şeyleri neden kendine haram ediyorsun?"[153], oysaki bu noktada Resûl-i Ekrem herhangi bir günah işlememişti. Meleklerin durumu da bunun gibidir.

[§] Âlimler, meleklerin Âdem'in yaratılışına itiraz edişlerinin sebepleri 77
üzerinde fikir beyan etmişlerdir. Bir kısmı, melekler Allah nezdinde en değerli kullar olduklarını ve kimseyi kendilerinden üstün tutmayacağını zannetmişlerdi, demiştir. Bir kısmı da şöyle bir yaklaşımda bulunmuştur: Melekler ateş veya toprak cevherinden yaratıldığı belirtilen herkesten daha bilgili olduklarını zannetmişlerdi. Yahut da Allah'a olan ibadetlerinin azameti yanında cin ve insan türünden olan yaratıklar içinde âsilerin de bulunduğunu bilmiş olmaları yüzünden. Bunun için olmalıdır ki Allah melekleri evvelâ ilimle, sonra da Âdem'e secde etmekle imtihana tâbi tutmuştur. Bununla, beşer türünün yücelik ve şerefini, ayrıca kendilerine lütfedilen bilginin enginliğini ortaya koymayı kastetmiştir. Nihayet bazı âlimler de meleklerin vâki itirazlarını Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanıyla açıklamak istemiştir: Seni övgüyle yüceltip aşkınlığını dile getiren bizler varken (yani melekler Allah'a tesbih ve takdiste bulunmaları sebebiyle yaratıkların en değerlisi olduklarını zannediyorlardı).

Yeryüzünde ona sahip ve vâris olacak birini (halife) yaratacağım. Bazıları Allah Teâlâ'nın bu beyanıyla Âdem'i (a.s.) kastettiğini söylemişlerdir. Buna göre Âdem yeryüzünde meleklere ve kendisinden önce gelip geçen cân[154] (الجان) türüne halef olacaktı. Ancak bu görüş, gerçek olmaktan uzaktır. Çünkü melekler **orada bozgunculuğa yol açacak… birini mi yaratacaksın** demişlerdi. Hz. Âdem yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan akıtacak biri değildi. Aksine o Rabb'ini övgüyle tesbih ediyordu ve O'nu takdis ediyordu. Ancak Allah bu beyanıyla Âdem'le birlikte bir kısmını diğerine halife kılmak üzere kıyâmete kadar gelecek neslini de kastetmiş olabilir; "… sizi yeryüzünün hâkimleri (halifeleri) kılan kimse mi?"[155] meâlindeki âyette olduğu gibi; yahut da görüş sahip-

---

151 en-Nisâ 4/107.
152 el-Ahzâb 33/37.
153 et-Tahrîm 66/l.
154 er-Rahmân 55/15.
155 en-Neml 27/62.

lerinin söyledikleri doğru ise zikrettikleri kimselere halef yapar. Bu haleflerin yeryüzünde bulunmaları mümkündür. Çünkü yerküre onlar için durulmak, yayılıp kalmak ve tekrar ondan yaratılmak (ba's) üzere var edilmiştir. Dünyanın sakinleri ve imar edenleri de onlardır. Yine onlar Allah'ın hükümlerini ve dinini yaşatmak için de halife kılınmışlardır, Cenâb-ı Hakk'ın Dâvûd'a (a.s.), "[Ey Dâvûd] biz seni yeryüzünde halife olmakla görevlendirdik"[156] buyurması gibi. Allah Dâvûd'u dünyadaki insanlar arasında ilâhî hükümleri icra etmesi ve kendi arzularına uymaması için halife yapmıştır. Âdemoğulları da bununla emrolunmuştur.

78 [§] **Biz seni övgüyle yüceltip aşkınlığını dile getiririz.** Buradaki "bihamdike" (بحمدك) ifadesine "emrin uyarınca" veya "seni tanımak suretiyle" yahut da "sana övgüde bulunmak suretiyle" anlamı verilmiştir. Bu mâna, meleklerin sözü edilen ifadeyi kendilerine nispet etmeleri ve Allah'ın onlara yönelik büyük nimet, lütuf ve muvaffakiyet ihsan edişini hesaba katmamaları durumunda doğru olur. Burada şöyle bir bağlantı kurmak da mümkündür: Melekler Allah'ın kendilerine yaptığı yardıma hamdetmeden yahut da beşerin müptelâ kılındığı şehvet ve kötülüklerden korunup affedilmeleri için dua etmeden, beşer türünün sahip bulunduğu kötü nitelikleri nasıl zikretmiş olabilirlerdi! Bundan ötürü olmalıdır ki -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır*- onların sonraki meşgaleleri yeryüzünde bulunan insanlar için bağışlanma talep etmek[157] ve Allah dostlarına yardımda bulunmaktan ibaret olmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazıları da şöyle bir haber nakletmişlerdir: İblîs meleklere Âdem'in kendilerine üstün kılınması ve ona itaatte bulunmakla emredilmeleri halinde ne yapacaklarını sormuş, bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah İblîs'in gizlemekte olduğu isyan ile meleklerin izhar ettikleri itaati bildiğini beyan etmiştir. Bu, mahiyeti bilinemeyecek bir şeydir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın kınaması, eşyanın isimlerini haber verme ve benzeri husûslarla ilgili hitabı meleklerin bütününe yönelik olmuş, secde etmelerine yönelik buyruğu ise başka bir vakit ve konumda gerçekleşmiştir. Melekler ilâhî rahmetten kovulmuş olan şeytanın sorusu yüzünden azarlanacak değillerdi. Şu var ki isyan derecesine ulaşmayan konularda da kınamanın (veya azarlamanın) gerçekleşmesi mümkündür. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

156 Sâd 38/26.

157 İmam Mâtürîdî şu âyete işaret etmektedir: "Arşı yüklenen ve bir de çevresinde bulunan melekler Rab'lerini övgüyle yüceltir, imanlarını tekrar eden ve müminlerin bağışlanmasını isterler. 'Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. Şu halde dönüş yapıp senin yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!" (el-Mu'min 40/7).

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫ن۪ي
بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٣١﴾

[§] ***31. "Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gös-*** 79
terdi ve 'iddianızda haklı iseniz şunların isimlerini bana bildirin' dedi."

Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gösterdi. Buradaki "alleme" (علّم) (öğretti) fiilinin "ilham etti" mânasına gelmesi muhtemeldir. Yine Allah'ın meleklere öğretmesinin imtihana tâbi tutulanların dışında bir meleğin gönderilmesi suretiyle de gerçekleşmesi ihtimal dâhilindedir. Burada söz konusu edilen öğretmenin belirlenmesinde iki yöntemden biri geçerlidir: Varlıkların bilinmesi ya hakikat konumunda ve zaruret çerçevesinde gerçekleşir, bu da bilginin meydana gelmesine sebep teşkil eden husûslara yönelip onları çalıştırmakla olur, meselâ gözün açılıp bakılması halinde görme duyusuyla algı olayının vuku buluşu gibi. Veya Allah Teâlâ'nın öğrenme fiilini yaratması yoluyla; bu da Allah'ın öğretmesi çerçevesinde kişiye kazandırılan bilgidir. Kur'ân'da, "[Rahmân] insana meramını ifade etmeyi öğretti"[158], "Biz [Muhammed'e] şiir öğretmedik, zaten bu, kendisi için gerekli de değildi"[159] meâlindeki âyetler, bunun örneklerini teşkil eder. Bu tür bir öğretim, bilgi edinme sebeplerine ihtiyaç duyurmaz, çünkü bu sebeplerin hepsi Cenâb-ı Hak'ta mevcuttur. Yukarıda belirtilen bilgi edinmenin birinci şıkkı, başkalarına duyurulmak üzere öğrenilen bir hakikat türü değildir. Bunun gibi, meleklerin, "Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur"[160] şeklindeki sözleri de bu türe dâhildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İddianızda haklı iseniz şunların isimlerini bana bildirin. Bu ilâhî beyanın görünüşteki anlamı "emir" konumundadır. Ancak daha önce de temas ettiğimiz üzere "tehdit" ve "sitem"e de ihtimali bulunmaktadır. Bu üslûp, Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Söz konusu ilâhî beyan gerçekte bir emir ise bunda, emre muhatap olan kişinin bilmediği bir konuda emir vermenin mümkün olacağının işareti vardır. Şu şartla ki böyle bir emre muhatap olan kişi, ilim sahibi olana başvurduğunda onu öğrenmiş olsun ve öğrendiği takdirde de ilim derecesine ulaşmış bulunsun. Meleklerin bu ilâhî hitapla uyarılmış olmaları da ihtimal
dâhilindedir, öyle ki Âdem isimleri bildirdiğinde [§] gayret sarfettikleri takdir- 80

158 er-Rahmân 55/4.
159 Yâsîn 36/69.
160 el-Bakara 2/32.

de onların da bulabileceği türden bir bilgi olduğu vehmi kendilerinde doğmuş olmasın. Yahut da Allah Teâlâ, Âdem'in nübüvvetine kanıt teşkil eden dikkat çekici bir mûcize göstermeyi istemiştir. Bu yolla O, meleklere âciz olduklarını hatırlatmış ve dile getirdiği bilgiler hakkında Âdem'e boyun eğmeye mecbur kılmıştır; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Sağ elindeki nedir ey Mûsâ?"[161]. Bu âyette Cenâb-ı Hak, Mûsâ'ya önce kendi halini ve asâsının durumunu hatırlatmış, ta ki Mûsâ Allah'ın, elinde gösterdiği olayın kendi nübüvvetinin alâmetlerinden biri olduğunu öğrenmiş bulunsun. Bizim Peygamberimiz'e ve Mûsâ'ya selâm olsun!

İddianızda haklı iseniz. Yani belirtilen husûslarda, yahut da yaratılıştan doğrulukla nitelendirilmiş iseniz veya bilgisiz söz söylemekten sakındırmak bağlamında. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Sadık olun ve bilmeden konuşmaktan sakının. Âyetin bu kısmında, meleklerin bir konuda fikir beyan etmekle mükellef tutulmadıkları ve ayrıca Allah'ın onlara ilim öğretmediği husûslarına da işaret vardır.

Ebû Bekir Abdurrahmân b. Keysân şöyle demiştir: Âyetin bu kısmı müneccimlerin, iz sürenlerin ve organlara bakmak suretiyle nesep bilgisi iddiasında bulunan kimselerin herhangi bir öğrenim görmeden doğrudan Allah'tan aldıkları bilgilerle gaybı bildikleri yolundaki görüşlerini çürütmektedir.

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾

32. "Onlar, 'Seni tenzih eder yüceltiriz. Öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Hakkıyla bilen ve her şeyi yerli yerinde yapan sen, evet sadece sensin!' diye cevap verdiler."

Meleklerin, **Seni tenzih eder yüceltiriz. Öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Hakkıyla bilen ve her şeyi yerli yerinde yapan sen, evet sadece sensin!** demesi şunu gösteriyor ki daha önce zihinlerinden bir fikir geçmiş veya orada bir fiil doğmuş, ancak bunun hikmetini anlamaları Allah'ın müdahalesi ile mümkün olmamıştır. Bu husûstaki ihtimallerden biri ilimlerinin, varlıkların bilgisine ulaşamamış olması şeklinde düşünülebilir. Yahut da Cenâb-ı Hak, varlıkların isimlerini bilmediklerini elbette bildiği hal-

161 Tâhâ 20/17.

de kendilerine bunu nasıl emrettiği yolunda bir fikir düşüncelerine doğabilir. Bir başka ihtimal de herhangi bir yoruma gitmeden seçkin kulların bile denenmesinin ilâhî âdet olmasıdır; [§] şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Senden 81
önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki vahiyleri telaffuz ettiği zaman şeytan onun telaffuzuna bir şeyler katmaya kalkışmasın"[162]. Bir de imtihana tâbi tutulan kulların zihnine, defedilmesi için gayret sarfetmeleri gerekecek düşünceler (havâtır) kendiliğinden gelebilir, onların bu husûsta herhangi bir iradî fiilleri bulunmadığı halde melekler **seni tenzih ederiz** demek suretiyle, zihinlerinde doğan ve tasavvurlarında oluşan yakışıksız niteliklerden Cenâb-ı Hakk'ı tenzih etmiş, O'nu kendisine hiçbir şeyin gizli kalmayacağı bir alîm, hiçbir şeyde hata etmeyip fiili daima hikmet içeren bir hakîm olarak nitelemişlerdir. *Başarıya ulaşmak ve hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[**Mürcie ve Kaderiyye**]

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, bir konuda yeterli bilgiye sahip olmadan görüş beyan etmenin nehyedilmesi ve böyle bir fiilden -bilgi sahibi olmak hariç- Allah'a sığınma zorunluluğunun kaçınılmaz olduğu, dolaylı bir şekilde ifade edilmektedir. Allah'ı bilen herkes için uyulacak yol, bundan ibarettir. Cenâb-ı Hak, aynı şeyi Peygamber'ine de (s.a.) emretmiş ve "Hakkında bilgin olmayan bir husûsun ardına düşme"[163] diye buyurmuştur.

Ebû Hanîfe'ye (r.a.) "ircâ" (ارجاء) telakkisinin başlangıcı nedir, diye sorulmuş, o da meleklerin fiilidir, çünkü kendilerine bilmedikleri bir şey sorulmuş, onlar da bu husûsu Allah'a havale etmiştir,[164] diye cevap vermiştir.

İrcâ iki anlama gelir. Birincisi, övgüye lâyık ircâ olup büyük günah (kebîre) işleyenler hakkında iradesine göre hüküm verme işini Allah'a havale etmek, yani onların cehennemlik veya cennetlik konumunda bulunduklarına hükmetmemektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah kendisine ortak koşulmasını (şirk)

---

162 el-Hac 22/52.

163 el-İsrâ 17/36.

164 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Ebû Hanîfe, büyük günah işleyen sahâbilerin durumunu ircâ çerçevesinde düşünüyordu. İrcâ, hüküm vermeyi ilâhî iradeye havale etmektir. O şöyle diyordu: Böylelerinin durumu Allah'ın iradesine bağlıdır. Dilerse kendilerini bağışlar ve azaba mâruz bırakmadan cennete koyar, dilerse cehenneme koyup günahları kadar azap çektirir, sonra cennete koyar. Bu konuda Mürcie-i mübtedia kabul edilen Cebriyye'nin görüşünü benimseyerek sözü edilen sahâbilerin hiçbir azap çekmeden iman sahibi olmaları sebebiyle günahlarının affedilip cennete gireceklerine hükmedilemeyeceği gibi Kaderiyye'nin iddia ettiği gibi ebediyen cehennemde kalacaklarına da kesin olarak karar verilemez. Bunun üzerine Ebû Hanîfe'ye ircâ fikrini kimden aldın diye sorulmuş, o da yukarıdaki cevabı vermiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 21a).

82 bağışlamaz, [§] bunun dışında kalan günahları dilediği kimseden affeder”[165] buyurmaktadır. Yergiye müstahak olan ircâ ise cebirdir. Bu da kula ait iradî fiillerin Allah’a nispet edilmesi, bu konuda kula ait herhangi bir tesir ve tasarrufun bulunmadığının söylenmesidir. Resûlullah’tan rivâyet edilen hadis de buna ışık tutmaktadır: “Ümmetimden iki grup insana şefaatim ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürcie”[166]. Kaderiyye ise kulların iradî fiillerinde Allah’a ait müdahalenin bulunmadığını ve bu kudretinin bu tür fiilleri planlamakla irtibatlı olmadığını söylemiştir. Buna mukabil Mürcie, kula nispet edilen itaat ve mâsiyet fiillerinden O’na herhangi bir tesir izâfe etmemiştir. Biraz önce naklettiğimiz hadis, şefaati Kaderiyye ile Mürcie’den kaldırmış ve onu ikisi arasında kalan mezhebe (Ehl-i Sünnet) tahsis etmiştir. Bu mezhep ise kula fiili, Allah’a da takdiri (ezelde planlamayı) nispet etmiştir: Kuldan hayra veya şerre yönelik olarak harekete geçmek, Allah’tan ise yaratmak. Adalet ve hakkaniyet yönteminden aklın anlayacağı şey de bundan ibaret olup ifrat ve tefrit arasında bir yer işgal etmektedir. Nitekim Resûlullah (s.a.), “işlerin en hayırlısı, iki uçta kalmayıp orta yolu takip edenleridir”[167] demiş, Allah Teâlâ da, “Biz sizi orta bir ümmet kıldık” buyurmuştur[168]. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ
لَكُمْ اِنّٖٓي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا
كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا
اِلَّٓا اِبْلٖيسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٤﴾

33. “Allah, ‘Ey Âdem, bunların isimlerini meleklere söyle!’ buyurdu. O da isimleri kendilerine bildirince, Allah, ‘Ben göklerin ve yerin sırlarını bildiğim gibi açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeye de vâkıfım dememiş miydim?’ buyurdu.”

34. “Sonra biz meleklere, ‘Âdem’e secde edin’ dedik. İblîs dışında herkes secde etti. O ise diretti, büyüklük tasladı ve böylece kâfirlerden oldu.”

---

165 en-Nisâ 4/48, 116.

166 Şevkânî, Cûzekânî tarafından Enes b. Mâlik yoluyla Resûllullah’a nispet edilen bu hadisin mevzû olduğunu belirtmektedir (bk. *el-Fevâ‘idu’l-mecmû‘a*, s. 452).

167 Hadisin sıhhat açısından değerlendirilmesi için bk. Beyhakī, *es-Sünenu’l-kübrâ*, III, 273; Şevkânî, *el-Fevâ‘idü’l-mecmû‘a*, s. 251.

168 el-Bakara 2/143.

İbn Cureyc'den[169] şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Meleklerin Âdem'e secdesi işaret yoluyla gerçekleşmiştir; kimseye yüzünü yere koymak suretiyle secde etmek meşru değildir. [§] İbn Abbâs'ın da (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: 83
Meleklerin secdesi ibadet secdesi değil selâmlama secdesi idi. Katâde[170] ise şöyle demiştir: İtaat Allah'a, secde ise hürmet konumunda Âdem'e yönelik olmuştur[171]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[İblis Melek mi Cin mi?]

İblîs hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onun meleklerden olduğunu, diğerleri ise olmadığını belirtmiştir. Sonuncu kanaat, Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam'a ait olup fikirlerini birkaç şekilde ispat etmeye çalışmışlardır[172]: Birincisi, azîz ve celîl olan Allah'ın, "Onlar kendilerine emredilenler husûsunda Allah'a âsi olmazlar"[173] meâlindeki beyanı ile meleklerin itaatkâr olduklarını zikretmesidir. Cenâb-ı Hak, aynı konuda şöyle de buyurmuştur: "Melekler O'ndan önce konuşmazlar ve emrine göre hareket ederler"[174], "O'na ibadet etme husûsunda ne kibre kapılırlar ne de yorulurlar"[175]. Yüce Allah bu beyanlarında melekleri, kendisine olan itaatleri ve emirlerini yerine getirmeleriyle nitelemiştir. Şayet Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytan onlardan olsaydı, kendileriyle birlikte itaat ederdi. İkincisi, şu ilâhî beyandır: "Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın"[176]; halbuki melekler nurdan yaratılmıştır. Üçüncüsü, "O cinlerden idi"[177] meâlindeki âyettir. Cenâb-ı Hak burada "meleklerdendi" dememiştir. İşte bu âyetler, İblîs'in meleklerden olmadığını göstermektedir. Sözü edilen görüşü benimseyen Hasan-ı Basrî "İblîs dışında herkes secde etti" meâlindeki ilâhî beyan için şöyle demektedir: İstisnâ edilenin kendisinden

---

169 Ebu'l-Velîd Abdulmelik b. Abdulazîz b. Cureyc (ö. 150/767), döneminde Hicaz'ın imamı, Mekke'nin Fakîhi; Bizans asıllıdır. Mekke'de ilk defa ilmî eser telif edendir. Orada doğup vefat etmiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 400-407; İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-safve*, II, 216; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 127).

170 Ebu'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde b. Azîz es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735), müfessir, hadis hâfızı, anadan doğma âmâ. Arap dilinde, lügat ilminde, Arap tarihi ve nesebinde başvurulan bir âlimdi. Kader telakkisini benimsediği ve hadiste tedlîs yaptığı (hadisin bazı kusurlarını zikretmediği) nakledilir (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XVII, 9-10; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, IV, 85-86; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 92-93).

171 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 229.

172 Bu konuda bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 226-227; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 78-79.

173 et-Tahrîm 66/6.

174 el-Enbiyâ 21/27.

175 el-Enbiyâ 21/19.

176 el-A'râf 7/12.

177 el-Kehf 18/50.

istisnâ edilen şey (müstesna minh) türünden olmaması mümkündür, "Kûfeliler şu eve girdi ancak Medine halkından biri müstesna" örneğinde olduğu gibi, bu husûs, dil açısından imkân dâhilinde bulunmaktadır. Âyette yer alan istisnâ ile secde emrinin orada bulunanların hepsine yönelik olduğuna istidlâl edilebi-
84 lir. [§] Yani hem İblîs'e hem meleklere secde emri verilmiştir. "Sonra herkesin ilerlediği yerden siz de ilerleyin"[178] meâlindeki âyette olduğu gibi, bu ilâhî beyandan hac ibadeti içinde yer alan Arafat'ta vakfeden sonra Müzdelife'ye gitme (افاضة) emrinin, bütün insanlara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. İblîs'le ilgili mesele de bunun gibidir[179]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İblîs'in meleklerden olduğu görüşünü benimseyenler ise şu açıklamayı yapmaktadır: Gerek Kur'ân'da gerekse önceki semâvî kitaplarda birçok defa tekrar edilen kıssalarda İblîs'in meleklerden olmadığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Kur'ân'da yer alan muhtelif âyetlerde de onun meleklerden olmadığını kanıtlayan bir beyan mevcut değildir. "Onlar (melekler) emrettiği husûslarda Allah'a âsi olmazlar ve kendilerine verilen talimatı yerine getirirler"[180] meâlindeki âyet de bunun için bir delil teşkil eder. İlke olarak meleklerden isyan ve Allah'a karşı çıkış düşünülemeyecek olsaydı, O'na itaatkâr olup boyun eğişlerinin övgüye vesile edinilmesinin bir anlamı kalmazdı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, "Meleklerden biri, 'Ben de O'ndan başka bir tanrıyım' diyecek olursa, onu cehennemle cezalandırırız"[181] buyurmaktadır. Bir de biz meleklerin çeşitli yollarla imtihana tâbi tutulduğunu zikretmiştik. Bir konuda imtihan edilen herkesin, o noktada aykırı bir yol tutması mümkündür. "O, cinlerden idi" anlamına gelen "kâne mine'l-cinni"[182] (كان من الجن) beyanına gelince, buradaki "kâne" (كان) lafzı "sonraları cinlerden oldu anlamında sâre" (صار) mânasına gelebilir. Şöyle de denilmiştir: Allah âyetteki cin kelimesinden melekleri kastetmiştir, melekler duyu ötesinde bulunduğundan cin diye isimlendirilmiştir,

---

178 el-Bakara 2/199.

179 İmam Mâtürîdî, "Sonra herkesin ilerlediği yerden siz de ilerleyin" meâlindeki âyetin tefsirinde şöyle demektedir: "Harem'in yerli halkı, 'Biz Allah'ın Harem'inin insanlarıyız, diğerleri gibi Arafat'ta durmayız' demek suretiyle Arafat'ta vakfe yapmıyorlardı. Cenâb-ı Hak bu âyetle, Arafat'ta vakfe yapmalarını ve herkes gibi oradan Müzdelife'ye gitmelerini emretmektedir. Hz. Âişe'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kureyş mensupları ve onların din anlayışına bağlı olanlar Müzdelife'de vakfe yapıyor fakat Arafat'a gitmiyordu. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, 'Sonra herkesin ilerlediği yerden siz de ilerleyin' meâlindeki âyeti indirmiştir" (*Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, vr. 45b; ayrıca bk. Buhârî, "Hac", 91).

180 et-Tahrîm 66/6.

181 el-Enbiyâ 21/29.

182 el-Kehf 18/50.

"Siz annelerinizin karnında gözlerden uzak "ecinne" (اجنّة) durumunda iken"[183] beyanında olduğu gibi. Hasan-ı Basrî'nin melekler nurdan, İblîs ise ateşten yaratılmıştır, biçimindeki sözüne gelince, aslında buradaki "nûr" (نور) ile "nâr" (نار) aynı şeydir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah cinleri "cânn" (جان), yani öz ateşten[184] yarattığını haber vermiştir. Bir görüşe göre "mâric" (مارج), ateşin alevi demektir. Şunu da söylemek gerekir ki gerek Kur'ân'da gerek hadiste meleklerin başka bir şeyden değil de nûrdan yaratıldığına dair herhangi bir beyan bulunmamaktadır.

[§] İblîs'in Allah'a karşı isyankâr ve nankör davranmasının sebepleri 85
hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Denildi ki bunun sebebi; İblîs üst konumda bulunan birinin aşağı tabakada bulunana secde etmesini hikmete uygun görmemiştir. Yine denildi ki İblîs, Allah'ın verdiği secde emrini yerinde bulmamış, onu adalet ile bağdaşmayan bir zulüm olarak değerlendirmiş ve bu sebeple karşı çıkmıştır. Bir görüşe göre kibirlendiğinden boyun eğmek istememiş ve bu yolla emre muhalefet etmiştir. Yahut insanları yoldan çıkarmayı düşündüğünden karşı çıkmıştır. Diğer bir telakki ise şöyledir: Kendini Âdem'den üstün görerek kibirlenmiş, bunu da, "Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın"[185] demek suretiyle dile getirmiş ve itaat etmemiştir.

Ve böylece kâfirlerden oldu. Yani sonradan kâfirlerden oldu. Şu âyet-i kerîmelerde olduğu gibi: "Geçmişteki uygulamalar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla siz evlenmeyin; artık bu iğrenç bir davranış halini aldı"[186], "… sonradan o (Bel'am b. Bâûrâ) azgınlardan oldu"[187]. Bu âyetlerdeki "kâne" (كان), "sâre" (صار) anlamındadır. Bir de şöyle denilmiştir: İblîs'in küfür yolunu tutacağı Allah'ın ezelî ilminde yer almıştı.

Âdem kıssasında, Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetini kanıtlamaya dair delil mevcuttur, çünkü Resûlullah kıssayı Kur'ân dışındaki semâvî kitaplarda olduğu gibi anlatmıştır. Halbuki onun semâvî din mensuplarına gidip geldiği yahut da onların dillerini bildiği sâbit değildir. Buna rağmen Resûl-i Ekrem, bilenlerden hiçbirinin karşı fikir beyan edemeyeceği şekilde konuyu haber vermiştir. Bundan amaçlanan hedeflerden biri, Hz. Muhammed'in bu husûsu, Allah'tan aldığı vahiy yoluyla bilmiş olmasıdır.

---

183 en-Necm 53/32.
184 "Cinleri de öz ateşten yarattı" (er-Rahmân 55/15).
185 el-A'râf 7/12; Sâd 38/76.
186 en-Nisâ 4/22.
187 el-A'râf 7/175.

Yine Âdem kıssasında beşerin atası olan Hz. Âdem'in (meleklerden) üstün olduğunun işareti vardır, çünkü Allah varlıkların aslına dair bilgi alma konusunda, meleklerini Âdem'e muhtaç kılmıştır. Bu bilgi ise, her iyiliğin kendisine bağlı olduğu ve tabiattaki nesnelerin ancak bu sayede elverişli ve faydalı hale gelebildiği esas ilimdir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

86 [§] Aynı âyet, meleklerin ilâhî imtihana tâbi tutuluşuna iki şekilde ışık tutmaktadır. Birincisi, hayra vesile olacak en değerli şeyin ilmini öğrenmiş olmalarıdır. Çünkü bazan, öğrenme zahmetine katlanmadan kişiye bir şeyin bilgisi ilham edilebilir. Buna rağmen melekler bu bilgiyi tahsil etmekle emrolunmuşlardır, üstelik bir nevi tehdit anlamına gelen "haydi bana haber verin"[188] üslûbunu taşıyan bir emirle; aslında imtihan konumunda bulunmayan bir hitapta, böyle bir üslûbun kullanılması söz konusu değildir. Biz daha önce, meleklerin imtihan edilme konumunda bulunduğunun delilini zikretmiştik. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın meleklere secde etmelerini emretmesidir, öyle ki secde buyruğunu yerine getirmeyen İblîs kâfir olmuştur. Burada ayrıca Âdem aleyhisselâmın üstünlüğünün (tafdîl) delili bulunmaktadır. Çünkü kendisi, Allah'ın yaratıklarının en hayırlısı olan meleklerin O'na ibadet etmelerine vesile kılınmıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[**Secdenin Mahiyeti**]

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetten secdenin kendi başına bir ibadet olmadığı sonucu da ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaratıklardan birine secde edilmesi câiz olduğu halde -nitekim **biz meleklere, "Âdem'e secde edin" dedik** meâlindeki âyetle Âdem'e secde edilmesi emredilmiştir- Âdem'e [ve dolayısıyla herhangi birine] ibadet emrinin verilmesi câiz değildir. "Allah" kelimesi ibadet edilen varlığın (mâbud) adıdır, eğer herhangi birine secde etmek mümkün olsaydı, Allah'tan başka varlıkların ilâh (mâbud) olmaları gerekirdi. Bunun delili Araplar'ın tapındıkları her şeye ilâh demeleridir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Meleklerin Âdem'e secde edişi boyun eğmek mânasına gelebilir, "Göklerde ve yerde olan herkes O'na secde eder"[189], "Yıldızlar ve ağaçlar secde ederler"[190] meâlindeki ilâhî beyanlarda olduğu gibi. Şayet secdeden kastedilen boyun eğiş ve yüceltme ise iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi, Allah Teâlâ, meleklere, kendisine has kıldığı bazı ilimlere vâkıf olmakla üstün kıldığı

188 el-Bakara 2/31.
189 el-Hac 22/18.
190 er-Rahmân 55/6.

Âdem'e boyun eğmeyi ve tâzimde bulunmayı emretmiştir. Aslında başkasına muhtaç olup kurtuluşunun çaresi onun elinde bulunan yahut da üstünlük ve faziletini idrak ettiği herkese yakışan şey, O'na tâzimde bulunması ve boyun eğmesidir. İkincisi, Cenâb-ı Hak melekleri, itaatin statüsünü ortaya koyacak bir şekilde imtihana tâbi tutmuştur. Zira konumu ve değeri yüksek olan birine itaat etmek kolay bir şey olup yaratıkların fıtratında mevcuttur. Fakat boyun eğmekle emredilen kişinin değerlendirmesine göre boyun eğilecek kimse kendisinden daha düşük mertebede olduğu veya benzeri bulunduğu, ya da aralarında büyük bir farklılığın oluşmadığı durumda, öylesine itaat edip boyun eğme sınavının çetin olduğu ortadadır. İşte Allah melekleri bu şekilde imtihana tâbi tutmuş ve sonunda O'na boyun eğip hakkını teslim edenle, kendini büyük görüp kibirlenen -ki bu İblîs'tir- birbirinden ayrılmıştır. Peygamberlere
tâbi olanlarla bundan kaçınanların genel konumu da buna benzemektedir. [§] 87
Bu ikincileri kaçınmaya sevkeden şey, kendilerini büyük görmeleri ve onların uyan değil uyulan konumunda bulunduklarını zannetmeleridir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, bundan gerçek anlamda secdenin kastedilmiş olmasıdır. Bu durumda secdenin yine iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi, secdenin bir selâmlama konumunda tutulması ve meleklerden bununla Âdem'i selâmlamaları istenmesidir. Bu, insan türünün atasının yüceltildiği ilk merhaledir. Nitekim cennette bütün müminlerin konumu böyle olacaktır: Şekilleri farklı olsa da melekler müminlerin yanına selâmlama ve çeşitli hediyeler ile geleceklerdir[191]. Secdenin bu mânaya gelişinde, onun haddizatında bir ibadet olmadığının açık delili vardır. Çünkü bu mânada olmak üzere insanlara secde edilmesi emredilebildiği halde Allah'tan başkasına ibadetin emredilmesi mümkün değildir. Bu durumda Allah'tan başkasına secde etmek fiilî bir görünüm olarak gerçekleşir, onun ibadet yönü ise Allah'a ait olur, tıpkı Allah'a yaklaşma niyetiyle yaratıklara iyiliğin yapılması gibi. Hz. Ya'kūb'la oğullarının Yûsuf aleyhisselâma secde etmelerinin istenmesi de bu konumdadır.[192] *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, secdenin Âdem'e yönelme anlamında olmasıdır. Bu konumdaki secde gerçekte Allah'a aittir. Kâbe'ye dönerek Allah'a secde etme gibi; bu secde de Allah'a tâzim edilmesi, Kâbe'nin de saygın görülerek diğer mekânlardan ayrı

---

191 Kur'ân'da bu konuyu ilgilendiren âyetler çoktur. Ra'd sûresindeki şu iki âyet (13/23-24) bu örneklerden birini teşkil eder: "Melekler çeşitli kapılardan cennet ehlinin yanına girecek ve 'Dünyada gösterdiğiniz sabra karşılık selâm olsun size!' diyecekler" (bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, "Selâm" md.).

192 "Anne ve babasını tahtının üstüne çıkarttı ve hepsi ona secde ettiler" (Yûsuf 12/100).

bir konumda tutulması söz konusudur. Âdem'e (a.s.) yönelik olarak meleklere emredilen secde de bir anlamda onun yüceltilmesi ve diğer insanlardan ayrı bir statüde tutulması demektir. Sonuç olarak, Kâbe'ye ve Hz. Âdem'e yönelik olarak aslında Allah'a yapılan secdeler eşit durumda bulunur.

88 [§] Şunu da belirtmek gerekir ki İslâm dininde yaratılmışlara secde etme hükmü, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu rivâyete dayanılarak kaldırılmıştır (nesih): "Bir insanın diğerine secde etmesi meşru olsaydı, kadının kocasına secde etmesini emrederdim"[193]. Bir de kötü insanların kendi ölçülerindeki büyüklerine ve Allah'tan başka taptıklarına secde etme geleneğine bağlı olarak, ibadet statüsünde secde ediş, secde edilene bir kulluk durumu arzeder ve onun üstün konumunu benimser. Böyle bir his ibadet edenlerin kalplerine yerleşir. Bu ise Allah'tan başka hiçbir kimseye sergilenemeyecek bir davranıştır. Gerçekte, secde edilene ibadet mahiyeti taşımasa bile, bu görünüm sebebiyle sözü edilen fiil yasaklanmıştır, tıpkı kendilerine gelebilecek çirkin durumlar sebebiyle bazı şeylerin yasaklanması gibi. Aslında yasaklanan bu şeylerin bizzat kendileri kötü değildir. Biraz önce bahis konusu edilen husûs da bunun gibidir. Meselâ Allah'tan başkasına tapan kimseyi onur kırıcı bir şekilde eleştirmemek gibi, çünkü bu durumda onun Allah'a yönelik edep dışı hareketlerinden endişe edilir.[194] Ayrıca insan haddizatında Allah'a yakınlık özelliği taşımayan bazı fiillerle mükellef tutulur, tâ ki yakınlık özelliği taşıyanlara ulaşmış olsun; hacca[195], cuma namazına[196] ve benzeri bazı husûslara koşup gitmek gibi.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ilâhî beyanda, Sünnet'in Kitab'ı neshedebileceğine işaret vardır. Çünkü Hz. Âdem'e secde Kitap ile sâbit olmuştur. Hz. Yûsuf'a yönelik secde de aynı durumdadır. Ancak daha sonra Resûlullah (s.a.) onu yasaklamış ve bu fiil haram kılınmıştır. Bu durum Sünnet'in Kitab'ı neshettiğini kanıtlamaktadır.

---

193 Bu hadis farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki metin şöyledir: "Eğer bir insana bir başkasına secde etmesini emredecek olsaydım, kadınlara kocalarına secde etmelerini emrederdim, bunun sebebi Allah'ın kocaları lehine kadınlara yüklediği haklardır" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 41; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 381; V, 228; VI, 76; İbn Mâce, "Nikâh", 4; Tirmizî, "Radâ'", 10).

194 "Allah'tan başkasına tapınanlara (ve dolayısıyla putlarına) sövmeyin. Çünkü onlar da bilmeyerek Allah'a sövebilirler" (el-En'âm 6/108).

195 "Haccı herkese ilân et ki gerek yaya olarak, gerek yorgun argın develer üzerinde nice uzak yoldan koşup sana gelsinler" (el-Hac 22/27).

196 "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrı yapıldığı zaman Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın" (el-Cum'a 62/9).

وَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ
شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾

35. "Yine biz Âdem'e, 'Sen ve eşin (Havvâ) cennete yerleşin, oranın istediğiniz yerinde bol bol yiyin ve için. Ancak şu ağaca yaklaşmayın, aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz' dedik."

Yine biz Âdem'e, "Sen ve eşin (Havvâ) **cennete yerleşin" dedik.** Daha
önce zikrettiğimiz üzere [§] cennet; ağaçlar, dikilmiş meyveler ve çeşitli bit- 89
kilerle çevrilmiş bir yerin adıdır. Bunun da delili **oranın istediğiniz yerinde bol bol yiyin ve için, ancak şu ağaca yaklaşmayın** meâlindeki ilâhî beyandır. Aslında herhangi bir yer parçasına, yukarıda söz konusu ettiğimiz husûslar olmadan bahçe veya cennet denmeyeceği herkesçe bilinen açık bir husûstur.

[Âdem ve Havvâ'nın Yaratıldığı Cennet]

Âdem ile Havvâ'nın girip ikâmet etmekle emrolunduğu cennetin mahiyeti kesin olarak bilinmemektedir: Müttakîlere vaad olunan cennet mi yoksa dünya bahçelerinden bir bahçe mi? Âyette bu husûsun açıklaması yer almamaktadır. Ancak âyette şu husûsa işaret edilmektedir ki zikredilmesi gereken bir şart bazan gizli (muzmar) tutulabilir ve açıkça anılmadığı halde şart yerinde bulunur. Nitekim bir yerde Cenâb-ı Hak, "Sen orada ne acıkacak, ne de çıplak kalacaksın"[197] buyurmuş, fakat sonra Âdem emre muhalefet edince aç ve çıplak kalmıştır. Âyetin kuruluşu burada günah işlenmemesinin şart olduğunu göstermektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ'nın Âdem'e ve eşine cennete girip ikâmet etmelerini emretmesi, meyvesinden yenilmesi yasaklanıp uzak durulması istenen bir ağaç hariç -Ancak şu ağaca yaklaşmayın beyanında olduğu üzere- orada bulunan her şeyden yemelerine müsaade edilmesi, imtihan edilme çizgisinde seyreder: Bir şey emredilirken diğer bir şeyin yasaklanması.

Rağaden (رغدا). Yani geniş çapta, bol bol. Arap dilinde birinin yaşayışı bol ve rahat, serveti de çok olunca bu kökten kurulan fiille ifade edilir.

Ancak şu ağaca yaklaşmayın. Yani yemeyin. Bu yorumun delili âyette geçen "orada yiyin" ifadesidir. Bir de bir şeye yaklaşmak suretiyle ondan yeme imkânına kavuşulabilir. Sözlük açısından bir şeyin kendi sebebiyle adlandırılması mümkündür.

---

197 Tâhâ 20/118.

[Meyvesi Yenmesi Yasaklanan Ağaç]

Âyette zikredilen ağacın mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onun üzüm ağacı (asması) olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple de Âdem ile Havvâ'nın bu ağaç yoluyla Allah'a âsi olduklarından şeytanın üzümle yakın bir ilişkisi olmuştur. Sözü edilen ağacın buğday bitkisi olduğunu söy-
90 leyenler de vardır. [§] Buna bağlı olarak Hz. Âdem ile Havvâ'nın ve kendilerinden kıyâmete kadar gelecek nesillerin gıdası buğday olmuştur, atalarının Allah'a karşı gelişlerinin cezasını çekmeleri için. Şöyle de denilmiştir: Sözü edilen şey bilgi ağacıdır, çünkü Âdem ile Havvâ daha önce bilmedikleri avret yerlerinin (cinsiyet özelliklerinin) farkına varmışlardı. Bu da, "Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü"[198] meâlindeki ilâhî beyanla açıklığa kavuşturulmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Buradaki ağacın mahiyeti hakkında fikir beyan etmek ancak vahye dayanarak mümkün olur. Halbuki "şecere" (الشجرة) kelimesinin yorumuyla ilgili herhangi bir vahiy yoktur. Bu sebeple de bu husûsta kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, "sonradan olursunuz" demektir. Nitekim daha önce İblîs hakkında "kâfirlerden olmuştu"[199] ifadesinde de durum aynıdır. Burada Âdem ile Havvâ'nın zâlimlerden olmalarının bir yorumu da Allah'ın ilminde zâlim olarak bilinenlerden olmak üzere O'nun ilminde böyle yer almaları şeklindedir. Ancak iki alternatifin zikredilmesi sırasında ikinci şıkkın mutlaka gerçekleşeceğine de hükmetmemek gerekir: "Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir"[200] âyetinde olduğu gibi, aslında burada, başka bir tanrının mevcut olduğu gibi bir anlam bahis konusu değildir.

Âdem ile Havvâ'nın ağaçtan yemelerinin yasaklanması konusunda çeşitli yorumlar ileri sürülmüştür. Birincisi, başka bir yiyeceğin buna tercih edilme ihtimalidir. Böyle bir tercih olağan olup kişinin, başka bir yiyeceğin tercih edilmesi sebebiyle bir şeyi yemesi yasaklanabilir. Bundan başka bir şeyin yenmesi sebep olacağı bir hastalıktan ve getireceği zarardan ötürü yasaklanabilir. Burada başka bir gıdanın tercihi bahis konusu olmayıp, yiyecek kimseye şefkat ve merhamet amaçlanmıştır. Ve nihayet bir şeyin yenmesi haram statüsünde
91 yasaklanabilir. Bu söylenenlerin hepsi ihtimal dâhilinde bulunduğundan [§] Âdem ile Havvâ'yı yasak ağaçtan yemeye sevkeden şeyin konuyu iyi bilme-

198 el-A'râf 7/22.
199 el-Bakara 2/34.
200 el-Mu'minûn 23/14.

meleri, yani yasak statüsünde mi, başkasını tercih konumunda mı, yahut da hastalık yüzünden mi olduğunu bilmemeleriydi. Çünkü onlar yasaklamaktan kastın haram kılmak olduğunu bilselerdi ağaca yaklaşmaz ve ondan yemezlerdi. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette insanın, içinde bulunduğu rahat ve geniş halin ilâhî rahmetten kovulmuş bulunan şeytana ağır geldiğine dair işaret vardır. Çünkü onun Âdem ile Havvâ'ya verdiği vesveseden amacı, onları içinde bulundukları halden uzaklaştırmaktı. Biz insanlar genişlik ve bollukla da sınava tâbi tutuluruz. Bir zaman gelir de darlık ve musîbetlerle karşılaşırsak bu, kendi elimizle hazırladığımız bir sonuçtur. "Başınıza gelen herhangi bir musîbet, kendi ellerinizin işledikleri fiillerin bir sonucudur"[201].

Yine bu âyet bazı mutasavvıfların temiz ve değerli şeylerin ve ziynetin haram kılındığına dair ileri sürdükleri görüşü de reddetmektedir.

Aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz. Yani zarar verenler, çünkü her zâlim hem dünyada, hem de âhirette kendisine zarar veren kimsedir.

فَاَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا
بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ اِلٰى
حِينٍ ﴿٣٦﴾

36. "Fakat şeytan ayaklarını kaydırdı ve içinde bulundukları yerden çıkmalarına sebep oldu. Bunun üzerine, 'Birbirinize düşman olarak aşağıya inin, yeryüzünde iskân etmek ve belli bir zamana kadar orada yaşamak sizin için mukadderdir' dedik."

Fakat şeytan ayaklarını kaydırdı. Yani kendilerine çağrıda bulunmuş, ayaklarının sürçmesine ve cennetten çıkarılmalarına sebep olan yolu onlara süslü göstermiştir. Ancak onları cennetten çıkarma veya ayaklarını kaydırma fiilini bizzat üstlenmemiştir, çünkü bunu yapan Allah'tır. Daha önce de belirttiğimiz üzere bazı sonuçlar sebeplerinin ismiyle, bazı sebepler de sonuçların isimleriyle adlandırılır. Bu, lügat açısından bilinen açık bir şey olup özellikle bir şeyin, sebebinin adıyla isimlendirilmesi imkânsız değildir.

---

[201] eş-Şûrâ 42/30.

[Hz. Âdem'in Yasaklanmış Ağaçtan Yemesi]

92 [§] Âlimler, Âdem'in ağaçtan yemesi ve bunun yasaklanmasının hikmetine dair çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Bir grup âlim Âdem'in yasak ağaçtan yemesinin Allah'a verdiği sözü hatırlamama anlamında bir unutma olduğunu söylemiş[202], diğer bir grup ise bunu isabetli görmemiştir. Hasan-ı Basrî, Âdem'in unutmasının iradî olup (nisyân-ı tazyî') kendi arzusuna uyma özelliği taşıdığını ve hatırlayamama durumunda bulunmadığını birkaç delile dayanarak söylemiştir: Birincisi, Allah'ın hükmünde yer aldığı üzere hatırlamama türünden olan unutma affedilir ve bu fiili işleyene isyan kavramı nispet edilmez[203]. Halbuki Âdem yaptığı fiille cezaya mâruz bırakılmış ve isyana nispet edilmiştir; "Âdem Rabb'ine âsi olup yolunu şaşırdı"[204] meâlindeki âyette zikredildiği üzere. Zaten ağaca yaklaştıkları takdirde zâlimlerden olacakları husûsu daha önce kendilerine bildirilmişti.

İkincisi, Âdem unutmuş olsaydı düşmanı olan şeytan, dolaylı bir şekilde ona hatırlatıp şöyle demişti: "Rabb'iniz size bu ağacı melek statüsüne geçer veya ölümsüzlerden olursunuz diye yasakladı"[205]. Yine Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı: "'Ben gerçekten size iyi niyetle öğüt verenlerdenim' diye yemin etti ve onları hile ile aldattı"[206]. Âdem ile Havvâ'nın unutması hatırlamama konumunda olsaydı, şeytanın yemin ve tahriklerine aldanmaz, onun, ayaklarını kaydırdığı biçimindeki ifadelerle nitelendirilmezlerdi. Bütün bunlarla söz konusu unutmanın iradî bir hareket anlamına geldiği sâbit olmaktadır. Bu tıpkı şu âyetlerde yer alan unutma kavramlarına benzemektedir: "Allah buyurur ki: İşte böyle. Sana âyetlerimiz geldi fakat onları unuttun. Bugün de benzer şekilde sen unutuluyorsun!"[207], "Kendileri şu günle karşılaşmalarını unuttukları gibi biz de onları unutuyoruz"[208] ve buna benzeyip içinde nisyân (unutma) kavramının geçtiği diğer âyetler. Bu âyetlerdeki mâna, ilâhî mesajı iradî olarak nazarı itibara almamak anlamına gelmektedir. Buradaki fiilin nisyânla (نسيان) ifadelendi-

---

202 Bu âlimler, şu âyetle istidlâlde bulunmuş olmalıdır: "Şu bir gerçektir ki biz daha önce de Âdem'i önemle uyarmıştık. Fakat o, ahdimizi unutuverdi. Biz gereken azmi kendisinde bulamadık" (Tâhâ 20/115).

203 Görüş sahibi, herhalde şu hadise işaret etmektedir: "Allah hata, unutma ve icbar edilmek suretiyle işlenen günahların sorumluluğunu ümmetimden kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Salât", 16).

204 Tâhâ 20/121.

205 el-A'râf 7/20.

206 el-A'râf 7/21-22.

207 Tâhâ 20/126.

208 el-A'râf 7/51.

rilmesi, her unutulan şeyin terkedilmiş bulunması sebebiyledir. Ancak, gerekli olan bir şeyi terketmek onu yok saymaktır.

Üçüncüsü, Âdem'in unutmasının, fiilinin sonunda kendisine gelecek ilâhî gazaptan gafil bulunması mânasına gelmesidir. Bu sebeple onun bu hali
unutma (nisyân) diye nitelendirilmiştir, [§] tıpkı anlamına işlediği günahın 93
bilgisizlik (cehâlet) diye nitelendirilmesi gibi. Çünkü o fiilinin mahiyetini değil, kendisine gelecek kötü neticeyi bilmemektedir. Bir başka açıklamaya göre Âdem'in fiiline nisyân denilmesinin sebebi, onun bu fiiliyle Rabb'ine âsi olmayı veya şeytana itaat etmeyi kastetmemesidir. Nitekim bazı nisyân kavramları, hakikat anlamına değil de bu mânaya yorumlanmaktadır.

Âdem'in yasak ağaçtan yemesinin sözlük anlamındaki nisyân konumunda olduğunu söyleyen, nisyânı birkaç şekilde yorumlamaktadır. Birincisi, Âdem, düşmanı olan şeytanla uzun uzadıya uğraştığından psikolojik muhtevası şeytanı defetmek, ondan kurtulma çarelerini düşünmek ve hilelerinden uzak kalmak yolunda meşguliyete gömülmüş ve bu husûs, önceden verdiği sözü kendisine unutturmuştur. Duyulur âlemde insanın zihninde bulunan konuları ortadan kaldıran şey, ileri derecedeki meşgaledir. Aslında unutma birçok konuda mâzeret yerine geçmiş ve affedilmeye sebep teşkil etmiştir. Çünkü unutularak işlenen bir fiilden ötürü kişiyi azarlamak, hikmetle bağdaşmaz. Duyular dünyasında bilindiği üzere bir işe yönelen, onu zihnine yerleştirmeye çalışan ve istediğinde hatırlayan kimse için sözü edilen husûs kolay ve normal gelir. Fakat aynı şeyi sevmekle birlikte, başka işlerle de meşgul olduğu takdirde, o husûs kolay ve normal olmaktan çıkar, hatta çoğu zaman bu noktalarda konu gizli kalabilir.

Bununla birlikte Âdem'in siteme mâruz kalması ve fiilinin isyan diye nitelendirilmesi şu sebeplerden ötürü mümkündür: Birincisi, Âdem, verdiği sözü hatırlamasını imkânsız hale getirecek çeşitli şekillerde imtihan edilmiş değildi. O, sadece belli bir ağaca yaklaşmaktan menedilmekle sınava tâbi tutulmuştu. Böyle bir konuda mâzur sayılmaması tabiidir. Benzer bir şekilde, duyulur âlemde mâzur sayılabilecek unutma, çeşitli sıkıntılarla karşılaşılması ve birçok belânın gelmesi halinde mümkün olur. Dikkat edersen, insan namazda iken kendisine verilen selâmı almamakta, hayvan keserken besmele çekmemekte ve benzeri husûslarda mâzur sayılırken namazda yemek yemek, hac sırasında ihramlı iken cinsel ilişkide bulunmak ve benzeri davranışlarda mâzur tutulmaz. İşte tartışmakta olduğumuz konu da bunun gibidir.

[§] İkincisi, Allah nezdinde makbul insanların ve peygamberlerin, başka- 94
larının sorumlu tutulamayacağı basit bir işten dolayı azarlanması câizdir. Çün-

kü Allah'ın onlara yönelik nimetleri çok, lütufları da büyüktür. Meselâ başkalarına nispetle karşılaşacakları azabın kat kat olacağı şeklinde uyarılmaları ve Yûnus'un (a.s.) durumunda zikredildiği gibi[209]. Yûnus'un bu hali bir bakıma başkaları için büyük iyiliklerden biri sayılabilir, çünkü o, gördüğü yasaklanmış kötü fiillerin işlenmesinden ötürü kavminden uzaklaşmıştı. Böylesi başkasının nitelenebileceği en üst derecede övgüye lâyık bir davranış olabilir. Yine Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin kınamaya (itâb) muhatap olduğu husûs da buna benzemektedir: O, sosyal konumları önemli olan kâfirleri çevresine yaklaştırmayı aklından geçirmişti; bunun sebebi onlara şefkatte bulunmak, kendilerinin ve tesirleri altında kalan kimselerin İslâm'a girmelerini arzu etmekti. Denebilir ki ondan başka birinin yaptığı iyilikler Hz. Peygamber'in azarlanmaya (itâb) mâruz kaldığı davranışa denk bile gelmez. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Üçüncüsü, Âdem ilk sınava tâbi tutulduğu bir şey sebebiyle itâba mâruz bırakılmıştır. Aslında Allah kendisini böyle bir şey için yaratmıştı. Şöyle ki O, meleklerine, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"[210] diye buyurmuştu. Ne var ki Allah, lütfunun bir tecellisi olarak insanlara yönelik âdetini, nimet ve ihsanlarını belâ ve kötülüklerden önce vermesi şeklinde yürütmüştür. Bununla birlikte bazan ikincisi ile yani belâ ve kötülüklerle başlaması da mümkündür. Bu ilâhî âdet Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında ifade edilmektedir: "Biz yahudileri kötülüklerden belki dönerler diye iyilik ve kötülüklerle imtihana tâbi tuttuk"[211], "Bir deneme vesilesi olsun diye sizi kötülükle de iyilikle de imtihan ederiz. Eninde sonunda bizim huzurumuza çıkarılacaksınız"[212]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

95 **[§]** Hz. Âdem'in yasaklanmış ağaçtan yemesi sebebiyle itâba mâruz bırakılmasında, emre karşı çıkışın doğuracağı vebali başkalarına gösterme, günahlardan sakındırma ve bunların kalbe yönelik tehlikelerinin boyutlarını gözler önüne serme gibi hikmetler de bulunmaktadır. Çünkü insan türünün atası ve bu türe gönderilen peygamberlerin ilki olan Âdem bu kadarcık bir zelle sebebiyle cezalandırılmıştır. Oysaki Cenâb-ı Hak, melekleri, kendisinden öğrenimde bulunmaları ve secde etmeleri ile imtihan edecek kadar onu üstün kılmıştı. Bunun hikmeti, Allah'ın buyruğunda müsamahanın bulunamayacağı ve hükmünde şahsa göre bir değişikliğin olmayacağı husûsunun insanlar tarafından bilinmesi, sonuç olarak da cezalandırmasından daima korkmala-

---

209 bk. es-Sâffât 37/139-146.

210 el-Bakara 2/30.

211 el-A'râf 7/168.

212 el-Enbiyâ 21/35.

rı, gazabını gerektirecek husûslardan koruması için kendisine sığınmaları ve kullarını nefislerine havale etmemesini niyaz etmeleridir. Aslında insanlar Hz. Âdem'in o kadarcık bir sürçme ile ne denli bir imtihana tâbi tutulduğunun kendi kalplerindeki tesirini hissetmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Hz. Âdem'in yasaklanmış ağaçtan yiyişini unutma (nisyân) ile yorumlayanların ikinci yaklaşımı şöyledir: Âdem yasaklanmış ağaçtan menedilişini anlayıp kavramış, fakat buradaki yasağın ihlâl edilmesi halinde isyan nitelemesinin oluşmayacağını düşünmüştür. [§] Yahut da, "Aksi takdirde kendisine 96
kötülük eden zâlimlerden olursunuz"[213] meâlindeki ilâhî beyanı unutmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere bir konuya yönelik yasak, yapılması halinde yürürlüğe girer. Ancak bazan fiilden önce de o eylemin niteliği belirtilebilir, buradaki zulüm niteliği gibi. Muhtemeldir ki Âdem, yasağın, haram kılınma çerçevesinin dışında bulunduğunu düşünmüştür. Çünkü yasaklama birkaç hedefe yönelik olur: Birincisi, haram kılınması, ikincisi yasaklanan şeyde bir hastalığın bulunması ve yenmesinde zararın meydana gelmesi içindir. Bu husûs duyulur âlemde de bilinmekte olup insanlar yaratılışlarının sevkiyle aslında helâl olan bazı şeyleri doğuracakları eziyet ve zarardan dolayı yasaklarlar. Belki de Âdem'in aklına bu gelmiştir, zira şeytan sözü edilen ağaçtan yemesinden büyük faydaların doğacağını ona vaad etmişti. Bu noktada akla gelecek bir ihtimal de şudur: Yasaklanmış ağacın yasaklanma sebebi belki de şeytanın vaad ettiği gibi Âdem ile Havvâ'nın ölümsüz canlılardan olma hevesine kapılmaları idi. Biraz önce değinildiği gibi buradaki men' etmenin (منع) yasaklama şeklinde değil eziyet ve güçlük vermesi açısından olması da mümkündür. Hz. Âdem, "Aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz"[214] meâlindeki beyanı unutmuş, yahut da eşiyle birlikte ikisi bunu hatırlamış fakat ilâhî beyandaki "zulüm" kavramının zarar verme anlamına geleceğini zannetmişlerdir. Şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Bağların ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı"[215]. Buradaki "lem tazlim" (لم تظلم) ifadesi "lem tunkıs" (لم تُنْقِص) anlamına gelmektedir. Kişinin kendisine noksan getirmesi zarar vermek mânasına gelir. Nitekim müfessirlerin büyük çoğunluğu Kur'ân'da yer alan zulüm kavramını "zarar" (ضرر) anlamında açıklamışlardır. "Zarar" (ضرر) kelimesi "hastalık getirmek veya günah doğurmak" mânasına gelmekle birlikte asıl anlamı "bir şeyi yerli yerine koymamaktır". *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

213 el-Bakara 2/35.
214 el-Bakara 2/35.
215 el-Kehf 18/33.

Üçüncüsü, yasağın engelleme anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Buradaki engelleme yasaklamayı değil, bir şeyi ilk önce başkasının yapmış olması ve o işin ona özgü kılınmasını amaçlar. Meselâ günlük hayatta olduğu üzere baba çocuğuna bir şeyi yemeyi yasaklar; aslında bu, yasaklamayı değil önce başkasının (misafirin) yemesini sağlamayı hedeflemektedir. Realite böyle olup, şeytan da yasaklanmış ağaçtan yemenin yararlı neticeler doğuracağını söyleyince Âdem yasaklanan fiili işlemiştir; ancak Âdem düşmanını görmüyor ve dolayısıyla bu fikrin şeytanî bir dürtüş olduğunu bilmiyordu.

Şöyle bir yorum da yapmak mümkündür ki Hz. Âdem kalbinde doğan yasaklanmış ağaçtan yeme fikrinin melekten gelen bir işaret olduğunu yahut da birçok makbul kullarda gerçekleştiği gibi bir ilham niteliği taşıdığını düşünmüş olabilir. O bu düşüncenin düşmanından gelen gizli bir vesvese olduğunu anlayamamış ve bu durum kendisini ağaçtan yemeye sevketmiştir. Bu takdirde Âdem -her ne kadar yeme fiilini kasten işlemişse de- unutan veya yasağın mahiyetini bilmeyen biri durumunda olur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bu meselede aslolan şudur ki Âdem aleyhisselâmın fiili ister söz verdik-
97 ten sonra bir unutma olsun, ister bilerek olsun [§] sonuçta bu, ceza vermeyi gerektiren bir fiil niteliği taşır. Kendisinin karşılaştığı bu durum ilâhî bir imtihan konumunda ise Cenâb-ı Hak yine de onu cezalandırmıştır. Şayet böyle olmasaydı kendisine lütfettiği nimeti azaba çevirmezdi. Unutulmamalıdır ki Allah, bir kavme lütfettiği nimeti, o kavim kendi hallerini bozmadıkça aksine çevirmeyeceğini beyan etmiştir[216]. Allah'ın, gerektirici bir sebep olmaksızın nimeti azaba çevirmek suretiyle cezalandırması -hem de bunu yapmayacağını vaad ettikten sonra-mümkün değildir. Şu da var ki Âdem ile Havvâ kendilerine zulmettiklerini itiraf ederek şöyle demişlerdir: "Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bağışlamaz, merhamet etmezsen mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz"[217]. Ayrıca Cenâb-ı Hak, "Âdem Rabb'ine âsi olup haddi aştı"[218] buyurmuştur. Nitekim daha önce kendilerini, "… aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz"[219] diye uyarmıştı.

Hz. Âdem'in imtihan edilmesi meselesinde iki problemin çözümüne işaret vardır. Birincisi, söz konusu edilen fiil Âdem ile Havvâ'dan iman niteliğini kaldırmamış ve işledikleri o fiilden sonra tekrar iman etmeye davet edilme-

---

216 bk. er-Ra'd 13/11; el-Enfâl 8/53.

217 el-A'râf 7/23.

218 Tâhâ 20/121.

219 el-Bakara 2/35.

mişlerdir. Bu husûs her günahın iman niteliğini yok etmediğine işarette bulunduğu gibi, günahların, kişinin "hiçbir konuda Allah'a âsi olmayacağı" inancında yalancı olduğu sonucunu da kanıtlamaz. Bu sonuç Havâric ile Mûtezile mensuplarının telakkilerini çürütmektedir. Ayrıca, "Allah'a ve Resûlü'ne âsi olan ve O'nun belirlediği sınırları çiğneyip aşan kimseyi Cenâb-ı Hak cehennem ateşine atar"[220] meâlindeki ilâhî beyanın her isyanı kapsamadığı gibi mutlak anlamdaki zulme yöneltilen azap tehdidinin de her türlü zulüm, isyan ve taşkınlığı kapsadığını da ifade etmez. Aksine burada sözü edilen kavramların kendi konumlarına göre taksime tâbi tutulmaları gerekir. Bu tür sonuçları bütün günahları kapsamına alacak şekilde genelleştiren kimse günahkârlar hakkında gelen ilâhî hükümlerden anlaşılan çerçevenin dışına çıkmış olur.

[§] Hz. Âdem'in imtihana tâbi tutuluşu meselesinde çözümüne işaret **98**
edilen ikinci problem de şudur ki, kendisine uygulanan cezanın hiçbir yönü, Mûtezile'nin "kebîre" (كبيرة) diye isimlendirdiği eylemin herhangi bir yönüyle beraberlik arzetmez. Mûtezile bir damla şarap içmek, iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmak, başkasının malından on dirhem değerinde bir şey çalmak gibi bir eylem sebebiyle iman niteliğini ortadan kaldırmaktadır; Hz. Ya'kūb'un oğullarınca Yûsuf'a uygulanan eylem de bu konumdadır[221]. Fakat hiçbir kimse Hz. Ya'kūb'un oğullarının dinden çıktığı yolundaki iddiayı ileri sürmeye cüret etmemiştir. Şu halde Mûtezile'ye ait iddianın kökten yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir de Mûtezile şöyle demektedir: Hikmet prensibi çerçevesinde küçük günahtan dolayı azap uygulanması ve büyük günahın affedilmesi mümkün değildir. Halbuki Âdem aleyhisselâm azabın çeşitli türlerine mâruz bırakılmıştı; Allah Teâlâ'nın Âdem ile Havvâ'ya ait fiili bütün yaratıklara duyurması, sadece bu büyük bir azaptır (bununla birlikte Âdem o fiili sebebiyle imandan çıkmamıştır).

Hz. Âdem'in bilinen sınava tâbi tutulmasının çeşitli hikmetleri üzerinde durulmuştur. Bazıları bunun sebebini onun soyunda cennet ehlinden olmayan kâfirlerin bulunuşuna bağlamıştır. Diğer bir anlayışa göre bu olay bütün insanlar için rahmet vesilesi olması amacına yöneliktir; öyle ki işlenebilecek her günah sebebiyle Allah'ın rahmetinden ümit kesmesinler ve yaratan ile yaratıkları arasındaki dostluk bağı kopmasın. Şöyle de denilmiştir: Âdem ile Havvâ'nın sınava tâbi tutulmasının hikmeti nesillerinden gelecek insanlara şu mesajı vermekti: Kimse nefsiyle baş başa bırakıldığı takdirde yergiye konu teşkil eden davranışlar husûsunda kendine güvenmemelidir. Bu prensip insanları hayır

---

220 en-Nisâ 4/14.

221 bk. Yûsuf 12/11-17.

99 işleme konusunda nefislerine danışmamalarına sevkeder ve [§] kötü niteliği taşıyan her şeyden Allah'a sığınmalarına yardımcı olur. Bir kanaate göre yasaklanmış ağaçtan yeme fiili, sırf sınava tâbi tutulması amacıyla Âdem'e işletilmiştir. Çünkü bu durum sınava çekilen kimseyi acı ve tatlı tecelliler ve farklı durumlar arasında hareket eder hale getirir. Bu sebeple insanın hatalardan emin olması mümkün değildir. Böyle bir sonuç kişinin şahsî tedbir ve gayretiyle değil Allah'ın lütfu ve korumasıyla gerçekleşir. Buna şunu da eklemek gerekir ki Allah Teâlâ teşebbüs edeni göstereceği gayret ölçüsünde başarılı kılar, Allah'ın zâtına olan yöneliş ve bağlanışı ölçüsünde muhafaza eder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Aslında Âdem'in küçük hata (zelle) yapmasının hikmeti hakkında söz etmeye ihtiyaç duymamalıyız. Çünkü insan fıtratı hata işlemeye meyilli olup Rabb'in nimeti yetişmediği takdirde böyle işleri yapmaya hazırdır. Nitekim Yûsuf aleyhisselâm da, "Ben nefsimi temize çıkarmam, zira nefis -Rabb'imin merhamet ettikleri müstesna- alabildiğine kötülüğe tahrik etme özelliği taşır"[222] demiştir. Diğer bir âyet de şöyledir: "Herkesin yaptığının sonucu yalnız kendisine aittir"[223].

[**Yasaklanmış** (Memnû) **Ağacın Mahiyeti**]

Yasaklanmış ağacın mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun üzüm asması olduğu, insan türünün baba ve annesinin sınav vesilesini teşkil ettiğinden bu ağaçtan şeytana da bir pay ayrıldığı ifade edilmiştir. Diğer bir kanaate göre söz konusu bitki buğdaydı. Buğday Âdem neslinin gıdası kılınmak suretiyle cennetteki rahatlık dünya hayatında zorluğa, oradaki nimet ihtiyaç ve zarurete çevirilmiştir. Şöyle de denilmiştir: O, bilgi ağacıydı. Çünkü yenmesi sonunda Âdem ile Havvâ'nın avret yerleri kendilerine görünmüş, daha önce farkına varmadıkları bir şeyi öğrenmiş ve örtmek için yaprak aramaya koyulmuşlardı[224].

100 [§] Bu meselede hareket noktası şudur ki sözü edilen husûs ancak gayba muttali olan Allah'tan gelecek haber yoluyla bilinebilecek türdendir. Aslında bu olayın mahiyetini bilmeye ihtiyacımız yoktur. Bize düşen görev günahın konumunu bilip Allah'a sığınmak, itaatin de derecesini bilip işlemeye özen göstermektir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

222 Yûsuf 12/53.

223 el-En'âm 6/164.

224 İmam Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Âdem ile Havvâ ağaçtan tadınca ut (avret) yerleri kendilerine görünmüş ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başlamışlardır" (el-A'râf 7/22).

Şunu belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ imtihan dünyasıyla ceza ve mükâfat âlemini birbirinden ayırmıştır, çünkü ikisini birleştirmek sınavı yok edip perdeyi kaldırmak demektir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak sürekli lezzetli olan ile kesintisiz elem vereni mükâfat ve ceza olarak belirlemiş, ikisi arası bir konumda bulunan, yani lezzet ve elemin karışması durumunu da imtihan olarak planlamıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[İblîs'in Hz. Âdem'e Vesvese Verme Şekli]

İblîs'in vesveseyi Hz. Âdem'e ulaştırma yolu konusunda da fikirler beyan edilmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Âdem gökte, İblîs ise yeryüzünde idi; İblîs vesvesesini Allah'ın yarattığı bir yolla Âdem'e ulaştırmıştır. Bazıları İblîs'in yılanın başında iken Âdem'e hitap ettiğini ileri sürmüştür. Bir de şöyle denilmiştir: Şeytan, Cenâb-ı Hakk'ın Âdem'e, "Bu sana ve eşine düşman olan biridir; sakın cennetten çıkmanıza sebep olmasın!"[225] şeklinde hitap ettiği sırada sahip olduğu görünümü sonradan değiştirdiğinden Âdem onu tanımamıştır. Şayet tanısaydı Allah'ın uyarmasından sonra aldanması söz konusu olmazdı. Aslında bu husûsun nasıl gerçekleştiğini sadece Allah bilir.

Hz. Âdem-İblîs olayına bağlı olarak şeytanın insana vesvese verme yöntemleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, "Şeytan insanın teni ile eti arasında kanın dolaşması gibi dolaşır, bu esnada yüzünü kişinin kalbine doğru çevirir ve fikirlerini telkin eder" demiştir[226]. Bazı âlimler de şöyle demiştir: "Şeytana, fikirlerini insanın kalbine ulaştırma gücü verilmiş, vesvesesini kendisi için belirlenen bir yolla onların kalbine yerleştirmesi imkânı tanınmıştır. İnsan bu mekanizmanın mahiyetini bilememektedir". Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: İnsanın ruhu (nefs) akıcı bir nesne gibi bedenine
yayılıp her yeri dolaşır; [§] öyle ki onu hapseden beden olmasaydı tabiatın 101
her noktasına yayılma imkânı bulacaktı. Nitekim bedenin istirahate çekildiği uyku halinde bu durum gerçekleşmektedir. Kişinin yeryüzünün uzak bölgesinde bulunan biri üzerindeki fikrî etkisi de -sanki onu görüyormuş gibi- buna benzemektedir. İşte şeytanın insana nüfuzu ve etkisi bu türden bir şeydir.

Biz deriz ki -başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür- sözü edilen husûsun mahiyetini bilemeyiz. Şu kadarı var ki Allah Teâlâ hem hak hem bâtıl için kendilerini tanıtıcı bazı belirtiler yaratmıştır. Bâtıla çağrı yapıp hakka engel olan her şey şeytan işi olup böylesinden Allah'a sığınmak

---

225 Tâhâ 20/117.

226 Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Şeytan insanın içinde kanın dolaşması gibi dolaşır" (Buhârî, "Ahkâm", 21, "Bed'u'l-halk", 11; Müslim, "Selâm", 23-25).

gerekir, keyfiyet ve mahiyeti bilinmese de. Allah şöyle buyurmaktadır: "Eğer şeytandan sana bir tahrik gelirse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işiten ve her şeyi bilendir. Allah korkusu bilincini taşıyanlara şeytandan bir vesvese gelince toparlanıp sorumluluklarını hatırlar ve hemen gerçeği görürler"[227].

Hasan-ı Basrî, "Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek statüsüne girer veya ebedî olarak yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı"[228] meâlindeki âyet-i kerîmenin tefsirinde şöyle demiştir: Âdem meleklerin daha üstün olduğunu ve ebediyen yaşayamayacağını bilmişti. Çünkü Allah onun öleceğini haber vermiş; yine kendisinin çamurdan, meleklerin ise nurdan yaratılması gerçeği karşısında melek olamayacağını, ancak onların üstünlüğüne yaklaşabileceğini anlamıştı. Bunun yanında şeytan Âdem ile Havvâ'ya samimi ve iyi niyetli olduğuna yemin etmişti[229]. Evet şeytan onlara vesvese verirken söylediklerinin bir samimiyet ve iyi niyet ürünü olduğunu ifade etmişti. Bunun üzerine Âdem ile eşi şeytanın söylediklerine inanmasalar da yasaklanmış ağaçtan yeme konusunda ona uymuşlardır. Şayet onlar İblîs'in sözlerini benimsemiş olsalardı günahları, ağaçtan yemeye oranla daha büyük olacaktı. Ne var ki onlar bu sebeple değil, istek ve arzularına kapılarak yemişlerdir. Âdem ile Havvâ İblîs'i dile getirdiği husûslarda tasdik etselerdi küfre girerlerdi. Bu ise şüphe yok ki yasaklanmış ağaçtan yemekten çok daha vahim bir sonuç doğururdu. Aslında İblîs biraz önce meâli verilen âyetteki husûsları kendisini tasdik etmeleri için değil, bir vesvese olsun diye ileri sürmüştü. Bu tıpkı bir adamın diğerine -sonuçta öldürülmesi veya organlarının kesilmesini gerektirecek bir konuda- "Şu işi işlersen
102 sana herhangi bir ceza uygulanmaz" demesine benzer, [§] adam da o işe girişir. Aslında böylesi kendisini tahrik edeni onayladığı için değil, nefsânî arzusu için o fiili işlemektedir. Bunun gibi bir kimsenin diğerine falan kadının kendisini sevip beğendiğini söylemesi üzerine kadına şehvetle yaklaşması o kimseyi tasdik etmesi anlamına gelmez. Şeytanın Âdem'e vesvese vermesinin durumu da buna benzemektedir.

Hasan-ı Basrî'nin ileri sürdüğü bu fikir, Âdem'in, kendisine gelen vesvesenin şeytandan olduğunu bilmesini gerektirir. Bu durumda Âdem'in fiili sözü edilen tahriklerden sonra işe koyulma özelliği taşır ve gerçekleştirdiği eylemin kendisine hayır getirmeyeceğini, hatta korkunç bir şey olduğunu da unutmaması gerekir. Aslında bu husûsun kendisine yasaklandığını, onunla erdemli bir

---

227 el-A'râf 7/200-201.
228 el-A'râf 7/20.
229 el-A'râf 7/21.

sonuca ulaşamayıp aksine şeytanın arzusuna uyacağının bilincini de taşımış oluyordu. Hasan-ı Basrî'nin, böyle bir durumu gözüyle görse bile Allah'ın meleklerden üstün kıldığı ve beşerin atası yaptığı bir zat hakkında bu iddiayı ileri sürmesi korkunç bir durum arzederdi.

Öyle olacağına Hasan-ı Basrî'ye şöyle denseydi: Âdem kendisine gelen telkinin düşmandan olduğunu bilmiyordu. Yahut Allah'ın makbul kullarında vuku bulduğu gibi onu bir ilham zannetmiş veya yine iyi kullarda tecelli ettiği gibi ilâhî âlemden gelen bir sese muttali kılınmış, yahut da daha önce kendisine gösterilen maddî şeklin dışında bir şekle bürünmüş birinden bir telkine hedef olmuştur; evet Hasan-ı Basrî'ye böyle denilse biraz önceki açıklamasının yerine bunu söylemesi gerçeğe çok daha yakın ve dile getirmesine çok daha lâyık bir durum arzederdi. Önemli bir konuya -büyük bir istek ve arzu olmaksızın- sadece birinin haber vermesi suretiyle atılmak ne zaman görülmüştür?
[§] Evet, Hz. Âdem'in sözü edilen (küçük) hatayı işlemesi yadırganmaz, ancak **103**
bizim yaptığımız yaklaşım çerçevesinde olabilir. Bu çerçevede olduğu takdirde dinî açıdan fazla yadırganacak bir durum ortaya çıkmaz.

Hasan-ı Basrî açıklamasına iki meleğe temas eden âyetle başlamıştır. Onun dile getirmeye çalıştığı "meleklerden üstün olma veya olmama" düşüncesinin de isabetli bir yönü yoktur. Çünkü melek oluş, icra edilecek fiilleri iradesiz (cebir) hale getirir. Fiili, cebir statüsünde gerçekleşen birinin derece ve değerinin yükselmesi bahis konusu değildir. Melek konumunda bulunmaktan doğacak üstünlük iradî değil fıtrîdir. Âdem'in fıtratı farklı olduğuna göre bunu nasıl umabilirdi? Bu sebepledir ki meleklerden isyan türünden bir fiilin çıkması mümkün görülmemiştir, onlar nurdan yaratılmıştır. Yaratılışı gereği günah işleyemeyen kimse övgüye lâyık görülmez. Böyle yerde övgü gerekli hale gelseydi aynı şey yaratılışı gereği âsi olamayan bütün ölülerde ve hayvanlarda da gerçekleşmiş olurdu. Bu ise gerçekten uzaktır.

Âdem aleyhisselâm ve eşi melek olmaya heves etmiş olabilirler: Melekler gibi Allah'ı zikredip O'na itaat etmekle yetinme ve bütün nefsânî arzulardan korunma tabiatına kavuşturulmak. Şüphe yok ki Allah beşer türünü bu konuma getirmeye muktedirdir. Ne var ki realitede yaratıklar içinde mâsum olan da olmayan da bulunmaktadır, tâ ki fıtratın bunların hiçbirini gerektirmediği gerçeği ortaya çıkmış olsun. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bu meselede hareket noktası şudur ki beşer türünün ölümlü oluşunun ve yaratılan her şeyin aslî maddesinin neden ibaret bulunduğunun bilinmesi nakle bağlıdır. Bu husûs duyulara bağlı olmadığı gibi [§] canlının temel madde- **104**

sinde yok oluşu gösteren bir kanıt da bulunmamaktadır. Cenâb-ı Hak dilediğini öldürür, dilediğini de bâkī kılar. Hasan-ı Basrî'nin, "Âdem ölümlü olduğunu bilmişti" şeklindeki sözü Allah'tan o sırada kendisine gelen bir haberle ortaya çıkmıştır. Meleklerin kendi konumlarını bilmeleri de buna benzemektedir: Gıdalarının Allah'ı zikretme sevgisiyle olduğu, ayrıca günahlardan korunmaları ilâhî muhabbetin yanı sıra lütuflarını müşahede etmelerine bağlıdır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Hasan-ı Basrî yaptığı açıklamada Hz. Âdem'in meleklerin ölümsüz olduğunu anladığını belirtmiştir. Bu sözün ne mânaya geldiğini anlayamıyorum. Bağlandığı bir akîde midir, yoksa (gayrı iradî olarak) dilinden gelip geçen bir söz mü? Çünkü böyle bir husûs ancak Allah'tan geldiğine şüphe edilmeyecek bir durumda bilinebîlir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Ve içinde bulundukları yerden çıkmalarına sebep oldu. Yani bolluk, genişlik ve Allah'ın kendilerini yerleştirdiği cennette bulunan ve yemelerine müsaade ettiği nimetler.

Şeytanın Âdem ile Havvâ'ya nerede, hangi vasıta ile ve niçin vesvese verdiği husûsunda farklı fikirler belirtilmiştir. Bir görüşe göre o, gökteydi, Âdem ile Havvâ'nın nimetler içinde yaşayıp safa sürdüklerini görünce kıskanmış ve bunun etkisiyle yılanın başından onlara vesvese vermiştir. Bir de şöyle denilmiştir: Şeytan dünyada bulunuyordu. Âdem ile Havvâ'yı hariçten etkilemiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir de şeytanın insanların gönülleri üzerinde doğrudan bir etkisinin bulunduğu veya uzaktan onlara vesvese verdiği konusunda iki görüş ileri sürülmüştür: Bazı âlimler şeytanın kalbe doğrudan bir etkisinin bulunduğunu kabul etmiş ve bunu insan bedeninde kanın dolaşması gibi ten ile et arasında cereyan ettiğine ilişkin rivâyete dayandırmıştır[230]. Bir de şöyle denilmiştir: Şeytanın insanların kalpleri üzerinde herhangi bir hâkimiyeti bulunmamaktadır.
105 Ancak o hariçten kendilerini etkilemekte ve [§] kötülüğe çağırmaktadır. Onun bu faaliyeti insanda görülen hayır veya şer hallerinin yansımalarına bağlıdır. Sözü edilen bu haller sanki hayır ve şer izleri olarak anlaşılan bir görünüm vermektedir. Şeytan bunları görünce kişiye vesvese verir ve onu kötülük yapmaya çağırır. Azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanı da bu husûsu desteklemektedir: "[Kıyâmet günü] hesap görülüp iş bitirilince şeytan şöyle diyecektir: 'Allah

230 Bu görüşün sahibi Resûlullah'tan (s.a.) nakledilen şu hadise dayanmaktadır: "Şeytan insanoğlunun bedenine kanın dolaşması gibi nüfûz eder" (Buhârî, "Ahkâm", 21, "Edeb", 121; Müslim, "Selâm", 23-25).

size gerçek olanı vaad etti, ben de size vaad ettimse de yalancı çıktım. Benim size karşı bir yaptırım gücüm yoktu, sadece çağrıda bulundum, siz de bana uydunuz'"[231]. O bu beyanında kötülüğe çağırmaktan başka üzerimizde bir etkisinin bulunmadığını haber vermektedir. Doğruya en yakın olan görüş de budur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tartışmakta olduğumuz bu konuda şöyle bir soru yöneltilmiştir: "Rabb'ine âsi olan kimse şeytana itaat etmiş olmaz mı?" Evet, diye cevap verilmiştir. "Peki, itaat edince küfre girmez mi"? Hayır, çünkü bu durumdaki insan şeytana itaat etmeyi amaçlamamıştır; küfre girmek ona itaat etmeyi amaçlamakla oluşur. Ama bunun yanında Allah'a âsi olmakta şeytana bir tür itaat de mevcuttur. Rivâyet edildiğine göre bu soru Ebû Hanîfe'ye (r.a.) yöneltilmiş, o da böyle cevap vermiştir[232].

Bu noktada aslolan şudur: Kişinin şeytanın tahrikiyle kötülük işlemesi fiilen şeytana itaat mânasına gelmez ki ona itaat eden durumuna düşsün. Onun davranışını itaat haline getiren şey itaat olmasına niyet etmesidir. Buna göre bu sonuncu konum Âdem'de bulunmamıştır. Ancak şeytan Âdem ile Havvâ'nın bu davranışlarından sevinç duymuştur, mutlulukları ve rahatlarının ortadan kalkmasından duyduğu sevinç gibi. Ancak tekrar edelim ki bu hatayı işleyen kimseyi şeytana itaat etmekle nitelemek mümkün değildir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§] Aşağıya inin, dedik. Denildi ki; burada geçen "hubût" (هبوط) kelimesi 106
bir yere inmek, konmak demektir, "Şehre hubût edin"[233], yani oraya inin, beyanında olduğu gibi. Âyetteki hubûtun yüksek bir yerden aşağıdaki bir yere inmek mânasına gelmesi de muhtemeldir.

Birbirinize düşman olarak. Denildi ki İblîs ve nesli, Âdem ve çocukları birbirinin düşmanıdır; bizimle şeytanlar arasındaki düşmanlık açıktır. Yine denildi ki, 'Bizimle İblîs'i taşıyıp kaküllerinden Âdem ile Havvâ'ya vesvese veren

---

231 İbrâhîm 14/22.

232 "Mümin Allah Teâlâ'ya âsi olunca bu davranışıyla şeytana itaat etmiş ve iradî olarak rızasını talep etmiş sayılmaz. Onun fiili itaat ve rıza görünümü açısından şeytanla uyum içinde olsa da hüküm değişmez. Böylesi bütün günahları işlese de -tevhid inancını bırakmadığı sürece- Allah'ın düşmanı statüsüne girmez. Bunun ispatı şudur ki düşman daima düşmanına buğzeder ve onun kusurlarını sayıp döker. Mümin büyük günah işlemiş olabilir, ancak bu durumda bile Allah Teâlâ bu mümine göre, başka her şeyden daha çok sevilmeye lâyık bir varlıktır. Şöyle ki o, ateşte yakılmak ile yakışıksız bir fiil veya sıfatı kalben Allah'a nispet etmek arasında seçim yapmaya mecbur bırakılsa mutlaka ateşte yanmayı tercih eder" (Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlu'l-munîfe*, s. 106).

233 el-Bakara 2/61.

yılan arasında'. Burada tartışılan konu ancak nakil yoluyla bilinebîlir. Kur'ân'da bu husûsta bir bilgi yer almamaktadır. Şu kadarını belirtmek gerekir ki bizimle yılanlar arasındaki düşmanlık fıtrîdir, bizimle İblîs arasındaki düşmanlık ise hem ihtiyarî hem de ilâhî emirdir. Zira insan tabiatı eziyet ve zarar veren her şeyden nefret eder. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bir zamana kadar yeryüzü sizin için ikâmet yeridir. Yani yeryüzünde ikâmet edersiniz. "Yerküreyi sizin için yerleşim alanı yapan Allah"[234] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi.

Ve belli bir zamana kadar yaşamak için. Yani yeryüzü ecelleriniz gelinceye kadar sizin için bir yaşama vasıtasıdır. Dünyanın sona ereceği güne kadar yaşama vasıtasıdır anlamı da verilebilir.

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾

37. "Bu sırada** (pişmanlık duyan) **Âdem Rabb'inden ilhamlar aldı ve tövbe etti, O da tövbesini kabul etti. Zaten Allah tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır."

Bu sırada (pişmanlık duyan) **Âdem Rabb'inden ilhamlar aldı.** Buradaki "telekkâ" (تلقّى), "ehaze" (أخذ) mânasına gelir.

Rabb'inden ilhamlar aldı ve tövbe etti. Âyetin bu kısmı birkaç yoruma
107 tâbi tutulmuştur. Denildi ki "fe-tâbe 'aleyhi" (فتاب عليه), [§] yani tövbeye muvaffak kıldı, ona sevketti, o da tövbe etti; "Sonra onları Allah'a dönüş yapmaya muvaffak kıldı"[235] beyanında olduğu gibi, yani Allah onları tövbeye muvaffak kıldı, onlar da tövbe etti. Bir başka görüşe göre "tövbe fiilini yarattı, o da tövbe etti" anlamına gelir. "Hedâhu" (هداه) sözü hakkında söylediğimiz gibi: "Onda hidâyeti benimseme fiilini yarattı ve kişi hidâyete ulaştı". Bazıları "kusurundan vazgeçti, affetti" diye açıklamışlardır. Diğer bir görüşe göre tövbe rucû (رجوع), yani dönüş anlamına gelir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Âdem isyanından döndü, Allah da af ve mağfiret etti. Bu yorumların hepsi birbirine yakındır.

---

234 el-Mu'min 40/64.

235 et-Tevbe 9/118.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Hz. Âdem'in Allah'a tövbe edişinin, Rabb'inden aldığı bazı kelimeler (vahiyler) ile mümkün olduğu ifade edilmektedir. Âyet Mûtezile'nin, "Küçük günah işleyen kimse kendiliğinden affa mazhar olur, dua veya tövbeye ihtiyaç duymaz" telakkisini çürütmektedir. Âdem (a.s.) Rabb'inden aldığı bazı kelimelerle dua etmesi sayesinde Allah'ın affına mazhar olmuştur. Âdem işlediği günah sebebiyle kendiliğinden affa mazhar olsaydı Allah'a yönelik dua ve niyazı lüzumsuz ve gereksiz olurdu. *Başarıya ulaştırmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Âyet-i kerîmede söz konusu edilen "vahiyler (kelimât)" diğer bir sûrede yer alan şu duadan ibarettir. "Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, bizi bağışlamaz, merhamette bulunmazsan ve bize acımazsan şüphesiz ki hüsrana uğrayanlardan oluruz"[236].

Zaten Allah tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır. "Tevvâb" (التوّاب) "tövbeyi kabul eden" demektir. Bir görüşe göre ise "tövbeye muvaffak kılan ve ona ileten" anlamına gelir, "günahı örten ve tövbeyi kabul eden"[237] âyetinde olduğu gibi. Biz fe-tâbe aleyhi'nin (فتاب عليه) tefsirinde muhtemel bulunan mânaları zikrettik. Merhamet eden müminlere ve tövbe edenlere.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَم۪يعًا فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ى هُدًى فَمَنْ تَبِعَ
هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا
وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

38. ""Evet, hepiniz oradan yeryüzüne inin" dedik. Eğer benden size bir hidâyet gelirse, o durumda, hidâyetime uyan kimseler için ne bir korku vardır ne de üzülmeleri söz konusudur."

39. "İnkâr yolunu tutup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemlik olup orada ebedî kalacaklardır."

Evet, hepiniz oradan yeryüzüne inin dedik. Sözü edilenlerin yeryüzüne inişleri "hepiniz" ifadesiyle zikredilmiştir. Onlar tek tek indikleri takdirde
emir dışına çıkmış sayılmayıp onun kapsamı içinde bulunurlar. [§] Bu da ço- 108
ğul kipiyle verilen emirler ve yapılan beyanların gereği olarak yapılacak fiilde çoğul şeklinin şart olmadığını kanıtlar.

236 el-A'râf 7/23.

237 el-Mu'min 40/3.

“Eğer benden size bir hidâyet gelirse”. Yani mutlaka gelecektir, bu dil açısından mümkün olan bir ifadedir.

“O durumda hidâyetime uyan kimseler için ne bir korku vardır ne de üzülmeleri söz konusudur”. Yani benim hidâyetime uyup ölünceye kadar devam eden kimseler için ne korku vardır, ne de üzülmeleri söz konusudur. Şu âyet-i kerîme de aynı konumdadır: “Hidâyetime uyan kimse ne yolunu şaşırır” dünyada, “ne de mutsuz olur”[238] âhirette, hidâyet üzere ölmesi şartıyla.

[Cennet ve Cehennemin Ebediyeti]

Bu âyet ile kendisinden sonra gelen, **“inkâr yolunu tutup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemlik olup orada ebedî kalacaklardır”** meâlindeki âyet, cennet ile cehennemin ve içindekilerinin fâni olup sona ereceğini söyleyen Cehmiyye’nin görüşünü çürütmektedir. Cennet içindekilerle birlikte sona erecek olsaydı orada korku ve üzüntünün bulunması gerekirdi. Çünkü dünyada bir nimetin yok olmasından endişe eden kimse üzülür ve o nimetin tadını kaçırır. Bu sebepledir ki dünya, nimetlerinin sürekli olmaması açısından korku ve üzüntüyle nitelendirilmiştir. Yukarıdaki âyette ise azîz ve celîl olan Allah cennette korku olmayacağını haber vermiştir, yani belâ ve musîbet korkusu; üzüntü de olmayacaktır, yani nimetin ortadan kalkması üzüntüsü.

Onların üzülmeleri de söz konusu değildir. Âyetin bu kısmı cennetin ve nimetlerinin ebedî olup hiçbir zaman yok olmayacağını kanıtlamaktadır.

Azîz ve celîl olan Allah kâfirlerin cehennemde ebedî kalacaklarını, azaplarının elem ve şiddet içinde devam edeceğini haber vermiştir. Kâfirlerin cehennemden kurtulma ümidi olsaydı onun azabını hafif görüp küçümserlerdi. Çünkü dünya hayatında kurtulma ümidi bulunduğu takdirde verilen ceza kişiye hafif ve basit görünmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.*

يَا بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتٖٓى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا
بِعَهْدٖٓى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَاِيَّاىَ فَارْهَبُونِ 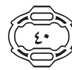

109 [§] ***40. “Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de vaad ettiklerimi yerine getireyim. Ve*** (yalnızca) ***benden korkun.”***

---

238 Tâhâ 20/123.

Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. **Nimetlerimi hatırlayın**, size özgü kıldığım nimetleri, meselâ sizden peygamberler ve hükümdarlar yaptım, "Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimetleri hatırlayın, çünkü O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar yaptı. İnsanlardan hiçbirine vermediklerini size lütfetti'"[239] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Nimetlerimi hatırlayın. Yani sizi Firavun'dan kurtardığımı; o sizi köle olarak çalıştırıyor, oğullarınızı öldürüyor, kızlarınızı hayatta bırakıyordu; "Oğullarınızı öldürüyor, kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı"[240] meâlindeki âyette olduğu gibi. "Nimetlerimi hatırlayın" ilâhî beyanı azîz ve celîl olan Allah'ın İsrâiloğulları'na lütfettiği kudret helvası ve bıldırcının yanı sıra bulutla gölge yapması ve benzeri lütuflar anlamına gelebilir. Cenâb-ı Hak sözü edilen nimetleri başka hiçbir kimseye vermemiştir; İsrâiloğulları bunlara nail olmakla seçkin kılınmışlardır.

Şöyle de denilmiştir: Allah'ın İsrâiloğulları'na verdiği nimet Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdir. O, İsrâiloğulları'nın din alanında anlaşmazlığa düştükleri ve geçmiş peygamberlerin izlediği yolu anlamada farklı iddialar ileri sürdükleri bir dönemde gönderilmişti. Bunun hikmeti, anlaşmazlığa düştükleri husûslarda gerçeği kendilerine göstermesi ve delillere dayanarak onları belli bir fikir üzerinde birleşmeye sevketmesiydi; nitekim içine düştükleri anlaşmazlık kendilerini bu neticeyi sağlayacak ve dolayısıyla doğruluğu sâbit olacak birine muhtaç hale getirmişti. İşte bunun üzerine Resûlullah (s.a.) ilâhî bir nimet olarak nübüvvetle görevlendirilmişti. İsrâiloğulları'nın kurtuluşu bu peygambere itaat etmeye bağlıydı. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Nimetlerimi hatırlayın. Yani lütfettiğim nimetin şükrünü başkasına değil bana yöneltin. Sözü edilen ilâhî beyandan maksat bu ise bu noktada İsrâiloğulları ile diğer insanlar eşit durumda bulunur, çünkü nimetlere mazhar kılınan herkes Rabb'ine şükretmekle görevlidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*, nimetin şükürle karşılanmasının emredilmesi onun dil ile ifade edilmesi değil,
Allah'tan geldiğinin bilinmesini amaçlar, [§] zira insanın, Allah'ın lütfettiği ni- **110**
metlerin hepsine şükretmesi mümkün değildir; onun yapacağı şey bunlardan birine şükürle mukabele etmekten âciz olduğunu ömrü boyunca itiraf etmesinden ibarettir.

---

239 el-Mâide 5/20.

240 el-A'râf 7/141.

[**Allah İle Yapılan Sözleşme** (Mîsâk)]

Bana verdiğiniz sözü yerine getirin. Daha önce belirttiğimiz üzere[241] Allah ile yapılan sözleşme iki şekildedir. Birincisi, hilkat (yaratılış) ahdidir, şöyle ki Cenâb-ı Hak herkesin yaratılışına varlığını ve birliğini kanıtlayan delilleri yerleştirmiş, insanı amaçsız icat etmediği, başı boş ve sorumsuz bırakmayacağı şuurunu var etmiştir. İkincisi ise, gönderdiği peygamberlerin dilinden aldığı risâlet ahdidir, şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi: "Allah şöyle dedi: 'Eğer namaz kılar, zekât verir, elçilerime inanır, onları desteklerseniz ve bir de Allah'a veriyormuş gibi O'nun rızâsı için karşılıksız borç verirseniz günahlarınızı örter ve sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere koyarım'"[242], "Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve asla gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı"[243], "Bir zamanlar biz İsrâiloğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anne-babaya, yakınlarınıza, yetimlere ve yoksullara iyilik edeceksiniz' diye söz almıştık"[244].

Ben de vaad ettiklerimi yerine getireyim. Bu da cennettir, "… günahlarınızı örter ve sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere koyarım"[245] beyanında olduğu gibi.

Bana verdiğiniz sözü yerine getirin. Yani üzerinize yazdığım farzları eda edin, nimetimin şükrünü bana yöneltin, başkasına teşekkür etmeyin. **Bana verdiğiniz sözü yerine getirin.** Yani Allah'ın peygamberlerden aldığı söz, şu
111 ilâhî beyanlarda görüldüğü üzere: [§] "Hani Allah, peygamberlerinden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra elinizdeki vahiyleri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almıştı"[246], "Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve asla gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı"[247]. Bu durumda Allah'ın ahdi, İsrâiloğulları'nın vahiy ürünü olan kitaplarında Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetle görevlendirileceğine dair olan husûsları tebliğ etmek, onu onaylamak ve fiilen görevlendirildiğinde desteklemekten ibaret olur.

---

241 bk. el-Bakara 2/27.
242 el-Mâide 5/12.
243 Âl-i İmrân 3/187.
244 el-Bakara 2/83.
245 el-Mâide 5/12.
246 Âl-i İmrân 3/81.
247 Âl-i İmrân 3/187.

Ve (yalnızca) **benden korkun.** Yani hükümranlık ve kudretimden korkun. Şöyle de denilmiştir: Azabımdan ve göndereceğim belâlardan korkun. Bir görüşe göre ahdimi bozmaktan ve gönderdiğim peygamber Muhammed'in niteliklerini gizlemekten korkun, demektir.

وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوٓا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ وَلَا
تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖي ثَمَنًا قَل۪يلًا وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

41. "Elinizde bulunan vahiyleri tasdik edici nitelikte indirdiğim Kur'ân'a iman edin, sakın onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın. Âyetlerimi az bir değer karşılığında satmayın. Bana karşı gelmekten sakının."

İndirdiğim Kur'ân'a iman edin. Gönderdiğim peygamber Muhammed'e (s.a.) indirdiğim Kur'ân'a iman edin. **Elinizde bulunan vahiyleri tasdik edici.** Yani yanınızda bulunan Tevrat, İncil ve diğer kitaplara uygun olan. Aslında onlar Kur'ân'ın kendi kitaplarına uygunluğunu biliyorlardı, çünkü Kur'ân'ın kendi kitaplarıyla paralelliğini belirlemek ve ilâhî kitapları birbiriyle mukayese etmek gibi bir işe girişmemişlerdi. Şöyle bir anlam da muhtemeldir: Tasdik edici, yani yanınızdaki kitaplarla bağdaşan. Bunun da açıklaması şöyledir ki kâfirlerin bir grubunu temsil eden Sâbiîler, "İncil ruhsatlar ve kolaylıklar, getirmiş, Tevrat ise zorluklar ihtiva etmiştir" şeklinde bir kanaat belirtmiştir. Sâbiîler'in bu hükme varmasının sebebi, aynı kaynağa dayanan ilâhî kitaplardan bir kısmının kolaylıklar, bir kısmının da zorluklar getirmesini hikmete uygun bulmamalarıdır. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah "musaddıkān" (مصدّقاً), yani "vahiy ürünü kitaplara uygun olan" buyurmuş, zorlukların yanı sıra kolaylıklar da içeren bütün bu vahiylerin ortağı olmayan tek Allah'tan geldiğini beyan etmiştir. [§] Çünkü Allah'ın bir şeyi birine yasaklarken diğerine 112
emretmesi mümkün olduğu gibi yine bir şeyi bir zamanda yasaklayıp onun başka bir zamanda yapılmasını istemesi de mümkündür; burada hikmet sınırlarının dışına çıkış söz konusu değildir. Hikmet dairesinin dışında kalma, birine, aynı zaman içinde, aynı durumda ve tek konuda bir şeyi hem emretmesi hem de yasaklamasıdır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette neshedilen bir hükmün neshedenle aykırılık değil uyum içinde olduğunun işareti vardır; çünkü geçmiş ümmetlerin kitaplarında yer alan bazı hüküm ve kurallar ümmet-i Muhammed için söz konusu edilmeyip yürürlükten kaldırılmıştır (nesh). Şayet sözü edilen iki

vahiy arasında bir aykırılık bulunsaydı Ehl-i Kitap Kur'ân'ın diğer vahiylere uyum sağlamayıp ters düştüğünü iddia ederdi. Benzer bir şekilde Kur'ân içinde de nâsih ve mensuh bulunmaktadır, ama bunların arasında herhangi bir aykırılık söz konusu değildir, "Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelen bir kitap olsaydı içinde birçok tutarsızlık bulurlardı"[248] beyanında görüldüğü üzere.

Sakın onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın. Bu âyetin tefsirinde iki yorum ileri sürülmüştür. Biri, küfür ve inkâr konusunda kendilerine uyulacak ilk örnek siz olmayın. Bir de şöyle denilmiştir: Aslında inandığınız bir şeyi ilk inkâr eden siz olmayın, çünkü onlar Hz. Peygamber'e nübüvvetle gönderilişinden önce iman etmiş, fiilen gönderildiğinde ise inkâra kalkışmışlardır. Şöyle de denilmiştir: Âyetin hitap ettiği kimseler Resûlullah ile ilk karşılaşan bir gruptu, zira Resûlullah onların arasında ortaya çıkmıştı. Bu durumda inkâr ettikleri takdirde Peygamber'i ilk inkâr eden durumuna düşecek ve bağlı bulunduğu zümrenin nazarında küfrü geçerli hale getiren kişilere gelecek sorumluluk ve azap onlara da gelecekti. Buna ek olarak İsrâiloğulları başkaları için bir kanıt konumunda bulunuyordu, bunun sebebi Resûl-i Ekrem'in sahip bulunduğu aklî ve naklî delilleri en iyi görüp bilen ve dolayısıyla görgüsü ve bilgisi bulunmayanlara uyacakları önderler olma niteliğini taşımalarıydı. Bu
113 realite çerçevesinde [§] İsrâiloğulları inkâr ettikleri takdirde ilk inkâr edenin sorumluluğunu taşırlardı. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Bunların yanında sözü edilen zümreye bile bile güçlük çıkarma ve inat etme niteliğinin de eklenmesi gerekmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Âyetlerimi az bir değer karşılığında satmayın. Bazıları buradaki âyet kavramının "kesin delil" anlamına geldiğini söylemiştir. Hasan-ı Basrî Kur'ân'ın tamamında yer alan "âyât" (آيات) kelimesinin din anlamına geldiğini ifade etmiş ve "Onlar hidâyet karşılığında dalâleti satın almışlardır"[249] meâlindeki âyet-i kerîmede geçen "hudâ" (هدى) kelimesini de din anlamına geldiğini örnek göstermiştir. Bize göre "âyât" (آيات) kelimesi "kesin deliller (hucec)" demektir. Bu sonuncu âyette yer alan "şirâ" (شرى) kavramının "bir şeyi başka bir şey karşılığında tercih etmek" mânasına geldiğini ve alışveriş için şirâ sözcüğünün zikredilmesinin şart olmadığını daha önce anlatmıştık[250].

---

[248] en-Nisâ 4/82.
[249] el-Bakara 2/16, 175.
[250] bk. el-Bakara 2/16.

Bana karşı gelmekten sakının, yani azabımdan, gazabımdan, vereceğim belâ ve musîbetten korkun. Yahut hâkimiyet ve kudretimden çekinin. Bu husûsu daha önce anlatmıştık[251].

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

42. "Nihaî gerçeği bildiğiniz halde hakkı bâtıl ile karıştırıp gizlemeye çalışmayın."

Hakkı bâtıl ile karıştırıp gizlemeye çalışmayın. Çeşitli şekillerde yorumlanabilir: Bâtılı hak karşılığında almayın. **Karıştırmayın**, yani hak ile bâtılın birbirine karıştırılması gibi. Karıştırmayın: Hak ile bâtılı belirsiz hale getirmeyin. Karıştırmayın: Hakkı bâtıla benzetmeyin. Karıştırmayın, yani hakkı gizlemeyin. Bir de şöyle bir yorum var: Karıştırmayın, yani Muhammed aleyhisselâmın (Tevrat'taki) niteliklerini silip yerine başkasını yazmayın. Bu söylenenlerin hepsi aynı neticeye ulaşır. Buradaki hak kavramı birkaç şekilde yorumlanır. Birine göre Hz. Muhammed ve önceki ilâhî kitaplarda kayıtlı bulunan nitelikleridir. Yahut da Kur'ân'dır veya imandır. Âyette yer alan bâtıl ise zulüm ve küfürden ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Gerçeği bildiğiniz halde. Kaydedilmiştir ki burada bilinen husûs 114
son Peygamber'in ve niteliklerinin kitaplarında hak olarak yer aldığıdır, şayet haktan maksat Hz. Muhammed ise. Yahut Kur'ân veya imandır. "Fakat siz, ey İsrâiloğulları, sürekli inat göstermekte ve gurura kapılarak gerçeği inkâr etmektesiniz!"

وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعٖينَ ﴿٤٣﴾

43. "Namazı düzenli olarak kılın, zekât verin ve rükû edenlerle beraber siz de rükû edin."

Namazı düzenli olarak kılın, zekât verin. Bu beyan farklı şekillerde yorumlanmaya müsaittir. Bir anlayışa göre buradaki namaz kılma ve zekât verme emri İslâm'da bilinen ve daima edası istenen şekliyle namazın ve zekâtın kabul edilmesidir; nitekim, "[Müşrikler] İslâm'a dönüş yapıp namaz kılar ve zekât verirlerse kendilerini serbest bırakın"[252] meâlindeki âyet-i kerîme namaz ve

---

251 bk. el-Bakara 2/40.

252 et-Tevbe 9/5.

zekât ibadetlerinin hemen yerine getirilmesi değil, onları benimseyip gönülden bağlanılması mânasına gelir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyette yer alan namaz kılma ve zekât verme buyruğu İsrâiloğulları'nın, namazlarının gerçek anlamda namaz, zekâtlarının da gerçek mânada zekât olması anlamına da gelebilir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: Öyle bir hal içinde bulunun ki namazınız ve zekâtınız gerçek anlamıyla tahakkuk etmiş olsun. Çünkü âyet İsrâiloğulları hakkında nâzil olmuştu; onlar Kitap ehli olup namaz kılar, zekât ve sadaka verirlerdi. Ancak onların namaz ve zekâtları imanla birlikte bulunmadığından Allah'a yönelik değildi. Âyet-i kerîmede namazlarının gerçek mânasında namaz olabilmesi için iman etmeleri emredilmiştir. Namazın kılınması ve zekâtın verilmesinin emredilişi, bu ibadetlerin sebep ve şartlarına uygun bir şekilde meydana getirilmesi anlamına da gelebilir. Meselâ namaz için gerekli temizliği yapmak (tahâret), avret yerlerini örtmek ve Allah rızâsı için kılmak gibi. Âyet-i kerîmeden maksat bu ise emir müminler için söz konusudur. Bir de namaz ve zekât emrinin onlardaki derunî sebeplere yönelik
115 bulunması da muhtemeldir. [§] Bu sebepler Allah'a boyun eğiş, itaat ve övgü unsurlarıyla gerçekleşir. Bu ise bütün müminlerin görevidir. Her bir müminin Rabb'ine boyun eğmesi, itaat etmesi ve buyruklarına karşı çıkmaması kaçınılmaz bir zarurettir. Zekât da buna benzemektedir, şöyle ki herkesin iç âlemini bütün kirlerden temizlemesi, kendisine zarar verecek her türlü unsurdan koruması gereklidir. Bu husus dinî yönden her müslümana farz kılınmıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Ve rükû edenlerle beraber siz de rükû edin. Bu ilâhî beyan hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki yahudiler namaz kıldıkları halde rükûa gitmiyorlardı; bu ilâhî beyanla Allah rızâsı için namaz kılmaları ve müslümanlara benzer şekilde rükûa varmaları emredilmiştir. Şöyle de denilmiştir: İsrâiloğulları tek başına ve Allah rızâsını gözetmeyerek namaz kılıyorlardı; bu âyette Hz. Peygamber ve ashâbı ile birlikte cemaatle kılmaları emredilmiştir. Sonuç olarak bu beyanda cemaate katılmalarının buyruğu yer almaktadır. Bir de şöyle denilmiştir: Rükû edenlerle beraber rükû edin, namaz kılanlardan, yani müslümanlardan olun, dinî inanç ve mezhep husûsunda onlara muhalefet etmeyin.

اَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ
اَفَلَا تَعْقِلُونَ

44. "Siz bir taraftan kitabı okurken diğer yönden insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"

İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Birkaç yorum
yapılmıştır. Denildi ki: **İnsanlara emreder misiniz?** Yani halka ve aşağı taba-
kadaki insanlara ilim sahibi oluşunuz ve ilâhî kitabı okuyuşunuz sebebiyle size
uyup saygı göstermelerini emreder misiniz? **Kendinizi unuttuğunuz halde.**
Yani Muhammed'e (s.a.) -ilim sahibi oluşu nübüvveti ve Allah katındaki mer-
tebesi sebebiyle- uymalarını emretmezsiniz! **[§] Kitabı okuduğunuz halde.** 116
Yani Muhammed'in Kur'ân'da söz konusu edildiği gibi olduğunu elinizdeki
kitapta bulmaktasınız. Bu davranışınızın hayırlı olmadığı husûsunda **aklınızı
kullanmıyor musunuz?**

Şöyle de denilmiştir: **İnsanlara iyiliği emreder misiniz?** Yani fakirlere ve sosyal konumu iyi olmayan insanlara, Muhammed'e iman etmeyi emreder, zenginlere ve servet sahibi olanlara menfaatlerinizin elden çıkması korkusuyla bu imandan söz etmez misiniz? Âyet-i kerîmenin hem İsrâiloğulları'na hem de bütün müslümanlara yönelik bir hitap olması da ihtimal dâhilindedir: Herhangi bir iyiliğin yapılması konusunda başkasına yapılacak telkini kişinin kendisine de emretmesi. Aslında yapılması gereken şey işe kendisiyle başlaması, sonra başkasına telkinde bulunmasıdır, bu yöntem daha faydalı olduğu gibi daha kolay benimsenmeyi de sağlamaktadır. **Aklınızı kullanmıyor musunuz**, bu usulün aklen gerekli olduğunu anlamıyor musunuz: İlk teşebbüsü kendisini düzeltmekle yapması, sonra başkasına emretmesi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

45. "Hem sabır ve sebat hem de namaz ve dua ile Allah'tan yardım isteyin. Şunu da bilin ki bu, Allah saygısından kalbi ürperenlerin dışında, herkese zor gelen bir şeydir."

Hem sabır ve sebat hem de namaz ve dua ile yardım isteyin. Birkaç şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri, dünyada [gereksiz yerde] başkanlıkta bulunmayı ve yiyip içmeyi terketme husûsunda sabır ile Allah'tan yardım isteyin, çünkü bir önceki âyetten anlaşılacağı üzere İsrâiloğulları'nın önderlik makamında bulunan ileri gelenlerine hitap edilmektedir. "Siz bir taraftan kitabı

okurken diğer yönden insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?”[253] meâlindeki ilâhî beyanda belirtildiği gibi. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.* Âyete şu anlamı vermek de mümkündür: Başkanlığı, Muhammed’e (s.a.) terketme, ona boyun eğip itaatte bulunma konusunda sabır ve sebat gösterin, o, kendisine iman edip itaatte bulunan ve riyâseti ona veren kişinin âhirette mükâfata ulaşacağını beyan etmiştir. Bir başka yorum da şöyledir: Zorluklara ve nefsânî arzuları terketmeye çaba gösterip tahammül edin, çünkü, “Cennet zorluklarla, cehennem ise nefsânî arzularla sarılmıştır”[254] meâlindeki hadiste de açıklandığı üzere cennete ancak güçlükleri aşmak ve arzulardan uzaklaşmak suretiyle girilebilir. Âyetin şu mânaya gelmesi de ihtimal dâhilindedir: Oruç tutma ve namaz kılma husûsunda Allah’tan yardım isteyin. Bu durumda hitap müminlere yönelik olur, halbuki âyet İsrâiloğulları’nın ileri gelenleri hakkında nâzil
117 olmuştur, [§] bunun delili bir önceki âyette geçen, “Halbuki Kitab’ı okuyup durmaktasınız” meâlindeki ilâhî beyandır. Bu sonuncu yorum “Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah’tan yardım isteyin, şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir”[255] meâlindeki âyet-i kerîmeye uygundur.

Şunu da bilin ki bu herkese zor gelen bir şeydir. Bu ilâhî beyan -*nihaî gerçeği bilen Allah’tır ya*- biraz önce belirttiğimiz dünya hayatıyla ilgili başkanlık ve yiyip içme hakkındadır, bu davranış Allah saygısından kalbi ürperenlerin dışındaki insanlara zor ve ağır gelir, ancak huşû sahiplerine zor ve ağır gelmez. Bir başka yoruma göre başkanlığı Muhammed’e (s.a.) terketmek, ona boyun eğip itaatte bulunmak zor bir şeydir, fakat sözü edilen davranış kalbi ürperenlere ağır gelmez. Şöyle denilmesi de mümkündür: İtaat etmeye sabır göstermek ve farzları yerine getirmek münafıklara ağır gelir. Müminler ise müstesnadır, bahis konusu husûslar onlara zor gelmez. Şöyle de denilmiştir: Kıblenin Kâbe’ye çevrilmesi yahudilere ağır gelmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Allah saygısından kalpleri ürperenlerin (hâşi‘în) (الخاشعين) **dışında.** Birkaç yorum yapılmıştır. Bunlara göre “hâşi‘” (خاشع) kalben korkan, tevazu gösteren yahut da mümin anlamına gelir. Hasan-ı Basrî huşûun kalpten ayrılmayan korku hali olduğunu söylemiştir.

اَلَّذ۪ينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

---

253 el-Bakara 2/44.

254 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 333, 354; Müslim, “Cennet”, 1; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 21.

255 el-Bakara 2/153.

46. "Onlar Rab'lerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini kesinlikle bilen kimselerdir."

Onlar Rab'lerine kavuşacaklarını kesinlikle bilen kimselerdir. Yani onlar dünyada iken yapıp ettikleriyle birlikte Rab'lerine kavuşacaklarını bilen, bunu zihinlerine ve gönüllerine yerleştiren kimselerdir. **Ve O'na döneceklerini**, yani o gün Allah'a döndüklerini anlayacaklardır. Mantık âlimi şöyle demiştir: "Zan, iki ihtimalden birine[256] ağırlık vererek hükmetmek; şek, zannın iki tarafını eşit konumda görmek; vehim ise şek ile zayıf ihtimal arasında kalmaktır.

يَا بَنِى اِسْرَآءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتِى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنِّى فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

[§] ***47. "Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri ve sizi diğer kavim-*** 118
lere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi hatırlayın."

Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın. Bu âyet-i kerîme birkaç yoruma açıktır. Size lütfettiğim nimetleri, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi nübüvvetle görevlendirmek suretiyle. Şöyle ki o dönemlerde insanlar uzun zaman devam eden peygambersiz geçen devirde yaşıyorlardı; bunun yanında ilâhî vahiy kesilmiş, ortaya çıkan din ve mezhep anlayışları büyük farklılıklar göstermişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ Muhammed'i nübüvvetle görevlendirmiş, dağınık haldeki insanları bir araya getirip Allah'ın dinine davet etmek, birlik ve beraberliği sağlamak, onları hayret ve şaşkınlık karanlığından çıkarmakla görevlendirmişti. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın İsrâiloğulları'na lütfettiği nimetlerin en büyüklerinden biridir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Burada Muhammed aleyhisselâm merkezli olarak yaptığımız yorum yukarıda geçen âyetlerde de söz konusu edilmiştir: "Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın, bana verdiğiniz ahdi yerine getirin…", "Elinizde bulunan vahiyleri tasdik edici nitelikte indirdiğime iman edin"[257], yani Muhammed'e iman edin. Allah'ın yeryüzündeki ahdi de Resûlü'dür, şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten

---

256 Arapça metinde "el-yakīn" (اليقين) yerine "el-muhtemileyn" (المحتملين) kelimesi konularak değişiklik yapılmıştır (mütercim).

257 el-Bakara 2/40-41.

sonra elinizdeki vahiyleri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almıştı. Onlara buyurdu ki, 'Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?'"[258] Buradaki "ısrî" (إصرى), "ahdî" (عهدى) demektir. Allah Teâlâ'nın, "Sakın onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın"[259] meâlindeki âyeti de aynı anlama gelir, yani Muhammed'i inkâr edenlerin ilki. "Hakkı bâtıl ile karıştırmayın"[260], yani Muhammed'i; "Namazı düzenli olarak kılın, zekât verin ve rükû edenlerle beraber siz de rükû edin."[261] Bütün bu âyetleri Muhammed (s.a.) mânasına yormak mümkündür.

Size lütfettiğim nimetleri. Bu meâldeki ilâhî beyanda yer alan nimetten
119 şu husûsları anlamak mümkündür: Birincisi, [§] Allah sizden peygamberler ve hükümdarlar yapmıştır, şu ilâhî beyanda ifade edildiği üzere: "Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimetleri hatırlayın, çünkü O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar yaptı'"[262]. Nitekim şöyle denilmiştir: Hz. Ya'kūb'dan Îsâ aleyhisselâm zamanına kadar gelen bütün peygamberler İsrâiloğulları'ndandı. İkinci bir yoruma göre ise azîz ve celîl olan Allah'ın kimseye vermediği çeşitli nimetlerdir, "İnsanlardan hiçbirine vermediklerini size lütfetmiştir"[263] meâlindeki beyanında temas edildiği üzere; meselâ kudret helvası, bıldırcın eti, bulutla gölgelendirme, herkesin elbisesinin boyu kadar uzaması gibi. Nakillerde şöyle belirtilmiştir: İsrâiloğulları'nın elbiseleri boyları kadar uzayıp tamamlanıyor, eskimiyor ve kirlenmiyordu. İşte bu kendilerinden başka hiçbir kimseye tanınmayan ilâhî bir imkândı. Bunun yanında âyette söz konusu edilen nimetin, İsrâiloğulları'nın Firavun ve taraftarlarının işkencesinden kurtulması anlamına gelmesi de muhtemeldir, "Sizi Firavun hânedanından kurtarmıştık"[264] diye başlayan âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere.

Ve sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdim. Denildi ki İsrâiloğulları yeryüzünde bulunan bütün canlılara şu yönlerden üstün kılınmıştır: Asıl madde açısından hayvanlara, peygamberler nesli olma açısından cinlere ve iman etmeleri açısından diğer insanlara. Onların herkese göre daha üstün kılınışı başka şekillerde de yorumlanabilir: Yukarıda değindiğimiz üzere

---

258 Âl-i İmrân 3/81.
259 el-Bakara 2/41.
260 el-Bakara 2/42.
261 el-Bakara 2/43.
262 el-Mâide 5/20.
263 el-Mâide 5/20.
264 el-Bakara 2/49.

peygamberlerin kendi nesillerinden gelmesi, düşmanlarının elinden kurtarılıp gözleri önünde onların helâk edilmesi, denizin yarılıp kendilerinin geçmesi ve düşmanlarının burada boğulup kalması gibi; bu sonuncusu nimetlerin en büyüklerinden biridir: Düşmanının yok olduğunu göreceksin, sen ise ayrı bir yerde bulunup zarar görmeyeceksin.

Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri ve sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi hatırlayın. Buradaki üstünlüğün İsrâiloğulları'nın eski atalarına ait olması ihtimal dâhilindedir[265].

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Mûtezile'ye yönelik iki eleştiri vardır. Birincisi, **size lütfettiğim nimetleri hatırlayın,** meâlindeki [§] beyandır, 120
Mûtezile'ye göre ise Allah'ın yaptığı her şey kendisi tarafından gerçekleştirilmesi gerekli olan şeydir, şayet başka türlü yapmış olsaydı zâlim olmakla nitelenirdi. Cenâb-ı Hakk'ın bir fiili terketmesiyle zâlim olma sonucu doğacaksa o fiili yerine getirmesi kendisi için gerekli olur. Diğer yönden yapmaması imkân dâhilinde bulunmayan bir fiili işleyen kimse bununla kimseye iyilikte bulunmuş sayılmaz. Şu halde Allah Teâlâ'nın İsrâiloğulları'na fazla olarak bazı özellikler verdiği, kendilerini bu özelliklerle mümtaz kıldığı ve Mûtezile'nin zannettiği gibi bu ayrıcalığın, sıra dışı bir iltimas (kayırma) anlamına gelmediği, ayrıca bazı kimselere lütufta bulunmayışı da onların ileri sürdüğü gibi cimrilikten ötürü olmadığı ortaya çıkmıştır.

İkincisi, **sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi**; şayet Allah İsrâiloğulları'na fazla bir lütufta bulunmasaydı onların diğer insanlardan üstün konumda tutulması bahis konusu edilemezdi. Şu halde kendilerine diğerlerine verilmeyen bir nimetin lütfedildiği kanıtlanmıştır. Halbuki Mûtezile'nin ileri sürdüğü görüşlerden biri de şöyledir: Allah Teâlâ'nın hiçbir kimseyi, kendi fiiliyle hak etmedikçe daha üstün bir konuma getirmesi mümkün değildir. Buna göre İsrâiloğulları'nı herkese üstün konuma getiren Allah değil kendileridir. Şu halde âyette belirtildiği üzere Cenâb-ı Hakk'ın İsrâiloğulları'na lütufta bulunduğunu beyan etmesi nasıl mümkün olur? *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Şunu da belirtmek gerekir ki Allah'ın İsrâiloğulları'nı diğerleri-

---

265 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Âyetteki hitap İsrâiloğulları'ndan Hz. Peygamber döneminde olanlara ait ise de üstünlük atalarına mahsustu. İsrâiloğulları Mûsâ aleyhisselâm döneminde bütün insanlardan üstündü. Arap dilinde eskiden vuku bulan bir şeyi şimdi vuku bulmuş gibi göstermek bilinen ve yadırganmayan bir şeydir… Eski asırlara ait bu husûsun Hz. Peygamber'e bildirilmesinin sebebi bunu İsrâiloğulları'na haber vermesi ve dolayısıyla nübüvvetinin bir delili yerine geçmesidir" (Semerkandî, *Şerhu Te'vîlât*, vr. 26b).

ne üstün kılması her şeyden önce dinî açıdan gerçekleşmiştir. Şayet böyle olmasaydı üstün kılmaktan söz etmek imkân dâhiline girmezdi. Bu husûs ilâhî beyanda yer aldığına göre Allah'ın dinî alanda herkesi eşit tutmasının kendisi için gerekli olmadığı husûsu kanıtlanmış oldu.

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ
وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz, kimseden şefaat kabul edilmez, fidye de alınmaz; o gün inkârcılara herhangi bir yardımda da bulunulmaz."

Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapa-
121 **maz.** -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- **[§]** İsrâiloğulları'yla ilgili olarak sevkedilen bu âyet -önce getirilmişse de- muhteva açısından daha sonra yer alıyor gibi düşünülmelidir. Çünkü Allah önceki âyette, "Sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi…" demiş, sonra lütfettiği nimetleri beyan etme çerçevesinde şöyle buyurmuştur: "Sizi Firavun hânedanından kurtardık"[266], "Sizin için denizi yarıp hepinizi kurtarmış, Firavun'un taraftarlarını ise gözünüzün önünde suda boğmuştuk"[267]. Görüldüğü üzere bu âyetlerde azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'na olan lütuf ve ihsanlarının büyüklüğünü hatırlatmakta, onlardan kendisine şükretmelerini ve bu husûsların ilâhî lütuf ve nimetinin eseri olduğunu bilmelerini istemektedir. Allah Teâlâ bundan sonra şöyle buyurmaktadır: Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz, bu ilâhî beyanın amacı İsrâiloğulları'nın dikkatli davranmaları ve dolayısıyla geçmiş ümmetlerde olduğu gibi güven ve refahtan sonra yok olup çeşitli felâketlere mâruz kalmaktan kendilerini emin görmemeleridir. Nitekim şu âyetlerdeki ilâhî beyan bu çizgi üzerinde seyretmektedir: "Keşke onlara dünyevî azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı, şeytan da onların yaptıklarını kendilerine cazip gösterdi. Nihayet yapılan uyarıları hiç önemsemez hale geldiklerinde refah ve zenginliğin bütün kapılarını açtık. Kavuşturuldukları imkânlar karşısında şımarmaya başladıkları zaman onları ansızın yakaladık; artık onlar bütün ümitlerini kaybetmişlerdi"[268].

---

266 el-Bakara 2/49.

267 el-Bakara 2/50.

268 el-En'âm 6/43-44.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Ebû Hanîfe ve taraftarlarının, "Çocuk anne-babasına yönelik sövgü sebebiyle kendisi de sövgüye mâruz kalmış sayılır" şeklindeki kanaatine dair delil vardır. Şöyle ki azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'nı atalarının işlediği günah dolayısıyla ayıplamış ve "Siz ise onun ardından haddi aşarak buzağıyı tanrı edindiniz" buyurmuştur[269]. Aslında Asr-ı saâdet'teki İsrâiloğulları buzağıyı tanrı edinmemiş, bu fiili eski ataları işlemiştir. Bunun gibi Allah boğulmaktan kurtarmak, düşmanın elinden uzaklaştırmak, denizi yarıp düşmanlarını mahvetmek türünden olmak üzere İsrâiloğulları'na lütfettiği nimetleri zikretmiştir. Halbuki bütün bunlar kendilerine değil atalarına yönelikti. Cenâb-ı Hakk'ın atalarına olan büyük lütuflarını belirtmesinin sebebi sonra gelen İsrâiloğulları'nın bunun için Allah'a şükretmeleridir. Benzer şekilde atalarının buzağıyı tanrı edinmeleri ve haksızlıkta bulunmaları ile sonrakileri ayıplamasının sebebi de bu tür davranışlardan sakınma bilincini taşımalarına yöneliktir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın[270]. Yani be- 122
nim kendilerine vâki olan, peygamberleri Mûsâ aleyhisselâma uyum sağlayıp itaatte bulunmaları, biçimindeki lütufkârlığımı; şu halde siz de elçi olarak görevlendirdiğim Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uyum sağlayıp itaatte bulunun ve onun izini bırakmayın.

Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz. Şöyle denildi: Hiçbir kimse başkası adına bir bedel ödeyemez; "Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından kaçtığı gün…"[271] beyanında olduğu gibi.

Kimseden şefaat kabul edilmez. Bu beyan iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki onların kendilerine aracılık edecek şefaatçileri olmayacaktır, "Şimdi artık şefaatçilerimiz yoktur"[272], "Sizin O'ndan başka ne bir dostunuz ne de bir şefaatçiniz vardır."[273] Şöyle de denilmiştir: Şefaatçileri olsa onların aracılığı kabul edilmez, "Şefaat edenlerin aracılığı onlara hiçbir fayda sağlamaz"[274], yani kendilerine şefaat edilmesine izin verilmez, "Allah'ın razı olduğu kimseden başkasına şefaat etmezler"[275].

---

269 el-Bakara 2/51.
270 el-Bakara 2/47.
271 Abese 80/34-35.
272 eş-Şuarâ 26/100.
273 es-Secde 32/4.
274 el-Muddessir 74/48.
275 el-Enbiyâ 21/28.

Kimseden fidye alınmaz, o gün inkârcılara herhangi bir yardımda da bulunulmaz. Âyetteki "adl" (عدل) "fidye" mânasına gelir, fidye maldan olabileceği gibi candan da olur. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Birincisi, biraz önce şefaatçi husûsunda söylediğimiz üzere kimseye şefaat edilememesi demektir. Bir de şefaat talebinde bulunulsa bile kabul edilmemesidir; nitekim şu âyet-i kerîme buna temas etmektedir: "Şüphe yok ki küfür ve inkâr yolunu tutanlar, yeryüzündeki her şeyi, hatta bir okadarını ekleyerek fidye verseler asla kabul edilmez"[276].

Dünya hayatında insanın başına bir musîbet geldiğinde onu üç şey kurtarabilir: Mal veya can ile fidye verilmesi, şefaatçilerin aracı olması yahut da bazı yardımcıların kendisine destek vermesi; sonuç olarak kişi bunlardan biri
123 vasıtasıyla musîbetten kurtulabilir. **[§]** Azîz ve celîl olan Allah âhiret hayatı planında insanların bu tür kurtuluş ümitlerinin önünü kesmiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* yahudi ve hıristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Onlar şu ilâhî beyanlarda görüldüğü üzere öldükten sonra dirilmeye, (baʿs) cennet ve cehenneme inanıyorlardı: "Onlar, 'Yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecektir' dediler"[277], "[Yahudiler] 'ateş bize sayılı birkaç gün dokunacaktır' [dediler]"[278]. Bu anlayış sebebiyledir ki âyette fidye, şefaatçi ve benzeri şeylerden söz edilmiştir. Âhirete inanmayana ise bu husûsların hatırlatılmasında bir fayda yoktur.

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿٤٩﴾

49. "Sizi** (yeni doğan) **erkek çocuklarınızı öldürmek, kızlarınızı ise hayatta bırakmak suretiyle en kötü azaba mâruz bırakan Firavun hânedanından kurtardığımızı hatırlayın. İşte bunda Rabb'inizden gelen büyük bir imtihan vardı."

Sizi Firavun hânedanından kurtardık. Denildi ki bir adamın "âl"i (آل), "taraftar"ı demektir; bu anlamdan hareketle Resûlullah'ın âli yakınları demek-

---

276 el-Mâide 5/36.
277 el-Bakara 2/111.
278 el-Bakara 2/80.

tir. Her mümin onun âlindendir de denilmiştir. Hz. Peygamber'e ve ona iman eden herkese salât ve selâm okumanın emredilmesi de bu anlayışa bağlıdır.

Sizi en kötü azaba mâruz bırakan. Bu ilâhî beyan için iki yorum yapılmıştır: En şiddetli azabı size uygulayanlar, bu da sizi köle edinip çalıştırmalarıyla gerçekleşir. Bir de şöyle denilmiştir: "Yesûmûneküm" (يسومونكم), "size en şiddetli azabı tattırırlar", bu da erkek çocuklarını kesmek suretiyle kendilerine yaptıkları işkenceye yönelir, âyet-i kerîmede **erkek çocuklarınızın boğazlarını keserler**, yani onları öldürürler, şeklinde ifade edildiği gibi.

Kızlarınızı ise hayatta bırakırlar. İki şekilde yorumlanır: "Yestahyûne" (يستحيون) kelimesi hayâdan alınmış olabilir. Buna göre kadınları öldürmekten hayâ edip çekinmişlerdir, demektir, çünkü onlar kadınlardan korkmuyordu. İkincisi, "yestahyûne" ihya'dan alınmış olur, buna göre kadınları hayatta bırakmış, onları öldürmeyip câriye statüsüne getirmişlerdir, anlamı ortaya çıkar.

İşte bunda Rabb'inizden gelen büyük bir imtihan vardı. Denildi ki sonu uzatılarak okunan "belâ'" (بلاء) nimet demektir. Bu durumda anlam şöyle olur: Sizi Firavun ve hânedanından kurtarmamızda büyük bir nimet vardır. Bir de şöyle denildi: Uzatılmadan okunduğunda belâ imtihan mânasına gelir[279]. Bu
durumda ise mâna şöyle olur: [§] Firavun'un sizi köle edinip çalıştırmasında 124
büyük bir imtihan vardır.

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَآ اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Bir de sizin için denizi yarıp hepinizi kurtarmış, Firavun'un taraftarlarını ise gözünüzün önünde suda boğmuştuk."

Bir de sizin için denizi yarmıştık. Denildi ki "feraknâ" (فرقنا), yani denizi sizin için yarıklar haline getirdik, içinde yürüyeceğiniz yollar haline. Bir de şöyle denildi: Feraknâ, sizi denizden karşıya geçirdik.

---

279 Müellif İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin belâ kelimesindeki mâna değişikliğini sonunun hemzeli veya hemzesiz oluşuna bağlaması isabetli görünmemektedir. Arapça sözlüklerin kaydettiğine göre hemzeli veya hemzesiz farketmeden belâ kelimesi iyilik mânasına olduğu gibi kötülük anlamına da gelir. Ancak müellifin bu âyette yer alan belâ kelimesini hayır ve şer şeklinde yorumlaması diğer bazı müfessirlerce de benimsenmiş bir telakkidir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 275; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 194).

وَاِذْ وَاعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَعٖينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾

51. "Mûsâ ile kırk gecelik bir süre üzerine anlaşmıştık. Siz ise onun ardından haddi aşarak buzağıyı tanrı edindiniz."

Mûsâ ile kırk gecelik bir süre üzerine anlaşmıştık. -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- İsrâiloğulları ile yapılan anlaşma iki çeşitti. Biri azîz ve celîl olan Allah'ın Mûsâ'yı Tevrat'la birlikte onlara döndüreceği yolunda verdiği sözdür, "[Ey kavmim!] Rabb'iniz size güzel bir vaadde bulunmamış mıydı?"[280], güzel vaad, yani yerine getirilecek vaad. Diğeri ise Hz. Mûsâ'nın kırk gece sonunda Tevrat'la birlikte kendilerine döneceği şeklinde verdiği sözdü, "Bana verdiğiniz sözden caydınız"[281] ifadesinde görüldüğü üzere.

Siz ise onun ardından buzağıyı tanrı edindiniz. İki şekilde yorumlanabilir. Biri buzağıyı tanrı edindiniz, yani tapındınız. İsrâiloğulları buzağı heykelini edinmekle değil ona tapınmak suretiyle ayıplanıp kınanmaya müstahak olmuşlardır. İkincisi, buzağıyı tanrı edindiniz; bu sebeple onlar ayıplanıp kınanmaya müstahak olmuşlardır, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mûsâ'nın kavmi kendisinin ayrılışından sonra, ziynet takımlarından böğüren bir buzağı heykeli edindiler"[282], "Sâmirî onlara böğürebilen heykeli döküp çıkardı, onlar da, 'Bu buzağı sizin ve Mûsâ'nın tanrısıdır' dediler."[283] Bu ikinci mâna daha münasip görünmektedir. Bir de **edindiniz**, yaptınız, şeklinde yorumlanmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Haddi aşarak. Zulüm konusunda birkaç görüş ileri sürülmüştür. Denil-
125 miştir ki failinin cezaya çarptırılacağı her fiil zulümdür. [§] Yine din açısından izin verilmeyen her davranış zulümdür, denilmiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette İsrâiloğulları izin verilmeyen bir şeyi yapmaları sebebiyle Cenâb-ı Hak tarafından zulme nispet edilmişlerdir, aslında onlar öz varlıklarına haksızlık yapmış bulunuyorlardı. Şöyle de denilmiştir: Zulüm bir şeyi yerli yerine koymamaktır. İsrâiloğulları ulûhiyyeti yerli yerine koymadıkları, yani Allah'a ait kılmadıkları için zâlim diye nitelendirilmişlerdir. Bu sonuncu görüş -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- gerçeğe daha yakın görünmektedir.

---

280 Tâhâ 20/86.

281 Tâhâ 20/86.

282 el-A'râf 7/148.

283 Tâhâ 20/88.

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Fakat ardından lütfumuzu bilip şükredesiniz diye sizi affettik."

[Aslah Görüşünün Reddi]

Fakat ardından sizi affettik. Bu âyet-i kerîme Mûtezile'nin aslah telakkisini çürütmektedir. Onların iddiasına göre Allah, bir adamın ne kadar uzun olursa olsun ömrünün sonunda iman edeceğini, yahut dünya hayatı boyunca neslinden bir müminin geleceğini bilmişse onu [zamansız] öldürmesi veya neslini tüketmesi mümkün değildir. Bu iddia çerçevesinde İsrâiloğulları'nı yaşatmak ve nesillerini sürdürmek Cenâb-ı Hakk'a vâcip olduğuna göre (vücûb alellah) onlara lütuf ve ihsanda bulunduğunu hatırlatması ve şükretmelerini talep etmesinin bir anlamı yoktur, çünkü O, üzerine düşeni yapmıştır. Yapması gerekeni yerine getiren herkesin bu fiili bir minnet ve lütuf özelliği taşımaz. Halbuki azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'nı kökten helâk etmeyip nesillerinin devamını sağladığı ve onları affettiği için kendilerine olan lütufkârlığını hatırlatmıştır. Şunu da hatırlatmak gerekir ki Allah'ın İsrâiloğulları'na yaptığı lütufkârlık onların atalarına ait olmakla birlikte sonraki nesillerini de içine alır, çünkü O, atalarını mahvedip soylarının devam etmesine son verseydi, onlar tamamen ortadan kalkar, sonraki çağlara intikal edemezlerdi. Şu halde O'nun kendilerine olan lütufkârlığı gerçekleşmiş, bu sebeple de şükretmelerini talep etmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Durum anlattığımız gibi olduğuna göre Allah'ın, insanlar için dinî bakımdan en elverişli olanı (aslah) yaratması zaruri değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Şükredesiniz diye. Yani şükretmeniz için. Nitekim, "Cinleri ve insanları bana kulluk etsinler diye yarattım"[284] meâlindeki âyet-i kerîmede de mâna aynı çizgi üzerinde seyreder, yani beni bir tanımaları için. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu son kısmı ile onun ardındaki âyette yer alan şükür ve ibadet kavramları birkaç şekilde yorumlanmıştır. Bunlardan birine göre herkesin fıt-
ratı **[§]** Allah'ın birliğine tanıklık ettiği gibi herkesin yaratılışı hal dili ile O'na **126**
şükreder. Bir de âyette geçen ibadet kavramı Allah'ın birliğini tercih etme, şükür kavramı ise insanların nail olduğu nimet ve imkânların Allah'tan geldiğinin bilincini taşıma anlamına gelir. Bu duygu ve anlayışlar Allah'a kulluk eden ve O'nu bir tanıyan insan tipini niteler. Bir de şu anlam söz konusu edilebilir: Allah Teâlâ cinleri ve insanları, kabul edeceklere yönelik olmak üzere kendisine ibadet ve şükürde bulunmalarını emretmesi için yaratmıştır.

---

284 ez-Zâriyât 51/56.

وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya kitabı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri verdik."

Mûsâ'ya kitabı verdik. Yani Tevrat'ı. Kitap yazılı olan her şeyin adıdır.

Furkān. Denildi ki içinde helâl ve haramın birbirinden ayrılıp açıklandığı için Tevrat'a furkān denilmiştir. Muhtevasında helâl ile haramın ayırt edildiği her kitap furkāndır. Yine denildi ki Tevrat, içeriğinde hak ile bâtıl ayırt edildiği için furkān diye isimlendirilmiştir. Bu iki yorum birbirinin aynıdır. Bir de şöyle denilmiştir: Tevrat'a furkān denilmesinin sebebi muhtevasının incelenmesiyle dinî konulardaki şüphelerden kurtulmuş olma gerçeğidir.

Bir anlayışa göre âyetin muhtevasında bulunan ve fakat zikredilmeyen bir husûs vardır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Biz Mûsâ'ya kitabı yani Tevrat'ı, Muhammed'e de Furkān'ı verdik, "Kulu Muhammed'e furkānı indiren Allah ne kadar yücedir!"[285] beyanında olduğu gibi.

Doğru yolu bulasınız diye. Âyetin bu kısmı hakkındaki açıklama, "Şükredesiniz diye" beyanında olduğu gibidir. Bu husûsta daha önce yeter derecede bilgi vermiştik. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

54. "Şunu da hatırlayın ki Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Şüphe yok ki siz, buzağıyı tanrı edinmek suretiyle kendinize zulmettiniz. O halde yaratanınıza tövbe edin ve nefislerinizi öldürün. Bu yaratanınız nezdinde sizin için daha hayırlıdır. Bu suretle Allah tövbenizi kabul eder. Zira O, tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır'."

Şunu da hatırlayın ki Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Şüphe yok ki siz, buzağıyı tanrı edinmek suretiyle kendinize zulmettiniz".

---

285 el-Furkān 25/l.

[§] Denildi ki buzağıya tapınmanız sebebiyle kendinize zulmettiniz. Yine buzağıyı tanrı edinmeniz yüzünden kendinize zulmettiniz, denilmiştir. 127

O halde yaratanınıza tövbe edin. Buzağıya tapınmaktan dönüş yapıp Rabb'inize ibadet edin, denildi. Yine buzağıyı tanrı edinmekten vazgeçip yaratıcınızı ilâh edinmeye dönün, denildi.

Nefislerinizi öldürün. {Fakîh Ebû Mansûr rahimehullah şöyle dedi:} Te'vîl ve tefsir ehli, bu ilâhî beyanda yer alan "kendilerini öldürme" ifadesini hakikat mânasına almakta icmâ etmeselerdi bu ifadeyi gerçek anlamında düşünmezdik. Çünkü Allah'ın öldürme emri İsrâiloğulları'nın tövbe edip O'na kullukta bulunma, itaat edip boyun eğme olayından sonra gelmiştir. Bunun delili azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanıdır: "Pişman olup da yoldan saptıklarını anlayınca, 'Rabb'imiz bize merhamet etmez ve günahlarımızı bağışlamazsa şüphe yok ki hüsrana uğrayanlardan oluruz' dediler"[286] Bu ilâhî beyanla İsrâiloğulları'nın katil emrinden önce tövbe ettikleri ortaya çıkmaktadır. Gerçi peygamberlerin getirdiği vahiylerde iman edinceye kadar kâfirlerin öldürülmesi meşru kılınmıştır, ancak hak dini kabul etmeleri halinde onları öldürmek câiz olmaz, zira bu durumda peygamberin gönderilmesi din için değil, sadece öldürme amacına yönelik olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bir de öldürme imana değil, küfre karşı düzenlenmiş bir cezadır, özellikle soy kırım yapıldığı takdirde, çünkü bir gün içinde 70.000 kişinin öldürüldüğü rivâyet edilmiştir[287]. Bundan anlaşılacağı üzere bahis konusu öldürme fiili toplu öldürme ve yok edilmedir, halbuki
Allah Teâlâ küfür ve inat hali dışına hiçbir kavmi helâk etmemiştir. [§] Çünkü 128
hak dini benimsemek, öldürülmeyi bertaraf edip düşüren bir sebep olarak kabul edilmiştir; bir de küfür ve inkârı yüzünden öldürülmeyi hak eden kimse iman ettiği takdirde ölüm cezası kalkar. Aynı şekilde iman edip hakka dönen ve bu hal üzere ölen kimseye âhirette önceki küfrü sebebiyle ceza uygulanmaz. Bütün bunlar karşısında İsrâiloğulları'nın tövbe edip Allah'a kulluk ve itaatte bulunma şeklindeki dönüşlerinden sonra dünyada öldürülmemeleri gerekir. Şu halde âyet-i kerîmede yer alan öldürme emrini, İsrâiloğulları'nın Allah'a itaat ve ibadet etmek, zorluk ve meşakkatlere göğüs germek suretiyle nefislerini yorup mânevî anlamda öldürme şeklinde yorumlarız, zira onlar buzağıyı tanrı edinmek, Allah'tan başka ona da ibadette bulunmak suretiyle Rab'lerine karşı gösterdikleri isyan ileri boyutlara ulaşmıştı. Bu tür bir yorum ve tasarruf insanların normal konuşmaları sırasında da görülmektedir. Meselâ, "Falan adam

286 el-A'râf 7/149.

287 Taberî, *Cami'u'l-beyân*, I, 286.

şu iş uğrunda nefsini öldürmektedir" denilir, fakat bununla gerçek mânada öldürmeyi değil, nefsini o husûsta yormak, şiddet ve güçlüklere göğüs germek anlamında kullanırlar. Buna bağlı olarak âyette geçen kendilerini öldürme emri söz konusu ettiğimiz anlamda yorumlanır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyette geçen öldürme (قَتْل) kavramı hakikat anlamına alındığı takdirde iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bu emir İsrâiloğulları'ndan Allah'a karşı vuku bulmuş isyanları sebebiyle bir adam öldürme cezası değil, Allah'ın kendilerini imtihana tâbi tutmasının bir başlangıcı sayılabilir. Aslında Allah'ın İsrâiloğulları'nı, herhangi bir sebebe bağlı olmadan imtihan çerçevesinde onlara kendilerini öldürmelerini emretmesi mümkündür, nitekim şu âyet-i kerîme buna ışık tutmaktadır: "Biz onlara, 'Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın' diye emretseydik pek azı müstesna bunu yapmazdı."[288] Tefsir âlimlerinin çoğu bu ilâhî beyanı ifade ettiğimiz şekilde yorumlamıştır, çünkü yaratıkların hayatına öldürme türlerinin herhangi biriyle son vermesi Allah için câizdir. Buna bağlı olarak Cenâb-ı Hakk'ın İsrâiloğulları'na gerçek mânada kendilerini öldürmeyi emretmesi de imkân dâhilindedir. Burada ayrıca kendilerini Allah için feda etme türünden olmak üzere davet edildikleri çok önemli bir husûsu kabullenip teslim olmaları da söz konusudur. Nitekim Hz. İbrâhim'in oğlunu kurban etme şeklindeki ilâhî emri yerine getirmesi ve İsmâil'in kendini bu iş için feda etmesi bu türden bir fedakârlık örneğidir[289]. Sonuç olarak İsrâiloğulları'nın bu şekildeki emre muhatap kılınıp sınava tâbi tutulmasında
129 gerçek anlamında kendini öldürme değil, **[§]** emri tam mânasıyla yerine getirme ve dönüş yapmaları anlamı vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, âyette yer alan öldürme emri gerçek mânasına alındığı takdirde dünyada uygulanan bir ceza niteliği taşıyabilir. Dünyada gerçekleşen ceza ve mükâfat olayları ilâhî imtihan konumunda bulunur. Buna göre tövbe edip Allah'a itaate dönüş vuku bulduktan sonra da sınavın uygulanması mümkündür, çünkü dünya imtihan yeridir. Âhiretin ceza ve mükâfatları ise sınav niteliği taşımaz, zira âhiret imtihan yurdu değildir. Sonuç olarak tövbeden sonra da olsa dünyada cezalandırılma imkân dâhilinde ise de tövbe ile öldüğü takdirde âhirette bu mümkün değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

[288] en-Nisâ 4/66.

[289] "İsmâil babasıyla beraber koşacak çağa gelince, 'Yavrucuğum, rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm, bir düşün, ne diyeceksin?' dedi. O da, 'Emrolunduğun şeyi yap babacığım, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın!' diye cevap verdi. İkisi de emre teslim olup İbrâhim oğlunu yüzükoyun yere yatırınca, 'Ey İbrâhim! Rüyanın gereğini yerine getirdin' diye seslendik. İşte biz iyileri böyle mükâfatlandırırız" (es-Sâffât 37/102-106).

Nefislerinizi öldürün meâlindeki ilâhî beyan hakkında başka yorumlar da yapılmıştır. Şöyle denilmiştir: İsrâiloğulları'nın öldürülmeye ve Allah'a teslim olmaya hazırlanmaları emredilmiştir, böylece onlar bir anlamda nefislerini öldürmüş konumuna geçtiler. Bir başka anlayışa göre nefislerini öldürme emri düşmanlarla savaşma anlamına gelir, bu savaşta ölmeleri söz konusu olsa da; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında kendilerinden satın almıştır. Şöyle ki onlar Allah yolunda savaşırlar, yerine göre öldürür veya ölürler. Bu, Tevrat, İncil ve Kur'ân'a göre Allah'ın mutlaka gerçekleşecek bir vaadidir."[290] Bu âyette söz konusu edilen Allah-kul ilişkisi Tevrat'ta da yer almıştır. Şu ilâhî beyan da bu konuya ışık tutmaktadır: "Yine biz birbirinizin kanını dökmeyeceğinize ve birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacağınıza dair sizden kesin söz almıştık; siz bu antlaşmayı kabul etmiştiniz ve hâlâ da etmektesiniz."[291] Cenâb-ı Hak sonuç itibariyle kendilerinin ölümü demek olan katil fiilini onlara yasaklamıştır. "Kendinizi öldürmeyin"[292] meâlindeki ilâhî beyan öldürmeye teşebbüs ettiğiniz kimseleri öldürmeyin anlamındadır, çünkü bu durumda kendinizi öldürmüş durumuna düşersiniz. Ebû Bekir el-Esam, "Eğer onlara, 'Kendinizi öldürün veya yurtlarınızdan çıkın' diye emretsek pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[293] meâlindeki ilâhî beyana da bu anlamı vermiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§] Nefislerinizi öldürün, meâlindeki ilâhî beyan için Allah Teâlâ'nın **130**
İsrâiloğulları'na birbirlerini öldürmelerini emrettiği şeklinde de yorum yapılmıştır, "[Evlere girdiğinizde] Allah'ın selâmı olarak kendinize selâm verin"[294] beyanında olduğu gibi, yani birbirinize selâm verin. Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak buzağıya tapan herkese kendini öldürmesini emretmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bu, yaratanınız nezdinde sizin için daha hayırlıdır. Tövbe etmeniz yaratanınızın nezdinde sizin için daha hayırlıdır, şeklinde yorumlanmıştır. Şöyle de denilmiştir: Kendinizi öldürmeniz buzağıya tapma eyleminizden daha hayırlıdır. Şöyle bir mâna vermek de mümkündür: Azîz ve celîl olan Rabb'inize kullukta bulunmanız buzağıya tapınmaktan çok daha hayırlıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

290 et-Tevbe 9/111.

291 el-Bakara 2/84.

292 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya bağlı ticaret hali dışında, mallarınızı haksız yollarla yiyip bitirmeyin ve kendinizi öldürmeyin" (en-Nisâ 4/29).

293 en-Nisâ 4/66.

294 en-Nûr 24/61.

Bu suretle Allah tövbenizi kabul eder. Zira O, tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır. Bu konudaki yorumu daha önce yapmıştık[295].

İsrâiloğulları'nın öldürülmelerine rıza gösterip sabretmeleri ve direnişe geçmeyip buna uyum sağlamaya gayret göstermeleri husûsunda iki yorumun yapılması mümkündür. Birincisi, sanki onlar hayvanî özelliklere sahip kılınarak yaratılmışlardır. Şöyle ki Mûsâ aleyhisselâm kendilerini gerek Firavun'a gerekse hânedanına hizmet etmekten kurtarmış, mâruz kaldıkları büyük sıkıntı ve tehditlerden uzaklaştırmış ve onlara akıllara hayret veren mûcizeler göstermiştir; meselâ asâ, yed-i beyzâ (ışıldayan el), denizin yarılması ve içinde düşmanlarının boğdurulması, bir tek taştan su pınarlarının akıtılması ve sayılması uzun zaman alan diğerleri gibi. Aslında bunlardan sadece bir tanesi bile kendilerine pekâlâ kâfi gelir ve Mûsâ'nın nübüvvet iddiasını doğrulayabilirdi. Bütün bunlara rağmen Hz. Mûsâ yanlarından ayrılınca Sâmirî, "Bu hem sizin hem de Mûsâ'nın ilâhıdır, fakat Mûsâ unutuvermiştir"[296] demek suretiyle kendilerini buzağıya tapınmaya ve onu tanrı edinmeye davet etmiş, onlar da icâbet edip boyun eğmişlerdir. Bu sırada Hârûn -Allah'ın salât ve selâmı bizim Peygamberimiz'e ve ona olsun- içlerinde bulunuyor ve şöyle diyordu: "Ey kavmim! Şunu iyi bilin ki siz bu heykel ile sınava tâbi tutulmuş bulunuyorsunuz. Sizin Rabb'iniz Rahmân olan Allah'tır. Bana uyun ve emrime itaat edin."[297] Fakat İsrâiloğulları Hârûn'un çağrısına kulak asmamış, onu tasdik etmemiş ve
131 kâle almamışlardır, [§] halbuki Hârûn kendilerince en çok sevilen insanlardan biriydi. İsrâiloğulları hayvanî özelliklere sahip olmasalardı sözünü ettiğimiz mûcizelere şahit kılındıktan sonra ona kulak asmama eylemine girişmez ve buzağıya tapınmazlardı. Onların fıtratı anlatılan şekilde olduğuna göre kendilerinin öldürülmesine karşı çıkmamaları tabii bir husûstur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bunu teyit edici türden olmak üzere İsrâiloğulları şöyle demişlerdir: "Ey Mûsâ! O puta tapanların tanrıları olduğu gibi sen de bize bir tanrı yap."[298] Bu sebepledir ki Hz. Mûsâ'nın bütün mûcizeleri aklî değil hissî olmuştur, çünkü onların akılları istidlâl yoluyla anlaşılabilecek konular bir yana duyularla algılanacak şeyleri bile anlamaktan âcizdi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, muhtemeldir ki İsrâiloğulları'na öldürülmeye tahammül gösterdikleri takdirde âhirette ulaşacakları sevap, mükâfat ve iyi akıbet hissettirilmiş, bu sebeple söz konusu eylem kendilerince küçümsenerek hafif görülmüştür.

---

295 bk. el-Bakara 2/37.

296 Tâhâ 20/88.

297 Tâhâ 20/90.

298 el-A'râf 7/138.

Nitekim lânetli Firavun, karısının Allah'a ibadet ve itaatte bulunduğunu öğrenince ağır işkencelere mâruz bırakılmasını emretmiş ve emri uygulanmış; ancak o, bu eylemlere gülerek mukabelede bulunmuştur, çünkü cennetteki üstün makamı ve iyi akıbeti kendisine gösterilmişti, o da işkenceleri küçümseyerek bağrına basmıştı. Benzer bir şekilde İsrâiloğulları'nın da kendilerini öldürülmeye hazır hale getirip tahammül göstermeleri imkân dâhiline girebilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Yine siz hatırlamalısınız ki, 'Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayacağız' demiştiniz de henüz bakınıp dururken yıldırım çarpmıştı sizi."

Yine siz hatırlamalısınız ki, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe
sana inanmayacağız". Bazıları şöyle demiştir: [§] Mûsâ'nın seçtiği yetmiş kişi[299] 132
şöyle demişti: Biz senin risâletini ve getirdiğin Tevrat'ı, Allah'ı apaçık görüp Tevrat'ı sana indirdiğini haber vermedikçe tasdik etmeyiz. Şu anlam da ihtimal dâhilindedir: Haber verdiğin varlığı çıplak gözle görmeden tanrılığına inanmaz ve kulluğunda bulunmayız.

[Âhirette Allah'ın Görülmesi]

Âhirette Allah'ın görüleceğini (ru'yetullah) kabul etmeyenlerin bir kısmı (Mûtezile) bu âyetle istidlâlde bulunmuştur. Şöyle ki Mûsâ'nın ümmetine Allah'ı görmeyi (ru'yet) istemeleri sebebiyle yıldırım çarpmıştı. Bu görüşü benimseyenler şöyle demektedir: Şayet Allah'ın görülmesi mümkün olsaydı kendilerine yıldırım çarpmaz ve bu yüzden azaba müstahak olmazlardı.

Bize göre sözü edilen âyette ru'yetullahın nefyedilmesine (olumsuzlanmasına) değil, isbâtına dair delil vardır. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm ru'yet talebi karşısında onları azarlamamış ve "Bunu istemeyin!" dememiştir. Bunun yanında o, Rabb'inden kendisini göstermesini istemiş, Cenâb-ı Hak bu isteği yasaklamayarak, "Dağ yerinde durursa beni görürsün"[300] demiştir. Bu, bir vaad üslûbudur, şayet istenen şey ihtimal dâhilinde bulunmasaydı bu üslûbun kul-

---

299 Müellif İmam Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Mûsâ belirlediğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti" (el-A'râf 7/155).

300 el-A'râf 7/143.

lanılması mümkün olmazdı, çünkü küfür konumunda bulunan böyle bir şeyin yasaklanmaması düşünülemez. Ayrıca Resûlullah'a (s.a.) yönelik olarak rivâyet edilen ru'yet sorusu da görüşümüzü desteklemektedir, zira ashap, "Rabb'imizi görecek miyiz?"[301] diye sormuş, fakat böyle bir sorunun yöneltilmesini yasaklamaya veya yadırgamaya dair bir rivâyet Resûlullah'tan intikal etmemiştir. Şayet ru'yet mümkün olmasaydı bu davranışları yasaklanırdı.

Allah'ı görmelerini istemeleri üzerine İsrâiloğulları'na yıldırım çarpmasının sebebi gerçeği öğrenmek değil, güçlük çıkarmak için soru yöneltmiş olmalarıdır. [§] Onların güçlük çıkarma niyeti taşıdığının delili, mutedil davranan
133 kimsenin yeterli bulacağı kadar mûcizelerin gelmiş olmasıdır, bu yüzdendir ki kendilerini yıldırım çarpmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şöyle de demek mümkündür: İsrâiloğulları'nı yıldırım çarpmasının sebebi 'Allah'ı çıplak gözle görmedikçe' ifadesi değil, sana inanmayacağız şeklindeki sözleridir. Bu meseleyi Allah'ın izniyle yerinde detaylı bir şekilde anlatacağız.

Yıldırım çarpmıştı sizi. Denildi ki bu ilâhî beyanda yer alan "sâ'ika" (الصاعقة) kelimesi mahvolmayı içeren her türlü azaptır. Ancak mahvoluş (helâk) iki çeşittir: Bedenlerin helâki, aklın ve zihnin helâki; "Mûsâ baygın düştü"[302] beyanında olduğu gibi; bu âyette yer alan "sâ'ika" (الصاعقة) kelimesi baygın diye tefsir edilmiştir, baygınlıkta ise zihnin ve aklın dumura uğraması bahis konusudur. "Sûra üflenmiş, göklerde ve yerde olan herkes baygın düşmüştür"[303] meâlindeki âyet-i kerîmede geçen benzer kelime de aynı anlama gelir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* "Sa'ka" (الصعقة) kelimesinin şiddetli ses anlamına geldiği de söylenmiştir.

Henüz bakınıp dururken. İki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi, dile getirdikleri yakışıksız söz sebebiyle yıldırımın çarpıp kendilerini mahvettiğini bilmektesiniz, binaen aleyh böyle bir söz sarfetmekten sakınmalısınız. İkincisi, henüz bakınıp dururken, buradaki hitap yıldırımın çarptığı kimselere yöneliktir, yani sizi çarptığı zaman yıldırıma bakıp duruyordunuz, daha doğrusu yıldırım ansızın değil, göz önünde ve açık bir şekilde çarpmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

301 Ebû Saîd ve Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre bir grup insan, "Ey Allah'ın Resûlü, kıyâmet gününde Rabb'imizi görecek miyiz?" diye sormuş, Hz. Peygamber de, "Bulutsuz gökteki güneşi ve ayı görmekte bir zahmet çeker misiniz?" demiş, "Hayır" cevabını alınca sözüne şöyle devam etmiştir: "İşte böylece siz Rabb'inizi de göreceksiniz" (Buhârî, "Mevâkītu's-salât", 15; Müslim, "Îmân", 299-303).

302 el-A'râf 7/143.

303 ez-Zümer 39/69.

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا
عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

56. "Ölüme yaklaşan o halinizden sonra şükredesiniz diye sizi tekrar hayata kavuşturduk."

57. "Üzerinize bulut getirmek suretiyle gölge yaptık, bir de kudret helvası ve bıldırcın gönderdik. 'Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin!' dedik. Aslında o soydaşlarınız bize değil kendilerine zulmetmiş bulunuyorlardı."

Ölüme yaklaşan o halinizden sonra şükredesiniz diye sizi tekrar hayata kavuşturduk. Azîz ve celîl olan Allah kendilerine lütfettiği büyük nimetlerini ve nihayetsiz ihsanlarını hatırlatmaktadır: Öldükten sonra onları diriltmesi (ba's), bulutla gölge yapması, gökten kudret helvası ve bıldırcın indirmesi gibi; başkalarına yapılmayan bu ilâhî lütuflar kendilerine özgü olanların bir kısmını teşkil ediyordu. Bir de bizim için âhirette ve cennette gerçekleşeceği vaad edi-
len husûslar [§] onlar için dünyada gerçekleşmişti: Öldükten sonra (dünyada) 134
diriltilmek, uzatılan gölge, kızartılmış kuş eti, eskimeyen ve kirlenmeyen elbiseler; bunların hepsi cennette gerçekleşmesi şartıyla bize vaad edildiği halde İsrâiloğulları'na dünyada gösterilmiştir.

İsrâiloğulları bütün bunlara rağmen davet edildikleri hakikatlere inanmamış ve sözlerinde sadakat göstermemiştir; bu akıllarının az, anlayışlarının kıt oluşu ve hayvanî özelliklerle yetişmiş bulunmaları yüzündendi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin. İki şekilde yorumlanabilir. Biri, ihtiyaçlarından fazla olanın kendilerine helâl kılınmayıp sadece muhtaç bulundukları miktar mubah sayılmıştır, Cenâb-ı Hak bu kadarını "tayyibât" (طيّبات) diye isimlendirmiştir. İkincisi, Allah'ın İsrâiloğulları'na lütfettiği nimetleri tayyibât diye isimlendirmesinin sebebi, dünya yiyeceklerinin uzak kalamadığı sıkıntı veren hastalık ve zarar veren eziyetlerden arınmış olmalarıydı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şöyle de denilmiştir: Tayyib insan tabiatının hoşlandığı ve nefsin zevk aldığı meşru şeydir.

Aslında o soydaşlarınız bize değil kendilerine zulmetmiş bulunuyorlardı. Önceki açıklamalarımızda zulmün anlamını kaydetmiştik[304]. Zulüm başka bir anlama da gelebilir ki o da eksikliktir, "Bağların ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı"[305], beyanındaki "lem tazlim" (لم تظلم) "lem tünkıs" (لم تُنْقِص) demektir. Söylediklerimizin özü şudur ki zulüm bir şeyi yerli yerine koymamaktır. Burada dile getirdiğimiz bütün ihtimaller aynı neticeye ulaşır.

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

135 [§] ***58. "Bir de biz, 'Şu kasabaya girin, dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yiyin. Kapısından secde ederek girin ve 'Dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir' deyin ki kusurlarınızı affedelim, zira biz iyi davrananların mükâfatını arttıracağız' demiştik."***

Bir de biz, 'Şu kasabaya girin demiştik'. Burada sözü edilen kasaba hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki o Beytülmakdis'tir, "Allah'ın sizin için belirlediği mukaddes yere girin"[306] beyanında görüldüğü üzere. İsrâiloğulları oraya girmek ve ikâmet etmekle emredilmişlerdir, çünkü bolluk ve bereketle nitelenen Beytülmakdis'te yaşayışları rahat geçecek ve rızıkları bereketli olacaktı. Şöyle de denilmiştir: İsrâiloğulları'nın girip ikâmet etmekle emrolundukları yer çölün bitimi ve sınırında bulunan bir yerleşim merkezi idi. Belirtmek gerekir ki sözü edilen yerleşim merkezini (قرية) bilmeye ihtiyacımız yoktur. Bizim için gerekli olan onların muhalefet ettikleri şeyi bilmek, Allah'a itaat etmemeleri ve emrini yerine getirmemeleri sebebiyle kendilerine gelen azaptan haberdar olmaktır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yiyin. Daha önce âyette yer alan "rağad" (رغد) kelimesinin rahat yaşayış ve fazla servet anlamına geldiğini kaydetmiştik[307].

---

304 bk. el-Bakara 2/51.
305 el-Kehf 18/33.
306 el-Mâide 5/21.
307 bk. el-Bakara 2/35.

Kapısından secde ederek girin. Bu ilâhî beyanda yer alan "bâb" (الباب) kelimesinden gerçek anlamdaki kapı kastedilmiş olabilir ki o da girmekle emrolundukları kasabanın kapısıdır. Yine "kasabanın kapısı" ile kapının kendisi değil, kasaba kastedilmiş olabilir, "şu kasabaya girin" demiştik beyanında olduğu gibi; burada kasaba anılmış, fakat kapıdan söz edilmemiştir; bu, sözlük açısından câiz olup yaygın bir kullanılıştır. Meselâ "falan filan kapıya girdi" denilir, ancak gerçek anlamda kapıyı kastetmeyip o kişinin içinde bulunduğu durumu dile getirmiş olurlar.

Secde ederek. Bu kelime ile gerçek mânada secde kastedilmiş olabilir, bu
durumda üç şekilde yorumlanması mümkündür: Biri o mekânı selâmlama an-
lamına gelebilir. İkincisi, girdikleri yerdeki düşmanlarını yok ettiği için Allah
Teâlâ'ya şükür mânası taşıyabilir, **[§]** "Orada zorba bir toplum var"[308] meâlindeki **136**
ilâhî beyanın işaret ettiği gibi. Kelimenin gerçek anlamda secde konumunda
olması da ihtimal dâhilindedir, nitekim Ebû Hureyre (r.a.) yoluyla rivâyet edil-
diğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İsrâiloğulllları'na kasabaya
secde ederek girmeleri emredilmiş, fakat onlar farklı biçimde girmişlerdir."[309]
Binaenaleyh İsrâiloğulları'na gelen musîbet Allah'ın emrine muhalefet etmele-
ri yüzünden olmuştu. Secdenin namazdan kinâye olması da mümkündür, zira
Araplar bazan secdeyi namaz diye de isimlendirirler. Buna göre İsrâiloğulları
kasabaya girerken namaz kılmakla mükellef tutulmuşlardır. Bir başka ihtimale
göre secde emri gerçek anlamıyla secde veya namaz olmayıp Allah'a boyun
eğip itaatte bulunmak, girecekleri kasabada kendilerine lütfettiğimiz nimetler,
rahat yaşayış ve istedikleri gibi hareket etme lütuflarına karşı şükretmekten
ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir, deyin. Bu ilâhî beyan hakkında iki yorum yapılmıştır: Biri âyette geçen "hıtta" (حطة) kelimesi lâ ilahe illallah (لا اله الا الله) cümlesidir, denilmiştir; bunun düşürme anlamındaki hıtta kelimesiyle ifade edilmesi şirk dâhil her türlü günahı yok etmesidir. Bir anlamda onlar iman ve İslâm ile emredilmişlerdir. Bir de şöyle denilmiştir: **Dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir, deyin.** Yani işlediğiniz günah ve hataların affedilmesini isteyin ve kötü davranışlarınızdan ötürü pişmanlık duyun. Bir bakıma İsrâiloğulları günahların bağışlanmasına vesile olan istiğfar ve tövbe

308 el-Mâide 5/22.

309 Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah İsrâiloğulları'na, 'Kapısından secde ederek girin ve dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir, deyin ki kusurlarınızı affedelim' buyurmuş, onlar ise emri değiştirerek kapıdan kıçları üzerine sürünerek girmiş ve 'Arpa başağı içindeki tane' demişlerdir" (Buhârî, "Tefsîr", 5).

fiilini işlemekle, yani pişmanlık duymakla emredilmişlerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bunun da hem şirki hem büyük günahları hem de bunların altında kalan diğer günahları kapsaması muhtemeldir.

137 **[§] Ki kusurlarınızı affedelim.** Azîz ve celîl olan Allah bazan "hatâya" (خطايا), bazan "hatîât"[310] (خطيئات), bazan "udhulû" (أدخلوا), bazan "üskünû"[311] (اسكنوا), yine bazan "fe-enzelnâ"[312] (فانزلنا), bazan da "fe-erselnâ"[313] (فأرسلنا) buyurmuştur, halbuki olay aynıdır. Bunun sebebi lafızların ve dillerin farklı oluşuyla anlamın ve ilâhî kastın değişmeyeceği, konulan hüküm ve gönderilen şeriatların kelime ve lafızlara değil, bunlara dercedilip konulan mânalara göre düzenlendiğinin anlaşılmasıdır[314]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Biz iyi davrananların mükâfatını arttıracağız. Bu ilâhî beyanda yer alan "el-muhsinîn" (المحسنين) kelimesinden maksat daha önce iman edenlerdir. Bununla birlikte, **Dileğimiz günah yükümüzün düşürülmesidir, deyin**, beyanından sonra müslüman olup o zamana kadar kâfir hayatı yaşayanı da kapsamına alması muhtemeldir. Âyette yer alan ziyade kavramının, Allah'ın, gelecekte kulunu iyilik yapmaya muvaffak kılması mânasına alınması mümkündür, "Artık kim cömert davranarak verir, Allah'a karşı saygılı olur ve tevhid gibi en güzel gerçekleri benimserse, biz ona huzura giden yolu kolaylaştıracağız"[315] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Sözü edilen ziyade şu âyet-i kerîmede belirtilen sevapta fazlalık anlamına da gelebilir: "İşte sabretmelerine karşılık bunların mükâfatı iki defa verilecektir. Onlar ki kötülüğü iyilikle önler ve kendilerine verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcarlar."[316]

---

310 el-A'râf 7/161.

311 el-A'râf 7/161.

312 el-Bakara 2/59.

313 el-A'râf 7/162.

314 Alaeddîn es-Semerkandî şöyle demektedir: "Burada dile getirilen hüküm üç konuda muhaliflerimize karşı bizim için delil teşkil etmektedir. Onlardan biri (meşhur kırâatlerden olmak üzere) mânayı ifade edebilecek her lafızla namazın kılınabileceği husûsudur. İkincisi, Resûlullah'tan nakledilecek hadislerin mâna yoluyla (بالمعنى) rivâyet edilebileceğidir. Üçüncüsü, kıyas yöntemini kullanması ve muhtevanın göz önünde bulundurulması suretiyle nasların zâhirinden ayrılmanın meşru olabileceğidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 28b).

315 el-Leyl 92/5-7.

316 el-Kasas 28/54.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ
ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Fakat o zâlimler, kendilerine söylenen sözü başka şekle çevirdiler. Biz de yoldan çıkmaları sebebiyle üzerlerine gökten bir belâ indirdik."

[§] Fakat o zâlimler, kendilerine söylenen sözü başka şekle çevirdiler. 138
Âyette yer alan "fe-beddele" (فبدّل) kelimesi olmayan bir zulmü ve azîz ve celîl olan Allah'ın kendilerine emrettiği şeye ters düşen davranışı yapmak anlamına geldiği gibi verilen talimat dışında davranmaları mânasına da alınabilir. İsrâiloğulları'nın değiştirdikleri sözün mahiyeti açıklanmamıştır. Aslında bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Bizim için gerekli olan şey, yaptıkları değiştirme, Allah'ın emri ile hareket etmeme ve O'na muhalefette bulunma sebebiyle kendilerine uygulanması gereken neticedir. Cenâb-ı Hak lütfu ve keremiyle bunu açıklamıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Biz de yoldan çıkmaları sebebiyle üzerlerine gökten bir belâ indirdik. Âyette geçen "ricz" (رجز) kelimesi melekler vasıtasıyla gökten indirilen azap demektir. Azabın bir kısmı Lût kavmi ve benzerlerine geldiği gibi melekler vasıtasıyla iner, bir kısmı da yıldırım, şiddetli ses vb. olduğu gibi herhangi birinin aracılığı olmaksızın gökten iniverir.

Yoldan çıkmaları sebebiyle. Bazan yoldan çıkmaları, bazan da zulmetmeleri[317] şeklinde ifade edilmişse de hepsi aynı sonuca varır.

Zikrettiğimiz bu âyetler ile naklettiğimiz haberlerde Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâlet ve nübüvvetinin ispatı vardır. Şöyle ki Ehl-i Kitap ellerindeki kitaplarda kayıtlı bulunmaları sebebiyle bu haberleri bilmekte, Hz. Peygamber de onların huzurunda sözü edilen haberleri kitaplarında olduğu gibi zikretmekteydi. Oysaki Resûlullah Ehl-i Kitap ile görüşmüyor ve kitaplarını okumuyordu. İşte bu realite onun, sözü edilen haberleri Allah'tan aldığını kanıtlamaktadır. Bu tür haberlerin Kur'ân-ı Kerîm'de yer alışında, Resûl-i Ekrem için, kavminin kendisine karşı direnişi ve itaat etmeyişi sebebiyle sükûn ve huzur, ayrıca sabır gösterme vesileleri vardır. Bunun yanında muhataplarının muhalefeti ve yalanlamasının davet ve irşad tarihinde ilk hadiseler olmadığı, aksine geçmiş ümmetlerin peygamberlerine karşı tavırlarının benzer şekilde

---

317 el-A'râf 7/162.

139 gerçekleştiğinin işaretleri de. [§] Geçmiş peygamberler bu tür olaylara karşı sabır ve tahammül gösterdi, sen de -Ey Muhammed- onlar gibi sabret! Nitekim şu âyet-i kerîme aynı husûsu vurgulamaktadır: "Azimli ve kararlı (ulü'l-azm) peygamberler sabrettiği gibi sen de sabret ve muhataplarının cezalandırılmasını hemen isteme!"[318]

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ
فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا
وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٦٠﴾

60. "Mûsâ kavmi için su arayışına çıktı. Biz de ona, 'Elindeki asâ ile taşa vur!' dedik. Taştan on iki kaynak fışkırmış ve her bir grup içeceği pınarı öğrenmişti. 'Allah'ın lütfettiği nimetlerden yiyin için, ama yeryüzünde fesat çıkarmayın' demiştik."

Mûsâ kavmi için su arayışına çıktı. Biz de ona, Elindeki asâ ile taşa vur! dedik. Yani Mûsâ ihtiyaçları doğduğunda kavmi için su aramış, Allah Teâlâ da kendisine "elindeki asâ ile taşa vur!" diye vahyetmişti. Daha önce temas ettiğimiz üzere azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'na Hz. Mûsâ'nın asâsı yoluyla hayret verici mûcizeler göstermişti[319]. Meselâ sihirbazların gösterdiği marifetleri yutan ejderhaya dönüşmesi gibi, şu ilâhî beyanlarda açıklandığı üzere: "Mûsâ asâsını yere attı, bir de ne görsünler sihirbazların gösterdiği bütün marifetleri yutuvermiş"[320]; "Bir de ne görsünler kocaman bir ejderha!"[321]; yine asâsıyla vurup denizin yarılması gibi, "Deniz yarıldı ve su yolunun iki kenarı koca birer dağ gibi oldu"[322]; yahut da asâsıyla taşa vurup su pınarlarının fışkırması ve sayılması uzun zaman alan diğer mûcizeler. Azîz ve celîl olan Allah asâyı Hz. Mûsâ'nın risâlet ve nübüvvet delillerinden kılmıştır.

[**Allah'ın Yoktan** (Hiçlikten) **Yaratması**]

Hz. Mûsâ'ya gösterilen hayret verici mûcizelerde âlemin hiçten (lâ min şey') yaratılıp meydana getirilişinin kanıtlanması vardır. Şöyle ki azîz ve celîl olan Allah lütuf ve keremi sayesinde aslında bir yerden başka bir yere taşına-

318 el-Ahkāf 46/35.
319 bk. el-Bakara 2/47 tefsirinde.
320 eş-Şuarâ 26/45.
321 el-A'râf 7/107; ayrıca bk. eş-Şuarâ 26/32.
322 eş-Şuarâ 26/63.

bilecek kadar küçük olan bir taştan sayılarını ancak kendisinin bileceği büyük kalabalıklara yetecek kadar su çıkarmış ve bu taştan her bir grup için ayrı bir pınarın fışkırmasını sağlamıştır. [§] Şimdi, sözü edilen suyun tamamının kü- 140
çük ve hafif bir taşın içinde bulunması ihtimal dâhilinde değildir, suyun bu taşın altından fışkırması da mümkün görünmemektedir. Şu halde suyu taşta icat edip hiçten meydana getirenin Allah Teâlâ olduğu ortaya çıkmaktadır, çünkü bahis konusu taş su türünden olmadığı gibi onun kimyasal oluşumuna da sahip değildi. Cenâb-ı Hak buna kādir olunca âlemi de önceden mevcut olan herhangi bir nesne ve temel madde olmaksızın yaratıp meydana getirmeye de kādir olması tabiidir. Azîz ve celîl olan Allah'ın asâdan dönüştürdüğü ejderha ve yılanı İsrâiloğulları'na göstermesi de buna benzemektedir, ejderha ve yılan asânın aslî maddesi ve yapısına sahip olmadığı gibi ondan türeyip doğmuş da değildir, aksine Allah bu iki canlıyı kendi lütuf ve keremiyle icat edip ortaya koymuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Taştan on iki kaynak fışkırmıştı. İsrâiloğulları'nın da, "on iki başkan"[323] beyanına dayanarak on iki grup olduğu söylenmiştir ki bunların hepsi Ya'kūb'un oğullarıdır, Cenâb-ı Hak her grup için müstakil bir pınar yaratmıştır. Bu grupların her biri amcaları veya amcalarının oğullarına değil, bağlı bulundukları atalarına intisap etmiştir.

Durumun böyle gerçekleşmesinde atalarla olan ilişki kesilmedikçe mirasın baba silsilesinin dışına verilemeyeceğinin ispatı vardır. Burada ayrıca şu husûsa da işaret bulunmaktadır ki kırsal kesim ile vahalarda yaşayan insanların dağınık ve birbirinden uzak değil, birbirine yardım ve destekte bulunacak şekilde toplu halde bulunmaları gerekmektedir. [§] Çünkü İsrâiloğulları izdi- 141
ham verecek kadar kalabalık olmalarına rağmen dağınık ve birbirinden uzak değil, toplu halde yerleşmişlerdi, halbuki hayvan otlatmak ve geniş avlulu, geniş meskenler kurabilmek için dağınık ve birbirinden uzak bir şekilde oturmuş olmak daha faydalı ve kolay olmalıdır.

Her bir grup içeceği pınarı öğrenmişti. Yani su yolunu. Her bir gruba ait müstakil bir su yolu tesbit edildiğinden böyle bir planlamada çekişme ve tartışmanın ortadan kaldırılması söz konusudur. Şayet su yolları müşterek olsaydı aralarında çekişme ve ayrılığın doğmasından endişe edilirdi; bundan ise hısım ve akrabalığın tehlikeye uğraması gibi bir sonuç doğmaktadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

[323] el-Mâide 5/12.

Yiyin. Yani kudret helvası ve bıldırcından. **İçin.** Yani Allah'ın sizin için taştan çıkardığı sudan. Bunların ikisi de hiçbir zorluk ve zahmete katlanmayan İsrâiloğulları'na Allah Teâlâ'nın lütfettiği nimetlerdir.

Ama yeryüzünde fesat çıkarmayın. Yani yeryüzünde fesat çıkarmak için dolaşmayın. Âyette yer alan "lâ ta'sev" (لا تعثوا) "lâ tüfsidü" (لا تفسدوا) (fesat çıkarmayın) şeklinde yorumlanabilir, çünkü "'asv" (عثو) fesadın kendisidir; bir anlamda Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, aksi takdirde müfsid olursunuz.

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّٓائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا
وَبَصَلِهَا قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذ۪ي هُوَ اَدْنٰى بِالَّذ۪ي هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا
مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ
بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ
النَّبِيّ۪نَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ

61. "Bir zaman geldi ki siz, 'Mûsâ, bir çeşit yemekle yetinemeyiz, Rabb'ine dua et de toprağın bitirdiği ürünlerden sebze, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan türünden çıkarıp bize lütfetsin!' dediniz. Mûsâ ise, 'İyi olanı kötüsüyle değiştirmek mi istiyorsunuz, o halde şehre inin, istedikleriniz orada bulunmaktadır' diye cevap verdi. Ama üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu, Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleriydi. Evet, bunun sebebi ilâhî buyruklara karşı çıkmaları ve hakkın sınırlarını ihlâl etmeleriydi."

Bir zamanlar geldi ki siz, Mûsâ, biz bir çeşit yemekle yetinemeyiz! de-
142 **diniz.** Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denilmiştir ki [§] gökten ilk indirilen
şey kudret helvasıydı, bunun üzerine İsrâiloğulları, "Bir çeşit yemekle yetinemeyiz" dediler, ardından bıldırcın gönderildi. Şöyle de denilmiştir: Onlar kudret helvasından yuvarlak bir parça alıp bıldırcınla yiyor, onu tek yemek sayıyor ve bununla yetinemeyiz diyorlardı. İsrâiloğulları'nın yemeklerinin günde bir defa olması, bu sebeple de tekrar ve başka yemekler istemiş bulunmaları da ihtimal dâhilindedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Rabb'ine dua et de toprağın bitirdiği ürünlerden sebze, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan türünden çıkarıp bize lütfetsin. {İmam şöyle dedi:} Bu ilâhî beyan husûsi şeylerin azîz ve celîl olan Allah'a nispet edilişinin anlamını bize açıklamaktadır. Bu, nispet edilen husûsi şeyin Allah nezdindeki üstünlüğünü gösterir[324]. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "Beytullah"[325] (بيت الله), "Resûlullah"[326] (رسول الله) ve "Nâkatullah"[327] (ناقة الله) terkipleri bu kabilden olup hepsi yüceltilmek konumunda bulunur. Küllî şeylerin Allah Teâlâ'ya nispeti ise Rabb'in tâzim edilip yüceltilmesine yönelik olur, meselâ "her şeyin Rabb'i"[328], "her şeyin yaratıcısı"[329], "göklerin ve yerin Rabb'i"[330], "göklerin ve yerin yaratıcısı"[331] ve benzerleri, bütün bunlar Rabb'in yüceltilmesi niteliği taşır. Âyette geçen "fûm" (فوم) kelimesi hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bir telakkiye göre fûm sarımsaktır. Rivâyet edildiğine göre kelime Abdullah [b. Mesûd] kırâatinde "ve sûmihâ" (وثومها) şeklindedir. Bir görüşe göre sûm buğdaydır.

[§] Mûsâ ise, İyi olanı kötüsüyle (ednâ) **değiştirmek mi istiyorsunuz? dedi.** Bu ilâhî beyanda yer alan ednâ (ادنا) kelimesi hakkında birkaç yorum yapılmıştır: Değerde daha aşağı, önemli görülüp rağbet edilmesi veya sağlayacağı faydalar açısından daha aşağı. Bir de şöyle denildi: Toprağın bitirdiği bu ürünler İsrâiloğulları'na zorluk ve meşakkat çekilerek ulaşacağı için daha aşağıdır, kudret helvası ile bıldırcın ise temininde güçlük olmadığından daha iyidir. Bu mânaların hepsi aynı sonuca ulaşır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Ednâ kelimesinin daha aşağı derecede ve daha az anlamına gelmesi de muhtemeldir. Şüphe yok ki onların peşine düşüp istedikleri şeylere sahip olduklarından aşağı derecedeydi. İyi olanı kötüsüyle değiştirmek mi istiyorsunuz? İsrâiloğulları'na istedikleri aşağı derecedeki ürünler verilmişti. Bu verilenler din açısından kendileri için daha elverişli olsaydı Hz. Mûsâ onları kınamazdı. Öyle anlaşılıyor ki ürünler elverişli olmadığı halde onlara verilmiştir. Bununla da din açısından diğer alternatifler daha elverişli olmasına rağmen (aslah) Allah Teâlâ'nın bir **143**

---

324 krş. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 29a.
325 Meselâ bk. İbrâhîm 14/37.
326 Meselâ bk. el-A'râf 7/158; et-Tevbe 9/61; el-Feth 48/29.
327 Meselâ bk. el-A'râf 7/73; Hûd 11/64.
328 el-En'âm 6/164.
329 el-En'âm 6/102.
330 bk. er-Ra'd 13/16; el-Enbiyâ 21/56.
331 Bu ifade Kur'ân-ı Kerîm'de aynen yer almamaktadır, ancak "Gökleri ve yeri yarattı" ifadesi mevcuttur (meselâ bk. el-En'âm 6/1). Kur'ân'da bir de, "Fâtıru's-semâvâti ve'l-ard" (فاطر السموات والارض) ifadesi vardır (meselâ bk. el-En'âm 6/14; Yûsuf 12/151).

fiili işlemesinin hikmet açısından mümkün olduğu kanıtlanmış olur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

O halde şehre inin. Denildi ki bu ilâhî beyanda geçen "mısr" (مصر) kelimesi bilinen ülkenin adıdır. Bir anlayışa göre ise o şehirlerden biridir, çünkü İsrâiloğulları'nın istedikleri ürünler ancak şehirlerde bulunuyordu. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İstedikleriniz orada bulunmaktadır. Yani "istedikleriniz"den maksat o ise tekrarlanan çeşitli yemekler demektir, sadece çeşitli yemekler idiyse söylediği gibidir.

Ama üzerlerine aşağılık damgası vuruldu. Âyette yer alan "zillet" (الذلّة) kelimesi hakkında birkaç yorum yapılmıştır. Denildiğine göre zillet talep ettikleri çeşitli yemekler yüzünden zorluk ve güçlüklere göğüs germe zilletidir. Yahut da Rabb'lerine âsi olmaları sebebiyle cizye ödeme ve hakir görülme zilletidir. Bir de bunun çalışıp uğraşma zilleti olduğu ifade edilmiştir, çünkü önceki gıdaları çalışıp uğraşmadan kendilerine ulaşıyordu.

Ve yoksulluk, meskenetin fakirlik ve ihtiyaç olduğu yahut da Rabb'lerine âsi olduklarından âhirette ümitlerini kesmeleri mânasına geldiği ifade edilmiştir.

144 **[§] Allah'ın gazabına uğradılar.** Birkaç şekilde yorumlanmıştır. "Bâû" (باؤ) kelimesinin döndüler, müstahak oldular, lâyık oldular gibi anlamlara geldiği ifade edilmiştir ki bunların hepsi aynı noktada birleşmektedir.

Bunun sebebi Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri. Daha önce belirttiğimiz üzere Kur'ân'da yer alan "âyât" (آيات) kelimesi Allah'ın peygamberlerine verdiği ve onların ellerinde icra ettiği delillerdir[332]. Hasan-ı Basrî "âyât"ın Allah'ın dini anlamına geldiğini söylemiştir.

Ve peygamberleri haksız yere öldürmeleriydi. Bu ifadenin İsrâiloğulları'nın dışındaki kavimler için söylenmiş olması mümkündür, çünkü Hz. Mûsâ zamanında Hârûn'dan başka peygamber yoktu, İsrâiloğulları Hârûn'u öldürmüş değillerdi. Ancak şöyle düşünmek mümkündür: Peygamberleri öldürenler Mûsâ'dan sonra gelen İsrâiloğulları mensuplarıydı yahut da bunlardan başkalarıydı. Şunu da belirtmek gerekir ki İsrâiloğulları tarihinde peygamberlerin öldürülmesi bilinen bir husûstur, hatta bir gün içinde şu kadar peygamberin (nebî) öldürüldüğü nakledilmiştir. Halbuki resûllerden herhan-

---

332 bk. el-Bakara 2/41 tefsirinde.

gi birinin öldürüldüğü zikredilmemiştir. Bunun sebebi -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında anlatılan husûstur: "Şüphesiz ki biz resûllerimize yardım edip zafer vereceğiz"[333], "Murseller, evet onlar mutlaka ilâhî yardım ve zafere eriştirileceklerdir"[334]. Allah Teâlâ bu tür âyetlerde nebileri değil resûlleri muzaffer kılacağını haber vermiştir. Allah'ın yardımcısı olduğu herkes şüphe yok ki daima muzaffer olacaktır[335]. Çünkü benzerinin meydana getirilmesi mümkün olmayan âyetlerin verildiği kimseler resûller olup, bu tür âyetlerin mevcudiyetine rağmen onlara mukabelede bulunmak düşmanları için mümkün değildir. Nebilere gelince, onlar sözü edilen karşı durulmaz âyetlere sahip bulunmuyor, sadece insanları Allah'ın dinine başka kategorideki âyetlerle davet ediyorlardı. Bu sebeple peygamberler tarihi boyunca nebilerden öldürülenler olmuş fakat resûller öldürülmemiştir[336]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Resûl - Nebî Farkı]

[§] Bazı âlimler de şöyle demiştir: Resûllerden hiçbiri katledilmemiş, **145**
buna mukabil nebiler veya resûllerin elçileri öldürülmüştür Durum böyle ise yukarıda naklettiğimiz âyetler bu mânaya alınır. Değilse (yani resûller de öldürülmüşse) Allah'ın yardım ve zaferi aklî ve naklî delillerle gerçekleşmiştir[337], bu durumda ilâhî yardım (nusret) hem resûller hem de nebiler için söz konusu olup peygamberlerin karşı durulmaz mûcizelere sahip olup olmamaları konusunda da herhangi bir ispat yapmak mümkün değildir. Nebilerin mûcizeleri bulunmuyor idiyse bunun sebebi kendilerinin ilkin (yeni) bir şeriat koyma

---

333 el-Mu'min 40/51.

334 es-Sâffât 37/172.

335 İmam Mâtürîdî'nin âlimlerden naklederek yaptığı bu açıklama mülhid ve zındıkların şu itirazlarına cevap teşkil eden iki yorumdan birincisidir. "Şöyle demişlerdir: Sizin kanaatinize göre Allah Teâlâ kâfirlerin peygamberleri öldürdüklerini haber vermiştir. Halbuki Kur'ân'ın diğer yerlerinde, 'Şüphesiz ki biz resûllerimize yardım edip zafer vereceğiz', 'Onlar, evet onlar mutlaka muzaffer olacaklar ve bizim askerimiz galip gelecektir' denilmekte, yardımcısı Allah'ın olduğu herkesin galip geleceği kabul edilmektedir. Peki, nasıl olur da peygamberler kâfirlerin elinde öldürülür? Bu açık bir çelişkidir. İmam şöyle demiştir: Âlimler bu soruya iki şekilde cevap vermiştir. Birincisine göre kitaplarda ve mütevâtir sünnette resûllerden herhangi birinin öldürüldüğü kaydedilmemiştir. Bu tür kaynaklarda sâbit olan şey nebilerin öldürülmüş olmasıdır. Şu halde ortada herhangi bir çelişki yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 29b).

336 Mâtürîdî ve Alaeddin es-Semerkandî tarihte resûllerin değil nebilerin öldürüldüğünü söylemişlerse de bu Kur'ân-ı Kerîm'de ki bilgilerle örtüşmez. Zira Kur'ân'da İsrailoğulları'na gönderilen resûllerden bir kısmını onların yalanladığı, bir kısmını da öldürdükleri belirtilmiştir (bk. el-Mâide 5/70).

337 Bu konuda fazla bilgi için bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 29b.

veya eski bir şeriatı kaldırma (nesih) yetkilerinin bulunmayışıdır. Onların görevi önceki şeriatlara çağrı yapmak, mûcizeleri ise ya kendi dönemlerinde veya önceki zamanlarda yaşayan resûllerin mûcizelerinden ibaretti yahut da mâsum oluşlarını gösteren güzel davranışlarıydı. Şunu da belirtmek gerekiyor ki bu nebiler sayesinde daha önce nâzil olan semâvî kitapların tebdile mâruz kalmadan korunması mümkün olmuştur[338]. Sözü edilen mesele hakkında *nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Peygamberlerden gelen tebligata dayanmadan kendi düşüncemizle bu konuda fazla söz söylemekten yahut da her peygamberin karşı durulmaz mûcizesinin bulunup bulunmadığına dair hüküm vermekten Allah'a sığınırız. Şu kadar var ki Allah Teâlâ dinî gerçeklere dair açık delilini yeterince herkese duyurmuştur.

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارٰى وَالصَّابِئِينَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Şüphe yok ki iman edenlere, yani yahudi, hıristiyan ve Sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanıp güzel davranışlarda bulunanlara Rab'leri nezdinde mükâfat vardır. Onlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir."

[Âhirette Kurtulan Zümreler]

Şüphe yok ki iman edenlere, yani yahudi, hıristiyan [ve Sâbiîler'den]**.** Denildi ki yahudi, hıristiyan ve diğer zümreyi oluşturan Sâbiîler'in bu âyetin zâhiri ile ilişkili görünmesi mümkündür, çünkü bunlar, "Biz de Allah'a ve âhiret
146 gününe inandık, **[§]** bizim de korku ve üzüntü duymamamız gerekir" demektedir[339]. Bu iddiaya verilecek cevap birkaç kısma ayrılır. Birincisi, Cenâb-ı Hak müminleri iman edenler diye zikretmiş, onların iman konusunu da diğer bir

---

338 Yani nebiler sayesinde semâvî kitapların değişikliğe uğramadan korunabilmesi bunların bir kısmı için mûcize kabul edilmiştir. Üzeyir aleyhisselâm bunlardan biri olup yahudilerce -gördüğü hizmet beşer gücünü aşacak kadar fazla olduğundan- "Allah'ın oğlu" diye nitelendirilmiştir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 29b).

339 "İmam şöyle demiştir: Yahudiler, hıristiyanlar ve Sâbiîler bu âyeti delil göstererek, 'Biz de Allah'a ve âhiret gününe inanmakta ve sâlih amel işlemekteyiz, âyetin gereği olarak bizim de korku ve üzüntü duymamamız icap eder' demiş ve müslümanların çelişki içinde bulunduğunu ileri sürmüştür. 'Siz, diyorlar, yahudilerle hıristiyanların küfür üzere öldükleri takdirde cehennemliklerden olacaklarının kitabınızda kayıtlı olduğunu iddia ettiniz. Halbuki kitabınızda onların korku ve üzüntü duymayacağı beyan edilmiştir'. Mülhid ve zındıklar

âyette şöyle açıklamıştır: "Allah'ın elçisi ve müminler Rab'lerinden kendisine indirilene iman ettiler. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, inandı. 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız'"[340]. Halbuki sözü edilen zümreler, "Bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz"[341] demiş, dolayısıyla ilâhî kitaplar arasında da ayırım gözeterek bir kısmına inanırken diğerlerini inkâr etmişlerdir. Halbuki azîz ve celîl olan Allah'ın tefsirini yapmakta olduğumuz âyette zikrettiği zümreler bütün peygamberlerin yanı sıra bütün kitaplara da iman etmişlerdir. Onların imanı böyle olunca korku ve üzüntü duymamaları tabiidir.

İkincisi, Cenâb-ı Hak âyette Allah'a imanı zikretmiştir. Allah'a iman aynı zamanda bütün peygamberlere ve bütün ilâhî kitaplara inanmak demektir. Oysaki sözü edilen zümreler gerçek mânada Allah'a inanmamış ve O'nu tanımamıştır.

Şöyle de söylemek mümkündür: Allah sâlih ameli zikretmiştir. Peygamberlerin bir kısmına inanmamak sâlih amelin zıddını teşkil etmektedir. Bu sebeple de onların iddialarını kanıtlamak için bu âyete tutunmaları esastan bozulmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir de şöyle denilmiştir: Anlam ve hüküm tesbiti açısından âyette takdim ve tehir mevcut olup Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Yahudiler, hıristiyanlar … onlardan Allah'a ve âhiret gününe inanan ve bir de iman edenler…

[**Büyük Günah İşleyenin Durumu**]

[§] Mûtezile mensupları da **onlar ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir**, 147
meâlindeki ilâhî beyanın zâhirine tutunmak isteyerek şöyle demiştir: Büyük günah işleyen kimse de korku ve üzüntü duyar. Şayet mümin olsaydı böyle bir duyguya kapılmazdı, çünkü Allah müminin bundan uzak olduğunu haber vermiştir. Şu halde bu durum kişinin kebîre işlemek suretiyle imandan çıktığını kanıtlamaktadır. Mûtezile mensuplarına şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak müminlerden her zaman dilimi için korku ve üzüntüyü yok etmiştir. Onların bir zaman diliminde korku hissetmesi, diğerinde ise etmemesi ihtimal dâhilindedir. Çünkü her mümin kıyâmetin korku ve dehşetini psikolojik muhtevasında taşır, hatta peygamberler bile, şu ilâhî beyanın ispatıyla: "Allah'ın peygamberleri bir araya getirip de, 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün

---

da ileri sürdükleri çelişki iddialarında kendilerince delil saydıkları böyle bir düşünceden medet ummuşlardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 30a).

340 el-Bakara 2/285.

341 en-Nisâ 4/150.

onlar, 'Bizim hiçbir bilgimiz yok' derlerler"[342]. Bunun sebebi o günün dehşetinden korkmuş olmalarıdır. Cennete girip de meskenlerine yerleşince korku ve dehşetleri ortadan kalkar. Görüldüğü üzere müminin bir zamanda korkusu olur, diğerinde ise olmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sâbiîler hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onların meleklere tapan ve Zebur okuyan bir kavim olduğu, yahut yıldızlara taptığı, Mecûsîler ile hıristiyanlar veya yahudiler ile Mecûsîler arasında yer aldıkları, bir de zenâdıkanın görüşlerini benimseyip iki tanrıya inandıkları ileri sürülmüştür. Doğrusu Sâbiîler hakkında sahih bir bilgimiz yoktur.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾

148 [§] ***63.*** **"**(Ey İsrâiloğulları!) ***Sizden sağlam bir söz almış, tepenizde yükselttiğimiz Tûr dağının altında, 'Verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın ve muhtevasını daima hatırlayın ki kötülüklerden sakınabilesiniz' demiştik."***

Sizden sağlam bir söz almış ve Tûr dağını tepenizde yükseltmiştik. Allah'ın aldığı sözün (mîsâk, ahid) yaratılış ve fıtrat ahdi ile risâlet ve nübüvvet ahdi olmak üzere iki kısma ayrıldığını daha önce anlatmıştık[343]. Buradaki "mîsâk"ın (الميثاق) anlamı şöyledir: Biz İsrâiloğulları'ndan Tevrat'ta onun muhtevasıyla amel etmeleri konusunda söz almıştık. Fakat onlar Tevrat'taki cezaî müeyyideler (hadler), çeşitli hüküm ve şeriatları görüp hoşlanmadıkları için ahitlerini bozdular. Bunun üzerine Allah Tûr'u tepelerine dikmiş, onlar da kabule mecbur kalmışlardı. Buradaki ahdin sözünü ettiğimiz yaratılış ve fıtrat ahdi olup onu bozmuş bulunmaları da ihtimal dâhilindedir.

[Kader ve İnsan Fiilleri Meselesi]

Size verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın. Bu ilâhî beyan, süreklilik arzeden bir ciddiyet ve samimiyetle Tevrat'a sarılın; bir de **bütün gücünüzle**, yani Tevrat çerçevesinde Allah'a boyun eğip itaat edin, diye yorumlanmıştır.

Mûtezile mensuplarından bazıları, kulun iradesine bağlı fiillerinde kudretin fiilden önce olduğuna bu âyetle istidlâl etmek istemişlerdir. Çünkü azîz

---

342 el-Mâide 5/109.

343 bk. el-Bakara 2/27 tefsiri.

ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'na Tevrat'ı benimseyip içeriğine göre hareket etmelerini emretmişti. Şayet Cenâb-ı Hak Tevrat'ı ellerine alıp gereğince amel etmeden önce bu fiilin kudretini kendilerine vermeseydi bu husûsu onlara emretmezdi, zira İsrâiloğulları emrettiğinizi yapmaya kudretimiz yoktur, derlerdi. İşte bu husûs Allah'ın, fiilden önce ona ait kudreti (istitâat) insana verdiğini kanıtlamaktadır. Ancak bize göre adı geçen zümrenin telakkisi yanlıştır, çünkü Allah Teâlâ fiilden ve emrettiği zamandan önce İsrâiloğulları'na kudret verseydi bu kudret fiilden önce yok olur ve dolayısıyla fiil kudretsiz meydana gelmiş bulunurdu, zira Mûtezile'nin görüşlerinden biri de [bir araz olan] kudretin iki zaman dilimi içinde devam etmeyip yok olması şeklindedir. Şu halde kudretin, fiilin meydana geliş sırasında vücut bulup ondan önce veya sonra değil tam fiil ile birlikte ortaya çıktığı kanıtlanmıştır. Bir de kudrete "fiilin kudreti" denilmiştir, şayet fiilden önce bulunsaydı kendisine nispet edilmesinin bir anlamı kalmazdı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Bu husûsta hareket noktası şudur ki Allah Teâlâ **verdiğimiz talima-** 149
ta bütün gücünüzle sarılın, buyurmuştur. Bilindiği üzere "almak, sarılmak" buna ait (fiilî) kudretle mümkün olur. Burada iki istidlâl şekli söz konusudur. Birincisi, "alma-sarılma"ya (أَخْذ) ait olan ve "terketmek"ten ayrı bir kudret vardır[344]. İkincisi, Allah Teâlâ "kudretle alma"yı (bütün güçle sarılmayı) zikretmiştir; kudret fiil ile birlikte bulunmadığı takdirde fiilin bu kudretle gerçekleşmesi imkân dâhiline girmez. Görülmez mi ki fiilin gerçekleşmesine ait kudret o fiilden birkaç zaman dilimi uzak kaldığı takdirde gerçekleşmemektedir; kudretin fiilinden bir tek zaman dilimi bile uzak kalması da aynı neticeyi doğurur.

Muhtevasını daima hatırlayın. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki "uzkürû" (أذكروا) "unutmayın", "mâfîhi" (ما فيه) "onda bulunan ilâhî emir ve yasağı"; bunları kâle almamazlık etmeyin. Belki mâsiyet ve günahlardan sakınmış olursunuz. Ayrıca Tevrat'ta bulunan tevhid ve imanı unutmayın ki şirkten ve küfürden sakınabilesiniz, yahut içerdiği hüküm ve şeriatları veya mükâfat-ceza, vaad ve tehditleri (vaîd) unutmayın. Bu yorumların hepsi aynı noktada toplanır.

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ
مِنَ الْخَاسِرِينَ 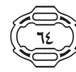

344 "Ahzin (اخذ) kudreti Allah'ın muvaffakiyet vermesi (tevfîk), terkin ise yardımını kesmesidir (hızlân)" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 30b).

64. "Fakat çok geçmeden sözünüzden döndünüz. Eğer Allah'ın lütuf ve merhameti yetişmeseydi elbette hüsrana uğrayanlardan olurdunuz."

Fakat çok geçmeden sözünüzden döndünüz. Yani ahdi kabul ettikten sonra. Bu beyan İsrâiloğulları'nın, Hz. Mûsâ'nın ilâhî mesajı getirmesinden önce Allah'ın ahdini benimsediklerini göstermektedir. Mûsâ mesajı getirip de ondaki zorluk ve meşakkati görünce onu benimsemeyip içerdiği hüküm ve şeriatlarıyla amel etmemişler, nihayet Tûr dağının tepelerine yükseltilmesi suretiyle tehdit edilince kabule mecbur kalmışlardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer Allah'ın lütuf ve merhameti yetişmeseydi elbette hüsrana uğrayan-
150 **lardan olurdunuz.** Denildi ki **Allah'ın size olan lütfu** [§] İslâm, **merhameti** de Kur'ân'dır. Yine denildi ki **Allah'ın size olan lütfu** Muhammed'dir (s.a.). O size de peygamber olarak gönderilmiştir, tâ ki uzun zaman Allah elçilerinden mahrum, din ve amelden uzak bir şekilde yaşadıktan sonra sizi bir araya getirip uzlaştırsın ve Allah'ın hak dinine davet etsin. Allah'ın size olan lütfunun bir mânası da şöyle olabilir: Cenâb-ı Hak atalarınızı cezalandırmayı terkedip Tûr dağını üzerlerine yıkmamıştır, aksi takdirde siz üreyip bugüne gelemezdiniz. Bir de şöyle denildi: Allah'ın size olan lütfu, yani O, İsrâiloğulları'na Tevrat'ı göndermiş ve onu kabul etmelerini sağlamıştır. Aksi takdirde siz -ey İsrâiloğulları- **hüsrana uğrayanlardan olurdunuz**. Bu yorumların hepsi birbirine yakındır.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِى السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾

65. "İçinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenleri pekâlâ bilmektesiniz. İşte biz onlara, 'Aşağılık maymunlar gibi olun' dedik."

[Hz. Muhammed'in Nübüvveti]

İçinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenleri pekâlâ bilmektesiniz. Bu ilâhî beyanda Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin ispatı vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Muhammed'in (s.a.) içinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenlerden ve onlara ne muamelede bulunulduğundan haberdar olmadığını pekâlâ bilmektesiniz. Fakat o, bu olayı sonraları bilmiştir; demek ki onun bilgi sahibi olması azîz ve celîl olan Allah sayesinde imkân dâhiline girmiştir. Çünkü o, sizin kitabınızı okumamış, bunu bilenlerden birine de gidip gelmemiştir. Evet Muhammed (s.a.) azîz ve celîl

olan Allah sayesinde bundan haberdar olarak bilgi edinmiştir. İşte bu husûs onun size de Allah elçisi olarak gönderildiğini kanıtlamaktadır.

İçinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenleri pekâlâ bilmektesiniz. İşte biz onlara, "Aşağılık maymunlar gibi olun" dedik. Yani cumartesi avlanmak suretiyle o günün saygınlığını çiğneyenlerin başına gelen felâketi bilmektesiniz. Bir de siz, "Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"[345], yani Allah elçilerinin oğulları ve sevdikleriyiz, diyordunuz. Gerçek dediğiniz gibi olsaydı Cenâb-ı Hak onları, yaratıklarının en çirkini ve en tiksinileni olan maymunlara çevirmezdi, zira böyle bir muamele dostlara ve oğullara uygulanmaz. Buradaki hitabın İsrâiloğulları'nın uyarılması konumunda bulunması da mümkündür, bu uyarının hedefi onların Hz. Muhammed'i (s.a.) yalanlamalarına ve emrine karşı çıkmamalarına yönelik olur; çünkü bu takdirde Hz. Mûsâ'ya karşı sergiledikleri aynı tavır sebebiyle atalarının başına gelen felâket bunların da başına gelebilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Yahudilerin Maymuna Dönüştürülmesi -Mesh (المسخ)]

[§] Cumartesi günü avlanmanın yasak edilişinin sebebi *-nihaî gerçeği bi-* **151**
len Allah'tır ya- şöyle açıklanmıştır: Mûsâ aleyhisselâm haftanın bir gününü Allah için ayırmak, o günü O'na itaat ve ibadetle geçirmek istemişti ki bu cuma günüydü. Fakat İsrâiloğulları onun emrine muhalefet etmiş ve "Onu cumartesi olarak belirleyelim, çünkü cumartesi iş yapmamaya tahsis edilmiştir" demişlerdi. Bunun sonucu olarak o gün avlanmak yasaklanmıştı. Ne var ki avlananlar olmuş, bu fiillerinin cezası olarak da maymuna dönüştürülmüştür. Şu ilâhî beyanın yorumu bu anlayışa bağlı olarak yapılmıştır: "Cumartesi tatili onda ihtilâf edenlere farz kılınmıştır[346], yani cuma günü hakkında ihtilâf edenlere, "Allah hakkında ihtilâf edenlere" de denilmiştir.

Aşağılık maymunlar (gibi) **olun.** Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler aşağılık maymunlar olun, insan türüne özgü özelliklerin ortadan kalkması şeklinde aslî yapı açısından, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Cumartesi saygınlığını çiğneyenlerin temel yapısı maymunların temel yapısına dönüştürülmekle birlikte anlama ve düşünmeden ibaret insanî özellikleri korunmuştur. Anlatıldığına göre kendilerini o gün içinde avlanmaktan alıkoymaya çalışan ırktaşları yanlarına gelmiş ve "Size bu fiili yasaklamış ve uyarmamış mıydık?" demişler, onlar da göz yaşları yanaklarını ıslatmış

---

[345] el-Mâide 5/18.

[346] en-Nahl 16/124.

vaziyette "evet" işaretinde bulunmuşlardır. Eğer dönüştürme (mesh), bütün insanî özelliklerin ortadan kalkması şeklinde olsaydı söyleneni anlamaz ve mâruz kaldıkları felâkete üzülmezlerdi, çünkü her türün ferdi Allah'ın kendisine biçtiği fıtrattan memnun ve sevinçlidir. Bir de Allah Teâlâ'nın sözü edilen kimseleri maymunlara dönüştürmesinin sebebi dinî gerçekleri yalanlamadaki inatları ve Allah'a karşı gösterdikleri cürettir. Cenâb-ı Hak onların bazı insanî özelliklerini sürdürmüştür ki olan biteni anlasınlar ve kendilerini Allah'ın en çirkin ve en tiksinilen yaratığı olarak görsünler.

Bu ilâhî beyanda Mûtezile'ye yönelik reddiye vardır. Onların anlayışına göre Allah'ın yaratıkları içinde çirkin (kabîh) olan yoktur[347]. Mahlûkat içinde çirkin niteliği taşıyanlar bulunmasaydı, Allah'ın cumartesi suçlularının bedenlerini insan suretinden çıkarıp en çirkin şekle dönüştürmesinin anlamı kalmazdı; bu dönüştürmenin amacı da O'nun emrine karşı çıkıp yasağını çiğnemeleri yüzünden çarptırıldıkları cezanın sonucunu kendi yapılarında görmeleriydi.

152 **[§] Aşağılık** [maymunlar]**.** "Hâsi'" (خاسئ) kelimesinin aşağılık, zelil veya "ba'îd" (بعيد) yani tabii ve güzel olandan uzak mânalarına geldiği ifade edilmiştir. Bunların hepsi aynı noktada birleşir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

66. "Ve bu olayı hem o günkü insanlara hem de sonra gelen nesillere bir ibret ve kötülüklerden korunacaklar için bir öğüt vesilesi yaptık."

Ve bu olayı bir ibret yaptık. Denildi ki birinci kelimeye eklenen "hâ" (ها) zamiri cumartesi suçlularının bulunduğu "karye" (قرية) yani kasaba anlamına gelen kelimenin yerini tutar. **Önündeki insanlara**, yani kasaba halkından; **arkasındaki insanlara**, yani etrafındaki. Yine denildi ki hâ zamiri karyeye gider; **önündeki, arkadaki**, karyeler demektir. Bir de şöyle denildi: Allah hâ zamiri ile cezâ ve musîbeti, **önündekiler** ile geçmiş günahları, **arkadakiler** ile de geride kalanları kastetmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

347 Semerkandî şöyle demektedir: "Mûtezile'nin kanaatine göre Allah Teâlâ'nın yarattığı cisimler içinde çirkin olan yoktur. Çirkin denebilecek şeyler bazı fiiller olup küfür ve mâsiyet türlerinden ibarettir, bunların Allah'a nispet edilmesi zaten câiz değildir. Böylece Mûtezile cisimlerle fiiller arasında ayırım yapmaktadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31a).

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةًۜ قَالُٓوا
اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًاۜ قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾

67. "Şunu da hatırlayın ki Mûsâ kendi kavmine, 'Allah bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti. Onlar, 'Bizimle alay mı ediyorsun?' diye mukabelede bulunmuş, Mûsâ da şöyle cevap vermiştir: 'Cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım!'"

Şunu da hatırlayın ki Mûsâ kendi kavmine, "Allah bir sığır kesmenizi emrediyor" demişti. Denildi ki İsrâiloğulları'ndan bir adam öldürülmüş ve başkasının kapısının önüne bırakılmıştı. Bu sebeple onlar tartışmaya girip farklı suçlamalarda bulunmuşlardı. Nihayet Cenâb-ı Hak nebîsi Mûsâ aleyhisselâma ilgililerin bir sığır kesmelerini emretmiş, o da kavmine **Allah bir sığır kesmenizi emrediyor** demiş ve **onun bir parçasıyla öldürülen adama vurun ki dirilsin ve katilin kim olduğunu söylesin**, diye ilâve etmişti.

Onlar, "Bizimle alay mı ediyorsun?" diye mukabelede bulununca Mûsâ şöyle cevap vermişti: "Cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım!" Bazılarına göre İsrâiloğulları bu sözleriyle küfre girmişlerdir, çünkü Mûsâ'yı alay eden biri olarak nitelemişlerdi, resûllerden birini alaycı diye niteleyen kimse küfre girmiş olur. Görmez misin ki onlar son merhalede, "İşte şimdi gerçeği anlattın!"[348] demiştir. Bu da Mûsâ'nın onlara daha önce söylediklerinin kendilerince gerçek olmadığını gösterir. Ancak ileri sürülen bu iddianın ilmî bir değeri
bulunmayıp [§] söyledikleri şey ihtimal dâhilinde değildir[349]. İsrâiloğulları'nın, 153
"Bizimle alay mı ediyorsun?" şeklindeki sözü cezalandırma anlamına alınabilir. Onlar sanki şöyle demişlerdir: Daha önceki itaatsizlik ve muhalefetimiz yüzünden bizi bununla cezalandırıyor musun? Çünkü onlar Mûsâ'nın Allah katından aldığı hükümleri emrettiğini bilmiyorlardı. Bu ve benzeri ifadelerin, vuku bulan bir davranışa karşılık cezalandırma anlamında kullanılması mümkündür. Nitekim önceki bir âyette "istihzâ" (إستهزاء), "muhâde'a" (مخادعة) ve "mekr" (مكر) kavramlarının cezalandırma mânasında kullanılmasının câiz

348 el-Bakara 2/71.

349 Semerkandî şöyle demektedir: "İsrâiloğulları tevhid ilkesini benimsemiş ve Hz. Mûsâ'nın risâletini kabul etmişti. Bu sebeple sarfettikleri sözleri imkân nispetinde küfre götürmeyecek biçimde yorumlamak gerekir. Her müslümanın söylediği sözde de yapılması gereken budur …" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31a).

olduğunu belirtmiştik[350]. Hz. Nuh'un, "Şunu iyi bilin ki siz nasıl bizimle alay ediyorsanız biz de aynı şekilde sizinle alay edeceğiz"[351] şeklinde kavmine yönelik sözü de aynı mahiyettedir, yani benzer karşı davranış. İşte biraz önceki mesele de bunun gibidir.

İnsanlar arasındaki istihzâya gelince, o bir cehâlet ürünüdür. Kişiler kendi durumlarından habersiz oldukları için birbirleriyle alay ederler. Çünkü aslî madde, yaratılış, organların düzenlenmesi ve maddî şeklin verilmesi açısından insanların hepsi eşit konumdadır. Görmez misin ki Hz. Mûsâ, kavminin alay değerlendirmesine cehâlet kavramını kullanarak cevap vermiş ve câhillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım demiştir. Bu anlatılanlar insanlar arasındaki istihzânın bilgisizliğe dayandığını kanıtlamaktadır[352]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bazıları, muhatabın kulağına ilk çarptığı zaman hitabın umûm ifade ettiği şeklindeki görüşün doğruluğuna bu âyet-i kerîme ile istidlâl etmek istemiştir, çünkü Allah Teâlâ İsrâiloğulları'na bir sığır kesmelerini emretmiş, ancak onun keyfiyet ve mahiyetini hitap sırasında değil, araştırıp sorma
154 eylemlerinden sonra açıklamıştır. Bu ise hitabın umûm ifade ettiğini göstermektedir. [§]
Görmez misin ki haberde, "İsrâiloğulları en basit bir sığırı kesmiş olsalardı kâfi gelecekti, ne var ki onlar kendilerine zorluk çıkarmış, Allah da işlerini zorlaştırmıştır"[353] denilmiştir. Fakat sözü edilen bakış açısını isabetli görmemek gerekir, çünkü burada verdiği bir emirde Allah için sonradan bir şeyin zuhur etmesi ve hükmünde düzeltmenin gerekmesi gibi bir sonucu O'na nispet etmek bahis konusudur ki küfür niteliği taşır, böylesini peygamberlerden birinin söylemesi şöyle dursun sıradan bir müslümanın bile dile getirmesi düşünülemez. Bu tarz bir istidlâlin izahı şudur ki Mûsâ aleyhisselâm birkaç defa, "Allah şöyle buyuruyor" demiştir. Eğer ilk söylediği ikincisinden başka bir şey idiyse başlangıçta umûm statüsünde söylediğini sonra -daha önce dilemediği

350 bk. el-Bakara 2/15 tefsiri.

351 Hûd 11/38.

352 Geniş bilgi için bk. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31a.

353 Mücâhid'in, "İsrâiloğulları herhangi bir sığırı kesmiş olsalardı kâfi gelecekti" dediği rivâyet edilmiştir. İbn Cüreyc de Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "İsrâiloğulları basit bir sığır kesmekle emrolunmuştu. Fakat kendilerini zora sevkedince Allah da işlerini zorlaştırmıştır. Allah'a yemin ederim ki onlar 'inşallah' demeselerdi sığırın mahiyeti ebediyen kendilerine açıklanmayacaktı". Ancak İbn Cüreyc'in zikrettiği bu rivâyet mürsel olup delil niteliği taşımaz. İbn Kesîr de benzer bir rivâyete yer vermiş ve bu hadisin nakledilen şekliyle, "garîb" niteliği taşıdığını belirtmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 348; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 111).

biçimde- tefsir etmiş demektir. İşte bedânın mahiyeti budur, hatta bu, ilkin söylerken dilediği şeyden rücû edip sonradan onu başka şekilde açıklamaktır[354]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmedeki hitabın husûs ifade ettiğinin iki delili bulunmaktadır. Birincisi, zahir statüsünde gelen her âyet önce umûm durumunda bulunur, sonra onu tahsis eden beyan gelir. İkincisi, önce emrin, sonra ona ait beyanın gelmesi mümkün olup bunu normal görmelidir. Biraz önce anlattığımız gibi âyet, bu tür bir hedefi olduğu kabul edilerek önce umûma hamledilir, sonra da husûs gerçekleşirse ilâhî hüküm ve şeriatlarda bedâ ve sonradan farkına varma durumu ortaya çıkar ki bu, geleceği ve nihaî oluşumları bilmeyenin halidir. Cenâb-ı Hak böyle şeylerden münezzehtir.

[§] İsrâiloğulları'nın, Hz. Mûsâ'dan, kendileri için Rabb'ine dua edip ke- **155**
silecek sığırın mahiyetini açıklamasını talep etmelerinin anlam ve hikmeti, Allah'ın, sözü edilen sığırın mûcize statüsünde olmasını dilemesidir. Bu sebeple onların zihninde her sığırın mûcizeye elverişli olmayacağı düşüncesi doğdu. Bundan dolayı olmalıdır ki İsrâiloğulları bu açıklamayı Hz. Mûsâ'nın kendisinden istememiştir, zira mûcizelere vâkıf olan sadece Allah Teâlâ'dır. Başka bir deyişle sanki "aranan sığır ilkin söylediğimizin ta kendisidir" denilmektedir. Konuyla ilgili ilk beyanda ilâhî irade, sonucu temin edecek bu sığıra yönelik olmuştur, başlangıçta verilen kesilme emri ise nihaî olarak durumun karar kıldığı hayvana yönelikti. İsrâiloğulları'nın kesilecek hayvanın vasıflarını sorup araştırmakla emredilmesi Allah'ın dilediği hayvana ulaşmaları hikmetine bağlıydı, yoksa onların talebi üzerine Allah'ın yeni bir karar vermesi şeklinde değildi.

---

354 Semerkandî Mâtürîdî'nin "umûm" hakkındaki görüşünü şöyle kaydetmiştir: "Zâhiriyle amel etmenin mümkün olduğu umûm hakkında deriz ki onunla amel etmek vâcip ise de kesinlik bulunmadığından onun umûm veya husûs ifade ettiğine itikad edilemez. Muhtemel statüsündeki bir nasla belirginleştiği takdirde (tereccuh) amel edilir, fakat kesin olmayan bu şeyi Allah'a isnad etme durumuna düşmemek için iki taraftan birine yakın derecesinde hükmedilmez. Bir de yakın derecesinde hükmediş, umûmun ilkin zâhirî şekliyle Allah tarafından murad edildiği, sonra da -ilk kabulden sonra ve aradan yeter derecede zaman geçmeden- bir kayıtla nitelendirilerek tekrar murad-ı ilâhî olduğu gibi bir neticeye götürür. Bu durumda sözü edilen nasla amel etmek Allah Teâlâ için bedâ ve önceki emirden dönüş şeklinde bir sonuç doğurur. Bu ise geleceği bilmeyenin fiilidir. Bununla birlikte aradan yeter derecede zaman geçtiği (terâhî) takdirde beyan değil, neshin vuku bulması mümkündür, beyan olmasa da. Sonuç olarak umun derecesinde bir nassın inmesinin hemen başlangıcında, onun umûmiliğine kesin çerçevesinde hükmetmenin câiz olmayacağı anlaşılmıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31b).

[Ömrün Artması]

Nitekim, "Hısım akraba ile ilişkiyi sürdürme ömrün artmasına vesile olur"[355] meâlinde rivâyet edilen haber de aynı çizgi üzerinde seyreder. Yani Cenâb-ı Hak kulunun sıla-i rahimde bulunacağını bildiği için ömrünü, bu davranışta bulunmamış olsaydı ilâhî ilminde belirlenen ömürden daha fazla yapar, demektir. Burada durum şöyle değildir ki Allah, kişinin ömrünü bilinen bir sınırda belirlemiş olsun, sıla-i rahimde bulunduğu takdirde ise onu artırsın. Yine durum Mûtezile'nin iddia ettiği gibi de değildir: Allah Teâlâ herkes için iki ecel belirler. Kul sıla-i rahimde bulunursa onun hayatına, uzun ömrün bitiminde son verir, bulunmazsa ilk süresinde hayatını sona erdirir. Mûtezile'nin bu tasviri geleceği bilmeyenin davranışıdır. Geleceği bilen için ise mümkün değildir, çünkü bu, sonradan farkına varmak "bedâ-büdüv"dür (بدا - بُدوّ) ve önceki durumdan dönüş yapmaktır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmeye dayanarak maktûlün velilerinin sözüne itibar edilebileceğini söyleyen kimse birkaç yönden hataya düşmüştür[356]. Birincisi, maktûlün -konuşabildiği takdirde- "Beni falan öldürdü" şeklindeki beyanı, gerek miras hakkından mahrum edilme, gerekse diyet ödettirme konusunda kabul edilmez [aynı şekilde onu temsil eden velisinden de kabul edilmez]. İkincisi, Hz. Mûsâ dönemindeki olay İsrâiloğulları'na gösterilen büyük bir mûcize olup başkaları için geçerli değildir. Üçüncüsü, Mûsâ dönemindeki maktûlün velileri -ölü canlandırılmadan önce- belli kişilerin kātil olduğunu iddia ediyordu. Şayet sözlerinin dikkate alınma hakları bulun-
156 saydı Kur'ân'da bahis konusu edilen mûcizeye gerek kalmazdı. **[§]** Dördüncüsü, ölünün beyanını kabul etmek velininkinden önce gelir, çünkü veli yapacağı beyanla faydalanır, ölü ise söyleyeceği sözle herhangi bir fayda sağlayamaz. Maktûlün sözü bizim şeriatımızda kabul edilmez, velisi de aynı durumdadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Diğer hayvanları değil de sığırı mûcize vesilesi kılmanın hikmeti iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, rivâyet edildiğine göre anne babasına karşı vefakârlık, iyilik ve şefkatle davranan bir adam vardı, onun âyetlerde anlatılan nitelik ve benzerlikte bir sığırı bulunuyordu. Azîz ve celîl olan Allah, anne-babasına

---

[355] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 190; Buhârî, "Edeb", 11; Ebû Dâvûd, "Zekât", 45.

[356] "İddia sahibine göre Allah, maktûlün diriltildikten sonraki sözünün kabul edilmesine hükmetmiştir. Veli de maktûlün temsilcisi olup sözünün kabul edilmesi gerekmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31b).

karşı sergilediği davranışın mükâfatını dünyada vermeyi dilemişti[357]. İkincisi, olaya konu teşkil eden İsrâiloğulları, önceleri sığır ve buzağılara tapıyor ve bunun sevgisi, "Kalplerine buzağı sevgisi dolduruldu"[358] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi gönüllerine yerleştirilmişti. Sonraları tövbe edip Allah'a ibadet ve itaate dönüş yaptılar. Cenâb-ı Hak sevdikleri hayvanı kurban etmeleri suretiyle kendilerini imtihana tâbi tutmayı istedi; bunun da amacı tövbelerinin samimiyeti, gönüllerindeki sığır ve buzağı sevgisinin kökünden silinmesinin ortaya çıkmasıydı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا
فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾

68. "'Peki, bizim adımıza Rabb'ine dua et de sığırın nasıl olacağını açıklasın!' dediler. Mûsâ, Allah diyor ki, 'O ne çok yaşlı ne de çok genç, ikisi arasında bir inektir. Size emredileni hemen yapın' dedi."

Ne çok yaşlı, yaşlı değildir; **ne de çok genç**, genç de değildir. **İkisi arasında**, ne genç ne yaşlı. Şöyle de denilmiştir: "Lâ fârıd" (لا فارض), biraz önce değindiğimiz üzere yaşlı değil; "ve lâ bikr" (ولا بكر), çokça doğurmuş da değil; "avânun beyne zâlik" (عوان بين ذلك), yani bir veya iki defa doğurmuştur.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ
صَفْرَٓاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِر۪ينَ ﴿٦٩﴾

[§] ***69. "Onlar tekrar, 'Bizim için Rabb'ine dua et de onun rengini açık-*** 157
lasın!' dediler. O diyor ki, 'Sarı renkli, parlak tüylü, bakanlara zevk veren bir sığırdır' diye cevap verdi."

Safra, denildi ki koyuluğu sebebiyle siyaha çalan sarı demektir. Yine denildi ki safra bilinen sarı renktir.

---

357 Müfessir İbn Kesîr şöyle dedi: "Bu nakiller Ubeyde Ebü'l-Âliye, Süddî ve diğerleri tarafından bazı farklılıklarla gelmiş ve görüldüğü üzere Benî İsrâil kitaplarından aktarılmıştır. Bu tür şeyleri nakletmek câiz ise de bizim için doğru veya yanlış oluşlarına hükmedilmesi mümkün değildir. Bu sebeple bizce gerçek olduğu bilinmedikçe itimada şayan görülmez. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır*" (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 111).

358 el-Bakara 2/93.

Parlak tüylü. “Fâkı‘” (فاقع), kusursuz; **bakanlara zevk verir.** “Tesürru” (تسرّ), yani görenleri hayran bırakır. Şöyle de denildi: “Fâkı‘un levnuhâ” (فاقع لونها), tırnakları ve boynuzları sarı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّٓا اِنْ
شَٓاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾

70. “İsrâiloğulları yine şöyle dediler: Bizim adımıza Rabb'ine bir daha dua et de onun diğer vasıflarını açıklasın, bizce sığırlar birbirine benzemektedir. İnşallah istenen sığırı bulmayı başarırız.”

İnşallah istenen sığırı bulmayı başarırız. İsrâiloğulları kaba anlayışları ve kıt akıllarına rağmen Mûtezile'ye nispetle Allah'ı daha iyi tanıyor ve daha ileri derecede bir tevhid anlayışına sahip bulunuyordu. Çünkü onlar, “Allah dilerse doğruyu bulmuş olacağız” dediler. Mûtezile ise, “Allah kâfirlerin de hidâyete ermelerini dilemiş, fakat kendileri hidâyeti benimsememeyi istemiştir” demektedir. Onların deyişine göre kâfirlerin iradesi Allah'ın iradesine üstün gelmiştir. Söz söylerken aşırı gitmekten, dinî konularda bilgisiz ve kaba davranmaktan Allah'a sığınırız.

قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُث۪يرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ
مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ ف۪يهَا قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا
يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

158 [§] ***71. “Mûsâ şöyle dedi: Rabb'iniz buyurur ki: ‘O ne toprağı sürmek için çifte koşulan ne de ekin sulayan bir sığırdır. Salma bir sığır olup renginde alacası yoktur.' Onlar, ‘İşte şimdi gerçeği anlattın!' dediler ve sığırı bulup kestiler. Ama nerede ise başaramayacaklardı.”***

Ne toprağı sürmek için çifte koşulan. Denildi ki çalışma faktörü ona boyun eğdirememiş, yani toprak sürülmesine koşulmamış ve ekin sulamasında kullanılmamış. Şöyle de denildi: **Ne toprağı sürmek için çifte koşulan**, yani toprağı eşeleyen, eğitilmemiş serkeş bir sığır, fakat serkeşliği ve aşırı gücü sebebiyle toprağı eşeleyip sürmek onu uysallaştırmamış.

Ama nerede ise başaramayacaklardı. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki **nerede ise yapmayacaklardı**, kâtilin meydana çıkıp rezil olmaları yüzünden. Yahut da **nerede ise başaramayacaklardı**, fiyatı yüksek olduğundan. Birinci yorum daha münasip görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şöyle de denildi: İsrâiloğulları kesilecek sığırın mahiyetini ve niteliklerini sorma konusunda ileri derecede bir titizlik göstermişlerdir. Bir konuda ileri derecede titiz davranmak bazan oyalama ve onu yerine getirmeme hedefine yönelik olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

"Allah bir sığır kesmenizi emrediyor"[359] meâlindeki âyet-i kerîmede, sığır eti yemeyeceğine dair yemin edip de öküz eti yiyen kimsenin yemininin bozulduğu şeklinde Ebû Hanîfe ile mensuplarına (Hanefîler) nispet edilen görüşün delili vardır; çünkü Allah Teâlâ önce "bakara"yı (بقرة) (sığır, inek) zikretmiş, sonra bununla öküzü kastettiğini **ne toprağı sürmek için çifte koşulan**, buyurmak suretiyle açıklamıştır. Toprağı sürüp ekini sulayan inek değil, öküzdür. Bunun içindir ki cevap sadedindeki ilâhî beyan biraz önce söylediğimiz gibi olmuştur. Ancak o dönemin insanları -zamanımızdakilerin öküzle çift sürmelerine mukabil- inekle çift koşuyor idiyse âyette zikrettiğimiz meselede herhangi bir dayanak bulunmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ ف۪يهَا وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾

72. "Hani siz bir adam öldürmüş ve bunun için birbirinizi suçlamıştınız. Halbuki Allah gizlemeye çalıştığınız husûsu ortaya çıkaracaktır."

Bu âyette -her ne kadar umûm konumunda bulunduysa da- ilâhî kastın
husûs olduğunun delili vardır. Şöyle ki azîz ve celîl olan Allah [ﷻ] **öldürmüş-** 159
tünüz buyurmuş, halbuki o adamı bir kişi öldürmüştü. Yine O, **Allah gizlemeye çalıştığınız husûsu ortaya çıkaracaktır**, demiş, oysaki cinayeti tek kişi olan kâtil gizlemişti. Bundan dolayıdır ki biz, "Âyeti umûm lafzının kullanılmasıyla umûma veya husûs lafzının kullanılmasıyla husûsa hamletmeyip, delil ve burhanın bulunmasına bağlı olarak hüküm veririz" dedik. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

359 el-Bakara 2/67.

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

73. "Bunun üzerine, "Öldürülen adama kesilen sığırın bir parçasıyla vurun!" dedik. İşte Allah, bunun gibi ölüleri de diriltir ve düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini gösterir."

Bunun üzerine, "Öldürülen adama kesilen sığırın bir parçasıyla vurun!" dedik. Denildi ki hayvanın sağ butuyla. Fakat bu, Allah'tan bir nakil gelmeden bilinemez, ancak kitaptaki bilgiye göre **sığırın bir parçasıyla** denebilir.

İşte Allah bunun gibi ölüleri diriltir. Yani sığırın bir parçasının ölüye vurulması örneğinde olduğu gibi Allah insanların tasavvur edemeyecekleri yöntemle ölüleri diriltir. "Rüzgârları gönderip de bulutu harekete geçirmesini sağlayan Allah'tır. Biz onu ölü bir bölgeye göndeririz de ölümünden sonra toprağı canlandırırız. Ölülerin diriltilmesi de buna benzemektedir"[360] meâlindeki ilâhî beyan da bunun gibidir. Cenâb-ı Hak ölü durumunda bulunan toprağa gökten indirilen su ile hayat verdiği gibi insanların tahmin ve tasavvur edemeyeceği bir yöntemle ölüleri de diriltip tekrar hayata kavuşturur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Allah Teâlâ'nın İsrâiloğulları'ndan öldürülen kişinin diriltmesinin bir sebebi de onların kıyâmet günü insanların diriltilmesi gerçeğini tam olarak kabul edememiş bulunmalarıdır, denebilir. Azîz ve celîl olan Allah, tam kanaat getirip kararlılık kazanmaları ve bu alanda zikzak çizmemeleri için öldürülen kişiyi nasıl hayata kavuşturduğunu kendilerine göstermiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ve âyetlerini gösterir. Birliğinin kanıtlarını gösterir, ölüleri diriltip ikinci hayata kavuşturmanın âyetlerini gösterir, sizden öncekilerde olduğu gibi muhtaç olduğunuz âyetleri size gösterir gibi anlamlar verilebileceği gibi şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Size âyetlerini gösterir, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin mûcizelerini; çünkü o gaybdan haber vermiştir.

160 **[§]** Risâlet alâmetlerinin (a'lamu'n-nubuvve, delâilü'n-nubuvve) en belirgini gaybdan haber vermek ve olan biteni, beşerî imkânlarla icat etme yönteminin ulaşamayacağını gösterecek tarzda haber vermektir. Bu durumda

---

360 Fâtır 35/9.

muhataplar haber veren zatın, bilgilerini Allah'tan aldığına hükmederler; zira Hz. Peygamber'in yazı yazdığı veya bir bilenin yanına gidip geldiği kaydedilmemiştir. Şu da var ki Resûlullah'ın haber verdiği husûslar öncekilerden aktarmak suretiyle gerçekleştirilmiş bulunsaydı münkirlerden her biri, onun naklettiklerine ilâve ve eksiltmeler yapabilirdi. Ne var ki Allah Teâlâ, aslında Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu bilen o kimseleri -ilâhî gazabın üzerlerine inmesine lütfu keremiyle razı olmadığından- bundan alıkoymuştur.

Düşünüp anlayasınız diye. Birliğinin kanıtlarını anlamanız ve ölüleri tekrar hayata kavuşturmaya kādir olduğunun bilincine ulaşmanız için.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً
وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ
فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَٓاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

74. "Fakat bütün bunlardan sonra kalpleriniz katılaştı, artık onlar taş gibidir, hatta ondan da serttir. Çünkü taşın öylesi vardır ki içinden ırmaklar akar, öylesi vardır ki çatlar da içinden su fışkırır. Taşların bir kısmı da Allah korkusundan yuvarlanıp aşağıya düşer. Şunu bilin ki Allah yaptığınız hiçbir şeyden habersiz değildir."

Fakat bütün bunlardan sonra kalpleriniz katılaştı, artık onlar taş gibidir, hatta ondan da serttir. Allah Teâlâ İsrâiloğulları'nın kalplerini taş örneğiyle anlatmış, onları katılık ve aşırı derecede sertlikleri açısından taşa benzetmiş, hatta ondan da sert olduğunu söylemiştir. Çünkü taşın öylesi vardır ki sertliği, katılığı, anlama ve düşünme vasıtalarından yoksun oluşu ve başkalarına söz anlatma yeteneğinden mahrum bulunuşuna rağmen Allah'a boyun eğip korkusundan parçalanır, şu âyet-i kerîmelerde işaret edildiği üzere: "Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirmiş olsaydık onu Allah korkusundan paramparça olmuş görürdün"[361], "Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça haline getirdi"[362]. O, kâfirin kalbine gelince, anlama ve düşünme vasıtalarının mevcudiyetine ve benimseme yeteneğinin enginliğine rağmen yumuşayıp Rabb'ine boyun eğmez.

---

361 el-Haşr 59/21.

362 el-A'râf 7/143.

Yine azîz ve celîl olan Allah, kıyâmetin kopuş dehşetinin karşısında dağların yumuşayıp boyun eğeceğini, “Dağların atılmış renkli yüne benzeyeceği gün”[363]
161 meâlindeki beyanıyla haber vermiştir. [§] Kâfirin kalbi ise ebediyen yumuşamaz. Bir de şöyle söylenebîlir: Azîz ve celîl olan Allah sert ve katı oluşlarına rağmen taştan oluşan dağlarda yaratıklar için faydalanma vesileleri yaratmıştır, öyle ki dağdan nehirler çıkar, sular fışkırır. Kâfirin kalbi ise imkân ve yeteneklerine rağmen kimseye fayda sağlamaz. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.*

Kâfirlerin kalplerinin, demir ve tunç gibi diğer sert cisimlere değil de taşlara benzetilmesinin hikmetine gelince *-nihaî gerçeği bilen Allah’tır ya-* ateş demiri yumuşatır, tuncu da, hatta ikisinden de kap kaçak yapılır. Taşı ise ne ateş ne de başka bir şey yumuşatabilir. Bundan dolayı kâfirin kalbi taşa benzetilmiştir. Bu ilâhî beyan *-nihaî gerçeği bilen Allah’tır ya-* Cenâb-ı Hakk’ın iman etmeyeceğini bildiği zümreler hakkındadır.

Şunu da bilin ki Allah yaptığınız hiçbir şeyden habersiz değildir, bu ilâhî beyan muhataplarına yönelik en ileri derecede bir tehdit ve öğüt özelliği taşımaktadır, yaptıklarını bildiğini kendilerine hatırlatması yoluyla.

اَفَتَطْمَعُونَ اَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75. “Onların siz müminlere inanacaklarını mı umuyorsunuz? Halbuki kendilerinden bir grup Allah’ın kelâmını işitip akılları aldıktan sonra bile bile onu tahrif ediyordu.”

Onların siz müminlere inanacaklarını mı sanıyorsunuz? Denildi ki âyet umûm ifade eden bir hitap gibi görünüyorsa da kastedilen husûs olup o da Resûlullah’tır (s.a.). Tefsir ehlinin çoğu bu kanaattedir. Bir de şöyle denildi: Umûm ifade eden bir hitap şeklini taşıyan bu âyetin hedefi Hz. Peygamber ve ashâbından oluşmak üzere yine umûmdur. Âyet, söz konusu ettiği kimselerin iman edeceğine ümit bağlanılmamasını talep etme konumunda olup sanki Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Onların imanına ümit bağlamayın, tıpkı şu âyetlerdeki üslûpta olduğu gibi: “Resûlum! Hakkında azap hükmü kesinleşmiş

---

363 el-Kāria 101/5.

olan ve ateşin içinde bulunan kişiyi sen mi kurtaracaksın!"[364], [§] yani kurtara- 162
mazsın; "Sağırlara sen mi işittireceksin!"[365], yani işittiremezsin.

Halbuki onlardan bir grup Allah'ın kelâmını işittikten sonra tahrif ediyordu. Birinin şöyle bir soru yöneltmesi mümkündür: Resûlullah'tan önceki dönemlerde bulunup da Allah'ın kelâmını işittikten sonra tahrif eden zümre olayında Asr-ı saâdet'teki bazı kimselerin imanından ümit kesmeyi gerektirecek ne vardı?

Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya, soruyu iki şekilde cevaplandırmak mümkündür. Birincisi, Asr-ı saâdet'teki insanlar gerçekleri "başkalarına bakarak" benimseyen (ashâb-ı taklid) kimselerdi, nitekim, "Atalarımızı belli bir dini benimsemiş bulduk, biz de onların yoluna uymaktayız"[366] meâlindeki ilâhî beyan buna işaret etmektedir. Azîz ve celîl olan Allah şunu haber vermektedir ki Resûlullah dönemindeki bazı muhataplar hayret veren mûcizeler görseler de hiçbir zaman inanmazlar, çünkü onlar taklitçi olup kesin delil ve mûcizelere ilgi göstermezler. İkincisi, bu gibiler Allahelçisi Mûsâ aleyhisselâm döneminde birçok âyeti müşahede ettikleri ve hayret verici olaylarla karşılaştıkları halde Hz. Mûsâ imanlarına ümit bağlamamıştır. Siz onların devamı sayılan berikilerin imanını nasıl umabilirsiniz? *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Yukarıdaki soruya farklı iki cevap daha vermek mümkündür. Birincisi, Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! Onların imanına ümit bağlama, çünkü onlar Allah'ın ilminde, zikrettiği kimseler gibidir. İkincisi, eskiler bunlardan daha hayırlı ve hakka daha saygılıydı. Bununla birlikte, ikna edici deliller ve iman etmeyi gerektirici kanıtlara muhatap oldukları halde inanmamışlardır. Şu halde berikilerin imanına nasıl ümit bağlarsın?

Akılları erdikten sonra onu bile bile tahrif ediyorlardı, (Tevrat'ın) Allah'tan geldiğini, Mûsâ'nın Allahelçisi ve hak peygamber olduğunu bildikleri halde.

وَاِذَا لَقُوا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ
قَالُوٓا اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَٓاجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْ
اَفَلَا تَعْقِلُونَ

364 ez-Zümer 39/19.
365 ez-Zuhruf 43/40.
366 ez-Zuhruf 43/23.

163 [§] ***76. "Münafık yahudiler, iman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'Biz de inandık' derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, 'Allah'ın size açıkladığı gerçekleri, Rabb'inizin huzurunda karşı delil olarak kullanmaları için mi onlara söylüyorsunuz, aklınızı hiç kullanmıyor musunuz?' derler."***

İman edenlerle karşılaştıkları zaman. Bu ifade ile başlayan âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğunu daha önce belirtmiştik.[367]

Birbirleriyle baş başa kaldıklarında. Bu, iki yoruma açıktır. Münafıkların bir kısmı diğerleriyle baş başa kaldığında, "Onlara şunları şunları söyler misiniz?" derler. Veya münafıklar yahudilerle baş başa kaldıklarında.

Allah'ın size açıkladığı gerçekleri onlara söyler misiniz? Denildi ki âyette geçen "fetehallâhu" (فتح الله) ifadesi Allah'ın anlattığı veya açıkladığı ya da hükmettiği demektir. Bir de buna, Tevrat'ta size lütfettiği anlamı verilmiştir. Hepsi aynı noktada birleşir.

Rabb'inizin huzurunda karşı delil olarak kullanmaları için. Yani bu adamlara itiraf etmeniz dolayısıyla. Bu ifadede "Resûlullah" kelimesinin dolaylı olarak bulunduğunu söylemek de ihtimal dâhilindedir. Buna göre Allah sanki şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'ın yanında itiraf edişinizi karşı delil olarak kullanmaları için". Aynı ilâhî beyanın, "fi rabbiküm" (فى ربّكم) yani Rabb'iniz hakkında karşı delil kullanmaları için" mânasına gelmesi de muhtemeldir, çünkü Araplar cer harflerini birbirinin yerine kullanırlar: "İnde rabbiküm, fi rabbiküm" (عند ربّكم، فى ربّكم). Bir de Rabb'inizin huzurunda, kıyâmet günü mânasına gelebilir. Bu durumda, "Allah nezdinde olan, yani Allah'tan size gelen şeyi karşı delil olarak kullanmaları" şeklinde anlam verilebilir. Ancak bu bağlamda birinin şöyle bir soru yöneltmesi mümkündür: "Rabb'inizin nezdinde karşı delil kullanma"yı zikretmenin ne mânası var, zaten kıyâmet gününde bu tür işler sadece O'nun nezdinde gerçekleşir ve yapılacak fikrî tartışmalar sadece Allah'ın katında bulunan ile, yani O'nun katından gelen ile vuku bulur? Buna şöyle cevap verilebilir: Bu yöntem gerçeği daha iyi ortaya çıkarır ve önceki ikrarlarını gizleme teşebbüsü başarılı olmaz. Bu sebepledir ki böyle bir itiraf kendilerince menedilmişti, yani münafık yahudiler yandaşlarına, müminlerin yanında İslâm dininin gerçekliğini dile getirmek ve Tevrat'ta yer alan Resûlullah'ın niteliklerini söylemelerini yasaklıyorlardı.

164 [§] **Aklınızı hiç kullanmıyor musunuz?** Bu yaptığınızın sizin aleyhinizde olmak üzere onlar için bir kanıt teşkil ettiğini anlamıyor musunuz? Siz ki

---

367 bk. el-Bakara 2/14 tefsiri.

onun hak peygamber olduğunu itiraf etmekte, niteliklerini anlatmakta, fakat kendisine biat etmemektesiniz. “Onun hak olduğunu anlamıyor musunuz?” mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

اَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

77. “Bilmiyorlar mı ki Allah gizlediklerine de açıkladıkları her şeye de vâkıftır.”

Bilmiyorlar mı ki Allah gizlediklerine de açıkladıkları her şeye de vâkıftır. Şöyle denildi: **Gizlediklerine** de, baş başa kalınca gizlice dile getirdikleri Muhammed’e (s.a.) yönelik inkâr ve yalanlamaya. **Açıkladıklarına da**, ashâbına yönelik tasdik ve iman gösterisine de. Gizledikleri bazı nitelikleri ve Tevrat’ta yer alıp açıkladıkları diğer nitelikleri mânasının yanında şu yorum da muhtemeldir: Yahudi âlimlerinin Tevrat’ta yer alan nitelikleri ortaya çıkarmayı gizlice yasaklamaları ve münafık yahudilerinin müminlere açıkladıkları Resûl-i Ekrem’e ait nitelikler. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78. “İçlerinden bazıları, okuma yazması bulunmayan avam tabakası olup kitap (Tevrat) ***hakkında bildikleri şeyler kuruntulardan ibarettir, onlar sadece zan ve tahminde bulunabilirler.”***

İçlerinden bazıları, okuma yazması bulunmayan avam tabakası olup bilmezler. Yani yahudilerden bazıları vardır ki Tevrat’ı okuyamaz; bunların yegâne bilgileri âlimleri ile dinî liderlerinin anlattıklarından ibarettir. Ümmî yazamayan ve yazılı şeyi okuyamayan kimsedir. Fakat böylesi yazılı şeye dayanmadan ezberinden okuyabilir, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gibi; o, “Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle yazabilirdin”[368] meâlindeki beyanın da ifade ettiği üzere yazı yazamıyor ve yazılı şeyi okuyamıyordu. Ümmî yazamayan, yazıdan veya ezberden okuyamayan kimsedir de denilmiştir.

[§] Sadece kuruntular. Âyette geçen “emânî” (امانى) kelimesi İbn Abbâs’ın 165
kanaatine göre nakledilen asılsız sözlerdir. Bazılarına göre ise yalan mânasına

368 el-Ankebût 29/48.

gelir[369]. Kisâî[370] ise emânî kelimesine okuyuş anlamı vermiştir, "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki vahiyleri okuduğunda şeytan onun okuyuşuna (ümniyye) bir şeyler katmaya kalkışmasın"[371] meâlindeki âyette olduğu gibi.

Onlar sadece bir zanda bulunurlar. Yani onlar sadece zan içinde olup kesinliğe ulaşamazlar. Buradaki temel mâna şudur: Onlar kitap ilmine vâkıf değillerdir, kendilerinde mevcut olan sadece nefsin arzu ve şehvetleridir, "Ne sizin kuruntularınız ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntuları!"[372] meâlindeki âyette olduğu üzere.

فَوَيْلٌ لِلَّذٖينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِاَيْدٖيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهٖ ثَمَنًا قَلٖيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدٖيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Kendi elleriyle kitap yazıp, sonra az bir değer karşılığında, 'Bu, Allah katındandır' diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline, kazandıkları dünyalık yüzünden vay haline onların!"

Kendi elleriyle kitap yazanlar. Bu beyanda yer alan "veyl" (ويل) kelimesi için şiddet mânası verilmiş veya cehennemdeki bir vâdinin adıdır denilmiştir. Şöyle de düşünülmüştür: "Veyl" (ويل) üzüntü çekilip ah vah edilen her türlü olaydır, Arap, "Şu olay sebebiyle vay falanın başına gelene!" der.

Elleriyle kitap yazıp. Bu iki şekilde yorumlanabilir: **Yazanlar**, Hz. Muhammed'in niteliklerini Tevrat'tan silip kaldıranlar (Tevrat nüshalarını bu şekilde yazanlar). Bir de **yazanlar**, yani niteliklerinin aksini icat edip yazanlar. **Sonra da, Bu, Allah katındandır derler**. Bu muhtevadaki "yazım" gerçeğin aksinin kayıt ve ispatı demektir, "İşte onlar, Allah'ın imanı kalplerine yazıp yerleştirdiği kimselerdir"[373] beyanında olduğu gibi. Burada tesbit edilen, aslının öyle olduğu zannedilmesi için Tevrat'a eklenen ibarelerdir.

---

369 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 375.

370 Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) lügat, nahiv ve kırâat ilminde imam. Dönemindeki edebiyat âlimleriyle olan münasebetleri meşhurdur. Çok sayıda eseri vardır (bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 72-73; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 403; İbnu'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 256-274).

371 el-Hac 22/52.

372 en-Nisâ 4/123.

373 el-Mucâdile 58/22.

Az bir değer karşılığında. Bunun anlamını daha önce kaydetmiştik[374].

[§] Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline, kazandıkları dünyalık 166
yüzünden vay haline onların! Sözü edilen kimselere üç şey yüzünden üç defa teessüf edilmiştir. İlki Resûlullah'ın niteliği için yeni bir metin icat ederek doğru olanı yok edip değiştirmeleri. İkincisi, bu, Allah katındandır demeleri. Üçüncüsü, kazandıkları dünyalık yüzünden vay haline onların, yani yeme içme imkânları ve hediyeleri.

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ
عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ
﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطٖيٓـَٔتُهُ فَاُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾

80. "Onlar, 'Sayılı birkaç gün dışında bize cehennem ateşi dokunmayacaktır' dediler. De ki: Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah asla sözünden caymaz- yoksa O'na bilmediğiniz şeyleri mi isnat ediyorsunuz?"

81. "Öyle değil, kötülük işleyip de günahı kendisini çepeçevre kuşatan kimse … Evet, böyleleri cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."

Onlar, "Sayılı birkaç gün dışında bize cehennem ateşi dokunmayacaktır" dediler. Tefsir ve kelâm âlimleri bu âyette zikredilen sayılı günleri İsrâiloğulları'nın buzağıya tapındıkları gün diye yorumlamakta ittifak etmiştir. Ancak iki sebeple bu, mâkul görünmemektedir. Birincisi, bu sözü söyleyenlerin kendileri buzağıya tapınmamış, o fiili ataları işlemiştir. Şu halde beyanın içeriğini beriki yahudilere hamletmek mâkul değildir. İkincisi, âyetin muhtevası buzağıya tapınan atalarına izâfe edilse yine isabetli görünmez. Zira onlar söz konusu fiilden tövbe edip dönüş yapmışlardır. Tövbeden ve Allah'a ibadete dönüşten sonra buzağıya tapınma sebebiyle azap uygulaması yine isabetli değildir. Nitekim, "Küfür ve inkâr yolunu tutanlara söyle: Vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[375] meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

374 bk. el-Bakara 2/16 tefsiri.

375 el-Enfâl 8/38.

Şu halde "sayılı birkaç gün" İsrâiloğulları'nın ömürlerinde Allah'a âsi oldukları günlerle yorumlanmalıdır. Onların böyle demelerinin sebebi azaplandırmanın isyan ve günahın kapladığı zaman kadar süreceğini zannetmeleri veya cehennemde ebedî kalmayı kabul etmemeleri yahut da kendilerini, Allah'ın onlar adına haber verdiği gibi görmeleriydi: "Cennete yahudi veya hıristiyan olandan başkası girmeyecektir"[376], "Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"[377]. Onlar şöyle demektedir: Biz sonsuza kadar azaba mâruz bırakılmayız, sadece babanın oğluna yahut sevenin sevdiğine uyguladığı disiplin gibi muamele görürüz; böylesi oğlunu veya sevdiğini kısa bir süre cezalandırır, sonra ondan razı olup cennete koyar.

167 [§] Ne var ki küfrün cezası ebedî olup cehennemde kalış belli bir vakte bağlı değildir, benzer şekilde imanın da mükâfatı ebedî olup belli bir zamanla sınırlı değildir. Çünkü bir dini benimseyen kimse belirli bir süre için değil, ona ebedî olarak inanıp bağlanır. Buna paralel olarak ceza veya mükâfatı da süresiz ve ebedî olur. Buna mukabil müslümanlardan birinin nefsânî arzuların baskısı altında işlediği günah zamana bağlı olup kişi tarafından terkedilir. Böylesi cezaya çarptırılırsa işlediği günahın süresi kadar olur, çünkü o, günah fiilini ebediyet kaydıyla işlemiş değildir. Bu sebeple inanca ve fiile dayalı günahlar statü bakımından farklılık arzetmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

De ki: Allah katından bir söz mü aldınız, ki Allah asla sözünden caymaz. Şöyle bir yorum yapılabilir: Sonsuz olarak değil de sayılı günler süresince azap edileceğinize dair Allah'tan bir haber mi aldınız? Şayet böyle bir şey varsa şüphe yok ki O, sözünden caymaz. İkincisi, Allah katından bir söz mü aldınız? Yani Allah katında, mukabilinde size cenneti vaad ettiği sâlih amelleriniz mi var? Şüphesiz Allah sözünden caymaz. Fakat siz bunların hiçbirine sahip değilsiniz: Size azap uygulamayacağına dair ne Allah'tan gelen bir haber var, ne de karşılığında cennet vaad ettiği sâlih amelleriniz.

Yoksa bilmediğiniz şeyleri mi Allah'a isnat ediyorsunuz? Öyle değil, kötülük işleyip de günahı kendisini çepeçevre kuşatan kimse ... [Evet, böyleleri cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır]. Bu ifade azîz ve celîl olan Allah tarafından, söyledikleri söz sebebiyle İsrâiloğulları'na yönelik bir yalanlamadır. Bir bakıma Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'a isnat ediyorsunuz. Görmez misin ki O, şöyle demiştir: "Öyle değil, kötülük işleyip de günahı kendisini çepeçevre kuşatan kimse". Cenâb-ı Hak

---

376 el-Bakara 2/111.

377 el-Mâide 5/18.

burada şunu kasteder: Kötülük işleyip de, yani Allah'a ortak koşup da günahı kendisini çepeçevre kuşatan kimse, şirk günahıyla ölen kimse. Evet, böyleleri cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır, orada ölmezler ve içinden çıkarılmazlar. **Kendisini kuşatan,** kalbini kuşatan diye açıklanmıştır.

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ
ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

82. "İman edip yararlı iş görenler ise cennetliktir. Onlar da orada ebedî kalacaklardır."

İman edip yararlı iş görenler. Bu muhtevayı daha önce açıklamıştık[378].

وَاِذْ اَخَذْنَا م۪يثَاقَ بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ
حُسْنًا وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَل۪يلًا مِنْكُمْ
وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

[§] ***83. "Bir zamanlar İsrâiloğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına kulluk*** 168
etmeyeceksiniz, anneye, babaya, yakınlarınıza, yetimlere ve yoksullara iyilik edeceksiniz' diye söz almış, 'İnsanlara güzel şeyler söyleyin, namaz kılın, zekât verin' diye de emretmiştik. Sonra pek azınız hariç sözünüzden döndünüz, hâlâ da yüz çevirmektesiniz."

Bir zamanlar İsrâiloğulları'ndan söz almıştık. Allah'a verilen sözün (ahid, mîsâk) yaratılış ve fıtrat ahdi, bir de risâlet ve nübüvvet ahdi olmak üzere iki şekilde olduğunu daha önce anlatmıştık[379].

Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz. Bu, iki şekilde yorumlanabilir. Biri, ulûhiyyeti Allah'tan başkasına nispet etmeyeceksiniz. Diğer bir yorum da bizzat ibadetin kastedilmiş olmasıdır. Yani Allah'tan başkasına, put vb. şeylere ibadet etmeyeceksiniz.

---

378 bk. el-Bakara 2/25 tefsiri.

379 bk. el-Bakara 2/27, 63 tefsiri.

Anneye, babaya iyilik edeceksiniz. Onlara karşı itaatkâr, şefkatli ve nazik davranmak, üzerlerine kanat germek, yumuşak ve alçak sesle konuşmak suretiyle, şu ilâhî beyanlarda işaret edildiği üzere: "Kendilerine 'of bile deme, azarlamayıp münasip söz söyle. Hissedeceğin şefkatin ürünü olarak üzerlerine tevazu kanadı ger!"[380], "Onlara bu dünyada iyi davran."[381]

Denilirse ki iyilik yapmayı (ihsan) emretmek insanlar arasında gereklilik ifade eden bir görev değil, üstüne vazife olmayan bir lütuf olarak algılanır. Evet, öyle. Ancak "ihsan" (احسان) kavramı bazan güzel ve "hasen" (حسن), yani meşru olan fiilin bizzat kendisi konumunda da kullanılır. Meselâ, "Allah'ın rahmeti iyi ve güzel davrananlara (muhsin olanlara) yakındır"[382] meâlindeki âyette durum böyledir. Burada sözü edilen "muhsinîn" (محسنين), Allah Teâlâ'ya iyilik yaptıklarından değil, güzel ve meşru olan amelleri yaptıklarından ötürü rahmete hak kazanmışlardır. Güzel olan fiili yapmak herkes için gerekli bir farzdır. İkincisi, anneye babaya iyilikte bulunmanın, Allah'ın insanlar üzerindeki haklarından biri olabilir. Allah'ın hakkı ise yerine getirilmesi gereken bir farzdır. Hısım ve akraba ilişkilerini sürdürmek ve onların ihtiyaç duyduğu harcamaları yapmak da aynı şekilde yerine getirilmesi gerekli olan bir görevdir[383].

169 [§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin bu kısmı, Şâfiî'nin, "Anne babadan başkasına nafaka ödemek farz değildir" şeklindeki görüşünü çürütmektedir. Şöyle ki anne ve babalar için yakınlık (karâbet) kavramı "zi'l-kurbâ" (ذى القربى) kullanılmaz ve onlar bu kavram ile nitelendirilmez. (Âyette anne baba anıldıktan sonra bu kavramın kullanılması) Cenâb-ı Hakk'ın bununla anne babadan başkasını kastettiğini göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Yetimlere ve yoksullara. Bu ifadedeki harcamanın hem nafile hem de farz olanı içine alması ihtimal dâhilindedir.

İnsanlara güzel şeyler söyleyin. Birkaç mânaya gelme ihtimali vardır. Biri, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin hak peygamber oluşunu ve niteliklerini gizlemeyip söyleyin. Diğeri, Allah'tan başka tanrı bulunmadığına tanıklık etmeye davettir. Hepsinin, her şeyin ve her sözün kastedilmesi de ihtimal dâhilindedir, yani daima güzel ve doğru olanı söyleyin. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

380 el-İsrâ 17/23-24.

381 Lukmân 31/15.

382 el-A'râf 7/56.

383 Fazla bilgi için bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 33a.

Namaz kılın. Namazı tasdik edip benimseme mânasına gelebileceği gibi, vakti içinde rükûu, secdesi ve huşûunu tam olarak yerine getirmek suretiyle eda etmek anlamına da gelir. Bir de şu mânaya alınabilir: Öyle bir hal içinde bulunun ki o sizin için namaz, dua ve mânevî arınma vesilesi olsun.

Zekât verin. Namaz için zikrettiğimiz husûslara bunun da ihtimali vardır.

Sonra pek azınız hariç sözünüzden döndünüz, hâlâ da yüz çevirmektesiniz. Âyetin mânası açıktır.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ اَنْفُسَكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾

84. "Yine birbirinizin kanını dökmeyeceğinize ve birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacağınıza dair sizden kesin söz almıştık. Siz bu antlaşmayı kabul etmiştiniz ve hâlâ da etmektesiniz."

Yine sizden kesin söz almıştık. Mîsâk ve ahd kavramlarını daha önce birden fazla yerde anlatmıştık.

Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize. İki şekilde yorumlanabilir. Yani başkasının kanını dökmeyeceksiniz, aksi takdirde o da sizin kanınızı döker,
[§] dolayısıyla kendi kanınızı dökmüş gibi olursunuz. Bir de bir kısmınız di- **170**
ğerinin kanını dökmeyecek mânası verilebilir, "Evlere girdiğinizde kendinize selâm verin"[384] beyanında olduğu gibi, yani bir kısmınız diğerine selâm versin. Âyette ahdini bozma eylemi -atalarında gerçekleşmiş olduğu halde- Asr-ı saâdet'teki yahudilere iki sebeple nispet edilmiştir. Birincisi, sonraki yahudilerin atalarının eylemine rıza göstermeleri. İkincisi, "Atalarımızı belli bir dine mensup olarak bulduk, biz de onların izlediği yolu takip ederiz"[385] demeleri.

Birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacağınıza. Bu da iki şekilde yorumlanabilir: Bir kısmınız diğerini çıkarmasın. Bir de başkalarını yurtlarından çıkarmayın ki siz de yurdunuzdan çıkarılmış olmayasınız, birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, ilâhî beyanında anlattığımız üzere. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

384 en-Nûr 24/61.

385 ez-Zuhruf 43/22.

Siz bu antlaşmayı kabul etmiştiniz ve hâlâ da etmektesiniz, ahdi ve mîsâkı kabul etmiştiniz ve Tevrat'ta bulunduğuna da şahitlik etmektesiniz, şeklinde anlam vermek mümkündür.

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰۤؤُلَۤاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ
دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَاْتُوكُمْ اُسَارٰى
تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ
وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَۤاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِى
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

85. "Buna rağmen siz, evet siz birbirinizi öldürüyor, içinizden bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, onlara karşı zulüm ve düşmanlık hisleriyle yardımlaşıyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size yasaklandığı halde esir olarak geldikleri takdirde esir mübadelesi yoluyla kendilerini düşmana teslim ediyorsunuz[386]. Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında zilletten ibarettir. Kıyâmet gününde ise böyleleri en şiddetli azaba sevkedileceklerdir. Allah yaptıklarınızdan asla habersiz değildir."

Buna rağmen siz, evet siz, yani ey o kimseler ki, **birbirinizi öldürüyor, içinizden bir zümreyi yurtlarından çıkarıyorsunuz.** Bir önceki âyetin, "Birbirinizin kanını dökmeyecek ve birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacaksınız" meâlindeki kısmında zikrettiğim iki yorum gibi açıklanması mümkündür.

Onlara karşı zulüm ve düşmanlık hisleriyle yardımlaşıyorsunuz. Yani
171 çıkarılmaları konusunda birbirinize destek veriyorsunuz, [§] bu ise açık bir
zulüm ve düşmanca bir davranıştır. **Onları yurtlarından çıkarmak size yasaklandığı halde.** Yani onları yurtlarından çıkarmak size haram kılınmıştı.

Esir olarak size geldikleri takdirde. Âyetin bu kısmı düzenlemede her ne kadar sonra ise de mâna bakımından önceki âyetle bağlantılı olarak düşünül-

---

[386] Müellifin anlayışına uygun düşmeyen bu tercüme âyetin bağlamıyla uyum içinde görülerek tercih edilmiştir.

melidir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: “Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza ve esir olarak size geldikleri takdirde fidye karşılığında onları kurtaracağınıza [sizden söz almıştık]”.

Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Esir mübadelesine inanmış, yurtlarından çıkarmayı ve kan dökmeyi ise inkâr etmişlerdi. Başka bir ihtimale göre Tevrat’ta bulunan hüküm ve haberlerin bir kısmına inanmış, arzularına uygun düşmediği için Hz. Muhammed’in (s.a.) niteliklerini inkâr etmişlerdi. Bir de kendilerinden olup başkalarının eline düşen esirleri fidye karşılığında kurtarmış, fakat başkalarının kadın ve çocuklarını esir statüsünde tutmuşlardı.

Sizden bunu yapanın cezası dünya hayatında zilletten ibarettir. Denildi ki dünyadaki zilletleri Nadîroğulları’nın yurtlarından çıkarılıp Şam’a sürülmesidir. Bir de Kurayzaoğulları ile savaşmak, kadın ve çocuklarını esir almaktır, denilmiştir; bu onlarla müslümanlar arasında ortaya çıkan bir savaş hali münasebetiyle gerçekleşmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.* **Sizden bunu yapanın cezası dünyada zilletten ibarettir.** Fakat dünyada buna müstahak olmuşlarsa da cezaya çarptırılmazlar, âhirette ise azabın en şiddetlisine sevkedilirler, “Sakın Allah’ın, zâlimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma! Ancak O, böylelerini korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor”[387] beyanında olduğu gibi.

Allah yaptıklarınızdan asla habersiz değildir. Bu bir tehdit ifadesi olup açıklamasını daha önce yapmıştık[388].

أُولٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ
الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٨٦﴾

86. “Onlar, âhirete karşılık dünya hayatını satın almış kimselerdir. Böylelerinin azabı hafifletilmeyecek, kendilerine yardım da edilmeyecektir.”

Onlar, âhirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır. Muhtemeldir ki bunlar peygamber olarak ortaya çıkışından önce -nitelikleri kitaplarında yer aldığı için- Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iman etmiş, fakat arzu-

---

387 İbrâhîm 14/42.

388 bk. el-Bakara 2/74 tefsiri.

172 larının aksine zuhur edince onu inkâr etmeye kalkışmışlardı. [§] İşte âhirete karşılık dünya hayatını satın almak bundan ibarettir. Hz. Muhammed'e inanmadan başlangıçta dalâleti hidâyete ve dünya hayatını âhirete tercih etme anlamı da ihtimal dâhilindedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِه۪ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِۜ اَفَكُلَّمَا
جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْۚ فَفَر۪يقًا كَذَّبْتُمْ
وَفَر۪يقًا تَقْتُلُونَ

87. "Şu bir gerçek ki biz Mûsâ'ya kitap verdik, kendisinden sonra ardı ardına peygamberler gönderdik. Meryem oğlu Îsâ'ya da açık deliller ve mûcizeler verdik, onu Rûhulkudüs ile destekledik. Ne zaman bir Allah elçisi nefislerinizin arzu etmediği şeyleri getirmişse küstahlaşmış, resûllerin bir kısmını yalanlamış, bir kısmını da öldürmüş değil misiniz siz?"

Şu bir gerçek ki biz Mûsâ'ya kitap verdik. Yani Tevrat'ı. Âyetin bu anlama geldiği açıktır.

Kendisinden sonra ardı ardına peygamberler gönderdik. Denildi ki âyette geçen ve "kaffeynâ" (قفّينا) peşinden getirdik demektir. Bu kelime "kafv" (قفو) kökündendir. Bir peygamberin ardından diğer bir peygamber getirdik mânasına geldiği ifade edilmiştir; "Biz de onları birbiri ardından yok ettik"[389] meâlindeki âyette olduğu gibi, yani birinden sonra diğerini.

Meryem oğlu Îsâ'ya da açık deliller ve mûcizeler verdik. Burada yer alan beyyinâtın (البيّنات) "kesin deliller" anlamına geldiği ifade edilmiştir. Beyyinâtın çamurdan kuş şeklindeki topraktan yapılmış heykeli canlandırmak, ölüleri diriltmek, körü ve alacalıyı iyileştirmek, muhataplarının kendi evlerinde yedikleri ve biriktirip sonraya bıraktıkları şeyleri haber vermek gibi Îsâ'nın elinde zuhur eden mûcizeler anlamına geldiği de söylenmiştir[390]. Bazıları da beyyinâtın helâl ve haramlar demek olduğunu belirtmiştir.

389 el-Mu'minûn 23/44.
390 bk. Âl-i İmrân 3/49.

Şunun belirtilmesi gerekir ki peygamberler kendi özlerinde kesin delillere sahip olmuşlardır, bu sebeple söyledikleri her sözün bir delile ve doğruluklarını dile getiren bir beyana dayanmasına ihtiyaç duymamışlardır, çünkü bizzat kendileri birer delildi. Diğer insanlar ise kendi varlıklarıyla delil teşkil etmezler, bunun için söyledikleri her söz için doğruluklarını gösterecek bir delile [§] ve hakkı bâtıldan, doğruyu yanlıştan, gerçeği yalandan ayıracak bir delil **173**
gerekli olmuştur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Ve onu Rûhulkudüs ile destekledik. Bu terkip hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Rûhulkudüs'ün Cebrâil olduğu söylenmiştir. Aslında "kuds"ün (القدس) orijinal şekli "kuddûs"tür (القدّوس), okunuşu kolaylaştırmak için vâv harfi atılmıştır. Hz. Îsâ'nın Rûhulkudüs'le desteklenmesi Allah'ın onu günahtan uzak tutup korumasıdır, hatta şeytan herhangi bir şeyle tahrip etmek şöyle dursun kendisine hiç yaklaşamamıştır bile. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bir görüşe göre "ve onu Rûhulkudüs'le destekledik", ruh ile rûhullah ile demektir. Îsâ'nın ruhunun azîz ve celîl olan Allah'a izâfeti, Îsâ'yı yüceltip üstünlüğünü vurgulamak anlamına gelir. Bunun izahı şöyledir ki Allah'a nispet edilen her cüzî şey, o şeyin saygınlık ve üstünlüğünü gösterme hedefine yöneliktir; meselâ Hz. Mûsâ için, "kelîmullah", Îsâ için, "rûhullah" ve İbrâhim için, "halîlullah" denilmesi gibi ki bunlar saygınlık ve üstünlük ifade eder. Buna mukabil küllî şeyin O'na izâfe edilmesi O'nu yüceltme ve tenzih etme hedefini gözetir, "göklerin ve yerin Rabb'i" gibi[391].

Ne zaman bir Allah elçisi nefislerinizin arzu etmediği şeyleri getirmişse küstahlaşmış, resûllerin bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmüş değil misiniz siz? Âyetin zâhirine bakılırsa İsrâiloğulları resûllerin bir kısmını yalanlamış, bir kısmını da öldürmüştür. Bazı âlimler, "Biz mutlaka resûllerimize zafer vereceğiz"[392], "Onlar, evet onlar mutlaka muzaffer kılınacaklardır"[393] meâlindeki âyetlere dayanarak İsrâiloğulları'nın resûlleri değil, nebileri öldürdüklerini söyler. Çünkü Allah bu beyanlarında resûllerine yardım edeceğini ifade etmiştir, Allah'ın yardım ettiği kimse öldürülemez. Bazıları da İsrâiloğulları'nın [§] hem resûlleri hem de nebileri öldürdükleri ka- **174**
naatini taşır[394]. Biz deriz ki, "Biz mutlaka resûllerimize zafer vereceğiz" beyanı resûllerden biri hakkında gerçekleşirken diğeri hakkında gerçekleşmeyebilir. Allah'ın zafer verdiği kimse öldürülemez. Yahut sözü edilen zafer ve yardım delil ve mûcizeler yoluyla gerçekleşmiştir.

---

391 Bu âyet için meselâ bk. er-Ra'd 13/165; el-İsrâ 17/102; el-Kehf 18/14.

392 el-Mu'min 40/51.

393 es-Sâffât 37/172.

394 Bu konu için bk. el-Bakara 2/61 tefsiri.

[Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Dair Delil]

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Muhammed'in (en üst mertebedeki salât ve selâm ona olsun!) risâlet ve nübüvvetinin kanıtlanması bulunmaktadır, çünkü o, İsrâiloğulları'nın bazı resûlleri yalanlayıp bazılarını öldürdüklerini haber vermiş, onlar da buna itiraz etmemiştir. İsrâiloğulları Hz. Muhammed'in resûl olup söylediklerine Allah sayesinde muttali bulunduğunu bilmeselerdi susma yolunu tercih etmezlerdi.

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ

88. "Onlar, "Kalplerimiz perdelidir" dediler. Gerçek şu ki Allah, küfürleri yüzünden kendilerine lânet etmiştir. Artık onlar çok az inanırlar."

Onlar, "Kalplerimiz perdelidir" dediler. Yani perdelerin altında olup üzerinde örtü vardır, senin söylediklerini anlamıyor, dile getirdiklerine nüfuz edemiyoruz. İsrâiloğulları duydukları şeylerden hoşlanmadıkları için kendilerine hitap edilemeyeceğini iddia ediyorlar. Cenâb-ı Hak, **gerçek şu ki Allah onlara lânet etmiştir.** meâlindeki beyanıyla iddia sahiplerini yalanlamıştır. **Lânet etmiştir.** Yani inkârları, azgınlıkları, Resûlullah'ı yalanlama noktasında ellerinden geleni yapmaları ve ona karşı sürekli direniş göstermeleri yüzünden rahmetinden uzaklaştırmıştır. Aslında onların zihnî kapasiteleri iddia ettikleri gibi söylenenleri anlamayacak bir konumda bulunmuyordu. Ancak tefekkür ve istidlâli isteyerek terkettikleri için bu duruma düşmüşlerdir.

Kalplerimiz perdelidir. Bu beyan hakkında şöyle bir yorum da yapılmıştır: Kalplerimiz söylenen ve öne sürülen şeyleri anlayıp kavrayacak yerler gi-
175 bidir, ne var ki [§] senin söylediklerini anlayıp kavrayamıyoruz, onlar doğru ve yerinde olsaydı anlar kavrardık. Yahudiler bu sözleriyle Resûlullah'ın tebliğ ettiği şeyleri kökünden çürüttüklerini sanıyorlardı. Bu, Hz. Şuayb'a kavminin söylediği söze benzemektedir: "Senin söylediklerinin çoğunu alamıyoruz"[395].

Artık onlar çok az inanırlar. İki şekilde yorumlanmıştır. Biri, Tevrat'ın muhtevasından az bir kısma inanırlar, çünkü Hz. Muhammed'in niteliklerini bilmişler, tahrif ederek inanmamışlardır. Bir de şöyle denilmiştir: Onlardan küçük bir kesim peygamberlere inanmışlardır.

---

395 Hûd 11/91.

وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ
قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مَا عَرَفُوا
كَفَرُوا بِه۪ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٨٩﴾

89. "Allah katından ellerindeki vahyi doğrulayan bir kitap gelince -ki daha önce inkârcılara karşı [böyle bir kitapla] ***sürekli zafer talep ediyorlardı- evet, geleceğini bildikleri şey karşılarına dikilince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun!"***

Allah katından ellerindeki vahyi doğrulayan bir kitap gelince. Bu kitabın yanlarındaki kitapla çatışma değil uyum içinde bulunduğunu bilmeselerdi karşı tavır alır ve bu nuru söndürüp ortadan kaldırmaya gayret gösterirlerdi. Gerçekte teşebbüse geçmeyip herhangi bir eyleme girişmemeleri, onun, ellerindeki Tevrat'la uyum içinde bulunduğu gerçeğine ulaştıklarını gösterir. Bunda ise Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetinin işareti bulunmaktadır.

Halbuki daha önce inkârcılara karşı [böyle bir kitapla] **sürekli zafer talep ediyorlardı.** Buradaki "yesteftihûne" (يستفتحون) yardım ve zafer bekliyorlardı, demektir. **İnkârcılara karşı.** Yani Muhammed'in (s.a.) peygamber olarak görevlendirilmesinden önce. Şöyle diyorlardı: Allahım! Göndereceğin peygamber hürmetine bize zafer ver! Fakat sözü edilen peygamber kendi arzu ve istekleri doğrultusunda gelmeyince onu inkâr ettiler. **Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun!**

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِه۪ٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ
يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ فَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى
غَضَبٍ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٩٠﴾

[§] ***90. "Allah'ın, kullarından dilediği kimseye lütfuyla vahiy indirmesi-*** 176
ni kıskandıkları için gönderdiği kitabı inkâr etmeleri, evet bu bedel ile kendilerini satıp harcamaları ne kadar kötüdür! Onlar böylece gazap üstüne gazaba müstahak olmuşlardır. Küfür ve inkâr yoluna saplananlar için zillet verici bir azap vardır."

Gönderdiği kitabı inkâr etmeleri, evet bu bedel ile kendilerini satıp harcamaları ne kadar kötüdür! Allah buyuruyor ki kurtuluşlarına vesile olan şeyi verip mahvolmalarına götürecek şeyi satın almışlardır. Şöyle ki onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme, özelliklerini kitaplarında buldukları için gelişinden önce iman etmişlerdi, bu onların âhiretteki kurtuluş vesilesiydi. Fakat fiilen gelişinden sonra onu inkâr ettiler, bu da mahvolmaları ve harcanmalarıydı. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Şöyle de denilmiştir: **O bedel ile kendilerini satıp harcamaları ne kadar kötüdür.** Âhiret azabının eşlik ettiği dünyanın geçici ve basit menfaati bedeli ile.

Bağyen (بغيا)**.** Kıskandıkları için, diye yorumlanmıştır; şunun için ki yahudiler Muhammed'in (s.a.), tabi oldukları Ya'kūb'un (İsrail) neslinden gelmesini istiyorlardı. Fakat Araplar'ın atası olan İsmâil'in neslinden gelince kıskançlıkları yüzünden onu inkâr edip niteliklerini gizlemişlerdir. **Allah'ın, kullarından dilediği kimseye lütfuyla vahiy indirmesi.** Yani Muhammed'e (s.a.) nübüvvet verip kitap indirmesi. Bir de "bağyen" kelimesi (بغياً), "zulmen" (ظلماً) diye yorumlanmıştır. İsrâiloğulları Muhammed'i (s.a.) inkâr edip yalanlamak suretiyle kendilerine zulmetmişlerdir. "Fe-bâû" (فباؤا), yani müstahak oldular, mânasını daha önce anlatmıştık[396].

Gazap üstüne gazaba. İki şekilde yorumlanabilir: Denildi ki Îsâ aleyhisselâmı ve getirdiği mesajı inkâr etmeleri yüzünden Allah'tan gelen gazabın üstüne Muhammed sallahu aleyhi ve sellemi de inkâr etmeleri yüzünden ikinci bir gazaba müstahak olmuşlardır. Bir de lânet üzerine lânete müstahak olmalarının sebebi isyan üstüne isyan etmeleri ve günah üstüne günah işlemeleridir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا
وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ
اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

177 [§] ***91. "Onlara, 'Allah'ın indirdiği kitaba iman edin' denildiği zaman, 'Biz sadece kendimize indirilene inanırız' diye cevap verir ve onun dışındaki vahyi inkâr ederler. Halbuki o, ellerindeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelen hak bir kitaptır. De ki: Gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın gönderdiği peygamberleri neden öldürdünüz?"***

396 bk. el-Bakara 2/61 tefsiri.

Onlara, Allah'ın indirdiği kitaba iman edin denildiği zaman. Yani Muhammed'e (s.a.) indirilen Kur'ân'a. **Biz sadece kendimize indirilene inanırız derler.** Yani Tevrat'a. Aslında onlar Tevrat'a da inanmış değillerdi, çünkü inanmış olsalardı bu imanın içinde Muhammed'e, ona indirilene, bütün nebî ve resûllere ve onlara vahyedilen her şeye imanın yer alması gerekirdi. Şu sebeple ki Tevrat'ta bütün peygamberlere ve kitaplara iman emri yer almaktadır; Cenâb-ı Hak "ellerindeki kitabı doğrulayan ve onunla uyum içinde bulunan" buyurmuştur. Birbirleriyle uyum içinde olduklarına göre bunlardan birine iman etmek bütün ilâhî kitaplara iman etmek demektir.

Onun dışındaki vahyi inkâr ederler. Denildi ki Tevrat'ın dışında kalan İncil ve Furkān'ı inkâr ettiler. Bir bakıma Allah şöyle buyurmuştur: Tevrat'ın dışında kalanı hak olduğu halde inkâr ettiler; halbuki bu iki kitap (Furkān ve İncil) kendi ellerinde bulunanla uyum içinde olup muhalif değildir. **Onun dışındakini inkâr ederler.** Yani Mûsâ'dan başka Îsâ ve Muhammed'i inkâr ederler; "min verâihî" (من ورائه) buyurmuş gibi.

De ki: Gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın gönderdiği peygamberleri neden öldürdünüz? Derlerse ki peygamberleri biz öldürmedik, biz müminiz. Buna şöyle cevap verilir: Öldürme fiilini bizzat üstlenmediyseniz de kātillerin yaptığına rıza gösterip beraberliğinizi sürdürdünüz. Şu da var ki Muhammed'i (s.a.) öldürmeye defalarca teşebbüs ettiler, bu sebeple de adam öldürme (قتل) olayı kendilerine nispet edilmiştir. Şöyle de denildi: Azîz ve celîl olan Allahelçisi efendimiz Muhammed'e (s.a.) İsrâiloğulları'nın nihaî noktada mantıksız olan davranışlarını, azgınlıklarını ve kendisini yalanlamalarındaki inatlarını haber vermektedir. Şöyle ki Hz. Peygamber yahudileri kendisine ve Kur'ân'a iman etmeye davet etmiş, onlar da, **[§]** "Önceki peygamberlerin yap- 178
tıkları gibi sen de bize hissî mûcizeler ve kurban getir" diyerek cevap vermişlerdir. İşte azîz ve celîl olan Allah buyuruyor ki önceki peygamberler sözünü ettiğiniz mûcizeleri ve kurbanı atalarınıza getirmiş fakat onlar peygamberleri öldürmüştü. Cenâb-ı Hak Muhammed'e (s.a.) buyuruyor ki onlara, "Niye öldürdünüz?" diye sor; atalarınız Muhammed'den önceki peygamberleri niçin öldürmüşlerdi? Eğer, "Allah Teâlâ gökten gelecek ateşin yakacağı bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı Tevrat'ta bize emretti"[397] şeklindeki iddianızda samimi iseniz peygamberler bu söylediklerini getirmişlerdi. Peki, niçin onları öldürmüşlerdi? *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*, İsrâiloğulları, her ne kadar Hz. Muhammed'in nübüvvetinin belirgin hale gelmesi sonucu onun hak peygamber olduğunu anlamışlarsa da bu tartışma yöntemini geçmiş-

---

397 Bu meâldeki âyet için bk. Âl-i İmrân 3/183.

lerinden almışlardı. Siz, sonra gelen yahudiler, öncekilere özeniyorsunuz, hatta gözlerinizle gördüğünüz gibi elinizde haklı hiçbir delil yokken aynı mûcizeler size verilse bile özentinizden vazgeçemezsiniz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِه۪ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾

92. "Andolsun ki Mûsâ size apaçık deliller ve mûcizeler getirmişti. Sonra siz onun yokluğunda haddi aşarak buzağıyı tanrı edinmiştiniz."

Andolsun ki Mûsâ size apaçık deliller ve mûcizeler getirmişti. Âyette ge-
çen "beyyinât" (بيّنات) kelimesi, daha önce açıkladığımız üzere[398], benzeri yapı-
lamayan mûcizeler, akıllara durgunluk getiren kanıtlar ve apaçık burhanlardan
ibaret olup bunların hepsi Hz. Mûsâ'nın risâlet ve nübüvvetini desteklemek-
179 te ve tebligatının haklılığını kanıtlamakta, [§] dolayısıyla bunların Allah'tan
olduklarını göstermekteydi. Hz. Mûsâ'nın bütün bunları getirmesine rağmen
İsrâiloğulları buzağıya tapınıp onu tanrı edindiler, Allah'a karşı ise kâfir tavrını
takındılar. Cenâb-ı Hak bunları haber vermek suretiyle Peygamber'ini teselli
etmektedir. Tâ ki Resûl-i Ekrem Allah elçileri içinde yalanlanan ve inkârla kar-
şılananların ilki olduğunu zannetmesin, dolayısıyla inkârcıların yersiz söylenti
ve davranışlarından canı sıkılmasın. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardı-
mıyla mümkündür.* Bu yorum şu ilâhi beyana benzemektedir: "Peygamberle-
rin kıssalarından kalbini rahatlatan her haberi sana anlatıyoruz"[399].

وَاِذْ اَخَذْنَا م۪يثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا ف۪ي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِه۪ٓ ا۪يمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٩٣﴾

93. "Hatırlayın ki sizden sağlam bir söz almış, tepenizde yükselttiğimiz Tûr dağının altında, 'Verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın ve dinleyip itaat edin' demiştik. Onlar, 'Sözünü işittik fakat emrine isyan ettik' diye cevap verdiler. Küfür ve inkârları sebebiyle buzağı sevgisi kalplerine sindirilmişti. De ki: Eğer inanıyorsanız imanınız sizi ne kötü şeylere yöneltiyor!"

398 bk. el-Bakara 2/87 tefsiri.

399 Hûd 11/120.

Hatırlayın ki sizden sağlam bir söz almış, tepenizde yükselttiğimiz Tûr dağının altında, "Verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın …" demiştik. Daha önce bu konuda Allah'ın izniyle tatmin edici bilgi vermiştik[400].

Dinleyin. İki şekilde yorumlanabilir: "Ve'smeû" (واسمعوا) icâbet ve itaat edin. Ancak bu itaat ediş insanlar arasında kullanılabilecek bir şeydir. Azîz ve celîl olan Allah'a itaat kavramını nispet etmek câiz değildir: Allah itaat etti, denemez. Dinlemek mânasına gelen sem' (سمع) kavramının nispeti ise mümkündür, Resûlullah'ın, "semiallahu limen hamideh" (سمع الله لمن حمده) deyişi gibi[401].

Onlar, "Sözünü işittik fakat emrine isyan ettik" dediler. Ne var ki emrine isyan ettik ifadesi, işittik sözlerinin hemen ardından değil, bir süre sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü denildiğine göre İsrâiloğulları bazı müeyyideler ve hükümler içerdiklerinden Tevrat'ın mesajlarını benimsemekten çekinince Allah Teâlâ Tûr dağını tepelerine yükseltmiş, onun üzerlerine düşürülmesinden korktukları için kabul edip "itaat ettik" demişler, [§] dağ oradan uzaklaşıp 180
yerine gidince de "isyan ettik" ifadesini kullanmışlardır. Bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Ondan sonra sözünüzden döndünüz"[402]. Onların sözlerinden dönüş yapmaları bir süre sonra olmuştur.

Küfür ve inkârları sebebiyle buzağı sevgisi kalplerine sindirilmişti. Denildi ki "uşribû" (اشربوا) yani azîz ve celîl olan Allah'ı inkârları sebebiyle buzağıya tapma sevgisi kalplerine yerleştirilmişti. Bir de kendilerine buzağı sevgisi sokulmuştu (sukū') (صقع), diye de yorumlanmıştır. Nakledildiğine göre Hz. Mûsâ buzağıyı yakıp tozunu toprağını denize atınca ona olan tutkuları sebebiyle deniz suyundan içmeye başlamışlardı. Yine denildi ki buzağı yakılıp kalıntıları denize atılınca suyu yalamaya başlamış ve bu yüzden yüzleri sararmıştı. Bir de şu yorum yapılmıştır: İsrâiloğulları Tevrat'taki uygulaması çetin hükümleri görünce "buzağıya tapmak Tevrat'taki şeriatlardan kolaydır", demişlerdir. Bu yorumların hepsi buzağı sevgisinin yansımaları noktasında birleşir.

De ki: Eğer inanıyorsanız imanınız sizi ne kötü şeylere yöneltiyor! Buna şöyle mâna verilmiştir: Ey Muhammed, de ki buzağıya inanmanız sizi

---

400 bk. el-Bakara 2/63 tefsiri.

401 Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İmam namazda, 'semiallahu limen hamideh' سمع الله لمن حمده (Allah kendisine hamdedene icâbet etmiştir) dediğinde siz de, 'Allâhumme rabbenâ leke'l-hamd' اللهم ربّنا لك الحمد (Ey Rabb'im olan Allahım! Bütün övgüler sana mahsustur) deyin. Şunu bilin ki bu hamd ve senayı yaparken söyleyişi meleklerin söyleyişine denk gelen kimsenin geçmiş günahları affedilir" (Buhârî, "Ezan", 51; Müslim, "Salât", 77).

402 el-Bakara 2/64.

ne kötü şeye yöneltiyor: Azîz ve celîl olan Allah’ı inkâra. Bir de şöyle denildi: Tevrat’a imanınız sizi ne kötü şeye yöneltiyor! Çünkü siz orada niteliklerini bulduğunuz halde Muhammed’i inkâr ettiniz.

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ
فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾

94. “De ki: Allah katında âhiret hayatının mutluluğu diğer insanlara değil de size özgü ise ve bu kanaatinizde samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin!”

De ki: “Allah katında âhiret hayatının mutluluğu diğer insanlara değil de size özgü ise haydi ölümü temenni edin. Bunun açıklaması şudur ki Allah Teâlâ’nın düşmanları, şu ilâhî beyanlarla sâbit olduğu üzere “âhirette cennet bize aittir”, diyorlardı: “Cennete yahudi veya hıristiyandan başkası girmeyecektir”[403],
181 “Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru yolu bulmuş olasınız”[404], [§] “Biz Allah’ın oğulları ve sevdikleriyiz”[405]. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Peygamber’ine onlara şöyle demesini emretti: “İddia ettiğiniz gibi âhiret yurdu size aitse ve siz yine söylediğiniz gibi Allah’ın oğulları ve sevdikleri iseniz, evet bunda samimi iseniz ölümü temenni edin”. Çünkü kişinin kendi evine ve bahçesine intikal etmeyi hoş karşılamaması şöyle dursun bunu mutlaka arzu eder. Yine insan babasına, oğluna ve sevdiğine gitmeyi hiçbir zaman yadırgamaz, onların eziyet ve azabından endişe etmez, aksine onların yanında ikrâmlar ve hediyeler bulur. Durum söylediğiniz gibi ise dünyanın elem ve kederinden, ayrıca meşakkatlerine göğüs germekten kurtulmanız için ölümü temenni edin, eğer âhiret mutluluğunun size özgü kılındığı ve kendiniz Allah’ın oğulları ve sevdikleri olduğunuz yolundaki iddianızda samimi iseniz.

Eğer denilirse ki: Siz âhiretin müminlere ait olduğunu söylüyorsunuz. Fakat hiç kimse, “Ölmeyi temenni et!” dendiğinde onu temenni etmez. Şu halde ölümü temenni etmeyi yahudilere karşı delil getirmenizin anlamı nedir, ölüm müminler nezdinde nasılsa yahudiler nezdinde de öyledir?

---

403 el-Bakara 2/111.
404 el-Bakara 2/135.
405 el-Mâide 5/18.

Buna şöyle cevap verilir: İki yönden fark vardır. Birincisi, yahudilerin Allah nezdinde kendileri için biçtikleri değeri müminler biçmemiştir[406]. Binaenaleyh yahudilerin ölümü temenni edişlerinde kendilerine yönelik olarak iddia ettiklerinin ispatı vardır, bundan çekinmelerinde ise Resûlullah'ın (s.a.) yaptığı ölümü temenni ediş teklifindeki doğruluğunun ispatı vardır. İkincisi değindiğimiz husûstur ki onlar Allah'ın oğulları ve sevdikleri olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ölümü temenni edişlerinde iddia ettikleri dosta ve babaya kavuşturulmaları söz konusudur. Sevdiğinden ve babasından kaçıp nefret eden bir insan yoktur. Şu halde onların bundan çekinmeleri iddialarında samimi olmadıklarını gösterir. *Sadece Allah'tan yardım dileriz.*

[§]Bazıları "ölümü temenni edin", ilâhî beyanını hatırlatarak sorarlarsa ki 182
İsrâiloğulları ölümü temenni ettikleri takdirde kendileri için belirlenen vade (ecel) gelmeden ömürleri sona ermiş olmaz. Sözü edilen ifadede ise ecelleri belirlenen zamanın öncesine çekmek gibi bir durum söz konusudur. Halbuki Allah Teâlâ, "Her toplum için bir vade belirlenmiştir. Onların vadeleri gelince ne bir an gecikirler ne de bir an öne geçebilirler"[407] buyurmuştur.

Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ geçmiş ezelî ilminde ölümü temenni etmeyeceklerini bilmiş ve vadelerini ona göre belirlemiştir. O'nun ilmi, temenni edecekleri şeklinde gerçekleşseydi vadelerini başlangıçta ona göre belirlerdi. "Hısım akraba ile ilişkileri sürdürmek ömrü uzatır"[408] meâlinde rivâyet edilen hadis için de aynı açıklamanın yapılması münasiptir; burada Allah'ın, kişinin vadesini belli bir zaman için belirlemesi, bilâhare sıla-i rahim yapması sebebiyle onu artırması bahis konusu olmadığı gibi ölümü temenni etmesi münasebetiyle belirlenip tesbit edilen vadeyi kısaltması da söz konusu değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

406 Semerkandî şöyle demektedir: "Peygamberler hariç her mümin -mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun- son nefesini nasıl vereceği endişesini taşır. Hayatında bazı hatalar işleme durumunda kalan mümin de kaybettiği iyi hali yeniden sağlamak için zamana ihtiyaç duyar, bu sebeple de müminler ölümü temenni etmezler. Yahudilere gelince, cennetlik olduklarını iddia etmişlerdir. Cennette herhangi bir meşakkatin bulunmamasına rağmen dünya, zorluklar ve belâlar yurdudur. Şu halde iddialarında samimi iseler ölümü temenni etmekten çekinmelerinin bir anlamı yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 34b).

407 el-A'râf 7/34.

408 Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "Birr", 16-17; Tirmizî, "Birr", 9.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدٖيهِمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ
بِالظَّالِمٖينَ ﴿٩٥﴾

95. “Ama kendi elleriyle işledikleri günahlar yüzünden bunu hiçbir zaman istemeyeceklerdir. Allah zâlimleri bütün yönleriyle bilmektedir.”

Bunu hiçbir zaman istemeyeceklerdir. Bu beyanda Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin ispatına işaret vardır. Şöyle ki o, azîz ve celîl olan Allah’tan naklen bunu asla istemeyeceklerini haber vermiş ve dediği gibi gerçekleşmiştir. Bu husûs onun, sözü edilen realiteyi Allah’tan aldığı vahiy ile bildiğini göstermektedir.

Elleriyle işledikleri (günahlar) **yüzünden. Günahlar.** İsyan, Hz. Muhammed’i yalanlama ve kıskanma türünden. İsrâiloğulları *-nihaî gerçeği bilen Allah’tır ya-* işledikleri günahların ve bu sebeple Allah’tan gelecek ceza ve
183 azabın farkında idi. **[§]** Buna rağmen âhiret mutluluğunun kendilerine özgü olduğunu söylemeleri inadına güçlük çıkarma, yersiz ve isabetsiz düşünüp davranma olgularından kaynaklanmaktaydı; bundan ötürüdür ki ölümü temenni etmemişlerdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Allah zâlimleri bütün yönleriyle bilmektedir. Âyetin bu kısmı, “Sakın, Allah’ın zâlimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma! O, böylelerini korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne ertelemektedir”[409] meâlindeki beyanda olduğu gibi tehdit içermektedir. Şu mâna da ihtimal dâhilindedir: Zalimleri bilmektedir, onları dünyada kesin delillerle yenilgiye ve zillete düşürür ve yalancılıklarını ortaya çıkarır, tâ ki kimse, Allah’ın onları, ne yapacaklarını bilmeden yarattığını sanmasın; aksine O, zâlimleri ne yapacaklarını bilerek yaratmıştır, zâlimleri meydana getirmede kendisine yönelik bir faydanın bulunmadığı ve davranışlarının O’na zarar getirmediğinin bilinmesi için yaratmıştır.

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ
اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ
يُعَمَّرَ وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

409 İbrâhîm 14/42.

96. “Şundan emin ol ki onları, puta tapanlar da dâhil, insanlar içinde yaşamaya en düşkün kimseler olarak göreceksin. Yahudilerden her biri bin yıl yaşamasını arzu eder. Oysaki uzun zaman yaşatılması onu azaptan asla uzaklaştıracak değildir. Allah bütün yaptıklarını görmektedir.”

Şundan emin ol ki onları bulacaksın (göreceksin)**, yani yahudileri, insanlar içinde yaşamaya en düşkün kimseler** (ve ölümden hoşlanmamaya en düşkün). Yahudilerin dünya hayatına düşkünlükleri iddialarında gayri samimi olduklarını gösterir **ve puta tapanlardan da düşkün. Yahudilerden her biri bin yıl yaşamasını arzu eder. Oysaki uzun zaman yaşatılması onu azaptan asla uzaklaştıracak değildir**. Puta tapanlarla Mecûsîler’i kastetmektedir. Yani yahudiler dünya hayatına Mecûsîler’den daha düşkündür, çünkü Mecûsîler yeniden dirilmeye ve kıyâmete inanmamaktadır, yahudiler ise inanırlar. Yeniden dirilmeye inanmaları ve kıyâmeti tasdik etmelerine rağmen dünya hayatına, bunlara inanmayan Mecûsîler’den daha düşkündürler.

Bir de şöyle denilmiştir: “Puta tapanlar” diye başlayan kısım yeni bir cümle olup âyette yahudiler ile putperestler arasında karşı karşıya gelme durumu yoktur. Buna göre mâna şöyle olur: **Puta tapanlardan**, yani Mecûsîlerden, **her biri bin yıl yaşamasını arzu eder.** Çünkü onlar aralarında şöyle derler: Bin yılın Nevruz ve bayramında bulunup ziyafete konasın! Farsça olarak da bin yıl yaşayasın diye ifade ederler. Allah Teâlâ dünyada uzun yıllar yaşamanın kişiyi
âhiret azabından kurtarmadığını [§] ve ondan uzaklaştırmadığını haber ver- **184**
miştir. O da âyetin şu kısmıdır: **Oysaki uzun zaman yaşatılması onu azaptan asla uzaklaştıracak değildir.** Bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: “Ne dersin! Biz onları yıllarca yaşatıp nimetlerimizden faydalandırsak, sonra da önceden haber verilen azap başlarına gelse yaşatıldıkları mutlu hayat kendilerine ne fayda sağlayabilir?”[410].

Allah onların yaptıklarını görmektedir, bu da tehdit içermektedir.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلٰى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ

97. “De ki: Cebrâil’e düşman olan kimse şunu iyi bilsin ki önce gelen kitapları tasdik eden, aynı zamanda inanacaklar için hidâyet ve müjde kaynağı olan Kur’ân’ı, Allah’ın izniyle senin kalbine indiren odur.”

---

410 eş-Şuarâ 26/205-207.

De ki: Cebrâil'e düşman olan kimse şunu iyi bilsin ki önce gelen kitapları tasdik eden Kur'ân'ı, Allah'ın izniyle senin kalbine indiren odur. Yahudiler şöyle demişti: Muhammed'e vahiy getiren melek Mîkâil olsaydı ona uyar ve iman ederdik, çünkü yağmuru ve rahmeti getiren Mîkâil'dir. Cebrâil ise felâket, savaş ve meşakkatler getiren bir düşmanımızdır, bu sebeple onunla ilişkili olan Muhammed'e tâbi olmayız. Yahudilerle Cebrâil arasında -iddialarına göre-mevcut olan düşmanlığın başka bir izahı daha var. Yahudiler şöyle demiştir: Cebrâil vahyi ve risâleti İsrâiloğulları'na götürmekle görevlendirilmişti, fakat o, bize olan düşmanlık ve kini yüzünden onu İsmâiloğulları'na indirmiştir. Bu sebeple kendileriyle onun arasında düşmanlık ilân etmişlerdir. Allah Teâlâ da bu iddialarının asılsız olduğunu açıklama bağlamında şöyle buyurmuştur: **Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indiren odur.** Yahudilerin ileri sürdüğü gibi değil; onun indirdiği felâket ve meşakkatleri de kendi tarafından değil O'nun emriyle indirir.

Aslında yahudilerin Cebrâil'e düşmanlık göstermelerinin temel sebebi azîz ve celîl olan Allah'a içten içe düşmanlık beslemeleriydi, ne var ki bu düşmanlığı açıkça dile getirmeye cüret gösterememişlerdi. Anlaşılmış oluyor ki bu tavır Allah düşmanlığının üstü kapalı bir ifadesidir. Bu husûs aşırı Şiîler'in (Revâfız) Resûlullah (s.a.) hakkında reva gördükleri dil uzatmanın iç yüzüne de ışık tutmaktadır[411].

[Kur'ân'ın Lafzı ve Mânasıyla Nâzil Olması]

185 **[§] Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indiren odur**. Bâtıniyye der[412] ki Kur'ân Resûlullah'a şu anda okuduğumuz lafızlarla inmemiştir. O, Peygamber'in kalbine gelen bir ilhamdan ibaretti; sonra kendisi bu ilhamı şekillendirip lafız kalıplarına döküyor ve bizim okuduğumuz Arap diliyle ifade

---

411 Alâeddin es-Semerkandî şöyle der: "Yahudiler bu anlayışlarında Revâfız'ın Gurâbiyye zümresine benzemektedir. Onlar da Cebrâil aleyhisselâma dil uzatmışlardır. Ona vahyi Hz. Ali'ye (r.a.) getirmesi emredildiği halde yanılarak Muhammed'e getirmişti. Çünkü Ali bir karganın diğerine benzemesi gibi Muhammed'e benziyordu. Gurâbiyye bu sebeple Cebrâil'e kin tutmuş, ona ve Resûlullah'a dil uzatmışlardı. Aslında bunun temel sebebi içlerinde besledikleri Allah düşmanlığı ve rubûbiyyet karşıtlığıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 35a).

412 Semerkandî şöyle dedi: Bâtıniyye "Allah'ın izniyle onu senin kalbine indirdi" meâlindeki âyete tutundu. Zannettiki Kur'ân bizim okuduğumuz harflerle Resûlullah'ın kalbine inmedi. Harfler ve lafızlar kulaklarda duyulur ve kalb ile anlaşılır. Ancak şu var ki Muhammed aleyhisselâm onu okuduğumuz arapça harfler ve sözlerle ifade etti. Asıl Kur'ân lafızların zâhirinde değil bâtınında saklıdır. İmam bir kaç yönden bu görüşlerinin yanlış olduğunu söyledi (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 35ab).

ediyordu[413]. Şayet gerçek Bâtıniyye'nin söylediği gibi olsaydı Hz. Peygamber'in, getirdiği metnin "benzeri yapılamaz" niteliği taşıdığı yolunda inkârcılara karşı ileri sürdüğü delil temelinden sarsılırdı, "Şüphe yok ki biz onların, 'Kur'ân'ı ona mutlaka bir insan öğretiyor' dediklerini bilmekteyiz. Kendisine Kur'ân'ı öğrettiği ileri sürülen kişinin dili yabancıdır. Halbuki Kur'ân gerçekleri ifade eden fasîh bir Arapça'dır"[414], meâlindeki âyette belirtildiği gibi; çünkü inkârcılar pekâlâ, "Kur'ân yabancı dilde inmiş fakat Muhammed onu kendi diline çevirmiştir" diyebilirlerdi. Yine şu âyet: "(Resûlüm!) onu çarçabuk alıp ezberlemek için dilini kıpırdatma"[415], yani unutup hafızasından gider endişesiyle; yine şu âyet: "Sana vahyedilişi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumakta acele etme"[416]. Bütün bu âyetler Bâtıniyye'ye ait iddianın temelden çürüklük ve bozukluğunu, kendilerinin de Allah'ın dosdoğru dininden uzaklığını kanıtlamaktadır.

İnanacaklar için hidâyet ve müjde. Kur'ân dalâletten kurtarıp hidâyete sevkeden ve müminlere cenneti müjdeleyen bir kaynaktır.

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ وَجِبْر۪يلَ وَم۪يكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٩٨﴾

98. "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah da o gibi kâfirlerin düşmanıdır."

Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman ise. İki şekilde yorumlanabilir. Biri [§] Allah'a veya meleklerine yahut 186
peygamberlerine[417]. Bir de düşmanlığın melekler ve peygamberlerle değil Allah ile başlatılmış olması ihtimal dâhilindedir. Bu durumda melekler ve diğerleri için saygınlık, Allah nezdindeki üstün dereceleri ve iyi akıbetleri söz konusudur (bunlara yapılan düşmanlık Allah'a yapılmış olur), tıpkı, "Şunu iyi bilin ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz bir şeyin beşte biri Allah'a ve Resûlü'ne aittir"[418] beyanında olduğu gibi. Burada ganimetin Allah'a aitmiş gibi gösterilmesinden amaç (kamuya ait olan) bu servetin önem ve konumunu belirlemek olup ille de O'na ait olduğunu ifade etmek değildir (zaten kâinatın mülkiyeti

---

413 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 35ab.

414 en-Nahl 16/103.

415 el-Kıyâme 75/16.

416 Tâhâ 20/114.

417 Fazla bilgi için bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 35a.

418 el-Enfâl 8/41.

Allah'ındır). Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de düşmanlığın Allah ile başlatılması bu amaca yönelik olup birinci yorum söz konusu değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَٓا اِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Gerçekten sana apaçık âyetler indirdik. Onları hak yoldan çıkanlardan başkası inkâr etmez."

Gerçekten sana apaçık âyetler indirdik. Âyetlerde açıklanan helâl ile haram, işlenecek ve işlenmeyecek fiiller, yasaklananlar ve emredilenler. Bir de Allah'ın Resûl'üne indirdiği âyetlerin amacı, kibir ve gururları yüzünden direnenlere karşı onu desteklemesinde yardımcı vazifesi görmeleri, şeklinde de düşünülebilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Onları hak yoldan çıkanlardan başkası inkâr etmez. Yani bu âyetleri fâsıklardan başkası inkâr etmez.

اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرٖيقٌ مِنْهُمْ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "Ne zaman bir antlaşma yaptılarsa içlerinden bir grup onu bozmuş değil miydi? Zaten onların çoğu gerçek anlamıyla iman etmez."

Ne zaman bir antlaşma yaptılarsa içlerinden bir grup onu bozmuş değil miydi? Cenâb-ı Hak şunu haber veriyor: Ne zaman bir antlaşma yaptı-
187 larsa içlerinden bir zümre onu bozmuştur. [§] Kendilerinden Tevrat'ta alınan ve Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme, gelecek bir peygamber diye iman ettikten sonra fiilen gelince inkâr etmeyip imanlarını sürdürmelerinden ibaret olan ahidler kastedilmiş olabilir. Yahut da Tevrat'ta yer alan özelliklerini kimseden gizlememeleri konusunda kendilerinden alınan sözdür. Fakat yahudiler verdikleri sözlerden caydılar, ahidlerini bozdular.

Âyette Kur'ân'ın kesin bir delil konumunda bulunduğunun ispatı vardır, çünkü **içlerinden bir grup onu bozmuştu** demiştir. Şayet iddia ettikleri karşı delil ve tâbi olma konumunda bulunan kendi kitaplarında bir şey bulunsaydı

onu mutlaka ortaya atacak ve yapılan istidlâl ve isnadı bertaraf edeceklerdi. Onların karşı fikir beyan etmeyişleri ile kendilerinin iddia ve tutumlarında gayri samimi oldukları ortaya çıkmış oldu.

وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

101. "Onlara Allah tarafından ellerindeki vahiyleri tasdik eden bir elçi gelince, Ehl-i Kitap'tan bir grup sanki gerçeği bilmiyormuş gibi Allah'ın kitabını arkalarına atıverdiler."

Onlara Allah tarafından bir elçi gelince, yani Muhammed (s.a.)**, ellerindeki vahiyleri tasdik eden.** Yani kitabı; gelecek elçinin Tevrat'ta yer alan niteliği Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile uyum içindeydi. Şöyle denildi: Muhammed (s.a.) peygamber olarak gelince önce Tevrat'ı mukabil bir vahiy diye gösterip karşı tavır aldılar, Tevrat ile Kur'ân'ın uyum içinde olduğu görülünce ikisini de arkalarına atarak şeytanların yazdığı sihir kitabına sarıldılar. Şöyle bir yorum da ihtimal dâhilindedir: Hz. Muhammed (s.a.) zuhur edince geçmiş peygamberlerle muhalefet değil, uyum içinde olmuştur, çünkü bütün resûller gelecek olan bu sonuncuya da iman etmişti, onlar birbirlerini tasdik ediyordu.

Ehl-i Kitap'tan bir grup Allah'ın kitabını arkalarına atıverdiler. Buradaki kitabullah, biraz önce değindiğimiz üzere Tevrat olabileceği gibi Kur'ân-ı Kerîm de olabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sanki gerçeği bilmiyormuş gibi. Yani biliyorlar, fakat hem Kur'ân'ı terket-
tiler, hem de ellerindeki Tevrat'la amel etmediler [§] ve böylece bilmiyormuş **188**
gibi oldular. Yahut bildiklerinden faydalanmadıkları için davranışları, bilmeyen kişinin davranışı çizgisinde seyretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bilmeyen kimsenin kitabı atması gibi onların da Allah'ın kitabını arkalarına attıklarını haber vermiştir; aslında sözü edilen kimseler bilmiyor değillerdi, fakat kitabı beyinsizlikleri ve aksilikleri yüzünden atmışlardı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ
وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَى
الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى
يَقُولَٓا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ
بِهٖ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهٖ وَمَا هُمْ بِضَٓارِّينَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ
وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا
لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا
يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

102. "Yine onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduğu şeylere tâbi oldular. Aslında Süleyman gerçeği inkâr etmemişti, fakat şeytanlar ,inkâr yolunu tutup insanlara sihri ve Bâbil'de Hârût ile Mârût adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Ama o iki melek, 'Biz sadece bir imtihan vasıtasıyız, sakın yanlış yolu tutup da küfre girme!' demeden kimseye sihir öğretmiyordu. İşte bunlardan, kişi ile eşinin arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Büyücüler de Allah'ın izni olmadan öğrendikleri marifetlerle kimseye zarar veremiyordu. Bunun yanında kendilerine zarar veren, fakat hiçbir fayda sağlamayan şeyleri öğreniyorlardı. Yine onlar sihri tercih edenin âhirette hiçbir nasibinin olmayacağını da pekâlâ biliyorlardı. Kendilerini satarken aldıkları bedel (sihir ve küfür) ne kadar kötüydü, keşke bilselerdi!"

Yine onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduğu şeylere tâbi oldular. Aslında Süleyman gerçeği inkâr etmemişti, fakat şeytanlar, inkâr yolunu tutup insanlara sihri öğretiyorlardı. Denildi ki âyette yer alan **mâ-tetlû** (ما تتلو) "şeytanların yazdığı sihir" demektir. **Tetlû**nun (تتلو) "okumak" anlamındaki "tilâvet'ten geldiği de söylenmiştir. Bir de İbn Abbâs'ın görüşüne göre **mâ-tetlû** şeytanların rivâyet ettiği sihirdir, denilmiştir[419]. Bu yorumların hepsi aynı noktada toplanır.

---

419 Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 98; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 326.

Bu âyet yahudilere karşı delil getirme konumundadır. Çünkü onlar takip ettikleri yolun Süleyman aleyhisselâmdan alındığını iddia ediyor, şayet bunda küfür ve inkârı gerektirecek bir şey varsa bu fiili Süleyman'ın işlediğini söylüyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah nebîsine Süleyman'ın küfre girmediğini, fakat şeytanların -insanlara sihir öğrettikleri için- küfür fiilini işlediğini haber vermiştir. Şu ihtimal de söz konusudur: Şeytanların yolunu izleyenler, onların öğretmesi sonucu sihre inanıp uygulamak suretiyle kâfir olmuşlardır. Onların küfrü buna sebep teşkil eden şeytanlara nispet edilmiştir, tıpkı puta tapmanın kendilerine nispet edilişi gibi, zira onların tahrikiyle putlara tapınılmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[**Peygamberlerin Ismeti**]

İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Âsaf Hz. Süleyman'ın kâtibiydi, ism-i a'zamı bilirdi; Süleyman'ın emriyle her şeyi yazıp tahtının altında saklıyordu. Hz. Süleyman vefat edince şeytanlar yazılı evrakı çıkarmış, her iki satır arasına sihir, küfür ve yalan ürünü şeyler yazarak, "Süleyman bunlarla amel ediyordu" demişler. [§] Bunun üzerine insanların cahil kesimi Hz. 189
Süleyman'ı küfre nispet etmiş, dil uzatmış, âlimler ise susmayı tercih etmiştir. Câhil halkın sövgüsü sonraki dönemlerde de devam etmiş, nihayet azîz ve celîl olan Allah Muhammed sallahu aleyhi ve selleme 'onlar şeytanların uydurduğu şeylere tâbi oldular' diye başlayan âyeti indirmiştir[420].

Bazıları da şöyle demiştir: Şeytanlar sihir ve büyük etkinlikler içeren bir kitap icat etmiş, giderek onu insanlar arasında yayarak onlara muhtevasını öğretmiştir. Hz. Süleyman durumdan haberdar olunca bu kitapları toplayarak insanlar tarafından öğrenilmesi endişesiyle tahtının altında saklamıştı. Allah'ın nebîsi Süleyman aleyhisselâm vefat edince şeytanlar kitaplara yönelip yerlerinden çıkarmış, insanlara öğretmiş ve bunun Süleyman'ın gizleyip kendisine ayırdığı bir ilim olduğunu söylemişlerdir. İşte Cenâb-ı Hak, 'aslında Süleyman gerçeği inkâr etmemiş, fakat şeytanlar inkâr yolunu tutup insanlara sihri öğretiyorlardı' meâlindeki beyanı ve peygamberimiz Muhammed'in (s.a.) tebligatı aracılığıyla nebîsi Süleyman'ın suçsuzluğunu ortaya koymuş ve Onu yapılan bu isnattan aklamıştır[421].

Şöyle de denilmiştir: Süleyman aleyhisselâm vefat ettikten sonra halk arasında hastalıklar ve ağrılar ortaya çıkmış, insanlar, "Süleyman sağ olsaydı bunlardan kurtulmanın çaresini mutlaka bulurdu" demiş, bunun üzerine

420 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 419; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 367.

421 Sihir hakkında faydalı bir bilgi için Arapça metnin dipnotuna bakınız: I, 189, dn. 6.

şeytanlar halka görünerek, "Süleyman'ın bu gibi durumlarda ne yaptığını size
190 gösterelim" deyip kitaplar yazmış ve bazı yerlere koymuştu. [§] Bir süre sonra insanlar, şeytanların yazdığı sihir muhtevalı bu kitapların yerlerini bulup çıkarmış ve "Bunlar Süleyman'ın iş görürken dayandığı kitaplardır" demişler, bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah "Süleyman gerçeği inkâr etmemişti ..." şeklindeki beyanını indirmiştir.

Biz olayın nasıl cereyan ettiğini bilmemekteyiz. Ancak şunu söyleyebiliriz ki yahudiler nebî ve resûllerin kitaplarını bırakıp şeytanların kitapları ile sihir ve küfür çağrılarına uymuşlardır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bu ilâhî beyanda Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin ispatı vardır, çünkü o, yahudilere kendi kıssalarını olduğu gibi haber vermiştir. Bu husûs, onun, kıssayı Allah sayesinde bildiğini göstermektedir. Ayrıca burada Hz. Süleyman'a nisbet edilen ve Allah'ın kendisini akladığı, fakat mahiyetini beyan etmediği suça temas edilmiştir. Azîz ve celîl olan Allah'ın bu olayı zikretmesinin iki hikmeti olmalıdır: Resûlünü bilgilendirmek ve Hz. Süleyman'a küfür niteliği taşıyan suçu nispet edenlerin yalancı olduklarını açıklamak.

Süleyman'ın hükümranlığı üzerine. Yani hükümranlığı hakkında, çünkü o dönemler şeytanların baskın geldiği dönemlerdi, sonra Allah onları Süleyman'ın emrine vermişse de onlar Hz. Süleyman'ın hükümranlığı hakkında uydurdukları şeyleri ona karşı direnenlerin diline gizlice aktarma imkânı bulmuştu, bu sonuncular öğrendikleri şeyleri ölümünden sonra Süleyman'a nispet ederek nakletmeye başlamışlardı. Azîz ve celîl olan Allah bu âyette onları yalanlayarak nebîsinin mâsum olduğunu haber vermiş ve işin nasıl başladığını beyan etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu kıssayı beyan etmesinin hikmeti peygamberle görüşen herkesin rivâyetine insanların itibar etmemesinin gereğidir. Çünkü böylelerinden asılsız rivâyetin icat edilip muhatapları, resûllerin alışılagelen davranışlarını dahi yapmaya mecbur etmeleri ve bu çizgi üzerinde seyretmeyen rivâyeti red cihetine gitmeleri zaman zaman vuku bulan bir husûstur. Bu sebepledir ki âlimlerimiz umûmun karşı karşıya bulunduğu husûslarda özel ve münferit habere itibar etmemiştir.

[Hârût ve Mârût Kıssası]

Bâbil'de Hârût ile Mârût adlı iki meleğe. Denildi ki "ve mâ unzile" (وما انزل) nefiy konumunda olup "ve mâ kefere Süleymânu" (وما كفر سليمان) üzerine matuftur (Bâbil'de Hârût ile Mârût adlı iki meleğe bir şey indirilmemiştir). Bir

de denildi ki “ve mâ unzile” (وما انزل) [menfi değil müsbet konumunda olup], “Bâbil’de iki meleğe indirilen şeyler” demektir.

[§] Bâbil diye isimlendirilmesinin sebebi halkının konuştuğu dillerin çeşitli oluşudur, denildi. Bu husûs ancak nakil yoluyla bilinebilir. 191

Hârût ile Mârût hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî’nin kanaatine göre bu ikisi melek olmayıp fâsık ve inatçı iki adamdı[422]. Çünkü, “Emrettiği konularda Allah’a âsi olmazlar”[423], “O’ndan emir almadan konuşmazlar”[424] meâlindeki âyetlerin de ifade ettiği üzere azîz ve celîl olan Allah meleklerini itaat etmek ve emrine uymakla nitelemiştir. Hasan-ı Basrî İblîs hakkında da aynı kanaati belirtir, o, meleklerden değildir. Biz bu meseleyi daha önce açıklamıştık[425]. Hasan-ı Basrî, âyetin devamında yer alan **biz sadece bir imtihan vasıtasıyız, sakın yanlış yolu tutup da küfre girme**, meâlindeki kısımla ilgili olarak yaptığı izahlarda biraz önce söylediği ile çelişir duruma düşerek şöyle demiştir: Bu tür gizemli şeylerden söz eden kimse, dinleyicinin konuya düşkünlüğünü, etkilenmesini ve hiçbir şekilde vazgeçmeyip elinden geleni yapacağını bildiği takdirde sakındırıcı görünüm arzeden bu üslûpla hitap edileceğini ve aslında bunun bir tahrik niteliği taşıdığını bilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Bazıları da şöyle der: Hârût ile Mârût iki melek olup ism-i a‘zamı bilmekte ve onun etkisiyle isteklerine ulaşmaktaydı. Nihayet bilinen şeyler başlarına geliverdi. “Yahudilere âyetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini oku. O, âyetlerimizin etki alanından çıkmış, şeytanın oltasına takılmış ve sonuçta azgınlardan biri haline gelmişti”[426] meâlindeki ilâhî beyanda söz konusu edilen Bel‘am[427] hakkında da aynı bakış açısıyla değerlendirme yapılmıştır.

[§] Hârût ile Mârût hakkında başka fikirler de ileri sürülmüştür. Bazıları 192
onların sihir değil, gayret gösterdiği takdirde herkesin üstesinden gelebileceği ayrılık muskaları vb. etkinlikler gösterdiklerini söylemiş, bazıları da bu iki me-

---

422 Bu görüş kelimenin, “el-melikeyni” (الملكين) şeklinde okunmasına bağlıdır, yani âdemoğullarından iki erkek (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, I, 459; Kurtubî, *el-Câmi‘*, II, 52; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 138).

423 et-Tahrîm 66/6.

424 el-Enbiyâ 21/27.

425 bk. el-Bakara 2/34 tefsiri.

426 el-A‘râf 7/175.

427 Bel‘am b. Bâûr (Bâûrâ) duası kabul olunan iyi bir insanken sonradan hak dinden dönmüştür (bk. Taberî, *Târîh*, I, 258-259; a.mlf., *Câmi‘u’l-beyân*, IX, 119; Ömer Faruk Harman, “Bel‘am b. Bâûrâ”, *DİA*, V, 389-390.

leğe aslında güzel ve doğru sözler (metinler) indirildiği, fakat bu sözlerin şeytanın telkinleriyle karışarak sihre dönüştüğü kanaatini belirtmiştir. Diğer bazı âlimler de şöyle demiştir: Söz konusu edilen şey Hârût ile Mârût tarafından insanlara öğretilen bir sihirdi. Ne var ki öğretilmesi yasaklandığı ve öğrenenin tekfir edileceği türden olmayıp sadece inanılması yasaklanmıştı. Bu durumda sözü edilen sihir, mahiyeti öğretilen küfür gibidir ki bu, yasaklanmaz, çünkü öylesi öğretilip tanıtılmadan kötülüğü ve bozgunculuğu bilinemez, ancak öğrenilmesi sırasında gönülden bağlanılması yasaklanır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şunu da belirtmeliyiz ki sözü edilen iki meleğin "sakın yanlış yolu tutup da küfre girme" demeleri kendi iradeleri dâhilindedir, sihir kelimesi de aynı şekilde ifadelerinde geçmektedir, ancak küfür ve sihir fiillerinin oluşmasında kendilerinin gerçek bir etkisi (صُنْع) bulunmamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Aslında büyücüler Allah'ın izni olmadan öğrendikleri marifetlerle kimseye zarar veremiyordu. Bu kısımda yer alan "Allah'ın izni" ifadesi; onun ilmi ve ezelî kaderini uygulaması (kazası), kulu kendi haline ve serbest bırakması şeklinde yorumlandığı gibi O'nun meşîet ve iradesi diye de anlaşılmıştır[428]. Buradaki iznin ilk bakışta görünen anlamı ise sihrin mubah kılınması biçiminde olur ki aklın bunu kabul etmesi mümkün değildir. Şöyle de denilmiştir: Melek olan Hârût ile Mârût'a insan türünden herhangi birinin ulaşması mümkün değildi, binaenaleyh bunların arasında her konuda aracılık eden şeytandı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Sihrin Türleri ve Sihirbazın Cezası]

193 [§] Sihir iki çeşittir. Biri uygulayıcısının tekfir edileceği sihirdir. Bunu icra eden kimse müslüman ise ölüm cezasına çarptırılır, çünkü onun fiili irtidâd (dinden dönme) sayılır. Diğeri ise uygulayıcısının küfre nispet edilemeyeceği sihirdir[429], bunu icra edene ölüm cezası verilmez. Ancak bulunduğu yerde

---

428 Vâhidî bu rivâyeti müfessirlere nispet ederek şöyle dediklerini nakletmiştir. Buradaki izin, fiilin oluşmasının istenmesidir. Yani sihir uygulayıcıları Allah'ın bu yolla zarar görmesini istediği kişiden başkasına bir kötülük yapamazlar (bk. Vahidî, *el-Vecîz*, I, 122).

429 İslâm âlimlerinin, icra edicisine ölüm cezası verilmesine hükmettiği sihir kişinin kendisini veya yıldızları tek başına müessir olarak gördüğü türdür. Bu anlayış, her nesne ve olayıyla kâinatı idare edenin Allah olduğu ve tevhidin özünü oluşturduğu akîde ile ters düştüğünden küfür kabul edilmiş ve sözü edilen anlayış sahibi mürted durumunda görülmüştür. Bunun dışında kalan sihir etkinlikleri günah, hatta kebîre sayılmakla birlikte küfür ve inkâr derecesinde görülmemiştir (bk. Arapça metin, I, 193, dn. 1); Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37a.

insanları öldürmek, mallarına el koymak gibi bozgunculuk yaparsa ölümüne hükmedilebilir. Böylesi yol kesen gibi olup öylelerine uygulanan ölüm vb. cezalar buna da uygulanır. Tövbe ettiği takdirde tövbesi dikkate alınır. Görmez misin ki Firavun'un sihirbazları Hz. Mûsâ'nın mûcizelerini görünce iman edip öyle bir dönüş yapmışlardır ki İslâm çevresinde yetişen bir müslümanın böylesi bir tövbede bulunması kolay kolay umulmaz. Şöyle ki Firavun ellerinin ve ayaklarının kesilmesi, asılmaları vb. işkence türleriyle kendilerini tehdit etmiş[430], onlarsa şöyle cevap vermiştir: "Hiç önemi yok, biz zaten Rabb'imize döneceğiz"[431].

Ebû Hanîfe radıyallahu anhtan sihir yapan kadın hakkında, bir ölümüne
hükmedilir, bir de hükmedilmez şeklinde iki görüş nakledilmiştir. [§] Sihir 194
icra eden erkek hakkında da aynı kanaat aktarılmıştır. Ondan sihir icrası sebebiyle ölümüne hükmedileceği şeklinde rivâyet edilen görüş sihir yoluyla insanları öldürmesi şartına bağlıdır. Böylesinin mutlak mânada sihrine bakılmamış, yeryüzünde fesat çıkaran biri durumunda düşünülmüştür; yahut da müslüman iken sihir inancı yüzünden -bir mürted gibi- küfre dönüş yapmıştır. Sihirbazın öldürülmeyeceği yolundaki görüşü ise, sihrinin küfür türünden olmaması ve yeryüzünde fesat çıkarmaması biçimine aittir; Ebû Hanîfe bu pozisyondaki sihirbazın ölümüne hükmetmemiştir.

Ebû Hanîfe'nin, yeryüzünde bozgunculuk yapan kimse hakkındaki içtihadı da şöyledir: Böylesi yakalanmadan önce tövbe ettiği takdirde ölüm cezası düşer; sihirbaz da aynıdır. İrtidâd eden kimseye gelince, tövbe etmeden önce yakalandığı takdirde ölüm cezasına çarptırılır. İmam'ın sihirbaz kadın hakkındaki içtihadı da aynı çizgi üzerinde seyreder. "Öldürülmez" dediği yerde kadının icra ettiği sihrin küfrü gerektiren türden olduğu şeklidir, kadınlar irtidât sebebiyle öldürülmez. "Kadınlar da öldürülür" dediği yerde ise bu, tıpkı erkek gibi yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışmaları halidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazıları, "Sihirbazın tövbesi nazarı dikkate alınmaz" demişse de yanlıştır. Aslında tövbesi kabul edilmeye en çok lâyık olan kimse sihirbazdır, çünkü sihirbaz kesin kanıt teşkil eden ile etmeyeni en iyi şekilde bilen kimsedir. Şu bir esastır ki peygamberler döneminde sihir gibi bir iddiası olan kimse, peygamberlerin benzeri ile mukabelede bulunmaları halinde -gerçek olanı bildiği için-hemen iman etmeye en müsait olan sihirbazdır. Sıradan insanlar ise kanıtları

430 bk. el-A'râf 7/120-126; Tâhâ 20/70-76; eş-Şuarâ 26/47-49.

431 eş-Şuarâ 26/50.

tasdik etmekten yana sadece yüzeysel bir bilgiye sahip olurlar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

195 [§] **Onlar kendilerine dünyada zarar veren, âhirette ise fayda sağlamayan şeyleri öğreniyorlardı. Yine onlar şunu bilmişlerdir ki**, yani yahudiler Tevrat'tan; **onu satın alan kimsenin**, yani sihri tercih edenin. Şöyle de denilmiştir: Kendilerine zarar veren şeyleri, yani bildikleri takdirde âhirette kendilerine zarar verip fayda sağlamayacak şeyleri. **Onlar pekâlâ biliyorlardı ki onu satın alan kimsenin.** Allah Teâlâ buyuruyor ki yahudiler Tevrat'ta sihri tercih eden için âyet olduğunu çok iyi biliyordu. **Âhirette hiçbir nasibi yoktur.** Mükâfattan payı yoktur. Şöyle de denildi: Âhirette onun hiç bir payı yoktur, yani Allah katında hiçbir değeri yoktur.

Kendilerini satarken aldıkları bedel ne kadar kötüydü, keşke bunu bilselerdi! Yani karşılığında kendilerini sattıkları bedel ne kadar kötüydü! Yani karı ile kocayı birbirinden ayırmayı ve sihri bilen yahudiler. Denildi ki karşılığında kendilerini sattıkları şey, yani buyurur ki kendilerini satarken karşılığında aldıkları sihir ve küfür; Tevrat'ı okumayanları kastediyor. Bir de şöyle: Keşke kendilerini satarken karşılığında aldıkları şeyin mahiyet ve değerini bilseler, ne yazık ki bilmemişlerdir! Yani kendilerini satarken aldıkları şeyin sürekli azap olduğunu bilselerdi satış bedelinin ne kadar kötü olduğunu anlayacaklardı.

وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

103. "Eğer iman edip kötülüklerden sakınsalardı ,Allah katından gelecek mükâfat çok daha hayırlı olurdu. Keşke bunu anlasalardı!"

Eğer Allah'ın birliğine **iman edip** şirkten ve sihirden **sakınsalardı, Allah katından gelecek mükâfat çok daha hayırlı olurdu**. Allah Teâlâ buyurur ki amellerinin karşılığı yüce katından olsaydı sihirden ve küfürden çok daha hayırlı olurdu. **Keşke bunu anlasalardı!** Fakat onlar, bunu, faydalanacak şekilde bilmemektedir. Bu, "Onlar sağır, dilsiz ve kördür"[432] meâlindeki beyana benze-
196 mektedir; gerçekte sağır, dilsiz ve kör değillerdir, [§] ne var ki ondan faydalanmama bakımından sağırdır onlar, çünkü bilmek, görmek ve işitmekten amaç bunlar aracılığıyla faydalanmaktır. Sağlayacakları faydalar olmayınca kişi bilgisi, görmesi ve işitmesi yokmuş gibi olur, zira kendileri vasıtasıyla herhangi bir fayda temin edememekte, bunları çalıştıramamaktadır.

---

[432] el-Bakara 2/171.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا
وَلِلْكَافِرٖينَ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٠٤﴾

104. "Ey iman edenler! [Peygamber'e hitaben]***, 'râinâ' değil, 'unzurnâ' deyin ve dinleyip itaat edin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır."***

Ey iman edenler! 'Râinâ' (راعنا) **değil, 'unzurnâ'** (أنظرونا) **deyin ve dinleyip itaat edin**. Denildi ki ensâr, İslâmiyet'i benimseyişlerinin başlangıcında bu hitabı Resûlullah'a (s.a.) yöneltiyorlardı, Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme ile onlara bunu söylemeyi yasakladı[433]. Şöyle de denildi: Yahudiler Hz. Peygamber'e "gevşek ve dağınık olmak" anlamındaki "ru'ûnet" (رعونة) kökünden türeyen "râinâ" hitabında bulunuyor (Bu kökten erkek için türetilen sıfat "er'an" (أرعن), kadın için de ra'nâ'dır (رعناء). Hasan-ı Basrî tenvin ile "râinen" (راعناً) diye okurdu[434]. Kelbî şöyle demiştir: Râinâ kelimesi yahudi dilinde birbirlerine dil uzatmak için kullandıkları kötü bir sövgü ifadesiydi. Yahudiler Hz. Peygamber'in huzuruna gelir, "râinâ" (رعنا) diyerek gülerlerdi. Onların sergilediği davranışın aksine müminlere bu yasaklanmıştır.

[§] Unzurnâ (أنظرنا) **deyin.** Bu, "bize anlat, açıkla" şeklinde yorumlanmış- 197
tır. Mukâtil, "Bize yönelerek anlat" diye anlam vermiştir.

Şöyle denildi: Müslümanların Hz. Peygamber'den kendilerine bakmasını talep etmeleri iki açıdan şefaat ve şefkat dileme konumunda bulunur. Birincisi, Resûlullah'ın onları meclisinde bulundurması, kendilerine hitap etmesidir. Buna göre onların unzurnâ (انظرنا) demeleri, "Akıllarımız söylediğin şeylerin amaçladığı hedefi anlayamadığı için bize şefkatte bulun" mânasına gelir. İkincisi, Resûl-i Ekrem'le sohbette bulunmanın gerektirdiği seviyeden ve gereken mukabelede bulunmaktan âciz kalmalarıdır. Bunun yanında ona "râinâ" (راعنا) diye hitap etmek dış görünüş itibariyle, "Bizi gözetip kolla" anlamına gelir. Bu

433 Medineli müslümanlar İslâmiyet'i benimseyişlerinin başlangıcında, "Yâ Resûlallah, bize de kulak ver, bizi de dikkate al!" mânasında "râinâ sem'ak" (راعنا سمْعَك) derlerdi. Bu, Araplar'ın kendi aralarında kullandıkları bir söyleme biçimiydi. Yahudilerde ise "râinâ" (راعنا) sövgüye dayalı çirkin bir sözdü. Anlamı, "İşit, işitmeyesice" şeklindeydi. Yahudiler ensârın bu ifadesini duyunca kendilerinin anladığı mânada Resûlullah'a hitaben kullanmaya başlamışlardı. Bunun üzerine âyet-i kerîme nâzil olmuştur (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37a).

434 Hasan-ı Basrî'nin bu okuyuşu -ki ahmaklık ve cehâlet anlamına gelen bir kökten gelmektedir- müslümanların kırâatine aykırı olup câiz değildir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 472).

ise Hz. Peygamber'e karşı büyüklük taslamak, alçak gönüllülüğü ve boyun eğişi terketmektir[435].

Dinleyin. Yani ona icâbet edin. Şöyle de denilmiştir: Dinleyin, yani dinleyip kavrayın.

مَا يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِك۪ينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿١٠٥﴾

105. "Gerek Ehl-i Kitap'tan olup da küfrü tercih edenler, gerek müşrikler size Rabb'inizden bir hayrın indirilmesini arzu etmezler. Halbuki Allah rahmetini dilediği kimseye özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir."

Arzu etmez. Yani istemez, temenni etmez. **Gerek Ehl-i Kitap'tan olup da küfrü tercih edenler arzu etmezler**, yahudiler ve hıristiyanlar, **gerek müşrikler**, bunlar **size Rabb'inizden bir hayır gelmesini** arzu etmezler; bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Birincisi, onlar gelecek peygamberin, kendilerinin de mensup olduğu Ya'kūb soyundan olmasını arzu ediyor ve şiddetle istiyor-
198 lardı. [§] Fakat arzu ve beklentilerinin aksine İsmâil aleyhisselâmın neslinden gelince buna gönülleri yatmamış, hatta hiç hoşlanmayarak olanca güçleriyle karşı çıkmışlardır. İkincisi, bu gelişmeye sempati ile bakmamışlardır, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) ortaya çıkmasıyla sahip oldukları avantaj ve liderlikleri ortadan kalkmıştı.

Bir hayrın. Buradaki hayrın nübüvvet, İslâmiyet yahut Hz. Peygamber olduğu ifade edilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Aslah Fikrinin Reddi]

Allah rahmetini dilediği kimseye özgü kılar. Bu âyet Mûtezile'nin şöyle dile getirdikleri bir görüşü çürütmektedir: Herkese dinî açıdan en uygun olanı

---

435 Râinâ (راعنا) kelimesi murâât (مراعاة) kökünden gelir. Buna göre bazı sahâbiler Resûlullah'tan kendilerini gözetmesi ve haklarını korumasını istemiş oluyordu. Allah Teâlâ onlara bunu yasaklamıştır, tâ ki Hz. Peygamber nezdinde hakları olup da buna riayet etmesini istemeleri gibi bir durum doğmasın. Bunun benzeri Allah'ın şu beyanıdır: "Onlar müslüman oldular diye seni minnet altına sokuyorlar. De ki: 'Müslümanlığınızı başıma kakmayın'" (el-Hucurât 49/7; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37a).

(aslah) vermek Allah Teâlâ'ya her zaman vâciptir[436]. Şimdi, Allah için böyle bir şey söz konusu olsaydı rahmetini bazı kimselere özgü kılmasının bir anlamı kalmazdı. İkincisi, O, "Allah büyük lütuf sahibidir", buyurmuştur. İnsanların nazarında lütufkâr, üzerine borç olanı değil, olmayanı lütfedip veren demektir, zira zaten vermek mecburiyetinde olduğu bir şeyi veren, yahut borcunu ödeyen kimse lütufkârlıkla nitelendirilemez. Şu halde bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın büyük lütuf sahibi oluşuna, mecbur olmadığı bir lütufkârlıkla hak kazandığını ispat etmektedir. Eğer Allah'ın zâtına vâcip olsaydı "lütuf sahibi" değil, "adalet sahibi" buyururdu. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَٓا اَوْ مِثْلِهَا اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٠٦﴾

106. "Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak mutlaka onun daha hayırlısını veya dengini getiririz. Allah'ın her şeye kādir olduğunu bilmez misin?"

[Nesih ve Hikmeti]

Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak. Kelâm âlimlerinden bazıları şöyle dedi: Levh-i mahfûzdan siler yahut orada bırakırsak. Şöyle de denildi:
Biz bir âyeti nesheder, yani diğer âyet mukabilinde kaldırırsak [§] veya diğe- 199
rine terkedersek. Yine şöyle denildi: **Biz bir âyeti nesheder**, hükmünü ve kendisiyle amel edilmesini kaldırırsak, **veya unutturursak**, yani kırâat ve tilâvetini terk edersek. Âyetin tamamen kaldırılması câiz olduğu gibi hükmünün kaldırılıp metnin bırakılması da bazı sebeplere bağlı olarak câizdir. Birincisi, neshin fiilen gerçekleşmesidir. Şu halde neshi inkâr edenin telakkisi kökünden yıkılmıştır, çünkü nesih fiilen vardır. Buna rağmen neshi inkâr eden, onun mahiyetini bilmemesinden dolayı inkâr eder. Nesih, hükmün geçerliğinin belli bir zamanda sona ermesidir, bu yahudilerin ileri sürdüğü gibi bedâ (sonradan farkına varma) değildir[437]. İkincisi, âyetle amel etmekte sevap bulunduğu

436 "Yani Mûtezile mensupları Allah'ın rahmetini birilerine özgü kılmasını ayrıcalık yapma şeklinde değerlendirmişler, dinin yararına olan bu tür lütuflarda mükellefler arasında eşitliği gerekli görmüşler, buna riayet edilmemesini de zulüm diye nitelemişlerdir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37b).

437 "İmam şöyle demektedir: Yahudilerin neshi inkâr etmesi onun mâna ve mahiyetini bilmemelerindendir. Şayet bilselerdi şeriat ve hükümlerin neshedilişini inkâr etmezlerdi. Nesih hükmün geçerliğinin belli bir vakitte sona ermesidir. Bunun sebebi hükmün vazedilişini gerektiren maslahatın (fayda, kamunun veya bireyin yararı) sona ermesi ve yeni zaman-

gibi onu okumakta da vardır. Onun kendisiyle amel edilmesinden elde edilen sevabın kaldırılıp tilâvet edilmesiyle kazanılan sevabın devam etmesi mümkündür. Üçüncüsü, birinci hükmün zaruret ve darlık haline, ikincisinin ise normal imkânların mevcudiyeti haline ait olmasıdır, şu âyet-i kerîmede görüldüğü üzere: "Kendiliğinden ölü hayvan (Allah'ın adıyla boğazlanmadan ölen hayvan), kan, domuz eti … size haram kılındı. Kim günaha meyletmeksizin açlıktan dolayı dara düşerse haram etlerden yiyebilir"[438].

200 [§] Bir de âyetin kendisinin (metninin) kaldırılıp okunmasının unutturulması (ve hükmünün devam etmesi) câizdir. Nitekim Hz. Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "Biz Ahzâb sûresini Bakara sûresine denk tutardık, sonraları ondan bazı âyetler kaldırılmıştır (nesh), şu metin onlardan biridir: 'Yaşlı erkek ile yaşlı kadın zina ettiklerinde onları tereddütsüz recmedin'"[439].

Daha hayırlısını veya dengini getiririz. Farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki daha hayırlısını getiririz, yani bedenlere daha hafif gelen ve kolay uygulananını, "Oruç tutmaya gücü yetmeyenlere bir fakir doyuracak kadar fidye gerekir"[440] âyetinde olduğu gibi. Görüldüğü üzere oruç tutma emri bazı zamanlarda geçerli, bazılarında ise geçersiz hale gelmiştir, çünkü hüküm oruca güç yetirmekten ayrılıp fidyeye yöneldi. Ramazan gecelerinde yemek yemenin ve cinsel ilişkide bulunmanın önceleri yasaklanması, ayrıca kendiliğinden ölmüş hayvan gibi haram kılınan şeylerin yasaklanması hükmü de buna benzemektedir[441]. Zorluk veya zarurete bağlı olarak bunlar hakkında mubah ve

da, ilkinin sona ermesiyle başka bir maslahat için yeni hükmün beyan edilmesidir. Bununla birlikte birinci hükmün mevcut olduğu zamanda meşru ve maslahata uygun oluşu da kabul edilmelidir. Durum yahudilerin anladığı gibi sonradan farkına varma şeklinde değildir. Meselâ duyulur âlemde bir bina kurup da sonra amacına aykırı olarak hareket edip yanlış yaptığının farkına varan ve binasını yıkan adama benzemez. Duyulur âlemde neshin benzeri bu olmayıp doktorun şu biçimdeki davranışıdır. Doktor safra ve harareti baskın gelene safrayı kesen soğuk içecek kullanmasını emreder. Daha sonra safra ve hararetinin dindiği ve durumunun normale döndüğünü anlayınca soğuk içecekleri yasaklayıp mutedil olanlarını tavsiye eder. Tabibin bu davranışı bir sonradan farkediş hareketi ve bir çelişki değildir …" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 46b).

438 el-Mâide 5/3.

439 Buhârî, "Hudûd", 21, 22, 24; Müslim, "Hudûd", 12-14; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 243.

440 el-Bakara 2/184.

441 "Oruç gecesinde kadınlarınızla cinsel ilişkide bulunmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tövbenizi kabul etti. Artık onlara yaklaşabilir ve Allah'ın takdir ettiklerini isteyebilirsiniz.

helâl hükmü gelmeseydi biz sürekli haram oluşu bilecektik, halbuki mubahlık bedenler için daha hafif ve kolay bir uygulamadır.

Daha hayırlısını getiririz. Sevap ve sonuç açısından, diye yorumlanmıştır. Bir de şöyle denildi: Daha hayırlısını getiririz, sağlayacağı fayda açısından, veya dengini, yine faydası açısından. Âyetteki "daha hayırlı veya dengi, hayr-misl" (خير - مثل) kavramları hakkında şöyle bir yorum da yapılmıştır: **Daha hayırlısını getiririz**, bu, nesih sayesinde hayrın uyma konumunda, mislin ise emre muhatap olma konumunda size görünmesidir. Bu durumda neshi inkâr edenler ile kabul edenler ilk seviyeyi teşkil eden misli benimseme husûsunda müşterek ve eşit hale gelirler. Ancak kabul edenler, nâsih niteliği taşıyan daha hayırlının ortaya çıkıp onu benimsemeleri sayesinde ötekilerine göre üstünlük kazanırlar. Bu meselenin örneği Beytülmakdis'e yönelerek namaz kılmaktır. Başlangıçta kıbleye yönelerek namaz kılma emrini benimseme noktasında
müslümanların durumu yahudilerin konumu gibiydi. [§] Kıbleye yönelme 201
emrinin ilk ortaya çıkışı sırasında daha hayırlı (veya sadece hayırlı) olan şey müslümanlarca henüz bilinememiş, konu müphem kalmıştı. Neshi benimseyenin şahsında ve çevresinde (Resûlullah ve ashâbı olabilir) zamanla şu husus ortaya çıktı ki yahudilerin bu meselede Resûl-i Ekrem'e uyması ille de onun kendisine uyulma hakkının gereği değil, nezdinde kesin delilin bulunması sebebiyledir. Neshi, bir uygulamayı kaldırıp yerine başkasını koyma konumunda gören kimse ise mensûhun yerine ruhsat ve helal olmayı (ibâha) koymuştur, ibâha hafifletme amacıyla gelir.

Neshin daima zor olanı değiştirmek için geldiğini düşünen kimseye, zina yapanlar hakkında nâzil olan âyetlerle karşı görüş ileri sürülmüştür. Böyleleri hakkında ilkin, "Onları ölüm alıp götürünceye kadar evlerde hapsedin"[442] buyrulmuş, daha sonra bu ceza çok daha ağır olan recm ile değiştirilmiştir, bunun da delili, "Cevabı benden alın, cevabı benden alın!" hadisidir[443].

Sabahın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye (tan yeri ağarmaya başlayıncaya) kadar yiyin, için" (el-Bakara 2/187).

442 en-Nisâ 4/15.

443 Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Cevabı benden alın, cevabı benden alın, Allah, zina eden kadınlar hakkında çıkış yolu belirlemiştir: Bekârın bekârla zinasının cezası 100 sopa ve bir yıl sürgün, üzerinden nikâh geçenin dengi ile zinasının cezası ise 100 sopa ve recmdir" (Buhârî, "Kefâlet", 1; Müslim, "Hudûd", 12-14; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; Tirmizî, "Hudûd", 8.)

Daha hayırlısını getiririz. meâlindeki beyanın bir yorumu daha var. O da önceki peygamberlere ait bazı (hissî) mûcizelerden ibarettir[444]. Mûcizeler kesin delillerdir. Buna göre anlam şöyle olur: Biz bir delili kaldırıp gözlerin algılama alanı dışına çıkarırsak mutlaka kendini benimsetmekte ondan daha hayırlısını
202 yani kuvvetlisini [§] veya dengini getiririz. Şüphe yok ki nesih yoluyla sonra gelen mûcizeler (âyetler) kendilerini kabul ettirmeleri açısından görme algısının dışında kalanlara göre daha kuvvetlidir. Buna göre daha hayırlısını getiririz beyanı şöyle olur: İlkinden daha kuvvetli ve daha etkili bir delil getiririz, yahut da dengini.

Neshin hikmeti ve amacı nedir, diye sorulursa şöyle cevap verilir: Nesih inananlara yönelik bir imtihandır. Allah'ın, insanları, dilediği zamanda dilediği şeylerle imtihan etmesi tabiidir. Öyle ki zamanın bir döneminde bir şeyi emreder, sonra onu yasaklayıp başka bir davranış emrini verir. Bunda hikmet dairesinin dışına çıkmak söz konusu olmadığı gibi bedâ durumu da yoktur. Şüphe yok ki O, ezelden beri olanı ve olacağı bilmekte, yerli yerinde fiil işleyip hüküm vermektedir. Aşırıya kaçan söz söylemekten Allah'a sığınırız[445].

Allah'ın her şeye kādir olduğunu bilmez misin? Buradaki hitabın Resûlullah'a yönelik (s.a.) olması muhtemeldir. Bu durumda onun vasıtasıyla kastedilenler bir önceki âyette zikredilen Ehl-i Kitab'ın kâfirleri ve ayrıca müşriklerdir. Allah Teâlâ dilediğine hayır indirmeye, bazılarını diğerlerine göre seçkin ve üstün kılmaya elbette kadirdir. Bunun yanında hitabı bilmiş olmasına rağmen yine Hz. Peygamber'e yönelik bulunması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda amaç hatırlatmak ve dar zamanlarında ona mânevî güç vermek-
203 tir. Yani zaten sen Allah'ın her şeye kādir olduğunu bilmektesin. [§] Bu, "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur"[446] meâlindeki âyete benzemektedir, burada da

---

444 "Denildi ki buradaki âyetten maksat hüccetin neshedilmesi ve geçmiş dönemlerde Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarıyla ilgili hissî mûcizelerin ortadan kaldırılmasıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 38a).

445 "Allah Teâlâ, zâtının verdiği hüküm ve kararla şeriat ve hükümlerini sağlam hikmetler üzerine bina etmiş ve bunları kulların dünyaya ve âhirete yönelik dirliğine uygun biçimde vazetmiştir. İnsanların dirliğine vesile olan husûsların zamanın, hal ve gidişlerin, ayrıca şahısların farklılığına bağlı olarak değişmesi akıl açısından tabiidir, sonuç olarak onlara ait hükümler de değişmeye açıktır. Her durumda yardımcımız Allah'tır. Duyulara hitap eden mûcizelerin (âyât) değişmesine gelince, Allah Teâlâ'nın farklı tecellilerle delil göstermesi tabiidir, bunun amacı, ne kadar değişik olursa olsun, yarattığı her şeyde birliğini kanıtlayan delillerinin bulunduğunun bilinmesidir. Bütün deliller hedefi gösterme açısından eşit olmakla birlikte onların bir kısmı gözlere daha belirgin, kalplere de daha etkili olabilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 38b).

446 Muhammed 47/19.

hitap Resûlullah'ın tevhid ilkesine zaten vâkıf olduğu esasına dayanmaktadır. Biraz önce değindiğimiz üzere muhataplarına bildirip haber verme ihtimali de mevcuttur.

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

107. "Bilmez misin ki göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'a aittir. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne bir yardımcı vardır."

Bilmez misin ki göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'a aittir. Bu ilâhî beyan da aynı çizgi üzerinde seyreder. Yani göklerin ve yerin hâkimiyetine sahip bulunan insanların bir kısmını diğerlerine göre seçkin ve üstün yapma kudretine de sahip olur; O, kâinatta dilediğine hükmeder, dilediği şeyi meydana getirir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Âyetin burada belirtilmeyen bazı olayların ardından gelmiş olması da mümkün olup bu yöntem Kur'ân'da çokça görülmektedir, ifadenin taşıdığı üslûp muhatabın (Hz. Peygamber'in) daralan gönlünü teskin etme amacına yönelik olarak kullanılır. Muhtevada göklerin ve yerin hâkimiyetinin Allah'a ait olduğunun özellikle belirtilmesinin sebebi insan bilgisinin bunlarla sınırlı bulunmasıdır, aslında bu âlemle birlikte âhiret âleminde de hâkimiyetin O'na ait olduğu şüphesizdir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne bir yardımcı vardır. Bu kısım -her ne kadar zikredilmemişse de- âyetin bazı olayların ardından geldiğini göstermektedir.

اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108. "Yoksa siz de (ey müslümanlar) ***daha önce Mûsâ'dan talep edildiği gibi peygamberinizden isteklerde mi bulunacaksınız? İmanı küfürle değiştiren kimse iyi bilsin ki doğru yoldan sapmış olur."***

Yoksa siz de (ey müslümanlar) **daha önce Mûsâ'dan talep edildiği gibi peygamberinizden isteklerde mi bulunacaksınız?** Bu, güçlük çıkarmak için yöneltilen bir soru olup, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana

inanmayacağız"[447] meâlinde yahudilerce problem çıkarmak için yöneltilen so-
ruya benzemektedir. Denildi ki Resûlullah'ın muhatabı olan müşrikler -Hz.
Mûsâ'nın muhataplarının peygamberlerinden sormaları gibi- aynı soruyu ken-
204 disine sormuşlardır. Yine denildi ki müşrikler Resûl-i Ekrem'den [§] Safâ tepe-
sini altına çevirmesini istemişlerdir, şayet râvinin nakli sahih ise. Bir de şöyle
denilmiştir: Müşriklerin talebi, "Bize meleklerin gönderilmesi veya Rabb'imizi
görmemiz gerekli değil miydi?"[448] meâlindeki ilâhî beyanın muhtevasıydı; on-
ların soru yöneltmesi doğru yolu ve hidâyeti bulmaya değil güçlük çıkarmaya
yönelikti.

İmanı küfürle değiştiren kimse, denildi ki iman karşılığında küfrü tercih eden. Yine denildi ki âhiretin rahatlığı ve refahı karşılığında şiddet ve azabını tercih eden. Âyetin bu kısmı İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde "kim iman karşılığında küfrü satın alırsa" meâlindeki lafızlarla yer almıştır. Bu yorumların hepsi aynı noktada birleşmektedir.

Doğru yoldan sapmış olur. Bu kısmın yorumunda orta yoldan, yolun takip ettiği istikâmetten ayrılan, yahut da hidâyet yoluna girmeyi başaramayan gibi açıklamalar yapılmıştır. Bunların hepsi aynı noktada birleşmektedir.

وَدَّ كَث۪يرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ ا۪يمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِه۪ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ

109. "Ehl-i Kitap'tan birçok kimse, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, ruhlarındaki kıskançlık yüzünden sizi imandan çıkarıp kâfir haline getirmek istemişlerdir. Yine de siz Allah'ın iradesini ortaya koyacağı güne kadar mukabelede bulunmayıp hoşgörülü davranın. Şüphe yok ki Allah her şeye kadirdir."

Ehl-i Kitap'tan birçok kimse, ruhlarındaki kıskançlık yüzünden sizi imandan çıkarıp kâfir haline getirmek istemişlerdir. Âyette sözü edilen kimseler Resûl-i Ekrem'in ashâbını Allah'ın dini olan İslâm'dan caydırıp kendi

---

[447] el-Bakara 2/55.

[448] el-Furkān 25/21.

dinlerine çevirmek için ellerinden gelen gayreti sarfediyorlardı, tıpkı şu ilâhî beyanlarda işaret edildiği gibi: "Ehl-i Kitap'tan bir zümre sizi gittiğiniz yoldan saptırmak istemişlerdir. Aslında onlar sadece kendilerini saptırırlar, ancak bunun farkına varmazlar"[449], "Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun söylediklerine kanarsanız sizi imanınızdan sonra kâfir haline çevirirler"[450], "Ey iman edenler! Küfür ve inkâr yolunu tutanlara uyarsanız sizi gerisin geriye döndürürler, bu durumda siz hüsrana uğramış olursunuz"[451]. Onların sergilediği bu davranışın sebebi -*Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- İslâm'dan önce sahip bulundukları liderliğin ellerinden çıkması korkusu, seviyesi düşük halk kesiminden sağladıkları menfaatlerinin yok olmasıydı. Bu sebeple onlar müslümanları eski dinlerine çevirmeyi arzu etmişlerdir.

[§] Mûtezile mensupları âyette yer alan **ruhlarındaki** (kendilerindeki) **205**
kıskançlık yüzünden meâlindeki ilâhî beyanın ilk bakışta görünen (zâhirî) mânasına tutunarak bize karşı delil getirmek istemiş ve şöyle demişlerdir: Âyet haset eyleminin Allah nezdinden olmadığını göstermektedir, çünkü azîz ve celîl olan Allah hasedi kendi zâtından nefyederek Ehl-i Kitab'a nispet etmiştir, "ruhlarındaki kıskançlık yüzünden" beyanıyla.

Buna şöyle cevap verilir: Hasedin Allah nezdinden olmadığı şeklindeki kanaatinizde haklısınız, biz de aynı kanaati paylaşır ve haset gibi kötü bir eylemi hiçbir şekilde Allah'a nispet etmeyiz. Bunun yanında şöyle deriz: İnsanların teşebbüs etmesi üzerine haset fiilini onların şahsında yaratmıştır. Aynı şekilde pis ve iğrenilecek şeyler, yılanlar, akrepler ve benzerlerinin Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi câiz değildir. Hiçbir zaman, "Ey pisliklerin, yılanların ve akreplerin yaratıcısı!" gibi bir ifade kullanılamaz, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyin yaratıcısı olması açısından burada söylenilenlerin hepsi O'nun yaratığı ise de. Buna bağlı olarak Allah Teâlâ'nın teşebbüs halinde kulun yaptığı haset ve küfür fiilini yarattığını kabul eder, fakat haset ve küfrün Allah'a nispet edilmesini câiz görmeyiz.

Mûtezile mensupları bütün itaat ve iyiliklerin Allah katından olduğunu, fakat bunların O'nun yaratma fiilinin eseri olmadığını ileri sürerler. Allah tarafından yaratılmayan bi fiilin sebebi kendi katından gelmeyişi olsaydı O'nun nezdinden gelenlerin yaratılmış olması gerekirdi. Fakat Mûtezile bunu kabul etmemektedir. Şu halde onların, günahların Allah'ın yaratığı olmadığı şeklin-

---

449 Âl-i İmrân 3/69.
450 Âl-i İmrân 3/100.
451 Âl-i İmrân 3/149.

deki görüşlerinin bozuk, kökünden yanlış olduğu ve ilmî bir değer taşımadığı ortaya çıkmıştır.

Tekrar hatırlatalım ki Ehl-i Kitab'ın haset göstermesinin sebebi nübüvvet ve risâletin kendi içlerinde olmasını istemeleri yahut da peygamberin çevresinde bolluk ve refahın ortaya çıkmasını arzu etmeleriydi, şu ilâhî beyanlarda işaret edildiği gibi: "Ona gökten bir hazine indirilmeli değil miydi?"[452], "Şu Kur'ân iki şehirden birine mensup olan büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"[453].
206 [§] Ehl-i Kitab'ın kıskançlığı bu iki sebep yüzündendi.

Ruhlarından kaynaklanan haset. Yani kendileri tarafından; yoksa Allah Teâlâ hasedi kendilerine emretmiş değildir, haset fiilini nihaî noktada Allah yarattığı için O'nun nezdindendir diye Allah'a nispet edilemez, sadece emrettiği yahut mecbur kıldığı şeyler O'na izâfe edilebilir. Görmez misin ki bütün pislikler, kötü ve murdar şeyler ve şeytanlar, bunların hepsi Allah'ın yaratma fiilinin sonucu olmakla birlikte O'nun nezdindendir diye Allah Teâlâ'ya nispet edilemez. Söz konusu edilen haset de bunun gibidir. Şu da bilinen bir husûstur ki Ehl-i Kitap, Allah'tan başka yaratıcı bir varlığın mevcudiyetini iddia etmiyorlardı ki âyette bu açıdan bir yadırgama yer almış bulunsun. Aksine onlar her şeyi doğrudan Allah'a nispet ediyorlardı, âyetteki uyarı da bu anlayışlarına yönelik olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, yani Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin peygamber olduğunu ve getirdiği dinin İslâm'dan ibaret bulunduğunu kendilerine açıklanmıştır, şu ilâhî beyanda ifade edildiği üzere: "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar"[454].

Yine de siz Allah'ın iradesini ortaya koyacağı güne kadar mukabelede bulunmayıp hoşgörülü davranın. Bu ilâhî beyanın, müminlerin Ehl-i Kitap'tan gördükleri eziyetin cezasını dünyada istemelerinin yasaklanmasına yönelik olması muhtemeldir ve bu hüküm neshedilmemiştir. Şöyle de denilmiştir: Âyette Allah'ın bu konudaki emri gelinceye kadar onlarla savaşmaya engel olma hükmü vardır. Daha sonra şu âyet-i kerîme ile ilâhî emir gelmiştir: "Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen … kimselerle savaşın"[455]. Bir de şöyle denilmiştir: **Allah emrini gönderinceye kadar,** yani azabını. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

452 Hûd 11/12.

453 ez-Zuhruf 43/31.

454 el-Bakara 2/146; bk. el-En'âm 6/20.

455 et-Tevbe 9/29.

Şüphe yok ki Allah her şeye kadirdir, azaba tâbi tutmaya, zulmettikleri kimselerin hakkını onlar namına almaya ve her şeye; bu ilâhî beyan neshedilmemiştir.

وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ
تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١١٠﴾

[§] ***110. "Namaz kılın, zekât verin. Önceden kendiniz için yaptığınız iyi-*** 207
liği Allah katında mutlaka bulacaksınız. Şüphesiz ki Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

[Namaz ve Zekâtın Önemi / Hikmeti]

Namaz kılın, zekât verin. Azîz ve celîl olan Allah namaz kılmak ve zekât vermekle ilgili emrini Kur'ân'da çok defa tekrar etmiştir. Öyle ki nerede ise hiçbir sûre kalmamıştır ki bu iki husûs orada birden fazla zikredilmiş olmasın. Bu tablo namaz ile zekâtın durum ve konumlarının yüce olması, Allah nezdindeki derece ve değerlerinin üstün bulunması sebebine bağlıdır. Bunun içindir ki Cenâb-ı Hak namaz ile zekâtı geçmiş peygamberlerin (Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun) şeriatlarına da koymuştur. Bu gerçeğin eseri olarak Hz. İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ'nın kendi sözleri veya Allah'ın onlara yönelik hitabı bağlamında şu âyet-i kerîmelerin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığına dikkat etmelisin. Hz. İbrâhim Cenâb-ı Hakk'a şöyle hitap etmiştir: "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek kimseleri namazı devamlı kılanlardan eyle"[456]; yine Allah'ın Hz. Mûsâ ve Hârûn'a yönelik beyanı: "Mûsâ'ya ve kardeşine, 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve bu evleri namaz kılacak yerler haline getirin, namazlarınızı düzenli olarak kılın' diye vahyettik"[457]; Hz. Îsâ'nın şu sözü: "Allah yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti"[458]; Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı: "Allah şöyle buyurdu: Eğer namaz kılar ve zekât verirseniz … mutlaka günahlarınızı bağışlayacak ve sizi zeminlerinden nehirler akan cennetlere koyacağım"[459].

Namaz ile zekâtın sahip oldukları bu önemin sebebi -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- şudur ki namaz kul ile Allah arasındaki yakınlığı sağlar, bütün iyi davranışları bünyesinde toplar. Kulun Allah'a olan boyun eğiş ve itaat fiilinin

---

456 İbrâhîm 14/40.
457 Yûnus 10/87.
458 Meryem 19/31.
459 el-Mâide 5/12.

doruk noktası namaz içinde yer alır: Allah'ın huzurunda durmak, niyaz konumunda O'nunla konuşmak, Allah için eğilerek rükûa gitmek, secdeye kapanarak yüzünü toprağa sürmek gibi. Öyle ki bütün dinî duyguları Allah'a yönelik olma derecesinde bulunan bir kimseye, yaratıklardan herhangi biri için yüzünü yere sürme karşılığında dünyanın serveti verilmiş olsa bunu kabul etmez. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Zekât ise kalpler arasında ülfet ve birliğin sağlanması amacına yönelik olarak veren kimse ile diğer insanlar arasında etkili olan bir ibadettir. Zekâtta diğerlerine yönelik olarak şefkat ve merhamet unsurları bulunmaktadır. Bazılarına temas edilen sebeplerden ötürüdür ki Allah Teâlâ namaz ile zekâtın dindeki konumlarını yüceltmiş, durumlarını şerefli kılmış ve derecelerini üs-
208 tün mertebeye yükseltmiştir; bu unsurlara bağlı olarak [§] namaz ile zekâtı Kur'ân'da yer aldıkları hemen her yerde imanla paralel bir şekilde zikretmiş, ayrıca insanlar arasındaki kardeşliğin namaz ve zekâtla oluşacağını beyan buyurmuştur: "Müşrikler tövbe edip namaz kılar ve zekât verirlerse din kardeşlerinizdir."[460]

Namaz ile zekât aklen de gerekli görülen iki ibadettir. Çünkü namaz bütün iyi davranışları bünyesinde toplamakta, biraz önce de temas ettiğimiz üzere Allah'a yönelik boyun eğiş ve ürperişin doruk noktasına çıkışı namazda gerçekleşmektedir. Bu, nakil gelmemiş olsa da aklın gerekli bulduğu bir husûstur. Benzer bir şekilde zekâtta da beşerî duygu ve arzuların arınmaya tâbi tutulması ve ayıklanması işlemi mevcuttur. Bu da akıl açısından gerekli olan husûslardan biridir.

Eğer denilirse ki: Namaz ile zekâtın farz kılınmasının hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Servet ve zenginlik, ayrıca bedenin bütün âfetlerden uzak kalma türünden olmak üzere Allah Teâlâ'nın kullarına yönelik ihsanlarını namaz ve zekât yoluyla göstermek azîz ve celîl olan Allah'ın lütfettiği nimetlerin şükrünü yerine getirme konumunda olur.

Yine denilirse ki: İnsana bedenî ve malî açıdan verilen nimetlerin şükrünün edası yine kendi cinslerinden olmasının hikmeti ne olabilir, halbuki diğer nimetlerin şükrü kendi cinslerinden değildir?

Buna da şöyle cevap verilir: Şükrün yerine getirilmesi, verilen nimetin cinsinin dışındaki bir şeyde gerçekleştiği takdirde durum şükretme konumundan çıkıp alışveriş ve karşılıklı olarak değiştirme şekline bürünür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

460 et-Tevbe 9/11.

Bir de namaz ile zekâtın yanı sıra diğer ibadetlerin de farz kılınmasının sebebi şudur ki Allah Teâlâ bütün insanlara çeşitli nimetler lütfetmiştir, meselâ insanı tür olarak üstün konumda yaratmış, yeryüzündeki her şeyi onların emrine vermiş ve sayısız nimetleri ayaklarının altına sermiştir. Öyle ki bizzat çalışıp hak edileceklerin dışında, verilmemiş bir nimetin bulunduğunu kimse kabul etmez, işte bundan dolayıdır ki lütfettiği nimetler karşısında Allah'a şükretmek insanlar için gerekli olmuştur.

[§] Namaz, üzerlerinde Allah'a şükür borcu bulunan bedenin bütün or- **209**
ganlarını çalıştırmayı içeren bir ibadettir. Şunu da ilâve etmek gerekir ki namazda insan bedeninde yaratılış gereği bulunan bütün yetenekleri son noktasına kadar iradî olarak kullanmak, kalbi niyet (ve Allah'a çevirme) yoluyla meşgul etmek, azabından endişe edip rahmetini ummak (havf ve recâ), hem zihni hem de aklı Allah'ı yüceltmek ve saygı göstermek aracılığıyla uyanık halde tutmak gibi davranışlar bulunmaktadır. Sonuç olarak namaz kılanın her davranışı Allah'ın o noktadaki sınırsız nimetine karşılık olarak bir şükür konumunda bulunur[461]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Servete mukabil şükretmenin (zekât vermek) durumu da bunun gibidir. Çünkü servet sahipleri dünya hayatında üstün konumda tutulmuş ve hayatın tadını almaları sağlanmıştır. Bu sebeple mallarının bir kısmını Allah için vermeleri emredilmiştir. Bir de yerküresi, içindeki her şeyle birlikte bütün insanların emrine verildiğine göre servete sahip olmayanlara yardım etmek gerekli olmuştur. Tâ ki Cenâb-ı Hakk'ın dünya ve âhiret saâdetini belirlediği yönden olmak üzere bütün insanlar yerkürenin nimetlerinden faydalanmakta eşit hale gelsinler[462]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Önceden kendiniz için yaptığınız iyiliği Allah katında mutlaka bulacaksınız. Âyetin bu kısmı Mûtezile telakkisinin aksini ifade etmektedir. Onlar şöyle demektedir: Büyük günah işleyen bir kimse namaz kılıp zekât verse, Allah yolunda cihâd yapsa, hac görevini yerine getirse ve birçok hayır işlese de

461 "Namaz kıyam, rükû, sücûd ve kuûd, elin gerekli yere konulması ve gözün başka yerlere bakmasından korunması merhaleleriyle bütün dış organların kullanılmasını içeren bir ibadettir. Durum iç organlar ve yetenekler açısından da buna benzemektedir, meselâ kalbin niyetle meşgul edilmesi, korku ve ümit duygularının sürdürülmesi, zihnin ve aklın Allah'a tâzim ve saygı ile uyanık tutulması gibi. Tâ ki her organın fonksiyonu bu organa yönelik olarak kendisine verilen nimetin şükrünü eda etmiş ve elden geldikçe hakkını yerine getirmiş olsun" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 39a).

462 "Yani Allah Teâlâ'nın dünya ve âhiret mutluluğunu belirlediği yönden. Bu suretle zenginler fakirlere rızkın ulaşmasına vesile olmaları sebebiyle dünyada saygınlığa, âhirette de sevap ve mükâfata nail olurlar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 39a).

âhiret gününde bunlardan hiçbir şey bulamaz, onun bulacağı tek şey önceden işlediği büyük günahtır (kebîre). Mûtezile'nin sergilediği bu davranış, lütuf-kerem sahibi ve cömert olan Allah'ın fiilinden değildir; Cenâb-ı Hak kendini
210 böyle değil, [§] söylediklerinin aksiyle nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: "Yaptıklarının en iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasında yer alacaktır. Bu kendilerine yapılan ve gerçekleşecek olan bir vaaddir."[463] Oysaki Mûtezile önceden yaptıkları iyilikleri kabul etmeyeceğini ve günahlarını bağışlamayacağını ileri sürmektedir. Bu ise sınırı aşan bir ifadedir. Haddi aşan ifade kullanmaktan ve Allah hakkında hüküm vermekten yine Allah'a sığınırız. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Şüphe yok ki Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir. Yani önceden yaptığınız iyilik ve kötülükleri. Bu, azîz ve celîl olan Allah'tan insanların kötülükten sakınmaları için bir uyarı ve iyilikleri işlemeleri için de bir teşviktir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ
قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾

111. "Ehl-i Kitap, 'Yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecek' dediler. Bu onların bir kuruntusudur. De ki: İddianızda haklı iseniz delilinizi getirin."

Ehl-i Kitap, 'Yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecek' dediler. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Birincisi, bu iddiayı her iki zümre de ileri sürmüş olabilir. Amaçları insanlara kendi aralarında uyum içinde bulundukları görünümünü vermek ve bu yolla dinlerine ilgi çekip kişileri İslâmiyet'ten soğutmaktı, fakat gerçekte onlar anlaşmazlık ve düşmanlık atmosferi içinde bulunuyorlardı. Diğer ihtimal de sözü edilen iddiayı her bir zümrenin anlaşma içinde değil de ayrı ayrı ortaya atmasıdır. Bunun delili de, "Yahudiler, 'Hıristiyanlar isabetli bir yolda değildir' dediler, hıristiyanlar da, 'Yahudiler isabetli bir yolda değildir' dediler"[464] meâlindeki âyet-i kerîmedir. Bu ilâhî beyan iddianın iki grubun anlaşmasıyla değil herhangi bir muvafakat ve izin söz konusu olmadan her birinin ileri sürdüğü bir iddia konumunda bulunduğunu kanıtlamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

463 el-Ahkāf 46/16.

464 el-Bakara 2/113.

Âyet-i kerîmede kendilerinden başkasının cennete girmeyeceğini söyleyen kimseye iddiasını kanıtlayacak delil getirme mecburiyetine temas edilmektedir; çünkü bahis konusu zümreler "yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecek" demek suretiyle başkasının oraya girmeyeceğini söylemiş (nefy), bunun üzerine "iddianızda haklı iseniz -sizden başkasının cennete girmeyeceğine dair- delilinizi getirin" denilmek suretiyle kesin kanıt göstermeleri istenmiştir.

Eğer denilirse ki: Yahudi ve hıristiyanlar, başkalarının cennete girme ihtimalini ortadan kaldırırken kendilerinin gireceğini iddia etme konumuna gelmiş oldular. Bu bakımdan onlardan, reddettikleri değil iddiada bulundukları meselede delil istenmiş olması gerekir.

[§] Buna şöyle cevap verilir: Hayır, tartışmanın buna ihtimali yoktur, çün- **211**
kü onlar kendilerinin cennete gireceğini açıkça belirtmemiş, sadece başkalarının girişini reddetmiştir. Bu, "Şu eve falan falandan başkası girmez" diyen adamın ifadesine benzer; bu sözün kapsamında, "Bahis konusu eve falan falan girer" şeklinde bir muhteva yoktur, burada sadece başkalarının girişinin reddedilmesi mevcuttur. Olsa olsa şöyle diyebilirsin: Yahudi ve hıristiyanlar başkalarının cennete giremeyeceğini açık olarak söylemiş, kendilerinin gireceğini ise istidlâle dayanarak ileri sürmüşlerdir. Bu durumda onların istidlâli kanaatleri için değil açık iddiaları için delil istenir. Görmez misin ki azîz ve celîl olan Allah'ın, gerçek dışı beyanlarını ortaya koymak ve iddialarını geçersiz kılmak bağlamında verdiği cevap kendilerinden başkasının cennete girmesini reddedişlerine yönelik olmuştur: "Hayır, kim olursa olsun kâmil bir mümin olarak bütün varlığını Allah'a teslim eden kimse …" cennete girecektir[465]. Yine, Resûlullah'tan, "Şahitsiz nikâh olmaz"[466] diye rivâyet edilen hadîse dikkat etmez misin? Bu ifadede şahit bulunduğu takdirde (başka bir şeye gerek kalmaksızın) nikâhın gerçekleştiği biçiminde bir hüküm yoktur, sadece şahit olmaksızın nikâhın olamayacağının açıkça belirtilmesi söz konusudur. Düşün ki, "Şahitsiz nikâh olmaz" diyen birine, "Neden şahit olmaksızın nikâh câiz değildir dedin?" diye sorulmaz. "Yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremez" meâlindeki beyan da bunun gibi olup bu ifadede onların cennete gireceğinin açık ispatı bulunmamakta, sadece başkalarının girmeyeceğinin açık iddiası yer almaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

465 el-Bakara 2/112.

466 Tirmizî, "Nikâh", 15.

بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُٓ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهٖ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

112. “Hayır, kâmil bir mümin olarak bütün varlığını Allah’a teslim eden kimse için Rabb’inin nezdinde mükâfat vardır. Böyleleri ne korkacak ne de üzüleceklerdir.”

Hayır, kâmil bir mümin olarak bütün varlığını Allah’a teslim eden kimse. Biraz önce bu ilâhî beyanın yahudi ve hıristiyanlara cevap niteliği taşıdığını ve onların Allah hakkında hüküm verişlerine eleştiri yönelttiğini belirtmiştik. Şöyle: **Hayır**, cennete girer, **kâmil bir mümin olarak bütün varlığını Allah’a teslim eden kimse.**

Vechini Allah’a teslim eden kimse. Denildi ki inancını ve amelini Allah’a özgü kılan kimse veya kendini Allah’a teslim eden kimse. “Vech” (وجه) yani yüz organı zikredilerek zatın kastedilmesi mümkündür, “O’nun zatı hariç her
212 şey yok olmaya mahkûmdur”[467] meâlindeki beyanda olduğu gibi, [§] yani, “O hariç”. Şöyle de denilmiştir: “Esleme” (اسلم), yani işini dinine havale edip samimi davranan. Bu mânalar birbirine yakındır. Kendini Allah’a teslim eden, yani kulluğunun bilincini taşımakla, “Allah çekişip duran birçok ortağın sahip olduğu bir adam ile yalnız bir kişiye bağlı ve ait olan (سَلَم) adamı misal verir”[468] beyanında olduğu gibi. “İslâm” kelimesinin anlamı da budur: Varlığını Allah’a özgü kılıp ne mâbud kabul etme ne de ibadet etme açısından kimseyi ortak koşmaman.

Onun için Rabb’inin nezdinde mükâfat vardır. Böyleleri ne korkacak ne de üzülecektir. Bu kısmın mânasını daha önce açıklamıştık[469].

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى
لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ

467 el-Kasas 28/88.
468 ez-Zümer 39/29.
469 bk. el-Bakara 2/38 tefsiri.

لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾

113. "Yahudiler, 'Hıristiyanlar isabetli bir yolda değildir' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler isabetli bir yolda değildir' dediler. Oysaki her iki zümre de ilâhî kitabı okumaktadır. Kitâbı bilmeyenler de onların sözlerine benzer şeyler söylemişlerdir. Allah anlaşmazlığa düştükleri husûslarda kıyâmet günü hükmünü verecektir."

Yahudiler, 'Hıristiyanlar isabetli bir yolda değildir' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler isabetli bir yolda değildir' dediler. Oysaki her iki zümre de ilâhî kitabı okumaktadır.

Eğer denilirse ki Cenâb-ı Hak yahudi ve hıristiyanları bu sözlerinden dolayı neden kınamaya muhatap kılmıştır, oysaki O, diğer bir âyette nebîsine (s.a.) şöyle demesini emretmiştir: "De ki: 'Ey Kitap ehli! Tevrat'ın, İncil'in ve Rabb'inizden size indirilen vahiylerin gereklerini yerine getirmedikçe isabetli yolu takip etmiş olamazsınız."[470] Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ nebîsine (s.a.), onlara Tevrat'ın gereklerini yerine getirmedikleri takdirde isabetli bir yol izlemiş olamayacaklarını söylemesini emretmiştir. Ama kendileri Tevrat'ın muhtevasını uyguladıkları takdirde -ki orada İslâmiyet'i benimseme ve Allah elçisi Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uyma emri vardır- nazarı itibara alınacak bir yolda bulunurlar. Bu ilâhî kelâmın anlamı -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- Cenâb-ı Hakk'ın yahudi ve hıristiyanlara şöyle hitap etmiş olması-
dır: O sözü nasıl söyleyebilirsiniz, **[§]** oysaki elinizde -iyi düşünüp araştırdığı- **213**
nız takdirde- gerçeği açıklayan, hak ile bâtılı birbirinden ayıran ve aranızdaki anlaşmazlığı ortadan kaldıran bir kitap vardır.

Burada şöyle bir fikir de yürütmek mümkündür ki yahudi ile hıristiyan zümrelerinden her biri diğeri için isabetli yol izlemediğini söylemiş, Cenâb-ı Hak da gerçek dışı beyanlarını ortaya koymak ve kendilerine cevap vermek üzere, "Hayır, Allah'a teslim olan kimse isabetli yoldadır" buyurmuştur; çünkü atalarından bu olumlu davranışı sergileyenler vardı. Diğer bir yorum da şöyle olabilir: Yahudi ve hıristiyanlar kendi iddialarını dile getirip Allah hakkında ulûhiyyet makamına lâyık olmayan şeyler söylerken isabetli bir yolda değillerdir, buna mukabil iki zümre ileri sürdükleri iddialarla birbirini yalanlarken isabetli bir yol izliyorlardı.

---

470 el-Mâide 5/68.

Şöyle de denilmiştir: Yahudiler, "Hıristiyanlar din açısından isabetli bir yolda değildir" demek suretiyle, "Ne duruyorsun, Muhammed, bizim dinimize uy, görüyorsun ki hıristiyanlar isabetli yolda değildir!" demek istemiş, hıristiyanlar da yahudilere karşı aynı iddiayı ileri sürmüş ve aynı tavrı takınmıştır.

"İslâm" kelimesinin mahiyeti hakkında farklı fikirler öne sürülerek İslâm boyun eğiş ve teslimiyettir, İslâm davranışlar yoluyla samimiyetini ortaya koymaktır denilmiştir. İslâm bütün varlığını Allah'a teslim etmek, yahut da bütünüyle inancını Allah'a özgü kılıp bunda ortak kabul etmemektir.

Kitabı bilmeyenler de onların sözlerine benzer sözler söylemişlerdi. Denildi ki "bilmeyenler" kitabı olmayanlar demektir ki maksat Arap müşrikleridir. Yine denildi ki "bilmeyenler" Kur'ân ve kitap okuyamayan ve muhtevasına nüfuz edemeyenler olup bunlar câhil kesimini teşkil eder.

Azîz ve celîl olan Allah İslâm'ı benimsemeyenlerin bilenleri ile bilmeyenlerini eşit durumda beyan etmiştir, çünkü içlerinden bilenler ilimlerinden faydalanmamak suretiyle hiçbir şey bilmeyenin durumuna düşmüştür. Biz bu konuyu daha önce, "Sağır, dilsiz ve kördür onlar" meâlindeki ilâhî beyanın tefsirinde anlatmış, azîz ve celîl olan Allah'ın lütfettiği âyet, mûcize ve diğer vasıtalardan yararlanmadıkları için onları bu sıfatlarla nitelediğini belirtmiştik[471].

214 **[§] Allah anlaşmazlığa düştükleri husûslarda kıyâmet günü hükmünü verecektir.** Azap hükmünü, çünkü onlar kendi aralarında (bile bile) ayrılığa düşmüş ve Allah hakkında ulûhiyyet makamına lâyık düşmeyen sözler söylemişlerdir. Allah Teâlâ zâlimlerin uydurduğu yakışıksız sözlerden yüce, pek yücedir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى
فِى خَرَابِهَا اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفِينَ لَهُمْ فِى
الدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

114. "Allah'ın mescid ve mâbedlerinde adının anılmasını engelleyen ve harap olmalarına gayret gösterenden daha zâlim kim olabilir! Böyleleri, o mekânlara ancak korka korka girebilirler. Onlar için dünyada zillet, âhirette de büyük bir azap vardır."

---

471 bk. el-Bakara 2/18 tefsiri.

Daha zâlim kim olabilir! Buyurur ki **Allah'ın mescid ve mâbedlerinde adının anılmasını engelleyenden** kendisine zulmedip itibarını düşürmekte daha ileri giden biri yoktur. "Mesâcidullah" (مساجد الله) tamlamasına farklı yaklaşım yapılarak denildi ki Allah'ın mescid ve mâbedleri yer küresinin tamamıdır. Resûlullah'ın (s.a.), "Yeryüzü ibadet yeri (mescid) ve temiz kılınmıştır"[472] hadisinin de belirttiği gibi arzın tamamı ibadete elverişlidir. Âyette işaret edildiği üzere küfür ehli, müslümanları Allah'ın mescidlerinde adını anmalarına ve dinî etkinliklerini yapmalarına engel olmuşlardır.

Ve harap olmalarına gayret gösteren. Bu, "Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışırlar"[473] meâlindeki ilâhî beyana benzemektedir. **Böyleleri o mekânlara ancak korkarak girebilirler.** Yani müslümanların ülkelerine ve şehirlerine ancak korka korka veya antlaşma ile girdikleri gibi. Nitekim, "Yahudiler nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ahdine ve müslümanların himayesine girmedikçe üzerlerine zillet damgası vurulmuştur"[474] meâlindeki âyet aynı husûsa işaret eder. Bu âyetteki "habl" (حبل) kelimesi ahit demektir. Böyleleri o mekânlara ancak korka korka girebilirler, beyanının bir yorumu da şöyledir: Allah'ın üzerlerindeki hakkı ve kendilerinin O'nu yüceltme görevi varken onların mescidlere girmesi ancak korku ve saygıyla olmalıdır. Çünkü mâbedler Allah'a ibadet etmek için edinilen ve onları saygın gösterme amacıyla O'na nispet edilen mekânlardır[475]. Oysaki onlar mâbedlere, tahrip amacı gütmek ve cemaatlerin Allah'a yönelik ibadetlerini engellemek üzere girmişlerdir.

[§] Mesâcidullah tabirinin Mescid-i Harâm olabileceği de söylenmiştir. 215
Şöyle ki müşrikler Hz. Peygamber'in ve ashâbının Mescid-i Harâm'a girmelerine engel olmuş, onlar da geri dönmeye mecbur kalmıştı. Daha sonra azîz ve celîl olan Allah Mekke'nin fethini müyesser kılmış, bu defa da müşrikler korkarak girer hale gelmiştir; "Ey iman edenler! Şundan emin olun ki müşrikler mânevî kirliliğe bulanmış kimselerdir, o sebeple bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"[476] meâlindeki ilâhî beyan konuya açıklık getirmektedir.

---

472 Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 1-4.
473 el-Mâide 5/64.
474 Âl-i İmrân 3/112.
475 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 40a.
476 et-Tevbe 9/28.

Bir de şöyle denilmiştir: Allah "mesâcidullah" terkibi ile Beytülmakdis'i kastetmiştir. Nakledildiğine göre hıristiyanlar[477] Mecûsîler'in lideri olan Buhtunnasr'dan[478] yahudilere karşı yardım istemiş, giriştikleri saldırılarda mâbedleri tahrip edip hak dine mensup olanları öldürmüşlerdi. Daha sonra hak din mensupları yine mâbedler inşa etmişti. Ancak Hıristiyanlığa mensup olanlar, bu mâbedlere korkarak ve gizlice girebiliyorlardı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Onlar için dünyada zillet vardır. Denildi ki âyetin bu kısmında yer alan "hızy" (خزى) kelimesi "cizye" yahut da "savaş" anlamına gelir. Âhirette de büyük bir azap vardır.

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾

115. "Doğu da Allah'ındır, batı da. Nereye dönerseniz Allah'a ibadet yönü orasıdır. Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir."

[Kıble ve Belirlenmesi]

Doğu da Allah'ındır, batı da. Nereye dönerseniz Allah'a ibadet yönü orasıdır. Denildi ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ashâbından oluşan bir grup sefere çıkmışlardı; bu, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinden önceydi. Namaz vakti gelmiş, ancak kıblenin yönünü belirlemede kesin sonuca kavuşamayarak şahsî tahminlerde bulunmuşlardı. Neticede kimi doğuya, kimi batıya yönelerek kılmış, farklı yönlere yönelmişlerdi. Bu durumla karşılaşan sahâbiler bilâhare Resûlullah'ın huzuruna çıkarak meseleyi arzetmişlerdi. İşte bunun üzerine **nereye dönerseniz Allah'a ibadet yönü orasıdır** meâlindeki âyet nâzil olmuştur.

216 **[§]** Âyetin bu kısmı ve nüzûl sebebi Şâfiî'nin, "Kıbleye isabet ederek kılmışsa namazı câizdir, değilse câiz değildir" şeklindeki kanaatini çürütmektedir. Âyette şu taraf değil de bu taraf diye bir belirleme bulunmayıp sadece doğu

---

477 Mâtürîdî'nin herhangi bir değerlendirme yapmadan önem vermediği birinden naklettiği bu yorumun tarih açısından doğru olmadığı açıktır.

478 M.Ö. 605-562 yıllarında Bâbil hükümdarlığını yürütmüş olup yahudi devletini yıkmış, Kudüs'ü ve Süleyman'ın mâbedini tahrip etmiştir (bk. Taberî, *Târîh*, I, 318; Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, VI, 380-381).

ve batı zikredilmiştir. Hadiste de doğu ve batıdan söz edilmektedir[479]. Şâfiî'nin görüşü biraz sonra zikredeceğimiz âyetin zâhirine bağlı kalmıştır. Bizim söylediklerimiz kıblenin net bir şekilde belirlenemeyip şahsî tahminin yapıldığı duruma aittir. Normal hallerde ise kıble, "Nerede olursanız olun yüzünüzü Mescid-i Hâram'a çevirin"[480] ilâhî emrine bağlıdır.

İbn Ömer radıyallahu anhtan rivâyet edildiğine göre "doğu da Allah'ındır, batı da", meâliyle başlayan âyet yolculuk halindeki nafile namazlar hakkında nâzil olmuştur[481]. Ancak bize göre biraz önce değindiğimiz üzere bütün namazlar içindir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'ın vechi [yüzü] **oradadır.** Bu beyan hakkında çeşitli görüşler belirtilmiştir. Allah'ın vechi oradadır, yani istediğiniz rızâsı oradadır veya Allah'ın kıblesi orasıdır. Allah'ın vechi oradadır: Allah oradadır; bu yorum daha önce temas ettiğimiz üzere[482] zat (kendisi) kastedilerek vech kelimesinin kullanılabileceğine ilişkin yönteme bağlıdır; yani Allah onlardan ayrı ve uzak değildir. Bunlardan başka Allah'ın rızâsı oradadır, Allah'ın rızâsına vesile edindiğiniz şey oradadır, mânası da verilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Sizi oraya yöneltenin vechi kendinizden yanlış bir davranışta bulunmadığı takdirde oradadır; tıpkı Resûlullah'ın (s.a.) oruçlu iken unutarak yiyen kimseye hitaben, "Seni Allah yedirmiş ve içirmiştir"[483] buyurması gibi. Bir de şu yorum yapılmıştır: Namazı eda etmekle hedeflediğiniz Allah'ın vechi ve rızâsına ulaşmanız o yönde mümkündür, yani hedefinize ulaşmış bulunuyorsunuz.

Kıbleye yönelmede farz olan tıpatıp isabet değil, kuvvetli bir zan ve en üst derecedeki kanaattir, zira Kâbe'nin kendisine yönelme imkânımız bulunmamaktadır. Aslında kıblenin belirlenmesi hiçbir yönüyle şüphe arzetmeyecek bir kesinlikle olmayıp sadece elden gelen fikrî gayretle gerçekleşir. Bu husûs
meselâ su, çamaşır-elbise **[§]** vb. gibi değildir. Bu nesneler aslında temiz olup **217**
(ibadete engel teşkil eden) pislik sonradan oluşur. Kişinin bunların aslî hüviye-

---

479 Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Doğu ile batı arası kıbledir" (İbn Mâce, "İkâme", 56; Tirmizî, "Mevâkītu's-salât", 139).

480 el-Bakara 2/144, 150.

481 İbn Ömer'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Bu âyet sefer (yolculuk) esnasında nafile kılarken bineğinin seni çevirdiği yere doğru namaz kılman için nâzil olmuştur. Resûlullah (s.a.) Mekke'den dönerken bineğinin üzerinde namaz kılıyor ve başını Medine istikâmetine çevirmiş oluyordu" (Müslim, "Salâtu'l-musâfir", 31-41; İbn Mâce, "İkâme", 56; Tirmizî, "Mevâkītu's-salât", 139).

482 bk. el-Bakara 2/112 tefsiri.

483 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 359, 425; Buhârî, "Savm", 26; Müslim, "Sıyâm", 171.

tiyle temiz olanına ulaşması daima mümkündür. Kıble konusu ise tıpatıp kendisine isabet değil, araştırıp karar verilmesi esasına bağlanmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah, rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir. Âyetin bu kısmında yer alan vâsi' (واسع) kelimesinin zengin veya cömert mânasına geldiği belirtilmiştir, çünkü kulların Allah rızâsına vesile kıldıkları şeyi kabul etmiş ve kıble konusundaki hareket alanlarını genişletmiştir. **Her şeyi bilendir**, içlerinden kurup niyet ettikleri şeyler.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾

116. "Bir de, 'Allah evlât edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis göklerde ve yerde olanların hepsi O'na aittir. Hepsi O'nun iradesine boyun eğmiştir."

Bir de, 'Allah evlât edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın, hıristiyanların iddia ettiği yakışıksız şeylerden zâtını tenzih edişi ve iddialarının reddi vardır[484]. Âyetin mânası -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- şöyledir ki duyulur âlemde çocuk sahibi olmak veya evlât edinmek buna ihtiyaç hissettiren üç sebepten birine bağlı bulunur: Baskın gelen şiddetli çocuk arzusunun yerine getirilmesi, hissettiği yalnızlığın şevkiyle arkadaşlık edeceği birine muhtaç hale gelmesi yahut da kendisini ezecek düşmanın defedilmesi için yardımını isteyeceği birine ihtiyaç duyması. Azîz ve celîl olan Allah herhangi bir şeye muhtaç olmaktan, yalnızlık hissine kapılmaktan veya düşmanına yenilmekten münezzeh olduğuna göre neden evlât edinsin?

Bilakis göklerde ve yerde olanların hepsi O'na aittir, Allah'a evlât nispet edenlerin iddialarına cevaptır: Göklerin ve orada bulunanların, yerin ve oradaki her şeyin sahibi ve hâkimi olan varlık için herhangi bir ihtiyaç doğmaz ve hiçbir düşman O'nu yenilgiye uğratamaz, diye; zira bunların hepsi O'nun mülkü olup kendi planlamasının icrasına, emir ve tasarrufunun yürümesine hazır bulunur. Evlât edinme gibi bir şeyi talep etmesi ancak biraz önce değin-

---

[484] "Hıristiyanlardan bu görüşü benimseyenler Nastûrîler olup, 'Îsâ gerçek mânada Allah'ın çocuğu olmayıp Cenâb-ı Hak onu evlât edindi' demişlerdir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 40b).

diğimiz husûslardan birine mâruz kalması halinde bahis konusu olur. Oysaki Allah zâlimlerin ileri sürdüğü şeylerden yüce, pek yücedir.

[§] Allah'a izâfe edilen evlât edinme iddiasının imkânsızlığı görüşüne 218
"dost edinme"[485] eylemine dayanarak karşı bir fikir öne sürülürse buna şöyle cevap verilir: Burada dostluk, dost edinecek varlığın özünden (cevherinden) olmayan biriyle oluşmaktadır, evlât ise sadece kendi özünden olur. Hüseyin (b. Muhammed en-Neccâr) bu kanaati benimsemiştir[486]. İkincisi, dostluk kişinin eskiden beri gerçekleştirdiği bazı eylemler sebebiyle konumunun yükselmesi ve mertebesinin üst derecelere çıkmasıyla oluşur; öylesi bu davranışlarıyla mükâfat anlamında dost edinilmeye hak kazanır. Birinin evlâdı olmak ise gerçekleştirilen bazı fiillerle değil, hak kazanacağı bir durum olmaksızın onun çocuğu olur. Allah Teâlâ çocuğun oluşmasına vasıta teşkil eden şeyi kendi zâtından uzaklaştırma bağlamında şöyle buyurmuştur: "O'nun eşi olmadığı halde çocuğu nasıl olabilir?"[487] Üçüncüsü, Râvendî'nin şu yorumudur: Allah'ın zâtına evlât nispet etme ya sadece bir isimlendirme -niteleme şeklinde veya gerçek mânasıyla olur. Dost diye isimlendirmenin gerçekleşme yönü bellidir, fakat bu ihtimal evlâdı olmakla nitelendirilmesinde bahis konusu değildir, evlâdın sadece bir isimlendirme-niteleme çerçevesinde Allah'a izâfesi hakkında da dînî bir izin gelmemiştir.

Bilakis göklerde ve yerde olanların hepsi O'na aittir, meâlindeki beyana yönelik bir yorum daha vardır. Denebilir ki göklerde ve yerde bulunan herkes O'nun erkek ve kadın kullarıdır. Siz evlât sahibi olmaya şiddetle ihtiyaç duyduğunuz halde [§] köle ve cariyelerinizden evlât edinmeyi münasip görmezsiniz. 219
Peki, azîz ve celîl olan Allah'a -müstağni olmasına rağmen- aynı şeyi nispet etmeyi nasıl yakıştırabilirsiniz? *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Her şey O'nun iradesine boyun eğmiştir. Âyetin bu kısmı için farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki göklerde ve yerde olan herkes, melekler, Îsâ, Üzeyir ve Allah'ın evlât edindiğini ileri sürdüğünüz diğerleri O'nun iradesine boyun eğmiş, Rab oluşunu benimsemiş, O'nun kulu olduklarını kabullenmiş-

---

485 Müellif Mâtürîdî, "Allah İbrâhim'i dost edinmiştir" (en-Nisâ 4/125) meâlindeki âyete işaret etmektedir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 40b).

486 Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah en-Neccâr (ö. 220/835) -Mâtürîdî onu *Kitâbu't-Tevhîd*'inde el-Hüseyn diye anar- Neccâriyye fırkasının reisidir (bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 229; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 217; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 75-77).

487 el-En'âm 6/101.

tir. Bir de “kānitûn” (قانتون) kelimesi “mutî‘ûn” (مطيعون) yani itaat edenler diye yorumlanmıştır, yani göklerde ve yerde olanların hepsi O’na itaat edip boyun eğmiştir. Şöyle de denilmiştir: “Kānit” (قانت) “kāim” (قائم) demektir. Ne var ki kāim iki şekilde olur. Biri ayakları üzerinde dikilip duran, diğeri de bir şeyi koruyup gözeten. Şimdi, buradaki kānit kavramıyla ayakları üzerinde dikilip duran mânasının kastedilme ihtimali bulunmadığına göre yorum Allah’a itaat etme ve üzerine düşen görevleri belirleyip yerine getirme şekline döner; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: “Herkesin yaptığını gözetleyip kayda geçiren (Allah böyle olmayan putlar gibi olur mu?)”[488]. Burada Allah’ın gözetleyip kayıt altına aldığı şey kulun görevini yerine getirmesi ve ele geçirdiği rızıktır. **Hepsi O’nun iradesine boyun eğmiştir** meâlindeki beyanın bir yorumunun da insanların selim yaratılışlarının tenzih edilmesi şeklinde olabilir, zira herkesin fıtratı, Rabb’ini evlât sahibi olma gibi, müşriklerce ileri sürülen sıfatlardan tenzih eder[489]. Bir de şöyle söylenebîlir: Hepsi O’nun iradesine boyun eğmiştir, genel bakışla bütün insanlar; şu âyet-i kerîmenin işaret ettiği gibi: “Onlara kendilerini kimin yarattığını soracak olursan, ‘Şüphesiz ki Allah’ diyeceklerdir.”[490]

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

117. “O, göklerin ve yerin sanatkârâne yaratıcısıdır. Bir şeyin olmasına hükmedince sadece ‘ol!’ der, o da oluverir.”

O, göklerin ve yerin sanatkârâne yaratıcısıdır. Gökler ve yer mevcut (şey) değilken Allah onları ilkin yaratmıştır. Bedî‘ (بديع), mübdi‘ (مبدع) ve mübtedi‘ (مبتدع) aynıdır, mânaları da “benzerini kimsenin başaramadığı bir şeyi icat eden” demektir. Bu içerikten hareketle şahsî duygu ve düşüncelerine dayana-
220 rak söz söyleyen veya fiil işleyen kimseye mübtedi‘ (مبتدع) denilmiştir, [§] daha önce öylesinin benzerini meydana getiren kimsenin bulunmaması açısından. Bu ilâhî kelâmda Allah’ın evlât edindiğini söyleyen zümrelere karşı güçlü bir

488 er-Ra‘d 13/33.

489 Semerkandî şöyle demektedir: “Bu yoruma göre âyette yer alan ‘küll’ (كل) kelimesi bütün yaratılmışları kapsar, çünkü bunların hepsinde sözü edilen husûsa tanıklık özelliği bulunmaktadır. Bir önceki yorumda ise ‘küll’ (كل) ile “insanların çoğu” kastedilir. Bilindiği üzere dehrîler, tabiatçılar vb. Allah’ın varlığına inanmazlar” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 40b).

490 ez-Zuhruf 43/87.

delil vardır. Bu kelâm şunu demektedir: Gökleri ve yeri hiçbir temel madde veya vasıta olmadan yaratmaya güç yetiren Allah Îsâ'yı baba olmaksızın yaratmaya nasıl muktedir olmaz? İkincisi, sizin nazarınızda başarılması zor olup büyük önem taşıyan evreni yaratma fiiline yine sizin kriterlerinize göre iki harften ibaret bulunan "ol!" emriyle güç yetiren bir varlık Îsâ'yı baba olmaksızın var etmeye nasıl güç yetiremez?

[Allah'ın Yaratması - Tekvîn Sıfatı]

Bir şeye hükmedip karar verince **sadece "ol!" der, o da oluverir**. Denildi ki ..., yani bir toplumun kökünden yok edilmesine hükmedince **sadece ona "ol!" der, o da oluverir.** "Kün fe-yekûn" (كن فيكون) ifadesi Allah'ın gerçekten kâf (ك) ve nûn (ن) harfleriyle "kün" (كن) demesi anlamına gelmez. Ancak bu anlaşılabilir tam bir mânayı en kısa sözle ifade edebilen bir metindir. Arap dilinde anlaşılabilecek bir muhtevayı iki harfle ifade edecek bundan daha kısa bir ifade tarzı bulunmamaktadır. Bunun dışındaki söyleme biçimleri bazı ek bağlantılar ve edatlardan ibaret olup muhtevalarına nüfuz etmek mümkün değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme, bir şeyi yaratmanın o şeyin ta kendisi olduğunu söyleyen kimseyi dolaylı bir şekilde reddetmektedir[491], çünkü Allah, "Bir şeye hükmedince" anlamında **ve izâ kadâ emren** (واذا قضى امرا) buyurdu, önce **kadâ** (قضى) sonra **emren** (امرا), ardından da **kün fe-yekûn** (كن فيكون) dedi. Tekvîn (تكوين) zaman ve oluşum açısından mükevven (مكوّن) ile aynı olsaydı fiilen yaratmayı (tekvîn) ifade etmek için önce "ol" anlamında **kün** (كن), sonra da "oluverir" anlamında **fe-yekûn** (فيكون) demesine gerek kalmazdı, yani kün emri aynı anda tekvînin (fiilen yaratma) kendisi olur ve şey (nesne, olay) vücut bulurdu. Şu halde sözü edilen ilâhî beyanın kuruluşu tekvînin mükevvenin aynı değil, gayrı olduğunu göstermektedir.

Şunun da belirtilmesi gerekir ki tekvîn sıfatı ya önceden yokken sonradan
oluşmuştur veya ezelde mevcuttu. Önceden bulunmayıp sonra oluşmuşsa, **[§]** **221**
bu oluşum ya kendi başına gerçekleşmiştir -ki bu mümkün olduğu takdirde

491 Allah'ın sıfatlarının zâtı gibi kadîm olduğu âlimlerce kabul edilmekle birlikte kâinatı yaratıp yönetmesini ifade eden fiilî sıfatları hakkında başta Mûtezile ve kısmen Eş'arî kelâmcıları farklı bir tutum sergilemişlerdir. Bunun sebebi, Mâtürîdîler'ce tekvîn (oluşturmak, nesne ve olayları meydana getirmek) diye topluca ifade edilen fiilî sıfatların tecellisi olarak meydana gelen nesne ve olayların sonradan vücut bulmasıdır (hudûs). Dolayısıyla burada sıfatın (tekvîn) kadîm, eserinin (mükevven) hâdis olması problemi ortaya çıkmaktadır. Zaman unsurunun rol oynadığı bu meselede Mâtürîdî kelâmcıları sıfatın yani tekvînin kadîm olmasının, eserinin yani mükevvenin de kadîm oluşunu gerektirmediğini kabul eder. Diğerleri ise aksini savunurlar.

her konuda geçerli olur- veya başka birinin oluşturması (ihdâs) sayesinde vuku bulmuştur. Bu ikinci durumda ise sonsuza kadar etkileşimler (birbirine bağlı ihdâslar) söz konusudur ki bunun yanlışlığı açıktır (teselsül). Sonuç olarak ihdâs ve tekvînin hâdis olmayıp Allah Teâlâ'nın ezelde onunla muhdis ve mükevvin diye nitelendiği ortaya çıkmıştır, tâ ki her şey O'nun dilediği zamanda vücut bulmuş olsun. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَاْتِينَآ اٰيَةٌ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾

118. "Aşkın âlemin mahiyetini bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşmalı veya tarafımıza maddî bir mûcize gelmeli değil miydi?' dediler. Onlardan önce gelenler de aynen kendi söyledikleri gibi söylemişlerdi. Kalpleri ne kadar birbirine benzemiş! Gerçekte biz, hakikatleri bilip kavramak isteyenlere âyetleri açık ve anlaşılır kıldık."

Aşkın âlemin mahiyetini bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşmalı veya tarafımıza maddî bir mûcize gelmeli değil miydi?' dediler. Bu ilâhî beyan hakkında birkaç yorum ortaya konulmuştur. Denildi ki bilmeyenler, gerçekte bildikleri halde birikimlerinden faydalanmadıkları için Allah tarafından böyle nitelendirilmiştir. Yine denildi ki Rab'lerinin birliğini bilmeyenler olup onlar da Arap müşriklerinden ibarettir. Bunlar Hz. Peygamber'e (s.a.), "Allah bizimle konuşmalı veya senin elçisi olduğunu bildiren bir âyet bize gelmeli değil miydi?" şeklinde hitap etmişlerdi. Bilmeyenler, Allah'ın kendileriyle konuşmasını temenni edecek bir dereceye ulaşamadıklarını bilmeyenler, demektir de denilmiştir. Bir de şu yorum yapılmıştır: Allah'ın kendileriyle konuştuğunun ve gerek vahiy yoluyla gerekse Peygamber'ine nübüvvetini kanıtlayan âyetler (mûcizeler) vermek suretiyle gerçekleri haber verdiğinin farkında değildirler, buna rağmen inat göstermeye devam ederler.

Onlardan önce gelenler de aynen kendi söyledikleri gibi söylemişlerdi. Denildi ki **onlardan önce gelenler** İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ'ya Arap müşriklerinin Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme söyledikleri gibi söylemişlerdi. Müşriklerin talebi şöyleydi: "Huzurumuza çıkmayı arzu etmeyenler, 'Bize me-

lekler indirilmeli veya Rabb'imizi görmeli değil miydik?' dediler"[492]. Âyetin bu kısmı için, "Yahudiler hıristiyanlar gibi veya hıristiyanlar yahudiler gibi talepte bulundular" şeklinde de yorumlar yapılmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Kalpleri ne kadar birbirine benzemiş! Denildi ki kalpleri küfür ve 222
düşüncesizlikte birbirine benzemiş. Yine denildi ki kalpleri söyleyiş ve isteyişte birbirine benzemiş, çünkü onlar gerçek olanı sormak için değil, güçlük çıkarmak için istekte bulunmuşlardır.

Onlardan önce gelenler de aynı şeyi söylemişlerdi. İki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, âyette yer alan muhteva. İkincisi, gerçeği arama statüsünde değil, güçlük çıkarıp zorbalık taslama talebi; zaten Allah Teâlâ doğru yol peşinde bulunan için irşad âyetlerini göndermiş ve göstermiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Gerçekte biz, hakikatleri bilip kavramak isteyenlere âyetleri açık ve anlaşılır kıldık. Şöyle denildi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin, inadından vazgeçip inanmak ve tasdik etmek isteyen için Allah elçisi konumundaki durumunu ortaya koyduğumuz âyet ve delillerle açıkladık.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشٖيرًا وَنَذٖيرًا وَلَا تُسْـَٔلُ عَنْ اَصْحَابِ الْجَحٖيمِ ﴿١١٩﴾

119. "Biz seni** (ey Muhammed!) **müjdeleyici ve uyarıcı bir peygamber olarak hak** (ve Kur'ân) **ile gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu olacak değilsin."

Biz seni hak ile gönderdik. Denildi ki **biz seni**, ey Muhammed, muhataplarını tevhid inancından ibaret olan hakka davet etmen için **gönderdik**. **Hak ile** (**bi'l-hak**) ifadesi "Kur'ân'la", "kesin delil ve âyetlerle" şeklinde de yorumlanmıştır. İtaat edene **müjdeleyici**, isyanda ve emrine muhalefette bulunanı cehennem ateşiyle **uyarıcı**. Bir de şöyle denildi: **Hak ile** Allah'ın insanlar üzerindeki ve onların birbirlerine karşı olan haklara dikkat çekmen ve yerine getirilmesine kılavuzluk etmen amacıyla.

Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin. Bütün bunlardan sonra sen artık cehennemliklerden sorumlu değilsin, anlamında olması mümkündür. Nitekim bu ilâhî beyanın gelişinden sonra Resûlullah'ın onlardan sorumlu

---

[492] el-Furkān 25/21.

tutulduğu nakledilmemiştir. Şu halde bu ilâhî beyan gayptan haber vermesi açısından Hz. Peygamber için bir mûcize özelliği taşır.

223 [§] Denildi ki Resûlullah (s.a.), "Keşke anne babamın ölüm sonrası hayatta ne yaptıklarını bilsem!" temennisinde bulunmuş, bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir[493].

Âyetin bu kısmının ilk kelimesinde (لا تسال) farklı iki okuyuş vardır. Biri te'nin (ت) üstün harekesiyle (lâ tes'el: sorma) şeklinde olup biraz önce naklettiğimiz rivâyetle bağlantılıdır. Bununla birlikte aynı kelimeye şöyle bir anlam da verilebilir: Cehennemliklerle vakit geçirmemelisin, bu senin için bir külfet ve gereksiz bir meşgale olur. Bir de ta (ت) harfinin ötreli okunmasıyla sen cehennemliklerden sorumlu değilsin. Yani sen, ey Muhammed! Cehennemliklerin kalp hayatından sorumlu değilsin. Bu yorum şu âyet-i kerîmelerin muhtevasıyla benzerlik arzeder: "Siz onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz"[494], "De ki: 'Allah'a itaat edin, Resûl'üne de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz şüphe yok ki onun sorumluluğu kendisine yüklenen, sizin sorumluluğunuz da size yüklenen görevlerdir"[495], "Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez"[496] ve benzerleri.

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾

120. "Ne yahudiler ne de hıristiyanlar kendi dinlerine uymadıkça seni asla benimsemeyecektir. De ki: Allah'ın rehberliği tek doğru rehberliktir. Sana yeterli bilgi geldikten sonra onların arzu ve heveslerine uyacak olursan, artık kendin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulunur."

Ne yahudiler ne de hıristiyanlar kendi dinlerine uymadıkça seni asla benimsemeyecektir. Millet (ملّة) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Milletin sünnetten (din anlayışı) ibaret olduğu söylenmiştir, "Allah'ın

---

493 Bu rivâyetin nakli ve değerlendirmesi için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 516; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 92.

494 el-Bakara 2/134, 141.

495 en-Nûr 24/54.

496 el-En'âm 6/164.

adı, Resûlullah'ın sünnet ve yöntemi ile"[497] meâlindeki hadiste ve "İbrâhim'in temsil ettiği tevhide bağlı din anlayışına tâbi olan kimse"[498] anlamındaki âyette olduğu gibi. Başka bir yoruma göre millet "din" demektir. Nitekim Hz. Peygamber'in, "İki farklı dine (millete) sahip olan kişiler arasında veraset hakkı oluşmaz"[499] beyanındaki millet kavramı bu mânadadır. Bir de şöyle bir yorum yapılmıştır: Bu âyetteki millet "kıble" anlamına gelir, şu âyetin muhtevasında görüldüğü üzere: "Şundan emin ol ki (Resûlüm!) Ehl-i Kitab'a her türlü âyet ve mûcizeyi getirsen bile senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin."[500] Azîz ve celîl olan Allah bu beyanıyla, Resûl'ünde mevcut bulunan, "Ehl-i Kitab'ın dinine ve kıblesine uyacakları" yolundaki ümidin gerçekleşmeyeceğini bildirmiştir, [§] zira onlar din ve kıble tercihini, gerçeği araştırıp be- 224
lirginlik kazanması ve kesin delilin bağlayıcılığına değil şahsî arzularına göre yapmaktadır. Şöyle ki hıristiyanların kıblelerini doğu olarak belirlemelerinin sebebi Hz. Îsâ'nın yaşadığı dağın doğuda bulunuşuydu, "Meryem ailesinden ayrılarak doğu tarafındaki bir yere çekilmişti"[501] meâlindeki beyanın ifadesiyle. Yahudiler ise batı tarafını tercih etmişti, çünkü Mûsâ aleyhisselâma risâlet verildiği ve Rabb'i kendisiyle konuştuğu sırada batıda bulunuyordu, "Mûsâ'ya emrimizi yönelttiğimiz zaman sen (Resûlüm) batı yönünde bulunmuyordun"[502] meâlindeki beyanında belirtildiği üzere.

Müslümanlara gelince, onların Kâbe'yi (Allah üstünlüğünü dâim kılsın) kıble olarak tercih etmeleri şahsî arzularına değil, ilâhî emre bağlıydı. Akıl da Kâbe'nin kıble olmasını gerekli görür, zira Kâbe dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen insanların yöneldiği bir merkezdi. Sonraları namaz için bir yöne dönülmesine ihtiyaç duyulunca, o mekân insanlar için yönelinecek en lâyık bir konum kazandı.

Ne yahudiler ne de hıristiyanlar kendi dinlerine uymadıkça seni asla benimsemeyecektir. Azîz ve celîl olan Allah Resûl'üne hitap ederek, dinler hakkındaki anlayış ve iddialarının farklı olması sebebiyle yahudi ve hıristiyanları memnun etmeye güç yetiremeyeceğini haber vermektedir.

---

497 İbn Ömer'den rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem cenazeyi kabre indirirken, "Allah'ın adı, Resûlullah'ın sünnet ve yöntemi ile" derdi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 27, 40, 59, 69; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 65; Tirmizî, "Cenâ'iz", 54).

498 en-Nisâ 4/125; en-Nahl 16/123.

499 Buhârî, "Hac", 44; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 10; Tirmizî, "Ferâ'iz", 15.

500 el-Bakara 2/145.

501 Meryem 19/16.

502 el-Kasas 28/44.

[Peygamberin Mâsum Oluşu - Ismet Sıfatı]

Eğir denilirse ki: Allah Teâlâ zaten uymayacağını bildiği halde Resûl’ünü sözü edilen zümrelerin dinlerini benimsemekten niçin sakındırmıştır?

Buna şöyle cevap verilir: Günahlardan korunmuş olma (mâsumiyet - ısmet) sınava tâbi tutulma ilkesini ortadan kaldırıp bertaraf etmez. Sınav günahlardan korunmuş olma halinde bile iki sebeple geçerli olur. Birincisi, peygamberin geçmişteki mâsumiyeti şu andakini gerekli kılmaz. İkincisi, bazı şeylerin kendisine yasaklanmasına en çok lâyık olan kimse ısmet sıfatına mahzar kılınan insandır, şu sebeple ki yasağın bulunmaması halinde konu mubaha dönüşeceğinden mâsum olma özelliği kişiden kalkmış olur. Bundan dolayıdır ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmedeki beyan Ehl-i Kitab’ı memnûn
225 edecek davranışı engellemeye yönelik olmuştur, [§] her ne kadar Resûlullah ilke olarak böyle bir davranıştan korunmuş ise de. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.* İlâhî emir ve nehyin mâsum olana da yönelmesinin kabul edilmemesi halinde mâsum olana ait faydanın ortadan kaldırılması bahis konusudur, çünkü ısmet, emri yerine getirmesi ve yasaktan kaçınması için kişinin koruma altına alınması demektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.*

De ki: Allah’ın rehberliği tek doğru rehberliktir. Şöyle mâna verilmiştir: Hak din, yahudi ve hıristiyanların şahsî arzuları, âyet ve mûcizeleri red, inkâr ve inatçı direnişle karşılama çizgisinde tercih ettikleri değil, İslâm ehlinin Allah’ın emri, gönderdiği âyet ve mûcizeler çizgisinde tercih ettiği ilâhî dindir. **Sana yeterli bilgi geldikten sonra onların arzu ve heveslerine uyacak olursan.** Buradaki hitabın Resûlullah’a değil de ashâbına ve ondan sonra onun dinine girip kendisini tasdik edenlere yönelik bulunması da ihtimal dâhilindedir. Bu üslûp Kur’ân’da yaygın olup, ilk muhatap Resûl-i Ekrem iken asıl kastedilenler başkaları olur.

Artık kendin için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulunur. Bu beyanın ilk bakışta görünen mânası şöyledir: Seni savunacak bir dost ve azaptan koruyacak bir yardımcı bulamazsın. Bunun yanında, “Sana yardımı sayesinde Allah’ın uygulayacağı azap kudretini etkisiz hale getirecek bir yardımcı bulamazsın” şeklinde bir anlama gelmesi de muhtemeldir.

اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهٖ اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ
وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

121. "Kendilerine kitap verdiklerimizden muhtevasının gereklerine riayet ederek onu okuyanlar vardır. İşte kitaba iman eden onlardır. Onu inkâr edenler ise hüsrana uğrayanların ta kendileridir."

Kendilerine kitap verdiklerimiz. Denildi ki Cenâb-ı Hak **kitap** ile Tevrat veya İncil'i kastetmiştir; Kur'ân'ı kastettiği de söylenmiştir. Kitâbı; Tevrat ve İncil'e yorumlayanlar âyetin bu kısmında bir vav (و) harfinin dolaylı olarak bulunduğunu kabul ediyorlar; buna göre Allah şöyle buyurmaktadır: **Kendilerine kitap verdiklerimiz ve muhtevasının gereklerine riayet ederek onu okuyanlar, işte kitaba iman eden onlardır**, yani onu hakkıyla okudukları takdirde kendisine iman etmiş olurlar. Bir de şöyle denildi: Onu hakkıyla okurlar, yani gereğince amel ederler, onda Hz. Peygamber'in niteliğine dair olan âyetleri gizlemeyen ve tahrif etmeyenler. İşte kitaba iman eden onlardır. Bunlar Ehl-i Kitap'tan müslüman olanlardır. Bazıları da onu hakkıyla okurlar meâlindeki beyana, ona hakkıyla uyarlar anlamını vermiştir ki yorumlar aynı noktada toplanır. Âyetteki kitap kelimesini Kur'ân'a yorana göre onu hakkıyla okuyan Resûlullah'ın (s.a.) ashâbıdır.

يَا بَنٖى اِسْرَٓاءٖيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِىَ الَّتٖى اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّٖى
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزٖى نَفْسٌ
عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ
يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ قَالَ
اِنّٖى جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتٖى قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِى
الظَّالِمٖينَ ﴿١٢٤﴾

[§] ***122. "Ey İsrâiloğulları! Lütfettiğim nimetleri ve sizi diğer kavimlere*** 226
göre üstün bir konuma getirdiğimi hatırlayın."

123. "Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz, kimseden fidye kabul edilmez, kimseye de şefaat fayda vermez. O gün inkârcılara herhangi bir yardımda da bulunulamaz."[503]

---

503 Bu iki âyetin tefsiri için bk. el-Bakara 2/47-48.

124. "Bir zamanlar Rabb'i İbrâhim'i birtakım buyrukları ile imtihan etti. İbrâhim bunları yerine getirince Allah, 'Ben seni insanlara önder yapacağım' dedi. İbrâhim, 'neslimden de' diye niyazda bulununca Allah şöyle cevap verdi: Benim ahdim zâlimleri kapsamaz."

[Allah'ın İmtihan Etmesinin Anlamı]

Bir zamanlar Rabb'i İbrâhim'i birtakım buyrukları ile imtihan etti. İbrâhim bunları yerine getirince. Şöyle denildi: Duyulur âlemde deneyip imtihana tâbi tutmak, sınanan kimsede gizli kalıp sınayınca bilinmeyen husûsların mahiyetini öğrenmek ve böylece açıklığa kavuşmayan yönlerin bilgisine sahip olmak demektir. Duyu ötesinde ise bu durum söz konusu değildir, çünkü azîz ve celîl olan Allah her vuku bulanı ve sonsuza kadar zamanı gelince vuku bulacak olanları ezelden itibaren bilmektedir.

Allah'ın kulunu sınava tâbi tutması birkaç şekilde yorumlanır. Birincisi, bir şeyi emretme veya ondan sakındırma konumunda bulunur. Bu ilâhî fiil emir-nehiy statüsünde tezahür ettiği için Allah Teâlâ'nın kulunu imtihanı diye nitelendirilir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın vuku bulacağı şekilde ezelde bildiği bir şeyin fiilen vuku bulması[504] ve ilminde ileride vuku bulacak diye yer alan bir husûsun gerçekte olması içindir. Nitekim, "Andolsun ki içinizden cihâd edenler ile sabır gösterenleri bilmemiz ve haberlerinizi herkese duyurmamız için sizi imtihana tâbi tutacağız"[505] meâlindeki âyet bu husûsa işaret etmektedir; "içinizden cihâd edenleri bilmemiz için", yani "cihâdı var olmuş bilmemiz için", ezelde var olacak diye bildiği gibi. "Gizliyi de aşikâreyi de (gayb-şehâdet) bilendir"[506] meâlindeki beyanı da buna benzemektedir; gaybı bilmesi; meydana getirileceğini bilmesi, şehâdeti bilmesi de; var olmuş olarak bilmesidir. Buna göre biraz önce geçen âyetin mânası: "Tâ ki Allah'ın onlardan cihâd edecek diye bildiği kimse mücahid olarak fiilen vücut bulsun ve yine onlardan sabır gösteren kimse fiilen bulunsun."

---

504 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ ezelde bu kişiden itaatin, şundan da isyan vuku bulacağını bilmiştir. İşte bu ilâhî ilmin doğrultusunda onu emretmiş veya yasaklamıştır, tâ ki aynı şeyi bu kez vuku bulmuş olarak bilsin. Böylece sözü edilen itaat veya isyan oluşmadan önce nasıl biliniyor idiyse emir ve nehiyden sonra aynı şekilde bilinmiş olur. Çünkü Allah Teâlâ'nın ilmi var olmuşa da henüz var olmamışa da (mevcut-madûm) taalluk eder, arada hiçbir fark olmaksızın. Bir şey eğer ma'dûm ise Allah onu ma'dûm olarak bilir, mevcut ise mevcut olarak bilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 42a).

505 Muhammed 47/31.

506 bk. el-En'âm 6/73; et-Tevbe 9/94, 105.

Şimdi, **Cenâb-ı Hakk'ın İbrâhim'i** (a.s.) **imtihan ettiği kelimeler** (buy-
ruklar) konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazı âlimler sözü edilen keli-
meler En'âm sûresinde zikredilen husûslardır, demiştir: [§] "Gecenin karan- 227
lığı basınca bir yıldız gördü", ayı doğarken gördü, güneşi doğarken gördü[507],
nitekim kavmine karşı, "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir"[508] buyurarak ortaya koyduğu deliller de bunlardı. Bir de şöyle denildi: Allah Teâlâ Hz. İbrâhim'i on şeyle sınava tâbi tutmuş, o da bunları yerine getirmişti; bunların beşi başı, beşi de bedeniyle ilgiliydi. Ne var ki bunda önemsenecek bir hikmet yoktur, bu tür mükellefiyetleri herkes yerine getirebilir. Söz konusu sınavda asıl hikmet nakledildiğine göre onu, atıldığı ateşle sınamasıydı. İbrâhim sabır ve metanet gösterdi, öyle ki Cebrâil kendisine, "Benden yardım istiyor musun?" diye sorunca, "Senden mi, hayır!" cevabını vermişti[509]. Bundan başka Hz. İbrâhim aile fertlerini suyu, ekini ve ağacı bulunmayan bir vadide iskân etmekle, ardından küçük yaşta bulunmalarına rağmen onları bu vadide, susuz, yiyeceksiz ve gölgesiz bırakıp yanlarından ayrılmakla imtihana çekildi. Ayrıca Şam'a hicret etmek ve oğlunu kurban etmekle de sınava tâbi tutuldu. Hülâsa Hz. İbrâhim hiçbir peygamberin benzeri ile sınanmadığı şeylerle imtihan edildi, hepsini sabır ve metanetle karşıladı. Kanaatimce derinlik ve enginlik sözünü ettiğim bu husûslarda bulunmaktadır.

Bu âyetin başlangıç kısmında farklı bir kırâate bağlı başka bir yorum var: **Bir zamanlar Rabb'i İbrâhim'i bir takım buyruklarla imtihan etti.** İbrâhim kelimesinin ötre, Rab kelimesinin de üstün okuması şeklinde. Bu durumda mâna -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- şöyle olur: İbrâhim Rabb'inden bazı kelimeler(le) istedi, O da verdi. Bu (müfessir) Mukâtil'in yorumudur. Buna göre İbrâhim şöyle demiştir: Rabbim! Beni insanlara önder yap. Allah: Olur,

---

507 "Gecenin karanlığı basınca bir yıldız gördü ve 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca, 'Batıp kaybolanları sevmem' dedi. Ayı doğarken görünce, 'İşte Rabbim bu!' dedi. O da batınca, 'Doğrusu Rabbim bana rehberlik etmezse mutlaka yolunu şaşırmış topluluklardan olurum' dedi. Nihayet doğuşu sırasında güneşi görünce, 'Artık Rabbim bu olmalıdır, çünkü bu hepsinden büyüktür' dedi. Fakat o da batınca, 'Ey kavmim! Benim sizin tanrı diye Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden artık hiçbir ilgim yoktur' dedi" (el-En'âm 6/76-78).

508 el-En'âm 6/83.

509 Kurtubî Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "İbrâhim'i ateşe atmak için bağladıkları zaman şu niyazda bulunmuştur: 'Senden başka tanrı yoktur. Âlemlerin Rabb'i olan seni yüceltirim. Övgüler sana, mülk senindir. Şerikin yoktur.'" Resûlullah sözlerine şöyle devam etti: "Sonra onu mancınıkla geniş bir alandan fırlattılar. Cebrâil karşısına çıkıp, 'İbrâhim! Herhangi bir talebin var mı?' diye sordu. 'Senden mi, hayır!" diye cevap verdi. Cebrâil, 'Rabb'inden iste!" dedi. 'O'nun halimi bilmesi istememe ihtiyaç bırakmaz' cevabını verdi" (Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 303; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, II, 250).

buyurdu. Şu mekânı emin bir yer yap! Allah: Olur, buyurdu. İkimizi de sana teslim olanlardan kıl. Neslimizden de sana teslimiyet gösteren bir ümmet çıkar dedi, Allah: Olur, buyurdu. Yine İbrâhim, Bize ibadet usullerini ve yerlerini göster, tövbelerimizi kabul et, şüphe yok ki tövbeleri kabul eden ve merha-
228 met dağıtan sen, yalnız sensin!'[510] dedi, Allah: Olur, buyurdu. [§] Burayı emin bir şehir yap dedi, Allah: Olur, buyurdu; Halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır[511] dedi, Allah: Olur, buyurdu. İbrâhim bunları ve benzerlerini Rabb'inden talep etti, O da verdi.

Ben seni insanlara önder yapacağım. Kendisine uyulan bir Allahelçisi yapması anlamı taşıması mümkündür, çünkü farklı inançlara bağlı din mensupları onun dinî önderliğini ve nübüvvetini benimsemiştir. Bunun yanında âyetteki imam (önder) kavramının devlet başkanlığı ve hilâfet olarak düşülmesi de muhtemeldir.

İbrâhim, neslimden de diye niyazda bulununca Allah şöyle cevap verdi: Benim ahdim zâlimleri kapsamaz.

Eğer denilirse ki: İbrâhim aleyhisselâmın "neslimden de" niyazına karşı "benim ahdim zâlimleri kapsamaz" beyanı nasıl cevap teşkil etmiştir, halbuki, "İbrâhim hidâyet ve nübüvvet niyazının ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı"[512] meâlindeki âyetten de anlaşılacağı üzere risâlet onun nesline aitti.

Buna şöyle cevap verilir: Muhtemeldir ki İbrâhim "neslimden de" demek suretiyle risâletin ebediyen neslinde devam etmesini talep etmiştir, hem de peygamberler arasında kesintilerin bulunmayacağı biçimde. Ancak Allah, nesli içinde zâlimlerin bulunacağını ve ahdinin onları kapsamayacağını haber vermiştir. Diğer bir ihtimale göre Hz. İbrâhim'in talebi, Cenâb-ı Hakk'ın risâleti İsmâil nesline tahsis etmesiydi, bilindiği üzere Araplar İsmâil aleyhisselâmın çocuklarından gelmiştir. Allah Teâlâ da bu çocukların arasında zâlimlerin bulunacağını ve ahdinin onları kapsamayacağını bildirmiştir. Ahd, yukarıda değindiğimiz üzere risâlet ve vahiydir. Hasan-ı Basrî, zâlimin âhirette ilâhî ahde nail olmayacağını söylemiştir. Yine bir ihtimale göre âyetteki "ve min zürriyetî" (ومن ذريّتى), yani neslimden de ifadesi "ve zürriyetî" (وذريّتى), yani neslimi de [önder yap] demektir. Bunun üzerine Allah neslinin içinde bu makama elveriş-

---

510 el-Bakara 2/128.
511 el-Bakara 2/126.
512 ez-Zuhruf 43/28.

li olmayanların bulunduğunu haber vermiştir[513]. Bir başka ihtimal ise imam
kelimesiyle; nübüvvetin değil devlet başkanlığının kastedilmiş olmasıdır, [§] 229
başkanlık her zümre içinde bulunmakla birlikte nübüvvet Hz. İbrâhim'in nesline özgüydü. Tartışılan meselede öne sürülebilecek bir ihtimal de İbrâhim'in kendi neslinin içinden bir seçim yapmasıydı[514]; onlardan bazılarının nübüvvete elverişli olmadığının ilâhî ilimle bilinmesi sebebiyle, bu durumda onun nübüvveti değil de imâmeti kastetmiş bulunması muhtemel görünmemektedir. Aslında Hz. İbrâhim "şu kişi" demek suretiyle belli bir şahıs belirlemesi de yapmış olabilir. Eğer yapmışsa kendisine şöyle denilmiştir: O senin neslindendir, fakat yukarıda söylendiği gibi ilâhî ahid onu kapsamaz. Bundan dolayıdır ki İbrâhim devam eden dualarında neslinden küfre saplananları istisnâ ederek duasına sadece iman edenleri dâhil etmiştir[515].

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ
مُصَلًّى وَعَهِدْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ
وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

125. "Beytullah'ı insanlar için gelip toplanacakları bir yer ve emin bir mahal yaptık. Siz, her biriniz Makâm-ı İbrâhim'den bir namaz yeri edinin! İbrâhim ve İsmâil'e, 'Yeni gelip tavaf edenler, orada kalanlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tutun!' diye emrettik."

Beytullah'ı insanlar için gelip toplanacakları bir yer ve emin bir mahal yaptık. Denildi ki âyette yer alan "mesâbe" (مثابة) kelimesi toplanma yeri demektir. Yine denildi ki "mesâbe" dönüp varılacak yer anlamına gelir. Bu kökten gelen "yesûbûne" (يثوبون) kelimesi dönüp gelirler, bir anlayışa göre de hac görevini yerine getirirler mânasını taşır.

---

513 Mâtürîdî (Allah rahmet eylesin) şunu belirtmek istiyor: Hz. İbrâhim'in, "Neslimden de önderler yap" niyazında bulunmasına mukabil Cenâb-ı Hakk'ın ahdinin ve vaadinin zâlimleri kapsamayacağını buyurması ilk bakışta neslinden hiçbir kimsenin önder olamayacağı anlamına alınabilir. Müellif sıraladığı ihtimallerle bu yanlış anlamayı bertaraf etmeye çalışıyor (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 42b).

514 "İbrâhim'in talebi, imâmetin, vefatından sonra İsmâil neslinden gelenlere özgü olması şeklinde düşünülebilir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 43a).

515 Bu dua bundan sonraki ikinci âyette yer alacaktır.

İnsanlar için gelip toplanacakları bir yer ve emin bir mahal. Çünkü insanlar güven duyup orada bir araya gelirler. Görülüyor ki Cenâb-ı Hak o mekânı bu niteliğe büründürmüştür. Şu halde bu ilâhî beyanda insanlara ait iradî fiillerin Allah tarafından yaratıldığının ispatı vardır.

Azîz ve celîl olan Allah insanların Beytullah'a olan şiddetli özlemlerini ve orada bulunma arzularını zikretmiştir, oysaki mesafenin uzaklığı ve tehlikelerin mevcudiyetinin yanı sıra zorluk ve güçlüklere göğüs germek ve malî yükümlülüğü de yerine getirmek söz konusudur. Sonuç olarak bu realite, Beytullah'ı lütfu ve keremi ile bizzat Allah Teâlâ'nın mümin gönüllere sevdirdiği, onu rubûbiyyet ve vahdâniyyet işaretlerinden kıldığı, ayrıca beşerî de-
230 ğil semâvî tedbir ve tasarrufa bağlı bulunduğu gerçeğini kanıtlamaktadır. [§] Bu âyette ayrıca Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin nübüvvetinin ispatı vardır, zira o, geçmişte cereyan eden husûslardan haber vermiştir, dolayısıyla onun azîz ve celîl olan Allah'tan alıp haber verdiği anlaşılmıştır.

Ve güven vasıtası. Beytullah'a giren âhiret azabından emin olur. Denildi ki güven vasıtası demek oraya sığınan her suçlu için öldürülme vb. cezalardan güven vardır, "Oraya giren güven içinde bulunur"[516] yani işlediği her suçun cezasından, beyanında olduğu gibi.

[Harem'de Adam Öldürme]

Bize göre adam öldürüp de Kâbe'ye sığınan kimseye orada bulunduğu sürece kısas uygulanamaz[517], irtidâd eden (İslâm'dan dönen) kimse orada öldürülmediğine göre kısas da uygulanamaz. Bunun delili, "Mescid-i Harâm'da onlar sizinle savaşmadıkça siz de kendileriyle savaşmayın"[518] meâlindeki âyet-i kerîme ile Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen şu hadistir: "Mekke, gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren Allah Teâlâ'nın onu saygın kılmasıyla daima korunması gereken bir yerdir. Onun saygınlık ve korunmuşluğu ne benden önce bir kimse ne de benden sonraki biri için kaldırılmış değildir, ancak günün sınırlı bir zamanında benim için bir serbestlik tanınmıştır. Mekke Haremi'nin yaş otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanı ürkütülmez"[519]. Bir de İbn Ömer'in nakledilen şu sözü: "Babam Ömer'in kātilini Harem'de yakalasam kısasını ta-

---

516 Âl-i İmrân 3/97.

517 Mâtürîdî bu sözleriyle, âyetin, karşı görüşü benimseyen İmam Mâlik ve Şâfiî aleyhine delil teşkil ettiğine işaret etmektedir.

518 el-Bakara 2/191.

519 Buhârî, "Hac", 43; Müslim, "Hac", 445-448.

lep etmem"[520]. Ancak kişi Harem içinde birini öldürdüğü takdirde orada kısas uygulanır. Bunun gerekçesi şudur ki öylesinin Harem'de işlediği suçun karşılığı olan benzerini uygulamak hakkaniyete uygundur, çünkü bu ceza gerçekleştirdiği fiilin günahından kurtulması için bir kefâret konumundadır. Böyle bir durumda ibret oluşturması için verilecek cezanın en uygun yeri aynı mekândır.
Kişi Harem sınırlarının dışında öldürme fiili işleyip [§] Harem'e sığındığı 231
takdirde, Ebû Hanîfe (r.a.) "oradan çıkarılmaz", demiştir. Ebû Yûsuf (r.a.) ise bu yetkiyi devlet başkanına tanımış ve şu âyetle istidlâlde bulunmuştur: "Size karşı savaşanları yakaladığınız yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de çıkarın. Çünkü fitne adam öldürmekten beterdir. Mescid-i Harâm'da sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer savaşırlarsa onları öldürün"[521]. Görüldüğü üzere bu âyette, Cenâb-ı Hak, karşı tarafın çıkardığı yerden çıkarmayı, öldürdüğü yerde bilmukabele öldürmeyi emretmiştir. Bir de denildi ki öldürme fiilini Harem'de işlemediği takdirde orada öldürülemeyeceği gibi kendisi çıkmadıkça Harem'den de çıkarılamaz. Yahut şöyle de söyleyebiliriz: Kısas yoluyla da olsa öldürmek amacıyla birini Harem'den çıkarmak orada işlenmesi câiz olmayan bir şeye teşebbüs etmektir; bu tıpkı Harem sınırları dışına çıkarılan av hayvanı örneği gibidir, böyle bir durumda Harem'de hayvanın öldürülmesine verilen ceza uygulanır. İşte tehlikenin bulunduğu yerde kâtile yönelik uygulanacak eylem de buna benzemektedir.

Bir de kâtil Harem'den çıkarılacak olsa oranın (ilâhî beyanla) sağladığı güvenceden faydalanmamış olacak, aksine cezası artırılmış bulunacaktır, çünkü çıkarmak ayrı bir ceza teşkil eder, dolayısıyla cezaya ilâve yapılma durumu doğar. Şu da var ki öldürülmeleri yasaklanan kâfirlerin katledilme amacıyla Harem'den çıkarılması câiz olmadığı gibi kâtilin çıkarılması da câiz değildir.

Âlimlerden biri de kâtilin Harem'den çıkarılmasını, Ebû Hanîfe'ye göre, suçu orada işlemese bile had cezasının uygulanması için suçlunun Harem'den çıkarılmasına denk tutmak istemiştir, zira suçluyu Harem'den çıkarmak orada durmasına göz yummaktan daha hafif bir sonuç doğurur. Ne var ki bu iddianın sahibi yanılmıştır, şundan dolayı ki Harem'den çıkarma fiili ölüme götürdüğü
için had cezasının ötesinde bir olaydır. [§] Bir de kısas yoluyla öldürmede tek 232
bir ceza, Harem'den çıkarmada ise iki ceza bahis konusudur. Ebû Hanîfe'ye göre öldürme fiilini Harem'de işlemediği takdirde tek ceza bile (kısasen öldürülme) gerekmediğine göre iki cezanın düzenlenmesi elbette öncelik kazanır.

---

520 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 13; bk. Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VII, 192, 194.

521 el-Bakara 2/191.

Siz her biriniz Makām-ı İbrâhim'den bir namaz yeri edinin! Makām-ı İbrâhim'in neresi olduğu konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları, aile fertleriyle ikâmet ettiği Harem'in tamamının onun makamı olduğunu ve orada namaz kılınabileceğini kabul etmişken bazıları Hz. İbrâhim'in ibadet yeri olan Mescid-i Harâm'ı onun makamı ve dolayısıyla namazgah diye düşünmüştür. Bazı âlimler de onun makamı olarak belirginlik kazanan ve devesine binip indiği mahalli teşkil eden mekânın Makām-ı İbrâhim olduğuna hükmetmiştir. Rivâyet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekke'ye gelince Rükn-i Yemânî'de durmuş, bunu gören Hz. Ömer'in, "Yâ Resûlallah, Makām-ı İbrâhim'i namaz yeri olarak edinsen!" demesi üzerine Makām-ı İbrâhim'den bir namaz yeri edinin âyeti nâzil olmuştur[522].

Bize göre, "Yüzünüzü ona, Mescid-i Harâm tarafına çevirin"[523], "Allah Kâbe'yi o saygıya lâyık evi insanlar için doğrulacağı yer kıldı"[524], meâlindeki -yani ibadetleri eda etme yeri- ilâhî beyanla kıble Beytullah'tır.

İbrâhim ve İsmâil'e emrettik. Bu ifadede Kâbe'nin inşa edilmesinin emri yer almaktadır[525], **evimi temiz tutun diye.** Buradaki temizleme kavramı iki anlamı içerebilir. Biri orada bulunabilecek putlardan ve Allah'tan başkasına tapınma mahalli olmaktan uzak tutulması, diğeri de camilerin âdabında zikredildiği üzere her çeşit pislikten ve alışveriş faaliyetlerinden arındırılmasıdır.

233 **[§] Yeni gelip tavaf edenler, orada kalanlar, rükûa ve secdeye varanlar için.** Denildi ki "tâif" (الطائف) yeni gelen demektir, tâif denmesi tavafla giriş yapması sebebiyledir. Bir de denildi ki tâif denmesi tavafın müstahap oluşu açısındandır. Bundan dolayıdır ki âlimlerimiz; tavaf yeni gelen için, namaz da önceden beri orada bulunan için daha faziletlidir, demiştir. "Âkif" (العاكف) orada mukim olan demektir. Rükûa ve secdeye varanlar ise bunların ikisinden oluşur. "Âkifûn"un (العاكفون) ibadet amacıyla orada sürekli kalanlardır da denilmiştir.

---

522 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 534; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 170.

523 el-Bakara 2/144, 150.

524 el-Mâide 5/97.

525 Bu ifade Beytullah'ı önce inşa etme, sonra da temizleme emri konumundadır, çünkü binayı yapmadan onu temizlemek bahis konusu olamaz. Şu halde temizleme emri kaçınılması mümkün olmayan bir gereklilikle inşa etmeyi de kapsamıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 43b).

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ
الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ
قَلٖيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٢٦﴾

126. "İbrâhim, 'Rabbim!' diye duaya başladı. Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır! Allah buyurdu ki: Küfür ve inkâr yolunu tutanı da az bir süre faydalandırır, sonra cehenneme sevkederim. O ne kötü bir kalış yeridir."

İbrâhim, Rabbim! diye duaya başladı. Burayı emin bir şehir yap! Bir önceki âyette **âminen** (آمنا) kelimesinin yorumunu yapmıştık.

Halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır! Hz. İbrâhim Kâbe çevresinin yeşillik, ürün ve meyve yeri olmadığını anlayınca, buranın sakinlerine ve hariçten gelecek herkese şefkati sebebiyle Rabb'inden onları rızıklandırmasını niyaz etmiştir.

Hz. İbrâhim'in, duasında "mümin" kaydını koymasının birkaç yorumu vardır: Birincisi, Cenâb-ı Hak kendisi ile oğlu İsmâil'e Beytullah'ı putlardan temizlemelerini emredince, İbrâhim, bu çevrede müminlerden başkalarına ikâmet hakkı vermeyeceğini zannetmiş, bu sebeple de duasını ve rızık talebini onlara tahsis etmiştir. İkincisi, Allah'ın iman yatağı olan Kâbe bölgesini âyetlerinden biri haline getirmesini istemiştir, tâ ki kâfirler de Allah'ın dinine özensin ve buranın sakinleri tek ümmet haline gelsin. Bu şu âyet-i kerîmenin çizgisini andırmıştır: "Şayet insanların küfürde birleşme tehlikesi bulunmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkış merdivenlerini
gümüşten yapardık."[526] Diğer bir yorum olarak da [§] şöyle denilmiştir: Daha **234**
önce Allah tarafından Hz. İbrâhim'e, "Benim ahdim zâlimleri kapsamaz" denildiği için, muhtemeldir ki, "mümin" kaydı koymadığı takdirde duasının zâlimlerin isyanına destek sağlama konumunda bulunacağından endişe etmiştir. Bu bakış açısından hareketle kâfirlerden yiyecek satın almanın sakıncalı olmadığını ve bunun izledikleri yolda onlar için bir destek mânası taşımadığını söylemek mümkündür. Ayrıca kâfirleri de kapsayacak şekilde kayıtsız duada bulunmanın yersiz bir davranış olma ihtimali de vardır, zira bu kâfirler Allah tarafından zâlim diye nitelendirilen ve Allah'tan başkasına tapan kimselerdi.

---

526 ez-Zuhruf 43/33.

Allah buyurdu ki: "Küfür ve inkâr yolunu tutanı da az bir süre faydalandırırım". Yani nimetlerle; çünkü dünya imtihan yurdu olup, nimetlere hak kazananla kazanmayan, ayrıca dost olanla düşman olan arasında ayırım yapmaya özen göstermeyi gerektirmez. Âhiret ise sınav değil, ceza ve mükâfat yeridir, orada nimetlere lâyık olanı olmayandan ayırmayı dikkate almak gerekmektedir.

Az bir süre. Zaten ölümlü dünyanın tamamı az ve geçicidir. İmtihan da; nimetlerle sınamak veya zorluklarla sınamak biçiminde iki çeşittir.

Âyette yer alan "fe-ümettiʿuhu" (فأُمَتِّعه) kelimesi İbrâhim aleyhisselâmın duasının bir parçası konumunda düşünülerek cezim şeklinde "fe-emtiʿhu" (فأمْتِعه) olarak da okunmuştur ("küfür ve inkâr yolunu tutanı da az bir süre faydalandır" anlamında).

Eğer denilirse ki: İmtihanın büyüklüğü neden nimetlerin büyüklüğü ile orantılı olmamıştı? Bilindiği üzere imtihanın büyük oluşunun takdir edilişi aklın çok olmasına bağlıdır. Yine mâlûm olduğu üzere mümin sahip bulunduğu akıl sayesinde üstün konumdadır. Peki, neden imtihan, onun vesilesi olan nimetle yani akılla orantılı bir şekilde müminde daha büyük olmamıştır?

Buna şöyle cevap verilir: Gerçeği anlamaya vasıta olan akıl tek olup bu konuda kimsenin bir üstünlüğü yoktur. Bunun yanında imtihan vesilesi olan akıl da tektir. Şu halde hakkın idrak edilmesi noktasında mümin ile kâfir eşit durumdadır. Şu kadar var ki onlardan biri hakkı idrak eder ve ona uyar, diğeri de idrak eder fakat direniş gösterir; bu ikincisi de gerçeği anlama açısından akıl sahibidir, ancak ondan yüz çevirmiş ve bu sebeple "inatla direnen" diye nitelendirilmiştir; aslında aklı olmayana mecnun (deli) denir.

235 **[§] Sonra onu cehennem azabına sevkederim.** Âyetin bu kısmında "ıztırar" (اضطرار) (mecbur etme) kavramı kullanılmıştır. "Yakalayın onu ve cehennemin ortasına sürükleyin"[527] ilâhî beyanında olduğu gibi- amaç oraya sevketmektir, tıpkı şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Günahkârları da susuz olarak cehenneme sevkettiğimiz gün"[528], onlar cehenneme kendi rıza ve iradeleriyle değil sürülüp itilerek[529] atılırlar.

O ne kötü bir kalış yeridir. Yani vardıkları yer ne kadar kötüdür!

---

527 ed-Duhân 44/47.

528 Meryem 19/86.

529 Mâtürîdî'nin bu ifadesinde, "O gün cehennem ateşine itile itile atılırlar" (et-Tûr 52/13) meâlindeki âyete işaret vardır.

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰه۪يمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰع۪يلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
اِنَّكَ اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿١٢٧﴾

127. "İbrâhim ile İsmâil Beytullah'ın temellerini yükseltirken şu niyazlarda bulunuyorlardı: Rabbimiz! Amelimizi kabul et, şüphesiz duaları işiten, niyetleri bilen sen, evet yalnız sensin!"

İbrâhim ile İsmâil Beytullah'ın temellerini yükseltirken şu niyazlarda bulunuyorlardı: Rabbimiz! Amelimizi kabul et. Hz. İbrâhim ile İsmâil'e Beytullah'ı inşa edip yapısını yükseltmeleri emredildi, onlar da emri yerine getirdi. Ardından Rab'lerinden amellerini kabul etmesini istediler. İşte bunun gibi bir ibadeti veya Allah'a yakınlık sağlayacak bir görevi yerine getirmesi emredilen herkese gerekli olan şey, onu eda edip bitirdikten sonra amelini reddetmemesi ve dolayısıyla gayretinin boşa çıkmaması için Allah'a dua ve niyazda bulunmasıdır.

Şüphesiz kulların yaptığı duaları **işiten**, niyet ettikleri ve iç dünyalarında sakladıkları husûsları **bilen sen**, evet yalnız **sensin**.

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَٓا اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَاَرِنَا
مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١٢٨﴾

128. "Rabbimiz! İkimizi de sana teslim olanlardan kıl. Neslimizden de sana teslimiyet gösteren bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerini ve yerlerini göster, tövbelerimizi kabul et. Şüphe yok ki tövbeleri kabul eden sen, yalnız sensin".

Rabbimiz! İkimizi de sana teslim olanlardan kıl. Daha önce de açıkladığımız üzere[530] İslâm kelimesi birkaç anlama gelir. Bunların birincisi teslimiyet ve boyun eğiş, ikincisi de ihlâstır. Kelâm âlimleri (ehl-i kelâm) âyette yer alan İslâm ve dolayısıyla iman konusunda farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Bazıları onun her zaman birimi içinde yenilendiğini[531], peygamberlerin de iman ve İslâm'ı sürekli olarak Allah'tan talep ettiklerini belirtmiştir, tıpkı şu âyette

530 bk. el-Bakara 2/112 tefsiri.

531 Bu görüş imanın bir araz olduğu tezine dayanır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 43b). Öyle anlaşılıyor ki müellif ehl-i kelâm ile Ehl-i Sünnet'i kastetmektedir.

236 olduğu gibi: [§] "Ey iman edenler! Allah'a ve Resûl'üne iman etmeye devam edin"[532]. Bunun anlamı, yenilenen her zaman biriminde Allah'a iman etmiş olun, şeklindedir, şöyle ki mümin her zaman parçasında düşünülebilecek küfür fiilini terketmek durumunda olup bu yolla kendisinde iman yenilenmesi meydana gelmektedir. "Şu bir gerçek ki müminler Allah'ın adı anıldığında kalpleri ürperen, âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve Rab'lerine güvenip dayanan kimselerdir"[533] meâlindeki âyette yer alan ziyade (imanın artması) kavramı hakkında benimsediğimiz yorum da bu esasa dayanır, öylesi için de iman yenilenir ve her yeni zaman biriminde artış kaydeder. Diğerleri ise[534] şu kanaati taşımaktadır: Hz. İbrâhim ile İsmâil'in (ve dolayısıyla peygamberlerin) İslâm ve imanı talep etmeleri iman üzerinde sebat ve devam konumunda bulunuyordu. Şunu hatırlatalım ki ısmet ilke olarak imanın yok olma endişesini ortadan kaldırmaz[535]. Aslında böyle bir dua ve talep Mûtezile anlayışına göre yersizdir, çünkü Cenâb-ı Hak (aslah prensibine göre) insanların istedikleri şeyi vermeye muktedir değildir, aksine buna güç yetirebilen kendileridir, bu açıdan sözü edilen konuda dua ve niyazda bulunmak yersiz bir uğraştır. *Görüş belirlerken aşırıya kaçmak ve hak yoldan sapmaktan Allah'a sığınırız.* Belirtmiş olalım ki iman tasdikten ibarettir. Kalple gerçekleşen tasdik ise her vakit yenilenir. İnsan ister hareket halinde ister hareketsiz olsun kalp hiçbir durumda yenilenme tavrından uzak kalmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Neslimizden de sana teslimiyet gösteren bir ümmet çıkar. Âyetin bu kısmında geçen "ümmeten müslime" (أمّة مسلمة), Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ümmetidir. Şöyle ki Hz. İsmâil neslinden Resûlullah'tan başka bir peygamber gelmemiştir, oysaki Hz. İbrâhim ve İsmâil ikisi birlikte kendi nesillerinden bir resûl ve sadece Allah'a yönelip teslim olan bir ümmet istemişlerdi. Diğer resûller Hz. İshak'ın neslinden gelmişti. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bize ibadet usullerini ve yerlerini göster. Denildi ki kıyâmete kadar geleceklere göstermeyi kastetmiştir. Nitekim Abdullah b. Mesûd'un, "Onlara ibadet usullerini ve yerlerini göster" mânasındaki kırâati bunu desteklemektedir[536]. Diğer imamların kırâatinde ise ru'yet (رؤية) duayı yapanın kendisine nis-

532 en-Nisâ 4/136.

533 el-Enfâl 8/2.

534 "Bunlar Mûtezile'nin çoğunluğu olup, kişide iman mevcut olunca onu iptal edip ortadan kaldıracak başka bir hal doğmadığı sürece devam edip gideceğini kabul ederler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 44a).

535 bk. el-Bakara 2/20 tefsiri.

536 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 555; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 390.

pet edilmiştir[537]. [§] "Mensik" (منسك) Allah'a yakınlık demektir. Hac sırasında 237
ifa edilecek ibadetlere menâsik denilmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Hz. İbrâhim ile İsmâil'in azîz ve celîl olan Allah'tan emir gelmeden talepte bulunmaları muhtemel görünmemektedir. Çünkü ilâhî bir emir olmadan fazla ibadetin veya Allah'a yakınlık vesilesinin farz kılınmasını istemek hikmetle bağdaşmaz. Bu, konuyla ilgili olarak daha önce bir emrin verildiğini fakat mahiyetinin açıklanmadığını gösterir. Bunun üzerine sözü edilen iki peygamber hac ibadetinin mahiyetini ve yerine getirilme şeklini sormuş, Cebrâil de kendilerine öğretmiştir. Meselenin bu konumunda, yerine getirilmesi gerekli olan dinî bir görevin eda edilme şekli hakkındaki açıklamanın, onun tebliğinden sonraki bir zamana kalabileceğinin ispatı vardır. İşte burada görüleceği üzere hac ibadetine çağrıda bulunma emri verilmiş, fakat onu yerine getirme şekli öğretilmemiştir. İkincisi, Hz. Âdem ve melekler İbrâhim aleyhisselâmdan önce hacca giderek Beytullah'ı hac yapmak üzere ziyaret etmişlerdir, demek ki hac emri daha önce verilmiştir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın haccın kendisi hakkındaki şu beyanıdır: "Beytullah'ın hac niyetiyle ziyaret edilmesi, Allah'ın, oraya ulaşabilen herkes üzerindeki bir hakkıdır."[538]

Aslında hac farz olmadan kişinin hac yolculuğu külfetine katlanması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Zira kimse durup dururken, sonucunda kendisine bazı dinî vecîbe ve gerekliliklerin ortaya çıkacağı bir işe teşebbüs etmekle mükellef tutulmamıştır. Allah tarafından vâcip kılınan -meselâ zekât gibi- bir mükellefiyet, lütfettiği nimetlerin şükrü karşılığındadır[539]. Bu husûs da haccın mükellefe daha önce farz kılındığını, fakat imkânların oluşması sonraki zamanlara kaldığını göstermektedir[540]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

537 Taberî, *a.g.e.*, I, 553.

538 Âl-i İmrân 3/97.

539 "Çünkü şeriat bir şeyin gerekli hale gelip kendisine farz olması için onun sebep veya şartını gerçekleştirmesini emretmez. Meselâ serveti olmayan birinin ille de zekât mükellefi olmak için çalışıp servet kazanması istenmez. Bunun gibi serveti olan birine arazi satın alıp ziraat yapması ve öşür mükellefi olması yolunda emir verilemez. Ancak bir mükellefin serveti veya ekini varsa, lütfettiği nimetler karşılığında Allah'a şükretme meyanında zekât vermesi kendisine farz olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 44a).

540 "Hac farîzasını yerine getirecek kimsenin bunu gerçekleştirebilmesi için yolculuk yapması gerekir. Aslında hac, sebebine imkân bulması açısından ona farz olmuştu. Ancak gerçek mânada imkân Mekke'ye ve menâsiki ifa edeceği yerlere ulaştığında tahakkuk eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 44a).

Beyanın vücûb emrinden sonra kalabileceğini benimseyen âlimler grubu, "Namaz kılın"[541] meâlindeki âyetlerle istidlâl etmiştir. Âyetin zâhiri namaz çerçevesinde bir boyun eğişi gerektirmesinin yanı sıra nassın gereğini ifa etmenin de lüzumunu gösterir, fakat namazın mahiyetinin bilinmesi sonraları
238 gerçekleşmiştir. [§] Zekât da böyledir. Beytullah'ın hac niyetiyle ziyaret edilmesi Allah'ın herkes üzerindeki bir hakkıdır"[542] âyetinin zâhiri de aynı konumdadır. Sözü edilen âlimler zümresi, Resûlullah'ın (s.a.), namaz vakitlerini soran sahâbîye iki gün boyunca vakti geldikçe fiilen cevap vermesini de delil olarak kullanmıştır[543]. Aslında Hz. Peygamber'in, sorunun yöneltilmesinin hemen ardından vakitleri öğretmesi mümkündü, fakat o, bunu ertelemiştir. Bu da emredilen bir husûsun mahiyet ve keyfiyeti hakkındaki açıklamanın ilk tebliğ edilişinden (hitab-ı ilâhînin kulağa yansımasından) sonraya kalmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Bir de beyanın tebliğden sonraya kalmasında muhatabın bir tür sınava tâbi tutulması, ilim öğrenmesinin emredilmesi ve ilâhî hitabın muhtevasıyla ne kastedildiği husûsunda araştırma yapmasının istenmesi gibi hikmetler bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İbadetlerin Hikmetleri. Haccın yerine getirilmesi sırasında yer alan çeşitli ibadetlerin (menâsik) her biri hakkında bazı hikmet ve gerekçeler çerçevesinde açıklamalar yapılmıştır. Ancak bunlar Hz. Âdem, İbrâhim ve Muhammed'e (s.a.) ait hallere yönelik olarak söz konusu edilmiştir, oysaki hac onlardan önce de mevcuttu. Safâ ile Merve arasında yapılan hervelenin (remel) Resûlullah ve beraberindeki ashâbın bedenî güçlerinin devam ettiğinin bilinmesine yönelik olduğu zikredilmiştir[544]. Hatta Hz. Ömer (r.a.), "Yanımda kimse bulunmadığı
239 halde omzumu neden sallayayım? [§] Fakat ben bu noktada da Resûlullah'a uymaktayım"[545], yahut buna benzer bir ifade kullanmıştır. Hervele İbrâhim (a.s.) kıssasında da zikredilmiş ve onun bunu uyguladığı ifade edilmiştir, halbuki onun döneminde karşısında bedenî sağlığının yerinde olduğunu göstere-

541 bk. meselâ el-Bakara 2/43, 83, 110; el-Müzzemmil 73/20.

542 Âl-i İmrân 3/97.

543 Abdullah b. Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Cebrâil Beytullah'ın yanında bana iki defa imamlık yapmıştır" (Mâlik b. Enes, "Vukūtü's-salât", 1; Buhârî, "Mevâkītu's-salât", 1; Müslim, "Mesâcid", 166).

544 Remel hadisi için bk. Buhârî, "Megāzî", 55; Tirmizî, "Hac", 39.

545 Hz. Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah Teâlâ'nın İslâmiyet'i yerleştirdiği küfrü ve taraftarlarını ortadan kaldırdığı bu günde hervele yapmanın ve omuz açmanın ne gereği vardır? Bununla birlikte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem döneminde yaptığımız şeyi bugün bırakmayız" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 45; İbn Mâce, "Menâsik", 29; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 50).

ceği kimseler bulunmuyordu, durum diğer peygamberler için de aynıdır. Burada şöyle bir açıklama yapmamız mümkündür: Allah Teâlâ'nın hac menâsikini bu şekilde belirlemiş olması bu tür fiillere zaman zaman ihtiyaç duyulacağını bilmesinden ötürüdür. O, bu fiilleri hacca özgü birer ibadet kabul etmiş ve her zaman biriminde gerçek sebep bulunmasa da bu şekilleri ibadet statüsünde muhafaza etmiştir. Bu husûs, "Sıla-i rahim ömrü artırır"[546] meâlinde rivâyet edilen hadîse benzemektedir. Bunun mânası şudur ki Allah Teâlâ önceden (ezelde) bildiği için sıla-i rahimde bulunan kimsenin ecelini uzatarak belirlemiştir. Bu kişinin ömrünü ezelde belirlenen güne uzatmanın sebebi budur. Bir de insanların ezelde kâfir veya mümin (şakî, saîd) olarak yazılıp belirlenmesi de buna benzemektedir. Bu belirleme, olacağı zamana bağlı olarak yapılmıştır ve benzeri örnekler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bu meselede hareket noktası şudur ki yüce övgülere lâyık bulunan Allah, kullarına beşer türünün yaşadığı her hal ve tavrı, ayrıca kendilerine mahsus her bir zevk için bir ibadet farz kılmıştır, tâ ki onların yerine getireceği her türlü ibadet, bunu ifa edenin sahip kılınıp yaşadığı ve istifade ettiği imkân ve nimetlere mukabil bir şükür olsun. Çünkü her lezzet ve hayatta faydalanılan her imkân, Allah'ın, sözü edilen lezzet ve imkânın sahibine tahsis ettiği bir nimet olup buna hak kazanması yolunda önceden mevcut olan herhangi bir hakkı yoktur. İşte bu tür nimetlere mazhar kılınan kulun onları lütfeden Allah'a
şükretmesi hikmet açısından gerekli olmuştur. [§] Şimdi, insanın çeşitli zevk **240**
ve refah hayatının farklı merhalelerinde ayakta bulunmak, oturmak veya yaslanmak gibi yaygın şekillerin bulunduğunu görmekteyiz. Bu ilâhî nimetlerin şükrü olarak ifa edilecek ibadetlerin de namazlarda olduğu gibi aynı merhaleleri içermesi tabiidir. Benzer şekilde toplum hayatında ast-üst, âmir-memur (رِقّ - عبودت) sistemi değişmeyen bir uygulamadır. Aynı çizgide Allah'ın yüceliğini benimseyip daima O'na gönül bağlamak dinî açıdan da her zaman birimi içinde gerekli olmuştur.

Sözü edilen esasa bağlı kalarak verilecek bir örnek de şudur ki yiyecek, içecek ve benzeri beşerî arzu ve ihtiyaçların yerine getirilmesi hayatın halden hale değişmesi sebebiyle bütün zaman dilimlerinde tekdüze değildir, çünkü insan (ayakta durma, oturmuş olma, yaslanma, sefer halinde bulunma gibi) hayatın çeşitli tecellilerinden ayrı kalamaz. Bu gerçeğe paralel olarak oruç ibadeti belli zamanlara tahsis edilmiştir. Hayatın maddî zevkleri kesintisiz olarak devam etmediği için oruç ibadetinin de lütf-i ilâhî ile kesintisiz olması hikmete

---

546 Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "Birr", 16-17; Tirmizî, "Birr", 9.

uygun görülmemiş ve oruç yıl boyu değil senede bir ay ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte (kefâretler, adaklar ve nevâfil gibi) oruç hayatın çeşitli safhalarında başka sebeplerle de yerini almaktadır.

İnsanların sahip oldukları malî imkânlarda hem hayatlarını sürdürme hem de zevklerini tatmin etme hakları vardır. Servetin bir kısmı bedenin aslî ihtiyacı olup onunla faydalanmak kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu kısımdan ayırıp başkalarına harcamak suretiyle Allah'a yakınlık derecesi kazanmak söz konusu değildir, servetin bu zaruri kısmının beden için harcanması bizzat bir derece kazanma konumundadır, kişinin bundan faydalanarak hayatını ve sağlığını koruması ona farz kılınmıştır. Malî imkânların bir kısmı ise aslî ihtiyaçtan fazla olup bundan başkaları için de harcamada bulunmak Allah rızâsına vesile kılınmıştır, çünkü bu kısım beden için zaruri olmayıp zevk almaya yöneliktir. Benzer şekilde insan bedeninin çeşitli etkinlikleri hayatın sürdürülmesi açı-
241 sından kaçınılmaz bir durum arzeder. [§] Bedenin bu imkânlarında hayatı korumaktan başka Allah rızâsını kazanmaya yönelik ifa edeceği bir görev yoktur. Bu seviyede sağlığı ve hayatı korumak insan için ihmal edilemeyecek bir farz olarak belirlenmiştir. Durum oruç ibadetinde de aynıdır. Oruç bedenin aslî gücünden değil üstesinden gelebileceği fazla güçten kaynaklanarak ifa edilir. Zekâta gelince, bu malî ibadet ifası kendisine farz kılınanın dışındaki biri vasıtasıyla gerçekleşen haklardan biri olup kişiye başkasına vermesi gerekli kılınmıştır. Bedenin fiilleri olarak gerçekleşen ilâhî hak ve ibadetlerin ise farz olmalarının sebebi başkaları değil bizzat mükellefin kendisidir ve yerine getirilmesi de onun fiiliyle mümkündür. Bu tür bir fiil mükellefin kendisinde gerçekleşir. Zekât iki sebebe bağlı olarak senede bir defa farz olmuştur. Birincisi, zenginin malında muhtelif harcamalara bağlı olarak peşpeşe gelen vecîbeler vardır. Kolaylık sağlamak amacıyla zekât ödemesi sene sonuna ertelenmiştir. İkincisi, zekât ihtiyaçtan fazla olan servet için farz kılınmıştır. Fazlalık ihtiyaçtan sonra kalan şeydir. İhtiyaçlar ise aynı seviyede devam etmeyip zaman içinde yeni harcama alanları doğurabilir. Bu durumda azamisi bir yıl olan belli bir müddet içinde belirginlik kazanabilir.

242 [§] Hac ibadeti mükellefin ömründe bir defa farz kılınmıştır, çünkü bu ibadet -nadir istisnâlar bir yana- normal halde tercih edilemeyecek uzun yolculukları gerektirir. Bu sebeple de özel bir statüde tutularak yerine getirilmesi hayatta bir defaya münhasır kılınmıştır. Buna karşılık malî bir ibadet olan zekâtın her yıl ödenmesi öngörülmüştür, çünkü servet sahipleri servetin sağlayacağı fazla refahı göz önünde bulundurarak pekâlâ uzak ülkelere gidip gelmektedir, buna paralel olarak benzer bir dinî vecîbe gerçekleşmiştir.

Cihâda gelince, bu faaliyet bedenin hayatiyetini sağlayan yiyecekler gibi toplum için önemli bir unsurdur. Cihâdın terkedilmesi düşmanın hâkimiyet tehlikesini doğurduğu gibi bedenlerin, dinlerin ve servetlerin yok olmasına da götürür. Şu halde cihâd temas ettiğim tehlikeler sebebiyle bedenlerin gıdasını sağlamak derecesinde farz kılınmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki yolculuğa çıkanlar (seferî), vakar ve güven, rahatlık ve neşe gibi konularda mukim olanlara göre elverişsiz durumlarda bulunurlar. Buna bağlı olarak sefer halinde iken namaz ve oruç farzları farklı statüde tutulmuştur. Bir bakıma başka etkinliklerdeki çeşitli meşgale safhalarını içeren cihâd da buna benzemektedir, hatta hac ibadeti de. Şeytan taşlamak, hervele yapmak, Safâ ile Merve arasında sa'y etmek gibi hac menâsiki de bu çizgi üzerinde seyreder. Bu türe giren hareket şekilleri farklı kategorilerde bulunsalar da yolculuklar için gerekli kılınmış, bu yolculukların dışındaki hayat safhalarında ise lüzumsuz görülmüştür. Tekrar hatırlatalım ki hak dinde yer alan ibadetler, kulların ibadet dışındaki hayatlarında bulundukları hal ve tavırlara paralel olarak şekillendirilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Burada sözü edilen yolculuk (sefer, esfâr) birbirinden uzak mekânlar için bahis konusu olup zaten bu mâna ve nitelik sefer için de düşünülmesi gereken bir konumdur. Aynı konum birçok mesafe katedilerek varılabilen Mekke'deki hac ibadetinde de mevcut gibi kabul edilmiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§] Diğer yönden bilindiği üzere ibadetler çeşit çeşit kılınmıştır. Bunla- 243
rın bir kısmı yerine getirilmesi bir yılı veya daha fazlasını içine alacak şekilde olup böylesinin eda edilme zamanını yapılabileceğinden daha aza indirmek isabetli değildir. İnsan ömrü bir yana, çeşitli beşerî merhaleleri topluca içerecek "yıl"dan başka bir zaman dilimi yoktur. Hac ibadetine gelince bazan bir yılı da aştığından yerine getirme zamanı yıl değil ömür olarak belirlenmiştir. Zira ömürden daha az olmak üzere belirlenecek zaman birimleri -meselâ yıl- herhangi bir özellik taşımayıp kendisinde mevcut olan özellikler önceki veya sonraki yıllarda da pekâlâ bulunabilir. Bir de şu var ki insan ömründe belli yıllara nispet edilip bağlanılma ihtimali bulunmayan haller de bulunmaktadır; belli bir yıla nispet edilen bir husûsun diğer yılların her birine de nispet edilmesi mümkündür. Bunun yanında insan ömrünün tamamına izâfe edilen bir şey onu teşkil eden yılların her birinde mevcut değildir. İşte bu sebeple haccın zamanı insan ömrü olarak tesbit edilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Zekât ihtiyaçtan fazla servet için farz kılınmış olup malın sayısını çoğaltma ve zenginliği artırma yolunda mânevî bir koruyucudur. Ne var ki servet hayatın çeşitli safhaları için biriktirilen bir şey olup uzayan bütün yılların he-

saba katılması nazarı itibara alınmamıştır. Bu sebeple de zekâtın verilme süresi ömür olarak belirlenmemiştir. Bir de zekât fakirlerin hakkı olarak farz kılınmıştır. Ödenme süresi ömür olarak belirlendiği takdirde servet başkasına intikal edebilir, bu durumda da önceki durum gibi bir gereklilik ortaya çıkar ve sonuç olarak zekât ortadan kalkıp fakirler geçinemez duruma düşer. Allah Teâlâ lütuf ve ihsanı ile yaratıkların yiyeceklerini yaratmış, bunun yanında servete sahip olma noktasında insanları birbirinden üstün kılmıştır. Öyle ki bazıları hiçbir şeye mâlik değilken bir kısmı ömrünün birkaç katına bile yetecek
244 zenginliğe ulaşmıştır. [§] Bu planlamadan anlaşılacağı üzere fazla servetin bir kısmı Allah'a ait olup fakirlere ait ihtiyaçların giderilmesi için harcanacaktır. Şüphe yok ki bu etkinliğin yürütülebilmesi için hem zengin hem de fakir için elverişli olacak bir sürenin belirlenmesi gerekmektedir.

Bütün yaratıklar için Allah Teâlâ tarafından yaratılan yeme-içme vb. imkânlar her yıl aynı plan içerisinde yenilenmektedir. Yaratıkların içinde fakirlerin muhtaç oldukları imkânlar zenginlerin servetleri içinde bulunduğundan zekât her yıl olarak gerekli kılınmıştır. Şu da var ki yaratıkların yaşama imkânları göğün ve yerin bereketlerine tevdi edildiğinden yılların yenilenmesiyle Cenâb-ı Hak tarafından geçim vasıtalarının da yenilenme statüsü yaratılmıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Namaz ve oruç bedenin güçlerine bağlı iki ibadettir. Bunların yerine getirilmesi için gerekli olan güç farklılık arzettiği oranda kendilerinin eda edilmesi, terkedilmesi veya bazı ruhsat ve kolaylıklara tâbi tutulması da farklılık gösterir. Şu kadar var ki namaz ibadetinde nefsânî arzularla mücadele etme ve beşerî zevkleri uzaklaştırma gibi bir durum bahis konusu değildir. Zira lezzet eleme, beşerî arzular da ağrıya dönüşeceğinden ardı ardına devam edecek böylesi bir etkinliğe imkân bulunmamaktadır. Şu halde sürekli namaz kılmak ve oruç tutmak gibi bir durum bahis konusu değildir. Farz kılınan namazlar insanı yapacağı normal işlerden alıkoymaz. Sürekli oruç ise aksi durumda bulunur ve bedene zarar getirir. Bu sebeple namaz ibadeti her gün, oruç ibadeti ise uzun aralıklarla farz kılınmıştır. Çünkü oruç bedeni ayakta tutma amacına yönelik olarak planlanan gıda sistemine ters düşmektedir, yani sürekli oruç
245 tutmada bedenin yok olma tehlikesi söz konusudur. [§] Bu sebepledir ki ramazan dışındaki aylar içinde oruca hazırlıklı olmak üzere uzun süreli beslenmeye başvurulmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şöyle de diyebilirsin. Allah Teâlâ insan türüne gıda olup bedeni ayakta tutacak, ayrıca lezzet verip arzuları tatmin edecek nimetleri lütfetmiştir. Bundan başka kendileri için halk nazarında bir üstünlük ve itibar vesilesi olan servetler

de vermiş ve bu nimetlerin her bir türü için onlara ibadet görevi yüklemiştir. Bu kuruluşa bağlı olarak da insan tabiatınca sevilip tercih edilen nimetlerden her birinden bir kısmının elden çıkmasını sonuçlandıracak ibadetler koymuştur[547]. Bu ibadetlerin edasından sonra nimetlerin devam ettiği sırada mükellefin aklı, kendisini, eksilenleri telâfi etmeye davet eder. Bir de bedenin güçleri kuvvetli arzulara, servet nimetlerinin artışı ise birçok gayret ve meşakkate bağlı kılınmıştır. Bu çizgiden hareketle servetin mükellefiyetleri hafif kılınmış ve az bir gayretle elde edilmemesi neredeyse mümkün olmayan basit bir miktar belirlenmiştir. İşte sadece bu kadarı, güçlerinin rahatlıkla yetebileceği bir mükellefiyet yüklenmiştir. Üstelik Cenâb-ı Hakk'ın kendileri için zorluk değil kolaylık dilediğini haber vermesi gibi bir avantajın mevcudiyeti ile[548]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tövbelerimizi kabul et. Şüphe yok ki tövbeleri kabul eden ve merhamet dağıtan sen, yalnız sensin. Hz. İbrâhim'in tövbelerinin kabul edilmesini Allah'tan talep etmesi peygamberlerden kasıtlı olmayarak bazı yanılma ve sürçmelerin (zelle) meydana gelebileceğini göstermektedir. Ayrıca âyetin bu kısmından -Hz. İbrâhim ile İsmâil'in herhangi bir belirleme yapmadan tövbelerinin kabulünü istemelerine bakılarak-, kuldan kasıtsız olarak çıkan küçük günahlar için de af dilemesinin münasip olacağı anlaşılmaktadır. Şayet Hz. İbrâhim ile İsmâil'den farkına vardıkları bir hata zuhur etmiş bulunsaydı tövbeleri sırasında bunu dile getirirlerdi. Böyle değil de affedilmelerini belirleme olmaksızın istemeleri, kişinin kasıtsız bir şekilde işlediği hatadan da sorumlu olduğunu kanıtlamaktadır.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكّ۪يهِمْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿١٢٩﴾

129. "Rabbimiz! Onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek ve mânevî hayatlarını arındıracak kendilerinden bir peygamber gönder! Şüphesiz yegâne galip ve tam hikmet sahibi sadece sensin."

---

547 Bedeni ayakta tutacak kadar nimete karşılık; namazı, lezzet ve arzu seviyesinde olanlarına mukabil; orucu, halk nazarında üstünlük sağlayan nimet için de; zekâtı farz kılmıştır.

548 Müellif İmam Mâtürîdî (rahimehullah), "Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez" (el-Bakara 2/185) meâlindeki âyet-i kerîmeye işaret etmektedir.

Rabbimiz! Onlara kendilerinden bir peygamber gönder. Âyetin bu kısmı birkaç yoruma açıktır. **Kendilerinden bir peygamber**, yani müslüman-
246 lardan. [§] Çünkü O, zâlimin ilâhî ahdinin çerçevesine giremeyeceğini haber vermiştir[549]. Yine kendilerinden bir peygamber ifadesi kendi cinslerinden, yani beşerden anlamına da gelebilir, zira insan türünden olan bir peygamber Allah'ı tanımaya ve sadakatli olmaya bu türden olmayanlara oranla daha öndedir, "Eğer Peygamber'i melek türünden gönderecek olsaydık onu mutlaka insan suretine sokardık"[550] meâlindeki âyette işaret edildiği üzere. Bir de kendilerinden bir peygamber, yani kendi kavimleri ve cinslerinden olan, dilleriyle konuşan; başka bir kavimden olan ve başka bir dille konuşan değil. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* "Andolsun size, sıkıntıya uğramanızın kendisine çok ağır geldiği bir Peygamber gelmiştir"[551] âyetinde olduğu gibi.

Senin âyetlerini okuyacak. Âyetler kesin deliller veya dindir, denilmiştir. Âyetin bu kısmının "onların senin bir olduğun gerçeğine davet edecek" anlamına gelmesi de muhtemeldir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Onlara kitabı öğretecek, yani Kur'ân'ı, orada insanlara yönelik olarak emrettiği, yasakladığı vb. şeyleri. **Ve hikmeti.** Hikmete fıkıh (kavrayıp anlama) diyenler olmuştur. Şöyle demek ister: Kitabı ve kavrayıp anlamaya bağlı muhtevasını onlara öğretecek. Denildi ki hikmet Kur'ân'da bulunan helâl ve harama dair hükümlerdir. Yine denildi ki hikmet burada (genel mânasıyla) Sünnet demektir. Bir de hikmet sözde ve fiilde isabettir, denilmiştir. Bu yorumların hepsi birbirine yakındır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Hasan-ı Basrî, "Hikmet Kur'ân'dır, kitaptan sonra onu bir daha anması tekit çerçevesinde bir tekrardır" demiştir. İbn Abbâs (r.a.) ise "hikmet fıkıhtır" (anlama) demiştir.

Ve mânevî hayatlarını arındıracak. İbn Abbâs; o peygamber mallarının zekâtını alır, işte bu onların mâneviyatını arındırır, demiştir, "Onların mallarından zekât al ki bu suretle kendilerini temizlemiş ve arındırmış olasın"[552] meâlindeki âyette olduğu gibi. Denildi ki onları arındıracak, arınmalarına vesile olacak davranışlara götürecek demektir. Yine amel-i sâlih ile arındıracak yorumu da yapılmıştır.

---

549 bk. el-Bakara 2/124.

550 el-En'âm 6/9.

551 et-Tevbe 9/128.

552 et-Tevbe 9/103.

[§] Mûtezile (i'tizâl) mezhebine mensup olanlardan biri bize derse ki: Azîz ve celîl olan Allah tezkiye ve hidâyet kavramlarını Resûl'üne izâfe etmiş değil midir, oysaki bu iki husûsun hayata geçirilmesi Resûl'den olmadığı gibi yaratılıp meydana getirilmesi de onun tarafından gerçekleştirilmemektedir. Peki, Cenâb-ı Hakk'ın aynı kavramları kendi zâtına nispet ettiğinde, bunun, tezkiye ve hidâyeti yaratmadığı anlamına geldiğini neden kabul etmiyorsunuz? **247**

Şöyle cevap veririz: Evet, söylediğiniz gibi Allah Teâlâ sözü edilen kavramları şu âyet-i kerîmelerde beyan edildiği üzere Resûl'üne nispet etmiştir: "Şüphesiz ki sen doğru yola hidâyet etmektesin"[553], "Her toplumun bir hidâyet edeni vardır."[554] Şu kadar var ki Allah, Resûl'üne vermediği fazla bir hidâyeti kendisine ayırmış ve yine Resûl'üne nispet etmediği ileri derecede tezkiyeyi yüce zâtına izâfe etmiştir, şu beyanlarında görüldüğü üzere: "Sen, ey Resûlüm, arzu ettiğini hidâyete erdiremezsin ama Allah dilediğine hidâyet verir"[555], "Allah'ın size yönelik lütuf ve merhameti olmasaydı içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Ne var ki Allah dilediğinin mânevî hayatını arındırır."[556] Bu âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın farklı hidâyet ve tezkiyeyi kendi zâtına izâfe etmesi Resûl'ünde bulunmayan etkin bir fiilin de O'nda mevcut olduğunu kanıtlamış durumdadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Şimdi, Resûl-i Ekrem, başkasına ait bir fiilin kudretine -o kişi istediği takdirde icrasını gerçekleştireceği şekilde- mâlik değildir. Buna mukabil Cenâb-ı Hak insanları fiil işlemeye muktedir kılmış ve onlar da bu sayede kudrete sahip olmuşlardır. Bu açıdan Allah'ın insan fiiline etki yapması mümkündür. Bu kudretin Allah'ın zâtında işler hale gelmesiyle O'nun kulun fiilini yaratmasından söz edilebilir. Ancak böyle bir kudretin Resûlullah'ta (s.a.) bulunması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır[557]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

553 eş-Şûrâ 42/52.

554 er-Ra'd 13/7.

555 el-Kasas 28/56.

556 en-Nûr 24/21.

557 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Şu da belirtilmelidir ki mânevî arındırma fiili Peygamber tarafından gerçekleştirilemez, çünkü Peygamber başkasında fiil meydana getirme kudretine sahip değildir, şu sebeple ki beşer kudreti sonradan vücut bulma özelliği taşımakta olup süreklilik arzetmez ve bulunduğu yerin dışında etkili olamaz. Şu halde Resûlullah'ın (s.a.) başkasında fiil meydana getirmesi düşünülemez. İşte tezkiye ve hidâyetin ondan nefyedilmesinin gerekçesi bu türdendir. Allah Teâlâ ise ezelî ve ebedî kudrete sahip olduğundan bu kudretiyle insanların fiillerini yaratması mümkündür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 45b).

248 **[§] Şüphesiz yegâne galip** (azîz) **ve tam hikmet sahibi** (hakîm) **sadece sensin.** Azîz, yani hiçbir şey onu âciz bırakıp yenilgiye uğratamaz, kendinden galip ve üstün olup O'na kıyasla her şey aziz olmayıp zelildir. Azizin yüceliğine ulaşılamayan, yahut da düşmanlarından intikam alan anlamına da geldiği söylenmiştir. Hakîm ise fiilinde isabet eden, emrinde ve nehyinde isabet eden, yahut her şeyi sağlam ve düzenli kılıp birliğine delil olacak niteliklerine büründüren mânalarına gelir.

Bazı müfessirler haccın yerine getirildiği mekânların ve oralarda yapılan fiillerin (menâsik) hikmetleri konusunda bazı açıklamalar yapmış ve şöyle demiştir: Arafat'a bu ismin verilmesinin sebebi Hz. İbrâhim'e "arefte" (عرفت) (bildin), Mina'ya da ona "temenneh" (تمنّه) (orayı iste, temenni et) denilmesidir; taş atmanın sebebi ise şeytanın İbrâhim'e yönelip gelmeye çalışması sonucu ona taş atmasıdır. Ancak bu tür açıklamalar gönüllere sinmemekte ve insan tabiatınca benimsenmemektedir. Düşünmelisin ki Hz. Âdem kıssasında bütün bu açıklamalarda yer alan husûsların işlendiği zikredilmiştir. Bu durumda İbrâhim aleyhisselâm için söz konusu edilen temel sebep ortadan kalkmış olur. Bir de nakillerde yer aldığına göre melekler Âdem'e, "Biz senden 2000 yıl önce Beytullah'ı ziyaret etmiştik" demiştir[558]. Demek ki melekler hepsinden önce hac menâsikinin tamamını yapmıştır.

Hac ibadetleri konusuna fiil açısından yaklaşım yaparak şöyle bir hikmet belirlemek mümkündür: Hac bilinen mekânı ziyaret etmeyi hedeflemekten ibarettir. Bu görevi yerine getirecek kimse, sayesinde ziyaretin gerçekleşeceği çeşitli fiilleri işlemekle emredilmiştir. Bu yönüyle hac namaza benzemektedir. Namaz bir boyun eğiş ve teslimiyetten ibaret olup kişi teslimiyetin yansımaları olan çeşitli fiilleri işlemekle emredilmiştir; o, bazan kıyam, bazan rükû, bazan sücûd haliyle teslimiyetini gerçekleştirir. Evet, hac ibadetinde ziyaret ve dolaşmayı içeren muhtelif fiillerin gerçekleştirilmesi emredilmiştir. Ancak namaz ile hac arasında fark bulunmaktadır. Şöyle ki namazda yer alan hareketler hayattaki hareketlere paralellik arzeder. Bu sebeple namaz kılan kimseye namazda ve hayatta tekrarlanan, kendisine teslimiyeti ve Allah'ın huzurunda bulunuşunu hatırlatan hal ve duruşu edinmesi emredilmiştir. Bundan dolayıdır ki namaz her yerde eda edilebilmektedir. Haccın fiillerine gelince, onlar hayatta gerçekleşen fiillere ve yönelişlere dış görünüş itibariyle yaklaşmakta fakat tıpatıp aynını temsil etmemektedir. Şu kadar var ki hacdaki hareketleri hayata

558 Fâkihî'nin *Ahbâru Mekke*'sinde kaydedildiğine göre Hz. Âdem hac ibadetini ifa ederken meleklerle karşılaşmış ve onlar kendisine şöyle demiştir: "Haccın makbul olsun! Biz şu Beytullah'ı senden 2000 yıl önce ziyaret etmiştik" (bk. İbn Hacer, *el-Kâffu'ş-şâf*, I, 189).

geçirip uygulamanın zorluğu söz konusudur, bu sebeple de her mekânda yapılamamaktadır.

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ
فِى الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾

[§] ***130. "İbrâhim'in dininden kendini bilmeyen düşüncesizden baş-*** 249
ka kim yüz çevirir? Biz onu dünyada seçip mümtaz kıldık. Şüphe yok ki o, âhirette de sâlihlerden olacaktır."

İbrâhim'in dininden kim yüz çevirir? "Millet" (ملّة) kelimesi hakkında farklı görüşler belirtilerek onun din, genel mânasıyla sünnet veya İslâm olduğu ifade edilmiştir. Bu hususu daha önce anlatmıştık[559].

Kendini bilmeyen düşüncesizden başka. Düşüncesiz kimsenin davranışını sergilemesi dolayısıyla. Buradaki "nefsehû" (نفسه) kelimesinin "bi-nefsihî" (بنفسه) konumunda olması mümkün olup bu durumda nasb (fetha) halinde olması cer harfinin hazfedilmesine bağlı olur. Bir de "kendini (değer ve konumunu) bilmeyip onu konulması gerekenin dışında bir yere koyan" mânası verilmiştir.

Biz onu dünyada seçip mümtaz kıldık. Nübüvvet, risâlet ve günahtan mâsum oluşla (ısmet). Bundan başka Allah'ın, onu, dünyada güzel anılmakla mükâfatlandırması, bunun yanında âhiretteki mükâfatından eksiltmemesi şeklinde yorum yapmak da mümkündür. **Şüphe yok ki o, âhirette de sâlihlerden olacaktır.** Derece ve mükâfat bakımından. Sâlihlerden, mürsellerden anlamına da alınabilir. Diğer bir yorum da Allah'ın, kendisini, âhiret hayatında sâlihlerden olacağını dünyada iken müjdelemesi biçiminde de olabilir. Bu takdirde onun iyi bir hal ile dünyadan ayrılacağı (hüsn-i hâtime) husûsunda bir vaad şeklini alır. Nitekim Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme de geçmiş ve gelecek günahların affını vaad etmişti. Bunda da *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* hüsn-i hâtime vaadi bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle Hz. İbrâhim'e olan müjdesini haber vermektedir. Peygamberlerin dünyada olduğu gibi âhirette de birbirinden farklı derecelerde bulunmaları câizdir.

---

559 bk. el-Bakara 2/120 tefsiri.

اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُٓ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

131. “Rabb’i ona, ‘Teslim ol!’ dedi, o da, ‘Âlemlerin Rabb’ine teslim oldum!’ diye cevap verdi.”

Rabb’i ona, ‘Teslim ol!’ dedi, o da, ‘Âlemlerin Rabb’ine teslim oldum!’ diye cevap verdi. Âyette ki **eslim** (اَسْلِم) kelimesi “samimi ve ihlâslı ol!” şeklinde yorumlandı. Bu ilâhî beyanın başlangıçta İslâm olmasına dair bir emir konumunda bulunması da mümkündür, daha önce zikrettiğimiz üzere iman önem ve özellik arzeden her zaman diliminde yenilenir. Yine Allah’ın Hz. İbrâhim’e yönelik bu emri kendisine indirilen bir vahiy statüsünde “şöyle de” konumunda bulunması, onun da gerekeni söylemiş bulunması muhtemeldir. Eğer
250 bu beyan bir vahiy idiyse kendisini Allah’a teslim etmesini amaçlamıştır. **[§]** Allah’ın **eslim** (اَسْلِم) emrinin kalbin fıtrî olarak İslâm’ı benimsemesi yönünde olması muhtemeldir; şayet böyle ise emir tevhidi değil, İslâm’ı hedeflemiştir. Bundan başka ilk yaratılış İslâm’ı da ihtimal dâhilindedir, “’Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?,’ Onlar da ‘Evet, Rabb’imizsin’ dediler”[560] beyanında olduğu gibi ki onlar bunu tabii yaratılışın bir gereği olarak söylemişlerdir. Allah Teâlâ’nın Hz. İbrâhim’e, “İnsanlar arasında haccı ilân et”[561] meâlindeki emri de bu çizgi üzerinde seyreder; İbrâhim emredilen çağrıyı yapmış, onlar da babalarının (ve annelerinin) dölünden var olacakları zamana bağlı olarak tabii yaratılışın bir gereği olarak icâbet etmişlerdir[562]. Bir de tâ başlangıçta hak dini kabul etmesi konumunda bir emir olması da muhtemeldir, şu âyet-i kerîmelerden anlaşılacağı üzere: “Gecenin karanlığı basınca bir yıldız gördü ve ‘Rabbim budur’ dedi … ‘Ben bir muvahhid olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratan yüce varlığa çevirdim.’”[563] İşte bu ifade Cenâb-ı Hakk’ın eslim (اسلم) emrinin karşılığı olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

وَوَصّٰى بِهَٓا اِبْرٰهِيمُ بَنٖيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ
الدّٖينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾

---

560 el-A‘râf 7/172.

561 el-Hac 22/27.

562 Müellif Mâtürîdî (rahimehullah) Hac sûresindeki âyetin tefsirinde (22/27) bu yorumu nakletmiş, fakat Resûlullah’tan nakledilmediği için nazarı itibara alınmaması tavsiyesinde bulunmuştur (bk. *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hıyemî, III, 366-367).

563 el-En‘âm 6/76-79.

132. "İbrâhim aynı din ve teslimiyeti oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da. İbrâhim şöyle dedi: Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçip belirledi. Şu halde siz mutlaka müslüman olarak can vermelisiniz!"

Onu vasiyet etti. Yani milleti. Millet biraz önce söz konusu ettiğimiz mânalara gelir[564]. İbrâhim aynı din ve teslimiyeti oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da. İbrâhim şöyle dedi: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçip belirledi, ki bu din İslâm'dır. Bu ilâhî beyan, bazı inkârcıların İbrâhim'in kendi dinlerinde olduğu yolundaki iddialarına cevaptır. Yahudiler onun kendi dinleri olan Yahudiliğe, hıristiyanlar da Hıristiyanlığa mensup bulunduğunu ileri sürmüş ve aynı noktadan hareketle başkalarına, "Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız"[565] demişlerdir. Sözü edilen iki zümreden her biri Hz. İbrâhim'in kendi dinlerinde olduğunu iddia edince azîz ve celîl olan Allah
onları yalanlamış [§] ve cevap olsun diye Hz. Muhammed'e şöyle demesini 251
emretmiştir: "İbrâhim yahudi veya hıristiyan değil, tevhid inancına bağlı bir müslümandı"[566].

Allah sizin için bu dini seçip belirledi. Şu halde siz mutlaka müslüman olarak can vermelisiniz! Azîz ve celîl olan Allah, dininin İslâm dini olduğu ve İbrâhim için seçip belirlediği dinin, onların tercih ettikleri Yahudilik ve Hıristiyanlık değil İslâm olduğunu haber vermiştir. "Yoksa insan her arzu ettiği şeye sahip olacağını mı zannediyor? Hayır! Sonuç da başlangıç da yalnız Allah'a aittir."[567] -Yani insana değil- meâlindeki âyet bunu ispatlamaktadır.

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ اِذْ قَالَ لِبَنٖيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدٖى قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ اِلٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

133. "Yoksa Ya'kūb'a ölüm gelip de oğullarına, 'Ben gittikten sonra kime kulluk edeceksiniz?' diye sorduğu zaman siz -ey İsrâiloğulları- ***orada mı idiniz? Onlar, 'Senin tanrın ayrıca ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın tanrısı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz, biz O'na teslim olmuşuzdur' diye cevap verdiler."***

---

564 bk. el-Bakara 2/130 tefsiri.

565 el-Bakara 2/135.

566 Âl-i İmrân 3/67.

567 en-Necm 53/24-25.

Yoksa siz orada mı idiniz? Şöyle buyurmaktadır: **Ya'kūb'a ölüm geldiği zaman siz yanında mı bulunuyordunuz?** Hayır, Ya'kūb'a ölüm geldiğinde siz yanında değildiniz. Şöyle denilmiştir: Muhtemeldir ki yahudiler Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme, "Bilmez misin ki Ya'kūb öldüğü gün oğullarına Yahudilik dinini vasiyet etmiştir" demişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ **yoksa siz orada mı idiniz** diye başlayan âyet-i kerîmeyi göndermiştir. Yani Ya'kūb'un oğullarına yaptığı vasiyete tanık oldunuz mu? Hayır, olmadınız. Şu halde sözü edilen ifadeyi nasıl kullanabildiniz?

Âyetin bu kısmından sonra azîz ve celîl olan Allah Hz. Ya'kūb'un oğullarına olan vasiyetini haber verme bağlamında şöyle buyurmuştur: **Ben gittikten sonra kime kulluk edeceksiniz? Onlar şöyle cevap verdiler: Senin tanrın ayrıca atalarının tanrısına … kulluk edeceğiz, biz O'na teslim olmuşuzdur.** "Müslimûn" (مسلمون), yani tevhide, bütün ilâhî kitap ve peygamberlere içtenlikle inanmışızdır. Bizim durumumuz bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr eden yahudi ve hıristiyanlar gibi değildir. Onlar buna rağmen inançlarının Hz. İbrâhim ile oğullarının dini olduğunu iddia ederler. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin ispatı vardır. Çünkü o, yahudi ve hıristiyanların kitaplarını incelemeden, onlardan dinleyip öğrenmeden kendilerine ait haberleri duyurmuştur. Bu husûs onun sözü edilen bilgileri Allah'tan alıp öğrenerek haber verdiğini göstermektedir.

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

252 [§] ***134. "Onlar peygamberlere muhatap olmuş birer toplumdu, gelip geçtiler. Onların yaptıklarının sonucu kendilerine, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz."***

Onlar peygamberlere muhatap olmuş birer toplumdu, gelip geçtiler. Onların yaptıklarının sonucu kendilerine, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz. Herhalde *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Ehl-i Kitap Hz. İbrâhim ile adı geçen diğer peygamberlerin kendi dinleri üzere olduklarını iddia edince Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Siz onların inanç ve amellerinden sorumlu olmayacağınız gibi onlar da sizin inanç ve amellerinizden mesul olacak değillerdir. Şunu bilmelisiniz ki herkes kendi dinî tutum ve amelinden sorguya tâbi tutulacaktır.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾

135. "Onlar, 'Yahudi ve hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler. De ki: Hayır, biz hakka yönelen İbrâhim'in dinine uyarız. O herhangi bir şekilde Allah'a ortak koşanlardan değildi."

Onlar, Yahudi ve hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız dediler. Allah Teâlâ yahudi ve hıristiyanların başkalarını dinlerine davet ettiklerini ve kendi dinlerini tercih edenin sapıklıktan (dalâlet) kurtulup doğru yolu (hidâyet) bulacağını ileri sürdüklerini haber vermiştir. Sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme, iddialarını reddetmesini emretmiştir. **De ki: "Hayır, biz hakka yönelen İbrâhim'in dinine uyarız. O herhangi bir şekilde Allah'a ortak koşanlardan değildi."** Hayır, biz hakka yönelen İbrâhim'in dinine uyarız. Hanîf kelimesinin "samimi müslüman" mânasına geldiği ifade edilmiştir.

قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ
وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا
اُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ
مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

136. "Deyin ki: Allah'a, bize indirilene, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilene, ayrıca Mûsâ'ya ve Îsâ'ya verilenlere ve Rab'leri tarafından diğer peygamberlere gönderilen vahiylere inandık. Onların hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz. Biz O'na teslim olmuş kimseleriz."

[İman'da İstisnâ]

Deyin ki: Allah'a ve bize indirilene … inandık. Bu âyet-i kerîme imanda istisnâ yapanın ("Ben inşallah müminim" diyenin) görüşünü çürütmektedir. Çünkü Allah Teâlâ müslümanlara mümin olduklarını -istisnâsı ve şüphesi bulunmayacak şekilde- kesin bir dille söylemelerini emretmiştir. Nitekim, "Onlar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar" meâlindeki ilâhî beyan da bunu desteklemektedir. Şimdi, tefsirini yapmakta olduğumuz

âyet-i kerîmenin, peygamberler arasında ayırım gözeterek bir kısmına inanıp
253 diğerlerini inkâr eden, [§] yine ilâhî kitapların bir kısmını benimseyip diğer-
lerini reddeden kâfirlere yönelik olması ihtimal dâhilindedir. Azîz ve celîl olan
Allah müminlere bütün peygamberlere ve kitaplara -sözü edilen kâfirlerin
yaptıkları gibi ayırımda bulunmaksızın- inanmalarını buyurmuş ve onları bu
inanca davet etmiştir. Bunun yanında âyetin azîz ve celîl olan Allah'tan inana-
caklara yönelik başlangıçta bir iman öğretimi olması da ihtimal dâhilindedir,
sözü edilen bütün peygamberlere ve kitaplara iman öğretimi.

Hanîf kelimesinin yorumunda farklı görüşler ortaya konulmuştur: Hanîfin "müslüman" veya "hacı" anlamına geldiği belirtilmiş, ayrıca şöyle denilmiştir: Kendisinden sonra "müslim" (مسلم) kelimesinin zikredildiği her "hanîf" (حنيف) kelimesi hacı, zikredilmediği yerlerde ise müslüman (müslim) demektir. Bir de şu yorum yapılmıştır: Hanîf hakka ve İslâm'a meyledip onları tercih eden kimsedir.

فَاِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَٓا اٰمَنْتُمْ بِه۪ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ ف۪ي شِقَاقٍ فَسَيَكْف۪يكَهُمُ اللّٰهُ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿١٣٧﴾

137. "Onlar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar. Şayet yüz çevirirlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah kâfi gelip seni koruyacaktır. O hakkıyla işiten ve bilendir."

Onlar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa. İbn Abbâs'tan (r.a.)
rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "Onlar da, 'Sizin inandığınız şeylerin
misline inanırlarsa' şeklinde okuma, çünkü Allah'ın misli yoktur. Fakat, 'On-
lar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa "bi'llezî" (بالذى) veya "bimâ" (بما)
edatları ile diye oku". İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde de bunu tasdik çerçeve-
sinde benzer şekildedir: Allah Teâlâ'nın, "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"[568]
meâlindeki beyanı da aynı esasa bağlıdır. Bu âyetteki kâf (ك) harfi zait olup,
254 "Leyse mislehû şey'ün" (ليس مثلَه شئ) konumundadır. [§] Bu sonuncu âyet İbn
Mesûd kırâatinde de burada kaydedildiği gibidir. Âyet-i kerîmenin mânasının
şöyle olması muhtemeldir: Onlar da sizin bütün peygamberlere ve kitaplara
dilinizle iman ettiğiniz gibi dilleriyle ikrar ederlerse doğru yolu bulmuş olur-
lar. Bir de şu ihtimal var: Onlar da sizin, kendi lisanlarının dışında bir dil ile
iman ettiğiniz gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.

568 eş-Şûrâ 42/11.

Mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Denildi ki “şikâk” (شقاق) muhalefet ve ayrılık demektir. Yine denildi ki şikâk, içinde düşmanlık barındıran muhalefettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Onlara karşı Allah kâfi gelip seni koruyacaktır. Bu beyan azîz ve celîl olan Allah’tan yahudi ve hıristiyanlara yönelik bir tehdit, ayrıca Peygamber’ine yaptığı bir zafer vaadidir. Çünkü onlar İslâm’a karşı aralarında yardımlaşıyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah da Resûl’üne vaadde bulunarak bir kısmının öldürüleceğini, diğerlerinin de Şam’a ve diğer yerlere sürgün edileceğini haber vermiştir.

صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

138. “Biz Allah’ın verdiği renk ile boyandık. Allah’ın verdiğinden daha güzel rengi kim verebilir? Biz sadece O’na kulluk edenleriz.”

Biz Allah’ın verdiği renk ile boyandık. Âyette yer alan “sıbgatullah” (صبغة الله) Allah’ın dini, Allah’ın verdiği fıtrat diye yorumlanmıştır, “Her çocuk tabii fıtrat üzere doğar”[569] hadisinde olduğu gibi. Denildi ki “sıbgatullah” Cenâb-ı Hakk’ın yahudi ve hıristiyanlara karşı gösterdiği kesin delildir. Yine denildi ki “sıbgatullah” Allah’ın koyduğu kanundur.

Allah’ın verdiğinden daha güzel rengi kim verebilir? Âyetin bir önceki kısmıyla bağlantılı olan bu ilâhî beyandaki “sıbġa” (صبغة) kelimesi din, sünnet (kanun) ve Allah’ın İslâm dininde öğrettiği bilgiler sayesinde anlaşılabilen delil mânasına gelir. Sözü edilen din hiçbir “huccet” (حجّة) ve delil olmaksızın yahudi ve hıristiyanların şaşkınlık ve gaflet üzerine inşa ettikleri din gibi değildir. Denildi ki hıristiyanlar mânevî arındırmaya tâbi tutmak için yeni doğan
çocuklarını bir suya batırıyorlardı (vaftiz). [§] Buna mukabil azîz ve celîl olan 255
Allah sıbgatellah (صبغة الله) buyurmuştur, yani çocukları ve insanları mânevî arındırmaya tâbi tutan su değil, Allah’ın boyası olan İslâm’dır.

Biz sadece O’nun âbidleriyiz. Denildi ki muvahhidleriyiz, yine denildi ki O’na samimiyetle teslim olanlarız. Biz O’nun kullarıyız, mânası da muhtemeldir.

569 Fıtrat hadisi için bk. Buhârî, “Cenâ’iz”, 8, 93; Müslim, “Kader”, 22-25.

قُلْ اَتُحَآجُّونَنَا فِى اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾

139. "De ki: Allah bizim de Rabb'imiz sizin de Rabb'iniz iken O'nun hakkında tartışmaya mı giriyorsunuz? Bizim yaptıklarımızın sonucu bize, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Biz O'na bütün samimiyetimizle bağlanmışızdır."

De ki: Allah hakkında bizimle tartışmaya mı giriyorsunuz? İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Yahudi ve hıristiyanlar biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz, Allah'a sizden daha yakınız demiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "De ki: 'Allah hakkında bizimle tartışmaya mı giriyorsunuz?'" meâliyle başlayan âyet-i kerîmeyi indirmiştir. Âyetteki "fîllah" (فى الله) Allah'ın dini hakkında demektir. Buna göre mâna şöyle olur: Allah'ın dini hakkında bizimle tartışmaya ve düşmanlık göstermeye mi kalkışıyorsunuz?

O bizim de Rabb'imiz sizin de Rabb'iniz iken. Yani O'nun bizim de Rabb'imiz sizin de Rabb'iniz olduğunu bildiğiniz ve ikrar ettiğiniz halde Allah hakkında bizimle tartışmaya mı giriyorsunuz? Şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Andolsun ki onlara kendilerini kim yaratmıştır diye soracak olsan mutlaka Allah diyeceklerdir"[570].

Bizim yaptıklarımızın sonucu bize, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Şöyle denilmiştir: Bizim dinimiz bize, sizin dininiz de size aittir, "Sizin dininiz size, benim dinim de bana"[571] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Şöyle bir yorum da ihtimal dâhilindedir: Bizim amellerimiz bize aittir, siz onlardan sorumlu olmayacaksınız; sizin amelleriniz de size aittir, biz sizin amellerinizden sorumlu tutulmayacağız, "Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz"[572] meâlindeki âyette olduğu gibi.

Biz O'na bütün samimiyetimizle bağlanmışızdır. Din ve amel açısından, başka hiçbir şeyi O'na ortak koşmayız.

---

570 ez-Zuhruf 43/87.
571 el-Kâfirûn 109/6.
572 el-Bakara 2/134.

اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ
كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾

140. "Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarının yahudi veya hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Allah'tan gelip nezdinde bulunan bir gerçeğe tanıklık etmeyip gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir."

Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarının yahudi veya hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı?" Allah'tan gelip nezdinde bulunan bir gerçeğe tanıklık etmeyip gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Denildi ki âyetin başında yer alan "söylüyor musunuz" meâlindeki kelime "söylüyorsunuz" demektir. Yine denildi ki sözü edilen kelime dış görünüşte "söylüyor musunuz" biçiminde bir istifham ise de gerçekte red ve yadırgama konumundadır. Bunun izahı şöyledir ki yahudiler, "İbrâhim ve oğulları, Ya'kūb ve oğulları yahudi veya hıristiyandı" demiş, Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! De ki: Onların dinini siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Oysaki siz O'nun Rabb'iniz olduğunu, yerde ve gökte hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını kabul etmektesiniz. [§] Buradaki soru edatının mânası söyledikleri şeyleri red ve ya- **256**
dırgama konumunda dile getirmekten ibarettir.

Allah'tan gelip nezdinde bulunan bir gerçeğe tanıklık etmeyip gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Denildi ki onlar nezdinde bulunan tanıklık; kendilerinin İbrâhim, Ya'kūb ve evlâtlarının yahudi veya hıristiyanların dininde değil müslüman olduklarını bilmeleriydi. Yine denildi ki onlar nezdindeki tanıklık; İslâm'ın Allah'ın hak dini olduğu gerçeğidir. Bir de şöyle denilmiştir: Yahudi ve hıristiyanlar nezdinde bulunan tanıklık ;Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdi. Allah sözü edilen peygamberi onların kitaplarında beyan etmiş ve onun için kendilerinden söz ve ahid almıştır, şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Allah kendilerine kitap verilen kimselerden onu insanlara açıklayacakları ve hiçbir şekilde gizlemeyeceklari konusunda sağlam söz almıştı"[573], fakat

[573] Âl-i İmrân 3/187.

onlar Muhammed’in (s.a.) haberini gizlemiş ve onu yalanlamıştır. Allah’tan gelip nezdinde bulunan bir gerçeğe tanıklık etmeyip gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Buradaki gizleme (ketm) fiilinin, yahudilerin İbrâhim aleyhisselâm ve sözü edilen diğer peygamberlerin yahudi veya hıristiyan olduklarını iddia etmeleridir, denilmiştir. Azîz ve celîl olan Allah buyuruyor ki: “Yanınızda konuyla ilgili olarak bulunan bilgiyi söylemekten çekinmeyin, zaten Allah sizin yalancı olduğunuzu bilmektedir.” Denildi ki “esbât” (أبساط) Ya‘kūb’un oğullarıdır. Kendilerine esbât (torunlar) denilmesinin sebebi her birinden bir topluluğun üremiş olmasıydı.

Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir. Bu beyan tehdit içermekte olup, “O’nun, yaptıklarınızdan gafil olduğunu sanmayın” demektir. Şu mânada olması da mümkündür: Allah onları, yapacaklarını önceden bilmeyecek şekilde yaratmamış, aksine bunu bildiği halde onları varlık sahasına çıkarmıştır. Tâ ki yaratıkların yapıp ettiklerinden herhangi bir şeye kendisinin ihtiyacının olmadığı ve dolayısıyla menfaat sağlamak hedefine bağlı olarak onları yaratmadığı gerçeği bilinmiş olsun. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.* Hülâsa Allah âsi olacaklarını bildiği halde onları yaratmıştır.

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

141. “Onlar peygamberlere muhatap olmuş birer toplumdu, gelip geçtiler. Onların yaptıklarının sonucu kendilerine, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz.”

Onlar peygamberlere muhatap olmuş birer toplumdu, gelip geçtiler. Onların yaptıklarının sonucu kendilerine, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz. Bu âyetin yorumunu daha önce yapmıştık[574].

سَيَقُولُ السُّفَهَٓاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّت۪ي كَانُوا
عَلَيْهَا قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَق۪يمٍ ﴿١٤٢﴾

[574] bk. el-Bakara 2/134 tefsiri.

[§] ***142. "İnsanların içinden aklı kıt olanlar, 'Şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden müslümanları çeviren şey nedir?' diyecekler. De ki: Doğu da Allah'ındır, batı da. O, dilediğini daima doğru yola iletir."*** 257

İnsanların içinden aklı kıt olanlar, "Şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden müslümanları çeviren şey nedir?" diyecekler. Bu *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* azîz ve celîl olan Allah'ın Peygamber'ine (s.a.) kıblesini Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevireceğini bildirdiği bir vaadi, aynı zamanda değişiklik yapılmadan ve yahudiler Resûlullah'a henüz bir şey söylemeden dillerine neyi dolayacaklarını haber vermesidir. Nitekim, "Biz yüzünü göğe doğru çevirdiğini görmekteyiz"[575] meâlindeki âyete dikkat edersen şunu göreceksin: Burada kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi vaad edilmemiş olsaydı, Hz. Peygamber'in yüzünü bu şekilde göğe çevirmesi kendinden bir alternatif seçme ve Cenâb-ı Hakk'a bir şey dikte etme anlamına gelecekti. Halbuki, hiç kimsenin, dinî hüküm ve kurallarda veya başka alanlarda kendiliğinden alternatif belirleme yahut da O'na bir şey dikte etme hakkı yoktur[576]. Şu halde sözü edilen ilâhî beyan, Resûl-i Ekrem'e yapmak istediği şeyin gerçekleşeceğine dair bir vaadden ibaret olduğunu göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin bu kısmında Hz. Muhammed'in (s.a.) Allahelçisi oluşunun da ispatı vardır; çünkü Allah kıblenin değiştirileceğini ve yahudilerin buna karşılık neler söyleyeceklerini önceden haber vermiştir. Demek ki o, bu husûsları Allah sayesinde bilmiştir.

[Nesih Çeşitleri]

Bazı aklı kıt insanlar ifadesinde işaret edilen kimseler, yani "es-süfehâ" (السفهاء) konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki bunlar yahudilerdir ve bu sözü kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi sırasında söylemişlerdi, çünkü

575 el-Bakara 2/144.

576 Alâeddin es-Semerkandî şu açıklamayı yapmaktadır: "Bazı müfessirler şöyle demiştir: Resûlullah yüzünü göğe çeviriyordu, çünkü kıblesinin yahudilerin kıblesiyle aynı olması hoşuna gitmiyordu; bu yüzden Allah, onun içindeki hoşnutsuzluğu gidermek ve arzusunu karşılamak için kıbleyi Kâbe'ye döndürdü. Mâtürîdî şöyle demiştir: Fakat bu uzak bir ihtimaldir. Zira sıradan bir müslümanın bile Allah'ın emrettiği bir işte hoşnutsuzluk göstermesi ve O'nun hükmüne razı olmaması düşünülemezken, Allah Resûlü'nün, Beytülmakdis'e dönmesi emredildiği halde, böyle davrandığı nasıl düşünülebilir? Eğer söz konusu rivâyet sahih ise bu onun iradî değil yaratılışının ve psikolojik yapısının hoşlanmayışı mânasında anlaşılmalıdır. Çünkü emredilen husûsların çoğu insan tabiatına aykırıdır; ancak bunun terkedilmesi ve yüce Allah'ın rızâsına uygun biçimde tersi olan talebin tercih edilmesi gerekmektedir. Nefsin ve tabiatın hoşlanmaması onun akıl ve din açısından tercih edilmesiyle çelişmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr.47b).

onlar şer'î kuralların ve hükümlerin neshedilebileceğini kabul etmiyordu. Onlara göre nesih sonradan farkedip bir nevi görüş değiştirme (bedâ) ve önceki kararından dönüş yapma anlamına geliyordu. Bu ise işin nereye varacağını bilmeyen birinin sergileyeceği bir davranıştır; tıpkı bir bina inşa edip sonra onu yıkan kimse gibi ki, o ne yapacağını bilmediği için böyle davranmıştır. Ne var ki yahudilerin bu iddiası, neshin ne anlama geldiğini ve önemini bilmeyişlerinden kaynaklanmaktadır. Onlar neshin ne olduğunu bilselerdi bazı şer'î kuralların ve hükümlerin neshine karşı çıkmazlardı.

Bize göre nesih, belirli bir süre neticesinde dinî hükmün sona erdiğini bildirmekten ibaret olup burada fikir değiştirme veya önceki hükümle bir çelişki-
258 ye düşme söz konusu değildir. [§] Aksine bu, öncekisinin geçerlilik süresinin sona erdiği belirli bir vakitte yeni bir hüküm koymak ve öncekinin geçerliliğini kendi zamanında mâkul görmektir. Binaenaleyh nesih yahudilerin zannettiği gibi -verdikleri bina örneğinde olduğu üzere- sonradan farkına varmak ve geçmişi bozmak değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Âyet, bazı müfessirlerin dediği gibi, yahudilerle değil de Mekkeliler'le ilgili ise, bu onların şöyle demeleri sebebiyledir: Muhammed ilk kıblesinden bizim kıblemize dönünce dinimize de geri dönmüş olmaktadır. Azîz ve celîl Allah şöyle buyurmuştur: **De ki:** (Ey Muhammed!) **Doğu da Allah'ındır, batı da.** Yani bütün mekânlar ve yönler. O, batıya veya doğuya, dilediği yöne yönelmeyi emreder. Esas olan O'nun emrine itaat ve davetini kabul etmektir, kapıldıkları bir heves veya temenni ettikleri bir hedef için doğuya veya batıya dönmek değil. Zira yahudiler kıblelerini batıya çevirirken ilâhî emre uymak için değil, kendi arzu ve heveslerini tatmin etmek niyetindeydiler. Aynı şekilde hıristiyanlar da doğuyu kıble olarak benimserken hevâ ve heveslerini ölçü almışlardır. Bu sebeple Allah Teâlâ müminlerin kendi emrine uyduklarını haber vermekte ve emredildikleri yöne yöneldiklerini beyan etmektedir.

O dilediğini daima doğru yola iletir. Bu beyan Mûtezile'ye karşı kullanılabilecek bir delildir. Çünkü Allah dilediğine hidâyet verdiğini bildirmektedir. O'nun hidâyet verdiği kimsenin hidâyet bulmaması mümkün değildir. Halbuki Mûtezile, "Allah hidâyeti irade etmiştir ama onlar benimsememişlerdir" demektedirler. Sonuç olarak âyetteki **dilediğini** meâlindeki ifade Allah'ın hidâyet iradesinin herkesi kapsamadığını göstermektedir; Mûtezile ise O'nun

hidâyetinin beyan olduğunu ve bunun herkese şâmil bulunduğunu iddia etmektedir[577].

[§] Bu âyette Sünnet'in Kitap'la neshedilebileceğinin delili vardır, zira Bey- 259
tülmakdis yönündeki kıble kitapta belirtilmiş bir hüküm değildi, müslümanlar geçmiş din mensuplarının geleneğine göre hareket ediyorlardı. Bu Şâfiî'ye karşı kullanılabilecek bir delildir, çünkü o, Allah Resûlü (s.a.) amel etmedikçe, Sünnet'in Kitap'la neshini uygun bulmuyordu; Resûl-i Ekrem amel ettikten sonra ise yeni hüküm Sünnet olmaktadır. Dolayısıyla Sünnet'in Kitap'la değil Sünnet'le neshi oluşmaktadır. Ne var ki bu, Şâfiî'nin ileri derecede yersiz bir fikridir. Söz konusu düşünce kitabın kâle alınmaması, terkedilmesi -ki biz müslümanlara bu yasaklandı- ve bir de yüce Allah'a bir şey dikte etme anlamı taşır. Çünkü Şâfiî, belirttiğimiz görüşüyle, Hz. Peygamber'in ameli olmadan, Kitab'a herhangi bir tasarruf yapma yetkisi vermemektedir. *Görüş beyan ederken haddi aşmak ve doğru yoldan uzaklaşmaktan Allah'a sığınırız!* Aslında Şâfiî neshin ve konumunun mahiyetini bilememiştir, şayet bilseydi bu türden sözler sarfetmezdi.

Bize göre nesih, yukarıda belirtildiği üzere hükmün belirli bir vakitte sona erdiğinin beyan edilmesidir. Azameti yüce Allah'ın her an hükümler koyma ve kurallar vazetmesi ulûhiyyet makamının gereğidir; bunu bazan Kitap'la bazan da Resûl'ünün (s.a.) lisanıyla açıklar. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Bir de Allah daha önce Resûl-i Ekrem'e Beytülmakdis'e yönelme yetkisi vermiştir. Sonra zamanı gelince Kitap o hükmü neshetmiştir; diğer hükümlerde de durum benzer şekildedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

577 Semerkandî şöyle demektedir: "Allah'ın 'dilediğini yapar' şeklindeki sözünün anlamı, hidâyeti dilediği kimse için yaratır demektir, çünkü Allah'ın hidâyet dilemesine rağmen kişinin hidâyete ermemesi mümkün değildir. Aslında ihtida (hidâyeti benimseme) hidâyetten ayrılmaz; bu tıpkı 'kesr'in (كسر) 'inkisar'dan (انكسار) (kırmanın kırılmadan) ayrılmaması gibidir (yani ihtida ve inkisar dönüşümlü, sonuçları kendilerine dönen fiillerdendir). Mûtezile'nin prensibine göre Allah'ın hidâyet etmesi ama kişinin hidâyeti benimsememesi mümkündür, buradaki hidâyet de Allah'ın onu beyan etmesi demektir. Dolayısıyla onlar hidâyeti, yaratılması değil, beyan olarak anlamaktadır. Ancak bu âyette hidâyeti beyan olarak anlamak mümkün değildir, çünkü Allah hidâyeti kendi dilemesine bağlamıştır. Beyan herkes için geçerlidir, zira Allah kesin deliller, âyetler ve resûllerle herkese hakkı ve hakkın yolunu açıklamıştır; bunun dilemeye bağlanmasının anlamı yoktur. Sonuç olarak bu hidâyetten anlaşılması gerekenin bizim ifade ettiğimiz şey olduğu anlaşılmış oldu. Bu, aynı zamanda kulların iradî fiillerini yaratanın da Allah olduğunu göstermektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 46b).

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ
وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّت۪ي كُنْتَ
عَلَيْهَٓا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَاِنْ
كَانَتْ لَكَب۪يرَةً اِلَّا عَلَى الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُض۪يعَ
ا۪يمَانَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٣﴾

143. "Böylece sizi (ey Muhammed ümmeti!) ***orta yolu izleyen ölçülü ve dengeli bir toplum yaptık. Tâ ki insanlar içinde hakikatin şahitleri ve canlı örnekleri olasınız, Resûl de sizin üzerinizde hakikatin temsilcisi olsun. Senin önceden beri arzuladığın Kâbe'yi kıble yapmamız, Peygamber'in izinden gidenleri ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenlerden ayırt etmemiz içindi. Aslında bu değişiklik, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkası için büyük bir olaydır. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Zaten Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir."***

260 **[§] Böylece sizi** (ey Muhammed ümmeti!) **orta yolu izleyen ölçülü ve dengeli bir ümmet yaptık**. Âyette yer alan "böylece" (كذلك) anlamındaki ifade daha önce geçen bir hitaba atıf yapıldığı durumda kullanılır. Bu da *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu meâl ile başlayan ilâhî hitaptır: "Deyin ki: Allah'a, bize indirilene, İbrâhim'e … indirilene inandık"[578]. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Allah sizi belirtilen husûslara iman etmeye muvaffak kıldığı ve İslâm'a yönlendirdiği gibi aynı zamanda orta yolu tutan bir ümmet yapmıştır, insanlar üzerine şahit olmanız için. Âyetin "ale'n-nâs" (على الناس) kısmı konusunda âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir: Denildi ki "alâ" (على) burada "lâm" (ل) harfi mânasına olup ifade "insanlar için" şeklinde anlaşılmalıdır. Bu, dil açısından imkân dâhilinde bulunan bir kullanılıştır. Meselâ, "Fal okları üzerine kurban edilen" ifadesi[579], "Fal okları için, fal okları adına" anlamındadır. Yine denildi ki "alâ" asıl mânasını korumakta olup âyetin anlamı, "Peygamberler için risâleti tebliğ ettiklerine dair diğer ümmetler üzerine şahitlik etmeniz ve Resûlullah'ın da sizin doğruluğunuz üzerine şahitlik etmesi için" şeklindedir.

---

[578] el-Bakara 2/136.

[579] el-Mâide 5/3.

Bu âyette müslümanların diğer din mensupları aleyhine şahitlikte bulunmalarının kabul edileceğinin, buna mukabil onların bizim aleyhimize şahitliklerinin reddedileceğinin delili vardır; çünkü bizim onlar hakkında, risâletin kendilerine tebliğ edildiği yönündeki şahitliğimiz kabul edilip de kâfirlerin kendilerine tebliğ yapılmadığını söylemeleri bir çelişki ortaya çıkarırdı. Şu halde âyet göstermektedir ki bizim onların aleyhindeki şahitliğimiz kabul edilmekte, onların bizim aleyhimize yapacakları tanıklığı makbul sayılmamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tâ ki insanlar üzerine hakikatin şahitleri olasınız. Yani peygamberlerin çağrısını benimsemeyenler üzerine. **Resûl de sizin üzerinizde hakikatin şahidi olsun.** Yani risâletini inkâr ettiğiniz takdirde. Sizi orta yolu izleyen ölçülü ve dengeli bir toplum yaptık, beyanının hedefi budur. Bu beyanda Allah onları orta yolu tutan bir ümmet kılınmasını kendisine nispet etmiştir. Dolayısıyla O'nun bu fiilinde lütuf ve nimetlerini dile getirme hedefinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İşte böylece sizi vasat bir ümmet yaptık. Âyette geçen "vasat" (وسطا) "âdil" anlamındadır. Azîz ve celîl olan Allah bu ümmeti "âdil" niteliğine sahip kıldığını haber vermektedir. Âdil "şahitlik yapma hakkına sahip olan ve şahitliği kabul edilen" demektir. Bu ilâhî beyanda Muhammed ümmetinin icmâının delil (otorite) konumunda olduğunun kanıtı vardır, zira Allah ümmeti "adil" sıfatıyla nitelemiş ve onu şahitliği kabul edilenler sınıfından saymıştır. Ümmet bir şey üzerine ittifak edip tanıklıkta bulunduğunda [§] bunun **261**
kabul edilmesi ve gereğine göre hüküm verilmesi gerekir[580]. Ümmetin buradaki şahitliği, verdikleri hükmün kendilerine Allah'tan geldiği noktasınadır. İcmâın ikinci delili, "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun"[581] meâlindeki âyettir. Allah bu âyette müminlerde doğruluk sıfatının bulunduğunu ve bu sebeple onlara uyulması gerektiğini haber vermektedir. Üçüncü delil şudur: "Kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygamber'e karşı çıkan ve müminlerin izlediği yolun dışında bir yola giren kimseyi o yolda bırakır, fakat cehenneme atarız, o ne kötü bir yerdir!"[582] Böyle bir durum azap tehdidi, söz konusu edilen şeyin Allah katında bir gerçek olmaması halinde

---

580 Semerkandî şöyle demektedir: "Âyet bu şekilde anlaşıldığında sahâbe icmâının hüccet olduğuna delil teşkil eder. Onlardan sonra gelenlerin buna karşı çıkması câiz olmaz. Çünkü onların görüşü hüccet olmasaydı ve şahitliklerini kabul etmek gerekmeseydi yüce Allah'ın onları şahit kılmasının bir anlamı kalmazdı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 47a).

581 et-Tevbe 9/119.

582 en-Nisâ 4/115.

imkân dâhiline girmez. Dördüncüsü, "Eğer bir husûsta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûlüne arzedip onların talimatına uyun."[583] Bu âyette de azîz ve celîl olan Allah anlaşmazlık durumunda olayın Allah'ın Kitab'ına ve Resûl'ünün (s.a.) Sünnet'ine götürülmesini emretmektedir. Bunun anlamı anlaşmazlık olmadığı takdirde belirtilen mercilere başvurulmaksızın icmâa uyulmasının gerektiğidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tâ ki insanların üzerine hakikatin şahitleri olasınız. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Teâlâ kıyâmet günü ümmetlere peygamberlerin ilâhî mesajı tebliğ edip etmediklerini soracak, onlar da inkâr edecekler, bunun üzerine Muhammed ümmeti huzura getirilecek ve onların görevlerini ifa ettiklerine şahitlik edeceklerdir. İşte âyetin, tâ ki insanların üzerine hakikatin şahitleri olasınız, meâlindeki kısmı bu anlamdadır. Resûl de onlara, yani onların doğru söylediklerine ve dürüst olduklarına şahitlik edecektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam (r.a.) şöyle dedi:} **Tâ ki insanların üzerine hakikatin şahitleri olasınız** meâlindeki âyette iki boyut vardır. Birincisi, inkârcıların aleyhine olmasıdır. Burada müslümanların inkârcıların aleyhine şahitliğinin kabulünün, onların ise müslümanlar aleyhine şahitliğinin reddinin delili mevcuttur; aksi takdirde ikisi arasında çelişki doğar ve inkârcıların aleyhindeki şahitliğin etkisi ortadan kalkar. İkincisi, Allah Resûlü'ne kavuşanların kendilerinden sonra gelenlere şahit olmalarıdır[584]. Burada sahabeden sonra gelenlerin onların gö-
262 rüşlerinden ayrılmasını yasaklayan bir delil mevcuttur. **[§]** Resûl'ün de sizin aleyhinize şahit olması için, mânasına alınırsa "siz ona karşı çıkıp âsilik yaptığınız takdirde" demektir.

Senin önceden beri arzuladığın Kâbe'yi kıble yapmamız, Peygamber'in izinden gidenleri ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenlerden ayırt etmemiz içindi. Bu âyetin gerekçesi -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- onların Resûl'e uymada iki gruba ayrılmalarıydı. Bir kısmı arzularına ters düşmediği için ona uymuşlar, diğerleri ise bunun Allah'tan gelen bir hak olduğunu bildikleri için.

---

583 en-Nisâ 4/59.

584 Semerkandî şöyle diyor: "Muhtemeldir ki âyetin bu kısmı, 'Allah Resûlü'ne (s.a.) kavuşanlar kendilerinden sonra gelip risâlet çağrısına icâbet etmeyenlere şahit olsunlar diye' mânasınadır. Buna göre aleyhlerine şahitlik edilen kimseler, vefatını müteakip Muhammed ümmetinden kâfir olanlardır. Şahitler ise sahâbilerdir. Bu takdirde Resûl de sizin üzerinizde şahit olsun, meâlindeki beyanı kendi peygamberliğini ispat etmesi için mûcizeler ileri sürmesine işaret etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 47a).

Azîz ve celîl olan Allah, ona hevâ ve arzuları sebebiyle uyanlarla emre bağlılık ve itaat için uyanları ayırt etmeleri ve bunun bilgisine ulaşmaları hikmetine binaen kendilerini imtihana tâbi tutmuştur.

Peygamber'in izinden gidenleri ayırt etmemiz için. Denildi ki: Ezelde Resûl'e kimin uyacağı hakkındaki bilgisine gerçekleşmiş halini eklemesi ve ezelde var olacağı şeklindeki ilmine var olmuş halini katması için. Yine denildi ki buradaki "ilim"den maksat "mâlûm" olabilir; bu durumda mânası -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- şöyle olur: Ona uyan ile ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenin fiilen vücut bulması için.

Bu âyetin ve "Tâ ki aranızdan cihâd edenleri bilelim"[585] meâlindeki ifadelerin anlaşılmasında hareket noktası şudur: Allah Teâlâ'nın yaratılmışlarla ilgili ezelî bilgisinin, fiilen sahip bulundukları durumdan farklı bir şekilde olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü O'nun bilgisinin yaratılmışların fiilen bulunduğu durumdan başka bir hal üzere olduğunu söylemek kendisini bilgisizlikle nitelemeyi andırır. Meselâ şöyle denilmesi câiz değildir: "Allah duran birini duruş ânında hareketli, yahut hareket ettiği anda sakin olarak bilir" veya, "Oturanı ayakta, ayakta olanı da oturur halde bilir." Aynı şekilde şu söz de ileri sürülemez: "Allah yokluk (عدم) halini var (mevcut)" veya "Var olanı -fiilen bulunduğu halde- yok (معدوم) diye bilir." Çünkü bu, fiilen olmayan bir şeyi fiilen var diye bilmekle nitelemek olur ki muhaldir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Denildi ki Allah tarafından bilinen bir şeyin yaratılmışlığı için kullanılan
ilim kavramı yaratılmışın vaktini eklemek suretiyle zikredilir; [§] yani ilâhî 263
ilmin zikredilmesiyle ona konu teşkil eden şeyin (malûm) ezelde var olduğu
anlaşılmasın diye, yaratılmışa taalluk eden ilim vakit kaydedilerek nispet edilir. Buna mukabil Allah'ı, yaratılmıştan söz etmeden, kendi gerçekliğiyle nitelediğimizde O'nu ezelî sıfatı konumunda zikrederiz. Çünkü O, değişim, yok olma ve bir durumdan diğerine intikal etmekten münezzehtir.[586] *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Aslında bu değişiklik, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkası için büyük bir olaydır. Yani dinî emir gereği değil de nefsânî arzusu istikâmetinde Resûlullah'a uyan birine kıblenin değiştirilmesi çok ağır gelir. Ancak Allah'ın

---

585 Muhammed 47/31.

586 Meselâ, "Allah ezelde bilendir" ifadesi mutlak olup buradaki "ilm"in teorik olarak bilmek anlamına geldiğine işaret edilmektedir. Bilginin konusu vuku bulduğu zaman pratik bilgi haline gelir.

bu konudaki emrine uyan ve O'na itaatin gerekliliğini benimseyene ağır gelmez.

Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bir grup müslüman Beytülmakdis'e dönerek namaz kılıyordu, sonra öldüler. Kıble Kâbe'ye çevrilince bazıları onlara acıyarak, "Kıldıkları namazlar boşa gitti" demiştir. Ancak bu doğru olmayıp ihtimal dışıdır. Çünkü sahâbeden İslâm'a inanan, Allah'ın ve Resûl'ün emrinin konumunu bilen bir kimsenin aklına böyle şey gelmez ki herhangi bir soru sorsun. Hatta onlar, düşmanlarından birinin bile böyle bir şey düşünmeyeceği kadar Allah'ı biliyor ve tanıyorlardı. Ayrıca söz konusu kişiler Allah'ın emrine uyan, O'na itaat eden ve bu hal üzere ölen kimselerdi; geride kalanlar da onların mümin oluşlarından emindi. Nasıl olur da kendilerinden şüphe ederlerdi? Fakat burada bir soru varsa o da dinî hüküm ve kurallarda neshin geçersiz olduğunu ileri süren yahudilerden gelmiş olmalıdır; çünkü onlar Allah Resûlü'nü (s.a.) parçalanmak ve fikir ayrılığına düşmeyi yasakladığı halde kendisini buna davetiye çıkarmakla eleştiriyorlardı. Yahut bunlar Allah Resûlü'ne (s.a.) eziyet eden, onu yalanlarken, farklı görüş
264 serdederken ve düşmanlık sergilerken aşırıya kaçan müşriklerdi. [§] Sonraları müslüman olmak istemiş fakat isyan ve yalanlamalarının İslâm'a kabul edilmeyi engelleyeceğini zannetmişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Allah sizin iman talebinizi zayi edecek değildir** meâlindeki âyetini indirmiştir; yani inkâr durumundayken işlediğiniz kötülükler sebebiyle. Nitekim âyetin sonu buna işaret etmektedir: **Zaten Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir**. Yüce yaratıcı tövbe edenleri affeden bir rahmete sahip olduğunu bildirmiştir. Diğer bir görüş de âyetin bu kısmının dinde nesih ve değişim olmadığına inanan bir topluluk hakkında olabileceği şeklindedir; onlar hükümlerin neshi ve değiştirilmesinin dinde ihtilâf ve ayrılığa yol açacağını düşünmekteydiler.

Deriz ki, aslında bir şeye inanmak bu yöne değil de şu yöne dönerek namaz kılmaya bağlı olmayıp emri benimseyerek boyun eğmeye dayanır. Ölen sahâbilerin imanı -Allah onların hepsinden razı olsun- emre itaat anlamında gerçekleşmişti. Onlar Beytülmakdis'e yönelme yönündeki emre uymuşlardı, dolayısıyla Kâbe'ye yönelme emrine de iman etmiş kabul edilirler. Burada imanda bir değişiklik veya ayrılık yoktur, çünkü esasında bu iman emre boyun eğme anlamında vâkidir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Bu ilâhî beyanın yorumu şöyledir: Allah sizin Beytülmakdis'e yönelerek namaz kılmaya imanınızı zayi etmeyecektir. Burada "iman" kelimesiyle kastedilen namaz ise iki şekilde yo-

rumlanabilir. Birincisi, namaz imanla vücut bulabilir, şu halde iman namazın sebebidir; bazan bir şey sebebinin adıyla zikredilebilir. İkincisi, yahudiler namazı iman olarak biliyorlardı[587], ilâhî hitap onların bildiğine uygun olarak gelmiştir; tıpkı, “İbrâhim onların tanrılarına gizlice yaklaştı”[588] beyanında olduğu gibi. Aslında bu, Allah’tan başka ilâhlar olduğu anlamına gelmez, burada onların algılama biçimine uygun bir ifadede bulunulmuştur. Yine, “Yaratanların en iyisi olan Allah pek yücedir!”[589] meâlindeki beyan O’nun dışında yaratanlar olduğu anlamına gelmez; ancak muhataplar bir şey yapıp düzenleyen herkesi yaratıcı olarak bildikleri için ifade onların algı dünyasına uygun gelmiştir. Önceki meselede de durum bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَا فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ
شَطْرَهُ وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

[§] ***144. “Biz*** (ey Peygamber!) ***yüzünü bir beklenti içinde sık sık semâya*** 265
çevirdiğini elbette görüyoruz. Şimdi seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de (ey müslümanlar!) ***nerede olursanız olun namazda yüzünüzü onun tarafına çevirin. Şüphe yok ki Ehl-i Kitap bunun Rab’lerinden gelen bir gerçek olduğunu iyi bilirler. Allah onların yaptıklarından asla gafil değildir.”***

Biz (ey Peygamber!) **yüzünü bir beklenti içinde sık sık semâya çevirdiğini elbette görüyoruz. Şimdi seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz.** Bunun Peygamber’e bir vaad olarak geldiğini belirtmiştik[590].

Memnun olacağın bir kıbleye. Bazı müfessirler şöyle demiştir: O bakışını göğe çeviriyordu, çünkü kıblesinin yahudilerin kıblesiyle aynı olmasından hoşnut değildi. Belirtmek gerekir ki bu oldukça uzak bir yorumdur, zira bu tür bir yaklaşım herhangi bir müslüman için bile düşünülemezken Resûlullah

---

587 Çünkü yahudiler, “Onların imanı Kâbe’ye dönmeleri sebebiyle zayi oldu” demişlerdi.

588 es-Sâffât 37/91.

589 el-Mu’minûn 23/14.

590 bk. el-Bakara 2/142 tefsiri.

(s.a.) için nasıl tasavvur edilebilir? Belki fıtrat ve tabii duyguların hoşlanmayışı, denebilir; ancak iradî olarak hoşlanmama ihtimal dâhilinde değildir. Nitekim şöyle bir yorum da yapılmıştır: Namaz Hz. Peygamber'e çok sevdirilmişti, hatta kılmadan duramazdı. Bir zaman geldi ki Beytülmakdis'e dönerek namaz kılması yasaklanmış ve başka bir yere dönmesi de henüz emredilmemişti. Buna göre yüzünü göğe çevirmesi başka bir yere döndürülmesi yönünde bir dilek konumundaydı. Yahut **memnun olacağın bir kıbleye** ifadesi için şöyle denebilir: Kâbe önceki peygamberlerin kıblesiydi; şüphe yok ki onu çok arzu ediyordu. Bu, konuşma üslûbunda daima olabilecek bir durumdur; meselâ adamın biri diğerine -ondan herhangi bir hoşnutsuzluk ve reddediş tepkisi görünmeden-, "Sana razı olacağın bir şey veriyorum" diyebilir.

Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de (ey müslümanlar!) **nerede olursanız olun namazda yüzünüzü onun tarafına çevirin.** Kıble ile ilgili görüş ve tartışmaları daha önce zikretmiştik[591].

Şüphe yok ki Ehl-i Kitap, bunun Rab'lerinden gelen bir gerçek olduğunu iyi bilirler meâlindeki âyette "bir gerçek" (الحق) ifadesi iki anlama gelebilir: Yani onlar kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye döndürülmesinin hak ve gerçek olduğunu bilirler, fakat inatlarına ve nefsânî arzularına uymaya devam ederler. Yahut da âyet, "Onların, kitaplarında açıklanan Muhammed'in gerçek bir Allah elçisi olduğunu bilirler" anlamında olabilir.

266 **[§] Allah onların yaptıklarından asla gafil değildir.** Bu, daha önce zikrettiğimiz üzere tehdit ve uyarı konumundadır[592]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ
وَمَٓا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ
اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّكَ اِذًا لَمِنَ
الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

145. "Şundan emin ol ki (Resûlüm!) ***Ehl-i Kitab'a her türlü delil ve mûcizeyi getirsen yine de senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar birbirinin kıblesine de dönmezler. Şunu da bilmeli-***

---

591 bk. el-Bakara 2/142 tefsiri.

592 bk. el-Bakara 2/140 tefsiri.

sin ki sana gelen bunca bilgi ve tecrübeden sonra onların asılsız telakkilerine uyacak olursan, o takdirde hakkı çiğneyenlerden sayılırsın."

Şundan emin ol ki (Resûlüm!) **Ehl-i Kitab'a her türlü delil ve mûcizeyi getirsen yine de senin kıblene uymazlar**. Bu âyet Allah'ın iman etmeyeceklerini ve kıblesi konusunda Muhammed'e (s.a.) uymayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında inmiştir, onların kendisine uymalarından ümit kesmesini dilemiştir. Eğer Ehl-i Kitab'ın hepsi hakkında olsaydı, onların, Allah Resûlü'ne (s.a.) karşı onu zorda bırakacak deliller ileri sürme ve yalan söylediğini iddia etme hakları olurdu, çünkü Ehl-i Kitap'tan iman edenler vardı. Bu da gösteriyor ki onlar âyetin umûm lafzından umûm konumunda bir anlam kastedildiğini düşünmemiş, genel lafızdan dar kapsamlı (hâs) bir mâna çıkarmışlardır. Bu husûs hem müslümanlar hem de inkâr ehli açısından açıkça anlaşılan bir şeydi. Bundan da lafzın umûm konumunda gelmesi mutlaka umûmi bir hüküm taşmadığı sonucu çıkmaktadır[593].

Burada Hz. Peygamber'in (s.a.) Allahelçisi olduğunun ispatı vardır, çünkü bu, onların kendisine uymaları ümidinin kalmadığını haber vermektedir ki böyle bir bilgiye ancak azîz ve celîl olan Allah'ın vahyiyle ulaşılır. Burada ayrıca âyet ve mûcizelerin kendi başına çokluğu ve büyüklüğünün inatçıyı arzusuna (heva) uymayan şeylerden alıkoyamadığı ve aynı mahiyetteki husûslara inanmasını sağlayamadığının da delili vardır.

Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Bu beyanda onun şimdi ve
gelecekte günah işlemekten korunacağının vaadi bulunmaktadır. **Sen de on-
ların kıblesine dönecek değilsin**, "Sen onların kıblesine uyma hakkına sahip
değilsin" anlamına da gelebilir. Bu yorum daha uygun görünmektedir, [§] çün- 267
kü âyetin sonunda yer alan **sana gelen bunca ilim ve tecrübeden sonra onla-
rın asılsız telakkilerine uyacak olursan** meâlindeki ifade Hz. Peygamber'e bir
uyarı konumundadır. Daha önce mâsum oluşun (ısmet) nehye muhatap olma-
ya engel teşkil etmediğini belirtmiştik[594]. Ancak âyetin bu kısmıyla başkasının
kastedilmiş olması da muhtemeldir.

---

593 Semerkandî şöyle demektedir: "Âyet, bizim, 'Umum lafızlardan umûmi bir mânanın kastedildiğine inanma konusunda hüküm vermekten kaçınmak gerekir ve (bunu söyleyebilmek için) lafzın dışında başka bir delile ihtiyaç vardır' şeklindeki görüşümüz lehine bir delildir. Tabii ki ihtiyat açısından âyetin umûm ifadesinden zâhiren anlaşılana göre amel etmek vâciptir. Zira Allah'ın 'kitap verilenler' ifadesi dil kalıbı açısından genel olduğu halde muhatapla bu âyetin zâhirinden genel değil özel bir mâna anlamışlardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 47b).

594 bk. el-Bakara 2/120 tefsiri.

اَلَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْ وَاِنَّ
فَر۪يقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

146. “Daha önce kendilerine kitap verdiklerimiz o Peygamber’i öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizlemeye devam eder.”

Daha önce kendilerine kitap verdiklerimiz o Peygamber’i öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizlemeye devam eder. Çünkü çocuklar bazı işaretler ve önceden geçen sebeplerle bilinirler. Buna göre peygamberlerin tanınması da delillerle ve bazı işaretlerle gerçekleşir. Sözü edilen delil ve sebepler Resûlullah’ta da apaçık mevcuttu. Fakat onlar inat etmiş, inkâr yolunu seçmiş ve onun hak olduğunu bilmelerine rağmen bunu gizlemişlerdir. Bunun delili: **Buna rağmen içlerinden bir grup bile bile gerçeği gizlemeye devam eder** meâlindeki beyandır. Bir şeyi sürekli gizlemek onu bildikten sonra olur, zaten bir şeyi bilmeyen kişi onu gizlemekle nitelendirilemez. Abdullah b. Selâm’ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Ben onu çocuğumu bildiğimden daha kesin olarak biliyorum, zira eşimin benim gıyabımda ne yaptığına vâkıf değilim”. Bu âyette Hz. Peygamber’e ait (Tevrat’taki) özellik ve sıfatların o dönemde henüz değiştirilmediğinin delili vardır, demek ki daha sonra tahrif edilmiştir; çünkü âyet onların bunu (mevcut iken) gizlediklerini haber vermektedir.

268 **[§]** Ehl-i Kitab’ın Hz. Peygamber’i, kitaplarında buldukları nitelikleri sayesinde biliyor olmaları da mümkündür; azîz ve celîl olan Allah’ın buyurduğu gibi: “Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber’e uyanlar …”[595]

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَر۪ينَ ﴿١٤٧﴾

147. “Senin üzerinde bulunduğun yol Rabb’inden gelen gerçeğin ta kendisidir. Şu halde hiçbir şekilde şüpheye düşenlerden olma.”

Senin üzerinde bulunduğun yol Rabb’inden gelen gerçeğin ta kendisidir. Şu halde hiçbir şekilde şüpheye düşenlerden olma. Bu âyet iki anlama gelebilir: Hitap görünürde Hz. Peygamber’e olup başkası kastedilmiştir. Yahut

---

595 el-A‘râf 7/157.

hitap bizzat onadır. Aslında Cenâb-ı Hak onun kuşkulanmayacağını bilmektedir, ancak birçok yerde belirttiğimiz gibi günahtan korunmuşluk (ısmet) herhangi bir şeyin yasaklanmasına engel değildir[596].

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلّ۪يهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ
بِكُمُ اللّٰهُ جَم۪يعًا اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٤٨﴾

148. "Herkesin yüzünü çevirdiği bir yönü ve kıblesi vardır. Öyleyse iyi ve güzel işlerde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız olun Allah hepinizi bir araya getirecek ve huzurunda toplayacaktır. Unutmayın ki Allah her şeye kadirdir."

Herkesin yüzünü çevirdiği bir yönü ve kıblesi vardır. Farklı şekillerde yorumlanmıştır. Denildi ki Allah'ın çevirip yönelttiği. Yine denildi ki namaz kılanın yüzünü yönelttiği. Bir başka yorum da vellâ (ولّى) kelimesinin kendisinden türediği "tevliye" öne veya arkaya dönmek anlamında olup "herkesin yüzünü döndüğü" anlamındadır.

Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. Beyanla ilgili olarak şöyle bir yorum da yapılabilir: Sizden önce hak dini benimseyen her toplumun kıblesi Kâbe olarak belirlenmiştir.

Öyleyse iyi ve güzel işlerde birbirinizle yarışın. Farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki: Hayır ve itaat işlerinde geçmiş ümmetlerden önde bulunun. Yine denildi ki **istebikû** (استبقوا) kelimesinde kalabalık ve izdiham içeriği vardır. Bu açıdan şöyle buyrulmaktadır: Birbirinizle iyi davranışlar sergilemekte yarışmalısınız. Şu da muhtemeldir: Kâbe'ye yönelme konusunda dışınızdaki inkârcılardan önce davranın. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Nerede olursanız olun Allah hepinizi bir araya getirecektir. Denildi 269
ki ister uzak bölgelerde ister sağlam mekânlarda, nerede olursanız olun Allah sizin bedenlerinizden ruhlarınızı alacaktır. Nerede olursanız olun. Yani hangi durumda bulunursanız bulunun, çürümüş ve toprak olmuş kemikler olun Allah sizi toplayıp diriltecektir, bu O'na zor gelmeyecektir, şu âyette ifade edildiği üzere: "Bir de onlar dediler ki: 'Sahi biz, bir kemik yığını ve kırıntısı olmuşken yepyeni bir yaratılışta diriltilecekmişiz, öyle mi!' De ki: 'İster taş olun, ister demir, isterse gözünüzde büyüyen herhangi bir yaratık, farketmez!' Diyecekler

596 bk. el-Bakara 2/120, 145 tefsirleri.

ki: ‘Bizi hayata tekrar kim döndürecek?’ De ki: ‘İlk kez yaratan’”.[597] Cenâb-ı Hak şunu haber vermektedir ki size göre çok zor olan bir şey Allah için zor değildir, O’nun diriltme ve hayata son verme fiilini güçleştirmez.

Unutmayın ki Allah her şeye kadirdir. Sözünü ettiğimiz dağınık ve farklı her şeye ve çürümüş kemikleri canlandırmaya.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾

149. “Nerede bulunursan bulun namazda yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Şüphe yok ki bu emir Rabb’inden gelen bir gerçeğin ta kendisidir. Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir.”

Nerede bulunursan bulun namazda yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır ya*, O buyurur ki hangi şehir ve bölgede olursan ol yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu tür âyetlerde geçen “şatr” (شطر) kelimesi “yönü, tarafı ve doğrultusu” demektir. Kelimenin bu mânası, “Harem, Beytullah’tan uzakta olan uzak memleketlerdekiler için kıbledir” diyenin görüşünü geçersiz kılar. Çünkü Allah, Peygamber’ine (s.a.) hangi şehirde olursa olsun Mescid-i Harâm tarafına dönmesini emretmiştir. *Hatalardan korunmak ve başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.*

{İmam (r.a.) şöyle demiştir:} Âyette Mescid zikredilmiştir, bunun anlamı onun bir parçasına yönel demektir. Uzak bölgelerde ve kapalı mekânlarda yön
270 tayini “araştırma” ile belirlenir; [§] mescidin kendisini görmekle değil. Bu konuda şer’î bir beyan da nakledilmemiştir.

Şüphe yok ki bu emir Rabb’inden gelen bir gerçeğin ta kendisidir. Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir. Denildi ki “bu” yani kıblenin değiştirilmesi Rabb’inden gelen bir gerçeğin ta kendisidir. Yine denildi ki “bu” yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Rabb’inden gelen bir gerçektir. “ve innehu lelhak” (وانّه لَلْحق) ifadesinin, “O Kur’ân, Rabb’inden gelen bir gerçektir” mânasında olması da muhtemeldir.

---

[597] el-İsrâ 17/49-51.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ
مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ
اِلَّا الَّذٖينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنٖى وَلِاُتِمَّ نِعْمَتٖى
عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

150. "Evet, nerede bulunursan bulun yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de (ey müminler!) ***nerede bulunursanız bulunun yüzünüzü ondan yana çevirin ki insanların aleyhinizde kullanabilecekleri bir bahanesi kalmasın. Ancak içlerinden gerçeği bile bile çiğneyenler müstesna. Siz onlardan korkmayın, benden korkun. Bu sayede size olan nimetimi güven ve zaferle tamamlayayım, siz de kıblenizi ve isabetli yolu bulmuş olasınız."***

Evet, nerede bulunursan bulun, bu kısmı biraz önce açıkladık.

Siz de (ey müminler!) **nerede bulunursanız bulunun yüzünüzü ondan yana çevirin**. Allah herkese hitap edip nerede olurlarsa olsunlar oraya yönelmelerini emretmiştir, tâ ki bu hükmün sadece Peygamber'e mahsus olmayıp herkesi kapsamış bulunsun.

İnsanların aleyhinizde kullanabilecekleri bir bahanesi kalmasın. Bu sözün tefsiri -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- şudur ki yahudiler batı yönünü, hıristiyanlar da doğuyu kendi arzularıyla kıble edinince azîz ve celîl olan Allah şu âyetleri indirmiştir: "De ki doğu da Allah'ındır, batı da, dilediğini hidâyete erdirir"[598]; yine şöyle buyurmuştur: "Nereye dönerseniz Allah'a ibadet yönü orasıdır." Allah, bu âyetlerle, yahudilerin kitaplarında müslümanların kıblesini (bir müddet sonra) başka yöne (Kâbe'ye) döndüreceğine dair yaptığı açıklamaya paralel olarak onların ileri sürebileceği mâzeret ve argümanlarını geçersiz kılmaktadır. İşte insanların aleyhinizde kullanabilecekleri bir bahanesi kalmasın âyetinin anlamı budur.

**[§] Gerçeği bile bile çiğneyenler hariç, insanların aleyhinizde kullana- 271
cak bir bahanesi kalmasın.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki Allah insanlarla Ehl-i Kitab'ı, gerçeği bile bile çiğneyenlerle de onların dışındaki inkârcıları kastetmiştir. Buna göre anlam şöyle olmaktadır:

---

598 el-Bakara 2/142.

"Ehl-i Kitab'ın ve diğer inkârcıların aleyhinize kullanabilecekleri bir bahanesi bulunmasın." Yine denildi ki burada insanlardan maksat Ehl-i Kitap'tır, şöyle ki onlar, "Bu özelliğin, yani Muhammed'in bir zaman Beytülmakdis'e dönerek namaz kılacağı, sonra Kâbe'ye döneceği bilgisinin, kitaplarında yer almadığını" söyleyerek aleyhinizde konuşmasınlar. Aralarından haksızlık edenler müstesna, Ehl-i Kitab'ın içinden delilsiz ve temelsiz konuşarak sözleriyle size haksızlık edenler hariç. Bu, dilde kabul edilebilir bir üslûptur. Meselâ başkasına şöyle diyebilirsin: "Bana delilsiz konuşarak haksızlık etmen dışında aleyhime ileri sürebileceğin bir kanıt yoktur". Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ şöyle demiştir: Bu bir kimsenin diğerine şöyle demesine benzer: İnsanlar seni övmektedir, ancak haksızlık eden saldırgan hariç. Bu, mâna bakımından doğru, Arap dili açısından hatalıdır[599]. O bunun mümkün olduğunu (Farazdak'a ait olduğu söylenen)[600] şu şiirle de savunmuştur:

ما بالمدينة دار غير واحدة   دار الخليفة إلا دار مروانا

Medine'de halifenin evinden ibaret olan bir ev dışında dikkate değer mesken yoktur, bir de Mervân'ın[601] evi hariç.

Yani Mervân'ın evi de hariç anlamında (Kûfeli dilcilere göre).

272 **[§] Ancak içlerinden gerçeği bile bile çiğneyenler hariç.** Siz onlardan korkmayın. Yine denildi ki bu, önceki bölümden bağımsız yeni bir cümledir ve anlam şu şekildedir: Size verecekleri zarardan dolayı haksızlık edenlerden korkmayın. Fakat Kâbe'ye yönelmeyi terkettiğiniz takdirde benden korkun. Ya da şöyle denilebilir: Onlarla savaşıp galip gelmek için adım atmaktan korkmayın. Bu, Allah'ın sizi düşmanlardan emin kılma nimetidir. **Bu sayede size olan nimetimi güven ve zaferle tamamlayayım** meâlindeki beyanı da bu konumdadır, yani düşmandan emin kılma nimeti. Güvenlik içinde olmak ve hakkı açıkça ortaya koymaktan daha büyük bir nimet yoktur. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bugün size dininizi kemâle erdirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım."[602] Denildi ki buradaki nimet düşmanlardan emin olmaktır, yahut da Allah nimet ile İslâm, zafer ve diğer her türlü nimeti kastetmiştir.

Doğruya ulaşasınız, yani kıbleyi bulasınız, doğru ve uygun yola ulaşasınız.

---

599 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 89.

600 Sibeveyh, *Kitâb*, II, 340.

601 Şiirde adı geçen Mervân dönemin Medine valisi ve daha sonra Emevîlerin dördüncü halifesi olan Mervân b. Hakem'dir (623-685).

602 el-Mâide 5/3.

كَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪يكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكّ۪يكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

151. "Verdiğimiz nimetler meyanında âyetlerimizi okuyan, sizi mânevî arınmaya tâbi tutan, kitabı, hikmeti ve ayrıca bilmediğiniz nice şeyleri öğreten sizden bir elçi gönderdik."

Verdiğimiz nimetler meyanında âyetlerimizi okuyan, sizi mânevî arınmaya tâbi tutan. Âyetin başında yer alan "kemâ" (كما), atıf ve bağlaç edatı olduğundan daha önce geçen bir söze binaen kullanılır. Bunun izahı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle olmalıdır: **Verdiğimiz nimetler meyanında size bir elçi gönderdik**. Ve Allah size birliğinin bilgisini, ayrıca inkârcılarla fikrî tartışmanın yöntemini lütfetti. Bundan başka Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi ikrâm etmek suretiyle ihsanda bulundu. Şu halde sizin de O'nu minnetle anmanız ve O'na şükretmeniz gerekir. Tefsircilerin dediği gibi bu ilâhî beyan takdim ve tehir üslûbunda da olabilir. Bir bakıma şöyle denilmiş gibidir: Beni minnetle anın, **çünkü size içinizden bir elçi gönderdik**. Bu, Kur'ân'da çok kullanılan bir üslûptur. Ferrâ şöyle demektedir: **Verdiğimiz nimetler meyanında size içinizden bir elçi gönderdik**, şu halde, "Beni minnetle anın, ben de sizi anayım."[603] Bu durumda tefsirini yapmakta olduğumuz âyet şart, sonraki âyet de cevap cümlesi olur, bu yüzden de cezimlidir. Bu birinin şu sözü gibidir: "Ben sana iyilik ettiğim gibi sen de iyilik et"[604].

[§] Size kitabı yani Kur'ân'ı ve **hikmeti öğreten.** Hikmet konusunda fark- 273
lı görüşler ortaya konulmuştur. Şöyleki: Hikmet dinî konuları tam anlamıyla kavramaktır, haram ve helâldir, Hz. Peygamber'in din anlayışıdır (sünnet), vaaz ve nasihattir, hakkı ve doğruyu yakalamaktır, bu mânadan hareketle bilge kişiye hakîm ismi verilmiştir, çünkü o doğruyu bulan kimsedir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kitap ve hikmet aynı şey olup burada tekrar vardır, tıpkı, "Bunlar Kur'ân'ın ve apaçık kitabın âyetleridir"[605] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi ki burada Kur'ân ve kitap aynı şeydir.

---

603 Bir sonraki âyetten.
604 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 92.
605 en-Neml 27/l.

Sizi mânevî arınmaya tâbi tutan. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Yani mallarınızın zekâtını alan, işte bunda onların arınması söz konusudur. Denildi ki "onları tezkiye eden", yani mânevî hayatlarının arınmasına ve dirlik düzenlik kazanmasına vesile olan şeylere davet eden demektir ki o da tevhid inancından ibarettir. Bu husûsu daha önce açıklamıştık[606].

Bilmediğiniz nice şeyleri size öğreten. Yani tevhid, dinî hükümler, kâfirlerle tartışma yöntemi, Muhammed (s.a.) aracılığıyla lütfettiği iyilikler ve bağışladığı çeşitli diğer nimetler.

Sizden bir elçi. Cenâb-ı Hak Araplar'a bu beyanıyla hitap etmiş, onlara içlerinden bir peygamber göndermek ve kendi dilleriyle kitap indirmek gibi nimetler verdiğini hatırlatmıştır. Nitekim onlar bunu talep edip duruyordu, şu âyette anlatıldığı gibi: "Yahut, 'Bize de kitap indirilseydi hidâyeti onlardan daha ileri derecede benimserdik' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik)."[607] Bu şekilde onlara iyilikte bulunmuş, onlar da bu sayede başka toplumlara karşı üstünlük kazanmıştı; bu lütuf olarak yeter. Bir de şu meâldeki beyan: "Kendilerine bir uyarıcı peygamber geldiği takdirde hidâyeti herhangi bir milletten daha ileri derecede benimseyeceklerine bütün güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi…"[608]

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

152. "Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankör davranmayın!"

Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım. Denildi ki dünyada itaatle beni anın ki ben de âhirette günahlarınızı bağışlayarak sizi hatırlayayım. Yine denildi ki beni bollukta ve rahatlıkta anın ki ben de sizi sıkıntı ve darlık za-
274 manında hatırlayayım. Bir de [§] beni yalnızken anın ki ben de sizi insanların arasındayken hatırlayayım ve meleklerin arasında adınızı anayım."[609] Bir başka ihtimal de şudur: Beni lütfettiğim nimetlere şükrederek anın ki ben de o nimetleri artırarak sizi hatırlayayım." *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

606 bk. el-Bakara 2/192 tefsiri.

607 el-En'âm 6/157.

608 Fâtır 35/42.

609 Muhtemelen bu yorum Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet edilen şu hadîs-i kutsîye işaret etmektedir: "Azîz ve celîl olan Allah buyurur ki: 'Ben kulumun beni zannettiği hal üzereyim ve o beni andığında onunla birlikteyim; beni yalnızken anarsa ben de onu yalnızken anarım, beni insanlar arasında anarsa ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk arasında anarım …" (Müslim, "Zikir", 25; İbn Mâce, "Edeb", 58; Tirmizî, "Da'avât", 132).

Bana şükredin, sakın nankör davranmayın! Yani nimetime karşı şükrünüzü bana yöneltin, başkasına teşekkür etmeyin. Bir başka ihtimal de şudur: "Şükrü yani kulluğu sadece bana hasredin, başkasına kulluk etmeyin." *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٥٣﴾

153. "Ey iman edenler! Hem sabır ve sebat hem de namaz ve dua ile benden yardım isteyin. Şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir."

Ey iman edenler! Hem sabır ve sebat hem de namaz ve dua ile benden yardım isteyin. Şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir. Bu âyetin te'vîlini daha önce zikretmiştik[610].

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَٓاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

154. "Allah yolunda öldürülenler hakkında 'ölüler' demeyin. Aksine onlar 'diridirler', fakat siz anlayamazsınız."

[Şehid Olmanın Fazileti ve Diri Olmasının Anlamı]

Allah yolunda öldürülenler hakkında 'ölüler' demeyin. Aksine onlar 'diridirler'. Bu âyet hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Denildi ki Araplar ölüyü artık anılmayan ve hatırlanmayan kişi olarak tanımlamaktaydı. Birinin anılmasına vesile olacak çocuğu yahut yakını olmadan öldüğünde, böyleleri için, "Onların adı sanı yok olmuştur" derlerdi. Bu âyette Allah Teâlâ Peygamber'ine (s.a.), Allah yolunda öldürülenlerin melekler topluluğu arasında anılmaları mânasında diri olduklarını haber vermiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Müminlerin ruhlarına cennetler, inkârcıların ruhlarına da cehennemler gösterilir.
Şehidlerin ruhlarını, [§] başka hiçbir ruh için söz konusu olmayan bir zevk 275
sarar. Firavun taraftarlarının ruhları da diğer inkârcılarınkiyle kıyaslanamayacak kadar ağır bir azaba uğratılır[611]. Şehidler başkalarından daha fazla bir

610 bk. el-Bakara 2/45 tefsiri.

611 Sonuncu cümle ile muhtemelen şu âyete işaret edilmektedir: "Nihayet Allah, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden bu zâtı korudu, Firavun'un kavmini ise kötü azap

zevk içinde bulunduklarından diri olma niteliğini hak etmişlerdir. Azîz ve celîl olan Allah şehid ruhlarının, gayb âleminde, dünyadakine benzer şekilde zevk duyacaklarını haber vermektedir.

Denildi ki şehid Rabb'inin nezdinde diridir; nitekim sözlükte şehidin hazır olan, bulunan anlamına geldiği bilinmektedir; azîz ve celîl olan Allah onların, sizden ayrılmış olsalar da Rab'leri katında bulunduklarını haber vermektedir[612]. Denildi ki hayat ve ölüm çeşit çeşittir. Tabii hayat ve tabii ölüm ile tabii (zatî) olmayan hayat ve ölüm bunlardan bazılarıdır. Tabii olmayan hayat uyanık ve bilinçli olmaktır, bu da din ile hayat bulmaktır; şu âyette olduğu gibi: "Ölü iken dirilttiğimiz …"[613] Araplar'ın ilimle hayat bulma mânasına gelen, "O cehâleti içinde ölüdür" deyişleri de buna benzemektedir. Tabii hayat canlı bedenin devamını sağlayan, tabii ölüm de yok olmasına sebep olan şeydir. Şehidlik kişinin, sayesinde âhirette hayat bulduğu bir şeydir, bu sebeple ona diri denilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

276 **[§] "Ölüler" demeyin** Bu ilâhî beyan için şöyle bir yorum da yapmak mümkündür: Tabiatınız ölümden nefret ettiği için böyle demeyin. Aksine "diriler" deyin ki nefisleriniz cihâdı arzulasın. Çünkü cihâd din ve dünya hayatının düzenlenmesini sağlar. Bununla birlikte şu ihtimal de mümkündür: Allah lütuf ve keremiyle onlara hayatta olsalardı yapacakları şeylerin karşılığını verir, sanki onlar dünya hayatının kendilerine sunulmasıyla diridirler. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْاَمْوَالِ
وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ اَلَّذِينَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ
مُصِيبَةٌ قَالُٓوا اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّٓا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾

kuşatıverdi. Onlara sabah akşam o ateş gösterilir. Kıyâmetin kopacağı gün de, 'Firavun taraftarlarını azabın en çetinine atın' denilecek!" (el-Mu'min 40/45-46).

612 Şehid bilgisinden hiçbir şeyin gizli kalmadığı kimse demektir. Ayrıca şehid hazır ve mevcut olan anlamındadır; … "Filanın meclisinde bulundum" anlamına gelir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "şhd" md.).

613 el-En'âm 6/122: "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?"

155. "Şunu bilin ki biraz korku ve açlıkla, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz zayiat verdirmek suretiyle sizi imtihana tâbi tutacağız. Resûlüm! Güçlüklere karşı sabredenleri iyi bir gelecekle müjdele."

156. "Onlar ki başlarına bir musîbet gelince, 'Hepimiz Allah'ın kullarıyız ve eninde sonunda O'na dönüş yapacağız' demenin bilincini taşırlar."

Şunu bilin ki biraz korku ve açlık … ile sizi imtihana tâbi tutacağız. Burada azîz ve celîl olan Allah, başlarına gelebileceği belirtilen musîbetler karşısında şikâyet etmemeleri için yaratıklarına uyarı yapmaktadır. Bu musîbetlerin her birinde "az bir şey, biraz" anlamında **bi-şey'** (بشئ) kelimesi var kabul edilir, **biraz korku, biraz açlık** gibi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'ın birden fazla âyetinde insanları (dünyada ebedi olarak yaşamaları için değil) ölmek ve hayatın sona ermesi için yarattığını, kendilerine verdiği dünya malı ve süslerinin tümünün yok olup ortadan kalkmaya mahkûm olduğunu haber vermiştir. Meselâ: "… Sizi sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır"[614]; "Biz, kimlerin daha güzel bir davranış sergileyeceğini denemek için yeryüzündeki her şeyi kendisine özgü bir süs biçiminde yarattık. Hiç şüphe yok ki zamanı gelince oradaki her şeyi kupkuru toprağa çevireceğiz."[615] Allah bu beyanlarında dünyanın ve sahip olduğu çekiciliğinin yok olacağını haber vermiştir. Bütün bunların, sözü edilen sonuca mâruz kalacağını bilen bir kimse,
karşılaşacağı hastalık, [§] açlık, mal ve can kaybı gibi musîbetlere daha kolay 277
göğüs gerebilirler. Çünkü bunların hepsi bahis konusu akıbetten daha hafiftir. Bir de Allah'ın insanlara verdiği hayat, sağlık ve selâmeti hak ettikleri için değil, iyilik ve lütuf olsun diye vermiş ve bunu ebedî değil belli bir süreye bağlamıştır; sanki o imkânlar bu süre dışında onlara değil, başkalarına aittir. Sonuç olarak insanlar imkânlar var oldukça O'na minnettar olacaklarını, alınca da buna hakkının bulunduğunu bilmiş olacaklardır.

[Belaya Mâruz Kalmanın Dini Konumu]

Âyette yer alan "korku" iki şekilde olabilir: Kulluğun yerine getirilmesi açısından korku, meselâ düşmanla cihâd ve savaşma emri gibi, bir de kullukla ilgisi bulunmayan korku. Açlığın ibadet niteliğinde olması da mümkündür, oruç gibi. Bir de kıtlık zamanı çekilen açlık gibi bir musîbet olabilir, Mekkeliler'in senelerce çektikleri kıtlık musîbeti gibi. **Mallardan zayiat verdirme** meâlindeki ifade de aynı şekilde zekât ve sadaka vermekle insanların imtihan edilmesi olabileceği gibi malın kendisinin telef olması da olabilir. Yine

614 el-Mülk 67/2.

615 el-Kehf 18/7-8.

canların eksiltilmesi de sözünü ettiğim iki şekilde anlaşılabilir, ürünler ifadesi de aynıdır.

Ayrıca sınamanın sadece bu sayılan şeylerle olacağı anlaşılmamalıdır. Zira insanlar O'nun kulları olup tümünü her türlü yöntemle sınama hakkına sahiptir. Fakat âyetin burada söylemek istediği biraz önce de belirttiğimiz gibi yok olmak üzere her şey yaratıldığına göre zikredilenlerin bir kısmı aynı konumdadır, tâ ki bu tür kayıplar insanlara ağır gelmesin. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam (r.a.) şöyle dedi:} **Şunu bilin ki biraz korku ile sizi imtihana tâbi tutacağız.** Allah onları zaten bildiği bir sonuca rağmen imtihan etmektedir; tâ ki bildiği şeyin emir-nehiy çerçevesinde ve sınav konumunda gerçekleşsin. Bu, zaten bildiği bir şeyi sorması gibidir. Ayrıca duyulur âlemde gizli şeylerin ortaya çıkarılması için uygulanacak imtihan emir ve nehiy şeklinde olur; sınavı yapana hiçbir şey gizli kalmadığı halde imtihan yöntemi emir ve nehiy biçiminde belirlenmiştir. Aslında durum, "Gizliyi de aşikâreyi de bilendir"[616] meâlindeki
278 [§] beyanda belirtildiği gibi olmakla birlikte duyular ötesini (gayb) duyu âlemi konumuna getirmesi O'nun için mümkündür. Böylece sınav duyular dâhilinde cereyan etmiştir, tâ ki Allah'ın duyu ötesine dair olan bilgisi duyular dünyasında ortaya çıkmış olsun, çünkü O, ezelde bunun bilgisiyle nitelendirilmiştir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Kul sahip olduğu her türlü imkân ve esenliğiyle birlikte gerçekte Allah'a aittir. Ancak Allah lütuf ve keremiyle kullarına isteme ve emretme hakkı olmayan biri gibi muamele etmektedir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır"[617]; "Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin"[618]. Amaç bunun insanlara daha hoş gelmesini ve kendilerinden istediği harcamayı daha istekli bir biçimde gerçekleştirmelerini sağlamaktır; aslında karşılığında bir şey vaad etmeden bütün bunları kendilerinden istemesi câizdir. Azîz ve celîl olan Allah'ın sayılan şeylerle, "Sizi imtihana tâbi tutacağız" meâlindeki beyanı, O'nun, kendilerinden satın alma vaadinde ve harcama yapmaları talebinde büyük mükâfat ve bedel vereceğini bilmeleri içindir. Böylece istenilen şeyleri yapmaları onlara daha kolay gelir ve gönülleri hoş olur. Yahut da Allah'ın işin başlangıcında belirtilen şeylerle kendilerini sınayacağını haber vermesi morallerini güçlü tutmaları, gönüllerinin sıkılmaması ve sınava tâbi tutulduklarında sızlanmama-

---

616 el-En'âm 6/73.
617 et-Tevbe 9/111.
618 el-Müzzemmil 73/20.

ları hikmetine bağlıdır. Aslında insanın tabiatına aykırı olan her şey böyledir. Ona alıştırıldığı ve gelişinden önce zorluğu haber verildiği takdirde, bilmeden gelmesi durumuna göre onu daha hafif ve daha kolay karşılar. Şu da var ki bu tür sıkıntılarda insanların kalbinde olayları bazı yaratıklara nispet etme ve onları uğursuz sayma temayülü vardır. [§] Bu sebeple Allah sözü edilen konuda 279
önceden beyanda bulunmuştur, tâ ki insanlar meydana gelecek şeylerin O'nun bir planlamasının sonucu olduğunu bilsinler; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Yeryüzünde vuku bulan veya sizin başınıza gelen bir musîbet yoktur ki onu yaratmadan önce bir kitapta bulunmuş olmasın"[619]. Cenâb-ı Hak musîbetlerin önceden insanlar hakkında yazıldığını bildirmiştir ki moralleri güçlensin ve gönülleri huzur bulsun.

İnsanların Allah tarafından imtihana tâbi tutulması konusunda hareket noktası şudur ki Kur'ân'da sınav konusu olarak zikredilen hayır ve şer türünden her şey gerçekte kulun hakkı olmayıp Allah'ın nimet ve lütuf eseridir. Cenâb-ı Hak insanı sonsuza kadar dünyada hayat sürmesi için yaratmamış ve ona verdiği yaşama nimetini de ebedî kılmamıştır. Buna paralel olarak lütfettiği nimetler de sonsuz değildir. Kul, yaratılışının bağlı kılındığı bu statüyü ve sahip kılındığı nimetleri bu çerçeve içinde gönülden benimsediği takdirde hayatı boyunca takip ettiği seyir kendisine münasip görünür ve gönül huzuruna kavuşur. O, mahzar kılındığı nimetlerin belli bir zamana tahsis edildiğini hiçbir şekilde unutmaz. Şunu da hatırlatmak gerekir ki insana lütfedilen nimetler aslında kendisine değil başkasına, Allah'a aittir. Bu sebeple ondan alınan nimet gerçekte başkasına ait bir şeydir. Gerçi azîz ve celîl olan Allah lütfettiği nimetleri zaman zaman sınav amacıyla kulundan almakta ve bunu iptilâ ve musîbet diye nitelemektedir. Ancak -daha önce de değindiğim gibi- bu husûs, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına yönelik muamelesinde onların hak sahibi olduğu şeklindeki lütfunun bir tecellisidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Biraz korku ve açlık ile. Devamı ile birlikte bu ifadede yer alan her bir ünitede "şey" (شئ) kelimesi var kabul edilir, çünkü bunların her biri âyetin geçen kısmına atıf konumundadır; bir bakıma Allah şöyle buyurmaktadır: Biraz korku, biraz açlık… *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Cenâb-ı Hakk'ın âyette haber verdiği imtihan iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, (düşmanla savaşmak gibi) ibadet konumunda bulunan korku vb. şeylerle sınava tâbi tutmasıdır. İkincisi, ibadet konumunda olmayan bir husûsla imtihan etmesidir. Bu da içinde korku unsuru bulunan cihâtla yahut da ken-

---

619 el-Hadîd 57/22.

disine isabet edecek hastalık ve yorgunluk türleriyle onu imtihana çekmesidir, kul bu durumda kendi hayatından endişe eder. **Açlık yoluyla.** Bu sınav türü Allah Teâlâ'nın kulunu bir nevi açlık özelliği taşıyan oruç, geçim darlığı veya
280 pahalılıkla imtihan edişidir. **Mallardan zayiat**; bu, cihâd, **[§]** hac, zekât ve servetler için tahakkuk ettirilen diğer mükellefiyetler yoluyla olabileceği gibi, ticaret hayatında iflâsa mâruz kalmak, ayrıca geçimini sağlama sırasında ortaya çıkan sıkıntılar yoluyla da olur. **Canlardan zayiat**; sınavın bu türü cihâd ve düşmanla savaşma şeklinde gerçekleşmesinin yanı sıra çeşitli hastalıklarla da vuku bulabilir. **Ürünlerden zayiat**; böylesi yağmurun az olması, iş ve el becerisinin yetersizliği yahut da cihâd ve hac gibi sebeplerle memleketinden uzak kalınması yollarıyla gerçekleşebilir.

Yüce Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyette biraz önce değindiğimiz husûslardan hepsi değil bir kısmı ile insanları sınava tâbi tutacağını haber vermiştir. Bu husûs azîz ve celîl olan Allah'ın kullarının bütün çıkış yollarını kapamadığını göstermektedir, aksine sözü edilen nimetlerin her birine -eksik veya zor konumunda da olsa- ulaşabilmek için bir yol açmıştır. Aslında O'nun bütün yolları kapaması mümkündür, ancak Cenâb-ı Hak lütuf ve keremiyle kullarını korkuya sevkettiği her yerde daima bir ümit kapısını açık bırakmıştır. Benzer şekilde Allah Teâlâ sınav konusu olan bütün fiilleri ve bu sınava tâbi tutulan bütün insanları korku ile ümit arasında bulundurmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şimdi, Allah Teâlâ'nın, kullarını sınava tâbi tutma hakkı bulunmasına rağmen onlar için büyük bir müjde ve bol bir mükâfat üslûbu kullanmıştır. Böylesi bir mükâfat vermek, imtihan ettiği kimseler üzerinde hiçbir hakkı bulunmayan kimse için tabii ise de her şeyin ve her hakkın kendisine ait bulunduğu bir varlık için ne büyük lütufkârlıktır! O şöyle buyurmuştur: **Güçlüklere karşı sabredenleri iyi bir gelecekle müjdele.** Ardından da sabredenleri şöyle nitelemiştir: **Onlar ki başlarına bir musîbet gelince, Hepimiz Allah'ın kullarıyız ve eninde sonunda O'na dönüş yapacağız** demenin bilincini taşırlar. Bu âyet-i kerîmede Allah, musîbetin gelmesi halinde kuluna tevhid inancına sığınıp dayanmasının yolunu göstermiştir, çünkü tevhidin özü bu ifadenin içindedir. Sözü edilen ifadede (istircâ) kulun, Allah'ın verdiği hükümde kendisine özgü bir tedbir ve çözüm şeklinin olmayacağının dile getirilişi vardır. Yine bu ifadede kulun, kendi varlığını ve buna ait olan her şeyi dilediği gibi tasarrufta bulunması için Allah'a teslim edişi vardır.

[§] **Hepimiz Allah'ın kullarıyız.** Sabreden kullar adına Allah sanki şöyle demektedir: Aslında bizim kendimize ait olmayan husûslarda herhangi bir hükme varıp tasarrufta bulunmaya hakkımız yoktur, her zaman geçerli olan kurala göre bütün mülkiyetlerde hüküm verme ve tasarrufta bulunma yetkisi sahiplerine aittir. Böyle bir teslimiyetledir ki kul, kendi nefsini, sızlanmaktan korumaya ve onu (aslında iyi olan) hoşlanmadığı şeylere sevketmeye muktedir olur. 281

Ve eninde sonunda O'na dönüş yapacağız. Bir bakıma şöyle demektedir: Dönüşümüz O'na olacağına göre bunun herkesin bir anda ya da yavaş yavaş ve gruplar halinde gerçekleşmesi arasında fark yoktur. Hatta parça parça olması bizim için bir nimettir, hepimizi değil bir kısmımızı yanına almayı kabul etmesi engin lütfunun eseridir. Âyetin bu kısmında yer alan teslimiyet (istircâ) ifadesinde kişiye akıbetini hatırlatma unsuru vardır, tâ ki o, ebedî karargâhında mutluluğunun temel unsurunu teşkil eden husûslardan bir kısmını şu anda hazırlayıp göndermiş biri gibi olsun. (Ölüm yoluyla gerçekleşen) bu fiilî haber amacına ulaşmıştır. Bilindiği gibi dünyada iken âhirete yönelik bu hazırlık, insanın psikolojik muhtevası ve gönül huzuru açısından, bütün mutluluk vesilelerinin dünyaya münhasır kalmasından daha iyidir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Hülâsa, içinde yaşadığımız dünya sürüp gitmesi için yaratılmamış, fakat insanın, âhireti kazanmasına vesile olması için var edilmiştir. Allah dünyadaki her şeyi iğreti ve sonlu kılmıştır ki kul bu sayede sonsuzu ve sürekliyi elde etmiş olsun. Bunun izahı şudur ki her insanın, eline geçirdiği imkân konusundaki temel görevi, o şeyin yaratılış gayesini görmesi ve uğrunda çaba sarfetme hedefini belirlemesidir. Kişi bu takdirde yaptığı ticaretten doruk noktasında kâr ettiğinin bilincine ulaşır ve fâniyi verip bâkī olan şeye sahip olduğunu anlar. Şu da var ki dünyadaki her şey sona erme ve yok olma âfetine mâruzdur. Dolayısıyla Allah'a teslim olan kişi âfete mâruz olanı olmayanla değiştirmiş bulunur. Bu amaçla mâruz kalacağı sıkıntıları makro plan açısından musîbet saymaması gerekir. Aksine bunlar sevincin en üst mertebesini ve kârın doruk noktasını teşkil eder. Ne var ki insan türü, her çeşit elemden nefret eden ve aslında herkesin uzaklaşmak şöyle dursun arzu edeceği sonuçlardan habersiz bir tabiata sahip kılınmıştır. *Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.*

282 [§] Biri şöyle derse: Bahis konusu edilen teslimiyet hasleti Muhammed ümmetine özgü kılınmıştır. Hz. Ya'kūb kaybettiği oğlu için istircâda bulunmayarak, "Vah Yûsuf'um!"[620] diye sızlanmıştır.

[Buna şöyle cevap verilir:] *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* konuyla ilgili sahih bir rivâyet gelmişse[621], telkin ve öğretim konumunda olmuştur, yani "innâ lillâh" (إنّا لله) deyiniz demektir. Aslında Hz. Ya'kūb'un istircâda bulunmaması ihtimal dâhilinde değildir. Aksine Kur'ân'da haber verildiği gibi istircâda bulunarak, "Güzellikle sabretmekten başka çare yoktur"[622]; "Gam ve kederimi sadece Allah'a arzediyorum"[623] demiştir. Bir de Hz. Yâkūb Yûsuf'un (gördüğü rüya sayesinde tâ başta) haber vermesi, ayrıca vahiy yoluyla elde ettiği bilgi sonucunda oğlunun hâlâ hayatta olduğunu biliyordu. Ölümün vuku buluşundan sonra yapılacak istircâ (innâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn demek) durumu Hz. Ya'kūb için gerçekleşmemiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Allah Teâlâ Peygamber'ine (s.a.), imtihana tâbi tuttuğu kullarından kar-
283 şılaştıkları belâlara sabredenleri, [§] sıkıntılardan dolayı sızlanmayıp "innâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn" (انّا لله وانّا اليه راجعون) diyenleri müjdelemesini emretmiştir. Çünkü bu ifadede azîz ve celîl olan Allah'ın birliğini ve öldükten sonraki dirilmeyi kabul ediş vardır.

Denildi ki istircâ özelliği Muhammed ümmetine özgü kılınmış, diğer ümmetlere ise verilmemiştir, çünkü geçmiş ümmetlerden bu konuda herhangi bir rivâyet intikal etmemiştir. Görmez misin ki Ya'kūb aleyhisselâmın, karşılaştığı zorluklar, belâlar ve oğlu Yûsuf'tan ötürü çektiği üzüntülere rağmen bu ifadeyi kullandığı nakledilmemiş fakat "vah Yûsuf'um!"[624] cümlesini kullanmıştır. Geçmiş ümmetlerde böyle bir ifade bulunsaydı diğerleri gibi ortaya çıkmış olacaktı. Bu da istircâın Muhammed ümmetine has olduğunu göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah, bir musîbete uğrayıp da "innâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn" (انّا لله وانّا اليه راجعون) diyen kimsenin sıkıntısını giderir, akıbetini hayırlı kılar ve kaybettiği kimsenin yerine memnûn kalacağı hayırlı birini lütfeder"[625].

---

620 Yûsuf 12/84.

621 Yani Resûlullah'a (s.a.) nispet edilen şu rivâyet sahih ise: "Sizden önceki ümmetlere istircâ yöntemi verilmemiştir" (Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, II, 576).

622 Yûsuf 12/18.

623 Yûsuf 12/86.

624 Yûsuf 12/83.

625 Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, II, 330-331.

Sabır kaybettiği şeyden ötürü nefsi sızlanmadan alıkoymaktır. Zaten kaybolanın tamamı azîz ve celîl olan Allah'a ait olup insanlar nezdinde emanet konumundadır. Başkasının olan bir şeyin elden çıkmasına feryat etmenin de bir anlamı yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğuna bakmaz mısın: "Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın verdiği nimetlerden dolayı şımarmayasınız diye."[626] Allah bu beyanı ile elimizden çıkan şeye üzülmemizi yasaklamıştır, çünkü gerçekte o bize ait değildir. Bunun yanında lütfettiği imkânlardan ötürü de şımarmamızı yasaklamıştır, bunlar da hakikatte başkasınındır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

157. "İşte öylelerine Rab'lerinden gelen mânevî bir arındırılma, bağışlanma ve rahmet vardır, doğru yolu bulanlar da onlardır."

İşte öylelerine Rab'lerinden gelen mânevî bir arındırılma, bağışlanma ve rahmet vardır. Denildi ki azîz ve celîl olan Allah'tan gelen "salât" birkaç şekilde yorumlanabilir: Biri O'nun rahmet ve bağışlaması, ayrıca meleklere karşı onunla övünmesidir. Bu ise Hz. Âdem'in yaratılışı sırasında, "Orada bozgunculuğa yol açacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"[627] diyen meleklere
karşı cevap teşkil etmektedir. **[§]** Bir bakıma Allah, "Bu sözü nasıl söylediniz, **284**
halbuki Âdem'in evlâtları içinde şöyle deyip istircâda bulunanlar vardır?" demektedir. Yine denildi ki Allah'tan gelen salât sabredenleri övmesidir. Allah'ın sabırlı kullarını övmesinin fazilet ve yüceliğine hangi üstünlük yaklaşabilir!

Ve rahmet. Bazıları dedi ki "rahmet" ve "salât" aynı olup tekrar konumundadır. Rahmetin nimet, yani cennet olduğu da söylenmiştir.

Doğru yolu bulanlar da onlardır. Azîz ve celîl olan Allah, işini kendisine havale eden, O'nun icraat ve tasarrufuna, ayrıca ezeldeki takdirine teslim olan kimsenin hidâyet bulduğuna şehâdet etmiştir. Ezelî takdirin vuku bulması muhakkaktır, şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen hiçbir musîbet yoktur ki biz onu henüz yaratmadan önce bir kitapta yer almış olmasın"[628].

---

626 el-Hadîd 57/23.

627 el-Bakara 2/30.

628 el-Hadîd 57/22.

[Belaya Sabretmenin İyi Sonuçları]

Azîz ve celîl olan Allah, hükmüne boyun eğip icraatına rıza gösteren kimselere -ki kulun bu davranışına, "Allah ve Resûlü bir işe karar verdikten sonra inanmış bir erkek veya kadına o işi kendi isteğine göre yapma hakkı verilmemiştir"[629] meâlindeki ilâhî beyanda da işaret edilmiştir- lütfedeceği nimetleri açıklama sadedinde şöyle buyurmuştur: İşte öylelerine Rab'lerinden gelen mânevî bir arındırılma, bağışlanma ve rahmet vardır, doğru yolu bulanlar da onlardır. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de, "Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir"[630] buyurmuştur. O, lütuf ve kereminin bir eseri olarak sabra mukabil vaad ettiği mükâfatı, emeğin karşılığı anlamındaki "ecir" kavramıyla ifade etmiştir. Halbuki bilindiği üzere sabır Allah'ın, önceden lütfettiği büyük nimetlerinin gereği olarak kulları üzerindeki bir hakkıdır. Ancak O, kendilerine ihsan ettiği şeyi ecir diye nitelendirmiştir. Aslında kul kendisi için amel eder. Bu açıdan övgüsü yüce olan Allah'ın lütuf ve ikrâmı olmasaydı ameli ile ecir ve mükâfata hak kazanması ihtimal dâhilinde bulunmazdı.

285 **[§]** Allah Teâlâ sabreden kuluna bu fiili sayesinde üç türlü mükâfat vaad etmiştir.

a) Birincisi, mânevî arındırması ve bağışlamasıdır (salât). Allah'ın salâtı meleklerine karşı övünmesi mânasına gelebilir; bunun sebebi kulun kendisini ve servetini Allah yoluna adamasını ve hakkındaki hükmüne rıza göstermesini Cenâb-ı Hakk'ın yüceltmesidir. Bu yorum Hz. Âdem'in yaratılışı sırasında meleklerin bir nevi itiraz sadedinde, "Biz seni övgüyle yüceltip aşkınlığını dile getiririz"[631] demiş olmalarına bağlıdır. İstircâ âyetinde yüce Allah meleklere şunu haber vermektedir: Bu kul musîbetin gelmesi sırasında tam bir teslimiyetle sizin sunduğunuz tesbihi yerine getirmiş ve Allah'ın kendisi hakkındaki hükmüne rıza göstermiştir. Allah'tan sabreden kullarına gelen salât, onları bağışlaması ve ileri derecede mükâfata nail kılması anlamında da olabilir, tıpkı şu âyet-i kerîmelerde beyan edildiği üzere: "Allah yolunda katledilir veya ecelinizle ölürseniz, şunu bilin ki O'nun mağfiret ve rahmeti inkârcıların topladıkları bütün dünyevî şeylerden daha hayırlıdır"[632]; "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın, bilakis onlar diridirler; Allah'ın lütuf ve kereminden verdik-

---

[629] el-Ahzâb 33/36.
[630] ez-Zümer 39/10.
[631] el-Bakara 2/30.
[632] Âl-i İmrân 3/157.

leriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında nimetlere mahzar olmaktadırlar"[633]; "Ey iman edenler! Kendinizi acı azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?"[634] ve benzeri lütuflar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Allah'ın salâtı sabredenleri iyi kullarının nezdinde övgüyle anması anlamına da gelebilir, şu beyanlarında olduğu gibi: "Sakın Allah yolunda öldürülenler için ölü demeyin"[635]; "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın."[636] Bütün bunlardan başka Allah'tan gelen salâtın dünya hayatında sabredene daha fazla hidâyet lütfetmesi anlamına gelebileceği de düşünülür; nitekim şu âyet-i kerîmeler buna işaret etmektedir: "Bizim uğrumuzda elden gelen gayreti sarfedenlere, bize ulaşan yolları mutlaka göstereceğiz"[637]; "Allah doğru yolu tercih edenlerin hidâyetini arttırır ve onlara, kötülüklerden sakınma imkânları lütfeder."[638]

b) (İkincisi) rahmetidir. Buradaki rahmet daha önce zikrettiğimiz
mânalara gelebilir. Ayrıca kulun teslimiyeti sayesinde kendisine ikrâm ettiği
özel rahmeti de olabilir. [§] Bunun yanında Allah'ın rahmeti nimeti veya kul- **286**
larının gönüllerine, sayesinde O'nu sevecekleri bir muhabbeti yerleştirmesi ya-
hut da dünyada lütfedeceği başka bedeller gibi anlamlara da alınabilir.

c) (Üçüncüsü) hidâyetidir. Cenâb-ı Hak sabreden kullarına hidâyet nispet etmiştir. Buradaki hidâyet sözü edilen kulların, O'nun dinine ve ayrıca musîbetin gelmesi halinde O'na teslim olma bilincini lütfetmesine yol bulup benimsemeleri anlamına gelebilir. Bunun yanında cennetin yolunu bulmuş olmaları şeklinde de yorumlanabilir, nitekim Cenâb-ı Hak Allah yolunda şehid olanlara cennet yolunu göstereceğini vaad etmiştir[639]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Bir de, "Allah kendisine iman edenin kalbine doğru yolu gösterir"[640], yani istircâ diye anılan teslimiyetin yolunu gösterir. Hz. Peygamber'den, "İstircâ sizden önceki milletlere verilmemiş bir özelliktir"[641] buyurduğu rivâyet edilmiştir. İşte bu beyan da biraz önce sözünü ettiğimiz çizgi üzerinde seyreder.

---

633 Âl-i İmrân 3/169-170.

634 es-Saf 61/10.

635 el-Bakara 2/154.

636 Âl-i İmrân 3/169.

637 el-Ankebût 29/69.

638 Muhammed 47/17.

639 Müellif İmam Mâtürîdî (r.a.) şu âyet-i kerîmelere işaret etmiş olmalıdır: "Allah kendi uğrunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacak, onlara cennet yolunu gösterecek ve gönüllerini şadedecektir" (Muhammed 47/4-5). Râgıb el-İsfahânî buradaki hidâyeti âhirette cennet yolunu gösterme mânasına almıştır (*el-Mufredât*, "hdy" md.).

640 et-Tegâbun 64/11.

641 Kaynağı için yukarıya bakınız.

Teslimiyet özelliğine gelince, bunun sabır için belirlenen belli zaman içinde olması gerekir; nitekim Resûlullah'ın (s.a.), "Sabır belanın geldiği ilk anda makbuldür"[642] buyurduğu nakledilmiştir. Hz. Enes'ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Kul, uzun geçmişte de olsa, vuku bulan bir musîbeti sonradan hatırlayıp 'innâ lillâh' (إنّا لله) dediği takdirde Cenâb-ı Hak her söyleyişi için sevabını yenileyip artırır."[643] Muhtemeldir ki bu sonuncu müjde, vuku bulan musîbeti sakin bir şekilde kabul eden yahut da musîbet öncesi işlediği hatadan dönüş yapıp tövbe eden kimseye aittir; önceki açıklamalar ise böylesinin dışında kalanlara mahsustur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

* * *

İstircâ âyetinden çıkarılabilecek önemli sonuçlar vardır. Birincisi, bu âyette kula musîbet geldiğinde nasıl davranacağının ve bu davranışları so-
287 nucunda ne gibi mükâfatlara nail olacağının beyanı vardır. [§] İkincisi, sözü edilen âyette insanın sağlığını, güvenliğini ve hayatının mukadder seyrini temin edip sürdürmenin hikmet açısından Allah Teâlâ için gerekli olmadığının tesbiti mevcuttur. Ne var ki O, lütuf ve keremiyle bu husûsları sağlamaktadır. Aynı şeylerin bir kısmını sınava tâbi tutma konumunda geri alması da O'nun hakkıdır. Şayet sözü edilen husûsları yerine getirme Allah'a vâcip olsaydı (aslah telakkisi) bunların mevcudiyetine mukabil kendisine şükretmek gerekli olmazdı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak bahis konusu âyette kullarını bazı musîbetlerle imtihana çektiğini zikretmiştir. Bilindiği üzere sınavın bu türü diğer bazı kullar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Ancak O, bu fiilleri kendisine nispet etmiştir. Bu suretle de kulların ihtiyarî fiillerinde ilâhî tedbirin bulunduğu ve bu yolla onları imtihana tâbi tuttuğu ortaya çıkmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Yine istircâ âyetinde Allah Teâlâ, "Şunu bilin ki sizi … imtihana tâbi tutacağız" buyurmaktadır. Aslında âyette sıralanan imtihan vasıtaları ilâhî beyanın nüzûlü sırasında mevcut olmayıp sonradan ortaya çıkmıştır. Nitekim, "Yoksa siz öncekilerin başına gelenlerle karşılaşmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?"[644] meâlindeki âyet-i kerîme de aynı konumdadır. Bu âyetlere muhatap olan insanlar sözü edilen musîbetlerle daha sonra karşılaşmışlardır, tâ ki Resûl-i Ekrem'in bu husûslara Allah sayesinde vâkıf olduğu husûsu

---

642 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 130, 143, 217; Buhârî, "Cenâ'iz", 32, 42, "Ahkâm", 11; Müslim, "Cenâ'iz", 15.

643 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 173, 177, 182; Buhârî, "Merdâ", 6-7; Müslim, "Cenâ'iz", 3-5.

644 el-Bakara 2/214.

bilinmiş olsun. Yine aynı âyet bir nevi müjde ve sevinç vesilesi konumunda bulunmaktadır, şöyle ki sözü edilen ilâhî beyan insanlara zor gelip yaratılış gereği kaçmak istedikleri musîbetleri içermektedir, Allah'ın emri, dolayısıyla yerine getirilmesi sonunda oluşan itaat ve rızâsı olmasaydı bunlarla insanları imtihan etmesi ihtimal dâhiline girmezdi. Bir de istircâ âyetinde Cenâb-ı Hak korku unsurunu zikretmiştir, ilâhî beyanın genel muhtevasından, insanlardan korkmanın itikadı zayıflatmadığı anlaşılmaktadır. Bu husûs şu âyet-i kerîmede zikredildiği gibidir: "Yolculuğa çıktığınızda inkârcıların size kötülük etmelerinden endişe ederseniz namazı kısaltmanızda herhangi bir sakınca yoktur."[645] Bunun gibi dünyevî şeylere ümit bağlayıp tamah göstermek de kâmil müminin itikadına zarar getirmez.

Hülâsa, dünya işleri mekanik ve bilinçsiz bir sisteme bağlı olmayıp her şey Allah tarafından belirlenen belli sebeplere (sünnetullah) dayanmaktadır. Allah Teâlâ hüküm ve tasarruflarını bu sebeplere dayandırmıştır. Buna göre korku ve ümit, gerçekte sebebi yaratan Allah'tan gelmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İstircâ âyetinden çıkarılacak bir sonuç daha vardır ki dünyada karşılaşılan
belâların hepsi işlenen günahların ürünü değildir. [§] Allah Teâlâ'nın kulları- 288
nı iyi ve kötü tecellilerle imtihana tâbi tutması ulûhiyyet makamının tabii bir kuralıdır. Bu tür sınavlar imtihan edilen kişinin inancının ve mânevî hayatının zayıflığını göstermediği gibi kendisinden sâdır olan bir sürçmenin karşılığı da değildir. Nebî ve resûllerin durumu da bu esasa bağlıdır. Bu sonuncu konuya iki açıdan bakış yapmak mümkündür: Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın dost edindiği birini -âhirette daha kâmil bir şekilde faydalanabilmesi için- dünya lezzetlerinden korumasıdır. İkincisi, nebî ve resûllerin beşer türünün uzak kalamadığı küçük hataları (zelle) olabilir. Bunlar dünyada bazı musîbetlere mâruz bırakılır ve kıyâmet gününe getirilince Cenâb-ı Hakk'ın sorumlu tutacağı hiçbir hataları kalmamış olur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Bütün bunlar ilâhî bir imtihan ve süzgeçten geçirme ameliyesi konumunda tutulmuştur.

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلٖيمٌ

645 en-Nisâ 4/101.

158. "Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu şiarlardandır. Beytullah'ı hac maksadıyla ziyaret eden veya umre yapan kimsenin bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Gönüllü olarak iyilik işleyen insan şunu bilsin ki Allah bu tür davranışlara fazlasıyla mükâfat veren ve her şeyi bilendir."

[Kâbe'yi Tavaf ve Safâ ile Merve Arasında Sa'y]

Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu şiarlardandır. Bu iki tepeye çıkmak hac görevini yapan kimse için gerekli olan husûslardandır. Nitekim Resûlullah sallahu aleyhi ve sellem Safâ tepesine çıkmış ve "Allah'ın (Kur'ân'da) başladığı yerle başlayalım"[646] buyurmuştur. Şanı yüce olan Allah bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur, buyurmuştur. Allah bu beyanında "beynehumâ" (بينهما) (Safâ ile Merve arasında) değil "bihimâ" (بهما) (Safâ ile Merve'yi) buyurmuştur. Buna göre Safâ ile Merve'ye çıkmayan kimse onları tavaf etmiş sayılmaz. Bir de Cenâb-ı Hak, "Allah'ın koyduğu ayırt edici güzel âdet ve alâmetlere (şeâir) saygısızlık etmeyin"[647] buyurmuştur. Sözü edilen iki tepeye çıkmamak Allah'ın belirlediği ayırt edici güzel âdet ve alâmetlere saygısızlık olur, çünkü O, Safâ ile Merve'nin belirlediği işaretlerden olduğunu açıklamıştır. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber devesi üzerinde Safâ ile Merve'nin arasını tavaf etmiştir[648]. Bilindiği gibi deve bahis konusu iki tepeye çıkamaz, kanaatimizce Resûlullah'ın
289 bu fiili mâzeretine bağlı bulunuyordu. [§] Belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber Safâ ile Merve tepelerine çıkarak kıbleye dönmüş ve "Allah'ın (Kur'ân'da) başladığı yerle başlayalım" demiştir. Bunun delili, İbn Cübeyr ve İbn Abbâs (r.a.) yoluyla gelen ve Resûlullah'ın söz konusu iki tepe ile Beytullah'ı mâzereti sebebiyle devesinin üzerindeyken tavaf ettiğini haber veren rivâyettir. Bu tavafın özürsüz olması muhtemel değildir. Çünkü "sa'y" (سَعْى) diye isimlendirilen fiil yaya olarak yerine getirilen harekettir, sa'y bunun için bahis konusudur, bineğinin üzerinde bulunan kişi sa'y edemez.

Şâfiî şöyle demiştir: Câbir b. Abdullah'tan rivâyet edildiğine göre Resûlullah Beytullah'ı, ayrıca Safâ ile Merve'nin arasını devesinin üzerindeyken tavaf etmiştir, onun bu tavafla amacı eğitim pozisyonunda insanlara göstermekti. Şâfiî sözüne şöyle devam etmiştir: Câbir'in naklettiği haber İbn Cübeyr'inkinden daha uygundur. Öyle görünüyor ki Şâfiî tavaf haberinin sadece İbn Cübeyr'den nakledildiğini zannetmiştir. Halbuki söz konusu haber İbn Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'tan gelmiştir. İbn Abbâs'ın haberi ise gerçeğe daha yakındır, çünkü

---

646 Buhârî, "Salât", 8, "Hac", 62, 74, 79-80, "Umre", 10-11; Müslim, "Hac", 189, 259, 264.

647 el-Mâide 5/2.

648 Müslim, "Hac", 253-258.

mâzeret genelde sahibinde saklı kalan bir hal olup uzaktan bakmakla anlaşılamaz. Böylesi ancak iyiden iyiye düşünmek veya özür sahibinden duymakla öğrenilebilir. İbn Abbâs'ın haberi ise bu sağlam esasa dayanmıştır. Şu da var ki Câbir'in haberi rivâyet edildiği şekliyle sahih ise belirtildiği üzere insanlara gösterme amacına yönelikti, öyle anlaşılıyor ki Resûlullah orada bulunanları bilgilendirmek istemiştir. Bir tebliğ olduğundan bu durum Hz. Peygamber için bir mâzeret pozisyonundadır. Onun davranışı eğitimi hedeflemiştir. Aslında bu tür konularda insanları eğitmek Peygamber için gerekli olup terketmesi halinde kınanmaya konu teşkil eder, bu da tabii bir mâzeret teşkil eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkinci olarak Hz. Peygamber'in sözü edilen tavaf fiili aslî fiili değildi, zira onun bu konudaki temel hareket tarzını nasıl icra ettiği başka yollarla nakledilmektedir. Burada rivâyet edilen deve üzerindeki tavaf şekliyse insanlara kılavuzluk etme amacına yönelikti, nitekim hac ve umre esnasında gelenekleşen fiiller (menâsik) aynı konumdadır: Deliller hacının yapması gereken fiili kendileri için değil öğretim için yaparlar. Yukarıda Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen fiil de aynı durumda olmalıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] **Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu alâmetlerdendir.** Bu ilâhî beyan- **290**
da özellikle Safâ ile Merve arasında tavaf etmek değil bunların tepelerine çıkmanın Allah'ın belirlediği alâmetlerden olduğunun ispatı vardır, nitekim bazı âlimler bu görüşü benimsemiştir. Bunun delili **bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur** meâlindeki ilâhî beyandır, Cenâb-ı Hak "aralarında tavaf etmesi" diye buyurmamıştır. Bir de Resûlullah'ın (s.a.), "Allah'ın başladığı yerden başlayalım"[649] dedikten sonra Safâ tepesine çıktığı rivâyet edilmiştir.

Mukabil görüş beyan edilerek Hz. Peygamber'in, devesi üzerinde iken Safâ ile Merve arasında tavaf ettiği ve tepelerine çıkmadığı rivâyet edilmiştir, denilirse şöyle cevap verilir: Muhtemeldir ki Resûl-i Ekrem, devesinin tepelere tırmanıp çıkması mümkün olmadığından kendisi de çıkmamış oldu. Yahut da bir mâzerete binaen çıkmamıştı; bilindiği üzere bazı fiiller, diğer hallerde mubah olmadığı halde mâzeret durumunda mümkün olabilir.

Safâ ile Merve'yi tavaf etmenin neden sakıncalı telakki edildiği husûsunda farklı görüşler ileri sürülmüş, bunlardan ikisi belirginlik kazanmıştır. Birincisi, denilmiştir ki Safâ ile Merve'nin her birinde Câhiliye döneminden kalma birer put bulunuyordu, müslümanlar o dönemin davranışlarına benzemekten kaçınma amacıyla sözü edilen tavafı yapmakta tereddüt göstermişlerdir. İkincisi, de adı geçen tepeler arasında putlar bulunduğundan müslümanlar buradaki

---

649 Hadisin kaynağı için yukarıya bakınız.

tavaftan kaçınmışlardır[650]. Şâfiî şöyle demiştir: Safâ ile Merve arasındaki sa'y ve tavaf farzdır. Öyle ki hacı bunun bir adımını bile eksik bırakıp müslüman ülkelerin en uzağına gitse geri dönüp ayağını gerekli yere koyması ve gerekli adımı atması emredilir. Şâfiî bu görüşü benimserken Safiyye bint [Şeybe'nin][651] rivâyet ettiği hadise dayanmıştır. Safiyye, bir kadının konuyu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sorduğunu işitmiş, o da şöyle buyurmuştur: "Allah Safâ ile Merve arasında koşmayı size farz kılmıştır, bu görevi yerine getirin."[652] Şâfiî
291 bazan hata ihtimali sebebiyle mürsel rivâyetleri kabul etmez, [§] bazan da bilinmeyen ve adı zikredilmeyen bir kadının rivâyetiyle istidlâlde bulunur.

Bu meselede isabetli görünen bakış şudur ki söz konusu rivâyet mevcut ve sahih olsa bile Kur'ân, nakledilenin dışındaki bir hükme ihtimal vermektedir. Safâ ile Merve tavafı farz olsaydı Kur'ân'da "ketebe" (كتب) yani, "Allah kesinlikle hükmetti" ifadesinin yer alması gerekirdi; nitekim şu âyetlerde durum öyledir: "Akraba olanlar Allah'ın kitabına (hükmüne) göre birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındır"[653]; "Allah'ın size olan emri (kitabı) budur"[654]. Denildi ki bu beyanların mânası, "Allah size bu hükmü farz kılmıştır" şeklindedir.

Diğer âlimler, Safâ ile Merve tavafı farz ve gerekli değildir demiş ve Übey [b. Kâ'b] kırâatinde yer alan, "Safâ ile Merve'yi tavaf etmemesinde bir sakınca yoktur" meâlindeki ifade ile istidlâlde bulunmuştur. Vâcip ve gerekli olan bir konuda böyle bir ifade kullanılmaz. İkinci olarak, âyette geçen "sakıncası yoktur" anlamına gelen "felâ cünâha" (فلا جناح) lafzı ruhsat özelliği taşımaktadır, farz veya vâcip olan bir husûsun yapılmaması konusunda böyle bir ifade uygun görülmez.

Burada ortaya çıkan soruya iki şekilde cevap vermek mümkündür: Birincisi, Arap dilinde kullanılan "lâ" (لا) edatları ibareye bazan ilâve edilir bazan da ondan düşürülür[655]; ancak bu edatın ilâve edilmesi veya çıkarılması hükmün değişmesini gerektirmez, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Hak yoldan ayrılırsı-

650 Mâlik b. Enes, el-Muvatta', "Hac", 129; Buhârî, "Hac", 79-80, "Umre", 10; Müslim, "Hac", 259, 264.

651 Şâfiî, *el-Um*, II, 210; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 213.

652 Şâfiî, *a.g.e.*, II, 210; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 347; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 247.

653 el-Ahzâb 33/6.

654 en-Nisâ 4/24.

655 "Yani amaçlanan mânanın ortaya çıktığı ve bir karışıklığın oluşmadığı durumlara göre" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 50a).

nız diye (endişesiyle) Allah size açıklama yapıyor"[656], yani ayrılmayasınız diye. Bu tür kullanılışlar Kur'ân'da çoktur. İkincisi, biraz önce değindiğimiz üzere müslümanlar Safâ ile Merve arasında putlar bulunduğundan buraları tavaf etmekten çekiniyordu. Azîz ve celîl olan Allah bu konuda bir çekinme unsurunun bulunmadığını beyan etmiştir, yoksa durum, tavafın terkedilmesi halinde sakınca hissedilecek sıkıntıyı bertaraf eder şeklinde değildir.

[§] Bize göre Safâ ile Merve tavafı gerekli olup nafile konumunda tutu- **292**
lamayacak bir görevdir. Kanaatimizce bu konularda hareket noktası şudur ki nafile (teberru) konumunda tutulmayan bir şey emredildiği takdirde vücûb ve lüzum statüsünde bulunur; tavaf, tilâvet secdesi, vitir, kurban ve diğerleri gibi. Hz. Âişe (r.a.), "Sa'y olmaksızın kişinin haccı tamamlanmış olmaz"[657] demiştir. Bu fâsid (bozuk) olma değil eksiklik nitelemesidir. Eksiklik ile tamlık arasında ve fâsid oluşla cevaz arasında fark vardır.

Allah bu türlü davranışlara fazlasıyla mükâfat veren ve her şeyi bilendir. Azîz ve celîl olan Allah lütuf ve keremiyle, kullarına, mallarında ve canlarında hiçbir hakkı yokmuş gibi muamelede bulunmuştur. Şöyle ki az bir ameli kabul edip bol mükâfat vereceğini vaad etmiş, kendilerinden (muhtaç insanlar adına) ödünç para isteyip karşılığında büyük ecirler vereceğini beyan etmiştir, sanki kulların bu imkânlarında kendisinin hiçbir hakkı yokmuş gibi. Meselâ, "Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önceden ne kadar iyilik hazırlarsanız onu Allah katında daha üstün ve daha büyük bir değerde bulursunuz"[658] meâlindeki âyette belirtildiği üzere. Bir de kullarını deneyip imtihana tâbi tutma konusundaki ifadesi, üzerlerinde hiçbir hakkı yokmuş gibi kendilerinden özür dileme konumunda olmuştur: "Şunu bilin ki biraz korku … ile sizi imtihana tâbi tutacağız."[659] Sonra da aslında kendisine ait olan nimetlerden bir kısmını alması karşılığında sabreden kullarını cennetle müjdelemiştir. Allah'ın bu fiil ve beyanları lütuf ve kereminin doruk noktasında bulunmasından dolayıdır.

Denildi ki âyette geçen şâkir (شاكر) kelimesi "az bir amel karşılığında büyük bir mükâfatla onları ödüllendirir" demektir. Şâkirin mânası için "azı kabul edip çokla mukabele eden" yorumu da yapılmıştır. Her iki bakış aynı noktada birleşmektedir.

---

656 en-Nisâ 4/176.
657 Buhârî, "Hac", 79-80; Müslim, "Hac", 259, 264.
658 el-Müzzemmil 73/20.
659 el-Bakara 2/155.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْتُمُونَ مَٓا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ اُو۬لٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

159. "İndirdiğimiz apaçık âyetleri ve kitapta insanlara açıkladığımız hidâyet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de lânet edebilecek herkes lânet eder."

İndirdiğimiz apaçık âyetleri gizleyenler. Denildi ki burada yer alan
293 "beyyinât" (البيّنات) kesin deliller demektir. Buna göre mâna, [§] "Allah'ın indirip kitaplarında yer alan kesin delilleri gizleyenler" şeklinde olur. Yine denildi ki, "Allah'ın Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme ait olmak üzere kitaplarında beyan ettiği sıfatları gizleyenler" anlamına gelir. Buradaki beyyinâtın Cenâb-ı Hakk'ın, insanların yapacağı ve yapmayıp sakınacağı, helâl ve haram olarak beyan ettiği hükümler anlamına gelmesi de mümkündür.

Âyette yer alan **hudâ** (الهدى) kelimesinin doğruluk mânasına geldiği belirtildiği gibi geçmiş peygamberlerin Hz. Muhammed'in durumu, hak peygamber oluşu ve tebliğ ettiği din hakkında ümmetlerine verdikleri haberler ve onu tasdik etmeleri bağlamındaki emirleri anlamına da gelebileceği ifade edilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ehl-i Kitap İslâm'ı gizlemişler, halbuki o, Allah'ın dinidir; Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin niteliğini gizlemişler, oysa bunu yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak bulmaktadırlar.

Kitapta insanlara açıkladığımız (**hidâyeti**). Âlimler bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ortaya koymuştur. Denildi ki sözü edilen kimseler yahudiler olup Allah'ın kendilerine beyan etmesinden sonra hakkı gizlemişlerdir. "Yahudilerin Hz. Muhammed'e ait olmak üzere gizlediği nitelikleri müminlere açıkladık" şeklinde de anlam verilmiştir. Buradaki beyan kesin delil ve burhanlarla olabileceği gibi haber vermek suretiyle de gerçekleşebilir, yani Cenâb-ı Hak bu husûsu müminlere haber vermiştir.

Allah onlara lânet eder. Bazı kelâm mensupları (ehl-i kelâm) Allah'a nispet edilen lânet kavramının "şetm" (شتم) mânasına geldiğini söylemiştir. Ancak biz şetm kelimesini Allah'a nispet etmeyi uygun görmeyiz, çünkü kendisine şetm (sövme, dil uzatma) kavramının nispet edildiği kimse insanlar arasındaki fıtrî geleneğe göre kınanmaya müstahak olur. Biz "la'n" (لعن) kökünün sözlükte

uzaklaştırma ve kovma anlamına geldiğini kabul ederiz. Azîz ve celîl olan Allah âyette sözü edilen kimseleri hayır kapılarından uzaklaştırmıştır.

Onlara lânet edebilecek herkes de lânet eder. Yani lânet okuyanlar ki “lânet edenler” diye anılmıştır. Allah’ın lâneti kişileri hayırlardan ve itaat türü fiillerden uzaklaştırması anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bir de şöyle denilmiştir: Âyette söz konusu edilen “lânet ediciler” dilsiz hayvanlardır, şöyle ki gök yağmurunu tuttuğu, toprak da kuraklaştığı zaman hayvanlar, “Âdemoğullarının günahları sebebiyle yağmurdan yoksun bırakıldık, Allah böyle âsi kimselere lânet etsin!” dermiş.

اِلَّا الَّذٖينَ تَابُوا وَاَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَاُولٰٓئِكَ اَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاَنَا التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿١٦٠﴾

160. “Ancak tuttukları yanlış yoldan dönüş yapanlar, iyi hal gösterenler ve gerçeği açıklayanlar müstesna. Ben onların tövbelerini kabul ederim. Ben zaten tövbeleri çokça kabul eden ve fazlasıyla esirgeyenim.”

**Ancak tuttukları yanlış yoldan dönüş yapanlar, iyi hal gösterenler ve
gerçeği açıklayanlar müstesna**. Denildi ki şirkten dönüş yapanlar, kendileriy-
le Rab’leri arasındaki amel ve münasebetlerde iyi hal gösterenler [§] ve Mu- 294
hammed sallallahu aleyhi ve sellemin niteliklerini açıklayanlar. Yine denildi
ki gerçeği gizlemekten dönüş yapanlar, gizlemek suretiyle bozdukları şeyleri
düzeltenler ve gizlediklerini açıklayanlar.

Ben onların tövbelerini kabul ederim. Dönüş yapanın tövbesini kabul eder yahut onları tövbe etmeye muvaffak kılar mânaları verilmiştir.

Âyetin sonunda yer alan **rahîm** (الرحيم) kelimesinin burada “günahlarına karşılık cezalandırmaktan vazgeçen” mânasına geldiği ifade edilmiştir. Bir de “keder ve üzüntülerini gideren” şeklinde yorumlanmıştır.

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ اُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعٖينَ ﴿١٦١﴾

161. “Küfür ve inkâr yolunu tutup da bu hal üzere ölenlere gelince, işte Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir.”

Küfür ve inkâr yolunu tutup da bu hal üzere ölenlere gelince, işte Allah'ın lâneti onların üzerinedir. Denildi ki burada yer alan "Allah'ın lâneti" onları cehenneme atması ve ebediyen orada bırakmasıdır; meleklerin lâneti ise şu ilâhî beyanlarda yer aldığı gibidir: "Bekçi melekler, 'Size peygamberleriniz açık açık deliller getirmedi mi?' derler"[660], bu onların azabın hafifletilmesi meyanındaki taleplerine cevap olarak söylenecektir. Ve şu ilâhî beyan: "Rabb'inize dua edin de şu azabı bir gün olsun hafifletsin"[661]; bir de şu âyet-i kerîme: "Rabbimiz! Bizi buradan çıkar, tekrar kötülük edecek olursak gerçekten kendisine yazık edenler durumuna düşeriz."[662] Melekler ise (Allah adına) kendilerine şöyle cevap verir: "İtibarsız ve güçsüz olarak orada kalın, benimle konuşmayın."[663] Bu, meleklerin lâneti açısından yapılan yorumdur. Bütün insanların lâneti konusunda da şöyle bir yorum yapılmıştır: Cehennemdekiler cennet ehlinden, "Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği nimetlerden bize de verin" dediklerinde cennet ehlinin, "Allah talep ettiğiniz bu iki şeyi kâfirlere haram kılmıştır"[664] şeklinde cevap vermesidir, işte bu insanların lânetidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

162. "Onlar lânetin ve dolayısıyla cehennemin içinde ebedî kalacaklardır. Ne azapları hafifletilecek ne de yüzlerine bakılacaktır."

Yüzlerine bakamayacaktır. Bunun açıklanması, "Affedilmeyecekler ve temenni ettiklerine kavuşturulmayacaklardır" şeklinde yapılmıştır, tıpkı şu ilâhî beyanda işaret edildiği gibi: "Acaba bizim için tevessül edecek şefaatçiler var mı yahut da yapmış olduğumuz kötü amellerin dışında iyi amel işleyebilmemiz
295 için geri döndürülmemiz mümkün mü?"[665] [§] Yine denildi ki "yüzlerine bakılmayacak" yani azapları ertelenmeyecek; yahut da cehennem görevlileri azabı tartışmak için kendilerini muhatap kabul etmeyecektir mânalarına gelir.

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿١٦٣﴾

---

660 el-Mu'min 40/50.
661 el-Mu'min 40/49.
662 el-Mu'minûn 23/107.
663 el-Mu'minûn 23/108.
664 el-A'râf 7/50.
665 el-A'râf 7/53.

163. "Sizin tanrınız bir tek Tanrı'dır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân ve rahimdir."

Sizin tanrınız bir tek Tanrı'dır. Burada "ilâh" kelimesinin zikredilmesinin sebebi Araplar'ca tapınılan her mâbudun ilâh diye isimlendirilmesidir; "Yavaşça putlarının yanına gitti"[666]; "Nefsânî arzularını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü?"[667] meâlindeki âyetlerden de anlaşılacağı gibi. Bu yaygın kullanıştan dolayıdır ki âyet-i kerîmede ulûhiyyete ve ibadete lâyık olan ilâhınız zâtı itibariyle bir ve tektir, denilmiştir. Buradaki "bir" oluş yaratılmışlarda görüldüğü üzere sayı bakımından değildir, çünkü onlar sayılara, eş-çift olmaya ve benzeşmeye bağlı varlıklardır. Allah ise zâtında bir olduğu gibi azamet ve yüceliğinde, yaratıkların kendilerine ve sahip oldukları bütün niteliklere benzemekten münezzeh oluşta da birdir. Dilin yaygın kullanılışında, "Falan kendi zamanının yegânesi, bir ve tek olanıdır" denilir, bu sözle sayı bakımından bir oluş değil, konumunun yüksekliği ve mertebesinin yüceliği kastedilir, sayı bakımındansa ona denk ve benzer olanlar çoktur.

Sizin tanrınız bir tek Tanrı'dır. Bu ifadede tek ilâhın ispatı vardır. O'ndan başka ilâh yoktur, bunda da düşünülebilecek diğer tanrıların reddedilmesi bahis konusudur.

Eğer denilirse ki: Bu ilâhî beyan dış görünüşü itibariyle bir tez ve iddia konumunda iken delil olarak kabul edilmesi nasıl mümkün olabilir?

Buna şöyle cevap verilir: O'nun birliğinin delili bu beyanın ardından gelen ve "Şüphe yok ki göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde ..." meâlindeki ifadelerle başlayan âyet-i kerîmedir.

اِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّت۪ي تَجْر۪ي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ
مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ مَٓاءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ ف۪يهَا مِنْ
كُلِّ دَٓابَّةٍ وَتَصْر۪يفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَٓاءِ
وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

---

[666] es-Sâffât 37/91.

[667] el-Furkān 25/43.

296 [§] ***164. "Şüphe yok ki göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara fayda sağlayan yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirip ölü toprağı dirilttiği suda ve bu sayede yeryüzünde her türlü canlıyı yaymasında, bunlardan başka rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekletilen bulutları yönlendirmesinde aklını kullananlar için nice mesajlar vardır."***

[Allah'ın Varlığı ve Birliği]

Yüce Allah gökleri yaratmış ve oraya birtakım faydalar yerleştirmiş, yeri yaratıp kuruluş ve işleyişine yaratılmışların yararlanması için birçok mekanizmalar eklemiştir. Bunun yanında aralarındaki uzak mesafeye rağmen göğün sağlayacağı imkânları yere yerleştirdiği mekanizmalarla bağlantılı hale getirmiştir. Çünkü bu ikisinden birinin yaratılmışlara sunacağı faydalar diğerinin imkânları olmadan gerçekleşmeyecek bir durum arzeder. Meselâ Cenâb-ı Hak, yeryüzünde gidilecek yere ulaştıracak yolların bulunmasını yıldızlar sayesinde mümkün kılmış, üzümlerle diğer meyvelerin olgunlaşıp kemale ermesini güneşe ve aya bağlamış, ayrıca kuru toprağın canlandırılmasını, orada bulunup da yemeye, içmeye ve giyinmeye vesile olacak bitkilerin ortaya çıkmasını yağmur mekanizmasına emanet edip bırakmıştır. Binaenaleyh yer ile gökten birinin faydalarının diğerine bağlı ve onunla ilişkili oluşu her ikisinin de yaratıcısının bir olduğunu göstermektedir. Şayet bunlar iki tanrı tarafından yaratılmış olsaydı biri irtibatı kestiği zaman diğeri onu sağlar, biri ilişkiyi sağladığı zaman diğeri keserdi. Durum böyle değil de her ikisinin birbirine bağlı olduğu müşahede edildiğine göre aradaki irtibatın tek tanrının eseri olduğu kanıtlanmış oldu. Bu ise iki tanrı anlayışına sahip Seneviyye'nin[668] ve Zenâdıka'nın[669] görüşlerinin geçersiz olduğunu ortaya koyar.

---

668 Seneviyye, iyilik ve kötülük tanrısı olmak üzere evrene hükmeden iki tanrının bulunduğunu iddia eden bir fırkadır. Maniheizm'in, Deysâniyye, Mezdekiyye ve Markayûniyye gibi kolları vardır. Mâtürîdî gerek *Te'vîlât* gerekse *Kitâbu't-Tevhîd*'inde bu fırkaların görüşlerini ele alıp eleştirmiştir (bk. *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 57, 175, 239, 267; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 268, 278-279).

669 Zenâdıka (tekil şekli: zındîk) Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlar demektir. Zındık, içindeki duygu ve düşüncenin zıddını sergileyen bir münafıktır. Bazılarına göre zındık kelimesi "zen" ve "din" kelimelerinden mürekkep olup kadın dinine bağlı kimse demektir. Sahih olan görüşe göre zındık, iki tanrının varlığını savunan Mecûsî Zerdüşt'ün kitabı *Zend*'e inanan kimse mânasına gelen zendîden Arapça'ya uyarlanan bir kelimedir. Zındık, Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetini kabul etmesine rağmen kâfirdir. Zenâdıka, ayrıca meczuplar içinde yer alıp bâtıla saplanan teşbih taraftarı bir gruptur (bk. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 140).

[§] Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde. Yine gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesi bunları yaratanın bir ve tek olduğunu gösterir, zira gece ile gündüzü iki tanrı yaratmış olsaydı, biri geceyi devreye sokacağı sırada diğeri gündüzü getirmek suretiyle engel olur, beriki gündüze rol vereceği sırada öbürü geceyi karşısına çıkararak mani olurdu. Bu durumda ise insan hayatının dumura uğraması söz konusudur, bunun da sonucu beşer yaşantısının silinip yokluğa mahkûm olmasından ibarettir. Şu halde mevcut düzen Allah'ın tek olduğunu göstermektedir. İkinci husûs, yüce Allah, insanlar için gece ile gündüzün değişiminde bazı faydalar yaratmış ve karşıt konumda bulunmalarına rağmen bunları birbiriyle ilişkili kılmıştır, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında işaret edildiği gibi: "O, rahmetinin bir tecellisi olarak sizin için gece ile gündüzü yaratmıştır: Geceleyin dinlenesiniz, gündüz O'nun lütuf ve kereminden rızkınızı arayasınız ve dolayısıyla şükredesiniz diye".[670] Sonuç olarak farklı hal ve zıt konumda bulunmalarına rağmen gece ile gündüzün faydalarının birbirine bağlı kalışı bunların yaratıcısının tek olduğunu gösterir. 297

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede belirttiğimiz husûslardan başka tabiatın yaratılmış olduğuna da işaret vardır. Bunun da sebebi daha önce değindiğimiz üzere içindeki nesne ve olayların değişikliğe uğraması ve halden hale geçmesidir. Tabiattaki bu hareketlilik ve değişim yaratılmışlığını gösterirken ondaki nesnelerin ilk yaratılış biçimlerinden habersiz olmaları ve kendilerini var edecek benzer bir gücü ortaya koymaktan âciz kalmaları, kendilerini yaratan bir varlığın mevcudiyetini gösterir. Diğer bir husûs, bunlardan yani gece ile gündüzden her biri diğerinin gelişiyle yenilgiye uğrayıp ortadan kalkmasıdır. Şayet kendilerini aşan bir varlığın düzenlemesi bulunmasaydı gece ile gündüzden her biri galip ve hâkim konumundayken diğerinin gelmesiyle ortadan kalkmazdı. Şu halde bu durum her ikisinin bir yaratıcısı bulunduğunu ve bunun tek olduğunu göstermektedir.

Gece-gündüz değişimi olayında öldükten sonra dirilmeye ve ikinci hayatın devamına da işaret vardır. Çünkü gece denilen tabiat olayı gündüzün üzerine gelir ve hiçbir iz kalmayacak şekilde onu ortadan kaldırır. Aynı şekilde gündüz de gecenin üzerine gelir, geride hiçbir eser kalmamak üzere varlığına
son verir. [§] Ardından bunların her biri daha önce olduğu gibi mükemmel bir 298
şekilde yeniden meydana gelir. İşte bu durum Allah'ın -geride hiçbir eseri kalmasa da- öldürdüğü veya yok ettiği bir şeyi yeniden yaratmaya kādir olduğunu göstermektedir; tıpkı geceyi yok edip yerine gündüzü yaratmaya, gündüzü or-

[670] el-Kasas 28/73.

tadan kaldırıp geride hiçbir eser kalmasa da yerine geceyi koymaya gücünün yetmesi gibi.

Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde. Denildi ki gece ile gündüzün birbiri ardınca gidip gelmesinden (yer değiştirmesinden) maksat birinin karanlık iken diğerinin aydınlık olmasıdır. Yine denildi ki bunların ihtilâf etmesi kısalmaları ve uzamalarından kaynaklanmaktadır, çünkü birinden eksilen şey diğerine eklenmektedir. Şu halde bunların kısalması ve uzaması (eksilmesi ve artması) yaratanın tek olduğunu gösterir. Eğer yaratıcı birden fazla olsaydı bunlardan her biri diğerini artırma ve eksiltme konusunda engellerdi. -*Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*- ki bu durumda düzen bozulur ve her yıl tabiatın seyri, önceki yılda olduğu gibi devam etmezdi.

İnsanlara fayda sağlayan yüklerle denizde seyreden gemiler. Bu âyet, Mûtezile'nin görüşünü geçersiz kılmaktadır. Çünkü azîz ve celîl olan Allah denizde yüzüp giden gemileri varlığının ve birliğinin işaretleri kılmış, Mûtezile ise gemiyi marangozların varlığını gösteren işaretlerden kabul etmiştir. Gemi, üzerinde çalışılmadan ve işleme tâbi tutulmadan önce gemi olarak değil, kereste diye isimlendirilir. İnsanların gemi üzerindeki çalışmaları yüce Allah'ın yapma ve yaratma fiilinin kapsamında bulunmasaydı bunların istidlâl konusu yapılması ve âyet olarak adlandırılması imkân dâhiline girmezdi. Bu husûs gemi yapımında Allah'ın müdahalesi ve takdiri bulunduğunu gösterir. Bu sebepledir ki gemi yapımı Allah'ın eşsiz âyetlerinden sayılmıştır.

Bu ilâhî beyanda bir hârikulâdelik bulunmaktadır. Şöyle ki insan yapısı,
299 dalga ve tehlikelerini bildiği için denizde iş yapmaktan hoşlanmaz. [§] Bunun yanında Allah, güven ve emniyet içinde insanları denizde taşıyan gemileri onlara büyük âyetlerinden (mûcizelerinden) biri olarak göstermiştir. Bu ise sözü edilen olayın her şeye güç yetiren, bütün incelikleri bilip her şeyden haberdar olan Allah tarafından yapıldığına işaret eder. Burada Allah'ın birliğini gösteren bir delil de bulunmaktadır: Aradaki uzaklığa ve zıtlığa rağmen karada yaşayan varlıklar denizdekilerden, denizde yaşayanlar da karadaki varlıklardan faydalanabilmektedir. Bu, her ikisinin yaratıcısının bir olduğunu kanıtlamaktadır.

[Nübüvvete Olan İhtiyaç]

Âyet-i kerîmenin bu kısmı tehlikelerinin yanı sıra zorluk ve meşakkatlerine katlanarak ticaret yapmanın mubah olduğunu gösterir. Konunun bu yönü nübüvvetin varlığını da kanıtlamaktadır. Çünkü geminin yapılışını ve sağladı-

ğı faydaları bilmek insanın planlayabileceği bir şey değildir.[671] Öyle anlaşılıyor ki o, bu husûsu, nesnelerin mahiyetini bilen, işe yarayanla yaramayanına vâkıf olan birinden (peygamberden) öğrenmiştir. Buna olan ihtiyaç ortaya çıktığına göre insan türüne peygamber göndermenin gerekliğine hükmetmek de kaçınılmaz hale gelmiştir.

Allah'ın gökten indirip ölü toprağı dirilttiği suda. Bu ilâhî beyanda yukarıda bulunan tabiat nesnelerinin aşağıdakilerden üstün olduğuna işaret vardır. Çünkü gökten inen su tatlı iken yerden çıkan su farklı olup bir kısmı tatlı, bir kısmı tuzlu ve acıdır. Bu ise yukarıda olanın aşağıda olandan üstün olduğunu gösterir.

Ölü toprağı dirilttiği su. Âyetin bu kısmında öldükten sonra dirilmeye işaret bulunduğunu daha önce anlatmıştık.

[Peygamberliğin Gerekliliği]

Yeryüzünde yaymasında. "Besse" (بثّ) kelimesinin "yarattı" yahut da "yaydı ve dağıttı" mânalarına geldiği belirtilmiştir. **Her türlü canlıdan.** Denildi ki "yerkürede hareket eden her türlü canlıdan bulundurmuştur" demektir. Bunların bir kısmı yenilmek ve birçok yönden faydalanılmak üzere yaratılmış
olup, [§] amaç cennette bulunacağı vaad edilen hayvanları andırması ve bu **300**
yola teşvik etmesidir. Bir kısmının ise yenilmesi ve faydalanılması söz konusu değildir. Aksine Cenâb-ı Hak bunları insanların düşmanı yapmıştır. Bunun da hikmeti cehennemde bulunacağı haber verilen türleri göstermek ve bu yolla oraya götüren fiillerden insanların sakınmasını sağlamaktır.

Rüzgârları yönlendirmesinde. Yönlendirmenin iki mânaya ihtimali vardır. Birine göre rüzgârlar bazan âfet için (kasırga), bazan da çeşitli faydalar için yönlendirilir. Çünkü Allah rüzgârlarda yaratılmışlar için birçok fayda icat

---

671 Bu konuda Semerkandî şöyle demektedir: "Şu kesin olarak bilinmektedir ki yaratıcının mevcudiyetini kabul eden kimse, bütün varlığı Allah'ın yarattığını ve hayatlarını görüldüğü üzere gıda ile devam ettirdiğini bilir. Bundan başka Allah, insanların, hayatlarını devam ettirdiği gıdayı, sıhhatlerini korudukları ilâçları da yaratmasının yanında aynı cins gıda ve ilâç özünden öldürücü zehirler ve yok edici nesneler de icat etmiştir. İnsanların sahip olduğu duyu gücü ve aklî yetenek bunları birbirinden ayırt edecek, aralarındaki farkları sezecek güçte değildir. Yok olma tehlikesi bulunduğundan beşer aklının bunları bizzat tecrübe etme imkânı da yoktur. Yine ölüme yol açma tehlikesinden dolayı başkasını kullanması da mümkün değildir… Yüce yaratıcı gıdaları ilâçlardan ve zehirlerden ayırmamış, akıl sahipleri de belirtilen sebepten ötürü bunları denemeye cesaret edememiştir. Nihayet faydalı olanla zararlı olanın birbirinden ayrılması için peygamberlik müessesesinin bulunuşuna hükmetmenin zarureti ortaya çıkmıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 51a).

etmiştir: Gemiler denizlerde rüzgâr sayesinde gider, bulutlar havada onunla dağılır, bazı şeyler rüzgârla ayıklanıp temizlenir, insanlara ait olan tane, hayvanlara ait olan saman onunla ayrılır. Bu örneklerde olduğu gibi rüzgârın pek çok faydası mevcuttur. Şu da var ki havayı, ne kadar hafif olursa olsun hiçbir şeyin orada tutunup kalamayacağı özellikte yaratmasının Allah’ın büyük lütuflarından biri olduğu bilinmektedir. **Bulutları yönlendirmesinde.** Şeffaf, yumuşak ve ince olmasına rağmen havayı, katı ve yoğun bulutların yerleştiği bir mekân yapmıştır ki bu konuda Allah’tan başka birinin söz sahibi olmadığı bilinsin. Diğer bir yoruma göre ise yaratıcı rüzgârları çeşitli faydalara binaen bazan doğuya, bazan batıya, bazan güneye -tatlı ve hafif- bazan sağa, bazan da sola yönlendirmiştir.

Âyetin bu kısmında rüzgârın araz değil, cisim olduğuna işaret vardır. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, rüzgârı, yönünde duranları sadece sersemleten değil, dokunan ve engelleyen bir varlık olarak da yaratmıştır. Bu ise arazların değil, cisimlerin özelliğidir. Ancak rüzgâr, şeffaflığından dolayı görülemez. Bu da onun cisimlerden olduğunu kanıtlar. Bazı cisimler vardır ki ne gözle görülür ne de elle dokunulur. Tıpkı hava gibi, hava gözle görülmeyen ve elle dokunulamayan bir cisimdir. Bir de belli açıdan yansıyan güneşteki zerreler var, görülür fakat elle dokunulamaz.

301 **[§]** Şunu da belirtmek gerekir ki azîz ve celîl olan Allah, bu âyette, havada yarattığı ve daha önce temas edilen faydaları bünyesinde barındırdığı rüzgârlar aracılığıyla bulutları hizmete hazır hale getiren, evet bu iki tabiat gücünü yöneten varlığın bir olduğunu işaret yoluyla bildirmiştir. Çünkü düzenleme ve yönetim iki varlık tarafından meydana getirilseydi mutlaka çelişki doğururdu. Şöyle ki tanrılardan her biri diğerinin aksine iş görür, onun yapıp yönettiğini bozmaya çalışırdı. Müşahede edilen işleyişin âhenkli oluşu ve düzenlemenin mükemmel bulunuşu Rabb’inizin bir ve tek olduğunun delilini yansıtmaktadır; bu tabiat nesnelerinin sizi birliğine davet edip kulluğuna boyun eğdirdiği Rab. Zira O, bir sanat eseri konumunda yarattığı evrene, birliğinin delillerini ve rubûbiyyetinin hârikulâde tecellilerini yerleştirmiştir.

Bütün bu gerçekler sebebiyledir ki Cenâb-ı Hak **aklını kullananlar için nice mesajlar vardır,** buyurmuştur, ta ki sözü edilen husûslarda bulunan dolaylı ve doğrudan kanıtlardan sonuç çıkarsınlar. Çünkü bahis konusu nesne ve olayların var ediliş hikmetini anlamayan, bunların niçin, hangi amaç ve hikmete yönelik olarak yaratıldığının bilincini taşımayan kimseye göre eşyanın yaratılması ile yaratılmaması arasında fark yoktur.

Tekrar belirtmek gerekir ki tefsirini yaptığımız ilâhî beyanda Allah'ın gökleri, yeri, gece ve gündüzü, rüzgâr ve bulutları yaratmasının sebebi O'nun birliğine ve rubûbiyyetine tanıklık etmeleridir. Allah ayrıca bunları insanların emrine ve hizmetine vermiştir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ
اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذٖينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ
الْعَذَابَ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمٖيعًا وَاَنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

165. "İnsanların içinde Allah'tan başkasını O'na denk tanrılar diye kabul edenler vardır ki bu tanrıları Allah'a özgü olması gereken bir sevgi ile severler. Tek Tanrı'ya inananların Allah'a olan sevgisi ise çok daha fazladır. Keşke zâlimler, ileride azabı gördüklerinde anlayacakları gibi, bütün kudretin Allah'a ait bulunduğunu ve azabının şiddetli olduğunu önceden bilselerdi!"

**İnsanların içinde Allah'tan başkasını O'na denk tanrılar diye kabul
edenler vardır.** Burada birkaç yorum yapılmıştır. Denildi ki **Allah'tan başka-
sını O'na denk tanrılar edinir**, yani onlara tapınır. Yine denildi ki **Allah'tan
başkasını O'na denk tanrılar edinir**, yani "Allah'a denk tanrı" diye isimlendi-
rir. **Tanrı edinir** demek **[§]** bazı maddeleri döküm yapmak veya yontmak su- 302
retiyle tanrı edinir demektir, yahut da insan eliyle oluşmayı andıran biçimde.
Her nimeti verene ve her türlü hayrı nasip edene kulluk etmeyi bırakıp kendi
elleriyle yontup tanrı edindikleri şeylere kullukta bulunmaları sebebiyle, Allah,
onları tutarsız olmakla nitelendirmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Onları Allah'a özgü olması gereken bir sevgi ile severler. Denildi ki Allah'a kulluk ve itaati sevdikleri gibi putlara da kulluk ve itaatte bulunmayı arzu ederler. Çünkü müşrikler, "Putlara sırf bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz"[672] ve, "Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[673] derler. Yine denildi ki putlara tapınmayı müminlerin Rab'lerine kulluk etmeyi sevmesi gibi severler. Denildi ki müminlerin Rab'lerini sevdikleri gibi onlar da putlarını severler.

672 ez-Zümer 39/3.
673 Yûnus 10/18.

Tek Tanrı'ya inananların Allah'a olan sevgisi ise çok daha fazladır. Yani Allah için olan sevgileri çok daha fazladır. **Tek Tanrı'ya inananların Allah'a olan sevgisi ise çok daha fazladır.** Yani inananların Allah'a olan itaate yönelik iradeleri ve emirlerine bağlılığı çok daha güçlü, O'nun emrine yönelik tâzim ve hürmetleri müşriklerin putlarına olan saygı ve hürmetlerinden üstündür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şunu da belirtmek gerekir ki muhabbet, şehvet arzusu ve temayül mânasına alınırsa böylesi yaratılmışlara yönelik olup Allah hakkında kullanılmaz. İtaat etmek, emrini her şeyin üstünde tutmak ve yüceltmek mânasına alınırsa Allah hakkında mümkündür.[674]

303 [§] **Keşke zâlimler, ileride azabı gördüklerinde anlayacakları gibi, bütün kudretin Allah'a ait bulunduğunu önceden bilselerdi!** Âyetin bu kısmında yer alan "velev yerâ" (ولو يرى) ifadesi hem yâ (ى) hem de tâ (ت) ile okunmuştur. Tâ (ت) ile okuyan, âyetle Hz. Peygamber'e (s.a.) hitap edildiğini belirtir. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: "Ey Muhammed! Zulmedenlerin senin hak peygamber olduğuna tanıklık ettiklerini, ayrıca bütün güç ve kudretin Allah'a özgü bulunduğunu itiraf ettiklerini bir görsen!". Âyeti yâ (ى) ile okuyanlara göre de mâna şöyle olur: "Dünyada zulmedenler azabı gördükleri zaman bütün kudretin Allah'a ait olduğunu anlayacaklarını keşke önceden bilselerdi!". Burada bir başka mâna da şöyledir: "Zulmedenler bütün kudretin Allah'a ait olduğunu âhiret azabını gördüklerinde öğreneceklerini keşke bu günden bilselerdi!". Buradaki **gördüklerinde** ifadesinden "cehenneme girdiklerinde" mânası da anlaşılabilir. Nitekim, "Görene cehennem açık bir şekilde gösterildiği zaman"[675] âyetindeki "görene" ifadesi de "cehenneme girene" anlamındadır.

---

674 Semerkandî şöyle demektedir: "Sevmek övmek, ibadet ve itaat etmek, saygı duymak ve yüceltmek mânalarına gelir ki müminlerin Allah'ı sevmeleri bu anlamdadır. Bazan da hoşlanmak ve arzulamak mânasına gelir ki kâfirlerin sevmesi bu kabildendir. Şehvetin sebep olduğu ve göze hoş gelen maddî sevgi budur. Müminin Allah'ı bu şekilde sevmesi ne doğru ne de mümkündür, çünkü Allah aklın tam olarak kavramasından, zihnin şekillendirmesinden berîdir, şekle girmekten ve tasavvura sığmaktan münezzehtir. Bu durumda gerçek mânada Allah sevgisi O'nu yüceltmek, emirlerine uymak, Peygamber'ine gerçek dost olmak, onun üzerimizdeki haklarının şuurunu taşımak ve ona itaat etmektir. Bu sebepledir ki Allah Resûl'üne (s.a.) insanlara şöyle demesini emretmiştir: 'De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun' (Âl-i İmrân 3/31). Bu âyette Allah, kendisini sevmenin Hz. Peygamber'e saygı göstermek, onun davetine katılmak, emrine teslimiyetle uymaktan geçtiğini beyan buyurmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 51b).

675 en-Nâziât 79/36.

إِذْ تَبَرَّاَ الَّذٖينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذٖينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ
بِهِمُ الْاَسْبَابُ

166. "O zaman kendilerine uyulup peşlerinden gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşacak, hepsi azabı görecek ve aralarındaki bağlar kopacaktır."

O zaman kendilerine uyulup peşlerinden gidilenler, yani önderler, **uyanlardan,** yani onlara tâbi olanlardan ve ayak takımından **hızla uzaklaşacak.** Her biri diğerinden, yani idare edenler idare edilenlerden, idare edilenler de idare edenlerden uzaklaşacak. Tıpkı şu âyet-i kerîmelerde görüldüğü üzere: "Sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!' diyecekler. Öncekiler de sonrakilere şöyle diyecekler: 'Sizin bize bir üstünlüğünüz yok'"[676]; Bir de şu beyanı: "Büyüklük taslayanlar zayıf sayılanlara diyecekler… Zayıf sayılanlar da büyüklük taslayanlara diyecekler…"[677]; ve şu meâldeki beyanı: "Nihayet kıyâmet günü gelip çattığında birbirinizi tanımazlıktan geleceksiniz"[678].

[§] Denildi ki **kendilerine uyulup peşlerinden gidilenler,** yani şeytanlar, 304
uyanlardan, yani insanlardan **hızla uzaklaşacak.** Yine denildi ki Allah kıyâmet gününde onların her birine ne putlarının, ne kendilerini saptırıp Allah'a ortak bildikleri şeylerin, ne de ileri gelenlerinin kesinlikle fayda vermeyeceğini gösterecektir. Çünkü cehennemle karşı karşıya geldiklerinde putlarla aralarındaki irtibat kesilecektir.

---

676 "Allah buyuracak ki: 'Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!' Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecekler. Hepsi birbiri ardından cehennemde toplanacak, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha fazla azap ver!' diyecekler. Allah da, 'Zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır, fakat siz bilmezsiniz' diyecektir. Öncekiler de sonrakilere şöyle diyecekler: 'Sizin bize üstünlüğünüz yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın'" (el-A'râf 7/38-39).

677 "Büyüklük taslayanlar zayıf sayılanlara kıyâmet gününde, 'Size hidâyet geldikten sonra ondan biz mi çevirdik sizi? Bilakis siz sürekli suç işleyen bir topluluktunuz' diyecekler. Zayıf sayılanlar da büyüklük taslayanlara, 'Hayır! Gece gündüz işiniz tuzak kurmaktı. Çünkü siz daima Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı bize emrederdiniz' diyecekler" (Sebe' 34/32-33).

678 "İbrâhim onlara dedi ki: 'Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Nihayet kıyâmet günü gelip çattığında birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve karşılıklı lânet okuyacaksınız. Varacağınız yer de cehennemdir, orada hiç yardımcınız bulunmayacaktır'" (el-Ankebût 29/25).

Ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Denildi ki bağlardan maksat aralarındaki hısımlık ve akrabalık ilişkileridir. Nitekim, "Akrabalık bağları kalmamıştır"[679] ve, "İşte o gün kişi kardeşinden kaçar"[680] âyet-i kerîmelerinde bu husûsa işaret edilmiştir. Yine denildi ki maksat, dünyada aralarında yaptıkları anlaşmalar ve yeminlerdir. Aynı şekilde denildi ki bağların kopup parçalanmasının mânası şudur: Dünyada aralarında kurdukları irtibat ve dostluk onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır, çünkü dünyada iken onlar birbirine yarar sağlama amacıyla irtibat ve dostluk kuruyorlardı; şu âyet-i kerîmede belirtildiği gibi: "O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar bile birbirlerine düşman kesilirler"[681].

وَقَالَ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُ۫ا مِنَّا
كَذٰلِكَ يُر۪يهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِج۪ينَ
مِنَ النَّارِ ١٦٧

167. "Başkalarına uyanlar, 'Keşke hayata dönüş mümkün olsaydı da bugün bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!' diyecekler. Böylece Allah onlara dünyada yapıp ettiklerini acı bir pişmanlık duygusu içinde gösterecektir. Onlar artık cehennem ateşinden çıkamayacaklardır."

Başkalarına uyanlar, "Keşke dünyaya dönüş mümkün olsaydı da bugün bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!" Kötülere uyanlar, "Keşke dünyaya dönmemiz mümkün olsaydı da âhirette bizden uzaklaştıkları gibi biz de önderlerimizden uzaklaşsaydık" diyecekler.

Böylece Allah onlara dünyada yapıp ettiklerini gösterecektir. Denildi ki Allah rızası için yapmadıkları amelleri Cenâb-ı Hak kendilerine büyük bir özlem ve **acı bir pişmanlık duygusu içinde** gösterir. Yine denildi ki Allah'tan başkası için yaptıkları her türlü amel kıyâmet günü onlara üzüntü kaynağı olacaktır. Aynı şekilde denildi ki Allah onlara cenneti gösterdiği ve kendilerine ayrılan mekânların başkalarına ait ve başkalarının adına kayıtlı olduğunu gördükleri zaman dünyada yaptıkları ameller üzüntü ve pişmanlık kaynağı olacaktır.

---

679 "Sûra üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar" (el-Mu'minûn 23/101).

680 "İşte o gün kişi kardeşlerinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır" (Abese 80/34-37).

681 ez-Zuhruf 43/67.

[§] {Mâtürîdî şöyle dedi}: Bana göre bu doğru değildir. Çünkü Allah'ın 305
bir kimse için cennette bir pay ayırıp daha sonra kişiyi ondan mahrum etmesi düşünülemez.[682] Bu durum ancak vaad prensibine uygun olarak mümkün olabilir. Allah kendisine itaat edene cenneti, isyan edene de cehennemi vaad etmiştir. Vaad prensibine göre insanlar itaat etmişlerse payları cennette verilir, isyan etmişlerse cehennemden nasiplerine düşeni alırlar. Yahut bu kişilere cennette pay verilmesinden söz edilmesi kendi iddialarıdır. Nitekim şu âyet-i kerîmede görüldüğü üzere Ehl-i Kitap bu tür iddialarda bulunmuşlardır: "Yahudiler veya hıristiyanlardan başka kimse cennete girmeyecektir."[683] Bu söz sebebiyle onlar cennetten mahrum kalacak, cennette kendilerine ait diye iddia ettikleri şeylere başkaları vâris olacaktır. Nitekim şu ilâhî beyanda aynı yaklaşım gözlenmektedir: "Onun dediğine biz vâris oluruz (malı ve evlâdı bize kalır); kendisi de yapayalnız huzurumuza çıkacaktır"[684]**.**

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِى الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبٖينٌ ﴿١٦٨﴾

168. "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan nimetlerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın adımlarına ayak uydurmayın. Şunu iyi bilin ki o, açık bir düşmanınızdır."

Bu âyetle ilgili birkaç yorum yapılmıştır: Denildi ki [Câhiliye Arapları] bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî gibi özel konum biçtikleri hayvanları yemeyi ve onlardan faydalanmayı haram sayıyor, bunlardan yararlanmanın yasaklandığını ileri sürüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: **Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan nimetlerin helâl ve temiz olanlarından yiyin,** onlardan faydalanın, çünkü Allah onları size haram kılmamıştır. Nitekim Cenâb-ı

---

682 "İmam Mâtürîdî şöyle demiştir: Çünkü kimin hayatını iman ve saâdetle sona erdirip cenneti hak edeceğini, kimin küfür üzere ölüp cennetten mahrum kalacağını Allah ezelde bilmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 51b).

683 el-Bakara 2/111.

684 "(Resûlüm!) Âyetlerimizi inkâr eden ve, 'Muhakkak surette bana mal ve evlât verilecek' deyen adamı gördün mü? O, gaybı mı bildi, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı? Kesinlikle hayır! Biz onun söylediğini yazacağız ve azabını uzattıkça uzatacağız. Onun dediğine biz vâris oluruz (malı ve evlâdı bize kalır); kendisi de yapayalnız huzurumuza çıkacaktır" (Meryem 19/77-80).

Hak şöyle buyurmuştur: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey meşru kılmamıştır"[685].

306 [§] Denildi ki Allah yeryüzünde helâl ve haram olan şeyler yarattı, helâl olanlardan yemeyi mubah kıldı, haram olanları da yasakladı.

Yine denildi ki bir grup insan değerli yiyeceklerden yemeyi ve değerli giyeceklerden giymeyi haram sayıyor, buna mukabil değersiz şeylerden yiyip giyiniyorlardı. Bu âyetle onlara sözü edilen davranış yasaklandı.

Yiyecekleri nitelendiren "tayyiben" (طيّباً) kavramıyla helâl olanlar değil, insanın yemekten hoşlandığı şeyler kastedilmiş olmalıdır. Çünkü insan tabiatı her helâl olanı yemekten hoşlanmayabilir. Buna mukabil kendisine daha leziz ve uygun düşen yiyeceklerden yemek ister. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Nitekim, "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"[686] meâlindeki âyet yapılan son açıklamalar ışığında anlaşılmalıdır. Buna göre yeryüzündeki yiyecekler helâl de, haram da olabilir. Yine belirtmek gerekir ki helâl olan yiyeceklerden hoşa gidenler bulunduğu gibi gitmeyenler de vardır. Allah imkânı olanlar için hoşa giden yiyeceklerin yenilmesini emretmiştir, çünkü hoşa gittiği ölçüde psikolojik açıdan değeri artar. Bu durumda insan vicdanında hoşa giden nimeti verene şükretme, onu ikrâm edene saygı duyma isteği artar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şeytanın adımlarına ayak uydurmayın. Denildi ki şeytanın izlerine, vesveselerine veya yollarına uymayın demektir. Nitekim Allah'ın şu meâldeki beyanı sonuncu anlama işaret etmektedir: "Başka yollara uymayın."[687] Bütün bu anlamlar aynı noktaya varır.

Şunu iyi bilin ki o, açık bir düşmanınızdır. Cenâb-ı Hak şeytanı zikrettiği başka bir âyette onu bazı insanların dostu olmakla nitelemiştir, şu beyanıyla:
307 "İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğûttur."[688] [§] Şeytanın bazı insanların dostu olması gizliden gizliye mahvolmalarını istemesine rağmen açıktan

685 el-Mâide 5/103.

686 "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyâmet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz" (el-A'râf 7/32).

687 "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayın, çünkü onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır" (el-En'âm 6/153).

688 "Allah inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğûttur, kendilerini aydınlıktan alıp karanlığa götürür. İşte bunlar cehennemlikler olup orada devamlı kalacaklardır" (el-Bakara 2/257).

onlara dost görünmesi demektir.[689] Bu durumda şeytan gerçekte insanın düşmanıdır. "Kâfirlerin dostu şeytandır" mânasındaki beyanı, "Şeytan kâfirlere daha münasip biridir" şeklinde anlamak da mümkündür, çünkü kâfirler işlerini onun emrine uyarak yapmaktadır.[690] Yahut da şeytanlar kâfirlerle gönül birliği yaptığı ve kötülükte beraber hareket ettiği için dostları gibi görünmüş, fakat gerçekte onların düşmanı olmuştur, çünkü bu beraberlik onların mahvolmaları sonucunu doğurmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* "Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır"[691] meâlindeki âyette şeytanın kurduğu düzen zayıf olarak nitelendirilmiştir. Çünkü şeytan vesvese verir ve çağrıda bulunur. İnsan ona itaat ederse şeytan için ne âlâ, etmezse insan üzerinde bunun dışında bir otoritesi yoktur. Binaenaleyh şeytan zayıf bir yaratıktır.[692]

---

689 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu âyette şeytan bütün insanların düşmanı olarak nitelendirilmiş, başka bir âyette ise inkâr edenlerin dostu olarak belirtilmiştir: 'İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğûttur' âyetinde olduğu gibi. Bu durumda görünürde bir çelişki ortaya çıkmaktadır, denirse şöyle cevap verilir: Burada çelişki yoktur, çünkü, 'Şeytan sizin açık bir düşmanınızdır' meâlindeki âyet onun insanlara gerçekten düşman olduğunu beyan etmektedir. Şeytan Âdem'e (a.s.) düşman olduğu için onun neslinden gelen insanoğluna da düşmanlık beslemekte, hep beraber cehenneme girmek için kendisi gibi onların da mahvolmasını istemektedir. 'İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğûttur' meâlindeki âyet (el-Bakara 2/257) ise şeytanın bir dış görünüşüdür. Zira şeytan onlara dost görünüp yaptıkları kötü amelleri hoş göstermekte, dünyanın menfaatlerine tamah ettirip cehennemde birlikte olmak için gizliden gizliye mahvolmalarını hedeflemektedir. Bu ise düşmanlığın son noktasıdır. Aslında özdeki gerçeklikle dış görünüş arasında bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü çelişki, birbirine zıt olan iki şeyin aynı yer ve zamanda bir arada bulunması sonucu meydana gelir, iki ayrı yerde bulunması ise çelişki doğurmaz. İçten düşmanlık beslemekle dıştan dost görünmek birbirinden ayrı iki husûstur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 52a).

690 Semerkandî şöyle demektedir: "'İnkâr edenlere gelince, onların velileri tâğûttur' meâlindeki âyetten maksat, velâyet (dostluk) değildir. Aslında velâyet sevgi ve sadakat demektir. Eğer böyle olsaydı bu, düşmanlığın zıddı olur ve aralarında çelişki doğardı. Bu âyetten maksat *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* 'vilâyet' olup bu da veli tayin etmek ve yetki vermek mânasına gelir. Arapça'da işlerini görme konusunda daha yetkili olan kimse için 'yetimi idare etti, onun velisi oldu' ifadesi kullanılır. İşlerini görme husûsunda daha yetkili oldukları için tâğût ve şeytanlara inkâr edenlerin velisi denmiştir, inkâr edenler yaptıkları işleri onların emri ve çağrısı üzerine yapmaktadır. Bundan dolayı bir çelişki söz konusu değildir, zira şeytan her ne kadar işlerini evirip çeviriyor görünse de aslında düşmanını mahvetmek için velisi olur ve onu idare eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 52a).

691 en-Nisâ 4/76.

692 Semerkandî şöyle demektedir: "Onlara denir ki bu ikisi arasında bir çelişki yoktur, çünkü şeytanın zayıf olmasından maksat, onun tuzaklarına dikkat edip vesveselerinden korunan kimse için zayıf durumunda bulunmasıdır. Şeytan insanlara vesvese verir ve onları şehevî arzulara ve dünyanın yaldızlı süslerine çağırır. Kişi bunların şeytanın vesvesesi olduğunu düşünürse bu husûsların gerçekten zayıf olduğunu, hayalden ibaret cılız şeyler niteliği taşıdığını ve susamış birine serabın su gibi görünmesi özelliği arzettiğini farkeder. Bunları

Şüphe yok ki kendisine uyanlar üzerinde sözden başka bir yaptırım gücü bulunmayan kimse zayıf demektir; bu kişi zafiyet niteliğini haizdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şeytan, tuzaklarına dikkat edip vesveselerinden korunan kimse karşısında zayıf bir yaratıktır.

اِنَّمَا يَاْمُرُكُمْ بِالسُّٓوءِ وَالْفَحْشَٓاءِ وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

308 **[§] *169. "O sizi sadece kötülük işlemeye, iğrenç ve çirkin işler yapmaya ve Allah'a hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyleri isnat etmeye davet eder."***

O sizi sadece kötülük işlemeye, iğrenç ve çirkin işler yapmaya… davet eder. Denildi ki kötülüğün çirkinlik (السوء - الفحشاء) ve çirkinliğin kötülük anlamına gelmesi mümkündür, çünkü bunların her biri her türlü günahı kapsamaktadır. Bununla birlikte kötülüğün gizli günahları, çirkinliğin ise açıktan işlenen günahları ifade etmesi de muhtemeldir. Yine denildi ki kötülük, dinî cezayı (had) gerektirmeyen, çirkinlik ise zina etmek ve şarap içmek gibi had gerektiren suçları ifade eder. Ayrıca denildi ki çirkinlik aklın çirkin gördüğü, kötülük ise yasaklanınca kişinin kendiliğinden vazgeçtiği günahlardır.

Ve Allah'a hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyleri isnat etmeye davet eder. Âyetin bu ikinci kısmı birinci kısmıyla bağlantılıdır. Yani şeytan insanlara kötülüğü ve çirkin olanı yapmalarını emreder, onlar da yaparlar ve, "Allah emretti"[693] derler.

Ve Allah'a hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyleri isnat etmeye… Bu ilâhî beyan, müşriklerin, "Allah bunları (yukarıda sözü edilen husûsları) haram kıldı" şeklindeki ifadelerine işaret edebileceği gibi çocuk isnat etmeleri ve kullukta başkalarını ortak koşmaları gibi hakkında bilgi sahibi olmadıkları husûsları O'na nispet etmeleri anlamına da gelir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

düşünüp de şeytana itaat etmeyen kişi üzerinde onun herhangi bir otoritesi söz konusu olamaz, tıpkı şu âyet-i kerîmede belirtildiği gibi: 'Şüphesiz kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur'" (el-Hicr 15/42; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 52a).

693 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, 'Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri nasıl söylüyorsunuz?'" (el-A'râf 7/28).

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ
اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

170. "Onlara, 'Allah'ın indirdiği vahye uyun' denildiği zaman, 'Hayır, biz atalarımızdan devraldığımız yola uyarız' diye cevap verirler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyse?"

Onlara, "Allah'ın indirdiği vahye uyun" denildiği zaman, "Hayır, biz atalarımızdan devraldığımız yola uyarız" diye cevap verirler. Âyetin bu kısmının iki mânaya ihtimali bulunmaktadır. Ya ataları kendilerine dinlerini terketmemeyi tavsiye etmiş, bu sebeple, "Atalarımızın tavsiyesini terkedemeyiz" demişlerdir yahut da isabetsiz düşündükleri ve taklitçi oldukları için, "Biz başkalarını değil ancak atalarımızı taklit ederiz" cevabını vermişlerdir, şu âyet-i kerîmede belirtildiği gibi: "Bunu (yani Allah elçisi için büyücü veya mecnun demeyi) nesilden nesile birbirlerine vasiyet mi ettiler? Doğrusu onlar azgın bir topluluktur."[694]

Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyse? Bu ilâhî
beyan iki şekilde anlaşılabilir: [§] "Hiçbir şeyi anlamamış olsalar da atalarınızı 309
taklit edecek misiniz?" Veya **ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyse** meâlindeki ifade, "Atalarınız zaten hiçbir şey anlamamıştı, onları nasıl taklit edersiniz?" demektir, tıpkı şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Ben size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem (yine mi buna uymazsınız)?"[695]. Buradaki "getirmişsem" anlamındaki ifade "getirmiş bulunuyorum" demektir. Yahut da şöyle: Atalarınızı kendilerine uyulacak önderler yapan kimdir?

وَمَثَلُ الَّذٖينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذٖي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً
وَنِدَٓاءًۜ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

171. "İnkâr yolunu tutanların durumu, çobanın bağırıp çağırmasından başka bir şey duymayan hayvanların durumuna benzer. Çünkü sağır, dilsiz ve kördür onlar, anlayıp düşünemezler."

---

694 ez-Zâriyât 51/53.

695 ez-Zuhruf 43/23.

İnkâr yolunu tutanların durumu, çobanın bağırıp çağırmasından başka bir şey duymayan hayvanların durumuna benzer. Âyetin bu kısmında iki yorum yapılmıştır: Denildi ki bizim durumûmuzla kâfirlerin durumu seslenen o çobana benzer ki muhatapları bağırıp çağırmadan başka bir şey duymaz. Kâfirler sesi duymakta, fakat muhtevasını anlamamaktadır. Bir de denildi ki "yen'ıku" (ينعق), "ellezî" (الذى) ile birlikte ism-i fâil konumunda zikredilmiş, ancak ondan ism-i mef'ûl mânası kastedilmiştir. Yani "kendisine seslenilen kişi" demektir [Kâfirlerin durumu kendisine seslenilen o kişiye benzer ki söylenen şeyden, bağırıp çağırmadan başka bir şey duyup anlamaz]. Nitekim, "Artık o, memnûn kalınacak bir hayat içindedir"[696] meâlindeki âyet-i kerîmesinde de ism-i fâil olan râzıye (راضية) kelimesi zikredilmiş, ism-i mef'ûl olan marzıyye (مرضية) kastedilmiştir. Tefsirini yaptığımız âyet de böyledir. Bu, dilde mümkün ve geçerli bir kullanımdır.

Çünkü sağır, dilsiz ve kördür onlar, anlayıp düşünemezler. Allah gerçekte böyle olmadıkları halde kâfirleri bu şekilde nitelendirmiştir, zira onlar sözü edilen organlardan gereği gibi faydalanmamışlardır. Halbuki organlardan maksat kendilerinden yararlanmaktır. Bu sebeple de kâfirleri beyinsiz olarak nitelendirmiştir, onlar bilgileri ve akıllarından istifade etmemişlerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

172. "Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin, gerçekten O'na kulluk ediyorsanız."

Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin. Bu âyet, iman edenlerin yiyebilecekleri ve Allah'ın bu husûsta emrettiği şeylerin helâl yiyecekler olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyetin bu kısmında rızkın bir kısmının helâl ve temiz, bir kısmının ise pis ve haram olduğuna da delil vardır. Şayet yiyeceklerin temiz olan ve olmayan türleri bulunmasaydı onlarda temiz olma şartı aranmaz, sadece "size verdiğimiz rızıklardan yiyin" denilirdi.

---

696 el-Hâkka 69/21.

[§] Eğer denilirse ki: Harâm olan şeylerin rızık olarak yaratılmasının imtihan açısından hikmeti nedir? 310

Buna şöyle cevap verilir: Her husûsta imtihana tâbi tutulmanın nirengi noktası budur. Allah insanların gıdasını, yaklaşmamalarını emrettiği şeylere de tevdi ettiği gibi nefsanî arzularının tatminini, kaçınmalarını istediği haramlara da koyar. Zaten zorluklarla denenmekten anlaşılan mâna da budur.

Ve Allah'a şükredin. Temiz olan şeyleri size mubah kılması sebebiyle. **Gerçekten O'na kulluk ediyorsanız.** Yani bunca nimetin O'ndan geldiğini kabul ediyorsanız. **Gerçekten O'na kulluk ediyorsanız,** bir yoruma göre O'nu bir ve tek kabul ediyorsanız, demektir. Bir başka yoruma göre ise anlamı şöyledir: Eğer kullukta hedefiniz sadece O ise ibadetinizi O'na özgü kılın, hiçbir şekilde hedef değiştirerek başkasına kulluk etmeyin. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Denildi ki âyette yer alan "in" (إن) edatı "iz" (إذ) anlamına gelir. Buna göre anlamı şöyledir: O'na kulluk etmeyi tercih ettiğinize göre kendisine şükredin.

Başka bir yoruma göre **Allah'a şükredin** meâlindeki ifadenin anlamı, size dini, peygamberi, Kur'ân'ı ve diğer nimetleri ihsan etmesine mubakil Allah'a şükredenler olun, demektir.

اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْز۪يرِ وَمَٓا اُهِلَّ بِه۪ لِغَيْرِ
اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿١٧٣﴾

173. "Allah size ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır. Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse -başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla- günahkâr olmaz; şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir."

Allah size ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır. Bu âyette ölmüş hayvan zikredildi. Bunun anlamı, Allah leş yemenizi haram kılmıştır, şeklindedir. Âyette yün, kıl, kemik gibi yenilmeyen ancak kendisinden faydalanılabilen şeylerin haram kılındığına dair bir işaret yoktur. Çünkü bunlar canlı koyundan koparılıp alınsa ölmüş, yani "meyte" (ميتة) sayılmayıp kendilerinden faydalanılabilir.[697] Bunların

---

697 Semerkandî şöyle demektedir: "Bu âyet-i kerîme, ölü hayvanın yününden, tüyünden, kemiğinden ve sütünden vb. istifade edilmesinin mubah olması konusunda Şâfiîler karşısında bizim için bir delil teşkil eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 52b).

dışındakiler -meselâ et gibi- koparılsa ölmüş statüsüne girer. Nitekim, "Canlı hayvandan koparılan şey leş hükmündedir"[698] buyrulmuştur. Bir de şu var:
311 Yün, süt ve benzeri şeyler canlı değildir [§] ki hayvanlarda olduğu gibi hayatına son verilmesiyle ölmüş olsun. Nitekim az önce zikredilen hadiste buna değinilmiştir. Hz. Ömer'e (r.a.) dayanan bir habere göre kendisine ölü hayvanın içinden çıkarılan "peynir mayası" infaha[699] hakkında soru sorulmuş, o da, "İçinde kan bulunur mu?" demiş, "hayır" cevabını alınca, "Sakıncası yok, yiyebilirsiniz, çünkü ondaki süt nitelikli madde temizdir veya buna benzer bir söz söylemiştir".[700] İbn Ömer'den (r.a.) de sakıncası yok mahiyetinde bir rivâyet gelmiştir[701].

Eğer denilirse ki: Süt temiz olmayan bir kaba konulduğunda temizlik niteliğini kaybettiği gibi memenin murdarlığı sebebiyle süt de murdar olmaz mı?

Buna şöyle cevap verilir: Bir şey diğer bir şeyin mekânı veya yatağı olursa mekânın bozulması o şeyin bozulmasını gerektirmez. Görmez misin ki kan deri ile et arasından akmaktadır. Hayvan kesildiğinde kanın aktığı yer olan et bozulmuş olmaz. Memedeki süt de bunun gibidir. Hayvan derisine gelince, deri tabaklandığı zaman temiz olur. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Hangisi olursa olsun deri tabaklandığı zaman temiz olur"[702].

Âyetin bu kısmında belirtilen kandan maksat akıtılmış kandır. "Veya akıtılmış kan"[703] meâlindeki ilâhî beyan bunun delilidir. Binaenaleyh haram kılınan kan akan kandır. Görmez misin ki koyun öldüğünde, ondaki kanın pasif ve dolayısıyla murdar hale gelmesi sebebiyle koyun da leş statüsüne girer.

Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse -başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla- günahkâr olmaz; şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir. Bu âyette birkaç yorum ileri sürülmüştür. Denildi ki: **Başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla** meâlindeki ifadesi **bunlardan yemeye mecbur kalan kimse** sözünün tefsiri-

---

[698] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 218; İbn Mâce, "Sayd", 8; Tirmizî, "Et'ime", 4; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VIII, 146.

[699] Buzağının veya oğlağın midesinden çıkarılıp maya olarak kullanılan özel bir madde (*el-Mu'cemu'l-vasît*, "nfh" md.).

[700] Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I, 149.

[701] *a.g.e.,* I, 147-148.

[702] Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Sayd", 16-18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 219, 227, 237; Müslim, "Hayız", 100-107.

[703] el-En'âm 6/145.

dir. Tıpkı "iffetli, zina etmeyen [§] ve gizli dost tutmayan"[704] âyetinde olduğu 312
gibi. Bu âyetteki zina etmeyen ve gizli dost tutmayan meâlindeki ifade, iffetli sözünün tefsiridir, çünkü kadın iffetli ise zina etmiş ve gizli dost tutmuş biri değildir. Buna göre kişi sözü edilenlerden yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmiş ve haddi aşmış kimse olmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Yine denildi: Sözü edilen âyetteki **ğayre bâğin** (غير باغ) ifadesi onların yenmesini helâl telakki etmeden, **velâ âdin** (ولا عاد) beyanı açlığını gidermenin ötesinde bir şey yapmadan, demektir. Bir de şöyle denildi: **Ğayre bâğin** (غير باغ) sınırı aşmadan, **velâ âdin** (ولا عاد) sınırın gerisinde kalmadan demektir.

Diğer taraftan zaruret halinde ölü hayvan etinin bizâtihî haram veya helâl olması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazı âlimler ölü hayvan etinin bizâtihî haram olmayıp helâl olduğunu söylemişken diğerleri bizâtihî haram olduğunu, ancak yemesinin mubah kılındığını belirtmiştir, Hanefî âlimlerimizin görüşü de bu ikincisidir. Zarurete binaen ölü hayvan etinin bizâtihî helâl olduğunu söyleyenler bunu şöyle izah ederler: Bir şeyin haram veya mubah oluşu aslında o şeyin kendisiyle ilgili değildir. Bizâtihî ölü hayvan eti üzerinde helâl veya haramlık yönünden bir değerlendirme yapılamaz. Helâl veya haram oluş, helâl veya haramlığını gerektiren ve kendisinde sonradan ortaya çıkan bir niteliktir. Harâmlık niteliği zaruret sebebiyle ortadan kalkar ve et aslî hüviyeti üzerinde helâl kalır. Ölü hayvan etinin bizâtihî haram ancak ondan yemenin helâl olduğunu söyleyenler ise bunu şöyle izah ederler: Hayvan ölünce veya Allah'tan başkası adına kesilince haramlık ortaya çıkar. Helâlliğin zaruret sebebiyle oluşması haramlık niteliğinin kalkmasına ait illetin zaruretten ibaret olduğunu gösterir, aslında bizâtihî haramlık ortadan kaldırılmamıştır. Ancak bu haramlık devam ettiği halde ölü hayvan etinin yenmesi zarurete binaen mubah kılınmıştır.

Ne var ki mubahlık zaruret esasına bağlı bulunduğundan bu ve benzeri konularda ölü hayvanın bizâtihî haram veya helâl oluşundan bahsetmemek
gerekir. [§] Çünkü Allah, bizâtihî helâl olan bir şeyi zaruret durumunda ha- 313
ram kılabileceği gibi, bir şeyi zaruret yokken haram kılıp zaruret halinde yenmesini helâl de kılabilir. Binaenaleyh bu tür yerlerde fikir beyan etmek fuzuli bir meşgale ve zorlama bir gayret özelliği taşır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

704 en-Nisâ 4/25.

Meşru yönetime karşı çıkan ve bâğî-âdî (الباغى العادى) olan kimseyle ilgili meseleye gelince, böylesinin zaruret durumunda ölü hayvan eti yemesi haram olur mu olmaz mı? Bazı âlimler (Şâfiîler) birkaç sebepten dolayı haram olacağını belirtmişlerdir. Birincisi, onun zâlim oluşudur. Ölü hayvan eti yemesini engellemek zulme engel olmaktır; onu mubah görmek, zulme destek vermektir. Bu sebeple söz konusu et öylesi için haramdır. İkincisi, kātil Harem bölgesine sığınınca, mecbur kalıp dışarı çıkması için kendisiyle birlikte yiyip içmemek ve yanında oturmamak suretiyle cezalandırılır. Bâğî de bunun gibidir. Vazgeçinceye kadar bir tür cezalandırılarak ölü hayvan eti yemesi engellenir. Üçüncüsü, bâğî müslüman topluma karşı isyan etmek suretiyle büyük bir cezaya lâyık olmuştur, böylesi ölü hayvan eti yememek suretiyle de cezalandırılır. Bu görüşte olan kimse ayrıca şöyle demiştir: İsyan eden kişi (bâğî) otoriteye itaat eden kesimin mallarına zarar getirdiği takdirde ödettirilmesi cihetine gidilmez. Aynı şekilde otoriteye itaat eden kimse âsi kesimin mallarına zarar getirirse tazminat ödemesi gerekmez, çünkü tazminat bir tür cezadır.

Peki, sözü edilen iki grup -biri zâlim de olsa- tazminat ödememe konusunda eşit kabul edildiğine göre ölü hayvan eti yeme konusunda neden eşit olmazlar? Aradaki ayırımı gerektiren şey nedir? Sonra bu karşı görüş sahibine sorarız: İsyan eden kişi (bâğî) ikâmet halinde bir gün ve bir gece boyunca mest üzerine meshedebilir. Ancak sefere çıktığında (size göre) meshetmesine ruhsat verilmez. Oysaki meshetmek, ikâmet halinde olduğu gibi sefer halinde de ruhsattır. Peki her ikisinde de zulüm ve isyan mevcutken birinde iznin mubah, diğerinde haram olması nasıl izah edilebilir? Karşı görüş sahibi şöyle cevap vermektedir: Ölü hayvan eti yemenin gerekçesi zarurettir; bu konuda ruhsat vardır. Fakat zâlim için ruhsat söz konusu değildir, çünkü ruhsat kolaylık getirmektir.

Bu meselede hareket noktası şudur ki müslümanlara karşı isyan eden kimse onların hükümlerine boyun eğmez, şayet boyun eğmiş olsaydı isyanından vazgeçmesi istenirdi. Hükümlere boyun eğmeyince kuşkusuz ölmüş hayvan eti yememeye de itaat etmez. Aslında sonuç vermeyecek şey emredilmez. Ayrıca ölü hayvan etinin yasaklanması isyankârın onu yemesini engellemez. Çünkü haram olduğunu bilmesine rağmen canı istediği için isyan etmiştir. Şu halde yemeye mecbur kaldığı bir şeyden haram olduğu için nasıl vazgeçebilir? Oysaki o, nefsinin isyan arzusunu öne çıkarmış ve ona hâkim olmamış biridir. Böylesinin nefsini sözü edilen etten engelleme teşebbüsü de aynı çizgi üzerin-
314 de seyreder. [§] Binaenaleyh bu kimseye isyanı sebebiyle ölmüş hayvan etini haram kılmanın bir anlamı yoktur.

Bu konuda dayanak kabul edilecek delil azîz ve celîl olan Allah'ın şu meâldeki beyanlarıdır: "Kendinizi öldürmeyin"[705] ve, "Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın."[706] Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak insanların kendilerini tehlikeye atmalarını ve öldürmelerini haram kılmıştır. Ölü hayvan eti yeme iznini zorunlu durumlarda tanımak haram olan bir şeyi [kendini ölüm tehlikesine atmak] mubah kılmaktır. Bu ise öyle birine daha ağır gelecek bir şey olup onu yerine getirmesi beklenemez.

Kātilin Harem'e sığınması halinde orada bulunanların kendisiyle birlikte yemesi ve içmesinin yasaklanması, buna mukabil engel olunmayacağı için kātilin bundan alıkonmaması görüşüne gelince, bu konuda fikir beyanında bulunmak sunî bir durumdur, isyan eden kişiyle ile ilgili yorum da aynı mahiyettedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âsinin yemesi câiz olan miktar konusuna gelince, bize göre buradaki ruhsat zaruretten kaynaklanmıştır. Binaenaleyh yenmesi câiz olan miktar zarureti ortadan kaldırıp yok eden miktardır. Bu ise şiddetli açlığın giderilmesidir. Zaruretin ortadan kaldırılmasında esas olan budur.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْتُمُونَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِه۪ ثَمَنًا
قَل۪يلًاۙ اُو۬لٰٓئِكَ مَا يَأْكُلُونَ ف۪ي بُطُونِهِمْ اِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّ۪يهِمْۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٧٤﴾

174. "Allah'ın indirdiği kitaptan bazı bölümleri gizleyip onu değersiz bir paha ile değişenler, böylelerinin yiyip karınlarına doldurdukları gıdalar ateşten başka bir şey değildir. Kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmayacak ve kendilerini günahtan arındırmayacaktır. Onlara elem verici bir azap vardır."

Allah'ın indirdiği kitaptan bazı bölümleri gizleyenler. Allah'ın indirdiği kitapta demektir. Âyetin bu kısmının iki yoruma ihtimali bulunmaktadır. Birine göre onlar kendi kitaplarında bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletine ve niteliklerine dair bilgileri gizlemişlerdir. Diğer yoruma göre onlar dinen be-

---

705 en-Nisâ 4/29.

706 el-Bakara 2/195.

lirlenmiş cezalar (hadler) ve recim gibi hükümleri gizlemişlerdir. Bunları daha önce belirtmiştik[707].

Onu değersiz bir paha ile değişenler. Bu kısmın yorumunu daha önce zikretmiştik[708].

315 **[§] Böylelerinin yiyip karınlarına doldurdukları gıdalar ateşten başka bir şey değildir.** Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Yani onlar dünyada iken ancak âhirette ateş yemelerini gerektirecek şeyler yemektedirler. Diğerine göre onlar dünyada iken yedikleri şeyi âhirette de yiyeceklerdir.

Kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmayacak. Denildi ki Allah onlarla iyi bir sözle değil, başka sözlerle konuşur. "Yıkılıp gidin, benimle konuşmayın artık!"[709] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Yine denildi ki Allah kendilerine gazap ettiği için onlarla konuşmaz, nitekim bir insan diğerine kızdığı zaman falan kişi falanla konuşmuyor, denir.

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ
فَمَٓا اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ

175. "Onlar hidâyet karşılığında dalâleti, mağfiret karşılığında azabı satın almışlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıymış!"

Onlar hidâyet karşılığında dalâleti, mağfiret karşılığında azabı satın almışlardır. Denildi ki dalâleti hidâyete tercih etmişlerdir. Yine denildi ki mağfirete karşı azabı seçmişlerdir. (Müfessir) Kelbî'nin söylediği en güzel olanıdır: "Onlar, azaba sebep olan Yahudiliği mağfirete vesile olan iman karşılığında satın almışlardır". Bu tür yorumlara daha önce de temas etmiştik.[710]

Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıymış! Denildi ki ateşte ne kadar kalıcıdırlar. Yine denildi ki ateşe girmelerini gerektirecek amelleri yapma konusunda ne kadar dayanıklıdırlar. Ayrıca denildi ki cehennemliklerin işledikleri amelleri yapma husûsunda ne kadar cesurdurlar. Aynı şekilde denildi ki cehennemliklerin amellerini ne kadar çok işlemektedirler. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Aslında onların ateşe karşı hiçbir dayanıklılığı yok, buna rağmen ate-

707 bk. el-Bakara 2/140, 159.
708 bk. el-Bakara 2/8.
709 el-Mu'minûn 23/108.
710 bk. el-Bakara 2/16.

şe karşı ne kadar cüretkârdırlar[711]. Nitekim uzun süre hapiste bulunan kimseye, "Hapse karşı ne kadar dayanıklısın" denir. Bu söz, gerçek bir dayanıklılığı ifade etmek için değil, o kişinin hapiste bulunması dikkate alınarak söylenir.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَاِنَّ الَّذ۪ينَ اخْتَلَفُوا فِي
الْكِتَابِ لَف۪ي شِقَاقٍ بَع۪يدٍ

176. "Bu azabın sebebi, Allah'ın kitabını gerçeğin ta kendisi olarak indirmesidir. Böyle bir kitap hakkında karşı görüş taşıyanlar elbette gerçekten uzak kalan bir anlaşmazlığın içindedir."

Böyle bir kitap hakkında karşı görüş taşıyanlar. Yani muhalefet edenler. Aslında iman edenler de küfür ehli de ihtilâf etmişlerdir. Ancak buradaki ihtilâf ile *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır-* muhalefet kastedilmiştir. Buna göre anlam, kitaba karşı tavır alıp onunla amel etmeyenler, şeklindedir.

[§] Elbette gerçeğe uzak olan bir anlaşmazlığın içindedir. Âyetin bu 316
kısmı derin bir muhalefet, uzun süren bir sapıklık, şiddetli bir düşmanlık diye yorumlanmıştır. Denildi ki "baîd" (بعيد) kelimesi, tehdit maksatlı bir "ümitsizlik" ifade eder. Bir anlamda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onların içinde bulunduğu anlaşmazlık süresizdir[712].

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ
الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّ۪نَ
وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّه۪ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينَ
وَابْنَ السَّب۪يلِ وَالسَّٓائِل۪ينَ وَفِي الرِّقَابِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى
الزَّكٰوةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِر۪ينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ
وَالضَّرَّٓاءِ وَح۪ينَ الْبَأْسِ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْمُتَّقُونَ

711 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* II, 123; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz,* I, 242.

712 Bu değerlendirmeyi Ebû Hayyân zikretmiştir (bk. *el-Bahru'l-muhît*, I, 496).

177. "İyilik yüzünüzü doğu veya batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman eden kimsenin davranışıdır. Bunun yanında o, yakınlara, yetimlere, fakirlere, yolda kalmışlara, dilenenlere, kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Böyleleri antlaşma yaptıkları zaman sözlerini yerine getirirler. Ayrıca sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabrederler. İşte dine bağlılık iddialarında sadakat gösteren bunlardır, takvâ sahibi de bunlardır."

İyilik, yüzünüzü doğu veya batı tarafına çevirmeniz değildir. Denildi ki iyilik, iman olmaksızın bizâtihî belirtilen husûslara yönelmeniz değildir. Burada şöyle bir yorum da mümkündür: İyilik bunların zâhiren yapılmasında değildir, iyilik yönelme amacına bağlıdır, çünkü bu fiiller ortaya çıkan bazı ihtiyaçlardan da kaynaklanabilir, bu durumda ise ibadet sınırından çıkar. Şu yorum da imkân dâhilindedir: İyilik bunlara yönelmek değildir, ancak iyilik Allah'ın emrine uymak ve O'na boyun eğmektir. "Birr" (البرّ) gerçek mânada boyun eğmek demektir. Denildi ki iyilik, yüzü doğuya veya batıya çevirmek değildir, iyilik kalpte yerleşen ve uzuvların da onayladığı boyun eğiştir. Ayrıca denildi ki iyilik sadece namaz kılmak ve namazın dışındaki ibadetleri yerine getirmekten ibaret değildir. Bütün bunlar aynı mânaya işaret etmektedir.

Özetle anlam şöyledir: İyiliğin tamamı yüzü doğuya veya batıya çevirmek değildir, ancak iyilik âyette belirtilenlerin tamamıdır. Çünkü Resûlullah'ın muhatapları yüzün doğuya veya batıya çevrilmesini çok önemsiyorlardı. Öyle ki Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Yemin olsun ki (Resûlüm!) Ehl-i Kitab'a her türlü âyeti (mûcizeyi) getirsen yine de senin kıblene dönmezler"[713]. İkinci bir husûs ise yüzü doğuya veya batıya çevirmenin haddizatında iyilik olmayışıdır, bu davranış ancak emredilmesi halinde veya belirtilen iman ve hayırlı amellerle birlikte iyiliğe dönüşür. Bu iki nitelikten yoksun kalan bir davranış iyilik olmaktan çıkar.

317 [§] **Asıl iyilik o kimsenin yaptığıdır ki Allah'a inanır,** Allah'ın bir olduğuna, eşi ve ortağı bulunmadığına. Yani Allah'ı tasdik eder, bir olduğunu ve ortağı bulunmadığını onaylar. **Âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere inanır.** Amellerin karşılığının verileceği yeniden diriliş gününe inanır, kitapları, melekleri ve peygamberleri tasdik eder.

Âyetteki iyilik anlamına gelen "birr" (البرّ) kelimesi hakkında iki yorum söz konusudur: Biri buraya kadar belirtilenlerdir. Diğeri ise dolaylı bir ifadenin mevcudiyetidir. Bir anlamda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İyilik, yüzünü

[713] el-Bakara 2/145.

doğuya veya batıya çeviren kişinin yaptığı değildir. Asıl iyilik Allah'a inanan kimsenin yaptığı iyiliktir. Nitekim şu âyette de aynı biçimdeki ifade söz konusudur: "(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı Allah'a inanıp O'nun yolunda elden gelen gayreti gösterenin imanı ile bir mi tutuyorsunuz?"[714] Bu âyetin tefsiri için denildi ki: Siz hacılara su vereni, Allah'a iman edenle bir mi tutuyorsunuz? Bir de şöyle denildi: Âyetteki "birr" "bâr" (البارّ) anlamındadır. Buna göre Allah şöyle buyuruyor: İyilik eden yüzünü falan yöne çeviren değildir, asıl iyilik eden Allah'a (şirk koşmadan) inanandır.

Sevdiği maldan harcar. Denildi ki ihtiyacı olmasına rağmen verir. Yine denildi ki baba tarafından yakınlarına verir. Başkasını kendine tercih eder, şu âyet-i kerîmede belirtiliği gibi: "Zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler"[715].

Denildi ki "alâ hubbihî" (على حُبّه), yakınlarına demektir. Âyetin bu kısmı önce yakınlarına, sonra yetimlere bağışta bulunmanın daha faziletli olduğunu gösterir. Çünkü yetimleri korumak bütün müslümanların görevidir. Ayrıca yetimler fakirlere göre daha zayıf konumdadır. Bu sebeple kişi yetimlere yardıma fakirlerden önce başlamalıdır. Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Fakir bir iki lokma, bir iki hurma verdiğin kimse değildir." O halde fakir kimdir, ey Allah'ın Resûlü! denilince Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "İhtiyacını giderecek imkânı bulamayan, el açıp [§] insanlardan bir şey **318**
isteyemeyen, sadaka vermek için farkına varılamayan kimsedir"[716].

Yolda kalmışlara. Denildi ki yolda kalmış, kişiye gelip misafir olandır. Yine denildi ki hacca veya savaşa giderken imkânı tükenmiş olan demektir. Ayrıca denildi ki yolculuğu sırasında konup giden kimsedir. Bu mânaların hepsi aynı noktada toplanır. **Kölelere.** Denildi ki maksat hürriyetini eline almak için efendisiyle sözleşme yapmış kölelerdir. **Namaz kılar, zekât verir.** Bunun anlamı açıktır. **Böyleleri antlaşma yaptıkları zaman sözlerini yerine getirirler.** Diğer insanlarla veya Rab'leriyle yaptıkları antlaşmalar demektir. Allah'a söz vermenin mahiyetini daha önce açıklamıştık[717]. İbn Mesûd âyetin bu kısmını mecrûr (مجرور) olan daha önceki bir kelimeye bağlayarak "ve'l-mûfîne" (والموفين)

---

714 "(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Harâm'ı onarmayı Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda elden gelen gayreti gösterenin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Oysaki bunlar Allah katında bir olamaz. Allah zâlimler grubunu hidâyet ve selâmete erdirmez" (et-Tevbe 9/19).

715 el-Haşr 59/9.

716 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 384, 446; Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 101-102.

717 bk. el-Bakara 2/27.

şeklinde okumuştur[718]. Denildi ki antlaşmadan maksat sözle verdiğin bir taahhüdü amelinle ve bilfiil yerine getirmendir.

Diğer taraftan Kur'ân'da imanın şartlarını bu derece kapsayan başka bir âyet yoktur. Yine Hz. Peygamber'e (s.a.) iman hakkında soru sorulduğunda cevaben bu âyeti okuduğu rivâyet edilmiştir.[719] Aynı şekilde rivâyet edildiğine göre İbn Mesûd'a da imanla ilgili soru sorulmuş, o da cevabında bu âyeti okumuştur[720].

Sıkıntı, hastalık ve çetin zamanlarında sabrederler. Denildi ki âyetteki bazı kelimeler yer değiştirmiştir. Buna göre anlam açısından sıralama "ve's-sâilîne ve fi'r-rik**a**bi ve's-sâbirîne" (والسائلين وفى الرقاب والصابرين) şeklindedir.[721] Nite-
319 kim İbn Mesûd'un [§] "ve'l-mûfîne bi'ahdihim" (والموفين بعهدهم) okuyuşu da buna dayanır. "Be'sâ" (البأساء), fakirlik demektir. "Darrâ" (الضرّاء) hastalık, "hîne'l-be's" (حين البأس) de savaş esnasında demektir.

İşte dine bağlılık iddialarında sadakat gösteren bunlardır. Onlar sadakat gösterip imanlarında sebat etmiş, Rab'lerine itaat konusunda her türlü zorluğa göğüs germişlerdir. **Takvâ sahibi de bunlardır.** Denildi ki imanlarında sadakat gösterenler müttakîlerin tâ kendileridir.

---

718 bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz,* I, 234; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 7.

719 Hadisi İbn Kesîr Ebû Hâtim'e, o da Mücâhid'e dayandırarak aktarmıştır. Ebû Zerr'in naklettiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) iman hakkında soru sormuş, o da bu âyeti okumuştur. Ebû Zerr'in ikinci defa aynı soruyu sorması üzerine yine aynı âyeti okumuştur. Soruyu üçüncü defa sorduğunda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İman, iyilik yaptığında kalben sevinç duyman, kötülük yaptığında da içten ona karşı buğzetmendir." Ebû Hâtim hadisin münkatı' olduğunu belirtmiştir, çünkü Ebû Zer çok önce vefat ettiği için Mücâhid'in onunla görüşme imkânı yoktur. Ayrıca bu hadisi Kurtubî de Katâde'ye dayandırarak şöyle rivâyet etmiştir: Anlatıldığına göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek "birr" nedir diye sormuş, bunun üzerine Allah bu âyeti indirmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* II, 237-238; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 296; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 169).

720 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 169.

721 Ferrâ bu görüşe değinerek ona cevap vermiş, İbn Cerîr de aynı konuya temas ederek hatalı olduğunu açıklamıştır (bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân,* I, 247; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 137).

Amr b. Şürahbîl'den[722] şöyle bir rivâyet aktarılmıştır: Bu âyetle amel eden kimse imanın gereklerini tamamlamış demektir[723].

{Fakîh şöyle dedi:} Bir şeyin tam olması onu güzelleştiren şeylerin bir arada bulunmasıyla mümkündür. Görmez misin ki namaz kılan biri sadece farzları yerine getirse namazı tam kılmış olmaz[724].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰى اَلْحُرُّ
بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ
شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ ذٰلِكَ تَخْف۪يفٌ مِنْ
رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ

178. "Ey iman edenler! Öldürülen insanlar hakkında size kısas farz kılınmıştır: Hür için hür, köle için köle ve kadın için kadın. Ancak hangi kātilin cezası kardeşi (yani maktûlün velisi) ***tarafından bir miktar bağışlanırsa artık taraflar hakkaniyete uymalı ve kātil maktûlün velisine gereken diyeti güzellikle ödemelidir*** [yahut hangi veliye din kardeşi konumundaki kātilden diyet ödemesi yapılırsa veli hakkaniyete uymalı, kātil de ödemeyi güzelce tamamlamalıdır]***. Bu, Rabb'inizden gelen bir hafifletme ve esirgemedir. Buna rağmen hakkaniyet sınırlarını aşan kimse için acıklı bir azap vardır."***

---

722 Ebû Meysere lakabını taşıyan Amr b. Şürahbîl el-Hemedânî Kûfeli'dir. Ebû Mûsâ'nın belirttiğine göre Amr Câhiliye döneminde de yaşamıştır. Ebû Vâil onu Mesrûk'tan üstün tutmuştur. Amr Hz. Ömer, Ali, İbn Mesûd, Huzeyfe, Selmân, Hz. Âişe ve diğer bazı sahâbilerden rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Vâil, Ebû İshak es-Sübey'î, Muhammed b. Münteşir, Kāsım b. Muhaymere ve diğerleri hadis nakletmiştir. İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde âbidlerden olduğunu belirtmiştir. Ebû Cuhâfe'den önce 63'te (683) vefat etti. Zehebî'nin İbn Sa'd'dan naklettiğine göre Amr Abdullah b. Ziyâd'ın valiliği sırasında Kûfe'de vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ,* IV, 135-136; İbn Hacer, *el-İsâbe,* V, 113).

723 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 170.

724 "Şeyh şöyle dedi: Görmez misin ki namaz kılan biri sünnetleri ve âdâbı bırakıp sadece farzları yerine getirse namazı tam kılmış olmaz. Çünkü iman tasdikten ibarettir. Bazı Hanefîler'e göre tasdik yanında dil ile ikrarın da bulunması gerekir. Ameller ise imanın bir parçasıdır. İmanda artma ve eksilme olmayacağını söylemiştik. Ancak bu imanın aslı itibariyledir. İmanın niteliğine gelince, bu amellerle güzelleşip kemale ulaşır. Nitekim insanın yapısı da böyledir. Yapının tam olması organların tam olmasına bağlıdır. İnsanın niteliklerinin güzelleşmesi ve kemale ermesi ise yüzün kırmızı, gözün beyaz ve sürmeli olması gibi birtakım özelliklerin bulunmasıyla mümkündür. Diğer hususlar da bunun gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 53b).

Ey iman edenler! Öldürülen insanlar hakkında size kısas farz kılınmıştır. Denildi ki bu âyet birbiriyle savaşan ve biri diğerinden daha itibarlı olan iki Arap kabilesi hakkında nâzil olmuştur. İtibarlı kabile kısas için kendilerinden öldürülen köleye karşılık diğer kabileden hür birini, yine kadına karşılık
320 ötekilerden erkek istemişlerdi. [§] Bunun üzerine Allah Teâlâ **hür için hür, köle için köle, kadın için kadın** (öldürülür) meâlindeki beyanı göndermiştir. Ancak bu beyanın hükmü sonradan yürürlükten kaldırılmıştı (nesih), çünkü burada öldürme fiilini gerçekleştirenden başkasının öldürülmesi söz konusudur. "Haksız yere öldürülen kimsenin velisine yetki verdik. Ancak o, kısasta ileri gitmesin"[725] âyeti yukarıdaki hükmü kaldırmıştır. Denildi ki "ileri gitme" demek velisi olduğun kimseyi öldürenden başkasını öldürme demektir. Yine denildi ki "ileri gitme" kısas için öldürürken müsle[726] (مُثْلة) yapma demektir. Bir de şöyle anlam verildi: "Öldürmede ileri gitme" sen kātil olma demektir, çünkü öldürülenin velisine kısas yetkisi verilmiştir. Velisi bulunduğu kişinin kātilinden başkasına kısas yapılamaması yukarıdaki hükmün kaldırıldığını göstermektedir, çünkü kātilin dışındaki birinin öldürmesine izin verilmemiştir. Bir de şu âyet-i kerîme var: "Tevrat'a onlar için şu hükmü koyduk: Cana can… kısas edilir"[727]. Bu âyet kātilden başkasının kısas edilmesine imkân vermemektedir. Âyetin devamında yer alan, "Kim kısası bağışlarsa bu, kendisi için bir kefâret olur" meâlindeki ilâhî beyanı bunun delilidir, kātilin dışındaki birinin bağışlanması söz konusu değildir. Sonuç olarak tefsirini yapmaya çalıştığımız âyetin mensûh olduğu anlaşılmıştır. Buradaki neshin bir diğer delili de, "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır"[728] meâlindeki âyettir. Kişi birini öldürmeyi planlarken bilâhare kendisinin de öldürüleceğini düşünerek vazgeçince hem kendisi hem de öldüreceği kişi kurtulmuş olur. Şayet kātilden başka birinin kısas edilmesi söz konusu olsaydı böyle bir sonuç ortaya çıkmaz ve bu durumda kātil kendi canını kaybetme korkusuna düşmezdi.

Ortaya koyduğumuz bu istidlâller hür ile köle, kâfir ile müslüman arasında kısasın gerekli olduğunu kanıtlamaktadır. Bu kısas uygulanmayacak olsa kimse diğerini öldürmekten çekinmezdi, çünkü öldürmesi halinde kendi canını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmeyecektir. Sonuç olarak sözü edilen kimseler arasında kısas uygulanır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

725 el-İsrâ 17/33.

726 Müsle: Öldürülen kimsenin ayrıca burnunu, kulağını veya bir organını kesip koparmak.

727 el-Mâide 5/45.

728 el-Bakara 2/179.

[§] Şimdiye kadar söylediklerimiz, âyetin, yukarıda temas edildiği üzere 321
iki Arap kabilesi hakkında değil de sebebi olmaksızın nâzil olduğu biçiminde kabul edilmesine bağlıdır. Burada şunun belirtilmesi gerekir ki bir şeyin belli bir şekilde zikredilmesi kendisine ait hükmün o şekle tahsis edilmesi ve şeklin hüküm için şart kılınıp bu hükmün başka bir şekilden kaldırılması mânasına gelmez. Bunun delili Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen şu hadistir: "Zina edenler hakkında verilecek hükmü benden öğrenin, benden öğrenin! Allah o kadınlar hakkında başka çıkar yollar ortaya koymuştur. Bekâr erkek bekâr kadınla zina ederse 100 sopa ve bir yıl sürgün, evli erkek evli kadınla zina ederse 100 sopa ve ölüm cezası (recm) gerekir"[729]. Şimdi, (hadiste belirtilmeyen bir şekil olarak) bekâr erkek evli kadınla zina etse her birine kendisiyle ilgili hüküm gerçekleşir. İşte bu, bir şeyin belli bir şekilde zikredilmesinde kendisine ait hükmün o şekle bağlı olmadığını ispat eder. Böyle yerlerde kişi, fiili işlediği takdirde şekli ne olursa olsun hüküm geçerli olur. Buna göre hür bir kimse başkasını öldürdüğünde kısas uygulanır, hür oluş imtiyaz kabul edilip kısası engellemez. Köle de başka birini öldürürse ceza olarak öldürülür, köleliğin düşük bir statü kabul edilmesi kısasa engel teşkil etmez. Bunun gibi kadın da başkasını öldürdüğü takdirde kısasla cezalandırılır, zayıf bir varlık oluşu kısasın ona uygulanmasına engel değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Yukarıdaki beyanda dikkati çeken bir yön daha vardır. Kadın için kadın, denildi. Kadınlardan köle olanlar da vardır, onlara da birbirlerini öldürmeleri halinde kısas uygulamasının yapılması emredilmiştir. Şayet husûsî bir ifade ile belirtileni tahsisli kabul etmek gerekiyorsa genel bir ifade ile zikredileni de genel anlamlı kabul etmek icap eder.

Eğer denilirse ki: Bir kavram bir yerde umûmî diğerinde ise husûsi bir anlam ile ifade edilirse?

Buna şöyle cevap verilir: Öyle değil. Bir nitelikte ortaklık durumunun bulunması, ona ait hükmün bu nitelikte ortak olmayandan kaldırılmasını gerektirecek olsaydı ortaklık için bahis konusu olan özellikler çerçevesine onun dışında kalan bazı özellikler dâhil olmazdı. Gerçekte dâhil olduğuna göre bazı farklıkların bulunduğu durumlarda bile ortaklığın oluşmasından, her yönüyle ona benzemeyen alternatiflerin onun için de düşünülmesinin aynı çizgi üzerinde seyrettiği anlaşılmıştır.

---

729 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 8, 89; Buhârî, "Hudûd", 21-22; Müslim, "Hudûd", 12-34.

Şunun da belirtilmesi gerekir: Adam öldürme olaylarında kölenin hayat hakkı efendisine değil, kendisine aittir. Efendinin köle üzerindeki yetkisi onun sahipliği ve malî yönüdür. Görmez misin ki köle kendisine kısas uygulanması gerektiği itirafında bulunsa buna itibar edilir, efendisi itiraf etse dikkate alınmaz. Bu da hayatını ilgilendiren konularda yetkinin efendisine değil kendisine ait olduğunu gösterir, tıpkı hür birinin canı üzerinde yetki sahibi olması gibi. Binaenaleyh köle öldüren hür bir kimseye kısas uygulanır, çünkü köle hayatı ilgilendiren konularda hür ile eşit konumdadır. Bundan dolayı kısas uygulamasında da eşit olmaları gerekir.

Bazı âlimler köleye karşılık hür statüsündeki birine kısas uygulanmayaca-
322 ğını ileri sürmüştür, [§] çünkü hür köleden üstündür. Fakat aynı görüş sahibi kadına mukabil erkeğin öldürüleceğini belirtir, halbuki erkeğin üstünlüğü vardır. Yine o, Kur'ân'da kısasın müminlerle ilgili olarak zikredildiğini kabul etmektedir. Sözü edilen âlim grubu âyette belirtilmemesine rağmen mümini öldüren kâfire kısas uygulanacağını belirtmiş, ancak kâfire karşı müminin kısas yoluyla öldürülmesine değinmemiştir, zira ona göre kısasa dair ilâhî hitab müminleri bağlıyordu. Peki, bir yandan kısası söz edildiği konuya indirgemek, diğer yandan kısas hakkını kullanma bağlamında belirtilmeyeni bu sınırın içine almak câiz oluyor da kısasın ardından söz konusu edilen ve hepsinin kısas çerçevesine girdiği belirtilen kişiler nasıl inkâr edilebilir? Diğer taraftan farklı statüte bulunsalar da kadına karşılık kadına kısas uygulamak gerekirken bu durum hür erkekler için neden geçerli değildir? Bu konuda dikkat edilmesi gereken diğer bir husûs da şudur ki kısas husûsunda kişiler arasında sayı bakımından eşitlik göz önünde bulundurulmaz. Görmez misin ki bir kişiye karşılık birkaç kişi öldürülebilmektedir. Meselâ rivâyet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a.) bir kadına karşılık birkaç erkeği öldürmüştür. Yine onun bir kadına mukabil yedi kişiyi öldürdüğü ve şöyle dediği nakledilmiştir: Bütün San'alılar bu işe karışsaydı hepsini öldürürdüm.[730]

Hür bir kişiye köleye mukabil kısas uygulanamayacağı görüşünü benimseyen kimse Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet edilen hadisle de istidlâl etmek istemiştir: "Müslüman kâfire mukabil öldürülmez."[731] Bu görüşün sahibi daha sonra şöyle demiştir: Bir kâfir diğer bir kâfiri öldürdükten sonra müslüman olsa işlediği fiile mukabil öldürülür. Bu kanaati benimseyen kişi -büyük günah işlemiş ve fâsık olmuş bir müslümanı değil- kâfire karşılık İslâm'ın arındırdı-

---

730 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta',* "'Ukûl", 19; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* II, 251.

731 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 79, 119, 122; Buhârî, "Diyât", 31; İbn Mâce, "Diyât", 21.

ğı temiz ve itaatkâr bir müslümanı ölüme mahkûm etmektedir. Kâfiri öldüren müslüman, kısas cezasına, müslümanı öldüren kâfirden daha çok lâyıktır. Çünkü müslüman kâfiri öldürmek suretiyle İslâm'ın tanıdığı dokunulmazlık hakkını ihlâl etmiştir; şu sebeple ki o, İslâm inancını benimsemekle müslüman toplumun himayesine giren (zimmî) gayrimüslim birinin can güvenliğini de benimsemiş oldu. Böylesi gayrimüslimi öldürmekle inancını hafife almış olur. Gayrimüslime gelince, o, kendi dinine inanmakla müslümanların can güvenliğini benimsemiş olmaz. Sonuç olarak zimmî müslümanı öldürmekle kendi inancını hafife almış sayılmaz, müslüman ise aksi konumdadır. [§] Bundan **323**
dolayı da kâfire nispetle kısasa daha çok lâyık olmuştur. Bilmez misin ki Harem bölgesinde birini öldüren kimseye kısas uygulanır, çünkü o, Harem'in saygınlığını ihlâl etmiş ve onu hafife alanın durumuna düşmüştür. Buna mukabil dışarıda birini öldürüp Harem'e sığınan kimse oradan çıkmadıkça öldürülmez, çünkü böylesi Harem'i hafife almış durumda değildir, ama önceki bu durumdadır. Bundan dolayı bu ikisi birbirinden farklıdır. Gayrimüslim ile müslüman kātilin durumları da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bize göre yukarıdaki hadis iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, nakledildiğine göre Câhiliye döneminde bir topluluk birbirini öldürmüş, sonra bir kısmı müslüman olmuştu. Ötekiler müslüman olanlardan kısas talep edince Hz. Peygamber (s.a.), "Müslüman kâfir karşılığında öldürülmez" demiştir. O şöyle de buyurmuştur: "Câhiliye dönemindeki bütün kan davaları kaldırılmış olup hepsi şu ayağımın altındadır"[732]. İkincisi, Resûlullah kâfir sözüyle güvenliği sağlanmış gayrimüslimi (müste'men) kastetmiş olabilir. Çünkü o şöyle demiştir: "Müslüman kâfir mukabilinde, anlaşmalı da anlaşma süresince öldürülmez." Burada Resûl-i Ekrem'in "anlaşmalı" ifadesi "müslüman" kelimesi paralelinde olmuştur. Buna göre hadisin mânası şöyle olur: Ne müslüman ne de anlaşmalı kimse kâfir karşılığında öldürülür. Süresi içinde bulunan anlaşmalının öldürülmediği bir kâfire karşılık müslüman da öldürülmez. Zimmîye gelince, onun öldürülmesi karşılığında anlaşmalı kimseye kısas cezası verilir, buna paralel olarak müslümana gayrimüslim karşılığında kısas uygulanır. Ancak bir müslümana müste'meni (kendisine eman verilmiş kişi) öldürmesi mukabilinde kısas yapılmaz, gayrimüslim için de durum aynıdır. Bütün bunlar hadisteki kâfir kelimesiyle gayrimüslim değil, müste'menin (kendisine eman verilmiş kişi) kastedildiğini kanıtlamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

[732] Buhârî, "Diyât", 31; Müslim, "Kasâme", 32; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I, 175-176.

Ancak hangi katilin cezası, kardeşi (yani maktûlün velisi) **tarafından bir miktar bağışlanırsa artık taraflar hakkaniyete uymalı.** Bu ilâhî beyanın yorumunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları, bundan maksat cezası bağışlanan kātildir demiştir. Buna göre anlam şöyle olur: Kātilin kısas cezası affedildiği takdirde kendisi istesin istemesin maktûlün velisi diyeti takip edip alır. Bu görüşün sahibi, Hz. Peygamber'e (s.a.) kardeşinin kātilini dava eden adam hakkındaki hadisle delil getirmiştir. Resûlullah adama, "Onu affediyor musun?" diye sordu, adam, hayır, dedi. "Diyet alır mısın?" diye sordu. Adam, hayır, dedi. "Öldürecek misin?" dedi, adam, evet cevabını verdi.[733] Anlaşılacağı üzere Resûl-i Ekrem
324 adama diyet teklif etmiştir, [§] şayet adamın hakkı olmasaydı teklif etmezdi. Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Öldürülenin velisi iki seçenek, yani öldürme ve diyet alma seçenekleri arasındadır"[734].

Bize göre **ancak kime kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa** meâlindeki beyandan maksat kātil değildir, o, bağışlanmıştır; yine o, birini takip eden değil takip edilendir. Bu beyandan maksat öldürülenin velisidir. Zira kendisine bağış ve ödemede bulunulan kişi kātil değil, velidir, zaten veliye uygun bir yol takip etmesi emredilmiştir. Âdeta şöyle denilmiştir: Kardeşi tarafından kendisine ödeme yapılması gereken kişinin bunu uygun ve yaygın bir çerçeve içinde kabul etmesi gerekir. Böyle bir yorum dil açısından da mümkündür. Çünkü "afv" (عفو) kelimesi dilde vermek, lütfetmek mânasında da kullanılır. Nitekim, "Huz mâ âtâke afven safven" (خذ ما آتاك عفوا صفوا) yani sana içtenlikle verilen şeyi al. Abdullah b. Abbâs'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Fe-men 'ufiye lehû (فمن عفى له) kime verilirse demektir. Bize göre isabetli olan başka değil kısasın uygulanmasıdır. Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Bağışlanma durumu hariç kasten öldürmenin cezası kısastır."[735] Bazı rivâyetlerde

---

733 Vâil b. Hucr'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında iken bir kātil boynuna yular takılarak getirildi. Resûlullah (s.a.) öldürülenin velisini çağırarak, "Affediyor musun?" diye sordu, adam hayır, dedi. "Diyet alır mısın?" diye sordu, adam hayır, dedi. "Öldürecek misin?" dedi, adam evet, dedi. Peki, "Kātili götür" dedi. Adam sırtını çevirip giderken, "Affediyor musun?" diye sordu, adam hayır, dedi. "Diyet alır mısın?" dedi, adam hayır, cevabını verdi. "Öldürecek misin?" diye sordu, adam evet, dedi. "Al götür" buyurdu. Bu durum tekrar edilip dördüncüsüne sıra gelince Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Kātili affedersen hem kendisinin hem de öldürdüğü kişinin günahını çekecek" dedi. Vâil haberi şöyle bitirdi: Bu defa veli kātili affetti; adamın yularını hâlâ sürükleyip taşıdığını gördüm (Müslim, "Kasâme", 32; Ebû Dâvûd, "Diyât", 3).

734 Buhârî, "Diyât", 8; Müslim, "Kasâme", 32.

735 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* V, 436; Dârekutnî, *es-Sünen,* III, 94; İbn Hacer, *ed-Dirâye,* II, 260.

"fidyede anlaşırlarsa"[736] ifadesine yer verilmiştir. Fidyede anlaşmak (müfâdât), iki taraf arasında gerçekleşir, tarafların rızası ve anlaşması olmadan gerçekleşmez.

Yorumunu yapmaya çalıştığımız âyette öldürme olayında isabetli yöntemin kısas olduğuna dair işaret bulunmaktadır, nitekim **size kısas farz kılınmıştır** diye buyrulmuştur. Âyet farz kılınan ve ortaya konulan hükmün kısas olduğunu bildirmektedir. Şayet velinin -kātil istesin veya istemesin- kısas talep etmek, affetmek veya diyet almak arasında tercih hakkı bulunsaydı kātile kısasla hükmedilmez ve **size kısas farz kılınmıştır** [§] meâlindeki beyanın bir 325
faydası kalmazdı, sadece geride kalan iki seçenekten biriyle mükellef olurdu. Bunun yanında adam öldürme kefâretinde farz olanın sadece köle âzat etmek olduğu söylenemez, burada farz olan üç seçenekten biridir[737]. Allah **size kısas farz kılınmıştır** buyurunca diyetin kısas yerine geçtiği anlaşılmış oldu. Hz. Peygamber'in öldürülenin velisine söyledikleriyle ilgili rivâyete gelince, bu hadiste veliye, "Kātili affediyor musun?" diye sormuş, o da hayır demiş, "Diyet alır mısın?" diye sormuş, o da hayır demişti. Resûlullah'ın veliye diyet teklifinde bulunması kātilin buna rıza göstereceğini bilmesinden ileri gelmektedir. Diğer bir rivâyete göre bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek eşinden nefret ettiğini söylemiş, Peygamber de (s.a.), "(Mehir olarak verdiği) Bahçesini ona iade eder misin?" diye sormuş, o da evet, fazlasını da veririm demişti. Resûl-i Ekrem, "Fazlasına gerek yok" buyurmuştur. Resûlullah'ın kadına böyle demesi bahçe iade edildiğinde kocanın boşamaya razı olacağını bildiği içindi. İşte diyet konusu da bunun gibidir. Bağışlama lafzı diyetin gerekliliğini bildirmiş olsaydı, Resûl-i Ekrem hem bağışlamaya hem de diyetin alınmasına işaret etmeye gerek görmezdi. Böylece bağışlayan velinin bu hareketiyle diyet alma hakkının bulunmadığı sâbit olmuştur.

Ancak kimin cezası kardeşi tarafından bir miktar bağışlanırsa artık taraflar hakkaniyete uymalı meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle bir yorum da yapılmıştır: Âyet, içlerinden birinin kātili bağışladığı ancak diğerlerinin usulünce haklarını aradıkları bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Çünkü bu

---

736 Cassâs zikretmiştir ki, Evzâî Yahyâ b. Kesîr ve Ebû Seleme kanalıyla Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Yakını öldürülen veli iki seçenek yani öldürmek ve fidyede anlaşmak arasında serbesttir." Fidyede anlaşmak iki kişi arasında gerçekleşir. Nitekim savaşmak, mudârebe yapmak ve küfürleşmek de böyledir. Bu da göstermektedir ki Hz. Peygamber'in diğer hadislerindeki maksadı diyet almaktır (Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I, 192).

737 Mâtürîdî, "Yanlışlıkla olması dışında müminin mümini öldürme hakkı yoktur" diye başlayan âyet-i kerîmeyi kastetmektedir (en-Nisâ 4/92).

beyanda bir miktar (şey') ifadesi yer almıştır. Bu ifade hakların bir kısmının bağışlaması demektir. Binaenaleyh bu, bir kısım hakların bağışlanması durumunda diğerlerinin haklarını takip etmelerini gerekli kılmaktadır. Böylece bağışlamanın diyet ödemeyi gerekli kılmadığı sonucu ortaya çıkmış olur. Hz. Ömer, Abdullah b. Mesûd ve İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre
326 [§] maktûlün velilerinden bir kısmının bağışlaması durumunda bağışlamayanların sadece diyet alabileceklerini öngörmüşler, ancak bağışlamanın hangi şartlarda gerçekleştiğini, yani bunun diyet mukabilinde yapılıp yapılmadığını ilgililere sormamışlardır. Eğer bağışlama karşılığı diyet gerekli olsaydı bunu mutlaka belirtirlerdi. Bu da bağışlamanın diyet gerektirmediğine işaret etmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Diğer taraftan veli ya hakkı olan kısası talep eder; ancak diyet almak suretiyle kısastan vazgeçmesi de mümkündür, bu durumda ise diğer velinin kısas yerine rızası olmadan diyet almasını zorunlu hale getirir ki bu, akılla izahı mümkün olmayan bir durumdur. Yahut da kısastan vazgeçene diyet, diğerine kısas talep etme hakkı verilir ki, bu da yine mâkul değildir. Binaenaleyh birlikte karar vermedikçe velilerden herhangi birinin tek başına ne kısas ne de diyet talep etme hakkı vardır. Ancak onlardan biri kayıp iken diğeri iki alternatiften birine karar verebilir. Bu durumda kātili bağışlamak velinin kısas hakkını iptal eder, çünkü bağışlamak kısastan vazgeçmek demektir.

Bu görüşün sahibi ayrıca şöyle demektedir: Diyet almak Allah'ın hayatta bırakılmasını emrettiği bir canı hayatta bırakmak, diyeti ödememek ve onun için harcama yapmamak öldürmeye izin vermek demektir. Halbuki herkesin ittifak ettiği bir husûs da şudur: Bir kimse diğerine beni öldür dese, bu izin geçerli olmaz. Şayet diyeti ödememek öldürme izni anlamına gelirse buna izin verilmez.

Bu görüşü dile getirene şöyle denilir: İlgisiz şeyler arasında kıyas ve benzetme yaptın, çünkü bizim bahsettiğimiz meselede öldürmeye izin mevcut olup bununla ilgili açık emir vardır. Senin bahsettiğin husûsta ise böyle bir emir söz konusu değildir. Nitekim Allah **kısas size farz kılınmıştır** buyurmuştur. Bu iki durum birbirine nasıl benzetilir ve nasıl kıyaslanabilir! Şöyle de söylenebilir: Eğer mesele senin belirttiğin gibiyse sulh kātilin sahip olduğu malın tamamı üzerinde cereyan edebilir. Canın telef olması demek olan bu işlemin kātil tarafından reddedilmesi de imkân dâhiline girmezdi. Halbuki ittifakla kātilin bunu reddetme hakkı vardır. Diğer taraftan bütün servetinin yok olmasını doğuran sulh da olabilir. Böylece sözü edilen görüş sahibine ait, "Diyet

ödemekten kaçınmak öldürme izni demektir" şeklindeki telakkinin vehimden ibaret olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak benim söylediğim yani diyetin ödenmesi, kısas yerine öngörülen bir durumdur ama [§] zorunlu değildir. Şayet kendi- 327
sinin telef olmasına (açlıktan ölmesi) mukabil diyet zorunlu olsaydı, yukarıda değinildiği gibi "beni öldür" diyeni kişinin öldürmesi mümkün olurdu, fakat bu durumda fiilinin karşılığını ödemeye mecbur kalırdı. Bu, bir adama zaruret durumunda varlığını sürdürebilecek bir şeyi satın almasına izin verilmesine benzer. Eğer satın almazsa kişi buna zorlanmaz. Kātilin diyet ödemesi de bunun gibidir. Yani ortada değeri bundan ibaret olan bir canlının yok olması söz konusudur. Diyet de buna benzer.

Velinin diyet almak ile diğer seçenekler arasında serbest bırakılmasına dair yukarıda zikredilen hadise gelince *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* seçeneklerin helâl olması ve onlara ruhsat verilmesi anlamına gelmiş olmalıdır. Denildiğine göre Tevrat'ın adam öldürme olayındaki hükmü öldürme olup bağışlamak da diyet almak da câiz değildir. İncil'e inananlar için ise af hükmü geçerli olup ne kısas talep edebilir ne de diyet alabilirler. Azîz ve celîl olan Allah Kur'ân'a inananlara da ister kısas, ister af, isterse diyet alma hükmünü getirmiştir. Öyleyse bu seçme serbestliği bir helâllik ve ruhsat göstergesidir. Tabii ki diyet ödemekle yükümlü olan kişinin kendisinden istenildiğinde buna rıza göstermesi gerekir. Ancak bu velinin seçim hakkına engel teşkil etmez. Bundan dolayı gerek "… oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir"[738], gerekse kefâret seçenekleriyle ilgili beyanda öngörülen seçim hakkının alana değil, yükümlüye ait olduğunu söylüyoruz. Çünkü burada hakkın ödenmesi tek tarafı ilgilendirir. Bundan dolayı seçim yapmak hakkı ödeyene aittir. Hakkın ödenmesi tarafları ilgilendirirse her ikisinin de rızasının bulunması şarttır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bu, Rabb'inizden bir hafifletme ve esirgemedir. Biraz önce belirtildiği gibi Kur'ân, bağışlamak -ki diğer kitaplarda bu hüküm seçenekleri yoktur- ve diyet almak veya kısas talep etmek gibi hükümleri mubah kılmıştır. Halbuki Tevrat ve İncil'de bu hükümlerden ancak bir tanesi mevcuttu. Tevrat'ta bunlardan ikisinin bulunma ihtimali de vardır[739]. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur:

---

738 "Haccı da umreyi de Allah için tam olarak yerine getirin. Eğer bazı görevlerden alıkonulursanız imkân dâhilindeki bir kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana yahut başından bir rahatsızlığı bulunana oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir" (el-Bakara 2/196).

739 Yani bağışlama veya öldürme hükmü.

"Kim kısası bağışlarsa kendisi için kefâret olur"[740]. Kur'ân'ın kısası hem bize hem de başkalarına meşru kılmış olması muhtemeldir. "Kim kısası bağışlarsa kendisi için kefâret olur" ifadesi ise sadece müslümanlara mahsustur[741].

328 **[§] Ve esirgemedir.** Bu beyan büyük günah işleyen birinin Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi gerektiğine işaret eder, çünkü Allah hafifletmenin dünyada bir rahmet olduğunu bildirmiştir. Cenâb-ı Hak öylelerinin ümidini dünyada kesmediği gibi âhiret için de kesmemiştir.

[Büyük Günah İşlemek]

Ancak hangi veliye din kardeşi konumundaki kātilden ödeme yapılırsa. Bu beyanda büyük günah işlemekle kişinin imandan çıkmayacağına işaret vardır. Çünkü kātilden arada nesep yakınlığı bulunmadığı halde "kardeş" diye söz edilmiştir. Kātil kardeş diye nitelendirildiğine göre buradaki kardeşlik (uhuvvet) din kardeşliğidir. Tıpkı şu âyet-i kerîmede görüldüğü üzere: "Eğer müminlerden iki grup birbirlerini öldürmeye başlarsa aralarını bulun"[742]. Bu ilâhî beyanda birbirlerine saldıran ve adam öldürme fiilini gerçekleştiren taraflar "mümin" olarak nitelendirilmiştir. Bu ise büyük günahın kişiyi imandan çıkarmadığını göstermektedir. Sözü edilen âyetlerin bu kuruluşu Mûtezile'nin konuyla ilgili görüşünü reddetmektedir. Çünkü onlar büyük günah işleyen kişinin bu davranışının kendisini imandan çıkardığını söylemektedir. Bir insanı kasten öldürmenin kişiyi ebedî cehenneme götüreceğine dair âyet[743] ise iki şekilde anlaşılabilir: Biri mümini öldürmeyi helâl telakki ettiği için. Diğeri Müs-

740 el-Mâide 5/145.

741 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu beyan sulh yoluyla mal almanın mubah olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu, Tevrat'ta belirtilen hükümden farklıdır. Çünkü orada öldürme dışında bir seçenek yoktur. İncil'de de karşılıksız bağışlama dışında bir seçenek mevcut değildir. Bununla birlikte Tevrat'ta hem bağışlamanın hem de öldürmenin meşru olma ihtimali bulunmaktadır. Bu durumu yüce Allah'ın şu beyanından anlamaktayız: "Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can… Kim kısası bağışlarsa kendisi için kefâret olur." Bağışlamak affetmek demektir. Bu da bize bağışlamanın Tevrat'ta meşru olduğunu gösterir. Tevrat'taki hükmün bağışlamanın meşru olmadığı şeklinde bulunması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda, "Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can…" meâlindeki beyan kısasın hem bizim için hem de diğer ümmetler için meşru kılındığını haber vermiş olur ve haber verme, "Yaralar da kısasa tâbidir" beyanıyla son bulur. "Kim kısası bağışlarsa kendisi için kefâret olur" kısmı ise diğer dinlerin bir hükmünü bildirmeyi değil, bağışlamanın özellikle bizim dinimizde meşru kılınmış yeni bir hüküm olduğunu ifade eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 54a).

742 el-Hucurât 49/9.

743 Müellif Mâtürîdî, şu âyete işaret etmektedir: "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah böylesine gazap etmiş, onu lânetlemiş ve kendisi için büyük bir azap hazırlamıştır" (en-Nisâ 4/93).

lümanlığına kastettiği için. Aksi takdirde iki ilâhî beyan dış görünüşü itibariyle -yani yaptığımız yorumlara tâbi tutulmadığı takdirde- birbiriyle çelişir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Buna rağmen hakkaniyet sınırlarını aşan kimse için acıklı bir azap vardır. Denildi ki bağışladıktan veya diyet aldıktan sonra kātile saldıran kimse demektir. Yine denildi ki **bundan sonra,** yani kātilin öldürülmesi yasaklandıktan sonra demektir. Ayrıca denildi ki bağışlama iradesini ortaya koyup diyet aldıktan sonra kātili öldürmeye teşebbüs eden kimse, işte bu haddi aşmak (i'tidâ) olur.

Âyetin bu kısmının anlaşılmasında iki görüş ileri sürülmüştür: Bir grup âlim şöyle demiştir: Bağışladıktan veya anlaştıktan sonra kātili öldüren kimse hakkında kısas uygulanmaz, çünkü onun için âhirette elem verici azabın varlığı âyette bildirilmektedir. Diğeri ise kātili öldüren kişiye kısas uygulanırsa elem verici azaptan kurtulur, uygulanmazsa kurtulmaz, şeklinde kanaat belirtmiştir. [§] Bize göre âyette haber verilen azap dünyada uygulanan kısastır. 329
Zira birinin hayatına son vermek tasavvur edilebilecek elem ve ıstırabın son noktası olduğundan tatbik edilecek başka bir ceza kalmamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُو۬لِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

179. "Ey salim akıl sahipleri! Kısas sisteminde sizin için hayat vardır. Umulur ki bu yolla adam öldürme suçundan kurtulursunuz."

Ey salim akıl sahipleri! Kısas sisteminde sizin için hayat vardır. Bu âyet hakkında iki yorum yapılmıştır, aksi takdirde görünüşü itibariyle kısasta hayat yoktur. Denildi ki kişi, başka birini öldürdüğü takdirde kendisinin de öldürüleceğinin muhasebesini yaparsa onu öldürmekten vazgeçer, bu durumda her iki can da kurtulur. İkinci olarak kişi, işlediği adam öldürme fiili sebebiyle başkasının öldürüldüğünü görünce kendisi adam öldürmekten vazgeçer. Bu durumda bütün canlar hayatta kalmış olur.[744] Bundan dolayı farklı konumlarda (hür-köle, müslüman-zimmî) bulunsalar da kişiler hakkında kısasın farz olduğunu savunuyoruz. Çünkü farklılığa binaen bazıları arasında kısas yapılmamış

---

744 Semerkandî (r.a.) şöyle demektedir: "Diğerine gelince, kasten öldürme söz konusu olduğunda maktûlün velileri intikam almak için kātili öldürmek isteyebilir. Bu durumda kātilin velileri kendi adamlarını korumak için tabii biçimde savaş konumu alabilirler, dolayısıyla aralarında karmaşa ve savaş başlar. Şayet kısas yapılırsa bu karmaşa sona erer ve her iki tarafın hayatta kalması sağlanır. Çünkü karmaşa (fitne) birbirini yok etmenin sebebidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 54b).

olsa kısasta hayatın vücut bulması imkân dâhiline girmezdi. Hatta kısas en çok farklılıkların bulunduğu durumlarda gereklidir. Zira soylu biri, düşük statüdeki birini, kızdığı veya küçümsediği için öldürebilir. İşte bundan dolayı kısas meşru kılınmıştır. Vâris de mirasçısının malına bir an evvel ulaşmak için onu öldürmeye teşebbüs edebilir. Öldürme sebebi belirtilenlerle sınırlı değildir. Bu sebep aşırı bir kızgınlık olabileceği gibi mirasta da kızmanın dışında bir de bir an önce ona ulaşma arzusu vardır -kâfiri öldürme sebebi ise kātilin onun dinini küçümsemesi olabilir- bu sebeple katlin cezası olarak cana kıymama özelliği
330 taşıyan [§] mirastan mahrum bırakma alternatifi tercih edilmiştir. Bu anlayış gereği kâfiri öldüren müslümana kısas uygulanır. Zira o, barış içinde yaşadığı kendi ülkesinde kâfiri küçümseyebilir, bu da onu öldürmeye sevkeder. Bunda ise hayatın kaybedilmesi sonucunu doğuran özellik vardır. Şu halde hayatın korunması amacına ulaşmak için kâfiri öldüren müslümana kısas uygulamak gerekir. Buna bağlı olarak köleye karşılık hür öldürülür, çünkü hür kimse köleyi küçümseyebilir, bu da onu öldürmeye kadar götürür. Bu durumda köleye karşılık hür kimseye kısas uygulanır.

Şöyle de diyebiliriz: Babasını öldüren evlâda da kısas uygulanır. Çünkü evlât bir an önce babasının malına ulaşmak istemiş, bu da onu öldürmeye sevketmiştir. Bu sebeple hayatı koruyacak unsuru geçerli hale getirmek gerekmiştir. Babaya gelince, onda evlâdını öldürmeye engel olacak şefkat ve sevgi vardır, onun için babaya kısas uygulanmaz. Hz. Peygamber'in (s.a.), "Evlâdından dolayı babaya kısas uygulanmaz"[745] sözünün mahiyeti de budur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

{İmam (r.a.) şöyle dedi:} Baba evlâdını torunu için sever, çünkü o evlâdının çocuğu olmasını ister. Evlât ise babasını kendisi ve çıkarları için sever. Babada torun sevgisi olunca ona kısas uygulanmaz.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ
لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبٖينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقٖينَۜ ﴿١٨٠﴾

180. "Sizden birine ölüm geldiği ve servet bırakacak durumda bulunduğu takdirde anasına, babasına ve yakınlarına vasiyet etmek suretiyle münasip bir mal intikal ettirmesi sizin için gerekli kılınmıştır. Bu, Allah'ın saygılı kulları üzerindeki bir hakkıdır."

---

745 Tirmizî, "Diyât", 9; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I, 178; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân,* I, 65; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân,* II, 250-251.

[Vasiyetin Konumu ve Nesh Edilip Edilmediği Meselesi]

Sizden birine ölüm geldiği ve servet bırakacak durumda bulunduğu takdirde anasına, babasına ve yakınlarına vasiyet etmek suretiyle münasip bir mal intikal ettirmesi sizin için gerekli kılınmıştır. Âlimler bu konuda farklı yorumlar yapmıştır: Denildi ki azîz ve celîl olan Allah başka bir âyette miras paylarını açıkladığı için bu beyan neshedilmiştir[746]. Bazıları da neshedilmediğini belirtmiştir. Bu görüşte olanlar tarafından âyet hakkında iki yorum yapılmaktadır. Denildi ki vasiyet öngörülmüştür, çünkü insanlar İslâm'a yeni 331
giriyorlardı, [§] kişi müslüman olurken anne babası olmuyordu. Binaenaleyh **vasiyet gerekli kılınmıştır** meâlindeki ifade miras alamayacak olanlara dairdir. Bazıları ise vârislere vasiyet yapılabileceğini, dolayısıyla âyetin neshedilmediğini söylemiştir. Âyetteki vasiyet emri ise orada sayılan kişilerden vâris olamayacaklarla ilgilidir[747]. Ancak vasiyet ifade edilirken "kütibe" (كُتِبَ) kelimesi kullanılmıştır ki bu, farziyeti gerektirir. Dost edinilmesi yasaklanan kişilere iyilikte bulunmanın farz kılınması da mümkün değildir, nitekim şöyle buyrulmaktadır: "Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin"[748] ve, "Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun … dostluk ettiğini göremezsin"[749]. Bilindiği şekliyle farz olmayı gerekli görmek dostluk ilişkisini devam ettirmek ve sevgi beslemeyi zorunlu hale getirmek demektir. Halbuki bu yasaklanmıştır. Binaenaleyh âyetin bilinen şekliyle vâris olanlar hakkında indirildiği ancak daha sonra neshedildiği ortaya çıkmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir kısım âlimler hayır, bu beyan hem vâris olabilecek hem de olamayacak kişileri kapsamaktadır demişlerdir. Çünkü âyette **sizin için gerekli kılınmıştır**

---

746 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* II, 117; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân,* 1, 299; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân,* I, 212.

747 Semerkandî (r.a.) şöyle demektedir: "Denildi ki âyet neshedilmemiştir. Çünkü o, kâfir olduğu için miras alamayacak olanlara vasiyet edilmesini öngörerek inmiştir, zira sahâbiler İslâm'a yeni girmiş insanlardı. Kişi müslüman olurken anne babası ve yakınları müslüman olmuyordu. İslâm dini ise miras ilişkisini kaldırmıştır. Bundan dolayı akrabalık hakkına riayet etmek için vasiyet farz olmamak üzere meşru kılınmıştır. Âyetteki "kütibe" (كُتِبَ) ifadesinden farz oluş değil, gerçek mânasıyla yazmak veya hükmetmek kastedilmiştir. Bu izaha göre âyetin hükmü mensûh olmayıp belirtilen kişilere vasiyet câizdir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 54b).

748 "Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. Sizden onları dost edinenler zâlimlerin ta kendileridir" (et-Tevbe 9/23).

749 "Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin" (el-Mucâdile 58/22).

buyrulmaktadır. Binaenaleyh bu tür bir vasiyette bulunmak onlara farz olmak üzere emredilmiştir.

Öte yandan vasiyet emrinin mensuh olduğunu savunanlar delil olarak şu âyete dayanmışlardır: "Allah size, çocuklarınız … hakkında miras vermenizi emreder"[750]. Bu âyette her hak sahibinin hakkı belirtilerek vesâyet kavramıyla bir emir verilmiştir. Allah'ın emir verdiği kişinin kendisine farz kılınanı yerine getirmeme hakkı yoktur[751]. Ancak önceki âyetin bu beyanla neshedilmediğine dair iki şekilde delil getirilebilir: Birincisi, "Allah size… emreder" beyanı ilk
332 beyandaki gibi bir "tavsiye" ihtiva etmektedir. [§] Bu beyanda hak başkalarına verilmiş müstakil bir hak gibi düzenlenmiştir, çünkü burada mirasla birlikte belirtilip sonra mirasın ortadan kaldırıldığı bir vasiyet söz konusu değildir. Diğeri, Cenâb-ı Hak miras âyetinde "yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra"[752] buyurmuştur. Bu beyanda miras hükmünü vasiyet şartına bağlamış ve mirasa sahip olmayı vasiyetten sonra zikretmiştir. Böylece vasiyet hükmünün devam ettiği ortaya çıkmıştır[753].

---

750 en-Nisâ 4/11.

751 Semerkandî şöyle demektedir: "Denildi ki âyet müslümanlar arasında anne baba ve akrabalara vasiyetle ilgili olarak inmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bu kişilere vasiyette bulunmak farzdı. Bu konuda takdir yetkisi vasiyette bulunana aitti. Sonra söz konusu âyetin hükmü şu âyetle kaldırılmıştır: 'Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe kadının payının iki misli miras vermenizi emreder.' Bu beyanda vesâyet kavramı kullanılarak her hak sahibinin hakkı tek tek açıklanmıştır. Önceki vasiyetteki takdir vasiyette bulunana bırakılmıştı. Allah miras miktarını açıklayınca vasiyette bulunan artık bunu artırma veya eksiltme hakkını kaybetmiştir. Bu iki emri uzlaştırmak mümkün olmayınca ilk emrin ikincisiyle kaldırıldığı kabul edilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 54b-55a).

752 en-Nisâ 4/12.

753 Semerkandî şöyle demektedir: "Burada nesih olmadığının birinci delili şudur: İlk âyette yüce Allah vasiyette bulunacak kimseye anne baba ve akrabalara vasiyet etmeyi farz kılmıştır. İkinci âyette ise mûsînin vasiyetine engel olmadan ve onu yasaklamadan mûrislere emir vermesi söz konusudur. İmkân nispetinde bu iki beyanın uzlaştırılması gerekir ki kitapla sâbit olan bir hüküm zaruret olmadan ortadan kalkmasın. Çünkü Allah'ın nefyederek veya yasaklayarak neshine dair herhangi bir açık ifade kullanmadığı yerde bir hükmün neshine ancak çelişkinin kaçınılmaz olması halinde karar verilir. Burada iki vasiyet veya iki emir arasında malın tamamında bir uzlaşma mümkün değilse de birinci âyeti malın üçte biriyle, diğerini de vâris olmayanlara vasiyette olduğu gibi geri kalanıyla ilgili düşünülürse bir uzlaşma meydana gelir. Bu durumda izah ettiğimiz gibi akrabalar arasında miras meşru kılınmakla birlikte âyette belirtilenlere yönelik vasiyetin meşruluğu da devam eder. İkinci delil de şudur ki Allah Teâlâ 'yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra' buyurmuştur. Bu beyanda yabancılarla akrabalar arasında bir ayırım yapmadan miras vasiyetten sonraya bırakılmıştır. Bu da âyetleri uzlaştırarak anlamanın mümkün olduğunu ve neshe gerek kalmadığını gösterir." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 55a).

Nesih iddiasının isabetli olup olmadığı husûsunda iki yorum daha yapılmıştır: Bazı âlimler, "Allah size çocuklarınız hakkında … emreder" beyanı mirastan pay almayan ve miras ehlinden olmayan kişiyle ilgili olduğunu söylemiştir. Böylesi için bilâhare miras hakkının doğması önceki hakkına engel teşkil etmez. Bazıları da bu beyanın zaten vâris statüsünde bulunanla ilgili olduğunu söylemiştir. Bu durumda sonra gelen beyan önceki hakkına engel teşkil eder.

Âlimlerin bir kısmı vasiyet beyanının şu âyetle neshedildiğini savunmaktadır: "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır [Yine anne babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır]. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır"[754]. Allah'ın kendilerine mirastan belli bir hisse ayırmasına rağmen vârise vasiyet yapılabilseydi o takdirde ayrılan payın azı değil daima çoğu tahsis edilmiş olurdu. Şu halde kendilerine az veya çok payın ayrılmasıyla önce belirlenen vasiyet hükmü kaldırılmıştır.

Bize göre vasiyet hükmü bazı âlimlerin iddia ettikleri gibi bu âyetlerle mensuh olmamışsa Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisiyle hükmü kaldırılmıştır: "Allah her hak sahibinin hakkını vermiştir, artık vârise vasiyet yoktur"[755].
[§] Resûlullah bu hadisiyle, Allah'ın her hak sahibine gerekeni verdiğini ve 333
vârislere yönelik vasiyetin kaldırıldığını açıklamış bulunmaktadır.

Diğer taraftan, "Yüce Allah her hak sahibinin hakkını vermiştir, artık vârise vasiyet yoktur" meâlinde rivâyet edilen hadis hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları, âyetin neshedilmesi câiz değildir, çünkü Sünnet Kitab'ı neshedemez demiş; diğerleri ise hayır, neshedebilir, ancak bu hadis haber-i vâhiddir, şeklinde kanaat belirtmiştir. Haber-i vâhidler sizin görüşünüze göre kendi statüsünde bir haberi bile neshedemezken âlemlerin Rabbi'nin Kitab'ını nasıl neshetsin?

Sünnet'in Kitab'ı neshedemeyeceği biçimindeki birinci görüş hakkında daha önce açıklama yapılmıştı[756]. Onları bu görüşe sevkeden husûs neshin konumunu bilmemeleridir, şayet bilselerdi inkâr etmezlerdi. Daha önce belirttiğimiz üzere nesih, bir hükme ait hükmün önceden belirlenen zamanda sona erdiğinin beyanından ibarettir. Hadisin haber-i vâhid olduğunu söyle-

---

754 en-Nisâ 4/7.

755 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* IV, 186; Dârimî, "Vesâyâ", 38; İbn Mâce, "Vesâyâ", 5; Tirmizî, "Vesâyâ", 5.

756 bk. el-Bakara 2/33-34.

yenlere gelince, bu konuda isabetli tesbit şudur: Sözü edilen hadis rivâyet açısından haber-i vâhiddir, kendisiyle amel edilmesinin bilinmesi açısından ise mütevâtirdir (fi'lî tevâtür)[757]. Benimsediğimiz ilkeye göre amelle oluşan tevâtür kullanılacak en değerli haberdir. Çünkü asırlardır bilinegelen ve âlimlerce mesned kabul edilen mütevâtirin en belirgin özelliği şöhret bulmasıdır. Bu tür bir rivâyet çok açık olduğu ve gizlilik niteliği taşımadığı için âlimler onu rivâyet etme ihtiyacını duymamıştır. Bundan dolayı, "Azı dişi bulunan her türlü yırtıcı hayvanı yasakladığı"[758] şeklinde nakledilen hadisine dayanarak Resûlullah'tan gelen başka bir haberi reddedebiliyoruz. Evet, azı dişli hayvan haberi rivâyet açısından haber-i vâhiddir, ancak âlimlerin nesiller boyu bu hükümle amel
334 etmesi [§] ona dair bilginin ameli gerektirdiğini göstermektedir. Çünkü Kitap ve Sünnet'te başka şekilde yer aldığını bildikleri bir meselede ümmetin ittifak etmesi mümkün değildir. Aksi takdirde hep birlikte Kitap veya Sünnet'i dikkate almamış konumuna düşerlerdi. İşte üzerinde bulunduğumuz mesele de bunun gibidir. Vârise vasiyeti terketme konusunda âlimlerin yegâne delili, "Vârise vasiyet yapılmaz" hadisidir. Vasiyet hükmünü nesheden başka bir ilâhî beyan veya amel edilmesi gereken Sünnet yoktur. Bu sebeple fiilî tevâtür konumundaki hadisle vasiyetin neshedildiği sonucuna varmış olduk. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَٓا اِثْمُهُ عَلَى الَّذٖينَ يُبَدِّلُونَهُ اِنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ

181. "Vasiyeti işittikten ve kabullendikten sonra değiştirmeye kalkışanların günahı kendi üzerlerinedir. Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir."

Vasiyeti işittikten ve kabullendikten sonra değiştirmeye kalkışanlar. Bu beyan hakkında iki yorum yapılmıştır: Anne baba için yapılması farz olan bu vasiyete inanmayıp, "Birinize ölüm geldiği zaman … vasiyet etmek size farz kılındı" beyanına rağmen vasiyeti şahsî arzusuna göre yapan kimsenin günahı

---

757 "Bu sözüyle Mâtürîdî mütevâtirin iki çeşit olduğuna işaret etmektedir: Biri rivâyet yönünden mütevâtir, diğeri ise hiçbir red ve inkârla karşılaşmadan asırlar boyu onunla amel edilmesi açısından mütevâtir. Bu durumda fiilî tevâtür gerçekleşmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 55a).

758 İbn Abbâs'tan şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) azı dişi bulunan her türlü yırtıcı hayvanı ve pençesi bulunan her çeşit kuşu yasaklamıştır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* I, 147, 244, 289; Buhârî, "Zebâih", 28-29; Müslim, "Sayd", 11-12; bk. Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-âsâr,* IV, 190; Zeylaî, *Nasbu'r-râye,* IV, 192).

kendi boynunadır. Şu mâna da mümkündür: Vasiyet edenden işittikten sonra onu değiştirenin günahı kendi boynunadır.

Bu âyet ayrıca iki şekilde yorumlanabilir: Vasiyet edenin ölümünden sonra vasiyetin değiştirilmesi kastedilmiş olabileceği gibi, vasiyet sırasında orada bulunan şahitlerin onu değiştirmesi de kastedilmiş olabilir[759].

[§] **Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir.** Yani vasiyet edenin sözünü 335
ve vasiyetini işitir, onun yaptığı haksızlığı ve zulmü bilir. Yahut onun değiştirmesini bilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨٢﴾

182. "Vasiyet edenin haksızlığa düşmesi veya günaha girmesinden endişe edip de vârislerin arasını bulan kimseye yüklenecek bir vebal yoktur. Şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir."

Vasiyet edenin haksızlığa düşmesi veya günaha girmesinden endişe edip de vârislerin arasını bulan kimseye yüklenecek bir vebal yoktur. Bu konuda iki görüş ileri sürülmüştür. **Endişe eden**, yani vasiyet edenin terekenin (mirasın) üçte birinden fazlasını vasiyetine katması suretiyle vârislere haksızlık edeceğini bilen kimsenin, vasiyet sahibinin hayatında onu değiştirip üçte bire indirmesinin herhangi bir vebali yoktur. Bir de şu söz konusudur: Vasiyet sahibinin ölümünden sonra onun yanlışlık ve haksızlığa saptığını öğrenen kimsenin, vasiyeti değiştirip câiz ve sahih şekle dönüştürmesinde hiçbir günahı yoktur. Aslında vasîlere düşen görev dinî açıdan doğru olanla amel etmektir, vasiyet edenin dinî sınırları aşacak şekilde belirlemeler yapsa da durum değişmez.

{İmam rahimehullah şöyle dedi:} Âyette yer alan "havf" (خوف) korku veya endişe kavramını ilim anlamına almak daha isabetlidir. Çünkü burada söz konusu edilen şey vasiyetin değiştirilmesidir. Aslında vasiyetin değiştirilmesi Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanmış[760], ancak haksızlığın oluşması halinde buna mü-

---

759 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu beyandan, vasiyet edenden veya bir başkasından işittikten sonra vasiyete bir şeyler katmak yahut da ondan çıkarmak suretiyle haksızlık ve kötü niyetle değiştirenler mânası kastedilmiş olabileceği gibi vasiyete şahit olanların işittiklerini aynen nakletmeyip bir şeyler ekleyerek veya onu eksilterek değiştirmeleri mânası da kastedilmiş olabilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât,* vr. 55a).

760 Bir önceki âyete bakınız.

saade edilmiştir. Vasiyette haksızlığın bulunduğunun bilinmemesi durumunda tasarrufta bulunmak haklı sebep olmaksızın onu değiştirmek anlamına gelir. Bazı durumlarda havf kavramına -kuvvetli tahminin o yönde olması halinde- ilim konumu biçmek mümkündür, tıpkı zor kullanılması halinde küfür gerektiren ifadelerin kullanılmasına izin verildiği gibi. Böyle bir olguda kullanılan zorlamanın gerçekleşmesine dair oluşan kanaat ilim yerine geçmektedir.

Vârislerin arasını bulan kimse. Yani vasiyet edenin ölümünden sonra vârislerin arasını bulup da terekenin üçte birinden fazlasını payları oranında aralarında bölüştüren kimse.

336 **[§] Şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir.** Yani vasînin durumu değiştirip hakkaniyete çevirmesi halinde vasiyet sahibinin yaptığı haksızlık ve zulmü bağışlayandır. Yahut da vasiyet sahibinin haksızlığa meyline vasiyet esnasında engel olan kimseyi bağışlayandır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Vârislere vasiyet etme meselesinin çözümünde hareket noktası şudur ki vasiyet ve miras konularına müslümanların ihtiyaç duyduğu ilk zamanlarda miras âyetleri henüz nâzil olmamıştı. Bu açıdan başlangıçta bugün miras dediğimiz şeyin vasiyet yoluyla intikal ettirilmiş olması mümkündür. Bu konuya ışık tutan rivâyetlerden biri Uhud Savaşı'nda şehid edilen Sa'd b. Rebî'in iki kızı hakkında Resûlullah'tan nakledilen beyandır. Sözü edilen kızların amcası kardeşinin mirasına sahip çıkmış, bunun üzerine kızların annesi Resûl-i Ekrem'e başvurarak meselenin çözümünü sormuştu. Hz. Peygamber başlangıçta, "Bu husûsta herhangi bir şey nâzil olmamıştır" demiş, bir müddet sonra ise ilgilileri çağırarak yeni gelen miras âyetinin beyanına göre[761] Sa'd'ın terekesinden haklarını vermiştir. Benzer şekilde vefat eden kocaların terekesinden vasiyet statüsünde olmak üzere hanımlara bir yıllık nafaka verilmekteydi[762]. İlk dönemlerde vasiyet yoluyla yapılan uygulamayla bağlantılı olarak Allah'ın miras taksimi emri gelmiş, "Allah size şunları şunları vasiyet çerçevesinde emreder" buyurmuş[763] ve dolayısıyla ölünün ardından yapılması gereken mal taksimini beyan etmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ her hak sahibine kendi payını vermiştir, artık bundan böyle mirasçıya vasiyet etmek yoktur"[764].

---

761 en-Nisâ 4/11. bk. İbn Mâce, "Ferâ'iz", 16; İbn Kesîr, "Tefsîr", 1/457.

762 bk. el-Bakara 2/240.

763 en-Nisâ 4/11.

764 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186; Dârimî, "Vesâyâ", 38; İbn Mâce, "Vesâyâ", 5; Tirmizî, "Vesâyâ", 5.

Mirasçılar için vasiyet etme meselesini açıklayan husûslardan biri de şudur ki bilindiği üzere başlangıçta mirasçı için yapılan vasiyet belli sisteme bağlı bir veraset konumunda bulunmuyordu, çünkü sözü edilen sistem daha sonra oluşmuştur. Bu realite karşısında vasiyet edilene verilen mal vârislere ait olan
paylardan birini teşkil eder. [§] Aslında kişinin sözü edilen çerçevede ne her- 337
hangi biri ne de vârisleri için de vasiyet etmesi câiz değildir. Şimdiye kadar anlatılan husûslar ilk dönemlerde vâris için yapılan vasiyetin miras hukukunun henüz açıklanmadığı zamana tesadüf ettiğini gösterir. Bu sebeple de birinin lehine yapılan vasiyet gerçekte bir başkasına ait payın buna verilmesi konumunda bulunmuyordu. Bu açıdan da meşru sayılıyordu. Bu husûs bilâhare Sünnet'in beyanıyla ortadan kaldırılmıştır, zira sözü edilen meselenin beyanı Kur'ân'ın zâhirinde bulunmamakta, ondan dolaylı çıkarım ve nesih yoluyla elde edilebilmektedir. Bu yolla varılan sonuç Sünnet'le varılan sonuçtan daha cılız kalmaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şunu belirtmek gerekir ki bize göre tevatür, âlim ve müçtehitler zümresinden aksi bir fikir ve yadırgama olmaksızın bir şeyle amel edilmek suretiyle fiilen oluşur. İşte tartışmakta olduğumuz konuda da fiilî tevatür oluşmuş, sonraları farklı bir görüş söz konusu olmaksızın imamların fetvası da buna eklenmiştir. Şunu da ilâve etmek gerekir ki Allah Teâlâ miras âyetlerinde, "Kimse zarara uğramaksızın; bunlar Allah'tan size bir vasiyettir"[765] buyurmuştur. Vârislere vasiyette bulunmak başkalarını zarara uğratmaktan başka Cenâb-ı Hakk'ın yaptığı paylaştırmanın aksine olmak üzere şahsî görüşü işler hale getirmektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾

183. "Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı, umulur ki bu yolla kötülüklerden sakınırsınız."

Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı. Buradan itibaren yer alan âyetlerde orucun farz oluşu "yazılmıştır" anlamındaki "kütibe" (كُتِبَ) beyanıyla sâbit olmuştur. Söz konusu farz oluşu, mâzeret halinde oruca bedel bir işlemin yapılması ve tutulmayan günlerin kaza edilmesinin buyurulması da desteklemektedir, bu sonuncu işlem ve emir farz seviyesine ulaşmayan bir nafile ko-

765 en-Nisâ 4/12.

numunda bulunmamaktadır. Bir de azîz ve celîl olan Allah, “Hasta veya yolcu olan kimse tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza eder. Allah sizin için zorluk değil, kolaylık ister”[766] buyurmak suretiyle bize olan lütuf ve nimetini hatırlatmaktadır. Bu âyette söz konusu edilen kolaylık “mâzeret halinde oruç tutmamanıza izin vermeyi diler” mânasına gelmektedir. Oruca başlamak ilke olarak farz olmasaydı mâzerete binaen tutmamaya izin verilmesinin bir
338 anlamı kalmazdı, [§] tutulmayan günler sayısınca kaza edilmesinin şart kılınmasına bağlı olarak. İlgili âyetlerde oruca böyle bir konumun verilmesi ve yerine getirilmeyen bir husûsun temel statüsünün korunması, kaza edilmesinde bir eksikliğin doğmaması esasına bağlıdır, ümmetin icmâı da aynı şekildedir.

Azîz ve celîl olan Allah oruç tutmanın bu ümmete özgü olmadığını beyan etmiştir. Muhammed ümmeti Allah’ın kendilerine verdiği özellikler sebebiyle Allah’ın affetme ve kusurlarını cezalandırmaktan vazgeçme lütfunu kullandığı ümmetlerin en önde gelenidir. Çünkü Allah onları bütün insanlığın yararlanması için dünya sahnesine gönderilmiş en hayırlı ümmet kılmış[767], din alanında kendilerine zor gelecek hükümlerin konulmadığını haber vermiş[768], lütuf ve keremi sayesinde kendilerine yapılması zor ibadetler yüklememiş ve onları bütün insanlık için hakikatin şahitleri konumunda tutmuştur[769]. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.** Bu ilâhî beyanda yer alan ve “gibi” anlamına gelen “kemâ” (كما) edatı iki şekilde yorumlanabilir: Önceki ümmetlere farz kılınan sayı kadar; yahut da öncekilere farz kılınanın tıpatıp aynı değil konum bakımından benzer olarak farz kılınmıştır. Bu sebeple “kemâ” (كما) edatındaki “kâf” (ك) harfinin zâid mi yoksa belli bir mânaya işaret edecek gerçek konumda mı olduğu husûsunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Âyet-i kerîmede söz konusu edilen orucun mahiyeti hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Ashâb-ı kirâmdan (Allah’ın rızâsı hepsinin üzerine olsun) bir grup bu orucu aşure günü ile kamerî ayların 13, 14, 15. günlerine özgü kılmış, sonraları bunun ramazan orucuyla neshedildiğini kabul etmiştir. “Rama-

---

766 el-Bakara 2/185.

767 Âl-i İmrân 3/110.

768 “Allah yolunda elinizden gelen gayreti sarfedin. O sizi seçkin bir ümmet yapmış ve din alanında size zor gelecek bir yük yüklememiştir” (el-Hac 22/78).

769 “Böylece sizi (ey Muhammed ümmeti!) orta yolu izleyen ölçülü ve dengeli bir toplum yaptık; tâ ki insanlar içinde hakikatin şahitleri ve canlı örnekleri olasınız” (el-Bakara 2/143).

zan ayının orucu mevcut olan diğer bütün oruçları neshetmiştir"[770] meâlinde merfû bir hadis rivâyet edilmiştir. Diğer bir ashap grubundan ise aşure orucu hakkında şöyle bir nakil yapılmıştır: [§] "Ramazan orucuna dair âyet gelince- 339
ye kadar aşure orucunu tutuyorduk, bundan sonra ise Resûlullah (s.a.) sözü edilen orucu ne emretmiş ne de yasaklamıştır.

Bu meselede aslolan şudur ki ilk dönem orucu (aşure yahut her aydan 3 gün tutulan oruç) benimsenip yerine getiriliyordu. Kur'ân'da yer alan oruç âyetlerinin ilki bununla ilgili ve farz konumunda idi ise bu, ramazan orucu ile değiştirilmiş, böylece farz oluşu ortadan kalkmış oldu. Şu da var ki kişi sözü edilen farzın uhdesinden başka bir oruç ile (fidye, bedel) geldiği takdirde artık farz olma niteliği ortadan kalkar ve sadece fazilet statüsü kalır. Zaten oruç konusundaki nesih bizzat orucun kendisi açısından vuku bulmuş değildir, çünkü bu tür bir nesih yine oruçla değil başka çeşit bir ibadetle gerçekleşir. Böylece ilk dönem orucunun farz oluşu ortadan kaldırılmış, nafile ve sevap çerçevesinde kalmıştır. Artık oruç hakkında nesih işleminin yürüdüğü ve bunun sonucunda ilk dönem orucunun ramazan orucu konumunda bulunmadığı apaçık ortaya çıkmıştır; nitekim "sizden hasta olan"[771] diye başlayan âyet-i kerîme bunu ispat etmektedir. Zira ilk dönem orucu bu âyette söz konusu edilen ramazan orucu statüsünde bulunmamaktadır. Kur'ân'da oruçla ilgili olarak yer alan âyetlerin hepsi aynı oruç hakkında olsaydı bu husûsun bir yerde zikredilmesi yeterli olur ve tekrarına ihtiyaç hissettirmezdi. Şu halde âyetlerin oruç konusundaki nesih olayını dile getirdiği kanıtlanmış bulunmaktadır. Muâz b. Cebel'in (r.a.), "Oruç üç çeşit değişikliğe uğratılmıştır" dediği ve sözünü nesih işleminin yürüdüğü şeklinde sürdürdüğü rivâyet edilmektedir[772]. Bununla birlikte ilk oruç âyeti ile ramazan orucunun kastedilmesi de ihtimal dâhilindedir. O takdirde sonraki âyetlerin aynı şeyi tekrar etmesi, fidye verme işlemine izin verilmesi, kolaylık gösterilmek suretiyle ilâhî lütfun dile getirilmesi yahut da oruç günlerinin sayısının tesbit edilmesi hikmetine bağlı olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Durum nasıl olursa olsun, aslında bu meselenin mahiyetine vâkıf

---

770 İbn Abbâs, Muâz b. Cebel, İbn Mesûd, Atâ, Katâde ve Dahhâk b. Müzâhim'den rivâyet edildiğine göre şöyle demişlerdir: Oruç İslâm'ın ilk dönemlerinde önceki ümmetlerde olduğu gibi her aydan üç gün şeklinde idi. Dahhâk ise sözü edilen orucun Hz. Nuh'tan itibaren sürüp geldiğini ve ramazan ayı orucuyla neshedildiğini bu rivâyete eklemektedir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 414; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 313; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 177; ayrıca bk. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 174).

771 el-Bakara 2/185.

772 Ebû Dâvûd, "Salât", 28; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 274; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 414; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 173-177.

olma ihtiyacımız yoktur. Çünkü biz oruç ibadetinin nasıl başladığıyla değil, son şeklini alan farz oluşuyla yükümlü tutulduk. Bu da hakkında kuşku bulunmayan ramazan orucudur.

Övgüsü yüce olan Allah oruç tutma konusunda "ey iman edenler" buyurmak suretiyle müminleri muhatap tutmuştur. Onun bu hitabı hakkında
340 iki açıklama şıkkı bulunmaktadır: [§] Birincisi, Cenâb-ı Hak müminlere hitap etmiştir. Bu ilâhî hitaba konu teşkil edenler iman kavramının kendilerini kapsadığını anlamıştır. Zira mümin diye bilinen hiçbir kimseden, iman niteliğine lâyık olmasını sağlayacak ameli yerine getirmediğinden bu âyetin içerdiği hükmün dışında kaldığını zannettiği şeklinde bir nakil zikredilmemiştir. Dinin diğer ibadet fiilleri de aynı konumdadır[773]. Bilinmesi gereken açık husûslardan biri de şudur ki iman Allah'a yakınlık ifade eden bütün görevlerin toplamıyla oluşan bir şey değildir, aksine iman olayını gerçekleştirmek Allah'a yakınlık fiillerini bu konuma getirmektedir. Oruç âyetinde, "Ey inşallah müminiz diyenler!" buyrulmadığına göre böyle bir ifadenin kullanılmamasının gereği ayrıca bunun insanların akîdesini bozmak için şeytandan gelen bir telkin olduğu ortaya çıkmıştır; nitekim iman dışındaki bağlayıcı akidlerde "inşallah" ifadesini kullanması kişinin bütün akidlerini iptal etmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, Allah Teâlâ ibadetleri müminlere has kılmış ve başkalarının bu fiillerle yükümlü kılınmadığını beyan etmiştir. Onlar için gerekli olan şey inanmak olup itikadla var olabilecek fiiller değildir. Aslında itikad ibadet fiillerinin gerçekleşebilmesi için gerekli olan bir vasıta değildir, yani iman diğer bazı fiillerin, sayesinde gerekli hale gelmesi için bir ön vasıta ve sebep durumunda bulunmamaktadır. Aksine, kendisi var olduğu için diğer fiiller gerekli hale gelmektedir[774].

---

773 Semerkandî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ iman niteliğini taşıyan herkese oruç tutmalarının gerektiği şeklinde hitap edince, Allah'ın birliğini tasdik ve ikrar eden herkes bu hitabın çerçevesine girmiştir, bunların içinde kebîre işleyen ile işlemeyen arasında herhangi bir fark yoktur. Bütün insanlar iman niteliğini taşıyan herkesin bu hitaba dâhil olduğunu anlamıştır. Büyük günah işlemesi sebebiyle bu hitabın dışında kaldığını zanneden herhangi birinin mevcut olduğu da haber verilmemiştir. Aksine müminler âyetin ifade ettiği hükmün kebîre işlemiş olsun olmasın herkes için geçerli olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Müminlere farz olan diğer ibadetler husûsunda da durum aynıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 56a).

774 Şârih Alâeddin es-Semerkandî (Allah rahmetini üzerinden eksik etmesin) şöyle demektedir: "İman olmaksızın ibadetlerin gerçekleşmesi söz konusu değildir. Burada şöyle bir fikrin ileri sürülmesi mümkündür: Kâfirler iman etmek şartıyla ibadetleri yerine getirmekle yükümlüdür. Ancak bu görüş kabule şayan değildir, çünkü bu tarz bir düşüncede, imanı,

[§] Görmez misin ki iman, dünyada da âhirette de kendisini taşıyanlardan hiçbir şekilde ayrılmaz, halbuki diğer ibadetlerin sahiplerinden ayrı kalması söz konusudur. Şu halde iman etmeye yönelik ilâhî emrin haricî bir sebepten değil kendi özünden ötürü olduğu ve iman olmaksızın diğer kulluk vasıtalarının vücut bulamayacağı ortaya çıkmış oldu. Şu da kanıtlanmış oldu ki kişinin, sayesinde ibadet fiillerini yerine getirmeye ehil olabilmesi için gerekli olan temel unsur imandan ibarettir. Bu sebeple de sözü edilen unsur olmaksızın herhangi bir ibadetin emredilmesi imkân dâhiline girmemektedir. 341

[İbadet Yükümlülüğü Olan Kişiler ve Oruca Dair Hükümler]

İman olmaksızın ibadetlerle yükümlü tutulmayı imkânsız kılan iki husûs daha vardır: Birincisi, akıldır. Kulluk bilincini taşımayan ve risâlet (peygamberlik) müessesesini benimsemeyen birinin, ibadette bulunmak ve resûle uymakla mükellef tutulmasının mantık dışı bir şey olduğu açıktır. Adam pekâlâ, "Birincinin gerekliliğini bize kabul ettirin ki ikincisi de gündeme gelmiş olsun!" diyebilir. Bu, âlimlerin, peygamberlerin gönderilişinin hak olduğu konusunu Allah'ı ve dolayısıyla peygamber gönderecek varlığı inkâr eden kimselerle tartışmanın muhal olduğuna ilişkin söylemelerine benzemektedir. Evet, iman-ibadet ilişkisi de bu konumda bir meseledir. Aksine Allah'a yakınlık konumundaki her davranış ancak imanın bulunması halinde gereklilik kazanır, çünkü onsuz yerine getirilemez. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkincisi, ibadetlerin ifa ediliş vaktinden sonra müslüman olan kimsenin bu ibadetleri kaza etmesinin gerekmediğine hükmetmektir.

Bu ikinci şıkkın da göz önünde bulundurulması gereken iki yönü vardır: Birincisi, böyleleri şu anda sahip bulunup kazayı gerektiren bir durumları bulunmadığından geçmiş ibadetleri kaza etme emrine muhatap değillerdir, ilk

ibadetlerin gerekli hale gelmesi için sebep konumunda tutma esası bulunmaktadır. Dolayısıyla iman namazın gerekli olması için şart olan hadesten tahâret durumunda olur ve onu başka şeye bağlı hale getirme şekli doğar. Halbuki iman her şeyin aslı olup o bulunmaksızın diğer kulluk vasıtaları gerçekleşmez; aksine ibadetler ancak iman sayesinde Allah'a yakınlık ve itaat niteliği kazanır. Bundan dolayıdır ki ibadetler imana bağlı davranışlar (tevabi') diye nitelendirilmiştir. Bu sebepledir ki -diğer kulluk vesilelerinin aksine- iman dünyada da âhirette de hiçbir şekilde sahiplerinden ayrılmaz. Bu bağlamda iman başkası sayesinde değil kendinden ötürü bir ibadettir, diğer iyiliklerse ancak iman sayesinde var olabilmektedir. Bu düşünce tarzına göre imanı diğer ibadetlerin gerekli olması için ön şart konumunda tutmak abdestin gerekli olması için namazın farz oluşunu öne geçirmeye benzer. Bu durumda imanı başka şeylere tâbi olanlar grubu içinde mütalaa etme sonucu doğar ki bu, şeriatın belirlediği konumu ters yüz etmekten başka bir şey değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 56a).

hitapta da durum böyledir. Zaten İslâm'da bir ibadeti kaza etmenin gerekliliği yapılmasının ilkin emredilmesine bağlıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

342 [§] İkincisi, müslüman olduktan sonra geçmiş ibadetleri kaza etmek gerekli olmadığı gibi küfür halinde iken yapılması da söz konusu değildir. Aksini iddia etmek, Allah'ın, yerine getirilmesinin imkânını mükellefe vermediği bir şeyle kişiyi yükümlü kılmaktır. Oysaki azîz ve celîl olan Allah mükellef tutmanın bu türünden şu beyanıyla zâtını tenzih etmiştir: "Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz"[775]. Bir de Cenâb-ı Hak, "Küfür ve inkâr yolunu tutanı az bir süre faydalandırır, sonra cehennem azabına sevkederim"[776] meâlindeki âyetiyle kâfire tanınan dünyadan faydalanma imkânının orada ibadet etmesi için olmadığını beyan etmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Yukarıda zikrettiğimiz âyetle bütün müminlerin oruç tutma hitabına dâhil olduğu kanıtlanmış oldu, çünkü Cenâb-ı Hak mâzereti bulunan kimsenin sonradan kaza etmek şartıyla oruç tutmamasına izin verildiğini beyan etmiştir. Oruç tutmamakta mâzereti bulunan kişi daha sonra kaza etme vecîbesine yönelik hitaptan hariç tutulmadığına göre mâzereti olmayanın oruçla mükellef tutmamasına cevaz verilemeyeceği kendiliğinden ortaya çıkmış oldu.

Aynı çizgi üzerinde seyreden şu olay da ayrı bir delil teşkil eder: Resûl-i Ekrem (s.a.), ramazanın gündüz vaktinde eşiyle cinsel ilişkide bulunan sahâbînin malî durumunu soruşturduktan sonra kendisine kefâret gerektiğini beyan etmiş ve hasta veya yolcu olmadığını tesbit etmekten başka herhangi bir halini araştırmamıştır[777]. Hz. Peygamber'in bu hükmünde orucun farz olmasının pekiştirilmesinden başka kefâretin gerektiği husûsu vardır, çünkü bahis konusu kişi müsaade edilme ihtimali bulunmayan bir durumda orucunu kesmiştir, halbuki sözü edilen fiilin ramazan gecelerinde olması mümkündü. Bu tür davranışta bulunanların kefâretle emredilmelerinin sebebi, cinsel ilişkiyi uykudan fedakârlık edip nefislerine fırsat tanıma imkânına sahip bulunmalarından değil, oruç farîzasının (hasta ve yolcu olmayan) bütün müminleri kapsamasından ötürüdür.

Azîz ve celîl olan Allah, "Sizden bu ayı (ramazan) idrak edenler onu oruçlu olarak geçirsin"[778] buyurmuştur. Burada geçen "şehr" (شَهْر) kelimesi bütün
343 aylar için kullanılan bir kelimedir. [§] Eğer ondan maksat "aşure" ile "kamerî

---

775 el-Bakara 2/286.

776 el-Bakara 2/126.

777 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Sıyâm", 28-29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 140; Buhârî, "Savm", 30-31; Müslim, "Sıyâm", 81, 87.

778 el-Bakara 2/185.

ayların orta günleri" olsaydı oruç (aynı âyetin baş tarafında zikredilen) ramazan ayının dışına kayardı, çünkü diğer ayların gelişiyle ramazan ayının varlığı ortadan kalkar. Ayrıca bir çelişki de ortaya çıkar, zira Allah, "O ayı (ramazanı) oruçlu olarak geçirsin" buyurmuştur. Buna göre kişinin ramazan orucunu kendi ayının dışında tutması ilke olarak imkânsız bir şeydir. Şu halde ilâhî beyanın yorumu "ramazan ayının zaman dilimlerinden herhangi birine yetişen kimse onu oruçlu olarak geçirsin" şekline bürünmüş olur. Bu zaman içinde delirme hastalığına yakalanan kimse bile ilâhî hitabın kapsamına girmiş olur. Burada söz konusu edilen durum, orucun farz kılınmasının gerçekleşmesinden sonra da oluşabilir. Şöyle ki kişi oruç gecesini aklı yerinde iken idrak edip tutmaya niyet etse orucun farz olması gerçekleşir ve o, ilâhî hitaba dâhil olur. Böylesine diğer gecelerde delirme mâzereti gelince, bu, orucun farz olmasına değil, niyet etmeye engel teşkil eden bir mâzerettir; binaenaleyh hastalıktan kurtulunca tutamadığı oruçları kaza eder. Çünkü o, yukarıda naklettiğimiz âyetin hükmüne ve anlattığımız biçimde farzı yerine getirmeye ehil biridir, ne var ki niyet etme konumundan yoksun kaldığından orucu fiilen tutamamıştır. Durumu tasvir edilen bu kişi hastalık, yolculuk ve hayız gibi mâzeretleri sebebiyle oruç tutamayan kimseye benzer; ancak oruç emrini içeren âyetin kendisini de kapsadığını bilmektedir. Böylesinin oruçlarını kaza etmesi gerekir[779]. Bu bakış açısından hareketle çocuk ile kâfirin bahis konusu âyetin hükmüne girmediklerini ve farz olan orucu kaza etmelerine hiçbir şekilde ihtimal bulunmadığını söylemeliyiz. Bu orucun ramazan dışında kaza edilmesi ona farz olma konumu kazandırmaz, bu açıdan da kazası gerekmez. İmam Muhammed'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre ramazanı aklı yerinde olmayarak idrak edip de ay içinde zihin sağlığı düzelen kimse -yukarıda benim de değindiğim üzere- geçen günleri kaza etmez. Ebû Hanîfe'den de (r.a.) nakledildiğine göre ramazanın başında ergenlik çağında bulunan (çocuk) tutmadığı günleri kaza eder, daha önce temas ettiğim gibi böylesinin orucu, niyet etmediği için câiz olmamıştır.

---

779 Semerkandî şöyle demektedir: "Bu bakış açısına göre ramazanın ilk gecesinde aklı yerinde olup sonra cinnet getirip ardından afiyet kazanan yahut da ayın başında afiyette olup diğer günlerinde cinnete mâruz kalan kimse, bize göre tutmadığı günleri kaza eder, Şâfiî'ye göre ise kaza etmez. Bizim delilimiz şudur ki böylesi aklı yerinde iken ramazan ayının bir dilimini idrak ettiğinden ilâhî hitaba dâhil olup âyetin getirdiği hükmün mükellefidir ki bu da oruç delillerinin geçerliliğidir. Çünkü bu kişi ramazan ayının başlangıcında aklı yerinde olup ilk gecede oruca niyet etmiş, fakat günün devam eden zamanı içinde cinnete mâruz kalmıştır; söz konusu kimsenin o günkü orucu yerini bulmuştur. Sonraki günlerde ise cinnet mâzereti oruç tutmaya aday olmayı değil niyet etmesini engellemiştir. O artık hastalık, yolculuk veya hayız mâzeretine binaen oruç tutamayan biri gibi olmuştur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 58").

344 Çocuk [§] veya kâfir bizâtihî mükellef değildir. Buna mukabil şahsen niyet etmediği için orucunu kaçıran kimse farz olma hükmüne dâhil olup kaza etmesi gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Ramazan ayının tamamını cinnet halinde geçiren kimse oruçlarını kaza etmez, çünkü ramazanı sağlıklı olarak idrak etme şartına rağmen söz konusu kişi onu bu çerçevede idrak edememiştir. Oruç tutmaya yönelik ilâhî hitabın ilk bakışta görünen anlamı kaza edilmesini gerektirir gibi olsa da, burada, biraz önce kaydedilen kaza hükmünün düşürülmesine imkân sağlayan başka bir delil daha vardır, o da müzmin hastalığa müptelâ olan ve sürekli yolcu durumunda bulunan kimselerle mukayese edilmesidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Umulur ki bu yolla sakınırsınız. Yani nefsinizi arzu ettiği gıdalardan uzak tutmak suretiyle çeşitli maddî lezzetlerden sakınırsınız, yahut dünyada fiillerinizle Allah'a muhalefet etmekten ve dolayısıyla âhiretteki azabından korunmuş olursunuz. Şüphe yok ki şanı yüce olan Allah ibadetleri, sürekli yerine getirenler için kendisine âsi olmaktan ve beşerî arzularda O'na muhalefet etmekten kaçınma eylemini destekleyici konumda kılmış ve bu husûs için şöyle buyurmuştur: "Sabır, namaz ve dua ile Allah'tan yardım isteyin"[780], "Şüphe yok ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar"[781]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Gerçek şudur ki ibadetler, onları yapanlara, iradesini her durumda yürüten yüce varlığın huzuruna çıkacakları zamandaki dehşet verici hallerini hatırlatır, ayrıca âhiret hayatı için kendilerine vaad edilen mutluluğun nazlarını hissettirir. Bunlar etkileyici iki önemli faktördür. Birincisi, huzur-i ilâhîde duruşu ve kahhâr olan Cenâb-ı Hakk'ın bütün sırlarına vâkıf oluşu bilincinin sağlayacağı "kötülükten sakınma" faktörü, ikincisi de ebedî hayat için vaad edilen zevkten yana kalbî hissiyatının ilham edeceği "iyilik yapma" faktörü: Kendisinin dışındaki her lezzetin yok olacağı, kul ile ebedî hayatın mutluluğu arasına girebilecek her türlü beşerî arzunun söneceği bir zevk. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Umulur ki bu yolla sakınırsınız. Yani yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden. Diğer bir yoruma göre mâsiyetlerden. Çünkü nefis acıktığında diğer arzu ve heveslerinin hepsinden doymuş olur. Yemekten doyduğunda ise diğer arzu ve istekleri tatmin etmenin derdine düşer. **Umulur ki bu yolla sakınırsınız** beyanı, bir de Allah'ın azap ve cezalandırmasından korunursunuz, anlamına gelebilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

780 el-Bakara 2/45.

781 el-Ankebût 29/45.

اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ
اُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا
فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

[§] ***184. "Oruç sayılı günlerden ibarettir. İçinizden hasta olan yahut yolculuğa çıkan kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Oruç tutmaya gücü yetmeyenlere bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir. Bununla birlikte gönül rızasıyla daha fazlasını yapan kimseye daha çok mükâfat vardır. Şundan emin olun ki oruç tutmanız -kulluk bilincini koruduğunuz takdirde- sizin için daha hayırlıdır."*** 345

Oruç sayılı günlerden ibarettir. Bu meâldeki ilâhî beyanda, önceki âyetin ramazan ayından başka bir oruç hakkında olduğunun ispatı vardır, çünkü ramazan orucu belli günlerle değil, ramazan ve şevval aylarının hilâlleri ile tesbit edilir. Ne var ki Cenâb-ı Hak, ihtiyaçları olmasa da bu gibi şeyleri günlerle sayıp belirleme şeklinde insanlar arasındaki yaygın geleneğe vâkıf olduğundan **oruç sayılı günlerden ibarettir** demiş olabilir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden, "Ramazan ayı şu kadar, şu kadar ve şu kadardır" dediği, bu sırada iki eliyle işarette bulunup son defasında parmaklarından birini büktüğü rivâyet edilmiştir[782]. Ayrıca birden fazla sahâbîden, "Resûlullah döneminde otuzdan çok yirmi dokuz gün oruç tutuyorduk" dedikleri nakledilmiştir[783]. Bu haberler karşısında, Allah Teâlâ'nın, oruç sayılı günlerden ibarettir, buyurarak, "İnsanlar bu günleri sayı ile belirler" gibi bir muhtevayı kastetmesi imkân dâhilindedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İçinizden hasta olan yahut yolculuğa çıkan kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Allah Teâlâ âyetin bu kısmında mâzeretlerin bulunması halinde oruç tutulmamasından söz etmemiştir; O, diğer günlere ertelenmeye sebep teşkil eden hastalık ve yolculuk orucunun türüne (aşure mi ramazan orucu mu) işaret etmediği gibi diğer günlerin mahiyeti hakkında

---

782 İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) ramazandan söz etmiş, sayı bildirmek amacıyla ellerini birbirine vurarak, "Ramazan ayı şu kadar, şu kadar ve şu kadar olur" demiş ve üçüncüsünde baş parmağını bükmüş, ardından sözlerine şöyle devam etmiştir: "Ramazan hilâlini görünce oruca başlayın, şevval hilâlini görünce de tutmayı bırakın. Şayet hava kapalı olursa otuz günü tamamlayın" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 184; Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Sıyâm", 5-6).

783 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 184, 218, 235, 258; Tirmizî, "Savm", 6; Ebû Dâvûd, "Savm", 4, 6.

346 da bilgi vermemiştir. Benzer şekilde [§] bazı hükümleri hakkında mâlûmat verdiği orucun başlangıç vaktini bildirirken de orucun türüne işaret etmemiş, sadece, "İçinizden o ayı idrak eden kimse onu oruçla geçirsin"[784] buyurmuştur. Şu kadar var ki mâzeret halinde oruç tutulmayacağı, hem nakil hem de akıl yoluyla bilinmektedir. Nakil, yolculuk ve hastalık halinde oruç tutulmasına izin veren nasların muhtevasıdır. Nitekim, "sayısınca diğer günlerde (kaza eder)" buyurulmuş olmasında, önceki dönemde oruç tutulmadığı gerçeği dolaylı olarak mevcuttur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Akıl yoluyla ispata gelince, Allah Teâlâ hastalık ve yolculuk olgularını oruç tutmamaya izin verilmesinin sebepleri kılmıştır. Bu iki mâzeretin doğması, oluşmalarından önceki dinî vecîbenin artmasına sebep teşkil etmesi mâkul değildir. Şunu da hatırlatmak gerekir ki oruçla ilgili olarak devam eden bir sonraki âyette, "Allah sizin için kolaylık diler"[785] buyurulması, hastalık ve yolculuk halinde oruç tuttuktan sonra bir de kaza edilmesi gerekseydi bu, dinde güçlük doğururdu, oysaki Allah Teâlâ din husûsunda bizi zor bir yükümlülük altında bırakmadığını beyan etmiştir[786]. Nitekim bazıları bu bakış açısından hareketle hasta ve yolcu olanlar bu dönemlerinde oruç tutmamışlarsa kaza etmeleri gerekli olur demişlerdir. Onlar bu kanaati benimserken Kur'ân'da oruç tutulmaması konusuna temas edilmemesinin yanında "sayısınca diğer günler"den söz edilmesini delil göstermişlerdir; bir bakıma ilâhî beyan bahis konusu iki mâzeret sahibinin oruç tutma vaktini diğerlerine ait vakitten ayrı tutmuştur. Resûlullah'tan (s.a.), "Yolculukta oruç tutan mukim iken tutmayan gibidir"[787] meâlindeki hadis de bunu desteklemektedir. Bilindiği üzere mukimken oruç tutmayanın oruçsuz geçen günleri kaza etmesi gerekir, hadisin zâhirine göre yolculuk esnasında tutanın da kaza etme mecburiyeti vardır.

Bize göre ise söz konusu âyette (oruç tutmadığını dile getiren) dolaylı bir
347 ifade bulunmaktadır. [§] Nitekim Kur'ân'da yasak zikredildikten sonra ruhsatlar söz konusu edilmiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah size ölü hayvanı … haram kılmıştır. Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse başkasının

784 el-Bakara 2/185.

785 el-Bakara 2/185.

786 Mâtürîdî, şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah yolunda son noktasına kadar gayret gösterin. O sizi seçkin bir ümmet yapmış ve din husûsunda yerine getirilmesi zor bir mükellefiyet altında bırakmamıştır" (el-Hac 22/78).

787 İbn Mâce, "Sıyâm", 11; Nesâî, "Sıyâm", 46, 62, 74; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 214; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 461.

hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla …”[788]. Görüldüğü üzere burada adı geçen şeylerden yemenin mubah olduğu zikredilmemiştir. Azîz ve celîl olan Allah şöyle de buyurmuştur: "Haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince yerine getirin"[789]. Cenâb-ı Hak bu beyanının devamında, "Eğer bunlardan alıkonursanız …" buyurmuş, bunun yanında ihramdan çıkışı zikretmemiştir. Ne var ki hac ve umre ibadetlerine özgü olan bu fiiller bulunmadığı takdirde sonuçları da gerçekleşmez, çünkü bir konuda mâzeretli durumuna düşmek farzın artmasına sebep teşkil etmez. Biraz önce zikredilen âyetin devamında, "Kurban, yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin" buyurulmuş, ardından, "İçinizden hasta olan …" beyanıyla devam edilmiştir. Bu ifade başını tıraş etmeyi dile getirmektedir. Böylesine tıraş fiilinden sonra fidye ödemek gerekli olur, ancak bu, baştaki eziyetin ve hastalığın fidyeyi gerektirdiği mânasına gelmez. İşte oruç hakkında zikredilen husûs da buna benzemektedir.

Tartışılmakta olan mesele hakkında hareket noktası şudur ki kimse ramazan ayının orucunu -bu ayı idrak edemediği takdirde- başka bir ayda tutmakla yükümlü tutulamaz, halbuki söz konusu ettiğimiz meselenin mükellefi bununla yükümlü tutulmuştur. Şu halde bu yükümlülüğün ramazan ayının vaktine özürsüz olarak ulaşmış olmasından doğduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, "Tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder" buyurmuş ve beyanının devamında, "Bu, sayıyı tamamlamanız … içindir"[790] demiştir. Bunun sebebi sözü edilen kimseye yüklenen kaza etme görevinin ramazan ayına mâzeretsiz olarak yetişmiş olmasına dayandığının anlaşılabilmesidir. Buradaki uygulama abdestsizlik veya cünüplükten temizlenmeden yapılması mümkün olmayan ibadetler için bu temizliklerin yerine getirilmesi [§] ve hac- **348**
ca dair ibadetler esnasında işlenen bazı hatalara gereken cezaların bilâhare de olsa icra edilmesi esasına bağlıdır. Ramazan ayının durumu da bunun gibidir. Bunun delili biraz önce belirttiğimiz bakış açısıdır, bir de Resûlullah (s.a.) ve ashâbından sefer esnasında oruç tutanların ve tutmayanların bulunduğu yo-

---

788 "Allah size ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır. Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse -başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla- günahkâr olmaz; şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir" (el-Bakara 2/173; bk. el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115).

789 "Haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince ifa edin. Eğer bazı sebeplerle engellenecek olursanız kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye versin" (el-Bakara 2/196).

790 Bir sonraki âyetin bir parçasıdır.

lundaki sahih rivâyetlerdir[791]. Şu halde yolculuk esnasında oruç tutmanın câiz olduğu kanıtlanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki hastalık ile yolculuk hallerinin kendileri oruç ibadetiyle çelişen şeyler değildir, çünkü bunların mevcudiyeti halinde oruç tutmak câizdir. Nitekim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isteyen kimse yolcu konumunda bulunduğu halde oruç tutmakla emredilmiştir, zira bu yükümlülük Mescid-i Harâm civarında oturanlara yüklenmemiştir. İhramlıyken avlanan, ayrıca hasta olan veya başından rahatsızlığı bulunan kimselerin durumu da oruç tutmakla çelişmez. Bir de şu var ki ramazan ayı içinde tutulamayan oruçların sonra kaza edilmesi, ilgili âyetin zâhirî hükmünden anlaşılmaktadır. Bundan da hastalık ve yolculuk esnasında oruç tutmanın câiz olduğu sonucu ortaya çıkar. Oruç sözü edilen durumlarda câiz olduğuna göre tutulmayıp ertelenmesi de câizdir, ancak tutmanın daha faziletli olduğu anlaşılmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Yolculuk sırasında oruç tutulmamasına dair nakledilen hadis ise[792] oruçlu olmanın ölüm endişesi verecek kadar yorduğu kimse hakkındadır. "Sefer halinde iken oruç tutmak ihmal edilmemesi gereken itaat türünden sayılmaz"[793] anlamındaki hadis de ayrı bir delil teşkil eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âlimlerimizin ramazan ayı orucunu tutmamaya zorlanan kimse hakkında verdikleri fetva da bu esas üzerine oturur. Böylesi hasta veya yolcu ise oruç tutmamaktan çekinmesi doğru değildir, zira yolculuk esnasında iken ortaya çıkan zaruret durumunda oruç tutmanın yasaklandığına dair hadis vardır. Sözü edilen kimse sağlam ve mukim durumunda bulunuyorsa -tutmamasına özel olarak müsaade edilmemişse de- tutmayabilir. Böylesi tutmadığı günleri kaza
349 eder[794]. Şunu da söylemek gerekir ki [§] söz konusu edilen kimseye bulunduğu durum içinde oruç tutmama izninin bulunmamasına rağmen tutmaya devam etmesi dinî konulara verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilir. Aslında

---

791 Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte şiddetli sıcağın hâkim olduğu bir ramazan ayında sefere çıktık, öyle ki bazılarımız aşırı sıcaktan ötürü elini başının üzerine koyuyordu. İçimizde Resûlullah ile Abdullah b. Revâha'dan başka oruç tutan yoktu." Buhârî ve Müslim'de de Hz. Âişe'den naklen şöyle kaydedilmektedir: "Ashâb-ı kirâm'dan Hamza b. Amr el-Eslemî, 'Ey Allah'ın elçisi, ben çokça oruç tutan biriyim, yolculuk esnasında da tutmalı mıyım?' diye sormuş o da şöyle cevap vermiştir: Arzu edersen tut, etmezsen tutma" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 22, 232; Buhârî, "Savm", 33, "Cihâd", 71; Müslim, "Sıyâm", 52-54).

792 "Yolculukta oruç tutan hazar halinde tutmayan gibidir" meâlindeki hadise işaret edilmektedir. Hadisin kaynağı yukarıda geçmiştir.

793 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 22; Buhârî, "Savm", 35; Müslim, "Sıyâm", 52; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 155; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, IV, 235.

794 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 56b.

bu konuda dinî bir yasak nakledilmiş değildir. Burada durumu tasvir edilen kişi cevaz dairesi içinde yer alıp ölü hayvan etini yemeye zorlanan kimse gibi değildir, çünkü bu kişinin işleyeceği fiilin telâfi edilmesi mümkün değildir. Sözü edilen meselelerde telâfisi olan ile olmayan problemler arasında ayırım yapılmıştır, meselâ başkasının malını yok etmek ile ölü hayvanın eti yemek gibi. Bir de baskı altında işlenen fiillerin temel sebebi mecburiyet ise de sefer halinde oruç tutmamanın sebebi sefer değildir, çünkü oruç tutmama bazan yolculuk dışındaki hallerde de câizdir; yolculuk kişinin zaruri durumu değil mâzeretidir, bu açıdan illet konumunda anlaşılmamalıdır. Yolculuk esnasında oruç tutma fiilinde dine saygı gösterme unsuru bulunmasına rağmen ölmüş hayvan etinin yenmesinde böyle bir şey yoktur. Yolculuğunun beşerî imkânları az olan çöl gibi özel yerlerde olması şart değildir, şehirler arasında yapılacak sefer de oruç tutulmaması için mâzeret teşkil eder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[Dinî Açıdan Seferî Sayılmanın Hikmetleri]

Dinî açıdan bazı ruhsatlara sebep teşkil eden yolculuğun belli mekânlar arasında olmasının söz konusu edilemeyeceği noktasında ittifak oluşmuştur, zira şehirler arası yolculuk sırasında oruç tutmamanın da meşruiyeti nakledilegelmiştir. Bu açıdan bakıldığında sefer ruhsatlarının dış sebepler bahis konusu olmaksızın bizzat sefer için olduğu ortaya çıkmaktadır. Seferin mahiyeti evinden ve iskân ettiği yerden ayrılmaktan ibarettir, bu açıdan yolculuk bazan arazi ve kır mıntıkalarına çıkmakla da oluşur, ancak böyle bir gezinti için oruç tutmamaya izin verilmemiştir. Şu halde dinî hükme konu teşkil edecek yolculuk belli kriterler çerçevesine girendir. Âlimlerin kanaatleri bu noktada birleşmektedir.

Bize göre ruhsatlara konu teşkil eden yolculuk için belirlenen sınır üç gündür, bunun da üç sebebi vardır: Birincisi, üç günlük seferin ruhsatlara açık olduğu noktasında ittifak edilmiş, ondan az olanı konusunda ise farklı kanaatler belirtilmiştir. Bir konuda farklı görüşlerin ortaya çıkması ruhsatlarla fetva
vermeyi değil, duraklayıp yeniden incelemeyi gerektirir. [§] Bu durumda ise 350
oruç tutma fiilinin emredilmesi hali gerçekleşir.

İkincisi, konuyla ilgili olarak iki kanaldan naklin gelmesidir. Bunların ilki mest üzerine mesh etmenin yolculuk esnasında üç gün olarak takdir edilmesidir[795]. Bilindiği üzere yolculuk olgusu mest üzerine mesh yapılma izni için bir

795 Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, "Ey Allah'ın elçisi, mest üzerine mesh etmenin süresi ne kadardır?" diye sorulmuş, o da şu şekilde cevap vermiştir: "Yolcu için üç gün ve

kriter ve süre belirleme vasıtası kılınmıştır. Çeşitli fiiller için belirlenen vakitler o fiillerin yerine getirilme süresinden daha az olmaması noktasında benzer konumda olurlar. Dinî anlamda yolculuk mesafesinin belirlenmesinde gecelerin hesaba katılmamasının herhangi bir önemi yoktur, çünkü yolculuklar mesafe katetme ve ilerleme esasına dayandırılmışsa da sürekli seyir hali yolcuyu aşırı derecede yorar, bunda ise yolculuğun ortadan kalkması söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında yol alma esnasında istirahat için ayrılan vakitler seferin genel çerçevesi içinde mütalaa edildiği anlaşılır. Bundan ötürüdür ki yolculuk esnasındaki gece istirahatları yokmuş gibi kabul edilir, dolayısıyla meshin süresine geceler de dâhil olur. Diğeri, kadınların mahrem olmaksızın üç günlük mesafeyi bulan yolculuğa çıkmalarının yasaklanmasına dair nakledilen hadistir[796]. Hakkında yasak beyanı geldiğinden bu üç günlük mesafede mahremsiz yolculuk yasaklanmıştır. Bundan az mesafede yapılan yolculuk husûsunda ise farklı görüşler ortaya konulmuştur. Şimdi, burada üç günle başlayan kâmil mânadaki sefere -aralarındaki benzerlik sebebiyle- üç günden az olan yolculuğa gösterilen müsamaha tanınmamış ve yasaklanmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, yolculuk bir mâzerettir. Mâzeretler ilke olarak üç ile sınırlandırılmıştır, günler de bunun gibidir, çünkü sefer bu üç günle gerçekleşir. Nitekim Allah Teâlâ, "Sapasağlam olduğun halde üç gün"[797], "Üç gün, işaretten
351 başka"[798] buyurmuştur. Mûsâ aleyhisselâm da şöyle dedi: [§] "Bundan sonra (yani üçüncü kez) sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme. Artık benim tarafımdan ileri sürülebilecek mâzeretin sonuna ulaşmıştır"[799].

Aslında hastalığın mutlak mânada oruç tutulmamasına sebep teşkil etmesi isabetli değildir, bazan hastalık orucu hafifletir ve hastanın işini kolaylaştırır. Yerine getirilmesi kolay olana kolaylık göstermek, zor olanı da zorlaştırmak mâkul olmaktan uzak bir şeydir. Şu halde oruç tutmama izni mutlak hastalıktan ötürü olmadığı anlaşılmaktadır, icmâ da bu yöndedir. Buradaki izin -*nihaî*

---

gece, mukim için bir gün ve gece" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 14, 20, 28, 32, 35, 44; Müslim, "Vudû", 33, 35, 48).

796 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 79, 119, 122; Buhârî, "Diyât", 31; İbn Mâce, "Diyât", 21.

797 "(Zekeriyyâ) 'Rabbim!' dedi, 'Çocuğum olacağına dair bana bir işaret ver' dedi. Allah, 'Sana işaret sapasağlam olduğun halde üç gün insanlarla konuşmamandır' buyurdu" (Meryem 19/10).

798 "(Zekeriyyâ) 'Rabbim! Oğlum olacağına dair bana bir alâmet göster' dedi. Allah buyurdu ki: 'Senin için alâmet insanlara üç gün işaretten başka söz söylememendir. Ayrıca Rabb'ini çok an, sabah akşam tesbih et'" (Âl-i İmrân 3/41).

799 el-Kehf 18/76.

gerçeği bilen Allah'tır ya- yememek suretiyle hastalığının artması endişesine bağlı olmalıdır. Aslında kişinin iradeli olarak hastalanması ve zararlı şeyleri alması tasvip edilmeyecek bir husûstur, bu sebeple hastanın oruç tutmamasına müsaade edilmiştir. Söz konusu müsaade dinde kolaylılığın esas alınışının yönlerinden birini teşkil eder, çünkü bu kolaylıkta mükellefin hastalığını hafifletme yahut da kendisine gelebilecek zararı engelleme faktörü vardır. Meselâ âlimlerimiz yakalandığı göz ağrısının artmasından endişe eden kimseye oruç tutmama müsaadesi tanımıştır. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hasta oruç tutmayabilir, ayrıca çocuğunu düşürme endişesi taşıyan hamile ile yavrusunun zarar göreceğinden korkan emzikli hanım da oruç tutmayabilir"[800]. Öyle anlaşılıyor ki oruç tutmamaya yönelik müsaade muhtemel zarardan ötürüdür. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Abdullah b. Ömer'in Resûlullah'tan naklettiğine göre o şöyle demiştir: "Gücü olduğu halde yeme ve içmeyi azaltma yüzünden ölen kimse cehennemliktir"[801]. Yardım ancak Allah sayesinde mümkündür.

Oruç tutmaya gücü yetmeyenler. Bazıları "fidye vermeye gücü yetmeyenler" diye yorumlamışlardır. Bu ilk dönemlerde yolcu ve hasta için bahis konusu olup öylesinin diğer günlerde kaza etmesi yahut da fidye vermesi câizdi. 352
Ancak âyetin devamında oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır, [§] yani kaza etmeniz, buyurulmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bundan başka ilk dönemlerde oruç tutması gereken birinin -tutmak daha hayırlı olmakla birlikte- tutmakla fidye verme arasında serbest bırakıldığı anlamına da gelebilir. Ancak bu husûs birinci yoruma göre şu âyet-i kerîme ile neshedilmiştir: "İçinizden ramazan ayını idrak eden kimse o ayı oruçlu geçirsin"[802]. Bu ilâhî beyan her durumda orucun kaza edilmesini gerekli kılmıştır. Âyetle ilgili yorum ikinci şekilde olursa, "Oruçlu geçirsin" beyanı her durumda orucu gerekli kılmaktadır. Muâz b. Cebel'in Asr-ı saâdet'te orucun üç değişikliğe uğradığını söylemesi de buna benzemektedir, o dönemde kişi oruç tutmamak, fidye vermek ve tutmak arasında serbest iken bu hüküm sonradan kaldırılmıştır[803]. Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır, beyanının yolculuk ve hastalığın ardından gelmesinde sefer esnasında oruç tutmanın tutmamaktan, fidye vermekten yahut da başka günlerde kaza etmekten daha hayırlı olduğunun ispatı vardır; bununla birlikte,

800 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 104; IV, 347, 418; V, 29; Buhârî, "*Tefsîru'l-Kur'ân*", 25; Tirmizî, "Savm", 21.

801 Bu rivâyet hakkında kaynak bulunamamıştır.

802 el-Bakara 2/185.

803 Muâz b. Cebel'in haberinin kaynağı daha önce verilmiştir.

biraz önce zikrettiğim husûslara da ihtimali bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Buraya kadar anlattığım çerçevede neshin gerçekleşmiş olması icmâ konumunda olup âyette mutlak ifadenin kullanılması fidye yoluyla oruç mükellefiyetinden çıkılacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim neshin mevcudiyeti de bu yolla bilinmiştir. Aslında ilgili âyetin kesinlik içeren ifadesi iki şıktan birine, yani oruç tutmaya veya kaza etmeye yöneliktir. Bitkin ihtiyar (şeyh-i fâni) hakkında âlimlerin verdiği kabule şayan hüküm de aynı esasa dayanmaktadır. Kaza etmeye gücü yetmeyen bu kişi oruç tutmayıp fidye verir; çünkü orucun fidye vermek suretiyle yerine getirilebileceği (bir zamanlar) ihtimal dâhilinde bulunuyordu, ancak sonradan neshedilmiştir. Bitkin ihtiyarlar gibi malî ibadetlere muhatap olan kişiden aczi sebebiyle oruç imkânsız hale gelince, böylelerinin fidye vermek suretiyle oruç mükellefi olmaları meşru görülmüştür. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ölmüş kimse adına oruç tutma emri şeklinde nakledilen haber de aynı esasa dayanmaktadır[804]. Bu son örnekteki oruç fiilen yerine getirme imkânı olmayan birinin orucudur ki fidye şeklinde gerçekleştirilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

353 [§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan “yutîkūnehû” (يطيقونه) kelimesinin “yutavvikūnehû” (يطوّقونه) şeklinde de kırâatı vardır, bu durumda mânası “oruçla mükellef tutulan fakat yerine getirmeye gücü yetmeyenler” şeklinde olur. Şu kadar var ki âyetin devamında oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır buyurulmaktadır. Şayet oruca güç yetiremeyecek olsalardı buna teşvik edilmezlerdi, ancak gücünün son noktasına kadar dayanması şart koşulursa söz konusu kırâat isabetli görülebilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Bununla birlikte gönül rızasıyla daha fazlasını yapan kimseye daha çok mükâfat vardır. Şundan emin olun ki oruç tutmanız -kulluk bilincini koruduğunuz takdirde- sizin için daha hayırlıdır. Burada zikredilen “daha fazlasını yapmak” fidyeyi daha çok vermek yahut hayır yapmaya alışkanlık sağlanması için farz kılınmayan diğer iyilikleri artırmak anlamına gelebileceği gibi bu sözle fidyeye müsaade edilmesine rağmen oruç tutmak gibi husûslar da kastedilmiş olabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.* Hz. Âişe’den (r.a.) rivâyet edildiğine

---

804 İbn Abbâs’tan nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bir sahâbî Resûlullah’a gelmiş ve “Yâ Resûlellah, annem vefat etmiştir, üzerinde bir aylık oruç borcu bulunmaktadır, bunu annem adına yerine getirebilir miyim?” diye sormuş. Resûlullah da, “Evet” dedikten sonra sözüne şöyle devam etmiştir: “Allah’a olan borç borçların içinde ödenmeye en lâyık olanıdır” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 216, 224; Buhârî, “Savm”, 41; Müslim, “Sıyâm”, 153-158).

göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Ramazan ayına ramazan diye isim koymayın, çünkü o Allah Teâlâ’nın isimlerinden biridir; bu aya Kur’ân’ın nispet ettiği ismi verin”[805].

Sizden ramazan ayını idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin[806]. Azîz ve celîl olan Allah bu beyanında “onu oruçla geçirsin” buyurmak suretiyle oruç fiilini aya nispet etmiştir. Bu açıdan bakıldığında kişi ramazan ayı orucunu tutmaya karar verdiği takdirde bunun farz olmasına niyet etmese bile orucu geçerlidir. Diğer farzlar da bunun gibi olup meselâ öğle ve ikindi namazlarını kılmaya karar verip de farz diye niyet etmese, Allah’ın farz kıldığı statü gerçekleşir ve bu namazlar câiz olur. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.* Buna bağlı olarak ramazanda bu ay dışındaki bir oruca niyet eden kimsenin orucu ramazan orucuna mahsup edilir. Çünkü biz sözü edilen ayda ramazan orucunu tutmakla emredilmişizdir, orucu diğer bir türe nakletmekle değil. Ramazan ayı ise fiilen mevcut olup mükellefin onu (niyetiyle de olsa) icat etmeye ihtiyacı yoktur, bu sebeple bu ayda tutacağı oruç her konumda ramazana ait olur. **[§]**
Bunun gibi belli bir şeye tahsis edilmiş bütün hak ve görevler de ona ait olup **354**
mükellef niyetini başka bir tarafa çeviremez; meselâ birine nitelikleri belli falan şeyi satın almayı emreden kimse niyetini değiştirmek suretiyle bu nesneden cayamaz. Bir de bu husûs öğle, ikindi ve benzeri olan namazlar gibi olup bunların yerine getirilmesi sırasında başka bir şeye niyet etmek imkânsızdır. Zaten herkes bu konumda başka bir şeyin câiz olmadığı görüşünde ittifak eder. Şu halde ramazan ayı orucuyla mükellef olan kimsenin başka bir oruçla yükümlü olması mümkün olmayıp tuttuğu oruç sadece ramazana ait olur. Bu noktadan hareket eden Ebû Hanîfe, yolculuk esnasında başka bir orucun tutulmasını câiz görmüştür, zira yolcuya ramazan orucunu erteleme müsaadesi verilmiş olup aynı kişinin uhdesinde ertelemesine müsaade edilmeyen zıhâr (bir nevi karısını boşama teşebbüsü) ve adam öldürmenin cezası olarak oruç bulunabilir. Bu durumda sözü edilen kefâret oruçlarını tutması câizdir. Buradaki bakış açısı şudur: Sefer halinde olan kimse için ramazan orucu başka bir zaman diliminde tutulabilecek bir konuma geçer, bu durumda ramazan ayı hükmen başka bir orucun vaktini teşkil eder. Ancak bu, yolcu veya hastanın ramazan ayında oruca niyet etmesine benzemez, çünkü kendisi için tutmama izni vardır. Bununla

---

805 Herhalde sözü edilen aya sadece ramazan değil, “ramazan ayı” deyin, anlatılmak istenmektedir. İbn Hacer, İbn Kesîr, Kurtubî, Hafız İbn Adî ve muhaddis âlimler bu hadisi zayıf görüp terkedilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 217; Kurtubî, *el-Câmi‘*, 11, 292; İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IV, 135.

806 Bir sonraki âyet.

birlikte oruç tutacak olursa hasta veya yolcu olmayan kimseye nispetle fazla bir sevaba nail olur ve farz orucu tutmuş konumda bulunur. Bir de nafile ibadet (oruç) bu niyetle olmayarak da câiz olur. Bu açıdan bakıldığında sözü edilen kimse bir bakıma nafile oruca niyet etmemiş biri olup Allah'ın verdiği ruhsatla değil azimet yoluyla amel etmiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Hasta olan yahut yolculuğa çıkan kimse, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Bazıları hasta ve yolcuya oruç tutsalar bile diğer günlerde kaza etmelerini gerekli görmüştür. Bunlar âyetin zâhiriyle istidlâl ederek ilâhî beyanın, tutmamaktan söz etmeksizin oruçların kaza edilmesinin gerekliliğini vurguladığını iddia etmişlerdir. Bir de Resûlullah'tan (s.a.), "Yolcu iken oruç tutan kimse mukım iken tutmayan gibidir"[807] meâlinde zikredilen hadisle istidlâlde bulunmuşlardır. Bu hadis sefer halinde oruç tutan birinin oruç tutmayan hükmünde olduğunu vurgulamıştır. Bahis konusu oruç yerini bulmamış ve sanki vaktinden önce tutulmuş oruç konumuna geçmiştir.

355 **[§]** Bizim kanaatimize göre sözü edilen âyette dolaylı olarak oruç tutmama anlamı yer almış bulunmakta olup sanki şöyle buyurulmuştur: **Hasta olan yahut yolculuğa çıkan** -ve oruç tutmayan- **kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder.** Bu ilâhî beyan azîz ve celîl olan Allah'ın hac ve umre sırasında başından rahatsız olan kimse için, "İçinizden hasta olan yahut başından rahatsız bulunan kimse fidye versin"[808] beyanına benzemektedir; yani "başından rahatsızlığı olup -tıraş olmak suretiyle onu gideren kimse- fidye versin" demektir. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın zaruret halinde bulunan kişi hakkında, "Zarurette kalan kimse başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla -haram kılınan şeylerden yerse- günahkâr olmaz"[809] buyurması gibidir. Bu tür kullanımlar Kur'ân'da çok olup kimsenin biraz önceki hükmü doğru bulması mümkün değildir. Şu da var ki hastalık ve yolculuk meşru mâzeretler olup bu mâzeretlerin sahiplerine kolaylık olması için oruç tutmamaya izin verilmiştir. Durum yukarıda söylendiği gibi olsaydı kolaylık yerine darlık bahis konusu olurdu. Bir de ileri sürüldüğü üzere hasta veya yolcu bu mâzeretleri sırasında geçen günleri kadar orucu ramazanda tutmakla birlikte sonradan kaza ettiği takdirde ramazanda geçen günler yerine kaza eder. Şayet o günler ve o hal içinde tutulan oruç câiz olmasaydı bu günlerin yerini tutacak olan sonraki zaman ve halde kaza edilmesi emredilmezdi. Sonuç olarak gerçeğin söylediğimiz gibi olduğu kanıtlanmış bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

807 Hadisin kaynağı daha önce gösterilmişti.

808 el-Bakara 2/196.

809 el-Bakara 2/173. Bu iki âyette iki tire arasına alınan kısım metinde dolaylı olarak var sayılır.

Tartışılmakta olan konunun aslı, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sefer halinde bazan oruç tuttuğu[810], bazan da tutmadığı[811] şeklinde nakledilen rivâyetlere dayanmaktadır. Ashâb-ı kirâmdan da yolculuk sırasında oruç tuttukları rivâyet edilmiştir[812]. Yolculuk sırasında oruç tutmak câiz olmasaydı Hz. Peygamber ile ashâbının tuttukları orucu açıklamak imkân dâhiline girmezdi. Resûlullah'ın, "Seferde oruç tutan mukım iken tutmayan gibidir" meâlindeki beyanı ise bizim kanaatimize göre, orucun, kendisini fazlaca yorup zayıf düşürmesi durumuna mahsus olup böylesinin tutmaması gerekir, tutması halinde mukim iken tutmamış gibi olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Hz. Enes'in
(r.a.) [§] oruç daha faziletli olup tutmamak bir ruhsattan ibarettir dediği de **356**
rivâyet edilmiştir[813].

Oruç tutmaya gücü yetmeyenlere. Bazıları kelimeyi "mükellef tutulurlar (ama güç yetiremezler)" anlamında "yutavvekūnehû" (يطوّقونه) şeklinde okumuştur. Bazıları da "güç yetiremezler" diye yorumlamıştır. Fakat bu ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır buyurmuştur. Buna göre güç yetiremezler mânası ihtimal dâhiline girmez. Şöyle denildi: Oruç âyetinin nâzil olduğu ilk zamanlarda dileyen oruç tutar, dileyen de tutmayıp her gün bir fakiri doyuruyordu. "Ramazan ayı" diye başlayan müteakip âyet gelince oruç tutabilen için önceki uygulamayı neshetmiş, güç yetiremeyenlere ise müsaade edilme hükmünü getirmiştir; bunlar da bitkin ihtiyar, hamile ve yavrusunun zarar göreceğinden endişe eden emzikli kadındır.

Bu meselede asıl olan şudur ki orucu kaza etmekten âciz olan kimseler için doğrudan kendisini yerine getirmekten âciz olmaları sebebiyle fidye verme yöntemi getirilmiştir, bitkin ihtiyar ve diğerleri gibi. Kaza etmekten âciz olmayan kimse içinse fidye vermek suretiyle oruç borcunu ödemiş olma yöntemi kabul edilmemiştir ki bunlar emzikli ve hamile kadınlar, hasta ve yolculardır, çünkü sözü edilen kimseler bizzat farz orucu yerine getirmekten âciz

---

810 Müslim, "Siyâm", 95.

811 Ummu'l-Fazl bint Hâris'ten şöyle dediği nakledilmiştir: "Beraberce bulunduğumuz bir arefe günü Resûlullah'ın oruç tutup tutmadığı husûsunda bazıları tereddüde düşmüş, bir kısmı oruçlu olduğunu, bir kısmı da olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Arafat'ta devesi üzerinde duran Resûlullah'a bir bardak süt gönderdim, o da içti" (Müslim, "Sıyâm", 110).

812 Bu konuda birçok hadis nakledilmiştir. Bunlardan biri Enes b. Mâlik'in hadisi olup şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'le yolculuğa çıkardık, bu sırada o, oruç tutanı da tutmayanı da ayıplamıyor ve birbirine tercih etmiyordu" (bk. Buhârî, "Savm", 33-39; Müslim, "Sıyâm", 88- 109).

813 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 153.

değillerdir, fidye vermek suretiyle bedel yöntemine başvurmak mükelleflerin ibadetin aslını ifa etmekten âciz bulunmaları haline münhasırdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Gönül rızasıyla daha fazlasını yapan kimse. İki yoruma açıktır: Birincisi, orucuna mukabil vermesi gereken fidyeyi çoğaltarak veren kimse. İkincisi, ramazan günlerinde güçlüğüne dayanarak oruç tutan kimse. Bu, hac veya umre sırasında "gönül rızasıyla fazlasını yapan" meâlindeki beyana benzemektedir ki tavafı fazla yapmaya yahut da haccın kendisini yerine getirmeye yöneliktir[814]. Burada söz konusu edilen "gönül rızasıyla amel (tatavvu')" kavramının temel mânası her türlü nafile iyiliğin kişi için hayırlı olacağı şeklinde de düşünülebilir, çünkü tatavvu' (تطوع) kelimesinin kök anlamı hayırdan ibarettir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذٖٓى اُنْزِلَ فٖيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ
الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ
مَرٖيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ يُرٖيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ
وَلَا يُرٖيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا
هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

357 **[§]** ***185. "O sayılı günler ramazan ayıdır ki Kur'ân bu ayda inmeye başlamıştır; insanlara rehber olan, içinde doğru yolun ve hak ile bâtılı ayırt eden hükümlerin açık delilleri bulunan Kur'ân. Sizden ramazan ayını idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin. Hasta veya yolcu olan, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk çekmenizi istemez. Bütün bu lütuflar oruç günlerini tamamlamanız, size kurtuluş yolunu gösterdiği için Allah'ı yüceltmeniz ve O'na şükretmeniz içindir."***

O sayılı günler ramazan ayıdır ki Kur'ân bu ayda inmeye başlamıştır; insanlara rehber olan, içinde doğru yolun ve hak ile bâtılı ayırt eden hükümlerin açık delilleri bulunan Kur'ân. İbn Abbâs radıyallahu anh şöyle demiştir: "Kur'ân, levh-i mahfûzdan dünya semâsına ramazan ayında, kadir

---

814 Müellif Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu şiarlardandır. Beytullah'ı hac maksadıyla ziyaret eden veya umre yapan kimsenin bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Gönüllü olarak bir iyilik yapan insan şunu bilsin ki Allah bu türlü davranışlara fazlasıyla mükâfat veren ve her şeyi bilendir" (el-Bakara 2/158).

gecesinde, o mübarek gecede bütünüyle nâzil olmuş, daha sonra ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde muhtelif ay ve günlerde peyderpey gelmiştir".

İnsanlara rehber olan. Yani sayesinde doğru yolu buldukları Kur'ân. Bir de insanlara dalâletten uzaklaşmanın yolunu gösteren anlamı verilmiştir. **Hidâyetin açık delilleri bulunan Kur'ân**. Denildi ki iyiden iyiye düşündükleri takdirde insanlara kesin deliller sunan. Yine denildi ki âyetteki "beyyinât" (بيّنات) Kur'ân'da yer alan helâl ile haramlar, hükümler ve şeriatlar demektir.

Furkān. Hak ile bâtılı birbirinden ayırt eden. Bir de furkānın kişiyi din alanında şüphe ve dalâletten çıkarıp kurtaran anlamına geldiği söylenmiştir.

Sizden ramazan ayını idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin. Şöyle yorumlamak mümkündür: **Sizden ramazan ayını** mukım ve sağlıklı iken **idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin**. Âyetin devamında hasta ve yolcu olana oruç tutmama izni verilmiş ve şöyle buyurulmuştur: **Hasta veya yolcu olan, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Sizden ramazan ayını idrak eden kimse.** Yani aklı başında iken idrak eden **onu oruçlu geçirsin**. Buna göre ilâhî hitaba deliler ve çocuklar girmez. Görmez misin ki hitabın başlangıcı, "Ey iman edenler! Oruç size farz kılınmıştır"[815] buyurulmak suretiyle müminlere yönelmiştir. [§] Deli ve çocuklar ise bu hitaba dâhil değildir. **358**
Şu halde sizden ramazan ayını idrak eden kimse yani aklı ile idrak eden onu oruçlu geçirsin yorumunu yapmanın gerektiği ortaya çıkmıştır.

Şimdi, orucun farz oluşunun, azîz ve celîl olan Allah'ın "onu oruçlu geçirsin" beyanı ile gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bununla değil de "oruç günlerini tamamlamanız için" beyanıyla farz haline gelmesi de ihtimal dâhilindedir, çünkü geçmiş oruçları hesap ederek sayıyı tamamlamak ancak farz olması konumunda gerekli olur. İkinci olarak Cenâb-ı Hak "Allah sizin için kolaylık ister buyurmuştur", hasta ve yolcuya oruç tutmama müsaadesi vermesi sebebiyle. Oruç farz olmasaydı bize kolaylık dilemesi münasebetiyle lütufkârlığını hatırlatmasının bir anlamı kalmazdı, zira yapılmaması da mümkün olan bir konuda minnettarlık ifadesi kullanılmaz. Bu durum da orucun farz olduğunu kanıtlar. Bir de orucun farz olmasının, azîz ve celîl olan Allah'ın, "Oruç size farz kılınmıştır"[816] meâlindeki beyanıyla gerçekleşme ihtimali vardır, burada yer alan "kütibe" (كُتِب) kelimesi "farz kılınmıştır" demektir. Buna göre sözü edilen âyet onun farz oluşunu kanıtlamış bulunmaktadır.

---

815 el-Bakara 2/183.

816 el-Bakara 2/183.

Yolculuk veya hastalık sebebiyle tutulmamasına müsaade edilen orucun kaza edilmesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun ardarda olmasını gerekli görmüştür. Übey b. Kâ'b'ın "ardarda olan diğer günlerde" anlamına gelen kırâati de bunu göstermektedir. Bize gelince, bahis konusu oruç, ardarda da, aralıklı olarak da kaza edilebilir. Bu hüküm, "İsterse ardarda isterse aralıklı olarak kaza eder" şeklinde Resûlullah'ın beş sahâbîsinden rivâyet edilen hadîsine dayanmaktadır. Hz. Ali (r.a.) ise, "Asıl olan ardarda tutmasıdır ancak ayrı ayrı kaza ederse yine câizdir" demektedir[817]. Yine Hz. Ali, Abdullah
359 b. Abbâs, [§] Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre (r.a.) ve şu anda zikretmediğim bir başkası da[818] ayrı ayrı tutulmasını câiz görmüşlerdir. Bu durum karşısında kaza oruçlarının ardarda olma şartının mevcut olup sözü edilen sahâbilerce bilinmemesi yahut da bildikleri halde terketmeleri ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Buna göre yolculuk ve hastalık münasebetiyle tutulmayan oruçların kaza edilmesinde peşpeşe olma şartının sıhhati kanıtlanmamıştır. Bu husûs İbn Mesûd'un kırâatinde yer aldığı gibi yemin kefâreti için şart olan peşpeşe oruca benzememektedir. Çünkü onun bu hükme esas teşkil eden kırâatine ashâb-ı kirâmdan hiçbiri muhalefet etmemiş, dolayısıyla bu kırâat mütevâtir (metlüv) konumuna geçmiştir. Ashâb-ı kirâm öbür oruç hakkındaki kırâatinde Übey b. Kâ'b'a muhalefet etmiş, bu sebeple de bu kırâat tevatür seviyesine çıkamamıştır ve sonuç olarak kaza oruçları ile kefâret oruçları ayrı ayrı statülere girmişlerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Übey b. Kâ'b'ın kırâati -şayet sıhhati sâbitse- bağlayıcı olmayıp mendup durumundadır; bunun da sebebi ashâbın icmâından başka sözü edilen ramazan orucunun belli bir vakte bağlı olarak farz oluşudur. Belli bir vakte bağlı olarak farz kılınan oruç o vaktin dışında yerine getirilmesi halinde ardarda olması şart değildir. Şayet şart olsaydı ramazan orucu ile mâzeretten dolayı orada tutulamayan oruçların kazası arasına fasıla koymak mümkün olmazdı, böylece kaza orucu ramazan orucuna eklenmiş olurdu. Ancak gerçekte böyle olmayıp aslî olan ile kaza konumunda bulunan iki blok orucun arasına fasıla koymak meşru telakki edildiğine göre bu oruçların kendi aralarında da ilke olarak fasıla koymak meşrudur. Çünkü bu iki tür orucun her birinin, başlanıp yerine getirilme veya başlanmama konumu vardır. Buna göre kaza edilecek her bir gün oruç da diğer günü dikkate almadan bağımsız bir konumda bulu-

817 Hz. Ali şöyle demiştir: "Ramazan orucunu ardarda kaza et, ayrı ayrı tutman da câizdir" (Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 208).

818 Bunun Hz. Âişe olması muhtemeldir (bk. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 208; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 57a; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 282).

nur, zira orucun statüsü bundan ibarettir. Terkedilirse kaza olur, yapılırsa edâ olur[819]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§] Bu konuyla ilgili olarak ileri sürülen bütün meseleler söz konusu ettiğim esasa bağlıdır. Şöyle ki orucun kendisine yönelik ardarda oluş şartında, kesintisiz tutma imkânının bulunması halinde ara verilmesine müsaade yoktur, böylelerinin hep bir arada yapılması şartı artık kanıtlanmıştır. Bizim üzerinde durduğumuz ramazan orucu meselesinde ise ilke olarak her bir günün orucunun bağımsız düşünülmesi ve başka sebeplerle yapılmasının ertelenmesi ihtimal dâhilindedir, bu orucun kazası da aynı durumdadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* **360**

Şunu da belirtmek gerekir ki ramazan orucu kazasının peşpeşe oluşu şart koşulsaydı **tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder** ve ayrıca **oruç günlerini tamamlamanız … için** meâlindeki beyanların büyük bir faydası olmazdı, çünkü "tetâbu'" (تتابع), yani "peşpeşe oluş" kavramı içinde tamamı bulunup kişi sayıyı hesap etmekle yükümlü tutulmaz; bu durumdaki mükellefe gerekli olan, sayıyı tamamlamak için hesap tutması değil kaza süresinin sonuna varmasıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bu meselede aslolan şudur ki bizzat yapılması açısından peşpeşe olması emredilen her oruçta peşpeşe kaydı o fiil var oldukça mevcuttur. Yapılış vakti açısından peşpeşe olması gereken oruçlar ise o vaktin elden çıkması ile peşpeşe olma şartı düşer.

Fıkıh âlimleri bu esas üzerine bazı meseleler vazetmişlerdir. Kişi, "Şâban ayını oruçla geçirmeyi Allah için adadım" dediği takdirde bu orucu peşpeşe

---

819 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Eğer derlerseki: Orucun kazası edâ edilişinin statüsünde gerçekleşir. Edası peşpeşe farz kılındığına göre kazası da öyle olmalıdır. Şöyle cevap verilir: Orucun edâsındaki peşpeşe oluş bu ibadetin kendisi için değil vakit unsurundan ötürüdür. Şöyle ki mükellefe belli bir ayı oruçlu geçirmek farz kılınmıştır, o bir aylık orucun tamamını ancak peşpeşe tutmak suretiyle gerçekleştirebilir. Bu durumda ardarda oluş, oruç fiilinin kendisi için değil, sınırları çizilmiş bir süre içinde onu tamamlama zaruretinden dolayıdır. Bu meselede hareket noktası şudur ki oruca bağlı olarak peşpeşe şartıyla emredilen her oruçta ne zaman ifa edilirse edilsin ardarda tutulması şarttır. Zaman faktöründen dolayı peşpeşe olması şartıyla emredilen oruçta ise o zamanın ortadan kalkması üzerine -fiilin kazası gerekliliğini korumakla birlikte- peşpeşe şartı hükmünü yitirir. Meselâ, "Allah rızâsı için şâban ayını oruçlu geçireceğim" diyen kimseye bu ayda oruç tutması gerekir. Bazı günleri tutamamışsa isterse aralıklı, isterse peşpeşe kaza eder, çünkü bu pozisyona ardarda şartı şâbanın geçmesiyle düşer. Buna mukabil kişi, "Allah rızâsı için peşpeşe bir ay oruç tutacağım" dese mutlaka bu şarta riayet etmek mecburiyetindedir, adağını başka şekilde yerine getirmiş olamaz, öyle ki ay ortasında tek bir gün tutmasa yeniden başlaması gerekir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 57a).

geçirmesi gerekir, ancak şâbanın bazı günleri oruçsuz geçtiği takdirde sonraki zamanda dilerse peşpeşe, dilerse aralıklı olarak kaza eder, çünkü vakte bağlı olarak koşulan ardarda oruç şartı o vaktin elden çıkmasıyla düşer. Buna mukabil, "Bir ay peşpeşe oruç tutmayı Allah rızâsı için adadım" dediği takdirde gerek edâ (yerine getirme) gerekse kaza vaktinden sonra yerine getirme şeklinde olsun peşpeşe tutmak mecburiyetindedir, böyle olmaksızın adağını yerine getirmiş olamaz, zira buradaki ardarda oruç tutma şartı oruca bağlanmış olup hiçbir şekilde düşmez. İkinci olarak Cenâb-ı Hak **Allah sizin için kolaylık ister** buyurmuştur. İzin ve müsaade demek olan kolaylık kavramında peşpeşe oluş gibi bir güçlük ve darlığın şart koşulması isabetli değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sizden ramazan ayını idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin meâlindeki ilâhî beyanda bu orucu başka bir ayda tutmasının câiz olmadığına dair işaret vardır, çünkü azîz ve celîl olan Allah orucu ramazan ayına nispet etmiş ve onu oruçlu geçirsin buyurmuştur. Şayet ramazan orucunu başka bir ayda tutmak mümkün görülürse orucun Allah'ın belirlediği zamanın dışında bir aya nispet edilmesi hali ortaya çıkar, bunda ise Allah'ın emrine müdahale etme ayrıca verdiği hükme ortak koşma tehlikesi mevcuttur. *Allah Teâlâ'dan, haktan sapma tehlikesinden bizi korumasını niyaz ederiz.*

361 **[§] Allah sizin için kolaylık ister, zorluk çekmenizi istemez.** Mûtezile mensupları şöyle demiştir: Yolculuk veya hastalık sırasında oruç tutan kimse Allah'ın dilemediği şeyi yapmış olur, çünkü azîz ve celîl olan Allah zorluk çekmemizi değil kolaylık istediğini haber vermiştir, kişi hastalık veya yolculuk esnasında oruç tuttuğu takdirde zorluğu tercih etmiş olur, Allah Teâlâ ise bunu dilemediğini beyan etmiştir, dolayısıyla kul Allah'ın dilemediğini yapmış olur.

Bize göre ise durum şöyledir: **Allah sizin için kolaylık ister ...** meâlindeki ilâhî beyanının anlamı, Cenâb-ı Hak, yolculuk esnasında oruç tutmamanıza müsaade etmek suretiyle sizin için kolaylık diler demektir. Zira fıkıh âlimleri sefer halinde oruç tutmanın daha faziletli, tutmamanın ise ruhsat olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Allah'ın -Mûtezile'nin ileri sürdüğü gibi- daha faziletli olanı değil de onun daha az faziletli olanı dilediği söylenemez. Buna mukabil oruç tutmamayı isteyene kolaylığı, tutmak isteyene de güçlüğü dilemiştir, denir. O'nun iradesi her durumda geçerli olup bir yönde geçerli, diğerinde ise geçersiz olduğunun söylenmesi mümkün değildir.

Allah sizin için kolaylık ister. Yani oruç tutmamaktan sakındırmak suretiyle işinizi zorlaştırmak değil buna izin vermek suretiyle kolaylaştırmayı diler.

Bu ilâhî beyanda Allah'a nispet edilen "kolaylık dileme" niteliği kişinin oruç tutması anlamına da gelebilir, ancak hiçbir kimseden, "Allah Teâlâ kulu için kolaylık dilemiş, o da oruç tutmuştur" şeklinde bir anlayış nakledilmemiştir. Sonuç olarak burada da O'nun kolaylık dileme iradesinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Şunu da ilâve etmek gerekir ki Mûtezile mensuplarının anlayışına göre de yolculuk esnasında oruç tutan kimseye ait fiilin ilâhî iradenin içinde bulunmamış olması mümkün değildir, çünkü böylesi Allah'ın farz kıldığı bir ibadeti yerine getirmiş ve O'na itaatte bulunmuştur. Mûtezile mensupları, farz konumunda olanlar bir yana her türlü itaat fiilinin ilâhî irade dâhilinde bulunduğunu kabul eder.

Size kurtuluş yolunu gösterdiği için Allah'ı yüceltmeniz için. Denildi ki bu beyan, "Din konusunda sizi hidâyete erdirip muvaffak kıldığı için Allah'ı yüceltmeniz" demektir. Buradaki tâzim (tekbir) kavramı ile Cenâb-ı Hakk'ın tevhid, İslâm vb. çeşitli nimetleri lütfetmesine mukabil kendisine şükürde bulunmayı emretmiş olması da mümkündür.

[§] Ve şükretmeniz için. Yani size lütfettiği bu nimetlere mukabil 362
Rabb'inize şükretmeniz için. Âyetin bu son kısmı ile yolculuk ve hastalık esnasında oruç tutmamaya izin verdiği için Allah'a tâzim ve şükürde bulunmayı emretmiş olması da muhtemeldir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادٖى عَنّٖى فَاِنّٖى قَرٖيبٌ اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجٖيبُوا لٖى وَلْيُؤْمِنُوا بٖى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

186. "Kullarım beni soracak olurlarsa (Ey Peygamber!) ***bilsinler ki ben kendilerine çok yakınım. Dua edenlerin yakarışına daima karşılık veririm. Şu halde onlar da benim davetime uysunlar ve bana iman etsinler, belki bu sayede doğru yolu bulurlar."***

Kullarım beni soracak olurlarsa (Ey Peygamber!) **bilsinler ki ben kendilerine çok yakınım**. Bu ilâhî beyanda -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- dolaylı bir ifade yer almakta olup Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kullarım, yakarışlarına olumlu karşılık vermem açısından beni soracak olurlarsa, de ki ben kendilerine çok yakınım. **Ben kendilerine çok yakınım** meâlindeki beyan birkaç şekilde yorumlanabilir: Birincisi, bana itaat edene lütuf, vefakârlık ve ihsanla yakınım. İkincisi, ben ilmim ve yakarışlara cevap vermemle yakınım. Buradaki yakınlık insanların fizik açıdan birbirlerine yakın oluşları gibi

mekân ve zat yakınlığı değildir, çünkü ezelde Allah vardı fakat mekân yoktu, O daima aynen var olmaya devam eder. Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyetler de aynı konumdadır: "Üç kişi gizli konuştuğu takdirde dördüncüsü mutlaka O'dur"[820], "Biz ona şah damarından daha yakınız"[821], "Biz ona sizden daha yakınız, fakat göremezsiniz"[822]. Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda yer alan "kurb" (القُرْب) kavramı ilim ve ihata yakınlığı anlamında olup yukarıda zikrettiğimiz gibi mekân ve zatî yakınlık bahis konusu değildir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme hakkında bazı müfessirlerin naklettiği kıssa sahih ise yahudiler Resûlullah'ın huzuruna çıkıp şöyle demişler: Senin Rabb'in dualarımızı nasıl işitebilir ki iddiana göre bizimle gök arasında 500 yıllık mesafe mevcut olup her bir gök katının derinliği de 500 yıllık mesafe kadardır. Bunun üzerine "kullarım beni soracak olurlarsa (Ey Peygamber!) bilsinler ki ben kendilerine çok yakınım" diye başlayan ilâhî beyan nâzil olmuştur[823]. Yahudilerin bu davranışı evrenin yaratıcısını yeterince
363 bilmemelerinden kaynaklanmıştır. [§] Görmez misin ki onlar Allah'a evlât ve ortaklar koşmuşlardır. Onların sorusu -şayet vâki olmuşsa- gerçeği arayanın değil güçlük çıkarmak isteyenin sorusuydu.

Icâbet ederim. Yani dua edenin yakarışına, başka bir deyişle muvahhidin tevhidine karşılık verir ve onu kabul ederim. Nitekim İbn Abbâs (r.a.), "Bana dua edin ki duanızı kabul edeyim"[824] meâlindeki beyanına, "Bir olduğuma inanın ki günahlarınızı bağışlayayım" anlamını vermiştir[825]. Bir yoruma göre de dua edenin yakarışına icâbet ederim demek gerçek mânasıyla icâbet yani kabuldür.

Şu halde onlar da benim davetime uysunlar ve bana iman etsinler, belki bu sayede doğru yolu bulurlar. Yani davet ettiğim şeye icâbet etsinler. **Icâbet ederim** beyanında zikrettiklerimizle bağlantılı olarak burada anlam şöyle de olabilir: Bana itaat ve emirlerime boyun eğişle icâbet ettiğiniz takdirde ben de size icâbet ederim. Diğer bir ihtimale göre bana yönelik duayı içtenlikle yaptığınız takdirde size icâbet ederim, mânası söz konusudur. Bir de doğrudan

---

820 "Üç kişi gizli konuştuğu takdirde dördüncüsü mutlaka O'dur, beş kişi fısıldaştığında altıncısı O'dur. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar Allah mutlaka onlarla beraberdir" (el-Mucâdile 58/7).

821 Kâf 50/16.

822 el-Vakı'a 56/85.

823 Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 308.

824 el-Mu'min 40/60.

825 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 78; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 47.

tevhidle emretme anlamı ihtimal dâhilindedir, sanki, “Benim bir ve tek olduğumu kabul ve ikrar edin” buyurmuştur. Görmez misin ki O, beyanına şöyle devam etmiştir: **Bana iman etsinler, belki bu sayede doğru yolu bulurlar,** söylenenleri yaptıkları takdirde.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَآئِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ
وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْئٰنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ
وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ
الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ
وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِى الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

187. “Oruç günlerinin gecelerinde kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz. Allah nefsinize karşı zaaf gösterdiğinizi bildi, tövbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşabilir ve Allah'ın sizin için mukadder kıldığı sonuçları bekleyebilirsiniz. Şafak vaktine, yani günün ağarması gecenin karanlığından (beyaz iplik siyah iplikten) ***farkedilebilecek zamana kadar yiyin için, sonra da orucu akşama kadar sürdürün. Mescidlerde itikâfa çekildiğiniz dönemlerde eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlar olup sakın yaklaşmayın. İşte böylece Allah insanlara kötülüklerden sakınıp korunmaları için âyetlerini açıklar.”***

Oruç günlerinin gecelerinde … helâl kılındı; Allah Teâlâ “oruç gecesi” (ليلة الصيام) tamlamasını kullandı, geceyi ait olduğu güne bağlayarak; sanki “oruç gününün gecesi -oruç gününden önceki gece-” buyurmuştur. Gerçekte gece vaktinde oruç yoksa da gündüzün orucu, öncesindeki gecede beklendiğinden böyle ifade edilmiştir. Nitekim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledildiğine göre şöyle buyurmuştur: “Namazı bekleyen kimse bu durumda

364 bulunduğu sürece namazda imiş gibi sevap alır"[826]. [§] Bunun gibi, "Sizden ramazan ayına ulaşan kimse onu oruçlu geçirsin"[827] meâlindeki ilâhî beyanda da Cenâb-ı Hak orucu ramazan ayına nispet etmiştir ki buna gece ve gündüz dâhildir, çünkü ay anlamına gelen "şehr" (شهر) kelimesi geceyi de gündüzü de içermektedir.

Kadınlarınıza yaklaşmanız. Denildi ki âyette yer alan "refes" (رفث) kelimesi "cinsel ilişki" demektir, bu görüş İbn Abbâs'a aittir[828]. Bir de denildi ki "refes" (رفث) erkeklerin kadınlara yönelik cinsel ilişki, dokunma, öpme ve diğer ihtiyaçlarıdır.

Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz. Denildi ki onlar sizin için, helâl olmayan şeylere birer perde ve engel, siz de onlar için aynı durumdasınız, erkek eşiyle kadın da kocasıyla iffetini korur. Bir de şöyle denildi: Onlar sizin için sükûnet ve huzur vesilesi, siz de onlar için sükûnet ve huzur vesilesisiniz; erkek hanımıyla, kadın da eşiyle sükûnet ve huzur bulur. Bu mâna, "Geceyi insanı bürüyen elbise gibi sükûn ve huzur vesilesi kıldık"[829], "içinde huzur bulmanız için geceyi sizin için yaratmıştır"[830] meâlindeki ilâhî beyanlarda yer alan "libâs" (لباس) ve "sükûn" (سكون) kavramlarına benzemektedir. İkisinden birinin geceleri diğerinin elbisesi olması şeklindeki anlam da ihtimal dâhilindedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah nefsinize karşı zaaf gösterdiğinizi bildi, tövbenizi kabul edip sizi bağışladı. Âyette yer alan "tahtânûne" (تختانون) ve ayrıca "tehûnûne" (تخونون) kelimeleri aynı mânadadır. Âyet-i kerîme Hz. Ömer (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki İslâm'ın ilk dönemlerinde müslümanlar oruç tutup akşam vakti -imsak henüz girmeden önce de olsa- uyuduklarında ertesi günün akşamına kadar yemek yeme ve cinsel ilişkide bulunma yasağıyla karşı karşıya bulunuyordu. Hz. Ömer bir süre uyuduktan sonra eşiyle cinsel ilişkide bulunmuş, ertesi gün Resûlullah'a gelerek halini arzetmişti. Bunun üzerine Allah nefsinize

---

826 Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kul namaz yerinde namazı beklediği sürece o ibadetin içinde bulunmuş sayılır ve melekler kendisi için şöyle dua eder: 'Allahım, günahını bağışla, ona merhamet et!' Kulun bu durumu namaz yerinden ayrılıncaya veya abdestini bozuncaya kadar devam eder" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Salât", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 144; II, 235; III, 42; V, 451, 453; Buhârî, "Salât", 38, "Ezan", 36; Müslim, "Mesâcid", 271-282).

827 el-Bakara 2/185.

828 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 161; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 407; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 238.

829 en-Nebe' 78/10.

830 el-Mu'min 40/61.

karşı zaaf gösterdiğinizi bildi meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olmuştur[831]; yani kendinize yazık edersiniz, çünkü her hiyânette bulunan kendisine yazık etmiş olur. Âyetin nüzûlüyle Allah Teâlâ Ömer'in tövbesini kabul etmiş ve onu bağışlamıştır.

Âyet-i kerîmede bundan sonra cinsel ilişkiye müsaade edilerek artık onlara yaklaşabilirsiniz buyurulmuştur, bu bir izin konumunda olup emir hükmü taşımamaktadır.

Allah'ın sizin için mukadder kıldığı sonuçları bekleyebilirsiniz. Birkaç
şekilde yorumlanmıştır: Denildi ki Allah'ın size nasip ettiği çocuğu bekleye-
bilirsiniz. Yine denildi ki ramazan ayında Allah'ın lütfettiği Kadir gecesini ve
ilâhî rahmetin gelişini bekleyebilirsiniz. Bir de şöyle denildi: Allah'ın sizin için
belirlediği [§] oruç gecelerinde cinsel ilişki için ruhsat ve izni ayrıca uyuduk- 365
tan sonra imsak vaktine kadar yiyip içmeyi benimseyip uygulayabilirsiniz. Bu
şu hadise benzemektedir: "Gösterdiğimiz kolaylıkları zor uygulanabilen fiiller
(azâim) derecesinde benimsemeyen kimse bizden değildir"[832].

Şafak vaktine, yani günün ağarması gecenin karanlığından (beyaz iplik siyah iplikten) **farkedilebilecek zamana kadar yiyin için, sonra da orucu akşama kadar sürdürün.** Adiy b. Hâtim'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bu âyet geldikten sonra yastığımın altına beyaz ve siyah olmak üzere iki iplik koyup renklerini ayırabileceğim zamana kadar yiyip içiyordum. Bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme giderek durumu anlattım, şöyle buyurdu: "Bu konuda göz önünde bulunduracağın yastık daha uzundur", yani göz önünde bulunduracağın tan vakti (fecir) ufukta enine uzayan beyazlıktır[833]. Resûlullah'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Göğe doğru uzayan beyazlık sizi aldatmasın, gerçek fecir ufukta enine doğru yayılmış olanıdır"[834]. Onun yine şöyle dediği nakledilmiştir: "Fecir iki türlüdür, göğe doğru uzanan fecir ile ufukta enine doğru uzayan fecir. Oruç tutana yemeyi yasaklayan ve sabah na-

---

831 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 460; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 165; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 315.

832 İbn Ömer'den nakledildiğine göre bir adam kendisine gelerek, "Ben yolculuk halinde de oruç tutmaya güç yetiririm" demiş, bunun üzerine İbn Ömer şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'ın (s.a.), "Allah'ın gösterdiği kolaylığı (ruhsat) kabul etmeyen kimsenin üzerine Arafat dağları kadar günah yüklenir" buyurduğunu işittim (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 71; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 381; Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, II, 225).

833 Kaynakların belirttiğine göre Hz. Peygamber'in sözü şöyledir: "Göz önünde bulunduracağın yastık daha uzun olup gecenin karanlığı ile gündüzün beyazlığından ibarettir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 377; Buhârî, "Savm", 17; Müslim, "Sıyâm", 33-35).

834 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 171; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 223.

mazının kılınmasına müsaade eden fecir bu ikincisidir"[835]. Yine ondan rivâyet edilmiştir: "Bilâl'in ezanı sizi aldatmasın, çünkü o gece henüz devam ederken ezan okuyup uyuyanlarınızı uyandırmakta ve teheccüd namazı kılanı biraz istirahat etmeye sevketmektedir."[836] Bazı rivâyetlerde ise bu hadis, "Bilâl'in ezanı sizi sahur işlerinizden alıkoymasın, çünkü o geceleyin ezan okur" meâliyle nakledilir veya buna benzer bir söz[837].

366 [§] Bu meselede hareket noktası şudur ki azîz ve celîl olan Allah oruç tutmanın sınırını günün belirginleşmesinden güneşin batışına kadar tayin etmiştir. Güneşin batışından günün belirginleşmesi zamanına kadar yemeyi, içmeyi ve cinsel ilişkide bulunmayı kulun hayatını kolaylaştırma lütfu çerçevesinde mubah kılmıştır.

Mescidlerde itikâfa çekildiğiniz dönemlerde eşlerinize yaklaşmayın. Âyette yer alan "mubâşeret" (المباشرة) kavramı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki "mubâşeret" ile cinsel ilişki ve onun dışındaki husûslar kastedilmiş olup oruçlular bunlardan menedilmiştir. Yine denildi ki mübâşeret doğrudan cinsel ilişkiden kinâyedir.

Mescidlerde itikâfa çekildiğiniz dönemlerde eşlerinize yaklaşmayın. Âyetin bu kısmı birkaç hükme işaret etmektedir. Öyle görünüyor ki âyet ilk dönemdeki müslümanların karşılaştıkları bir sıkıntı üzerine gelmiştir, yoksa itikâfta olan müminlerin mescidlerde hanımlarıyla ilişkide bulundukları gibi bir olay söz konusu değildir, çünkü mescidler onların nazarında kadınlarla ilişkiye mekân teşkil etmekten çok daha saygıya değer yerlerdi. Aslında *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* itikâf, kişinin bir yere çekilmesi ve hem mescidden ibaret olan bu yerde kaldığı hem de ihtiyaçları için dışarı çıktığı zaman daima itikâfa dair kendine düşen göreve uyması demektir. Âyet-i kerîme ibadet amacıyla halvete çekilmenin kendi konumu, bu süre içinde her durumda cinsel ilişkiyi haram kıldığını beyan etmektedir. İtikâf, oruç gibi mükellefiyetleri, kişilerin içinde bulundukları vaziyet ve zamana göre değişen ve mescidlerde olmadıkları sırada yasakları yürürlükten kalkan bir ibadet değildir. Âyetin bu kısmı itikâfta bulunanların mescidlerde olmasalar bile orada bulunmanın statüsünü daima taşıdıklarının bilincine sahip olmalarını hedeflemiştir. Şayet itikâf döneminde mescidlerde bulunulmadığı sırada bile yasaklar yürürlükte olmasaydı âyet-i kerîmede mescidler (المساجد) kelimesi zikredilmeksizin "siz

---

835 Buhârî, "Ezan", 13; Müslim, "Sıyâm", 38.

836 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 386; Buhârî, "Ezân", 13; Müslim, "Sıyâm", 38-40.

837 bk. Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-âsâr*, I, 140.

itikâfta iken" buyrulmakla yetinilirdi, çünkü cinsel ilişkinin yasaklanmasını içeren bu âyetin gelişi sırasında onlar mescidlerde bulunmuyorlardı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu kısmında itikâfın sade- 367
ce mescidde yapılabileceğinin delili vardır, zira ilâhî beyan mescidleri diğer mekânlardan ayırarak tahsis etmiştir. Ayrıca âyet itikâfta bulunan kimsenin bu yerin dışına çıkabileceğinin de delilini içermektedir, ancak bu zaruret halinde olmalıdır. Nitekim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledildiğine göre o, itikâfta iken sadece beşerî ihtiyaçları için çıkardı[838]. Kişinin bu noktadaki ihtiyacı iki türlü olabilir: Kendisine arzedilen ve mescidde çözümü mümkün olmayan bazı problemler, bir de mescidde yerine getirilmesi mümkün olmayan malûm beşerî ihtiyaçlar.

İtikâf halinde dışarıya çıkış iki sebeple olabilir: Biri, kişinin kendisi için, diğeri de gerçekleştireceği bazı fiiller için. Buna dayanarak âlimlerimiz cuma namazlarına çıkmanın farz olduğunu söylemişlerdir, çünkü cumaya gitmemek üzere itikâfa girmeye kalkışan kimseye izin verilmez, şu sebeple ki farz olan bir ibadeti yerine getirmemek suretiyle farz olmayan ibadeti icra etmeye izin verilmesi câiz değildir; buna bağlı olarak itikâfa giren için söylediklerimiz de bu esasa dayanır.

Eğer denilirse ki: Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre o, itikâfta iken cenazeye gitmek ve hasta ziyaret etmek amacıyla itikâf yerinden ayrılıyordu[839].

Buna şöyle cevap verilir: Bu rivâyet sahih ise Hz. Ali itikâf yerinden çıkmasına izin verilebilecek bir ihtiyaç için ayrılmış olmalıdır; bu sebeple çıkmış-
sa hasta ziyaretine gitmiş [§] veya cenazede bulunmuştur, bu ise câizdir. Cena- 368
ze gibi ibadetler için izin verilecek olsa diğer her biri için de verilmesi gerekir, çünkü cenaze hizmetlerini yeterli sayıda insan yerine getirince bu görevin farz oluşu düşer, bu durumda diğer bir iş için izin verilmez. Burada söz konusu edilen dinî görev izin verilemeyecek konumda veya onun dışında bulunmaktadır, emir bi'l-mârûf nehiy ani'l-münker gibi. Öyle anlaşılıyor ki bu husûstaki haber anlattığım çizgi üzerinde seyretmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

838 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "İ'tikâf", 1-2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 104, 181, 235; Buhârî, "İ'tikâf", 2-3; Müslim, "Sıyâm", 6.

839 Hz. Enes'ten rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İtikâfa giren cenazeye gider ve hasta ziyaret edebilir; mescidden çıktığı zaman dönüp gelinceye kadar başını örter" (Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 310).

Hz. Âişe radıyallahu anhâdan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "İtikâfa girenin o yerden ayrılmaması Sünnet'tendir"[840]. Bu rivâyet şayet gerçekse Ali b. Ebû Tâlib'in biraz önce değindiğimiz sebeplerden ötürü itikâf yerinden çıktığına işaret eder[841].

Mescidlerde itikâfa çekildiğiniz dönemlerde eşlerinize yaklaşmayın. Bu ilâhî beyanda itikâfın bütün mescidlerde olabileceğinin delili vardır, çünkü mescidler genel bir şekilde belirtilmiştir. İtikâfın sadece Mescid-i Harâm'da olacağı şeklinde nakledilen rivâyet şayet sahih ise nesih işlemine tâbi tutulmuştur[842], çünkü Hz. Peygamber (s.a.) Medine mescidinde itikâfa girmiş, dolayısıyla onun bu fiili önceki anlayışı neshetmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlar olup sakın yaklaşmayın. Denildi ki itikâf halinde kadına yaklaşmak günah olup buna yaklaşmayın demektir; buradaki emir yaklaşmama şeklinde sınırlandırılmıştır. Yine denildi ki Allah her
369 çeşit itaat, emir ve yasak için bir sınır ve hedef belirlemiş olup [§] bu sınırın ötesine geçilmeyeceği gibi gerisinde de kalınmamalıdır. Bunlar Allah'ın farzlarıdır, yahut âdetleridir, şeklinde de yorumlanmıştır. İlk yorum daha isabetli görünmektedir.

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَٓا اِلَى الْحُكَّامِ
لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

188. "Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin, başkalarına ait malların bir kısmını bile bile ve gayri meşru yöntemlerle yemek için yetkililere rüşvet olarak vermeyin."

Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin ve onları yetkililere rüşvet olarak vermeyin. Bu ilâhî beyanda iki yorum vardır: Birincisi, için denildi ki birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin ve onları yetkililere rüşvet olarak vermeyin. Nitekim Übey b. Kâ'b'ın kırâatinde bu anlam ile uyuşan bir "lâ" (لا) ilavesi bulunmaktadır, tıpkı, "Hakkı bâtıl ile karıştırmayın ve hakkı

---

840 Âişe şöyle demiştir: "İtikâfa girenin bulunduğu yerden çıkmaması sünnettendir, ancak beşerî bir ihtiyaç için olması hariç; öylesi cenazeye gidemez, hasta ziyaret edemez, kadına dokunamaz ve yaklaşamaz" (Cassâs, *a.g.e.*, I, 309).

841 Cassâs'ın isnadını göstererek Hz. Ali'den rivâyet ettiğine göre şöyle demiştir: "İtikâfa giren kimse cumaya gider, hasta ziyaret eder ve cenazeye katılır." Benzer rivâyet Hasan-ı Basrî, Amir ve Sa'd b. Cübeyr'den de nakledilmiştir (bk. Cassâs, *a.g.e.*, I, 309).

842 bk. Cassâs, *a.g.e.*, I, 302; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, V, 114.

gizlemeyin"[843] beyanında olduğu gibi, yani "ve lâ tektümû" (ولا تكتموا). İkinci yorum için de şöyle denildi: Birbirinizin malını yetkilileri şaşırtarak ve asılsız kanıtlar getirerek haksız yollarla yemeyin. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledilen şu hadis de bu yorumu desteklemektedir: "Aranızdaki anlaşmazlıklar sebebiyle bana gelmektesiniz, bir kısmınızın iddiasını ispatlaması diğerininkinden daha etkili olabilir; kimin lehine müslüman kardeşine ait bir hakla hüküm vermişsem ona cehennem ateşinden bir parça ile hükmetmiş gibi olurum"[844].

Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin. Cenâb-ı Hak kişinin müslüman kardeşine ait malı onun kendi malı, canını da kendi canı konumunda tutmuştur, "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hariç mallarınızı haksız yollarla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin"[845] meâlindeki beyanının da işaret ettiği gibi. Kişi müslüman kardeşinin malını haksız yollarla yiyince bu fiilinin bir benzeri kendisine yönelik olur, Allah Teâlâ böylesini kendi malını haksız yollarla yiyen gibi kabul eder. Yine Allah, müslüman kardeşini haksız yere öldürme fiilini aynı şekilde kendisini öldürme statüsünde tutmuştur, çünkü bir insan başkasını haksız yere öldürdüğünde kısas olarak kendisi de öldürülür.

Bazıları bu âyete dayanarak şu görüşünden dolayı Ebû Hanîfe'ye (r.a.) karşı istidlâlde bulunmuştur: "Şahitler bir konuda tanıklık ettiği, hâkim de kararını verdiği takdirde -bilâhare şahitlerin yalancı olduğu ortaya çıksa bile- akid yürürlüğe girer." İmam'ın, eleştiri yöneltenin kanaatine göre Cenâb-ı Hakk'ın "birbirinizin malını… yemeyin" beyanı ile Resûlullah'tan biraz önce nakledilen ve haksız yere başkasının malını alanın cehennem ateşinden bir parça eline geçirdiğini ifade eden hadis buna engel teşkil eder; bu husûslar helâl olmadığına göre sözü edilen akid de yürürlüğe girmiş olmaz. Ne var ki bize göre meselenin aslı şöyledir: Davacı ile davalı (yalancı şahitlere de dayansa) velâyeti
kendilerine ait bulunan bir akid üzerinde anlaştıkları, **[§]** hâkim de buna hük- 370
mettiği takdirde akid geçerli olur[846].

---

843 el-Bakara 2/42.

844 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 290; Müslim, "Akzıye", 4; Nesâî, "Âdâbu'l-kudât", 13, 23.

845 en-Nisâ 4/29.

846 "Ebû Hanîfe bu görüşünü, davacı ile davalının hukukî yönden velâyetine sahip bulundukları bir konuda anlaştıkları meseleler için vermiştir. Haddizatında yalancı şahitlere de dayansa, böyle bir konuda hâkim de hükmünü verdiği takdirde akid geçerli olur; burada taraflar bir bakıma akdi üstlenmiş durumda bulunur. Ancak biraz önce zikredilen âyet ile hadis hukukî bir gerekçe olmaksızın verilen hüküm hakkında olup bu meselede biz de

Başkalarına ait malların bir kısmını bile bile ve gayri meşru yöntemlerle yemek için. Burada yer alan "ferîkan" (فريقاً) kelimesi "başkalarına ait malların bir kısmı" demektir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189. "Sana ayın merhalelerini yansıtan hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için belirlenmiş vakit ölçüleridir. İyi davranış evlere arka taraflarından girmeniz değildir. Asıl iyilik kötülüklerden sakınan kimsenin yaptığı şeydir. Şu halde siz evlere kapılarından girin ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."

Sana ayın geçirdiği merhaleleri yansıtan hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için belirlenmiş vakit ölçüleridir. Âyette geçen **yes'elûneke** (يسئلونك) ifadesi "sana hilâlleri sordular" anlamına gelebileceği gibi "bundan sonra soracaklar" anlamına da gelir. Şayet ikinci şık tercih edilirse bu ilâhî beyanda Hz. Muhammed'in risâletinin kanıtı vardır, çünkü bu durum, sonraki zamanlarda haber verdiği gibi gerçekleşmiştir.

Hilâlleri sormalarının sebebi -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- şudur ki o dönemin insanları güneşin daima aynı şekilde doğduğunu görmüş, ayın ise küçülme-büyüme şeklinde çeşitli hallere büründüğünü müşahede etmişlerdir. Onların bu müşahedesi kendilerini sözü edilen soruyu yöneltmeye sevketmiştir. Azîz ve celîl olan Allah, vakitleri, çeşitli münasebetlerle belirlenen vade ve süreleri ve ayrıca hac zamanını insanlara bildiren bir vasıta olarak hilâli yarattığını haber vermiştir. Zira Cenâb-ı Hak sözü edilen şeylerin bilgisini güneş sistemi çerçevesindeki günlerle bildirecek olsaydı bunun hesaplanması kendilerine zor gelecek, dolayısıyla yılların ve zaman dilimlerinin gün hesabıyla bilinmesi neredeyse imkânsız hale gelecekti, işte bu sebeple Allah Teâlâ lütuf ve rahmetiyle ayın evrelerini yansıtan hilâl sistemini yaratmıştır, tâ ki insanlar bu sayede vakit ve süreleri bilsinler, hac ve zekât zamanlarını belirlesinler. Allah'ın bu fiili kullarına yönelik bir hafifletme ve kolaylaştırma lütfudur.

---

kendimize eleştiri yöneltenlerle aynı kanaati paylaşıyoruz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 59a).

İnsanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için. Allah Teâlâ hilâllerin hepsini hac ibadeti için vakit olarak belirlemiştir. Bu sebepledir ki âlimlerimiz ihrama girmenin bütün zaman dilimlerinde câiz olduğunu söylemiştir, ihramın bütün zamanlarda devam edebileceği anlamında. Hac ibadetine özgü fiillere (menâsik) gelince, bunlar sadece haccın fiilen eda edileceği zaman diliminde geçerli olur, bu zaman dilimi ise, "Hac bilinen aylarda yapılır" meâlindeki âyet-i kerîmenin işaret ettiği aylardan ibarettir. [§] Burada sözü 371
edilen aylar hacca ilişkin fiillerle bağlantılıdır; bunun da delili âyetin devamında yer alan, "Hac ibadetini bu aylarda yerine getirecek kimse …"[847] meâlindeki ifadedir. İhramsız hiçbir hac fiili farz olmaz, bu da Cenâb-ı Hakk'ın nakledilen beyanları ile hac fiillerini kastettiğini gösterir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber tek başına ihrama hac dediği gibi Kâbe'yi tavaf etmeye, Arafat'ta vakfe yapmaya da hac demiş, "Hac Arafat'ta vakfe yapmaktır"[848] buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, "Haccın en faziletlisi yüksek sesle lebbeyk … demek ve kurban kesmektir"[849] buyurmak suretiyle kurban kesmeye de hac demiştir. Bunların her biri için hac kelimesini kullanması Cenâb-ı Hakk'ın sözü edilen her görev için eda edileceği bir zaman belirlemesi sebebiyledir. İhrama gelince, Allah bütün ayları şu beyanı ile onun vakti olarak belirlemiştir: Sana ayın merhalelerini yansıtan hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için belirlenmiş vakit ölçüleridir.

İyi davranış evlere arka taraflarından girmeniz değildir. Asıl iyilik kötülüklerden sakınan kimsenin yaptığı şeydir. Şu halde siz evlere kapılarından girin. Âyet-i kerîmenin bu ikinci kısmını muhtemel bir sorunun mevcudiyeti düşünülmeden birinci kısmına bağlamak mâkul görünmemektedir. Herhalde Resûlullah'ın etrafındaki insanlar ona hilâlleri [§] ayrıca evlere 372
arka taraflarından girmeyi sormuş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak evlere arka taraflarından girmenin iyilik sayılmadığını, iyiliğin takvâda olduğunu haber vermiştir.

---

847 el-Bakara 2/197.

848 Rivâyet edildiğine göre Necid halkından bir grup müslüman Arafat'ta vakfe halinde bulunan Resûlullah'ın yanına gelmiş ve ona soru sormuştur. Hz. Peygamber görevlendirdiği bir kimse vasıtasıyla şu mesajını herkese duyurmuştur: "Hac Arafat'ta vakfe yapmaktan ibarettir. Fecir doğmadan önce toplanma gecesinde gelen kimse Arafat'a yetişmiş olur. Mina zamanı üç gündür. Acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmediği gibi geride kalan da girmez" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hac", 5, 169-170; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 391).

849 Dârimî, "Menâsik", 8; İbn Mâce, "Menâsik", 6, 16.

Evlere giriş meselesinin gündeme gelişi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazılarının kaydettiğine göre Araplar'dan biri ihrama girince eve normal kapısından değil arka tarafından giriyordu, bunun sebebi kapısından girdiği takdirde başını örtme sakıncasıydı.

Bir de şöyle denilmiştir: Araplar'dan biri herhangi bir ihtiyacı için evden çıkıp da onu yerine getirmeden döndüğü takdirde evine kendi kapısından değil arka tarafından giriyordu, çünkü başarısız bir şekilde eve girmeyi hoş karşılamadığı gibi süregelen geleneğe göre Araplar böyle bir olguyu uğursuzluk sayıyor ve sonraki bir ihtiyacın da yerine gelmeyeceği konusunda bir belirti konumunda kabul ediyorlardı. İşte bu sebeple azîz ve celîl olan Allah "sizin yapmakta olduğunuz şeyin iyilik ve kötülükle ilgisi yoktur, iyi ve güzel olan şey kötülüklerden sakınan, Allah'ın emrine uyup yasaklarından kaçınan ve evlere normal kapılarından girenlerin sergilediği davranıştır", buyurmuştur.

Âyetin bu ikinci kısmının içerdiği kelimelerin gerçek anlamlarında değil temsil ve remiz konumunda (mecaz) olması da muhtemeldir, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Onlar ise bunu arkalarına attılar (kulak ardı ettiler)"[850], "Onlara Allah tarafından ellerindeki vahiyleri tasdik eden bir elçi gelince Ehl-i Kitap'tan bir grup sanki gerçeği bilmiyormuş gibi Allah'ın kitabını arkalarına atıverdiler"[851]. Bu âyet-i kerîmelerde yer alan "arkaya atış" hakikat anlamında olmayıp "Allah'ın kelâmını işitmiyor, ona önem vermiyor, ayrıca Resûlullah'ın kelâmını işitmiyor ve dikkate almıyorlardı" demektir. Bu temsilî ifadeyle Cenâb-ı Hak, kendisiyle amel etmedikleri kelâmın arka tarafa atılmış gibi olduğunu haber vermiştir. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin ikinci kısmında da durum bunun gibidir. Bu âyette O, iyi ve güzel davranışın, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uymamak ve emrini benimsememekten geçmediğini, yani iyi ve güzel davranışın Muhammed aleyhisselâma muhalefet etmek değil, aksine ona uymak ve emirlerini benimsemekten geçtiğini haber vermiştir.

Karmatîler[852] şöyle dedi: Âyette geçen "ebvâb" (ابواب) kelimesinden mak-
373 sat Ali b. Ebû Tâlib, [§] "buyûttan" (البيوت) maksat da Resûlullah'tır. İnsanlar

850 "Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve hiçbir tarafını gizlemeyeceksiniz' diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı edip az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüydü!" (Âl-i İmrân 3/187).

851 el-Bakara 2/101.

852 Karmatîler aşırılığa kaçan Şîa gruplardan biri olup Kûfeli Hamdan Karmat'a nispet edilir. Bu akımın zuhuru dört halifenin vefatından sonra ortaya çıkan Mecûsîler'in etkisiyle olmuştur. Bu zümrelerin amacı dinî konuları müslümanların zihninde karışık hale getirip

Resûlullah'a Hz. Ali'den geçerek ulaşmakla emredilmiştir, zaten Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğu bilinmektedir: "Ben hikmetin şehriyim, Ali de kapısıdır; eve girmek isteyen kimse kapının yanına gelip oradan girmesi gerekir"[853].

Ne var ki Karmatîler'in aşırı yoruma tâbi tuttukları âyetin bu kısmında Cenâb-ı Hak evlerden ve kapılarından (büyüt, ebvâb) çoğul kalıplarıyla bahsetmiştir, şu halde evler de, kapıları da çoktur. Buna göre Hz. Ali ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi sahâbiler (Allah'ın rızâsı hepsinin üzerine olsun) bu konuda aynı çizgi üzerinde bulunur. Görmez misin ki Resûl-i Ekrem, "Ben hikmetin şehriyim" buyurmuş. Şehrin tek değil birkaç kapısı vardır. Şu halde Karmatîler'in özel olarak Hz. Ali hakkında yaptıkları yorumun doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah'a karşı gelmekten sakının. Yani O'ndan korkun, kendisine karşı çıkmayın, emrini hiçe saymayın, yasaklarından kaçının.

وَقَاتِلُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ الَّذٖينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَ ﴿١٩٠﴾

190. "Size savaş açanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırı gitmeyin. Unutmayın ki Allah haddi aşanları sevmez."

Allah yolunda savaşın. Allah'ın yolu (sebîlullah) dini ve itaati ifade eder, yani dinini izhar edip yayma yolunda. Denildiğine göre bu ilâhî beyan savaşı emretme bağlamında ilk gelen âyettir. Savaşı emretme konumunda ilk gelen âyetin, "Kendilerine savaş açılarak zulme uğratılan müminlere mukabelede bulunma izni verilmiştir"[854] **[§]** meâlindeki beyan olduğu da söylenmiş- 374
tir. Zikredilen sonuncu âyetin haber verme konumunda bulunması ihtimal dâhilindedir. Buna göre önceleri düşmanlarına karşılık vermek müslümanlara

küfür ve inkâra davet etmekti. Karmatîler'in temel görüşü Bâtınîliğe dayanmaktadır. Buna göre her sözün bir iç yüzü bir de dış yüzü bulunmaktadır. Kendilerinin, kelâmın ve dolayısıyla Kur'ân'ın iç yüzünü bildiklerini iddia ederler. Seb'iyye diye de anılırlar (bk. Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, s. 237-240; Tehânevî, *Keşşaf*, "Karâmita", "Seb'iyye" md.leri; Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *DİA*, XXIV, 510-514.

853 Hadis diye nakledilen bu metnin rivâyet zinciri hakkında kuvvetli eleştiriler yapılmış, metnin Resûlullah'a dayanan bir hadis olmadığı ve kendisiyle istidlâlde bulunulamayacağı ifade edilmiştir (bk. Şevkânî, *el-Fevâʻidü'l-mecmûʻa*, s. 348).

854 el-Hac 22/39.

yasaklanmıştır, sonra tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle izin verilerek savaşmışlar fakat (hani, dininizde savaş yoktu, denilmek suretiyle) yadırganmış, bunun üzerine sonuncu âyet yeni bir haber getirme konumunda nâzil olmuştur. Söz konusu âyetlerin hangisinin daha önce geldiği bilinmemekle birlikte bu ilâhî beyanlarda savaşma emrinin bulunduğu açıktır. Âyette yer alan aşırı gitmeme konusunda çocukları, kadınları ve bitkin ihtiyarları öldürmeme yorumu yapılmıştır, nitekim Hz. Peygamber'in gönderdiği bir askerî birliğe çocuğu ve ihtiyarı öldürmemeleri emrini verdiği nakledilmiştir[855]. Bir de şöyle denildi: Allah müminlere haram ayda savaşmayı yasaklamıştır, ancak müşrikler savaşı başlatırsa bu hariç. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Unutmayın ki Allah haddi aşanları sevmez, O haddi aşma fiilini sevmediğinden haddi aşanı da sevmez.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ
وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَٓاءُ
الْكَافِرِينَ

191. "Size savaş açanları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden çıkarın. Şundan emin olun ki şirk inancından kaynaklanan baskı ve direniş adam öldürmekten beterdir. Yalnız Mescid-i Harâm'ın yanında sizinle savaşmadıkça kendileriyle savaşmayın. Şayet savaşırlarsa onları öldürün. İşte inkârcıların müstahak olduğu ceza bundan ibarettir."

Size savaş açanları nerede yakalarsanız öldürün. Denildi ki "haysü" (حيث) kelimesi mekân anlamına gelir. Buna göre âyette müşrikleri her yerde öldürme izni vardır; mekânları kapsayan bu genelleme zamanları da içine almaktadır. Âyetin genelleme ifade eden bu kuruluşundan Mescid-i Harâm mutlak konumunda istisnâ edilmektedir. "Sana haram ayı sorarlar"[856] meâlindeki âyet-i kerîmede yer alan Mescid-i Harâm istisnâsı ise umûm ifade etmeyip kayıtlıdır (husûs). *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

855 bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Cihâd", 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 300; Müslim, "Cihâd", 2-7.

856 "Sana haram ayı, yani o aydaki savaşmayı sorarlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır" (el-Bakara 2/217).

[§] Bazıları Harem sınırları içinde ve hac aylarında müşrikleri öldürmenin câiz olduğunu bu âyet-i kerîmenin zâhirine dayanarak söylemiş, bazıları da her iki yer ve zamanda adam öldürme fiilinin yapılamayacağını belirtmiştir. 375

Bizim [Hanefî] âlimlerimiz ise (Allah rahmet eylesin) şöyle demiştir: Müşrikler Harem sınırları içinde öldürülemezse de haram aylarda öldürülebilir, ancak kendileri Harem içinde savaşa başlarlarsa mukabelede bulunmamız mümkündür. Âlimlerimiz benzer şekilde şunu da söylemektedir: Birini öldürüp de Harem'e sığınan kimseye orada bulunduğu sürece kısas uygulanmaz, fakat beraberce yeme içme ve oturmaya müsaade edilmez tâ ki çıkmaya mecbur kalıp kısas uygulansın; Harem sınırları içinde adam öldürme fiilini işlediği takdirde kısas uygulanır. Buna bağlı olarak karşı taraf savaşmaya başlamadıkça Harem içinde savaşılmaz, başladığı takdirde ise savaş ve öldürme helâldir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette, size savaş açanları nerede yakalarsanız öldürün, meâlindeki âyetin zâhiri bütün mekânlarda öldürülmelerini mubah gösteriyorsa da Harem sınırları içinde savaşı başlatan kendileri olmadığı sürece savaşmak câiz değildir, çünkü aynı âyette, Mescid-i Harâm'ın yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de kendileriyle savaşmayın buyurulmaktadır. Görüldüğü üzere bu ilâhî beyan Harem bölgesini diğer mekânlardan istisnâ etmektedir. "Sana haram ayı, yani o ayda savaşmayı sorarlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır"[857] meâlindeki âyete gelince, bu beyanın zâhiri hac aylarında savaşmayı yasaklamaktadır. Ancak aynı âyette savaşın helâl olduğunun delili de yer almaktadır: **Şirk inancından kaynaklanan baskı ve direniş adam öldürmekten daha büyük bir günahtır**, Allah buradaki fitne ile şirki kastetmektedir. Cenâb-ı Hak bu sonuncu âyette adam öldürme fiilini büyük günah addetmiş, devamında ise şirkin bundan daha büyük ve daha korkunç bir günah olduğunu bildirmiştir.

Bize göre aslolan şudur ki ortaya çıkan sosyal problem iki yönlü olduğu takdirde bunlardan kolay ve hafif olanı tercih edilir. Buna dayanarak Harem sınırları içinde adam öldürme fiilini yapma alternatifinin tercih edildiğini söyledik, aksi takdirde şirkten ibaret olan daha büyük ve daha korkunç fitnenin sürüp gitmesi söz konusudur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın. Hudeybiye yılında sizi çıkardıkları Mekke'den onları çıkarın, diye yorumlanması mümkündür. Bunun yanında Cenâb-ı Hakk'ın, müslümanlara, müşriklere baskı yapıp Mekke'den

857 el-Bakara 2/217.

çıkmaya mecbur tutmalarını emretmiş olması da ihtimal dâhilindedir, tıpkı daha önce Mekkeliler'in müslümanlara yaptığı gibi. Ayrıca buradaki çıkarma emrinin şu meâldeki hadîse yönelik olması da muhtemeldir: "Şuna dikkat edin ki içinde bulunduğum bu yıldan sonra hiçbir müşrik bu mekânlarda hac
376 yapmayacaktır"[858]. [§] Bir de çıkarma emriyle müşriklerin Mescid-i Harâm'a girmelerine engel olmaları anlamının kastedilmesi mümkündür, "Ey müminler! Müşrikler mânevî açıdan pistir, onun için bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"[859], "Allah müminlerin dostu olup onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[860] beyanlarında olduğu gibi. Allah Teâlâ bu âyetlerde şirki yasaklamayı ve karanlıklardan kurtarmayı çıkarma anlamına gelen "ihrâc" (اخراج) fiiliyle ifade etmiştir.

Şirk inancından kaynaklanan baskı ve direniş adam öldürmekten beterdir, yani şirk fiili Allah nezdinde Mescid-i Harâm'da adam öldürmekten daha büyük bir suçtur.

Mescid-i Harâm'ın yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de kendileriyle savaşmayın. Şayet savaşırlarsa onları öldürün. Bu ilâhî beyanla âyetin başında yer alan, "onları nerede yakalarsanız öldürün", beyanının kendilerini cezalandırma statüsünde bulunduğunu belirtmiştik. Âyetin bu son kısmına şöyle de anlam verilmiştir: Onlar sizi Mescid-i Harâm'da öldürmedikçe siz de onları öldürmeyin.

Eğer denilirse ki: Müşrikler bizi öldürdüğü takdirde bizim onları öldürme imkânımız kalmaz, şu halde bu sözün anlamı nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Mescid-i Harâm'ın yanında sizi öldürmedikçe onları öldürmeyin, yani sizden birini öldürdükleri takdirde siz de onları öldürebilirsiniz. Yahut öldürmeyi başlatan onlar olmadıkça siz öldürmeye teşebbüs etmeyin. Veya şöyle deriz: Bir kısmınızı öldürmedikçe adam öldürme fiilini işlemeyin, ancak öldürürlerse siz de mukabelede bulunursunuz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İşte inkârcıların müstahak olduğu ceza bundan ibarettir. Yani Allah'ın nimetlerini kabul etmeyen ve şükürle karşılamayanın cezası böyledir. Bir de Harem'de savaşa başlayanın cezası böylece öldürülmektir.

---

858 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 79; Buhârî, "Hac", 67; Müslim, "Hac", 435.

859 et-Tevbe 9/28

860 el-Bakara 2/257.

فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٩٢﴾

192. "Şayet savaştan vazgeçerlerse şunu bilsinler ki Allah günahları bağışlayan ve kullarını esirgeyendir."

Şayet savaştan vazgeçerlerse şunu bilsinler ki Allah günahları bağışlayan ve kullarını esirgeyendir. Bu iki şekilde yorumlanabilir: Biri şirkten vazgeçip İslâm'ı benimserlerse Allah Teâlâ kendilerine rahmetiyle muamele eder.
Diğeri savaşı başlatmaktan vazgeçer müslüman olurlarsa [§] gafûr olan Allah 377
kendilerine merhamet edip günahlarını bağışlar.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِم۪ينَ ﴿١٩٣﴾

193. "Yeryüzünden şirk ve baskı kalkıncaya ve kulluk sadece Allah'a yönelik oluncaya kadar onlarla savaşın. İnkâr ve baskıdan vazgeçmeleri halinde artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur."

Yeryüzünden şirk ve baskı kalkıncaya kadar onlarla savaşın. İslâmiyet'i benimsemeleri için kâfirlerle savaşmakla emrolunduk.

Eğer denilirse ki: Dış görünüşü itibariyle aklen güzel olmayan kâfirleri öldürme fiilinin hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Kendileriyle müslüman olmaları için savaşırız, İslâmiyet'e karşı diretmedikçe onları öldürmeyiz. Onların diretmesi, bizim de mukabelede bulunmamamız halinde ebediyen müslüman olmazlar; bu sebepledir ki onları öldürürüz; bu tür öldürmede şirk fitnesinin ortadan kalkma sonucu vardır.

Yeryüzünden şirk ve baskı kalkıncaya kadar onlarla savaşın. Yani şirk sebebiyle ortaya çıkacak fitne kalkıncaya kadar. Bazıları şöyle demiştir: Buradaki fitne kavramı azap demektir, buna göre anlam inkârcıların müslümanlara işkence uygulamaya güç yetiremeyeceği zamana kadar kendileriyle savaşın.

Ve kulluk sadece Allah'a yönelinceye kadar. Yani yeryüzünün dini şirk değil Allah'ın dini oluncaya kadar; buradaki din hükümranlık demektir.

Zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur. Eğer denilirse ki: Hükümranlığın tamamı Allah'a ait olunca zaten ortada zâlim diye biri bulunmaz, şu halde

bu beyanın anlamı nedir? Buna şöyle cevap verilir: Bilâhare zulüm yapacak olan zâlimden başkasına düşmanlık yoktur. Yahut da onlardan zulüm zihniyetine sahip kimselerden başkasına düşmanlık yoktur.

Eğer denilirse ki: Bu âyette düşmanlık veya aşırılık anlamına gelen “udvân” (عدوان) kavramı neden kullanılmıştır, oysaki “udvân” veya “i‘tidâ” (اعتداء) ilâhî sınırları aşıp helâl olmayan şey demektir.

Buna şöyle cevap verilir: Çünkü gerçekleştirilmesinden söz edilen eylem aslında udvân değilse de bu nitelikteki bir davranışın cezasıdır, bu sebeple onun ismiyle anılmıştır; tıpkı kötülüğün karşılığı -hakikatte kötülük olmadığı halde- kötülük diye isimlendirildiği gibi, şu ilâhî beyanda olduğu üzere: “Kötülüğün karşılığı kendisi gibi bir kötülüktür”[861]; ayrıca saldırının karşılığı -hakikatte öyle olmasa da- saldırı olarak nitelendirildiği gibi[862]; bahis konusu edilen âyette de durum bunun gibidir.

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ

378 [§] ***194. “Müslümanların önemseyeceği saygın ay inkârcıların da önemsemesi gereken saygın aya bedel olup saygınlıklar karşılıklıdır. Size saldıran kimseye siz de misilleme olacak kadar saldırın. Allah’tan korkun ve Allah’ın, diğer kötülüklerin yanı sıra saldırganlıktan sakınanlarla beraber olduğunu bilin.”***

Müslümanların önemseyeceği saygın ay inkârcıların da önemsemesi gereken saygın aya bedel olup saygınlıklar karşılıklıdır. Denildi ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem haram ayda Mekke’ye varmayı planlayarak sefere çıkmış, ancak müşrikler şehre girmesine engel olmuştu. Resûlullah ertesi yıl yine haram ayda Mekke’ye gelerek üç gün kalmış, önceki yıl yapamadığı umre ibadetini kazâ etmiştir. Nitekim onun bu ziyaretine umretü’l-kazâ (عمرة القضاء) denilmiştir. Âyette yer alan **saygınlıklar karşılıklıdır** meâlindeki ifadenin yorumu bundan ibarettir, yani ikinci ziyaret birincisine karşı gelip onun yerine geçmiştir. Yine denilmiştir ki Câhiliye dönemi insanları haram ayını saygın gö-

---

861 eş-Şûrâ 42/40.

862 Bir sonraki âyete işaret etmektedir.

rüyor ve bu ayda savaşa girmiyordu. İslâmiyet ortaya çıkınca müslümanlar da aynı duyguyu benimsemiş ve bu ayda savaş yapmamıştır. Ancak bir süre sonra müşrikler sözü edilen ayda müslümanlara saldırmaya ve üstünlük sağlamaya başladılar. Bunun üzerine haram aya olan saygınlık belli çerçevede neshedilmiş ve bu süre zarfında açılan savaşa mukabelede bulunma emri verilmiştir, şu ilâhî beyanla: "Şirk inancından kaynaklanan baskı ve direniş adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Onlar güçleri yettiği takdirde sizi dininizden döndürünceye kadar savaşa devam ederler"[863]. Bir anlamda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Saygın aya yönelik ihlâliniz onların yaptıkları ihlâlin karşılığı durumundadır.

Size saldıran kimseye siz de misilleme olacak kadar saldırın. Bunun yorumunu daha önce yapmıştık[864].

Allah'tan korkun. Allah'a muhalefet etmekten veya azabından korkun.

Allah'ın müttakîlerle beraber olduğunu bilin. Yani bütün müminlerle. Bir de şu mânanın verilmesi muhtemeldir: Harem'de karşı taraf başlamadan önce ilk defa siz savaşmaktan sakının. Şunu unutmayın ki Allah zafer ve yardım lütfetmesi açısından bu tür savaştan sakınanlarla beraberdir.

وَاَنْفِقُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْد۪يكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا
اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٩٥﴾

195. "Allah yolunda maddî karşılık beklemeksizin harcama yapın. Kendinizi tehlikeye atmayın. Bir de elinizden geldikçe iyilik yapmaya gayret gösterin. Unutmayın ki Allah güzel davranışlar sergileyenlere muhabbet eder."

**Allah yolunda maddî karşılık beklemeksizin harcama yapın. Kendinizi
tehlikeye atmayın**. Birkaç şekilde yorumlanmıştır: Denildi ki [§] Allah Teâlâ 379
cihâda çıkmayı özendirmek amacıyla harcamada bulunulmasını emretmiştir. Aksi takdirde her insan muhtaç olduğunu bildiği konuda tabii olarak harcama yapar ve elini sıkı tutmak suretiyle kendisini yok olmaya sürüklemez.

Kendinizi tehlikeye atmayın. Denildi ki kişinin günah işleyip affedilmekten ümit kesmesi şeklindedir. Yine denildi ki **harcama yapın,** yani sonraki dönemde sıkıntıya mâruz kalmak korkusuyla harcamada cimrilik gösterme-

---

863 el-Bakara 2/217.

864 bk. el-Bakara 2/190 tefsiri.

yin, çünkü Allah harcadığınız servetin yerini doldurur. Bir de şöyle denildi ki **harcama yapın,** yani cihâda girişen arkadaşlarınıza yardım edin; malî harcamada bulunmak, savaş araç ve gereçlerini sağlamak için lâzım gelen yardımı terketmek suretiyle onları tehlikeye atmayın. Âyetin bu kısmı, Allah rızâsı için harcayın, çünkü bu davranışınızda bedeninizin ve mânevî hayatınızın devamı vardır, şeklinde de yorumlanmıştır.

Elinizden geldikçe iyilik yapmaya gayret gösterin. Unutmayın ki Allah güzel davranış sergileyenlere muhabbet eder. Denildi ki yardımda ve malî harcamada bulunmak suretiyle arkadaşlarınıza iyilik edin. Yine denildi ki Allah rızâsı için harcamada bulunurken yerini doldurması husûsunda O'nun hakkında hüsnüzan besleyin. Bir de savaşa çıkarken sizi başarılı kılacağı konusunda Rabb'inize hüsnüzanda bulunun. Âyetin bu kısmında yer alan **ahsinû** (احسنوا) kelimesi "eslimû" (اسلموا), yani müslüman olun, diye de yorumlanmıştır. Âyetin, **unutmayın ki Allah güzel davranışlar sergileyenlere muhabbet eder** meâlindeki devamı bu mânaya bağlıdır, yani müminlere muhabbet eder.

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ
وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَرِيضًا اَوْ بِهٖٓ اَذًى مِنْ رَاْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ
فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِى الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ
عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

196. "Haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince ifa edin. Eğer bazı sebeplerle engellenecek olursanız kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan kimse oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye versin. Engellerden kurtulup güvenli hale geldiğinizde, hac zamanına kadar umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen bir kurban kessin. Kurbanlık temin edemeyen ise hac günleri

üç, memleketine döndüğünüzde de yedi gün olmak üzere oruç tutar, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten daima sakının ve cezasının çetin olduğunu bilin."

Haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince yerine getirin. Bu kısmın yorumu ve kırâati konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları [§]
umre bu âyetin işaretiyle farz konumundadır, çünkü Allah âyette haccın ta- **380**
mamlanmasını emrettiği gibi umrenin ikmal edilmesini de emretmiştir, demiştir. Umrenin küçük hac olduğu da söylenmiştir. Bize göre ise umre farz değildir, **haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince yerine getirin** meâlindeki ilâhî beyanda farz oluşunun delili de bulunmamaktadır. Çünkü biz haccın farz oluşunu bununla değil, "Yoluna gücü yetenlerin Beytullah'ı hac maksadıyla ziyaret etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[865] meâlindeki âyet-i kerîme ile bilmekteyiz.

Hac ve umrenin tamamlanmasına dair verilen emir hakkında birkaç yorum yapılmıştır: Birincisi, o dönemdeki müslümanlar haccı umre ile başlatıyorlardı, bu umrenin tamamlanması emredilmiştir. Nitekim Hz. Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.) döneminde uygulamada bulunan iki mut'ayı ben yasaklıyor ve cezaya bağlıyorum: Hac mut'ası ve kadın mut'ası"[866]. İkincisi, İslâm öncesi Araplar'ı umreyi Allah için değil putlar için yapıyorlardı, bu âyetle bunun Allah için yapılması emredilmiştir. İbn Mesûd'dan gelen kırâat rivâyetinde onun âyet-i kerîmeyi ("Umre Allah rızası içindir") okurken umre kelimesini mübtedâ konumunda merfû okuduğu nakledilmiştir[867]. Söz konusu tamamlama emrinin Hz. Ali ve İbn Mesûd'dan (r.a.) nakledilen şu rivâyet çizgisinde olması da muhtemeldir. Adı geçen iki sahâbîye haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince yerine getirin mânasındaki âyet-i kerîme sorulmuş, onlar da hac veya umrenin tamamlanmasının bir şekli de ihrama ailene ait evceğizin yanından itibaren girmendir, diye cevap vermişlerdir[868].

Âlimlerimiz umrenin farz olmadığı konusunda Hz. Câbir'den (r.a.) nakledilen şu rivâyetle de istidlâlde bulunmuşlardır: Bir sahâbî Resûlullah'a gelerek

---

865 Âl-i İmrân 3/97.

866 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 365; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 392.

867 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 181; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 151.

868 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 207; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 365; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 16; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, V, 27.

umre farz mıdır, diye sormuş o da, "Hayır, umre yapman senin için hayırlıdır"[869] cevabını vermiştir. Yine Resûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiş-
381 tir: "Hac farz, umre ise nafile bir ibadettir"[870]. Bazı rivâyetlerde ise [§] "Hac cihâd olup, umre nafile bir ibadettir" demiştir. İbn Mesûd'dan (r.a.) nakledildiğine göre şöyle demiştir: "Hac farz olup, umre nafiledir." Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Yâ Resûlallah! Bütün aile fertlerin haccın yanında umre ile dönerken ben mi hariç kalacağım, diye sızlandım, o da "Haccı yapmaya çalış, senin için yeterlidir"[871] şeklinde cevap vermiştir. Âlimlerimiz bu haberlere itimat etmiştir.

Aslında bu meselede âlimlerimiz aklî açıdan da istidlâlde bulunmuştur. Şöyle ki Allah namazı, zekâtı ve orucu kendilerine tahsis ettiği zamanlarda farz kılmıştır. İlim ehli sadaka vermek, namaz kılmak ve oruç tutmak suretiyle nafile ibadet yapmak isteyen kimsenin bunları vakte bağlı olmayarak icra edebileceğine ve onlar umrenin belli bir vaktinin bulunmadığını ittifakla benimsemiştir. İşte bu husûs da umrenin nafile konumunda bulunduğunu ispat etmektedir, çünkü farz olsaydı diğerleri gibi eda edileceği özel bir vakti bulunurdu.

Eğer denilirse ki: Nafile hac, farz olanı gibi belli bir zamana tahsis edilmiştir. Nafile haccın belli zamana bağlanmasının farziyetine delil teşkil etmemesi gibi umrenin herhangi bir zaman içinde yapılabilir oluşu da onun nafile konumunda bulunduğunu göstermez.

Buna şöyle cevap verilir: Farzların tamamının belli bir vakte tahsis edildiğini görmekteyiz, nafile ibadetler ise ikiye ayrılıp, içlerinden hacda görüldüğü üzere belli bir zamana tahsis edilenler, bunun yanı sıra namaz, oruç ve zekâtta olduğu gibi edilmeyenler de vardır. Farz ibadetlerde belli bir zamana bağlı olmayanı bulamadığımıza göre zamana tahsis edilmeyen bütün ibadetlerin farz değil nafile konumunda bulunduğuna hükmettik. Âlimler şununla da istidlâl ederek demişlerdir ki umrenin hac aylarında yapıldığını görmekteyiz, buna mukabil bir vakitte iki farz namazın eda edildiğini müşahede etmemekteyiz, sadece farz namaz vaktinde nafile kılınabilmektedir. İşte bununla da kıyas edildiği ve aynı vakitte hac ile umrenin yapıldığı göz önünde bulundurulduğu takdirde umrenin tıpkı öğle veya diğer vakitlerde kılınabilen nafile namaz gibi nafile statüsünde tutulduğu kanıtlanmış olur.

---

869 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 357; Tirmizî, "Hac", 88; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 368.

870 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 212; Şâfiî, *el-Um*, II, 132; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 330-331.

871 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 197-198; Buhârî, "Hac", 31; Müslim, "Hac", 111, 113, 115.

Umrenin farz olduğunu kabul eden grup kendi tezini kanıtlama bağlamında şöyle demiştir: Nafile konumunda bulunan her ibadetin farz statüsünde bir aslının bulunduğunu görmekteyiz. [§] Şayet umre nafile olsaydı farz statü- 382
sünde bir aslının bulunması gerekirdi.

Buna şöyle cevap verilir: Umre tavaf ve sa'y yapmaktan ibarettir, bu iki uygulama farz statüsündeki hacdan asıl teşkil eden karşılık vardır. Bir de itikâfın nafile ibadet olarak meşru kılındığını görmekteyiz, oysaki bunun farz konumunda bir aslı yoktur, umre de bunun gibidir.

Tartışılan meselede aslolan şudur ki Allah Teâlâ kullarına ilk olarak farz kıldığı her ibadetin belli zamanlarda yapılmasını farz kılmış yahut da bunların edası için vakitler belirlemiştir. Umrenin ise gerek farz oluşu gerekse edası için herhangi bir vakti yoktur. Şu halde onun Allah'ın farz kıldığı ibadetlerden olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Eğer bazı sebeplerle engellenecek olursanız kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan kimse oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye versin. Bu ilâhî beyanda dolaylı olarak yer alan gizli bir ifadenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir bakıma *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle buyurmaktadır: Eğer bazı sebeplerle hacdan engellenir ve "ihramdan çıkmak isterseniz" kolayınıza gelen bir kurban kesin. Çünkü engellenmiş olmanın kendisi (ihsâr) kurban kesmeyi gerektirmez, ancak ihramdan çıkmak istediği takdirde kurban keser. Nitekim, "İçinizden hasta olan yahut yolculuğa çıkan kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder"[872] meâlindeki âyet de bu konumdadır. Burada *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İçinizden hasta olan yahut yolculuğa çıkıp "oruç tutmayan" kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan "yahut başından rahatsızlığı bulunan kimse oruç tutmak suretiyle fidye versin" meâlindeki beyan da buna benzemektedir. Bu beyanın mânası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle olmalıdır: Yahut başında rahatsızlığı bulunan "ve onu gideren" kimse. Aksi takdirde kişinin başında bulunan eziyeti izâle etmediği takdirde fidye vermesi gerekmez. Nitekim, "Mecbur kalan kimse -başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla- günahkâr olmaz"[873] meâlindeki âyette de durum aynı olup, "Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse …" demektir, zira mecbur kalma halinin kendisi günah gerektirmez.

---

872 el-Bakara 2/184.

873 el-Bakara 2/173.

383 [§] İlim ehli ihsârın (احصار) mahiyeti, nasıl oluştuğu, muhsar (مُحصر) yani engellenmiş durumunda bulunan kişinin ihramdan çıkıp çıkamayacağı ve ne ile çıkabileceği husûsunda farklı görüşler ileri sürmüştür: İbn Mesûd radıyallahu anhtan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "Kişi hastalığı, hapse atılması, kırık çıkığının oluşması ve benzeri sebeplerle hac veya umre ibadetini yerine getirmekten alıkonulduğu takdirde kurban gönderir, kurban yerine varıp kararlaştırdığı günde kesilinceye kadar ihramlı olarak bekler, böylesine ertesi yıl hem hac hem de umre gerekir"[874]. İbn Zübeyr ile Urve b. Zübeyr'den nakledildiğine göre şöyle demişlerdir: "Her yönüyle engellenmiş olan kimse düşmanın hapse attığı veya hastalığın alıkoyduğu kişidir"[875]. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin de şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Kırık çıkığı veya topallığı ortaya çıkıp ihramdan çıkan kimsenin ertesi yıl hacca gitmesi farzdır"[876]. Bu hadiste yer alan "ihramdan çıkan kimse" anlamına gelen "fekad halle" (فقد حلّ)" ifadesi "ihramdan çıkabilir" demek olup bunun kurbansız olması mümkün değildir, çünkü Allah Teâlâ böylesine, ancak kurban kesmek suretiyle ihramdan çıkmaya izin vermiştir. Bize göre bu hadisteki anlatım tarzı Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisindeki ifadesine benzemektedir: "Gece yüzünü, gündüz de sırtını çevirip güneş battığı zaman oruçlu iftar eder"[877]. Bunun anlamı oruçluya iftar etmek helâl olmuştur, demektir. Biraz önceki hadiste de durum aynı olup ihramdan çıkması imkân dâhiline girmiştir, anlamına gelmektedir.

384 [§] Kisâî[878] ve Ebû Muâz[879] gibi bazı dilciler ihsârın hastalıktan, hasrın da düşmandan oluşabileceğini söylemişlerdir[880].

---

874 Abdurrezzâk, *Tefsîr*, I, 317.

875 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 232.

876 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hac", 103-104; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 450; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 44; Tirmizî, "Hac", 96.

877 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Sıyâm", 8; Buhârî, "Savm", 43; Müslim, "Sıyâm", 52-54.

878 Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah el-Kûfî el-Kisâî kurrâ-i seb'adan (yedi kurrâ) biri olup nahiv, lügat ve kırâat ilimlerinde imam kabul edilmiştir. Sîbeveyhi ve Ebû Muhammed el-Yezîdî ile münazaraları olmuştur. Kendisinden Ferrâ, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm ve başkaları rivâyette bulunmuştur. 189 (804) yılında Rey'de vefat etmiştir (bk. İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, III, 295).

879 Ebû Müslim Muâz b. Müslim el-Herrâ en-Nahvî el-Kûfî olmalıdır. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin âzatlı kölelerinden olup kendisinden Kisâî kırâat ve rivâyette bulunmuştur. Kur'ân kırâati konusunda birçok anekdotu nakledilmiştir. Nahiv alanında çok sayıda eser telif etmişse de sonraki yüzyıllara intikal etmemiştir. Şiîliğe mütemayil olup şair Kümeyt b. Zeyd'in dostuydu. 190 (805) yılında vefat etmiştir (bk. İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, V, 218-221).

880 İhsâr ile hasr arasındaki fark için bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 203-204.

Şâfiîler'ce İbn Abbâs ve İbn Ömer'den (r.a.) engellenmenin sadece düşmandan gelen etki yoluyla teşekkül ettiği rivâyet edilmiştir, diye karşı fikir ileri sürülürse şöyle cevap verilir: Şayet sâbit olmuşsa bu görüşte Kur'ân'ın sözü edilen iki sahâbînin sözüyle neshedilmesi bahis konusudur. Aslında Şâfiî Kur'ân'ın Sünnet'le neshedileceğini kabul etmez, nasıl olur da ashâb-ı kirâmdan birilerinin görüşü ile bunu câiz görür? Üstelik o, İbn Abbâs ile İbn Ömer'in görüşlerini terketmiş bulunmaktadır, çünkü İbn Abbâs'tan yaptığı bir rivâyete göre hac ve umrede engellenme durumu artık kalkmıştır[881].

Şâfiî'ye (r.a.) şöyle denmelidir: Düşmandan korkmama konumunda bulunan kadını, kocası tarafından mani olunabileceği gerekçesiyle engellenmiş kabul ettiğine göre, -ileri sürdüğün iddianın gereği olarak Kur'ân'daki nas sadece düşmanın etkilemesine münhasır olsa da- hastayı da neden kadın statüsünde tutmuyorsun? Şâfiî şöyle cevap verebilir: Çünkü kadını yetkisi bulunan kocası engellemiştir, bu açıdan kadın yetkili bulunmayan düşmanın engellediği kimseden daha kötü durumdadır. Kendisine şöyle cevap verilir: Hastayı da yetkisi bulunan Cenâb-ı Hak bu hale koymuştur, [§] şu halde hastayı yetkisi **385**
bulunmayan düşmanın engellemesinden daha kötü halde olduğunu kabul et, yahut da kadın ile hasta arasında bir ayırım yap. Şâfiî şöyle diyebilir: Aralarında fark vardır, şöyle ki düşmandan korkan kimse kendisinin öldürüleceğinden endişe eder, ancak Allah Teâlâ savaşta hayatını tehlikede gören kimseye bulunduğu yerden ayrılıp başka bir gruba katılmasına müsaade etmiştir[882], bu sebeple böylesi korku halinden güven durumuna geçebilir. Şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak düşmandan endişe edene izin verdiği gibi hasta olana da savaşa katılmama izni vermiştir[883]. Bu sonuncusuna tanınan hak öbüründen daha çoktur. Şâfiî şöyle diyebilir: Hasta yapılacak anlaşmalarla iyileşmez ama düşmandan korkan kimse güvenli hale gelebilir. Şöyle cevap verilir: Ortaya çıkan mâzeretler sebebiyle verilen ruhsatlar mâzeretleri ortadan kaldırmak için değil, güçlüğü asgariye indirmek içindir.

Şâfiî'ye şöyle de denebilir: Kocası tarafından alıkonan kadını, hayatından endişe etmediği halde engellenmiş konumunda tuttun, oysaki hayatî tehlike

---

881 İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Düşmanın etkisinden başka engelleme yoktur." Râvilerden birinin, "Artık bugün engellenme kalmamıştır" şeklinde de bir ilâvesi vardır (bk. Şâfiî, *el-Müsned*, I, 367; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, V, 219).

882 Müellif İmam Mâtürîdî (r.a.) şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Tekrar savaşmak amacıyla bir tarafa çekilme veya diğer savaş timine ulaşıp mevzi tutma durumu hariç, savaş gününde düşmana arka çeviren kimse Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner" (el-Enfâl 8/16).

883 "Zayıflara, hastalara ve savaş için hazırlık yapacak malî imkâna sahip bulunmayanlara (savaşa iştirak etmeme konusunda) günah yoktur" (et-Tevbe 9/91; bk. el-Feth 48/17).

bulunmadığından onun mâzereti yok durumundadır. Şâfiî şöyle cevap verebilir: Siz yolunu şaşıran hacı adayını, haccını yapmaya gidemediği için engellenmiş kabul etmediniz; peki, böylesi ile hasta arasında ne fark var? Buna şu cevap verilir: Yolunu şaşıran hacı adayını engellenmiş (muhsar) kabul ettiğimiz takdirde, adına kesilmek üzere Harem'e kurban göndermedikçe kendisinin ihramdan çıkması câiz değildir. Böylesi Harem'e gidip kurbanını kesecek birini bulduğu takdirde yolunu şaşırmış sayılmaz, çünkü yol gösterecek bir kılavuz bulmuştur, bu sebeple de sözü edilen iki kişi farklı konumlarda bulunmaktadır.

Şimdi, ihsâr konusunda hastalık mâzereti düşmandan korkma ve benzeri husûslardan daha önemli bir durum arzeder, zira kişi düşman veya yırtıcı hayvanlarla mücadele edip engelli durumunu ortadan kaldırabilirse de hastalığın yok edilmesinin çaresi bulunmamaktadır. Buna göre hastalığın mâzeret kabul edilmesi öncelik kazanmaktadır. Bazıları da şöyle demiştir: Hasta hac ibadeti açısından engellenmiş kabul edilirse de umre açısından edilemez, çünkü hac,
386 mevsimi sona erdiği için elden çıkmış olabilir, umre ise böyle değildir. [§] Bize göre kişi hem hac hem de umre açısından engellenmeye mâruz kalabilir, çünkü azîz ve celîl olan Allah ihsârı, eğer bazı sebeplerle engellenecek olursanız kolayınıza gelen bir kurban gönderin meâlindeki beyanında yer alan umrenin hemen ardından zikretmiştir. İbn Ömer'in (r.a.) rivâyet ettiği habere göre Resûlullah (s.a.) umre niyetiyle Medine'den çıkmış, fakat Kureyş kâfirlerinin Kâbe'ye ulaşmasına engel olması üzerine kurbanını kesmiş ve Hudeybiye'de başını tıraş etmiştir[884].

Kurban yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin. Bu beyanda gönderilen kurbanın kesilmesine kadar engellenmiş kimsenin hali üzere bulunup ihramdan çıkmamasının ispatı vardır. İlim ehli fidye kurbanının nerede kesileceği husûsunda farklı kanaatler benimsemiştir. Bize göre sözü edilen kurban sadece Harem'de kesilebilir. İbn Mesûd'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre kendisi şöyle demiştir: Kurbanını gönderir ve belli bir gün belirler, kurbanı kesildiğinde ihramdan çıkar[885]. İbn Abbâs'tan da benzer bir görüş nakledilmiştir. İbn Zübeyr ve Urve b. Zübeyr'den de (r.a.) nakledildiğine göre engellenmiş kimse kurbanını gönderir, kesildiğinde tıraş olabilir[886]. Kur'ân'ın zâhiri de sözü edilen kişilerden rivâyet edilenleri desteklemektedir, şöyle ki

---

884 Buhârî, "Muhsar", 2; Nesâî, "Menâsik", 60; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 37.

885 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 222.

886 Buhârî, "Muhsar", 4; Nesâî, "Menâsik", 100.

Allah Teâlâ "kurban yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin" buyurmak suretiyle kurban için ulaşacağı bir yer belirlemiş ve ayrıca, "Kâbe'ye varacak bir kurban"[887] buyurmak suretiyle yerini de beyan etmiştir. Buna göre Kâbe, avlanmanın cezası ve engellenmenin fidyesi olarak kurban kesme yeri konumunda bulunmuştur.

{İmam radıyallahu anh şöyle dedi:} Âyette yer alan "mahil" (مَحِل) kelimesi varılan yer için kullanılan bir isimdir. Şayet fidye kurbanı için her yer kesim mekânı teşkil etseydi âyette mahillin söz konusu edilmesinin bir anlamı kalmazdı. Bu konuda âlimlerimize muhalefet edenler [§] Resûlullah'ın Hudeybiye **387**
gününde kurban kesmesiyle istidlâlde bulunmuş ve onun kurbanını Harem'de kestiğine dair bize bir haber ulaşmamıştır, demişlerdir. Şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber'in Hudeybiye günündeki kurbanını Harem'de kestiği rivâyet edilmiştir, bu rivâyet Mervân b. Hakem yoluyla gelmiştir[888]. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Resûlullah Hudeybiye'de konaklamış, müşrikler Mekke'ye gelmesine engel olmuş, diğer taraftan Süheyl b. Amr gelip barış teklif etmiştir. Hz. Peygamber kendileriyle barış anlaşmasını akdetmiş ve kendilerine teslim ettiği kurbanlıkların istediği mekânda kesilmesini istemiştir[889]. Burada müşriklerin, Resûlullah'a kurbanını istediği yerde kesmesine müsaade etmelerine rağmen Harem'in yakınında, belki de içinde bulunmasıyla birlikte onu Harem dışında kestiği düşünülemez. Mervân ile Misver b. Mahreme'nin de şöyle dedikleri nakledilmiştir: Resûlullah Hudeybiye'de, Harem dışında konaklamış fakat Harem'de namaz kılmıştır[890]. Bu haber Hz. Peygamber'in kurbanını Harem içinde ve namaz kıldığı yerde kesebileceğini göstermektedir. Bu durumda gücü yettiği halde kurbanını Harem'de kesmeyi terkettiğini söylemek ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Bir de Hudeybiye Hil ile Harem'in birleştiği bir yerdir, buna göre onun kurbanını Hil'de değil Harem'de kesmiş olması gerekir, belirttiğimiz üzere Harem imkânı bulunuyorken Hil'de kesmesi muhtemel değildir.

Eğer denilirse ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye yılında kurban kesmeden ihramından çıkmıştır, çünkü kestiğinden söz edilen kurbanı engellenmiş durumu için değil umresi için göndermişti, buna göre kurbanını ilk niyetine göre kesmiş ve ihsâr durumundan kurban kesmeden çıkmıştır.

---

887 el-Mâide 5/95.

888 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 45; Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-âsâr*, I, 427.

889 Buhârî, "Muhsar", 2; Müslim, "Hac", 154-155.

890 Buhârî, "Şurût", 15.

388 [§] Buna şöyle cevap veririz: Bize göre durum böyle değildir. Resûl-i Ekrem'in Allah'ın kurban emrine rağmen kesmeden ihramdan çıkmış olması düşünülemez.

Eğer derse ki: Hudeybiye barışını haber veren hadiste iki kurban kestiğinden söz edilmemektedir, o tek kurban kesmiştir, bunun yorumu sizce nasıl olacaktır?

Buna şu cevap verilir: Bize göre bunun yorumu -*nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- şöyledir ki Hz. Peygamber'in gönderdiği kurban ya mut'a veya kıran kurbanı idi. Kâbe'ye varmaktan alıkonduğuna göre kıran kurbanı yükümlülüğü düşmüştür, buna göre gönderdiği hayvanı ihsâr kurbanına niyet etmiştir.

Eğer denilirse ki: Resûlullah'ın kurbanı belirlediği yönden başka tarafa çevirdiğini nasıl söyleyebilirsin ki senin anlayışına göre kurbanını satan kimse günah işlemiş olur?

Buna şu cevap verilir: Resûl-i Ekrem kurbanını Allah rızâsı ve O'na yaklaşma yolunda kesilme konumundan başka tarafa çevirmemiş, sadece niyetini önceden tasarlanan ibadetten daha faziletli ve daha gerekli olana çevirmişti, o, bu fiilinde Allah'ın rızâsına uygun yolda bulunmuştur. Kurbanlığını satan kimseye gelince, Allah rızâsına niyet ettikten sonra onu bu yoldan çevirmiş ve kurban etmeyi terketmiştir, bu sebeple de günaha girmiştir. Hz. Peygamber'in kurbanını ihsâr durumu için gönderdiğinin bir delili de yerine ulaşıp kesilmedikçe tıraş olmaması ve "Ey insanlar, kurbanınızı kesin ve ihramdan çıkın!"[891] buyurmasıdır.

Bir de şu husûs vardır ki hac ve umre yolunda engellenmiş kimseye ihramdan çıktıktan sonra neyi kaza etmesi gerekir? Âlimlerimizin telakkisine göre sözü edilen kişi hac için ihrama girmişse buna mukabil haccı kaza etmesi ve zamanında yerine getirmediği için de umre yapması gerekir.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Engellerden kurtulup güvenli hale geldiğinizde, hac zamanına kadar umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse.** İlim ehli bu beyanın yorumunda farklı görüşler ileri sürmüştür. İbn Abbâs'tan (r.a.) engellenmiş kişi hakkında gelen rivâyete göre şöyle demiştir: Korkudan veya hastalıktan kurtulup iyileştiğiniz takdirde umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse, yani hac aylarında umre yapar. İbn Abbâs bu sözüyle şunu demek ister: Böylesine tavaf yapmadan

---

891 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 174; Buhârî, "Şurût", 15; Müslim, "Cihâd", 97; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 45.

ihramdan çıktığı için umre yapması gerekir, şayet bunu erteleyip mevsiminde hacla birlikte kaza ederse ikisini bir arada yaptığı için kurban kesmesi gerekir.
[§] İbn Abbâs'tan umre için niyetlenip muhsar (engellenmiş) durumuna düşen 389
biri için şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kurbanını gönderir, yerine vardığında ihramdan çıkar; hemen o dönemde iyileşip umre yaparsa kurban kesmesi gerekmez, ertesi yıl yapacağı hacdan sonra umre yaparsa yine kurban gerekmez, şayet ertesi yıl hacla birlikte umre yaparsa kurban gerekir.

Hülâsa hac yolunda bulunan kimse engellendiği takdirde kurban gönderir, kurban yerine ulaşıp kesilince ihramdan çıkar. Şayet o dönemde iyileşip umreyi yerine getirirse ertesi yıl haccını yapar, kurban kesmesi gerekmez. Aynı dönemde Kâbe'yi ziyaret edip hac görevini yerine getirmek suretiyle umre ve haccı tek yolculukta yapmadığı takdirde ikinci bir kurban kesmesi gerekir: İki sefer bir kurban veya iki kurban bir sefer. Bazıları da tek hac yapmasıyla yetinir demişlerdir. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah yerine getirilmeyen görevlerin karşılığının yapılmasını emretmiştir[892], bu durumda sizden tek görevi kabul eder mi? Yani eda edilemeyen hacca bir hac, yine eda edilemeyen umreye bir umre. Hz. Ömer'in Resûlullah'tan (s.a.) naklettiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Bu durumda kişi ihramdan çıkar, kendisine ertesi yıl hac yapması lâzım gelir"[893]. Bu hadis, muhsar durumunda bulunan kimseye ertesi yılda hac gerektiğini söyleyip umreden bahsetmeyen İbn Abbâs'ın görüşünü desteklemektedir. Şu kadar var ki hadiste zikredilmese bile böylesine umrenin gerekli olması da muhtemeldir, nitekim hadiste zikredilmediği halde kurban
kesmek onun için gerekli olmuştu. [§] Buna bağlı olarak hadiste bahis konusu 390
edilmese de engellenmiş kimseye umrenin gerekli olması ihtimal dâhilindedir. Âlimlerin, muhsar durumda bulunan kimseye, tavaf etmeksizin haccının geçersiz hale gelmesi sebebiyle umre gerektirdiğini ve yapamadığının yerine hac ibadeti yapması lâzım geldiğini söylemesine gelince, "hac zamanına kadar umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse" meâlindeki ilâhî beyanın yorumu -İbn Mesûd, İbn Abbâs ve İbn Zübeyr'in de dediği gibi- "ihramdan çıkması sebebiyle kendisine lâzım gelen umre" şeklinde ise âlimlerin sözü

892 Burada şu âyet-i kerîmeye işaret edilmektedir: "Saygın ay saygın aya bedeldir ve saygınlıklar karşılıklıdır" (el-Bakara 2/194).

893 Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre şöyle diyordu: "Resûlullah'ın sünneti size yetmiyor mu? Biriniz hacdan alıkonulduğu takdirde Kâbe ile Safâ ve Merve'yi tavaf eder, sonra da ihramdan çıkar, ertesi yıl hac ibadetini yerine getirip kurban keser, bulamazsa oruç tutar" (Buhârî, "Muhsar", 4). Şârih Semerkandî'nin ise ibaresi şöyle: "Hz. Ömer Resûlullah'tan naklettiğine göre muhsar hakkında, 'Öylesine ertesi yıl hac vâcip olmuştur' buyurmuş ve umreden söz etmemiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 61a).

edilen görüşü için yeterli bir delil teşkil eder. Âyetin yorumu başka şekilde ise, şunu görmekteyiz ki hacdan alıkonan kimseye önce Beytullah'ı tavaf etmesi, sonra da haccı kaza etmesi gerekmektedir. Buna dayanarak âlimler muhsar durumunda bulunan kimseye, haccından alıkonana lâzım gelen tavaf yerine bir umre yapmasını gerekli gördükleri gibi Harem sınırları içine girdiği için haccın da kendisine farz kılındığını belirtmişlerdir.

Eğer denilirse ki: Haccını kaçırana vâcip olan umrenin muhsardan düşmesi gerekir, çünkü haccını kaçıran kimse kurbanla değil tavaf etmek suretiyle ihramdan çıkar. Muhsar ise kurban keserek serbestliğe kavuşur, buna göre muhsarın kestiği kurbanın haccını kaçıran kimsenin tavafının yerini tutması gerekir.

Buna şöyle cevap verilir: Engellenmiş kimse bu mâzeretinden dolayı kurban kesmediği takdirde Beytullah'a varıp tavaf imkânı buluncaya kadar birkaç yıl bile sürse ihramından çıkmaması gerekir. Böylesi daha sonra kendisine borç olan haccı kazâ eder. Muhsarın bir an önce ihramından çıkıp kendisine lâzım gelen tavafı tehir etmesi için kurban kesmesi icap etmiştir. Evet, böylesinin ihramdan çıkması imkân dâhiline girmiş, fakat tavaf borcunu ortadan kaldırmamıştır. Kurban tavaf borcunu kaldırmadığı ve buna bedel olacak bir alternatif getirmediği için böylesinin yeni bir ihramla gelmesi gereklilik kazanmıştır, onun bu yeni gelişi umre olur.

Eğer denilirse ki: Muhsarın keseceği ve sayesinde ihramdan çıkabileceği kurbanın üzerine vâcip olan tavaf yerini tutmayıp bir an önce ihramlı durumundan kurtulması için vâcip olduğunun delili nedir?

Buna şöye cevap verilir: Şu sebeple ki ilim ehli hac ibadetini kaçıran kimsenin kendisi için gerekli hale gelen tavafı kurban kesmek suretiyle bertaraf etmesinin mümkün olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Bu durum onun kestiği kurbanın tavaf yerine geçmesi için değil bir an önce ihramdan çıkması için olduğunu kanıtlamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

391 **[§] Kolayına gelen bir kurban kessin.** Hz. Ali ve İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre kurbanın koyun olması gerekir. Bizim âlimlerimiz de mut'a, ihsâr ve fidye için koyunu yeterli görmektedir. Bu konudaki delilleri ise ashâb-ı kirâmın kanaatleri ve bir de Resûlullah'ın (s.a.) Kâ'b b. Ucre'ye hitaben, "Kurban koyundur"[894] buyurmasıdır. Âlimler de koyunun bayramda kurban olmasının yeterli olduğu noktasında ittifak etmişlerdir.

---

[894] bk. Buhârî, "Muhsar", 8, "Tefsîru'l-Kur'ân", 24; Müslim, "Hac", 80-86; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 42; ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 232.

Başındaki eziyetten ötürü tıraş olan ihramlı kimseye gelince Allah Teâlâ "oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye versin" beyanıyla böylesinin başını tıraş etmesine fidye karşılığında müsaade etmiştir. Kâ'b b. Ucre'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) bana, "Kâ'b! Başındaki (bit, pire gibi) böcekler sana eziyet veriyor mu?" diye sordu ben de, "Evet yâ Resûlallah!" deyince şöyle buyurdu: "Başını tıraş et ve bir koyun kes yahut da altı fakiri doyur." Kâ'b, "Bu âyet benim hakkımda nâzil olmuştur" diyordu[895].

İlim ehli bahis konusu edilen kurbanın kesileceği yer hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Âlimlerimiz (r.a.) şöyle demiştir: Fidye kurbanının Mekke'de kesilmesi gerekir. Bunun dışındaki sadaka veya orucu dilediği yerde öder. Onlara göre fidye kurbanı mut'a kurbanına benzer; mut'a kurbanının gerekliliği kişinin hac ile umreyi bir seferde cemetmesinden kaynaklanmaktadır. Aslında böylesinin, hac ile mut'anın her biri için müstakil sefere çıkma hakkı vardır, bunu yapmayıp da ruhsat yolunu tuttuğu için kendisine kurban gerekmiştir. Fidye kurbanı da bunun gibi olup [§] başını tıraş etme konusunda 392
ruhsat alternatifini tercih ettiği için gerekli hale gelmiştir.

Bu açıdan her iki çeşit kurban da eşit olup Mekke'de kesilmeleri gerekir. Benzer şekilde ihsâr kurbanı da başını tıraş edip ihramdan çıkması için ruhsat yolunu tutması sebebiyle vâcip olmuştur. Bunun da Mekke dışında kesilmesi câiz değildir. Fidye kurbanı nerede olursa olsun mükellefin başını tıraş etmesi için verilen ruhsat dolayısıyla vâcip olmuştur.

Âyette sözü edilen sadaka, Kâ'b b. Ucre'nin haberinde yer aldığı üzere 3 "sa'" (صاع) yani 2,75 litre hacmindeki yiyeceğin altı fakire dağıtılmasından ibarettir.

Fidye orucuna gelince temettû haccı yapan kimse kurban bulamadığı takdirde hac sırasında üç, ailesine döndüğü zaman da yedi gün oruç tutar. Âlimler böylesinin yedi gün orucu Mekke'de de, Mekke dışında da tutabileceği noktasında ittifak etmiştir. Fidye orucu da bunun gibidir. Üç gün oruç bize göre umre ihramından çıktıktan, muhaliflerimize göre ise hac ihramından çıktıktan sonra Mekke'de veya başka bir yerde tutulabilir. Fidye orucu da temettû orucuna kıyas edilmek suretiyle istediği yerde tutabileceği kabul edilmiştir.

Fidye sadakası Şâfiî'ye (r.a.) göre sadece Mekke'de ödenebilir, Mekke halkı kurbandan istifade ettikleri gibi bundan da faydalanmalıdır. Kendisine sorulur: Ne dersin, kurbanı Mekke dışında kesip Harem ehline dağıtsa üstesinden

---

895 Bu hadisin kaynağı biraz önce gösterilmiştir.

gelmiş sayılır mı? Şayet yok derse şöyle karşılık verilir: Bu durumda ileriye sürdüğün temel sebep ortadan kalkmış demektir, çünkü Harem ehline dağıtmayı geçerli saymadın. Sonuç olarak kurbanın Harem'de kesilmesinin gerekli olduğu
393 ğu ortaya çıkmıştır, zaten Allah Teâlâ [§] kurban yerine varıp kesilinceye kadar buyurmuştur. Sadakaya gelince nerede dağıtılırsa dağıtılsın yerini bulur.

Mâzereti (başında eziyeti) olmayan muhsarın (engellenmiş kimse) kurban kesmeden önce tıraş olması hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Ebû Hanîfe (r.a.) kurban kesmesinin gerektiğini belirtmiştir. İmamın dayandığı delil yüceler yücesi Allah Teâlâ'nın engellenmiş kimseyi, (muhsar) yerine varıp kurbanı kesilmeden önce tıraş olmaktan menetmesidir. Böylesi başındaki eziyetten ötürü tıraş olursa ikinci bir kurban keser, çünkü tıraş olmakla ilgili hüküm içeren ve biraz önce sözü edilen ilâhî beyan muhsar hakkındadır. Başında eziyeti olup da izin verilen zamandan önce tıraş olan kimseye fidye gerektiğine göre benzer şekilde izin verildiği zamandan önce tıraş olan herkese de gerekir, hatta başından mâzereti bulunmayıp tıraş olan kimse fidye ödemeye diğerlerinden daha çok müstahaktır. Ebû Hanîfe, belirttiği kanaatinde daha da titizlik göstererek, "Böylesinin hatasını kurbandan başka hiçbir şey karşılayamaz" der. Yine o başından eziyeti olan kimseyi kurban kesme, sadaka verme veya fakirleri doyurma fidyeleri arasında -Allah Teâlâ'nın emri uyarınca- serbest bırakır. Belirtilmelidir ki Kur'ân'dan oluşan delil, onun bu görüşüne tanıklık etmektedir. İlim ehlinden bir grup, muhsar olmayıp da kurban kesmeden tıraş olan kimse hakkında Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmiş, muhsar konusunda ise onun görüşünü benimsemiştir. Sözü edilen âlimler kurban kesmeden önce tıraş olan biri hakkında yöneltilen soruya cevap olarak Hz. Peygamber'in "sakıncası yoktur"[896] buyurması ile istidlâlde bulunmuşlardır. Ne var ki Resûlullah'ın "sakıncası yok" şeklindeki beyanı kefârete değil günaha yöneliktir, yani yapacak olsa sakınca doğurmaz, demektir. Zira kefâret kişinin yanlışlıkla ve bilmeden işlediği hatalar yüzünden gerekli hale gelir, sadece bu durumda. Şu halde bahis konusu hadis kefâretin olmayacağı konusunda istidlâlde bulunmak isteyen kimse için delil teşkil etmez.

394 [§] Ebû Hanîfe'nin bu meselede dayandığı prensip şudur ki zaruret halleri hükmün hafifletilmesi ve kolaylaştırılması için sebep teşkil eder, zaruret ve mâzeret halleri dışında hükmü böyle bir işleme tâbi tutmak mümkün değildir. Hanefiyye âlimlerinin bütün temel ilkelere ilişkin kanaatleri aynı mahiyettedir: Zaruret ve mâzeret halinde verilecek hüküm bunların bulunmadığı

---

896 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 76; Buhârî, "Hac", 125, 130, 131; Müslim, "Hac", 327, 334.

normal haldeki hükümden ayrıdır. Âlimlerimizin bu esasa dayanan meseleleri kabarık bir sayı teşkil eder.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ihramlı iken koku yağı sürünen kimsenin de fidye vermesinin gereğine ait delil vardır. Çünkü Allah Teâlâ içinizden hasta olan … buyurmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere bu beyanda dolaylı ve gizli olarak "bu halde iken ihramdan çıkan kimse" gibi bir ifade bulunmaktadır. Hastanın bu durumda iken yağlanmaya olan ihtiyacı malûmdur, dolayısıyla bu husûs bir bakıma âyette zikredilmiş gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Engellerden kurtulup güvenli hale geldiğinizde, içinizden hac zamanına kadar umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen bir kurban kessin. Bu konudaki meseleleri ve âlimlerin görüşlerini daha önce zikrettik.

Kurbanlık temin edemeyen ise hac günlerinde üç gün oruç tutar. Müfessirler bu ilâhî beyanın yorumunda farklı görüşler ileri sürmüştür: Bazıları oruç tutma zamanının ihrama girişten başlayıp arefe gününde bitebileceğini belirtmiştir. İbn Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre o şöyle demiştir: İhrama girmeden oruç tutmaya başlamamalıdır. İbn Abbâs ise "hilâlin görünmesi ile arefe günü arası tutar" demiştir. Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Hac günleri üç gün oruç tutar: Telbiyeden bir gün önce, telbiye günü ve arefe günü[897]. Bu günleri kaçırdığı takdirde teşrik gününden sonra üç gün oruç tutar.

Tartışılmakta olan meselede mükellefin tutacağı üç gün orucu sonu arefeye gelecek şekilde ertelemesinin sebebi kurban bulma ümididir. Bunun benzeri, [§] kendisini teyemmümden müstağni kılacak suyu bulma ümidiyle kişinin 395
namazını vaktin sonuna doğru ertelemekle emredilmesidir. İşte bunun gibi engellenmiş kimse de kurban bulma ümidiyle tutacağı orucu son günü arefeye gelecek şekilde erteler.

Bahis konusu edilen üç gün orucu ihramdan çıkıp umreyi bitirdikten sonra tutması konusunda yine farklı kanaatler belirtilmiştir. Bunu câiz görmeyen Fakîh Cenâb-ı Hakk'ın "hac sırasında üç gün" meâlindeki beyanına dayanmış, bunu "ihramlı olma" şeklinde yorumlamıştır. Durumun bu âlimin dediği şekilde olması mümkündür, ayrıca "hac aylarında" anlamına gelmesi de muhtemel-

---

[897] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 94-97; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 293-294; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 225.

dir. Görmez misin ki Allah Teâlâ, "Hac bilinen aylarda yapılır"[898] buyurmuştur. Bunun mânası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır-* hac bu aylarda yapılır, onun edası için bilinen aylar vardır, şeklindedir. İlgili âyetin aktardığımız bu mânalara gelebileceğini görünce şunu da belirledik ki temettû yapan kimsenin hac için terviye akşamı ihrama girmesi Sünnet'tir. Nitekim Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) ile birlikte zilhiccenin dördüncü gecesinde hac niyetiyle telbiyede bulunarak Mekke'ye geldik. Hz. Peygamber Beytullah'ı tavaf etti, Safâ ile Merve'de sa'y yaptı ve ihramdan çıkmadı, çünkü kurban göndermişti. Kurban göndermeyenlerin tavaf, sa'y ve tıraştan sonra ihramdan çıkmalarını emretti. Nihayet terviye günü gelince hac için telbiyede bulunmalarını emretti[899]. Peki, temettû yapan kimseye terviye gününün akşamı hac için ihrama girmesini emrettiğimize göre ondan sonra kendisine kalan tek gün için üç gün orucu nasıl tutsun? Bu anlattıklarımızın sonunda kişinin umreyi bitirip ihramdan çıktıktan sonra üç gün orucunu tutabileceğini kanıtlamış oldu. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Memleketinize döndüğünüzde de yedi gün. Farklı görüşler ileri sürülüp, Mina'dan döndüğünde denildiği gibi dönüş vakti geldiği zaman, diye de yorumlanmıştır. Bir de ailenizin yanına döndüğünüzde, anlamı verilmiştir.

Hepsi tam on gündür. Denildi ki oruçlar ayrı zamanlarda tutulmuşsa da hac konusunda bir arada tutulmuş gibidir. Şöyle de denildi: Kurban yerini tutan ve onun edasını tam olarak karşılayan on gündür. Yine denildi ki tutulan bu oruçlar mükâfatı karşılama statüsünde tam on gündür, yani sevap ve mükâfatı kurbanın mükâfatı gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

396 **[§] Bu söylenenler ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir.** Allah Teâlâ âyetin biraz önceki kısmında temettû yapan ve muhsar olan kimse için vazettiği hükmü ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlara özgü kılmıştır. İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Mekke halkı için mut'ada kurban gerekli değildir[900]. Bir de Mekke halkı taşradan gelenler gibi olsaydı kendileri için özel bir beyanın sevkedilmesinin anlamı kalmazdı. Hac aylarında umre yapan kimse ailesinin yanına gidip o yılda hac görevini yaparsa kurban kesmez. Mekke halkından olan biri umresinden sonra kendi evinde kalır, böylesi aynı yıl hac ibadetini ifa ederse mut'a kurbanının kendisine gerekli olmamasına diğerlerinden daha lâyıktır. Ancak mut'a haccı yapacak olur-

---

898 el-Bakara 2/197.

899 Buhârî, "Hac", 24; Müslim, "Hac", 134-138.

900 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 110-111; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 234-235.

sa ihramdan çıkabilmesi için kurban kesmesi gerekir, çünkü öylesine temettû haccı yasaklanmıştır.

Mescid-i Harâm civarında oturanların kim olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Âlimlerimiz (r.a.) şöyle demiştir: Mîkat sınırlarının içinde veya Mekke'ye daha yakın yerlerde olanlar oraya ihramsız girebilirler, bunların hepsi Mescid-i Harâm civarında oturanlar konumundadır. İbn Ömer'den nakledildiğine göre kendisi Mekke'den çıkıp Medine'ye yönelmişken yol üzerinde bulunan Kudeyd'te, fitne çıkarma konumundaki ordulardan ikisinin Medine'de bulunduğu haberini almış ve geri dönüp ihrama girmeksizin Mekke'ye girmiştir[901]. Bize göre ise kişi bütün mîkat sınırlarını geçtikten sonra geri döndüğü takdirde ihrama girmek mecburiyetindedir. Bazıları da Mescid-i Harâm civarında oturanlar sadece Harem halkıdır demişlerdir. Âlimlerimizin delili biraz önce zikrettiğimiz husûstur. Böylelerinin ihsâr statüsünde bulunmadığının delili ise, ihsâr alıkonmak ve Mekke'ye girmelerine engel olmaktır. Kişiler zaten Mekke'de ise her zaman biriminde Beytullah'ı tavaf etme imkânına sahiptirler. Bundan ötürüdür ki ihsâr durumları bahis konusu edilemez.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ
وَلَا جِدَالَ فِى الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ
خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَٓا اُولِى الْاَلْبَابِ

[§] ***197. "Hac bilinen aylarda ifa edilir. Hac ibadetini bu aylarda yerine*** 397
getirecek kimse, bu esnada kadına yaklaşmanın, dinî buyrukların dışına çıkmanın ve kavga etmenin yasak olduğunu bilmelidir. İyilik namına yaptığınız her şeyi Allah bilmektedir. Yakın ve uzak yolculuk (hac ve ölüm) ***için azık edinin. Şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri, emirlerime karşı gelmekten sakının!"***

Hac bilinen aylarda ifa edilir. İbn Ömer'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Hac bilinen aylarda ifa edilir: Şevval, zilkade, zilhicceden on gün[902]. İbn Abbâs'tan da benzer bir rivâyet gelmiştir[903]. Hasan-ı Basrî, Şa'bî, Mücâhid,

---

901 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hac", 238; Dârimî, "Menâsik", 88; Buhârî, "Cezâu's-sayd", 18.

902 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 115-117; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 299; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 236.

903 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 31.

Cübeyr ve İbrâhim b. Yezîd'den de benzer rivâyetler nakledilmiştir[904]. Abdullah b. Mesûd ise şevval, zilkade ve zilhicce demiştir[905]. Abdullah b. Mesûd'un, diğerlerince söylenenin aynını kastettiği kanaatindeyiz, çünkü Mina günlerinden sonra hac ibadetlerinden geride kalan bir şey bulunmamaktadır. Şu halde hacılar Mina'dan ayrıldıktan sonra hac günlerinden ortada ne kalabilir? Aslında bu dönemden sonra hacıların yapacağı bir şey yoktur.

Hac aylarından önce hac niyetiyle ihrama giren kimsenin durumu nedir, ihrama girişi yerini bulmakta mıdır? İbn Abbâs'tan gelen rivâyete göre o şöyle demiştir: Haccın Sünnet'lerinden biri de bu ibadete ait ihrama girişi hac ayları içinde yapmasıdır[906]. Câbir'in de şöyle dediği nakledilmiştir: Mükellef hac aylarından önce hac ihramına girmemelidir[907].

398 [§] Âlimlerimiz hac aylarından önce bu ibadet için ihrama girmeyi mekruh sayarlar. Onlar bu görüşü belirtirken seleften nakledilen yasaklama anlayışına uymuşlardır. Şu kadar var ki âlimlerimiz ihrama girdiği takdirde câiz olduğunu kabul ederler. Onların bu konuyla ilgili istidlâli şöyledir: Haccın ihram giymek için sınırları çizilen belli mekânları ve belirli zamanı vardır. Bununla birlikte söz konusu mekânlara gelmeden hac ihramına giren kimsenin bu fiilinin sahih olduğu noktasında Fakîhler ittifak etmiştir. Buna bağlı olarak vaktinden önce ihrama girenin bu davranışı da sahihtir.

Bazıları "hac bilinen aylarda ifa edilir" meâlindeki ilâhî beyanda geçen "bilinen aylar"ın bütün ayları kapsadığını söylemiştir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Allah'ın katında ayların sayısı on ikidir"[908], bunlar da bilinmekte olan bütün aylardır, bir de, "Sana ayın merhalelerini yansıtan hilâlleri sorarlar, de ki onlar insanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin belirlenmesi için tayin edilmiş vakit ölçüleridir" beyan-ı ilâhîsi gibi[909]. Şayet âyetin anlamı bu ise bu beyanda hac ihramına girmenin bütün aylarda olabileceğinin delili vardır.

Diğer bazı âlimler ise "hac bilinen aylarda ifa edilir" meâlindeki beyanı, hac kendi mevsimi için belirlenmiş aylarda ifa edilir, şeklinde anlamışlardır. Bu aylar da bir grup selef âliminden naklettiğimiz gibi şevval, zilkade ve zil-

---

904 Ebû İmrân (Ebû Ammâr) İbrâhim b. Yezîd el-Esved fıkıh imamlarından biri ve tâbiî. 96 (714) tarihince vefat etmiştir (bk. İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, I, 25-26).

905 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 114; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 552; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 269.

906 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 31.

907 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 235.

908 et-Tevbe 9/36.

909 el-Bakara 2/189.

hicceden on gündür. Şu kadar var ki bu görüş iki yoruma açıktır. Birincisi, hac fiili için bilinen aylar vardır, bunun delili "hac ibadetini bu aylarda yerine getirecek kimse" meâlindeki beyandır. Cenâb-ı Hak burada bahis konusu fiile, onu gerektiren sebepten sonra hac demiştir. Bununla da ihramdan sonra olan fiillerin hac konumunda bulunduğu anlaşılmıştır.

İkincisi, hacca mahsus malûm aylar mevcut olup bu ayların belirlediği zaman birimine hacdan başka bir ibadet girmez. Şu kadar var ki umre ruhsat konumunda olmak üzere bu zaman birimine dâhil edilmiştir. Bunun delili Hz. Peygamber'in iki elinin parmaklarını birbirine geçirmek suretiyle, "Umre şöylece hac zamanının içine girmiştir" buyurmasıdır[910]. Bunun anlamı şöyle olmalıdır: Hacca mahsus aylar vardır, yani yerine getirilebilmesi için belli aylar vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Hac ibadetini bu aylarda yerine getirmeye kesin karar veren kimse. 399
Haccın hangi başlangıç fiiliyle farz olduğu konusunda farklı görüşler belirtilmiştir: Bazıları hacca niyet ettiğinde telbiyede bulunsun bulunmasın ihrama girmiş sayılır, demiştir. Diğerleri de şöyle bir görüş ileri sürmüştür: Hacı adayı bu ibadetle ilgili olarak emrolunduğu her şeyi yapmaya, nehyedildiği her şeyden de uzaklaşmaya niyet ettiğinde ihrama girmiş sayılır. Bize göre ise hac ibadetini bu aylarda yerine getirmeye kesin karar veren kimse, yani hac aylarında telbiyede bulunan kişi demektir. Bunun delili İbn Mesûd, İbn Abbâs ve İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demeleridir: Hac ibadetini bu aylarda yerine getirmeye kesin karar veren, yani telbiyede bulunan kimsedir[911]. Sadece bir niyetle ise ihrama girmiş olmaz. Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edilen şu husûstur ki kendisi üzüntülü gördüğü Hz. Âişe'ye, "Ne oldu sana?" diye sormuş o da, "Umremi bitirdim, hacca sıra gelince, o beni aybaşı mâzeretine sevketti" şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Bu, Allah Teâlâ'nın Âdem'in kızları için mukadder kıldığı bir durumdur. Sen hac görevlerini yerine getir ve müslümanların hac sırasında söyledikleri şeyleri sen de söyle"[912]. Resûlullah'ın Hz. Âişe'ye, "Sen hac görevlerini yerine getir ve müslümanların hac sırasında söyledikleri şeyleri sen de söyle" meâlindeki talimatı telbiyenin farz olduğunu göstermiştir, zira müslümanlar telbiye yapıyordu, Hz. Peygamber Âişe'ye bu noktada da onlara uymasını emretmişti. Âişe radıyallahu anhâdan nakledildiğine göre

910 Buhârî, "Hac", 34; Müslim, "Hac", 158-159; Taberî, *Cami'u'l-beyân*, II, 262.
911 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 306; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 236.
912 Buhârî, "Umre", 5-7, "Hayız" 1, 7; Müslim, "Hac", 111-112.

şöyle demiştir: "İhrama sadece telbiyede bulunan kimse girebilir"[913]. Naklettiğimiz bu hadisler telbiyenin haccın farzlarından biri olduğunu kanıtlamakta ve tartışılmakta olan mesele, dini kendilerinden alıp öğrendiğimiz, dolayısıyla farklı davranışlarda bulunmaya ve yollarından ayrılmaya imkân bulunmayan mezkûr din âlimleri ve benzerlerinin beyanları ile sâbit olmuştur.

Âlimlerimiz (Allah kendilerine rahmet eylesin) şöyle demiştir: Adam gerdanlığını taktığı hac kurbanlığı ile yola çıkmış ve ihrama niyet etmişse ihrama girmiş sayılır, onun bu fiili telbiye yerine geçer. Bu hükmün delili şudur
400 ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem [ﷺ] hac yaparken ashâbına umreden çıkmalarını emretmiş, onlar ise sen çıkmadın diye karşılık verince şöyle buyurmuştur: "Ben hac kurbanlığımın gerdanlığını taktım, bu sebeple kesim gününe kadar ihramımdan çıkamam." Hz. Peygamber sözünü şöyle sürdürmüştür: "Geçmişte yaptığım şeyi bir daha yapacak olsam hac kurbanlığını getirmezdim"[914]. Resûl-i Ekrem bu sözlerinde kendisini ihramını bırakmasından alıkoyan şeyin hac kurbanlığına gerdanlığını takması olduğunu ve tavaftan sonra oluşan bu husûsun ihram yerine geçtiğini haber vermiştir. Hz. Ali, Abdullah (b. Mesûd) ve Câbir'in (r.a.) şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: "[Kişi] hac kurbanlığının gerdanlığını taktığı takdirde ihrama girmiş sayılır"[915]. İbn Abbâs da aynı şeyi belirtmiştir: Kişi hac veya umreye niyet edip kurbanlığına gerdanlık takınca ihrama girmiş olur. Hz. Âişe'nin, "İhrama sadece telbiyede bulunan girmiş olur" meâlindeki sözü, bize göre, kurbanlığına gerdanlık takan fakat onu yanına almayan kimse hakkında olup böylesi ihrama girmiş sayılmaz. Görmez misin ki Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah kurbanlığını gönderir fakat kendisi gitmezdi ve bu durumda ona hiçbir şey yasak olmazdı.

Bu esnada kadına yaklaşmak yoktur. Denildi ki âyette geçen "refes" (رفث) kelimesi erkeklerin kadınlara yönelik olan bütün ihtiyaçlarıdır. İbn Abbâs ise refes cinsel ilişki demektir, demiştir[916]. İbn Ömer de aynı şeyi belirtmiştir[917]. İlim ehli ihramda olan kimsenin eşini öpmesi ve cinsel duygularla ona dokunmasının câiz olmadığı noktasında ittifak etmiş, bu tür fiilleri işleyene kurban kesmenin gerektiğini belirtmiştir. İbn Ömer şöyle demiştir: İhramlı kimse

913 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hac", 52; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 307; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, 11,86.

914 Buhârî, "Hac", 33; Müslim, "Hac", 130.

915 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 307; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 218-219.

916 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 31.

917 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 307; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 124.

eşiyle ilişkide bulunduğu takdirde kurban keser[918]. Hz. Ali de ihrama girmiş kimse karısını öptüğü takdirde kurban kesmek mecburiyetindedir, demiştir[919]. Hz. Âişe'ye ihramlı olan kimsenin, eşinden kendisine nelerin helâl olduğu sorulmuş, [§] o da konuşmaktan başka her şey kendisine haramdır[920], şeklinde **401**
cevap vermiştir.

Dinî buyrukların dışına çıkmak yok. Denildi ki âyette yer alan "füsûk" (فسوق) dil uzatarak incitme veya dinî buyrukların dışına çıkış niteliği taşıyan her türlü davranıştır. "Fısk"ın (فسق) temel mânası ilâhî emrin dışına çıkmaktır, nitekim Allah, "İblîs Rabb'inin emrinden çıktı"[921] buyurmuştur.

Hacda kavga etmek yok. Denildi ki "cidal" (جدال) tartışmak demektir. Bunun izahı şöyledir ki Câhiliye dönemi Araplar'ı haram ayları bazan sonraya bırakıp bazan öne alıyorlardı. Nitekim, "Harâm ayları ertelemek inkârda ileri gitmekten başka bir şey değildir"[922] buyurulmuştur. Resûlullah (s.a.) bu çarpık durumu açıklığa kavuşturma bağlamında şöyle buyurmuştur: "Şunu bilin ki ayları ile birlikte yıl dönmüş ve Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yarattığı gündeki aslî şekline gelmiştir."[923] Buna bağlı olarak hac mevsimi de aslî yerine gelmiştir. Artık ondan ne öne gelebilir ne de arkada kalır. Bu konuda herhangi bir şüpheye düşmemelisiniz. Açıklamaya çalıştığımız âyetin bu kısmı için İbn Abbâs, "Arkadaşınla kızdıracak kadar tartışmaya girme" mânasını vermiştir[924].

Âyetin yorumunda *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* takip edilmesi gereken gerçeğe en yakın yol şudur ki yüce Allah, ihramda iken, ilâhî beyanda zikredilen emir dışına çıkmak, günah işlemek, tartışmak ve düşmanca davranışta bulunmaktan dilini ve ut (avret) yerini korumayı ayrıca fiilî ve sözlü cinsel davranıştan kaçınmayı emretmiştir. Bu yorumu destekleyen husûslardan biri şudur: Fazl b. Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre kendisi deve üzerinde seyreden Hz. Peygamber'in arkasında bulunuyor ve gençlik duygularıyla kadınların tarafına dönüp bakıyor, Resûlullah ise elini arkaya uzatarak Fazl'ın yüzünü çeviriyordu.
[§] O bu münasebetle şöyle buyurmuştur: "Bugün kulağına, gözüne ve diline **402**

---

918 Cassâs, *a.g.e.*, I, 308.
919 a.y.
920 bk. *a.g.e.*, I, 305-309.
921 el-Kehf 18/50.
922 et-Tevbe 9/37.
923 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72; Buhârî, "Bed'u'l-halk", 2; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 224; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 353.
924 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 234; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 14; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 212.

hâkim olanın bağışlanacağı gündür"[925], yahut buna benzer bir söz. Yine onun şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Hac ibadetini yerine getirip de ihramda iken cinsel ilişkide bulunmayan ve günah niteliğindeki fiilleri işlemeyen kimse anasından yeni doğmuşçasına günahları bağışlanmış olarak memleketine döner"[926].

Yaptığınız her iyiliği Allah bilmekte ve mükâfatını vermektedir. Bu ilâhî beyanda her türlü iyiliği yapmaya teşvik vardır.

Yakın ve uzak yolculuk (hac ve ölüm) **için azık edinin. Şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır.** Denildi ki hac ve umre esnasında yüzünüzü dilencilik yapma zilletinden koruyabilecek kadar azık edinin, insanlara yük olacak biçimde gerekli azığı hazırlamadan hac yolculuğuna çıkmayın. Buradaki ilâhî emrin âhiret için hazırlık yapma anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim âyetin devamında, şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır, buyurulması bunu desteklemektedir. Cenâb-ı Hak şunu buyurmaktadır: Allah'a karşı gereğince saygılı olmak dünyevî azıktan çok daha hayırlı bir hazırlıktır.

Ey akıl sahipleri, emirlerime karşı gelmekten sakının! Bu beyanın günahlarda, yasaklarda ve her türlü din dışı fiillerde benden sakının, anlamına gelmesi muhtemeldir. İfadede takdim ve tehir yapıp Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu söylemek de mümkündür: Ey akıl sahipleri, hac için gerekli hazırlığı yapın ve insanların huzurunda dilencilik yapma konusunda benden korkun.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ فَاِذَٓا اَفَضْتُمْ مِنْ
عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ
وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ ﴿١٩٨﴾

198. "Hac mevsiminde ticaret yoluyla Rabb'inizden rızık istemenizde bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp sel gibi (Müzdelife'ye) ***akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı anın ve O'nu size gösterip öğrettiği gibi zikredin. Unutmayın ki siz daha önce yolunu şaşıran kimselerdendiniz."***

---

925 Buhârî, "Hac", 1; Müslim, "Hac", 147.

926 Buhârî, "Muhsar", 9-10; Müslim, "Hac", 438; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 150-153.

Hac mevsiminde ticaret yoluyla Rabb'inizden rızık istemenizde bir günah yoktur. Denildi ki buradaki "fazlen" (فضلاً) kelimesi "ticaret" demektir. Bu ilâhî beyanla ilgili ön açıklama şöyledir ki Câhiliye Arapları hac mevsiminde zilhiccenin on günü içinde ticaret yapmaktan çekiniyordu. İslâm döneminde de müslümanlar aynı sıkıntıyı hissetmiş ve dünyevî hiçbir işe bulaşmadan sadece hac ibadetini yerine getirmeyi arzu etmişti. Azîz ve celîl olan Allah ise hacının bu görevi ifası sırasında ticaret yapmak suretiyle Allah'ın lütfunu istemesine izin vermiştir. İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre [§] ada- 403
mın biri kendisine şöyle bir soru yöneltmiştir: Biz hac işlerinde çalıştırılan bir zümreyiz, haccımızın kabul edilmediğini söylüyorlar. İbn Ömer, "Siz ihrama girip Arafat'ta vakfe yapmıyor musunuz?" diye sorunca, adam, "Yapıyoruz" diye cevap verdi. Bunun üzerine İbn Ömer, "Siz de hacısınız" dedi. İbn Ömer rivâyetine şöyle devam etmiştir: Sahâbilerden biri Resûl-i Ekrem'e gelip senin sorduğun soruyu sormuş ve bunun üzerine şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur: "Hac mevsiminde ticaret yoluyla Rabb'inizden rızık istemenizde bir günah yoktur"[927]. İbn Abbâs'tan da benzer bir rivâyet gelmiştir[928]. Âlimlerimiz (Allah kendilerine rahmet eylesin) işçinin ve tacirin haccını tam olarak kabul ederler[929]. Kur'ân'ın zâhiri de bunu desteklemektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu tür soruları soran insanların kanaatine göre ibadet alanında işçi çalıştırmanın câiz olmadığı açık bir husûstu, bununla birlikte yine de soru yöneltmişlerdi. Bu meselede hareket noktası şu olmalıdır ki hac başkasına iş görmeye engel bir ibadet olmayıp bu açıdan oruca benzemiştir, oruçluya işçilik ücreti ödemek câiz olduğu gibi hac ibadetini yerine getirmekte olana da ödemek câizdir. Namaza gelince, eda edildiği sırada başka fiillerin yapılmasına engel teşkil eder, bu sebeple namazla diğer iki ibadet arasında farklılık oluşmuştur.

Arafat'tan ayrılıp sel gibi (Müzdelife'ye) **akın ettiğinizde.** Şöyle denilmiştir: Câhiliye dönemindeki Araplar Arafat'tan güneşin batışından önce, Müzdelife'den ise doğuşundan sonra ayrılıyorlardı. Müslümanlar ise Arafat'tan ayrılmayı güneşin batışından sonra, Müzdelife'den ayrılmayı da güneşin doğuşundan önce yapmak suretiyle her iki husûsta da onlara benzememekle emrolunmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Nakledilen bir hadiste, "Her iki ayrılışta da Câhiliye insanlarına muhalefet edin" anlamında bir ifade kullanılmıştır[930].

---

927 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 6; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 194; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 125.

928 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 165; Beğavî, *a.g.e.*, I, 125; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 274; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 239.

929 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 309-310.

930 bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 201; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 231.

Âyette yer alan "ifâza" (الافاضة) kavramı sözlükte, "koşarak yürümek" demektir.
404 [§] İfâzanın "yukarıdan aşağıya inme" mânasına geldiği de söylenmiştir.

Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı anın. Yani Müzdelife'de. "Allah'ı anın" beyanının akşam ve yatsı namazına olduğu gibi her ikisinde dua etmeye de ihtimali bulunmaktadır. İbn Abbâs (r.a.) Meş'ar-i Harâm'ın; Cebîl ve çevresinden ibaret olduğunu söylemiştir[931]. Burası vakfe yapılan dağ olup Kuzah diye isimlendirildiği gibi akşamla yatsı namazının yatsı vaktinde kılınmasını sağlayan bir mekân olduğu için Cem' diye de isimlendirilir. Bir kanaate göre Cem' diye isimlendirilmesi Âdem ile Havvâ'nın orada buluşması sebebiyledir[932]. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Arafat'a bu ismin verilmesinin sebebi, Cebrâil aleyhisselâmın Hz. İbrâhim'e hac ibadetine ilişkin esasları öğrettiğinde İbrâhim'in kendisine "bildim bildim" (عرفْتُ عرفْتُ) demesidir[933]. İşin mahiyetini Allah bilir.

O'nu size gösterip öğrettiği gibi zikredin. Unutmayın ki siz daha önce yolunu şaşıran kimselerdendiniz. Bu beyan birkaç şekilde yorumlanabilir: "Lütfettiği nimetler karşılığında kendisine şükredilmesini emretmesi" anlamında anılmasını buyurması muhtemeldir. Bundan başka hac ibadetlerini size gösterip öğrettiği gibi yerine getirmek suretiyle O'nu zikredin anlamı da ihtimal dâhilindedir. Bir de kendisinin bir ve tek olduğunu tasdik ve ikrar etmeyi emretmiştir, denebilir. Buna göre bu kısmının mânası şöyle olur: Sizi hak olan dinine eriştirdiği şekilde O'nun bir olduğunu kabul edin. Nitekim "unutmayın ki siz daha önce yolunu şaşıran kimselerdendiniz" meâlindeki beyanı bu sonuncu yoruma dayandırılmıştır, yani unutmayın ki siz daha önce hak yoldan, hac ibadetlerinden ve ilâhî nimetlerin kıymetini bilip şükrünü eda etmekten gafil olan kimselerdendiniz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam radıyallahu anh şöyle dedi:} Hidâyet iki şekildedir. "Hedâ" (هدى): Bir olduğunu tasdik ve ikrar etmeleri için yol gösterdi; "hedâ": Kendisine itaatte bulunulmasına muvaffak kıldı.

ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

---

931 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 176.
932 bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "cm"' md.
933 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 174; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 559.

[§] ***199. "Sonra herkesin dönüp gittiği yerden siz de gidin ve Allah'tan af dileyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir."*** 405

Sonra herkesin dönüp gittiği yerden siz de gidin. Şöyle denilmiştir: Mekke halkı Arafat'ta vakfe yapmıyor ve şöyle diyordu: Biz Allah'ın Harem'inin ehliyiz, taşradan gelenler gibi Arafat'ta vakfede bulunup zamanı gelince oradan ayrılanlar gibi yapmayız. İşte bunun üzerine Allah bu âyet-i kerîmeyi indirerek Mekke halkına Arafat'ta vakfe yapmalarını ve zamanı gelince diğer insanların ayrıldığı yerden kendilerinin de ayrılmalarını emretmiştir. Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Kureyş mensuplarıyla onların dinini benimseyenler Arafat'ta değil Müzdelife'de vakfe yapıyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ "sonra herkesin dönüp gittiği yerden siz de gidin" meâliyle başlayan âyet-i kerîmeyi göndermiştir[934]. Bu âyette Arafat'ta vakfe yapmanın farz oluşunun delili yer almaktadır, konuyla ilgili olarak hadisler de nakledilmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Hac Arafat'ta vakfedir"[935] buyurduğu gibi, "Geceleyin Arafat'a ulaşan ve Müzdelife'deki Cem mevkiinde bizimle namaz kılan kimsenin haccı tamamlanmıştır"[936] da demiştir.

"Sonra herkesin dönüp gittiği yerden siz de gidin" meâlindeki ilâhî beyan başka bir mânaya da alınabilir. Şöyle ki Mekke halkı taşradan gelenlerin Harem sınırları dışında ihrama girdiklerini, kendilerinin ise Harem dâhilinde girmekle emrolunduklarını görünce bu özelliklerine kıyasla ihram dışındaki ibadetleri Harem'de ifa edeceklerini zannetmişlerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam Ebû Mansûr rahimehullah şöyle dedi:} Cenâb-ı Hak "ifâza"yı (الافاضة) Müzdelife'den söz ettikten sonra "sümme" (ثم) edatı ile başlatmıştır, halbuki Arafat'tan dönüş Müzdelife'den öncedir. Bu suretle "sümme" edatının her zaman atıf değil başlangıç için de kullanılabileceği ortaya çıkmıştır.

فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَٓاءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ
ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِى
الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَفِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

---

934 Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 35; Müslim, "Hac", 151-153. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 184.

935 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 304; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 282; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 240.

936 Cassâs, *a.g.e.*, I, 311; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 276; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 241.

200. "Hac ibadetlerinizi bitirince önceleri atalarınızı andığınız gibi hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın. İnsanlardan öylesi vardır ki, 'Rabbimiz, bize nasibimizi dünyada ver!' derler. Onun âhiretten alacağı bir payı yoktur."

201. "Bir kısmı da, 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru' diye dua eder."

Hac ibadetlerinizi bitirince önceleri atalarınızı andığınız gibi hatta
406 **ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın**. [§] Bu konuda iki yorum yapılmıştır: Denildi ki Câhiliye dönemi Arapları hac ibadetlerini eda ettikten sonra bir yerde toplanır, atalarını ve onlara ait meziyetleri anıp övünürlerdi. İslâmiyet'i benimsediklerinde ise Allah Teâlâ İslâm döneminde Câhiliyet'te atalarını andıkları gibi hatta bundan daha kuvvetli bir şekilde Rab'lerini anmayı emretmiştir, çünkü bu, atalarının hâtırasını canlandırmaktan daha güzel bir davranıştır. Bir de şöyle denildi: Araplar'ın atalarını anmaları onların kendilerine yönelik iyilik ve lütufları sebebiyle ise bu kez Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Atalarınızın hâtırasını canlandırdığınız noktada onların yerine beni anıp hatırlayın, zira sizin de atalarınızın da sahip olduğu nimetleri veren benim, şu halde anma ve teşekkür eyleminizi atalarınıza değil bana yönelik olarak gerçekleşirin.

İnsanlardan öylesi vardır ki, "Rabbimiz, bize nasibimizi dünyada ver!" derler. Onun âhiretten alacağı bir payı yoktur. Bir kısmı da, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru" diye dua eder. Bu ilâhî beyanın ilk kısmı âhirete ve öldükten sonra dirilmeye iman etmeyip âhiretin değil dünyanın iyilik ve güzelliklerini talep eden ve istedikleri dünya nimetlerine nail kılınan kimseler hakkındadır. Sözü edilen âyet Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı konumundadır: "Dünya debdebesini isteyene ondan bazı şeyler veririz, fakat öylesinin âhirette hiçbir nasibi yoktur." Böylelerine talep ettikleri pay verilmiştir. "Âhiret hayatının mutluluğunu isteyen kimsenin payını artırırız"[937], yani böylesine hem dünya hem âhiret güzelliği verilir. Burada zikredilen ilk grubun meyli dünyaya yönelik olduğundan ondan başka bir şey talep etmeye ihtiyaç görmemişlerdir. Âhirete ve öldükten sonra dirilmeye iman edenler ise hem dünya hem âhiret güzelliğini istemişlerdir, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Bir kısmı da, 'Rabbimiz! Bize

---

[937] "Âhiret hayatının mutluluğunu isteyen kimsenin payını artırırız. Dünya hayatının debdebesini isteyene de ondan bazı şeyler veririz, fakat öylesinin âhirette hiçbir nasibi yoktur" (eş-Şûrâ 42/20).

dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru' diye dua eder". İmanlı zümrenin dünya güzelliklerini talep etmesinin sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın dünyayı âhiret için hazırlanma mekânı statüsünde
kılmasıdır. [§] Şunu hemen belirtmek gerekir ki dünyayı müminler için ebedî **407**
kalacakları bir yer yapmamış, aksine müminleri şu beyanından da anlaşılacağı üzere âhiret için yaratmıştır: "Yakın ve uzak yolculuk (hac ve ölüm) için azık edinin. Şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"[938].

Dünyadaki güzellik ile âhiretteki güzelliğin neden ibaret olduğu husûsunda çeşitli yorumlar yapılmıştır: Denilmiştir ki dünyanın güzelliği ilim ve ibadet, âhiretin güzelliği de cennet ve mağfirettir. Yine denildi ki dünyanın güzelliği zafer ve bol rızık, âhiretin güzelliği de rahmet ve Allah'ın rızâsıdır. Bu yorumların ikisi de aynı noktada birleşmektedir. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Allah'ın öyle kulları vardır ki afiyet içinde yaşarlar, huzur içinde ölür ve rahatlıkla cennete girerler." Yâ Resûlallah, bunu ne ile temin ederler, diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Rabbena âtinâ … (ربّنا آتنا) âyetini çok okumaları suretiyle (Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru)"[939].

أُولٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ٢٠٢

202. "İşte onlar yaptıkları iyi amellere mukabil nasiplerini alacak olanlardır. Şüphesiz Allah hesabı pek çabuk görendir."

Şüphesiz Allah hesabı pek çabuk görendir. Bu husûsta farklı yorumlar yapılmıştır: Bir kanaate göre ifadede takdim ve tehir mevcut olup bir anlamda Cenâb-ı Hak "hesap görmesi süratlidir" buyurmaktadır. Denildi ki Allah'ın hesap görmesinin süratli oluşu şu sebepledir ki hesap görmede yavaş hareket etmek düşünme ve hatırlama zorunluluğu, ayrıca parmakla onar onar yapılan hesabın akılda tutulmasına olan ihtiyaç yahut da başka meşgale yüzündendir. Allah Teâlâ ise bütün bunlardan yani sözü edilen ihtiyaçlarla nitelendirilmekten veya başka bir şeyle meşgul olmaktan münezzehtir. Bir de denildi ki hesabı "serî'" (سريع) demek vakti gelmişçesine yakın demektir, "Kıyâmetin kopması yaklaşmıştır"[940], "Gerçekleşmesi muhakkak olan kıyâmet

938 el-Bakara 2/197.
939 bk. Buhârî, "*Tefsîru'l-Kur'ân*", 27; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 217.
940 el-Kamer 54/l.

yaklaşmıştır"[941], "Allah'ın emri geldi"[942] yani yaklaştı meâlindeki beyanlarda olduğu gibi. Bir de şöyle denilmiştir: "Hesabı çabuktur" ifadesi azabının şiddetli
408 oluşundan kinâyedir, yani cezası ve azabı şiddetlidir. [§] Bu sonuncu yorum Hz. Peygamber'in, "İnceden inceye hesaba çekilen kimse azaba mâruz kalmış demektir" meâlindeki hadisine benzemektedir[943].

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖى اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖى يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ 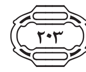

203. "Bir de sayılı günlerde Allah'ı anın. Acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmediği gibi geri kalan da girmez. Ama bunlar kötülüklerden sakınanlar içindir. Allah'tan korkun ve O'nun huzuruna çıkarılacağınızın bilincinde olun."

Bir de sayılı günlerde Allah'ı anın. Bu beyanın iki şekilde yorumlanabileceği ifade edilmiştir. Denildi ki Allah Teâlâ "sayılı günler" ile kurban kesme günlerini kastetmiştir, buna göre mâna Allah'ı kurban kesmek suretiyle bu günlerinizde anın şeklinde olur. Bunlar Ebû Hanîfe'ye göre (Allah rahmet eylesin) kurban kesme günüyle onu takip eden iki gündür. Bir de denildi ki Allah sayılı günler ile şeytan taşlama günlerini kastetmiştir, bunun da delili "acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmez" meâlindeki ilâhî beyandır. Bunlar da kurban gününü izleyen ve teşrîk günleri diye isimlendirilen üç gündür. Hz. Ali'nin de (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Sayılı günler" kurbanla onu izleyen iki gün olup tercih ettiğin birinde kurban kesebilirsin, ancak en faziletlisi birinci gündür. Hz. Ömer'den de benzer bir kanaat rivâyet edilmiştir[944]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmediği gibi geri kalan da girmez. Denildi ki kurban bayramından sonra iki günle yetinip güneşin batışından önce Mina'dan ayrılan kimse günaha girmediği gibi

---

941 el-Enbiyâ 21/97.

942 en-Nahl 16/1.

943 Buhârî, "İlim", 35, "Rikāk", 49; Müslim, "Cennet", 79-80.

944 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 234; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 109; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 245; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 215.

ayrılmayıp güneşin batışından sonra üçüncü güne kalan ve şeytan taşlamasını yaptıktan sonra ayrılan kimse de günaha girmez.

[§] Bir de şöyle denildi: Teşrik günlerinin ilk ikisinde acele edip Mekke'ye **409**
dönen kimse günaha girmediği gibi teşriklerin üçüncü gününe kalan kimse de girmez.

Acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmediği gibi geri kalan da girmez meâlindeki beyanın her ikisini kapsayıp hem acele etmeye, hem de geri kalmaya izin verildiği ve bunlar için bir vebalin doğmadığı mânasına gelmez. Çünkü acele etmeye izin verilmesi bahis konusu olunca gecikmeye izin kalmaz, benzer şekilde gecikmeye izin verildiğinde acele etmeye izin yoktur. -*Nihaî gerçeği bilen Allah'tır*- buradaki yorum İbn Abbâs'ın dediği gibi olmalıdır: İki günle yetinenin günahları bağışlandığı gibi gecikip üçüncü güne kalan kimsenin o gün içinde yapması muhtemel bulunan günahları da bağışlanır[945]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bir de Allah Teâlâ'nın kişiyi serbest bırakması da ihtimal dâhilindedir, şunu veya bunu gerçekleştirdiği takdirde günaha girmez. İbn Mesûd'dan nakledildiğine göre günaha girmez beyanının mânasını, bağışlanmış olarak oradan ayrılır, şeklinde belirlemiştir[946].

Ama bunlar kötülüklerden sakınanlar içindir. Allah'tan korkun ve O'nun huzuruna çıkarılacağınızın bilincinde olun. Birkaç şekilde yorumlanmıştır: Denildi ki ihramda iken avlanmadan kaçınan kimse içindir, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın Allah'tan korkun emri buna yönelik olup, "ihramda iken av hayvanını öldürmeyi helâl telakki etmeyin", demektir. İbn Abbâs (r.a.) "Allah'a âsi olmaya sebep teşkil eden her davranıştan sakınan için" diye anlam vermiştir. Bir de ihramlı olmanın yasakladığı cinsel ilişki, günah, tartışma ve benzeri husûsların hepsinden sakınan kimse içindir, denilmiştir. Nitekim "Allah'tan korkun ve O'nun huzuruna çıkarılacağınızın bilincinde olun" meâlindeki beyan bu esas üzerine oturmaktadır. Azîz ve celîl olan Allah hac görevini yerine getirecek kimseleri her zaman diliminde bütün kötülüklerden korunmaları için uyarmıştır. Buradaki hitap dış görünüş itibariyle müminlere yöneliktir, bunun yanında kâfirleri içermesi de ihtimal dâhilinde olup, Cenâb-ı Hak kendilerini Allah'a şirk koşmaktan ve ibadetlerinde başkalarını da amaçlamaktan kaçınmalarını emretmekte, bu bağlamda âhiret gününü ve orada kötü davranışların cezalandırılacağını hatırlatmaktadır.

---

945 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 217.
946 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 217.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فٖى قَلْبِهٖ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾

410 [§] ***204. "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair görüşleri senin hoşuna gider. Üstelik kalbindeki samimiyete Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, kısır tartışmanın en inatçı ve çetin tarafıdır."***

İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair görüşleri senin hoşuna gider. Üstelik kalbindeki samimiyete Allah'ı şahit tutar. Denildi ki inkârcı zümreden biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip kendisini sevdiğini söylüyor, ona iman edeceğine, getirdiği din için kendisine biatta bulunacağına söz veriyor, bütün bunlar için yemin ediyordu. Resûl-i Ekrem de onun bu hareketinden hoşlanıyor, meclislerde yanına yaklaştırıyordu; oysaki adamın kalbinde başka duygular barınıyordu. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah "insanlardan öylesi vardır ki görüşleri senin hoşuna gider" meâliyle başlayan âyetini indirmiştir. Yine denildi ki bu âyet-i kerîme münafıklar hakkında gelmiştir, çünkü onlar din konusunda Hz. Peygamber'le uyum içinde oldukları gösterişinde bulunuyor, onun dinine ve gidişine ayak uydurdukları izlenimini veriyorken iç hayatlarında aykırılık ve düşmanlıklarını gizliyor, fakat dış görünüşlerinde samimi olduklarına yemin ediyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ "insanlardan öylesi vardır ki görüşleri senin hoşuna gider" meâliyle başlayan âyet-i kerîmeyi indirmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah*'tır.

Halbuki o, kısır tartışmanın en inatçı ve çetin tarafıdır. Burada tamlama halinde yer alan beyan kısır tartışmanın en çetin tarafı veya bâtıla tutunarak en zor tartışmacı şeklinde yorumlandığı gibi, buna düşmanlık yaparken hiçbir zaman doğru yolu izlemeyip haksızlığa en çok meyleden kimse diye de anlam verilmiştir.

وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِى الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فٖيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

205. "Öylesi, hâkimiyeti eline geçirince yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Oysaki Allah bozgunculuğu sevmez."

Öylesi, hâkimiyeti eline geçirince yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Oysaki Allah bozgunculuğu sevmez. Farklı şekillerde yorumlanmıştır: Denildi ki **ekini yok eder**, kadınları öldürür demektir, çünkü onlar, "Kadınlarınız sizin için neslin üreme kaynağıdır"[947] meâlindeki âyet-i kerîmede görüldüğü üzere insan neslinin üreme mahallidir. Kadınların yok edilmesi neslin tükenmesini sonuçlandırır. Yine denildi ki Cenâb-ı Hak "hars" (حرث) kelimesi ile ziraattaki ekinin kendisini kastetmiştir, nesil ise hayvanlar demektir. Buna göre bozguncu kimse ekini yakar ve bütün hayvanları kısırlaştırır. Bir de şöyle denilmiştir: [§] O dönemin inkârcıları bozgunculuk 411
yapmakta ve günah işlemekteydi, bu sebeple de Allah yağmur göndermemekte, dolayısıyla gerek insanlar gerekse diğer canlılar sıkıntı ve helâke mâruz kalmaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir ki "ekini yok etmeye çalışır" meâlindeki beyan insanoğlunu öldürme mânasına da gelebilir; insanların öldürülmesinde ise üreme ve türemeye vasıta olan her şeyin ortadan kalkması bahis konusudur, çünkü tohumu eken ve üreyen onlardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Oysaki Allah bozgunculuğu sevmez. Bunun mânası açıktır.

وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾

206. "Böylesine, 'Allah'tan kork!' denildiğinde, günaha bulanmış bir gurura kapılır. Onun hakkından cehennem gelir. O ne kötü bir mekândır!"

Böylesine, "Allah'tan kork!" denildiğinde, günaha bulanmış bir gurura kapılır. Öyle birine yeryüzünde fesat çıkarmaya gayret gösterme eyleminden ötürü, "Allah'tan kork!" denildiğinde gurura kapılır ve taassubu kendisini günaha sevkeder. Bu tipler için Allah Teâlâ, Resûl'üne haber verme bağlamında **onun hakkından cehennem gelir** buyurmaktadır. -*Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*- Cenâb-ı Hak şunu demeyi istemiştir: Resûlüm! Böylesinden yüz çevir, kendisini yaptığı işle baş başa bırak, iyi bilmelisin ki onun varacağı yer cehennemin tâ kendisidir. Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: İnsanlar içinde sevilmemeye en çok müstahak olan kişi kendisine, "Allah'tan kork!" denildiğinde, "Sen kendinle ilgilen!" diye cevap veren kimsedir[948].

---

947 el-Bakara 2/223.

948 Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 131; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 15; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 117.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

207. "İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah rızâsına nail olma uğrunda kendini feda eder. Allah kullarına karşı daima şefkatlidir."

İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah rızâsına nail olma uğrunda kendini feda eder. Âyette yer alan "kendini feda eder" ifadesi Allah'a ibadet ve itaat uğrunda gayret göstermek suretiyle kendini adar (satar) mânasına gelebilir; böylesinin kendini satması bundan ibarettir. Yine "kendini feda eder" ifadesi Allah yolunda cihâd etmek için öz varlığını feda eder şeklinde yorumlanabilir. Bu yorum şu ilâhî beyana benzemektedir: "Allah müminlerin mallarını ve canlarını kendilerine verilecek cennet karşılığında satın almıştır; onlar Allah yolunda savaşırlar."[949] Bu sonuncu âyette söz konusu edilen kimseler de öz varlıklarını feda etmişlerdir, bunun bedeli olarak azîz ve celîl olan Allah cenneti kendilerine feda etmiştir, işte âyette zikredilen alışveriş bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Burada tasvir edilen husûs, rivâyet edildiği üzere Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.), müşriklerin Resûlullah'ı öldürmeye yöneldikleri bir sıra-
412 da kendisini onun önüne atması türünden bir fedakârlıktır[950]. [§] Bu rivâyette Ebû Bekir'in, bedenen zayıf da olsa ashâb-ı kirâmın en cesur ve en azimli şahsiyeti olduğunun işareti vardır, çünkü ashaptan hiçbiri onun yaptığına cesaret edememiştir. Ayrıca Ebû Bekir'in hilâfetinin ilk döneminde irtidâd eden gruplarla tek başına savaşa çıktığı yolundaki rivâyet de bunu desteklemektedir. Bütün bunlar onun ashâbın en cesuru ve dine bağlılık konusunda en kararlısı olduğunu göstermektedir. Bir de şöyle denildi: Tefsir etmekte olduğumuz âyet, aile fertlerini ve servetini dini karşılığında feda eden Suheyb[951] hakkında nâzil olmuştur.

---

949 et-Tevbe 9/111.

950 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 295-3 01.

951 Suheyb b. Sinan b. Mâlik er-Rûmî, küçükken Bizanslılar tarafından esir alındığından Rûmî diye anılmıştır. İbn Sa'd'ın rivâyetine göre Suheyb Medine'ye hicret ettiği sırada bir grup müşrik tarafından izlenerek sorguya tâbi tutulmak istenmiş, kendisi onlara şöyle demişti: Ey Kureyşliler! Ben içinizde ok atmasını en iyi bilen biriyim, yanımdaki bütün okları size fırlatmadan bana ulaşamazsınız, ardından da kılıcımla üzerinize darbeler indiririm. Şayet malımla yetinmek isterseniz yerini size göstereyim. Müşrikler rıza gösterince Suheyb geri dönerek malının yerini göstermiş, onlar da almışlardı. Kendisi Resûlullah'ın huzuruna gelince Hz. Peygamber, "Alışverişin kârlı olmuştur" demiş, bunun üzerine de tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Halife Ömer (r.a.) ölüm hastalığı

Allah kullarına karşı daima şefkatlidir. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanıyla bütün kulları kastetmiş olması muhtemeldir; şöyle ki kâfir bile müslüman olup dininde ihlâs gösterdiği takdirde Allah Teâlâ onu rahmetine bürüyerek imanını kabul eder, şirk ve küfür halindeki günahlarını bağışlar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Allah'ın bu beyanıyla sadece mümin kullarını kastetmesi de mümkündür, çünkü O, mümin kullarına daima şefkatlidir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَٓافَّةًۖ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِۜ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٢٠٨﴾

208. "Ey iman edenler! Hepiniz birden barış ve selâmet yoluna girin. Şeytanın adımlarına ayak uydurmayın. Unutmayın ki o sizin apaçık bir düşmanınızdır."

Ey iman edenler! Hepiniz birden barış ve selâmet yoluna girin. Bu beyanda yer alan "silm" (السِلْم) kelimesi "selm" (السَلْم) şeklinde de okunabilir. Silm olarak okuyana göre mânası İslâm'dır, selm diye okuyana göre ise barış demektir[952], tıpkı, "Müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa onları barıştırın"[953] meâlindeki âyette olduğu gibi.

Eğer denilirse ki: Allah Teâlâ zaten barış içinde olan müminlere neden barışa girmelerini emretmiştir, bilindiği üzere "ey iman edenler! Hepiniz birden barış ve selâmet yoluna girin" ifadesiyle müminlere hitap etmiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Birkaç sebebi vardır: Birincisi, şu anlama gelmiş olma ihtimalidir: Ey dilleriyle iman edenler, kalplerinizle de iman edin! [§] 413
İkincisi, Ey Îsâ, Mûsâ ve diğer bazı peygamberlere inananlar, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme de iman edin! Denildi ki Allah'ın müminlere barışa girmeleri yolunda emir yöneltmesi, barışta sâbit kalıp ayrılmamalarına ilişkin buyruğu mânasına gelir. Yine denildi ki Allah Teâlâ'nın barışa girmelerini emretmesinin sebebi şudur ki iman her zaman diliminde yenilenme ve tekrar oluşma konumunda bulunan bir olgudur; çünkü o bir fiildir, fiiller süreklilik değil

---

sırasında cenaze namazının Suheyb tarafından kıldırılmasını ve müslümanlar bir devlet başkanı üzerinde ittifak edinceye kadar namazlarda onun imam olmasını vasiyet etmiştir. Suheyb 38 (658) veya 39 yılında yetmiş yaşında vefat etmiştir (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 364-366).

952 Râgıb el-İsfahânî gerek "silm"in gerekse "selm"in barış anlamına geldiğini belirtir (bk. *el-Mufredât*, "sim" md.).

953 el-Hucurât 49/9.

kesintiye uğrar ve sona erer. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Ey zamanın geçmiş dönemlerinde iman edenler, onun gelecek dönemlerinde de imanınızı sürdürün! Nitekim, "Ey iman edenler, Allah'a ve Resûlü'ne imanınızı tazeleyin!"[954] meâlindeki âyet-i kerîme de bu konumdadır.

Şeytanın adımlarına ayak uydurmayın. Unutmayın ki o sizin apaçık bir düşmanınızdır. Bunun yorumunu daha önce yapmıştık[955].

فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٠٩﴾

209. "Size bunca açık delil geldikten sonra yine de doğru yoldan ayrılacak olursanız iyi bilin ki Allah yenilmeyen yegâne galiptir ve bütün fiillerini yerli yerinde icra edendir."

Size bunca açık delil geldikten sonra yine de doğru yoldan ayrılacak olursanız. Yani hak yol sizce belirgin hale geldikten sonra yüz çevirip onu terkederseniz. **İyi bilin ki Allah yenilmeyen yegâne galiptir ve bütün fiillerini yerli yerinde icra edendir**. "Azîz" (عزيز) kelimesinin tefsirinde hak ortaya çıktıktan sonra yüz çevirip onu terketmeniz sebebiyle intikam alandır, denilmiştir. Azizin kendisine itaat edip ibadette bulunmanıza ihtiyacı yoktur, mânasına gelmesi de muhtemeldir. Şöyle de denilmiştir: Aziz, baskı altında tutulmaktan, boyun eğdirilmekten ve yenilgiye uğratılmaktan münezzehtir, anlamına gelir, çünkü azîz zelilin karşıtıdır. Bir de şöyle yorumlanmıştır: Allah azîz olup kimse O'na ulaşmaya veya kendisini zor ve baskı altında tutmaya güç yetiremez; nitekim "ulaşılması hayal edilemeyecek kadar yüce" denilir.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ ف۪ي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾

210. "Onlar, buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve her şeyin bir anda bitirilmesini mi bekliyorlar? Şunu bilmelidirler ki bütün işler yalnızca Allah'ın huzuruna arzedilip sonuçlandırılır."

---

954 en-Nisâ 4/136.

955 bk. el-Bakara 2/168 tefsiri.

Onlar, buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve her şeyin bir anda bitirilmesini mi bekliyorlar? Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanmıştır: Denildi ki Allah'ın emrini getirmesini mi bekliyorlar, demektir, bu Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[956]. Yine denildi ki Allah'ın gelmesi, yani emrinin gelmesi demektir; bu şu âyet-i kerîmeye benzemektedir: "inkârcılar, kendilerine meleklerin veya Rabb'lerinin emrinin gelmesini mi bekliyorlar?"[957], "Onlar meleklerin gelmesini veya senin Rabb'inin gelmesini yahut Rabb'inin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?"[958]. Tefsir etmekte bulunduğumuz ilâhî beyanda "emr" kelimesinin bulunduğu farzedilerek.

[§] Buluttan gölgeler içinde. Âyetin bu kısmında yer alan "zulel" (ظلل) **414**
kelimesinin başındaki fi (فى) harf-i cerinin bâ (ب) mânasına geldiği ifade edilmiştir. Buna göre âyet, "Allah'ın buluttan oluşmuş gölgeler getirmesi" anlamına gelmektedir. Fâ'nın bâ yerine kullanılması câizdir, çünkü ikisi de cer harflerindendir, Araplar bu kullanışı tekrar etmekten çekinmemektedir.

Bu ve benzeri husûslarda hareket noktası şudur ki sözü edilen bazı fiillerin azîz ve celîl olan Allah'a nispet edilmesi onların cisimlerde olduğu gibi O'ndan gerçek mânada vuku bulması anlamına gelmez, zira kendisinden sâdır olmayan bir şeyin O'na nispet edilmesi mümkündür. Bu husûsun örneklerle delillendirilmesine gelince, "başımıza korkunç bir şey geldi", "hak geldi bâtıl gitti", "falan adam filanın emrini getirdi", "size bir elçi geldi" ve benzeri örneklerde zikredilen "gelme" kavramının (mecî', ityân) işaret ettiği fiil nispet edildiği şeyler tarafından gerçek mânada ifa edildiğini göstermez. İşte bunun gibi azîz ve celîl olan Allah zâtına nispet ettiği mecî', ityân ve istivâ (tahta oturma) fiilleri hiçbir zaman cisimlerde olduğu gibi gerçek mânasıyla Allah'tan çıkmış değildir. Duyulur âlemde hükümdarların bizzat üstlenmeyip emirleriyle meydana getirilen işleri kendilerine nispet ettikleri bilinmektedir. Bunun gibi şanı yüce olan Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kıyâmetin kopması fiilini, önemi sebebiyle kendi zâtına nispet etmiştir.

Bu meselede aslolan şudur ki duyulur âlemde gelmek, bir yerden bir yere geçmek veya yok olmak (ityân, intikal, zeval) iki sebepten ötürü vuku bulur. Biri, beliren bir ihtiyaçtan ötürü olup ihtiyacı duyan kimse bir halden diğer bir hale geçmek ve bir mekândan diğerine intikal edip onu yerine getirmek ister. Diğeri, kendisini bıkkınlık, ürkeklik ve yalnızlık duyguları sarar, bunları

---

956 Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 134.

957 en-Nahl 16/33.

958 el-En'âm 6/158.

izâle etmek için bir mekândan diğerine geçmesini gerekli görür. Burada sözü edilen iki şık da mekân işgal eden varlıklar için söz konusudur. Yüce Allah ise mekândan münezzehtir; O, mekân yokken vardı, şu an (ve her zaman) ezelde olduğu gibi vardır. Yine Cenâb-ı Hak ihtiyaç duymaktan, bıkkınlık ve ürkekliğe mâruz kalmaktan münezzehtir. Şu halde O'nu gerçek mânasıyla ityân (الاتيان), mecî' (المجئ) (geliş, varış), bir halden diğerine veya bir mekândan başka bir mekâna intikal edişle nitelendirmenin kökünden yanlış olduğu anlaşılmıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Denildi ki istivâ ve mecî' kavramlarının Allah'a nispet edilişi nasla sâbit olmuş, yukarıdan aşağıya inişi ve görülebilir oluşuna (nüzûl ve ru'yet) dair de
415 nakil gelmiştir. Bunun yanında [§] hiçbir şeyin Allah'ın benzeri olamayacağı husûsunda da nas bulunmaktadır. Bunlara göre yaratıklara benzemeyi (teşbih) andıran naslarda yer alan bu tür kavramları Allah'ın zâtından nefyetmek gerektiği gibi Allah nezdinden gelen sıfat âyetlerini nasıllık ve açıklama (keyfiyet ve tefsir) talebinde bulunmaksızın tasdik etmek zaruret haline gelmiştir. Bu husûsta uygulanacak yöntem Allah'tan gelen nassa inanmak ve mahiyetini araştırmamaktır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Duyulur âlemde araz niteliğindeki şeye nispet edilen ityân (geliş); onun zuhuru, cisme nispet edilen ityân ise; bir mekândan diğerine geçmesi anlamına gelir. Şanı yüce olan Allah ise cisim ve araz olmakla nitelendirilemeyeceği gibi O'na nispet edilen geliş; cisim veya arazların gelişi gibi olması da mümkün değildir. Allah'a özgü bu ityânın keyfiyeti bilinemez; nitekim araz ve cisim olmayan zâtının varlığı bazı deliller aracılığıyla ispat edilebilmekte fakat bu sebeple O, arazlara ve cisimlere benzememektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, ts., (Dâru'l-ma'rife).

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzak Humam b. Nafi', e*l-Musannef*, (Habîburrahman el-A'zami), Beyrut 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992/1413.

Alâaddin es-Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl fî netâci'l-ukūl*, (nşr. M. Zeki Abdülber), Katar 1404/1984.

Beyâzîzâde, Ahmed b. Hasan b. Sinaneddin, *el-Usûlu'l-munîfe*, (thk. İlyas Çelebi), İstanbul 2000/1420.

Beyâzîzâde, Beyâzîzâde Kemâleddin Ahmed Efendi Bosnevî, *İşârâtu'l-merâm min ibârâti'l-İmâm*, (nşr. Yûsuf Abdurrezzâk), Kahire 1368/1949.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1978.

Cassâs, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Ali Lupalled el-Becâbî), Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife).

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayân Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhît*, Kahire 1328-29 → [Baskı yeri yok] 1403/1683 (Dâru'l-fikr).

Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Sadrülislâm Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (thk. Helmut Ritr), Beyrut, ts., (Dâru İhyai't/Turasi'l-Arabi).

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Teymî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Kahire, ts. (el-Matbaatü'l-behiyye el-Mısriyye) → Tahran, ts. (Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye).

Fîrûzâbâdî, Ebû Tahir Muhammed b. Ya'kub, *Tenvîru'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 2000/1421.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut 1411.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye).

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Derviş), Beyrut 1994/1404.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad 1988/1409.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dirâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *el-İsâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1995/1415.

_____, *el-Kâffu'ş-şâf*, Beyrut 1995/1415.

_____, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1986/1407.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut 1988/1408.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Halil Le'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1996/1417.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefayâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1978/1398.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdulmelik b. Nişam b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'), Beyrut 1990/1411.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmed Abdülvehhab Futeyh), Kahire 1993/1414.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân*, Beyrut 1981/1401.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerremb. Ali, *Lisânu'l-Arab*, Tahran 1405.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed tel-Becavi), Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Sıfatu's-safve*, (thk. Mahmud Fahuri - Muhammed Revvas Kal'ci), Beyrut 1979/1399.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin İbnü'l-Esir Ali b. Muhammed b. Muhammed Abdülkerim, *el-Lubâb*, Beyrut 1994/1414.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnavut), Beyrut 1993/1414.

İbnu'l-Kıftî, Cemaleddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-ruvât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Kahire 1986/1406.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1978/1398.

İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şehfur b. Tahir b. Muhammed, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, (thk. Kemal Yusuf et-Hut), Beyrut 1983.

el-Keşşî, Ahmed b. Mûsâ b. Îsâ, *Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 547.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67.

el-Leknevî, Muhammed Abdülhay, *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs), Kahire 1324.

Malik b. Enes, İbn Mâlik Ebû Abdullah, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), İstanbul 1992/1413.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40.

_____, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1986; a.e. (Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

_____, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2002.

Muhammed Fuad Abdülbâkī, *el-Muʿcemu'l-mufehres*, İstanbul 1982.

Munâvî, Abdurrauf b. Tacu'l-Arifin b. Ali, *Feyzu'l-kadîr*, Kahire 1938/1356.

Necmeddin en-Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, (nşr. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad 1412/1991.

Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Sezgin, Fuat, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî (GAS [Ar])*, (trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî v.dğr.), Riyad 1402-1408/1982-88.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebu'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1977.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman, b. Ebi Bekr b. Muhammed, *ed-Durru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *el-Um*, Beyrut 1976/1397.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1992/1413.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Fevâ'idu'l-mecmûʿa*, (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani), Beyrut 1972/1392.

_____, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Fikr).

_____, *Neylu'l-evtâr*, Beyrut 1973.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Muʿcemu'l-evsat*, (thk. Mahmud et-Tahhân), Riyad 1995/1416.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Cami'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-attâr), Beyrut 1415/1995.

_____, *Târih*, Beyrut 1987/1407.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Ezdî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zühri en-Neccâr), I-IV, Beyrut 1987/1407.

Takıyyuddin el-Hindî, Alaeddin Ali b. Hüsameddin Abdülmelik, *Kenzu'l-ummâl*, (thk. Mahmud Ömer ed-Dimyati), Beyrut 1419.

Topaloğlu, Bekir, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2002.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabeddin Yakut b. Abdullah el-Bagdadi, *Mu'cemu'l-udebâ'*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Meymûn).

Zebîdî, Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfu's-sâdeti'l-muttekîn bi-şerhi esrârı İhyâi ulûmi'd-dîn*, Kahire 1311.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânu'l-i'tidâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire 1963/1382.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb et-Arnavut). Beyrut 1998/1419.

_____, *Tezkiretu'l-huffâz*, Beyrut 1419.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Beyrut 1995/1415.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye*, (thk. Muhammed Yusuf el-Benuri), Kahire 1357.

DİZİN

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

K

L

N

O

Ö

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 2

Çeviren

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd

el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

CİLT: II

(Bakara 211 - 286)

Çeviren
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

سَلْ بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ
مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾

211. "İsrâiloğulları'n'na sor, onlara nice açık mûcizeler verdik. Allah'ın lütfettiği nimeti kendisine ayan beyan belli olduktan sonra değiştirmeye kalkışan kimse, O'nun karşılık vermesinin şiddetli olduğunu bilmelidir."

İsrâiloğulları'na sor, onlara nice açık mûcizeler verdik. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanmaya müsaittir. Bunlardan biri azîz ve celîl olan Allah Peygamber'ine (s.a.), İsrâiloğulları'nın kendisinden mûcizeler talep etmelerinin ardından onlara Allah'ın ne kadar mûcize verdiğini sormasını emretmiş ve "Ey Muhammed, onların babalarına ve dedelerine Mûsâ eliyle ne kadar mûcize gönderdiğimizi sor! Fakat atalarınız mûcizeleri görmezden gelmiş ve iman etmemişti. Size de mûcizeler versek aynen atalarınız gibi iman etmezsiniz" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak Peygamber'ine -şayet varit olmuşsa- İsrâiloğulları'nın mûcize isteyişinin kabul ve tasdik etme amacına yönelik bir talep olmadığı, aksine güçlük çıkarmayı amaçladığını haber vermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyette yer alan "sor" emrinin İsrâiloğullarının talep etmesi üzerine değil, bir başlangıç cümlesi olarak değerlendirilmesi de mümkündür: İsrâiloğulları'nın âlimlerine ve atalarına nice açık mûcizeler verdiğimizi sor, ne var ki onlar bu mûcizeleri reddetmiş ve diğer nesillere aktarılmasını da önlemiştir; şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Benî İsrâil âlimlerinin Kur'ân'ın ineceğini bilmiş olması o müşrikler için bir delil yerine geçmedi mi?"[1] Âyette yer alan sor anlamındaki "sel" (سَلْ) ifadesinin gerçekte bir emir konumunda
olmayıp **[§]** işin açıklığa kavuşması mânasına gelmesi de muhtemeldir, yani 8
onlara soracak olsan durumu sana haber verirler, demektir. Şöyle bir yorum

1 eş-Şuarâ 26/197.

yapmak da mümkündür: İlâhî beyanda yer alan "sor" emri Abdullah b. Selâm gibi İsrâiloğulları'ndan olup Müslümanlığı benimseyenler hakkındadır. Bunların, Benî İsrâil'in talep ettiği mûcizeler kendilerine verilse bile iman etmeyeceğine dair gelen ilâhî beyandan sıkıntı duyması ihtimal dâhilindedir. Âyetin gelmesi üzerine sözü edilen ve önceden yahudi olan müslümanlar gerçeği haber verirler, bu suretle de kalpleri huzura kavuşur, gönüllerinde yer alabilecek bazı düşünce ve vesveseler de ortadan kalkar[2]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'ın lütfettiği nimeti kendisine ayan beyan belli olduktan sonra değiştirmeye kalkışan kimse. Denildi ki âyetin bu kısmında yer alan Allah'ın nimeti O'nun dini olup "apaçık ortaya çıktıktan sonra onu değiştirmeye kalkışan kimse" demektir. Yine denildi ki Allah'ın nimeti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem olup anlamı şöyledir: Allah elçisi olduğunu bildikten sonra onu inkâr eden. Allah'ın nimetinin bilinen nimetler anlamına gelmesi de mümkün olup bundan da maksat Cenâb-ı Hakk'ın benzerini başka hiçbir kimseye vermediği kudret helvası, bıldırcın eti, bulutla gölgelendirme ve benzeri imkânları İsrâiloğulları'na lütfetmesidir.

O'nun karşılık vermesinin şiddetli olduğunu bilmelidir. Azîz ve celîl olan Allah kendilerine verdiği nimeti değiştirmeleri, görmezlikten gelmeleri ve hak peygamber olduğunu bildikten sonra Peygamber'ini inkâr etmeleri konusunda İsrâiloğulları'nı uyarmakta ve bu tür davranışlardan sakınmalarını emretmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu durumda âyet-i kerîmede söz konusu edilen Allah'ın nimetini değiştirme fiili Allah'tan başkasına şükretme şeklinde gerçekleşir ki bunun da amacı O'ndan başkasına tapınmaktır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

2 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Âyet-i kerîmeden kastedilen mânanın şöyle olması mümkündür ki Peygamber aleyhisselâm istedikleri mûcizeler gelse bile iman etmeyeceklerini haber verdiği zaman bazı müminler sıkıntı hissetmiş ve tarihte talep üzerine vuku bulan mûcizeler şu anda gerçekleşse dahi kendilerinin iman etmemesi ihtimalinin olabileceğinden endişe etmiştir. Aslında bu onların kesin bir kararı olmayıp şeytanın vesvesesinden ibaretti. Bu sebeple Resûl-i Ekrem'e İsrâiloğulları'ndan olup İslâmiyet'i benimsemiş bulunan Abdullah b. Selâm gibi kişilere atalarına verilip kabul etmedikleri mûcizeleri sorması emredilmiştir. Bunun amacı şeytandan gelen bazı vesveselerinin kalplerden kalkmasından ibaretti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 63b).

زُيِّنَ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَالَّذٖينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِۜ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

212. "İnkâr yolunu tercih edenlere dünya hayatı cazip kılınmıştır, bu yüzden onlar müminlerle alay ederler. Halbuki Allah'a karşı gelmekten sakınan müminler kıyâmet günü onların fevkinde olacaktır. Allah dilediğine hesapsız nimet lütfeder."

İnkâr yolunu tercih edenlere dünya hayatı cazip kılınmıştır. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Şeytan kâfirlere o davranışlarını süslü göstermiştir[3], nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, "Şeytan kendilerine yaptıklarım süslü göstermiştir"[4] meâlindeki beyanı da aynı mahiyettedir. Ancak *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* bu ilâhî beyanın anlamı, "Allah inkâr yolunu tercih edenlere süs ve konforu
cazip göstermiştir" şeklinde olmalıdır. [§] Bir şeyin kişiye cazip ve haklı göste- 9
rilmesi birkaç şekilde gerçekleşir. Bazan insan tabiatı nefsin arzularına uygunluğu sebebiyle bir husûsu cazip gösterir, bazan delillerin bulunması karşısında akıl güzel gösterir, bazan da bir şeyin cazip gösterilmesi vâd edilen mükâfat yoluyla gerçekleşir. İnkâr yolunu tercih edenlere dünya hayatının cazip gösterilmesi ise onların bünyelerine yerleştirilen beşerî arzular ve bir de tabiatlarının meyli yoluyla olmuştur. Bunun dışında kalan akıl ve mükâfat yöntemi müminlere özgü bir şeydir.

Halbuki Allah'a karşı gelmekten sakınan müminler kıyâmet günü onların fevkinde olacaktır. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi müminlerin kesin delil açısından kâfirlere üstün oluşudur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah kâfirlere müminlerin üzerine egemenlik hakkı vermeyecektir"[5]. İkincisi müminlerin mükâfat ve sevap açısından kâfirlerden üstün oluşudur.

---

3 Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, I, 541.

4 "O kadının (Sebe Melikesi Belkıs) ve kavminin Allah'tan başka güneşe de secde ettiklerini gördüm. Şeytan yaptıklarını kendilerine süslü göstermiş ve onları doğru yoldan alıkoymuştur. Artık onlar kurtuluş yolunu bulamamaktadır" (en-Neml 27/24; bk. el-Ankebût 29/38).

5 en-Nisâ 4/141.

Allah dilediğine hesapsız nimet lütfeder. Bu birkaç şekilde yorumlanabilir. Biri “hesapsız”, yani karşılık beklentisi olmaksızın. Diğeri “hesapsız”, yani gerçekleştirilen ameller kadar değil arzu edildiği kadar, hatta fazlasıyla. Şöyle ki, cennette lütfedilen nimetler arzuların uzanabildiği son noktaya kadar devam ederken dünya nimetleri ihtiyaç duyulan nesneler ve yiyecekler miktarınca belirlenmiştir. Zira dünya hayatında hiçbir kimse arzu ve emellerine ulaşamamaktadır. Âhirette ise herkesin emelleri lütfedilen nimetlerin gerisinde kalmaktadır. Bir de dünyada doruk noktada yiyip içmek eziyet veren bir husûstur. Âyette yer alan “hesapsız” ifadesinin, ikramı ne kadar çok olursa olsun, lütfettiği nimetler Allah’ın mülkünden ve hazinelerinden hiçbir şey eksiltmez, anlamına gelmesi de muhtemeldir, çünkü O’nun hazineleri vermek suretiyle azalıp tükenen yaratıklara özgü servetler gibi değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ
وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فٖيمَا اخْتَلَفُوا
فٖيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فٖيهِ اِلَّا الَّذٖينَ اُو۫تُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ
بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فٖيهِ مِنَ الْحَقِّ
بِاِذْنِهٖ وَاللّٰهُ يَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢١٣﴾

10 **[§]** ***213. “Başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluklardan ibaretti. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. İnsanların ayrılığa düştükleri konularda hüküm vermek için onlar aracılığıyla hakkı temsil eden kitabı indirdi. Buna rağmen kendilerine hakikatin bütün kanıtları geldikten sonra aralarındaki kıskançlık ve ihtiras yüzünden kitabın yorumunda anlaşmazlığa düşenler yine kitap verilenler oldu. Ama Allah müminlere ihtilâfa düştükleri konulardaki gerçeği lütuf ve iradesiyle gösterdi. Şüphe yok ki Allah dilediğini doğru yola getirir.”***

Başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluklardan ibaretti. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. Ebû Mûsâ el-Eş’arî ve ashâb-ı kirâmdan (r.a.) biri daha şöyle demişlerdir: Başlangıçta insanlar aynı seviyede kâfirdi, sonra azîz ve celîl olan Allah onlara peygamberler

gönderdi[6]. Abdullah b. Mesûd (r.a.) ise şöyle demiştir: Başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluktan ibaret olup hepsi mümindi, bu Nûh aleyhisselâm döneminde olup müminler gemide bulunmaktaydı, sonraları ihtilâfa düştükleri için kendilerine peygamberler gönderilmiştir[7]. Diğer bazı müfessirler de şöyle demiştir: Başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluktan ibaret olup Hz. Âdem döneminde mümindi, daha sonra Allah Teâlâ kendilerine kitap indirmiş ve peygamberler göndermiştir.

Âyetin başlangıç kısmı hakkında bunların dışında yapılacak bir yorum daha münasip görünmektedir. Şöyle ki, **başlangıçta insanlar aynı seviyedeki topluluklardan ibaretti**, yani tek bir türdü. "Ümmet" kelimesinin mânası tür (sınıf) demektir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Yeryüzünde yürüyen hayvanların ve gökte iki kanadıyla uçan kuşların hepsi sizin gibi ümmetlerdir"[8] yani sınıflardır[9]. Daha sonra Allah Teâlâ içlerinden bir sınıfı seçip peygamber olarak göndermiş, kitap indirmiştir. Bu özellik Allah'ın kendilerine verdiği bir üstünlük ve yücelik konumundadır. Cenâb-ı Hak her bir peygamberi kendi kavmine göndermiş, muhataplarının içinde inkârcılar olduğu gibi müminler de bulunmuştur. Aslında yeryüzü hiçbir dönemde bir velî veya nebîden yoksun kalmamıştır, "Gerçekten biz insanoğlunu üstün vasıflara sahip kıldık"[10] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Tâ ki insanlar diğer türlerin kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için yaratıldığını bilmiş olsunlar. Bu görüş Hasan-ı Basrî'ye aittir.

[§] Ebû Hanîfe'nin (r.a.) kanaati de aynı mahiyettedir: Yeryüzü hiçbir za- 11
man bir nebî veya velîden mahrum kalmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. Kendisine itaat edene müjdeleyici, karşı gelene de uyarıcı olarak. Buradaki müjdeleme ve uyarmanın birlikte aynı insana ait olması da mümkündür, çünkü bunların her ikisi de aynı insanın yapacağı fiiller için bahis konusudur; "Sen ancak Kur'ân'a uyan ve görmediği halde rahman olan Allah'tan korkan kimseyi

---

6 Diğer sahâbînin İbn Abbâs olması muhtemeledir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 278).

7 Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 31; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 250. 2 Taberî, *a.g.e.*, IV, 275; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 250.

8 el-En'âm 6/38.

9 "Müellifin kastettiği anlam muhtemelen bütün varlıkların aynı cevherden yaratılmış olduğu şeklindedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 63b). İmam Mâtürîdî'nin (r.h.) "nâs" (الناس) kelimesi ile ünsiyet ve ülfet edilen insanları ve diğer canlıları kastetmiş olması mümkündür.

10 el-İsrâ 17/70.

uyarabilirsin"[11], "Âlemlere uyarıcı olsun, diye kulu Muhammed'e Furkānı indiren Allah yüceler yücesidir"[12] meâlindeki beyanlarında olduğu gibi.

İnsanların ayrılığa düştükleri konularda hüküm vermek için onlar aracılığıyla hakkı temsil eden kitap indirdi. Âyetin bu kısmında yer alan **hüküm vermek için** anlamındaki ifade iki yoruma açıktır. Biri, kendilerine indirilen kitap aralarında adâlet ve hakkaniyetle hüküm versin diye; bu, "Kur'ân'dan önce de bir rahmet ve rehber olarak Mûsâ'nın kitabı vardı, bu Kur'ân da zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap diliyle indirilmiş, öncekileri tasdik edici bir kitaptır"[13] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Bu sonuncu âyette yer alan "li-yünzire" (لينذر) kelimesini bazları yâ (ى) ile diğerleri de tâ (ت) ile okumuştur. Yâ ile okuyanlar uyarıcı olarak kitabı belirlemiş, tâ ile okuyanlar ise resûlü uyarıcı yapmıştır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki **li-yahküme** (ليحكم) kelimesi de bunun gibidir, insanlar arasında adâletle hükmedecek olan kitap olabilir, ikinci bir anlam olarak resûl de olabilir. Resûl, insanlar arasında kitap vasıtasıyla hakkaniyeti gerçekleştirerek hükmeder.

İnsanların ayrılığa düştükleri konularda. Âyetin bu kısmında yer alıp ihtilâf edilen konunun yerini tutan fîhi (فيه) zamiri hakkında farklı görüşler ileri sürülebilmektedir. Buna Muhammed (s.a.) veya Allah'ın dini yahut Allah'ın kitabı hakkında ayrılığa düştükleri gibi anlamlarda da verilebilir.

[Bilginin Kaynakları]

Buna rağmen kendilerine hakikatin bütün kanıtları geldikten sonra kitabın yorumunda anlaşmazlığa düşenler yine kitap verilenler oldu, yani verilen kitap hakkında ihtilâf edenler hakikatin bütün kanıtları kendilerine geldikten sonra bu fiili işlemişlerdir. Aslında bir konu hakkında bilgi edinmek (ilim) ya akıl veya nakil -ki o kitaptan ve haberden ibarettir- yahut da görüp müşahede etmek suretiyle elde edilebilir. Ne var ki kendilerine kitap verilenler inat edip
12 kibirlenmiş ve inkârlarını sürdürmüştür. **[§] Aralarındaki kıskançlık ve ihtiras yüzünden.** Âyetin bu kısmında yer alan **bağy** (بغيا) kelimesi bağlamında "aralarındaki kıskançlık" yahut yaptıkları zulüm yüzünden" gibi mânalar verilmiştir; nitekim onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme zulmetmişlerdir.

11 Yâsîn 36/11.
12 el-Furkān 25/l.
13 el-Ahkāf 46/12.

Ama Allah müminlere ihtilâfa düştükleri konulardaki gerçeği gösterdi. Bu ilâhî beyanın mânası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Allah müminlere doğru yolu göstermiş ve diğerlerinden farklı olarak onlar ihtilâfa düşmemişlerdir. Diğer bir anlam ise şöyledir: Allah orta yolu takip edip inat etmeyenlere gerçeği göstermiş, fakat inat edip itidali korumayanları hidâyete erdirmemiştir.

Lütuf ve iradesiyle. Âyette yer alan **bi-iznihî** (باذنه) ifadesi O'nun emriyle, lütfuyla diye yorumlanmıştır. Ancak emriyle yorumu ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Buna karşılık bi-iznihî beyanına meşîet ve iradesiyle mânası verilebilir.

[Hidâyet ve İlâhî İrade]

Şüphe yok ki Allah dilediğini doğru yola getirir. Bu ilâhî beyanda şunun delili vardır ki Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti benimsemesini dilediği kimse onu benimser, dilemediği kimse de benimseyemez; çünkü Mûtezile'nin dediği gibi bütün insanların hidâyeti benimsemesini dileseydi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin sonunda "dilediğini" buyurmaz, "Allah doğru yola iletir" derdi. Sonuç olarak âyette yer alan men yeşâu (من يشاء) ifadesi Allah'ın iman edenin bu fiilini dilediğini, etmeyenin ise imanını dilemediğini göstermektedir. Şu halde âyet, "Allah herkesin iman etmesini dilemiş, fakat insanların bir kısmı inanmış, bir kısmı ise inanmamıştır" diyen Mûtezile'nin görüşünü çürütmektedir.

Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. Âyetin bu kısmında "ba's", "ityân", "mecî'" kelimelerinden bir mekândan başka bir mekâna intikal etmek, bir yeri terkedip diğerine geçmek mânalarının anlaşılmayacağının delili vardır; çünkü Allah âyette gönderme anlamındaki "ba's" kelimesini zikretmiştir, halbuki peygamberler kavimleri arasında bulunuyordu. Sonuç olarak bir kısmı Allah hakkında da kullanılan bu kelimelerden aslî mânalarından başka "var oluş" anlamının da düşünülebileceği ortaya çıkmıştır.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذ۪ينَ خَلَوْا مِنْ
قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَٓاءُ وَالضَّرَّٓاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ
وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَر۪يبٌ

214. “Yoksa siz, ey müminler, daha önce gelip geçenlerin mâruz kaldığı sıkıntıların benzeriyle karşılaşmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Onları öylesine yoksulluk, öylesine darlık sarmış ve öylesine sarsılmışlardı ki içlerinde bulunan Allah elçisi ve yanındaki müminler, “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” diye feryat ediyordu. Şundan emin olun ki Allah’ın yardımı yakındır.”

Yoksa siz, ey müminler, (hemen) **cennete gireceğinizi mi sandınız?**
13 Âyette yer alan em hasibtüm (أم حسبتم) terkibinden mim (م) harfi düşürülerek e-hasibtüm (أحسبتم) şekline çevrilmiş ve “sandınız mı” mânası verilmiştir. [§] Bir anlayışa göre de buradaki soru edatı olan em (أم) onaylama anlamındaki “bel” (بل) yerine kullanılıp “pekâlâ sandınız” demektir.

Daha önce gelip geçenlerin mâruz kaldığı sıkıntıların benzeriyle karşılaşmadan. Âyette geçen **meselü’l-lezîne** (مثل الذين) terkibi “evvelkilerin benzeri” diye yorumlandığı gibi “sizden önce gelip geçenlerin öyküsü” mânasına da alınmıştır. Bir başka yoruma göre ise sizden önce gelip geçenlerin katetmeye mecbur kaldığı mesafeler demek olup bunlar da geçmiş ümmetlerin içinden mümin olanların mâruz kaldığı belâ ve sıkıntılardır.

Yoksa siz sandınız mı. Bu ifade, “Sizden öncekilerin mâruz kaldığı güçlüklerle sınanmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?” meâlindeki âyette yer alan istifham konumundadır. Yani siz -ey Muhammed ümmeti- hepiniz böyle bir ümide kapılmayın. Aslında *-nihaî gerçeği bilen Allah’tır ya-* geçmiş ümmetler içinde güçlüklerle karşılaşmadan cennete girenler de olmuştur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet şu ilâhî beyana benzemektedir. “Elif lâm mîm. İnsanlar sadece ‘inandık’ demeleriyle bırakılacaklarını ve kulluk sınavından geçirilmeyeceklerini mi sandılar? Andolsun ki kendilerinden öncekileri de sınava tâbi tuttuk. Allah, elbette iman iddiasında samimi olanlarla yalancı olanları belirleyip ortaya koyacaktır”[14].

Denildi ki âyet-i kerîmenin nüzûl sebebi şudur: Münafıklar müminlere hitaben, “Neden kendinizi öldürüp mallarınızı mahvediyorsunuz, şayet Muhammed bir peygamberse ona kimse galip gelemez” demişti. Müminler de, “Bizden Allah yolunda öldürülen cennete girer” diye cevap vermiş, bunun üzerine münafıklar şöyle bir ifade kullanmıştır: “Peki, boş ve belâlı işler peşinde niye koşuyorsunuz?” İşte bu münasebetle Allah Teâlâ yoksa siz -ey müminler- sınava tâbi tutulmadan, zorluklarla karşılaşmadan, sizden önce gelip güç-

---

[14] el-Ankebût 29/1-3.

lüklere ve zorluklara mâruz kalanların haberlerine yaşayarak vâkıf olmadan cennete gireceğinizi mi sandınız, şeklinde yorumlanabilecek âyet-i kerîmesini indirdi.

Ve zülzilû. Sarsıldılar, güçlüklere mâruz bırakıldılar, şeklinde yorumlanmıştır.

İçlerinde bulunan Allah elçisi ve yanındaki müminler diyordu, yani peygamber, **“Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” demişti.** Bu kısım iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki Allah elçisi ve müminler hep birlikte, “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” dediler. Bu feryadın ardından Cenâb-ı Hak, **şundan emin olun ki Allah’ın yardımı yakındır**, diye cevap verdi. Yine denildi ki müminler Allah’ın yardımı ne zaman gelecek, diye feryat etti. Bunun üzerine peygamber, **şundan emin olun ki Allah’ın yardımı yakındır**, diye cevap verdi. Benzer bir duygu ve ifadenin Allah’ın kendi kavimlerine gönderdiği her peygamber hakkında söz konusu edilmesi ihtimal dâhilindedir. Bu ifadeyi hem peygamber hem de ümmeti kullanmış olabilir. [§] Bununla birlikte tasvir **14**
edilen durumun peygamberlerin sadece bir kısmı hakkıyla gelmiş olması da mümkündür, nitekim bazı müfessirler, “Filan peygamberdi” diye de isim belirlemiştir. Ne var ki böyle bir şeyin bilgisine ulaşmanın nakilden başka bir yolu yoktur. Aslında böyle bir belirleme yapmaya da ihtiyacımız bulunmamaktadır.

Yoksa siz, ey müminler, daha önce gelip geçenlerin mâruz kaldığı sıkıntıların benzeriyle karşılaşmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Bu ilâhî beyanda söylenenlerden başka bir yorum yapmak da imkân dâhilindedir. Şöyle ki, *-nihaî gerçeği bilen Allah’tır ya-* müminler benimsedikleri iman sayesinde hiçbir zorluk, sıkıntı ve güçlükle denenmeden cennete gireceklerini sanmışlar. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah iman hayatı içinde vazgeçilmez sıkıntı ve zorlukların bulunduğunu haber vermiştir. Tıpkı Resûlullah’ın (s.a.) şu hadisinde olduğu gibi: “Cennet gerçekleştirilmesi zor amellerle, cehennem de nefsanî arzularla çevrilmiştir”[15]. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.* Yine şu âyet-i kerîme gibi: “Elif lâm mîm. İnsanlar sadece ‘inandık’ demeleriyle bırakılacaklarını ve kulluk sınavından geçirilmeyeceklerini mi sandılar?”[16] Bir de şu var ki iman tabiatı gereği teorik açıdan zor bir şey değildir, çünkü o, gerçeği bilmek ve doğruyu söylemekten ibarettir. Aslında doğru söylemekle yalan söylemek, hakkı bilmekle bâtılı bilmek arasında doğuracağı zorluk açısından büyük bir fark bulunmamaktadır. Uygulama açısından ise iman beşerî arzulara ve insan

---

[15] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 333, Müslim, “Cennet”, 1; Tirmizî, “Sünnet”, 22.

[16] el-Ankebût 29/1-2.

tabiatına muhalefet etmekten ibarettir. Bu ise gerçekleştirilmesi zor olan işler arasında yer alır.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ
وَالْاَقْرَب۪ينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ
خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٢١٥﴾

215. "Sana kime harcama yapacaklarını soruyorlar. De ki karşılıksız olarak yapacağınız harcama anne-baba, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar için olmalıdır. Hayır namına yapacağınız her şeyi Allah çok iyi bilmektedir."

Sana ne (kime) **harcama yapacaklarını soruyorlar. De ki karşılıksız olarak yapacağınız harcama …** Dış görünüşü itibariyle âyette bu soruya cevap verilmemiştir, çünkü soru hangi maldan harcama yapacağı konusundaydı, cevap ise kime harcama yapılacağına dairdir. Şu kadar var ki âyette yer alan ve "ne, neyi" anlamına gelen mâzâ (ماذا) edatının "kim, kime" demek olan **men** (من) mânasında kullanılması da ihtimal dâhilindedir, bu kullanılış dil açısından imkânsız değildir. Bunun yanında sahâbîlerin iki soru yöneltmiş olması
15 da muhtemeldir. [§] Birincisi hangi maldan verileceği, ikincisi de kime harcama yapılacağı şeklindedir. Âyet-i kerîmede soruların birine, kime harcama yapılacağı sualine cevap verilmiş, ancak hangi maldan harcama yapılacağı sorusu karşılıksız kalmıştır. Böyle bir cümle yapısı dil açısından mümkün olup Kur'ân'da fazlaca yer almaktadır: Soruların çok olması, cevabın ise bir kısmına ait olup diğerine karşılık verilmemesi. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede ise hangi maldan harcama yapılacağı şeklindeki sorunun cevabı aşağıda gelecek olan, "Bir de Allah için ne harcayacaklarını sorarlar. De ki ihtiyacınızdan artanı harcayın"[17] meâlindeki âyet-i kerîmede yer almıştır. Bu durumda bu âyette zikredilen sorunun cevabı da yerini bulmuş olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Burada biri hangi maldan harcama yapılacağı, diğeri ise kime yapılacağı şeklinde iki sorunun mevcut olduğu yolundaki yorumûmuzu Amr b. Cemûh el-Ensârî'den (r.a.) nakledilen şu rivâyet de desteklemektedir. Kendisi, yâ Resûlallah, ne kadar harcayalım ve kime verelim, diye sormuş,

---

[17] el-Bakara 2/219.

bunun üzerine Cenâb-ı Hak **sana kime harcama yapacaklarını soruyorlar** meâlindeki âyeti indirmiştir[18].

Âyet-i kerîmede söz konusu edilen harcamanın türü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun nafile konumunda bir harcama olduğunu ve zekât âyeti ile neshedildiğini söylemiştir. Bir de şöyle denilmiştir: Bahis mevzuu harcama vârisler arasında yer alan anne-baba ve yakınlara yaptıkları harcama olup miraslardan bahseden âyet bunu neshetmiştir. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Âyetin bu kısmında muhtaç oldukları takdirde anne-baba ile yakınlara yardımda bulunmak emredilmiştir. Bu sonuncu yorum maksada daha yakın görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu âyette anne-babaya ve akrabaya yardım etmenin gerekli olduğuna işaret vardır.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ
لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216. "Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Bazan hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur, bazan da sevdiğiniz bir şey sizin için zararlı olur. Her şeyin varacağı sonucu Allah bilir ama siz bilemezsiniz."

**Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Bazan hoşlanmadığı-
nız bir şey sizin için hayırlı olur.** [S] Âyet-i kerîmede yer alan hoşa gitmeme 16
ihtiyarî değil, tabii ve psikolojik bir haldir, bu tür psikolojik hoşnutsuzluğa yönelik dînî bir hitap söz konusu değildir, çünkü her insan yaratılıştan düşmanla savaşıp didişmekten nefret eder. Aslında âyetin hitap ettiği kimseler savaşı isteğe bağlı olarak kötü bir şey telâkki etmiyordu, zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ashâbının düşmanla savaşması emredildiği halde bunu kendi iradeleriyle kötü görmeleri ihtimal dâhilinde değildir, bu psikolojik durum cehennem ehline özgüdür. Sonuç olarak âyet-i kerîmede geçen hoşnutsuzluk unsuru her insan tabiatının güçlük ve zorluklara göğüs germekten hoşlanmayıp nefret etmesi anlamına gelmektedir.

Bazan hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur, bazan da sevdiğiniz bir şey sizin için zararlı olur. Buradaki hoşnutsuzluğun özellikle savaş hakkında olması muhtemeldir, ilâhî beyanın muhatapları güçlük ve zorluğun-

---

18 Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 137; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 27.

dan ötürü savaşmaktan hoşlanmamış olabilirler. **Halbuki sizin için hayırlı olur.** İçerdiği fetih, zafer, refah, âhiret planındaki sevap ve manevî dereceler açısından. **Bazan sevdiğiniz bir şey.** Yani cihâddan geri kalma. **Sizin için zararlı olur.** Düşmanın küstahlaşması, esaret, ölüm, zillet ve ayrıca âhiret planındaki mükâfattan mahrum oluş bakımından; bunlar ihtimal dâhilindedir. İnsanla olaylar arasındaki bu münasebetin her konuda gündeme gelmesi mümkündür. Kişi başlangıçta bir şeyi sever, fakat sonu kötü gelir; buna mukabil başlangıçta bir şeyden hoşlanmaz ama sonu iyi gelir. Bunun sebebi nesne ve olayların varacağı sonucu bilmeyişimizdir, tâ ki kâinatın yönetimi konusunda herhangi bir fonksiyonumuzun olmadığı anlaşılmış olsun. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah bilir ama siz bilmezsiniz. Yani Allah sonuç açısından sizin için hayırlı olanı bilip zararlıdan ayırır, siz ise bilemezsiniz.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فٖيهِ قُلْ قِتَالٌ فٖيهِ كَبٖيرٌ وَصَدٌّ
عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهٖ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِخْرَاجُ اَهْلِهٖ مِنْهُ
اَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ اَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ
حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دٖينِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ
دٖينِهٖ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا
وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

217. "Sana haram ayı, o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki haram ayda savaşmak büyük bir günahtır. Fakat insanları Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Harâm'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahtır. Baskı ve zulüm biçimindeki fitne adam öldürmekten beterdir. Kâfirler ellerinden geldiği takdirde dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşmaya devam ederler. İçinizden bazıları dininden dönüp küfür halinde ölürse, böylelerinin işledikleri bütün ameller dünyada da âhirette de boşa gider. Onlar cehennemlik olup ebediyen orada kalacaklardır."

[Büyük Günah'ın İnkâr Etmekle (Küfür) Mukayesesi]

[§] Sana haram ayı, o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki haram ayda savaşmak büyük bir günahtır. Âyet-i kerîmenin bu kısmının anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Sana haram ayda ve Mescid-i Haram çevresinde savaşmayı sorarlar. **De ki haram ayda savaşmak büyük bir günahtır**. Âyette zikredilen Resûlullah'tan (s.a.) alıkoyma, Allah'ı inkâr etme, Mescid-i Haram halkını oradan çıkarma eylemleri kâfirlerden sâdır olmasaydı durum değişirdi. Ancak bu eylemleri gerçekleştirdikleri takdirde Mescid-i Haram'ın yanında savaşmak büyük günah grubuna girmez, aksine orada küfür ve inkâr yolunu tutmak insan öldürmekten beterdir. Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* sözü edilen eylemleri zikretmiş ve onlar yoluyla küfrü kastetmiştir. Bunun yanında O, küfre, bunların hepsinden daha korkunç bir konum biçmiş, diğer kötü fiillerin ondan daha aşağı seviyede kaldığını bildirmiştir. Bunlardan başka Allah Teâlâ müminlere sıkıntı ve zorlukların çoğaldığı durumlarda en kolay olan yöntemi tercih etmelerini gerekli kılmıştır. Aslında savaş -mecbur edici durumlar bir yana- dehşet verici bir olaydır, çünkü onun yüzünden insanlar yok olmaktadır, oysaki onlar yok olmak için değil yaşamak için yaratılmışlardır. 17

Âyetin bu kısmında Mûtezile'ye yönelik iki eleştiriye işaret vardır. Birincisi Cenâb-ı Hak adam öldürmeyi zikretmiş ve inkârı ondan daha büyük bir günah konumunda tutmuştur. İnsan öldürme günahı (kebîre) inkâr etmek gibi cehennemde ebedi kalmayı gerektirmiş olsaydı iki eylem arasında eşitlik meydana gelir ve inkâr etmek insan öldürmekten büyük bir günah olmazdı. Şu halde büyük günahın, inkâr etmek gibi ebedi olarak cehennemde kalmayı gerektirmediği ortaya çıkmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, Cenâb-ı Hak, inkâr etmek insan öldürmekten büyüktür, demiş ve onu daha büyük bir günah kabul etmiştir. Şimdi, inkârın (küfür) büyük günah oluşu ya kendinden ötürüdür yahut kâfirin telakkisi yüzünden veya Allah sebebiyledir. İnkârın, kâfirin telakkisi yüzünden en büyük günah oluşu ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır, çünkü ona göre inkâr, zina ve insan öldürme olayından daha küçük bir günahtır; şöyle ki, o, inkâr etmeyi benimsemek ve güzel görmektedir, halbuki zina ve katletme olaylarını gayrı meşru telakki etmektedir. Buna göre küfür ya kendinden ötürü veya Allah sebebiyle büyük günah konumunda bulunur. Mûtezile mensupları kendinden ötürü olur, derlerse şöyle cevap verilir: Size göre inkârın büyük günah oluşu onu yaratanın dışında bir faktör sebebiyle imkân dâhiline girdiğine göre onu ilkin yaratmak

fâil-i hakiki olan Allah'tan başkası tarafından neden caiz olmasın?[19] İnkârın en büyük günah oluşunun üçüncü şıkkı Allah tarafından böyle kılınmasıdır ki bizim kanaatimiz de bundan ibarettir.

Kâfirler dininizden döndürünceye kadar size karşı savaşmaya devam ederler. Âyetin bu kısmında peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin elçiliğinin (risâlet) kanıtlanmasına dair işaret bulunmaktadır, çünkü o, kâfirlerin böyle yapacaklarını önceden haber vermiş ve bilâhare durum öyle gerçekleşmiştir. Bu tarihî olay Hz. Muhammed'in bu husûsu azîz ve celîl olan Allah sayesinde öğrendiğini göstermektedir.

Ellerinden geldiği takdirde. Fakat sizi dininizden döndürmeye güçleri yetmez. Bu ilâhî beyanda kâfirlerin müminleri kendi dinlerine döndürme biçimindeki ümitlerinin boşa çıkarılması ve müslümanların, onların dinine dönmekten emin kılınmasının ispatı vardır. Denildi ki âyette yer alan in (إن)
18 edatı "lev" (لو) anlamında olup [§] kâfirler sizi kendi dininizden onların dinine döndürmeye güçleri yetseydi bunu yaparlardı, demektir. Azîz ve celîl olan Allah inkârcıların güçleri yettiği takdirde yapmayı arzu ettikleri şeyi bildirmiştir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın müslümanlara lütuf ve ikramda bulunması, kendilerine zafer verip dinini yücelteceğini müjdelemesi sayesinde kâfirler arzuladıkları şeyi yerine getirememişlerdir. Allah Teâlâ bu gerçeği, "Bugün kâfirler sizin dininizi yok etmekten ümitlerini kesmişlerdir"[20] meâlindeki beyanıyla haber vermiştir.

[Amellerin Boşa Çıkması - İhbât]

İçinizden bazıları dininden dönüp küfür halinde ölürse, böylelerinin işledikleri bütün ameller dünyada da âhirette de boşa gider. Âyetin bu kısmında amellerin kâfirken ölüme bağlı olarak boşa gittiği ifade edilmişse de aslında iyi amel, ölümden önce inkâr etmek sebebiyle yok durumuna düşer. Bu görüşün izahı şöyledir ki ölümün, iyi amellerin boşa çıkmasına sebep teşkil etmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Ameller, vücut bulduğu andan itibaren bizzat küfür sebebiyle yok durumuna düşer. Zira ölümün gerçekleşmesinde kulların herhangi bir müdahalesi bulunmazken küfür onların iradesiyle gerçekleşir, bu açıdan amelin kişinin etkisi bulunmayan bir şeyle boşa çıkması mümkün değildir. Sonuç olarak iyi amelleri yok durumuna düşüren ölüm değil inkârdır. Ne var ki âyet-i kerîmede ölüm faktörü zikredilmiştir. Çünkü insanların yaptıkları güzel fiillerin tamamen boşa çıkması ölümle gerçekleşmek-

---

19 Bu tarz bir düşünce Allah'ı inkâr etmeye götürür (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 64b).

20 el-Mâide 5/3.

tedir. Kişinin hayatta olduğu sürece iyiliklerinden faydalanması umulabilecek bir husûstur; şöyle ki, iyilikte bulunan kimse inkâr yoluna saptığı takdirde bir bakıma güzel davranışlarını inkâr edip boşa çıkarmış olur. Ancak bir süre sonra müslüman olunca gemişti yaptığı davranışından ötürü pişmanlık duyar ve bu sayede İslâm'dan önceki kötü fiilleri sevaba çevrilir. İşte bu yukarıda sözünü ettiğimiz menfaatlendirme halidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanların kötülüklerini iyiliklere çevirir, Allah bütün günahları bağışlayan ve merhamet edendir"[21] buyurmuştur.

Böylelerinin işledikleri bütün ameller dünyada da âhirette de boşa gider. Amellerin dünya çapında boşa gidişi, onları gerçekleştiren kimsenin işlediği hayırlar ve dine bağlılığı sebebiyle insanlar nezdinde hak kazandığı hürmet, üstün tutulma ve hayırla yâdedilmenin ortadan kalkması şeklinde kendini gösterir. Böylesi İslâm dininden döndüğü takdirde bütün bu iyi sonuçlar yok olur, artık insanların nazarında köpekten ve domuzdan daha aşağı bir yaratık konumuna düşer. Dinden dönen kimsenin (mürted) işlediği iyi amellerin
âhiret hayatında boşa çıkması ise [§] mükâfatlarının yok olmasıdır. Aslında 19
kişinin âhiret hayatında elde edeceği mükâfat iyi amelleri sadece işlemesi değil aynı zamanda onları Allah'ın huzuruna çıkarmasına bağlıdır. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanlarına dikkat etmez misin? "Bizim huzurumuza bir sevapla gelene on katı verilecektir"[22]; "İyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak O'nun huzuruna çıkanlara üstün dereceler verilecektir: İçinde ebedi kalacakları, zemininden ırmaklar akan adn cennetleri! İşte manevî arınmadan geçenlerin mükâfatı budur"[23]. Bu ilâhî beyanlar, iyi amellere ait mükâfatın sadece onların işlenmesiyle değil, Allah'ın huzuruna götürülmesiyle mümkün olduğunu ifade etmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ
يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

218. "İman edenler, hicrete katılanlar ve Allah yolunda ellerinden gelen gayreti sarfedip cihâddan geri kalmayanlar, işte bunlar Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah bütün günahları bağışlayan ve kullarına merhamet edendir."

---

21 el-Furkān 25/70.

22 el-En'âm 6/160.

23 Tâhâ 20/75-76.

İman edenler. Bu ifade Allah’a imanın yanı sıra bütün peygamberlere ve onlara gönderdiği kitaplara imanı kapsadığı gibi peygamberlerin getirip tebliğ ettiği bütün vahiyleri benimsemeyi de içerir.

Hicrete katılanlar. Hicret iki şekilde gerçekleşir. Birincisi Medine’de bulunduğu dönemde Hz. Peygamber’e varmak üzere yapılmış mâlum hicrettir, tıpkı şu âyette ifade edildiği üzere: “Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok güzel yer ve bolluk bulur. Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkan, sonra da kendisine ölüm yetişen kimsenin mükâfatı Allah’a aittir. Allah fazlasıyla bağışlayıcı ve esirgeyicidir”[24]. Resûlullah’ın (s.a.), “Mekke’nin fethinden sonra artık hicret yoktur”[25] buyurduğu rivâyet edilmiştir. İkinci hicret günahları ve dinî açıdan suç sayılan fiilleri terkedip ayrılmaktır. Bu tür hicret hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Hasan-ı Basrî biraz önce geçen âyetin tefsirinde, “Allah’ı inkâr edene düşmanlık besleme şeklinde hicret
20 eden kimse” yorumunu yapmıştır. [§] Ebû Bekir el-Keysânî el-Esam da şöyle demiştir: Hicret kişinin beraberce yaşadığı insanları ve memleketini terkedip Allah rızâsı için başka yere intikal etmesidir.

Allah yolunda ellerinden gelen gayreti sarfedip cihâddan geri kalmayanlar. Cihâd düşmanla, şeytanla ve nefisle olmak üzere çeşitli gruplara ayrılır. **İşte bunlar Allah’ın rahmetini umabilirler.** Bu ilâhî beyanda umudu boşa çıkmayacak kimsenin Cenâb-ı Hakk’ın bu âyette zikrettiği husûsları yerine getirmesi gerektiğine işaret vardır.

Allah’ın rahmeti iki şekilde yorumlanmaya açıktır: Rahmet cennettir, rahmet mağfirettir.

Allah bütün günahları bağışlayan ve kullarına merhamet edendir, kulların cihâd ve hicret amellerinde yapabilecekleri hatalardan ötürü.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَٓا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ
لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَٓا اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ
الْعَفْوَ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِى

---

24 en-Nisâ 4/100.

25 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 201; V, 290; Buhârî, “Cihâd”, 1, 26, “Cizye”, 22; Müslim, “İmâre”, 83-86.

الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ
وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ
شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

219-220. "Sana şarap ve kumarı sorarlar. De ki ikisinde de büyük günah ve insanlar için bazı faydalar vardır. Fakat doğurdukları günah sağladıkları faydadan daha büyüktür. Bir de Allah için ne harcayacaklarını sorarlar. De ki ihtiyacınızdan artanı harcayın. Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya husûsunda da âhiret husûsunda da iyice düşünesiniz. Onlar sana yetimleri de sorarlar. De ki onlar için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır. Kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız şunu bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir. Muhakkak ki Allah işleri bozan ile düzeltenleri bilip birbirinden ayırır. Allah dileseydi sizi güçlüğe sevkederdi. Şüphe yok ki Allah üstün kudret sahibidir, bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olandır."

Sana şarap ve kumarı sorarlar. De ki ikisinde de büyük günah ve insanlar için bazı faydalar vardır. Denildi ki ikisinde de haram kılındıktan sonra büyük günah ve haram kılınmadan önce insanlar için bazı faydalar vardır. Haram kılındıktan sonra onların doğurduğu günah yasaklanmadan önceki faydalarından daha büyüktür. Kumardaki fayda bir kısmının bundan istifade etmesidir ki diğerleri zarara girer, kumar budur. Câhiliye devri kumarının izahı şudur ki dönemin insanlarından bazıları kesim devesini satın alıyor ve birkaç kişiden oluşan grubun her birine bir katılım payı belirleniyordu. Sonra kura çekiyorlardı, kuranın kendisine çıktığı kişi para ödemekten kurtuluyordu. Böylece en sona kalan kimse tek başına hayvanın parasını ödüyor, fakat herhangi bir hissesine sahip olamıyordu. Hayvanın eti kendi aralarında, bir görüşe göre de fakirler arasında bölüştürülüyordu. Câhiliye dönemindeki kumar bundan ibaretti. Cenâb-ı Hak birinci âyette **ikisinde de büyük günah vardır**, [§] yani işlenmelerinde, buyurmuştur. Çünkü şarap ve kumarla meşgul ol- 21
makta namazın ve Allah'ı zikretmenin terkedilmesi, haramların ve çirkin işlerin yapılması bahis konusudur. Yine Cenâb-ı Hak **insanlar için bazı faydaları vardır**, buyurmuştur, yani ticaret yapma, lezzetinden tatma ve kâr etme gibi.

Âyetin yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şarabın bu âyetle haram kılındığını ileri sürmüştür, çünkü Allah büyük günah buyurmuştur. Günah ise şu ilâhî beyanla haram kılınmıştır: "De ki Rabbim açık

ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı… haram kılmıştır”[26]. Bazı âlimler ise şarabın [ve dolayısıyla kumarın] bu âyetle haram kılınmadığını, zira burada faydadan da söz edildiğini hatırlatmış ve yasaklamanın şu âyet-i kerîmeyle gerçekleştiğini belirtmiştir: “Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlar, fal ve şans okları şeytan işinden kaynaklanan birer manevî kirliliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz”[27]. Âyette yer alan manevi kirlilik anlamına gelen “rics” (رجس) haram kılınmış bir şeydir. Âyette yine şeytan işi denilmiştir, şeytan işi ise haramdır. Cenâb-ı Hak söz konusu âyetin devamında şarap ve kumarın insanlar arasında düşmanlık ve kin meydana getirdiğini, insanları Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoyduğunu da haber vermiştir[28]. Bunların hepsi yasaklanan şeylerdir.

Bize göre bu meselede aslolan şudur ki âlimler -fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine bazı faydalar ve yardımlar sağlamış olsa da- kumarın haram oluşu noktasında ittifak etmişlerdir, Câhiliye Arapları kumar konusu edindikleri devenin etini fakirlere dağıtıyorlardı. Cenâb-ı Hak bazı faydalarına rağmen kumarı yasakladığına göre âyette onunla birlikte zikredilen şarabın da öncelikle yasaklandığı ortaya çıkar, zaten şarapta yukarıda sözünü ettiğimiz zararlar bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Sana şarap ve kumarı sorarlar. Bu ilâhî beyan hakkında İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi: Âyette yer alan soru ifadesi içinde şarap ile kumarın hangi husûsunun sorulduğu beyan edilmemiştir. Bununla birlikte **de ki ikisinde de büyük günah vardır**, şeklindeki cevaptan sorunun mahiyetini ortaya çıkarmak mümkündür. Buna göre sanki, “Şarap ve kumarda ne gibi sakıncalar vardır?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Cevap olarak her ikisinde de şu sakıncalar bulunmaktadır, denilmiştir. Benzer şekilde **sana yetimleri de sorarlar** beyanında yer alan soru da malları konusunda ve çeşitli ihtiyaçları açısından
22 yetimlerle beraber bulunmaya yönelik olmalıdır. **[§]** Yine, “Resûlüm, sana kadınların ay halini sorarlar”[29] beyanında da, “Ay halindeki kadınlarla ilişkide bulunmayı sorarlar” buyurmayı kast etmiştir, çünkü sorunun cevabı bu çizgi üzerinde seyretmiştir. Bu tür sorularda sorunun yöneldiği konunun zikredilmemesinin sebebi bunun verilen cevapta yer alması yahut da soranların bili-

---

26 el-A'râf 7/33.

27 el-Mâide 5/90.

28 el-Mâide 5/91.

29 “Resûlüm, sana kadınların ay halini sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bunun için ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun, temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın” (el-Bakara 2/222).

nen kimseler olup sayelerinde hakikate ulaşmanın mümkün olmasıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir görüşe göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme şarap ile kumarın haram olduklarını kanıtlamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak **ikisinde de büyük günah vardır**, buyurmuştur. Allah Teâlâ diğer bir âyet-i kerîmede de, "De ki Rabbim açık ve gizli kötülükleri, günahı… haram kılmıştır[30], buyurmaktadır. Şu halde günahın (إثم) haram olduğu ortaya çıkmıştır. Selef âlimlerinin çoğunluğu ise şarap ile kumarın haramlılığının bu âyetle değil, "Ey iman edenler! Şarap, kumar … şeytan işinin ürünü birer manevî kirliliktir"[31] meâlindeki âyet-i kerîme ile gerçekleştiği kanaatindedir.

De ki ikisinde de büyük günah vardır. İçki içme ve kumar oynama fiilleri büyük günah doğuracak bir noktaya ulaşabilir, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın Mâide sûresinde beyan ettiği üzere sarhoşluk ve kumar sebebiyle insanlar arasında düşmanlık ve kinin oluşması ayrıca orada zikrettiği iyiliklere engel teşkil etmesi gibi. Bununla birlikte her ikisinde de bazı faydaların bulunması söz konusudur. Şarapta sarhoşluk verme sınırına ulaşmamak şartıyla sağladığı ticarî fayda, kumarda ise Câhiliye döneminde olduğu gibi kumar konusu olan deve etinin fakirlere dağıtılması, ticarî hareket getirmesi vb. husûslar. İlk yoruma göre **de ki ikisinde de büyük günah vardır** beyanının mânası haram kılındıkları için şarap içmek ve kumar oynamakta günah vardır, haram kılınmadan önce ise göz önünde bulundurulabilecek faydaları vardı, şeklinde olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bugün bize düşen görev şarap ile kumarın, ister bu âyetle ister bir başkasıyla sâbit olsun, haram olduğunu bilmekten ibarettir, artık bu ikisinden faydalanma ciheti yasaklanmalı ve bunlardan sakındırılmalıdır. Allah bu konuyu Mâide sûresinde yeterince beyan etmiş ve her ikisi hakkında hadislerde de rivâyetler yer almıştır. Kumarda tehlikeler ve bilinmezlik mevcut olup onun
bu yönüyle faiz hükmünde olduğuna dair nakiller aktarılmıştır[32]. **[§]** Şaraba 23
gelince, bugün artık o, faydalanmak için değil oyun ve eğlence için kullanılmaktadır. Bu tür davranışların hepsi bizim için yasaklanan şeyler türündendir. Şu da var ki şarap içmede beşer türünün en değerli yeteneği olan aklî denge-

---

30 el-A'râf 7/33.

31 el-Mâide 5/90.

32 Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber devenin karnındaki yavrusunun yavrusunu satmayı yasaklamıştır. Bu tür bir alışveriş Câhiliye döneminde mevcuttu. Kişi devenin karnındaki yavrusunun doğuracağı yavruyu satın alıyordu. (Buhârî, "Buyû'" 61, 75; Müslim, "Buyû'", 4-6).

nin bozulması ve içki bağımlılarında bir nevi geri zekâlılığın meydana gelmesi söz konusudur. Helâl olsa bile aklı başında olan kimse için böyle bir şeyden korunması en isabetli davranıştır; hem de şarapta faydasız harcama vardır; kaldı ki şarap içmenin haramlılığı sabit olmuştur. Şarabın haram oluşunun illeti -bilindiği üzere- içenin sarhoş olmasıdır. Kur'ân ise [az veya çok] şarabın haram olduğunu beyan etmiştir. Sarhoşluk illeti şarabın az olanında mevcut değildir, bu sebeple şarap dışında kalan az miktardaki içkinin hükmü şarapla eşit tutulmamıştır. Çok olması sebebiyle sarhoşluk fonksiyonu icra eden her türlü içki ise haram olanın hükmünde kabul edilmiştir. Çünkü sözü edilen sakınca onda bulunmaktadır. Aslında şarap yaygın duruma göre bazı ihtiyaçlar ve menfaatler için değil, yukarıda bahis konusu edildiği üzere, oyun ve eğlence için kullanılmaktadır. Onun kullanıcıları da dinî konularda umursamazlıklarıyla tanınmıştır. Bu açıdan şarabın haramlılığı, zikredilen hedefler sebebiyle bizzat kendisinden ötürüdür. Gayri meşru hedeflere yönelik olmayan her şey kendinden ötürü haram değildir[33]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir de Allah için ne harcayacaklarını sorarlar. De ki ihtiyacınızdan artanı harcayın. Bu geçim miktarından artan şeydir. Şöyle ki, ziraatla meşgul
24 olanlar bir yılın geçiminden, gelir sahipleri ise birkaç aylık geçimden, [§] zanaat ve işçilikle uğraşanlar da bir günlük geçimden artan imkânlarını Allah yolunda harcıyorlardı. Daha sonra Enes b. Mâlik (r.a.) yoluyla Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen hadisle neshedilmiştir: "Zekât Allah rızâsı için yapılan her ödemeyi (sadaka), ramazan orucu diğer oruçları, kurban günlerindeki kesim

---

33 Alaaddin es-Semerkandî (r.a.) şöyle demiştir: "Sarhoşluk verdiği takdirde şarabın yasak oluşunun sebebi bilinmektedir, nitekim Kur'ân-ı Kerîm, 'Şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister' (el-Mâide 5/91) buyurmak suretiyle bunu açıklamıştır. Şimdi, içkinin az olanı şarap türüne bağlı olarak haram olduğu bilinmektedir. Buna göre şarap dışındaki az bir içkiyi aynı türden olmadığı için şarap statüsünde tutmak mümkün değildir. Ancak aynı fonksiyonu (sarhoşluk) icra eden çok miktardaki her türlü içki eşit fonksiyonu icra ettikleri için şarap statüsünde tutulur. Yaygın duruma göre şarap oyun ve eğlence için kullanılmakta olup bunu kullananlar dinî alandaki umursamazlıklarıyla bilinen kimselerdir. Bu açıdan şarabın haramlılığı kullanılmasından hedeflenen sonuca bağlı olarak kendinden ötürüdür. Onun kullanılmasından hedeflenen oyun ve eğlence bizzat kendisi açısından değil doğuracağı sonuca göre gerçekleşmektedir. Bu sebeple şarap doğurduğu kötü sonuç sebebiyle kendinden ötürü (li-aynihâ) haramdır. Benzer şekilde aynı sonucu doğurması amacıyla kullanılan her madde aynı hükme bağlanır, değilse bağlanmaz. Kaynatılıp üçte birine indirilen şarap (müselles) ise kullanılması oyun ve eğlence olmayıp bedenin güçlendirilmesi ve yemeğin hazmedilmesine yöneliktir. Bunun içindir ki onu dinî hayatı zayıf olan kimseler kullanmaz. Bu açıdan bizâtihî haram görülmemiştir. Burada haram olan şey sarhoşluk fonksiyonu ve bu fonksiyonu doğuran miktardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 65b).

diğer bütün kurban türlerini kaldırmıştır”[34]. Bu rivâyet sabit ise durum söylediğimiz gibidir. İbn Abbâs’tan (r.a.) nakledildiğine göre şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Âyette yer alan bu husûs zekât ve sadaka farz kılınmadan önceki döneme aitti[35]. Bu görüşün isabetli oluşunun delili ashâb-ı kirâmdan itibaren günümüze kadar birçok kimsenin azımsanmayacak derecede servetinin bulunuşudur, onlar geçimlerinden fazla olan bu servetleri mülkiyetlerinden çıkarmamış ve tasadduk etmemişlerdir, bunun yanında davranışlarını yadırgayan da görülmemiştir. Şu halde âyette yer alan “ihtiyacınızdan artanı harcayın” emrinin neshedildiği anlaşılmaktadır. Yahut da buradaki emir nafile konumundadır.

Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya husûsunda da âhiret husûsunda da iyice düşünesiniz. Denildi ki dünya hakkında düşünmek onun meşakkat ve ölüm yurdu olduğunu bilmektir, âhiret ise dünyadaki amellerin karşılığını bulma ve ölümsüz olma yurdudur, insanlar sözü edilen tefekkürle iki yurdun ölümsüz olanını bilip tercih ederler. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: “Evet vallahi, dünya ve âhiret hakkında tefekkürde bulunan kimse dünyanın imtihan yeri, âhiretin ise ölümsüzlük yurdu olduğunu mutlaka anlayacaktır”[36]. İbn Abbâs’tan da (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “Dünya husûsunda da âhiret husûsunda da iyice düşünesiniz”, yani dünyanın ortadan kalkıp fâni olacağı, âhiretin ise ileride gelip nihâyetsiz süreceği husûsunda düşünesiniz[37]. Tefekkür etmek suretiyle dünyanın fâniliğini anlayan kimse kendisinin sürekli kalış yeri olan âhiret için yaratıldığını kavrar ve bütün gayretini âhireti öncelemeye, dolayısıyla boynundaki maddî yükten kurtulmaya sarfeder. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

[§] Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki iyice düşünesiniz. Bu ilâhî 25
kelâmda bir husûsu beyan etme fiilinin, emredilmesinden sonraki zamana bırakılabileceğinin ispatı vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu âyette tefekkürü emretmiş ve insanların, hitabından murad ettiği şeye düşünme yoluyla ulaşabileceklerine işaret etmiştir. Şu halde bu husûs ilâhî beyanın insanların kulağına kadar ulaşan hitaptan sonra kalabileceğini göstermektedir.

---

34 Hadisin Resûlullah’a nispeti hakkında tereddütler varsa da Hz. Ali’ye izafe edenler mevcuttur (bk. Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, IV, 208; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 281; Beyhakī, *es-Sünenu’l-kübrâ*, IX, 262).

35 Firûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, s. 24; bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, IV, 345.

36 bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, III, 324; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II, 160; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 256.

37 *Tenvîru’l-mikbâs min tefsiri İbn-i Abbâs*, s. 34-35; Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, IV, 348.

Onlar sana yetimleri de sorarlar. De ki yetimler için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır. Buradaki soru ifadesinde gizli bir husûsun bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak "onlar sana yetimleri de sorarlar" buyurmuş, fakat sorunun hangi hükme yönelik olduğunu beyan etmemiştir. Burada gizli kalan ifade *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* herhalde şöyle denilmesinden ibarettir: Sana yetimlerle bir arada yaşamayı sorarlar. Sözü edilen ifadenin böyle olduğunu âyetin, **kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız şunu bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir**, meâlindeki kısmı göstermektedir. Şu halde **kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız** beyanı sorunun bir arada yaşamaya yönelik olduğunu ispat eder. "Sana şarap ve kumarı sorarlar"[38] meâlindeki âyette de durum aynı olup Allah Teâlâ sorunun hangi hükme yönelik olduğunu beyan etmemiştir. O sanki şöyle buyurmuştur: Sana şarap içmeyi ve kumar oynamayı sorarlar. Sonra da, "De ki ikisinde de büyük günah vardır" buyurmuştur. Bu ilâhî beyan sorunun şarap içme ve kumar oynamaya yönelik olduğunu gösterir. Bu tür bir anlatım dil açısından caiz olup Kur'ân'da çokça yer almaktadır: Cevapta soruda zikredilmeyen konunun beyan edilişi. Meselâ, "Senden fetva isterler; de ki Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin (kelâle) mirası hakkında hükmünü şöyle açıklıyor"[39] meâlindeki âyette olduğu gibi. Burada devam eden kısımdan sorulan fetva konusunun miras olduğu anlaşılmaktadır. Bunun gibi, "Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar; de ki Allah onlara ait hükmü şöyle açıklar: Kitapta kendileri için yazılmış mirası vermeyip nikahlamak istediğiniz yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı âdil davranmanız hakkında size okunan âyetler durumu anlatmaktadır"[40] meâlindeki âyetin sonunda yer alan "yetim kadınlar" kısmı sorunun bunlar hakkında olduğunu göstermektedir. Bu ise dil açısından caizdir. Bazan da cevap vuku bulmuş olayların ardından gelir, bu durumda Allah'ın kast ettiği şey soru kısmı ile değil vuku bulmuş olaylar yoluyla öğrenilmiş olur.

[Yetimlerle İlgili Hükümler]

26 **[§] Şunu bilin ki onlar sizin din kardeşlerinizdir.** Azîz ve celîl olan Allah yetimlerin, din kardeşleri olduğunu haber vermek suretiyle müminleri yetimler hakkında düzenleme yapmaya, kendileriyle ilgilenmeye ve onlara fayda sağlamaya teşvik etmiştir. Zira mümin toplumun bir kısmının diğerin-

38 Bir önceki âyet.
39 en-Nisâ 4/176.
40 en-Nisâ 4/127.

den yardım, koruma ve düzenleme talebinde bulunması tabiidir, "Müminler birbirinin kardeşi konumundadır, şu halde kardeşlerinizin arasını bulun"[41] meâlindeki âyet-i kerîme de bunu teyit etmektedir. **Şunu bilin ki onlar sizin** din **kardeşlerinizdir** beyanı küçük çocuğun dinî husûslarda anne ve babasına bağlı olduğunu göstermektedir. Ergenlik çağına gelmeseler de akılları erecek yaşa ulaşınca çocukların dinî husûslarla ilgilenmeleri tabiidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Yetimler hakkında yöneltilen sorunun iki şekilde yorumlanması mümkündür. Sorunun yetimlerin malları ve kendileriyle bir arada bulunmasına dair olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim **de ki yetimler için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır. Kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız şunu bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir** meâlindeki ilâhî beyan buna işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in muhataplarını, yetimlerle bir arada olmanın dinî yönünü sormaya sevkeden şey *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır ki denildiğine göre, "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına başka değil sadece ateş tıkamış olurlar; şüphe yok ki onlar alevli ateşe gireceklerdir"[42]; "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri gözetip deneyin. Eğer onlarda aklî olgunlaşma görürseniz mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler de mallarına sahip olacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin"[43] meâlindeki âyet-i kerîmeler nâzil olunca müslümanlar yetimlerle bir arada bulunmanın sorumluluğundan çekinmişler; onların evlerini, yemeklerini, hizmetçilerini ve giyeceklerini ayırmışlardı. Ama bu durum hepsine ağır gelmişti. Meseleyi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sormaları üzerine **onlar sana yetimleri de sorarlar** beyanıyla başlayan söz konusu âyet-i kerîme nâzil olmuştur.

[Faizin İlleti]

Tefsirini yapmakta olduğumuz son âyeti-i kerîmede yolculuk ve diğer zamanlarda ortaklaşa yemek hazırlıkları yapıp beraberce yemenin meşruiyetine dair delil vardır, çünkü Cenâb-ı Hak yetimlere bakma durumunda bulunan kimselere onların mallarını kendilerininkine katmalarına izin vermiştir. Küçük yaştaki yetimlerin malları hakkında meşru olan bu husûsun büyüklerle ilgili mallar hakkında da meşru olması daha büyük bir ihtimalle sabittir. Zira ergenliğe ulaşmış kişinin malında tasarrufta bulunmak ve izin almak mümkün

---

41 el-Hucurât 49/10.

42 en-Nisâ 4/10.

43 en-Nisâ 4/6.

iken reşit ergenliğe ulaşmamış kimselerin malları hakkında imkân dâhilinde
27 bulunmamaktadır. [§] Yine tefsiri yapılmakta olan ilâhî beyanda, bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi[44], faizin oluşmasının illeti onu yemek değil, ölçü ve tartıdır, çünkü Allah Teâlâ yetimlerle bir arada bulunan kimselere, ölçü ve tartıya bağlı olmayan yiyecek ve içeceklerde onlarla beraber yeme içmelerine müsaade etmiştir. Bilindiği üzere küçük bir çocuğun (yetim) büyük insan kadar yiyip içmesi söz konusu değildir. Faizin illeti yemekten ibaret bulunsaydı Cenâb-ı Hak yetime bakanlara faiz (ribâ) konumunda bulunacak şeyleri yemelerine izin vermezdi. Böylece ilâhî beyan faizin oluşma sebebinin yemek fiili değil, aynı cinsten olan malın ölçü ve tartısında fazlalıktan ibaret bulunduğunu göstermektedir. Aynı âyet-i kerîmede bir hurmayı iki hurma karşılığında satmanın meşru olduğunun da delili bulunmaktadır. Çünkü hurma ölçülebilir türden değildir. Haddizatında ölçülebilir ve tartılır olsa da halkın uygulamasında ölçü ve tartıya girmediği için bu konumda kabul edilen her şeyden bir ünitenin aynı cinsten iki ünite ile satılması meşrudur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Çocuğun Dini Eğitimi]

Söz konusu âyet-i kerîmede yetime bakmakla yükümlü bulunan kimsenin kendi çocuğunu eğittiği gibi onu da hayrına olacak tarzda eğitmesinin meşru olduğunun delili vardır. Bunun yanında ona güzel ahlâkı öğretip alışkanlık haline gelmesini ve insanların arasına karışmasını sağlaması da gerekmektedir; nitekim çocuk yedi yaşına gelince namaz kılmasının kendisinden istenmesi, on yaşına ulaşınca da bunun için baskı uygulanması emredilmiş ve bu sayede onun alışkanlık kazanmasına işaret edilmiştir[45]. Bilmez misin ki haberde şöyle denilmiştir: "İnsanların en kötüsü tek başına yiyen ve tek başına içendir"[46]. İn-

---

[44] Şârihin beyanına göre buradaki atıftan maksat İmam Şâfiî'dir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 65b).

[45] Müellif Mâtürîdî, Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen şu hadise işaret etmektedir: "Çocuklarınıza yedi yaşına geldiklerinde namaz kılmalarını emredin. On yaşında bunun için baskı uygulayın ve bu yaşta yataklarını ayırın" (Ebû Dâvûd, "Salât", 26; Tirmizî, "Salât", 182-183).

[46] Söz konusu haberin metni şöyledir: "İnsanların en kötüsünü sana haber vereyim mi? Tek basma yiyen, kimseye hayrı olmayan, tek başına yolculuk yapan ve kölesini dövendir. Bundan da kötüsünü haber vereyim mi? İnsanları sevmeyen, onların da sevmediği kişi. Bundan da kötüsünü söyleyeyim mi? Kötülüğünden korkulan ve hayrı umulmayandır. Bundan daha kötüsünü söyleyeyim mi? Âhiretini dünyasına bedel satandır. Bundan da kötüsünü sana haber vereyim mi? Dini karşılığında dünyayı alıp yiyen içendir". Bu hadisi İbn Asâkir *et-Târîh* kitabında Muâz b. Cebel'den, Taberânî de İbn Abbâs hadisinden rivâyet etmiş, Munzirî ise zayıf olduğunu söylemiştir (bk. Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, III, 72; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ'*, III, 219; Takıyyüddin el-Hindî, *Kenzu'l-'ummâl*, XVI, 23; Munâvî, *Feyzu'l-kadîr*, III, 114).

sanlarla bir arada bulunmakta güzel ahlâka, ayrı olmakta ise kötü ahlâka sahip olma ve kötü alışkanlıklar edinme sonucu doğmaktadır.

[§] **De ki yetimler için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır.** Bu ilâhî beyanda gizli bir kısım bulunmaktadır ki o da yetimler için iyileştirme talebinde bulunmaktan ibarettir. Söz konusu iyileştirme onların mallarının yönetimini üstlenip kendilerine fayda sağlayacak şekilde işletmek, yetimlerin güzel ahlâk ve iyi alışkanlık edinmeleri ile meşgul olmaktır. İşte bu tür davranışlar onlar için hayırlı düzenlemeler mânasına gelir. Yani "yetimler için iyileştirici düzenleme yapmayı istemeniz veya faydasının kendilerine döneceği hayırlı şeyler talep etmeniz". Aksi takdirde mutlak mânada iyileştirme ve düzenleme yapmak herkes için güzel bir şey olup bunu yetimlere tahsis etmenin özel bir yönü yoktur. Buna göre sözü edilen ilâhî beyandan maksat yetimlere maddî ve manevî fayda getirecek şeyleri talep etmek ve onlarla ilgilenmekten ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* 28

Azîz ve celîl olan Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin devamında **muhakkak ki Allah işleri bozan ile düzeltenleri bilip birbirinden ayırır** buyurmak suretiyle *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* yetimlerle ilgilenenleri uyarmıştır. Bu son beyanın mânası şu olmalıdır: Allah yetimler için faydalı olan şeyleri arayıp ilgilenen ile işleri bozup mallarında israf yapmayı isteyeni bilir ve bunları birbirinden ayırır.

Allah dileseydi sizi güçlüğe sevkederdi. Denildi ki işinizi daraltır ve yetimlerle bir arada olmanıza izin vermezdi. Yine denildi ki **sizi güçlüğe sevkederdi** meâlindeki sözün anlamı, onlarla bir arada olmanıza rıza göstermezdi, demektir. Bir de sizi sıkıntıya sevkederdi, mânası verilmiştir. Bu yorumların hepsi aynı noktada toplanır. Âyetin bu kısmında yer alan "anet" (عنت) kavramı günah demektir, "Sizin sıkıntıya uğramanız ona (Resûlullah'a) çok ağır gelir"[47], yani günaha girmeniz, âyetinde olduğu gibi.

Şüphe yok ki Allah üstün kudret sahibidir, bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olandır. Bu ilâhî beyanda daha önce de söylediğimiz gibi[48] yetimlerle ilgilenen kimselere uyarı vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

47 et-Tevbe 9/128.
48 bk. el-Bakara 2/209.

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ
مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكٖينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا
وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى
النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهٖ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

221. "Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran (müşrik) ***kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Kuşkusuz mümin bir câriye hoşunuza giden putperest bir kadından daha iyidir. Bir de mümin kadınlarla putperest erkekleri tevhîd inancını benimsemedikçe evlendirmeyin. Şunu unutmayın ki mümin bir köle hoşunuza gidebilecek puta tapan bir erkekten daha iyidir. Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar. Allah ise kendi iradesiyle cennete ve günahları bağışlamaya davet eder. O düşünüp gerekli dersleri alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar."***

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Âyetin yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları buradaki yasaklamanın kitabî olsun veya olmasın bir şekilde şirk koşan herkese yönelik olduğunu, fakat sonra şu âyet-i kerîme ile neshedildiğini
29 söylemiştir: **[§]** "Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da … size helâldir"[49]. Burada câriyeler haram çerçevesinde kalmıştır, çünkü âyet-i kerîme, "Daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da … size helâldir" beyanıyla (yasak hükmünden) câriyeleri değil hür kadınları istisna etmiştir.

Diğer bir grup âlim ise evlenme yasağının Ehl-i Kitap'tan değil müşrik olan kadınlara özgü olduğu kanaatini belirtmiştir. Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar ise müstesnadır, bu durumda hür olsun câriye olsun her Ehl-i Kitap'tan olan kadın bu çerçeve içinde yer alır. Çünkü âyet ilâhî kitaba bağlı bir dine sahip olanlar dışında bütün dinlere şâmil olunca, sözü edilen dinlere bağlı olanlardan bir kısmının meşru çerçeve içinde olup diğerlerinin dışında kalması mümkün değildir. Bu ikinci görüşü destekleyen husûslardan biri **kuşkusuz mümin bir**

---

49 el-Mâide 5/5.

câriye hoşunuza giden putperest bir kadından daha iyidir meâlindeki ilâhî beyandır. Bu beyan mümin câriyeyi nikâh açısından müşrik olandan ayırıp hayırlı görmüştür. Bu kanaatte olan fakîhin görüşlerinden biri de kâfir (fakat kitabî) hür kadınla evlenmeye imkân bulan mümin kişiye mümin câriye ile evlenmenin mubah kılınmadığı şeklindedir. Şu halde âyetin, söz konusu görüş sahibinin iddia ettiği üzere, nesih sistemine bağlı olmadığı ortaya çıkmıştır.

[Câriyelere Dair Hükümler]

Şunu da belirtmek gerekir ki câriyeler, "Sahip olduğunuz câriyeler müstesna evli kadınlar da size haram kılınmıştır"[50] meâlindeki ilâhî beyanın helâl sınırı içinde kalmaktadır. Bunun delili, "Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır"[51] meâlindeki beyandır. Böylece câriyelerin de afif olabileceği ve dolayısıyla fuhuştan korunmuş olmak anlamına gelen ihsan (إحصان) kavramı içinde mütalaa edilebileceği ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere kadının helâl olmasının şartı ihsan olarak zikredilmiştir. Bir de, "Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye namuslu kalmak isteyen câriyelerinizi fuhşa zorlamayın"[52]; "Sahip olduğunuz câriyeler müstesna evli kadınlar da size haram kılınmıştır" meâlindeki beyanlar câriyeleri ihsan çerçevesine giren kadınlardan istisna etmiştir. Bu husûs da onların hitaba dâhil olduklarını göstermektedir. Câriyelerin esir alınmak suretiyle bize helâl kılındığı noktasında icmâ vardır. Kur'ân'da bu çizgi üzerinde zikredilen her şeyde -sayı sınırı hariç- helâl oluş özelliği açısından eşitlik arzeder. Esir alınan kadınların hür kadınlar gibi nikâh edilmesi bizim için meşru olduğuna göre onların nikâh konusunda hür kadınlara ait hükmü taşıdığı kendiliğinden
ortaya çıkar. **[§]** Şu halde câriyelerle evlenmeyi meşru görmeyenin telakkisi **30**
kökünden çürümüştür. Zira âyetin, onun ileri sürdüğünün aksini ifade ettiği anlaşılmaktadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[Müslümanların Gayr-ı Müslimlerle Evlenmesine Dair Hükümler]

Söz konusu ettiğimiz âyet-i kerîme çeşitli hükümler içermektedir. Birincisi, (Hanefî) âlimlerimizin benimsediği görüşlerden birine göre dinen yasaklanan husûslar mutlak yasaklama (nehiy) kipi açısından haram statüsüne girmez. İkincisi, tek hitap çizgisi üzerinde bulunan bir âyetin muhtevasını bazan tercihen husûs, bazan da umûm çerçevesinde düşünmek mümkündür. Üçüncüsü, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette bir şeyin yasaklanıp engellenme-

---

50 en-Nisâ 4/24.

51 en-Nisâ 4/25.

52 en-Nûr 24/33.

sinin sebebi zikredilmekte olup bu da cehenneme çağrı yapılmış olmasından ibarettir. Nasıl olur da bulunması halinde yasağın gerçekleştiği illet hüküm için esas teşkil etmez? Bu konuda esas olan şudur ki belli illetlere bağlı olarak oluşan hükümler illetler var oldukça geçerliliğini korur. Dördüncüsü, nikâh akdini yapmayı üstlenme hakkındaki beyandır, **mümin kadınlarla putperest erkekleri, tevhîd inancını benimsemedikçe evlendirmeyin** meâlindeki ilâhî beyandan anlaşılacağı üzere bu konudaki hitap kadınların velilerine aittir.

a) Yasaklama (nehiy): Nehiy hakkındaki görüşümüz şudur ki mutlak mânada yasak sakınıp vazgeçmeyi gerektiriyorsa da onunla yasağın kastedildiğini gösterecek bir delil olmaksızın haram olmayı gerektirmez, zira yasak çerçevesine girmeyen yasaklanmış birçok şeyin varlığını görmekteyiz. Mutlak mânada nehiy gereklilik ifade etseydi bunların hepsinde gerekliliğin oluşması icap ederdi. Durum böyle olmayınca nehyin kendi başına haramlığı ifade etmediği, ayrı bir delilin bu yasağı sağladığı ortaya çıkmıştır.

b) Bazı fakîhlerin husûs ve umûm hakkındaki kanaatlerine gelince, bize göre de bu caizdir, yani âyetin umûm konumunda olup kendisinden husûsun anlaşılması. Bu kullanılış söz konusu edilip açıklanmasına ihtiyaç duyulamayacak kadar Kur’ân-ı Kerîm’de çokça geçmektedir. Bunlardan biri şu âyet-i kerîmedir: “Allah şöyle dedi: ‘Eğer namaz kılar, zekât verir, elçilerimize inanır, onları desteklerseniz ve bir de Allah’a veriyormuş gibi O’nun rızâsı için karşılıksız borç verirseniz günahlarınızı örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım. Bundan sonra sizden inkâr yolunu tutan kimse doğru yoldan sapmış olur’ ”[53]. Bu ilâhî beyandan Allah’ın gönderdiği Resûl ve nebilere saygı göstermek herkes için, âyette yer alan bazı husûsların ise (zekât vb.) belli kişiler için gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Yine, “Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplar’a Allah’ın Resûlü’nden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz”[54] meâlindeki âyet-i kerîmeden anlaşılacağı üzere ilâhî beyanda yer alan yakışıksız geri kalma fiili
31 bazı zamanlarda gerçekleşmiş sayılmaz (meselâ mazeret halinde). [§] Buna mukabil âyette geçen “kendi canlarını düşünme”den yasaklanma herkese yönelik bir durumdu. Burada da görüldüğü üzere umûm konumunda gelen ilâhî hitaptan bazı şeylerin istisna edilip husûs konumunda tutulması mümkündür.

53 el-Mâide 5/12.
54 et-Tevbe 9/120.

c) Âlimlerimizin hükmün illete dayanarak vacip oluşu biçimindeki kanaatine gelince -ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyette bu, cehenneme çağrı yapmaktan ibarettir- bu husûs iki yoruma açıktır. Birincisi, Ehl-i Kitap'tan olan biri ilke olarak ilâhî bir kitabı benimsemiş kişidir, bu sebeple İslâm'a davet edilip onu benimsemesinin istenmesi ihtimal dâhilinde olup müslüman olması mümkündür. Puta tapan diğer kişilerde ise böyle bir ümit bulunmamaktadır. İkincisi, âyette yer alan evlendirme yasağının illeti **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar** meâlindeki ifadedir. Aslında hanımlar eşlerini ateşe çağırmazlar, çünkü çağırmada aslolan kocalar olup onlar hanımlarının âmirleri durumundadır, hanımlar ise kocalarına tâbi olup onların hâkimiyeti altında bulundurulmaktadır. Bu sebeple Ehl-i Kitap'tan olan kadınlarla evlenmek mubah kılınmıştır.

Evlenmenin iki sebepten ötürü yapıldığı kabul edilir: Neslin devam ettirilmesi veya fuhuştan korunup iffetli kalınması. Şu da var ki bazan çocuğu olmayan kimse ile de evlenilir. Bu durumda fuhuştan korunma alternatifi kalır, puta tapanın cehenneme çağrı yapma eylemi fuhuştan daha vahim bir olaydır. Bu sebeple de böylesiyle evlenmek meşru kılınmamıştır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin husûs konumunda tutulmasına işaret eden iki şık vardır. Birincisi karşı fikirde olan âlimlerin nesih alternatifini ileri sürmesidir ki buna göre âyetin hükmü bazılarına özgü kalır. Bu ise husûs durumu arzeder. İkincisi tahsisin Ehl-i Kitap'tan olan câriyeler hakkında helâl ve haram olan şeyin belirlenmesi açısından olduğunu söylemek isabetli değildir. Çünkü bu konumdaki câriyelerle evlenmek hür kadınlarla evlenmenin mümkün olmaması şartına bağlıdır. Aslında ilâhî beyan hür kadınlar hakkında olup nikâh akitlerinde aslolan onlardır, câriyeler ise ek ve ârızî bir statü içinde bulunmaktadır. Bunların helâl olmasının şekli esir olarak alınmalarına bağlıdır. Bu sebeple de söz konusu âyette zikredilmemişlerdir. Bununla birlikte, "Namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla
size helâldir"[55] [§] meâlindeki ilâhî beyanın hükmüne câriyelerin de girmesi 32
mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak şu beyanlarıyla onlar için iffeti ve kötülükten korunmayı gerekli kılmıştır: "Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır" ve bundan önce "iffetli yaşamaları, zina etmemeleri"[56] meâlindeki ilâhî beyanlar.

[55] el-Mâide 5/5.

[56] en-Nisâ 4/25.

d) Şâfiî âlimlerinin nikâh akdinde veli şartının gerektiği yolundaki anlayışına gelince, onların kanaatine göre Cenâb-ı Hak "mümin kadınlarla putperest erkekleri evlendirmeyin" beyanı ile velilere hitap etmiştir. Yine O, "Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları evlendirin"[57] beyanıyla velilere, bekârları evlendirmelerini emretmiştir. Şu halde nikâhın meşru olması için veli unsurunun şart olduğu kanıtlanmıştır.

Buna cevabımız şudur ki Allah Teâlâ'nın müslüman kadınların puta tapanlarla evlendirilmemesi ve ayrıca bekârların evlendirilmesi konularında velilere hitap etmesinin sebebi İslâm ümmetindeki geleneğe bağlıdır. Buna göre kadınlar evlenmeyi bizzat icra etmezler; bunun yerine kendi rızaları, emirleri ve yönlendirmeleri ile onların velileri nikâh işini üstlenir. Bu sebepledir ki ilâhî hitap velilere yönelmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki hitabın velilere tahsis edilmesinde kadınların kendilerini evlendirme yetkisinin dışına çıkarılmasına dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları[58] buyurmak suretiyle "salah" kavramını zikretmiş ancak bu, nikâhın caiz olması için şart konumunda bulunmamıştır. Biraz önce tartıştığımız konu da bunun gibidir. Bu husûs şunu da göstermektedir ki kendileriyle evlenilecek kadınlar arasında Ehl-i Kitab'ın iffetli hanımlarının zikredilmesi, Ehl-i Kitap'tan câriyelerle evlenmenin haram olduğuna delil teşkil etmez.

Evlenme akdinin veliye bağlı olmadığına dair ikinci cevaba gelince, Cenâb-Hak'kın **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla evlenmeyin** meâlindeki beyanının özellikle küçük kızlar hakkında olması muhtemel-
33 dir. [§] Buna göre Allah Teâlâ velilere, müslüman çocuklarını ve bir de kitabî olmayan müşrik kadınlarını evlendirmeyi yasaklamaktadır. Zikrettiğimiz bu husûs ihtimal dâhilinde bulunduğuna göre muhaliflerimizin velisi olmaksızın kadının evlenme akdi yapmasının bâtıl olduğu konusunda söz konusu âyetle istidlâlde bulunmaları isabetli değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Bu ilâhî beyanın yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu yasak Ehl-i Kitap'tan olan olmayan kadınlar hakkında olup şu âyet-i kerîme bunu açıklamaktadır: "Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Ehl-i Kitab'ın yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce

---

[57] en-Nûr 24/32.

[58] en-Nûr 24/32.

kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da … size helâldir"[59]. Buradaki beyan Ehl-i Kitap'tan olan kadınların helâl oluş hükmü konusunda İslâm'ın başlangıcından itibaren dünyanın sonuna kadar herhangi bir fikir ayrılığının bulunmadığını hükme bağlamıştır, tıpkı müminlerin ve Ehl-i Kitab'ın temiz olan yemeklerinin ve iffetli olan mümin kadınların helâl oluşu gibi; işte Ehl-i Kitap'tan olan kadınların dinî hükmü de bundan ibarettir, çünkü ilâhî beyan onlarla evlenmeyi söz konusu edilen helâl şeylerin hükmüyle bağlantılı kılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki yorumunu yapmakta olduğumuz âyetin anlamı bundan ibaret olsaydı âyet doğrudan doğruya, "Ehl-i Kitap'tan olmayan müşrik kadınlarla evlenmeyin" der ve dolayısıyla âyette Ehl-i Kitap'tan olan câriyelerle evlenilmesine dair bir yasaklamanın bulunmadığı da anlaşılırdı. Bu durumda sözü edilen husûsun meşru olup olmayışının bilinmesi bu âyetle değil başka bir delil ile ortaya çıkardı.

Eğer denilirse ki: Durum söylediğiniz gibi ise Mâide sûresinde yer alan ve iffetli kadınlarla evlenmeyi tahsisen zikreden helâl kılma âyeti neden câriyelerle evlenilmesinin haram oluşuna delil teşkil etmemiştir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun birkaç sebebi vardır. Birincisi bir duruma bağlı olarak helâl oluşun belirtilmesi başka durumlarda haram oluşa delil teşkil etmez, bunun gibi bir grup hakkında helâl oluşun zikredilmesi başkaları için haramlık hükmünü göstermez. Şayet söz konusu edilen bu kurallar aksine olsaydı hakkında nakil bulunmayan husûsların hükmü daima bulunanların aksi olurdu. Bu ise yanlıştır, çünkü nakil içerdiği özel muhteva ile [§] hakkında sem'î delil bulunmayan bir hükmün delilini teşkil eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Cenâb-ı Hakk'ın, "Daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla … size helâldir"[60] meâlindeki beyanı da bu husûsu teyit etmektedir. Aslında söz konusu edilen kadınlar mehirleri verilmese de helâldir, işte bahis konusu ettiğimiz husûs da bunun gibidir. İkincisi âyet-i kerîme benzer şekilde iffetli olan mümin kadınlara dair hüküm üzerine atfedilmiştir. Bununla birlikte mümin kadınlara dair beyan câriyelerin haram oluşuna delil teşkil etmemiştir. Şu halde Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar için de aynı durum söz konusudur.

34

[59] el-Mâide 5/5.
[60] el-Mâide 5/5.

Eğer denilirse ki: Allah Teâlâ câriyeler hakkında neden mümin şartını getirmiştir?[61]

Buna şöye cevap verilir: Hiçbir kimse o ilâhî beyanın bu âyeti neshettiğini ileri sürmemiştir. Şu halde iffetli kadınlar için zikredilen husûsta başkaları için bir yasaklama bulunmadığı gibi aynı yere atıf yapılmasında da bir yasaklama yoktur. Şunu da belirtmek gerekir ki böyle bir beyan ile başka bir husûsun haram olduğuna dair delil getirmek isabetli olsaydı **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla evlenmeyin** meâlindeki beyanda -çünkü beyan Ehl-i Kitap'tan olmayan kadınlar hakkında gelmiştir- bu ikincilerin helâl olduğunun delili bulunurdu. Bu durumda ise bir konu hakkındaki hürmet ifadesi başka bir konu için helâl olma delili teşkil ederdi, tıpkı bir konuda helâl olma ifadesinin diğer konunun haram oluşuna delil teşkil etmesi gibi. Halbuki bu tür bir istidlâlde delillerin çelişmesi bahis konusudur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Diğer bir husûs da şudur ki nikâh âyetinde zikredilen "muhsanât" (المحصنات) kelimesi ile iffetli ve dürüst kadınların kastedilmiş olması ihtimal dâhilindedir, câriyeler de bu sıfatla nitelenmeye hak kazanabilir, "İffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartı ve sahiplerinin izniyle câriyeleri nikahlayıp alın … Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı uygulanır"[62]; "Sahip olduğunuz câriyeler müstesna evli kadınlar da size haram kılındı"[63] meâlindeki âyetlerde olduğu gibi. Câriyeler bu niteliğe lâyık olduğuna göre onlar da istisna edilmedikçe âyetin muhtevası içinde yer alır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şimdi, biz deriz ki tartışmakta olduğumuz mesele hakkında gelen ilâhî beyanlardan çıkarılabilecek en ağır sonuç Ehl-i Kitap'tan olan câriyelerle evlenmenin yasaklanmış olmasıdır. Ancak bu konudaki yasak haramlılığı göstermez, çünkü câriyelerle evlenmenin yasaklanmasının amacı bilinmekte olup şu gibi husûslardır: Doğacak çocukların köle statüsünde bulunması, câriyelerin erkeklerle bir arada bulunması ve efendileri ile baş başa kalmaları (halvet); bunlar ise insan tabiatının hoş karşılamadığı husûslardır. Şu da var ki zina eden kadınlarda söz konusu hoş olmayan davranışların hepsi mevcuttur, onlar hakkında menedici nas da bulunmakta ve bu kadınlardan doğacak çocukla-

61 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İçinizden imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı câriyelerinizden alsın" (en-Nisâ 4/25).

62 en-Nisâ 4/25.

63 en-Nisâ 4/24.

ra köleye oranla kat kat ayıp ve yadırganma gelmektedir. Bununla birlikte bu konudaki nehiy ve insan tabiatının hoş karşılamaması evliliğin meşruiyetini ortadan kaldırmamıştır, yani ortada haram oluşu gerektiren bir konum yoktur. İşte câriyelerle evlenmenin durumu da bunun gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§] Câriyelerle evlenmenin helâl olduğunun ilke açısından delili şudur ki 35
kendi statüsünde nikâhı haram olan her kadınla evlenmenin helâl oluşu eşit bir şekilde kölelik veya nikâh yoluyla gerçekleşir. Bir hakka bağlı olarak nikâhı haram olan hür kadında ise kölelik ve nikâh mülkiyetleri farklılık arzeder. Tartışma konusu edilen câriyeler kölelik yoluyla helâl olduğuna göre kendi statüsünde haram olanlar grubuna girmediği ortaya çıkar, böylesi kölelik mülkiyetiyle helâl olduğu gibi nikâhla da helâl olur. Mecûsî olan, mahrem konumunda bulunan vb. kadınların durumu hep bu temel kurala bağlıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazı âlimler âyetin müşrik ve Ehl-i Kitap'tan olan (kitâbî) bütün kadınları kapsadığını, ancak kitabîlerle ilgili hükmün Mâide sûresindeki âyetle (5/5) neshedildiğini, neshin de iffetli oluş şartına bağlandığını ve sonuç olarak câriyelerin haram statüsünde kaldığını söylemiştir. Bunun da birkaç delili bulunmaktadır. Birincisi **mümin kadınlarla putperest erkekleri evlendirmeyin** meâlindeki âyet-i kerîme olup bu âyetin hükmüne kitabî olan ve olmayan bütün erkekler girer, câriyeler de aynı durumdadır. İkincisi **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırılırlar** meâlindeki âyettir. Hüküm bir illete bağlı olduğu takdirde illetin bulunduğu her yerde aynı hüküm icra edilir. Üçüncüsü Ehl-i Kitap'tan olan biri son tahlilde müşrik konumunda bulunur, çünkü böylesinin ebedi mutluluğa ulaşması söz konusu değildir; bir de cehenneme çağrı yapma husûsunda Ehl-i Kitap'tan olan ile diğer inkârcılar arasında bir fark bulunmamaktadır. İşte bu sebeple Ehl-i Kitap'tan olan kadın ve erkeklerle evlenmek yasak statüsünde kalmıştır.

Biz tartışılan mesele hakkında şöyle deriz -*başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*-: Karşı görüşü benimseyenin zikrettiği husûslar içinde iddiasını kanıtlayacak bir delil yer almamaktadır. Çünkü bir tek âyetin, husûs ve umûm açısından konumları farklı olduğu delil ile ortaya çıkan iki ayrı husûsa işaret etmesi mümkündür, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplar'a Allah'ın Resûlü'nden geri kalmaları ve onun varlığından önce kendi varlıklarını düşünmeleri doğru

olmaz”[64]. Aslında Hz. Peygamber’den mazerete binaen geri kalmak caiz olmak-
36 la birlikte [§] onu kendimizden önce düşünmemek hiçbir şekilde mümkün değildir. Yine Cenâb-ı Hakk’ın şu beyanı aynı konumdadır: “Allah şöyle dedi: ‘Eğer namaz kılar, zekât verir, elçilerimize inanır, onları desteklerseniz ve bir de Allah’a veriyormuş gibi O’nun rızâsı için (ihtiyaç sahiplerine) karşılıksız borç verirseniz günahlarınızı örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım’”[65]. Anlaşılacağı üzere âyette zikredilen ve dış görünüşü itibariyle aynı konumda görünen husûsların hepsi (meselâ namaz, ödünç verme) bütün müminleri kapsamaz. İşte benim zikrettiğim bu âyetlere dayalı husûslar meselenin ayırıcı delilini teşkil eder.

İkincisi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin Ehl-i Kitap dışında kalanları hedeflemesi mümkündür. Bunun delili inkârcıların şirk inancında müşterek olmakla vasıflandırılmada ayrı kategorilerde düşünülmeleri şeklinde yaygın olan kullanılıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ehl-i Kitap’tan olan kâfirler ve putperestler Rabb’inizden size bir hayır indirilmesini istemezler”[66]; “Ehl-i Kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşindedir”[67] ve benzeri diğer âyetler, ki Cenâb-ı Hak, şirk noktasında son tahlilde aynı durumda bulunmalarına rağmen vasıflandırmada onları birbirinden ayırmıştır. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de mesele aynı şekilde düşünülebilir. Bir de Allah Teâlâ müslüman kadınları Ehl-i Kitap’tan olan erkeklerle evlendirmeyi yasaklamıştır, ancak yasaklama bu âyetle değil başka delillerle ortaya çıkmıştır. Görmez misin ki biz İslâm ülkelerini kâfirlerin eline teslim etmeyiz, fakat bu, yorumunu yapmakta olduğumuz âyetle değil başka husûslarla bilinmiştir, müslüman kadınları müslüman olmayanlarla evlendirme yasağı da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Aslında âyet-i kerîmede ileri sürdüğümüz fikrin delili mevcut olup Cenâb-ı Hakk’ın şu beyanından ibarettir: **Şüphe yok ki mümin bir câriye, hoşunuza giden putperest bir kadından daha iyidir.** Bütün âlimler Ehl-i Kitap’tan olan hür bir kadın üzerine mümin câriye ile evlenmenin helâl olmadığı noktasında ittifak etmiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede kitabî olan kadının haramlılığı kastedilmiş olsaydı ondan daha iyi olan mümin câriye ile evlenmek kişiye haram olmazdı. Hatta Ehl-i Kitap’tan olan kadınla evlenmenin neshedildiğini söyleyen kimse onunla fiilen evlenmek şöyle dur-

64 et-Tevbe 9/120.
65 el-Mâide 5/12.
66 el-Bakara 2/105.
67 el-Beyyine 98/6.

sun buna gücü yetenin mümin câriye ile evlenmesini haram görmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar. Bu meâldeki beyan câriyelerin bu hitaba dâhil olmadığını gösterir, çünkü câriyelerin kendileri böyle bir şeye çağrı yapamaz. Genelde onlarda hâkim olan durum emri altında bulundukları kimselerin direktiflerine uymak ve gösterdikleri yola girmekten ibaret olup kendileri herhangi bir inanca davet etmemektedir. İnsanlar arasında bilinip uygulanagelen durum budur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Biz şöyle deriz: Farzet ki âyet Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar hakkında nâzil olmuş ve Cenâb-ı Hak bunlarla evlenmeyin buyurmuştur. Hemen belirtmeliyiz ki Kur'ân'da evlenme, boşama vb. hükümler konusunda yer alan hitaplar -başka bir kayıt bulunmadığı takdirde- hür insanlara özgüdür. Câriyeler ve köleler hakkındaki yasak ise naklin ışığı altında aklî delillerle bilinmiştir. Tartışmakta olduğumuz konu da bunun gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* 37

Âyette yer alan **"evlenmeyin"** hitabı âlimlerin ittifakı ile haram kılınma diye anlaşılmıştır. Ne var ki bu konumda olan bazı hitapların haram kılınmayış mânasına yorumlanması da söz konusudur. Şöyle ki, Allah Teâlâ Mumtehine sûresindeki âyetle[68] bazı nikâhların kendiliğinden ortadan kalktığını beyan etmiş ve Cenâb-ı Hak bu kadınların eski kocalarından başkalarıyla evlendirilmesine izin vermiştir. Yine Allah Teâlâ'nın, "Sahip olduğunuz câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı"[69] meâlindeki beyanından, evli olup da esir alınan kadınlarla cinsel ilişkiye girme anlamında faydalanmanın meşru olduğu anlaşılmaktadır. Yine O, "Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın"[70] buyururken müslüman olmayan kadınların genelini zikretmiş ve müslüman erkeğe böylelerini nikâhında tutmayı yasaklamıştır. Kur'ân'da yer alan şirk kavramı iman etmeyenlerin bir kısmını içine alırken küfür kavramı hepsini kapsamaktadır. Nitekim Allah müşrikler hakkında, "O kâfirler arzu ederler ki silâhlarınızdan

---

68 "Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman onları imtihan edin. Allah onların imanım en iyi bilendir ya. Eğer siz de onların inanmış kadınlar oldukları kanaatine ulaşırsanız kendilerini kâfirlere iade etmeyin. Bu kadınlar onlara helâl olmadığı gibi kâfirler de bunlara helâl değildir. Kocalarının verdikleri mehiri ödeyin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde kendileriyle evlenmenizde size yüklenecek bir günah yoktur" (el-Mumtehine 60/10).

69 en-Nisâ 4/24.

70 el-Mumtehine 60/10.

ve eşyanızdan gafil olasınız da üstünüze birden baskın yapsınlar"[71] buyurmuş ve ayrıca, "Ehl-i Kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşindedir"[72] demiştir. Bu ve benzeri âyetlerde Cenâb-ı Hak bütün inkârcıları küfür (كفر) kavramı içinde toplamış, ancak temayül ve inançlarına göre ayırımlar da yapmış, şirk kavramını da bu ayırımlar içinde zikretmiştir. İşte bu tür âyetler **"evlenmeyin"** hitabının haram oluşa işaret ettiğini göstermektedir. Zaten tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin sonlarında yer alan **Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar** meâlindeki beyan da bunu kanıtlamaktadır. Bilindiği üzere puta tapanların ilk çağrısı evlenmeye yöneliktir. İlâhî beyan bunu cehennem ateşi için bir sebep kabul etmiştir, cehennemi gerektiren her şey haramdır.

38 **[§]** Âyetin bu kısmının müslüman olmayan erkekler hakkında umûm ifade ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü insanlar arasındaki yaygın uygulamaya göre iyi veya kötü bir hedefe çağrı yapan kadınlar değil erkeklerdir, kadınlar bu noktada erkeklere tâbidir. Söz konusu özellik Ehl-i Kitap'tan olan ve olmayan bütün erkeklerde eşit durumda bulunup onlarla evlenilmesinin haramlığı aynı şekilde eşittir. Haberde nakledilen bir husûs da bu anlayışı teyit eder. Şöyle ki, adamın biri müslüman olmuş, bunun üzerine nikâhı altında bulunan sekiz kadın ile iki kız kardeşi ve diğerleri İslâmiyet'i benimsemiştir[73]. Bu olay da kadınların erkeklere tâbi olduğu ve genelde kendilerinin benimsediği dine başkalarını çağırmadıklarını göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Burada yer alan nehyin yasaklama konumunda bulunduğunun delili şudur ki müşrik kadınlarda kendilerinden cinsel ilişki anlamında faydalanmayı haram kılan gerçekten bir manevî kirlilik (hubs) bulunmasaydı evlenilmesi yasaklanmazdı. Evlilik, erkeklerin İslâm'a davet ediş vasıtalarının en önde gelenidir. Nitekim biraz önce kadınların yaygın uygulamaya göre din seçme konusunda erkeklere tâbi olduklarını zikretmiş ve bu husûsta bir nakli de aktarmıştım. Böyle bir netice Ehl-i Kitap'tan olan kadınlara nispetle müşrik olanları için daha büyük bir önem arzeder, çünkü müşrik kadınlar sahip oldukları inancı alışkanlık ve özenme yoluyla atalarından devralmışlardır. Kadınların, kocalarının benimsediği husûslara uyum sağladıkları, bu konuda eşlerinin rızasını atalarından gelen inanca tercih ettikleri bilinen

71 en-Nisâ 4/102.

72 el-Beyyine 98/6.

73 Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, II, 44; İbn Mâce, "Nikâh", 40; Ebû Dâvûd, "Talâk", 25. bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 13; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 451.

bir husûs olup bu tercihte, eşler arasındaki sevgi ve anlayışın rol oynadığı da şüphesizdir[74]. Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar ise peygamberlerden intikal ettiği ve benimsenmesinin emredildiği söylenen bir sistemi din olarak kabul etmişlerdir. Müslüman erkeklerin müşrik kadınlarla evlenmelerinin engellenmesi yanında Ehl-i Kitap'tan olanlarıyla nikâh yapmalarına izin verilmesi -ki kitabî kadınların evlenme yoluyla İslâmiyet'i benimsemeleri daha çok umulur- şunu göstermektedir ki puta tapanlarla evlenmenin yasak edilişi onlarda bulunan manevî bir kirlilikten ötürüdür, zaten Allah bütün manevî kirlilikleri yasaklamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Yüceler yücesi Allah manevî açıdan pis olan şeyleri haram kılışının **39**
yanında temiz şeyleri de helâl kıldığını haber vermiştir[75]. O'nun haram kıldığında tanınıp anlaşılabilecek bir kirlilik (الخبث), helâl kıldığında ise temizlik olmasaydı haram oluş ile helâl oluş eşit hale gelir ve sonuç olarak haram kılmak ile helâl kılmayı niteleme arasında herhangi bir kriter ortaya koymak imkânsız hale gelir ve söz konusu iki şey birbirinin aynı olurdu. Bu husûs Cenâb-ı Hakk'ın mümin kimseyi hayat sahibi olmak, işitmek ve görmekle, kâfiri de bunların zıddıyla nitelemesine benzer[76]; zira bu husûsların her birinde kendi mahiyetlerinin özellikleri mevcut olup temel bir niteliğe dayanmayan lakap konumunda bir isimlendirme söz konusu değildir. İşte tartışmakta olduğumuz konuda da durum bunun gibidir.

Manevî kirlilik anlamına gelen "hubs" (الخبث) iki şekilde oluşur: Haller ve bir de fiiller açısından. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak küfür fiiline "rics" (رجس) demiş, şarap ve kumara da aynı sıfatı nispet etmiştir, bunların hepsi fiiller açısından kirlilik grubuna girer[77]. [§] Buna bağlı olarak müslüman ka- **40**

---

74 Müellif (r.h.) şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kaynaşmanız için kendi cinsinizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet duyguları meydana getirmesi de O'nun varlığının delillerindendir. Doğrusu bunda iyi düşünenler için ibretler vardır" (er-Rûm 30/21).

75 bk. el-A'râf 7/157.

76 Meselâ şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Gözü kör olanla gören, karanlıklarla aydınlık ve gölge ile yakıcı sıcak bir olmadığı gibi dirilerle ölüler de bir değildir. Şüphe yok ki Allah dilediğine işittirir. Sen -ey Resûlüm- mezardakilere söz işittiremezsin" (Fâtır 35/19-22); "Onlar sağır, dilsiz ve kördür, bu sebeple düşünemezler" (el-Bakara 2/171).

77 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu husûsun açıklanması şöyledir ki dinî-mânevî açıdan kirlilik iki şekilde oluşur. Birincisi haller, ikincisi de fiiller açısındandır. Haller açısından kirlilik bazı durumlarda dile getirilen bir husûsun bozukluk (fesad) statüsünde bulunmasıdır. Fiiller açısından kirlilik ise bir davranışın fesada yönelik olup işin sonunda bir düzensizliğin oluşmasıdır, bu durumda "hubs" (خبث) ve haramlık ondan ayrılmayan bir vasıf olur. Buradaki haramlık ister şarap, kumar ve evlilik yasaklarında olduğu gibi aynî olsun, ister küfür ve inkârda görüldüğü gibi fiilî olsun farketmez; selim

dınların müşriklerle evlendirilmesinin yasaklanması mantıkî bir şeydir, çünkü ortada bir fiilen bir bozuluş vardır, o da müslüman kadının küfür girdabına düşme endişesidir, zira kadınlar, tercih ettikleri fiiller açısından erkeklere bağlı olup din husûsunda da onları taklit ederler. Bu konudaki yasaklama işte bu tehlike yüzünden olup burada dikkat çekilen bozulma ve yozlaşma (hubs ve fesad) evlenme alanındaki haramların hareket noktasını teşkil etmektedir.

[Birden Fazla Kadınla Evlenmek]

Bu esasa bağlı olarak evlenmeye dair getirilen yasaklardan biri sayıları fazla olan kadınların aynı nikâh altında bulundurulmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız tercih edeceğiniz kadınlardan ikinci, üçüncü ve dördüncü eş alabilirsiniz"[78] buyurmak suretiyle beş ve daha fazla kadınla evlenmeyi yasaklamıştır, çünkü aklî açıdan çirkin olan adâletsizliğin oluşma endişesi mevcuttur. Bunun gibi hür bir kadınla evlendikten sonra câriye ile evlenmek de sakıncalı görülmüştür, zira insan tabiatı erkeklerle düşüp kalkan ve onlarla baş başa bulunabilen bir kadınla evlenmekten nefret eder ve fuhuştan uzak durmasından emin olamaz. Buna bağlı olarak normal şartlarda hür bir kadınla evlenen kimsenin sözü edilen bir câriyeyi tercih etmesi söz konusu değildir, ancak aralarında özel bir durumun meydana gelmesi müstesna, bu ise haksızlık ve adâletsizliğe kapı açan bir davranıştır, bu sebeple de erkeklerin böyle bir evlilik yapması engellenmiştir.

Benzer şekilde mahremlerle evlenmenin yasaklanması da yukarıdan beri sözü edilen esasa bağlıdır. Şöyle ki, evlilik hayatında Allah'ın koyduğu sınırları çiğneme ve eşine karşı isyan etme gibi olayların ortaya çıkması daima mümkün olup bu tür davranışlar akraba arasındaki hak ve ilişkileri zedeler, sonuç olarak da dinin hedeflediği amaç ortadan kalkar. Kadının mahremleri ile evlenmek de aynı durumdadır. Bu noktadan hareketle müslüman kadını Ehl-i Kitap'tan olan veya olmayan bir erkekle evlendirmenin yasak olduğunu belirtmek gerekir, zira aralarında manevî kirliliğin oluşma tehlikesi mevcuttur, o da inkârdan ibarettir. Buna mukabil zina eden kadın veya erkekle evlenmek yasaklanma-

---

tabiata aykırı sonuçlar doğurduğundan "rics" diye vasıflandırılır, zaten bu fiillerde Cenâb-ı Hakk'a sanma lâyık olmayan bazı kavramların nispet edilmesi söz konusudur. Şarap ve kumar fiillerinde güzel ve meşru olmayan sonuçlar meydana geldiğinden bunlar haram kılınmıştır, buradaki yakışıksız fiiller şarap ve kumarın Allah'ı anmaktan ve ibadetlerden alıkoyması, insanlar arasında anlaşmazlık ve çatışmalara sebep teşkil etmesi yönündendir. Müslüman kadınların müşriklerle evlendirilmesinin haram oluşu da bu bakış açısına bağlıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 66b).

[78] en-Nisâ 4/3.

mıştır, bunun sebebi eşlerden birinin zina noktasında ötekine özenmesinin
insan tabiatına aykırı oluşudur, aksine insan tabiatı bundan alabildiğine nefret
eder. Şu halde böyle bir davranışta manevî bir kirlilik ve bozukluk bulundu-
ğundan endişe edilmez. Bu tür bir evlenmedeki çekingenlik doğacak çocuğa
yönelik onur kırıcı sataşmalar ve bir de zina edenle evlenen iffetli kimsenin
ayıplanması sebebiyle mânevî-ahlâkî bir nitelik taşır. Bunun yanında ötekinin
menfi tutumu bir yana, günaha götürecek bir durum olmadığından yasaklayı-
cı bir engelleme gelmemiştir. [§] Böylesi bir evlilikte söz konusu edilebilecek **41**
yadırgama, çevrenin genel telakkisi (edep) çerçevesinde olup evlenen kişi ile
doğacak çocuğa yönelebilecek onur kırıcı eleştirilerden korumayı amaçlar. Bu
çizgiyi aşıp Allah'ın koyduğu herhangi bir sınırın çiğnenmesi veya haksızlığa
varan bir fiilin gerçekleştirilmesi bahis mevzuu değildir. Câriye ile evlenmenin
durumu da buna benzemektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Evlenmenin mubah olması konusunda Ehl-i Kitap'tan olan (kitâbî) kadınla müşrik olan arasındaki gerekçeli açıklama *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Müşrik kadın din konusunda hayvani davranışı beşerî davranışa tercih ederken diğeri, aynı konuda beşerî davranışı yeğlemiştir. Beşerî davranış insan tabiatının değil aklın teşvikiyle gerçekleşir. Şöyle ki, Ehl-i Kitap'tan olan kadınlar peygamberlere iman etme konusunda kendilerine ulaşan haberlere bağlı kalmışlardır. Şu kadar var ki onlara ulaşan haberlere göre, iman ettikleri peygamberler, bir gün kendilerini tebliğ ettiği dine iman etmeye davet eden herhangi bir peygamber zuhur ederse ona inanmalarını yasaklamışlardır. Bu sebeple söz konusu kadınlar kendilerine ulaşan ve kanaatlerince kesinlik taşıyan delillere bağlı kalmışlardır, tıpkı bizim peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden sonra bir peygamberin gelmeyeceğine inanışımız gibi, şu farkla ki bize gelen haber doğru, onlara ulaşan haber ise haddizatında yanlıştır; ancak ulaşan bir haber yoksa inanma aklın kılavuzluğunda gerçekleşir. Müşrik kadına gelince, o şirk inancını herhangi bir delile dayanarak benimsemiş değildir. Öylesinin imanı aklen uyulması gereken bir otoriteye değil atalarından intikal eden inançlara bağlıdır. Nitekim müşrikler, "Atalarımızı bir dine uymuş olarak bulduk. Biz de onların dinine uymayı gerekli görmekteyiz"[79] demişlerdir. Bu sebeple kötü tercihte bulunduğu, hayvanî davranışa uyup onu beşerî fiile tercih ettiği için müşrik kadınla evlenmek bize haram kılınmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bundan dolayıdır ki puta tapan kadın müslüman olsa, onun bu davranışının övülmeye değer fevkalâde bir olay olmadığını

---

[79] ez-Zuhruf 43/22.

söylemek mümkün olmakla birlikte biz, Allah'ın, onun İslâm'ı benimseyişini kabul edeceğini engin lütfundan ummakta ve söz konusu kadının gönlünü, hakka açılabilmesi için nurlandıracağını ümit etmekteyiz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

42 [§] Diğer bir husûs da şudur ki Ehl-i Kitap'tan olan kadın bütün peygamberlerin kitaplarına ilke olarak iman ederken peygamberlere de inanmış olur. Şu kadar var ki kendisine ulaşan gerçek dışı haber yüzünden onlardan bazılarını iman dışı bırakmıştır. Böylesinin iman ettiği ilâhî kitap sayesinde mevcudiyetinden haberdar olamadığı peygamber hakkında da bir uyarıya ve dolaylı tasdike ulaşması mümkündür, böylece ilâhî gerçeklere olan inancı, bilmediği peygamberleri de içermiş olur, zira o, bağlı bulunduğu kitabın içinde dolaylı olarak yer alan diğer peygamberlerin tasdikine de üstü kapalı bir yaklaşım yapar. Puta tapan kadına gelince, böylesi başlangıçta ilâhî kitaba bağlanma mecburiyetiyle karşı karşıya bırakılmıştır, onun nezdinde zaten kabullenip benimsediği herhangi bir semavî bilgi bulunmamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu bakış açısından hareketle mürted olan birine, tercih ettiği takdirde kitabî statüdeki kişinin hakkını tanımak mümkün değildir, çünkü biz mürteddin gerçekte benimsemediği halde kendisini kitabî gibi gösterdiğine hükmederiz. Aslında bizim kitabımız onların kitabını tasdik etmektedir. Bu sebeple onda, tasdik vasıtası olan kitabımızı yalanlama fikri bulunup da onu bırakması ve diğerini benimsemesi mâkul görülmemiştir. Bu yüzden mürtedlerin kestiği hayvanlar müslümanlara helâl olmamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede müşrik kadın ve erkeklerle iman etmedikçe evlenilmesini yasaklayan delil, iman olayının zaten müslüman olan muhataplarca bilinmiş olmasıdır, dolayısıyla onlar evlenmenin iman şartına bağlı bulunduğundan haberdardır[80]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyet-i kerîmede müslüman kadınların müşriklerle evlendirilmemesi husûsunda kadınların velilerine hitap edilişi birkaç şekilde yorumlanabilir. Sözü edilen hitap ya müslüman geleneğindeki uygulama yöntemine bağlı kalmış veya evlendirme sırasında bu işin ancak veliler tarafından icra edilebilece-

---

[80] Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Aslında iman şartının mevcudiyeti âyet-i kerîmenin hitap ettiği kişilerce bilinmiş olup Cenâb-ı Hakk'ın müminleri müşrik kadınlarla evlenmeyi ve aynı mahiyetteki erkekleri evlendirmeyi iman etmedikçe yasaklamıştır. Bu husûs iman unsurunun onlarca bilindiğini ve imanın mahiyetini teşkil eden tasdik yahut da ikrarla birlikte tasdikten haberdar olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bununla amelin imandan sayıldığını söyleyenlerin görüşü de kökten yanlış olduğu anlaşılır. Çünkü şart kılınacak amel unsurunun mevcudiyetin bilinmesi mümkün değildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 67a).

ği yaş küçüklüğü gibi duruma atıf yapılmış yahut da kadınların evlenmeye dair iradelerini velilerine devretmeleri biçiminde olmuştur. Sonuç olarak mümin erkekler, müslüman kadınları müşriklerle evlendirmeleri yasaklanmıştır, tâ ki bu konuda bir yetkilerinin bulunmadığı bilinmiş olsun. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar. Âyetin bu kısmı iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi puta tapanların birbirlerini [§] Allah'tan başkasına kulluk etmeye çağırmalarıdır ki bu, "Şeytan kendi 43
taraftarlarını sadece cehennemlik olmaya çağırır"[81] meâlindeki beyanda buyrulduğu üzere ateşe davet etmekten ibarettir; böylelerinin çağrıda bulunduğu hareket tarzı ateşte yanmayı gerektirdiğinden sanki doğrudan ona çağrı yapmış olurlar, hareketin hedefi bu olduğundan. Zaman zaman işlenen bir fiilin gerektireceği karşılıkla aklandırılması da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkincisi de söz konusu ilâhî beyanın şu mânaya gelme ihtimalidir: Onlar zevk ve eğlence vesilesi olması, ayrıca taraftarlarının çoğaltılması, sonuç olarak da Allah Teâlâ'ya ve O'nun dostlarına karşı savaşılması amacıyla evlenmeye çağırırlar. Allah ise mağfiret ve rahmetine vesile teşkil etmesi için iffetli olmaya ve müslüman nesli çoğaltmaya davet eder. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıranlar cehennem ateşine çağırırlar. Yani ateşi gerektirecek ameli işleyenin davranışına çağırırlar. **Allah ise cennete ve günahları bağışlamaya davet eder.** Yani kendilerine cenneti ve bağışlanmayı kazandıracak kişilerin ameline.

O düşünüp gerekli dersleri alsınlar diye âyetlerini insanlara açıklar.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِۜ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِى
الْمَحِيضِۙ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَۚ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ
حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

222. "Resûlüm, sana kadınların ay halini de sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bunun için ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun ve temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın. Temizlendiklerinde ise kendileri-

[81] Fâtır 35/6.

ne Allah'ın emrettiği yerden yaklaşın. Şunu bilin ki Allah tövbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever."

[Hayız (Âdet - Aybaşı) Haline Dair Hükümler]

Resûlüm, sana kadınların ay halini de sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bunun için ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun. Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği cevap, sorunun ay hali sırasında kadına yaklaşma veya ay başı halinin dinî konumu husûsunda olduğunu göstermektedir, Allah Teâlâ bunun bir rahatsızlık olduğunu haber vermiştir. Araplar bu üslûbu zaman zaman kullanmakta, bazan verilecek cevaptan sorunun mahiyetinin anlaşılmasını amaçlamakta, bazan da yönelttiği soru içinde asıl maksadını açıklamaktadır. Kadında rahatsızlık niteliği taşımayan "kanın kesildiği fakat yıkanmanın henüz gerçekleşmediği vaktin" bitişik bulunmaları sebebiyle rahatsızlık süresine eklenmesi caiz olunca rahatsızlığın oluştuğu (öndeki) yere hemen bağlı olan diğer yerin de onun hükmünde görülmesi caiz olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Âyette yer alan uzak durma emri bedenen de uzak durmayı içermediği ittifakla kabul edilmiştir, çünkü âlimler kocanın ay halindeki eşine eliyle dokunması, onu öpmesi vb. haklarına sahip olduğu noktasında ittifak etmiştir. Ancak onlar kadın bedeninin hangi kısmından istifade edebileceği husûsunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Ebû Hanîfe (radıyallahu anh) kadının göbeğinden diz kapağının altına kadar kısmı hariç bedeninin diğer yerlerinden faydalanabileceğini, sözü edilen kısımdansa kaçınmasının gerektiğini söylemiştir. [İmam] Muhammed[82] (rahimehullah) ise kan mahallindeki bezden kaçınmasının gerekliliğini belirtmiştir. Nitekim Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği rivâyet
44 edilmiştir: **[§]** "Kan mahallindeki bezden kaçınması şartıyla bedeninin tamamı serbesttir"[83]. Bu haber yasaklanan şeyin rahatsızlığın oluştuğu yerden ibaret olduğunu göstermektedir ki âyetin başlangıcında **de ki o bir rahatsızlıktır** beyanı bunun delilini teşkil eder.

Ebû Hanîfe'nin (r.a.) delili, "Göbeğinden itibaren aşağı kısmı kadına, yukarısı ise erkeğe aittir"[84] meâlinde nakledilen hadistir. Bir de rivâyet edildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) eşleri ay haline girince belden aşağı giyinmelerini em-

---

82 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805). Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi olup eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini ilim dünyasına kazandıran müçtehit bir âlimdir (bk. Hüseyin b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Beyrut 1976, s. 120-129).

83 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 383; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, II, 182; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 58; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, I, 349.

84 bk. Tahâvî, *Me'ânî'l-âsâr*, III, 37; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 21.

rederek kendileriyle aynı yatakta bulunurdu[85]. [İmam] Muhammed ise biraz önce zikrettiğimiz üzere sadece rahatsızlığın bulunduğu yerin yasaklandığı, diğer yerlerin ise bir sakıncasının bulunmadığı kanaatine ulaşmıştır. Bununla birlikte rahatsızlığın bulunduğu yere bitişik uyluk vb. kısımlara yaklaşmanın da yasaklanmış bulunması ihtimal dâhilindedir. Bir de belden aşağı örtünmenin rahatsızlık yerinden kinâye olabileceği de düşünülebilir. Nitekim Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre kocanın ay halinde olan eşinin neresinden faydalanabileceği sorusuna, “Cinsel ilişki hariç her şey kendisine helâldir” diye cevap vermiştir[86]. Yine ona ihramda olan kişinin, eşinin neresinden faydalanılabileceği sorulmuş, o da, “Böylesine sadece konuşma helâl kılınmıştır” cevabını vermiştir[87].

Temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın. Yani cinsel ilişkide bulunmayın. “Temizlenince” anlamına gelen “fe izâ tetahherne” (فإذا تطهّرن), kelimesi iki şekilde kırâat edilmiştir. Kelime bazı kırâat imamlarına göre şeddeli, bazılarına göre ise şeddesizdir. Şeddesiz okuyana göre anlam kanın kesilme-
sinden ibarettir, [§] şeddeli okuyana göre ise maksat yıkanmaktır[88]. Mezhebi- 45
mizin âlimlerine göre kadının ay hali on gün ise yıkanmadan önce kocasının ona yaklaşması helâldir; on günden az ise yıkandıktan sonra helâl olur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin bu kısmı her iki kırâat şekline göre de ay hali on günden az olan kadına mahsus olabilir. Çünkü genellikle ay hali on günün tamamını içermez. Nitekim nakledilen bir rivâyette, “Allah'ın ilminde kadınların ay hali süresi altı veya yedi gündür” denilmektedir[89]. Buna bağlı olarak on günden az ay hali gören kadın yıkandıktan sonra helâl olur.

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **Temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın.** Bu ilâhî beyan on güne çıkmayan süreye aittir, zira kadınların ay hali genelde son noktaya ulaşmadığı gibi en azında da kalmaz.

---

85 Taberî, *a.g.e.*, II, 385; Tahâvî, *a.g.e.*, III, 37; Cassâs, *a.g.e.*, II, 21.

86 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 346; Müslim, “Hayız”, 16; İbn Mâce, “Taharet”, 124.

87 İbn Hazm, *a.g.e.*, VII, 255.

88 bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 171; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 67b.

89 İmrân b. Talha yolu ile annesi Hamne bint Cahş'tan rivâyet edilen uzun bir hadiste kendisi şöyle demektedir: İlk zamanlarda uzun süre ve şiddetli ay hali yaşıyordum. Resûlullah'a giderek durumu anlattım, o da şöyle buyurdu: “Senin durumun şeytandan gelen bir dürtüş ve bir eziyettir. Allah'ın ilminde olduğu gibi sen altı veya yedi gün ay hali geçir, sonra yıkan. Temizlendiğine kanaat getirince gecesiyle birlikte yirmi üç veya yirmi dört gün namaz kıl, oruç tut. Bu senin için yeterlidir. Bu sistemi diğer hanımların kendilerine özgü süreler içinde ay hali görüp temizlendikleri gibi her ay için devam ettir…” (İbn Mâce, “Taharet”, 117; Ebû Dâvûd, “Taharet”, 109; Tirmizî, “Taharet”, 95).

Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) kadınlar hakkında şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Onlar aklı ve dini eksik olan kimselerdir"[90]. Hz. Peygamber bu beyanında kadınların dinî yükümlülüğünün az olduğunu her ay altı veya yedi gün ay hali görmeleriyle açıklamıştır. O, genel bir ifade ile kadınların yükümlülüğünün az olduğunu belirtmiş, sonra da bu genel ifadeyi açıklığa kavuşturmuştur. Öyle anlaşılıyor ki burada yapılan açıklama, hayatta genellikle gerçekleşen bir husûsa ait olup kendisi bu halin en üst ve en alt noktalarına münhasır
46 kalmadığını beyan etmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* [§] Bu kanaati âyetin başında Cenâb-ı Hakk'ın ay halinin bir rahatsızlık olduğunu beyan edişi ve bu halde iken kadına yaklaşmamayı emredişi de desteklemektedir. Bir de karşı görüşü benimseyenlerce kadının ay halinden kesilip yıkanmadan önceki durumuna eziyet hükmü nispet edilmiştir. Aslında hakikatte öyle olmadığı halde ona eziyet hükmü nispet etmek ve dolayısıyla aksi olan temizlik haline aynı hükmü vermek isabetli değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şunu da hatırlatmak gerekir ki on günün tamamlanması halinde vaktin dar olması münasebetiyle kadının yıkanamaması eziyet hükmünde sayılması ve namaz kılma mecburiyetinin kalkması kabul edilmemiştir. Buna göre cinsel yakınlaşma konusu da aynı statüde olup bu fiil yıkanmadan önce de meşrudur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Vakit konusuyla ilgili olarak hadiste zikredilen yaygın geleneğe göre ay halindeki kadın yıkanmayı namaz vaktinden sonraya erteleyecek olursa onu kaza etmesi kendisine vacip olurken kocasının kendisiyle cinsel ilişkide bulunması da meşrudur. Görüldüğü üzere bu tür bir eziyet namazın kaza ediliş gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır[91]. Buna göre bir taraftan alışkanlık

---

90 Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) bir kurban veya ramazan bayramında bayram namazgahına çıkmış, yanlarından geçtiği kadınlara şöyle hitap etmiştir: "Allah rızâsı için harcama yapmaya bakın, ey hanımlar topluluğu, bana cehennem ehlinin çoğunu kadınların teşkil ettiği gösterilmiştir". Oradaki hanımlar, "Neden dolayı böyledir, yâ Resûlallah?" diye sorunca şöyle cevap vermiştir: "Siz çok lânet okur, kocanıza karşı çoğunlukla memnuniyetsizlik ifadesi kullanırsınız. Soğukkanlı ve temkinli erkeğin aklını, aklı ve dini eksik olan sizden biri kadar kimsenin çekmediğini gördüm". Kadınlar, "Dinimizin eksik oluşu ne demektir?" deyince şöyle cevap vermiştir: "Kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısı kadar değil midir?". Onlar evet, deyince sözüne devam etmiştir: "İşte bu, kültür birikimlerinin azlığı sebebiyledir. Bir de kadın ay haline gelince namaz kılıp oruç tutmuyor değil midir?" Kadınlar evet, deyince, "İşte dinî yükümlülüklerinin az oluşu da bundan ibarettir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 358; Buhârî, "Hayız", 6; Müslim, "İman", 132).

91 Te'vîlât şârihi şöyle demektedir: "Zikrettiğimiz husûs şunu ifade etmektedir ki Allah Teâlâ âyetin başlangıcında, 'Resûlüm, sana kadınların ay halini sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır' buyurmak suretiyle bu halin eziyetten ibaret olduğunu beyan etmiş ve bu sebeple ondan uzak durulmasını emretmiştir. Kadın kanın kesilmesi halinde yıkanmadan önce de temizdir, çünkü sözü edilen halin on günden fazla devam etmeyeceğinin deliline sahip

haline gelen kanın kesilme gününün uzamaması, diğer yönden yıkanmama sebebiyle kılınamayan namazın kazasının gerekmesi karşısında ay haliyle ilgili ilâhî hitap vakte yönelik bir şekil almıştır. Bu sebeple de hayızdan yıkanma diğer abdestsizliklerden yıkanma biçimine dönüşmüştür, bunlar ise cinsel ilişkiye engel değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kadınlara, arka taraflarından yaklaşmak haram kılınmıştır, çünkü nakledilen deliller bu konuda ittifak etmiş, cinsel yaklaşmanın yeri belirlenmiş ve ay halinde kadına yaklaşılmaması emredilmiştir. Arkadan ilişkiye girişmek meşru olsaydı yaklaşmanın yasaklanmasına gerek kalmazdı, zira ilişki için iki yerden biri nasıl olsa hali üzere mevcuttur, şayet müsaade edilmiş olsaydı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[**Kadın Erkek Arasındaki Cinsî İlişkinin Hikmeti**]

Bu konuda hareket noktası şudur ki cinsî ilişki dünya hayatı planında nefsânî arzuları tatmin etme ile ilgili olmamış ve dünya bunun için yaratılmamıştır. Nefsânî arzuların tatmini için özel olarak yaratılan yer cennettir. Dünya ise ihtiyaçların yerine getirilmesi için var edilmiştir. Çünkü nesillerin ve şahısların devamı cinsel ilişki ile gerçekleşmekte, insan sağlığı ve ömrün sona ereceği zamana kadar hayatın devamı da büyük çapta bununla ilişkili bulunmaktadır. [§] İnsan türünün bünyesine beşerî arzuların yerleştirilmesi gerekli 47
ihtiyaçların yerine getirilmesine dair bir faktör olmaları sebebiyledir, zira arzular olmasaydı ihtiyaçların yerine getirilmesi insan tabiatınca hoşlanılmayan ilâçlar ve sıkıntı veren işler konumunda bulunurdu. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak evrenin yönetimi için koyduğu sistemin sürebilmesi amacıyla insan türünün yaratılışına arzular yerleştirmiştir. Şimdi, kadınlarla arka taraftan ilişki kurmanın dünya hayatının devam etmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. Bu davranış meşru kılınmış olsaydı bunun konumu mutlak anlamda şehvet içinde yer alırdı, ama dünya bunun için yaratılmamıştı, işte bu sebepledir ki sözü edilen fiil meşru kabul edilmemiştir. Şu da belirtilmelidir ki bahis konusu fiil normal telakki edilecek olsaydı eşcinselliğin de meşru sayılması gerekirdi. Bu sonuncu husûs

bulunmaktayız. Binaenaleyh eziyet halinin aksi olan temizlik durumuna o halin hükmünü giydirmek çelişkiye götürdüğünden isabetli değildir. On güne ulaşmayan ay hali konusunda kanın tekrar gelme ihtimali sebebiyle kesin bir karara varmak mümkün olmamaktadır. Ancak Hanefî âlimlerimiz ashâb-ı kirâmın ittifakına dayanarak kanın kesilmesi alternatifini tercih etmiştir. Zira ashap [tecrübe sonunda hayız günleri sabit olmuş bir kadının] yıkandıktan veya yıkanabilecek kadar vakit geçtikten sonra namaz kılmasının gerekliliği, dolayısıyla cinsî ilişkinin meşru olduğu noktasında ittifak etmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 67b).

ihtimal dâhilinde bulunmadığına göre cinsel ilişkinin neslin üreyip devam etmesi için meşru kılındığı ortaya çıkar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Bişr[92] şöyle demiştir: Eziyet niteliği taşıdığı ve tiksinildiği için ay halinde cinsel ilişki haram kılındığına göre konumu arka taraf olan ve kendisinden pislik çıkan yerin daha çok tiksinilen ve arzu edilmeyen durumda bulunması tabiidir. Sözü edilen yerde, vakti gelince oluşan ay haline benzer çirkinlik her zaman mevcuttur, bu sebeple de arkadan yaklaşmanın haramlılığı daha şiddetlidir. Bişr’in dile getirdiği husûsların biraz önce anlattıklarımız, üzerine bina edilmesi mümkündür. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

[Temizlendiklerinde ise] **Allah’ın emrettiği yerden onlara yaklaşın.** Bu çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bir anlayışa göre Allah’ın emrettiği yerden demek kendileri oruçlu, itikâfa girmiş veya namaz kılmakta iken yaklaşmayın demektir. Bunun yanında ay halindeyken değil temizken yaklaşın, anlamı da verilmiştir. Bir de şöyle denilmiştir: Onlara mubah kılınan yerden yani önden yaklaşın, arkadan yaklaşmayın.

Âyetin bu kısmında “haysü” (حيث) kelimesiyle mekâna işaret edildiğinden **Allah’ın emrettiği yerden** meâlindeki ifadenin, çocuk talep ediniz mânasına geldiğini söylemek de mümkündür. Tıpkı, “Artık onlara yaklaşabilir ve Allah’ın sizin için mukadder kıldığı sonuçları (evlat) bekleyebilirsiniz”[93] meâlindeki beyanda olduğu gibi.

Şunu bilin ki Allah tövbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever. Denildi ki günahlardan tövbe edenler, manevî ve maddî kirliliklerden temizlenenler, demektir. Bir de şöyle anlam verilmiştir: Allah bu âyet nâzil olmadan önce söz konusu fiilleri işleyen, fakat iyi amellerle kendilerini arındıran kim-
48 seleri sever. Tevvâb [§] işlediği günahlardan dönüş yapan, tekrar işlemeyen ve günahta ısrar etmeyen demektir. “Tevvâb”ın (التوّاب) günah işlemeyen anlamına gelmesi de muhtemeldir.

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ٢٢٣

92 Ebû Abdurrahmân Bişr b. Gıyâs b. Ebû Kerîme el-Merîsî: Mu’tezilî Fakîh ve felsefe âlimi. İrca telakkisini benimsemiş ve kendisine nispetle anılan Merîsiyye fırkasının kurucusu kabul edilmiştir. 218 (833) yılında vefat etmiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, V, 56; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, I, 277-278; Zehebî, *Mîzânu’l-İ’tidâl*, I, 322-323).

93 el-Bakara 2/187.

223. "Eşleriniz sizin evlat yetiştiren tarlanızdır. Tarlanıza istediğiniz şekilde varabilirsiniz. Kendiniz için önceden hazırlık yapın. Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakının ve O'nun huzuruna çıkacağınızı unutmayın. Sen -ey Resûlüm- iman edenleri müjdele!"

Eşleriniz sizin evlat yetiştiren tarlanızdır. Âyetin bu kısmında geçen "hars" (حرث) kelimesi "evlat yetiştirme yeri" demektir. Burada kadından uzak durmanın yasaklandığının delili vardır. Çünkü ekin yeri bir süre ihmal edilince yozlaşıp verimsiz hale gelir. Yine aynı ilâhî beyanda kadınla ilişkide bulunmanın meşru oluşunun sebebi şehveti tatmin değil, üremenin ve neslin devamından ibaret olduğunun delili bulunmaktadır. Zira âyette "hars" kelimesi kullanılmıştır, "hars" ise işlenen ve kendisinden ekin elde edilen şey demektir ki o da çocuktur. Bir de tefsirini yapmakta olduğumuz bu ilâhî beyanda çocuk üreme yerinin dışında bir yerden yaklaşım yapmanın yasak kılındığının kanıtı yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak nakledilen rivâyetlerde bu yaklaşıma küçük livata denilmektedir[94]. Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadiste kadınlara arkadan yaklaşmayı yasakladığı anlaşılmaktadır[95]. Bazı rivâyetlere göre ise kadınlara arkadan yaklaşmak küfürdür[96].

Tarlanıza istediğiniz şekilde varabilirsiniz, yani çocuk üreme yeri olmak şartıyla istediğiniz yönden. Kadının izin vermesi halinde ondan uzak durmanın sakıncası yoktur. Nitekim daha önce anlattığımız üzere bu konudaki emir, şehvetin tatmin edilmesine değil neslin talep edilmesine yöneliktir. Hedef bu olunca çocuk yetiştirme zahmetine katlanmaması kadının hakkıdır. Kocaya
gelince ailede ona düşen görev geçimi sağlamaktan ibarettir. [§] Bu ise Cenâb-ı 49
Hakk'ın, "Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkını vermek yalnızca Allah'a aittir"[97] meâlindeki beyanında da görüldüğü üzere her canlı için bizzat tekeffül ettiği husûslardan biridir. Bu sebepledir ki kadının izni olmadan erkeğin

---

[94] Abdullah b. Amr b. Âs yoluyla Resûlullah'tan nakledilen rivâyete göre bu fiilin onun tarafından "küçük livata" diye vasıflandırıldığı hakkında bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 95; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 234; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VI, 352; ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu Me'ânî'l-âsâr*, III, 44, 46; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 41.

[95] Hz. Peygamber üç defa tekrar ederek şöyle buyurmuştur: "Allah gerçeği bildirmeyi terketmez, kadınlara arka taraflarından yaklaşmayın" (İbn Mâce, "Nikâh", 29; Tirmizî, "Nikâh", 12; bk. Tahâvî, *a.g.e.*, III, 43).

[96] Ebû Hureyre yoluyla nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Ay halinde iken veya arka tarafından kadına yaklaşan, kâhine gidip de söylediklerini tasdik eden kimse Allah'ın Muhammed'e (s.a.) indirdiği vahyi inkâr etmiş olur". Ebü'd-Derdâ yoluyla gelen rivâyette ise Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Bunu kâfirden başkası yapar mı?" (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 476; Dârimî, "Vudû'", 114; İbn Mâce, "Vudû'", 122).

[97] Hûd 11/6.

cinsel ilişkiyi ihmal etmesi yasaklanmış, kadın ise erkeğe bu izni vermekten sakındırılmamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Câriyelerden uzak durmak ise sakıncalı görülmemiştir. Çünkü yaygın uygulamada câriyeler yoluyla nesli devam ettirmek öngörülmemiş, dolayısıyla bu hareket nahoş karşılanmamıştır. Bir de câriyelerin hamile bırakılmasında sahiplerinin mülkiyeti ortadan kalkmaktadır. Halbuki kişinin mülkiyetini elinden çıkarmaması tabii hakkıdır. Bu sebeple de söz konusu iki mesele farklı konumda bulunmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tartışılmakta olan meselede aslolan şudur ki insan türünün yaratılışında bulunan arzular ihtiyaçların yerine getirilmesi hedefine bağlı kılınmıştır. Öyle ki dünyanın düzeni bu sayede devam etmekte, neslin ve şahısların üreyip hayat sürmesi bununla mümkün hale gelmektedir. Kadınlara arkadan yaklaşma sözkonusu ihtiyacı karşılamadığından meşru kılınmamıştır.

Kendiniz için önceden hazırlık yapın. İki şekilde yorumlanmıştır. Denilmiştir ki önceden sâlih amel gerçekleştirin. Yine denilmiştir ki kendiniz için önceden iyi evlat yetiştirin ve onu gereksiz davranışlardan koruyarak eğitin.

Allah'ın haram kıldığı şeylerden sakının ve O'nun huzuruna çıkacağınızı unutmayın. Yani önceden hazırladığınız sâlih amellerle karşılaşacak ve bu sayede mükâfatlandırılacaksınız, "Önceden kendiniz için yaptığınız iyiliği Allah katında mutlaka bulacaksınız"[98] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. "O'na kavuşacaksınız" şeklinde yapılabilecek bir açıklama lütfuna nail olarak veya azabına maruz kalarak Rabb'inize kavuşacaksınız mânasına da yorumlanabilir.

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا
بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾

224. "Yaptığınız yeminlerden dolayı Allah'ın iyilik etmenize, kötülüklerden sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel teşkil ettiğini ileri sürmeyin. Şunu bilin ki Allah sözünüzü işiten, niyet ve iradenizi bilendir."

Yaptığınız yeminlerden dolayı Allah'ın engel teşkil ettiğini ileri sürmeyin. Denildiğine göre İslâm öncesinde kişi iyilik yapmayacağına ve insanların arasını düzeltmeyeceğine yemin ederdi. Sırası gelip de kendisinden bunlarla

98 el-Bakara 2/110.

ilgili bir şey istenince, “Bu konularda iş görmemeye yemin ettim” diye cevap
verirdi. Âyet-i kerîmede kişilerin bu tür fiillerde bulunması yasaklanmıştır.
Cenâb-ı Hakk’ın beyanı şu mânaya gelmektedir: Bana karşı mâsiyet konu-
munda bulunan bir iş üzerine yemin etmeyin. Yakınlarla görüşmeme, iyilik
yapmama, [§] insanların arasını düzeltmeme üzerine (yemin etmeyin). Aksi- 50
ne insanların arasını bulmak ve yakınlarınızla görüşmek, içinde Allah’a karşı
isyan bulunan yemine sadakat göstermekten daha hayırlıdır. Âyet-i kerîmede
geçen “urda” (عرضة) kelimesi bahane demektir. Buyuruyor ki bahane ileri sür-
meyin, yani yemininiz iyilik yapmanıza ve Allah’ın zikrettiği husûsları yerine
getirmeye engel olmasın.

Şunu bilin ki Allah işiten ve bilendir. Uyarı ifade eden iki kelime olup Allah sözünüzü ve yeminlerinizi işiten, yaptığınız yeminlerdeki iradenizin mahiyetini bilendir, demektir.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

225. “Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz ama kalplerinizin azmettiği yeminlerden ötürü sorumlu tutar. Bununla beraber Allah kusurları bağışlayan, cezalandırmada acele etmeyendir.”

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz ama kalplerinizin azmettiği yeminlerden ötürü sorumlu tutar.** Kalplerin azmettiği şey yemin akdi olmadığı gibi yeminin bozulmasına da sebep teşkil etmez, o sadece yalan söylemeye azmetmekten ibarettir. Şu âyet-i kerîmede fiil ile birlikte olan azmin günah olduğu ifade edilmektedir: “Yanılarak yaptıklarınızdan dolayı herhangi bir vebaliniz yoktur, fakat kalplerinizin bile bile yöneldiği kötü şey günahtır”[99]. Kasıtsız (lağiv) yemin ile kasıtlı yeminin durumu da bu esasa bağlıdır[100]. Bu husûs da şunu göstermektedir ki yemin ileride vuku bulacak şeye değil mevcut olan şey üzerine olur; çünkü yemin fiilinde günahkâr olma unsuru vardır. İleride vuku

99 el-Ahzâb 33/5.

100 Lağiv yemini kişinin öyle olduğunu zannettiği bir husûsta yemin etmesidir ki aslında zannettiği gibi değildir, yahut da iradesiz bir şekilde dilinden çıkıveren yemindir. Kasıtlı yemin ise yemîn-i gamûs diye ifade edilir, yalan yemindir. O da kişinin yalan olduğunu bildiği halde bir konuda yemin etmesidir. Bu tür yemin sahibini günaha dolayısıyla cehenneme batırır (bk. Muhammed Revvâs Kal’acî - Hâmid Sâdık Kanîbî, *Mu‘cemu lugati’l-fukahâ*, s. 515).

bulacak şeyden ötürü kalbin günahkâr olacağı herhangi bir fiili bahis konusu değildir. Buna bağlı olarak lağiv yemini geçmişe aittir. Kişi hata yoluyla yaptığı şeyden ötürü günahkâr olmaz, lağiv dışında kasıtlı olarak yaptığı yeminden ise günahkâr olur. Cenâb-ı Hak diğer bir âyette, "Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sorumlu tutar"[101] buyurmuştur. Allah Teâlâ bilerek yapılan yemindeki sorumluluğun kefâreti olduğunu, kasıtlı yeminde (yemîn-i gamûs) günah oluştuğunu, lağiv yemininde ise bu sonuçların bulunmadığını beyan etmiştir. Bize düşen bu yeminler hakkında gelen ilâhî beyana teslim olmak-
51 tan ibarettir. [§] Belirtilmelidir ki kalp yoluyla işlenen kötülüklerden doğan sorumluluk günahın teşekkül etmesi olup tövbe gerektirir; durum yemîn-i gamûsta da aynı şekildedir. Yemîn-i gamûsa benzer bir konu olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden birbirini zina ile itham eden eşler arasındaki lânetleşme (liân) konusunda şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Muhakkak ki ikinizden biri yalancıdır, tövbe edeniniz yok mudur?"[102] Bilindiği üzere eşlerden biri gerçek dışı isnatta bulunmakta ve tövbe etmesi gerekmektedir. Onun tövbeyi terketmesinde ilâhî gazap ve lânet biçiminde şiddetli tehdit vardır. Liân yemininde kefâret olsaydı bunun mevcudiyeti ilâhî beyandan başka bir yolla bilinemezdi, böyle bir kefâret gerekli bulunsaydı beyan edilmeye en çok ihtiyaç duyulan bir husûs olurdu. Herhangi bir beyan gelmediğine göre kefâretin gerekli olmadığı anlaşılmıştır. Şu da belirtilmelidir ki kefâret yeminin bozulmasından dolayı gerekir. Yeminin bozulması ise akitten sonra olup yapılan yemini ortadan kaldırır, "Liân"da ise yemin ile bozulma olayı aynı anda mevcut olup yeminin oluşmasına mahal kalmaz; tıpkı nesne ve olayları geçersiz kılan bütün haramlar gibi, bu haramlar başlangıçta bir husûsun oluşmasına engel teşkil eder. Liân ve dolayısıyla yemîn-i gamûs boşama (talâk) ve benzeri fiiller gibi değildir, çünkü bunlar herhangi bir şart bulunmaksızın oluşabilen fiillerdir, yemin ise ancak şarta bağlı olarak teşekkül eder, halbuki yemîn-i gamûsta şart mevcut değildir. Sonuç olarak "vallahi" diye başlayan yemin dayanaksız bir duruma düşmüş olur.

Bazan yalan yere yemin etmek Allah'ın zâtı hakkında edebe aykırı ve cüretkâr davranma anlamına gelir ki küfre sebep teşkil edebilir, ancak müminin böyle bir şey kastetmeksizin işlediği fiile kendisini sevkeden derunî bir faktörün teşvikiyle hareket etmesi müstesna. Biraz önce sözü edilen eşler arası lânetleşme (liân) konusu da bunun gibi olup Resûlullah (s.a.) ikinizden biri

[101] el-Mâide 5/89.
[102] Buhârî, "Tefsir", 24/3; Müslim, "Liân", 6-7.

kâfirdir, yeniden iman edeniniz yok mudur, dememiştir, çünkü eşler Allah'ın zâtı hakkında herhangi bir kasta sahip değillerdi. Bile bile yalan üzere yemin eden kimsenin durumu da aynı konumdadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz. Saîd b. Cübeyr[103] bu ilâhî beyanın, [§] "Yaptığınız yeminlerden dolayı Allah'ın engel teş- 52
kil ettiğini ileri sürmeyin"[104] meâlindeki âyetle bağlantılı olduğunu söylemiştir; yani Allah mâsiyet konumunda yaptığınız yeminleri bozmanızdan dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bu yeminleri tutup gereğince hareket etmenizden ötürü sorumlu tutar.

Âlimler lağiv yemini hakkında farklı görüşler belirtmiş, bazıları günah olan bir şeye yemin, bazıları da yanlış bildiği şeye yemin, demiştir. Âyette Allah'ın, sahibini sorumlu tutmayacağını haber verdiği lağiv yemini kişiyi günahla sorumlu tutmayacağı mânasına geldiği gibi kefâretle yükümlü kılmayacağı anlamına da gelebilir, çünkü O, sadece isteyerek yapılan yeminde kefâreti gerekli kılmıştır. Diğer bir âyette ise, "Allah kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sorumlu tutar"[105] buyurmuştur. Şayet bu yeminde de günah sebebiyle hesaba çekmeyeceği mânası anlaşılacak olursa ilâhî kelâm faydasız bir tekrardan ibaret kalır. Âlimlere göre aslolan ilâhî beyanın sonuç ifade etmeyecek şekilde değil, ifade edecek biçimde yorumlanmasıdır. Şu halde tefsirini yapmakta olduğumuz âyet günahın nefyedilmesine, ikinci olarak zikredilen Mâide sûresindeki âyet de kefâretin kaldırılmasına dair olmalıdır. Buna göre yemîn-i gamûs hakkındaki görüş dinî vebal ve günahının büyük olması sebebiyle kefârete tâbi tutulmadığı ve sonuç olarak bu tür yeminde kefâretin bulunmadığı şeklindedir.

Yemîn-i gamûs hakkında yapılacak ikinci bir yorum vardır. Şöyle ki, bu tür and içmede yemin sebebi akidle beraber bulunur[106], bu açıdan da yemin

---

103 Ebû Abdullah (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî: Benî Esed b. Huzeyme'nin kolu olan Vâbile b. Hâris'in azatlı kölesi; Kûfeli olup tabiînin ileri gelenlerindendir. Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer'den (r.a.) ilim tahsil etmiştir. Haccâc tarafından Vâsıfta öldürülmüştür (95/714). (bk. İbn Hallikân *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 371-374; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ'*, IV, 321; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, IV, 341).

104 Bir önceki âyet.

105 el-Mâide 5/89.

106 Arapça metnin bu kısmındaki ibarede yer alan dizgi hatası tashih edilerek tercüme edilmiştir.

gerçekleşmez. Çünkü bozuluş (hins) yemini düşürür, bozuluş yeminle yan yana gelince onun sıhhatini ve gerekliliğini ortadan kaldırır. Bu tür bir yemin akit açısından sahih olmayınca şartın dışına çıkmış bulunması karşısında kefâret gerekmez, ancak kasıtlı olarak yalan söylediğinden gamûs yeminini yapan kimseden günah kalkmaz.

[Yalan Yere Yeminin Kötü Sonuçları]

{Fakîh [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Bana göre yalan üzerine kasten yemin eden kimsenin kural olarak küfre nispet edilmesi gerekir, zaten üzerine binen günah da buna yönelik görülmektedir; çünkü yeminler and içilmek suretiyle Allah'ı yüceltmeyi amaçlamaktadır, gamûs yemininde bulunan kişi ise Allah'a karşı cüretkâr ve edep dışı davranan biridir. Bundan dolayıdır
53 ki Resûlullah (s.a.) atalar ve tâgûtlar (putlar vb.)[107] üzerine yemin edilmesini yasaklamıştır. **[§]** Zira böyle bir davranışta sözü edilen şeyleri yüceltme ve üstün tutma gibi bir ruh hali hâkimdir. Yalan yere yemin eden kimse o haliyle cüretkâr ve hafife alma davranışını sergileyen biridir. Bundan dolayı da günahkârdır. Tekrar edelim ki kasten yalan üzerine yemin eden kimse bu fiilinin doğru olmadığını bildiği halde cüretkâr davranan ve yüce Allah'a karşı hafife alma derecesine varacak kadar edep dışında hareket eden bir kişi olup onun benimsediği yol münafıkların yoludur: Dış görünüşü itibariyle yüceltmeye vesileymiş gibi görünüyorsa da gerçekte hafife alma tavrı içinde iman olgusunu izhar etmeleri yöntemi. Böylelerine hafife alma tavırlarından dolayı azap gerçekleşmiştir. Yalan üzere yemin eden kimsenin durumu da buna benzemektedir. Şu kadar var ki öylesinin yemin etmek suretiyle işlediği fiil Allah'a karşı bir kasıt değil kendi arzu ve isteklerine ulaşma cüretidir[108]. Ebû Hanîfe radıyallahu anha yöneltilen soruya verdiği şu cevap da bu esasa dayanır: Günahkâr insan şeytana itaat etmektedir, şeytana itaat eden kimse ise kâfir olur, şu halde günahkârın kâfir olmayışının izahı nasıldır? İmam ceva-

---

107 Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Tâgûtların ve atalarınızın üzerine yemin etmeyin" (Buhârî, "Edeb", 74, "Tevhîd", 13; Müslim, "Eymân", 1-3, 6).

108 "Bu fiilin yolu münafıkların yolu olup öylelerinin mümin olduklarını söylemeleri Allah Teâlâ'yı hafife almaktan ibarettir, çünkü iç âlemlerindeki inançları bunun aksi istikâmetinde bulunmaktadır. Gerçi bu sözün dış görünüşü haddizatında yüceltme ve gerçeği ifade etme şeklindedir, ancak edep dışı bir davranış olduğundan böyleleri cezaya müstahak görülmüştür, yalan yere yemin edenin durumu da buna benzemektedir. Şu kadar var ki kişi bu âyete dayanılarak ve yüzeysel bir yorumla Allah'a karşı cüretkâr ve edep dışı davrandığı göz önünde bulundurularak küfre nispet edilemez, demekteyiz, zira böylesinin amacı Allah'a karşı bir tavır sergilemek değil kendi arzu ve isteklerine ulaşmaktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 69").

bında şöyle demiştir: Çünkü söz konusu kişinin fiili sadece görünüşte şeytana itaat etme konumunda olup kendisi bu fiili ona itaat niyetiyle işlemiş değildir; kişinin küfre düşmesi, fiilinin mâsiyet konumunda görünmesi değil kasıt ve niyeti sebebiyle gerçekleşir. Yalan yere yemin edenin durumu da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Nitekim Resûlullah'ın, eşlerin lânetleşmesi olayındaki sözü de bu esasa dayalı olup, "Muhakkak ki ikinizden biri yalancıdır, tövbe edeniniz yok mudur?" buyurmuştur[109]. Resûl-i Ekrem'in bu beyanında iki önemli nokta göze çarpmaktadır. Birincisi o lânetleşen çiftlere yeniden iman etmelerini emretmemiş ve ikinizden biri kâfirdir dememiştir. Şu halde bu durumdaki kişinin küfre girmediği anlaşılmaktadır. İkincisi Hz. Peygamber, ikisinden birinin tövbe etmesini istemiştir; bilindiği üzere yalan söyleyenin tövbe etmesi gerekmektedir, ayrıca Kur'ân'da lânetleşen çiftlerden yalancı olanına ilâhî lânet ve gazabın geleceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Resûlullah kefâreti de emretmemiştir. Aslında böyle bir sonuç, ancak beyan edilmekle bilinebilen bir husûstur, şayet gerekli olsaydı haber verilmesine en çok ihtiyaç hissedilen konulardan biriydi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Bize göre yalan yere yemin eden kimse günahkâr olup tövbe etmesi **54**
gerekir, onun tövbesi kefâreti demektir. Bunun gibi akdedilmesinde mâsiyet bulunan her yemine kefâret gerekli olup buradaki kefâret tövbeden ibarettir. Malî kefârete gelince bu, akdedilen yeminin bozulmasıyla oluşur. Çünkü yemini yapan kimse onu bozmak suretiyle günaha girer, daha doğrusu bozma fiilinin kendisi günahtır. Bu sebeple de kefâret ancak yeminin bozulmasıyla oluşur. Hz. Peygamber'e nispet edilen bir hadiste, "Bir husûsta yemin edip de başka türlü yapılmasının daha hayırlı olacağı kanaatine varan kimse [yeminini bozup] kefâret ödesin, sonra da daha hayırlı olanı yapsın" buyrulmuştur[110]. Burada sözü edilen yemin mâsiyet içerip yerine getirilmesinde günahkâr olunan and içmedir, böylesi tövbeden ibaret olan kefâretle yükümlüdür.

Eğer denilirse ki: Boşama, köle azat etme ve hacca gitme fiilleri üzerine geçmiş zaman ifadesiyle yemin etmek haddizatında gerçekleştiği halde bunlara kefâretin gerekmemesi nasıl açıklanabilir?

Buna şöyle cevap verilir: Çünkü boşama, köle azat etme ve hacca gitme söz konusu edilen yemin şekilleri zikredilmeden de mükellefin şu ifadesiyle borç haline gelir: "Hacca gitmek borcum olsun, sen boşsun, o hürdür". Böylesi sıralanan fiilleri zikretmeden bin defa da and içse yemin oluşmaz ve kendisine

---

109 Hadisin kaynağı biraz önce verilmiştir.

110 Buhârî, "Keffârât", 9-10; Müslim, "Eymân", 7-9, 14-19.

hiçbir sonuç gerekmez, bu sebeple tartışılan iki konu birbirinden farklı şeylerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾

226. "Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme sûresi vardır. Şayet bu müddet içinde yeminlerinden dönüş yaparlarsa şunu bilsinler ki Allah fazlasıyla bağışlayıcı ve merhamet edicidir."

Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. {İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Bilindiği üzere "îlâ"nın (إيلاء) sözlük mânası yemindir, nitekim İbn Abbâs (r.a.) eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler anlamına gelecek şekilde "yuksimûne" (يُقسِمون) okumuştur[111]. Yemine mahsus olan dinî hüküm başka fiiller için gerekli değildir, yeminin bozulması üzerine vacip olan kefâret gibi. Şimdi, yaptığı yemin hangi durum ve hangi nitelikte olursa olsun mükellefe, onun gereği veya kefâreti gerekli hale gelir, ilânın hükmü de bunun gibidir. Bu, Abdullah b. Mesûd ve İbn Abbâs'ın görüşüdür. Hz. Ali'den rivâyet edildiğine göre kendisi öfke haliyle memnuniyet hali arasında ayrım yapmış ve buna bağlı olarak îlâyı yapan kişiye beklemeyi gerekli görmüştür. Yeminini dört ay on günden az bir müddet için yapan kişi belirlediği sürenin sona ermesiyle îlâ yapmış sayılmaz, bu durumda Allah'ın îlâ için koyduğu hü-
55 küm kendisi için gerekli hale gelmez. [§] Görmez misin ki Cenâb-ı Hak dört ay on gün süresi içinde yeminden dönüşü zikretmiştir. Sözünü ettiğimiz kimse dönüş yapacak olursa "fey᾿" (فىء) için zikredilen kefâret kendisine vacip olmaz. Bunun gibi sürenin sona ermesiyle boşama hükmü de oluşmaz. Bu söylediklerimiz Hz. Ali, İbn Abbâs ve İbn Mesûd'un (r.a.) kanaatleridir. [Bunlardan İbn Mesûd] bahis konusu kişiye bir günlük yeminin hükmünün gerekli olduğunu söyler. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre îlâ süresiz bir yemindir. Bize göre bu hüküm süreyi tamamlama isteğine bağlıdır. Mükellef süreyi şart koşarsa dört ay on günün geçmesi sonunda îlâ hükmü gerçekleşir, artık buna herhangi bir süre eklemesi söz konusu değildir. Bu kanaat de Abdullah b. Mesûd'un görüşüdür: Süre şartı koymasa da hüküm geçerli olur.

---

111 bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 363; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, VI, 80; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 102; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 180.

Ashâb-ı kirâm (radıyallahu anhüm) dört ayın sona ermesinden sonra dönüş yapmayıp duraklayan kimse hakkında farklı kanaatlere sahip olmuşlardır, bununla birlikte onlar sürenin bitmesiyle boşamanın veya boşama statüsünün gerçekleştiği noktasında ittifak etmişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki kişinin talâk (boşama) statüsünde yemin etmesiyle boşama gerçekleşmez, ancak doğrudan talâkla yemin etmesi halinde gerçekleşir. Bundan dolayıdır ki boşama hemen sonuç doğuran bir yöntem olmuştur. Bir de îlâ süresi sona erdikten sonra duraklama yapma halinde süreyi uzatma durumu hâsıl olur. Aslında karı ile koca arasında söz konusu olan bütün sürelerde ekleme veya uzatma bahis konu değildir, boşama süresi de bunun gibidir. Bu hüküm Allah Teâlâ'nın, "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı şahit tutarak pekiştirdikten sonra yaptığınız yeminleri bozmayın"[112] meâlindeki beyanıyla yemini bozmayı yasaklamasına bağlıdır. Cenâb-ı Hak îlâ yemininde de dört aylık süreyi kayıtsız olarak zikretmiştir, nitekim Übey b. Kâ'b'ın kırâatinde "fîhinne" (فيهن) ilâvesi mevcut olup, "Şayet bu dört aylık süre içinde yeminlerinden dönüş yaparlarsa" mânası oluşmuştur[113]. Bu sürenin aşılması halinde yemini bozma konusundaki yasak daha güçlü bir durum arzeder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır. Îlâ (إيلاء) sözlük açısından yemin demektir. Nitekim İbn Mesûd ve İbn Abbâs'ın "yuksimûne" (يُقسِمون) şeklinde okuyuşları bunu göstermektedir[114]. Îlâ hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Mesûd (r.a.) îlâ şeklindeki yemin sadece bir gün için yapılır, ancak dört ay beklenir; çünkü Kur'ân'da îlânın kendisi için herhangi bir müddet belirtilmemiş, zikredilen dört ay beklemek için söylenmiştir. [§] İbn Mesûd bu görüşü benimsemiştir[115]. İbn Abbâs (r.a.) 56
ise îlâ süresizdir demiştir. Onun bu kanaate varması yaşadığı dönemdeki insanlarda îlânın boşama yerine kullanılmasından ötürüdür, boşama ise süresiz hükmünü taşır. Diğer bazı âlimler öfkeli halinde cinsel ilişkiyi terkeden kimse yemin etmese bile îlâ yapmış konumundadır, demiştir. Ancak bu sonuncu görüşün ilmî bir değeri yoktur. Çünkü Allah Teâlâ îlâyı zikretmiştir. Îlâ ise yeminden başka bir şey değildir. Bunun da delili zikrettiğimiz üzere İbn Mesûd ve İbn Abbâs'ın "li'llezîne yuksimûne" (للذين يُقسِمون) şeklinde okumalarıdır. Bu kırâat îlâ hükmünün yeminle birlikte cinsel ilişkiyi terketmenin fiilen birbirine

---

112 en-Nahl 16/91.

113 bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 303.

114 Biraz önce geçmiştir.

115 bk. Muhammed Revvâs Kal'acî, *Mevsû'atu fıkhi Abdillah b. Mesûd*, s. 107.

bağlı olduğunu göstermektedir. Ali b. Ebû Tâlib'den rivâyet edildiğine göre biri kendisine hanımıyla iki yıl süreyle ilişkide bulunmayacağına yemin edişinin hükmünü sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: Bu bir îlâdır, eşin dört ay geçtikten sonra dönüşü mümkün olmayacak şekilde boşanmış olur. Adam bu defa, oluşabilecek hamilelik sebebiyle şu anda memede olan çocuğunun zarar görmemesi için yemin etmiştim, deyince Hz. Ali bu durumda îlâ gerçekleşmez[116], cevabını vermiştir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Ali, adamın gerekli sebep olmaksızın yemin ettiği takdirde îlânın gerçekleştiğini kabul etmiş, buna mukabil îlâda bulunup cinsel ilişkiyi terkedişi memedeki çocuğunun zarar görmemesine bağlı olduğunu anlayınca îlânın gerçekleşmediği kanaatine varmıştır.

Şimdi, yukarıda zikredilen âlimlerin görüşlerini isabetli görmek ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) bakış açısını ele alarak onun, îlâyı yapan kişinin isyan konumunda bulunup bulunmamasını göz önünde tutması hakkında şunu belirtmeliyiz ki îlâ her şeyden önce bir yemindir; yeminlerin ve hükümlerinin gerçekleşmesi isyan veya itaat hali ile değişiklik arzetmez, îlâ da aynı durumdadır. İbn Mesûd'a (r.a.) gelince bir güne bağlı olarak yaptığı yoruma göre o gün geçtikten sonra îlâ ortadan kalkar. Devam eden günde yeminin kendisi bulunmadığına göre hükmü de bulunmaz. İbn Abbâs'ın (r.a.) kanaatinin benimsenmesi halinde bekleme süresinden söz edilmesinin herhangi bir faydası olmaz. Saydığımız bu kanaatlerin isabetli olmadığı anlaşılınca bizim görüşümüz kanıtlanmış olur: Îlâ süresi dört aydan az olduğu takdirde yeminin hükmü gerçekleşmez. Îlâ nihâyetsiz zamana bağlı olsaydı belli bir sürenin zikredilmesinin bir anlamı kalmazdı. Bir de îlâ olayında isyan veya itaat hali, öfke veya memnuniyet hali yukarıda değindiğimiz üzere göz önünde bulundurulmaz.

57 **[§]** Bazı nakillerde yer verildiğine göre Hz. Ali, îlâ nazarı itibara alınacak bir şey değildir, demiştir. Bunun anlamı şundan ibaret olmalıdır: Îlâ o dönemdeki insanların boşama şekliydi. Buna göre Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.), "Nazarı itibara alınacak bir şey değildir" anlamındaki sözü süre beklemeden boşama hemen gerçekleşir mânasına gelmektedir.

Îlâ yemininde bulunan kimse süresi içinde dönüş yapmadığı takdirde oluşan hukukî durumun mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. [Hanefî] âlimlerimiz (r.h.) şöyle demiştir: Dört ay geçince boşama gerçekleşir. Bir grup âlim ise biraz beklenilmesi kanaatindendir, kişi eşine dönüş yaparsa ne âlâ, aksi takdirde boşama gerçekleşmiş olur. Sözü edilen âlimler şunun-

116 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 419; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 106.

la istidlâl etmişlerdir ki Allah Teâlâ **dört ay bekleme süresi vardır, şayet bu müddet içinde yeminlerinden dönüş yaparlarsa** meâlindeki beyanıyla dört aydan sonra dönüş fiilini zikretmiştir; buna göre kişinin sürenin bitiminden sonra dönüş yapma hakkı vardır. Bazı nakillerde bu meselede duraklayıp bir hüküm vermemenin gerektiği rivâyet edilmiştir. Hz. Ömer, Ali, Osman, Âişe ve İbn Ömer'den (r.a.) îlâ yemini yapan kimse hakkında şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: Dört ay geçtikten sonra ya eşine dönüş yapar yahut da boşar (yahut boşaması sağlanır)[117]. Evet sözü edilen sahâbîler bu kanaate varmışladır, ancak bu kanaatin bahis konusu sahâbîlere değil râviye ait olması ihtimal dâhilindedir.

Bize gelince, bazı âlimlerin, "Allah Teâlâ dört ay bekleyişten sonra eşine dönüşü zikretmiştir" şeklindeki sözü kanaatimizce sürenin bitiminden sonra dönüşü gerekli kılmaz; görmez misin ki, "Bekleme sürelerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler çerçevesinde tutun veya yine meşru ölçülere göre kendilerinden ayrılın"[118] meâlindeki ilâhî beyanda süre bittikten sonra kocanın eşini tutması hükmü yer almamıştır. Bu âyetin anlamı şöyledir: Eşlerinizin bekleme süresi yaklaşınca onları ya iyilikle tutun … Buna göre Cenâb-ı Hak îlâ yemini yapan kimselere dört aylık sürenin bitmesi yaklaştığı sırada dönüş yapılmasına müsaade etmiştir. Îlâ süresinin bitiminde bir süre bekleneceği kanaatine gelince dört ay bittikten sonra bekleme hakkı söz konusu değildir, gündeme getirilebilecek bekleyiş dört ayın içinde yer almaktadır. Bizim kanaatimize göre kadın dört ayın sonunda dönüşü mümkün olmayacak şekilde boşanmış olur. Zira Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından yedi veya sekiz kişinin
şöyle dediği rivâyet edilmiştir: [§] Dört ay geçince kadın dönüşü mümkün 58
olmayacak şekilde boşanmış olur. Zikredilen sahâbîler arasında Hz. Ömer, Ali, Osman, İbn Mesûd, İbn Abbâs, Câbir ve Zeyd b. Sabit (Allah hepsinden razı olsun) yer almakta olup bu meselede kendilerine uymuş bulunuyoruz.

Îlâ yemininin sonunda oluşan boşamanın mahiyeti hakkında ihtilâf edilmiştir. Bazı âlimler bunun dönüşü mümkün (ric'î) türüne girdiğini söylemiştir ki bu görüş Medine fakihlerine aittir. Onlara göre îlâ yoluyla boşama iyi düşünülmeden bir anlık bir söyleyişten ibarettir; zira öyle olur ki koca hâkimin huzuruna çıkarılır ve onun tarafından eşini boşaması sağlanır, ancak bu durumda kocanın dönüş hakkı vardır, hâkime yaptırılan şey ise hükümsüz bir fiilden ibarettir. Bize göre süresi biten îlâ yemininde kadın kesinlik derecesin-

---

117 Taberî, *a.g.e.*, II, 437; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 111; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VII, 47.

118 et-Talâk 65/2.

de boşanmış olur. Nitekim aynı mahiyette çeşitli rivâyetler nakledilmiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Dört ay sona erince kadın kesin şekilde boşanmış olur[119]. İbn Mesûd'dan da aynı mahiyette bir nakil gelmiştir[120]. Ubey b. Kâb'tan rivâyet edildiğine göre âyetin ilgili kısmını "fîhinne" (فيهن) ilâvesiyle okumuş ve bununla "dört ay içinde" anlamına kastetmiştir[121]. Buna göre âyetin anlamı şöyle olmaktadır: Şayet dört ay içinde dönüş yaparlarsa şunu bilsinler ki Allah çok bağışlayıcı ve merhamet edicidir. Sonuç olarak Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve mağfiretini dört ay içindeki dönüşe bağlı kıldığı ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak Allah Teâlâ'nın şöyle bir beyanı vardır: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı şahit tutarak pekiştirdikten sonra yaptığınız yeminleri bozmayın"[122]. Eğer Allah müddeti içinde cinsel ilişkiyi ve dolayısıyla îlâ yeminini bozmayı koca için caiz kılmasaydı onun, sürenin bitmesinden sonra yeminini bozma imkânı kalmazdı. Çünkü süre bitince yemin pekişmiş hale gelir. Buna göre yukarıda sözü edilen âlimlerin beyan ettikleri görüşlerin isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Şunu bilsinler ki Allah fazlasıyla bağışlayıcı ve merhamet edicidir. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi Allah îlâ yemini yapmak suretiyle kendini sıkıntıya sokan kimseye süre uzamadan çıkış yolu lütfetmiştir. İkincisi yemin eden kimse, üzerinden dört ay geçtikten sonra kendisini cezayı hak etmiş biri olarak hissedebilir; bu hissi gidermek için Allah kulunun günahını affedip onu bağışladığını ve rahmetine mazhar kıldığını beyan etmiştir.

Âyette yer alan "fey˒" (الفىء) kavramı sonuçta eşine dönüp cinsel ilişki kurması anlamına gelir. Çünkü koca eşine yaklaşmamaya yemin etmişti, yaklaştığı takdirde yemininden vazgeçmiş sayılır. Nitekim İbn Abbâs ve İbn Mesût'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre "fey' cinsel ilişkidir" demişlerdir[123].

وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٢٧﴾

59 [§] ***227. "Dönüş yapmayıp boşamaya karar verirlerse şüphe yok ki Allah onların sözlerini işiten, niyetlerini bilendir."***

---

119 Taberî, *a.g.e.*, II, 430; İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 303; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 242.

120 İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 303; Muhammed Revvâs Kal'acî, *a.g.e.*, s. 107.

121 bk. İbn Atıyye, *a.g.e.*, I, 303.

122 en-Nahl 16/91.

123 Taberî, *a.g.e.*, II, 422; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 432; Şevkânî, *a.g.e.*, VII, 49.

Dönüş yapmayıp boşamaya karar verirlerse. Bu ilâhî beyan şu âyete benzemektedir: “Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit kendilerini ya iyilikle tutun veya son boşama hakkınızı kullanarak iyilikle serbest bırakın”[124]. Bu, ikinci âyette belirtilen iki husûsun, sürenin bitmesinden sonra yapılması anlamına gelmez, tefsirini yaptığımız âyette de durum aynıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Onların sözlerini işiten. Yani îlâ biçimindeki yeminlerini. **Niyetlerini bilendir.** Yani kocanın eşine dönüş yapmayacağına dair hükmünü gerçekleştirmeyi bilendir, nitekim aslında bu husûs O’nun ezelî ilminde aynı şekilde yer almıştır. Bir bakıma Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: O, yaratıklarından sâdır olacak hareketleri, huzur ve düzenlerinin bağlı bulunduğu husûsları ve davranışlarının varacağı neticeyi bilerek insanları yaratmıştır; O, insanların fısıldaşma şeklinde, gizli yahut aşikâre olarak söyledikleri her şeyi işitendir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Dönüş yapmayıp boşamaya karar verirlerse. İbn Abbâs’tan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Boşamaya karar vermek dört ayın sona ermesi demektir[125]. Yukarıda ashâb-ı kirâmın (r.a.) boşamaya karar vermenin dört ayın sona ermesi anlamına geldiğine dair görüş beyan ettiğini zikretmiştik.

Şüphe yok ki Allah onların sözlerini işiten. Yani îlâ şeklindeki yeminlerini. **Niyetlerini bilen.** Yani dönüş yapmaktan vazgeçtiklerini, yahut îlâ ile ne kast ettiğini. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوٓءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ
يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ف۪ٓى اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ ف۪ى ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُٓوا اِصْلَاحًا
وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذ۪ى عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ
وَاللّٰهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٢٨﴾

228. “Boşanmış kadınlar evlenmeksizin üç ay hali beklerler. Allah’a ve âhiret gününe inanmışlarsa Allah’ın rahimlerinde yarattığı gebeliği veya ay

---

124 el-Bakara 2/231.

125 Firûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, s. 36.

halini gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Kocaları barışmak isterlerse, bekleme müddeti içinde onları tekrar almaya elbette daha lâyıktır. Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkeklerin kadınlara göre bir derece üstünlüğü bulunmaktadır. Şüphe yok ki Allah üstün kudret sahibidir, sözleri ve fiilleri yerli yerinde olandır."

Boşanmış kadınlar evlenmeksizin üç ay hali beklerler. Âlimler âyette geçen "kuru'-ekrâ'" (الاقراء قروء) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları bunun üç temizlik hali, diğerleri üç ay hali olduğunu söylemiştir ki bizim görüşümüz bunların ikincisidir. Ashâb-ı kirâm da farklı kanaatler belirtmişlerdir. Hz. Ömer, Ali ve Abdullah b. Mesûd (r.a.) kuru' ay halidir derken Hz. Âişe, Zeyd. b. Sabit ve Abdullah b. Ömer temizlik hali olduğunu ifade etmişlerdir[126]. Medine fakîhleri "kuru'" kavramının temizlik mânasına geldiği şeklindeki görüşü benimsemiş ve bunu Sünnet'in yanı sıra ashâb-ı kirâmdan gelen haberlerle dil kurallarına dayanarak tercih ettiklerini, dolayısıyla çelişkiye düşmekten kurtulmayı da amaçladıklarını sözlerine eklemişlerdir.

60 **[§] a)** Sünnetten delil Resûl-i Ekrem'in, Hz. Ömer'e, ay halinde iken eşini boşayan oğlu Abdullah için şöyle demesidir: "Oğluna emret de eşine dönüş yapsın, sonra eşi temiz halinde veya hamile iken ayrıca bu arada cinsel ilişkide bulunmaksızın onu boşasın; Allah'ın, eşleri boşamak için gözetilmesini emrettiği iddet (kadının bekleme süresi) bundan ibarettir"[127]. Bu nebevî beyan kadınları boşayabilme (tatlîk) zamanının temizlik dönemi olduğunu göstermektedir. Ne var ki bu anlayışa iki yönden cevap verilir. Birincisi, Resûlullah'ın Hz. Ömer'e verdiği talimatta söz konusu ettiği müddet boşadıktan sonraki zaman için değil boşama fiilini icra etmek için kullanılması gereken zamanı belirlemeyi amaçlar. Boşama yapabilmek için kullanılması gereken zaman ile boşama fiili gerçekleştikten sonra beklenecek olan zaman (iddet) farklı şeylerdir. Biz [Hanefî fakîhleri] kadınların boşanabileceği temizlik hali için aynı düşünceyi benimseyerek o, boşama fiilini icra etmek için gözetilecek zaman dilimidir, boşadıktan sonraki iddet değil, deriz. İkincisi, bahis konusu görüşü benimseyen biri, koca pekâlâ temizlik döneminin son bölümünde boşama fiilini icra edebilir, deme hakkına sahiptir. Yukarıda nakledilen hadiste ise boşamanın temizlik döneminden önce yapıldığı belirtilmiştir. Bu hadiste ifade edilen husûstan amaç temizlik hali olsaydı boşama bu halin hayızdan önceki

126 bk. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 55; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 113; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 235.

127 Buhârî, "Tefsir", 65/1; Müslim, "Radâ'", 66-81; Ebû Dâvûd, "Talâk", 4.

son kısmında vuku bulması gerekirdi, yoksa temizlik öncesi değil ki o da zaten ay halidir. Sonuç olarak temizlik halini icra edilen boşamadan sonraki iddet hesabına kaydetmek gerçek olmaktan uzak olduğu ortaya çıkmıştır.

b) Dil kurallarına dayanılarak yapılan istidlâle gelince, Arap dilini kullananlar “kar˒” (القرء) kökünden hareketle “suyu havuzunda tuttu”, “yemeği ağzının iç kenarında tuttu” yani hapsetti derler. Buna göre temizlik hali (الطهر) kanın hapsedilmesinin sebebini teşkil eder. Ancak bize göre tuhur (الطهر) temel bir yaratılıştır ve kadınlar bu hal üzere var edilip geliştirilmiştir, ay hali ise (hayız) geçici ve iğretidir. Rahimde kan varsa çıkar, yoksa kadın yaratılışının aslına göre temiz kalır, burada temizlik halinin kanı tutup hapsetmesi söz konusu değildir. Bu meselede durum söylediğimiz gibi olunca karşı görüş sahibinin, dil ve sözlük bilgilerine dayanarak getirdiği delillerin yanlışlığı ortaya çıkar.

[§] c) Karşı görüşü benimseyenler tarafından ileri sürülen çelişkiye düş- **61**
me iddiası ise şöyle özetlenebilir: Siz [Hanefîler], kan akışı duran, fakat henüz yıkanmayan kadını -kocasının kendisine dönüş yapma hakkını sürdürebilmeniz için- iddeti içinde kabul ettiniz! [Deriz ki:] ileri sürülen çelişkiye düşme iddiası var olmaktan uzaktır, çünkü Kur'ân-ı Kerîm bahis konusu iddetin kadın yıkanmadan önce de hayız hükümleri çerçevesinde[128] devam ettiğini kabul etmiştir. Burada bir tenkit sözkonusu olsaydı bu Kur'ân'a yönelik olurdu[129].

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede yer alan “kuru'” (قروء) kelimesinin temizlik dönemleri anlamına geldiğini iddia edenler şöyle demektedir: Allah Teâlâ söz konusu âyette müennes (dişi) kipiyle değil, müzekker (erkek) kipiyle üç temizlikten (ثلاثة قروء) bahsetmiştir; bu da O'nun temizlik dönemlerini kastettiğini kanıtlamaktadır. Nitekim üç erkek anlamına gelen “selâsetu ricâl” (ثلاثة رجال) ve üç kadın demek olan “selâsü nisve” (ثلاث نسوة) tabiri kullanılır. Görüldüğü üzere sayı bildiren “selâsü” (ثلاث) kelimesinin sonuna tâ

128 Müellif İmam Mâtürîdî şu meâldeki âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Resûlüm, sana kadınların ay halini de sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bunun için ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun ve temizleninceye kadar kendilerine yaklaşmayın” (el-Bakara 2/222).

129 Yani bu görüşümüzde eleştirilebilecek bir nokta varsa Allah Teâlâ'nın kitabına yöneltilmiş olur, oysaki O'nun kitabı çelişkiden münezzehtir. Semerkandî'nin ibaresi ise şöyledir: “Şayet biz kocanın eşine dönüş hakkının devam ettiğini söylemenin yanında temizlik halini de iddet saymış olsaydık çelişkiden söz etmek mümkün olurdu. Fakat biz şunu demekteyiz: Kadın, kan kesilse bile yıkanmadıkça hayız halinde bulunur, kanın kesilmesi hayız haline ters düşmediği icmâ yoluyla sabittir, çünkü kan bütün vakit birimlerinde akmaz. Sonuç olarak ortada bir çelişkinin bulunmadığı sabit olmuştur” (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 70).

harfi getirilince kelime müzekker hale dönüşür ve bundan temizlik (tuhur) dönemleri anlaşılır[130].

Buna cevap verilir: Arap dili, canlı varlıklardan olmadığı sürece bir şeyi müzekker veya müennes kelimeyle anmaya engel olmaz, meselâ ikisi de buğday anlamına gelen "burr", "hınta" vb. gibi[131]. Durum böyle olunca "kar'u" kelimesinin müzekker özelliği taşıyıp tuhur mânasına geldiğine dair kesin bir delil bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Yine karşı görüş sahibine göre "kar˒" (قرء) "bir durumdan diğer bir duruma geçiş yapmak" anlamına gelir; meselâ yıldız battığında "karae'n-necm" (قرأ النجم) denir ve benzeri başka örnekler. Ancak bu istidlâlin de ilmî bir değeri yoktur, çünkü sözü edilen kelime mutlak olarak bir halden diğerine geçiş anlamına gelseydi yıldız doğduğunda da aynı ifade kullanılabilir ve bu durumda kar' kökü batmak değil doğmak anlamına gelir yahut her iki mânada da kullanılırdı. Hülâsa bu istidlâl tarzının sonuç vermeyeceği anlaşılmaktadır.

Bize göre bu meseledeki hareket noktası boşama ile ilgili olan şu âyet-i kerîmedir: "Kadınlarınız bekleme sürelerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler çerçevesinde tutun veya yine meşru ölçülere göre kendilerinden ayrılın"[132]. Allah Teâlâ bu beyanında, kadınların, bekleme sürelerini bitirince tutulmasını emretmiştir. Bekleme süresinin sona ermesi ya temizliğe dair zaman birimlerinin hemen baş tarafında veya sonunda gerçekleşir. Sonunda gerçekleşecekse, bunun, üzerinde kesin hüküm kurulacak belli bir son noktası
62 yoktur, [§] şayet ilk biriminin hemen başında olacaksa durum yine değişmemektedir. Bir de süre bitiminin temizlik zamanının bitimine bağlanması uygulanabilirlikten uzak olan bir şeydir, zira bu ancak temizlik halini sona erdiren ay haliyle bilinebilir. Bu sebeplerle bekleme süresinin sona erdiğinin belirlenmesi başlangıç ve nihâyeti bilinemeyen temizlik haliyle değil, bilinmesi kolay olan ay haliyle yorumlanmıştır.

İkinci olarak Allah Teâlâ'nın şu beyanını ele alalım: "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla henüz âdet görmeyenler husûsunda tereddüde

130 Hatırlatmak gerekir ki üçten dokuza kadar olan sayılarda -genel gramer kuralının aksine- müzekker tâ harfi ile olurken müennes tâ olmaksızın gelir. Tuhur kelimesi müzekker iken kadınlara mahsus bir hal ve kavram olan hayız kelimesi müennes olarak kullanılır.

131 Bunların birincisi gramer açısından müzekker iken ikincisinde müenneslik "ta"sı bulunmaktadır.

132 et-Talâk 65/2.

düşerseniz boşamada onların bekleme süresi üç aydır"[133]. Fakihler bu âyette belirtilen bekleme süresinin bedel konumunda bulunduğuna dair ittifak etmiştir. Bilindiği kadarıyla bazı konularda bedel zikredildiğinde bu, mutlaka belirlenen asıl durumundaki kriterler üzerine bina edilir. Şu halde bahis konusu âyette bekleme süresinin (iddet) sona ermesi için esas alınan kriterin ay hali olduğu ortaya çıkmıştır.

[Hanefî] âlimlerimiz Hz. Peygamber'in, "Câriyenin bekleme süresi iki hayızdır"[134] meâlindeki hadisleriyle de delil getirmişlerdir. Bu nebevi beyanla da iddetin sona ermesindeki kriterin hayızdan ibaret olduğu kanıtlanmıştır. Şâfiî, "Câriyenin bekleme süresi iki hayızdır" demek "kar'ân" (قرءان) demektir, bunlar da iki temizlik halinden ibarettir, demiştir. Kendisine şöyle cevap verilir: Gaflette ileri dereceye ulaşmış, tartışmada sınırı aşmışsın, öyle ki "hayz" (الحيض) kelimesinden "kar˛" (القرء) anlamışsın; halbuki hayız kelimesinin mânası Arap dilini konuşanlar nezdinde yaygın kullanılışla (semâan) sabit olup tarafınızdan yakıştırılan anlama hiç de gerek kalmamıştır. Üstelik bu iddianızda -Araplar'ın en fasihi ve beşer türünün en büyük âlimi olan- Resûlullah'ı (s.a.) dili bilmemeye nispet ediş eylemi mevcuttur, şöyle ki, "tuhur" kelimesinin yerine "hayız"ı kullanmış.

Diğer bir husûs da şudur ki âlimler, temizlik hali sırasında koca eşini boşadığı takdirde bu halden geri kalan süre beklemeye mahsup edilir, kanaatinde
ittifak etmiştir. Böylesinin kalan bekleme süresi iki buçuk temizlik dönemidir
(قرء). Kur'ân'ın gerekli kıldığı süre ise üç temizlik dönemidir (قرء). Şu halde id-
det beklemeye yönelik ilâhî emir [§] anlattığımız sebepten ötürü temizlik de- 63
ğil ay haline bağlı bir emirdir, her ne kadar "kar˛" (قرء) kelimesi dil açısından
hem tuhur hem de hayızı kapsıyorsa da.

Tartışılmakta olan meselede hareket noktasını teşkil eden husûs şudur ki kadının kocasına ve [boşandığı takdirde] diğerlerine ilk helâl oluşu temizlik haliyledir, benzer şekilde onun helâl oluşunun sona erişi de temizlik haliyledir. Diğer bir ilke de şudur: Kadının, onu boşayan adama haram oluşunun başlangıcı [hayız döneminin sona ermesi suretiyle] temizlikle (الطهر) gerçekleşmiştir, benzer biçimde haram oluşunun bitmesi de yine temizlikle (الطهر) olur ki bu, bekleme süresindeki üçüncü ay halinin sona ermesiyle gerçekleşir.

---

133 et-Talâk 65/4.

134 İbn Mâce, "Talâk", 30; Ebû Dâvûd, "Talâk", 6; Tirmizî, "Talâk", 7.

Hülâsa kadının boşayan ilk kocaya ve oluşabilecek diğer kocalara helâl oluşunun nihâyete ermesi helâl oluşunun başlangıcı olan temizlikle (الطهر) gerçekleşmiştir, aynı şekilde ilk ve sonraki kocalara haram oluşunun son bulması da başlangıçtaki gibi gerçekleşir. Başka bir deyişle kadının erkeğe helâl ve haram oluşunda ilkin göz önünde bulundurulacak esas başlangıç biçimini oluşturan temizlik olunca helâl ve haram oluşun sona ermesi de aynı esasa bağlı kalmasının gereği kendiliğinden ortaya çıkar.

Şimdi, âyet-i kerîmede yer alan "sel"asetü kurû'"dan (ثلاثة قروء) ilâhî kastın -haddizatında temizlik haline ihtimali varsa da- ay haline yönelik olduğunun delili birkaç şekilde verilebilir. Birincisi, "üç" kelimesi küsürsüz bir sayının ifadesidir. Buna göre sanki Allah "üç tuhur" demiştir, şayet tuhru kastetmişse veya "üç hayız" buyurmuştur, bunu kast etmişse. Âlimler -tuhur veya hayız alternatifinde ihtilâf etmişlerse de- bekleme süresinin ay haliyle üç, temizlik haliyle ise iki tuhur ve boşamanın gerçekleştiği ilk temizlik halinin kalan kısmından ibaret olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Şu halde boşama müddetinin tam sayı süresince devam eden ay haliyle hesaplanmasının tercihe şayan olduğu ortaya çıkmıştır. Şu da var ki boşama süresinde tam sayıyı gerçekleştiren ay halini esas almakta ihtiyatlı davranışın gerçekleşmesi söz konusudur. Şöyle ki, ilâhî beyan çerçevesinde tuhrun da hayzın da dikkate alınması ihtimal dâhilindedir. İki ihtimalin de imkân dâhiline girmesi karşısında ortaya çıkan tereddüt ancak nakledilecek bir beyanla ortadan kalkar. Nitekim bir hadiste, "Kadınları boşama fiilinin icra edilmesinde Allah'ın uyulmasını emrettiği iddet budur"[135] buyurulmak suretiyle esas alınacak kriterin, öncesinde tuhrun bulunduğu ay halinden ibaret olduğu beyan edilmiştir. Ancak hadiste söz konusu iddetin boşama süresinin bitmesi değil, boşama fiilinin icra edilmesine yönelik olması muhtemeldir. Tartışılan meseleyi açıklığa kavuşturan bir husûs da câriyenin boşanma süresinin iki ay halinden ibaret bulunduğunu ifade eden rivâyettir[136]. Bu süre hür kadının boşanma müddetinin bir kısmını teşkil eder,

---

135 Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre kendisi Hz. Peygamber döneminde ay halinde bulunan eşini boşamış, bunun üzerine Hz. Ömer durumu Resûlullah'a sormuş, o da şöyle buyurmuştur: "Abdullah'a emret, eşine dönsün, temizleninceye kadar onu tutsun, sonra ay hali geçsin, ardından da temizlik hali gelsin, işte o zaman isterse tutsun isterse boşasın, fakat bu arada cinsî ilişkide de bulunmasın. işte kadınları boşama fiilinin icra edilmesinde Allah'ın uyulmasını emrettiği iddet budur" (Buhârî, "Tefsîr", 65/1; Müslim, "Radâ'", 66-81).

136 Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Câriyenin talâkı ikidir, iddeti de iki hayızdır" (İbn Mâce, "Talâk", 30; Ebû Dâvûd, "Talâk", 6; Tirmizî, "Talâk", 7).

câriyenin boşanma zamanı da hür kadında olduğu gibidir. Böylece iddetin iki kısma ayrıldığı da anlaşılmıştır.

[§] İkincisi, Allah Teâlâ ay halinden kesilen ve henüz ay hali dönemine 64
gelmeyen kadınların boşanma süresini bedel yöntemiyle belirtirken hayız halini esas kılmıştır, bilindiği üzere bedel konumunda bir hükümden söz edilirken esas kriterler de göz önünde bulundurulur[137].

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kadınlar bekleme sürelerinin sonuna ulaşınca onları ya meşru ölçüler içinde tutun veya meşru ölçüler içinde kendilerinden ayrılın"[138] meâlindeki beyanını ele alalım. Burada geçen "ulaşma" anlamındaki "bulûğ" (بلوغ) kavramı bir eylemin tamamlandığını bildirmektedir. Şüphe yok ki süre tamamlandıktan sonra kadına dönüş yapmak yanlış bir davranıştır. Tamamlanma sürecinin tuhur halinde iken bilinmesi mümkün olmayıp ancak onu hemen izleyen kanın görülmesiyle öğrenilebilir, zira temizliğin belirgin bir nihaî noktası yoktur. Şu halde muhaliflerimizin tuhur esasına dayanan yöntemiyle kocanın eşine dönüş yapması imkân dâhilinde bulunmamaktadır. Demek ki bekleme süresinin kriteri hayızdır, çünkü onun nihaî bir noktası vardır. Şayet haramlığın başladığı sırada kan durmasa bile bu, tuhur halidir, sürenin sona erme zamanı da hayzın tamamlanma ânıdır ki bu, temizlik halinin başlangıcını teşkil eder. Şu da var ki kocaya ait mülkiyet hakkının ana unsuru talâkla elden çıkmakta olup bunun zamanı da temizlik halidir. Mülkiyetin geri kalan kısmı ise boşama süresinin bitmesiyle elden çıkar. Bunun zamanının tuhur dönemi olması gerekir ki talî unsurlar aslî unsurlara uyanlar uyulanlara bağlanmış olsun. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Boşanmış kadınlar evlenmeksizin üç ay hali beklerler. Bir de şu âyetleri zikredelim: "Ay hali sırasında kadınlarınızdan uzak durun"[139]; "Onlar sana yetimleri de sorarlar. De ki yetimler için iyileştirme ve düzenleme yapmak elbette daha hayırlıdır. Kendileriyle birlikte yaşayacak olursanız şunu bilin ki onlar sizin kardeşlerinizdir"[140]. Bu âyet-i kerîmelerde, beyanın hitaptan sonraya bırakılmasının mümkün olduğunun delili bulunmaktadır. Şöyle ki, Allah âyetlerin muhtevalarında "akrâ'"nın (الأقراء) kelimesinin anlamını beyan etmediği gibi kadınlardan uzak durmanın kadın vücudunun hangi yerinden alacağını da beyan etmemiş, ayrıca yetimlerle birlikte yaşamanın hangi noktalara yönelik

[137] bk. et-Talâk 65/4. Konu biraz önce geçmişti.
[138] et-Talâk 65/2.
[139] el-Bakara 2/222.
[140] el-Bakara 2/220.

bulunduğuna dair bir talimat göndermemiştir. Öyle anlaşılıyor ki bu konulardaki anlayış farklılıkları kıyâmet gününe kadar devam edecektir. Sonuç olarak beyanın tehir edilebileceğini kabul etmeyenlere ait telâkkilerin yanlış, kabul edenlerin görüşünün doğru olduğu ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah'a ve âhiret gününe inanmışlarsa Allah'ın rahimlerinde yarattığı gebeliği veya ay halini gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Âyetin bu kısmında birkaç meseleye dair delil bulunmaktadır. Birincisi, mümin olan kadının karnındakini gizlemesinin haram oluşu kendisine has bir hüküm olmayıp bu husûsa riâyet etmek mümin olmayan kadın için de geçerlidir, çünkü bu
65 davranış akıl açısından da güzel bir şeydir. Âyetin aynı kısmında [§] şunun da delili yer almaktadır ki bir illete bağlı olarak gerçekleşen hüküm bazan illetin ortadan kalkması halinde de gerekliliğini korur; meselâ, "Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızdaki anlaşmazlıkları giderin; gerçekten mümin iseniz Allah'a ve Resûl'üne itaat edin"[141] âyetinde olduğu gibi. İman sahibi olmayan kimselerin de arasını bulmak bazan gerekli hale gelir. Şu ilâhî beyan da aynı mahiyettedir: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. Gerçekten inanmış kimseler iseniz faiz alacaklarınızdan vazgeçin"[142]. Bazan anlaşmalı olan gayrı müslimdeki faiz alacağından vazgeçilmesi de icap edebilir, ayrıca kendi ülkesinin dışında bulunan müslümana faiz işlemi meşru olabilir. Bu örnekler şunu göstermektedir ki bir kimse için belli bir illete bağlı olarak belirtilen hükmün bir diğeri için de bağlayıcı olmasında engel yoktur.

{İmam (r.h.) şöyle dedi:} Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu kısmında, bir hükmün sebebe izafe edilmesi halinde, sebebin yok olması, hükmün konumunu ortadan kaldırmadığının delili vardır. Ayrıca ilâhî beyanın aynı kısmında, iman etmiş bir kadına rahminde bebek taşıdığını gizlemesinin kendisine helâl kılınmadığının da delili bulunmaktadır, zira imanın gereği ilâhî talimatı tasdik etmek ve gerçeği olduğu gibi söylemektir; talimatı benimsememek ve gerçeği gizlemek ise imandaki şarta riâyet etmemek demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'ın rahimlerinde yarattığı şey. Bunun açıklamasına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun gebelik veya hayız olduğunu söylemiştir. Hz. Ali, Abdullah b. Ömer ve İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre **Allah'ın**

---

141 el-Enfâl 8/l.

142 el-Bakara 2/278.

rahimlerinde yarattığı şeyin hamilelik veya hayız olduğunu belirtmişlerdir[143]. Bununla hayız yerinin rahim olduğu anlaşılmıştır. Gebelik rahimden kanın akmasına engel olur ve dolayısıyla hamile kadının ay hali görmediği ortaya çıkar. Hz. Peygamber'in (s.a.), "Hayır, o gördüğün kesilmiş bir damarın kanıdır"[144] meâlindeki beyanı bu esasa dayanmaktadır. Nitekim kadınlar hakkında yaygın ve belirgin olarak bilinen şey bundan ibaret olup gebeliğin kanı hapsettiği biçimindedir.

Bazı müfessirler, **Allah'ın rahimlerinde yarattığı şey**in hayız değil sadece
gebelik olduğunu iki delile dayanarak belirtmişlerdir. Birincisi, Câhiliye dö-
nemi kadınları karınlarında oluşan gebeliği gizleyerek doğan çocukları gerçek
babalarından başka kimselere nispet ediyorlardı. İslâm döneminden sonra ka-
dınlar -bu âyette görüldüğü üzere- bu konuda uyarılmışlardır. [§] Buna göre 66
âyetin ilgili kısmının muhtevasında hayız hali yer almamaktadır. İkincisi, hayızın rahimde oluştuğunu söylemek isabetli görünmemektedir. Rahime nispet edilemeyeceğine göre orada bulunma ihtimali yok demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bu konuda bazı sahâbîlerin görüşleri ile diğer delillere dayanmak suretiyle söylediklerimize ek olarak belirtmek isteriz ki kadınların haber verdikleri husûslarda güvenilir oluşlarının iki yorumu vardır. Birincisi "güven" (emanet) konusunda gelen nakillerde ut yeri (örtmesi gereken edep yeri) ve kadınlık husûsunda kadına güvenilmesinin vurgulanması; ikincisi de kadının vereceği habere itibar edilmeseydi gebeliğini gizlememesi için uyarılmasının bir anlamı kalmazdı[145].

---

143 Bu görüşü İbn Ebû Hatim İbn Ömer ve İbn Abbâs'a, Tabersî de İbn Abbâs ve Hz. Hasan'a, Mâverdî ise Hz. Ömer'e ve Mücâhid'e nispet etmişlerdir (bk. İbn Ebû Hatim, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 415-416; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, I, 292; Tabersî, *Mecma'u'l-beyân*, I, 574).

144 Hz. Âişe'den nakledildiğine göre Fâtıma bint Ebû Hubeyş Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: Yâ Resûlallah, ben sürekli kan görüp temizlenemeyen biriyim, namazı terkedeyim mi? Resûl-i Ekrem şöyle cevap vermiştir: "Hayır, o gördüğün hayız değil bir damarın arazıdır; gerçek mânada hayız gelince namazı bırak, sona erince kanın bulaştığı yeri yıka ve namazını kıl" (Buhârî, "Vudû'", 63, "Hayız", 24; Müslim, "Hayız", 62-63).

145 Semerkandî şöyle demektedir: "İkincisi, Allah Teâlâ kadınlara rahimlerinde yarattığı bebeği gizlememelerine dair öğüt vermiş ve bunu yapmalarını yasaklamıştır. Âyetin bu kısmında kullanılan 'mâ' (ما) kelimesi umûm ifade eder, buna göre hayız da gebelik de Allah'ın rahimlerinde yarattığı şeyler cümlesindendir. Gizleme unsuruna yönelik ilâhî tehdit kadının haber vereceği her şeyin kabul edilmesinin gerektiğini kanıtlamaktadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 71a).

Kadının rahmindeki oluşumu gizlemesinin iki sebebi olabilir. Biri, iddet devam etmektedir, demek suretiyle kocalarından nafaka almayı sürdürmeleri için gizlerler, bu alternatifte verecekleri haber hayız haline de gebeliğe de yönelik olur. Diğeri, bazı müfessirlerin de söylediği gibi, kocanın dönüş hakkının süresini uzatmak için olabilir. Bir de Ebû Hanîfe'nin (r.h.) bahis konusu gizleme hakkında söylediği vardır: Bir kadın boşanma süresi içinde -önceden hamile olduğu gözükmüyorken- bebek ortaya getirse ve doğum yaptığına dair diğer bir kadın tanıklık yapsa iddiası kabul edilmez, çünkü gebeliği önceden haber vermekle mükellefti, bunu gizlemesi iddiasını töhmet altında bırakır. Bundan başka gebeliği gizleyip de doğacak çocukları kocalarından başkalarına nispet etmeleri de ihtimal dâhilindedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

67 **[§] Kocaları** (barışmak isterlerse) **bekleme müddeti içinde onları tekrar almaya elbette daha lâyıktır**. Bu beyan iki şekilde anlaşılmaya müsaittir. Birine göre kadınlar evliliğe dönüş yapma veya kocalarının kedilerine dönmelerine engel olma hakkına sahip değildir, belki bu kocalarına ait bir haktır. Diğer ihtimale göre ise kocaları bekleme süresi içinde eşlerine dönüş yapma statüsünde değil de nikâh yapmaya daha lâyıktır, zira koca iddet süresince eşiyle nikâh yapma hakkına sahipken diğer insanların buna hakkı yoktur. "Kadınların bekleme süresi dolmadan kendileriyle nikâh akdi yapmayın"[146] beyanında olduğu gibi.

Kocaları (boşamak isterse), bu ifadeden anlaşıldığına göre âyetin başlangıcında yer alan **boşanmış kadınlar … beklerler** meâlindeki kısımda söz konusu edilen boşamayı icra eden kimse dönüş yapma yolunu kendisine kapamamıştır.

Bekleme süresi içinde ıslah (barışmak) **isterlerse**. Buradaki ıslah kadınlarla aralarını düzeltmek anlamına gelebileceği gibi eşlerini iyilikle nikâhlarında tutmak isterlerse anlamına da alınabilir, "Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit kendilerini ya iyilikle tutun veya son boşama hakkınızı kullanarak güzellikle serbest bırakın. Fakat onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın"[147] âyetinde anlatıldığı gibi. Koca eziyet verici olsa da eşini tutmaya devam edebilir. Bu meselede aslolan şudur ki her ne kadar âyette "iyilikle tutmak"tan söz edilmişse de[148] koca iyilikle davranmadığı takdirde eşini tutmamış sayılmaz. Buradaki hareket noktası

146 el-Bakara 2/235.
147 el-Bakara 2/231.
148 Bir sonraki âyet.

şudur: “Yapmayın” denilmesi halinde yapacak olursa, bu fiilin hükümsüz olacağı mânasına gelmez. Âyette geçen “fî zâlike” (فى ذلك) ifadesi, “Kadının boşama süresini beklediği sırada” veya “ temizlik (kar) döneminde” demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır. İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Eşimin benim için süslenmesini istediğim gibi kendim de onun için süslenmeyi arzu ederim, çünkü Allah Teâlâ, “Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır” buyurmuştur[149]. Bazı âlimler âyetin bu kısmını şöyle yorumlamıştır: Erkeklerin kadınlar üzerinde hizmet hakkı olduğu gibi onların da erkekler üzerinde geçimi sağlama hakkı bulunmaktadır. Diğerleri ise erkeklerin eşleri üzerinde kadınlıklarını kendilerine vermeleri hakkı olduğu gibi kadınların da kocaları üzerinde mehirlerini kendilerine ödemeleri hakkı vardır, demişlerdir. [§] Bu yaklaşım, kadının kocasıyla baş başa kalması ve kadınlığından 68
faydalanmasına engel olmaması durumunda kocasının eşindeki hakkını almış sayılacağını gösterir. Şöyle de denilmiştir: **Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır** meâlindeki beyan eşler arasındaki hakları amaçlamaktadır, şöyle ki, -iki statü arasında farklar bulunsa da- kadınlar üzerinde kocalarına ait bulunan hakların benzeri eşlerine ait olmak üzere kocalar üzerinde de vardır.

Ancak erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlüğün kadının değil erkeğin elinde bulunan boşama hakkı olduğu söylenmiştir. Bunun yanında devlet başkanlığı ve buyruk çıkarma yetkisi olduğu belirtilmiş yahut cihâd görevi, mirastan fazla alma hakkı vb. husûslarda Cenâb-ı Hakk’ın, kadına nispetle erkeğe tanıdığı ayrıcalık gündeme getirilmiştir. Bazıları ise erkeklere özgü olan velâyet hakkı, şahitlikteki konum, aklî yetkinlik demiş, bir kısmı da haklar açısından erkeğin üstünlüğüne ve eşine mehir ödemesine yorumlamıştır.

{İmam Ebû Mansûr rahimehullah şöyle dedi:} **Erkeklerin kadınlar üzerinde belli hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır**, meâlindeki beyanın anlamı şudur: Yani özellikle kadınların erkekler üzerindeki hakları. Bunlar, **1.** Mehirin ödenmesi ve geçimin sağlanması; **2.** Bir sonraki âyette zikredilen “iyilikle tutmak veya iyilikle serbest bırakmak”; **3.**

---

[149] Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, II, 453; Kurtubî, *el-Câmi‘*, III, 123; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, II, 189; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ân*, I, 282.

Kadının ev dışındaki ihtiyaçlarını, dînî hayatını sürdürmesini sağlayacak ve kendisini cehennem ateşinden koruyacak tedbirleri almak[150] diye sıralanabilir. Kadınların kocalarına yönelik görevlerine gelince, haklarının birincisine mukabil kadınlıklarını kocalarına cömertçe sunmak ve yataklarını hiçbir kimseye çiğnetmemek; ikincisine mukabil kocanın memnun kalacağı şekilde vefakârlık göstererek nezaketle konuşmak ve Resûl-i Ekrem'in, "Kendisine bakınca seni mutlu kılan, seslendiğinde olumlu cevap veren, bulunmadığın zamanlarda kendi canını ve senin malını koruyan kadın"[151] diye övdüğü kadının örneğini teşkil etmek; üçüncüsüne mukabil de kocasını hoşlanmayacağı, canını sıkıp öfkeleneceği şeylerle karşılamamak, bunun yanında hizmetinde bulunup dînî hayatının devamını sağlayacak olan aile içi işleri yönetmek. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

69 [§] Erkeğin derece üstünlüğü ise kadına sahip olması, bazı haklarda kendi lehine yönelik farklar, Allah'ın erkeği kadının yöneticisi kılması[152] vb. husûslardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyet-i kerîmede kadınlara ait olmak üzere zikredilen hakların "iyilikle nikâhında tutmak veya güzellikle serbest bırakmak"tan ibaret olması muhtemeldir. Kocalarına karşı görevleri ise kadınlıklarını kendilerine vermek, istedikleri hizmeti gönül hoşluğuyla lütfetmek, ev işlerini idare etmek ve kocanın eşinin nezdinde bulunan malını ve namusunu korumak şeklinde açıklanabilir.

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ
لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا

150 Müellif, "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun" (et-Tahrîm 66/6) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

151 Ebû Ümâme'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle diyordu: "Allah'a karşı saygılı olmaktan sonra mümin için iyi eşten olduğundan fazla faydalanacağı hiçbir şey yoktur. O eş ki bir şeyin yapılmasını istediği zaman onu yerine getirir, kendisine bakınca mutlu olur, önemli bir işin yapılması veya yapılmaması hakkında üzerine and içince andının bozulmamasını sağlar, yanında bulunmadığı zaman kendi nefsi ve kocasının malı konusunda vefakâr ve samimi davranır" (İbn Mâce, "Nikâh", 5; Munâvî, *Feydü'l-kadîr*, III, 482; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 60; Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 160; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 492).

152 Müellif (r.h.) şu âyete işaret etmektedir: "Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur, çünkü Allah insanların bir kısmını diğerlerinden üstün kılmıştır, ayrıca erkekler mallarından harcama yapmakla yükümlü tutulmuştur" (en-Nisâ 4/34).

حُدُودَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ف۪يمَا افْتَدَتْ بِه۪ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

229. "Boşama iki defadır. Ondan sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak vardır. Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz; ancak çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamama endişesi duymaları müstesna. Siz de -ey müminler- ***çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz, bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde ikisi için de bir sakınca yoktur. İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, sakın aşmayın. Şu bir gerçektir ki Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar zâlimlerin tâ kendileridir."***

Boşama iki defadır. Bu beyanda kocanın iki niyetle ve iki defa boşayacağının ispatı yer alır. **Ondan sonra ya iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak vardır.** Âyetin başlangıç kısmında "iki defa" buyurulmak suretiyle erkeğin iki talâk verdikten sonra dönüş yapma hakkının bulunduğuna işaret edilmiştir. Yine aynı yerde dönüş yapmaksızın üçüncü temizlik halinde boşamayı sürdüren kimsenin Sünnet'e bağlı boşama yaptığının da işareti bulunmaktadır, çünkü böylesi birine eşini tutmakla bırakmak (boşamak) arasında tercih yapmasına imkân verilmiştir. Bu anlayış [İmam] Mâlik'e karşı cevap içermektedir, zira o, "eşine dönmesi durumu hariç erkek **birden fazla boşama hakkı**na sahip değildir" demektedir. Âyette yer alan "güzellikle serbest bırakma" üçüncü boşama anlamına gelir. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edildiğine göre kendisine güzellikle serbest bırakmanın mahiyeti sorulmuş, o da, "Üçüncü boşamadır" şeklinde cevap vermiştir[153].

Eğer denilirse ki: İyilikle tutma ve güzellikle serbest bırakmanın hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Serbest bırakmada nikâhın gerektirdiği hakları ortadan kaldırma eylemi vardır. Koca bu eylemi gerçekleştirirken eski eşine hemen o sırada ihsanda bulunmakla emredilmiştir. İhsan türündeki iyilik da-

---

153 Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 4; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 340; bk. Taberî, *a.g.e.*, II, 458; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 128.

ima eylemin gerçekleşmesinden sonraki mükâfatlandırma biçiminde değil,
70 fiilin başlangıcında bulunur. [§] Eşini tutma sırasında iyilik (maʿrûf) yapmasına gelince, nikâh zaten bunu gerektirmektedir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Eğer bir eşi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız bile hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu nasıl geri alabilirsiniz? Vaktiyle birbirinizle içli dışlı olduğunuz ve eşleriniz sizden sağlam bir teminat aldığı halde nasıl olur da onu geri alırsınız?"[154]. Denildi ki bu sonuncu âyette yer alan "sağlam teminat" (ميثاقا غليظا) nikâhın gerekli hale getirdiği haklardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*, kadını iyilikle tutma ve güzellikle serbest bırakmanın hikmeti bundan ibaret olmalıdır. Âyette yer alan "maʿrûf" (معروف) nikâhta eşlerin üzerinde anlaştıkları husûslar, "ihsan" (احسان) ise anlaşmada yer almayıp kocanın kendinden yapacağı iyiliklerdir.

Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz; ancak çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamama endişesi duymaları müstesna. Siz de -ey müminler- **çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz, bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde ikisi için de bir sakınca yoktur.** Bu âyet-i kerîmenin dış görünüşü (zâhiri) kocalara hitap edilmiş olmasını gerektirir, devamı ise eşlerin ikisine hitap eder, daha sonraki kısmı da üçüncü şahıslara yönelik olup, eşlerin birlikte oluş kurallarına uymalarına toplumun dikkat etmesi istenir. Öyle anlaşılıyor ki âyette dolaylı olarak yer alan bir ifade mevcut olup burada iki aileden birer hakemin belirlenmesi öngörülür. Buna göre âyet Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından endişe ederseniz erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem belirleyip görevlendirin. Eşler barışmak isterse Allah aralarını düzeltir"[155] meâlindeki beyanına benzemiş olur. Bu durumda eşler için belirlenen sınırın korunması görevini hakemler üstlenir. **Siz de çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz** meâlindeki hitabın hâkimlere yönelik olması da ihtimal dâhilindedir, çünkü insanlar arasındaki anlaşmazlıkları inceleyip sonuca bağlama görevini hâkimler üstlenmiş olup Allah'ın belirlediği sınırları onlar koruyacaktır.

Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz: Bize göre anlaşmazlık koca tarafından baş gösterirse, "Eğer biri eşi bırakıp yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine

---

154 en-Nisâ 4/20-21.
155 en-Nisâ 4/35.

yüklerle mehir vermiş olsanız bile hiçbir şeyi geri almayın"[156] meâlindeki beyana dayanmak suretiyle fidye olarak herhangi bir şey alması kendisine helâl olmaz. Buna mukabil anlaşmazlık kadın tarafından baş gösterirse [§] koca- 71
nın önce ödediği mehir kadar bir fidye almasında sakınca yoktur, fazla alması caiz olmakla birlikte hoş karşılanmayan bir davranıştır (mekruh). Tekrar edelim ki anlaşmazlık kadın tarafından başlamışsa kocanın mehiri aşmayacak kadar bir fidye almasının sakıncası bulunmamaktadır; bu görüşün dayanağı **bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde iki taraf için de bir sakınca yoktur**, meâlindeki beyandır. Allah Teâlâ burada mehir veren erkekten sakıncayı kaldırdığını beyan etmiştir, oysaki o diğer bir âyette böyle bir şey yapması yasaklanmıştı, aslında o, veren kimsedir[157]. Bu sebeple biz anlaşmazlık kadın tarafından baş gösterdiği takdirde kocanın ödediği mehir kadarını alması caiz olur, demiştik. Daha fazlasına gelince Hz. Peygamber'den nakledilen habere dayanarak bunu mekruh görürüz: Kadının biri Resûlullah'a (s.a.) gelerek kocasını sevmediğini söylemiş; o, "Sana mehir olarak verdiği bahçeyi iade etmek ister misin?" diye sorunca kadın, tabii, fazlasını da, diye cevap vermiş, Resûl-i Ekrem ise, "Fazlası olmaz" buyurmuştur[158]. Bu hadiste anlaşmazlığın kadın tarafından başlaması halinde kocanın mehir kadar bir fidye almasının caiz olduğuna dair delil vardır.

İbn Dâvûd[159] şöyle demiştir: Şâfiî, kocanın, verdiği mehiri ve fazlasını alabileceğini benimsemekle Kitab'ın zahirine muhalefet etmiştir. Kitap kocanın ödediği mehir kadarını almasının günah doğurmadığını belirtmiştir, şu beyanıyla: **Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz; ancak çiftlerin Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamama endişesi duymaları müstesna.** İbn Şüreyh[160] şöyle

---

156 en-Nisâ 4/20.

157 bk. en-Nisâ 4/20.

158 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Talâk", 31-33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 3; Buhârî, "Talâk", 12.

159 Müellif Ebû Süleyman Dâvûd b. Ali b. Halef el-İsfahânî ez-Zâhirî'yi kastetmiş olmalıdır. Zâhiriyye mezhebi ona nispet edilir. Zahirî diye isimlendirilmesinin sebebi Kitabın ve Sünnetin zahirine itibar edip te'vîl, re'y ve kıyası benimsememesidir. Bu telakkiyi ilk defa ortaya atan kendisidir. Kûfe'de doğmuş, Bağdad'a yerleşmiş ve oradaki ilmî riyaset kendi uhdesinde kalmıştır. 270 (884) yılında orada vefat etmiştir (bk. Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ'*, I, 102; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 255; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 297-300).

160 Ebû Amr Haris b. Şureyh en-Nekkâl el-Hârizmî, Hammâd b. Seleme, Yezîd b. Zürey', Süfyân b. Uyeyne, Şâfiî ve diğerlerinden rivâyette bulunmuştur. 336 (947) yılında vefat etmiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, VIII, 208; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 147; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, II, 112-113).

dedi: Burada zikredildiği üzere kocanın alabileceği şey boşama sırasında olmayıp başka durumlarda ve istenmese de evliliğin devam ettiği zamandadır, zira âyette talâktan söz edilmemektedir. İbn Şureyh bu kanaate varırken, "Kadınlara mehirlerini gönül rızasıyla verin. Eğer gönül hoşluğuyla o mehirden bir kısmını size bağışlayacak olurlarsa onu afiyetle yiyin"[161] meâlindeki âyete dayanmıştır; o, kocanın geri alabileceği yegâne şeyin bundan ibaret olduğunu
72 kabul etmiştir. [§] Belirtmek gerekir ki koca, eşinin gönül rızasıyla vereceği şeyi boşama dışında alabildiğine göre boşama halinde de durum aynıdır, hatta bu durumda daha rahat olabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bize göre isabetli olan kadının kendi rızasıyla verdiği miktarı almanın meşru olduğudur, nitekim İbn Şureyh boşama hali dışında bunun meşru olduğuna istidlâl etmiştir. Aslında bu fiil boşamada daha meşru bir duruma gelir, çünkü kadın bundan faydalanmaktadır, şu kadar var ki biraz önce zikrettiğimiz âyet ve hadis karşısında mehirden fazlasını alması mekruhtur. Bu fiilin caiz oluşunun bir sebebi de işlemin mal karşılığında kocalık mülkiyetinin devredilmesi konumunda bulunmasıdır. Bu çerçevedeki işlem yaygın olan kârı aştığından mekruh görülen akidlere benzemektedir; bu meselede durum bundan ibarettir. Belirtilmesi gereken bir husûs da şudur ki kadının fidye vermesi şartıyla vâki olan boşama onu kesinlik derecesinde kocasından ayırır. Koca şartsız olarak kesin boşama hakkına mâlik olmasaydı şartlı olarak da mâlik olamazdı; demek ki o, bu hak ve yetkiye sahip bulunmaktadır. Bu tür bir tertipte kesin ayrılık talâkla oluşmaktadır, kocanın nikâh akdi yoluyla sahip olduğu hakkı bu defa boşamaya harcamış, kadın da verdiği fidye ile kendisine fayda sağlanmıştır. Bu açıdan kocanın aldığı fidye kendisine helâl olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[İbn Şureyh] şöyle demektedir: Eşini boşayacak kocanın ödediği mehirden fazla bir şey alması mekruhtur, çünkü bu, fidye karşılığında nikâhı ortadan kaldırma işlemidir; bu durumda koca ancak zamanında ödediği şeyi geri alabilir, bundan fazlasının karşılığında bir bedel yoktur, bu ise faiz niteliğindedir[162]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

161 en-Nisâ 4/4.

162 Semerkandî şöyle demektedir: "Böyle bir işlem caizdir, çünkü bu, boşamaya karşılık mal vermek ve erkeğin kadın üzerindeki mülkiyet hakkını düşürmektir. Mülkiyet hakkını fazla olmayan fakat rağbet edilebilen bir bedel ile kaldırmak caizdir. Görmez misin ki az veya çok mal karşılığında köleyi azat etmek caiz görülmüştür, bu tür işlemde verilen mal kölelik ve mülkiyet hakkının düşürülmesinin bedeli durumundadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 73a).

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan **ancak çiftler endişe duyarsa** meâlindeki kısma "karı ve koca bilip anlarsa" anlamı verildiği gibi "hakemler Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarını anlarsa" mânası da verilmiştir.

Siz de -ey müminler- çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz: Âyetin bir önceki kısmına bağlı olarak "endişe ederseniz" meâlindeki ifade, anlarsanız mânasına alınmış, bir de buradaki "havf" (خوف) kavramına doğrudan korku anlamı verilmiştir ki bu, gerçeğe daha yakın görünmektedir; çünkü bilip anlamak geçmişteki yaşantılarından evlilik sınırlarını koruyup koruyamadıklarının tespit edilmesine aittir. Korku ise şu an için söz konusu olup maksadı anlatmaya daha müsaittir, zira bu husûs kesinlik derecesinde bilinemez; bizim tercihimiz de bu esasa bağlı olmuştur. Bu, şu ilâhî beyandaki anlamın seyrettiği çizgi üzerinde bulunmaktadır: "Ben Rabbim'e isyan edecek olursam gerçekten büyük bir günün azabından korkarım"[163].

[§] Bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde iki taraf için de bir sakınca yoktur: Farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu kısımda yer alan 73
"aleyhimâ" (عليهما) zamirinin kocaya dönecek şekilde "aleyhi" (عليه) konumunda olduğunu söylemiş ve böyle bir kullanışı dil açısından mümkün görmüştür: Bir şeyin diğer iki şeye nispet edilmesi, fakat sadece birinin kastedilmesi. "İkisinden de inci ve mercan çıkar"[164] meâlindeki âyette olduğu gibi ki aslında inci ve mercan sadece birinden çıkar; bunun örnekleri az değildir. Diğer âlimler ise karı ile kocanın ikisi de kastedilmiştir; kadın fidye vermek, erkekse almak açısından, demiştir. Çünkü kocanın, verdiği mehirden herhangi bir şeyi geri alması yasaklanmıştır. Şu ilâhî beyanla: **Kadınlara verdiğiniz mehirden boşama sırasında herhangi bir şeyi geri almanız size helâl olmaz.** Bu defa sözü edilen husûs kendisine belli bir şarta bağlı olarak mubah kılınmış ve günah üzerinden kaldırılmıştır. Denildi ki Allah bu beyanıyla sadece kocayı kast etmiştir, bu biraz önce belirttiğimiz husûstur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Haberi Sıfatlar]

İşte bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, sakın aşmayın. Denildi ki "Allah'ın sınırları" (حدود الله) çerçevesine giren herhangi birinden yaratıklara ait sınır (حدّ) mânası anlaşılmadığına göre Rabb'e atfedilen "istivâ" (الاستواء), "mecî" (مجئ) gibi kavramlardan yaratıklara özgü istivâ (dikilip durmak) ve mecî' (gel-

163 el-En'âm 6/15; bk. Yûnus 10/15.
164 er-Rahmân 55/22. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dan bu âyetin tefsirine bakınız.

mek) mânaları nasıl çıkarılabilir? Yani Kur'ân'da, "Rabb'iniz sonra arş üzerine istivâ etti"[165] ve "Rabb'in (O'nun melekleri) geldi"[166] meâlindeki âyetlerde olduğu gibi. Aslında istivâ ve mecî' kavramlarının, Allah'ın yaratıklara benzerliğini nefyeden mahiyette taşıyabileceği anlamları "hudûd" (حدود) kelimesinin duyulur âlemdeki mânalarından daha fazladır. Kur'ân'da Allah'a atfedilen hudûd kelimesinden (hudûdullah) maddî-beşerî mâna anlaşılmadığına göre istivâ ve mecî' kavramlarından da beşerî anlamların anlaşılmaması gerekir, kaldı ki Allah, kendisi hakkında "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"[167] buyurmuştur.

Allah'ın koyduğu sınırlar. Bunlar Allah'ın hüküm ve kanunları, emirleri ve yasakları veya vazettiği ahlâkî kuralları diye yorumlar yapılmıştır. Sonuç olarak hepsi aynı hedefe yönelmektedir.

Şu bir gerçektir ki Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar zâlimlerin tâ kendileridir. Bu iki yoruma açıktır: **Allah'ın koyduğu sınırları aşanlar**, yani onları helâl görerek; böylesi bu tecavüzü yüzünden küfre girer ve küfür zulmü anlamında zâlim olur. Bir de Allah'ın emir ve yasağını meşru telakki etmeden aşan anlamına alınabilir; bu ise kâfir olmayıp kendine zulmeden kimsedir.

فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

74 [§] ***230. "Nihâyet koca eşini üçüncü defa boşarsa, artık kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine helâl olmaz. Eğer sonraki erkek de onu boşarsa, her iki taraf Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyacaklarına inanıyorlarsa birbirlerine dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bunlar, Allah'ın bilen ve anlayan topluluklara açıkladığı sınırlarıdır."***

Nihâyet koca eşini üçüncü defa boşarsa, artık kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine helâl olmaz. Bu âyet, "Boşama iki defadır" diye başlayan bir önceki âyete bağlıdır. Koca, eşini iki talâktan sonra bir talâk daha vererek boşarsa artık kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine helâl olmaz. Önceki âyette, "Boşama iki defadır" buyurulmasının ardından, "Ondan

---

165 el-A'râf 7/54.

166 el-Fecr 89/22.

167 eş-Şûrâ 42/11.

sonra iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak" denilmesi üçüncü boşama mânasına geldiği belirtilmiştir. Bu görüşü destekler mahiyette bir haber de intikal etmiştir[168]. Bu telakki bizim anlayışımızla birleşmektedir. Nitekim **başka bir erkekle evlenmedikçe** meâlindeki beyan da bunu göstermektedir. Bu ifadenin sadece nikâh akdini kapsayıp ikinci koca ile cinsel ilişkiyi içermemesi ihtimal dâhilindedir, çünkü âyette ilişki zikredilmemektedir. Bize göre ise ilâhî beyan ikinci evlilikte cinsel ilişkiyi de içermektedir, Hz. Peygamber'in, "Kadın erkeğin, erkek de kadının cinsel ilişki lezzetini tatmadıkça olmaz"[169] meâlindeki hadisi de bunu kanıtlamaktadır. Buna göre âyetteki nikâh kavramında cinsel ilişki dolaylı olarak yer almış bulunur. Bu anlayış daha isabetlidir, çünkü âyetin hedefi iyi düşünmeden eşini boşayan ilk kocanın cezalandırılmasına yönelik olup cinsel ilişkiyi kapsamayan nikâh onun için caydırıcı olmaz. Ayrıca bu anlayışta üçüncü talâkı vermenin hoş karşılanmayan bir davranış oluşuna da dikkat çekilmektedir, zira kadın, ancak başka bir erkeğin meşru ilişkisinden sonra kendisine helâl olabilecektir, bu ise insan tabiatın hoşlanmayıp nefret edeceği şeylerden biridir.

Birbirlerine dönmelerinde bir sakınca yoktur. Bu beyanda eşlerin birbirlerine dönüşte yeni bir nikâh akdi gerektiğinin delili vardır. Ayrıca âyetin bu kısmı, eski eşlerin birbirlerine helâl oluşunu sağlayacak ikinci başvurunun birinci kocaya ait olduğunu göstermektedir, zaten bu konuda ilk kocadan başkasının harekete geçmesi söz konusu değildir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kocaları, bekleme müddeti içinde onları tekrar almaya elbette daha lâyıktır"[170] meâlindeki beyanı, yeniden birleşmeyi erkeklere nispet etmiştir, bu yolla da bahis konusu hareketin kadınlara değil erkeklere ait olduğu ortaya çıkmaktadır.

[§] Kur'ân'ın **artık kadın başka bir erkekle evlenmedikçe kendisine** 75
helâl olmaz meâlindeki ifadesi boşanmış kadının bu erkeğe helâl olabilmesi için ikinci erkeğin onu nikahlamasını şart koşmuştur, artık bunun engellenmesi caiz değildir, zira Allah Teâlâ'nın hükümleri arasında bunun benzeri böyle bir uygulama bulunmamakta olup doğru da değildir. Bu, namazın kılınmasına vesile olan abdeste benzemektedir, onun namaz için sebep kılınmasının ardından yerine getirilmesinin hoş karşılanmaması ve yasaklanması mâkul değildir; bir de namaza giriş (iftitâh) tekbiri gibidir, namaza başlamanın vesilesi kılınan bu tekbirin yasaklanması caiz değildir, çünkü namazın varlığı ona

168 bk. Dârekutnî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, IV, 4; Beyhakī, *es-Sünen*, VII, 340; ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 458; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 128.

169 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 42; Buhârî, "Talâk", 7, 37; Taberî, *a.g.e.*, II, 478.

170 el-Bakara 2/228.

bağlıdır. İşte tartışmakta olduğumuz mesele de bunun gibi olup eşler arasında meydana gelen haramlığın kaldırılması için aracı kılınan bu fiilin yasaklanması isabetli değildir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede hülle yapan kişinin nikâhının meşru sayıldığının delili vardır. Hz. Peygamber'in, "Allah hülle yapana da kendisi için hülle yapılana da lânet etmiştir"[171] meâlindeki hadisini hatırlatarak soru yöneltilecek olursa şöyle cevap verilir: Bu hadisin konu edindiği meselede lânetin oluşması, kişinin ayrılmak ve boşamak amacıyla nikâh yapmasından dolayı olup kadını birinci kocaya helâl kılmak ve aradaki yasağı bertaraf etmek için değildir. Bu yorumun delili de Resûlullah'ın (s.a.), "Allah zevk için çokça evlenip boşayan hiçbir insanı sevmez"[172] meâlindeki hadisidir. Çünkü böylesi nikâhla birlikte boşamayı da amaçlamaktadır, halbuki nikâh süreklilik esası üzerine kurulmuş olup iffeti korumayı amaçlar, boşamada ise bu amacın ortadan kalkması söz konusudur. Bu sebepledir ki bu tür evliliğe lânet gelmiştir.

Kendisi için hülle yapılan kimse ikinci kocanın devreye girmesiyle insan tabiatının hoşlanmadığı bir şeyi talep etmekte, başkasıyla bir yatağa girdikten ve yabancı birinin, onun kadınlığının zevkini tattıktan sonra kendisine dönmesinden nefret eder, bu sebeple de üçüncü talâkı vermekten çekinir. Evet, öylesi eşinin ancak başka birinin nikâhı ve zifafından sonra kendisine helâl olacağını düşününce son talâkı gerçekleştirmekten vazgeçer. Belirtilmelidir ki insan tabiatı sadece nikâh akdinden nefret edip kaçmaz, şu halde caydırıcı olabilmesi için ikinci nikâh akdinde cinsel ilişkinin şart olduğu ortaya çıkmıştır.

Birbirlerine dönmelerinde bir sakınca yoktur: Bu ilâhî beyan dönüşe müsaade edilmesi anlamına gelir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya,* bunun izahı
76 şudur ki [§] boşama, kadını kocasına haram kılar ve onu kesinlik derecesinde kendisinden ayırır, tıpkı [yakın akrabalık gibi] diğer yasaklarla birlikte haram kıldığı üzere. Azîz ve celîl olan Allah bu haramlıktan sonra kadını eski kocasına hülle vasıtasıyla mubah kılarken, bu haram oluşun hiçbir şekilde kalkmayan diğer haram türleri gibi olmadığını haber vermiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

171 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 83, 87-88; Tirmizî, "Nikâh", 28; Nesâî, "Talâk", 13.

172 Ebû Mûsâ yoluyla rivâyet edilen hadiste Resûlullah şöyle buyurmaktadır: "Kadını iffet şaibesi dışında bir sebepten dolayı boşama, şunu bilmelisin ki yüce ve münezzeh olan Allah zevkine düşkün erkek ve kadınları sevmez" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 335; Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 70-71; Taberî, *a.g.e.*, II, 539; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VIII, 24).

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ
سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ
ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُٓوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَٓا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

231. "Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit kendilerini ya iyilikle tutun veya son boşama hakkınızı kullanarak iyilikle serbest bırakın. Fakat onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın. Böyle yapan kimse şüphe yok ki kendine yazık etmiş olur. Allah'ın emir ve yasaklarını hafife alacak davranışlarda bulunmayın. Allah'ın size lütfettiği nimeti, öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti unutmayın. Allah'tan korkun ve O'nun her şeyi bütün incelikleriyle bildiğini hatırınızdan çıkarmayın."

Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit kendilerini ya iyilikle tutun veya son boşama hakkınızı kullanarak iyilikle serbest bırakın. Diğer bir âyette, "Kocaları bekleme müddeti içinde onları tekrar almaya elbette daha lâyıktır"[173] buyurmuştur. Allah buradaki ilk âyette tutmayı zikretmiştir. "İyilikle tutmak" eskiden beri olduğu gibi mülkiyetinde bulundurmaktır. Sonraki âyette ise "tekrar almak"tan bahsetmiştir. Tekrar alış mülkiyetten çıktıktan sonra olur. Âyetin lafzî mânasından anlaşılacak olan sonuç bundan ibarettir. Ne var ki ilim adamlarından bazıları kocanın ric'î talâk sırasında karısını ilk mülkiyetiyle tuttuğunu, dönüş yapması onu, haramlıktan helâl oluşa çevirdiğini belirtirler, onların mezhebine göre (ric'î) talâk haram oluşu gerektirmekle birlikte kadını kocasının mülkiyetinden çıkarmaz. Bu, caizdir, kadının kocasına haram olmasıyla birlikte mülkiyetinden henüz çıkmaması. Buna göre koca kadını ilk mülkiyetiyle tutmak, dönüş yapmak suretiyle de haramlıktan helâl oluşa geçmekle emredilmiştir. Bu, Medine ehlinin anlayışıdır, koca kadını iddetli durumundan iddetsiz duruma döndürür ve onu iddet söz konusu olmaksızın nikâhında tutar.

---

173 el-Bakara 2/228.

Bize göre kocanın dönüş yapıp karısını nikâhında tutmaya karar vermesiyle mülkiyet ve helâl oluş unsurları birleşmiştir, bunun delili **onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın** meâlindeki ilâhî bayandır. Kadını tutma, dönüş yapma hedefine yönelik olmasaydı kocanın kadına eziyet vermesi söz konusu edilmezdi. Allah Teâlâ'nın iyilikle tutmayı emredişinde iki
77 izah tarzı bulunmaktadır. Birincisi önceden olduğu gibi haklarını gözeterek ve Allah'ın koyduğu sınırları koruyarak onu nikâhında bulundurmasıdır. [§] Bir de kadının bekleme süresinin uzamama ihtimali söz konusudur ki anlatıldığına göre âyet bu çerçevede vuku bulan bir olay üzerine nâzil olmuştur. İlâhî beyanın bu kısmında, kocanın, ric'î olarak vuku bulan talakı bâin türüne çevirebileceğinin işareti vardır, şöyle ki, dönüş yapmaması suretiyle talak bâin (kesin ayırıcı) niteliğine dönüşür. Buna bağlı olarak koca, vuku bulduktan sonra talaka yeni bir konum getirme hakkına sahiptir, böylece o, bâin olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Fakat onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın. {İmam (r.h.) şöyle dedi:} Bize göre yasaklanan fiillerde aslolan yasakların, fiillerin hükümsüzlüğünü göstermemesi ve yasaklara dayanarak hükümsüzlük sonucunun çıkarılmamasıdır; meselâ, "Her iki taraf Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyacaklarına inanıyorlarsa birbirlerine dönmelerinde bir sakınca yoktur"[174] meâlindeki âyette olduğu gibi. **Onları, sırf eziyet edebilmeniz için arzuları hilâfına tutmayın** meâlindeki beyan da aynı çizgi üzerinde bulunup, koca eziyet de olsa kadını tutabilir. Durum benzer her konuda aynı şekildedir, meselâ, "Sizden, hür mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse ellerinizin altında bulunan mümin câriyelerinizden alsın"[175] âyette görüldüğü üzere bir hal ve bir şarta bağlı olarak câriyelerle evlenmeye izin verilmektedir. Bu ilâhî beyan evlenme fiiline yönelik bir yasak gerektiriyorsa da diğer hallerde aynı fiilin hükümsüz olduğunu göstermez.

[Âyetlerle Alay Etmek]

Allah'ın emir ve yasaklarını alaya alacak davranışlarda bulunmayın. Bunun anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Allah'ın âyetlerine dayanarak sergileyeceğiniz davranışlar, onlarla alay eden birinin fiilleri olmasın, şeklindedir. Çünkü herkesin kabul edeceği üzere iman ve tevhîd ehli Allah'ın âyetleriyle alay etmez ve fiillerinde böyle bir hedefe yönelmez. Denildi ki Câhiliye Arapları boşama ve köle azat etme fiillerini hafife alıyor, kadınları

174 Bir önceki âyet.
175 en-Nisâ 4/25.

boşadıktan, köleleri serbest bıraktıktan bir süre sonra daha önce olduğu gibi onlara sahip çıkıyorlardı. İslâm'ın zuhuru ve tevhîd inancının yerleşmesinden sonra bu âyetle o davranışlar yasaklanmıştır.

Âyetin bu kısmında geçen, "Allah'ın âyetleri" (Allah'ın emir ve yasakları) ile Allah'ın kesin delilleri, hükümleri veya O'nun dini gibi anlamlar verilmiştir. Bu iki kelime ile bilinen âyetlerin kastedilmesi de ihtimal dâhilindedir.

Allah'ın size lütfettiği nimeti unutmayın: Bu birkaç şekilde yorumlanmıştır. Buradaki nimetin, Muhammed sallallahu aleyhi ve selem olması mümkün olup, nimetlerin en büyüklerindendir. Bundan başka nimetin İslâm dini ve getirdiği hükümlerin yanı sıra Allah'ın yaratıklarına lütfettiği bütün nimetler de olabilir. Şimdi, nimetler gerektirdikleri sonuçlar bakımından üçe ayrılır. Birincisi İslâm nimeti olup buna mahzar kılınan kişinin söz ve fiilleriyle ona riâyet etmesini gerektirir. İkincisi belli kimselere özgü nimetler olup şükretmeyi gerektirir. Üçüncüsü diğer bütün nimetler olup lütfedeninin bir ve tek olduğunun benimsenmesini gerektirir.

[İlâhî Kelâm'ın Vahye Dayanması]

[§] Size indirdiği kitabı. - ki o da Kur'ân'dır- Âyetin bu kısmında 78
Kur'ân'ın, Karmatîler'e ait iddianın aksine, olduğu gibi Allah'tan indirildiğinin delili vardır. Karmatîler Kur'ân'ı, Muhammed'in (s.a.) kendisinin telif ettiğini, ona vahyedilen şeyin ise tıpkı zihninde bir şeyler canlandıran biri gibi onları söz (kelâm) haline getirmesinden ibaret olduğunu ileri sürerler.

Ve hikmeti. Farklı görüşlere göre hikmetin anlama (fıkıh), helâl ve haram, isabet, yani her söz ve fiilinin yerli yerinde oluşu, öğüt vesileleri ve Kur'ân gibi değişik anlamlara geldiği belirtilmiştir. Kelime "bir şeyi sağlam yapmak" anlamındaki ihkâmdan (إحكام) gelmektedir. Azîz ve celîl olan Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Rabb'inizin size verdiği anlama, doğruya isabet etme yeteneklerini, ayrıca önünden ve arkasından bâtıl hiçbir şeyin gelmediği sağlam ve korunmuş Kitab'ı unutmayın.

Kendisiyle size öğüt verdiği. Yani Kur'ân'la. **Allah'tan korkun ve O'nun her şeyi bütün incelikleriyle bildiğini hatırınızdan çıkarmayın.** Bu ifadede her şeyin O'nun bilgisi dâhilinde bulunduğu ve hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığının insanlarca bilinmesi hikmetine bağlı olarak uyarma ve sakındırma üslûbu vardır. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ
اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ
مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ
يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

232. "Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit -çiftlerin kendi aralarında uygun bir şekilde anlaşmaları şartıyla- ***kocalarına dönmelerine engel olmayın. Bu, içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman eden herkese verilen bir öğüttür. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha nezihtir. Allah her şeyi bilir ama siz bilemezsiniz."***

[Velisiz Nikahın Meşru Olması]

Kadınları boşadığınız, onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit -çiftlerin kendi aralarında uygun bir şekilde anlaşmaları şartıyla- **kocalarına dönmelerine engel olmayın.** Yorumu hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları âyetin bu kısmında veli olmaksızın akdedilen nikâhın hükümsüz oluşunun delili vardır, demiş ve şöyle bir istidlâlde bulunmuşlardır: Allah Teâlâ **engel olmayın** buyurmuştur. Geçerliliği bulunmayan bir sözün yasaklanması bahis konusu değildir, çünkü bu nitelikteki söz kimseye zarar vermez. Şu halde veliye ait beyanın geçerli olduğu ve özel bir durum sebebiyle engellenmedikleri takdirde evlenme konusunda velilerin hak sahibi bulundukları ortaya çıkmıştır. Yine Allah'ın "engel olma" şeklindeki hitabının bir yasaklama olduğu anlaşılmıştır, zira bu hitap engelleme konumunda bulundurulmasaydı zaten zarar verici olmazdı. Diğer âlimler ise söz konusu beyanda veli olmaksızın da nikâhın meşru olduğuna dair delilin yer aldığını söylemişlerdir; çünkü yüce Allah "kocalarına dönmeleri" diye buyurmuştur. Bunların istidlâline göre engel olma durumunda bile nikâh akdi caizdir; şayet engel olma cevazın ortadan kalkmasına sebep teşkil etseydi, bu durumda, engelin bulunmaması halinde
79 de nikâh meşruiyet kazanmazdı, [§] halbuki âyetten anlaşıldığına göre velinin engellemesi bulunmadığı takdirde kadının nikâhı üstlenmesi meşrudur[176].

---

176 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu ilâhî hitap, eşlerin, aralarında anlaşması halinde engel olmamaları yolunda velilere yönelik olup yasaklama haramlılığı gerektirir. Kadının kendi iradesiyle evlilik yapmasını velinin engellemesi haram olunca bu konuda caydırıcı hakka sahip olması nasıl mümkün görülebilir? Veliye evliliğe engel olmasını sağ-

Sözü edilen âlimler şununla da istidlâl etmişlerdir ki Cenâb-ı Hak **kocalarına dönmelerine**, ayrıca, "Sürelerini bitirdiklerinde kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden ötürü size yüklenecek bir günah yoktur"[177] meâlindeki beyanlarında nikâhı kadınlara nispet etmiştir. Evlendirmeyi velilere nispet edişi ise yaşı küçük olanları kast etmesine bağlıdır, halbuki diğer nispetlerinde evlenme yetki ve iradesinin velilere değil, kadınlara verilmiştir[178].

Evlenme hürriyeti konusunda hareket noktası şudur ki özellikle anılan yahut da icrası velilere izafe edilen her nikâh küçüklere aittir, şu âyetlerde olduğu gibi: "Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları evlendirin"[179]; "Allah'tan başkasına tanrılık yakıştıran kadınlarla tevhîd inancını benimsemedikçe evlenmeyin. Kuşkusuz mümin bir câriye hoşunuza giden putperest bir kadından daha iyidir. Bir de mümin kadınlarla putperest erkekleri tevhit inancını benimsemedikçe evlendirmeyin"[180]. Mamafih bazan bu tür hitaplara yetişkin insanların da dâhil olması muhtemeldir. Bunun delili şu ilâhî beyanlardır: "Siz -ey müminler- çiftlerin, Allah'ın belirlediği evlilik sınırlarını koruyamayacaklarından endişe ederseniz, bu durumda kadının erkeğe fidye vermesinde ikisi için de bir sakınca yoktur"[181]; çocuklar Allah'ın belirlediği sınırları korumakla muhatap tutulamaz; "Sürelerini bitirdiklerinde kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden size yüklenecek bir günah yoktur"[182], her ne kadar bu âyet zikredilmekte daha sonraya kalmışsa da. Bu sebepledir ki şöyle denilmiştir: Nikahlama fiili küçüklere nispet edilince hitap velilerin, büyüklere izafe edilince de kadınların kendilerine yönelik olur. Be- **80**
lirtilmelidir ki evlenecekler arasında denklik (kefâet) ve mehir zikredilmiş **[§]** ve bu bağlamdaki nikâh velilere nispet edilmiştir, bu sebeple de bu iki unsur çerçevesinde velilerin nikâhı feshetme yetkisi bulunmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın **çiftlerin kendi aralarında uygun bir şekilde anlaşmaları şartıyla** meâlindeki beyanı mehire yöneliktir, zira karşılıklı anlaşma iki kişinin fiili olup mehir de onlarla belirginleşir. Zaten âyetin inmesine sebep teşkil eden olay bilinen bir kadın hakkında olup kocasının denkliği ortaya çıkmıştı (aşağıya bakınız). Allah Teâlâ, "Kadınların kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden size

---

layacak velâyet hakkı nasıl sabit olabilir? Aslında böyle bir şey âyetin zahirine ters düşer" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 74b; Medine nüshası, vr. 85b).

[177] el-Bakara 2/234.

[178] krş. el-Bakara 2/221 tefsiri (Arapça metin, s. 32-33).

[179] en-Nûr 24/32.

[180] el-Bakara 2/221.

[181] el-Bakara 2/229.

[182] el-Bakara 2/234.

yüklenecek bir günah yoktur"[183] buyurmuştur. Denkliğin mevcudiyeti taraflardan biriyle gerçekleşir; bu yönden nikâh velilere nispet edilmiş ve onlarsız meşru olmadığı belirtilmiştir.

Nikâh meselesinde aslolan şudur ki nikahlamaya dair hak veli karşısında kadına karşı veliye ait değildir. Bunun delili velinin bulunmamasına rağmen evliliğin yapılabilmesi, bulunduğunda buna icbar edilmesi, istememesi halinde nikâhın yürütülebilmesi, kadının istememesi durumunda ise velinin iradesiyle buna zorlanamamasıdır. Şu halde evlenme hakkının veliye yönelik olarak kadına ait olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi için yapılacak bir akitte şahsına ait hakkı başkasına veren birinin bu davranışı hukukî işlemin hükümsüzlüğünü gerektirmez. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kocalarına dönmelerine engel olmayın. Bu ilâhî beyanda, engel olmayı yasaklamanın, kadınların kocalarına dönmelerine dair olduğunun işareti vardır. Bunun delili kocalarına buyurmasıdır, çünkü nikâh olmadan "koca" kelimesi kullanılmaz. Âyette ayrıca **kadınları boşadığınız vakit** denilmesi de buna ışık tutar. Allah bu beyanında "talak" kelimesini zikretmektedir, bu hitabın kadınların kocalarına yönelik olduğunu gösterir. Bununla birlikte yasağın kadınlarla nikâh bağı bulunmayan kişileri amaçlaması da muhtemel görünmektedir. Anlatım sırasında bir şeyi kısa bir gelecekte alacağı şekil ile (ileride koca olma durumu) nitelemek mümkündür, koca adaylarıyla kadınlar arasında oluşacak yakınlık sebebiyle.

Tefsir ehlinin hepsi âyetin Mâkıl b. Yesâr'ın kız kardeşi hakkında nâzil olduğunu söylemiştir; bu hanımı kocası boşamış, iddeti sonra ermiş, koca onu yeniden nikahlamak istemiş, kadın da bunu arzu etmiş, fakat velisi bu kadını aynı adama bir daha vermem diye ısrar etmiş, bunun üzerine **kadınların kocalarına dönmelerine engel olmayın** meâlindeki beyan nâzil olmuştur[184]. Nakledilen bu olayın vuku bulması biraz önce yaptığımız yorumun muhtemel olduğunu göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

81 **[§] Bu, verilen bir öğüttür**. "Sakındırılan, yasaklanan bir şeydir" diye yorumlanmıştır, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah, bir daha buna benzer bir tutumu tekrar etmekten sizi sakındırır"[185] her iki âyette de öğüt vermek anlamına gelen "va'z" (وعظ) kavramı kullanılmıştır, yani sizin için yasaklar. Bir de denildi ki "yû'azu bih" (يعاظ به) emredilir, demektir.

183 el-Bakara 2/234.

184 Taberi, *Câmi'u'l-beyân*, II, 484-485; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 210; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 158; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 283.

185 en-Nûr 24/17.

Bu, sizin için daha hayırlı ve daha nezihtir. Denildi ki kadınların istedikleri gibi yapmalarına müsaade etmeniz sizin için engel olmaktan daha hayırlı ve daha nezihtir, mümkündür ki engellemek onları ahlâkî bozukluğa ve kirli işler yapmaya sevkeder. Bir de şöyle bir yorum yapılmıştır: Boşadığınız kadınlara dönüş yapmanız sizin için ayrılmaktan daha hayırlı ve kalbinize kuşku düşmesini önleyicidir.

Allah bilir. Eşlerden hangisinin diğerini sevdiğini bilir fakat onu siz bilemezsiniz. Şöyle bir mâna da verilebilir: Allah bilir, huzur ve düzeninizin nerede olduğunu, fakat siz onu bilemezsiniz.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ
يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَٓارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ
لَهُ بِوَلَدِهٖ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ
مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا
اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٢٣٣﴾

233. "Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. Onların yeme-içme ve giyimlerini geleneğe uygun biçimde sağlamak çocuğun babasına aittir. Kimse gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutulamaz. Hiçbir anneye çocuğu sebebiyle, hiçbir babaya da çocuğundan dolayı eziyet edilemez. Babanın vârisi de aynı şeyle mükelleftir. Anne ve baba birbiriyle görüşüp anlaşmak suretiyle çocuğu memeden kesmek isterlerse bunun vebali yoktur. Çocuklarınızı iki yıldan fazla emzirmek (veya başkasına emzirtmek) ***isterseniz kabul ettiğiniz ücreti iyilikle ödemeniz şartıyla size yüklenecek bir vebal yoktur. Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakının ve O'nun yaptığınız her şeyi gördüğünü unutmayın."***

[Çocuk Emzirmeye Dair Hükümler]

Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. Onların yeme-içme ve giyimlerini geleneğe uygun biçimde sağlamak çocuğun babasına aittir. Bazıları bu âyette bahis konusu edilen çocuk emziren hanımların boşanmış kadınlar olduğunu söylemiştir, bunlar kendi çocuklarını emzirirler. Bu ilâhî beyan, "Sizin için çocuğu emzirirlerse ücretlerini verin"[186] âyetine benzemektedir, Allah orada ücreti, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de emzikli hanımların yeme-içme ve giyimlerini zikretmiştir. Diğer âlimler ise, hayır, **anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler** meâlindeki âyetten maksat nikâhlı hanımlar, "Sizin için çocuğu emzirirlerse ücretlerini verin" meâlindeki âyetten maksat ise boşanmış kadınlardır, demişlerdir. Bunun delili Talâk sûresindeki âyette ücretten, buradakinde ise
82 yeme-içme ve giyimden söz edilmesidir. Şu da var ki nikâhlı hanımdan **[§]** kendi çocuğunu emzirmesi istenildiğinde kocasından ücret almaya hak kazanmaz, sadece yeme-içme ve giyimini talep edebilir. Bu da ücretin zikredildiği âyetin boşanmış kadınlara, yeme-içme ve giyimin bahis konusu edildiği âyetin de nikâhlı hanımlara dair olduğunu gösterir.

Eğer denilirse ki: Nikâhlı hanım için emzirme döneminde yeme-içme ve giyimden bahsedilmesinin ne faydası vardır, çünkü o, bu dönemin dışında da onlara hak kazanmıştır.

Buna Şöyle cevap verilir: Bu dönem için yeme-içme ve giyimin anılmasının faydası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* kendisinin emzirme durumu sebebiyle daha çok yeme-içme ve giyinmeye ihtiyaç duymasıdır, bilmez misin ki o, bu münasebetle oruç da tutmayabilir? Demek ki emzikli hanım diğer zamanlarda hissetmediği ihtiyacı bu dönemde duyabilir. Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyette zikredilen yeme-içme ve giyim bu özel zamana özgü fazlalık içindir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kur'ân-ı Kerîm'de emzirme masraflarının babaya ait olduğunun çeşitli delilleri yer almaktadır. Birincisi, "Eğer anlaşamazsanız çocuğu başka bir kadın emzirecektir"[187] meâlindeki ilâhî beyandır. İkincisi, **emzikli annelerin yeme-içme ve giyimlerini sağlamak çocuğun babasına aittir** meâlindeki beyandır. Üçüncüsü bu âyetteki **bu, emzirmeyi tamamlamak isteyen** (babalar) **içindir** kısmıdır. İşte bu beyanlar yoluyla emzirme masraflarının babaya ait

---

186 et-Talâk 65/6.

187 et-Talâk 65/6.

olduğu ortaya çıkmıştır, öyle ki talimat emzirme ücretinin de gündeme gelmesini kapsamıştır. Bu ilâhî beyanlarda yeme-içme ve giyim harcamalarının sütanneye de ödeneceğinin kanıtı bulunmaktadır, **onların yeme-içme ve giyimlerini sağlamak çocuğun babasına aittir** meâlindeki âyet bunu göstermektedir. **[§]** Şu kadar var ki sütanneye temin edilecek elbisenin cinsi belir- **83**
lenmelidir, yemek için ise buna gerek yoktur, çünkü sütanneye ille de ailenin elbisesi giydirilmez, ancak yemeği verilir. Şu halde ona giydirilecek elbisenin cinsi -aileninki gibi olamayacağına göre- belirlenmelidir, yemeğin ise aynı olması mümkündür. Aslında elbisenin biçim ve değer açısından belli bir sınırı olmadığından yapılacak şeyin belirlilik kazanması için cinsinin belirtilmesine ihtiyaç hissedilmiştir; yiyecek ve içeceğe gelince, onun kalite ve miktarı kişi tarafından bilinmekte olup önceden belirlenmemesi mümkün iken giyimin öyle olmayıp cinsinin tesbiti gereklidir. Bu gerçekleştirilince de yiyecek-içecek statüsüne girer[188]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* {İmam rahimehullah şöyle dedi:} Sözünü ettiğimiz husûsun mevcudiyetine **babanın vârisi de aynı şeyle mükelleftir** meâlindeki ilâhî talimat da işaret etmektedir. Buradaki mâna *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-*, **babaya ait olan mükellefiyetin benzeri vârisi için de gereklidir** şeklindedir; babanın ölümünden sonra gerçekleşen bu durumda da sütanne için giyinme, yiyecek-içecek temini devam ettirilir.

Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. Bu beyanda emzirmeyi iki yıl sürdürmenin şart koşulmadığı birkaç yönden anlaşılmaktadır. Birincisi **emzirmeyi tamamlamak isteyenler için** ifadesidir. Süre daha fazla veya daha az olma ihtimaline açık olmasaydı **isteyenler için** ifadesinin bir anlamı kalmazdı.

İkincisi, irade ve kudret kavramları bazan hakikat mânaları dışında sadece fiilin yapılması amacıyla kullanılır. Bunun ispatı Hz. Peygamber'in, "Hac ibadetini ifa etmeyi isteyen (irade eden) kimse onu gerçekleştirsin …"[189]; "Şunu yapmaya güç yetiren kimse yapı versin"[190] meâlindeki hadisleridir. Bu tür nebevi beyanlarda yer alan irade ve kudret kavramları terim anlamında olmayıp

---

188 Müellif İmam Mâtürîdî'nin bize intikal eden bu metninde lüzumsuz denebilecek tekrar vardır. Bunun, eserin anlatım (takrir) yoluyla kaleme almasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

189 Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hac ibadetini yerine getirmek isteyen kimse acele etsin, zira olur ki kişi hastalanır, malî kayıplar ortaya çıkar ve yeni ihtiyaçlar doğar" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 214, 225, 232; İbn Mâce, "Menâsik", 1).

190 İbn Mesûd'dan rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Ey gençler zümresi! İçinizden evlenmeye gücü yeten kimse evlensin, çünkü evlilik gözü yabancıdan sakındırmaya ve ut (avret) yerini korumaya en çok elverişli olan yöntemdir. Evlenmeye güç

84 [§] *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şunu yapacak kimse yapsın, şöyle yapsın, demektir. İşte "emzirmeyi tamamlamak isteyenler" ifadesi de aynı mahiyette olup gerçekte irade demek değildir; burada zikredilişinin sebebi hangisi olursa olsun fiilin kudret ve irade olmaksızın gerçekleşmemesidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, âyette zikredilen iki yıl kamerî takvimle (hilâller hesabı) hesap edilirse iki yıldan az olur, günlerin hesaplanmasıyla (güneş sistemi) yürütülürse zikredilen iki yılı aşar. Şu halde "iki yıl" alternatifli bir zamandır, artırmayı isteyen gün sayısı tamamlanıncaya kadar artırır, artırmayıp iki yılla yetinen de bunu yapar.

Şu da var ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet emzirme ile oluşan mahremliğin tesbitine değil, yapılıp yürütülmesine dairdir, çünkü mahremlik iki yıldan önce de gerçekleşir. Nitekim İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, "Bebeğin anne karnında taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürer"[191]; "Çocuğun sütten ayrılması iki yıl içinde olur"[192] meâlindeki âyetlerin tefsirinde şöyle demiştir: Hamilelik dönemi altı ay ise sütten kesilmesi iki yıl, dokuz ay ise geri kalan süre kadardır. İbn Abbâs'ın bu kanaati, çocuğu sütten kesme konusunda iki yılın ille de uyulması gereken bir şart teşkil etmediğini, ayrıca emzirmenin daha fazlası veya daha azı mümkün olmayacak şekilde belli bir süresinin bulunmadığını göstermektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Emziren annelerin yiyecek ve içeceklerini sağlamak çocuğun babasına aittir. Bu meselede iki yorumun yapıldığını söylemiştik; birine göre âyetin bu kısmı boşanmış, diğerine göre nikâhlı kadınlar içindir. Biz, onun nikâhlı hanımlar için olduğunun kanıtlarını belirtmiştik. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kimse gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutulamaz. Bazı âlimler, ancak gücü yettiği kadar anlamına gelen "illâ vüs'ahâ" (الا وسعها) demek onun için meşru ve helâl olan demektir, dediler. Fakat anlam böyle olsaydı "Allah'ın emrine bağlı olarak meşru ve helâl olan şeyler" demek istenirdi ki ilâhî beyan, "Kimse yükümlü kılındığından başkasıyla yükümlü tutulamaz" şekline girerdi, bu ise olmayacak bir şeydir. Diğer bir grup âlim ise ancak gücü kadar, yani takati ve kudreti kadar demektir, diye yorum yapmıştır ki bu daha isabetli görünmekte olup mânası şöyledir: Koca, sütanneye karşı yeme-içme ve giyim

yetiremeyen kimse ise oruç tutsun, çünkü oruç kendisine cinsel isteksizlik sağlar" (Buhârî, "Nikâh", 2-3; Müslim, "Nikâh", 2).

191 el-Ahkāf 46/15.

192 Lukmân 31/14.

için sadece malî imkânları dâhilinde yükümlü tutulabilir; şayet onun ihtiyacı [§] kocanın imkânlarını aşacak olursa kendisi ancak malî gücü oranında mü- 85
kellef tutulabilir *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah hiçbir kimseyi lütfettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz"[193].

[Süt Emmekle Mahremliğin Oluşması]

Büyük yaşta süt emzirmenin bu yolla mahremlik tesis etmesi konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları bunun mahremlik doğurduğunu söylemiş ve bazı hadisler de rivâyet etmişlerdir[194]. [Hanefî] âlimlerimiz ise (Allah rahmet eylesin) bunun mahremiyet doğurmadığını söylemiş ve bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) nakledilen hadislere dayanmıştır. Şöyle ki, kendisine süt emme (zamanı) sorulmuş, o da, "Çocuğun etini geliştiren, kemiklerini kuvvetlendiren (dönem)" diye cevap vermiştir[195]. Bu hadisin bazı rivâyetlerinde cümlenin başında, "süt emme" anlamına gelen "radâ'" (الرضاع) kelimesi bulunmaktadır. Bir hadiste de, "Sütten kesme zamanından sonra süt akrabalığı yoktur"[196] buyurulmuştur. Ali b. Ebû Tâlib ve İbn Abbâs'tan, "İki yıldan sonra süt mahremiyeti yoktur" dedikleri nakledilmiştir[197]. Yine Hz. Ali ve ayrıca İbn Mesûd'un, "Sütten kesildikten (العظام أو القصال)[198] sonra radâ' diye bir şeyin olamayacağı rivâyet edilmiştir[199]. Nakillerde yer aldığına göre Hz. Peygamber Hz. Âişe'nin odasına girmiş ve orada birinin oturduğunu görmüştür. Âişe yüzündeki memnuniyetsizliğini görünce, "O, süt kardeşim (veya amcam)" demiş, Resûl-i Ekrem de, "Süt akrabalığı nasıl oluşur, buna dikkat etmelisiniz, süt emzirme çocuğun ona ihtiyaç duyduğu dönemde olur" buyurmuştur[200]. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den nakledildiğine göre bir adam kendisine gelerek, "Eşim beni emzirmiştir, artık bana haram olmuş mudur?" diye sormuş, o da, "Evet" ceva-

---

193 et-Talâk 65/7.

194 Bu görüş Hz. Âişe, Atâ b. Ebû Rebâh ve Leys b. Sa'd'dan nakledilmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî de büyük çocuğun süt emmesinin mahremiyet doğurduğunu kabul ediyordu, yalnız bu kanaatinden döndüğü de rivâyet edilmiştir (bk. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 113-114; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 163; V, 115; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 284).

195 Ebû Dâvûd, "Nikâh", 8; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 173; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 461.

196 bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 416; VII, 464-465; İbn Mâce, "Nikâh", 37; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XV, 21; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 219; İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrîci hadîsi'l-Hidâye*, II, 68.

197 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 34; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, III, 414; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 107; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 283.

198 Buradaki kelime tereddüdünün müellife ait olduğunu kendisi söylüyor.

199 Cassâs, *a.g.e.*, I, 412; Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, III, 414.

200 Buhârî, "Şehâdât", 7; Müslim, "Radâ'", 8.

bını vermiştir. Durum İbn Mesûd'a ulaşınca kendisine gelerek, "Sen şöyle bir fetva veriyormuşsun?" demiş, o da, "Evet" deyince İbn Mesûd, "Gerçek dışı söylemişsin, süt emzirme çocuğun açlığını sadece sütle giderebildiği dönemde geçerli olur" demiştir[201].

86 [§] İşte bu tür hadis ve haberlere dayanan [Hanefî] âlimlerimiz sütten kesildikten ve büyük yaşa ulaştıktan sonra gerçekleşen emzirmelerin mahremiyet tesis etmediği kanaatine varmıştır. Meselenin aslı çocuğun beslendiği gıdanın tesbitine dayanır. Eğer gıdasının tamamı veya yarısından fazlası anne sütü ile oluyorsa bu, süt akrabalığı ve mahremlik doğurur, çocuğun gıdasının tamamı veya çoğu yemekle ise doğurmaz. Bu konunun kaynağını, "Eti geliştiren ve kemiği kuvvetlendiren" şeklinde bir niteleme yapan hadis oluşturur, böyle ise mahremlik getirir. Çocuğun gıdası sütün dışında yemek ise artık eti geliştiren ve kemiği güçlendiren yemek olduğundan mahremlik doğurmaz.

Bu tür konularda hareket noktası şudur ki kemale erme ve tamam olma konumunda belirtilen her şey artırma ve eksiltme ihtimalinden uzak değildir. Bunun delili Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin şu sözleridir: "Arafat'a geceleyin ulaşan ve Müzdelife'de bizimle namaz kılan (namazları cem eden) kimsenin haccı tamamdır"[202] veya meselâ, "Şu görevi de yerine getirirsen haccın tamamlanmış olur", "Şunu yaparsan namazın tamamlanmıştır" gibi. Resûlullah bu hadislerinde hac ile namaz ibadetlerini "tamam" kavramıyla nitelemekle birlikte aslında bunların riâyet edilmesini gerektiren başka yönlerinin de bulunması tabiidir.

Ebû Hanîfe (r.a.) süt emmenin iki yıllık süresine altı ay kadar bir eklemenin yapılabileceğini düşünmüştür, bunun sebebi sütten kesmenin sıcak veya soğuk günlere denk gelip, başka gıdalara alıştırılmamış çocuğun sütten kesilmesinin ölümüne sebebiyet verme ihtimalidir. Böyle olduğu takdirde Ebû Hanîfe iki yıldan sonra altı ay kadar emmenin sürdürülmesini güzel bulmuştur; zaten yılın dönüşümü sıcak ve soğuk halleri üzerinde cereyan eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* [İmam] Züfer ise bir yıl eklemeyi uygun görmüş ve şöyle
87 düşünmüştür: "İçtihada dayanarak iki yıla altı ay eklemek caiz olunca [§] yine içtihat yaparak bir yıl eklemek de mümkün olur". {İmam (r.h.) şöyle dedi:} Hamilelik için belirtilen süreye süt emzirme vaktinin en azı kadar bir ilâve yapıldığına göre süt emme süresine de hamilelik vaktinin en azı kadar ekleme yapmak imkân dâhiline girer. Şöyle de denilebilir: En az sürenin orta dereceli süreye intikal etmesi mümkün olunca orta derecedeki sürenin en ileri noktaya

---

201 Cassâs, *a.g.e.*, I, 410; Kurtubî, *a.g.e.*, V, 72-73.

202 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 69; Tirmizî, "Hac", 17.

varması de imkân dâhiline girer. Bu ihtimallerin hepsi, "Çocuğun anne rahminde taşınması ile sütten kesilmesi otuz ay sürer"[203] meâlindeki ilâhî beyanın içinde yer alır.

Hiçbir anneye çocuğu sebebiyle eziyet edilemez. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Gerekli harcamayı yapmamak suretiyle anneye eziyet edilemez. Yahut da vermemek istediği halde çocuğu elinden almak suretiyle hiçbir anneye eziyet edilemez.

Hiçbir babaya da çocuğundan dolayı eziyet edilemez. Bu da aynı şekilde iki tür yoruma tâbi tutulabilir. Biri, annesine alışan çocuğun yine anne tarafından başından defedercesine geri verilmek suretiyle babaya eziyet edilemez. Diğeri, hiçbir anne, imkânı elvermediği halde üzerine fazla harcama mükellefiyeti yüklemek suretiyle babaya eziyet edemez, babaya ancak malî imkânı nispetinde yük yüklenebilir.

Hiçbir babaya da çocuğundan dolayı eziyet edilemez. Bu ilâhî beyanda babanın "vâlid" (doğuran) diye anılmasının hakikat mânasında değil mecazî olduğunun delili bulunmaktadır, çünkü gerçekte doğuran baba olmayıp o, sadece kendisi için doğurulandır. Şu halde kişinin, başkasının kendisi için gerçekleştireceği fiil ile isimlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Evet, kendi namına iş görülen herkes bizzat kendisi yapmasa bile fâil diye nitelendirilmesine hak kazanır, tıpkı baba için kendisi doğurmadığı halde, "vâlid" (doğuran) denilmesi gibi, çünkü o sadece kendisi için doğurulandır. Bundan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Adamın biri köle azat etmeyeceği ve boşama yapmayacağına dair yemin edip de sonra bu işlerin gerçekleştirilmesini başkasına emretse, o da yapsa yemini bozulur ve kendisi yapmış gibi olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Babanın vârisi de aynı şeyle mükelleftir. Bu beyanın yorumunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları bunun **hiçbir anneye çocuğu sebebiyle eziyet edilemez …** meâlindeki beyanına bağlı olduğunu söylemiş ve mânasının [baba gibi] "vârise de yetim sebebiyle eziyet edilemeyeceği" şeklinde olduğunu belirtmiştir. Diğer bir grup âlim, bunun yiyecek-içecek, giyim teminini ve eziyet edilmemesini belirten kısmın tamamına bağlı olduğunu, üçüncü bir âlimler grubunun ise eziyet (edilmemesi) hariç bir öncekilere bağlı bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuncusu bizim de kanaatimizi teşkil eder. Şöyle
ki, sözün [gramer ve anlam açısından] bağlantısı **[§] annelerin yeme-içmesi-** 88

203 el-Ahkâf 46/15.

nin temini çocuğun kendisi için doğurulduğu kimseye aittir mânasındaki kısımdır. Âyetin bu iki kısmında yer alan "alâ" (على) edatlarını birbirine atfetmek -anlamın isabetli olması açısından- "lâ" (لا) edatı üzerine atfetmekten evladır. Böyle yapmayıp da eziyet etmez anlamına gelen "lâ tüdârre" (لا تضار) kısmı üzerine atfedilecek olursa buna denk olarak verilecek mâna "vâris böyle değildir" şeklinde olur. İkinci olarak "'ale'l-vâris" (على الوارث) kısmı "vârisin miras konusunda çocuğa zarar vermesi" konumunda "lâ tüdârre" (لا تضار) kısmına bağlanacak olursa şöyle demesi gerekirdi: "Babanın vârisi de miras konusunda aynı şekilde zarar vermemekle yükümlüdür". Halbuki ortada zararın oluşacağı bir durum bulunmayıp sadece vârisin harcama yapması söz konusudur. Şu halde "alâ" edatıyla başlayan bu ikinci kısmın aynı edatla başlayan birinci kısma "ve 'ale'l-mevlûd" (وعلى المولود) atfedilmesinin daha isabetli olacağı anlaşılmıştır.

Âyette yer alan babanın vârisinin kimden ibaret olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Cenâb-ı Hakk'ın bununla ölenin babası, annesi ve dedesini kast ettiğini, nikâhı haram olan yakınların buna dâhil olmadığını söylemiş ve bu kanaatlerini İbn Abbâs'ın (r.a.) rivâyet edilen görüşüne dayandırmışlardır[204].

Bizim [Hanefî] âlimlerimize gelince, onlar, sözü edilen yeme-içme ve giyim masraflarını amcaya yükleyen ve "Ölenin yakınlarından sadece bir kişi de kalsa bu masrafları ona yüklerdim" diyen Hz. Ömer'in (r.a.) kanaatini paylaşmışlardır[205]. Bunun yanında Zeyd b. Sâbit'ten de **babanın vârisi de aynı şeyle mükelleftir** beyanının yorumuna dair şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Buradaki harcama nikâhları haram olan bütün akrabaya mirasları oranında gereklidir"[206] Biz [Hanefîler] bu meselelerde ashâbın (Allah hepsinden razı olsun) kanaatine tâbi olduk. Ayrıca Kur'ân'da bu tür harcamaların mahremlerin borcu olduğunun delili bulunmaktadır, meselâ şu âyet-i kerîme: "Sizin için kendi evlerinizde, babalarınızın evlerinde, annelerinizin evlerinde, kardeşlerinizin evlerinde, kız kardeşlerinizin evlerinde, amcalarınızın evlerinde, halalarınızın evlerinde, dayılarınızın evlerinde, teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip bulunduğunuz yerlerde yahut dostlarınızın evlerinde ye-
89 menizde bir sakınca yoktur"[207]. [§] Bu âyet-i kerîmede sayılanların her biri

---

204 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 37; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 111-112; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 216-217.

205 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 57-58; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 111; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 216; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 284.

206 Taberî, *a.g.e.*, II, 501; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 168; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 216.

207 en-Nûr 24/61.

karşı tarafın rızasıyla değil kendi hakkı olan yemeğini yemektedir. Bilmez misin ki rızasıyla verdiği takdirde, kişi yabancının evinde de yemek yiyebilir. O, âyette sayılanların evinde kendine düşen hakkı yiyemeyecek olsaydı bunların özel olarak belirtilmesinin bir anlamı kalmazdı. Şayet âyette yer alan dostunun evinde yemesi şıkkında, kişinin dostunun böyle bir mecburiyetinin bulunmadığı hatırlatılarak itiraz edilirse şöyle cevap verilir: Bu, dost için mecburiyetin konulması halinde aradaki dostluğun kesilme tehlikesinden ötürüdür.

Birinin şöyle bir soru yöneltmesi mümkündür: Neden âyetin dış görünüşünden hareketle harcama yapmayı bütün vârisler için gerekli görmedin?

Buna şöyle cevap verilir: Âyet harcama yapma fiiline tahsis edilmiştir, aslında ölenin karısı da bir vâristir, fakat kocası adına harcama yapmak ona farz kılınmamıştır. Demek ki Allah Teâla vârislerin bir kısmını kast etmiştir ki onlar da nikâhı haram olan mahremlerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Anne ve baba birbiriyle görüşüp anlaşmak suretiyle çocuğu memeden kesmek isterlerse bunun vebali yoktur. Şöyle yorumlanmıştır: Anne ile baba iki yıldan önce çocuğu sütten kesmek isterlerse, ancak aralarında anlaşıp ittifak etmeleri şartıyla mümkün olur. İki yılın tamamlanmasından sonra ise sadece birinin istemesiyle sütten kesilebilir. Âyet-i kerîmeye dayanarak yapılan yorum aynı esasa dayanmaktadır: İki yılın bitmesinden sonra sütten kesilmesi öngörülen sürenin tamamının kullanılmasıyla oluşan tam ve kâmil bir sütten ayırma, ebeveyden birinin istemesiyle gerçekleşir. İki yıldan önce ise Kur'ân'ın da zikrettiği üzere tam sayılmayan bir sütten kesme fiili olup ancak ikisinin oy birliğiyle yürütülür. Hülâsa iki yıldan sonrası nasça tam diye kabul edilen şekle uyduğundan birinin oyu ile geçerlidir, daha azı için ise oy birliği gerekmektedir. Meselenin aslı şudur ki iki yılın geçmesiyle emzirme tamamlanır ve yeterlilik oluşur, nas da bunu destekler. İki yıldan önce ise durum içtihat yoluyla bilinir. Anlaşmazlık ortaya çıktığında doğru olanı tesbit imkânı ortadan kalktığından nasta belirtilen süreye bağlanır. Zaten Kur'ân'da da iki yılın tamamlanması halinde ebeveynden birinin iradesi yeterli görülürken iki yıldan önce sütten ayırmak için anlaşmanın gerçekleşmesi zikredilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Eşler çocuklarının süt emmesine dair sorunları kendileri karara bağ- **90**
lar; bu sebeple başkalarının bu işle ilgilenmesine ve diğer bir görüşe baş vurulmasına ihtiyaç duyulmaz, çünkü ebeveynin kendi çocuklarına karşı şefkatli olmaması mümkün değildir. Buna mukabil verilecek hüküm [çocuklarıyla ilgili olmayarak] ebeveynin kendi lehlerine veya aleyhlerine ise bu hükmü mutlaka

başkasının vermesi gerekir. Bu görüşün delili şu ilâhî beyanlardır: "Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanını öldürmeyin. Sizden onu kasten öldüren kimse öldürdüğü hayvanın dengi olduğu hakkında âdil iki kişinin karar vereceği bir ceza kurbanı keser …"[208], "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından endişe ederseniz erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin"[209]. İşte böyle bir konuda hüküm vermek eşlerin dışında birinin yetkisindedir, bu açıdan da ona ihtiyaç duyulmaktadır. Bahis konusu edilen eşler ise kendi çocukları hakkında düşünüp aralarında karar verirler, bu sebeple de bununla diğer problemler birbirinden ayrı konumlara sahip olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

"Cünâh" (جناح) ile "harec" (حرج) kelimeleri aynı mahiyette olup darlık ve sıkıntı demektir. Cünâhın âyetteki mânası, iki yıl dolmadan çocuğu sütten kesmeye karar verdikleri takdirde kendilerine gelecek bir sıkıntı, bir sorumluluk ve omuzlarına binecek bir vebal yoktur, şeklindedir.

Çocuklarınızı iki yıldan fazla emzirmek (veya başkasına emzirtmek) **isterseniz size yüklenecek bir vebal yoktur.** Âyet-i kerîmenin bu kısmında çocuğu iki yıldan fazla emzirmenin caiz oluşunun delili bulunmaktadır. Çünkü Allah **anne ve baba … anlaşmak suretiyle çocuğu memeden kesmek isterlerse …** meâlindeki beyanında iki yıla ulaşmayan süreyi zikretmiştir; devamında yer alan **çocuklarınızı iki yıldan fazla emzirmek isterseniz** kısmı ise iki yıldan sonraki emzirmeyi gösterir. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak **emzirmeyi tamamlamak isteyenler için** meâlindeki beyanıyla onu iki yıl olarak belirlemiş, **anne ve baba anlaşmak suretiyle çocuğu memeden kesmek isterlerse** diye buyurmak suretiyle de iki yıl dolmadan önceki memeden ayırmaya işaret etmiş, nihâyet **çocuklarınızı** (iki yıldan fazla) **emzirmek isterseniz** kısmını iki seneden sonrasına tahsis etmiştir. Âyetin bu kuruluşu Ebû Hanîfe (r.a.) için delil teşkil edip ona ait görüşü güçlendirir. Bununla birlikte âyetin bu kısmının -annenin emzirmek istememesi halinde- diğer sütannelerin emzirmesinin meşruiyeti hakkında olması da ihtimal dâhilindedir, tıpkı şu âyette olduğu gibi: "Eğer anlaşamazsanız çocuğu başka bir kadın emzirecektir"[210].

Teslim edip ödediğiniz takdirde. Yani ücreti. "Mâ âteytüm" (ما آتيتم) verdiğiniz, yani vermeyi kabul ettiğiniz ücreti. Burada yer alan "îtâ" (ايتاء) kavramının fiilen vermek değil vermeyi kabul etmek anlamına geldiği söylenmiştir,

208 el-Mâide 5/95.

209 en-Nisâ 4/35.

210 et-Talâk 65/6.

"Müşrikler tövbe eder, namazı kılar, zekâtı da verirlerse artık onların yolunu
serbest bırakın"[211] âyetinde olduğu gibi; [Ş] buradaki îtâ (zekât verme) bizzat bu 91
fiili işleme anlamına gelmez; bir bakıma Allah şöyle buyurmuştur: "Müşrikler tövbe edip, namaz kılmayı kabul eder, zekât vermeyi de üstlenirlerse yollarını serbest bırakın". Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum aynıdır, "ödediğiniz takdirde", yani ödemeyi kabul ettiğiniz takdirde ki o da süt emzirme ücretidir. "Mâ âteytüm" (ما آتيتم) ifadesinin "verme akdini yaptığınız" anlamına gelmesi de mümkündür, çünkü "îtâ" (ايتا) vermek mânası taşır, yani ona teslim etme akdini yaptığınız takdirde. Burada bizzat vermek teslim etmek ile vermeyi üstlenmek arasında gözetilen fark, alışverişte kullanılan, "Bana şunu verdin fakat ben almadım" ile "Bana şunu teslim ettin fakat ben almadım" ifadelerini farklı konumda gören kimse için bir delil vardır[212]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'tan korkun. Sütannenin yeme-içme ve giyim masraflarını sağlamaya yönelik verdiği emirler ile çocuğa ve eşlerin birbirlerine zarar vermelerine yönelik yasakları konusunda O'ndan sakının.

Ve O'nun yaptığınız her şeyi gördüğünü unutmayın. Âyetin bu son kısmı önceki kısımlarda yer alan ilâhî emir ve yasaklar konusunda bir uyarı niteliği taşır.

وَالَّذٖينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فٖيمَا فَعَلْنَ فٖى اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿٢٣٤﴾

234. "Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, evlenmeksizin dört ay on gün beklerler. Sürelerini bitirdiklerinde kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden size yüklenecek bir günah yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."

Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, evlenmeksizin dört ay on gün beklerler. Bu âyetin yine Bakara sûresinde yer alan diğer bir âyetin hükmünü kaldırdığı söylenmiştir: "Sizden, öldüğünde geride eşler bırakacak kimseler, eşlerinin evden çıkarılmadan bir yıl süre ile geçimlerinin sağlanma-

211 et-Tevbe 9/5.

212 Öyle anlaşılıyor ki görüş sahibine göre birinci ifadede alışverişten dönüş yapmak mümkünse de ikincisinde mümkün değildir, çünkü teslim edişte alma mânası vardır.

sı husûsunda nasihat etsinler. Şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse meşru surette yapacakları işlerden dolayı size herhangi bir vebal yoktur"[213]. Her ne kadar tefsirini yapmakta olduğumuz âyet bundan önce ise de içerdiği "dört ay on gün" ifadesi bu âyeti neshetmektedir. Te'vîl ehlinin çoğunluğu bu kanaate sahiptir[214]. Bilmez misin ki iddet beklemekte olan bir kadın Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek gözlerine sürme çekmek ve süs yağı kullanmak için izin istemiş, Resûlullah da ona şöyle demiştir: "Sizden biriniz (kocası ölünce) bir yıl evinde oturur, sonra diğer ayın başında evden çıkar, geçmekte olan köpeğe tezek atar
92 değil miydi?"[215] [§] Bu hadis sayesinde kocası ölen kadının bir yıl evde beklemesi önceleri mevcut olan bir gelenek olup tefsirini yapmakta olduğumuz (ve nüzûl sırasıyla) ikinci olan âyette neshedildiği anlaşılmıştır[216].

Diğer âlimler ise şöyle demiştir: Allah Teâlâ Bakara sûresindeki âyette (2/240) bir yıllık geçimden ve vasiyetten bahsetmiş, sonra Hz. Peygamber'in şu beyanıyla vâris için yapılan her türlü vasiyet neshedilmiştir: "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, bundan böyle vâris için vasiyet yoktur"[217]. Artık ölüm üzerine beklenecek süre dört ay on günden ibaret kalmıştır. Bakara sûresinde yer alan âyette (2/240) "evden çıkarılmadan" denildikten hemen sonra, "şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse" denilmesinden, yasaklanan şeyin kendiliğinden çıkmak değil, çıkarılmak olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu, faydalanmaya yönelik vasiyetlerde bir esas teşkil eder: Vasiyet edenin, belirlediği şeyi yerine getirmeye mecbur edilmesi ve lehine vasiyette bulunulan kimsenin kabul etmemekten alıkonmaması.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette vasiyet yoluyla değil de miras yoluyla mesken hakkı düşen kimseye mesken vasiyetinde bulunmanın meşru oluşunun delili bulunmaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bu, ken-

---

213 el-Bakara 2/240.

214 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, VI, 158.

215 Ümmü Seleme'den rivâyet edildiğine göre kocası ölen bir kadının başına gelen göz hastalığından endişe etmişler ve Resûlullah'a gelerek sürme kullanması için izin istemişlerdi. O da şöyle buyurmuştu: Câhiliye döneminde siz kadınlardan kocası ölen biriniz bir yıl boyunca evinin hapsinde bulunuyor, sonra yanından geçen köpeğin ardından bir tezek atıp evinden çıkıyordu. Şimdi İslâm döneminde dört ay on gün sabredemiyor mu?" (Mâlik, *el-Muvatta'*, "Talâk", 103; Buhârî, "Talâk", 46-50; Müslim, "Talâk", 124-125).

216 "Yani o âyet önce nâzil olmuş, tefsirini yapmakta olduğumuz ikinci âyetle neshedilmiştir; gerçi bu âyet mushaf tertibine göre önce, o ise sonra gelmektedir, ancak o, geliş açısından öncedir, aylara bağlı iddet ayı ise sonradır, zira Kur'ân'ın okunuş ve yazılış sırası iniş sırasına göre değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 77b).

217 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186-187; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 6; Tirmizî, "Vesâyâ", 5; Nesâî, "Vesâyâ", 5.

disine vasiyette bulunmanın neshedilmediği kimse için caizdir. Ayrıca aynı âyetle ölüm iddetinde hamileliğin de bir kriter olduğuna istidlâl edilmesi imkân dâhilindedir. Ancak bu, Hz. Peygamber'den çocuğun "ilk kırk günde nutfe (sperm), ikinci kırk günde aşılanmış yumurta, üçüncü kırk günde bir et parçası halinde olduğu, bunu izleyen on günde de ona ruh üflendiği" şeklinde rivâyet edilen hadisin sahih olmasına bağlıdır[218]. Durum söylediğimiz gibi olunca kadın, mevcutsa hamileliğinin anlaşılabilmesi için dört ay on gün beklemekle emrolunmuştur. Bekleme süresinin mahiyeti bu olunca kadın dört ay on günden önce doğum yaptığı takdirde süre sona erer. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Hamileliğin ortaya çıkması konusunda câriye ile hür kadın arasında bir farkın bulunmadığı mâlum değil midir ki? Buna rağmen câriyenin bekleme sûresi dört ay on gün olmamıştır. Peki, bu durumda dört ay on gün bekleme emrinin hamileliğin anlaşılması amacına yönelik olmadığı neden kanıtlanmış olmasın?

[§] Buna şöyle cevap verilir: Bunun birkaç sebebi vardır. Birincisi evlenme konusunda esas olan hür kadınlar olup ilgili hükümler onlar hakkında geçerlidir ve hitap da onlara yönelik bulunur. İkincisi evlenme hür kadının edindiği bir haktır. Hür kadınların aldığı haklar câriyelere tanınınca onların aldıklarının yarısına sahip olabilirler. Üçüncüsü, aslında câriyelerin hamile bırakılması tercih edilen bir husûs değildir, çünkü bu alternatifte doğacak çocuk köle statüsünde kalıp küçümsenme bedbahtlığına mâruz kalır. **93**

Ali b. Ebû Tâlib'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: Kadın ihtiyaten iki iddetin uzun olanını beklemelidir[219]. Onun bu görüşe sahip olması, doğum yapmak suretiyle bekleme süresinin sona ereceğinin ölüm değil boşama hakkında belirtilmesi kanaatinden kaynaklanmıştır. İddetin ölümde de boşamadaki gibi olması da, olmaması da muhtemel bulunduğundan ihtiyat yolunu emretmiştir.

Bize göre ise Hz. Ömer, Abdullah b. Mesûd ve İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demişlerdir: Kadın doğum yaptığında kocası henüz tabut içinde de olsa iddeti sona erer[220]. Hz. Peygamber'den de rivâyet edildiğine göre kocası ölen hamile bir kadın birkaç gün sonra doğumunu yapınca Resûlullah (s.a.) evlenmesine izin vermiştir[221].

---

218 Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 374, 382; Buhârî, "Enbiyâ", 2; Müslim, "Kader", 1-2.

219 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 119.

220 *a.g.e.*, II, 119.

221 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Talâk", 29, 83-86; Buhârî, "Talâk", 39; Müslim, "Talâk", 123.

Kocası ölmüş kadının dört ay on gün yas tutmasına dair gelen emir hak-
94 kında Resûlullah'ın (s.a.) **[§]** şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah'a ve âhiret gününe inanmış bir kadına, ölü üzerine üç günden fazla yas tutması helâl değildir, ancak kocası ölmüş kadın müstesna, öylesi dört ay on gün yas tutar"[222].

Eğer denilirseki: İlgili hadis mutlak anlamda ölüm hakkında olduğuna göre boşanmış kadının da yas tutması gerekmez mi?

Buna şöyle cevap verilir: Yas tutmanın gerekmesi mutlak anlamda ölüm için değil, ölüm olayındaki bir incelikten ötürüdür ki o da dinî bir nimetin elden çıkmasıdır. Aslında söz konusu kayıp nimet boşanmada da ölümdeki gibidir. Görmez misin ki yas tutma kadının babası veya çocuğunun ölmesi halinde gerekli değildir? Bu durumda yas tutmanın mutlak anlamda ölüm için değil dinî bir nimetin yok oluşu içindir. Bilmez misin ki haberde, "İyi kadın cennetin anahtarıdır"[223] diye nakledilmiştir. Bu sebeple kadın yok olan bir nimet için süslenmekten ve sevinç gösterisinden uzak durmak suretiyle üzüntüsünü göstermekle emrolunmuştur, çünkü evlilik bir nimettir.

Ölüm münasebetiyle mehirin ve iddetin gerekmesi açısından, kaybolmuş nimetten ötürü süslenmeyi terkedip üzüntüsünü belirtmekte nikâhtan sonra zifafa girmiş kadınla girmemiş kadın arasında bir fark yoktur. Zifafa girmeden boşanan kadında ise bunlar gerekli değildir, zaten öylesinin iddet beklemesi de yoktur; bu konumdaki kadının nimeti yenilenebilir, hemen evlenmek suretiyle nimete kavuşabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Görmez misin ki evli fakat küçük yaştaki çocuk öldüğü takdirde karısının dört ay on gün beklemesi gerekir. Bu da ölüm iddetinin nimetin yok olmasından dolayı gerektiğini gösterir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kendileriyle ilgili olarak yapacakları meşru işlerden size yüklenecek bir günah yoktur. Size yönelik bir sorumluluk ve günah yoktur, denilmiştir. **Yapacakları işler**. Bu beyan bekleme süreleri sona erdikten sonra süslenmeleri diye yorumlanmıştır. Âyetin bu kısmında geçen "mâruf" (المعروف) kelimesinin ise konumlarına uygun mehir karşılığında kendilerini denk sayılan erkeklere arzetmeleri şeklinde açıklanmıştır. Biz bu husûsu daha önce zikretmiştik.

---

222 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 85; VI, 37, 184; Buhârî, "Cenâiz", 31; Müslim, "Talâk", 24, 125, 128-134.

223 Bu metne uygun bir hadis bulunamamıştır. Abdullah b. Ömer'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Dünya bir faydalanma âlemidir. Dünyanın en hayırlı faydalanma vasıtası iyi eştir" (Müslim, "Radâ'", 59; İbn Mâce, "Nikâh", 9; Nesâî, "Nikâh", 15).

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَٓاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ
فٖٓى اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ
سِرًّا اِلَّٓا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى
يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فٖٓى اَنْفُسِكُمْ
فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ حَلٖيمٌ ﴿٢٣٥﴾

[§] ***235. "İddet beklemekte olan kadınlara evlenme arzunuzu hissettir-*** 95
menizin veya bunu gönlünüzde saklamanızın herhangi bir sakıncası yoktur. Allah sizin onları hatırınızdan geçireceğinizi elbette bilmektedir. Ancak sarfedeceğiniz nezih sözler dışında onlarla şu anda ve gelecek için bir anlaşmaya varmayın. Belirlenen süre dolmadan kendileriyle nikâh akdi yapmayın. Allah'ın içinizde saklı olan her şeye vâkıf olduğunu aklınızdan çıkarmayın ve O'ndan korkun. Bunun yanında Allah'ın bütün günahları bağışladığını ve cezalandırmakta acele etmediğini de unutmayın."

İddet beklemekte olan kadınlara evlenme arzunuzu hissettirmenizin veya bunu gönlünüzde saklamanızın herhangi bir sakıncası yoktur. Âyette yer alan "ta'rîz" (التعريض) kavramının üstü kapalı olarak söyleyeceği sözlerle ona arzulu olduğunu hissettirmesidir, denilmiştir. Nitekim haberde nakledildiğine göre Fâtıma bint Kays Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle istişarede bulunmuş, Hz. Peygamber kendisine, "Bekleme süren bitince bana haber ver" buyurmuştur. Nihâyet zamanı gelince Fâtıma kendisine talip olan iki kişi hakkında Resûl-i Ekrem'den görüş ve izin istemiş, o da şöyle demiştir: "Falan kişi sopayı elinden bırakmayan biridir, diğeri ise hiçbir şeyi olmayan bir züğürt, sen Üsâme b. Zeyd'den vazgeçme"[224]. Hz. Peygamber'in "bana haber ver" şeklindeki sözü üstü kapalı bir nikâh talebi olup zamanı gelince bunun Üsâme b. Zeyd'e ait olduğunu bildirmiştir. Bazı yorumcuların Resûlullah'a nispetle zikrettikleri şu sözler ise, "Sen güzelsin, hoşuma gitmektesin, seni bırakıp başkasını tercih etmem" yahut, "Sen faydalısın". Evet Hz. Peygamber'in bu tür sözleri nikâhı henüz helâl olmayan yabancı bir kadına söylemiş olması mümkün değildir.

---

224 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Talâk", 67; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 373; Buhârî, "Talâk", 41-42.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede kocası ölmüş kadının gündüzleri evinden çıkmasının sakıncalı olmadığının delili vardır, çünkü âyette erkeğin ona evlenme arzusunu hissettirebileceğinden söz edilmektedir. Erkeğin kadının evine gidip arzusunu hissettirmesi münasip olmadığına göre kadın evinden çıkıp konuşulabilecek yere gelir, erkek de bahis konusu ettiğimiz şeyi ona söyler. Bu konuda bazı rivâyetler de gelmiştir. Nakledildiğine göre kocası ölmüş bir kadın Resûlullah'a gelerek gözüne sürme çekmesi konusunda kendisinden izin istemiştir. Resûl-i Ekrem'in onu evden çıkmaktan sakındırdığına dair bir nakil aktarılmamıştır[225]. Ayrıca Hz. Ömer ile İbn Mesûd'un bu durumdaki kadınların gündüzleri evlerinden çıkmalarına müsaade ettikleri,
96 [§] başkalarının evinde gecelemelerine ise izin vermedikleri rivâyet edilmiştir[226]. Bir de kocası ölmüş kadının ihtiyaçlarının karşılanması kendisine ait olduğundan evinden çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Boşanmış kadının geçimi ise kocasına ait olup onun ihtiyaçlarını karşılayan ve meselelerini halleden kocasıdır, bu sebeple bu iki kadın ayrı ayrı konumlarda bulunmuşlardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şunu da belirtmek gerekir ki boşanmış kadına evlenme isteğini hissettirmek iki bakımdan caiz değildir. Birincisi, biraz önce değindiğimiz üzere gece olsun gündüz olsun evinden çıkmasına müsaade edilmediği için; kocası ölmüş kadın ise çıkabilir. Allah Teâlâ evlenme arzusunun hissettirilmesini boşanmış için değil kocası ölmüş kadın için zikretmiştir.

İkincisi, boşanmış kadına evliliğe dair bir çıtlatmada bulunmak onunla kocası arasında kin ve düşmanlığın oluşmasına sebep olur, zira bekleme kocanın konumundan ötürüdür. Bunun delili de şudur ki koca onunla zifafa girmeseydi iddet beklemesine gerek kalmazdı. Kocası ölmüş kadın ise kocası onunla zifafa girmemiş olsa da iddet gerekir. Bundan dolayı ona evlenme isteği hissettirilebilir, fakat boşanmış kadına hissettirilemez.

{İmam (r.h.) şöyle dedi:} Bir de şu var ki boşama olayında koca hayatta olup kendisi ile eşi arasında oluşan kin ve hoşnutsuzluk hali yaşar, fakat bu, ölüm alternatifinde yoktur.

Veya bunu gönlünüzde saklamanız. Yani onunla evlenmeyi içinizde gizlemeniz. **Allah sizin onları anacağınızı elbette bilmektedir**. Gizli veya açık biçimde anmanızı. Bir de iddet süresi içinde evlenme teklifi yapacağınızı, diye yorumlanmıştır.

---

225 bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Talâk", 103, Buhârî, "Talâk", 46; Müslim, "Talâk", 58.

226 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 124.

Ancak onlarla şu anda veya gelecek için gizli bir anlaşmaya varmayın. Bu beyan birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki onlardan başkasıyla evlenmeyeceklerine dair söz almayın. Yine denildi ki **onlarla gizlice anlaşmayın**, yani zina konusunda. “Sır” (السر) kelimesi sözlükte zina mânasına da gelir. Bir de denildi ki sır cinsel ilişki demektir; erkeğin kadına, “Sana dört defa beş defa yaklaşırım” demesi vb. Ancak sarfedeceğiniz nezih sözler hariç. Erkek kadına nazik ve edepli şeyler söyleyip, buna mukabil onu zinaya sevkedecek sözler
sarfetmez. Yahut, **[§]** “Çekici bir eda ile konuşmayın, aksi takdirde kalbinde **97**
hastalık bulunan kimse ümide kapılır”[227] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere kadına karşı arzusunun bulunduğunu apaçık söylemez, ona parlak vâdler yapmaz, kadının arzu ve hevesini celbetmek için aşırı derecede ilgi gösterip ihsanda bulunmaz; hülâsa meşru ve münasip olmayan sözler konuşmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kendileriyle nikâh akdi yapmayın. Bu beyanda gizli bir ifadenin bulunduğu söylenmiştir, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Nikâh akdine karar vermeyin. Bir de şöyle denildi. Yapılan kaydın süresi dolmadan nikâh akdetmeyin. Burada yer alan “kitâb” kelimesi kocası ölen kadın için yazılıp belirlenen iddet demek olup bu süre bitmeden, diye bir anlam kastedilmektedir. Bu ilâhî beyanda boşayan erkeğin sahibi devam ettiğinden kadının erkeklere haram olduğunun delili vardır. Söz konusu yasaklayıcı hitap kadınların kocalarına değil yabancı erkeklere yöneliktir; zira kocalar, iddetleri içinde de bulunsalar yeniden nikâh yapma hakkına sahiptirler.

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **Nikâh akdi yapmayın**. Bu ilâhî beyan -görünen konumu itibariyle haram dışındaki hükme müsaitse deharam kılma konumunda tutulmuştur, çünkü ümmet ilâhî kastın buna yönelik olduğu noktasında ittifak etmiştir; bir de **belirlenen süre dolmadan** şeklindeki beyan sebebiyle, yani kadının beklemeye mecbur edildiği süre. Kadına söz konusu evliliğin yasaklanmasının sebebi eski kocasından dolayı kendisi için gerekli hale gelen iddettir. Bu iddet, kendisini başka erkeklere haram kılan önceki nikâhı henüz devam etmektedir. Buna bağlı olarak da onunla nikâh akdetme fiili haramlılığını sürdürmektedir. Bu durumda kendisi için iddet beklenen eski koca nikâh akdetme hakkına sahiptir, ondan bu hakkın alınması mümkün değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah'ın içinizde saklı olan her şeye vâkıf olduğunu aklınızdan çıkarmayın ve O'ndan korkun. Bu bir uyarı ifadesidir. Yani Allah içinde gizlediğinizi ve dilinizle ifade ettiğiniz üstü kapalı evlenme talebinizi bilir, O'ndan kor-

---

[227] el-Ahzâb 33/32.

kun, emir ve yasaklarına muhalefet etmeyin. **Bunun yanında Allah'ın bütün günahları bağışladığını ve cezalandırmakta acele etmediğini de unutmayın.** Bu beyanda da Allah'ın yasakladığı şeyi işleyen ve emrine muhalefet eden kimseyi bağışladığı ve cezasını ertelediği biçimde ümitlendirme mevcuttur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

98 **[§] Şunu aklınızdan çıkarmayın ki ...** Allah Teâlâ insanların iç âlemlerinde saklı bulunan her şeyden haberdar olduğunu bildirmek suretiyle kendilerini sakındırmıştır, tâ ki gizledikleri ve açıkladıkları husûslarda O'nu unutmasınlar, iç dünyalarında sakladıkları gayrı meşru ve Allah'ın rızasına muhalif davranışlardan ötürü hesaba çekileceklerini bilsinler ve kulun hesaba çekilmeyeceği şeyin kararlılık ve kesinlik taşımayan geçici düşüncelerden ibaret olduğu şuurunu taşısınlar. Cenâb-ı Hak âyetin sonunda "bağışlayan" (غفور) ve "cezalandırmada acele etmeyen" (حليم) mânasındaki isimlerini zikretmiştir ki insanlar iç âlemlerinde bulundurdukları kötü düşüncelerinin gizli kalmasının Allah'ın mağfireti sayesinde gerçekleştiğini, aslında bu tür fiilleri sebebiyle herkese rezil olmaya müstahak olduklarını, fakat lütuf ve keremiyle bunları gizlediğini bilsinler ve sonuç olarak O'nun lütfettiği büyük nimetlere şükretsinler yahut da rahmetinden ümit kesmeyip günahlarının affını dilesinler. Allah halîm olduğunu hatırlattı ki boşama dönemlerinde içlerinde sakladıkları kötü düşüncelere mukabil cezalandırılmayışlarına aldanmasın ve Allah'ın onlardan haberdar olmadığını sanmasınlar, azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanında olduğu gibi: "Sakın Allah'ın, zâlimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma"[228].

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾

236. "El sürmediğiniz ve mehir belirlemediğiniz kadınları boşamanızda herhangi bir vebal yoktur. Ancak kendilerini faydalandırın. Eli geniş olan durumuna göre, fakir de durumuna göre münasip hediyeler vermelidir. Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî bir borçtur."

228 İbrâhim 14/42.

El sürmediğiniz ve mehir belirlemediğiniz kadınları boşamanızda herhangi bir vebal yoktur. Bu âyette zifafa girilmemiş kadınları her zaman birimi içinde boşamanın mümkün oluşunun delili vardır. Çünkü Kur'ân'da yaygın olan üslûba göre -sakıncasız olduğunun bildirilmesi durumu hariç- günah ve vebalin bulunmadığının söylenmemesidir, Cenâb-ı Hak bu âyette herhangi bir zaman tayinine de işaret buyurmamıştır. Zifafa girilmiş kadınları boşama konusunda ise azîz ve celîl olan Allah, "Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve iddetin hesabını tutun"[229] buyurmak suretiyle vakit tayin etmiştir. Bundan dolayıdır ki [Hanefî] âlimlerimiz kişinin zifafa girmediği eşini hayız halinde boşamasının sakıncası yoktur, demişlerdir. Bunun yorumu şöyledir ki koca onunla zifafa girmişse geçmiş ilişkileri sayesinde temizlik (tuhur) zamanını bilir. Bunun için temizlik halinde boşama yapmakla emredildi ki pişman olduğu takdirde dönüş yapmasına özendirici olsun. Zifafa girmediği kadının ise temizlik halini bilemez, çünkü onunla bu özelliğini bilmesine vesile olacak bir ilişkisi olmamıştır, bunun için de boşamayı bu süre içinde yapması kendisinden istenmemiştir. Bir de koca eşiyle zifafa girmemişse [§] yapacağı boşama dönüşe mahal kalmadan karısını kesin 99
olarak ayırır. Bu sebeple bütün zamanları boşama fiili için elverişli kılınmıştır; zaten dönüş yapma hakkı tanınmadığından vakitlerin temizlik dönemine rastlayan bir kısmının daha özendirici olması söz konusu değildir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır**, ikinci olarak zifafa girilen eşin kocasından hamile olma ihtimali mevcuttur. Hamile olup olmadığının anlaşılması için boşanmanın (talâk) verilmesi temizlenme zamanına bağlanmıştır, tâ ki koca pişmanlık duymasın. Genelde koca karısını boşadıktan sonra hamile olduğunu anlayınca pişman olur. İşte kişinin, zifafa girmediği karısını ay halinde boşamasının caiz olduğu şeklindeki görüşün izahı bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin bu kısmında eşini kesin (bâin) talâkla boşayan kişinin yaptığı bu fiilinin meşruiyetine dair delil vardır, ancak bu, pişmanlık duyması halinde onu tutma imkânına sahip bulunmaması halindedir, çünkü zifaf yapılmadan gerçekleşecek boşama kadını kocasından kesin biçimde ayırır. Bu meselede aslolan her iki boşama şeklinde de (ric'î, bâin) talâkın kadının kocasına helâl olduğu temizlik vaktinde olmasıdır. Ancak zifafa girilmemiş kadın hakkında bütün zaman birimleri helâl vaktidir.

Ve mehir belirlemediğiniz kadınları. [Âyetin bu kısmının önceki kısımla bağlantısı göz önünde bulundurulmadığı takdirde, "Ve mehir belirlediğiniz

---

[229] et-Talâk 65/l.

kadınları" diye anlaşılırsa da, aslında] anlamı, "Ve mehir belirlemediğiniz kadınları" şeklindedir. Bu kısım "lâ cünâha ʿaleyküm" (لا جناح عليكم) diye başlayıp "mâ lem temessûhünne" (ما لم تمسّوهنّ) diye biten kısımla bağlanmış konumundadır. Bunun delili âyetin **ancak kendilerini faydalandırın** meâlindeki kısmıdır. Burada yer alan faydalandırma (متعة) emri, mânanın "mehir belirlemediğiniz kadınları" şeklinde olduğunu gösterir. Azîz ve celîl olan Allah'ın (bir sonraki âyette), "Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin" meâlindeki beyanı, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kastedilenin mehiri belirlenmemiş olduğunu gösterir. Dikkat edilirse mehir belirlenmiş olana belirlenenin yarısını, burada ise faydalandırmayı gerekli kılmıştır. Mantık açısından mehir belirlenmemiş olanında faydalandırma değil mehr-i mislin (o konumdaki bir kadının mehirinin) yarısının verilmesinin gerekli olmasıdır, çünkü koca kadınla zifafa girdiği takdirde mehr-i mislin tamamına borçlu olur, nitekim zifafa girdiği takdirde belirlenmiş mehirin tamamım, girmemesi halinde yansını ödemeye mecbur oluşu gibi. Şu kadar var ki şâri'in tartışılan meselede müt'ayı gerekli kılışının iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi, mehr-i mislin takdir edilmesinin şartı kocanın zifafa girmesidir, koca zifafa girmediği takdirde mehr-i mislinin
100 ne olacağını bilemez, [§] tabii olarak onun yarısını da takdir edemez. İkincisi, fakîhler müt'anın gerekli kılınışının hikmetini mükellefiyetin hafifletilmesi ve uygulamayı kolaylaştırma şeklinde anlamışlardır, çünkü hâkim mehr-i mislin tesbiti bağlamında kadının hem kendisini hem de içinde yer alacağı kadınlar kategorisini bilmekte oldukça zorluklarla karşılaşır, mehr-i mislin tesbiti kadının dâhil olduğu kategori ile mümkünken müt'a öyle değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyette söz konusu edilen müt'anın miktarı kadının değerine göre tesbit edilir, zira müt'a kadının kendisinin ve ailesinin sahip olduğu zenginliğin daha az, fakat mehr-i mislin üstünde takdir edilse müt'ayı mehr-i mislin üstüne çıkarma durumu oluşur, halbuki biz müt'anın mükellefiyeti hafifletmek için meşru kılındığını belirtmiştik. Şimdi, müt'a mehr-i misil göz önünde bulundurulmadan belirlenecek olursa koca güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutulmuş olur. Bu sebeple müt'a miktarının belirlenmesi için mehr-i mislin göz önünde bulundurulması gereklilik kazanmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ve mehir belirlemediğiniz kadınları. Burada yer alan "ev" (أو) edatı "mâ lem temessûhünne" (ما لم تمسّوهنّ) üzerine atfedilmiş olup mânası "ve mehir belirlemediğiniz sürece" şeklindedir; "Ey iman edenler! Mümin kadınları nikahlayıp da henüz zifafa girmeden boşayacak olursanız onları hesap edeceğiniz

bir iddet süresince bekletmeye hakkınız yoktur. Ancak onları faydalandırın ve güzellikle serbest bırakın"[230] meâlindeki âyet de bu esas üzerine kurulmuştur. Âlimlerin mehir belirlemeden nikâhın meşru olduğu noktasında ittifak edişi de aynı esasa dayanır. Ayrıca burada, "Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla istemeniz size helâl kılındı"[231] meâlindeki beyanda yer alan "malla isteyiş"te nikâhın mehiri belirleme ile değil doğrudan malla oluştuğunun delili vardır; nikâh akdi doğrudan malı (mehiri) gerekli kılmakta olup ancak bu sayede kadından faydalanma hakkı doğar, sadece belirleme ile değil. Bundan dolayıdır ki kadına, kocanın vereceği maddî şeyleri teslim etmedikçe kendisini ondan ayrı tutma hakkı verilmiştir, ancak belirlenmiş olsun veya olmasın mehir hariç [çünkü mehir her durumda sahip olacağı öz hakkıdır]; nitekim şu âyetler de bunu desteklemektedir: "Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da mehirlerini vermeniz şartıyla … size helâldir"[232]; "Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını … sana helâl kıldık"[233]. [§] Mehir belirlemeden nikâh **101**
caiz olunca hükümsüz kalacak şekilde (yanlış) belirlenmesi de nikâhı bozmaz, aksine yapılan belirleme hükümsüz kalır ve olmamış sayılır. Buna bağlı olarak kişinin şarap, besmelesiz kesilmiş hayvan eti vb. helâl olmayan şeyleri mehir göstererek yaptığı nikâhın geçerli olduğu noktasında ittifak vardır. Bu noktadan iki mesele ortaya çıkar. Birincisi bir şeyin meşruiyeti şarta bağlı değilse herhangi bir sebeple koşulacak şartın geçersiz oluşu o şeyi geçersiz hale getirmez. İkincisi Câhiliye dönemine ait olan (ve iki kişinin mehirsiz birbirlerini evlendirmeleri esasına dayanan) şigâr evliliğinin yasaklanma sebebini anlamamızdır ki aslında bu nikâhta cinsel ilişkinin sağlanıp bir nevi mehir yerine geçmesi akdi bozan şey değildir[234], çünkü Allah mehirin belirlenmesini nikâh için şart koşmamıştır ki bunun geçersiz oluşuyla nikâh da geçersiz hale gelsin. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

230 el-Ahzâb 33/49.

231 en-Nisâ 4/24.

232 el-Mâide 5/5.

233 el-Ahzâb 33/50.

234 Şigâr Câhiliye dönemine ait bir evlenme türü olup iki kişinin mehir ödemeden birbirini evlendirmesinden ibarettir. Bazıları bunun herkesin kendi yakınını diğerine vermesiyle teşekkül ettiğini söylemiştir. Ferrâ ise şigârın eşleri trampa etmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Resûlullah (s.a.) bu evliliği yasaklamıştır. Şâfiî, Ebû Ubeyd ve diğer âlimler yasaklanan sigarın eşler arası mehirsiz trampa türü olduğunu söylemişlerdir, her birinin mehiri diğerinin sağladığı cinsel imkân olmaktadır. Bu türde mehirin kaldırılması gibi bir sonuç vardır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "şğr" mi).

Cinsel ilişki olmadan gerçekleştirilen boşama nikâh akdinin gerektirdiği bazı mükellefiyetlerin düşünülmesine sebep kılınmıştır. Bu *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* yapılan evlilikle nikâhtan amaçlanan hedefe tam olarak ulaşılamamasından dolayı olmalıdır. Bilindiği üzere evlilik iffeti korumak içindir, bunun da gerçekleşmesi sadece akidle değil cinsel ilişki ile olur. Bu olmasaydı evlilik de olmazdı. Zifafsız boşama mehirin tamamını ortadan kaldırmamıştır, zira boşama bedeli bulunan mülkiyetteki değişimden ibarettir. Mehir ise cinsî faydalanmaya değil sahip olmaya (mülkiyet) aittir, bunun delili cinsel faydalanmanın çoğalmasıyla mehirin artmamasıdır. Şu halde onun mülkiyetin bedeli olduğu anlaşılmıştır. Mülkiyette talâk yoluyla değişim yapmak kocadan bedelin tamamını kaldırmaz, çünkü boşama, karşılığında mehir bedeli bulunan mülkiyetin varoluş sebebini tamamen ortadan kaldıran bir faktör olmayıp sadece onda değişim yapan bir vasıtadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Azîz ve celîl olan Allah mehirin yarısını vermeyi gerekli kılmış, yarısını da düşürmüştür, zira iki amaçtan biri olan cinsel faydalanma bulunmamış, diğeri olan mülkiyet ise mevcut olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Şimdi, [kadına el sürülmediği ve] mehir belirlenmediği durumunda Allah Tebareke ve Teâla müt'ayı, belirlenmesi halinde ortaya konan miktarın yarı-
102 sına denk tutmuştur. [§] Düşünelim ki biz, el dokunulmayan ve mehiri belirtilmeyen kadını boşama konusunda yapılacak işlemle baş başa bırakılsak, bunun yanında mehirin önceden belirlenmemesi halinde belirlenmişin benzerinin gerektiği de bize beyan edilse, mutlaka tasavvurumuza hâkim olacak şey mehr-i mislin yarısından başka bir çözümün bulunmayacağı şeklinde olurdu. İşte yüce Allah bu problemin çözümünü bizzat üstüne almıştır ki insanlar *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Cenâb-ı Hakk'ın beşer türünün muhtaç olduğu her şeyi anlayış güçlerinin yettiği ve akıllarının ulaşabildiği kadarıyla açıkladığını, kavrayamadıkları şeyleri de işaret yoluyla beyan ettiğini bilsinler. O'nun, kullarına yönelik olan bu lütufkârlığının hedefi de onları birbiriyle anlaştırmak ve çekişmelerden korumaktır. Niahî gerçeği bilen Allah'tır.

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede bize müt'anın mahiyetini işaret yoluyla açıklamıştır. Öyle anlaşılıyor ki O'nun, beşer tefekkürünün hikmetine vâkıf olmaktan âciz kalacağını bildiği husûslarda yaptığı açıklama miktarının bir benzeri yapmadıklarında da bulunmaktadır. Bunu sebebi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır ki Allah Teâlâ insan aklının, açıklamadığı hikmetlere nüfuz edebileceğini ve beyan ettikleri üzerinde yapılacak fikrî çalışmalar sayesinde beyan etmediklerine ulaşılabileceğini ezelî ilmiyle bilmiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Yine Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyette mehirin tesbit edilmesinin, hakkın oluşması açısından belirlenmemesinden daha sağlam bir yöntem olduğunu iki şekilde beyan etmiştir. Birincisi, zifaf olmadan gerçekleşen boşamadaki müt‘a hakkında **eli geniş olan durumuna göre, fakir de durumuna göre**, diye buyurmasıdır. Mehirin belirlenmesi halinde ise, gücü yetsin veya yetmesin, belirlenen şeyin yarısını vacip kılmıştır. Bilindiği üzere bir şeyi gücü oranında yerine getirme, gücünü aşacak şekilde yerine getirmekten daha kolaydır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, bilindiği kadarıyla eşlerden birinin ölmesi halinde mehirin tam olarak ödenmesi konusunda insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık mehirin önceden belirlenmemesi durumunda vuku bulur, bu tür anlaşmazlıkların ortadan kalkması için ortada bir belirlenmişliğin bulunması gerekir. İşte bu söylediklerimiz mehirin tesbit edilmesinin, edilmemesinden daha sağlam bir yöntem olduğunun delilini teşkil eder. Şu da var ki bütün akitlerde ve bunların feshedilişinde önceden belirleme yapıldığı takdirde bedel gündeme gelir, sadece akitle hiçbir bedel teşekkül etmez ki onun bir kısmı ödenmiş olsun; zaten hiçbir zaman belirsizlik statüsündeki “bir kısmı” (بعض) ifadesinde herhangi bir şey gerekli niteliği kazanmaz. İşte bütün bunlarla zikrettiğim şekilde mehirin tesbit edilmesinin edilmemesinden daha sağlam bir yöntem olduğu kanıtlanmıştır. Yine bu söylediklerim [§] âyette geçen müt‘a ile mehr-i mislin 103
yarısının kastedilmediğini apaçık ortaya koydu. Çünkü yukarıda geçen birinci açıklama ile insan aklının mehirin daha fazlasına gerek görmediği kanıtlanmış oldu; ikinci açıklama ile de müt‘adaki hareket noktasının kolaylaştırma ve hafifletmeye yönelik olduğu anlaşıldı. Hafifletme esası üzerine oturtulan bir işin zorlaştırma esası üzerine oturtulana çevirmek hakkaniyetten uzak bir harekettir. Müt‘anın neden ibaret olduğu da bize anlatılmamıştır. Bilindiği gibi müt‘a kendisiyle faydalanılan şey demektir. Mehr-i misil de genelde faydalanılan şeylerden biridir. Şimdi biz mehr-i mislin yarısını müt‘anın en yüksek noktası olarak kabul ettik, zira bu, zorlaştırma esası üzerine kurulan yöntemin nihaî noktasıdır; binaenaleyh müt‘ada bu sınır aşılamaz.

Aslında tartışılan müt‘a konusunun iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, kadının mehr-i mislinden fazla olmasının imkânsızlığıdır, çünkü bu durumda kadınla zifafa girmek mehir hakkından düşürme yapılmasına sebep teşkil eder, halbuki Allah zifafı hakkının düşmesine engel kılmıştır. Şu halde müt‘anın belirlenmesinde mehr-i mislin göz önünde bulundurulacak bir kriter olduğu anlaşılmıştır. İkincisi müt‘a mehr-i mislin bir alternatifi olup bunun ispatı iki şekilde gerçekleşir. Birincisi, kocadan istenecek şey mehr-i misilden

ibarettir. Kocadan vuku bulacak boşama evlilik hukukunun yeniden gereklilik kazanması değil düşürülmesidir. Buna göre müt'a kocadan istenen mehr-i mislin yerini tutmakta olup boşama fiiliyle yeni bir gereklilik oluşmuş değildir.

İkincisi koca için mehr-i misil gereklilik arzederse müt'a ile değil, meselâ zifaf ile olur. Şu halde müt'anın mehr-i mislin yarısının karşılığı olduğu anlaşılmaktadır, hiçbir zaman bedel aslını geçemez. Bir de müt'anın mehr-i mislin dışındaki bir kritere bağlı kılınması *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* herhalde mahiyetini tesbit etmenin mümkün olmaması yahut da bu husûsun ancak kadının durumu, kendisinin ve mensup olduğu ailenin toplum içindeki konumunun sarfedilecek gayret ve araştırmalarla bilinmesini gerektirir. Bunda ise zorluk ve meşakkat vardır. Bu husûslar bilindikten sonra ailesinin toplum çevresindeki konumuna ve kadının aile camiası içindeki yerine de nüfuz edebilmek için gayret göstermek gerekmektedir. İşte Allah Teâlâ lütuf ve keremiyle söz konusu ettiğim bu zorluklar yerine [mehr-i mislin yarısından fazla olma-
104 ması biçiminde] kişi için bilinebilecek bir çözüme işaret etmiştir. **[§]** Bir başka çözüm şekli de problemin hâkime götürülmesidir, çünkü hâkim zikrettiğim fikrî çabayı sarfetmeden meselenin künhünü bilebilir. Müt'a meselesi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* Cenâb-ı Hakk'ın develer için kendi cinslerinden olmayarak farz kıldığı zekâta benzemiştir; şu durumdaki develerin zekâtı kendi cinslerinden hesap edilecek olsa onun bir parçasını koparıp fakirlere dağıtmak imkân dâhiline girmez. Bunun için Allah deve zekâtına mukabil (koyun cinsinden olmak üzere) başka bir kriter koymuştur. Mamafih mükellef aynı cinsten verecek olsa geçerli sayılır. Bizim meselemiz de buna benzemektedir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın müt'ayı mehr-i mislin mukabili olarak meşru kılmasının yorumu bundan ibarettir. Şunu da belirtmek gerekir ki [faydalandırma, geçimini sağlama mânasına gelen] müt'a kocanın eşini tutmak istemesi halinde de kendi üzerine gerekli olan bir borçtur, çünkü eşinin yeme-içme ve giyimini sağlamakla mükelleftir. Koca eşini boşayınca müt'a mehr-i misil yerine ikâme edilmiştir, zira geçimini sağlamayı gerektiren sebep (nikâh) ortadan kalkmış, müt'a artık onun dışındaki bir hakkın gerçekleşmesi için vacip olmuştur, tâ ki daha önce bulunmayan, yani evlilik halinin sürmesi istendiği takdirde söz konusu olmayan kocaya yönelik bir gereklilik boşama fiiliyle ortaya çıkmasın. Kadının müt'a hakkı içinde giyim masrafının mehirinin tamamından hatta yarısından fazla olması uzak bir ihtimaldir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Boşamayla ilgili âyetin zahirinde önceden belirlenme yapılmadığı takdirde mehirin iptali, yapıldığı takdirde ise yarısının gerekeceğine dair bir beyan yoktur. Sadece ilk âyette [ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyettir] müt'a emri,

onu takip edende ise belirlenen mehirin yarısının kadına verileceği husûsu yer almaktadır. Meselâ, “Şu kölenin yarısı falana aittir” yahut, “Falan için şu kadar hak vardır” sözü diğer bütün hakları kaldırmadığı gibi kölenin diğer yarısına ait hakkı da iptal etmez, burada sadece mevcut hakkın beyan edilmesi bahis konusudur, diğer haklar ise kendilerine ait konumlarda bulunur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* “Ey iman edenler! Mümin kadınları nikahlayıp da henüz zifafa girmeden boşayacak olursanız onların üzerinde hesap edeceğiniz bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur”[235] meâlindeki beyan da aynı mahiyette olup burada kadınların iddet bekleme mecburiyetinin bulunmadığına dair bir hüküm mevcut olmayıp sadece erkeklerin, onların üzerinde bir hakkının bulunmadığının ifadesi yer almaktadır. İddetin kadına yönelik olmasının yanında erkekle bir ilgisinin bulunmaması mümkündür. Benzer şekilde bize göre erkek, başbaşa kalmanın ardından iddet süresi içinde kadını tutamaz, fakat geçimini sağlamakla mükelleftir, bir bakıma buradaki iddet uygulama açısından kadının değil erkeğin mükellefiyetidir. Dile getirdiğim bu bakış açısı sebebiyle, “Cinsel ilişki olmadan mehirin ve iddetin gerektiğini söylemek nasların zahiriyle bağdaşmaz” diyen kimsenin iddiası kökünden çürümüş olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şu da var ki nassın zahirinde böyle bir şey varsa “dokunma”dan (المسی) kast edilen şeyin gerçek mânası (cinsel ilişki) değil, bunun imkânının mevcut bulunması olmalıdır. Bunun delili şudur ki [§] bir **105**
grup insanın görebileceği yerde öpme veya kucaklaşma olsa sözlük (hakikat) mânasında temas gerçekleşmiş sayılır, ne var ki bu hareketlerle ne mehirin tamamı ne de iddet gerekir. Bundan da temastan kastedilen şeyin sadece lafzın karşılığı değil, onda mevcut olan özel bir anlamdan ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır.

Temasın cinsel ilişki imkânı ve baş başa kalmaktan (halvet) ibaret olduğunu teyit eden iki husûs vardır. Birincisi, “Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız bile hiçbir şeyi geri almayın. Siz iftira ederek ve açık günah işleyerek onu nasıl geri alırsınız ki vaktiyle birbirinizle kucaklaşarak haşir neşir olmuş ve onlar sizden sağlam teminat almıştı?”[236] Cenâb-ı Hak bu beyanında karı ile kocanın vaktiyle birbirine sarılıp haşir neşir oldukları halde kocanın eşine verdiği şeylerden bir kısmını bile almasını hiçbir şekilde tasvip edilmeyecek bir davranış olarak nitelemiştir. Âyette yer alan “ifzâ” (الافضاء) kavramı sözlükte cinsî ilişki değil bir arada bulunmak, sarılmak demektir. Bir de cinsel ilişki fiili, naslarda kocalara

---

235 el-Ahzâb 33/49.

236 en-Nisâ 4/20-21.

nispet edilirken burada eşlerin her birine izafe edilmiştir. Buradaki anlam ise eşlerden her birinden sâdır olan fiilin diğerinden de sâdır olduğu şeklindedir, bu da sadece bir arada bulunmakla gerçekleşir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, ashaptan halife durumunda bulunan beş seçkin zatın (Allah'ın rızâsı hepsini kuşatsın) ve diğerlerinin beyanı olup ilgili âyetlerin bunlara gizli kalması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Allah'ın hitabına bizzat şahit olan kimseler onun anlam ve mahiyetini anlamaya, ortada şayet kapalı kalan bir husûs varsa onun iç yüzünü kendilerine bildirecek birine sormaya elbette en lâyık olan kimselerdir; özellikle ümmetin imamları oldukları bilinen ve kendilerine uymalarına dair müslümanları teşvik edici beyanların öznesi teşvik beyanları yöneltilen seçkin sahâbîler olunca[237]. Üstelik ileri sürülen karşı iddiada nassın zahirinden uzaklaşma ve anlaşılmayacak hüküm ve mânaya gidiş vardır. Sonuç olarak sözü edilen sahâbîlere atf edilen görüşün, ya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden kendilerine intikal ettiği yahut da ilâhî kastın en belirgin olanını teşkil eden bir delile dayandığı kanıtlanmış oldu. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

106 [§] Şu da var ki âyette cinsel ilişki açıkça yer alsaydı bile bunun biraz önce zikrettiklerimden başka iki sebeple halvet olarak anlaşılması gerekirdi. Birincisi, Kitap ve Sünnet'te yer alan, hem isimleri hem de mahiyetleri itibariyle amaçlanan husûslara dair olan bedel hükümlerinin onları yerine getirmeyi sağlayacak şekilde cereyan etmiş bulunmasıdır; meselâ Cenâb-ı Hakk'ın rehinleşmede rehin verilecek şeyin fiilen alınmasını[238], ganimetten pay alabilmek için savaşmayı[239], kadınlara ait ücret ve mehirlerin fiilen verilmesini[240], hicret sevabına nail olabilmek için vatanından çıkıp hicret yoluna girilmesini[241] şart koşması, ayrıca İbrâhim aleyhisselâmın gördüğü rüya üzerine oğlu İsmâil ile

---

237 Müellif (r.h.) İbraz b. Sâriye yoluyla Resûlullah'tan rivâyet edilen şu hadise işaret etmektedir: "Allah'a karşı saygılı olmaktan ve Habeşli bir köle de olsa devlet adamlarına itaat etmekten ayrılmayın. Benden sonra şiddetli anlaşmazlıklarla karşılaşacaksınız. Benim ve doğru yola mahzar kılınmış Hulefâ-yi Râşidîn'in yolundan ayrılmayıp ona sımsıkı sarılın. Bunun yanında icat edilen gidişlerden sakının, zira bu çerçevede meydana gelen her şey dalâlettir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 126; İbn Mâce, "Mukaddime", 6; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 5).

238 "Yolculuk halinde olup yazıcı bulamadığınız takdirde borçludan alınacak rehin yeterli olur" (el-Bakara 2/283).

239 "Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin" (el-Enfâl 8/69).

240 "Bunlardan başkasını namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızdan vererek istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan meliklerini verin" (en-Nisâ 4/24).

241 "Allah ve Resûlü uğrunda hicret etmek üzere evinden çıkan kimseye ölüm yetişirse artık böylesinin mükâfatı Allah'a düşer" (en-Nisâ 4/100).

Allah'ın emrine teslim oluşları[242] gibi. Halvet (başbaşa kalma) oluştuğu takdirde mehir ve iddetlere dair hükümler de aynı şekilde yürürlüğe girer, çünkü kadın kendisini kocasına teslim etmiş durumdadır. Emanetlerin uhdesinden çıkması da bu konumun diğer bir örneğini teşkil eder: "Allah size emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder"[243] meâlindeki âyette olduğu gibi. Şayet bu emir emanetleri ehil ellere fiilen koymaktan başka bir şekilde yerine getirilemez olsaydı Allah'ın bize yüklediği görevi yapmak imkân dâhilinde bulunmazdı. Faydalanılması mümkün olan kiralamalarda da durumun böyle olduğu noktasında icmâ vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, kadınlar kocalarına karşı kendilerine düşen vecîbeyi onlarla halvette bulunmaktan öte bir şeyle yerine getiremezler [Bilindiği üzere mehir almaya hak kazanmaları üzerlerine düşen vecîbe ile dengelenmiştir]. Onlara, Allah Teâlâ'nın bahşettiği imkân ve kudretten daha fazlasının gerekli olması
muhaldir. **[§]** Şu halde kadınların yaptıklarından başka bir vecîbelerinin bu- **107**
lunmadığı ve bu fiilleri ile mehir vb. haklara layık oldukları kanıtlandı. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır"[244] meâlindeki beyanı da bu esasa dayanır.

Eşlerden birinin ölmesi halinde mehirin gerekliliğini koruduğu noktasında ittifak vardır, çünkü zifaf olmasa da ölüm mehiri düşürmez. Bunun izahı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şudur ki nikâhın hedefi mülkiyetten ibaret olup evlilik eşlerden birinin ölümüne kadar devam eder. Evlilik şayet cinsel ilişki için ise sahip olma ve başbaşa kalmakla tamamı gerçekleşmiş sayılır. Daha önce mehirin ilişkiye değil mülkiyete bağlı olduğunu açıklamıştık. Eşlerden birinin ölmesi halinde de -mülkiyet sona erdiğinden- mehirin tamamının ödenmesi gerekir. Mehirin belirlenmemesi durumuna dair kanaatimiz de bu esasa dayanır, çünkü mehr-i misil mülkiyetin bedelidir, bunun da delili önceden belirlenmese de tahakkuk ettiği takdirde kadının onu isteme hakkına sahip oluşudur. Meselenin aslı açıkladığımız üzere nikâh mülkiyetinin -şart konumunda olmasa bile- hükmen bedel ile ilişkili olmasıdır, bu mülkiyet tartışmakta oldu-

---

[242] "Her ikisi de teslim olup onu (İsmâil'i) alnı üzerine yatırınca, 'Ey İbrâhim, rüyayı gerçekleştirdin!' diye seslendik" (es-Sâffât 37/103-105). "Teslim olmak ve başkasına kendi namına imkân vermek sayılan bu şeyler bizzat kendilerinin yerine geçer. İbrâhim aleyhisselâm oğlunu kurban etmeye giriştiği, onun da Allah Teâlâ'nın emrine teslim olup varlığını O'na verdiğinde Cenâb-ı Hak Hz. İbrâhim'i 'rüyasını gerçekleştiren kimse' diye nitelemiş ve 'rüyayı gerçekleştirdin' buyurmuştur. Aslında İbrâhim oğlunu fiilen kurban etmemişti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 82b).

[243] en-Nisâ 4/58.

[244] el-Bakara 2/228.

ğumuz konuda da aynı ilişkiye sahip olmuştur. İbn Mesûd radıyallahu anhın benzer konuda verdiği fetva da bunun gibidir. Onun bu fetvası münasebetiyle aynı mecliste bulunan Mâkıl b. Sinan ayağa kalkmış ve "Resûlullah'ın (s.a.) Bervâ bint Vâşık hakkında senin verdiğin fetva gibi hüküm verdiğine tanıklık ederiz" demiş, Abdullah b. Mesûd, kendi görüşünün Resûl-i Ekrem'den rivâyet edilen görüşe uygun düşmesinden memnun olmuştur[245]. Bu husûs anlatıldığı gibi sabit olunca verilecek hüküm de bundan ibaret kalır, zira nikâh yoluyla üzerinde anlaşma yapılan şey kadının kendini kocasının faydalanmasına ver-
108 mesinden ibarettir. [§] Bu çerçevede halvet gerçekleşince nikâhla amaçlanan şeyin tamamı gerçekleşmiş bulunur, tıpkı eşlerden birinin ölümüyle gerçekleştiği gibi. Bu durumda -ölüm haline benzer şekilde- mehirin tamamı lâzım gelir. Bu meselede mehr-i misil ile önceden belirlenmiş mehir arasında bir fark yoktur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu konumda mehirin tamamının gerekli kılınmaması, mehiri, fiilen faydalanmanın bedeli olarak kabul etme fikrine dayanır, çünkü o, cinsel ilişkinin bedelidir; nesnelerin değerinin ödenmesi onların yok edilmesine bağlıdır, meselenin bu şıkkında ise böyle bir şey yoktur. Bize göre mehir her ne kadar kadınlığın bedeli ise de bunu bizzat faydalanmanın değil mülkiyetinin bedelidir, çünkü zinada bedel (mehir) gerekmiyor. Demek ki mehir mülkiyet veya onun benzeri için gerekiyor. İşte bu, halvette faydalanmaya engel olmaksızın bulunmuştur, şu halde daha önce anlatıldığı üzere mehir gerekli hale gelmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazı âlimler nikâhtan sonra yapılan mehir belirlemesinde zifaf [ve halvet] olmadan boşama vâki olduğunda, âyetin zahiriyle istidlâl ederek mehirin yarısını gerekli görmüştür. Ne var ki halk arasında devam eden uygulamaya göre belirleme akit sırasında olup, bunun dışında vuku bulduğu bilinmemektedir, evet, mehir belirlemesi akit sırasında olur, kız talebiyle kastedilen de bundan ibarettir, zaten teşebbüsün amacı hakkında bilenen de budur. Bunun dışında kalan bir hareket tarzı istidlâle dayanır. Şayet delil kadına akit sırasındaki belirleme hakkını tanımışsa bedel gerekir, aksi takdirde gerekmez. Şimdi, bedel talep etmenin bütün sebeplerinin mevcut olması durumunda bedelin gündeme getirilmesi sebepten sonraya kaldığı takdirde onu gündeme getirilmemiş

---

[245] İbn Mesûd'a mehir belirlemeden kadını nikahlayan ve zifafa girmeden ölen adamın hukukî durumu sorulmuş, o da dengi kadınların -eksiği, haksızlığı olmaksızın- mehiri kadar lâzım geldiğini ve kadının iddet beklemesinin gerektiğini söylemiş. Bunun üzerine Mâkıl b. Sinan el-Eşcaî ayağa kalkarak Resûlullah (s.a.) bizden bir kadın olan Bervâ bint Vâşık hakkında senin verdiğin fetva gibi hüküm vermiştir, demiş, İbn Mesûd da memnun olmuştur (bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 198-199; Ma'kıl b. Sinan'ın kimliği hakkında bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 49).

hükmünde kılar; işte nikâh konusu da bunun gibidir, şekli belirtilen nikâhta belirlemenin önceden yapılmaması sonraki belirlemeyi geçersiz hale getirir. Buna göre sonraki mehir belirlemesi sadece delilin gerekli kılması halinde geçerli olur, gerektirici delil ise kadınla ilişkide bulunma hükmünün mevcut olduğu duruma yöneliktir, şayet bu varsa belirleme geçerlidir, yoksa değildir.

Söz konusu edilen çerçevede mehirin gerekliliğine hükmetmek birkaç
şıkka ayrılır. Birincisi, mehir belirlemesinin yapılması caiz olunca [§] mehr-i 109
misil statüsünde caiz olur, çünkü hukuk açısından bedeli olmayan her sebebin tahakkukundan sonra belirleme yapmak caiz değildir[246]. Hatırlamak gerekir ki mehr-i misil zifaftan önce düşer, şu halde onunla vacip olan da düşer. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, hukuk açısından akit sırasında kadının konumuna denk gelen mehirin belirlilik kazanması gerekir ki kadına verilme durumu gerçekleşsin, zira kadın mehir olmaksızın nikâhtan vazgeçme hakkına sahiptir. Akitten sonra eşler arasında yapılacak belirlemede erkek kendi başına miktar beyanı hakkına sahip olduğundan kadın söyleneni kabul etmeye mecbur kalır; şayet belirlemeyi [zifaftan önce boşama vuku bulduğundan] hâkim yapacak olursa mehir düşer. İşte tartıştığımız mesele böyle bir konuma sahiptir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, bilindiği üzere Allah Teâlâ'nın ilminde zifaftan önce boşanacağı biçiminde yer alan bilgi mehir belirlemesi sırasında bilinmiş olsaydı kadının hakkı müt'adan ibaret kalırdı, bu durumda onun mihr-i mislini araştırmak sadece müt'anın sınırlandırılması açısından gerekli olurdu. Zifaftan önce boşamanın vâki olması halinde de sonuç aynıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tartışılan meselede şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Burada aslolan müt'ayı talâkın değil, nikâhın gerektirmiş olmasıdır. Şu var ki nikâh münasebetiyle vacip olan husûsun mahiyeti bilinmemektedir: Mehr-i misil mi yoksa müt'a mı? Zira ikisinin birden gerektiği mümkün olmadığı gibi talâkın, bunlardan birinin açıklayıcısıymış gibi kendiliğinden gerektirmesi de müm-

---

246 "Yani sebebin mevcudiyetinden sonra belirleme yapmak caiz değildir, meselâ boşama, köle azat etme, kısastan vazgeçme gibi. Sebebin gerçekleşmesinden sonra bunlar için bedel belirlenirse geçerli olmaz, çünkü bu husûsların hukuk açısından herhangi bir bedeli yoktur. Meselemizin konusu hakkında belirlemeye gitmek caiz olunca burada hukukî açıdan bedelin bulunduğu kanıtlanmış olur ki o da mehr-i misildir. Burada akitten sonra yapılacak belirleme gerekli olanı beyan ve takdir etme anlamına gelir. Bir de mehr-i mislin gereklilik kazanması karşısında takdire gitmek doğru değildir; zira bu durumda aynı konuda iki bedelin gerekliliği ortaya çıkar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 81a).

kün değildir. Şu halde bunlardan sadece birinin gerçek anlamda gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak işin zahiri açısından bakış yapılacak olursa kadının mehr-i misil talep etme hakkı olduğu gibi kocanın belirleme yapmasını istemesi de mümkündür. Zira örf açısından nikâh süresizdir, bir de cinsel faydalanma içindir. Bu durum nassın dış görünüşüne (zâhır) göre anlaşılmış ve
110 bu sebeple de böyle bir adlandırma caiz görülmüştür. [§] Fakat zifaftan önce boşama vuku bulunca asıl gereken şey ortaya çıkmış ve mehir verilmesini gerektiren durum geçersiz hale gelmiştir, çünkü Allah'ın ilminde gerçekleşen şey müt'adan ibaretti. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Göz önünde bulundurulması gereken bu temel esastan hareket edildiği takdirde nikâh bedeli olarak kararlaştırılan değerin semen türünden (para veya başka şeyler) olduğu anlaşılır. Bu ise artabilen, fakat eksilmeyen bir özellik taşır. Buna göre zifafa girmemekle birlikte mehir belirlemesi yapılan boşamalarda mehirin yarısı gerçekleşir. Mehir eğer artmaya ve eksilmeye müsait ise bu iki alternatiften biri gerçekleşecektir, ama Kur'ân'da bu türün belli bir ölçüde şekillendirilmesine dair herhangi bir beyan bulunmadığı gibi örf açısından bir biçimde hükme varmak da mümkün değildir. Mâlum olduğu üzere artış gösteren bedel şayet erkeğin uhdesinde bulunsaydı zifaftan önce yapacağı boşamada bunun yarısını vermek gerekir ve bu durumda önceden bu kadarı belirlenmiş olurdu. Ama aslında vuku bulacak bu husûs kazanılmış bir haktan doğmadığı gibi Allah'ın hükmünde bu konudaki vecîbenin artış gösteren bedelin yarısından ibaret bulunduğu söylenemez. Çünkü bu, zifaftan önce yapılan boşamada nassın beyanıyla gerçekleşen miktar olup öteki yarısı kocaya aittir, yahut da mehir esasından neşet etmiştir. Buradan artakalan kısmın mehir konumunda tutulması muhtemel olup bu durumda hukuk açısından geçerliliği bulunan, "furûu usûle ilhak etme" kuralına girer[247]. Boşama eğer mehirin kadının eline geçmesinden sonra vuku bulursa onun alacağı hak yerini bulmuş ve meydana gelen değer değişikliği onun mülkünde oluşmuştur, zaten onun elinde iken olmuştur. Burada şunu da belirtmeliyiz ki kadının elinde bulunan

---

247 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Zifafa girmeden iki yoldan biriyle (mehirin önceden belirlenmiş olması veya olmaması) boşama vuku bulunca, denebilir ki zifafa girmeksizin oluşan boşama mehir hakkı açısından nikâhı bozma anlamına gelir, çünkü üzerinde akit yapılan şey (cinsellik) dokunulmaksızın kadına avdet etmiştir, başka bir deyişle akde konu teşkil eden şey -ki o kadınlığından faydalanmadır- bedel ödeyen erkeğe ulaşmamıştır. Bu durumda mehirin düşmesine ve mülkiyetin sona ermesine hükmetmek gerekir. Ancak İslâm hukuku kadına müt'a hakkı tanımıştır ve bunun miktarını belirlenen mehirin yarısı kadar tesbit etmiştir, buna ilâve yapıldığında mehir olur. Fakat müt'ayı da hukukta yaygın kural olan 'fürûu usûle ilhak etme' çerçevesinde mehir gibi düşünmek mümkündür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 8lb).

mehir aynî olarak eksilmiş olsa onun yarısı hem tutma hem de akit statüsü açısından kocaya ait olacaktı. Peki, yine kadının elinde bulunan mehirde meydana gelecek artış yarı hisse ile birlikte kocaya iade edilecek olursa [§] daha önce 111
kadına teslim edilmeyen bir şey kendisine iade edilmiş olur. Bu, geri aldığı pay üzerine reel olmayan bir yolla sahip olduğu bir fazlalıktır ve faiz niteliği taşır, çünkü koca önceden bu fazlalığı belirlememiş ve yine bu önceden kendisine iade edilmemişti. Boşanmak suretiyle mehirin bu yarım kısmına kadının sahip oluş sebebi de ortadan kalkmıştır. Bu durumda kocanın söz konusu artışı bir karşılığı olmaksızın alması mübadele akdi çerçevesinde faiz olur. Şayet önceden kadına teslim edilmiş mehirin yarısına ait artış mehir ve akit sebebiyle alıp tutma konumunun feshedilmesine rağmen koca için muhafaza edilse veya ona verilse karşılıksız bir fazlalık olur, bu ise Allah'ın haram kıldığı ribânın (faiz) niteliğidir. Bunun sebebi söz konusu artışın (boşama yapmak suretiyle) feshedilmiş bir akdin sermayesinden neşet etmesidir, zira kadının elinde bulunan bu asıl kadınlık bedeli karşılığında kendisine verilmişti. Tasvir edilen bu durumda önceden belirlenmiş mehir kaçınılmaz biçimde yok olmuş konumunda sayılır ve mehr-i mislin yarısı takdir edilir, tâ ki faiz niteliği oluşmasın. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ebû Yûsuf'un (r.h.) kira geliri ve hibe konusunda bunların her birinin hükmî-itibarî bir vecîbeyi ifade ettiğine dair verdiği fetva da belirttiğim esasa dayanır. Ebû Hanîfe'ye göre ise söz konusu edilen hükmî durum artışta değil eksilmede söz konusudur. Bunun delili de kocanın elinde olsaydı değişiklik yapma imkânına sahip olmayışıdır. Bir de şu var ki mehirin bedelinde meydana gelen eksilme mehir konumunda bulunmayan (ve kocaya iade edilecek olan) kısma şâmil olmaz. Buna göre eksilmeye mâruz kalan kısım boşamadan önce olduğu gibi kadının uhdesinde kalır, çünkü boşama mehirdeki mülkiyeti eksiltmek demektir, kocaya dönecek olan kısım ise mehir niteliği taşımaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Zifaftan sonrasına ait olmak üzere anılan faydalandırmanın (müt'a), nikâh halinde iken iddetin tamamlanmasına kadar gerekli olan giyim ve yeme-içme çerçevesinde düşünülmesi muhtemeldir. Buna göre âyet ayrılıktan sonraki nafakanın anlatılmasına yönelik olur, zira talâkın daha önce bulunmayan bir hakkın devreye girmesine sebep teşkil etmesi mümkün değildir. Bunun yanında herhangi bir vecîbe söz konusu olmaksızın sırf iyilik yapmak isteyen kimseye yönelik olması da mümkündür, böylesine şart koşulması güzellikle serbest bırakmanın oluşması için olur, tıpkı zifafa girilmemiş kadın hakkında elden geleni yapmaya teşvik edildiği gibi,

çünkü bunun bedel konumunda bulunması düşünülemez, zira o takdirde bir mülkiyetin iki bedeli gündeme gelir. Şunun da hatırlatılması gerekir ki Allah Teâlâ boşamayı koca üzerinde mevcut hukukun hafifletilmesi ve vecîbelerinin kaldırılmasının sebebi kılmış ve O, eski eşlerin bundan sonraki durumunu şu
112 beyanıyla ileride oluşacak genişliğe havale etmiştir: [§] "Eşler birbirinden ayrılacak olursa Allah onların her birini bol nimetleriyle zenginleştirir"[248]. Binaenaleyh boşama sebebiyle yeni vecîbeleri gerektirecek bir durumun meydana gelmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî bir borçtur. Âyetin bu son kısmında Ebû Hanîfe'nin (r.a.) şu ifadesinde yer alan kanaatinin delili bulunmaktadır: Azınlığa mensup biri (zimmî) mehir belirlemeden bir kadınla evlense, sonra zifafa girmeden boşasa kadının müt'a hakkı doğmaz, çünkü Allah Teâlâ müt'ayı iyiliği şiar edinenlere (muhsinîn) borç kılmıştır, zimmî ise onlardan biri değildir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.a.) şöyle dedi:} **Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî bir borçtur**. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanıyla müminleri kast ettiği söylenmiştir. Bu yorumda Ebû Hanîfe'nin (r.a.) zimmîye müt'anın lâzım gelmeyeceği şeklinde belirttiği görüşün delili vardır. Bir de şöyle denildi: Bu, amaçları eşlerine iyilik yapmak ve anlaşmazlıktan uzak kalmak olan kimseler için vicdanî bir borçtur, zira evlilik iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakmak esasına dayanır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Müt'anın vecîbeyi hafifletmek için meşru kılınıp mehr-i mislin ise böyle olmadığının delili şudur ki mehr-i misil malî imkânı taşısın veya taşımasın kocaya farz kılınmıştır, müt'a ise imkânının elverdiği kadarıyla gerekli görülmüştür, demek ki müt'a vecîbeyi hafifletmek için meşru kılınmıştır. Böyle olunca da mehr-i misli aşmamıştır. İkinci olarak müt'a mehr-i mislin yarısının karşılığı (bedel) olarak meşru kılındı. Öyleyse bedel ile yerini tuttuğu şeyin kastedilmiş olması mümkün değildir, tıpkı diğer bedellerde olduğu gibi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Müt'a üç parça elbiseden ibarettir. Zira kadının evinden çıkmasını sağlayan budur. Evet, kadın evden çıkarken en az üç parça elbiseye bürünerek çıkar.

Eğer denilirse ki: Kur'ân müt'ayı, zifafa girmeden ve mehirini belirlemeden kocanın boşadığı kadın için zikretmiş, belirleme yapmakla birlikte zifafa girmeden boşadığı kadın için de belirlenen mehirin yarısını gerekli kılmıştır.

---

[248] en-Nisâ 4/130.

Siz ise belirlenen mehirin tamamını, mehr-i mislin de tamamını kocanın zifafa girmemesi, fakat halvetin oluşması durumunda gerekli gördünüz?

Buna şöyle cevap verilir: İlgili âyetlerde, oluşan bir durumda mehirin yarısı, diğer bir durumda da müt'anın gerekli olduğunun beyanı vardır. Ancak mehirin yarısının gerekli görüldüğü beyanda tamamının lüzumlu olmayacağına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Zira, "Şunun yarısı falan adama aittir"
ifadesinde [§] diğer yarısının ona ait olmadığının delili yoktur. Durum be- 113
lirttiğimiz gibi olunca muhalifimizin, Kur'ân'ın zahiriyle karşı delil getirmeye ve bizi âyete muhalefet etmek gibi bir davranışa nispet etmeye hakkı yoktur. Bu durumda halvetle ilgili meselenin bilinmesi Kur'ân'la değil, başka bir fikrî çaba ile imkân dâhiline girer. Şunun da belirtilmesi gerekir ki mehirin tamamı sadece cinsel ilişkiden ötürü gerekli hale gelmemektedir. Bir bakıma biz ve muhalifimiz, beraberce, mehirin gerekli oluşu husûsunda ittifak etmiş durumdayız, ancak bu, Kur'ân'a dayanarak değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Dilersen şöyle diyebilirsin: Mehirin tamamını halvet değil sahih akit gerektirir. Bunun delili nikâhın gerçekleşmesinden sonra kadının mehirin tamamını kocasından isteme hakkının bulunmasıdır. Bu da mehirin halvetle değil, sahih akit sebebiyle gerekli hale geldiğini gösterir. Buradaki tartışma mehirin bir kısmının düşürülmesi hakkındadır. Düşürmeyi gerektiren delil mevcut olunca elbette mehirin bir kısmı gerekliliğini kaybeder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İstersen şöyle de diyebilirsin: Kadın kendisini (bedenini) (kadınlığını) kocasına teslim etmekten başka bir imkâna sahip değildir. Nikâh akdi kadının anılan bu yönünü kocasına teslim edeceği esası üzerine yapılmıştır, imkânına sahip bulunmadığı öte noktası üzerinde değil, çünkü kadın cinselliğini ona teslim etme kudretini taşımamaktadır. Şayet nikâh akdi bu nihaî nokta üzerine gerçekleşseydi esastan geçersiz olurdu, zira alıcısına teslim edemeyeceği bir şeyi satan kişinin akdi esastan geçersizdir. Benzer şekilde nikâh akdi kadının cinselliğini erkeğe teslim edişi üzerine yapılmış olsa sözünü ettiğimiz satımdaki duruma benzer şekilde esastan geçersiz hale gelirdi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Zifafa girmeden ve mehir belirlemesi yapmadan kocası ölen kadın hakkında farklı kanaatler belirtilmiştir. Abdullah b. Mesût'tan (radıyallahu anh) rivâyet edildiğine göre böylesine mehr-i mislin lâzım geldiğini söylemiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edildiğine göre de bu durumda bulunan Bervâ bint Vâşık için mehr-i misil hükmünü vermiştir[249]. Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) ise şöyle dediği nakledilmiştir: Böylesinin Allah'ın Kitab'ının

249 Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 198-199.

şahadetiyle müt'a hakkı vardır, Allah Teâlâ'nın kitabını [râvi durumunda bu-
114 lunan] bedevi Arab'ın sözüyle göz ardı edemeyiz[250]. [§] Hz. Ali *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle düşünmüş olmalıdır ki Kur'ân müt'ayı boşama konusunda zikretmiştir. Sonra bu hüküm boşama dışındaki bazı durumlarda da boşamada olduğu gibi yer almıştır. Ölümle meydana gelen ayrılık da boşamadaki ayrılık gibi müt'ayı gerekli hale getirmiştir, meselâ, "Boşanmış kadınlar evlenmeksizin üç ay hali bekler"[251] meâlindeki âyette olduğu gibi. Burada boşanmış kadınlardan söz edilmiş, ancak boşama dışında meydana gelen (ölüm gibi) ayrılıkta da boşanmış kadına benzer şekilde görev ve durumlar oluşmuştur. Bu konunun benzerleri, zikredilmesi uzun zaman alacak kadar çoktur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bize göre ise bu meselede birkaç sebepten ötürü müt'a değil mehr-i misil gerekir. Birincisi, "Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin"[252] meâlindeki ilâhî beyandır. Cenâb-ı Hak, zifafa girmeden yapılan boşamada belirlenen mehirin yarısını, zifaftan sonra ise tamamını zikretmiştir. Buna bağlı olarak zifafa girmemiş ve mehir belirlemesi yapmamış olanın ölümü halinde ölüm zifaf hükmünde sayılarak mehr-i misil durumunda olmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, nikâhla amaçlanan hedefler eşlerden birinin ölümüne kadar devam eder. Böyle olunca duruma göre belirlenenin tamamı veya mehr-i mislin tamamı gerekir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü daha önce de kaydettiğimiz üzere Hz. Peygamber'in mehr-i misil ile hükmetmesidir[253]. Bu tür olayları rivâyet edenlerin verdiği haber, olay özel bir konuma sahip olduğu takdirde kabul edilir, çünkü bu nevi münferit olaylarla insanların içinden sadece belli kişiler karşılaşır[254], bu sebeple râvînin naklettiği olay gerçekleşmiştir.

---

250 Hz. Ali'nin her boşanmış kadının müt'a hakkı vardır, dediği rivâyet edilmiştir. Berva' bint Vâşık hadisi hakkında da şöyle diyordu: Azîz ve celîl olan Allah'ın kitabını topuklarına işeyen bedevî bir Arab'ın sözüyle görmezlikten gelemeyiz (bk. Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 136; Serahsî, *el-Mebsût*, V, 63; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VI, 318; ayrıca bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 80b).

251 el-Bakara 2/228.

252 Bir sonraki âyet.

253 Ma'kıl b. Sinan'ın Resûlullah'tan rivâyet ettiği hadise işaret etmektedir. (bk. Arapça metin, s. 107/10).

254 "Haber-i vâhid, olay herkesi ilgilendiren nitelikte olduğu takdirde reddedilir. Bu durumlarda râvînin tek olması, başkalarının ona katılmaması reddini gerektirir. Kaldı ki râvînin

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً
فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذٖى بِيَدِهٖ عُقْدَةُ
النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ
اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ

237. "Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin. Ancak kendilerinin almak istememesi veya nikâh bağı elinde bulunan kocanın (yahut da kadının velisi) ***vazgeçmesi müstesna. Sizin bazı haklarınızdan feragat etmeniz Allah'a karşı saygılı olma derecesine daha yakındır. Birbirinize karşı erdemli davranmayı unutmayın. Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."***

Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin. Bazıları âyetin zahirinde "belirlediğinizin yarısı" diye zikredildiğini ve mehirin akit sırasında belirlenmesi ile akitten
sonra belirlenmesi arasında ayırım yapılmayıp [§] hepsinin belirlemeden iba- 115
ret olduğunu söyleyerek kadının belirlenen mehirin yarısına hak kazandığını, belirlemenin akit sırasında veya ondan sonra gerçekleşmesinin farklı sonuç doğurmayacağını ileri sürmüştür[255]. Bu esastan hareketle bazıları şöyle demiştir: Kişi kendi câriyesini mehir karşılığında vererek bir kadınla evlense, bu arada câriye bedenen hayır getirerek bir çocuk doğursa, fakat koca zifafa girmeden ölse çocuğuyla birlikte câriyenin yarısı kadının hakkıdır, çünkü Allah Teâlâ "belirlediğiniz mehirin yarısı" buyurmuştur; oysaki siz [çocuğu hesaba katmadığınız için] kocanın belirlediğinin yarısını vermiyor ve dolayısıyla Kur'ân'ın zahirine muhalefet etmiş oluyorsunuz.

Nikâh akdinden sonraki mehir belirlemesini akit sırasındaki belirlemeye eşit tutmak suretiyle kadına belirlenmiş mehirin yarısını veren kimseye cevabımız şudur ki Allah Teâlâ'nın hitabı akitten sonra değil akit sırasındaki belirlemeye yöneliktir, çünkü nikâh akdinden sonra belirleme yapılması bilinen bir yöntem değildir; insanlar nezdinde akit sonrası söz konusu olmayıp akit sıra-

---

ve olayın sahibi Berva'ın mensup olduğu Eşca' kabilesinden bir cemâatin sözü edilen olayı rivâyet ettikleri nakledilmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 80b).

255 Alaaddin es-Semerkandî bu görüşü Mâlik ve Şâfiî'ye nispet etmiş, Ebû Yûsuf da aynı görüşte iken sonraları bundan vazgeçmiştir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 81a).

sında yapıldığına göre ilâhî hitap da bu yaygın uygulamaya yönelik olmuştur ki o, akit sırasında belirlenen şeydir; kadının payına bunun yarısı ayrılır. Akitten sonra belirlenen şey ise mehr-i misil konumunda belirlenmiş olur, bu da zifaf vâki olduğu takdirde yürürlüğe girer, değilse girmez.

Diğer itirazcılara verilecek cevaba gelince, onlara göre kişi, kadını, kendisine teslim ettiği câriye karşılığında nikâhlar, câriye de çocuk doğurursa mehir olarak çocukla birlikte câriyenin yarısı kadının hakkı olur. Biz deriz ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, yanında çocuk veya başka bir şeyin bulunduğu mehir belirlemesi hakkında değildir. Bilmez misin ki câriye mehir olarak belirlenmekle birlikte kadının değil de kocanın yanında bulunsa ve çocuk doğursa hem câriyenin hem de çocuğun yarısı kadının hakkıdır, çocuk akit sırasındaki belirlemede de yoktu. Buna göre âyet câriyenin yanında doğum yapan câriye örneği hakkında değil, fazlalığı bulunmayan mehir belirlemesi hakkındadır. Şimdi, tartışılmakta olan mesele örneğinde kadına ya çocuk olmaksızın câriyenin yarısı verilecek, bu durumda akit esas açısından feshedilmiş olacak ve çocuk, bağlanacağı bir asıl bulunmadığından ribâ konumuna geçecek yahut
116 da kadına câriyenin ve çocuğun yarısı ayrılacak, [§] bu ise zamanında belirlenenin dışında bir şey olacaktır. Halbuki Allah Tebâreke ve Teâlâ kadına kocanın belirlediğinin yarısını meşru kılmıştı. Buna göre itiraz edenin sözü asılsız hale gelmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazıları Kur'ân'da iddet beklemeyi ve tam mehiri gerektiren boşamalarda sadece talâk zikredilmiş, hükmün tahsisine gidilmeksizin kadının serbest bırakılmasının bütün yönleri kastedilmiş olmasıyla istidlâlde bulunarak, cinsî temas (mümâsse) olmaksızın yapılan boşamalarda da temasın halvet değil tam anlamıyla bir cinsel ilişki olmasının gerektiğini savunmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

{İmam [Mâtürîdî] şöyle dedi:} Kocanın zifafa girmeksizin ve mehir belirlemesi yapmaksızın yapacağı boşamada mükellef bulunduğu müt'a kendi iradesi çerçevesinde bulunmakla birlikte eşini boşamadığı durumda ona sağladığı geçim miktarınca takdir edilmiştir. Buna göre onun giyimini temin etmesi gerekir ki bu masraftan kaçındığı için boşamadığı anlaşılmış olsun. Yahut da kadının evinden çıkıp dolaşmasını sağlayacak kadar giysiyi tedarik etmelidir. Evet koca, evinden çıkarken karısının giyeceği elbiseyi -ki bunun en azı üç parçadır- sağlamalıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Boşamaya dair olan bu âyetlerde basit bir şeyin mehir olamayacağının açık işareti vardır, çünkü Cenâb-ı Hak akit sırasında belirleme yapılmadığı takdirde önemsenecek şeyleri vacip kılmıştır ki o da kocanın kadına sağlaya-

cağı müt‘adır, bunun da en aşağısı üç parça giysidir. Kocanın mehir belirlemesi yapması halinde ise Allah Teâlâ bunun bir kısmının alınmayıp bağışlanmasını emretmiştir. Mehir -söz temsili- ekin tanesi kadar bir şey ise bunun bağışlanmasına teşvik olmayacağı gibi böylesi için eşlerin erdemli yolu tercih etmeleri de istenecek değildir. Demek ki mehirin, hakkında anlaşmazlığın çıkabileceği, tarafların onu kendi halinde bırakıp anlaşmayı sağlayacak miktarı benimsemelerine teşvik edileceği bir kıymet derecesi vardır.

Şu da var ki yüce övgülere lâyık olan Allah evliliğin kuruluşunu mal ile başlatmış ve onu bununla meşru kılmıştır. Bu meyanda ekonomik darlığı bulunan kimse için, [§] “İçinizden mümin hür kadınlarla evlenmeye gücü **117**
yetmeyen kimse ellerinizin altında bulunan mümin câriyelerinizden alsın”[256] buyurmuştur. Hür kadınla evlenmenin mehiri ekin tanesiyle olsaydı kimse bundan âciz kalmaz ve dolayısıyla câriye ile evlenmek için malî imkânsızlık şart koşulmazdı, özellikle câriye ile evlenmeyi zaruret dışında mubah görmeyenlerin kanaatine göre. Hangi insan var ki cinsel ilişkiye arzu duysun da bir ekin tanesine muhtaç bulunsun, nerede kaldı ki hür ile câriye arasında serbest bırakılmış olsun. Bir de Allah, benzer şekilde câriyeler hakkında da, “Mehirlerini geleneğe uygun olarak verin”[257] buyurmuştur. Takdir edileceği üzere ekin tanesi anılmaya değmeyen bir şeydir. Sonuç olarak şu anlaşılmıştır ki hür kadınların mehiri ihtiyaç sahiplerinde tesirini gösterecek bir miktar ve seviyeye ulaşmaktadır. Bunun yanında ekin tanesini tam mehir sayan ve ona sahip bulunmayı malî güç diye niteleyen telakki de kale alınmayacak anlamsız bir iddiadan ibaret kalmaktadır.

Âlimler, evlenmede kadının mehre sahip olup hak kazanmasının, kadınlığı karşılığında olmadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Buna göre kocanın yapacağı malî fedakârlık bir bedel karşılığında değildir. Bir bakıma kocanın yaptığı akit kadına ait olan özel bir şey bulunmayarak gerçekleşmektedir. Kocanın üstlendiği mehir miktarından az bir şey ile çok bir şey düşürmesi arasında meşru olmaması açısından bir fark yoktur. Bu noktada uyulacak kural mehr-i misilden bir şeyin düşürülmemesidir. Mehir olabileceği ileri sürülen ekin tanesi yeryüzünde düşünülebilecek en işe yaramaz kadının bile mehr-i misli olamaz ve kocanın bundan düşürme yapması söz konusu edilemez. Ancak koca mehr-i mislin onda biri kadar düşürme yapabileceği noktasında ittifak vardır, daha fazlası için ise ihtilâf vardır. Biz burada işin uygulama açısından imkânsızlığını anlatmış olduk. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

---

256 en-Nisâ 4/25.

257 en-Nisâ 4/25.

Ancak kendilerinin almak istememesi. Denildi ki kadının almak istememesi. **Veya nikâh bağı elinde bulunan kocanın** (yahut da kadının velisi) **vazgeçmesi müstesnadır.** Bu kısmın yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Ali ve İbn Abbâs (r.a) bu, kocadır demişlerdir. Bazıları da onun kadının velisi olduğunu belirtmiştir. Bahis konusu kişinin veli olduğunu söy-
118 leyenin isabet etmesi mümkündür, çünkü eski dönemlerde mehirler kadınların velileri tarafından belirleniyordu. Bunun delili Hz. Şuayb'ın Mûsâ'ya, [§] "Bana sekiz yıl çalışman karşılığında şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum"[258] demesidir, görüldüğü üzere Hz. Şuayb mehir belirleme şartını kendisine nispet etmiştir. Câhiliye döneminde kadına ödenen bir mehir olmaksızın uygulandığı rivâyet edilen şigâr evliliği de bunun gibidir. İslâm döneminde bu tür uygulamalar neshedilmiş ve mehir kadına ait olmuştur, şu âyet-i kerîmelerde belirtildiği üzere: "Kadınlara mehirlerini gönül rızasıyla verin. Eğer kendi istekleriyle mehirin bir kısmını size bağışlayacak olurlarsa onu da afiyetle yiyin"[259]; "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın"[260]. Bir de âlimler, hiçbir kimsenin diğerinin mülkünde onu izni olmadan meşru bir tasarrufta veya ondan ikramda bulunma hakkının olmadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Sonuç olarak mehirin kadına ait olduğu sâbit olunca velinin bundan ikramda bulunması caiz görülmemiştir.

Ancak kendilerinin almak istememesi. Yani kadının mehirin yarısını kocasına bırakıp bu kısımdan bir şey almaması; **veya nikâh bağı elinde bulunanın vazgeçmesi müstesna**. Yani kocanın mehirin tamamını eşine vermesi, şöyle düşünmek suretiyle: Benim uhdemde bulundu, dolayısıyla ben evlilik yapmasına engel oldum. Kadın da mehirinin yarısını ona bırakırken şöyle düşünebilir: Avret yerime bakmadı, kadınlığımdan faydalanmadı. Bunların her biri bir erdemdir. Cenâb-ı Hakk'ın **birbirinize karşı erdemli davranmayı unutmayın** meâlindeki beyanı da bu esasa dayanır, yani birinizin ötekine karşı mehirin yarısını almaması veya onun mehiri tam olarak vermesi. **Birbirinize karşı erdemli davranmayı unutmayın**. Yani evliliğin başlangıç dönemindeki erdemli olmayı unutmayın, çünkü evlilik başlangıç döneminde anlayış gösterme ve erdemli davranma çizgisi üzerinde yürür. Azîz ve celîl olan Allah evliliğin bitişi sırasında da eşleri, aynı esasa bağlı kalarak erdemli davranmaya teşvik etmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

[258] el-Kasas 28/27.

[259] en-Nisâ 4/4.

[260] en-Nisâ 4/20.

Âyet-i kerîmenin bu kısmında “afv” (العفو) kavramının sözlükte “fazl” (الفضل) demek olduğu ve fazlasıyla vermek anlamına geldiğinin delili bulunmaktadır. Araplar, ’”Afevtü le-ke bi-mâlî” (عفوت لك بمالى) der ve “Sana çok mal verdim” anlamını kasteder. Şimdi, afv fazlasıyla vermek anlamına geldiğine göre Kur’ân-ı Kerîm’de adam öldürmenin diyetiyle ilgili âyette yer alan “Femen ‘ufiye lehû” (فمن عفى له) ifadesindeki afv kavramı “diyet ödemesi yapılırsa” anlamına gelir, devamı da “veli hakkaniyete uymalı” demek olur[261]. [§] Buna 119
göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyette [Hanefî] âlimlerimizin diyet hakkındaki görüşlerini destekleyen delil bulunmaktadır. **Sizin bazı haklarınızdan feragat etmeniz Allah’a karşı saygılı olma derecesine daha yakındır.** Bu kısmın anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah’tır ya-* Allah’a karşı saygılı olan kimsenin bazı haklarından vazgeçmeye özen göstermesi yerine getireceği bir görevdir, şeklindedir. Nitekim bir önceki âyette yer alan, “Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî borçtur” beyanı da aynı konumdadır, yani buna özen göstermesi. Âyet-i kerîmede boşanma sırasında mehirle ilgili ilâhî hitapların erkeklere yönelik olması (müzekker sîgaların kullanılması) hakkında iki yorum bahis konusudur. Birincisi, görevlerini yerine getirmeyen ve evliliğin bozulmasına yönelik bu hoş karşılanmayan davranış onlar tarafından sergilenmiştir. İkincisi mehiri teslim edip ilgili görevleri yerine getirmedeki eksiksiz icraat onlara aittir, kemal ile nitelendirilen onlar olup tam bir uygulama erkeklerin devreye girmesiyle gerçekleşir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Sizin bazı haklarınızdan feragat etmeniz Allah’a karşı saygılı olma derecesine daha yakındır** meâlindeki beyana eşlerin ikisinin de iştirak etmesi ihtimal dâhilindedir, şu anlamdaki bazı haklarından feragat etmek ve erdemli yolu tutmak kötü ahlâktan sakınmak isteyen için yahut Allah’a muhalefet etmekten sakınma duygusuna mahzar kılınan erdemli kimseler için tercih edilecek bir yoldur. Bundan başka âyetin bu kısmının sadece kocalara hitap etmesi de muhtemel görünmektedir, zira onlar kadını iyilikle tutmak veya güzellikle serbest bırakma fiillerini üstlenmişlerdi. Bu açıdan koca üzerine aldığı görevi yerine getirmeye ve bu konuda Allah’a muhalefet etmekten sakınmaya herkesten önce dikkat etmek durumundadır. Şu da var ki ayrılık sebebi (boşama hakkına sahip bulunan) kocadan gelmiştir. Buna göre vefasızlık ve kabalıktan sakınma husûsunda kadının ailesine nispetle daha çok özen göstermesi ve onların sergileyecekleri bazı davranışları mazur görmeye daha yatkın olması gerekir.

---

[261] el-Bakara 2/178. Konuyla ilgili olarak Arapça metnin I, 323-324. sayfalarına bakınız.

Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. Meşru çizginin ötesine geçme, sınırları aşma ve Allah'ın emrine karşı gelme eylemlerinden sakınmaya yönelik bir uyarı ifadesidir.

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

238. "Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun."

["Salât-i Vusta"nın Anlamları]

Namazlara devam edin. Âyette yer alan "muhafaza" kavramı mufâale kalıbındadır. Bu kalıp iki kişinin fiilini yansıtır (muşareket)[262].

120 **[§]** Âyetin bu kısmından çıkarılacak sonuç *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şudur ki kişi beş vakit namazı yerine getirdiği ve hiç aksatmadığı takdirde namazlar onu korur. Bu anlam bir bakıma şu âyet-i kerîmenin muhtevası ile paralellik arzeder: "Şüphe yok ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyup korur"[263]. Bu sonuncu âyet İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde, "Şüphe yok ki namaz iyiliği emreder, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyup korur"[264] mânasında

262 Alaaddin es-Semerkandî (r.h.) şöyle demektedir: "Âlimler namazlara devam edin, ifadesiyle başlayan âyet-i kerîme hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir. Denilmiştir ki bu ilâhî beyan namazlara devam etme ve bu konuda dikkatli olma konusunda müşterek olarak bütün müminlere yönelen bir hitaptır. Çünkü 'muhafaza' kavramı mufâale kalıbındadır, bu ise fiilin iki kişi veya iki taraf arasında ortaklaşa yapılmasını gerektirir, mukâtele (karşılıklı savaşmak), muâkele (birlikte yemek) gibi. Buna göre âyette namazın iştirak halinde eda edilmesine teşvik bulunmaktadır ki bu cemâatle gerçekleşir. Dolayısıyla âyet cemâatle namaz kılmanın faziletine ve bu birlikte ibadetin vacip olduğuna delil teşkil eder. Diğer bir ihtimale göre âyet-i kerîmeden kast edilen beş vakit namazın farziyetini, buna devam etme ifadesi içinde tekit etmektir, çünkü Cenâb-ı Hak 'salavât' (الصلوات) kelimesinin başına elif-lâm getirmiştir, bu da mümkün olduğunca bilinen bir şeye yönelik olur. Beş vakit namaz bir gün ve gece içinde kılınmasının gerekli olduğu bilinen namazlardır. Âyet-i kerîme bunların yerine getirilmesini, namaza ait farz ve rükünlerin icra edilmesini, namazların kendilerine ait vakitlerde kılınmasını ve bu konuda eksik bir davranışta bulunulmamasını gerektirmektedir. Zira muhafaza kavramı namazların geciktirilmeden eda edilmesine yönelik teşvik anlamı içermektedir, tıpkı, 'Rabb'inizin bağışına koşun' (Âl-i İmrân 3/133) meâlindeki âyette yer alan emir hitabından iyi amellere koşmanın gerekli olduğunun ifade edilmesi gibi. Burada söz konusu ettiğimiz yorumların hepsi âyetin zahirî mânasının kapsamındadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 83b).

263 el-Ankebût 29/45.

264 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 465.

okunmaktadır. Buna göre kişi beş vakit namaza kendilerine ait hükümleri ve sünnetleriyle birlikte devam ettiği, bu ibadette dünya kelâmı konuşmak, sağa sola bakmak ve benzeri şekillerde yasaklanmış fiilleri işlemediği takdirde namazlar tarafından koruma altına alınır. Kur'ân-ı Kerîm'de "koşun"[265], "yarışın"[266] (سارعوا، سابقوا) mânasındaki kelimelerle başlayan ve bir fiili karşılıklı olarak yapmayı ifade eden mufâale kalıbında bulunan ilâhî beyanların konumu da aynı şekildedir. Kişi söz konusu fiilleri yerine getirdiği takdirde bu hayırlı ameller onu koruma altına alır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Özellikle orta namaza (الصلاة الوسطى). Âyetin bu kısmıyla ilgili olarak farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları Cenâb-ı Hak bu beyanı ile herhangi bir ayrım olmaksızın bütün namazları kast etmiştir, demektedir. Bu durumda mâna *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle olur: Namaz dinî hayatın orta derecesini teşkil eder. Bu yorum, "iman şu kadar derecedir, en üstünü şu, en alt derecesi de şudur" diye rivâyet edilen hadîse benzemektedir[267]. İşte yorumunu naklettiğimiz kişinin, "Namaz dinî hayatın orta derecesidir" şeklindeki sözü dinî hayatın en üst veya en alt derecesi değil, fakat orta seviyesinde bulunur, anlamına gelmektedir. Diğer bazı âlimler orta namazın ikindi namazı olduğunu söylemişlerdir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin de bunun ikindi namazı olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir[268]. Hz. Hafsa'nın (r.a.) kırâatinden de bunun ikindi
namazı olduğu anlaşılmaktadır[269]. [§] Bu konuda görüş beyan edenlerin bir **121**
kısmı da onun sabah namazı olduğunu söylemişlerdir; onların kanaatine göre gündüz iki namazı, gece de başlangıcı ve sonu tarafından iki namazı cemeder, sabah namazı ise bu iki çiftin arasında yer alır. İbn Abbâs'ın da salât-ı vustânın (orta namaz) sabah namazı olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir[270]. Diğer bir grup da salât-ı vustânın öğle namazı olduğunu belirtmiştir. Bunlara göre adı geçen namaz günün ortasında ikâme edildiğinden orta namaz diye anılmıştır. Abdullah b. Ömer'den de bunun öğle namazı olduğunu söylediği rivâyet edil-

---

265 bk. Âl-i İmrân 3/133.

266 bk. el-Hadîd 57/21.

267 Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İman yetmiş küsur -yahut altmış küsur- derecedir, en üstünü lâ ilâhe illallah esasıdır, en alt derecesi de yolda seyretmeye zarar veren şeyleri ortadan kaldırmaktır, haya da imandan bir parçadır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 379, 414; Buhârî, "İman", 3; Müslim, "İman", 57-58).

268 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 556-560; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 293.

269 bk. Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s. 85.

270 Taberî, *a.g.e.*, II, 564; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 291.

miştir[271]. Orta namazın ikindi olduğunu söyleyenlerin delili rivâyet edilen hadis ve bir de bunun gündüz ve gece kılınan ikişer vakit namazın ortasında yer alışıdır. Zira ikindiden önce gündüz vaktinde iki, ikindiden sonra gece vaktinde de iki namaz mevcut olup ikindi bunların arasında yer almaktadır. Aslında mantık açısından orta namazın akşam namazı olması gerekir, çünkü öğle için ilk namaz denilmiştir[272], buna göre ikindi ikinci namaz olur, akşam ise ortada kalır. Ne var ki bu görüşü benimseyen olmamıştır. Tefsirini yapmakta olduğumuz ilâhî beyandan bir gün ve gecede kılınan namaz sayısının tek olduğu anlaşılmaktadır, zira çift sayının ortası olmaz.

Orta namazı için yapılan yorumların gerektirici sebeplerine gelince, şayet o, ikindi namazı ise izahı şöyledir ki kâfirler bir ikindi namazı vaktinde Resûlullah'ın ashâbına hücum etmiş, bu sebeple de onlar için namazın kılınması mümkün olmamıştır. Kâfirler ise müslümanları, kendilerince canlarından, mallarından ve ailelerinden daha değerli olan bir namazdan alıkoyun demişlerdir[273]. Bu nakil ile ikindi namazının Allah ve Resûlü nezdinde fazileti ve özelliğinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bir de Hz. Peygamber'in bir hadisinde
122 şöyle buyurduğu nakledilmiştir: **[§]** "İkindi namazını kaçıran kimse aile ferdini ve malını kaybetmiş gibi olur"[274].

Salât-i vustâ sabah namazı ise faziletli oluşunun izahı şudur: Kur'ân-ı Kerîm, "Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar namaz kıl; bir de sabah namazına dikkat et, çünkü sabah namazı şahitlidir"[275] buyurmak suretiyle bu namazı ismen zikretmiştir. Bir de gece meleği ile gündüz meleğinin sabah namazında bir arada bulundukları nakledilmiştir[276]. Bu suretle de sabah namazının özellik ve üstünlüğü sabit olmaktadır. Salât-i vustânın öğle namazı olduğunu söyleyen ise şu kanaati benimsemiştir ki, öğlenin özelliği ve

---

271 Taberî, *a.g.e.*, II, 561; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 148-149; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 291.

272 Müellif (r.h.) İbn Abbâs'tan rivâyet edilen bir hadise işaret etmiş olmalıdır: "Cibrîl aleyhisselâm Beytullah'ın yanında bana iki defa imamlık yapmıştır, bunların birincisinde tepedeki güneşin nalın tasması gibi göründüğü vakitte kıldığı öğle namazıdır…" (Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 333, 354; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Vukūtü's-salât", 1; Buhârî, "Mevâkītu's-salât", 1; Müslim, "Mesâcid", 166, 167).

273 Abdullah b. Mesût'tan nakledildiğine göre şöyle demiştir: Müşrikler Resûlullah'ı güneş sararınca veya kızarıncaya kadar ikindi namazını kılmaktan alıkoymuşlardır. Bunun üzerine o şöyle buyurmuştur: "Bizi orta namazdan alıkoydular, Allah karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun" (Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 81; Müslim, "Mesâcid", 202-206; ayrıca bk. Taberî, *a.g.e.*, II, 557; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 240).

274 Buhârî, "Mevâkīt", 14, "Menâkıb", 25; Müslim, "Mesâcid", 200-201, "Fiten", 11.

275 el-İsrâ 17/78.

276 Taberî, *a.g.e.*, XV, 140; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 307; XV, 139.

fazileti Resûlullah'tan nakledilen şu habere dayanmaktadır: Kendisi öğlenin farzından önce ve güneş tepe noktasından ayrıldıktan sonra dört rekat namaz kılar ve şöyle buyururdu: "Gök kapısı bu vakitte açılır"[277].

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Salât-i vustâ konusunda iki şekilde açıklama yapabiliriz. Birincisi, namaz dinin orta derecesini teşkil eder, şöyle ki, din konusunda en üstün derece tevhid ve imandır. Bu husûs hiçbir mazeretle düşmez ve imtihan âleminin (ölüm yoluyla) ortadan kalkmasından sonra da varlığı sona ermez, çünkü tevhid ve iman hem dünya hem de âhirette var olan dînî bir unsurdur. Sözü edilen bu esas kişinin bütün dinî davranışlarını Allah rızâsına yöneltmesi, varlığına ve birliğine iman etmesi ve ilâhî zâtını bütün yaratılmışlık özelliklerinden tenzih etmesidir. Dindeki diğer kulluk vazifeleri dünya umurunun mevcudiyetine ve hayatın şartlarına bağlı olarak devam eder, bu arada kendilerinin varlığına sebep teşkil eden durumlarla da ilişki içinde bulunur. Tevhid ise böyle değildir[278]. Namaz, diğer ibadetler için yerine getirilmeleri sırasında ilgili bulundukları dünyevî fiillerle ilişkili olmaları tarzında belirttiğim bütün husûsiyetlerden uzak bulunan bir ibadettir. Bu açıdan namaz imana benzemektedir. Bunun yanında o, meşru mazeretler sebebiyle mükelleften düşer ve imtihan âlemi olan dünya hayatından sonra diğer
ibadetlerde olduğu gibi gerekli olmaz. [§] Bu suretle namaz din alanında orta **123**
bir yer işgal etmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece O'dur.*

İkincisi, salât-i vustânın orta namazın beş vakit namazdan herhangi biri olma ihtimalidir, bu durumda diğerlerinin arasından özellikle zikredilmesinin iki sebebi vardır. Birincisi, farz namazların tamamının çift değil tek olduğunun beyan edilmesidir, çünkü çift sayının ortası yoktur. Bu sayede namaz ibadetinin belli bir sayısının olmadığını söyleyen kimselerin görüşü kökünden yıkıldığı gibi namazın iki vakitten ibaret bulunduğunu söyleyenlerin iddiası da boşa çıkar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkincisi, salât-i vustâ buyurulmak suretiyle beş vakit namazdan biri için bir üstünlüğün kast edilmiş olmasıdır, bu yolla bu namazın yerine getirilip aksatılmamasına yönelik teşvik amaçlanmış olabilir. Söz konusu namazın, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin nâzil

---

277 Ebû Dâvûd, "Salât", 21; İbn Mâce, "İkâme", 105.

278 "Diğer kulluk görevleri kendilerinin varlığına sebep teşkil eden dünyevî şartlarla ilişki içinde bulunur. Meselâ fakire zekât ödemesinde bulunmak dış görünüşü itibariyle alacaklıya borcunu ödemeye benzer, inkârcılarla mücadele etmek intikam almak için düşmanlarla savaşma ve müslüman toplumu arasında yaşayan düşmanı ortadan kaldırma amacına benzer. Tevhid ve iman ise sayesinde var olacakları fiillerden herhangi birine benzemez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 83b).

olduğu dönemdeki muhataplarca ya ismen veya vuku bulan bir olay sebebiyle halen bilinmiş olması mümkündür. Zira yapılmasına teşvik edilen bir fiilin neden ibaret olduğunun bilinmemesi ihtimal dâhilinde değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ne var ki âyet-i kerîmede kast edilen namazın hangisinin olduğunu belirleyen olaylara şahit olmayanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunların her biri elden gelen gayreti sarfederek kendi kanaatinin yöneldiği teşvik çerçevesinde "şundan ibarettir" demiştir. Bu konuda kanaat sahipleri arasında yorumunu rekat sayısına yönelten ve en çoğu dört, en azı iki rekattır, diyenler olmuştur, bu ikisinin ortası ise üçtür. Böylece o, yorumunu akşam namazına yöneltmiştir ve bu namaza teşvik için de, "Şüphe yok ki Allah tektir ve tek olanı sever"[279] meâlindeki hadis ile ayrıca namazın geciktirilmeden eda edilmesine yönelik nebevî teşvikle istidlâlde bulunmuştur[280]; öyle ki akşam namazının vakti gelince nafile bir ibadet veya bir ihtiyaç ile meşgul olunmasına
124 izin verilmemiştir. [§] Vakti gelen namazı geciktirmeden kılmak "muhafaza" kavramının içerdiği anlamlardan birini teşkil eder. Bir de beş vakit namazın vakitleri birbirlerine bitişik iken bu onların ortasında yer alır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bazı âlimler salât-i vustâyı sabah namazı diye yorumlamışlardır, zira Kur'ân'da bu namazla ilgili teşvik ve özel emir bulunmaktadır. "Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar namaz kıl, bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir"[281]; bir de Hz. Peygamber'in gece ve gündüz meleklerinin sabah namazında buluştuğunu haber veren hadisi[282]. Bunlardan başka sabah namazı insanın günlük hayatının orta zamanını teşkil eder, şöyle ki, insanların hayatı bir dönemde dinlenme diğerinde ise çalışma şeklinde seyreder, dinlenme vaktinin sona erip çalışma zamanının başlaması

---

279 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 109, 258; Buhârî, "Da'avât", 68; Ebû Dâvûd, "Vitir", 1.

280 Müellif Râfî' b. Hadîc'den rivâyet edilen şu söze işaret etmektedir: Biz akşam namazını Hz. Peygamber'le kılar, içimizden ayrılıp giden biri fırlattığı okun nereye düştüğünü görebilirdi (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 210, 223, 232; Buhârî, "Mevâkītu's-salât", 18; Müslim, "Mesâcid", 216-217).

281 el-İsrâ 17/78.

282 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizinle görevli melekler gece ve gündüz nöbetleşe birbirlerini izler ve sabah namazı ile ikindi namazında bir araya gelirler. Sonra geceleyin görev yapan melekler yukarı yükselirler, bütün insanların halini en iyi bilen Allah, 'Kullarımı ne halde bıraktınız?' diye sorar, onlar da, 'Kendilerinden ayrılırken namaz kılıyor, tekrar kendilerine gidince yine namaz kılıyorlar' diye cevap verirler" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Kasru's-salât", 82; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 257, 312, 486; Buhârî, "Mevâkītu's-salât", 16; Müslim, "Mesâcid", 210).

sabah namazıyla gerçekleşir. Bir şeyin ortası iki tarafın da ilgisinin bulunduğu nokta demektir, işte bu özellik sabah namazında bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bazı âlimler de salât-i vustâyı ikindi namazıyla yorumlamıştır. Çünkü bu namazın kılınması ile ilgili özendirme ifadeleri bulunduğu gibi terkine yönelik uyarılar da mevcuttur; ayrıca günlük çalışma süresince insanın yapabileceği bazı hatalı davranışlar ikindi vakti sona erer, bu namazla hatalardan dönüş yapıp Allah'tan af dilemek imkân dâhiline girer. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Âyetin başında yer alan ve "devam edin" demek olan "hâfızû" (حافظوا) kelimesi ortaklık manası ifade etmek üzere herkese yönelik bir hitaptır, çünkü mufâale kalıbının kuruluşu (binası) bu anlama yöneliktir. Bunun da hedefi cemâatle namaz kılmaya özendirme yahut kılınacak namazların sayısının çok olmasının gereği[283] veya diğer âyette zikredildiği üzere hayırlı davranışlara gecikmeden girişmek ve bu yolda yarış içinde bulunmaktan ibarettir[284]. Bu sayılanların hepsi "hâfızû" (حافظوا) kavramında yer almaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* [§] Şunun da belirtilmesi gerekir ki öğle namazı "ilk" diye isimlendi- 125
rildiğine göre[285] akşam orta namaz konumunda bulunur.

Allah'ın huzurunda tam bir itaat ve teslimiyet içinde durun. Âyetin bu kısmında yer alan "kânitîn" (قانتين) kelimesi, ürperti ve teslimiyet içinde durun, öyle ki namaza ondan olmayan hiçbir şey girmesin diye yorumlanmıştır. Nitekim Zeyd b. Erkam'dan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "Biz önceleri namaz içinde konuşuyorduk, daha sonra **Allah'ın huzurunda tam bir itaat ve teslimiyet içinde durun** meâlindeki âyet nâzil olunca namazda susmakla emredilerek konuşmamız yasaklanmıştır[286]. Kelimenin bu anlamına bağlı ola-

---

283 Semerkandî şöyle demektedir: "Âyetin başında yer alan muhafaza (devam etme) kavramı ile beş vakit namazın farziyetinin pekiştirilmesi hedeflenmiş olabilir, çünkü buradaki "es-salâvât" (الصلوات) kelimesinin başına elif-lâm (ال) getirilmiştir, bu durum kelimeyi imkân nispetinde bilinen bir muhtevaya sevkeder. Bir gün ve gece içinde herkesçe bilinen namazlar ise beş vakitte kılınanlarıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 83b).

284 Müellif şu âyet-i kerîmelere işaret etmiş olmalıdır: "Rabb'inizin af ve mağfireti ile takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun" (Âl-i İmrân 3/133); "Rabb'inizden gelecek af ve mağfirete, bir de Allah'a ve peygamberlerine inananlar için hazırlanmış olup genişliği gökle yer kadar olan cennete koşuşun" (el-Hadîd 57/21).

285 Müellif Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadise işaret etmektedir: "Cibrîl aleyhisselâm Beytullah'ın yanında iki defa bana imam olmuştur, bunların birincisinde tepedeki güneşin nalın tasması gibi göründüğü vakitte kıldığı öğle namazıdır…" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Vukūtü's-salât", 1; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, I, 333, 354; Buhârî, "Mevâkītu's-salât", 1; Müslim, "Mesâcid", 166, 167).

286 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 435; Buhârî, '"Amel", 2, 4; Müslim, "Mesâcid", 33-34, 37.

rak duaya kunût da denilmiştir. Diğer bir grup âlim ise "kânitîn" (قانتين) itaat edenler demektir şeklinde yorum yapmıştır. Bu yorum nakledilen şu bilgiye bağlı olmalıdır ki diğer din mensupları namazlarını âsi ve gafil kişiler olarak kılıyorlardı. Müslümanlar ise bu vecîbeyi itaat hisleri içinde yerine getirmekle emredilmişlerdir. Kunût kavramı ayakta durup ibadet etmek anlamına da gelir, nitekim Hz. Peygamber'e hangi namazın en faziletli olduğu sorulmuş o da, "Ayakta durma rüknü (kıyam-kunût) en uzun olanıdır" buyurmuştur[287]. Kunûtun esas anlamı değindiğimiz üzere ayakta durmaktır. Şu kadar var ki bir büyüğü için ayakta duran kimse teslimiyet, ürperti ve suskunluk içinde durur, âyet-i kerîmede böyle durulmasına dair bir emir bulunmuyorsa da te'vîl ehli âyetteki kunûta bu anlamı vermişlerdir, çünkü kelime namazdan söz edilişin ardından zikredilmiştir.

فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾

239. "Eğer herhangi bir tehlikeden endişe ederseniz namazı, şekline uygun olarak yürüme esnasında veya binmiş olarak kılın. Güvenli hale geldiğinizde ise Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği gibi anarak namazınızı kılın."

Bu ilâhî beyanda zikredilen husûsların namaz hakkında olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte âlimler muhtevayı, namazın ardın-
126 dan zikredilmesi sebebiyle ona nispet etmişlerdir. Bu kısımla ilgili farklı görüşleri ileri sürülmüştür. "Rükbânen" (ركباناً) yani hayvanlara binmiş olarak, [§] hayvanlar kendilerini ne tarafa yöneltirse gerek seyir, gerek duruş halinde o tarafa doğru namazlarını kılarlar. Nitekim Resûlullah (s.a.) ve ashâb-ı kirâmın (r.a.) nafile namazlara ait uygulamalarına dair gelen haberler bu şekildedir[288]. Mazeretin bulunması halinde farzlar da -farz dışındaki nafileler için sünnetle sâbit olana uygun biçimde- âyetin muhtevasında düşünülebilir.

Âyette yer alan "fe-ricâlen" (فرجالاً) kelimesi hakkında da yorumlar yapılmış, bazıları bunun yürüyenler mânasına geldiğini söylemiştir. Kelime tereccülün (ترجّل) bağlı bulunduğu kaynaktan türemiş olup yaya olarak yürüyenler

---

287 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 302, 314; Müslim, "Salâtu'l-musâfirin", 164-165; Tirmizî, "Mevâkītu's-salât", 168.

288 Buhârî, "Salâtu'l-havf", 1-3; Müslim, "Salâtu'l-musâfirîn", 305-312.

demektir. Bize göre ise "fe-ricâlen" kelimesi namaz kılarken yapıldığı gibi ayakları üzerinde durma (kıyam) ve oturma (kuûd) mânasına gelmekte olup namaz fiilinin icra edilişinde olduğu gibi ilk bakışta görünen (zâhirî) anlamından ayrılmaz, binmiş olmayarak kılındığı bilinen namaz biçiminde. "Rükbânen" ise binmiş olarak kılındığı bilinen namaz anlamına gelir ki bu seyir halinde olur. Namazın yürüyerek kılınabileceğini caiz görmemekteyiz.

Korku namazında yürüme fiili vardı, diye sorulacak olursa buna şöyle cevap verilir: Yürüme namaza mahsus fiil içinde yer almaz, çünkü bunu yapanlar yürüdükleri sırada namaz fiilini icra etmemektedir. Bu husûs, "Namaz abdestsizlik halinde (hades ile) eda edilemez" sözüne benzemektedir, kişi namaz içinde abdesti bozulup da yeniden abdest almak için gittiği sırada -namaz kılma hükmünde bulunduğu kabul edilmekle birlikte- namaz kılan kişinin durumunda olmaz. Bunun gibi korku namazı esnasında yürümek -kişinin namaz kılıcı hükmünde bulunduğu kabul edilmekle birlikte- namazın kendi fiilinden sayılmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Güvenli hale geldiğinizde ise Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği gibi anararak namazınızı kılın. Burada yer alan ve "anın" anlamına gelen "fe'zkürû" (فاذكروا) kelimesi namazla yorumlanabilir, yani Allah size emniyet
halindeyken namazınızı nasıl kılacağınızı öğrettiği şekilde demektir. [§] Ke- 127
limenin namaz dışındaki zikirler anlamına alınması da ihtimal dâhilindedir, "Allah'ı anmak elbette ibadetlerin en büyüğüdür"[289] meâlindeki âyette olduğu gibi. Bunun yanında kelimenin şükür anlamına yorumlanması da mümkündür, yani size lütfettiğim nimeti anın ve onun için bana şükredin, "Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankör davranmayın!"[290] mâlindeki âyette olduğu gibi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[İlâhî İradenin Kulun Fiiline Yönelmesi]

Size öğrettiği gibi. Âyetin bu kısmı ile birlikte, "İnsana bilmediğini öğreten"[291], "Okumayı öğretti" ve "Açıklamayı öğretti"[292] meâlindeki ilâhî beyanlarda kullara ait ihtiyarî fiillerin meydana gelişinde Allah'ın müdahalesinin bulunduğuna dair delil vardır. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak bu beyanlarında öğretmeyi kendisine nispet etmiştir, bunun da anlamı öğretme fiilini kendisinin yarattığıdır; zira söz konusu fiilin meydana gelişinde kendisinin bir müdahalesi

---

289 el-Ankebût 29/45.

290 el-Bakara 2/152.

291 el-Alak 96/5.

292 er-Rahmân 55/2, 4.

olmasaydı bu fiil başka bir muallime nispet edilecek ve burada sıralanan beyanlar bulunmayacaktı. Binaenaleyh öğretme fiilini kendisine nispet edişi bu fiilin kulda meydana gelişinde O'nun müdahalesinin (fiilinin) bulunduğunu kanıtlamaktadır. Gerçeği aşan sözler sarfetmekten ve hak yoldan sapmaktan Allah'a sığınırız.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Allah'ı size öğrettiği gibi anın**. Yani emniyet halindeyken size öğrettiği gibi O'nun rızâsı için namaz kılın; bilindiği üzere namaz ibadetinden önce buna dair emrin yanı sıra nasıl kılınacağının bildirilmesi bahis konusudur. Mazeret halinde ise namazınızı kılarken müsaade edilen kolaylaştırma şekillerine başvurun. Bundan başka **Allah'ı anın** meâlindeki beyanı size, korkulardan emin kılmasına karşılık nimetlerine nasıl şükredeceğinizi öğrettiği gibi O'na şükredin, biçiminde de açıklanabilir. Hangi mâna verilirse verilsin bir şey bilmezken insanlara öğreten şüphe yok ki Allah'tır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

128 **[§]** Cenâb-ı Hakk'ın tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ayrıca, "Ona açıklamayı öğretti"[293] ve "Biz ona şiir öğretmedik"[294] meâlindeki âyetlerde tâlim (تعليم) kavramını kendisine nispet edişi, gerek öğretme gerekse öğretmeme şeklindeki fiillerin var oluş sebeplerinin Allah'tan olduğunu kanıtlamaktadır; Allah'ın (öğretmek-öğretmemek biçiminde) iki şekilde oluşabilen müdahalelerin, birindeki fiili ötekinde gerçekleşmez. Ancak her ikisinde yer alan ilâhî sebepler aynı konumda bulunur. Sonuç olarak öğretme (tâlim) fiilinin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesinin Allah'ın yaratmasına bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَالَّذٖينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فٖى مَا فَعَلْنَ فٖٓى اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٤٠﴾

240. "Sizden öldüğünde geride eşler bırakacak kimseler, eşlerinin evden çıkarılmadan bir yıl süre ile geçimlerinin sağlanması husûsunda vasiyet etsinler. Şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse meşru surette yapacakları işlerden dolayı size herhangi bir vebal yoktur. Allah üstün kudret ve derin hikmet sahibidir."

---

[293] er-Rahmân 55/4.

[294] Yâsîn 36/69.

Sizden öldüğünde geride eşler bırakacak kimseler, eşlerinin evden çıkarılmadan bir yıl süre ile geçimlerinin sağlanması husûsunda vasiyet etsinler. Şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse. Daha önce belirttiğimiz üzere[295] bu âyet-i kerîme iki anlama gelir: Birincisi şu ilâhî beyanla neshedilmiş olmasıdır: “Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, evlenmeden dört ay on gün beklerler”[296]. İkincisi ise süre beklemenin değil de sadece vasiyetin neshedilmesi olup her iki âyette emredilen iddet birdir, o da dört ay on günden ibarettir; vasiyetin neshedilişi ise hem miras âyeti[297] hem de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, “Vârise vasiyet yoktur”[298] meâlindeki hadisi iledir. Bu beyanda ayrıca kendisi için vasiyet edilen kimsenin vasiyeti kabul etmekle reddetmek, kabul ettikten sonra reddetme hakkının bulunduğuna işaret vardır. Bunun da delili **evden çıkarılmadan, şayet kendiliklerinden çıkıp giderlerse** meâlindeki beyanıdır, zira evden çıkış vasiyeti reddetme anlamına gelir ki bu, kabulden sonra gerçekleşir.

Meşru olarak yapacakları işlerden dolayı size herhangi bir vebal yoktur. Allah üstün kudret ve derin hikmet sahibidir. Yukarıda belirttiğimiz
üzere[299] âyetin bu kısmı iki şekilde yorumlanmaya müsaittir. Birincisi kendile- **129**
rini insanlara arzetme ve süsleme biçiminde iradeleriyle yaptıkları işlerdir. **[§]** Nitekim İbn Mesûd’un (r.a.) kırâatinde, “Kendilerini insanlara arzetme, süslenme ve koca arama konusunda yapacakları fiillerden ötürü bir vebal yoktur” anlamına gelebilecek bir metin bulunmaktadır. İkincisi kadınların kendilerini mehr-i misil karşılığında denk olan kimselerle evlenmeye yönlendirmeleridir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّق۪ينَ ﴿٢٤١﴾

241. “Boşanmış kadınların da münasip bir şekilde faydalanma hakları vardır. Bu, Allah’a karşı saygılı olanlar için yerine getirilmesi gereken bir borçtur.”

---

295 bk. el-Bakara 2/234.

296 el-Bakara 2/234.

297 bk. en-Nisâ 4/11-12, 176.

298 Ebû Umâme’den rivâyet edildiğine göre Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediğini işittim demiştir: “Allah Teâlâ her hak sahibine hakkını vermiştir, artık vârise vasiyet yoktur” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186-187; Dârimî, “Vesâyâ”, 38; İbn Mâce, “Vesâyâ”, 5).

299 bk. el-Bakara 2/234.

Boşanmış kadınların da münasip bir şekilde faydalanma hakları vardır. Bu, Allah'a karşı saygılı olanlar için yerine getirilmesi gereken bir borçtur. Âyet-i kerîmenin mehirleri önceden belirlenmiş, zifafa girilmiş ve talâkları verilmiş kadınlar hakkında olması ihtimal dâhilindedir, buna göre boşayan kocalar vecîbe değil de iyiliksever bir tarzda boşadıkları kadınları faydalandırmakla emredilmişlerdir. Nitekim Hz. Hasan'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre boşadığı bir hanıma müt'a çerçevesinde on bin 10.000 dirhem vermiş[300]. İbn Abbâs ve İbn Ömer'den de (r.a.) nakledildiğinde göre şöyle demişlerdir: "Şayet muttakilerden veya muhsinlerden isen boşadığın kadına müt'a ver"[301]. Bu ifadelerdeki emir, yaptırım niteliği bulunan gerektirici mahiyette bir emir olmayıp nafile konumundadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet zifafa girilmemiş ve mehiri belirlenmemiş boşanmış kadın hakkında ise hüküm âyetin zikrettiği gibi olup müt'a gereklidir. Ayrıca yerine getirilmesi için yaptırım uygulanabilmektedir. Bu âyet-i kerîme ile daha önce geçen, "El sürmediğiniz ve mehir belirlemediğiniz kadınları boşamanızda herhangi bir vebal yoktur. Ancak kendilerini faydalandırın. Eli geniş olan durumuna göre, fakir de durumuna göre münasip hediyeler vermelidir. Bu, iyiliği şiar edinenler için vicdanî bir borçtur"[302] meâlindeki âyet aynı konumda olmakla birlikte önceki âyette, müt'anın, kocanın malî durumuna göre miktarı hakkında açıklama bulunurken tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kısa bir ifade mevcuttur.

Âyet-i kerîme diğer bir şekilde de yorumlanmaya müsaittir, şöyle ki, onda yer alan müt'a emri zifafa girilmiş kadına yönelik olursa iddet süresi içinde yeme-içme ve giyimini sağlamayı emretmiş olur yahut da bu emir yaptırım
130 özelliği taşımayan isteğe bağlı bir tavsiye konumunda bulunur. [§] Çünkü vücûb (gereklilik) konumunda bulunsa boşayan erkek için iki bedelin ödenme zarureti doğar: Mehir ve müt'a. Halbuki herhangi bir akdin iki bedel gerektirdiği bilinmemektedir. Durum bu meselede de aynı şekildedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkinci olarak talâk hak gerektirme değil, hak düşürme sebebidir, böyle olunca hak düşüren sebebin yaptırım özelliği taşıması imkân dâhiline girmez. Bu açıdan müt'a gerekmez. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

---

300 Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 202; Ebû Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 233; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1,289.

301 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 44; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, I, 306.

302 el-Bakara 2/236.

242. "İşte Allah size, hakikati düşünüp anlayasınız diye âyetlerini böyle açıklar."

İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar. Yani biraz önce anlatılan iddet bekleme, boşanan kadınların nafakalarını sağlama, müt'a (ikramda bulunma) vb. hükümler. O'nun emrini ve nehyini anlayışınız diye.

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **İşte Allah size âyetlerini böyle açıklar**. Yani burada olduğu gibi ihtiyacınızın bulunduğunu bildiği her konuda yeterince veya hikmete bağlı olarak daha fazla miktarda açıklamayı dilediği her şeyi böylece açıklıyor, tâ ki insanların muhtaç olduğu her şeyin ilâhî beyanda yer aldığı bilinmiş olsun. Şüphe yok ki sözü edilen bu beyanlara akılların erebileceği oranda ulaşılabilir ve bu konularda Allah rızâsı için elden geleni sarfedenleri Cenâb-ı Hak lütuf ve ikramlarına erdirir[303]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ
فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

243. "Sayıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin? Allah kendilerine, "Ölün!" dedi, sonra onları hayata kavuşturdu. Aslında Allah insanlara karşı fazlasıyla lütufkârdır, ne var ki insanların çoğu şükrünü bilmez."

Âyetin başında yer alan ve "görmedin mi" anlamına gelen "e-lem tere" (الم تر) hayret ve uyarı ifadesi olup haber vermesi istenen kişiye söylenen söz hakkında iyiden iyiye düşünmesini yahut da daha önce haber verilen konuya yeniden bakıp sonuç çıkarmasını hedeflemektedir. Bu ifadenin kullanılmasında amaçlanan husûsun bu olduğu bilinmektedir. Bu sebepledir ki "e-lem tere"nin anlamı konu edindiği şeyin farklılığına bağlı olarak bazan haberdar olmaya, bazan bilmeye, üçüncü olarak da bakıp düşünmeye yönelik olmuştur (haberin yok mu, bilmez misin, bakıp düşünmez misin biçiminde). Bu anlamların hepsi sözü edilen ifade şeklinde mevcuttur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

303 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bizim yolumuzda elden gelen gayreti gösterenleri elbette bize ulaşan yollara eriştireceğiz, şüphe yok ki Allah yaptığı işi en güzel şekilde yürütenlerle beraberdir" (el-Ankebût 29/96).

131 **[§] Sayıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin?** "E-lem tere" (ألم تر): Sana haber verilmedi mi, bakıp düşünmedin mi? Böyle bir ifade anlatılacak husûsun hayret verici olması sebebiyle kullanılır. Böylesi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* "Ey iman edenler! Sizler küfrü tercih edip de sefere çıkan veya savaşan kardeşleri hakkında, 'Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi' diyenler gibi olmayın. Allah bu kanaati onların kalplerine bir hasret uyarısı olarak koydu, şüphe yok ki canı veren de alan da Allah'tır. Allah bütün yaptıklarınızı hakkıyla bilendir"[304] meâlindeki âyetin muhtevasına yönelik bir cevaptır. Azîz ve celîl olan Allah bu ikinci âyette Uhud Savaşı münasebetiyle ortaya çıkan münafıkların davranışlarına dair beyanında, savaşa katılıp ölenlerin nezd-i ilâhîde planlanan ömürlerini bilmeyişleri, kendilerini, nakledilen sözleri söylemeye sevkettiğini haber vermiştir, tıpkı İsrâiloğulları'nın ömürlerinin miktarını bilmeyişlerinin kendilerini ölüm korkusuyla yurtlarından çıkmaya sevkedişi gibi; ne var ki onların bu hareketi fayda sağlamamış, aksine ölümlerine sebep teşkil etmiştir. Evet, bu âyette konu edinilen olay ile Uhud Savaşı benzerlik arzetmiştir.

Âyette söz konusu edilen olay hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları bu kişilerin Allah yolunda cihâd yapmaktan kaçmak amacıyla yurtlarından çıktıklarını, fakat Allah'ın kendilerini öldürüp ardından hayata kavuşturduğunu ve Allah yolunda cihâda katılmayı emrettiğini söylemişlerdir. Diğerleri ise şöyle bir yorumu benimsemiştir: Kendi yurtlarında veba hastalığı baş göstermiş, bu sebeple bir kısmı oradan ayrılırken diğerleri kalmıştır. yurtlarını terk eden çoğunluk kurtulmuş, diğerleri ise ölmüştür. Hastalık ikinci defa baş gösterince pek azı müstesna memleketlerinden çıkmışlardır, işte Allah da bunları önce öldürmüş, sonra hayata kavuşturmuştur. Aslında biz olayın nasıl vuku bulduğunu bilmemekteyiz. Şayet olay Allah yolunda cihâd etmekten kaçmak amacıyla gerçekleşmişse diğer âyetlerde bunun benzerleri bulunmaktadır: "Onlara şöyle de: 'Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, hayatlarına son verilmesi takdir edilmiş olanlar mutlaka öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi'"[305]; "De ki eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız kaçmanın size asla faydası olmayacaktır. O takdirde de yaşatılacağınız süre çok değildir"[306]; "De ki kaçmaya çalıştığınız ölüm muhakkak ki sizi bulacaktır"[307]. Bunun benzerleri Kur'ân'da çoktur. Bahis konusu olay veba

304 Âl-i İmrân 3/156.
305 Âl-i İmrân 3/154.
306 el-Ahzâb 33/16.
307 el-Cum'a 62/8.

hakkında ise Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir hadis nakledilmiştir: "Veba hastalığının baş gösterdiği yerde bulunuyorsanız oradan çıkmayın, dışında bulunuyorsanız [§] oraya girmeyin"[308]. Bunun mânası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır* 132
ya- şöyle olmalıdır: İnsanlar hastalığın baş gösterdiği yerde bulunup da ayrılırlarsa bu ayrılış veya kaçışın kendilerini ölümden kurtaracağını sanırlar. Orada bulunmayıp da sonradan girmelerinin ardından hastalık kendilerine bulaşır, Allah da ölümlerine hükmederse orada bulunmasalardı bu felâketin başlarına gelmeyeceğini zannederler. Bu şekillerin her ikisinde de ilâhî kazâyı hesaba katmama eylemi vardır. "Hastalığın sirâyeti ve baykuşun uğursuzluğu diye bir şey yoktur"[309] meâlinde bir nakil de rivâyet edilmiştir.

Eğer denilirse ki: Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber yıkılmaya yüz tutmuş duvara yaklaşınca koşarak geçerdi[310]. Buna göre veba ve veya taun hastalığının baş gösterdiği yerden çıkmayı neden yasaklamıştır?

Bun şöyle cevap verilir: Mûcize konumunda olup kişilerin yok edilmesine sebep teşkil eden her olay, o kişilerin önceki isyanları yüzünden gerçekleşir, bu konumda yapılacak şey başkasına değil sadece Allah'a kaçıp sığınmaktır. Duvarın yıkılmaya yüz tutmasına gelince, bu oradan geçecek kişinin önceki günahlarıyla ilgili bir husûs değildir, bu sebeple de ona karşı tedbirli olması tabiidir. İki olay arasındaki fark bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Hz. Peygamber'in (s.a.) yıkılmaya yüz tutmuş duvar karşısındaki davranışı, böyle bir korkunun dinî açıdan bir eksikliğin sayılmayacağını ümmetine bildirmesine yönelik olmalıdır. Bu, savaş için yapılan hazırlık, vücudun sağlığını korumak için alınan gıdalara
benzemekte olup, [§] gıda olmaksızın hayatı sürdürmeye güç yetiremediği ya- 133
hut da hazırlık olmadan düşmanı yenilgiye uğratamayacağı şeklinde Allah'a karşı bir suizannın ürünü değildir. Bu tür davranışın amacı ihtiyatlı ve hazırlıklı olmak, ayrıca emirleri yerine getirmektir, çünkü Allah Teâlâ korkulacak şeylerin yanında umulacak şeyleri de yaratmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

308 Abdurrahmân b. Avf'tan rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Bulaşıcı hastalık bulunduğunuz yerde baş gösterirse oradan çıkmayın, başka bir yerde bulunduğunu duyarsanız oraya girmeyin" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 173, 175, 177; Buhârî, "Tıb", 30-31; Müslim, "Selâm", 92-100).

309 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 78, 233; Buhârî, "Tıb", 19; Müslim, "Selâm", 126.

310 Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 61; ayrıca bk. Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, III, 129.

[İlâhî İradenin Kulların Fiiline Yönelişi (Aslah)]

Aslında Allah insanlara karşı fazlasıyla lütufkârdır. Şöyle ki, İsrâiloğulları'nın hayatına son verdikten sonra kendilerini diriltmiştir, bu O'nun bir lütfudur. Ayrıca Cenâb-ı Hak insanlara lütfettiği her bir nimet sayesinde lütufkâr olup onların kendisine şükretmesine lâyıktır.

[Aslah Görüşünün Reddi]

Bu âyet-i kerîme Mûtezile'ye karşı kesin bir delil teşkil eder. Şöyle ki, onlar Allah'ın dinî açıdan insanlar için en elverişli (aslah) olanı yapması gereklidir, şayet başka türlü yapacak olursa zulme nispet edilmiş olur, demişlerdir. Mûtezile'nin söylediğini yapmak Allah için gerekli ise tefsirine giriştiğimiz âyette geçen lütufkârlık nerede yer alacaktır? Gerçekte kullarına nimet vermekle övünen ve lütufkâr olan nitelemesi, kendisine gerekli bulunmayan şeyi veren biri için söylenebilir. Buna mukabil üzerine vacip olan bir şeyi veren kimse hakkında iyilikte bulunmuş, lütufkârlık yapmıştır, denemez; tıpkı başkasına borçlu olan kimsenin borcunu ödemesi dolayısıyla teşekkür edilmeye hak kazanmaması gibi, çünkü o yerine getirmeye mecbur olduğu bir işi gerçekleştirmiştir. Bunun gibi Allah Teâlâ kullarına nimet vermekle övündüğünü ve lütufkâr olduğunu haber verdiğinde bu işin kendisine vacip olmadığı anlaşılır, bu suretle de lütufta bulunduğu kişilerin kendisine teşekkür etmesine lâyık olur. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla olur.**

[Ecelin Tek Oluşu (Mu'accel - Müeccel)]

Şimdi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette öldükleri ifade edilen kişiler, ecelleriyle mi, yoksa bunun dışındaki bir şekilde mi öldükleri konusu tartışmaya açıktır. Mûtezile bahis konusu kişilerin ölümlerinin, kaderlerinde (ecel) belirlenen ölüm olmadığını, aksine onların ölmesinin planlanandan önce gerçekleştiğini söylemişlerdir. Mûtezile mensuplarının iddialarından biri şöyledir: Herkesin iki eceli vardır, şayet öldürülürse eceli başka türlü, tabii bir ölümle ölürse başka türlüdür. Buna şöyle cevap verilir: Bu söylenen, kişinin öldürülmek suretiyle mi yahut da tabii bir ölümle ölmek suretiyle mi hayata veda edeceğini bilmeyen kimsenin ecel belirleme problemidir. Ancak Allah kişinin öleceğini ezelde bildiği için onun hakkında öldürülme eceli diye bir belirleme yapmaz[311]. "Sıla-i rahim ömrü uzatır" diye rivâyet edilen hadis de bunun gibi-

---

311 "Allah Teâlâ kişinin tabii halde veya öldürülmek suretiyle hayata veda edeceğini ezelde bilir ve bunu öylece kaydeder, zira tabii şekilde öleceğini bildiği halde onun için öldürülme eceli belirlemez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 85a-b).

dir[312]. Cenâb-ı Hak, kişinin sıla-i rahim yapacağını ezelde bildiğine göre onun ömrünü sıla-i rahim yapmayacağını bildiği kişiden daha uzun olarak kaydeder; [§] zira mesele Mûtezile'nin söylediği gibi kurulacak olursa O'nun fiili, 134
sonuçları önceden bilmeyen kişinin fiili konumunda olur.

وَقَاتِلُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا الَّذٖى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ اَضْعَافًا كَثٖيرَةً وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

244. "Öyleyse siz Allah yolunda savaşın, Allah'ın her şeyi işitip bildiğinin bilincini taşıyın."

245. "Allah'ın kat kat fazlasıyla iade edeceği faizsiz bir borcu O'na verecek olan kimdir? Allah rızkı daraltır da bollaştırır da. Zaten hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız."

Faizsiz bir borcu Allah'a verecek olan kimdir? Allah Teâlâ, insanlara, mallarında hiçbir hakkı yokmuş gibi lütuf ve keremiyle muamelede bulunmuş ,haddizatında kulların ve servetlerinin tamamı kendisine ait olduğu halde, onlara, insanların birbirlerine karşı yürüttüğü muameleyi uygulamamıştır; şöyle ki, onlardan kendi aralarında yaptıkları gibi borç para istemiş, sonra da kulların bu fedakarlığına karşı kendilerine sevap vâd ederek Allah'ın kat kat fazlasıyla iade edeceği borç buyurmuştur.

Yahudiler bu âyetten haberdar olduklarında şu âyet-i kerîmeden de anlaşıldığı üzere, "Muhammed'in ilâhı fakirmiş" demişler: "Şüphe yok ki Allah 'Allah fakir, biz ise zenginiz' diyenlerin sözünü işitmiştir"[313]. Yine yahudiler bazı insanların ileri derecedeki fakirliğini görünce, "Allah'ın eli bağlıdır"[314] meâlindeki cümleyi kullanarak 'Muhammed'in ilâhı bunu cimriliğinden yapmaktadır' ithamını ileri sürmüşlerdir. Böylece onlar Cenâb-ı Hakk'ın bazılarına geniş rızık vermeyişini cimriliği veya fakirliğine bağlamışlardır. İşte Allah Teâlâ yahudileri bu iddialarında yalanlamış ve **Allah rızkı daraltır diye bollaştırır da** diye buyurmuştur. Âyetin bu kısmında yer alan "yakbidu" (يقبض) için daraltır ve "yebsutu" (يبسط) kelimesine de genişletir anlamı verilmiştir; bir

312 Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 29, 41; Muhammed b. Derviş, *Esne'l-metâlib*, s. 173.

313 Âl-i İmrân 3/181.

314 el-Mâide 5/64.

de şöyle yorumlanmıştır: Bazan verdiğini geri alır (يقبض), bazan da hiçbir şey geri almaz (يبسط).

Âyet-i kerîmenin Ebu'd-Dahdâh[315] hakkında nâzil olduğu söylenmiştir.
135 Şöyle ki, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, **[§]** "Allah rızâsı için malî harcamada bulunan kimseye cennette verdiğinin benzeri lütfedilecektir" buyurmuş, bunun üzerine Ebu'd-Dahdâh, "Bu yolda bahçemi verecek olursam onun benzeri cennette bana verilir mi?" diye sormuş, Hz. Peygamber de "evet" buyurmuştur. Bu defa sahâbî, "Eşim de benimle mi olacak?" diye sormuş, Resûlullah "evet" buyurmuş, yine sahâbî, "Çocuklarım da mı?" deyince aynı şekilde "evet" cevabını almıştır. Sözü edilen sahâbî oradan ayrılmış, eşi ile çocuklarını bahis konusu bahçede bulmuş, kapısında durarak, "Ummu'd-Dahdâh! Şu bahçemi, benzerinin cennette bana verilmesi, eşimin ve çocuklarımın da yanımda bulunması şartıyla Allah yoluna adadım" diye seslenmiş, hanımı da şöyle cevap vermiştir: "Yaptığın alışveriş uğurlu olsun, sen kârlı çıktın". Hep beraber topladıkları meyveleri içinde bırakarak bahçeden çıkmış ve onu Hz. Peygamber'e teslim etmişlerdir. İşte bunun üzerine **faizsiz bir borcu Allah'a verecek olan kimdir**, meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olmuştur[316].

[Güzel Amelin Allah'a Verilmiş Güzel Ödünç (Karz-ı Hasen) Oluşu]

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Faizsiz bir borcu Allah'a verecek olan kimdir?** Âyetin yorumu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimler buradaki "karden hasenen" (قرضا حسنا) ifadesini bütün güzel ve hayır işlere açık olarak görmüştür, şöyle ki, bunları tercih edip Allah rızâsı için yerine getirene kat kat fazlasıyla hem dünyada hem de âhirette mükâfatı verilecektir. Âhirete yönelik mükâfat Allah'ın vâd ettiği şeylerdir. Dünyadaki mükâfat ise böylelerinin insanların övgüsüne konu teşkil etmesi ve gönüllerinde üstün

315 Bu zatın Medineli müslümanların yeminli-anlaşmalı bağlılarından biri olduğu ve Halife Muâviye zamanına kadar yaşadığı bilinmektedir (bk. İbn Hacer, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, VII, 100-101).

316 Abdullah b. Mesût'tan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "Faizsiz bir borcu Allah'a verecek olan kimdir?" âyeti nâzil olunca Ebü'd-Dahdâh, "Yâ Resûlallah, Allah bizden borç mu istiyor?" dedi. O da, "Evet, ey Ebü'd-Dahdâh" şeklinde cevap verince sahâbî elini ver, demiş, Hz. Peygamber de verince şöyle demiştir: "Etrafı çevrilmiş, içinde 600 hurma ağacı bulunan bahçemi Rabbim'e ödünç verdim". Daha sonra Ebü'd-Dahdâh eşinin ve çocuklarının bulunduğu bahçeye gelerek, "Ümmü'd-Dahdâh" diye seslenmiş, ondan, "Buyur" cevabını alınca, "Oradan çık, ben 600 hurma ağacı bulunan bahçemi Rabbim'e ödünç verdim" diye konuşmuştur (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 593; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 237-238; ayrıca bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 113-114; İbn Hacer, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, VII, 100-101).

bir yer tutmasıdır, bu husûs çeşitli haberlerle bilinegelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu iyiliklere ödünç anlamında "kard" (قرض) demesinin sebebi bu kelimenin iyilik yapmanın simgesi durumunda oluşudur. Bu yolla O, böylesine lütfettiği nimetlerin yüceliğini hatırlatmaktadır: Aslında bütün iyilikler Allah'ın kulu üzerindeki bir hakkı olduğu halde O, yapılan hayırları kulu tarafından kendisine yöneltilen bir iyilik gibi kabul etmekte ve kuluna teşekkür yöneltmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkinci olarak insanların kendi aralarında dostluk ve görgü âdabının nasıl olacağını öğrenmesi içindir. Şöyle ki, Allah Teâlâ kendisine ait olan malî imkân konusunda kulun yapacağı bazı iyiliklere mukabil O'ndan teşekkür almaya hak kazanmış muamelesi yapmıştır, asıl sahibi Allah'ın kendisi iken. [§] Ta ki hakîmler insanlar arasında yaygınlık kazanacak **136**
muamelenin bundan ibaret olduğunu anlasınlar, bunun yanında bütün nimetlerin gerçekte kendisine ait olanın teşekküre en üst mertebede lâyık olduğunun şuurunu taşısınlar. Bir de iyilik yapmakla tanınan kimselerin Allah tarafından üstün isim ve sıfatlarla anılma lütfuna mazhar kılındıklarını öğrenince kendileri bu kişilere karşı saygılı davransınlar. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Âlimlerin bir kısmı da karz-ı hasen ifadesini özel olarak Allah rızâsı için yapılan harcamalara (sadakalar) yormuşlardır. Cenâb-ı Hakk'ın bunlara "kard" (قرض) demesinin birkaç sebebi vardır: Birincisi Allah fakirlere yapılan muameleyi ve onlara yönelik malî yardımı kendilerinin üstünlüğünü ifade etmek için Allah'a yapılmış saymıştır, tıpkı müminlere yönelik aldatma hareketinin onları yüceltmek amacıyla Allah'a nispet edilmesi gibi[317], işte sadaka da buna benzemektedir. Allah bu malî yardıma ödünç konumu vermek için bir karşılık da vâd etmiştir. Böylece malî harcama karşılığı mukabilinde gerçekleşmiş olur, tâ ki alınan bedel sayesinde fakire yönelik bir minnet alacağı söz konusu olmasın. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkincisi Cenâb-ı Hak fakire yapılan malî yardımı -aslında her türlü servet kendisine ait olduğu halde- ödünç (kard) diye nitelemiştir, zaten O, kullarını lütuf ve cömertliğini bilebilecekleri vesilelere alıştırmıştır, öyle ki gerçekte kendisine ait olan bir şeyi kendi rızâsı için bir anlamda fakir yoluyla kendisine teslim edilmesini hakikatte hiçbir hakkı bulunmayan birine teslim etme niteliğiyle anmıştır. "Allah müminlerden mallarını ve canlarını kendilerine verilecek

---

317 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Şüphe yok ki münafıklar Allah'ı aldattıklarını sanırlar. Halbuki O, bu oyunlarını başlarına çevirir" (en-Nisâ 4/142).

cennet karşılığında satın almıştır"[318] meâlindeki âyet-i kerîmesinde yer alan satın alma muamelesi de bu esas üzerine oturur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede kullarına yapacakları malî yardımın amaç ve önemini hatırlatmıştır, bunun hikmeti yardımı yapan kimsenin fakire olan minnet borcunun büyüklüğünü beyan etmekten ibarettir, çünkü zengin, fakir sayesinde Allah'a ulaşma imkânı bulmuştur. Bu tür ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hak fakirin kendi nezdindeki yüceliğini hatırlatmıştır, böylece fakir malî harcamada bulunan zengine Allah nezdinde vâd edilen büyük mükâfat konusunda yardımcı görevi yapsın ve sonuç olarak zenginin, yardımda bulunduğu fakire başa kakma ve eziyet verme şöyle dursun, onu övgü ile ansın ve şükranlarını sunsun. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى اِذْ قَالُوا
لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ
اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَٓا اَلَّا نُقَاتِلَ ف۪ي
سَب۪يلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَٓائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَل۪يلًا مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٢٤٦﴾

246. "Mûsâ sonrası İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerinin durumunu bilmez misin? Hani onlar peygamberlerine, "Bize bir hükümdar gönder de onunla birlikte Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da, "Ya siz savaş üzerinize farz kılınır da savaşmayıverirseniz?" deyince, "Yurtlarımızdan çıkarılmış ve çocuklarımızdan mahrum bırakılmışken nasıl olur da savaşmayız?" diye cevap verdiler. Nihâyet savaş kendilerine emredilince pek azı hariç dönüp kaçtılar. Ama Allah zâlimleri çok iyi bilmektedir."

[Hz. Muhammed'in Risâletinin Delili]

137 **[§] Mûsâ sonrası İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerinin durumunu bilmez misin? Hani onlar peygamberlerine, "Bize bir hükümdar gönder de onunla birlikte Allah yolunda savaşalım" demişlerdi.** Bu âyet ile ondan önce, "Sa-

---

318 et-Tevbe 9/111.

yıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin?”[319] meâliyle başlayan âyet-i kerîmelerde Peygamberimiz Muhammed aleyhissalâtu vesselâm risâletinin ispatına dair delil vardır. Çünkü İsrâiloğulları’na dair olan bu nakil her ne kadar kitap ehlince bilinen bir husûs ise de Resûlullah onların hiçbiriyle görüşmemiş ve kitaplarını da incelememiştir, buna rağmen kıssayı olduğu gibi haber vermiştir. Bu husûs, onun söz konusu bilgiye azîz ve celîl olan Allah sayesinde ulaştığını kanıtlamaktadır. Ayrıca tefsirini yapmakta olduğumuz âyette eski dönem peygamberlerinden her birinin kavminin ileri gelenleriyle istişarede bulunduğunun da delili bulunmaktadır, çünkü kamuya ait işlerin yönetimi ayak takımı zümrelerine değil ileri gelenlere aittir. Bir de sözü edilen âyette gerektiği dönemlerde cihâda ve savaşa çıkma işini bizzat peygamberlerin değil hükümdarların üslendiğinin de ispatı yer almaktadır. Bunun yanında onlar din ve âhiret işlerinin yürütülmesini peygamberlerin uhdesine verirler. Zira âyet-i kerîmede belirtildiği üzere İsrâiloğulları’nın ileri gelenleri emri altında düşmanları ile savaşmaları için peygamberlerinden bir hükümdar belirlemesini talep etmişlerdir.

Nakledildiğine göre İsrâiloğulları’nın inkârcı grupları onların mümin olanlarını yenilgiye uğratmış, bir kısmını öldürmüş, bir kısmını esir almış, diğerlerini de yurtlarından çıkararak çocuklarından mahrum bırakmıştı. Sözü edilen mümin gruplar bir süre düşmanları ile savaşacak hükümdarları olmaksızın hayatlarına devam ettiler. Nihâyet Hz. Mûsâ’nın kardeşi olan Hârûn b. İmrân neslinden olan peygamberlerine, “Bize bir hükümdar gönder de düşmanımızla savaşalım” diye talepte bulundular. Peygamberleri **ya siz savaş üzerinize farz kılınır** [da savaşmayıverirseniz?] diye cevap vermiştir. Peygamberin amacı onların dile getirdikleri talebin gerçek bir arzu mu yoksa iyi düşünmeden ağızlarından çıkan bir sözden ibaret mi olduğunu anlamaktır, tâ ki talep ve temennilerine olumlu cevap verildiğinde savaşı terkedip azaba müstahak olmasınlar, çünkü peygamber Allah yolunda düşmanla savaşıp cihâd etmenin zor bir şey olduğunu ve bu tür bir işin her millet tarafından hoş karşılanmadığını bilmekteydi. Nihâyet İsrâiloğulları savaşı samimi olarak istediklerini beyan etmişlerdi, onlar kendilerini buna sevkeden, arzularını kamçılayan ve talepte bulunmalarına sebep teşkil eden şeyi şöyle dile getirmişlerdi: **Yurtlarımızdan çıkarılmış ve çocuklarımızdan mahrum bırakılmışken nasıl olur da savaşmayız?** Bu ifadede bir kısmının öldürüldüğü, mallarının alındığı aile fertlerinin de esir edildiği yer almaktadır. **[§] Nihâyet savaş üzerlerine ya-** 138

[319] el-Bakara 2/243.

zılınca, yani farz kılınınca, pek azı hariç dönüp kaçtılar. Bu ilâhî beyanda, ümmet-i Muhammed içinde, "Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?"[320] âyet-i kerîmesiyle ifade edilen duygu ve düşünceye sahip olan kimselerin, onların içinde de bulunduğunun delili vardır; burada sözü edilen husûs Allah yolunda savaşmayı ve cihâd etmeyi sevmemekten ibarettir. Bir yoruma göre kaçmayan grup 310 kişiden ibaretti, bunlar talep ettikleri sözden caymamıştır.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوٓا اَنّٰى
يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً
مِنَ الْمَالِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِى الْعِلْمِ
وَالْجِسْمِ وَاللّٰهُ يُؤْتٖى مُلْكَهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ

247. "Peygamberleri onlara, "Şunu bilin ki Allah Tâlût'u size hükümdar olarak gönderdi" dedi. İsrâiloğulları'nın ileri gelenleri, "Biz hükümdarlığa daha lâyıkken ve ona fazla bir servet verilmemişken nasıl hükümdar olur?" diyerek itiraz edince peygamber şöyle cevap verdi: Şundan emin olun ki Allah onu sizden üstün kılmış, kendisine derin bir ilim ve mükemmel bir beden vermiştir. Allah hâkimiyeti dilediğine lütfeder. Zira Allah lütuf ve merhameti her şeyi kuşatan, kabiliyet ve liyakatleri çok iyi bilendir."

Peygamberleri onlara, 'Şunu bilin ki Allah Tâlût'u size hükümdar olarak gönderdi' dedi. Belirtildiğine göre Tâlût'a bu ismin verilmesi uzun boylu ve güçlü oluşundandır. **O bize nasıl hükümdar olur?** Bu tür bir ifade iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi olumsuzluk konumunda olur, ancak buradaki istifhamı inkâr konumunda yorumlamak mümkün değildir, zira böyle bir şey küfür ifadesi sayılır. İkincisi doğru olanı araştırmaya ve Tâlût'un hükümdar oluşunun sebebini öğrenmeye yönelik olur; çünkü onlar birinin hükümdarlığa hak kazanacak ve bu makama getirilecek kişinin ya atalarından gelen bir verasetle yahut da kazanılacak bir servetle buna nail olabileceğini zannediyorlardı. Bu sebeple de **biz hükümdarlığa daha lâyıkken ve ona daha fazla bir servet verilmemişken** açıklamasını yapmışlardı, zira onlar hem hükümdar sülâlesine mensuptu hem de servet sahibiydi.

[320] es-Saf 61/2.

Azîz ve celîl olan Allah onlara seçim hakkının kendilerine ait bulunmadığını ve hükümdarlık yolunun söyledikleri şekilde olmadığını beyan etmiştir; ancak yüce Allah'tır ki dilediğini hükümdarlığa getirir, bunun sebepleri söylediklerinin aksine güçlü bir ilim ve kuvvetli bir iktidardan ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Şundan emin olun ki Allah onu sizden üstün kılmış, kendisine derin bir ilim ve mükemmel bir beden vermiştir.** Böylece İsrâiloğulları nezdinde hükümdar olacak kişinin derin bir ilim ve üstün bir kudrete muhtaç olduğu ortaya çıkmıştır.

Âyet-i kerîmede yer alan **derin ilim**den maksat savaş ilmi olabileceği gibi idare ettiği halkın maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılama ilmi gibi diğer türdeki bilgiler de olabilir.

[§] {İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} **Biz hükümdarlığa daha** 139
lâyıkken o nasıl hükümdar olur? Bunun mânası *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* hangi sebebe bağlı olarak bize hükümdar kılınmıştır, yahut nasıl olur da bizim üzerimize hükümdar kılınır, halbuki biz hükümdarlığı sağlayacak görünür sebeplere ondan daha çok sahip bulunmaktayız, bu yolla da hükümdarlığa ondan daha çok hak kazanırız? Cenâb-ı Hak bu soru üzerine Tâlût'un hükümdarlığa onlara nispetle daha lâyık olduğunun sebebini âyetinde devamında belirtmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin bu kısmında yer alan "ennâ" (أنّى) edatı inkâr anlamında bir istifham konumunda olduğu biliniyorsa da burada gerçek öyle değildir, çünkü bu konuyu haber veren kimse muhataplara göre de peygamber olan bir zattı. Peygamber olduğu husûsu kendi kanaatince sabit olan kişinin ona yalan nispet etmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bununla birlikte İsrâiloğulları içinde nifak ehlinin bulunması ve onların, verilen haberi inkâr etmesi de mümkündür, nitekim bunun benzerleri Resûlullah (s.a.) döneminde de mevcuttu. Bu yorumu destekleyen husûslardan biri onların peygamberden harikulâde bir alâmet göstermesini talep etmeleridir. Bu talep üzerine peygamberleri, "Onun hükümdarlığının alâmeti…"[321] diye başlayan bir açıklama yapmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İlerleyen zaman içinde İsrâiloğulları'nın nehirle imtihan edilmesi sırasında çoğunun hükümdarlarına muhalefet etmeleri de bunu teyit etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

[321] Bir sonraki âyet.

[**Mûcize Benzerinin Müminin Elinde Görülmesi**]

Hükümdar Tâlût'a verilip bir sonraki âyette sözü edilecek olan harikulâde olaylarla benzeri âyetlerdeki ilâhî beyanlarda, peygamber konumunda bulunmayan kişilerin elinde de -peygamberleri tasdik etme özelliği taşıdığı takdirde- bazı mûcize benzeri olayların zuhur edeceğine dair delil vardır[322]. Hz. Meryem'in kıssası[323], Hz. Süleyman'ın yanındaki kişinin gerçekleştirdiği iş[324] ve
140 Kur'ân'da yer alan diğer husûslar da buna benzemektedir, [§] şu kadar var ki bunların gerçekleşebilmesi için ellerinde harikulâde olaylar zuhur eden kişilerin peygamberleri tasdik etmesi şarttır. Sonuç olarak bu fevkalâdelikler başkalarının dilinde veya elinde zuhur eden peygamberlere ait mûcizeler statüsünde bulunur. Bu tür olayları kullanarak kendi adına risâlet iddiasında bulunacak kimse bunu yapamayacaktır; daha doğrusu Cenâb-ı Hak yalan olan bir şeyi tasdike ve peygamberleri taklit etmeye çağrı yapan kimseye bu tür harikulâde olaylar vermez. Bu esastan hareketle şu şekilde ifade edilebilecek bir soruya da cevap verme imkânı doğar: Adamın biri Kur'ân'ı öğrendikten sonra bu ilâhî kelâmdan haberi olmayan başka bir yere gitse ve okuyacağı Kur'ân'ı öne sürerek nübüvvet iddiasında bulunsa durum ne olur? Bu tür bir cevaplamaya ek olarak sahte peygamberi Kur'ân'la istidlâl etmekten alıkoyacak başka husûslar da vardır. Onlardan biri Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli konulara yönelik olarak muhatapları tarafından peygamberlere yöneltilen sorular[325] ve o memleketin kültürüyle ilgisi bulunmayan haberlerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Şu da var ki sahte peygamberin gittiği yerin halkı, o kişinin yetkili birinden mi öğrenim

---

322 "Bu durumda gerçekleşen fevkalâde olaylar peygamberlere dair mûcizeler konumunda olup bu statüde bulunmayan kimselerin dilinde veya elinde zuhur etmiştir. Dolayısıyla bunlar, elinde zuhur ettiği kişiler için birer keramet ve fazilet sayılır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 86b).

323 Müellif İmam Mâtürîdî (r.h.) şu âyet-i kerîmelere işaret ediyor olmalıdır: "Hurma dalını kendine doğru silkele ki üzerine taze ve olgun hurma dökülsün …"; "Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. 'Biz, dediler beşikte biz bebek ile nasıl konuşuruz?' Bebek şöyle dedi: 'Ben Allah'ın kuluyum. O bana kitabı verdi ve beni peygamber yaptı" (Meryem 19/25, 29-30).

324 "Kitaptan ilmi olan kimse ise, 'Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm' dedi. Süleyman tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce, 'Bu, şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim, diye beni sınamak üzere Rabbim'in gösterdiği lütuflardan biridir' dedi" (en-Neml 27/40).

325 Meselâ, "Sana şarap ve kumarı sorarlar … Bir de Allah için ne harcayacaklarını sorarlar" el-Bakara 2/219); "Sana ruhu sorarlar …" (el-İsrâ 17/85) gibi. Halbuki sahte peygamberlerin gittiği yerdeki halk ona hiçbir şey sormamıştır. Bu suretle de sözü edilen âyetlerde yer alan soruların daha önceki bir çevrede ortaya çıktığını anlarlar ve sonuç olarak o kişinin iddiasındaki yalancılığı ortaya çıkar (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 86b).

gördüğü, yoksa vahiy yoluyla mı bu söylediklerine vâkıf olduğu husûsunu bilmemektedir, zira onlara hitap eden kişi daha önce kendilerince denenmiş biri değildir. Aslında keramet ve mûcize konumunda bulunacak bir harikulâdelik aşılagelen ve tabiatın ürünü olan çizginin dışında olup elinde zuhur eden kimseye çağrısını yaptığı sırada lütfedilir. Aynı zamanda böyle bir şeyin daha önce gerçekleşmiş herhangi bir sebebi bulunmadığı gibi herhangi bir güçten de destek alması söz konusu değildir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şimdi, Kur'ân-ı Kerîm'in üstünlüğü, dili Arapça olan herkesin nezdinde yok sayılmasına ve inkâr edilmesine güç yetirilemeyecek derecede yaygınlaşmış, [§] onu getiren Peygamber'in durumu her tarafta bilinmiştir. Bu yolla **141**
da sahte peygamberin yalancılığı ortaya çıkar ve iddiasını ileri sürer sürmez muhataplarınca, getirdiği metin konusunda fikir yormaya lüzum kalmadan sahtekârlığı bilinmiş olur. Ancak dili Arapça olmayan biri bu iddiayı ileri sürebilirse de böylelerinin, iddialarını Kur'ân'la desteklemelerinin mantıklı hiçbir yönü bulunmamaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Zira Allah lütuf ve merhameti her şeyi kuşatan, kabiliyet ve liyakatleri çok iyi bilendir. Yani Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan bir ganî olup dilediğine verir ve onu zengin yapar. Çok iyi bilendir, hükümdarlığa liyakatli olanı.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِه۪ٓ اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ ف۪يهِ سَك۪ينَةٌ مِنْ
رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ اِنَّ
ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٤٨﴾

248. "Peygamberleri onlara şunu da söylemişti: Onun hükümdarlığının alâmeti meleklerin taşıdığı tabutun size gelmesi olacaktır ki onda Rabb'iniz tarafından bahşedilmiş bir huzur, içinde Mûsâ ve Hârûn'un hânedanlarından geriye kalmış bir miras bulunmaktadır. Gerçekten inanmış kimseler iseniz bunda sizin için ayrı bir işaret vardır."

Peygamberleri onlara şunu da söylemişti: "Onun hükümdarlığının alâmeti tabutun size gelmesi olacaktır". Sanki onlar peygamberlerine **Tâlût'un hükümranlığının alâmeti nedir** diye sormuş, o da **onun hükümdarlığının alâmeti meleklerin taşıdığı tabutun size gelmesi olacaktır**, diye cevap vermiştir. Kıssada zikredildiğine göre tabut peygamberlerin yanında bulunuyordu, onların kavimleri savaşa gittiğinde tabutu kendileriyle düşman-

ları arasına yerleştiriyor ve onlara karşı zafer kazanmaları için ondan destek alıyordu; tabutta kedi başına benzeyen bir kısım bulunuyordu. Baş ses çıkardığında aynı ses tabutun içinden de duyuluyor ve tabut düşmana doğru ilerliyor, askerler de arkasından yürüyor, o durunca onlar da duruyordu[326]. İsrâiloğulları küfür ve inkâr yolunu tutup kendilerine gönderilen peygambere isyan edince Allah Teâlâ düşmanlarını üzerlerine musallat kılmış, usanıp bıktıkları tabutu da kendilerinden almıştı. Uzun zaman sonra tabut yine onlara iade edilmiş ve Tâlût'un hükümdarlığına delil teşkil eden husûslardan biri olmuştur. Ancak biz kıssanın nasıl olduğunu bilmemekteyiz.

Onda Rabb'iniz tarafından bahşedilmiş bir huzur vardır. Âyetin bu kısmında yer alan "sekîne" (سكينة) kelimesinin yorumu hakkında ileri sürülen görüşlerin birinde onun, önünde insan yüzüne benzeyen bir şekli harekete geçiren hızlı ve sesli rüzgârdan ibaret olduğu söylenmiştir. Başka bir yoruma göre "sekîne", kedi yüzüne benzeyen ve iki kanadı olan bir şey olup ses çıkardığında zaferin kazanılacağını anlıyorlardı. Yine bir kanaate göre "sekîne", içinde peygamberlerin yüreklerinin yıkandığı bir altın tastır. Denildi ki, **fîhi** (فيه),
142 tabutta, **sekînetün** (سكينة) **[§]** sükûn ve huzur vardır, **min rabbiküm** (من ربّكم) Rabb'inizden. Bu yoruma göre tabut nerede bulunursa etrafındaki insanlar sükûn ve huzura kavuşuyordu. Aslında biz, çevresindekilerinin gönüllerine sükûn ve huzura vesile olmasından başka "sekîne" hakkında bir şey bilmemekteyiz, onun mahiyet ve keyfiyetine vâkıf olma ihtiyacını da duymamaktayız.

İçinde Mûsâ ve Hârûn'un hânedanlarından geriye kalmış bir miras vardır. Burada yer alan mirasın (بقية) levha parçaları, yani kırıntıları ile Mûsâ ve Hârûn'un giysilerinden ibaret olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında onun, Hz. Mûsâ ile Hârûn'un âsaları demek olduğu ileri sürüldüğü gibi, bir ölçek kudret helvası olabileceği de iddia edilmiştir. Sözü edilen helva ise Tih çölünde İsrâiloğulları'nın yediği turunç olmalıdır. Bir başka telakkiye göre tabutun içinde Hz. Mûsâ ile Hârûn'un din anlayışları ve ilimlerinin vesikaları bulunuyordu. İşin mahiyetini bilen sadece Allah'tır.

[Kerâmetin Mahiyeti]

Âyet-i kerîmede velîlerin ellerinde de harikulâde olayların (âyât) oluşabileceğine dair delil bulunmaktadır, zira Tâlût'a hükümdarlığının alâmeti olarak peygamberlerin mûcizelerine benzeyen tabut verilmiştir, nitekim Cenâb-ı Hak

---

326 Râgıb el-İsfahânî "sekîne" (سكينة) kelimesine kök mânasına uygun olarak "korku ve endişenin yok olup huzurun gelmesi" anlamı vermiş, buna da tefsirini yapmakta olduğumuz âyeti örnek göstermiş, ayrıca sekîne için "kedi başına benzeyen bir şey" biçiminde verilen anlamın doğru olamayacağını belirtmiştir (bk. *el-Mufredât*, "skn" md).

tabutu meleklerin taşıyıp evine bıraktıklarını haber vermektedir, aslında etrafındakiler meleklerin onu taşıdığını görmüş değillerdi. Şu kadar var ki bu tür harikulâde sonuç olarak peygamberlere ait mûcizeler olup Allah Teâlâ onları, velîlerin ellerinde göstermektedir. Bu olaylar velîlerin kendilerine özgü değildir.

Velî diye anılacaklardan bazıları, sözü edilen harikulâde olaylara dayanmak suretiyle kendisi hakkında nübüvvet iddiasında bulunmaya kalkışacak olursa, Allah Teâlâ böylebirine engel olur ve gerçekleşecek olan olay harikulâdeliğini kaybeder. Tıpkı Kur'ân-ı Kerîm'in kendilerine ulaşmadığı, onun varlığını bilip kimseden işitemedikleri şehirlerin sakinlerinden bir gruba giden adam gibi, bu kişinin muhataplarına ezberden Kur'ân okuduğunu ve buna dayanarak nübüvvet iddiasında bulunduğunu düşünelim. Şimdi, sözü edilen şehir halkının bu iddia sahibini tasdik etmesi caiz midir, değil midir? [Hanefî] âlimlerimiz bu soruya iki türlü cevap vermiştir: [§] Birincisi Kur'ân'ın kendisinde söz konusu **143**
iddia sahibinin yalancı olduğunu ortaya koyacak âyetler vardır. Meselâ, "Sana şunu sorarlar" gibi ifadeler; ayrıca Kur'ân'da yer alıp oluşmaları için ön sebep ve olayların gerektirdiği haberler, hikâyeler ve kıssalar… Bu unsurlar iddia sahibinin yalancılığını ortaya koyar, sonuç olarak da şehir halkının böylesini tasdik etmeleri gerekmez. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkincisi âlimlerimiz şöyle demiştir: Sözü edilen kişi, nezdindeki Kur'ân âyetlerine dayanarak nübüvvet iddiasında bulunacak olursa, Cenâb-ı Hak onu bu âyetleri okumak, telaffuz etmek ve bunlara dayanarak iddiasını ileri sürmekten alıkor (Sarfe). Bu ikinci yorum gerçeğe daha yakın görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلٖيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ
شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنّٖى وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَاِنَّهُ مِنّٖٓى اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ
غُرْفَةً بِيَدِهٖ فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلٖيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذٖينَ
اٰمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ قَالَ الَّذٖينَ
يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلٖيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثٖيرَةً بِاِذْنِ
اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرٖينَ ﴿٢٤٩﴾

249. "Tâlût ordusuyla sefere çıkınca, "Bakın" dedi, "Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir. Ondan içen kimse benden olmayacak, tatmayan ise benden olacaktır; eliyle bir avuç içen müstesna". Ancak pek azı hariç hepsi içti. Nihâyet Tâlût ve beraberindeki müminler ırmağı geçince ötekiler, "Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yoktur" dediler. Allah'a kavuşacaklarının bilincini taşıyanlar ise, "Nice küçük topluluklar Allah'ın izniyle büyük kalabalıklara üstün gelmiştir, şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir" dediler."

Tâlût ordusuyla sefere çıkınca. Yani şehirden ayrılınca. Ordudaki asker sayısının 70.000 veya 100.000 olduğu söylenmiştir. Komutanları Tâlût askerlerin şiddetli sıcağın bulunduğu bir mevsimde harekete geçirmiş ve susuz bir arazide konaklamışlardı. Şiddetli susuzluğa mâruz kalan askerler Tâlût'tan su talep etmişler, o da kendilerine şöyle demişti: **Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir.** Bir kanaate göre **Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir** diyen onların peygamberiydi.

Ondan bir avuç içene yeterli olur, fazla içeni ise suya kandırmaz, çünkü onlar Tâlût'a itaatsizlik ediyordu. **Ondan içen kimse benden olmayacak**. Yani düşmanın üzerine giderken yanımda bulunmayacak, benimle savaşa çıkmayacak. "Benden olmayacak" ifadesi, bağlılarım ve taraftarlarımdan olmayacak anlamına da alınabilir. Ayrıca bu ifade ile, ikiyüzlülük veya samimiyetin ortaya
144 çıkması da hedeflenmiş olabilir, [§] yani böylesi din konusunda benimle beraber değildir. **Tatmayan ise benden olacaktır**. Düşmanıma karşı yanımda bulunacaktır, demek istiyor. Âyetin bu kısmında içilecek şeyin yiyecekle, yenecek şeyin de içilecek şeyle anılıp nitelendirilmesinin caiz olduğunun delili vardır.

Eliyle bir avuç içen müstesna. Bir avuç suyu, genel hükümden istisna etmiş ve bir bakıma şöyle demiştir: Ondan içen benden değildir, ancak bir avuç müstesna. Âyetin bu kısmında önce geçen bir ifadeden -araya başka kelimeler girdikten sonra- bilâhare istisna yapmanın mümkün olduğunun işareti bulunmaktadır. Bu husûs [Hanefî] âlimlerimiz için (r.h.) şu meselede delil teşkil eder: Adamın biri, "Falanın, bende bir ölçek buğday ve bir ölçek arpa alacağı vardır, ancak yarım ölçek buğday hariç" dediği takdirde ifadesi kabul edilir ve yarım ölçek buğday ödemesi gerekli hale gelir. Buradaki istisnanın hemen yanında yer alan şu ilâhî beyandan olması da ihtimal dâhilindedir: **Tatmayan ise benden olacaktır, eliyle bir avuç içen müstesna.** Bir de şöyle denildi: Ondan hayvanların içmesi gibi içen [benden değildir], avuç içmek ise insana mahsus bir fiildir.

Ancak pek azı hariç hepsi içti. Denildiğine göre az olan grup 313 kişiden teşekkül edip elleriyle birer avuç içmişlerdir. Fakat sözü edilen bir avuçtan adamın kendisi, hizmetçileri ve hayvanları içiyordu. Denildi ki Allah'ın bir avuç içmeyi istisna etmesinin sebebi hayvanların yaptığı gibi ağızlarını suya dayayıp içmemeleridir; nitekim bazıları, izin verilen bu içme şeklini uygulamıştır. Sonuç olarak Tâlût, emrine uymayanları ayırmış ve onlar kendisiyle birlikte hareket etmemiştir. Tâlût ile birlikte mesafe katedenlerin sayısı ise 313 kişiydi. Nitekim âyetin şu kısmı bunu ifade etmektedir: **Nihâyet Tâlût ve beraberindeki müminler ırmağı geçince ötekiler, "Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yoktur" dediler.** Denildi ki bu söz birbirlerine yönelik olmuştur: **Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yoktur**. Çünkü onlar sayıca bizden daha çoktur; düşman güçleri 100.000, Tâlût'un askerleri ise 313 kişiydi. Bununla birlikte söz konusu sayıların miktarını sadece Allah bilir.

Allah'a kavuşacaklarının bilincini taşıyanlar ise, "Nice küçük topluluklar büyük kalabalıklara üstün gelmiştir", dediler. Şöyle yorumlanmıştır. Ölümden sonraki hayatı bilip kabul edenler **nice** sayıca **küçük** olan **topluluk-**
lar büyük kalabalıklara üstün gelmiştir, dediler. Yine denildi ki [§] "ellezîne 145
yezunnûne" (الذين يظنون), yani öldürülmeyi göze alanlar demektir, çünkü onlar iç dünyalarını ölüme hazırlamış ve bu sebeple onu rahatlıkla karşılayacak bir psikolojiye sahip olmuşlardı. Bu sebeple de **nice küçük topluluklar büyük kalabalıklara üstün gelmiştir** ifadesini kullanmışlardır.

Allah'ın izniyle. Bazıları "bi-iznillah" (باذن الله) ifadesine Allah'ın emriyle mânasını vermişse de, beşerî çaba isteyen "galebe" kavramının geri dönmesi mümkün olmayan ilâhî emir ile bağdaştırılması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Bize göre **bi-iznillah** "bi-nasrillah" (بنصر الله), yani Allah'ın yardımıyla demektir. Şüphe yok ki **Allah sabredenlerle beraberdir**, kendilerine zafer ve yardım lütfetme mânasında.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهٖ قَالُوا رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِاِذْنِ اللّٰهِ
وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا

يَشَٓاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْاَرْضُ
وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

250. "Câlût ve askerleriyle karşı karşıya geldiklerinde de "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver ve inkârcı topluma karşı bize zafer nasip et!" diye dua ettiler."

251. "Sonunda Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar, Dâvûd Câlût'u öldürdü, Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden bazı şeyler öğretti. Eğer Allah bazı insanların kötülüğünü diğerleriyle savdırmasaydı dünyanın huzuru bozulurdu. Ne var ki Allah bütün varlıklara karşı lütuf ve merhamet sahibidir."

Câlût ve askerleriyle karşı karşıya geldiklerinde. Yani onlarla savaşmak için. **Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır dediler.** Allah'tan sabır dileme duasında âyette görüldüğü üzere "efriğ" (افرغ) kelimesi kullanıldığı gibi "usbub" (اصبب) (dök, yağdır) ve "etmim" (اتمم) (peşpeşe lütfet) kelimeleri de kullanılır. **Ayaklarımıza sebat ver ve inkârcı topluma karşı bize zafer nasip et.** Düşmanla karşılaşan her mümin için benzer şekilde dua etmesi gerekli olan bir görevdir. Mûtezile'nin telakkisine göre ise bu tür bir duanın sistem içinde yeri yoktur, çünkü Allah onlar için en elverişli olanı (aslah) yapmıştır.

Allah Teâlâ, Tâlût'un yanında savaşan müminlerin duasını kabul etmiş ve düşmanlarını yenilgiye uğratmıştır, âyetin şu kısmı bu husûsu beyan etmektedir: **Sonunda Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar, Dâvûd Câlût'u öldürdü.** Bazıları buradaki "bi-iznillah" ifadesini, "Allah'ın emriyle" diye yorumlamışsa da isabetli görünmemektedir, çünkü onlar, zaten Allah'ın emriyle savaşıyordu. Bu durumda düşmanlarını hezimete uğratmak için O'nun emrini devreye sokmaya gerek yoktur. Diğerleri ise, "Allah'ın ilmiyle" diye açıklamıştır. Tâlût ordusunun karşı tarafı yenilgiye uğratacağı husûsu Allah'ın ezelî ilminde yer almış bulunuyordu. Bir de "bi-iznillah", "Allah'ın yardımıyla" diye mâna verilmiştir ki bu daha isabetli görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kıssa şöyle anlatılmıştır: Dâvûd aleyhisselâm bir çobandı, Tâlût ile birlikte yedi kardeşi mevcut olup onunla birlikte savaşa çıkmışlardı. Uzun zaman kardeşlerinden babalarına haber gelmeyince oğlu Dâvûd'u göndermiş, durumlarını öğrenip kendisine haber getirmesini beklemiştir. Kıssa şöyle devam etmektedir: Dâvûd savaş düzeninde bulunan kardeşlerini bulmuştu, bu sırada

Câlût ortaya atılıp karşısında bir yiğit istemiş, fakat kimse cesaret edip çıkamamıştı. Bunun üzerine, Ey İsrâiloğulları, [§] hak yol üzerinde bulunsaydınız 146
biriniz benim karşıma çıkabilirdi, diye seslenmiş. Bu duruma şahit olan Dâvûd içinizde bu sünnetsiz herife karşı çıkacak biri yok mudur, diye kardeşlerine hitap etmiş; onlar da sus, konuşma, diye cevap vermişti. Bundan sonra Dâvûd savaş alanında kardeşlerinin bulunmadığı bir yere gitmiş. Bu sırada askerlerini savaşa teşvik eden Tâlût yanma gelmiş, Dâvûd kendisine bu sünnetsiz herifi öldüren adama ne mükâfat vereceksiniz, diye sormuş; Tâlût da "kızımla evlendirir, mülkümün yarısını ona ayırırım" şeklinde cevap vermiş. Bunun üzerine Dâvûd "bu herifin karşısına çıkacağım" demiş, Tâlût da zırhını ve kılıcını kendisine vermiş. Hikâyenin devamı şöyledir: Dâvûd zırhı giyince asıl sahibi Tâlût kendisinden uzun olduğundan onu sürüklemeye başlamış. Nakledildiğine göre Dâvûd "bu herifin karşısına çıkacağım" dediğinde Tâlût, "sen kimsin" diye sormuş, o da "falanın oğlu Dâvûd'um" cevabını vermiş. Tâlût kendisini tanımış ve kardeşlerinin en cesuru olduğunu anlamıştı. Nihâyet Dâvûd asasını eline alarak Câlût'a doğru yürümeye başlamış, yolda yanından geçtiği üç taş parçası, "Dâvûd, bizi yanına al, Câlût'un ölümü bize bağlıdır!" diye seslenmiş; o da alarak başında üç yüz rıtl (yarım kiloya yakın ağırlık ölçüsü birimi) ağırlığında miğferi bulunan Câlût'a doğru yürümüş. Câlût'un kendisine, "sen mi önce atarsın yoksa ben mi" diye sorması üzerine Dâvûd, "önce ben atayım" demiş ve hemen ardından attığı taşların üçüncüsünü göğsüne isabet ettirmiş, içine nüfuz ederek onu öldürdükten sonra, ordusundan birçok kişiyi de telef etmiş. Böylece Cenâb-ı Hak Câlût'un ordusunu yenilgiye uğratmıştır, **Sonunda Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar, Dâvûd Câlût'u öldürdü** meâlindeki ilâhî beyânda görüldüğü üzere. Kıssa uzundur, ancak işin mahiyetini bilmemekte ve buna ihtiyaç da duymamaktayız.

Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi. Âyetin bu kısmında yer alan mülk kavramı harp ilmi ve savaşma tekniği mânasına alınabilir, çünkü o dönemin insanları daima hükümdarlarının yönetimleri altında savaşıyorlardı; "Dâvûd'un hükümranlığını (mülkünü) kuvvetlendirmiş, ona hikmet ve güzel konuşma kabiliyeti vermiştik"[327] meâlindeki âyette yer alan mülk kavramı da bunun gibidir. Bunun yanında mülk kavramı, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine lütfettiği hilâfet anlamına da gelebilir, "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık, o halde insanlar arasında adâletle hükmet"[328] meâlindeki âyet-i kerîmede
olduğu gibi. [§] Allah Teâlâ tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle onu izleyen 147

327 Sâd 38/20.

328 Sâd 38/26.

Sâd sûresindeki âyette (38/20), Hz. Dâvûd'a, hem mülk hem de hikmet verdiğini zikretmiştir. Öyle anlaşılıyor ki bunların kendisine verilme zamanı, birbirine yakın olmuştur. Âyetin önceki kısmına bakıldığı takdirde melik olmanın nebî olmaktan başka bir şey olduğu anlaşılır. Allah'ın bu iki vergisi de Hz. Dâvûd'da bir araya gelmiştir. Buna göre hikmetin anlamı, nübüvvet demektir. Hikmet kelimesi için tam anlamıyla vâkıf olma, ayrıca nübüvvet yorumları yapılmıştır. Bu bahis daha önce anlatılmıştı[329].

Ona dilediği ilimlerden bazı şeyler öğretti. Bunun zırh yapma sanatı olduğu söylenmiştir, "Ona demiri yumuşattık"[330] beyânında olduğu gibi. Başka bir yoruma göre söz konusu husûs kuş dilinden anlaması ve dağların kendisiyle birlikte tesbîh etmesidir, bu Allah'ın diğer peygamberlerden ayrı olarak Hz. Dâvûd'a özgü kıldığı bir özelliktir. **Ona dilediği şeylerden bazı şeyler öğretti, yani diğer bazı husûslar.**

Eğer Allah bazı insanların kötülüğünü diğerleriyle savdırmasaydı dünyanın huzuru bozulurdu. Bu kısmın yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, inkârcıların bir kısmım diğerine düşürmek ve birbiriyle meşgul etmek suretiyle müslümanları onlardan gelecek kötülüklerden korumuş, ayrıca inkârcıları karşı karşıya gelen düşmanlar durumuna getirmiştir. Tâ ki iç işlerinden vakit bulup müslümanlara musallat olmasınlar, aksi taktirde yeryüzünde kargaşa ve bozulma ortaya çıkardı. Diğer âlimler ise Allah Teâlâ gönderdiği resûl ve nebîler sayesinde inkârcıların kötülüğünü müslümanlardan savmış ve elçileri vasıtasıyla onları korumuş olduğu kanaatini belirtmiştir. Bir üçüncü grup ise şu yorumu yapmıştır: Allah müminlerin bir kısmından zuhur edebilecek kötülükleri diğerleriyle ortadan kaldırmıştır; meselâ Allah yolunda cihât edenler sayesinde cihâda katılmayanların doğuracağı olumsuzluğu yok etmiştir, aksi takdirde müşrikler yeryüzüne hâkim olurdu. Şöyle bir fikir de ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hak namaz kılanla kılmayanın, zekât verenle vermeyenin, hac görevini yerine getirenle getirmeyenin ve oruç tutanla tutmayanın olumsuzluğunu yok etmiştir[331].

---

329 bk. el-Bakara 2/129, 151, 231.

330 Sebe' 34/10.

331 İmam Mâtürîdî (r.h.), Resûlullah'tan rivâyet edilen şu hadise işaret etmektedir: "Allah Teâlâ ümmetimden namaz kılanın sayesinde kılmayanın, zekât verenin sayesinde vermeyenin, oruç tutanın sayesinde tutmayanın, hac görevini yerine getirenin sayesinde getirmeyenin ve cihâd edenin sayesinde cihâda çıkmayanın kötülük ve olumsuzluğunu ortadan kaldırmıştır. Şayet müslümanların hepsi bu görevlerin tamamını terketmiş olsaydı Allah onların helakini bir an bile geciktirmezdi" (Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, VI, 163).

Dünyanın huzuru bozulurdu. Bu kısmın yorumunda farklı fikirler belir-
tilmiştir. Bunlardan biri, eğer Allah insanların bir kısmını diğerleriyle savma-
saydı onların birbirlerini öldüreceği, [§] bir grubun diğerini ortadan kaldıraca- 148
ğı, bu tarz bir harekette ise insanların bozguna uğrayıp yokluğa sürükleneceği ve dolayısıyla yeryüzü düzeninin bozulacağı şeklindedir. Diğer bir grup âlim ise şöyle demiştir: Şayet Allah kötülüğü savmasaydı, dünyanın huzuru bozulurdu; bu ifadede yer alan dünyanın huzurunun bozulması, orada yaşayanların huzurlarının bozulması demektir. Çünkü Allah, kötülüğü savmasa müşrikler İslâm'ın yayıldığı topraklara ve müslüman milletlere galip gelirdi, müşriklerin galip gelmesi demek, müslüman milletlerin düzen ve huzurunun bozulması demektir. Cenâb-ı Hak, **Dünyanın huzuru bozulurdu** buyurmuştur, evet müşrikler İslâm ülkesine hâkim olsa, camiler ve manastırlar yıkılır. Bunda ise yeryüzü düzeninin bozulması anlamı vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ne var ki Allah bütün varlıklara karşı lütuf ve merhamet sahibidir. Yukarıda sözü edilen tehlikeleri müslümanlardan savar. Mûtezile'nin anlayışına göre ise Cenâb-ı Hak, hiçbir kimseye karşı lütuf ve merhamet sahibi değildir; çünkü aslah anlayışına göre bu işleri yapması ve onların kanaatince bütün tehlikeleri bertaraf etmesi kendisine gerekli bir iştir. Durum böyle olunca O, bertaraf ettiği tehlikeler sayesinde kimseye karşı lütufkâr ve şükürle mukabele edilecek kerem sahibi bir varlık konumunda düşünülmemektedir. *Haddi aşacak şekilde söz sarfetmekten Allah'a sığınırız.*

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

252. "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir ki onları sana doğru olarak anlatıyoruz. Şüphe yok ki sen Allah tarafından gönderilen elçilerdensin."

İşte bunlar Allah'ın âyetleridir ki onları sana doğru olarak anlatıyoruz. Âyette yer alan **Allah'ın âyetleri** meâlindeki kısmın kıssada anlatıldığı üzere Dâvûd'un Câlût'u üç taş ile öldürmesi mânasına alınması ihtimal dâhilindedir; halbuki Dâvûd güçsüz, Câlût ise kuvvetli biriydi. Anlatıldığına göre Câlût'un boyu bir mil kadar uzun, başındaki miğferi ise üç yüz rıtıl ağırlığında imiş. Ayrıca **Allah'ın âyetleri** meâlindeki ifade, az sayıdaki askerî gücün büyük bir güce karşı çıkıp zafer kazanması anlamına da gelebilir. Zira nakledildiğine göre Câlût'un ordusu 100.000 iken Tâlût'un askerleri ise 313 kişiden oluşu-

yordu, bu da ilâhî âyetlerden birini teşkil eder. Maamafih sözü edilen ilâhî beyanın, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'da naklettiği geçmiş milletlere ait haberlerin tamamı anlamına gelmesi de muhtemeldir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Dâvûd'un Câlût'u öldürmesi, bunun yanında az bir askerin büyük bir orduyu hezimete uğratmasında sözü edilen kişilerin, bu fiillerini kendileri sayesinde değil Allah'ın verdiği zafer sayesinde gerçekleştirdiklerinin delili vardır.

149 **[§]** {İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Allah'ın varlığı ve birliğini ispat eden delillerinden biri de güçsüzlüğüne rağmen, Dâvûd'un, düşmanı olan güçlü Câlût'u öldürmesidir.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ
بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ
بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذٖينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ
مَا جَٓاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ
كَفَرَ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرٖيدُ ﴿٢٥٣﴾

253. "Biz o elçilerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onların bir kısmı ile bizzat konuşmuş, bazılarının da derecelerini yükseltmiştir. Biz Meryem Oğlu Îsâ'ya açık mûcizeler ve belgeler verdik, onu Rûhulkudüs ile destekledik. Eğer Allah dileseydi o elçilerin ardından yaşayan milletler kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat farklı görüşlere ayrıldılar, kimi iman etti, kimi de inkâr yolunu tuttu. Şayet Allah dileseydi birbirleriyle savaşmazlardı. Ne var ki Allah dilediğini mutlaka yerine getirir."

[Peygamberler Arasındaki Fazilet Farkı]

Biz o elçilerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kılmasının şu beyanları çerçevesinde olması ihtimal dâhilindedir: **Allah onların bir kısmı ile bizzat ko-**

nuşmuş, bir kısmını dost edinmiş[332], bazı peygamberler var ki rüzgâr ve kuşlar emirlerine âmade kılınmış[333] ve diğer bazılarına da kendilerine özgü özelikler verilmiştir. Peygamberlerin bir kısmının diğerlerinden üstün kılınmasının, muhatapları ile fikren mücadele edişleri ve onlara karşı kesin deliller getirmeleri anlamına gelmesi de muhtemeldir. Şöyle ki, peygamberlerin bir kısmının, kavmiyle mücadelesi uzun sürmüş ve onlara karşı yaptığı istidlâller güçlü olmuştur; bunlar Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'dır. Yine aynı üstünlüğün tesirlerinin dünya üzerinde uzun sürmesi anlamının verilmesi de mümkün olup Allah Teâlâ peygamberlerin bir kısmına bu imkânı lütfetmiş, diğerlerine ise vermemiştir. Sözü edilen husûs, âhiretteki şefaat ve derece yüksekliği anlamına da gelebilir. Bir de bunun, risâlet alanlarındaki üstünlük olması muhtemeldir. Şöyle ki: Peygamberlerin bir kısmı, hem insanlara hem cinlere gönderilmiş iken bazıları sadece insanlara veya sadece kendi kavmine yönelik olarak görevlendirilmiş, bir kısmı da sadece küçük bir topluluğa hitap etmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Daha önce de değindiğimiz üzere Mûtezile'nin anlayışına göre Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kılma lütfunda bulunması bahis konusu değildir, çünkü O, yapılması üzerine gerekli olan şeyi icra etmiştir, yapılması gerekli olan şeyi yerine getiren hiçbir kimse lütuf ve ihsanla nitelendirilemez. [§] Ancak tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin 150
muhtevası durumun Mûtezile'nin söylediği ve benimsediği gibi olmadığını göstermektedir.

Biz onu Meryem Oğlu Îsâ'yı **Rûhulkudüs ile destekledik**. Bu ilâhî beyanın tevilini daha önce yapmıştık[334].

[İlâhî İradenin Şumûlü]

Eğer Allah dileseydi o elçilerin ardından yaşayan milletler kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmaklardı. Âyetin bu kısmı ile sonunda yer alan iki kısım, Mûtezile'ye cevap niteliği taşır, çünkü Cenâb-ı Hak bu beyanlarında şayet savaşmamalarını dileseydi onların savaşmayaca-

---

332 Müellif (r.h.) şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Bütün işlerini isabetle yürüterek kendini Allah'a teslim eden ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine uyan kimseden dinî daha güzel olan kim vardır? Allah İbrâhimi dost edinmiştir" (en-Nisâ 4/125).

333 "Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'ın emrine verdik" (Sebe' 34/12), "Andolsun Dâvûd'a tarafımızdan bir üstünlük verdik, 'Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber teşbih edin' dedik" (Sebe' 34/10).

334 bk. el-Bakara 2/87.

ğını haber vermiştir, halbuki Mûtezile, Allah savaşmamalarını dilediği halde onlar savaş çıkarmışlardır, demektedir. Aslında "iktital" (اقتتال) kökü, iki kişinin gerçekleştirdiği bir fiili gösterir. Âyette sözü edilen ümmetler içinde haksız yere savaşanlar olduğu gibi haklı olarak savaşanlar da vardır. Bunun da delili, **fakat farklı görüşlere ayrıldılar, kimi iman etti kimi de inkâr yolunu tuttu** meâlindeki beyandır. Cenâbı hak bunun ardından **şayet Allah dileseydi birbirleriyle savaşmazlardı** buyurmak suretiyle kendisi dilemeseydi, o ümmetlerin birbiriyle savaşmayacağını haber vermiş ve bunun devamında dilediği şeyi mutlaka yerine getirdiğini bildirmiştir. Böylece ilâhî iradenin içinde fiilin de bulunduğu sabit olmuştur, halbuki Mûtezile mensupları, dilediğini yapmaz, demektedir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede -aralıklı ifadelerle de olsa- "Allah dileseydi onlar fikir ayrılığına düşmezlerdi" buyurmak suretiyle sözü edilen ümmetlerin ayrılığa düşmesinin, ilâhî iradeye bağlı olduğunu haber vermiştir. Halbuki Mûtezile, farklı görüşlere ayrılmalarını Allah istememiş, fakat ümmetler fikir ayrılığına düşmüştür, demektedir. Şu da var ki âyet-i kerîmeyi "meşîetü'l-kasr ve'l-cebr" (مشيئة القسر والجبر), yani cebir ve zorlamaya meşîetine yormak mümkün görünmemektedir, çünkü Allah'ın zikrettiği meşîet (irade, ihtiyar, seçme hürriyeti), insanlarca bilinen türden olup başka bir meşîet türü ile yorumlanması isabetli değildir, ancak kastedilen meşîetin başka türde olduğunu ifade eden bir ön açıklama bulunduğu takdirde durum değişebilir. Cenâb-ı Hak, âyette doğrudan yer alan "birbirleriyle savaşmazlardı" meâlindeki ifade ile dolaylı olarak yer alan "farklı görüşlere ayrılmazlardı" meâlindeki ifadeyi aynı çizgi üzerinde ve aynı manevî sorumluluk alanı içinde belirtmiştir, "Rabbin dileseydi bütün insanları tek bir millet halinde yaratırdı, ne var ki onlar fikir ayrılığına düşemeye devam edeceklerdir, ancak Rabb'inin merhamet ettikleri müstesna; zaten O, kendilerini bunun için yaratmıştır"[335] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Mûtezile mensupları ise "Allah bütün insanların tek bir ümmet olmasını istemiş fakat onlar
151 olmamıştır" demektedir. [§] *Kanaat belirtmekte aşırıya kaçmaktan ve zâtı hakkında yakışık almayan sözler sarf etmekten Allah'a sığınırız.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا
بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

335 Hûd 11/118-119.

254. "Ey iman edenler! Pazarlığın, dostluğun ve şefaatin bulunmadığı gün gelmeden önce size verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcayın. Dinî gerçekleri inkâr edenler zâlimlerin tâ kendileridir."

Ey iman edenler! Size verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcayın. Âyet-i kerîmede yer alan infak emrinin, kişiyi her türlü fiilden ve bu arada iyilik yapmaktan alıkoyup engelleyen ölüm gelmeden önce, itaat fiillerini gerçekleştirmeye ve gecikmeden iyilik yapmaya yönelik olması ihtimal dâhilindedir. Bunun yanında bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine itaat çerçevesinde servetinden harcama yapmasını mümine emretmesi mânasına da alınabilir. **O gün gelmeden önce**, yani kıyâmet günü, ki pazarlığın (alışverişin) bulunmadığı, fidye vermenin gerçekleşmediği diye yorumlanmıştır, **dostluğun ve şefaatin** bulunmadığı, sanki dünyada imiş gibi dostun dostuna fayda sağlayamadığı, yine dünyada imiş gibi, şefaatçinin tevessül edeceği şefaatin, sonuç doğurmayacağı gün. Diğer bir ihtimal ise alışverişin bulunmadığı gün. Şöyle ki, insanlar hayatta oldukları sürece kendilerinin ebedi mutluluğunu Allah Teâlâ'dan satın alamaya imkân bulurken, öldükten sonra bu imkâna sahip olamazlar, şu ilâhî beyanda anlatıldığı üzere: "Allah müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında kendilerinden satın almıştır"[336]. Âyetin başlangıcında müminlere hitap edilmişse de devam eden kısmındaki niteleme kâfirlere yöneliktir. Bunun da hikmeti, müminleri kâfirler gibi davranmayı yasaklamaya yöneliktir.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِى
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مَنْ ذَا الَّذٖى يَشْفَعُ عِنْدَهُٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ
يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحٖيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهٖٓ
اِلَّا بِمَا شَٓاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا
وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظٖيمُ ﴿٢٥٥﴾

255. "Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır. Ezelî ve ebedi hayatla diridir, her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare edendir. O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar. Göklerde ve yerde olan her şey O'na aittir. İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? O, insanların yaptıklarını ve yapacaklarını bilir, fakat insanlar sadece kendisinin diledik-

336 et-Tevbe 9/111.

lerini kavrayabilirler. O'nun kudret ve hâkimiyeti hem gökleri hem de yeri kaplamıştır, onları koruyup düzeninde tutmak kendisine zor gelmez. Gerçekten yüce, aşkın ve ulu olan yalnızca O'dur."

Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır. Denildi ki, Allah tapınılan varlığın (mâbûd) adıdır. Benzer bir şekilde Araplar her tapınılan
152 şeye ilâh demiştir. [§] Bu ilâhî beyanın anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle olmalıdır: İbadet edilmeye lâyık olan ve tapınılması gereken varlık, (ey müşrikler) sizin taptığınız putlar ve kutsiyet atfettiğiniz nesneler değil, kendisinden başka tanrı bulunmayan Allah'tır; putlarınız ki onlara tapınmanız size hiçbir fayda sağlamamakta, tapmamanız da hiçbir zarar getirmemektedir.

Âyet-i kerîmenin bu ilk kısmında "de ki" mânasına gelen "kul" (قل) kelimesinin hükmen bulunduğu da söylenebilir: "De ki: Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır". Çünkü Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Araplar, yaratıcının ve ilâhın mevcudiyetini kabul ediyorlardı, azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanından anlaşıldığı üzere: "Andolsun ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye soracak olsan mutlaka 'Allah' diyecekler"[337]; yine şu beyanı: "Yedi göğün ve azametli arşın sahibi ve yöneticisi kimdir?' diye sor, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[338]; yine O'nun beyanı: '"Her şeyin yönetimini elinde tutan, koruyup kollayan, fakat kendisinin korunmasına gerek bulunmayan kimdir, eğer biliyorsanız?' diye sor, 'Allah' diye cevap vereceklerdir"[339]. Kur'ân'ın ilk muhatapları Allah'ın varlığını kabul ettiklerine göre Âyetü'l-kürsî'nin ilk kısmı, mevcudiyetine inanıp Allah diye isimlendirdikleri varlığın, kendisinden başka ilâh bulunmayan, hay ve kayyûm niteliği taşıyan Allah olduğunu, onlara haber veren bir konumdadır.

Âyetü'l-kürsî'nin bu ilk cümlesinin, müslümanların bir grubunu amaçlaması da mümkündür. Şöyle ki, onlar Allah Teâlâ'yı tanımışlar, O'na iman etmişler, fakat O'nun nitelik ve sıfatını bilememişlerdir. Âyetin bu kısmı ve devamı, Allah'ın hay, kayyûm ve diğer sıfatlarının bulunduğunu onlara bildirip öğretmiştir.

[Hay İsminin Anlamları]

O, hay ve kayyûmdur. Denildi ki: Allah kendinden (bizâtihî) hay ve diridir, yaratıklarda olduğu gibi zâtının dışından gelen bir hayatla değil! Yaratıklar, öz varlıklarının dışından gelen bir hayatla diridirler, bu sebeple de bu

---

337 Lukmân 31/25; ez-Zümer 39/38.

338 el-Muminûn 23/86-87.

339 el-Muminûn 23/88-89.

hayatın ardından ölüm mukadderdir. Azîz ve celîl olan Allah ise ölüme mâruz kalmaktan münezzehtir, çünkü O, kendinden diridir, bütün yaratıklarsa kendilerinden ötürü olmayarak hayat sahibidirler. Azîz ve celîl olan Allah haktan sapanların, hakkındaki iddialardan pek yüce ve münezzehtir.

Bu meselede aslolan şudur ki, duyulur âlemde hayatla nitelendirilen kimse, kendisine yönelik azamet, saygınlık ve yücelik amacıyla nitelendirilmiş olur. Meselâ, "filan hayat sahibidir" denilir. Bunun gibi Allah Teâlâ yeryüzünü, ilkbaharda kıpırdayıp bitki verince canlı diye nitelemiştir, çünkü toprağın bu durumu insanların gözünde övgüye lâyık bir şeydir[340]. Allah Teâlâ da azamet ve yücelik anlamında, bir de her münasebetle çok fazla anılması sebebiyle hay
diye nitelenmiştir, [§] şehitlerin insan toplulukları içinde anılmaları sebebiyle 153
canlı diye nitelendirilmesi gibi[341].

Allah'ın, herhangi bir şeyden habersiz olmasının imkân dâhilinde bulunmaması, yanılgıya düşmemesi, ilminden ve gözetimi dışında kalmaması hiçbir şeyin gökte olsun yerde olsun zerre kadar bir nesnenin O'na gizli kalmaması gerçeğine bağlı olarak da ebedi hayatla diri diye nitelenmiş olması muhtemeldir. *Hatadan korunma Allah sayesinde mümkündür.*

el-Kayyûm. Yani yaratıkların gerçekleştirecekleri işlerin düzenini ve rızklarını sağlayan. Denildi ki "kayyûm" (القيّوم) her şeyin dirlik ve düzenini üstlenip onu koruyan demektir; "Filan filanın işini üstlenmiştir" denilmesi gibi; bu ifade ile onun işlerini hiçbir kayba sebebiyet vermeden gözetip korumakta olduğu kastedilir. Denildi ki **O, hay ve kayyûmdur** meâlindeki beyan, yaratıkların hallerinden gafil ve habersiz olmaz, anlamına gelir.

O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar. Denildi ki âyette geçen "sine" (سنة) kelimesi, uyuklama anlamına gelir. Yine denildi ki "sine" (سنة) uyku ile uyanıklık arası bir haldir, bu durumda bulunan kimseye "vesnân" (وسنان) denilmiştir. Bir başka görüşe göre "sine", insanın başından gelen bir esinti olup gözleri bürür; kişi uyuyanla uyanık olan arasında bir konumda bulunur (vesnân). **O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar** meâlindeki ilâhî beyanın Allah'ta gaflet ve dalgınlığın bulunmadığını belirtme konumunda olması da muhte-

---

340 Müellif Mâtürîdî (r.h.), şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü bir halde görürsün. Ama ona yağmur indirdiğimizde kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı bitkiler verir" (el-Hac 22/5).

341 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah yolunda öldürülenler için ölü demeyin. Bilâkis onlar diridirler, fakat siz farkında değilsiniz" (el-Bakara 2/154; bk. Âl-i İmrân 3/169-171).

meldir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı gaflet ve dalgınlık saracak olsa yenilgiye mâruz kalır, dolayısıyla hay ve kayyûm niteliği ortadan kalkar. Bu, gafletin bulunmadığını belirtme konumundaki, "O'ndan, zerre kadar bir nesne gizli kalmaz"[342] beyanına benzemektedir. Şöyle bir anlam da ihtimal dâhilindedir: Allah Teâlâ, sözü edilen hallerin kendi zâtında bulunmadığını belirtmiştir, çünkü insanlar, dinlenip bedene düzen getirmek, bir üzüntü, sıkıntı ve yalnızlığı gidermek amacıyla kısa veya uzun süreli uyurlar. Cenâb-ı Hak, "O'nu ne uyuklama tutar ne de uyku sarar" buyurmak suretiyle dinlenmeye, üzüntü ve yalnızlığı gidermeye muhtaç olmadığını haber vermiştir. Şöyle de mâna verilmiştir: Ona bıkkınlık gelmez ve uyumaz, diye.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Âyette yer alan "nevm" (نوم) ve "sine" (سنة) kelimeleri, arız oldukları kişinin dalgınlık ve dikkatsizliğini, dinlenmeye muhtaç bulunduğunu ve aczini gösteren iki halden ibarettir, çünkü bunlar başına üşüştükleri kimseyi baskı altında tutup yenilgiye uğratırlar. Kâinatı yaratan ve yöneten yüce varlığın, kendini, bu tür hallerden münezzeh oluşla nitelemesi çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. Allah, yaratılmışlara has bütün hallerden yüce olup onları hâkimiyet ve tasarrufu altında tutandır; O'na herhangi
154 bir dalgınlık ve yalnızlık hali gelmez, **[§]** acz ve ihtiyaç niteliği taşıyan hiçbir nitelik O'nda bulunmaz. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Göklerde ve yerde olan her şey O'na aittir. Cenâb-ı Hak göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğunu haber vermiştir, kadın erkek herkes O'nun kuludur. Durum, yahudi ve hıristiyanların iddia ettiği üzere "Filan Allah'ın oğludur"[343] veya Mekke müşriklerinin ileri sürdüğü gibi, "Melekler Allah'ın kızlarıdır"[344] şeklinde değildir. Aksine bunların hepsi Allah'ın, erkek ve kadın kulları ve köleleridir. İnsanlar kölelerinden evlat edinmezler, Cenâb-ı Hak ise bunu yapmamaya elbette daha lâyıktır. Biz bu husûsu daha önce açıklamıştık.

---

342 Sebe' 34/3.

343 Mâtürîdî, şu âyete işaret etmektedir: "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler. Hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' demektedir. Bunlar, dillerine doladıkları söylenti niteliğindeki ifadelerdir. Onlar, önceki inkârcıların sözlerine özeniyorlar. Allah kahretsin onları! Nasıl da gerçekten saptırılıyorlar!" (et-Tevbe 9/30).

344 "Şimdi puta tapanlardan cevap vermelerini iste: Senin Rabb'inin kızları var da onların erkek çocukları mı var? Yoksa biz melekleri onların gözü önünde ve dişi olarak mı yarattık? Onlar sahte ve realiteye ters temayülleri sebebiyle 'Allah çocuk doğurdu' diyorlar, fakat kesinlikle yalan söylüyorlar. O, kızları oğullara tercih mi etmiş?" (es-Sâffât 37/149-153).

[Şefaat ve Ona Layık Olanlar]

İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir ki? Yani O'nun izni olmadan şefaate cüret edecek biri yoktur.

Şefaat hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mûtezile mensupları şöyle demiştir: Şefaat, sadece günahı olmayan veya olup da tövbe eden kişinin iyilerine yönelik olacaktır. Onlar, bu görüşe Allah Teâlâ'nın şu beyanından hareketle varmışlardır: "Arşı taşıyan ve bir de onun çevresinde bulunun melekler Rablerini övgü ile tenzih eder, O'na iman ederler ve öteki müminler için bağışlanma dilerler: Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. Tövbe edip senin yoluna uyanları bağışla ve yakıcı ateşin azabından koru!"[345] Allah Teâlâ, bu âyet-i kerîmede meleklerin iman eden, tövbe yolunu tutan ve kendi yoluna uyanlar için bağışlanma talebinde bulunduklarını haber vermiştir. Dünyadaki istiğfâr, iman eden ve tövbeyi ihmal etmeyenlere yönelik bulunduğuna göre âhiretteki şefaatin de bu nitelikleri taşıyanlar için olacağı anlaşılmaktadır.

Bize göre ise şefaat, günahkârlar için olur, çünkü günahı olmayanın şefaate ihtiyacı yoktur. Âyette geçen "tövbe edenler ve senin yoluna uyanlar" ifadesine gelince, bunlar tövbe edilmesi gereken günahlara sahip olanlardır, böylelerinin günahları meleklerin istiğfârda bulunmasıyla bağışlanır. Böylece bağışlanma talebinin günahkârlara yönelik olduğu ortaya çıkmıştır, şefaat de aynı durumdadır[346].

Eğer denilirse ki: Adamın biri kölesine: "Şefaate hak kazanacağın bir iş
yaparsan hürsün" dese, [§] senin kanaatine göre köle, şefaate hak kazanmasına 155
ve sonuç olarak hürriyetine kavuşmasına vesile olacak hangi ameli işlemelidir: İtaat mı yapmalı, yoksa günah mı işlemeli? Bu soruya mutlaka şöyle cevap verilir: İtaat yapmalıdır. İşte buna bağlı olarak şefaat de günahkârlara değil itaat ve iyilik yapanlara yönelik olur.

Buna şöyle cevap verilir: Günahkârlar lâyık oldukları şefaate, daha önce işleyip dünyadan göçünceye kadar zayi etmedikleri itaatleri sayesinde hak kazanırlar, çünkü müminler bazı günah ve mâsiyetler işleseler de onların gerçek-

345 el-Mumin 40/7.

346 Alaaddin es-Semerkandî meseleyi şöyle şekillendirmektedir. "… ve müminler için bağışlanma dilerler", melekler küfürden dönüş (tövbe) yapıp iman eden ve O'nun yoluna uyanlar için bağışlanma dilerler. Böyleleri daha sonra bazı günahlara yönelmiş olabilirler. Küfürden dönüş yapmakla birlikte günah hali oluşabilir, ama günah işlemekle küfürden dönüş olgusu ortadan kalkmaz. Buna göre meleklerin bağışlanma talebi bu günahkârlar için olur, şefaat de aynı konumdadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 88b).

leştirdikleri itaatleri de vardır. Onlar, bu iyilikleri sayesinde şefaate lâyık bir durumda bulunurlar, Cenâb-ı Hakk'ın, "iyi bir ameli kötü olan diğer bir amelle karıştırdılar"[347] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Dolayısıyla müminin günahı konusunda şefaatte bulunmak, onun, kötü hal ve amelini düzeltmesine vesile olur.

Mûtezile mensupları şöyle bir itiraz ileri sürmüşlerdir: Duyulur âlemde birinin diğeri hakkında iddia ettiğiniz şekilde şefaatte bulunması söz konusu değildir, çünkü şefaat, birinin yanında diğer bir insanın övgüye lâyık yönleri ve meziyetlerinin anılmasından ibarettir, sadece bu kadar. Durum âhirette de farklı değildir.

Mûtezile'ye iki şekilde cevap verilir: Birincisi dünyada şefaat edilen kişinin meziyetlerinin belirtme sebebi şefaati kabul edecek kimsenin onun durumunu bilmemesidir. Bu yüzden kişinin iyi yönleri anlatılır ki onu tanısın ve hakkındaki şefaati kabul etsin. Allah Teâlâ ise herhangi bir tanıtıma ihtiyaç olmaksızın bilendir.

İkincisi kendisi için şefaat istenen kimseye ait meziyetlerin anılmasının bir sebebi de benzer bir ihtiyacın şefaati kabul edecek kimse için de bir gün söz konusu olmasıdır. Böyle bir durum özellikle âhiret planında mevcut değildir. Aslında Allah Teâlâ kullarda bulunan ihtiyaçlardan münezzehtir. Bu sebeple de dünyadaki şefaatle âhiretteki şefaat birbirinden farklı konumlara sahip olmuşlardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

156 **[§]** Biri bize derse ki: Âyetü'l-kürsî'de başından sonuna kadar söz konusu edilen tevhîd ilkesine ait ifadelerin hepsi, bir iddiadan ibarettir, bu iddianın delili nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun delili ilk daha önce bahis konusu edilen şu âyetler olabilir: "Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. O'ndan başka Tanrı yoktur. O, rahman ve rahimdir. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde … düşünen toplum için birçok delil vardır"[348]. İkincisi evrenin yaratıcısını inkâr eden kimse ile önce evrenin yaratılmışlığı ve bir yaratıcıya ihtiyaç hissettirdiği husûsu tartışılmalıdır. Evrenin yaratılmışlığı kanıtlanınca yaratıcının varlığı ve birliği konusunda fikir yürütülür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

[347] "Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli kötü olan diğer bir amelle karıştırdılar. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Zaten Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir" (et-Tevbe 9/102).

[348] el-Bakara 2/163-164.

Biraz önce anılan âyette “bir tek” mânasında yer alan “vâhid” (واحد) kelimesinin muhtevası sayı açısından “bir” demek değildir. Çünkü sayı dizisine giren her şeyin söylenenden daha çok veya daha az olması mümkün olduğu gibi uzun, enli, kısa, kesirli ve parçalı olması da muhtemeldir. Binaenaleyh Allah hakkında şöyle denmelidir: O ululuk, aşkınlık ve yücelik açısından birdir. Nitekim insanlar arasında, “Filan, zamanının ve içinde bulunduğu topluluğun tek adamıdır” denilir ve bunu söyleyenler onun topluluk içindeki seçkinliğini, yüceliğini ve onlara yönelik hâkimiyetini kastederler, evet böyle bir söylem olağandır. Ama bu söylemi kullananlar. o kişinin birey olarak tek olduğunu dile getirmiş olmazlar, çünkü bireyler sayı açısından çoktur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[349]**O, insanların yaptıklarını ve yapacaklarını bilir.** Âyette yer alan “mâbeyne eydîhim” (ما بين ايديهم) şeklindeki ilâhî beyanın “yaratılmadan önce”, ve “mâ halfehüm” (وما خلفهم) ise “yaratıldıktan ve fiilen var olduktan sonra” anlamına gelebilir. Ya da bu ilâhî beyanın birinci kısmı “işledikleri ameller”, ikinci kısmı da “sonraya bırakıp yapacakları işler” anlamına gelir. Bir başka yorumda “mâ beyne eydîhim” iyi davranışlardan kinâyedir, yani Allah, insanların yaptıkları iyilikleri bilir. Ve “mâ halfehüm” de kötülüklerden kinâyedir, işleyip arkalarına attıkları kötülükler olabilir. Bunun yanında âyette geçen “beyn” (بين) ve “half” (خلف) kavramlarıyla insanlara ait bütün hallerin kastedilmesi de ihtimal dâhilindedir. Buna göre âyetin bu kısmı, “Allah insanların bütün hallerini ve yapacakları her türlü davranışı bilir” anlamına gelir. Bu yorum şu âyet-i kerîmenin dayandığı mâna zeminiyle uyum içinde bulunur: “Ona önünden de ardından da hiçbir yanlışlık bulaşmaz. O, hikmet sahibi ve övgüye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir”[350]. **[§]** Yani Kur'ân'a, hiçbir şekilde yanlış **157**
(bâtıl) gelmez, çünkü Kur'ân'ın önü ve arkası (beyn, half) yoktur, bunun için ilâhî maksat kaydettiğimiz mâna olmalıdır. İşte bahis konusu ettiğimiz âyet de bu çizgi üzerinde seyreder. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle ön ve art diye bir şey kastedilmeyip, ilâhî ilmin insanları kuşattığını haber verme olgusunun hedeflenmiş olması da mümkündür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

349 Âyetü'l-kürsî'nin bu kısmının tefsiri, ulaşabildiğimiz *Te'vîlât* nüshalarında ve şerhinde yer almamıştır. Bu durum başlangıçtan itibaren müstensihlerin bir hatası olabilir. Ayrıca imamın takriri yoluyla oluştuğu bilinen eserde bu tür hataların müelliften kaynaklanması da mümkündür. Nitekim *Te'vîlât*'ta bazı takdim ve tehirlerle tekrarların mevcut olduğu bilinmektedir. Biz, Âyetü'l-kürsî tefsirinin eksiksiz olması gerektiği düşüncesiyle Tâhâ sûresinde bulunan (20/110) ve aynı kelimelerden oluşan kısmın tefsirine burada yer vermeyi münasip gördük (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 8, vr. 478b).

350 Fussılet 41/42.

İnsanlar O’nun ilminden sadece kendisinin dilediklerini kavrayabilirler. Bu ilâhî beyan Mûtezile’nin telakkisini reddetmektedir, çünkü Mûtezile mensupları Allah’ı “ilim”le nitelemezler. Halbuki O, Âyetü’l-kürsî’nin bu kısmında ilminin olduğunu haber vermektedir[351]. Buradaki ilim gayb ilmi mânasına gelebilir. Bazıları her şeyin bilgisi anlamını vermiştir, çünkü insanlar nesne ve olaylar hakkında Allah’ın bildirdiğinden başka hiçbir şey bilemezler, tıpkı meleklerin, “Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur”[352] deyişi gibi. Sözü edilen ilme gayb bilgisi anlamı veren ise Cenâb-ı Hakk’ın şu beyanına uyum sağlamaktadır: “Beşerin kavrayış sınırlarını aşan şeyleri O bilir ve O, elçilerinden dilediği kimseler hariç, gayb alanını kimseye bildirmez”[353].

[Kürsî ve Mânası]

O’nun kudret ve hâkimiyeti hem gökleri hem de yeri kaplamıştır. İbn Abbâs (r.a.) gibi bazı müfessirler buradaki “kürsî” (كرسى) kelimesine “ilim” mânası vermişlerdir[354]. Diğer bazıları da kürsüsü “kudret’i demektir, demiştir. Bu da kudret ve azametle nitelemek anlamına gelir. Denildi: **O’nun kürsüsü hem gökleri hem de yeri kaplamıştır** meâlindeki âyette geçen kürsî, sözlükte bir şeyin aslı demektir, nitekim Arap dilinde “kirs” (الكِرْس) kökü kullanılarak “şunu tesis edip kurdu” denir. Âyetteki kürsüden maksat, Allah’ın, herkesin güvencesi ve yaratılmışların sığınağı olmasıdır. Sonuç olarak bu da azamet ve kudretle niteleme anlamına gelir. Yine buradaki kürsünün, Allah’ın bir yaratığı olduğu da ileri sürülmüştür. Yine denildi: Kürsî bilinen kürsü olup Allah Teâlâ onu yaratıklarından dilediğine lütfetmek için halketmiştir.

158 **[§]** Şunun da belirtilmesi gerekir ki kürsünün Allah’a nispet edilişinden insanlara nispet edildiği gibi bir mânâ anlaşılmamalıdır; tıpkı, “Bunlar Allah’ın

---

351 Müellif İmam Mâtürîdî (r.h.) Mûtezile ile Ehl-i sünnet kelâmcıları arasında tartışma konusu olan “mâna sıfatları” meselesine temas etmektedir. Mûtezile kelâmcıları Allah’a âyetteki örnekten hareket edilecek olursa- “âlim” sıfatını nispet ettikleri halde “ilim” sıfatını nispet etmezler. Çünkü onlara göre “Allah âlimdir” denildiğinde zihin sıfatla mevsuf arasında ayırım yapmadığı halde, “Allah’ın ilmi vardır” denildiğinde sıfat ile mevsuf ayrı kavramlar olarak zihne gelir, bu da kadîmlerin çoğalması (taaddudu’l-kudemâ) gibi bir sakınca doğurur (bk. Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 71-74). Halbuki tefsiri yapılan Âyetü’l-kürsî’nin bu kısmında “ilim” kavramı Allah’a dair zamire muzaf olmak suretiyle O’na nispet edilmektedir.

352 el-Bakara 2/32.

353 el-Cin 72/25-26.

354 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, III, 9; Vahidî, *Tefsir*, I, 183.

sınırlarıdır"[355], Allah'ın nuru[356], Allah'ın evi[357] ve benzerlerinin yaratıklara atf edildiklerinde anlaşılan mânaların Allah hakkında hedeflenmeyişi gibi. Buna bağlı olarak "O'nun kürsüsü, hem gökleri hem de yeri kaplamıştır" meâlindeki ilâhî beyan ile benzeri âyetlerden yaratıklara ilişkin sonuçlar çıkarılamaz. Bunun delili, "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir" meâlindeki âyet-i kerîmedir[358].

Onları koruyup düzenlerinde tutmak kendisine zor gelmez. Yani O'na zor gelmez; bu İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür, denilmiştir. Yine ondan: "O'na ağır gelmez" şeklindeki bir yorum da nakledilmiştir[359]. Bir görüşe göre bunun anlamı, "O'nu yormaz", diğerine göre ise, "Bir şeyi koruyup düzenlemek için insanlar gibi çaba sarfetmez" şeklindedir.

Gerçekten yüce, aşkın ve ulu olan yalnızca O'dur. Yani zihinde canlandırılıp arşa veya kürsüye ihtiyaç hissettiren her şeyden yüce ve aşkın (alî), mahiyetinin bilinmesinden münezzeh ve ulu (azîm).

İbn Abbâs (r.a.) "kürsüsü kuşatmıştır" demek "ilmi kuşatmıştır" demektir, diye yorum yapmış ve ilim esasını, âyetin devamında da göz önünde bulundurmuştur: **Onları koruyup düzenlerinde tutmak kendisine ağır gelmez**, yani her şey O'nun ilmi dâhilinde olup onu korumak kendisine ağır gelmez[360]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} "Yüce ve aşkın" (alî) demek insanların ve benzeri yaratıkların hallerinden münezzeh demektir. Yine "alî": Yönetim ve tasarrufu altında bulunduran, yenilgiye uğramayan demektir.

لَٓا اِكْرَاهَ فِي الدّ۪ينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ
بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا
انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ 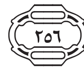

---

355 el-Bakara 2/229.

356 "Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar" (et-Tevbe 9/32).

357 "İbrâhim ve İsmâil'e 'Tavaf edenler, kendilerini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için Evimi temiz tutun' diye emretmiştik" (el-Bakara 2/125).

358 eş-Şûrâ 42/11.

359 Taberî, *a.g.e.*, III, 12.

360 Taberî, *a.g.e.*, III, 9; Vâhidî, *a.g.e.*, I, 183.

256. "Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış birbirinden ayrılmıştır. Tâğūtu reddedip Allah'a inanan kimse kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur. Allah her şeyi işiten ve her şeyi bilendir."

Dinde zorlama yoktur. Yani kimse dini benimsemeye zorlanamaz. Âyetin mânası bundan ibaret ise hüküm insanların bir kısmına ait olur.

159 **[§] Dinde zorlama yoktur.** Bazıları, âyetin Mecûsîlerle Ehl-i Kitap'tan yahudi ve hıristiyanlar hakkında nâzil olduğunu söylemiştir, bunlardan cizye alınır, fakat İslâm'ı benimsemeleri için zorlanamaz. Bu gruplar Arap müşrikleri statüsünde değildir. Çünkü sözü edilen sonuncu zümreler için iki alternatif dikkate alınır: İslâmiyeti benimseme veya kılıç. Böylelerinden cizye kabul edilmez, müslüman olmadıkları takdirde savaş hükümlerine tâbi tutulurlar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Münzir b. Filan'a[361] yazdığı rivâyet edilen mektup da bu esas üzerine oturur: "Araplar'dan müslüman olmalarını iste, aksi takdirde kılıç uygulanır; Ehl-i Kitap ile Mecûsîlerden ise cizye al"[362]. Zaten Kur'ân-ı Kerîm'de, "Onlarla ya savaşırsınız veya müslüman olurlar"[363] beyanını dile getirmektedir.

Dinde zorlama yoktur. Yani zorlama altında benimsenecek bir din yoktur, zaten böyle bir benimseyiş iman değildir. İkinci olarak doğru ile yanlış birbirinden ayrılmış ve bu husûs herkesçe anlaşılır hale gelmiştir, bu durumda dini benimseyen kimse, zorlama altında değil onun, açık ve belirgin olması sayesinde benimser.

Diğer bir grup âlim ise şöyle demiştir: Dinde zorlama yoktur, yani İslâmiyet'i benimsedikten sonra ondaki ilâhî buyruklara boyun eğmek zorlama yoluyla değildir; çünkü Allah Teâlâ, dinî görevleri müminlerin gönüllerine sevdirmiştir, onların bu görevleri yerine getirmeleri için baskı yapmaya gerek yoktur. Bunun izahı şöyledir: Geçmiş ümmetlerde kulluk görevlerinde zorluklar ve güçlükler bulunuyordu, azîz ve celîl olan Allah bu güçlükleri Muhammed ümmetinden kaldırmış ve dinî vecibeleri kolay yerine getirilebilir hale getirmiştir, bunun delili şu tür âyet-i kerîmelerdir: **"Rabbimiz! Bizden**

---

361 Müellif (r.h.) her halde Münzir b. Sâvâ b. Ahnes et-Temîmî ed-Dârimî'yi kastetmektedir. Bu sahâbî Hz. Peygamber'in Bahreyn valisiydi, O'nun vefatına yakın bir zamanda ölmüştür (bk. İbn Hacer, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, IV, 409).

362 bk. Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, III, 16.

363 "Bedevilerden olup seferden geri kalan Araplar'a de ki, 'Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız, Onlarla ya savaşırsınız veya müslüman olurlar'" (el-Feth 48/16).

öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz! Bize güç yetiremeyeceğimiz yükleri taşıtma!"[364]; "İşte o peygamber kendisine uyanların boynundaki ağırlıkları ve üzerlerindeki zincirleri indirir"[365]. Bu konuya 160
temas eden âyetler çoktur. Kulluk görevleri geçmiş milletler için ağırken, [§] bu ümmet için hafifletilmiştir. Böyle olunca da yerine getirilmeleri için baskı altında tutulmalarına gerek kalmaz.

Bir başka alim grubu, âyetin bu kısmının şu hadisle neshedildiğini bildirmiştir: "Lâ ilâhe illallah deyinceye kadar insanlara karşı savaşmakla emrolundum. Bunu söylediklerinde -hukukî vecibeler hariç- canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar"[366].

Bazı âlimler de şu kanaati belirtmiştir: Medine halkından bazıları çocuklarını süt emmek (ve eğitim almak) üzere şehrin civarındaki yahudilere veriyorlardı. İslâmiyet Medine'ye girince halk müslüman olmuş, fakat yahudilerin yanında kalan Ensâr çocukları onların dinini benimsemeye devam etmiştir. Ensâr'ın, kendi çocuklarının İslâmiyeti benimsemeleri için baskı yapmaya teşebbüs etmeleri üzerine "dinden zorlama yoktur" meâlindeki âyet nâzil olmuştur.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Dinde zorlamanın olmadığı beyanı ile "O, sizi seçmiş ve din husûsunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememiştir"[367] meâlindeki âyetin anlamının kastedilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Artık doğru ile yanlış birbirinden ayrılmıştır. Yani İslâm dini, Allah'ı inkâr telakkisi karşısında belirginlik kazanmıştır, artık insanlar İslâmiyet'i benimsemeye zorlanmaz.

Tâğūtu reddeden kimse. Tâğūtun neden ibaret olduğu konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bir görüşe göre tâğūt şeytanlar demektir, diğer bir kanaate göre ise Allah'tan başka tapınılan putlar ve O'ndan başka tapınılan her şey tâğūttur. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Tâğūt, Allah'tan başkasına tapınmaya çağrı yapan kâhinlerdir; onların dinî gerçekleri inkâr etmeleri ve yalanlamaları bir çağrı teşkil ediyordu. {İmam [Mâtürîdî] rahimehullah şöyle dedi:} Yapılan yorumların hülâsası şudur: Allah'tan başkasına kulluk etme çağrısında bulunanı reddedip yalancı kabul eden, buna mukabil Allah'a ibadet etmeye çağrı

---

364 el-Bakara 2/286.

365 el-A'râf 7/157.

366 Buhârî, "İman", 17; Müslim, "İman", 32-36.

367 el-Hac 22/78.

yapan kimseye inanan ve hakka davet etme konusunda sadık olduğunu benimseyen kimse… Evet böylesi hakka davet eden kimsedir.

Ve Allah'a inanan kimse. Bu ilâhî beyanda Allah'a imanın yanında nebi,
161 resûl ve kitaplara da iman anlamına geldiğinin işareti vardır. [§] gerçi Cenâb-ı Hak, Allah'a iman yanında diğerlerini zikretmemiştir, ancak dile getirdiği diğer iman konularını inkâr etmek Allah'a imanın gerçekleşmesine engel teşkil eder. Çünkü Allah'a inanan kimse O'nunla birlikte emrine, yasağına ve gönderdiği dinî hükümlere de iman etmiş olur. Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir âyetinde, "Peygamberlerin hiçbiri arasında ayrım yapmayız"[368] buyurulmasında, "Bir kısmına inanıp diğer kısmına inanmayız"[369] diyenlere cevap vardır. Bu durum bir yana, aslında Allah'a imanın içinde diğer iman konuları da yer almaktadır.

Böylesi kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur. Âyetin bu kısmı iki şekilde yorumlanmaya açıktır: Birincisi kendisi için kopmayan ve kesilmeyen sağlam bir kulp bulmuştur ki bu, manevî sağlamlığı zedeleyecek karşı hiçbir delil mevcut değildir. İkinci ihtimal ise **kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur** meâlindeki ifade Allah Teâlâ'nın apaçık naklî ve aklî delillerle desteklediği manevî bir kulpa yapışmış demektir, öyle ki buna tutunan kimse kopma veya yok olma olayı ile asla karşılaşmaz.

[**Büyük Günah İşleme**]

Âyetin bu kısmında Mûtezile'nin belirttiği bir kanaatin çelişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Azîz ve celîl olan Allah'a iman eden kimsenin sağlam olan bir kulpa yapışmış olduğunu haber vermekte, Mûtezile ise Allah'a inanmış bir kimse olmakla birlikte büyük günah işleyenin cehennemde ebedi kalacağını ileri sürmektedir. Peki, onların anlayışına göre bundan daha zayıf bir kulp nasıl olabilir? Öyle ki sözü edilen kimse iman etmesine rağmen, azîz ve celîl olan Allah tarafından vâdedilen mükâfattan mahrum kalmaktadır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah onların sözlerini **işiten**, mükâfatlarını bilendir; yahut imanlarını işiten, bunun mükâfatını **bilendir**. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

368 el-Bakara 2/285.

369 "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve Allah ile peygamberleri arasında ayrım yapıp bir kısmına inanıp diğer kısmına inanmayız diyenler ve böylece iman ile küfür arasında başka bir yol aramak isteyenler, işte gerçekten kâfir olanlar bunlardır" (en-Nisâ 4/150-151).

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَالَّذ۪ينَ
كَفَرُٓوا اَوْلِيَٓاؤُ۬هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ
اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257. "Allah iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâra saplananların dostları ise tâğūttur, kendilerini aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sevkederler. İşte bunlar cehennem ehlidir, orada ebedi olarak kalacaklardır."

Allah iman edenlerin dostudur. Denildi ki "veli" (ولى) koruyan (hafız) demektir, yine denildi ki veli yardımcı demektir, yani Allah müminlerin yardımcısı ve koruyucusudur. Bir de Allah'ın veli olarak isimlendirilmesinin sebebi yaratılmışların yardım, koruma, rızıklandırma vb. şeylerden oluşan işlerini üstlenmesidir. Bu anlama bağlı olarak insanların işlerini üstlendiğinden valiye vali denilmiştir.

[§] **Allah iman edenlerin dostudur**. Yani onlara en yakın, en layık olan- 162
dır, müminlerin ümit ve arzuları O'na yöneliktir, kendilerine lütuf ve ikramda bulunan O'dur. Tâğūt ise inkârcıların yakını ve dostudur, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer dayanabilirlerse ateş onların yeridir"[370], yani onlara en lâyık olan yerdir, beyanında olduğu gibi. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır beyân-ı ilâhîsi ile kendilerini aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sevkeder meâlindeki beyan, bu iki gruptan her birinin, işin başlangıcında sahip bulundukları noktayı göstermektedir, önce karanlıklarda veya aydınlıkta olup sonra Allah'ın, bunları o noktalardan çıkarmış olduğu anlamına gelmez; tıpkı, "görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten Allah"[371] meâlindeki âyette olduğu gibi. Bunun mânası Cenâb-ı Hakk'ın gökleri başlangıçta yükseltmiş olması şeklindedir, gökler önce aşağıda olup sonra onları yükseltmiş değildir; işte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum bunun gibidir.

---

370 Fussılet 41/24.

371 er-Ra'd 13/2.

[Aslah ve Vücûb Alellah Fikrinin Reddi]

Âyet-i kerîme, Mûtezile'ye ait bir görüşün çelişkisini göstermektedir; onlara göre Allah Teâlâ, küfürden çıkarma kabilinden olmak üzere mümine lütfettiği her şeyin benzerini kâfire de vermiştir. Mûtezile mensupları bu kanaatleriyle bir bakıma şunu söylemektedir: Allah, bütün mükellefleri karanlıktan çıkarmıştır. Buna göre kâfiri de çıkarması kendisi için gerekli olan bir şeydir. Çünkü bu fiil kulları için en elverişli olan bir husûstur. Kulları için din açısından en elverişli (aslah) olanı yaratması, Cenâb-ı Hakk'a vâcib olan bir şeydir. Onların bu kanaatine göre Allah hem kâfirlerin hem de müminlerin dostudur, çünkü Allah'ın müminler için zikrettiği velâyetin sebebi bu velâyeti kâfirlere vermesine de müessir olur.

Mûtezile mensupları, Cenâb-ı Hak, küfrü tâğūta nispet etmişken siz onu azîz ve celîl olan Allah'a atf etmektesiniz, diye itiraz ederlerse şöyle cevap verilir: Bu söylediğiniz açık bir yalandır, zira biz küfrü Allah'a nispet etmemekte, ancak şöyle demekteyiz: O, kâfirin yaptığı küfür fiilini küfür olarak yaratmıştır,
163 **[§]** müminin iman fiilini de nur olarak yaratmıştır. Şu da var ki kâfirler hakkında ileri sürdüğünüz bu iddia söz konusu ise bundan önceki bölümde, "Allah mümine nimet lütfedendir" ifadesini kullandınız. Ancak size göre O'nun mümine yönelik olan lütufkârlığı, ona iman etmesini emretmesi ve bunun kudretini de kendisine vermesinden ibarettir. Halbuki yine sizin kanaatinizce Allah, küfür içinde bulunan inkârcıya da iman etme kudreti vermiştir. Bunun yanında Cenâb-ı Hakk'ın, mümine yönelik olarak yaptığı iman etme emri ve çağrısının benzeri kâfir için de söz konusudur, çünkü iman emrine ve çağrısına muhatap olma konusunda kâfir müminle aynı statüde bulunur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Aslında Allah Teâlâ'nın, herkesin yaptığı fiilin yaratıcısı olduğunu söylemekte, O'na küfür nispeti gibi bir durum bahis konusu değildir. Bu noktada gerçek şundan ibarettir ki Allah'ın, hayrı kendisine nispet edişi, kuldan gelecek teşekküre mukabil, onu işleyebilmesi için kuluna lütufta bulunmasından ibarettir. Bu husûs da azîz ve celîl olan Allah'ın, mümine yönelik olmak üzere -benzeri kâfirde mevcut olmayan- fazla bir etkinliğinin bulunduğunu göstermektedir.

'Küfr' (كفر) kelimesi sözlükte gizlemek anlamına gelir, 'zulmet' (ظلمة) de aynı anlamı taşır. Arap dilinde, "bir şeyi gizledim" anlamında 'kefertü'ş-şey'e' (كفرت الشئ) denir. Bunun gibi "örten gece" mânasında 'leylun muzlim' (ليل مظلم) denir, çünkü gündüzün aydınlığını ve nurunu örter ve dolayısıyla nesneleri insanların gözleri karşısında üstü örtülü hale getirir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Allah, iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.** Âyetin bu kısmı, Allah'tan müminlere yönelik olmak üzere -kâfirleri kapsamaksızın- bir mâna ve etkinin bulunduğunu göstermektedir ki onların, imanı tercih edişleri bununla mümkün olmuştur. Şayet durum böyle olmayıp da Mûtezile'nin dediği gibi sadece ilâhî emir, kudret vermek ve beyan etmekten ibaret bulunsaydı, bunların hepsi Mûtezile'ce kâfirlerde de bulunacaktı. Şu halde âyetin başında görüldüğü üzere, müminlere has herhangi bir şeyin zikredilmesi ve tâğūtun kâfirlere çok yakın oluşunun bildirilmesinin makul bir yönü kalmazdı. Çünkü iddiaya göre Allah'ın kâfir veya mümin her insana yönelik tesiri eşit durumda olup âyette müminlere yönelik olarak fazlalık söz konusu olmamalıydı. Cenâb-ı Hakk'ın müminler için zikrettiği ayrıcalıklar zaten -kâfirlerde olduğu gibi- kendilerinde mevcut olsaydı, Allah'ın, kendilerine lütufkâr davrandığını söylemesinin bir anlamı bulunmazdı. Vecibe yüklemek ve emir vermek çerçevesindeki bir olayda lütufkârlıktan söz edilmesi makul olmaktan uzak bir şeydir. Mûtezile, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette görüldüğü gibi Allah'ın, mümin ve kâfir kullarına yönelik fiil ve tesirinin onları sadece vecibe altında tutmanın sebeplerinden ibaret olduğunu söylemiştir. Şimdi düşünelim, eğer bu sebepler olmasaydı mükelleflerin görevi daha kolay ve sorumluluğu daha az olacaktı. Peki, ya sebepler bulunduğu takdirde? Sonuç olarak Cenâb-ı Hakk'ın sadece dostlarına yönelik olup düşmanlarını kapsamayan fazla bir lütufkârlığının bulunduğu kanıtlanmış oldu. **[§]** Allah, bu lütufkârlığı sayesinde onların övgü- **164**
süne layık olmuştur.

Anlatılan bu sebeplerden ötürüdür ki kendisine şükredilmesi ve övgü yöneltilmesi açısından Allah Teâlâ'ya iyilikler nispet edilmekte, buna mukabil, sonucunda teşekkür bulunmayan kötülükler O'na atf edilmemektedir. Kötülükler Cenâb-ı Hakk'ın yardımını kesmesi (hızlân) sonunda oluşur, çünkü O, kâfirin, Allah düşmanlığını yeğleyeceğini ve O'nu inkâr etmeyi öne çıkaracağını bilmiştir. İşte bu sebepledir ki kötülüklerin Allah'a nispet edilmesi caiz görülmemiştir. Yüce övgülere lâyık olan Allah'a, yaratma konumunda bulunmayarak nesne ve olayları nispet etmek, yüceltmenin yanı sıra kendisine yönelik övgü ve şükür eşliğinde teslimiyet konumunda bulunur; yüceltme ve şükür statüsünde bulunmayan nispetlerin Allah'a yöneltilmesi ise caiz değildir. Nitekim kendisinin yaratmış olması açısından takdir ve tasarrufu altında bulunsa da pis, kötü ve çirkin şeyler Allah'a nispet edilemez. Kulların ihtiyarî fiilleri içinde kötü olanlarının, ayrıca Allah'ın her şeyin Rabb'i olduğunun dile getirilmesi sırasında, bunların ona nispeti de aynı şekilde caiz görülmemiştir. Bir de aşağı seviyede ve hakir görülen nesnelerin apaçık belirlemek suretiyle

yaratıcısı olmakla vasıflandırılması da doğru değildir. İşte bunun gibi küfür başta olmak üzere kötülüklerin de Allah'a nispet edilmesi yanlıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İşte bunlar cehennem ehlidir, orada ebedi olarak kalacaklardır. Cenâb-ı Hak, âyetin bu son kısmında kâfirlerin cehennemlik olduklarını zikretmiş, başka bir âyette ise, "Biz cehennem ehlini meleklerden oluşturduk"[372] buyurmak suretiyle meleklerin cehennem halkı olduğunu ifade etmiştir. Ancak O'nun melekleri cehennem ehli diye anması onların cehennemde kâfirlerin cezasını uygulamayı üstlenmelerinden ötürüdür, bu sebeple kendilerini ce-
165 hennem halkı diye nitelemiştir. [§] Kâfirleri cehennem ehli diye anmasının sebebi ise orada azap edilen zümreyi teşkil etmelerinden ötürüdür. Onlara bu cezayı uygulayan ise meleklerdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖى حَٓاجَّ اِبْرٰهٖيمَ فٖى رَبِّهٖٓ اَنْ اٰتٰيهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ
اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّىَ الَّذٖى يُحْيٖ وَيُمٖيتُ قَالَ اَنَا اُحْيٖ وَاُمٖيتُ
قَالَ اِبْرٰهٖيمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْتٖى بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ
الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذٖى كَفَرَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿٢٥٨﴾

258. "Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımaran ve İbrâhim ile Rabb'i hakkında tartışmaya giren kimseden haberin yok mu? Hani İbrâhim, "Benim Rabbim hayat veren ve onu sona erdirendir" demiş, o da, "Ben de hayat verir ve onu sona erdiririm" diye cevap vermişti. İbrâhim, "Allah güneşi doğudan getirmektedir, haydi sen de onu batıdan getir" deyince inkârcı adam şaşırıp kaldı. Allah zâlimler zümresine muvaffakiyet vermez."

[Münazaranın Meşruiyeti ve Kuralları]

İbrâhim ile Rabb'i hakkında tartışmaya giren kimseden haberin yok mu? Daha önce belirttiğimiz üzere "elem tere" (الم تر) ifadesi hayret veren bir husûsun anlatılması için kullanılır, "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[373]; "Rabb'inin fil ordusuna neler yaptığını bilmiyor musun?"[374] meâlindeki beyanlarda olduğu gibi âyetin bu kısmında yer alan **İbrâhim ile**

[372] el-Müddessir 74/31.
[373] el-Furkān 25/45.
[374] el-Fil 105/1.

Rabb'i hakkında tartışmaya giren kimse meâlindeki ifadede, kelâm ilmi alanında fikir beyan etme, ilmî tartışmaya girme ve istidlâlde bulunmanın mubah oluşuna dair delil bulunmakta ve sözü edilen konuda fikir beyan etmeyi doğru bulmayan kimselere cevap verilmektedir. Evet, bu husûs öyledir, çünkü biz bütün inkârcıları Allah Teâlâ'nın birliğine, teklik ve yegâneliğin sadece O'na özgü olduğunu benimsemeye ve Allah hakkındaki bu gerçeği zihinlere yerleştirmeye çağrı yapmakla emrolunmuş kimseleriz. Tarih boyunca bütün peygamberler, kâfirleri Allah'tan başka tanrı bulunmadığı, O'nun tek ve ortaksız olduğu gerçeğini kabul etmeye davet etmekle emrolunmuşlardır. Sözü edilen kimseleri tevhîd inancına davet ettiğimizde mutlaka bizden delil isteyecekler, bu ilkenin açıklanmasını ve olduğu gibi ortaya konulmasını talep edeceklerdir, tâ ki durum kendi zihinlerine ve gönüllerine yerleşmiş olsun. İşte bu faaliyetler ancak ilmî tartışma ve istidlâl yoluyla imkân dâhiline girer. Bu sebepledir ki kelâm ilmi alanında söz sarfetmenin ve ilmî tartışmaya girişmenin sakınca taşımadığını belirttik. Âyetin aynı kısmında tevhîd ilkesi konusunda istidlâlde bulunmanın mubahlığına da işaret edildiği gibi, ileri sürülecek istidlâlleri akıl süzgecinden geçirmeye dair de izin bulunmaktadır, çünkü Hz. İbrâhim düşünme fırsatı vermek için Nemrut'la istidlâlde bulunmuştur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımaran. İ'tizâl ehli (Mûtezile), Allah'ın kendisine hükümdarlık (mülk) verdiği kişinin İbrâhim (a.s.) olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü İbrâhim'in tartıştığı kimse kâfirdi. Cenâb-ı Hak "Benim ahdim zâlimleri kapsamaz"[375] beyanıyla ahdinin, yani mülkünün
zâlime nasib olmayacağını haber vermiştir. [§] Tefsirini yapmakta olduğumuz **166**
âyette yer alan 'mülk' kavramı ahid demektir. Kanaatimize göre Mûtezile'nin bu telakkisi birkaç sebepten ötürü hatalıdır. Birincisi Hz. İbrâhim'in (Allah'ın salât ve selamı üzerine olsun) hükümranlığa sahip kılındığı bilinmemektedir.

İkincisi âyet-i kerîme söz konusu kâfirin, İbrâhim ile tartıştığı hakkındadır. Nemrut değil de İbrâhim (a.s.) hükümdar olsaydı, Nemrut'un onunla tartışmaya girmesi imkân dâhiline girmezdi, zira tartışma sadece hükümranlık ve iktidar kaynağından zuhur edebilir. Bu söylediklerimiz, Nemrut'un hükümdar olduğunu göstermektedir.

Üçüncüsü, Nemrut **ben de hayat verir ve öldürürüm** diye mukabelede bulunmuş ve nakledildiğine göre huzuruna iki adam getirterek birini öldürmüş, diğerini ise hayatta bırakmıştır. Nemrut hükümdar olmasaydı Hz.

---

375 el-Bakara 2/124.

İbrâhim'in huzurunda anlatılan bu husûsu yerine getirmesi imkân dâhiline girmez ve o zaman Allah'ın hükümdarlık verdiği kimse Nemrut değil İbrâhim (a.s.) olurdu. Sonuç olarak âyet-i kerîmede Allah'ın kendisine hükümdarlık verdiği kimse ile o kâfirin kast edildiği ortaya çıkmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki insanlar içinde hükümdarlık iki şekilden biriyle oluşur: Ya şeref, güç, iktidar ve din üstünlüğü ile veya mal, servet, üstün kudret ve galip gelme özelliği ile. Hz. İbrâhim ile tartışan kişinin, birinci şıkta belirtilen şeylerden nasibi olmayınca mal, servet vb. husûslarla hükümdarlığa ulaşmıştır. İşte sıraladığımız bu sebepler, hükümdarlığın Hz. İbrâhim'de değil Nemrut'da olduğu anlaşıldı. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Nemrut'a hükümdarlık verilmesinin amacı sınava tâbi tutulmasıdır, tıpkı zenginlik ve sağlık verilmek suretiyle kişinin imtihan edilişi gibi.

Hani İbrâhim, Benim Rabbim hayat veren ve onu sona erdirendir demişti. İbrâhim'in (a.s.) bu sözü söylemesinin sebebi, *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* kendisine yöneltilen bir sorudan ötürü olmalıdır, Nemrut Hz. İbrâhim'e 'Şahsıma yönelik olarak çağrıda bulunduğun Rabb'in kimmiş?' diye sormuş olmalıdır. O da **benim rabbim hayat veren ve onu sona erdirendir** diye cevap vermiştir. Aksi takdirde Nemrut'dan gelecek bir soru olmadan
167 bu tarz bir ifade ile söze başlamak ihtimal dâhilinde görünmektedir. **[S]** Bu husûs, Firavun kıssasında olduğu gibi Hz. Mûsâ'nın Firavun'u Rabb'ine iman etmeğe davet etmesi karşılığında onun, "Rabbiniz de kimmiş" diye sorması ve Mûsâ'nın, "Bizim Rabbimiz her şeye yaratılış özelliğini veren, sonra da doğru yolu gösteren varlıktır" diye cevap vermesine benzemektedir[376]. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum bunun gibidir.

Ben de hayat verir ve onu sona erdiririm. Nakledildiğine göre Nemrut huzuruna iki adam getirtmiş, birini öldürüp diğerinin yaşamasına müsaade etmiştir. **İbrâhim, "Allah güneşi doğudan getirmektedir, haydi sen de onu batıdan getir" dedi.** Cedel ehlinden bazıları şöyle demiştir: İbrâhim aleyhisselâmın bu sözü, münazarayı başlangıçtaki konusunun dışına kaydırma özelliği taşır, böyle bir hareket dış görünüşü itibariyle gerekli cevabı verememeyip sözü başka tarafa çevirme niteliğinde olur, çünkü bir konuya bağlı olarak başkasıyla münazaraya girişen kimse, o konuya bağlı kalıp sonuna kadar sürdürmeyi üstlenmiş olur, kişi başka bir konuya dönüş yaptığı takdirde yerine getirmeyi üstlendiği konudan âciz kaldığı kabul edilir. İbrâhim (a.s.) önce tar-

---

376 Tâhâ 20/49-50.

tışma konusu yaptığı husûsu terk edip başka bir konuya geçiş yapmıştır, bu ise cevap vermekten aciz olmaktır; şöyle ki, onun vereceği cevap, "Ben de senin gibi yapabilirim" yahut "bu sağ kalan adam zaten hayatta bulunuyordu, sen ölü haline gelen şu adamı dirilt de görelim" demesiydi. Ne var ki [bizim kanaatimize göre] Hz. İbrâhim (Allah'ın salât ve selamı üzerine olsun), Nemrut'un aczini insanlara göstermek amacıyla böyle davranmıştır, zira Nemrut'un zikredilen fiili doğruyla eğriyi birbirine karıştıran yaldızlı bir hareketten ibaret olup mensuplarını kandırma ve gönüllerinde yer tutma hedefine yönelikti. İbrâhim (a.s.) ise Nemrut'un aczini ortaya koymakla birlikte daha belirgin ve kalpler üzerine daha etkili olan bir istidlâl yolunu göstermeyi kast etmiştir. İkinci olarak Nemrut'a şunu göstermek istemiştir ki başardığı iş kendinden olmayıp başkası sayesinde vuku bulmuştur. Çünkü Allah'ın kudret vermediği bir işi (fiiyi) herhangi birinin yapmaya gücü yetmez. Şu da var ki Nemrut'un gündeme gelen iki işten birini yapmaktan aciz olduğu ortaya çıkınca, öbürünü yapmaktan da aciz olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Denildi ki Hz. İbrâhim'in Nemrut'la mücadelesi, bir delilden başka bir delile geçiş yapma hareketi olup cevap vermekten aciz oluş konumunda değildir. Bu ise caiz olan bir şeydir.

[§] İnkârcı adam şaşırıp kaldı. Cevap veremeyip hayrete düştü, diye yo- 168
rumlanmıştır.

Allah zâlimler zümresine hidâyete erdirmez. Cenâb-ı Hak âyetin bu kısmında zâlim kelimesini kullanmıştır, çünkü zulüm bir şeyi yerli yerine koymamak diye tanımlanır, sözü edilen lânet olası da istidlâli yerli yerinde kullanmamıştır.

Allah zâlimler zümresini hidâyete erdirmez, kâfirleri de. Bu tür ifadeler birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi Allah zâlim ve kâfirlerin hidâyeti tercih etmemeleri halinde onlara tevfik (başarı) vermez, buna göre anlam şöyle olur: Cenâb-ı Hak dalâleti tercih ettikleri sırada aslında onlardan zûhur edecek bir hidâyeti yaratmaz. Diğer bir ihtimale göre Allah hidâyeti benimsemeyeceğini bildiği kimseye tevfik vermez anlamına gelir, bu durumda hidâyetin verilmeyişi belli kişilere yöneliktir. Konu ile ilgili bir yorum da şöyledir: Allah Teâlâ kendisini dünyada inkâr eden kimseyi âhirette cennet yolunu göstermez[377]. Bir

---

377 Müellif İmam Mâtürîdî'nin (r.h.), hidâyet kavramı ile ilgili bu yorumu şu ilâhî beyana dayanmış olmalıdır: "Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmayacaktır. Onları muradlarına erdirecek, gönüllerini şad edecek ve onları, kendile-

de şöyle bir anlama gelmesi muhtemeldir: Allah zâlim ve kâfirleri iman ve salih amel sahibi olanlar konumunda tutmaz, tıpkı, "Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini inanıp iyi amel işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar"[378] meâlindeki beyanında olduğu gibi.

اَوْ كَالَّذ۪ي مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا قَالَ اَنّٰى يُحْـي۪
هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ
قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى
طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً
لِلنَّاسِ وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا
فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ

259. "Yahut o kimse gibi ki altı üstüne gelmiş ıpıssız bir kasabaya uğramış ve kendi kendine, "Allah bu ölmüş kasabayı nasıl diriltecek?" demişti. Bunun üzerine Allah o kimseyi yüz yıl süre ile ölü bırakmış, sonra tekrar hayata döndürerek, "Bu halde ne kadar kaldın?" diye sormuş, o da, "Bir gün veya daha az" diye cevap vermişti. Allah "Hayır" demişti "yüz yıl kaldın"; işte yiyeceğine içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Bir de kemik halindeki eşeğine bak. Bütün bunları seni insanlara karşı kudretimizin bir belgesi olarak göstermemiz için yaptık. Şimdi sen şu kemiklere bak ki onları nasıl üst üste düzenliyor, sonra etle kaplıyoruz" Nihâyet gerçek kendisince tam olarak açıklığa kavuşunca, "Şimdi Allah'ın her şeye kadir olduğunu anladım" demişti."

Yahut o kimse gibi ki altı üstüne gelmiş ıpıssız bir kasabaya uğramış. Bu âyetin bir önceki âyette yer alan, "İbrâhim ile Rabb'i hakkında tartışmaya giren kimse" veya ben de hayat verir ve onu, sona erdiririm meâlindeki kısımlara atfedildiğine dair yorumlar yapılmıştır. Çünkü önceki âyette söz konusu edilen Nemrut'un bu sözleri ile öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiği anlaşılmaktadır.

---

rine tanıttığı cennete koyacaktır (Muhammed 47/4-6) (Bu mâna için bk. Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, "hdy").

378 el-Câsiye 45/21.

Âyette bahis konusu edilen kasabaya uğramış kişinin kimliği hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları âyette nakledilen sözü bir kâfirin, bazıları da hayır kâfir değil, bir müslümanın söylediğini ileri sürmüştür. Tevil ehlinin çoğu ise bunun, Hz. Uzeyir olduğunu belirtmişlerdir, âyette yer alan **Allah bu ölmüş kasabayı nasıl diriltecek** meâlindeki sözü söyleyen kâfir ise [§] bu ifa- 169
de, öldükten sonra dirilmeyi inkâr anlamına gelir; şayet müslümansa inkâra değil, yeniden diriltmenin nasıl olacağını bilmek diye yorumlanır, böyle bir ifade Hz. İbrâhim'in, **"Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster. Rabb'i ona "Yoksa inanmadın mı?" deyince, "İnandım, fakat kalbimin iyice yatışması için" diye cevap verdi"**[379] meâlindeki sözüne benzemiş olur. Ancak bizim bu sözü söyleyenin kimliğini öğrenmeye ihtiyacımız bulunmamaktadır. Bizim için gerekli olan şey, Cenâb-ı Hakk'ın, âyette beyan ettiği husûsları öğrenmekten ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Altı üstüne gelmiş ıpıssız kasabaya. Sakinlerinden boş kalmış diye yorumlandığı gibi tavanları duvarlarının üzerine, duvarları ise tavanları üzerine düşen, anlamı da verilmiştir.

Allah bu ölmüş kasabayı nasıl diriltecek. Bu biraz önce söylediğimiz üzeredir [Ya kıyâmetin inkârı veya tekrar dirilmenin nasıl olacağının anlaşılması anlamına gelir.]

Bunun üzerine Allah o kimseyi yüz yıl süre ile ölü bırakmış, sonra tekrar hayata döndürmüştür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya*, Cenâb-ı Hak bu kimseye âyetini, yani yeniden diriltmeyi kendi şahsında göstermeyi kast etmiştir, âyetin sonra gelecek insanlar için olması da ihtimal dâhilindedir.

Bu halde ne kadar kaldın? Bu, azîz ve yüce olan Allah'tan gelmiş bir soru olup kişinin, nezdinde açık olan halin dış görünüş ile içtihatta bulunmanın helâl oluşunu ifade etmeyi amaçlar, tâ ki kişinin, gücünün erişebildiği noktaya kadar gayret göstermesi çerçevesinde bir delile dayanarak mı veya dayanmayarak mı istidlâlde bulunduğu ortaya çıksın. Âyetin bu kısmından, müçtehidin idrak edebildiği olayın görünen yüzüne bakarak içtihatta bulunmasının meşru olduğu ortaya çıkmaktadır, burada içtihat konusu olan husûsun duyular ötesi konumunda bulunması sonucu değiştirmez.

{İmam (r.h.) şöyle dedi:} Cenâb-ı Hak **bu halde ne kadar kaldın?** meâlindeki beyanıyla muhatabını uyarmayı kast etmiştir; tıpkı, "Şu sağ elindeki nedir, ey Mûsâ?"[380] meâlindeki âyette olduğu gibi. O, bu uyarısıyla, karşı

---

[379] el-Bakara 2/260.

[380] Tâhâ 20/17.

karşıya bulunduğu mûcizeyi anlayışına en yakın olan yöntemle muhatabına göstermeyi dilemiştir[381].

170 [§] Âyet-i kerîmenin bu kısmında yer alan hayret verici durum iki şekilde açıklanabilir: Biri, daha uzun zaman yaşaması tabii olan eşeğin öldürülmüş bulunması, diğeri de hemen değişip bozulması normal olan o kişiye ait yemeğin bozulmadan o güne getirilmesi. Evet, Allah Teâlâ'nın, normalde hemen bozulması gereken yiyeceği olduğu gibi o zamana kadar koruyup devam ettirmesinde mûcizevî bir durum bulunduğu gibi daha uzun yaşaması gereken eşeğin hayatına son verdikten sonra onu tekrar diriltmesinde de bir mûcize bulunmaktadır. Bunun hikmeti, hitap edilen kişinin yıkılıp yok olmuş ve bir anlamda ölmüş kasabanın, Allah tarafından nasıl hayata kavuşturulacağı konusundaki tereddüdünü açık bir şekilde gidermesine yöneliktir. Öyle ki sözü edilen adam, bu durumları müşahede ettikten sonra **şimdi Allah'ın her şeye kadir olduğunu anladım demişti.**

Cenâb-ı Hakk'ın, hitap ettiği kimseye, bahis konusu mûcizeleri nasıl gösterdiği konusunda farklı kanaatler belirtilmiştir. Bir görüşe göre Allah, onun gözlerini ve kalbini diriltmiş ve bu kişi onlar vasıtasıyla bedeninin geri kalan kısmının nasıl yeniden hayata kavuşturulduğunu idrak etmiştir. Diğer bir telakkiye göre Allah, o kimseyi diriltmiş, ölüyü hayata kavuşturma fiilini ise eşeğinde göstermiştir. Bir anlayışa göre de Cenâb-ı Hak, ölüleri nasıl dirilttiği husûsunu muhatabına kendi çocuklarının şahsında göstermiştir. Şöyle ki, muhatabı yeniden hayata bir genç olarak geldiği halde çocukları ihtiyarlık döneminde bulunuyordu, bu ise bir mûcizedir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Sonra onu tekrar hayata döndürerek "Bu halde ne kadar kaldın?" diye sordu:** Biri soracak olursa ki: Allah Teâlâ muhatabının herhangi bir bilgisinin bulunmadığını bildiği halde ne kadar kaldığını nasıl sormuştur, nitekim muhatabı **"bir gün veya daha az" diye cevap vermişti. Allah da "hayır" demişti, "yüz yıl kaldın"** meâlindeki beyan muhatabının hiçbir şey bilmediğini göstermektedir?

---

381 "Çünkü Mûsâ (a.s.) elindeki sopanın mahiyetini tam manasıyla bilmediğinden ona görünen şeyin kendi asası olmadığı şüphesine düşebilirdi. Benzer şekilde tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de o halde ne kadar kaldığının tam manasıyla açıklığa kavuşturulması istenmiş olabilir, nihâyet hitap edilen kişi eşeğinin durumuna vakıf olunca Allah Teâlâ'nın mûcizelerinden biriyle karşı karşıya bulunduğunu kesinlik derecesinde anlamıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 91a).

Buna şöyle cevap verilir: "Ne kadar kaldın" ve "hayır yüz yıl kaldın" ifadeleri iki yoruma açıktır: Birincisi, ses ve harflerle bir diyalog bulunmayıp zihnine bırakılan bir anlam ve işitme merkezine ulaştırılan bir sesle olmuştur. İkincisi, âyette kendisinden söz edilen kişinin uyku halinde ne kadar kaldığı husûsunda kendi içinde konuşup düşünmüş olabileceğidir. Muhtemeldir ki yeniden hayata kavuşturulduktan sonra, uyku dönemini hatırlayıp uyuma halinden önce müşahede ettiği husûsları zihninde canlandırmış ve âyette belirtilen sözleri ifade etmiştir. Nihâyet eşeğinin durumunu düşünüp [§] çevresi hakkında bil- 171
gi edinince içinden gelen bir ses kendisine "hayır, sen yüzyıl kaldın" demişti. Daha sonra eşeği hakkındaki müşahedesini derinleştirmiş, kendi halinin değişmesi ve Allah Teâlâ'nın onu yeniden hayata kavuşturması husûslarında âyette belirtildiği üzere gözlem ve bilgisini güçlendirmiştir. Bütün bunlar iç dünyasına ait fikrî hareketler olup onu, öz varlığının geçirdiği değişimler ile eşeğine ait müşahede ettiği merhaleler hakkında düşünüp sonuca ulaşmaya sevk etmiştir. Tartışılmakta olan konu hakkında ileri sürülebilecek diğer bir ihtimal de şudur ki, âyette muhatap tutulan kişi, bir ölüm halini geçirdiğini biliyordu, ancak bu halin kısa bir süre devam ettiğini zannediyordu, çünkü kendisini daha önce olduğu gibi müşahede etmişti. Fakat eşeğinin durumunu düşününce hayret verici bazı olaylar içinde bulunduğunu anlamış ve bunun korkusuyla Allah'a sığınmış, o da Kur'ân'da beyan buyurduğu üzere, olup bitenleri kendisine haber vermiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Âyet-i kerîmede yer alan karşılıklı konuşmalar, lafzî kelâm konumunda idiyse, muhatabının habersiz olduğunu bildiği halde kendisine soru yöneltenin bu durumunda iki hikmet bulunmaktadır: Birincisi, sınava tâbi tutulma ciheti olup sınanan kimsenin gerçeklere istidlâl yoluyla ulaşabilmek için içtihada başvurması yahut da konuyu bilmekten aciz olduğunu itiraf ederek boyun eğmesi tarzındaki davranışlarının ortaya çıkması amaçlanır, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın meleklere hitaben, "Şunların isimlerini bana bildirin" buyurmasına karşılık onların, "Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur"[382] demeleri gibi. Burada bahis konusu edilen birinci hikmetin ilk şıkkına ait örnek ise tefsirini yapmakta olduğumuz âyette muhatap tutulan kişi olup "bir gün veya daha az" diye cevap vermiştir. Ashâb-ı Kehf'in durumu da buna benzemektedir[383]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

382 el-Bakara 2/31-32.

383 "Böylece biz birbirlerine sormaları için onları uyandırdık. İçlerinden biri, 'ne kadar kaldınız?' diye sordu. Onların bir kısmı 'Bir gün veya günün bir parçası kadar kaldık' diye cevap verdi. Bir kısmı da şöyle dedi: 'Rabb'iniz kaldığımız müddeti daha iyi bilir; şimdi

İkincisi, soru yöneltmek suretiyle muhatabı, konu hakkında açıkça bilgilendirmet kastedilebilir, tâ ki muttali olması istenen mûcize hakkında dikkatli davransın, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya, "Sağ elindeki nedir ey Mûsâ"[384] diye hitap etmesi gibi. Dış görünüşü itibariyle soru biçiminde olan bu yön-
172 tem [§] hakikatte imtihan konumunda bulunur, biraz önce melekler ve Mûsâ (a.s.) hakkında belirttiğimiz husûslarda olduğu gibi. Gerçekten sorulan soru ise bilgi isteme amacına yönelik olur, bunun gayesi soru vasıtasıyla gerçek duruma vâkıf olmaktan ibarettir. Ancak yukarıda belirttiğim sorunun konumu, imtihan etme hakkına sahip bulunana ait bir özellik taşır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Denildi ki üzerinden yıllar geçmemiş, yani üzerinden yıllar geçmemiş gibi duruyor; yine denildi ki henüz bozulmamış: değişmemiş ve kokmamış. Birinci yorum daha münasip görünmektedir. Çünkü değişme ve kokma anlamları için yıllara maruz kalmamış kavramı kullanılır.

Şimdi sen şu kemiklere bak ki onları nasıl üst üste düzenliyoruz. Buradaki sonuncu kelime zâ (ز) harfi ile okunduğunda yukarı doğru dikilmek anlamına gelir. Aynı kelime diğer bir kırâate göre râ (ر) harfiyle okunur (نُنْشِرها) ki, canlandırmak anlamından kaynaklanır; nenşuruhâ (نَنْشُرها) kelimesi ise dağıtmak yaymak, ölüyü diriltmek demektir.

Nihâyet gerçek kendisince tam olarak vuzuha kavuşunca "Şimdi Allah'ın her şeye kadir olduğunu anladım" demişti. Âyetin bu kısmında geçen "a'lemu" (اَعْلَمُ) kelimesi "i'lem" (اِعْلَم) şeklinde de okunmuştur. "A'lemu" şeklinde okuyan âlim, "bu ölmüş kasabayı nasıl diriltecek?" ifadesini müslümana nispet etmekte, "i'lem" (bil ki) şeklinde okuyan âlim ise kâfiri muhatap kabul etmektedir, yani Cenâb-ı Hak kâfire "Bil ki Allah her şeye kadirdir" diye hitap etmektedir. Mamafih ikinci okuyuşun müslümana hitap mahiyetinde olması da ihtimal dâhilindedir. "A'lemu" kelimesi ihbârî niteliği taşımakta olup müslüman sanki şöyle demektedir: Duyular ötesi konumunda bildiğim bir şeyi şimdi gözlem yoluyla anlamış oldum.

Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetlerde Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin kanıtlanması vardır, şöyle ki, âyetlerin konu edindiği

---

siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangi yiyeceği temiz ise ondan erzak getirsin; ayrıca gizli hareket etsin, sakın sizi kimseye sezdirmesin" (el-Kehf 18/19).

384 Tâhâ 20/17.

olaylar [§] Hz. Peygamber'in muhatapları arasında bilinen kıssalardı. Diğer 173
taraftan Resûlullah bu kıssaları bilenlerle ilişki içinde bulunmamış, onların kitaplarına da bakmamıştı. Buna rağmen olayları gerçekleştikleri şekliyle haber vermiştir, tâ ki bu husûsları yüce övgülere sahip Allah sayesinde öğrendiği anlaşılmış bulunsun.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اَرِنٖى كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبٖى قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَاْتٖينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٢٦٠﴾

260. "Hani İbrâhim, "Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster" demişti. Rabbi ona, "Yoksa inanmadın mı?" deyince, "İnandım, fakat kalbimin iyice yatışması için" diye cevap verdi. "Öyleyse" buyurdu Allah "Dört kuş tut, onları kendine alıştır, sonra kesip her dağın başına bir parça koy, sonra da çağır, koşa koşa sana geleceklerdir. Şunu bilmelisin ki Allah üstün kudret sahibidir, yerli yerinde iş görendir."

Hani İbrâhim, "Ey Rabbim! Ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster" demişti. Rabb'i ona, "Yoksa inanmadın mı?" deyince, "İnandım, fakat kalbimin iyice yatışması için" diye cevap verdi. Bazıları şöyle demiştir: İbrâhim (a.s.) Allah Teâlâ'nın ölüleri dirilttiğine kesin şekilde inanıyordu, ancak bunu gözleriyle görmek istedi, çünkü insanoğlu nezdinde haber gözlerle müşahede etmek kadar güçlü değildir, nitekim "haber gözle görmüş gibi olmaz"[385] denilmiştir.

Denildi ki Hz. İbrâhim'in, Cenâb-ı Hak'tan talepte bulunmasının sebebi içinden gelen bazı duygu ve düşüncelerin, diriltme olayının nasıl olacağı konusunda kendisini uyarmasıydı. Öyle olur ki insanın psikolojik muhtevası aslında ihtiyacı olmadığı halde bazı meseleleri fazla bilgi edinmek amacıyla kurcalar.

Kalbimin iyice yatışması için. Yani kalbimin huzur ve sükûn bulması ve bir de senden istediğim şeye olumlu cevap verdiğini, talep ettiğimi lütfedip verdiğini bilmem için, diye yorumlandı.

---

385 İbn Abbâs'tan nakledilen haberin sahih olduğu ifade edilmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 387; ayrıca bk. Kurtubî, *el-Cami'*, III, 298; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 249).

Yoksa inanmadın mı? Yani seninle kurduğum dostluğu içine sindiremedin mi? diye açıklanmıştır. **Hayır, inandım, dedi**; herhalde İbrâhim Rabb'inden bir dostluk nişanesi talep etmişti? Şöyle de denilmiştir: **Yoksa inanmadın mı? deyince, inandım, fakat kalbimin iyice yatışması için diye cevap verdi**, yani istediğimi bana lütfettiğine kalbimin yatışması için.

Bir ihtimale göre Hz. İbrâhim (a.s.) Cenâb-ı Hakk'a arzettiği soruyla hissî
174 (duygusal) bir mûcizeye sahip olmasını istemiştir. **[S]** Çünkü İbrâhim'in (a.s.) mûcizeleri aklî iken, diğer peygamberlerinki hem aklî hem de hissî idi. O -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- diğerlerinde olduğu gibi kendisinin de hissî bir mûcizesinin olmasını arzu etmiştir, tıpkı Hz. Zekeriyya'nın Rabb'inden talep edişi gibi: "Zekeriyya 'Rabbim! bana bir alâmet göster dedi Allah, 'senin için alâmet insanlara üç gün işaretten başka söz söylememendir' buyurdu"[386]. Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak ona hissî mûcize lütfetmiştir. İbrâhim'in (a.s.) talebi de bunun gibi olmalıdır.

Dört kuş tut, onları kendine alıştır. Yani kendine doğru çevir, birini diğerine (فصُرهنّ), yani yüzünü bana çevir, demesi gibi. İbn Mesûd (r.a.) kırâatinde (فصِرهنّ) şeklinde olduğu rivâyet edilmiştir, bu durumda kelimenin kesmek mânasına geldiği, belirtmiştir[387]. Bir de "yanında bulundur" anlamı verilmiştir.

مَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ
سَبْعَ سَنَابِلَ فٖى كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَٓاءُ
وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿٢٦١﴾

261. "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yedi başak verip her bir başağında yüz tane bulunan buğday tohumuna benzer. Allah dilediğine kat kat verir. Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir."

Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu yedi başak verip her bir başağında yüz tane bulunan buğday tohumuna benzer. Allah yolunda harcama yapmanın âyette zikrettiği tane meseli ile anlatılmasının iki hikmeti olabilir. Birincisi Cenâb-ı Hakk'ın bereket vermesi suretiyle sözü edilen harcamanın gelişip artmasıdır, tıpkı bereket vermesi sebebiyle tek bir tanenin yedi

---

386 Âl-i İmrân 3/41.
387 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 9lb.

yüz veya daha fazla oluşu gibi. İkincisi Allah Teâlâ diğer bir âyette, “Allah faizli kazançların bereketini yok eder, karşılıksız yardımların bereketini ise artırır”[388] buyurmuştur. Kâfirler, Allah yolunda yapılan harcamaların fakirlerin ellerinde yok olup gittiğini görmüş [§] ve “yok olup giden şeyi nasıl artıracakmış?” de- 175
miştir. Cenâb-ı Hak bu soruya tefsirini yapmakta olduğumuz âyette şöyle cevap vermektedir: “Tanenin toprak içinde mahiyetini değiştirdikten sonra bire yüz veya daha fazla olması gibi Allah yolundaki harcamayı da artırır”. Evet, Allah rızası uğrunda yapılan karşılıksız harcamalar dış görünüşü itibariyle her ne kadar yok olmuş gibi zannedilse de bereketlendirilip artırılır.

Âyet-i kerîmenin, farz olan karşılıksız harcamalarla nesh edildiği ileri sürülmüşse de bu iddia ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır, çünkü âyetin muhtevası âhiret hayatıyla ilgili bir vâtten ibarettir, ilâhî vaatlerin neshedilmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Ancak görüş sahipleri sadaka diye ifade edilen karşılıksız harcamanın yine aynı mahiyetteki başka bir harcama ile neshedildiğini kastederlerse bu mümkündür. Ancak bizâtihî vâd daima hali üzere mevcuttur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir. Âyetin bu kısmında yer alan “vâsi‘” (واسع) kelimesi zengin, ayrıca dilediğine bolluk veren cömert şeklinde yorumlanmıştır.

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَٓا اَنْفَقُوا
مَنًّا وَلَٓا اَذًى لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ

262. “Mallarını Allah yolunda harcayıp da verdiklerinin arkasından başa kakmayı ve gönül kırmayı reva görmeyenlerin mükâfatları Rab'lerinin katındadır. Böyleleri ne korkacak ne de üzüleceklerdir.”

Mallarını Allah yolunda harcayanlar. Müfessirler “fi sebîlillah” (فى سبيل الله) ifadesini cihâd için diye yorumlamışlardır. Onların geniş alana sahip bulunan bu ifadeyi cihâda özgü kılmasının sebebi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şudur ki düşmanlar müslümanlara karşı savaşa çıktıklarında şeytan için çıkmış ve onun izinden gitmiş olurlar. Müminler ise Allah Teâlâ'nın yoluna girmek, onun dinine ve dostlarına yardım etmek amacıyla savaşa çıkarlar.

---

388 el-Bakara 2/ 276.

Bundan ötürüdür ki müfessirler anılan ifadeyi cihâda tahsis etmişlerdir. Aslında Allah'ın rızası için yapılan bütün itaat ve hayırlar Allah yolundadır. Çünkü bu davranışlar Allah'a ve O'na itaate götüren yollardır. "İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tâğût yolunda savaşırlar. Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın; şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır"[389].

Verdiklerinin arkasından başa kakmayı ve gönül kırmayı reva görmeyenler. Denildi ki Allah'a karşı başa kakma tavrı takınmayanlar ve fakire eziyet
176 etmeyenler. Yine denildi ki [§] fakirin başına kakmayanlar ve gönlünü kırmayanlar. Bir de şöyle denildi: zenginin fakirin başına kakması yaptığı harcamayı sayıp dökmesidir, eziyeti ise iyiliğini fırsat bilip sitemde bulunmasıdır. Böylesinin, Allah'a karşı başa kakma tavrı takınması şu âyet-i kerîmede belirtildiği gibidir: "Onlar İslâmiyet'i kabul ettikleri için seni minnet altına sokuyorlar. De ki müslümanlığınızı başıma kakmayın. Eğer samimi kimseler iseniz, sizi imana erdirdiği için asıl Allah'ın size lütufta bulunduğunu bilmelisiniz"[390].

Onların mükâfatları Rablerinin katındandır. Böyleler! ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir, bunun yorumunu daha önce yapmıştık[391].

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَٓا اَذًى وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾

263. "Gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelen yardımdan daha hayırlıdır. Allah her şeyden müstağnidir, cezalandırmakta acele etmeyendir."

Gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelen yardımdan daha hayırlıdır. Âyet-i kerîmede yer alan "kavlun ma'rûf" (قول معروف) kişinin müslüman kardeşi için gıyabında yaptığı hayır dua ve söylediği güzel söz demektir, diye yorumlanmıştır. Başka bir anlayışa göre kavl-i ma'rûf kimsenin görmediği yerde müslüman kardeşinin günahları için Allah'tan bağışlama talep eder, demektir; mağfiret ise kardeşinin kusurunu örtüp kendisine karşı yaptığı haksızlığı bağışlar, anlamına gelir. Diğer bir kanaate göre ise kavl-i ma'rûf, iyiliğin yapılmasını emretmek, Allah nezdinde, peşinden incitme ve başa kakma gelen yardıma göre daha çok sevap kazandırır.

---

389 en-Nisâ 4/76.

390 el-Hucurât 49/17.

391 bk. el-Bakara 2/38, 62, 112.

Eğer denilirse ki: Nasıl olur da Cenâb-ı Hak, güzel söz ve kusur bağışlama ile eziyet ve başa kakmayı bir araya getirip mukayese eder ve şu şundan hayırlıdır der, halbuki aslında bunların biri hayır, diğeri ise şerdir. Böyle bir karşılaştırma, her iki kavramın hayırlı olması halinde yapılır ve hangisi hayırlıdır diye karşılaştırma yapılır?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır yabu*, sizin için şundan daha hayırlıdır şeklindedir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "De ki Allah'ın nezdinde bulunan mükâfat eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır"[392]. Yani Allah nezdinde olup âhirette verilecek mükâfat sizin için dünyadaki eğlence ve ticaretinizden daha hayırlıdır, her ne kadar eğlence ve ticaret, Allah nezdinde, bulunanların cinsinden değilse de, âyet-i kerîmenin anlamı da bu çizgi üzerinde seyreder. Bir de âyetin bir araya getirip mukayese etmek için değil, ayrı ayrı konumlara yönelik olması mümkündür, yani şu hayırlıdır, şu ise kötüdür.

[§] {İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Meselenin yorumu şöyle olma- **177**
lıdır: Karşılıksız harcama (sadaka) Allah'a yakınlık vesilesi olup hayırdır; kişi buna eziyet davranışını ekleyince hayrı ortadan kaldırmış olur. Buna göre "kavlun ma'rûf" (قول معروف) ile başlayan ilâhî beyanın anlamı şöyle olur: Fakiri güzellikle savmak, önce verip sonra eziyet etme biçimindeki olumlu cevaptan daha hayırlıdır; çünkü gönül alıcı söz -başkası ondan maddi olarak faydalanmasa da- varlığını sürdürür, ardından eziyet gelen yardım ise -fakirin faydalanmasına rağmen- devam etmeyip yok olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah her şeyden müstağnidir. Allah yolunda yapacağınız yardımlardan. Halîmdir, başa kakma ve eziyet verme biçimindeki fiillerinize karşılık cezalandırmakta acele etmez. Bazıları şöyle demiştir. "Men" (المن) ve "eza" (اذى) yani başa kakma ve eziyet, yardım isteyen fakire, "Al, hayrını görmeyesin!" demendir.

Gönül alıcı bir söz söylemek ve başkasının kusurunu örtmek, peşinden incitme gelen yardımdan daha hayırlıdır. Âyetteki bu kısmın diğer bir yorumu da bulunmaktadır: Güzel söz müslümanların yaptığı tesbihler, hamd ve senalardır. Mağfiret ise işlediği günahların örtülmesidir. Daha hayırlı oluş, peşinden bedene eziyet edilen sadakadan daha hafif gelir, demektir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

392 el-Cum'a 62/11.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذ۪ى
يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى
شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِر۪ينَ

264. "Ey iman edenler! Allah yolunda yaptığınız harcamaları, servetini gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kişinin yaptığı gibi başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu üzerinde az miktarda toprak bulunan pürüzsüz bir kayaya benzer ki şiddetli sağnak isabet ederek onu çıplak bir kaya haline getirmiştir. Bu gibiler yaptıkları hayır işlerinden hiçbir sonuç elde edemezler. Allah inkârcı toplumu doğru yola çıkarmaz."

Allah yolunda yaptığınız harcamaları, başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Âyetin bu kısmında yer alan "men" (المن) ve "eza" (اذى) biraz önce söylediğimiz anlamlarda gelir. Allah yolunda yapılan harcamaların boşa çıkmasının açıklaması *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Azîz ve celîl olan Allah şu âyet-i kerîmeleri ile rıza-yı Hak için harcama yapana sevap vâdetmiştir: "Allah'ın, kat kat fazlasıyla iade edeceği faizsiz bir borcu O'na verecek olan kimdir?"[393]; "Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önceden hazırladığınız iyilikleri Allah katında bulacaksınız"[394]; "Allah müminlerden, mallarını ve canlarını kendilerine verilecek cennet karşılığında satın
178 almıştır"[395]. [§] Her ne kadar insanların ellerindeki servetler gerçekte Allah'a aitse de yapacakları karşılıksız harcamalara mukabil, onlara sevap vermiş ve başkasına karşılıksız bir şey veren kimsenin, başına kakmamasının gerektiğini haber vermiştir. Bu, insanlar arasındaki ticari münasebetlere benzemektedir ki, verdiğinin karşılığını almak şartıyla, kimsenin diğerinin üzerinde başa kakma hakkı yoktur. Yahut da şöyle söylenmelidir: Bütün servetler Allah Teâlâ'ya aittir. Karşılıksız harcama yapan kimse O'nun malından vermiş olur. Allah'ın malından başkasına veren kimse bu davranışı ile övgüye ve minnet edilmeye hak kazanamaz.

---

393 el-Bakara 2/245.

394 el-Müzzemmil 73/20.

395 et-Tevbe 9/111.

Âyette yer alan **servetini gösteriş için harcayan kimse gibi** meâlindeki ifadenin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunların mallarını gösteriş için başkalarına veren münafıklar olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili, âyetin **Allah'a ve âhiret gününe inanmayan** anlamındaki kısmıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak, peşinden başa kakma ve eziyet gelen sadakayı gösteriş amacıyla verilen sadakaya benzetmiştir. Bunun anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır; Kişi, başa kakma ve eziyet veren sadaka ile Allah rızasını gözetmemiştir, böylesi Allah rızasından uzak ve gösterişe yönelik sadaka konumuna girmiştir. Diğer âlimler ise şöyle bir kanaat belirtmiştir: Gösterişe dayanan her türlü karşılıksız harcamanın hükmü, âyette anlatılandan ibarettir, bu harcamayı yapan kimse ister kâfir ister mümin olsun sonuç değişmez. Çünkü öylesi, gerçekleştirdiği harcama ile Allah rızasını ve âhiret yurdunu amaçlamamıştır.

Cenâb-ı Hak, riya için yapılan, ayrıca başa kakma ve gönül kırma içeren harcamayı üzerinde az miktarda toprak bulunan kayaya benzetmiş -ki bu pürüzsüz bir kayadır- ve **üzerinde az miktarda toprak bulunan pürüzsüz bir kayaya benzer ki şiddetli sağanak isabet ederek onu çıplak bir kaya haline getirmiştir** diye buyurmuştur. Âyetin bu kısmında yer alan "vâbil" (وابل) şiddetli ve büyük yağmur demektir. Mesel getirilip benzetmelerin yapılmasında gözlerin idrak edemeyeceği şeyin idrak edebilir hale getirme özelliği vardır. Şöyle ki, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Allah Teâlâ'nın benzetme yaptığı pürüzsüz kaya ve toprak, algılanan şeyler olup insanların ve diğer canlıların gıdaları topraktan üretilmiştir. Bunun yanında Allah rızası uğrunda harcama yapmak için vâdettiği mükâfat, duyular ötesi olup algılanması mümkün değildir. [§] Bu sebeple duyu ötesini, duyulabilir âlemle bilinir hale getirmiş ve 179
bir anlamda şöyle buyurmuştur: Sayesinde gıdaların oluştuğu toprak şiddetli yağmur sebebiyle hiçbir izi kalmayacak şekilde ortadan kaybolduğuna göre, Allah rızası uğrunda yapılan harcamanın sevabı da başa kakma, gönül kırma ve gösteriş amacı gütme sebebiyle hiçbir parçası geride kalmayacak şekilde yok olup gider; tıpkı yağmurun pürüzsüz kaya üzerindeki toprağı götürmesi gibi, öyle ki kaya üzerinde topraktan eser kalmayan kaygan bir mekân haline gelir.

Allah inkârcı toplumu doğru yola çıkarmaz. Mûtezile mensupları, önceden tercih ettikleri küfür sebebiyle inkârcı toplumu doğru yola çıkarmaz, demiş; biz ise küfrü tercih ettikleri sırada doğru yola çıkarmaz, buna mukabil imanı tercih ettikleri takdirde onlara hidâyet verir, diye yorum yaptık.

وَمَثَلُ الَّذٖينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبٖيتًا مِنْ
اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ
فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٢٦٥﴾

265. "Allah rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı sağlamlaştırmak amacıyla mallarını harcayanların durumu, bir tepe üzerindeki bahçeye benzer; ona kuvvetli sağnak düşmüş ve meyvelerini iki kat vermiştir. Öylesine sağnak düşmeyecek olursa en azından hafif bir yağmur isabet eder. Allah yaptıklarınızı bütün ayrıntılarıyla görmektedir."

[Kur'ân'daki Darb-ı Mesellerin Hikmeti]

Allah rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı sağlamlaştırmak amacıyla mallarını harcayanların durumu. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da örnek getirip andığı mesellerde çeşitli hikmet ve deliller bulunmaktadır. Birincisi, aralarında müşterek bir illet bulunması halinde hakkında nas bulunmayan bir hükmün bulunanla kıyas edilmesinin meşru olduğuna ilişkindir.

İkincisi, duyu ve gözleme dayanan bilgiler çeşitli gerçeklere ait temel ilimler olup duyu ötesi âlemin bilinmesi için kendileriyle istidlâl edilebilecek esasları teşkil ettiğine dairdir.

Üçüncüsü, Kur'ân'da yer alan bu darb-ı mesellerde Hz. Peygamber'in (salât ve selâmların en mükemmeli onun üzerine olsun) peygamberliğinin ispatı için delil teşkil ettiğine ilişkindir. Şöyle ki, Araplar gerek tevhîd ilkesi konusunda gerekse kıyâmet vb. husûslarda olduğu gibi duyuların ötesinde kalan husûsların açıklığa kavuşturulmasında darb-ı mesel getirmiyor ve bu konuda herhangi bir bilgiye sahip bulunmuyordu. Nihâyet Allah Teâlâ Hz. Muhammed'i (s.a.) peygamber olarak göndermiş, ona Kur'ân'ı vahyetmiş ve muhataplarına ulaştırmak üzere orada darb-ı meseller zikretmiştir, tâ ki Hz. Muhammed'in bu husûslara azîz ve celîl olan Allah sayesinde vâkıf olduğunu ve onlara getirdiği Kur'ân'ı kendisinin uydurmadığını anlamış olsunlar. İşte bu husûs onun nübüvvet ve risâletinin alâmetlerinden biridir. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e yazı yazmasını ve şiir söylemesini öğretmemesi, bunu onun nübüvvet ve risâletinin belirtilerinden biri yapması da aynı esas dayanır. Zira
180 şiir söylemek ve yazı yazmak Arapların adetlerinden olup [§] bu yeteneklere sahip bulunanları diğerlerinden üstün tutuyorlardı. Evet, durumun böyle olmasının hikmeti, Hz. Peygamber'in bir şair ve bir katip olarak tanınıp da,

"O, bu söylediklerini kısmen eski kitaplardan almış, kısmen de kendisinden uydurmuştur" dememeleriydi, şu âyet-i kerîme de beyan edildiği üzere: "Sen bundan önce ne yazı okur ne de elinle yazardın, öyle olsaydı bâtıl yolunu tutanlar şaşırtıcı şüphelere düşerlerdi"[396].

Dördüncüsü, Kur'ân'da yer alan darb-ı mesellerde, âli ve yüce olan Allah'ın, dünyayı onda bulunan güzellikler-çirkinlikler, yükseklikler-alçaklıklar ile birlikte yarattığının ispatı vardır, şöyle ki, sözü edilen darb-ı mesellerde üstün nitelikli olanı aynı nitelikte olana, değersiz olanı da aynı durumda bulunana benzetmiştir. İşte bu husûs da dünyadaki bütün nesne ve olayların yaratıcısının Allah Teâlâ olduğunu, O'nun şeriki ve benzerinin bulunmadığını ispat etmektedir.

Cenâb-ı Hak, kendi rızası için yapılan harcamaları (sadaka) bazan yeryüzünde yükselen bir tepeye, bazan şu kadar başak bitiren ve her başakta şu kadar tane bulunan ekin tohuma, bazan da, "Allah'ın kat kat fazlasıyla iade edeceği faizsiz bir borcu O'na verecek olan kimdir?"[397] meâlindeki beyanında görüldüğü üzere kat kat artış gösteren bir şeye benzetmiştir. Bunun sebebi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır ki, azîz ve celîl olan Allah dünya hayatındaki insanların bazan sayı çokluğuna, bazan yeryüzü seviyesinden yükselmiş olup diğer insanlara ve mekânlara yukarıdan bakmaya imkân veren bahçelere, bazan da çok ve büyük olan nesnelere rağbet gösterdiklerini ezelî ilmi ile bildiği için sözü edilen husûslara benzetme bağlamında insanları karşılıksız harcamaya teşvik etmiştir, tâ ki ezelî ilminde yer alan bu husûsa fiilî hayatta da insanlar rağbet göstersin. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ söz konusu edilen sadakaları bu konuda insanları teşvik eden kendi Peygamberi'ne (s.a.) haram kılmıştır. Şöyle ki, Resûlullah insanları karşılıksız harcama yapmaya teşvik ediyordu, tâ ki muhatapları onun hakkında kötü zanna kapılıp, "kendisinin faydalanması için başkalarını iyilik yapmaya teşvik ediyor" demesinler. **Ve gönüllerindeki imanı sağlamlaştırmak amacıyla.** Âyetin bu kısmında yer alan "tesbît" (تثبيت) kelimesi tasdik manasına geldiği ifade edilmiştir, "Artık kim karşılıksız verir, kötülüklerden sakınır ve en güzel olanı tasdik ederse biz ona başarıların en kolay yolunu nasib edeceğiz"[398] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Diğer bir görüşe göre "tesbit" İslâm'ı içine sindirmek demektir. Bir anlayışa göre acele etmeyip harcama yapacakları yerleri belirlemede teenni ile hareket ederler demektir. Bazıları tasaddukta tesbitin şu mânaya

396 el-Ankebût 29/48.

397 el-Bakara 2/245.

398 el-Leyl 92/5-7.

geldiğini belirtmiştir: İç dünyası açısından, Allah rızasına özgü olduğu takdirde harekete geçip harcama yapar, başka bir şey karıştırdığı takdirde elini çeker. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir tepe üzerindeki bahçeye benzer. Âyetin bu kısmında yer alan "rebve" (ربوة) kelimesinin yer seviyesinden yükselmiş kısım veya bir mekânın aynı seviyedeki belirgin kısmı anlamına geldiği ifade edilmiştir. **Meyvelerini iki kat vermiştir.** Yani bahçe, isabet eden doyurucu yağmur, ardından meyve vermek
181 için yeniden tazelemiş ve iki kat ürün vermiştir. [§] İşte başa kakma tavrı göstermeksizin servetini Allah yolunda harcayan kimsenin durumu da bunun gibidir, Cenâb-ı Hak, onun yaptığı az veya çok harcamayı katlanmış olarak kaydettirir. Bir de Allah, harcama yapanın mükâfatını ikiye katlar, diye yorum yapılmıştır.

Ona kuvvetli sağanak düşmüş. Bu kısımda yer alan "vâbil" (وابل) kelimesi biraz önce değindiğimiz üzere damlaları büyük olan şiddetli yağmur demektir.

Hafif yağmur. Buradaki "tall" (طل) kelimesi zayıf yağmur demektir. Aynı kelime için çiğe benzeyen toz gibi yağmur anlamı da verilmiştir. Yani bahçe daima yeşil olup az veya çok meyvesi eksik olmaz.

اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخٖيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُ فٖيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فٖيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

266. "Sizden biriniz arzu eder mi ki hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, altından sular akan ve her türlü meyvesi bulunan bir bahçesi olsun da bakıma muhtaç aile halkı varken ihtiyarlık gelip çatsın; derken kızgın bir kasırga isabet etmesinin sonunda bahçe yansın? İşte Allah, düşünüp anlayasınız diye âyetlerini böylece size açıklar."

[Soru Üslûbundaki İlâhî Hitabın Hikmeti]

Sizden biriniz arzu eder mi ki hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu bir bahçesi olsun. Burada soru halinde yöneltilen hitabın cevabı yoktur, şayet cevabı bulunsaydı "arzu eder" veya "etmez" şeklinde olacaktı. Belirtilmelidir ki Allah

Teâlâ'dan gelen hitaplar üç şekilde olur: Birincisi, kulağa çarptığı zaman muhtevası anlaşılan hitaptır. İkincisi, iyiden iyiye düşünüp fikir yürüttükten sonra maksadı anlaşılan hitaptır, "Onlar Kur'ân'ı iyiden iyiye düşünüp incelemiyorlar mı"[399]; "Bu misalleri inanlara düşünsünler diye veriyoruz"[400] ve "Anlasınlar", "akledip anlasınlar"[401]. Üçüncüsü ise anlam ve muhtevası Resûlullah (s.a.) veya bu konuda bilgisi olan bir başkasına sorulmadan anlaşılamayan hitaptır; "Bunu bir bilene sor"[402]; "Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun"[403] beyanlarında olduğu gibi. Durum söylediğimiz gibi olunca [§] soru tarzındaki bazı hitapla- **182**
ra cevap verilmeyişin hikmetinin insanlar tarafından sorulup araştırılması ve incelenmesi amacına yönelik olduğu ihtimali ortaya çıkar.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin içerdiği hitabın münafıklar hakkında olması ihtimal dâhilindedir. Şöyle ki, münafık, içinden muhalif olduğu halde dış görünüşü ile müslümanlarla uyum içinde olduğunu kabul eder ve bu sebeple âhirette amellere karşılık olarak verilecek sevaba hak kazandığını zanneder. Böylesi, âyette zikredildiği üzere bir arazi parçasının sahibine benzer ki adam genç ve güçlü olduğu dönemde dikim yapar, çeşitli bitkilerin hazırlığını yürütür. Amacı ise, ihtiyaç duyduğu ve zaafa maruz kaldığı dönemde tarlasından faydalanmaktan ibarettir; fakat bu zamana ulaşıp muhtaç hale gelince tarlasından faydalanmasına engel olunur. Dindarlığı, dünya menfaati ve refahı amacına yönelik bulunan münafık da aynı durumdadır, dindarlığın meyvelerine ihtiyaç duyduğu zamanda bundan mahrum bırakılır.

Âyette yer alan benzetme kâfir hakkında da aynı konumdadır. Şöyle ki, kâfir yapıp ettikleri ile -tarla sahibinde olduğu gibi- ileriye bağlı olarak ümit bağladığı bir dönemde faydalanmayı amaçlamıştı, fakat muhtaç duruma geldiği gün önceki çalışmalarına âfet geldiğinden onlardan faydalanmaktan yoksun bırakılmıştır. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın şu meâldeki beyanına benzemektedir: "İnkâr edenlerin amelleri ıssız çöllerdeki serap gibidir ki, susamış kimse onu su zanneder. Nihâyet yanına vardığında orada herhangi bir şeye rastlamamış, üstelik yanı başında Allah'ı bulmuştur, Allah ise onun hesabını tastamam görmüştür. Zaten Allah hesabı çok çabuk görendir"[404]. Bunun sebebi şudur ki,

---

399 Muhammed 47/24.

400 el-Haşr 59/21.

401 Sonları "akledip anlasınlar" meâlindeki ifade ile biten âyetler çoktur, onlardan biri için bk. er-Rûm, 30/24.

402 el-Furkān 25/59.

403 en-Nahl 16/43.

404 en-Nûr 24/39.

kâfir sergilediği dindarlığı dünyada ele geçireceği bir menfaat için yapar, mümin ise benimsediği dini hayata geçirmesi âhirette beklediği bir menfaate dayanır. Buna göre inkârcının ümidi yersiz olduğundan, âyette belirtilen sonuç ortaya çıkmıştır.

Müminler, naslarda yer alan darb-ı mesel ve benzetmelerden faydalanmasını bilir, çünkü onlar darb-ı mesellerin kendi ifadelerine değil bünyelerine yerleştiren mâna inceliklerine bakarlar. İnkârcılarsa mesellerin amaçlarına de-
183 ğil zahiri görünümlerine bakış yapıp [§] küçümserler ve akıldan uzak görürler. Bu sebepledir ki Cenâb-ı Hak bu tür âyetlerin sonunda, "düşünen, akledip anlayan kimseler için"[405] buyurmuştur.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede yer alan meselin amaçladığı konuyla ilgisi şöyledir ki, inkârcı dünyada yapıp ettiklerinin karşılığına en çok muhtaç olacağı zamanda bundan mahrum bırakılır, tıpkı bahçe sahibinin bahçesinin ürünlerine en çok ihtiyaç duyduğu, yaşının ilerleyip kuvvetinin azaldığı dönemde bundan mahrum bırakılması gibi. Böylelerinin, amellere karşılık verileceği günde başvurulacak hiçbir imkânı bulunmayacaktır.

Kızgın kasırga. İbn Abbâs âyette yer alan "i'sâr" (اعصار) kelimesine yakıcılığı olan rüzgâr mânası vermiştir. Kelimenin, ağaçları yakıcı ateşi taşıyan rüzgâr yahut da göğe yükselen rüzgâr -ki bu en şiddetli olanıdır- anlamına geldiği de ifade edilmiştir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Sizden biriniz arzu eder mi ki bir bahçesi olsun**. Bunun anlamı *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şöyle olmalıdır: Sizden biriniz hiçbir zaman istemez ki, gücü ve zenginliği yerinde bulunduğu dönemde kendisinden ve diğer geçim vasıtalarından maişetini sağlayacağı ve menfaatlerine nail olacağı bir bahçesi bulunsun da sonra gücünün zayıflaması ve aile fertlerinin geçimini yüklenmesi döneminde ona muhtaç olacağı zamanda faydasından mahrum bırakılsın. Bundan dolayı -ey insanlar- bedenî gücünüzün ve zenginliğinizin yerinde olduğu bir dönemde, bu imkânların ileride sonuçlarına ve doğuracakları mükâfata muhtaç olacağınız günden habersizmiş gibi davranmaya hiç bir zaman rıza göstermeyin. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Âyetin içerdiği anlamı şöyle şekillendirmek de mümkündür: Ey münafıklar, dünyada yaşadığınız hayatın dış görünüşüne ve müminlerle uyum içinde bulunma gösterisinin sağladığı menfaatlere aldanmayın; şunun gibi ki âyette belirtildiği üzere bu günkü yaşantısıyla sahip olduğu nimetlere (bah-

---

405 el-Bakara 2/164; bk. meselâ, er-Ra'd, 13/3.

çe) aldanmış, [§] fakat daha sonra Allah'ın, beyanında ona gösterdiği âkıbete maruz kalmıştır; böylesi bu âkıbeti görünce önceki aldanış davranışının vuku bulmamasını şiddetle arzu edecektir, ne var ki önce sergilediği yanlış hareket, iyi sonucun gerçekleşmemesine sebep teşkil etmiştir. İşte bu kişinin hali münafığın meseline uygun düşen çizgiyi takip etmektedir. 184

Söz konusu edilen meselin âhirete, inanmakla birlikte Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi inkâr eden kimse için de sevk edilmiş bulunması ihtimal dâhilindedir. Şöyle ki, son peygamberi inkâr etmek suretiyle yöneticilik ve üstünlüğe erişen kimse, âyette belirtilen bahçe sahibi gibidir; o, kötü âkıbeti bilseydi başlangıçta böyle bir bahçeye sahip olmayı istemezdi. Bunun gibi Resûl-i Ekrem'i inkâr edenler de, bu inkârın kötü âkıbetlerine muttali olduktan sonra ele geçirdikleri dünyalığı tercih etmeleri gerekir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan mesel soru biçiminde olmakla birlikte şu sebeplerle cevabı verilmemiştir: **1)** Âyette söz konusu edilen kişinin nitelikleri, açıkça belirtildiğinden muhatap için yeterli bir açıklama oluşmuştur. **2)** Âyetin gelişine sebep teşkil eden olayda, tanıtımın ip uçları yer almaktadır. **3)** Allah Teâlâ âyetin inceliklerini düşünmeleri konusunda muhatapları sınava tabi tutmayı dilemiştir, tâ ki her akıl sahibi düşünmenin faziletine ulaşabilsin ve Allah'ın âyetleri hakkında fikir üretiminde bulunanları -bulunmayanların fikrî yönlerini bunlara çevirmek suretiyle- lütuf ve ikramlarına mazhar kılsın. Böylelikle ümmetin bir kısmı, kendi yetersiz görüşlerinden vazgeçip fikir üretenlerin kılavuzluğuna güvenip bağlanmış olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin yorumlanmasına dair şimdiye kadar söylenenlerin özeti şudur ki, irade sahibi olan canlıların gerçekleştirecekleri fiiller, doğuracakları sonuçlara bağlı olur, kural olarak bir fiili yapan kişinin varacağı nokta başlangıçta kendisi tarafından amaçlanmış olmalıdır. Yaptıkları fiillerden gafil olan kimseler için bahçesinin parlak döneminden neşe duyan kimsenin, sonradan müşahede ettiği kötü sonuç sebebiyle duyduğu şaşkınlıktan ibret alma durumu oluşmuştur. Öyle ki bahçe sahibi övgüye değer bir âkıbetin mutluluğunu yaşamak amacıyla söz konusu bahçeye sahip olmamayı arzu eder. İşte daha sonra gözlemlediği sonuçlardan gafil olan kimsenin işlediği fiiller de bu zemin üzerine oturur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَب۪يثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذ۪يهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا ف۪يهِ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَم۪يدٌ ﴿٢٦٧﴾

185 [§] ***267. "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardığımız nimetlerden Allah yolunda verin. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız kötü malı vermeye kalkışmayın. Şunu bilmelisiniz ki Allah her şeyden müstağnidir, bütün övgülere layıktır."***

Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardığımız nimetlerden Allah yolunda verin. Bu ilâhî beyanda yer alan **kazandıklarınız** meâlindeki ifadede ticaret mallarının da zekâta tâbi olduğunun delili bulunmaktadır. Çünkü kazanılmak suretiyle elde edilen servet, ticaret mallarından ibarettir. Allah'ın kitabında, ticaret malları için zekât vermenin farz oluşunun beyanına dair bundan başka bir âyet yer almamaktadır. Konuyla ilgili olarak Resûlullah'tan nakledilen bir rivâyet de yoktur. Ancak bazı sahâbîlerin bu kanaatte olduğu zikredilmiştir ki, onların bu telakkisinin, tefsirini yapmakta olduğumuz âyete dayanması ihtimal dâhilindedir. Gümüş, altın, deve, koyun ve sığırın zekâtı ise Kitab ve Sünnet'te zikredilmiş olup, bunların zekâtı aynî olarak gerçekleşir, mükellef, ticaretlerini yapmış olsun veya olmasın sonuç değişmez. Ticaret mallarının zekâtı ise ticarî işlemin uygulanmasıyla farz olur. Âyet-i kerîmede, belirtilen harcamanın bağlayıcılık (vücûb) ifade ettiğinin delili de yer almaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak **göz yummadan alıcısı olmadığınız** diye buyurmuştur. Görüldüğü üzere burada "iğmâz" (الاغماض) kavramını kullanmıştır ki, bu kelime nafile konumundaki husûslar için değil, eda edilmekten başka gerçekleştirme şekli bulunmayan vâcib husûslar için zikredilir, ancak her hangi bir af ve ödeme olmaksızın rızalaşma bahis konusu olursa, müstesna. Sonuç olarak "iğmâz" kavramı ve dolayısıyla yapılacak harcamanın kaçınılmaz şekilde gerekliliği ortaya çıkmıştır. Âyet-i kerîmede, ayrıca taze hurma ve sebzelerde de zekât hakkının bulunduğuna dair delil vardır, çünkü Allah, burada yerden çıkarılan şeyleri zikretmiştir. Taze hurma ve yeşil sebzeler de yerden çıkmaktadır. Tahıl ürünlerine gelince, onlar yerden çıkan tohumdan üremektedir. Bu açıdan bakıldığında âyetin zahirine dayanılarak taze hurma ve sebzelerin, zekâtın gerçekleşmesi açısından diğerlerinden önce geldiği söylenebilir.

[§] {İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Tahıl ürünlerindeki zekâtın gerekliliği (vücûb) hukukî bir istidlâl sonucudur. Bu da tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin zahiri yönüyle, topraktan çıkan şey anlamına gelir. [İmam] Ebû Yûsuf ve Muhammed (Allah her ikisine de rahmet eylesin), âyette yer alan "sizin için yerden çıkardığımız" meâlindeki ifadenin sizin için yerden çıkan asıldan, anlamına geldiğini belirtmişlerdir; tıpkı, "Ey Ademoğulları! Size ayıp yerlerinizi (avret) örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik"[406] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Aslında elbise, o haliyle gökten inmez, buna göre Cenâb-ı Hak sayesinde elbisenin oluştuğu temel ve sistemi kast etmiş olmalıdır. "Sizi topraktan yaratmıştır"[407] meâlindeki beyan da bunun gibi olup, Allah Teâlâ topraktan bizi değil insan türünün aslı olan Âdem aleyhisselamı yaratmıştır. Tartışmakta olduğumuz zekât konusu da bunun gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* **186**

Tahıl ürünlerinin zekâtı konusunda yapılacak yorum şudur ki, Cenâb-ı Hakk'ın, toprak altından bizim için çıkardığı nimetler, yere atılıp önceki şekli değişen ve çimlenen bir tohum sayesinde meydana gelmiştir. Bu tohumdan, hiçbir kimsenin katkısı olmaksızın, O'nun lütfuyla çeşitli bitkiler ortaya çıkar. Bu ilâhî lütuf, sadece arazi sahibi olanlara değil, onlara yönelik olduğu kadar fakirlere de yöneliktir; çünkü Allah, yerden çıkan ürünleri bütün insanlar için yaratmıştır, onda hem fakirlerin hem de zenginlerin hakkı bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle, ileri yaşa varmamış küçük yaştaki kimsenin de öşür ödeme mükellefiyetinden söz etmek mümkün olmuştur. Şu ilâhî beyana bakmaz mısınız: "Şimdi bana ektiğiniz tohumu haber verin, onu yerden siz mi bitiri-
yorsunuz yoksa biz mi bitirmekteyiz"[408]. Şöyle yorumlanmıştır: **[§]** Onu, top- **187**
raktan siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz mi?[409] Tohumun bitki haline gelişinden sonra onu sulamak, korumak vb. hizmetlerini görmekte insanlar ortaklaşa rol alırlar. Bu sebeple de **sizin için yerden çıkardığımız nimetler** meâlindeki ilâhî beyanı tohumlarla değil, onların ekilmesi sonunda Allah'ın topraktan çıkardığı bitki ve ürünle yorumladık. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız kötü malı vermeye kalkışmayın. Bu beyanda, kişinin, iyi malın içinden kötüsünü çıkarıp zekât veya sadaka olarak vermesinin caiz olmadığına dair delil bulunmaktadır. Şayet böyle bir davranışta bulunacak olursa [imam] Muhammed'e (r.h.) göre iyi olma-

---

406 el-A'râf 7/26.

407 er-Rûm 30/20; ayrıca bk. Fâtır 35/111; el-Mümin 40/67.

408 el-Vakı'a 56/63-64.

409 Bu ilâhî beyan topraktan bitki çıkarma olayında hiçbir kimsenin fonksiyonu bulunmayıp Allah'ın yaratışı ile olduğunun ispatı vardır.

yanın üstünü tamamlaması gerekir, onun bu konudaki dayanağı **kendiniz göz yummadan alıcısı olmadığınız** meâlindeki beyandır. Ebû Hanîfe’ye (r.a.) göre ise bu caiz olup aradaki farkı tamamlaması gerekli değildir. Ebû Hanîfe’nin düşünce tarzı şudur ki, Allah, göz yumdukları takdirde bu nitelikteki malı da kabul etmeye bir anlamda teşvik etmiştir; fakire gelince, kendisine karşılıksız olarak yapılan bir ikram olduğundan daha rahat bir psikoloji içinde onu kabul edebilir. Bir de kalitesi düşük malın dâhil olduğu türün, ölçü ve tartı açısından farklı bir değeri bulunmamaktadır. Böyle olunca da ödeyen kimse için farzla bir şey vermesi gerekli görülmez.

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَاْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾

268. “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve cimrilik telkin eder. Allah ise kendi katından bir bağışlama ve bolluk vaat eder. Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir.”

Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve cimrilik telkin eder. Şöyle denilmiştir: Sizi, Allah rızası için verip harcama yapmanız sebebiyle, dünyada fakirlikle korkutur ve cimrilik, yani sadaka vermemeyi telkin eder. Şöyle bir yorum yapmak da imkân dâhilindedir: Şeytan sizi dünyada bitmeyen aşırı arzular (tûl-i emel) peşinde dolaştırır ve servetinizin yok olmasıyla korkutur; **kötülük telkin eder**, yani Rabb’inize karşı sü-i zan beslemenizi.

Allah ise, uğrunda harcama yapmanız suretiyle kendi katından bir bağışlama, ayrıca dünyada isim bırakmayı vâdeder. Diğer bir ihtimale göre Allah, âhirette bağışlama ve dünyada O’nun için harcadığınızın devamını getirmeyi vâdeder. Bir de kötülüğünüze mukabil mağfiret ve fakirliğinizi giderecek bolluk vâdeder, diye yorumlanmıştır.

[Kur’ân’da Yer Alan Hikmet Kelimesinin Mânası]

188 **[§] Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir**. Yani Allah, O’nun yolunda harcadığınızın yerini doldurmaya güç yetiren bir zengindir, harcamalarınızın mükâfatını nasıl vereceğini bilendir. “Alîm” (عليم) kelimesi yaptığınız harcamayı ve iyiliği bilendir, anlamına da gelebilir. **Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir.** Âyetin bu kısmında yer alan “rahmeti geniş olan”, “her şeyi bilen” mânasındaki “vasi‘” (واسع) ve “alim” (عليم) kelimeleri ile bir önceki âyette geçen “her şeyden müstağni” (غنى) ve “bütün övgülere lâyık” (حميد)

kelimelerinde, O'nun, insanları tasaddukta bulunmaya ve karşılıksız harcama yapmaya teşvik edişinin kendi ihtiyaç ve fakirliğinden ötürü değil, insanları sınayıp denemeye tâbi tutması hikmetine bağlı olduğunun delili bulunmaktadır.

يُؤْتِى الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اُوتِىَ خَيْرًا كَثٖيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

269. "Allah hikmeti dilediğine verir. Kendisine hikmet verilen kimse pek çok iyiliğe mahzar kılınmış demektir. Sadece derin kavrayışlı insanlar düşünüp sonuç çıkarabilirler."

Allah hikmeti dilediğine verir. Burada yer alan hikmet kelimesinin, Kur'ân'ı bilip tefsir etme anlamına geldiği söylenmiştir. İbn Abbâs'a (r.a.) nispet edilen bu görüş, hadis olarak da rivâyet edilmiştir[410]. Ayrıca hikmete, Kur'ân'ı anlamak, dinî konular husûsunda tam anlayış sahibi olmak ve nübüvvet anlamları da verilmiştir. Bir de şöyle denilmiştir: Hikmet, doğruya isabet demektir. Bu sonuncu mâna da göz önünde bulundurularak tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, bilinmeyen meselelerin hükümlerini ortaya koymak için içtihatta bulunmanın meşruiyeti ve müçtehidin içtihadında isabet ettiğinin delili bulunmaktadır.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} **Allah hikmeti dilediğine verir**. Buradaki hikmetin tevili husûsunda bazı âlimler, hikmet Kur'ân demektir, yorumunu benimsemişlerdir; çünkü Cenâb-ı Hak, çeşitli âyetlerde nitelendirdiğine göre Kur'ân nurdur[411], hidâyet kaynağıdır[412], ruhtur[413], şifadır[414]. Kişi nurla eşyanın mahiyetlerini (hakâik) görür, hidâyetle bütün hayırları idrak edip helak
olma yerlerinden korunur, **[§]** ruhla bütün canlılar hayat bulur, şifa ile de her **189**
hasta sağlığa kavuşur ve her türlü âfet yok olup gider. Niteliği bundan ibaret bulunan bir şey, elbette [âyette de işaret edildiği üzere] iyiliğin ta kendisidir. **Yardım Allah'tandır.** Diğer bir grup âlim ise hikmet, her şeyin gerçekliğine isabet demek olup, onun sayesinde her kötülükten korunma ve her hayra ulaşma imkânı elde edilir, pek çok iyilik de bundan ibarettir, yorumunu yapmıştır.

---

410 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 50; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 330; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 323.

411 en-Nisâ 4/174.

412 el-Bakara 2/2.

413 eş-Şûrâ 42/52.

414 Yûnus 10/57.

Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür. Bazıları da hikmet, Hz. Peygamber'in din anlayışı (Sünnet) mânasına gelir demiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, Resûl'üne (s.a.), üzerinden gidenin kurtuluşa ereceği, ayrılanın ise sapacağı bir hak yol lütfetmiştir.

Temel anlamı çerçevesinde hikmetin tarifi için şöyle denilmiştir: O, her şeyi yerli yerine koymak ve hakkı sahibine vermekten ibarettir. Bu noktadan hareket eden bazı filozoflar hikmeti şöyle tanımlamıştır: O, her şeyden önce bilmek, bilginin ışığı altında her şeyi kendi yerine koymak ve her türlü hakkı sahibine ulaştırma eylemini gerçekleştirmektir. Şöyle de denilmiştir: Hikmet, bütün işleri isabetli, dikkatli ve sağlam bir şekilde yerine getirmek esasından doğar. İleri sürülen bu son görüşler birbirine yakın mahiyettedir, çünkü hikmet sefehin karşıtıdır, sefeh ise gerçekleştirilen fiillerde tutarsızlık ve karşılaşılan çeşitli olaylarda, farklı tepkiler sergilemekten ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Bir grup alim şöyle demiştir: Kur'ân'da yer alan hikmet, dini konuların sınırlarını ve iç yüzlerini anlamaktan ibaret olup, dış görünüş itibariyle değil de hakikat ve mahiyet açısından hangisinin isabetli, hangisinin hatalı olduğu, sayesinde anlaşılabilen şeydir, bu, hakîmler ile dini bilip koruyanların işidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Diğer bir âlimler zümresi de hikmet, anlamak demektir demiş, anlamayı (fıkıh) da bir şeyi, benzeri ve dengine işaret eden anlam ve muhtevasıyla bilmektir, diye tarif etmişlerdir. Buna göre sözü edilen anlayış sayesinde, duyular ötesinde bulunanı duyu yoluyla, anlam ve muhtevası kapalı olanı açık olan yoluyla ve ikinci derecedeki meseleyi (fer') birinci derecedeki mesele (asıl) yoluyla bilmek imkân dâhiline girer. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İleri sürülen bu görüşlerin hangisinden ibaret olursa olsun, ortaya konan bakış açısı göz önünde bulundurulduğu takdirde, hikmet dünya ve âhiret iyiliğini kendisinde toplamış bulunur. Niteliği bundan ibaret olan bir şey ise şüphe yok ki muhtevasında fazlasıyla hayır bulundurmuş olur. *Yardım ancak Allah sayesinde mümkündür.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, Allah Teâlâ'nın hikmeti herkese vermediğinin, hikmet her ne kadar hakîm olan birinin fiili ise de ona Allah'ın lütfu sayesinde nail olduğunun ve ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın, hikmeti birine verdiği halde, o kişinin ona sahip olmayışının imkân dâhiline girmedi-

ğine dair işaret vardır. Bütün bunlar, Mûtezile mensuplarının görüşüne aykırı düşmektedir[415].

[§] [Kendisine hikmet verilen kimse] **pek çok iyiliğe mazhar kılınmış** 190
demektir. Yani dünyada onun şahsını bütün âfetlerden koruması, âhirette de azaba maruz kalmasından mahfuz tutması.

Sadece derin kavrayışlı insanlar düşünüp sonuç çıkarabilirler. Yani sözü edilen husûslardan ancak kavrayış ve akıl sahibi öğüt alır.

Âyet-i kerîmede, Mûtezile telakkisinin reddedilişi bulunmaktadır, çünkü Allah, hikmeti **dilediğine verir** buyurduktan sonra **kendisine hikmet verilen kimse pek çok iyiliğe mazhar kılınmış olur** demiştir. Aslında Cenâb-ı Hak, hikmeti herkese değil insanların bir kısmına verir, şayet din açısından en elverişli olanı vermek, O'nun için gerekli olsaydı herkese vermesi gerekirdi, dolayısıyla da verdiğinin üstünlüğü ortadan kalkmış olurdu. Başkasına da verdiğini söyleyenin bu telakkisi, Kur'ân'da anlatılanın dışına çıkmış durumdadır.

وَمَٓا اَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ اَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُهُ وَمَا
لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ اَنْصَارٍ 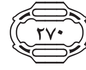

270. "Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı Allah mutlaka bilir. Ancak zâlimlerin hiçbir yardımcısı olmayacaktır."

Yaptığınız her harcamayı ve adadığınız her adağı. Buradaki harcamanın mahremlere yönelik olması ihtimal dâhilinde bulunduğu gibi farz kılınanları, ayrıca diğer husûsları içermesi de imkân dâhilindedir. İbn Abbâs (r.a.) yoluyla Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edildiğine göre o, **yaptığınız her adak** hakkında şöyle buyurmuştur: "Konusunu bildirmeden adak yapan kimsenin yerine getireceği kefâret yemin kefâretidir, işlemesi günah olan bir konuda adak yapan kimsenin yerine getireceği kefâret, yemin kefâretidir, gücünü aşan bir konuda adak yapanın kefâreti yine yemin kefâretidir, üstesinden

---

415 "Sıralanan şıkların birincisi Mûtezile'ye ait, 'din açısından en elverişli olanı kuluna vermesi Allah'a vâcibtir' görüşünü reddeder, aksi takdirde Cenâb-ı Hakk'ın bütün insanlara hikmet vermesi, kendisine vacip olur ve dolayısıyla hikmete mazhar kılınanın üstünlüğü ortadan kalkmış bulunurdu. İkinci ve üçüncü şık ise sözü edilen mezhep mensuplarının, 'kişi Allah'ın vermesine ihtiyaç kalmaksızın hikmeti kendi şahsında yaratabilir' biçimindeki sözlerini geçersiz kılar (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 93b).

gelebileceği bir şey için adak yapan kimse ise onu yerine getirsin"[416]. Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın, insanların, kendi rızası için yaptığı harcamaları ve adaklarını bildiğine dair uyarma ve hatırlatma vardır, tâ ki, harcamalarda ihsan sınırına ulaşsınlar, adaklarında da samimi davranıp yerine getirsinler.

Allah mutlaka onu bilir. Yani, onu kabul eder veya yerine getirilmesini emreder diye açıklanmıştır. Âyetin bu kısmında yer alan "bilir" kelimesi ne kadarını yerine getirdiğinize vâkıf olup ona göre mükâfatlandırır, anlamına gelebileceği gibi harcamalarınız ve adaklarınızla neyi amaçladığınızı bilir, anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

191 [§] **Ancak zâlimlerin hiçbir yardımcısı olmayacaktır**. Yani âhirette, onları azaptan kurtaracak biri bulunmayacaktır. Şöyle de denilmiştir: Zâlimler için bağışlanmalarını isteyecek hiçbir şefaatçi ve destek verecek hiçbir yardımcı bulunmayacaktır, halbuki dünyadaki her zâlimin bir yardımcısı mevcuttur.

اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَۚ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَٓاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْۜ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّـَٔاتِكُمْۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

271. "Yardımları açıkça verirseniz güzel bir şey. Ama onları gizlice fakirlere ulaştırırsanız sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."

Yardımları açıkça verirseniz güzel bir şey. Ama onları gizlice fakirlere ulaştırırsanız sizin için daha hayırlıdır. Bazıları, âyet-i kerîmede bahis konusu edilen yardımların farz konumunda bulunanlardır derken, diğerleri, çeşitli şekilleri bulunan nafile konumundaki yardımlardır kanaatini benimsemiştir. Bir üçüncü grup ise şöyle demiştir: **Yardımları açıkça verirseniz**, bunlar farz olanlardır, **gizlice fakirlere ulaştırırsanız**, bunlar da nafile olan yardımlardır.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Nafile yardımların gizlice, farz konumundakilerinin ise açıkça yapılması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak gizlice verilmesinde hayrın bulunduğunu haber vermiştir. Oysa ki nafile ibadet, farz olanından daha hayırlı değildir. Açıkça yapılan yardımı farz olarak yorumlayan kimse, zenginlerin farz zekâtların insanlara

416 İbn Mâce, "Keffârât", 17; Ebû Dâvûd, "Eymân ve nüzür", 25.

örnek ve teşvik olması için görülecek şekilde vermelerini güzel bulmaktadır. Bazı âlimler ise gizli vermeyi tercih etmekte ve konuyu şöyle açıklamaktadır: Açıkça yardımda bulunmakta yardımın kendisi ve bir de örnek oluşundan ibaret olmak üzere iki faktör vardır, gizli verilmesinde ise üç sebep belirtilebilir. Biri yardımın kendisi, diğeri gösteriş tavrının terk edilmesi ve yardımın menfi etkilerden korunmuş bulunması, üçüncüsü ise başa kakma ve eziyet etmekten kendini uzak tutması. Bazı âlimler **yardımları açıkça verirseniz** meâlindeki beyanını farza yorumlarken, **gizlice fakirlere ulaştırırsanız** beyanını nafileye hamletmektedir. Bunların kanaatine göre farzda gösteriş olmaz, çünkü insana dini bakımdan borç olan bir husûstur, böylesinin yerine getirilmesinde açık veya gizli davranmak eşit durumdadır. Nafileye gelince, bu ibadet türünde gösteriş tehlikesi bahis konusudur, zira böylesi kişiye vâcib olmayan bir iyiliktir, bu ibadeti yaparken gizli davranmak daha salim bir yöntemdir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Allah yaptığınız her şeyden haberdardır. Bu ilâhî beyanda, harcamaları yaparken içinizde ne gizlediğinizi ve ne açıkladığınızı bilir, şeklinde bir uyarı ve sakındırma vardır. Diğer bir ihtimale **göre yaptığınız her şeyden haberdardır**, harcamanızı nasıl mükâfatlandıracağını bilmektedir, manasına gelir.

İbn Abbâs (r.a.) **yardımları açıkça verirseniz** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ nafile konumundaki gizli harcamanın mükâfatını aynı statüdeki açık harcamanın yetmiş katı yapmıştır, farz olan harcamanın açıkça yapılmasını ise gizlice yapılmasından yirmi beş kat üstün kılmıştır; her konudaki farz ve nafile ibadetler aynı şekildedir[417]. [§] Hz. Peygamber'den **192**
(s.a.) nakledilen haberlerin birinde o, şöyle buyurmuştur: "Allah yolunda gizlice harcama yapmak Rabb'in gazabını söndürür, iyiliklerde bulunmak kötü olayları ve tehlikeli noktaları bertaraf eder, sıla-i rahim de ömrü artırır"[418]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Salih ameli sürdürmek, onu ilkin yapmaktan daha zordur; şöyle ki, kul güzel bir ameli gizli olarak gerçekleştirir ve kendisi için gizli amel hanesine kaydedilir. Fakat şeytan kendisini etkilemeye devam eder ve nihâyet kişi gizlice yaptığı iyiliği açıkça yapmaya başlar, yine şeytanın telkinlerini sürdürmesi sonunda kul yaptığı iyilikten ötürü övgü ile anılmasını arzu etmeye başlar, işte bu dönemden itibaren onun yaptığı amel riya kapsamına giren açık bir amel niteliğinde yazılır.

---

417 bk. Taberî, *a.g.e.*, III, 92; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 324.

418 Heysemî hadisin isnadı hakkında baz ihtilafların bulunduğunu nakletmiştir (bk. *ez-Zevâid*, VIII, 194; ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 289; Kudâî, *Müsnedu'ş-Şihâb*, I, 94).

Ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur. Bu ilâhî beyanda, yapılan günahların bir kısmına karşılıksız harcamanın kefâret olduğu, bir kısmına ise olmadığının delili vardır. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Burada yer alan min (مِن) "bazıları" mânasına gelmeyip bağlaç konumundadır, buna göre ilâhî beyanda bütün günahların sadaka ile örtülüp ortadan kalkacağına dair ümit işaretleri vardır, "Şunu bilmelisin ki iyilikler günahları alıp götürür"[419] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Âyetin bu kısmı Mûtezile'ye ait görüşün çelişkisini göstermektedir, zira onlar büyük günahların tövbe olmaksızın kalkmayacağını, küçük günahlardan ötürü de azap uygulanmayacağını iddia ederler. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki 'seyyiât' (سيّئات) kelimesi büyük günahlar hakkında ise Mûtezile'nin tövbesiz bertaraf edilemez sözünü boşa çıkarır. Şayet küçük günahlara dair ise yine onların bu tür günahlar zaten bağışlandığına ilişkin kanaatlerinin yanlış olduğu ortaya çıkar, çünkü âyette günahların sadaka ile örtüleceği vâd olunmuştur. Bir de Mûtezile mensupları büyük günahları (kebâir) işleyen kimsenin ebedi olarak cehennemde kalacağını ileri sürmüştür, Allah Teâlâ âyetin bu kısmında böylesinin yaptığı günahların sadaka yoluyla örtüleceğine yönelik ümit lütfetmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدٖي مَنْ يَشَٓاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ
خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ
خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

272.* "**(Resûlüm!) ***Onları fiilen hidâyete erdirmek senin görevin değildir. Ancak Allah dilediğini hidâyete erdirir. Hayır yolunda harcadığınız her şey kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırlar sadece Allah rızasını kazanmak için olmalıdır. İyilik namına gerçekleştireceğiniz her harcamanın karşılığı size tam olarak verilecek ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaksınız."

[Hidâyeti Yaratan Allah'tır]

(Resûlüm!) **Onları fiilen hidâyete erdirmek senin görevin değildir. Ancak Allah dilediğini hidâyete erdirir.** Cenâb-ı Hak bu âyetinde, Resûlüne ait görevin, muhataplarını fiilen hidâyete erdirmek değil beyan ve tebliğden ibaret olduğunu haber vermiştir. Bu husûs söz konusu meselede, Hz. Peygamber'in

419 Hûd 11/114.

sahip olmadığı fazla bir hidâyetin bulunduğunu göstermektedir ki o, fiilen hidâyete erdirmek ve hidâyeti kişi için yaratmaktan ibarettir. [§] Bu husûs, 193
hidâyetin tamamının beyandan ibaret olduğunu söyleyen Mûtezile'ye cevap teşkil etmekte ve onlara ait kanaatin isabetsiz olduğunu kanıtlamaktadır. Şayet hidâyetin tamamı beyandan ibaret olsaydı Resûlullah (s.a.) buna sahip olacaktı, çünkü beyan, onun görevi idi. Şu halde onun âyette zikredilen hidâyete sahip olmadığı ve bu hidâyetin fiilen başarılması (tevfık) statüsünde bulunduğu anlaşılmıştır.

(Resûlüm!) **Onları fiilen hidâyete erdirmek senin görevin değildir.** Bu beyanını, "hidâyeti benimsemeyi terk edişlerinin hesabını sen verecek değilsin" anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir, tıpkı şu âyet-i kerîmelerde olduğu gibi: "Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur"[420]; "Sana ancak Allah'ın emirlerini tebliğ etmek düşer, onları hesaba çekmek bize ait bir iştir"[421].

Hayır yolunda harcadığınız her şey kendi iyiliğiniz içindir. Âyetin bu kısmında yer alan "hayr" (خير) kelimesinin servet anlamına geldiği, "kendiniz içindir" ifadesinin de sevap ve mükâfatı size aittir demek olduğu söylenmiştir. Bir de "kendiniz içindir" ifadesinin, sağlayacağı menfaat size aittir, anlamı taşıdığı belirtilmiştir. Burada yer alan **Hayır yolunda harcadığınız her şey kendi iyiliğiniz içindir** ifadesinden de şu anlaşılmaktadır ki, Asr-ı saâdet müslümanları iman etmemiş yakınlarına malî yardımda bulunmaktan çekiniyorlardı, zira bu yolla, yakınlarını hâlâ benimsemekte devam ettikleri bâtıl dine destek vermekten endişe ediyorlardı. Aslında bütün din mensuplarının elde ettiği kazançlar tecrübeli kimseler nezdinde din uğrunda yapılacak harcama konumunda tutulur. İşte Allah tebâreke ve teâla, uğrunda yapacağınız harcamaların kendiniz ve şahıslarınız için faydalar sağlayacağını, ayrıca yaptığınız günahları örteceğini beyan etmiştir. Âyet-i kerîmede, kâfirlere de sadaka verilebileceğinin ve ödenmesi gereken kefâretlerden onlara da pay ayrılabileceğinin delili vardır, şu ilâhî beyana bağlı olarak: **Hayır yolunda harcadığınız her şey kendi iyiliğiniz içindir.** Bu beyan [Hanefî] âlimlerimiz için delil teşkil etmektedir, çünkü Allah infak amelini günahları örtecek konumda tutmuştur.

Karşılığı size tam olarak verilecek. Yani sadakalarınızın mükâfatı size eksiksiz iade edilecektir, yapılan tasadduk kâfirlere yönelik olsa da.

Ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaksınız. Yani sevab ve mükâfattan mahrum bırakılma şeklinde.

---

420 el-En'âm 6/52.

421 er-Ra'd 13/40.

لِلْفُقَرَٓاءِ الَّذٖينَ اُحْصِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَطٖيعُونَ ضَرْبًا
فِى الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَٓاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ
بِسٖيمٰيهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ النَّاسَ اِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ
اللّٰهَ بِهٖ عَلٖيمٌ

273. “Yardımlar kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan kimseler içindir. Hallerini bilmeyen vakasları sebebiyle çekinmelerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler. Hayır namına yaptığınız her bir harcamayı Allah çok iyi bilmektedir.”

Yardımlar kendilerini Allah yoluna adamış kimseler içindir. Denildi ki, burada yer alan “fî sebîlillah” ifadesi “an sebîlillah” (عن سبيل الله) demektir,
194 [§] yani hazırlık yapmak için gerekli malî imkâna sahip bulunmadıkları için cihattan alıkonan kimseler, şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: “Allah ve Resûlüne karşı iyi niyet sahibi olmak şartıyla zayıflara, hastalara ve savaş için hazırlık yapacak bir şey bulamayanlara [savaşa çıkmama konusunda] günah yoktur”[422]. Araplar, bazan cer harflerini birbirinin yerine kullanırlar [âyetin bu kısmında ‘fi’ (فى) yerine ‘an’ (عن) edatının kullanılması gibi]. **Kendilerini Allah yoluna adamış.** Yani kendilerini Allah’a itaat işine hasretmiş, bu sebeple de ticaret yapma, zanaat ile uğraşma veya başka yollarla kazanç sağlama imkânını bulamamışlardır.

Yeryüzünde kazanç için dolaşamayan. Yani ticaret için dolaşamayan.

Yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler. İki şekilde yorumlanabilir. Dilendiklerini açıkça belirtmezler, yani dilenmezler, “Kimseye şefaat fayda vermez”[423] meâlindeki beyanda olduğu gibi, yani kimseye şefaat edilmez. Âyetin tefsirini yapmakta olduğumuz bu kısmının anlamı dilencilik şeklinde ise, “Dilendikleri takdirde ısrar etmezler” diye açıklanır, bunun delili Hz. Peygamber’den rivâyet edilen şu hadistir: “Allah, kendisi için bir dilenme kapısı açan kimseye yetmiş fakirlik kapısı açar”[424]. Başka bir hadiste ise

[422] et-Tevbe 9/91.
[423] el-Bakara 2/123.
[424] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 231; Tirmizî, *ez-Zühd*, 17.

şöyle buyurmuştur: "Allah gönlü tok olanı zengin yapar, iffetli davrananın da saygınlığını artırır"[425]. İlâhî beyan, dolaylı hissettirme (ta'rîz) anlamında ise eli açık ve cömert kimseler nezdinde bu davranışı sergilemenin meşru olduğunun delilini teşkil eder.

Sen onları simalarından tanırsın. Yani tevazu ve teslimiyet siması, fakirlik siması da denilmiştir. **Yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler**. Yani ısrar etmezler. Bir de şöyle denilmiştir: **Sen onları simalarından tanırsın**. Yani uyumlu ve hazımlı görünümlerinden, **Yüzsüzlük edip insanlardan bir şey istemezler**. Yani ne yüzsüzlük ederek ne de etmeyerek [istemezler].

اَلَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ
عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

274. "Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarfedenlerin mükâfatı Rab'leri katındadır. Böyleleri ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir."

Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarfedenlerin mükâfatı.
Denildi ki [§] âyette söz konusu edilen harcama cihat için yetiştirilen atlara 195
yöneliktir. Gece ve gündüz, gizli ve aşikâr harcama yaparlar, bunun yanında gösteriş ve yarış idmanı gibi amaçlar hedeflemezler. Hz. Ali [b. Ebû Tâlib] ve Ebû Umâme'den (r.a.) buradaki harcamanın Allah yoluna adanmış atlara yönelik olduğunu söyledikleri nakledilmiştir. İbn Abbâs da atların beslenmesi ve diğer ihtiyaçlarına yönelik harcamadır, demiştir[426]. Âyet-i kerîmenin ashâb-ı kirâmdan Abdurrahmân b. Avf'ın, zor şartlarda yapılan Tebük Seferi (Ceyşu'l-'usre) münasebetiyle yaptığı malî fedakârlık hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Başka bir yoruma göre âyet Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) hakkında gelmiştir. Şöyle ki, o sadece dört dirheme sahip olup birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de aşikâr tasadduk etmiş. Resûllullah'ın (s.a.), "Seni böyle davranmaya sevk eden şey nedir?" diye sorması üzerine, "Allah, bana vâdettiği mükâfata hak kazanmak duygusu vermiştir" diye cevap vermiş, bunun üzerine âyet nâzil olmuştur. Âyetin Ensâr'dan Sabit b. Kays b. Şemmâs hakkında geldiği de ifade edilmiştir. Aslında âyetin, kimin hakkında nâzil olduğunu kesin olarak bilmemekte ve bu kimseyi bilmeye ihtiyaç da duymamaktayız. Şu kadar var ki, Allah Teâlâ bu beyanıyla kast ettiği kimseleri eli açık ve cömert oluşla

---

425 Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, III, 3; Tahâvî, *Şerhu ma'ânî'l-âsâr*, IV, 372.

426 bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 346; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 330.

nitelendirmiş; Allah yolunda insanlara yaptıkları harcamayı da gece gündüz, gizli ve aşikâr olmak, gösteriş, başa kakma ve eziyet özelliği taşımamakla vasıflandırmıştır. Âyette, böylelerinin harcama yaparken riya yoluna sapmadıkları ifade edilmektedir, zaten bir fiili her zaman tekrar etmek suretiyle alışkanlık haline getiren kimse gösteriş yolun sapmaz.

Böyleleri ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir. Şöyle ki, dünya nimetleri üzüntü ve korkuyla karışık halde bulunur. Cenâb-ı Hak, âhiret nimetlerine üzüntü ve korkunun karışmayacağını haber vermiştir, zikrettiği husûsun amacı bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

اَلَّذٖينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا لَا يَقُومُونَ اِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذٖى يَتَخَبَّطُهُ
الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا اِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا
وَاَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا فَمَنْ جَٓاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهٖ فَانْتَهٰى
فَلَهُ مَا سَلَفَ وَاَمْرُهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَمَنْ عَادَ فَاُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾

275. "Faiz yiyenler** (kabirlerinden) **şeytan çarpmış kimse gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alım-satım da faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa ki Allah alım-satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık Rabb'inden gelen öğüt ve uyarı üzerine faizden vazgeçen kimsenin geçmişteki günahı bağışlanır. Bundan sonraki durumu Allah'a aittir. Yeniden faizciliğe dönen kimseler ise cehennemliktir, orada ebedi olarak kalacaklardır."

Faiz yiyenler. Bazıları, burada yer alan yeme kavramının gerçek anlamda yemek olmayıp almak demektir demiştir, "yasaklandıkları halde faiz almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemleri yüzünden"[427] meâlindeki be-
196 yanda olduğu gibi. Buradaki durum, alma kavramına bağlı olunca [§] (kabirlerinden) **şeytan çarpmış kimse gibi kalkarlar** meâlindeki beyan da gerçek anlamda değil temsilî konumunda bulunur. Diğer âlimler ise, buradaki yemek kavramı aslî anlamı üzerindedir, demişlerdir; Cenâb-ı Hakk'ın, faiz yemelerine karşı ceza olarak belirttiği **şeytan çarpmış kimse gibi kalkarlar** meâlindeki ifadesi kıyâmet gününe yöneliktir, yani mecnun ve boğulmuş kimse gibi. Diğer

427 en-Nisâ 4/161.

bir grup âlim ise, bu tür cezanın sebebini, “söz konusu kimselerin faizi helâl telakki etmeleri ve ona haram hükmünü veren âlî ve yüce Allah’ı hatalı kabul etmeleri” şeklinde açıklamışlardır; nitekim böyleleri alım-satım da faiz gibidir demişlerdir.

Bu, onların Alım-satım da faiz gibidir demelerinden dolayıdır. Bu ilâhî beyanda, kıyasın akıl açısından olabilirliliğinin delili vardır, çünkü bu husûs aklen caiz olmasaydı onların **alım-satım da faiz gibidir** demelerinin bir anlamı kalmaz ve bu sözleri kale alınmazdı, ne var ki böyleleri benzerliğin (misliyet) anlamının neden ibaret olduğunu bilememişlerdir.

Mumâselet (benzerlik) sebeplerin benzerliği ve hallerin benzerliği olmak üzere iki çeşittir. Hallerin mümâseleti bir eylemin yerine getirilmesindeki yükümlülüğün başlaması olup başka bir şey bununla mukayese edilemez; “otur” veya “kalk” denilmesi gibi; burada kalkmak oturmakla, oturmak da kalkmakla ilişkilendirilip mukayese edilemez, bu durum bir yükümlülükten ibaret olup muhataptan başkasına yüklenemez. Sebeplerin mumâseletine gelince, o gerektirme (vâcib kılma) mumâseletinden ibarettir, meselâ şöyle denilmesi gibi: Şaraptaki sarhoşluk etkisi haram kılınmıştır, binaenaleyh içinde sarhoşluk bulunan her şey aklı örteceğinden haramdır. Sonuç olarak aklı örten her şeyin yenmesi ve içilmesi haram statüsünde tutulmuştur.

Alım-satım da faiz gibidir. Şöyle demek isterler: On lira (dirhem) değerinde olan giysinin on bir liraya satılması meşru olunca, para olarak on liranın on bir liraya satılması neden meşru olmasın? Nakledildiğine göre Câhiliye dönemi insanlarındaki geleneğe göre adamın alacağının ödenme süresi gelince onu borçludan talep eder, borçlu ise süremi artır, ben de alacağını artırayım
teklifinde bulunurdu. [§] Böylece süre ile alacağı artırarak işlemlerini yürü- 197
türlerdi. Kendilerine bu bir faizdir (ribâ) denildiğinde, her iki işlem de eşit durumdadır. Satılan şeyin ücretinin artırılması ve satım süresinin uzatılması. İşte Allah Teâlâ böyle düşünen insanların yanlış beyanda bulunduğunu haber vermiş ve bunların eşit olmadıklarını ifade etmiştir.

Âyet-i kerîmede faizin haram, alışverişin ise helâl oluşunun ilk defa açıklanmış olma ihtimali de mevcuttur, yani Allah alış veriş statüsünde olan işlemi helâl kılmıştır, faiz statüsünde olanı değil.

Allah alım-satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Biri şöyle bir fikir ileri sürebilir: Faizli alışverişten haram kılınan kısım, faiz miktarıncadır, akdin kendisi ise faiz içermediği için meşru olmalıdır. Bize göre aslolan şudur ki, meselâ on liralık (dirhem) bir alışverişin on bir lira ile yapılması halinde on sayısını

dolduran her bir lira faiz konumundaki bir liradan belli bir hisse almış olur. Böylece her bir liranın faiz lirası ile ilişkili bir ünitesi bulunur. Buna göre alışveriş akdinin yürütülmesine imkân bulunmamaktadır. Çünkü akdi oluşturan her bir ünite, akdin diğer üniteleri ile ilişki içinde bulunur ve sonuç olarak faiz teşekkül eder[428]. Tartışılmakta olan meselenin diğer bir yönü vardır, şöyle ki, Allah Teâlâ faizle ilgili kelâmını, "Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeleriniz size aittir"[429] meâlindeki sözü ile bitirmiştir. Takdir edileceği üzere, daha önce akdi yapılmış bir malın sermayesine ziyadede bulunmak mümkün değildir. Şunun da belirtilmesi gerekir ki faizli olan alışverişi olmayanından ayırmanın kriteri, faiz kısmının karşısında bir bedelin bulunmayışından ibarettir.

Âyet-i kerîmede, faizli alıverişin haram oluşunun Câhiliye dönemi insanlarınca da bilindiğinin delili vardır, şöyle ki, onlar alışveriş ile faiz arasında mukayese yapmasını bilmekteydi. Faizin, Câhiliye dönemi insanları arasındaki haramlılığı İslâm ehli arasındaki haramlılığı gibiydi. Buna dayanan Ebû Hanîfe (r.a.) İslâm ehli ile azınlık arasında faizli alışverişin meşru olmadığına hükmetmiştir, nitekim azîz ve celîl olan Allah'ın, "Ey iman edenler kat kat artırılmış faizi yemeyin"[430] meâlindeki hitabı da bunu göstermektedir.

198 **[§] Rabb'inden kendisine öğüt gelen kimse**. Faizin haram kılındığına dair kendisine ilâhî uyarı gelen kimse, diye yorumlanmıştır. Bir de şöyle denilmiştir: Kur'ân'da faizi haram kıldığına dair Rabb'inden yasaklama gelen ve bunun üzerine ondan vazgeçen kimse. Âyetin bu kısmında yer alan meviza kelimesi geçmişi hatırlama anlamına alınabilir, böylece kişi geçmişi hatırlar ve yaptığından vazgeçer.

Geçmişteki günahı bağışlanır. İki şekilde yorumlanmıştır: Birine göre Câhiliye döneminde işlediği bütün fiiller bağışlanmıştır demektir, "Vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanır"[431] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Bir de kâfir, tuttuğu yoldan dönüp yaptıklarından döner, bunları asla tekrar etmeyeceğine kesin karar verir ve işlediği günahlardan pişman olursa, Cenâb-ı Hak

---

428 "Bize göre aslolan şudur ki, akdin ana parası ile faiz kısmı birbiriyle tam bir ilişki içinde bulunur. Şöyle ki, bedellerden birinin kapsadığı cüzlerden her biri -bir daha bölünemeyecek derecede az da olsa- diğerinde bulunan fazlalıkla ilişki içinde olur. Bu sebeple alışveriş akdini içerdiği cüzlerin her biri çerçevesinde -ne kadar az olursa olsun- yürütmek mümkün değildir, çünkü onda faizden taşan bir fazlalık yer almaktadır. Bu sebeple, faizli alışveriş akdi geçersiz bir akittir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 95a).

429 el-Bakara 2/279.

430 Âl-i İmrân 3/130.

431 el-Enfâl 8/38.

böylesinin iman hayatında geçmiş her bir günahına bir sevap lüfteder, şu âyet-i kerîmede beyan edildiği üzere: "Ancak Allah, tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanların kötülüklerini iyiliklere çevirir"[432].

Bundan sonraki durumu Allah'a aittir. Onu bundan sonraki hayatında kötülüklerden koruması açısından.

Yeniden faizciliğe dönen kimseler ise cehennemliktir, orada ebedi olarak kalacaklardır. Allah Teâlâ, tövbe etmeden önceki haline dönüş yapan kimselere tehdit ve uyarı yöneltmiştir. Burada şuna da temas etmeliyiz ki, Mûtezile'nin bazı mensupları, âyetin bu kısmında yer alan eski haline dönüş unsuruna dayanarak büyük günah işleyen müslümanların ebedi cehennemde kalacakları biçimindeki görüşlerini delillendirmeye çalışmışlardır. Ne var ki, âyetin başlangıcı faizin helâl telakki edilmesi esasına dayalıdır, buna bağlı olarak geriye dönüş yapmak, faizi helâl telakki etmek anlamına gelir. Nitekim bir sonraki âyette yer alan, "Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiçbir kimseyi sevmez" meâlindeki beyan bunu kanıtlamaktadır; bu sonuncu âyet kişinin başlangıçtaki küfrünü yeniden gündeme getirmektedir ki bu, helâl telakki etmekten ibarettir. Yeniden faizciliğe dönüş de aynı konumdadır.

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبٰوا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٧٦﴾

[§] ***276. "Allah faizli kazançların bereketini yok eder, karşılıksız yar-*** 199
dımların bereketini ise artırır. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiçbir kimseyi sevmez."

Allah faizli kazançların bereketini yok eder, karşılıksız yardımların bereketini ise artırır. Âyetin başında yer alan "yemhaku" (يمحق) kelimesi, "yok eder, kökünden silip götürür" şeklinde yorumlanmıştır. Ancak "mahk" (محق) kelimesinin kök anlamı, bir şeyin bereketini yok etmektir. Konunun açıklanması şöyledir ki, insanların servet toplamak ve şiddetli bir arzu ile onu elinde tutmaktan amaçladıkları hedef, çocuklarının kendilerinden sonraki durumunu endişe ile karşılayarak bundan faydalanmalarından ibarettir. Bu sebepledir ki, servetlerinden, başkalarına dağıtmayı istemezler. Allah Teâlâ ise âyet-i kerîmede faiz yoluyla toplanan servetin, çocuklarına fayda sağlamayacağını

432 el-Furkān 25/70.

haber vermiş -ki insanlar arasında belirgin olan kanaat ve uygulama da bundan ibarettir- ve Allah rızası uğrunda harcamaktan kaçınmadıkları takdirde servetlerinin bereketli olacağını, ayrıca çocuklarına da fayda sağlayacağını bildirmiş, faizin aslını ve bereketini yok edeceğini ve sonra gelen neslin bundan faydalanamayacağını da beyan etmiştir. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) aynı mahiyette bir hadis rivâyet edilmiştir: "Karşılıklı alışveriş yapan iki kişi, alışveriş yerinden ayrılmadıkça muheyyerdir; eğer dürüst davranır, her şeyi açıkça anlatırlarsa alış verişleri bereketli olur. Buna mukabil yalan söyler, bazı husûsları gizlemeye kalkışırlarsa üzerlerinden bereket kalkar"[433].

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

277. "İman edip yararlı işler sergileyenler, namaza devam edenler ve zekât verenlerin mükâfatı Rab'leri katındadır. Böyleleri ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir."

İman edip yararlı işler sergileyenler. Âyetin manası açıktır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٧٨﴾

278. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. Gerçekten inanmış kimseler iseniz faiz alacaklarınızdan vazgeçin.

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. Gerçekten inanmış kimseler iseniz faiz alacaklarınızdan vazgeçin. İki şekilde yorumlanmıştır: Denilmiştir ki, gerçekten inanmış kimseler iseniz, ömrünüzün geri kalan kısmında faizden vazgeçin. Yine [§] gerçekten inanmış kimseler iseniz, henüz
200 almadığınız faizden vazgeçin, diye yorum yapılmıştır.

Âyet-i kerîmede, henüz alınmamış (kabz) faizin üzerinden, alıştan sonra haram kılan bir yasak geldiği takdirde alış veriş akdini bozar. Bundan dolayıdır ki [Hanefî] âlimlerimiz (r.h.) satışa konu teşkil eden nesnenin alınma

---

433 Mâlik b. Enes, *el-Muvetta'*, "Buyu'", 79; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 56; Buhârî, "Buyu'", 19; Müslim, "Buyu'", 43, 47.

imkânının ortadan kalkması akdin bozulmasını gerektirir, demişlerdir; tıpkı faizli alışverişte faiz alma imkânının haram kılınışının, fiilen alınmamasını gerektirdiği gibi. Bunun delili de, "Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeniz size aittir"[434] meâlindeki ilâhî beyandır. Görüldüğü üzere bu beyan alışveriş akdini bozmuş ve sermayenin iade edilmesini gerekli kılmıştır.

Âyetin kendisinden, diğer bir bakış açısına göre de delil çıkmaktadır. Şöyle ki, o, malı almaya mani olan haramlılığın ortaya çıkışını, akdin -fasid haline gelmesi sebebiyle- bozulmasına sebep kılmıştır. Buna bağlı olarak malın alınmasından (kabz) önce kesinleştirilen akitte yeni bir durumun ortaya çıkışı, alışverişin bedeli (semen) gerektirmesi açısından akit esnasında ortaya çıkmış gibi kabul edilir.

Faiz alacaklarınızdan vazgeçin. Bu beyanın yanı sıra "Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeniz size aittir"[435] meâlindeki beyanlarda, şunun delili vardır ki, müslümanlarla gayrı müslimler (ehlü'l-harb) arasında borçlanma ve ödünç ilişkileri cereyan ettikten sonra karşı taraf müslüman olduğu takdirde önceki münasebetler icra edilir; karşı taraf önceden güç kullanarak aldığı şeyleri ise iade etmez. Çünkü onların önceden aldıkları faize, iade edilmemek üzere, sahip olmuşlardır, bu sebeple de geri vermeleri emredilmemiştir. Buna bağlı olarak güç kullanarak ele geçirdikleri şeyleri de iade etmemek üzere almışlardır, artık bunun geri verilmesi gerekli olmamıştır. Ana paraya gelince onu iade
etmek üzere almışlardı. [§] Benzer şekilde, onların bir kısmı müslümanlardan 201
borç veya ödünç alacak olursa iade etmeleri gerekir. İşte meselenin bu kuruluşunda [Hanefî] âlimlerimizin biraz önce zikrettiğimiz görüşlerine ait delil bulunmaktadır[436]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ اَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

279. "Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resûlü'nün size açacağı savaştan haberiniz olsun. Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeleriniz size aittir. Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz."

---

434 Bir sonraki âyet.

435 Bir sonraki âyet.

436 Yani kâfirler, müslümanlarin mallarını güç kullanarak aldıktan sonra, müslüman oldukları takdirde geri vermeleri gerekmez, çünkü onlar bu malları iade etmek için almamışlardır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 96b).

Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resûlü'nün size açacağı savaştan haberiniz olsun. İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledildiğine göre o, şöyle demiştir: Faiz işlemi üzerinde ısrar eden, onu helâl telakki edip sürdüren kimseyi müslüman devlet başkanının tövbe etmeye çağırması gerekir, vazgeçerse ne âlâ, geçmezse ölümüne hükmeder[437].

Âyetin baş tarafında yer alan "fe'zenû" (فأذنوا) kelimesindeki elif harfi katı' ve vasıl şeklinde okunmuştur. Katı' şeklinde "fe-âzinû" (فآذِنوا) diye okuyana göre âyet, faizi helâl telakki edenlere yönelik bir ilân olup onların Allah ve Resûlü'nün kendilerine karşı savaş açacağı kişiler olduklarını bildirir. Vasıl şeklinde "fe'zenû" (فَأْذنوا)okuyana göre ise âyet bilgi verme konumunda bulunur ve "Böyleleri savaş açacağımız kimseler konumundadır" anlamında olup müminlere hitab eder.

Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz. Tövbe edip vazgeçerseniz sermayeleriniz size aittir. Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz. meâlindeki âyet hakkında İbn Mabbâs'tan şöyle rivayet gelmiştir: Yani ne haksızlık edip faiz yersiniz, ne de haksızlığa uğratılıp mali zayiata maruz kalırsınız. Katâde (r.a.) de şöyle demektedir: Faiz ortadan kalkmış, sermayeler ise devam etmektedir.

وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ اِلٰى مَيْسَرَةٍ وَاَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

280. "Borçlu darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar süre tanımalıdır. Karşılıksız bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır, şayet önemini kavrayabiliyorsanız."

Borçlu darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar süre tanımalıdır. İbn Abbâs'ın (r.a.), âyette yer alan "ilâ meysere" (الى ميسرة), yani eli genişleyinceye
202 kadar meâlindeki ifadeyi [§] istenen miktar ki o da faizdir, şeklinde yorumladığı nakledilmiştir[438]. Bu ilâhî beyanda, geçersiz alışverişte (bey-i fasid) ticari değişimin olabileceğinin delili bulunmaktadır. Çünkü âyet servet sahiplerine borçlunun eli genişleyinceye kadar bekleme görevi vermiştir. Şayet servet sahibine, alacağını, elden ele dolaştıktan sonra bulduğu yerde alma hakkı olsaydı yahut da onların içinde durumu müsait olana ödettirme yetkisi verilseydi darlık içinde bulunana eli genişleyinceye kadar süre vermenin bir anlamı kal-

437 Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 363.
438 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 110; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 372.

mazdı. Alacaklı, süre tanıdıktan sonra borçlular içinde eli geniş olanın ödeme yapmasını tercih eder. Borçlu şayet ödeyebilecek durumda ise alacaklının, onu mahkemeye verme hakkı vardır. Borçlu kişi, bu mala şartlı olarak sahip bulunuyorsa kendisinden talep edilme hakkı düşer, tıpkı eli darda olan veya borcunu tehir ettiren kimseye kefil olmuş biri hakkında verebileceğin hüküm gibi.

Borçluya süre tanıma, alacaklının iradesine bağlı olup bu husûs istese de istemese de uygulanacak bir şey değildir. Bu hükmün delili, Resûlullah'ın (s.a.) şu ifadesidir: "Hak sahibinin kullanacağı gücü ve söyleyeceği sözü vardır"[439]. Onun söyleyeceği söz alacağını talep etmesidir, kullanacağı güç ise hapse atılmasını sağlamaktır. Ne var ki alacaklı borcu ertelediği takdirde, vakti gelinceye kadar dilini ve elini kullanamaz, vakti gelince sözü edilen haklar geri döner.

Karşılıksız bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır, şayet önemini kavrayabiliyorsanız. Yani borçlu fakir olduğu takdirde, sermayelerinizi bağışlamanız. Dahhâk'in **karşılıksız bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır** meâlindeki beyan hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: Sadece sermayeyi almak güzel, onu da bırakmak en güzeldir, karşılıksız bağışlama fakir olana yönelik olup eli geniş kimseye uygulanmaz[440]. Bu âyet-i kerîmede, alacak yoluyla zekât ve benzeri şeylerin ödenmesinin, yani bunların borçluya bağışlanmasının meşruiyetine dair delil vardır; borçlunun mâlî darlığı ve fakirliği sabit olduğu takdirde, alacaklı için yapılacak en hayırlı şey bundan ibarettir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

[§] *281. "Allah'ın huzuruna çıkarılacağınız günden korkun. Orada her-* 203
kese dünyada yaptıklarının karşılığı tam olarak verilecek ve kimseye haksızlık edilmeyecektir."

Allah'ın huzuruna çıkarılacağınız günden korkun. Tevil ehlinin hepsi, bu âyetin, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme en son nâzil olan vahiy

439 Hadis hem mürsel hem de merfû olarak rivâyet edilmiştir. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre adamın biri Hz. Peygamber'e gelerek alacağını talep etmiş ve kaba konuşmaya başlamıştı, ashâb-ı kirâmın engel olmaya kalkması üzerine Resûl-i Ekrem, "Bırakın, hak sahibinin söyleyeceği sözü vardır" buyurmuştur (bk. Buhârî, "İstikraz", 4; Müslim, "Musâkât", 120; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 166).

440 Taberî, *a.g.e.*, III, 114.

olduğunu söylemiştir, İbn Abbâs'tan gelen rivâyetler de aynı mahiyettedir[441]. Durum âlimlerin söylediği gibi ise, meselenin mahiyeti *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şundan ibaret olmalıdır: Cenâb-ı Hak, insanları, âhiret gününü unutmamaya teşvik etmektedir, çünkü âhiretin unutulması yaşama hırsı doğurur, yaşama hırsı mal düşkünlüğüne sevk eder, mal düşkünlüğü de cimriliğe götürür, kişiyi ibadet ve itaatleri yerine getirmekten alıkor. Durum böyle olunca, Kur'ân vahyinin sona erdirilmesine en lâyık olan âyet, bu muhtevaya sahip âyetten ibaret olur, tâ ki, insanlar âhiret gününü unutmasın ve dolayısıyla onun sevap ve mükâfatından yoksun kalmasın. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Sonuç olarak Cenâb-ı Hak bu âyette şöyle buyurmuş olur: Allah Teâlâ'nın sizi kulluğa davet ettiği her konuda ve üzerinize yüklediği her görevde O'nun uyarı ve azabından sakının.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوٓا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَاْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا
عَلَّمَهُ اللّٰهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذٖى عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا
يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا فَاِنْ كَانَ الَّذٖى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفٖيهًا اَوْ ضَعٖيفًا
اَوْ لَا يَسْتَطٖيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا
شَهٖيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ
مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَٓاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا
الْاُخْرٰى وَلَا يَاْبَ الشُّهَدَٓاءُ اِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْـَٔمُوٓا اَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغٖيرًا اَوْ كَبٖيرًا اِلٰٓى اَجَلِهٖ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ
وَاَدْنٰٓى اَلَّا تَرْتَابُٓوا اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدٖيرُونَهَا بَيْنَكُمْ
فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا وَاَشْهِدُٓوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا
يُضَٓارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهٖيدٌ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ

441 Taberî, *a.g.e.*, III, 114-115.

282. "Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süreye bağlı olarak borçlandığınız zaman onu yazın. Bir yazıcı aranızdaki borçlanmayı tarafsız olarak kaydetsin. Hiçbir yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmamalı, her şeyi aynen yazıya geçirmelidir. Borçlanan kimse de akdi yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan korksun da borcundan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Şayet borçlunun aklî veya bedenî bir zaafı bulunur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmiyorsa menfaatini korumakla yükümlü bulunan kimse adil bir şekilde yazdırsın. İçinizden iki erkek şahit tutun. Eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden bir erkek ile -birinin unutması halinde diğerinin hatırlatması için- ***iki kadın şahit olsun. Şahitler çağrıldıklarında bildiklerini söylemekten kaçınmasın. Küçük olsun büyük olsun her şeyi vâdesiyle birlikte yazmaktan geri kalmayın. Böyle yapmanız Allah nezdinde adâlete daha uygun, ispatlamak için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha elverişlidir. Ancak aranızda yaptığınız peşin ticaret müstesna, bu durumda onu kayda geçirmemenizden dolayı size yüklenecek bir vebal yoktur. Alış veriş yaptığınızda da şahit tutun. Ancak yazana da şahitlik edene de asla zarar verilmemelidir. Böyle bir şey yapacak olursanız şüphe yok ki bu sizin için itaatsizlik mânasına gelir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve O'nun gerekli olan şeyleri size öğrettiğinin bilincinde olun. Allah her şeyi bütün yönleriyle bilendir."***

Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süreye bağlı olarak borç alıp verdiğiniz zaman. Bu âyette, sonradan teslim edilecek bir malı peşin parayla satın alma (selem) işleminin meşru olduğuna dair delil bulunmaktadır, **[§] borç alıp verdiğiniz zaman** meâlindeki beyandan anlaşılacağı üzere. Çünkü, "müdâyene" (المداينة) kavramı iki kişinin gerçekleştirdiği işi gösterir, bu ise selem işleminin kendisidir, zira selem iki taraf arasında bir borçlanma durumudur. İbn Abbâs'tan rivâyet edilen açıklama da bu esas üzerine oturmaktadır: "Ödenmesi gereklilik arzeden selem işleminin, Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'inde meşru kıldığı husûslardan biri olduğuna şahadet ederim". İbn Abbâs bu sözünün ardından tefsirini yapmakta olduğumuz âyeti okumuştur[442]. Hz. Peygamber'den (s.a.) karşılıklı borçlanma şeklindeki alışverişi yasakladığına dair nakledilen haber[443] ise malın, fiilen teslim alınmaması şekline aittir. Bun delili de taraflardan birinin, alışverişin konusunu teşkil eden malı fiilen aldığı (kabz) takdirde karşılıklı borçlanmanın meşruiyetidir. **204**

442 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 335.

443 İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber'in yasakladığı borçlanma kabz edilmeden satılan yiyecekten ibarettir. Diğer alışverişleri de bunun gibi değerlendiririm (Buhârî, "Buyu˒", 51, 55; Müslim, "Buyu˒", 29-30, 32).

Diğer bir grup âlim ise **borç alıp verdiğiniz zaman** meâlindeki beyanın aynî (mal) bir şeyi borçlanma mukabilinde belirlenmiş bir süreye bağlı olarak satmaktan ibarettir, şeklinde kanaat belirtmiştir. Satanla satın alana 'mütebâiayn' (مُتَبايِعَيْن) denildiği gibi bu alış verişe de karşılıklı borçlanma "tedâyün" (تداين) denilmiştir; çünkü tasvir edilen alışverişte taraflardan her biri bir yönüyle satıcı, bir yönüyle de alıcı durumundadır, "müdâyene" (مداينة) ve "tedâyün" (تداين) de aynı anlama gelir. *Nihai gerçeği bilen Allah'tır.*

Belirlenmiş bir süreye bağlı olarak. İnsanlar nezdinde para peşin mal veresiye (islâf, İslâm, sellem) biçiminde yaygınlaşan alışveriş türünde yaygın uygulama süre belirlemesinin ihmal edilmemesi şeklindedir, binaenaleyh selem alışverişinde süre belirlemesi örf açısından şart olup fiilen bunun yapılmaması şartı, sonucu değiştirmez. Zaten satıcı malı ileride temin edeceği için şu anda teslim edememektedir, kendisini selem alış verişi yapmaya sevk eden şey şu andaki ihtiyacıdır, o ileriye matuf akdi yaparken malı ikinci bir vakitte teslim etmeyi göz önünde bulundurur, zira böylesinin malı o sırada mevcut olsaydı başka bir işleme muhtaç olmazdı. Ne var ki ileriye matuf belli bir za-
205 mana bağlı olarak malını satar ve ihtiyacını görür [§] ve büyük bir sıkıntıya maruz kalmaz. Sonuç olarak selem alışverişinde süre belirlemesi yapılmasa da örf açısından yapılmış gibi olur. Şu halde süre belirlemesinin kasten yapılmaması durumunda alışveriş hükümsüz olur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu beyan da aynı esasa dayanmaktadır: "Selem alışverişi yapan kimse bilinen ölçü ve tartı çerçevesinde ve belirlenmiş süre içinde yapsın"[444].

Azîz ve celîl olan Allah, onu yazın, buyurmak suretiyle borçlanma yoluyla yapılan alışverişin kaydedilmesini emretmiştir. Bunun sebebi *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* şu olmalıdır ki satıcı bedelini almak suretiyle ihtiyacını yerine getirmiş, öbürü ise mala ulaşamamıştır. Muhtemeldir ki bu durum, satıcıyı, alıcının hakkını inkâr etmeye sevk eder. Azîz ve celîl olan Allah hakkın inkâr edilmemesi için alışverişin kayda geçirilmesini emretmiştir, zira satıcı, alışverişin kayda geçirilip şahitlerle de pekiştirildiğini hatırlayınca inkâr yoluna sapmaktan vazgeçer. Bu husûs, "Sizin için kısasta hayat vardır"[445] meâlindeki ilâhî beyanda yaptığımız yoruma benzemektedir. Şöyle ki, kişi kendisinin kısas yoluyla öldürüleceğini düşününce başkasını öldürmeye girişmez. Üzerinde durduğumuz meselede de satıcı, akdin borç olarak üzerine kaydedildiğini dü-

---

444 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 217, 222; Buhârî, "Selem", 1-3, 7; Müslim, "Müsakât", 127-128.

445 el-Bakara 2/179.

şününce inkâr etmesi halinde, yalancılığının ortaya çıkmasından ve insanlara karşı mahcup olmaktan endişe ederek vazgeçer. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Buna mukabil peşin alışverişte durum farklıdır, çünkü iki taraftan her biri diğerine paralel olarak amacına ulaşmaktadır. Binaenaleyh bu durumda herhangi bir şeyi inkâr etmenin anlamı yoktur. Bunun içindir ki peşin alışverişte kayıt altına alınma emredilmemiş, borçlanma yoluyla olan durumda ise gerekli görülmüştür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Borçlanma yoluyla yapılan alışverişin başka bir yönü de bulunmaktadır. Şöyle ki, borçlu yapılan akdi unuttuğundan onu inkâr eder, yahut da bir kısmını unutur, bir kısmını hatırlayabilir, bunun için Cenâb-ı Hak kayıt altına alınmasını emretmiştir, tâ ki kaydın bulunmaması sebebiyle başkasının hakkı zayi olmasın. Fakat peşin alışverişte böyle bir şey söz konusu değildir, bu sebeple iki tür alışveriş ayrı ayrı konuma sahip olmuştur.

[§] {İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} Unutma çekişmeyi, çekişme de **206**
ayrılığı doğurur, bunda ise huzurun bozulması söz konusudur. Bu sebeple Allah kötü sonucun def edilmesi, hakkın yerine getirilmesi ve çekişmelerin ortadan kaldırılması hikmetine bağlı olarak kayıt altına alınmasını emretmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Borçlanma yoluyla yapılan akdin kayda alınışının dinî-hukukî konumu hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları bunun gerekli ve lüzumlu (farz) olduğunu söylemiş ve bunun için **ancak aranızda yaptığınız peşin ticaret müstesna, bu durumda onu kayda geçirmemenizden dolayı size yüklenecek bir vebal yoktur** meâlindeki beyanla istidlâlde bulunmuştur. Çünkü âyetin bu kısmı peşin alışverişte vebal olmadığını haber vermiştir, borçlanma yoluyla yapılan alış verişte kayıt altına alınma vâcib olmasaydı peşin olanından vebalin kaldırılmasının bir anlamı kalmazdı; şu halde kaydın borçlanma türünde gerekli olduğu ortaya çıkmıştır ki peşinde vebalin kaldırılmış olması bunu gösterir. Bize gelince, sözü edilen kayıt farz değildir, çünkü azîz ve celîl olan Allah, "Yolculuk halinde olup yazıcı bulamadığınız takdirde borçludan alınacak rehin yeterli olur" diye buyurmuş ve devamını şöyle belirtmiştir: "Eğer birbirinize güvenip de rehin almıyorsanız, güvenilen kimse Rabb'i olan Allah'tan korksun ve emaneti ödesin"[446]. Cenâb-ı Hak bu âyette kayıt yerine rehin almayı belirtmiş, sonra da birbirlerine güvenmeleri halinde rehnin de alınamayacağını söylemiştir. Şimdi borçluya güvenmesi halinde kayıt yerine konulabilecek rehin almayı terk etmesi kişi için mümkün olunca yine güvenmesi

446 Bir sonraki âyet.

halinde yazmayı terk etmesi de imkân dâhiline girer. Zira bir şeyin aslı, farz olma özelliği taşıyorsa güven niteliğine dayanılarak onun bedelini terk etmek ihtimal dâhilinde bulunmaz. Ancak bunun yapılmasının caiz oluşu kayıt altına alma fiilinin farz ve lâzım olmadığı ortaya çıkar. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Borçlanma türü alışverişinde akdin kayıt altına alınmasının farz olmaması ihtimal dâhilinde görünmemektedir, çünkü bu işlemden sağlanabilecek en önemli şey hakkın korunmasıdır;
207 alacağını biraz önce temas edildiği şekilde [§] duyduğu güvene dayanarak rehinsiz bırakması mümkün olan birinin onu kayıt altına alma yoluyla korumayı da terk etme serbestliğine sahiptir.

Şu da var ki, bahis konusu edilen kayıt herhangi bir akit veya akdin bozulması konusunda değildir ki vâcibtir veya ihtiyaridir diye kendisinden söz edilsin, kayıt sadece hak sahibi için ihtiyatlı bir tedbirdir, istediği takdirde onu terk etmesi de normaldir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Bir yazıcı aranızdaki borçlanmayı tarafsız olarak kaydetsin. Şöyle ki, yazıcı güvenilen biri konumunda olup emanet edilen şeyin gereğini yerine getirmeli, kendisine söylenene ilâve veya eksiltme yapmayarak iyi niyet ve emanet şuuru içinde hareket etmelidir. Zaten iki kişi arasında hakem tayin edilen herkese düşen görev adâlet, iyi niyet ve emanet duygusu içinde hükmetmektir, şu âyet-i kerîmelerde belirtildiği üzere: “İnsanlar arasında hüküm vereceğiniz zaman adâletle davranmanızı emreder”[447]; “içinizden adâlet sahibi iki kişi buna hükmeder”[448]; “İçinizden adâlet sahibi kişiyi şahit tutun”[449].

Hiçbir yazıcı Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmamalı, her şeyi aynen yazıya geçirmelidir. Bazıları şöyle bir açıklama yapmıştır: İslâmiyet’in ilk dönemlerinde yazı yazanların sayısı azdı, bu sebeple yazmaktan kaçınmaları yasaklanmıştır, çünkü bu durumda insanların meşru hukukunun ortadan kalkıp yok olması söz konusuydu. Bu gün ise yazmaktan vazgeçmede bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü ihtiyaç sahibi ücret karşılığında yazacak kimseleri bulabilir ve sonuç olarak hakkı zayi olmaz. Âyetin bu kısmı diğer bir yoruma da açıktır. Şöyle ki, **hiçbir yazıcı yazmaktan kaçınmasın** demek hiçbir yazıcı akdi kayda alacağı sırada adâletle yazmaktan vazgeçmesin, yani kişinin yazmama hakkı varsa da yazdığı takdir de mutlaka adâletle davranmalıdır. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

---

447 en-Nisâ 4/58.

448 el-Mâide 5/95.

449 et-Talâk 65/2.

[§] **Allah'ın kendisine öğrettiği gibi**: Âyetin bu kısmı Mûtezile'nin çelişkisini ortaya koymaktadır. Zira onlar Allah öğretmese de insan yazar demekte, azîz ve celîl olan Allah ise kendisinin öğretmesi suretiyle yazabileceğini haber vermektedir. Şayet Allah'ın öğretmesi sadece öğrenme sebeplerini lütfetme mânasına gelseydi, "Biz ona (Peygamber'e) şiir öğretmedik"[450] meâlindeki beyanının anlamı kalmazdı, çünkü yazı yazma sebepleri zaten Resûlullah'a verilmişti. Âyetin bu kısmında yer alan "adl" (العدل) kelimesi yerinde değindiğimiz üzere tarafların anlaştığı miktara ilâve ve eksiltme yapmamaktır. Adlin temel anlamı her şeyi yerli yerine koymaktan ibarettir. 208

Borçlanan kimse de akdi yazdırsın. Yani üzerindeki borcunu. **Rabb'i olan Allah'tan korksun da borcundan hiçbir şeyi eksik bırakmasın**. Yani kâtibe borcundan daha az bir kayıt koydurmasın ve ondan hiç bir şey eksiltmesin. Bu ilâhî beyanda karşılıklı borçlanma alışverişinde asıl söz sahibi borçlunun olduğuna dair işaret vardır, zira Cenâb-ı Hak alacaklının hakkından daha az yazdıran borçluya yönelik uyarı yapmıştır.

Şayet borçlunun aklî veya bedenî bir zaafı bulunur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmiyorsa menfaatini korumakla yükümlü bulunan kimse adil bir şekilde yazdırsın. Bazıları burada sayılan insan tiplerinin hepsinin aynı olduğunu ileri sürmüştür: "Sefih" (سفيها), zayıf ve yazdırmaya gücü yetmeyen kimsedir. Diğerleri ise farklı olduklarını belirtmiştir. Şöyle ki, sefih çocuk demek olup onun adına velisi yazdırır, zayıf yazdırmaya gücü yetmeyen hastadır. Yazdırmaya gücü yetmeyen ise yazdırmasını bilmeyen câhil kimsedir.

Âyetin bu kısmında yer alan veli kavramına gelince, bazıları velinin hak sahibi yani alacaklı olduğunu söylemiştir. Bu kimse borçlunun huzurunda adâlet çerçevesinde alacağını yazdırır, tâ ki yazıcı alacağına ilâve de bulunmasın, şayet ilâve veya eksiltme yapacak olursa hak sahibi müdahale eder. Diğerleri ise veli çocuğun vasisi yahut da neseb yoluyla yakınıdır, demişlerdir.

Hacir (hacr, malında tasarrufta bulunmaktan alı konma) meselesine gelince, Ebû Hanîfe (r.a.) hacrin kişiyi akit yapmaktan engellemediğini söylemiş,
[§] Muhammed b. Hasan [eş-Şeybânî] ise hacir altına alınan (mahcur) kişinin yapacağı akitlerin caiz olmadığını, bu tür işlemleri velisinin üstlenmesi gerektiğini belirtmiş ve şu beyanın zahiri anlamıyla istidlâlde bulunmuştur: **Şayet borçlunun aklî veya bedenî bir zaafı bulunur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmiyorsa menfaatini korumakla yükümlü bulunan kimse adil bir** 209

[450] Yasin 36/69.

şekilde yazdırsın. Ona göre Allah yazdırma yetkisini hacir altına alınan kişiye (mahcûr) değil velisine tanımıştır, şayet mahcûrun yazdırma yetkisi bulunsaydı bunun başkasına verilmesinin anlamı kalmazdı, demek ki caiz değildir. Ebû Hanîfe'ye (radıyallahu anh) gelince, o **borçlandığınız zaman** meâlindeki beyana dayanarak bunu caiz görmüştür. Görüldüğü üzere âyet borçlanmaya imkân tanımıştır, bu husûs hacrin akde ve borçlanmaya engel teşkil etmediğini kanıtlamaktadır. Bir de aklî zaafı bulunan (sefih) kimse sahip olduğu velâyet hak ve iznini hükümdardan değil Allah Teâlâ'dan elde etmiştir, velâyet hakkını hükümdardan almayan kimsenin onun tarafından hacredilmesi meşru değildir.

İçinizden iki erkek şahit tutun. Allah alışverişin işlerlik kazanması için şahit tutmayı şart koşmamıştır. Şu halde buradaki ilâhî beyan âyetin baş kısmında geçen "onu yazın" meâlindeki "fektebûh" (فاكتبوه) ifadesi ile bağlantılı kılınmıştır. Azîz ve celîl olan Allah'ın alışveriş ve borçlanma işlemlerinde şahitlerin bulundurulmasını daha önce belirttiğimiz gerekçeden ötürü emretmiştir, şöyle ki, şahitlerin ve kayıt altına alınmanın terk edilmesi borçluyu inkâra ve üzerindeki hakkın bulunmayışı iddiasına sevk edebilir. Buna mukabil şahit ve bir kayıt bulunduğu takdirde yalancılığı ortaya çıkma endişesinden ötürü inkâr etmekten çekinir. Şahit bulundurma karşılıklı borçlanma işleminde şart kılınmamıştır, çünkü âyette şahit getirme emri borçlanma ve alışverişten sonra belirtmiştir. Kayıt altına alma da şahit bulundurma gibi olup yukarıda da değindiğimiz üzere insanın yaratılışında unutkanlık ve hata özellikleri bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak kişinin unutmaması yahut da inkâr yoluna sapmaması için şahit getirmeyi ve kayıt altına almayı emretmiştir.

Nikâh sırasında şahit bulundurma ise bizzat nikâh akdi içinde yer alır, bunun delili, "Nikâh ancak şahitler huzurunda akdedilir" anlamındaki hadis-
210 tir[451]. [§] Bu sebepledir ki şahit nikâh akdinde şart koşulmuş fakat alışverişte koşulmamıştır. Diğer bir husûs da şudur ki nikâh akdinde şahitlik eşlerden zina isnadını yok eder, bazan nikâhın ilk dönemlerinde böyle bir belgelendirmeye ihtiyaç duyulabilir. Alışverişteki şahitlik ise satan ile satın alan arasında

---

451 Zeylaî, hadisin bu lafızla "garip" niteliği taşıdığını söylemiş, buna mukabil İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Umevî yoluyla Hz. Âişe'den naklettiği şu hadisi kaydetmiştir: "Nikâh ancak velinin ve iki dürüst şahidin bulunmasıyla gerçekleşir. Bu şeklin dışındaki nikâh batıldır. Şayet aralarında anlaşmazlık çıkarsa sultan velisi olmayanın velisidir". Ancak Zeylaî, hadis metninde yer alan, "iki dürüst şahid" ifadesinin sadece üç râvî tarafından aktarıldığını belirtmiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 167; ayrıca bk. Askalânî, *ed-Dirâye fi tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, II, 55; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VI, 260).

ortaya çıkabilecek anlaşmazlığa yönelik olabilir, çünkü kişi herhangi bir akit ve alışveriş olmadan malını başkasına verebilirse de bir kadının nikâh akdi olmaksızın kadınlığını erkeğe vermesi söz konusu değildir. Bundan dolayı da nikâhta şahitlerin hazır tutulması şart olmuş, fakat alışverişte olmamıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İçinizden iki erkek şahit tutun. Eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden bir erkek ile iki kadın şahit olsun. Âyetin bu kısmında tek şahit ve yemin ile işlemin geçerliliğine hükmedenin Kitab'ın zahirine muhalif olarak davrandığının delili bulunmamaktadır, böylesi Sünnet'e de muhalefet etmektedir. Şöyle ki, Cenâb-ı Hakk'ın **şahit tutun** meâlindeki beyanı fiilen şahitlik yaptırmak değil, bunun için hazır bulundurmak demektir, çünkü âyette [**eğer iki erkek bulunamazsa … diye**] söz konusu edilen acizlik fiilen şahitlik etmekte değil hazır bulundurmakta ortaya çıkar[452]. Şayet kişinin yemin etmesi kâfi gelseydi Allah şahit olacak iki kadını evlerindeki mahfuz konumlardan çıkarıp gerekli yere gelmelerini emretmezdi. Bir de âyet-i kerîme vuku bulacak alışverişlerdeki kazaî konumu, ayrıca taraflar arasında ortaya çıkan ve yargı yoluyla çözülebilen hükümlerini bahis konusu etmiştir. Anlaşmazlıkları kaza yoluyla gidermeyi tek şahit ve yemine bağlayan kimse, hükümleri ve delilleri belirleme yetkisine sahip bulunan Allah Teâlâ'nın tayin buyurduğunun hilafına hareket etmiş olur, halbuki Cenâb-ı Hak, "Kendi hükmüne kimseyi ortak etmez"[453] buyurmuştur.

[§] Tek şahit ve yeminle hüküm veren kimsenin Sünnet'e muhalefet etme- **211**
sine gelince, burada söz konusu olan Hz. Peygamber'in (s.a.), "İspat davacıya, yemin ise davalıya aittir"[454] meâlindeki hadisidir. Kişi tek şahit getirdiği takdirde kanıtsız bir davacı olma konumundan kurtulamaz ve davalının yemin etmekten ibaret bulunan alanına giremez. Durum böyle olunca -ki Peygamber (s.a.) yemini, davacının değil davalının delili olarak belirlemiştir- işte bundan dolayıdır ki böyle bir anlayışın Kitab'ın ve Sünnet'in zahirine muhalif olduğunu söyledik. Bir de Allah Teâlâ, zaruret halinde iki kadını -ki o erkek şahidin bulunmayışıdır- bir erkeğin yerine koymuştur. Şayet tek şahit ve yemin ile hüküm vermek mümkün olsaydı kadınların şahitlik görevini ifa etmek için evlerinden çıkıp kadı ve sultanların kapılarına gitmesine ihtiyaç duyulmazdı. Aslında böyle bir davranışta bulunanların korunmuşluğunun ihlâl edilmesi,

---

452 Çünkü Allah Teâlâ iki kadının şahitliğinin erkeğin bulunamaması halinde gerekli kılmıştır.

453 el-Kehf 18/26.

454 Buhârî, "Rehin", 6; İbn Mâce, "Ahkâm", 7; Tirmizî, "Ahkâm", 12; ayrıca bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 390.

mahfuz kalması gereken özelliklerinin dışa açılması, bunun yanında dürüst (adil) olup olmadıklarını belirlemek için kadıların, haklarında ve hallerinde fazlaca araştırma yapıp tanıma külfetine katlanması da bahis konusudur. Bütün bunlardan dolayı tek şahit ve yeminle hüküm vermenin kökten yanlış olduğu anlaşılmıştır. *Nihai gerçeği bilen Allah’tır.*

Eğer denilirse ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden tek şahit ve yeminle hüküm verdiği rivâyet edilmiştir[455].

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber’in hangi konuda, mal mı, onun dışındaki bir husûsta mı hüküm verdiği rivâyet edilmemiştir. Onun hangi konuda hüküm verdiği bilinseydi biz de aynı şeyle hükmederdik. Ashâb-ı kirâm’ın (Allah’ın rızası hepsinin üzerine olsun) Resûl-i Ekrem’in tek şahit ve yemin ile dokunulmazlık güvencesi hakkında hüküm verdiğini belirtmiştir. Biz de bu güvenceye ait bazı husûslarda adil olduğu takdirde tek şahitle hüküm veririz. Yemin unsuruna gelince o, ihtiyatlı davranılması gereken bir husûstur. Tek şahit bir yabancı kimseyi güvence altına aldığına tanıklık etmesi
212 halinde kabul edilmeyip o kişi köle statüsüne geçirilir. Mal konusunda ise **[§]**
ihtiyatlı davranmak ve bütün yönlerden şüpheyi izale eden kesin delil bulunmadan hüküm vermemek gerekir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.*

Kadınların şahitliği gerek mal gerekse diğer konularda meşrudur, ancak sadece hadler (miktarları Allah tarafından belirlenmiş cezalar) hariç, bunlarda kabul edilmeye layık değildir. Sözü edilen şahitliğin hadler dışında kabul edilmesi şuna dayanmaktadır ki Allah borçlanma işlemini zikretmiş ve bunun için süre belirlenmesini de emretmiştir, süre mal değildir. Bunun yanında O, iki kadının şahitliğini malla ilgili olmayan borçlanma ve borçlanmanın süresi konusunda caiz kılmıştır. Bu husûs onların şahitliğinin caiz oluşunun sadece malî konularla sınırlı olmadığını göstermektedir, zira onların şahitliği süre belirlemesi gibi malî olmayan husûslarda da kabul görmüştür. Şu halde kadınların şahitliğinin meşruiyeti mala yönelik olmasından ötürü değildir. Onların hadler konusunda şahit olamayışlarının sebebine gelince, belirtilmelidir ki kadınların şahitliği erkeklerin şahitliğinin yerini tutması (bedel) esasına bağlı kılınarak meşru görülmüştür; hadler konusunda bedel işlemleri kabul görmemiştir. Bunlar vekâlet ve kefâlet gibi husûslara benzemez. Buna bağlı olarak kadınların şahitliği bedel konumu yoluyla meşruiyet kazandığından hadler

---

455 İbn Abbâs’tan (r.a.) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.) yemin eşliğinde tek şahitle hüküm vermiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 248, 315; Müslim, “Akdıye”, 3; Ebû Dâvûd, “Akdıye”, 21).

alanında kabule edilmeye layık görülmemiştir. Diğer bir husûsta kadınlar yaratılıştan yanılma, gaflet etme, akıl[456] ve dinî yükümlülük eksikliği gibi özellikler taşır; Hz. Peygamber'in (s.a.), "Onlar aklı ve dini yükümlülüğü az ve eksik olan kimselerdir"[457] meâlindeki beyanı bunun delilin teşkil etmektedir. Durum böyle olunca sözü edilen husûs hadler konusunda şüphe doğurmuştur, oysa ki hadler şüpheden arındırılması gereken önemli konulardan biridir[458], bundan dolayı hadlerde kadınların şahitliği kabul edilmemektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bir de kadınların şahitliği gizlemek değil herkese bildirip ilan edilecek konularda belirtilmiştir, şu halde onların tanıklığı bu özelliğin arandığı yerde kabule edilmeye layık olur. Hadler [§] ve onlar münasebetiyle günde- 213
me gelen diğer konuların gizli tutulması ve örtülmesi uygun olan husûslardır. İşte bundan dolayıdır ki onların şahitliğinin nikâh, boşama ve köle azat etme konularında meşru olduğunu belirttik, bunlardan nikâh, "Nikâhı açıkça ilan ediniz"[459] meâlindeki hadiste de görüldüğü üzere herkese duyurulması arzu edilen bir akittir. Bu sebeple de kadınların şahadeti kabul edilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husûs ta şudur ki bu meselede karşı görüşü benimseyen muhalif, kadınların tek başına tanıklığını hadler ve kısas hariç her yerde caiz görmüştür, bundan dolayı son iki konuda erkeklerin şahitliğini geçerli kabul etmiştir. Bir de onların şahitliği ilke olarak hayatı kolaylaştırma ve işlem alanlarını genişletme (tevsi') yöntemiyle caiz görülmüştür. Belirtilmelidir ki sözü edilen tanıklığın işlem alanlarını genişletmenin bahis konusu edildiği yerde reddedilip, daraltılmanın gündeme getirildiği yerde kabul edilmesi isabetli olmaz. Şahitlik açısından evlenme ve boşanma daha geniş bir daire çizer ve dolayısıyla kabul edilmesi açısından daha avantajlı bir konum arzeder.

İçinizden iki erkek şahit tutun. Eğer iki erkek bulunamazsa bir erkek ile iki kadın şahit olsun. Biri derse ki: İki erkeğin bulunması halinde[460] iki kadının şahit tutulması nasıl caiz olmuştur? Buna şöyle cevap verilir: Bu husûs

---

456 Kadınların aşırıya kaçan duygusallığını vurgulayan hadis rivâyetine atıf yapılmıştır.

457 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 234, 298; Buhârî, "İman", 21; Müslim, "İman", 132.

458 Bu konudaki hadis için bk. Ebû Dâvûd, "Salât", 114; Tirmizî, "Hudûd", 2.

459 Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Nikâhı açık ve aşikâre ilan edin ve düğün merasiminde def çalın" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 5, 77; İbn Mâce, "Nikâh", 20; Nesâî, "Nikâh", 72).

460 Yani âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın iki erkeğin bulunmaması halinde iki kadının şahit tutulmasını caiz gördüğünü beyan etmesiyle birlikte, "Eğer iki erkek bulunamazsa bir erkek ile iki kadının…".

-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya- iki erkeği şahitlikte bulunmak üzere hâkimin karşısında hazır tutmayı emretme anlamına gelmekte olup fiilen buna şahitlik etmelerinin emredilmesi konumunda değildir. Bu sebepledir ki azîz ve celîl olan **Allah eğer iki erkek bulunamazsa bir erkek ile iki kadın** diye buyurmuştur; yani kadınlar şahitlik görevi ifa etmek için hâkimlerin kapılarında ve meclislerinde bulunmakla yükümlü tutulamaz, ancak erkek şahitler bulmaktan aciz kalındığı durum hariç, çünkü kadınları bu işle yükümlü tutmakta onların mahrem olmayan korunmuşluğunu ihlâl etme ve örtülmesi gereken mahrem olmayan erkeklerce görülmesi (yüzleri gibi) ve mahfuz tutulması gereken yönlerinin dışa vurulması gibi sakıncalar bulunmaktadır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* İkinci olarak Allah iki kadından söz etmiş ve onları hazır bu-
214 lunamayan bir erkeğin yerine denk tutmuştur. [§] İki kadının yerini tuttuğu söz konusu erkek mevcut olmayıp daima yok durumundadır, şu anlamda ki hak sahibinin alacağı için -bulabilse- birden fazla ve değişik şahitler getirmesi mümkündür. Bundan dolayıdır ki âyet metninde, "iki erkek" belirtilmişse de realitede bunlar mevcut olmadığından kadınların şahitliği kabul edilmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Daha fazlası veya tek kişi değil de iki erkeğin belirtilmesindeki hikmet nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Birkaç hikmeti bahis konusudur. Birincisi, Allah Teâlâ gündeme gelen konuların önemi ve insanlar arasındaki konumlarına göre sayı belirtmiştir. Problem büyük ve dehşet verici ise ancak dört kişinin şahitliği kabul edilebilir, meselâ zina gibi. Kur'ân-ı Kerîm'deki, "Mümin kadınlara zina isnadında bulunup dört şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun ve onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin, onlar yoldan çıkmış kimselerdir"[461] meâlindeki ilâhî beyan bunu kanıtlamaktadır. Mesele insanlar nezdinde basit ve önemsiz ise hür olsun, köle olsun bir kişinin tanıklığı kabul edilir, birinin evine girmek için izin istenmesi vb. husûslarda olduğu gibi. Mal ve diğer konular bu iki uç arasında orta yerde bulunur, buna bağlı olarak da orta derecede bir sayı kabul edilir, bunun altına bulunan durumlar meşru (geçerli) görülmez. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

İkincisi, (diğeri) denilmiştir ki Cenâb-ı Hak karşılıklı borçlanma işleminde zikrettiği sayıyı kulluk statüsünde tutmuş olup meselenin kendisinde bulunan bir özellikten ötürü değil, fakat naklî ve sem'î sebepledir. Böyle olunca da hikmetinin peşine düşülmez.

---

461 en-Nûr 24/4.

Üçüncüsü, tek adamın şahitliği hukuki işlerde yalnız başına kabul görmemiştir, çünkü bu tanıklığı ile menfaat temin etmesi imkân dâhilindedir. Zira tek başına verdiği haberi kabul gören kimse mazhar olduğu bu konumdan ötürü zevk duyar. Bu noktadan hareketle adâlet niteliği taşısa da davacının iddiası geçerli görülmemiştir, çünkü böylesi, onaylanması ve sözünün benimsenmesi suretiyle menfaat temin edebilir. Buna mukabil şahitler iki kişi olunca her birinin duyacağı zevk ve elde edeceği fayda diğerinin tutumuna bağlıdır, bu durumda şahitlik yan etki ve menfaatlerden arınmış durumda bulunduğu için kabul edilmeye layık görülmüştür. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] Dördüncüsü, insan yaratılıştan yanılma ve gaflet etme özelliklerine sa- 215
hip kılınmıştır. Şahit tek başına olunca unutmuş olmasından endişe edilir, bu sebeple Allah ikincisinin kendisine eklenmesini emretmiştir ki bunlardan her biri unuttuğu takdirde diğeri hatırlatsın. Nitekim **eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden bir erkek ile** -birinin unutması halinde diğerinin hatırlatması için- **iki kadın şahit olsun** meâlindeki beyan bu esasa dayanır, zira değindiğimiz üzere kadınlar fazlaca yanılma ve gaflet etme özelliğine yaratılıştan sahip kılındıkları için Allah Teâlâ kadın şahide ikincisinin eklenmesini emretmiştir, unutup gaflet ettiği takdirde kendisine hatırlatsın diye.

İçinizden iki erkek şahit tutun. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş olup [Hanefî] âlimlerimiz (r.a.) şöyle demiştir: Buradaki hitap [içinizden iki erkek] köleler ve kâfirler hariç tutularak sadece hür insanlara yöneliktir. Kâfirlerin hariç tutulması, âyetin başlangıcında yer alan **Ey iman edenler! Borç alıp verdiğiniz zaman** meâlindeki beyanla müminlere hitap edilmesinden ötürüdür. Tartışmakta olduğumuz kısımda yer alan hitabın kime ait olduğu başlangıçtaki hitaptan ortaya çıkmaktadır, bundan dolayıdır ki kâfirlerin müslümanlar aleyhine yapacağı tanıklık kabul edilmemiştir. Kölelere gelince, onlar birkaç sebeple sözü edilen hitap çerçevesine girememiştir. Birincisi biraz önce değindiğimiz üzere ilâhî hitabın zahirinin kölelere değil, hür insanlara yönelmiş olmasıdır, zira köleler borçlanma ve alışveriş yapma hakkına sahip değildir, şahitlik hitabı da buna bağlıdır. Eğer denilirse ki: Köleler alışveriş ve borçlanma hakkına sahip değil midir? Buna şöyle cevap verilir: Kendi başlarına değil, efendilerinin izni ve görevlendirmeleriyle sahip olurlar, bu kadarlık bir borçlanma vb. işlemlere kâfirler de yetkilidir, fakat bunların şahitliği kabul edilmemiş ve ilâhî hitabın kapsamına girememiştir, köleler de bunlar gibidir.

İkincisi, azîz ve celîl olan Allah **şahitler çağrıldıklarında bildiklerini söylemekten kaçınmasın** diye buyurmuştur. Ne var ki köleler efendilerinin mülkiyet hakkı sebebiyle çağrıldıkları her şeye icâbet etme yetkisine sahip değillerdir. Buna bağlı olarak efendilerinin konumu karşısında şahitlik görevine olumlu cevap vermeleri mümkün olmayabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, Allah Teâlâ şahitliği **eğer iki erkek bulunamazsa bir erkek ile iki kadın** diye buyurmak suretiyle, miras gibi taksime tâbi tutmuştur. Miras hakkında da, "erkeğe iki kadının payı vardır"[462] demiştir. Mirasta kölelere pay ayrılmadığı gibi şahitlikte de kendilerine rol verilmemiştir.

Dördüncüsü, şahitlikler velâyet ve mülkiyet hakkını başkasına vermek
216 (temlîk) konumunda bulunur, bilindiği üzere kölenin, [§] başkasının üzerine ne velâyet ne de temlik hakkı vardır, şahitlik de bunun gibidir. Çünkü şahitlikte de hâkimin velâyeti ve kararlaştırdığı hükmü kayda geçirip temlik ediş vardır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Bu esasa bağlı olarak kâfirlerin müslümanlar aleyhine şahitliği geçersiz görülmüştür, çünkü onların müminler üzerinde herhangi bir velâyet hakkı bulunmamaktadır.

Beşincisi, şahitler iki durum arasında yer alırlar: Doğru söyledikleri kabul edilerek tanıklıklarının yürütülmesi veya yalan söyledikleri kanaatine varılarak tazminat ödemeleri. Kölelere gelince tanıklıklarında yalan söyledikleri kanaatine varıldığı takdirde tazminat ödeyemezler, çünkü şahitteki tazminat kendinde bir şeyler ödeme kategorisinde bulunup bunun karşılığında belli bir bedel bulunmamaktadır. Şu halde zatı itibariyle ödeme yapılacak zümreden sayılmayan köle şahitlik yapacaklar arasında yer alamaz; bu husûs kölelerin şahitlik yapabilecek gruptan olmadığını ortaya çıkarmıştır.

Dile getirilen bakış açısına dayanarak dürüst olmayan (الفاسق) ve iftira (القذف) sebebiyle cezaya çarptırılan kimselerin nikâh şahidi olabileceğini, dolayısıyla evlenme konusunda tanıklık yapma konumuna sahip bulunduklarını söyledik, çünkü bunların her ikisi de tazminat (الضمان) ehlindendir. Ancak yalancılıkları sebebiyle hukukun diğer alanlarındaki şahitlikleri kabul edilmemiştir. Köleye gelince *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-* biraz önce anlattığımız özellik sebebiyle hiçbir şekilde şahitlik yapmaya ehil değildir. Aslında mantık açısından kölelerin de tanıklıklarının meşru görülmesi gerekir, çünkü şahitlik ilâhî haklardan biridir, bunun delili, "Şahitliği Allah için yapın"[463]; "Ey iman

[462] en-Nisâ 4/11.
[463] et-Talâk 65/2.

edenler! Allah için hakkı ayakta tutan ve adâletle şahitlik eden kimseler olun"[464] meâlindeki beyanlardır. Şimdi, şahitlik ilâhî haklardan olunca -ki hukukullahta kölelerle hür kimseler arasında fark yoktur- kölelerin de tanıklıklarının meşru görülmesi gerekir. Ancak biraz önce sözünü ettiğimiz husûslar sebebiyle kabul edilmemiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden bir erkek ile, birinin unutması halinde diğerinin hatırlatması için, **iki kadın şahit olsun.** Daha önce zikrettiğimiz üzere kadınlar yaratılıştan fazlaca yanılma ve hata etme özeliklerine sahip bulunduklarından kadın şahide ikincisi de eklenmiştir ki unuttuğu takdirde diğeri hatırlatsın. Âyetin bu kısmında erkek şahidin tanıklığa konu teşkil eden unsuru unutması halinde,
hatırlatılıp da hafızası tazelenirse şahitlikte bulunabilir. [§] Hatırlatılmasına 217
rağmen hafızasını tazeleyemeyen kimsenin tanıklık yapması ise dine uygun değildir. Çünkü âyette "birinin unutması halinde diğerinin hatırlatması için" buyrulmuş, fakat birinin diğerine haber vermesi denilmemiştir.

Emin ve razı olacağınız şahitlerden. Bu ilâhî beyanda müslümanların içinde kendilerinden emin ve razı olunmayanların, ayrıca dürüst olma (adâletli olma) niteliği taşıyanların yanı sıra taşımayanların da bulunduğunun delili yer almaktadır. Bu husûsun diğer bir kanıtı da, "İçinizden dürüst olan iki kişiyi şahit tutun"[465] meâlindeki beyandır. Şayet müslümanların içinde kendisinden emin olunanın yanında emin olunmayanlar da bulunmasaydı "İçinizden iki erkeği şahit tutun" diye buyurur, tanıklık için dürüstlük ve rızayı şart koşmazdı. Bu husûs Mûtezile'ye ait görüşün karşısında kesin bir delil teşkil eder, çünkü onlar müslümanın dürüst olmaması ve kendisinden emin bulunulmaması mümkün değildir, demektedir. Halbuki andığımız âyette bizim kanaatimiz doğrultusunda delil bulunmaktadır.

Emin ve razı olacağınız şahitlerden. Bu beyanda şahitlerin davalı aleyhinde kendisine gerekli olan bir vecibeye yönelik tanıklıkta bulunup, davalı tarafından da emin kimseler telakki edildiğinde onun davacının hakkını eda etmesinin gerekli hale geldiğinin delili bulunmaktadır, çünkü daha önce anlattığımız üzere **içinizden iki erkek şahit tutun** meâlindeki beyanda şahitleri hakîmin huzurunda hazır bulundurma emredilir. Durum böyle olunca âyetin bu kısmı bizar önce söylediğimiz hükmün delilini teşkil eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

464 el-Mâide 5/8.

465 et-Talâk 65/2.

Şahitler çağrıldıklarında imtina etmesinler. Âyetin bu kısmı hakkında farklı görüşler iler sürülmüştür. Denildi ki **şahitler** hâkimin huzurunda hazır bulunmak için **çağrıldıklarında bundan çekinmesinler**. Yine denildi ki şahitler tanıklığı yapmak için çağrıldıklarında bundan kaçınmasınlar. Bu ikinci anlayış daha uygun görülmektedir, çünkü şahitlerin, "davalıyı yanımıza getir de hakkında tanıklıkta bulunalım, biz onun bulunduğu yere gitmeyiz" deme hakkı vardır. Ancak onların bu sözü şahitliği yapmak için söyleyemezler, çünkü eda sadece hakimin huzurunda olur, bu sebeple ikinci yaklaşım tercih edilmeye layık görülmüştür; "Şahitliği gizlemeyin"[466] meâlindeki beyan da bunu desteklemektedir; hak sahibi olaya tanık olan kimselerden başka şahitlik yapacak birini bulamaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

218 [§] **Küçük olsun büyük olsun her şeyi vâdesiyle birlikte yazmaktan geri kalmayın.** Bu ilâhî beyanda, giysi alışverişi konusunda selem (para peşin, mal veresiye) yönteminin meşru olduğunun delili bulunmaktadır, çünkü ölçü ve tartıya girmeyen bir şey hakkında "küçük ve büyük" ifadesi kullanılmaz, küçük veya büyük olarak da yazılamaz, bu husûs ancak sayıya giren [ve metre ile belirlenen] şeyler için ifade edilir.

Böyle yapmanız Allah nezdinde adâlete daha uygun. Yani Allah katında daha âdil. **İspatlamak için daha sağlam**. Yani sağlam delil çerçevesinde.

Ve şüpheye düşmemenize daha elverişlidir. Yani sizi yadırgamaya, tartışmaya ve nihâyet akdi feshetmeye sevkeden zan ve şüphelerin kaldırılmasına daha elverişlidir. Bu hikmet sebebiyledir ki azîz ve celîl olan Allah borçlanma akdinin kayda geçirilmesini ve şahit tutulmasını emretmiş, küçük ve büyük her şeyi hatırlatmıştır, tâ ki taraflar arasında sonuçta tartışma ve yadırgamalar meydana gelip hâkimi akdin feshine karar vermeye sevketmesin. Bu noktadan hareketle borçlanma akdinde, sonu, akdin feshine hükmetmeye kadar varan tartışmaların meydana gelmemesi için süre belirlemesi şart haline gelmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ancak peşin ticaret müstesna. Azîz ve celîl olan Allah kayıt tutulması, şahit bulundurulması, rehin alınması gibi husûsların terk edilmesi çerçevesinde peşin ticareti istisna etmiştir. Bunum hikmeti yukarıda da belirttiğimiz üzere borçların ve ödünçlerin unutulması ve taraflarca birbirine karıştırılmasıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak borç ve ödünç ilişkilerinde kayıt altına alınmasını ve şahit bulundurulmasını emretmiştir, ancak peşin ticaretlerde durum bunun gibi değildir. Nitekim insanlar arasında yaygınlaşan gelenek de buna paralel-

466 Bir sonraki âyetten.

lik arzeder. Şöyle ki, taraflar borçlanma alış verişleri ile ödünç vermede kayıt yapmayı ve şahit tutmayı tercih ederken aralarında cereyan eden peşin alışverişlerde bu yola gitmemektedir. Çünkü vâdelide ve ödünç vermelerde meydana gelmesinden endişe edilen husûslar peşin alışverişte bahis konusu değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[§] [Ancak] **Aranızda yaptığınız ticaret** [müstesna]**, bu durumda onu** 219
kayda geçirmemenizden dolayı size yüklenecek bir vebal yoktur. Birinin elinden diğerinin eline, diye buyuruyor. Bu beyan alış veriş konusu malın aynı mecliste alınmasının gerektiğini göstermektedir.

Alış veriş yaptığınızda da şahit tutun. Azîz ve celîl olan Allah peşin ticarette de şahit tutmayı emretmiş, fakat kayıt altına alınmasını emretmemiştir, borçlanma alışverişinde ise hem kaydı hem de şahit bulundurmayı emretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, borca dayalı alışverişte kayıt altına almayı emredişi çeşitli hakların korunması, az veya çok her detayın belirlenmesi amacına yöneliktir. Şahitlerin hazır bulundurulması emri ise bağlayıcı nitelikte olmayan bir taleptir, rehin alınmasını emretmesi ise borcun ödenmesine yönelik bir buyruktur. Rehin, kayıt altına alınma ve şahit bulundurma bütün bunlar borçluyu inkârdan alı koymayı hedefler, unutma ve gaflet halinde ise hatırlatır. Bu işlemlerin tamamı taraflar arasında sonradan meydana gelebilecek tartışmaların bertaraf edilmesi içindir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Ancak yazana da şahitlik edene de asla zarar verilmemelidir. Bu beyana dair farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları yazana ve şahitlik edene zarar verilmemesi demek kişinin -başkasını bulduğu halde- bunların sorumlu tutulup, "şunu benim için yaz, şu konuda şahidim ol" demesidir diye yorumlamışlardır. Diğerleri ise şöyle demiştir: Yazıcı hak sahibine zarar verip de fazla veya eksik yazmak suretiyle gereksiz kayıt koymamalıdır; şahit de mevcut olan hakka bir şey eklememeli, ondan bir şey eksiltmemeli ve tanıklığı gizlememelidir. Bu ikinci yorum ilâhî iradeye daha yakın görünmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Anlam senin söylediğine yönelik ise yani yazıcı ekleme
ve eksiltme yapmamalıdır şeklinde ise **[§]** neden ötre harekesi ile "lâ yudârre" 220
(لا يُضارّ) dememiştir?

Buna şöyle cevap verilir: Burada yer alan kelime aslında "lâ yudâriruhu" (لا يُضارّه) şeklinde olup "râ'lardan (ر) biri atılmış ve buna kılavuzluk etmesi için râ harfi üstün harekeli kalmıştır, çünkü iki harfi iç içe koyma işlemi böyle

gerçekleşmektedir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir. Âyette söz konusu edilen zarar verme, hak sahibinin -başkasını bulabildiği halde- şahide, "Allah sana şahitliğe çağrıldığında bundan kaçınmamasını emretmiştir" demesidir, kişi bu yolla şahide zarar vermiş olur[467].

Böyle bir şey yapacak olursanız. Yani zarar verecek olursanız. **Şüphe yok ki bu sizin için itaatsizlik anlamına gelir.** Âyetin bu kısmı biraz önce belirttiğimiz üzere ilâhî yasağın ekleme, çıkarma, tahrif ve gizlemeye yönelik olduğu şeklindeki yoruma delil teşkil etmektedir, çünkü bu fiillerin işlenmesinde emrin dışına çıkış (فسوق) bahis konusudur. 'Fısk' (فسق) emirden çıkmak demektir, "Rabbinin emrinden çıktı" beyanında olduğu gibi[468].

Allah'a karşı gelmekten sakının. Ekleme çıkarma yapma ve şahitliği gizlemek suretiyle zarar verme konusunda. **Ve O'nun gerekli olan şeyleri size öğrettiğinin bilincinde olun**. Hikmeti, edebi, helâl olan ve olmayanı. Âyetin bu kısmı Mûtezile'ye karşı delil teşkil etmektedir. **Allah her şeyi bütün yönleriyle bilendir**, bu bir tehdit ifadesidir.

وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ
بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا
تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
عَلِيمٌ

283. "Yolculuk halinde olup yazıcı bulamadığınız takdirde borçludan alınacak rehin yeterli olur. Eğer birbirinize güvenip de rehin almıyorsanız, güvenilen kimse emaneti ödesin ve Rabbi olan Allah'tan korksun. Bir de şahitliği, görüp bildiklerinizi gizlemeyin; onu gizleyen kimse kalbinin günahkâr olduğunu unutmamalıdır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir."

Yolculuk halinde olup yazıcı bulamadığınız takdirde borçludan alınacak rehin yeterli olur. Daha önce zikrettiğimiz üzere alışveriş ve ödünç vermede kayıt yapılması ve şahit tutulmasının hikmeti *-nihaî gerçeği bilen Allah'tır*
221 *ya-* küçük büyük bütün hakların korunması, [Ş] borçluları inkâr etmeye sevk

[467] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 136.

[468] "Hani biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik. İblis hariç olmak üzere onlar hemen secde ettiler. İblis ise cinlerdendi, Rabb'inin emrinin dışına çıktı" (el-Kehf 18/50).

etmemesi ve büsbütün unutmamaları için hatırlatmaya vesile olmasıdır. Rehinleşme de buna benzemektedir: Borç ödemesini ertelemesinler, unutmayıp hafızalarında tutsunlar. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Âyetin bu kısmında fiilen alınmadığı (kabz) takdirde rehin vermenin caiz olmadığının delili bulunmaktadır, çünkü rehin iki maksada yönelik alınır. Birincisi, rehine konu teşkil eden eşya sahibinden alınıp sağlayacağı bütün menfaatlerden uzak tutulduğu takdirde eşyanın sahibi unutmaz ve borcunu ödeyip iade edilmesini ister. Rehin eşyası sahibinin elinde bulunduğu halde ise onu geri almak için borcunu ödemeye gayret göstermez. Bu sebepledir ki rehin eşyasının mutlaka fiilen alınmış olması gerekir dedik. İkincisi, alacaklının rehin almasının bir amacı da her hangi bir halin vuku bulması durumunda alacağını bu eşyadan sayıştırıp almasıdır[469], bunu da yapabilmesi için rehin eşyasını elinde bulunması gerekir; yahut da alacaklının miktarından düşürme veya verilememe gibi bir problemle karşılaşmadan süresi bitince hakkını almasına yöneliktir.

Rehin eşyasının fiilen ele geçirilmemesi halinde işlemin meşruiyet kazanmamasının bir başka yorumu da şöyledir ki rehin eşyası bir belge durumundadır, belgenin alıkonmaksızın ve sağlayacağı faydalara engel olunmaksızın rehin verenin elinde bulunmasının hukuka uygun bir yönü yoktur. Belirttiğimiz üzere insanların birbirinden ödünç talep etmelerinin sebebi ellerinde bir belgenin bulunması hedefine yöneliktir. Söz konusu eşya ancak rehin alanın elinde bulunup asıl sahibinden engellenmesi halinde belge niteliği taşır. Görmez misin ki Kur'ân, alışveriş yapan tarafların rehin olmaksızın birbirinden emin olmaları halinde kendisine güvenilen borçluya emaneti yerine getirmeyi emretmiştir. Şayet rehin, sahibinin elinde de bulunması halinde hukuki bir değer taşısaydı rehin hakkında da emanetin yerine getirilmesinden söz edilir ve tefsirini yapmakta olduğumuz âyette görüldüğü üzere rehnin alınmasından bahsedilmesinin bir anlamı kalmazdı. Bu sebepledir ki rehin eşyası alacaklı tarafından alınıp sağlayacağı faydalar sahibinden engellenmedikçe meşru olmaz, biçimindeki kanaatimizi belirtmiş olduk.

Eğer birbirinize güvenip de rehin almıyorsanız, güvenilen kimse emaneti ödesin, bu beyanda rehinin tazmini (الضمان) ve rehin eşyasından alacağın tahsiline dair delil bulunmaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak tarafların birbirinden emin

---

469 Yani alacaklı hakkını başka yolla tahsil edemediği takdirde, meselâ rehin veren borçlu ölür de verdiği eşyadan başka bir mirası bulunmaz ve başka borçları da mevcutsa rehin alan kimse alacağını rehin eşyasından öncelikle alma hakkına sahiptir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 99b).

222 olması halinde rehinsiz yapmayı emretmiş, [§] fakat rehinin bulunması halinde bunu yerine getirmekten bahsetmemiştir. Şayet alacağın tahsil edilmesini rehin içinde bulunuyor kılmasaydı, rehinin mevcut olmadığı konumda belirttiği gibi bunda da yerine getirmekten bahsederdi. Âyetin bu örgüsü rehinin bulunması halinde alacağın ondan tahsil edilmesinin caiz olduğunu, rehinin yok olması halinde alacağın da ortadan kalkacağını göstermektedir[470]. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer birbirinize güvenip de rehin almıyorsanız, güvenilen kimse emaneti ödesin ve Rabb'i olan Allah'tan korksun. Bu ilâhî beyanda şirket halinde yapılan işlemlerde de kayıt yapılmasının gerektiğini söyleyenlerin telakkisini destekleyen delil vardır. Bu tür işlemlerde Allah'tan korkma ve emaneti yerine getirme noktasında beraberlik ve ortaklığın bulunduğu kaydedilir, zira iki ortaktan her biri bu prensipler açısından ötekinden emindir. Bu sebepledir ki Allah korkusu ve emanetin yerine getirilmesinden söz edilmiştir, azîz ve celîl olan Allah'ın, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette bu iki esası belirtilmesi gibi.

Bir de şahitliği, görüp bildiklerinizi gizlemeyin; onu gizleyen kimse kalbinin günahkâr olduğunu unutmamalıdır. Allah Teâlâ âyetin bu kısmında kalbin günahkârlığını hatırlatmıştır; günahın asıl merkezi kalptir, ancak bu merkezden organlara dağılır ve dış âlemde görülür, nitekim bir hadiste, "İnsan bedeninde öyle bir et parçası vardır ki o iyi ve doğru bir düzen içinde bulunursa beden de doğru bir düzen içinde olur, o bozuk ve hastalıklı olursa beden de bozulur"[471] buyrulmuştur.

{İmam Mâtürîdî (r.h.) şöyle dedi:} Âyetin bu kısmında günahların hangi yolla olursa olsun kalbe yöneldiğinin delili bulunmaktadır, bunun içindir ki Allah onu günahkâr diye nitelemiştir, şu beyanlarında da olduğu gibi. "Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, kalplerinizin azmettiği yeminlerden ötürü ise sorumlu tutar"[472], "Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yoktur, fakat kalplerinizin bile bile yöneldiği şeylerde günah vardır"[473].

---

470 "Kural olarak sahibinden alıkonan her emanet tazminatı gerektirir. Rehin eşyası da tazminata sebep teşkil eden, "alıkonma ve elinde bulundurma (حبس وقبض)" şartına bağlıdır, o bu yönüyle normal emanet statüsünden çıkıp tazminat gerektiren bir konum alır. Rehin sadece bir emanet durumunda bulunsaydı -nezdine emanet olarak bırakılmış ve sahibinden emanet diye alınmış eşya olduğu gibi- tazmin edilme özelliği bulunmazdı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 100a).

471 Buhârî, "İman", 39; Müslim, "Müsakât", 107-108.

472 el-Bakara 2/225.

473 el-Ahzâb 33/5.

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فٖٓي اَنْفُسِكُمْ
اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ

[§] ***284. “Göklerde ve yerde olan her şey Allah’a aittir. İçinizdeki duygu ve düşünceleri açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onlardan dolayı hesaba çekecektir. Sonra dilediğini affeder, dilediğini de azaba uğratır. Allah her şeye güç yetirendir.”*** 223

Göklerde ve yerde olan her şey Allah’a aittir. Bunun anlamı açıktır, çünkü göklerde ve yerde olan herkes Allah’ın erkek ve kadın kullarıdır; bu beyan yahudilerin, “Uzeyr Allah’ın oğludur”, hıristiyanların da, “Mesîh Allah’ın oğludur”[474], Arapların ise, “Melekler Allah’ın kızlarıdır”[475] şeklindeki inançlarına cevap mahiyetindedir. Biz bu husûsları daha önce birden fazla yerde açıkladık.

İçinizdeki duygu ve düşünceleri açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onlardan dolayı hesaba çekecektir. Bazı âlimler âyetteki bu kısmın hemen onu takip eden **sonra dilediğini affeder, dilediğini de azaba uğratır** meâlindeki kısmıyla istidlâl ederek neshedildiğini söylemiştir. Ne var ki aynı âyette hesaba çekilme ve cezalandırmanın haber verilmesi yanında bağışlanmanın vâdedilmesi ihtimal dâhilinde görülmemektedir. Vât nesih ihtimali taşımaz, çünkü bu durum sonradan fark edip vazgeçme özelliği taşır (خُلْف، بداء), bu ise sonuçları bilmeyen birinin yapacağı bir iştir. Allah böyle bir durumdan pek âlî ve münezzehtir[476].

---

474 et-Tevbe 9/30.

475 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret ediyor olmalıdır: “Onlar kızların Allah’a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri erkekler ise kendilerine ait oluyor” (en-Nahl 16/57).

476 Semerkandî rahimehullah şöyle demektedir: “Haber mahiyetindeki ilâhî beyanlarda nesih gerçekleşmez, çünkü böyle bir konumda nesih haber verenin sonradan farketme, yanılma yahut da yalan söyleme gibi hal değişimine maruz kalmasını sonuçlandırır. Cenâb-ı Hak ise hal değişimine maruz kalmaktan münezzehtir. Nesih sadece emir ve nehiyde olur, buradaki değişiklik ise emir ve nehye muhatap olan insan ile bunların konusunu teşkil eden haram veya ibâha şeklinde gerçekleşir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 100a).

Âyetin bu kısmı hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Hasan-ı Basrî bu, zihne kendiliğinden gelen değil, kalbin azmettiği şeydir, biçiminde yorumlamıştır[477]. Hz. Peygamber’in bir hadisi de bu anlama gelmektedir[478]. Âyetin kuruluşunda takdim ve tehir bulunma ihtimali ve ‘ev’ (او) edatının vav (و) yerine kullanılması da söz konusudur, yani içinizdeki duygu ve düşünceleri gizleyip ardından açıklarsanız Allah sizi bundan dolayı hesaba çeker[479]. Diğer
224 bir ihtimal de şöyledir: **[§] İçinizdeki duygu ve düşünceleri açıklasanız da gizleseniz de**, sadece zihinde doğması ve içten söylenmesi ile yetinmeyip ona azmeder ve inanç çerçevesinde karar verirseniz… tıpkı, “Güzel bir davranış düşünene şu kadar sevap, kötü bir davranış düşünene şu şu verilir”[480] tarzında rivâyet edilen hadiste olduğu gibi. Tasvir edilen bu durum zihinde doğan veya içte söylenen seviyede olmayıp azim ve kararlılık konumundadır. Şu âyet-i kerîmede olduğu gibi, “Andolsun ki kadın ona meyletti, [eğer Rabb’inin işaret ve ikazını görmeseydi] o da kadına meyletmişti”[481] meâlindeki beyanda olduğu gibi, Kadın (Züleyha) ona (Yûsuf’a) kararlı bir şekilde meyletmiş, onun içinde ise kadına meyletme düşüncesi iradesiz bir şekilde doğmuştu. Kişi kalbinde doğan ve içinin söylediği şeylerden ötürü değil, kararlılık ve kesin bir inançla azmettiği husûslar sebebiyle sorguya çekilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Sonra dilediğini affeder, dilediğini de azaba uğratır. Bu beyanda, sorguya çekilecek husûsun azim ve kararlılık olduğu biçimindeki görüşümüzün delili bulunmaktadır, çünkü biz kendiliğinden doğuşun affedileceğini, azim ve kararlılığın ise cezaya uğratılacağını daha önce zikretmiştik.

اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّه۪ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ
وَمَلٰٓئِكَتِه۪ وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِه۪ وَقَالُوا
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ﴿٢٨٥﴾

[477] bk. Begavî, *Maâlimü’t-tenzîl*, I, 272.

[478] Ebû Hureyre’den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Güzel bir davranışı düşünüp de fiilen yerine getirmeyen kimse bir sevap, güzel davranışı düşünüp de yerine getiren kimseye ise ondan yedi yüz katma kadar sevap yazılır. Buna mukabil kötü bir davranışı düşünüp de işlemeyen kimseye herhangi bir şey yazılmaz. Şayet işlerse kayda geçilir” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 234; Buhârî, “Rikāk”, 31; Müslim, “İman”, 201-208).

[479] “Kişinin içinden geçen duygu ve düşüncesine fiil veya söz eklendiği takdirde hesaba çekilir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 100a).

[480] Hadisin metni 476 nolu dipnotta geçmişti.

[481] Yûsuf 12/24.

285. "Peygamber, rabbi tarafından kendisine indirilen vahye iman etti, müminler de iman etti. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve gönderdiği elçilere iman ederek, "O'nun peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız" ikrarında bulundular. ve "İşittik, itaat ettik, affına sığındık ey Rabb'imiz, eninde sonunda herkesin dönüşü sanadır!" dediler."

Peygamber, Rabb'i tarafından kendisine indirilen vahye iman etti, müminler de iman etti. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. [Birincisi,] Peygamber, indirilen şeyin Allah katından geldiğine iman etti, müminler de Peygamber'e indirilenin Allah katından geldiğine inandılar. [İkincisi,] **Peygamber, Rabb'inden kendisine indirilene iman etti** demek, gönderilen vahyin muhtevasına inandı demektir; bunun içinde biraz önce söz konusu ettiğimiz muhtevanın tamamı vardır. Aynı şekilde müminler de Allah tarafından indirilenin tamamına etti. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir.

[İmanda İstisnâ ve Büyük Günah Meseleleri]

Âyet-i kerîmenin bu kısmında Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme indirilen vahye iman etmek: Allah'ın bütün elçilerine, bütün ilâhî kitaplara, meleklere, öldükten sonra dirilmeye, cennete ve cehenneme inanmak demektir. Bu ilâhî beyanda imanında şüpheye düşüp, "İnşallah müminim" diyen (imanda istisna yapan) kimseye eleştiri yöneltmenin delili vardır. Şöyle ki, imanda istisna, ya [§] emrolundukları iman eylemini gerçekleştirmede şüpheye düşmeleri 225
veya imanın muhtevasında yer aldığına dair Allah'ın haber verdiği husûslarda tereddüt içinde bulunmaları sebebiyle olur. Bu alternatiflerin her birinde taraftarları için hüsran ve azap söz konusudur. Âyet-i kerîmenin bu kısmında ayrıca büyük günah işleyen kimse hakkında Mûtezile'nin ileri sürdüğü görüşün yanlış olduğunun işareti vardır. Çünkü Allah böylelerinin mümin olduğunu haber verdiği halde Mûtezile onların iman ismini yok saymıştır, / halbuki Cenâb-ı Hak bu iman sayesinde sözü edilen kişilerin kendisine ve amentünün diğer esaslarına inandıklarına şahitlik etmiştir. Büyük günah işleyen her mümin yukarıda sayılan inanç esaslarının tamamına inanır, Allah Teâlâ da bu imanları sayesinde onlara mümin demiş ve iman faktörünün kendilerinde bulunduğunu haber vermiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Eğer denilirse ki: Cenâb-ı Hak itaati âyetin sonunda zikretmiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Allah bahis konusu âyette itaati icâbet konumunda belirtmiştir. O, müminlerin bu icâbetiyle iman sahibi oluşlarına şahitlik etmiştir. Dolayısıyla azîz ve celîl olan Allah'ın davetine icâbet eden müminler

için açıklayıp kabul ettiği iman olgusunun onlardan ayrılmaması gerektiği ortaya çıkar.

O’nun peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız. Bu ilâhî beyanın, azîz ve celîl olan Allah’ın müminler adına bildirdiği bir haber olması muhtemeldir: “Yahudilerle Hıristiyanların yaptıkları ayırıma benzer bir şekilde O’nun peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız” demeleri tarzında.

İşittik ve itaat ettik dediler. Bu ilâhî beyana, “Buyruğunu ve çağrını işittik, olumlu cevap vererek boyun eğdik” anlamını vermek mümkündür. Şöyle de denebilir: “Kur’ân’ı işittik ve onun içerdiği hükümlerde sana itaat ettik”. *Nihaî gerçeği bilen Allah’tır.*

Affına sığındık, ey Rabb’imiz! Yani bizi bağışla ey Rabb’imiz! **Eninde sonunda herkesin dönüşü sanadır.** Yani dönüş ve varış.

Bakara sûresinin bu âyeti imanın bütün şartlarını bir araya getirmekte-
226 dir. Bu sebepledir ki, “Kur’ân’a inanmak [§] bütün kitaplara, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye ve diğer esaslara da inanmak demektir” demiştik. *Hatadan koruma da kurtuluş da Allah’ın yardımıyla mümkündür.*

لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا
اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَٓا اِنْ نَسٖينَٓا اَوْ اَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ
عَلَيْنَٓا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا
مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا اَنْتَ مَوْلٰينَا
فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿٢٨٦﴾

286. “Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Kişinin yaptığı iyilik kendine, yaptığı kötülük de kendinedir. Rabb’imiz, unutur veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma! Rabb’imiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Ey Rabb’imiz, bize güç yetiremeyeceğimiz yükleri taşıtma! Günahlarımızı affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim mevlâmızsın. İnanmayan topluluğa karşı bize yardım et!”

Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Bu beyanın anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî "gücü yettiği kadar" anlamına gelen "illâ vusʿahâ" (الّا وسعها) ifadesini, "helâl ve meşru olan" diye tefsir etmişse de bazı âlimler, bunun, âyetin amaçlamadığı uzak bir ihtimal olduğunu söylemiştir, çünkü Allah insanı bir şeyle yükümlü tutunca o, helâl ve caiz olur. Durum böyle olunca, Hasan-ı Basrî'ye ait görüşün bir anlamı kalmaz[482]. Hasan-ı Basrî'ye itiraz çerçevesinde şöyle denebilir: Bu türlü bir yorum Cenâb-ı Hakk'ın, "İyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır"[483] meâlindeki âyette yer alan "tayyibât" (طيّبات) kelimesine "helâl kılınan şeyler" anlamını vermeye benzer. Halbuki bir şey helâl kılındığı zaman tayyib, tayyib kılındığı zaman da helâl olur. "illâ vüsʿahâ" ifadesinde de durum aynıdır, orada da aynı konumda bulunan "mükellef tutma" ile "helâl olma"yı Hasan-ı Basrî bir arada zikretmiş oldu.

[İstitaat'ın Fiille Birlikte Olması]

İkinci bir yoruma göre "illâ vüsʿahâ" demek "illâ tâketehâ" (إلاّ طاقتها) yani gücü yettiğince demektir. Mûtezile'nin görüşü de aynı doğrultudadır. Şu kadar var ki istitâatin (kudret) fiilden önce bulunması konusunda onlarla fikir ayrılığına düşmüş bulunmaktayız. Biz istitâatin fiilden önce bulunmasını reddederek fiille beraber olduğunu söyledik, Mûtezile ise onun fiilden önce bulunduğunu ileri sürmüştür.

[İstitaatın Mahiyeti]

[§] Bize göre istitâat iki çeşittir: Biri haller ve sebepleri istitâati, diğeri de 227
fiillere ait istitâattir (fiili gerçekleştirecek kişinin ve gerçekleştirme vasıtalarının sağlıklı olması mânasındaki istitât). Haller ve sebepler istitâati fiillerden önce bulunur, ilâhî hitap da bu anlamdaki istitâate yönelir. Bunun delili azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanıdır: "Yoluna gücü yetenlerin Kâbe'yi ziyaret etmeleri Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır.[484] . "Ey Allah'ın Resûlü! Gücü yetmek neden ibarettir?" diye sorulmuş, o da, "Azık ve binekten ibarettir" şeklinde cevap vermiştir[485]. Herkesin kabul ettiği bir husûstur ki müslüman ülkelerin en uzak yerinde bulunan kimseye de hac farizası gerekli olmaktadır. Yine bu-

---

482 Tabersî, *Mecmaʿu'l-beyân*, I, 690.

483 "Sana kendileri için nelerin helâl kılındığını sorarlar. De ki: Bütün iyi ve temiz şeyler size helâl kılınmıştır" (el-Mâide 5/4).

484 Âl-i İmrân 3/97.

485 Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, III, 288; bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, IV, 16; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 283-284.

radaki istitâatin fiilin gerçekleşmesini sağlayan istitâat konumunda tutulması halinde (bir araz olduğundan) fiillerin bulunacağı zamana kadar devam etmeyeceğini herkes bilmektedir, oysa ki hac kendisine farz olmuş durumdadır. Sonuç olarak şu ortaya çıkmaktadır ki yükümlü tutulmak ve ilâhî emre muhatap olmak haller ve sebepler istitâatine bağlıdır. Bütün itaat türlerinde durum bunun gibidir.

Eğer denilirse ki: Mükellefiyet kişinin hac niyetiyle bulunduğu yerden çıkmasına yönelik olur, fiil de (yola) çıkış kudretinin ardından tahakkuk eder.

Buna şöyle cevap verilir: Böyle olsaydı kişiye haccın farz oluşu beldesinden çıkmasına bağlı olarak gerçekleşirdi. Aslında insan hac niyetiyle memleketinden ayrılmaya mecbur değildir, çünkü ayrılma eylemini gerçekleştirdiği takdirde hac ibadeti farz konumuna geçer. Sonuç olarak hac kişiye hiçbir zaman farz olmaz[486]. Şu halde dinî görev ve sorumlulukların Mûtezile'nin ileri sürdüğü tezle gerçekleşmediği kanıtlanmış oldu. Aksine durum bizim âlimlerimizin (Allah rahmet eylesin) belirlediği çizgi üzerinde seyreder. Şöyle ki, istitâat hallerin istitâati olup biraz önce değindiğimiz gibi fiilden önce bulunur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Fiil istitâatine gelince, bu tür istitâat fiillerin meydana geliş sırasında oluşur ve fiiller onunla gerçekleşir, tıpkı zaman birimleri gibi ki hiçbir birim ikinci bir zaman dilimi içinde varlığına sahip olamaz. İşte fiil istitâati de ikinci zaman dilimi içinde varlığını sürdüremeyen zaman parçası gibidir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

228 **[§]** Bize, "Güç yetirilemeyen konularda yükümlük mümkün olur mu?" diye sorulacak olursa cevabımız şöyle olacaktır: Gerçekleştirilmesinden alıkonulduğumuz (ve kudretinden yoksun bırakıldığımız) husûslarda mümkün değildir, alıkonulmadığımız fakat başka şeylerle meşgul olup kudretimizi heba ettiğimiz husûslarda ise mümkündür. Kâfire gelince, kendisine güç verildiği halde başka şeylerle oyalanmış ve sahip kılındığı kudreti zayi etmiştir. Böylesinin, potansiyelini heba ettiğine göre, imanla yükümlü tutulması güç yetirilemeyen şeyle mükellef olma statüsüne girmez.

Şimdi de "teklîf-i mâ lâ yutak" (تكليف ما لا يطاق), yani güç yetirilemeyecek şeyle yükümlü tutulma telakkisine hangimizin daha lâyık ve daha yakın oldu-

---

486 Yani Allah Teâlâ, kulunu, kendisine bir husûsun farz olması için gayret sarfetmekle yükümlü tutmamıştır. Meselâ kişi, üzerine zekât ve haccın farz olması için servet kazanmaya mecbur değildir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 115a).

ğuna bakalım. Mûtezile'nin söylemlerinden biri de şöyledir: Fiile ait (önceki) kudret onu bir sonraki zaman dilimi içinde meydana getirebilir[487]. Onlar bu telakkileriyle kişiyi, fiili işlemesi sırasında (müteakip [ikinci] zamanda) önceden bulunan kudretten yoksun bir duruma getirmiş oluyorlar. Ayrıca onu fiili işlememeye muktedir bulunmayan bir pozisyona düşürüyorlar.

Duyular âlemde bilinegelen uygulamaya göre, birine bir şeyi vaktinde yapması emredildiğinde, bu emri işittiği ve bu hitap kulağına ulaştığı zaman birimi içinde onu hemen yerine getiremez, ancak emri takip eden zaman birimi içinde icra edebilir. Halbuki Mûtezile telakkisine göre verilen emir, kişinin kudretten yoksun olduğu (ikinci) zaman birimi içinde yerine getirilmiş
olur. [§] Güç ve kudretten yoksunluk çerçevesinde Mûtezile'nin sergilediğin- **229**
den daha belirgin hangi teklîf-i mâ lâ yutak vardır? *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bu anlatılandan da daha tutarsız olanı şudur ki Mûtezile, "Kudret fiilden önce bulunur" demişlerdir. Bilindiği üzere fiil Allah'a karşı dostluk veya düşmanlık halinin mevcudiyetini gösteren bir belgedir. Kul fiili meydana getirdiği sırada fiil küfürse düşmanlık pozisyonunda, şayet imansa dostluk pozisyonunda bulunan kimsedir. Sonuç olarak i'tizâl anlayışına göre Allah'a yönelik dostluk da düşmanlık da daima kulun yasaktan kaçınması ve emre uyması zamanının dışında vuku bulmaktadır.

Mûtezile mensuplarının, Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer Rabb'in dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi iman ederdi"[488] meâlindeki beyanının cebir anlamına geldiğini iddia edişlerine gelince[489], âyet-i kerîmenin böyle bir anlama gelmesi bahis konusu değildir. Çünkü Allah bütün insanlara fıtrî olarak imanı ilkin zaruri kılmıştır, şu âyet-i kerîmesinin işaretiyle: "Göklerde ve yerde olanlar ister istemez O'na teslim olmuştur"[490]. Görüldüğü üzere Allah Teâlâ bütün yaratıklarla birlikte insanları da fıtraten İslâm'a mecbur etmiştir. Şu halde (dünya hayatındaki) ikinci defa imanın iradeye bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.

---

487 Mûtezile'ye göre fiili gerçekleştiren kudret fiilden önce (قبل الفعل), Ehl-i Sünnet'e göre ise fiille beraber (مع الفعل) bulunur. Aslında bir araz olan kudret fiilden önce ise -araz iki zaman birimi içinde devamlılık gösteremeyeceğinden- fiilin gerçekleşmesi sırasında yok demektir. Buna göre fiil kudretsiz olarak meydana gelmektedir.

488 Yûnus 10/99.

489 Mûtezile kelâmcıları bu âyet-i kerîmede ifade edilen husûsun, yürürlükte bulunan ve kulun hür iradesine dayanan inanıp inanmama dileğinin farazî bir alternatifi olduğunu söylüyorlar. Yani Allah inanmayı cebir statüsünde değil ihtiyar konumunda tutmuştur.

490 Âl-i İmrân 3/83.

230 [§] Mûtezile mensuplarının iki fiile ilişkin kudretin birden fazla olmadığını söylemeleri de isabetsizdir[491]. Çünkü onların benimsedikleri ilkelerden biri de kudretin birden fazla zaman dilimine sirâyet etmediği biçimindedir. Buna göre iki fiilin aynı anda tek kudretle vücut bulması mümkün olmadığı gibi iki fiile ait tek kudretin fiillerden sadece biri için fonksiyonel hale gelmesi de imkân dâhilinde değildir, zira kudretin sürekliliği bulunmamaktadır. Buna ek olarak kudretin fiillerden birinde bedel yoluyla bulunması da muhaldir, çünkü Mûtezile fiillerden biri için asıl teşkil eden kudretin kendisini öbürü için de asıl kabul etmişlerdir. Sonuç olarak onlara ait yorumun isabetsiz olduğu kanıtlanmıştır.

Kişinin yaptığı iyilik kendine, yaptığı kötülük de kendinedir. Bu ilâhî beyanda şu husûsun ispatı vardır ki Allah Teâlâ'nın kullarına yönelik olarak gönderdiği emirler ve yasaklar onların menfaatleri veya kendilerine dokunabilecek zararlar hikmetine bağlıdır. O'nun, kendisine sağlanacak faydalar sebebiyle emir göndermesi veya zâtına dokunacak zararlar kaygısıyla yasak çıkarması söz konusu değildir, aksi takdirde O, emretmek suretiyle menfaat sağlayan ve yasaklama yoluyla zararları uzaklaştıran biri konumuna girerdi; tıpkı yaşadığımız âlemde olageldiği gibi: Başkasına bir husûsu emreden kimse umulan bir yarardan dolayı emir çıkarmakta, yasak koyan kimse de endişe ettiği bir zararı bertaraf etmek için bunu yapmaktadır. Cenâb-ı Hak ise bütün bunlardan yüce ve münezzehtir.

Rabb'imiz, unutur veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma! Bu konuda iki yorum ortaya konulmuştur: Birincisine göre, unutursak terkedip yapmazsak demektir; Cenâb-ı Hakk'ın, "Münafıklar Allah'ı unuttu, Allah da onları yüz üstü bıraktı"[492] ve "Gerçek şu ki biz (insan türünün atası) Âdem'le daha başlangıçta ahitleşmiştik, ne var ki o, unuttu"[493]. Yani antlaşmasını terketti, beyanlarında olduğu gibi. **Hataya düşersek.** Yani yasaklandığımız günahları işlersek. İkincisi, denilmiştir ki âyette yer alan nisyan ve hata kavramları gerçek anlamlarını taşımaktadır. Bir anlamda bu ilâhî beyanın üst tarafında "deyiniz" anlamına gelen bir kelimenin varlığı kabul edilmektedir, yani, "Bizi şundan şundan sorumlu tutma deyiniz" şeklinde.

---

491 Müellif herhalde iki fiille ilâhî hitabın kula yöneldiği ân ile hemen ardından fiili gerçekleştirme anını kastetmektedir. Çünkü Mûtezile'ye göre kudret fiilden önce bulunmaktadır. Mâtürîdî'nin, bu yorumunda, fiilin işlenmesinden önceki hali de bir fiil olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

492 et-Tevbe 9/67.

493 Tâhâ 20/115.

Âyetin bu kısmı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mûtezile'nin kanaati şöyledir: Allah Teâlâ bu beyanı ile salt bir kulluk ve kendisine yakınlık sağlaması hikmetine bağlı olarak duada bulunulmasını emretmiştir. Nitekim, "Rabb'imiz! Bize peygamberlerin vasıtasıyla vâd ettiklerini ikram et, kıyâmet gününde bizi rezil ve kepaze etme! Şüphesiz sen sözünden asla caymazsın"[494], ayrıca, "Muhammed 'Rabb'im! Onlar hakkında adâletinle hükmünü ver!' dedi"[495] meâlindeki ilâhî beyanlar ve benzerlerinde de durum aynıdır. Bu tür âyetlerde yer alan dua, [§] mutlak anlamda kullukta bulunma ve Allah'a ya- 231
kınlık elde etme hedefini amaçlar. Çünkü Resûlullah (s.a.), unutma ve hata yoluyla işlediğimiz günahlardan sorumlu tutulmayacağımızı[496], ayrıca Allah'ın vâdinden caymayacağını[497] haber vermiştir. Bilindiği üzere azîz ve celîl olan Allah hiçbir şekilde haksızlık etmeyip adâlet çerçevesinde hüküm verir. Bunlardan başka Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı da bizim için delil teşkil eder: "Ey Muhammed! Günahın için bağışlanma talebinde bulun"[498]. Oysa ki Allah Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığını haber vermiştir[499]. Demek ki gerçek bizim söylediğimiz gibidir. Evet, Mûtezile bu telakkiyi benimsemektedir.

Bu meselede bize göre hareket noktası şudur: Unutma veya hata yoluyla günah işlemesine karşılık Cenâb-ı Hakk'ın kulunu kınayıp hafifçe azarlaması (عتاب) hikmetine giren bir husûstur; bu sayede insanlar Allah'ın hakkını korusunlar, belirlediği sınırlara riâyet edip yasaklarına girmesinler ve unutmasınlar diye. Dikkat etmez misin ki Allah hata yoluyla insan öldürme fiilini işleyen kimseye kefâret cezası düzenlemiş ve bu meseleyle ilgili âyetin sonunda, "Bütün bunlar Allah tarafından tövbesinin kabul edilmesi içindir"[500] buyurmuştur. Şayet Allah Teâlâ'nın hata yoluyla insan öldürme fiiline ceza vermesi caiz olmasaydı insan öldürme için kefâretin ve tövbenin öngörülmesinin bir anlamı kalmazdı. Bu anlatılanlar hata yoluyla işlenen fiillere ceza tertip edilmesinin hikmet açısından mümkün olduğunu göstermektedir.

İkinci olarak, Cenâb-ı Hakk'ın [Hz. Mûsâ'nın arkadaşının ifadesiyle] şu beyanını zikretmek gerekir: "Balığı olsa olsa şeytan unutturmuş ve hatırlamama

---

494 Âl-i İmrân 3/194.

495 el-Enbiyâ 21/112.

496 Hadisin kaynağı biraz sonra verilecektir.

497 Bu konuyla ilgili âyetler için bk. M. F. Abdulbâkī, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, "hulf" md.

498 el-Mümin 40/55; bk. Muhammed 47/19.

499 Müellif şu âyet-i kerîmeyi kastetmiş olmalıdır: "Biz senin için apaçık bir zaferin önünü açtık. Böylece Allah senin geçmiş ve gelecekteki günahını bağışlayacaktır" (el-Feth 48/1-2).

500 en-Nisâ 4/92.

engel olmuştur"[501]. Şeytanın eylemi daima korunup sakınılacak husûslardan biridir, bundan dolayıdır ki âyette belirttiği husûs gerçekleşmiştir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Aslında insan yanılıp unutmaktan korunmaya heves etse
232 bunlardan korunmuş olabilir. [§] Bu sebeple de sözü edilen iki arızadan esen kalmak için dua etmesi tabii bir davranıştır, çünkü insan gayret göstermek suretiyle bunlardan kurtulur, umursamazlıkla da bunların girdabına düşer.

Üçüncü bir delil de sözünü ettiğimiz üzere "nisyan" (نسيان) terk demektir, "hata" (الخطاء) ise yasaklanan şeyi işlemektir. Allah'ın buyruğunu terkeden, yasağını işleyen kimse elbette cezayı hak eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Binaenaleyh bu tür davranışlar karşısında dua etmek yerinde bir harekettir, tâ ki müminlere emri terketmeleri ve yasağı işlemeleri sebebiyle azap gerçekleşmesin!

Eğer denilirse ki: Resûlullah'ın (s.a.), "Ümmetimden hata, unutma ve zorlama altında yaptıkları günahların sorumluluğu kaldırılmıştır"[502] meâlindeki hadisinin mahiyeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bu hadis başka konularda değil, özel olarak inkâr etmek hakkında söylenmiştir. Bunun açıklaması şöyledir ki Asr-ı saâdet'te bazı müslümanlar İslâmiyet'i yeni kabul etmiş bulunuyordu. Zaman zaman unutkanlık veya yanlışlık sebebiyle konuşmalarında küfrü andıran ifadeler yer alıyor, ayrıca aynı nitelikte sözler söylemeye zorlanıyor, ölüm korkusuyla bu sözleri dilleriyle söylüyorlardı. İşte Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem böylelerinden sorumluluğun kaldırıldığını haber vermiştir.

{İmam Mâtürîdî (r.h.) şöyle dedi:} Sözü edilen hadiste aftan bahsedilmektedir; bunda aynı zamanda sorumluluğun bulduğuna dair kanıt vardır. Muhtemelen af vâdi dua şartına bağlanmıştır, bu sebeple de müminler yukarıda bahis konusu edilen duaları yapmaktadır. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, "Rabb'imiz! Unutur veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma!" meâlindeki duayı yapmış ve kabul edildiği kendisine haber verilmiştir[503], dolayısıyla herhangi birine ilkin bu duayı yapması emredilmiş değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

233 [§] Cenâb-ı Hakk'ın, "Rabb'imiz! Bize peygamberlerin vasıtasıyla vâd ettiklerini ikram et!"[504] meâlindeki beyanına gelince burada iki yorum bahis konusudur. Birincisi, Allah Teâlâ peygamberlere ve ilke olarak bütün mümin-

501 el-Kehf 18/63.
502 İbn Mâce, "Talâk", 16; bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ,* s. 433-434.
503 bk. Taberî, *a.g.e.*, III, 132-133.
504 Âl-i İmrân 3/194.

lere cenneti vâd etmiştir; her bir müminin O'ndan dileği, kendisini, cennet vâdettiği zümreden kılmasına yöneliktir. İkincisi mümin bu dua ile vâd edilen cennete, sayesinde lâyık olacağı imanla son nefesini bitirmesini (خاتمة) dilemesidir.

Hz. Peygamber'e bağışlanma talebinde bulunmasının emredilmesinde de iki yorum söz konusudur. Birincisi, rivâyet edilen şu hadis çizgisinde olmasıdır: "Müezzin, ezan (okurken) sesinin uzandığı yere kadar bulunan insanların affolunduğu bir konuma sahip olan kimsedir"[505]. Buradaki anlam sözü edilen alanda bulunanların (müezzin ve ezanı) sayesinde bağışlanmaya hak kazanmasından ibarettir. Hz. Peygamber'in bağışlanmayı dilemesi de bu çizgi üzerinde seyredebilir, yani onun istiğfârı ümmetinden bazılarının bağışlanması içindir. İkincisi, mağfiret sözlükte "örtmek, gizlemek" demektir. Bir bakıma Peygamber geçmiş ve gelecek günahı affedildikten sonra bunun başkalarının muttali olmasından gizlenmesini talep etmiştir.

{İmam [Mâtürîdî] (r.h.) şöyle dedi:} İstiğfarda aslolan bağışlanmanın istenmesidir. Eğer hata veya unutma için azap caiz değilse, Allah'ın azap etmesi zulüm konumuna geçer; buna göre af istemenin mahiyeti O'nun zulmetmemesinden ibaret olur; bu ise yükümlü tutulma ve imtihana çekilme ilkesiyle bağdaşmaz. Bunun gibi hata veya unutma yoluyla günah işleyen kimse ilke olarak bağışlanmış durumda olsaydı onun yapacağı şey Allah'ın lütfettiği nimete karşı şükretmekten ibaretti. Buna mukabil bağışlanmanın istenmesinde ilâhî nimetin gizlenmesi ve imtihan ilkesinin iptal edilmesi vardır. Halbuki bir müminin Allah'ın nimetlerini görmezlikten gelip nankörce davranması olmayacak bir şeydir. **[§]** Bu sebeplerle yukarıda bahis konusu edilen âyetlerde imtihan unsu- **235**
runa yer veren anlamın bulunması gerekmektedir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Azîz ve celîl olan Allah'ın, "Muhammed 'Rabb'im! Onlar hakkında adâletinle (halk) hükmünü ver' dedi"[506] meâlindeki beyanına gelince, denilmiştir ki bu âyette yer alan "hak" (الحق) azap anlamına gelir. Buna göre Allah, peygamberine müşriklerin üzerine ilâhî azabı indirmeyi istemesini emretmiş olmaktadır. Âyete, "Hak ve adâletin tâ kendisi olan hükmünle hüküm ver!" mânası da verilmiştir. Söz konusu edilen bu anlamlar ihtimal dâhilinde bulununca durumun Mûtezile mensuplarının ileri sürdükleri gibi olmadığı ortaya çıkmıştır. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

---

505 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 136, 266; Buhârî, "Ezan", 5; Ebû Dâvûd, "Salât", 31. İbnu'l-Esîr hadisin mânasını farklı anlamaktadır (bk. *en-Nihâye fi garibi'l-hadîs*, "mdd" ve "mdy" md.leri).

506 el-Enbiyâ 21/112.

Rabb'imiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Denildi ki âyette geçen "ısr" (اصر) kelimesi "ahid" (العهد), yani antlaşma anlamına gelir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Öncekilere yüklediğin gibi bize de terkedip bozduğumuz takdirde cezalandıracağın bir ahit yükleme! Önceki ümmetler bir günah işlediklerinde Cenâb-ı Hak helâl kıldığı şeylerden birini onun miktarınca haram kılıyordu. Meselâ Allah Teâlâ'nın, "Bir kısım yahudinin zulmü sebebiyle daha önce kendilerine helâl kılınmış bulunan tertemiz şeyleri onlara haram kıldık"[507] meâlindeki âyetinde anlatılan, Ashâbu'l-uhdûd ve diğerlerinde olduğu gibi. Müslümanlar böyle bir âkıbetten korktukları için, "Ey Rabb'imiz, dediler, işlediğimiz bir günahtan dolayı bize ağır yük yükleme!" Âyette geçen "ısr" kelimesi "ağırlık, geçmiş ümmetlere yüklenen zor şeyler" demektir; meselâ onların tövbesi, Cenâb-ı Hakk'ın "birbirinizi öldürünüz"[508] beyanında anlatıldığı şekilde gerçekleşiyordu.

235 **[§]** "Ey Rabb'imiz, bize **güç yetiremeyeceğimiz yükleri taşıtma!**" Âyet-i kerîmenin bu kısmı iki yoruma açıktır. Biri, "Güç yetiremeyeceğimiz öldürme ve helake mâruz bırakma!" şeklindedir, çünkü bu durumda müminlerin yok edilmesi bahis konusudur, yok edilişte de güçlerinin ortadan kalkması tabii bir sonuçtur, {İmam (r.h.) şöyle dedi:} Yani cazip görüp kendisiyle oyalanacağımız ve dolayısıyla buyruğundan uzak kalacağımız şeyleri bize yükleme demektir. Bu durumda âyetin bu cümlesi günahlardan koruması için Allah'a dua etme konumunda bulunur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* Diğer bir yorum ise âyette fiil kudretinin kastedilmiş olmasıdır. Bizim anlayışımıza göre bu kudret fiilden önce bulunmaz. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

Günahlarımızı affet! Bizi bulunduğumuz hal üzere bırak ve cezaya mâruz bırakma diye yorumlanmıştır.

Bizi bağışla, bize acı! Yani kusurumuzu ört! "Gafr" (غفر) kökü "setr" (ستر), yani örtmek anlamına gelir. Bu anlamdan hareketle tolgaya miğfer denmiştir, çünkü miğfer başı örtüp korur. Günahın örtülmesi en büyük nimettir.

---

507 en-Nisâ 4/160.

508 "Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Siz buzağıyı tanrı edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi (birbirinizi) öldürün" (el-Bakara 2/54). Merhum imam Mâtürîdî âyete burada, "Birbirinizi öldürünüz" mânası veriyorsa da, yerindeki tefsirinde müfessirlerin bu mânada ittifak ettiklerini söylemekle beraber bunu münasip görmediğini ifade etmekte ve sebeplerini anlatmaktadır (bk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Mihrişah, 8, vr. 15b).

Sen bizim mevlâmızsın. Sen bize herkesten daha yakın ve daha merhametlisin, sen bizim koruyucumuzsun, dostumuz ve yardımcımızsın diye anlam verilmiştir. Biz mevlâ ve velînin anlamını daha önce anlattık[509].

İnanmayan topluluğa karşı bize yardım et! Bunların bilinen kâfirlerin veya şeytanların olması muhtemeldir. Yani onlara karşı bize zafer ver. *Bütün güç ve kudret yüce ve ulu Allah'a aittir.*

---

[509] Bakara sûresinin 120. âyetinin tefsirine bakınız.

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: II

(Âl-i İmrân 1 - 200)

Çeviren
Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla. İnanmayanlara Güvenip kendisine itimat ettiğim varlık yalnızca O'dur, O bana yeter.

1. "Elif-lâm-mîm."

2. "Allah; O'ndan başka asla ilâh yoktur; hayy ve kayyûmdur."

[Hurûf-i Mukatta'a]

Elif-lâm-mîm. Allah; O'ndan başka asla ilâh yoktur, meâlindeki âyet hakkında bazıları şöyle demiştir: Bu harflerin tefsiri, ona bağlı kılınan şeydir; tıpkı "Elif-lâm-mîm; işte kitap, onda şüphe yoktur"[1] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibidir. "İşte kitap" cümlesi, "Elif-lâm-mîm"in tefsiridir. **Elif-lâm-mîm. Allah, O'ndan başka asla ilâh yoktur, Allah, O'ndan başka asla ilâh yoktur** meâlindeki cümle de **Elif-lâm-mîm**'in tefsiridir. Bunun bir benzeri de "Elif-lâm-mîm-sâd. Bu, sana indirilen kitaptır"[2] meâlindeki âyettir. Hurûf-i mukattaaya bağlı olan bütün âyetler [böyledir], yani âyet o harflerin tefsiridir. Cenâb-ı Hak, kendisini dilediği şeylerle isimlendirir. O kendisini "Arş'ın sahibi, şânı yüce"[3] beyanında zatına "macîd" ismini vermiş, "Şüphesiz o, şânı yüce bir Kur'ân'dır"[4] meâlindeki âyetinde de Kur'ân'a "mecîd" ismini nispet etmiştir.

Bazıları, hurûf-i mukattaa sûrelerin anahtarıdır demiş, başkaları da sûrelerin başında yer alan her mukattâ harf Allah'ın isimlerinden biridir, kanaatini belirtmiştir. Hurûf-i mukattaanın, mahiyeti bilinemeyen müteşâbihattan olduğunu söyleyenler de vardır; [§] yine bazı âlimler söz konusu harflerin 238

1 el-Bakara, 2/1-2.

2 "Elif-lâm-mîm-sâd. Bu, kendisiyle insanları uyarman ve inananlara öğüt vermen için sana indirilen kitaptır" (el-A'râf, 7/1-2).

3 el-Burûc, 85/15.

4 el-Burûc, 85/21.

teşbîb[5] olduğunu ve bu ifade tarzının Arab'ın adetleri arasında bulunduğunu söylemiştir. Bu konuda "Elif-lâm-mîm; işte kitap, onda şüphe yoktur"[6] meâlindeki âyetlerin tefsirinde yeterince bilgi verilmiştir.

[Hay ve Kayyûm İsimleri]

O hay ve kayyûmdur. O, zatıyla haydır, diridir, O'nun dışındaki bütün canlılar, kendilerinden başka bir canlı varlık sayesinde hayattadır. Cenâb-ı Hak, kendinden hayat sahibi olunca değişmek ve yok olmakla nitelendirilemez. Kendisinden başka bütün canlılar, diğer bir canlı sayesinde diri olduklarına göre, onlar için değişim ve yok oluş kaçınılmaz bir sonuçtur. "Hayat" yani daima diri oluş, şânı yüce ve yaratıklar nezdinde durumu üstün olanın kendisiyle nitelendirildiği bir kelimedir. Görmez misin ki, Allah Teâlâ yeşeren yer yüzünü hayatla nitelemiştir, çünkü yeşerdiğinde değeri yükselmekte ve insanlar nezdindeki konumu şeref kazanmaktadır[7]. İnsanlar arasında değeri yüksek olduğu için mümine "diri" (الحى) denilmiş, kâfire ise insanlar katında değeri düşük olduğu için "ölü" denilmiştir[8]. Ayrıca Cenâb-ı Hak azameti, celâli ve büyüklüğü sebebiyle "diri" diye adlandırılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın şehitler hakkındaki şu beyanı da bu esasa bağlıdır: "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler"[9] meâlindeki âyet-i kerîmesi de aynı anlama gelir; yani onlar Rableri katında ikram edilmekte, saygı görmekte ve üstün tutulmaktadırlar.

O kayyûmdur. "Kayyûm" (القَيُّوم) kelimesine bazıları her mükellefin yaptığına hâkim olan anlamı vermiş, bazıları da onu koruyan (الحافظ) diye açıklamıştır. Bu lafzı, İbn Mesûd "el-kayyâm" (القَيَّام) diye okumuştur[10]. "Kâim", "kayyûm"

[5] Teşbîb, özellikle kadınları anmak suretiyle kasideyi güzelleştirip süslemek demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-b-b" maddesi).

[6] el-Bakara, 2/1-2.

[7] Bu cümle ile muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar" (Yâsîn, 36/33).

[8] Burada şu âyet-i kerîmeye işaret edilmektedir: "Dirilerle ölüler bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirdekilere de işittirecek değilsin" (Fâtır, 35/22. Ayrıca bk. el-En'âm, 6/122).

[9] "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz" (el-Bakara, 2/154).

[10] Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, 59. İbnu'l-A'râbî şöyle demiştir: Kayyûm, kayyâm ve müdebbir aynı anlama gelir. Zeccâc da şöyle dedi: Allah'ın sıfatı ve esmâ-i hüsnâsından olarak Kayyûm ve kayyâm, canlı-cansız bütün varlıkların yaratılması, rızıklandırılması ve mekânlarının bilinmesi konusunda Allah'ın tedbiri demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "k-v-m" maddesi).

ve “kayyâm” (القائم والقَيُّوم والقَيَّام) kelimelerinin hepsi aynı anlama gelir. [§] “Falan 239
adam filanın durumuna kâimdir” denilince, onun her şeyini biliyor, hiçbir şeyi kendisine gizli kalmıyor demektir. İbn Abbâs’tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Allah’ın en büyük ismi (ism-i a‘zam) hay ve kayyûmdur[11].

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَاَنْزَلَ التَّوْرٰيةَ
وَالْاِنْجِيلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَاَنْزَلَ الْفُرْقَانَ اِنَّ الَّذٖينَ
كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌ وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤﴾

3-4. “O sana kitabı, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil’i indirmişti; Furkānı da indirdi. Bilinmeli ki Allah’ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.”

O sana kitabı indirmiştir. Bu beyanın anlamı açıktır. “Hak ile” anlamındaki “bil’hakk” (بالحق) ifadesi hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu lafız, “halkı hakka çağırmakla” anlamına gelebilir. Gerçeğin ta kendisi olan, kesin delil olarak ortaya konulan, mûcize olarak gönderilen gibi anlamlara da gelebilir; zira Araplar ona karşı delil getirmekten ve onun bir benzerini yapmaktan âciz kalmıştır. Böylece yüz çeviren, büyüklenen ve inat edenlerin dışında herkesin nezdinde onun Allah tarafından gelen bir hakikat olduğu ortaya çıkmış oldu. “Hak ile” mânasındaki ifadenin doğru ve âdil olarak anlamına geldiği gibi, Allah’ın insanlar üzerinde ve insanların birbirleri üzerindeki hakkı anlamına geldiği de söylenmiştir.

Öncekileri doğrulayıcı olarak. Yani daha önce gönderilen semavî kitaplara uygun olarak, onlara aykırı ve onlardan farklı olmayarak demektir. Bu ifade efendimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in peygamberliğine işaret etmektedir. Çünkü O, getirdiği kitabın, önceki ilâhî kitaplara uygun olduğunu, onlara aykırı düşmediğini haber vermektedir. Şayet önceki ilâhî kitaplara mu-

---

11 Bu ifadeyi Kurtubî herhangi bir kişiye nispet etmeden kaydetmiştir. İbn Mâce’de Esmâ bint Yezîd’den naklen Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet etmiştir: “Allah’ın en büyük ismi (ism-i a’zâmı) şu iki âyette zikredilmektedir: ‘Tanrınız, tek bir tanrıdır; O’ndan başka Tanrı yoktur; O rahmândır, rahîmdir’ (el-Bakara, 2/163) meâlindeki âyet ile Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetidir” (İbn Mâce, “Duâ”, 9; Kurtubî, *Tefsîr*, III, 271).

halif görülseydi, insanlar muhalefetin nerede olduğunu açıklamaya mecbur kalırlardı. Bunu yapamadıklarına göre bu kitabın Allah tarafından geldiğini ve Muhammed'in (s.a.) O'nun elçisi olduğunu anlamışlar, fakat inat ederek inkâr etmişlerdir.

240 **[§] Daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti; (daha sonra) Furkān'ı da indirdi.** Bazıları buradaki "insanlara doğru yolu göstermek üzere" meâlindeki cümleyi, onlara açıklamak, doğru yolda olan insanlara kesin delil olmak, kör olan ve dalâlet içinde bulunanlar için de kendilerini susturucu karşı delil getirmek, diye açıklamışlardır. Çünkü böylesinin doğru yolu gösterme ihtimali yoktur, aksine Kur'ân onun helâk olacağını gösteren delildir. Kur'ân, ancak hidâyete erdiği zaman kendisine doğru yolu gösteren bir delil olur. Hidâyeti kabul etmeye yanaşmadığında ise aleyhte bir delil teşkil eder. Böylece bu âyetin, Mûtezile'nin iddia ettiğinin aksini gösterdiği ortaya çıkmış oldu[12].

Furkān'ı da indirdi. Kur'ân'a iki açıdan Furkān dendiğini daha önce açıklamıştık[13]. Birincisi, âyetleri ayrı ayrı olduğu ve farklı zamanlarda nâzil olduğu için; ikincisi de hak ile bâtılı, helâl ile haramı, sakınılması gerekenle yapılmasına izin verilen şeyleri ayırdettiği için. Buna göre her ilâhî kitapta helâl ile haramı, sakınılması gerekenle yapılmasına izin verilen şeyler açıklanmıştır. İncil'e de (hakikati) ortaya koyduğu, açıkladığı için İncil denilmiştir. Bu kelime sözlükte açıklamak, ortaya koymak demektir[14]. Parlayan meşale olduğu için[15] Tevrat'a da Tevrat denilmiştir, ki o gerçekten öyledir. *Nihai gerçeği bilen Allah'tır.*

---

12 "Mûtezile'nin hidâyeti beyanla yani açıklamakla tefsir etmesine bakıldığında, o herkes için hidâyet kaynağı olur. Bu ise mümkün değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 102a).

13 el-Bakara, 2/185.

14 İbn Manzûr şöyle demektedir: "İncil kelimesi vezin olarak iklîl ve ihrît şeklinde okunur. Nakledildiğine göre "en-Necl" (النجل) mastarından türemiştir, bu da asıl ve doğal olan demektir. O, İbranice veya Süryanice bir kelimedir. Arapça olduğu da söylenmiştir" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, "n-c-l" maddesi). İncil kelimesinin türemesi konusunda Mâtürîdî ve İbn Manzûr'un hata ettikleri görülmektedir. el-Muncid'de şöyle denmiştir: "İncil Yunanca bir kelimedir, anlamı da müjde demektir. Çünkü İncil kurtuluş yollarını içermektedir" (*el-Muncid*, "İncil" maddesi). *el-Muʿcemu'l-Vasît*'in "İncil" hakkındaki metni de el-Müncid'deki metne yakındır.

15 Tevrat'a da parlayan meşale anlamına geldiği için Tevrat denmiştir. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 102b). "Veriye'z-zendu" (وَرِىَ الزّند), alevi çıktı, yani aydınlattı demektir. "ez-Zendu", ateşin yakıldığı en üstteki odun, demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, "z-n-d" maddesi).

Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Denildi ki Allah'ın kesin delilleri anlamına gelir. Yine denildi ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler demektir, çünkü insanlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiklerinde O'nu da inkâr etmiş olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın dinini inkâr etmek de O'nu inkâr etmektir; dininden uzak durmak da O'ndan uzak olmaktır, benzer şekilde Peygamberi'nden uzak durmak yine O'ndan uzak durmak konumundadır.

Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki dostlarının düşmanlarından intikam alandır; yine denildi ki düşmanlara karşı zafer kazanan mutlak güç sahibidir, şiddetli bir şekilde yakalayandır, anlamı da verilmiştir.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَخْفٰى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ ﴿٥﴾

[§] ***5. "Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."*** **241**

Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Bu âyet, tehdit anlamı içermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya***,** ama Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Göklerde ve yerde yaratıklara karşı örtülüp onlara gizli kalan hiç bir şey Allah'a gizli kalmaz; böyleyken sizce ortada olan amelleriniz ve fiilleriniz O'na nasıl gizli kalır? Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: İnsanların döllerinde, kalplerinde ve rahimlerdeki şeyler Allah'a gizli kalamadığına göre ortadaki sözleriniz ve fiilleriniz O'na nasıl gizli kalabilir, anlamına da gelebilir. Yüce Mevlâ'nın "Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur"[16] diye buyurduğuna bakmaz mısın? Zaten O, rahimlerdekini bilmiş, üç katlı karanlığın içinde olmasına rağmen Cenâb-ı Hak onları dilediği mahiyet ve keyfiyette şekillendirmiştir[17].

هُوَ الَّذ۪ي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَٓاءُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٦﴾

6. "Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur. Mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah'tan başka ilâh yoktur."

---

16 Âl-i İmrân, 3/6.

17 Mâtürîdî burada muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır" (ez-Zümer, 39/6).

Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O’dur. Bu âyet iz takipçisi anlamına gelen “kāifin” (قائف)[18] söylediklerinin aksine işaret etmektedir. Zira Allah, insana ana rahminde istediği şekli vermeyi başka birine değil, kendine tahsis etmiştir. Peki, iz takipçisi rahimdekinin ilk şeklini nasıl biliyor da “bu onun şekline benzemektedir, bu çocuk ondandır” diyebilmektedir? Nesne ve olayların yaratılması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Cenâb-ı Hak ferî olanı aslî olandan yaratmıştır, dolayısıyla ebeveyn çocukların varlık sebebidir, demiştir. Bazıları ise vasıtalı olarak da vasıtasız olarak da meydana gelebilir, demiştir. İnsanın aşılamış yumurtadan yaratılması gibi bazı şeyler bir takım sebeplerle dünyaya gelir. Belirtilmeli ki aşılanmış yumurta rahim duvarına asılı bir nesneye dönüşür, sonra mudğa (et parçası) haline gelir. Bu, Yüce Allah’ın mahlukatı istediği şekilde yaratabileceğine, bir şeyle veya hiçbir şey olmadan, vasıtalı veya vasıtasız olarak yaratabileceğine delil olur. O, bütün bunları yapabilecek güçtedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

هُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ
الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ
مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَٓاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَٓاءَ تَاْوٖيلِهٖ وَمَا يَعْلَمُ تَاْوٖيلَهُٓ اِلَّا
اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهٖ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا
يَذَّكَّرُ اِلَّٓا اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٧﴾

242 [§] *7. “Sana kitabı indiren O’dur. Onun* (Kur’ân) ***bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vîl etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Halbuki onun te’vîlini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır.*** (Bu inceliği) ***yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar.”***

---

18 “Kâif” (قائف), organlara bakarak insanın soyunu bilen ve iz süren kişidir; bazı belirtilere bakarak iz süren ve cinayetleri aydınlatan kişiye de kāif denilir (İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “k-v-f” maddesi).

[Muhkem ve Müteşâbih Âyetler]

Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir. Bu ilâhî beyanın neyi kastettiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Muhkemlerin, kendileriyle amel edilen nâsihler, müteşâbihalerin de amel edilmeyen mensûhlar olduğu söylenmiştir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[19]. Diğer bazı âlimlerse şöyle demiştir: Muhkemler En'âm sûresinin sonundaki üç âyet ile İsrâ sûresindeki âyettir: "De ki: Gelin, rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım"[20]. Bir de İsrâ sûresinden şu âyet: "Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle"[21]. Bu âyetler muhkem diye isimlendirilmiştir, çünkü tevhidi ve Allah'a imanı emretmektedir, diğerleri ise müteşâbihtir.

Bu yorumların dışında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: Muhkemât, okuduğunda ve düşündüğünde herkesin anlayabileceği âyetlerdir; müteşâbihât ise ancak incelenip araştırıldığında anlaşılan anlamı kapalı âyetlerdir. Başka bir görüş de şöyledir: Muhkemât, mahiyeti bilinen ve maksadı anlaşılan âyetlerdir. Müteşâbih ise muhkemde insanların ihtiyacı olan hükmün beyanından sonra bile [hurûf-ı mukatta'a gibi ne kasdettiği anlaşılamayan âyetler] kesinlikle mahiyeti bilinmeyen, ancak iman edilmesi gereken âyetlerdir. Bu âyetler Allah'ın kullarına yönelik bir imtihandır. Yaratıklarını sınama çeşitlerinden dilediği ile denemek Allah'a ait bir haktır[22]. Zaten dünya imtihan yurdudur.

[§] Muhkemâttan müslümanların her birine, fikir ayrılığı söz konusu ol- **243**
madan açık bir anlam taşımasının kastedilmesi de muhtemeldir. Müteşâbih ise dilleri farklı olduğu için insanlara karışık gelen ve maksadını anlamakta ihtilaf edilen âyetlerdir. Yahut da âyetin zâhir yönünün, bâtın yönünden farklı anlama gelmesi, bu yüzden bazılarının görünen (zâhirî) anlamı esas almaları,

---

19 Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, 55; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 144.

20 el-En'âm, 6/151-153.

21 el-İsrâ, 17/23, bu âyetlerin sonuna kadar.

22 "Cenâb-ı Hak ilmi iki kısma ayırmıştır: Biri elde edilmesi ve öğrenilmesi ile bizi sınayan, diğeri de öğrenmekten ve elde etmekten bizi âciz bırakan ilimdir. Allah Teâlâ bize, bundan uzak durmamızı emretmiştir. Fiilleri de biri yapmakla bizi sınayan, diğeri de terk etmekle sınayan olmak üzere ikiye ayırmıştır. Dünya sınama ve deneme dünyasıdır. Yüce Allah'ın kullarını, sınama çeşitlerinden istediği ile denemesi tâbiidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vrk. 102b).

bazılarının da zâhirinde Allah'a zulüm nispet etme ve onu yaratıklara benzetme anlamını gördükleri için bâtınını esas almalarıdır; halbuki müslümanlar haksızlık ve teşbihi Allah Teâlâ'dan uzak tutmakta ittifak etmiştir[23]. Muhkemde elde edilen bilgi ile müteşâbihten kastedilen anlamı bilmek mümkündür. Başka bir grup da şöyle demiştir: Muhkem mânası açık ve seçik olandır. Şayet gerçek onların söyledikleri gibi olsaydı, âyetin anlamında insanların ihtilaf etmeleri ve herkesin benimsediği anlamın muhkem olduğunu iddia etmesi mümkün olmazdı. Zira o zâhir ve açık olsaydı herkes ona uyardı ve aralarında görüş ayrılığı bulunmazdı.

Tefsirini yapmaya çalıştığımız bu âyet, Mûtezile'nin iddialarına karşı delil mevcut olup onları reddetmektedir. Çünkü onların anlayışına göre Allah Teâlâ sadece aslah (en uygun) olanı yapar. Halbuki O, burada muhkem olanı olmayandan ayırıp açıklamamıştır, şayet açıklamış olsaydı, bu insanlar için dinî açıdan faydalı olurdu. Bu da şunu göstermektedir ki azîz ve celîl olan Allah'ın, bazan insanları imtihan edip sınamak maksadıyla dinde onlar için aslah olanı yapmaması da caizdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** bu hikmetin dışında kalan bir şey değildir[24]. Sonra onların emretme hakkında söyledikleri doğrudur. Allah, içinde aslah olan şey bulunduğu için emrini, ancak itaat edilmesi için vermektedir. Bazan aksi daha uygun (aslah) olmasına rağmen, imtihan hikmetine bağlı olarak onlar için dinde aslah olmayan şeyi yapmalarını da isteyebilir. O zaman "aslah" lafzı dine daha yakın, daha çekici anlamına gelir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

244 **[§]** Bazıları şöyle demiştir: Muhkem anlamı aklen açıklanabilen; müteşâbih ise anlamı aklen bilinmeyen âyettir; onun mahiyeti ancak nakille öğrenilir. Bazıları da şöyle bir fikir beyan etmiştir: İçinde emir, nehiy, helâl ve harama dair hükümlerin bulunduğu âyetler muhkem olup müteşâbih değildir. Müteşâbih ise insanların bilmeye ihtiyaç duymadıkları husûslarda olur; meselâ krallığın sonunu, hükümdar ve kralların sayısını haber vermek gibi. Ayrıca Al-

23 Cenâb-ı Hakk'ın "O'nun iki eli de açıktır" (el-Mâide, 5/64) meâlindeki âyeti vb. beyanlar hakkında hak ehli ile Mücessime arasındaki görüş farklılığı bunun örneklerindendir. Mücessime âyetin görünen anlamı esas almış, hak ehli ise zâhirini değil saklı olan anlamını benimsemiştir. Çünkü zâhirini esas almakta, Allah'ı yaratıklara benzetmek söz konusudur. Allah, böyle bir benzerlikten çok yücedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 102b).

24 Alaaddin es-Semerkandî (r.h.) şöyle demektedir: "Akıllarımız idrak etmeye yetmese de, Yüce Allah'tan gelen emre ve nehye itaat, kullar için muhalefet ve isyandan daha uygundur (aslah). Bundan dolayı emredilen bütün hükümler insanların maslahatına uygundur, bu hükümlere muhalefette bulunmak kendileri için maslahat değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 102b).

lah tarafından vâd edilen şeylerin mahiyetinin bilinmesi ve benzeri husûslar. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Şunun da belirtilmesi gerekir ki Mûtezile mensuplarının bu konuda aradıklarını istedikleri gibi bulamayışları sebebiyle bunlar kendilerine müteşâbih olmuştur. Biz müteşâbih konusundaki gerçeği ve söylenmesi gereken şeyleri açıkladık. *Hatalardan korunmak ve kurtuluşa ermek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bunlar kitabın esasıdır. Bu cümlenin, biri "kitabın aslıdır", öbürü de "diğerlerinden öndedir" anlamında olmak üzere iki mânaya gelmesi mümkündür. Benzer şekilde Ummu'l-kurâ -Mekke'yi kastediyorum- da bu şekilde anlaşmalıdır. Çünkü o, diğer şehirlerden öncedir. Bu tabirle şehirlerin aslı anlamının kastedilmesi de muhtemeldir; tıpkı Fâtiha sûresine Ummu'l-Kur'ân dendiği gibi; çünkü o asıldır veya diğer sûrelerden daha öndedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Bunlar kitabın esasıdır.** Yani muhkem âyetler kitabın esasıdır. Müteşâbih ise, "çünkü bu sığır bize ayırdedilemez hale geldi"[25] meâlindeki beyanda olduğu gibi başka mânalarla benzerlik taşır, o müteşâbihtir. Yine müşkile de, başka şeye ait bir şekil karıştığı için müşkil diye isimlendirilmiştir. Müteşâbih kendisine başka şeye ait bir benzerlik karıştığı için müteşâbih diye anılmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Kalplerinde sapma meyli bulunanlar. Buna haktan ayrılmak anlamı verildiği gibi şüphe ve tereddüt mânası da verilmiştir.

[§] Fitne çıkarmak için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Burada 245
sadece müteşâbihlere tâbi olmak söz konusu olsaydı onlar mazur görülebilirlerdi, çünkü bir şeye tâbi olmak onun amacına uyum sağlamak demektir. Bu ölçüye bağlı olarak "onu hakkını vererek okumakta olanlar…"[26] meâlindeki âyetle -yani ona hakkıyla tabi olanlar-, "Rabbinizden size indirilene uyun!"[27] meâlindeki âyet de böyledir. Müteşâbih de bize Rabbimizden indirilmiştir. Dolayısıyla ona tâbi olan da hakikatte övülür. Bu durumda yukarıdaki âyette, gerçekte bir tabi olmanın bulunmadığı ortaya çıkmıştır, şayet bu durum mevcut olsaydı mazur görülürlerdi. Fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* burada fikirlerinin bozuk olması sebebiyle tevil edilen görüşlere uymak söz konusudur. Görmez misin ki onlar ümmetin hükümranlığının ne zaman sona ereceğini bilmek istemişlerdir. Halbuki buna vakıf olmakta kıyâmeti ve sebebini bilmek

---

25 el-Bakara, 2/70.

26 "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar" (el-Bakara, 2/121).

27 el-A'râf, 7/3.

söz konusudur. Bunlar ise Yüce Allah’ın, başkaları bir yana peygamberi bile haberdar etmediği bilgilerdir. Burada (kalplerinde sapma meyli bulunanların), hakikati kavramaktan âciz olan ve kendi kısır anlayışlarına uyan mânası da kastedilmiş olabilir. Eğer onların bakışları muhkeme yönelik olsaydı, bu onları gayelerine ulaştırır ve ihtiyaçlarını karşılardı. *Bütün güç ve kudret yüce Allah’a aittir.*

Kalplerinde sapma meyli bulunanlar. Yani haktan ayrılma eğiliminde olanlar; bu, onların amaçları veya inançlarıydı, şayet burada kâfirler kastediliyorsa. Müslüman olup da nefsânî arzularına uyanlar kastediliyorsa o takdirde ikinci anlam esas alınır. Benzer şekilde dinî gerçeğin aslına inanan her mezhep sahibini, şu ilâhî beyanda görürüz: “Rabbinizden size indirilene uyun!”[28] Başka bir âyette: “Kuşkusuz bu Kur’ân en doğruya iletir”[29]. Diğer bir âyet ise şöyle: “Doğrusu bu Kur’ân, İsrâiloğullarına, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır”[30]. Âyetin zâhirini esas alan kimse onun muhkem ve kendi fikrinin hak olduğunu ileri sürebilir; fakat hak olanı bulmak konusunda bütün gayretini gösterdikten, diğer görüş ve yorumu buna bağladıktan sonra. Durum
246 böyle ise yapılacak şey [§] ümmetin, zâhire uymak konusundaki anlayışına teslim olmaktan ibarettir. Nitekim Hz. Peygamber’den (s.a.) rivâyet edildiğine göre o, ümmetin fırkalara ayrılacağını haber vermiş, kendisinin ve ashâbının (r.a.) yoluna sarılmalarına işaret etmiştir[31]. Tevârüs edilen emir böyle olduğuna göre, ihtilaf edilen şeyin muhkem ve açık olana tâbi kılınması gerekir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.* Müteşâbihâta yönelik te’vîlin peşine düşen bidatçi, çoğunluğun görüşüne sarılan insanların zihinlerini karıştırmayı kastetmektedir. Bunun yanında hak ehline mensup gruplar da çoğunluk görüşüne sahiptir. Anlaşılmazlığın ortaya çıkışı sırasında konuların te’vîli ile uğraşmayı terk eden kişi, ümmet nezdinde muhkem olana uymuş ve müteşâbihe de hakkını vermiş olur. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.* [Bu paragrafın başında zikredildiği gibi] öncelikli hedef bu ümmetin varlığının sonu ve kıyâmetin kopmasının zama-

---

28 el-A‘râf, 7/3.

29 el-İsrâ, 17/9.

30 en-Neml, 27/76.

31 Mâtürîdî bu ifade ile Ebû Hureyre’nin (r.a.) Hz. Peygamber’den (s.a.) rivâyet ettiği şu hadise işaret etmektedir: “Yahudiler yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya, Hıristiyanlar da yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır”. Bu konuda Muâviye b. Ebû Süfyân’dan gelen şu rivâyete de işaret edilmiş olabilir: Allah’ın Resûlu (s.a.) ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: “Şunu iyi bilin ki sizden önceki Ehl-i Kitap yetmiş iki fırkaya ayrılmıştı. Bu ümmet de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların yetmiş ikisi cehennemde, sadece biri cennettedir, o da cemâattir” (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 332, 3/120, 145; İbn Mâce, “Fiten”, 17; Ebî Dâvûd, “Sünnet”, 1; Tirmizî, “İman”, 18, 20).

nını belirlemekse; sıradan insanlar bir yana Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerini bile haberdar etmediği konularla veya zayıf akılların mâhiyetini idrakten âciz kaldığı şeylerle uğraşanlar, avâmın ve anlayışı zayıf kişilerin zihinlerini karıştırmayı kastetmektedir. Azîz ve Celîl olan Allah, onların mâhiyetini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini haber vermektedir, bu bilgi bizden başkasında bulunmuş olsun veya olmasın. Şayet böyle bir bilgi başkası tarafından bilinmişse bunu, akılların ulaşabileceği bir şey olduğu için değil, Yüce Allah sayesinde bilmiş olur. Âyetteki tabi olmanın anlamı ise daha önce anlatıldı.

Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, [fitne çıkarmak] için, yani Kur'ân'dan kendilerince benzeşenler, ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Denildi ki fitne küfür demektir. Fitnenin imtihan anlamına gelmesi de mümkündür; buna göre onlar müslümanları sınamak için bu âyetlerin peşine düşerler.

[§] Onu (kişisel arzularına göre) te'vîl etmek için. Yani, Allah Teâlâ'nın, 247
bu ümmet için takdir ettiği süre ve zamanı anlamak için. Te'vîl'in asıl anlamı muntehâdır, yani son sınırdır. Cenâb-ı Hak ise **halbuki onun te'vîlini ancak Allah bilir,** buyurmaktadır. Yani bu ümmetin sonunu ancak Allah bilir.

Müteşâbih konusuna gelince, şayet o, hakkında fikir beyan edilemeyecek şeylerdense o odur. Eğer ilim ehlinin bileceği şeylerden olup onlar da onu açık seçik biliyorsa o da odur. Bu işin aslı şudur: İslâmiyet hakkında fikir sahibi olan herkes, muhalifine karşı istidlâlde bulunduğu âyetlere dayanarak, onun delil getirdiği âyetin müteşâbih olduğunu, kendisinin ise açık anlamlı âyetlerle istidlâl ettiğini ileri sürer. Ona göre kendisinin sahip olduğu görüş haktır. Halbuki, görüşünün hak olmadığı veya açık anlamlı olanı terk edip müteşâbihin peşine düştüğü iddiası arasında fark yoktur. Bu tür problemlerin çözüm yolu, sahip olduğu fikri araştırıp incelemektir: şayet o, aklı, benimsemeye mecbur bırakacağı bir delil getirirse kabul edilir; aksi takdirde onun müteşâbih konusunda iddia ettiği fikirlerin benzerini ileri sürmeye rakibinin de hakkı vardır.

Halbuki onun te'vîlini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. Bazıları bu âyette duraklama yeri, **bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler**, kısmıdır demiştir. Bunu söyleyen, ardından cümleye, **Derler ki ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır**, diye başlayarak devam eder. Buradaki "yekūlûne" (يَقُولُونَ) yani "derler" lafzı, "kālû" (قَالُوا) yani "dediler" anlamındadır. Buna göre, Ona inandık cümlesi de bildiğimiz şeye inandık, demek olur. "Yekūlûne" يَقُولُونَ lafzının "kâle" قَالَ mânasında kullanılması, dilde caizdir. Diğer âlimler ise şöyle demiş-

tir: Durma (vakf) yeri, **ancak Allah bilir** anlamındaki (إلاّ الله) lafzının sonudur, **İlimde Yüksek pâyeye erişenler derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır,** meâlindeki cümlenin ise öncekinin devamı değil müstakil bir cümledir; yani muhkem, müteşâbih ve diğerleri hepsine inandık ve hepsi Rabbimiz katındandır. Denildi ki "er-râsihûne" (الرَّاسِخُون) unutmamak için sürekli okuyanlar ve ilmini yapanlar demektir. Yine denildi ki "er-râsihûne" (الراسخون) zihinlerine ve gönüllerine yerleştirilenler anlamına gelir. "en-Nâtihûne" (النّاتِخُون) nâtih, yani ilimde derinleşen anlamına geldiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın müteşâbih âyetleri indirmesinin hikmeti nedir? diye sorulursa şöyle cevap verilir: Müteşâbih bilinen konulardan ise bu durumda iki ihtimal vardır: Biri, âlimin cahile olan üstünlüğünü göstermek, diğeri de insanları ondan maksadın ne olduğunu araştırmaya ve orada kastedilen husûsları incelemeye yönlendirmektir. Şayet müteşâbih bilinmeyen şeylerden ise, o takdirde imtihan hikmetine mebnidir. Allah Teâlâ bu konuda insanları susup hiç bir şey söylememekle imtihan etmektedir. Çünkü dünya, imtihan dünyasıdır. Kullarını imtihan türlerinin her biriyle sınamak Allah'ın iradesi dâhilindedir.

248 [§] **(Bu inceliği) yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar.** Yani bundan ancak zekâ ve akıl sahipleri öğüt alır.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ اِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾

8. Rabbimiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin.

Rabbimiz! Kalplerimizi saptırma! Bu ilâhî beyanda Mûtezile'ye karşı getirilebilecek iki delil vardır. Birincisi şudur: Allah Teâlâ saptırma fiilini kendisine nispet etmiştir. Oysa "falanca filancayı haktan saptırdı" denilince bu insanlar nezdinde kötü bir fiildir. Allah azze ve celle saptırma (izâğa) fiilini kendine nispet edince bundan şu anlaşılır: Burada saptırma fiiline ilişkin görünen (zâhirî) anlamı dışında başka bir anlam kastedilmiştir ki, bu fiili kendine nispet etmesi caiz olmuştur. O anlam da insanlarda saptırma fiilini yaratmasıdır. Bu durum dalâlet fiilinde de böyledir. Allah Teâlâ "ba'de iz hedeytenâ" (بعد إذ هديتنا) sözüyle de hidâyet fiilini zatına nispet etmiştir. Şayet hidâyet Mûtezile'nin söy-

lediği anlama gelseydi bunun Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme nispet edilmesi caiz olurdu, çünkü o doğru yolu açıklayan bir öğretmen olarak gönderilmiştir. Hidâyetin Resûlullah'a nispet edilmesinin caiz olmaması hidâyetin Allah'a nispet edilmesi durumunda, doğru yolu açıklamak dışında, başka bir anlama geldiğini gösterir, o da doğru yolda başarılı kılmak ve sapıklıktan korumaktır (tevfîk ve ısmet). Öyle ki Allah'a nispet edilmesi caiz olmuş, ondan başkasına nispet edilmesi ise caiz görülmemiştir. *Başarıya ulaştıran Allah'tır.*

İkincisi: Mûtezile mensupları sapıklık ve dalâlete düşmekten korunmayı Allah'tan istemişlerdir. Şayet onları koruması ve bunu her zaman yapması Allah'a vacip olsaydı ondan bunu istemelerinin bir anlamı olmazdı. İşte bu husûs Allah'ın onlara lütufta bulunup cömert davrandığını gösterir. *Doğrusunu Allah bilir.*

Rabbimiz! Kalplerimizi saptırma. Bu ilâhî beyanda Mûtezile'ye karşı iki delil daha vardı: Birincisi, Cenâb-ı Hak Mûtezile'nin anlayışına göre sadece dinde aslah olanı yaratıyorsa bunu terketmesi zulümdür. Şu halde **Rabbimiz! Kalplerimizi saptırma!** meâlindeki beyan ya kulun kalbini saptırmaktan korumak mânasına gelir, bu durumda Cenâb-ı Hak zulmeder sonucu çıkar, yahut da kulun kalbi salah içinde değildir, bu durumda da kul Allah'ı zulmetmiyor kabul eder. Kulun, kendisine zulmedeceği korkusu ile Allah'a dua etmesi muhaldir, zira yaratıcının zulmünden korkan kimse O'nu bilmemektedir.

[§] İkincisi, Allah'a dua eden kimse yaratılışı itibariyle yaptığı duayı 249
Cenâb-ı Hakk'ın kabul etmesi durumunda kalbinin sapmayacağından emin olur, günahtan koruma ve hidâyete erdirmesini Allah'tan istemek de bunun gibidir; bu sebepledir ki kul bu tür dualarla emredilmiştir. Şayet kulda yoldan sapma durumu varsa onu kaldırması için Allah Teâlâ'ya dua etmek yahut "saptırma" demek arasında bir fark yoktur, çünkü her iki durumda da kul korku içinde bulunur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Tefsiri yapılmakta olan bu konunun iki yönü daha vardır. Birincisi, yoldan saptırma birine nispet edildiğinde onu kötüleme ve ayıplama konumunda bulunur. Bundan şu anlaşılır ki saptırma Allah Teâlâ'ya nispet edildiğinde, başkasına nispet edilmesinden farklı bir mâna kazanır. Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* herhangi birinin yoldan saptırması kendine has bir fiil olup yergi getirir, Allah'a nispet edildiğinde ise böyle değildir. Sonuç olarak sapma fiilini yaratmak yoldan çıkma değildir, fakat onu işlemek yoldan çıkıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Konunun bu noktasında bir şeyi yaratmak o şeyle nitelemek anlamına gelmez. Buna göre Cenâb-ı Hakk saptırmakla nitelendirdiği halde kendisi değil başkası sapmış olur. Binâenaleyh sapmanın oluşması konusunda Allah Teâlâ'nın fiili kulun sapmasını yaratmaktan ibarettir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İkincisi, **Bizi doğru yola eriştirdikten sonra.** Cenâb-ı Hakk'ın hidâyet konusunda beyan etmekten başka bir fiil olmasaydı bunu her kâfir için yapılmış sayılırdı, zaten hidâyetin peygamberlere de nispeti caizdir. Bu görüş doğru olmadığına göre hidâyet konusunda beyandan başka bir şeyin de bulunması gerektiği ortaya çıkar, o da hidâyet ve doğru yola muvaffak kılma fiilinin yaratılmasıdır, bu durumda zaruri bir şekilde hidâyetlenme (ihtidâ) meydana gelmiş olur. *Başarı ve yardım ancak Allah sayesinde mümkündür.*

Bize tarafından bir rahmet bağışla. Rahmet kavramı birkaç anlama gelir: Hidâyet ve İslâm, çünkü bu iki şey Allah'ın rahmeti sayesinde elde edilebilir. Rahmet cennet anlamına da gelir. Ayrıca rahmet ilimde yüksek payeye erişenlerin bütün ilâhî rahmeti istedikleri anlamına da gelir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Rahmet dünyada sağlık ve servet, âhirette de sevaptır.

250 [§] Âyette yer alan ve bize lütfet demek olan "heb lenâ" (هب لنا), rahmeti gerektiren şeyi bize ver anlamına da gelebilir. O da hayır işlemektir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Muhakka ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[32].

Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin. Allah Teâlâ Mûtezile'ye göre "vehhâb" değildir, çünkü vehhâb lütufta bulunan, yani yapması kendisi için gerekli olmayan şeyi karşılıksız olarak ve bol miktarda veren demektir. Mûtezile'nin anlayışına göre Cenâb-ı Hak din için en elverişli olan (aslah) her şeyi insanlara vermek durumundadır. Halbuki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme onları yalanlamakta ve Allah hakkındaki bu yakışıksız sözü reddetmektedir. Allah Teâlâ böyle bir sıfattan yüce ve münezzehtir.

رَبَّنَآ اِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فٖيهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمٖيعَادَ ﴿٩﴾

9. "Rabbimiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Şüphesiz Allah sözünden dönmez".

32 A'râf, 7/56.

Rabbimiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Bu ilâhî beyanda iman etmeyi ve ölümden sonraki dirilmeyi ikrar ediş vardır.

Şüphesiz Allah sözünden dönmez. Özellikle bu beyanda kıyâmetin ve öldükten sonra dirilmenin kastedilmesi söz konusudur.

Şüphesiz Allah sözünden dönmez. İnsanlara gelen hayır ve şer, ferahlık, üzüntü ve keder türünden olmak üzere hiçbir şeyde sözünden dönmez. İlimde yüksek payeye erişenler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı vâdi ve tehdidi için söz konusu olduğu gibi insanların aleyhinde ve lehinde de söz konusudur, bu husûs hiçbir zaman kendileri için yazılanın dışına çıkmaz. Tâ ki insanlar zor işler ve musîbetlere şükretsin, feryada düşmesin, üzülmesin, Allah'ın maddi ve manevi nimetlerine şükretsin fakat taşkınlık göstermesinler. Bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye"[33].

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ
شَيْـًٔا وَاُولٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ

10. "İnkâr edenlerin malları da evlatları da Allah'ın azabına karşı onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. İşte onlar cehennemin yakıtıdır."

İnkâr edenlerin malları da evlatları da Allah'ın azabına karşı onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. Bu ilâhî beyanın nüzûl sebebi şudur ki inkârcılar dünyada evlatları ve mallarından yardım alıyor ve başkalarına karşı onlardan
yardım istiyorlardı. [§] Bu sebeple onlar âhirette de evlatları ve mallarından 251
yardım alacak ve bu yolla kendilerini azaptan kurtaracaklarını zannediyorlardı. Bu ilâhî beyan şu manadaki âyete benzemektedir: "Ardından şunu eklemişlerdir: "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[34]. Aziz ve celîl olan Allah, inkârcılara ait malların ve evlatların, kendilerinden hiçbir ilâhî azabı kaldıramayacağını haber vermektedir.

İşte onlar cehennemin yakıtıdır. Yani ateşin odunudur. **Doğrusunu Allah bilir ya,** insanoğlu şu dünya hayatında ateşe düşünce odun gibi yanmaz, fakat erir ve kendisinden irin akar. Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ise şöyle buyurur: İnkârcılar âhiretteki ateşte, insanların dünyadaki yan-

33 el-Hadîd, 57/23.
34 Sebe', 34/35.

malarına benzemeyerek odun gibi yanarlar, çünkü âhiretteki ateş daha şiddetli etkiler, süratli yakalar ve uzun zaman yanar. Nitekim “Allah’ın cezası çok şiddetlidir”[35] meâlindeki beyan bu konumdadır. Yani âhiret azabı dünyadaki gibi bitmez sona ermez, aksine o âlemde sonsuza kadar sürüp gider. Böyle bir azaptan Allah’a sığınırız.

كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِـَٔايَٰتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

11. “Firavun hânedanının ve onlardan öncekilerin durumu gibi; onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar, Allah da günahları yüzünden onları yakalayıverdi. Allah’ın cezası çok şiddetlidir”.

Firavun hânedanının durumu gibi. Bir anlayışa göre Firavun hânedanının benzerleri gibi, diğer anlayışa göre Firavun hânedanının amelleri ve davranışları gibi; bunların ikisi de aynıdır. Şimdi, bu âyet-i kerîmenin tefsirinde iki ihtimal bulunmaktadır: Birincisi, bir önceki âyette söz konusu edilenlerin davranışları ve işleri, Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin Hz. Mûsâ’yı yalanlamaları ve şiddet göstermeleri gibidir. İkincisi, yukarıdaki inkârcıların peygamberleri yalanlama ve onlara karşı direnme sebebiyle kendilerine gelen azap berikilerinki gibidir. Söz konusu kişilere peygamberleri yalanlamaları ve direnişleri sebebiyle azap uygulanmıştır. **Allah’ın cezası çok şiddetlidir.** Bu husûsu daha önce zikretmiştik[36].

قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

12. “*(Resûlum!)* ***İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz. Orası ne kötü bir kalma yeri!”***

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ’nın hiçbir zaman iman etmeyeceğini bildiği bir kavim hakkında nâzil olmuştur. Bu sebepledir
252 ki Cenâb-ı Hak Peygamber’i sallallahu aleyhi ve selleme [§] şöyle demesini emretmiştir: **Yakında mağlûp olacaksınız ve cehenneme sürükleneceksiniz.**

---

[35] Biraz sonra gelecek âyetin bir parçası.

[36] bk. el-Bakara, 2/211.

Âyet bu şekilde anlaşılmazsa buradaki tehdit hedefine ulaşmaz *-en doğrusunu Allah bilir-* çünkü inkârcılardan müslüman olacak var olamayacak var.

قَدْ كَانَ لَكُمْ ءَايَةٌ فِى فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَٰتِلُ فِى سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْىَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَن يَشَآءُ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِى الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

13. **"**(Bedir'de) ***karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan*** (mümin) ***grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup. Allah dilediğini yardımıyla destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır"***

(Bedir'de) **karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan** (mümin) **grup, diğeri kâfir grup.**

Biri şunu sorarsa: Müslümanlardan oluşan küçük grubun müşriklerin teşkil ettiği büyük gruba karşı mûcize özelliği nedir ki az olan müslüman grup Bedir gününde çok olan müşrik gruba galip gelmiştir? Mümkündür ki az sayıda olan kâfirlerin de müslümanlara galip gelmesinde de mûcize bulunur.

Şöyle cevap verilir: Söz konusu edilen ibret sadece galibiyete ilişkin değildir, *-en doğrusunu Allah bilir ya-*, buradaki mûcize çeşitli yönlerden olup başka alanda da bulunabilir. Birincisi, müslümanların bedenleri açısından zayıf, sayıları az ve savaşma amacıyla ortaya çıkmamalarına rağmen müşriklere galip gelmesi başlı başına bir ibrettir; halbuki müşriklerin bedenleri güçlü, sayıları çok, savaşa hazırlanmaları ve savaş için bölgelerinden çıkmaları da başlı başına bir ibrettir. Söz konusu olayda düşmanlar müslümanların kayda değer bir kalabalıklarının ve yardım alma ümitlerinin bulunmadığı, ayrıca beşer türünden onlara bir imdadın da gelmeyeceğini pek ala bilmekteydi. Bu husûs müslümanların manevi gücünün ve kahramanlığının da bir alâmeti ve mûcizesi sayılır.

İkincisi, Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edildiğine göre o, eline bir avuç kadar toprak almış, onların yüzlerine doğru atmış ve "yüzünüz kararsın" demiştir[37].

37 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 1/308, 368, 5/286, 310; Müslim, "Cihâd", 81.
شاهت الوجوه تشوه شهوا: Çirkin oldu, demektir. Hz. Peygamberin hadisinde belirtilmiştir: Huneyn gününde Resûlullah bir avuç çakıl taşını müşriklere attı ve "yüzünüz kara olsun" dedi. Ardından Allah Teâlâ, onları hezimete uğrattı (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ş-v-h").

Kâfirlerin gözleri toprakla dolmuş, görmez hale gelip hezimete uğramışlardır, bu da başlı başına bir mûcizedir.

253 [§] Üçüncü olarak söylenen mûcize şudur: Bedir savaşında Ebû Cehil ayağa kalkmış ve şöyle dua etmiştir: Allah'ım! Hangimizin dini daha gerçekse ve hısım akrabayı hangimiz daha çok gözetiyorsa ona yardım et, zaferi böylesine, hezimeti öbürüne ver[38]. Ebû Cehil'in duası kabul edilmiş, zafer müslümanların hezimet ise müşriklerin olmuştur ve bu da bir mûcize teşkil etmiştir.

Dördüncüsü, meleklerin müslümanlara yardım edişidir. Aziz ve celîl olan Allah Bedir gününde melekleri müslümanların kâfirlere karşı zafer kazanmalarına yardımcı olarak göndermiştir; bu da bir mûcizedir.

Bedir günündeki mûcize olan husûslardan biri de şundan ibarettir. Daha önce de zikrettiğimiz üzere o gün Resûlullah'ın ashâbı silahsız olarak bir kafile halinde Medine'den çıkmış, durumu bilmelerine rağmen savaşa hazırlanmış değillerdi. Kâfirler ise bu işe hazırlıklı olarak gelmişlerdi. Sonuçta ise mûcize gerçekleşmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bedir savaşında iki tarafın da birbirlerini az görmeleri büyük bir mûcizedir; çünkü müşahede edilen şey duyulara dayalı bir husûstur. Duyularsa algıladıkları şeyin mahiyetini gösterir. Fakat Cenâb-ı Hak onların duyularını gerçeği göstermez hale getirmiştir. Nitekim ilgili âyette "Allah olmasına hükmettiği şeyi gerçekleştirsin"[39] diye böyle yaptı, demiştir. Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği bu âyette belirttiği şeyden maksadının bu husûstan ibaret olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gözleriyle bunları iki misli imiş gibi gören. Bazı kırâatlerde "tâ" (تا) harfi ile "teravnehum" (ترونهم) şeklinde (siz görürsünüz) okunmuştur. Müminler karşılarındaki düşmanı kendilerinin, fazla değil, iki misli görmüştür. Halbuki kıssalarda anlatıldığına göre onları üç misli kadardı[40].

254 [§] Şunu da belirtmek gerekir ki Bedir savaşında Cenâb-ı Hak iki düşmana karşı bir müslümanın savaşmasını emretmiştir, halbuki müslümanlar ibadetleri için gösterdikleri gayret sebebiyle zayıf düşmekte, ayrıca çeşitli zor

---

38 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 283.

39 "Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti, eğer onları sana çok gösterseydi korkup çekinirdiniz, savaşma konusunda görüşleriniz çelişirdi, fakat Allah korudu. Şüphe yok ki O, kalplerin gizlediğini eksiksiz bilmektedir. O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu ki, Allah olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirsin; zaten bütün işler Allah'a döner" (el-Enfâl, 8/43-44).

40 bk. Buhârî, *Megāzî*, 6; Taberî, *Târîh*, II, 22.

işleri sonuna kadar yapmakta oldukları halde aziz ve celîl olan Allah onların savaşma sanatını bildiklerini haber vermekte, savaşta muhtaç olacakları şeyleri tamamen öğrenmekte olduklarını beyan etmektedir. Bundan dolayıdır ki şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hak müminlere savaşta ve başka işlerde muhtaç olacakları her şeyi öğretmiştir, şu âyet-i kerîmede buyurulduğu üzere: "Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz"[41] buyurmuştur. O, müminlere sebat etmelerini emretmiştir; yine şöyle buyurmuştur: "Onlara arkanızı dönüp kaçmayın"[42]; yine şöyle buyurmuştur: "Birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız"[43]. O, müslümanların birbirlerinden farklı görüşler etrafında tartışmalarını mağlubiyet sebebi kılmıştır. Bu ilâhî beyanda müslümanların birlik içinde olmaları, aynı tedbiri almaları ve devlet başkanlarına itaat etmelerine ilişkin emri vardır.

Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır. Buradaki ibret daha önce de zikrettiğimiz üzere müminlerin az sayıda olmaları, bedenleri zayıf olup savaşa hazırlık yapmamaları sebebiyledir. Onların bu hareketi kafile halindeki çıkış gibi iken karşı tarafın hareketi, bedenlerinin güçlü, sayılarının çok ve yardım göme ümitleri bulunmakla birlikte hazırlıklı idi, halbuki müslümanların böyle bir durumu yoktu. Şu halde müslümanların kâfirlere galip gelmeleri, zafer kazanmaları, daha önce anlattığımız durumlarına rağmen kâfirlere üstün gelmelerinde basiret ve ibret sahipleri için büyük bir ibret ve mûcize bulunmaktadır.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَٓاءِ وَالْبَن۪ينَ وَالْقَنَاط۪يرِ
الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْاَنْعَامِ
وَالْحَرْثِۜ ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۚ وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ ﴿١٤﴾

14. "Nefsânî arzulara, (özellikle) ***kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."***

---

41 el-Enfâl, 8/45.

42 "Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın" (el-Enfâl, 8/15).

43 "Allah ve Resûlune itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıfl arsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever" (el-Enfâl, 8/46).

[İnsan Tabiatı ve Akıl İlişkisi]

Nefsânî arzulara, (özellikle) **kadınlara, oğullara düşkünlük insanlara çekici gelmiştir.** Âyetin sonuna kadar zikredilenler. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki belirtilen bu husûsları insanlara şeytan süslemiştir, çünkü burada belirtilenleri ve buna düşkünlük gösterenleri Allah
255 Teâlâ'dan daha çok kimse yermemiştir. [§] Mûtezile mensupları da aynı görüşe sahip olmuştur. Ancak burada belirtilenlerle benzerleri hakkında bizim kanaatimiz, bunları Allah Teâlâ'nın güzel göstermiş olduğu şeklindedir. Yüce Allah'tan güzel gösterme fiili iki şekilde gerçekleşir, çirkin gösterme de aynı şekilde vuku bulur: Birincisi, insan tabiatlarındaki güzl gösterme -nitekim insan tabiatı haddi zatında güzel olmayan şeyi bile lezzetli ve arzu edilir bulur-. İkincisi de akıl nezdinde güzel göstermedir. Şu var ki haddi zatında bir şeyin güzelliği kendinde mevcut olduğu yahut emredilmiş bulunduğu yahut da sonucunun vb. iyi olduğu sabit olanlar hariç, akılca bir şey süslü görülmez.

Şunu da belirtmek gerekir ki insan aklının kötü şeyleri, yani kişinin tabiatının özendirdiği şeyi reddeden bir çerçevede yaratılması şu hikmete bağlıdır: Tabiat her zaman kişi için lezzetli, süslü ve erişilmesi kolay olan şeye meyledip bunu güzel gösterir, ayrıca insana zarar ve elem verecek şeyden de nefret eder. Akıl ise haddi zatında çirkin olan şeyden nefret edip asıl güzel olana heves eder. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şu beyanı da bu esasa bağlıdır: "Cennet kişiye zor gelen, cehennem de arzu edilen şeylerle süslenmiştir"[44]. Buradaki nebevî ifade aklın hoşlanmayışı veya arzu edişi esası üzerine değil, insan tabiatının ve arzusunun hoşlanmayışı üzerine kurulmuştur. Şu ilâhî beyan da aynı husûsu konu edinmiştir: "Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı"[45]. Bu beyan aklın hoşlanmayışı veya hoşlanışı üzerine değil, insan tabiatının ve arzusunun hoşlanmayışı üzerine kurulmuştur, akılların hoşlanması ise iradeye bağlı bir tercihtir. Zaten sorumluluk da bu alan için söz ko-
256 nusudur, [§] yani aklın gösterdiğini seçmek üzerine, yoksa insan tabiatının lezzetli olana meylediş ve zarardan nefret ediş yolundaki seçimi üzerine değil. Bunun da delili şu ilâhî beyandır: "Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık husûsunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[46]. Allah Teâlâ bu beyanında Resûl-i Ekrem'in

---

44 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 260, III, 153, 254, 285; Müslim, "Cennet", 21; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 22.

45 el-Bakara, 2/216.

46 en-Nisâ, 4/65.

verdiği hükümlerde zorluk hissettikleri takdirde iman etmiş sayılmayacağını beyan etmiştir. Dolayısıyla âyet-i kerîme insana hitap etmek ve görev vermek tabiatın seçimine değil, aklın doğrulaması ve reddine bağlıdır. Bundan dolayıdır ki insan tabiatında güzellik veya çirkinlik hissi Allah Teâlâ'nın insanı belli bir tarzda yaratmasından kaynaklanır.

Bazılarının, kötülükleri güzel gösterenin şeytan olduğunu söylemesine gelince, bu görüşe sahip olanlar "şeytan kötülüğü insanlara güzel gösterir, yani onları teşvik edip kötülüğe davet eder ve güzel gösterir" anlamını kastediyorlarsa bu doğrudur. Şayet onlar bununla kötülüğün kendisini onlara güzel gösterir diye bir anlam kastediyorlarsa yanlıştır, çünkü Cenâb-ı Hak şeytanı zayıf bir etkiye sahip olmakla nitelemiş ve etkili bir gücü bulunmadığını belirtmiştir, şu ilâhî beyanı ile: "Şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır"[47]. Şayet güzel göstermenin etkisini bu görüş sahiplerinin dediği gibi şeytana nispet edecek olursak Cenâb-ı Hakk'ın onun tuzağının zayıf olduğuna ilişkin beyanı ortadan kalkmış olur ve söz konusu tuzak güçlü hale gelir. Ne var ki şeytan insanları kötülüğe davet eder, teşvikte bulunur ve kendileri için güzel gibi gösterir. Şeytanın insanları kötü yola davet ettiğini ve bu alanda gücünün bulunduğunu insanların bilmesi mümkün değildir, şu ilâhî beyanda buyurulduğu üzere: "Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[48]. Tecavüz ettiği düşmanı bizzat gören, fakat kendisi görülmeyen bir düşman görülen düşmandan çok daha sakıncalı ve tehlikeli olur.

Diğer bir bakış açısı da şöyle olabilir: Cenâb-ı Hakk'ın kötülükleri güzel
göstermeyi kendilerine nispet ettiği şehvetlerin, yukarıda sözünü ettiğimiz
âlimlerle birlikte biz de Allah Teâlâ'nın yarattığı duygular olduğunu kabul
ediyoruz. Buna göre şeytana kalan etkileme, kötülüklere davet etme ve on-
ları süslü göstermekten ibarettir. Diğer bir anlayış da şöyledir: Kötülük Allah
tarafından süslenmiş olmasaydı duyular âlemi ile duyu ötesine, dünya hayatı
ile âhirete istidlâl etme imkânı ortadan kalkardı. [§] Cenâb-ı Hak ise dünya- 257
da bulunan davranışları güzel ve çirkin (meşru ve gayr-ı meşru) olmak üzere
ikiye ayırmıştı; bu tasnifi, tehdidi ve vâdi için ölçü kabul etmiştir. Bu iki unsur
dünyada var olmadıkça iyilik ve kötülük anlayışının oluşması imkân dâhiline
girmezdi. Çünkü Allah Teâlâ dünyada her arzu edilen şeyin aslını âhirette de
bulundurmuş ve onu güzel göstermiştir, tâ ki insanları cennette bulunan bu
güzellik, incelik ve süslü oluşa insanlar rağbet etsin ve bunun yanında dünya-

---

47 en-Nisâ, 4/76.
48 A'râf, 7/27.

daki fani şeyleri terkedip âhirettekilerine heves etsin. Cenâb-ı Hak bu husûsları -Allah ona lânet etsin- süsleme ve yaratma imkânını şeytana verseydi yukarıda sözünü ettiğimiz önemli istidlâl noktası ortadan kalkardı. Şu halde âhiret için yapılan süslemelerin aziz ve celîl olan Allah'tan kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Allah, zâlimlerin söyleyip süsledikleri şeylerden yüce, pek yücedir.

Aziz ve celîl olan Allah insanları, akıllara yerleştirilen yetkin anlayış sayesinde tabiatlarındaki kötülükleri terketmekle imtihana tabi tutmuştur, tâ ki akıllar nezdinde güzel ve süslü görülen şeyi tercih etsinler. Zaten insanın mükellef ve muhatap tutulması, insan tabiatlarının meylettiği fiilleri terketme esasına bağlıdır, yoksa tabiatların yöneldiği veakılların nefret ettiği fiilleri yapma esasına değil. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe ve soylu atlara. Bu ilâhî beyanda zikredilen servetlerin hepsi gerekli bir hak oluşturmaktadır, atlar da öyledir. Kadınlar ve oğullara gelince onlardan istifade edenlere nafakalarını sağlamayı Allah gerekli kılmıştır. Ayrıca altın ve gümüşten de fakirlerin ve vârislerin hakkını vermeyi de Cenâb-ı Hak farz kılmıştır. Allah Teâlâ soylu atları zikretmekle "sâime", yani otlayan hayvanları kastetmiştir. Bundan dolayıdır ki Ebû Hanîfe
258 (r.a.) atların da zekâtı vardır demiştir[49]. [§] Âyet-i kerîmede geçen "musevveme" (المسوّمة) hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları o (المسيبة الراعية) otlayan nişanlı attır demiştir. Diğerleri aynı at için nişan konulmuş anlamındaki "mu'leme" (المُعْلَمَة) kelimesini kullanmıştır. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre bu ata "el-musevvemetü'r-râ'iye" (المسومة الراعيةَ) denilmiş. Diğerlerine ise el-mutahheme (المطهمة) adı verilmiş ki o "el-muhassene" (المُحَسَّنَة) yani yaratılışı tam ve güzel demektir.

"el-Kanâtıru'l-mukantare" (القناطير المقنطرة) hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir kısmı 1200 okka, bazıları ise 12.000 okka demiştir. Ayrıca bunların bir kısmı 70.000 dinar olduğunu söylerken bazıları da Bizans diline göre bir öküz derisi dolusunca altın veya gümüş olduğu fikrini benimsemiştir. Bazıları da her şeyden 100[50] adede ulaşan maldır, demiştir. Nakledilen bu görüşlere göre kanatîr-ı mukantara büyük bir servet demek olup miktarını bilmemekte ve buna ihtiyaç ve fayda da görmemekteyiz. Burada ihtiyaç duyulan mesele fazla bir servete yönelik olan isteği ve hırsı bilmekten ibarettir. Zira bu tür mal miktarı arasında birini diğerine tercih etmeye daha uygun bir ölçü yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

49 Serahsî, *el-Mebsût*, II, 64; Tahâvî, *Şerhu me'ânî'l-âsâr*, II, 29; Mubarekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, III, 216.

50 Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte 1 okka 200 gramdır, 12 okkaya bir rıtıl denilir.

Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyette zikredilen husûsların dünya hayatına dair servet olduğunu zikretmiş ve bunu terketmeyi emretmiş, imtihana çekildikleri bu gibi servetleri terkettikleri takdirde kendi nezdinde iyi bir geleceklerinin bulunduğunu haber vermiştir. Sonra da dünya hayatında
sakıncalı şeylerden korunanlara âhirette daha hayırlısını lütfedeceğini [§] bir 259
sonraki âyette belirtmiştir.

قُلْ اَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا وَاَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

15. "De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rableri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını eksiksiz görmektedir."

Takvâ sahipleri için. Bu ilâhî beyan şirkten korunanlar veya çirkin davranışlar ve bütün günahlar anlamına gelir.

Ebediyen kalacakları cennetler ve tertemiz eşler. Yani bütün kötü ahlâk, pislik ve bütün ayıplardan temizlenmiş eşler. Bu husûsta önceki sûrenin baş tarafında bilgi vermiştik[51]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Cennet ehlinin hepsi bütün ayıplardan temizlenmiştir, çünkü nesnelerdeki ayıplar, sonlu olmanın alâmetidir, halbuki cennet ehli ölümsüzlük için yaratılmıştır; ancak buradaki ilâhî beyan kadınlar için belirtilmiştir. Zira dünya hayatında kadınlar bazı kusurlar yapar ve onlardan eziyet verici şeyler çıkar (âdete maruz kalırlar).

اَلَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اِنَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾

16. "(Bu nimetler) ***'Ey rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru' diyenler içindir."***

---

51 bk. el-Bakara, 2/25.

O kimseler ki ey Rabbimiz biz gerçekten iman ettik diyenler. Cenâb-ı Hak, bu sözleri dolayısı ile müminlerden razı olmuştur ve bu beyanda onların temize çıkarılması söz konusudur. Şayet iman bütün itaatlerden oluşsaydı Cenâb-ı Hak temize çıkarmakla onlardan razı olmazdı[52]. Allah Teâlâ Peygamberine (s.a.), Allah'tan korkan müminler için cennette, dünya hayatında insanlara güzel gösterilen kadın ve diğer fânî şeylerden daha hayırlı mükâfat vereceğini haber vermiştir.

اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْاَسْحَارِ ﴿١٧﴾

260 [§] ***17.* "**(Bu nimetler ayrıca) ***sabredenler, doğruluktan şaşmayanlar, huzurda boyun bükenler, hayır yolunda harcama yapanlar ve seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dileyenler*** (içindir)***."***

Sabredenler. Denildi ki Allah'a itaate sabredenler veya farzları yerine getirmekte sabredenler, yahut da felâketlere, musîbetlere ve şiddetli durumlara sabredenler. Sabır nefsi, sevdiği ve arzuladığı her şeyden alıkoymak demektir.

Doğruluktan şaşmayanlar. Denildi ki imanlarında samimi olanlar, yine denildi ki vâdini yerine getirenler, yahut da söyledikleri ve haber verdikleri her konuda doğruluktan ayrılmayanlar.

Huzurda boyun bükenler. Bu ilâhî beyana boyun eğen, itaat eden veya ürperti içinde bulunan anlamı verilmiştir; bunların hepsi aynı sonuca varır. Kunût'un (قنوت) kök anlamı ayakta durup hazır olmaktır; başkası için huzurda duran kimse, itaat eden, ürperen, boyun eğen ve kabul eden kişi olur. Bir görüşe göre "kânit" (قانت) ikrar eden demektir; Cenâb-ı Hakk'ın "hepsi de O'na boyun eğmişlerdir"[53] meâlindeki ilâhî beyan gibi, yani ikrar edenler.

---

52 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, müminleri bu sözleriyle övmüş ve onlardan razı olmuştur. Onların bu ifadesinde, iman etmek suretiyle kendilerini tezkiye edişleri bulunmaktadır. Allah Teâlâ ise kişinin kendisini tezkiye etmesini yasaklamış ve temize çıkarmayı Allah'a itaat ve ibadet etmekle nitelemiştir; o şöyle buyurmuştur: 'Kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur' (en-Necm, 53/32). Şayet iman bütün taatlerin ismi olsaydı Allah Teâlâ söz konusu kişileri sadece imanla tezkiye etmezdi, tıpkı sadece diğer taatlerle tezkiyeye razı olmadığı gibi. Dolayısı ile bu âyet-i kerîme, taatleri imandan kabul eden mezhepleri reddeden bir kesin delildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Hamidiye, vr., 105a; Medine, vr., 119b).

53 el-Bakara, 2/116.

Hayır yolunda harcama yapanlar. Buradaki infak, müslümanların mallarına gereken zekât ve sadaka gibi husûslardır. Buradaki infak edenler anlamı müslümanların birbirine karşı akrabalık ve sılada bulunma gibi hakları eda etmek demektir. Katâde şöyle demiştir: **Sabredenler**, Allah'a itaat etme ve haramlarından kaçınma noktasında kararlı olanlar demektir.

Doğruluktan şaşmayanlar. Yani niyetleri temiz, kalpleri ve dilleri doğruluktan ayrılmayan, gizli ve açık sözlerde doğruluktan ayrılmayanlar. **Huzurda boyun bükenler**, yani itaat edenler. **Hayır yolunda harcama yapanlar**, yani Allah yolunda mallarını harcayanlar.

Seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dileyenler. Denildi ki seherlerde namaz kılanlar, yine denildi ki gecelerin ilk vakitlerinde namaz kılan ve son vakitlerinde tövbe edenler. İstiğfarın (استغفار) asıl anlamı kişinin işlediği günahlardan içtenlikle pişmanlık duyup bağışlanma istemesidir, bunun yanında hiçbir şekilde aynı şeyleri yapmamaya kesin karar vermesidir. Yoksa insanların gönülden pişmanlıkları olmadığı halde sadece dilleriyle "estağfirullah" demeleridir. Gerçek anlamda istiğfâr sebeplerine bağlanarak affedilmeyi istemektir, yoksa diliyle "beni bağışla" demek değildir; tıpkı Nuh aleyhisselâmın kendi kavmine "Rabbinizden mağfiret dileyin"[54] demesi gibi ki, o, kendilerine tevhidi emretmiştir. Aziz ve celîl olan Allah, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette, cennetin sabredenlere ve doğruluktan ayrılmayanlara… ait olduğunu haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَاُو۬لُوا الْعِلْمِ قَٓائِمًا بِالْقِسْطِ
لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

[§] ***18. "Allah, hak ve adâleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı*** 261
olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) ***O'ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir."***

Allah, hak ve adâleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi. Bu ilâhî beyan hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre Allah bildirdi, zatî bir bildirişle, yani O, zâtının gereği olarak tek ilahtır; çünkü O'nun zatında kendisi gibi ulûhiyet ve rubûbiyyet sahibi olan bir başka varlığın bulunamayacağının delili vardır. Bu özellik, O'nun zatından başka hiçbir varlıkta yoktur. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

54 Nuh, 71/10.

Bir de şöyle denildi: Allah var ettiği yaratıklar vasıtasıyla kendisinden başka tanrının bulunmadığını bildirdi. Yani öyle yaratıklar yaratmıştır ki her birinin yaratılış şekli -kendi yaratılışlarına iyiden iyiye bakıp düşünseler- O'nun birliğine ve ulûhiyetine şâhitlik eder. Bunun yanında melekler ve ilim sahipleri bir önceki yoruma bağlı olarak kendisinden başka tanrının bulunmadığına şâhitlik etmişlerdir. İkinci tevile göre ise, meleklerin ve ilim sahiplerinin yaratılışı O'nun birliğine tanıklık etmektedir; evet onlar bu şâhitliği yerine getirmiştir, ancak câhiller müstesna; onlar kendi yaratılışlarını inceden inceye düşünmemişlerdir, bu sebeple de O'na şâhitlik edememişlerdir. Cenâb-ı Hak peygamberlere "lâ ilâhe illallah" (لا اله الا الله) demelerini emretmiştir, O'nun bu sözü ve emri kendisinden gelen bir şâhitlik konumundadır. Burada söz konusu edilen şâhitlik "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar"[55] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi sözlü bir şâhitliktir. Bu ise Allah'tan rablık, yaratıklardan ise O'na yönelik kulluk durumundadır, kişinin rablığı kulluktan ayırarak bilmesi gerekmektedir. Ayrıca yapılan bu yorumdan imanın yaratılmış olduğuna dair bir delil ortaya çıkar; onun yaratılmadığını söyleyen kimse Allah'tan gelen şâhitlikle yaratıklardan gelen şâhitlik arasındaki ayırımı bilmemektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmeye şu anlamı verenler de olmuştur: **Allah şâhit oldu**, yani bildirdi, **kendinden başka tanrı yoktur**; bunun gibi **melekler ve ilim sahipleri de** O'ndan başka tanrının bulunmadığını bilmiştir.

İnkârcının biri, burada anlatılanlar bir iddiadan ibaret olduğu halde doğruluğu nasıl sabit olur? diye soracak olursa ona şöyle cevap verilir: Şâhitliğinde doğruluğu ortaya çıkan birinin iddiası daima makbuldür. O, iddia ettiği tanrılık ve rablığa kimse karşı çıkmazsa berikinin doğruluğu, onu yalanlayanın ise iddiasının yanlışlığı ortaya çıkar. *Kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

262 **[§] Hak ve adâleti ayakta tutarak.** Yani Allah Teâlâ koruyan ve idare edendir, şu beyanında olduğu gibi: "Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah, -bir de O'na ortaklar koşuyorlar- hiç başkalarıyla bir olur mu?"[56]. "Kāim" (قائم), yani koruyan ve gözeten. Nitekim "fulânun kâimun ʿalâ emrihi" (فلان قائم على أمر فلان) denilir ve bununla onun işini üstlenen ve sebeplerini araştıran kimse kastedilir.

Bir görüşe göre "kaimen bi'l-kıst" (قائما بالقسط) demek âdil olup zulmetmez, yoksa burada kıyâm, yani ayakta duruş anlamı yoktur; tıpkı "kavvâmine bi'l-

55 el-Ahzâb, 33/56.
56 er-Raʿd, 13/33.

kıst” (قوامين بالقسط) yani “adâletten ayrılmayın”[57] meâlindeki beyanda olduğu gibi, bunun mânası adâlete riâyet edin şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu noktada şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Burada üstlenmek, korumak, yeterli olup tedbir almak gibi anlamlar kastedilmektedir, nitekim filan şu işi üstlenip yürütmüştür denir, fakat ayakta durmak gibi bir anlam kastedilmez. Şu ilâhî beyan bu sonuncu anlamı içerir: “Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah, -bir de O’na ortaklar koşuyorlar- hiç başkalarıyla bir olur mu?”[58]

Allah, hak ve adâleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi. Bu bir rubûbiyyet bildirmesi olup nasıllığı (keyfiyeti) düşünülemediği gibi neliği (mâhiyeti) de kavranamaz. Bu ilâhî beyanın gerçekliğine tefekkür ile ulaşılamadığı gibi aklın bunu anlaması ihtimal dâhilinde değildir. Zaten insan kendisinin mahiyetini bilmekten aciz olduğu gibi kendi konumunu da idrak etmekten acizdir. [§] Evet insan burada söz edilen vasıfları taşımaktadır, 263
çünkü o ilâhî tedbir ve takdirin dairesine giren sonradan yaratılmış bir canlıdır. Rablık ise akıllar tarafından anlaşılamama ve düşünmekle kavranamama statüsüne layık olan yegâne varlıktır.

Allah Teâlâ’nın nesneleri (çerçevesine giren ve müşahade edilen) “tekvîn” (تكوين) sıfatıyla yaratması bize yönelik olarak bir anlatım konumundadır, yoksa “tekvîn” terimi akıl ve idraklerin anlayabileceği bir çerçevede değildir. Tekvin, yaratıkların sıfatlarından münezzeh bulunan ve kendilerince bu durumu bilinen Allah’ın tam anlamıyla tanınmasını mümkün kılmayan bir tabir olarak kullanılmıştır. Böylece insanların bildiği bu tenzihî kavrayışı zihinlerine yaklaştırmak için bu ifadeye yer verilmiştir, yoksa bu , Allah’ın tamamen bilinmesini sağlayan bir ifade değildir. Allah’ın fiilleri kelimelerle ancak bu kadar ifade edilebilir (yani dil yetersizdir). “Allah”, “Rahmân” ve müslümanların bildikleri bütün ilâhî isimler Cenâb-ı Hakk’ı insanların anlayışlarına yaklaştıran sözcüklerden ibarettir. Binaenaleyh bunları oluşturan harfler onları anlatmak için kullanılan cümle ve metinlerin kendileri ilâhî bir özellik taşımaz. Allah Teâlâ’nın birliğini anlamanın zaruri yöntemi bundan ibarettir. Söz konusu nitelemelerin tamamı yaratılmışların mahiyeti ile ilgili olmayıp ilâhî tenzihi dile getirmektedir. *Hatalardan korunmak ve yardıma nail olmak sadece Allah sayesinde mümkündür*[59].

57 en-Nisâ, 4/135.

58 er-Ra‘d, 13/33.

59 Alaaddin es-Semerkandî şöyle demektedir: Allah Teâlâ’nın nesne ve olayları yaratması tenzih esasına bağlıdır, yoksa duyular âleminde akılların idrak ettiği yaratılmışlara özgü fiiller değildir. İlâhî tekvînin muhtevası yaratılmışlık özelliklerinden münezzehtir. Şu kadar

264 [§] Âyette Allah Teâlâ'nın zatına nispet edilen "şehâdet" (شهادة) kavramının yerine daha münasip ve beşeri duyguları dışlayıcı başka bir kavramın konulması mümkün görülebilir; ne var ki "şehâdet"in zikredilmesiyle sağlanan üstünlük diğer kavramlarla elde edilemeyebilir. Bu konuda akla getirilebilecek başka ihtimaller varsa da bizler için kesin hüküm vermek mümkün görünmemektedir. *En doğrusunu her türlü eksikliklerden uzak olan Allah bilir.* Söz konusu ihtimallerden biri bütün yaratıkları içerip Allah'ın rablık ve tanrılığına işaret eden husûslardır. Bunlar Allah'ın tek olduğuna şâhitlik eder, zira bu şâhitliğin dışındaki her şeyde aynı sonucu gösteren başka konumlar da vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın yaratılmış niteliği taşıyan her şeyde var ettiği bütün niteliklerden yüce ve münezzeh olmasıdır. O, gerçekte var olan her şeyi kendisine kul yapmış, Allah'tan başka hiçbir varlık O'nun birlik, kudret ve yönetme sıfatlarına layık olamaz. Hiçbir varlık O'nun birliği, kudreti ve yönetiminin sonuçlarına layık olamaz. Yüce Allah bütün varlıkların şahsi özelliklerini oluşturan ve bu sayede kul olan yön ve sıfatlardan münezzehtir. O maddî ve manevî kavramlardan yücedir. Zaten, söz konusu kavramları mahlukat için yaratan kendisidir. *Her türlü güç sadece Allah sayesindedir.*

265 [§] Âyet-i kerîmedeki "şehide" (شهد) kelimesi "alime" (علم) anlamına gelebilir, nitekim bir şeye şâhit olan herkes onu bilmiş olur. Kainatın taşıdığı yaratılış özellikleri Cenâb-ı Hakk'ın onun yaratıcısı olduğunu, şeriki bulunmayan tek varlık sıfatına sahip bulunduğunu, ayrıca her varlığın ilâhı ve var edicisi olduğunu haber verir. Tâ ki insanlar, Allah Teâlâ'nın kendisine bildirdiği şeylerin aynen haber verdiği gibi olduğunu bilsin. Bu ilâhî beyan, yüce Allah'ın, her şeyi bildiğini ve gördüğünü kabul etmeyen birçok kişinin iddiasını reddetmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

"Şehide" (شهد) kelimesi "ale'l-halâık" (على الخلائق) ifadesiyle birlikte kullanıldığı takdirde insanların, O'ndan başka Tanrı'nın bulunmadığı gerçeğini ifade edip buna inanmalarını gerektirir; " O her şeye hükmetmiş ve emretmiş" anlamında. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

var ki ilâhî fiilleri anlayabilmemiz için beşeri seviyede bazı kavramların kullanılması gerekli görülmüştür. Yaratılmış olan, kadîm olana nasıl benzeyebilir. Haddi zatında Cenâb-ı Hakk'ın yaratılmışlara benzemekten uzak olan yüce sıfatlarının dile getirilmesi mümkün değildir. Nitekim tekvînden başka O'nun ilim, kudret, sem', basar sıfatları ayrıca Rahmân ve Rahîm gibi isimleri gerçekte lafız ve harflerle dile getirilemez. Zaten mükemmel bir kuruluş ve işleyişe sahip bulunan duyular âleminin müşahede edilmesi sözü edilen ilâhî isim ve sıfatların muhtevalarının mevcudiyetini kesin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr., 105a-b).

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak kendisinden başkalarının şâhitliğini de zikretmektedir. Ancak Allah'ın şâhitliği asıl olup diğerlerinin şâhitliğine ek konumda değildir. Bununla birlikte kendi şâhitliğinin yanında diğerlerinin (melekler ve ilim sahiplerinin) de şâhitliğinin eklenmesine dair iki yorum söz konusudur. Birincisi, onların üstünlüğüne işaret etmektedir, çünkü onların şâhitliği ile birlikte kendi şâhitliğini de zikretmiştir; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir"[60]. Aslında yaratıkların hepsi kendisine ait olmasına rağmen burada mal ve serveti iki sebeple zikretmiştir. Birincisi, ganimetin taksimini ibadet konumunda tutmuştur, tıpkı mescitleri kendisine nispet ettiği gibi[61], oysa mescitlerle diğer her şey zaten kendisine aittir. Ayrıca nezdinde ki melekleri[62] ve "nihai varış O'nadır"[63] meâlindeki beyanını kıyâmet günü için zikretmiştir. Bu ilâhî beyanlar ya belirttiği vakitlerin faziletlerine yöneliktir yahut da başka husûslara. Bunlardan başka söz konusu nispetler Resûlullah'ın kendisine veya [§] ibadetlerin küllî anlamlarına da yönelmiş olabilir. Bunun bir benzeri 266
tefsirini yapmakta olduğumuz âyette belirtilen meleklere ve ilim sahiplerine yönelik olup Cenâb-ı Hakk'ın şâhitlik yapması sayesinde o husûsların faziletini beyan etmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hakk'ın şâhitliğini diğerlerinin şâhitliği ile birlikte zikretmesinin ikinci ana hikmeti âyetin başındaki "şehide" (شهد) kelimesinin haber vermekten ziyade emir anlamına gelmiş olmasıdır. Buna göre "Allah, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi" anlamına gelen ilâhî beyan haber verme şeklinde değil, emir şeklinde olup "O'ndan başka tanrının olmadığına şâhitlik edin" anlamı ortaya çıkar. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yönelik fiilleri de burada olduğu gibi emir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Son olarak şunu belirtelim ki âyet-i kerîmedeki asıl ilâhî beyan şunun bilinmesidir ki şahitlik Allah'a nispet edilince rablık, kula ait bir fiil olunca ise kulluk şâhitliğidir. Benzer şekilde Allah Teâlâ'ya nispet edilen muhtevalar insanlara nispet edilenden ayrı bir anlam taşır, tefsirini yaptığımız âyetteki şâhitlik de aynı konumdadır.

---

60 el-Enfâl, 8/41.

61 "Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın" (el-Cin, 72/18).

62 "Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler" (en-Nisâ, 4/172).

63 bk. el-Mâide, 5/18.

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّٰهِ الْاِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

19. "Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur."

Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Bazıları bu âyeti, dinler arasında hak olan yegâne din İslâm'dır, diye açıklamışlardır. Zira herkes intisab ettiği dininin Allah'ın emrettiği din olduğunu ileri sürer. Bazıları da Allah tarafından gelen âmirin emrettiği din İslâm dinidir, diye açıklamıştır, çünkü bazı insanlar farklı dinde olmalarına rağmen inanmayı kabul ediyor, fakat bir kısmı İslâm'ı benimsemiyordu. Azîz ve celîl olan Allah şunu bildirdi ki emrettiği ve için-
267 de tevhîd inancı bulunan din, [§] sadece İslâm dinidir, başka değil. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğu bilinmektedir: "İbrâhim ne yahudi, ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş bir kişiydi, müşriklerden de değildi"[64]. Azîz ve celîl olan Allah burada; İbrâhim aleyhisselâmın İslâm dininden başka bir dine mensup olmadığını haber vermektedir. İslâm ise, daha önce zikrettiğimiz üzere[65] ihlâs demektir. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivâyet edilmiştir: Allah, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi, melekler ve ilim sahipleri de Allah katında yegâne dinin İslâm olduğunu, onun hak ve adâleti ayakta tuttuğunu kabul ettiler[66]. Burada geçen "kıst" (القسط) kelimesi ise Kur'ân'ın tamamında adâlet anlamında kullanılmıştır.

Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, ayrılığa düştüler. İki şekilde anlaşılabilir: Buradaki ihtilaf kelimesi ayrılığa düşmek anlamına gelebilir. Buna göre âyet, onlar küfürde ayrılığa düştüler, demektir. Aynen "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır"[67] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi. Bir başka ihtimal de ihtilafın bizâtihî dindeki parçalanmayı

64 Âl-i İmrân, 3/67.
65 bk. el-Bakara, 2/112.
66 bk. Firûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 57.
67 Âl-i İmrân, 3/105.

ifade etmiş olmasıdır. “Lakin onlar farklı yollara yöneldiler. Bu sebeple kimileri iman etmiş, kimileri de inkâr etmiştir”[68] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi. Burada Allah şunu haber vermektedir ki onlar cehaletleri yüzünden değil, bilgi sahibi olduktan sonra ayrılığa düştüler. Nitekim açıklamaya çalıştığımız âyette de **kendilerine ilim geldikten sonra** diye buyurulmaktadır.

Kendilerine ilim geldikten sonra. İki şekilde yorumlanır. Biri onlar bildikten ve anladıktan sonra ayrılığa düştüler. Diğeri kendilerine bazı vesileler verildikten sonra ihtilafa düştüler, öyle ki düşünüp tefekkür etselerdi bu, kendilerine ilim ve açıklama imkânı sağlayacaktı. Fakat onlar inat ettiler, büyüklendiler ve ayrılığa düştüler.

Bu âyet aynı zamanda, “Rabbin geldi”[69], “Onlar ancak Allah’ın kendilerine
gelmesini bekliyorlar”[70] [§] meâlindeki âyetlerle benzeri âyetlerin, bir halden **268**
başka bir hale, bir mekândan başka bir mekâna intikal etme şeklinde anlaşılmasının caiz olmadığına da işaret etmektedir. Çünkü âyette ilmin gelmesinden söz edilmektedir, halbuki ilim için (intikal anlamında) gelmek ve gitmek ifadesini kullanmak doğru değildir. “Deki hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti”[71] meâlindeki âyet de böyledir. Burada hakkın gelmesinden, bâtılın da gitmesinden söz edilmektedir, halbuki hak ve bâtılın, gelmesi ve gitmesi şeklinde anlaşılması doğru değildir; bir yerden başka bir yere intikal ve mekan değişikliği şeklinde anlaşılması da doğru olmaz, böyle bir anlayış ve tasarruf caiz olmaz. İşte Cenâb-ı Hak bütün bunlardan münezzeh olduğu için “Rabbin geldi”[72], “Sonra Arş’a istivâ etti”[73] meâlindeki âyetleri insanların gelmesi ve istivâ etmesi gibi düşünülemez.

“Mecî`” (مجئ) yani gelmek fiiline her zaman, özellikle intikal etme anlamı verilmez; bazan bunu, bazan da başka bir anlamı içerir. Aynı anlama gelen “ityân” (اتيان) fiili de böyledir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Aralarındaki hak tanımazlık yüzünden. Bu ilâhî beyan, aralarındaki kıskançlık yüzünden, anlamına da gelir. Çünkü onlar, İsrâil’den sonra gönderilen peygamberler kendi aralarından biri olduğu gibi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin de İsrâiloğullarından gönderilmesini bekliyorlardı. Fakat başka bir milletten gönderilince kıskandılar ve onun getirdiği İslâm dinine de muhalefet

---

68 el-Bakara, 2/253.
69 el-Fecr, 89/22.
70 el-Bakara, 2/210.
71 el-İsrâ, 17/81.
72 el-Fecr, 89/22.
73 Meselâ bk. el-A‘râf, 7/54.

ettiler. Buradaki "beğyen" (بغيا) kelimesinin "beğa" (بَغَى) fiilinden gelmiş olması muhtemeldir, o takdirde yoldan sapmak ve zulmetmek anlamına gelir.

Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Yani ayrılığa düşenlerden Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, **bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.** Burada sanki gizli bir kelime bulunup şöyle denilmektedir: "De ki ey Muhammed! Kendilerine ilim ve beyân geldikten sonra Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur". Zira gizli bir anlam olmadan âyetteki cevabın zâhiri şöyle olur: "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur". *En doğrusunu bilen Allah'tır ya,* bu şekliyle âyet, azabı çok çabuktur anlamına gelir. Bu ilâhî beyan üç şekilde anlaşılabilir.
269 [§] Birincisi, azabı çok çabuktur, anlamına gelir. Hesaptan hemen sonra azap geldiği için böyle denilmiş olabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) "inceden inceye hesaba tâbi tutulan kimse azaba uğratılır"[74] buyurmuştur. Dolayısıyla burada hesap, azap mânasında kullanılmıştır. İkincisi, Cenâb-ı Hak hesabının çok çabuk olduğunu haber vermektedir. Yani O'nun hesabı, insanlar arasındaki hesaplaşma gibi değildir, çünkü insanları meşgul eden pek çok sebep, onlara engel olan husûslar vardır. Bu yüzden düşünmeye, tefekküre ihtiyaçları vardır. Fakat Allah, herhangi bir şeyin kendisini meşgul etmesinden veya hangi mânada olursa olsun O'na engel olunmasından münezzehtir. O, bütün bunlardan yücedir. Üçüncüsü, bundan maksadın yakınlık olduğu da söylenmiştir. Yani hesabının yakınlığından dolayı O'nun hesabı çabuktur, denilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İbn Abbâs'ın (r.a.) "şehidellahu" (شَهِدَ اللهُ) diye başlayan önceki âyetten **Allah katında din İslâm'dır** meâlindeki âyete kadar olan bölümde yer alan "ennehû" (أَنَّهُ) kelimesi sadece lafzî bir bağlantı kurar. Söz konusu iki âyetin toplu mânası şudur: Kendisinden başka ilâh olmayan Allah ve melekleri ve ilk âyette zikri geçen kişiler Allah katında yegâne dinin kesinlikle İslâm olduğuna şâhittirler[75].

---

74 Buhârî, "İlim", 35; Rikāk, 49; Müslim, "Cennet", 79-80.

75 Kurtubî şöyle demiştir: Kisâî'nin rivâyet ettiğine göre İbn Abbâs "şehidellahu" (أنه شهد الله) diye başlayan âyetteki "ennehû" (أنه) kelimesindeki elif harfini kesreli olarak "innehû" (إنه) diye, "inne'd-dîne" (إن الدين) âyetinin başındaki elif harfini de üstünlü olarak "enne'd-dîne" diye okumuştur. Buna göre cümle; Allah, gerçek dinin İslâm olduğunu bildirdi, anlamına gelir. Sonra da âyeti "innehû lâ ilâhe illâ hû" (إنه لا اله الا هو) yani "hiç şüphe yok ki O'ndan başka ilâh yoktur" anlamına gelecek şekilde mübtedâ olarak okudu (Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 43).

"İslâm" hakikatte bütün nesne ve olayları sadece Allah'a tahsis etmektir. Bunların ne mülkiyetinde, ne yaratılmasında, ne de takdirinde O'nun hiçbir ortağı yoktur. İman da bütün eşyanın Cenâb-ı Hakk'a ait olduğu bilgisini tasdik etmek, yaratılmışlık özellikleriyle birlikte rablerinin ve yaratıcılarının Allah olduğunu benimsemektir. O, ortaklardan münezzeh ve yücedir. İslâm, boyun bükmektir, diye de denilmiştir. [§] Onun ihlâs olduğu da söylenmiş- 270
tir. Bunların hepsi açıkladığımız mânanın kapsamına girer. Bu aynen "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır"[76] meâlindeki âyetin ifadesine benzemektedir. İman, Cenâb-ı Hakk'ın, her şeyin Rabbi[77] olduğuna dair verdiği haberleri tasdik etmektir, yaratma ve buyurmanın[78] da O'na ait olduğunu kabul etmektir. İman için, peygamberlerin getirdiklerini tasdik etmektir de denilmiştir. Bu da yine az önce açıkladığımız şeyin kapsamına girer. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

فَاِنْ حَٓاجُّوكَ فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذٖينَ
اُوتُوا الْكِتَابَ وَالْاُمِّيّٖنَ ءَاَسْلَمْتُمْ فَاِنْ اَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ
تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠﴾

20. "Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: 'Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.' Ehl-i Kitab'a ve ümmîlere, 'Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?' de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir."

Eğer seninle tartışmaya girerlerse. Burada Allah, onların hangi konuda tartışmaya gireceklerini belirtmemektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** muhtemelen bundan maksat şudur: Allah onların iman etmeyeceklerini ve getirilen delilleri benimsemeyeceklerini bildiği için Hz. Peygambere; **Ben kendimi Allah'a teslim ettim** demesini ve bana uyanlar da kendilerini Allah'a teslim etmişlerdir diyerek tartışmayı terk etmesini emretmektedir. Bu aynen

76 ez-Zümer, 39/29.

77 Burada müellif muhtemelen şu âyete işaret etmektedir: "De ki Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka bir Rab mı arayacağım?" (el-En'âm, 6/164).

78 "Bilesiniz ki yaratma da buyurma da yalnız O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah yüceler yücesidir" (el-A'râf, 7/54).

"onları kendi hallerine bırak!"[79] ve "onlara aldırma!"[80] meâlindeki âyetlere benzemektedir. Cenâb-ı Hak bu beyanlarında, onların iman etmelerinden Resûl-i Ekrem'in ümidini kesti ve ona kendileriyle tartışmayı bırakmasını emretti.

De ki: Ben kendimi Allah'a teslim ettim. Yani bütün samimiyetimle. Âyetteki "vechî" (وجهى) yani yüzümü mânasındaki lafzı, "nefsî" (نفسى) yani kendimi anlamına gelebilir; kâfirlerin yaptıkları gibi, ben hiç kimseyi Allah'a ortak kılmam ve Allah'tan başka kimseye de kendime rab olma hakkını tanımam.

İslâm şöyle de tanımlanmıştır: İslâm, insanın kendisini bütünüyle Allah'a teslim etmesi ve rab olmak konusunda hiç kimseyi O'na ortak kılmamasıdır.
271 [§] Nitekim Cenâb-ı Hak; "bir adam var ki tek bir kişiye bağlıdır"[81] buyurmaktadır. İman da Allah'ın rab olduğuna dair verilen haberleri tasdik etmektir, bu, ister kişinin kendisinden, ister başkasından olsun farketmez, çünkü Allah'ın rab olduğuna şâhitlik etmeyen hiçbir varlık yoktur.

Bana uyanlarla birlikte. Yani benim dinime uyanlarla birlikte, çünkü onlar da kendilerini Cenâb-ı Hakk'a teslim etmişler, O'na başka ortakları ve rabları ortak etmemişlerdir. Âyetteki "vechiye lillâhi" (وجهى لله) ifadesi dinimi ve amelimi Allah'a teslim ettim, anlamına da gelebilir. Bunun yanında bana ve benim dinime tâbi olanlar da amellerini ve bütün işlerini Allah'a teslim etmişlerdir. Bu aynen "Ben durumûmu Allah'a havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir"[82] meâlindeki âyet gibidir. İbn Mesût'tan (r.a.) gelen bir rivâyete göre bana tâbi olandan maksat, benimle beraber olanlardır.

Ehl-i Kitab'a ve ümmîlere de söyle! Denildiğine göre Ehl-i Kitap'tan maksat yahudiler ve hıristiyanlar, ümmîlerden maksat da okur yazar olmayan Araplardır.

Siz de Allah'a teslim oldunuz mu? Ben ve bana uyanlar kendimizi Allah'a teslim ettiğimiz gibi. **Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir.** Bu, kendilerini ve amellerini Allah'a teslim etmişler demektir. **Yok eğer yüz**

---

79 "Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar. Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak. (Ey Resûlum!) Şimdi sen bir süre için o inkârcıları kendi hallerine bırak. Hallerini gör onların; ileride kendileri de görecekler!" (es-Sâffât, 37/171-175).

80 "Onlar kalplerindekini Allah'ın bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle!" (en-Nisâ, 4/63).

81 "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır" (ez-Zümer, 39/29)..

82 el-Mümin, 40/44.

çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Yani kendilerini Allah'a teslim etmekten kaçınırlarsa sana düşen görev sadece bildirmektir. Bu ilâhî beyan aynen şu meâldeki âyetlere benzemektedir: "Onların hesaplarından sana bir sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[83]; "Eğer onlar yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik"[84]; "Senin görevin sadece tebliğ etmektir, hesaba çekmek bize aittir"[85].

Allah kullarını çok iyi görmektedir. Bu bir tehdit ifadesidir. "Basîr"in (بصير), gâfil değildir anlamına geldiği söylenmiştir. Ayrıca buna, amellerinin karşılığını görmektedir, gizli ve açık yaptıkları her şeyi görmektedir gibi anlamlar da verilmiştir. Bütün bunlar hem vâd, hem de tehdit anlamı içerir.

Eğer seninle tartışmaya girerlerse. Allah onların niçin tartışmaya gireceklerini belirtmemiştir. Bunun sebebini haber vermemesinde iki ihtimal vardır: Birincisi, zaten erbabınca bilindiği için, ikincisi de cevabında bunu gösteren delil bulunduğu içindir. **[§]** Nitekim çeşitli âyetlerde ne olduğu hakkında 272
hiç bir açıklama yapılmadan "senden fetva isterler"[86] ve "sana soruyorlar"[87] buyurulmaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** fakat açıklamaya çalıştığımız âyette de o iki âyetteki durum söz konusudur.

Sonra âyette **seninle tartışmaya girerlerse** meâlindeki ifadeye göre tartışma bu beyanla defalarca tekrarlanmıştır ve kesin delil de ortaya çıkmıştır. İnkârcılar ardarda ve defalarca geliyorlar, ısrar ve inatlarında devam ediyorlardı. Bunun üzerine onların inatları devam edince de Allah Teâlâ peygamberine ikramda bulunmuş ve **De ki Ben kendimi Allah'a teslim ettim,** buyurarak tartışmaktan vazgeçmesini emretmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Çeşitli âyetlerde geçen benzer ifadelerde, onları kendi hallerine bırakmasının anlamı da bu esasa bağlıdır. Yapılan tartışmanın, tek ve kahhâr olan Allah'a kulluk ile onların Allah'tan başka taptıkları putlara kulluk konusunda olması da muhtemeldir. Şanı yüce olan Allah bu konuda onlara, Peygamber'in ve ona uyanla-

---

83 el-En'âm, 6/52.

84 eş-Şûrâ, 42/48.

85 "Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister (bundan önce) seni vefat ettirelim, senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir" (er-Ra'd, 13/40).

86 "Senden fetva isterler. De ki Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor" (en-Nisâ, 4/176).

87 "Sana hilâlleri soruyorlar. De ki onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir" (el-Bakara, 2/189).

rın âyette belirtilen din üzere olduklarını açıklamaktadır. Tıpkı "Sizin dininiz size, benim dinim bana"[88] ve "Aramızda tartışmaya gerek yok"[89] anlamına gelen âyetlerde olduğu gibi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اِنَّ الَّذٖينَ يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ
الَّذٖينَ يَاْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٢١﴾

21. "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adâlet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!"

Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Buradaki **Allah'ın âyetleri** meâlindeki ifadeden maksadın, Ehl-i Kitab'ın kendi kitaplarında bulunan Muhammed'in (s.a.) niteliklerini ve O'nu peygamber olarak göndereceğini bildiren âyetler olduğu söylenmiştir. Bunun Kur'ân ve Muhammed (s.a.) anlamına geldiği de kabul edilmiştir.

[Allah'ın Âyetleri]

Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Âyetler, alâmetler ve kesin deliller demektir. Bunlar farklı farklı şeylerdir. Bu alâmetlerin bir kısmı yaratıkların Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyetine işaret etmesi gibi duyulara hitap eden hissiyât
273 (duyusal) türündendir. [§] Buradan, yaratmanın beşer gücü ile gerçekleştirilme ihtimali olmadığı sonucu çıkar. Peygamberlerin risâlet iddiaları da, kendilerini peygamber olarak gönderenin, bu yaratma gücünü kendi üzerine aldığını gösterir; tâ ki peygamberlerin getirdiği delillerin bir alâmet olduğunu ve onların peygamberliklerini insanlara açıkça ortaya koyduğunu göstersin. Alâmetlerin bir kısmı da nakle bağlı olan sem'iyyât (işitsel) türündendir. Bu da peygamberlerin, ancak eğitim görmek suretiyle bilmeleri mümkün olan ve fakat hiç bir eğitim görmeden, hakikatini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği bazı haberleri getirmeleridir. Bu da söz konusu bilgileri peygamberlere verenin Allah olduğunun ve bunları onlar için bir alâmet olsun diye lütfettiğinin bilinmesi içindir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Alâmetlerin bir kısmı ise

---

[88] el-Kâfirûn, 109/6.

[89] "Sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de rabbimiz, sizin de rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır" (eş-Şûrâ, 42/15).

akla hitap eden akliyyât (aklî bilgiler) türündendir. Bunlar da tevhid, risâlet ve benzeri konuların bilgisine ulaşmak için araştırma ve zorluklara katlanarak düşünmekle elde edilen bilgidir. İşte Allah bütün bunları Resûlullah'a (s.a.) vermiştir. Bunları inkâr edenin davranışı iki anlama gelir. Birincisi, âyetlerin hakikatini, onların âyet olduklarını inkâr etmektir. Bunlar, daha önce sözünü ettiğim şeylerdir. Allah, inatları ve ısrarlı tavırları sebebiyle bunları inkâr edenler için, âyette belirttiği hükmü[90] vermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İkincisi âyetleri inkâr etmekle kendisine âyet gönderilen kişiyi inkâr etmek istemeleridir. Burada inkâr işi, hakikat kendileriyle bilindiği için âyetlere nispet edilmiştir. Nitekim bazı şeyler, kendilerine ulaşılan sebeplere nispet edilebilir. İşte âyetleri inkâr etmenin anlamı budur.

Şimdi semavî kitaplar, onlarda bulunan nitelemeler, insanların Kur'ân'ın benzerini yapmaktan âciz kalmaları vb. şeyler hissiyât (duyusal) türünden olan şeylerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Belirttiğimiz gibi buradan da âyetleri inkâr etmenin anlamı ortaya çıkar. [§] Çünkü duyu organları bunları **274**
alır, akıl ve düşünme gücü de onları kavrar. Ama bunlar, o insanlar için delil olan âyetlerdir. Yahut da inkârın anlamı, onun tahkikini gerektiren âyetlerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Peygamberleri] öldürenler. Bu beyan öldürmek isterler, buna azmederler demektir. Bu, "Onlar sizinle savaşmaya kalkışırlarsa, siz de onları öldürün"[91] meâlindeki âyete benzemektedir. Eğer burada öldürmek fiilinin gerçek anlamı kastedilmiş olsaydı, onlar bizi öldürdüklerinde artık bizim onları öldürmemiz mümkün olmazdı; şu ilâhî beyanlar da buna benzer. "Kur'ân okuyacağın zaman, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!"[92], yani Kur'ân okumak istediğin zaman demektir. "Namaz kılmaya kalkacağınız zaman… yıkayın"[93], namaz kılmayı istediğiniz zaman demektir; çünkü insan namaza kalktığında yıkanmaya fırsatı olmaz. İşte izahına çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. Bu ifadeden onların, atalarının peygamberleri öldürmüş olmalarından memnun olmaları anlamı da kastedilmiş olabilir. Ataları öldürdüğü için bu iş onlara nispet edilmiştir. Âyetin, peygamberleri öldüren atalarını kastettiği söylenmiştir. Onların her gün bin nebîyi öldürdüklerinin rivâyet edildiği de söylenmiştir.

---

90 Bir sonraki âyette belirtilen, onların dünya ve âhirete dair amellerinin hebâ olması hükmü.

91 el-Bakara, 2/191.

92 en-Nahl, 16/98.

93 el-Mâide, 5/6.

[Nebî'nin Anlamları]

Böyle bir şeyi ben bilmiyorum. Şayet bu doğru ise, o zaman onların bunu temenni ettikleri şeklinde yorumlamak gerekir. Yahut sadece bir nebîyi ve onun yardımcılarını öldürmüşlerdi; bundan dolayı onlara nebîler (haber verenler) denilmiştir, çünkü onlar dinî bilgileri birbirlerine haber veriyorlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onlara can yakan bir azabı müjdele! Eğer âyet onların atalarını kastetmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak Resûlüne (s.a.) onlara azabı müjdelemesini nasıl emrederdi, çünkü onlar ölüp gitmişlerdi? İşte bu, âyetten maksadın ilk yorum olduğunu göstermektedir; yani onlar Peygamberleri öldürmeye niyetlenmişlerdi, bunlar da atalarının yaptıklarından memnun kalmışlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Mutlak olarak müjde, ancak sevinç hallerinde ve yalnızca iyilikler için kullanılır. Ancak herhangi bir şeyle kayıtlı olarak kullanıldığında, başka anlamlara gelmesi de mümkündür. Burada **Onlara can yakan bir azabı müj-**
275 **dele!** meâlindeki ifade ile Allah, müjdeyi azapla kayıtlamaktadır. [§] Bundan dolayıdır ki -*Allah kendilerine rahmet eylesin*- âlimlerimiz, hakikatleri mecazdan, zâhiri bâtından daha evlâ görmenin ancak bir delille mümkün olacağını söylemişlerdir. İman vb. pek çok şey, örfte hakikat anlamında kullanılmıştır.

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

22. "İşte onlar dünyada da âhirette de emekleri boşa giden kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur."

Bu âyete, farklı anlamlar verilebilir. Âyette geçen "amelleri" (اعمالهم) meâlindeki lafızla Hz. Muhammed'in sallallahu aleyhi ve sellem peygamber olarak gönderilmesinden önce yaptıkları şeyler kastedilmiş olabilir. Sonra peygamber olarak gönderildiğinde onu inkâr etmişler, bu yüzden de amelleri boşa gitmiştir. Bununla sıla-i rahim, yakınları gözetmek ve sadaka vermek gibi ameller de dile getirilmiş olabilir. Bunlar ancak imanla yapılırsa değer ifade edeceği için onlar da boşa gitmiştir; çünkü böyle fiiller iman etmediklerinden boşa giden amellerden sayılır.

Dünyada da âhirette de. Âhirette boşa gitmelerinden maksat sevabından mahrum olmaktır. Dünyada boşa gitmeleri ise, bundan dolayı takdir edilmekten ve beğenilmekten mahrum kalmaktır. Burada dünya lafzı ile dünya seva-

bının kastedilmiş olması da mümkündür. Nitekim bir âyet-i kerîmede "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır"[94] buyurulmaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ اُوتُوا نَصٖيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ اِلٰى كِتَابِ
اللّٰهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرٖيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara baksana, aralarında hakem olması için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar da, içlerinden bir grup yüz çevirip gerisin geri gidiyor."

Kendilerine kitaptan bir pay verilmiş olanlara baksana! Burada "baksana, bakmaz mısın?" anlamına gelen "elem tere" (الم تر) lafzı, bir şahıs için kullanıldığında ancak iki anlama gelir. Ya işin büyüklüğüne duyulan hayret ifadesi olarak kullanılır. Meselâ bir adam başka birine: falanın şu söylediğine veya şu yaptığına bakmaz mısın, der. Bunu da onun büyük bir şey olduğunu ifade etmek için söyler, yahut da dikkat çekmek için. Hangi anlamda olursa olsun bunda müminleri sakındırma anlamı vardır, benzer şeyleri yapmaktan sakındırmak için. Bu aynen "Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş kimseler gibi olmasınlar"[95] meâlindeki âyet gibidir. Burada da Allah müminleri, daha önce kendilerine kitap verilmiş kimseler gibi olmaktan sakındırmaktadır. Onların kendi kitaplarına muhalefet ettikleri gibi müminlerin kitaplarına muhalefet etmemelerini emretmektedir.

[§] Allah'ın kitabına çağrılıyorlar. Burada kitap lafzı ile Tevrat'ın kaste- 276
dilmiş olması mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) kendilerine "İslâm'a gelin doğru yolu bulursunuz, kibirlenmeyin!" buyurmuş, onlar da biz senden daha doğru yoldayız ve doğru yola senden daha lâyıkız cevabını vermişlerdi. Allah Hz. Mûsâ'dan sonra onlara peygamber göndermemişti; bu bakımdan Hz. Peygamber onlara; "sizinle benim aramda Tevrat ve İncil vardır; bu iki kitapta benim niteliklerim yazılmıştır, ben Allah'ın Resûlüyüm" demişti. Fakat onlar

---

[94] "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir" (en-Nisâ, 4/134).

[95] "İman edenlerin, Allah'ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır" (el-Hadîd, 57/16).

yalanlarının ortaya çıkacağından korkarak karşı çıkmışlardı[96]. Buradaki kitap lafzı ile Kur'ân-ı Kerîm'in kastedildiği de söylenmiştir. Ehl-i Kitap Kur'ân'ı kabule davet edilmişlerdi, çünkü Kur'ân onların ellerindeki kitabı tasdik ediyordu. Onlar ise buna karşı çıktılar.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فٖى دٖينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Onların bu tutumu 'Sayılı günler dışında bize ateş asla dokunmayacak' demelerinden ötürüdür. Uydura geldikleri yalanlar dinleri hakkında kendilerini yanıltmaktadır."

Onların bu tutumu 'Sayılı günler dışında bize ateş asla dokunmayacak' demelerinden ötürüdür. Onların buradaki sayılı günlerden kastettikleri, atalarının buzağıya taptıkları günlerdir. Kendileri sadece atalarının buzağıya taptıkları gün sayısı kadar azap göreceklerini, cehennemde ebedi kalmayacaklarını zannediyorlardı. Çünkü kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduklarını iddia ediyorlardı[97]. Babalarının onlara, sizler ancak bizim buzağıya tapmış olduğumuz günler kadar azap göreceksiniz, demiş olmaları da mümkündür. Azîz ve celîl olan Allah ise **onların uydura geldikleri yalanların dinleri hakkında kendilerini yanıltmakta** olduğunu haber vermiştir. Sonra da onları, "Geleceğinde kuşku bulunmayan bir gün için onları topladığımızda halleri nice olacak!" diye korkutmaktadır.

فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فٖيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

---

96 Taberî, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini kaydetti: Bu âyetin nuzûl sebebi şudur: Hz. Peygamber Yahudilerden bir grubun toplandığı sırada Beytu'l-Midrâs'a (havraya) gitmiş ve onları Allah'a davet etmişti. Nuaym b. Amr ve Hâris b. Zeyd kendisine sen hangi dindensin ey Muhammed? diye sormuşlar, Hz. Peygamber de ben İbrâhim'in dinindenim, demişti. O iki Yahudi İbrâhim de Yahudi idi, karşılığını vermişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber; Öyleyse getirin Tevrat'ı, aramızda o hakem olsun, buyurmuştu, fakat onlar buna yanaşmamışlardı. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil oldu (Taberî, *Tefsîr*, IV, 50).

97 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işarette bulunmaktadır: "Yahudiler ve Hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler. De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır" (el-Mâide, 5/18).

25. "Peki onları geleceğinde kuşku bulunmayan bir gün için topladığımızda ve hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkese hak ettiği tastamam verildiğinde halleri nice olacak!"

Peki onları geleceğinde kuşku bulunmayan bir gün için topladığımızda halleri nice olacak! Allah, Kur'ân hakkında da "İşte kitap, onda asla kuşku yoktur"[98] buyurmuştur. Halbuki dünyada insanların çoğu ondan kuşku duymuşlardır. **Onda asla kuşku yoktur** meâlindeki ilâhî beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. İlk yoruma göre bu, söylenen sözün, söyleyenin nezdinde pekiştirilmesi içindir; o, dinleyen herkesten şüpheyi reddetmek için değil, pekiştirme amacıyla söylenir. Buna bağlı olarak anlamını ortaya çıkarmak mümkün olur, çünkü onların sözleri muhatap alarak söylenmiştir. İnsanların kullandığı "ebediyyen" anlamındaki "ebeden" (أبدا) sözü de böyledir; bu söz
gerçek anlamda ebediyeti değil, süreklilik ve devamlılık anlamını ifade eder. 277
Yine onlar şöyle derler: [§] "Bu eski bir yalandır"[99], eski bir hikâyedir. Bununla âlemde hiç mevcut değilken ortaya çıkan bir eskiliği kastetmemektedirler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İkinci yoruma göre, düşünerek hareket eden insaf ehli onda kuşkuya düşmez. Çünkü Cenâb-ı Hak bu konuda çeşitli âyetler ve düşünerek hareket eden herkesin açıkça görebileceği deliller koymuştur; öyle ki insan sanki onu alenen görüyormuş gibi hisseder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Üçüncüsü de, doğru olduğunu bildikleri halde münakaşaya devam eden özel bir grubu, onların inatlarını anlasın ve kendilerinin imana gelmelerinden ümidini kessin diye Resûlullah'a (s.a.) haber vermek anlamına gelebilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾

98 el-Bakara, 2/2.

99 Burada Mâtürîdî, muhtemelen şu âyete işaret etmektedir: "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: 'Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!' Onunla doğru yolu bulamadıkları için, 'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir" (el-Ahkāf, 46/11).

26. "De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kādirsin."

[Mülkün Sahibi]

De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Buradaki **mülkün sahibi** meâlindeki ifade iki anlama gelebilir. Birincisi dünyada var olan her türlü mülkün[100] gerçek sahibi O'dur.

İkincisi şüphesiz ki mülk O'nundur: Dilediği kişilere kendi mülkünden verir, dilediği kişilerden de çekip alır. O mülkün gerçek mâlikidir ve onda her türlü tasarrufa kādirdir. Âyet, Kaderiyye'nin Allah kâfire mülk vermez şeklindeki iddialarını reddetmektedir; çünkü azîz ve celîl olan Allah mülkü dilediğine vereceğini haber vermektedir, mülkü bazan kâfire de vermektedir.

278 **[§]** Eğer Mûtezile mensupları buradaki mülk ile din kastedilmiştir derlerse, onlara şöyle cevap verilir: Şayet âyetteki mülk lafzı ile din kastedilmişse, azîz ve celîl olan Allah mülkü dilediği kişilerden çekip alacağını haber vermektedir. Sizin Allah aslah (en uygun) olanı verir, tarzındaki iddianızı da göz önüne alırsak bu söz nasıl doğru olabilir?

Bu âyet, Fâtiha sûresindeki âyeti elifli olarak مَالِكِ يَوْمِ الدِّين diye okuyanların kırâatını da desteklemektedir; çünkü bu kırâat şekli daha kapsamlı ve daha geneldir. Nitekim bu âyette de "Mâlike'l-mülk" (مَالِكَ الْمُلْكِ) denilmiştir; bu kırâatın da daha geniş bir kapsamı vardır. İkinci olarak mülk tabiri, bir yönetimi ve otoriteyi gösterir. Mâlik ise, mülkün gerçek sahibini ifade eder. Bir şeyin gerçek mülkiyeti kimde olursa o mülke sahip olmak ve tasarrufta bulunmak hakkı ile o şeyi yönetme gücünü elinde bulundurma hakkının da onda olması gerekir. Yönetme gücünü elinde bulunduran herkesin, aynı zamanda onu ele geçirmek hakkına da sahip olduğu iddia edilemez. Bundan dolayı bu kelimelerin elifli olarak "mâliki yevmi'd-dîn" (مَالِكِ يَوْمِ الدِّين) diye okunması gerekir. Bunu elifsiz olarak مَلِكِ يَوْمِ الدِّين diye okuyanlar, âyeti "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır, onlar arasında hükmünü verir"[101] meâlindeki âyette mevcut anlama atfetmiş olurlar. Hükümranlığın söz konusu edildiği her yerde melik denir, mâlik denmez. Bundan dolayı âyet, açıklanan şekildedir. *En doğrusunu bilen*

[100] "Mülkün sahibi ifadesi, dünya ve âhireteki her türlü mülkün sahibi anlamına gelir. Hiç şüphe yok ki dünyadaki her mükün gerçek sahibi de O'dur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 107b).

[101] el-Hac, 22/56.

Allah'tır. Mutlak olarak mâlik sadece Allah için kullanılır. Keza rab kelimesi de mutlak olarak sadece Allah için kullanılır. Kula bir âidiyet nispet edildiğinde de, evin rabbi (sahibi) ve mâliki, hayvanın rabbi (sahibi) ve mâliki denir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Bazı âlimler buradaki hitabın özellikle Resûlullah'a (s.a.) yapıldığını söyler. Başkaları da bu hitabın aynen "De ki: O Allah tektir"[102] meâlindeki âyette olduğu gibi bütün akıl sahiplerine yapıldığını belirtir. [§] O hitap sadece Resûlullah'a değil, bütün akıllı 279
kişilere yapılmıştır.

Bu sadece bir hitap değil, aynı zamanda herkesin söylemesi için Resûl-i Ekrem'e verilen bir emirdir; sadece ona yönelik bir hitap olsaydı âyetin okunması esnasında "kul" (قل) yani "söyle" denilmesi gerekmezdi.

Buradaki "Allâhumme" (اللهم) lafzına bazıları "ey ilâhımız" anlamını vermiş, bazıları da sonundaki mim harfini atarak "yâ Allah! ümmenâ" yani "bize hayırla yönel!" diye anlam vermişlerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Dünya İmtihan Yurdudur]

De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Bu ilâhî beyanda azîz ve celîl olan Allah, sanki mülkü arzulayan veya mülkten bir paya ulaşan kişilerin arzularını O'na yönlendirmeleri veya sahip oldukları mülkün gerçekte O'ndan geldiğini kabullenmeleri konusunda onları sınamaktadır. Tâ ki Allah'ın verdiği şerefe ulaşsınlar ve O'nun lütfu ve keremi devam etmiş olsun. Nitekim "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır"[103] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. Yine bu sayede nefislerinizin rağbet edip sizi, hakkını eda etmekten alıkoyan şeye O'nun sahip olduğunu size göstersin. Binâenaleyh bütün gayretinizi O'na yöneltin ve elde etmek için bütün gayretinizi sarfettiğiniz nimetlere karşı Allah'a şükredin. Çünkü bunların sahibi olan başkası değil, sadece O'dur. Bütün bunlar "Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır"[104] meâlindeki âyette ifade edilmektedir. Beşer tabiatının özelliğinden ve insan aklının işaretinden anlaşılan husûs şudur ki nefislerin tercih ettiği ve tabiatların meylettikleri şeyler hakkında insanlara gereken, onları bunlara ulaştıran varlıktan istemektir. İnsanlara düşen vazife, umduklarını elde etmeleri için irade ve tercihlerini, [§] kendilerini 280

102 el-İhlâs, 112/1.
103 en-Nisâ, 4/134.
104 en-Nahl, 16/53.

buna yaklaştıracak bütün çareleri o yönde kullanmalarıdır. Bunun bir örneği mülk meselesi ile dünya lezzetleridir. Bu husûs onların kalplerine yerleşmiştir; şayet tedbirle, iyi bir siyasetle ve beşer tabiatının istediği yollarla buna ulaşabilseler dahi yine de bu husûs onların bu nimetlere başkalarından daha layık olduklarını göstermez. Bilâkis ondan mahrum edilen kişiler arasında ona nail olanlardan daha elverişli ve uyan biri olarak değil uyulan biri olarak ona hak kazanmaya daha lâyık olanlar vardır. Bu da bütün gayretini onu elde etmeye harcayan ile gayretleri ve meşgaleleri az olanlara değil, herhangi birine onu vermeye veya ona sahip kılmaya yetkili olanın Cenâb-ı Hak olduğu bilinsin diyedir. Beşerin işlerine ait bütün tasarrufların Allah'a ait olmasında, âlemin mülkiyetine sahip olmak ve onu idare etmekte tek olduğuna dair basiret sahibi olanlar ve kullarını sınayan için büyük bir delil ve güzel bir alâmet vardır.

Bu durumda -tevhid delilleri ve o hakkın kime ait olduğunun bilinmesi için buna itibar edilmesi gerektiği sabit olduğuna göre- Mûtezile'den çoklarının söylediği şu sözlerin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır: Zâlimler nâil oldukları mülke, kâfirler de ulaştıkları bolluğa Allah'ın takdiri ile ulaşmamışlar, bunları O'nun tedbiri sayesinde elde etmemişlerdir[105]. Gerçek olan, onların bunu, belirtilen şekildeki nimetler kendisinde bulunan bir büyükten elde etmiş olmalarıdır.
281 [§] Onun için azîz ve celîl olan Allah'ın vâd ettiği gibi insanları iyiliklerle ve kötülüklerle imtihan etmek kendisine ait bir haktır[106].

Özetle belirtmek gerekirse dünya imtihan ve sınama yurdudur. Orada kendisine varlık verilen kişi, buna hak sahibi olduğu için verilmemekte, verilmeyen kişi de cezalandırılmak için yapılmamaktadır[107]. Dolayısıyla vermediği

---

105 Alaaddin es-Semerkandî (r.h.) şöyle der: "Bu anlatılanlarla Mûtezile'nin iddiasının yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır, onlar "aslah" (en uygun olan) meselesinde çelişkiye düşmekten kaçınmak için şöyle derler: Zâlimler nâil oldukları mülke, kâfirler de ulaştıkları bolluğa, Allah'ın takdiri ile ulaşmamışlardır. Çünkü; dinde aslah olanı yaratmak, hikmeti gereği Cenâb-ı Hakk'a vaciptir. Onlar Allah'ın zâlimlere ve kâfirlere mülk vermesinin, onlar için dinde fayda değil, zarar olduğunu iddia ederler. İşte onlar bunu inkâr ediyor ve şöyle diyorlar: Bu mülkü onlara Cenâb-ı Hak vermiş değildir, aksine kendileri gayr-ı meşru yollarla ona bizzat sahip olmuşlardır. Eğer Allah tarafından verilmemiş olsaydı, o takdirde ahmakların ve zayıf akıllı kişilerin servetten mahrum olmaları gerekirdi, onu ancak tedbir ve kuvvet sahibi kişiler elde edebilirlerdi. Hayat ise bunun aksini göstermektedir. Bu gerçek onların iddialarının yanlış olduğunu ve sözlerinin "Allah mülkü dilediğine verir" meâlindeki âyete de aykırı düştüğünü gösterir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 108a).

106 Muhtemelen Mâtürîdî, burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Belki dönüş yaparlar diye, biz onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

107 "Bilâkis verilen nimetler, şükredip sevap kazanmakla şükretmeyip günaha düşmek arasında bir sınama amacıyla verilmektedir. Her ne kadar kendisine nimet verilmeyen kişi, ne yaptım da verilmedi diyebilirse de, bilmek gerekir ki nimetler de, başa gelen belâlar

kişi, ben ne yaptım da bana verilmedi, diyemez; çünkü nimetler yapılana karşılık olsun diye değil, imtihan için verilmektedir, aksine bunlar insanı imtihana tâbi tutmak içindir. İmtihan çoğu kere beşerî arzulara aykırı olmak ve hoşa gitmeyen şeylere katlanmak şeklinde olur. Bazan da insanlara, kendilerine büyük görünen şeyleri vermek veya güç-kudret sahibi olmak şeklinde vuku bulur. Bütün bunlar, insanın tercih ettiği ve terk ettiği şeylerde Allah rızası için mi davrandığı belli olsun diye; taşıdığı arzunun her şeyin mülkiyeti gerçekten uhdesinde bulunan yüce zâta duyulan kulluk arzusunun eseri mi, yoksa hiç tahkik etmeden hileler ve aldatmalar peşinde koşan kişiye duyulan eğilimin eseri mi olduğu ortaya çıksın diye sınamak amacını taşımaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak…" meâlindeki beyanı da bu esasa dayanmaktadır[108]. Burada Allah Teâlâ Hz. İbrâhim (s.a.) ile tartışan kişinin getirdiği delili ve İbrâhim'in de ondan yüz çevirmesi anlatılmaktadır. Eğer mülkü ve iktidarı İbrâhim aleyhisselâma Nemrut "Hayat veren ve öldüren benim" demeye cüret edemezdi. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Mûtezile'nin iddiasına göre Cenâb-ı Hak mülkü sadece dostlarına vermeyi ve düşmanlarından çekip almayı diler. Mûtezile mensubu olan kişi, dünyada bunun aksinin görülmesine rağmen mülk ve kudretin kendisine ait olduğunu nasıl iddia edebilir? Mûtezile bu sözle, tevhidin kesin delilleri konusunda bu kadar şüpheyi gerektirecek husûsları inkârcılara kendilerinden başkasının verilebileceğini mi sanıyor? Yahut tevhîd ehlinin Rabb'ın yüceliği, kudreti ve celâli konusundaki iddialarını bozmaya dair onlara imkân veren[109] bu itirazların, [§] tevhîd görüntüsüne bürünmek ve zâhirde tevhid elbisesini giyinmek suretiyle Mûtezile'nin telkin etmiş olduğu şeylerden daha beliğ olduğunu mu zannediyor bunlar? Sonra itizal ehli bunları, tevhidi bozan ve tevhîd 282

da, sabredip sevap kazanmakla isyan edip günaha düşmek arasında bir sınama amacıyla verilmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 108a).

108 "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi (Nemrud) görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez" (el-Bakara, 2/258).

109 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Mûtezile, kendilerinin tevhîd delilleri hakkında şüpheyi gerektiren şeyleri bulmaları, inkârcıların bu sözle onlara verdiğinden daha açık olduğunu mu zannediyor? Zira kâfirler, mülk ve varlığın Cenâb-ı Hakk'a değil, kendilerine ait olduğunu söyleyen insanlardır. O iddialarıyla Mûtezile de, dinde aslah (en uygun) olanın bu olduğunu kastetmiş oldu; buna göre de Cenâb-ı Hakk'ın değil kâfirlerin maksadı tahakkuk etmiş olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 108b).

ehlini reddeden delillere ulaştıklarını zannetmeleri için inkârcılara veriyorlar. Allah, inkârcıların nitelemelerinden çok yücedir, çok üstündür. **Hatalardan korunma ve kurtuluş ancak O'nun yardımıyla mümkündür.** Mûtezile'nin inkârcılara vermiş olduğu malzemenin hepsi daha önce İblis tarafından ortaya atılan düşüncelerdir. Böylece inkârcılar da (melâhide) İblis gibi deliller getirdiler ve dünyada kendilerine mülk ve servet verilmiş olması itibariyle nübüvvete onlardan daha lâyık olduklarını zannettiler. Yine zannettiler ki Cenâb-ı Hak katında kendileri daha üstün ve mevki itibariyle daha yukarıdadır ve Allah risâleti onlara değil kendilerine vermiştir. Fakat onlar (müslümanlar) bütün nimetlerin gerçekte Allah'a ait olduğuna, ulaşmış oldukları mülk ve şerefe Allah sayesinde ulaştıkları gerçeğine inanmışlardır. Mûtezile ise bunları Allah'tan yok etmek istemiş, bunu da insanların Allah'a yapmaları gereken şükrü yerine getirmekten ve Allah'ın kendilerine gönderdiği elçiye itaatten uzaklaştırmak için yapmışlardır. Cenâb-ı Hak'tan din ve dünya hakkındaki nimetlerin tamamını lütfetmesini niyaz ederiz.

تُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

27. "Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın ve dilediğine sayısız rızık verirsin."

Geceyi gündüze katarsın, gündüzü geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın. Bu ilâhî beyanda farklı deliller vardır. Birincisi, azîz ve celîl olan Allah'ın yarattığı şeyleri bir takım sebeplerin yardımı sayesinde ve tabiatların etkisi sonucu oluşan bir nesne olarak yaratmadığının bilinmesidir. Çünkü sebepler, şekiller ve cinsler konumundadır, tabiatlar da öyledir, kendi özündekini, doğurduğu nesneye verme özelliği vardır. Meselâ sıcaklık harareti, soğukluk da üşümeyi doğurur. Cenâb-ı Hak ise birbirlerine zıt dilediği zıt nesneleri bir araya getirmeye kādir olduğu bilinsin diye sebeplerin yardımı ve tabiatların etkisi olmaksızın birbirine zıt özellikler taşıyan nesneleri yarattığını açıklamıştır. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

[**Mükellifiyet, Risâlet ve Hikmet**]

[§] İkinci yorum da şudur: Bütün bunlar yılların ve zamanların değiş- 283
mesine rağmen aralarında bir farklılık ve ayrılık olmaksızın planlanmıştır; tâ ki varlıklardaki farklılıkları yönetmenin Allah nezdinde eşit olduğu bilinsin. Evet söz konusu husûsların, kendisini hiç bir şeyin aciz bırakmadığı ve hiç bir noktasının gizli kalmadığı, aziz ve hakîm olan Allah tarafından düzenlenmiş olduğu bilinsin. Yine şu da bilinsin ki bütün varlıkları farklı şekillerde düzenleyen varlık tektir, çünkü varlıklar arasında bir çatışma ve uyumsuzluk yoktur. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Allah Teâlâ aynı zamanda her cevheri başka bir şeyi yaratmakla oluşturdu. Sanki o şey başta hiç yokmuş ve sonra da varlığından hiç iz kalmamıştır. Sonra hiçbir şeyini eksik bırakmadan onu tekrar ilk niteliğine döndürmektedir, o kadar ki bunların arasında bir tercih imkânı bile kalmamaktadır. Bunu da, bütün parçalarını ve izlerini[110] yok ettikten sonra onu tekrar yaratmaya kādir olduğu bilinsin diye yapıyor. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Yine Cenâb-ı Hak işi öyle büyük bir hikmet ve hayret edilecek bir tedbir üzerine bina etmiştir ki O'nun fiilinin abes olması asla mümkün değildir. Bir de imtihan ve sorumluluk kaldırılınca, risâlette mevcut bulunan hikmeti öğretmek suretiyle onu ve o tedbirin gerektirdiği şükür ve marifeti, sonra sahibi olduğu nimetlere özendirmeyi ve Allah katındaki cezadan korkutmayı geçersiz kılınca bunda, hikmetin de iptali ve âlemin abes olduğunun da ifade edilmesi vardır. Bu ise akla aykırı bir durumdur. İnsanın özünde[111] onu yoktan var edene ait hikmetin büyüklüğü inancı mevcuttur. Böylece ibadetin, risâletin, mükâfat ve cezanın hepsinin gerçekliği ortaya çıkmış oldu. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Bir önceki âyette geçen "mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip
alırsın" cümlesinin iki anlamının bulunması ihtimali vardır. [§] Birinci ih- 284
timal bu, onlara daha hiçbir şey verilmemişken ilk olarak verdiği anlamına gelebilir. Aynı şekilde de çekip almaktadır, yani onlara önce verip sonra almak şeklinde değil başta vermemiştir. Bu aynen "Gökleri bir direk olmaksızın

---

110 "Meselâ sperm (nutfe), aşılanmış yumurta (alâka) haline gelince, kendisinde spermden eser kalmıyor. Gece ve gündüz de böyledir; ötekinin gelmesiyle beriki gidiyor ve kendisinden hiçbir iz kalmıyor. Sonra hiçbir eksiği olmadan onu tekrar ilk vasfına döndürüyor…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 108b).

111 Yani insanların nefislerinde ve fıtratlarında.

yükselten Allah'tır"[112] meâlindeki âyete benzemektedir. Yani gökleri yaratılışın başlangıcında yüksek yarattı, yoksa önce gökleri yaratmış, sonra yükseltmiş değildir. "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[113] meâlindeki âyet de böyledir. Yani bu çıkarma işi başta yaratırken yapılmıştır, yoksa önce karanlıkta iken sonra onları, oradan çıkarmış değildir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. **Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın** meâlindeki âyet de aynı şekilde anlaşılmalıdır. Yani başlangıçta öyle yaratılmışlardır, yoksa birini öbürüne katmak şeklinde değildir. "De ki: Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyâmet gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa"[114] meâlindeki âyet ile "gündüzü devamlı kılsa"[115] meâlindeki âyet de bunu teyit etmektedir. Burada Allah bu ikisinden birini devamlı kılmadığını haber vermektedir. **Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın** meâlindeki âyet de böyledir. Yani başlangıçtaki oluşumu ifade etmektedir; diriyi başlangıçta ölüden (yoktan) yaratması, ölüyü de hiç orada olmadan diriden yaratmasıdır. Diğer bir ihtimal de bütün bunlar, yok olduktan sonra mülkü vermesi ve aşağılık bir konumdan sonra üstün kılması anlamına da gelebilir. Mülk elde edildikten sonra onu çekip almasıdır, izzete erdikten sonra zillete düşürmesidir. Buna göre **Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın** meâlindeki âyet de, bir kısmını öbürünün içine, öbürünü de bunun içine sokmak mânasına gelir.

Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Bu âyetin, sözlerin dirisini fiillerin ölüsünden, fiillerin ölüsünü de sözlerin dirisinden çıkarmak anlamına geldiği söylenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde kâfire ölü, mümine de diri adını vermiş olmasından[116] hareketle bu âyete kâfirden mümini, müminden de kâfiri çıkarırsın anlamı da verilebilir.
285 **[§]** Buna cevherin dirisini onun ölüsünden çıkarır, cevherin ölüsünü de onun dirisinden çıkarır anlamı da verilmiştir. Yine meniden canlıyı çıkarır, canlıdan da meniyi çıkarır diye de bir anlam verilmiştir. Yumurtayı canlıdan çıkarır,

---

[112] "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır…" (er-Ra'd, 13/2).

[113] el-Bakara, 2/257.

[114] "De ki: Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyâmet gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa Allah'tan başka size ışık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz!" (el-Kasas, 28/71).

[115] Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "De ki: Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyâmet gününe kadar devamlı kılsa, Allah'tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir tanrı var mı? Hâlâ (gerçeği) görmeyecek misiniz?" (el-Kasas, 28/72).

[116] "Dirilerle ölüler bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir, ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!" (el-Fâtır, 35/12).

canlıyı da yumurtadan çıkarır da denilmiştir. Nihâyet hurma ağacını çekirdekten çıkarır, çekirdeği de hurma ağacından ve taneyi filizden, filizi de taneden çıkarır diye de söylenmiştir.

Dilediğine sayısız rızık verirsin. Bu cümleye, insanların sayısını ve miktarını bildikleri kadar değil, diye anlam verilmiştir. Buna, çalışıp yorulmadan ve karşılık istemeden anlamı da verilmiştir; yani arka arkaya verdiklerinde onlar için sayı tutmaz. "Bi gayrı hisâb" (بغير حساب) lafzı, Mûtezile mensuplarının aksine, onlara amellerinin sayısına göre vermez, bilakis fazla fazla verir anlamına da gelir. Bununla âhiret sevabının kastedilmiş olması da muhtemeldir. İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen rivâyete göre, Farsça'dan Arapçalaştırılmış bir kelime ile ifade edilirse "bilâ hindâz" (بلا عنداز) yani hesapsız (هنداز) verir[117]. Mukâtil de, buna Allah'tan başka kimsenin güç yetirmesi mümkün değildir, der. Allah Teâlâ benden yüce konumda bulunan ve beni hesaba çekecek bir sultan yoktur, Sultan benim, dilediğime hesapsız şekilde veririm, herhangi birinin beni hesaba çekmesinden korkmam, buyuruyor. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فٖى شَيْءٍ اِلَّٓا اَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصٖيرُ ﴿٢٨﴾

28. "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır."

[Kâfirleri Dost Edinmek]

Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin! Bu beyana iki anlam verilebilir. Biri, dost edinseler bile onlar müslümanların dostu değildirler, bilakis onlara düşmandır. Nitekim "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğu… göremezsin…"[118] buyurulmaktadır. Diğeri de âyetin onlarla dost-

---

117 Hindâz, Arapçalaştırılmış bir kelimedir. Farsça aslı endâze'dir. Ona 'hesapsız ve ölçüsüz derecede verdi', denir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "هندز" maddesi).

118 "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı yazmış ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedi kalmak üzere- altından ırmaklar

luğu yasaklaması, yani onları dost edinmeyin anlamıdır. Nitekim "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin!"[119] meâlindeki âyet ile "Ey iman edenler! yahudileri ve hıristiyanları dost edinmeyin!"[120] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir.

286 [§] **Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız müstesna.** Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Denilmiştir ki; bundan maksat onlarla aranızda bir yakınlık ve akrabalık olursa müstesnâ; o zaman dinleri itibariyle onları dost edinmeden kendileriyle ilişki kurup insanî görevleri yerine getirebilirsiniz. Hz. Ali (r.a.), babası Ebû Tâlib vefat ettiğinde Resûlullah'a (s.a.); senin sapık amcan vefat etti, deyince, Hz. Peygamber (s.a.) de "git, onu göm!" buyurmuştu[121]. **Korunmanız müstesna** meâlindeki ifadeden canınızı korumanız mânasının kastedilmiş olması da muhtemeldir; onlardan canınıza gelecek tehlikelerden korkmanız hâli müstesnâ. Bu durumda helâk olmak endişesiyle, kalbiniz başka yöne yönelik olmak şartıyla onlara dost görünebilirsiniz. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Takıyye (sakınmak), kalbi iman ile dolu olduğu halde dilinin başka şeyler söylemesidir[122].

Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Bu cümlede yer alıp Allah'a nispet edilen "nefs" (نفس) kelimesi sizi bu işin âkıbetinden uyarıyor anlamına geldiği gibi, bunun cezasından uyarıyor anlamına geldiği de söylenmiştir. Adamın biri diğerine; "seni falan kişi hakkında uyarıyorum" dediğinde, ondan gelecek cezayı ve kötülüğü kastetmiş olur. Buna göre **Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor** meâlindeki cümle, böyle yaptıkları takdirde başkasından değil, kendisinden gelecek olan felâket ve cezadan onları uyarmaktadır, demektir[123]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قُلْ اِنْ تُخْفُوا مَا فٖى صُدُورِكُمْ اَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَيَعْلَمُ مَا فِى
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدٖيرٌ

akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır!" (el-Mücâdele, 58/22).

119 el-Mümtehine, 60/1.

120 el-Mâide, 5/51.

121 bk. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, II, 281; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 395.

122 bk. Taberî, *Tefsîr*, III, 228; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 358.

123 Cezâ ve azabın bizzat kendisi, insanların anlayışlarına göre olur; burada Allah, bu şekilde onun cezasını insanların anlayışlarına yaklaştırarak açıklamaktadır.

29. "De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir; göklerde olanları da yerde olanları da bilir. Allah her şeye kādirdir."

De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir. Muhtemelen burada, kâfirlerle dostluk konusunda gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz her şeyi Allah'ın bildiği kastedilmektedir. Burada Allah, müminlerin kalplerinde onlarla dostluk konusunda bir şeylerin var olduğunu haber vermektedir. Fakat âyetten, insanların gizlediği ve açığa vurduğu her şeyi Allah'ın bildiği anlamı da kastedilmiş olabilir. **Allah göklerde olanları da yerde olanları da bilir.**

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ
سُٓوءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُٓ اَمَدًا بَع۪يدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهُ
وَاللّٰهُ رَؤُ۫فٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

30. "Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."

Herkesin yaptığı iyiliği önüne konmuş olarak bulacağı gün. Şöyle denilmiştir: Burada işlemiş olduğu hayırlı amellerin sevabını önüne konmuş olarak bulacağı kastedilmektedir. [§] Zira onun yapmış olduğu amel sevap için- **287**
dir, yoksa onu yapmış olmak için değildir.

İşlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Muhtemelen insan, yapmış olduğu kötülükleri yazılı olarak önünde hazır bulacak ve ondan kaçmaya çalışacaktır. Azîz ve celîl olan Allah müminlere yaptıkları iyilikleri kabul edeceğini ve kusurlarını bağışlayacağını vâd etti ve onları iyilikleri yapmaya özendirdi. Şöyle buyurdu: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[124]. Dolayısıyla mümin, yapmış olduğu hayrın sevabını önünde hazır bulacak, hatalarının da görmezden gelindiğini görecek. "Artık kitap (amel defteri) ortaya

---

[124] "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

konmuştur"[125] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi kâfir de dünyada yapmış olduğu kötülüklerin cezasını önünde hazır bulacak; üstelik onların kötülükleri görmezden gelinmeyecek ve yaptıkları hayırlar da yok sayılacak. Âyette **aralarında uzun bir mesafe bulunsun** meâlindeki cümleye; görülemeyecek kadar uzun bir mesafe anlamı verildiği gibi, hiç olmamasını isteyecek kadar uzun mesafe mânası da verilmiştir. İster mümin olsun ister kâfir herkes, günahıyla arasında, hiç olmamış kadar uzun bir mesafe bulunmasını arzu edecek. **Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor.** Bu âyeti daha önce açıklamıştık[126].

[Allah'ın Günahları Bağışlaması, Şefkat ve Merhameti]

Allah kullarına çok şefkatlidir. Cenâb-ı Hak bu beyanıyla âhiret şefkatini kastetmişse, o yalnız müminlere mahsustur, şayet dünya şefkatini kastetmişse, herkes içindir. **Allah kullarına çok şefkatlidir.** Allah'tan gelen şefkat ve merhametin iki yönü vardır. Birincisi işin başında görülür; şöyle ki O, yaratıkları yaratmış, onlarda birbirinden ayrışan ve uzlaşan şeyleri ayırd edecek bir kabiliyet yaratmıştır. Sonra onların her birine layık olduğu cezayı vermemiş, aksine merhamet buyurmuş, tövbe etmesi ve Allah'a dönmesi için kendisine fırsat tanımıştır. Bu, her kulu kapsayan bir merhameti ifade eder.

İkincisi ceza konusundaki merhamettir, bu da kulu bağışlamak fakat yaptığı güzel işin sevabını ona vermektir. Bu tür merhamete, Allah'ın düşmanları erişemez, çünkü onlara merhamet etmek akıllarda, ayırt edilmesi gereken şeyleri ayırt etmeyi bilmediği fikrini uyandırır ve dolayısıyla câhil sayılmasını
288 gerektirir. [§] Ayrıca bu, iyiliği lâyık olmadığı yere koymak, ikram edeni tanımayana ikramda bulunmak demektir. Hikmet ise, yapmayı tercih ettikleri şeyleri onlara yasaklamak ve korkutmak suretiyle onların cezalandırılmasını gerektirir. İşte bu merhamete ancak O'nu bilen ve O'nun dostluğuna inananlar erişir. Her ne kadar cehalet yüzünden veya af ve merhamet ümidiyle bir takım isyanlarla imtihan edilseler -zira insanların konumu budur- ve (nefsine) mağlup[127] olarak hata işleseler de, onların kalplerinde Allah her şeyden daha uludur ve O'na itaat iki dünya lezzetlerinin toplamından büyüktür. İşte bu, bazı hallerde nefislerine mağlup olsalar da müminlere ve kendilerini kendi

---

125 "Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez" (el-Kehf, 18/49).

126 bk. Âl-i İmrân, 3/28 âyetinin tefsiri.

127 "Cehalet yüzünden veya şehvetin yahut taassubun baskısı yüzünden bir takım isyanlarla imtihan edilseler bile" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 109a).

tercihleri olarak kulluğa adayanlara özel bir merhamettir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

قُلْ اِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونٖى يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣١﴾

31. "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

[Allah'ı Sevmenin Alâmetleri]

De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin. Bu beyanın tefsirine dair şöyle denilmiştir: Resûlullah (s.a.) döneminde bazıları, biz Allah'ı çok seviyoruz, diyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah işte bunun üzerine bu âyeti indirdi ve burada kendisine duyulan sevgi için bir alâmet gösterdi[128]. Şöyle de denilmiştir: Yahudiler "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[129] dediklerinde Cenâb-ı Hak bu âyeti gönderdi ve **Söyle**, ya Muhammed, dedi, **Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin**. Bu, sultanlardan birini seven insan onun elçisini de sever, emrine tâbi olur ve sevdiği için ona itaat eder[130] anlayışına uygun bir ifadedir. Ama siz benim elçime düşmanlık gösterip emrine tâbi olmayı ve ona itaat etmeyi terk ettiğiniz zaman, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" iddianızda yalancı olduğunuz ortaya çıkar. Çünkü birini seven insan onunla, onun elçisiyle ve taraftarlarıyla beraber olmayı da sever. Burada muhabbet, sevdiği kişinin sevdiklerine itaati ve onun hoşlanmadıklarından hoşlanmamak tarzındaki eylemleri tercih etmek, bütün emirlerinde ona uymak anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قُلْ اَطٖيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٢﴾

---

128 Bu alâmet de Resûlullah'a (s.a.) uymak ve ona itaat etmektir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 109a).

129 "Yahudiler ve Hıristiyanlar; bir Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız, dediler" (el-Mâide, 5/18).

130 "Çünkü siz, kitabınızda vasfımı gördüğünüzden dolayı benim O'nun elçisi olduğumu kesin olarak biliyorsunuz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 109a).

289 [§] ***32. "De ki: 'Allah'a ve resûle itaat edin.' Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez."***

Bu âyet, daha önce geçmişti[131].

إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰىٓ اٰدَمَ وَنُوحًا وَاٰلَ اِبْرٰهِيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿٣٣﴾

33. "Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) ***üstün kıldı."***

Allah Âdem'i seçti. Bu ilâhî beyanla ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Buna Allah Âdem'i, Nûh'u ve zikrettiği diğer kişileri kendine elçi ve peygamber olarak seçti anlamı verilmiştir. Bazıları onları kendi dini olan İslâm için seçti mânasını vermiş; bir kısım da onları niyet, sâlih amel ve Allah için samimiyetleri sebebiyle onları tercih etti anlamını uygun görmüştür.

"Istıfâ" (الاصطفاء) kelimesi, dünya kirleri ile kirlenmemiş, saf ve temiz kişileri seçip ayırmak anlamına gelir. Diğer âlimler ise Allah'ın onları iki şeyden dolayı seçtiğini belirtmiştir: Âhiret için ve dünya için. Hz. Peygamber'in şu sözüne bakmaz mısın? "Biz Peygamberler ölünce mallardan oluşan miras bırakmayız kölenin efendisi için ölmesi gibi ölürüz"[132].

Allah seçti meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* kendi dostlarını ve hâlis kullarını sonra da düşmanlarını ve bedbahtları anmıştır. Bunun sebebi hâlis kul olmanın gerektirdiği şeylere özendirmek ve bedbaht olmalarına yol açan şeyleri yapmalarından sakındırmaktır. Çünkü bu iki davranış yaratılış ve cevher olarak değil, tamamen beşerin tercihi olarak ortaya çıkar. Sebeplerini de imtihana tâbi tutulan mükellefler üretir. Buna göre her iki grubun dünyada ve âhirette karşılaşacakları âkıbetin zikredilmesinin sebebi de bu esasa bağlıdır. Allah Teâlâ özendirmek ve korkutmak amacıyla akla ve insan tabiatına temiz ve çirkin görünen çeşitli cevherlerden örnekler vermiştir. Buna göre içinde şehvetler ve lezzetler olsa da dünya işleri bütünüyle ibretler ve öğütlerden, elemlerden ve acılardan ibarettir. Tâ ki, dünyanın bu-

---

131 bk. el-Bakara, 2/285; Âl-i İmrân, 3/20 âyetlerinin tefsiri.

132 Bu hadisi Buhârî ve Müslim farklı sözcüklerle rivâyet etmişlerdir. Mâtürîdî'nin rivâyetine en yakın olanı, Buhârî'nin Urve b. ez-Zübeyr, Hz. Âişe ve Hz. Ebû Bekir vasıtasıyla Resûlullah'dan rivâyet ettiği şu hadistir: "Bize vâris olunmaz, geride bıraktığımız şeyler sadakadır" (Buhârî, "Humus", 1; Müslim, "Cihâd", 49, 52, 54, 56).

nun için değil, daha büyük bir şey için, bütün âlemi çekip çeviren müdebbire
ulaşmak için yaratıldığı bilinmiş olsun. Zira tercih ehli olan insan türü nihaî
âkıbete göre yerilir veya övülür. [§] Cenâb-ı Hak hakîmlerin ve iyilik sahipleri- 290
nin âkıbetlerini, insanları onlara özendirerek güzel ve övgüye değer kılmış, beyinsizlerin ve kötülük sahiplerinin âkıbetini de o davranışlardan sakındırmak için kötü ve çirkin kılmıştır. Böylece insana haz vermek ve vermemekte farklı tezahür etseler de Allah'ın bütün fiillerinin, hikmet ve ihsan esasına dayandığı ortaya çıkar. İmtihanın başında ve ceza konusunda da hikmetin yolu budur. Şu kadar var ki imtihan farklılık gösterse de, buna verilecek olan karşılık (ceza), hikmet ve ihsanda olduğu gibi bir çeşitlilik arz eder, çünkü tercih ehli olan insanın yaptıkları onu gerektirir. İnsanın lehinde olsun aleyhinde olsun gördüğü karşılık (ceza), hikmet ve ihsanın tabiî sonucudur. Burada ihsan kelimesi ile karşılık beklemeden, şükrü daha uygun ve daha öncelikli[133] gören bir imtihanın caiz olduğu alanları kastediyorum. Hikmet de düzenleme ve yönetimde gerekli olan şeydir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

34. (Allah onları), ***birbirinden gelme nesiller olarak*** (seçip âlemlere üstün kıldı)***. Allah hakkıyla işitmekte ve bilmektedir.***

Birbirinden gelme nesiller. Bu beyan hakkında denilmiştir ki Âdem'den (s.a.) gelen soy, sonra Nûh'tan (s.a.) gelen nesil, sonra da İbrâhim'den (s.a.) gelen kuşaklar kastedilmiştir. Bunun birbirlerinden gelen nesiller, ayrıca birbirlerinin özünden gelen soy anlamına geldiği de söylenmiştir. İşte bundan dolayı birbirinize karşı büyüklenmeyin! Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz"[134] buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyette hür insanın köleye karşı büyüklük taslamasını yasaklamıştır. Bazıları şöyle demiştir: Zürriyet, "Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler!"[135] meâlindeki âyette olduğu gibi çocuklar ve atalar topluluğu demektir. Onlar çocuklardan ve

---

133 Muhtemelen Mâtürîdî, burada şunu kastetmektedir: İmtihan karşılıksız olsaydı bile, nimetten daha uygun olduğu için şükrü hak etmesi adâlet sayılırdı. Ama Cenâb-ı Hak kulunu belalarla imtihan ettiğinde güzel karşılıklar vererek onu mükâfatlandırır.

134 "İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz" (en-Nisâ, 4/25).

135 el-İsrâ, 17/3.

atalarından oluşmuş bir topluluktu. "Zürriyyet" (ذريّة) kelimesi "zerree-yezreu" (ذَرَأَ يَذْرَأُ) fiilinden gelir, bu da yaratılış demektir. Bu kelimesinin özellikle çocuklar anlamına geldiği de söylenmiştir. "Falanın zürriyeti" denilince özellikle onun soyu anlaşılır. Bunun delili de "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[136] meâlindeki âyet ile "Ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum"[137] meâlindeki âyet-i kerîmedir.

291 **[§]** (Önceki âyette geçen) **Âl** (الآل) kelimesi konusunda da farklı görüşler vardır. Bir adamın âli (آل الرجل) denilince, ona bağlı olan kişilerin kastedildiği söylenmiştir. Buna, onunla beraber olanlar anlamı da verilmiş, akrabası anlamı da kastedilmiştir. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınan herkes, benim âlimdendir"[138] Âyette geçen İmrân'ın Süleyman b. Dâvûd'un (a.s.) soyundan geldiği söylenmiştir.

اِذْ قَالَتِ امْرَاَتُ عِمْرٰنَ رَبِّ اِنّ۪ي نَذَرْتُ لَكَ مَا ف۪ي بَطْن۪ي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنّ۪يۚ اِنَّكَ اَنْتَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٥﴾

35. "Bir zamanlar İmrân'ın karısı şöyle demişti: Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen."

Bir zamanlar İmrân'ın karısı şöyle demişti: Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım. Azîz ve celîl olan Allah, İmrân ailesini seçip onları bütün âlemlere üstün kılınca (34. âyete bakınız), O'nun seçip sayesinde âlemlere üstün kıldığı nimetlerin en küçüğü, İmrân'ın karısının karnındaki bebeğini, Allah'a adamış olmasıydı. Âyetteki "muharrer" (المحرر) kelimesi, hayatını sürdürme telaşından kurtulup kendini ibadete vermek demektir. Şöyle de

136 Âl-i İmrân, 3/38.

137 "Onu doğurunca dedi ki: Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek ise kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum" (Âl-i İmrân, 3/36).

138 Heysemî, Enes b. Mâlik'den gelen rivâyeti şöyle nakletmiştir: Allah'ın Resûlune (s.a.), Muhammed'in âli kimdir? diye soruldu, "Müttakî olan herkes" buyurdu. Sonra da "O'nun dostları, ancak müttakî kişilerdir" (el-Enfâl, 8/34) âyetini okudu. Bunu Taberânî *el-Mu'cemu's-sağîr* ve *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında rivâyet etti. Bu rivâyette Nûh b. Ebî Meryem gibi zayıf bir râvî bulunmaktadır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 269. Ayrıca bk. Kurtubî, *Tefsîr*, XVI, 81; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 307.

denilmiştir: Muharrer, Allah'a ihlasla ibadet eden, O'na itaatte bulunarak hayatını sürdüren, hiçbir şey kendisini Allah'a ibadetten alıkoymayan, her şeyden vazgeçip kendini ibadete veren demektir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[139]. "Muharrer"in, sadece Allah'a yönelik olan anlamına geldiği de söylenmiştir. Ona camiye hizmet eden kişi anlamı da verilmiştir. **Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım** meâlindeki ilâhî beyanıyla İmrân'ın karısı, karnındaki bebeğini sadece Allah'a hizmete tahsis ettiğini, insanların çocuklarından beklediği türden bir ilgi ve yakınlık göstermeyi beklemediğini söylemektedir. İşte azîz ve celîl olan Allah'ın onları seçip âlemlere üstün kıldığı şeylerden biri budur.

Buna göre çocuk isteyen herkese düşen görev, İmrân'ın karısının ve Zekeriyya'nın istemiş olduğu gibi Allah'ın rızasını istemektir. Zekeriyya şöyle duâ etmişti: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[140] Hz. İbrâhim (a.s.) de şunu istemişti: "Rabbim; bana iyilerden olacak bir evlat ver"[141], "Onlar, Ey rabbimiz! derler, bize eşlerimizden çocuklar bahşet!"[142] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. Dolayısıyla insanların çocuk isterken düşünmeleri gereken şeyler bunlardır, yoksa onların yaşayışları konusunda kendilerine yardımcı olmak, destek vermek ve ilgilenmek değildir.

[§] Benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen. 292
Yani benim bu adağımı, sadece sana hizmete tahsis ettiğim şeyi kabul eyle! **Şüphesiz sensin işiten**, adayışımı **bilen de sensin**, yani maksadımı. Şöyle denilmiştir: Buradaki "semî`" (السميع) kelimesi, duâmı kabul eden sensin, "alîm" (العليم) niyetimi bilen sensin mânasına gelir.

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ اِنّ۪ي وَضَعْتُهَٓا اُنْثٰىۜ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْۜ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْاُنْثٰىۚ وَاِنّ۪ي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَاِنّ۪ٓي اُع۪يذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ

139 İbn Kesîr bu sözü Tefsîr'inde kimseye nispet etmeden kaydetmektedir (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 360).

140 "Orada Zekeriyya rabbine dua edip dedi ki: Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin" (Âl-i İmrân, 3/38).

141 "Rabbim, bana iyilerden olacak bir evlat ver. Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik" (es-Sâffât, 37/100-101).

142 "Onlar, Ey rabbimiz! derler, Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet, bizi günahtan sakınanlara öncü yap!" (el-Furkān, 25/74).

36. "Onu doğurunca dedi ki: Rabbim! Onu kız doğurdum. -Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir- erkek kız gibi değildir. Ben onun adını Meryem koydum, işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum."

Onu doğurunca dedi ki: Rabbim! Onu kız doğurdum. Cenâb-ı Hakk'ın onun karnındaki bebeği ve ne doğurduğunu bilmesine rağmen, İmrân'ın karısının **onu kız doğurdum** demiş olması, iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, o dönemde sadece erkek çocuklar adanabildiğinden dolayı bir anlamda mazeret beyan etmekte, adak yaparken söylediği şeye uygun bir çocuk doğurmadığı için mazeret bildirmektedir. İkincisi, insan ilginç bir şey gördüğünde bunu söyler, her ne kadar kendisinin bildiğini başkasının da bildiği ve kendisinin gördüğünü başkasının da kendisinin o şeyi gördüğü gibi gördüğünü biliyor olsa bile. Yahut kız çocuğu dünyaya getirdiğinden ve kızların bu hizmet için uygun olmadığını düşündüğünden, onu beklenen faydalara uygun hale getirmesini istemiş olabilir.

Onu kız doğurdum. Bu cümle, her ne kadar doğurduğu çocuk bu maksada uygun olmasa da yaptığı adakla Cenâb-ı Hakk'a yönelik itaat etme niyetini, kendisinden kabul etmesi için Allah'a dolaylı olarak istekte bulunmak anlamına da gelebilir. Bunun üzerine kendisine Allah Teâlâ tarafından şöyle cevap verilmiştir: "Rabbi ona hüsnü kabul gösterdi"[143]. Şayet tercih ve ikram olarak çocuk erkek olsaydı, onu kabul edeceği gibi bunu da kabul buyurdu ve onu bütün âlemlerin kadınlarının en hayırlısı yaptı.

Erkek kız gibi değildir. Bu beyanının mânası konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştü. Denilmiştir ki bu, onun sözüdür: Buna göre **erkek kız gibi değildir**, sözüne, **onu kız doğurdum** meâlindeki sözünün ardından söylemiştir. Çünkü sorumluluğunu üstlenmek ve diğer gereklerini yerine getirmek gibi erkek çocuğun ihtiyaç duymadığı şeylere kız çocuğu daha fazla ihtiyaç duyar.
293 **[Ş]** Şöyle de denilmiştir: Bu, İmrân'ın karısı **onu kız doğurdum** dediğinde, azîz ve celîl olan Allah'ın ona cevap olarak söylediği bir sözdür. Yani senin niyet ettiğin şey konusunda **erkek kız gibi değildir.** *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Ben onun adını Meryem koydum meâlindeki ilâhî beyan, kız çocuklara isim koyma hakkının babalara değil annelere ait olduğuna işaret etmektedir. Sonra annesi onu Allah'ın korumasına havale ettiğinde, **onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı senin korumana bırakıyorum,** niyazını da eklemiştir. Bu

---

143 Bir sonraki âyet.

ilâhî beyan, erkeklerin de kadınların soyundan geldiklerine işaret eder, çünkü Meryem'den Hz. Îsâ'dan başka kimse doğmamıştır.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَاَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ اَنّٰى لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

37. "Bunun üzerine rabbi ona hüsnü kabul gösterdi ve onu güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) ***bir rızık bulur ve; 'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da; 'Allah tarafından' cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir."***

Rabbi ona hüsn-ü kabul gösterdi ilâhî beyanı, İmrân'ın karısının talep ettiği üzere Meryem'i ve soyunu kovulmuş şeytandan korumasına almayı kabul etti, demektir. Bu cümle, her ne kadar onu kız doğurdu ise de, adadığı şey için Allah onu uygun hale getirdi, mânasına da gelebilir.

Onu güzel bir şekilde yetiştirdi ifadesi, şeytanın ona musallat olmasına fırsat vermedi mânasına gelebilir. Onun rızkını ve ihtiyaçlarını kimsenin eline bırakmayıp bizzat kendi üzerine alarak, çeşit çeşit rızıklar göndermek suretiyle onu güzel bir terbiye ile yetiştirip büyüttü mânasına da gelebilir. Nitekim âyetin devamında **Zekeriyya onun odasına her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulurdu** buyurulmaktadır. Başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur: "(Şu) hurma ağacını kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün"[144].

Zekeriyya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Bu âyetteki (كَفلَهَا) kelimesi, şeddeli ve şeddesiz olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Şeddesiz okuyana göre âyet, Zekeriyya onun bakımını üzerine aldı mânasına gelir. Şeddeli okuyana göre ise, azîz ve celîl olan Allah onun bakımını Zekeriyya'ya verdi anlamına gelir.

---

144 Meryem, 19/25.

Zekeriyya onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulurdu. Şöyle denilmiştir: Onun yanına her girdiğinde orada kışın yaz meyvesini, yazları da kış meyvesini bulurdu.

294 [§] (Zekeriyya ona) **'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorardı.** Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda iki görüş ileri sürülmüştür. Biri şöyledir: Ona bunun kaynağını soruyordu veya bu durumu yadırgadığı ve kendisinden de kuşkulandığı için açıklama yapmasını istemek, "bu sana nasıl geldi?" diyordu. Onun yanına kendisinden başka kimse girmediği ve ihtiyaçlarını kendisinden başka kimse karşılamadığı için gönlüne her insanda görülebilecek bir kuşku düşmüştü. Diğeri de şöyledir: Bu hale şaşırdığı için öyle söylemişti: mevsimi olmadığı halde bozulmamış yiyecek ve meyveyi görünce, hayretle; **bu sana nereden geliyor?** diye sormuştu.

O da; 'Allah tarafından' cevabını verirdi. Kuşkusuz Allah dilediğine sayısız rızık verir. Yani Allah dilediğine hiç beklemediği yerden rızık verir.

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِى مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً اِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾

38. "Orada Zekeriyya Rabbine duâ edip dedi ki: Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin."

Orada Zekeriyya Rabbine dua edip dedi ki: Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Şöyle denilmiştir: O zaman Zekeriyya Rabbine dua etti; nefsinde çocuk isteği uyanınca Rabbinin kendisine temiz bir nesil ihsan eylemesini istedi. Fakat çocuk arzusunun, ruh halini değiştirdiğini fark edince duadan vazgeçti, böyle bir durumda Allah'tan bir şey istemenin doğru olmayacağını düşündü[145]. Fakat Meryem'in yanında kışın yazlık meyveleri, yazın da kışlık meyveleri bozulmamış halde görünce, o zaman Allah'tan istemenin doğru olacağını, zira Allah'ın, zamana bağlı olmadan da yapılan duayı kabul edeceğini anladı. İşte **orada Zekeriyya Rabbi'ne dua etti** meâlindeki cümle

145 "Fakat o, edebe uyarak dua etmedi; çünkü edeb, her şey Allah'ın kudreti dâhilinde olsa da, insanlar arasında nadir görülen veya alışılmış olmayan bir şey için değil, ancak alışılmış olan bir durumun varlığı halinde kişinin Allah'a duâ etmesini gerektirir. O ise Cenâb-ı Hakk'ın kudretini insanların en iyi bileni idi. O peygamberdi ve öyle bir çocuk arzusunun ruh halini değiştirdiğini görüyordu, üstelik karısında da öyle bir çocuk arzusu yoktu. İşte bundan dolayı dua etmeye ve Allah'tan bir şey istemeye gücü yetmedi" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 110b).

bu anlamdadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şu husûs da ihtimal dâhilindedir: Zekeriyya, İmrân'ın karısının duasının kabul edilerek kendisine bir kız çocuğunun ikram edildiğini, sonra o kızın ulaşmış olduğu faziletin seviyesini görünce, buna insan arzusu ile ulaşılamayacağını anladı ve şanı yüce olan Allah'a dua ederek, kendisine soyunu ve ismini devam ettirecek bir çocuk ikram etmesi için dua etti. Bu öyle bir durumdur ki Peygamber aleyhisselâm'ın arzu ettiği şeye rûhen insan heves edemez. [§] Azîz ve celîl olan Allah'ın dilediği her şeye 295
gücü yettiğini ve kendisinden ikram talebinde bulunma cesaretini göstermeden de onun her şeye kādir olduğunu bilmekle birlikte, şaşırıp kaldığı şeyi arzusuna yakın gördü. Zekeriyya'nın istediği şeyin anlamını en iyi bilen Allah'tır.

Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin. Yani duayı sen kabul edersin

فَنَادَتْهُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَٓائِمٌ يُصَلّ۪ي فِي الْمِحْرَابِ اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٣٩﴾

39. "O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: Allah'ın kelimesini tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlih kullardan bir peygamber olarak Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor."

O mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona seslendiler. Bu meâldeki ifade, mihrabın namaz kılma yeri olduğunu gösterir. **Yahyâ'yı Allah sana müjdeliyor.** Bu cümle, -*Allah kendilerine rahmet eylesin*- âlimlerimize ait iddianın doğru olduğunu göstermektedir. Onlar şöyle demişlerdi: Bir adam, falancıya müjde vermeyeceğine dair yemin etse ve sonra ona müjde vermek için başka birini gönderse yeminini bozmuş sayılır. Çünkü müjdeyi götüren başkası olsa da, sahibi kendisidir. Bu âyette müjdenin Cenâb-ı Hakk'a izafe edildiğine bakmaz mısın ki müjdenin sahibi O'dur. İşte o yemin olayı da böyledir.

Allah'ın bir kelimesini tasdik edici. Bu ilâhî beyandan maksadın Hz. Îsâ (a.s.) olduğu söylenmiştir; o Allah'tan bir kelime idi ve Yahyâ onun risâletini tasdik etmiş, onun Allah'ın kelimesi olduğuna şâhitlik etmişti. Hz. Îsâ'yı ilk tasdik eden kişinin Yahyâ b. Zekeriyya olduğu söylenmiştir. Bu konuda Hıris-

tiyanlarda bir şüphe ortaya çıkmıştır, onlar “Îsâ Allah’tan bir kelimedir”[146] ve “O’ndan bir ruhtur”[147] meâlindeki âyetlerden hareketle, Îsâ’nın Allah’ın oğlu olduğunu ileri sürmüşler, bu âyetlerin kendi iddialarıyla aynı anlama geldiğini zannetmişlerdir. Fakat Allah, Îsâ’ya ikram olsun diye ve onun değerini yüceltmek için böyle söylemiştir. Yoksa bu âyetler onların iddia ettikleri anlamı gerektirmez. Azîz ve celîl olan Allah’ın “Elinizde nimet olarak ne varsa Allah’tandır”[148] meâlindeki âyetine ve benzerlerine bakmaz mısın? Bu ilâhî beyanda nimetin Allah’tan bir parça olduğu şeklinde bir işaret yoktur, izahına çalıştığımız âyet de böyledir.

296 **[§]** Âyetteki **seyyid,** yani “efendi” demek olan kelimenin ilim ve ibadette seyyid anlamına geldiği söylenmiştir. Ayrıca yumuşak huylulukta efendi olmak anlamına gelir de denilmiştir. Rabbine itaat eden ve O’na asla isyan etmeyen seyyid mânasına geldiği de söylenmiştir. Allah’ın salât ve selamı üzerine olsun, o gerçekten öyle idi. Bu kelimenin güzel ahlâkta seyyid ve takvâda seyyid anlamlarına geldiği de ileri sürülmüştür.

[Yahyâ İsminin Anlamı]

Denilmiştir ki Yahyâ ismi Cenâb-ı Hakk’ın Hay isminden türemiştir. Ona Yahyâ ismini veren de azîz ve celîl olan Allah’tır. Benzer şekilde “Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh’tir”[149] meâlindeki âyette Hz. Îsâ’ya Mesîh adını veren de O’dur. Allah her ikisine de selâm eylesin, bu ifade (ana-oğul) her ikisi için de bir ikram ve değerlerini yüceltmek anlamına gelir; tıpkı Hz. İbrâhim’e Halîlullah, Hz. Muhammed’e Habîbullah ve Hz. Mûsâ’ya Kelîmullah adını vermesi gibi; bu, onlar için bir ikram ve şanlarını yüceltmek anlamı taşır. İşte izahına çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. Yahyâ isminin, “din onun sayesinde hayat bulmuştur” anlamına gelmesi de mümkündür.

Şöyle de söylenmiştir: Yahyâ ismi ona, kendisiyle dini ve insanlığı diriltmiş, ilmi ve hikmeti diriltmiş, yahut da ahlâkî faziletleri ve razı olunan fiilleri diriltmiş olmasından dolayı verilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah’tır ya*, fakat

146 “Melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh’tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah’a) yakın kılınanlardandır” (Âl-i İmrân, 3/45).

147 “Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah’ın elçisidir, Allah’ın Meryem’e ulaştırdığı kelimesidir” (en-Nisâ, 4/171).

148 en-Nahl, 16/53.

149 Âl-i İmrân, 3/45.

Hz. Îsâ'ya (s.a.) da bundan dolayı "seyyid" denilmiş olması mümkündür. Çünkü ahlâkta efendilik bu çeşit hallerle elde edilir. Gerçek efendilik, güzel ahlâkla razı olunan fiillerle elde edilir. Hz. Îsâ'nın bu iki özelliği şahsında toplamış olması dolayısıyla "seyyid" diye isimlendirilmesi mümkündür. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yine Hz. Îsâ bereketle mesh edildiğinden yahut da hastaların onun sayesinde iyileşip yaşaması gibi eliyle dokunduğu her şey bereketlendiğinden dolayı Mesîh diye isimlendirilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu ve benzeri konularda asıl olan şudur: İsimler, bilinip tanınsın ve maksat anlaşılsın diye konulur. Verilen ismin anlamını belirlemek konusunda zorluk göstermekten sakınmak daha uygundur. Genellikle kulağa hoş gelen, söylendiğinde çirkin görülmeyen veya söylenmesi hoşa giden isimleri tercih etmek daha uygun ise de, her şeye istediği adı vermek de doğrudur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] Âyette iffetli diye tercüme ettiğimiz (حَصُورًا) kelimesi, "spermi ve şehveti olmayan" anlamına gelir, denilmiştir. Bu kelimenin kadınlar hakkında kullanıldığı takdirde onlar hakkında söz edilecek ve edilemeyecek şeyler anlamına geldiği söylendiği gibi, kadınlara ilgi duymayan[150] erkekler anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Bunların hepsi şeydir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **297**

[Peygamberlerin Sâlihlerden Olmaları Gerekir]

Sâlih kullardan bir peygamber. Her ne kadar bütün peygamberler sâlihlerden iseler de, Allah Teâlâ Hz. Îsâ'nın sâlihlerden olduğunu belirtmektedir; tıpkı her peygamberin sıddîk olmasına rağmen bazılarının sıddîk diye nitelendirilmesi gibi. Burada onun sâlih olarak anılmasının sebebi şahsında bunun gerçekleşmiş olmasıdır. Her ne kadar başkaları da bu isme layık olsalar bile onlar, sadece bir yönden bu isme layık olur. Allah'ın salât ve selamı üzerlerine olsun, halbuki bütün peygamberler her açıdan buna layıktırlar. Bunun ikinci bir anlamı da, onun âhirette sâlihlerden olması için dua anlamına gelmesidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Her Peygamberin sâlihlerden olması ifadesi çeşitli anlamlara hamledilebilir. Sâlih olmanın bütün alâmetlerinin onlarda toplandığı, âhirette sâlihlere katılacakları konusunda onlara verilen bir müjde, peygamberlik söz konusu olmasa da onların sâlihlerden oldukları anlamına gelebilir. Bu son madde de,

---

150 "Hasûr" (حصور), erkeklik gücüne sahip olmasına rağmen kadınlara yaklaşmayan erkek demektir, doğru olan da budur; çünkü sağlıklı bir uzvun ve şehvetin bulunmaması durumunda zorunlu olarak kadınlardan uzak durmak kişi için bir övülme sebebi değildir. Övgü, ancak kendi irade ve ihtiyarıyla uzak duranlara yakışır. Bu da ancak sağlıklı bir uzvun ve erkeklik gücünün varlığı halinde söz konusu olabilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr, 110b).

dinde ancak sâlih olma niteliği bulunan kişilerin peygamber olarak seçilebilecekleri bilinsin diyedir. Keza bu ifade onların sâlih olduklarının insanlar tarafından bilindiği ve bu bilgiye rağmen onları reddettikleri anlamına veyahut da -her ne kadar her peygamber sıddîk ise de- sıddîk niteliği gibi bu niteliğe de sahip oldukları anlamına gelebilir. Allah Teâlâ katında bu iyilik niteliğinin belli bir anlamı ve tanımı varsa da ve Cenâb-ı Hak burada onu kastetmiş ise de O, kendisinden başka kimseyi buna muttali kılmamıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yüce Allah'ın, övülen ahlâkı ve razı olunan fiilleri onunla ihya ettiği için Hz. Yahyâ'ya bu ismi vermiş olması da mümkündür. Hz. Îsâ'ya da bundan dolayı "seyyid", yani efendi denilmiştir. Hülasa, dilediğine dilediği ismi vermek Allah'a mahsustur. Bu konuda O'nun çeşitli varlıklara verdiği isimlerin anlamını araştırmak boynumuzun borcu değildir. Aslında isimler, bir şeyi bilmek ve tanımak içindir. Ancak hayır ve bereket getirsin temennisiyle kulağa hoş gelen isimler tercih edilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

298 [§] "Allah'ın ruhu"[151] (روح منه) ve "O'nun kelimesi"[152] (كلمته) anlamına gelen lafızlar aynen "Halîlullah"[153] (خليل الله), "Habîbullah" (حبيب الله), "Zebîhullah" (ذبيح الله) ve "Kelîmullah"[154] (كليم الله) lafızları gibidir. Burada yaratılış anlamını ortadan kaldıran başka bir anlama geldiği zannına kapılmamak, bunun rablığı veya oğulluğu gerektirdiği kanaatine varmamak gerekmektedir. (Camiler için) Allah'ın evi, dini için Allah'ın nûru, farzları için Allah'ın sınırları gibi ifadelerin kullanılması da böyledir. Bu ifadeler, O'nun yarattığı varlıklar türünden olmanın dışında bir anlama değil, bilakis şekil ve mahiyetlerindeki fazilete özel bir vurgu anlamına gelir. Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.) hakkında indirdiği "Rabbinin lütuflarını şükranla an!"[155] meâlindeki âyet ve genel bir beyan olarak inzâl ettiği "Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır"[156] meâlindeki âyet de bu anlamdadır, Hıristiyanların Mesîh hakkında düşündükleri anlamda değildir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

151 Bu terkip Kur'ân-ı Kerîm'de "O'ndan bir rûh" şeklinde geçmektedir. Nitekim Nisâ sûresinde şöyle buyurmuştur: "Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir rûhtur" (en-Nisâ, 4/171).

152 Mâtürîdî yine aynı âyete işaret etmektedir.

153 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan ve dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir" (en-Nisâ, 4/125).

154 Kur'ân-ı Kerîm'de Habîbullah, Zebîhullah ve Kelîmullah kelimeleri lafız olarak açıkça yer almamaktadır. Muhtemelen dini literatürde bu şekilde kullanılmasından dolayı burada zikredilmiştir.

155 ed-Duhâ, 93/11.

156 en-Nahl, 16/53.

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِىَ الْكِبَرُ وَامْرَاَتِى عَاقِرٌ
قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٤٠﴾

40. "Zekeriyya ise şöyle dedi: "Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığı, üstelik karım da kısır olduğu halde benim nasıl oğlum olabilir? Buyurdu ki: İşte böyle; Allah dilediğini yapar."

Zekeriyya ise şöyle dedi: Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığı halde. Bu ifadenin çeşitli anlamlara gelme ihtimali vardır. Birincisi inkâr anlamına gelir, yani bu mümkün değil demektir. Fakat burada böyle bir anlam muhtemel değildir; çünkü Zekeriyya (s.a.) Allah'ı, O'nun herkesi konuşturma veya aklına getirme kudretini en iyi bilendir. İkincisi **benim nasıl oğlum olabilir?** yani "bunun şekli ve sebebi nedir" tarzında bir hayret anlamına gelebilir. Cenâb-ı Hakk'ın "Ey Meryem! Bu sana nereden?"[157] meâlindeki âyeti ile "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?"[158] meâlindeki âyeti ve "onun bizim üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?"[159] meâlindeki âyeti, yani bunun mahiyeti ve sebebi nedir? meâlindeki âyeti de böyledir? Üçüncüsü, durumûm ortada iken **benim nasıl oğlum olabilir?** Yoksa gençliğime geri mi döneceğim ve böylece mi bir oğlum olacak? anlamına gelebilir. Bu son iki anlamın doğru olması muhtemeldir, ilk anlam ise ihtimal dâhilinde değildir.

[§] Bana ihtiyarlık gelip çattı, üstelik karım da kısır. Meryem sûresinde 299
ise kendisinin durumu ile karısı arasında öne alma ve sonraya bırakma şeklinde değişik ifade ile şöyle buyurmuştu: "Zekeriyya, Rabbim! dedi. Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?"[160], "Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır"[161] meâlindeki âyeti de başka bir yerde "üç gece"[162] diye geçmektedir. Mesele aynıdır, fakat âyetlerde önce ve sonra belirtilerek farklı sözcüklerle geçmektedir. Bu, insanların dili ve sözcükleri aynen koruyamayacaklarını gösterir, sözcüklere yerleştirilen mânaları korumuş olmaları onlar için yeterlidir. *Başarıya*

157 Âl-i İmrân, 3/37.
158 el-Bakara, 2/259.
159 el-Bakara, 2/247.
160 Meryem, 19/8.
161 "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster. Şöyle buyurdu: Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır" (Âl-i İmrân, 3/41).
162 "Zekeriyya, 'Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver' dedi. Allah, 'Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır' buyurdu" (Meryem, 19/10).

ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür. Buradan da onun her iki sözle ve bu dille ifade edilmediği anlaşılır[163].

Buyurdu ki: İşte böyle; Allah dilediğini yapar. Bu meâldeki cümle anlamı ve lafzı farklı olsa da "Melek şöyle cevap verdi: Orası öyle; ancak Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır"[164] meâlindeki âyetle aynıdır.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي اٰيَةً قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٤١﴾

41. "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster. Şöyle buyurdu: Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, O'nun yüceliğini dile getir."

Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster. Zekeriyya bu müjdenin meleklerden mi geldiğini, yoksa vesvesenin ürünü mü olduğunu anlamak için Rabbinden bir işaret talep etmişti. Bunun İblis'in müjdesi değil, meleklerin azîz ve celîl olan Allah'tan getirdikleri müjde olduğunu anlamak için bu alâmeti istemişti, çünkü onun kendiliğinden bir alâmet uydurmaya gücü yoktu, zira bu, hilkati ve özü değiştirmek olurdu. İnsanların buna güçleri yetmezdi, fakat belki de onlar bir müjde uydurma gücüne sahip bulunduklarını zannediyorlardı. Görmez misin ki; Hz. İbrâhim -Allah'ın salat ve selâmı, Hz. Peygamber'in ve O'nun üzerine olsun- melekler kendisine geldikleri zaman sözlerinden onları tanımamış ve kendilerinden korkmuş, hatta "siz bilinmedik, tanınmadık kimselersiniz"[165] demişti. Onlar da "Korkma, biz Lût kavmine gönderildik"[166] demişlerdi. O zaman, onların Allah'ın kendisine elçi olarak gönderdiği melekler olduğunu anlayınca korkusu gitmişti. "Bana bir alâmet göster" meâlindeki âyet hakkında şöyle de denilmiştir: Zekeriyya çocuğun oluşması ve hanımının hamileliğini bilmediğinden bunun ne zaman olacağını öğrenmek için bir alâmet istemişti.

300 **[§] Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır, buyurdu.** Bazı müfessirler şöyle dediler: Zekeriyya (a.s.) "Bana ihtiyarlık gelip çattığı halde nerden oğlum olacak?"[167] dediğinden dolayı Cenâb-ı Hak kendi-

---

163 Yani Allah Teâlâ ile Zekeriyya aleyhisselâm'ın sözleri.

164 Meryem, 19/21.

165 el-Hicr, 15/62.

166 Hûd, 11/70.

167 Önceki âyete işaret edilmektedir.

sini cezalandırmak için dilini susturdu. Ancak bu hatalı bir yorumdur. Burada doğru olan yorum şöyledir: Allah onun insanlarla konuşmasını engelledi, fakat kendi kendisiyle konuşmasını engellemedi. Cenâb-ı Hak, **Rabbini çok an, O'nun yüceliğini dile getir** meâlindeki âyette ona Rabbini çok anmasını ve tesbîh etmesini emrettiğini görmez misin? Zekeriyya'nın kendi şahsında bir alâmet göstermiş olması da muhtemeldir; çünkü ona, çocuğunun olacağı bilgisi uygun olmayan bir zamanda verilmişti. Kanaatime göre, kendisine alâmet olarak verilen konuşma gücünü kaybetmesi konusunda yukarıda geçen ihtimallerin ilki, tercihe en şayan olanıdır[168].

Ancak işaretle konuşabileceksin. Buradaki "remz" (الرمز) kelimesine, dudaklarını oynatmak anlamı verilmiştir. Dudaklarıyla işaret etmektir de denilmiştir. Bazıları bu kelimeye başıyla işaret etmek anlamı vermiş, bazıları da eliyle işaret etmektir, demiştir. Bunu en iyi bilen Allah'tır.

وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰيكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰيكِ
عَلٰى نِسَٓاءِ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٢﴾

42. "Melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün yaptı."

Melekler, 'Ey Meryem!' demişti. Müfessirler bunu söyleyenin Cibrîl aleyhisselâm olduğunu söylemiştir. Fakat bu husûs, ancak nakil yoluyla bilinebilir. Eğer haber sahihse bu söz doğrudur. Aksi halde bunu meleklerden hangisinin söylediğini bilemeyiz.

Allah seni seçti. Yani Allah kendisine ibadet etmek için, kadınlardan hiç birine vermediği özel bir lütufta bulunarak Meryem'i seçti. Bu, Meryem'in kadın cinsinin en seçkin olduğunu gösterir. Buna, Hz. Îsâ'yı doğurmak üzere Meryem'i seçti anlamı da verilmiştir; çünkü Allah Teâlâ ondan, insan türünün dünyaya gelme tarzına aykırı olarak mubarek ve muttakî bir peygamber var etmiştir.

---

168 Alaaddin Semerkandî (r.h.) şöyle der: "Allah'ın onun insanlarla konuşmasını yasaklaması kudret hallerinin en üstün dönemindeydi. Çünkü bebeğin uzuvları sağlıklı olmasına rağmen konuşma alışkanlığı yoktur, fakat organları sağlam olan bir yetişkinin konuşması, onun alışılagelen bir niteliğidir. Konuşamamak ise alışılmışlığın üstü bir durumdur. Zekeriyya, olağan hale aykırı olarak uygun olmayan bir zamanda çocuk istediği için Allah da hem verdiği müjdeyi tekîd etmek, hem de kalbinin rahatlaması için kendisine adete aykırı böyle bir alâmet vermişti. *En doğrusunu bilen Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 111b).

301 **[§] Seni tertemiz kıldı.** Yani günahlardan ve her türlü ahlâksızlıktan. Şöyle de yorumlanmıştır: Sana erkek elinin değmesinden ve sana atılan iftiradan seni tertemiz kıldı. **Seni bütün dünyadaki kadınlara üstün yaptı.** Bu ilâhî beyan, az önce söylediğimiz gibi Allah kendisine ibadet için yahut da diğer insanların dünyaya gelme tarzına aykırı olarak babasız bir çocuk dünyaya getirmesi için özel olarak tertemiz Meryem'i seçti, demektir. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) yere dört çizgi çizdi, sonra da "Bunun ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Ashâb-ı kirâm, en doğrusunu Allah ve Resûlu bilir, dedi. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Cennet ehli kadınlarının en üstünü Hatice, Fâtıma, Meryem ve Firavun'un karısı Âsiye'dir"[169]. Enes b. Mâlik'in (r.a.) de Resûlullah'dan (s.a.) buna benzer bir rivâyeti vardır: "Âlemdeki kadınların en hayırlıları dörttür: İmrân'ın kızı Meryem, Müzâhim'in kızı Âsiye, Huveylid'in kızı Hatice ve Muhammed'in (s.a.) kızı Fâtıma"[170].

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِى لِرَبِّكِ وَاسْجُدِى وَارْكَعِى مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

43. "Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil."

Ey Meryem! Rabbine ibadet et! Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. (İlki) buradaki kunût emriyle kıyâm, sonra secde emriyle namaz, sonra rükû edenlerle birlikte rükû etmek emriyle de cemâatle namaz kılmak kastedilmiştir. Burada cemâatle namaz belirgin hale gelmiştir. Çünkü Allah Teâlâ **Rukû edenlerle birlikte rükû et!** buyurmaktadır. Hz. Peygamber'e namazların en faziletlisinin hangisi olduğu sorulmuş, onun da "Kunûtu uzun olandır" cevabını verdiği rivâyet edilmiştir[171]. Âyette önce rukû'un, sonra secdenin emredilmesi, muhtemelen şuna işaret etmektedir: Âyette secde rukûdan önce zikredilse bile, bir şeyin başka bir şeyden önce veya sonra anılması halin-
302 de, onu bu sıralamaya göre yapmanın farz hükmünde olduğunu göstermez. [§] [İkincisi,] şöyle de denilmiştir: Kunût, itaat etmek ve boyun eğmektir. "Allah'ın huzurunda durun!"[172] Yani boyun eğerek ve itaat ederek durun, âyetinde olduğu gibi.

169 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 293, 316, 322.
170 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 135; Taberî, *Tefsîr*, III, 263; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 363.
171 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 302, 391, IV, 385; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 164-165.
172 "Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içinde Allah'ın huzurunda durun" (el-Bakara, 2/238).

Meryem'e (kadın olduğu halde) rükû edenlerle beraber rükû et, nasıl denilebilir? diye itiraz edilirse şöyle cevap verilebilir: *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** onlar yakın akraba idiler; kendilerinin Meryem'in bakımını üzerine almak için nasıl mücadele ettiklerine, her birinin Meryem'in bakımını üzerine almaya çalıştığına ve buna kendisinin daha layık olduğunu iddia ettiklerine bakmaz mısın? İşte bu durum onlarla Meryem arasında bir akrabalık ve hısımlık bulunduğunu gösterir.

"Uknutî" (اقْنُتِى) lafzına bazıları namazda "rukûu uzat" anlamını vermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Rukû edenlerle birlikte meâlindeki âyet, bir araya gelmek için değil ibadet için boyun eğenlerle birlikte ol, anlamına da gelebilir. Buradaki emrin mahiyetini en iyi bilen şüphesiz ki Allah'tır.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُونَ
اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Bunlar sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar tartışırken de sen yanlarında değildin."

Bunlar sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. Yani bunlar, senin görmediğin ve içinde yaşamadığın olaylara ilişkin gayb haberlerindendir. Bunları sana biz haber veriyor ve anlatıyoruz.

Şimdi, bu âyet çeşitli husûslara işaret etmektedir. Birincisi Allah, burada zikrettiği kişilerin arınmışlığını ve onların yaptıklarını bilgi sahibi olsun diye Hz. Peygamber'e haber vermeyi istemiştir. İkincisi bu âyet, Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini kanıtlamaktadır. Çünkü O, kimsenin bilgisine başvurmadığı veya âyette zikredilen kişilerden hiç kimse kendisine bilgi vermediği halde onlardan haber vermektedir. Bu durum, onun, bu bilgileri azîz ve celîl olan Allah'tan aldığını gösterir. Üçüncüsü, o insanların bu arınmışlığa nasıl ulaştığını kişinin düşünmesi ve buna ulaşmak için gayret göstermesi gerektiğidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Burada ihtiyaç duyulan açıklama, kalemleri atmak olayından sonraya bırakılmaktadır.

[Kura Çekmenin Dinî Hükmü]

İçlerinden hangisi Meryem’i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin. Denilmiştir ki onlar kalemlerini suyun akışına bıraktılar, Zekeriyya’nın kalemi hariç bütün kalem-
303 leri su alıp götürdü, Zekeriyya’nın kalemi ise suyun üzerinde durdu. [§] Şöyle de söylenmiştir: Onlar kalemlerini suya attılar; yaptıkları anlaşmaya göre akan suda kimin kalemi üstte kalırsa Meryem’in bakımını o üzerine alacaktı. Akıntı sırasında kimin kalemi altta kalırsa kurayı kaybetmiş olacaktı. Neticede Zekeriyya’nın kalemi suyun üstünde kaldı, diğerlerinin kalemleri ise battı. Bunun üzerine Meryem’in bakımını Zekeriyya üstlendi.

Bazı insanlar kura çekmenin ve onun neticesine göre iş yapmanın caiz olduğuna bu âyeti delil göstermişlerdir, çünkü Zekeriyya kurada kazanınca Meryem’in bakımını kendisi üstlenmişti[173]. Ancak bu istidlâl yanlıştır; çünkü en doğru olanı diğerinden ayırmak için kura çekmek peygamberler için ancak iki açıdan uygun olur. Biri vahyin gereğine uymak için, diğeri de tercihi mümkün olmayan durumlarda bizâtihî çekilen kuranın kendisiyle değil Allah’ın iradesiyle ortaya çıkmasıdır. Meselâ kalemin suyun üzerinde kalması ve benzeri durumlar, kâlemin kendi etkisiyle olmuş işler değildir[174]. Diğer insanlar arasında haklı olanı olmayandan ayırdetmek için kuraya başvurmak, bazı töhmetleri önlemeye yarar, fakat kura ile o mesele asla halledilemez[175]. Nefisleri tatmin etmek veya vahiy yoluyla bilmek için kuraya başvurulmuş olması da mümkündür. Ne var ki bugün vahiy söz konusu değildir, dolayısıyla bugün artık kura ile iş yapmanın caiz olduğunu düşünmek yanlış bir istidlâldir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.* Yahut da burada âyet söz konusudur, âyet ise -meselâ Benî İsrâîl’in öldürdüğü kişinin konuşmasını kabul etmek olayında olduğu gibi- başka bir şeyle mukayese edilmez. [O olayda ölünün konuşması kabul edilir,] çünkü o âyetle sâbit olmuştur, fakat başka bir maktûlün konuşması için delil oluşturmaz[176].

---

173 Bu konuda bk. Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 87.

174 “Bunun örneği, o durumun kâlemin işi olmayıp ancak Cenâb-ı Hakk’ın fiili olmasıdır” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 112a).

175 “Kuradaki farklılık hakkın ortaya çıkması meselesindedir. Kura, asla hakkı ortaya çıkarmaz. Zira o, bazan haklıya isabet eder, ama bazan da etmez. Böyle farklı olabilen şey, asla delil olmaya elverişli değildir. *En doğrusunu bilen Allah’tır*” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 112a).

176 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Hani siz bir adam öldürmüştünüz de bu husûsta birbirinize düşmüştünüz. Halbuki Allah sakladığınızı ortaya çıkaracaktı. Sonra ‘(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun’ dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve belki düşünürsünüz diye size âyetlerini gösterir” (el-Bakara, 2/72-73).

اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يَا مَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَس۪يحُ ع۪يسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَج۪يهًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّب۪ينَ ﴿٤٥﴾

[§] ***45. "Melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir ke-*** 304
lime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) ***yakın kılınanlardandır."***

Melekler demişti ki: Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Onun adı Mesîh'tir. Kendisinden bir kelime meâlindeki bu ilâhî beyandan maksat, muhtemelen "kün" yani "ol" emridir; o da hemen babasız ve sebepsiz (vasıtasız) olarak oluvermişti. Diğer insanlar ise ancak babalar vasıtasıyla, azîz ve celîl olan Allah'ın kitabında belirttiği şekilde nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından[177] olmak gibi bazı sebeplere bağlı olarak vücuda gelmişlerdir. Hz. Îsâ'nın (s.a.) durumu ise bundan farklıdır. **Kendisinden bir kelime** meâlindeki ilâhî beyandan maksadın, Hz. Îsâ'nın (s.a.) henüz beşikte iken insanlarla konuşması, "ben Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi"[178] demesi olabilir. Bu, sadece Hz. Îsâ'ya mahsus bir durumdur ve o, Allah'tan bir kelime olarak bunu söylemiştir.

[Mesîh Kelimesinin Anlamı]

İsmi Mesîh'tir meâlindeki cümle hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Mesîh, bereketli demektir, yani o bereketle mesh edilmiştir[179]. Kör ve şaşı insanların gözlerine dokunduğunda gözleri hemen açıldığı için ona Mesîh adının verildiği de söylenmiştir. Mesîh, yüce anlamına gelir, diye de denilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır***,** fakat acaba onların dilinde Mesîh nedir? Onların dilinde Mesîh'in ne demek olduğunu sormak gerekir.

Dünyada da âhirette de itibarlı meâlindeki beyan, dünyada, konumu itibariyle âhiretteki yeri ve saygınlığı bakımından itibarlı demektir.

---

177 Burada muhtemelen Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim" (el-Hac, 22/5).

178 Meryem, 19/30.

179 bk. Taberî, *Tefsîr*, III, 270.

Mevkii ve üstün yeri itibariyle **(Allah'a) yakın kılınanlardandır.** Zaten dünyada ve âhirette itibarlı olan kişi, her iki tarafta da Allah'a yaklaştırılmış durumdadır.

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

46. "O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak ve sâlih kişilerden olacak."

O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak. Bu ilâhî beyan, onun yetişkinlik çağına kadar yaşayacağını müjdelemektedir. Âyetin başka bir işaret ettiği başka bir şey daha var, o da beşikteki konuşmasının seçilmiş[180] bir söz olduğunu beyan etmesidir. Bu, Hz. Îsâ'nın "ben Allah'ın kuluyum"[181] sözünü yetişkinlik çağında söylediği bir söz olduğu bilinsin diye-
305 dir. [§] Bu ancak Allah'a boyun eğmenin ve O'ndan haber vermenin gerçekliğini gösterir, yoksa âhirette yaratıklara organlar yardımıyla konuşmak gücünü vermek gibi bir şey değildir[182]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yahut onun için ebedi bir mûcize olarak kalsın diyedir. Çünkü onda beşerde olduğu gibi herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir[183]. Asânın tekrar eski haline dönmesi, parıldayan el mûcizesi ve benzeri şeylerde görüldüğü gibi[184] asıl mûcizeler, ihtiyaç kalmadığı zaman ortadan kalkar, ama Hz. Îsâ'nın beşikteki konuşması devam eden hissî mûcize olarak ona ait kılınmıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Eğer denilirse ki: Yetişkinlik çağında insanlarla konuşmak olağan bir durum iken âyette **O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak,** denmesinin anlamı nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Îsâ'nın beşikte konuşması bir mûcizedir. Mûcize ise devamlı değildir. Nitekim bir âyet-i kerîmede "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri husûslarda aleyhlerine tanıklık edecektir"[185] buyurulmaktadır. Bu ise ancak bir defa olacak bir şeydir, el ve ayaklar sürekli konuşacak ve şâhitlik edecek değildir. Hz. Îsâ'nın beşikte konuşmasını, -bu her

---

[180] Yani harf ve kelimelerden oluşmuş.

[181] "O dedi ki: Ben Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi" (Meryem, 19/30).

[182] Bu ise, seçilmiş olmayan sanki hilkatten ve lisan-ı hâlden ibaret olan bir sözdür.

[183] Çünkü çocuğun konuşması ancak zamanla oluşur ve bu süre zarfında onda birtakım değişiklikler ve gelişmeler görülür.

[184] Yani asâ ile, el ile ve diğer şeylerle meydana gelen asıl Mûcizeler, ona olan ihtiyaç bittikten ve vukûu üzerinden bir zaman geçtikten sonra o şeyler tekrar eski haline dönerler.

[185] en-Nûr, 24/24.

ne kadar bir mûcize idiyse de- devam etmeyen ve sadece bir defa olan bir şey değildir. Burada ikinci bir ihtimal da şudur: Bunun, çocuğunun olgunluk dönemine kadar yaşayacağına dair Allah tarafından Meryem'e verilen bir güvence ve müjde olmasıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لٖى وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنٖى بَشَرٌ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

47. "Dedi ki: Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Allah buyurdu: İşte öyle, Allah dilediğini yaratır, bir işin olmasını istedi mi ona sadece 'ol!' der, o da oluverir."

Dedi ki: Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Meryem, çocuğun cinsel bir ilişki neticesinde meydana geleceğini biliyordu. O, evli olmadığını ve asla hiç kimse ile temasta bulunmadığını da biliyordu, çünkü **Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?** demişti. Daha önce kendisine erkek eli değmedi ise, belki de olay anında değecek ve ondan bir çocuğu olacaktı. [§] Cenâb-ı Hakk'ın ona sana erkek eli değecek 306
demeyip, **İşte öyle, Allah dilediğini yaratır** diye buyurması, Meryem'in asla evlenmeyeceğini bildiğini gösterir. Çünkü o, Allah'a adanmış ve Allah'a ibadet için seçilmiş biriydi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Benim nasıl çocuğum olur?** sorusu, hangi yolla benim çocuğum olacak, hibe yoluyla mı? (diye öğrenme amacıyla sorulmuş) olabilir. Çünkü ona bir çocuğu olacağı müjdesi verilmişti. O da bana bir erkek eli değmemişken hangi yolla benim çocuğum olacak, hibe yoluyla mı? diye sormuştur[186].

İşte öyle, Allah dilediğini yaratır meâlindeki âyetin tefsiri Meryem sûresinde geçmektedir. O "benim nasıl oğlum olacak?" diye sorduğunda, Melek; "Orası öyle; ancak rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır"[187], yani birini babalı veya babasız, ilişki ile veya ilişkisiz, sebepli veya sebepsiz yaratmak benim için kolaydır. Nitekim O, Âdem'i babasız ve anasız olarak yarattı. Benzer şekilde birbirlerinden doğum yoluyla yarattığı gibi bu olmadan da yaratır, meselâ

---

186 Yani evlenmeme izin verilecek de bundan mı çocuğum olacak? (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 112a).

187 "Meryem, 'Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?' dedi. Melek cevap verdi: Orası öyle; ancak rabbin buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir" (Meryem, 19/20-21).

gece ve gündüz gibi, Allah onları, birinin diğerinden doğumu olmadan yaratmaktadır. İşte bunun gibi sana da erkek eli değmeden ve babası da olmadan bir çocuk verecektir. **Bütün güç ve kuvvet Allah'a aittir.**

Allah bir işin olmasını istedi mi ona sadece 'ol!' der, o da oluverir. Yani Allah bir kişiyi yaratmaya veya bir şeyi vücuda getirmeye karar verdiği zaman **ona sadece 'ol!' der, o da oluverir**. Bu O'nun için ağır bir iş değildir; yaratıkları var edip meydana getirmek O'na zor gelmez, nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir"[188]. Yani Allah, önce bütün yaratıkları yarattı, sonra da tek bir kişiyi yaratırken **ol!** dediği ve onun da hemen oluverdiği gibi, öldükten sonra da bütün insanları tekrar diriltecektir. Bu, kendilerini engelleyen ve alıkoyan birtakım engellerden dolayı ancak yaratıklar için zor ve ağır bir iştir. Her şeyden münezzeh ve yüce olan Allah ise, herhangi bir şeyin kendisini işgal etmesinden, engellemesinden ve perdelemesinden çok üstündür.

Ona sadece 'ol!' der, o da oluverir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, Cenâb-ı Hak burada bu sözü şundan dolayı zikretmiştir: Arap dilinde bir kelime veya bir harf yoktur ki söylendiğinde murâd-ı ilâhî anlaşılmış olsun. Burada "Kâf"
307 (ك) veya "nûn" (ن) harfinin, **[§]** yahut alfabeden bir harfin veya bir sesin azîz ve celîl olan Allah'tan gelmesi ve bununla da onun anlaşılması ve hakikatinin bilinmesi söz konusu değildir. Bunun gibi söz konusu harflerin yaratıkların sözleri veya sıfatlarını belirlemesi, yahut bir şeyin oluşumuna kadar belirli bir zaman veya halin, yahut da yaratıklarda olduğu gibi oluşumun belirlenmesi söz konusu değildir. Buradaki "kün" (كن) kelimesi, lafzından mânası hemen anlaşılan, azîz ve celîl olan Allah'ın emrinin ve iradesinin ne kadar süratle yerine geldiğini haber veren en kısa kelimedir.

وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾

48. "Rabbin ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek."

Ona yazmayı öğretecek. Bu âyet, ona yazmayı öğreteceğini haber veren ayrı bir müjdedir. Buradaki "kitâb" (الكتاب) kelimesi ile neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, ona eliyle yazmayı öğretecek demektir. Bu kelime ile bizzat kitabın kendisinin, yani Tevrat ve İncil'in kastedilmiş olması da muhtemeldir. Peygamberlerin kitaplarının kastedilmiş ol-

---

188 Lukmân, 31/28.

ması da ihtimal dâhilindedir. Denilmiştir ki âyetteki "hikmet" (الحكمة) kelimesi insanlar arasındaki hüküm anlamına gelir. Bazıları fıkıh anlamına geldiğini söylemiştir. Bazı âlimler, helâl ve haram anlamına gelir demiş, bir kısmı da Sünnet anlamına gelir demiştir. Hikmet, doğruya isabet etmektir. Bu konuda daha önce gerekli açıklamaları yapmıştık[189].

وَرَسُولًا اِلٰى بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ اَنّٖى قَدْ جِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ اَنّٖٓى
اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطّٖينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فٖيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِ
اللّٰهِ وَاُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ وَاُحْيِ الْمَوْتٰى بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاُنَبِّئُكُمْ
بِمَا تَاْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فٖى بُيُوتِكُمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٤٩﴾

49. "Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: Kuşkuya yer yok, işte size rabbinizden bir mûcize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır."

[Mûcize Çeşitleri ve Hz. Îsâ'nın Mûcizeleri]

Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek. Yani Allah onu İsrâiloğulları'na peygamber yapacak. Bu da Allah'tan Meryem'e gelen bir müjdedir. Hz. Îsâ -Allah'ın salat ve selamı peygamberimize de, ona da ulaşsın- baştan sona mûcize konumundaydı. Her şeyden önce o, diğer insan türünün aksine babasız dünyaya geldi. Sonra beşikte iken insanlarla konuştu ve Allah'ın kulu olduğunu bildirdi. Bunlar hiçbir insan ferdinde mevcut değildir. Ayrıca anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştirmek, ölüleri diriltmek, insanların evlerinde
yedikleri ve sakladıkları yiyecekleri haber vermek gibi mûcizeler gösterdi. [§] 308
Beşerden hiç biri bu mûcizeleri göstermedi. Hz. Îsâ'nın sığınacağı bir babası yoktu ki onun sayesinde hayata tutunsun. Halbuki insanların sığındıkları ve sayesinde yaşadıkları babaları vardır. Sonra başka birine benzetilerek kendisi yerine benzediği kişi öldürüldü ve kendisi göğe yükseltildi. Bütün bunlar birer mûcizedir. Onun mûcizelerinin tamamı herkesin bildiği duyusal mûcizelerdi.

---

189 bk. el-Bakara, 2/129.

Resûlullah'ın -salavâtın en üstünü ve tahiyyâtın en kâmili onun üzerine olsun- mûcizeleri ise hem duyusal (hissî) hem de aklî (bilgisel) idi. Duyusal mûcizeleri, ayın yarılması, parmaklarının arasından suyun akması, zehirlenmiş olan koyunun dile gelmesi, bir aylık yolu bir gecede katetmesi ve daha başka mûcizelerdir ki bunların sayısı çoktur. Bu saydıklarımızın hepsi hissî mûcizelerdi. Aklî mûcizelere gelince, aralarında bulunuyorken içlerinde fesâhat, belagat vehikmet sahibi kimseler olduğu halde Resûlullah'a indirilen bu Kur'ân'dır; o herkesin önündedir, Kur'ân onlara şöyle okunuyor: "Hadi, onun benzeri bir sûre de siz getirin!"[190], "De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar"[191]**.** Eğer onların takatleri veya güçleri Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmeye yetseydi, kendilerini öldürülmekten, nesillerini esir edilmekten ve karılarını ölümden kurtarabilmek için bu nûru söndürmek üzere bütün gayretlerini gösterirler, her türlü zorluğa katlanırlardı. Bunu yapamamış olmaları, âyetin, onların hepsini bir benzerini meydana getirmekten âciz bırakan bir mûcize olduğuna işaret eder. Hangi mûcize bundan daha büyük olabilir? *Kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[Yaratmanın Anlamı]

Size rabbinizden bir mûcize ile geldim. Yani ben size Allah tarafından peygamber olarak gönderildiğimi gösteren bir alâmetle geldim. Sonra bu alâmetin ne olduğunu açıklıyor: **Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir.** Burada lafız olarak **sizin için yaratırım** anlamına gelen cümle, yaratmak ve yoktan var etmek anlamında değil, mecazî anlamdadır. Çünkü yaratmak yaratılmışın işi değildir, o ancak azîz ve celîl olan Allah'ın fiillerinden biridir. Zira yaratmak yoktan varlık alanına çıkarmaktır, bu ise her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah'ın fiilidir, yaratılmışın buna gücü yetmez. Dolayısıyla âyetteki ifade mecazî anlamda kullanılmıştır. Bundan sonra gelen âyetteki şu ifadeye bakmaz mısın: "Size haram kılınmış olanların bir kısmının sizin için helâl olduğunu bildireyim diye gönderildim"[192]**.** Bir şeyi helâl veya haram kılmak yaratılmışların işi değildir,

---

[190] "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (el-Bakara, 2/23).

[191] el-İsrâ, 17/88.

[192] "Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınmış olanların bir kısmının sizin için helâl olduğunu bildireyim diye gönderildim ve size rabbimden bir mûcize getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin" (Âl-i İmrân, 3/50).

bu ancak azîz ve celîl olan Allah'a ait bir iştir. [§] Bunun mânası şudur: Haram 309
kılınmış olan bazı şeylerin helâl kılındığını size açıklayayım. Buna göre, **size kuş biçiminde bir şey yaratayım** meâlindeki ilâhî beyanı, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığını ellerimle çamurdan bir kuş yaparak size göstereyim, demektir; bu da size, benim peygamberliğimin mûcizesi olur. Mûcizeleri peygamberler gerçekleştirmiş değildir, mûcizeler sadece onların eliyle ortaya çıkmakta ve görünmektedir. Az önce yaratmanın, yoktan varlık alanına çıkarmak anlamına geldiğini söylemiştik, dolayısıyla yaratılmışa yaratmak fiili nispet edilemez, çünkü bu, onun yapabileceği bir iş değildir. İkinci olarak yaratmak, bir fiili takdir edilen şekilde ortaya çıkarmaktır. Kulun fiili ise ancak Allah'ın takdir ettiği şekilde meydana gelir, kulun takdirine göre meydana gelmez. Bundan dolayı bu fiilin kula nispet edilmesi sadece mecazî anlamda olmak kaydıyla caiz olur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

"Halk" (الخلق) kelimesi hem mecaz, hem hakikat anlamına gelen bir isimdir. "Tahlîk" (التخليق) ise, özellikle gerçek bir fiildir.

Peygamberlerin mûcizeleri, insanlar arasında alışılagelen olayların aksine meydana gelir. Yüce Allah bu mûcizelerin onlar tarafından yapılmadığının bilinmesi için peygamberlerin elleriyle gerçekleştirir. Bun tür fiiller peygamberlerin doğru söylediklerine işaret etmesi için onları elçi olarak gönderen Allah yaratmaktadır. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.* İnsanlar arasında alışılagelen olayın dışına çıkan bir durum olduğu için, anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştirmek de, peygamberliğin mûcizelerindendir.

Eğer denilirse ki: Ölüleri diriltmek, anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştirmek, insanların benzerini yapmaktan âciz kaldıkları bir iş ve insanlar arasında alışılagelen hâlin dışına çıkan bir durum olduğu için peygamberliğin mûcizelerinden ise de, insanların yedikleri ve biriktirdikleri yiyeceklerden haber vermek neden peygamberliğin mûcizelerinden olsun? Bunları müneccimlerin de haber vermesi mümkündür.

Buna şöyle cevap verilir: Eğer yıldızların durumuna benzer bir şey ise buna iki türlü cevap verilebilir. Birincisi, bunlar mûcizeler kapsamında görülmüştür. Dolayısıyla o da kapsamına girdiği şeyle birlikte mûcize sayılır. İkincisi, bu durum her ne kadar yıldızlar vasıtasıyla bilinebilirse de Hz. Îsâ'nın, [§] 310
yıldızlar ilmini öğrenmek için hiç kimseye gitmediğini bütün kavmi biliyordu. Buna rağmen onları bilmesi ve kavmine de haber vermesi, bunu ancak Allah tarafından öğrenmiş olduğuna işaret eder, böylece o, bir mûcize olmuştur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Şu da var ki onun kavminde tabipler, hakîmler ve basiret sahibi kişiler bulunmasına rağmen,

bunlardan hiç biri, Hz. Îsâ'nın (s.a.) getirmiş olduğu bu mûcizeler hakkında herhangi bir iddia ileri sürmemiştir. Onların böyle bir şeyle uğraşmaktan uzak durmaları bu fiillerin semavî bir mûcize olduğunu benimsediklerini gösterir. Fakat buna rağmen onlar yine de inat ettiler, yanlışta direndiler ve ona iman etmediler.

Âyetteki **Allah'ın izni ile** meâlindeki ifade hakkında bazıları Allah'ın emriyle, bazıları da Allah'ın dilemesiyle anlamına geldiğini söylemiştir.

Âyette yer alan "ekmeh" (الأَكْمَه) kelimesinin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Mücâhid onu, gündüz gören, fakat gece görmeyen kişi diye açıklamıştır[193]. İbn Abbâs (r.a.) gözleri mesh edilip düzlenen kör kişidir, der[194]. Anasından kör olarak doğan kişi olduğu da söylenmiştir, öyle ki hiçbir doktor böyle hastaları iyileştirmek zahmetine girmez, buna çare aramakla da uğraşmaz. İşte bu durum Hz. Îsâ'nın (s.a.) o bilgiyi Cenâb-ı Hak'tan aldığını gösterir. Doktorlar ancak sonradan ortaya çıkan hastalıklara çare bulmak için uğraşırlar, yaratılıştan ve doğuştan var olan hastalıklara değil.

Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır. Şöyle denilmiştir: Îsâ aleyhisselâm burada şunu demek istemiştir: Eğer benim size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu tasdik ederseniz, bu mûcizeler sizin için bir ibrettir. Bu âyetin, eğer beni gönderene **inanıyorsanız,** benim peygamber olduğum konusunda **bunda sizin için ibret vardır** anlamına geldiği de söylenmiştir. Âyete şöyle bir anlam da verilebilir: Eğer bu mûcizelerin ne için gösterildiğini kendilerinin bildirip ortaya koyduğuna inanıyorsanız. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَلِاُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذ۪ي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿٥٠﴾

50. "Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınmış olanların bir kısmının sizin için helâl olduğunu bildireyim diye gönderildim ve size rabbimden bir mûcize getirdim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

Size rabbimden bir mûcize getirdim. Âyetin tefsiri, biraz önce zikredilmiştir.

---

193 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 276.

194 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 277.

[§] Allah'tan sakının! İlâhî beyanı mûcizelerinde beni yalanlamaktan sa- 311
kının anlamına gelebilir. **Ve bana itaat edin!** ifadesi de, beni tasdik konusunda itaatkâr olun anlamına gelir.

إِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٥١﴾

51. "Kuşkusuz Allah benim de rabbimdir, sizin de rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk edin, işte doğru olan yol budur."

Bu âyetin mânası açıktır, daha önce de ondan bahsetmiştik[195].

فَلَمَّٓا اَحَسَّ ع۪يسٰى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ اَنْصَار۪ٓي اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَاشْهَدْ بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Îsâ onlardaki inkârcılığı sezince, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sordu. Havâriler cevap verdiler: Biz Allah için yardımcılarız; Allah'a inandık, şâhit ol ki bizler Müslümanlarız."

Îsâ onlardaki inkârcılığı sezince. Buradaki "ehasse" (أَحَسَّ) fiiline bazıları bildi, bazıları da gördü anlamı vermiştir. Bu, "Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emaresi) hissediyor musun?"[196] meâlindeki âyeti ile aynı anlamdadır. Bu fiile buldu anlamı da verilmiştir, bu, Kisâî'nin görüşüdür[197]. Anladı, mânasına geldiği de söylenmiştir. Bunların hepsi de aynı şeyi ifade ederler.

Îsâ onlardaki inkârcılığı sezince, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sordu. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, muhtemelen Hz. Îsâ bu sözü, kavmi kendisinden peygamberliğini ve doğru söylediğini gösteren bir mûcize olarak gökten bir sofra indirmesi için Rabbine duâ etmesini istedikleri zaman söylemiştir. Azîz ve celîl olan Allah da bu isteği yerine getirdi ve onlara sofrayı indirdi. Sonra yine inkâr ederlerse onlara âlemde hiç kimseye yapmadığı şekilde azap edeceğini haber verdi. Buna rağmen onlar yine inkâr ettiler. Hz. Îsâ, Allah'ın azabının onlara geleceğini anladı ve iman edenlere azabın dokunmaması için onları oradan çıkarmak istedi; **Bana yardımcı**

---

195 bk. el-Fâtiha, 1/6-7; el-Bakara, 2/21.

196 "Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emaresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun?" (Meryem, 19/98).

197 Kurtubî, bu sözün Zeccâc'a ait olduğunu söylemiştir. Ebû Hayyân da Ferrâ'ya nispet etmiştir (Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 97; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 471).

olacaklar kimlerdir? diye sordu. Şu âyet-i kerîme de bunu teyit etmektedir: "İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik"[198]. Muhtemeldir ki onlar hakikatte karşı olmalarına rağmen zâhirde İslâm'ı kabul etmiş görünüyorlardı. Îsâ aleyhisselâm onların bu hâlini anlayınca -ki onlar kendisini öldürmeye kalkışmışlar- bunun üzerine de **Bana yardımcı olacaklar kimlerdir?** diye sormuştu. Hz. Îsâ Allah'la beraber kendisine yardım edecek olan o yardımcılarla beraber
312 olmak istedi; [§] böylece müminler diğerlerinden ayrışır, Allah da düşmanlarına karşı onlara yardım eder. İşte "Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler"[199] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. Bazı âlimler, Hz. Îsâ'nın sünnetinde savaş emri yoktu dediler, nitekim biraz önce geçen "Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler" beyanında buna işaret edilmektedir. Bu beyanda onların düşmanlarına galip geldikleri haber verilmektedir; bu galibiyet ya savaş yoluyla elde edilmiştir, ya deliller göstermek suretiyle, yahut da düşmanlarını kahreden başka bir yolla sağlanmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Hz. Îsâ'nın Havârîleri]

Havâriler cevap verdiler: Biz Allah için yardımcılarız. Havâriler konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle dediler: Onlar kirli çamaşırları yıkayıp beyazlatan çamaşırcılardı. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Beyaz elbise giydikleri için onlara Havârî denilmiştir[200]. Onlar balıkçılık yapıyorlardı. Şöyle de denilmiştir: Havârî vezir, yardımcı ve has adam demektir. Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Her peygamberin Havârîleri vardır, benim havârîlerim de falancı ve falancıdır"[201] buyurarak sahâbe-i kirâmdan bazı kişilerin ismini belirtmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** fakat bu sözle O, yardımcı ve veziri kastetmiş olmalıdır. Kalplerinin temizliğinden dolayı onlara böyle bir ismin verilmiş olması da muhtemeldir. Bundan dolayı Hz. Îsâ'nın seçkin dostlarıydılar. İbn Abbâs'tan (r.a.) böyle rivâyet edilmiştir[202]. Şüphesiz onları en iyi bilen Allah'tır.

---

198 es-Saf, 61/14.

199 es-Saf, 61/14.

200 bk. Kurtubî, *Tefsîr,* IV, 97.

201 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 89, 102-103; III, 307, 314; Buhârî, "Cihâd", 40-41, 135; "Fedâilu ashâbi'n-nebî", 13; Megâzî, 29; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 48.

202 bk. İbnu'l-Cevzî, *et-Tefsîru'l-vecîz*, I, 394; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, II, 471.

Biz Allah için yardımcılarız. Şüphesiz ki Allah Teâlâ, kendisine yardım edilme ihtiyacından çok yücedir. Dolayısıyla bu sözle biz Allah'ın dininin yardımcılarıyız ve peygamberinin yardımcılarıyız yahut kendilerine tâzîm amacıyla Allah'ın dostlarının yardımcılarıyız denilmek istenmiştir. "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[203] meâlindeki âyet de böyledir. Şüphe yok ki Allah'a yardım edilmez, ancak O'nun dinine ve peygamberlerine veya dostlarına yardım edilebilir. [§] Nitekim "Onlar Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[204] 313
meâlindeki âyet de bunun gibidir. Allah asla aldatılamaz, O'na tuzak kurulamaz[205]. Fakat onlar, Allah'ın dinine ve dostlarına tuzak kurduklarında, Allah bunu kendi zatına nispet etmektedir. Buna göre müminler Allah'ın dinine, peygamberine ve dostuna yardım ettiklerinde Allah bu yardımı kendi zâtına yapılmış saymaktadır.

[İman ve İslâm]

Allah'a inandık, şâhit ol ki bizler müslümanlarız. Bu ilâhî beyan imanın İslâm'dan ayrı bir şey olduğunu söyleyenleri reddetmektedir. Çünkü havârîler iman ettiklerini haber vermektedir ve müslüman idiler, kendileri iman ile İslâm'ı ayrı şeyler saymıyorlardı. Nitekim şu âyet-i kerîmede de aynı şey söz konusudur: "Derken, orada bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada -bir hâne dışında- Allah'a teslim olmuş kimseler (müslimîn) de bulamadık"[206]. Bu âyette de Allah iman ile İslâm'ı ayrı saymamış, onları aynı şey kabul etmiştir. Hz. Mûsâ'nın (s.a.), kavmine söylemiş olduğu "Mûsâ; 'Ey kavmim!' dedi, Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın"[207] sözünde de iman ile İslâm arasında fark görmemiştir. Bizim bu konudaki sözümüz, her ikisine yönelik dinî davranışımızın aynı olduğudur; iman, senin Allah'ın kulu olduğunu tasdik etmendir, İslâm da kendini tam anlamıyla Allah'a teslim etmendir. Şöyle de söylenmiştir: İman insanın içindeki şeyin adıdır, İslâm ise ondan tezahür eden şeylerin adıdır. (Hz. Peygamber'in) İslâm sorusuna kelime-i şehâdetle, iman sorusuna da tasdikle cevap verdiğini görmez misin?[208]

---

203 Muhammed, 47/7.

204 "Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar, halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar" (el-Bakara, 2/9).

205 Mâtürîdî burada "(Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Evet, Allah en iyi tuzak bozucudur" (Âl-i İmrân, 3/54) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

206 ez-Zâriyât, 51/35-36.

207 Yûnus, 10/84.

208 Muhtemelen müellif burada Cibrîl hadisine işaret etmektedir.

رَبَّنَٓا اٰمَنَّا بِمَٓا اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾

53. "Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygambere tâbi olduk; artık bizi şâhitlerle beraber yaz."

*En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** buradaki **indirdiğine** anlamındaki "enzelte" (انزلت) sözcüğünden maksat, "bütün peygamberlere indirdiğin semavî kitaplar" demektir. Eğer havârîler bununla Hz. Îsâ'ya (s.a.) indirdiği kitap anlamını kastetmişlerse, bilmek gerekir ki ilâhî kitaplardan veya peygamberlerden birine iman etmek, bütün kitaplara ve peygamberlere iman etmek demektir. Biz bu husûsu daha önce belirtmiştik[209].

وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾

314 **[§]** ***54. "***(Yahudiler) ***tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Evet, Allah en iyi tuzak bozucudur."***

(Yahudiler) **tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu.** Onlar, Allah'ın elçisi Îsâ aleyhisselamı yalanlayarak ve öldürmeyi kastederek kendisine tuzak kurdular. **Allah da onların tuzaklarını bozdu.** Yani Allah, kurdukları tuzaktan dolayı onları cezalandırdı. Yoksa tuzak, yaratıklar arasında bile kötülenen bir fiildir, Allah'ın bu kelimeyi kendisi hakkında cezalandırmaktan başka bir anlamda kullanması caiz olmaz. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede ceza anlamında şöyle buyurmaktadır: "Kim size saldırırsa, siz de ona saldırın!"[210] Cenâb-ı Hakk'ın "Saldırmayın, çünkü Allah saldıranları sevmez"[211] meâlindeki âyette ise saldırı yasaklanmıştır, caiz değildir. Önceki âyette geçen siz de onlara saldırın ifadesi, yapılan saldırının cezası ve karşılığı anlamına gelir ve bu caizdir. Buna göre; âyetlerde geçen tuzak, hile ve alay etmek kelimelerini sözlük anlamıyla Cenâb-ı Hakk'a isim yaparak "Ey tuzakçı, ey hilekâr, ey alaycı!" demek caiz değildir. Çünkü bunlar insanlar arasında bile kötülenmiş niteliklerdir, onlar bu ifadeleri kullanarak birbirlerine hakaret ederler. Dolayısıyla bunları Allah hakkında ceza ve karşılık anlamından başka bir anlamda kullanmak caiz olmaz. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

209 bk. el-Bakara, 2/285.
210 el-Bakara, 2/194.
211 el-Bakara, 2/190.

Allah en iyi tuzak bozucudur. Yani zulmedenlere adâletle, hayır ehline de faziletle en hayırlı (en uygun) karşılığı verendir. Denilmiştir ki onlar Hz. Îsâ'yı yalanlamak, öldürmeyi kastetmek suretiyle ona **tuzak kurdular,** Allah da Îsâ'yı kendine yükselterek ve kendilerinden bir adamı Îsâ'ya benzeterek **onların tuzaklarını bozdu** ve neticede onlar kendi adamlarını öldürdüler. Bu, onların tuzaklarına karşı Hz. Îsâ için hayırlı bir durumdu. Şöyle de denilmiştir: Onlar şirke dair söyledikleriyle **tuzak kurdular,** Allah da onlara tevhîd ile cevap vererek **tuzaklarını bozdu. Allah en iyi tuzak bozucudur.** Yani en hayırlı cevap verendir.

Allah en iyi tuzak bozucudur. Yani layık olanlara hak ile karşılık veren ve cezalandırılmayı hak edenlere bu cezayı verendir, onlar ise böyle değildirler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

"Mekr" (المكر), ansızın yakalamak demektir. Allah ise onları hiç beklemedikleri bir yer ve zamanda, ve fakat hak ile yakalar. Bundan dolayı tuzak kelimesi kullanılmıştır. Nitekim Allah onu imtihan etti -kirli taraflarını ortaya koydu- denilir, fakat Allah hakkında böyle bir şey kastedilemez.

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسٰٓى اِنّ۪ي مُتَوَفّ۪يكَ وَرَافِعُكَ اِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذ۪ينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاَحْكُمُ بَيْنَكُمْ ف۪يمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾

[§] *55. "Allah buyurmuştu ki: Ey Îsâ! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tâbi olanları kıyâmet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz husûslarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim."* 315

[Hz. Îsâ'nın Ölümü ve Allah Katına Yükseltilmesi]

Allah buyurmuştu ki: Ey Îsâ! Ben seni vefat ettireceğim. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki burada takdim-tehir vardır; yani seni kendime yükselteceğim, sonra gökten yere inmenin ardından vefat ettireceğim. Fakat burada ister takdim-tehir olsun, ister olmasın, aynı şeydir; çünkü bir şeyin takdim veya tehir edilmesi halinde elde edilecek hük-

mün böyle olmasını gerektirmediğini söylemiştik. Zira önce zikredilen nice şey vardır ki hükümde sonraya kalmıştır. Sonra zikredilen nice şey de hükümde daha öncedir. Durum böyle olunca, bir şeyin önce veya sonra zikredilmesinde hükmün ona göre olmasının gerektiğine işaret eden bir şey yoktur. Meselâ, "Allah, ölümleri halinde insanları vefat ettirir"[212] meâlindeki âyet böyledir; Allah (ruhları kabzedince ölüm vakti gelmiş değil, ölüm vakti gelince) ruhları kabzetmiştir. İlk kavram (teveffî) da muhtemelen böyledir. Âyette bedeni vefat ettirmesini de kastetmiş olabilir. Yani ben seni dünyadan çekip alacağım, demektir; bu ise ölüm anlamında vefat ettirme (çekip alma) değildir. "Seni vefat ettireceğim" meâlindeki âyeti İbn Abbâs'ın "seni öldüreceğim" diye açıkladığı rivâyet edilir[213]. Bu da bizim söylediğimizi doğrulamaktadır. Tâ ki Hz. Îsâ'nın tapılmaya layık bir varlık olmadığı bilinmiş olsun.

Seni vefat ettireceğim meâlindeki ilâhî beyan, bilinen anlamıyla ölüm mânasına da gelebilir. Bütün insanlar için söz konusu olduğu gibi Allah onun da ruhunu kabzeder. Bunu da "o Allah'tır" veya "Allah'ın oğludur", "onun ölme ihtimali yoktur" diye zannedenleri yalanlamak için yapmıştır. Bu ilâhî beyan, Hz. Îsâ'nın ölmeyeceğini zannedenleri iki açık delil ile ibretler almaya zorlamıştır. Gerçi Îsâ aleyhisselâmın yaratılışı ve özü, sonra şahsında bir halden başka bir hale dönüşmesi, kalkacağı yer itibariyle de bir mekândan başka bir mekâna gitmiş olması gibi husûslarda hakikatlere akıl erdirebilenler için yeterli ip uçları bulunmaktadır. Açık iki delilden birincisi "Meryem'in oğlu Mesîh yalnızca
316 bir peygamberdir"[214] meâlindeki âyet ile [§] "Meryem'in oğlu"[215] tabirinin kullanıldığı âyetlerdeki ifadelerdir. Allah Teâlâ herkesin diliyle bu gerçeği ifade etmiştir. Bir insan evladının ilâh veya ilâhın oğlu olmasının imkân dâhilinde bulunmadığı bilinen bir husûstur, çünkü o, anne ve babasından daha küçük olur, bu da yaratılmışlık alâmetidir. Kezâ Hz. Îsâ'nın (s.a.) daha beşikte iken "ben Allah'ın kuluyum…"[216] demesi de aynı şeyi ifade etmektedir. Şayet ileri sürülen iddiada bir doğruluk ihtimali bulunsaydı, buna Âdem aleyhisselâm asıl teşkil ederdi ve daha uygun olurdu; çünkü o asıldır, ilktir ve ne annesinin ne de babasının varlığı bilinmektedir. Hz. Îsâ ise, onun özündendir ve sade-

---

212 ez-Zümer, 39/42.

213 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, IV, 100.

214 "Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!" (el-Mâide, 5/75).

215 Bu metin pek çok âyette zikredilmektedir (bk. Muhammed Fuâd Abdulbâkī, *el-Muʿcemu'l-Mufehres*, "Îsâ" maddesi).

216 "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı" (Meryem, 19/30).

ce onun oğludur, çünkü çocuğun niteliği bundan ibarettir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Biraz önce söz konusu edilen susturucu delilin ikincisi "Onların ikisi de yeyip içen birer insandı"[217] meâlindeki âyettir. Allah Teâlâ burada Îsâ aleyhisselâmın yemeğe ihtiyacı bulunduğunu, açlığın onu mağlup ettiğini ve kendini ayakta tutacak gıdaya muhtaç olduğunu haber vermektedir. Bundan başka tuvalete ihtiyaç duymakta ve ihtiyaçlarını gidermek için kirli mekânları aramaktadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Seni vefat ettireceğim meâlindeki âyetle ilgili ikinci bir ihtimal de şudur: Onun bedenini düşmanlarının arasından alıp şerefinin bilineceği bir yere yükseltmesi, kendisini insanlarda görmüş olduğu küfür ve fitne-fesat hâlinden arındırmasıdır. Ayrıca ortaya çıkışının ilk hâlinden son demine kadar, aynen aralarında bulunduğu zaman diliminde olduğu gibi insanlar üzerine bir mûcize olarak kalsın diye beşer türü arasındaki varlığını sona erdirmektir. Tâ ki mûcizeleri kendisine tâbi olan insanlar için daha açık, muhalifleri için de mazeretlerini bitirmek konusunda daha belirgin bir delil olsun. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Seni katıma yükselteceğim. Bu cümle, Müşebbihe'nin söylediği gibi Cenâb-ı Hak için bir mekân ispat etmek anlamına gelmez, aksine Hz. Îsâ'nın (s.a.) üstün değerini ifade eder. Zira **Seni katıma yükselteceğim** ifadesi o anlamı gerektirseydi, Şamlılar'ın Allah'a daha yakın olmaları gerekirdi. Çünkü Hz. İbrâhim (s.a.) "Ben Rabbime gidiyorum, O bana yol gösterecektir"[218] demişti.
[§] Şamlı kâfirlerin de Allah'a daha yakın olmaları gerekirdi[219]. **Sonra dönü- 317**
şünüz bana olacak ilâhî beyanında olduğu gibi. Bu, Müşebbihe'nin iddiasının fasit bir hayal olduğunu gösterir. Cenâb-ı Hak, zâlimlerin söylediklerinden çok, pek çok üstündür. Bunda, yani Allah'ın Îsâ'yı kendine nispet etmesinde, onu yüceltme anlamı vardır. Bu konuda asl olan şudur; Bir özel şey Allah'a izafe edildiğinde, bununla ancak o şey için saygı anlamı kastedilir. Nitekim Beytullah[220] ifadesi, o beytin saygınlığını gösterir. Nâkatullah[221], yani Allah'ın devesi tamlaması da o deveye önem verilmesi gerektiğini gösterir. Buna benzer

---

217 el-Mâide, 5/75.

218 es-Sâffât, 37/99.

219 Yani Şam ehlinin kâfirleri Allah'a, İbrâhim'den daha yakın olurdu.

220 Burada Mâtürîdî, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a giden bir zamire muzaf kılınan "beyt" (البيت) kelimesi ile şu âyet-i kerîmeyi kastetmiş olmalıdır: "İbrâhim ve İsmâil'e, 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun' diye talimat verdik" (el-Bakara, 2/125).

221 "Size rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın" (el-A'râf, 7/73).

örnekler çoktur. Birden çok şeyin Allah'a nispet edilmesi ise, şanı yüce olan Rabbin büyüklüğünü gösterir. Meselâ "Âlemlerin Rabbi"[222], "Göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı Allah'ındır"[223] ve benzeri bütün âyetlerde, şânı yüce olan Allah'a saygı göstermek kastedilmiştir.

Seni o inkârcılardan arındıracağım. Bu ilâhî beyan hakkında da farklı yorumlar yapılmıştır. Seni kâfirlerin eziyetlerinden ve muhalif kişilerin arasından kurtaracağım, seni küfürden ve ahlâksızlıklardan arındıracağım diye de yorumlanmıştır. Onların senin hakkındaki iddialarından seni temize çıkaracağım anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Sana tâbi olanları kıyâmet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Bu meâldeki cümle ile inkâr edenleri kahretmek, öldürmek ve galip gelmek yoluyla onları üstün kılması yahut delillerle onlara üstün kılması veya âhiretteki makamları ve dereceleri itibariyle üstün kılması kastedilmiş olabilir. Bazı kıssalarda aktarıldığı üzere gökten inip kendisine tâbi olanlarla birlikte bütün kâfirleri öldürmek suretiyle yeryüzünü kâfirlerden arındıracağı da kastedilmiş olabilir. Bu, onu arındırmak ve ona tâbi olanları inkâr edenlerden üstün kılmaktır.

Sonra dönüşünüz bana olacak. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** gerçi her durumda herkesin dönüşünün O'na olacağı bilinmektedir. Çünkü insanlar o günde O'na döneceklerini kabul ve itiraf edecekler, halbuki dünyada iken bunu inkâr ediyorlardı. "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır"[224] meâlindeki âyet de böyledir. Aslında o günde de, diğer günlerde de hükümranlık yalnız O'na
318 aittir. [§] Fakat söz konusu ilâhî beyanın buradaki anlamı şöyledir: Hükümranlık konusunda o gün kimse O'na karşı çıkamayacak, hükümranlığın sadece O'na ait olduğunu kabul edecekler. Halbuki dünyada iken bunu inkâr ediyorlardı. "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[225] meâlindeki âyet de böyledir. Aslında insanlar her zaman Allah'ın huzurundadır, fakat onlar dünyada iken O'nun huzurunda olmayı inkâr ediyorlardı. O gün ise huzurunda olacaklarını kabul edecekler. İzahına çalıştığımız yukarıdaki ilâhî beyan da böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Ayrılığa düşüp durduğunuz husûslarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim. Aranızda kimin haklı kimin haksız olduğuna ben hükmedeceğim. **Hükmü ben vereceğim** meâlindeki ifade, amelleriniz ne kadarsa karşılığı ben

---

222 Meselâ bk. el-Fâtiha, 1/2.; el-Bakara, 2/131.
223 Meselâ bk. el-Bakara, 2/107; el-Mâide, 5/40.
224 el-Hac, 22/56.
225 İbrâhim, 14/21.

vereceğim, anlamına da gelebilir. **Hükmü ben vereceğim** anlamındaki "ehkümu" (احكم) ibaresinin, herkese yaptığı şeyin gerektirdiği karşılığı ben vereceğim, diye de anlaşılması mümkündür.

فَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَاُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَاَمَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ اُجُورَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

56. "İnkâr edenleri dünyada da âhirette de şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiç yardımcıları da olmayacak."

57. "İman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapanlara gelince, Allah onlara mükâfatlarını eksiksiz verecektir. Allah zâlimleri sevmez."

İlk âyette dünyadaki azapla kastedilenin ölüm ve cizye olduğu, âhiretteki azapla da cehennem azabının kastedildiği söylenmiştir.

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْاٰيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

58. "İşte bu sana okuduğumuz apaçık delillerdir, hikmet dolu sözlerdir."

İşte bu sana okuduğumuz. Yani şu âyette, sana okuduğumuz âyetler, ey Muhammed! hikmet dolu sözlerdir. Buradaki "hakîm" (الحكيم) lafzının muhkem anlamına veya kim bunu düşünürse hakîm olur mânasına da geldiği söylenmiştir. "Görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur"[226] meâlindeki âyet de bunun gibidir, yani gündüz vaktinde görmek mümkün olur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اِنَّ مَثَلَ عِيسٰى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ اٰدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

59. "Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona "ol" dedi ve oluverdi."

---

226 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır" (Yûnus, 10/67).

Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu toprak-
319 **tan var etti.** Bu ilâhî beyanda sözü edilen kıssa hakkında şöyle denilmiştir: [§] Necrân halkından bi grup Hıristiyan, Resûlullah'a (s.a.) gelmiş ve şöyle demişlerdi: Tanrımız (sâhibunâ) Meryem oğlu Îsâ'ya (a.s.) hakaret ediyor ve onun kul olduğunu söylüyormuşsun. Halbuki O, ölüleri diriltiyor, anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştiriyor, çamurdan kuş yaratıyordu. Allah'ın yarattığı onun gibi bir kulu bize göster de, onun yaptığını yapsın!

Hıristiyanlar gerçekte hem Müşebbihe'den hem de Kaderiye'den sayılır. Onları teşbih inancına yalnızca Hz. İbrâhim'in (s.a.) "Benim Rabbim hayat veren ve öldürendir"[227] meâlindeki sözüne, Hz. Îsâ'nın (s.a.) "Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir"[228] meâlindeki sözünü uyarlayarak varmışlardır. Buna dayanarak onlar Îsâ'nın da Rab ve tanrı olduğunu zannettiler. Çünkü İbrâhim aleyhisselâm, öldüren ve diriltenin Rabbi olduğunu söylemişti. Onlar da bunun için Hz. Îsâ'ya tanrı dediler. Onlar Îsâ'nın yeyip içtiğini ve uyku uyuduğunu görüyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah'ı da böyle tanımasalardı Îsâ'yı ona benzetmezlerdi. Ancak Allah bu iddialardan çok yücedir.

Kaderiye'ye gelince, onlar kullara ait fiiller Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini kabul etmiyorlar, özellikle bu fiillerin sadece insanlar tarafından yaratıldığı görüşünü ileri sürüyorlardı. Hıristiyanlar Hz. Îsâ'yı da aynı durumda görünce O'nun da Rab olduğunu zannettiler, çünkü bunu yapan başka birilerini görmüyorlardı. Şayet onlar Allah'ı hakkıyla bilmiş olsalardı, Îsâ'nın o çamurdan yapılmış kuşa sadece şekil verdiğini ve benzerlerini herkesin yapmasının imkân dâhilinde bulunduğunu da bilirlerdi. Diriltmek ise sadece azîz ve celîl olan Allah'a ait olup onu Hz. Îsâ'nın elinde icra etmiş ve ortaya koymuştur. Hz. Îsâ ise sadece çamura kuş şeklini vermiştir. Anadan doğma körleri ve cüzzam-
320 lıları iyileştirmek meselesi de böyledir; [§] bunların hepsi azîz ve celîl olan Allah tarafından gerçekleştirilmiştir, ancak peygamberliğine alâmet olsun diye Îsâ'nın ellerinde ortaya çıkarmıştır. Çünkü onlar iki sebepten dolayı Îsâ'nın rab olduğunu iddia ediyorlardı; biri babasız olması, diğeri de gösterdiği mûcizeler.

---

227 "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi" (el-Bakara, 2/258).

228 Âl-i İmrân, 3/49.

Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu ilâhî beyanın iki anlamının bulunması ihtimali vardır. Birincisi, azîz ve celîl olan Allah Âdem'i yaratmak için topraktan bir insan şekli yaptı, sonra ona rûh verdi. Topraktan oluşmuş bir şekli var oldu diye Âdem'in kendiliğinden hayat bulduğunu söylemek caiz değildir. Öyleyse Îsâ çamurdan bir kuş şekli yaptı diye, Cenâb-ı Hak kendisine can vermediği halde Îsâ'nın şekil vermesi ile kuşun canlandığını söylemeniz nasıl mümkün olur? *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, Âdem aleyhisselâm babası ve anası olmadan yaratıldı. Buna rağmen onun için Rab'dır veya ilâhtır demiyorsunuz; peki, Îsâ için sadece babasız yaratıldı diye tanrı olduğunu nasıl söylüyorsunuz? Âdem'in babasız olması rab olmasını gerektirmiyor da Îsâ'nın babasız olması rab ve ilâh olmasını nasıl gerektiriyor? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Âdem (s.a.) "kün", yani "ol" emriyle babasız yaratıldığı gibi, Îsâ (s.a.) da sadece "ol" emriyle babasız yaratılmıştır.

"Ol" anlamına gelen "kün" (كُنْ) kelimesi, daha önce de belirttiğimiz gibi[229] Arap dilinde en kısa heceli bir sözdür. Bu kelime kullanıldığında belli bir anlamı ifade eder ve maksat anlaşılır. Bu kelimeyi oluşturan "kâf" (ك) ve "nûn" (ن) harflerinin azîz ve celîl olan Allah'tan çıkmış olması söz konusu değildir; bu harflerde oluşan ilâhî kelâmın, bir zaman diliminin veya bir kelimenin veya yaratıkların sözlerinin nitelendiği niteliklerle de nitelenmesi mevzubahis değildir. Cenâb-ı Hak bütün bunlardan münezzehtir.

Hemen oluverir meâlindeki ilâhî beyanın da iki mânaya ihtimali vardır. Biri "kâne" (كان), yani oldu anlamına gelir. Araplar bu şekilde kullanır ve kabullenir. İkincisi de Allah'ın olmasını istediği zaman diliminde bütün varlıkların olmasıdır. Bu meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ anılıp nitelendiğinde zaman dilimi kullanılmadan ezel kaydıyla zikredilir, O'nunla birlikte yaratıklar anıldığında zaman da belirtilir. [§] Burada zaman yaratıklar için söz konusudur. 321
Şöyle demelidir: Allah ezelde (yaratıkları yaratmadan önce de) yaratandır, yaratıkları yaratma anında da yaratandır (الخالق)[230].

229 bk. el-Bakara, 2/117.

230 "Tartışılmakta olan konuda temel ilke şudur ki; Allah Teâlâ mutlat anlamda nitelendiği ve kendisine has fiil, ilim ve benzerleriyle nitelendirildiğinde bunlara ezelden beri sahip olduğunu söylemek gerekir. Ancak onu nitelendirirken ilminin, kudretinin, iradesinin ve tekvîninin konusunu teşkil eden husûslardan söz edilince ezelî oldukları zannedilmemesi için bunların zamanları da zikredilmelidir (yani "zamanı, vakti gelince" denilmelidir)" (Mâtürîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, s. 74).

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

60. "Gerçek, rabbinden gelendir. Öyle ise kuşkulananlardan olma."

Bu âyet, farklı şekillerde anlaşılabilir. Burada muhatabın, Hz. Îsâ (s.a.) hakkında düşündüğünü söyleyen herkesin olması muhtemeldir. Yani Îsâ'nın Allah'ın ihlaslı kulu ve size gönderilen nebîsi ve Resûlu olduğu konusunda kuşku duyanlardan olma! Buradaki hitapla başkaları kastedildiği halde muhatabın Hz. Peygamber olması muhtemeldir. Dünyadaki sultanların âdeti de böyledir; onlar kendi halkına bir şeyi tanıtmak istediklerinde, her alçak ve sefih kişiyi muhatap almayı büyüklüklerine yakıştıramadıkları için onların en akıllı, en faziletli ve halk nezdinde en itibarlı ve değerli olan kişilerine hitap ederler. İşte burada azîz ve celîl olan Allah da şanını ve değerini yüceltmek için Hz. Peygamber'i muhatap almıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Daha önce de söylediğimiz gibi[231] burada şöyle bir ihtimal de vardır: Masum olmak ne emre ve ne de yasağa engeldir, bilâkis emri de yasağı da artırır. Allah, onun hiçbir zaman kuşku duyanlardan olmadığını bildiği halde, bu gerekçeden dolayı kendisine hitap etmiş olabilir.

Gerçek, rabbinden gelendir. Yani Hz. Îsâ'nın durumu hakkındaki gerçek, Rabbinden gelen haberdir; ki bu da O'nun kul, beşer ve nebî olduğudur. **Öyle ise kuşkulananlardan olma.** Yani onların inatları ve sana Allah'tan gelen haberin doğruluğu konusunda şüphe uyandırmak için laf kalabalığı yapmaları seni başka düşüncelere sevk etmesin. Bu âyet, "Sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terk edecek değilsin ya!"[232] meâlindeki âyet gibidir; bu âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.) öyle olduğu mânasında değil, nasihat anlamında veya daha önce sözü edilen yorum konumundadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Gerçek, rabbinden gelendir** meâlindeki cümleye, her şeyde gerçek olan Allah'tan gelendir, anlamı da verilebilir. Allah'a izafe edilen diğer şeylerle aynı anlamda olmak üzere, bunun da Allah'a nispet edilmesi caizdir. Fakat bâtılın, bâtıl olması itibariyle Allah'a nispet edilmesi kesinlikle caiz değildir.
322 *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **[§]** Şöyle demek de mümkündür: Allah o fiili, yapan kişiden ötürü bâtıl yapmıştır, (yani o fiile bu niteliği veren kuldur) yoksa bâtılın Allah'tan geldiği söylenemez. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

231 bk. el-Bakara, 2/120.

232 "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!, demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir" (Hûd, 11/12).

فَمَنْ حَٓاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ
اَبْنَٓاءَنَا وَاَبْنَٓاءَكُمْ وَنِسَٓاءَنَا وَنِسَٓاءَكُمْ وَاَنْفُسَنَا وَاَنْفُسَكُمْ ثُمَّ
نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

61. "Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancıların üzerine olsun diye duâ edelim."

Sana gelen bu bilgiden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkışırsa, de ki: Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı çağıralım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onları mubâheleye davet etmişti. Arapça'da mubâhele, mulâane, yani lânetleşme demektir. Hz. Peygamber onları, ilâhî lânetin yalancıların üzerine olması için dua etmeye davet etti. Onlar ise lânetin başlarına yağacağından korkarak buna yanaşmadılar. Onların buna yanaşmamaları, kendilerinin yalan söylediklerini bildiklerine işaret eder. Yine de inat ettiler, yanlışta direndiler ve hakkı kabul etmeye yanaşmadılar.

Mubâheleye davet etmek, inat etmek ve direnmenin onlardan kaynaklandığını gösterir. Hıristiyanların bundan kaçınmaları da kendi inatçılıklarını bildiklerini ve vâdolundukları lânetin üzerlerine yağmasından korktuklarını kanıtlar. Bununla birlikte onlar, inatçılığı alışkanlık haline getiren kişilerin çare bulmanın tükenmediği bilinsin diye yine de takındıkları inatçı tavır ve akılsızca hareketlerine devam ettiler. Mâlumdur ki mubâheleye davet, hakka davet işinin hemen başında yapılmaz, ancak delillerin ortaya konulması ve şüphelerin giderilmesinden sonra yapılır. Bu gerçek de, mesele bu aşamaya gelinceye kadar uzun tartışmaların yapıldığını gösterir. Asr-ı saâdetteki savaş olayı da bu konumdadır: Peygamberliğin hemen başlangıcında, ilâhi kelâmın söz ve getirilen hakkın akıl ve insaf sahibi tarafından sözlü tebliğatla kabul edilmesi için gerekli şartların oluşma aşamasında savaş emri verilmemiştir; ancak insanların inatçılıkları ve akılsızca hareketleri iyice ortaya çıktıktan, hatta savaşa yeltenmelerinden, baskı ve işkence yollarına çokça başvurmalarından, bazılarını küfre zorlamalarından, şanı yüce olan Rabbin Resûl'ünü öldürmeye kastederek, arkadaşlarını da vatanlarından kovup aralarından çıkarmak istedikleri anlaşıldıktan, [§] hatta Peygamber'i mağaralara sığınmak 323
zorunda bıraktıktan sonra verilmiştir. Cenâb-ı Hak, delilleri açık hale gelsin ve

mûcizesi her açıdan belli olsun diye ancak ondan sonra savaşa izin vermiş ve fetih yollarını açmıştır.

Bu âyet, tevhîd ve risâlet konusunda kâfirlerle tartışmanın caiz olduğunu da gösterir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın "Onlarla en güzel yöntemle tartış"[233] ve "Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme!"[234] meâlindeki buyruğuna uymak kaydıyla. O'nun için açık ve kapalı delillerin var olduğu bilinmekle birlikte, insanların anlayışlarının güç yetiremediği konulara dalıp onları kurcalamayı yasaklamıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Bu âyet aynı zamanda, yumuşaklıkla ve incelikle yapılmak kaydıyla iyiliği (ma'rûf) emredip kötülüğü (münker) yasaklamayı öğretmektedir. Böylece âyetten maksadın onların üzerinde bulundukları hâlin bozuk olduğunu göstermek, delil getirmek aşamasında kendisinin delillerini ortaya koymak, aklın taşıyabileceği ve anlayışların kavrayabileceği yollarla şüpheyi gidermek olduğu görülür. İnkârcı, eğer hakikati görür de görmezden gelirse, onu Allah'ın azabı ve başına gelecek kötü âkıbetle tehdit eder ve korkutur. Şayet inkârcının büyüklük tasladığını görürse tabiatının kötülüğünü ve mayasının bozukluğunu anlamış olur. Bu defa eğitimin gerektirdiği dayak atma veya hapse atma yöntemiyle tedavi eder. Bunlar fayda verirse ne âlâ! Fayda vermezse, onun başkalarına zarar vermesinin önüne geçer ve yeryüzünü onun pisliğinden temizler. İşte kötülüğü engellemekte son çare, ve akılsızlara uygulanacak muamele bundan ibarettir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Ancak hayatın seyrinde bütün günah çeşitlerinin böyle bir sonuca varması ihtimali yoktur, bilâkis bunun dışında onlardan çok daha büyükleri de vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bundan dolayıdır ki hangi günahın cezaya ve azarlanmaya hamledilmesi gerektiğini anlamak için önce günahların miktar ve çeşitlerini bilmek gerekir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

324 **[§] Allah zâlimleri sevmez.** Çünkü O, zulmü sevmez.

اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

62. "İşte bunlar gerçek haberlerdir. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir."

63. "Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir."

---

233 en-Nahl, 16/125.

234 el-Kehf, 18/22.

İşte bunlar gerçek haberlerdir. Yani olgularla örtüşen haberlerdir.

Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir. Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir. Bu ilâhî beyanın anlamı açıktır. Bu konuda daha önce bilgi vermiştik[235]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَٓاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَلَّا نَعْبُدَ اِلَّا اللّٰهَ وَلَا نُشْرِكَ بِه۪ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِاَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

64. "De ki: 'Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şâhit olun ki biz Müslümanlarız' deyin."

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Yani ihlâs ve tevhid kelimesi. **Sizinle bizim aramızda müşterek olan.** Yani benzer olan söz; bu söz sizinle bizim aramızda benzer hükme sahiptir; çünkü onlar göklerin ve yerin yaratıcısını kabul ediyorlardı. "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir[236]. Yine onlar yaratıcılarının Allah olduğunu benimsiyorlardı: "Onları kim yarattı?, diye sorsan kuşkusuz 'Allah yarattı' diyecekler. Fakat içlerinden bazıları Allah'ı bırakıp putlara tapıyorlar ve "Biz onlara sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz"[237] diyorlardı. Bazıları da Allah'a bir takım ortaklar nispet ediyorlar ve ibadet sırasında onları kendisine ortak kılıyorlardı. Resûlullah (s.a.) onları ibadetlerinde, başkalarını kendilerine nimetler ihsan eden Allah'a ortak kılmamaya davet etti. Çünkü kulluk yalnız Allah'a yönelik olur; hepsinin, göklerin ve yerin yaratıcısı ve kendi Rableri olduğunu kabul ettikleri Allah'a. Bundan dolayı onlar kulluklarını, kendilerine nimetler ihsan edenden başkasına göstermemelidir, zira ibadet etmek nimetleri ihsan edene teşekkür etmek ve karşılık vermek demektir.

---

235 bk. el-Bakara, 2/129.

236 Lukmân, 31/25.

237 ez-Zümer, 39/3.

325 **[§] Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.** Zira tek bir varlığa yönelik kulluk, pek çok şeye kulluktan daha hafif ve daha kolaydır. Ayrıca size nimetler ihsan edene kulluk etmeniz hiçbir nimet vermeyene kulluktan daha iyidir. Çünkü birinin başka birine nimet vermesi, sonra da onun kalkıp nimet verene başkalarını ortak kılması aklen de zulüm ve haksızlıktır.

Adâlet sözlükte, bir şeyi ait olduğu yere koymak demektir. Kulluğu ve tevhidi sadece Allah'a tahsis etmek de budur. Müşterek olan anlamındaki "sevâ" (سواءٍ) sözcüğünün anlamı da budur. Onun (yani كلمةٍ سواءٍ), denk ve benzer olduğunu bütün delillerin bize gösterdiği bir kelime olması da caizdir.

Eğer yine yüz çevirirlerse. Muhtemeldir ki burada maksat, onlar Allah'a itaatten, O'nun bir olduğunu kabul etmekten ve kulluğu sadece O'na tahsis etmekten yüz çevirirlerse şeklindeki anlamdır; o zaman onlara şunu söyleyin… Başka bir ihtimal de şudur: **Eğer yine yüz çevirirlerse.** Yani onlar mubâhele ve lânetleşmeden yüz çevirirlerse. **Şâhit olun ki biz Müslümanlarız, deyin.** Yani biz kulluğu sadece Allah'a ait kılan ve teşekkürü sadece bize nimetler ihsan edene yapan insanlarız, deyin. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Eğer yine yüz çevirirlerse. Eğer onlara yaptığın aynı kelime üzerinde birleşmek davetinden yüz çevirirlerse, anlamına da gelir.

Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Bu ilâhî beyanla neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Birincisi, ondan maksat adldir, ki o da kelime-i tevhîddir. Yardım ve sığınma isteği halinde gökleri ve yeri kimin yarattığı sorulduğunda, yaratma ve idare etmenin kendisine ait bulunan zâtın bir olduğunu bütün dillerin kabul edip buna şehâdet getirmekte ittifak etmesi, O'nun adl olduğunu gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu açıdan bakıldığında, âyet özellikle Ehl-i Kitab'ı kastetse de, bütün yaratılmışlara hitap etmiş olması daha uygundur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, **müşterek olan bir söze gelin.** Bu meâldeki ifade, hak ve âdil olduğu konusunda ortaklaşa kabul edilen söz anlamına gelir, ki O'ndan başkasına kulluk eden herkes kulluğu O'na yapmak gerektiğinden dolayı bunu
326 gerçekleştirmektedir. [§] Böylece Allah'tan başkasına kulluk yapan herkesin bunu, Allah'ın kulluk yapılmaya layık olmadığını bilerek yapmadığı gerçeğine varılır. Bu anlam da herkesi âyetin hitabına dâhil etmeyi gerektirir.

Üçüncüsü, **bir söze gelin** meâlindeki ifade, onların kitaplarına göre de o sözün, peygamberlerinin kendilerine getirdiği ve kitaplarının söylediği âdil bir söz olduğunu gösterir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪ٓى اِبْرٰه۪يمَ وَمَٓا اُنْزِلَتِ التَّوْرٰيةُ
وَالْاِنْج۪يلُ اِلَّا مِنْ بَعْدِه۪ؕ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Ey Ehl-i Kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi. Hiç düşünmüyor musunuz?"

[Hz. İbrâhim'in Dini]

Ey Ehl-i Kitap! İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız? Şöyle denilmiştir: Yahudiler, İbrâhim bizim Yahudilik dinine mensuptu, diyorlardı. Hıristiyanlar da onun İslâm dininde değil kendi din ve mezheplerinde olduğunu iddia ediyordu. İşte bunun üzerine **İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız?** meâlindeki âyet nâzil oldu, yani İbrâhim'in (s.a.) mensup olduğu din hakkında niçin tartışıyorsunuz? **Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi.** Yani İbrâhim'den sonra. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir: [Biri] Tevrat ve İncil İbrâhim'den sonra nâzil olmuştur; siz ise onu, yani İbrâhim'i görmüş değilsiniz ki onun sizin dininizden olduğunu bilesiniz. Bilmediğiniz halde onun sizin dininizden olduğunu neden söylüyorsunuz? [Diğeri] **Oysa Tevrat da İncil de kesinlikle ondan sonra indirildi.** Yani Tevrat ve İncil İbrâhim'in ölümünden sonra nâzil olmuştur; her ikisinde de onun hanîf bir müslüman olduğunun beyanı vardı. Onun hanîf bir müslüman olduğunu hiç düşünmüyor musunuz? Şu da var ki azîz ve celîl olan Allah "İbrâhim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi"[238] meâlindeki âyetle onları yalanlamaktadır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet onların, Hz. İbrâhim'in (s.a.) müslüman olduğunu bildiklerine işaret etmektedir. Buna rağmen inatla iddialarını devam ettiriyorlardı. Şöyleki, kendi kitaplarında da İbrâhim'in Yahudi veya Hıristiyan olduğunu gösteren bir bilgi bulunmamakta idi. Buna karşılık [§] 327
Resûlullah'ın (s.a.) Hz. İbrâhim hakkındaki nitelemesi kitaplarında yer alıyordu[239]. Bu âyet aynı zamanda Hz. Peygamber'in peygamberliğine işaret etmek-

238 Âl-i İmrân, 3/67.

239 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Bu âyet, onların Hz. İbrâhim'in (s.a.) müslüman olduğunu bildiklerine işaret etmektedir. Ama onlar inatla iddialarını sürdürüyorlardı. Çünkü

tedir. Çünkü onların iddiasına göre Resûlullah (s.a.), Hz. İbrâhim'in niteliğini onların yöntemiyle yapmış değildi, zira onlar onun söylediğinin aksini iddia ediyorlardı. Bu durumda o, bilgisini Allah'tan almıştı, bu ise gayba ait bir bilgidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ حَاجَجْتُمْ ف۪يمَا لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَٓاجُّونَ ف۪يمَا
لَيْسَ لَكُمْ بِه۪ عِلْمٌ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ
اِبْرٰه۪يمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلٰكِنْ كَانَ حَن۪يفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ
مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿٦٧﴾

66. "İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz! Oysa Allah bilir, siz bilmezsiniz."

67. "İbrâhim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi."

İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız. Yani belirttiğimiz meseleleri… Bu âyet, dinde bir konunun bilgiye dayalı olarak tartışılabileceğine işaret etmektedir. Burada o insanların, bilgi sahibi olmadıkları bir konuyu tartışmalarını yasaklamaktadır. Nitekim peygamberler de kendi kavimleriyle tartışmışlardır. İbrâhim aleyhisselâm kavmi ile Allah hakkında tartışmıştır: "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir"[240]. Hz. Mûsâ (s.a.) da kavmiyle tartışmıştır. Din konusunda kavmi ile tartışmayan bir peygamber yoktur. İşte bu durum, dinde deliller bağlamında tartışmayı uygun bulmayan kimselerin bu iddialarının yanlış olduğunu göstermektedir.

İnsanın onun gibi bir şeyi yapmaktan âciz oluşu ve Allah sayesinde öğrendiklerini iddia ettikleri şeyle karşılık vermekten âciz oluşları da bu gerçeği teyit etmektedir.

---

kendileri, Hz. Peygamber'in, İbrâhim'in hanîf bir müslüman olduğu sözünün kesin olarak doğru olduğunu bildikleri halde, O'nun doğru söylediğinin ortaya çıkmasından korktukları için İbrâhim'in niteliği hakkındaki bu sözü kendi kitaplarındaki bilgilerle karşılaştırmıyorlardı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 115a-b).

240 "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir" (el-En'âm, 6/83).

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

68. "Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ***ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur."***

Doğrusu insanların İbrâhim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) **ve iman edenlerdir.** Birine tâbi olan ve ona itaat eden insanın, ona en yakın olan kişi olduğunu akıl da kabul eder. Ancak ona tâbi olan ve itaat edenin şu veya bu kişi olduğunu bilmesi için ondan haberdar olmaya ihtiyacı vardır. İşte azîz ve celîl olan Allah, İbrâhim'e (s.a.) tâbi olan kişilerin iman edenler ile Resûlullah (s.a.) olduğunu, dolayısıyla ona en yakın kimselerin de bunlar olduğunu haber vermektedir.

[§] Allah da müminlerin dostudur. Buradaki dost kelimesinin işaret et- **328**
tiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Dost, koruyan anlamına gelir, yardım eden anlamına geldiği de söylenmiştir. O, müminlere en yakın olandır anlamına geldiği de ifade edilmiştir. Bu konudan daha önce açıklamada bulunmuştuk[241]. Allah onlara dostluğunu, bazan düşmanlarının İbrâhim hakkındaki ahmaklıklarını def etmek ve ileri sürdükleri iddialar konusunda hakkı ortaya çıkarmakla gösterir.

[Mecûsîler: Ehl-i Kitap mıdır?]

"Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin"[242] meâlindeki âyet ile "İbrâhim hakkında niçin tartışırsınız?"[243] meâlindeki âyette ve "Neden hakkı bâtıl ile karıştırıyor, bile bile gerçeği gizliyorsunuz?"[244] meâlindeki ilâhî beyanda, özellikle de Ehl-i Kitab'a hitap eden benzer âyetlerde ibret alınması gereken şeyler vardır. Birincisi şudur: Onlar böyle bilinen kişiler oldukları için kendilerine bu isimle hitap edilmiştir. Dolayısıyla bu hitap, Tevrat ve İncil ehlinden başkalarının da kastedilmiş olabileceği gibi bir ihtimali akla getirmez. Âyetlerde tartışma konusu yapılan mesele, onlardan başkalarının kastedildiği ihtimalini de akla getirmez. Buradan Mecûsîlerin Ehl-i Kitap olmadığı sonucu

241 bk. el-Bakara, 2/107, 120 ve 257. âyetlerinin tefsiri.
242 Âl-i İmrân, 3/64.
243 Âl-i İmrân, 3/65.
244 Âl-i İmrân, 3/71.

çıkar; zira âyetlerde Ehl-i Kitap diye zikredilen kişilerden maksat, onlar değildir. "Ehl-i Kitap ile, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[245] meâlindeki âyette bulunan cizye almak hükmü, Mecûsîleri kapsamamaktadır. Ancak bu konuda başka bir delil daha vardır. Resûlullah'tan rivâyet edildiğine göre, o şöyle buyurmuştu: "Kestiklerini yememek ve kadınlarıyla evlenmemek kaydıyla onlara (Mecûsîlere) Ehl-i Kitab'a davrandığınız gibi davranın"[246]. Her ne kadar başka kitaplar ve sahifeler var idiyse de, Ehl-i Kitap olarak bilinenlerin onlar (Yahudiler ve Hıristiyanlar) olduğunu ifade eden "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi; biz ise onların okuduklarından tamamen habersiziz, demeyesiniz diye Kur'ân'ı indirdik"[247] meâlindeki ilâhî beyan bizim söylediğimizin doğruluğunu göstermektedir. *En*
329 *doğrusunu bilen Allah'tır*[248]. [§] İkincisi de şudur: Cenâb-ı Hak çeşitli konuların tartışılmasında Ehl-i Kitab'ı özel olarak zikretmektedir. Hz. Peygamber her ne kadar bütün insanlığa gönderilmiş ise de, özellikle Ehl-i Kitap ile arasındaki tartışmayı Cenâb-ı Hak açıklamakta ve tartışılan konuda gerçeği ortaya koymaktadır. En'âm sûresi bütünüyle müşriklerle tartışılan konuları içermektedir. Medineliler Ehl-i Kitap'[249], Mekkeliler ise müşriktiler. Her ne kadar mesele her iki grubu ilgilendirse de, Hz. Peygamber onlardan her biri ile dinî konuları en uygun olan şekilde tartışmıştır. Müşriklerle yapılan tartışmanın çoğu tevhîd ve öldükten sonra dirilme ile ilgiliydi. Bu iki konuda Ehl-i Kitap ile bazı ortak noktaları vardı. Ehl-i Kitap ile yapılan tartışmalar da, onların kendi kitaplarında yer alan konulardı.

Bu tartışmaların da iki yönü vardır. Biri onun çalışmakla elde edilemeyen gayba ait bir mesele olduğunu bildirmektir. Bu da, O'na bu bilginin vahiy yoluyla verilmiş olduğunu gösterir. Bu açıdan o, her iki grup için de delil sayılır. Diğeri de Ehl-i Kitab'ın ahmaklıklarının ortaya çıkmasıdır; öyle ki duydukları şüpheler ve Hz. Peygamber'e (s.a.) tâbi olmalarını engelleyen husûsları -iyi

---

245 "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29).

246 bk. Zeyla'î, *Nasbu'r-râye*, III, 170.

247 *el-En'âm, 6/156.*

248 "Her ne kadar orada başka kitaplar ve sahifeler var idiyse de, ma'rûf olan bir kitap olduğu bilinsin diyedir ki ondan maksat da Tevrat ve İncil'dir. Ehl-i Kitap'tan maksat da Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Onlardan başkaları da kitaba sahip olsalar bile, Ehl-i Kitap olarak mâruf olanlar onlardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 115b).

249 Muhtemelen müellif burada, Medine'de yaşayan Yahudi kabilelerini kastetmektedir. Evs ve Hazrec kabileleri de bazı konularda onlardan etkilenmiştir.

düşünüldüğü takdirde- ortadan kaldırıyordu. Çünkü Kur'ân öncelikle onların kitaplarını övmekte, bu kitapların hak ve doğru olduğuna şâhitlik etmekte ve onların peygamberlerine iman etmenin de şart olduğunu açıklamaktadır. Tâ ki Peygamberler ile ilâhî kitaplar arasında, Allah'a kulluğa ve O'nun tek ilâh olduğuna davet konusunda hiçbir ihtilaf olmadığı bilinsin. Ancak onlar, iktidarın kendilerinde kalması için peygamberleri yalanlıyorlardı. Bununla birlikte kendi kitaplarını ve peygamberlerini yalanlayan müşriklere yardım etmekten de geri durmamışlardır. Her akıl sahibi, onların İslâmiyet hakkındaki şüphelerini ve bâtılda direnmelerini anlamalıdır. Çünkü onlar, dinlerine dost olan kişilere karşı dinlerine düşman olanlara yardım ediyorlardı. İşte bu aslında Ehl-i Kitab'a mensup zorbalara yönelik -akılsızlığı tercih edip hakkı terketmeleri için- en güçlü azarlama ve en güçlü delil vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Burada başka bir husûs daha var, o da şudur: Müşrikler din husûsunda ve siyasî konularda Ehl-i Kitab'a muhtaç olduklarını biliyorlardı. Bu durum, Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'le tartıştıkları kendi kitaplarındaki konular hakkında ihtiyaç duydukları delile müşriklerin de ihtiyacı olduğunu gösterir. [§] Şu da **330**
var ki müşriklerin "var güçleriyle yemin etmeleri" sebebiyle Ehl-i Kitap'la tartışmalarında en güçlü delilleri mevcuttu[250]. Çünkü onlar kendi içlerinden bir uyarıcı gönderilmesini istiyorlardı. Uyarıcı da gönderildi.

Burada Hz. Peygamber'in durumu o seviyeye ulaşmıştı ki, onun vasıtasıyla özel deliller ortaya çıkmıştı. Neticede Hz. Peygamber ve ona inanan Ehl-i Kitap, kendileri için övünç vesilesi olan ve fazilet olarak gördükleri her şeye ortak olmuşlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Üstelik Resûl-i Ekrem onların kitaplarının dilini bilmediği halde -kitaplarının hakikati kendisinde bulunan Zât'tan (yani Allah'tan) almış olduğunu anlasınlar diye-, orada yazılı olan her şeyi kendilerine başka bir dil ile haber veriyordu. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Başka bir açıdan meseleye bakınca, Ehl-i Kitap'la yapılan tartışmanın iki yönü ortaya çıkar. Birincisi, onların kitaplarında bulunan ve din büyükleri tarafından bilinen ilim ve ifade ile onları tevhîd, yaratma ve emretme niteliklerine sahip olan Allah'a ibadet etmeye davet etmek, ayrıca kendi kitaplarında bulunan müjdelemeler ve bir de getirdiği kitabın ilâhî kitaplara benzemesi. İşte İbrâhim aleyhisselâm ve diğer peygamberlerin durumu da böyledir, tâ ki en güçlü delil olsun ve tartışmayı bitirsin. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İkincisi,

---

250 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

onlar kendi kitaplarını tahrif etmiş, hükümlerini değiştirmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.) nitelikleri ve özellikleri ile ümmetinin özelliklerini de tahrif etmiş olmalarıdır. Artık her akıl sahibi bu husûsların hakikatini onlardan öğrenmenin mümkün olmadığını bilmelidir. Zira onların perdeyi kaldırması ve sırlarını başkalarına vermeleri söz konusu değildir, çünkü onların bu bozuluşu ortadan kaldırması veya alternatifini getirme ihtimali yoktu. Ehl-i Kitab'a boyun eğsin veya eğmesin bütün insanlar şunu bilsin ki peygamber, gizli-açık her şeyi bilen Allah sayesinde bunlara vâkıf olabilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Burada ders alınması gereken iki husûs daha vardır. Birincisi, her şeyden önce o dönem, din konusunda tartışmak ve delil göstermek zamanı değildi,
331 din işinde taklit etme ve dünya işinde de övünme, [§] mal ve hayvan sürüleriyle gururlanma zamanı idi. Cenâb-ı Hak onlara, kendi içlerinden çıkmış bir birini peygamber gönderdi. Kendilerini din işinde taklidi terk etmeye ve içinde yaratıcının hikmetleri bulunan vahiy bilgilerinin yardımı olmadan akıl sahipleri tarafından asla bilinemeyecek olan delillere uymaya çağırdı. Peki ama hayatları taklitle yoğrulan o insanlar ne yapacaklardı? Ya nâzil olan kitapların bilgisinin kendilerine verildiğini iddia eden imamlarına güvenecekler, ya da atalarına güvenecekler, onların yaşadığı ve hak olduğundan asla şüphe etmedikleri husûslara dayanacaklardı. Şu da vardı ki bunların ikisi arasındaki uyuşmazlık kendilerine uymaya engel oluyordu. Fakat onlar dinde ve tartıştıkları konularda iyi düşünmedikleri için bunun kendilerini taklitten alıkoyacağını anlamıyorlardı. Bunun için Hz. Peygamber onlara deliller gösterdi, peygamberlerinin getirmiş oldukları kitapların muhtevalarını onlara bildirdi. Atalarını taklit etmek istiyorlarsa (ilk) atalarını taklit etmelerinin daha doğru olacağını açıkladı, çünkü ilk ataları da kendilerinin dinine mensuptu, fakat zamanla bu dinde âyetleri tahrif etmişler ve iddiaları için gerekli olan uyumu yerine getirmişlerdir[251]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi de şudur: Peygamberlerin getirmiş oldukları şeyler konusunda Ehl-i Kitap olan din adamları arasında ihtilaf çıkınca, müşrikler kendilerinde atalarının görüşlerinden başka bir şey bulunmadığı ve bu konuda fazla söz söylemek imkânına sahip olmadıkları için başkalarının görüşlerine ih-

---

251 "Eğer onlar atalarını taklit etmiş olsalardı, (önceki) atalarını taklit etmeleri hak olurdu; çünkü onlara göre ataları hak din üzere olan kişilerin dinine bağlı bulunuyordu. Fakat Hz. Peygamber onlara, sonraki atalarının o kitapları tahrif ettiklerini ve ilk atalarının yolunu terk ettiklerini açıkladı. Bu durumda ilk atalarına tâbi olmak daha doğruydu. Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiği kitabın da onların kitaplarına uygun olduğunu beyan etti. Dinlerini tahrif ettikleri sabit olan sonraki atalarını değil, ilk atalarını taklit etmeye ve onların inançlarının gereği olarak kendisine uymaya çağırdı. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 116b).

tiyaç duydular. Mâlumdur ki ihtilaf ve farklı görüşler ortaya çıkınca ihtiyaç umûmileşir. Gerekli hükümleri bilmek için kendilerine sağlam delil götürecek ve onlara hakkı öğretecek birini bulmak fikri onlarda hakim bir kanaat haline geldi. İşte o zaman Allah Teâlâ lütfedip onlara kendi dillerini konuşarak deliller getiren, değiştirilen ilâhî hükümleri kendilerine bildiren ve ilk atalarının
sahip oldukları dini koruyan birini gönderdi. [§] Bu, beyanın en açık olanı, 332
Allah'ın lütfettiği yardımların en üstünü, ihtiyaçlarını karşılayıp bilmedikleri şeylerin bilgisini vererek onları rahatlatan ikramların en önemlisi idi[252]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İlk kısımda söylemediğimiz bir husûs daha vardır. Hz. Peygamber insanların ihtirasla dünyaya sarıldıklarını görünce onları zühde çağırdı; akrabalarının çokluğu ve kabilelerinin büyüklüğü ile övünmeye başladıklarını görünce de dinde kardeşliğe davet etti. Varacakları âkıbeti göstererek bütün varlıklarıyla cömertlik yapmaya çağırdı. Hz. Peygamber onların mazeretlerini bitirmek ve kalplerinin kendisinde sükûn bulmasını sağlamak için bu yolla var olan adetleri yok etmeyi ve tabiatları değiştirmeyi başardı; öyle bir zamanda bunu yapmak hiç şüphesiz beşer gücünün dışında semavî bir mûcize idi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk'a hamdolsun.

وَدَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Ehl-i Kitap'tan bir kısmı istediler ki sizi saptırsınlar. Oysa onlar ancak kendilerini saptırıyorlar da farkına varmıyorlar."

---

[252] "İkincisi şudur: Onlar din adamlarını taklit etmek gerektiğini ileri sürünce, Hz. Peygamber, din adamları arasında ihtilaf bulunduğunu, herkes kendi söylediğinin kitap sahibi peygamberlerin getirdiğine uygun olduğunu iddia ettiğini beyan etti. Farklılık ve ihtilaf ortaya çıkınca birinin görüşünü benimsemek kaçınılmaz hale gelir. Halbuki onlardan birini bırakıp diğerini taklit etmek uygun değildi. Dolayısıyla meydana gelen gelişmeler muvacehesinde ilâhî hükümlere duyulan ihtiyaç umûmi hale geldi. Bu itibarla tartışılan konularda doğruyu ortaya çıkarmak ve hakkı bilmek zaruri idi. Azîz ve celîl olan Allah da lütfedip onlara, kendi dilleriyle konuşan birini gerekli delillerle gönderdi. O da atalarına ait tahrif edilen ve edilmeyen şeyleri. İşte bu, yapılan beyanın en zâhir olan tarafı, Allah'ın onlara lütfettiği yardımların en üstünü, ihtiyaçlarını karşılayıp bilmedikleri şeylerin bilgisini vererek onları rahatlatan ikramların en önemlisi idi. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 116b).

Ehl-i Kitap'tan bir kısmı istediler ki sizi saptırsınlar. Rivâyet edildiğine göre müşrikler Ammâr'ı ve Huzeyfe'yi yakalamışlar ve onlara "bizim dinimiz sizinkinden daha üstündür" hatta bütün dinlerden üstündür, demişlerdi. Âyet,
333 bunun üzerine nâzil olmuştur[253]. [§] Böyle bir şeyi ancak Ehl-i Kitab'ın reislerinden ve âlimlerinden bazıları yapabilirdi. Cahiller ve ayak takımı kişiler ise böyle bir şeyi yapamazlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İsterler ki sizi saptırsınlar, oysa onlar ancak kendilerini saptırıyorlar. Denilmiştir ki "idlâl" (الاضلال) birinin adını sanını silmektir. "idlâl" (الإضلال) lafzının neye işaret ettiği konusunda bazı görüşler ileri sürülmüştür. Ehl-i Kitap onların adının ve sanının silinmesini ve adının bir daha anılmamasını istemiştir. Bu lafzın helâk etmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Şaşırtmak anlamına geldiği de söylenmiştir, yolunu kaybeden herkes şaşırmış demektir. **Onlar ancak kendilerini saptırıyorlar.** Yani onlar ancak kendilerini helâk ediyorlar veya ancak kendilerinin adını sanını unutturuyorlar. **Farkına varmıyorlar.** Yani kendilerini helâke attıklarının yahut şaşırdıklarının farkında değillerdir. Cezaların en can yakıcısının peşine düştüklerinin **farkına varmıyorlar.** *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu âyetin Abdullah b. Mesûd hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) ***görüp durduğunuz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"***

Görüp durduğunuz halde meâlindeki ilâhî beyan çeşitli şekillere yorumlanmıştır. Bu mûcizeleri görüyorsunuz, onların gerçekten mûcize olduğunu biliyorsunuz, fakat yine de gurur yapıyor ve iman etmiyorsunuz, anlamına gelebilir. **Görüp durduğunuz halde;** Hz. Muhammed'in -salât ve selâmın en üstünü, tahiyyâtın en kâmil olanı üzerine olsun- niteliği ve peygamber olarak gönderileceği hakkında Tevrat'ta ve İncil'deki âyetleri gördüğünüz ve O'nun hak peygamber olduğunu bildiğiniz halde kendisine tâbi olmuyorsunuz, anlamına da gelebilir. Şöyle de söylenmiştir: **Görüp durduğunuz halde;** onların

---

253 Beğavî ve Kurtubî şöyle demişler: Bu âyet, Benû Nadîr, Benû Kureyza ve Benû Kaynuka' Yahudilerinin Muâz b. Cebel'i, Huzeyfe b. el-Yemân'ı ve Ammâr b. Yâsir'i kendi dinlerine davet etmeleri üzerine nâzil olmuştur (Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 315; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 110). İbnu'l-Cevzî de şöyle demiştir: Bu âyetin nüzûl sebebi; Yahudiler'in, Muâz b. Cebel'e ve Ammâr b. Yâsir'e; kendi dininizi terk edip Muhammed'in dinine mi girdiniz? demeleridir. Âyet bunun üzerine nâzil olmuştur (İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 404).

mûcize olduğunu bildiğiniz halde. Mûcizelerin, Kur'ân'ın muhtevası diye yorumlanması muhtemel olduğu gibi, Allah'ın Resûlu Muhammed'in (s.a.) kendisi ve onun getirdiği diğer mûcizeler olması da muhtemeldir. Bazıları şöyle demişlerdir: **Niçin inkâr ediyorsunuz?** Yani Allah'ın dinini. Halbuki yaratılışın taşıdığı işaretlerle, ayrıca kitaplarınızın şehâdetiyle Allah'ın dininin hak ve kendisinin tek olduğunu biliyorsunuz.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ
وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

[§] ***71. "Ey Ehl-i Kitap! Neden hakkı bâtıl ile karıştırıyor ve bile bile*** 334
gerçeği gizliyorsunuz?"

Bu ilâhî beyan, başkalarını bir kötülükten sakındırmak ve güzel olan şeyleri yapmaya teşvik etmek söz konusu olduğunda, sırları açıklamanın ve gizli tutulan şeyleri ifşa etmenin caiz olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca âyette Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine yönelik işaret bulunmaktadır, çünkü o, kendilerine, içlerinde gizlemiş oldukları ve sır halinde tuttukları şeyleri haber vermektedir. Şüphesiz bu, Cenâb-ı Hakk'ın onu bilgilendirmesiyle mümkün olmuştur. **Bile bile:** bu durumu biliyorsunuz, anlamına gelir. Onların "Biz ne zaman hakkı gizledik, hakkı bâtıl ile ne zaman karıştırdık?" diyerek buna karşı çıkmamalarına bakmaz mısın? Bu da şunu göstermektedir ki onlar, Hz. Muhammed'in Allah'ın hak peygamberi olduğunu biliyorlardı; bunu da ona ancak azîz ve celîl olan Allah bildirmişti, sonra **bile bile** anlamındaki ifade, bu bilginin onların kendi kitaplarında da var olduğunu gösterir. Yahut da onlar bunu bir mûcize olan âyetleriyle bilmişlerdi. **Bile bile** anlamına gelen sözcüğe, hakkı bâtıl ile karıştıranın ve onu gizleyenin cezasının ne olduğunu bildiğiniz halde, manası da verilebilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Bile bile,** hakkı bâtıl ile karıştırdığınızı bildiğiniz halde anlamına da gelebilir.

وَقَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اٰمِنُوا بِالَّذٓي اُنْزِلَ عَلَى الَّذينَ
اٰمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُوٓا اٰخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾

72. "Ehl-i Kitap'tan bir grup şöyle dedi: Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler."

Ehl-i Kitap'tan bir grup şöyle dedi: Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Bu ilâhî beyan, farklı şekillerde yorumlanmıştır. Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edin. Denilmiştir ki bu âyet bizâtihî gündüzü değil, Hz. Muhammed'in (s.a.) ilk dönemini kastetmektedir. Rivâyet edildiğine göre onlar birbirlerine Muhammed (s.a.) bizim kıblemize -Beytu'l-Makdis'e- yönelerek namaz kılıyor, dolayısıyla siz de ona iman edin, diyorlardı. **Günün sonunda inkâr edin,** yani son zamanında, bununla da namazda Beytu'l-Haram'a, yani Kâbe'ye dönmesini kastediyorlardı. Yani kıblesini, Kâbe'ye dönerek namaz kılmasını inkâr edin,
335 diyorlardı. Şöyle de söylenmiştir: Onlar birbirlerine diyorlardı ki [§] İşinin başında Muhammed'e iman edin, tâ ki bütün Araplar da ona inansın. Sonra işinin nihâyetinde onu inkâr edin. Araplar bize: 'neden inkâr ettiniz ve onun dininden döndünüz?' diye sorsunlar da biz de onlara şunu diyelim: Biz Tevrat'ta son peygamberin nitelikleri ve özelliklerini gördük, onun bu adam olduğunu zannettik ve kendisine iman ettik. Fakat sonra baktık, bu nitelik ve özelliğin kendisine uymadığını anladık, bu yüzden onun dininden döndük ve kendisini inkâr ettik. Böylece diğer insanlar da onun dininden dönerler. İşte **Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin. Belki onlar da dinlerinden dönerler** meâlindeki beyanın anlamı budur.

Şöyle de denilmiştir: Yahudilerin ileri gelenleri, ayak takımına dediler ki: **Gün başlarken**, yani gün doğunca, sabah namazı vaktinde Muhammed'e (s.a.) ve Kur'ân'a iman edin, ikindi vaktinde de inkâr edin. Diğer insanların da inkâr etmeleri için şöyle deyin: Kıblenin Beytu'l-Makdis olması hak idi, haktan sonra bu sapıklık neyin nesidir? Aslında biz bu olayın nasıl olduğunu bilmiyoruz. Fakat bu âyet de Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğine işaret etmektedir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, Resûlullah burada da onların sakladıkları ve içlerinde gizledikleri şeylerden haber vermektedir. Bu da ancak Cenâb-ı Hakk'ın O'na bildirmesi ile mümkün olmuştur.

Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edip günün sonunda inkâr edin meâlindeki âyet şu anlama da gelebilir: Onlara İslâm'ı kabul ettiğinizi ve kendisine uyduğunuzu söyleyin, fakat hakikatte iman etmeyin. "Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın"[254] meâlindeki âyet de bu fikri desteklemektedir. Yani zâhiren iman edin, fakat hakikatte kendi dininize uyanlardan başka kimseye inanmayın.

---

254 Âl-i İmrân, 3/73.

Ehl-i Kitap'tan bir grup 'müminlere indirilene iman edin' dedi, meâlindeki âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, gerçek anlamındaki gündüzdür. Sonra bu da iki şekilde yorumlanabilir. Biri, özel olarak kıble meselesidir. Söz konusu Ehl-i Kitap tartıştıkları konularda iki kıbleden birine uyduklarını, diğerinin de hak olduğunu bilseler de kabul etmediklerini kastediyorlardı; bunu da zayıf kişilerin aklını karıştırmak için bir dinden başka bir dine, bir mezhepten başka bir mezhebe geçmenin gerekli olmadığını göstermek için yapıyorlardı. İkincisinde sabit kalmak garantisi olmadığı için ilk **336**
dine ve ilk mezhebe mensup olana uymayı daha uygun görüyorlardı[255]. **[§]** Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "İnsanlardan bir kısım sefihler, 'onları şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden vazgeçiren nedir?' diyeceklerdir"[256] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibidir. Böylelikle bir kısım sefihler, şeriatların birbirini neshetmesinin caiz olduğunu inkâr ediyorlardı. Zira nesih olayı, ibadetlerin farklılığı anlamında değildir, vakitlerin farklılığı anlamına da gelmez. Bu anlam yürürlüktedir. Fakat nesih, ancak her türlü halin değişimi için söz konusudur. İbadetlerde çeşitli faydalar vardır. İnsanları kul edinen yüce varlık her zaman aslah (en uygun) olanı bilendir ve seçim hakkı ona aittir.

İkincisi, gün başlarken indirilen âyetlerde, muhtemelen onların peygamberlerinin ve kitaplarının getirmiş olduğu hidâyetin ve ilâhî beyanın açıklaması yapılmakta idi. Yahut ilk atalarının hakka uymalarının ve dinî bağlılıkları konusunun açıklaması yer alıyordu. Ehl-i Kitap âlimleri, atalarının bu özelliğini kendi kavimlerine göstermek için kendilerinin de bağlı olduklarını söyledikleri bu hakka iman etmelerini emrettiler. Atalarının dinini değiştirip tahrif ettiklerini haber veren âyetler ise, kendileri öyle oldukları için değil, her iki durum da onları taklit etmelerini sağlamak içindir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

[255] Bazıları diğerlerine şöyle dediler: "{Gün başlarken müminlere indirilmiş olana iman edin} âyeti, Beytu'l-Makdis'i kıble edinmeye iman edin, Kâbe'yi kıble edinmeyi inkâr edin, demektir. Bununla onlar tartıştıkları iki kıble konusunda, eğer Beytu'l-Makdis hak idiyse, haktan sonra ancak sapıklık vardır diyorlardı. Her ne kadar onlar Kâbe'nin de hak olduğunu ve değiştirme emrinin Cenâb-ı Hak'tan geldiğini biliyorlar idiyse de, zayıf kişilerin akıllarını karıştırmak için böyle diyorlardı. Böyle yapmakla bir dinden başka bir dine, bir mezhepten başka bir mezhebe geçilmiş oluyordu. Halbuki ilk dine mensup olan daha isabetli yoldadır, zira o bizimle muvafakat halindedir. Orada kalmak, ikinciye ve üçüncüye intikal etmekten daha uygundur. Şuhalde ilkine uymak daha doğrudur. İşte Ehl-i Kitab'ın Resûlullah'la (s.a.) yaptıkları tartışmanın gayesi bu idi" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 116b-117a).

[256] el-Bakara, 2/142.

337 [§] Gerçek şudur ki Kur'ân geçmişlerinin hâlini onlar olmaksızın bilince, sonrakilerin hâli de ona bağlıdır demektir. Bilginin kendisine bağlı bulunduğu varlık, onları her iki durumu da tasdike mecbur kılmıştır. Kur'ân'ın, onların kitaplarını tasdik ettiği belirtilmiştir. Bu durumda onların, kendi peygamberlerinin kitaplarını Kur'ân'la karşılaştırmaları gerekir. Tâ ki bu karşılaştırma sayesinde, kendileri gerçeği ortaya koyan bir hakem olsun. Hz. Peygamber'in ve getirdiği Kur'ân'ın kendi kitaplarındaki bilgileri tasdik etmesine rağmen Ehl-i Kitab'ın kendi kitaplarını inkâr eden ve peygamberlerini yalanlayan inkârcılara yardımcı olmaları sebebiyle gerçeğe karşı direndikleri artık ortaya çıkmıştır. İşte bunlar Resûlullah'a (s.a.) karşı cephe almışlardır. Artık düşünen kimse -Cenâb-ı Hakk'ın da haber verdiği üzere-[257], Ehl-i Kitab'ın zulüm ve kıskançlık sebebiyle inadını düşünsün dursun!

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin başka bir yorumu da şöyledir: Onlar hakkında âyette geçen günün başı ve sonu ifadeleri ile gerçek anlamda gündüzün aydınlığı kastedilmemiştir. Buna göre de iki husûs ortaya çıkar. Birincisi, Hz. Peygamber başlangıçta onları tevhîde ve önceki kitaplara iman etmeye davet etmişti. Onlar da zaten Hz. Peygamber'in gelişinden önce bunu söylüyorlar ve buna inanıyorlardı. Fakat sonra onların kitaplarını tahrif ettikleri, kibre kapılarak ve hasetlerine yenilerek inatçılık yaptıkları, iktidarlarını ve cimrilikleri yüzünden varlıklarını kaybetmekten korktukları anlaşılınca ve bir de atalarının gizlemiş olduğu daha pek çok şeyi Kur'ân ortaya koyunca bu sefer onu inkâr ettiler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, onların durdukları yer ve hakkı kabul etmeye olan aşırı istekleri görülsün diye, imana dair bir terim olarak bizzat imamları tarafından kullanılmış olması da mümkündür. Sonra da bu durumu, ikinci hamleye bir vasıta
338 yaptılar ve inkâra saptılar. [§] Şöyleki, Muhammed'in (s.a.) hak yolda olduğunu zannederek kendisine boyun eğdiklerini, fakat (kendilerine göre) bâtıl yolda olduğu ortaya çıkınca döndüklerini söylediler. İşte Cenâb-ı Hak, kendilerinin lehine delil olduğunu zannettikleri şeyin aleyhlerine delil olduğu bilinsin diye, Ehl-i Kitab'ın gizlemiş oldukları hallerini elçisine haber verdi.

Hülasa edecek olursak, Ehl-i Kitap'tan bir grubun bu sözü niçin ve hangi amaçla söylediklerini bilemiyoruz. Ancak onların bunu kendi aralarında sır olarak tuttukları açıktır. Allah da elçisi Hz. Muhammed (s.a.) için bir delil ol-

---

257 Mâtürîdî, burada muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ehl-i Kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler" (el-Bakara, 2/109).

sun ve onlar için de Resûlü'nün -salavâtların en üstünü üzerine olsun- durumu hakkında her türlü tahrifin yasak kılındığı bilinsin diye örtülerini kaldırarak sırlarını Nebî'sine bildirdi. Böylece onlar, gerçek niyetlerini gizlemekle istedikleri kişiler nezdinde rezil oldular ve otoriteleri de kayboldu. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَلَا تُؤْمِنُٓوا اِلَّا لِمَنْ تَبِعَ د۪ينَكُمْ قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ اَنْ يُؤْتٰٓى
اَحَدٌ مِثْلَ مَٓا اُو۫ت۪يتُمْ اَوْ يُحَٓاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ
اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِه۪ مَنْ
يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٧٤﴾

73. "Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın. De ki: 'Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi veya rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi (böyle davranıyorsunuz)***?' De ki: 'Kuşkusuz lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.' Allah'ın rahmeti sınırsızdır ve o her şeyi bilmektedir."***

74. "Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir."

De ki: Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye. Bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları bu cümlede bazı kelimeleri öne alma ve bazılarını sonraya bırakma şeklinde bir değişiklik (takdim-tehir) söz konusudur, demişlerdir. Buna göre **Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye** cümlesinin, **Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın,** cümlesinin hemen peşinden gelmesi gerekirdi. Onlar birbirlerine, -içlerindeki kıskançlık duyguları yüzünden-, Allah sizin kitabınız gibi bir kitap indirmedi ve sizin peygamberiniz gibi bir peygamber göndermedi, derler. Şöyle de denilmiştir: Bu, **De ki: Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur** meâlindeki âyet nâzil olunca Resûlullah'ın (s.a.) müslümanlara söylemiş olduğu bir sözdür; Resûl-i Ekrem onlara şöyle demiştir: **Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye (mi böyle davranıyorsunuz)?** Yani Allah'ın dini İslâm, işte din odur. **Verildi diye mi?** anlamındaki ifade verilmemiştir anlamına gelir. **Size verilenin benzeri** anlamındaki ifade ile de İslâm dininin yanı sıra içinde helâl ve haramın yazılı olduğu kitap kastedilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Hz. Peygamber'in

şunu kastetmiş olması da mümkündür: Benden önce hiçbir peygambere bana verilen mûcizelerin benzeri verilmemiştir, çünkü onların mûcizelerinin tamamı duyusal (hissi) olup, herkes tarafından anlaşılabilirdi. Resûlullah’a (s.a.) verilen mûcizeler ise duyusal (hissî) ve aklîdir (bilgisel). Aklî mûcizeleri ise, herkes anlayamaz; sadece insanların âlimleri ve en hayırlıları anlayabilirler.

339 [§] **Yahut rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi (böyle davranıyorsunuz)?** cümlesi, **Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın** cümlesine bağlıdır, çünkü onlar Rabbinizin huzurunda sizin aleyhinize, kendileri bir kez iman ve ikrar ettiler diye delil getirecekler… Bu aynen şu ilâhî beyana benzemektedir: “Onlar inananlarla karşılaştıklarında ‘iman ettik’ derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, ‘Allah’ın size açtıklarını (Tevrat’taki bilgileri) Rabbiniz katında sizin aleyhinizde delil getirsinler diye mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz!’ derler”[258]. Onlar İslâm’ı benimsediklerini ve iman ettiklerini açıklıyorlardı, fakat birbirleriyle baş başa kaldıklarında “Biz onlarla yalnızca alay ediyoruz”[259] diyorlardı. İşte bunun gibi onlar da birbirlerine şöyle diyorlardı: Onlara İslâmiyeti benimsediğinizi söylemeyin, sonra âhirette Rabbinizin huzurunda onu size karşı delil olarak kullanırlar.

De ki: ‘Kuşkusuz lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir.’ Allah’ın rahmeti sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir. Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir. Bu meâldeki âyetler Mûtezile’nin aleyhine delildir. Onlar şöyle diyor: Lütuf, Allah’ın elinde değildir, kezâ onu birine özgü kılmak da böyledir; bunlar ancak yaratılmışların elindedir. Zira onların iddiasına göre Allah, insanlar için ancak dinde en uygun (aslah) olanı yapmak durumundadır; herhangi birine lütufta bulunmaya hakkı yoktur. Risâleti de birine özgü kılmak değil ancak bu iş için lâyık olana vermesi gerekmektedir. Lütfu ve onun kendine özgü kılınmasını insanlar ancak kendileri hak ederler. Onların iddiasına göre bunlar Allah’ın ikramı değildir. Hâsılı onlara göre lütuf, hakikatte Allah’ın elinde değil, insanların kendi ellerindedir. Lakin Allah Teâlâ bu âyette Mûtezile’yi yalanlamaktadır, çünkü yaratıklara lütuf, Allah için gerekli olan değil, olmayan bir şeydir. Sözde aşırıya kaçmaktan ve yolda doğru çizgiden sapmaktan Allah’a sığınırız.

---

258 el-Bakara, 2/76.

259 “İman edenlerle karşılaşınca ‘inandık’ derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise ‘Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz’ derler” (el-Bakara, 2/14).

Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın. Bu ilâhî beyanın gizli hal ile ilgili olması muhtemeldir; gizli olmayanı onlara söyleseniz bile. Siz inanıp güvenseniz bile onlar sonunda güvenmezler, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yalnız sizin dininize tâbi olmasından dolayı söylediklerine inanın, anlamına da gelebilir. Böylece bu yaptığınız şey sayesinde sizin hak ehli olduğunuzu gösteren bir örnek olur ve ne yaparsanız size tâbi olurlar. **İnanmayın** anlamındaki sözcük **sizin dininize tâbi olanlardan başka,** onların ataları hakkında size verdikleri haberleri doğru saymayın, mânasına da gelebilir. Zira onlar, tahrif ve değişiklik yaptıklarını kendilerine haber vermesinden ötürü Resûl'ü tasdik etmeyi engelliyorlardı.

[§] Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Bu ifade iki şekilde 340
yorumlanabilir. Birincisi, doğru yol Allah'ın beyan ettiği yoldur, anlamına gelir. Zira o haktır, ondan yüz çevirmek ise, doğru ile yanlışı karıştırmak ve hakkı bâtıl göstermektir. Diğeri de "huda" (هدى) din demek olup Hz. Peygamberin davet edip açıkladığı ve kesin delillerini aydınlığa kavuşturduğu din. Yoksa dini tehrif edenlerin çağrı yaptığı din değil.

Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi? Yani *-en doğrusunu bilen Allah'tır-* kimseye size verildiği gibi kitap ve deliller verilmemiştir. Bu ilâhî beyanın, **Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur,** cümlesinin bağlantısı (sılası) da olabilir ki; bundan maksat O'nun dinidir veya Kur'ân'dır, yahut da Resûlullah'ın davet ettiği şeydir. Sonra, buradaki **veriliyor diye mi?** "En yu'tâ" (أَنْ يُؤْتَى) lafzı; ey Müslümanlar **kimseye size verilenin benzeri** deliller ve hakkın sizin elinizde olduğunu gösteren açıklamalar verilmemiştir, anlamına gelir.

Yahut rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi? cümlesi, eğer ilk cümlenin bağlantısı ise[260] yahut size karşı delil getirecekler veya size delil getirmeleri için anlamına gelir. Dolayısıyla eğer onların iddialarına inanırsanız, Rabbiniz katında onlar bunu size karşı delil olarak kullanacaklardır; yani siz ancak Rabbiniz katından gelen vahiylere inandınız, diyecekler. Bu da sizin aleyhinize onlar için bir delil olacaktır. Eğer âyetin bu cümlesi, ikinci cümlenin bağlantısı ise[261], o zaman şu anlama gelir: İnatçılıkları ve tahrifçilikleri ortaya çıktıktan sonra Rabbiniz katında kendisinin hak yolda olduğuna dair deliller getirmekte size verilene benzer deliller kimseye verilmemiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Sonra Allah Teâlâ nâil olunan her türlü hayır ve faziletin sebebini açıklamaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

260 Yani "Kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın" meâlindeki cümlenin bağlantısı ise.

261 Yani "Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye" anlamındaki cümlenin bağlantısı ise.

De ki: ‘Kuşkusuz lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir.’ Allah’ın rahmeti sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir. Rahmetini dilediğine özgü kılar. Bu ilâhî beyan, iki açıdan Mûtezile’nin iddialarını reddetmektedir. Birincisi şudur: Onlar, Allah’ın, içinde başkasının da menfaati bulunan bir şeyi, o kişiden çevirip herhangi birine tahsis etme hakkının olduğunu benimsemediler. Bilakis böyle yapacak olursa, onlara göre Allah taraf tutmuş, o adamı kayırmış, öbürüne ise cimrilik yapmış olur, dediler. Aksine işin başında böyle bir hakkı yoktur, O herkese ancak hak ettiğini vermekle yükümlüdür ve bu O’nun yapması gerekli olan bir haktır, zaten böyle bir tutum başa kakmak şeklinde anılır. Onu bu maksatla belirtmiştir. Yine onlara göre Allah’ın, başkasının elindeki malı dilememeye veya vermemeye de hakkı yoktur. Öyleyse, mademki başkasının elindeki şeyler konusunda konumu budur ve ona uymak zorunluluğu vardır, o zaman âyette “rahmetini dilediğine tahsis eder” tarzında zikrettiği hükmün de anlamı yoktur. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

341 **[§]** İkincisi şudur: Mademki Allah aslah (en uygun) olanı herkese dağıtmak zorundadır, şu halde birine eksik verecek olsa zulmetmiş sayılır. Sonra, Allah’ın, emirlerine itaat etmesi için kuluna verdiği nimetle ona lütufta bulunmuş olmayacaktır. Bu durumda lütuf, gerçekte kulun elindedir demektir; kul isterse onu kendisi için kullanır, istemezse kullanmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

وَمِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ اِنْ تَاْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ اِنْ
تَاْمَنْهُ بِدٖينَارٍ لَا يُؤَدِّهٖٓ اِلَيْكَ اِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَٓائِمًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ
قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِى الْاُمِّيّٖنَ سَبٖيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ
وَهُمْ يَعْلَمُونَ

75. “Ehl-i Kitap’tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. Çünkü onlar ‘Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur’ derler. Onlar bile bile Allah adına yalan söylemektedirler.”

Ehl-i Kitap’tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder. Buradaki “kıntâr” (قِنْطَار) kelimesinin açıklaması daha önce geçmişti. **İçlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen onu**

sana ödemez. Azîz ve celîl olan Allah, Ehl-i Kitap'tan bazılarını emaneti yerine getirmekle, bazılarını da emanete hiyânet etmekle nitelemiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** bu âyette Allah'ın maksadı yükler dolusu mal veya dinar değildir, onlarda emaneti yerine getirme ve hiyânet etme niteliklerinin bulunduğunu belirtmektir; hiyânet etme niteliği daha az veya daha çok olabilir aynı şekilde emanet de böyledir. Düşünmez misin ki yükler dolusu mal veya dinar söz konusu olmasa bile, insan hiyânet ettiği zaman kötülenmeyi hak eder, yine bunlar olmasa bile emaneti yerine getirdiğinde de övülmeye layık görülür. Dolayısıyla âyette belli bir miktarın tayini amacıyla değil temsilî anlamda o sözcük kullanılmıştır. Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanına benzer: "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür"[262]. Burada zerrenin kendisi kastedilmiş değildir, az olsa bile hayır ve şer olarak yapılan her şeyin bir karşılığı olduğunun belirtilmesi için temsilî anlamda bu sözcük kullanılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyette de durum böyledir.

Bu âyet, belirttiğimiz üzere sözü edilen miktar kastedilmediğine göre, içtihatla amel etmenin caiz olduğuna da işaret etmektedir. Ancak bu, nasların işaretiyle değil, örfün işaretiyle yapılan içtihat mânasında anlaşılmalıdır. Bu âyette, Şâfiî'nin görüşünün aleyhine de delil bulunmaktadır, çünkü ona göre davanın reddi halinde davacının yemin etmesi için paranın (dinâr) çok olması gerekir. [§] Halbuki Cenâb-ı Hak burada onu müstakil olarak zikretmiştir[263]. 342

Âyet, her ne kadar bazı yorumcuların söylediği gibi insanlardan bir bölümü hakkında nâzil olmuş ise de, bütün insanların birbirlerine şâhitlik etmelerinin caiz olduğuna işaret etmektedir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah insanlardan bazısını malda emanete uymakla nitelemektedir; insanlar için emanet daha çok borçla ilgili ise de, borç kapsamında olmamakla beraber şâhitlik de bir emanettir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu âyetin, o insanlardan müslüman olanları emanete riâyetle, olmayanları da hiyânet etmekle nitelemiş olması da mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurmaktadır: "Mûsâ'nın kavminde hak

262 ez-Zilzâl, 99/7.

263 "Bu âyet, Şâfiî'nin içtihadının geçersiz olduğuna da işaret etmektedir. Zira ona göre çok miktarda malda olduğu gibi davanın reddi halinde, davacı yemin ediyor diyebilmesi için dinarın çok miktarda olması gerekir. Fakat Cenâb-ı Hak onu azlık sınırında belirttiği gibi, karşısında yükler dolusu mal diye de belirtti. Kıntâr ile çok miktarda malı, dinar ile de az miktarda malı kastetti. Buna göre âyet, Şâfiî'nin aleyhine delildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 117b).

yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[264]. Burada azîz ve celîl olan Allah, onlardan iman edenleri adâlet ve hidâyetle nitelemekte, kâfirleri de Kur'ân'ın diğer âyetlerinde hiyânet etmekle nitelemektedir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin verilen emanetler konusunda kendisine güvenilen kişiler hakkında veya herhangi bir rehin ve kefâlet olmaksızın müslümanlarla aralarında borç alış-verişi yapılan kişilerle ilgili olması da muhtemeldir. Nitekim şu âyette buna işaret edilmektedir: "Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin"[265]. Burada Allah Teâlâ onlara, kendilerine güvenildiğinde emaneti eda etmelerini emretmektedir.

Tepesine dikilip durmadıkça onu ödemez. Bu meâldeki âyet yanından ayrılmayan, takipçi, ısrarcı, sürekli hatırlatan ve alacağını devamlı isteyen olmadıkça ödemez, diye açıklanmıştır. İnsanlara böyle muamele eden müslüman bir kimsenin bu yasağın ve tehdidin kapsamına dâhil olacağından korkulur.

Çünkü onlar 'Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur' derler. Onlar, müslümanların mallarını haksız yere yemeyi helâl saydıkları için böyle söylüyorlardı. Diyorlardı ki biz kitabımızda, kendi aramızda birbirimizin malını yemenin haram kılındığı gibi onların mallarının da haram olduğuna dair bir hüküm görmüyoruz. [§] Onlar aynı zamanda "biz Allah'ın oğul-
343 ları ve sevgili kullarıyız"[266] diyorlardı. Onlar "ümmî" (الامّى) lafzı ile de Arapları kastediyorlardı, çünkü Arapların okuma yazmaları yoktu. Şöyle de denilmiştir: Bu helâl sayma husûsu, onların 'Allah bize onlar hakkında herhangi bir sorumluluk yüklememiştir' demelerinden dolayıdır. "Ümmiyyîn" (الامّيّين) lafzı ile de müslümanları kastediyorlardı. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Biz ümmî bir milletiz; ne hesap kitap biliriz, ne de okuma yazma!"[267]

Denilmiştir ki onlar, Tevrat'a göre Arapların mallarını zimmetimizde tutmakta bize günah yoktur, diyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah **Onlar Allah adına yalan söylemektedirler** diyerek kendilerini yalanlamıştır; kitaplarında insanların mallarını yemenin haram olduğu ve onlardan dolayı kendilerinin sorumlu olacakları hakkında bir hüküm bulunmadığına dair bile bile yalan söylemektedirler. Onlar azîz ve celîl olan Allah'a yalan isnat ediyorlar.

---

264 el-A'râf, 7/159.

265 el-Bakara, 2/283.

266 el-Mâide, 5/18.

267 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 306; II, 43; Buhârî, "Savm", 113; Müslim, "Sıyâm", 15.

بَلٰى مَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِه۪ وَاتَّقٰى فَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧٦﴾

76. "Hayır, öyle değil! Her kim ahdine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever."

Hayır öyle değil! Her kim ahdine vefa gösterirse meâlindeki âyette geçen "belâ" (بَلَى) lafzı, onların "Ümmîlere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur"[268] sözlerini reddetmektedir. Yani hayır, bundan dolayı size vebâl vardır, demektedir. Sonra da "Her kim ahdine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever" buyurarak başka bir cümle kurmaktadır. Yani Allah sizi değil, ama böyle insanları sever demektedir. "Hayır! Her kim ahde vefa gösterirse" cümlesi, emanetleri yerine getirme emrinin Tevrat'ta da yer aldığı, orada Resûlullah'ın (s.a.) niteliğinin açıklandığı, Allah'ın haramlarından, ahdini bozmak ve vefayı terk etmek suretiyle insanlara haksızlık etmekten sakınmak hükmünün de yer aldığı anlamına gelebilir; bunun yanında Allah'ı ve Resûlünü tasdik edenler Hz. Peygamber'in (s.a.) nitelik ve özelliklerini gizlemeyenler; işte Allah bunları sevmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اِنَّ الَّذ۪ينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَاَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَل۪يلًا اُو۬لٰٓئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ وَلَا يَنْظُرُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكّ۪يهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٧٧﴾

77. "Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlara gelince, işte onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Kıyâmet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem veren bir azap vardır."

Allah'a verdikleri sözü satanlar. Burada onların Allah'a verdikleri sözden maksat O'nun emir ve yasaklarıdır. Bu sözün, Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkındaki ahdi, yani onun nitelik ve özelliklerini gizlemeyeceklerine, aksine kendisini insanlara açıklayıp kendilerinin de ikrar edeceklerine dair söz vermeleri anlamında olması muhtemeldir. **Yeminlerini de az bir bedelle satanlar.** Yani onlar, Kitap'ta Hz. Peygamber'in (s.a.) nitelik ve özelliğine ilişkin bir beyanın bulunmadığını söyleyerek yalan yere yemin ettiler.

---

[268] Âl-i İmrân, 3/75.

Bunda, onların, menfaatlerini kaybetme korkusu etkili olmuştur. Bu cümle, onlar yalan yere yemin ederek bâtıl yollarla ve haksız yere insanların mallarını aldılar, anlamına da gelebilir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.) şöyle bu-
344 yurmuştur: [§] "Bir müslümanın malını [haksız yere] almak için yemin eden kimse, Cenâb-ı Hak kendisine kızgın olduğu halde O'na kavuşur"[269]. Sonra da Resûlullah (s.a.) Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle satanlar meâlindeki âyeti okumuştur. Bu âyette geçen sözleşme (ahit) ve yemin kelimeleri aynı anlama gelir. Azîz ve celîl olan Allah'ın şu buyruğuna bakmaz mısın: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir"[270]. Buradaki "ahdullah" (عَهْدُ الله) tamlaması, Allah'tan gelen ve insanların da kabul ettiği şeyler, Allah'ın onlara yüklediği husûslar anlamına gelir. "Eymân" (أَيمان) da yapmış oldukları yeminlerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onların âhirette hiç nasipleri yoktur. Yani onların kendileri için Allah katında hayırlar ve güzellikler bulunduğunu söyledikleri şeylerden hiçbiri âhirette yoktur. Nitekim "Dünyada da âhirette de onların amelleri boşa gitmiştir"[271] buyurulmuştur.

(Kıyâmet günü) Allah onlarla konuşmayacak. Bu âyetin iki anlama ihtimali vardır. Ya, Allah bu sözle melekleri kastetmiştir; nitekim bazı âyetlerde meleklerin müminlere Allah'tan selâm getirecekleri ifade edilmektedir: "O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler"[272]. "Onlar, meleklerin, 'Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!' diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir"[273]. Melekler bu şekilde müminlerle konuştukları gibi onlarla konuşmayacaklar. Fakat Cenâb-ı Hak, daha önce dostlarını kastederek yardımı kendi zâtına izafe ettiğini belirttiğimiz gibi[274], burada da

269 Buhârî, "Şurb", 4; "Tevhîd", 24; Müslim, "İman", 218.

270 en-Nahl, 16/91.

271 "İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar" (el-Bakara, 2/217).

272 er-Ra'd, 13/23-24.

273 en-Nahl, 16/32.

274 bk. el-Bakara 2/214 âyetinin tefsiri.

aynı şeyi yapmış, konuşmamayı kendi zâtına nispet etmiştir. Yahut da azîz ve celîl olan Allah'ın onlarla konuşması, melekleri onlarla konuşturmak suretiyle olacaktır, zira melekler O'nun elçileridir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle
buyurulmuştur: "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması [§] ancak vahiy ile 345
yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir"[275]. Burada Allah gönderdiği peygamberlerin yaptıkları konuşmaları kendi konuşması olarak göstermiştir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Diğer bir ihtimal de şudur: Azîz ve celîl olan Allah, tıpkı dünyada Mûsâ ile konuşarak ona ikramda bulunduğu gibi[276], müminlere de kendileriyle cennette konuşmak suretiyle ikramda bulunacaktır. Fakat müminlerle konuştuğu gibi onlarla konuşmayacaktır. Bu cümle, **Onlara bakmayacak** meâlindeki âyette olduğu gibi kendilerine "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"[277] ifadesinden başka bir şey demeyecek ve merhametle konuşmayacaktır, anlamına da gelebilir.

Onlara bakmayacak. Yani Allah müminlere rahmet nazarıyla baktığı gibi onlara rahmet nazarıyla bakmayacak.

Onları temize çıkarmayacak. Yani onların yaptıkları iyiliklere sevap vermeyecek. Bu sözlerin, Cenâb-ı Hakk'ın ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği kişiler hakkında söylenmiş olması mümkündür. **Onları temize çıkarmayacak,** yani amellerini temize çıkarmayacak anlamına da gelir.

وَاِنَّ مِنْهُمْ لَفَر۪يقاً يَلْوُ۫نَ اَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ
وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِۚ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

78. "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler. Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar."

---

275 eş-Şûrâ, 42/51.

276 Burada Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu" (en-Nisâ, 4/164).

277 el-Muminûn, 23/108.

Onlardan bir grup, kitabı okurken dillerini eğip bükerler. Yani kitabı yüceltmek ve ona saygı göstermek amacıyla dillerini oynatırlar. **Kitaptan sanasınız diye.** Yani salavatların en üstünü kendisine olsun, Hz. Peygamber'in nitelik ve özelliklerini tahrif ederler, sonra onun gökten indirilen **Kitaptan olduğunu sanasınız diye** saygı ve yüceltme edasıyla okurlar. Halbuki o semâdan indirilen **Kitap'tan değildir.**

Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler. Bilakis onu kendi elleriyle yazmışlardır. Bu, şu ilâhî beyana benzer: "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun!"[278]

346 **[§] Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar.** Yani Allah hakkında yalan söylediklerini ve beyan ettikleri sözlerin Allah katından gelmediğini bilmektedirler.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللّٰهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ
لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لٖى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيّٖنَ بِمَا
كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara 'Allah'ı bırakıp bana kul olun' demesi düşünülemez. Aksine 'Okuyup öğretmekte olduğunuz kitap gereğince rabbin halis kulları olun!' der."

[Ismet: Peygamberlerin Günah İşlemekten Korunması]

Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir beşerin kalkıp insanlara "Allah'ı bırakıp bana kul olun" demesi düşünülemez. Yani Allah'ın seçtiği bir insanın, halka böyle bir şey söylemesi mümkün değildir. Allah burada, onların, içinde Allah'tan başkasına kulluk emrinin bulunduğu dinlerini, peygamberlerine ancak yalan yere nispet ettiklerini açıklamaktadır[279]. Şüphesiz Allah risâletini ancak, buna benzer şeylerden

---

278 "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, "Bu Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!" (el-Bakara, 2/79).

279 "Azîz ve celîl olan Allah haber vermektedir ki, Peygamberler (s.a.) insanları Cenâb-ı Hak'tan başkasına kulluk yapmaya davet etmediler. Kâfirlerin, içinde Allah'tan başkasına

koruduğu kullarına verir. Nitekim O, şöyle buyuruyor: "Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[280]. O, elçiliğini ihanet eden ve gizleyen bir insanın kalbine tevdi etmez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bu âyet, Bâtınîlerin iddialarını reddetmektedir. Onlar şöyle diyorlardı: Allah beşer rûhuna ne kitap, ne de peygamberlik vermiştir. Bunu ancak peygamberlerin kalplerinde ortaya çıkan ruhanî bir varlığa (en-nefsü'l-besîta) verir, bu ruhanî varlık onları destekler ve sonunda onlarla ülfet eder. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir"[281]**.** Onun, Peygamberlerin kalplerine yerleştiği sabit olunca, artık onlar kitapları ve sahifeleri kendileri inşâ edip yazarlar. Peygamberlerden başka hiç kimse için böyle bir şey düşünülemez. Sonra insanlar bunu onlardan alırlar[282].

Yukarıdaki âyet ise onları yalanlamakta ve sözlerini reddetmektedir. Şöyleki, Cenâb-ı Hak, **Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiği insan** meâlindeki âyetiyle kitabı, hikmeti ve peygamberliği beşere verdiğini haber vermektedir. Aynı şeyi Hz. Îsâ (s.a.) da beşikte iken söylemişti: "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"[283].

[§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede resûllerin ve nebîlerin 347
küfürden korunmuş (ısmet) olduklarının delili vardır: **Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara 'Allah'ı bırakıp bana kul olun' demesi düşünülemez.** Özellikle peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ısmeti konusunda şu âyet bir delildir: "Allah'ı ve Resûlünü incitenleri Allah dünyada ve âhirette

---

kulluk emri bulunan dinlerini peygamberlere izafe etmeleri ise, onların peygamberlerine attıkları iftira ve yalandan ibarettir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 118a).

280 el-En'âm, 6/124.

281 eş-Şuarâ, 26/193-195.

282 "Bâtınîler şöyle der: Cenâb-ı Hak beşerî bir varlığa ne kitap, ne de peygamberlik vermiştir. Fakat onlara göre peygamberliğin ve vahyin açıklaması şudur: Cenâb-ı Hak -onlar Allah'a ilk illet adını verirler- aklı konuşturdu, ondan anlayış ve ilim oluştu, yani ruhanî nefistir. -O nefs-i nâtıka denilen şeydir ve akıldan yararlanan insanlardaki ruhtur. Sonra akıl peygamberlerin kalplerinde tahayyül eder ve onların anlayışlarını ve ilmini artır-. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemîn indirmiştir" (eş-Şuarâ, 26/193-195). Sonra nebîler ve resûller onları kendi ifadelerine dökerler, kitapları ve sahifeleri İbranice, Süryanice ve Arapça olarak telif ederler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, varak, 118a).

283 "Bunun üzerine Meryem çocuğu işaret etti. 'Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?' dediler. Cevabı çocuk verdi: Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı" (Meryem, 19/29-30).

lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır"[284]. Sonra Allah şöyle buyurmuştur: "Hak etmedikleri halde mümin erkek ve kadınları incitenler apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadırlar"[285]**.** Burada Allah müminler hakkında incitilmeyi hak edecek fiili yapmasını şart koştu, fakat Hz. Peygamber (s.a.) hakkında böyle bir şart zikretmedi. Bu da O'nun incitilmeyi hak edecek bir fiili yapmasının söz konusu olmadığını, fakat müminler hakkında o şartı koyması sebebiyle bunun onlar için mümkün olduğunu gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Fakat olun! meâlindeki ifade, peygamber, insanlara **Rabbin halis kulları olun!** der, anlamına gelir. Sanki bu cümle, başlangıç cümlesi gibidir. Onlara şöyle der: **Okuyup öğretmekte olduğunuz kitap gereğince Rabbin halis kulları olun!**

Buradaki "Rabbâniyyîn" (ربّانيّين) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: Onlar, okuyup öğretmekte oldukları kitaba uygun şekilde Allah'a kulluk yapan kişilerdir. Onların hakîm âlimler, âlim hakîmler ve fakîh âlimler oldukları da söylenmiştir; bunların hepsi aynı anlama gelir.

Bu ilâhî beyanda anlamadığı ve mânasını bilemediği halde insanın bir metni başkalarına okutması ve öğretmesinin mümkün olduğuna işaret vardır. Fakat bir şeyi okuyan veya başkasına öğreten herkesin mutlaka fakîh olması ve okuttuğu metne yüklenen anlamları bilmesi de söz konusu değildir.

Âyette, içtihadın caiz olduğuna yönelik işaret bulunmaktadır. Çünkü metindeki anlam ve bilgilere ancak içtihatla ulaşılır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلَا يَاْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰٓئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًا اَيَاْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ اِذْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Ve o peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez)***. Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç?"***

Peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez)**.** Bu meâldeki âyet hakkında farklı görüşler dile geti-

284 el-Ahzâb, 33/57.
285 el-Ahzâb, 33/58.

rilmiştir. Denilmiştir ki **Peygamberin size melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmesi de (düşünülemez),** çünkü onlar kendilerine Allah'ın böyle emrettiğini söylüyorlardı; tıpkı şu âyet-i kerîmede ifade buyurulduğu gibi: [§] "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. **348** Allah da bize bunu emretti' derler"[286]. Şöyle de denilmiştir: Hz. Îsâ ve Uzeyir ile adları belirtilen diğerleri, size Allah'ı bırakıp da melekleri ve peygamberleri rab edinmenizi emretmedi; Allah onları bu türlü günahlardan nübüvvet sayesinde korumuştur.

Müslüman olmanızdan sonra size inkârcılığı emreder mi hiç? Bu ilâhî beyan da çeşitli anlamlara gelir. "Göklerde olanlar da yerde olanlar da hep O'na boyun eğmişlerdir"[287] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi her yaratık, Allah'ın birliğine şâhitlik etmek esası üzerine yaratıldığına göre, yaratılışımızın onun tarafından gerçekleştirildiğini kabul edip ona siz teslim olduktan sonra Allah size küfrü emreder mi? anlamına gelebilir. **Müslüman olmanızdan sonra** anlamındaki ifade, O'na teslim oldular, bir kez O'nu ikrar ve kabul ettiler, fakat tevhidi sadece O'na hâs kıldıktan sonra küfre saptılar, anlamına da gelebilir. **Müslüman olmanızdan sonra** meâlindeki cümlenin, O sizi İslâm'a davet etti ve bir kısmınız da O'nu kabul ettikten sonra, mânasına gelmesi de muhtemeldir.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ النَّبِيّٖنَ لَمَٓا اٰتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهٖ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ ءَاَقْرَرْتُمْ وَاَخَذْتُمْ عَلٰى ذٰلِكُمْ اِصْرٖى قَالُٓوا اَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَاَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٨١﴾

81. "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz' diyerek söz almış, 'Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?' dediğinde 'Kabul ettik' cevabını vermişler; bunun üzerine 'O halde şâhit olunuz, ben de sizinle birlikte şâhitlik edenlerdenim' buyurmuştu."

---

286 el-A'râf, 7/28.
287 Âl-i İmrân, 3/83.

Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra…' diye söz aldı. Mücahid şöyle demiştir: Bu, bir yazma hatasıdır. İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde şu şekildedir: (مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَاب) "Allah kendilerine kitap verilenlerden söz aldı"[288]. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden söz almıştı"[289]. Çünkü tasdik etsinler diye peygamberlerden söz alınmaz, fakat kendilerine kitap verilenlerden alınması caizdir[290].

Sonra bu söz alma konusunda da farklı görüşler vardır. Denilmiştir ki peygamberlerden alınan ilk söz, eğer yetişebilirse kendisinden sonra gelen peygamberi mutlaka tasdik edeceği ile ilgilidir.

349 [§] Şöyle de denilmiştir: Allah peygamberlerden birbirlerini tasdik etmeleri, O'nun kitabını ve risâletini kendi kavimlerine tebliğ etmeleri için söz almıştır, onlar da bunu yapmışlardır. Sonra onlar Hz. Muhammed'e (s.a.) iman etmeleri, onu tasdik etmeleri ve kendisine yardımcı olmaları için kendi kavimlerinden söz almışlardı. Allah, kavimlerine risâleti tebliğ etmeleri ve insanları Allah'ın dinine davet etmeleri için peygamberlerden söz almıştır, da denilmiştir.

Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Burada iki yorum yapılabilir. Birincisi peygamberlerin kendilerinden olduğu İsrâil oğullarından söz aldılar. Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de kitap ehlinden söz (mîsak) alındığını söylediği her yerde İsrâiloğulları kastedilmiştir.

İkincisi, yukarıda bizim de kaydettiğimiz gibi, peygamberlerin birbirlerini tasdik etmeleri ve Allah'ın kitaplarını kavimlerine tebliğ etmeleri için kendilerinden söz alınmasıdır.

Sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde. Hz. Muhammed (s.a.) geldiği zaman O'na iman etmeleri ve O'na yardımcı olmaları konusunda kendi kavimlerden söz almaları için Allah peygamberlerden söz aldı.

---

288 bk. Taberî, *Tefsîr*, III, 331; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 124; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 508.

289 Âl-i İmrân, 3/187.

290 "Mücâhid şöyle dedi: Âyetteki 'Peygamberlerden' anlamındaki sözcük, hattatların hatasıdır. Doğrusu, İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatindeki gibi 'Kendilerine kitap verilenlerden, ben size kitap ve hikmet verdim, diye söz aldı' şeklinde olmasıdır. Başka bir âyette de aynı şekilde zikredilmektedir: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden; onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz, diye söz almıştı" (Âl-i İmrân, 3/187). Çünkü tasdik etsinler diye peygamberlerden söz alınmaz. Mücahid'den başkaları ise, yaygın olarak bilinen olan kırâat sahihtir, demişlerdir" (Semerkandî, Şerhu't-Te'vîlât, vr. 118b).

Kabul ettiniz mi dedi? Cenâb-ı Hak peygamberlere şöyle buyurdu: Kabul ettiniz mi, bu ahdimi üstlendiniz mi? Buna, o benim ahdimdir, anlamı verilmiştir. Âyetteki "el-ısr" (الإصر) kelimesinin ahit anlamına geldiği söylenmiştir. Buna cevaben peygamberler de ahdini **Kabul ettik dediler;** ona mutlaka iman edeceğiz ve yardımcı olacağız, kavmimizin ona iman edip yardımcı olacağı ahdini de aldık.

Bunun üzerine Allah buyurdu ki: **O halde şâhit olunuz, ben de sizinle birlikte şâhitlik edenlerdenim.** Burada Allah Teâlâ şunu demektedir: Ben de sizin Muhammed'i (s.a.) ikrar etmenize şâhit olanlardanım. Buna şöyle bir mâna da verilmiştir: Benim sizden ahit aldığıma **şâhit olunuz,** ben de sizin bu ahdi ikrar ettiğinize **sizinle birlikte şâhitlik edenlerdenim.**

فَمَنْ تَوَلّٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

82. "Artık bundan sonra her kim dönerse işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir."

Bundan sonra kim dönerse. Bu ahdi ve ikrarı verdikten sonra kim ahdini bozar ve ikrarından dönerse, **işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir.**

اَفَغَيْرَ دٖينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُٓ اَسْلَمَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
طَوْعًا وَكَرْهًا وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

83. "Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Oysa göklerde olanlar da yer de olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir ve O'na döndürüleceklerdir."

Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Din kelimesi çeşitli anlamları belirtmek için kullanılmış gibidir. Bu kelime aslında benimsenen itikadı ifade eder, [§] ancak hüküm ve boyun eğmek anlamına da gelir. Nitekim 350
Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yoksa Câhiliye hükmünü mü arıyorlar?"[291] Kelime ceza anlamına da gelir. **Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar!** İnsanlardan her biri Allah'ın dini olan bir din arıyor ve kendisinin benimsediği dinin Allah'ın dini olduğunu iddia ediyordu. *En doğrusunu bilen Allah'tır*, başlangıçta herkes kendi iç dünyasında Allah'ın dinini arıyordu, fakat bilâhare

291 el-Mâide, 5/50.

çeşitli mûcizeler ve delillerle onun Allah'ın dini üzere olmadığını anlamıştı. Çünkü Allah'ın dini İslâmdan başka olamazdı. Fakat insanoğlu İslâma dönmedi ve inanmadı, inat ve kibirle başkasına inandı. O, Allah'ın dininin dışındaki beşeri dinlerin peşinden gitti[292]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! Yani Allah'ın dinindeki hükümlerden ve tevhîd akidesinden başkasını mı arıyorlar? Bu cümlenin, din edinmek için **Allah'ın dininden başkasını arıyorlar!** anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yani cümle soru anlamında değil, düz bir cümle olarak; onların yaptıkları, Allah'ın dininden başkasını aramaktır. Bu aynen "Melekler Allah'a: 'yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler"[293] meâlindeki âyet ile "Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve Resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar?"[294] meâlindeki âyet gibidir.

Oysa göklerde olanlar da yerde olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir. Bu ilâhî beyan çeşitli mânalara gelir. "Esleme" (أسلم). **Boyun eğmişlerdir** meâlindeki ifadesi, yaratılışta O'na teslim oldu ve boyun eğdi, anlamına gelebilir. Çünkü her şeyin yaratılışında Allah'ın birliğine işaret eden bir özellik vardır. **Göklerde olanlar O'na boyun eğmiştir** meâlindeki cümlesiyle meleklerin, **Yerde olanlar da O'na boyun eğmiştir** anlamındaki cümlesiyle de İslâmiyeti kabul eden müminlerin kastedilmiş olması
351 muhtemeldir. **İsteyerek veya istemeyerek** meâlindeki ifade de [§] dindarlar, Allah'ın rabları olduğunu ve kendilerini O'nun yarattığını beyan ederler, an-

---

292 "Eğer derlerse ki: Kâfir de olsa akıl ve basiret sahibi her insan, Allah'ın gönderdiği dini arar ve kendisinin Cenâb-ı Hakk'ın dini üzere olduğunu iddia eder. Öyle ise Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar! cümlesinin anlamı nedir? Buna iki şekilde cevap verilir. Birincisi, akıl sahibi her insan Cenâb-ı Hakk'ın dinini arar, fakat talepte, istidlâlde, dünyevî lezzetlerle ve menfaatlerle uğraşmakta gösterilen kusurlar, hak dine ulaşmaya engel teşkil eder. İşte sanki o, bu anlamda Cenâb-ı Hakk'ın dininden başkasını aramaktadır. Çünkü yüce Allah'ın dinini aramış olsaydı, O'nun rızası için konulan şeyi arardı ve Cenâb-ı Hakk'ın "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenleri, bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz" (el-Ankebût, 29/69) meâlindeki âyette beyan buyurduğu gibi mutlaka hedefine ulaşırdı. İşte bu durum, onun gerçekten Allah'ın dinini aramadığını, sadece şeklen aradığını gösterir. İkincisi, onlardan her biri kendi kendine Cenâb-ı Hakk'ın dinini aramaktadır; çeşitli mûcizelerin ve delillerin ortaya konulması ile o hak din ortaya çıkmış ve kendisinin Cenâb-ı Hakk'ın dininden başka bir din üzere bulunduğu gerçeği görünmüştür. Ama o yine de İslâm'a dönmemiş, inatla ve gururla kendi yoluna devam etmiştir. İşte bu yüzden o, Cenâb-ı Hakk'ın dininden başka bir din aramış olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu âyet, inatçı kişiler hakkındadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 118b-119a).

293 el-Bakara, 2/30.

294 en-Nûr, 24/50.

lamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Onları kim yarattı, diye sorsan, kuşkusuz Allah yarattı, diyecekler”[295]. İşte bu durum, onların müşrik oldukları haldeki teslimiyetlerinin ifadesidir.

İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Gökyüzündekiler isteyerek boyun eğdiler, ama yeryüzündekilerin bir kısmı isteyerek, bir kısmı ise kılıç korkusundan istemeyerek boyun eğdi[296]. İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: İslâm diyarında doğanlar isteyerek, İslâm diyarında doğmadığı halde boyun eğenler ise istemeyerek boyun eğmişlerdir[297].

Şöyle de söylenmiştir: Onlardan bazıları isteyerek boyun eğdiler, bazıları ise buna zorlandılar. “İslâm” ise, kişinin kendisini ihlâsla Allah’a teslim etmesi, bu konuda O’na hiçbir şeyi ortak tanımamasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi?”[298] İşte bu âyet de bizim söylediğimiz anlama işaret etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

İslâm, boyun eğmektir, müslümanlardan her biri boyun eğmiştir, hiç kimse O’na karşı çıkmak cüretini göstermez.

قُلْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ عَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ
وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى وَع۪يسٰى وَالنَّبِيُّونَ
مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾

84. “De ki: Biz Allah’a ve bize indirilene; aynı şekilde İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya‘kūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ, Îsâ ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilenlere iman ettik. Onlar arasında ayırım yapmayız ve biz O’na teslim olmuşuzdur.”

De ki: Biz Allah’a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim’e indirilene de iman ettik. *En doğrusunu bilen Allah’tır***,** fakat bu ilâhî kelâm, Yahudilerin ve Hıristiyanların peygamberlerden bazısına iman edip bazılarını inkâr etmeleri ile ilgilidir. Nitekim “Onlar, peygamberlerin bir kısmına inanırız, bir kısmına

295 ez-Zuhruf, 43/87.
296 Firûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, s. 67.
297 bk. aynı yer.
298 ez-Zümer, 39/29.

inanmayız, dediler"[299] diye buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak ise müminlere, bütün peygamberlere iman etmelerini emretmektedir. Onlar da tamamına iman ettiler, Biz onlar arasında ayırım yapmayız ve biz O'na teslim olmuşuzdur, dediler. "İslâm"ın anlamını daha önce zikrettik[300]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْاِسْلَامِ دٖينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرٖينَ

352 [§] ***85. "Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır."***

Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek. Bu âyetin tefsirinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki maksat dünyada İslâm'dan başka bir din arayanın yaptığı iyiliklerin kabul edilmeyeceğidir. Bu aynen "Kim inanmayı (yani kendisine inanılanı) reddederse, ameli kesinlikle boşa gider"[301] meâlindeki âyet gibidir. Ayrıca bu ilâhî beyan, kim İslâm dininden başka bir dine giderse, bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir, anlamına gelebilir. Denilmiştir ki bu âyet, müslüman olduktan sonra İslâm'dan dönen, sonra da bir kısmı bundan tövbe edip vazgeçen insanlar hakkında nâzil olmuştur. Bunun üzerine şöyle buyurulmuştur: **Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır**[302].

Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek. Bu beyandaki "yebteğî" (يبتغى) kelimesi isterse demek olup, **bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir;** sanki Allah Teâlâ insanlara böyle bir arayışı yasaklamaktadır, çünkü bir dine mensubiyet ile Allah'a yaklaşmak kastedilir; Allah da insanları başka bir dini aramaktan vazgeçirmek için onu kabul etmeyeceğini haber vermektedir. Nitekim insanlar, putlara ve başka şeylere tapınma dinini, onların kendilerini Allah'a yaklaştıra-

---

299 "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, 'Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız' derler ve bunlar arasında bir yol tutmak isterler" (en-Nisâ, 4/150).

300 bk. Âl-i İmrân, 3/19 âyetinin tefsiri.

301 el-Mâide, 5/5.

302 Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, III, 215.

cağı inancıyla benimsemişlerdi. Cenâb-ı Hak da o dinin hakikatini aramaktan vazgeçmeleri için bu yolla kendisine yaklaşılamayacağını haber vermektedir. Bilindiği üzere din konusunda kâfirler kendi dinlerine İslâm adının verilmesini kabul etmezler ve kendi dinlerinin Allah'ın dini olduğunu iddia ederler. Buna karşı Cenâb-ı Hak, kendi dininin İslâm olduğunu haber vermekte, kendi dinine girmek için İslâm'dan başka bir din arayan insanların bu çabasını kabul etmeyeceğini bildirmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Âyetteki "ibtiğâ" (ابتغاء) kavramı irade anlamına da gelir. O zaman burada bir tahkik ve araştırma söz konusudur, zira bu, eylemi de içine alır. Buna göre âyet sanki şunu beyan etmektedir: Kim İslâm'dan başka bir dine girerse, onun maksadı Allah'ın rızası olsa bile, bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Âyetteki; **o âhirette ziyan edenlerden olacaktır** meâlindeki ifade de bu görüşü teyit etmektedir; yani başka bir dinle gelenler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

كَيْفَ يَهْدِى اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ اِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا اَنَّ الرَّسُولَ
حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٦﴾

[§] ***86. "İman edip bu Resûl'un hak olduğuna şâhit olduktan ve kendile-*** 353
rine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder? Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez."

İman edip bu Resûl'un hak olduğuna şâhit olduktan sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder? Bu âyete çeşitli anlamlar verilerek yorumlanabilir. Âyetin, Allah'a boyun eğmeyen, mütevâzi davranmayıp gururlanan ve inatçılık gösteren bir kavme Allah hidâyeti nasip etmez, anlamına gelmesi muhtemeldir. O, hidâyeti ancak kendisine boyun eğen ve mütevâzi davranan kişilere nasip eder; inat edip gururlanana ise onu nasip etmez.

Bu âyetin, ebediyen iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği belli bir kavim hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak onlara hidâyeti nasip etmeyeceğini haber vermektedir. Fakat dönüş yapıp iman edeceğini bildiği kişilere hidâyeti nasip edeceğini de; "Yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka"[303] meâlindeki âyette haber vermektedir. Allah tövbe edip hallerini düzeltene hidâyeti nasip edeceği ve onu bağışlayacağı konusunda ümit vermektedir.

303 "Yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir" (Âl-i İmrân, 3/89).

Aynı âyete, onlar küfür halinde öldükleri takdirde, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine cennetin yolunu göstermeyeceği anlamı da yüklenebilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Allah onları, cehennem yolundan başka bir yola da yönlendirecek değildir"[304].

Âyet, kendi iradeleri ile sapıklığı tercih edenlere hidâyet nasip etmeyecektir, anlamına da gelebilir. Buna, "dalâleti tercih edenlere Allah hidâyeti nasip etmez, yani onlar için 'hidâyete erenler' demez", anlamını verenler de vardır.

İman ettikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder? meâlindeki ilâhî beyan İslâmın iman demek olduğunu, küfrün de zıddı konumunda bulunduğunu göstermektedir.

354 **[§] Nasıl hidâyet nasip eder?** meâlindeki ifadeyi, inkâr ettikleri halde nasıl hidâyet nasip eder? diye yorumlayanlar vardır. Bazıları da tercih yaptıklarında sapıklığı seçenlere hidâyeti nasıl nasip eder, anlamını vermişlerdir. Bu âyetin, Allah'ın iman etmeyeceğini bildiği bir kavim hakkında geldiği söylenmiştir; zira onların bütün gayretleri inat ve muhalefet etmeye yönelikti. *En doğrusunu bilen Allah'tır*[305].

---

304 "İnkâr edenleri ve hakkı gözetmeyenleri, Allah asla bağışlayacak değildir. Onları, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem yolundan başka bir yola da yönlendirecek değildir. Bu da Allah için çok kolaydır" (en-Nisâ, 4/168-169).

305 "Allah'a karşı inat eden, O'na boyun eğmeyip gururlanan bir kavme O, hidâyet nasip etmez, onlar hakkında hidâyeti yaratmaz ve onları hidâyeti elde etmeye de muvaffak kılmaz. Onlar ancak boyun eğip mütevâzi davrandıklarında kendileri için hidâyeti yaratır, kendilerini bunu elde etmeye muvaffak kılar ve kendilerine bunu takdir eder. Daha önce birkaç kez söylediğimiz üzere Cenâb-ı Hak'tan gelen hidâyet üç kısımdır: Hidâyeti yaratmak ve kudret vermek, hidâyeti elde etmeye muvaffak kılmak ve onun yollarını göstermektir. Bunların üçüncüsü, müminler ve kâfirler için geçerli umûmi bir haldir. İşte bu durum âyetten kastedilenin, o yolları açıklamak olmadığını gösterir. Bu âyetin, ebediyen iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği belli bir kavme mahsus olması muhtemeldir; Allah işte onlara hidâyeti nasip etmeyeceğini haber vermektedir. Ancak zamanı geldiğinde iman edeceğini bildiği kişilere ise hidâyeti nasip eder; yani onlar hakkında hidâyeti yaratır ve kendilerini onu elde etmeye muvaffak kılar. Cenâb-ı Hakk'ın 'Tövbe eden ve kendilerini düzeltenler müstesnadır' buyurduğuna bakmaz mısın? Bu âyetin devamında Allah, küfürden tövbe eden ve kendisini düzelten kişiler için imana giden yolu yaratacağını, onları imana ermeye muvaffak kılacağını ve kendilerini bağışlayacağını söyleyerek, onları buna heveslendirmektedir. Bu âyetin, 'Allah onları, cehennem yolundan başka bir yola yönlendirecek değildir' meâlindeki âyeti de dikkate aldığımızda, onlar küfür içinde öldükleri takdirde, Cenâb-ı Hak onlara cennetin yolunu görmelerini nasip etmez anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu, Cübbâî'nin yorumudur. Şöyle de denilmiştir: Allah onlara hidâyeti nasip etmez, yani onlara hidâyete erenler diye isim vermez, bilakis dalâleti tercih etmeleri ve kendi iradeleriyle onu benimsemeleri sebebiyle dalâlette kalanlar diye isimlendirir. Bu da Mûtezile'nin yorumudur. Âyet, tercih zamanında dalâleti seçenlere Allah hidâyeti nasip

Allah zâlimler topluluğunu doğru yola iletmez. Bu âyet Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Çünkü onlar diyorlar ki hidâyet, açıklamadır (beyan); beyân ise herkes için geçerlidir. Onlar, hidâyet fiilinin önce gelmesini ileri sürerler[306]. Şayet önce gelseydi, zalime de hidâyeti vermek mümkün olurdu. Halbuki azîz ve celîl olan Allah, zâlimlere hidâyeti nasip etmeyeceğini haber vermektedir. Buna karşılık onlar, hayır, diyorlar, bilakis Allah zalime de hidâyeti nasip eder. Böylece Allah'a karşı çıkmaktadırlar. Bizim görüşümüz ise, muvaffakiyet ve kudret ancak onunla birlikte gerçekleşir, tarzındadır. Bizim kanaatimiz âyete de uygun düşmektedir.

Allah doğru yola iletmez meâlindeki ifade, hidâyet beyândan başka bir şey olsaydı, o zaman Mûtezile'ye göre onlara da hidâyeti nasip ederdi, demektir.

أُولٰٓئِكَ جَزَٓاؤُهُمْ اَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ
اَجْمَعِينَۙ ﴿٨٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَاۚ لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَۙ ﴿٨٨﴾

[§] ***87. "İşte onların cezası, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetine uğramalarıdır."*** 355

88. "Ebedi olarak bu lânetin içine gömülüp gideceklerdir. Ne azapları hafifletilecek ne de kendilerine fırsat tanınacaktır."

Onların cezası, Allah'ın lânetine uğramalarıdır. Bazılarına göre bundan maksat Allah'ın azabıdır. **Allah'ın lâneti'**nden maksadın, O'nun rahmetinden ve affından ümit kesmek olduğu da söylenmiştir. Lânet sözlükte kovmak demektir. Meleklerin lâneti ise başka bir âyette şöyle dile getirilmektedir: "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabbinize duâ edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!' diye seslenirler. Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. 'Evet, getirmişti' cevabını verince görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; fakat inkârcıların yalvarmaları boşunadır'

etmez, yani onlara hidâyeti elde etme gücünü vermez ve kendileri hakkında bu imkânı yaratmaz mânasına da hamledilmiştir. Zira dalâlette iken hidâyeti bulma gücü tahakkuk etmez, çünkü bize göre kudret, fiille beraber bulunur. Aynı şekilde hidâyeti yaratmak dalâleti ve küfrü yaratmakla birleşmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 119a).

306 "Onlar şöyle derler: Muvaffakiyet, fiilden ve iman etme gücünden öncedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 119a).

derler"[307]. Meleklerin lânetinden maksadın, şu âyet-i kerîmede onlara söylenen söz olduğu da ileri sürülmüştür: "Onlar, 'Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin!' diyecekler, o da 'sizler burada kalıcısınız' cevabını verecektir"[308]. Maksat, onlara lânet okumalarıdır da denilmiştir.

Müminlerin lânetinden maksadın da şu âyet-i kerîmede ifade edilen şey olduğu söylenmiştir: "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler"[309]. İşte bu, müminlerin onlara lânetidir.

اِلَّا الَّذٖينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٨٩﴾

89. "Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir."

Bu âyet-i kerîme, "İman ettikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder?"[310] meâlindeki âyete bağlıdır. Bu âyette Allah Teâlâ önce iman ettikten sonra küfre sapan insanları zikrediyor, sonra da **tövbe edip kendilerini düzeltenlerin müstesna** olduklarını söylüyor. Hemen peşinden de **Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir** buyurarak onları, inkârdan sonra tövbe etmek suretiyle bağışlanmaya ve rahmeti kazanmaya heveslendiriyor. Bu âyetin inişi hakkında rivâyet edilen bir kıssaya göre, bir grup insan İslâm'dan dönmüş, sonra içlerinden bazıları tövbe etmiş, bazıları ise tövbe etmemişti. İşte **Tövbe edip kendilerini düzeltenler müstesna** meâlindeki âyet bunun üzerine nâzil olmuştu.

Bu âyet, irtidât edenlerin tövbelerinin makbul olduğuna delildir. Zira âyette **Ondan sonra tövbe edenler müstesnadır,** denilmektedir.

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بَعْدَ اٖيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ
وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الضَّٓالُّونَ ﴿٩٠﴾

307 el-Mümin, 40/49-50.
308 ez-Zuhruf, 43/77.
309 el-A'râf, 7/50.
310 Âl-i İmrân, 3/86.

[§] ***90. "Elbette imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını*** 356
daha da artıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapkınların ta kendileridirler."

Bu âyet hakkında da farklı görüşler vardır. **İmanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da artıranlar,** meâlindeki cümleden maksadın, bu şekilde ölenler olduğu söylenmiştir; bu, onların küfrü artırmaları demektir. Şöyle de denilmiştir: Onlar bütün peygamberlere iman ettikten sonra Îsâ aleyhisselamı inkâr etmişler, sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellami de inkâr ederek küfürlerini artırmışlardı.

Onların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Yani bir kez tövbe edip sonra terk edenlerin tövbeleri kabul edilmeyecektir. Denilmiştir ki onlar sadece dilleriyle tövbe eden, ama kalplerinde tövbe fikri olmayan kişilerdir. Yani onlar aslında tövbe etmiş değildir, yoksa tövbe edip reddedilmiş anlamına gelmez. "Onların şefaati hiçbir fayda sağlamaz"[311] buyurulduğu gibi, bu yaptıkları da kendilerine bir fayda sağlamayacak.

Şöyle de denilmiştir: Onlar, ebediyyen iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği bir kavimdir, bu yüzden onların tövbelerini kabul etmeyeceğini haber vermektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler"[312].

Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Onların ölürken yaptıkları tövbeleri kabul edilmeyecektir. Nitekim bu husûs âyetlerde şöyle ifade edilmektedir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[313]. "Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir"[314]. "Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[315]. Cenâb-ı Hak, öyle bir zamanda iman etmelerinin onlara fayda vermeyeceğini haber vermektedir.

---

311 "Göklerde nice melekler vardır ki Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz" (en-Necm, 53/26).

312 el-Bakara, 2/6.

313 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir" (el-Mümin, 40/84-85).

314 en-Nisâ, 4/159.

315 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz" (el-En'âm, 6/158).

Buna göre, **Onların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir** meâlindeki cümle, ölüm vaktine kadar inkâra devam eden, tam ölüm anında tövbe eden insanların tövbeleri kabul edilmeyecektir, demektir.

357 [§] **İmanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da artıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir** meâlindeki ilâhî beyan, belli bir kavim hakkında nâzil olmuştur. Yani onlar asla tövbe etmeyecekler demektir. Nitekim “O gün hiç kimseden şefaat kabul olunmaz”[316] buyurulmuştur. Yani onlar için şefaat edecek yoktur. Âyet, kıyâmet gününde ve ölüm anında Allah’ın cezasını gördükleri sıradaki tövbeleri onlardan kabul edilmeyecektir anlamına da gelebilir. Daha önce geçen âyet de bunu teyit etmektedir.

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ اَحَدِهِمْ مِلْءُ الْاَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدٰى بِهٖ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٩١﴾

91. “Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem veren bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur.”

Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir. Burada Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar, kendilerini kurtarmak için bunların hepsini feda etseler bile kendilerinden kabul edilmeyecektir, fakat zaten böyle şeyleri de olmayacaktır. Başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurulmuştur: “O gün hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez”[317]. Yani şefaatçiler onlara şefaat edecekler de şefaatleri kabul edilmeyecek değil, onlar için şefaat edecek kimse olmayacak demektir. İşte bu, “Tövbeleri asla kabul edilmeyecek”[318] meâlindeki âyetin

---

316 “Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz” (el-Bakara, 2/48).

317 “Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz” (el-Bakara, 2/48).

318 Âl-i İmrân, 3/90.

de onlar tövbe etmeyecekler anlamına geldiğine işaret eder. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet günü kâfir getirilir ve kendisine şu anda dünya dolusu altının olsa kendini kurtarmak için onu feda eder miydin?" denilecek. O da "evet ya Rabbi" diyecek. O zaman kendisine "senden bundan daha kolay bir şey istenmişti" denilecek. Azîz ve celîl olan Allah'ın **'İnkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden -kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi- asla kabul edilmeyecektir'** meâlindeki buyruğunu beyan eden âyet de bunu göstermektedir"[319].

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِه۪ عَل۪يمٌ ﴿٩٢﴾

[§] ***92. "Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla*** 358
eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."

Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz meâlindeki ilâhî kelâm -*en doğrusunu bilen Allah'tır ya*- kâfirler hakkında gelmiştir. Maldan verilmesi gereken zekât ve sadaka mecburiyeti, onları İslâm'dan alıkoymuştu. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Fakat Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[320]. Azîz ve celîl olan Allah, onların sevdikleri mallardan infak etmedikçe İslâm'a giremeyeceklerini haber vermektedir. Şu âyet-i kerîmede de bu husûs dile getirilmektedir: "Onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[321].

Bu âyetin müminler hakkında nâzil olması da muhtemeldir. Azîz ve celîl olan Allah onları sevdikleri şeylerden infak etmeye özendirmektedir. Başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurulmuştur: "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevir-

---

319 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 218; Buhârî, "Rikāk", 49; Müslim, "Münafıkîn", 52.

320 et-Tevbe, 9/75-77.

321 Fussılet, 41/7.

meniz erdemli olmak anlamına gelmez, asıl erdemli kişi Allah’a, âhiret günü-ne, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan, namazı kılıp zekât verendir”[322]**.** Bu âyet, yukarıdaki âyette geçen “el-bir” البِرُّ yani “iyilik”ten maksadın, imandan olduğu zikredilen şeyler ile sevdiği maldan vermek olduğunu haber vermektedir.

Enes b. Mâlik’in (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz** meâlindeki âyet nâzil olunca, Ebû Talha Hz. Peygamber’e (s.a.) şöyle demişti: Ey Allah’ın Resûlu! Benim şuradaki tarlamı Allah için verdim. Eğer bunu gizlemeye gücüm yetseydi asla açıklamazdım. Hz. Peygamber (s.a.) de kendisine; “Onu yakınlarına veya akrabalarına ver” buyurdu[323]. Bu âyet nâzil olduğunda Hz. Ömer’in (r.a.) de câriyesini âzât ettiği rivâyet edilmiştir[324].

359 **[§]** Âyetteki “bir” (البر) kelimesinden ne kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Burada onunla cennetin kastedildiği söylenmiştir; şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak bu âyeti kâfirler hakkında göndermiş ise, “bir” ile İslâm kastedilmiştir. Başka bir görüş de şöyledir: Âyet, sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe cennetin üst derecelerine ve Allah katındaki sevaba ulaşamazsınız, demektir.

Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir. Bu ilâhî beyan, az da olsa verilen sadakanın kabul edileceğinin delilidir, çünkü insanlar, küçümsedikleri için az bir şeyi sadaka olarak vermekten çekiniyorlardı. Cenâb-ı Hak ise bunların hepsini bildiğini haber vermiştir; verdiği şey az da olsa azîz ve celîl olan Allah için verdikten sonra Allah onu bilmektedir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلاَّ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى
نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ
ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾

322 el-Bakara, 2/177.

323 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 115, 141; Buhârî, “Zekât”, 44; “Vekâlet”, 15; “Vesâyâ”, 10, 14, 17; Müslim, “Zekât”, 43-44.

324 Kurtubî, *Tefsîr*, III, 133.

93. "Tevrat indirilmeden önce, İsrâil'in kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceklerin her türlüsü İsrâiloğulları'na helâl idi. De ki: Doğru söylüyorsanız Tevrat'ı getirip okuyun!"

94. "Artık bundan sonra kim Allah'a karşı yalan uydurursa işte onlar zâlimlerin ta kendileridir."

[Hz. Yakub'un Deve Etini ve Sütünü Kendine Haram Kılması]

Tevrat indirilmeden önce, İsrâil'in kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceklerin her türlüsü İsrâiloğulları'na helâl idi. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Ölü hayvan eti ile kan ve domuz eti dışında kalan bütün yiyecekler onlara helâl idi[325]. Âyette İsrâil'in kendisine haram kıldıkları dışında, her şeyin helâl olduğu belirtilmektedir. Yani Yakub, en çok sevdiği yiyecek olmasına rağmen deve etini ve sütünü kendisine haram kılmıştı. Şayet rivâyet doğru ise, Yakub aleyhisselâm Beytu'l-Makdis'e giderken yolda bir melekle karşılaşmış, Yakub hırsız olduğunu zannetmiş ve onunla cedelleşmeye başlamıştı. Nihâyet gün ağarınca melek, Yakub'un mafsallarından rahatsız olduğu ayak baldırını tutmuştu. Yakub onun acısından bütün geceyi uykusuz geçirmişti; şayet Allah kendisine şifa verirse en çok sevdiği yiyecek ve içeceği kendisine haram kılacağına yemin etmişti. Sonra Cenâb-ı Hak kendisine şifa verdi, o da deve etini ve sütünü kendine haram etti[326]; çünkü bu ikisi yiyecek ve içecek olarak onun en çok sevdiği şeylerdi. Eğer bu rivâyet doğru ise[327], o bunları ancak azîz ve celîl olan Allah'ın emri ve izni ile kendine haram kılmış oluyordu.

[§] Yahudiler; o Allah tarafından Tevrat'ta haram kılınmıştı, dediler. Bu- **360**
nun üzerine Cenâb-ı Hak, peygamberine, onlara o, Allah tarafından Tevrat'ta haram kılınmış ise ve **Doğru söylüyorsanız Tevrat'ı getirip okuyun!** demesini emretmişti.

[Hz. Muhammed'in Nübüvvetine İlişkin Delil]

"Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[328] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi, onların zulmü sebebiyle bu yiyeceklerin haram kılınmış olması da mümkündür. Sonra onlar yaptıkları zulümden dolayı bunların haram kılındığını inkâr etmişlerdi, bunun üzerine yalanlarını ortaya çıkarmak için kendilerinden Tevrat'ı getirmeleri istendi, fa-

---

325 Bu rivâyetin kaynağına ulaşamadık.

326 bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 2.

327 Rivâyet için bk. Tirmizî, "Tefsîr", 14/3117. (Mütercim).

328 en-Nisâ, 4/160.

kat onlar buna yanaşmadılar. Bu kıssanın gerçek mahiyetini bilmiyoruz, fakat âyette Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine dair delil vardır; zira o, Yahudilerin gizledikleri şeyi açıklamış, sakladıklarını haber vermişti.

Ebû Zeyd şöyle dedi: Ehl-i Kitab'ın, kendi kitaplarını değiştirmeye, ilâve ve çıkartma yapmaya güçleri yetiyordu, ama Kur'ân'ı değiştirmeye veya ona bir şey eklemeye yahut bir şeyi çıkarmaya kimsenin gücü yetmez. Çünkü onların kitapları, hakîmlerin sözlerine benziyordu, bundan dolayı başka hakîmlerin sözleriyle bunları değiştirebildiler. Fakat Kur'ân bir mûcizedir, onu değiştirmeye ve tahrif etmeye kimsenin gücü yetmez. Eğer kendi kitapları gibi olsaydı, o da Tevrat'ın başına gelen âkıbetle karşılaşırdı[329]. Böyle bir şeye tevessül etselerdi, *en doğrusunu bilen Allah'tır*, ama Cenâb-ı Hak onları rezil rüsva eder ve gizledikleri şeyleri ortaya dökerdi. Bu husûs Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğine işaret etmektedir.

Artık bundan sonra kim Allah'a karşı yalan uydurursa işte onlar zâlimlerin ta kendileridir. Yani işin gerçeği, kendi kitaplarında açıklandıktan sonra Allah'a yalan isnat edenler zâlimlerin ta kendileridir.

قُلْ صَدَقَ اللّٰهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

95. "De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyunuz. O müşriklerden değildi."

Bu âyette ifade edilen şeyler daha önce açıklanmıştı[330].

---

329 Yani, eğer Kur'ân Ehl-i Kitab'ın kitapları gibi olsaydı, tahrifçiler Kur'ân'ı da değiştirmeye, ilâve ve çıkartma yapmaya cüret ederlerdi.

330 "**Allah doğruyu söylemiştir**: İsrâil kendine haram kılmadan önce bütün yiyecekler İsrâil oğullarına helâldi. Onun kendine haram kıldığı şeyler, Tevrat nâzil olana kadar kavmine de haram kılınmıştı. Sonra Yakub'un kendine haram kılmasıyla haram edilen şeyler de helâl kılındı. **Allah doğruyu söylemiştir**, meâlindeki cümlenin; Tevrat'tan sonra zulümleri sebebiyle kendilerine haram kılındığını haber verdiği şeylerde doğruyu söylemiştir, anlamına gelmesi de muhtemeldir; zira Yahudiler bunların kendi zulümleri sebebiyle değil, ta başlangıçta haram kılındığını iddia ediyorlardı, âyet işte bu iddiayı reddetmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır*. **Hanîf olan İbrâhim'in dinine uyun,** yani ey Muhammed (s.a.) ümmeti, babanız İbrâhim'in dinine uyun, devenin etini ve sütünü yeyin, iç yağını ve kaburgayı yeyin. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrâhim'e (s.a.) helâl kılınan şeyi Muhammed ümmetine de helâl kıldı, ona haram kılınanı da haram kıldı. İşte âyetteki uymak, tâbi olmak fiilinin anlamı budur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 120a; Ayrıca bk. el-Bakara 2/120, 130 âyetlerinin tefsiri).

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذٖى بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمٖينَ ﴿٩٦﴾

[§] *96. "Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir* 361
hidâyet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir."

Bu âyet hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Âyete insanlar için ilk mübarek evin Bekke'de yapıldığı anlamı verilmiş, insanlar için ilk mescidin Bekke'de yapıldığı ifade edilmiş, Bekke ile belirli bir yerin kastedildiği, yani Allah'ın ilk yarattığı yerin Bekke olduğu, sonra yeryüzünün oradan genişletildiği ileri sürülmüştür. Şöyle de denilmiştir: Hz. Âdem'e (a.s.) orada haccetmesi emredildiğinde, Cibrîl (a.s.) kendisine; senden iki bin yıl önce melekler orada haccetmişti demiş[331]. Allah'ın o evi, yeryüzünden iki bin yıl önce yarattığı da belirtilmiştir.

[Bekke'nin Yeri ve Anlamı]

Âyette yer alan "Bekke" (بكّة) kelimesi hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bu lafzın, dar bir yer anlamına geldiği söylenmiştir. Bekke'nin evin (Beyt) inşa edildiği yer olduğu, Mekke'nin ise Mekke'nin diğer kısımları olduğu ileri sürülmüştür[332]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Mekke, Fec (فجّ) mevkiinden Ten'îm'e, oradan kurban kesme yerine kadar olan bölgenin

---

331 Bu rivâyeti İbn Ebû Şeybe ve Beyhakī, Enes b. Mâlik'ten (r.a.) tahrîc ettiler (İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, VII, 268; el-Beyhakī, *Şuabu'l-İman*, III, 435; a.mlf. *Sünenu'l-Kübrâ*, V, 177). Enes b. Mâlik'ten rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "O evin yeri Âdem aleyhisselâm döneminde bir karış kadar veya daha büyükçe bir alâmet halindeydi, Melekler Âdem'den önce ona giderlerdi. Sonra Âdem de haccetti, Melekler ona rastladıklarında dediler ki: Nerden geliyorsun, ey Âdem? O da; Beyti haccettim, dedi. O zaman kendisine; senden iki bin sene önce melekler de orayı haccetmişlerdi, dediler" (Süyûtî, ed-Dürru'l-mensûr, I, 317-318).

332 Zeccâc, insanlar için yapılmış olan ilk ev, bereket kaynağı olan Bekke'deki evdir, meâlindeki âyet hakkında şöyle dedi: Bekke'nin evin yapıldığı yer, Mekke'nin ise onun civarının adı olduğu söylenmiştir. Bu kelimenin sözlükteki türeyiş ise, onun "بَكَّ" fiilinden türemiş bir isim olduğu anlaşılır. Bunun anlamı da, tavaf sırasında insanların birbirlerini itip kakmaları şeklindedir. Bekke'nin Mekke merkezinin adı olduğu da söylenmiştir; insanlar orada toplanıp kalabalıklaştığı için bu isim verilmiştir. Mücahid'den gelen rivâyet şöyledir: Bekke, Mekke'nin isimlerinden biridir, onun Beyt'in yapıldığı yer, Mekke'nin diğer mekânlarıdır da denilmektedir. Bu iki kelimenin, aynı beldenin isimlerinden olduğu ve baştaki "ba" (ب) harfi ile "mim" (م) harfinin, zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldığı da söylenmiştir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "بكك" maddesi).

adıdır. Bekke ise Beyt’ten Bathâ’ya kadar olan bölgedir[333]. Şöyle de söylenmiştir: Bekke Kâbe’dir; insanlar orada kalabalıktan izdiham oluşturdukları için Bekke denilmiştir, Mekke ise onun ötesinde kalan yerlerdir.

Âyetteki “mubarek” (مبارك) lafzının, günahlar ve hatalar orada bağışlanır anlamına geldiği söylenmiştir. Orası **âlemlere hidâyet olan** bir yerdir.

فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِنًا وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

362 [§] ***97. “Orada apaçık deliller, İbrâhim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.”***

Orada apaçık deliller vardır. İnsanlar düşünürse, orada hidâyet bulacakları deliller vardır. Azîz ve celîl olan Allah o evi dağların arasında, verimi ve bereketi az, düz bir yerde yarattı. Orada ne su, ne ağaç, ne gezmeye değer bir yeşillik, ne de yaratıkların ilgisini çekecek bir şey vardı. Sonra insanların dolaşmaları için ilgilerini çekecek bir şey olmadığı o yere doğru Cenâb-ı Hak onların kalplerini yönlendirdi ve orayı gönüllerine sevdirdi. Bu, Allah’ın bir lütfu ve mûcizesi olmasaydı, insanların öyle bir yere ilgi duymaları söz konusu olamazdı. **Orada apaçık deliller vardır** meâlindeki ilâhî beyanla, orada sözü edilen Makām-ı İbrâhim’in bulunması ve **oraya girenin emniyette olacağı’**nın belirtilmesi kastedilmiş olabilir. Bunlar onun delilleridir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Oraya giren emniyette olur. Bu âyetin zahiri, suç işleyip Harem’e giren insan emniyette olur, anlamına gelir. Zira suç işlemeyen biri ister Harem’e ister başka yere girsin zaten emniyettedir. Âyet, başka bir yere değil sadece Harem’e giren kişinin emniyette olduğunu söylemektedir. Resûlullah’ın (s.a.) ashâbından pek çokları, buna uygun şeyler rivâyet etmişlerdir. İbn Abbâs’ın (r.a.) da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir insan Harem dâhilinde had cezasını gerektiren bir suç işlerse kendisine had cezası uygulanır, fakat Harem dışında

333 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 267.

suç işler de Harem'e sığınırsa, oradan çıkıncaya kadar kendisiyle konuşulmaz, oturulmaz, yemek yenmez ve alış-veriş yapılmaz. Çıkınca da yakalanır ve cezası uygulanır[334]. İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre şöyle denilmiştir: Harem'de babamızın katilini yakalasak bile onu öldüremeyiz[335].

Orada apaçık deliller vardır meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî'nin (r.h.) de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu, Câhiliye dönemine ait bir uygulama idi. Sonra İslâm gelince bunu, başka yerde haddi gerektiren bir suç işleyip sonra Harem'e sığınan kişilere de bu cezayı tatbik edecek derecede daha sıkı bir şekilde uyguladı[336].

[**Mekke'nin Fazileti ve Harem Kılınması**]

[§] Hasan-ı Basrî'ye şöyle denilebilir: Câhiliye döneminde av hayvanları (Harem'de) güven içindeydi, sonra İslâm döneminde bu güven kaldırılmadı, aksine İslâm döneminde av hayvanlarının korunmuşluğu, aynen Câhiliye döneminde olduğu gibi kaldı. Buna göre Câhiliye dönemindeki o emniyet bâkī kaldı, İslâmla birlikte devam etti. **363**

Allah kendilerine rahmet eylesin bizim âlimlerimiz ise İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edilen görüşü benimserler. İbn Abbâs (r.a.) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivâyet eder: "Allah Teâlâ Mekke'yi yarattığı gün harem kıldı; oranın saygınlığını ihlâl etmek benden önce hiç kimseye helâl olmamıştı, benden sonra da helâl edilmeyecektir; bana da sadece günün bir saati (ânı) helâl kılınmıştır. Buranın otu biçilmez, ağacı kesilmez, avı ürkütülmez, kurumuş otları da kesilmez"[337]. Burada Hz. Peygamber Mekke'nin İslâm'dan önce olduğu gibi İslâm'dan sonra da harem, yani saygın olduğunu haber vermektedir. Kendisine de ancak günün belli bir saati (savaş için) helâl kılınmıştı. İslâm'dan önce oraya sığınan biri güven ve emniyette olurdu, elbette İslâm'dan sonra da insanın güvende olması gerekir.

[**Harem: İçinde Had Cezasını Uygulamak**]

Diğer bir delil de şudur: Cenâb-ı Hak Resûl'üne (s.a.) bütün müşrikleri öldürmesine ruhsat vermiş, hatta bunu yapmasını ona farz kılmıştır; ancak Mekkelileri bundan hariç tutmuştur; günün belli bir saati dışında onları öldürmesini helâl kılmamıştır. İşte oraya mahsus olmak üzere kan dökmenin haram

---

334 Taberî, *Tefsîr*, IV, 11; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 141.

335 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 271.

336 İbn Atıyye, *el-Bahru'l-vecîz*, I, 476.

337 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 253, 259; Buhârî, "Hac", 43; Müslim, "Hac", 445-448.

kılınması, Mekke'nin diğer beldelere olan üstünlüğünü gösterir. İslâm döneminde oraya sığınan birine had ve kısas cezasının uygulanmaması gerektiği de akla uzak bir ihtimal değildir. Çünkü onun suçu, Mekkelilerin küfründen daha büyük bir günah değildir; Mekkelilerin öldürülmesi de bir günün belli bir saati dışında helâl değildir.

Orada adam öldürenle başka bir yerde öldürüp oraya sığınan arasındaki farkı da Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmede beyan etmektedir: "Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün"[338]. Bu âyette Allah, Mescid-i Harâm civarında bizimle savaştıkları takdirde bizim de onlarla savaşmamızı mubah kılmaktadır. Buna göre orada had cezasını gerektiren bir suç işleyen insana bu ceza uygulanır, fakat orada kendileri savaşmadıkları müddetçe onlarla savaşılmayacağı ilkesinden hareketle, başka bir yerde suç işleyip oraya sığınan birine ise had uygulanmaz. Allah'a hamdolsun, bu, iki kişi arasındaki fark konusunda Allah'ın yardımıyla bulabildiğimiz güzel ve açık bir beyandır.

364 **[§] Oraya giren emniyette olur.** Bu ilâhî beyanın Harem'den haber vermek anlamına gelmesi muhtemeldir. İnsanlar Harem'e sığındıklarında güven ve emniyet içinde oldukları anlayışı çok eski dönemlerden beri vardı. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!"[339] Bu husûs, Cenâb-ı Hakk'ın büyük mûcizelerinden biridir. Çünkü Câhiliye dönemi halkı dinlerini ve yaşantılarının biçimini büyük ölçüde değiştirmelerine rağmen, Allah onların Harem konusundaki uygulamayı değiştirmelerine engel oldu. Bu mûcizeyi gören her insan, otoritenin Allah'a ait olduğunu anlasın, diye o uygulamayı devam ettirdi. O sayede bu büyük tedbir ve idare yürürlükte kaldı. Varlıkların hakikatine ilişkin bilgi O'na aittir ve O her şeyi ait olduğu yere koymuştur. Buna dayanarak "Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız için"[340] meâlindeki âyet hakkında bazı tefsirciler şöyle der: Şanı yüce olan Allah Harem'i dinde ve yaratılıştaki emniyet gibi güvenli alan kılmıştır. Dinî bakımdan güvenli kılmasının delili

---

[338] "Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir" (el-Bakara, 2/191).

[339] el-Ankebût, 29/67.

[340] "Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir" (el-Mâide, 5/97).

peygamberlerin getirmiş oldukları vahiylerdir. Yaratılış açısından güvenli olmasının delili de, insanların bundan nefret duymasıdır, hatta bu durum, av hayvanını yakalayıp eziyet vermeye ve orada kendiliğinden yetişen çeşitli bitkilere varıncaya kadar yaygınlaşmıştır; bu, insanın kendi gayretiyle elde edebileceği bir sonuç değildir. Bundan dolayıdır ki orada yetişen bitkiyi satmaya müsaade edilmiş, Mekke'de ev satmak mekruh kılınmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Âyetteki "güvenli kıldık"[341] meâlindeki ifade de, o hakkın devam etmesi gerektiğine işaret eder, çünkü o bir lütuf ve delil kaydıyla zikredilmiştir, bu nitelikteki bir şeyi değiştirmek caiz değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan "kâne" (كان)'nin "sâre" **365**
(صار) anlamında olması mümkündür. Yani Harem'e girenin konumu güvene dönüşür, anlamına gelmesi muhtemeldir. Hareme girmesi sayesinde emniyet içinde olmasını Allah ona gerekli kıldı. Öldürülmesi gerekmeyen bir insanın oraya girmese de emniyette olacağı mâlumdur; buna göre âyet öldürülmesi gerekenin de emniyette olması gerektiğini söylemektedir. "Mescid-i Harâm civarında onlarla savaşmayın"[342] meâlindeki âyet de bunu güçlendirmektedir. Aslında onlar kâfir idiler ve kâfirler dinen öldürülmeleri gereken bir zamanda bulunuyorlardı. Onlar dinî açıdan kâfir idiler fakat bizzat kendileri savaşa girişmedikçe dünyada ceza olarak öldürülmeleri gerekmeyen bir zaman diliminde idiler. Buna göre orada cinâyet işlemeyen insanın da emniyette olması gerekir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İşin aslı şudur: Allah, **emniyette olur** anlamındaki beyanla, emniyeti oraya girenin kendi şahsına nispet etmiştir. Kişiye zarar veren her konum kişinin Harem'e girmesiyle emniyette olma hakkı kazanır. Harem'e giren kişinin orada bulunmasıyla elde ettiği her hak hayatın var ediliş sebebini diriltmek demektir, tâ ki bunun benzeri böylece gerçekleşsin. Dolayısıyla o kişiyi hayatta bırakır ki bu ona bir teşvik olsun ve emniyet içinde olmaya devam etmesi gerçekleşsin. Ardından da Harem'e giren o kişi Allah'ın hükmünden kaçmak için oraya sığındığının farkında olmadığını anlasın. Yahut şu anlama da gelebilir: Allah sayesinde can güvenliği elde etsin de emniyet içinde iken Allah'ın hükümlerini yerine getirme imkânına kavuşsun. Harem'de bulunmasında böyle bir hikmet söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.* Yerine getirilmesi halinde hayata vesile olan her konumu mutlaka muhafaza edilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

341 "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!" (el-Ankebût, 29/67).

342 el-Bakara, 2/191.

[Hacca Gitmeye Gücü Yetmenin Anlamı]

Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Cenâb-ı Hak bu âyetle Kâbe'ye gitmeye gücü yeten herkesin hac yapmasını farz kılmaktadır, fakat gitmeye gücü yetmekten maksadın ne olduğunu açıklamamaktadır. Resûlullah (s.a.), gücü yetmekten maksadın ne olduğu sorulduğunda bunun, "Azık ve binit"ten ibaret bulunduğunu açıklamıştır[343]. Âlimlerimiz de aynı şeyi söyler: Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edildiği gibi, gücü yetmek ve yoldan maksat, azık ve binektir.

Bazıları şöyle demiş: Kendisiyle Kâbe arasında deniz bulunan kişiye hac gerekmez. Bu görüşü savunanlar sanki **gitmeye gücü yeten** meâlindeki beyanın zahirine dayanmaktadır. Deniz ve benzeri engellerin gücü yetme şartını ortadan kaldırdığını söylemektedirler. Bu, Resûlullah'tan rivâyet edilene aykırı bir görüştür. Zira o, gücü yetme şartını "azık ve binit" diye açıklamıştı. Dolayısıyla kimsenin gücü yetmek için konulan azık ve binek şartının dışın-
366 da başka şartlar eklemesi caiz değildir. **[§]** Çünkü Hz. Peygamber bunu Allah adına açıklamaktadır. Bize sadece sözüne, fiiline ve âyetlere ilişkin olarak yaptığı açıklamaya uymak düşer. Fakat biz, Kâbe ile arasında düşman kuvvetleri bulunan kişilerin hac yapmayı ertelemelerini mazur görürüz. Bazı sebeplere ve mazerete binaen diğer ibadetleri ertelemekte günah olmadığına göre, o insanlar da Kâbe'ye ulaşmaya güçleri yetmediği için günah işlemiş sayılmazlar.

Bu âyet-i kerîme, mahremi yanında olmayan kadının hacca gitmesinin gerekmediğine de işaret etmektedir. Çünkü kadın azığı ve bineği bulsa bile, kendisini o bineğe bindirecek ve indirecek birine ihtiyacı vardır. Birinin yardımı olmadan onun bu işi tek başına yapmaya gücü yetmez. Kadınlar hakkındaki örf de böyledir. Durum böyle olunca, sanki o kadın binek bulamamış gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu âyet-i kerîme, köle iken hac yapan biri, sonra âzâd edilecek olursa tekrar İslâmî anlamda hac yapması gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü onun başlangıçta ne azığı vardı, ne de bineği. Bu ikisi olmadan yapılan hac İslâmî ölçülere göre caiz olmayan bir hacdır. Bu konuda Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bir köle on defa hac yapmış olsa bile, âzâd edildiğinde İslâmî ölçülere uygun olarak tekrar hac yapması gerekir"[344]. Böylesi, hür ve fakir olan biri gibi

343 Tirmizî, "Hac", 4; İbn Mâce, "Menâsik", 6.

344 Zeyla'î şöyle dedi: Bunu Hâkim, el-Müstedrek'te rivâyet etti ve dedi ki: Bu, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun sahih bir hadistir. Fakat onlar bunu tahrîc etmediler (Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*, III, 6; Ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 355.

değildir; hür ve fakir iken hac yapan, sonra da zengin olan birinin yapmış olduğu ilk haccı İslâmî ölçüye uygun sayılır. Hür ve fakir biri ile köle başlangıçta haccın kendilerine farz olmaması konusunda aynı durumda iseler de, hac yapmaları halinde bu haccın hükmü konusunda farklı statüde görülmüştür. Çünkü fakir olan biri Kâbe'ye ulaşabilmişse, artık zengin sayılır ve üzerine farz kılınan hac görevini yerine getirmesi şart olur, zira o durumda kendisine azık ve binit lazım değildir. Buna karşılık köle Kâbe'ye varsa bile âzâd edilmiş değildir, bu yüzden de ikisinin durumu farklıdır. Bu konuda başka bir delil daha var: İlim adamlarının icmâına göre, fakir biri savaşa katılsa, cihâda katılması farz olan kişiye verildiği gibi ona da ganimetlerden tam bir hisse verilir. Fakat köle savaş ortamında bulunsa ona, hür birine verildiği gibi tam bir hisse ayrılmaz, sadece bir miktar mal vermekle yetinilir. İşte cihâd ve ganimet almak konusunda da köle ile fakirin durumu böyle farklılık arz eder. Aynı farklılık hac için de geçerlidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Yaşlı İnsanların Haccı]

[§] Bazı âlimler de şöyle dedi: Atın üzerinde duramayan yaşlı biri, kendisi adına hac yapacak birini bulabilirse onu hacca göndermesi farzdır. Aynı **367**
şeyi kadınlar için söyleyen kişinin de yadırganmaması gerekir. Bu konuda İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edilen bir hadis delil gösterilmiştir: Sahâbîlerden biri Resûlullah'a (s.a.) geldi ve ey Allah'ın Resûlu! Benim yaşlı bir babam var, hac kendisine farz oldu, fakat bineğin üzerinde durmaya gücü yetmiyor, onun adına ben hacca gitsem olur mu? diye sordu. Resûlullah şu cevabı verdi: "Babanın borcu olsa ve sen de onun borcunu ödeseydin bu kabul edilir miydi?" Adam, evet, deyince Hz. Peygamber, "Öyleyse Allah babanın hac borcunu kabul etmekte yegâne yetkili varlıktır" buyurdu veya buna benzer bir şey söyledi[345]. Ancak bu rivâyette haccın o kişiye, hayvanın üzerinde durmaya gücünün yetmediği zamanda farz olduğundan söz edilmemektedir. Buna göre ona haccın daha önce farz olması da mümkündür. Âlimlerimiz de şöyle der: Hac bir insana farz olur da o anda yapmazsa ve sonra fakir düşerse, hac görevi ondan düşmez. Yine, bir insana hac farz olduğu halde ihtiyarlayıncaya kadar onu yerine getirmez ve ihtiyarlayıp hayvan sırtında duramaz hale gelirse, kendisi adına hac yapılmasını vasiyet etmesi gerekir. Resûlullah'ın (s.a.), hayvan sırtında duramayan o yaşlıya haccın farz olduğunu ifade etmek için değil, o genci babası adına hac yapmaya teşvik anlamında öyle söylemiş olması da muhtemeldir.

Bize göre ise onun hac yapması gerekmez, çünkü bineğinin sırtında duramayan insanın bineği yok demektir.

---

[345] Buhârî, "Hac", 1; "Cihâd", 154, 162, 192; Müslim, "Hac", 407; "Fedâilu's-Sahâbe", 135, 137.

[Haccı Ertelemek]

Kendisine hac farz olan kişinin onu ertelemesi caizdir diyen de vardır; fakat ertelemesi halinde niyetini gerçekleştiremeyeceğinden korkulur. Yine erteleyebilir, fakat ölürse fâsık olur. Bir taraftan haccı erteleme hakkı veriyor, sonra
368 da onu fâsık sayıyor. **[§]** Sanki günah işlemesine izin veriyor. Bundan dolayı bu, çirkin ve kötü bir sözdür, saçmalıktır.

Bize göre haccı tehir etmek doğru değildir; şartları tamamlayan kimse imkânların oluştuğu ilk anda haccın da edası gerekir. Namaz ve oruç gibi diğer ibadetlerin eda edilme zamanı geldiğinde onları ertelemek nasıl caiz değil ise, hac da öyledir.

Şâfiî'nin (r.h.) sözlerinden biri şöyledir: Kâfir için hac, namaz ve oruç ibadetleri küfür halinde iken de farzdır. O, müslüman olduğunda, küfür halindeki o farzlar kendisinden düşer olur. Bize göre bu, şânı yüce olan Allah'ın dinini oyun ve eğlenceye çevirmek demektir. Kişinin bir farizayı yerine getirmesi caiz olmayan bir durumda iken onu eda etmesini farz görmek caiz değildir, cevaz sebebi geldiğinde ise bu hal kendisinden sâkıt olsun. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan, **Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir** cümlesi, haccın sadece müminlere farz olduğunu göstermektedir. Şayet hac müslümana farz olduğu gibi kâfire de farz olsaydı, o zaman âyetteki **kim inkâr ederse** meâlindeki beyanın anlamı kalmazdı. Bu beyan, kâfirlere haccın farz olmadığını gösterir. Cenâb-ı Hak ibadetleri insanlara "müminler" ismiyle emretmektedir.

Mûtezile ile aramızda (Ehl-i Sünnet) tartışmalı olan mesele istitâat, yani güç yetirme konusuna dairdir[346]. Mûtezile şöyle der: [İnsanda bir fiili işlemeye yönelik] Gücü yetme husûsu fiilden önce bulunur. Çünkü Cenâb-ı Hak haccı farz kıldı, Resûlullah'ın açıkladığı üzere azık ve binek bulmaya gücü yeten herkesin hac için yola çıkmasını emretti. Buna gücü yetmeyenin de yola çıkması gerekmez. Dolayısıyla gücü yetmenin yola çıkma fiilinden önce gerçekleşmesi gerekir.

Bize göre bunun iki yönü vardır. Birincisi, sebeplere ve şartlara gücü yetmektir. İkincisi de fiillere gücü yetmektir. Azık, binek ve sağlıklı olmak gibi şartlara ve sebeplere gücü yetmenin fiilden önce gerçekleşmiş olması caizdir.

---

346 Kelâm ilminde, ergenlik çağına girmiş kişinin, bir fiili işlemeye yönelik gücü (istitâat) o fiilden önce mi bulunur, yoksa tam işleyeceği zaman mı oluşur konusu Ehl-i Sünnet âlimleri arasında tartışmalı bir meseledir (bk. Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm terimleri sözlüğü*, "istitâat" md.).

Fiillere gücü yemek ise ancak eylemle birlikte gerçekleşir. Çünkü bir fiile ve onun sebebine gücü yetmek meselesi o fiile girişme anından önce anlaşılmaz.

Hacda vakit, haccın farz olması için değil, hac fiillerinin edası için şarttır. Şayet vakit haccın farziyeti için şart olsaydı, insanın hac için yola çıkmasına ve o mekâna gelmesine gerek kalmadan ona farz olurdu. Şayet hac ancak vakitle farz olsaydı ve sonra da o mekâna gelmeden o fiili yerine getiremeseydi, o zaman ancak oraya gelmesi halinde yerine getirmesi şart olurdu, yola çıkmasına asla gerek kalmazdı. **[§]** Zira hac ancak vakit şartıyla[347] gerekli idi. Kulun, iba- **369**
detlerin kendisine farz olmasını sağlamak için zorlanması doğru değildir. Ona düşen sadece üzerine farz kılınan şeyi yerine getirmeye gayret göstermektir[348].

İbadetler için zaman üçe ayrılır: Farz olma ve onu yerine getirmenin (edâ) birlikte söz konusu olduğu zaman: namaz, oruç ve benzeri ibadetler bunun örneğidir. Farz zamanı: bunun örneği zekâttır. Yerine getirme zamanı: bunun örneği de hacdır. Ancak haccın farz olması, azık ve binek şartına bağlıdır. Zaman ise sadece yapılması için şarttır. İnsan, İslâm ülkelerinin en uç noktasında bulunduğunda, kendisine hac fiilini yapma gücü verilmemiş demektir, zira sözünü ettiğimiz şartlara sahip olmazsa hac fiilini yapmaya gücü yetmez. Bu da göstermektedir ki fiili yapmaya gücü yetmek husûsu o fiilden önce ortaya çıkmaz, belirttiğimiz üzere şartlara gücü yetmek daha önce gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

O evi ziyaret etmek, Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır. Bu âyet iki şeye işaret eder. Birincisi haccın farz oluşu, **Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır** meâlindeki cümle bunun delilidir[349]. Âyetin sonundaki **Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir** anlamındaki cümle ile bu konuda nakledilen hadisler ve ümmetin icmâı da bunu teyit etmektedir.

[§] İkincisi, hac ibadetinin yerine getirilebilmesi için Kâbe'nin şart kılın- **370**
masıdır. Zira âyette, **insanlar üzerinde,** diye buyurulmaktadır. Bunun açıklaması "Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine

---

347 Semerkandî şöyle dedi: "Zira hac ancak o vakit geldiğinde yapılması gerekirdi. O vakit gelince de, hac fiillerinin yapıldığı mekâna gelmedikçe, farzın kabulü mümkün olmazdı. Bu ise uzak bir ihtimaldir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 121a).

348 "Çünkü insan farziyetin gereklerini elde etmeye zorlanamaz. Zira insanın [meselâ] mal yoluyla edası mümkün olan hac, zekât, fıtır sadakası vb. ibadetlerin kendisine farz olması için, ticaret ve benzeri yollarla malı kazanması şart değildir. İcmâen sabittir ki hac için bu şartlar, Kâbe'den uzak olanlara gereklidir. Bu da göstermektedir ki, gücü yetmek, ancak şartların oluşması anlamındadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 121a).

349 Yani haccın farz olduğu bu âyetteki "alâ" harf-i cerrinin işaretiyle anlaşılmaktadır, çünkü bu kelime farz kılmak anlamında kullanılır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 122a).

getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler"[350] meâlindeki âyette yapılmaktadır ve bu ifade tavafın gerekliliğine işaret etmektedir. "Kim hac veya umre niyetiyle Beytullah'ı ziyaret ederse"[351] meâlindeki âyet de bunu teyit etmektedir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.), âdet gören bir kadına söylediği rivâyet edilen "Kadın bizi burada hapis mi edecek?" sözü de aynı şeyi desteklemektedir. Kendisine; kadın ifâza tavafını yaptı, denildi[352]. Tavafın şart olduğu konusunda ümmetin de ittifakı vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Tavafın şart olduğu anlaşıldığına göre tavaf ya hacca başlarken veya bitirirken yapılması gerekecektir. Hacca başlarken tavafın yapılması herkes için şart değildir. Şu halde farz olanı yapmakla bitirilmesi gerektiği ortaya çıktı.

[Gücü Yetme Unsuru]

Oraya gitmeye gücü yeten anlamındaki ilâhî beyan, haccın farz olması için yolun ve imkânın şart olduğunu göstermektedir. Çünkü âyet, fiili değil, onun farz oluşunu belirtmektedir. Buna göre bütün ibadetlerin farz olmasında ona imkân bulma husûsu nakil yoluyla şart kılınmıştır. Bunun delili de "Allah hiç kimseyi gücünü yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz"[353] meâlindeki âyet ile ibadetlerden her biri konusunda gücü yetme şartını getiren diğer delillerdir.

Bu husûs naklin yanı sıra aklen de böyledir. Bu da iki şekilde ortaya çıkar. İlki, o fiili yapmaya gücü yetmektir; bundan maksat da vücut organlarının sağ-
371 lıklı olmasına bağlı olan kudrettir. Ancak mükellefin ve fâilin [§] başka fiillerle meşgul olması veya o fiilin kendisine ağır gelmesi gibi sebepler yüzünden o kudreti kullanmaktan yüz çevirmesi bunun dışındadır. Bu durumda gücünü yitirmesi kendisinin onu yok etmesiyle gerçekleşir. Mükellefin yok etmesiyle gücün kaybolmasının ise mazereti bulunmaz. Bu aynen, onsuz yerine getirilmesi mümkün olmayan imkân bilgisini kaybetmek gibidir. Böyle bir güç yetirme olgusu, ibadetin farz olmasında şart değildir, zira bu durumda o yoktur

350 el-Hac, 22/29.

351 "Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir" (el-Bakara, 2/158).

352 Müslim'in Urve'den rivâyet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiş: İfâza tavafını yaptıktan sonra Safiyye bint Huyey âdet olmuştu. Âişe şöyle devam eder: Ben, Resûlullah'a (s.a.) onun âdet olduğunu söyleyince, Hz. Peygamber "O bizi burada hapis mi edecek?" dedi. Ben de, ey Allah'ın Resûlu, o ifâza tavafını yapmıştı, Kâbe'yi tavaf etti, ifâza tavafını yaptıktan sonra âdet oldu, dedim. Bunun üzerine Allah'ın Resûlu "Öyleyse yola çıksın!" buyurdu (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 38-39, 82, 85; Buhârî, "Hac", 129; "Talak", 43; Müslim, "Hac", 128).

353 el-Bakara, 2/286.

anlamına gelmez. Sonra eğer maksat hacca gitmek ise, böyle bir halde onun varlığı da imkânsızdır, çünkü insan ona hazır değildir. Kişinin Mekke'den çok uzak bir beldede olması buna örnek gösterilebilir. Biliniyor ki oradan hac yapmaya gücü yetmek, ancak o insanda olmayan bir fiille mümkün olur; o fiili gerektiren sebebi teklif etmek de imkânsızdır. Bundan dolayı ona hacca gitmeyi teklif etmek de, hac yapmasını emretmek de caiz olmaz. Zira sanki ona haccın farz kılınışının sebebini oluşturması teklif edilmiş olur. İşte bu hal, haccın o kudretle yapılamayacağını gösterir. Kezâ kefâretler konusunda bedel kullanmak da acizlik halinde caiz olur. Her ne kadar âcizliğin hakikati, asıl farz için takdir edilen zamanın sonuna kadar devam edip etmeyeceği bilinmiyor ise de, bilakis bedelin ölmesiyle onun devam etmeyeceği ortaya çıkmış olsa da, yine de bedel kullanmak caizdir. Bu durumda mükellef tutmak için fiile ilişkin gücünü kaybetmesine ve gücü bulunmasına itibar edilmez. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, gücü yetmek (istitâat) ile esbabın selameti yani organların sağlıklı olması kastedilmiştir. O olmadan fiili teklif etmek caiz değildir. Çünkü insan o işten alakonmuştur. Meselâ; kör, kötürüm ve benzeri durumdaki kişilere, yasaklanan bir fiili emretmek muhaldir. İşte bu gibi durumlarda, gücü yetme şartı ortadan kalkar ki akıl açısından gereken budur. Çünkü ibadetler, kendisine emredilen kişiye verilen nimetlere şükür konumundadır. İnsan sebepten, yani nimetten[354] engellendiği takdirde -ki nimet ortadan kalkmıştır- şükürle emredilmesi de mümkün değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edildiğine göre, kendisine hac konusu sorulduğunda, "o, azık ve binektir" cevabını vermişti. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Ebû Hanîfe'nin (r.h.) haccın farz olması konusundaki görüşü de buna dayanır. Ona göre insan hac yapılan zamana yetişemese ve haccın yapıldığı mekâna ulaşamasa da hac farz olmuştur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Âyetin zâhiri de belirttiğimiz hadisle uyum halindedir.

[§] Tartışmakta olduğumuz konunun aslı şudur: Hacda vaktin şart kılınması fiilin caiz olması içindir; çünkü o vakti kaçırırsa başka bir zamanda onu **372**
yerine getirmek ihtimali yoktur. Vaktinin dışında yapılması caiz olan her işin, vaktinde yakın bir şekilde yerine getirilmesi elbette daha uygundur. Bu mevsimde mümkün bulunmayıp, gelecek yılda ona uygun düşen zamanda caiz olması, o vaktin zorunluluk (vücûb) için değil ruhsat (cevaz) için konulduğunu gösterir. Nitekim haccı başka bir zamanda yapmanın kazâ olarak vasıflandırıl-

[354] "Bundan maksat bedenin sağlıklı olması ve maldır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 121a).

ması da bunu destekler. Şayet ilk yıl farz olsaydı ikinci yılda yapılması halinde bunun kazâ sayılması gerekirdi. Böyle olmadığına göre haccın farz olması için vakit şart değildir[355]. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir. Bu âyet, azîz ve celîl olan Allah, kullarına bir şeyi emrettiğinde onu kendisinin ihtiyacı için değil, kulun ihtiyacı için emrettiğini gösterir. Çünkü O, zâtı itibariyle zengindir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. İnsanlar arasında câri olan emirler ise onların buna ihtiyaçları sebebiyledir; ya bir menfaat sağlar, ya da istenmeyen bir şeyi yok eder. İşte **Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah hiçbir şeye muhtaç değildir** meâlindeki ilâhî beyanın anlamı budur.

Kim inkâr ederse meâlindeki beyanın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bu ifade hakkında İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kim bu âyetin, haccın farz kılındığını belirtmek için inmediğini iddia ederse, demektir[356]. Hasan-ı Basrî de, kim haccın farz olmadığını iddia ederse, dedi[357]. **Kim inkâr ederse** meâlindeki ifadede, hac yapsa bile sevabını alamayan, evinde otursa da cezasından korkmayan insan kastedilmektedir, de denilmiştir.

Oraya gitmeye gücü yeten. Bu beyan hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bundan maksat, insanın bedenen sağlıklı olması, azığını ve bineğini zorlanmadan temin edebilmesidir. O, **kim inkâr ederse** anlamındaki cümle
373 hakkında da şöyle demiştir: **[§]** Kim haccı inkâr ederse, yani haccını itaat olarak saymaz ve onu terk etmeyi de günah olarak kabul etmezse. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ شَه۪يدٌ عَلٰى مَا تَعْمَلُونَ

355 “Kişi haccın kendisine farz olduğu ilk yılda eda etmezse ondan sonra yaptığı hacca kaza denilmez. Şayet yapılması için vakit farz olsaydı, yerine getirilmeden o vaktin geçmesiyle fiil zamanında yapılmamış olurdu; o da oruç ve namazda olduğu gibi zamanında yapılmış (edâ) değil, kazâ olurdu” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, varak, 122a).

356 **Kim inkâr ederse** anlamındaki cümle hakkında İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kim haccın kendisine farz olmadığını iddia ederse… (Taberî, *Tefsîr*, IV, 19). Onun şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Kim haccın farz olduğunu inkâr eder ve onu farz saymazsa… (Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 153).

357 Hasan-ı Basrî’nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Kim inkâr ederse**, yani onun kendisine farz olmadığını söylerse… Onun şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Kim hac yapmaya muktedir olduğu halde onu terk ederse kâfir olur (Taberî, *Tefsîr*, IV, 19; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 153).

98. "De ki: Ey Ehl-i Kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?"

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Allah'ın âyetleri. Bu beyandan maksat, daha önce açıkladığımız üzere[358] Hz. Muhammed'e (s.a.) indirilen Kur'ân ve delillerdir. **Allah yaptıklarınızı görmektedir** anlamındaki cümle ise bir tehdittir ve yaptıklarından sakınmaları için kendilerini uyarmak anlamındadır.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ تَبْغُونَهَا
عِوَجًا وَاَنْتُمْ شُهَدَٓاءُ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

99. "De ki: Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) ***görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."***

[Taklidî İman - Tahkîkî İman]

Niçin O'nun yolunu eğri göstermeye yeltenerek müminleri Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Burada akıllarını kullanarak ve istidlâl ederek iman edenler değil taklidî imana sahip olan halk tabakası kastedilmektedir. Çünkü aklını kullanarak iman edenler, akıllarıyla imanın güzelliğini ve hakikatini anladıkları için bundan asla döndürülemez, çevrilemezler, öylesi asla imanını terk etmez. Fakat taklidî imana sahip olanların imanı gerçek anlamda bir iman değildir; böyleleri kolay döndürülür. Ancak Allah'ın lütfedip kalbini açtığı ve iman nûrunu yerleştirdiği kişi hâriç. Bu ise Allah'ın çeşitli lütuflarından biridir. Taklîdî iman sahibi olan kişinin ise kabul edilebilecek bir mazereti yoktur, çünkü kendisinde bulunan yeteneği kullansa aklı, kendisine gideceği yolu açıklar koyar ve taklitten aldığı tesirlerin çirkinliğini gösterirdi. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Niçin müminleri Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Yani
niçin onları Allah'ın yolundan alıkoymaya yelteniyorsunuz, onlar asla sizin
dininize dönecek değildir. Bu beyanla Allah Teâlâ, onların, müminlerin din-
lerinden dönebileceklerine dair olan ümitlerini bitirmektedir, tıpkı şu âyet-i
kerîmede belirtildiği üzere: "Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size
nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim"[359]. [§] Bura- 374

[358] bk. Âl-i İmrân, 3/21 âyetinin tefsiri.

[359] el-Mâide, 5/3.

da müminlerin dinlerinden dönebileceklerine dair kâfirlerin taşıdıkları ümitler bitirilmektedir. Şöyle de denilmiştir: İnkârcılar müminleri hacdan döndürmeye çalışıyorlardı.

Allah'ın yolunu eğri göstermeye yelteniyorsunuz. Burada yer alan "ivec" (العوج), hak yolunun dışında olan yollar demektir, yani sapmak, hak yoldan uzaklaşmak.

Bu âyetteki "ve entüm şühedâ" (وَأَنْتُمْ شُهَدَاء) cümlesi ile "ve entüm teşhedûn" (وَأَنْتُمْ تَشْهَدُون)[360] âyeti[361] aynı anlama gelir. Hafsa'nın (r.a.) kırâatine göre وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ şeklindedir, arada fark yoktur; yani insanlara şâhit olduğumuz halde.

Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir. Bu âyet de tehdit ve ikaz anlamına gelir. Çünkü başında bir gözetleyici ve koruyucunun bulunduğunu bilen insan, peşinde bunların bulunmadığı kişiden daha çok korkar ve daha çok sakınır.

Bu âyet-i kerîmede şöyle bir husûsa işaret vardır: Allah Teâlâ sizi, yapacağınız işleri bilmediğinden yaratmış değil, bilerek yaratmıştır. Bu da O'nun sizi yaratmaya ihtiyacı olduğundan değil, zenginliğini ve otoritesini göstermeye yönelik olduğunu bilmeniz içindir. Allah'ın şanı yücedir, lütfu bütün evreni kapsayıcıdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُطٖيعُوا فَرٖيقًا مِنَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ اٖيمَانِكُمْ كَافِرٖينَ ﴿١٠٠﴾

100. "Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz sizi imanınızdan vazgeçirip yeniden küfre döndürürler."

Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz. Bu meâldeki âyet, çeşitli anlamlara ihtimal taşımaktadır. **Birincisi,** müminlerin, hiçbir şekilde küfür içinde bulunan kâfirlere itaat etmeyecekleri bilinmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır***,** fakat bunun anlamı; onların müminleri, küfür olduğunu bilmedikleri bir şeye çağırabilecekleridir. Allah Teâlâ müminlere, onların davet ettikleri her şeye itaat etmeyi yasaklamaktadır;

360 Muhtemelen Mâtürîdî burada Âl-i İmrân sûresindeki şu âyete (3/70) işaret etmektedir: "Ey Ehl-i Kitap! (Gerçeği) görüp durduğunuz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?".

361 "Yani Hz. Muhammed'in (s.a.) ve O'nun getirdiği İslâm dininin hak din olduğunu bildiğiniz halde…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 122b).

zira belki de onların sizi davet ettikleri şey küfürdür, ama siz onu bilmektesiniz.

[§] (İkincisi), bu âyette geçen itaat etmeyi engellemek cümlesinin; her ne 375
kadar Allah onların kâfirlere itaat etmeyeceklerini biliyor olsa da, yine de müminleri onlara itaat etmeyi yasaklamak anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu aynen Kur'ân-ı Kerîm'de "Sakın müşriklerden olma!"[362] ve "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[363] gibi birçok âyette Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberine de onlardan olmayı yasaklaması gibidir.

Bu âyet, müminlerin dinlerini terk etmeleri için, insan nefsine cazip gelen büyük imkânları onlara sunmalarına da işaret ediyor gibidir. Allah bir yandan müminlere dinlerine önem göstermelerini emrederken, diğer yandan başka bir âyette de inkârın ancak zararlı bir ticaret olduğunu belirterek onları bundan sakındırmaktadır. Onlar için de, her din ve mezhep mensubu için de böyle bir özen gösterme zaten söz konusudur[364]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Hemen bundan sonra "Nasıl inkâr edersiniz?" diye başlayan âyet de aynı esas üzerine devam etmektedir. Şu da var ki Resûlullah'ın (s.a.) size, onların vâdettikleri ve kötü sonuçlar getirecek olan âkıbetten akla daha hoş gelir ve bedenleri daha çok rahatlatır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَاَنْتُمْ تُتْلٰى عَلَيْكُمْ اٰيَاتُ اللّٰهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ
وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللّٰهِ فَقَدْ هُدِيَ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

---

362 Meselâ bk.; "De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, yediren ama yedirilmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim? De ki: Bana müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma (denildi)" (el-En'âm, 6/14).

363 Meselâ bk. "Gerçek, Rabbinden gelendir, o halde sakın şüpheye düşenlerden olma!" (el-Bakara, 2/147).

364 "Bu âyetin Ehl-i Kitap'tan bir grup hakkında gelmiş olması muhtemeldir. Onlar müminlerden bir gruba, insan nefsine cazip gelen ve fıtratın da meylettiği malları ve büyük imkânları sunmuşlardı; bunu da mallara tamah ederek dinlerinden dönmeleri için yapmışlardı. İşte Cenâb-ı Hak, bunun zararlı bir ticaret olduğunu bilmeleri için pek çok âyette onlara durumu açıklamış ve onları bundan sakındırmıştır. İnsan fıtratının böyle şeylere meyletmesi ve nefsin onları arzu etmesi, her din ve mezhep mensubu için söz konusudur. Fakat sağlam bir akıl ve hidâyetin nasip edildiği kişi, insan tabiatının arzu ettiği o şeyleri aklını kullanarak reddeder ve âhireti dünyaya tercih eder. Şeriatin emrettiği ve yasakladığı her şey, insan tabiatının arzu ettiği, fakat aklın reddettiği şeyleri terk etmek içindir. *En doğrusunu bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 122b).

101. "Size Allah'ın âyetleri okunup dururken, üstelik Allah Resûlu de aranızda bulunurken nasıl inkâra saparsınız? Her kim Allah'a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir."

Size Allah'ın âyetleri okunup dururken nasıl inkâra saparsınız? Bu meâldeki âyet görünüş itibariyle bir hayret ifadesidir. Ancak âyette aynı zamanda onlardan inkârları için bir delil istemek anlamı da vardır. **Üstelik Allah Resûlu de aranızda bulunduğu halde.** O, kâfirlerin size sundukları imkânların doğurduğu şüpheleri sizden giderdiği halde…

376 **[§] Kim Allah'a bağlanırsa.** Yani, kuşku ve tereddüde düştüğünde kim azîz ve celîl olan Allah'a sığınır ve ona iltica ederse, o **kesinlikle doğru yola iletilmiştir.** Yani Allah onu şüphelerden korur ve en doğru yola yönlendirir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Kim Allah'a bağlanırsa.** Kim Kur'ân'dan gelene sarılırsa, kesinlikle doğru yola iletilmiştir, anlamına da gelebilir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِه۪ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

102. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin."

[Allah'a Gereği Gibi Saygılı Olmak]

Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun! İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Buradaki **gereği gibi** anlamındaki ifade, Allah'a itaat edilip isyan edilmemesi, şükredilip inkâr edilmemesi, yani gaflete düşülmemesi, zikredilmesi ve unutulmaması demektir[365].

Cenâb-ı Hak, **gereği gibi** meâlindeki beyanıyla "İnsanların güçleri kadar" anlamını kastetmiştir. **Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun!** beyanı hakkında Hafsa'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah'a gereği gibi ibadet edin! Bu, tevhîd inancıdır[366]. Enes b. Mâlik'in (r.a.) de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hiç bir kimse dilini tutmadıkça ve sözlerini ameli olarak görmedikçe[367] Allah'a gereği gibi saygı göstermiş olmaz. Şöyle de denilmiştir: **Allah'a saygılı olun!**

365 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 157; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 282.

366 "Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de ibadet lafzının zikredildiği her yerde tevhîd kastedilmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 122b).

367 Enes'in (r.a.) hiç kimse dilini tutmadıkça Allah'a gereği gibi saygı göstermiş olmaz, sözünü Süyûtî zikretmiştir. Dilini tutmadıkça ibaresini İbn Kesîr de rivâyet etmiştir (İbn Kesîr,

Yani Allah'a gereği gibi itaat edin! Bu âyeti, "Gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının!"[368] meâlindeki âyetle neshedildiği de söylenmiştir. Ancak bu doğru değildir, Allah'ın, yapmaya güçlerinin yetmeyeceği bir şeyi insanlara emretmesi, sonra da güçlerinin yeteceği bir şeyle onu neshetmesi ihtimali yoktur.

Meselenin aslı, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edilen şu hadiste ifade edilmektedir: "Şüphesiz ki Allah'ın kulları üzerinde hakkı olduğu gibi, kulların da Allah üzerinde hakları vardır. Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, sadece Allah'a kulluk etmeleri ve bu konuda O'na hiçbir şeyi ortak koş-
mamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, [§] sadece kendisine kulluk **377**
ettikleri ve O'na hiç bir kimseyi ortak koşmadıkları takdirde onları cennete sokmasıdır"[369]. Bu hadis yukarıdaki âyet-i kerîmeyi yorumlamaktadır. **Allah'a saygılı olun!** Yani O'nu inkâr etmeyin! Burada Allah'a iman etmek ve küfürden sakınmak emri vardır. Zira kulluğun bütün tezahürlerinde Allah'a gerektiği gibi saygılı olmak hiç bir kimsenin gücü dâhilinde değildir. Meleklerin sürekli olarak[370] ve hiç bıkıp usanmadan[371] Allah'a ibadet etmekle nitelendirildikleri halde, yine de "Sana gereği gibi ibadet edemedik"[372] diye yakınmalarına bakmaz mısın? İnsan türünden hiç bir kimsenin böyle bir seviyeye ulaşması mümkün olmadığına göre, böyle bir teklifin yapılmış olması da mümkün değildir. Hâsılı söz konusu kimsenin haddi ve gayesi olamaz. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** buradaki emir bütün davranışlar ve fiillerle ilgili değil, İslâmla veya özellikle şirki reddetmekle ilgilidir. Bunun delili de âyetin sonundaki ifade ile, Allah'a kulluk ederken O'na kimseyi ortak koşmamanın kulların gücü dâhilinde olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına bakmaz mısın: **Ancak Müslüman olarak can verin!**

Tefsîr, I, 389; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 284, 683). Buradaki (حتى يخزن لسانه) ibaresi, dilini tutmadıkça, korumadıkça anlamına gelir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "خزن"maddesi).

368 et-Tegābün, 64/16.

369 Buhârî, "Cihâd", 46; Müslim, "İman", 49.

370 Burada Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar hiç ara vermeden gece gündüz sürekli Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/20).

371 Burada da şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar kibirlerine yediremezlerse bilsinler ki, Rabbinin katında bulunanlar bıkıp usanmadan, gece gündüz O'nu tesbîh etmektedirler" (Fussılet, 41/38).

372 Câbir b. Abdullah'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Göklerde bir meleğin kıyâmda olmadığı veya bir meleğin alnını secdeye koymadığı bir adım kadar, bir karış kadar veya bir avuç kadar boş bir yer yoktur. Yine de kıyâmet günü geldiğinde onların hepsi şöyle diyecektir: Seni tenzih ederiz, sana gereği gibi ibadet edemedik. Ancak sana hiçbir şeyi ortak koşmadık!" (Beyhakī, *Şuabu'l-iman*, I, 183; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 44; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 51, X, 358).

Âyetin zâhirinde, ancak müslüman olarak ölmek emredilmektedir. Halbuki ölmek konusunda yaratıkların bir rolü yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bunun anlamı şu olmalıdır: Öyle bir hal üzere bulunun ki ölüm size geldiğinde müslüman olarak ölün. Ölüm geldiğinde müslüman kalmaları için de kendilerine İslâm emredilmekte ve kâfir olmaları yasaklanmaktadır. *En Doğrusunu bilen Allah'tır.* Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, şiddetli bir ölüm halinden dolayı İslâm'a ait olmayan bazı şeyleri söylemesi ve yapması durumunda bile, ölüm anında kimsenin mazur sayılmayacağı anlamına da gelebilir. Ebû Hanîfe'nin (r.h.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: İman çoğunlukla ölüm sırasında çekilip alınır; sanki şeytan insana, eğer istediğini verirse arzusunu karşılayacağını hissettirmektedir[373].

378 [§] **Allah'a gereği gibi saygılı olun!** anlamındaki cümle, "Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor"[374] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi, Allah'ın azabından ve intikamından gereği gibi sakının, anlamına da gelebilir.

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَٓاءً فَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهٖٓ
اِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103. "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız."

Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın! Buradaki **Allah'ın ipi**'nden maksadın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. **Allah'ın ipi**'nden maksadın Kur'ân olduğu söylenmiştir; bu, İbn Mesûd'un (r.a.) görü-

---

373 Semerkandî şöyle dedi: "Çünkü ölüm hali büyük bir olaydır; o sırada şeytanlar da oraya gelir ve susuzluğunu gidermek için bazı şeyleri içmeye özendirir. Sanki onlar, din konusunda kendilerine uyarsa, arzu ettiği şeyi ona vereceklermiş gibi hissettirirler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 123a).

374 Âl-i İmrân, 3/30.

şüdür[375]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Allah'ın ipi**'nden maksat müslüman toplumdur; zira önceki ümmetler ancak tefrikaya düşmeleri sonucu helâk olmuşlardır[376]. Allah birlik olmayı emretmekte ve tefrikayı yasaklamaktadır. Zaten bütün müslümanlar tek bir topluluktur. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyetteki şu ifadesine bakmaz mısın? "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırırlar"[377]. Cenâb-ı Hak bu âyette müslümanları birlik içinde olmakla, diğer din mensuplarını da parçalanmakla nitelemiştir. İbn Mesûd'un (r.a.) da Allah'ın ipi'nden maksat cemâattir, dediği rivâyet edilmiştir[378].

[Tefrikadan Sakınmak]

Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber'in şöyle dediği kaydedilir: "Bir karış kadar bile cemâatten ayrılan, boynundan İslâm halkasını çıkarmış olur"[379]. Bu halkadan maksat da İslâm ipidir. Yine ondan şöyle rivâyet edilmiştir: "Şeytan, tıpkı koyun sürüsüne Saldıran kurt gibidir; tek başına olan, sürüden uzakta kalan ve tenha yerde bulunan koyunu yakalar. Binâenaleyh parçalanıp ayrışmaktan sakının! [§] Cemâate, topluma ve bu mescide sarılın!"[380] Hz. Ali'den **379**
(r.a.) de şöyle rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber bir gece üç defa bana seslendi, sonra da "Ümmetimde ihtilaf zuhur edecek" dedi. Ben; öyle bir durum ortaya çıktığında ne yapmalıyız? diye sordum. Buyurdu ki: "Allah'ın Kitab'ına sarılın! Çünkü onda sizden öncekilerin tarihleri, sizden sonrakilerin de haberleri vardır. Orada aranızdaki olayların hükmü vardır. Zalimliğinden dolayı kim onu terk ederse, Allah onun boynunu kırar. Doğru yolu ondan başka bir yerde arayanı Cenâb-ı Hak sapıklığa düşürür. O, Allah'ın en sağlam ipidir, O'nun hikmet dolu emridir. O en doğru yoldur. Diller onda ihtilafa düşmez. Tekrar tekrar okunmakla usanılmaz. Onun dikkat çekici özellikleri sona ermez tükenmez"[381].

---

375 Taberî, *Tefsîr*, IV, 30; Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 159.

376 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 164; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 286.

377 el-En'âm, 6/153.

378 Kurtubî, *Tefsîr*, IV, 159.

379 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 332; IV, 13, 22; V, 160; Ebî Dâvûd, "Sünnet", 28; Tirmizî, "Edeb", 78.

380 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 233, 243; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, V, 219.

381 Hâris el-Âver'den şöyle rivâyet edilmiştir: Mescide gitmiştim, baktım ki insanlar konuşmaya dalmışlar. Hemen Hz. Ali'nin (r.a.) yanına gittim ve kendisine dedim ki: Ey müminlerin emîri, insanların lafa daldıklarını görmüyor musun? Hz. Ali (r.a.) dedi ki: Gerçekten öyle mi yapıyorlar? Evet, dedim. Bunun üzerine şunları söyledi: Ben, Resûlullah'ın (s.a.) "İlerde fitneler ortaya çıkacaktır" dediğini işittim. Kendisine sordum: Ondan kurtulmanın yolu

Allah'ın ipi'nden maksadın Allah'ın dini olduğu söylenmiştir. Burada ip anlamına gelen "habl" (الحَبْلُ) kelimesiyle ahid, yani verilen söz kastedilmektedir. Buna göre sanki Allah, Kur'ân'daki ahitlere sarılmayı, onlara vefa göstermeyi ve onları korumayı emretmektedir. Ayrıca geçmiş ümmetler gibi bölünüp parçalanmaktan ve dinlerde görülen ayrılıklara düşmeyi de yasaklamıştır.

Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi. Denilmiştir ki: Allah **kalplerinizi** Hz. Muhammed (s.a.) vasıtasıyla **birleştirdi**. Yine denildi ki Allah İslâm ile **gönül-**
380 **lerinizi birleştirdi.** Kur'ân ile birleştirdi, de denilmiştir. [§] Bu iş doğrudan dinin eseri değildir, bilakis Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ve ihsanı ile gerçekleşmiştir, Allah bunu, kendi dinine sarılanlara lütfetmiş ve müslümanların kalplerini birleştirmenin de nimet olduğunu haber vermiştir. Çünkü bölünmek düşmanlığı, düşmanlık da savaşı doğurur. Bunda ise telef olmak söz konusudur.

[Mûtezile ve Allah'ın Lütfu]

Mûtezile'ye göre Cenâb-ı Hak, müslümana verdiği nimet ve lütfun aynısını kâfire de verir. Çünkü onlara göre hidâyet ve başarı sadece doğru yolu açıklamaktan (beyan) ibarettir. Bu beyan ise müslüman için olduğu kadar kâfir için de söz konusudur. Onların iddiasına göre Allah'tan kimseye nimet verilmez. Çünkü onlar hidâyeti Allah'a ait bir fiil olarak görmüyorlar, sadece insanlara ait fiildir, diyorlar. Bize göre ise Allah'ın insanlara olan hidâyeti (doğru yolu göstermesi) sayesinde İslâm'a ulaşılır. Bu da insanlar üzerindeki en büyük nimetlerden biridir.

O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Yani O'nun nimeti sayesinde kardeş haline geldiniz.

---

nedir? Buyurdu ki: "Allah'ın kitabı! Zira onda sizden öncekilerin tarihi, sizden sonrakilerin de haberleri vardır. Orada aranızdaki olayların hükmü vardır. O, hak ile bâtılı ayırandır, şaka değildir. Zalimliğinden dolayı kim onu terk ederse, Allah onun boynunu kırar. Doğru yolu ondan başka bir yerde arayanı Allah sapıklığa düşürür. O, Allah'ın en sağlam ipidir. Hikmet dolu zikirdir. O en doğru yoldur. O beşerî heveslerin saptıramadığı ve dillerin karışıklığa düşüremediği bir kitaptır. Âlimler ondan doymaz. O tekrar tekrar okunmakla eskimez -yani usanılmaz-. Onun fevkalâdelikleri bitmez. Cinler bile onu dinlediklerinde 'biz çok hoş bir Kur'ân işittik' (el-Cin, 72/1) demekten kendilerini alamadıkları bir kitaptır. Ona uygun konuşan doğru söylemiş olur. Onun hükmüne göre amel eden mükâfat kazanır. Onunla hükmeden âdil davranmış olur. İnsanları ona çağıran, en doğru olan yola erdirilmiş olur". İşte bu hadise sarıl, ya Âver! Ebû Îsâ et-Tirmizî şöyle dedi: Bu hadis garibdir, biz onu sadece bu rivâyetten bilmekteyiz. Hadisin isnadı bilinmemektedir. Râvî Hâris hakkında da laf edilmiştir (Tirmizî, "Sevâbu'l-Kur'ân", 14. bk. Dârimî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 1).

Halbuki siz bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz. Yani eğer Allah size İslâm'ı lütfetmemiş olsaydı siz bir ateş çukurunun üzerine doğru gitmiş -yaklaşmış- idiniz. Burada o ateş çukuruna yaklaşmak değil de, oraya düşmek ve orada olmak anlamının kastedilmesi de muhtemeldir. Tıpkı "Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz"[382] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi. Burada sadece cehennemi görmek değil, oraya girmek de kastedilmektedir. "Azabı tadın"[383] meâlindeki âyet de böyledir. Bu, cehennemden uzak olmayı değil, onun içinde olmayı ifade eder. Bunun gibi oraya girmek anlamına gelen pek çok âyet vardır.

Burada çukur anlamına gelen "hufre" (حُفْرَة) kelimesi ile sanki şöyle buyurmaktadır: Cehennemin en aşağı tabakalarından birine yaklaşmış iken Allah sizi oradan kurtardı. Bu beyan da Mûtezile'ye karşı bir delildir, çünkü onların iddialarına göre onları ateş çukurundan Allah değil, bizzat kendileri kurtarmışlardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onlara göre, Allah Teâlâ dinde en uygun (aslah) olanı vermek konusunda kâfirlerle müminleri aynı noktada topladığından dolayı, bundan başka bir netice çıkmaz; buna göre O'nun insanlara lütufta bulunduğu ve verdiği nimetle kalplerini birleştirdiği sonucuna varılmaz. [§] Çünkü o, ayrılık halinde de **381**
vardır. Dolayısıyla onlar kendi nimetleri sayesinde kalplerini birleştirmişlerdir. Sonra nimetten maksat eğer din olsaydı, o neden Allah'ın lütfu olsun? O, Allah'ın lütfu değil, kendi fiillerinin sonucudur[384]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

[382] et-Tekâsür, 102/6.

[383] "Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!' (denir)" (Âl-i İmrân, 3/106. Ayrıca bk. el-A'râf, 7/39; el-Ahkāf, 46/34).

[384] "Bu âyette Mûtezile'nin, dinde en uygun (aslah) olan konusundaki görüşlerinin aleyhine delil bulunmaktadır. Çünkü onlara göre; Cenâb-ı Hak'tan gelen hidâyet ve başarı, sadece beyandan ibarettir, o da kâfir ve mümin herkesi kapsar. Bu itibarla bundan, Allah'ın bir müslümana nimet vermesi, fakat kâfire vermemesi gibi bir netice çıkmaz. Dolayısıyla Allah'tan gelen bir lütuf olmadığı gibi, müslümanların kalplerinin, Allah'ın birleştirmesi ile birleştiği anlamı da çıkmaz. Zira bu durum, paramparça olan kâfirler hakkında da mevcuttur; müslümanlar onlar kendi nimetleri sayesinde kalplerini birleştirmişlerdir. Sonra nimet denilen şey eğer dinden ibaret olsaydı, Mûtezile'ye göre din de onlara Allah'ın bir lütfu değildir, bilakis onların kendi fiillerinin sonucudur, kendi yaratmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu konuda Allah'ın bir fiili söz konusu değildir. Halbuki Cenâb-ı Hak 'O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz' âyetiyle, kalpleri birleştirme işini nimete izafe etmiştir. Dolayısıyla bu âyet, Mûtezile'yi ilzâm etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 123a).

Siz bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz meâlindeki ilâhî beyan, fetret zamanı için imana ilişkin bir hitaptır, çünkü onlar tam o sırada kurtarılmışlardı[385]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. Siz Câhiliye döneminde küfür içinde birbirinize düşman, paramparça bir halde idiniz, İslâm sayesinde birbirinizle kardeş haline geldiniz ve aynı kelimede birleştiniz. **Böylece belki doğru yolu bulursunuz.** Yani Allah'ın nimetini ve lütfunu anlarsınız.

İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. Yani yeni dönemlerde de, tâ ki eskiden olduğu gibi şimdi de doğru yolu bulasınız. Bu durumda âyet, hak din üzere devam etmeyi müjdelemekte ve başarı vâdetmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَى الْخَيْرِ وَيَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104. "İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü engelleyen bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."

[Emir bi'l-Mâruf]

İçinizden bir topluluk bulunsun. Bu ilâhî beyanın, görünüşü itibariyle emir ise de, hakikatte haber anlamına gelmesi muhtemeldir. Şayet haber ise, o zaman âyet, içlerinden bir grup iyiliği emredip kötülüğü yasaklarsa diğer-
382 lerinden bu sorumluluğun düşeceğine işaret eder. [§] Çünkü âyette, bir grup anlamına gelen **içinizden bir topluluk** lafzı kullanılmaktadır. Âyetin görünüşü itibariyle ve hakikatte emir anlamına gelmesi de muhtemeldir; o takdirde **içinizden** anlamındaki "minküm" (منكم) kelimesi bağlaç vazifesi görür. Böyle olunca da âyet, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan herkes için farz olduğunu gösterir. O zaman sanki âyet, **iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan bir ümmet** olun, demiştir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, kitabının birçok yerinde iyiliği emredip kötülüğü yasaklamaktan söz etmektedir. Onlardan biri de üzerinde

385 "Bu âyet, fetret zamanlarında imanî hitabın gerekli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü o insanlar fetret döneminde yaşıyorlardı, Cenâb-ı Hak da, onları imana davet etmesi için Hz. Peygamber'i (s.a.) göndererek kendilerini kurtarmıştı; böylece azaba müstahak olmaları ortadan kalkmıştı. Buna göre âyet, iman için naklin (vahyin) dışında aklın da gerekli olduğunu inkâr edenlerin aleyhine delil olmaktadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 123a).

durduğumuz **İçinizden bir topluluk bulunsun!** meâlindeki âyettir. Bir diğeri "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız"[386] meâlindeki ilâhî buyruğudur. Cenâb-ı Hak, "Onlar işledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne kötü idi!"[387] meâlindeki âyetinde de, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamayı terk edenleri yermektedir.

İkrime'den[388] rivâyet edildiğine göre İbn Abbâs (r.a.) ona, nasihatten vazgeçen kişiye nasıl bir muamele uygulanacağını bilmiş olmam beni zora soktu, demişti. İkrime de: Onu sana ben söyleyeyim, bu konudaki âyetlerin ikincisi olan "Biz, kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık"[389] meâlindeki âyeti oku, demişti. İbn Abbâs da: Doğru söyledin, diye karşılık vermişti[390]. İbn Abbâs (r.a.) bu âyetten, kötülüğü yapanın da, o konuda bilgi sahibi olanlardan ona engel olmayanların da helâk olacağına delil getirmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, zâlimlere engel olmayanları o zâlimlerle birlikte azaba müstahak görmektedir. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) da şöyle dediği rivâyet edilmiş-
tir: [§] Ey insanlar! Sizler "Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dik- **383**
kat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez"[391] meâlindeki ilâhî buyruğu okuyorsunuz. Ben Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "İnsanlar birinin zulmettiğini gördüklerinde elini tutup engel olmazlarsa, kısa zaman sonra Allah cezalandırarak onların hepsini yakalar"[392].

---

386 Âl-i İmrân, 3/110.

387 el-Mâide, 5/79.

388 Ebû Abdullah İkrime b. Abdullah el-Berberî el-Medenî (ö. 105/723). Abdullah b. Abbâs'ın âzâdlısı olup tâbiîlerdendir. Tefsir ve Megāzî'yi insanların en iyi bilenlerindendi. Çeşitli beldeleri dolaşmıştı. Ondan yetmişten fazlası tâbiîlerden olan üç yüzü aşkın râvî rivâyette bulunmuştur. Bir ara Necdet el-Harûrî'nin yanına gitmiş, altı ay onun yanında kalmıştı. Ondan sonra Necdet'in görüşlerini seslendirmeye başlamıştı. Sonra Mağrib'e gitmişti, oradaki ahali kendisinden Sufriyye anlayışını aldılar. Sonra Medine'ye dönmüştü. Medine emîri, ondan ortalıkta görünmemesini istemiş, o da ölünceye kadar kimseye görünmemişti. O ve Küseyyir İzzet Medine'de aynı günde vefat ettiler. Öldüğünde, insanların en âlimi ve en şâiri öldü, denildi (Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 244).

389 "İçlerinden bir topluluk, 'Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!' deyince onlar, 'Rabbiniz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle' şeklinde cevap verdiler. İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık" (el-A'râf, 7/164-165).

390 Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 319.

391 el-Mâide, 5/105.

392 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 2, 5, 7; Ebî Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Tefsir", 5, 17. Ayrıca bk. Taberî, *Tefsîr*, VII, 98.

Cerîr'den (r.a.) de şöyle rivâyet edilmiştir: Ben Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "Bir toplumun içinde yaşayan bir adam, orada Rahmân'a isyan edici davranışlarda bulunulduğunu görür, kendileri daha kalabalık, daha güçlü oldukları ve istedikleri takdirde kötülere mani olabilecek durumda bulundukları halde aldırmayıp gevşeklik gösterirlerse, Allah onları azaba uğratır"[393]. Huzeyfe (r.a.) de Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivâyet eder: "Hayatım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki siz ya mutlaka iyiliği emredip kötülüğü engellersiniz yahut da Allah kendi katından bir azabı sizin hepinize uygulanır. Sonra O'na duâ edersiniz fakat duânızı kabul etmez"[394]. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) de Resûlullah'ın şöyle duyduğunu rivâyet eder: "Şüphesiz Allah kıyâmet günü kuluna, kötülüğün yapıldığını gördüğü halde neden ona engel olmadığını soracaktır. Allah o kula; ey Rabbim, sana güvendim, ayrıca insanlardan da korktum diye mazeret ileri sürmesini telkin edecektir"[395]. Ebû Hureyre'den (r.a.) de şöyle rivâyet edilmiştir: Resûlullah'ın ashâbından bir grup toplanmış,
384 O'na şöyle demişti: Ey Allah'ın Resûlu! [§] Bizler iyilikleri söylesek, bütün iyilikleri de yapsak ve bütün kötülüklerden kaçınsak, bu durum bizi iyiliği emredip kötülüğü engelleme sorumluluğundan kurtarır mı? Hz. Peygamber (s.a.) şu karşılığı verdi: "Bütün iyilikleri yapamasanız dahi iyiliği emredin! Kendiniz kötülüklerden kaçınamasanız bile kötülüğün işlenmesine engel olun!"[396] Bununla birlikte bir kişinin; ben bütün iyilikleri yapamıyor ve bütün kötülüklerden kaçınamıyorum ki başkalarına iyiliği emredip kötülüğü yasaklayayım, demesi doğru değildir. Çünkü onun iyiliği bizzat yapması kendisine farzdır. Bir farzın yerine getirilmesinde kusurlu olduğu zaman, başka görevlerinde de kusurlu olması gerekmez.

---

393 Heysemî şöyle dedi: Bu hadisin râvîsi Abdülaziz b. Ubeydullah'tır. O zayıf bir râvîdir (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 268. Ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, X, 215).

394 Tirmizî, "Fiten", 9. Ayrıca bk. Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 93.

395 Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Ebû Saîd el-Hudrî'den şu lafızlarla nakletmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Kıyâmet günü her birinize mutlaka hesap sorulacaktır; o gün insana sorulacak olan sorulardan biri de şudur: Kötülük işlendiğini gördüğün halde neden ona engel olmadın? Allah'ın kendisine mazeret telkininde bulunduğu kişi şöyle diyecek: Rabbim, senin engel olacağını umdum, ayrıca insanlardan da korktum" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 27).

396 Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr* ve *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında, Abdüsselâm b. Abdülkuddûs b. Habîb'den babası vasıtasıyla rivâyet etmiştir. Râvî Abdüsselâm ve babası hadiste zayıftır (Beyhakī, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 277).

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾

105. "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. İşte onlar için büyük bir azap vardır."

Parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız. Çünkü "Başka yollara sapmayın; sonra o sizi Allah'ın yolundan ayırır"[397] meâlindeki âyet, parçalanmanın şeytanın yolu olduğunu ifade etmektedir.

Parçalananlar gibi anlamına gelen "kellezîne teferrekū" (كالذين تفرّقوا) lafzının, Allah'ın açtığı ve peygamberlerin gösterdiği yoldan ayrılanlar, anlamına gelmesi de muhtemeldir, zira böyleleri kendileri için çeşitli bidatlar icad etmişler, dinlerini hevâlarına uydurmuşlardı. İşte Allah bizi bundan sakındırmakta ve bütün hayırların, tâbi olmakla gerçekleştiğini bize bildirmektedir: Allah'ın kendisini kanıt kıldığı ve insanları O'na davet ettiği kişiye tâbi olmakta… *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra. Buradaki "beyyinât" (البَيِّنَات) kelimesi, peygamberlerin getirmiş oldukları açık deliller anlamına gelir. Bu âyetin, Hz. Muhammed'in (s.a.) üstün nitelikleri ve özellikleri konusunda yahudi ve hıristiyanların kitaplarında bulunan âyetleri beyan etmiş olması da muhtemeldir.

[§] İşte onlar için büyük bir azap vardır. Bu meâldeki cümle, âyette sözü 385
edilen yollardan maksadın şeytanın davet ettiği yollar olduğuna işaret etmektedir[398].

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ
أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ
﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

---

397 "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra o sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

398 Yani En'âm sûresinde (6/153) geçen ve müellifin bu âyetin tefsirinde delil olarak kullandığı yol(lar).

106. "Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!' (denir)***."***

107. "Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedi kalacaklardır."

[Ak ve Kara Yüzler]

Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır. Azîz ve celîl olan Allah burada cennet ehlinin yüzlerini beyaz olarak nitelemiştir. Zira beyaz renk, saflığın ve temizliğin zirvesidir. Bütün renkler de beyazın içinde kendini gösterir. Azîz ve celîl olan Allah cehennem ehlinin yüzlerini kara olarak nitelemiştir. Çünkü siyah renk, zulmetin zirvesini ifade eder. Ayrıca diğer renkler siyahın içinde kendisini gösteremez, o, zulmete, yani karanlığa benzetilmektedir. Âyetteki beyaz ve siyah sıfatları ile gerçek anlamda beyaz ve siyahın kastedilmemiş olması da muhtemeldir. Beyaz, büyük sevinç ve neşeden; siyah da şiddetli hüzün ve kederden kinâyedir. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O gün birtakım yüzler ışık saçar, güleçtir, müjde almıştır. Bir takım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş, kapkara kesilmiştir"[399]. Bu âyette Cenâb-ı Hak cennet ehlinin yüzlerini güleç olmakla nitelemiştir, fakat bununla gerçek anlamda gülmeyi kastetmemiş, sevinç ve neşenin zirve noktasına ulaşmaya dikkat çekmiştir. Cehennem ehlinin yüzlerini de kapkara, toprağa bulanmış olmakla nitelemiştir; bu da şiddetli bir hüznü ifade etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Bu âyet çeşitli anlamlara gelebilir. **Kâfir mi oldunuz?** meâlindeki cümle, yaratılışınız Cenâb-ı Hakk'ın birliğine şâhitlik ettiği halde dillerinizle küfre mi saptınız? anlamına gelebilir, zira herkesin yaratılışı Allah'ın yegâne tanrı olduğuna şâhitlik etmektedir. Bu âyet, övgüsünü ve sıfatını kitabınızda gördüğünüz Hz. Muhammed'e (s.a.) henüz peygamber olarak gönderilmeden önce inanıp güvendikten sonra, peygamber gönderilince kâfir mi oldunuz? anlamına da gelebilir. Buna dayanarak bazı tefsirciler; "O'nun çağrısı (birçok insan tarafından) kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rableri katında geçersizdir. Üzerlerine gazap çökmüştür ve onlar için çetin bir azap vardır"[400] meâlindeki âyeti, onların ileri gelenlerinden ve büyüklerinden dinde inatlaşma yapmayan ve eskileri taklit etmeyi düşünmeyen pek çok kişinin o çağrıyı kabul ettikleri

[399] Abese, 80/38-40.

[400] eş-Şûrâ, 42/16.

şeklinde yorumlamıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* [§] Tefsirini yapmakta 386
olduğumuz âyet, içinizden bir grup iman ettikten sonra siz küfre mi saptınız? anlamına da gelebilir. Zira onlardan bazıları iman etmiş, bazıları da etmemişti. İnkâr edenlere; içinizden bir grup iman ettiği halde siz inkâr mı ettiniz? diye sormaktadır. Allah'ın "Mûsâ'nın kavminde hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[401] diye buyurduğuna bakmaz mısın? *En doğrusunu bilen Allah'tır.* "İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı"[402] meâlindeki âyet de aynı şeyi ifade etmektedir. Şöyle de denilmiştir: Buradaki iman sözcüğü ile insanların Hz. Âdem'in soyundan çıkarıldıkları zamandaki imanları ve ikrarları kastedilmektedir.

[**Büyük Günah İşleyen Kişi**]

Bu âyet, Mûtezile'nin, büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî olarak kalacakları, zira onlar küfre girmeseler de imandan çıktıkları şeklindeki iddialarını reddetmektedir. Zira Allah Teâlâ âyette, beyaz yüzlüler ve kara yüzlüler olmak üzere sadece iki grup yaratıktan söz etmektedir. Beyaz yüzlüler müminler, siyah yüzlüler de kâfirlerdir, çünkü Allah **İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?** buyurmaktadır. Büyük günah işleyenler bu tür günahları sebebiyle kâfir olmamışlardır; Cenâb-ı Hak üçüncü bir gruptan söz etmemekte, onlarsa üçüncü bir grup oluşturmaktadırlar. Azîz ve celîl olan Allah başka bir âyette de "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[403] diye buyurmak suretiyle yaratıkları sadece iki gruba ayırmıştır, Mûtezile mensupları ise bunlara bir grup daha eklemişlerdir. "Kiminiz kâfir, kiminiz de mümin"[404] meâlindeki âyet de böyledir.

Eğer denilirseki: Bu âyette [yukarıdaki birinci âyette] imandan sonra küfürden söz edilmektedir. Burada imandan sonra inkâr etmeyenlerin âyetin kapsamına dâhil olmadıklarına dair bir ifade yer almamaktadır, dolayısıyla büyük günah işleyenlerin bu hükme dâhil edilmemeleri imkânsızdır.

[§] Buna cevabımız, daha önce bahsetmiş olduğumuz, her kâfirin yaratılı- 387
şının Cenâb-ı Hakk'ın birliğine şâhitlik ettiği gerçeğidir. Ancak onlar dilleriyle inkâr etmişlerdir; bu ise imandan sonra küfrü ifade etmektedir. Binaenaleyh

401 el-A'râf, 7/159.
402 es-Saf, 61/14.
403 eş-Şûrâ, 42/7.
404 et-Teğābun, 64/2.

kâfir olmayan birinin kâfirler kategorisinde âyete dâhil edilmesi caiz değildir[405]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! Bu ifade zâhirde emir şeklindedir, fakat hakikatte emir değildir, çünkü azap lezzet veren bir tat değildir, sadece lezzet veren şey tadılır. Burada sanki şöyle buyurmaktadır: Azaba uğrayacağınızı bilin!

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾

108. "İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Bunları sana gerçek olarak okumaktayız. Allah hiçbir varlığa zulmedilmesini istemez."

İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Bunları sana gerçek olarak okumaktayız. Buradaki **Allah'ın âyetleri**'nden maksat, muhtemelen kesin delilleridir. Maksadın Kur'ân-ı Kerîm olması da muhtemeldir. Âyette geçen "hak" (الحق) kelimesinden maksat da, hakkı beyan etmek, açıklamaktır. "Hak" (الحق) lafzı ile dinin kastedilmiş olması da muhtemeldir, zira din hak olan şeydir. Âyetlerin de hak olması mümkündür. Buna göre âyet, hakka davet etmeyi emretmektedir. Hak kelimesi ile Allah'ın kulları üzerindeki hakkının ve kulların birbirleri üzerindeki haklarının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

[Zulüm]

Allah hiçbir varlığa zulmedilmesini istemez. Zulüm, bir şeyi konulması gereken yerden başka bir yere koymak demektir. Göklerde ve yerde olan her şey Allah'a ait olduğuna göre, Allah böyle bir nitelemeden münezzehtir, yücedir. Yaratıkların zulüm ile nitelendirilmesi ise ancak birinin hakkını başka bir yere koyduklarından ve bazılarının haklarına engel olup onu hakkı olmayana verdiklerinden dolayıdır. **Allah hiçbir varlığa zulmedilmesini istemez.** Yani insanlara zulmedilmesini istemez, demektedir. İstersen şöyle de diyebilirsin: İrade gerçekte her fâile ait bir niteliktir; dolayısıyla burada sanki Allah onlara

---

405 "Buna cevabımız şudur: Daha önce geçtiği gibi, her kâfirin yaratılışının Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyetine iman ettiği gerçeğidir, o, yaratılışının şâhitliği ile Allah'ı tasdik etmektedir; bu da yaratıcının varlığı ve birliğinin tasdikidir. Fakat onlar, yaratılışlarının zorunlu kıldığı bu tasdik ve imanın varlığından sonra kendi irade ve tercihleriyle küfre girmişlerdir. Dolayısıyla ihtiyarî tasdik ve imandan uzak durmuşlardır. İmandan sonra küfür işte budur. Bu âyetin hükmüne kâfir de mümin de girer, fakat kâfir olmayan birinin kâfirin hükmüne dâhil edilmesi caiz değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 124a).

zulmetmez denilmektedir. Nasıl zulmeder ki ancak nefislerin şiddetle arzuladığı bir fayda sebebiyle veya ısrarla sakındığı bir zarardan dolayı zulmedilebilir. Allah ise böyle şeylerden müstağnidir, bu türlü ihtiyaçlardan çok yücedir.

وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿١٠٩﴾

[§] ***109. "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. İşler, dönüp dolaşıp*** 388
Allah'a varır."

İşler, dönüp dolaşıp Allah'a varır. Yani neticede herkesin işi O'na varacaktır. O'nun zulüm yapması ise asla mümkün değildir.

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ
الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَوْ اٰمَنَ اَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ
مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَاَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

110. "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i Kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu; içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır."

Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz meâlindeki ilâhî beyana çeşitli anlamlar verilebilir. Yaratıkları kurtuluşa ve hayra çağırmanız sebebiyle siz, insanlar için yeryüzüne çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz anlamına gelebilir. Siz iyiliği emredip kötülüğü yasakladığınız için daha önce geçen kitaplarda en hayırlı ümmet olarak yazıldınız anlamına gelmesi de muhtemeldir. Siz eğer iyiliği emreder, kötülüğü yasaklarsanız, en hayırlı ümmet olursunuz. Siz en hayırlı ümmet oldunuz anlamı da ihtimal dâhilindedir. Bu ümmet gerçekten öyledir; onlar Allah'ın dinine yardım etmek ve O'nun buyruklarını yüceltmek ve Allah'ın rızasını kazanmak için canlarını feda etmişler, canları pahasına Peygamber'ini koruyarak, hatta onu kendi canlarından daha çok severek ve kendilerinden üstün görerek, önceki ümmetlerden daha hayırlı olduklarını göstermişlerdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Mâruf ve Münker]

Âyetteki "ma'rûf" (معروف) ve "münker" (منكر) konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Denilmiştir ki aklen güzel olan her şey mâruftur, çirkin olan her şey de münkerdir. Mârufu emretmekle imanı emretmek, münkere engel olmakla da küfre engel olmak kastedilmiş olabilir. Bunun delili, âyetin devamında **Allah'a inanırsınız** diye buyurulmuş olmasıdır. Onlar, kendileri Allah'a inanıyor, başkalarını da inanmaya davet ediyor ve münkere engel oluyorlar.

Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. Bu ilâhî beyan hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir. İnsanların en hayırlısı onlara en faydalı olandır[406]. İyiliği emredersiniz; yani Allah'tan başka tanrı bulunmadığına şâhitlik etmeyi, Allah'ın gönderdiklerini kabul etmeyi ve Allah için savaşmayı emredersiniz. Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka tanrı yoktur) esası hiç şüphe yok ki iyiliklerin en büyüğüdür. Münker (kötülük) ise
389 bunu yalanlamaktır ve o da kötülüklerin en büyüğüdür[407]. [§] Hz. Ali'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Bana, hiçbir peygambere verilmeyen şeyler verilmiştir". Onlar nedir, ey Allah'ın Resûlu? diye sorduk. Şöyle cevap verdi: "Bana düşmanın kalbine korku salmakla yardım edildi. Yeryüzü (hazinelerinin) anahtarları verildi. Ahmed diye isimlendirildim. Toprak benim için temiz yapıldı ve ümmetim ümmetlerin en hayırlısı kılındı"[408].

Siz, [insanlar için] ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. Bu iki anlama gelir. Biri, siz, önceki ilâhî kitaplarda peygamberlerin dilinde adı geçen en hayırlı ümmetsiniz. Diğeri, Resûlullah'a (s.a.) iman etmeniz, ona ve getirdiklerine tâbi olmanız sebebiyle yeryüzündeki en hayırlı ümmet oldunuz, çünkü yeryüzündeki insanların bir kısmı iman etmiş, bir kısmı da inkâr etmişti.

İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız anlamına gelen cümledeki mâruf ve münker, üç anlama gelir: Biri, mâruf aklın iyi gördüğü, yani aklın güzel bulduğu şeydir; münker de aklın çirkin görüp kötü kabul ettiği şeydir. Diğeri, mâruf, âyetlerin ve delillerin işaretiyle güzel olduğu bilinen şeydir, münker de çirkin olduğu deliller vasıtasıyla bilinen şeydir. Öbürü de, mâruf peygamberlerin dilinde güzel görülen şeydir, münker de onların çirkin gördükleri ve yasakladıkları şeydir. İşte bu ihtimallerle âyetin tefsiri ortaya çıkar. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

406 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 391.

407 Taberî, *Tefsîr*, IV, 45.

408 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 98, 158, 223, 228; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3.

[Ehl-i Kitap'tan İman Edenler]

Ehl-i Kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu. Şüphe yok ki onlar için iman küfürden çok daha hayırlıydı. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** bunun anlamı şudur: Onlar iki sebepten dolayı imandan yüz çevirip küfre sarılmışlardı: Birincisi, onlar toplumda itibarlı ve saygın bir konumdaydı. Ayrıca kitapları okuyabiliyor ve araştırabiliyorlardı. Bu itibarla insanlar her konuda onlara başvuruyor, ihtiyaçlarını onlara arz ediyordu. İşte onlar iman ettikleri takdirde bu konumlarını kaybedeceklerinden endişe ediyordu. Azîz ve celîl olan Allah şunu haber vermiştir: Eğer iman ederlerse, iman edenler arasındaki şan, şeref ve saygınlıkları, kâfirler arasındaki saygınlık ve şereften daha fazla olacaktır. Onların okur yazar bilginlerinden iman etmiş olan Abdullah b. Selâm, Kâb el-Ahbâr ve diğerlerinin şeref ve saygınlıklarının, kâfir olarak ölenlerde bulunmayacak kadar fazla olduğunu görmez misin? [§] Meselâ onlar aslında iman ehlinin âlimlerinden değil Ehl-i Kitab'ın **390**
âlimlerinden idiler. Onlardan kâfir olarak ölenlerden hiç birinin ulaşamadığı izzet ve şerefe, iman ettikten sonra ulaştılar. Hatta müslüman olanların iman ve İslâm ehli arasında ulaştıkları fazilet bir tarafa, onların isimleri bile unutuldu, şöhretleri bitti, nesilleri kesildi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, onlar müslüman olurlarsa sahip bulundukları menfaatleri ve imkânları kaybedecekleri endişesi taşıdıkları için İslâmiyeti kabul etmeyip, Hz. Muhammed'e (s.a.) tâbi olmayı reddetmişler ve küfür içinde kalmayı tercih etmişlerdi. Azîz ve celîl olan Allah şayet iman ederlerse bunun âhirette onlar için hayırlı olacağını haber vermektedir. Çünkü onlar, sahip oldukları bu imkânları kısa zaman sonra terk edip gidecekler, fakat iman ehlinin değerleri âhirette de devam edecek, sonsuz devirler boyu sürecektir.

İmanla elde edilen sonuç gayb konumunda olunca -küfrün cezası olarak kâfirlerin başlarına gelecek olan şeyler de gaybtır- şehvetlerini engelleyeceği ve lezzetlerini azaltacağını düşünerek nefsin arzuladığı ve zevk aldığı şeyleri düşünmeyi tercih ettiler. Gerçi görünen âlemden hareketle görünmeyen gayb âlemini idrak etmek zor bir iştir, buna ancak Allah'ın lütfu ile ulaşılır. Fakat bu lütuf da Allah'a vacip değildir; çünkü vacip görülürse, lütfetmesinin ve nimetler vermesinin anlamı kalmaz ve bu kulun bir hakkı olurdu; böylece Allah, yapması gerekeni yapmış olurdu. Bunun yanında onlar dünya safasını öne aldılar, dünyanın parlaklığını ve zenginliğin ihtişamını vâdedilen âhiret nimetlerine tercih ettiler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onların içlerinden inananlar da var, fakat çoğu yoldan çıkmıştır. Evet durum böyleydi; onlardan inananlar daha az, inkâr edenler daha çoktu. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

لَنْ يَضُرُّوكُمْ اِلَّٓا اَذًى وَاِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

391 [§] ***111. "Onlar size incitmekten başka zarar veremezler. Sizinle savaşırlarsa geri dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez."***

Bu âyet, hem Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hem de müminler için, müşriklerin yalnız dil ile incitmeleri hariç, diğer eziyet ve zararlarından güvende olacakları konusunda bir müjde anlamı taşımaktadır. Âyet, tıpkı "Şüphesiz kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz"[409] meâlindeki âyet ile "Onlar; 'şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız' diyorlar"[410] meâlindeki âyet ile düşmanlarına karşı iman ehline yardım edileceğini müjdeleyen diğer âyetler gibidir.

Onlar size incitmekten başka zarar veremezler meâlindeki ilâhî beyan, aynı zamanda Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini de ispat etmektedir. Çünkü âyet, henüz sözü edilen husûs gerçekleşmeden önce bunu haber vermektedir, sonra da olay âyette ifade edildiği gibi gerçekleşmişti. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.), onu azîz ve celîl olan Allah'tan almış olduğunu gösterir.

---

409 "Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır" (Âl-i İmrân, 3/186).

410 "Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i Kitap'tan inkârcı yandaşlarına, 'Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız' diyorlar. Allah şâhittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar. Oysa çıkarılsalar asla onlarla beraber çıkmazlar, onlara savaş açılsa asla yardımlarına koşmazlar; yardım etmeye kalksalar da, muhakkak arkalarını dönüp kaçarlar. Ve sonunda onlar yardımsız kalırlar. Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur!" (el-Haşr, 59/11-13).

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ اَيْنَ مَا ثُقِفُٓوا اِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللّٰهِ وَحَبْلٍ مِنَ
النَّاسِ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

112. "Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah'ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır."

[Ehl-i Kitab'a Zillet ve Meskenet Damgasının Vurulması]

Allah'tan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuştur. İbn Mesût kırâatine göre "zillet" (الذلّة) kelimesi yer almayıp (ضربت عليهم المسكنة) "onlara aşağılanmaya mahkûm damgası vurulmuştur" şeklinde, Hafsa'nın kırâatinde ise (ضربت عليهم المسكنة) şeklindedir. Buradaki zilletin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre bu, onlara vurulan cizyedir; "Yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar Ehl-i Kitap'la savaşın!"[411] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, bu onlar için zillet idi; çünkü onlar bundan hoşlanmıyordu.

Nerede bulunurlarsa bulunsunlar. Yani nerede olurlarsa olsunlar. **Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça.** Yani Allah'tan bir ahde ve insanlardan bir taahhüde sahip olmadıkça onlar bir kavmin (müminlerin) hükmü altında olacaklar ve cizye vereceklerdir. İbn Abbâs'ın (r.a.) yorumu da şöyledir: **[§] Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça** 392
demek Allah'tan bir ahde ve insanlardan bir taahhüde sahip olmadıkça[412], demektir. Mukâtil (r.a.) şöyle dedi: Buradaki insanlar anlamına gelen "en-nâs" (الناس) lafzından maksat özellikle Allah'ın Resûlü'dür (s.a.)[413].

---

411 "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü'nün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29).

412 bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 48; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 296; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 378.

413 Bu görüşü Kurtubî, kimseye nispet etmeden zikretmiştir (Kurtubî, *Tefsîr,* IV, 174).

Onlara zillet damgası vurulmuştur meâlindeki ifadenin, kendi aralarında şanlı, şerefli ve itibarlı bir konuma geldikten sonra, küfürleri sebebiyle müslümanlar arasında kendilerine zillet damgası vurulmuştur, anlamına gelmesi muhtemeldir. **Onlar Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça,** yani İslâm'a sarılmadıkça, **nerede bulunurlarsa bulunsunlar onlara zillet damgası vurulmuştur.** Yani onlar İslâm'a intisab etmedikçe hesaba katılamaz ve bir yerde tutunamazlar, çünkü kendilerinden emin değillerdir.

Onlar Allah'ın gazabına uğramışlardır. Denilmiştir ki bu, inkâr etmeleri sebebiyle Allah'ın gazabını hak etmişlerdir, anlamına gelir. Allah'ın gazabıyla dönmüşlerdir ve ayrıca Allah'ın gazabı onlara şart olmuştur, anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu husûsu çeşitli yerlerde açıklamıştık[414]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Buradaki "meskenet" (المسكنة) kelimesi ihtiyaç ve fakirlik anlamına gelir. Daha önce de belirttiğimiz gibi onlar, Hz. Peygamber'e daha yakın ve müşriklerden daha uzak olmalarına rağmen Resûlullah'a karşı müşriklere yardımcı olmuşlardı. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak onları zillete düşürdü, daha önce kendi aralarında izzet ve şeref sahibi iken müslümanlar arasında kendilerini muhtaç ve aşağılık bir duruma düşürdü. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı"[415].

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın **Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi** meâlindeki âyetinde[416] zikrettiği belli bir grubun ve müslümanların yardıma mazhar oldukları benzer diğer olaylarda zikredilen kişilere de yönelik olabilir. Söz konusu olaylara şâhit olanlar bu âyetten gerçek maksadın ne olduğunu bilir ve onlar buna bağlı olarak gelen müjdelerin
393 sebeplerini de anlar. [§] Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak onların duydukları bütün ihtiyaçları fani âleme yöneltmiştir ki o da dünyadır. gerçekten bir faydası yoktur, sadece âhiret hayatını kazanmak için ona ihtiyaç vardır, ayrıca kâfirler âhireti kazanmak için dünyaya ihtiyaç olduğunu da bilmemektedirler. Bu sebeplerle dünya menfaati yok hükmündedir[417]. Şu da muhtemeldir: Cenâb-ı

---

414 bk. el-Bakara, 2/61 âyetin tefsiri.

415 "Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz" (el-Ahzâb, 33/26).

416 Biraz önce geçen âyet.

417 "Zira dünya ancak âhireti kazanmak için bir vesiledir. Âhireti kazanmak için vesile olan her şeyin varlığı ile yokluğu eşittir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 124b).

Hak onlara dünyanın imkânlarını bolca vermiş, fakat kalplerine de korku ve ihtiyaçların en büyüğünü koymuştu, işte bu, meskenet hâlidir.

Bu, onların, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri yüzündendir. Allah'ın âyetleri konusunu daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[418].

[Haksız Yere Peygamberlerin Öldürülmesi]

Ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu meâldeki ilâhî beyan çeşitli anlamlara yorulanabilir. Muhtemeldir ki onların ataları, peygamberleri haksız yere öldürmüşlerdi, bunlar her ne kadar kendileri bizzat öldürme eyleminde bulunmamışlarsa da peygamberlerin öldürülmesini tasvip etmişlerdir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu fiili onlara izafe etmiştir, çünkü onlar, yapılandan memnun olmaları sebebiyle atalarıyla aynı konumda bulunuyorlardı. Bu durum, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kişiyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"[419]. Onlar Hz. Muhammed'i (s.a.) öldürmeyi kastetmiş de olabilirler. Onu öldürmeye kastettikleri zaman da, "kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur" meâlindeki âyetin hükmüne uygun olarak sanki bütün peygamberleri öldürmeye kastetmiş gibi olmuşlardır. Âyet-i kerîme, ataları sebebiyle onları ayıplamış da olabilir; çünkü onlar dinde atalarını taklit ediyorlardı. Onların ve dinde onları taklit eden herkesin ahmaklığı bilinsin diye, peygamberlere (s.a.) yapmış oldukları kötülükleri açıklamaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Onlar, Hz. Muhammed'e (s.a.) iman edenleri öldürmek istemiş de olabilirler, bu yüzden öldürme fiili onlara nispet edilmiştir. Nitekim Allah onların müminlere tuzak kurmalarını kendi zatına[420], dostlarına yardımı da yine kendine nispet etmiştir[421]. Halbuki ne tuzağı kuran, ne de yardımı yapan bizzat Allah Teâlâ değildi. İşte bu âyette de Hz. Peygamber'in (s.a.) bağlılarını öldürdükleri için öldürme fiili onlara[422] nispet edilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

418 bk. el-Bakara, 2/41, 61 âyetlerinin tefsiri.

419 el-Mâide, 5/32.

420 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Halbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler" (en-Nisâ, 4/142).

421 "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır" (Muhammed, 47/7).

422 Yani Hz. Peygamber (s.a.) döneminde yaşayanlara.

لَيْسُوا سَوَآءً مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ اٰيَاتِ اللّٰهِ اٰنَآءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾

394 [§] ***113. "Hepsi bir değildir: Ehl-i Kitap'tan öyle bir topluluk var ki, geceleri ibadete durup Allah'ın âyetlerini okur, secdeye kapanırlar."***

[Ehl-i Kitap]

Hepsi bir değildir: Ehl-i Kitap'tan öyle bir topluluk var ki, Allah'ın âyetlerini okur. Onlardan, yani Ehl-i Kitap'tan iman edenlerle iman etmeyenler eşit değildirler. Çünkü onlardan iman edenler, istikamet sahibi olmuştur. "Ummetun kāime" (أُمَّةٌ قَائِمَةٌ) beyanının, âdil ümmet anlamına geldiği söylenmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[423]. Şöyle de söylenmiştir: "Ummetun kāime" (أُمَّةٌ قَائِمَةٌ) ifadesi, Allah'ın koyduğu sınırlara farzlara ve O'na itaate dikkat eden, ayrıca kitabını tahrif etmeyen anlamına gelir. Buna doğru yolda olanlar anlamı da verilmiştir, bunlardan maksat Ehl-i Kitap'tan iman edenlerdir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Onlar, geceleri Allah'ın âyetlerini okuyan istikamet sahibi bir topluluktur,** meâlindeki âyetten maksat, geceleri namaz kılan Muhammed ümmetidir; zira böyle bir özellik önceki ümmetlerde yoktu[424].

Âyet-i kerîmenin bu kısmı Hafsa'nın mushafında şöyledir (ليس أهل الكتاب سواء منهم أمة قائمة)[425]. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler. İman edip dünya ve âhirete ilişkin yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır. Günaha batanların varacakları yer ise ateştir.[426]

---

423 el-A'râf, 7/159.

424 "Hepsi bir değildirler; Ehl-i Kitap'tan istikamet sahibi bir topluluk vardır" âyeti hakkında İbn Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Ehl-i Kitap ile Muhammed ümmeti bir değildir. Onlar geceleri Allah'ın âyetlerini okurlar meâlindeki âyet hakkında da şöyle söylemiştir: Bundan maksat yatsı namazıdır; Muhammed (s.a.) ümmeti bu namazı kılar, fakat Ehl-i Kitab'a mensup insanlar kılmazlar (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 297).

425 Hafsa'nın mushafından yapılan rivâyetin burada bittiği anlaşılıyor. İbarenin diğer kısmı ise Mâtürîdî'nin yorumudur.

426 es-Secde, 32/18-20.

Onlar secdeye kapanırlar. Bu meâldeki ifade ile muhtemelen namaz kılanlar kastedilmiştir. Bu cümle ile boyun eğerler anlamı da kastedilmiş olabilir; zira secde boyun eğmektir.

يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَاُولٰٓئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾

114. "Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülüğü yasaklarlar ve hayırlarda yarışırlar. İşte bunlar iyi kimselerdendir."

Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler. Yani kendileri iman ederler, başkalarına da iman etmelerini emrederler ve buna davette bulunurlar. **Kötülüğü yasaklarlar** anlamındaki küfrü. **İyiliği emrederler** cümlesi ile her türlü iyiliğin, **Kötülüğü yasaklarlar** cümle ile de her türlü kötülüğün kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu husûsa daha önce temas etmiştik[427].

[§] Onlar hayırlarda yarışırlar. Yani her türlü hayırda. **İşte bunlar iyi** 395
kimselerdendir. Denilmiştir ki cennette salihlerle beraberdirler. Yani bunları yapan insan salihtir.

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

115. "Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah kötülükten sakınanları bilir."

Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır. Yani yaptıkları reddedilmeyecek, bilakis kabul edilecek, hatta âhirette kendilerine onun mükâfatı verilecektir. Allah nasıl reddeder ki O, az iyiliğe çok mükâfat veren, en küçük bir hayrı bile kabul edip ona bol mükâfat lütfedendir. "Felen yükferûh" (فَلَنْ يُكْفَرُوه) ifadesi Hafsa'nın mushafında "felen yutrekûh" (فَلَنْ يُتْرَكُوه) şeklindedir. Yani onlar, az olsa bile yaptıklarının mükâfatı kendilerine verilmeden bırakılmazlar. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Kim zerre kadar bir iyilik yaparsa, Allah onu katlar"[428]. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, burada kastedilen, yukarıda zikri geçenler olmalıdır. Başka bir âyette de;

---

427 bk. Âl-İmrân, 3/110 âyetinin tefsiri.

428 "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir" (en-Nisâ, 4/40).

“Allah amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir”[429] buyurulmaktadır. Bu âyete, size haksızlık yapılmayacaktır anlamı verildiği gibi, mükâfatınız asla eksiltilmeyecektir anlamı da verilmiştir. **Karşılıksız bırakılmayacaklardır.** Yani onların yaptıkları kaybedilmeyecek, bilakis kendilerine teşekkür edilecek, yani Allah katında yaptıkları kaybedilmeyecektir, anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Allah kötülükten sakınanları bilir. Bu beyanın anlamı açıktır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾

116. “İnkâr edenlerin malları da çocukları da Allah’a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İşte onlar cehennemliklerdir; onlar orada ebedi kalacaklardır.”

İnkâr edenlerin malları da çocukları da Allah’a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. *En doğrusunu bilen Allah’tır ya***,** bize göre bu ilâhî beyandan maksat şudur: Dünyada birbirleriyle yardımlaşmalarının benzeri
396 âhirette kendilerine hiçbir fayda getirmeyecek, [§] bilâkis Cenâb-ı Hakk’ın şu âyette buyurduğu gibi olacaktır: “O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacaktır”[430]. Şu da var ki o gün mal fayda vermeyecek ise de, verse bile insanın o gün malı da olmayacaktır. Onlarsa mal ve evlat çokluğunun kendilerini Allah’ın azabından kurtaracağını zannediyorlardı; şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: “Biz servet ve nüfus açısından üstünüz, dolayısıyla bize azap edilecek değildir”[431]. Azîz ve celîl olan Allah, fazla mal ve evladın, onların ilâhî azabından hiçbir şey kaldıramayacağını haber vermektedir.

---

429 “Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir” (Muhammed, 47/35).

430 “O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacaktır. O gün her kişinin işi başından aşkındır” (Abese, 80/34-37).

431 Sebe’, 34/35.

مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فٖى هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رٖيحٍ فٖيهَا صِرٌّ
اَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ
وَلٰكِنْ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

117. "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar."

Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. Allah kâfirlerin yaptıkları harcamaları halkın ekinini helâk eden kavurucu bir rüzgâra benzetmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** bu benzetme, onların harcamaları ve yaptıkları her şeyi putlara tapmaları sebebiyle oluşuyordu. Zira onlar şöyle diyorlardı: "Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye bunlara tapıyoruz"[432]. Onlar bu işlerin ve insanları Allah yolundan döndürmek için yaptıkları harcamaların âhirette fayda vereceğini ve kendilerini Allah'a yaklaştıracağını zannediyorlardı. Allah ise, bunların hiçbir fayda vermeyeceğini haber vermektedir; tıpkı ekinlere hücum eden soğuk ve kavurucu rüzgârın ekine fayda vermediği gibi. Halbuki onlar bu rüzgârda rahmet bulunduğunu ve onun ekinlerine faydalı olacak şeyleri taşıdığını, ürünlere iyi geleceğini zannediyorlardı. Ama bir de baktılar ki o rüzgâr bir ateş getirmiş ve bütün ekinlerini yakmış. Aynen bunun gibi onlar yaptıkları işlerin ve dünyadaki harcamalarının da, âhirette kendilerini Allah'a yaklaştıracağını umuyorlardı. Fakat nasıl ki o rüzgâr ekinlerini yakan bir âfet olmuşsa, onların yaptıkları ve harcadıkları da o kavurucu rüzgâr gibi kendileri için helâk edici bir âfet olacaktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

"es-Sır" (الصِّرُّ) kelimesi şiddetli soğuk demektir. Onun tiz ses olduğu da söylenmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; 'Benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha!' dedi"[433]**.** İşte buradaki bağırmadan maksadın tiz ses olduğu söylenmiştir[434].

---

432 ez-Zümer, 39/3.

433 ez-Zâriyât, 51/29.

434 Enbârî **kavurucu bir rüzgâr** gibidir meâlindeki beyan hakkında üç görüş vardır dedi. Biri; (فِيهَا صِرٌّ) ifadesi soğuk, ayaz anlamına gelir. İkincisi ses ve hareket demektir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da, onda ateş vardır, dediği rivâyet edilmiştir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "صرر" maddesi).

397 **[§] Onların harcadıklarının misali.** Bu meâldeki cümle hakkında şöyle de denilmiştir: Onlar harcamalarını, "Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar"[435] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi, insanları Allah'ın yolundan çevirmek ve Resûlullah'ı (s.a.) öldürmek için yapıyorlardı. Yani ekin sahibi yaptığı harcamaya üzüldüğü gibi, onlar da yapmış oldukları bu harcamalara üzüntü duyacaklar. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar. Daha önce de söylediğimiz gibi[436] zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** burada şöyle denilmektedir: Onlar kendilerini, olmamaları gereken yere koymuşlardı; yoksa kendilerini oraya Allah koymuş değildir, kendileri koymuşlardır. Çünkü onlar Allah'tan başkasına tapmışlar ve kendilerini sadece Allah'a teslim etmemişlerdi. Bu bakımdan onlar, kendilerini Allah'tan başkasına teslim ettikleri ve O'ndan başkasına taptıkları için kendilerine zulmetmiş ve kendilerini olmamaları gereken yere koymuşlardı. Çünkü kendilerini ait oldukları yere koymaları, sadece Allah'a teslim etmeleri ile mümkündü. Şöyle de denilmiştir: Onlar Allah'ı inkâr etmeleri ve O'ndan başkasına tapmaları yoluyla Allah'a değil, sadece kendilerine zarar vermişlerdir; çünkü Allah'ın, onların ibadetlerine ihtiyacı yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bu âyette kelimeler arasında yer değiştirme (takdim-tehir) vardır, aslı şudur: Allah her insanın yaratılışında, kendisine kulluk yapma özelliğini koymuştur, fakat insanlar bu özelliklerini Allah'tan başkasına kulluk yapmaya çevirmişlerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ
خَبَالًاۜ وَدُّوا مَا عَنِتُّمْۚ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَٓاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْۚ وَمَا تُخْف۪ي
صُدُورُهُمْ اَكْبَرُۜ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾

118. "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız."

435 el-Enfâl, 8/36.

436 bk. el-Bakara, 2/51-57 âyetlerinin tefsiri.

[Gayrı müslimleri Dost Edinmek]

Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin! Bu meâldeki ilâhî buyruğun işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: Burada Allah Teâlâ müminlerin münafıklarla gidip gelmesini, yani onlarla kardeşlik alakası kurmasını veya müminleri bırakıp onları dost edinmesini yasaklamaktadır. Âyetin bu kısmı Hafsa'nın mushafında şöyledir: (لا تتخذوا بطانة من دون نفسكم). İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Burada Allah müminlerin, mümin kardeşlerini bırakıp yahudileri, hıristiyanları ve münafıkları sırdaş edinmesini, müminlerle değil de onlarla konuşmasını ve sırlarını onlara vermesini yasaklamaktadır[437].

[§] Bu âyette geçen "el-bitâne" (البِطَانَة) sözcüğünün kardeşler anlamına 398
geldiği söylenmiştir; kendilerini sırlarını emanet ettikleri kişiler konumunda tutarlar.

Kâfirleri sırdaş edinmeyi yasaklamanın iki sebebi vardır. Birincisi onunla tanınmış olmaktır, zira herkes, arkadaşlık ettiği kişi ile bilinir. İkincisi, düşmanının kendisini, "arkadaşlığı ve sohbeti güzeldir" diye göstermesi suretiyle ona sempati duymasıdır. Halbuki bu ilişkide din konusunda kendisinden yardım isteme, ayrıca onun konumunu bilmeme durumu vardır.

Onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar. Burada Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Sizin durumunuzu bozmak için onlar gayret göstermekten asla geri durmazlar.

Onlar sizin sıkıntıya düşmenizi isterler. Yani onlar sizin günah işlemenizi temenni ve arzu ederler. Yani sizi günaha düşürecek tavırlar sergileyerek onlarla aynı konumda olmanızı isterler. Buradaki "el-'anet" (العَنَت) kelimesinin, darlık, zorluk anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani onların amacı budur, ardından gelen âyette anlatıldığı üzere.

Onların ağızlarından nefret taşmaktadır. Bu âyetin baş tarafının münafıklar hakkında nâzil olduğunu söyleyene göre, **Onların ağızlarından nefret taşmaktadır** meâlindeki beyanın, şu âyette şöyle açıklandığını kabul etmektedir: "Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin"[438]. Onlar, konuşma tarzlarından münafıkları tanıyorlardı.

---

437 Taberî, *Tefsîr*, IV, 61; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 38.

438 "İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir" (Muhammed, 47/30).

Onların ağızlarından nefret taşmaktadır meâlindeki ilâhî beyandan maksat, "İnsanlar size karşı asker toplamışlar"[439] anlamındaki âyette belirtildiği üzere korkutmaktır. Veya "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır"[440] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere, müslümanların başlarına gelen dert ve belalardan sevinç duymaktır.

399 [§] **Kalplerinin gizlediği şey daha büyüktür.** Onlar zâhirde müslümanların yanında görünüyorlardı, fakat kendilerine karşı duydukları düşmanlığı, muhalefeti ve müslümanların helâke uğramaları için gösterdikleri gayreti içlerinde gizliyorlardı. Dolayısıyla onların içlerinde gizledikleri şeyler açıkladıklarından daha fazla idi. Bu âyetin kâfirler hakkında nâzil olduğunu söyleyenlere göre ise âyetin anlamı açıktır.

Onların ağızlarından nefret taşmaktadır. Yani sövgü ve düşmanlık. Fakat onların içlerinde gizledikleri fesat ve kötülük bundan daha fazladır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız. Bu beyanın, âyetleri düşünüyorsanız, anlamına gelmesi muhtemeldir. Eğer akıllarınızdan faydalanmak istiyorsanız, anlamına da gelebilir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde onların akıllarından faydalanmadıklarını beyan etmiştir. Onların akılları vardı, fakat akıllarından faydalanmıyorlardı, faydalanmayınca da sanki akılları yoktur, diye beyan etmiştir.

هَٓا اَنْتُمْ اُو۬لَٓاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّه۪ۚ
وَاِذَا لَقُوكُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْاَنَامِلَ مِنَ
الْغَيْظِۜ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾

119. "Size gelince, bakın siz onları seviyorsunuz, fakat onlar sizi sevmiyorlar. Siz kitabın tamamına inanıyorsunuz; onlar sizinle karşılaştıkları zaman 'inandık' diyorlar; yalnız kaldıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısırıyorlar. De ki: 'Öfkenizden çatlayın!' Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir."

---

439 "Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler de bu, onların imanlarını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler" (Âl-i İmrân, 3/173).

440 "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Eğer başınıza bir felâket gelirse, 'Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım' der" (en-Nisâ, 4/72).

Size gelince, bakın siz onları seviyorsunuz, fakat onlar sizi sevmiyorlar. Önceki âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğunu söyleyenlere göre bu âyet o fikri desteklemektedir. Çünkü burada **Onlar sizinle karşılaştıkları zaman 'inandık' diyorlar,** diye buyurmaktadır. "Hâ entüm" (هَا اَنْتُمْ) ifadesi, "siz ey Müslümanlar" anlamına gelir. Onları, yani münafıkları **seviyorsunuz,** fakat dininizden dolayı **onlar sizi sevmiyorlar.** Bu âyette, ya zahirî bir iman göstermek veya zahirî bir görüntü vermekle müminleri seven bir kavmin gerçek durumu beyan edilmektedir. Onlardan bazıları müslümanların dostluğunu kazanmak istemiş, Allah da onların dış görüntülerine aldanmamaları için iç yüzlerini müminlere gösteriyor. Bu aynı zamanda, Cenâb-ı Hakk'ın, onların iç yüzlerini haber vermesi itibariyle hem müminler için hem de Resûlullah (s.a.) için bir delil mahiyetindedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Önceki âyetin kâfirler hakkında geldiğini söyleyenlere gelince, **Siz onları seviyorsunuz, fakat onlar sizi sevmiyorlar,** meâlindeki beyan başlangıç cümlesidir ve ondan tamamen ayrıdır. Çünkü bu, öncekinden farklı olarak münafıkları nitelemekte ve onlara ait özellikleri ifade etmektedir.

Size karşı öfkelerinden parmaklarını ısırıyorlar. De ki: Öfkenizden çatlayın! Bu, temsilî bir ifadedir. Şiddetli kızgınlık durumu için, falan kişi filana karşı parmaklarını ısırıyor, denir. Bu ifade öfkenin had safhaya vardığı bir durum için kullanılır.

[§] **Öfkenizden çatlayın!** Onları öfkelendiren şey sadece müslümanla- 400
rın ulaştığı rahatlık, zafer, sayılarının çoğalması ile izzet ve şeref sahibi olmalarıdır. Buna göre cümle, başkalarında görülmeyen bu nimetlerin tamamına ulaşmaları için müminlere yapılan bir dua anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Hafsa'nın mushafındaki kırâat "kul mûtû bi-ğayzıküm len tedurrûnâ şeyen" (قل موتوا بغيظكم لن تضرونا شيئا) şeklinde olup öfkenizden çatlayın, siz bize hiçbir şekilde zarar veremezsiniz anlamına gelir.

Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir. Bu cümle de tehdit anlamına gelmektedir.

اِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَاِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَاِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا اِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾ ١

120. "Size bir iyilik gelirse bu onları üzer, fakat başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."

[Münafığın Karakteri]

Size bir iyilik gelirse bu onları üzer. Bu anlamdaki ifade görünüşte münafıkların niteliği değildir, çünkü onlar topluma iyilikler gelince memnun oluyorlardı, fakat muhtemelen onlar, müminlere değil sadece kendilerine iyilik geldiğinde tatmin oluyorlardı.

Başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Rivâyet edildiğine göre münafıklar, müslümanların, düşmanlarına karşı zafer kazandıklarını ve ganimet elde ettiklerini gördüklerinde bundan hiç hoşnut olmazlar, fakat onların öldürüldüğünü ve hezimete uğradığını gördüklerinde sevinir ve mutlu olurlardı. Şöyle de denilmiştir: Müminlerin bolluğa ve refaha kavuştuklarını gördüklerinde bundan rahatsız olur, fakat kıtlığa, kuraklığa ve pahalılığa düştüklerini gördüklerinde sevinirlermiş. Şu kadar var ki bu durum şöyleydi: Müslümanlara yönelik iyiliği görünce üzülür, her türlü musîbet ve felâketi görünce sevinirler.

Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Burada Allah, eğer sakınır ve sabırlı olurlarsa, onların tuzaklarından hiçbir zarar görmeyeceklerini müminlere haber vermektedir; bunu da başlarına gelen musîbetin kendi elleriyle yaptıklarının sonucu olduğunu bilmeleri için yapmaktadır.

Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır, meâlindeki cümle, tehdit ifade etmektedir.

وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾

121. "Hani sen sabah erkenden savaşmak için müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir."

Bu âyetteki "tübevviu" (تُبَوِّئُ) kelimesinin, müminleri savaşın mekân ve mevzilerine hazırlıyorsun, anlamına geldiği söylenmiştir. Müminleri uygun konumlara koyuyorsun, müşriklerle savaşmak üzere müminler için siperler

yapıyorsun, onları yerleştiriyorsun, savaşa hazırlıyorsun, anlamlarına geldiği de söylenmiştir. Bunların hepsi aynı şeyi ifade eder.

[§] Bu âyette sözü edilen savaşın hangi savaş olduğu ve hangi gün yapıl- 401
dığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerin çoğunluğu, bu savaşın Uhud günü olduğunu söyler[441]. Bunun Hendek savaşı olduğu söylendiği gibi, Bedir savaşı olduğu da söylenmiştir. Hangi gün olduğuna dair sahih bir rivâyet olmadan onu bilmek mümkün değildir. Fakat ordunun yönetimini üstlenen komutanlar, askerlerin pozisyonlarını ve savaş için konuşlanacakları yerleri tayin ederler. Güçleri oranında askerlerin boşluklarını ve zarar yollarını kapatmak onların sorumluluğundadır. Askerlerin de komutana itaat etmeleri ve ondan gelecek işarete uymaları gerekir. Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmede bu husûsa işaret etmektedir: "Allah'a itaat edin, Resûl'e itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de!"[442]

Açıklamaya çalıştığımız âyette Allah, savaşın mevzilerini zikretmektedir. Fakat başka bir âyet-i kerîmede de saflardan da bahsedilmesini gerekli görmüştür meselâ şu âyette olduğu gibi: "Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever"[443]. Başka bir âyette de savaşta sebât etmeyi belirtmiştir: "Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız"[444]. Burada asıl olan, askerlerin sebat göstermekle emrolunmalarıdır. En güzel olanı ise, onların bir komutanı olması, komutanın askerlerin mevzilerini belirlemesi ve böylece onların sebat göstermelerine yardımcı olmasıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

441 Taberî, Katâde, İkrime, İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, Câbir, İbn İshak, İbn Zeyd ve Süddî'nin (r.a.) rivâyetlerine dayanarak onun Uhud savaşı olduğuna dair delilleri zikretmektedir. Süddî şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) bin kişilik bir ordu ile Uhud'a gitmiş ve sabırlı olurlarsa savaşı kazanacaklarını vâdetmişti. Abdullah b. Übey b. Selûl üç yüz taraftarı ile savaş alanından geri dönünce, Ebû Câbir es-Selemî, kendilerini çağırmak üzere arkalarından gitmişti. Fakat onlar Ebû Câbir'e baskın çıkmışlar ve biz savaşmayı bilmeyiz, eğer bizi dinlersen sen de bizimle birlikte dönersin, demişlerdi. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurdu: "O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu" (Âl-i İmrân, 3/122). Bu iki bölükten maksat, Benî Seleme ve Benî Hârise kabileleridir. Abdullah b. Übey savaştan geri dönünce onlar da dönmeye niyetlenmişlerdi. Fakat Allah onları korudu, böylece Resûlullah'ın (s.a.) yanında yedi yüz kişi kaldı (Taberî, *Tefsîr*, IV, 73. Ayrıca bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, IV, 57).

442 en-Nisâ, 4/59.

443 es-Saf, 61/4.

444 "Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun" (el-Enfâl, 8/45).

Âyetteki “mekāʿid” (مَقَاعِد) kelimesi ile oturmak anlamının kastedilmiş olması da muhtemeldir; bu durum, savaşta sebat göstermeye ve düşmanı defetmeye daha uygundur. Safların zikrinde ise düşmana saldırıda bulunma husûsu belirtilmektedir: “İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa…”[445]

402 [§] Âyette, düşmana saldırmaya izin verilmekte ve bunun meşruiyetine işaret edilmektedir; bunun yanında duruma göre sırt vermek de mümkündür. (المقاعد) kelimesi, savaş için askerin konumlandığı yerler ve mevziler anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir. Burada **işitendir** anlamındaki “semîʾ” (سميع) lafzı ile sözlerinizi işiten, bilendir anlamındaki “alîm” (عليم) lafzı ile de sırlarınızı bilendir mânasının kastedilmiş olması muhtemeldir. **İşitendir.** Yani sizin Allah'ı zikretmenizi ve O'na dua etmenizi işitendir, çünkü onlar “Sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız”[446] meâlindeki âyette Allah'ı zikretmek ve düşmana karşı sebat etmekle emrolunmuşlardı. **Bilendir,** sizin sevabınızı bilendir. **Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir** meâlindeki cümle, azîz ve celîl olan Allah'tan müminlere zafer için ve karşılaştıkları zararlardan kurtulmak için bir müjde de olabilir. Nitekim Hz. Mûsâ ve Hârûn'a da şöyle buyurmuştu: “Ona [Firavun'a] söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin!” Onlar da şöyle karşılık vermişlerdi: “Onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz”[447]. Azîz ve celîl olan Allah da şöyle buyurmuştu: “Korkmayın! Bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm”[448]. Cenâb-ı Hak, “İşitirim, görürüm” buyurmak suretiyle Mûsâ ile Hârûn'a güven vermişti. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetteki **Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir** meâlindeki cümle, sizin duânızı işitirim, yani kabul ederim, size yardım etmeyi ve sizi zafere ulaştırmayı da bilirim, demektir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

445 “Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!” (el-Enfâl, 8/15-16).

446 “Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun” (el-Enfâl, 8/45).

447 “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer. Ey rabbimiz! dediler, Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz” (Tâhâ, 20/44-45).

448 Tâhâ, 20/46.

اِذْ هَمَّتْ طَٓائِفَتَانِ مِنْكُمْ اَنْ تَفْشَلَا وَاللّٰهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

122. "O zaman sizden iki bölük, Allah onların velîsi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah'a güvensinler."

O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu. Karar vermek, azmetmek anlamına gelen "hemmet" (هَمَّتْ) kelimesinin burada, azmetmek anlamına gelmesi de, muhtemeldir. "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; o da kadını arzulamıştı, Rabbinin burhanını görmeseydi"[449] meâlindeki âyet de aynı şekilde yorumlanır. Yani kadın Yûsuf'u kesinlikle arzulamıştı, Yûsuf da istem dışı bir şekilde kadını arzu etmişti. İstem dışı arzu, sahibinin hiç bir dahli olmadan ortaya çıkar. Azimle istemek ise iradeli ve amaçlı bir arzudur.

[§] O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu. Bura- **403**
daki "feşl" (الفَشْل) kavramı gevşemiş olmak anlamında olup yasaklanmamıştır, çünkü bu, onun iradî bir fiilî değildi. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** onlar sunî olarak geri durma ve korkma fiilini düşünmüşlerdi anlamına gelebilir. Konuyla ilgili rivâyette[450], o iki bölükten birinin falan kabileden, diğerinin de filan kabileden olduğu belirtilmektedir[451]. Onların ancak kendilerinin ikrarından başka bir şekilde zikredilmeleri de gerekmez. Onların bunu ikrar ettikleri de söylenmiştir. Onlar; evet biz onu yaptık, olmaması da hoşumuza gitmezdi; çünkü Yüce Mevlâ **Allah onların velisidir** meâlindeki beyanında, Cenâb-ı

449 Yûsuf, 12/24.

450 Bu olayın Ahzâb savaşında olduğu belirtmiştir. Uhud savaşında olduğu da söylenmiştir. Taberî, Katâde'nin, Rebî, İkrime, İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, Câbir, İbn İshak, İbn Zeyd ve Süddî (r.a.) gibi âlimlerin rivâyetlerine dayanarak onun Uhud savaşı olduğuna dair delilleri aktarmıştır. Süddî şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) bin kişilik bir ordu ile Uhud'a gitmiş ve sabırlı olurlarsa savaşı kazanacaklarını onlara vâdetmişti. Abdullah b. Übey b. Selûl üç yüz taraftarı ile savaş alanından geri dönünce, Ebû Câbir es-Sülemî, kendilerini çağırmak üzere arkalarından gitmişti. Fakat onlar Ebû Câbir'e baskın çıkmışlar, ardından da, biz savaşmayı bilmeyiz, eğer bizi dinlersen sen de bizimle birlikte dönersin, demişlerdi. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurdu: "O zaman sizden iki bölük, bozulup çekilmeye yüz tutmuştu" (Âl-i İmrân, 3/122). Bu iki bölükten maksat, Benî Seleme ve Benî Hârise kabileleridir. Abdullah b. Übey savaştan geri dönünce, onlar da dönmeye niyetlenmişlerdi. Fakat Allah onları korudu, böylece Resûlullah'ın (s.a.) yanında yedi yüz kişi kaldı (Taberî, *Tefsîr*, IV, 73).

451 Yukarıdaki rivâyette belirtildiği gibi onlar Benî Seleme ve Benî Hârise kabileleri idi.

Hak bizim velimiz olduğunu açıkladı, eğer bu olay olmasaydı onu açıklamayacaktı, dediler[452].

Allah onların velisidir. Çeşitli yerlerde açıkladığımız gibi[453], velî, yardımcı ve koruyucu anlamlarına geldiği de söylenmiştir. Onların Allah'a daha layık olduğu anlamına geldiği de ifade edilmiştir.

Müminler yalnız Allah'a güvensinler. Müminlerin azîz ve celîl olan Allah'tan başka hiç kimseye güvenmemeleri gerekir.

Mümin kesin bir şekilde bilir ki Allah'ın yardım ettiği kişiyi mağlup ede-
cek kimse yoktur, Allah'ın perişan ettiğine de kimse yardım edemez. Bundan
dolayı o, Allah'a tevekkül eder, yani Allah'ın vâdine güvenir ve O'na verdiği
404 söze vefa göstermeye çalışır. [§] Bütün işlerini de Allah'a havale eder; çünkü
her şeyiyle Allah'a ait olduğunu ve neticede yine O'na döneceğini bilir. İşte bu
inançla O'nun dinine yardım edeceğine ve düşmanlarına sırtını dönüp kaçma-
yacağına söz vermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ بِبَدْرٍ وَاَنْتُمْ اَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. "Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız."

Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Azîz ve celîl olan Allah müminlere, sayılarının çokluğuna, sahip oldukları kuvvete ve savaşa iyi hazırlanmış olmalarına güvenmemelerini, kendisinden başka hiç kimseye güvenmemeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Bilakis yalnızca Allah'a tevekkül etmek işlerini O'na havale etmeli ve O'na güvenmelidirler. Çünkü Allah onlara, Bedir'de çaresiz ve zayıf oldukları halde melekleri göndererek kendilerine yardım ettiğini, sayıları az ve zayıf olmalarına rağmen düşmanlarına galip getirdiğini hatırlatmaktadır. Uhud'ta ise daha güçlü ve sayıları

---

452 Mâtürîdî'nin bu ifadesinde bir kapalılık vardır, muhtemelen metinden bazı kelimeler düşmüştür. Semerkandî'nin ibaresi ise şöyledir: "Onlar şöyle dediler: Biz onu yaptık, fakat geri çekilme fiilini yapmamış olmak da hoşumuza gitmezdi; zira bunun sebebini Allah onların velisidir meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak bize açıklamaktadır. Eğer o geri çekilme olmasaydı, Allah'ın velâyeti bize zâhir olmazdı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 126a).

453 bk. el-Bakara, 2/120, 257; Âl-i İmrân, 3/68 âyetlerinin tefsiri.

daha çok olduğu için kendilerine güvenmişler ve bu durum onların hezimetine yol açmıştı.

Allah'tan sakının. Yani O'na isyan etmekten sakının. **Böylece şükretmiş olursunuz.** Bu âyet şükrün, ancak Allah'a itaat ve O'na isyandan sakınmak suretiyle yapılmış sayılacağına işaret etmektedir. İmtihan da ancak verilen nimetlere şükür için yahut önceki gaflet ve avarelikten dolayı yapılır[454]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ اَلَنْ يَكْفِيَكُمْ اَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلٰثَةِ اٰلَافٍ
مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُنْزَلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلٰٓى اِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ
فَوْرِهِمْ هٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ اٰلَافٍ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ مُسَوِّمِينَ
﴿١٢٥﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهٖ وَمَا
النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾

124. "O zaman inananlara şöyle diyordun: Rabbinizin, indirilen üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?"

125. "Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir."

126. "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir."

[Meleklerin Savaşta Yardıma Gelmesi]

[§] O zaman insanlara yeterli değil mi? Bu husûs, Enfâl sûresinde ise **405**
"Meleklerden peşpeşe gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim"[455] diye beyan edilmiştir. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki meleklerin sayısı on bindi. Bir seferinde üç bin, birinde beş bin ve birinde

---

454 "Bu âyet, şükrün ancak Allah'a itaatle ve O'na isyandan sakınmak suretiyle yapılmış olacağına, Allah'ın kulunu sınamasının da verdiği nimetlere şükür için yahut önceki gaflet ve aşırılıklarına kefâret olsun diye konulduğuna işaret etmektedir " (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 126a).

455 "Rabbinizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, 'Meleklerden peşpeşe gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim' diye cevap verdi" (el-Enfâl, 8/9).

peşpeşe biner melek olmak üzere iki bin melek ve toplamda da on bin melekti. Şöyle de denilmiştir: Onların sayısı, üç bin, beş bin ve bin olmak üzere toplam dokuz bindi. Toplam sayılarının beş bin olduğu, üç binlik ve iki binlik gruplar halinde müslümanlara yardıma geldikleri de söylenmiştir.

Bu yardımın ne zaman gerçekleştiği konusunda da farklı görüşler vardır; bazıları Uhud'ta, bazıları da Bedir'de gerçekleştiğini söylemiştir[456].

Şöyle de denilmiştir: "Rabbiniz size, 'Meleklerden peşpeşe gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim' diye cevap verdi" meâlindeki âyet Bedir gününe, bu sûredeki âyet ise Uhud gününe aittir. Aslında biz olayın nasıl olduğunu bilmiyoruz, bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Ama şunu bilmekteyiz: **Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır** meâlindeki âyetle müminlere yardım ve destek müjdesi verilmiş ve böylece onların kalpleri rahatlatılmıştır.

[Meleklerin Savaşa Katılması]

Meleklerin savaşmaları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları melekler kâfirlerle savaşmıştır derken, bazıları da savaşmamışlar, sadece âyette belirtildiği gibi müminlerin kalplerini teskin etmişlerdir, demiştir. Meleklerin savaşmaları ihtimali yoktur; çünkü âyette "Allah onların gözünde sizi az gösteriyordu"[457] diye belirtilmiştir. Şayet melekler de savaşa katılmış olsalardı az göstermesinin anlamı kalmazdı. Zira bir melek, kâfirlerin hepsine yeterlidir. Cibrîl'in (s.a.), Hz. Lût'un (s.a.) köylerini göğe doğru nasıl kaldırıp ters
406 çevirdiğine bakmaz mısın?[458] **[§]** İşte bu, yaptığımız yoruma işaret etmektedir.
En doğrusunu bilen Allah'tır. Bazıları meleklerin Bedir'de savaşa katıldıklarını,

[456] Daha önce geçen 122. âyetin tefsiri sırasında, Taberî'nin *Tefsir*'inde (IV, 73) kaydettiği rivâyetlere dayanarak onun Uhud günü olduğunu delilleriyle zikretmiştik.

[457] "O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu ki, Allah olmasını dilediği şeyi gerçekleştirsin; zaten bütün işler Allah'a döner" (el-Enfâl, 8/44).

[458] Meselâ bk. "Elçilerimiz Lût'a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. 'Zor bir gün!' dedi" (el-Enfâl, 8/77) meâlindeki âyet ile "Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak halinde, rabbin katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. Böyle cezalar zâlimlerin başından hiç eksik olmaz" (Hûd, 11/77, 82-83) meâlindeki âyetler. Bu ve benzeri âyetlerde Cibrîl (s.a.) belirtilmemiştir. Muhtemelen müellif Hz. Lût'un yanındakilerle birlikte fecir vaktinden önce oradan ayrıldığı ve Hz. İbrâhim'in (s.a.) yanına varıncaya kadar aradaki mesafeyi dürüp kısalttığına dair olan rivâyeti kastetmektedir. Sonra Cibrîl (s.a.) eliyle Medâin'i yerinden sökmüş -bir rivâyette kanatlarını Medâin'in altına sokmuş- ve şehri yerinden kaldırmış, hatta gök ehli orada öten horozların ve havlayan köpeklerin seslerini işitmişler, sonra da Cibrîl şehri ters çevirmişti (Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XII, 112).

fakat Uhud'ta katılmadıklarını söylemişlerdir. Bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz.

Sözlükte **nişanlı** anlamına gelen "musevvimîn" (مُسَوِّمِين) kelimesi ile **indirilen** anlamına gelen "munzelîn" (مُنْزَلِين) kelimesinin aynı şeyi ifade ettiği, dolayısıyla ikisinin de göndermek anlamına geldiği söylenmiştir. İlk kelimenin işaretlenmiş anlamına geldiği de söylenmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** ancak bu, meleklerin bir alâmete ihtiyaçları olduğu için değil, müminlerin bir alâmete ihtiyaçları olduğunu bildirmek için olmalıdır. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet edilip Bedir ashâbına söylediği; "Kendinize nişan takın, zira melekler de nişan taktılar"[459] sözü de buna işaret etmektedir.

Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir. Şunun bilinmesi gerekir ki: Zaferin oluşumunda Allah'tan gelen bir lütuf vardır, öyle ki buna yaratıklardan hiç bir şeyle ulaşılmaz. Burada Allah, galip gelen herkesin bunu ancak azîz ve celîl olan Allah'ın yardımıyla sağladığı bilinsin diye meleklerin müminlere yaptıkları yardımdan söz etmemektedir.

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا اَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ

127. "(Allah bu yardımı) ***inkâr edenlerin bir kısmını helâk etmek veya onları ümitsiz olarak geri dönecek şekilde bozguna uğratmak için*** (yapmıştır)***."***

Katâde şöyle dedi: Bedir günü müşriklerin önde gelenleri ve kötülüğün temsilcileri öldürülmüştü[460]. Âyetteki **İnkâr edenlerin bir kısmı** anlamındaki beyandan maksadın bir topluluk olduğu söylenmiştir. Bu ifadeden Mekkeliler'in kastedildiği de söylenmiştir.

Bozguna uğratmak anlamındaki ifade ile kastedilen onları rezil etmektir. İbn Abbâs'ın (r.a.), "kebt" (الكَبْت) hezimettir, dediği rivâyet edilmiştir[461]. Bu kelimenin yüz üstü yere kapaklanmak anlamına geldiği de söylenmiştir.

[§] Ümitsiz olarak geri dönecek şekilde. Bu meâldeki cümlede geçen 407
"hâib" (الخَائب) kelimesi, istediğini elde edemeyen insan demektir. Yani onlar bekledikleri sonucu elde edemeden geri dönmüşlerdir.

---

459 Taberî, Tefsîr, IV, 82, 83; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 310.

460 Taberî, *Tefsîr*, IV, 85.

461 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 52.

[Meleklerin Konumları ve Görevleri]

Meleklerin savaşa katılmaları, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** sınamakla ilgilidir. Allah'ın melekleri savaşa dâhil etmek, müminlere yardım ettirmek ve bundan geri tutmak veya dostlarına yardıma çağırmak gibi yollarla dilediği şekilde imtihana tâbi tutma hakkı vardır. Allah kullarını bunlara benzer tarzda ve dilediği şekillerde imtihan eder. Cenâb-ı Hakk'ın melekler arasında rızıklar, ruhlar, yağmurlar, yapılan ameller, zikir ve fiillerin türleri husûsunda imtihan ettikleri de vardır. Çünkü onları özel olarak seçmiştir; değerlerini yüceltmek ve mertebelerini yükseltmek için, kendisine ibadet etme, verdiği bütün emirlere boyun eğme amacıyla seçmiştir. Sonra, onların yardım etmelerine izin verirse, verilen izin ölçüsünde müminlere yardım ederler. Çünkü melekler Allah'ın şu şekilde nitelediği yaratıklardır: "O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[462], "Rabbinin katında bulunanlar bıkıp usanmadan, gece gündüz O'nu tesbîh etmektedirler"[463]**.** Bunlara benzer pek çok âyette Allah onları, kendisine itaat etmek ve emrine uymakla, celâlinin heybetini ve cezasının korkusunu bilmekle nitelemiştir. Allah'ın salât ve selamı hepsinin üzerine olsun!

Sonra, meleklerin savaşa katılmalarına izin verilmemiş olması halinde çeşitli müjdeler, savaşa izin verilmesinde ise çeşitli müjdeler vardır; Azîz ve celîl olan Allah'ın lütfu ve keremiyle Bedir'de ve diğer savaşlarda olduğu gibi ordularını gönderdiğini ve düşmanlarını hezimete uğrattığını haber vermesinde de çeşitli mûcizeler vardır: **a**) Bunlardan birinde azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmaktadır: "O sırada rabbin meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin savaşa devam etme azimlerini pekiştirin. Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım, artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun"[464]. Burada Allah, müminlerin kalplerini cesaretlendireceğini, düşmanlarına da kalplerini ürpertecek çeşitli vesveseler salacağını ve onların ayaklarını kaydıracağını söyleyerek inananları
408 desteklemektedir. [§] Bunun örneği, müminleri cesaretlendirmek konusunda onların kalplerini teskin etmek ve ayaklarını yere sağlam bastırmak için dostlarını, yani melekleri buna muktedir kılmış olmasıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **b**) İkincisi, halkın, üzerinde yaratıldığı tabiattır: Herkes yardım için dua etmeye ihtiyaç duyduğunda ve yardım etmeye gücü yetenin yardımını

---

462 el-Enbiyâ, 21/27.

463 Fussılet, 41/38.

464 el-Enfâl, 8/12.

beklediğinde insan ona daha çok yaklaşır ve daha arzulu olur. Bu durumda meleklerin hazır bulunmaları, onların duası sayesinde müminler için zafer ümidini yaratır. “Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şâhitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz”[465] meâlindeki âyet ile “Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır”[466] meâlindeki âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, meleklerin de katılımıyla zaferi kazanacaklarını insanlara müjdeliyordu. Bu müjdenin kendilerine verilmesi, onlar için artı bir moral ve hayat unsuru olmuştur. **c**) Yahut bu onlar için artı bir kuvvet unsuru olmuş ve halk kalabalık olduğunda önemli işlerin üzerine cesaretle atılma tabiatı ile yaratıldığı üzere, onlar da önlerindeki işe cesaretle atıldılar. Cenâb-ı Hakk'ın; “O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz”[467] meâlindeki âyeti, bunu ifade etmektedir. **d**) Belki de onlara, şayet Allah'a itaat edip düşmanların karşısında sebat gösterselerdi, zafer ve başarı kendilerinin olacaktı, bu da onlara verilen müjdelerden biriydi. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbının hezimete uğratılmalarının çoğu zaman sebebi, daha çok kalplerini, insanın yaratılışında bulunan dünya sevgisi ve çoklukla övünmek gibi şeylere çevirmeleriydi.

Şunu da belirtmek gerekir ki Bedir savaşında en büyük mûcize, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında ifade edilmektedir: “Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir”[468]. Artık müjde ve iç huzuru insanın, anlatıldığı şekildeki düşüncelere bağlıdır. Zafer Allah'tan gelir ve Allah ne zaman birine yardım etmek isterse, onun yardımcıları az veya çok olsun, asla mağlup edilemez. [§] Bu ise azîz ve alîm olan Allah'tan müminlere gelen bir lütuftur. Allah 409
onlara zaferi, nereden geldiği bilinmeyecek bir yönden gösterir. Ayrıca O, müminleri gösterdiği bu zaferi onların, düşman karşısında ayakta kalmak ümitlerini kaybettikleri sırada gösterir tâ ki, hayırlı insanların derecelerini yükselten ve makamlarını yücelten ilâhî lütfun büyüklüğünü bilsinler. Hz. Lût'un (s.a.) beldelerini ters çevirme olayında görüldüğü üzere, benzerini -küçük bir topluluk bir tarafa- bütün yeryüzü ehli toplansa bile yapması mümkün olmayan bu

---

465 el-Mümin, 40/51.

466 Âl-i İmrân, 3/126.

467 “Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihâyet geriye çekilmeye başlamıştınız” (et-Tevbe, 9/25).

468 Âl-i İmrân, 3/126.

işi Cibrîl'in (s.a.) tek kanadıyla ters çeviren kuvvetini dikkate aldığımızda, eğer Allah meleklere savaşa katılma iznini verseydi neler olacağını anlamak zor olmasa gerektir. Fakat onlar Allah'ın iradesinin önüne geçemezler. Allah her savaşta onların savaşa girmelerine izin vermemiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ اَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَاِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

128.* "**(Resûlüm!) ***Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir."

Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Sen ancak emre tâbi bir kulsun; bu işte senin elinden gelen bir şey yoktur. Bu ancak eşi ve ortağı olmayana, tek ve kahhâr olana ait bir husûstur. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Onlar, 'bu işten bize ne?' diyorlar. De ki: İşin tamamı Allah'a aittir"[469].

Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Bu ilâhî beyanda Hz. Peygamber'den söz veya fiil halinde bir dileğin geldiğine işaret vardır ki nâzil olmuştur. **Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır.** Fakat biz yine de buradaki anlamı kavrayamıyoruz. Şu kadar var ki bir rivâyette şöyle denilmiştir: Uhud günü Hz. Peygamber'in (s.a.) yüzü yaralanmış, dişleri kırılmıştı; bunun üzerine onlara bedduâ etmişti. İşte o zaman **Bu işte senin yapacağın**
410 **bir şey yok,** meâlindeki âyet geldi. **[§]** Şöyle de denilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından bir askerî birlik müşriklerle savaşmak üzere sefere çıkmışlardı. Savaş neticesinde onların hepsi öldürülmüştü. Bu olay Hz. Peygamber'e (s.a.) ve ashâbına ağır gelmişti. Resûlullah da onlara -yani müşriklere- kırk gün boyunca sabah namazlarında bedduâ etmiş, lânet okumuştu. Bunun üzerine **Bu işte senin yapacağın bir şey yok** meâlindeki âyet nâzil oldu. İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Uhud günü Hz. Peygamber şöyle bedduâ etmişti: "Allah'ım, Ebû Süfyân'a lânet eyle! Allah'ım, falana lânet et!" Bu sözlerle onların pek çoğuna lânet okumuştu. Bunun üzerine **Bu işte senin yapacağın**

469 Âl-i İmrân, 3/154.

bir şey yok meâlindeki âyet geldi[470]. Şöyle de denilmiştir:[471] Bir grup müslüman savaşta mağlup olmuştu (cepheden dağılmıştı). Bu hal Hz. Peygamber'in (s.a.) çok ağırına gitmişti. Bunun üzerine **Bu işte senin yapacağın bir şey yok** meâlindeki âyet nâzil oldu ve bu âyetle Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in onlara bedduâ etmekten vazgeçmesini emretmişti. *Bu olayın iç yüzünü bilen Allah'tır.*

Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Bu âyet kâfirler hakkında gelmişse sanki Resûlullah (s.a.) onlardan tövbe etmelerini ve doğru yola gelmelerini istemiş ve onlara aşırı bir şefkat göstermiştir. Cenâb-ı Hak ise şöyle buyurmuştur: **Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder;** böylece onları dinine götürür veya küfürleri sebebiyle **onları cezalandırır, çünkü onlar zâlimlerdir.** Bu aynen şu ilâhî beyandaki ifadeye benzemektedir: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir"[472]. Âyet şayet müminler hakkında gelmişse, o zaman **Allah ya onların tövbelerini kabul eder** meâlindeki cümle, işledikleri günahlar için yaptıkları tövbeleri kabul eder, **veya onları cezalandırır** anlamındaki cümle de onları bağışlamayıp günahları yüzünden kendilerine azap eder, mânasına gelir. Bunların *en doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu işte senin yapacağın bir şey yok meâlindeki âyet, ictihatla verilen hükme göre amel etmenin caiz olduğuna işaret etmektedir. Zira Resûlullah kendisine yasak getirilinceye kadar emirle değil, ictihatla amel etmişti. **Bu işte**
senin yapacağın bir şey yok meâlindeki ilâhî buyruğun, **[§]** insanın üzerinde **411**
yaratılmış olduğu tabiatın eseri olarak halkın ıslahına uygun gördüğü husûsu ve mutlak olarak buna göre alınması gereken tedbiri ifade etmesi de muhtemeldir[473]. Kendisine şöyle denilmiştir: Her ne kadar sen bunu uygun görüyorsan da, bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Sana düşen onları affetmek ve kusurlarını görmemektir. *Nasıl olduğunu en iyi bilen Allah'tır.*

---

470 bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 88; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 312.

471 Âlûsî, İbn Mesûd'dan (r.a.) şöyle bir rivâyet zikreder: Resûlullah Uhud günü dağılan ashâbından bir kesime bedduâ etmek istemiş, fakat Allah buna engel olmuş ve onların tövbesini kabul etmişti. Bunun üzerine bu âyet gelmişti (Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 94).

472 el-Kasas, 28/56.

473 Şârih Semerkandî şöyle diyor: "Resûlullah (s.a.), onların helâk edilmeleri veya hidâyet bulmaları için yaptığı duayı, Cenâb-ı Hak'tan gelen bir emir ile değil, kendi içtihadı ile yapmıştı. Şayet bunu emir gereği yapsaydı, Senin elinde bir şey yok meâlindeki âyetle engellenmezdi. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) yaptığı, -her ne kadar bir hikmet ve anlam gereği olarak onu yapması yasaklanmış olsa da- yine de mutlak olarak mubahtı. Resûlullah'ın isyanı ifade eden bir haramı işlemekten mâsûm olduğunu akıl ve nakil yoluyla da anlamamız için Allah onun bilinmesini tercih etmişti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 127a).

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin, azarlanmayı ve yasaklanmayı ifade eden önceki âyetlerle hiçbir alakası olmayıp yeni bir konuya başlangıç olması da muhtemeldir. Bu durumda kendisine izin verilen ve emredilen her işe sarılması, müjde verilmeyen şeylere de nefsinin arzu duymaması ilkesini bütün hayatı boyunca koruması (ısmet) gerektiği ortaya çıkar. Hz. Peygamber (s.a.) her ne kadar yasak kılınan ve tehdidi gerektiren şeyleri yapmaktan korunmuş (ısmet) ise de, tehdit ve yasaklamanın ikisi de olabilen şeylerdir; zira bunda günahtan korunmuşluğunun (ısmet) derecesi ortaya çıkmaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Anlaşılan şudur: Verilen emrin hemen arkasından hakkı kabullenmek ve boyun eğmek için helâk veya hidâyet çağrısının yapılması üzerine şöyle demiştir: Bu konuda herhangi birine işaret anlamında senin yapacağın bir şey yoktur, o ancak Allah'a aittir; insanların kendisine itaatleri veya itaatten uzak durmaları oranında onlara mükâfat vermek veya azap etmek konusunda kararı O verir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ
مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

129. "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Dilediğini bağışlar dilediğine azap eder. Allah bağışlayandır, merhamet edendir."

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Burada, az önce "Bu işte senin yapacağın bir şey yok" meâlindeki âyetle ilgili söylediğimiz şeye delil vardır. Emir vermek, ancak göklerde ve yerde ne varsa kendisine ait olan Allah'a ait bir haktır. Dilediğini bağışlayacak, dilediğine de azap edecek olan O'dur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبٰٓوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللّٰهَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾

412 **[§]** ***130. "Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'a itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz."***

Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Buradaki **faiz yemeyin** meâlindeki ifade, "Faizden kalanı bırakın"[474] anlamındaki âyet gibidir. Âyette faiz almak yasaklanmaktadır. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede; "Yahudiler, kendilerine yasaklandığı halde faiz almaya devam ediyorlardı"[475] diye buyurulmaktadır. Buna göre buradaki **faiz yemeyin!** emri faiz almayın anlamındadır.

Kat kat olarak. Faiz haram ise, onun kat kat olması veya olmamasının anlamı nedir? diye sorulursa, şöyle cevap verilebilir: Burada çeşitli ihtimaller söz konusudur. Bu âyet, faiz tamamen haram kılınmadan önce gelmiş olabilir, burada onun kat kat alınmasını yasaklamaktadır. **Faiz yemeyin!** meâlindeki emrin, kat kat faiz almak suretiyle servetinizi çoğaltmayın, anlamına gelmesi muhtemeldir. **Kat kat** meâlindeki ibare, faizi helâl saymakta ısrarcı olmayın, çünkü böyle yaparsanız sonsuza kadar ona devam edersiniz, anlamına da gelebilir. "Edʿâfen mudâʿafe" (اضعافا مضاعفة) lafzının, onun azabının da kat kat olacağı anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Şöyle bir ihtimalin var olduğu da söylenmiştir: Adam, başka biriyle belli bir zamanda ödemek kaydıyla alış-veriş yapıyor, zaman dolunca biri kazancını, öbürü de süreyi uzatıyordu. İşte bu, Câhiliye dönemindeki faizcilik şekli idi.

Faiz yemeyin meâlindeki ifade, gerçek anlamda yemeyin anlamına gelebilir; zira her nevi kazancın sonu onu yemektir. Fakat "Yahudiler, kendilerine yasaklandığı halde faiz almaya devam ediyorlardı"[476] ve "Faizden kalanı bırakın"[477] meâlindeki âyetle de ifade edildiği üzere, almayın anlamına da gelebilir.

Kat kat anlamına gelen "edâfen mudâʿafe" ifadesi, faiz almakla ilgilidir. Yani servetinizi çoğaltmak için kat kat faiz almayın, kat kat faiz almakla servetinizi sınırsız şekilde büyütmeyi kastettiğinizi göstermiş olursunuz, demektir. Bu ifade düşük faiz almanın haram kılınmadığı anlamına gelmez. Zira burada özellikle kat kat faiz alanlar hedef alınmış ve onların bu işi yapmaları yasaklanmıştır. Bunun dışında düşük faiz almanın da haram kılındığı başka âyetlerde belirtilmektedir. Buradaki **kat kat** anlamındaki ifadenin vuku bulan bir olay

474 "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın" (el-Bakara, 2/278).

475 "Yahudilerin, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acıklı bir azap hazırladık" (en-Nisâ, 4/161).

476 "Yahudilerin, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık" (en-Nisâ, 4/161).

477 "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın" (el-Bakara, 2/278).

413 üzerine gelmiş olması da muhtemeldir. [§] Bu durumda kat kat faizin dışındaki faizlere izin verilmiş olduğu değil, söz konusu olayın yasaklandığını da ifade eder. Eğer burada gerçek anlamda yemek fiili kastedilmiş ise o zaman faiz yoluyla servetini çoğaltmanın yasaklandığı yahut sıkıntılı olsa da içinde faiz dışında olan ticârî işlem yapmanın emredildiği anlaşılabilirdi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Âyette bir cümlenin gizli bırakılmış olması da muhtemeldir. Buna göre şöyle denilmiş olur: Faiz yemeyin! Çünkü onun haram kılındığını öğrendikten sonra da yerseniz günahınız ve cezanız kat kat artar.

Cenâb-ı Hak faiz için bazı alâmetler koymuştur ki bunlar onun ne kadar ağır bir vebal olduğunu gösterir. Meselâ faizcilikten sakınmayanları Allah'a ve Resûlullah'a (s.a.) savaş açmakla nitelemiş olması bunlardan biridir[478]. Faizcilerin kıyâmet günü şeytan çarpmış gibi sersemlemiş halde olmaları[479], karınlarının şişmesi[480] ve dünyada Yahudilere pek çok şeyin haram kılınması şeklinde verilen cezalar[481], ayrıca Hz. Şuayb'ın (s.a.) kavminin faizcilik yapmaları ve ölçü ve tartıda hilekârlık yapmaları yüzünden başlarına gelenler[482] buna örnek gösterilebilir.

Allah'tan sakının! Yani faiz almanız yüzünden Allah'ın vereceği cezadan sakının! Faiz almayın ve onu helâl kabul etmeyin, böylece **kurtuluşa erersiniz.**

---

478 Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Resûlu tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir" (el-Bakara, 2/278-279).

479 Burada da şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar" (el-Bakara, 2/275).

480 Kurtubî şöyle der: Denilmiştir ki Kıyâmet günü onlar, hamile kadınlar gibi karınları şişmiş olarak diriltilirler. Ayağa kalkmak istedikleri her seferinde de yere kapaklanırlar. İnsanlar onları çiğneyerek geçip giderler. Bazı âlimler de şöyle dediler: Bu, kıyâmet günü onların tanınmaları için kendilerine uygun görülen bir alâmettir (Kurtubî, *Tefsîr,* III, 354).

481 "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık" (en-Nisâ, 4/160-161).

482 "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum. Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adâletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın" (Hûd, 11/84-85).

وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِى اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾

131. "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının."

Bu âyet cehennemin başkaları için değil, ancak kâfirler için hazırlandığına işaret etmektedir. [§] Bu da Mûtezile'nin görüşünü reddetmektedir. Çünkü 414
onlar büyük günah işleyenlerin ebedi cehennemde kalacağını iddia etmektedir. Burada ise Cenâb-ı Hak **Cehennem kâfirler için hazırlanmıştır** buyurmaktadır. Onlar ise kâfirlerden başkaları için de hazırlandığını söylemektedir.

Cennet hakkında belirtilen "Takvâ sahipleri için hazırlanmıştır"[483] meâlindeki âyetin, şirkten sakınanlar için hazırlanmıştır, anlamına gelmesi muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette, "O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir"[484] buyurulmaktadır. Onun her nevi günahtan sakınanlar için hazırlanmış olması da muhtemeldir.

Şayet âyetin ilk yorumunu esas alacak olursak, küfür ismini hak eden her çeşit fiili işleyen insanın bu âyetin hükmüne girmesi gerekir, çünkü Allah âyette **kâfirler için hazırlanmıştır,** buyurmuştur; onun kâfirlerden başkası için hazırlanmış olması iki sebepten dolayı asla caiz değildir. Birincisi, müminler için hazırlanmış olan cennete başkalarının girmesi nasıl caiz değilse, kâfirler için hazırlanmış olan cehennem de böyledir. Bu ise, zerre kadar dahi olsa imanı olan herkesin[485] cennete girmesi gerektiği fikrinin doğruluğunu ve onların da cehenneme gireceği iddiasının yanlışlığını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İkincisi, cennete girmek eğer müminlerden başkaları için de mümkünse veya başkaları için de hazırlanmışsa, o zaman kâfirin fazla bir korku duymasına ve yaptığı şeylerden dolayı kalbinde fazla bir endişe taşımasına gerek yok demektir. Bu korku ve endişenin, bizzat işlenen fiilden dolayı değil, neticede görülecek olan cezadan dolayı duyulduğu herkesçe mâlumdur. Buna göre, cehennem başkaları için değil sadece kâfirler için hazırlandığından, kâfir olmayanların cehennemde ebedi kalmalarının gerekmediği ortaya çıkar. Ce-

483 Âl-i İmrân, 3/133.

484 "Elif-lâm-mîm. İşte kitap, onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir" (el-Bakara, 2/1-2).

485 Muhtemelen Mâtürîdî burada, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivâyet edilen şu hadîse işaret etmektedir: "Kalbinde zerre kadar kibir taşıyan kişi cennete giremez. Kalbinde zerre kadar iman bulunan insan da cehenneme girmez" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 416; krş. Buhârî, "İman", 44; Müslim, "İman", 147, 302).

hennem bir tehdit ve sakındırma mekânıdır; dolayısıyla herkesin orada ebedi kalması gerekli değildir[486]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Şayet âyetin ikinci yorumunu, yani her türlü günahtan sakınanlar için hazırlandığı yorumunu esas alacak olursak, bu da iki şekilde açıklanır.

Birincisi, cennet ehli ile cehennem ehli olanlar belirlenince, aralarında da
415 günahları şirk derecesine varmayan bir grup kalınca, [§] onlar cehennemin kendileri için[487] hazırlanmış olan gruba yapılan tehdidin kapsamına dâhil olurlar. Öte yandan onlar bütün günahlardan sakınmamış olmalarına rağmen yine de kendileri için cennetin hazırlandığı grup için yapılan mutlak vâdin de içinde kalırlar. Aslında durumları belli oluncaya kadar onların ortada durmaları gerekir. Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Allah kendisine ortak koşanların dışındakilerden dilediği kimseyi bağışlar"[488]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerce, yapılanların en iyisini kabul ederiz, yapılan kötülükleri ise görmezlikten geliriz"[489]. Diğer bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir"[490]. Af ve mağfireti ifade eden bunlara benzer diğer âyetlerde belirtildiği üzere onlar durumları belli oluncaya kadar beklerler. Şayet onların cehenneme girmeleri gerekli olsaydı, ilâhî hikmet kendilerini af ve mağfiret gereği değil, adâletle nitelendirilmeyi hak edenler olarak tutmayı gerektirirdi. Bu âyetler, onlar için af ve mağfireti ortaya koymaktadır.

Yahut da Allah böylelerinin cezalarını cehennemde çektirir, sonra da cennete koyar. Çünkü O, bir kötülüğe ancak kendi miktarı kadar ceza vereceğini haber vermektedir[491]. Cehennemde ebedi kalmak ise iki açıdan bu cezayı katlamak anlamına gelir. Biri, orada ebedi kalmak kâfire ait bir cezadır, bu kişinin

---

486 Yani kâfir olsun veya olmasın herkesin cehennemde kalması gerekliliği yoktur ve böyle bir şey caiz değildir.

487 Yani müşrikler için.

488 "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar" (en-Nisâ, 4/48).

489 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

490 "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/102).

491 Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

suçu ise onunkinden daha küçüktür. Diğeri; cehennemde ebedi bırakmakla o, bütün lezzetlerden engellenmiş olur. “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onun karşılığını görür”[492] meâlindeki âyette buyurulduğu gibi, onun bazı lezzetleri tatmaya da hakkı vardır. Halbuki bu durumda kişi her iki şekilde de cezalandırılmış olmaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İkincisi, kötülüklerin karşısında iyilikler, her nevi günahın karşısında da itaatlar konulmuştur. Cenâb-ı Hak, her iyiliğe on misliyle mükâfat vereceğini de vâdetmiştir. Allah Teâlâ, amelleri yakma noktasında şirkten daha küçük günahları şirke denk tutsun da, günahları yakma noktasında imanın daha alt seviyedeki bir imanı denk tutmasın, bu mümkün değildir, hatta bu münasebetle de kişiye cennet verilsin. Sonra, kendisinden daha üstün bir şey olmayan o iman, bir kötülük yaptığında insana korku ve ümit duygusu verir. Eğer o kendi şahsı için her nevi belâdan korkmuş ve her türlü faydayı ümitle beklemiş olsaydı, Rabbini inkâr ederek isyan yolunu tutmazdı. [§] Allah Teâlâ her **416**
iyiliğe on misli mükâfat vâdetmiştir. Sonra tutsun da bütün o lezzetleri ortadan kaldırsın ve insanları kendisinin kerem, af ve merhamet sahibi olduğunu söylemeye mecbur etsin. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾

132. “Allah'a ve peygambere itaat edin ki rahmete erdirilesiniz.”

Allah'a ve peygambere itaat edin. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** burada Resûl'e itaatin emredilmesi, bazı insanların ona itaati şart görmemelerinden dolayıdır. Azîz ve celîl olan Allah burada, insanların Allah'ın ve Resûlü'nün emrine muhalif hareket etmemeleri için Resûl'une itaati emretmektedir. Allah'a itaat edip de Resûl'une itaati gerekli görmeyen, hakikatte Allah'a da itaat etmiş sayılmaz. Âyetin, Allah'ın emir ve yasaklarına itaat edin, Resûl'un de size açıklamış olduğu Sünnet'e, davet ettiği veya tebliğ ettiği şeye itaat edin, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Âyette kastedilen şey, Resûl'e itaatin farz olduğudur. Yani Allah'ın emir ve yasaklarına itaat ettiğiniz gibi Resûl'ün emir ve yasaklarına da itaat et!

وَسَارِعُٓوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمٰوَاتُ
وَالْاَرْضُ اُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾

492 ez-Zilzâl, 99/7.

133. "Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!"

Rabbinizin mağfiretine koşun! Bu ilâhî buyruğun, "Kat kat faiz yemeyin"[493] meâlindeki âyetin bağlantısı olma ihtimali vardır. Yani kat kat faiz yeyip servetinizi çoğaltmış olursunuz. Buradaki ilâhî beyanın asıl amacı şudur: Rabbinizin mağfiret vâdettiği şeye koşun! O'nun davetini kabul edin ve onu tam bir vefa ile yerine getirin! Bu âyet, "Allah'tan sakının"[494] anlamına gelen iki önceki âyetin bağlantısı olabilir. Yani faizi helâl saymaktan sakının, çünkü haram kılınan bir şeyi helâl sayan kimse küfre girer. Bunun hakikati de şudur: Rabbinizin tehdit ettiği cehennemden sakının! (Önceki âyette sözü edilen) itaatin aslı, kendisine itaat edilen varlığın her konudaki emirlerine uymaktır. Emrine ve Resûl'une itaat eden kişiye, Allah rahmetle muamele eder. İtaatte yaratıklara rahmet vardır. Nitekim Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Birbirinize merhamet etmedikçe cennete giremezsiniz!" Yanındakiler "Hepimiz merhamet
417 gösteriyoruz ey Allah'ın Resûlu" dediler. [§] Hz. Peygamber şu karşılığı verdi: "Bundan maksat, insanın kendi evladına merhamet etmesi değildir, herkese karşı merhametli olmasıdır"[495]. Burada Allah'a itaat edin meâlindeki cümle, faizi haram kılması hükmüne itaat edin, demektir. [Bir önceki âyette geçen] Resûl'e itaat edin anlamındaki cümle de, O'nun faizin haram kılındığını size tebliğ etmesine ve faiz almayı yasaklamasına itaat edin, demektir, rahmete erdirilmeniz için. Yani insanlara merhamet edin, faiz almayı terketmek suretiyle onlara karşı merhametli davranın ki, size de merhametle muamele edilsin, böylece cehennemden ve Allah'ın azabından kurtulmuş olursunuz.

Sonra Allah Teâlâ Rabbinizin mağfiretine koşun buyurdu. Yani tövbe etmek, faizciliği helâl saymaktan vazgeçmek ve faiz almayı terk etmekle Allah'ın mağfiretine koşun! Mağfiret, Allah'ın fiilidir; *en doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** ancak burada sanki şöyle demektedir: Rabbinizin mağfiretini kazandıracak şeyleri yapmakta acele edin! Mağfiret kelimesi, sözlükte örtmek demektir. Bu-

---

493 Âl-i İmrân, 3/130.

494 Âl-i İmrân, 3/130.

495 Ebû Mûsâ'l-Eş'arî'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş sayılmazsınız. Size birbirinizi sevdirecek bir şey söyleyeyim mi?" Buyur, ey Allah'ın Resûlu, dediler. "Selâmlaşmayı aranızda yaygın hale getirirseniz, birbirinizi sevmiş olursunuz. Hayatım elinde bulunan Allah adına yemin ederim ki, birbirinizi sevmedikçe cennete giremezsiniz". Sahâbîler: Ey Allah'ın Resûlu, hepimiz merhametli insanlarız, dediler. Buyurdu ki: "Bundan kastedilen birinizin merhameti değildir, fakat herkese karşı merhametli olmaktır" (Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 185; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 30).

rada bu kelimenin iki anlamının bulunması ihtimali vardır. Biri, tövbe ederseniz Allah âhirette kusurlarınızın örtüsünü kaldırmaz, anlamına gelebilir. Diğeri de yaptığınız kötülükleri cennette size unutturacaktır, anlamına gelebilir, çünkü cennette kötülükleri hatırlamak bile, Allah'ın vermiş olduğu nimetlerden zevk almalarını engeller. Bundan dolayı azîz ve celîl olan Allah onların üzülmemeleri için yaptıkları kötülükleri cennette kendilerine unutturacağını haber vermektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Göklerin ve Yerin Yaratılışı]

Gökler ve yer kadar geniş olan cennet. Yani faizi helâl saymaktan dolayı derhal tövbe ederek gökler ve yer kadar geniş olan cennete koşun! *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** burada örnek olarak göklerin ve yerin verilmesinden maksat, göklerin ve yerin kuruluş ve işleyişi ile başka yaratıkların aynı durumda olmadığını göstermektir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır"[496]**. [§]** Zira onlara göre gökler ve yer yaratılmışların **418**
en sağlam ve en güçlü olanıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Çok daha güçlü, kuvvetli ve zor olanı yoktan var etmeye kādir olan, daha küçüğünü yaratmaya elbette gücü yeter; ondan maksat da bu küçük âlemdir. Azîz ve celîl olan Allah gökleri ve yeri sert, kalın ve sağlam olmakla nitelemiştir. "Yedi gök"[497] meâlindeki âyette, sağlam olmak[498] meâlindeki beyan, onun sert ve kalın[499] olduğuna işaret etmektedir. Azîz ve celîl olan Allah sonra gökyüzünün kalın ve sert olmasına rağmen, insanların Allah'a çocuk ve ortak nispet etmeleri yüzünden neredeyse çatlayacak hale geldiğini haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "O sözlerinden dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecekti! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[500]. Bunu da söyledikleri sözün çirkinliğini ve büyük vebalini bilsinler ve Allah

---

496 "Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır, fakat insanların çoğu bunu bilmez" (el-Mümin, 40/57).

497 "Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir" (Fussılet, 41/12).

498 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyete işaret etmektedir: "Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık" (en-Nebe', 78/12).

499 Kur'ân-ı Kerîm'de sert, katı ve kalın anlamına gelen "ğılâz" (غلاظ) kelimesi göklerin tavsifi bağlamında geçmemektedir. Muhtemelen bu kelime, "şidâd" (الشداد) lafzının tefsiri olarak kullanılmıştır. Nitekim Semerkandî de buna şöyle işaret etmektedir: "Allah 'yedi sağlam gök' âyetiyle gökyüzünü kalın, kesîf ve sağlam olarak tavsif etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 127a).

500 Meryem, 19/90-91.

hakkında O'na layık olmayan sözler sarfetmesinler diye belirtmektedir. Ayrıca gökler ve yer fani olmalarına rağmen, "Onlar o ateşte gökler ve yer durdukça ebedi kalacaklardır"[501] meâlindeki âyette, göklerle yerin, halkın kafasında yer tuttuğu şekilde yok olmalarının çok uzun devirler boyu sürecek olmakla nitelemiştir.

[Cennetin Alanı ve Büyüklüğü]

Göklerle yerin yaratılışında sözünü ettiğimiz durumların mevcut olduğu düşünüldüğünde, sağlamlığı, kuvveti, sertliği, yoğunluğu ve genişliği açısından onun bu konumunun başka hiçbir yaratıkta olmadığı anlaşılır. Allah, cennetinin genişliğini ve büyüklüğünü göklerin ve yerin genişliğine ve büyüklüğüne benzetmektedir, çünkü her ne kadar onların bir sonu ve sınırı olsa da,
419 insanların anlayışına nispetle sonu ve sınırı yoktur. [§] Nitekim Cenâb-ı Hak, cennet ve cehennem ehlini, gökler ve yer durdukça orada kalmakla nitelemiştir. Halbuki gökler ve yer fanidir, ebedi değillerdir; fakat insanların hayal dünyasında onların yok olması çok uzun devirler alacaktır. İşte âyetteki ifade de bunun gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu âyet, cennetin her ne kadar zaman olarak sonu yoksa da, mekân ve alan olarak sonu olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onun genişliğini zikretmektedir, bir şeyin genişliği varsa o genişliğin sonu da vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şayet genişlik açısından sonu olmasaydı, Cenâb-ı Hak onu artırma gücüne sahip olmakla nitelenmezdi. Bu nitelikten yoksun bulunan varlıktan beklentiler kesilir ve ümitler son bulur.

Sonra, âhiret âleminde cennetten başka mekânlar vardır, bu da cennetin genişliğinin bir yerde son bulduğunu gösterir[502]. Orada zamanın sonsuzluğu bakımından cennete benzeyen, fakat cennetten başka bir mekân daha vardır. Aynı zaman diliminde iki farklı şeyin varlığını herkes kabul eder, ancak onların tek bir mekânda olmaları mümkün değildir. Bundan dolayı her ne kadar orada zamanın son bulması söz konusu değilse de, alanının sınırı olması gerekmektedir.

[Takvâya Ulaştıran Yollar]

Takvâ sahipleri için hazırlanmış. İttikā, Allah'ın bütün emirlerine ve yasaklarına itaat etmek ve bütün bunlarda O'na muhalefet etmeyi terk etmek

---

501 Hûd, 11/107.

502 "Çünkü bir yerde iki mekânın varlığı, her ne kadar zaman itibariyle sonu ve sınırı olmasa da mekân itibariyle tek bir yer olarak görülemezler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 127b-128a).

demektir. Kişiyi takvâya götüren yollar üç türlüdür. Biri, Allah'ın büyüklüğünü, celâlini ve yüceliğini hatırlamaktır; bu hatırlama insanı, [§] O'nun emir ve 420
yasaklarına muhalefet etmeyi engeller. Allah'ın azametini hatırlamak, kendisinin küçüklüğünü ve zilletini ortaya çıkarır ve bu da O'na muhalefet etmekten insanı alıkoyar. Diğeri, Allah'ın lütfunu ve ihsanını hatırlamaktır; bu da onun Allah'tan haya ederek yasakladığı şeyleri yapmasını engeller. Üçüncüsü de, emir ve yasaklarına muhalefet edildiği takdirde Allah'ın azabını ve intikamını hatırlamaktır; insan bu yolla da Allah'ın azabından ve intikamından sakınmaya çalışır.

Takvâ sahipleri için hazırlanmış. Bu cümledeki takvâ sahipleri, daha sonra âyette tefsir edilmektedir. Bunun iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, **hazırlanmış** anlamındaki "uiddet" (أعدت) kelimesinden maksat, cennetin, âyetin devamında nitelikleri zikredilen kişiler için hazırlanmış olmasıdır. İkincisi, Takvâ sahipleri için hazırlanmış anlamındaki "uiddet" cümlesi ile, şirkten sakınanların kastedilmiş olmasıdır. Azîz ve celîl olan Allah başka bir âyet-i kerîmede; "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[503] buyurmaktadır. Sonra da onları övgüye değer bir takım fiillerle nitelemiştir. Ancak bu, söylenenlerin hepsini yapmanın şart olduğu, cennetin ancak onlar için hazırlandığı, o seviyeye ulaşamayanların cennetten mahrum bırakacağı anlamına gelmez.

[Cennetlikler - Cennet Ehli]

Eğer bu anlamların ilkini alırsak, o zaman sanki kendisi için cennetin hazırlandığı kişiye ait niteliklerin bir sonu olduğu anlaşılır[504]. Her ne kadar o seviyeye ulaşamasalar da, bazı insanların onlara tâbi olarak yahut Allah'ın ihsanı sayesinde veya kendileri hakkında şefaatten söz ettiği kişilerin arasına lütfedip katması ile, veyahut da her ne kadar kusurları bulunsa da itikat açısından müttakîlere tâbi olmaları ve onu kabul etmeleri sayesinde o niteliklere ortak olmaları mümkündür[505].

Sonuçları büyük olan önemli şeylerin sonunda, durumları düşük kişiler de ona ortak olarak zikredilebilir. Buna göre Firavunlara peygamberlerin gön-

503 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

504 Yani "takvâ sahipleri için hazırlanmış" meâlindeki âyette işaret edilen sakınmanın bir sınırı olmakla nitelemektedir. Ondan sonraki âyette de o nitelikleri açıklamıştır.

505 Cenâb-ı Hakk'ın bir sonraki âyette zikrettiği "bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar…" gibi güzel niteliklere ortak olmaları.

derilmesi anlatılırken daha düşük seviyede olanlar da buna dâhil edilmiştir. Benzer şekilde azametli insanlara hitap edilirken onlardan daha düşük olanların buna dâhil edilmesi uygun bir durumdur. Buna göre üst konumda olanlar daha düşük konumdakileri de içine alır. İşte ilk yorum böyledir. Her türlü
421 noksanlıklardan münezzeh olan Cenâb-ı Hak da [§] Kur'ân-ı Kerîm'de, küfürle inat ve direnmeyi şahıslarında toplayan kâfirleri belirtmektedir. Bunun yanında Allah'tan bir lütuf olarak hayırlı işler yapan iman ehlini de belirtmektedir; ancak bunları hak ettikleri övgülerin en üstünü ile. Bunların ilki, hiç tahsis etmeksizin kendisine vâd ve tehdidin yapıldığı kişilerin en üst düzeyde Allah'ın gazabına ortak oldukları, ancak vurgulu anlatmak ve detay vermek açısındandır. İlk yorum bunun örneğidir. Allah'ın cennet ehlini sâbikūn (önden gidenler) ve ashâbu'l-yemîn (amel defterleri sağdan verilenler) diye ikiye ayırması[506] da bunu desteklemektedir. Sonra sözünü ettiği kişiler hakkında da şöyle buyurmuştur: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmıştır"[507].

Sonunda buna işaret eden şey de açıklanmıştır. Onlar, ahlâksızlık ve haksızlık yapanlar, fakat bu yaptıklarında ısrar etmeyenlerdir[508]. Bu durum iki şekilde açıklanabilir: **a**) Birincisi, Cenâb-ı Hak lütuf ve ihsanı ile o kişiyi, sonunda kendisinin razı olduğu şeyi yapmaya muvaffak kılıyor. Böylece, her ne kadar günah ve kusur işlemiş olsa da, Rabbinin büyüklüğüne inandığı, O'nun azametinden korktuğu, rahmetini umduğu ve sahibi olduğunu bildiği sınırsız cömertlik ve affını gönülden istediği için, hayatını o razı olduğu şeyle bitirmesini sağlıyor. İşte bu kişi, başlangıçta öndeki kervandan geri kalsa da, sonunda Allah onu o kervana dâhil ediyor. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

506 Muhtemelen müellif burada şu meâldeki âyetlere işaret etmektedir: "Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar; işte onlar nimetlerle dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır" (el-Vâkıa, 56/10-12). "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenler!" (el-Vâkıa, 56/27 vd).

507 "Muhâcirlerin ve ensârın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur" (et-Tevbe, 9/100). Başka bir âyet de şöyledir: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/102).

508 Yani üstün niteliklere sahip kişilerle ilgili olarak üzerinde konuştuğumuz "Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever" (Âl-i İmrân, 3/134) meâlindeki âyetinden hemen sonra bunu zikretmektedir. Bu âyetten sonra, o insanlardan daha düşük konumda olan kişiler hakkında şöyle buyurmaktadır: "Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler" (Âl-i İmrân, 3/135).

b) Yahut Allah onu günahı ve aşırılığı sebebiyle cezalandırır, fakat cezanın sonunda kendini o karışık işlerden arındırır, **[§]** böylece itikat açısından **422**
öndekilerin konumuna gelir ve oraya döner. Cennet bunları şahsında toplayan herkes için hazırlanmıştır, onun için de hazırlanmıştır. Cennet, Allah'ın üstün nitelikliler ve daha düşük olanlar diye belirttiği bu kişiler için veya O'nun af ve merhametle muamele buyurduğu insanlar için hazırlanmıştır. Zira Allah mükâfatı, hak etmenin değil, cömertlik ve lütfun yolu kılmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Şirkten Sakınanlar]

Âyetin ikinci mânasını esas alırsak; her şeyden önce âyet bütün bu vasıfları kazanmayı özendirmek amacını taşımaktadır. Mutlak olarak cennet de şirkten sakınan müttakîler için hazırlanmış olur. Onun dereceleri ve ondaki faziletler ve mertebeler, insanın davranışlarında Allah'a muhalefetten sakınması ile ve Cenâb-ı Hakk'a tevessül etmek ve O'nun özendirdiği şeylere koşması ile doğru orantılıdır. Allah'ın cennetteki derecelerin üstünlükleriyle ilgili vâdleri de, bu esasa dayanır. Kâfirler için hazırlanmış olan cehennemin farklı kuyuları bu esasa dayanır; cehennem ehli de davranışlarındaki muhalefet ve inadın farklılığına göre, orada farklı yerlerde bulunur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Büyük Günah İşleyenler]

Takvâ sahipleri için hazırlanmış. Bu cümlenin aslı şudur: Takvâdaki özellik dikkate alındığında, isyanı, küfre götürecek düzeye varmayan kimsenin bu hâli onun takvâ sahibi diye isimlendirilmesine engel değildir. Cehennemin husûsî ve umûmî olarak hazırlandığını belirten âyetlere bakıldığında, o kişinin kâfir diye isimlendirilmesi ihtimali yoktur. Bu durumda büyük günah işleyenlerin, cehennemin kendileri için hazırlandığı kişilere verilen [kâfir] isminin dışında kalması gerektiği ortaya çıkmış, buna karşılık cennetin kendileri için hazırlandığı kişilere verilen [mümin} adının dışında kaldığı kanıtlanmamıştır.

Bu konuda kişinin kesin olarak cehennemde veya cennette olduğunu söylemek, çeşitli açılardan yanlış olur. Birincisi onun cennetten edildiğini söylemek problemli olduğu gibi, cehennemle kuşatıldığı da ifade edilemez, çünkü onun cehennem için hazırlanıp oraya konulduğu da zikredilmemiştir. Aksi takdirde kesin derecede sabit olan bir şâhitliğin şüphe ile düşürülmesi ve sabit olmamış bir şâhitliğin hayal yoluyla tasdik edilmesi durumu meydana gelir.

423 [§] İkincisi, bu durumda Allah Teâlâ'nın af ve rahmet sıfatını düşürmesi söz konusudur. Çünkü büyük günah işleyenler için ilâhî af ve rahmet devreye girmeyecekse Cenâb-ı Hakk'ın af ve rahmetini hak etmeyen kâfirler hakkında kullanması bâtıl olur[509]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, amelleri tartacak olan terazilerin kurulacağı amel defterlerinin okunacağı âyetlerde açıkça belirtilmesine[510] rağmen, bu iddia terazileri kaldırmakta ve amellere karşılık vermeyi de inkâr etmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ'yı nitelemekle emrolunduğumuz Kerîm (cömert) ismine muhalefet etmek şüphesi de söz konusudur, üstelik kişiden yaptığı iyilikleri kabul edip kötülükleri silmekle ilgili çeşitli beyanlar da bulunmaktadır. Burada ise onların yeri değiştirilmektedir (iyilikleri silinip kötülükleri saklanmaktadır)[511]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[Takvâya Ulaşma Yolları]

Şunu da belirtmek gerekir ki takvâya ulaşmak için üç yoldan faydalanılabilir. Birincisi, insan Allah'ın şanını, azametini ve her durumda kendi üzerindeki güç ve kudretini hatırlamalıdır, kendisi bu yolla Allah'ın yüceliğini ve heybetini düşünerek O'na muhalefette bulunmaktan sakınır. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, üzerindeki büyük ihsanını, verdiği nimetleri ve faydalanıp durduğu iyilikleri hatırlar; bunları düşünerek O'ndan haya eder ve kendisine muhalefet etmekten sakınır. Üçüncüsü, Allah Teâlâ'ya muhalefet edenlere yönelik intikamını ve hazırlanmış olan azabını kendi nefsine hatırlatır; böylece kendine acıyarak O'na muhalefet etmekten sakınır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Hülâsa, insan nereden geldiğini ve nereye gideceğini, dünyaya geldiği ilk günden öleceği güne kadar yaptığı bütün davranışlarını düşünür ve bunları sürekli gözünün önünde tutarsa onun takvâya varması kolaylaşır, çünkü bunlar

---

509 "Yani Mûtezile'ye göre küçük günah işleyenlerin af edilmesi vaciptir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 129a).

510 Kur'ân-ı Kerîm'de, kıyâmet günü insanların amellerinin yazıldığı kitapları okuyacakları ve bu amelleri tartmak için adâlet terazilerinin konulacağı açıkça belirtilmektedir. Meselâ; "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter (diyeceğiz)!" (el-İsrâ, 17/13-14). "Biz, kıyâmet günü için adâlet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz" (el-Enbiyâ, 21/47).

511 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

insanın şehevî arzularını firenler, sonu gelmez hayal ve beklentilerinin önünü keser. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِى السَّرَّٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ
وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَۚ ﴿١٣٤﴾

[§] ***134. "Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever."*** 424

[İnfak Etmek]

Denildi ki "serrâ`" (السَّرَّاء) kelimesi rahatlık anlamına, "darrâ`" (الضَّرَّاء) da zorluk mânasına gelir. Serrâ'nın (السَّرَّاء) bolluk, darrâ'nın (الضَّرَّاء) da darlık anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu da aynı mânaya gelir. Serrâ' için, çocuklar ve benzerleri gibi kendisi için harcama yapılması kişiye kolay gelen şeydir de denilmiştir, böylesine harcama yapmak insan için kolaydır, fakat yabancıya infak etmek, kişiye zor gelir. Birinci yoruma göre bolluk ve genişlik halinde infak etmek, insana darlık ve fakirlik halinde infak etmekten daha rahat ve daha kolay gelir. Her türlü durumda, yani bolluk ve darda infak ettiği zamandır ki kişi bu övgüye hak kazanır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu işin insana kolay gelmesinin iki sebebi vardır. Birincisi, kendi elinde olan malın, hakikatte Allah'a ait olduğunu bilmesidir; dolayısıyla onu harcadığında sadece bir elden alıp öbür ele vermiş olmaktadır; sanki o mal Allah'ın elindedir.

İkincisi, Rabbinin cömertliğini ve kudretini bilmesidir; öyle ki kendi ihtiyacının karşılanması ve menfaatinin elde edilmesi daima O'nun cömertliğinin garantisi altındadır. İnsan Allah'ın cömertliğini, ve bundan fazlasıyla faydalanmasını bilmek vasıtasıyla aslında bundan faydalanan kimsenin hiç bir mala sahip olmadığı ve mülkün sahibi dilediği zaman ihsanı bundan mahrum bırakabileceği bilgisine ulaşır.

Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar. Bu meâldeki âyetin, onları sevindirdiği ve zarara soktuğu halde veya kolaylık ve güçlük halinde, yahut da bela ve nimet halinde anlamlarına gelmesi de muhtemeldir.

[§] Sonra, bütün bu hallerde harcama yapmanın insana kolaylaştırılma- 425
sının sebebi -bu işin her ne kadar takvâyı kolaylaştırdığını zikretmiş ise de- üç şekilde açıklanabilir. Birincisi, senin elinde bulunan malın, onu senin eline

verene ait olduğunu kabul etmendir. O, mal hakkında ve onu koruman konusunda seni imtihan etmektedir. Sen onu başkasına harcadığın zaman, koruma külfeti ve malın hakkını gözetme sorumluluğu senden kalkmaktadır. Hakikatte senin elinde iken kendine sağladığı fayda yok olmamaktadır. Zira infaktan sonra o mal, daha önce senin elinin, kendi elinde bulunduğu varlığın elindedir, o da, Allah Teâlâ'dır. Ancak onun faydasına sahip olacağın için sanki senin elinden yine de gitmemektedir, sadece, az önce söylemiş olduğum o malın sorumluluğu senden düşmektedir. Zira şahsen malından faydalanmayan mal sahiplerinin var olduğu bilinmektedir. Bunun yanında mal sahibi olmadığı halde ondan faydalanan kimselerin bulunduğu da bilinmektedir. Fakat malın, rızası uğrunda harcandığı Allah Teâlâ nezdinde değişen bir şey yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, elindeki malda Allah'ı tercih edene Allah'ın da cömert davranacağını, tükenmez hazinelerinden kendisine bol bol ihsan etme gücüne sahip olduğunu ve bunun O'na güç gelmediğini kalbinin hissetmesidir. Kesin bir şekilde inanıp bilmelisin ki Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce sahip olmadığın şeylere seni sahip kılması ile sana verdiği ve sahip kıldığı şey konusundaki kudreti aynıdır ve bunlar O'nun için kolay şeylerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü, kulun doğuştan sahip kılındığı yaratılışı ve kendisine verilen şeyler fiilen içinde bulunduğu vakte bağlı değildir. Bunlar âhiret için hazırlanması, onunla ebedi hayatını ve hiç tükenmeyecek olan menfaatleri kazanması içindir. O, malı infak etmekle sanki bir şeyi değerinin kat kat fazla fiyatıyla satmış olmakta yahut onu harcamakla köleliğini esaretten kurtarmakta, yahut meşgul olacağı işi önceden iş yerine göndermekte veya ihtiyaç vaktinde kullanmak üzere bir şeyi evinde hazırlamış olmaktadır. Böylesi, insan tabiatına en uygun ve akılla en barışık şeydir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

426 **[§] Öfkelerini yenerler.** Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Gereğini yapmaya muktedir olduğu halde öfkesini yenen kimsenin kalbini Cenâb-ı Hak güven ve iman duygusuyla doldurur"[512]. Öfke üzüntü ile kızgınlık arasında gidip gelen bir duygudur. Kendisinden yukarıda olana karşı üzüntü, aşağıda olana da kızgınlık halini ifade eder. Azîz ve celîl olan Allah, üzüntü ve öfkelerini yenmeleri sebebiyle onları övmektedir.

İnsanları affederler. Yani kendilerine haksızlık yapan insanları affederler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Al-

512 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, I, 132; Taberî, *Tefsîr*, IV, 94; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 316.

lah, kendisine haksızlık eden kişiyi affeden insanın izzet ve şerefini artırır"[513]. Kendisine haksızlık yapan kişiyi affeden, bununla iyilik yapmış olmaktadır. Nitekim falanca şöyle iyilik yaptı, filanca iyilik yapmadı denilir.

Allah işini güzel yapanları sever. Buradaki ihsan kelimesi iki anlama gelir. Birincisi, ilim ve marifet, ikincisi de, kendisine borç ve üzerine görev olmayan bir iyilik yapan, onu ancak lütuf olarak yerine getiren anlamına gelebilir.

[Mürtekib-i Kebire]

Burada Allah Teâlâ, güzel işler yapanları zikretmekte ve onları sevdiğini söylemektedir. Az önce geçen **Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!** meâlindeki âyette yer alan **müttakîler için hazırlanmıştır,** anlamındaki ifadeyle Allah, cennetin müttakîler için hazırlandığını haber vermiş, cehennemin de kâfirler için hazırlandığını beyan etmiştir[514].

Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Müttakî olmayan kişiler için cennet değil, cehennem hazırlanmıştır. Bu, Hâricîler'in ve yoldan çıkmışların (buğât) görüşüdür. Başka bir grup şöyle demiştir: Allah, cehennemin kâfirler için hazırlandığını haber vermiştir; öyle ise büyük günah işleyen kişi cehennemin kendileri için hazırlandığı kâfirlerden değildir, cennetin kendileri için hazırlandığı müminlerdendir. Bazıları ise şöyle bir fikir beyan etmiştir: Allah cehennemin kâfirler için, cennetin de müttakîler için hazırlandığını haber vermiştir. Müttakîleri, kendisine isyandan sakınanlar, emrine ve yasağına aykırı davranmayı terk edenler diye nitelemiştir. [§] Günahı bulunan insanlar, azîz ve celîl olan Allah'ın mutlak olarak ifade 427
buyurduğu **müttakîler için hazırlanmıştır** hükmünün kapsamına girmezler, fakat **kâfirler için hazırlanmıştır** hükmüne de dâhil olmazlar. Onlar için cehennemde ayrı bir yer vardır[515].

Bize gelince şöyle deriz: Günah işleyen müminlerin, şu **genişlikte olan cennet** meâlindeki âyetin ve **müttakîler için hazırlanmıştır** meâlindeki ilâhî beyanın[516] kapsamına girmeleri ümit edilir. Bunun delili de şu meâldeki âyet-i kerîmedir: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak günahlarını

---

513 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 163; II, 235, 438; Tirmizî, "Birr", 82.

514 Âl-i İmrân, 3/131.

515 Mâtürîdî bununla Mûtezile'nin görüşünü kastetmiş olmalıdır.

516 Âl-i İmrân, 3/133.

itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder"[517]. Cenâb-ı Hak burada onların iyi işe kötü işi karıştırdıklarını söylemektedir. Sonra da **umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder,** buyurarak tövbelerini kabul edeceğini vâdetmektedir. Buradaki "umulur ki" anlamına gelen (عسى) lafız, Allah hakkında kullanılınca gereklilik ifade eder. İkincisi, Allah Teâlâ'nın; "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[518] meâlindeki âyetinde, onların güzel işlerini kabul edeceğini, kötü işlerini de görmezden geleceğini haber vermektedir. Kötü işlerini görmezden gelince onların kötü amelleri kalmamaktadır; dolayısıyla onlar da **müttakîler için hazırlanmıştır** meâlindeki ilâhî beyanının hükmüne dâhil olurlar.

وَالَّذٖينَ اِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ
فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ اِلَّا اللّٰهُ وَلَمْ يُصِرُّوا
عَلٰى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ اُولٰٓئِكَ جَزَٓاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ
رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا وَنِعْمَ اَجْرُ
الْعَامِلٖينَ ﴿١٣٦﴾

135. "Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler."

136. "İşte onların yaptıklarının karşılığı rableri tarafından bir bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. Onlar orada temelli kalacaklardır. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!"

Buradaki ilk âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman, Allah'ı hatırladıkları-**

---

517 "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/102).

518 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

nı da hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Onlar söze şöyle devam ederler: **Zaten günahları … bile bile ısrar etmezler.** Cenâb-ı Hak, onların günah işledikleri yahut da kendilerine zulmettikleri zaman Allah'ı andıklarını haber vermektedir. Onların kendilerine kötülük etmelerinin hangi anlama geldiğini daha önce açıklamıştık[519]. Onlar, ihlâsla kendilerini Allah'a teslim etmemişlerdi. Zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır; [§] buna göre onlar 428
kendilerini Allah'a teslim etmedikleri zaman, öz varlıklarını ait olmadıkları yere koymuş olmaktadır. Bundan dolayı kendilerine kötülük etmiştirler.

Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler. Yani onlar günahlarının bağışlanmasını isterler, günahları Allah'tan başka kimsenin bağışlayamayacağını da bilirler. Üstelik günah işlemekte de ısrar etmezler. Bir şeyde ısrar etmek onu yapmaya devam etmektir. Âyet-i kerîme haber vermektedir ki onlara verilecek olan karşılık, âyetin sonunda belirtilen nimetler de dâhil olmak üzere Rableri tarafından bağışlanmadır, içinden ırmaklar akan cennetlerdir ve orada onlar ebedi olarak kalacaklardır.

Bu âyetler, daha önce müttakîlerden olmasalar da kötülük ve ahlâksızlık yapan insanlar tövbe ettikleri zaman, cennetin kendileri için hazırlanan kişilerden olacaklarına dair görüşümüzü teyit etmektedir. Bunun bir örneği de Allah'ın, onların kötülüklerini görmezden geleceği, affedici ve bağışlayıcı olması itibariyle onları affedeceğidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman. Bu ilâhî beyan, zulmün çirkin bir iş yapmaktan farklı olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Her ikisinden de aynı şeyin kastedilmiş olması ihtimali de vardır, çünkü âsi olan her insan kendine zulmetmiştir anlamına gelir; her ikisi de insana zarar vermekte ve elde edeceği mükâfatı azaltmaktadır. Çünkü o, yapmaması gerekeni yapmış, yapmaması gereken tercihi yapmıştır; bunların ikisi de kendisine kötülük etmiş mânasına gelir. Allah'ın koyduğu sınırları aşanların veya aklın ve şeriatın kabul etmediğini yapmayı tercih edenlerin bu yaptıkları da çirkin bir fiildir. Bu da özellikleri anlatılan zulüm anlamına gelir, çünkü o, yapmaması gerekeni yapmış ve iradesini kendi lehinde olmayan bir fiile yöneltmiştir. Bu da hem aklın hem de dinin yasakladığı şeydir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

519 bk. Âl-i İmrân, 3/117 âyetinin tefsiri.

Âyetteki zulüm ile çirkin fiilin (fâhişe / fevâhiş) farklı şeyler olması da muhtemeldir. Çünkü “zulm” (الظلم) lafzı, Allah’ın emrine muhalif küçük büyük her şeyi içine alan bir isimdir. Bundan dolayıdır ki hayırlı işler yapan insanların en küçük hataları da zulüm olarak nitelemiştir. Nitekim Âdem aleyhisselâm ile Havva’ya cennetteki meyveyi yemeleri üzerine şöyle buyurulmuştur: “Zâlimlerden olursunuz”[520]. Şirk konusunda da şöyle buyurulmuştur: “Allah zâlimler topluluğunu doğru yola eriştirmez”[521]. Çirkin fiiller, az olsun,
429 çok olsun çirkinliği açık ve belli olan günahlardır. [§] Buna bağlı olarak eksik olana zulüm denilmiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı”[522]. Ayıp ve noksanlık, bazan çirkin olmakla da nitelenir, fakat onlar çok ve alenî olursa bu seviyeye gelir; bunun örneği de küçük hatalar anlamına gelen zellelerdir[523]. Nitekim helâl kılınan mubahlardaki temizlik niteliği ve o derecedeki benzerleri de böyle olur[524]. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Bir de, terk edilip bağışlanma istemeyi gerektiren her büyük günahı belirlememize ihtiyaç yoktur. Cenâb-ı Hakk’ın “Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek”[525] meâlindeki âyetinde ve devamında, şirk, zina, adam öldürmek ve daha küçük günahları mağfiret edeceğini vâd etmiş olması, bütün günahların tövbe etmekle bağışlanacağını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

---

520 “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zâlimlerden olursunuz, dedik” (el-Bakara, 2/35).

521 “Allah’ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim ‘Rabbim hayat veren ve öldürendir’ deyince o, ‘Hayat veren ve öldüren benim’ dedi. İbrâhim ‘Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir’ dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez” (el-Bakara, 2/258).

522 “Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık” (el-Kehf, 18/33).

523 Yani zelleler çok ve alenî yapıldığında zulüm diye nitelenir.

524 “Helâl kılınan şeyler konusunda, nihaî sınıra ulaştığında “tayyib” (الطيِّب) denildiği gibi mubah olan şeyler için de mutlak olarak böyle denilmez. Bu da onun gibidir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 130a).

525 “Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedi kalacaktır. Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir” (el-Furkān, 25/68-70).

[Çirkin Fiil]

Onlar çirkin bir şey yaptıkları zaman. Bu beyandaki çirkin şey ile aklın kötü ve çirkin saydığı fiilin kastedilmiş olması muhtemeldir. Başka âlimler şöyle dediler: Haram kılınan ve yapılması yasaklanan her şey çirkindir. İlk görüş sanki maksada daha yakındır, çünkü bir şey kötü ve çirkin olmakta nihaî sınıra varmazsa ona çirkin denilmez; nihaî sınıra varınca çirkin denilir. Bir şeye temiz (tayyib) denilmesi de böyledir; şey ancak helâl olursa ve lezzette nihaî sınıra ulaşırsa, ona temiz denir. Bunun yanında helâl olan her şeye mutlak olarak temiz (tayyib) denmesi söz konusu değildir. Benzer şekilde haram kılınan ve yasaklanan bütün fiillerin çirkin olduğu söylenemez; ancak kötü ve çirkin olmakta nihaî sınıra ulaşırsa çirkin denir. Dolayısıyla haram kılınan ve yasaklanan her şey için bu niteliğin kullanılması doğru olmaz. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Temiz (tayyib) insan tabiatının temiz gördüğü şeydir; dolayısıyla bir şeyin temizliği insan tabiatının nihaî sınırına ulaşırsa, o şey temizdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bile bile ısrar etmezler. Günah olduğunu bile bile onu yapmazlar, aksine ondan dönüş yaparlar. Günahından dönüş yapanlar için de âyette belirtilen karşılık verilecektir.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ
كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾

[§] ***137. "Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun ne olduğuna bir bakın."*** 430

Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Bu anlamdaki beyanın çeşitli hükümlere ihtimali vardır. Bu hükümler iki şekilde olabilir. Biri onların lehine olmasıdır; bundan maksat itaat etmeleri ve hakka uymaları halinde kendilerine sevap verilmesidir. Diğeri de onların aleyhine olmasıdır, bundan da maksat Allah'ın emirlerine muhalefet ve isyan etmeleri halinde kendilerine azabın gelmesidir. Âyetteki "sünen" (سنن) kelimesi ile şeriatın koyduğu hükümlerin kastedilmiş olması muhtemeldir.

[Yeryüzünde Dolaşma Emri]

Yeryüzünde gezin! Peygamberleri yalanlayan ve kendilerine geleceği söylenen azabı yalan sayan insanların izlerini görmek için yeryüzünü dolaşın! Yahut başlarına gelenleri bilen kişilere sormanız ve onların da geçmiş ümmetlerin

nasıl helâk edildiklerini size haber vermeleri için dolaşın! Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın onlara ikazıdır: Eğer siz Hz. Peygamber'i (s.a.) yalanlarsanız, sizden öncekilerin başına gelen felâketler sizin de başınıza gelir. Fakat ona itaat ederseniz, onlara verilen sevap size de verilecektir. Yalanlamaları yüzünden onlara verilen cezadan ibret alın! Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bunun gibi âyetlerin anlamı şöyledir: "Eğer onlara soracak olursan sana haber verirler". Denilmiştir ki **Yeryüzünde gezin!** Yani Kur'ân'da geçmiş ümmetler hakkında verilen haberleri düşünün, böylece sanki yeryüzünü dolaşmış olursunuz. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bunun gibi âyetlerin anlamı şudur: "Eğer onlara soracak olursan sana haber verirler". Muhakkak ki Kur'ân-ı Kerîm'de sizden önceki ümmetlere dair haberler vardır; tasdik ve itaat ettiklerinde kendilerine verilen sevap hakkında, yalanladıklarında da onlara verilen ceza hakkında bilgiler mevcuttur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Bu ilâhî beyanının, peygamberleri yalanlayan ve tasdik edenler hakkında gelmiş olması muhtemeldir. Bu durumda **Yeryüzünde gezin!** meâlindeki cümlenin de, eğer yeryüzünü dolaşırsanız onların izlerini görürsünüz ve bu sayede her iki grubun âkıbetini anlamış olursunuz, anlamına gelmesi muhtemeldir. Bunun, onların izleri konusunda düşünmeyi ve kendileriyle ilgili haberlere dair tefekkürde bulunmayı emretmesi anlamına da gelebilir. Bu sayede onlar, kendilerinin tâbi tutulduğu imtihan yeni bir şey olmayıp eski ümmetlerde de mevcut olduğunu bilirler. Buradaki "sünen" (سنن) kelimesi ile onlardan önce insanların imtihan edilmeleri için konulan hükümler de kastedilmiş olabilir. Böylece belaya uğratılma işinin, örneği daha önce görülmemiş bir uygulama olmadığını, bilakis önceki ümmetlerin hayatlarında uygulandığını bilirler! Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim"[526]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti"[527]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

هٰذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾

431 **[§]** ***138. "Bu Kur'ân insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidâyet ve bir öğüttür."***

---

526 "Deki Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım" (el-Ahkāf, 46/9).

527 Âl-i İmrân, 3/144.

Bu, insanlara bir açıklamadır. Bununla Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. O **insanlara bir açıklamadır** ve sapıklığa karşı da **bir hidâyettir, takvâ sahipleri için de bir öğüttür.** Yani müttakîler ondan öğüt alırlar. **İnsanlar için bir açıklamadır** anlamındaki cümle ile önceki ümmetler hakkında geçtiği belirtilen uygulamaların kastedilmiş olması da muhtemeldir.

وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾

139. "Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz."

Gevşeklik göstermeyin! Yani düşmanla savaşmakta zaaf göstermeyin! Başınıza gelen yaralanmalardan da **üzülmeyin!** Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı"[528]. **Gevşeklik göstermeyin!** Bu beyanı, savaşta gevşeklik göstermeyin, çünkü siz Allah için çalışıyorsunuz, anlamına da gelebilir. Çünkü onlar şeytan adına çalışıyor fakat zaaf göstermiyorlardı.

Üzülmeyin! Yani savaşta öldürülen kardeşlerinizin kaybına üzülmeyin! Bu beyanın, aldığınız yaralardan dolayı üzülmeyin, anlamına gelmesi de muhtemeldir; yani bu yaralar sizi düşmanla savaşmaktan alıkoymasın, size mükâfat ve şehitlik verilecektir.

Şüphesiz en üstün olan sizsiniz. Bu ilâhî beyanın; âhirette en üstün siz olacaksınız anlamına geldiği söylenmiş, haklı delillerle en üstün siz olacaksınız denilmiş, zafer kazanarak siz üstün geleceksiniz, yani âkıbet sizin olacaktır da denilmiştir. Bunun, eğer savaşta zaaf göstermezseniz, azîz ve celîl olan Allah'a ve Resûlü'ne (s.a.) âsi olmazsanız zafer sizin olacaktır, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Şayet öldürülürseniz şehit olacağınız ve Allah katında sizin canlı, onların ise ölü olacaklarından dolayı en üstün siz olacaksınız, anlamına da gelebilir.

Eğer inanmışsanız. Yani çünkü siz iman ettiniz. Bu cümle şart değil, haber anlamındadır. Nitekim şu âyet-i kerîmede de aynı anlam söz konusudur: "O kadınlar Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"[529]. Burada da, çünkü onlar Allah'a iman ediyorlar, anlamındadır. **Eğer inanmışsanız** meâlindeki cümle, çünkü Allah'ın vâdine ve verdiği habere inanmışsanız, anlamına da gelir.

---

528 Âl-i İmrân, 3/140.

529 el-Bakara, 2/228.

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَٓاءَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمٖينَ ﴿١٤٠﴾

432 [§] ***140. "Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zâlimleri sevmez."***

Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. Bu âyetin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İşin sonunda -yani Uhud'ta- **siz bir yara aldıysanız**, müşrikler de Bedir'de **benzeri bir yara almışlardı.** *En doğrusunu bilen Allah'tır*, fakat Cenâb-ı Hak bunu, onların özel muameleye tâbi tutulmadıklarını bilmeleri için müslümanları teskin etmek üzere buyurmuştur.

[Savaş ve Zafer]

O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz. Bu âyete çeşitli anlamların verilmesi mümkündür. Zafer bir gün müminlerin, başka bir gün de onların olur, anlamına gelebilir. Azîz ve celîl olan Allah, düşmana karşı cihâd etmeyi ve savaşmayı müminler için bir imtihan sebebi kıldı, bu yolla onları imtihan etmektedir; bazan onlar, bazan da düşman zafer kazanıyor. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[530]. Başka bir âyette de şöyle buyuruyor: "Biz onları iyi durumlarla da, kötü durumlarla da imtihan ettik"[531]. Cenâb-ı Hak, her vesile ile kullarını imtihan etmektedir; bazan iyilikle, bazan da kötülükle onları sınamaktadır. Zafer günlerini insanlar arasında dolaştırmanın başka bir gayesi de olabilir, o da şudur: Şayet yardım ve zafer hep müslümanların olsaydı, o zaman kâfirler İslâm'a girdiklerinde kendi tercihleriyle değil, zaferin sürekli müslümanlarda olduğunu gördüklerinde canlarından korktukları için istemeyerek, zorla ve kahrolarak iman etmiş olacaklardı. Buna mukabil zafer ve galibiyet hep kâfirlerde olsaydı, bu defa inkârcılar kendilerinin hak yolda olduğunu düşünecekler ve bu da kendilerini İslâmiyeti benim-

530 el-Enbiyâ, 21/35.
531 el-A'râf, 7/168.

semekten alakoyacaktı. Müminlerin maruz kaldıkları belaların, kendilerinin işlediği günahtan yahut Allah'ın emrini terk etmek veya yasağını çiğnemek suretiyle ilâhî emirlere muhalefet etmelerinden dolayı gelmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Azîz ve celîl olan Allah'ın "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[532] ve "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[533] beyanındaki zafer vâdi konusunda bazı inkârcılar şöyle bir tenkit ileri sürebilirler: Siz O'nun dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım edeceğini vâd
etmedi mi? [§] Üstelik O size yardım ederse kimsenin sizi yenemeyeceğini de 433
haber verdi. Fakat siz O'nun dinine yardım ettiğiniz zaman O size yardım etmedi; bu, vâdinden dönmek değil midir? Şayet size yardım ettiği halde mağlup olmuşsanız, o zaman da verdiği haber yalandır.

Bu tenkitlere çeşitli cevaplar verilebilir. Şöyle denilir: Azîz ve celîl olan Allah'ın "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[534] meâlindeki beyanı, siz Allah'ın dinine dünyada yardım ederseniz Allah da size âhirette yardım eder, anlamına gelebilir. Siz Allah'ın dinine yardım ederseniz Allah da dünyada çeşitli kesin delillerle[535] size yardım eder, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şâhitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz"[536]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol [ve zafer] vermeyecektir"[537]. Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, siz Allah'ın dinine yardım eder ve O'na âsi olmazsanız O da size yardım eder ve kimse size galip gelemez, anlamına gelebilir. Şu da söylenmiştir: Siz topluca Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder, anlamına da gelebilir. Bu, Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisine de uygun düşmektedir: "Aynı sözde ittifak eden on iki bin kişilik bir ordu, sayı azlığı sebebiyle mağlup edilemez"[538]. Bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: "O size istediğiniz

---

532 Muhammed, 47/7.

533 Âl-i İmrân, 3/160.

534 "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır" (Muhammed, 47/7).

535 "Delillerle ve kâfirlere üstün gelmekle, onları susturmak ve kendilerine galip gelmekle yardım eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 130a).

536 el-Mümin, 40/51.

537 en-Nisâ, 4/141.

538 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 294, 299; İbn Mâce, "Cihâd", 25; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82.

her şeyi verdi"[539]. Şöyle de söylenmiştir: Siz Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder; yani zaferi ve başarıyı sonunda size nasip eder. Böyle de olmuştur; başta müminlere galip gelmişlerse de, bütün savaşlarda nihai zafer müminlerin olmuştur. Bazan savaşların onların aleyhine tecelli etmesi de kendilerinin kusurları yüzündendi; "O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı"[540] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi ya sayıca çok olduklarına güvenmişlerdi yahut da Resûlullah'a (s.a.) muhalefet etmişlerdi[541].

O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz. Bu ilâhî beyan, onların elde ettikleri galibiyetin Allah'tan geldiği anlamına işaret etmektedir. "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[542] meâlindeki âyet de bunu desteklemektedir. Aksi halde bu üstünlüğü sürekli olarak o iki ordudan birine verirdi; halbuki Allah onu her iki tarafa da vereceğini haber vermektedir. Üstünlüğün ancak galibiyetle elde edileceğini de herkes bilmektedir.
434 **[§]** Bu da göstermektedir ki insanlar kazanmış olsalar da zafer Allah'tandır, insanların gayreti ilâve bir unsurdur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz. Bu ilâhî beyan, fiil ve tedbir olarak müşriklere üstünlük sağlamanın Allah'a ait bir tasarruf olduğuna da işaret etmektedir, çünkü O, üstünlüğü kendine nispet etmektedir; diğer yandan [buyruğa aykırı davranmak] bir günahtır, mağlubiyettir ve aşağılanmadır. Burada mâsiyet fiilinin yaratıcısı ve takdir edicisi olması itibariyle Allah'a izafesinin caiz olduğu görülmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu onların Allah'a isyan etmiş olmaları sebebiyledir[543]. *En doğrusunu bilen Allah'tır*[544].

---

539 "O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!" (İbrâhim, 14/34).

540 "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihâyet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

541 "Uhud savaşında olduğu gibi. Okçular, Hz. Peygamber'in (s.a.) emrine muhalefet etmişler, onlara yerlerinden asla ayrılmamalarını emrettiği halde onlar bu emre uymamışlardı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 130a).

542 Âl-i İmrân, 3/160.

543 Yani müşriklerin müminlere galip gelmelerinin onların kendi fiilleri olduğunu Cenâb-ı Hak biliyordu. Onlar bu fiille isyan etmiş oluyorlardı.

544 "Bu âyet, daha önce zikrettiğimiz gibi mâsiyeti Cenâb-ı Hakk'ın yarattığına da işaret etmektedir. Üstünlük sağlamanın Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesi, fiil ve tedbir olarak onu müşriklere vermesinin de O'na ait bir tasarruf olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda üstünlük ancak müşriklerin galibiyetiyle gerçekleşir. Fakat onlarda günah işlemek söz ko-

Şimdi, mâlumdur ki müslümanlar galip gelmiş olsalardı bu, delile daha uygun, davete daha açık ve kabulü daha kolay olurdu. Her türlü iyilik de bunda olurdu. İşte bu da, Cenâb-ı Hakk'ın imtihan için en uygun olanı (aslah) vermesinin şart olmadığını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Azîz ve celîl olan Allah'ın **O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz** meâlindeki buyruğu, aslah olanı verir görüntüsünü reddetmektedir. Mûtezile mensupları, Allah, dinde ancak aslah olanı yapar, demektedir. Onlara, kâfirlerin müminlere üstün gelmelerinde müminler için hangi menfaatin bulunduğu sorulmalıdır.

Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın diye. Yani onun imtihanla mümin olacağını gaipte bilmiş olduğunu fiilen ortaya çıkarsın diye, gözler de onu mümin olarak görsün ve olacağını bildiği şeyin olduğu görülsün diye. Buradaki "bilmek" (العلم) fiili ile mâlumun, yani bilinenin kastedilmiş olması mümkündür. "Namaz Allah'ın emridir", cümlesinde olduğu gibi, yani namaz Allah'ın emriyle farz olmuştur[545].

Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın diye. Bu beyana çeşitli anlamlar yüklenebilir. Birincisi, Allah'ı nitelendirdiğinde O'nunla beraber yaratıkları da andığın zaman, mahlûkatın ezelî olduğu hatasına düşülmesin diye onların yaratılma zamanını da hatırlarsın. Yaratıkları hiç anmadan Cenâb-ı Hakk'ı nitelendirdiğinde ise [§] O'nu ezelî olarak nitelemiş olursun. Tıpkı, O ezelde 435
âlimdir, kādirdir, işitendir dediğin gibi. Bunun yanında mâlum olanı, takdir edileni ve işitileni zikrettiğin zaman, bunların da ezelî olduğu vehmini ortadan kaldırman için onların oluş zamanını da zikredersin. Bize göre hâlik, râzık ve benzeri isimler böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, Allah'ın mâlumu olan bilgiyi mecaz statüsünde ilim diye zikretmendir. Aynı şekilde ilâhî azabın da Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'ın emri" diye anılması gibi[546]. İnsanlar namaz ve diğer ibadetlere, Allah'ın emri ile yapıldığı anlamında olmak üzere, Allah'ın emri demişlerdir. Kezâ cenneti de, ilâhî rahmet orada tecelli edeceği için, Allah'ın rahmeti diye anmışlardır[547]. Buna göre **Allah gerçek müminleri bilsin diye,** anlamındaki cümle, gerçek müminler Allah'ın ilmi üzere olsunlar diye, mânasına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

nusu idi. İşte bu, mâsiyet fiilinin, yaratmış ve takdir etmiş olması itibariyle Allah'a nispet edilmesinin de caiz olduğunu gösterir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 130a).

545 Yani o, Allah tarafından emredilmiş olan bir şeydir.

546 Meselâ bk. Hûd, 11/43, 76; en-Nahl, 16/33.

547 Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/107; en-Nisâ, 4/175; el-A'râf, 7/151; el-Câsiye, 45/30.

Üçüncüsü, **Allah gerçek müminleri bilsin diye,** yani Allah gayb âleminde mümin olduklarını bildiği kişilerin görülür âlemde mümin olduklarını bilsin diye. Çünkü Allah, gayb âlemini de, görünen âlemi de bilmektedir. Bu bilgi, onun sonradan elde edilmesiyle kazanılmış değildir. Bu şuna benzer: Yarını bilmek isteyen biri onu yarının gerçekleşmesinden sonra gerçekleşmiş olarak bilmiş olur. Onun için henüz olması vaki olanların bilgisi oluşmamıştır[548]. Buna göre şöyle denilir: Yaratmadan önce bildiği şeyi, yaratma zamanında aynı şekilde var olacağını bilsin diye. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bazı tefsirciler şöyle demiştir: İnsanları imtihan etmek amacıyla var olacağını bildiği şey gerçektenvar olsun diye. Bu söz de bizim söylediklerimizle aynı yere varır. Bazıları da "li ya'lemehullah" (ليعلم الله) beyanıyla onu görmesi için anlamını vermiştir. Bu söz, sahibinde oluşan bir zannın ifadesidir, O, bu sözün görmekle ilgili olduğunu zannetmektedir; bu ifade belki daha kolay ve şüphelerden daha uzaktır, ancak Allah'ı hakkıyla bilenlere göre bunların ikisi de aynıdır.

436 **[§]** Bu ve benzeri âyetlerde Allah'a atfedilen şeyler konusunda asıl olan, yaratıklar tarafından bilinen kelime ve sözleri kullanmaktır. Sonra O'na nispet ve işaret edilen her şey, atfetme halinden önce bilinen anlama döndürülür. Şayet o nispet ve işaret olmasaydı, lafızda müşterek, ancak mânada muhtelif olma ilkesinden dolayı, bilemeyeceğimiz bir anlamı izafet halinde de takdir edemeyiz. Cenâb-ı Hakk'a nispet etme işi de böyledir. Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın, "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"[549] meâlindeki âyetini de vuzuha kavuşturur. Hiç bir kimse Allah'a atfedilen edilen "sınırlar" (hudûd) kelimesini başka varlıklara nispet edilen gibi anlamaz. Allah'ın evleri[550], Allah'ın kulları[551], Allah'ın ruhu ve kelimesi[552] ve benzeri tamlamalar de böyledir. Bizim tartışmakta olduğumuz şey de bunun gibidir.

---

548 Muhtemelen Mâtürîdî burada şunu demek istiyor: Yarınla ilgili olarak vaki olmuş reel bir kendisinde bilgi yoktur ki, yarın olmadan önce onu vuku bulmuş diye bilsin! Bu örnekle de Allah'ın ilmi ile insanların ilmini birbirinden ayırmaktadır.

549 "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Bilmek isteyenler için onları açıklamaktadır" (el-Bakara, 2/230; ayrıca bk. el-Mücâdele, 58/4).

550 "Evler" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de çoğul sîgasıyla Allah'a atıf edilmez, ama tekil sîgasıyla atfedilir. Nitekim şu âyet-i kerîmede bu husûs görülmektedir: "Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim" (İbrâhim, 14/37; ayrıca bk. el-Bakara, 2/125; el-Hac, 22/26.

551 "Ancak Allah'ın ihlaslı kulları bu cezanın dışındadır" (es-Sâffât, 37/40; ayrıca bk. 74, 128, 160, 169; ed-Duhân, 44/18; el-İnsan, 76/6).

552 "Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı

Cenâb-ı Hakk'ın kendisini, var olacak olan her şeyin nasıl olacağını, oluşum halini ve olduktan sonra, bu durumun oluştuğunu bilmekle nitelemek mümkündür. Ancak buradaki değişimin, her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah'ta vuku bulması söz konusu değildir; zira hal ve konumların değişimi ve dönüşümü, sonradan olmanın alâmetlerinden ve yaratılmışlığın belirtilerindendir.

[§] **Sizden uğrunda şehitleri olsun diye.** Yani Allah yolunda düşmanla- 437
rının eliyle şehit edilenler. Bu cümlenin insanlara şâhit olasınız diye, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmaktadır: "İşte böylece, siz insanlara şâhit olasınız diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık"[553]. Bu âyet, müminler kendi şahısları hakkında da adâlete ve insanların haklarına riâyet etmedikleri takdirde, sadece iman ile insanlara şâhitlik etmeye hak kazanamayacaklarına işaret etmektedir.

وَلِيُمَحِّصَ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرٖينَ ﴿١٤١﴾

141. "Bir de Allah, iman edenleri günahlardan arındırmak, kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor."

Allah, iman edenleri günahlardan arındırmak için böyle yapıyor. Yani onları günahlarından ve yaptıkları kötülüklerden temizlemek için böyle yapıyor. **Kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor.** Yani onları helâk etmek ve köklerini kazımak için.

İman edenleri günahlardan arındırmak için. Bu meâldeki ifade, günahların temizlenmesi konusunda daha önce belirttiğimiz Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisinde açıklanmaktadır: "Kılıç, günahları siler süpürür"[554]. Kâfirleri de yok etmek için anlamındaki cümle de, onları helâk edecek, fakat kılıç onları küfür günahından temizlemeyecektir, bilâkis onları cehennemde mahvedecektir.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذٖينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرٖينَ ﴿١٤٢﴾

kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur" (en-Nisâ, 4/171; bk. Muhammed Fuâd Abdulbâkī, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, "rûh" maddesi).

553 "İşte böylece, siz insanlara şâhit olasınız, peygamber de size şâhit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık" (el-Bakara, 2/143).

554 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 185; Dârimî, "Cihâd", 19.

142. "Yoksa, Allah içinizden cihâd edenleri ortaya çıkarmadan ve sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"

Yoksa siz cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz? Bu meâldeki cümleye, bilâkis siz cennete gireceğinizi sanıyordunuz, diye anlam verilmiştir. **Allah içinizden cihâd edenleri ortaya çıkarmadan.** Bu ifade iki şekilde açıklanmıştır. Allah içinizden cihâd edenleri bilmemiştir, yani onlar cihâd etmemiştir, diye anlam verilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Buradaki "lemmâ" (لَمّا) lafzı, "illâ" (إلاَّ) anlamına gelir; buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Allah sizden cihât edenlerin kimler olduğunu ortaya çıkarmadan onlar cennete giremez. Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın şu âyeti gibidir: "Hiç kimse yoktur ki başında bir gözetleyeni bulunmasın!"[555] Buradaki "lemmâ" (لَمّا) edatı şeddeli okunduğunda, başında mutlaka bir gözetleyeni vardır, anlamına gelir. Şeddesiz okunduğunda da baştaki "lam" (ل) te'kîd lamı, "mâ" (ما) da bağlaçtır; her nefsin başında bir gözetleyici olur, anlamına gelir.

Allah içinizden cihâd edenleri ortaya çıkarmadan. Bu meâldeki cümle hakkında iki yorum yapılmıştır: Birincisi, ortaya çıkarmadı şeklindedir, bu
438 da iki şekilde belli olur. Biri, Allah onların cihât etmeyeceklerini biliyordu. [§] Nitekim insanlar şöyle der: Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz[556]. Yani Allah'ın olmamasını dilediği şey olmaz. Diğeri de Allah her şeyi bilir, eğer sizden cihât edenler olsaydı, mutlaka onu da bilirdi, onu ancak olmadığı için bilmedi. Azîz ve celîl olan Allah "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[557] meâlindeki beyanı da bunun gibidir. Yani onlara hiç kimse şefaat etmez.

İkincisi âyetteki "lemmâ ya'lem" (لَمّا يَعلم) lafzı, "illâ" (إلاَّ) anlamına gelir. Aynen şeddeli olarak okunan "Onun başında mutlaka bir gözetleyeni vardır!"[558] meâlindeki âyette olduğu gibi. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: **Siz cenne-**

---

555 et-Târık, 86/4.

556 Muhtemelen müellif burada Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiği bir hadise işaret etmektedir. Ebû Dâvûd bu hadisi, Benû Hâşim'in âzâdlısı Abdülhamîd vasıtasıyla, onun, Hz. Peygamber'in (s.a.) kızlarından birine hizmet eden kendi annesinden rivâyet etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.) kızı, ona Resûlullah'ın kendisine şunu öğrettiğini söylemiş: "Sabahleyin kalktığında; "sübhânellahi ve bihamdihi lâ kuvvete illâ billah mâ şâellahu kân ve mâ lem yeşe' lem yekün" (سبحان الله وبحمده لا قوة إلا بالله، ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن) diye söyle! (Allah'ı tesbîh eder, O'na hamdederim. Allah'tan başka kuvvet sahibi kimse yoktur. Allah'ın dilediği şey olmuş, dilemediği de olmamıştır). Zira sabahleyin bunu söyleyen ölünceye kadar korunur. Akşamleyin bunları söyleyen de sabaha kadar korunmuş olur" (Ebû Dâvûd, "Edeb" 101).

557 el-Muddessir, 74/48.

558 et-Târık, 86/4.

te gireceğinizi mi sanıyordunuz? Hayır, Allah sizin cihât ettiğinizi görmeden giremezsiniz. Yani cihât etmedikçe ve Allah da sizin cihât ettiğinizi ortaya çıkarmadıkça giremezsiniz. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Azîz ve celîl olan Allah'ın **Sizden sabredenleri belirlemeden,** meâlindeki buyruğu da böyledir. Yani Allah'ın sabredeceğini bildiği kişinin o halini ortaya çıkarmadan. Aynen "Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır"[559] meâlindeki âyet gibi. Yani Allah, doğru söyleyeceğini bilmiş olduğu kişileri mutlaka ortaya çıkaracak, yalan söyleyeceğini bilmiş olduğu kişileri de mutlaka ortaya çıkaracaktır. "İçinizden cihât edenleri ortaya çıkarmak için"[560]. Yani cihât eceklerini Allah'ın bilmiş olduğu mücahidleri ortaya çıkarmak için. "Gizliyi ve açığı bilendir"[561] meâlindeki âyet de böyledir. Yani gizli iken bilmiş olduğu şeyi açık iken de bilmesi için. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Yoksa, siz cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz? Yani onu sandınız, **Allah içinizden cihât edenleri ortaya çıkarmadan,** oraya gireceğinizi mi zannettiniz, demektir. Başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurmuştur: "Musîbet
sizin kendi başınıza gelince"[562] **[§]** Bu ifade, cihât etmeyenlere sizin başınıza **439**
geldiği zikredilen şey gelmedi, demektir.

Bu âyet, Allah'ın hitapta bulunduğu o kişilere, daha öncekilerin başlarına gelen musîbetin onların da başına geleceğini söylemekte ve Allah'ın, ölmeden önce onların cihât edeceklerini bildiğini göstermektedir. Buna bağlı olarak bazı kişiler, azîz ve celîl olan Allah'ın "Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler"[563] meâlindeki âyetini şöyle yorumladılar: Öncekilerin başına gelen musîbet onların da başına geldiğinde, kendilerini cennete sokacağını Allah onlara vâd etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu durumda âyetteki (لَمَّا) edatı (لَمْ) anlamındadır, sondaki elif de bağlaçtır.

---

559 el-Ankebût, 29/3.

560 "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihât edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım" (Muhammed 47/31).

561 el-En'âm, 6/73.

562 "Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince 'Bu nereden başımıza geldi?' mi diyorsunuz? De ki: 'O, kendinizdendir.' Doğrusu Allah her şeye kādirdir" (Âl-i İmrân, 3/165).

563 "Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar; (vâdlerini) asla değiştirmediler" (el-Ahzâb, 33/23).

Şöyle de denilmiştir: Bu edatın şeddeli olarak "lemmâ" (لَمَّا) şeklinde olması muhtemeldir. Nitekim "Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın!"[564] meâlindeki âyette de şeddelidir ve "illâ" (إِلَّا) anlamındadır. O takdirde burada gizlenmiş bir anlam vardır ve içinizden cihât edenleri Allah ortaya çıkarmadıkça cennete giremezsiniz, demektir.

Buradaki "ilim" kavramını az önce geçen ilk yorum sırasında açıklamış ve onun iki yorumu bulunduğunu söylemiştik. Birincisi, Allah onu bilmemiştir, halbuki; O her şeyi bilmektedir, şayet olsaydı onu da mutlaka bilirdi. İkincisi, onlar cihât etmediklerini bilecekler ve belirttiğimiz üzere onlar da cihât edeceklerdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَلَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَاَيْتُمُوهُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

143. "Gerçek şu ki, ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz; işte şimdi onu apaçık görmektesiniz."

Gerçek şu ki, ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz. Bu meâldeki beyanın iki anlama geldiği söylenmiştir. Denilmiştir ki içinde ölüm olan şeyi istiyordunuz demektir, bundan maksat da savaştır. **Ölümü istiyordunuz,** anlamındaki cümle ile bizzat ölümün kendisi kastedilmiştir de denilmiştir. Âyetin başka anlamlara gelmesi de muhtemeldir. Mensubu oldukları dinlerinden başka bir dine intisap ederek dünyadan çıkmamak için, dinleri olan İslâmiyeti kaybetmekten korktukları için **ölümü istiyordunuz** anlamının da kasdedilmiş
440 olması söz konusudur. [§] Kâfirlerin baskılarından ve dinlerini değiştirmelerinden kurtulmak için ölümü istemiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Denildiğine göre Mekkeliler onlara işkence ediyor, onlar da bundan kurtulmak istiyorlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şöyle de söylenmiştir: Onlar ölümü, yani şehitliği istiyorlardı; şehitlere verilen büyük sevap ve mükâfatı duyduklarında, azîz ve celîl olan Allah yolunda şehit olup, Rablerinin katında canlı kalmak istemişlerdir[565]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şöyle de denilmiştir: Azîz ve celîl olan Allah, Bedir şehitlerini ve onların nail oldukları mükâfatı haber verince,

---

564 et-Târık, 86/4.

565 Muhtemelen Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169).

müminler Bedir gibi bir gün istediler. Allah da onlara Uhud gününü gösterdi, fakat onlar orada hezimete uğradılar ve bunun üzerine şu âyet-i kerîme ile azarlandılar: **Ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz; işte şimdi onu görmektesiniz,** yani Uhud' gününü.

Şimdi onu görmektesiniz meâlindeki cümlenin de farklı anlamlara gelme ihtimali vardır. Ölümün sebeplerini ve korkunçluğunu gördünüz anlamına gelebilir. **Ölümü istiyordunuz** cümlesini savaşı istiyordunuz anlamına yoranlara göre de, gözlerinizin önünde öldürülen arkadaşlarınızı gördünüz, anlamına gelebilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Şimdi onu apaçık görmektesiniz. Bu beyanın ölüme işaret etmesi muhtemeldir. Yani arkadaşlarınızın ölümünü veya savaşı apaçık görmektesiniz. Biliyorsunuz ki siz ölümü istiyordunuz, anlamına da gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَائِنْ مَاتَ اَوْ
قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلٰى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ
اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيَجْزِى اللّٰهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾

144. "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir."

Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Bu meâldeki ifadenin iki anlama ihtimali vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** ancak burada onlara şöyle demiş olması muhtemeldir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem size peygamber olarak gönderildiğinde Muhammed (s.a.) olduğu için değil onu size gönderene iman ettiniz. Gönderen ise ebediyyen hayattadır. Zannınıza göre Muhammed (s.a.) öldürülmüş veya ölmüş ise, nasıl gerisin geriye dönersiniz?

Bu âyette Resûlullah'ın (s.a.) ölümüyle dinden döneceğini Allah'ın bildiği kişilerdeki söz konusu değişimin haberi de vardır. Nitekim "Sizden kim dinin-

441 den dönerse"[566] buyurulmaktadır. Şükredenler ise, onlarla cihât edenlerdir. [§] Cenâb-ı Hak âyette onları sevdiğini ve onların da kendisini sevdiklerini haber vermektedir. Hasan-ı Basrî (r.h.) şöyle demiştir: Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), vallahi şükredenlerin önderiydi[567].

Âyette başka bir yorum daha vardır, o da şudur: Sizden önce gelen Mûsâ (s.a.) ile Îsâ'nın (s.a.) kavmi, yaşadıkları müddetçe peygamberlerini yalanladılar. Sonunda Mûsâ aleyhisselâm onlara şöyle dedi: "Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?" Îsâ aleyhisselâm da şöyle demişti: "Ey İsrâiloğulları! Bilin ki ben doğrulamak üzere size gönderilmiş elçiyim"[568]. Fakat peygamberleri ölünce, hepsi onun dininde olduklarını, onun davet ettiği şeyi tasdik ettiklerini iddiaya kalkıştılar. Halbuki onlar öyle değildiler. Onlar bile gerisin geriye dönmediler de, sizler Muhammed (s.a.) ölür veya öldürülürse nasıl gerisin geriye dönersiniz?

Topukları üzerine geri dönmek mecazî ve temsilî bir ifade olup zâhirî anlama gelmez. Maksat, daha önce mensubu oldukları dine dönmeleridir.

Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Yani kim İslâm'dan dönerse Allah'a hiçbir zarar veremez. Çünkü Allah onları kendi zatı için çalıştırmamakta, ancak insanların âhirette o büyük sevabı kazanmalarını sağlamak için çalıştırmaktadır. Dolayısıyla onlar Cenâb-ı Hakk'a değil, ancak kendilerine zarar verirler. İkinci olarak Allah onlara kendi ihtiyaçlarını karşılamak için değil, onların bizzat kendi ihtiyaçlarını karşılamaları için emir vermekte ve kendilerini sorumlu tutmaktadır. Duyular âleminde birine emir veren, gerçekte kendi ihtiyacı için emir vermiştir. Emre uymayan da o emrin doğuracağı zararı görür. Her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan

---

566 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar" (el-Mâide, 5/54).

567 "Hz. Ali (r.a.) şöyle diyordu: Ebû Bekir (r.a.) şükredenlerin emîni ve Allah'ın sevgililerinin emîni idi. O insanların en çok şükredeni ve Allah'a en sevgili olanı idi" (Taberî, *Tefsîr*, IV, 111; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 338).

568 "Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?' Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez. Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.' Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, 'Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!' dediler" (es-Saf, 61/5-6).

Allah ise, kendi ihtiyacı için değil, ancak emredilen kişinin ihtiyacı için emri vermektedir. Kişi O'nun emrini terk ederse zararını bizzat kendisi görür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah şükredenleri ödüllendirecektir. Bununla Allah'ın birliğini tasdik edenlerin kastedildiği söylenmiştir. İman eden ve cihâda girişenler olup âhirette Allah'ın mükâfatlandıracağı kişiler kastedilmiştir, denilmiştir. Allah'ın emrine sarılan ve O'nun emrine uyan herkes, şükretmiş demektir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًاۜ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِه۪ مِنْهَاۚ وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْاٰخِرَةِ نُؤْتِه۪ مِنْهَاۜ وَسَنَجْزِي الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٥﴾

[§] ***145. "Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olma-*** 442
dan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz; ve şükredenleri ödüllendireceğiz."

Hiç bir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez. Yani ruhları bedenden çekip almakla görevli biri onun ruhunu almadan ölmez. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği ruhunuzu çekip alacak"[569]. İnsan normal bir ecelle ölse veya öldürülmüş olsa da, işin gerçeği budur.

Buradaki **Allah'ın izni olmadan** meâlindeki ifadenin, Allah'ın bilgisi olmadan anlamına gelmesi muhtemeldir. **Yazılıp bir süreye bağlanmış** anlamındaki cümle hakkında da şöyle denilmiştir: Burada normal bir ölüm şeklinde veya rızkını ve ecelini tam almadan öldürülmek şeklinde dahi olsa ileri-geri gitmesi söz konusu olmayan belirli bir zaman dilimi kastedilmektedir. Bu cümle hakkında şöyle de denilmiştir: Levh-i mahfûz'da açık olarak yazılmış olan bir zaman dilimi[570].

---

569 "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği ruhunuzu bedeninizden alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz" (es-Secde, 32/11).

570 "Sonra şöyle dedi: **Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez.** Bu âyetin, insanların 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' (Âl-i İmrân, 3/156) şeklindeki iddialarının cevabı olması muhtemeldir. Azîz ve celîl olan Allah burada şunu haber vermektedir: Onlar savaşa gitsin veya gitmesin, ölüm kendilerini bulacaktır. Onların ölüm hükmü ansızın ölmeye dönüşmez. Bilakis ister çoluk çocuğu arasında, ister savaş alanında olsun ölüm gelip onu bulacaktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 131b).

Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz. Yani kim yaptığı güzel işlerin karşılığını dünyada görmek isterse, onu kendisine veririz. **Kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz.** Yani kim salih amellerinin ve yaptığı güzel işlerin karşılığını âhirette görmek isterse, ona da orada veririz. **Biz şükredenleri ödüllendireceğiz.** Buna benzer başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını artırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan -takdir edilen kadarını- veririz; fakat onun âhirette hiçbir nasibi olmaz"[571]**.** İşte yukarıdaki âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَكَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثٖيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَٓا اَصَابَهُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الصَّابِرٖينَ ﴿١٤٦﴾

146. "Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever."

Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Bu cümlenin farklı kırâat ve anlamı bulunduğu söylenmiştir. Birincisi, "ketele" (قَتَلَ) fiili, mufâale bâbından "kātele" (قَاتَلَ) diye okunmuştur; o zaman cümleye şöyle anlam verilir: Nice peygamber vardır ki, onun yanında bulunan birçok Allah erleri kendisiyle birlikte savaşmışlardır. Burada bir kelime gizli bırakılmıştır[572]. İkincisi, nice peygamber vardır ki onunla birlikte olan birçok Allah erleri öldürülmüştür. Fiil burada "kutile" (قُتِلَ) diye meçhul okunmaktadır. Üçüncüsü, fiil "ketele" (قَتَلَ) diye okunmuştur, nice peygamber vardır ki onunla
443 birlikte birçok Allah eri varken kâfirleri öldürmüştür. [§] *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, âyetin anlamı şöyledir: Nice Peygamber vardır ki öldürülmüştür, fakat bu, onun bağlılarını topukları üzerine geriye döndürmemiştir, bilakis onun vefatından sonra, sağlığında olduğundan daha kuvvetli bir şekilde kendisine bağlanmışlardır. Öyle ki onlar şöyle demişlerdir: Allah bundan sonra başka bir peygamber göndermeyecektir. Peygamberinizin öldürüldüğü veya öldüğü haberi verildiği zaman size ne oluyor ki topuklarınız üzerine geri dönmeyi düşünmektesiniz!

---

571 eş-Şûrâ, 42/20.

572 Yani burada, "topuklarınız üzerine geri dönmeyi aklınıza getirmeniz durumunda hâliniz nice olur?" gibi bir cümle gizlidir.

Bu ümmete, geçmiş ümmetlere ait kıssaların ve haberlerin anlatılmasında iki şey ortaya çıkar. Birincisi, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin peygamberliğini kanıtlamaya işaret etmesidir. Çünkü insanlar, onun, birilerine gidip de bunları öğrenmediğini biliyorlardı, buna rağmen bu haberi getirmiş ve söylediği gibi de olmuştur. Şu halde O'nun, bunu Allah sayesinde bildiği anlaşılmıştır.

İkincisi, onların şeriatleri ve uygulamaları ile amel etmek, ancak bizim şeriatımız tarafından neshedilmediği ortaya çıkmasına kadar. Görmez misin ki, Allah onların güzelliklerini ve hayırlarını belirtmektedir; bunun da sebebi onlara uymamız ve tâbi olmamızdır. Onların yaptıkları kötülükleri ve bu yüzden başlarına gelenleri de, bunlardan uzak durmamız ve böylece onların başına gelen musîbetlere uğramaktan kurtulmamız için belirtmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah'ın pek çok eri. Bu meâldeki ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs (r.a.) bunu, pek çok âlim diye tefsir etmiştir. Büyük topluluklar diye tefsir ettiği de rivâyet edilmiştir. Bunun bir benzeri, Hasan-ı Basrî'den de rivâyet edilmiştir. İbn Mesûd'un da, binlerce kişi, dediği nakledilmiştir[573]. **Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar.** Bu cümledeki fiili, İbn Mesûd'un "kātele" (قَاتَلَ) şeklinde okuduğu ve sonra da delil olarak **onlar başlarına gelenden gevşemediler** meâlindeki âyeti gösterdiği rivâyet edilmiştir[574].

Onlar gevşemediler… yılmadılar. Bu beyan hakkında da farklı görüşler vardır. Gevşemediler, dinlerinde gevşeklik göstermediler, demektir. **Yılmadılar** da, onlar Resûlullah'ın (s.a.) aralarından ayrılmasıyla düşmana karşı savaşmakta yılgınlık göstermediler, size ne oluyor ki zaaf gösteriyorsunuz? anlamına gelir. **Gevşemediler** anlamındaki "fe ma vehenû" (فما وهنوا) lafzının, peygamberlerinin öldürülmesiyle başlarına gelen beladan dolayı acze düşmediler; **Yılmadılar** meâlindeki lafzın da, Allah yolunda başlarına gelen belalardan yılmadılar, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Şöyle de denilmiştir: Azîz ve celîl olan Allah, **onlar gevşemediler** "fe ma vehenû" (فما وهنوا) lafzı ile fiilin "kātele" (قَاتَلَ) diye okunması halinde savaşanlara, "kutile" (قُتِلَ) diye okunması halinde ise geride kalanlara işaret etmiş olabilir. **[§] Boyun eğmediler:** Düş- **444**

573 Taberî, *Tefsîr*, IV, 117; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, III, 74.

574 Kurtubî, *Tefsîr,* IV, 230. Semîn şöyle dedi: Bazı kırâat imamları **onlar gevşemediler** meâlindeki âyete dayanarak (قَاتَلَ) diye okunmasını tercih etmiştir. Şayet onlar öldürülmüş olsalardı bu şekilde nasıl nitelenebilirlerdi, böyle bir niteleme ancak yaşayan insanlar hakkında yapılır (Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, III, 430).

manları karşısında zillete düşmediler, peygamberlerinin öldürülmesiyle teslim olmadılar; bilâkis onunla beraberken savaştıkları gibi, ondan sonra da savaşa devam ettiler. Sizden önceki milletler peygamberleri öldürüldükten sonra bile savaşa devam ettikleri gibi siz de Peygamber’inizin savaştığı gibi savaşsanıza! *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Allah, sabredenleri sever. Yani düşmanlarıyla savaşmaya ve başlarına gelen her türlü musîbete karşı sabredenleri.

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَاِسْرَافَنَا فٖٓى اَمْرِنَا وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرٖينَ ﴿١٤٧﴾

147. “Onların sözü şunu demekten ibaretti: Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı artır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!”

Onların sözü şunu demekten ibaretti: Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla. Bu konuda şöyle denilmiştir: Geçmiş ümmetler, peygamberlerinin ölümü üzerine sadece; **Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla!** demişlerdi. Bununla Allah bu ümmete hem bir şeyi öğretiyor, hem de onları azarlıyor: Peygamberinizin ölümünü duyduğunuzda, siz de geçmiş ümmetlerin söylediği gibi söyleseydiniz ya! **Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla!** meâlindeki âyette günahlardan maksadın mâsiyetler olduğu söylenmiştir. **İşimizdeki aşırılıklardan** meâlindeki cümlede geçen “israf” (اسراف) kelimesi, haddi aşmak ve Allah’ın emrine aykırı davranmak anlamına gelir. Bu ikisinin aynı mânaya geldiği de söylenmiştir.

Sebatımızı artır! Bu iki mânaya gelebilir: Biri, bizim imanımızı ve İslâm dinine olan bağlılığımızı artır! Burada geçen ve ayak anlamına gelen “kadem” (قَدَمٌ) kelimesi, sebattan kinâyedir, aynen şu âyette olduğu gibi: “Sapasağlam basmışken ayağınız kayar”[575]. Yani sapasağlam imana ulaştıktan sonra küfre düşersiniz. Başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur: “Sizi gerisin geri döndürürler”[576]. Allah burada “kadem”, yani ayak kelimesini özellikle zikretti,

---

575 “Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız” (en-Nahl, 16/94).

576 “Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz” (Âl-i İmrân, 3/149).

çünkü yere ayakla sağlam basılır. Diğeri de, düşmana karşı savaşırken bizim
sebatımızı artır, anlamına gelebilir. [§] Onlar, peygamberlerinin aralarından 445
çekilmesinden sonra, peygamberleri hayatta iken nasıl kendilerini korumuşsa,
şimdi de koruması için azîz ve celîl olan Allah'a sığındılar.

Kâfir topluluğa karşı bize yardım et! Buradaki yardım ile bilimsel deliller ve kanıtlar kastedilmiş olabilir. Düşmanlarını yenmek ve hezimete uğratmak için yardım etmesi de kastedilmiş olabilir.

فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ 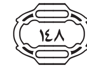

148. "Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi. Allah işini güzel yapanları sever."

Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini verdi. Buradaki dünya nimetinden maksat şöhret ve güzel övgüler olabilir. Onlar bugün de öyledir, öldüler ama biz onlara tâbi oluyor ve onların yolundan gidiyoruz. Bundan maksadın zafer ve ganimet olduğu da söylenmiştir.

Âhiret nimetinin güzeli. Yani ebedi nimetleri. Burada Allah âhiret nimetleri için kullandığı "güzel" sıfatını dünya nimetleri için kullanmadı, çünkü âhiret nimetleri süreklidir, asla sona ermez, dünya nimetleri ise geçicidir. Yahut dünya nimetleri bir takım âfetler ve üzüntülerle karışık olacağı için o nimetleri bulandırır, halbuki âhiret nimetleri böyle değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah işini güzel yapanları sever. Buradaki ihsan kelimesinin üç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, güzel iş yapan ârif kişi anlamına gelir. Nitekim falan kişi güzel iş yapıyor veya yapmıyor, denilir. [İkincisi], kendisine şart olmadığı halde iyilik olsun diye yapılan iştir. [Üçüncüsü] de çirkin ve kötü işe mukabil yapılan güzel iştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[577]. Böylesi kötü fiillere karşı güzel fiilleri tercih eder. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* "Muhsinîn" (المحسنين) kelimesi kendilerini kurtaracak şekilde davranarak bizzat kendilerine güzellik yapanlar, anlamına da gelebilir.

577 el-A'râf, 7/56.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ تُطِيعُوا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلٰٓى اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿١٤٩﴾

149. "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz."

Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi döndürürler. Muhtemelen inkâr edenlere itaat etmek ifadesiyle, onların dinlerine uymak kastedilmiştir; yani onların inkârlarına itaat edip uyum sağlarsanız, demektir. Onlara itaat etmek ifadesiyle düşmanlarına karşı cihâdı terk etmeleri de kaste-
446 dilmiş olabilir. **[§]** Nitekim bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Onlar sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında şöyle dediler: 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi.' Allah bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye yaptı"[578]. Onlar sizi gerisin geri döndürürler. Bu husûsu daha önce açıklamıştık[579]. Yani onlar sizi ilk dininize geri döndürürler. Bu cümle temsil ve kinâye anlamı taşımaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِر۪ينَ ﴿١٥٠﴾

150. "Oysa sizin mevlânız (koruyup kollayanınız) Allah'tır ve O, yardımcıların en iyisidir."

Sizin mevlânız Allah'tır. Yani size en yakın olan, size yardım edecek olan, veya sizi koruyacak olan veya sizin dostunuz olan Allah'tır. **O, yardımcıların en iyisidir.** Yani en hayırlı şekilde yardım eden ve kendisine galip gelinemeyendir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[580].

سَنُلْق۪ى ف۪ى قُلُوبِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَٓا اَشْرَكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِه۪ سُلْطَانًا وَمَاْوٰيهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِم۪ينَ ﴿١٥١﴾

---

578 "Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah'tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir" (Âl-i İmrân, 3/156).

579 bk. Âl-i İmrân, 3/144 ve 147. âyetlerin tefsiri.

580 Âl-i İmrân, 3/160.

151. "Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyi O'na ortak koştular. Onların varacağı yer cehennemdir. Zâlimlerin durağı ne kötüdür!"

Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Bu, azîz ve celîl olan Allah'tan Resûl'üne (s.a.) verilen bir zafer müjdesidir; düşmanların kalplerine korku salacağını haber vermektedir. Resûlullah'tan (s.a.) da buna benzer bir hadis rivâyet edilmiştir: "Bana, bir aylık mesafedeki düşmana korku salmakla yardım edildi"[581]. Netice de denildiği gibi oldu. Çünkü ondan sonra Hz. Peygamber (s.a.), onlara gidiyor ve onları hedef alıyordu, fakat onlar gelemiyordu. Halbuki daha önce onlar Resûlullah'ın (s.a.) üzerine gidiyorlar ve onu hedef alıyorlardı.

Çünkü onlar, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyi O'na ortak koştular. Yani ellerinde hiçbir delil, kanıt, kitap veya mazeretleri olmadığı halde Allah'a ortak koşmuşlardı, bu yüzden Allah da onların kalplerine korku saldı. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Kur'ân'da geçen "sultân" (سلطان) kelimesi delil demektir[582].

[§] **Onların varacağı yer cehennemdir.** Yani onların kalacakları yer ce- 447
hennemdir. **Zâlimlerin durağı ne kötüdür!** Yani cehennem zâlimler için ne kötü bir makamdır!

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهُٓ اِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِاِذْنِه۪ حَتّٰٓى اِذَا فَشِلْتُمْ
وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْاَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَرٰيكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ
مَنْ يُر۪يدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُر۪يدُ الْاٰخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ
لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥٢﴾

152. "Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, fakat Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat husûsunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında

581 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 98, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1, Salât, 56; Müslim, "Mesâcid", 3, 5-8; Nesaî, "Ğusül", 26.

582 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 571; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 350.

sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah, müminlere karşı lütufkârdır."

Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Yani vâdini yerine getirdi; düşmanların kalplerine korku salacağını vâdetmişti ve saldı. **Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz.** Buradaki "tehüssûne" (تَحُسُّونَ) fiiline tefsirciler, öldürüyordunuz diye anlam vermişlerdir.

Fakat siz gevşediniz ve birbirinizle tartıştınız. Burada öne alma ve sonraya bırakma şeklinde kelimeler arasında yer değiştirme (takdîm-te'hîr) vardır; cümle birbirinizle tartıştınız ve gevşediniz, şeklinde olmalıydı, çünkü tartışma, gevşemenin ve korkunun sebebidir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Birbirinizle tartışmayın sonra zayıflarsınız"[583].

Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra emre aykırı hareket ettiniz. Rivâyet edildiğine göre, Uhud günü Resûlullah (s.a.) bir grup okçuya, yerlerinde kalmalarını ve asla mevzilerini terk etmemelerini emretmiş, ancak onlar mevziyi terk etmişler ve ganimet toplamaya koşmuşlardı. Bunun üzerine de cezalandırılmışlardı[584].

İstediğiniz zaferi gösterdikten sonra. Bu cümlede "istediğinizi size gösterdi" ifadesinden maksat, muhtemelen düşmanı hezimete uğratmaları ve ganimet elde etmeleridir. Düşmana karşı kazandığınız zaferi size göstermesi, ayrıca vâdini yerine getirmesi anlamına gelmesi de muhtemeldir.

İçinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Biz, **İçinizden kimisi dünyayı istiyordu** meâlindeki âyet gelene kadar Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından hiç kimsenin dünyayı istemiş olabileceğini düşünmüyorduk[585].

Sonra Allah sizi bozguna uğrattı. Bu cümleyi İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle açıkladığı rivâyet edilmiştir: Sonra müslümanlar hezimete uğratıldılar; başlangıçta müslümanlar müşrikleri hezimete uğratmışken, sonra müslümanlar
448 onlara karşı hezimete uğradı. **[§]** Emre aykırı hareket ettikleri ve mevzilerini terk ettikleri için Allah onları düşmanlarına karşı hezimete uğrattı.

Allah sizi denemek için böyle yaptı. Yani bu hezimet sizin için Allah'tan bir sınama ve imtihandır. Şöyle de denilmiştir: Sizin yaptığınız o isyan, Allah'ın

583 "Allah ve Resûl'üne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever" (el-Enfâl, 8/46).

584 bk. İbn Hişâm, *Sîret*, I, 65-66.

585 Taberî, *Tefsîr*, IV, 130; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 349.

âsi olacağını bildiği kişilerin âsi olarak ortaya çıkmaları için[586] Allah'tan gelen bir imtihandır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Sonra onların karşısında sizi bozguna uğrattı** meâlindeki ilâhî beyan, bozguna uğramanın insanların kendi fiilleri olduğuna işaret eder. Zira Allah, yaptıkları o fiili, yapacaklarından dolayı yaratmıştır. Bir şeyi yaratmak bizzat onu yapmak anlamına gelmez. Çünkü o şey, düşmandan kaçmak şeklinde işlendiğinde günah (mâsiyet) olur. Cenâb-ı Hak, kendisine mâsiyet nispet edilmekten münezzehtir. Allah onların bozguna uğramalarını kendi fiiline atfetmektedir ki o da yüz çevirmektir. Bu da onun, onların fiillerinden başka bir şey olduğunu gösterir[587]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Sonunda yine de sizi bağışladı. Bu cümlenin, savaşta katledilerek kökünüzü kurutmamak için sizi bağışladı anlamına gelmesi muhtemel olduğu gibi firardan vazgeçmenizi ve isyandan tövbe etmenizi kabul ederek sizi affetti, anlamına gelmesi de muhtemeldir.

[Mûtezile ve İnsanların Fiilleri]

Bu âyet, yani **Sonra sizi bozguna uğrattı** cümlesi, ayrıca "O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz"[588] ilâhî buyruğu ve "Haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi"[589] meâlindeki âyet, Mûtezile'yi reddetmektedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Kendileri bozguna uğradılar, Allah onları bozguna uğratmış değildir. Kendilerinin öldürülmelerini kendileri yazdılar, Allah yazmış değildir. O zafer günlerini insanlar arasında kendileri dolaştırıyor, Allah değil. Halbuki azîz ve celîl olan Allah bu fiilleri kendisine nispet etmiştir. Buna göre O, ancak fiil ve yaratma olarak on-

---

586 Yani Allah'ın, âsi olacağını ezelde bildiği kişilerin âsi olduklarının ortaya çıkması için. Müellifin kullandığı "âsiyen" (عاصيا) kelimesi "li ya'leme" (ليعلم) kelimesinin ikinci mefulü veya "men" (مَن) kelimesinden haldir.

587 "Sonra onların karşısında sizi bozguna uğrattı, meâlindeki âyette Allah Teâlâ, her ne kadar düşmandan yüz çevirmek onların fiilleri idiyse de, o fiili yaratanın Cenâb-ı Hak olması münasebetiyle onu kendi zatına nispet etmektedir. Bu, bir şeyi yaratmanın o şeyden farklı bir husûs olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü onların düşmandan yüz çevirmeleri mâsiyet idi, zira böylece savaştan kaçmış oluyorlardı. Cenâb-ı Hak burada onların düşmandan yüz çevirmelerini kendi fiiline nispet etmektedir, halbuki kendisine mâsiyet nispet edilmesinden münezzehtir. Bu da, onun kendi fiillerinden başka bir şey olduğunu gösterir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 132a).

588 "Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zâlimleri sevmez" (Âl-i İmrân, 3/140).

589 "De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi" (Âl-i İmrân, 3/154).

449 ları kendine nispet etmektedir. [§] Çünkü Mûtezile şöyle diyor: Allah insanlar için ancak dinde en uygun (aslah) olan şeyi yaratır. Peki, düşmanlarına karşı kendilerini bozguna uğratmakta müslümanlar için hangi maslahat vardır? Haklarında öldürülmelerinin yazılmasında kendileri için ne yarar vardır? İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın bazan, dinde kullarının maslahatına uygun olmayan şeyi yaptığını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Allah, müminlere karşı lütufkârdır. Onları affetmek ve tövbelerini kabul etmek suretiyle kendilerine iyilik yapmaktadır. Zira onlar Resûlullah'a (s.a.) isyan etmişler, onun emrine uymamışlardı. Mûtezile'ye göre, böyle yapılmasının sorumlusu Allah'tır. Onların iddiasına göre Allah kimseye karşı lütufkâr değildir. *Sözde aşırılıktan Allah'a sığınırız.*

[**Allah'ın Sadece Müminlere Lütufta Bulunması**]

Burada Allah'ın lütfunun, Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olarak gönderildiği herkese değil de -Allah insanlara kendi içlerinden bir peygamber göndermek suretiyle onlara lütufta bulunduğunu söylemesine[590] rağmen, ki biz bu lütfun beşer cinsinden birini peygamber göndermesi olduğunu daha önce açıklamıştık- sadece müminlere tahsis edilmesinin iki faydası vardır. Birincisi, her ne kadar o, hakikatte Allah'tan insanlar için bir nimet ve bütün âlemler için bir rahmet[591] idiyse de, ona iman etmeyen kişi Cenâb-ı Hak'tan gelen o nimeti tanımamış demektir. Dolayısıyla bu âyette Allah lütfunu, şükretmeleri için sadece onu tanıyan kişilere tahsis ettiğini söylemektedir[592]. Bu ifade şu âyet-i kerîmeye benzemektedir: "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin"[593]. Yani uyarılmayı hakkıyla bilen ve kabul eden onlardır.

İkincisi, bu âyet, onların Resûlullah'a (s.a.) itaat etmedikleri konusunda bütün düşmanlarına karşı müminler için bir delildir. İnsanlar, peygamberlikten önce de kendisini tanıyorlar ve doğru sözlü olduğunu biliyorlardı, fa-

590 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı" (Âl-i İmrân, 3/164).

591 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" (el-Enbiyâ, 21/107).

592 Yani Cenâb-ı Hak burada, hidâyet ve rahmet vasıtası olan bir peygamberi kendilerine gönderdiğinden dolayı Allah'a şükretmeleri için, sadece Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini tanıyan ve ona iman eden kişileri zikretmiştir.

593 "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde rahmândan korkanı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele" (Yâsîn, 36/11).

kat müminlerden başkasının kendisini kabul etmedikleri anlamında itaatten uzaktılar. İşte bu ortamda kendisine itaat etmiş olmaları müminler için bir lütuf, sevinç ve büyük bir nimet vesilesiydi. Allah da onlara şükürlerinin karşılığını verdi[594]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

اِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُنَ عَلٰٓى اَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فٓى اُخْرٰيكُمْ
فَاَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَٓا اَصَابَكُمْ
وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾

[§] ***153. "O zaman siz dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı doğru çeki-*** 450
liyordunuz; peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu, kaybettiklerinizin ve başınıza gelenlerin üzüntüsüne katlanabilmeniz için (söz tutmamanıza karşılık) ***Allah size tasa üstüne tasa verdi. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."***

O zaman siz dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı doğru çekiliyordunuz. Burada kullanılan fiil iki şekilde okunur. Biri baştaki tâ (ت) harfi üstünlü olarak "tes'adûn" (تَصْعَدُون) diye, o zaman fiil yukarı çıkmak anlamına gelir, yani onlar dağa doğru çıktılar. Diğeri de ötreli olarak "tus'idûn" (تُصْعِدُون) diye, bu durumda fiil, çekmek anlamına gelir, yani arkadaşlarını vâdiye doğru çekiyorlardı. Çünkü bozguna uğrayan biri, dönüp baktığında bozguna uğramış başka kişileri görüyor ve daha da zorlanıyordu. Bu fiilin, if'âl bâbından kullanıldığında uzaklaştırmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Sülâsî kipi kullanıldığında vâdiden dağa doğru çekilmek, if'âl kipi kullanıldığında dağdan vâdiye doğru çekilmek anlamına geldiği de söylenmiştir.

Dönüp hiç kimseye bakmıyordunuz. Yani geriye dönmüyor ve kimsenin haline bakmıyordunuz. **Peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu.** Yani peygamber arkanızdan sesleniyor; "bana gelin, ben peygamberim!" diye sizi çağırıyordu. Şöyle de denilmiştir: Peygamber arkanızdan; "Bana doğru gelin

---

594 "İkincisi, bu, müslümanlar için bütün düşmanlarına karşı bir delildir. Mekkeliler, Hz. Muhammed'i (s.a.) peygamberlikten önce de doğru sözlü ve güvenilir biri olarak tanıyorlardı, hatta ona Muhammedü'l-Emîn adını vermişlerdi. Ama kendisine peygamberlik görevi verilince şâir, sihirbaz, yalancı gibi yakıştırmalarla ona dil uzattılar, bunlardan münezzeh olduğunu bildikleri halde. İşte böyle bir durumda kendisine itaat etmiş olmaları müminler için bir lütuf, sevinç ve büyük bir nimet vesilesi olmuştur. Cenâb-ı Hak da bu nimete karşı şükretmelerini kendilerinden talep etmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 132b).

ey müminler cemâati, ben Allah'ın Resûlü'yüm!"[595] diye sesleniyordu. O'nun sesi baştan sona herkese ulaşıyordu, fakat onlar dönmüyorlardı.

Allah size tasa üstüne tasa verdi. Bu meâldeki âyetin işareti konusunda farklı görüşler vardır. Denilmiştir ki ilk tasa başlarına gelen felâket ve bozguna uğramalarıdır. İkinci tasa da -salât ve selâmların en üstünü üzerine olsun- Muhammed (s.a.) öldürüldü, diye bir ses işitmeleridir. İşte tasa üstüne tasadan maksat budur. İlk tasanın Resûlullah'ın (s.a.) emrine uymamaları, ikincisinin de onun emrine uymayıp mevzilerini terk etmeleri hakkında Resûlullah'a (s.a.) nasıl bir mazeret ileri sürecekleri konusunda duydukları tasa olması da muhtemeldir. Şöyle de söylenmiştir: Aziz ve celîl olan Allah'ın, **Size tasa üzerine tasa verdi,** meâlindeki beyanı, ilk tasadan sonra bir tasa daha vermiştir demektir. Buna bozgun üzerine bozgun anlamı da verilmiştir. Onlar, kardeşlerinin öldürülmeleri ve kendilerinin de yaralanmaları ile bozgun üzerine bozguna
451 uğradılar. **[§] Allah size tasa verdi,** Resûlullah'a isyan etmeniz yüzünden **tasa üstüne Allah size tasa verdi.** Tasanın mevzilerinizi ve kendisine itaati terk etmiş halde Resûlullah'a tasa verdiniz anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Allah size tasa üstüne tasa verdi. Bu meâldeki âyette kastedilen anlamı şudur: Bozgunun ve felâketin tasası ile kendisine isyan etmeniz ve asla ayrılmamanızı istediği mevzide kalmak konusundaki ihmâlinizin, sizi onun huzuruna sokmuş olmasının yarattığı tasadır. Buradaki tasa ile onların mevzilerini terk etmiş olmaları kastedilmiştir, diye de denilmiştir; onların tasaları ise, arkadaşlarının üzülmeleridir. Emrine uymamanın ve dünya malına dalarak kendisini üzmenin doğurduğu tasa ile Resûlullah'tan (s.a.) özür dilemek konusunda duydukları tasanın kastedildiği de söylenmiştir. Ölüm ve bozgun ile Resûlullah'ın (s.a.) öldürüldüğü söylentisinin doğurduğu tasa gibi ard arda gelen şeylerin kastedildiği de ileri sürülmüştür.

Burada işin hakikati şudur: İki tasadan biri başlangıç, diğeri de onun cezasıdır. Zillet ve cezanın hakikati de bundan ibarettir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Başınıza gelen her musîbet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar"[596].

Kaybettiklerinizin ve başınıza gelenlerin üzüntüsüne katlanabilmeniz için. Yani kaybettiğiniz fetih ve ganimet üzüntüsü ile **başınıza gelen** ölümün ve bozgunun üzüntüsüne katlanabilmeniz için. **Kaybettikleriniz'**den maksa-

---

595 Bunu Süyûtî şu şekilde zikreder: "Ey Müslümanlar! Bana doğru gelin ey Allah'ın kulları! Ben Allah'ın Resûlüyüm!" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 160. Ayrıca bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 122, 133, 134; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 477; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 345).

596 eş-Şûrâ, 42/30.

dın dünyada kaybettikleriniz, **başınıza gelenler’**den maksadın da Resûlullah’a (s.a.) isyan ederek kendisini üzmeniz sebebiyle başınıza gelen çeşitli zorluk ve sıkıntılar olması da muhtemeldir. **Allah yaptıklarınızdan haberdardır.** Bu, bir tehdit cümlesidir.

ثُمَّ اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ اَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشٰى طَٓائِفَةً مِنْكُمْ
وَطَٓائِفَةٌ قَدْ اَهَمَّتْهُمْ اَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ
يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ اِنَّ الْاَمْرَ كُلَّهُ لِلّٰهِ يُخْفُونَ
فٓي اَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْاَمْرِ شَيْءٌ
مَا قُتِلْنَا هٰهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فٖي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذٖينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقَتْلُ اِلٰى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللّٰهُ مَا فٖي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ
مَا فٖي قُلُوبِكُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

154. “Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hali verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapılarak, ‘Bu işten bize ne?’ diyorlardı. De ki: ‘İşin tamamı Allah’a aittir.’ Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: ‘Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik’ diyorlar. De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi. Bu, Allah’ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir. Allah kalplerde olanı bilir.”

[§] Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu ken- 452
dinden geçiren uyuklama hali verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşlerdi. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. İlk yorum olarak şöyle denilmiştir: Kendilerine uyuklama gelen grup müminlerdir; düşmanın kendilerinden ayrılıp gittiğini duymuşlar, bu haberi doğrulayıp inanmışlar ve sonra da uykuya dalmışlardı, çünkü korku üstün geldiğinde insanda uyku kalmaz. Canlarının derdine düşen grup da münafıklardı; onlar habere inanmamışlardı, bu yüzden de korkuları gitmemiş, gözlerine de uyku girmemişti. “Düşman

birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler"[597] meâlindeki âyette buna işaret edilmiştir. İkinci yorum olarak şöyle denilmiştir: Buradaki iki grup da müminlerdendi; düşmanın çekilip gittiği haberine inanan bir grup uykuya dalmış, Resûlullah'a (s.a.) isyan eden ve emrine uymayan grubun da gözüne uyku girmemişti. Onların gözüne uyku girmemesinin sebebi, Resûlullah'ın (s.a.) yüzüne nasıl bakacaklarını ve ondan nasıl özür dileyeceklerini bilememeleri idi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Uyuklamak namazda şeytandandır, savaşta ise Allah'tan güvencedir[598].

Onlar Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapıldılar. Denilmiştir ki onlar, Allah'ın -mümin olmayanlar hakkında yaptığı gibi- Hz. Muhammed'e (s.a.) ve ashâbına da yardım etmeyeceğini zannediyorlardı. Şöyle de söylenmiştir: Onlar şüphe ve şirk ehli oldukları için Allah'ın fiili hakkında yalan olduğunu düşünüyor ve **Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik,** diyorlardı.

Onlar, 'bu işten bize ne?' diyorlardı. Bir görüşe göre onlar birbirlerine **bu işten bize ne?,** yani zafer ve ganimet işinden bize ne? **diyorlardı.** Diğer bir görüşe göre onlar bunu müminlere söylüyorlardı.

De ki: İşin tamamı Allah'a aittir. Yani zafer ve fetih, bunların hepsi Allah'ın gücüyle elde edilir.

Onlar, sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar. Onlar, evlerimizde otursaydık burada öldürülmezdik, tarzındaki konuşmalarını senden gizliyorlar. Denilmiştir ki: **Onlar, bu işte bizim görüşümüz alınsaydı** anlamındaki cümle ile, bu işten bize ne? Mesele Muhammed'i ilgilendiriyor, eğer bu işte bizim görüşümüz alınsaydı buralara gelmez ve öldürülmezdik, tarzındaki sözleri kastedilmektedir.

453 **[§]** Azîz ve celîl olan Allah ise şöyle buyurdu: **De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi.** Denilmiştir ki iddia ettiğiniz gibi **Şayet evlerinizde otursaydınız bile**, **haklarında ölüm yazılmış olanlar,** evlerinden çıkıp öldürülecekleri

597 "Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler. Düşman bir daha geldiğinde ise size ait haberleri uzaktan almak üzere çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. Zaten aranızda da bulunsalardı savaşa çok az katılırlardı" (el-Ahzâb, 33/20).

598 Taberî, *Tefsîr*, IV, 141; IX, 193; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 419; II, 292.

yere gelirlerdi. Şöyle de denilmiştir: Öldürüleceği yazılmış olan kişi, nerede olursa olsun, öldürülmesi gerçekleşecektir. Denilmiştir ki birine ölüm vakti gelince, evinin içinde de olsa, mutlaka ölüm gelir kendisini bulur. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!"[599] Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın katledileceklerini mukadder kıldığı bir kavmin normal ölümle öldüğü ne zaman görülmüştür![600].

Bu âyette, mukadder olan ecelin, ömrün sona erdiği an gerçekleştiği belirtilmektedir; eğer öldürülmek yazılmışsa öldürülür, normal ölüm yazılmışsa ölür. Mûtezile'nin öldürülmek, yazılan ecelin öne alınmasıdır, tarzındaki iddiaları gibi değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması içindir. İmtihanı ortaya çıkarmak demektir, "Gizlenenlerin ortaya döküldüğü günde"[601] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi, yani ortaya ve açığa çıkarmak. Bu iki şekilde olur: Biri verilecek karşılıkla (ceza), diğeri de amel defteriyle. İnsanlar kişinin içteki güzel halini ona verilecek karşılıkla bilir; kötü olan halini de benzer şekilde bilir veya amel defteri ile.

Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması içindir. Yani Allah'ın, yaratıkların içlerinde bulunan geçmişe ait şeyleri ortaya çıkarması ve önlerine koyması için. **Kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir.** Yani kalplerinizi günahlardan arındırması içindir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Âyette geçen "ibtilâ ve temhîs", (الابتلاء والتمحيص) yani çıkarmak ve gidermek kelimeleri aynı anlama gelir[602].

Allah kalplerde olanı bilir. Yani Allah, onların kalplerinde gizlemiş oldukları şeyleri bilmektedir., ama onları sizin önünüze de koymaktadır. "İbtilâ" (الإبتلاء) kelimesiyle burada, münafıkları müminlerden ayırdetmek için imtihan amacıyla verilen cihât emrinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

599 en-Nisâ, 4/78.

600 "Yani öldürüleceği yazılan kişi, eceliyle değil, mutlaka öldürülmek suretiyle ölür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 133a).

601 et-Târık, 86/9.

602 Ebû Hayyân, *Tefsîr*, III, 63.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ
الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾

454 [§] ***155. “İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya, sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir.”***

İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar. Yani düşmanları karşısında bozguna uğrayıp geri çekilenler. **İki ordunun karşılaştığı gün**: müminler ordusu ile müşrikler ordusu.

Yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Yani şayet yerlerinde kalırlarsa öldürüleceklerinden korkarak dağılmışlar, bozguna uğramışlardı. Neticede de omuzlarında Allah’ın Resûlu’ne (s.a.) isyan günahı olduğu halde Allah’a kavuşacaklardı. Öldürülmek istemiyorlardı, çünkü üzerlerinde Allah’ın Resûlü’ne (s.a.) isyan günahı olduğu halde azîz ve celîl olan Allah’a kavuşmaktan korkuyorlardı.

Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir. Resûlullah’a (s.a.) isyanları sebebiyle Allah’tan korktukları için Allah onları affetmiştir. Azîz ve celîl olan Allah’ın **Yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı,** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Lânetli şeytan, insanların, kendilerine yaptığı ganimet toplama, mevzilerini terketme ve Resûlullah’ın (s.a.) emrini dinlememe konusundaki çağrısına uyduklarını görünce, onlara dağılmaları için de çağrı yapmış, onlar da düşmana sırtlarını dönerek bozguna uğramışlardı.

Yaptıkları bazı şeyler yüzünden. Bu meâldeki cümle, kendi yaptıkları şeyler sebebiyle anlamına da gelebilir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: “Başınıza gelen her musîbet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar”[603]. İşte tefsirini yaptığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

---

603 eş-Şûrâ, 42/30.

Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir. Yani bağışlayıcıdır, çünkü sizin tövbelerinizi kabul etmiş ve sizi affetmiştir. Halîmdir, çünkü isyan ettiğinizde sizi hemen sorguya çekmemiş ve cezalandırmamıştır. Yahut sizin cezanızı ertelemek suretiyle halîm olduğunu göstermiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ
اِذَا ضَرَبُوا فِى الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا
وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللّٰهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فٖى قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١٥٦﴾

156. "Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah'tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir."

Bu âyette geçen **inkârcılar gibi** meâlindeki ifadenin işaret ettiği anlam hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları burada Allah müminlere, gizli ve açık hâllerinde inkârcılar gibi olmayı yasaklamaktadır, demiştir. **Onlar
kardeşleri hakkında,** yani münafıklar hakkında, [§] **Onlar yanımızda olsa- 455
lardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi,** diyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: Sizler münafıklar **gibi olmayın!** Onlar, **kardeşleri hakkında,** birbirlerine: **Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi,** diyorlardı. Bazıları ise şöyle der: **Onlar kardeşleri hakkında,** yani savaştan kaçan müminler hakkında konuşuyorlardı, çünkü onlar din ve mezhep açısından kendilerinin kardeşleri olmasalar da, soy itibariyle kardeşleriydiler. Aslında bu sözü kimin söylediğini bilmek bizim için çok da gerekli değildir. Fakat âyetin anlamı, öldürülen kişiler için onların konuştukları tarzda konuşmamalarının gerektiğidir.

Sefere çıkan. Yani ticaret amacıyla sefere çıkan; **Veya savaşa giren.** Yani asker olarak cepheye giden. Denilmiştir ki: **Onlar sefere çıktıklarında** meâlindeki cümlede geçen "veya" anlamına gelen "ev" (أو) edatının elifi hazfedilerek "ve" (و) diye okunmuştur.

Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye. Yani söyledikleri o sözü Allah, kalplerinde bir hasret acısı kalsın diye onların iç dünya-

larına geri döndürmüştür. Burada söylenen şeyin, kıyâmet gününde gerçekleşecek bir husûs olması da muhtemeldir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir"[604].

Hayat veren de öldüren de Allah'tır. Yani yeryüzünde sefere çıkanları da, gazâya gidenleri de öldüren Allah'tır, O, gazâya gitmeyip evinde kalanları da öldürecektir. Yani savaşa gitmekle veya gitmeyip evinde kalmakla ölüm ileri-geri gitmez. Allah onları teslimiyet göstermeye çağırmaktadır. Zira hayat sayılı nefesler, taksim edilmiş rızıklar ve belirlenmiş ecellerle sınırlıdır; nefeslerin sayısı bitmemişse, rızkını tam olarak almamışsa ve eceli sona ermemişse insana ölüm gelmez.

Allah yaptıklarınızı görmektedir. Bu meâldeki cümle bir tehdit ifadesidir.

وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ اَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾

157. "Andolsun ki Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz biliniz ki Allah'tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."

456 Yani ölümün [§] size mutlaka geleceğinde şüphe olmadığına göre, sizin öldürülmenizin veya ölmenizin Allah'a itaat ve O'nun yolunda cihât halinde iken gelmesi, Allah'a itaat etmeyerek ve O'nun yolunda olmayarak size gelmesinden çok daha hayırlıdır. **Allah'tan gelecek bir bağışlama ve bir rahmet, onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.** Yani sizin dünyada toplayıp biriktireceğiniz mallardan çok daha hayırlıdır.

وَلَئِنْ مُتُّمْ اَوْ قُتِلْتُمْ لَاِلَى اللّٰهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾

158. "Andolsun ki, ölseniz de öldürülseniz de Allah'ın huzurunda mutlaka toplanacaksınız."

---

604 "İzleyenler şöyle derler: 'Ne olurdu, bize ikinci bir fırsat verilseydi de, şimdi onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!' Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir. Onlar artık ateşten çıkacak değillerdir" (el-Bakara, 2/167).

Yani yataklarınızda ölseniz de veya Allah yolunda öldürülseniz de mutlaka O'nun huzurunda toplanacaksınız. *En doğrusunu bilen Allah'tır*, fakat bunun bize göre anlamı şudur: Mademki Allah'ın huzurunda toplanmayı engellemeye gücünüz yetmiyor, evinizde kaldığınız takdirde ölümün size gelmesini engellemeye nasıl gücünüz yetecek?[605] *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِى الْاَمْرِ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾

159. "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."

[Merhamet]

Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, Allah'ın sana olan rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Nitekim bir âyette şöyle buyurulmuştur: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[606].

Diğeri de, Allah'ın âlemlere olan rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Binaenaleyh insanın, Allah'ın yaratıklarına karşı merhametli olması gerekir. Nitekim bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.) ashâbına şöyle demiştir: "Birbirinize karşı merhametli olmadığınız müddetçe cennete giremezsiniz!" Kendisine, biz hepimiz merhametliyiz ey Allah'ın Resûlu, denince şöyle karşılık vermişti: "İnsanın, evladına veya kardeşine yönelik merhameti değil, [§] 457
insanların birbirlerine karşı merhametli olmaları gerekir"[607], veya bunun gibi

[605] "O'nun huzurunda toplanmaya zorlandığınız ve siz de gitmek zorunda kalacağınız gibi, nerede olursanız olun ölüm size gelince de, isteyin veya istemeyin canınızı vereceksiniz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 133a).

[606] el-Enbiyâ, 21/107.

[607] Ebû Mûsâ'l-Eş'arî'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "…Hayatım elinde bulunan Allah adına yemin ederim ki siz merhametli olmadıkça cennete giremezsiniz". İnsanlar, ey Allah'ın Resûlu, hepimiz merhametli insanlarız, deyince de şöyle karşılık verdi: "Burada kastedilen birinizin dostuna gösterdiği merhamet değil, umûma karşı duyulan merhamettir". Bu, isnadı sahih bir hadistir, ama Buhârî ve Müslim

bir söz söyledi. Resûlullah'ın (s.a.) "Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen bizden değildir"[608] ve "Yeryüzündekilere merhamet etmeyene gökte olan da merhamet etmeyecektir"[609] diye buyurduğu da rivâyet edilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar"[610]. Allah Teâlâ kullarına, birbirlerine merhametle ve yumuşaklıkla muamele etmelerini emretmektedir. Ancak (kendisine itaatten) inatla uzak duran ve büyüklenenlere karşı da savaşı emretmektedir. Hz. Mûsâ (s.a.) ve Hz. Hârûn'u (s.a.) Firavun'a gönderirken şöyle buyurmuştu: "Ona söyleyeceklerinizi yumuşak üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer"[611]**.** Yumuşak söz kalplere sert sözlerden daha kolay nüfuz eder, daha çabuk kabul edilir ve ona daha çok itaat edilir. Bu durum insanlar arasında bilinen bir husûstur. Azîz ve celîl olan Allah da bundan dolayı Resûlü'ne, halka karşı merhametli olmasını ve yumuşak davranmasını emretmiştir. **Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi,** meâlindeki buyruğunda belirtildiği üzere bu yumuşak tabiati kalplerin ülfeti ve kaynaşması için sebep kılmış; sert sözleri ve katı kalpliliği de ayrışmanın sebebi yapmıştır. Âyete göre eğer sen başlangıçta sert ve katı kalpli olsaydın insanlar dağılıp giderlerdi, yanına gelmezlerdi.

Onları affet! Yani onların sana yaptıkları eziyet ve cefayı affet, onlara karşılık verme! Rableri katında **onların bağışlanmasını dile! Onları affet ve onların bağışlanmasını dile!** Bu beyanın, sana isyan ettikleri için onları affet ve onlardan intikam alma, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Cenâb-ı Hak "Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün"[612] meâlindeki âyetiyle, bütün müminlere insanları affetmelerini ve onlardan intikam almamalarını emretmektedir.

Müminleri en çok ümitli kılan âyet, **Onların bağışlanmasını dile!** meâlindeki ilâhî beyandır. Ayrıca Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar"[613]. "Kendi

---

onu rivâyet etmemiştir (Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 185; ayrıca bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 30, 186).

608 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 257; II, 207; Tirmizî, "Birr", 15.

609 Munâvî, *Feydü'l-kadîr*, VI, 239; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 119.

610 "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü Allah her topluluğu, hak etmeleri yüzünden cezalandıracaktır" (el-Câsiye, 45/14).

611 Tâhâ, 20/44.

612 el-Bakara, 2/109.

613 el-Câsiye, 45/14.

günahın için, erkek ve kadın müminler için Allah'tan af dile"[614] meâlindeki âyet de aynı şeyi ifade etmektedir. [§] Hz. Peygamber'e (s.a.), insanlar için 458
Allah'tan af dilemekle emredilmesi durumunda, Resûlullah'ın (s.a.) bu emri yerine getirmemesi caiz olmadığı gibi emri yerine getirdiğinde duasının kabul edilmemesi de caiz değildir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Hz. İbrâhim'in duası da böyledir: "Rabbimiz! Hesap sorulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla"[615]. Hz. Nuh'un (s.a.) duası da böyledir: "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla"[616]. Allah'ın salât ve selamı üzerlerine olsun, peygamberlerin bu duaları yapıp da sonra Allah'ın onları kabul etmemesi söz konusu değildir.

[**İstişare Emri**]

İş hakkında onlara danış! Azîz ve celîl olan Allah burada Peygamber'ine (s.a.) yapacağı işler konusunda arkadaşlarıyla istişare etmesini emretmektedir. Burada üç husûs söz konusudur. Birincisi, hakkında nas bulunan bir konuda Allah'ın istişareyi emretmesi caiz değildir, ancak nas bulunmayan konular için emreder. Bu, içtihat ile amel etmenin caiz olduğunu gösterir.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e insanlarla istişareyi emretmesi, ya ashâb-ı kirâmın Allah katındaki konumlarının üstünlüğünden ve değerlerinin büyüklüğünden, ya da aklın fazileti ve üstün oluşundan dolayıdır. Nasıl olursa olsun onların dışındakilerin kendilerini ashâbın seviyesine çıkarmaları mümkün değildir. [Üçüncüsü], Allah hepsinden razı olsun, ashâb-ı kirâmla istişare etmesini Allah'ın, Resûlü'ne (s.a.) emretmesi, sonra da Hz. Peygamber'in onların fikriyle amel etmemesi caiz değildir. Bu, onların kanaatleri bir husûsta ittifak edince, hakkın onlardan uzak düşmeyeceğine işaret eder.

Bazıları şöyle demiştir: Allah, Nebî'sine ancak savaş hakkında ashâb-ı kirâmla istişare etmesini emretmiştir. Hasan[-ı Basrî]'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: Cenâb-ı Hak **İş hakkında onlara danış!** meâlindeki âyeti indirince, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah'ın ve Peygamber'inin sizinle istişare etmeye ihtiyaçları yoktur, fakat Allah istişarenin ümmetim için bir sünnet ol-

614 "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir" (Muhammed, 47/19).

615 İbrâhim, 14/41.

616 Nûh, 71/28.

masını arzu buyurmuştur"[617]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da âyeti, onlarla bazı işlerde istişare et, şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir[618].

Denilmiştir ki Allah Teâlâ, Peygamber'ine (s.a.), gökten kendisine vahiy gelmesine rağmen her konuda ashâbı ile istişare etmesini emretmiştir. İnsanlar birbirleriyle istişare ettikleri ve bununla da Allah'ın rızasına ulaşmayı istedik-
459 lerinde, [§] Cenâb-ı Hak da onları yolun en doğru olanına yönlendirir. Şöyle de söylenmiştir: Câhiliye döneminde Arapların liderleri, insanlarla ilgili bir konuda karar verdiklerinde, kendileriyle istişare etmeden bu kararı vermek isteyince bu, halka ağır gelirdi. Allah Teâlâ, Peygamber'ine yapmak istediği işte insanlarla istişare etmesini emretmiştir. Bu, insanlara yönelik büyük bir şefkatin tezahürü ve onların nefretlerini gideren bir davranıştı. Bazı rivâyetlerde şöyle denilmiştir: Ey Allah'ın Resûlu, tedbir nedir? diye soruldu. Hz. Peygamber (s.a.); "Akıl sahibiyle istişare etmen, sonra da ona itaat etmendir" buyurdu[619]. İstişâre eden zarar görmez, etmeyen (betûr) de mutlu olmaz, denilmiştir. Buradaki "betûr" (البتور) kelimesi istişare etmeyip kendi görüşü doğrultusunda iş gören demektir.

Karar verince de Allah'a güven! Yani sakın kendi nefsine veya başkasına güvenme, sadece Allah'a güven ve işini O'na havale et! Denilmiştir ki istişareden sonra iş hükme bağlanınca, doğru ile yanlış belli olunca işine devam et! Daha önce söylendiği gibi eğer mesele savaşla ilgili bir şey ise, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** o takdirde âyetin anlamı şudur: Asker sayısının çokluğu ile gururlanma ve zaferi onların elinde görme! Zafer konusunda Allah'a dayan! Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı"[620]. Bununla neyi kastettiğini en iyi bilen Allah'tır. Başka bir âyette de; "Zafer, yalnız Allah katından gelir"[621] buyurmuştur.

---

617 Bu hadisin kaynağını bulamadım. Ancak Fahreddin er-Râzî şöyle demiştir: Hasan ve Süfyân b. Uyeyne şöyle dediler: "Allah istişareyi, başkaları Resûlullah'a uysun ve ümmeti için bir sünnet olsun diye emretmiştir" (Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IX, 69; Hadisin kaynağı için bk. Beyhakī, *Şuabu'l-iman*, X, 41; Elbânî, *Silsiletu'l-ahâdîsi'd-daîfe*, XII, 789 Mütercim).

618 İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 489.

619 Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, I, 344; Beyhakī, *Sünen*, X, 112; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, XIII, 190.

620 "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihâyet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

621 "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir" (Âl-i İmrân, 3/126).

إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللّٰهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذ۪ي
يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِه۪ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾

160. "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah'a güvensinler."

Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur. Allah doğru söylemiştir, yardımcısı Allah olan birini hiçbir düşman yenemez. **Eğer O sizi yardımsız bırakırsa.** Yani sizi terk ederse, **O'ndan sonra size kim yardım edebilir?** Buradaki yardımın iki şekli vardır. Biri mâlum olan şekliyle yardım ve destek, diğeri de düşmanı engellemek. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onların asla yardımcıları yoktur"[622]. **[§] Allah size yardım ederse** 460
meâlindeki ilâhî beyan, Allah size destek verirse, düşman sizi asla yenemez, demektir. **Eğer O sizi yardımsız bırakırsa.** Yani Allah size destek vermezse, O'ndan başka size kim yardım edebilir? Düşmanı engellemek anlamına gelince, eğer Allah sizden düşmanı engellerse kimse sizi yenemez; fakat O sizi yardımsız bırakır ve düşmanı engellemezse O'ndan başka düşmanı sizden kim engelleyecek? Âyette geçen "hızlân" (الخذلان) kelimesi, kendisinden bir şey yapması beklenen kişinin bekleneni yapmaması demektir. Bu kelime, tıpkı "ibtilâ" (الإبتلاء) kelimesi gibi gerçek anlamının dışında kullanılır.

[Tevekkül]

Müminler yalnız Allah'a güvensinler. Bu âyet hakikatte emirdir. Yani, ey müminler, Allah'a güvenin! demektir. Tevekkül güvenmek ve işini Allah'a havale etmek anlamına gelir; asker sayısının çokluğuna, hazırlık, zafer ve galibiyet gibi savaşı kazanmaya vesile olacak sebeplere güvenmek anlamına gelmez. Duyulur âlemde insanlar nazarında zafer ancak üç şekilde kazanılır: Asker sayısının çokluğu, saldırgan kuvvetlerin fazlalığı yahut da savaş konusunda tecrübe ve önlemlerin çokluğuyla. Allah Resûlü'nün (s.a.) düşmana karşı elde ettiği zafer ve galibiyet ise bunlarla değil, Allah'a güvenmesi ve işini O'na havale etmesiyle olmuştur. Bu âyet de, zaferin Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla kazanıldığına işaret etmektedir. Bu, Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğinin alâmetlerinden de biridir.

---

[622] "Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidâyete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz" (en-Nahl, 16/37).

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَاْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

161. "Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyâmet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir."

[Kamu Malını Zimmetine Geçirmek]

Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Bu meâldeki âyet iki şekilde okunmuştur. Biri "yâ" (ى) harfi üstünlü olarak "yeğulle" (يَغُلَّ) , diğeri de "yâ" (ى) harfi ötreli, "ğayın" (غ) harfi de üstünlü olarak "yuğelle" (يُغَلَّ) diye. "Yâ" harfi üstünlü okunduğunda âyet iki mânaya gelir. Biri,
461 [§] hiçbir peygamber asla zimmetine mal geçirmemiştir. Binaenaleyh itham etmemenize en layık olan kişi Resûlullah'tır; onu bildiğiniz halde zimmetine mal geçirmekle nasıl itham edebilirsiniz? Denilmiştir ki bazı münafıklar, Resûlullah'ın (s.a.) ganimeti aralarında taksim etmeyeceğinden korkmuşlar ve taksim etmesini istemişlerdi. Bunun üzerine âyet nâzil olmuştur. Münafıkların, "ganimetin taksiminde âdil ol ey Muhammed!" dedikleri ve âyetin bunun üzerine geldiği de söylenmiştir. Diğer ihtimal de kendisi peygamber olarak görevlendirilmeden önce siz onu tanıyordunuz; ihanet ettiğini veya malı zimmetine geçirdiğini asla görmediniz; buna rağmen peygamber olduktan sonra onun adâletsizlikte bulunacağına nasıl ihtimal verirsiniz? Böyle bir ihtimal yoktur.

"Yâ" (ى) harfini ötreli olarak okuyana göre âyet yine iki anlama gelir. Yani o, savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Bu anlam ilk yorumla örtüşmektedir. Âyet "en yuğelle" (أنْ يُغَلَّ) diye okunduğunda Resûlullah'a ganimet konusunda hainlik edilmesi anlamına gelir. Ganimet konusunda Hz. Peygamber'e hainlik edilmesi helâl ve caiz değildir. Çünkü o, buna muttali olur, Allah Teâlâ yapılan ihaneti Peygamber'ine bildirir. Nitekim bazı rivâyetler bunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.) bir mezarın başına geldiğinde, "o şimdi azap görüyor" demişti. Neden ey Allah'ın Resûlu? diye sorduklarında "O ganimetten iki dirhem veya onun kadar bir şey almıştı" diye cevap vermiştir[623].

623 Rivâyeti aynı lafızlarla bulamadık. Yalnız Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber'in yüklerine bakmakla görevli Kirkire adında bir adam vardı; bu adam

Ganimet malının taksim dışında tutulmasının şöyle bir konumu da olabilir. Malı alan kişi, sahibi bilinmediği için onu almayı helâl sayabilir, tıpkı sahibi olmayan bir mal gibi. Bu malı almak ihtiyaç sahipleri için bazan helâl olur. Ancak bedelsiz olarak onu almak, hiçbir şekilde helâl görülemez[624].

Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyâmet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir. Yani kıyâmet günü ona bunun hesabı sorulur. Bunun gibi izinsiz olarak başkasının malını alan herkesten onun hesabı sorulacaktır. Bazıları şöyle demiştir: Ganimet konusunda aşırı bir tehdit ifadesi kullanılmıştır, çünkü ganimet malını çalmak fakirlerin ve muhtaçların hakkını bitirmek-
tir veya farklı halk kesimlerine zarar vermektir. [§] Diğer mallar ise böyle de- 462
ğildir. Denilmiştir ki tehdit bu insanlar hakkında gelmiştir, zira onlar, münafık kişiler olup, ganimet malını çalmayı ve o maldan almayı helâl görüyorlardı. Bu yorum, sanki daha uygun gibidir.

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir askeri birlik göndermişti. Onlar ana ganimet malı olan bir altın kütlenin baş tarafını çalmışlardı. Bunun üzerine; **Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez,** meâliyle başlayan âyet geldi. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: Bedir günü müşriklerden ganimet olarak alınan kırmızı bir saçaklı örtü kaybolmuştu. İnsanlar, Resûlullah (s.a.) onu kendine almıştır, dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez,** meâlindeki âyeti gönderdi[625].

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ بَٓاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَأْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦٢﴾

162. "Allah'ın rızası peşinde olan, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç! Bunun varacağı yer cehennemdir; o ne kötü bir varış yeridir!"

ölmüştü ve Resûlullah (s.a.) "o ateştedir" buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm gidip adama bakmışlar, üzerinde ganimet malından aşırdığı bir abâ görmüşlerdi" (Buhârî, "Cihâd", 190).

624 "Ganimetin çalmakla tahsis edilmesi, -her ne kadar diğer mallar için haram olsa bile- ganimet malını çalan kişi, muayyen bir sahibi bilinmediği için, aynen sahipsiz mal gibi düşünerek onu helâl farzedebilir. Bu durumda kendi yiyeceğini ve hayvanının ot ihtiyacını karşılayacak kadarını alması mubah görülür. Fakat tehdit ifade eden deliller, böyle bir vehimden sakınmak gerektiğini teyit etmektedir. Dolayısıyla hiçbir yol haramı helâl kılmaya götürmez, bunun aksi insanı küfre sevk eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 134a).

625 Taberî, *Tefsîr*, IV, 154-155; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 422.

Allah'ın rızası peşinde olan, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç! Bu âyet şöyle açıklanmıştır: Ganimet malından bir şey almayan ve onu zimmetine geçirmeyen kişi, onu alan ve zimmetine geçiren gibi olur mu? Onlar aynı durumda değildir. Biri Allah'ın rızasıyla, diğeri de Allah'ın gazabıyla dönmüştür. Bu âyetin, Allah'a itaat eden ve O'nun emrine uyan kişi, Allah'a isyan eden ve kendi hevâsına uyan kişi gibi olur mu? Bunlar asla bir değildir, anlamına gelmesi de muhtemeldir.

هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾

163. "Onlar** (Allah'ın razı olduğu) **Allah katında derece derecedir. Allah onların yaptıklarını görmektedir."

Onlar (Allah'ın razı olduğu) **Allah katında derece derecedir.** *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** ancak bu âyet şöyle anlaşılabilir: Dereceler sahiplerinin kasdettiği şeylerdir, derekeler ise kastetmeksizin karşılaştıkları şeydir; akıllardaki derk (idrak) gibi, kastetmeksizin aklına gelen şeydir. Şöyle de denilmiştir: Dereceler, yüksek makamlar, derekeler de aşağı seviyeler anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bundan dolayıdır ki bilinen hüviyetiyle cehenneme derekeler, cennete de dereceler diye isim verilmiştir. Hakikatte bunların ikisi de aynı şeydir. Âyet her ikisine de işaret etmektedir.

لَقَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ اِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِنْ اَنْفُسِهِمْ
يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ
كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾

164. "Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı."

[Peygamberlerin İnsan Türünden Seçilmesi]

Andolsun ki içlerinden, kendilerine bir peygamber göndermekle Al-
463 **lah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur.** [§] Allah'ın insanlara meleklerden ve cinlerden değil de beşer türünden kişileri peygamber olarak göndermesinin büyük bir lütuf sayılması, çeşitli açılardan açıklanabilir. Birincisi,

her şey kendi özüyle ülfet eder ve başka bir şeyin özüne uygun bir özle ülfet edemeyeceği oranda kendi özüne sarılır, başka bir türün arasına katılamaz. Durum böyle olunca, peygamberler ancak insanların kalplerini kaynaştırmak, onları bir araya getirmek, ittifak halinde olmalarını gerektiren dine çağırmak ve aralarındaki muhalefeti kaldırmak için gönderilmiştir. Dolayısıyla insanların kalplerine karşılıklı ülfet ve muhabbeti yerleştirip birbirlerine sarılmalarını sağlayabilmesi için peygamberlerin, insanların kendi türünden olması gerekir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, peygamberlerin, Allah elçisi olduklarına dair mutlaka bir takım deliller ve mûcizeler göstermeleri gerekir. Onlar, beşerin özünden ve türünden olmadıkları takdirde, mûcizeleri ve delilleri muhataplarınca anlaşılmaz. Çünkü bunun, başkası tarafından değil, bu fevkalâdelikleri sayesinde yaptıkları anlayışına kapılırlar.

Üçüncüsü, melekler ve cinler gibi kendi cevherinden ve türünden olmayan yaratıkların bilgisine sahip olma gücü insanda yoktur. İnsanın onları göremediğine bakmaz mısın? Bundan dolayı Cenâbı Hak, peygamberleri insanlara, tanıyabilmeleri ve mûcizelerinin ortaya çıkabilmesi için beşer türünden göndermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Âyette bahsedilen lütfun ikinci bir yorumu daha vardır. [Bu da iki şekilde açıklanabilir. Birincisi] insanlara başka türden değil de kendi soylarından, türlerinden ve ailelerinden peygamber göndermiş olmasıdır. Şayet başka kabileden ve ırktan gönderilmiş olsalardı peygamberlik iddiasında güvenilir oldukları ve doğru söyledikleri kendilerince bilinmezdi. Böylece onların insanlara karşı asla yalan söylememiş ve emanete hiyânet etmemiş oldukları görülünce, Cenâb-ı Hak adına da yalan söylemeyecekleri anlaşılır. İkincisi, onlar şayet gönderildikleri milletin soyundan olmasaydı, insanlara gösterdikleri mûcize veya delilleri, **[§]** belki de başka birinden öğrenmiş veya böyle şeyleri uyduran 464
birine gidip gelmiş olduğu düşünülecekti. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak insanlar onun kimseden ders almadığını ve başka birine gidip gelmediğini bildiklerine göre, bunları herhangi birinden değil Cenâb-ı Hak'tan almış olduğunu anlasınlar diye, onlara kendilerinden birini peygamber göndermiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Hz. Mûsâ'nın (s.a.) getirmiş olduğu asâ, yed-i beyzâ ve benzeri mûcizelere bakmaz mısın? Eğer bunlar sihir olsaydı, yine de onun peygamberliğinin en büyük mûcizelerinden olurdu. Zira onun sihri öğrenmek için herhangi birine gidip geldiği asla bilinmemektedir. Çünkü Mûsâ onların arasında yetişmişti. Öyleyse sihri bilmediği halde bu nasıl olabilmiştir? İşte

yukarıda da belirttiğimiz üzere bu âyet de[626], Allah'ın insanlara kendi soylarından, akrabalarından ve içlerinde yetişenlerden birini peygamber olarak göndermesinin büyük bir lütuf olduğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Kendi içlerinden bir peygamber. Yani Arap milletinden, soyu belli olan, ümmî bir peygamber. Böylece insanlar, onun getirdiği kelâmın semavî ve vahiy ürünü olduğunu bilsinler, onun peygamberliği ve söylediği sözlere dair şüpheye düşmesinler. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Sen elinle yazı yazmayı bilmiyordun; öyle olsaydı gerçeğe karşı tavır alanlar kuşkuya düşerlerdi"[627].

Peygamber onlara Allah'ın âyetlerini okuyor. Bu beyan muhtemelen, peygamberliğinin alâmetlerini anlatıyor. Buradaki âyetler'in, deliller ve kanıtlar anlamına gelmesi de muhtemeldir; bunların ikisi de aynı şeydir. Kur'ân âyetlerini okuyor anlamına da gelebilir.

[Tezkiye]

Onları temizliyor. Buradaki "tezkiye" (التزكية) kelimesi, artmak ve çoğalmak anlamına gelebilir. Buna göre peygamber onların şanını ortaya koyuyor, şereflerini ve namlarını yayıyor, neticede onlar ölümlerinden sonra bile kendilerinden bahsedilen ve örnek alınan önderler haline geliyorlar. Nite-
465 kim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: [§] "Nefsini arındıran (geliştiren) elbette kurtuluşa ermiştir"[628]. Yani namını ortaya çıkaran, adını kaybolmaktan kurtaran kurtuluşa ermiştir. Cenâb-ı Hakk'ın aynı yerde "Nefsini arzularıyla başbaşa bırakan da ziyan etmiştir"[629] buyurduğuna bakmaz mısın? Yani adını sanını gizleyen ve kaybeden kişi ziyan etmiştir. Âyetteki tezkiye sözcüğü ile, tevhid inancı sayesinde onları temizliyor anlamı da kastedilmiş olabilir. Kendilerinden zekât almak suretiyle onları günahlardan temizliyor anlamına da gelebilir[630].

---

626 "Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan! Ve elini çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş!" (el-A'râf, 7/107-108).

627 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

628 eş-Şems, 91/9.

629 eş-Şems, 91/10.

630 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için duâ et; çünkü senin duân onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir" (et-Tevbe, 9/103).

Onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor. Bu âyet farklı anlamlara yorumlanabilir, biz bu husûsu çeşitli yerlerde açıklamıştık[631].

Onlar öyle idiyseler de. Bu beyandaki "ve inkânû" (وإنْ كَانُوا) lafzı, onlar kesinlikle öyle idiler mânasına gelir. **Daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.** Buradaki "dalâl" (ضلال) lafzının helâk olmak, şaşırmak, adı-sanı kaybolmak vb. anlamlara geldiğini daha önce zikretmiştik[632].

اَوَلَمَّٓا اَصَابَتْكُمْ مُص۪يبَةٌ قَدْ اَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ اَنّٰى هٰذَاۜ قُلْ هُوَ
مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٦٥﴾

165. "Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince 'Bu nereden başımıza geldi?' mi diyorsunuz? De ki: 'O, kendinizdendir.' Doğrusu Allah her şeye kādirdir."

Musîbet kendi başınıza gelince. Denilmiştir ki Uhud savaşında müminlerden yetmiş kişi şehit edilmişti. **Musîbet kendi başınıza gelince** meâlindeki âyet bunun üzerine geldi. Şöyleki, sizden yetmiş kişi öldürülmüştür. Ama siz de Bedir savaşında bunun iki misline ulaştınız, yetmiş kişiyi öldürmüş, yetmişini de esir almıştınız. Âyette sözü edilen musîbetlerin hepsinin Uhud'ta meydana geldiği de söylenmiştir; önce müşrikler dağılmışlar ve hezimete uğramışlar, sonra müminler hezimete uğratılmışlardı. Âyet demek istiyor ki sonunda size gelen musîbetin iki mislini başlangıçta onlar görmüşlerdi. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, Cenâb-ı Hak bunu, kendilerine [§] teselli olsun diye hatır- 466
latmaktadır. Başlarına gelen o musîbete karşı onların başlarına gelenle teselli bulsunlar diye böyle söylemektedir. Yahut müşriklere iki misli musîbet verdiğini söyleyerek müminlere olan nimetini hatırlatmakta, bunu da şükretmeleri ve bunun sadece onların başına gelmediğini bilmeleri için zikretmektedir.

Bu nereden başımıza geldi? diyorsunuz. De ki: O, kendinizdendir. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, burada **bu nereden başımıza geldi?** demelerinden dolayı sanki onları azarlamaktadır. Cevaben de **o, kendinizdendir** diye buyurmaktadır. Onların Rablerine âsi olmak ve Peygamber'lerine (s.a.) muhalefet etmek suretiyle yüklendikleri günahtan tövbe etmeyi terk ettiklerinden dolayı Allah kendilerini azarlamaktadır. Çünkü böyle bir sözü ancak kötülükleri işlemekten ve Allah'ın emirlerine aykırı davranmaktan uzak duran

631 bk. el-Bakara, 2/129, 151, 231, 251; Âl-i İmrân, 3/48. âyetlerin tefsiri.
632 bk. Âl-i İmrân, 3/69. âyetin tefsiri.

insan söyleyebilir. Yasakları işlemek ve Rabbinin emirlerine muhalefet etmek konumunda olanların böyle bir sözü söylemeye hakkı yoktur. Yahut, kendilerini imtihan etmek maksadıyla onların başına bu musîbet gelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, kullarını, dilediği her şekilde imtihan etmeye hakkı vardır; çünkü insanların hepsi Allah'ın kuludur. Buna göre bunun bir imtihan olduğunu bilmemeleri yüzünden Allah müminleri kınamaktadır.

Bu nereden başımıza geldi? diyorsunuz. Yani biz müslüman olduğumuz ve Allah yolunda savaştığımız halde; onlar ise müşrik oldukları halde bu nereden başımıza geldi? diyorsunuz. **O, kendinizdendir.** Yani Resûlullah'ı dinlememeniz, mevzinizi muhafaza etme ve benzeri konularda vermiş olduğu emre aykırı hareket etmeniz sebebiyle, kendinizden gelmiştir başınıza. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir"[633].

Bu nereden başımıza geldi? Bu sözü eğer münafıklar söylemişse, o zaman alay anlamına gelir. Yani Muhammed'in (s.a.) zaferi kendisinin kazanacağına dair sözü ve peygamberliği şayet hak idiyse bu belâ nereden çıktı? Bu, onların şu sözlerine benzemektedir: "Onlar, bu işte bizim görüşümüz alınsaydı
467 burada öldürülmezdik, diyorlar"[634]. [§] Bu, onların Hendek savaşında sarfettikleri: "Allah ve Resûlullah'ın vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!"[635] sözlerine ve müslüman görünmek konusunda söyledikleri diğer sözlere de çok benzemektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Şayet bu sözü iman ehli söylemiş ise, o zaman başlarına gelen bu belanın nerden kaynaklandığını öğrenmek amacıyla sorulmuştur. Onlar, Allah'ın dininin yardımcıları idiler. Allah Teâlâ da kendi dinine yardım edenlere yardım edeceğini ve Allah'ın yardım ettiği kişileri hiçbir şeyin mağlup edemeyeceğini vâdetmişti. Üstelik onlar, düşmanlarının kalplerine korku salınmakla[636] veya düşmanların hezimetini ve bozguna uğradıklarını görmekle de vâdolunmuşlardı. Bütün bunlara rağmen mağlup olduklarında soruyorlar: İş neden bizim aleyhimize döndü? Cenâb-ı Hak da bunun sebebini açıklıyor: Onların hepsi olmasa da, en azından bir kısmı âsi olmuşlar ve Allah'ın yolun-

---

633 en-Nisâ, 4/79.

634 Âl-i İmrân, 3/154.

635 "O zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, 'Allah ve Resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!' demişlerdi" (el-Ahzâb, 33/12).

636 Muhtemelen Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar, hakkında Allah'ın hiçbir delil indirmediği şeyi O'na ortak koştular" (Âl-i İmrân, 3/151; krş. el-Enfâl, 8/12).

dan yan çizmişlerdi. Bunun imtihan hakkında olması da caizdir. Çünkü böyle bir şey, günahlardan daha sakındırıcı ve Allah'a itaat noktasında birleşmeye daha çok sevk edici olmakla birlikte, bazan imtihan için de olabilir. Zira böyle bir imtihan, herkesi emre aykırı hareket etmekten sakınmaya çağırır ve insanlar kardeşlerini de bundan engellemeye çalışırlar. Böylece aralarında kaynaşma ve dayanışma meydana gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Doğrusu Allah her şeye kādirdir. Yani zafer ve hezimet konusunda her şeyi yapmaya kādirdir. Fakat sizin başınıza gelen o musîbet, Rabbinize âsi olmanız ve Resûlullah'ın (s.a.) emrine aykırı davranmanız yüzündendir. Yahut onlar, Allah'tan bir imtihan olarak başınıza gelmiştir.

وَمَٓا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنٖينَ
﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ نَافَقُوا وَقٖيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فٖى سَبٖيلِ
اللّٰهِ اَوِ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ
اَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْاٖيمَانِ يَقُولُونَ بِاَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فٖى قُلُوبِهِمْ وَاللّٰهُ
اَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

166. "İki ordunun karşılaştığı günde başınıza gelenler, Allah'ın izniyle oldu ve bu, müminleri belli etmek içindi."

167. "Bir de münafıkları ortaya çıkarması için… Onlara, 'Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun' denildi. Onlar, 'Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız' dediler. O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Gizlediklerini Allah onlardan daha iyi bilir."

İki ordunun karşılaştığı günde başınıza gelenler. Buradaki iki ordudan maksat, müminler ordusu ile müşrikler ordusudur. **Allah'ın izniyle oldu.** Bu meâldeki beyana, Allah'ın iradesi ve dilemesi ile oldu, anlamı verilmiştir. Şöyle de söylenmiştir: Başınıza gelenler Allah'ın sizi terk etmesiyle oldu. Çünkü
muhtemelen onlar zafer ve galibiyetin askerlerin sayıca çokluğuyla [§] veya 468
kuvvetle ve savaşa iyi hazırlanmakla elde edildiğini düşünüyorlardı. İşte kendileri gibi sayıca az ve zayıf olan ordulara, kendileri kalabalık, bedenen güçlü, silah ve donanım bakımından daha iyi olsalar da galip gelemeyeceklerini, an-

cak ilâhî yardımla üstünlük kazanacaklarını ve bu sayede zafere ulaşacaklarını anlamaları için, Allah onları kendi hallerine bıraktı. Şöyle de söylenmiştir: **Allah’ın izniyle oldu** Allah’ın ilmi ile oldu, demektir. Yani başınıza gelenlerin, işlediğiniz hayır veya şer yüzünden geleceğini Allah biliyordu, yoksa gaflet ve yanılma yüzünden değil.

[İman, Küfür, Nifâk]

Bu, müminleri belli etmek ve bir de münafıkları ortaya çıkarması içindi. Daha önce de söylediğimiz gibi[637] mümin olanları, bela ve ölüme karşı sabırlı mümin olarak, sabreden ve Allah’tan sevap bekleyen insanlar olarak görmesi içindi. Aynı şekilde münafık olan ve sabır göstermeyenleri de münafık, sabırsız ve Allah’tan sevap beklemeyen kişiler olarak görmesi içindi[638].

Onlara, ‘Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun’ denildi. Yani gerçekten münafıklığı terk etmek İslâm’a dönmek suretiyle Allah yolunda savaşın[639]. **Veya hiç olmazsa savunmada bulunun** meâlindeki cümle hakkında çeşitli yorumlar yapılabilir. İslâm ordusunun büyük görünmesini sağlayın anlamına gelmesi muhtemeldir. Çünkü müşrikler, müminlerin ordusunu kalabalık gördükleri zaman bu onları endişeye sevk edecek ve korkuya düşürecekti. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: “Allah’ın ve sizin düşmanlarınızı korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın”[640]. Bu âyet, onları kendinizden def edin, anlamına da gelebilir. Çünkü muhtemelen onlar, bizzat sa-
469 vaşan müminleri hedef almışlardı. [§] Çünkü münafıklar da dilleriyle iman
ettiklerini söyledikleri için, onlar müminlerle münafıkları ayırdetmiyorlardı. Yahut âyet, düşmanı mallarınızdan ve çocuklarınızdan uzak tutun, anlamına gelebilir; çünkü onlar bunları hedef almışlardı. Yahut onlar dininizi hedef aldıkları zaman sahip olduğunuz dininizi savunun, anlamına gelebilir; zira onlar gerçekten onu hedef almışlardı. Yahut da **Allah yolunda savaşın** meâlindeki cümle ile **veya savunmada bulunun** anlamındaki cümle aynı şeyi ifade etmektedir. Yani “Allah yolunda savaşın ve savunma yapın!”[641] *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

---

637 bk. Âl-i İmrân, 3/140 âyetinin tefsiri.

638 “Yani bildiği şeyin bildiği gibi gerçekleşmesi için” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 135a).

639 Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 135.

640 el-Enfâl, 8/60.

641 “Âyetteki *‘veya’* (أو) edatı, burada *‘ve’* (و) mânasında kullanılmıştır. Arapça’da böyle kullanımlar yaygındır” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 135a).

Onlar, 'Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız' dediler. Bu âyet münafıkları kastetmektedir. Denilmiştir ki savaşa gitmeyip Medine'de kalan münafıklar Resûlullah'a (s.a.) böyle söylediler. Bu sözü söyleyenin başkaları olduğu da iddia edilmiştir.

O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Bu âyet de münafıkları kastetmektedir. Onların imandan çok küfre yakın olduklarını haber vermektedir. "ile'l-küfr" (إلى الكفر) ve "mine'l-küfr" (من الكفر) ifadelerinin ikisi de kullanılır. Hafsa'nın kırâatinde "hum ile'l-küfri ekrabu" (هُمْ إلى الْكُفْرِ أقْرَبُ) denilmektedir.

*En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** bu âyet şöyle de yorumlanabilir: Münafıklar azîz ve celîl olan Allah'ı tanımıyorlar ve O'na kulluk yapmıyorlardı. Onlar sadece kendi çıkarlarına kulluk ediyorlardı, çıkarları nerede ise o tarafa dönüyorlardı. Eğer çıkarları müminlerle beraber olmaktaysa, kendilerini onlarla beraber imiş gibi gösteriyorlardı. Şayet müşriklerle beraber olmakta çıkar görürlerse onların yanına gidiyorlardı. Nitekim azîz ve celîl olan Allah da şöyle buyurmaktadır: "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler"[642]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[643].

[§] Kâfirlere gelince, onlar Allah'ı biliyor, fakat putlara tapıyorlardı. Put- 470
lara tapmalarının da iki sebebi vardı; ya onları Rab olarak kabul ediyor, ya da onlardan kendilerini Allah'a yaklaştırmalarını bekliyorlardı. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsın diye onlara tapıyoruz"[644]. Bununla birlikte onlar sıkıntıya düştükleri zaman, taptıkları putlardan bir hayır gelmediğini görünce hemen azîz ve celîl olan Allah'a sığınıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[645]. Ama sonra bu halden kurtulduklarında tekrar eski dinle-

---

642 "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir" (en-Nisâ, 4/141).

643 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, fakat başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

644 ez-Zümer, 39/3.

645 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

rine dönerler. Azîz ve celîl olan Allah bunu da şöyle açıklamaktadır: "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbi'ne yönelip O'na yalvarır"[646].

Müminler ise ister rahatlık ister şiddet, ister sıkıntı, ister sevinç hali olsun, her durumda ihlâs ve samimiyetle Allah'a inanır, başlarına gelen musîbetlere ve sıkıntılara sabrederler; "Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz"[647] derler.

O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Bu ilâhî beyan, çeşitli anlamlara verilerek yorumlanabilir. Şöyle denilmiştir: Onlar gerçekten böyle idiler; çünkü kendileri müminlere "Biz sizinle beraber değil miydik? derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler"[648]**.** Onlar hem müminlere kendileriyle beraber olduklarını söylüyorlar, hem de kâfirlere kendilerine kol-kanat gerdiklerini ve onları müminlerden koruduklarını söylüyorlar. İşte bu, onların kâfirlere daha yakın olduklarının göstergesidir. **Onlar imandan çok küfre yakındılar** meâlindeki cümlenin, onların mümin olarak görünmelerinin yalan olduğu anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü bizâtihî küfrün kendisi de yalandır, iman ettikleri görüntüsü de yalan olunca onlar üzerinde bulundukları yalana, yani küfre
471 daha yakın konumda durmaktadır. **[§] O gün onlar imandan çok küfre yakındılar** cümlesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: O gün onlar küfürlerini gizliyor, imanlarını açıklıyorlardı. Kulun içinde gizlediği niyeti açıkta söylediğinden ve yaptığından daha gerçekçidir. Nitekim onlar **kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı** diye buyurulmaktadır. Onların sözleri de böyledir. Şöyle de söylenmiştir: Onlar küfre daha yakın idiler; çünkü gerçekte kâfir idiler ve onların dinleri üzerinde bulunuyorlardı.

O gün onlar imandan çok küfre yakındılar meâlindeki ilâhî buyruğu, böyle olması gerekir veya durum ona yönelmişti anlamına da gelebilir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Medine'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi (ev-

646 "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabbi'ne yönelip O'na yalvarır; sonra Rabbi ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!" (ez-Zümer, 39/8).

647 "Onlar, başlarına bir musîbet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler" (el-Bakara, 2/156).

648 "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir" (en-Nisâ, 4/141).

lerini düşünmez) hiç vakit geçirmeden hemen ona koşarlardı”[649]**.** Dolayısıyla âyetteki “kurb” (قرب) lafzı, realite ve gerekliliğe dair bir ifadedir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: “Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır”[650]. Yani Allah’ın rahmeti onlara mutlaka gelecektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.* Bunun sebebi de şudur: Onlar münafıktılar ve küfür kalplerinden ayrılmış değildi. İman hakkında söyledikleri ise sadece dillerinin iğreti lafı idi, bir süre sonra iman genelde dillerinden uzaklaşıyordu[651]. *En doğrusunu bilen Allah’tır.* Onların durumu küfre daha yakındı, çünkü şüphe içinde bulunuyorlardı. Küfür ve iman konusunda şüphe duyan, imanı terk etmiş olur. Çünkü imanın mahiyeti bilerek tasdik etmektir, onlarsa bilmiyorlardı. Küfür bazan yalanlamakla ortaya çıkar, yalanlamayan kişinin o konuda bir bilgisi bulunsun veya bulunmasın, farketmez. Bundan dolayı küfür onlara daha yakındı. **Küfür onlara daha yakındır** anlamındaki ifadenin, onlara daha layıktır, anlamına gelmesi de muhtemeldir, onlar gerçekten böyle bilinmeye daha layıktır. Bu konuda Allah Teâlâ onlarla ilgili olarak konuşma tarzlarında, sonra hayır işlerindeki tutumlarında ve cihâtla ilgili tavırlarında, ayrıca sözleri ve fiilleriyle ortaya çıkan küfür alâmetlerinde bazı işaretler belirtmiştir, Kur’ân’da yer aldığı gibi. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

[§] Eğer denilirse ki: “Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp ken- **472**
di başınıza gelince ‘Bu nereden başımıza geldi?’ mi diyorsunuz? De ki: ‘O, kendinizdendir.’ ”[652] buyurulduğu halde, ceza onların hepsine nasıl uygulanmıştır? Çünkü isyan ve emre aykırı hareketi onların hepsi değil, sadece bir kısmı yapmıştı.

Buna şöyle cevap verilir: Bundan amaç, onların yaptıklarının karşılığını almaları değil, dünyada imtihan edilmeleridir. Allah’ın, geçmişte isyanları veya emre aykırı hareketleri olmasa da kullarını her yolla imtihan etmeye hakkı vardır. Her ceza, bir isyanın veya emre muhalefetin karşılığı ise de, onu işleyenden başkası ondan sorguya çekilmez. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez”[653]. Fakat meseleye imtihan olarak bakılınca, her şeyi kapsaması caiz olur. Bunun da ilkin yapılan bir imtihan olduğunu yukarıda söylemiştik. Her ne kadar başkalarının yardımı

---

649 el-Ahzâb, 33/14.

650 el-A‘râf, 7/56.

651 Yani imanları dillerinden uzaklaşırdı. Lihyânî şöyle dedi: “Lisan” kelimesi müzekker olarak da müennes olarak da kullanılır (bk. İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab* “لسن”).

652 Âl-i İmrân, 3/165.

653 Fâtır, 35/18.

söz konusu değilse de amacı imtihan olduğu için hükmü onların hepsini içine almıştır. Tıpkı yol kesenler ve hırsızlarda olduğu gibi, ceza bunların hepsine uygulanır: Alana da almayana da, suça ortak olana da olmayana da. İşte bu da öyledir, onların hepsi tek bir kişi gibiydi, onun için ceza hepsine uygulanmıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

اَلَّذ۪ينَ قَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ اَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ اَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٦٨﴾

168. "Onlar, oturup kardeşleri hakkında, 'Bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi' diyenlerdir. De ki: Eğer sözünüzde doğru iseniz, ölümü başınızdan savın!"

Kardeşleri hakkında diyenler. Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: Yani din kardeşleri ve tanıdıkları olan münafıklar hakkında. **Bizi dinleselerdi.** Yani cihâda gitmeselerdi **öldürülmezlerdi.** Şöyle de denilmiştir: **Kardeşleri hakkında** anlamındaki ifade ile kastedilen, din kardeşleri ve dostları değil, soy ve akrabalık itibariyle kardeşleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:
473 "Semûd'a da kardeşleri Salih'i gönderdik"[654]. [§] Halbuki Salih onların din ve dostluk itibariyle kardeşleri değildi, fakat soy ve akrabalık itibariyle kardeşleriydi. Bizi dinleselerdi; yani cihâda gitmeyip evlerinde otursalardı savaşta öldürülmezlerdi.

Âyetin devamında Allah Teâlâ, Nebî'sine (s.a.), onlara şöyle **söyle** diye buyuruyor: **Ölümü başınızdan savın!** Yani ölümü kendinizden def edin; **eğer sözünüzde doğru iseniz.** Çünkü onlar evlerinde otursalardı öldürülmezlerdi, diyorlardı. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** bunun anlamı şudur: Allah yolunda öldürülen biri için böyle olacağı yazılmıştır, evinde ölen birinin de orada öleceği yazılmıştır. Hakkınızda yazılan evde ölmek takdirini def etmeye gücünüz yetmiyor da, kaderlerinde savaşta ölecekleri yazılan kişiler için evlerinde otursalardı ölmezlerdi iddiasını nasıl ileri sürebiliyorsunuz?

Bu ilâhî beyan Mûtezile'nin iddiasını da reddetmektedir. Onlar, öldürülen insan eceli gelmeden veya ecelini tamamlamadan ölmüştür, diyorlar. Buna göre onlar ve Yahudiler[655] aynı durumdadır; çünkü Yahudilerin, **onlar bizi**

654 el-A'râf, 7/73.

655 Muhtemelen İmam Mâtürîdî (r.a.) Onlar, kardeşleri hakkında şöyle diyorlardı âyetinin kapsamına Yahudî olan münafıkların da girdiğini düşünüyordu.

dinleselerdi ve evlerinde otursalardı **öldürülmezlerdi** şeklindeki iddalarını Cenâb-ı Hak; **eğer sözünüzde doğru iseniz, ölümü başınızdan savın!** anlamındaki beyanıyla reddetmektedir.

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذٖينَ قُتِلُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَٓاءٌ عِنْدَ
رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحٖينَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَيَسْتَبْشِرُونَ
بِالَّذٖينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ
يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

169-170. "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar."

[**Allah Yolunda Öldürülenler**]

Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bu meâldeki âyetin yorumu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki münafıklar, Bedir ve Uhud'ta şehid olanlar hakkında onlar ölüp gittiler, demişlerdi. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah, Bedir'de ve Uhud'ta **Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma!** meâlindeki âyeti indirdi. Yani onlar, diğer ölüler gibi
değildir; **bilakis onlar Rableri katında diridirler. [§]** Şöyle de denilmiştir: 474
İnkârcılar, öldürülen biri asla yaşamaz ve tekrar diriltilmez, diyorlardı. Allah Teâlâ da; bilakis başka ölüler diriltilip yaşadıkları gibi onlar da yaşıyorlar, tekrar diriltilmişlerdir diye buyurmuştur. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Araplar ölüp de adı sanı kalmayan kimse için "artık o, ölüdür" diyorlardı, çünkü geride onu anan biri kalmamıştır. İşte Allah yolunda öldürülenler için "öldüler", yani adları anılmıyor dediler. Azîz ve celîl olan Allah ise onların toplumda anıldıklarını haber vermiştir: Melekler ve insanlar toplumunda. Şehitlerin insanlar tarafından anılması, halk arasında açık ve bilinen bir husûstur.

Şöyle de söylenmiştir: **Bilakis onlar Rableri katında diridirler** meâlindeki ifade, onlar yaptıklarının karşılığını yaşarken gördükleri gibi öldürüldükten sonra da amellerinin karşılığını alacaklardır; binaenaleyh onlar, yaptıklarının sevabını almak konusunda yaşayan insanlar gibidir; dolayısıyla ölü sayılmazlar.

Şöyle de denilmiştir: İnsanların dünya hayatı zorluk ve meşakkatten ibarettir. Bunun için de iyilik yapmak suretiyle âhiret hayatını mutlu kılmakla emredilmişlerdir. Müminler hemen bu emri yerine getirmiş, ve âhiret planında kendilerini diri hale getirmişlerdir. Bundan dolayı onlar için diridirler denilmiştir. Kâfirler ise kendilerini diriltemeyip aksine öldürülmüşlerdir. İşte bu yüzden müminler için diridirler, kâfirler için de ölüdürler denilmiştir. Müminler hayatlarından faydalandıkları için diri, kâfirler ise faydalanamadıkları için ölü diye isimlendirilmişlerdir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah'ın, kulaklarından, dillerinden ve gözlerinden gereği gibi yararlanmadıklarından onlar hakkında "sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler"[656] diye buyurduğunu görmez misin? Bunlardan gereği gibi faydalanan müminler için ise böyle bir şey söylememektedir. İşte bundan dolayı müminler hayatlarından faydalandıkları için diri, kâfirler faydalanmadıkları için ölü diye nitelenmiştir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Müminlerin ruhları cennete, kâfirlerin ruhları da cehenneme arzolunur. Şehitlerin ruhları ise, diğer müminlerin ruhlarının tatmadıkları lezzetleri tadarlar. Firavun ailesinin ruhları da diğer kâfirlerin
475 ruhlarının tatmadıkları acıları ve şiddeti tadarlar. [§] Allah Teâlâ'nın şehitlere başkalarından daha çok lütufta bulunması sebebiyle onlar diridirler diye nitelenmeye hak kazanmışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına baksana: **Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar.** Bazıları da şöyle dedi: İnsanlar Bedir ve Uhud'ta şehit edilenler için kendi aralarında, falancı öldü, falancı da öldü, diyorlardı. Cenâb-ı Hak da; "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin!"[657] buyurmuştur.

Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Mesrûk'un (r.h.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Abdullah b. Mesûd'a (r.a.) **Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma!** meâlindeki âyeti sordum. O, ben de bunu Resûlullah'a (s.a.) sormuştum, şu cevabı vermişti, dedi: "Allah katında onların ruhları, yeşil kuşların bedenlerinde bulunur. Kuşlar için Arş'ta asılı kandiller vardır; cennette istedikleri yerlere uçar gider, sonra kendilerine dönerler"[658]. Bu, uzun bir hadistir.

---

656 el-Bakara, 2/18.

657 "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz" (el-Bakara, 2/154).

658 Müslim, "İmâret", 121. Ayrıca bk. İbn Mâce, "Cenâiz", 4, "Cihâd", 25; Ebî Dâvûd, "Cihâd", 25; Tirmizî, "Tefsîr", 19.

Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerini de müjdelerler. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Onlara, kendilerine katılacak olan şehitlerin yazılı olduğu sayfalar iner, bu sayede onları müjdelerler[659]. Şöyle de denilmiştir: Onlar, aynı din ve konumda iken kendilerinden ayrıldıkları kardeşlerini, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlerle, lütuf ve ihsanlardan sahip oldukları güzelliklerle müjdelerler. Bir de şöyle denilmiştir: **Müjdelerler**, sevinirler demektir. **Henüz kendilerine katılmamış olan,** yani kendilerinden sonra dünyadaki kardeşlerinin savaşa devam ettiklerini görmekten ve onların da şehit olup kendilerine katılmalarından sevinirler. Denilmiştir ki **Henüz kendilerine katılmamış olan** meâlindeki beyan ile kendilerinden sonra İslâm'a giren kişilerin kastedildiği söylenmiştir. "İstibşâr" (استبشار) kelimesi, sevinmek veya müjdelemek anlamına gelir. Sanki onlar, Allah katındaki konumlarını ve itibarlarını kavimlerinin de bilmeleri için onları müjdelemek isterler. [§] Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle **476**
buyurulmuştur: "Ona, 'Cennete gir' denildi. 'Rabbimin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi!' dedi"[660].

[Şehitlerin Diri Olması]

Şöyle denilmiştir: Ölüm tabiî ve dıştan gelen (arazî) olmak üzere iki çeşit olduğu gibi, hayat da tabiî ve dıştan gelen (arazî) olarak iki çeşittir. Dıştan gelen hayatın da çeşitleri vardır. Birincisi, din ve itaatle yürüyen hayat. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ölü iken dirilttiğimiz kimse gibi olur mu?"[661] İkincisi, ilimle, basiret ve uyanıklıkla yürüyen hayattır. Nitekim âlime diri, cahile de ölü denilmiştir. Üçüncüsü, zînet ve şerefle yaşamaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Ona can veren, elbette ölülere de can verir"[662] meâlindeki âyette, kuruyan toprağa ölü, üzerinde bitkilerin yetiştiği toprağa da diri adını vermiştir. Dördüncüsü, zikir ve lezzet hayatıdır. Cenâb-ı Hak şehitlerin kendi katında diri olduklarıyla ilgili verdiği haberle, burada sözünü ettiğimiz hayat çeşitlerinden birini kastetmiş olması mümkündür. Zikir ve lezzet hayatını, zînet ve şeref hayatını, daha önce dünya ehli ile yaşayıp ilimle geçen hayatı veya din ve ibadetle geçen

---

659 bk. Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 314; Âlûsî, *Tefsîr*, IV, 121.

660 Yâsîn, 36/26-27.

661 "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir" (el-En'âm, 6/122).

662 "O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Ona can veren, elbette ölülere de can verir. O her şeye kādirdir" (Fussılet, 41/39).

477 hayatı kastetmiş olabilir. [§] Zira her ne kadar dünyada uygulanan hükümlere göre ve dünya ehli nezdinde gerçekten bedenen ölmüş olsalar da, onların şehit olmadan önceki amelleri aynen devam etmektedir.

[Mürted Olan Kişinin Mirası]

Bu anlatılanlar, bizim mürted[663] hakkındaki görüşümüzü desteklemektedir: İnsan savaş ülkesine (dârulharb) katıldığında şahsı ve malı konusunda ölü hükmüne girer; her ne kadar kendisi diri olsa da miras taksimi, borçlarının ödenmesi vb. konularda ölü gibi hükmolunur. Şehitlerin kendileri ve malları konusunda da, her ne kadar Allah katında diri olsalar da, tekrar dünyaya dönmeyecekleri için dünya hükmüne göre ölü kabul edilir. Mürted de böyledir; her ne kadar o gerçekte ve Allah nazarında diri olsa da tekrar bizim ülkemize dönmeyeceği için kendisi ve malı hakkında ölü hükmü uygulanır. Allah katında diri olan birinin bizim nazarımızda ölü sayılması caiz olunca, bizim nazarımızda diri olan birinin Allah katında ölü sayılması da caiz olur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Tabiî hayat, ruhun kendisiyle var olduğu aslî hayattır. Tabiî ölüm ise kişinin helâki ve yok olmasıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Dıştan gelen (geçici) ölüm ise kişinin bilgisiz oluşudur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾

171. "Onlar Allah'tan gelen bir nimet, bir lütuf sebebiyle ve Allah'ın, müminlerin ecrini zayi etmeyeceği müjdesi ile de sevinç içerisindedirler."

Allah'tan gelen bir nimet, bir lütuf. Bu beyan ile Allah'tan gelen dinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Allah'ın nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[664]. Yani dini sayesinde kardeş oldunuz. **Allah'ın nimeti** ile cennetin, **lütfu** ile de azîz ve celîl olan Allah'tan ilâve olarak gelen ikramların kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Allah, müminlerin ecrini zayi etmez. Yani müminlerin az ve küçük de olsa, yaptıkları hayırlardan ve iyiliklerden hiçbir şeyi yok etmez. Nitekim Al-

---

663 Mürted: İslâmdan çıkıp başka dine dönen kimseye verilen isimdir.

664 "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz" (Âl-i İmrân, 3/103).

lah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Onların yaptıklarının güzelini kabul ederiz”[665].
Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: [§] “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa 478
onun (karşılığını) görür”[666]. Diğer bir âyet de şöyledir: “Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık yapmaz”[667].

اَلَّذٖينَ اسْتَجَابُوا لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذٖينَ
اَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا اَجْرٌ عَظٖيمٌ ﴿١٧٢﴾

172. “Bunca yara aldıktan sonra yine Allah’ın ve peygamberin çağrısına koşanlar var ya işte onlardan bu güzel davranışta bulunan ve karşı gelmekten sakınanlar için de büyük mükâfat vardır.”

Allah’ın ve peygamberin çağrısına koşanlar. Bu konuda şöyle denilmiştir: Onlar, azîz ve celîl olan Allah’ın ve Resûlullah’ın (s.a.) kendilerini davet ettikleri şeye uydular ve emrettikleri şeye itaat ettiler. **Bunca yara aldıktan sonra,** yani yaralandıktan sonra. Şöyle de denilmiştir: Onlar Uhud’ta yaralar aldıktan sonra küçük Bedir’e çağrıldılar ve bu çağrıya hemen uydular. İşte **Allah’ın ve peygamberin çağrısına koşanlar** meâlindeki âyet bunu dile getirmektedir.

İşte onlardan bu güzel davranışta bulunanlar. Yani onca yaralar aldıktan sonra da bu çağrıya uyanlar ve Hz. Peygamber’le (s.a.) birlikte savaşa katılanlar. **Karşı gelmekten sakınanlar.** Yani Hz. Peygamber’e (s.a.) karşı gelmekten ve çağrıya uymamaktan sakınanlar. Bu ilâhî beyanın, cehennemden ve onun azabından sakınanlar anlamına gelmesi de muhtemeldir. **İşte onlar için de büyük mükâfat vardır.** Yani cennette büyük mükâfat ve bol ecir vardır. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

اَلَّذٖينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ
فَزَادَهُمْ اٖيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكٖيلُ ﴿١٧٣﴾

---

665 “İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir” (el-Ahkāf, 46/16).

666 ez-Zilzâl, 99/7.

667 en-Nisâ, 4/40.

173. "Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler de bu, onların imanlarını artırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler."

Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler. Denildi ki Mekke kâfirleri hezimete uğradıktan ve sırtlarını çevirdikten sonra münafıklar ve Resûlullah'ın (s.a.) ashâbına; **insanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!** demişler ve Mekkelilerin arkalarından gitmemeleri için onları korkutmuşlardı. Bu, onların sürekli başvurdukları bir taktikti. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onların size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak"[668]. Yani sizin bozulmanızı sağlamaktan başka bir faydaları olmayacak. Bunu müslümanlara söyleyen kişinin Nuaym b. Mesûd olduğu söylenmiştir[669]. Ancak olayın nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz.

479 **[§] Bu, onların imanlarını artırdı.** Onların sözleri değil, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine söylediği ve vâdettiği şeyin gerçekleştiğini görmeleri imanlarını artırdı. **Onların imanlarını artırdı.** Yani, tasdiklerini artırdı. Buna, onların cesaretleri, moralleri ve dayanma güçleri savaştan öncekinden daha çok arttı anlamı da verilmiştir. Bu beyanın, onların imanlarının kuvvetini, sağlamlığını ve tasdikini artırdı, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bir de şöyle denilmiştir: **Onların imanlarını artırdı** yani, onların düşmana karşı gösterdikleri cesaretin Rab'lerine tam ve kesin bir şekilde güvenmeleri ve Peygamber'lerinin (s.a.) çağrısına koşmaları, bu daveti kabul etmelerini artırdı.

[İmanın Artması]

Eğer biri derse ki: Cenâb-ı Hakk'ın, **Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler,** meâlindeki âyetinden hemen sonra gelen, **bu onların imanlarını artırdı,** cümlesinin anlamı nedir? Çünkü bu, imanı artırma ihtimali olmayan bir sözdür. Bu söz, azîz ve celîl olan Allah'ın, "Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını

---

668 "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı" (et-Tevbe, 9/47).

669 Nuaym b. Mesûd b. Âmir el-Eşcaî (ö. 30/650); sahabîdir, üstün akıl sahibi biriydi. Hendek savaşında, kabilelerin birleştikleri günlerde gizlice Resûlullah'a (s.a.) gelmiş, müslüman olmuş, fakat Müslümanlığını gizlemişti. Müslümanlara karşı savaşmak için ittifak eden kabilelerin yanına dönmüş; Kurayza, Gatafan ve Kureyş kabileleri arasında ihtilaf çıkarmıştı. Bu olay, uzun bir rivâyette anlatılmaktadır. Neticede kabileler ihtilafa düşüp dağıldılar. Kendisi Medine'de ikamet etti. Resûlullah'ın (s.a.) İbn Zî'l-Lihye'ye gönderdiği elçisi idi (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 461; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, IV, 1508; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 41).

artırır"[670] meâlindeki âyette söz konusu olan artırma gibi değildir. Çünkü bu âyetler delil ve kanıttır; deliller de tasdiki artırır veya yeni bir kanaat uyandırır, yahut da sahip olduğu fikirde sebat etmeye sevk eder ve bu da imanı artırır. Fakat münafıkların **onlardan korkun!** sözleri imanı nasıl artırır?

Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** buna çeşitli açılardan cevap verilebilir. Birincisi, onlar, bu sözü söyleyen münafıkların, kendilerini korkutmak istediklerini biliyorlardı. Resûlullah (s.a.) da onlara, güzel şeyler vâdetmişti. Bundan dolayı onlar, münafıkları yalanlamışlar ve Resûlullah'ın (s.a.) emrine uymuşlardı; onun emirlerine uymuş, vâdini tasdik etmiş, düşmanlarının verdikleri haberlere aldanmaktan ve sözlerine uymaktan kaçınmışlardı. İşte bu durumda müslümanlar, Cenâb-ı Hakk'ın "Kalplerinde hastalık olanlar"[671] meâlindeki âyetine uyarak münafıkların sözlerini yalanlamışlar ve bununla birlikte bu iş onların imanlarını da artırmıştı. Allah'ın âyetlerini yalanlamak, kötülüğü ve sorumluluğu nasıl artırırsa, yalancının âyetleri yalanlaması da öyledir; bu da karşı tarafın imanını artırmıştı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] İkincisi, Resûlullah'ın (s.a.), Allah düşmanlarının dağılacağını ve işlerinin darmadağın olacağını onlara haber vermiş olmasıdır; halbuki münafıklar onların birleşeceklerini haber vermişlerdi. Müslümanlar, Resûlullah'ın (s.a.) söylediğine uydular ve sonunda Resûlullah'ın (s.a.) söylediğinin gerçekleştiğini gördüler. Aslında bu, gayba ait haberlerdendi. Gaybdan haber vermek de peygamberlik mûcizelerinin en büyüklerindendir. İşte bu, onların imanlarını artırmıştı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu, azîz ve celîl olan Allah'ın şu âyetinde de ifadesini bulmaktadır: "Allah'ın rızası peşinde olan, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç!"[672] **480**

Üçüncüsü, Müslümanlar, münafıkların sözlerine aldanmayınca, yerlerine oturup zaaf göstermeyince, Cenâb-ı Hak imanlarının artması için onların kalplerine huzur ve güven duygusunu indirdi. Cenâb-ı Hakk'ın şu meâldeki beyanı bu husûsu teyit etmektedir: "İmanlarına iman katsınlar diye mümin-

---

670 "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını artırır. Onlar yalnızca rablerine güvenirler" (el-Enfâl, 8/2).

671 "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/125).

672 "Allah'ın rızası peşinde olan, Allah'ın gazabına uğrayan gibi olur mu hiç! Bunun varacağı yer cehennemdir; o ne kötü bir varış yeridir!" (Âl-i İmrân, 3/162).

lerin kalplerine huzur ve güven aşılayan O'dur"[673]**.** *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Şunu da belirtelim ki imanın artması, birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi, zaman içinde imanın yeniden ve gerçek anlamda artmasıdır. Çünkü imanın küfrü terk etmesi münasebetiyle fiilin yenilenmesi söz konusudur. Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmede bunu emretmektedir: "Ey iman edenler! İman ediniz!"[674] İşte bu, her ne kadar imanın başlamasında ve tek başına ele alındığında gerçek bir yenilenme söz konusu olsa da, önceki duruma göre gerçek bir fazlalığı da ifade etmektedir[675].

İkincisi, imanda devam edilmesidir. Çünkü bir şeyin delillerinin sürekli beslenmesi, onun varlığını ve devamını gerekli kılar. Bundan dolayı ona artmak denilmiştir.

481 [§] Üçüncüsü, basiret olarak artması, rağbetle ona yönelmesi ve hukukunu yerine getirmesi açısından imanın artması ihtimalidir. Bu durumda imanın kuvveti, nuru, güzelliği ve bütünlüğü onun artması demektir. Bu, bilinen bir husûstur.

Dördüncüsü, imanın hukukunu korumaya, delilleriyle ona sarılmaya ve şartlarına vefa göstermeye çağırmış olması da muhtemeldir. Bu da onun faziletini artırır. Nitekim bir namaz bazan binlercesine bedel olabilmektedir[676]. Ayrıca bunda onun hukukunu korumak ve usûlüne uymak vardır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

673 "İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır" (el-Feth, 48/4).

674 "Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin" (en-Nisâ, 4/136).

675 "Birincisi zaman içinde imanın yeniden ve gerçek anlamda artmasıdır, çünkü insan nasıl her saat küfrü terk ediyorsa, iman da saat saat yenilenen bir fiildir. Buna göre burada maksat, zamanın artmasıyla var olan iman fiilinin de artmasıdır. Hiç şüphe yok ki ömrü uzun olan birinin, tasdiki de artar. Zira onun oluşumu daha çok ve daha fazladır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey iman edenler! İman ediniz!" meâlindeki beyanı da bunu teyit etmektedir. Yani ey geçmişte tasdikleri bulunanlar, her vaktin başlangıcında tasdiklerinizi yenileyin!" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 136b).

676 Muhtemelen Mâtürîdî burada şu hadis-i şerîfe işaret etmektedir: "Şu benim mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram hâriç, diğer camilerde kılınan bin namazdan hayırlıdır" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Kıble", 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/16, 29; Buhârî, "Mescidu Mekke", 1; Müslim, "Hac", 505-510).

Onlar; 'Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!' diye cevap verdiler. Onlar, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine vâd ettiği şeyin doğruluğunu ve münafıkların; **insanlar size karşı asker toplamışlar,** meâlindeki sözlerinin de yalan olduğunu gördükleri zaman hemen Cenâb-ı Hakk'a sığındılar. Yahut onlar, münafıkların kendilerine, **insanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!** dediklerinde onlara; **Allah bize yeter, O ne güzel vekildir,** diye cevap vermişler, hemen durumlarını Cenâb-ı Hakk'a havale etmişlerdi. Zaferin Allah'tan geldiğini anladıkları zaman Allah'a itaat ettiklerinde başlarına gelecek bütün belalara rıza göstererek kendilerini O'na teslim etmişlerdi. Nitekim Allah Teâlâ, onların kendilerini Allah'a teslim etmelerini şu âyet-i kerîmede övgü ile dile getirmektedir: "Onlar, başlarına bir felâket geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler"[677]. İşte bu âyet de onun gibidir.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾

174. "Bunun üzerine Allah'ın lütuf ve keremiyle kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler, Allah'ın rızasına da uymuş oldular. Allah büyük lütuf sahibidir."

Allah'ın lütuf ve keremiyle geri döndüler. Buradaki "nimet" kelimesi ile daha önce de kaydettiğimiz üzere din nimeti kastedilmiş olabilir. Bu beyana, onlar Allah'tan bir zaferle ve ganimetle döndüler anlamı da verilmiştir. Allah'tan gelen nimetin, düşmana karşı güvende olmak mânasına gelmiş
olması muhtemeldir. [§] Çünkü münafıklar, **insanlar size karşı asker topla-** 482
mışlar, onlardan korkun! diyerek müslümanları korkutuyorlardı. Buradaki nimetten maksadın cennet olması da muhtemeldir. Bu âyetteki "fadl" (فضل) kelimesi, nimetten fazla olarak verilen şey demektir. Şöyle de söylenmiştir: Onlar Allah'tan mükâfat alarak döndüler ve bir de fadl ile, yani moralleri ve şevkleri güçlenmiş olarak, başlarına bir kötülük, ölüm veya hezimet gelmeden döndüler.

Allah'ın lütuf ve keremi meâlindeki beyan, imanda artma anlamına gelebilir. Artmadan maksat da imanın sağlam ve güçlü hale gelmesidir.

Kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan. Yani münafıkların, **insanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!** tarzındaki korkutmalarından hiçbir zarar görmeden döndüler.

---

677 el-Bakara, 2/156.

Onlar Allah’tan bir nimet ile döndüler meâlindeki beyan, Muhammed aleyhisselâm ile döndüler anlamına da gelebilir.

Onlar Allah’ın rızasına da uymuş oldular. Yani Allah’ın ve Resûlullah’ın (s.a.) rızasına ulaştıran amellere uydular. O’na itaat ettiler ve rızasına uydular, da denilmiştir.

Allah büyük lütuf sahibidir. Yani büyük ihsan sahibidir, müşrikleri müslümanlardan def eder.

اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ اَوْلِيَٓاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٧٥﴾

175. “Bakın, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”

[Şeytan’ın Korkutması]

Bakın, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Onlardan korkmayın, benden korkun. Şeytan kendi yandaşlarını da düşmanlarını da korkutur, ama düşmanları ondan korkmaz, yandaşları ise korkarlar. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmaktadır: “Sen ancak o Kur’ân’a uyanı
483 uyarabilirsin”[678]. [§] Hz. Peygamber Kur’ân’a uyanı da uymayanı da uyarıyor-

[678] “Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân’dan korkanı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele!” (Yâsîn, 36/11). Burada şöyle bir problem vardır: Şeytan, kendi bağlıları oldukları halde yandaşlarını nasıl korkutur? O ancak düşmanlarını, yani müminleri korkutur. Öyleyse neden böyle bir şey söylenmiştir? Bu sözde çeşitli ihtimallerin varlığından bahsedilir. Bu ihtimallerden biri şudur: Şeytan aslında düşmanlarını korkuttuğu gibi yandaşlarını da korkutur, ama düşmanları ondan korkmazken yandaşları korkar. Düşmanları olan müminlerde herhangi bir korku eseri görülmezken yandaşlarında korkunun eseri görülür. Böylece o, sanki düşmanlarını değil, yandaşlarını korkutmuş olmaktadır. İşte bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân’dan korkanı uyarabilirsin, meâlindeki âyet de böyledir. Nitekim Hz. Peygamber müminleri de kâfirleri de uyarıyordu. Fakat Kur’ân’a uyan onun uyarısını kabul ediyor, uymayan da kabul etmiyordu. Böylece sanki o, sadece zikre uyanı uyarmış oluyordu. Buna göre şeytan da hem yandaşlarını hem de düşmanlarını korkutur, ama düşmanları Cenâb-ı Hakk’ın vâdini sabit gördükleri ve “Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab’lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine velî edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir” (en-Nahl, 16/99-100) meâlindeki âyette belirtildiği üzere Allah’ın vâdine inandıkları için şeytandan korkmazlar. Böylece o, sanki sadece kendi yandaşlarını korkutmuş olur” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 136b).

du. Fakat o her iki grubu da uyarmasına rağmen, Kur'ân'a uyan onun uyarısını kabul ediyor, uymayan ise etmiyordu. İşte buna göre, şeytan da hem yandaşlarını hem de düşmanlarını korkutuyor, lâkin düşmanları ondan korkmuyor, yandaşları ise korkuyor. **Yandaşlarını korkutuyor** meâlindeki cümlenin, yandaşları ile korkutuyor anlamına gelmesi de muhtemeldir. Cümlenin böyle kurulması caizdir. Nitekim bir âyet-i kerîmede, "Toplanma günü korkutursun"[679] buyurulmaktadır, yani "toplanma günü ile korkutursun" denilmek istenmiştir. Allah'ın şu buyruğuna bakmaz mısın? "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[680]. Buna göre, **yandaşlarını korkutuyor** meâlindeki cümle, yandaşları ile korkutuyor anlamına gelir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Şeytan sizi yandaşlarıyla korkutur[681]. Bu da âyetin, yandaşları ile korkutur şeklindeki tefsirini teyit etmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun. Yani onlara muhalefet etmekten korkmayın. **Benden korkun!** Yani benim emrime muhalefet etmekten korkun! Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine dost edinenler üzerinde geçerlidir"[682]**.** Bu âyette Cenâb-ı Hak, şeytanın iman edenler üzerinde hâkimiyetinin söz konusu olmadığını, ancak kendi yandaşları üzerinde hâkimiyeti bulunduğunu haber vermektedir. İşte bundan dolayı Allah, **onlardan korkmayın!** buyurmaktadır; çünkü onların sizin üzerinizde bir hâkimiyeti yoktur. Sizin üzerinizdeki hâkimiyet sadece bende olduğu için sadece benden korkun! *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذٖينَ يُسَارِعُونَ فِى الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا يُرٖيدُ اللّٰهُ اَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِى الْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظٖيمٌ

679 "İşte sana, Ummulkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için (toplanma günü ile) böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır" (eş-Şûrâ, 42/7).

680 el-En'âm, 6/121.

681 Kurtubî, *Tefsîr,* IV, 282; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 391.

682 en-Nahl, 16/99-100.

176. *"*(Resûlum!) ***İnkârda yarışanlar seni üzmesin; Onlar Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor; onlar için büyük bir azap vardır."***

(Resûlum!) **İnkârda yarışanlar seni üzmesin!** Bu meâldeki âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri şudur: Ey Muhammed! Onların size karşı diğer müşriklere yardım etmeleri seni üzmesin! Çünkü Mekkeliler diğer müşrik-
484 ler Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karşı yardım etmişlerdi. [§] Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a şöyle demektedir: Onların diğer müşrikleri desteklemeleri seni üzmesin; muhakkak Allah sana yardım edecektir. Buna göre bu ilâhî beyan, düşmanlarına karşı kendisine yardım edeceğine ve onlara galip gelmesini sağlayacağına dair Allah'tan Resûlullah'a verilen bir müjde anlamına gelir.

Diğer bir ihtimal de şudur: Onların Allah'ı inkâr etmeleri Resûlullah'a (s.a.) çok ağır geliyor ve bundan dolayı çok üzülüyordu, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[683] Buna göre **seni üzmesin** meâlindeki cümle, onu teskin edip üzüntüsünü gidermek ve teselli etmek anlamına gelir, yasak koymak anlamına değil. Çünkü üzüntü hiçbir zorlama ve yapaylık olmadan da insana gelir. Bir de şu ilâhî beyan: "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir"[684]. Bu âyet de yasaklama anlamında değil, yatıştırma ve üzüntüsünü giderme anlamındadır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Buna benzer bir ifade, Hz. Mûsâ'nın annesine vahyedilen âyette de geçmektedir: "Kaygılanma!"[685]

Onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Bu âyetin, onlar Allah Teâlâ'nın dostlarına hiçbir zarar veremezler, ancak kendilerine zarar verebilirler anlamına gelmesi muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez"[686]. Âyetin şu anlama gelmesi de muhtemeldir. **Onlar Allah'a hiçbir zarar veremezler,** çünkü onların yaptıklarının ve davranışlarının Allah'a faydası olmadığı gibi yapmamalarında da bir zarar söz konusu değildir. Onların yaptıkları şeylerin faydası kendilerinin, yapmadıklarının zararı da sadece kendilerinindir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

683 eş-Şuarâ, 26/3.

684 "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu" (et-Tevbe, 9/40).

685 "Mûsâ'nın annesine, 'Onu [Mûsâ'yı] emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız' diye vahyettik" (el-Kasas, 28/7).

686 el-Mâide, 5/105.

Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor. Bu meâldeki âyet
Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak burada, onların
âhirette hiç nasiplerinin olmamasını istediğini söylüyor. Mûtezile ise bilâkis
Allah onların âhirette nasiplerinin olmasını istiyor, diyorlar, çünkü şunu ile-
ri sürüyorlar: Allah onlar için imanı dilemiştir, iman sayesinde de onların
âhirette payı olur. Buna göre âyetle, Allah'ın onlar için imanı dilemediği or-
taya çıkmıştır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme Cenâb-ı Hakk'ın
asla iman etmeyeceklerini bildiği belli bir kavim hakkındadır. [§] Allah onla- 485
rın âhirette nasipleri olmamasını dilemiştir. Mesele eğer Mûtezile'nin dediği
gibi olsaydı, yani Allah onların âhirette nasipleri olmasını dileseydi ve onların
mümin olmalarını dilemesine rağmen mümin olmamışlarsa, sözlerinin özeti
şöyle olur: Allah, kâfir olmasını dilediği kişinin âhirette nasibi olmasını iste-
memiştir. Bu ise onlara göre zulümdür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardı-
mıyla mümkündür.*

Onlar için büyük bir azap vardır. Allah âhiret azabı konusunda bazan buradaki gibi "azîm" (عظيم) yani büyük, bazan "elîm"[687] (أليم) yani çok acı, bazan da "şedîd"[688] (شديد) yani çok şiddetli sıfatını kullanmıştır. Çünkü ateşle azap, dünyadaki azapların en şiddetlisi ve en büyüğüdür. İşte bundan dolayı âhirette de onunla tehdit etmektedir. Yiyeceklerini, içeceklerini ve giyeceklerini ateşten yapmıştır. Bunlardan Allah'a sığınırız.

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾

177. "İmanı küfürle değiştirenler, şüphesiz Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir. Onlar için elem verici bir azap vardır."

İmanı küfürle değiştirenler meâlindeki âyetin tefsirini daha önce yapmıştık[689]. Allah'a bir zarar veremeyecekler meâlindeki âyetin iki ayrı yorumunu da zikretmiştik.

---

687 "Ey iman edenler! 'Râinâ!' (راعِنا) demeyin; 'unzurnâ' (انظرنا) deyin ve iyi dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır" (el-Bakara, 2/104).

688 "Bilinmeli ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/4).

689 bk. el-Bakara 2/16 âyetinin tefsiri.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اَنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ خَيْرٌ لِاَنْفُسِهِمْ اِنَّمَا نُمْلِى لَهُمْ لِيَزْدَادُوا اِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٧٨﴾

178. "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını artırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır."

[Kâfirlere Fırsat Verilmesi]

İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bu meâldeki âyetin kırâatinde ihtilaf edilmiştir[690]. Baştaki fiili bazıları gaip sîgasıyla "yehsebenne" (يَحْسَبَنَّ) diye okumuş, bazıları da muhatap sîgasıyla "tehsebenne" (تَحْسَبَنَّ) diye okumuştur. Muhatap sîgasıyla okuyanlara göre muhatap Resûlullah'tır (s.a.). Buna göre âyet şu anlama gelir: Ya Muhammed! Onlara vermiş olduğumuz fırsatın sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanma! Onlara verdiğimiz fırsat ancak kötülüklerini artırmaya yarıyor. Fiili gaip sîgasıyla okuyanlara göre ise muhatap kâfirlerdir. Allah onlara şöyle demektedir: İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilâkis onlara verdiğimiz fırsat ancak kötülüklerini ve günahlarını artırmaya yarıyor.

486 **[§]** Bu âyet, Mûtezile'nin aleyhine bir hüküm içermektedir. Fakat onlar bunu iki şekilde yorumlamıştır. Birincisi, âyette takdim-tehir vardır, sanki Allah şöyle demektedir: İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın günahlarını artırmak için olduğunu sanmasınlar, onlara verdiğimiz fırsat sadece kendi iyilikleri içindir. Mûtezile'ye şöyle denilir: Bu âyette sizin yaptığınız gibi bir tasarrufta bulunmak caiz olsaydı, müminler için vâd içeren bütün âyetleri kâfirlere de hamletmek ve kâfirler için tehdit içeren âyetleri müminlere yönelik kabul etmek de caiz olurdu. Çünkü bununla sizin, âyetteki "hayır" (خير) kelimesi yerine günah anlamına gelen "ism" (اِثم) kelimesini ve "ism" kelimesi yerine de "hayır" kelimesini koymanız arasında; yine "vâd" (وعد) kelimesini tehdit anlamına gelen "vaîd" (وعيد) kelimesi yerine ve "vaîd"i (وعيد) de "vâd" (وعد) yerine koymak arasında hiçbir fark yoktur.

İkincisi, Mûtezilîler diyor ki: Cenâb-ı Hak, onların durumlarının başta öyle olacağını değil, öyle bir âkıbete varacağını haber vermektedir, tıpkı şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonun-

---

690 Hamza muhatap sîgasıyla, diğerleri ise gaip sîgasıyla okumuştur (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Muyesser fî'l-kırâati'l-erba'a 'aşer*, 175).

da o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[691]. Mâlumdur ki onlar, Mûsâ'yı kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olsun diye bulup almamışlardı. Fakat Allah burada onlara, Mûsâ'nın son evredeki durumunu, yani onlar için bir düşman ve tasa sebebi haline geleceğini haber vermektedir. Nitekim kişiye, sen elin kesilsin diye hırsızlık yaptın veya kısas edilmen için adam öldürdün, denilir. Halbuki o, eli kesilsin diye hırsızlık yapmış ve kısas edilsin diye adam öldürmüş değildir. Burada ona yaptığı işin varacağı âkıbet haber verilmektedir. Yukarıdaki âyet de böyledir.

Ne var ki bir işin varacağı yeri önceden haber vermek, unutmaya ve gaflete düşmeye karşı işin başında uyarı anlamına gelir. Allah Teâlâ ise böyle şeylerden münezzehtir, bu türlü hallerden pek yücedir. Dolayısıyla bu, o işin sonunda varacağı âkıbeti haber vermek değil, gerçeği işin başında ifade etmek anlamına gelir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[Allah'ın Aslah Olanı Yaratması]

İkincisi de şudur: Olmayacağını bildiği bir şeyi isteyen kimse ya cehaletinden veya abesle uğraştığından onu istemektedir. Allah Teâlâ ise işlerin sonunu bilememekten veya abesle uğraşmaktan münezzehtir, bu türlü nitelemelerden çok yücedir. Dolayısıyla bu, Allah'ın dilemediği bir şeye değil, dilediği şeye işaret eder. Her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah, yaratıklar için sadece dinde en uygun (aslah) ve en hayırlı olanı yapmış olsaydı, "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin"[692] meâlindeki buyruğunda, kâfirlere vermiş olduğu servet ve çocuklardan dolayı imrenmeyi Resûlullah (s.a.) yasaklamazdı. Bu da göstermektedir ki Allah bazan din açısından en uygun (aslah) ve en hayırlı olmayan şeyi de vermektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını artırmaya yarıyor. "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını diliyor"[693]. "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına 487

---

691 el-Kasas, 28/8.

692 "Onların malları da evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını diliyor" (et-Tevbe, 9/55).

693 et-Tevbe, 9/55.

varamıyorlar"[694]. Bu âyetler ve benzerleri iki açıdan Mûtezile'yi reddetmektedir. Birincisi, onların en uygun olan şey (aslah) hakkındaki görüşleridir. Cenâb-ı Hak dinde onlar için aksi aslah olan bir şeyi, imtihan etmek amacıyla yapmış olsa bu onlar için zulüm olurdu. Bilinmelidir ki onların günahlarını artıracak olan bir fiil dinde salahı bulmak konusunda iyiliklerini artıracak fiil konumunda bulunmaz. Yine bilinmektedir ki durum böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın "seni imrendirmesin" buyruğu ile Resûlullah'ı (s.a.) bundan sakındırması caiz olmazdı. Sanki Allah Teâlâ ona şöyle demektedir: Dinde salah görünen şey seni imrendirmesin! Sonra da bu hükmü, bunu onlara azap olsun diye verdiğini söyleyerek teyit etmekte ve Mûtezile'nin düşündüğü gibi düşünenlerin işin farkına varamadıklarına şâhitlik etmektedir. Bu, o kâfirler gibi düşünen herkesin işin farkına varamadıklarına dair azîz ve celîl olan Allah'tan gelen bir şâhitliktir.

Bilinmektedir ki Cenâb-ı Hak şayet zâlimlere ve Firavunlara, o orduları, mülkü ve kuvveti vermeseydi, kendileri asla tanrılık davasına cüret edemez ve o günahları işleyemezlerdi. Buna göre bu imkânların bulunmaması, onlar için dinde daha uygun olan (aslah) şeydi. O, şöyle buyurmuştur: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık"[695]**.** Pek âlâ biliniyor ki Allah bunları kâfirlere verdiği için inkâra saplandılar, şayet müminlere vermiş olsaydı onlar imanlarında devam edeceklerdi, fakat Allah böyle yapmadı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Cenâb-ı Hakk'ın "Allah onlara bunlarla eziyet çektirmeyi diliyor"[696] meâlindeki beyanı da bunu teyit eder.

488 **[§]** İkincisi, irade, hakikatte çeşitli seçeneklerden birini dileyen her fâile ait bir nitelik ise ve Allah Teâlâ bunu niçin verdiğini haber veriyorsa bu, Cenâb-ı Hakk'ın onu tercih ettiğini gösterir. Dolayısıyla herkesin fiilinden tezahür eden şey, ancak O'nun iradesi üzere ortaya çıkar. O fiil cahillikten veya akılsızlıktan dolayı yapılmış olsa da iki sebepten ötürü ona ulaşamaz: Biri, öyle olacağı zannıyla işi yapar, fakat öyle olmaz. Diğeri, olmayacağını bildiği bir şeye teşebbüs ettiğinde de abesle iştigal etmiş ve akılsızca davranmış olur. Cenâb-ı Hak bu her iki halden de münezzehtir. Bu durumda O'nun fiilinin, irade ettiği şekilde

694 el-Muminûn, 23/55-56.

695 ez-Zuhruf, 43/33.

696 "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını diliyor" (et-Tevbe, 9/55).

vuku bulduğu sabit olmuştur. Aksi takdirde O'na bilgisizlik ve akılsızlık niteliği nispet edilmiş olur. Bu iki nitelik ise O'ndan rablığı yok eder.

Şunu da belirtelim ki Mûtezile, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmeyi iki anlama yönlendirmiştir. Birincisi, takdim ve tehir işlemi yapmıştır. Yani "inkâr edenler, kendilerine verdiğimiz fırsatı sakın günahlarını artırmak için verdiğimizi sanmasınlar, onlara verdiğimiz fırsat ancak hayırlarını artırmak içindir". Bu anlam, iki açıdan yanlıştır. Biri, tevil yoluyla hayrı şer, şerri de hayır yerine koymak ve âyetin kendi bağlamını ve kuruluş düzenini değiştirmek caiz görülürse, o zaman vâd ve tehditle, emir ve nehiyle, helâl kılmak ve haram kılmakla ilgili bütün âyetlerde aynı şeyin caiz olması gerekir. Bu durumda da dünyanın bütün işleri tersine döner. Diğeri, şayet böyle olsaydı, Resûlullah'ın (s.a.) da böyle zannetmesi gerekirdi, çünkü dinde aslah, yani en uygun olan şey zannedilir ve hoşa giden hale gelirdi. Bunun kendileri için hayır olduğunu zannedenler hiçbir şeyin farkında olmadıkları değil, aksine her şeyin farkında oldukları ortaya çıkardı. Üstelik âyetteki sanmak anlamına gelen "yehsebenne" (يحسبنّ) fiili, bir kırâatte gaip sîgasıyla okunmuştur. Kâfirler bunun ne zaman kötü olduğunu sanmışlardır ki ondan dolayı sorguya çekilsinler? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İkincisi, Mûtezile'ye mensup âlimler şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan işin varacağı sonucu haber vermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[697]**.** Halbuki onlar, Mûsâ'yı bunun için bulup almış değillerdi. Bu, bir kimsenin, hırsıza "Sen elin kesilsin diye hırsızlık yaptın" denmesi gibidir. **[§]** Keza "ölmesi için doğurun, ve yıkılması için bina yapınız", **489**
denmesi gibidir[698]. İnsanlar bu sözleri, işlerin âkıbetini düşünmeyen kişilere tenbih ve uyarı olsun diye söylerler, çünkü onlar âkıbetten gafil oldukları için ihtirasla o işlere sarılıyorlar. Her türlü kusur ve eksiklikten münezzeh olan Allah Teâlâ'nın, anlatıldığı gibi yapması muhtemel değildir. İnsanın, ben ölmek için doğdum veya binayı yıkmak için yaptım, demediğini görmez misin? Her ne kadar işin sonu oraya varırsa da insan o işi bunun için yapmamaktadır;

---

697 el-Kasas, 28/8.

698 Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediğini rivâyet eder: "Bir melek göğün kapılarından birinde durur ve şöyle der: Kim bugün borç verirse yarın karşılığını alır. Başka bir melek de şöyle dua eder: Allah'ım, senin rızan için verene karşılığını lütfet, eli sıkı olanın da malını tüket. Başka bir melek de şöyle seslenir: Ey insanlar, Rabbinize gelin! Az ve yeterli olan çok ve saçılandan daha hayırlıdır. Başka bir melek de şöyle der: Ey Âdem oğulları! Ölmek için doğurun, yıkılması için bina yapın!" (İsfahânî, *Kitâbu'l-'azame*, III, 996; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 183; ayrıca bk. Kurtubî, *Tefsîr,* XIII, 165).

daha önce de söylediğim gibi o, ancak vâizlerin söylediği bir sözdür. İşte bundan dolayı söz konusu görüş yanlıştır. Firavun'un kavmine gelince, Cenâb-ı Hak, onlar için Mûsâ'nın bir düşman ve hüzün sebebi olmasını değil, kendi nezdinde ilâhî iradeye göre öyle olacağını söylemektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Biz bu işin dikkate alınacak hikmet yönünü anlatmış olduk. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bu konuda asıl olan şudur: Allah Teâlâ, kendisine düşmanlığı tercih edecek ve âyetlerine inatla karşı koyacak kişileri bilir. O'nun iradesi ise -olmayacağını bilmesine rağmen- insanın iman etmesidir. Bu asla onun dostluğuna ihtiyacı olduğu için veya dilediği bazı şeylere onun galip geleceğinden dolayı değildir[699]. Allah, bu türlü nitelemelerden çok yücedir.

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنٖينَ عَلٰى مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمٖيزَ
الْخَبٖيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ
اللّٰهَ يَجْتَبٖى مِنْ رُسُلِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖۚ وَاِنْ تُؤْمِنُوا
وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظٖيمٌ ﴿١٧٩﴾

179.* "**(Ey inkâr edenler!) ***Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da bildirecek değildir; fakat Allah (gaybı bildirmek için) ***peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin; inanır ve sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır."***

(Ey inkâr edenler!) **Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir.** Bu meâldeki âyet farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Ey münafıklar! Allah Teâlâ müminleri,
490 sizin bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. [§] Lakin O, münafık olanı mümin olandan ayırdetmek için cihâtla ve çeşitli yollarla sizi imtihan etmektedir. Bazıları, kâfir olan ile gerçek mümin olanın insanlar nezdinde ortaya çıkması için, dediler. Başka bir açıdan şöyle denilmiştir: Münafıklar, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbına dil uzatıyor ve gizliden gizliye onları alaya alıyorlardı. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah buyurdu ki: Müminleri, sizin onları kötüle-

699 Alaaddin es-Semerkandî, bunun sonunda şöyle der: "Dünyada düşmanı tarafından mağlup edilmek, yahut onun dostluğuna muhtaç olmak isteyen kimse hikmet niteliğinin dışına çıkmış olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 137b).

meniz ve kendilerini alaya almanız halinde bırakmayacaktır. O, rezilliğiniz görülsün ve nezdinde bozgunculuğunuz ortaya çıksın diye sizi çeşitli yollarla imtihan etmektedir. Burada başka bir ihtimal de vardır: **Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir.** Yani Cenâb-ı Hak müminleri, sizin küfür ve bozgunculuğunuzla aynı beldede başbaşa bırakacak değildir. Sizin için başka bir ülke meydana getirip orada pis olanı temiz olandan ayırdedecektir. Pis olanı cehenneme, temiz olanı da cennete koyacaktır; tıpkı şu ilâhî beyanda buyurduğu üzere: "Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın"[700].

[Gayb Bilgisi]

Allah size gaybı da bildirecek değildir. Bu beyanın iki şekilde anlaşılabileceği söylenmiştir. Biri, onlar, peygamberlere verilenin aynısı bize de verilmeden iman etmeyiz, diyorlardı. Nitekim şu âyette bu husûs dile getirilmektedir: "Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız, dediler"[701]. Başka bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: "(Uyarıcılardan) öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sahîfeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar"[702]. Buna göre **Allah size gaybı da bildirecek değildir** meâlindeki beyan, vahiy için seçtiği ve peygamberlik makamına yükselttiği kişiyi istisna etmektedir. Yani Allah sizi peygamber olarak seçmedi, gayb ilmi ise peygamberliğe ait mûcizelerden biridir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Diğeri de şudur: Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce şeytanlar dünya semasına yükselir, orada kulak hırsızlığı yapar ve oradan aldıkları haberleri kâhinlere getirirlerdi. Sonra da kâhinler bu haberleri kâfirlere verirlerdi. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı (s.a.) peygamber olarak gönderdikten sonra, peygamberlikten önce gökteki haberlere muttali olduğunuz gibi **Allah size gaybı da bildirecek değildir** meâlindeki âyeti indirdi.

Fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Yani O, dilediği kişiyi seçer, onu kendisine elçi yapar ve ona vahiy gönderir. Buna göre peygamberlerden (s.a.) başka hiç bir kimseye gökten vahiy inmez.

---

700 el-Enfâl, 8/37.

701 "Onlara bir âyet geldiğinde (okunduğunda), 'Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız' dediler. Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir" (el-En'âm, 6/124).

702 el-Muddessir, 74/52-53.

491 [§] **Allah peygamberlerinden dilediğini seçer** meâlindeki cümlenin, içinizden kendisine elçi olarak seçtikleri hâriç, sizden hiç kimseyi gayba muttali kılmaz, anlamına gelmesi de muhtemeldir. **Allah peygamberlerinden dilediğini seçer,** meâlindeki ilâhî beyan, gönderdiği şeriati ve hükümlerini başka bir peygamberle yürürlükten kaldırmaz anlamına da gelebilir. Meselâ Hz. Mûsâ (s.a.) ile Hz. Îsâ (s.a.) arasında başka bir peygamber olsa, ona Hz. Mûsâ’ya (s.a.) verdiği hükümlerden başkasını vermez, ancak o hükümleri ve şeriati devam ettirir. Hz. Îsâ (s.a.) ile Hz. Muhammed (s.a.) arasındaki durum da böyledir; Allah peygamberleri, şeriatlarını ve hükümlerini devam ettirmek için seçmiştir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Artık Allah’a ve peygamberlerine iman edin. Bu, açıklama gerektirmeyen açık bir cümledir. Eğer bütün peygamberlere **inanır** ve günahtan **sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır.** Bu cümle, **inanır** ve şirkten **sakınırsanız** sizin için şunlar vardır, anlamına da gelebilir.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذ۪ينَ يَبْخَلُونَ بِمَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ هُوَ خَيْرًا
لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِه۪ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلِلّٰهِ م۪يرَاثُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿١٨٠﴾

180. “Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”

Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Bu âyetin, Ehl-i Kitap bilginleri hakkında nâzil olduğu söylenmiştir. Allah buyuruyor ki: Kendilerine ilim ve kitap verilenler, o servetin kendilerine verilmesi ile Resûlullah’ın (s.a.) peygamber olarak gönderildiğini ve onun niteliklerini gizleyip tahrif ederek elde ettikleri konumlarının kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için dünya ve âhirette kötüdür. Eğer gizlemeselerdi kendilerinin dünyada şan ve şeref elde etmeleri, âhirette de sevap ve mükâfat kazanmaları için daha hayırlı olurdu. Bu âyetin, cimrilikleri yüzünden zekât vermek istemeyen kişiler hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir; âyet onlar için bir tehdit anlamı taşımaktadır. Ancak ilk

yorum daha doğru gözükmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Şayet âyet zekâtla ilgili ise, onların zekât vermek istememeleri anlamına alınabilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[703].

[§] Cimrilik ettikleri mal kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır. 492
Eğer ilk yorum esas alınarak Hz. Peygamber'in (s.a.) niteliklerini gizlemekle ilgili kabul edilirse, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** o zaman âyet, bunun günahı kıyâmet günü onu bilen herkesin boynuna dolanacak, anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Her insanın sorumluluğunu boynuna doladık"[704]. Şayet ikinci yorum esas alınırsa, o zaman şöyle denilir: Onun vermediği zekât malı kıyâmet günü dazlak başlı, gözlerinin üstü benekli, büyük, erkek bir yılana dönüşür ve sahibinin boynuna sarılır, yanaklarından ısırır ve ellerine dolanır. Bu hal insanlar arasında hüküm verilene kadar devam eder, sonra birlikte cehenneme sevk edilirler[705]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Bu âyet, Karmatîler'in[706] iddiasının aksine, gökte yaşayanların da öleceklerine işaret etmektedir; Karmatîler, göktekilerin ölmeyeceklerini iddia ediyorlar. Cenâb-ı Hak bu âyette göklerin ve yerin mirasının kendisine ait olduğunu beyan etmektedir. Vâris, mûrise (mirası bırakana) halef olan kişiye denir. Her ne kadar onlar ve onların sahip oldukları her şey, azîz ve celîl olan Allah'a ait olup, O'nun mülkü ve kulu iseler de, yine de âyet, bizim söylediğimiz şeye işaret etmektedir. Hz. Peygamber'den rivâyet edilen şu hadise bakmaz mısın? "Efendinin kölesine vâris olması hâriç,

---

703 Fussılet, 41/7.

704 "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız" (el-İsrâ, 17/13).

705 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah kendisine servet verdiği halde onun zekâtını vermeyen şahsın malı, kıyâmet günü, dazlak başlı, gözlerinin üstü benekli bir yılan haline gelir, sahibinin boynuna dolanır, yanaklarından ısırır ve dile gelerek 'ben senin malınım, ben senin hazinenim' der". Sonra Hz. Peygamber, 'Allah'ın lütfundan kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler…' meâlindeki âyeti sonuna kadar okudu (Buhârî, "Zekât", 3. bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 191-192; Kurtubî, *Tefsîr,* IV, 291).

706 Karmatîler, Gulât-ı Şîa'dan (aşırı giden Şiîler) bir fırkadır. Hamdân el-Kırmıt'a nispet edilir. Bu adam Kûfeli'dir. Bu mezhebin aslı, râşid halifelerin ölümünden sonra, müslümanların inançlarını karıştırmak isteyen ve onları küfre çağıran Mecûsîlerden bir grubun gayretleriyle ortaya çıkmıştır. Bu mezhebin temel fikri, her sözün bir zâhiri, bir de bâtını vardır iddiasına dayanır. Buna dayanarak onlar, Kur'ân'ın te'vîlini ve bâtınını bildiklerini iddia ederler. Bu fırkaya Seb'iyye adı da verilmiştir (bk. Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Bezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 237-240; Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn*, "Karâmita" ve "Seb'iyye" maddeleri; DİA, "Karmatîler").

kâfir müslümana, müslüman da kâfire vâris olamaz"[707]. Her ne kadar köle ve onun sahip olduğu mal efendinin mülkü sayılıyorsa da, burada efendisine kö-
493 lesinden kalan mal için miras denilmiştir. [§] İşte ilk maddede söylediğimiz üzere Allah'ın mirasçı olması husûsu da böyledir. Her ne kadar onlar ve onların sahip oldukları şeylerin tamamı, Allah'ın kulu ve mülkü ise de, yine de azîz ve celîl olan Allah, kendisi için bunlara miras ismini vermektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Gökler ve yer miras statüsü olmadan da iki açıdan O'na aittir. Birincisi, bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın yer ve gök ehlinin yok olacağını, fakat azîz ve celîl olan kendisinin daima var olacağını haber vermektedir. Zira miras niteliği, öncekilerin yok olması halinde var olmaya devam edene ait bir niteliktir. Miras hakkı bir yana gerçekten kâinatın kendisine ait olduğunu söylemek mümkündür, çünkü başkasının mülkiyeti de bununla sabittir. Buna göre Resûlullah'tan (s.a.) rivâyet edilen "Efendinin kölesine vâris olması hâriç, kâfir müslümana, müslüman da kâfire vâris olamaz" meâlindeki hadiste sözü edilen köle gerçekte miras sayılmaz, zira o yaşarken zaten efendisinindi, fakat kölenin ondan faydalanması söz konusuydu, ölünce faydalanma hakkı da bitmiştir. Bunun başka bir örneği müslümanların cennete vâris olmalarıdır. Buradaki mirasa hak sahibi olma, başkalarından kendilerine intikal şeklinde değil, fakat orada sürekli kalmaları ve cennetin onların emrine verilmiş olması yönüyledir. Yahut da önceden iman etmeyip, sonra mümin olsa; bir de cennetin kendilerine ait olduğunu iddia edenler; "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler"[708]**.** Onların kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri cennet başkalarına miras kaldı. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, herkes ölmek suretiyle ölümün hakikatinin kendisine ait olduğunu bilmesidir; eskilerden miras yoluyla kendisine nispet edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak hiç kimseyi dışarda bırakmadan şöyle buyurmaktadır: "Hepsi

---

707 Bu hadis, Buhârî, "Ferâiz", 26; Müslim, "Ferâiz", 1; Nesaî, *es-Sünenu'l-kübrâ,* IV, 83; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 383. Beyhakî'nin, *es-Sünenu'l-kübrâ*'sında (VI, 218) Câbir'den (r.a.) rivâyet edilmiştir: "Müslüman, kölesi veya câriyesi olmayan bir hıristiyana vâris olmaz". Beyhakī, Dârekutnî'den naklen, bu hadisin mahfûz olan şekli mevkûftur, demiştir. Hz. Ali (r.a.) ve Câbir'den (r.a.) de mevkûf olarak rivâyet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *Musannaf,* VI, 284).

708 "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: 'Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!' Allah yaptıklarınızdan haberdardır" (el-Bakara, 2/111).

Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[709]. "Dönüş O'nadır"[710]**.** **"**Hiç kimse dışarda kalmaksızın herkesin toplanma yeri O'nun yanıdır"[711]. Fakat o gün, bunun böyle olacağı herkesin bildiği şeydir. Allah Teâlâ aynı zamanda şöyle buyurmuştur: "O gün iş Allah'a kalmıştır"[712]**.** Hakikatte o, her gün O'na aittir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§] Göklerin ve yerin miras olduğunun hatırlatılmasında ve haber veril- **494**
mesinde, Allah için infak etmeye ve âhiret için rızık kazanmaya teşvik anlamı vardır. Çünkü onlar hakikatte orada yaşayanların kendilerine ait değil, başkasının malıdır. Onlar için sadece Allah rızası uğruna verdikleri ve âhirete ilişkin azık hazırlamaları vardır, ellerinde sımsıkı tuttukları değil. Burada mala sımsıkı sarılma yasaklanmıştır. Bu aynen şu âyet-i kerîmede ifade edildiği gibidir: "Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz?"[713]

Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Bu, azîz ve celîl olan Allah'tan onlara yönelik bir tehdittir.

لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذ۪ينَ قَالُوٓا اِنَّ اللّٰهَ فَق۪يرٌ وَنَحْنُ اَغْنِيَٓاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿١٨١﴾

181. "Allah fakirdir biz zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Hem bu söylediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmelerini elbette (bir tarafa) ***yazacağız ve 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz."***

---

709 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz? Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!" (İbrâhim, 14/21).

710 el-Mâide, 5/18.

711 Mâtürîdî burada "Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız" âyetine işaret etmektedir (Yûnus, 10/4).

712 "O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır" (el-İnfitâr, 82/19).

713 el-Hadîd, 57/10.

Allah fakirdir, biz zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Denilmiştir ki: "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse"[714] meâlindeki âyet nâzil olunca yahudiler; Rabb'iniz sizden borç istiyor, biz ise zenginiz, demişlerdi. Âyette bu sözü yahudilerin veya diğer kâfirlerin söylediklerine dair bir ifade yer almamaktadır. Fakat Allah hakkında böyle söylemişlerdir. Bunu kimin söylediğini bilmiyoruz. Âyette bir açıklık olmadan herhangi birini belirlemek de doğru değildir.

Şimdi, bu söz hakkında çeşitli ihtimallerden bahsedilebilir. Bu sözü onların atalarının söylemiş olmaları muhtemeldir. Nitekim peygamberlerin öldürülmeleri husûsu da böyledir; peygamberleri onlar öldürmemiş, ataları öldürmüştü, fakat atalarının yaptıklarını tasvip ettikleri için öldürme fiili kendilerine nispet edilmiştir. İşte yukarıdaki söz için de belirttiğimiz ihtimal mümkündür. Bu sözü onların, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı yanında ve onların huzurunda söylemiş veya aralarında gizlice bunu konuşmuş olmaları da muhtemeldir.

Eğer bu sözü onların ataları söylemişse, iki ihtimalden bahsedilebilir: Biri, Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a, dikkatli olması ve kâfirlerin eziyetlerine sabretmesi için kendisini yatıştırmak amacıyla bunu bildirmiş olabilir. Zira onlar Allah hakkında neler söylemişlerdi, onun hakkında nasıl söylemezler? *En doğrusunu bilen Allah'tır.* İkinci ihtimal, peygamberlik mûcizelerinden biri olsun diye bunu kendisine haber vermiş olmasıdır.

495 **[§]** Bu sözü şayet onlar, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbına söylemişlerse, yine iki ihtimalden söz edilir: Biri, az önce söylediğim gibi kendisini teskin etmek ve kâfirlerin eziyetlerine sabretmesi için; ikincisi de onların bütün söylediklerinin kendileri aleyhine olarak muhafaza edildiğini, bunlardan Allah'ın habersiz ve gâfil olmadığını bilmeleri için. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki…"[715]. Allah onların işini işte o vakte erteliyor.

Eğer bunu kendi aralarında gizlice söylemişlerse, onun için de iki ihtimal söz konusudur: Biri, yukarıda belirttiğimiz gibi bu bilginin peygamberlik mûcizelerinden biri olması için; zira insanlar aralarında gizlice söyledikleri bu sözü kendisine haber verecek birinin olmadığını bildikleri halde Hz.

714 "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/245).

715 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış olarak toplanma yerine koşarlar" (İbrâhim, 14/42).

Peygamber'in (s.a.) bundan haberdar olmasından, onun bu bilgiyi Allah'tan aldığını anlasınlar diye. İkincisi, Resûlullah için bir teselli ve onların eziyetlerine sabretmesine yardımcı olsun diye.

[**Allah'a Borç Vermek**]

"Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir borç verenler"[716] ve "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse"[717] meâlindeki âyetlerin anlamı hakkında da çeşitli ihtimaller söz konusudur. Birincisi, tasadduk ettikleri şeyleri fakirlerin başlarına kakmamalarıdır. Zira onlar, Cenâb-ı Hakk'ın fakir ve muhtaç olmadığını, kendi fakirliğinden ve ihtiyacından dolayı borç istemediğini biliyorlardı. Dünyada fakir ve muhtaç olmadığı halde başkasına borç veren biri, malı dünyada korunsun diye vermektedir; dolayısıyla borç veren kişi bunu onun başına kakmaz, aksine onu alıp koruyana borç verenin minnet borcu vardır; çünkü istediği anda kendisine vermek üzere onun malını korumaktadır. İşte insanların fakirlere borç ve sadaka olarak verdikleri mallar, ihtiyaç duydukları bir günde almak üzere Allah katında korunmaktadır, dolayısıyla fakirin ona bir minnet borcu yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İkincisi, bu âyet, Allah'ın cömertliğini ve keremini haber vermektedir. Çünkü kul da, onun sahip olduğu mallar da Allah'a aittir. Eğer kulun elindeki bütün malını almak isteseydi şüphesiz alırdı. Şimdi ise ondan, birkaç kat fazlası bir bedel vermek şartıyla istemektedir.

Üçüncüsü, dünyada bir efendi kölesinden borç isterse, bu köle için bir şeref ve büyüklük anlamına gelir. [§] Buna göre her türlü noksanlıktan münez- **496**
zeh ve yüce olan Allah, her türlü ihtiyaçtan müstağni olduğu halde kulundan borç istiyorsa, O'na karşı cimrilik yapmak gerekmez, zira bunda kendisinin şerefi ve büyüklüğü söz konusudur.

Allah fakirdir … diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Müfessirler bu sözü yahudilerin söylediklerini kaydeder. Bu, onların yaptıkları hataya karşı bir uyarı ve Allah'ın eli bağlıdır[718] şeklindeki aptalca sözlerine gösterilen bir tepkidir. Ancak âyette bu sözü kimin söylediği beyan edilmemektedir. Bu sözün herhangi bir şahsa nispet edilmesi halinde, şayet bunu o kişi söyle-

---

716 "Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir borç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır" (el-Hadîd, 57/18).

717 el-Bakara, 2/245.

718 Mâtürîdî burada "Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlanmış' dediler" meâlindeki âyete işaret etmektedir (el-Mâide, 5/64).

memişse, yalan olması korkusundan başka bir faydası yoktur. Fakat bunu söylemişlerdir. Bu gibi hallerde galip olan ihtimal bunu onların gizlice söylemiş olmalarıdır; bunun ortaya çıkarılması da peygamberlik mûcizelerinden biri olur. Yahut bunu onların ataları söylemiştir. Bu durumda yine aynı hüküm söz konusudur. Çünkü -Allah hepsinden razı olsun- sahâbenin huzurunda böyle bir sözün söylenmiş olması, ancak ellerini onlardan çekmekle emrolunmaları halinde mümkün olur. Bu da duydukları sözün korkunç oluşuna rağmen (kendilerini tutmaları), onların Allah'a ne kadar itaatle bağlı olduklarını gösterir.

Hülâsa, bu âyette onların eziyetlerine ve kötü sözlerine karşı sabırlı olmaya çağrı yapılmaktadır. Zira o kâfirler Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri içinde yüzmelerine ve buna sadece Cenâb-ı Hak sayesinde ulaştıklarını bilmelerine rağmen, yine de bu tür sözleri söylemeye ve isyanlarını bu dereceye vardırmaya cüret gösterdiler. Şânı yüce olan Allah, sınırsız gücü ve kudretine rağmen, onlara cezalarını vereceği güne kadar sabretmektedir. Böyle olunca, onlara herhangi bir nimet vermeyen ve büyük bir lütufta bulunmayan birinin, eziyetlerine sabretmesi ve yaptıklarına karşılık vermemesi çok daha uygun olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İman edenlere söyle de onlar, Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar"[719]. Cenâb-ı Hak bizzat Resûlullah'a (s.a.) da şöyle buyurmaktadır: "Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever"[720].

497 **[§] Onların bu söylediklerini elbette (bir tarafa) yazacağız.** Bu âyet hakkında şöyle denilmiştir: Onların söyledikleri sözün cezasını mutlaka vereceğiz. Bu âyete, onların söylediklerini muhafaza edeceğiz ve sonra da kendilerine gerekeni yapacağız, diye de anlam verilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik"[721]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Haksız yere peygamberleri öldürmelerini de elbette (bir tarafa) yazacağız. Bu konuda, atalarının peygamberlerini öldürdükleri, bunların da onların yaptıklarını tasvip ettikleri için öldürme fiilinin kendilerine nispet edildiğini daha önce söylemiştik. Azîz ve celîl olan Allah bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması

719 "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü (böyle) bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır" (el-Câsiye, 45/14).

720 "İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever" (el-Mâide, 5/13).

721 "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız" (el-İsrâ, 17/13).

dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"[722]. Bu hüküm haksız yere insan öldürmeyi helâl saydığı içindir.

Eğer denilirse ki: **Haksız yere peygamberleri öldürmelerini de elbette (bir tarafa) yazacağız.** Allah'ın salât ve selamı üzerlerine olsun, peygamberler asla öldürülmelerini gerektirecek bir suç işlemezler. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ı ve Resûl'ünü incitenleri Allah, lânetlemiştir"[723]. Cenâb-ı Hak âyette, onların bunu hak edecek bir şeyi yapmış olmalarından söz etmemekte, mutlak bir ifade kullanmaktadır. Müminler hakkında ise onu hak edecek bir şeyi yapmayı şart koşarak şöyle buyurmuştur: "Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler…"[724] Onlar öldürülmeyi hak edecek bir şey yapmadıkları halde, Allah Teâlâ âyette **haksız yere** lafzını neden kullanmıştır?

Buna şöyle cevap verilir: **Haksız yere** anlamına gelen "bi-gayrı hak" (بغير حق) lafzının, ihtiyaç olmadığı halde anlamına gelmesi muhtemeldir. Çünkü onlar peygamberleri, kendilerine hiçbir fayda getirmediği halde öldürüyorlardı. Rivâyet edildiğine göre onlar, şu şu peygamberi öldürüyor, sonra da fakirlik onlara çullanıyordu[725]. **[§]** Durum böyle olunca, **haksız yere** meâlindeki ifade- **498**
si, ihtiyaç yokken anlamına gelir. Nitekim Hz. Lût (s.a.) şöyle demişti: "Şunlar kızlarımdır; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir, demişti. Onlar ise, 'Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok' demişlerdi"[726]. Yani bizim onlara ihtiyacımız yok, demişlerdi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

722 el-Mâide, 5/32.

723 "Allah'ı ve Resûl'ünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/57).

724 "Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadırlar" (el-Ahzâb, 33/58).

725 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Haksız yere anlamına gelen "bi-gayrı hak" (بغير حق) lafzının, ihtiyaç olmadığı halde anlamına gelmesi muhtemeldir. Çünkü onlar peygamberleri, öldürülmeleri hiçbir fayda getirmediği halde öldürüyorlardı. Çünkü kâfirler güç ve kudret sahibi olur, peygamberlerin yönetimi ve tasarrufu altında değildiler. Rivâyet edildiğine göre onlar, şu şu peygamberi öldürüyor, sonra da onlara kötü bir fakirlik çullanıyordu. Durum böyle olunca, haksız yere anlamına gelen ifade, ihtiyaç yokken anlamına gelir. Bu, kullanılan bir ifade tarzıdır; Cenâb-ı Hak Lût kıssasında Lût'tan ve kavminden bahsederken buyurmuştur ki…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Medine nüshası, vr. 158a).

726 "Lût'un kavmi koşarak ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, 'Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!' dedi. 'Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun' dediler. Hem bu söylediklerini hem de 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz" (Hûd, 11/78-79).

Peygamberleri öldürüyorlardı meâlindeki cümlesinin, Resûlullah’ı öldürmeyi kastediyorlardı, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Kastetmiş olmaları itibariyle sanki öldürdükleri şeklinde ifade edilmiştir. Yahut onlar, Resûlullah’ın (s.a.) ashâbını öldürmüşlerdi, bu itibarla onlara izafe edilmiştir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Onlara; ‘Yakıcı azabı tadın!’ diyeceğiz. Bunu daha önce açıklamıştık[727].

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿١٨٢﴾

182. “Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmedici değildir.”

Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Her ne kadar burada yapıldığına işaret edilen şey gerçekte ellerle yapılmamış ise de, genelde işler ellerle yapıldığı için burada Cenâb-ı Hak elleri zikretmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede; “ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzünden”[728] denilmektedir, yani ellerle yapılan şeyler yüzünden… *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

اَلَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ عَهِدَ اِلَيْنَٓا اَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتّٰى يَأْتِيَنَا
بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَٓاءَكُمْ رُسُلٌ مِنْ قَبْل۪ي بِالْبَيِّنَاتِ
وَبِالَّذ۪ي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٨٣﴾

183. “Onlar, ‘Doğrusu Allah, ateşin yakıp bitireceği bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama husûsunda bizden söz aldı’ diyenlerdir. De ki: Benden önce nice peygamberler size mûcizeler ve dediğiniz şeyi getirmişlerdi. Doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz?”

[Ateşin Yaktığı Kurban]

Onlar, ‘Doğrusu Allah, bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama husûsunda bizden söz aldı’ diyenlerdir. Denilmiştir ki: Onlar, yani yahudiler İslâm’a davet edilince; **Doğrusu Allah, ateşin yakıp bitireceği bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere inanmama husûsunda**

---

727 bk. Âl-i İmrân, 3/106 âyetinin tefsiri.

728 “Başınıza gelen her musîbet ellerinizin yapıp ettikleri yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar” (eş-Şûrâ, 42/30).

bizden söz aldı, demişlerdi. Bu, İsrâiloğullarına gösterilen bir mûcizeydi. Yahudiler, Peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden bunu sormuşlardı. Bunun, bizden önceki ümmetlerde olduğu ve onların bu durumu Resûlullah’tan (s.a.) istedikleri de söylenmiştir. Fakat kurban getirmek, her ne kadar bir takvâ alâmeti idiyse de nübüvvet ve risâlet alâmetlerinden değildi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, ‘Andolsun seni öldüreceğim!’ dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder”[729]. Buna göre kurban bir takvâ alâmetiydi. [§] Cenâb-ı Hakk’ın **499**
şöyle dediğini görmez misin? Ey Muhammed! **De ki: Benden önce nice peygamberler size mûcizeler ve dediğiniz şeyi,** yani kurbanı **getirmişlerdi;** eğer kurban getirmeden hiçbir peygambere inanmamamız gerektiğine dair Allah bizden söz aldı **iddianızda doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz?** Yani şayet o, peygamberlik alâmeti idiyse onu size getiren peygamberleri neden öldürdünüz? Yahut şayet onun nübüvvet alâmeti olduğu iddianızda doğru söylüyorsanız veya kurban getirmeden hiçbir peygambere inanmamanız için Allah’ın sizden söz aldığı iddianızda doğru söylüyorsanız, atalarınız kurbanı getiren peygamberleri neden öldürdüler? *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

De ki: Benden önce nice peygamberler size mûcizeler ve dediğiniz şeyi getirmişlerdi. Doğru söylüyorsanız onları niçin öldürdünüz? Başka bir açıdan bakıldığında, *en doğrusunu bilen Allah’tır ya***,** onların ataları, Allah’ın kendilerinden söz aldığını iddia etmişlerdi, bunlar da atalarına uyuyorlardı. Allah burada, iddia sahiplerinin peygamberlik konusunda kendileri için bir alâmet olduğuna dair kullandıkları delille ilgili olarak; ya önceki ümmetlerin vasiyetini delil aldıklarını yalanlamaktadır; bu durumda onların mazeretleri geçersiz olur, çünkü onlar peygamberleri öldürmüşlerdi, dolayısıyla onların yaptıklarını ve Allah’ın kendilerinden söz aldığı iddialarını doğrulamanın caiz olmadığını gösterir. Yahut da onlardan bir söz aldığının yalan ve yanlış olmadığı ikrar edilerek bu husûs kendilerine haber verilmiştir; bu da onların delillerinin geçersiz olduğunu gösterir[730]. Zira Yüce Mevlâ âyette “Allah ancak takvâ

[729] el-Mâide, 5/27.

[730] Yani onların, Muhammed (s.a.) peygamber değildir, tarzındaki iddialarının bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü Resûlullah, geçmiş zamandaki söz alma olayını haber vermektedir, bu ise gayba ait bir haberdir, gâibden haber vermek de nübüvvet alâmetlerindendir.

sahiplerinden kabul eder"[731] buyurarak onu, peygamberliğin değil, takvânın alâmeti saymıştı.

Hâsılı, Allah'ın salât ve selamı üzerlerine olsun, peygamberlerin alâmetleri konusunda kurbanların zikredilmediğini anladığımıza göre, onların ileri sürdükleri iddianın, peygamberlerin getirdiği bir ahit (söz) olmadığı, bunun şeytanların telkin ve ilhamına dayanarak akılsızların başvurduğu bir hile konumunda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı onların söylediklerini kabul etmek gerekmez. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ جَٓاؤُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ
وَالْكِتَابِ الْمُن۪يرِ ﴿١٨٤﴾

500 [§] ***184. "Seni yalanladılarsa bil ki senden önce belgeler, sahîfeler ve aydınlatıcı kitap getiren peygamberler de yalancılıkla suçlanmışlardı."***

[Peygamberleri Yalanlayanlar]

Seni yalanladılarsa. Ey Muhammed (s.a.)! Onlar, senin Allah'ın elçisi olduğuna dair getirdiğin âyetleri (mûcizeleri) ve söylediklerinin doğru olduğunu kabul etmeyip yalanladılarsa; **Bil ki senden önce belgeler getiren peygamberler de yalancılıkla suçlanmışlardı.** Allah Teâlâ burada Resûlullah'ı teselli etmekte, onların eziyetlerine ve kendisini yalanlamalarına karşı dayanması için sabır telkin etmektedir. Nitekim önceki peygamberler de, kendilerine yapılan eziyetlere ve yalanlamalara sabretmişlerdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Acele etme!"[732]

Seni yalanladılarsa bil ki senden önceki peygamberler de yalancılıkla suçlanmışlardı. Bu âyet hakkında çeşitli yorumlar yapılabilir. Birincisi, daha büyük ithamlara maruz kalan kardeşleri nasıl sabretmişlerse, Hz. Peygamber'in (s.a.) de bu ithamlara karşı sabırlı olmasını istemesidir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah "Azim ve kararlılık sahibi" (ulu'l-azm) peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Acele etme![733] meâlindeki âyette bunu söylemektedir.

---

731 "Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder" (el-Mâide, 5/27).

732 el-Ahkāf, 46/35.

733 el-Ahkāf, 46/35.

İkincisi, bu ithamların tebliğ görevini terk etmesi için mazeret olmamasıdır, zira bunlar daha önceki peygamberlere engel teşkil etmemişti.

Üçüncüsü, o insanların yalancılıkta başkalarını taklit ettiklerini haber vermesidir. Bu yalanlama onlar için bir imtihana ve bazı şeylerin ortaya çıkmasına dayanmamaktadır[734]. Bu durum, Resûlullah için eziyeti daha çok hafiflettiği gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.) huzurunda bulunan ve O'nu tasdik eden insanlar için de verilen haberden şüphe duymak vehmi açısından daha az bir sıkıntı sebebidir; zira bu durum, herhangi bir imtihan ve yeni fikirlerin ortaya çıkması söz konusu olmadan onların tabiatları ve atalarını taklit huylarının sonucu gösterdikleri bir cürettir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Âyette belgeler anlamına gelen "beyyinât" (البيّنات) kelimesini, daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[735]. Sözlükte sahifeler anlamına gelen "zübur" (الزبر) kelimesinin, önceki peygamberlerin (s.a.) nübüvvet konusundaki sözleri anlamına geldiği söylenmiştir. Bunun kitaplar anlamına geldiği de ifade edilmiştir. Buna göre "beyyinât" ve "zübur" kelimeleri, onların getirdiği kitaplar anlamına gelir. **Aydınlatıcı kitap** ile "beyyinât" ve "zübur"ün aynı şey olduğu söylenmiştir. "Kitap" (الكتاب) ile helâl ve haramın ve insanlara farz kılınan hükümlerin yazılı olduğu kitabın, "munîr" (المنير) ile de hidâyet yoluna giren herkesin kalbini aydınlatan şeyin kastedildiği de söylenmiştir; nitekim "furkān" için,
hak ile bâtılı ayıran kitap denilmişti. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* [§] Allah'ın 501
bütün kitaplarına furkān ve munîr denilir, çünkü onlar hak ile bâtılı ayırmakta ve kendisine uyan herkesin yolunu aydınlatmaktadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

كُلُّ نَفْسٍ ذَٓائِقَةُ الْمَوْتِ وَاِنَّمَا تُوَفَّوْنَ اُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَاُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

185. "Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyâmet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldatıcı şeylerden ibarettir."

---

734 Yani onların yalanlamaları, imtihan dolayısıyla ve yanlış bile olsa özel bir takım fikirlerin ortaya çıkmış olması sebebiyle yapılmış değildir.

735 bk. Âl-i İmrân, 3/97, 105. âyetlerinin tefsiri.

[Herkes Ölümü Tadacak]

Herkes ölümü tadacaktır. Bu beyan çeşitli anlamlara işaret etmektedir:

1. Öncelikle peygamberliği kanıtlamaktadır, çünkü insanların asla yaşamayacaklarına ve bâkī olmayacaklarına akıl hükmetmemekte, ayrıca onların yok olacaklarına ve öleceklerine dair izler de bulunmamaktadır[736]. Bunun yanında herkesin öleceği ve ölüme boyun eğeceği bilgisi ile herkesin mutlaka öleceğini kabul etmek, insanların bunu bir yerden öğrendiklerini, gökten gelen vahyin haber vermesiyle bu kanaate kesin olarak vardıklarını gösterir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

2. Her insanın yaşamaktan haz duyması ve hayatın kendisine sevdirilmesi ile ölümden hoşlanmayıp ve ondan nefret etmesi, bu âlemin kendiliğinden var olmadığını, başkası tarafından yaratıldığını gösterir. Çünkü hayattan haz duyup ölümden hoşlanmama ve nefret etme tabiatı her sağlıklı insanda vardır. Şayet bunlar tabiat tarafından var edilseydi insan haz duyduğu şeyi tercih edecek, hoşlanmadığı şeyi de reddedecekti. İşte bu gerçek ölümü ve hayatı başka birinin düzenlediğini ve yarattığını gösterir. Âyette de şöyle buyurulmaktadır: “Ölümü ve hayatı yaratan O’dur”[737]. Bu âyet, tabiatçıların sözlerinin yanlış olduğunu göstermektedir[738]. Ayrıca her varlıkta birbirinden farklı ve zıt tabiatlar da vardır, aynı zamanda bunlar birbirinden uzaklaşma özelliklerine sahiptir.
502 [§] Bunların kendiliğinden bir araya gelmeleri mümkün değildir. Bu durum, onları bir araya getiren birinin var olduğunu gösterir. Ayrıca âlem eğer kendi kendine oluşsaydı, herkes kendisi için en güzel ve en tatlı olan hâli seçer, kötüyü ve çirkinlikleri kendinden uzaklaştırırdı. Bu durum da onun kendisi değil, başka biri tarafından yaratıldığını gösterir.

3. Bir de âlemin kendisi tarafından var edildiği o başka varlık tek olup birden fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Zira birden fazla olsaydı âlemin farklı tabiatlara ve değişik gayelere dayalı olarak var olması ihtimali bulunmazdı. Zira birinin birleştirdiğini öbürü dağıtır, birinin var ettiğini öbürü yok ederdi.

---

736 “Çünkü insanların bekasını reddeden, fâni olduklarını, yok olmalarını ve ölmelerini gerektiren bir şey aklen söz konusu değildir. Bazı varlıklarda ölümün var olması, diğer bütün varlıklar için de olmasını gerektirmez” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 139b).

737 “Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır” (el-Mülk, 67/2).

738 Burada kastedilen tabiatçılardır. Onlar her şeyin aslının dört tabiat unsuruna dayandığını iddia ederler: Sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk. Onlar, âlemin bunlardan oluştuğuna inanırlar. Onlara göre felekler ve yıldızlar kadîm olduğu gibi bunlar da kadîmdir (Mâtürîdî, *Kitâbu’t-tevhîd*, 140; İsferâyînî, *et-Tebsîr fi’d-dîn*, 150; Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, 359-363).

Bunda da Rab'lığın ortadan kalkması söz konusudur. Âlemin belirttiğimiz bi yapı arzetmesi onu var eden varlığın birden çok değil tek olduğunu gösterir. O'nun yönetimi âlemi düzene sokmuş, emri de harfiyen gerçekleşmiştir. Dünyada sultanlar konusunda alışılagelen şey, birinin yaptığını diğerinin bozması, bunun var etmek istediğini öbürünün yok etmesi, bunun sürdürmek istediği şeyi öbürünün sona erdirmek istemesidir; bunda ise tutarsızlık ve zıtlık söz konusudur. Bu da âlemi var edenin çok değil tek olduğunu gösterir. Şunu da belirtmelidir ki çok kişinin kendi aralarında anlaşma yapmaları mümkün değildir, çünkü bu, aczi ve bilgisizliği gösterir; şu sebeple ki acizlik ile bilgisizlik onları anlaşmaya mecbur eder. Âciz ve câhil olanın rab ve ilâh olması söz konusu değildir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

4. Şunu da belirtmeliyiz ki kâinat Allah'ın ilmine ve hikmetine işaret etmektedir. Çünkü âlemde şaşırtıcı bir hikmetin ve sanatkârane bir tecellinin görülmediği ve müşâhede edilmediği hiçbir şey yoktur; o kadar ki bunların mahiyetini ve ortaya çıkış keyfiyetini idrak etmekten filozoflar bile âciz kalmaktadır. [§] Herkes kendisinde bulunan ilim ve hikmete rağmen yine de **503**
belirttiğimiz şeylerin içyüzünü anlamaktan aciz olduğunu anlamıştır. İşte âlemde her şeyin muhkem ve sağlam bir şekilde vücut bulması, onu yaratan sanatkârın hikmetine işaret etmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

5. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin baş tarafında yer alan "herkes ölümü tadacaktır" meâlindeki ilâhî beyan şuna da işaret etmektedir ki yaratıcı yaratıkları özellikle yok olmaları için yaratmamıştır. Evet, O, yaratıkları yok olmaları için değil, arzu edilen, umulan, korkulan ve sakınılan bazı sonuçlar için yaratmıştır. Dünyada herkesin fiili yok olma ve bozulma esası üzere bina edildiği takdirde hikmetin dışında kalmış olması anlaşılır bir durumdur. Hakîmlerin fiillerinden bir cüz olan hikmet -özellikle bozulup yok olmaya yönelikse hikmet olmaktan çıkar bu durumda her şeyin hikmet dışına çıkması, hikmet değil sefeh olması kaçınılmaz olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Beşer hakîmlerinin ölümü ortadan kaldırma teşebbüsüne girişmemeleri gerçeği, gönülleri, her canlının ölüme mahkûm olduğu hakikatini kabul ettirmiştir. Bununla birlikte insanın cevherinde ölümün gerekli olduğunu gösteren bir delil olmadığı gibi akıl da ölümsüzlüğün imkânsızlığını göstermez. Öyle anlaşılıyor ki bu konudaki bilgi, her türlü tedbir ve düzenlemeyi elinde bulunduran varlığın vahiy yoluyla insanlara bildirmesi sayesinde ortaya çıkmıştır. Bu da peygamberlerin varlığını benimsemeyi gerektirir.

Şunu da belirtmek gerekir ki yaşamayı çok sevmeleri ve ölmekten nefret etmelerine rağmen bütün düşünürler ölüm gerçeğine boyun eğmişlerdir. Şu halde yaşayan insanlar ve onlar gibi ölenler düşünürlerin ve yöneticilerin yönetimi altında bulunmamaktadır. Şimdi, her kalbin ölüme karşı mutmain olması, tedbir ve düzenlemenin tek varlığın yetkisinde bulunduğunu gösterir.
504 Şayet böyle olmasaydı, onların birbirlerine engel olmaları [§] ve gelen vahyin iptali de caiz olurdu. Bunda ise dini konularda şüphe içinde kalmak söz konusudur. Aynı zamanda herkes (nefis) kendisine boyun eğdiren şartlar altında yaşar ve bilir ki bu düzenlemeyi yapan, yaşamasını ve belli bir tabiatta var olmasını sağlamak için onu bu şekilde hazırlamıştır ve yine bilir ki bu düzenlemeyi yapan insanın hangi şekilde yaşayacağını ve faydasına olanları bilen bir varlıktır. Hikmetinin yüceliğini bilsin ve yönetimde ortaktan veya takdirinde yardım almaktan onu yüceltsin diye insanı bu şekilde yaratmıştır.

Sonra herkesin, başka bir şey için değil de ölmek için yaratılmış olması ölümde söz konusu olan hikmetin gerçekleşmesi için meydana gelmesi ihtimaline işarek eder. Çünkü özellikle fâni olan her kişinin bir işi bu şekilde (boşuna) düzenlemesi düşünürler nezdinde hikmet anlamının dışında kalır ve bu, onun eksikliğine ve akıl zaafına işaret eder. Düşünürler nezdindeki hikmetin de bir parçası olan ve insanların sahip olduğu aklın da içinde yer aldığı bütün âlem, buna daha layıktır (yani boşuna yaratılması hikmetle bağdaşmaz). Şu halde bütün âlem, “İnsanların âlemlerin Rabb’inin huzuruna çıkacakları o büyük gün için”[739] ve “Herkesin yaptığının karşılığını bulacağı gün için”[740] yaratılmıştır. İşte **Herkes ölümü tadacaktır** âyeti bunları ifade etmektedir.

Yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyâmet gününde verilecektir. Zikrettiğimiz üzere onlar bunun için yaratılmışlardır, yani âhirette ceza ve sevap için yaratıldılar.

Kim cehennemden uzaklaştırılırsa, cehennemden uzak tutulur ve ondan kurtulursa **ve cennete konulursa artık kurtulmuştur.** Buradaki “fâze” (فَازَ) fiiline kurtuldu, mutluluğa erdi, öne geçti, kazandı gibi anlamlar verilmiştir. “Fevz” (فوز) kelimesi aslında kurtulmak demektir. Yani korktuğu ve sakındığı şeylerden kurtuldu, umduğu şeyleri de elde etti.

Dünya hayatı aldatıcı şeylerden ibarettir. Dünya hayatı gerçekten aldatıcıdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından

739 “Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb’inin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?” (el-Mutaffifîn, 83/4-6).

740 el-Mümin, 40/17.

ibarettir”[741]. [§] Dünya hayatı oyundur, eğlencedir, aldatıcı şeylerden ibarettir. 505
Fakat âhiret hayatı oyun değil, eğlence değil, aldatıcı değildir. Âyetteki “gurur” (الغرور) kelimesinin asıl anlamı, bir şeyin zâhirde güzelliklerle kaplanması ve dışardan her bakanın onu güzel görmesidir; ancak iç yüzüne bakınca onun öldürücü ve helâk edici olduğunu anlar. Böyle aldatıcı şeylerden yüce Allah’a sığınırız. Denilmiştir ki dünya hayatı, o kâfirler nazarında oyundur, eğlencedir, müminlere göre ise hikmettir.

لَتُبْلَوُنَّ فٖٓي اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذٖينَ اَشْرَكُٓوا اَذًى كَثٖيرًا وَاِنْ تَصْبِرُوا
وَتَتَّقُوا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٨٦﴾

186. “Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah’a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardandır.”

[Mal ve Canla İmtihan]

Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirileceksiniz. Mallar ve canlar konusunda imtihandan geçirmekten maksat, muhtemelen bunlarda eksiltme ile sınanmaktır. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan ve canlardan eksiltmekle sınayacağız”[742]. Bir başka ihtimal de mal ve canlarda ibadetlerle imtihan edilmektir. Meselâ, mallar konusunda zekât, sadaka ve konulan diğer haklarla imtihan edilmek; canlar konusunda da namaz, cihâd, hac ve benzeri ibadetlerle imtihan edilmektir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

Şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden işiteceksiniz. Yani kendilerine kitap ilmi verilenlerden ve başkalarından **birçok üzücü şeyler** işiteceksiniz. Senden önce yaşayan peygamber kardeşlerinin kendi milletlerinden **birçok üzücü şeyler** işitmiş oldukları gibi sizler de o insanlardan **birçok üzücü şeyler** işiteceksiniz. Nitekim azîz ve celîl olan Allah başka bir âyette şöy-

---

741 el-Hadîd, 57/20.

742 “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!” (el-Bakara, 2/155).

le buyurmuştur: "Onlar seni yalanladılarsa bil ki senden önceki peygamberler de yalancılıkla suçlanmışlardı"[743].

Nasıl ki sizden öncekiler sabretmiş ve onlara aynı şekilde karşılık vermekten sakınmışlarsa, siz de eğer onların eziyetlerine **sabrederseniz** ve onlara aynı şekilde karşılık vermekten **sakınırsanız, bilin ki bu size gereken davranışlardandır.** Bu son cümle, en hayırlı davranışlardandır, diye yorumlanmıştır. Bu bir ihtimal dâhilindedir.

Kendilerine kitap verilenlerden birçok üzücü şey işitirsiniz. Yani Üzeyir Allah'ın oğludur, Mesîh Allah'ın oğludur tarzında sözler işitirsiniz[744]. **Müşriklerden de,** yani Araplardan da **birçok üzücü şey işitirsiniz.** Savaşmak, öldür-
506 mek, hakaret etmek ve benzeri şeylere muhatap olursunuz. [§] Eğer bunlara **sabrederseniz**, Peygamber'e itaat eder ve Rabba isyandan sakınırsanız, **bilin ki bu size gereken davranışlardandır.** Yani bu tutum, mazbut ve sağlam davranışlardandır.

وَاِذْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَٓاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِه۪ ثَمَنًا قَل۪يلًاۜ فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ

187. "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Fakat onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!"

Allah, kendilerine kitap verilenlerden sağlam söz almıştı. Yani kendilerine kitap ilmi verilenlerden. Allah onlardan gerçeği açıklamaları için söz almıştı; yani kitapta bulunan emir ve yasakları, helâl ve haramları ve diğer hükümleri insanlara açıklayıp, hiçbir şeyi gizlememeleri için söz almıştı. Başka bir ihtimal de şudur: Allah onlardan, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin peygamberliğini ve sıfatlarını insanlara açıklamaları, tahrif ederek ve açıklamaktan kaçınarak onu gizlememeleri için söz almıştı.

743 Âl-i İmrân, 3/184.

744 Mâtürîdî burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!" (et-Tevbe, 9/30).

Fakat onlar bunu kulak ardı ettiler. Yani kitaba uymadılar ve onu insanlara açıklamadılar. Binâenaleyh bu yaptıklarıyla kitabı sanki arkalarına atmış oldular. **Onu az bir dünyalıkla değiştiler.** Bu âyeti daha önce birçok yerde açıklamıştık[745]. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Allah Câhiliye devri insanlarından bilgi talebi konusunda söz almamıştır, ilim ehlinden bilgilerini açıklamaları için söz almıştır. Zira bu konudaki bilgiler Câhiliye döneminden önceye ait idi.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اَتَوْا وَيُحِبُّونَ اَنْ يُحْمَدُوا بِمَا
لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ
اَلِيمٌ

188. "Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır! Onlar için elem verici bir azap vardır."

[Yapmadıklarıyla Övülmekten Hoşlananlar]

Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar. Onların yaptıkları hakkında şöyle denilmiştir: Salavatların en üstünü kendisine olsun Hz. Muhammed'in onların kitaplarında yer alan özellikleri ve niteliğini değiştirip gizlemişlerdi. Kendilerine ait kitabı değiştirmişler ve bundan dolayı halkın beğenisini ve övgüsünü kazanmışlardı. Şöyle de söylenmiştir: Yahudiler Resûlullah'ın yanına gidip, biz seni tanıyor ve tasdik ediyoruz, demişler, fakat bu söz kalplerinde yer etmemişti. Resûlullah'ın (s.a.) huzurundan çıktıklarında müslümanlar onlara sordu: Ne yaptınız? Onlar da kendisini tanıdık ve tasdik ettik, dediler. Bunun üzerine müslümanlar, güzel yaptınız, Allah mübarek eylesin diye karşılık vermişlerdi. **[§]** İman ettiklerini açıklamalarından dolayı müslümanlar 507
onları övmüşler, onlar da övülmekten hoşlanmışlardı. İşte **yapmadıklarıyla övülmekten hoşlanıyorlar** meâlindeki beyan bunu ifade etmektedir. Şöyle de denilmiştir: Onlar, biz önceki ilâhî kitaba ve ilme bağlıyız, namaz ve zekât ehliyiz demişler, ancak gerçekte böyle değillerdi. Bu şekilde övülmekten hoşlanıyorlardı. Bu kıssanın doğrusunu bilen Allah'tır.

Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar. Bu âyet, yapmadıkları şeylerle övülmekten hoşlanmaları

---

745 bk. el-Bakara, 2/12, 16; Âl-i İmrân, 3/77 âyetlerinin tefsiri.

yüzünden Allah'ın bunu yapan kullarını kötülediğine ve onları acı bir azapla tehdit ettiğine dair delilidir. Allah Teâlâ Mûtezile'nin ileri sürdüğü iddialardan çok yücedir; onlar, iman konusunda emrin dışında Allah'ın hiçbir yaratması ve müdahalesi yoktur, diyorlar. Halbuki Cenâb-ı Hak Kur'ân'ın birden fazla yerinde övülmekten hoşlandığını söylemektedir: "Kendilerine nimet verdiklerin…"[746] "Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[747]. "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı…"[748] meâlindeki âyette olduğu gibi. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Sanma ki onlar azaptan kurtulacaklar! Azaptan uzak olmak bir tarafa, bilakis onlar çok acı bir azap görecekler. Âyetteki "bi-mefâzetin" (بِمَفَازَةٍ) kelimesinin, azaptan kurtulmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Daha önce geçen "fevz" (الفوز) kelimesi için söylediğimiz gibi[749], bu kelime de korkulan ve sakınılan şeyden kurtulmak anlamına gelir. Buna göre âyet, onlar azaptan kurtulacak değildirler, bilâkis acı bir azabı yaşayacaklardır, demektir.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٨٩﴾

189. "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter."

[Evlat Sahibi Olma İsteğinin Amacı]

En doğrusunu bilen Allah'tır ya, bu âyet, "Allah fakirdir, biz zenginiz, diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir"[750] meâlindeki âyete verilen bir
508 cevap gibidir. [§] Yani göklerde olan ve yeryüzünde olan her şeyin mülkiyeti kendisine ait iken Allah'ın fakir ve ihtiyaç sahibi olduğu nasıl söylenebilir? Siz Allah'ın köleleri ve câriyeleri olduğunuz ve kölenin elinde bulunan her şey efendisine ait olduğu halde, zenginliği kendinize nasıl atfedersiniz? Yahut bu âyet, "Allah çocuk edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir"[751] meâlindeki

---

746 el-Fâtiha, 1/7.

747 "Boyun eğmelerini [müslüman oluşlarını] sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Teslim [müslüman] olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur" (el-Hucurât, 49/17).

748 "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz" (en-Nisâ, 4/83; ayrıca bk. Muhammed Fuâd Abdulbâkī, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, "فضل" maddesi).

749 bk. Âl-i İmrân, 3/185 âyetinin tefsiri.

750 Âl-i İmrân, 3/181.

751 "Allah çocuk edindi, dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilâkis, göklerde ve yerde ne varsa yalnız O'nundur. Hepsi de O'na boyun eğmişlerdir" (el-Bakara, 2/116).

âyetin cevabıdır. Yani göklerde olan ve yeryüzünde olan her şeyin mülkiyeti kendisine ait iken, herkes onun kölesi ve câriyesi iken nasıl olur da Allah çocuk edinir? Dünya âleminde çocuk, ancak şu dört şeyden biri sebebiyle edinilir: Ya yaşadığı yalnızlık ve kimsesizlik halinden kurtulup çocuğuyla ünsiyet kazanmak için, yahut ortaya çıkan bir ihtiyacı çocuğuyla birlikte karşılamak için, veyahut düşmanın kahır ve galebe çalmasından korktuğu ve çocuğu vasıtasıyla düşmanlarına galip gelmesi için, yahut da öldüğünde mülküne vâris olması için. Göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a ait olunca, O'nun bu sayılan şeylerden herhangi birine maruz kalmaktan çok yüce olduğu anlaşılır. Öyleyse sizin, Allah çocuk edindi, demeniz nasıl caiz görülür? Bütün yaratıklar Allah'ın köleleri ve câriyeleri ise -siz de evlatlarınızı kölelerinizden ve câriyelerinizden edinmediğinize göre- Allah'ın kendi kölelerinden çocuk edindiğini nasıl iddia edersiniz?

[**Allah'ın Her Şeye Gücü Yetmesi**]

Allah'ın her şeye gücü yeter. Bu ilâhî beyan Mûtezile'nin aleyhine bir delil teşkil eder. Çünkü onlar diyorlar ki Allah, kulun fiilini yaratmaya kādir değildir; onların iddiasına göre Allah pek çok şeyi yapmaya kādir değildir. Ancak bu âyette Allah, her şeyi yapmaya kādir olduğunu haber vermektedir. Yüce Mevlâ, **Allah'ın her şeye gücü yeter** buyurmaktadır. Şanı yüce olan Allah burada gücünü ve kudretini her şeyi içine alacak derecede genişletmek suretiyle kendini övmüştür. Bununla nimetlerini bilerek inkâr edenleri korkutmuş ve kendisine boyun eğenleri de büyük mükâfatlara özendirmiştir. Şayet herhangi bir şeyi O'nun kudretinin dışına çıkarmak caiz olsaydı, o zaman Allah'ın sakındırmış olduğu şeylerden korkmak ve özendirdiği şeyleri ümit etmek de ortadan kalkardı; çünkü O'nun buna kudreti ancak **Allah'ın her şeye gücü yeter** meâlindeki beyanıyla gerçekleşir; çünkü bir insanın herhangi bir şeyi yapmaya ancak Allah'ın güç vermesi ile muktedir olacağını ifade etmektedir.
[§] Allah'ın gücünün yetmediği bir şeye kulun gücünün yetmesi imkânsızdır, 509
yahut zikrettiğimiz şeyden dolayı kulun gücü tamamen yok olur. İşte bundan dolayıdır ki Mûtezile'nin iddiasının yanlış olduğunu söylüyoruz; onlar kullara ait fiillerin, Allah'ın kudretiyle yaratılmış olduğunu kabul etmiyor ve Allah'ın tedbir ve idaresinin dışında görüyor. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

اِنَّ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَاٰيَاتٍ
لِاُو۬لِي الْاَلْبَابِۙ

190. "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün yer değiştirmesinde aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır."

[Gökler ile Yer ve Gece ile Gündüzün Yaratılması Allah'ın Birliğine Delildir]

Bu âyet hakkında Cenâb-ı Hakk'ın yardımına sığınarak şöyle diyoruz: Azîz ve celîl olan Allah, bu zikrettiği şeylerde, düşünen insanlar için ibretler bulunduğunu haber vermektedir. Bilindiği üzere ibret alınacak alâmetler, duyu organlarıyla algılanamayan husûsları bilmek için ihtiyaç duyulan işaretlerdir; bunlara, duyu organlarının kapsamına giren husûslar için öngörülen düşünme ve araştırmaları yapmakla ulaşılır. Duyu organlarının kapsamına giren husûslar için akıl sahibi insanların düşünmeye ve ilmî gayretler sarfetmeye fazla ihtiyaçları yoktur. Bilakis duyularla elde edilen bilgiler zorunlu bilgilerdir ve bunlardan hareketle beşerî ilimlerin ilkelerine yükselmek mümkündür. Bu durumda, bütün ilimlerin zarûrî bilgilerden olduğunu, sebeplere dayanmadığını, Allah'ın yönlendirmesi olmadan kalplerde gerçek anlamda ilmi inşa etmek için ilâhî hitaba gerek olmadığını ileri sürenlerin iddiaları geçersizdir. Çünkü bu, bilmek hakkını kaldırmaktadır ve sağlam akılla nitelenen ve nitelenmeyeni, düşünenle düşünmeyeni eşit hale getirmektedir. Cenâb-ı Hak ise "Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler"[752] buyurmaktadır. Bu âyet, Allah'ın gösterdiği şeyden maksadın sadece gösterdiğinin kendisi olmadığına işaret etmektedir. Tâ ki gösterilen şey üzerinde düşünmek, onu var edenin bilgisine ulaşmak ve varlığının delilini ve ilmini koyduğu nesneleri tanımak için insana gereklidir. Bu, bütün ilimler için söz konusudur. Bunların bazıları açıktır, açık olması itibariyle de öğrenmeye ihtiyaç yoktur. Bazılarının ise, içinde birtakım özellikler gizlenmiştir, işte görünen varlıklarda gizlenen özellikleri bilmek için düşünmek gerekir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

510 **[§]** Bu âyet aynı zamanda duygulardan arınmış öz akılla tevhide ulaşmanın gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu ibretleri, duygularından arınmış öz akıl sahibi olan kişiler için koymuştur. İbretlerin ilk derecesi de onları var edeni ve ibret vesilesi kılanı bilmektir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Sonra bu sonuncu husûsa aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen göklerin ve yerin birbirleriyle uyum içinde olmaları da işaret etmektedir. Öyle ki, yeryüzünde hareket eden her canlı bunlarla hayat bulmakta ve bir şekilde onlardan faydalanmaktadır.

Bir de, birbirinin zıddı olsalar da gecenin gündüze bağlanmasında her canlının faydası söz konusudur; hatta birbirinin benzeri haline gelen gece ile gündüz ve uyum içinde bulunan gök ile yer yaratanın tek bir yaratıcı olduğu-

752 Âl-i İmrân, 3/191.

nu göstermektedir. Şayet farklı bir yaratış bulunsaydı, kurulan düzen birbirine aykırı düşer ve dolayısıyla faydalanma imkânı da ortadan kalkardı. Şüphesiz ki bunları yaratan varlık “alîm” olup faydalanma yollarını nasıl düzenleyeceğini ve farklılıklarına rağmen onları nasıl birleştireceğini de bilir. Yine O, hikmet sahibi olup, her şeyi konulması gereken yere koymuştur. Öyle ki filozoflar düşünüp taşınsalar bile yine de, cevherlerin farklılığı ve şartların zıtlığına rağmen en kolay ve en yakın faydaya ulaşmayı bilemezlerdi. Bilâkis onların hikmet birikimleri, buradaki hikmetin mahiyetini, yahut sadece bir hikmetini kavrayamazdı, meğer ki onları düzenleyen, münezzeh yaratıcının yardımı bulunsun!

Bu belirtilen düşünceler, Allah’ın kudretinin ve saltanatının yüceliğinin de delilidir. Çünkü bütün bunları kendileri için yarattığı kişilere bol bol fayda vermesi için yaratmıştır. Bunun yanında onların başka amaçlara da yönelik olarak düzenlendiği bilinsin diye de bazısını bazısına hâkim ve galip kılmıştır. Bir de şu bilinsin ki bütün bunlara güç yetiren, yarattığı şeylerden faydalanacak kişileri henüz meydana getirmeden bunları hangi plana göre yaratacağını, bunlardan faydalanacak bütün ilgililer kendi menfaatlerine nasıl ulaşacaklarını, böylelerinin geçimlerini nasıl planlayacağını ve ayrıca onları bu plandan haberdar edeceğini bilen Yüce Varlık bu düzenlemenin eşit, hatta daha ileri derecedeki tekrarını meydana getirmeye de elbette güç yetirir. [§] Çünkü 511
ilk defa yapılacak bir işi meydana getirmek, benzerine bakarak bir işi yapmak veya aynısını tekrar etmekten zordur[753]. Bununla birlikte geceyi ve gündüzü tekrar tekrar var etmesi ve bütün bunları yaratması, -her ne kadar bunlar geçip gitmiş şeyler olsa da- ölüyü diriltmeye ve buna kādir olduğuna yeterli bir delil konumundadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Bunların, sahibini ve yaratıcısını tanıtan bir tedbir ve düzene bağlanmış olması, O’nun kudretinin delillerindendir; O bunları, yaratılışın bir parçasını teşkil eden hikmetin bütün çeşitleriyle birlikte düzene koymuştur. Tefekkürle ulaşılan ilim çeşitleri, onu düzenleyenin alîm ve hakîm olduğunu ve onu geçmiş bir örnek olmaksızın yaratanın abesle iştigal eden ve akılsızca iş yapan biri olmadığını teyid eder. Çünkü, evrende hikmetle ve bilerek yaratıldığının izleri bulunmakta ve bir amaca göre yaratıldığı yeterli ölçüde haber verilmektedir.

---

753 Yani bir şeyi ilk olarak yaratmak, onun benzerini veya aynısını yaratmaktan daha zordur. Şöyle dememiz de mümkündür: Bir şeyi ihya etmek (diriltmek), onu ilk kez yaratmaktan kolaydır. Nitekim azîz ve celîl olan Allah “De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek” (Yâsîn, 39/79) buyurmuştur. Kezâ “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur” buyurmuştur (er-Rûm, 30/27).

Şunun da belirtilmesi gerekir ki helâk olmak ve yok olmak için yapılan bir fiilin hikmet kapsamına girmediği mâlumdur. Bu, asıl maksadın dışında bir şeydir. Ondan maksat bâkī kalan yönüdür. Bu, onunla birlikte başka bir dünyanın bâkī olduğunu gösterir; dolayısıyla maksat, onun yaptıklarının karşılığını görmesidir. Buradan, imtihan ve risâlet yoluyla öğretilen ilâhî kelâmın gerekli olduğu ortaya çıkar; vahiy yoluyla imtihanın şekli ve mahiyeti bilinir. Nimet eserlerinden yoksun olmayan bir şeyde buna gerek yok ise de, ilk yaratma hakkında bu gereklidir.

Sonra, akıl, nimeti verene şükretmeyi gerekli görür. Bunun iki yönü vardır. Biri nimetler farklı olduğundan şükrün şeklini ve mahiyetini açıklamak için peygamberlerin getirdiği kelâmı gerekli kılar. Şükrün aslı, nimetleri verenlerin durumuna göre farklılık arz eder. Nimetler de, onu verenin üstünlüğüne göre birbirinden üstündür. Dolayısıyla nimet verenin şanını ve nimetlerin gerçek miktarını bilenin onu beyan etmesi gereklidir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Bunda risâlet ve tevhidin, Allah'ın hikmetinin, ilminin ve şanının, benzerlerden ve ortaklardan tamamen uzak olduğunu gösteren deliller vardır. Bu, O'nun yarattığı şeyde ortağı olmak veya fiilinde benzeri bulunma ihtimalinden çok yüce olduğunu gösterir. Kendisinden başka her şeyin O'nun kudretinin altında bulunduğunu, kendisinin ise bütün bunların üstünde olduğunu gösterir.

[Âhiretin Gerekliliği]

Daha önce de söylendiği gibi bunda öldükten sonra diriltmenin delili de bulunmaktadır. Sözünü ettiğimiz nimetlere şükrün gerekli olması, nankörlük
512 edenlerin cezalandırılmasını da gerekli kılar. **[§]** Bazan iyilik yapılan kişi sağlıklı ve nimetlere batmış biri olabilir, bunun yanında hikmet ve akıl açısından cezalandırılması icap eder. Buna bağlı olarak başka da bir âlemin bulunması gerekir. Şu da var ki evrenin, (ve onda barınan insanların) hikmeti akılsızca davranıştan, dostluğu düşmanlıktan, iyiliği kötülükten ve özendirmeyi korkutmadan ayırt edemeyecek nitelikte yaratılmış olması, anlamsız ve hikmetsiz bir durumdur. Çünkü bunda hikmeti ortadan kaldırmak, hikmet ve akıl açısından ayrı olması gereken şeyi birleştirmek söz konusudur. Bu ise akılsızlık alâmetidir. Sıfatı hikmet, niteliği adâlet olan bir Varlık'tan böyle bir şeyin meydana gelmesi muhaldir. Şu halde imtihana tâbi tutulan kişinin söylediğim şekilde yaratılmış olması gerekir. Böylece bütün yaratıkların imtihan için yaratıldıkları ortaya çıkar.

Şunu da belirtmek gerekir ki özendirmek ve korkutmak da kaçınılmaz bir sistemdir, çünkü sorumluluk taşıyan yaratıklar böyle yaratılmıştır. Buna

bağlı olarak "baʿs" (البعث) denilen öbür âlemin varlığını benimsemek gerekir. Tâ ki iki âlemden biri nimetlerin başlaması, diğeri de karşılığın (cezanın) hak edilmesi için gerçekleşmiş olsun. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın geçmiş, nimetlerin hesabını sorma niteliği de vardır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

[Dünyada Her şey İnsan İçin Yaratılmıştır]

Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda aklıselim sahipleri için elbette ibretler vardır. Bu âyet çeşitli anlamlara işaret etmektedir. Biri şudur: Allah Teâlâ gökleri ve yeri, bizâtihî yer ve gök fayda görsün diye değil, insan için ve insanın faydalanması için yaratmıştır, zira gökleri ve yeri yaratmasında bizzat kendilerine yönelik bir fayda yoktur ki, onları kendilerine yönelik faydalar için yaratmış olsun! Zaten bir şeyi kimseye fayda vermeyecek şekilde veya özellikle yok olmak için yaratmak abestir. Buna göre söylediğimiz gibi, göklerin ve yerin yaratılmasında kendilerine faydalarının olmaması, aksine insanın faydalanması için yaratıldığına, göklerin ve yerin insanların istifadesine sunulduğuna işaret eder. Sonra Allah, her ne kadar birbirlerinden çok uzakta olsa bile, birinin faydasının ancak diğerinin faydası ile gerçekleşeceğini göstermek için, göklerin faydalarını yeryüzünün faydaları ile birleştirdi. Böylece birbirlerinden çok uzak olmalarına rağmen, onların faydalarını birleştirmek için sanki bitişikmişler gibi gösterdi. Bu da onları yaratanın tek olduğunu gösterir.

[§] Gece ve gündüzün farklılığı da böyledir. Onlar iki farklı şeydir, biri **513**
karanlık, öbürü aydınlıktır. İkisi de ömürleri tüketiyor, ecelleri yaklaştırıyorlar. Gözler onları, birbirlerinin benzeri ve aynısı gibi görmüyor. Çünkü biri karanlık, diğeri aydınlıktır. Karanlık ve aydınlık da birbirinin zıddıdır, fakat Allah onların ikisini de insanın menfaati için yaratmıştır. Onları yaratmaktan maksat, -az önce söylediğimiz gibi yaratılmalarında kendilerinin bir menfaati yoktur- kendileri değil, Âdemoğullarıdır. Sonra Allah onları -birbirine zıt oldukları halde- benzer iki şekil haline getirdi. Bu da onları yaratanın tek, alîm ve hakîm olduğunu gösterir. Şöyleki, iki zıt ve farklı şeyi birleştirip iki benzer şey gibi yaptı. Onlar, ilim, hikmet ve düzen gereği böyle olmuşlardır.

[Ölümden Sonra Dirilişin İmkânı]

Gece ve gündüzde, aynı zamanda öldükten sonra dirilmenin imkânına dair delil vardır. Çünkü onlar yok oluyorlar: Günün aydınlığı gelince gecenin karanlığından hiçbir iz kalmıyor, gece gelince de gündüzün aydınlığı kalmıyor. Biri gidiyor, öbürü geliyor ve bu hal böylece sürüp gidiyor. Cenâb-ı Hak,

gündüzün aydınlığından hiçbir iz kalmadan geceyi yaratmaya, gecenin karanlığından hiçbir iz kalmadan gündüzün aydınlığını yaratmaya kādir olunca yaratıklar, yok olduktan ve kendilerinden hiçbir iz kalmadıktan sonra, onları diriltmeye ve tekrar yaratmaya da kādirdir; belirttiğimiz gibi göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin yaratılması insanın faydalanması için olunca, yani
514 onların yaratılmasındaki ana gaye başka yaratıklar değil insanlar olunca. [§] Çünkü fayda ile zararı, pis ile temizi ve güzel ile çirkini ayırdedecek olan akıl ve basiret başkalarına değil onlara verilmiştir. Bu durumda onları imtihan etmek için bazı şeyleri emredip bazı şeyleri de yasaklayan bir emirler ve yasaklar manzûmesinin varlığı da kaçınılmaz olmuştur. Çünkü onlar temyiz gücüne, anlayış ve basirete sahip yaratıklardır. Durum böyle olunca da yaptıklarının karşılığını görmeleri için başka bir dünyanın var olması da gerekli hale gelmiştir; itaat eden ve dostluk gösteren orada ikram görür, düşmanlık gösteren ve âsi olan da ceza görür. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

اَلَّذ۪ينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ ف۪ي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلاًۚ سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

191. "Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler: Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"

[Allah'ı Her Hâl ve Şartta Zikretmenin Gerekliliği]

Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar. Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın kuluna, diğerlerinde bulunmayan her bir halinde nimet verdiğinden dolayı O'nu zikrettikleri ihtimalini akla getirir. Meselâ ayakta durabilmeyi ihtiyaçlarını karşılamak ve hareket edebilmek için bir nimet kılmıştır. Oturmayı ve yatıp uzanmayı da yorulduğunda rahatlamak için nimet kılmıştır. Bütün bu halleri nimet olarak vermesine karşılık insanlardan teşekkür borcunu yerine getirmesini istemiştir. Bunu yaptıkları zaman da kendilerinden övgü ile söz etmiştir.

Başka bir ihtimal de, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara, her hallerinde kendisini zikretmelerini emretmesidir. Bazı kişilerin yaptıkları gibi sıkıntı ve darlık zamanında Allah'ı hatırlayıp rahatlık ve bolluk zamanında unutmaları veya

rahatlık ve bolluk zamanında hatırlayıp sıkıntı ve bela zamanında unutmaları şeklinde değil, rahatlık ve sıkıntılı hallerinde de, darlık ve bolluk hallerinde de hatırlamaları gerektiğidir. Allah Teâlâ müminleri, müşriklerin yaptıkları gibi değil, her hallerinde kendisini anmalarıyla, bizzat ayakta iken, otururken veya yatarken değil her hallerinde ve her zaman kendisini yüceltmeleriyle övmektedir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[§] Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, hasta birinin namaz kılmasına izin ver- **515**
mek için gelmiştir; gücü yeterse ayakta kılar, buna gücü yetmezse oturarak kılar, bu da mümkün olmazsa yatarak kılar. İbn Mesûd'un (r.a.) böyle söylediği rivâyet edilmiştir[754].

Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. Çünkü bunların yaratılışında Allah'ın birliğinin delili ve Rab olduğunun şâhitliği vardır. **Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın.** Yani abes olarak yaratmadın, bilakis vahdâniyetinin delili ve Rab olduğunun şâhidi olarak yarattın.

Seni tenzih ve takdis ederiz. Buradaki "subhâneke" (سبحانك) lafzı tenzih anlamındadır. Tenzîh de, kusurdan uzak ve berî olması, kâfirlerin iddialarından arınmış olması anlamına gelir. Bu, yapılan dualarda ve ihtiyaçları ona arzetmekte kullanılan bir lafızdır.

رَبَّنَا اِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ اَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾

192. "Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur."

Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun. Buradaki "ehzeytehu" (أَخْزَيْتَه) kelimesi, rezil ve rüsvay etmek, alçaltmak anlamına gelir.

Zâlimlerin hiç yardımcıları yoktur. Yani onları savunacak ve üzerlerindeki azabı kaldıracak kimseleri yoktur. Buradaki "ensâr" (انصار) kelimesi, yardımcılar anlamına gelebilir; yani âhirette onlara destek olacak hiç yardımcıları yoktur.

---

754 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 108.

رَبَّنَٓا اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادٖي لِلْاٖيمَانِ اَنْ اٰمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا
رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّـَٔاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾

193. “Rabbimiz! Doğrusu biz ‘Rabbinize inanın!’ diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işitip iman ettik. Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil ve bize iyilerin ölümünü nasip et.”

Rabbimiz! Doğrusu biz ‘Rabbinize inanın!’ diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işittik. Bu âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir: Biri, gerçekten duymak anlamına gelir, yani onlar, kendilerini imana çağıran bir davetçiyi; Resûlullah’ı (s.a.) veya Kur’ân’ı duydular; bunların ikisi de yaratıkları Allah’a imana davet eder. Diğer bir ihtimal, **işittik** meâlindeki (سمعنا) lafzı, akıl ettik, anladık anlamına, gelmesidir. İnsanda var olan akıl, sahibinin tevhîde ve imana çağırır. Şöyle de denilmiştir: Onlar Allah’ın davetini işittiler ve bunu kabul edip sabrettiler. İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Buradaki davetçi, Hz. Muhammed’dir (s.a.)[755]. Sonra İbn Abbâs (r.a.) şu âyeti okudu: “Bu Kur’ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi”[756]. Başkalarının anladığına göre; çağıran Kur’ân’dır, Kur’ân onları davet etmektedir.

516 **[§] Rabbinize inanın! diyerek, bizi imana çağırdı, biz de Rabbimize iman ettik.** Bu âyet, bazılarının söylediği gibi, imanın itâatlerin tamamından ibaret olmadığına, onun ikrar ve tasdik olduğuna işaret etmektedir. Çünkü onlara **Rabbinize inanın!** denince, bunun tefsirini istemediler ve kaç şeyden ibaret olduğunu da sormadılar. Buna, **Rabbimize iman ettik!** diyerek çok kısa bir cevap verdiler. Sonra âyet, imanda istisna yapılamayacağına da işaret etmektedir[757]. Bir de şu var onlar, iman ettiklerini haber vermek için istisna edatını kullanmadan mutlak olarak cevap verdiler. Bu da, imanın istisnaya ihtimali olmadığını gösterir.

---

755 İbnu’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 528.

756 “De ki: Hangi şâhidin şâhitliği daha güvenilirdir? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şâhittir. Bu Kur’ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi. Yoksa siz Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şâhitlik mi ediyorsunuz? De ki: Ben buna şâhitlik etmem. De ki: O, ancak bir tek Allah’tır; ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım” (el-En‘âm, 6/19).

757 İmanda istisna, “inşallah ben müminim” anlamında kullanılan bir kelâm terimidir.

Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi sil! Bu âyetteki günahlarımızı bağışla! Yani hayatımızın geçen bölümünde işlediğimiz günahlarımızı affet! **Kötülüklerimizi sil!** Yani kalan ömrümüzde bizi kötülüklerden koru, yahut bizi kötülüklerimizin silinmesini sağlayacak güzellikler işlemeye muvaffak eyle! Kulun, bazan yaptığı kötülüğün silinmesini istemesi gerekir. Mağfiret ile kefâretin aynı şey olduğu da söylenmiştir. Çünkü mağfiret, örtmek anlamına gelir, kefâret de aynı anlama gelir. Bundan dolayı çiftçiler, tohumların üzerini toprakla örttükleri için küffâr diye anılmıştır. Kâfire de, hakkı bâtıl ile örttüğü, Allah'ın verdiği bütün nimetlere karşı teşekkürü başkalarına yönelttiği için kâfir denilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bize iyilerin ölümünü nasip et! Bu meâldeki cümlenin bizi öldür ve iyilerle beraber bulunur, anlamına gelmesi muhtemeldir. Bizi iyilerden olarak ve iyiler içinde **öldür** anlamına da gelebilir. Buradaki "ber" (البَرِّ) kelimesinin anlamında ihtilaf edilmiştir. Onun kimseye eziyet etmeyen mânasına geldiği ifade edilmiş, "ebrâr"ın hayırlı kişiler anlamına geldiği de söylenmiştir. **Bizi öldür!** meâlindeki ifadenin, bizi iyilerin öldüğü iman ve itaat üzere öldür anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yani iyi olduğumuz halde **bizi öldür!** "Bir" (البر) kelimesi itaatte bulunmak anlamına gelir, "takvâ" da isyanı terk etmek demektir.

رَبَّنَا وَاٰتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلٰى رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمٖيعَادَ ﴿١٩٤﴾

194. "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâd ettiklerini ver bize; kıyâmet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın."

Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâd ettiklerini ver! Bu âyetin iki şekilde anlaşılmaya müsait olduğu söylenmiştir. Peygamberlerinin dilleri ile **bize vâd ettiklerini ver!** diye anlam verilmiştir; burada diller anlamına gelen "elsün" (الألسن) kelimesi gizlenmiştir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah, "Kendileri için Allah'ın büyük bir lütfunun bulunduğunu müminlere müjdele!"[758] meâlindeki âyette de durum böyledir; yani benim müminlere lüt-
fetmiş olduğum mağfireti kendilerine müjdele! [§] Başka bir âyette de şöyle 517
buyurmuştur: "Kendi günahın için, erkek ve kadın müminler için Allah'tan

[758] el-Ahzâb, 33/47.

af dile!"[759] Hz. İbrâhim (s.a.); "Rabbimiz! Beni, anamı ve babamı bağışla!"[760] diye duâ ediyordu. Hz. Nûh (s.a.) da Rabbine; "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla!"[761] diye niyâz ediyordu.

Bu âyet konusunda bizimle Mûtezile arasında bir tartışma söz konusudur. Mûtezile şöyle der: Allah'a dua etmek, O'ndan verdiği şeyi ve vermesi gereken şeyi istemek caizdir. Meselâ vâd ettiği şeyi istemek gibi. Allah'ın vâd ettiği şeyi vereceğinde asla şüphe yoktur, çünkü O vâdinden dönmez. Nitekim azîz ve celîl olan Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Peygamber şöyle dedi: Rabbim! Adâletinle hükmünü ver!"[762] O, zulüm ile hükmetmez.

Bize göre ise vermesi gereken şeyi O'ndan istemek: "Ey Rabbimiz! Haksızlık yapma ve zulmetme!" gibi bir dua konumunda bulunur. Böyle bir söz, ancak haksızlık yapacağından ve zulmedeceğinden korkulan kişiye söylenir, çünkü öylesi işin kendi aleyhine varacağını bilir. O'nun vermiş olduğu şeyi istemek ise muhaldir, çünkü bu, verdiğini gizlemek anlamına gelir. Yahut da insanlara vereceği şeyi kendisinde yoktur, o zaman da alay etmek anlamına gelir. Bundan dolayı böyle bir istek yanlıştır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bize göre bu âyet çeşitli şekillerde yorumlanır. Birincisi **Peygamberlerin aracılığıyla bize vâd ettiklerini ver!** meâlindeki ifadenin, müminler istiğfâr ve tövbe isteğinde bulununca, kendilerine peygamberlerin de istiğfârda bulunacağına dair Allah tarafından peygamberlerine yapılan bir vâd anlamına gelmesi muhtemeldir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi…"[763] Onlar istiğfâr ve tövbe isteğinde bulunurlarsa, Allah onlara peygamberlerin istiğfârı ile bağışlamayı vâd etmektedir. Buna göre onlar bağışlanma isteğinde bulunurlarsa, Allah pey-

---

759 "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir" (Muhammed, 47/19).

760 "Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!" (İbrâhim, 14/41).

761 Nûh, 71/28.

762 "Peygamber şöyle dedi: Rabbim! Adâletinle hükmünü ver. Rabbimiz Rahmân'dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur" (el-Enbiyâ, 21/112).

763 "Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı fazlasıyla affedici ve esirgeyici bulurlardı" (en-Nisâ, 4/64).

gamberlerin istiğfârını da onlara vâd etmektedir. İnsan sanki şöyle demektedir: Benim sana yaptığım duayı, bir kimsenin peygambere gitmesi ve onun da kendisine mağfiret dilemesi gibi kıl! Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, Rabb'inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir"[764].

[§] İkincisi, onlar iman üzere öldüklerinde bu vâdin gerçekleşeceği an- **518**
lamına da gelebilir. Onlar dua ediyorlar ve öldüklerinde de hayatta iken benimsedikleri iman üzere kendilerini öldürmesini Allah'tan istiyorlar. O zaman kendilerine mağfiret ve rahmet verilecektir. Allah'ın şu buyruğuna baksana: "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse, kendisine (şunlar) verilir"[765]. Burada Allah, kendisine vâd edilene şunlar verilir demiyor, lakin onun getirdiği şeylerden söz ediyor. Bu durumda ilk yorum doğrudur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Sonra, *en doğrusunu bilen Allah'tır ya***,** ihtimal olarak belirttiğimiz bu anlamlar ve âyetin başında zikredilen yorum, yeterlidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ اَنّ۪ي لَٓا اُض۪يعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ
اُنْثٰى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذ۪ينَ هَاجَرُوا وَاُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ
وَاُو۫ذُوا ف۪ي سَب۪يل۪ي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَاُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَاُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

195. "Rableri onların dualarına şöyle karşılık verir: Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, benim yolumda eziyete uğratılanların, savaşanların ve öldürülenlerin, işte onların günahlarını elbette sileceğim. Andolsun ki, Allah katından bir mükâfat olarak onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!"

Rableri onların dualarına karşılık verir. Bu meâldeki cümle, onlara yapılan vâdin, istemek şartına bağlı olduğuna işaret eder. Çünkü âyette **Onların dualarına karşılık verir** denilmektedir. Karşılık vermek anlamına gelen

---

[764] el-Furkān, 25/16.

[765] "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir" (en-Neml, 27/89).

“isticâbet” (الإِسْتِجَابَة) kelimesi, bir istek üzerine kullanılır. Nitekim şu ilâhî beyanda bu husûs açıkça görülmektedir: “Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm”[766].

Şüphesiz ben, erkek olsun kadın olsun -ki birbirinizden meydana gelmişsinizdir- sizden bir şey yapanın emeğini asla boşa çıkarmam. Denilmiştir ki bu ifade bütün insanları kapsar; ancak Cenâb-ı Hak kâfirlerin karşılığını dünyaya tahsis etmiştir: “Dünyada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar”[767]**.** Müminlere ise, hem dünyada ve hem de âhirette verilecektir. Kâfirlere dünyada verilenler mükâfat değildir. Azîz ve celîl olan Allah’ın **Onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz**
519 meâlindeki beyanı, çalışmalarının karşılığını veririz, [§] onların rızıkları eksiltilmez demektir. Âyette geçen “minküm” (مِنْكُمْ), yani “sizden” kelimesi özellikle müminlere işaret etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak “Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir”[768] buyurmaktadır.

Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, benim yolumda eziyete uğratılanlar. Hicret edenler. Yani Cenâb-ı Hakk’a ve Resûlullah’a gönülden isteyerek hicret edenler. **Yurtlarından çıkarılanlar,** zor kullanılarak vatanlarından çıkarılanlar ve hicrete katılanlar. **Benim yolumda eziyete uğratılanlar,** bana itaat ettikleri için eziyete maruz kalanlar. **Savaşanlar,** savaşta ölünceye kadar sebat gösterenler. Bütün bu ifadelerle şunların kastedilmiş olması muhtemeldir: Müminlerden bazısı kendi isteğiyle hicret etmiş, bazısı vatanından zorla çıkarılıp hicrete katılmış, bazıları savaşa gidip öldürülünceye kadar savaşmış, bazıları da savaşa katılmış ise bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı öldürülmemiş… Âyet, bunların hepsini kapsamaktadır.

Onları mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. İfade açık olup yoruma ihtiyaç yoktur.

لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾

---

766 el-Bakara, 2/186.

767 “Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar” (Hûd, 11/15).

768 et-Tevbe, 9/71.

196. "İnkâr edenlerin** (gönüllerince) **diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın."

197. "Kısa süren bir faydalanma… Sonra sığınakları cehennem. Ne kötü bir mesken!"

İnkâr edenlerin (gönüllerince) **diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın. O kısa süren bir faydalanmadır.** Onların diyar diyar dolaşmaları ifadesi farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, bu, Allah'ın onlara bir lütfu ve nimetidir, çünkü onlar Rablerini inkâr etmelerine rağmen, Allah, istedikleri diyarlara gidip ticaret yapmaları için kendilerine fırsat veriyor. İkincisi, Cenâb-ı Hak onlara mal ve servet vermiş; bu sayede keyif yapıyor, nimetler içinde yüzüyor, dünyayı dolaşıyorlar. Üçüncüsü de Allah onların helâk olmasını ve azaba maruz bırakılmalarını belli bir vakte kadar ertelemiştir, bundan dolayı diyar diyar dolaşarak keyif sürüyorlar. Allah Teâlâ âyette **seni yanıltmasın!** buyuruyor. Ey Muhammed, bu hal seni yanıltmasın, zira bu, ancak çok az ve basit bir faydalanmadır, ardından varacakları yer cehennemdir. Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin!"[769] Başka bir âyette de şöyle buyurur: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını artırmaya yarıyor"[770].

Burada bizzat diyar diyar dolaşmanın, imrenilecek bir şey olduğu kastedilmemektedir; çünkü bu zordur ve meşakkatli bir şeydir. Kastedilen, onlardaki güven ve emniyet duygusu ile servetleri ve güçleridir. Bunun delili de Cenâb-ı Hakk'ın, **o, kısa süren bir faydalanmadır** meâlindeki beyanıdır. Bunun hemen arkasından da, "Fakat Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlara gelince…"[771] diye buyurmaktadır; bunların çalışmaları âhiret hayatları içindir, orada onlar için sonu gelmeyen nimetler vardır.

لٰكِنِ الَّذٖينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدٖينَ فٖيهَا نُزُلاً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِلْاَبْرَارِ ﴿١٩٨﴾

769 "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfi r olarak çıkmasını diliyor" (et-Tevbe, 9/55).

770 Âl-i İmrân, 3/178.

771 Âl-i İmrân, 3/198.

520 [§] ***198. "Fakat rablerine karşı gelmekten sakınanlara, Allah katından bir ikram olarak, altından ırmaklar akan cennetler vardır; orada temelli kalacaklardır. Allah katındaki mükâfat iyi kimseler için daha hayırlıdır."***

Fakat Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar. Bundan maksat Allah'a şirk koşmaktan sakınanlardır. Sonra âyette onlara içinden ırmaklar akan cennetlerin verileceğinden söz edilmesi, Allah tarafından onlara verilecek olan sevabı ifade etmektedir.

Burada bir bölümü belirtilen kıssanın aslı muhtemelen şudur: Bazı müminler, kâfirler bolluk ve refah içindeler, biz ise zorluk ve sıkıntı içinde yaşıyoruz diyorlardı. İşte bunun üzerine; **İnkâr edenlerin (gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın** meâlindeki âyet geldi. O ancak çok kısa süren bir faydalanmadır ve bu onların dünyadaki alacaklarıdır. Rablerinden sakınanların alacakları ise, içinden ırmaklar akan cennetlerdir…

وَاِنَّ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْهِمْ خَاشِع۪ينَ لِلّٰهِ لَا يَشْتَرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَل۪يلًا اُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾

199. "Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar, Allah'a karşı saygı duyup Allah'ın âyetlerini az bir pahaya değişmezler. İşte onların Rab'leri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesap görmekte çok çabuktur."

Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene inanırlar, yani Kur'ân'a. **Kendilerine indirilmiş olana inanırlar.** Yani Tevrat'a da inanırlar. Bu âyetin nüzûl sebebi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında nâzil oldu, derler, çünkü onlar Allah'ın birliğine ve ortağı olmadığına inanmış, Resûlullah'ı (s.a.) ve ona indirileni de tasdik etmişlerdi. Söz konusu âyetin Necâşî hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir. Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivâyet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) Necâşî'nin cenaze namazını kılınca bazı münafıklar şöyle demişti: Habeşistan'da ölen bir Habeşlinin namazını kılıyor! Azîz ve celîl olan Allah bunun üzerine **Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a… ina-**

nırlar meâlindeki âyetini gönderdi[772]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivâyet
edilmiştir: Necâşî ölünce Resûlullah (s.a.) ashâbına; "Kardeşiniz için mağfiret
dileyin!" buyurdu. Ashâb-ı kirâm da: Şu gâvur adam için mi? diye karşılık ver-
mişti. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah işte bunun üze-
rine; **Ehl-i Kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a… inanırlar** meâlindeki
âyetini gönderdi[773]. Şöyle de denilmiştir: Resûlullah (s.a.), onun cenaze nama-
zını kılınca münafıklar, kendi dininde olmayan adamın namazını kıldı, de-
diler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi. Zührî'nin, Resûlullah'ın
(s.a.) ashâbından naklettiği bir rivâyet de şöyledir: [§] Allah'ın Peygamberi **521**
(s.a.) Necâşî'nin namazını kılarken dört defa tekbir aldı, bizi de namazgâhta
arkasında safa koydu; o, Habeş'te ölmüştü[774].

Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'tan gelen" veya "ikram" anlamındaki "nüzûl" (نزول) (cem'i: enzâl) kelimesi iki konumda bulunur. Kimin için hayır ve bolluk âyeti nâzil olmuşsa bu onun için lütuftur; çünkü o hayrın anahtarıdır. Fakat kimin için darlık anlamında nâzil olmuşsa bunda da onun için kınama vardır, kınamanın fazlası ona düşer; çünkü bu, o darlığın anahtarıdır. Âyetin ifade ettiği hükümlere gelince, bunun için nâzil olduğu şeye bakılır. Bu hükümde bütün insanlar müşterektir. Dolayısıyla âyet falan kişi hakkında nâzil oldu denilmesi caiz değildir. Ancak falan kişinin şu durumu hakkında nâzil oldu, kendisi hakkında değil, denilebilir[775].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

200. "Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın)***, Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."***

---

772 Taberî, *Tefsîr*, IV, 218; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 444; Âlûsî, *Tefsîr*, IV, 173.

773 *Tefsîru'l-Hasan el-Basrî*, 253; *Tefsîru İbn Kesîr*, I, 444.

774 Taberî, *Tefsîr*, IV, 218; Âlûsî, *Tefsîr*, IV, 173.

775 Şârih Semerkandî şöyle dedi: "Ahkâm alanında onun nâzil olduğu şeye bakılır. Eğer bütün halkı ilgilendiren zıhâr, mulâane, iftira ve benzerleri gibi bir konu ise, "falanın şahsı hakkında nâzil oldu" denmesi caiz olmaz. Ancak şöyle denebilir: "Falanın yapmış olduğu şu davranıştan dolayı nâzil oldu" adamın kendisi hakkında değil" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 142a).

[Dinde Sabır ve Sebât Göstermek]

Ey iman edenler! Sabredin! Denilmiştir ki ibadetleri ve farzları yerine getirme husûsunda sabredin! Belalara, musîbetlere ve zorluklara sabredin, diye de yorumlanmıştır. **Kararlılıkta yarışın!** yani, cihâd ederken düşmanlarınıza karşı kararlı olun. Şöyle de söylenmiştir: Allah'ın emrini ve farzlarını yerine getirmekte **sabırlı olun!** Allah hem kendisine, hem de âline ve ashâbına salât ve selâm eylesin, Resûlullah (s.a.) ile birlikte her yerde **kararlı olmakta yarışın!** Hasan-ı Basrî'den şöyle rivâyet edilmiştir: Bu âyette müminler, Allah'ın onlar için razı olduğu dinlerinde, yani İslâm'da sabır ve sebat göstermekle emrolunmaktadırlar. Karşılaşacakları herhangi bir darlıktan ve bolluktan, zorluktan ve kolaylıktan dolayı ölünceye kadar dinlerini terk etmemeleri, kâfirler kendi dinlerinden ayrılıncaya kadar onlarla kararlılıkla yarışmaları, müşriklere karşı da daima hazırlıklı olmaları emredilmektedir[776]. Âyete şöyle de anlam verilmiştir: Cihâda **sabredin!** Düşmanlarınıza karşı **kararlı olun!** Dininize sarılarak **sımsıkı dayanıp bağlanın! Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.**

522 **[§]** Haddizatında sabır, itaate devam etme konusunda gösterilen dayanıklılıktır; günah işlemekten kendini tutmaktır ve belaya karşı dayanıklı olmaktır. Musâbere (الْمُصَابَرَة) kelimesi ise, başkasıyla sabır yarışına girmek demektir. "Sabır" ile "musâbere" bazan iki anlamda da kullanılır. Zira Rabbine itaat konusunda insanın düşmanla sabır yarışına girmesi kaçınılmazdır.

Şöyle de denilmiştir: Düşmanlarınız karşınızda oldukları müddetçe **siz de hazırlıklı olun!** Size emrettiği şeyler konusunda da **Allah'tan korkun** ve düşmana karşı direnmeyi peygamberinize havale etmeyin ve Allah'ın size yasakladığı şeyleri bırakın!

776 Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, 254; Taberî, *Tefsîr*, IV, 221.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzak Humam b. Nafi', *el-Musannef*, (Hiburrahman el-A'zami), Beyrut 1403.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, (thk. Ahmed Kalâş) Haleb, ts.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992/1413.

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata), Mekke 1994/1414.

Ahmed b. Muhammed Edirnevî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, (nşr. Süleyman b. Sâlih el-Hizzî), Medine 1417/1997.

Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mısbâhu'l-munîr*, Kahire 2000/1421.

Alâeddin es-Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 8.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî)

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes`ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, (thk. Halid el-Ak), Beyrut 1407/1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, (thk. Muhammed Hüseyin Besyuni Za'lul), yy., 1410.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1992/1413.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Muhammet es-Sadık Kamhavi), Kahire, ts. (Dârü'l-mashaf).

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Dâvûdî, Muhammed b. Ali ed- Dâvûdî, *Tabakātü'l-mufessirîn*, Beyrut 2002/1422.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş'ab, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayân Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhît*, Kahire 1328-29 → [Baskı yeri yok] 1403/1983 (Dâru'l-fikr).

Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, Riyad, ts. (Mektebetü ve Matâbiu'n-Nasr el-hadîse).

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1405.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Sadrülislâm Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963.

Emîrü'l-Azîm Âbâdî, Ebü't-Tayyib Şemsü'l-Hak Muhammed, *'Avnu'l-ma'bûd: Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut 1415.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Teymî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Kahire, ts. (el-Matbaatü'l-behiyye el-Mısriyye) → Tahran, ts. (Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye).

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî eş-Şirâzî, *Tenvîru'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 2000/1421.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *el-Kāmûsü'l-muhît*, yy., ts.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye).

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Derviş), Beyrut 1994/1404.

İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1992/1412.

İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz*, (Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Beyrut 1993/1413.

İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad 1988/1409.

İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakātü'l-Hanâbile*, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkī), Beyrut, ts., (Dârü'l-maârif).

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dirâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *el-İsâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1995/1415.

_____, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1986/1407.

_____, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, Beyrut, ts., (Darü'l-Ma'rife).

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefayâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1978/1398.

İbn Hibbân, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdulmelik b. Nişam b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'), Beyrut 1990/1411.

İbn Kādî Şuhbe, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Kādî Şuhbe, *Tabakātü'ş-Şâfi'iyye*, (nşr. Abdülalîm Hân), Beyrut 1407/1987.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmed Abdülvehhab Futeyh), Kahire 1993/1414.

İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl İbn Manzûr Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbn Tağrîberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemaleddin Yûsuf b. Tağrîberdî b. Abdullah el-Atabeki, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısr ve'l-Kahire*, Beyrut 1992/1413.

İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1963/1383.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnavut), Beyrut 1993/1414.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1978/1398.

İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muvaaz - Adil Ahmed Abdülmevcud), Beyrut 1995/1415.

_____, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, (nşr. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Aplet ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

İbnü'l-Humâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Humâm, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Darü'l-fikr).

İbrâhim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye).

İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şehfur b. Tahir b. Muhammed, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, (thk. Kemal Yusuf et-Hut), Beyrut 1983.

Kal'aci, Muhammed Revvâs - Hâmid Sâdık Kanîyî, *Mu'cemu luğati'l-fukahâ'*, Beyrut 1985/1405.

Kal'acî, Muhammed Revvâs, *Mevsû'atu fıkhi Abdullah b. Mes'ûd*, Beyrut 1984/1413.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67.

Malik b. Enes, İbn Mâlik Ebû Abdullah, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), İstanbul 1992/1413.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1986; a.e. (Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed., Habîb, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm), Beyrut 1412/1992.

Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, İstanbul 1982.

Munâvî, Abdurrauf b. Tacu'l-Arifin b. Ali, *Feydu'l-kadîr*, Kahire 1938/1356.

Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1405.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1956.

Nevevî, Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ' ve'l-luğât*, Beyrut 2000/1421.

Nîsâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Hazîme es-Sülemî, *es-Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1970/1390.

Safedî, Selâhaddin Halîl b. Aybeg es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. H. Ritter vd.), Stuttgart 1992/1412.

Serahsî, Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut 1406.

Sicistânî, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as, *Kitâbu'l-mesâhif*, (htk. Arthur Jefferey), Kahire 1936/1355.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman, b. Ebi Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

_____, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1992/1413.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Fikr).

_____, *Neylu'l-evtâr*, Beyrut 1973.

Şîrâzî, Ebû İshak İbrâhim eş-Şîrâzî, *Tabakātü'l-fukahâ'*, (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut, ts., (Dârü'l-kalem).

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk. Mahmud et-Tahhân), Riyad 1995/1416.

_____, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut 1984/1405.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Cami'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tabersî, Ebû Ali Fazl b. Hasan, *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (nşr. Hâşim el-Mahallâtî - Fazlullah et-Tabâtabâî), Beyrut 1988/1408.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Ezdî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zühri en-Neccâr), Beyrut 1987/1407.

Takıyyuddin el-Hindî, Alaeddin Ali b. Hüsameddin Abdülmelik, *Kenzu'l-ummâl*, (thk. Mahmud Ömer ed-Dimyati), Beyrut 1419.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfi ıstılâhâti'l-funûn*, (nşr. Ali Dahrûc), Beyrut 1996.

Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed, *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Dımaşk 1415.

Yâkūt el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, Beyrut, ts., (Dârü'l-Meymun).

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire 1963/1382.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb et-Arnavut). Beyrut 1998/1419.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Beyrut 1995/1415.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye*, (thk. Muhammed Yusuf el-Benuri), Kahire 1357.

Zirikli, Hayreddin, *et-A'lâm: Kamûsu terâcim*, Beyrut 1980.

DİZİN

E

F

İ

K

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 3

Çeviren

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

NİSÂ SÛRESİ

[4]NİSÂ SÛRESİ

Esirgeyen bağışlayan Allah'ın adıyla

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذ۪ي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ
مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَث۪يرًا وَنِسَٓاءً وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ي
تَسَٓاءَلُونَ بِه۪ وَالْاَرْحَامَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَق۪يبًا ﴿١﴾

1. "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

Ey insanlar! Rabbinize itaatsizlikten sakının. Kur'ân'da hitap ne zaman kâfirlere yapılmışsa yüce Allah onun ardından kendi birliğinin kanıtlarını ve rablığının delillerini zikretmiştir, çünkü onlar Rablerini gereğince bilmemişlerdir; tıpkı burada buyurduğu gibi: **Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinize itaatsizlikten sakının.** Ayrıca Cenâb-ı Hak'kın şu beyanları: **Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin**[1]**; Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın**[2]. Bu tür âyetlerin benzerleri çoktur. Allah Teâlâ, evreni yaratanın varlığı ve birliğinin bilgisine ulaşmayı sağlayan kesin delil ve kanıtları zikretmiştir ki; insanlar bunlara baksınlar ve üzerinde düşünsünler; bu sayede yaratıcılarını ve ilâhlarını tanısınlar. Müminlere hitap edilen bütün âyetlerde Cenâb-ı Hak birliğinin kanıtlarını ve Rab oluşunun delillerini zikretmemiştir, çünkü müminler, bu hitaplardan önce Rablerini bilmişlerdir. Ancak O, bu gibi hitapların ardından, müminlere verdiği nimetleri ve onlar için vâdettiği sevabı belirtmiştir. Bunun örnekleri

---

1 el-Bakara, 2 / 21.

2 Fâtır, 35 / 5.

de şu ilâhî beyandır: “Ey inananlar! Allah’tan O’na yaraşır şekilde sakının ve
8 ancak müslümanlar olarak can verin. [§]Hep birlikte Allah’ın ipine sarılın”[3]. Bu âyetin devamında Allah’ın, kullarına verdiği nimetlerden zikredilenlerin sonuna kadar. Bir de şu beyanı: “Ey iman edenler! Allah’tan sakının ve Peygamberine inanın ki”[4]. Yine Allah, burada zikrettiği nimetlerin sonuna kadar. İşte ilâhî hitap böyle yapılıyor.

[İnsanın Yaratılışı]

Rabbinizden sakının. Bunun tefsirine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür: Azabından ve cezasından sakının; emir ve yasakları noktasında Allah’a âsi olmaktan sakının; emir ve yasakları noktasında, ona layık olacak şekilde Allah’tan sakının.

Sizi bir tek nefisten yaratan Allah. Cenâb-ı Hak’kın yaratılışımızı Âdem’e nispet edişi -her ne kadar nefislerimiz Âdem’den çıkarılmış değilse de- iki hususa işaret eder: Birincisi, asıl olan bir şeyin eninde sonunda dönüp varacağı şeye nispet edilmesinin isabetli oluşu; her ne kadar rucû eden şeyin bu durumu doğum yoluyla bir sıralama olmasa da. İkincisi, yaratılışımız her ne kadar Allah’a izafe edilmiş ise de bizler, bedenlerimizle O’nda mevcut değildik. Şayet bedenimizle Cenâb-ı Hak’ta bulunsaydık “yaratma” yöntemiyle değil, doğrudan çıkarılmak (bir tür doğum) suretiyle var olurduk. Hakikatimizin toprakta yahut nutfede var olması imkânsız olmakla beraber, bu durum insan suretinin nutfede var olduğunu kabul edenlerin görüşünü iptal eder. Zira toprak da nutfe de anlama ve algılama özelliği bulunmayan ölü varlıklardandırlar, oysa biz algılama gücü olan canlılarız.

Her ikisinden birçok erkek ve kadınları çoğalttı. Yani Âdem ile eşinden erkek ve kadın birçok evladı farklı bir şekilde ortaya çıkarıp yaydı.

Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarınıza riayetsizlikten sakının. Adını kullanarak birbirinizden istekte bulunduğunuz; yani bir kısmınız bir kısmınızdan bazı ihtiyaçları ve bazı hakları O’nun adını kullanarak ister. Kişi şöyle der: “Allah rızası için, Allah hakkı için ve Allah adına senden istiyorum”. Yine bir kısmınız diğerinden akrabalık sebebiyle bir şey ister. Kişi “Akrabalık ve yakınlık adına, şunu bana vermeni istiyorum” der.

---

3 Âl-i İmrân, 3/102-103.

4 “O size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir” (el-Hadîd, 28/57).

[§]**Ve akrabalık hakları.** İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: 9
"Kendisi adına birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah'tan sakının; akraba hakkında da O'ndan korkun, onlara ulaşarak iyilikte bulunun[5]. "Erhâm" (الأرحامَ) üstün ve esre irâbı ile de okunmuştur. Onu üstün harekesi ile okuyanlar şöyle diyor: "Allah'tan sakının, O'na isyan etmeyin; akrabadan da sakının, onlarla alakayı kesmeyin". Esre ile okuyanlar şöyle bir anlam vermiştir: "Kendisini ve akrabalığı anarak talepte bulunduğunuz Allah'tan korkun". Bir hadiste rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'tan korkun ve ilgilenerek akrabaya iyilikte bulunun. Çünkü, bu sizin için dünyada en kalıcı, âhirette de en hayırlı olan tutumdur"[6]. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin bu son kısmı, dış görünüşü itibarıyla öğüt ve uyarı konumundadır. **Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir** meâlindeki ilâhî beyan da, uyarı ve ikaz niteliğindedir.

وَاٰتُوا الْيَتَامٰٓى اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبٖيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُٓوا
اَمْوَالَهُمْ اِلٰٓى اَمْوَالِكُمْ اِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبٖيرًا ﴿٢﴾

2. "Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değişmeyin, onların mallarını kendi mallınıza katarak yemeyin; zira bu büyük bir günahtır."

Yetimlere mallarını verin. Bu âyet iki mânaya gelebilir: Birincisi, yetimlerin mallarını, onlar yetimlikten çıkıncaya kadar koruyun, yetim yetimlikten çıkınca da mallarını kendilerine verin. "Yetimlere verin, yani mallarından kendilerine harcama yapın, nafakalarını geniş tutun; daraltmayın ki başkalarının mallarında gözleri kalmasın. "Verin" anlamındaki "âtû" (آتوا), "yetimlikten çıkma vaktinde verin" anlamındadır. Yani mallarını kendilerine vermeniz için o malları önceden koruyun.

[Mânen Temiz ve Pis Olmak]

[§]**Temizi pis olanla değişmeyin.** Mânen pis olanı (yetim malını) alma- 10
yın ki yetimlerin mallarını koruma karşılığında âhirette size vâdedilen sevabı onlara bırakmamış olursunuz. Şöyle denilmiştir: Yetimin malının iyisini alıp kötüsünü ona vermiş olmayın; işte bu, mânen pis olanın temiz olanla değiştirilmesidir. Yine denildi ki: Mânen pis olanı ki o, yetimlerin mallarıdır, size ait

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/227; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, 2/424.

6 Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, I, 200; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 227; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 424.

olanı bırakmayın; bunun da sebebi kendi servetinizin tükenme korkusudur. Başka bir görüşe göre âyet şu mânaya gelir: Helâl mal yerine haram olanı yemeyin, çünkü yetim malını yemek haramdır, kişinin kendi malını yemesi ise helâldir; dolayısıyla Allah Teâlâ, pis olan malı temiz olanla değiştirmelerini yasaklamıştır: Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu kısmı şu anlamlara da gelebilir: Yetimin malını alma ki o pistir, aksi takdirde sana ait olan mal alınacaktır ki o temizdir. Şu anlam da ihtimal dâhilindedir: Allah Teâlâ'nın, sizin için temiz kıldığı kendi mallarınızı biriktirmek amacıyla size murdar kıldığı yetimin malını yemeyin. Yahut dünyada yetimlerin mallarını yemeyin, o yediğiniz şey (âhirette) yiyeceğiniz bir ateş olur, böylece pis olanı bırakma yerine size vâdedileni terk etmiş olursunuz; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler".

Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. *En doğrusunu bilen Allah'tır ya*, bu âyetin iki anlama gelme ihtimali vardır: "Mallarını kendi mallarınıza, yani sizin mallarınızla birlikte; daha açık bir ifade ile onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Burada karıştırmak ve birleştirmek yasaklanmıştır. İkinci ihtimal de şudur: Onların mallarını kendi mallarınızla. Burada yetimlerin mallarını kendi mallarına ekleyerek yemelerinin yasaklanması vardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin**. "Ve lâ te'külû emvâlehum ilâ emvâliküm" (ولا تأكلوا أموالهم الى أموالكم) beyanı "onların mallarını sizin mallarınıza katıp birlikte yemeyin" demektir. "Sizin mallarınızla beraber yemeyin" mânasına da gelebilir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

11 **[§]Zira bu büyük bir günahtır.** Denildi ki "hûb" (حوبا) zulüm demektir; ayrıca denildiki günah demektir, bunların ikisi de birdir. "Hûb"un büyük bir günah (zenb-i kebîr) veya "ism" (إثم) yani günah mânasına geldiği de söylenmiştir. Nitekim bu, İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir[7].

وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِى الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ
النِّسَٓاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا
مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَلَّا تَعُولُوا

7 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 231, Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 426.

3. "Eğer yetimlerin haklarına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın yahut sahip olduğunuz (câriye) ***ile yetinin, bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olandır."***

[Taaddüd-i Zevcât - Birden Çok Kadınla Evlenme]

Eğer yetimlerin haklarına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın yahut sahip olduğunuz (câriye) ile yetinin, bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olandır. Bu ilâhî beyanın yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre ashâb-ı kirâm, yetimlerin malları hakkında fazlasıyla uyarılar geldiği için bu mallar hakkında tasarrufta bulunmaktan korkuyor ve sıkıntı duyuyordu. Bunan üzerine şu anlamda bir ilâhî beyan gelmiştir: Eğer yetimlerin mallarını kullanmaktan korkuyor ve zorlanıyorsanız, "beğendiğiniz kadınlardan… evlenin"[8].

Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Bu âyet erkeklerin himayesinde bulunan kadın yetimler hakkında inmiştir. Şöyle ki: Erkeğin vesâyeti altında malı olan çirkin bir yetim kadın bulunurdu; çirkin olduğu için kendisi onunla evlenmez, mal sahibi olduğu için de malına tamah ederek, ölsün de ona kendisi vâris olsun diye başkası ile de evlendirmezdi. Şayet nikâhlarsa hakkını âdil bir şekilde vermeden nikâhı altında tutardı; onun kendisinden başka hakkını isteyecek bir velisi de olmazdı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ: "yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız" meâlindeki âyeti indirmiştir. Yani siz bu yetimleri bırakın ve onları nikâhlamayın "ve size helâl olan diğer kadınlardan nikâhlayın"[9].

Yine Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre kendisine bu âyetin mânası sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Bu âyet velisinin terbiyesi altında bulunan yetim kız hakkında inmiştir. Velisi güzelliğine ve malına rağbet ederek onunla nikâhlanır, fakat mehirini eksik verir. Bu sebeple, mehirlerini tamam olarak karşılamakta âdil davranmaları hariç, bu yetim kızları nikâhlamaktan men

---

8 Bu rivayet âyetin sebeb-i nüzûlü değil, tefsiri meyanında İbn Abbâs ve Mücâhid'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 235; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 428). *Te'vîlât*'ın şârihi şöyle demiştir: "Âyetin zâhirî mânası problemlidir, çünkü onda, vâsîler yetimlerin mallarında günaha düşmekten korktukları takdirde birden fazla evlilik emredilmektedir. Peki, yetimlerin mallarında günaha düşmekten endişe eden kimse niçin evlensin? Bu sorunun cevabı bu konuda müfessirlerin farklı görüşler, yani başka çözümler de ileri sürdükleri şeklindedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 142b.).

9 Müslim, "Tefsîr", 7-9; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 235.

12 edilmiş ve yetimler dışındaki [§]kadınlarla evlenmeleri buyurulmuştur. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: İnsanlar bu olaydan sonra Hz. Peygamber'e sordular, bunun üzerine yüce Allah şu meâldeki âyeti indirmiştir: "Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: **Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan âyetler açıklıyor. Onlara ait hükmü için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar…**[10] meâlindeki cümleye kadar. Allah onlara bu âyette şunları bildirmiştir: Yetim kız eğer güzellik ve mal sahibi ise mehirini tam olarak verip onu nikâhlamayı ve kendilerine nispet etmeyi arzu ederler. Eğer çirkinliği ve az mala sahip olmasından dolayı rağbet edilmeyen biri ise, onu terk ederler ve başka kadınları alırlar. Hz. Âişe şöyle demiştir: Yetim kızları terk edip onlardan yüz çevirirler; buna mukabil kendilerine rağbet ettikleri takdirde âdil davranıp mehir haklarını en mükemmel şekilde vermedikçe de onları nikâhlama hakkına sahip değillerdir[11].

Başka bir görüşe göre yüce Allah: **Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar**[12] meâlindeki âyeti indirince, müminler yetimlerle bir arada yaşamayı terk ettiler ve bundan çekindiler. Bu durun kendilerine sıkıntı verince Resûlullah'tan (s.a.) yetimlerle birlikte yaşama konusunun hükmünü sordular. O dönemde bir erkeğin nikâhı altında birkaç kadın bulunur, fakat bu kadınlar arasında adaletli hareket etmezlerdi. Bunun üzerine Cenâb- Hak şu ilâhî beyanı indirdi: Yani eğer yetimlerle birlikte yaşamakta onlara zulmetmekten korkuyorsanız, bunun gibi birkaç kadını bir nikâh altında toplamaktan, nafaka ve cinsel ilişkide aralarında eşit davranmamaktan da korkun[13].

[Evlenilecek Kadınların Sayısı]

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede **ikişer, üçer, dörder nikâhlayın** beyanına dayanarak dokuz hanımla evlenmeyi mubah gören kimseler de vardır; çünkü iki, üç, dört sayıları toplanınca dokuz eder. Bize göre âyetten bu hükmün çıkarılması mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın "mesnâ, sülâse ve rubâʿ" (مثنى وثلث و رباع) beyanının mânası iki, yahut üç, yahut dört şeklindedir. Zira âyetin devamında, "fe in hıftum elâ taʿdilû fevâhiden" (فإن خفتم ألا تعدلوا فواحدة) beyan **Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadınla ye-**

---

10 en-Nisâ, 4/127.

11 Buhârî, "Tefsîr", 4/1; Müslim, "Tefsîr", 6.

12 en-Nisâ, 4/10.

13 Bu görüş İbn Abbâs, Saîd b. Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr ve diğerlerinden gelmiş, fakat baş tarafındaki âyet (إن الذين يأكلون أموال اليتامى ظلما) zikredilmemiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IV, 233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 428).

tinin, meâlindeki beyan yer almaktadır. Âyette kişinin, eşleri arasında adaleti icra edememekten korkması durumunda tek kadınla yetinme vurgusu vardır.
[§]Şayet sözü edilen dokuz eş anlamı verilirse, bunlardan birini istisnâ etmenin 13
bir anlamı kalmazdı ve bu durumda şöyle buyururdu: Eğer dokuz eş arasında adalet yapamamaktan korkarsanız sekiz veya yedi yahut altı eş edinin. Cenâb-ı Hak'kın anılan sayılardan sadece bir eşi istisnâ etmesi, âyetin tevilinin, zikrettiğimiz şekilde toplamak suretiyle değil, ayrı olarak ikişer, üçer veya dörder olduğunu göstermektedir. İkinci karşı delil şu rivayette anlatılan husustur: Eski dönemlerde adamın nikâhı altında on, daha çok veya daha az sayıda kadın bulunurdu[14]. Bu rivayet de dörtten ibaret olan meşrû sayıyı desteklemektedir. Yine rivayet edildiğine göre bir erkek müslüman oldu, nikâhı altında ise sekiz kadın vardı, onlar da müslüman oldular. Resûlullah (s.a.) ona şöyle buyurdu: "Bu hanımlardan dört tanesini seç, diğerlerinden ayrıl"[15]. Nakledilen bu haber, helâl olacak sayının nihâî rakamını belirlemeye dairdir, yoksa Câhiliye döneminde nikâh altında bulunmuş olmak değil, nihaî sayısını açıklamaya dairdir; dolayısıyla bu haberin, o zatın dördünü nikâhı altında bırakması anlamına gelme ihtimalini taşımaktadır[16].

Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız. Bu âyet hakkında birkaç yorum yapılmıştır. Birincisi, şudur: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır; Yetimlerin bakımını sağlamakta zulüm yapmaktan korkar da bundan çekinirseniz, eşlerinizin bakımını sağlamaktan da korkun, çok eşle evlenmeyin.

İkincisi, yetimlerin malları hakkında endişeye düşerek onların mallarını kendi mallarınıza katmakta -bunlardan haksız yere yemekten korktuğunuzu için- sıkıntıya düştüğünüze göre, benzer şekilde kadınlarla size haram olan şekilde ilişkiye girmekten de korkun ve onları nikâhlayın.

Üçüncüsü, evlendiğiniz takdirde, kendilerini zulmünüzden engelleyecek kimseleri bulunmaması açısından yetim kadınlara zulüm yapmaya kusur taşırsanız onların dışında başka kadınlarla evlenin, yani kendilerine zulmettiğiniz takdirde buna engel olacak koruyucuları bulunan kadınlarla. Bilindiği üzere evlenilecek kadınların sayısına konulan sınır, zulme maruz kalmaları korkusundan dolayıdır. Allah Teâlâ, insanın yaratılışı gereği aciz olduğunu bildiği

14 İbn Abbâs ve başkasından rivayet edildiğine göre Câhiliye döneminde erkeğin on veya daha az karısı bulunurdu (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 233, 234).

15 İbn Mâce, "Nikâh", 40; Ebû Dâvûd, "Talâk", 25.

16 *Şerhu't-Te'vîlât*'ta daha fazla açıklama vardır. Orada şöyle denmektedir. "… helâl olma yönüne değil; yani ilk nikâhı devam ettirmek üzere yahut yeniden nikâhlanmak üzere" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 143a).

için, kişinin anılan sayıdan fazla kadınlarla evlenmesi durumunda tam olarak haklarına riayet edemeyeceğini haber vermiştir.

Haksızlık yapmaktan korkarsanız tek kadınla yetinin. Bu beyan ke-
14 sin bir hüküm taşımaz, fakat bir yol gösterme ve eğitim konumundadır, [§] çünkü bir erkek adaletle davranamayacağından korkmasına rağmen dört eşle evlense yine caizdir. Bu, tıpkı boşadığı hanımına döndüğünde (onunla tekrar nikâhlandığında) ona zarar vermesi yasaklanan, âdil ve mutedil bir şekilde davranmakla emredilen kimse gibidir[17]. Şayet bu kişi hanımına zarar verirse günahkâr olur, fakat tekrar evliliği geçerlidir. Boşamanın iddet içinde gerçekleştirilme emri ile iddet dışında boşamanın yasaklanması da böyledir[18]. Yasağa rağmen koca karısını iddet dışında boşarsa bu boşama gerçekleşir. Birinci mesele de aynen bunun gibidir.

Haksızlık etmekten korkarsanız, eşlerle buluşma nöbeti, cinsel ilişki ve nafaka hakkında **tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin.** Yani haksızlık etmekten korkarsanız bir eşle yetinin, çünkü câriyelerin efendileri üzerinde cinsel ilişkide bulunma ve nöbete riayet etme hakları yoktur; efendi dilediği ile cinsel ilişkide bulunabilir. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "şu veya şu", çünkü câriyelerin sayısı için sınır yoktur, kişi dilediği kadar câriyeyi mülkiyetinde toplayabilir, ama nikâhlamak suretiyle dörtten fazla hür kadını bir arada bulunduramaz. Şayet âyetin yorumu "dokuza kadar kadınla evlenmen mümkündür" diyen kişinin dediği gibi olsaydı **veya mülkiyenizde bulunan câriyeler** meâlindeki cümlenin bir dayanağı olmazdı (yukarıya bakınız).

---

17 Müellif bu ifadesi ile Allah Teâlâ'ın şu âyetine işaret etmiş olmalıdır: "Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın. Allah'ın size bahşettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir" (el-Bakara, 2/231).

18 Müellif bu ifade ile şu âyete işaret etmiş olmalıdır "Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir" (et-Talâk, 65/1).

Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın alın. Âlimler tarafından ittifak edildiği gibi adaleti yerine getiremeyecek kişinin tek kadınla yetinmesi gerekli değildir. Şu da varki cevazın şartı kılınan korkunun sınırını bilmenin bir yolu yoktur, hatta her âdil davranışın alt seviyede de olsa bir korkusu vardır,
[§]hatta dinin bütün işleri korku ve ümit üzerine bina edilmiştir. Aynı zaman- 15
da bu durum kadınların, kendileriyle evlenmeleri helâl veya haram olan kimseleri bilmemesini gerektirir, çünkü kadınlar başkasının bu ailevî durumunu bilemez; nikâh erkeğe haram olunca kadına da haram olur. Allah Teâlâ'ın, bir şeyin helâlliği için, mahiyetine ulaşılamayan bir şart koşmasına ihtimal yoktur. Bir de tek kadınla evlenme esas alınınca, korku ihtimali bir yana, erkeğe yönelik bir zulüm ortaya çıkarırdı[19]. Halbuki Cenâb-ı Hak'kın şu beyanlarında açık ispatlar vardır: "Kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz"[20]; "Eğer bir kadın kocasının… endişe ederse"[21]; "Eğer bir kadın kocasından… endişe ederse"; "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız"[22]; "Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız"[23].

Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır. Bazı ilim adamları, Allah Teâlâ'nın "ellâ teûlû" (ألا تعولوا) beyanı hakkında şu yorumu yapmışlardır: "Bu, çok iyâl[24] sahibi olmamanıza daha yakındır". Bu yorum, İmam Şâfiî'iye aittir[25]. Fakat bu, sözlük anlamı bakımından doğru değildir, çünkü sözlükte

---

19 Yani birden fazla evlenmede adaletli davranma şart olsaydı adaletsizlik halinde nikâh bozulurdu, oysaki bütün müslümanların yaşayışında realite böyle değildir.

20 "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/129).

21 "Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinde yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır" (en-Nisâ, 4/128).

22 "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır" (en-Nisâ, 4/35).

23 "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamaktan korkarsanız kadının evlilikten kurtulmak için bir meblağ vermesinde taraflara bir vebal yoktur" (el-Bakara, 2/229).

24 Iyal çoluk çocuk, geçindirme zorunda olduğumuz kimseler demektir.

25 bk. Şâfiî, *el-Um*, V, 106.

çok iyâl sahibi olmayı belirtmek için (عال يعيل إعالة فهو معيل) denilir ama (عال - يعول) denmez, bu ifade zulüm hakkında kullanılır[26].

Bu cümlede aile fertlerini çoğaltma izni vardır. Şunun da belirtilmesi gerekir ki aile reisinin güzel muamelede bulunması şartıyla çoluk çocuğun çokluğu, asîl bir davranış olarak kabul edilir ve bu konuda ihtiyatlı davranılmaması gerekir.

16 [§]Eğer şöyle bir soru sorulursa: Haberde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah rızası için harcama yaparken kendi yükümlülüğün altındaki kimselerden başla"[27]. [Buna şöyle cevap verilir:] Bunun yorumu *-En doğrusunu bilen Allah'tır ya-* şöyledir: Nafakasını vermek zorunda olduklarından başla. Yani nafakasını vermediğin takdirde zâlim durumuna düşeceğin kimselerden başla. Benzer şekilde kişi, aile fertlerine yönelik harcama yaptığı zaman "'âle yeûlu avlen" (عال يعول عَوْلا) denir. Buradaki "avl" kelimesi çoluk çocuğun çokluğu anlamında değildir. Görmez misin ki kişinin harcama yapmasına, geçindirmek zorunda olduğu kimselerden başlaması gerekir. Şayet "zâlike ednâ elâ te'ûlû" (ذلك أدنى ألا تعولوا) ilâhî beyanı aile fertleri anlamında olsaydı tek eşle evlenen kimsenin de aile sahibi olması gerekirdi. Tek eşle evli olan kişi onu geçindirmek zorunda iken "zâlike ednâ ellâ teûlû" (ذلك أدنى ألا تعولوا) beyanının başka ne anlamı olabilir? Bu anlattıklarımız "ellâ teûlû" (ألا تعولوا) beyanının, -daha önce anlatıldığı üzere- zulmetmeyin ve taraf tutmayın" anlamına gelir. Hz. Âişe'den (r.a.) nakledildiğine göre "ellâ teûlû" (ألا تعولوا) "taraf tutmayın" anlamına geldiğini belirtmiştir[28]. İbn Abbâs'tan (r.a.) da benzer bir rivayet nakledilmiştir[29]. "Avl" (عول) belirlenen sınırı aşmak demektir. Bu sebepledir ki, sınırı geçtiği için aslına göre fazla çıkan hesaba ferâiz ilminde "avl" (عول) denilmiştir. Buna göre buradaki "avl" evlilikte belirlenen sınırı aşmak demektir ki, o da zulümdür.

---

26 Bazı lügat âlimlerinin zikrettiğine göre, "'âle" (عال) kelimesi de "aile fertleri çok oldu" anlamına gelir. Fakat bu konuda görüş farklılığı vardır (bk. İbnu'l-Esîr, *en-Nihaye fî ğarîbi'l-hadîs*, "عول" md.; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Ara*b, "عول" md.).

27 Buhârî, "Zekât", 18; Müslim, "Zekât", 95, 97.

28 Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber "zâlike ednâ ellâ teûlû" (ذلك أدنى ألا تعولوا) beyanını "zulmetmemeniz…" diye açıklamıştır. İbn Ebû Hâtem şöyle demiştir: Ubey şöyle demiştir: "Bu hadis rivayeti sahih değildir, Hz. Âişe'den sahih olan rivayet ise mevkûftur" (İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 338; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 430).

29 Taberî, *a.g.e.*, IV, 240; Süyûtî, *a.g.e.*, II, 430.

[Köle Hakkında Bir Mesele: Köle İkiden Fazla Eşle Evlenemez]

Abdullah b. Utbe'den rivayet edildiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir: "Köle (en çok) iki hanımla evlenebilir, iki talakla boşar; câriye de iki hayız müddetince iddet bekler, eğer hayız olmuyorsa bir buçuk ay iddet bekler[30].

[§]Rivayet edildiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir: Erkek kölenin ikiden 17
fazla hanımla evlenmesi helâl olmaz[31]. Abdurrahman b. Avf'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Erkek köle iki hanımla evlenir"[32]. Hz. Ömer'in İbn Mesûd'a, "Erkek köleye helâl olan kadınların sayısı ne kadardır?" diye sorduğu, onun da "ikidir" cevabını verdiği rivayet edilmiştir. Bunun üzerine Ömer "Benim görüşüm de odur" demiştir[33]. Hakem'den[34] de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'in (s.a.) ashâbı, erkek kölenin iki kadından fazlası ile evlenemeyeceği üzerinde birleşmişlerdir[35]. Bu görüşte olanlar Hz. Peygamber'in (s.a.) ashâbından altı kişidir: Ömer b. Hattâb, Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Mesûd, Fadl b. Abbâs[36] ve Ensârî[37] (Allah hepsinden razı olsun) bunlardan olup hepsi kölenin fazlasıyla değil iki kadınla evlenebileceği konusunda ittifak etmişlerdir[38]. İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Câriyenin boşanması iki talak, iddet süresi ise iki

---

30 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 274; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 158.

31 Abdurrazzâk, *a.g.e.*, VII, 274; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 464.

32 Abdurrazzâk, *a.g.e.*, VII, 274.

33 Bu rivayeti bulamadım. Fakat Ömer b. Hattâb karşısındakilere "Erkek köle kaç hanımla nikâhlanabilir?" diye sormuş, onlar da iki hanımdan fazlasını nikâhlayamayacağı hakkında ittifak etmiştir (Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 274; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 465).

34 Hakem b. Uteybe el-Kûfî, tabiindan olup âlim ve yüksek derecede bir zat olup çok hadis rivayet etmiştir. Kûfe'de vefat etmiştir (115/733) (bk. İbn Sâd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VI, 331; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, II, 372).

35 Bu rivayet İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde mevcuttur. (III, 465).

36 Bu zat Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın en büyük oğlu Fazl b. Abbâs b. Abdülmuttalib'dir. Hz. Ömer'in halifelik döneminde Amvâs Tâunu sırasında (18/639 yılında) vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 122; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 446).

37 *Şerhu't-Te'vîlât*'ta "ve Zeyd b. Sâbit el-Ensârî" ibaresi yer almıştır. (vr. 143b) Fakat bu meselede Zeyd b. Sâbit'den bir rivayet bulamadım.

38 İbn Mesûd ve Fazl b. Abbâs'tan nakledilen bir rivayet bulamadım. İbn Hacer'in *Telhîsu'l-habîr* adlı kitabında (III, 173) şöyle denilmiştir: "Hakem b. Uteybe hadisi: Sahâbe erkek kölenin ikiden fazla kadınla evlenemeyeceği hakkında icmâ etmiştir". Bu hadisi İbn Ebû Şeybe ve Beyhakī de aynı tarikten de nakletmişlerdir. İmam Şâfiî Hz. Ömer'den "Erkek kölenin iki kadınla evleneceği" sözünü rivayet etmiştir. Şâfiî bunu Hz. Ali ile Abdurrahman b. Avf'tan de rivayet etmiş ve "bunu ashâbtan herhangi birinin muhalif olduğu bilinmemektedir" demiştir. İbn Ebû Şeybe bu rivayeti Atâ', Şa'bî, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinden de nakletmiştir".

hayızdır”[39]. Hz. Âişe’den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Câriye iki talakla boşanır, iki hayız süresince de iddet bekler”[40].

18 **[§]**[Şöyle bir soru sorulabilir:] Şayet biri “âyetin umûmî oluşuna dayanarak, Allah Teâlâ **İki, üç, dört** diye buyurdu, kişilerin köle veya hür olmasından söz etmedi, dolayısıyla bu âyet umûmî mâna taşır” diye itiraz edebilir.

Buna şöyle cevap verilir: Hitabın hür insanlara ait olduğuna dair âyette delil bulunmaktadır. O da azîz ve yüce olan Allah’ın **Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder kadar nikâhlayın** meâlindeki beyanıdır. Bu beyan bizzat evlenme yetkisine sahip olanlar hakkındadır. Köle ise başkasının (efendisinin) izniyle evlenme hakkına sahip olur, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: “İçinizden evli olmayan köle ve câriyeleriniz arasında elverişli olanları evlendirin”[41]. Buna göre köleleri evlendirmekle muhatap olanlar efendileridir. Kişi, efendisinin izni olmadan erkek köleyi bir kadınla evlendirme yetkisine sahip değildir, efendi ise dilediği zaman kölesini, kendisine sormadan evlendirebilir. **İkişer, üçer, dörder** beyanındaki hitap ise dilediği zaman evlenebilenlere ait olup köle bunun dışındadır. Görmez misin ki, Azîz ve celîl olan Allah **Yahut sahip olduğunuz köleler** diye buyurmuştur. Köle bir başka köleye malik olamaz. Şu halde hitabın kölelere değil hür insanlara ait olduğu anlaşılmıştır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Siz köleye hür olan hanımını üç talakla boşama hakkı verdiniz; dolayısıyla hür erkeklere tanıdığınız hakkı köleye de tanımış oldunuz, bu sebeple ona hür erkeklerin evleneceği kadar hanımlarla evlenme yetkisini vermeniz gerekir.

Buna şöyle cevap verilir: İkisi arasındaki fark şudur: Bize göre boşanmak kadınların statüsüne göredir. (Yani boşanmada kadının durumuna bakılır, eğer kadın hür ise üç talakla, köle iki talakla boşanmış olur). Çünkü hür bir erkek câriye olan hanımını iki talakla boşar, ondan sonra bu câriye ona haram olur. Evlenmedeki yetki ise erkeklere aittir, bu işlemde kadınların hür veya köle olduğuna bakılmaz; dolayısıyla köle hür bir erkeğin evleneceği kadınların ancak yarısı kadarı ile evlenebilir. Nitekim câriyelerin iddeti ve boşanması da Hz. Peygamber’den bize rivayet edilen hadise göre hür kadınların boşanma ve iddetinin yarısı kadardır. Şöyle ki: Köle hür bir insanın evlenebileceği dört kadının ancak yarısı kadarı ile evlenebilir.

---

39 İbn Mâce, “Talâk”, 30.

40 İbn Mâce, “Talâk”, 43; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 6; Tirmizî, “Talâk”, 7.

41 en-Nûr, 24/32.

وَاٰتُوا النِّسَٓاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةًۜ فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا
فَكُلُوهُ هَن۪ٓيـًٔا مَر۪ٓيـًٔا ﴿٤﴾

4. "Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin. Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da afiyetle yiyin."

Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre nihle mehir demektir[42].

[§]Denilmiştir ki "nihle" (نحلة) Allah'ın ayırdığı paydır. Yani kadınlara, **19**
Allah'ın ayırdığı paylarını verin. Yine denilmiştir ki nihle bahşiş demek olup kadınların velilerine değil kendilerine verilir. Bu kelime "nuhlâ"dan alınmıştır[43]. Yine denilmiştir ki nihle dinin paylarundan biridir. Yani kadınlara mehirlerini vermeniz dinin gereklerinden olup Câhiliye dönemindeki insanların yaptıkları gibi değildir, çünkü onlar kadınlarla mehirsiz olarak evlenirlerdi. Kaydedilen bu son görüşte kâfirlerin mehirsiz evlendikleri anlamı bulunmaktadır.

Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da afiyetle yiyin. Bu ilâhî beyanda, kadının kocasına hibede bulunmasının caiz olduğuna ve çocuk doğuruncaya yahut evinde bir yıl kalıp sözü geçerli hale gelinceye kadar bunu caiz görmeyenlerin görüşlerinin isabetsiz bulunduğuna dair delil vardır. Yine aynı âyetin bu kısmında mehirin kadının hakkı olduğuna ilişkin kanıt yer almaktadır. Çünkü **Eğer onun bir kısmını size gönül rızasıyla verirlerse onu da afiyetle yiyin** beyanında helâl kılmayı ve hibe etmeyi kadınlara nispet etmiştir. Bir de âyetin bu kısmında kadının alacak ve ibra hibesi yapmasının da caiz olduğunun delili mevcuttur. Nitekim hanımın, alacak konumunda bulunan mehirini kocasına hibe etmesi caizdir.

Bu konuda başka bir yorum da yapılmıştır. Şöyle ki Câhiliye döneminde babalar ve velâyet sahibi olan kimseler, hanımlarının mehirlerini alıyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah, mehir almamalarını emretmiş ve mehirin, velisinin değil, kadının hakkı olduğuna hükmetmiştir. Ancak kadın mehirini velisine hibe ederse mehir ücreti helâl olur.

---

42 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 241; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 431.

43 Nuhlâ "fu'lâ" (فُعْلى) vezninde bir kelime olup atıyye demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "nhl" md.).

Onu afiyetle yiyin. “Henîen” (هنيئاً) sağlığa aykırı bir durumu olmayan;
“merîen” (مريئاً) günahı olmayan. Şöyle denilmiştir: Henî’ lezzetli, iştah çeken
20 ve mutlu eden, merî’ ise sonu itibarıyla övülen demektir. [§]Burada henî’ ve
merî kelimelerinin zikredilmesinde iki hikmet bulunmaktadır. Birincisi, kadından mehirini geri alma konusunda zikredilen tehdittir. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: “Ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu iftira ederek birbirinizle beraber olduğunuz halde”. Tâ ki ilgili âyetlerde zikredilen tehdit dolayısıyla bunu kabul etmekten kaçınmasınlar. İkincisi, zevcenin gönül hoşluğuyla bağışladığı (mehir) kabul etmemek hoş olmayan bir durumun ortaya çıkmasına sebep olur ve karı ile koca arasına kin duygusu bırakır. Bu da ikisi arasında evlilik ilişkilerinin kesilmesine sebep olur.

Denildi ki, azîz ve celîl olan Allah’ın **Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin** meâlindeki beyanı gönül hoşluğu ile verin, demektir. Başka bir ifade ile “Kadınlara mehirlerini istemeyerek değil gönül hoşluğuyla verin, çünkü mehir sizin değil onların hakkıdır. Azîz ve celîl olan Allah’ın **Eğer onlar gönül rızasıyla verirlerse…** yani kerhen değil, gönül hoşluğu içinde verirlerse bu helâldir. Alkame’den[44] rivayet edildiğine göre o, hanımına şöyle demiştir: “Bana gönül rızası ve afiyet ürünü olandan yedir”[45]. Hz. Ali’nin de şöyle dediği nakledilmiştir: “Sizden biri bir hastalıktan şikâyet ettiği takdirde hanımının mehirinden üç dirhem istesin, sonra bu para ile bal satın alsın, sonra bu balı yağmur suyu ile karıştırarak içsin; bu yolla Cenâb-ı Hak gönül hoşluğu, afiyet, şifa ve mubarek olan suyu o kişi de bir araya getirmiş olur[46].

(Gönül rızasıyla verirlerse) onu da afiyetle yiyin meâlindeki ilâhî beyanda şu anlam da vardır: Nafaka her ne kadar kocaya ait olsa da, kadının kendisi nafakayı temin ettiği takdirde, erkek nafaka vermez. Çünkü gönül hoşluğu ile olunca, kadının kendisi için harcamada bulunması, erkeğin eşinin malından yapacağı harcamadan daha ağır değildir.

---

44 “Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş olmak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi alacaksınız. Birbirinizle beraber olduğunuz halde, üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken onu geri mi alacaksınız” (en-Nisâ, 4/20-21). Fakîh Alkame b. Kays en-Nehaî el-Kûfî, Ebû Şibl; Alkame sika, çok güvenilen ve âbid bir zattır. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Abdullah b. Mesûd’tan rivayet etmiştir, Kendisinden de kardeşinin oğlu Abdurrahman ve kızkardeşinin oğlu İbrâhim en-Nehaî ve diğerleri rivayette bulunmuştur. Alkame dinî yaşayış bakımından İbn Mesûd’a en çok benzeyen bir zattı. 60/679 yılından, bir görüşe göre 70/689 yılından sonra vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 34; İbn Hacer, *Takrîbü’t-tehzîb*, s. 397).

45 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, IV, 242; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 432.

46 Kurtubî, *el-Câmi‘*, V, 27; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 432.

[§]Cenâb-ı Hak'kın, kadının kendi mehirinden yapacağı bağışı gönül 21
hoşluğu ve afiyetle yenilmesi şeklinde nitelenmesinin sebebi şöyle açıklanabilir. Kadının başa kakması ihtimaline bağlı olarak servetinin, erkek tabiatına ağır gelmesi, kocanın karısına yetecek kadar nafaka vermek zorunluluğu, kadının mehirini vermeme davranışına yönelik ağır dînî uyarı, kadının erkeğinden utanarak mehirini ona vermesi, yahut da adamın kadının malına tamah etmesi ve bunun için onunla evlendiğini akla getirmesi gibi hususlar. İşte bu sebeplerle Allah Teâlâ, kadının bağışladığı mehir malını, koca için imkân sınırının sonuna kadar temiz ve helâl yapmıştır. Bu ilâhî beyanda kadının iyilikte bulunmasının meşrûtiyeti ve karı-koca arasında güzel geçinmeye teşvik de sözkonusudur. Öyle ki Cenâb-ı Hak ayrıldıktan sonra bile bu hükmü geçerli kılmıştır: "Ancak kadınların bağışlaması veya nikâh akdi elinde olanın hoş görüsü"[47]. Bu da muhabbet ve sevgi bırakan yahut bunları devam ettiren bir alıştır, çünkü Allah Teâlâ, şu meâldeki âyette ifade edildiği üzere, karı-koca arasına bu sevgiyi koymuştur: "Allah'ın mûcizelerinden biri sizin için huzur bulacağınız eşler yaratmasıdır"[48].

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَٓاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّت۪ي جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ
ف۪يهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾

5. "Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin, o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin."

Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. Bu ilâhî beyan hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani kâfirlere vermeyin[49]. Bir görüşe göre mallarınızı aklı ermezlere vermeyin, aksi takdirde onlar size hâkim olurlar, fakat siz onlara hâkim olun. Diğer bir görüşe göre anlam şöyledir: Onlara

47 "Kadınları mehir belirlemekle birlikte el sürmeden boşarsanız belirlediğiniz mehirin yarısını ödeyin. Ancak kendilerinin almak istememesi veya nikâh bağı elinde bulunan kocanın (yahut da kadının velisi) vazgeçmesi müstesnâ. Sizin bazı haklarınızdan feragat etmeniz Allah'a karşı saygılı olma derecesine daha yakındır. Birbirinize karşı erdemli davranmayı unutmayın. Şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir" (el-Bakara, 2/237).

48 "Onun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır" (er-Rûm, 30/21).

49 Bu sözü, Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiş olarak bulmadım. Belki ondan şu görüş rivayet edilmiştir: "Aklı ermezlere, çocuklara ve kadınlara vermeyin" (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 245; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 433). Kurtubî de bu görüşü nakletmiş fakat kimseye nispet etmemiştir (*el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 28.).

mallarınızı vermeyin, yoksa sizin üzerinize yönetici olurlar, asıl siz mallarınızla
22 onlara hükmedin. [§]Bu âyetin yetimlere dair olduğunu kabul edenler, Allah Teâlâ'nın buradaki mallarınız anlamına gelen "emvâleküm" (أموالكم) şeklindeki beyanının konumunu "lâtektülû enfuseküm" (لا تقتلوا أنفسكم), yani "kendinizi öldürmeyin"[50] beyanı ile "fe sellimû ʿalâ enfusiküm" (فسلّموا على أنفسكم), yani "kendinize selâm verin"[51] beyanının konumu gibi düşünmüştür. Bu örneklerin İkincisi, "evde gördüklerinize selâm verin" mânasına gelir. Yetimlerin mallarının, onların velilerine nispet edilmesi de bunun gibidir[52].

Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. Aslında "sefîh" (السفيه), gerçek mânasında câhil olsun veya olmasın, câhillerin yaptıkları işi yapan kimselerdir. Nitekim âlim bir kişi bile meşrû sınırları aşar ve kötü fiiller işlerse ona da bu lakap verilir. Nitekim Kur'ân'da Ehl-i Kitap âlimlerinin sefihlikle nitelenmesi bu anlayışa bağladır[53]. Câhillerin bununla nitelenmesi, cehaletin sefihliği yapmaya sebep olmasındandır. **Mallarınızı aklı ermezlere vermeyin** meâlindeki beyanının bu iki anlama gelmiş bulunması muhtemeldir. Sözkonusu iki muhtevadan hangisi olursa olsun, onda **Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı** meâlindeki ilâhî beyandan sakındırmak vardır. Bu da ya dünya işleri yahut âhiret işleri veya her ikisini de ilgilendiren hususlardan ibarettir. Dünya ve âhiret hayatı için harcama yapmanın yahut da yapmamanın yolu tedbirli olmak, dini hükümlere riayet etmek ve sebepleri gözetmektir. Her iki yöntem, yani câhil ile âlimin sefihliği malların Allah tarafından veriliş amacını saptırır. İşte servetin lütfedildiği kimse, onu anılan sefihlere vererek malı zayi etmekten sakındırılmıştır. Bununla birlikte bunda, uyulması gereken kimsenin, statüsü sadece uymak olan kimseye bağlı kalması sözkonusu olur. Bu ise hikmet sınırı ve aklın övgü alanının dışında kalır.

---

50 en-Nisâ, 4/29.

51 en-Nûr, 24/61.

52 *Şerhu't-Te'vîlât*'da şöyle denilmektedir: Yetimlerin mallarının velilerine nispet etmesinin sebebi, onların yönetimleri ve tasarrufları altında bulunmalarıdır. Bu durum: "Evlere girdiğiniz zaman kendinize selâm verin" beyanı gibidir (en-Nûr, 24/61). Bununla, Cenâb-ı Hak, evlere girenlerin yakınlarını kasdetmiştir ve onları kendilerinden kabul etmiştir. Bu aynı zamanda "kendinizi öldürmeyin" âyeti gibidir (en-Nisâ, 4/29). Bundan kastedilen de "arkadaşlarınızı öldürmeyin" şeklindedir. Bu âyet de onun gibidir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 144a).

53 Şu âyet-i kerîmelerde beyan edildiği üzere: "Diğer insanlar gibi siz iman edin" denildiğinde "Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?" derler. Bilin ki asıl akılsızlar onlardır, fakat bilmezler" (el-Bakara, 2/13). "İnsanların içinden aklı kıt olanlar, 'Şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden müslümanları çeviren şey nedir?' diyecekler. De ki: Doğu da Allah'ındır, batı da. O, dilediğini daima doğru yola iletir" (el-Bakara, 2/142).

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette mal ve servet erkeğe nispet edilmekle birlikte onun muhtevasına kadınlar da alınmıştır; bu kâinatın ve servetin yönetimine hâkim olan Allah'ın fiilidir.

Şunu da belirtmek gerekir ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin muh-
tevası Cenâb-ı Hak tarafından kadınlara yöneltilmiştir. O ki kâinatın yöneti-
mi kendisine aittir. Yine O, kadınları [§]erkeklerin idaresi altında yaratıp ge- 23
liştirmiş, erkekleri onların yöneticisi ve koruyucusu diye nitelemiştir. Ayrıca
küçükler de âyetin muhtevasına alınmıştır. Çünkü öylelerinin servetlerinin
korunmasını büyükler üstlenmiştir; böylece küçükler yetişkinlerin kefaleti
altına alınmıştır. Yetişkinlerin malları ise elbette kendi yöntemleri altındadır.
"Sefeh"in mahiyeti yukarıda anlattığım gibidir.

Burada Cenâb-ı Hak'kın çocuklardan ve kadınlardan bahsetmesinin hikmeti -âyette zikrettiği sefihlere vermekten sakındırdığına göre- onların yiyecekleri ve giyecekleridir. Câhillerin ve davranışlarıyla sefih olan kimselerin rızıkları başkaları üzerine vacip olmaz. Böylece zikredilenler, âyetin mânasına daha elverişli olur, her ne kadar kendilerinden bahseden âyetle amaçlanan sonuca layık hale gelmişlerse de. Sözkonusu edilen haller onlara galip gelince zikrettiği kimseler onlara hâkim olmuştur.

Hasan-ı Basrî'nin, sefihlerle ilgili âyeti kâfirler anlamına yorumladığı da nakledilmiştir. Sanki o, geçime dayanak anlamındaki "kıyâm" kavramına din işlerini yerine getirme anlamı vermiştir, oysa ki din işlerinde kâfirlerden yararlanmak caiz değildir ki servet onun yanında bulundurulsun. Şu da var ki âlimler İslâm şeriatinin akitlerle ilgili hukukunu bilmediklerinden kâfirleri akitlerde yetki sahibi kılmayı hoş karşılamamıştır; mallarını kendilerine vermek de bunun gibidir.

Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınız. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre **Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınız** meâlindeki beyanın "işlerinizin ve geçiminizin direği yaptığı mallarınız" şeklinde yorumlanmıştır[54]. Evet böyledir, Allah Teâlâ bu malları insanlar için dinlerini ve bedenleri ayakta tutan gıdalar konumunda bulundurmuştur.

O mallarla onları besleyin, giydirin. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki malları kendilerine vermeyin, fakat yiyeceklerini verin ve onları siz giydirin. Bir görüşe göre Allah şöyle buyuruyor: Mallardan onlara harcayın ve onları yedirin. Diğer bir görüşe göre yüce Allah mallar verilenlere değil verenlere nispet et-

---

[54] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 249; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 232.

tiğine göre bu durum çocuğun nafakası ile giyiminin yetişkin erkek üzerine vacip olduğunu kanıtlamaktadır.

24 **[§]Onlara güzel şeyler söyleyin.** Denilmiştir ki “yapacağım, giydireceğim” gibi güzel vâdlerde bulunun. Başka bir görüşe göre onlara iyiliği emredin, kötülükten sakındırın demektir. Diğer bir görüşe göre edebi ve dini öğretin; kendilerine iyi, yumuşak ve nazik sözler söyleyin, demektir.

وَابْتَلُوا الْيَتَامٰى حَتّٰٓى اِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَاِنْ اٰنَسْتُمْ مِنْهُمْ
رُشْدًا فَادْفَعُوٓا اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَٓا اِسْرَافًا وَبِدَارًا اَنْ
يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقٖيرًا فَلْيَأْكُلْ
بِالْمَعْرُوفِ فَاِذَا دَفَعْتُمْ اِلَيْهِمْ اَمْوَالَهُمْ فَاَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفٰى
بِاللّٰهِ حَسٖيبًا ﴿٦﴾

6. “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) ***yetimin malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.”***

[Yetimlerle İlgili Hükümler]

Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: “Hattâ izâ”’daki (حتى إذا) hattâ bağlantı harfi olup anlamı şöyledir: Yetimler nikâh çağına geldiklerinde onları sınayın; bu, Şâfiî’nin (Allah rahmet eylesin) görüşüdür[55]. O, sınamayı buluğ çağına girdikten sonra düşünmektedir. Sözkonusu sınamanın iki sebeple ergenlik çağından önce yapılmış olması da muhtemeldir. Birincisi, ergen çağına girmeden önce yetim çocukların alışkanlık edinmeleri ve eğitim görmeleri için çeşitli ibadetler ve davranışlarla sınanmalarıdır, tâ ki onlar malların hukukî yönlerini, kadr-u kıymetini bilmiş olsunlar ve ergenlik çağına gelince onları korusunlar. Zira onlar ergenlik çağına ulaştıktan sonra, üzerlerindeki ibadet görevlerini ve diğer farzları bilemezler. Dolayısıyla bu durumda Allah’a karşı

55 Şâfiî, *el-Um*, III, 215, 219.

görevlerinin ve farzların, yok edilmesi sözkonusu olur, çünkü ergenlik çağına girinceye kadar bu görevleri yerine getirmelerine imkân yoktur. İşte bu sebeplerle Cenâb-ı Hak yetimlerin veli ve vasilerine ergenlik çağından önce onları sınamalarını emretmiştir ki, yetişkin hale gelince yapmaları gereken ibadetleri ve diğer görevleri bilip yerine getirsinler. [§]Bakmaz mısın ki bir haberde yer 25
aldığına göre Hz. Peygamber, şunları yapmakla babayı görevlendirmiştir: Baba yedi yaşına giren çocuğuna namaz kılmayı emredecek, dokuz yaşına gelince gerektiğinde dövüp eğitecek ve yataklarını ayıracaktır[56] ki bu, yeni neslin hakları cümlesindendir. Bu, ergenlik çağından önce alışmaları ve eğitimi almaları içindir; böyleleri ergenlik çağına gelince üzerlerindeki hak ve vecibeleri bilmiş olurlar ve bunları yerine getirme işi kolaylaşır.

İkincisi, yetimlerin akılları mallarının bir kısmıyla sınanmasıdır, onunla ticaret yaparlar ve sürekli meşgul olurlar; tâ ki bazı olayların veya beklenmedik hâdiselerin ortaya çıkması halinde mallarını koruyup koruyamayacaklarını görsünler. Bu yorumda, çocuk yaşta iken yetimlere ticaret izni vermenin caiz olduğuna dair delil vardır, çünkü bu durum ticaret yapmaksızın ortaya çıkmaz. Şayet denemekten kastedilen şey buluğ çağına girdikten ve büyüdükten sonraki durum ise, bunun da iki yoruma ihtimali vardır. Biri, ticaretin bizzat kendisini bilmesi, diğeri ise ticareti bilerek yapması ve kendi konumunun dışına çıkmamasıdır.

Şâfiî'nin "Hatta (حتّى) harfi sıladır" demesine gelince, şayet onun bu harfi bağlantı (sıla) kabul etmesi mümkün olsaydı bir başkası için de rüşd kelimesini sıla yapması imkân dâhilinde girerdi, çünkü sıla kabul edilmesi açısından bununla önceki arasında bir fark yoktur[57].

---

56 "Amr b. Şuayb'dan, babasından, dedesinden rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Yedi yaşına girince çocuklarınıza namaz kılmayı emredin, on yaşına basınca bundan dolayı onları dövün ve yataklarını ayırın" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 180; Ebû Dâvûd, "Salât" 26). Bezzâr Ebû Râfi'den, onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun kılıcının kını üzerindeki bir yerde şu yazının yazılı olduğunu bulduk: "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla. Erkek çocuklarla câriyelerin, erkek kardeşi ve kızkardeşlerin yataklarını yedi yaşına gelince ayırın. Oğullarınızı -zannederim dokuz yaşına gelince- namazdan dolayı dövebilirsiniz" (Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 329).

57 Şârih şöyle demiştir: "Hattâ (حتّى) harfinin sıla ve haşiv (dolgu) olduğunu söyleyenlerin sözü isabetli değildir. Çünkü hatta harfinin sıla ve anlamsız kılınması caiz olsaydı, rüşd kelimesinin de haşiv ve sıla yapılması caiz olurdu, zira bununla onun arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla bu, Kur'ân-ı Kerîm'i hükümleri itibarıyla geçersiz kılmak olur. Böylesinin götüreceği sonuç çirkin bir şeydir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 144b; Medîne nüshası, vr. 164b).

Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları şöyle demiştir: Rüşd, yetimin şahitlik yapmaya ehil olan kimselerden olmasıdır. Bu durumda yetime malı teslim edilir. Buna göre bu görüşün sahibi,
26 fâsık kimselerin ellerinden mallarını geri alması gerekir. [§]Çünkü onların şahitlik yapma hakları yoktur. Aynı görüş sahibine göre kâfirlerin yetimlerine mallarının, ancak kendileri rüşd çağına ulaşmasından sonra verilmelidir. Şayet rüşdün şartı şahitlik olsaydı, bu görüş sahibine göre -küfür inancı üzerinde kaldıkça- malının kendisine teslim edilmemesi gerekir, çünkü kâfirin hiçbir kimse hakkındaki şahitliği kabul edilmez. Bu durum, rüşdün zikredilen şey değil, belki söylendiği gibi akıllı olmak, malını korumak ve onu iyi kullanmak anlamında olduğunu gösterir.

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o, **Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz** anlamındaki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: "Ergenlik çağına hilim, akıl ve vakarla ulaştığında"[58]. İbn Abbâs yine aynı âyetin yorumu hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Ergenlik çağından itibaren yetimleri deneyin, şayet onların halinde rüşd durumunu ve malları hakkında güzel yönetim sahibi olduklarını görürseniz mallarını onlara verin"[59]. İbn Mesûd'un mushafında meâlen şöyledir: Eğer onlarda rüşd halini hissederseniz mallarını kendilerine verin. Hafsâ'nın mushafında da şöyle: "Yetimleri, malları konusunda deneyin, büyüdükten sonra ergenlik çağına gelinceye kadar".

Yetimlere mallarını vermemek üç açıdan mümkündür: Birincisi, cömertlik, el açıklığı, Allah Teâlâ'nın bol rızık vereceği ve harcadıklarının yerini dolduracağı ümidiyle aşırı derecede verip dağıtmak. Bu durum ihtimal dâhilinde değildir, çünkü bu, peygamberlerin ahlâkından ve uygulamalarından biridir, insanların bundan engellenmesi ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Yahut şehvetleri galip geldiği ve ihtiyaçlarını giderme emeline ulaşmak için harcarlar
27 diye malları onlara verilmez. [§]Böyleleri kendi mallarından engellenirse başkalarının mallarından alır, dolayısıyla helâl ve güzel olmayan bir yoldan mal edinip, alır verirler. Bundan dolayı engellenmeleri muhtemel değildir. Yahut da akıllarındaki bir âfet veya zihnî eksiklik sebebiyle malları kendilerine verilmez. Şayet mallarının kendilerinden engellenmesi bunun içinse, her zaman engellenmeleri gerekir, bunun ne bir vakti ne de bir müddeti vardır. Malları kendilerine, ancak bu afet ve noksanlık kalktıktan sonra verilir. Yetimde rüşd hali görülünceye kadar malı üzerinde tasarrufta bulunmaktan engellenmesinin gerekçesi işte budur.

---

58 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 435.

59 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 251, 252; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 435.

[Baskı Altında Zina Etmenin Hükmü]

Yetimin (dolayısıyla erkek çocuğunun) ergenlik çağına erişmesi ve akıl baliğ olması ihtilam olmak (düşü azmak) yoluyla belirlenmiştir. Aslında ikisi dışında insanın bütün organlarını kullanmak mümkündür; bunları kullanmaya ancak kişinin kendisi kādirdir, bunların biri cinsel organ, diğeri de dildir; bu iki organı ancak sahibi kullanabilmektedir. Bu sebepledir ki ihtilam olmak yetimin ergenliğe eriştiğinin ve âkıl bâliğ olduğunun alameti olarak kabul edilmiş ve yine aynı sebeple icbar altında tutmak bu iki organı etkileyememiştir. Meselâ icbar altında zina eden kimse gibi; böylesine had cezası uygulanır, çünkü zor kullanma zinayı oluşturamaz, o ancak kişinin fiili olarak gerçekleşir. Ancak (devleti temsil eden) vali müstesnâdır; vali kişiyi zinaya zorlar, o da bu fiili işlerse kendisine had cezası uygulanmaz, çünkü bunu, helâl olmasını sağlayan bir sebep olarak belirlemişiz[60]. Bunun gibi bir kimse zorlanarak bir kadınla ilişkide bulunsa, şüphe ile cinsel ilişkiye girilen kadına verilen "ukr"[61] tazminatını ödemesi gerekir, tazminat bunu zorlayana ödetilmez. Yine bir kimse kendi mallarından birini itlaf etmeye zorlansa, belirttiğimiz sebep dolayısıyla, mal zorlayana ödetilir. Buna bağlı olarak, zorlanan kimsenin boşaması, nikâhlanması ve köle azat etmesi geçerli olur, çünkü bu işler ancak dil ile gerçekleşir, dil üzerinde ise zorlama geçerli sayılmaz, bunun için bunlar caizdir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Anılanlar dışında mal satmak, almak ve
diğer bütün akitler, [§]dil ile söylemekle değil teslim etmek ve teslim almakla **28**
gerçekleşirler. Başkası için de kullanılmaları mümkün olduğu için, bunlar hakkında zorlamanın hükmü geçerli değildir, bu sebeple iki çeşit baskı birbirinden ayrılmıştır.

Bundan dolayıdır ki iman dil ile değil sadece kalp ile olur dedik[62]; çünkü kişi kâfir olmak için zorlandığında, küfür kelimesini dil ile ifade etse de fakat kalbi imanla dolmuş bulunsa kâfir olmaz. Ancak kalbi küfür ile tatmin bulursa kâfir sayılır[63], çünkü zorlama kalbe tesir etmez, zorlayan kişi de bu kalbi kul-

---

60 Semerkandî'nin ibaresi ise şöyledir: "Sultan müstesnâ, çünkü onun emri helâl kılan sebebin alameti gibi kılınmıştır, bu sebeple de şüphe meydane getirir. Cezalar ise şüphe ile uygulanamaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr: 145b).

61 Ukr: Şüphe ile cinsel ilişkiye girilen kadına mehir gibi verilen bir tazminattır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "akr" md.).

62 Her ne kadar asıl metinde "mâ kulnâ" (ما قلنا) ifadesine yer verilmişse de anlamın tutarlı olması için "kulnâ" (قلنا) olarak değiştirilmesi gerekir.

63 Müellif Allah Teâlâ'nın şu beyanına işaret etmiş olmalıdır: "Kalbi iman ile tatmin olduğu halde (dinden dönmeye) zorlanan hariç, kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse, (ona Allah'ın gazabı vardır) Ama kim, kâfirliğe göğsünü açarsa, onların üzerine Allah'tan bir gazap ve onlar için büyük bir azap vardır" (en-Nahl, 16/106).

lanmış olamaz, kalbi etkileyen başkası değil sadece onun sahibidir. Bu sebeple verdiğimiz cevap zikrettiğimiz gibi olmuştur.

[Ergenliğin Bilinmesi]

İhtilâm olmayı ergenlik kabul etmenin anlamı, cinsel organ dışında diğer organları kullanma imkânının bulunmasıdır, cinsel organı kullanmak ise ancak büyüdükten sonra mümkündür; bunun yanında babalar ve evlatlar hakkında bilinen ve toplumda cereyan eden anlayış. Bir de Cenâb-ı Hak mukadder kılınıp yazılan evladı talep etmenin buluğdan sonra olabilmesi. Bunun ise ancak çocuğun güç ve kudrete sahip bulunduğu zamanda olması gerekir, bu da ergenlik suyunun şehvetle çıkması yoluyla gerçekleşir. Örf ve adet açısından bilinen odur ki meninin şehvetle gelmesi durumunda ergenlik vaki olur, dolayısıyla meninin şehvetle çıkması ergenliğe alamet kılınmıştır[64]. İşte bunun içindir ki **(Yetimler) Evlilik çağına gelinceye kadar** buyurulmuştur.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ'nın kaderde yazdıklarının duyulur âlemde ifade edilmesi konusunda dil ile diğer vasıtalar arasında fark vardır.
29 **[§]**Şu açıdan ki hiçbir kimse başkasının diline -dil sahibinin kanaatini almadan- hâkim olup konuşturamaz. Binaenaleyh ancak çocuğun sayesindedir ki buluğa ermiş olunca kaderinin gerçekleşmesinin anlaşılması sadece dil sahibinin ifadesiyle mümkün olur. İşte buluğun gerçekleşmesinin başkası tarafından bilinemez oluşunun anlamı budur. Tâ ki çocuğun ilk ergenliğe erişini kendisini belirtmiş olsun. Bir bakımdan çocuğun konuşması, kendi konumundakilere ilâhî hitabın yöneldiği birinin fiili yerine geçmiştir. Sözkonusu genç çocuğun konumu, akıldan imtihan edilen kişinin haline benzemiştir; çünkü akıl ihtilamla değil imtihanla anlaşılır. Buna bağlı olarak biz genci, ergenlik açısından değil akıl açısından imtihana tâbi tutmakla emrolunduk; bu noktada çocuğun ifadesi kabul edilir. Ergenlik çağına erdiğini söyleyen kimsenin beyanı artık benimsenir, böylece davranışları kayıt altına girer, hukukun da aynı zamandan itibaren bunun olabileceğini benimsemesi gerekir. Özellikle kişiye idrak yeteneğine ulaştıktan sonra uygulanacak sınavı benimsemediği takdire onu başka hangi yolla imtihana tâbi tutabiliriz, diyen kimseye göre! Şimdi, genç çocuğun

---

64 Alâeddin Semerkandî İmam Mâtürîdî'nin anlattıklarını açıklama sadedinde şöyle demektedir: "Allah Teâlâ Şimdi artık onlarla birleşin ve Allah'ın sizin için yazdığını isteyin" (el-Bakara, 2/187) meâlindeki beyanı ile çocuk istemeyi emretmiş ve bunun bizim için mukadder kılındığını haber vermiştir. Mükellef kılmak ancak hâli tam olana yapılır, bu da ergenlik çağına ulaşmaktır. Şüphe yoktur ki evlat sahibi olmakla mükellef tutulmak, ancak talep ettiği takdirde bulup gücünün yetmesi halinde mümkün olur. Aksi takdirde çaresi olmayan bir şeyle mükellef tutulma durumu ortaya çıkar, bu ise güç yetirilemeyen şeyle sorumlu tutulmaktır. Bu konumdaki güç meninin şehvetle çıkmasından ibarettir. Bu da çocukluk dönemi için bilinen ihtilamdan ibaret olup sözkonusu güç için bir işaret haline getirilmiştir. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 145; Medîne nüshası vr. 165).

ergenlik çağına erdiğini söylemesi benimsenince kendisini ilgilendiren her şey gerekli hale gelir. Daha önce de belirttiğim üzere onu ilgilendiren ilk şey buluğ çağına ulaşmasıdır. Bu durumda söz ve beyanın akılla ilişkisi, aklî kemalin de buluğla alakası vardır, çünkü sorumluluğun ve dolayısıyla kayda geçirilmenin dayanağı ergenliktir. Yine dilin, sahibinin dışındaki biri tarafından kendisine hükmetmesinin imkân dışında kalışı, dile ait her hakkın mutlaka ona ait olacağını gösterir; çünkü dil alanına giren bir şeyin kendisi olmaksızın etkide bulunması mümkün değildir. Şunu da belirtmeliyiz ki dil olmaksızın vukû bulan her işin mevcudiyetinin sebebi dil değil, belki haber vereni olur. Böylesi icbar altına alınan türden bir şey olup yok olması beklenir ve gerçekten ortadan kalkar. En doğrusunu bilen Allah'tır

O malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Denilmiştir ki israf
yasaklanan her şeydir. [§]Yine denilmiştir ki israf haksız olarak yemektir. San- 30
ki israf sınırı aşmaktan ibarettir; şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "O iyi kullar harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar…"[65]. İslâmiyet'te cimrilik yerilmiştir, bunun yanında yetimin malından harcama yapılırken de israf aynı şekilde yerilmiştir. "İsrâfen ve bidâren" (إِسْرَافًا وَبِدَارًا) yani "İsraf ile ve tez elden". Denilmiştir ki "bidâr" (el-bidâr) mübâdere (المبَادرة) demektir; her iki kelime aynı mânada kullanılır, cidâl ve mücadele gibi. Bidâr ve mübâdere'nin anlamı şudur: Yetime bakan kimsenin büyür de malına sahip olur korkusuyla onun malını yemekte acele etmesi. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[66]. İbn Mesûd'un (r.a.) kanaati ise şöyledir: Yetimler büyüyecek korkusu ile onların mallarını israf ederek ve acele ile yemeyin.

Zengin olan (veli) yetimin malına tenezzül etmesin, yoksul olan da karınca yesin. Âyetin zâhirine göre Allah Teâlâ yetimin velisi hakkında şu beyanda bulunmuştur: Şayet fakir ise örfe uygun tarzda israf etmeksizin yemelidir, bu da orta yollu bir harcamadır. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilmiştir ki bir sahâbî: "Malım yok, yetimim var" diye sormuş, Resûlullah da şöyle cevap vermiştir: "Yetiminin malından israf etmeyecek ve onun malını kendi malınla birleştirmeyecek şekilde ye"[67]. Bu hadiste, zengin kimsenin vasisi bulunduğu

---

65 Yine o iyi kullar harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur (el-Furkān, 25/67).

66 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 254; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 435.

67 Amr b. Şuayb'ın babası yolu ile dedesinden rivayet ettiğine göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: Geçinmek için bir şey bulamıyorum, malım da yoktur, yanında malı bulunan bir yetim var. Hz. Peygamber ona şöyle cevap vermiştir: "İsraf olmaksızın ve kendi malını onun malına karıştırarak gelir elde etme kastı bulunmaksızın yetiminin malından ye". Zannedersem şöyle demiştir: "Kendi malını onun malıyla koruma" (İbn Mâce, "Vesâyâ", 9).

yetimin malından yemesinin caiz olmadığına, fakir olan vasi yiyince de israfa kaçmayacak bir harcamada bulunmasının gerektiğine yönelik delil vardır. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın malı (devlet malı) konusunda kendimi yetimin malı karşısında imiş gibi kabul etim. Şayet bu mala ihtiyaç duymazsam ona dokunmam, şayet ihtiyaç duyarsam örfe uygun bir şekilde yerim. Servete kavuşunca da yediklerimi öderim[68].

31 **[§]**İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vasî eğer muhtaç durumunda ise elini yetimlerin elleri ile yemeğe uzatır, fakat sarık giyemez"[69]. Hz. Âişe'nin de şu ilâhî beyan hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: **Yoksul olan da kararınca yesin** demek "Yetimin velisi, onun malına bakıp geliştirdiği ve kendisi muhtaç olduğu takdirde onun malından yer"[70] anlamına gelir. Bir görüşe göre borç olarak yer, sonra zengin olunca onu geri verir. Bu, İbn Abbâs'ın kanaatidir[71].

Şöyle denilmiştir: **kararınca yesin**, yani kendi malından, yetimin malına dokunmasın[72]. Diğer bir görüş ise şöyle: Yetimin malı için çalışınca ve o malı gözetince yer. Bir görüşe göre de borç olarak yer; Cenâb-ı Hak'kın şu beyanına bakmaz mısınız? **(Mallarını kendilerine verdiğimiz zaman) yanlarında şahit bulundurun.** Yetimin malı yetimlere verildiği zaman, Allah buna şahit tutmayı emretmiştir, şayet mal vasînin elinde emanet olsaydı verirken şahit tutmaya muhtaç olmazdı. Şu kadar var ki bu, vasînin kendi konumu için değil, kendisi ile yetimin vârisleri arasında anlaşmazlık çıkması durumunda anlaşmazlığı çözmek için şahit gerektirir. Tartışması yapılan bu konuda şöyle de denilmiştir. Örfe uygun olarak yemek, açlığı giderecek kadar yemek ve avret yerini örtecek kadar giyinmek demektir.

Hesap sorucu olarak da Allah yeter. Denilmiştir ki Allah, vasînin, yetimin malından aldıklarına ve harcadıklarına şahittir" **Hasîben** (حَسِيبًا) beyanının 'Yetim dünya hayatında hesaba çekmese de âhirette Cenâb-ı Hak, onu hesaba çeker' mânasına gelmesi muhtemeldir.

---

68 İbn Sâd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 276; Taberî, *a.g.e.*, IV, 255; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 436; Şârih şunları söylemiştir: "Bu sözü Beytü'l-mâl (Hazine) hakkında söylemiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 145b).

69 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VI, 4; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 436. Alâaddin Semerkandî şöyle demiştir: İbn Abbâs şunu demek istemiştir: Yetimle birlikte onun için hazırlanan yemekten yer fakat yetimin malından elbise giyemez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 145b; Medîne nüshası, vr. 165b).

70 Buhârî, "Tefsîr", IV, 2; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 260; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 435.

71 Taberî, *a.g.e.*, IV, 255, 256; Süyûtî, *a.g.e.*, II,436.

72 Çünkü veli, kendi malını israf ederek yiyince onu tüketir, dolayısıyla yetimin malına muhtaç olur. Bu sebeple kendi malından örfe uygun şekilde yemesi emredilmiştir ki yetimin malına ulaşmasın" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 145b)

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ
مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا
مَفْرُوضًا

7. "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da pay vardır, azından, çoğundan belli bir pay."

[Mîrâsın Taksimine Dair Hükümler]

[§]Anne babanın ve yakınlarının bıraktıklarından erkeklere pay var- 32
dır; yine kadınlara da pay vardır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin Câhiliye devri insanlarının, kızların yanı sıra kadınlarla küçük çocukları vâris kılmamaları sebebiyle inmiştir. Onlar erkeklerden de sadece savaşa elverişli yaşta olup ganimet elde edenlere mîrâs veriyorlardı. Bu itibarla âyet-i kerîme hem erkekleri, hem de kadınları birlikte vâris kılmak üzere nâzil olmuştur[73]. Başka bir rivayete göre âyet Evs b. Sâbit el-Ensârî adında bir zat için inmiştir. Evs vefat etmiş, birkaç kızı ile hanımını geride bırakmıştır. Amcasının oğullarından vasî durumundaki iki erkek onun malını almış, hanımına ve kızlarına bir şey vermemiştir. Bunun üzerine Evs b. Sâbit'in hanımı Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme gelerek şikâyette bulunmuş ve durumunu anlatmıştı. Resûlullah kadına: "Evine dön, bakayım Allah bu konuda neye hükmedecektir?" demiştir. Kadın da gitmiştir. Ardından Allah Teâlâ'nın şu meâldeki beyanı inmiştir[74]: "Ebeveynin ve en yakınlarının geride bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Kadınlara da ebeveyninin ve en yakınlarının geride bıraktıklarının azından da çoğundan da farz kılınmış bir pay vardır". Başka bir rivayete göre sözkonusu âyet-i kerîme Sâd'ın[75] hanımı hakkında inmiştir. Şöyle ki Sâd, Uhud savaşında şehit düşmüş ve geride iki kız ile hanımını bırakmıştır. Sâd'ın kardeşi onun malının tamamını almış ve hanımına da kızlarına da bir şey vermemişti. Bunun üzerine hanımı Hz. Peygamber'e (s.a.) giderek şikâyette bulunmuş ve olan biteni anlatmıştır. Resûlullah da ona "Allah sizin hakkınızda bana bir şey indirmemiştir" buyurmuştur. Daha sonra bu âyet nâzil olunca Resûl-i Ekrem,

---

73 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, IV, 262; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 439.

74 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 144; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 438.

75 Bütün nüshalarda İbn Sâd'ın hanımı diye yazılıdır. Doğrusu Sâd'ın hanımı olmalıdır. Çünkü anılan rivayette İbn Sâd'ın hanımıyla ilgili herhangi bir nakil yoktur. Sâd ise Sâd b. Rebî'dir.

kızların amcalarından malın üçte ikisini alıp kızlara, sekizde birini de hanı-
33 mına vermiş, [§]kalanı da amcaya bırakmıştır[76]. Artık âyetin kimler hakkında indiğini ancak Allah bilir. Bu nakilde iki kıza mîrâstan üçte iki verileceği hususunda delil vardır, nitekim onların üç ve daha fazla sayıda payları da aynıdır. Bu mesele, bazılarının "iki kız malın yarısını alamaz, çünkü Allah Teâlâ üç kıza üçte iki pay vermiştir" şeklinde söylediği gibi değildir.

Âyet-i kerîmenin -burada anlatılandan başka- iki şıkka daha ihtimali vardır: Bu ilâhî beyandan sadece evlatların kastedilmesi muhtemeldir. O takdirde âyetin hükmüne bütün çocuklar, yani kızların bütün çocukları ile oğulların bütün çocukları girer, çünkü bunların hepsi ölenin çocuklarıdır. Bir de âyetten erkek ile kadınların kastedilmesi mümkündür, bu takdirde buna zevi'l-erhâm (yakınlar) da girer. Evlattan olan kızların kızları buna girmeyince, bu durum yüce Allah'ın sadece evlatları değil, belki erkek ve kadınları birlikte kastettiğini gösterir.

Yine sözkonusu âyette, vârise yapılacak vasiyetin nesh edildiğine de işaret vardır, çünkü Cenâb-ı Hak **Erkeklere bir pay… kadınlara da bir pay vardır** buyurmuştur. "Mefrûdan" (مفروضا), yani az ya da çok her birinde bilinen pay vardır demektir.

Sonra **azından çoğundan belli payı** anlamındaki "nasîben mefrûda" (نصيبا مفروضا) beyanı hakkında İmam Mâtürîdî şöyle demiştir: Bir görüşe göre bu, payını açıkladığı kimseye yöneliktir; bunlar da ashâb-ı ferâiz (mîrâstaki pay sahipleri) olup asabeler değildir. Dolayısıyla bu hüküm, Kur'ân'da ismen haklarına işaret edilen kimseler hakkında geçerli olur. Zikri geçtiği üzere, Allah'ın açıkladığı şeylerin iki hak olma ihtimali vardır. Onlardan biri asabelerin[77] hakkıdır. Nitekim baba, erkek kardeşler ve erkek evlatlar için zikredilmiştir. İkincisi, ise ashâb-ı ferâizin[78] hakkıdır. Şayet böyle olursa pay işaret ve

---

76 Bu kıssa Nisâ sûresini 11. âyetinin iniş sebebi hakkında rivayet edilmiştir, aşağıda gelecek âyetin dipnotuna bakınız. Fakat Taberî ve diğerleri İkrime'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Âyet, Kücce'nin annesi ve kızı, ayrıca Sâlebe ve Evs b. Süveyd -ki bunlar Ensâr'dandır- hakkında inmiştir. Bunların biri Ümmü Kücce'nin kocası öbürü de bu hanımının çocuğunun amcasıydı. Kadın şöyle demiştir: Ey Allah'ın elçisi! Kocam öldü, beni ve kızını geride bıraktı, bize mîrâstan pay verilmedi. Çocuğunun amcası da şöyle demiş: Ey Allah'ın elçisi! Bu kadın ata binmez, zorluk yüklenmez, düşman öldürmez, kocası kendisi için servet edinir ama o, çalışıp kazanmaz" demiş. Bunun üzerine sözkonusu âyet inmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 262; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 439).

77 Asabe: Kur'ân'da payları açıklanan mîrâsçıların paylarından artan mîrâsa hak kazanan ölünün erkek akrabalarıdır.

78 Ashâbu'l-Ferâiz Kur'ân'da mîrâs âyetlerinde alacakları paylar ismen açıklanan mîrâsçılardır.

işaret yoluyla bilinen şeyi kapsar. [§]Çünkü asabelik hakkı olarak mîrâsa hak 34
kazananların çoğu hakkında nas bulunmayanlardır; haklarında nas bulunanlar, özellikle çocuklar, erkek kardeşler ve babadır. Bir görüşe göre bu, değişik derecelerdeki akrabanın hepsini içine alır, böylece yine hakkında nas varit olmuş ve delile dayandırılmış bulunur. Yüce Allah'ın, "Aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine diğer müminlerden daha yakındır"[79] meâlindeki beyanı bu yorumu kuvvetlendirir. Görüldüğü üzere inananlarla hicret edenler hakkında, onların din ve hicret kardeşliğine sahip uzak kimseler olduklarını beyan etti. Akrabadan bir kimse bile kalsa, mîrâs müminlere verilmez, çünkü akrabanın hakkı, akrabalık sebebiyle müminler ve muhacirlerin hakkının önüne geçirilmiştir; bu sebeple akrabalar şâyân-ı tercihtir. Bununla birlikte devlet, inanmış olma hakkı sebebiyle onlara harcama yapma hakkına sahiptir. Akrabalar bulunduğu halde, akraba dışındaki inananlara vermekte şüphe vardır; dolayısıyla akrabalar duruyorsa onlara vermek iki yönden şâyân-ı tercihtir. Birincisi, Kur'ân hükmünün umûmî oluşu, zaruret olmaksızın birine ait hükmün, diğerinin içine sokmadan her bir âyetin hükmünün gerçekleştirilmesidir. İkincisi, zikrettiğim gibi, çoğu sahâbînin ittifakı ve günümüzde fetvanın bu yönde olması ile birlikte bu hususta icmâın bulunmasıdır[80].

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ اُولُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ
فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا

[§]*8.* "(Mîrâstan pay almayan) ***yakınlar, yetimler ve yoksullar taksimde*** 35
hazır bulunurlarsa bundan da onları rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."

Yakınlar taksimde hazır bulunurlarsa. Bu cümle hakkında iki şekilde yorum yapılmıştır. Bir yoruma göre Allah Teâlâ "kısmet" (القسمة) ile ölünün geride bıraktığı mîrâsın, vârisler arasında bölüştürülmesini kasdetmiştir. Baş-

---

79 "Akraba olanlar, Allah'ın Kitabı'na göre (mîrâs bakımından) bir birlerine Muhacirlerden ve Ensardan daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnâdır" (Ahzâb, 33/6).

80 Şârih şöyle demiştir: Onların dediklerine göre, bu nassı zikrettiğimiz "yûsîkümullahu (يوصيكم الله) âyetine bağlanmak gerekir (en-Nisâ, 4/11). O takdirde bundan muard edilen, o nastan kastedilen olur. Sanki nas bu umûmî ve mutlak mânaya binaen gelmiştir. Şüphe yok ki, mümkün oldukça, birini diğerinin içine koymadan ve birbirine hamletmeden naslarla tek tek amel etmek daha iyidir. Çünkü âyetin birini diğerine bağlanmak, bazı âyetlerle bir yönden amel etmeyi terk etmek olur. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 146a).

ka bir görüşe göre vasiyet edilen malın vasiyet esnasında taksim edilmesini kastetmiştir. Yani kişi anılan akraba, yetimler ve yoksullara bir şey vasiyet eder ve iyilikte bulunur; burada hitap vasiyeti yapana yöneliktir. Bu beyanın mîrâs taksimiyle ilgili olduğunu kabul eden görüşe göre hitap vârisleredir. Şayet vârisler, büyük yaşta iseler kendilerine bir şey verirler ve onlara bir miktar ihsanda bulunurlar. Şayet küçük yaşta iseler, vasîleri onlara güzel sözler söylerler, yani güzel bir vâtte bulunurlar. Bir görüşe göre ölenin bıraktığı mîrâs, menkul mallardan ise onlara bundan bir şeyler verir, şayet akar veya tarla türünden ise onlara güzel sözler söyler, yani ürünün hasat vaktine kadar yahut satacaklarsa satış vaktine kadar güzel bir vâtte bulunur.

Bu âyet hakkında yorum yapanlar farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları âyetin mensûh, diğerleri ise muhkem olduğunu söylemiştir; bu sonuncusu İbn Abbâs'ın görüşüdür[81]. Âyetin mensûh olduğunu söyleyen, onun mîrâs âyetiyle neshedildiğini belirtmiştir; o da "yûsîkümullahu fî evlâdiküm" (يوصيكم الله فى أولادكم)[82] âyet-i kerîmedir. Çünkü ashâb-ı kirâm evlatlara, babalara ve annelere vasiyette bulunuyorlardı. Nitekim Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Birinize ölüm yaklaştığında eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına…"[83] Bu mîrâs âyeti, vasiyet eden kişinin vasiyet hük-
36 münü neshetmiştir. Bu âyetin muhkem olduğunu söyleyenler de vardır. [§] Bunlar da İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî ve Mücâhid gibi âlimlerdir. Onlara göre vasiyet iyilik yapmak ve ihsanda bulunmaktır, dolayısıyla nesh edilmeye ihtimali yoktur. Denildi ki Abdullah b. Abdurrahman[84], Hz. Âişe henüz hayatta iken babasının mîrâsını taksim etti. Abdullah, evde ne bir yoksul bıraktı ne de bir akraba, hepsine babasının mîrâsından ayırarak bir şeyler vermiş ve ardından "ve izâ hadare'l-kısmete" (وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ) âyetini sonuna kadar okumuş. Bu durum, İbn Abbâs'a hatırlatılınca o şöyle demiş: İsabet etmemiştir, o mal kendisinin hakkı değildir. Okuduğu âyetin hükmü sadece vasiyet hakkındadır; ondan, sözü edilen kişilere ölüm halinde olan kişinin vasiyette bulunmasını kastediyor[85].

---

81 Buhârî, "Tefsîr", 4/2.

82 en-Nisâ, 4/11.

83 el-Bakara, 2/180.

84 O Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk Teymî'dir. Abdullah, babasından ve teyzesi Ummu Seleme'nden rivayette bulunur. Oğlu Talha ve Kasım da kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Güvenilen bir ravidir. 70/689'dan sonra vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 567; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 310).

85 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 265; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 441.

Onları rızıklandırın ve kendilerine güzel söz söyleyin. Bir görüşe göre mal çok olunca az miktarda verir, az olunca onlara özür beyan eder. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[86]. Bir başka görüşe göre de vâris olmayanlara bir şeyler vermesini, vâris olanlara emretmektedir, bu da Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[87]. **Onlara güzel söz söyleyin.** Bu beyanda güzel sözün, zikrettiğimiz mânaya ihtimali vardır; yani orada bulunan vârisler, eğer büyük yaşta iseler onlara bir şeyler verir; şayet mal, tarla gibi zamanla gelir getirecek ve henüz mevcut değilse ürünün çıkacağı vakte kadar onlara vâtte bulunur. Yahutta vârisler büyük iseler onlara verir, küçük iseler vasî onlara özür beyan eder.

وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ
فَلْيَتَّقُوا اللّٰهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾

[§] ***9. "Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde*** (Halleri nice olur) ***diye korkacak olanların*** (başkalarının yetimleri için de) ***kalpleri sızlasın; Allah'tan sakınsın ve doğru söz söylesinler."*** 37

Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde. Denildi ki bu âyet-i kerîmenin hitap ettiği kişi, küçük çocukları bulunup ölmesi yakın olan bir erkektir. Biri ona "Şu kadar vasiyette bulun, yahut şunu azat et veya şunu yap" der. Halbuki ölen kendisi olsaydı servetini çocuğuna bırakmayı isterdi. İşte Cenâb-ı Hak bu sözü söyleyeni **Allah'tan sakınsınlar** beyanıyla korkutmuş ve kendi çocuğu hakkında adilce söylenmesini seveceği bir sözü söylemesini **doğru söz söylesinler** meâlindeki hitabıyla emretmiştir. Bu yorum İbn Abbâs'ın görüşüdür[88]. Başka bir görüşe göre bu kimse ölüm vakti gelen kimsedir, onun yanına gelen biri şöyle der: "Allah'tan kork, küçük ve servetini zayıf olan çocukların için elinde tut, onlardan başka senin malına layık kimseler yoktur; malından verilecek bir şey vasiyet etme" der. Allah Teâlâ bu kimsenin o sözleri söylemesini ve ölmek üzere olan kişiyi hayır işlerinden engellemesini yasaklamıştır. Çünkü ölmek üzere olan kimse, şayet kendisi olsaydı ve iyilik ile ilgili işleri vasiyet etmeyi isteydi bu sözlerin kendisine söylenmemesini ve bundan engellenmemesini arzu ederdi. İşte bunun gibi ölmek üzere olan kişinin yanında bulunan kimsenin de bu sözleri söylememesi gerekir. Birinci görüş daha uygundur.

---

86 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 440.

87 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 263, 264, 267; Kurtubî, *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 49.

88 Tebarî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 269-270; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 442.

[Ölmek Üzere Olan Kişinin Vasiyeti]

Bir görüşe göre âdil söz söylesinler. Ve doğru söz söylesinler demektir. Allah Teâlâ kişiye üzerindeki borçlarla ilgili vasiyette bulunmasını, ayrıca vasiyette haktan uzaklaşmasını emretmektedir. İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hak, ölüm döşeğinde yatan hastanın huzurunda bulunan kimseyi, ölmek üzere olan kişiye servetini köle azat etme, sadaka olarak dağıtma yahut da Allah yolunda harcamayı emretmesini yasaklamıştır. Bunun yanında ondan, borcunu ve alacağını açıklamasını istemiştir[89].

38 **[§] Allah’tan sakınsın ve** ölmek üzere olan hastanın yanına oturdukları zaman **doğru söz söylesinler.** Yani yapacağı vasiyetinde âdil olmasını, zulmetmemesini söylesinler demektir. Öleceği zaman vasiyetinde âdil olan kimse, malını sanki Allah yoluna yöneltmiş gibi olur. Sâd b. Ebû Vakkās, kalkıp Hz. Peygamber’e (s.a.) malından ne kadar vasiyette bulunması gerektiğini sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: “Üçte birini, üçte biri de az değildir. Şüphe yok ki senin aile fertlerini zengin bırakıp dünyadan ayrılman, insanlardan istemeye çekinen fakir ve muhtaç durumda bırakmandan daha hayırlıdır” cevabını vermiştir[90]. Sonra Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ vefatınızda, daha önce yaptığınız amellere ilave olarak mallarınızın üçte birini size sadaka olarak bıraktı”[91].

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِى بُطُونِهِمْ
نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا

[89] Taberî, *a.g.e.*, IV, 270; Süyûtî, *a.g.e.*, II, 442.

[90] Buhârî, “Vesâyâ”, 2; Müslim, “Vasiyet”, 5. Müslim’in lafzı şöyledir: Sâd b. Ebû Vakkās’tan, o şöyle dedi: Vedâ Haccı sırasında, ölüm derecesinde hasta olup da kurtulduğum şiddetli bir ağrıdan dolayı Hz. Peygamber beni ziyaret etti. Ben şöyle dedim; “Ey Allah’ın elçisi! Gördüğün gibi bana şiddetli bir ağrı geldi, ben mal sahibi biriyim, tek bir kızımdan başka vârisim de yoktur, servetimin üçte ikisini Allah rızası için vereyim mi?” Resûlullah: Hayır” dedi. Dedim ki; “Yarısını vereyim mi?”, “Hayır, üçte bir… üçte bir de az değildir. Senin vârislerini zengin bırakman fakir ve insanlardan çekinen kimseler olarak bırakmandan daha hayırlıdır. Allah rızasını kastederek yaptığın her harcamadan, hatta hanımının ağzına koyduğu lokmadan dolayı ecir alırsın” dedi. Sâd dedi ki, “Ey Allah’ın elçisi! Ashâbımdan sonra halef bırakayım mı?” Buyurdu ki: “ Şüphe yok ki sen Allah rızasını kastederek bir amel ile halef bırakırsan dereceni ve yükselmeni arttırır. Belki de sen halef bırakırsan bazı kavimler sana fayda, bazıları da zarar verir. Allah’ım! Ashâbımın hicretini kabul et, onları geri döndürme; fakat talihsiz olan Sâd b. Havle’dir”. Hz. Peygamber, Sâd’ın Mekke’de vefat etmesi dolayısıyla mersiyede bulundu, onun için ağıt söyledi.

[91] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 440; İbn Mâce, Vesâyâ, 5.

10. "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkınmış olurlar; esasen onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."

[Yetimin Malını Almak]

Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler. Yani helâl kabul ederek yiyenler; kişi helâl kabul ederek yetim malını yerse kâfir olur, tehdit onun içindir. Bir görüşe göre âyetteki "zulmen" (ظلماً) kelimesi "gasp yoluyla" demektir. Burada yemek almaktan ibarettir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: [§] 39
"Kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin"[92] meâlindeki âyette Allah faizi almayı yasaklamıştır. Buna göre bu âyetteki "yemek", kavramı almaktan sakındırma konumundadır. Yine "faiz yiyenler"[93] ve "faizden kalanı bırakın"[94] meâlindeki ilâhî beyanlar faiz almayı yasaklama anlamındadır. Buna göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki "yemek" kavramı "almak ve helâl saymak"tan ibarettir. Âyet-i kerîmeyi gasp mânasına alanlar, ateş tehdidini ona tahsis etmişlerdir, ancak faiz yiyen kişi tövbe ederse müstesnâdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kulları içinde suç işleyenlerden dilediğine azap edebilir. Nitekim faizi helâl sayanları azapla tehdit etmiştir, ancak tövbe edenler bu tehdidin dışındadır. Bir görüşe göre bu ifade bir teşbihtir, yani yetimin malından yiyen, çirkin ve büyük bir günah olması sebebiyle sanki ateş yemiş gibi olur. Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin "İki zayıf insan hakkında Allah'tan korkun" buyurduğu bize nakledilmiştir. Kendisine "Onlar kimlerdir?" diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Biri yetim çocuk, diğeri kadındır". Cenâb-ı Hak çocuğu yetim bırakmış ve onun hakkında tavsiyede bulunmuş, kadını da imtihana tâbi tutmuş ve onun aracılığıyla başkalarını da imtihan meydanına çekmiştir"[95].

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِى أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ
نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا
النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ

---

92 Âl-i İmrân, 3/130.

93 el-Bakara, 2/275.

94 el-Bakara, 2/287.

95 Bu hadisi Abd b. Humeyd rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 443). Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allahım! Ben iki zayıf kesimin; yetim ile kadının hakkını önemseyip haram kılıyorum".

لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ
إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ
وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ
كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾

11. "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) ***emreder.*** (Mîrâsçılar) ***ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mîrâstan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."***

[Mîrâsın Taksim Edilmesi]

Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeklere iki kadın payı kadar (mîrâs vermenizi) emreder. Bir görüşe göre "yûsîkümullahu" (يُوصِيكُمُ اللّٰهُ) beyanının mânası "Allah size farz kılar" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın
40 birden fazla âyetinde mîrâsı "ferîda, mefrûd" şeklinde isimlendirmiştir. [§] Meselâ şu âyet-i kerîme: "Anne babanın ve yakınlarının bıraktıklarından erkeklere pay vardır… belli pay" yani "nasîben mefrûdan" (نصيبا مفروضا)[96]. Yine tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin sonunda "farîdaten minellah" (فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ) buyurmuştur. Şu da vardır ki sözkonusu kavram, hak sahiplerinin çabası olmaksızın Allah'ın kullarına gerekli kıldığı bir şeydir. Bu sebepledir ki Cenâb-ı Hak onu "ferîda" (فريضة) diye isimlendirmiştir, çünkü onu kendisi gerekli kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir görüşe göre: "Yûsîkümullahu fî evlâdiküm" (يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى أَوْلَادِكُمْ) beyanının anlamı şudur: Allah evlatlarınız hakkında… açıklar, âyetin sonuna kadar.

Bu âyette, şimdi meâlini vereceğimiz ilâhî beyanda yer alan anne-baba ve akrabaya vasiyette bulunma hükmünün nesh edilişi vardır: "Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uy-

---

[96] en-Nisâ, 4/7.

gun bir vasiyette bulunması yazıldı"[97]. Sözkonusu hükmün nesh edildiğinin delili, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: "Allah Teâlâ her hak sahibine hakkını vermiştir; dolayısıyla vârisler için vasiyete gerek yoktur"[98].

Şöyle de denilmiştir: Câhiliye insanları, ölen kişinin mîrâsçıları arasında bulunan kadınlara, küçük çocuklara ve kızlara değil, sadece erkeklere ve ganimetten pay alanlara mîrâs verirlerdi. Bunun üzerine şu âyet inmiştir: Erkekler için, anne baba ve akrabanın bıraktığı mîrâstan pay vardır, kadınlar için de anne-baba ve akrabanın bıraktığı mîrâstan pay vardır[99]. Bu âyet, kadınların mîrâsta hakları olduğu konusunda bir açıklamadır. Şu meâldeki âyet de böyledir: **Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeklere kadının payının iki mislini (mîrâs vermenizi) emreder**. Bu ilâhî beyanda bütün erkeklerin ve kadınların mîrâstan hakları bulunduğuna dair açıklama vardır. Şöyle denilmiştir: Bu âyetin tefsiri, vâris olma sebebi açısından farklı olsalar da, Kur'ân'da açıklanan yakınlardır (zevi'l-erhâm)[100]. "Yûsîkümullahu fî evlâdiküm" (يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِى أَوْلَادِكُمْ) beyanı ile içinde mîrâsın zikri geçen âyetlerin sonuna kadar ki âyetler, birinci âyette mücmel (kısa) olarak, Allah'ın kadınlarla erkekler için gerekli kıldığı payların ulaştığı miktarı tefsir etmiştir. Âlimler, kişi ölür de geride mîrâsçı olarak erkek ve kız çocukları bırakırsa, aralarında mîrâs paylaşımının, bir erkeğe iki kadının payı kadar olacağı konusunda birleşmiştir.

Âyette geçen "fî evlâdiküm" (فِى أَوْلَادِكُمْ) **çocuklarınız hakkında** meâlindeki beyan, ölenlerinizin çocukları mânasına yorumlanabilir; bu, dilde caizdir; çünkü kişinin, henüz hayatta iken mîrâsını evlatları arasında taksim etmesinin ona farz kılınması düşünülemez, şu halde Cenâb-ı Hak, ölen kimselerin çocuklarını kastetmiştir. Yahut daha önce de zikrettiğimiz gibi, [§]Câhiliye **41**
toplumu, kız evlatları ile küçük çocuklara mîrâstan pay vermiyorlardı. Allah Teâlâ, kız evlatları ile küçükleri mîrâstan mahrum bırakmamaları için hepsine hitapta bulunmuştur. Bir de **Allah size çocuklarımız hakkında emreder** meâlindeki beyan sizden ölenlerin çocukları demektir, çünkü hayatta olan kimsenin çocukları hakkında böyle bir hitapta bulunması mümkün değildir. Bu durum, "yûsî" (يُوصِى) kelimesi "farz kılar" yahut "emreder" mânasında tevil edilirse böyledir. Şayet kelimenin tevili "beyan eder" tarzında olursa, bu du-

97 Bakara, 2/180.

98 İbn Mâce, "Vesâyâ", 6; Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 6.

99 en-Nisâ, 4/7.

100 Not: Zevi'l-erhâm, Kur'ân'da kim oldukları tek tek açıklanan pay sahiplerinden ve asabeden de olmayan uzak akrabalardır. Asabe, ölenin baba tarafından olan erkek akrabalarına verilen addır (bk. Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, s. 14, 103).

rumda Allah'ın, hayatta olan kimseye, öldükten sonraki malı ile ilgili olarak evlatları hakkında açıkladığı hükümleri haber vermesi caizdir. Bu tür bir tevil vasiyete engel olur, çünkü o, açıklama hakkını yok eder; bir de malın taksimini ortadan kaldırıp bazıları aleyhine ve bazıları lehine vasiyetin gerçekleştirilmesini ortaya koyar. Bu ise uzak bir yorumdur, çünkü açıklananlar dışındaki kimselere malik olmaz[101].

İçinde, vasiyet hükmünün "Anne-babanın bıraktığı mîrâstan erkekler için pay vardır"[102] meâlindeki âyetle neshedildiği görüşünde olanlar da vardır. Çünkü ister az ister çok olsun, âyet mîrâsı farz kılmıştır. Şayet anne-baba için vasiyette bulunmak, "Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı"[103] meâlindeki âyetle gerekli kılınsaydı az veya çok malın tamamından mîrâs gerekli olmaz, sadece artan kısmı hakkında gerekli olurdu. Fakat âyet yabancılar lehine vasiyette bulunmayı engellemeyince, belirlenmiş olan hisseyi, vasiyet yerine getirildikten sonra maldan artan kısmına çevirir. Benzer şey vâris için de sözkonusudur.

42 [§]Fakat sözü edilen âyette vasiyetin borç olarak yazılması mîrâs âyetiyle neshedilmiş durumdadır. Çünkü birinci âyette, vasiyet yazıldı, diye buyurulmuştur. Ne var ki âyette, gerekli oluş hükmünün kalktığına işaret vardır. Çünkü birinci âyette (Bakara sûresindeki âyet) "vasiyet yazıldı", yani farz kılındı diye buyurulmuştur. Fakat Allah Teâlâ az-çok var olan bütün mallarda hak oluşunu vacip kılınca, bununla ne farziyet kaldı ne de vücûb; sadece fazlası vacip olur. Şu da var ki anne-babanın hakkı ile zikredilen diğerleri lüzum yöntemiyle

---

101 Şârih şöyle demiştir: Bakara sûresinde (2/180) yer alan vârislere vasiyet hükmünü nesheder. Çünkü Allah Teâlâ tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyette mîrâs sahiplerinin paylarını açıklamış, bunları belli miktarlarla belirlemiş ve bölüştürülmesini de gerçekleştirmiştir. Şayet vârislere vasiyet caiz olsaydı, zaruri olarak bazı vârislerin payının artması, bazılarının ise azalması gerekirdi. Bu ise Allah'ın taksim ve takdirinin iptal edilmesine sebep teşkil ederdi ve böylece taksim fasit olurdu. Yabancılara vasiyet etmek ise böyle değildir. Böyle bir vasiyet, belirlenen mîrâs paylarında artma ve eksilmeye sebep olmaz, belki vârislerin payları vasiyetler yerine getirildikten sonra hak sahiplerine taksim edilir. Vârisler bir kısmına vasiyette bulunmak ise diğerlere ait payların noksanlaşmasını, lehine vasiyet edilenin payının ise artmasını gerektirir. İşte bu sebeple iki durum birbirinden farklı olmuştur. Bir de şu var: Bazı vârisler lehine, diğerleri aleyhine vasiyette bulunmak sözkonusudur. Çünkü Allah, mîrâs bırakanın malında vârislerin hukukunu açıklayınca, lehine vasiyet edilen vâris vasiyet edilen maldan başkasına ait olan paya sahip olmuş bulunur. Bu durum yabancılar hakkında geçerli değildir. Eğer üçte bir vasiyette bulunmakla ilgili nas gelmiş olmasaydı biz bunu caiz göremezdik. Oysa vârisler hakkında bir nas yoktur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 146b).

102 en-Nisâ, 4/7.

103 el-Bakara, 2/180.

oluşmuştu, fakat bunlar mîrâs âyetiyle düşmüştür, aslında vasiyetle vücut bulmuştu. Vasiyet gerekliliği ortadan kalkınca hadiste vâris için vasiyet olmadığı bilgisi gelmiştir. Nitekim Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de söyle buyurmuştur: "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, bu sebeple vârisler için vasiyete gerek yoktur"[104]. Böylece, âyetle sabit olduğu için hak düşmüştür, hadis ise "Vasiyet yoktur" demektedir. Sözkonusu ettiğim bu sebepten dolayı vasiyet hakkı, Kur'ân-ı Kerîm'le düşmüş olur. Şunu da belirtmek gerekirki vasiyet kadın için vücup ifadesi olmaksızın "bir yıla kadar nafaka"[105] meâlindeki cümle ile zikredilmiştir, sonra da bu vasiyet hakkı yukarıda temas edilen hadisle düşmüştür. Çünkü âyette, evlat ve akrabanın mîrâsından bahsedilmekle birlikte kadından söz edilmemiştir. Geride nafaka hakkı kalmıştır. Çünkü ölenin, vârisleri dışındaki kimselere vasiyette bulunma hakkı mevcuttur. Fakat kadının mîrâsında vasiyet zikredilmiştir, şu âyette olduğu gibi: "İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın, eşleri için geçimlik pay vasiyet etsinler"[106]. Böylesinin vasiyeti anne-babaya ve akrabaya yazılmıştır. Sonra Cenâb-ı Hak karı-kocayı anne-baba ve akrabanın mîrâsına az veya çok ortak etmiştir. Mîrâsın yarısı, dörtte biri ve sekizde biri beyanı gibi. Bu âyetin, yukarıda söz edilen hususları neshettiğini daha önce açıklamıştık. Dolayısıyla bu âyet, iki hükmü de neshetmiştir. Burada anlatılanlar nesih hakkında yapılan istidlâle dayanmaktadır. Şu da var ki mezhebimiz Ehl-i Sünnet'e göre bu anlatılanlar Kur'ân'ın beyan ettiği hükmün neshedilişinin açıklanmasında yeterli durumdadır. Çünkü bu, şu dönemde açıklanabilecek hükmün son noktasıdır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, Kur'ân'da bulunan hükümleri açıklama konumunu vermiştir[107].

[§]"Allah erkeklere iki kadın payı kadar emreder". Bu ilâhî beyanda, 43
kız mîrâsçı bulunmadığı takdirde malın tamamının erkek çocuğa ait olduğunun delili vardır. Çünkü Allah Teâlâ, kız için belirlediği payın iki mislini erkeğe vermiştir; kızla birlikte erkek kardeş mîrâsçı bulunmadığı zamanda ona mîrâsın yarısını vermiştir. Bunun dayandığı delil de şudur: **Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur.** Bu âyet şunu göstermiştir ki: Erkek çocuğa kızkardeşi ile birlikte mîrâstan verilen pay kızın payının iki mislidir; bu pay mîrâsın bütünü itibarıyla kendisine verilmiştir; tek başına kalınca mîrâsın tamamı ona ait olur.

---

104 Kaynağı biraz önce geçmiştir.

105 el-Bakara, 2/240.

106 el-Bakara, 2/240.

107 Burada Te'vîlât şerhinden nakledilen yarım sayfa kadar metnin tercüme edilmesine gerek görülmemiştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 147a; Medîne nüshası, vr. 167a).

(Mîrâsçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ ikiden fazla kızın mîrâstaki hakkını açıklamış, fakat iki kızın mîrâsını beyan etmemiştir; iki kız için ise tek kızın alacağı mîrâsın yarısı kadar pay vardır. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[108]. Fakat bize göre iki, üç ve daha fazla kızın hissesi kadar pay alır. Dolayısıyla üç kızın hakkında-
44 ki açıklama aynı zamanda iki kız hakkındaki açıklamanın da yerine geçer. [§] Çünkü Allah Teâlâ, şu beyanıyla tek olan kızkardeşin alacağı payı mîrâsın yarısı kadar yapmıştır. "Eğer ölenin bir kızkardeşi bulunuyorsa bıraktığı mîrâsın yarısı bunundur"[109]. Nitekim Cenâb-ı Hak, beraberinde erkek kardeşi olmayan tek kıza mîrâsın yarısını vermiş ve bunu şöyle açıklamıştır: "Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasının her birine altıda bir hisse vardır".

Sonra Cenâb-ı Hak, iki kızkardeşe mîrâstan üçte iki pay vermiştir; bunun delili şu âyet-i kerîmedir: "Eğer kızkardeşler iki tane olurlarsa, ölenin (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır"[110]. Kızkardeşler, tek olduğu zaman mîrâsın yarısına, iki ve daha fazla oldukları zaman da mîrâsın üçte ikisine hak kazanma noktasında, kızlar mertebesine inince, iki kızkardeş hakkındaki hükmün açıklaması iki kız hakkındaki hüküm mertebesine inmiştir. "İki kızkardeşin üstünde" sözü için "iki ve daha yukarısı" da denilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ölen kimsenin çocuğu ile babasının çocuğunun eşit olduğunun bilinmesi için Kur'ân-ı Kerîm tek bir kız ile tek bir kızkardeş arasında eşitlik olduğunu beyan etmiştir.

Bir de iki kızkardeş hakkında üçte iki, kızlar hakkında ise daha fazlasını beyan etmiştir; tâ ki iki kızkardeşe verilen iki pay, fazla kızkardeşlere verilenler de kızkardeşler için delil oluştursun. İki ve daha çok kızlar ile erkek ve kızkar-

---

108 Tercih edilen tefsirlerde İbn Abbâs'a nispet edilen bu görüşü teyit eden açık bir rivayet bulamadım. Taberî bu konuda bir ihtilaftan söz etmemiş, fakat şöyle demiştir: Bir kimse şöyle derse: "Bu, kadınlardan tek bir kız ile iki kızdan fazla olanların payıdır, iki kızın payı nerededir?" denilirse şöyle cevap verilir: Onların payları, nakledilen Sünnet'le sabit olup bunda hiç şüphe yoktur (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 277). İbn Münzir şöyle demiştir: İki kıza, mîrâstan üçte iki verileceği konusunda fakihler icmâ etmişlerdir (İbn Münzir, *el-Icmâ*, I, 66). İbn Münzir bu konuda âlimlerin farklı görüşlerinin bulunduğunu zikretmemiştir. İbn Teymiye de şunları söylemiştir: "Bu icmâ seviyesinde olup İbn Abbâs'tan geldiği hususunda ihtilaf yoktur (İbn Teymiye, *Mecmûu Fetâvâ*, 31/350). Fakat bu görüş Cassâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı kitabında İbn Abbâs'tan nakledilmiştir (III, 9). *Meselenin doğrusunu Allah bilir.* (Sealibî, *Tefsîr*, I, 353; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 165; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 63 ve diğer kaynaklar).

109 en-Nisâ, 4/176.

110 en-Nisâ, 4/176.

deşlerin bir arada zikredilmesi de bunu kuvvetlendirmektedir. Bilindiği üzere kişinin kızları mîrâsa, babasının kızlarından daha layıktırlar. Bunu güçlendiren delil de şudur: Kişinin oğlunun kızları mîrâstan pay alırlar, fakat babasının oğullarının kızları alamaz. Dolayısıyla iki kızkardeş, iki kızın aldıkları paydan daha fazla hak sahibi olamazlar. Çoğunlukla kızkardeşlere iki kızın aldığı pay kadar mîrâs verilmektedir. Bunu kuvvetlendiren delillerden biri de şudur: Çocuklar içinde mîrâstan payı yahut üstünlüğü olanlar bulunduğu sürece mîrâs babanın evlatlarına verilmez. [§]Bundan da anlaşılıyor ki babanın çocukları 45
mîrâsta evlatlarının halefleridir. Bu zikrettiğim görüş hakkında bazı sahâbe sözleri neşredilmiştir; fetva ehli de bu noktada birleşmiştir[111].

Ölenin çocuğu varsa, anne babasından herbirinin mîrâstan altıda bir hissesi vardır. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ “veled” (ولد) kelimesiyle özellikle erkek çocuklarını kasdetmiştir; çünkü O, geride erkek çocuk bulununca, anne-babadan her birine altıda bir vermiştir. Çocuk şayet kız olursa, babanın mîrâstan payı üçte bir olur. Bize göre ise “veled” kelimesi erkek ve kız çocuğunu birlikte ifade eder; çocuğun erkek veya kız oluşuna bakılır. Şayet erkekse anne babadan herbirinin payı altıda bir olur, geride kalan mal ise erkek çocuğa ait olur. Eğer çocuk kız ise, mîrâsın yarısını alır, anne babadan her biri de altıda bir alır, geride kalan mal babanın olur. Nitekim ilgili hadiste şöyle buyurulmuştur: “Pay sahiplerinin geride bıraktığı mal ölüye en yakın erkek vârisindir”[112]. Râfizîler şöyle demiştir: Geride kalan mîrâs, kızın hakkıdır. Onlar, görüşlerini şöyle açıklamışlardır: Mîrâsta kıza karşı oğul, babaya karşı da anne vardır. Kıza karşı, ki mîrâsçı anneye karşı olan mîrâsçıdan daha daha layıktır, o da babadır. Buna göre oğula karşı mîrâsçı kız, anneye karşı mîrâsçı babadan daha yakın ve daha layıktır. Bize göre ise baba mîrâsa kızdan daha layıktır, çünkü babanın iki hakkı vardır, biri ashâb-ı ferâizden olma hakkı, diğeri asabe olma hakkıdır. Ashâb-ı ferâizden olmanın delili **Anne-babadan her birinin mîrâstan altıda bir hissesi vardır** meâlindeki âyetle sabittir. Asabelik hakkı da **Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir** meâlindeki âyetle sabittir. Cenâb-ı Hak geride kalan mîrâsı babaya vermiştir, çünkü iki hak sahibi olan tek hak sahibi olandan velâdır, [§]kız sadece pay sahibi olma 46
hakkını taşıdığı için baba, mîrâsa kızdan daha layık olmuştur.

---

111 Bir kaç satır sonra zikredildiği hadise bakınız.

112 İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Mîrâs paylarını sahiplerine verin. Pay sahiplerinin geride bıraktığı mîrâs, ölüye en yakın erkeğindir (Buhârî, “Ferâiz”, 15; Müslim, “Ferâiz”, 3).

Hadis rivayetinde iki ve daha fazla kızın payda eşit olduğuna işaret vardır ki o da üçte ikidir. Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Sâbit b. Kays'ın hanımı iki kızı ile birlikte Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi! Bunlar Sâbit'in iki kızıdır, Sâbit ise Uhud günü seninle birlikte bulunuyorken isabet alarak şehit olmuştur. Amcaları, kızlara kalmış malları ve mîrâsları almış, geride onlara bir şey bırakmamıştır; Ey Allah'ın elçisi bu konuda ne dersin? Allah'a yemin olsun ki malları olmadan bu kızlarla kimse evlenmez. Bunun üzerine **Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder,** meâlindeki âyet inmiştir. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, iki kızın amcalarına şöyle buyurmuştur: "İki kıza mîrâsın üçte ikisini ver, annelerine de sekizde bir pay ayır, geride kalan senindir"[113].

Şimdi bu âyette başka deliller de vardır. Biri şudur: Hitap umûmî mânaya gelir, fakat onunla kastedilen anlam husûsîdir. Çünkü Cenâb-ı Hak "çocuklar" (أولاد) kavramını zikretmiştir. Çocuk bazan ölen kişinin dininde olmaz, dolayısıyla onun mîrâsından pay alamaz. Bazan da köle olur ve bu sebeple vâris olamaz; nitekim hadiste şöyle rivayet edilmiştir: "İki ayrı din mensubu birbirine vâris olamazlar"[114]. "Müslüman kâfire, kâfir de müslümana vâris olamaz, ancak efendi kölesine vâris olur"[115]; ikinci hadisteki mîrâs gerçekte mîrâs değildir, çünkü kölenin nesi varsa hepsi efendisine aittir.

47 [§]Bu hadiste, türünün dışında bir şeyde istisnâ yapmanın caiz olduğuna dair delil bulunmaktadır. Öyle ki, âyet mîrâsta köleyi istisnâ etmiştir, oysa bu gerçekte mîrâs değildir.

---

113 İbn Mâce, "Ferâiz", 2; Tirmizî, "Ferâiz", 3. Ebû Dâvûd bu konuda şöyle demiştir: "Bu iki kız Sâd b. Rebî'in kızlarından başkası değillerdi; Sâbit b. Kays ise Yemâme savaşında öldürülmüştür… Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Sâd bi Rebî'in hanımı şöyle demiştir: "Ey Allah'ın elçisi! Sâd öldü ve geride iki kız bıraktı… ve yukarıdaki hadisin devamının benzerini anlattı". Ebû Dâvûd şöyle demiştir: Bu rivayet daha sağlamdır (bk. Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 4).

114 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 16.

115 Buhârî, "Ferâiz", 26; (bu hadis "illa'l-abdü mevlâhu" (الا العبد مولاه) ifadesi olmaksızın rivayet edilmiştir), Müslim, "Ferâiz", 1; Nesâî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, IV, 83; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 383; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VI, 218'de Câbir'den (r.a.) merfû olarak şu lafızla rivayet edilmiştir: "Müslüman Hıristiyana vâris olmaz, ancak kölesi yahut câriyesi olursa müstesnâ". Beyhakī, Dârekutnî'den rivayet etmiştir ki bu hadis hakkında derlenen bilgiye göre onun mevkûf olduğudur. Ali ve Câbir'den (r.a.) rivayet edilen de hadisin mevkûf olduğudur (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 284).

[Kıyas Yapmanın Caiz Oluşu]

Bu âyette, aynı zamanda, âyetin taşıdığı hüküm hakkında kıyas yapma, düşünme ve akıl yürütmenin caiz olduğuna ilişkin delil vardır. Çünkü iki kızın mîrâsı, istidlâl yolu ile sabit olup onların hakkında da nas yoktur. Yalnız başına erkek evlatların mîrâsı da böyledir; istidlâl yolu ile sabit olup hakkında nas yoktur. Asabe sıfatıyla, babanın mîrâstan elde ettiği hak da istidlâl ile ortaya çıkmış olup hakkında nas yoktur. Mîrâs payı olarak elde ettiği mîrâs hakkıda ise nas vardır. Bunun gibi, farz sahibi olarak (Ashâb-ı ferâizden) hak kazanan herkesin aldığı pay hakkında nas bulunmaktadır. Bu durum şuna işaret etmektedir ki zikredilmeyen mîrâs payı içtihada, tefekkür ve kıyasa bırakılmıştır.

Sözkonusu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak'kın, kullarını her şey hakkında bilgi sahibi kılmamasına ilişkin delil vardır, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: **(Babalarınız ve oğullarınızdan) hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz.** Çünkü Allah, hangisinin faydalı olmaya daha yakın bulunduğunu açıklamamıştır.

(Eğer çocuğu yok da) anne babası ona vâris olmuşlarsa annenin hakkı üçte birdir. Bu ilâhî beyan bazı durumlara işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, anne ve babanın vâris olduklarını zikretmiş, fakat babayı, artan malın kendisine verileceği bir asabe yaptığını beyan etmemiştir. **Allah size çocuklarınız hakkında… emreder** meâlindeki âyetle iki durum ortaya çıkmaktadır: Birincisi, asabe olma hakkı, ikincisi de pay sahibi olma hakkıdır. Pay sahibi olma durumu: **Ölenin çocuğu varsa anne babasından her birinin mîrâstan altıda bir hissesi vardır** meâlindeki âyetle sabittir.

Bu meselede iki durum daha vardır. Birincisi şudur: Baba için asabe olma hakkı ortaya çıkınca ve Allah Teâlâ, tek vâris olan bir kızın payının mîrâsın yarısı olduğunu, çocukla beraber olduğu zaman da babanın payının altıda bir olduğunu açıklayınca, Şiîler şöyle sanmıştır: Artan mal kıza verilir, çünkü kız da, vâris olan kız da evlad kavramı kapsamındadır; babaya, ölünün çocuğuyla beraber olunca sadece altıda bir verilir. Bize göre ise artan mal babaya verilir, çünkü kız için sadece mîrâsın yarısı zikredilmiştir. Bir de şu var: Paylar dağıtıldıktan sonra artan mîrâsı alma hakkı konusunda baba asabe yapılmış, kız ise yapılmamıştır. Bu sebeple, şayet artan mîrâsın kendisine döndürülmesine hak kazanmıştır; bununla birlikte ölünün erkek çocuğu da olabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki anne, tek kızla beraber olunca mîrâstan mahrum edilmiştir, [§]çünkü anne, kızkardeşlerle olunca mîrâstan mahrum edilir, kızlarsa **48**
mahrum etme noktasında kızkardeşlerden daha önde bulunur, çünkü onlar daha yakındır.

İkincisi şudur: Babaya iki yönden pay verilince (asabe ve ashâb-ı farâizden olma) ve babanın iki yönden biri sebebiyle elde ettiği hak, dedenin olup evladın olmayınca, babanın çocukları için hak olduğu açıklanıp dedenin hakkı çocuğu için açıklanan şekilde bırakılınca, babanın ikinci yönden sabit olan hakkı daha kuvvetlidir. Çünkü asabelerin hakkı, en uzak olanların en yakın olanlara ilhak edilmesi suretiyle çıkar, payların hakkı ise açıklama yapılmaksızın ortaya çıkmaz. Aynı zamanda baba olmayınca, dede pay hakkı noktasında baba yerine geçer. Dolayısıyla asabelik payında da baba gibi olmuştur.

Burada başka (üçüncü) bir açıklama şekli daha vardır. Allah Teâlâ, anne-babayı zikretmesinin ardından, karı-kocayı çocukla birlikte zikretmiş, karı-koca ile birlikte anne-babayı zikretmemiştir. Dolayısıyla karı-kocanın payının, anne-babanın bulunması yahut bulunmaması durumunda eşit olduğu sabit olmuştur. O'nun şu beyanı da bunu kuvvetlendirmektedir: Anne-babanın hali karı-koca ile birlikte çocuğunun bulunması durumunda nasılsa öylece kalır, fakat karı-kocanın çocukla birlikte bulunma durumu böyle değildir. Buna göre çocuklar olmayınca, anne-babanın durumu da aynı şekilde kalmıştır. Buna göre anne-babanın hakkını, artan mîrâsa çevirmenin vacip olması sözkonusudur. Nitekim O'nun **anne-babası ona vâris olmuşlarsa** meâlindeki beyanında zikredilmiştir. Dolayısıyla karı-koca yoksa artan mîrâs, anne-baba arasında nasılsa bütünüyle kalır[116].

Ölenin erkek kardeşleri varsa annesinin payı altıda birdir. Bu âyetin ifade ettiği hüküm hakkında üç yönden görüş ayrılığı bulunmaktadır:

Bazı âlimler şöyle demiştir: Üç kişi olmadıkça iki erkek veya üç kızkardeş üç olmadıkça, anneyi üçte bir paydan altıda bire indiremez. Çünkü Allah Teâlâ **kardeşler** (إِخْوَةٌ) diye buyurmuştur. Bu kelime çoğul olup en az üz kişiyi kapsar.
49 Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[117]. Diğer âlimler ise şöyle demiştir: [§]Annenin mîrâsını üçte birden altıda bire düşüren kız değil erkek kardeşlerdir, çünkü

116 Şârih şöyle demiştir: "Üçüncü fayda şudur: Cenâb-ı Hak anne-babayı zikretmenin peşinden karı-kocayı zikretmiş, onlarla birlikte çocuğu da anmış ve çocukla birlikte alacakları payı açıklamış, ama anne-babayı zikretmemiştir. Bu durum, karı-koca payının anne-babanın bulunması ve bulunmaması durumunda aynıdır. Bu şunu gösteriyor ki karı-kocadan artan pay anne-babaya harcanır ve bu fazlalık, eğer karı-koca olmasaydı, malın bütünü nasıl bölüştürülüyorsa öyle taksim edilirdi. Bu söylediğimizi şu husus da kuvvetlendirmektedir: Ölenin çocuğu ile birlikte mîrâs meselesinde bulunan anne-babanın hali altıda bir hisseye müstahak olmaktır. Bu hak karı-kocadan artan kısmın anne babaya verileceğini ve karı koca bulunmaması halinde nasıl duruyorsa öylece devam eder. Bu mesele de bunun gibidir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 147b).

117 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 278; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 447.

Cenâb-ı Hak “ıhve” (إِخْوَةٌ) kelimesini zikretmiştir. Ihve kadınlar için değil erkekler için kullanılır, zira kadınlar için ayrı bir ifade mevcut olup “ehavât” (أخوات) kelimesinden ibarettir. Bu sebepledir ki erkek kardeşler, annenin mîrâsını engeller, fakat kızkardeşler engelleyemez. Bize göre ise ıhve kelimesi, gerçekte ikisi için olmasa da hüküm açısından hem erkekler hem de kadınlar için kullanılır. Baksana! Allah Teâlâ önce ıhve kelimesini zikretti, sonra da tefsir yoluyla bu kelime hem erkek hem de kızkardeşler için kullanıldı. “Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa”[118] beyanın da olduğu gibi. Bu ifade ıhvenin hüküm bakımından hem erkek, hem de kadınları kapsadığını göstermektedir. İşte bu gerekçe ile kardeşler ister erkek ister kadın olsun, anneyi üçte bir pay almaktan engeller. İki kardeşin anneyi üçte bir paydan engelleyeceği yönündeki görüşümüz Hz. Ali, Abdullah ve Zeyd b. Sâbit’ten nakledilen şu beyandır: Üç kardeş, annenin üçte bir almasını engellediği gibi iki kardeş de engeller[119]. Onlar iki kardeşi, üç kardeş gibi kabul etmiştir. Farklı görüşler olmakla birlikte ferâiz hükümleri, iki kişinin hükmünün ikiden çok kişi hükmünde olduğu hususunda ittifak etmiştir. Mîrâstan engelleme konusunda da hüküm böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*[120].

Bu konuda başka bir delil daha vardır: Allah Teâlâ, bir kişi olunca “kelâle” (الكلالة) hakkında altıda bir paya hükmetmiştir: “Bundan fazla iseler, üçte bire ortaktırlar”[121]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak iki ve üç vârisin hükmünü aynı kılmıştır; onlar üçte birde ortak olurlar. Bu sebeple anneyi, üçte birden engellemede iki ve üç erkek kardeşin hükümlerinin aynı olması gerekmiştir. Başka bir delil de şudur: Cenâb-ı Hak, anne-baba bir iki kızkardeşe, üçte iki pay vermiş ve böylece iki kızkardeş ile üç kızkardeşin mîrâs bakımından hükmünü eşit kılmıştır. Benzer şekilde annenin mîrâsını üçte birden engellemede iki ve üç erkek kardeşin eşit olması gerekir.

[§]Bizimle Râfizîler (Şîiler) arasındaki meseleye gelince, onların anlayışına göre anne bir erkek kardeşler, anneyi mîrâsın üçte birini almaktan engellemez, çünkü onlar annenin öz çocuklarıdır, bu sebeple anneyi üçte bir paydan engellemeyip bu payı başkasına vermeleri, yani anneye zarar verip başkalarını yararlandırmaları hakkâniyetten uzak bir görüştür. Üstelik Cenâb-ı Hak şöy- 50

118 en-Nisâ, 4/176.

119 İbnu’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, II, 27; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 447.

120 Semerkandî’nin ifadesi şöyledir: “Mîrâs konusunda, iki erkek ve kızkardeşin hükmü üç kişi hükmündedir, kızkardeşler hakkında da aynıdır. Mîrâstan engelleme hakkında da bunun gibi olması gerekir (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 147b).

121 en-Nisâ, 4/12.

le buyurmuştur: **Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz** buyurmuştur. İkincisi, mîrâsa engel olmanın, engelleyen kimseye dönüp gelmesi mümkündür. Anne-baba bir erkek kardeşler bunun örneğidir; bunlar anneyi üçte bir pay almaktan engelledikleri takdirde, engellenen kısım onlara döner. Ama sadece anneden bir kardeşler lehine bir engelleme olursa, engellenen kısım onlara verilmez, dolayısıyla anne baba bir kardeşlerle engelleme ihtimali yoktur.

Bize göre ise kardeşlerin engellemeleri yakınlık veya uzaklık kriterine değil, ölümün konumuna bağlıdır. Biraz önce belirttiğimiz husus sabit olunca, ister anne tarafından, ister baba tarafından kardeş olsunlar engellemede eşittir. İkincisi, mîrâs malları mîrâsı bırakanların değil, başlangıçta hak olmaları itibarıyla meşrû kılınmıştır, çünkü mîrâs bırakan kişi için uzak olanı yakın olana tercih etme ihtimali yoktur. Meselâ, bir kimse ölse ve geride bir kız çocuk ile amcasının oğlunu bıraksa, geride kalan mîrâs konusunda amcaoğlunu kıza tercih edilme ihtimali yoktur; bu durum mîrâsın başlangıçta hak olarak sabit olduğunu göstermektedir. Biz, anneden erkek kardeşler hakkında şöyle deriz: Hak başkalarına gitse de mîrâstan engelleme konusunda onlar, anne-baba bir kardeşler gibidirler, çünkü erkek kardeşlerin hakları farklılık arzedince hemen bildirilmiştir, çocuklar da böyledir. Şayet mîrâstan engelleme farklılık arzetseydi mutlaka zikredilir. Zira (sonuç üzerinde etkisi olmayan bir konuda) emri terketmek uzak bir ihtimaldir. Oysa bu meselede farklılık bulunması sebebiyle engellemenin aslı yoktur. Aksine hakların farklı olması sebebiyle erkek ve
51 kızkardeşleri bu konuda birleştirilmiştir. [§]Mîrâsa engel olmanın dışındaki hakların asıl olmadığı anlaşılmıştır[122]. Asıl olan hak şudur: Şayet engelleme hak yönünden olsaydı, anne-babanın hakkı itibarıyla değil ölenin hakkı itibarıyla olması gerekirdi. Çünkü aslen hakkı olmayana hakkın gerekli olduğu bilinmemektedir. Kardeşlerin baba ile birlikte hakları yoktur. Dolayısıyla şu ortaya çıkmıştır ki engelleme, ölünün hakkı yönünden vaki olur, bundan kastedilen şey tektir. Babadan kardeşlerin engellemesi baba sebebiyle olsaydı, o takdirde babanın da anneyi mîrâstan engellemesi gerekirdi. Fakat o, anneyi engellemeyince, annenin çocuklarının da anneyi engellemeyecekleri ortaya çıkmıştır, çünkü onun payı ölenin hakkı sebebiyle sabittir.

---

[122] Not: Hacb mîrâs hukuku ile ilgili bir kavramdır. Sözlükte engellemek demektir. Mîrâs hukukunda ise ölünün yakınları içinde belli bir şahsın, ya mîrâsın tamamından yahut bir kısmından engellenmesidir. Bu da iki türlü olur: biri eksik engellenme, diğer mîrâsın hepsinden mahrum olacak şekilde engellenmedir. Burada konu edilen engellenme bu türlerden biridir.

(Ölenin çocukları varsa annesinin payı) vasiyetten ve borçtan sonra (altıda birdir). Bu beyanda Allah Teâlâ borçlardan önce vasiyeti zikretmiştir. İlim adamları, borçların ödenmesinin vasiyet ve mîrâstan önce olduğu hususunda ittifak etmiştir. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Siz vasiyeti borçtan önce okuyorsunuz, oysa Muhammed aleyhissalâtü vesselâm vasiyetten önce borca hükmetmiştir[123]. Hz. Ali'nin de şöyle dediği nakledilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Borç vasiyetten öncedir. Vasiyet de mîrâstan öncedir, vâris lehine vasiyet etmek yoktur"[124].

[Vasiyetin Yerine Getirilmesi]

Âlimler yine şöyle ittifak etmişlerdir: Mîrâstan borç ödendikten sonra vasiyet edilenlere vasiyetleri verilir. Ancak bunun, mîrâsın üçte birini geçmemesi gerekir; vârisler izin vermezse vasiyetin üçte birden fazlası geri alınır; üçte ikisi ise vârisler arasında Allah Teâlâ'nın belirlediği hisselere göre bölüştürülür. "Min ba'di vasıyyetin yûsî bihâ ev deynin" (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِى بِهَا أَوْ دَيْنٍ) ilâhî beyanının mânası şu demek değildir: "Üçte biri çıkarılıp vasiyet yapılana, daha sonra [§] üçte ikilik kısım da vârislere verilir; çünkü lehine vasiyet yapılan kişi 52
vârislerin ortağıdır, taksimden önce mîrâs malının bir kısmı yok olsa bu, hem vârislerin hem de vasiyet edilenin hissesinden çıkmış olur; helâkten sonra geride kalan mal aralarında bölüştürülür". Aksine mânası şudur: "Vasiyetten sonra" sözünün mânası "eğer vasiyet malın üçte biri kadar yahut daha az ise, vasiyet edilenlere verilmemiş olsa da vasiyet edilen kısım, malın bütününden düşürüldükten sonra ancak mîrâsın cereyan edeceğini bildirmektir".

Yukarıda geçen âyette borç ve vasiyetin miktarı zikredilmemiştir. Âlimlerin bu konudaki sözü şeyledir: Borç terikeyi kuşatmışsa mîrâsa da vasiyete de engel olur, kuşatmamışsa engel olmaz. Vasiyet ise mîrâsın üçte biri kadar olur, vârisler izin vermedikçe bundan fazla olamaz. Âyet borç için belli bir mikdar belirtmemiştir, vasiyet için de durum aynıdır. Fakat bunun açıklaması Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadistir: "Üçte bir! Üçte bir az değildir"[125]. Başka bir hadiste şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ vefat ettiğiniz anda, mallarınızın üçte birini amellerinize ilave olarak size tasadduk etmiştir"[126]. Başka bir haberde Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer ve Osman'dan şu

---

[123] İbn Mâce, "Vesâyâ", 7; Tirmizî, "Ferâiz", 5.

[124] Ali b. Ebû Tâlib'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Borç vasiyetten öncedir, vâris lehine vasiyet yoktur" (Darekutnî, IV, 97). Hz. Peygamber'in (s.a.) "Vâris için vasiyete gerek yoktur" hadisinin kaynağı az önce geçmiştir.

[125] Buhârî, "Vesâyâ", 2; Müslim, "el-Vasiyye", 5.

[126] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 440; İbn Mâce, "el-Vesâyâ", 5.

ifade rivayet edilmiştir: Beştebir normaldir, dörtte bir özel gayrettir, üçte bir ise adaletten sapmaktır"[127].

Şimdi, vasiyetin caiz olmasının dayandığı esas, Allah Teâlâ'dan gelen bir nimet ve bir lütuf olmasıdır. Halbuki salt bir kıyas bunu iptal eder. Şöyleki: Allah Teâlâ, malların kendisini insanların öz maliki kılmamış, belki o mallardan yararlanma hakkını vermiştir. Görmez misin ki onlar, malları yok etmeleri yasaklanmıştır. Şayet malların kendisi kullara ait olsaydı, malı zayi etmeyi yasaklamanın bir anlamı kalmazdı. Bu da şunu göstermektedir ki Cenâb-ı Hak,
53 ölünceye kadar mallardan yararlanma hakkını kullarına vermiştir. [§]Ölümün gerçekleşmesiyle yararlanma sona erer; bundan sonra bu mala kimlerin hak kazandığına bakılır: Borçlu mu yoksa vâris mi? Aslında vasiyetin caiz olması Allah tarafından kullarına şu hadis-i şerifle bir lütftur: "Allah Teâlâ vefatınızda mallarınızın üçte birini sadaka olarak ayırıp size vermiştir"[128]. Bu hadis vasiyetin caiz olmasının Allah tarafından kullarına yönelik bir lütuf ve ihsan olduğunu kanıtlar. *En doğrusunu Allah bilir*[129].

Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Bu ilâhî beyan, borcu olmayan ve vasiyet etmeyen, ölünün malından bir şey alınamayacağını gösterir. Bize göre ölüye dinî bir borç olarak kalan hac, adaklar, zekât ve benzeri şeylerden hiçbiri borç konumunda değildir. Ölü bunları vasiyet etmemişse bıraktığı maldan ödenmesi gerekli değildir, ancak vârisler isterse ödeyebilirler.

"Biri, bunlar da diğer borçlar gibi birer borçtur" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Nedersin? Ölünün kul borcu, bir de zekât borcu olsa, bırakılan mal da bunların tamamını ödemeye yetmezse, önce borç ödenmesiyle mi işe başlanır, yoksa mîrâs hisselere göre paylaştırılır. "Ödeme borçtan başlanır" diyecek olursa buna da şöyle cevap verilir: Şayet zekât insanların diğer borçları

---

127 Bu sahâbe sözünü kaynaklarda bulamadım. Fakat İbn Ebû Şeybe, İbn Ömer'in şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Ömer'in yanında vasiyetin üçte bir olduğu zikredilmiş, o da şunları söylemiştir: Üçte bir vasat olup eksik de değildir, fazla da değildir". Yine İbn Ebû Şeybe Ali b. Ebû Tâlib'in şöyle dediğini nakletmiştir: Malımın beşte birini vasiyet etmem dörtte birini vasiyet etmemden daha iyidir; dörtte birini vasiyet etmem, üçte birini vasiyet etmemden daha iyidir; üçte bir kadarını vasiyet eden kimse ise cömertliğin son noktasına erişmiştir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 452-453).

128 Bu hadisin kaynağı az önce geçmiştir.

129 *Şerhu't-Te'vîlât*'ta açıklama niteliğinde şöyle denilmiştir: "Malı vârislere harcamak, yabancılara harcamaktan daha münasiptir. Ancak Cenâb-ı Hak kendi katından kullarına bir ihsan olarak malın üçte birinden vasiyette bulunulmasına izin vermiştir. Nitekim bu konudaki hadisleri daha önce zikrettik" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 148a).

gibi bir borç olsaydı ödemede buna uyulması gerekirdi. Eğer "Zekâtı, ödemede borçlarla birlikte zekâtı mahkeme kararlarında borçlarla beraber uyulacak bir esas yaparım" derse buna da şöyle cevap verilir: İflas edip üzerinde birçok borcu bulunan kimse hakkında ne dersin? Onun malı alacaklıları arasında bölüştürülür mü? sorusu yöneltilir. "Evet" derse, şöyle cevap verilir: Bu kişi üzerinde zekât borcu olursa ona da bir pay ayrılır mı? Eğer "Hayır" derse buna da şöyle karşılık verilir: Öldükten sonra adamın malını taksim ederken kendisine nasıl pay ayırırsın, halbuki hayatta iken ona pay ayırmamışsın? Kişinin öldükten sonraki zekât borcu diğer borçlar gibi ise, bunun hayatta iken üzerinde zimmet
olan diğer borçlar gibi olması gerekir. [§]Ancak şu var ki zekât, malı olup da **54**
üzerinden bir yıl geçmişse ondan verilmesi gereken bir vecibedir, ama kişi o malı tüketmiştir. Fakat öteki borcunu ödemeyi tehir etme hakkı yoktur. Ayrıca senin, hayatta iken zekâttan önce borçtan işe başlanır şeklindeki kanaatinde, öldükten sonra zekâttan önce diğer borçlardan başlamanın vacip olduğuna dair bir delil oluşturur.

Eğer denilirse ki: Şayet Hz. Peygamber'in hadisinde geçen, bir kadının babası yerine hac yapıp yapamayacağı hakkındaki sorusuna yönelik verdiği cevapta haccın da bir borç olduğunu gösterir: "Ne dersin! Babanın borcu olsaydı da onu ödeseydin yeterli olur muydu?"[130]

Buna şöyle cevap verilir: Bu hadiste, kadının babası yerine hac yapmasının vacip olduğuna dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Orada sadece ölen kimsenin yerine hac yapmanın caiz olduğuna ve kabul edileceğine ilişkin bir delil bulunmaktadır. Hac borcundan daha önemli olan kul hakkının kazası sahih olunca, önem bakımından daha aşağıda olan haccın kabul edilmesi buna daha layıktır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Başka bir delil de şudur: Vasiyet etmeyince zekât borcunun ölü adına ödenmesi caiz değildir, çünkü zekât onu verenin niyeti olmaksızın ödenemez. Niyetse kalp işidir. Ölü (meyyit) adına namaz kılmanın ve oruç tutmanın caiz olmadığı hususunda âlimler arasında herhangi, ihtilaf yoktur. Ölü (meyyit) adına bedenî ibadetlerin kazası caiz olmayınca, ölü adına zekât öderken vârislerin niyetinin ölünün niyeti yerinde tutulması da caiz değildir.

---

130 İbn Mâce, "Menâsik", 10. Bu hadisi Buhârî ile Müslim biraz farklı olarak rivayet etmişlerdir (Buhârî, "Hac", 23; Müslim, "Hac", 407). Bu konuda manaları birbirine yakın başka rivayetler de vardır. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre şu: "Cüheyne kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek şöyle demiştir: Annem hac yapmayı adamıştı, fakat bunu yapamadan vefat etti, onun yerine hac yapayım mı? Resûlullah şöyle cevap verdi: "Evet, onun yerine haccet. Ne dersin, annenin üzerinde bir borç olsaydı onu öder miydin? Allah'ın hakkını ödeyin, Allah hakkı ödenmeye en layık olandır" (Buhârî, "Hac", 22).

Annenin payı, vasiyetin ve borçtan sonra. Bu âyetin dış görünüşü vasiyetin mîrâstan önce yapılmasının gerektiği yolundadır. Fakat başlamanın mîrâsla olacağı hususunda icmâ edilmiştir. Bununla birlikte mesele birkaç yöne
55 ayrılınca farklı deliller ortaya çıkar. [§]Birincisi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin başından itibaren "min ba'di vasıyyetin" (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ) kısmına kadar, bu kısım sanki "sivâ" (سوَى) yani "başka" mânasına gelir. Yani "yapabileceğiniz üçte bir vasiyetler dışında Allah size şunları tavsiye ediyor". İkincisi, مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ, yani vasiyette bulunduktan sonra, bu durumda mîrâsın taksimi vasiyetten sonra olur. Şöyle bir yorum da ihtimal dâhilindedir: Vasiyet ve borcu ödeme mükellefiyetinden sonra Allah size mîrâsı emr etmiştir. Burada ise vücûb yoluyla vasiyetin neshedilmesi sözkonusu olur. Yani daha önce hem vasiyet etmek hem de borçları ödemek üzerinize vacip idi. Fakat Allah size sadece mîrâsı emretmiştir.

[Ebeveyn ile Evlat Arasında Ticaret ve Şahitlik]

Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bu ilâhî beyanda belirtilen "fayda vermenin mahiyeti" hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları bunun dünya hayatında olduğunu söylemiştir; bu da ihtiyaç durumunda oğulun, babasının nafakasını vermeye, işlerini yürütmeye önem vermesi, babanın da küçük yaşta iken veya muhtaç halinde çocuğunun nafakasını vermesi, onu gözetleyip korumasından ibarettir. Belirttiğimiz gibi olunca babalar ve oğullardan hangisinin diğerlerinden daha faydalı olduğu bilinemez. Sözkonusu ilâhî beyanda, Cenâb-ı Hak'kın şunu demiş olması muhtemeldir: Hangi faydanın size daha yakın olduğunu bilemezsiniz; babaların faydasının mı yoksa oğulların faydasının mı? Bu beyanın yorumu böyleyse, bunda babanın çocuğu lehine, çocuğun da babası lehine şahitlikte bulunmasının bâtıl olduğuna işaret vardır. Çünkü bu yorumda Allah Teâlâ, bunun malında ona, onun malında da buna fayda bulunduğunu bildirmiştir. Fayda sözkonusu olunca, şahitliğinden faydalanılan tarafın tanıklığı kabul edilmez. Bu sebeple Ebû Hanîfe (r.a.), alım-satımda vekil konumunda bulunan kişinin kendi babasından, oğlundan veya annesinden mal alması caiz değildir, çünkü bu satma ve satınalma sebebiyle kendisi de o
56 maldan yararlanmaktadır. [§]Yine [Hanefîler] şöyle demiştir: Aynı kişi sözkonusu kimselerden bir şey satın alsa veya kendilerine satsa açıklama yapmadan kâr edemez, çünkü bundan yararlanmaktadır.

Bir görüşe göre sözkonusu fayda, âhiret hayatına dairdir. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Yani babalarınız ve oğulları-

nızdan hangisinin Allah'a daha çok itaat eden ve kıyâmet gününde Allah nezdinde derecesi en yüksek olanın kim olduğunu siz bilemezsiniz; çünkü Allah Teâlâ, müminlerin bir kısmını diğerine şefaatçi kılar[131]. En çok itaat edeniniz, kıyâmet gününde Allah katında derecesi en yüksek olanınızdır" demektir. Çünkü Allah Sübhâneke ve Teâlâ inananların bir kısmını bir kısmına şefaatçi yapacaktır.

Hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bu beyanda Cenâb-ı Hak'kın şöyle buyurduğu söylenmiştir: Âhiretteki dereceleriyle birlikte orada hangisinin daha faydalı olacağını bilemezsiniz, baba evladına mı yoksa evlad babasına mı? Çünkü onlar, âhirete dönünceye kadar, dünyada iken âhirette hangisinin diğerine fayda verme yönünden daha yakın olduğunu bilemezler. Cenâb-ı Hak bir anlamda şöyle buyuruyor: Şayet baba, cennette derece bakımından çocuğundan daha yüksekte ise, Allah çocuğunu kendi derecesine yükseltir, tâ ki gözü aydın olsun; çocuk derece bakımından babadan daha yüksek ise yüce Allah, anne-babayı çocuğun derecesine yükseltir ki gözler, aydın olsun; yani aşağıdakileri en yüksek mevkiye yükseltmek, basit bir konumda bulunanı üst dereceye çıkarmak. Bu durum Allah Teâlâ'nın şu âyetinde ifade buyurduğu gibidir: "İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri, yani babaların imanı ile, yanlarına bu zürriyetlerini katacağız. Bununla birlikte babaların amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz"[132].

Âyet-i kerîmede yer alan faydanın şefaat konusunda olması da ihtimal dâhilindedir. Veya faydanın ne olduğu ve miktarı bilinemez. Yahut **hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz,** beyanındaki "kurb" (قرب) yakınlık değil büyüklük ve azamet anlamına gelir. Bu tür ifadeler örfte kullanılır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktür"[133]. [§]Bunun anlamı "bir **57**
mûcize diğer mûcizeden daha büyüktür" şeklinde olmayıp her birini büyüklük ve azametle nitelemektedir. **Hangimizin… bilemezsiniz** beyanı da bunun gibi anlaşılmalıdır; yani hangisinin daha büyük yarar sağlayacağını azamet vermek ve büyütmek suretiyle herbirini nitelemek. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hangisinin fayda bakımından size daha yakındır** beyanındaki "akrabu" (أقرب) kelimesi "evcebu" (أوجب), yani "daha gerekli" mânasına gelebilir; şu ilâhî beyanda

131 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 281; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 447.
132 et-Tûr, 52/21.
133 ez-Zuhruf, 43/48.

olduğu gibi: "İnne rahmetellahi karîbun mine'l-muhsinîn" (إِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ) "Allah'ın rahmeti güzel işler yapanlara yakındır"[134]. Yani "güzel iş yapanlar için gereklidir" ve benzer diğer âyetler.

Bunlar Allah tarafından konulmuş paylardır. Allah Teâlâ mîrâs paylarına, daha önce geçen âyette zikrettiğimiz gibi farîda adını verdi[135]. Çünkü bu paylar halkın çabasıyla değil Allah'ın vacip kılmasıyla olmuştur. Zira halk bu malların kendilerine sahip değillerdir. Ancak Cenâb-ı Hak insanlara vefatlarına kadar belli bir süre bu mallardan yararlanma hakkını vermiştir. Onlar vefat ettiklerinde Allah Teâlâ o malları kime verirse onun olur. İşte bu sebeple mîrâs mallarına ferâiz denilmiştir. **Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.** Cenâb-ı Hak insanların ilk ortaya çıkışlarını, yaşayışlarını, menfaatlerini, onlar için uygun olan ve olmayan şeyleri bilir; ayırıp beyan ettiği paylarda hikmet sahibidir. "Hakîm" (حكيم) isabet eden, her şeyi yerli yerine koyan demektir; "zâlim" (ظالم) de bir şeyi, yerinin dışına koyan demektir.

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ
وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ
وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ
فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ
كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوِ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ
مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ
مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ
عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

58 **[§]*12. "Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de yapacağınız vasiyetten ve borçtan*

134 el-A'râf, 7/56.

135 en-Nisâ, 4/7.

sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı (diğer) ***mîrâsçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kızkardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin. Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."***

[Mîrâs Payları]

Eşlerinizin çocukları yoksa zevcelerinizin bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa… Hitabın gelişi her ne kadar umûmî ise de burada husûsîlik kastedilmiştir. Çünkü koca yahut kadın, eşinin dinine değil ve onun dînî kimliğini taşımıyorsa aralarında mîrâs paylaşması gerçekleşmez. Bu durum şunu göstermiştir ki -önceki âyette çocuk, baba, anne ve başkaları hakkında söylediğimiz gibi- kimse genel hükümlerle istidlâl etme hakkına sahip değildir. Çünkü onlar bir birlerinin özelliklerini taşımıyorlarsa aralarında mîrâs paylaşması gerçekleşmez. Bu husus, hitabın gelişinin umûmî olduğunu ve umûmun kastedildiğini kanıtlamaz.

Şimdi, tefsirine başladığımız âyet daha önce geçen âyetlere atıf yapan bir harfle başlamıştır: "Eşlerinizin çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir, şayet varsa dörtte birisi sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de bıraktığınızın dörtte biri onlarındır, eğer varsa sekizde biri onlarındadır. Cenâb-ı Hak, önceki âyette, babanın, annenin ve çocukların mîrâsını açıklamış, eşlerin mîrâsını ise bildirmemiştir. Ardından bu âyette açıklama yapıp birinci âyete atfetmiştir. Bu durum şunu gösterir: Karı-koca, onlarla beraber hayatta bulunurlarsa hükümleri değişmez; şayet çocuk yoksa, bir de iki ve daha fazla erkek ve kızkardeş yoksa anne için üçte bir, eğer bir çocuk yahut iki erkek ve kızkardeş varsa altıda bir pay vardır. Bu âyet daha öncekine atfedilmiş olduğu için, bunlarla birlikte bulunduğu takdirde anneye geride kalan mîrâsın üçte biri verilir.

Eğer bir erkek veya kadının, anne-babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mîrâsçılara kalırsa. Bu âyette geçen "kelâle" (الكلالة) tabirinin ne anlama geldiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kelâle çocuğu ve babası olmayan ölüdür. Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Kelâle anne-baba bir erkek ve kızkardeşler, yahut babadan erkek ve kızkardeşlerdir". O Kelâle ile ilgili görüşünü ileri sürerken başka bir âyette zikredilen hükme dayanmıştır, o da şudur: "Senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mîrâsı hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kızkardeşi

bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer (ölen) kızkardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kızkardeşler iki tane olurlarsa bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadının payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir"[136]. Mîrâsın yarısı, sadece anne-baba bir yahut babadan kızkardeşin olur. İşte bu, kelâlenin açıklamasıdır.

59 [§]Bu ilâhî beyan, kelâlenin, anne-baba bir erkek ve kızkardeşler yahut baba bir erkek ve kızkardeşler olduğunu göstermektedir. Ebû Bekir es-Sıddîk'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kelâle, çocuk ve babanın dışındaki vârislerdir[137]. Hz. Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öyle bir durumla karşılaştım ki kelâlenin ne olduğunu bilemedim. Dikkat edin, Kelâle, çocuğu ve babası olmadan ölen kimsedir[138]. İbn Abbâs'ın da şöyle dediği nakledilmiştir: Kelâle çocuk ile babanın dışında olandır[139]. Hz. Ebû Bekir'in bir konuşmasında şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Dikkat edin! Allah Teâlâ'nın Nisâ sûresinin baş tarafında indirdiği ve mîrâs paylarının durumunu bildiren ilk âyeti, çocuk ile baba hakkında indirmiştir. İkinci âyeti koca, kadın, ayrıca anneden erkek kardeşler hakkında indirmiştir. Nisâ sûresini kendisiyle tamamladığı âyeti ise anne-baba bir kardeşler hakkında indirmiştir. Enfâl sûresinde yer alan âyet, Allah'ın Kitabı'na göre akrabanın bir kısmının bir kısmına daha yakın olduğuna dairdir[140]. Akrabalık bağı ise asabe çeken sebeplerdendir[141]. Hz. Ömer'in yine şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kelâlenin bir kısmı, baba sebebiyle diğerlerinden daha yakın olursa, mala daha layık bulunur. Hz. Ömer'in bu sözü kelâlenin, anne bir erkek kardeşlere, baba bir erkek kardeşlere, anne-baba bir erkek kardeşlere ait bir isim olduğunu açıklar. Bu ise daha önce zikrettiğimiz Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in şu sözlerinin aynıdır: "Kelâle baba ve çocuk dışındaki vârislerdir". *En doğrusunu Allah bilir ya*, onlar amca ve amcaoğullarının
60 ölenle birlikte nesepte dedeye dönerler, dede de onları kelâle yapar; [§]halalar, dayılar ve onların çocukları da böyledir, ölenle birlikte annesinin babası olan dedesine dönerler, annenin babası ise onları kelâle yapmıştır. Dayı ve halaların bu konudaki yolu baba ve annenin kelâle yaptığı erkek ve kızkardeşlerin yoludur. Ancak onlar nesep itibariyle erkek ve kızkardeşlerden daha uzak bulunduklarından, onlarla birlikte vâris olamazlar.

---

136 en-Nisâ, 4/176.
137 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.
138 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.
139 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.
140 bk. el-Enfâl, 8/75.
141 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI, 41; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 759.

Âlimler “Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de bir kızkardeşi bulunursa bıraktığının yarısı onundur”[142] meâlindeki beyanın anne-baba bir kızkardeş yahut baba bir kızkardeş olduğunda ittifak etmişlerdir. Erkek ölür de erkek ve kız çocuğu yoksa kızkardeşe, mîrâsın yarısı verilir. Şia’dan bir grup âlim şöyle demiştir: Bunlar buradaki ilâhî beyanın, kişi geride bir kız ile iki kızkardeş bırakırsa malın hepsi kıza aittir, kızkardeş için mîrâstan bir şey yoktur, anlamına geldiğini belirtmişlerdir; çünkü Cenâb-ı Hak, ölenin çocuğu olmadığı takdirde mîrâstan kızkardeşe pay vermiş ve bu noktada erkek evlat ile kızları eşit tutmuştur. Aslında bu durum onların dediği gibi değildir; çünkü biz kıza malın yarısını ayırıp geride kalanı kızkardeşe verdiğimiz takdirde bunu bir delile dayanarak yapmış olmayız. Görmez misin ki kızkardeşler iki kişi olsaydı, bize göre artan mal onlara ait olurdu. Şayet artan kısmı onlara delil ile belirlenmiş olarak verseydik malın üçte ikisini vermemiz gerekirdi. Çünkü Allah Teâlâ iki kızkardeşe mîrâsın üçte ikisini tayin etmiştir. Kız kardeşin aldığı mîrâs, önceden yapılan belirleme ile değildir, dolayısıyla belirlenme yoluyla olmaksızın artandan aldığı pay da onun payından bir şeyi eksiltmez. Görmez misin ki Allah Teâlâ, çocuk bulunduğu takdirde anne-babaya altıda bir pay ayırmıştır; şayet kızkardeş yerinde kız ve baba bulunsaydı, malın yarısını alacak ve artan mal da babanın olacaktı. Bu sebepledir ki biz babaya Allah’ın ayırdığı paydan daha fazlasını verdik, fakat artanı belirlenme yolu ile vermedik, dolayısıyla artan kısmı hakkında bizim bir muhalefetimiz gerçekleşmemiştir. Şayet Şîa mensupları bize muhalefette bulunurlarsa şöyle denilir: Babanın artan mîrâsı almaya kızdan daha layık olduğunu gösteren cevap daha önce geçmiştir. [§] **61**
Bunun için onu burada belirtmedik[143]. Şayet muarızımız derse ki: Kız, mîrâsın yarısından artan kısmına daha layıktır, çünkü Cenâb-ı Hak “Aralarında kan bağı bulunanlar Allah’ın kitabında (mîrâsçılık bakımından) birbirine… daha yakındır”[144] buyurmuştur; bu sebeple kız mîrâsın yarısından artan malı almaya daha layıktır. Ona şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ’nın “Aralarında kan bağı bulunanlar… birbirlerine daha yakındır” meâlindeki âyet akrabanın birbirine göre mîrâsa yabancılardan daha layık olduğunu vacip kılmak içindir. Âyetin devamında yer alan: “İnananlardan ve hicret edenlerden…” meâlindeki kısım, bunu açıklamıştır[145]. Çünkü onlar, hicret sebebiyle birbirlerine vâris oluyorlardı, sonraları Cenâb-ı Hak bu hükmü neshetmiş ve mîrâsı sadece akrabaya tahsis etmiştir. Bu âyette, ölüye daha yakın olan vârisin, mîrâsa uzak akrabadan daha layık olduğunu gösteren bir delil yoktur. Yine Allah Teâlâ şöyle bu-

---

[142] en-Nisâ, 4/176.

[143] Nisâ sûresi, dördüncü âyetin tefsirine bakınız.

[144] el-Ahzâb, 33/6.

[145] el-Ahzâb, 33/6.

yurmuştur: "Eğer (ölen) kızkardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur"[146]. Cenâb-ı Hak buyurmuş oluyor ki -*En doğrusunu Allah bilir ya*- ölen kızkardeşin erkek çocuğu yoksa, babadan erkek kardeş, kızkardeşinin bütün malına vâris olur. Eğer babadan erkek kardeş ölmüşse, kızkardeş, erkek kardeşin bütün malına vâris olur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer kızkardeşler iki tane olurlarsa, ölünün bıraktığı mîrâstan üçte iki pay alırlar"[147]. Âlimler, iki kızkardeş ve daha fazlasının mîrâsta eşit pay alacakları hakkında ittifak etmişlerdir. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa erkeğin payı iki kadının payı kadardır"[148]. Âlimler, erkek ve kadından biri ölüp de geride erkek ve kızkardeş bıraksa (ne kadar çok olursa olsun) erkeklere verilen pay kadınlara verilenin iki katı kadar olduğunda icmâ etmişlerdir. İşte bu, Allah Teâlâ'nın mîrâs payları hakkında yaptığı kesin açıklamadır.

[Ferâiz[149] Meseleleri: Red, Avl, Zevi'l-Erhâm]

İlim adamları red[150], avl[151] ve zevi'l-erhâm konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir: Zevi'l-erhâm'ın mîrâsına gelince Allah Teâlâ bunlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Akraba olanlar, Allah'ın Kitabına göre (mîrâs bakımın-
62 dan) birbirlerine muhacirlerden ve ensardan daha yakındır"[152]. [§]Malın hazineye (beytü'l-mâl) ait olduğunu zannedenler, akrabadan bir kısmını diğerine göre daha yakın kabul etmemiş, aksine yabacıları zevi'l-erhâm'dan ölüye daha yakın kabul etmiştir. Zevi'l-erhâm'ın mîrâstan pay alacağını söyleyenlerin görüşü bize göre daha kuvvetlidir. Bu görüş Hz. Ömer, Ali, Abdullah b. Mesûd ve sahâbeden bir topluluğun kanaatidir. Zeyd b. Sâbit ise zevi'l-erhâm'ın payının Beytü'l-mâl'e ait olduğunu söylemiştir[153].

---

146 en-Nisâ, 4/176.

147 en-Nisâ, 4/176.

148 en-Nisâ, 4/174.

149 Ferâiz: İslâm mîrâs hukukunu inceleyen ilim dalının adıdır. Kısaca Ferâiz, ölünün geride bıraktığı mîrâsın durumunu ve mîrâsçıların mîrâstan hak ettikleri payları inceleyip belirleyen bir İslâmî ilimdir.

150 Red: Kur'ân'da payları açıklananlardan artan mîrâsın bulunduğu ve asabelerden buna hak kazananların mevcut olmadığı durumlarda, artan kısmın pay sahiplerine hakları kadar geri döndürülmesidir (Cürcânî, *Ta'rifat*, s. 147).

151 Avl: Şer'an açıklanan payların pay sahiplerinden artmasıdır. Mesele bu durumda avliye olur. Böylece pay sahiplerinin alacakları mîrâsta, hisseleri kadar bir eksilme olur. Avl: Reddin zıddıdır (Munavî, *et-Tevkîf alâ muhimmati't-tearîf*, s. 530).

152 el-Ahzâb, 33/6.

153 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 118.

Eğer dinilirse ki, 'Cenâb-ı Hak'kın "Aralarında kan bağı bulunanlar… birbirlerine… daha yakındır" meâlindeki beyanı[154] onun kendilerine pay verdiği kimselerden başkası değildir' denilerek bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Haberde bunun, Allah Teâlâ'nın, kendilerine pay verdiklerinin dışındakiler hakkında olduğuna dair delil bulunmaktadır. Rivayet edildiğine göre Ömer b. Hattâb, Ebû Ubeyde b. Cerrah'a şöyle yazmıştır: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah ve elçisi, velisi olmayanın velisidir; dayı da vârisi olmayanın vârisidir"[155]. Yine nakledildiğine göre Hz. Ömer teyzeye üçte bir, halaya da üçte iki vermiştir. Zir b. Hubeyş'in Hz. Ömer'den rivayet ettiğine göre O, mîrâsı hala ile teyze arasında taksim etmiştir. Abdullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hala annedir. Hz. Ali'nin de hala ve teyze hakkında şöyle dediği bildirilmiştir: Hala için üçte iki, teyze için üçte bir pay vardır[156]. Bizim âlimlerimiz bu konuda Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden ve sahâbe büyüklerinden rivayet edilen hadisi almışlardır. Bu da âyetin zâhirine ve umûm ifade eden mânasına uygundur. [§][Hanefî] âlimlerimize göre buna uymak diğerlerinden daha uygundur. **63**

Avl konusuna gelince, İbn Abbâs avle karşı çıkar ve şöyle derdi: Kur'ân'da açıklanan paylar eksiltmeye tâbi tutulamaz. Ali, Abdullah ve Zeyd b. Sâbit belirlenmiş payların avledeceği görüşünde idiler[157]. Hâris'in şöyle dediği rivayet edilmiştir[158]: Hz. Ali'den daha iyi hesap bilen birini hiç görmedim; adamın biri ona gelerek şöyle dedi: Ey müminlerin Emiri! Bir erkek öldü, geride iki kızını, annesi ile babasını ve hanımını bıraktı; hanımının alacağı pay nedir? Buna karşılık Hz. Ali şöyle cevap verdi: Onun payı olan sekizde bir dokuzda bire inmiştir[159]. İbn Abbâs, Allah Teâlâ'nın isim belirterek altıda bir pay vermesine

---

154 el-Ahzâb, 33/6.

155 Ebû Umâme b. Sehl b. Hanîf'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer b. Hattâb, Ebû Ubeyde'ye şöyle yazmıştır: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah mevlâsı olmayanın mevlâsı, dayı da vârisi olmayanın vârisidir" (İbn Mâce, "Ferâiz", 49; Tirmizî, "Ferâiz", 12).

156 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 118. "Teyze annedir" mânasındaki rivayet için bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, IV, 12; ayrıca bk. Buhârî, *Meġâzî*, s. 43.

157 Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 79; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 451.

158 Hâris b. Abdullah el-A'ver el-Hemedânî el-Kûfî. Hz. Ali ve İbn Mesûd'dan rivayette bulunmuştur, Amr b. Murre ile Şâbî de kendisinden rivayette bulunmuştur. Kendisi Şiîdir. Naklettiği hadiste zayıflık vardır. İbn Ebû Dâvûd onun, insanların en fakîhi, en iyi ferâiz ve hesap bilen kişisi olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Zübeyr'in halifelik döneminde 73/692 tarihine yakın bir zamanda vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 303; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 164).

159 Bu bilgiyi Ebû Ubeyd, Tahâvî ve Beyhakī rivayet etmişlerdir. (bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, III, 90).

rağmen, babanın payının bundan eksiltilmesini (avl) hoş görmezdi. Fakat o, bu ilke üzerinden yürümemiştir, çünkü iki kız, anne, baba ve hanımın var olduğu bir meselede şöyle demiştir: Hanım sekizde bir, anne baba altıda bir alır, geride kalan mal iki kıza aittir. Dolayısıyla İbn Abbâs, bu meselede Cenâb-ı Hak’kın isim belirterek verdiği iki kızın üçte iki payını eksiltmiştir. Neden iki kızkardeş, kendileri dışındaki herkesten eksik pay almaya daha layık görülmüştür? Diğer sahâbîler ise eksikliği, payları oranında bütün vârislere uyguladılar, tâ ki eksiklik sadece vârislerin bir kısmına uygulanıp geride kalanlar tam pay almış olmasınlar. Mîrâstaki eksiği, payları oranında vârislerin hepsine yaymışlardır. Bu durumu şuna benzetmişler: Adamın biri erkek bir topluluğa, toplam malvarlığının üçte birinden fazlasını vasiyette bulunsa hüküm şöyle olur: Malın üçte biri hisselerine göre aralarında taksim edilir. Yine şunun gibi olur: Bir topluluğun, ölen kişi üzerinde alacakları olsa, ölenin bıraktığı mal da alacağa yetmese, onların hepsi eşittir, her birine alacağı oranında eksik verilir.

“Red” işlemine gelince, Hz. Ali ve Abdullah (r.a.), kimlere uygulanacağı konusunda farklı görüşlere sahip olmakla birlikte, artan mîrâsın mîrâsçılara
64 geri döndürüleceği görüşünü kabul etmişlerdir[160]. [§]Bunun konumu akrabaların konumu gibidir. Çünkü akraba, geride kalan malı almaya yabancılardan daha lâyıktır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Akraba olanlar birbirine daha yakındır”[161]. Akraba olmayanın, kendi payından başka bir hakkı yoktur. Karı ve kocaya mîrâsın geri çevrilemeyeceği konusunda ilim adamları arasında görüş ayrılığı yoktur. Çünkü âyette pay sahiplerinden artan kısmın karı kocadan başkasına geri döndürüleceğine ve karı ile kocaya verilemeyeceğinin delili vardır. Zira azîz ve celîl olan Allah, ölenin çocuğu olunca ana-babaya altıda bir pay verileceğini, çocuk olmayınca da ana için üçte bir pay sözkonusu olduğunu zikretmiş, baba içinse kendisine verilecek bir şeyden haber vermemiştir. Bunun gibi, “Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder”[162] meâlindeki âyetle erkek çocuklara, kızlarla beraber ismen pay ayırmıştır, fakat yalnız başına bunlardan her biri için pay zikretmemiştir, dolayısıyla artan mîrâs bunların hepsine döndürülür. Karı ile kocanın payını belirtmeyi hiç bir yerde terketmemiş, aksine çocuğun bulunması veya bulunmaması dâhil, bütün hallerde onu sözkonusu etmiştir. İşte bu sebepledir ki karı ile kocaya kalan mîrâsın döndürülmesi engellenmiştir.

---

160 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 118.

161 el-Enfâl, 8/75; el-Ahzâb, 33/6.

162 en-Nisâ, 4/11.

Vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin. Bu ilâhî beyan, **Kimse zarar görmesin** meâlindeki ifade sebebiyle bazı vasiyetlerin engelleneceğini gösterir. Fakat zarar vermenin, fazla olanı iptal etmesine de etmemesine de ihtimal taşır. Nitekim Allah Teâlâ boşamadan dönmeyi geçerli kılmak üzere bu konuda şöyle buyurmuştur: "Zarar vererek haklarını çiğnemek için onları nikâh altında tutmayın"[163]. [§]Fakat bu âyette, boşamadan dönmekte hanıma 65
zarar vermek kastedilmiştir, vasiyet konusunda ise fiilin kendisi zarardan ibarettir. Bu iki durum arasında farklılığın bulunması mümkündür. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, iki âyette: "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"[164] buyurmuş ve bu sınırları aşanları cehennemle tehdit etmiştir. Fazlasını almanın caiz olması halinde bu mâna muhtemel değildir. Nitekim Yüce Allah (boşamadan dönmeyi geçerli kılmak üzere bu konuda) şöyle buyurmuştur: "Zarar vererek haklarını çiğnemek için onları nikâh altında tutmayın"[165]. Fakat bu âyette, boşama fiilinden dönmekle hanıma zarar vermek kastedilmiştir. Vasiyet konusunda ise zarar fiil haline gelmiştir. Bu iki durumu farklı yorumlamak mümkündür. Cenâb-ı Hak peşpeşe iki âyette "Allah'ın sınırlarıdır"[166] beyanında buyurmuş ve bu sınırları aşanları cehennemle tehdit etmiştir. Bu, fazlanın caiz olması halinde ihtimal dâhilinde değildir. "Her kim, vasiyette bulunacak kimsenin hakkının çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur"[167] meâlindeki ilâhî beyan, bu düşünceyi güçlendirmektedir. Şayet üçte birden fazlasının vasiyet edilmesi mümkün olsaydı bu durumda ilgililerin aralarını düzeltmek mümkün olmazdı. Bu söylenenlerden şu ortaya çıkmaktadır ki bazı vasiyetlerin iptal edilmesi sözkonusudur. Halbuki Cenâb-ı Hak, mîrâslara ait beyanlarında "bunlar kendisi tarafından konulmuş paylardır" buyurmuştur[168]. Şu halde vasiyet eden kişi, O'nun tarafından konulmuş farzları iptal edemez. Bu kişinin fiilleri ancak Allah'ın izniyle meşrûiyete sahip olur. İşte bunun içindir ki bazı vasiyetler geçersiz hale gelir.

---

163 Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın (el-Bakara, 2/231).

164 en-Nisâ, 4/13-14.

165 Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurduklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın (el-Bakara, 2/231).

166 en-Nisâ, 4/13-14.

167 Her kim, bir vasiyette bulunacak kimsenin hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur (el-Bakara, 2/182).

168 en-Nisâ, 4/11.

Bu konuda aslolan şudur ki mallar insanlar (canlılar) için yaratılmış ve onların faydalanması yolunda var edilmiştir. Bir bakıma insanlar ecellerinin bitmesine kadar bu malların menfaatine sahip kılınmıştır. Sonra bu mallar, kendilerini bunlara sahip kılan varlığa (Allah'a) dönmüştür ki O, malları dilediğine verir, dilediğinin yanına koyar. Cenâb-ı Hak, malların kime ait olduğunu ve ona kimin daha layık bulunduğunu açıklamıştır. Dolayısıyla vasiyet eden kişi, sanki bu malın hak sahibinin artık başkası olduğunu beyan eden (Allah Teâlâ) adına vasiyet etmektedir. Şayet Cenâb-ı Hak bu vasiyet edene sözü edilen maldan bir karşılık lütfederse ne güzel; değilse bu mallar, sahipleri bildirilen mallardan olur ve başka kimsenin ona sahip olması mümkün değildir; ancak Allah Teâlâ'nın ve mal sahibinin bir şey vermesi müstesnâ. İşte konu-
66 munu açıklamaya çalıştığımız vasiyetin mahiyeti de böyledir. [§]Bu âyetlerin açıklanmasının ardından, Allah'tan vasiyetin sınırı hakkında açıklama gelmiş ve kişiye malının üçte birine kadar vasiyet etme hakkı verilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hak'kın mal sahibine bir sadakasıdır. Üçte birden fazlasını vasiyet etme durumunda ise eğer kendilerine pay ayrılan ve hak sahibi kılınan vârisler buna cevaz verirlerse caiz olur, değilse olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîme, vasiyet için bir sınır koymuştur, fakat borç için sınır konulmuştur, çünkü borç kişinin hayatta iken var olan ihtiyaçlarıyla ilgilidir, zira borç, kişinin yaşaması ve gıdasını sağlaması sebebiyle var olup hüküm bakımından ölümden sonra geride bırakılan malın önüne geçirilmiştir. Mîrâs ise sadece borçtan sonra kalan maldan verilir. Alacaklılar, kendisi henüz hayatta iken borçlunun malında daha çok hak sahibi olmakla birlikte, hastalığı sırasında alacaklılara birçok iyilikte bulunmaktan aciz kalır. Şayet hak sahibi olmasalardı karşılıklı borçlanmaktan kaçınırlardı. Olsa olsa bu işi, öldükten sonra mala, vârislerden daha çok hak sahibi olduklarını gösteren belgelerle yapabilirlerdi. Yahut da prensip olarak borçlanmaktan kaçınırlardı. Böyle bir davranışta ise süre geçmesi dolayısıyla aslî ihtiyaçları gidermede zorluklar ve kayıplar oluşurdu, oysa kişi bir mükellef olarak bunları yapmakla görevlendirilmiştir[169]. Şu halde borç ve alacak işlemi, geçmişlerden mîrâs intikal etmediği takdirde yaşayanlara servet kazandıran bir şeydir. Borç-ibadet işlemi gibi değildir, zira ibadetler ihtiyaçtan artan maldan yapılması gerekir, borçlar ise asıl mal çerçevesinde olur. İbadetler süre sebebiyle yerine getirilmesi engellenen

---

169 "Bu durumda insanlara, bazı durumlarda zarar vermek ve onları yok olmaya mahkûm etmek sözkonusudur. Çünkü insanlar ne zaman öleceklerini bilmemektedir, şu halde hayat boyu çalışıp kazanma sözkonusudur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Medîne nüshası, vr. 170a).

şeyler olmadıktan başka, borçlarda olduğu gibi bunları yerine getirecek kişileri, kaçınılması zor durumlarla karşı karşıya getirmez. O, Allah'a yaklaşım konumunda bulunup hayatta olanlara özgüdür. Onlar öldüklerinde mâlî ibadet imkânları ortadan kalkar ve mallara mîrâs işlemi uygulanır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan **Vasiyetten ve borçtan sonra** beyanından anlaşılan alacak da böyledir. İbadetler "alacak" diye nitelendirilemez, mutlak bir ifade sırasında alacak diye anlaşılmaz. Dolayısıyla, bu söz, belli bir süreye kadar tehir edilmiş alacaktan ve vasiyetlerden artan şey anlamına intikal etmiştir. Gerçekte efendinin kölesine borcu olmaz[170]. **[§]**Bu durumda zikredilen "borç" kavramı sadece fiiller 67
hakkında sözkonusu olur, nitekim vâdler de, ahlâkî yönden borç olarak zikredilmiş olup gerçekte zimmet anlamında borç olmazlar. Oysa Allah belli kavimler lehine yaptığı vâdi, kendisi için bir farîza kılmıştır, ancak vasiyet sebebiyle onlardan engellenebilir; bu durum vasiyet yapan kimsede olduğu gibidir. İbadetler niyetsiz yapılamaz. İbadetlerin bir kısmı, başkası tarafından yapılma ihtimali varsa da hayatta iken kişinin kendi emri olmaksızın, onun adına ibadet eda edilemez, oysa kişilerin emri olmaksızın diğer borçların ödenmesi caiz olur. Hayattaki hüküm böyle olduğu gibi öldükten sonra da böyledir. Vasiyetler, her ne kadar emirle ödenen borç sebebiyle ortaya çıkmış olsa da, onun için bir sınır gelmiştir[171]. Bununla birlikte ibadetlerin ölüleri bağlayıcı olma ihtimali yoktur, onların mallarından ödeme yapılması gerekmez. Şu halde ibadetlerin özellikle hayatın hakkıdır, alacakları ise iki durumda da kulların hukukudur.

İlgili âyette borç hakkında, **zarar vermeyerek** meâlindeki ifade zikredilmiştir. Borç, istisnâ kavramına (gayr) daha yakındır. Bilindiği üzere ortadaki alacaklar konusunda vârislere bir zarar gelmez, şayet zarar meydana gelecekse alacaklılara yönelik olur. Çünkü borç vasiyet edilmeden de mîrâstan alınır; alacaklılar açısından yasaklanmaya ihtimali yoktur. Çünkü borçları ödemek

---

170 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Çünkü gerçekte efendinin kölesine borcu olmaz, çünkü üzerinde alacağı olmaz, zira köle ve elinde bulunan varlıkların hepsi gerçekte efendinin malıdır. Kölenin görevi iş yapmak ve hizmet etmektir. Nitekim şahitte de durum böyledir. İşlerde alacak adının söylenmesi, tekit yolu ile kendisinden vücûb kastedilmesine binaendir. Bu, vâdin borç olduğunu söylemek gibidir. Şöyle denilir: "Kerem sahibi insanın vâdi borçtur". Çünkü o iş, kerem sahibi insandan sudur edince borcu ödemek mertebesinde olup gerçekten onun zimmetinde vaciptir anlamında değildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 149b ve Medîne nüshası, vr. 170a).

171 "Kişi vefat ettikten sonra, niyet ehli olmaktan çıkmış olur, bu durumda ne emir kalır ne de tercih. Hatta vasiyette bulunmak suretiyle emir bulunsa ve mala taalluk etse bile bu ancak üçte biri kadar olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 49b).

için ölünün çalışması sözkonusu değildir[172]. Bununla şu sabit olmuştur ki bu durum bilinmeyen borçlar hakkındadır; bu gibi borçlarda onun sözüne müracaat edilir. Bu söylediğim şeyle her durumda ve her bir kimse lehine ikrarda bulunmasının imkânı ortadan kalkmıştır, çünkü kişinin fiili olması bakımın-
68 dan vaki olan bir zarar yoktur ki bu zarar reddedilsin. [§]Daha önce bu durumda karşılıklı zarar vermenin cevaza engel olduğunu açıklamıştık. Sonuç olarak, caiz olmayan ikrar türlerinin de bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bizim âlimlerimiz şöyle demiştir: Hayattan ümit kesmiş kişinin, bazı vârisler lehine ikrarda bulunması caiz olmaz. Çünkü bu konum, kişinin sahip olduğu mallar hakkında başkalarını tercih etme ve cömertlik gösterme vaktidir. Zaten nas, kişinin vârislere yönelik vasiyeti iptal etmesi de bunun gibidir. Şayet ölmek üzere olan adamın, vasiyetten engellenen kişileri gözetmek amacıyla, vârisler lehindeki vasiyetini caiz görürsek vâris ondan yararlanamaz, belki hepsi elden çıkar; oysa birinci durumda elden gitmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tartışması yapılan bu meselede aslolan şudur: İkrar malın hepsinde emanet hukukuna göre bir şeyi bildirmektir, kişinin vasiyeti ise mülkiyet hukukuna göre bildirmektir. Sonra, sözkonusu kişi, kendi vârisini göstermiştir, çünkü mülkü yokmuş gibi bu ikrarla, akrabalık değil de vârislerden birini diğerlerine üstün kılmak ve ona mal tahsis etmek kastedilmiştir. Benzer şekilde emanete hiyanet eden kişi, emaneti olmayan kimse gibi kabul edilir. Güvenilir kimselerden, töhmet gerekçesiyle bazı hükümleri düşürmek, mallardan iyilik yapmayı düşürmekten daha yaygın olarak bulunur[173]. *En doğrusunu Allah bilir.*

69 [§]Buna bağlı olarak kişinin zimmetinde açık borçlar bulunabilir. Kendisi için durumu önem arzeden bazı alacaklılara zarar vermek de isteyebilir. Cömertlik vaktinde iyilik yapmak ve sılada bulunmak üzere mal gönderme-

---

172 "Çünkü alacaklıların hakkını elindeki maldan ödemeyi yasaklamaya ihtimali yoktur, çünkü bunda, borcu ödemek için aciz bulunduğu dönemde kişinin çalışması mümkün değildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 150a; Medîne nüshası, vr. 170b).

173 "Sonra aslolan, ikrarın, emanet hakkı olarak bir ikrar olduğudur; çünkü ikrar, başkasının malının kendi elinde bulunmasından ve o malı başkasına teslim etmenin vacip olmasından haber verir. Vasiyet ise mülkiyet hükmüyle tasarrufta bulunmaktır. Şöyle ki vasiyet eden kişi, ölümünden sonra malını vasiyet edilen kişiye temlik eder. Bu kişi, kendi elinde bulunan ve gerçekten mülkü olan malı, vâris hakkında yok gibi yapmıştır, öyle ki bu malı vasiyet etme hakkına sahip olmaz. Çünkü bundan kastı, bu vârisi diğerlerinden üstün tutmaktır; vasiyette bulunmak suretiyle sevap elde etmek değildir. Bunun gibi emanet yoluyla caiz olanlar da emaneti yokmuş gibi kabul edilir, çünkü kişinin ikrarı tercih yöntemiyle îsâr yerine konuluyor. Zaten rivayetteki bazı tenkitler sebebiyle haberleri düşürmek ve reddetmek, hükümlerde var olmak bakımından maruf olanı iptal etmek ve mallarda tasarrufta bulunmaktan daha umûmîdir. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 150a; Medîne nüshası, vr. 170b).

yi gerektiren, aralarında hukuk cereyan eden kimseler de olabilir. Kendisi bu maldan faydalanmaktan aciz olduğunu bildiği için de borcunu alacaklılar lehine ikrar eder. İşte bunun için açık olan haklarda itham edilir[174].

Malî ibadetler ölüler adına emirle yerine getirilir, fakat fiilî ibadetler iki yönden emirle yerine getirilemez. Birincisi, kullarla ilgili olan haklarda, kişi hayatta iken verdiği emirle iki türden birinin diğeri yerine emirle getirilmesi caizdir, fakat diğer tür için değildir. Emirle ibadetlerin yerine getirilmesi de bunun gibidir.

İkincisi, malî ibadetlerin vacip olma sebebi, mülkiyetin birinden diğerine intikali sebebiyle olup bazan değişerek yeni bir kişinin üzerine vacip kılınması caiz olur. Kendisine, fiilî ibadetler vacip olan kimse içinse, fiilleri yerine getirme, başkası vasıtasıyla caiz olmaz. Niyetler de bunun gibidir. Niyet hiçbir işte mallara ilgili haklardan olmadığı için, bir kimse başkasının yerine niyet edemez. Bu sebeple bunu yapmak ancak mükellefin emri ile caiz görülmüştür. Dolayısıyla emreden kişi, emir sebebiyle bize emrettiği malî bir konuda niyet etmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§] Yüce Allah'ın bir kere **Kimse zarar görmesin Allah'ın hükmü budur**, 70
bir kere de "Bunlar Allah tarafından konulmuş paylardır" buyurması, ikisinin bir olduğunun bilinmesi içindir. Allah Teâlâ'nın, erkek ve kızkardeşlerin mîrâsı hakkında "zarara uğramaksızın" kaydını zikredip erkek çocuk, baba, karı ve koca hakkında zikretmemesinin -*en doğrusunu Allah bilir ya*- iki yoruma ihtimali vardır: Birinci ihtimal bu âyette (en-Nisâ, 11) belirtilmiş olmasıdır, çünkü Allah erkek ve kızkardeşlerle mîrâs hükümlerini sona erdirmiştir. Dolayısıyla sözkonusu zarar evlatlar ana-baba ve karı koca hakkında zikredilmiş gibi olmuştur. Çünkü bununla mîrâs hükmü tamamlanmıştır.

İkinci ihtimal şudur: Cenâb-ı Hak burada, (en-Nisâ, 13) "zarara uğrama" kavramını zikretmiş olup onu andığımız kimseler (evlat, ana-baba, karı-koca) hakkında zikretmemiştir. Çünkü kişi, tabii olarak erkek ve kızkardeşleri ile kendine uzak olanlara zarar vermeyi kasteder, fakat örfte baba, evlat ve zik-

---

174 "Buna bağlı olarak, sıhhat halinde iken kişinin üzerinde açık borçlar bulunsa, sonra hastalık durumunda bunları ikrar etse bu ikrar geçerli olmaz. Çünkü bu ikrarda açık borçların sahiplerine zarar vardır. Zira şahıslardan birine özel bir yöneliş ve tabii bir meyil bulunabilir. Yahut cömertlik vaktinde malı ile aralarında, iyilik yapmaya ve sılada bulunmaya sevketmeyi gerektiren haklar bulunabilir. Vasiyet etmenin kendisine haram kılınması sebebiyle de bu yakınlığı göstermekten aciz kalır. Dolayısıyla borç ikrarında bulunur. İşte bu sebeple ikrar eden kişi açık olan haklar konusunda itham edilir. *En doğrusun Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 150a; Medîne nüshası, vr. 170b).

rettiğimiz kimselere zarar vermeyi istemez. Tabii olarak zarar vermek kastedilenlere bu iş yasaklanınca, tabii olarak zarar vermenin kastedilmediği kişilere zarar vermekten yasaklama daha uygundur ve daha doğrudur.

71 [§]Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadis-i şerifte, vasiyette zarar vermenin açıklaması yapılmıştır: "Üçte bir, üçte bir de çoktur, Senin vârislerini zengin bırakman, onları el açıp insanlara yük olan muhtaç kimseler olarak bırakmandan daha hayırlıdır"[175]. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Adam altmış yıl hayırlı amelden sonra, vasiyet edince haksızlık yapar, dolayısıyla kötü amel ile ömrünü noktalayarak cehenneme girer. Bir adam da altmış yıl kötülerin işlerini yapar, sonra vasiyetinde âdil hareket ederek hayırlı bir amel ile hayatı son bulur ve cennete girer". Ebû Hureyre sözünü şöyle bitirir: "İsterseniz şu âyet-i kerîmeleri okuyun"[176]. "Üçte bir zulümdür"[177]. İbn Abbâs'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vasiyette zarar vermek büyük günahlardandır". Sonra: "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"[178] meâliyle başlayan âyet-i kerîmeyi sonuna kadar okumuş ve bu âyet vasiyet hakkındadır demiştir[179]. Yine İbn Abbâs şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okumuştur: Her kim, bir vasiyette bulunacak kimsenin, hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur. Allah elbette bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir"[180].

Zarar verme bazan da bir vâris lehine vasiyet edip diğerleri için vasiyet etmeyince sözkonusu olur, çünkü böylesi bu vasiyetiyle geride kalan vârislere zarar vermiş olur. Dolayısıyla vasiyet edenin, vârislerden bazıları ile hepsine
72 zarar vermesi arasında bir fark yoktur. [§]Bunda, vârislerin bir kısmı için vasiyette bulunup diğerleri için bulunmamanın yanlış oluşuna delili vardır. Bazan zarar verme, vasiyetle olduğu gibi borçla da olur. Çünkü hasta bir kimse, bazı vârislere borcu olduğunu ikrar ederse, vasiyet caiz olmadığı gibi ikrarı da caiz olmaz. Borç ikrarının vasiyetten sayılmaması, yerinde bir hükümdür. Çünkü hastalık halindeki ikrarın caiz olması emanet konumundadır, çünkü o, şahitlik çerçevesinde caiz olur, şahitlik ise bir emanettir. Vasiyetin caiz olması ise mülkiyet hakkına dayalıdır. Kişinin vârisleri lehine vasiyette bulunması bâtıl

---

175 Buhârî, "Vesâyâ", 2; Müslim, "Vasiyet", 5.

176 en-Nisâ, 4/13-14; Abdurrazzâk, *el-Musannef*, IX, 88; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 278; İbn Mâce "el-Vesâyâ", 3; Ebû Dâvûd, "el-Vesâyâ", 3.

177 Bu hadisin kaynağı bulunamamıştır.

178 en-Nisâ, 4/13.

179 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 288; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 452.

180 en-Nisâ, 4/13.

olunca, hastalık halinde iken vâris lehine ikrarda bulunması daha güçlü bir şekilde bâtıldır. Buna bağlı olarak kişinin sağlıklı durumda iken borcu olsa ve bunu hastalık halinde iken ikrar etse, sağlıklı iken alacağı olanlar hasta halinde alacaklı olanlardan alacağı olmaya daha layıktır. Çünkü bunda sağlıklı zamanlardaki alacaklılara zarar vermek sözkonusudur. Zira onların alacağı ikrar edenin malında belirlenmiş ve zimmetten terikeye intikal etmiştir. Görmez misin ki bu kimsenin, bir alacaklıya ödeme yapıp diğerine yapmama hakkı yoktur. Durum böyle olunca, ikrar sahibinin, sağlıklı iken alacağı olanlarla hasta iken lehine ikrarda bulunarak alacağı olanlar arasında malı taksim etme hakkı yoktur, çünkü bunu yapınca, alacaklılara zarar verme durumu ortaya çıkar. Dolayısıyla vâris aleyhine zarar kazanmakla alacaklılar aleyhine zarar kazanmak arasında bir fark yoktur. Bu kişi hasta iken bir şeyi kıymeti karşılığında satarsa yahut birinden borç alırsa caiz olur, çünkü o borçlular için çalışmaktadır, aldıklarıyla borçlarını ödeyecektir. Böylesi evlenir yahut birini işçi olarak alırsa borçluların bir tesellisi olur. Çünkü bunu onlar için değil kendisi için yapmıştır, borçlular aleyhine herhangi bir zarar sözkonusu değildir. Dolayısıyla bu, bir önek konumunda bulunur. Şayet onlara zarar verirse kabul edilmez, zarar reddedilir ve iş feshedilir.

"Kişi kendisine ve malına zarar vermekten men ediliyor, buna rağmen zarar verirse caiz görülüyor", diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Şayet zarar, kendisinde ve mülkünde meydana gelirse bundan engellenir, fakat bu caiz olur. Çünkü başkasına zarar vermemiştir. [§]Lakin başkasının 73
mülkünde zarar meydana gelirse bu caiz olmaz ve bundan alakonur. Burada ise vârislerin ve borçluların mülkünde zarar meydana gelmiştir, bu sebeple bâtıl olmuştur. Malın üçte birinden fazlası vasiyet edilemez, vârislerden birine vasiyet edilemez. Kişi, vârislere zarar getirmek üzere borçlu olmadığı bir şeyi, kendi borcu gibi gösteremez.

Allah'ın hükmü budur. Yani zarar vermesi engellenen kimseye bir vasiyettir. Şu anlama gelme ihtimali de vardır: Mîrâslardan size belirlenen kısım Allah'ın bir hükmü ve bir vasiyettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah en iyi bilendir. Malın üçte birinden fazlasını vasiyet ederek vârislere zarar vereni de, zarara uğratılmayanı da bilir. **Halîm** zarar verene ceza vermekte yumuşak davranır, ceza vermekte acele etmez. Halîm kelimesi ile hakîm kelimesinin aynı mânaya gelme ihtimali de vardır, çünkü hakîm'in zıddı sefîhtir, halîm de böyledir.

تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿١٣﴾

13. “Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kazanç budur.”

[Haberî Sıfatların Yorumu]

Bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Bir görüşe göre bu sınırlar, mîrâs taksiminde Allah’ın size emrettiği hisseler demektir. **Allah’ın sınırları.** O’nun, bizim için koyduğu ve bunların ötesine geçmenin caiz olmadığı sınırlar olma ihtimali vardır. Bakara sûresinde anlatılmıştır[181]. Cenâb-ı Hak **Allah’ın sınırları** diye buyurmuştur. İnsanlar için de sınırların bulunması mümkündür; şöyle denilir: Falan kişi sınır koydu. Kişi, insanların sınır koymasından anladığını, Allah Teâlâ’nın sınırlarından anlamazsa, O’nun, “Allah arşa istivâ etti”[182], “Göğe istivâ
74 etti”[183] gibi beyanlarından, [§]insanların istivâsından anlaşılan şeyi nasıl algılar! Yine kişi, insanların “sınırlar”ından anladığını Allah’ın sınırlarından anlamayınca onların “istivâ”sından anladığını Allah’ın istivâsından anlaması caiz olmaz. Bunun gibi yaratılanları görmekten anladığı şeyi, Rabb’i görmekten anlamaz, O’nun gelmesinden insanların gelmesi gibi bir şey anlamaz, Allah’ın inmesinden de halkın inmesi gibi bir şey anlamaz. İşte bunlar gibi **Allah’ın sınırları**’ndan da insanların koyduğu sınırları anlamaz, çünkü bunların ikisi arasında bir fark yoktur.

Bunlar Allah’ın sınırlarıdır meâlindeki ilâhî beyanın iki türlü anlaşılmaya ihtimali vardır. Birincisi, Allah’ın emirleri ve yasakları, haram ve helâl kıldığı şeyler; [ikincisi,] bunlardan herbirinin sınırlarıdır. Burada birinci tevil, ibadetlerin bizzat kendilerine, ikincisi ise ibadetlerin nihâyetine döner. Yaratılmışlara nispet edildiği bilinen sınırlar iki kısma ayrılır. Birincisi, kendisine nispet edilen şeyin son noktasıdır ki bu, zatî varlıkların sınırının konumudur. İkincisi, a‘yâna (yaratılmışların kendileri) nispet edilen eserdir. Bu da sıfatın sınırıdır. Zira şöyle denilir: Aklın sınırı şöyle yapmaktır; gözün ve kulağın sınırı denilince, bundan orada zikredilen şeyin kendisi sebebiyle bilinen bir sonuç kastedilir. Allah Teâlâ’ya nispet edilen sınırlar yaratılmışlara nispet edilen iki ihtimalden herhangi biri gibi değildir. Çünkü aklî zaruret ve naklî delillerle

---

181 bk. el-Bakara, 2/187 tefsiri.

182 el-A‘râf, 7/54.

183 el-Bakara, 2/29.

sabit olmuştur ki Cenâb-ı Hak, yaratıklarına özgü mâna ve sıfatlardan yücedir. Buna bağlı olarak, akıl yoluyla O'na nispet edilen "istivâ (yukarı çıkış), gelme, görme" gibi fiiller yaratılmışlara nispet edildiğinde anlaşılan mâna Cenâb-ı Hakk'a izâfe edilemez. Allah'ın bu tür sıfatlardan münezzeh olması aklın ve naklin zarureti ile sabittir. **Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse. Şöyle denilmiştir: Allah'ın farzlarını yerine getirmede Allah'a, Sünnet'ini yerine getirmede Resûl'üne itaat
eden **Allah onu cennetlere koyacaktır**… sonuna kadar… [§]Denildi ki: Em- 75
rettiklerinde ve yasakladıklarında Allah'a itaat edeni, emrettiklerinde ve yasakladıklarında O'nun elçisine itaat edeni. Yine denildiki kişi Allah'a itaat edince elçisine de itaat etmiş olur, elçisine itaat edene de Allah'a itaat etmiş olur, bunların ikisi birdir. Bu ilâhî beyan "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[184] beyanı gibidir. "Kim Allah'a emir ve yasaklarında, haram ve helâlleri noktasında itaat ederse, Resûlüne de tebliğ edip açıkladığı hususlarda itaat ederse" beyanı gibidir. Yine denildi ki: Bu bir ayırım değildir. Şöyle ki: Allah'a itaat eden elçisine de itaat etmiştir, çünkü elçisi Allah'a itaate çağırmış, O'na ibadet etmeye teşvikte bulunmuştur. Dolayısıyla Allah'a itaat elçisine de itaattir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[185]. "De ki eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun"[186].

وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

14. "Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır."

Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa. Bu da yine böyledir; kul Allah'a itaatsizlik ederse O'nun sınırlarını aşmış olur, yine kul sınırlarını aşarsa Allah'a itaatsizlik etmiş olur. Şöyle bir yorum da yapılabilir: **Kim de Allah'a itaatsizlik ederse,** yani O'nun emrini emir, yasağını yasak görmez ve Allah'ın sınırlarını aşarsa, yani O'nun hükümlerini ve şeriatlerini aşan, yani bunları hak olarak görmeyen kimseyi Cenâb-ı Hak ebedi olarak kalacağı ateşe sokar. Anılan tehdit onun içindir.

---

184 en-Nisâ, 4/80.

185 en-Nisâ, 4/80.

186 Âl-i İmrân, 3/31.

وَالّٰت۪ي يَأْت۪ينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَٓائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً
مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ
الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَب۪يلاً ﴿١٥﴾ وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ
فَاٰذُوهُمَا فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ تَوَّاباً
رَح۪يماً ﴿١٦﴾

15. “Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.”

16. İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.

[Livata ve Zinanın Cezası]

76 **[§]Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin… İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın.** Denildi ki bu iki hüküm İslâm’ın ilk dönemlerinde vardı, birinci hüküm kadınlara, ikinci hüküm de erkeklere aitti. Yine denildi ki eziyet/canını yakma âyeti erkek ve kadınlar hakkında olup hapis âyeti kadınlar hakkındaydı. Canını acıtmaya dair olan âyetin birlikte bekâr erkekle bekâr kadınlar hakkında, hapisle ilgili âyetin de yine birlikte erkeklere ve kadınlara ait olma ihtimali vardır. Yine eziyet âyetinin özellikle erkek erkeğe ilişkide bulunarak Lût Kavminin işini yapan erkekler hakkında, hapis âyetinin de hem erkekler, hem de kadınlar hakkında her ikisi için olma ihtimali de mevcuttur.

Şayet eziyet âyeti, özellikle erkekler hakkında ise, bu Ebû Hanîfe’nin düşüncesinin delilini oluşturur. Şöyle ki, Ebû Hanîfe, Lût Kavmi’nin fiilini (livâta) yapanlara had cezasının gerekli olmadığı görüşündedir. Ancak o, livâta fiilini işleyenlere tâzir ve eziyet cezasını gerekli kılmıştır. Eğer erkekler hakkında ise âyet neshedilmiştir, eğer kadınlar hakkında ise o da nesh edilmiştir.

Şimdi, hükmün ne ile neshedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimlere göre “Zina eden kadın ile zina eden erkekten herbirine

yüz defa sopa vurun"[187] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Fakat bize göre iki âyetin hükmünü birleştirmek mümkündür, şu halde nesih nasıl gerçekleşsin! Kanaatimize göre bu hüküm, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadisle neshedilmiştir: "Benden alın, benden alın! Allah kadınlar için yol açmıştır; bekâra karşılık bekâr, dula karşılık dul. Bekâr sopa ile dövülür ve sürgün edilir, dul ise hem sopa ile dövülür hem de recmedilir"[188]. Bu hadiste, Kur'ân'ın hükmünün Sünnet'le neshedildiğine dair delili vardır.

[§]Şayet, âyette **Yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar** meâlindeki 77
beyanın işaretiyle nesih vâdinin delili vardır, buna göre sözkonusu nesih âyette vâdedilen nesihle ortadan kaldırılmıştır, yoksa Sünnet'le neshedilmemiştir, diye bir itiraz ileri sürülürse buna şöyle cevap verilir: Hakkında, Allah'ın nesih hükmü olan hiçbir âyet veya Hz. Peygamber'in Sünnet'i yoktur ki -anılmış olmasa bile- nesih vâdi olmasın. Yüce Allah bir konu hakkındaki hükmünü ebedî kıldıktan sonra onu neshetmesi mümkün değildir, çünkü bu bedâdır[189], bedâ ise ilâhî değil, beşerî bir fiildir. Zikrettiğimiz husus sabit olunca, Cenâb-ı Hak'kın bir hükmü, okunan Kur'ân'dan ibaret bir vahiyle veya Kur'ân dışı bir vahiyle neshetmesi arasında fark yoktur.

Bu konuda birçok rivayet vardır. Nakledildiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.), defalarca zina ettiğini ikrar eden Mâiz'i recmetmiş[190], bunun gibi baş-
ka kimseleri de recim cezasına tâbî tutmuştur. [§]Nitekim rivayet edildiğine 78
göre işçisi, adamın karısıyla zina etmiş, Hz. Peygamber'e (s.a.) intikal edince Resûlullah: "Aranızda Allah'ın Kitabı ile hükmedeceğim" buyurmuş ve "Ey Uneys! Sabah bu adamın karısına git, eğer itiraf ederse onu recmet" demiştir[191]. Hz. Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra birilerinin: "Allah'ın Kitab'ında recim hükmünü bulamıyoruz" demek suretiyle Allah'ın indirdiği bir farzı terk edip hak yoldan sapacaklarından endişe ediyorum. Dikkat edin! Recim haktır. Zina eden erkek evli ise ve zina olayı hakkında açık delil varsa yahut zina eden itiraf etmişse recim

---

187 en-Nûr, 24/2.

188 Müslim, "Hudûd", 12-14.

189 Bedâ: Sözlükte gizli olan bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesidir. Istılahta ise Şiîlerin,Yüce Allah'ın belli bir şekilde vukû bulacağını haber verdiği bir olayın, daha sonra başka bir şekilde gerçekleştiğine inanmasıdır" (*TDVİA*, "Bedâ" md.).

190 Bu hadis sahâbeden büyük sayıda kimseler tarafında birçok yerde değişik lafızlarla gelmiştir. Bu rivayetlerin bazılarında Mâiz ismi zikredilmemiştir (bk. Buhârî, "Hudûd" 21, 22, 25, 28, 29; Müslim, "Hudûd", 16-23).

191 Buhârî, "Hudûd", 30, 32, 34, 38, 46; Müslim, "Hudûd", 25.

cezası uygulanır. Biz o âyeti okuduk: "İhtiyar erkekle ihtiyar kadın zina ettiklerinde Allah'tan bir azap olmak üzere, onları kesinlikle recim edin". Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem recmi uyguladı, ondan sonra biz de uyguladık"[192].

79 [§]Bazıları şöyle demiştir: Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki recim cezası Müslümanlar arasında sopa cezası gibidir[193]. Rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem iki yahudiyi recmetmiştir[194]. Denildi ki Hz. Peygamber (s.a.) sadece Tevrat'ın hükmünü uygulamıştır. Görmez misin ki Hz. Peygamber (s.a.) Tevrat'ı getirtti, yahudilerin âlimlerini çağırdı ve onlara Tevrat'taki hükmü kendisine okumalarını emretti. Onlar da recim hükmünün bulunduğu yere ellerini koyarak örttüler ve başka bir âyeti okudular. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm müdahele ederek: "Ey Allah'ın elçisi, recim hükmünü gizlediler" dedi. Sonra kendisi âyeti okudu, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) zina eden o yahudilerin recmedilmesini emretti"[195]. Şüphe yok ki Kur'ân-ı, Kerîm Tevrat'ın hükmünü neshetmiştir, bunun için onlar hakkında recim uygulanmamıştır[196].

Biri, "Allah Teâlâ'nın 'Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun'[197] meâlindeki âyete dayanarak Lût kavminin işini yapanlara (livâta) da had uygulanır" diye bir iddia ileri sürse ona şöyle cevap verilir: Bu âyetle onlara had cezasının uygulanma ihtimali yoktur. Çünkü livâta ile zina haramlıkta, mehirin vacip olmasında ve diğer hususlarda birbirinden farklı şeylerdir. Bu sebeple bir şeye ait hükmün, bütün hüküm ve yönleri açısından ona muhalif olanla bilinmesi imkân dâhilinde bulunmamaktadır.

Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlar. Bu âyette kıyasın caiz olduğuna delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak bu hükmü kadınlar hakkında zikretmiş, fakat erkekler için zikretmemiştir. Halbuki ikisi bu hüküm bakımından farklı değildir. Bu çirkin işi yapan kadına uygulanması gereken ceza, aynen erkeğe

---

192 Buhârî, "Hudûd", 30; Müslim, "Hudûd", 15. Fakat "eş-Şeyhu ve'ş-şeyhetü izâ zeneyâ" (الشيخ والشيخة إذا زنيا) ifadesi bu iki kaynakta zikredilmemiş, belki bu ifade İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ında (Hudûd, 10) ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde (Hudûd, 9) yer almıştır.

193 Bazıları şöyle demiştir: Yahudilerle hıristiyanlar arasında recim yüz defa sopa vurmak gibidir, bu Şâfiî'nin sözüdür (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151a).

194 Buhârî, "Hudûd", 24, 37; Müslim, "Hudûd", 26, 27.

195 Buhârî, "Hudûd", 37; Müslim, "Hudûd", 26.

196 Semerkandî şöyle diyor: Çünkü Kur'ân Tevrat'ın hükmünü neshetmiştir. Zira hapis ve eziyet verme Kur'ân'la sabittir. Tevrât'ın hükmü ile sabit olan Kur'ân'la neshedilir. Recim sonradan hadis ile sabit olmuştur. Bu hüküm müslüman kimseler hakkında sabit olup zimmîler hakkında değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151a, Medîne nüshası, vr. 171b).

197 en-Nûr, 24/2.

de gerekir. Bu husus şunu göstermektedir ki âyet metninde zikredilmesi terk edilen şey, sadece nastan hüküm çıkarmak ve istidlal yoluyla hüküm elde etmek için terkedilmiştir.

Bazı âlimler şöyle demiştir: Dul olan zânî hakkında sopa ile recim cezası birlikte uygulanır. Bunun dayandığı delil Ubâde b. Sâmit yoluyla Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadistir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Benden alın, benden alın. Allah o kadınlar için bir yol açmıştır. [§]Bekâr, **80**
bekârla zina edince sopa vurulur ve sürgün edilir. Dul dul ile zina edince sopa vurulur ve recmedilir"[198]. Bize göre zina fiili recim cezasıyla birlikte sopa cezasını gerektirmez. Çünkü Hz. Peygamber'den bize rivayet edilen hadislere göre o, Mâiz'i recmetmiştir. Bu rivayetlerde ona sopa vurduğu zikredilmemiştir. Yine ondan rivayet edilen bir başka hadise göre şöyle buyurmuştur: "Ey Üneys! Yarın bu adamın karısına git, eğer zinayı itiraf ederse onu recmet"[199]. Burada da kadına sopa vurulduğu zikredilmemiştir. Bu konudaki haberler çoktur. Yine Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim bu pisliklerden bir şeye bulaşmışsa Allah'ın üzerini örttüğü örtü ile örtünsün. Zira gizlice yaptığı şeyi bize açıklayan kimseye had cezasını uygularız"[200]. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin "Dul dul ile zina ederse hem sopa hem de recim cezasına çarptırılır"[201] meâlindeki hadisin değişik durumlarda uygulanma ihtimali vardır. Bir durumda sopa vurulur, başka bir durumda recmedilir, yahut dul olan zâniyeye sopa vurulur, diğeri recmedilir. Çünkü her dul recmedilmez. Meselâ zina eden kadın namuslu olmayan bir dul ise recmedilmez. Bu durum hadisin, anlattığımız gibi olduğunu gösterir. Resûl-i Ekrem'in "Bekâr bekârla zina edince sopa vurulur ve sürgün edilir; dul ile dul zina edince de…" Yani bekâr bekârla, dul da dul ile. Buna göre dul olur ki ona sadece sopa vurulur, diğer bir dul olur ki o da recmedilir".

İlim ehli, zina eden bekâr kimsenin sürgün edilmesi konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Bir kısmı, sürgün cezası vardır ve gereklidir der, bize göre ise şayet sürgün var idiyse neshedilmiştir. [§]Neshedildiğinin delili Zeyd **81**
b. Hâlid'in haberinde rivayet edilen hadistir[202]: Adam bekârdı, fakat sürgün edildiğinden bahsedilmedi. Ömer b. Hattâb'tan şu haber rivayet edilmiştir: Kendisi bir erkeği sürgün etti, bu sebeple adam dinden dönerek Rumlara sı-

---

198 Müslim, "Hudûd", 12-14.

199 Bu hadisin kaynağı biraz önce kaydedilmiştir.

200 bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 425; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hudûd", 12.

201 Bu hadisin kaynağı biraz önce kaydedilmiştir.

202 Bu hadisin kaynağı biraz önce kaydedilmiştir.

ğındı. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bundan sonra asla kimseyi sürgün etmeyeceğim" dedi. Hatta onun "Fitne olarak sürgün yeter" dediği de rivayet edilmiştir[203]. Yahut sürgün yapmışsa da o, had değil, fâsık adama verilen bir cezadır, had cezası değildir. Sürgünün had cezası olmadığının delili şudur: Allah Teâlâ câriyeler hakkında şöyle buyurmuştur: "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir"[204]. Câriye sürgün edilmez, çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sizden birinin câriyesi zina ederse ona sopa cezası uygulasın. Sonra bir daha zina ederse yine sopa cezası uygulasın, tekrar zina ederse, bükülmüş ip yahut yular karşılığında da olsa onu satsın"[205]. Resûl-i Ekrem zina eden câriyeyi satmayı emretmiş, sürgüne gönderilmesini emretmemiştir. Şayet sürgün had cezası olsaydı sopa vurmayı emrettiği gibi onu da emrederdi. Bu durum, sürgünün had cezası ol-
82 madığını göstermektedir. [§]Bir de şu var: Resûlullah, câriyelere hür insanlara verilen cezanın yarısını gerekli görmüştür, sürgün cezasının ise yarısı yoktur. Bu durum da sürgünün had cezası olmadığını ve zorunlu bulunmadığını göstermektedir. Yahut yarısı varsa o, hapistir. Hapis cezasında aynı zamanda sürgün de bulunmaktadır. Dolayısıyla zina eden câriye hapsedilir yahut ikisi birlikte sürgün edilirler ki yaptıkları işi unuttursunlar. Çünkü onları gören herkes yaptıkları işi anar, bunun içinse sürgün edilirler, fakat had cezası olduğu için değil, yaptıkları işi unutturmaları ve hatırlanmaması için sürgün edilirler.

Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlar… Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse" beyanına kadar. Şayet iki âyet de zina hakkında ise bunlar iki şekilde yorumlanır: Birincisi, bütün kadınlarda hapis, erkeklerde eziyet mânasıdır. Bunun içindir ki kendisiyle neshin sabit olduğu hadiste hepsi birleştirilmiştir, böylece hapis ile eziyetin hükmü birlikte kaldırılmıştır. Bu da mâkuldür. Erkeği kınamak, onu daha çok engelleyicidir, kadını hapsetmek de zinanın yollarını daha çok kapatıcıdır. İkincisi, birinci âyet evli kadınlar hakkında olur ki bu, evli erkekleri de kapsar; ikinci âyet de erkekler hakkında olup mânası kadınları da kapsar. Ancak âyetteki zikredilişi bâkire kadınların kendilerini daha çok korumaları şeklinde olmuştur. Bu da ya dindarlık, ya rüsvay olmaktan korkup haya etme, yahut da daha çok kadınlarda görülen nâmahremden korunma ve erkeklere yaklaşmama sebepleriyle oluşur. Sayılan bu özelliklerden hiç biri erkeklerle dul kadınlarda mevcut değildir. Şu da var ki kadınların dört şâhidin şahitlik edeceği derecede açıktan zina etme ha-

203 Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 330.
204 en-Nisâ, 4/25.
205 Buhârî, "Hudûd", 35, 36; Müslim, "Hudûd", 30-32.

yasızlığını yapmaları uzak bir ihtimaldir. Kadınlarda hâkim olan özellik bu kadar sayıdaki erkekler arasına karışmamaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki kadınların tamamı Hz. Peygamber'in şu beyanına dâhildir: [§]"Benden alın, 83
benden alın! Allah kadınlar için bir yol açmıştır"[206]. Kur'ân'da zikri geçtiği üzere Hz. Peygamber (s.a.), onlar için çıkış yolu olduğunu zikretmiş, sonra açıklamasında kadın erkek hepsini birleştirmiştir. Bununla kadın-erkek ve diğer özellikleriyle birlikte mükelleflerin hepsini kapsadığı ortaya çıkmıştır. Bu durum, âyeti erkek ve kadınlardan sadece bekârlar anlamına çekenlerin tevillerini iptal etmektedir. Nikâh akdinden sonra kocalarının kendileri ile halvette bulunması kocanın sürekli sövgü ve yergiye vâkıf olması, sonra da bunun kadının bütün mahremlerince anlaşılması, üstelik herkes tarafından haberdâr olmasından sonra? Böyle bir şeyi yaptığının kocaya ulaşmaması nasıl olabilir?[207] Âyeti bekârlar anlamına tevil edenin bu anlayışı bilinip yaygınlaşan, Sünnet'le rivayet edilen ve tevil ehlinin ittifakı dışında kalan bir yorumdur. Sahibini bu hükme sevkeden şey, Kur'ân'la Sünnet'in beyan ettiği bir hükmün neshedilmesinin caiz olmadığını bilmemesidir; ayrıca böyle bir davranış Allah ve Resûlü üzerinde tahakkümde bulunmaktır[208].

Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse… Bilindiği üzere, zina yapanlara verilecek cezayı devlet başkanları üstlenir, dolayısıyla hitap onlara yönelmiştir. [§]Burada 84
Cenâb-ı Hak, kadınların zina yaptıklarını beyan etmiş, fakat şahitlikte bulunacak dört kişi bulunmadan zina edenlere ceza uygulanmasına izin vermemiştir. Buna göre, devlet adamlarının, şahitler olmaksızın, kendi bildiklerine dayanarak zânîlere ceza uygulayamaz. Bunda zina edenlerin yaptıkları işin, nihai sınırında ilan edilinceye kadar gizleme durumunun lüzumlu olması sözkonu-

---

206 Müslim, "Hudûd", 12-14.

207 Şârih şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak burada yer alan 15. âyetle dul kadınları, 16. âyetle de erkekleri zikretmişse de iki âyetle herkesi kastetmiştir. Çünkü zina çoğunlukla erkeklerle dul kadınlar arasında vücut bulur, bekâr kadınlarla olmaz; çünkü bekâr kadınlar zinadan daha çok kaçınırlar; bunu ya dindarlık gereği yahut evlendikten sonra kocalarının kendileriyle baş başa kalışının ardından rüsvay olmak ve sürekli utanmak sözkonusudur. Ayrıca bütün mahremlerince durumun bilinmesi ve durumun bütün insanlar arasında yayılması. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151b; Medîne nüshası, vr. 172a).

208 Burada neshi inkâr eden, Kitab'ın Sünnet'le neshedilmesinin caiz olduğunu bilmeyişi sebebiyledir. Aslında nesih gerçekte açıklamadan ibarettir. Burada neshi inkâr eden Allah'ın, Resûl'ünü, Kitab'ın iki açıklama türünden birini yapmakta serbest bırakması hususunda Allah üzerinde tahakküm yapmış olur. O da Allah'ın Kitabı'nın, tahsis yoluyla açıklanmasıdır ve ikinci beyanı engellemedir ki o da nesih yoluyla olandır. Allah üzerinde tahakkümde bulunmak ise son derece çirkindir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 151b).

sudur. Çünkü bu durum helâl olan ilişkiden bilinmektedir ki bu, ancak baş başa kalma halinde yapılır, yapılanın kesin oluşu ise doğacak çocukla bilinir. Çocuk dışında zina fiiliyle ilgili olarak elde edilecek bilgi ancak kuvvetli bir zan ifade eder. Helâl olmayan ilişki durumu ise hiç bir zaman gerçeği bilinmeyecek şekilde olmasıdır. Mubah ve sakıncalı olan bütün işler de bunu gösterir. Sakıncalı olan bu tür bir iş açıklıkta ve bilinmede mubah olan işlerden en uzak olandır, işte bu meselede de durum böyledir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, zina iftirasında bulunan kişinin cezasını iki sebeple güçlendirmiştir. Birincisi, bu tür bir gizli hayatı açığa çıkarma davranışını ortadan kaldırmaktır, öyle ki bu iftirayı yapan kimsenin şahitliği reddedilmiştir, çünkü o, Allah’ın gizlediğini ifşa etmiştir. İkincisi, o, işi yapanı ayıplamanın çirkinliği, sahibini kötülemenin lüzumudur. Bu da ayıplama kavramının nihai noktasıdır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Zina pisliğinden kendisine bulaşan kimse Allah’ın perdesiyle gizlensin. Çünkü gerçek yüzünü bize gösteren adama
85 Allah’ın koyduğu cezayı uygularız”[209]. [§]Cezası, zikrettiğim derecede ağır olan bir davranış, son derecede gizli olan sınırından son derece açık olan sınıra ulaşınca, üstelik toplumca bilinir hale gelince, bu işi yapan kimse zikrettiğim cezaya, yani bu fiilin cezasına layık olur; çünkü böylesi kendi seviyesindeki bir işe cüret etmiş ve gizlenmesi gereken şeyi açıkça yapmak suretiyle hayası azalmıştır. İşte Allah Teâlâ’nın, bunun cezasını yerine getirmeye yetkili kıldığı kişi (devlet adamı) ilâhî rıza için bu cezayı uygulamakla görevlendirilmiştir.

Hem Allah Teâlâ, o iş hakkında yapılma zamanını ve yapanın farklılığına göre, çeşitli cezaları düzenlemiştir. Çünkü o, toplumun bu cezalandırmaya yönelik ihtiyacını bilmiş, ayrıca onları günahtan engellemeyi ve bu yolla kusurlarını örtmeyi kastetmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, İslâm’ın başlangıç döneminde halkın bir türü için zinanın ilk cezası olarak evlerde hapsedilmeyi koydu[210]. *En doğrusunu Allah Bilir ya*, sözkonusu hapis birkaç şekilde olmuştur.

---

209 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta‘*, “Hudûd”, 2; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 425.

210 Alâeddin es-Semarkandî şöyle diyor: “Halkın bir türünde İslâm’ın ilk zamanlarında zinanın cezası evlerde hapsedilmek, bir türünde de dil ile eziyet vermek, bir türünde sopa atmak, recmedilmek şeklinde belirlenmişti. Başlangıçta, nihaî cezayı belirlememiş, sadece bu mertebelere göre teşri‘ kılmıştır” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 151b).

Birincisi, başlangıçta zina halkın bir kısmında açıktı, onunla dünyevi menfaat elde ediyorlardı ve bu câriyelere uygulanıyordu. Hatta Yüce Allah bu konu hakkında şöyle buyurmuştur: "Câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın"[211]. Hatta onlar câriyelerden olma evlatlar hakkında nesep iddiasında bulunurlardı. Yine zina o derece açık duruma gelmişti ki yollarda müslüman olduklarını
görmezden gelerek hür kadınlarla şakalaşıyorlardı. [§]Bunun üzerine şu âyet **86**
inmiştir: "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır[212]. O zaman câriyelerin durumu bu olunca, ortalıkta çok göründükleri yahut sesleri çok duyulduğu için zinaya düşme korkusu kendilerine galip geldi, hür kadınlara da aynı şekilde bu korku galip geldi. İşte bu öyle bir mânadır ki nefsânî meyilleri kabaran ve akıbeti hakkında az düşünen kimseyi alçaltacak ve kendisini ayıplayacak işlere sevkeder. Bu şehvet duygusu insanların hepsinin yapısında var edilmiştir. Bu sebeple başlangıçta Cenâb-ı Hak onun cezasını hafifleterek hapis ve evlerden dışarı çıkmama şeklinde belirledi. Sonra insanlar zorluk çekip bu durum gözlerinde büyüyünce cezayı sopa ile dövmeye çevirdi. Allah katındaki kötülük derecesinin büyüklüğünü anlamaları ve aynı fiilden kaçınmaları için zinanın yerilmesi gereken bir suç olması sebebiyle onu yapana had cezası verdi. Bazı durumlarda da zinanın cezası recim olarak belirlendi. Recim cezasının uygulanacağı durum öyle bir haldir ki, bütün mazeret yolları onda yok olur, bütün şüpheler ortadan kalkar.

İkincisi, zina fiilini işlemeye sevk eden şey bazısının bazısına yakın olması, büyük bir şehvet duygusu ile bir arada bulunmalarıdır. Bu durum kendilerine galip gelmiş, şehvet de onları körüklemiş, nihâyet bu işi yapmışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki hapis cezasının hikmeti hakkında iki yorum vardır: Biri, çirkin işe çağıran bir arada bulunmak ve göz göze gelmekten alıkoymak-
tır. [§]İkincisi, bunda fazla ıstırap ve baskı vardır, bazan bu, onu ölüme kadar **87**
götürür. Bu durumda sıkıntı vermesi bakımından hapis bir ceza olur ve hapis yoluyla da çirkin işten kaçınmaya yardım yapılmış olur. Öyle ki bu durumda ne erkeğin gözü kadına ne de kadının gözü erkeğe değer.

İslâm'ın başlangıcında zina cezasının hapis olarak uygulanmasının üçüncü sebebi hapiste, akrabayı korumaya teşvik, akrabalık haklarını zayi etmekten engelleyecek hususlara riayet etmeye teşvik vardır; aynı zamanda bu uygulama

---

211 "Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir" (en-Nûr, 24/33).

212 el-Ahzâb, 33/59.

zina fiilini işleyenin geçimini sağlamakta darlığa düşünce ona yardım etme gibi avantajlar sözkonusudur. Bu tür bir ceza zina vukûunda önce kişiyi bu cezaî hususları öğrenmeye, kendisini zinadan korumaya ve mevcut durumuyla yetinmeye sevk eder. Bu davranış toplumun iffetli olmasına daha uygun ve huzur için daha elverişlidir. İslâm hukukunda adam öldürmenin cezası olarak ödenen diyet de toplum huzuru açısından bunun gibidir; tâ ki kabilede bulunan sulh ve huzur temsilcileri, bozguncu olan gruplara engel olabilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi, Câhiliye adeti ortadan kalkıp insanlar birbirini gözetmeye, erkekler ve kadınlar birbirinden ayrılmaya başlayıp bir arada bulunmalarına izin verilmeyince -sadece bir araya gelme gibi cinsî arzudan ümitleri kesilen ve şehvetsiz yaratılanlar hariç- bu konuda sınır konulmuş ve Allah Teâlâ tarafından kadınlara bir yol açılmıştır[213]. Bu yol da *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* birkaç şekilde açıklanabilir. Düşünmek gerekir… ? Daha önce zikredildiğine göre, bir kerede had cezası ikinci kerede recim cezası gerekir. Bilindiği üzere, recim ve had cezası türünden belirlenen yol, onlar için hapisten daha şiddetlidir. Rahmet Peygamberi'nin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Benden alın, benden
88 alın! Allah o kadınlar için bir yol belirlemiştir: [§]Bekâr bekârla zina ederse yüz sopa vurulur ve bir yıl sürgün edilir; dul dul ile zina edince hem sopa vurulur, hem de recmedilir"[214]. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* O da şudur: Allah Teâlâ bu şeriatla kadınların yolunu serbest bırakmıştır; ama bu, zina sebebiyle hapsedilen kadınlar hakkında bunu bir kural olarak koymuş değildir, nitekim O, zina suçuna hapis müeyyidesini uygulamıştır. Fakat buradaki durum şudur: kadınlar zina edince kendilerine hapis cezası verilmiştir, şimdi bu uygulama hapisten çıkarılmaları tarzında zikredilmiştir, zira bunların asıl cezası henüz

---

213 Mâtürîdî'nin bu ifadesi, tefsirini yapmakta olduğumuz 15. âyetin son kısmına benzemektedir.

214 Müslim, "Hudûd", 12-14. "Eğer denilirse ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah o kadınlar için bir yol açıncaya yahut ölüm gelinceye kadar onları evlerde tutun". Cenâb-ı Hak, onlar için bir yol açıncaya kadar hapis cezası meşrûdur. Şeriatın sahibi yolu açıklamak üzere şöyle buyurmuştur: "Benden alın, benden alın! Allah o kadınlar için bir yol açmıştır: Bekâr bekârla zina edince yüz sopa ve bir yıl sürgün edilir; dul dul ile zina edince hem sopa vurulur, hem de recmedilir". Şüphe yok ki kendisi için yol belirlenen belirlenmeyene göre daha kolay ve ehvendir. Sonra Allah'ın yol adını verdiği şey, hapis ve eziyet cezasını neshettiği fiildir, o da sopa ve recim cezasıdır. Bu ceza insanlara hapis ve eziyetten daha ağır gelir. Bu nasıl olur?" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 152a; Medîne nüshası, vr. 173a).

bildirilmemiştir, bildirilince ortadan kalkar, ama daha sonra onların hükmünü belirlemiştir[215].

Başka bir yorum da şudur: Âyette yer alan "yol" gerçekte onları tutmak ve engellemekle mükellef tutulan kimseler için zikredilmiştir, her ne kadar âyette kadınlara ait gösterilmişse de; çünkü sözkonusu kişiler kadınlar sebebiyle zor bir durumda kalmıştır. Bu durum, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanına benzemektedir: "Câriyeleri ailelerinin de izniyle nikâhlayıp alın, mehirlerini de uygun olarak verin"[216]. Aslında câriyelere ücret verilemez, fakat onlardaki bir mânaya bağlı olarak "ecir" kavramı zikredilmiş ve bu sebeple onlara da nispet edilmiştir. Bunun gibi "Ehlu'l-kura" (أهل القرى) terkibinde "ehl" (أهل) kelimesi "kurâ" (قرى)'ya muzaf edilmiş, dolayısıyla (قرى) ile birlikte görülmüştür. (أهل) kelimesini ismen söylemekle köyün halkı kastedilmiş olunca "ehl" (أهل) kelimesi müzekker, karye kelimesi de müennestir[217]. Sanki onları evlerde tutmakla emredilenler had cezasını uygulayacaklar, böylece kendileri üzerinden evde tutma ve masraflarını karşılama külfeti kalkacak şekilde Allah onlar için bir çıkış yolu göstermiştir[218]. [Yani "ehl" müzekker, "kura" müennes olunca kadınları evde hapsetmek ehle ait olmaktadır.]

[§]Üçüncüsü, uzun süre hapsetmede sıkıntı, darlık hapsedilen kimse ile 89
arzuları arasına girme, kendisi ile sevdiklerinin arasını kesmek sözkonusudur; böylesine bir defaya mahsus olmak üzere tahammül göstermek nefse, zillet ve kahrın devam etmesinden daha kolay gelir. Bundan kurtulmak, ancak ilkindeki gibi bir defada olur. Bu sebeple *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kadınlar için bir çıkış yolu gösterilmiştir.

---

215 Şârih açıklama niteliğinde şunları kaydetmiştir: "Yol"dan kastedilen sopa vurma ve recim uygulama değildir, bundan kastedilen zina sebebiyle hapsedilenleri tahliye etmektir… Dolayısıyla gelecekte zina fiilini işleyenler hakkında sopa ve recim cezaları meşrû olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 152b).

216 en-Nisâ, 4/25.

217 Yüce Allah'ın: "İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz" meâlindeki âyetine işaret ediyor (Yûsuf, 12/82).

218 "Câriyelere ücret ve mehir verilmez, onların sahiplerine verilir. Fakat mehir vermenin sebebi câriyelerle cinsî ilişkide bulunma olunca ücret de onlara nispet edilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hak'kın: "İçinde bulunduğumuz köye sor" (Yûsuf, 12/82) meâlindeki beyanına benzer gibidir. Yani köyün sakinleri oldukları için köy halkına sor demektir. "Ehl" kelimesinin telaffuzu müzekker konumunda bulunduğu halde, "elletî künnâ fîhâ" (التى كُنَّا فِيهَا) terkibinde müennes olarak zikredilmiştir. Burada da böyle olmuş, her ne kadar kastedilen mâna "leküm sebîlen" (لكم سبيلا) olsa da "lehunne sebîlen" (لَهُنَّ سَبِيلًا) terkibinde lafzın zâhirine binaen müennes konumunda zikredilmiştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 152a).

Daha önce zikrettiğim hadis iki duruma işaret etmektedir. Birincisi şudur: Hapis cezası her ne kadar özel olarak kadınlar hakkında zikredilmişse de, aslında o, bütün zina edenler hakkındadır. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Benden alın, benden alın! Allah, onlar için bir çıkış yolu göstermiştir"[219]. Sonra da evli olan ve olmayan erkekler ve kadınlar hakkında gösterilen yolu zikretmiştir, her her ne kadar esas olarak kadınlar sözkonusu edilmişse de. Bu durum, Cenâb-ı Hak'kın kölelerin cezasını câriyeler konusunda, zina iftirasında bulunanların cezasını da evli kadınlara yapılan iftira mevzuunda[220] zikretmesi gibidir. Bu saydıklarımızda hüküm hem erkeği hem de kadını kapsar, çünkü mâna hepsinde aynıdır. İşte biraz önce anlattığımız husus da bunun gibidir.

İkincisi, Kur'ân'da yer alan hükmün Sünnet'le neshedilmesi konusudur. Bu, iki yönden yapılmaktadır: Birincisi, Kur'ân'da zina edenlerin serbest bırakılması zikredilmekle birlikte bunun tertip ve düzeni bildirilmemiş, evet buna temas edilmemiştir. Böyle olunca Kur'ân dışı bir vahiy ile sabit olmuştur. İkincisi, Hz. Peygamber (a.s.) : "Benden alın, benden alın!" buyurduktan sonra Allah Teâlâ'nın o kadınlar için bir çıkış yolu gösterdiğini haber verdi. "Benden alın, benden alın!" beyanı, Allah'ın onlar için bir yol gösterdiğinin delilidir.
90 Neshin mânası da böyledir. [§]Zira Resûlullah Cenâb-ı Hak'kın, birincinin (hapis) hükmüne ait müddeti, diğer hükmün ortaya çıkmasına bağladığını beyan etmiştir. Kur'ân'da bu konuda yahut **Allah onlara bir yol açıncaya kadar**, meâlindeki sözü ile bir vâd vardır diyen kimsenin bu sözünün bir anlamı yoktur, çünkü Allah'ın hükmünde olan her şeyi Allah nesheder, vâdler onun hükmünde mevcuttur. Ancak biri şöyle diyebilir: Resûl-i Ekrem hüküm vâdinin beyanı ile tasdik edilmez, ancak şart vâdinin beyanı ile tasdik edilir; dolayısıyla kul da ondan hareketle bir iman ortaya çıkarmaya muhtaç olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bununla beraber Kur'ân'da zikredilen neshin gerçek sayılması caiz olunca, anılan hükmün gerçekliğinin neshedilmesi mânasına gelmez[221]. Şimdi, bu sözü söyleyen kimseyi buna sevk eden şey, nes-

---

219 Müslim, "Hudûd", 12-14.

220 Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:"Namuslu kadınlara iftira atıp da sonra dört şahit getiremeyenlere seksen sopa vurun ve ebedi olarak onların şahitliğini kabul etmeyin" (en-Nûr, 24/4).

221 Semerkandî bu konuda şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın hükmünde nesh edilmesi sabit olan her şeyin neshi delalet açısındandır. Çünkü O, ebedî kaydıyla sabit olan bir hükmü değil süreli olan hükmü nesheder. Şu da var ki sözkonusu süre bazan açık ve şartlı, bazan da işaret yolu ile sabit olur. Bu durum neshin gelmesiyle bilinir. Ancak birileri şöyle diyebilir: "Biz Cenâb-ı Hak'kın, Resûlullah'a okunmayan beyan yoluyla yaptığı vahyi tasdik etmeyiz,

hin mânasını bilmeyişidir ki o, bir hükmün son bulduğu vakti beyan etmekten ibarettir. Şüphe yok ki Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin bir türe ait hükmün sona erdiğini açıklama hakkı vardır, vakit de bunun gibidir.

Zina fiiliyle ilgili olarak İslâm'daki ilk ceza bu olunca (tefsirini yapmakta olduğumuz iki âyetteki ceza) Tevrat'la hükmetmenin ve recim cezasını içeriyorsa onunla amel etmenin neshedilişi sabit olmuştur. Tevrat'taki hükmün bununla neshedilmesi sabit olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.) Tevrat'ın hükmüyle recim cezasını uyguladığı ve şöyle buyurduğu zikredilmiştir: "Ben Yahudilerin öldürdükleri sünneti ilk yaşatanım"[222]. Recim cezasının Tevrat hükmü olup sonraları hükmünün neshedildiği sabit olunca, Yahudiler hakkında recim cezası ancak bir açıklamadan sonra uygulanabilir. [§]Bununla birlikte 91
Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Allah'a ortak koşan

---

sadece açıkça okunan vahiy yoluyla bildirdiklerini onaylarız". Buna inanan kimsenin yeniden iman etmesi gerekir. Şu da var ki, Kur'ân'da bulunan bir hükmün Kur'ân'da olmayanla -ki o da sünnettir- neshedilmesi caiz olsaydı, eğer Kur'ân'da o hükmün neshi ile ilgili bir vâd varsa onun hükmünün Sünnetle nesh edilmesinin caiz olduğunu söylemek gerekir; hatta Kur'ân'da nesih vâdi yoksa bile; çünkü her iki durumda da Kitab'ın hükmü Sünnetle neshedilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 152b).

222 Berâ b. Âzib'den rivayet edildiğine göre O, şöyle demiştir: "Kömürle yüz karartma ve sopa cezası vurulmuş bir Yahudi Hz. Peygamber'in (s.a.) önünden götürülüyordu. Resûlullah Yahudileri çağırarak şöyle buyurdu: "Kitabınızda zinanın cezasını böyle mi buluyorsunuz?" Onlarda: "Evet" dediler. Bunun üzerine onların âlimlerinden birini çağırarak: "Seni Mûsâ'ya Tevrat'ı indiren Allah'a salıyorum, kitabınızda zinanın hükmünü bu şekilde mi buluyorsunuz?" dedi. O âlim: "Hayır, eğer beni Allah'a salmasaydın sana bu bilgiyi vermezdim. Fakat zina fiili ileri gelenler arasında çoğalmaya başlamıştı. Bizden hatırı sayılır biri zina edince ona ilişmezdik, zayıf birini yakalayınca da had cezası uygulardık" cevabını verdi. Sonra: "Gelin hem ileri gelenlere hem de zayıf kimselere birlikte uygulayacağımız bir hüküm üzerinde birleşelim" dedik, bu sebeple recmin yerine kızgın kömürle dağlamayı koyduk". Bunun üzerine Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: "Allah'ım! Senin emrini, recmi ilk ihya eden benim, onlarsa bunu yok etmişlerdi". Bunun üzerine Resûl-i Ekrem emir vererek o kişi recmedildi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirmiştir: "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla "iman ettik" diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun" derler" (el-Mâide, 5/41). Yani Yahudiler şunu demek ister: "Muhammed'e gelin, eğer yüz karartma ve sopa vurmayı emrederse onun sözünü alın. Şayet recmi emrederse sakının". İşte bunun üzerine şu âyetler inmiştir: "Kim Allah'ın indirdikleri ile hükmetmezse onlar işte kâfirlerdir" (el-Mâide, 5/44); "Kim Allah'ın indirdikleri ile hükmetmezse onlar işte zâlimlerdir" (el-Mâide, 5/45); "Kim Allah'ın indirdikleri ile hükmetmezse onlar işte fâsıklardır" (el-Mâide, 5/47). Bu âyetler bütün kâfirler hakkında inmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 287, 300; Müslim, "Hudûd", 28; İbn Mâce, "Hudûd", 10; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 26).

kimse zina cezasının uygulanması konusunda evli sayılmaz"[223]. Hz. Peygamber (s.a.) de zina eden erkeğe recim cezasının uygulanacağını haber vermiştir.

Bazıları da şöyle demiştir: Hapis cezası özellikle kadınlara aittir. Erkeklere ise dil ile eziyet verme ve azarlama cezası vardır. Bu görüşün dayandığı delil de **İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın** meâlindeki âyettir. Bu cezalar şu bakımdan uygundur ki kadınların mekânı evlerdir, bu sebeple onları zinadan korumak kolaydır; kendilerini kocalarına, bunun yanında mahremlerine teslim etme açısından bu görüş vakıâya daha yakındır. Erkekler hapsedilince onların geçim külfeti başkalarına intikal eder, dolayısıyla yaptıkları işin cezasının başkalarına yüklenmiş olur, rahatlık da kendilerinde kalır. Kadınlara gelince, onların geçim külfeti aslında başkalarına aittir, dolayısıyla onları hapsetmekte başkalarına ilave bir külfet yüklenmez, bu sebeple hapis onlar için bir ceza olur. Şu da var ki erkekleri ayıplamak mümkün olan bir şeydir, bu da akıllı kimseleri çirkin işlerden engellemede daha etkili bir yöntemdir.

Hapis cezasının özellikle erkeklere mahsus olma ihtimali de vardır, çünkü Lût kavminin yaptığı kötü iş hakkında herhangi bir cezadan bahsedilmiyor. Halbuki Allah Teâlâ, kullarının, bu işin cezasını bilmeye ihtiyaçları olduğu-
92 nu bilmektedir. Zaten O, [§]kadınlarla ilişkide haklar, haramlar ve hükümler koymuştur ki bunlar erkeklerle ilişkide mevcut değildir ve insanlar bunu bilmektedir. İki fiilin hükümlerini ayırdıktan sonra, erkekler için zinada bir cezanın zikredilmemesi ihtimali yoktur. Bu sebeple on beşinci âyetin bununla ilgili olması mümkündür. Yüce Allah'ın şu beyanı da bu ihtimali güçlendirmektedir: **Eğer tövbe eder durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin.** Burada bir önceki âyette yer alan "yol açma"yı zikretmemiştir. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ise bunu, zinanın bütün kısımlarında zikretmiştir, şu halde bu husustaki hükümle onun beyanında yer almıştır. Dolayısıyla bu konuda birincinin (kadının) cezası had cezasından daha hafif olur, ikincinin cezası da böyledir. Şu da var ki kadınla erkeğe uygulanan eziyet cezasında bazan farklılık da meydana gelir ki o, tâzir cezasıdır. Bu hüküm, nesih şıkkı ortaya çıkmadıkça daima mevcuttur. Zinanın cezası konusunda şimdiye kadar zikredilenlerin tamamı erkeklerle kadınlar arasında eşit olduğunu ka-

---

[223] Bu hadis merfû ve mevkûf olarak rivayet edilmiş olup Dârekutnî ve Beyhakī onun mevkûf olduğu görüşündedir (bk. Dârekutnî, *Sünen*, III, 147; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VIII, 216). Bu hadis İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef* inde mevkûf olarak rivayet edilmiştir (V, 147). Fazla bilgi için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-raye*, III, 327.

nıtlayıp desteklemiştir: Eski zamanlarda -yeni dönemlerde, köleler- hür insanlar, dullar ve bekârlar, âyet üzerindeki yorumlar da aynı şekildedir.

Hadiste zikredilen sürgün ifadesinin birkaç türlü yorumlanmaya ihtimali vardır: Biri, karşı fikri benimseyenlerin ileri sürdüğü ceza olma görüşüdür, o da bulunduğu beldeden sürgün edilmektir. Fakat had cezaları yerine konulunca suç işlemekten men edici konuma getirilmiştir, özellikle zinada. Çünkü bu suçta hapis cezası emredilmiş ve bununla zina yolunun kapatılması amaçlanmıştır. Suçluyu başka insan topluluklarına sürme ve ülkelerinden çıkarma ise bir mekâna yerleştirme konumunda olup uzak bir ihtimaldir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Buna göre şayet sürgün bir ceza ise o, hapsetmekle oluşur; daha önce olduğu gibi bununla başkalarıyla bir araya gelme yolları engellenir ve onun bu mazereti ortadan kaldırılır[224], tâ ki tövbe saygısı ortaya çıksın.

Sürgünle, zanlının unutulması ve kötülenmesinin ortadan kaldırması amaçlanmış olabilir; bu kişi sürgün edilir ki yaptığı iş unutulsun ve onunla ayıplanmasın. Câriyeler hakkında da durum aynıdır, ama kâfirler hakkında değil, çünkü onlarda bulunan zillet daha büyüktür. Bununla birlikte, hür insanlarda vukû bulması büyük bir durum olduğunun bilinmesi için sözü edilen kimselere sövmek had cezası gerekmez. Sürgün, şayet ceza olmak üzere verilmişse bu neshedilmiştir, [§]çünkü Sünnet'le sabit olduğuna göre câriyelere 93
had cezası uygulanmış, fakat hapis cezası verilmemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir"[225]. Zina eden dul kadın hakkında zikredilen hükmün, şu yoruma ihtimali vardır: Bir halde sopa vurulur, bir halde recmedilir. Her ne kadar bu konuda zikredilen Mâiz ve diğerlerinin haberi ile nesih varsa da her dula sopa vurulmaz.

Onlara eziyet verin. Bir görüşe göre had cezası uygulayarak eziyet verin demektir, diğer bir görüşe göre ayıplayarak onlara eziyet edin demektir. **Eğer tövbe edip durumlarını düzeltirlerse** bundan engellenirler. Bir görüşe göre de (Onlara eziyet edin) "onlara sövün" demektir, fakat bu çirkindir, ayıplamak daha uygun bir yorumdur.

---

224 Yani fâsık kimselerle bir araya gelme ihtimali otadan kalktığı için onun bir özrü kalmaz.

225 en-Nisâ, 4/25.

اِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللّٰهِ لِلَّذٖينَ يَعْمَلُونَ السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ
مِنْ قَرٖيبٍ فَاُولٰٓئِكَ يَتُوبُ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٖيمًا حَكٖيمًا
﴿١٧﴾ وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذٖينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ حَتّٰٓى اِذَا حَضَرَ
اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنّٖى تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذٖينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ
اُولٰٓئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٨﴾

17-18. "Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında "Ben şimdi tövbe ettim" diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır."

[Tövbenin Kabulü]

Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir. Allah'ın kabul edeceği tövbe… Yani kulun kendisi rağbet edip temayül gösterdiği ve bu husus Allah'ın ilmine ulaştığı takdirde, onu, tövbe etmeye muvaffak kılmak ve kendisine yol göstermek Allah Teâlâ'ya aittir. **Tövbe yüce Allah'a aittir** meâlindeki beyanın şu mânaya da ihtimali vardır: Kul, üzerinde bulunduğu işten ve irtikâp ettiği günahtan dönüş yaptığı takdirde onu kabul etmek Allah'a aittir.

Tövbe yüce Allah'a aittir, beyanı hakkında şu yorumun yapılması da sözkonusudur: Tövbenin kabul edilmesinin ihtimali vardır. Yani tövbeyi geleceğe bırakmayan, tövbe ettiği günahı işlemekten aciz olacağı ve onu bir daha yapmaktan ümit keseceği vakti beklemeyen kimsenin tövbesini Allah kabul eder.
94 [§]Evet bu tövbe şekli onun âdeti ise Allah onun tövbesini kabul eder; hatta bu tövbe durumuna bazı zorlamalarla ulaşmış olsa bile. Yahut günah işlenmesinin hemen ardından, işi hafife alıp ve aldırmazlık gösterip günahtan dönüşü terk etme gibi bir hali benimsemeden hemen tövbeye sarılırsa bu da kabule şâyân olur. Fakat aksi bir hale bürünüp günah işlemeyi hafife alanın tövbesini

Cenâb-ı Hak kabul etmez[226]. İkincisi, tövbeye muvaffak kılınacak ve kendisine Allah'ın yolu gösterilecek kişinin, günahı kendisini korkutan ve Allah'a dönmeye, O'nun rahmeti ve ihsanına nail olmaya layık olan kimselerden olmasıdır. Buna mukabil zikredilen hususlara aldırmayan ve Allah'a yakarmayan kimseleri Cenâb-ı Hak tövbeye muvaffak kılmaz.

Denildi ki yukarıda geçen âyetlerin birincisi, küçük günahlar, ikincisi, büyük günahlar, üçüncüsü de küfür hakkındadır[227]. Zira küçük günah sahibinin kalbi daha ince, Rabbini zikretmeye ve O'na dönmeye daha yatkındır. Büyük günah işleyenin kalbi birinciye göre daha katı, daha karanlıktır; böylesi şiddet karşısında yahut uzun bir sıkıntı ve kalp daralmasından sonra ancak pişmanlık duyar. Bu durumda iken tövbe edenlerin yahut Allah'ın her tövbeyi kabule mecbur olduğunu düşünenlerin yaptıkları tövbeyi kabul etmek Allah üzerine vacip değildir. Belki Yüce Allah onların tövbesini lütfu ve rahmeti ile kabul
eder[228]. [§]O, bu kişinin tövbesini Allah'a yaklaştıran sebepler arasında yer alan **95**
hayırlar ve güzel ameller sebebiyle kabul eder ve onu muvaffak kılar. Kâfire gelince Allah onun tövbesini asla kabul etmez, çünkü o ölünceye ve azabı yakından görünceye kadar tövbe etmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tövbe karşısındaki grupların sonuncusunu kâfirlerin oluşturması ihtimal dâhilindedir. Onların içinde zaruret durumunda ve imkânların ortadan kalktığı dönemde tövbeye baş vuranlar bulunabilir; böyleleri artık kendisine karşı günah işledikleri varlığa ulaşmanın başka çaresinin bulunmadığını kabul ederler. Fakat Cenâb-ı Hak, bunların tövbesini kabul etmez, çünkü bu, ger-

---

226 Semerkandî şöyle demiştir: "Tövbesini geleceğe bağlamayan ve tövbesi için günah işlemekten aciz kalacağı vakti beklemeyen, tövbe etmeyi, tekrar yapabilme imkânına sahip olduğu halde yapmaktan umut kesilecek vakte kadar tehir etmeyen kimsenin tövbesini Allah Teâlâ şu şartla kabul eder: Bu hususu adet ve alışkanlık haline getirmesi. Bundan şunu kastediyorum: Günah işleme umudunun kesildiği halde bulunsa ve günahı yapmaktan aciz kalacak vakte kadar ulaşsa da Allah kulun içine düştüğü her günahtan en yakın zamandaki tövbeyi kabul eder. Çünkü, kulun alışkanlığı işlediği her günahtan Allah'a dönüş yapmaktır, zira bu günaha tabiatı sebebiyle itilmişti… O, bu halde iken tövbe edince Cenâb-ı Hak lütfuyla kabul eder. Fakat kişi, günahı küçümsemek ve onu işlemeye devam edip hemen tövbe etmemek adet haline gelmişse ve artık günahı işleyemeyeceği duruma gelirse Cenâb-ı Hak böylesinin tövbesini kabul etmez. *En doğrusunu bilen Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 153a; Medîne nüshası, vr. 174a).

227 Birinci âyet şudur: "Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de…". İkinci âyet: "Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim…". Üçüncü âyet: "Kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur" âyetidir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 153b).

228 Yani böylesinin tövbesini kabul etmek -Mûtezile'nin dediği gibi Allah'a vacip değildir, aslında bu, Allah'ın lütuf ve rahmetinin eseridir.

çekte imkân verilen kimsenin tövbesi değil, aksine zor durumda kalan yahut başına gelen bir durumu bertaraf etmek için teşebbüste bulunan kimsenin tövbesidir. Çünkü bu, delilleri araştırmaktan ve düşünüp araştırıp sebeplere vakıf olmaktan kişiyi alakoyan bir konumdur. Böylesi kendisine yöneldiği şeyden başkasını göremez ve samimi tövbe yerine koyduğu şeyle kurtulacağını zanneder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilmeden kötülük edenler. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanması mümkündür: İşi bilmeyip kasıtsız olarak ona düşmeye, işi kasten yapıp onun konumunu bilmemeye. Bilmeden kötülük yapmak birkaç sebeple ortaya çıkar: Şehvetin galip gelmesi durumunda olur. Kişi daha sonra tövbe edip iyi bir kimse olma ümidiyle o işi yapar. Nitekim Yûsuf aleyhisselâmın kardeşleri böyle düşünüp, şöyle demişlerdir: "Yûsuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz!"[229] Allah Teâlâ onları "câhiller" diye niteleyerek diğer bir
96 âyette şöyle buyurmuştur: [§]"Yûsuf, 'Siz, câhilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?"[230]. Buradaki cehaletle iş yapmak bağışlanma umuduyla, birde Allah'ın rahmetine ve keremine dayanmak suretiyle iş yapmak demektir. Ayrıca işlediği kötülüğün cezasının ne olduğunu bilmeden yapmak anlamına gelmesi ihtimali de bulunmaktadır.

Hata ve unutma da iki şekilde olur: Biri, fiil hatasıdır, bu da ne doğrudur, ne de isabetlidir; diğeri kasıt hatasıdır, bu da fiilin bir yanılgısıdır, meselâ kişinin birine atmaya karar vererek başkasına isabet etmesidir. Unutma da iki şekilde olur. Birincisi, terk konumunda (anlamında) unutmak olup Yüce Allah'a nispet edilmesi caizdir. İkincisi, gaflet ve yanılma şeklindedir ki hiçbir şekilde Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Unutulan şeyde aslolan terk edilmiş olmaktır. Bu sebeple merhametten ve değer vermekten mahrum kılınan kimseye unutulmuş (mensi) diye vasıflandırılmıştır[231]. Bu konumdaki unutmanın Allah'a nispet edilmesi mümkündür. Dolayısıyla unutmanın bu yönden Yüce Allah'a nispet edilmesi caiz olur.

---

229 Yûsuf, 12/9.

230 Yûsuf, 12/89.

231 İmam Mâtürîdî rahmetüllai aleyh şu âyete işaret ediyor olmalıdır: "(Onlara denecek ki:) Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanız sebebiyle cezayı tadın bakalım! İşte şimdi biz de sizi unuttuk; haydi yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın şimdi!" (es-Secde, 32/14; bk. el-A'râf, 7/51; et-Tevbe, 9/67; Tâhâ, 20/126; el-Câsiye, 45/34).

Bir görüşe göre **Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir** meâlindeki beyan müminler hakkında inmiştir.

Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da… beyanı ise kâfirler hakkında inmiştir.
Bir görüşe göre [§]ikisi birlikte müminler, üçüncü âyet ise kâfirler hakkında 97
nâzil olmuştur. Şöyle de denilmiştir: Birinci âyet müminler, ikincisi münâfıklar, üçüncü de kâfirler hakkında inmiştir.

Ömer b. Hattâb'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Can boğaza gelmedikçe Allah kulunun tövbesini kabul eder"[232]. Hz. Peygamber'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim canı boğazına gelmeden ve (ölüm) meleklerini görmeden tövbe ederse onun tövbesi kabul olunur"[233]. Bu meselede aslolan şudur: Tövbe, mükellefin iradesiyle olursa kâfirin tövbesi kabul edilir. Fakat darda kalması ve sıkıntının atılması tarzında olursa asla kabul edilmez. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Daha önce iman etmemiş olan bir kimseye bugün imanı fayda vermez"[234]. Yani kâfir azabı gördüğü zaman inanması zorda kalma eseri bir inanma ise bu iman ebediyen kabul edilmez. Bu Firavun'ın imanı gibidir. Çünkü bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: "Elhak inandım ki İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim"[235]. Firavun'un imanı kabul edilmemiştir. Çünkü bu iman zorda kalma (be's) ve azabı bertaraf etme durumundaydı, böylesi asla kabul edilmez. Yine aynı konuda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, Allah'ın birliğine inandık" derler"[236].

---

232 Bu rivayet aynı lafızla merfû hadis olarak nakledilmiştir (İbn Mâce, "Zühd", 30; Tirmizî, "Daavât", 103; İbn Hibbân, II, 395; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 286). Ğarğara (الغرغرة) canının boğaza dayanması, gidip gelmesidir (bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "غرّ" md.).

233 Bu hadisi bu sözlerle bulamadım. Fakat şu lafızlarla rivayet olunmuştur: "Canı boğaza gelmedikçe Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 362).

234 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbi'nin gelmesini ya da Rabbinden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz" (el-En'âm, 6/158).

235 Yûnus, 10/90.

236 "Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Gâfir, 40/84-85).

98 [§]Denildi ki: **Ben şimdi tövbe ettim** meâlindeki ifade şart koşarak tövbe etmektir, böyle bir tövbe kabul edilmez, çünkü burada söz kesinlik ifade etmemektedir.

“Kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında **Ben şimdi tövbe ettim** diyenler… için kabul edilecek tövbe yoktur” anlamındaki ilâhî beyan hakkında şöyle denilmiştir: Onlar ölümü gördüklerinde tövbe edenlerdir, Cenâb-ı Hak Onların tövbelerinin kabul edilmeyeceğini haber vermiştir, çünkü onlar zor durumda ve azabın kalkması için tövbe ediyorlar.

Kâfir olarak ölenler için. Onların tövbeleri kabul edilmez, çünkü böyleleri âhirette azabın kendilerinden kalkması için tövbe ederler. Tıpkı Allah Teâlâ’nın “Biz şirk koşmadık”[237]; “Biz müşrik değildik”[238] meâlindeki ilâhî beyanlarda da durum aynıdır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَٓاءَ كَرْهًا وَلَا
تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّٓا اَنْ يَأْت۪ينَ بِفَاحِشَةٍ
مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا
شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ اللّٰهُ ف۪يهِ خَيْرًا كَث۪يرًا ﴿١٩﴾

19. “Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah’ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”

---

237 Metin bütün nüshalarda ve *Şerhu’t-Te’vîlât*’ta böyledir. Muhtemelen bu bir yazım hatasıdır, çünkü bu iki âyetin anılan mesele ile ilgisi yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Putperestler diyecekler ki: “Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık”. Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: “Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz” (el-En‘âm, 6/148).

238 “Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah’a ortak koşanlara “Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?” diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri “Rabbimiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık” demekten başka bir şey olmadı” (el-En‘âm, 6/22-23).

Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Bazıları şöyle demiştir: Erkeklerin, gönül hoşluğuyla kadınlara vâris olmaları caiz olur, çünkü Allah Teâlâ onlara baskı yoluyla vâris olması yasaklamıştır. Bunda, gönül hoşluğu ile kadınlara vâris olmanın helâl olduğuna dair delil vardır.

Biz göre her ne kadar vâris olmak baskı altında yasaklanmışsa da, bu ilâhî beyanda erkeklerin, gönül hoşluğuyla kadınlara vâris olacaklarının cevazına dair bir delil yoktur; ayrıca bunun bir halde mubah kılınmasında diğer bu durumda haram kılınması yahut bir halde halal kılınmasında, başka bir durumda
yasaklanmasının da delili bulunmamaktadır. [§]Yine bir halde haramlılığında 99
başka bir durumda halal telakki edilmesinin herhangi bir delili mevcut değildir. Bizim bu düşüncemizin delili Cenâb-ı Hak'kın şu âyetleridir: "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın!"[239]. Bunun anlamı, onlar fakirlik korkusu olmayınca çocuklarını öldürme hakkına sahiptirler demek değildir. "Ey peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini sana helâl kıldık"[240]. Bu ilâhî beyanda mehirlerini vermeyince kadınların kendisine helâl olmadığına dair bir delil bulunmamaktadır. "Eğer hanımlar arasında adalet yapamamaktan korkarsanız bir hanımla nikâhlanın"[241] âyeti de bunun gibidir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin açıklaması şöyledir: Bir kimse ölüp de geride hanımını bırakırsa kişinin erkek akrabası kadına kendi yakınlarından daha çok hak sahibi olurdu. Bunlar dilerlerse onunla kendileri evlenir, dilerse başkası ile evlendirirlerdi, isterlerse evlendirmezlerdi. İşte âyet bunun üzerine inmiştir[242]. Bir de şöyle denilmiştir: İslâmiyetin ilk dönemlerinde bir erkek ölünce, ona en yakın olan kişi gelir, hanımının üzerine bir örtü atardı, böylece o, kadın istese de istemese de nikâhının vârisi olurdu. Âyet bu münasabetle inmiştir[243]. Bize göre âyet onların yaptıklarının haram olduğunu açıklama niteliğine sahiptir. Bunun da delili, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanıdır: "Babalarınızın nikâhladığı hanımları, eskiden yapılan müstesnâ, nikâhlamayın"[244] âyetidir.
[§]Bu beyan, oğulların, babalarının nikâhladığı hanımları nikâhlamalarını ya- 100

239 el-İsrâ, 17/31.

240 el-Ahzâb, 33/50.

241 en-Nisâ, 4/3.

242 İbn Abbâs yukarıdaki âyet hakkında şöyle demiştir: Câhiliye döneminde erkek ölünce onun akrabaları karısına yönelik hak sahibi kabul ediliyordu. Onlardan biri dilerse kadınla evlenir, isterlerse başkasıyla evlendirirler, yahut hiç evlendirmezlerdi; yani onlar kadına kadının akrabasından daha çok hak sahibiydi. İşte bu âyet onlar hakkında inmiştir (Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/6).

243 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 306; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 462.

244 en-Nisâ, 4/22.

saklamıştır. Bu da yasağın her iki halde, yani isteyerek yahut istemeyerek yapılan nikâhı içerdiğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Bu âyet -her ne kadar Allah Teâlâ onu "zorla" diye ifade etmişse de- kadınlara ebedi olarak vâris olmanın haram olmasına birkaç yönden ihtimali taşır. Birincisi, haramlığın bir yönde yahut hükmün bir halde zikredilmesinde, sözkonusu halin tahsis edildiğine dair bir işaret yoktur. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır"[245]; "Eğer adalet yapamamaktan korkarsanız bir kadınla nikâhlanın"[246]; "Ey peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini, sana helâl kıldık"[247]. Aslında mehirleri verilmese de kadınlar helâl olurlar. Eğer mehirlerini vermek şart koşulmasaydı, sanki Yüce Allah şöyle buyurmuş gibi oldu: "Kadınlara zorla vâris olmak size helâl olur". *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, verasetin ebediyen istenmez olmasıdır; vâris istesin veya istemesin, ister mûris istesin veya istemesin mîrâs gereklidir. Vâris olmanın konumu bu olunca "kerhen" (zorla) kavramının zikredilmesi veya edilmemesi bir şeyi değiştirmez.

Üçüncüsü, Câhiliye insanları nikâhı da mîrâs gibi intikal ettiriyorlardı. Oysa ki nikâh bölünmeyi kabul etmeyen bir olgudur, yararlanma hususunda
101 ortaklığı kabul etmez. [§]Dolayısıyla problem vârislerden biri lehine rızalaşmak suretiyle çözülüyordu. Yahut veraset bir kişiye dönüyorsa, nikâhın veraset hakkı olarak değil, nikâh hakkı olarak onun oluyordu. Vâris olan erkeklerden baba ve oğullar hakkında nikâh haram olunca vâris olması caiz olsa bile nikâhın intikali bâtıl olur[248].

---

245 el-İsrâ, 17/31.

246 en-Nisâ, 4/3.

247 el-Ahzâb, 33/50.

248 Şârih şöyle dedi: Câhiliye Arapları nikâha da vâris olurlardı, yani onlar için nikâhlama hakkı da sabit olurdu. Halbuki bu, ortaklığa müsait olmayan bir şeydi, çünkü tek bir kadınla birkaç kişinin evlenmesi mümkün değildi. Çünkü birkaç kişinin kadınla cinsî ilişkide bulunması evliliği meşrû kılan amacı ortadan kaldırır; onların müşterek anlayışı böyleydi. Babalardan ve oğullardan oluşan vârislerin dul hanımla evlenmeleri zaten şu âyetlerle haram kılınmıştır: "Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin" (en-Nisâ, 4/22); "(Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız…" (en-Nisâ, 4/23). Zaten dinen caiz olmayan bir konumda evlenme hakkının mîrâs telakki edilmesinin hiçbir anlamı yoktur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 154a; Medîne nüshası, vr. 175a).

Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet, nikâh ve cinsel ilişki menfaatlerine vâris olmayı ortadan kaldırmayı da göstermektedir. Cinsel ilişki hakkına sahip olmak kiralama hakkına sahip olmaktan daha devamlıdır. Buna göre kiralamaları da ortadan kaldırmak daha önemli işlemdir.

Verasetin bâtıl olduğuna yönelik başka bir delil de şudur: Kadının kendisi mîrâsa vâris ve sahip olur, bununla kendinin bir kısmına vâris olmuş gibi bir durum ortaya çıkar. Dolayısıyla ispat edilmesi istenen şey kendiliğinden ortadan kalkar.

Şayet: "Allah Teâlâ kadını verasetten yasaklamıştır, çünkü veli kadına vâris olunca kadının da kendisi vâris olur. Bu sebeple bu verasetin hükmü bâtıl olur. İşte yasak bunun içindir" diye bir iddia ileri sürülürse, buna şu cevap verilir: Şayet bunun içinse, eğer kadının kendisi köle (memlûke) olup kocasına vâris olacaklardan değilse, onun helâl olması caiz olur, çünkü bu durumda veraset yoktur. Fakat bu olmayınca, âyetin haramlığı açıklamaya dair olduğu ortaya çıkar[249]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını 102
ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyet yukarıda zikrettiğimiz mîrâs âyetine atfedilmiştir. Cenâb-ı Hak kadınlara verdiklerinin bir kısmını ele geçirmek için, kocalarının onlara engel olmasını yasaklamıştır. Ancak apaçık bir edepsizlik yaparlarsa müstesnâ. Denildiki bu durumda, yani kadın çirkin bir iş yaptığında -mehirini almaktan başka- bir ceza yoktur ve kocalar kadını verasete bağlı olarak tutuyorlardı, fakat çirkin bir iş yapınca koca ona verdiğini alıp kendisini salıverir[250].

---

249 Şârih şöyle demiştir: Şayet Allah Teâlâ verasetten men etmiştir, çünkü velisi ona vâris olunca kadının kendisi de vâris olur. Bu durumda mesele müşterek konumuna girer ve meşrûiyet oluşmaz ve bir sonuç doğurmaz; yoksa yasaklamadan maksat haram kılmak değildir, diye bir görüş ileri sürülürsü buna şöyle cevap verilir: Hayır, doğrusu şudur ki vâris olmanın yasaklanması babalar ve oğulların hanımlarıyla evlenmenin yasaklanmasıdır. Yoksa zikrettiğiniz husus için değildir. Görülmez mi ki kadın köle olması sebebiyle kocasından mîrâs alamayanlardan olunca, kocasına helâl olması ve ona vâris de olması gerekir. Çünkü kadın, kendisi hakkında mîrâs ehliyetine sahip olmadığı için veraset hakkı yoktur, bununla beraber helâl olmaz. Bu anlatılanlar âyetin haram kılmayı amaçladığını gösterir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 154a; Medîne nüshası, vr. 175a).

250 Bu mânadaki bazı rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 464.

Onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın. Bu ilâhî beyan, öncesine atıf değil, bir başlangıç cümlesidir. Allah Teâlâ, kocaya, açıkça bir edepsizlik yapmadıkça karısına verdiği şeyleri geri almasını yasaklamıştır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede yer alan “fahişe” (فاحشة) kavramı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun zina olduğunu söylemiş ki biz de böyle anlattık, diğerleri ise buradaki fahişenyi itaatsizlik şeklinde yorumlamıştır. Yani kadın, kocasına karşı çıkar ve itaatsizlikte bulunursa, ona verdiklerini almasında bir sakınca yoktur demektir. Bir görüşe göre de bu kelimenin anlamı Cenâb-ı Hak'kın başka bir âyette zikrettiği şeydir: “(Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkarsanız kurtulmak için bir meblağ vermesinde taraflara bir vebal yoktur”[251]. Bu âyette Allah Teâlâ kocaların eşlerinden herhangi bir şeyi geri almalarını kural olarak yasaklamıştır; ancak Allah'ın koyduğu kurallara uymaktan korktukları durumu müstesnâ; bu durumda koca eşinin verdiği şeyleri alması mubahtır. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da aynı mahiyettedir: “Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmek için -evlenme ve boşanma konusunda- engel çıkarmayın”. Bu, zikrettiğimiz itaatsizlik ve Allah'ın koyduğu sınırlara riayeti terketme korkusudur. Bu durumda kocaya, karısına verdiğini geri almayı mubah kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

103 **[§]Onlarla iyi geçinin**. Bu ilâhî beyanın ifade ettiği anlam konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre bu, azîz ve celîl olan Allah'ın: “Ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın”[252] ve “ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak”[253] meâlindeki âyetlerde mevcut anlamlara benzer. Diğer bir görüşe göre **Onlarla iyi geçinin** meâlindeki ifade, konuşma ve iyilikte bulunma, nafakasını verme ve ihsanda bulunma, ona yönelik layık olmayacak kötü söz söyleme, sövme, eziyette bulunma ve diğer hususlardan kaçınmak anlamına gelir. Yine **Onlarla iyi geçinin**, yani lütuf ve nezaketle. Bu ifadenin “benzeri sana yapılsa karşı çıkmaz, hatta iyi karşılar ve kabul edersin” anlamına gelme ihtimali de vardır.

---

251 el-Bakara, 2/229.

252 el-Bakara, 2/231.

253 el-Bakara, 2/229.

Eğer onlardan hoşlanmazsanız. Bu beyan hakkında iki türlü yorum yapıldığı söylenmiştir: Çirkin ve can sıkıcı, yahut da kötü huylu olmaları sebebiyle birlikte yaşamaktan hoşlanmamış, fakat buna sabretmişseniz… **Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz**[254]. Şöyle yorumlanmıştır: Allah Teâlâ size, onlardan göz aydınlığı olacak çocuklar bağışlar, yahut onlarla beraberliğiniz sebebiyle âhirette size fazlasıyla sevap verir.

Eğer onlardan hoşlanmazsanız. Bu beyan hakkında şu yorum da yapılmıştır: Onlardan ayrılmaktan hoşlanmazsanız, [şunu bilinki] Allah Teâlâ ayrılıkta da birçok hayır lütfeder, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah geniş hazinesinden her birini zengin kılar" buyurmuştur.

وَاِنْ اَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَاٰتَيْتُمْ اِحْدٰيهُنَّ قِنْطَارًا
فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْـًٔا اَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾

20. "Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz onu, iftira ederek ve apaçık günah işleyerek mi geri alacaksınız?"

Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız bile. "Kıntaren" (قِنْطَارًا): Bir görüşe göre bir kıntar 100 rıtıldır (rıtıl 860 gram civarında). İbn Mesûd'un mushafında (قِنْطَارٌ من ذهب) (altından bir kıntar) şeklindedir[255]. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer hanımından hoşlanmazsan yahut başka bir hanımdan
hoşlanır da nikâhın altındaki hanımı boşayıp diğeriyle evlenirsen [§]kıntar 104
miktarı da olsa ona mehirini ver. Kıntar 12.000 dirhem veya 1.000 dinârdır. Bir görüşe göre kıntar 1200 dinârdır. İbn Abbâs'ın bu temsili bir ifadedir, mehirin belirleyici örneği değildir, dediği nakledilir.

Bu konudaki yasak ve tehdidin dayanağı -*En doğrusunu Allah Bilir ya*-Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadistir: "Kadınlar sizin elinizde esir gibidir, onlar Allah'ın emanetine riayet etmek üzere eş edindiniz ve O'nun izniyle namuslarını kendinize helâl edindiniz"[256]. Azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân'ın

---

254 en-Nisâ, 4/29.

255 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 466.

256 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 266. İbn Mâce ile Tirmizî hadis metnini biraz farklı rivayet etmiştir. Tirmizî "Bu hadis hasen ve sahihtir demiştir" (İbn Mâce, "Nikâh", 3; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 10).

birden fazla âyetinde, kadınların mehirleri ve diğer malları konusunda kocalarını uyarmıştır, çünkü kadınların yaratılışında bir tür zâf ve yılgınlık vardır. Erkeklerse kadınlara hâkim konumundadır. Kadınlara gösterilen bu şefkat kendilerinin mallarına kocalarının el uzatmaması içindir. Bir de yahut hanımının mehirini aldığı için o menfaat bedelsiz kalır, bu da ribadır. Buna göre, erkeğin, hanımının mal karşılığında boşamasının caiz olmaması gerekir, çünkü hanımından mehirini alınca elde ettiği menfaat bedelsiz kalır[257], fakat erkek için buna cevaz verilmiştir, çünkü bu, mülkiyette bir değişimdir. Alacağı bir bedel karşılığında, mülkünde değişim yapan herkes için bu caiz olur.

105 **[§]Siz onu iftira ederek mi geri alacaksınız?** Denildi ki zulüm ve haksızlık yoluyla. Yine denildi ki koca karısını boşamak istediği zaman, malını feda etmesi için yalan konuşarak ona zarar vermesin demektir. **Apaçık günah olarak.** Burada "buhtan" (بهتان) ile "ism"in (إثم) aynı olma ihtimali vardır.

وَكَيْفَ تَاْخُذُونَهُ وَقَدْ اَفْضٰى بَعْضُكُمْ اِلٰى بَعْضٍ وَاَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾

21. "Birbirinizle beraber olduğunuz halde, üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken onu geri mi alacaksınız?"

Birbirinizle beraber olduğunuz halde onu geri mi alacaksınız? Denildiki "ifdâ" (إفضاء) cinsel ilişkidir. Uygun görüş ifzânın toplanmak anlamında olmasıdır, çünkü bu kelime karı ile kocaya birlikte nispet edilmiştir. Bu sebeple "birlikte olmak" anlamına daha uygun ve daha yakındır. Dolayısıyla kadınla bir arada bulunmak ve baş başa kalmakla mehir gerekli hale gelir. Cinsel ilişki ise kocanın fiili sayesinde olup özellikle ona nispet edilir.

---

257 Şârih şöyle demiştir: "Kocalar karılarından mehirlerini alınca, onlardan elde ettikleri menfaatler karşılıksız ve bedelsiz kalır. Bu da ribanın mânasıdır, riba ise haramdır. Bu kurala göre kadının, mehirini vererek mal karşılığında boşanma istemesinin caiz olmaması gerekirdi, çünkü kocanın kendisinden elde ettiği menfaatler karşılıksız durumuna girer. Fakat kadının mülkünde bir değişim ve tasarruf olduğu için buna cevaz verilmiştir; bu ya cömertlikten dolayı ibra ve ihsanda bulunma yolu ile yapılır yahut bir bedel karşılığında olur, bu da mehirin, kocanın uhdesinden düşmesidir. Bedel bazan mal olur, bazan da mal dışında bir şey olur. Bir kimse bir amaca yönelik olarak mülkünde tasarrufta bulunduğunda o mal karşılığında alınan şey onun karşılığı sayılır ve bedeli olmaktan da çıkmaz -ki bu yararlanma bedelsiz olmuştur- dolayısıyla riba olur denilsin. *Nihaî gerçeği bilen bilen Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 154b; Medîne nüshası, vr. 157b).

Sizden sapasağlam bir söz de almışken. Bir görüşe göre bu ilâhî beyan nikâh bağıdır, diğerine göre, “Ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir”[258] meâlindeki âyette zikrettiğimiz anlama gelir.

Şöyle de denilmiştir: Sapasağlam ve güçlü söz, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin söylediği rivayet edilen şu hadistir: “Kadınlar hakkında Allah’tan sakının, zira siz kadınları Allah’ın emaneti diye aldınız, onların namuslarını Allah’ın izniyle kendinize helâl edindiniz; onlar sizin yanınızda yardımcılar gibidir, kendi işleri hakkında herhangi bir yetkiye sahip değillerdir”[259]. Yine Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Sizin kadınlarınız üzerinde haklarınız vardır, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki haklarınızdan biri yataklarınızı çiğnetmemeleri (namuslarını korumaları), hoşlanmadığınız birinin evinize girmesine izin vermemeleri ve açık bir hayasızlık yapmamalarıdır. Eğer bunu yaparlarsa, onları yaralamayacak şekilde dövmek Allah tarafından size helâl kılınmıştır. Onların sizin üzerinizdeki hakları ise giyimlerini ve nafakalarını örfe uygun şekilde sağlamanızdır”[260].
Denildi ki bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.) şu soruyu sordu: [§]“Kadınları- **106**
mızdan bize helâl ve haram olan şeyler nelerdir?” Resûlullah şöyle buyurdu: “O senin tarlandır, tarlana istediğin zaman git; yüzüne vurma, onun çirkin olduğunu söyleme, evin dışında ondan ayrı bulunma, sen yediğin zaman onu da yedir, giyindiğin zaman onu da giydirir”[261].

Denildi ki âyette geçen “Mîsâkan galîzan”, (ميثاقا غليظا) Cenâb-ı Hak’kın “Onları evlerde güzel bir şekilde tutun yahut güzel bir şekilde salıverin[262] meâlindeki beyanında benimsedikleri hususlardır.

---

[258] el-Bakara, 2229.

[259] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72; Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, III, 266.

[260] Bu hadis Vedâ hutbesinin bir parçasıdır. Tirmizî’nin ifadesi şöyledir: “… Kadınlara hakkındaki hayır tavsiyesini benimseyin, çünkü onlar ancak sizin yanınızda bundan başka bir şeylerine malik değilsiniz. Ancak eğer apaçık bir çirkin iş işlerlerse, yataklarında onları terkedin ve yaralamayacak şekilde dövün, eğer size itaat ederlerse onlar hakkında bir yol aramayın. Dikkat! Sizin kadınlarınız üzerinde hakkınız vardır, kadınlarınızın da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız, hoşlanmadığınız kimselere yataklarınızı çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimselerin evinize girmesine izin vermemeleridir. Dikkat! Onların sizin üzerinizdeki hakları giyim ve yemek konusunda kendilerine güzel davranmanızdır” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72; İbn Mâce, “Nikâh”, 3; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 10).

[261] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 5; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 41.

[262] el-Bakara, 2/231.

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ اٰبَٓاؤُكُمْ مِنَ النِّسَٓاءِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّهُ كَانَ
فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٢٢﴾

22. "Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur."

Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin. Allah Teâlâ, oğullara, babalarının hanımlarını nikâhlamayı haram kılmıştır. Kıssada anlatıldığına göre Câhiliye döneminde insanlar şöyle yapıyorlardı: Ebû Kays isimli bir kişi vefat etti. Mıhsan isimli bir oğlu vadı, o babasının hanımıyla (üvey annesiyle) evlenmeye kalktı, bunun üzerine Allah Teâlâ böyle bir davranışı yasaklayarak şöyle buyurdu: **Babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin**[263]. Denildi ki Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin ashâbından biri, kılıcını çekerek evinden çıktı. Kendisine "ne oldu sana?" denilince şöyle cevap verdi: Bir adam babasının hanımıyla evlenmiş[264]. Şayet bu adam helâl kabul ederek yapmışsa kâfir olur, bu sebeple Resûlullah onu öldürmeye hükmetmiştir. Bunun gibi
107 Cenâb-ı Hak, [§]babalara, oğullarının hanımlarıyla evlenmesini "Ve kendi oğullarınızın eşleri haram kılındı"[265] meâlindeki beyanıyla yasaklamıştır.

Geçmişte olanlar bir yana. Çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir. Yani yeniden babalarınızın hanımlarıyla evlenmekten kendinizi geri çekerseniz, her ne kadar çirkin bir şey de olsa geçmişte yaptığınız bağışlanır. Bir görüşe göre; "**Geçmişte olanlar bir yana** meâlindeki beyan, haram kılınmadan önce yaptıklarınız demektir. **Çünkü bu bir edepsizliktir.** Yani İslâm'da edepsizlik kabul edilmiştir. **Ve iğrenç bir şeydir**; denildi ki buğz ve kindir. **Ve kötü bir yoldur**, yani babaların hanımları ile evlenmek ne kötü bir yoldur! Bu âyetin boşama ile ilgili olma ihtimali de vardır, şöyle ki bir erkek hanımını boşar, sonra da pişman olur, bu defa oğlu o kadınla evlenir, bu sebeple baba çok kızar ve buğz eder.

---

263 İbn Sâd, *Tabakâtü'l-kübra*, IV, 384. Mânası buna yakın diğer rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 318.

264 Berâ b. Âzib'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Dayım Ebû Burde b. Niyâr, elinde bir bardakla yanımdan geçti, kendisine: "Nereye gidiyorsun?" diye sorunca şöyle cevap verdi: "Beni Resûlullah (s.a.), babasının hanımı ile evlenen bir adamın başını getirmem için gönderdi" (İbn Mâce, "Hudûd", 35; Tirmizî, "Ahkâm", 25. Tirmizî bu hadis için "Hasen- garîb" demiştir).

265 en-Nisâ, 4/23.

Bu kötü bir yoldur. Yani babasının hanımıyla evlenmek -hem de babanın istememesi halinde- ne kötü bir tutumdur ve kendi babasına buğzetmek ne kadar fenadır.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ
وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰتٖٓى
اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَٓائِكُمْ وَرَبَٓائِبُكُمُ
الّٰتٖى فٖى حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَٓائِكُمُ الّٰتٖى دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا
دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَٓائِلُ اَبْنَٓائِكُمُ الَّذٖينَ مِنْ
اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿٢٣﴾

23. "Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kızkardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, sütbacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) ***kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kızkardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."***

Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz size haram kılındı. Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Biri, analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz ve âyette anılanlarla cinsel bir davranış ve ilişkide bulunmanız size
haram kılındı. [§]Diğeri, nikâhın haram kılınması, yani annelerinizi, kızla- 108
rınızı ve kızkardeşlerinizi nikâhlamak size haram kılınmıştır. Şayet Cenâb-ı Hak bunu kastetmişse, nikâh kendisinden dolayı haram olmaz, fakat onunla kadınlardan cinsel yararlanmaya ulaşıldığı için haram kılınır ve aslında buna ulaşmak kastedilir. Bu durum, kölelik mülkiyetine sahip olunan iki kızkardeşi, yararlanma bakımından birleştirmenin haram olduğuna gösterir, ama iki kızkardeşi nikâhta birleştirmek haram olmaz.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ analar, kızlar ve kızkardeşlerde haramlığı zikretmiş, fakat anne anneler hakkında bir şey söylememiştir, ancak anne anneler (soy kütüğü itibariyle) ne kadar yukarı doğru uzunsalar da haram kılınmıştır; yine kızların kızları da aynı şekildedir. Bize göre analar ve kızlar hakkında haramlığın zikredilmesi, ne kadar yukarıda olursa olsunlar neneler hakkında ve ne kadar aşağıda olurlarsa olsunlar kızlar hakkında haramlığı zikretmek demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak halalar ve teyzeler hakkında haramlığı zikretmiştir, halalar dedenin çocuklarıdır, teyzeler de anne annenin çocuklarıdır. Haramlık ise sadece evlatlar hakkında zikredilmiştir, dolayısıyla nene ve dedelerin haramlığı da bununla sabit olmuştur. Allah Teâlâ kızkardeşler ile onların kızları hakkında aynı şeyleri buyurmuştur. Erkek ve kızkardeşlerin kızlarındaki haramlık, kızkardeş ve erkek kardeşlerdeki haramlığa bağlıdır. Buna göre analar hakkındaki haramlığı zikretmek, kızlar ve kızların kızları hakkındaki haramlığı zikretmektir, nitekim daha önce bunu zikretmiştik. Yahut şöyle de söylenebilir: Kızların kızları, ne kadar aşağı inerlerse insinler aynı konumdadır, bu sebeple de haramlığa nas yolu ile dâhil olmuşlardır. Soy itibariyle ne kadar yukarı gidilirse gidilsin, ananın anası da böyledir, bunlar da ilâhî hitap içinde yer almıştır.

Sizi emziren anneleriniz ve süt bacılarınız. Yüce Allah, sütannelerle sütkızkardeşleri zikretmiş, fakat kızları buna dâhil etmemiştir. Bişr[266] şöyle de-
109 miştir: Cenâb-ı Hak sütkızları zikretmemiştir, [§]çünkü sütten kızların olması mümkün değildir, bunun için de zikretmemiştir. Bu bizimle Bişr arasında tartışmalı bir husustur. Bize göre koca tarafından süt yakınlığı harama yol açıcıdır, Bişr'e göre ise değildir. Cenâb-ı Hak bizimle nesep yakınları arasındaki haramlığı kuşatıcı bir şekilde açıklamıştır; süt emmedeki haramlığı ise kuşatıcı değil, sadece yetecek kadar açıklamıştır. Bunun sebebi iki şekilde açıklanabilir: O, ya ihatalı açıklamayı, anılan âyetten hüküm çıkarmaya ve içtihatta bulunmaya terketmiştir, -halbuki bütün âlimler sütten erkek kardeş ve kızkardeşlerin, çocukları hakkında zikredilen konumunda bulundukları noktasında ittifak etmişlerdir- buna göre sütten analar hakkında haramlığı zikretmenin, kızları

---

266 Bişr b. Gıyâs b. Ebû Kerîme Abdurrahman el-Merîsî, Mûtezile kelâmcısıdır. Fıkhı Kâdı Ebû Yûsuf'tan aldı, fıkıhta derinleşti, kelâm ve felsefeyle de ilgilendi. Kendisinin Ebû Yûsuf'tan nakledip tasnif ettiği birçok eser ve rivayeti vardır. Kendisi takva ve zühd ehlinden biriydi. Ancak o dönemde kelâm ilmi ile şöhret bulduğu için ve bu ilimde derinleştiği için insanlar ondan yüz çevirmişti. Mezhep içinde değişik sözleri bulunmaktadır. 218/833 yılında vefat etmiştir. (bk. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye*, s. 164-165).

hakkında haramlığı zikretmek gibi olması gerekir[267]. Yahut da Allah Teâlâ bu hükmün açıklamasını Sünnet'e bırakmıştır.

[§]Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Nesep yoluyla haram olanlar süt emmek suretiyle de haram olurlar"[268]. **110**
Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Süt amcam geldi ve görüşmek için izin istedi. Ben ise Resûlullah'a sormadan izin vermedim. Sonra Resûl-i Ekrem gelince bu durumu sordum: "O, amcandır, kendisine izin ver" dedi. Buna karşılık ben şöyle dedim: Beni erkek değil kadın emzirdi. Buna karşılık o şöyle buyurdu: "O senin amcandır, senin yanına girsin". Hz. Âişe sözlerine şunu ekledi: "Bu durum örtünme âyeti indikten sonra olmuştu"[269]. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre kendisine şu mesele soruldu: "Bir adamın iki hanımı var; hanımlardan biri bir kız çocuğunu, diğeri de bir erkek çocuğunu emzirse, bu erkek çocuğunun o câriye ile evlenmesi caiz midir?" İbn Abbâs bu soruya "Hayır, döl birdir" cevabını vermiştir"[270]. Umre'den rivayet edildiğine göre Hz. Âişe kendisine şöyle haber vermiştir: Resûlullah (s.a.) kendisinin yanında iken bir adamın, Hz. Hafsâ'nın yanına girmek için izin istediği duydum. Hz. Âişe dedi ki ben şöyle sordum: "Ey Allah'ın Elçisi! Bu erkek senin evine girmek için izin istiyor". Resûlullah şöyle cevap verdi: "Hafsâ'nın sütkardeşi olan falanca olduğunu sanıyorum". Hz. Âişe bu sefer de: "Ey Allah'ın Elçisi! -süt amcası olan biri için- Falanca hayatta olup benim yanıma girse caiz olur mu?" dedi. Hz. Peygamber: "Evet, doğumun haram kıldığını süt emmek de haram kılar" buyurdu[271]. Hz. Ali'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Babanın hanımının, kardeşinin ve oğlunun hanımının emzirdiğini nikâhlama"[272] Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Ebu'l-Ku'ays'ın erkek kardeşi Eflah örtü âyeti indikten

---

267 Şârih şöyle demiştir: Âyetle istidlâlin açıklaması şöyledir: İlgili âyette zikredilmeseler de ümmet erkek ve kızkardeşlerin kızlarının haram olduğu hususunda ittifak etmiştir; zikredilenler sadece kızkardeşlerdir. Burada kızkardeşlerin zikredilmesi çocukların zikredilmesi konumunda bulunduğu hususunda fikir birliği vardır. Dolayısıyla haramlık, yakınlık açısından yukarıda olandan aşağıda olana geçmiştir. Burada analar zikredilip onlarda haramlık nas ile ispat edilince (sizi emziren anneleriniz) sütten annenin haram kılınması kızları için de haram olmuştur. Çünkü kendisi ile aslı arasında haramlığın sabit olması -o da anadır- kendisi ile kızı arasında ki haramlığında sabit olduğunun delilidir. Şunu da belirtmek gerekirki süt yakınlığını haram oluşu sözü edilen beraberlik sübut bulur; bu meselede onun gibidir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 155a; Medîne nüshası, vr. 176b).

268 Buhârî, "Şehâdât", 7.

269 Buhârî, "Nikâh", 117; Müslim, "Radâ`", 3-10.

270 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Radâ`", 5; Tirmizî, "Radâ`", 2.

271 Buhârî, "Nikâh", 20; Müslim, "Radâ`", 1.

272 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 549; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 453.

sonra geldi, Hz. Âişe'nin yanına gitmek istedi, Eflah onun süt amcasıydı. Ben izin vermedim. Hz. Peygamber gelince yaptığımı ona haber verdim. O, bana süt amcamın yanıma gelmesine izin vermemi emretti"[273].

Düşünce açısından bakış yapılsa şöyle demek gerekir: Cenâb-ı Hak kızı
111 babasına ve dedesine haram kılmıştır. [§]Kız, aynıyla babanın suyundan meydana gelmiş olup dedenin suyundan olmamıştır, fakat dede, kızın kendisinden meydana geldiği babanın suyunun sebebidir. Süte gelince, her ne kadar anadan çıkıyorsa da onun oluşmasının sebebi babadır, dolayısıyla kişinin hanımının emzirdiği kimsenin babaya haram olması gerekir, çünkü o süte baba sebep olmuştur. Nitekim emziren (kadın) emzirdiğine sebep olduğu için ona haram olur.

Şimdi burada süt kardeşliği konusunda iki mesele kalmıştır: Biri sütün miktarının, değeri süt emme çağının belirlenmesi[274].

Emilen sütün miktarını belirleme konusunda Cenâb-ı Hak'kın şu beyanının umûmî oluşu esastır: **Sizi emziren anneleriniz ve sütbacılarınız.** Burada herhangi bir miktar tahsisi yapmamıştır. Hz. Ali ve Abdullah'tan (r.a.) rivayet olunduğuna göre şöyle demişlerdir: "Süt emmenin azı da çoğu da eşittir"[275]. İbn Abbâs'tan da böyle bir söz nakledilmiştir[276]. Abdullah b. Ömer'den şöyle dediği nakledilmiştir: Bir kere emmek haram kılar[277].

Şayet, "Hz. Âişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnen Kur'ân âyetleri arasında "aşru rada'âtin ma'lûmâtin yuharrimne" عشر رضعات [معلومات يحرمن] ifadesi de vardı, sonra "hamsu ma'lûmâtin" (خمس معلومات) olmuştur. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman bu metin okunuyordu"[278], diye bir itiraz ileri sürülürse buna şöyle cevap verilir: Biz Kur'ân'da ne nesheden ne de neshedilen bir âyet bulamamaktayız. Bir kişinin -muhtemelen yanıldığı- rivayeti ile bir şeyin Kur'ân'dan
112 olduğunun söylenmesi caiz değildir. [§]Dolayısıyla Kur'ân'da sabit ve mahfuz olarak bulduğumuz şeyi terk edemeyiz. Hz. Âişe'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Et ve kan yapacak kadar emmekten dolayı haramlık gerçekleşir[279].

---

273 Buhârî, "Nikâh", 22; Müslim, "Radâ`", 3.

274 Yani emen çocuğun yaşı, süt emmenin hangi yaşa kadar haramlık getirdiği.

275 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 548.

276 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 458.

277 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 458.

278 "Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: İndirilen Kur'ân âyetleri arasında "aşru rada'ât" (عشر رضعات...) ifadesi vardı. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman bu cümle Kur'ân âyeti olarak okunuyordu" (Müslim, "Radâ`", 24).

279 Bu söz Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'den rivayet olunmuştur. bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 548.

Yine onun şöyle dediği nakledilmiştir: "Bir kere yahut iki kere emmek bir kere yahut iki kere emzirmek haram kılmaz"[280]. Bu hadis, Hz. Ömer'e anlatılınca "Allah'ın hükmü o kişinin hükmünden daha uygun ve daha hayırlıdır" yahut buna benzer bir söz[281]. Amr b. Dînâr'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "İbn Ömer'e soru sordum, süt emme konusunda bir şeyden bahsederek şöyle dedi: "Bilmiyoruz, ancak Yüce Allah iki sütkızkardeşi haram kılmıştır". Amr b. Dînâr diyor ki ona şöyle dedim: "Müminlerin Emiri İbn Zübeyr şöyle diyor: Bir kere, iki kere emmek haram kılmaz. İbn Ömer şöyle cevap verdi: Allah'ın verdiği hüküm senin ve müminlerin emirinin verdiği hükümden daha hayırlıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki sütkardeşlik gerçekleşmez, çünkü bir emiş iki emişle süt çocuğun karnına ulaşmaz, bu sebeple de onunla haramlık oluşmaz.

Emmenin yaş sınırı meselesine gelince, büyük iken süt emmek bize göre haram kılmaz. Çünkü Hz. Âişe'den nakledildiğine göre bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanına girmiş, yanında erkek görünce yüzü değişmiş [§]ve "Bu kimdir?" diye sormuştur. Hz. Âişe de "Süt amcamdır" ceva- **113**
bını vermiştir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Bak, yine süt emme nedir? Süt emme açlıktan olandır"[282]. Yine Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "(Haram kılan) süt emme et bitiren ve kemiği büyütüp sertleştirendir"[283]. Yine ondan rivayet edilmiştir: "Süt emme, bağırsakları açandır"[284]. Bağırsakları açmak ancak çocuklukta olur, çünkü çocuğun bağırsakları dar olur, dar olduğu için de yemeğe tahammül edemez. Bağırsakların sütle açılması onun, besinlerin en yumuşak olanı oluşundandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, sütü "halis, içenler için içimi kolay[285] şeklinde nitelemiştir. Çocuğun gıdası, açıkladığımız mânadan dolayı ancak süt olunca, açlığını gidermeye yetecek gıdası süt olur. Bu, Hz. Peygamber'in: "Süt emme açlıktan olur", meâlindeki hadisinin mânasıdır[286]. Resûl-i Ekrem'den rivayet edilen "Süt emme

---

280 Bu hadis merfûdur. Müslim, "Radâ`", 17, 18.

281 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 458.

282 Buhârî, "Nikâh", 21; Müslim, "Radâ`", 32.

283 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 432; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 8.

284 "Ummu Seleme'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Haram kılan süt emme, bağırsakları açan ve sütten kesilmeden önce gerçekleşendir". Tirmizî bu hadis için "hasen ve sahihtir" demiştir (Tirmizî, "Radâ`", 5). Abdullah b. Zübeyr'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Süt emme ancak bağırsakları açandır" (İbn Mâce, "Nikâh", 37).

285 bk. en-Nahl, 16/66.

286 Bu hadisin kaynağı daha önce verilmiştir.

et bitiren ve kemik sertleştiren emmedir"[287] anlamındaki hadis de böyledir. Bü-
114 yük yaşta et bitmez, kemik sertleşmez". [§]Zâzan (زاذان), Ali b. Ebû Tâlib'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu duydum: "Bir yudum (bir ağız dolusu süt) içmek tam iki yıl emmek gibi haram kalır. İki yıl emmek haram kıldığı gibi, bir yudum (emmek) de haram kılar". Şayet bu hadis sahih ise bu konuda bir temel ve dayanılan bir metin oluşturur.

Şayet, (ashâb-ı kirâmdan) Sâlim hadisinde anlatılanla bu hadise karşı çıkılırsa -ki hadis şudur-: "Sâlim'in efendisi Ebû Huzeyfe'nin hanımına Resûlullah şöyle buyurdu: "Sâlim'i beş kere emzir, ona haram olursun"[288] -buna şöyle cevap verilir: Bu hususun iki yoruma ihtimali vardır: Birincisi, diğerlerini kap-
115 samayıp, sadece Sâlim'e mahsus bir hüküm olma ihtimalidir. [§]Böyle olunca başkaları buna kıyas edilemez. İkincisi, rivayet edilen ve emmenin azının da çoğunun haramlığını vacip kılan merfû ve mevkûf hadislerle biraz önce nakledilenin nesh edilmiş olma ihtimalidir.

---

287 Bu hadisin kaynağı daha önce verilmiştir.

288 İmam Mâlik şöyle rivayet itmiştir; Hz. Peygamber'in ashâbından ve Bedir savaşına katılanlardan Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa, -Resûlullah (s.a.) Zeyd b. Hârise'yi evlat edindiği gibi o da Sâlim'i, yani Mevlâ Ebû Huzeyfe denilen Sâlim'i evlat edinmişti. Ebû Huzeyfe Sâlim'i oğlu gibi görerek erkek kardeşinin kızı Fatıma bint el-Velîd b. Utbe b. Rebîa ile evlendirdi. Fatıma o zaman ilk muhacirlerden olup Kureyş kızlarının en değerlisiydi. Cenâb-ı Hak Kitabı'nda, Zeyd b. Hârise hakkında: "Evlâtlıklarınızı babalarının soyadlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır" (el-Ahzâb, 33/5) meâlindeki âyeti indirince evlatlıkların her biri babasına nispet edilmiştir, şayet babası bilinmiyorsa efendisine nispet edilmiştir. Bunun üzerine Benî Âmir b. Lüey kabilesinden Ebû Huzeyfe'nin hanımı Sehle bint Süheyl Resûlullah'a (s.a.) gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Elçisi! Biz Sâlim'i evlat bilirdik; ben uyku veya iş elbisesi içindeyken yanıma geliyordu, o zaman bizim sadece bir odamız vardır. Onun durumu hakkında ne dersin? Resûlullah (s.a.) ona şöyle buyurdu: "Onu beş kere emzir" böylece Sehle'nin sütü sebebiyle haram (mahrem) olur. Sehle bundan sonra Sâlim'i süt oğlu gibi görürdü. Müminlerin anası Hz. Âişe (r.a.) yanına girmesini arzu ettiği erkek çocuklar erkekler hakkında bu tavsiyeyi uyguluyordu. Âişe, kızkardeşi Ummu Gülsüm ve erkek kardeşlerinin kızlarına, yanlarına girmek isteyen erkek çocukları emzirmelerini emrederdi. Ama Resûl-i Ekrem'in diğer hanımları, böyle bir emzirme ile erkeklerden birinin yanlarına girmesini kabul etmeyip şöyle dediler: "Hayır, Allah'a yemin olsun ki, Resûlullah'ın Sehle bint Süheyl'e emrettiği hususun sadece Sâlim'in emzirilmesiyle ilgili bir ruhsat olduğunu kabul ediyoruz. Böyle bir emişle hiçbir erkek yanımıza gelmemelidir. Büyüklerin emzirilmesi konusunda Hz. Peygamber'in hanımlarının tutumu işte bu şekilde idi (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Radâ`",12,; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 10).

Eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. İlim ehli, anasıyla evlenip zifafa girmeden önce de boşadığı yahut vefat etmiş olan kadından doğmuş üvey kızın, kişiye haram olmadığı konusunda görüş birliğine varmıştır; ancak annesi ile zifafa girdiği takdirde haram olur.

Zifafa girmeden önce bâin (kesin) talakla boş olan kadının annesi ile (kayınvalide) evlenme konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bizim fakihlerimiz [Hanefîler] şöyle demiştir: Zifafa ister girsin ister girmesin, bir kimsenin boşadığı hanımın annesi ile evlenmesi haramdır. Diğer âlimler de şöyle demiştir: Meselenin son noktası, hem üvey kıza hem de annesine dayanır. Erkek, bu iki kadından herhangi biriyle zifafa girmedikçe, ayrıldığı zaman diğeriyle evlenmesi helâl olur. Şart ve istisnâ konusunda Kur'ân'da açık olan kural, şartın her ikisini kapsamasıdır. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı.** Cenâb-ı Hak, kadınların analarını ve onların kızlarını (rebîbe) zikretti, sonra onlarla zifafa girme şartını koştu; dolayısıyla şartın her iki kadını birlikte kapsaması gerekmektedir. Nitekim, Hz. Ali de "Kayınvalide üvey kız mertebesindedir"[289] demiştir. Câbir de: "Kişi isterse üvey kızının annesi ile evlenir"[290], demiştir. İbn Mesûd (r.a.) bir erkek bir kadınla evlense, sonra onunla zifafa girmeden boşasa yahut kadın ölse, o kadının annesi ile evlenmesinde bir sakınca yoktur şeklinde fetva vermişti. Medîne'ye gelince bu fetvasından dönmüş, sözkonusu kişileri bulup bu işi yasaklamıştır. Ona şöyle denilmiştir: Ama bu kadının çocukları oldu? İbn Mesûd "Çocuk doğursa da" karşılığını vermiştir[291]. İşte âlimler bu görüşleri ileri sürmüştür. Âyetin görünüşünden anlaşılan mâna budur.

[§]Bazı âlimler bu konuda şöyle bir delil ileri sürmüştür: Bir sözün so- **116**
nuna ilave edilen istisnâ, bazan önce geçen sözün tamamına, bazan da kendisinden sonra gelene ilhak edilir. Sözkonusu edilen istisnâ kelâmın tamamına bağlanamayınca sadece istisnâyı izleyen kısma yönelmiş olur.

Denildi ki istisnâ, daha önce zikri geçen kısmın muhtemel olanına ilhak edilir, ihtimali olmayana değil. Allah Teâlâ'nın şu beyanına bakmaz mısın?: "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvan… -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği

---

289 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 321.

290 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VI, 275.

291 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VI, 275; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 473.

hayvanlar”[292]. Burada istisnâ edatı ile çıkarılanlar istisnâdan önce geçenlerin hepsine ilhak edilmemiş, özellikle istisnâyı izleyen cümle üzerine de ilhak vaki olmamıştır, fakat ihtimali bulunana eklenmiştir. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu kısmında da durum aynıdır. Evet ilhak edilmemiştir, çünkü bütününe ilhaka ihtimali yoktur, buna mukabil anne ile üvey kıza eklenmiştir, çünkü çünkü buna ihtimali vardır.

Bizim Mezhebin âlimlerine ait görüşün doğruluğu için şöyle de istidlâlde bulunulmuştur: Kendileriyle evlenilmesi yasak kılınan kadınlar şu âyetle sabit olmuştur: **Anneleriniz, kızlarınız sizi emziren analarınız, süt kızkardeşleriniz, hanımlarınızın anaları.** Burada anlatılan haramlık şüphe ile helâl kılınamaz. Üvey çocukta ise haramlık ancak şartlı olarak sabit olmuştur, dolayısıyla şüphe ile haram kılınamaz.

Yine denildi ki zifafa girmenin haram oluşunda annede ve üvey evlatta (eşit bir şekilde) şart olsaydı, Cenâb-ı Hak sadece analar ve üvey çocukları birlikte zikretmekle yetinir ve “Kendileriyle birleştiğiniz üvey kızlarınızın anneleri” der ve **Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı** buyurmaya ihtiyaç duymazdı. Nitekim nesepte ve süt akrabalığı hususunda, ayrıntılı haramlık yerine umûmî haramlığı zikretmekle yetinmiştir. Bununla yetinmeyince, şartla tahsis edilenlerin, anneler değil, üvey kızlar olduğunu göstermektedir. Bu durumu açıklayan hususlardan biri de şudur: Şayet üvey kız zikredilmeseydi ilâhî kelâmdan **Zifafa girdiğiniz… hanımlarınızın anneleri** meâlindeki kısmının kalması
117 caiz olmazdı. Eğer anneler zikredilmeseydi ilâhî kelâmdan sadece geride [§] “ve rebâibukümullâtî fî hucûriküm min nisâikümullâtî dehaltüm bihinne” (وَرَبَائِبُكُمُ الّٰتِى فِى حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الّٰتِى دَخَلْتُمْ بِهِنَّ), yani **kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evleriniz de bulunan üvey kızlarınız** anlamındaki kısmı tam bir kelâm olurdu. Bu da Allah Teâlâ’nın “min nisâiküm” (مِنْ نِسَائِكُمْ) beyanının anneler hakkında değil üvey çocuklar hakkında olduğuna işaret etmektedir.

Bu meselenin aslı Amr b. Şuayb’ın babası yolu ile dedesinden rivayet edilen Hz. Peygamber’in (s.a.) şu hadisidir: “Herhangi bir erkek bir kadınla evlenip de zifafa girmeden onu boşarsa, yahut hanım onun yanında ölürse, bu kişinin hanımının (başka kocadan olma) kızı ile evlenmesinde bir sakınca yoktur. Yine herhangi bir erkek bir kadınla evlenip de zifafa girmeden onu

---

292 el-Mâide, 5/3.

boşarsa yahut kadın onun yanında ölürse o kadının annesi ile evlenmesi helâl olmaz”[293].

İbn Abbâs ile İmrân b. Husayn “kadınlarınızın anneleri” beyanının müphem olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir[294].

İlim ehlinin çoğu şöyle demişlerdir: Erkek, bir kadınla evlenip onunla zifafa girerse, bu kadının kızıyla evlenemez. Sözkonusu kızın, adamın evinde ve ailesinin içinde bulunup üvey kızı olmasa da; zira o kız, adamın terbiyesi altında imiş gibidir. Bütün âlimler, bir kadınla onun anasını yahut kızını kölelik mülkiyeti çerçevesinde cinsel ilişkide birleştirmesinin haram olduğu hakkında icmâ etmişlerdir. Hz. Ömer’e (r.a.) bu konu sorulmuş, o da “uygun görmem” cevabını verdiği rivayet edilmiştir[295].

Şöyle bir soru sorulabilir: Zikrettiğine göre dini hitap, analarla zifafa girmedeki şartın, üvey çocuklar sebebiyle koşulduğuna işaret etmektedir. Peki, analara ait hükmün üvey kızlar gibi olduğunu niçin inkâr ediyorsun, nitekim oğulların eşleri, babaların eşleri hükmünde olmuştur

[§]Buna şöyle cevap verilir: Nasla sabit olan hükümlerin birbiriyle kıyas **118**
edilmesi caiz değildir. Sadece hakkında nas bulunmayan hususlar nasla sabit olmuşlarda kıyaslanabilir. Önceki mesele de buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi, şuna bakmamız gerekir ki mahremler arasını birleştirmeyi; erkeklerin mahremleri ile kadınların mahremlerini bir araya getirmeyi hangi hikmet gerekli kılmıştır? Enes’ten rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sahâbîleri, nikâhta akrabaların birleştirilmesini hoş görmez ve “bu kin ve nefret doğurur” derlerdi, yahut buna benzer sözler. Enes’e “Ey

---

293 Amr b. Şuayb’ın babası yolu ile dedesinden rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Herhangi bir erkek bir kadını nikâhlar da onunla zifafa girerse, onun kızını nikâhlamak kendisine helâl olmaz. Şayet bu kadınla zifafa girmemişse kızıyla nikâhlansın. Hangi erkek bir kadını nikâhlarsa, ister onunla zifafa ister girsin ister girmesin, onun anasıyla evlenmesi helâl olmaz”. Tirmizî bu hadisin isnad bakımından sahih olmadığını söylemiştir. Çoğunluk ilim adamları buna göre amel etmektedir. İlim ehli şöyle demiştir: Erkek bir kadınla evlenir de zifafa girmeden onu boşarsa, bu kadının kızıyla evlenmesi helâldir. Yine bir kimse bir kızla evlenir de zifafa girmeden onu boşarsa anasını nikâhlamak bu erkeğe helâl olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak (وأمهات نسائكم) “kadınlarınızın anaları…” buyurmuştur. Bu görüş imam Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak’ın görüşüdür (Tirmizî, “Nikâh”, 26).

294 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 473.

295 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 478.

Ebû Hamza! Onlar kimlerdir?" diye sorulunca "Ebû Bekir, Ömer ve Osman radıyallahu anhum" cevabını vermişlerdir. Yine Hz. Enes Resûl-i Ekrem'e nispet ederek şöyle demiştir: "Şu şunun üzerine, bu bunun üzerine nikâhlanmaz, çünkü onlar aralarındaki akrabalık bağını keserler"; zannederiz ki o şöyle demiştir: "Kadın hala ve teyzesi üzerine nikâhlanmaz"[296]. Bu hadislerin bir kısmında, bunu yapmanın akrabalığı kesmeyi gerektirdiği nakledilmiştir. İbn Mesûd'tan (r.a.), amcanın iki kızını [iki amcanın kızları olmalı] birleştirmeyi hoş karşılamadığı ve şöyle dediği rivayet edilmiştir. Bunu haram kılmıyor, fakan nâhoş karşılıyorum, çünkü akrabalığı kesmeyi gerektirir"[297]. İbn Mesûd, haram olduğunu kabul etmedi, çünkü iki amcanın kızları arasındaki yakınlık ilişkisi farz ve kesin değildir, halbuki mahremler arasındaki yakınlık kesindir. Sıla farz olunca ikisini bir nikâhta toplamak, akrabalığı kesmeye sevkeder, bunun için haram kılınmıştır.

Babaların hanımları ile oğulların eşlerinde de durum benzer şekildedir.
119 Bunlardan biri hanımından ayrılınca, [§]olabilir ki pişman olup geri dönmek ister, bu kadınları baba yahut evlat nikâhlarsa aralarında kin ve ayrılık oluşur, işte bu sebeple haram kılınmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Şunu belirtmek gerekir ki, kız hakkında da durum bunun gibidir; adam onu boşayıp da annesiyle evlenirse, bu davranış arasında kin, nefret ve ayrılığa sevkeder. Buna mukabil adam anne ile evlenip de zifafa girmeden onu boşadığı takdirde adamın, kadının kızıyla evlenmesi helâl olur, çünkü örfte ana kızını kendisine tercih eder, dolayısıyla bu evlilik akrabalığı kesmeye sevketmez. Fakat kız, anasını kendisine tercih etmez, aksine kendini anasına tercih eder; biraz önce anlatılanlar bu sebebe bağlıdır. Fakat kişi anne ile zifafa girdikten sonra boşamışsa onun kızıyla evlenmesi helâl olmaz, çünkü o, bir kadından yararlanırken diğerini hatırlar, dolayısıyla cinsel ilişkide ikisini birleştirmiş olur, bu sebepledir ki sözü edilen evlilik haram kılınmıştır.

---

296 Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre "Resûlullah (s.a.) kadının halası yahut teyzesi üzerine nikâhlanmasını yasaklamıştır" (Buhârî, "Nikâh", 27). Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: "Kadın ne halası ne de teyzesi üzerine nikâhlanamaz" (Müslim, "Nikâh", 37); çünkü bu akrabalığın kesilmesine sebep olur. İbn Abbâs'tan yapılan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) kadının hala ve teyzesi üzerine nikâhlanmasını yasaklamış ve şöyle demiştir: "Siz -ey hanımlar- bunu yaptığınız takdirde akrabalığınızı kesersiniz" (İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 426); Başka bir rivayette şöyle buyurmuştur: "Eğer siz bunu yaparsanız akrabalığı kesersiniz" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 337) Îsâ b. Talha'dan nakledildiğine göre: "Resûlullah (s.a.) akrabalığın kesilmesi korkusuyla, kadının yakın akrabası üzerine nikâhlanmasını yasaklamıştır" (Ebû Dâvûd, *Merâsîl*, 182).

297 Bu rivayeti İbn Mesûd'dan rivayet edilmiş olarak bulamadım, fakat Atâ' b. Ebû Rebâh'tan nakledilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 527).

Şimdi, meşrû yoldan olmayarak üvey kızıyla cinsel ilişkide bulunmanın hükmü konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bizim [Hanefî] fakihlerimiz (Allah rahmet eylesin) şöyle demiştir: Aynı nitelikteki (üvey olmayan) kızlarda olduğu gibi bu da haram olur. Nitekim böyle bir üvey kızla nikâhlanmak diğer kızlarda olduğu gibi yasaklanır. Diğer bir âlim grubu da şöyle demiştir: Kadınların başka kocadan olan üvey kızların (rahibe) nikâhlanması ne haram kılınır ne de engellenir. Bunlar Cenâb-ı Hak'kın: **Eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız** meâlindeki ilâhî beyanını delil olarak ileri sürmüşlerdir. Çünkü (onlara göre) Allah Teâlâ kadınların başka kocadan olma kızlarını (rebîbe), analarıyla zifafa girilince haram kılmıştır. Kendisiyle zina edilen kadın zina edenin hanımı değildir, dolayısıyla onun kızı haram olmaz. Şunu belirtmek gerekir ki ikinci grup âlimlerin bu konuda delilleri yoktur. Şöyleki Cenâb-ı Hak, âyette kadınlarla zifafa girmeyi zikretmiş fakat nikâhtan bahsetmemiştir. Nikâhta zifafa girmeyi de tahsis etmemiştir. O, sadece zifafa girmeyi zikretmiştir, bu da meşrû olsun yahut zina yolu ile olsun[298]. Zina haramlık noktasında helâl
olandan daha güçlü bir sebeptir, [§]çünkü onun hükmü daha şiddetli ve daha **120**
ağırdır. Buna göre haramlığı gerektirme noktasında helâlden daha şiddetli ve daha ağır olması gerekir. Eğer burada duhûlün (zifafa girme) zikredilmesi nikâh mânasında olsaydı nikâhsız duhulde olduğu zaman haramlığın vacip olmasına engel bir şey bulunmazdı. Allah Teâlâ'nın **evlerinizde bulunan üvey kızlarınız** meâlindeki ilâhî beyana bakmaz mısın? Kişinin evinde bulunmayan üvey kız, haramlıkta onun gibidir. Cenâb-ı Hak **evlerinizde** meâlindeki beyanını sadece sorumlunun evine tahsis etmeyip başka mekânları da kastetmiştir. Bunun gibi **kendileriyle birleştiğiniz eşleriniz** meâlindeki beyan, sadece bu kadınlara has kılınmayıp benzerlerini kapsar. Onlar da cinsel ilişkiye girmiş zevcelerdir. Şunu da belirtmeliyiz ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kendi hanımları anılmamaktadır. Bu sebeple, başkası hakkında sakınca delili bulunmamaktadır. Hem daha önce zikrettiğimiz gibi bir şeyin bir durumda sakıncalı olması onun başka bir durumda da sakıncalı olması, demek değildir. Burada tartışılan haramlık cinsel yararlanmadaki haramlıktır. Şöyle ki erkek iki kadından birinden cinsel yönden yararlanınca, diğerinden yararlanamaz ve diğeriyle evlenmesi ona helâl olmaz. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledilen hadis-i şerife bakmaz mısın? O şöyle buyurmuştur: "Hem bir ka-

---

[298] Yani zifafa girmenin nikâhtan önce olma ihtimali vardır ki o da zinadır, âyetin buna ihtimali vardır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 156a).

dının hem de kızının cinsel organına bakan kimse lânetlenmiştir"[299]. Bilindiği üzere kişi sözkonusu iki kadının cinsel organına aynı vakitte değil değişik iki vakitte bakmaktadır. O kişi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* iki kadından birinin cinsel organına, sonra diğerininkine bakınca bu sırada birincisininkini hatırlar. Bu durumda o, cinsel arzusunu ikisinde de tatmin etmiş gibi olur; zina ile nikâh durumlarında olduğu gibi. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim fakîhler, bir câriye ile zifafa giren kimse onun kızı ile evlenemez görüşünde ittifak et-
121 miştir. [§]Bu da nikâhlı ve nikâhsız olarak ikisiyle zifafa girmenin eşit olup ikisinin de haram kılınmış bulunduğunu gösterir. Âlimler şu hususta da ittifak etmişlerdir ki kişi, bir kadınla, şüpheli bir durumdan ötürü fasit bir nikâhla cinsel ilişkide bulunsa, bu kadının kızı ona haram olur; elbette onunla cinsel ilişki de haramdır. Bu da haram kılınmanın, başka değil, ancak kadından cinsel yönden yararlanmayla oluştuğunu gösterir.

Yine Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kadının cinsel organına bakan kimseye o kadının kızı da annesi de helâl olmaz"[300]. İmrân b. Husayn, kayınvalidesiyle zina eden kimseye hanımının haram olacağını söylemiştir[301]. Abdullah'tan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ, "bir kadının cinsel organı ile kızının cinsel organına bakan erkeğe rahmetle bakmaz"[302]. Bizim fakihlerimiz bu tür haberleri esas almıştır.

Eşlerinizin anneleri ve üvey kızlarınız. Asıl olan şudur: Allah Teâlâ nesep yönünden haram kılınan kadın ve erkekleri detaylı bir şekilde, nesebin dışındakileri ise yeterli bir özetle beyan etmişlerdir. Şöyle ki nesep açısından haram olanları iki yönden açıklamıştır: Analar ve kızlar gibi, hem üst hem de alt nesep yönünden. Sonra hala ve teyzeler gibi babalar ve anneler yoluyla bitişenleri, sonra isimde iki tarafla ortak olan kızkardeşleri açıklamıştır. Süt emme konusunda sadece taraflardan birini, gruplarda iki taraftan ortak olanları, taraflardan biri yerine diğerini zikretmek suretiyle, gruplardan müşterek olanları da bazı fertleri zikretmekle yetindi. Haram kılınanlarla ilgili hitapta da kişilerin durumu böyledir. Bu hitapta analarla kızları birlikte zikredince -kendi

---

299 Bu hadisi merfû olarak bulamadım. Vehb b. Munebbih'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Tevrat'ta şöyle bir ifade vardır: Hem bir kadının hem de kızının cinsel organına bakan kimse lânetlenmiştir" (Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 194, 195); Abdullah b. Mesûd'dan da şöyle rivayet edilmiştir: "Hem bir kadının hem de onun kızının cinsel organına bakan erkek lânetlenmiştir" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 480).

300 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 481.

301 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 480; Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 200.

302 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 480.

türünde tam değil yeterli açıklama ile yetindiği gibi zikredince- şu ortaya çıkmıştır ki burada iki durumun arasının tefrik edilmesi istenmiştir. [§]Abdul- 122
lah b. Amr'ın (r.a.) Resûlullah'tan naklettiği haber[303] ile sahâbe topluluğunun sözleri bu hususu güçlendirmektedir. Bu konuda şüphe imkânı bulunmakla birlikte, şayet haramlık âyetin başlangıç kısmına göre akde mahsus olsa bile yine de şüpheden kurtulamaz[304].

Burada kıyasın dayanağı zifafa girmeden önceki eşitliktir, tâ ki kızın kocası hakkında ana üzerine nikâhlamanın haramlığı, ananın kız üzerine haramlığı gibi olsun. Şu da var ki burada ana ile kızın durumu şöyledir: Şayet biliyorsa, anayı kız üzerine tercih etmek suretiyle erkeğin kötü seçim yapması, şayet bilmiyor idiyse bu seçimi gafletle uygulaması açısından ayırım yapılmıştır. Böylelerinin konumu bunu yapmaktan engellenmesi ve böyle işlerden tövbe etmesidir. Dolayısıyla erkeğe, kızı lehine hanımından ayrılması gerekli görülmüştür.Bu da zifafa girmeden önce bilinen bir şeydir. Şu da var ki hanımı ile ilişkisi esnasında erkek öteki hanımla olan ilişki durumunu hatırlar. Halbuki Allah Teâlâ sözkonusu birleştirmeyi ebedî olarak haram kılmıştır, öyle ki bunu hatırlatmasına hiç de gerek yoktur; bir de kalbin (ve hafızanın) hatırlaması vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Aslında babanın ve oğulun durumu bu değildir, çünkü başlangıçta seçme ve tercihte bulunma ikisine aittir. Her biri, kendisi için olanı, başkası için olandan ayırır. Kadınlarda bu, ancak hitaptan sonra gerekli olur. Kadınlara gelince, onlarda problem, talepte bulunulduktan sonra ortaya çıkar, burada kendilerinden kaynaklanan bir talep yoktur, bunun
içindir ki kadınların durumu tartışmaya alınmamıştır. [§]İfade etmek gerekir 123
ki örfte analar kızlarının zevklerini kendi zevklerine tercih ederler. Dolayısıyla kızlarından dolayı ayrılma noktasında, kendilerine bir kırgınlık ve noksanlık gelmez, fakat kızlara gelir; işte bunun içindir ki aralarından farklılık görülmüştür. Zifafa girildikten sonra ise tercih açısından olmaksızın, haramlığı gerektirir. Çünkü geneldeki haram-helâl açısından bunu gerektirir, işte bunun için iki durum birbirinden ayrılmıştır.

---

303 Bu, Amr b. Şuayb'ın babası yoluyla dedesinden rivayet ettiği hadistir. Dedesi Abdullah b. Amr'dır. Bu hadisin kaynağı daha önce geçmiştir.

304 İlk bakışta âyetin lafzından ortaya çıkan sonuç şudur: Ana üzerine akit yapmak kızı haram kılar. Çünkü âyet-i kerîme: "Hanımlarınızın himayeniz altındaki çocukları…" diyor. Zifafa girdiğiniz beyanın, hem kadınları hem de üvey çocukları kapsadığında şüphe vardır. Dolayısıyla bu konuda ihtiyatlı olmak gerekir. Bu husus, şüphe ile mubah kılınmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Açıkladığımız gibi haram kılmada yararlanmak asıldır, ister helâl yoldan olsun ister haram yoldan farketmez. Sözkonusu kadınlardaki haramlık bedenlerinin haramlığıdır, birleştirme haramlığı değildir, çünkü burada birleştirmeyi gerektiren bir durum yoktur.

Tartışılan bu konuda, aslolan şudur ki, haramların haram kılınan şeylere şeylerle irtibatı, helâl olanlarla irtibatından daha açıktır. Şimdi, helâl kılınmış olan şeylerden yararlanmak, anaların ve kızların haramlığını gerektirir ve bu hüküm haramlara daha uygundur. Bununla birlikte bazan haramlık, helâl olan şeylerde gerçekleşir. Dolayısıyla haramlığın fasit nikâhta gerçekleşmemesi gerekir. Ayrıca oğulun, cinsel ilişkisinden sonra câriye ile ilişkide bulunmak hususunda haramlık gerekmez. Fasit nikâhla kölelik mülkiyetinde ve nesepte de haramlık yok olmuştur. Bu sebeple kendisinden nesep (evlat) oluşmayan ilişkide, yahut imkân vermeyen bir vakitte veya hakların gereği olarak haramlığın vacip olmaması gerekir. Dolayısıyla câriyeye cinsel organ dışında temas etmekle veya özel bir yararlanma ile de vacip olmaması gerekir, aksi takdirde zina ile nikâh hallerinin eşit olması gerekir[305].

124 **[§]Zifafa Girdiğiniz kadınlar.** Bazıları bunun cinsel ilişkiye girmekten kinâye olduğunu söylemiştir. Fakat bize göre, "kadına duhul etmek", erkeğin kadının elini tutarak başbaşa kalacağı ve ilişkide bulunacağı yere götürmesi olup cinsel ilişkinin kendisi değildir. Nitekim "falan adam falan kişiyle birlikte filan yere girdi" denilir. Bu girmekten, bilinen girmenin aynısı kastedilmez ki bu, o kişinin elini tutup o yere girmesidir. Bunun için biz şöyle dedik ki: Er-

---

305 Şârih demiştir: Aksi takdirde şöyle demek gerekir: Hısımlık sebebiyle haramlık (hurmet-i Musâhere) ancak helâl olan cinsel ilişki ile oluşur. Oysa durum böyle değildir, çünkü haramlık, fasit nikâhtaki cinsel ilişkide ve kişinin oğlunun câriyesi ile cinsel ilişkide bulunmasıyla haramlık sabit olur. Yahut da şöyle denilir: Haramlık mülkiyet sözkonusu olan yerde oluşur; bu da yanlıştır, çünkü bu iki yerde mülkiyet yoktur. Yahut şöyle denilir: Haramlık nesebin sabit olduğu yerde sabit olur. Bu da yanlıştır, çünkü haramlık nesepten bir kızla ilişkide bulunulması, bir de buna imkân vermeyen bir vakitte olmasıyla da sabit olur. Yahut şöyle denilir: Haramlık nikâhla irtibatlıdır. Ama durum böyle değildir. Çünkü kişi kendi câriyesiyle ilişkide bulunsa o câriyenin kızıyla evlenmesi caiz değildir. Bu da şunu göstermektedir ki, nikâhlı ve nikâhsız kadınla cinsel ilişkide bulunmak haramlıkta eşittir. Bu tür hususlar bâtıl olunca şu ortaya çıkmıştır ki, haramlıkta aslolan ilişkinin ve faydalanmanın bizzat kendisidir; yoksa zifaftaki hilliyyet, mülkiyet, nesebi gerektirici oluş ve benzeri şeyler değildir. Mutlak mânada cinsel ilişki varsa harama girmek de var demektir. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 156b; Medîne nüshası, vr. 177b) ve istimta'ın (yararlanmanın) kendisinin muteber olduğuna işaret eder, duhuldeki helâllik ve mülkiyet vasıflarının muteber olduğuna ve bu ilişkinin nesebi ve benzeri şeyleri gerektirici olmasına işaret etmez. Haram ilişkide mutlak ilişkiye girmek mevcuttur. Dolayısıyla ona haramlığın taalluk etmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir*.

kek kadını bir mekâna sokup onunla başbaşa kalırsa, mehirin tamamı -âyetin zâhirî muhtevasına göre- vermesi gerekli hale gelir ve haramlık vacip olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerinin yanına girdiğiniz kadınlar meâlindeki ilâhî beyan karı kocayı örtecek bir mekâna girmeden cinsel ilişki gerçekleşmeyeceği için bu ifade cinsel ilişkiden kinâyedir. Yoksa bir kimsenin diğerinin yanına gerçekten girmesi cinsel ilişki değildir ve mekân zikredilmeden, buna hükmetmek ancak kadın hakkında uygun düşer, çünkü kadının yanına niçin ve nerede girildiği bilinir. Dolayısıyla kinâyeli sözle haramlığın vaki olması caizdir, bundan kastedilen de cinsel ilişkidir. Mekân olarak da cinsel ilişki için kadının yanına gerçekten girilmesi caizdir, çünkü zâhiri mâna bundan ibarettir. Bu ikincisi, kadının elinden veya başka bir yerinden tutmakla olur, tâ ki onu mekâna koyan erkek olsun, kadın değil. Mekâna girmenin mevcudiyeti sadece şehvet için olur, dolayısıyla haramlık için zikredilen kavram da duhûl, yani girmektir. Bu girişin asıl amacı ortaya çıkmadıkça haramlığın gerçekliği, her bakımdan ihtiyatla araştırılması yahut "duhûl" kavramının hakiki mânasını tercih etmek gerekir, çünkü bu, gerçeğin ortaya çıkması için daha belirgin bir davranıştır.

Haramlığın gerçekleşmesi konusunda ortada üç delil vardır: Birincisi, rivayet edilen şu hadistir: "Hem bir kadının hem de kızının cinsel organına bakan kimse lânetlenmiştir"[306]. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bakmak sebebiyle lâneti gerekli kılmıştır. Şayet ilk bakış ikinci bakışı haram kılmasaydı erkeğe lânet edilmezdi. [§]İkincisi, daha önce açıkladığımız üzere, 125
kişinin cinsel yararlanmasını sağlayan haramlığın gerekçesidir. Bilinmektedir ki öpme ve cinsel ilişki dışı münasebetteki haramlığın mânası, kendisi sebebiyle yararlanmaya hükmedilen sebeple, mevcut haramlık mânasından daha yüksektir. O sebep de nikâhtır. Nikâh için sözleşme (î'câb) yapılmıştır. Öpme ise kendisi için evlilik sözleşmesi yapılmasını daha çok hak eder. Bu meselenin hükmü abdestsizlik sebebiyle -ki bu uykudur- gerekli olanı icap gibidir. Sonra, abdestsizlik bazı hallerde vacip olur, bazan de her durumda abdestsizliğin kendisi için vacip olur. Gerçeği itibariyle kadından yararlanma da bunun gibidir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Üçüncüsü şudur: Yararlanmanın bütün türleri, özellikle mülkiyet hakları konusunda haramlık ve helâllik yönünden cinsel ilişkiyle irtibatlıdır. Buna göre emlâkin feshi ve haram kılınması konusunda da böyledir. Öyle ki bir kişi bir kadından bir yıl faydalanıp da sonra, onunla kadının erkek çocuğu ondan

---

306 Bu hadisin kaynağı biraz önce zikredilmiştir.

cinsel organ dışında yararlanması uzak olur, bunun gibi kadının kızı ile cinsel organ dışında yararlanması da uzak olur. Yahut iktidarsızlık veya hadım edilmiş olmak dolayısıyla cinsel ilişkiye gücü yetmeyen kimse olursa süresiz bir şekilde ondan haramlık kalkar. Bu kişi ana ile kızını satın alır ve onlardan ebedi olarak yararlanırsa bu da olmayacak bir şeydir. Bu sebeple haramlığın, zikrettiğim yönden olması gerekli olur.

Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri de size haram kılındı. Burada sulb kavramının zikredilmesinin bazı yorumlara ihtimali vardır. Sözkonusu kelimenin zikredilmesinin sebebi, oğulun eşinin haramlılığının, kişinin kendi sulbünden olan çocuktaki haramlık gibi olduğunun bilinmesine yöneliktir. Bunun gibi süt oğulun eşi -her ne kadar Allah tarafından zikredilmediyse de- süt mahremlerde olduğu gibi, haramlıkta kendi sulbünden gelen oğulun eşi gibidir. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, sütanne ve süt kızkardeşleri zikretmiş, fakat diğerlerini anmamıştır; ancak zikredilenlerin dışındakiler haramlığa dâhil olmuştur. Bu mesele de buna göredir.

Bişr [b. Gıyâs] şöyle dedi: "Soyunuzdan" anlamındaki beyanı konunun, sütten olan oğulun haramlığının kalkmasıyla ortaya çıktığına işaret eder; çünkü sütten oğul olmaz.

126 [§]Biz, şöyle deriz: Şayet sütten oğul olmasaydı, soydan oğlu zikretmenin ne bir anlamı ne de bir faydası olurdu. Bu da nesepten oğul olduğu gibi sütten de oğulun vuku bulduğuna delildir. Her ne kadar haklar bakımından farklı olsalar da sütten haramlık da nesepten haramlık gibidir. Meselâ köle azat etmek gibi, bazısı diğerinin üzerine azat edilir, bazısı için bazısının mallarında nafaka vacip olur. Ama bu gibi haklar süt mahremlerde vacip olmaz. Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* yani süt emmek yararlanmak demektir, nesep ise bazı kişilerin diğerlerinden meydana gelmesidir. Durum böyle olunca süt emmek, sadece yararlanmanın haramlığını gerektirir, o da cinsel yönden yararlanmaktır. Nesebe gelince o, çocuğun kendinden olması, kendinden meydana gelmesidir, bu da bazı hakları gerekli kılmıştır. Şu var ki insanların bir kısmının diğerlerinin elinde -zor ve üstünlük yoluyla- köle olarak ellerinde bulundurmayı benimsemeleri kölesi bulunmayanlara, -öncekilerde olduğu gibi- birilerini ezme hakkı sağlamaz. Bu sebeple cevap, anılan şekilde olmuştur.

Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak nesepten gelen oğulları zikretmiştir. Bu da şu idi: Zeyd b. Hârise, hanımını boşadıktan sonra Hz. Peygamber (s.a.) onunla evlendi, oysa Zeyd'i daha önce evlat edinmişti, münâfıklar bundan dolayı Resûlullah'ı (s.a.) ayıpladılar: "Resûlullah, oğlunun hanımı ile evlendi"

dediler. Bunun üzerine **Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri haram kılındı**” âyeti indi[307]. Bişr şöyle demiştir: Ashâb'ın, oğullarının eşleri hakkında özellikle sütten haramlığın kalktığını yahut da oğulun, sadece soydan gelen kişi olduğunu göstermiştir.

[§]Biz şöyle cevap veririz: Bu meselede, zikrettiğimiz anlama işaret yoktur. 127
Bişr [b. Gıyâs] bununla süt haramlığının varlığına istidlâlde bulunsaydı daha münasip olurdu, çünkü Allah Teâlâ soyu özellikle zikretmiştir. Şayet oğul, sadece soydan gelmiş olsaydı “oğullarınızın hanımları” ifadesi, ashâbı zikretme yerine geçerdi. Bununla beraber, “Nesepten dolayı haram olanlar süt emmekten dolayı haram olur”[308] hükmünün ona eklenmesi sözkonusudur. Bilindiği üzere, gerçekten ondan doğmuş olmasa da, sebep yönünden doğum yolu ile haramlık oğula eklenir. Bunun gibi, emzirmek gerçekten erkek tarafından yapılmamış olsa da hanım emzirmiş olduğu için erkek, o çocuğu emzirmiş gibi olur, çünkü sütün gelmesi erkek sebebiyle olmuştur. Bu hususu, oğulların oğullarının, hatta kızların oğullarının eşleri hakkındaki durum -kişinin sulbünden olmasalar da- destekler, çünkü uzaktan da olsa nesep yoluyla kendisiyle irtibatlıdır[309].

Bununla birlikte, şöyle demek de mümkündür: Süt emmek nas yoluyla hükmen doğum gibi olmuştur, dolayısıyla hüküm itibariyle soya ait olmaya intikal eder. Yüce Allah'ın şu beyanında olduğu gibi: “Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mîrâsçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar”[310]. Şimdi, örtünme konusunda bunlar arasında kan bağı ile yakınlık dikkate alınır. Çünkü hadiste şöyle bir hüküm gelmiştir: “Kan bağı nesep bağı gibidir”[311]. Nesep sahibi ile akrabalık sahibi, hüküm bakımından hadiste zikredildiği gibi olur, ilki de bunun gibidir. Bununla beraber şöyle de denilmiştir: Soyun zikredilmesinin faydası, evlatlık-

---

307 Atâ'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Biz aramızda şöyle konuşurduk *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bu âyet Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd b. Hârise'nin hanımı ile evlendiği zaman inmiştir. Müşrikler bu konuda dedikodu yapıyordu, bunun üzerine **Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri haram kılındı** âyeti nâzil oldu (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 323; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 475).

308 Buhârî, “Şehâdât”, 7.

309 Nesep konusunda haramlıkta sebebi sonuca ilhak etmek vacip olunca, süt emmede de aynı şey sözkonusudur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 156b).

310 el-Ahzâb, 33/6.

311 Şâfiî, *el-Müsned*, 338; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XI, 326; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 379. İbnu'l-Esîr şöyle demiştir: “Hadisin mânası, akrabalıkta içiçe olmaktır. Akrabalık bağı mîrâsta nesep mecrasında yer almaktadır. Aralarında sıkı bir içiçelik olduğu için tek bir şey olduğu gibi, çözgüler kumaşın atkıları ile karıştığı gibi, akrabalık bağı da mîrâsta nesep mecrasında yer alır” (İbnu'l-Esîr, *en-Nihaye fî ğarîbi'l-hadîs*, “لحم” md.).

ların hanımlarına dair haramlığın, soylarla gerçekleşmemesidir. Bunun için *-en doğrusunu Allah bilir ya-*. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Zeyd onunla beraber olduktan sonra müminlere, evlâtlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik"[312] buyurmuştur.

Analarınız size haram kılındı… İki kızkardeşi birleştirmeniz beyanına kadar. Bu âyette, kızkardeşin, diğer kızkardeşin iddet içinde nikâhlanmasının haramlığına birkaç yönden işaret vardır: Birincisi, "birleştirmeniz" sözüdür.
128 [§]Çünkü bu birleştirmenin akitte birleştirmeye, mülkiyette birleştirmeye ve cinsel yönden yararlanmaya ihtimali vardır; bunun yanında söz edilenlerin birine değil, tamamına ait olması mümkündür. Şimdi, cinsel faydalanmanın, ana ile üvey kızına aynı zaman içinde gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Şayet bu davranışta bir haramlık varsa, hitap onu kapsadığı için değil, belki o birleştirmedeki bir anlamdan dolayıdır. Çünkü bunun varlığı mümkün değildir, hitaptan bunun kastedilmesi de ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Fakat bir açıklamada bulunmasa da, haram kılınması ihtimali olan bir anlamdan dolayı hitap etmiş olması mümkündür.

Şunu da belirtmek gerekir ki mutlak mülkiyet veya mutlak sözleşme, bazan haram kılınmaksızın bulunabilir, meselâ mülkiyet sebebiyle erkeğin kadınla sözleşme yapması gibi. Bu sebeple şu sabit olmuştur ki maksat mülkiyet de olsa veya akit de olsa o, kayıtlandırılmıştır, meselâ nikâh mülkiyeti yahut nikâh mülkiyeti akdi gibi. Bunun hitaba dâhil olduğu hususunda icmâ edilmiştir. Çünkü iki kızkardeşi bir nikâhta birleştirenin yaptığı işin sahih olmadığı konusunda icmâ edilmiştir. Fakirler şu hususta da icmâ etmişlerdir ki bir kimse iki ayrı akitle evlilik yapsa ikincinin akdi fasittir. Belki olsa olsa sadece ikincisindeki mülkiyet sabit olur. Şimdi bu akit ve mülkiyet için haramlık sabit olup mülk-i yemin akdi ve mülkiyette sözkonusu olmazsa, -bunun mülk-i yemîn veya akit için değil- başka bir konumdan dolayı düştüğü ortaya çıkar. Şunu da belirtmek gerekir ki bunların ikisi de helâlliğin gerekli oluşu konusunda aynıdır[313]. Yine sabit olmuştur ki bu helâlliğin kendisi, mülkiyet ve akit için
129 değildir. [§]Çünkü bunlardan her biri tek başına bu işi yapamaz. Dolayısıyla bundan kastedilen mânanın kadından yararlanmaktan ibarettir. Fiil olarak bunu birleştirmek mümkün değildir, şu halde Cenâb-ı Hak'kın birleştirmeyi yararlanma diye nitelendirmesinin bir hikmete bağlı olduğu ortaya çıkmıştır.

---

312 el-Ahzâb, 33/37.

313 Çünkü kölelik mülkiyeti ile nikâh mülkiyeti helalliği gerektirmede eşittir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ve onlar ki iffetlerini korurlar, eşleri ve sahip oldukları köleler müstesnâ" (Müminûn sûresi, 23/5-6; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 156b).

Sözü edilen cinsel yararlanma anlamına gelen "isitimtâ'" (استمتاع) birkaç şekilde olur. Birincisi, yararlanma akdidir ki o da nikâh akdinden ibarettir, çünkü köleye sahip olma akdi bazan bulunur ve fakat bu yararlanma hakkını gerektirmez. Nikâh mülkiyeti ise bu hakkı gerektirmekten geri kalmaz. Cinsel yararlanmanın kendisi, onu gerektiren sebeplerden evladır. İddet de yararlanmanın kendisini gerektiren şeylerdendir, bu sebeple o, engellemenin şartı olmaya daha layıktır, hatta bu tercih edilir. Çünkü o, bazan milk-i yemin sebebiyle cinsel faydalanmayı engeller. Ama o, faydalanma helâllik, mülkiyet veya başka bir sebep dolayısıyla engellenemez. Nikâhtaki engelleme, sebep olduğu şey için olursa, o engellemenin hakikati için vacip olması daha layıktır. Dilersen şöyle de diyebilirsin: Madem ki gerçek, diğer sebepler olmaksızın sadece tek sebeple gerçekleşemiyor, şu halde gerçek sebebin mahiyetinin meçhul kalması gerekmektedir. Haramlığı ispat eden şey mutlak olmayıp ancak kesin bilgi ile olur. *En doğrusunu Allah bilir*[314].

[§] Yine nikâh akdi erkek ve kadına cinsel bakımdan yararlanmayı haram kılar. Ancak erkeğe haram kılınan sadece mahremleridir, kadına haram kılınan ise herkestir. Sonra biliniyor ki koca cinsel ilişkiye girmeden önce ayrılıp başkasıyla nikahlanma hakkına sahiptir. Cinsel ilişki vuku bulunca (duhûl) cinsel yönden kadından faydalanmayı gerçekleştirmesi sebebiyle bu ayrılık hakkından aciz kalmış, ayrıldıktan sonra onunla birlikte olma hakkını geride bırakmıştır, önceden geçtiği üzere. Erkeğin kadın üzerindeki hakkı buna göredir. Yapılan bir nikah akdi sebebiyle erkeğin kadına sahip olma hakkı geride bırakılmıştır, aralarında gerçekleşin ortaklıktan dolayı bu vâciptir. Mülkiyet hakkının geride kalması mülkiyet ilişkisinin bir sonucudur. Bu da onun gibidir. İddette hepsinin haram olduğunu inkâr eden âlimler, cinsel ilişkiye girmeyi süt emmekle ilgili haramlığa ilhak etmiştir. Çünkü koca ve çocuğun dışında sütün dolaşma ihtimali vardır, bu konuda oluşan haramlık sebebiyle iddet haramlığı daha çok gereklidir. **130**

[§] Bu meselede aslolan haramlığın nikâh sebebiyle sabit olmasıdır. Ayrılık vaki olunca haramlığın ortadan kalkması şüpheli duruma düşmüştür, ama haramlık şüphe ile yok sayılmaz. Bununla birlikte haramlığın ortadan kaldırılması için onun helalliği yahut da özellikle mülkiyetle ilişkilendirilmesi gerekir. Oysa ki biz haramlığın vücûbunun o yönlerden olmadığını açıklamıştık. **131**

---

314 Burada *Şerhu't-Te'vîlât*'tan şerhinden alınan uzunca bir metnin tercümesine gerek görülmemiştir.

Nikâhta aslolan onunla cinsel ilişkinin amaçlanmasıdır. Nikâhla sözkonusu ilişki helâl olur, nikâhın haramlığı ile de ilişki haram olur; böylece nikâh cinsel ilişkinin haram veya helâl oluşunun aslını teşkil eder. Bundan dolayı birçok câriyenin mülkiyeti haram olmuyorsa da kendilerinden yararlanmak haram olur. Yararlanmanın haram kılmada daha etkili olduğu sabit olunca ve iddet de yararlanma hakkını gerekli kılınca, câriyenin haram olması gerekir. Bundan dolayı iddet içinde câriyenin kızkardeşi ile evlenmek caiz olmaz. Bununla beraber iddet içinde, mülkiyetine sahip olmanın gerektirdiğinden daha çok haramlığı gerektiricidir. Bir de mülkiyet sebebiyle yararlanmak, kızkardeşten yararlanmayı haram kılar. İddet ise yasakları kuvvetlendirmek için meşrû kılınmıştır. Özellikle helâllik için meşrû kılınan şeyi kesmek, engellenmeye daha layıktır. *En doğrusunu Allah bilir*. **İki kızkardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir.** Azîz ve celîl olan Allah'ın **İki kızkardeşi birden almanız** meâlindeki beyanı birkaç ihtimale açıktır: Burada iki kızkardeşi bir akitte birleştirme ihtimali vardır. Bir kimse bir akitte iki kızkardeşi toplamayıp da sadece biriyle, ardından da diğeriyle evlense bunun caiz olmadığı hususunda âlimler ittifak etmiştir. Bu durum, Yüce Allah'ın, bu âyetle iki kızkardeşi bir akitte birleştirmeyi kastetmediğini göstermektedir. Yahut da bu ilâhî beyan mülkiyetteki birleştirmeyi konu etmiştir. Âlimler yine erkeğin, iki kızkardeşi mülkiyette birleştirme hakkına sahip olduğu hususunda görüş birliği içindedir. Bu da Cenâb-ı Hak'kın ilgili âyetteki birleştirmekle cinsel yararlanmadaki birleştirmeyi kastettiğini göstermektedir.

Bir kimse iki kızkardeşten biriyle ilişkide bulunur da sonra ondan ayrılırsa onun, bâin talaktan dolayı birincisi, iddet beklerken diğeri ile evlenmesi
132 helâl olmaz. [§]Çünkü sözkonusu kadını evlenmekten engelleyen şey cinsel bakımdan yararlanmaktı. Dolayısıyla cinsel yararlanma açısından iki kızkardeşi birleştirmek gibi olmuştur. Aynı zamanda nikâh mülkiyetindeki birleştirmeyi haram kılan mâna, iddet beklerken de mevcuttur, bu anlam da ikisi arasındaki akrabalık bağlarının kesilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şu da var ki iskân yeri ve nafaka sağlama, çocuğu anasının yanında bulundurma ve diğer haklar gibi, kuma olan eşlere ait hükümlerin çoğu aralarında mevcuttur. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali'ye, hanımını boşayıp da iddeti bitmeden onun kızkardeşi ile evlenen kimsenin durumu sorulunca onları birbirinden ayırmış, kadının cinselliğini helâl kabul ettiği için ona mehir belirlemiş ve "Erkek talep halinde iken diğeri iddetini tamamlar" demiştir[315]. Yine Zeyd b. Sâbit'e,

---

315 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 525.

dört hanımı nikâhı altında tutan ve bundan birini üç talakla boşayan erkeğin dördüncü bir hanımla evlenme durumu sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: “Hayır, boşadığı hanımın iddeti bitmeden evlenemez”[316]. Hz. Âişe’den de (r.a.) benzer cevaplar rivayet edilmiştir.

Kişinin mülkiyeti altında bulunan iki kızkardeşi, cinsel ilişki açısından birleştirme hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hz. Ömer’e aynı konumdaki iki kardeşten “Diğerinden sonra beriki ile cinsel ilişkiye girilir mi?” diye sorulmuş, o da “Bunların ikisini birlikte caiz görmek istemiyorum” demiş ve bunu yasaklamıştır[317]. İbn Mesûd’un (r.a.), kölelerden iki kızkardeşi cinsel ilişki açısından birleştirmeye kızdığı ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Sizden birinin devesi de onun kölelerinden biridir”[318]. İbn Mesûd’un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: [§]“Hür olan kadınlar haram olanların hepsi câriyelerin **133**
hepsi için de haramdır, sadece sayısı müstesnâ”[319]. İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre; kendisine şöyle sorulmuş: Kardeş iki câriyesi olan bir adam, bunlardan biri ile ilişkide bulunmuşsa diğeri ile bulunabilir mi?” diye sorulunca şöyle cevap vermiş: “Hayır, mülkiyetinde kaldığı sürece olmaz”[320].

Fakihler yine şu konuda görüş birliğine varmıştır: Bir erkek, bir câriye ile evlense, sonra onun kızkardeşini satın alsa onların ikisiyle cinsel ilişkide bulunması helâl olmaz. Bizim fakihlerimiz bu görüşü benimsemiştir. Daha sonra bu kişi hanımını boşar da iddeti biterse yahut hanımı ölürse onun kızkardeşiyle evlenmesi helâl olup anasıyla evlenemez. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* bunun da sebebi şudur: Kız kardeşte haramlık sadece kendisiyle olup çocuğuyla ilgili değildir. Anne ve kızında haramlık ise hem kendileri hem de çocukları hakkındadır. Kız kardeşte haramlık bir yönden, annede ise iki yönden olunca,

---

316 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 524.

317 Bu rivayeti böyle tesbit edemedim. Ancak rivayet edildiğine göre Hz. Ömer’e câriyelerden olan kadınla kızının ardarda ilişkide bulunması hususu sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: “Ardardaki bu davranışı isabetli bulmayı arzu etmem” demiş ve bunu yasaklamıştır (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 478).

318 Rivayet edilmiştir ki İbn Mesûd’a “kişinin câriye olan iki kızkardeşi ilişki bakımından birleşmesi hususu sorulmuş, o da bunu mekruh kabul etmiştir”. Denilmiş ki Allah şöyle buyuruyor: “Sahip olduğunuz köleler müstesnâ…” (en-Nisâ, 4/24). Buna şöyle cevap vermiştir: “Deven de senin (köle gibi) mâlik olduğun şeydir” (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 476). Yani İbn Mesûd (r.a.) “Sahip olduğunuz köleler müstesnâ…” ifadesinin müphem olduğunu, bu ifadenin umûmîliği içine neyin girip neyin girmediği hakkında fikir yürütmeye ve düşünmeye ihtiyaç bulunduğunu kastetmiştir. Şayet sözü umûmîliği açısından ele alırsak deve de bu âyetin umûmî mânasına dâhildir, bu ise imkânsızdır.

319 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 476.

320 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 477.

bir yönden haramlığı sözkonusu olanın haramlığı ikisini birleştirmede olur, ebedilik taşımaz. İki yönlü haramlıkta ise hem birleştirme yönünden, hem de ebedi olarak haram oluşur; çünkü buradaki haramlık çocuğuna uzanmıştır, kızkardeşte ise burada bir sirayet yoktur; işte bunun için hükümleri farklılık arzetmiştir.

Ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. Bu "Ancak geçen geçmiştir" beyanı, haram kılınmadan önceki Câhiliye dönemine ait olmalıdır. Bunu yapmış olanlar İslâm'a girdikten vazgeçerlerse günahları bağışlanır ve sorumlu tutulmazlar, bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hak'kın şu anlamdaki beyanına benzer: "Geçmişte olanlar bir ya, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir
134 yoldur"[321]. [§]Bu beyanın "o vakitte çirkin bir işti" mânasına da, "İslâm'da çirkin bir iş oldu" anlamına da ihtimali vardır.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَٓاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللّٰهِ
عَلَيْكُمْ وَاُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ
غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهٖ مِنْهُنَّ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهٖ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

24. Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) ***istemeniz size helâl kılındı. Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.***

Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı. Bu âyetin tevilinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Bunlar müslümanlarla veya müşriklerle evlenmiş kadınlardır[322]. Hz. Ali bunların müşriklerle evli olan kadınlar olduğunu söylemiş-

---

321 en-Nisâ, 4/22.

322 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 479.

tir[323]. Bu âyetin tevilinde Abdullah şu görüşü benimsemiştir: Câriyenin satılması onun boşanmasıdır[324]. Onu satın alanın kendisiyle ilişkide bulunması helâldir. Kitap ehli ve müşrik kadının esir edilmesi, dâru'l-harpte kocası olsa bile efendisine, onunla cinsel ilişkide bulunmayı helâl kılar. Hz. Ali (r.a.) yukarıdaki âyetin müşrik kadınlar hakkında indiğini söylemiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Esirler dışında kocası olan her kadınla ilişkide bulunmak zinadır[325]. Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Evtâs savaşında benim payıma bir câriye düşmüştü. Onu götürürken başını Harem dışına doğru kaldırıp şöyle dedi: Şu benim kocamdır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak "ve'l-muhsanâtü minennesâi illâ mâ meleket eymâneküm" وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ اِلَّا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ diye başlayan âyeti indirdi. Ebû Saîd el-Hudrî, bu âyete dayanarak esirlerin kadınlarıyla ilişkide bulunmayı helâl kabul ettik[326] demiş-
tir. Ebû Saîd bu rivayetiyle [§]âyetin, kocası olan müşrik kadınlar hakkında 135
indiğini ifade etmiş oldu. Onun bu hadisi Ali b. Ebû Tâlib ve ona uygun görüş beyan edenlerin sözünü kuvvetlendirmiştir.

Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı meâlindeki âyetin tevili hakkında şöyle de denilmiştir: Sahip olduğun köle dışında, kadınlardan evli olanlar erkeklere haramdır, "milk-i yemini" adamın sahip olduğu hanımıdır. Ebû Kılâbe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Esir ettiğiniz kadınlardır. Kadın esir edilir de kendi kavminden kocası varsa onunla ilişkide bulunmakta bir sakınca yoktur[327]. "ve'l-muhsanâtü minennisâ" (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ) diye başlanan âyet hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir erkeğe dört kadından fazla eş ile evlenmek helâl olmaz. Dört eşten fazlası kişiye annesi, kızı ve kızkardeşi gibi haramdır. Ancak elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâdır. Bunlar dört ve daha fazla olabilir[328]. Ebû Saîd el-Hudrî **elinizin altında bulunan câriyeler** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: "Bunlar savaşlarda elde ettiğimiz ve bizimle berber hicret eden fakat kocaları hicret etmeyen kadınlardır. Bu âyette onlardan en-

---

323 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 479.

324 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 3.

325 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 1.

326 Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.) Huneyn günü Evtâs'a bir askeri birlik gönderdi. Bunlar düşmanla karşılaşarak onlara galip geldiler ve esir elde ettiler. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından bazıları müşrik kocaları olduğu için sanki onlarla ilişkide bulunmada zorlandılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak "Elinizin altındaki câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı" meâlindeki âyeti indirdi. Yani onlar, iddetleri bitince size helâldir (Müslim, "Radâ`", 33).

327 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 1.

328 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 480.

gellendik. Sonra Yüce Allah, Mumtehine sûresindeki şu âyeti indirdi: "Ücretlerini verdiğiniz zaman onları nikâhlamanızda sizin için bir günah yoktur"[329]. Bundan sonra onlarla evlenmek bize helâl kılındı"[330]. Burada Allah Teâlâ, zinayı yasaklayıp evlenmeyi mubah kılmıştır. Âlimler köle kadınlara malik olmayı evlendirme olarak kabul etmişlerdir.

İki tevilin en sahih ve kabul edilmeye en elverişli olanı Ali b. Ebû Tâlib
136 ile İbn Abbâs'tan rivayet edilen görüştür. [§]Aynı zamanda bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.) de hadis rivayet edilmiştir. Kur'ân'daki âyetlerin zâhiri anlamı da bu görüşün gerçek olduğunu gösterir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu yerin dışında, evlenmek yoluyla sahip olmakla köle olarak sahip olmayı birbirinden ayırmış, câriyeleri köle statüsünde tutmuştur. Görmez misin ki O, şöyle buyurmuştur: "Eşleri veya sahip oldukları câriyeler müstesnâ"[331]; "Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz; mülkiyetin altında bulunanlar dışında kadınların, güzellikleri hoşuna gitse bile başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz"[332]. Bu iki âyet Allah Teâlâ'nın muhsanât âyetindeki "elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ" meâlindeki beyanı, kadınlar olmadığına işaret eder. Nitekim adlarını zikrettiğimiz sahâbî cemaati tarafından da bu görüş nakledilmiştir.

Burada söz, Hz. Ali ile İbn Mesûd (r.a.) arasında dolaşmaktadır. Biz şunu bilmekteyiz ki, İbn Mesûd, kocası olan bir câriyeyi sahibi sattığı zaman şayet kocası ile zifafa girmişse, câriyenin iddet beklemesini gerekli kılmıştır. Bu câriyenin iddeti bitmeden yeni efendisine helâl olmaz; İbn Mesûd bu câriyeyi, ikinci efendisine iddet beklemeden helâl kılmıyor. Dolayısıyla Hz. Ali'nin (r.a.) görüşü, âyetin zâhirine Abdullah b. Mesûd'un görüşünden daha uygun olmuştur. Çünkü o, âyeti, efendisine mülkiyeti sebebiyle helâl olan bir câriye konumunda anlamıştır. Böylece İbn Mesûd, köle de olsa iddeti bitinceye kadar onu efendisine haram kılmıştır. Başka bir tevil de şöyledir: Cenâb-ı Hak **Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı** buyurmuştur. Abdullah b. Mesûd câriyeyi satana haram, fakat müşteriye helâl kılıyor. Oysa ki Allah Teâlâ iki malikten herhangi birini tahsis etmemiştir.
137 [§]Hz. Ali, âyeti kâfir ve evli olan esir bir kadın mânasına yorumlamıştır, bu

---

329 el-Mumtehine, 60/10.

330 Ebû Saîd el-Hudrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kadınlar bize geliyordu, kocaları ise sonra hicret ediyordu, o kadınlarla evlenmek bize yasaklandı". Yani **Elinizin altında bulunan câriyeler müstesnâ, evli kadınlar da size haram kılındı** meâlindeki âyetle (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 7).

331 el-Mu'minûn, 23/2.

332 el-Ahzâb, 33/52.

câriyeyi Yüce Allah sahibine helâl kıldı, efendisine ise câriyenin bu halini bilmemektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in bu görüşü aynı zamanda Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadise de uygun düşmektedir.

Âyetin zâhiri, esir alınan bu kocalı kadının iddeti bulunmadığını gösterir; o da şu ilâhî beyandır: "Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz. Onların (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri verin. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur"[333].

İkincisi; kadın hürdü, esirlik onun hürriyetini ve evliliğini iptal etti, benzer şekilde iddetin hükmünü de iptal etmiştir. Kadın esir edilip kocası yanında bulununca onun durumu daima bundan ibarettir. Fakat kadın kocasıyla esir edilirse karı koca arasında ayrılma gerçekleşmez, çünkü bu durumda kadın kocasından kesin şekilde boş olsaydı kölelik sebebiyle oluşacaktı. Kölelik ise nikâhın başlangıcına engel olmaz, var olan bir nikâhın feshinde nasıl etkili olur? Ülke farklılığı karı koca arasında ayrılık meydana getirir, [§]çünkü bir **138**
araya geliş ortadan kalkmıştır. Bir araya geliş yok olup faydalanmadan ümit kesilince, karı koca arasında ayrılık meydana gelir. Bu gerçek "karı ile koca arasında kölelik sebebiyle ayrılık hâsıl olur" diyenin görüşünü iptal eder.

Üçüncüsü, iddet kocanın haklarından biridir. Bu gerçeği Cenâb-ı Hak'kın "Onlar üzerinde, hesaplayıp bekleyeceğiniz bir iddet hakkınız yoktur" beyanı bu gerçeği[334] açıklıyor. Şu halde harbî[335] erkeğin, İslâm ülkesine gelen müslüman kadın üzerinde hakkı yoktur. Buna bağlı olarak sözkonusu kadının evlenme hakkı mevcuttur. Müslüman olduğu halde esir edilen câriyenin konumu müslüman hür kadının konumu gibidir. Çünkü İslâmî hüküm bu kadın içindir. Bu sebeple câriye, dâru'l-harpte kocası olsa bile efendisine helâldir.

Kocası bulunan ve fakat esir edilmiş bulunan kadınla evlenme ve onunla cinsel ilişkide bulunmanın meşrûiyet delillerinden biri de şudur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber dönüşünde Safiyye bnt. Huyey b. Ahtab'la Medîne'ye dönmeden önce evlenmiştir"[336]. Bilindiği üzere Safiyye'nin yaşlı bir kocası vardı, ondan oluşan iddeti, şayet gerekli olsaydı bu müddet içinde dol-

---

333 el-Mumtehine, 60/10.

334 el-Ahzâb, 33/49.

335 İslâm ülkesi ile savaş halinde olan kâfir ülkenin vatandaşına harbî denir.

336 Buhârî, "Meġazi", 38; Müslim, "Nikâh", 87-88.

mamıştı. Bu durum, esir edilen bir kadının üzerinde dâr-ı harpte ikamet eden kocası sebebiyle iddet bekleme zorunluluğu yoktur; bunun gibi dâr-ı harpten çıkan ve kocası burada ikamet eden müslüman kadının kocası için iddet bekleme zorunluluğu sözkonusu değildir.

Evli kadınlar… Bu ilâhî beyan hakkında üç yorum yapılmıştır. Biri, ko-
139 caları bulunan esir kadınlardır. [§]Hz. Ali ile Ebû Saîd el-Hudrî'den de bu görüş rivayet edilmiştir. Bu görüşte de iki durum sözkonusudur; biri böyleleriyle evlenmenin haram oluşu, diğeri iddetin kalkmasıdır. Çünkü bunlar harbî olan kimsenin sahip olduğu iki haktır. Harbî'nin kendindeki hakkı, cinsel faydalanma haramlığı olsa da, köleleştirmeye engel değildir. Bunun benzeri bir hüküm harbînin karısı hakkında da sözkonusudur[337]. Fakat buna kocanın karısıyla birlikte esir edilmesi dâhil olur, şöyleki her ikisi hakkında kölelik sabit olur ve nikâh bâtıl olmaz. Bu problemle ilgili olarak iki cevap verilir: Birincisi istihsandır, şöyle ki "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin" meâlindeki ilâhî beyanla efendisine, nikâhlama görevi düşer. Nikâhlama hakkı lazım gelir, dolayısıyla nikâhı yenileme ortadan kalkmaz. Bu durum tek başına zevcenin esir edilmesinde sözkonusu değildir, çünkü kocası dâr-ı harpte olduğu sürece, kadın için iffetlenmek sözkonusu değildir. İkincisi, köleliğin konumu kölenin kendi düşüncesiyle hareket etmekten men etmektir. Halbuki kölenin nikâhta yetkisi vardır. Karısıyla birlikte esir edildiği takdirde, sanki yetkisi elinden alınmamış gibidir. Fakat birlikte esir edilmedikleri takdirde dâru'l-harpte bulunan kimsenin dâru'l-İslâm'a yönelik bir hakkı veya yetkisi olmaz.

İlgili âyet hakkında başka bir ifade de vardır: Kadın kocası olmaksızın esir edilince kocanın, onun üzerindeki dokunulmazlık hakkı ortadan kalkar. Allah Teâlâ'nın, kocanın sözkonusu hakkını kaldırması, kadını başkasına helâl kıl-
140 ması sebebiyle olmuştur, nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: [§]"Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -Allah onları daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz. Onlara (kocalarına) harcadıkları mehirleri geri verin. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur"[338]. Allah Teâlâ kadının esir edilmesini, kocasının onun üzerindeki dokunulmazlık hakkını

---

337 "Harbînin kendisine ait hakkı, köleleştirilmekle bâtıl olur, çünkü hürriyet onun hakkıdır. Bunun gibi, kadın şayet hür olsa köleleştirilmek sebebiyle hakkı bâtıl olur. Bunun gibi, nikâh ve iddetten dolayı da hakkı bâtıl olur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 158a).

338 el-Mumtehine, 60/10.

kaldırma sebebi yapmıştır, aynı âyetin devam eden şu ifadesiyle: "Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın". Karı ile koca arasındaki cinsel dokunulmazlık ortaktır, hangisi bulunduğu yerden çıkarsa dönmemek üzere çıkar. Anlaşmazlık içinde bulunanlarda, çıkmamak için ihtilaf eder. Dolayısıyla aralarındaki dokunulmazlık bâtıl olur, nikâhlanmak da imkân haline girer ve evlenmek helâl olur. Fakat beraber çıkarlarsa dokunulmazlık geçersiz olmaz. Esirlerin durumu da böyledir.

Başka bir yorum da şöyledir: Yüce Allah'ın "ve'l-muhsenâtü mine'n-nisâ" ve "fenkihû mâ tâbe leküm mine'n-nisâi" (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ) ve (فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ)[339] beyanları dört eşle evlenme ötesinin ancak kölelik mülkiyeti sebebiyle helâl olacağını gösterir bu hüküm kocası olmayan köleler için de geçerlidir. Benzeri bir görüş İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Bu kural nikâhtaki "dört" sayısını da belirlemiş olur; gerçi nikâh mülkiyeti ile kölelik mülkiyetinin haramlılığı, nikâhlanan kadın açısından eşittir. Şöyle ki akit açısından sayı haramlığı, ancak masum bir insanın riayet edebileceği haklar bulunduğu içindir; kölelikte ise böyle haklar gerekli değildir. Buna mukabil haramlık kadının kendisi açısından ise eşit sayılır, çünkü iki mülkiyet helâllik ve haramlıkta eşit durumda olur.

Başka bir yorum şekli de şöyledir: "Muhsanât" hür kadınlar, "elinizin altında bulunanlar" da nikâhla sahip olduğunuz demektir. Bu görüşü kabul eden şunu göz önünde bulundurmuştur: Âyette "eymânuküm" (أيّمانكم) kelimesi yer almadan "el-muhsanâtü mine'n-nisâ illâ lâ melektüm" (المحصنات من النساء إلا ما مَلَكْتُم) buyurulmuş gibidir. Bu durumda haramlık nikâhsız durumda gerçekleşir. Fakat bu tür bir ifade gerçek olmaktan uzaktır; bu, ancak câriyeler için kullanılır[340].

Burada tartışılan "muhsanât" konusuna iki açıdan bakmak mümkündür: Zina eden hür kadınlardan kaçınmak için câriyeler, evlat sahibi olmak için onlardan iffetli olanlar tercih edilir.

339 en-Nisâ, 4/3.

340 "Ve'l-muhsanât" (والمحصنات) iffetli olan kadınlardır, "illâ mâ meleket eymânuküm" (إلا ما ملكت أيمانكم) iffetli olan köleleriniz demektir. İffetli olan kadınları tahsis etmenin faydası, köleler sahiplerini zina etmiş kadınlarla cinsel ilişkide bulunmaktan engelleme, câriyeler içinde iffetli olanların tercih edilmesi evlatlar dolayısıyla olmuştur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 158a).

141 [§]Yine şöyle denilmiştir: **Evli olan kadınlar**, yani iffetli olan câriyeler. **Eliniz altında bulunan câriyeler müstesnâ**, yani câriyelerden namuslu olmayan zâniyeler. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Câriyelerden iffetli olanlardan yararlanın, zina edenlerden yararlanmayın, çünkü onlar sizin nesebinizi bozarlar. Bu âyet Yüce Allah'ın şu beyanına benzemektedir: "Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın"[341].

Allah'ın size emri budur. Bir görüşe göre Allah şu âyetlerde geçen hususları sizin üzerinize yazmıştır. Kisâî[342] şöyle demiştir: "Hurrime kezâ" (حُرّم كذا) ve "uhılle kezâ" (وأُحل كذا) ifadelerinin îrabına benzer şekilde "kitâbullahi aleyküm"deki (كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ) "kitâb" (كِتَابَ) kelimesi gizli bir emir sîgasıyla mensup kılınmıştır. Kişi bu mânada şöyle ifadeler kullanabilir: "aleyküm kitâbellahi" (عليكم كتاب الله) yani Allah'ın kitabına sarılın, Allah'ın kitabını alın, Allah'ın kitabına uyun[343].

Şöyle de denilmiştir: "Aleyküm kitâbellahi" (عَلَيْكُمْ كِتَابَ اللّٰهِ) Bu, Allah'ın kitabında O'nun haram kıldığı iştir. Bu haram kılınan nikâh Allah'ın, Kitap'ta, sizin hakkınızda verdiği hükümdür.

Bunlardan başkası size helâl kılındı. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki "mâ verâe zâliküm" (مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ), yani bunlardan başka; bu İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[344]. Dayandığı delil de "ve yekfurûne bi-
142 mâ verâehu" (ويكفرون بما وراءه) beyanıdır[345]. [§]Denildi ki "mâ verâe zâliküm" (مَا وَرَٓاءَ ذٰلِكُمْ) öncekiler, önündekiler demektir. Bu ifade "ve kâne verâehum melikün" (وكان وراءهم ملك)[346] beyanında olduğu gibidir; "O kral onların önünde idi.

---

341 en-Nûr, 24/33.

342 İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Esedî el-Kûfî el-Kisâî, kırâat ve nahiv âlimlerinin ileri gelenlerinden ve yedi kurrâdan biridir. Harûn er-Reşîd ile oğlu Emin'i o eğitti. İmam Hâlil'in öğrencilerindendir. Yezîdî ve İmam Sîbeveyh'le birçok tartışmaları olmuştur. Rey'de Hârun er-Reşid'in sohbetinde (189/805) vefat etmiştir (bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 321).

343 bk. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 449.

344 Bu görüş İmam Malik'ten rivayet edilmiştir, İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu, nesebin ötesi" demektir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 483.

345 Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Kendilerine, 'Allah'ın indirdiğine iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene inanırız' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'ân kendilerinde bulunan Tevrât'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır" (el-Bakara, 2/91).

346 "Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gaspetmekte olan bir kral vardı" (el-Kehf, 4/79).

Yine denildi ki "ondan ötesi, yani ondan sonra ve onun arkasında" demektir. Bu mâna da apaçıktır.

Bu cümleye "bundan başka" mânasını veren kimse şöyle demek istiyor: "Sizden başka mevcut olan ve Allah Teâlâ'nın isimlerini henüz beyan etmediği kişiler helâl kılındı. "Size haram kılınan" "mâ verâe zâliküm" (مَا وَرَاءَ ذٰلِكُمْ) yani önünde ve öncesinde; bu, Cenâb-ı Hak'kın haram kılınanlardan önce zikrettiği şu husustur: "Size helâl kılınan kadınlardan iki, üç, dört tane hanımı nikâhlayın"[347]. "Mâ verâe" (مَا وَرَاءَ) terkibine "sonra" mânası veren kimseye göre haram kılınan dört sınıftan sonrası demektir. Bunlar da nesep yönünden haram olanlar, süt emme yoluyla haram olanlar, hısımlık sebebiyle haram olanlar, (mahremleri) birleştirme yoluyla haram kılınanlardır. Bu görüşe göre Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Şu anılanlardan sonra dört sınıf size helâl kılınmıştır.

Bunlardan başkasını mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı. Allah Teâlâ bu beyanda nikâhın ancak mal kabul edilen bir bedel karşılığında olabileceğini açıklamıştır, çünkü O, **Mallarınızla** buyurmuştur. Ayrıca âyette, mülk edinildiği halde mal denilemeyecek miktarda olan şeyin mehir için yeterli olmadığına da işaret vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Mallarınızla istemeniz**" bir dânik (dirhemin altıda biri), bir bitki tanesi mal diye anılmaz. Eğer bir habbe mal olsaydı bir hurma da mal olurdu. Yukarıdaki işaret çerçevesinde açıkladıklarımızdan, mehirin emlâk türünden olması gerektiği sabit olmuştur.

Şayet, "Hz. Peygamber'in (s.a.) bir adama şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kadını, beraberindeki Kur'ân karşılığında seninle evlendirdim"[348]"
diye bir itiraz ileri sürülürse buna [§]şöyle cevap verilir: Bize göre bunun yo- 143
rumu *-en doğrusunu Allah biliyor ya-* "Seninle beraber olan Kur'ân karşılığında" cümlesi, seninle beraber olan Kur'ân'dan [yani sahifesinden] dolayı, onun sebebiyle demektir. Sûrenin mehir olması caiz olmayıp bu, Kur'ân'dan bir delile

---

[347] en-Nisâ, 4/3.

[348] Sehl b. Sâd'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda oturuyorduk, bir kadın gelerek kendisini ona evlenme teklif etti. Hz. Peygamber alçaktan bir bakıştan sonra bakışını yükseltti ve onu kabul etmedi. Ashâbından biri: "Ey Allah'ın Elçisi! Onu benimle evlendir" talebinde bulundu. Hz. Peygamber (s.a.) o kişiye: "Malın var mıdır?" diye sordu. Adam: "Hayır, hiç malım yoktur" cevabını verdi. Resûlullah tekrar: "Demir bir yüzüğün de mi yoktur?" diye sordu. O şöyle cevap verdi: "Demir yüzüğüm de yoktur. Fakat bu hırkamı ikiye ayırır, yarısını ona veririm, diğer yarısını da ben alırım" dedi. Hz. Peygamber: "Sende Kur'ân'dan bir şey var mı?" diye tekrar sordu. Adam da: "Evet" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: "Git, kadını Kur'ân'ın karşılığında seninle evlendirdim buyurdu" (Buhârî, "Nikâh", 37; Müslim, "Nikâh", 76).

dayanmaktadır (yani tefsirini yapmakta olduğumuz âyet). Çünkü Kur'ân mal değildir. Bunun gibi mal olmayan ve ekonomik değeri bulunmayan bir şeyin mehir olması caiz değildir. Yine Allah Teâlâ'nın ilgili âyette, "belirlediğiniz mehirin yarısı"[349] meâlindeki beyanı, Kur'ân'ın belli bir sûresinin ve örfte mal kabul edilmeyen şeyin mehir olamayacağına işaret eder.

Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre; Abdurrahman b. Avf, bir çekirdek altın karşılığında bir kadınla evlendi[350]. Deriz ki bir çekirdek altının ağırlığı bir dinâr olur.

Şayet, "Nevât'ın değeri hadiste 3⅓ dirhem olarak açıklandı[351]. Fakat nevâtın değerini belirleyenin kim olduğunu bilmiyoruz? Bilmediğimiz bir kimsenin değer biçmesi ve açıklamada bulunması onun kim olduğunu bilinceye kadar bizim âlimlerimiz (mezhep âlimleri) aleyhine delil olamaz. Bununla birlikte bir topluluk şunu söylemiştir: Nevât on dirhemdir, bu da İbrâhim'in görüşüdür"[352], diye bir itiraz ileri sürülürse buna şöyle cevap verilir: Câbir'den (r.a.), onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Nikâhta avucunun dolusu yiyecek, un, kavut unu veren kimse bununla kadının kendisine helâl olmasını sağlar"[353]. Bizim âlimlerimiz de böyle demektedir. Fakat koca, karısına on dirhemi tamamlar. Zaten Hz. Peygamber "Kocanın üzerinde bundan başka bir yükümlülük yoktur" buyurmamıştır. Bununla birlikte muhaliflerimizden şöyle diyen bulunabilir: "Mehir mal kabul edilmeyen şeyden olmaz-
144 sa mehir olmaz. [§]Avuç dolusu yiyecek de mal olarak kabul edilmez. Şayet bunlar mehir kabul edilirse o takdirde mehirin temel ilke, terk edilmiş olur, bu ilke de şudur: "Mal olarak kabul edilmeyen şey mehir olamaz". Benzer şekilde, Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "O kadını yanındaki Kur'ân karşılığında seninle evlendirdim"[354]. Bu hadiste Resûlullah (s.a.), koca üzerinde bundan başka bir mali yükümlülüğün bulunmadığı konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. İlim adamları da Kur'ân'ın bir sûresinin mehir olamayacağı hakkında görüş birliği içindedir.

---

349 "Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız" (el-Bakara, 2/237).

350 Buhârî, "Nikâh", 49; Müslim, "Nikâh", 80.

351 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 237. Diğer bir rivayette bir "nevât" beş dirhem olarak değerlendirilmiştir. Beyhakī: "Bu görüş gerçeğe daha yakındır" demiştir (Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 237).

352 İbrâhim en-Nahaî.

353 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 237; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 29.

354 Kaynağı biraz önce geçmiştir.

Bizim âlimlerimizin dayandıkları delillerden biri Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: "On dirhemden azı mehir olmaz"[355]. Hz. Ali'den de şöyle dediği nakledilmiştir: "Mehirin en az miktarı on dirhemdir"[356]. İbn Ömer'den de benzer bir görüş nakledilmiştir. Bu bilgilerden çıkan sonuca göre bedelsiz nikâh olmayacağı konusunda fakihlerin görüşleri birleşmektedir. Bu bedel karşılıksız hibe ve tasadduk edilen diğer mülklerden farklıdır. Miktar ve sınır hakkında farklı görüşler belirtseler de her bir âlim, mehir için bir sınır koymaktadır. Yine onların her biri, çok az olan bir şeyin mehir olmayacağını söylemektedir. Bizim fakihlerimiz, cinsel ilişkiye bedelsiz sahip olunamayacağı için, üzerinde görüş birliği içinde bulundukları on dirhemi bedel yapmışlardır. Çünkü nikâh özellikle bedelsiz sahip olunamaz, fakat diğer mülkler böyle değildir.

İffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla. Şöyle denilmiştir: Nikâhlanmış ve her zâniye ile zina etmemiş olarak. Yine denildi ki "muhsınîne" (مُحْصِنِينَ), yani namus yönünden iffetli olarak, "gayre musâfihîne" (غَيْرَ مُسَافِحِينَ), yani zinayı açığa vurmayarak demektir. Azîz ve celîl olan Allah [§]nikâhı mal ile is- 145
temeyi emretmiş, malsız cinsel yararlanmayı da yasaklamış gibidir. Başka bir görüşe göre "musâfih" (مُسَافِح) bulduğu her kadınla zina edendir, "musâfiha" (مُسَافِحَة) da bunun gibi bulduğu her erkekle zina edendir. "Müttehazâti ahdân" (متخذات أخدان) "dost edinenler": Sadece dost tuttukları erkeklerle zina eden kadınlardır. "Sifâh" (السِّفَاحُ) ise açık ve aleni olan iştir.

Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Bazı âlimler, bu âyete dayanarak müt'a nikahının caiz olduğu görüşünü benimsemiştir. Onlar şöyle demektedir: Allah Teâlâ kadınlardan yararlanmayı zikrettiği halde nikâhtan bahsetmemiş, müt'adan sonra da ücreti zikretmiştir. Mehir ise nikâhta akit sebebiyle vacip olur; önce koca mehirle sorumlu tutulur, sonra o, kadından yararlanır; bu bakımdan mehir daha çok müt'aya ve kiralamaya benzer, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin"[357]. Kadınlar süt emzirince Allah Teâlâ, onlara ücret vermeyi emretmiştir. Buna göre O, kadınlardan yararlanmayı zikredip mehir değil ücret verilmesini emredince bu durum, anılan âyetin müt'a hakkında indiğini gösterir.

---

355 Dârekutnî, *Sünen*, III, 245; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 240. Bu hadis zayıftır (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 196, 199).

356 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VI, 179.

357 Talâk, 65/6.

Bize göre ise bu âyet nikâh hakkında inmiştir. Bunun delili daha önce zikrinin geçmiş olmasıdır. O da **Bundan ötesinin nikâhı size helâl kılındı** ifadesi ile "muhsınîn" (مُحْصِنِينَ) yani **nikâhlayarak** "ğayre müsâfihîn" (غَيْرَ مُسَافِحِينَ) yani **zina etmeyerek**, "en tebteğû bi-emvâliküm" (اَنْ تَبْتَغُوا بِاَمْوَالِكُمْ) **mallarınızla talep ederek** beyanlarıdır. Bunların hepsi yukarıdaki âyetin nikâh hakkında olduğuna işaret eder. Yine "fe mestemta'tüm bihi minhunne" (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهٖ مِنْهُنَّ...) yani **Nikâh sebebiyle kadınlardan yararlandığınız sürece ücretlerini verin** cümlesi nikâh hakkındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, mehire ecir adını vererek şöyle buyurmuştur: "Ücretlerini verdiğin eşlerini biz sana helâl kıldık"[358]; "Öyleyse ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, ücretlerini de âdete uygun olarak
146 verin"[359]. [§]Müt'ayı savunanların, "Allah Teâlâ müt'adan sonra ücret vermeyi zikretmiş, mehirin ise nikâh sebebiyle vacip olduğunu ileri sürmelerine şöyle cevap verilir: Burada takdim-tehir vardır. Sanki Yüce Allah "Kadınlardan yararlandığınız zaman onlara ücret verin" buyurmuştur. Nitekim O, "Kadınları boşadığınız zaman onları iddete göre boşayın"[360] buyurmuştur, yani kadınları boşayacağınız zaman süreye göre boşayın. Bunun örnekleri çoktur.

Ebû Bekir el-Esam[361] şöyle demiştir: **Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin** meâlindeki âyet zifafa girmenin tam bir mehir ödemeyi gerektirdiğine işaret etmektedir. Şayet zifafa girmezlerse konuyla ilgili diğer âyete göre mehirin yarısı ödenir. Mehirlerin ve müt'anın zikredilişinin faydası bundan ibarettir.

Ebû Bekir el-Esam'ın bu görüşü, müt'adan ziyade nikâha benzemektedir. Çünkü âyetin başında birbirine haram olan cinsler ile sonunda bunların ötesindeki helâl olanları zikretmiştir. Yine Allah Teâlâ müt'anın bu nikâh, ücretin de mehir olduğunu daha önde zikrettiğimiz üzere açıklamıştır.

İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah, Ömer'e rahmet eylesin, müt'a Allah'ın ümmet-i Muhammed'e rahmetinden başka bir şey değildir. Şayet Ömer, onu yasaklamasaydı kötüler dışında zina eden kimse olmazdı". İbn Abbâs (önceleri) müt'a'yı helâl kabul ediyordu. İbn Abbâs yine: "Übeyy'in

---

358 el-Ahzâb, 33/50.

359 en-Nisâ, 4/25.

360 et-Talâk, 65/1.

361 Usul konusunda *el-Makālât* sahibi Abdurrahman b. Keysan Ebû Bekir el-Esam el-Mûtezilî. Onun bir de tefsiri vardır. Öğrencilerinden biri İbrâhim b. İsmail b. Uleyye'dir. O Ebu'l-Huzeyl el-Allâf kuşağından olup ondan öncedir (bk. İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzan*, III, 427; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 443). Ebu'l-Huzeyl 227h/842m yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, X, 543). Esam da bu yıllarda yaşamış olmalıdır.

mushafında “ilâ ecelin müsemmen” (إلى أجل مسمى) yani “belli bir süreye kadar” cümlesi vardır” derdi[362]. Yine İbn Abbâs’tan şöyle dediği nakledilmiştir: “İnsanlar müt‘ayı çok kullanmaya başladılar. [§]Bunun üzerine Ömer: Müt‘a ölü **147**
eti, kan ve domuz eti gibi, sadece zor durumda kalanlara helâl olur”[363] dedi. Onun bu sözü, müt‘anın ölü eti, konumunda bulunduğunu gösteriyor. Bununla birlikte, İbn Abbâs ilk görüşünden dönmüştür. Eğer müt‘a zaruret zamanları dışında haramsa, zaruret durumunda da haramdır, çünkü Cenâb-ı Hak haram kılınan şeyleri, kişinin ölmekten endişe etmesi durumunda helâl kılmıştır. Oysa ki cinsel ilişkiyi terk etmekte can korkusu yoktur. İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre “femestemta‘tüm bihi minhunne” (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ) beyanının “yâ eyyuhenne biyyu izâ tallaktumu’n-nisâe” (يَٓا اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ) âyetiyle[364] neshedilmiştir. Bu, onun eski görüşünden döndüğünü göstermektedir.

Müt‘anın haram kılındığının delillerinden biri de Allah Teâlâ’nın “İffetlerini korurlar; Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler” meâlindeki beyandır[365]. Cenâb-ı Hak, nikâh ve kölelik mülkiyeti dışındaki cinsel ilişkiyi haram kılmıştır. Müt‘a, ne nikâh ne de kölelik mülkiyetidir, dolayısıyla müt‘a da haram kılınanlara dâhildir.

Müt‘anın haram kılındığının delillerinden bir diğeri, Hz. Ali’den rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber günü müt‘ayı ve ehil eşek eti yemeyi yasaklamıştır”[366]. Sebre el-Cühenî’den rivayet edildiğine göre de Resûlullah, Mekke’nin fethedildiği gün, kadınlarla müt‘a yapmayı yasaklamıştır”[367]. Yine İbn Ömer’den nakledildiğine göre Resûlullah, Hayber günü kadınlarla müt‘a yapmayı ve ehil eşek eti yemeyi yasaklamıştır”[368].

---

362 Yani âyeti şöyle okurdu: “femestemta‘tüm bihi minhunne ilâ ecelin müsemmen feâtûhunne ucûrehunne” (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ إلى أَجَلٍ مُسمّىً فَآتُوهُنَّ أجورهنّ) (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 12; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 484).

363 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 487.

364 “Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman onları süreleri içinde boşayın ve süreyi sayın” (et-Talâk, 65/1).

365 el-Muminûn, 23/5-6.

366 Buhârî, “Megāzî”, 38; Müslim, “Nikâh”, 29.

367 Müslim, “Nikâh”, 25.

368 Bu hadisi bu şekilde bulamadım. Fakat İbn Ömer’e müt‘a konusu sorulduğu ve “haramdır” dediği rivayet edilmiştir. Buna karşılık kendisine: “İbn Abbâs müt‘ada bir sakınca görmüyor” denilince: “Allah’a yemin ederim ki İbn Abbâs Resûlullah’ın Huneyn günü müt‘ayı yasakladığını ve bizim zina eden kimseler olmadığımızı biliyor” cevabını vermiştir (Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, XII, 289). *Mecma‘u’z-zevâid* adlı kitapta “Hayber günü” şeklinde rivayet gelmiştir. Heysemî: “Bu hadisi Taberânî rivayet etmiştir, hadisin ravileri arasında Mansûr b. Dinâr vardır, Mansur zayıf bir ravidir” demiştir (Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*,

148 [§]Başka bir haberde şöyle denilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) Haceru'l-Esved ile Makām-i İbrâhim arasında ayakta şöyle diyordu: "Ben size müt'a konusunda izin vermiştim, kimin yanında böyle bir kadın varsa ondan ayrılsın, verdiklerinizden de bir şey almayın, çünkü azîz ve celîl olan Allah müt'ayı kıyâmete kadar haram kılmıştır"[369].

İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer'in müt'a hakkında şöyle dediğini duydum: Müt'ayı ilk gören ben olsaydım hemen recmederdim"[370]. Abdullah'ın da şöyle dediği nakledilmiştir: "Müt'a, kadınlarla yapılan müt'a neshedilmiştir; onu boşama, mehir, iddet, mîrâs ve nikâhla ilgili hakları düzenleyen âyetler neshetmiştir"[371]. Hz. Âişe'nin yanında müt'adan bahsedilince şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki O'nun Kitabı'nda nikâh ve câriye ile ilişki dışında bir hüküm bulamamaktayız"[372]. Hz. Âişe, daha sonra "Namuslarını koruyanlar…" meâliyle başlayan âyetleri okumuştur[373]. Hz. Ömer'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.) döneminde iki müt'a vardı, ben onları yasaklıyor, onlardan dolayı insanları cezalandırıyorum"[374]. Bazı âlimler, bu iki müt'a'nın Hz. Peygamber (s.a.) döneminde yapıldıklarını ikrar
149 etmesine rağmen Hz. Ömer'in bunları yasaklamasına karşı çıktı. [§]Belirtmek gerekir ki bu konudaki cevap Hz. Ömer'in, Resûlullah'ın kadınlarla müt'a yapmayı yasakladığını ve bu konuda inen Kur'ân naslarını bildiğine hükmetmek

---

IV, 265). Abdurrahman b. Nuaym el-A'recî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir adam İbn Ömer'e, ben de yanındayken müt'adan, kadınlarla cinsî ilişkide bulunmaktan sordu, İbn Ömer bu soru karşısında kızarak şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin olsun ki bizler Hz. Peygamber döneminde zina yapan kimseler değildik". Sonra şöyle devam etti: "Allah'a yemin olsun ki, Resûlullah'tan (s.a.) şöyle dediğini duydum: Mesîh Deccal'dan önce otuz tane yahut daha çok yalancılar olacaktır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 103).

369 Müslim, "Nikâh", 21.

370 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 486.

371 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 486.

372 İstisrar: Teserri demektir. Kişinin cariyesi ile cinsel ilişkide bulunmasıdır (bk. İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-hadis*, II, 471).

373 el-Muminûn, 23/5-7. bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 88.

374 Bu rivayeti aynen böyle bulamadım. Fakat Ebû Nadre'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Câbir b. Abdillah'a: "Zübeyr (r.a.) insanları müt'adan yasaklıyor, İbn Abbâs ise onu emrediyor". Bana şöyle cevap verdi: "O olay benim önümde cereyan etti. Bizler Hz. Peygamber döneminde müt'a yaptık. Affan dedi ki Ebû Bekir döneminde de yaptık. Ömer halifelik makamına getirilince insanlara bir konuşma yaparak şunları söyledi: "Kur'ân o Kur'ân'dır. Resûlullah da o Resûldür. Hz. Peygamber (s.a.) döneminde iki müt'a vardı; biri hac müt'ası, diğeri kadınlarla yapılan müt'a idi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 52). Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.) döneminde iki müt'a vardı, Ömer (r.a.) bize onları yasakladı, biz de bunlara son verdik" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 325).

gibidir. Hz. Ömer'in tehdidi, müt'anın neshedildiğini bildiği için, sadece müt'a yapanla ilgilidir.

Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Bu ilâhî beyan temettû ilişkisine de nikâh akdinin sona erdirilmesine de ihtimal taşır. Şöyle ki, ayrılma ilişki yaşandıktan sonra olunca mehirin tamamını onlara verir. Çünkü Allah Teâlâ nikâh akdinde mehirin tamamını, boşamadan sonra da yarısını zikretmiştir; burada ise ikisini bir arada zikretmiştir[375]. Bu konu hakkında evlenilmesi haram kılınanlar ve helâl kılınanların hepsinin nikâh sebebiyle olduğunu zikretmesi de bu tevil şeklini güçlendirmektedir. Yine bununla ilgili olarak Yüce Allah'ın şu beyanı bulunmaktadır: "Malî bakımdan kim evlenmeye güç yettiremezse…"[376] beyanı vardır ki, her ne kadar câriyeler için kiralamadan bahsediliyor olsa da bunların hepsi nikâh hakkında olup kiralama konusunda değildir. Şayet bunlar kiralama ile ilgili ise bu husus şu ilâhî beyanlarla neshedilmiştir: "Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın"[377] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Bu yapılan kiralama idi, zina olarak nitelendi ve müminler bundan yasaklandı. Yine "Namuslarını koruyanlar kurtulmuştur"[378] âyetiyle nikâhlanmanın ötesini isteyenin Allah'a karşı asi olduğunu zikretmiştir. [§]Bu, şayet Kitab'ın hükmü ile biliniyorsa zik- 150
rettiğim hüküm onu neshedicidir. Eğer hadislerle biliniyorsa, mubahlığı bildiren haberler yasağa yakın olarak rivayet edilmiştir. İkinci tarafına göz yumarak bir yanını almak isteyen kimse, karşıt görüş sahibine, ikinci tarafına göz yumma ve berikinin söylediğini engelleme fırsatı vermiş olur. Sonra da ihtiyacın ortaya çıkması durumunda bile ümmetin bu işi yapmaktan kendini çekmesi, müt'a işini yapanların bile böyle bir işten nefret etmesi sözkonusudur. Şimdi sen (ey okuyucu), dinen hak olana sarılmaya devam et! İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir. Önceki zamanlarda kadının nikâhı, sürenin geçmesiyle ortadan kalkıyordu, sonraları (bu tür) nikâh hükümlerinin ortadan kalkması bunu geçersiz hale getirmiştir.

---

375 "Fe mestemta'tüm bihi min hunne" (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ) beyanının zifafa girdikten sonraki boşama durumunda olma ihtimali vardır, çünkü bu durumda kocanın mehirin tamamını teslim etmesi lazım. Zifafa girmeden boşama durumunda ise mehirin yarısını vermeyi "fe nısfu mâ feradtum" (فَنِصْفُ ما فَرَضْتُمْ) beyanı ile zikretmiştir, mehirin tamamını vermeyi de bu âyette zikretmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 159b).

376 en-Nisâ, 4/25.

377 en-Nûr, 24/33.

378 "İffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır" (el-Müminûn, 23/5-7).

Mehir kesiminden sonra karşılıklı rıza ile anlaşmanızda sizin için günah yoktur. Bu ilâhî beyanda mehire ilave yapmanın caiz olduğunu göstermektedir. "Farîza" (فريضة), karşılıklı belirleme demektir.

Şayet: "**Karşılıklı rıza ile anlaştığınız** meâlindeki beyanın anlamı şu ilâhî beyana dayanmaktadır: "Ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnâdır"[379]. Bu ise kadının mehirinden bir şeyi kocaya, yahut kocanın karısına mehirinden bir şey vermesidir" diye bir itirazı yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Eğer iddia edildiği gibi olsaydı kadının rızası ile yetinilir, peşinden kocasının rızası zikredilmezdi. Oysa Yüce Allah "fîmâ teradaytüm bihi" فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ "Karşılıklı rıza ile anlaştığınız şeyde" buyurmuş ve rızada kocaya da pay ayırmıştır. *En doğrusun Allah bilir ya*, onun anlamı şudur: Koca mehire ilave yapınca bu, caizdir. Bu rızalaşma iki durumda da karı kocanın ikisinde de sözkonusu olur. Mehirde, alışverişteki parada ve benzerlerinde artırma yapmanın aslı budur. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet
151 edildiğine göre [§]o, Ummu Seleme'ye talip olurken kendisine şöyle diyordu: "Ey Ummu Seleme! Mehiri artırmam düşüncesinde isen artırayım, eğer senin mehirini artırırsam diğer kadınların da mehirini artıracağım"[380]. Hz. Ali'nin şöyle dediği nakledilıştir: "Mehir artır, çünkü bunun bereketi daha büyüktür". Hz. Osman ve Ammâr'dan da aynı şey rivayet edilmiştir. Kitab, Sünnet ve ashâb-ı kirâmın beyanları da bunun caiz olduğuna işaret etmektedir, gerçek olan da budur. Müslümanların büyük çoğunluğunun alışveriş ve ticaretlerinde uyguladıkları şey budur. Parada ve mehirde artırımda bulunmanın ve sanki alışveriş akdinde adlandırılmış gibi olmanın caiz olduğuna dair delillerden biri de şudur: Bir adam diğerinden bir köleyi kesin ücretle satın alsa, sonra taraflardan biri arkadaşına bir cayma hürriyeti tanısa, o da alışverişi bozsa, bu işlem caiz olur ve bu durum, alışverişte şart koşulmuş muhayyerlik gibi kabul edilir. Bunun gibi adamın biri bir köleyi peşin olarak bin dirheme satın

379 Bakara, 2/237. Bu âyetin meâli yukarıda geçmiştir.

380 Ummu Seleme'den rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber kendisine geldi, ridasını katlayıp kapının eşiği üzerine koydu, üzerine yaslandı ve şöyle dedi: "Ey Ummu Seleme benimle evlenir misin?" Ummu Seleme "Ben çok kıskanç bir kadınım; bende Allah Elçisinin hoşlanmayacağı bir davranışın meydana gelmesinden korkarım" cevabını verdi. Hz. Peygamber oradan ayrıldı, sonra geri dönerek tekrar: "Benimle evlenir misin Ummu Seleme, şayet mehirini artırmak düşüncesinde isen artırırız" buyurdu. Ummu Seleme aynı sözleri tekrarladı. Orada bulunan Ummu Abd şöyle dedi: "Ey Ummu Seleme! Biliyor musun Kureyş kadınları neyi konuşuyorlar? diyorlar ki Ummu Seleme Muhammed'i, yaşça ondan daha genç ve daha zengin bir gençle evlenmek istediği için reddetmiştir". Bunun üzerine Ummu Seleme Resûlullah'a geldi ve o, kendisiyle evlendi" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXIII, 253). Bu hadisin ravileri sağlam ve güvenilir kişilerdir (Heytemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IX, 245).

alsa, sonra satıcı müşteriye paranın ödenmesi için bir ay süre verse, bu süre caiz olur ve sanki ikisi akit esnasında süre konuşmuş gibi olurlar. Dolayısıyla alışverişten sonra parada artırım yapmak sanki satış akdi esnasında olmuş gibi geçerli sayılır.

Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir. Haram ve helâl kıldığı işlerde bilgi sahibidir, her şeyi yerli yerine koymak konusunda da hikmet sahibidir.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا اَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ
فَمِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ
بِاِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ وَاٰتُوهُنَّ
اُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ
اَخْدَانٍ فَاِذَٓا اُحْصِنَّ فَاِنْ اَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى
الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَاَنْ
تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

25. "İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerinide âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek)***, içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."***

[§]İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Bu âyetin sonunda Yüce Allah: **Bu** (câriye ile evlenmek) **içinizden sizden günaha düşmekten korkanlar içindir** buyurmuştur. Bazı âlimler şu görüşü ileri sürmüştür: Hür kadınlarla evlenmekten aciz olmadıkça ve günaha düşmekten korkmadıkça hür erkek câriye ile evlenemez. Bu iki durum birleşince câriye ile evlenmek caiz olur. 152

Âyet-i kerîmeye ait yorumun böyle olması isabetli değildir. Çünkü bugün (Mâtürîdî'nin zamanı) câriyeler hür kadınlardan daha az bulunur; erkeğin câriye satınalmak için bulamadığı paradan daha az bir para ile evlenebileceği hür bir kadın bulabilir. Ancak şöyle denilebilir: O zamanda câriyeler daha çok bulunuyordu, hür kadınlarsa daha azdı; câriyelerin masrafı ve mehirleri daha basitti. Bu sebeple ilâhî hitap bu şekilde gelmiştir. Şöyle de denilebilir: "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin[381] âyeti inince köle sahipleri câriyeleri az bir mal karşılığında evlendirmeye rağbet ettiler. İşte o zaman **İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse**… meâlindeki âyet indi. Aslında açık olan durum şudur: Câriyeler hür kadınlardan daha az bulunuyor ve onların masrafları daha fazlaydı; hür kadınlarsa daha kolay bulunuyordu ve masrafları da azdı. Yahut hür kadınlara harcama yapmakla ilgili âyet başta nikâhla ilgili değil, onlara harcamada bulunmakla ilgilidir. Şöyle ki erkek hür kadınla evlenince, ister istemez ona harcama yapmak durumundadır. Harcama yapmaya güç yetiremezse onu boşar ve câriye ile evlenir, çünkü câriyenin nafakası efendisine, hür kadının nafakası ise kendisine aittir. Dolayısıyla nafakası, kendi üzerine olan, hanımını boşayıp nafakası efendisi üzerine borç olan câriye ile evlenmekle emrolunmuştu. Bu daha uygundur. Sözkonusu âlimlerin söylediğini en iyi bilen Allah'tır. Bir de şöyle denilebilir: Allah Teâlâ bu âyetteki nikâh kavramından, akit ve evlenmeyi değil cinsel ilişkide bulunmayı kastetmiştir. Nitekim Ali b. Ebû Tâlib de böyle demiştir. Oysa nikâh hem evlenme hem de cinsel ilişkinin ismidir. Al-
153 lah Teâlâ şöyle buyurmuştur: [§]"Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik kadınla evlenir[382]. Bu âyette geçen "nikâh" kavramı cinsel ilişki demektir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de öyle olabilir. Hz. Ali'nin sözünün muhtevası, âyetteki "nikâh" kavramına "cinsel ilişki" anlamı yüklemektir. "Çünkü o, şöyle demiştir: "Hür kadın üzerine câriye ile evlenemez". Sanki Hz. Ali, bunu engellemiştir, çünkü kişi hür kadınla ilişkide bulunma gücüne sahiptir, câriye üzerine hür kadınla evlenebilir[383]. O diyor ki hür kadınla cinsel ilişkide bulunma gücüne sahip olmadığı durumda câriye ile evlenir ve nikâhı caiz olur. Yahut tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, bazılarının söylediği gibi, başlangıçta nikâh ve evlenme hakkındadır. Bu durumda zenginlik ve kudret bulununca câriye ile evlenmeye engel olan yahut bâtıl olmasını gerektiren bir şey yoktur,

381 en-Nûr, 24/32.

382 en-Nûr, 24/3.

383 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 175. İbn Hacer "Senedi güzeldir" demiştir, *Telhîsu'l-habîr*, III, 171.

çünkü Allah Teâlâ mali güçten yoksun bulunma durumunda câriyelerle evlenmeyi mubah kılmıştır. Bizim hareket noktalarımızdan biri de şudur: Bir şeyin bir durumda mubah olması, başka bir durumda sakıncalı olduğunu göstermez. Bunun delili şu ilâhî beyandır; "Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini sana helâl kıldık"[384] meâlindeki âyette, ücretlerini vermeyince hanımların helâl olmadığını gösterecek bir delil yoktur. Yine: "Eğer hanımlar arasında adaletli davranmamaktan korkarsanız tek eş ile evlenin yahut câriyelerinizle yetinin"[385] meâlindeki âyette, şayet adaletli davranamamaktan korkarsa, kişinin dört eşle evlenmesinin sakıncalı olması sözkonusu değildir. Görüldüğü üzere bir şeyin bir durumda sakıncalı olması veya yasaklanması başka bir durumda sakıncalı olmasını gerektirmez; yine bir şeyin bir durumda mubah ve helâl olması başka bir durumda onun haram olmasını ve yasaklanmasını icap ettirmez.

Şu da var ki, muhalif görüş ileri süren, adı geçen âyetteki imanı **İnanmış, namuslu hanımları nikâhlamak** meâlindeki ilâhî beyanın şartı kılmamıştır. Câriyelerle evlenme durumunda iman şart olmayınca zenginlik ve kudret nasıl şart olur? Zira muhalifin şöyle bir sözü vardır: "Ehl-i Kitab namuslu kadınlarla evlenme gücüne sahip bulunan kimsenin, câriyelerle evlenme hakkı yoktur". İman bu konuda şart olmayınca, kudret ve imkân nasıl şart olur? Bu durum erkeğin "Ehl-i Kitap'tan câriye ile evlenme hakkı yoktur" düşüncesini iptal eder[386]. Çünkü o, şöyle diyor: "Çünkü Allah Teâlâ câriyelerde imanı, [§] **154**
İnanmış câriyelerinizden meâlindeki beyanla şart koşmuştur. Namuslu hür kadınlarda iman şart olmayınca câriyelerde nasıl olur? İşte bu sebeplerle, bunların hiç biri bize göre şart değildir.

Şayet biri "Allah Teâlâ'nın zıhâr kefaretinde: "Buna da gücü yetmeyen altmış fakir doyursun"[387] meâlindeki âyetinde iman şart değil midir ki zıhâr yapan kişi köle azat etme ve oruç tutma gücüne sahip olunca diğer türleri yapması caiz olmasın! Birinci meselenin de bunun gibi olmasına engel olan nedir?" diye bir soru sorarsa, şöyle cevap verilir: İman onda şart olmuştur, çünkü burada iman öyle bir farzdır ki kişiye bir şartla lazım gelir ve o, bunun dışına çıkma ve

384 el-Ahzâb, 33/50.

385 en-Nisâ, 4/3.

386 İman nikâhlamada şart olmayınca, kudret ve zaruret nasıl şart olabilir ki? Bu, "erkeğin Kitap ehli bir câriye ile evlenme hakkı yoktur" sözünü iptal eder.

387 "Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlara temas etmeden önce bir köle azat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Buna imkân bulamayan, temas etmeden önce peşpeşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resûlüne imanımızı göstermeniz içindir" (Mücadele, 58/3-4).

çizilen sınırı aşma hakkına sahip olamaz. Nikâha gelince, o, kudret, imkân ve azat etme yoluyla kendisine gerekli olmuş bir farz değildir. Zikredilen şey ise farz olup kudret ve imkân bulunması sebebiyle ona gerekli olmuştur. Burada yemek caiz olur, fakat vacip olan farz üzerinden düşmez. İşte bu sebepledir ki kölede iman şart olmuş, birincisinde ise şart olmamıştır.

Eğer biri "Âyetin mânası nedir?" diye sorarsa ona şu cevap verilir: Âyetin mânası seçmek, edep türünden yahut andığımız infak türünden bir şeydir veya hür kadınla evlenme gücü bulunduğu takdirde, câriyeyi hür kadın üzerine tercih etmemek şeklindedir. Nitekim Hz. Ömer'den şöyle dediği nakledilmiştir: "Hür olan bir kimse câriye ile evlenirse yarı varlığını köleleştirmiş gibi olur. Yine herhangi bir erkek köle hür bir kadınla evlenirse kendisinin yarısını azat etmiş olur[388]. Bu sebeple kişi, hür kadına güç yetirdiği takdirde câriyeyi ona tercih etmez.

Bu (câriye ile evlenmek) içinizden günaha girmekten korkanlar içindir. Buradaki "anet" (العنت) kelimesinin zinaya değil, kadınların insanların arasına karışması ve evlatları köleleştirmesi diye yorumlanabilir. Efendi, doğacak
155 çocukların köleleştirilmesinden [§]ve câriyelerin insanlar arasına karışmasından emin olursa, câriye ile evlenebilir. Çünkü insanların gönülleri, eşlerinin diğer insanlar arasına karışmasına ve evlatlarının köleleştirilmesine razı olmaz. Buna göre âyetteki "anet" kelimesine bu anlamı vermek zina anlamına geldiğini söylemekten daha isabetli olur.

Câriyelerle evlenme konusunda mali kudretin muteber olmadığının delillerinden biri de söylenegelen şu sözdür: Hür erkek câriye ile evlense, sonra da hür kadınla evlenme imkânına kavuşsa câriyenin nikâhı fasit olmaz. Bu İbn Abbâs'ın görüşüdür[389]. Buna göre erkeğin başlangıçta hür kadınla evlenme gücüne sahip bulunması câriyeyi nikâhlamasına engel olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Evlenecek kişinin malî güce sahip olmaması aslında hür kadınla evlenmeye engel değildir, çünkü bu, malî zimmete yönelik bir şeydir. Nafaka imkânının bulunmaması İbn Abbâs'a göre câriyeyi nikâhında tutmaya engel olur[390]. Dolayısıyla ilgili âyet, hür kadının nafakasının bulunmamasının, baş-

---

388 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, VII, 268; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 466.

389 Bu görüşü İbn Abbâs'a ait olarak bulamadım. Fakat onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hür bir kadınla câriye üzerine evlenmek câriyenin boşanması sonucunu doğurur" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 468).

390 Bir önceki dipnota bakınız.

langıçta hür kadının mehirine güç yetirmekten daha uygun olduğuna işaret eder, nitekim bu hususa temas etmiştik.

Bu meseledeki hareket noktası şudur: Zaruret şartıyla caiz olan her iş zaruret ortadan kalkınca, cevazın devamına engel olur. Şayet cevazın devamına engel olmazsa onun zarurete bağlı olarak helâl olma niteliği ortadan kalkar. Buna göre nikâhı altında hür kadın bulunan kimsenin, câriyeden ayrılması tercih edilir; çünkü câriyeyi tutmakla doğan çocuk köle olur ki bunu tercih etmek aklen çirkin olur. Ayrıca kendisiyle evlenilen câriyenin diğer insanlara karışması da erkeğin yaratılışı açısından nefret ettirici olur. Başlangıçta da durum bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bununla birlikte Cenâb-ı Hak şöyle buyumuştur: **Sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır.** Ama zaruret durumunda sabretme şartı yoktur.

Şimdi, malı olduğu halde ondan uzakta olan ve malına ulaşıncaya kadar günaha girmekten korkan kimse hakkında da hüküm aynıdır, bu durum nikâha engel olamaz. Haramlık bulunan işlerin hepsinde, onun mükellefin gıyabında veya huzurunda bulunması arasında herhangi bir fark yoktur; hür kadın üzerine câriyeyi nikâhlamak, kızkardeş üzerine kızkardeşi nikâhlamak ve benzeri durumlar bunun örneğidir. Bununla birlikte günaha girme korkusu, bir şeyin
helâl olmasına sebep olsaydı [§]kendisinin yanında bulunmayan hür kadın, **156**
zaruret durumuna düşmediği takdirde, mubah kılıcı olurdu. Binaenaleyh şu durum ortaya çıkmıştır ki nikâhın kendisi için haramlık, bizzat nikâhın var oluşunda helâllik de onun bulunmayışı halinde sözkonusudur, yoksa buna götüren yolun bulunup bulunmamasında değildir.

Bu (câriye ile evlenmek) içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Bu ilâhî beyandaki "anet" (العنت) darlıktan başka bir şey değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah dileseydi, sizi güçlüğe düşürürdü"[391] buyurmuştur; yani yetimlerle içiçe yaşama noktasında. Yahut "anet" kelimesinin anlamı günah demektir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizin günah işlemeniz ona ağır gelir"[392] buyurmuştur. Kadınlardan cinsel bakımdan yararlanma gücüne sahip olan kişi günah işlemekten korkar. Buna bakılırsa kadının her durumda mubah kılınması gerekir, yahut da öylesi darlığa düşer. Dolayısıyla bundan kastedilen şey akit değil, kişinin kendisini korumasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

391 el-Bakara, 2/220.

392 et-Tevbe, 9/128.

Zina korkusunun, helâlliğin şartı olma ihtimali yoktur. Çünkü zina eden akıllı kimseye, en etkili engelleyici olarak recim yahut had cezası verilmiştir. Aksine kişiye, bütün imkânları ile zinadan sakınmak farz olmuştur. Bilindiği üzere Cenâb-ı Hak yine nikâh dışında zinadan kaçınmak için bir yol (câriye ile evlenme yolu) belirlemiştir. Yine zina etmemek için oruç tutma emri gelmiştir ki, oruç zinaya karşı bir kalkandır[393]. Zinadan korkmak sadece tehlikeden korkmak olup gerçek anlamda korkma değildir. Bu sebeple haramların kalkması için hiçbir mazeret kabul edilmemiştir. Kişi oruç tutmak suretiyle zinaya karşı çıkabilir.

İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse… Deriz ki -*Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*- bu ilâhî beyanın iki türlü tevile
157 ihtimali vardır: Birincisi, nikâh akdinin mehirine malik olma gücüne; [§]ikincisi, hür kadınla evliliği sürdürmek için nafaka, giyim kuşam ve meskene sahip olma gücüne muhtemeldir. Bu tevil, şu sebeplerden dolayı gerçeğe en uygun olandır. Nikâh akdini gerçekleştirme konusu câriyenin nikâhı ile ilgili olarak inen **Mehirlerini de adete uygun olarak verin** meâlindeki beyanda belirtilmiştir. Bilindiği üzere hür kadın, örfteki mehirlerin özelliklerini taşıyan bir mehir karşılığında nikâhlanabilir. Hatta bu, hür kadınlarda daha çok yaygındır. Aslında hür kadınlarla basit bazı şeyler karşılığında evlenmek de mümkündür. Bu kadınların, her asırda var olduğu bilinmektedir, fakat câriyeler bunlar gibi bulunmaz. Bu sebeple câriyeleri nikâhlamada olmazsa olmaz bir şeyin yahut varlıkta ondan daha büyüğünün bulunmamasının şart koşulması imkânsızdır. Nafaka ve meskende ise efendinin servetine bağlı olup ona problem çıkarılmaz bazan. Oysa hür kadınlarda kocanın malı olmaksızın bunlara ulaşılamaz. Hür kadında varlık zikredilir. Sonra, örfe göre ihtiyaç olan şeyde fazlalık vardır[394]. *Bütün güç ve kudret yalnız Allah'a aittir.*

---

[393] Abdullah b. Mesûd'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) bize şöyle buyurdu: "Ey gençler topluluğu! Sizden evlenme gücüne sahip olan kimse evlensin, çünkü evlilik gözü sakındıran, namusu koruyan bir kalkandır. Evlenme gücüne (nafaka) sahip olmayan kimse oruç tutsun, oruç onun için bir kalkandır" (Buhârî, "Nikâh", 3; Müslim, "Nikâh", 1).

[394] "Câriye ile evlenecek mali gücü bulan kimse, aynı zamanda hür kadınla evlenme gücünü de bulmuş olur. Çünkü bize göre, mehirin en azı 10 dirhemdir. Şâfiî'ye göre ise miktar belirlenmez, onun azı da çoğu da birdir. Kişi câriye ile evlenecek mali güce sahip olunca, hür kadınla evlenecek gücü bulamaması düşünülemez. Örfte câriyeler hür kadınlardan daha kıymetli bir varlıktır. Onun mehirini verebilecek gücü elde eden kimse hür kadının mehirini verme gününe de sahip olur. Câriye ile evlenme imkânına sahip olunca onları nikâhlarken olmazsa olmaz şeyin şart koşulması imkânsızdır. Ancak şu söylenebilir: Nassın geliş zamanında câriyelerin varlığı daha çoktu, masrafları da daha azdı; hür kadınların ise varlığı kıymetli, masrafları daha çoktu. Fakat bu durum her asırdaki örf ve

İkinci ihtimal, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Hür kadın üzerine câriye nikâhlanamaz"[395]. Hür kadınla evlenme gücüne sahip olduğu halde câriyeyi nikâhlamak caiz olsaydı, nikâhtan sonra bundan yasaklamanın bir anlamı olmazdı, çünkü bunun varlığı bilinmemektedir, hür kadınla evlenme imkânı buna engel olur.

[§]Üçüncüsü, kendisi sebebiyle evlenmenin gerekli olduğu şeyin varlığı şart değildir. Fakat kendini tutmak (imsak) vacip olan durumda varlık şarttır, zira bir şeyin kendisine veya misline sahip olmayanın zimmeti ile caiz olur. Şu halde bunun imsak hakkında olduğu sabit olmuştur. Şimdi, şayet nikâhlanmak anılan şey sebebiyle engelleniyorsa, onun caiz olması da zaruret sebebiyle olur. Bu da kendisi sebebiyle zaruret bulunmayan meseleler hakkındadır. Şu halde, bunun imsakla ilgili olduğu anlaşılmıştır. 158

Şu da var ki burada yapılan tevil nikâh hakkında olsaydı, hür kadınla evlenme imkânı bulunmasına rağmen bunda nikâhın haram kılınması birkaç yönden sözkonusu olamazdı. Birincisi şudur: Bu durum, câriyeleri nikâhlamak hür kadınlara bedel olmak üzere ve zaruret durumunda mümkün olurdu. Bu ise birkaç yönden nikâhın konumuyla bağdaşmazdı. Biri şudur: Bu yöntem ibâha ve ruhsat yoludur. Halbuki cinsel organlar sunî ibâheyi kabul etmez, aksine buradaki ibâha, mubah kılanın cezalandırmasını gerektirir, dolayısıyla sahip olmadığı bir şeyi kendine mubah kılan kimse gibi olur.

İkincisi, bütün haramlardaki haramlık apaçık olup bazı ihtiyaçlar sebebiyle kalkmış değildir, câriyelerin nikâhı da -şayet haram türüne girmişse- aynıdır. Bu konudaki hüküm şudur: Nikâhlanma ihtimali olmayan her kadın, kölelik mülkiyeti sebebiyle de helâl olmaz.Şöyle de diyebiliriz: Şahsî konumu itibarıyla nikâhı helâl olmayan bir kadın, kölelik mülkiyeti sebebiyle de helâl olmaz. Bu, dört eşten fazla hanımla evlenmek gibi değildir, çünkü o, genel anlamda kadının konumu değil, nikâhlanacak kadının hukuku içindir, eşinin

---

âdete aykırıdır. Nafaka ve meskene gelince, bazan kocadan alınmaksızın efendilerin malı ile temin edilmiş olur, çünkü câriyelerde yaygın olan durum onların masraflarını kölelerin değil, efendilerinin karşılamasıdır. Hür kadınlarda ise bu masraflar sadece kocanın malı ile temin edilir. Nafaka ve meskende açıklamaya ihtiyaç vardır, fakat mehire gücü yetme konusunda açıklama yapmaya ihtiyaç yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 160a).

395 Bu hadis Hz. Âişe'den (r.a.) merfû olarak Dârekutnî'nin *Sünen*'inde rivayet edilmiştir (IV, 39; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ* VII, 369). Hadisin isnadında Muzâhir b. Eslem bulunmaktadır, muzâhir zayıf bir ravidir. Nitekim İbn Hacer de *Telhîsu'l-habîr* adlı eserinde aynı şeyi söylemiştir (II, 57). Abdurrazzâk'ın *Musannef*'inde bu hadisin Hasan'dan mürsel olarak rivayet edilmiştir (VII, 267; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, s. 229; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 467).

kardeşi ve benzerleri de böyledir. Bunun da delili câriyeden başkası ile evlenemeyince, hür kadına bedel olmak ve zaruret durumunda kalmaktan dolayı
159 olmaksızın caiz olmasıdır. [§]Şunu da ifade etmek gerekir ki mal ve servet hiçbir şekilde helâllik ve haramlık sebebi kılınmamıştır. Hatta Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah'ın lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar"[396]. Allah Teâlâ bu beyanında evlenme imkânının bulunmamasını, evlenmeyi terk etme şartı kılmıştır. Erkek bazan feshetme hakkına da sahiptir, ama bu, ibâha şartı da değildir. İşte câriyelerle evlenmenin durumu da böyledir.

Üçüncüsü, helâllik ve haramlığı bir duruma nispet etmekte aslolan, o durum dışındaki zıddının var olmasını gerektirmez. Belki başka bir durumda nispet edilen yahut başkası hakkında olan bir delilin var bulunmasına bağlıdır, yoksa bunu gerektirir anlamında değildir. Bunun delili çeşitli nikâh hususlarıdır. Cenâb-ı Hak, Peygamber sallallahu aleyhi ve selleme hitaben şöyle buyurmuştur: "Ücretlerini ödediğin zevcelerini biz sana helâl kıldık"[397]. Bu, ücretlerini ödemeseydi helâl olmayacaklardı demek değildir. Yine : "Sizden önce, kendilerine Kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde-"[398] buyurmuştur. Yine: **Kadınlar muhsana kılınınca, eğer bundan sonra açıkça çirkin bir iş işlerlerse…** [399]. Bu âyetteki hüküm, eğer muhsana yapılmadan zina ederlerse onlara had cezası gerekmez demek değildir. Azîz ve celîl olan Allah, yine şöyle buyurmuştur: **Sizden her kim, mali güç bakımından inanmış muhsana/namuslu kadınlarla evlenme gücüne sahip değilse…** Yani imanın şart kılınmasıyla değil. Yine "Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin"[400]. Yani hür kadınlar hakkında adaletli davranmama korkusu olmayınca câriye ile evlenmek helâl
160 olmaz demek değildir. [§]Bunların dışında çok sayıda örnek vardır. Çünkü helâlliğin bir hale nispet edilmesinde, onu başkasından kesmek mânası yoktur. Konumuz olan nikâhın durumu da bunun gibidir.

Bazıları, sözkonusu konumu belirlemek amacıyla içinde "fe men lem yesteti'" (فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ)[401], "ve men lem yecid" (وَمَنْ لَمْ يَجِدْ)[402] ifadeleri bulunan âyetleri delil getirmiştir. Bunun cevabı söylediğimiz şu sözün içinde bulunmaktadır:

396 en-Nûr, 24/33.
397 el-Ahzâb, 33/50.
398 el-Mâide, 5/5.
399 en-Nisâ, 4/25.
400 en-Nisâ, 4/3.
401 el-Mucadele, 58/4.
402 el-Bakara, 2/196; en-Nisâ, 4/92; el-Mâide, 5/89; el-Mâide, 58/4.

Başkasına ait olan hüküm menetme bakımından bir delil oluşturur, o, buna bağlı değildir; bununla birlikte şunu da belirlemeliyiz ki bir şart durumunda değildir. Görmez misin ki Allah Teâlâ evli kadınlar (المحصنات) hakkında imanı şart koşmuştur, ama aslında o, şart sayılmamıştır, fakat kefaretler ve benzeri konularda şart olmuştur. İşte bahsettiğimiz konu da bunun gibidir.

Şimdi, iki işi birbirinden ayırmak birkaç yönden olur[403]. Biri, bunun bedel kılma ve zaruret durumunda bulunma halidir. Bunun delili zaruret halinde hükmün ortadan kalkmasıdır. Bu meselede ise böyle birşey sözkonusu değildir, zaruret hür kadını nikâhlamak için kalkmaz. Bu sebepledir ki iki durum birbirinden farklı olmuştur. Şayet onu, bir durumda emredilmesini yahut helâl olduğuna işaret edilmesini yasaklandığına dair delil kabul etsek, hür kadınlarla evlenme gücü bulunması durumunda câriyelerle evlenmek yasaklanmış olurdu. Şu halde bir şeyin yasaklanması, fiili iptal etmesini birkaç sebeple mümkün değildir. Birincisi, yasağa sebep olan durum, aklın benimsediği bir husustur. Böylesinin geçersiz olması sözkonusu değildir. Bu da iki şekilde çıkar: Biri, çocuğunun köle olması, diğeri de hanımının erkeklerle karışık durumda bulunmasıdır. Bu erkeğin ayıplanmasına sebep olan hususların bir türüdür.

Şunu da belirtmek gerekiyor ki zina eden kadınla evlenmek -yasaklanmış olmak ve öylesini boşama emri bulunmakla birlikte- caizdir. Bilindiği üzere
bunu yapmak en büyük ayıptır. [§]Çünkü kişinin, câriye hakkında korktu- **161**
ğu şey başına gelmiş olur; çocuğu ana sebebiyle kötülenir, öyle ki bu durum akıllarda her türlü kölelikten daha ürkütücüdür; çocuğa: "Ey zâniyenin oğlu!" denilir; bu aynı zamanda nesebi şüpheli hale getirme ve benzeri bir şeydir. Bütün bunlara rağmen sözü edilen hukuk açısından geçersiz değildir. Câriyenin durumu daha da uygundur.

Yine, hür bir kimsenin köle ile nikâhlanmasının haram olduğu konusunda görüş ayrılığı yoktur. Velilerin köleyi ayırması ve babaların nesep hakkını efendilerine çevirmesi gerekir, zira bilindiği üzere statü farklılığına dair câriyeleri kötülemek efendileri açısından daha kötü bir durumdur. Bununla birlikte bu durum yapılan nikâhın caiz olmasına engel teşkil etmemiştir. Konumuzu oluşturan husus da bunun gibidir.

Yine belirtmek gerekir ki haramlık iki çeşittir: Biri, nikâhlanmış veya müt'a yapılmış kadının kendisine yönelik, diğeri nikâhın kendisine yönelik. Kendisi sebebiyle haram kılınan kadın, ne kölelik mülkiyeti ne de nikâh mülkiyeti ile

403 Müellif burada sadece bir vechi zikretmiştir; onun meseleyi açıklamak için bunun yeterli olduğu kanaatinde olsa gerektir.

helâl olmaz. Nikâh sebebiyle haram kılınan ise helâl duruma gelebilir. Câriye, kölelik mülkiyeti sebebiyle helâl olunca, onun haramlığının kendinden veya müt'adan kaynaklanmadığı sabit olur. Böylesi, kölelik mülkiyeti sebebiyle helâl olur, aslında nikâh mülkiyeti ile helâl olması daha uygundur, çünkü o sadece müt'a ile oluşur, bununla helâl olunca nikâhla helâl olması daha uygundur. Şu da var ki bazı kadınlar nikâhlanma hususunda haram konumunda bulunur ama bu, hiçbir şekilde mal için değildir, işte bizim üzerinde durduğumuz konu da bunun gibidir.

Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Bu âyetin iki yoruma ihtimali vardır: Birincisi, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah imanınızın mahiyetini bilmektedir, siz bunu bilmezsiniz demektir. Diğer ihtimal de şudur: Allah imanınızı en iyi bilendir, O'ndan başkası ise bunun gerçeğini bilemez. Bu yorumda, dinde zâhirlerle (beşer idrakiyle) amel etmekten ayrılmamanın gerektiğine işaret vardır.

162 **[§]Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Bazınız bazınızdan olmasınız.** Bu ilâhî beyanın, bir kısmınız diğer kısmın din anlayışını benimsemiştir, din hususunda bazınız bazınızdansınız anlamına gelme ihtimali vardır, yine bazınız bazınızın nesebinden gelmiş mânasına ihtimali vardır. Bu, insanların birbirinin dininden ve nesebinden geldiklerini gösterir. Dolayısıyla bazılarının diğerinden din ve nesep açısından herhangi bir üstünlüğü yoktur, zira nesepleri ve dinleri birdir. Bu yönden hür kadının câriye üzerinde üstünlüğü yoktur.

Câriyeler evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Denildi ki burada yer alan "uhsınne" (أُحْصِنَّ) kelimesi "evlenince" veya "müslüman olunca" demektir. Yorum nasıl olursa olsun evlilik o cezanın gerekmesinde şart durumunda olmamıştır. Çünkü câriye bu özelliği taşımadığı zaman da sözkonusu hüküm onun için gereklidir. Bu durum, bir hükmün bir durumda bir özelliğe bağlı olarak gerekli olması, o hükmün başka bir durumda o haldeki vasfın dışında kalan hususta vacip olmasına engel teşkil etmez. Bu, bize muhalif olan kimse için daha çok gerektiricidir, çünkü Allah Teâlâ "İman etmedikleri sürece müşrik kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir kişiden daha hayırlıdır"[404] buyurmuştur. Buradaki yasak ister Ehl-i Kitap'tan olsun, ister olmasın, bütün müşrik kadınlar için sözkonusudur. Sonra kitaplı olan kadınlara

404 el-Bakara, 2/221.

yönelik evlenme yasağı “Ehl-i Kitap’tan namuslu kadınlar helâl kılınmıştır”[405]
meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Sonra, bu konuda bize muhalif olan kişi şöy-
le demiştir: Erkeğin, Ehl-i Kitap’tan namuslu bir kadınla evlenme gücü olursa,
onun mümin câriye ile evlenmesi câiz olmaz. Cenâb-ı Hak müşrik câriyenin
müşrik olan hür bir kadından daha hayırlı olduğunu haber vermişken muhalif
kişi, müşrik olan hür kadının, câriyeden daha hayırlı olduğunu söylemektedir.
Bu durum muhalifimizin, bizim mezhebimiz ve görüşümüz karşısında zor bir
durumda kaldığını göstermektedir. Allah Teâlâ’nın “İman etmedikleri sürece
müşrik kadınlarla evlenmeyin” meâlindeki beyanı[406] bize göre, özellikle Ehl-i
Kitap’tan olmayan kadınlar hakkındadır. Bunun delili “Ehl-i Kitap’tan kâfirler
ve putperestler Rab’binizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Halbuki
Allah, rahmetini ancak dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir”[407]
meâlindeki âyettir. Cenâb-ı Hak burada [§]müşrik ve kitap ehli kadınları zik- 163
retmiştir; bu durum bu âyetteki müşrik kadınların Ehl-i Kitap’tan olan kadın-
lardan başkasıdır. Sûrenin başında konunun bu yönünü zikretmiştik, burada
tekrar etmeye gerek yoktur[408]. Mesele anlattığımız şekilde olunca erkeğin, ister
namuslu olsun ister câriye olsun, Ehl-i Kitap’tan olan bir kadınla evlenmesi
meşrûdur. Daha önce câriyelerle ilgili olarak imanın zikredilmesinde, onlar-
la evlenmenin caiz olması için imanın şart olduğuna delil olacak bir durum
yoktur. Nitekim namuslu mümin kadınlar hakkında imanın zikredilmesi de
onlarla evlenmekte, imanın şart koşulmasına yönelik bir delil de yoktur.

Allah sizin imanınızı daha iyi bilendir. Yani O, câriyelerin imanlarının gerçekliğini en iyi bilendir, siz ise onun hakikatini bilemezsiniz. Cenâb-ı Hak her ne kadar zâhirî bilgiyi “Onları sınayın -*Allah imanlarını en iyi bilendir*- eğer onları inanmış kadınlar olarak bilirseniz…” beyanı ile bize ispat ettiyse de “Allah onların imanlarını en iyi bilendir, eğer onları inanmış kadınlar olarak bilirseniz, kâfirlere geri döndürmeyin”[409] beyanı göstermektedir ki hakikat ilmiyle değil zâhir ilmiyle amel etmemizi emretmiştir. Bu da imanın, dilin değil

---

405 “Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değilde meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir” (el-Mâide, 5/5).

406 el-Bakara, 2/221.

407 el-Bakara, 2/105.

408 Müellifin Nisâ sûresinin başında zikrettiğini söylediği hususu orada bulamadım. Aynı sûresinin 24. âyetine işaret ediyor olsa gerektir.

409 el-Mumtehine, 60/10.

kalbin işi olduğunu gösterir. Çünkü dilin işi olsaydı onun gerçekliğini herkes bilirdi. Sonuç olarak imanın bizim nitelendirdiğimiz şekilde olduğu ortaya çıkmıştır.

Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Bu ilâhî beyan hakkında çeşitli görüş ileri sürülmüştür. Biri, bir kısmınız velâyet ve din konusunda diğer kısmındansınız, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir"[410]. Diğeri, nesep bakımından bazıları bazılarındandır, demiştir, çünkü insanların hepsi Âdem'in evlatlarıdır. Bu âyet, İslâm'dan önce bazınız bazınızdandınız, mânasına da gelebilir.

Onları ailelerinin izniyle nikâhlayıp alın. Yani efendilerinin izniyle. Allah Teâlâ burada efendileri onların ailesi diye anmıştır; bu, câriyelerin, efendilerinin ailesinden olduklarını göstermektedir. Bu ilâhî beyan bir kadının velisinin izniyle kendisini evlendirme hakkı olduğunu da göstermektedir. Çünkü
164 Cenâb-ı Hak **[§] Ailelerinin izniyle** buyurmuştur. Şayet câriyeleri evlendirenler kendi aileleri olsaydı onların iznini istemenin bir anlamı olmazdı.

Bu ilâhî beyanda kadının evlenme velâyetine sahip olduğunun delili vardır, çünkü Yüce Allah **âilelerinin izniyle** buyurmuştur. Bir kadının câriyesi olsa onu evlendirme yetkisine sahiptir. Bu uygulama kadınlar hakkında daha çok geçerlidir. Şöyle ki erkeğin bir ilişkide bulunduğu câriyesi olsa onu başkasıyla evlendirmez. Buna mukabil kadının ise câriyesi olup onu evlendirme ihtiyacı duysa, câriyesini evlendirme yetkisine sahip bulunur. Yine bu ilâhî beyanda kölenin ve câriyenin efendisinin izni olmaksızın evlenme hakkına sahip bulunmadığı hükmü mevcuttur. Nitekim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Herhangi bir köle efendisinin izni olmaksızın evlenirse o, zina etmektedir"[411].

Bazı âlimler şöyle demiştir: **Ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın**, yani câriyeler inanmış kimseler oldukları takdirde, zira daha önce bu konuda **mümin câriye kızlarınızda… Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir**, diye buyurulmuştur. Fakat bu, her ne kadar mümine câriyelerle evlenmeyi yasaklama mahiyetinde ise de inanmamış oldukları halde, nikâhlanmalarının geçersiz olduğunu göstermez. Görmez misin ki hür kadınlar kendilerini kölelerle evlendirmek yasaklanmış ve bu, onları ayıplayan şeylerden kabul edilmiştir. Fakat bu yasaklama, kölelerle evlenmelerine engel olmamıştır. Buna bağlı olarak

410 et-Tevbe, 9/71.
411 Ebû Dâvûd, "Nikâh", 16; Tirmizî, "Nikâh", 21. Tirmizî bu hadis için "hasen" demiştir.

câriyelerde iman şartının bulunması ve nikâhlanmalarının yasaklanması, yapılmış olan nikâhın geçersiz veya bâtıl olmasını gerektirmez. Bunun gibi, erkek de mümin ve hür bir kadın bulduğu takdirde hür ve kitap ehli kadınla evlenmesi yasaklanmış, buna rağmen sözkonusu evliliği yaptığı takdirde nikâh caiz olur. Önceki mesele de bunun gibidir. Bunun gibi Allah Teâlâ "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin"[412] meâlindeki beyanında onlarla ilgili olarak "elverişli" olmayı zikretmiş, [§]fakat 165
bu vasıf bulunmayınca evlilik yine meşrû olmuştur. Önceki meselede de durum aynıdır. Yine yüce Allah'ın, **Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri şartıyla** meâlindeki beyanında iffetli olmalarını zikretmiştir. Bununla birlikte böyle olmayanların nikâhı da caiz görülmüştür, asıl tartıştığımız konu da bunun gibidir.

Şayet bedel çerçevesinde mali imkân ve kudret, câriyelerle evlenmeye engel olsaydı, kişi, hür kadınla evlenmeye malî gücü bulunmadığı bir dönemde câriye ile evlenir, sonra hür kadınla evlenme kudretine sahip olursa, câriye nikâhının geçersiz olması gerekirdi; çünkü bir şey, başlangıçta bir hükmün oluşmasına engel teşkil ediyorsa, kişinin mülkünde devam etmesine de engel olur. Ama gerçekte engel olmayınca hükmün bedel çerçevesinde bulunmadığını gösterir. Çünkü asıllar bulununca, bedeller için karar ve sebat sözkonusu değildir. Şu halde hür kadınlar varken, câriyelerle evlenmenin tercih edilmemesine yönelik uyarılar, haram ve helâl çerçevesine girmez. Fakat ihtiyarî olarak ve edep yönünden câriyeler hür kadınlar üzerine, zina edenler namuslu kadınlar üzerine ve müşrik kadınlar mümin kadınlar üzerine tercih edilmezler.

Şayet, "Siz hür kadınlar üzerine câriyelerin nikâhlanmasını engelliyorsunuz, sonra da yanında câriyesi olduğu halde hür kadınla evlenen erkeğin câriyesiyle olan nikâhını neden feshetmiyorsunuz?", diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Hür kadın üzerine câriyenin nikâhlanması, sadece birleştirme haramlığı sebebiyle engellenir; meselâ iki kızkardeşi bir arada nikâhlamak, bir kadınla halasını bir nikâhta toplamak gibi. Birleştirme oluşmazsa engellenme de yoktur, çünkü bu, birleştirme değildir.

Mehirlerini de verin. Bir görüşe göre, ailelerinin izniyle onlara ücretlerini verin demektir, nitekim, **Ailelerinin de izniyle onları nikâhlayın** beyanında nikâh için ailenin izni zikredilmiştir. Bu ilâhî beyanın şu mânaya da gelmesi mümkündür: Câriye ile evlenecek kişi, -efendisi izin vermese bile- câriyenin, mehirini vermesi gerekir, efendisinin malını gözetip koruma vasfına sahip

412 en-Nûr, 24/32.

166 olunca. Çünkü insanlar [§]mallarını koruyup gözetsin diye köle satın alırlar. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) bu konuda uyarıcı hadis rivayet edilmiştir: "Hepiniz çobansınız ve beklediğinizden sorumlusunuz; hatta köle efendisinin malından sorumludur"[413]. Durum açıkladığımız şekilde olunca ve câriye de efendisinin malını koruyan biri konumunda bulununca onunla evlenecek kişinin, mehirini kendisine vermesinde bir sakınca yoktur.

Âlimlerden bazıları, **mehirlerini de verin**, meâlindeki ilâhî beyanla, ayrıca şu meâldeki âyet-i kerîme ile kölelerin gerçek mânada (eşiyle ilgili) mülkiyet ve tasarruf hakkına sahip olduklarına ve câriyelerle cinsel ilişkide bulunacaklarına istidlâl etmişlerdir: **İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır**[414]. Bu âlimlere göre köleler câriyelere gerçek mânada malik olmasalardı kendileri için zenginlik vâdetmenin bir anlamı olmazdı, çünkü onlar için zenginlik ebediyen sözkonusu olmaz ve mülke sahip bulunamazlardı. Bu durum erkek kölelerin, câriyelerinin hakiki mülkiyetine sahip olduklarını göstermektedir[415].

Bize göre erkek köleler hakiki mülkiyete sahip olmazlar; bunun delili şu meâldeki ilâhî beyandır: **Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı?**"[416]. Cenâb-ı Hak burada, kullarına rızık olarak verdiği nimetlerinde, onların kölelerinden ortaklarının bulunmadığını haber vermiştir. Bu da, kölelerin hakiki mülkiyete sahip olmadıklarını göstermektedir.

Şayet, "Erkek köleler nikâh sebebiyle kadınlara malik kılınınca faydalanma hakkına sahip değiller midir? Peki diğer şeylere mâlik kıldıklarında onların mülkiyetine engel olan şey nedir?", diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Hanım efendiler, esirlik yoluyla elde edilen kölelerle cinsel ilişkide bulunma hakkına sahip değildir. Görmez misin ki hanımefendinin erkek kölesiyle ilişkide bulunma yetkisi yoktur. Bu örnekler şunu gösteriyor: Sözkonusu mülkiyet özellikle erkek köleye hastır. Bunun içindir ki nikâhta sadece yararlanma mülkiyetine sahip olur.

---

413 Buhârî, "Itk", 17; Müslim, "İmâre", 20.

414 en-Nûr, 24/32.

415 Onlara zenginlik vâdinde bulunmanın bir anlamı yoktur. Çünkü ebedi olarak onlar için zenginlik gerçekleşmez ve onlar bir şeye malik olmazlardı. Bu durum onların hakiki mülkiyete sahip olduklarını göstermektedir.

416 er-Rûm, 30/28.

[§]**Mehirlerini de verin.** Daha önce zikrettiğimiz gibi, ailelerinden izin alma yahut malı koruma görevleri olduğu için ücretlerini verin demektir. Cenâb-ı Hak'kın, **Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır**[417], meâlindeki beyanına gelince, bu, efendilerini zengin kılmakla ihtiyaçtan kurtarır demektir. Zira kölelerin yedikleri ve içtikleri şeylerin miktarı efendileri için yararlanma sebebi kılınan şeylerdendir. 167

Adete uygun olarak. Bu beyan, bir anlayışa göre fahişelere verilen mehirin dışında bir mehirdir. Başka bir anlayışa göre bilinen şey demektir.

İffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları şartıyla. Bunu daha önce zikretmiştik[418].

Denildi ki bu, müslüman oldukları zaman demektir. Şöyle yorumlar da yapılmıştır: Evlendikleri zaman, kadınların seviyesine ulaştıkları zaman, iffetli oldukları takdirde. Bunun tevili *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyetin baş tarafında zikrettiğimiz şu anlamdır. "Eğer iffetli olmayı isterlerse câriyelerinizi fuhşa zorlamayın"[419]. Câriyeler iffetli olmaya terkedilip, zinaya zorlanmayınca, **onlar hakkında muhsana olan kadınların cezasının yarısı kadarı verilir.** Muhsana ise hür kadınlardır, çünkü evli bir kadınla kocası zifafa girerse recim sözkonusu değildir, recim cezasının zaten yarısı da yoktur. Câriyenin cezası ise sopadır. Şu halde bu konuda "muhsana", kocası olan kadınlar olamaz, çünkü kocası bulunan kadınların cezası recimdir, recmin de yarısı yoktur. Bu durum, Yüce Allah'ın "ihsân" (إحصان) kavramıyla İslâm'ı kastettiğini gösterir. İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr (r.a.) ve bazı âlimlerden, evlenmeyince câriyeye had cezasının uygulanmayacağı görüşü rivayet edilmiştir[420].

[§]Bize göre ise zinadan dolayı câriyeye had cezası gerekir. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden zina eden câriyeye evli olmasa da sopa cezasının uygulanmasını emrettiği rivayet edilmiştir. Bu rivayet, "câriyenin muhsaneliği müslüman oluşudur" diyenlerin sözüne cevap teşkil eder. Sözkonusu hadis Ebû Hureyre, Zeyd b. Hâlid ve Şibl'den (r.a.) rivayet edilmiştir ve şu meâldedir: "Hz. Peygamber'in yanında bulunuyorduk, biri Hz. Peygamber'e, evlenmeden önce zina eden câriyenin hükmünü sordu. Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: "Ona sopa vur, tekrar zina ederse yine sopa vur". Üçüncü veya dör- 168

417 en-Nûr, 24/32.
418 Bir önceki âyete bakınız.
419 en-Nûr, 24/33.
420 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 23.

düncü defasında "Kıldan bükülmüş bir ip karşılığında da olsa onu satın"[421]. Bu haber, evli olmasa da zina eden câriyeye sopa cezasının verileceğini gösterir.

Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Yani sabredip câriyelerle evlenmeniz sizin için daha hayırlıdır, çünkü böyle bir durumda çocuklarınız köle olur. Allah Teâlâ'nın, **İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın**" meâlindeki beyanı ile benzeri bütün beyanları, bu durumun ihtiyari olduğuna işaret eder; tercih yapamayacağı hükmünde değildir, yaptığı takdirde caiz olmaz anlamında da değildir.

Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, Allah **çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir,** öyle ki dünyada yaptığınız kötülükleri, size uygulanacak olan ceza sebebiyle örter, âhirete azap bırakmaz, çünkü âhiretin azabı dünyanın azabından çok daha şiddetlidir; bu Allah'ın rahmetindendir. İkincisi, **Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyendir** meâlindeki beyanın şu anlama da ihtimali vardır: Cezaları, dünyada benzeri işleri bir daha yapmaya engel kılması, Allah'ın rahmetindendir.

يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ
عَلَيْكُمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٦﴾

26. "Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek, günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hikmet sahibidir."

Allah size bilmediklerimizi açıklamak… istiyor. Allah size yapmaya-
169 cağınız, [§]lehinize olanları ve aleyhinize olanları, ayrıca dininizin ve dünyanızın işlerinde sizin yararınıza ve yaşamanıza medar olan işleri açıklamak istiyor. Fakat bu âyette ya zikredilenlerin hepsini veya lafzın taşıdığı muhtemel anlamlardan bir özel mânayı kastetmiş olması mümkündür. Cenâb-ı Hak'kın bu beyanından neyi kastettiğine dair kesin bir bilgimiz yoktur.

Sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek istiyor. Bu âyetin birkaç türlü yoruma ihtimali vardır: Yani sizden öncekilerin yolunu size açıklar, nebîlerin ve resûllerin (a.s.) yolunu, bir de sizden öncekilerden itaat ve hidâyet ehli

---

421 Buhârî, "Hudûd", 35-36; Müslim, "Hudûd", 30-32. "Dafîr" (ضفير) kıldan örülen ip demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Ara*b, "ضفر" md.) Bazı hadis rivayetlerinde de bu ifade gelmiştir.

olanların yolunu açıklar ki onların yaptıklarını yapıp, sakındıklarından sakınınız[422]. Bunun gibi İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "sünenellezîne min kablikûm" (سُنَنَ الذين من قبلكم) cümlesine "sebîlillezîne min kablikûm" (سَبِيلَ الذين من قبلكم) şeklindedir.

Sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek istiyor. Yani risalet ve nübüvvet yoluna, tâ ki sizi resûl olan Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iletmiş olsun. Çünkü risalet ve nübüvvet olayı yeni icat edilmiş bir şey değildir, önceki ümmetlerde de resûller ve nebîler var olmuştur. Muhammed'in (s.a.) durumu ve peygamberliği eskiden bulunmayıp yeni orta çıkmış bir şey değildir. Nitekim Allah Teâlâ: "Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim[423] buyurmuştur.

Sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek istiyor. Yani Allah, önceki ümmetlerden Allah ve Resûlü'ne karşı direnen kimseleri helak etmede, resûl ve nebileri yalanlama ve onlara karşı çıkma sebebiyle köklerini kazımada izlediği yolu size açıklıyor; şu beyanlarında buyurduğu gibi: "Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur[424]. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir[425].

[§]Denildi ki: **Sizden öncekilerin yollarına.** Yani sizden önce, Tevrat, İn- 170
cil, Zebûr ve diğer kitaplara inananların haram ve helâl türünden bağlı oldukları şeriatlardır, demektir.

Sizden öncekilerin yollarına. "Sizi o yollara iletir" mânasına ihtimali vardır. Yani size o yolların nasıl olduklarını açıklar. **Sizden öncekilerin yollarına iletmek ister**, meâlindeki beyan, o yolları sizin için hidâyet yolu yapar mânasına da muhtemeldir.

Sizden öncekiler. Bu ilâhî beyan ibret almanız için, Allah'ın sizden öncekiler hakkındaki sünneti ve uygulaması mânasına ihtimali vardır. Bundan başka onların tuttukları yol, hal ve gidişleri ve bu gidişlerin akıbetlerinden öğüt almaları için, mânasına gelme ihtimali de bulunmaktadır. Sözü edilen beyanın

---

422 Not: Bu tercümede Arapça metne göre küçük bir değişiklik yapılmıştır.

423 el-Ahkāf, 46/9.

424 "Münâfıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medîne'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse, seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler. Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur; Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksın" (el-Ahzâb, 33/60-62).

425 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

neyi anlatmayı dilediğini en iyi bilen Allah'tır; ancak anlayışımızın muhtemel olduğu manada da şifa veren öğüt yer almaktadır. Cenâb-ı Hak'kın (azze ve celle), **Allah size bilmediklerinizi açıklamak ister**, meâlindeki beyanı çeşitli ihtimalleri taşır. Bizim için fayda bulunan her şey, yahut ihtiyacımız olan her şey veya yerine getirmemiz gereken her şey mânalarına gelme ihtimali vardır. Yahut da bu beyan, O'nun âyetle haber vermek istediği özel bir mânaya aittir. Bizim görevimiz Allah Teâlâ'nın lütfuyla yaptığı açıklamalara dikkat etmek ve bizden öncekilere uyguladığı sünnetine bakmaktır; çünkü biz bunlardan hidâyet ve dertlerimize deva ummaktayız. Görevimiz, bu ilâhî beyan uyarınca davranmaktır; O'nun bu beyanları hakkında kendimize has bir şehadette bulunmak, beyanlarındaki kinâyeler karşısında açık bir ifade kullanmamaktır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin başında yer alan "li yubeyyine" (لِيُبَيِّنَ) ile "en yubeyyine" (أن يبيّن) aynı gibi görünse de âyet "en" (أنْ) diye başlasaydı ilâhî irade noktasında insanlar açısından farklı bir anlayış meydana gelebilirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

171 **[§] Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve sizi (öncekilerin yollarına) iletmek istiyor.** Cenâb-ı Hak'kın bu beyanı ile neyi anlatmayı dilediği bilinmektedir. Şayet O, bu vâdi ile neyi beyan etmek istediği hakkında açıklama yapmasa ve yol göstermeseydi vâdinden cayması sözkonusu olurdu. "Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister"[426] veya "Allah yükünüzü hafifletmek ister" meâlindeki beyanları kimler için söylenmişse o da bunun gibidir[427]. Allah Teâlâ eğer "tövbenizi kabul etme"[428] ve "yükünüzü hafifletme" meâlindeki beyanlarıyla kastettiği kimselerin tövbelerini kabul etmez, yüklerini hafifletmezse vâdinden dönme hali sözkonusu olurdu. Şu da var ki bu durum, tövbesi Allah tarafından kabul edilen kâfirin vasfına da ters düşer. Şu halde sözkonusu durum, "Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister" meâlindeki âyetin kapsamına girmez[429]. Kâfirin bu âyetin kapsamına girmediği sabit olunca da zaruri olarak iki şey ortaya çıkar. Birincisi, irade bir emirle değildir, zira kâfir de tövbe ile emredilmiştir. İkincisi, fiilen tövbe etmeyen kimse, aslında Allah'ın tövbesini kabul etmediği kişidir. Böylesi, şu ilâhî beyana dâhil olan kimselerdendir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İşte onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir"[430]. Bununla beraber, Allah Teâlâ müminler hak-

426 en-Nisâ, 4/27.
427 en-Nisâ, 4/28.
428 en-Nisâ, 4/28.
429 en-Nisâ, 4/27.
430 el-Mâide, 5/41.

kında şöyle buyurmuştur: "Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor"[431]. Yine O, kâfirler hakkında şöyle buyurmuştur: "Allah, onların âhirette hiç payı olmasın istiyor"[432]. Bu ilâhî beyan, Allah'ın ilminde mümin olarak ölecek ile kâfir olarak ölecek kimseleri ayırt etmek içindir. Buna göre hem hidâyet isteme, hem de âhirette kendisi için pay ayırmama, vâdedilene aykırı bir davranıştır. Yaptığı işte, tedbiri olmayan ve işi tedbirle beraber olmayan kişinin iradesi, örf açısından kuru bir temenni ve heveslenmeden ibarettir. İradenin bu açıdan Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi caiz değildir. [§]Sonuç 172
olarak Allah'ın iradesi vardır, o da kendi seçimi ile iş yapanın nitelendiği bir sıfattır. Şu ortaya çıkmıştır ki Cenâb-ı Hak, irade ile nitelenecek şekilde yaptığı bir fiili, kullara ait fiillerde gerçekleştirir. Buna bağlı olarak "kulların fiillerini yaratma" (خلق أفعال العباد) sıfatı da gerekli hale gelir. Yahut kulun yapmak istediği fiilin O'nun iradesine bağlı olduğu ortaya çıkar. Böylece Allah Teâlâ'nın herşeyi dilediği ve herşeyin O'nun iradesi kapsamına girdiği ortaya çıkmış olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Allah tövbenizi kabul eder. Yani Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister.

Allah hakkıyla bilmektedir. Yapılacak ve sakınılacak hususları; **hakkıyla bilmektedir**, yani geçiminizi, huzurunuzu, huzursuzluğunuzu ve yaşantınızın bozukluğunuzu ve benzeri hususları bilendir. Hikmet sahibidir, her şeyi layık olduğu yere koymuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ يُر۪يدُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُر۪يدُ الَّذ۪ينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ اَنْ تَم۪يلُوا مَيْلاً عَظ۪يمًا

27. "Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister; nefsânî arzularına uyanlar ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler."

Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister. Mûtezile şöyle demiştir: Allah Teâlâ tövbe etmeyenin tövbe etmesini istemiştir. Onlara şöyle sorulur: Size göre tövbe nedir? Sizce tövbe, günahtan el çekip dua etmek değil midir? Cenâb-ı Hak tövbeyi kabul edeceğini vâdedip de yapmayınca, bunu aczinden dolayı mı yoksa bedâ[433] sebebiyle mi terk eder? Böyle düşünmek Allah'ı bilgisizlik

431 el-Enfâl, 8/67.

432 Âli İmrân, 3/176.

433 Bedâ Allah'ın belli bir şekilde gerçekleşeceğini haber verdiği bir olayın, daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesidir.

ve âcizlikle nitelemektir. Hakikatten ayrılmaktan ve bilmeden konuşmaktan Allah’a sığınırız. Bize göre bu ilâhî beyanın teviline gelince: **Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister**, tövbe edeceklerini bildiği konuda. Yahut bu, Allah’ın tövbe etmelerini isteyip de tövbe eden bir kavmin durumundan haber vermektir. Bazı âlimlere göre ise âyetin anlamı Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister, yani Allah onların tövbe etmelerini emreder şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

173 **[§]Nefsânî arzularına uyanlar ise… isterler.** Uyduğu hevesi ve kendisine galip gelen şehveti sebebiyle, dünyayı dine, bu hayatı âhiret hayatına tercih edenler demektir. Bu, Allah’ın açıklamasındaki bir eksiklik dolayısıyla değil, insanların âkıbetlerine bakıp düşünmemeleri ile olmaktadır. Ya istedikleri yönetme hırsı, yahut arzu ettikleri dünya zenginlikleri sebebiyle şehvetleri kendilerine galip gelmiştir, böylece nefislerinin arzularına uymuşlardır. Onları, hayatın sonuna bakmak ve âhiret hakkında düşünmekten alakoyan şey budur. Bunun içindir ki haktan çok uzaklaşmışlar, açık bir hüsranla ziyana uğramışlar ve haktan çok geride kalmışlardır.

يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيفًا

28. “Allah yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”

Allah yükünüzü hafifletmek ister. Bu ilâhî beyanın şu mânaya gelme ihtimali vardır: Cenâb-ı Hak, yükümüzü hafifletmiş ve geçmiş ümmetlere yüklediği ağır işler, sıkıntılar, zorluklar ve güçlükleri bize yüklememiştir. Meselâ oların tövbelerinin kabul edilmesini birbirlerini (veya kendi nefislerini) öldürmesi şeklinde belirlenmiştir[434]. O, bizim tövbemizi kalben pişman olmak, yaptığımız günahlardan tövbe etmekten ibaret kılmıştır. Şöyle de denilebilir: Bize yönelik muamelelerini hafif tutmuştur; öyle ki kökümüzü kazımamış, kendisine muhalefette bulunmak ve O’na taati terk etmek yüzünden bizi yok etmemiştir. Oysa ki geçmiş ümmetlerin kökünü kazıyarak helak etmiştir. Yine Allah Teâlâ işimizi hafifletmesi meyanında hac, cihat ve benzeri türden olmak üzere ibadet ve itaatlerin yerine getirilmesini hafifletmiştir. Öyle ki, insan için bu itaatleri yerine getirmeyi, ibadet ve itaatlerin en hafifi ile en kolayını yerine

434 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret ediyor olmalıdır: “Mûsâ kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden yalnızca O’dur” (el-Bakara, 2/54).

getirmekten daha kolay ve hafif yaptı[435]. İşte bu, O'nun katından bir lütuf ve rahmet olarak Allah'ın yükümüzü hafifletmesi ve kolaylaştırmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Çünkü inban zayıf yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak'kın, bu beyanıyla kâfiri
kastetme ihtimali vardır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: [§]"Gerçekten insan 174
pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır, başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur"[436]. Şöyle, denilmiştir: Kur'ân'da insanın zikredildiği her yerde kâfir kastedilmiştir: Zâfından ötürü kâfirin kalbi daralır, nimetlerin içinde uzun süre terk edilmesi sebebiyle nefsine usanç gelir. Allah Teâlâ'nın, bu beyanında, hem kâfiri, hem de müslümanı kastetme ihtimali vardır. İnsanı başlangıç döneminde zayıf olarak nitelemiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Allah sizi zayıf olarak yarattı"[437]. İnsanı zâfla nitelemek, zatındaki zayıflık dolayısıyla olana ihtimali vardır. Allah'ın kendisine yüklediği itaat ve ibadetlerden usanır. O, melekler gibi değildir, nitekim Allah Teâlâ melekleri zayıflık göstermeyen, yorulmayan ve bıkmadan gece gündüz Allah'ı tenzih eden varlıklar olarak nitelemiştir[438]. Fakat Âdem'in oğulları böyle değildir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَأْكُلُٓوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُمْ رَحٖيمًا ﴿٢٩﴾

29 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."

---

435 "Allah onların kalplerine fazla rağbet ve fazla hırs koyduğu için mallarını, evlatlarını, vatanlarını gönül hoşluğu ile rağbetle, belki şevkle terkettiler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161a).

436 el-Meâric, 70/19-20.

437 "Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe dûçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır" (er-Rûm, 30/54).

438 "O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/19-20).

Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak ticaret olursa müstesnâ. Buradaki istisnânın dış görünüşü, müstesnânın cinsinden değildir, Çünkü Allah, karşılıklı rıza ile yapılan ticareti, aralarında bâtıl bir şekilde mal yemekten istisnâ etmiştir. Malı bâtıl bir şekilde yemek ise ticaret cinsinden olmadığı gibi, ticaret de malı bâtıl bir şekilde yemek cinsinden bir şey değildir. Aslında istisnâ, mücmel olan bir sözden kastedilen manayı
175 tahsis etmektedir. [§]Müstesnâ, müstesnâ minhin türünden olmazsa bu nasıl caiz olur? Fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* burada müstesnânın, başlangıç ve yeni bir cümle olma ihtimali vardır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Mallarınızı aranızda bâtıl bir şeklide değil karşılıklı rızaya dayalı ticaret yoluyla yiyin". Yüce Allah'ın şu beyanı da bunun gibidir: "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[439]. Allah Teâlâ bu âyette selâmı istisnâ etmiştir, oysa selâm boş söz cinsinden değildir. Şu halde mânası, zikrettiğimiz şekildedir: Orada boş söz işitmezler, fakat selâm sözü işitirler.

Âyetteki istisnâda, mutlak olan bir sözün tahsis edildiğini açıklama ihtimali de vardır; Cenâb-ı Hak'kın şu beyanında olduğu gibi: "Dediler ki Aslında biz suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik, yalnız Lût'un ailesi müstesnâ"[440]. Burada Allah Teâlâ'nın Lût ailesini istisnâ etmesi, "suçlu kavim" ifadesiyle özel olarak Lût kavmini kastettiğini göstermektedir, çünkü İbrâhim aleyhisselâm ve diğer peygamberlerin ümmetlerinde de suçlu kavimler vardı; dolayısıyla buradaki istisnâ, husûsî bir mânanın murat edildiğine işaret etmiştir. Buna göre Yüce Allah'ın karşılıklı rıza ile ticaret yapmayı istisnâ etmesi, bâtıl bir şekilde mal yemekle, karşılıklı rıza dışındaki ticareti kastettiğini göstermektedir. Gerçekte birinin malı, diğerine intikal etse de onu bâtıl yoldan yemek, başkasının malını alıp itlaf etmek ve bedelini ödemek zorunda olmaktır. Dolayıyla ıvaz olarak verdiği bedel itlaf ettiği mala karşılık kısas olur, fakat bu, gerçekte ticaret görünümündedir[441].

---

439 Meryem, 19/62.

440 el-Hicr, 15/58-59.

441 "Bunun iki yönden istisnâ oluşturması ihtimal dâhilindedir. Biri, Yüce Allah'ın "illâ entekûne ticareten" (إلا أن تكون تجارة) "ticaret olursa müstesnâ" meâlindeki beyanıdır. Bu da mutlak sözden kastedilenin, mutlak mâna olmayıp mukayyed (kayıtlı) bir mâna olduğunu açıklamak içindir. Burada umûmî mâna değil de özel bir mana kastedilmiştir. Sanki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Mallarınızı aranızda, kerşılıklı rızaya dayalı olmayan ticaret yolu ile yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan ticaret olursa bu müstesnâdır? Allah karşılıklı rıza ile ticaret yapmayı helâl, karşılıklı rızaya dayanmayan ticareti de haram kılmıştır. Dolayısıyla ticaret iki türlü olmaktadır: Biri, yapmak helâl olmakla birlikte mülkiyeti gerektiren, diğeri, yapmak helâl olmamakla birlikte mülkiyeti gerektiren ticarettir. Dolayısıyla bu cinsten istisnâ olur ve Yüce Allah'ın şu sözü gibi olur: "Aslında biz, Lût'un ailesi dışında,

[§]Malı aralarında bâtıl bir yolla yemek, caiz ve helâl olmayacak şekilde yemek mânasına da ihtimali vardır. Çünkü "beyne" (بين) kelimesi sadece iki taraflı bedel olan yerde kullanılır. Sözkonusu ettiğimiz mâna muhtemel olunca, bir yönden helâl olur, diğer yönden ise helâl olmaz[442]. 176

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin muhtevasında ticaretin, bir şeyi bir bedel karşılığında değiştirmek ve bir şeyi yine bir şeye mukabil terk etmekten ibaret olduğunu gösteren delil vardır. Cenâb-ı Hak'kın "İşte onlar, hidâyet karşılığında sapıklığı satın alanlardır"[443], meâlindeki beyanına bakmaz mısın? O, âyette satınalmayı zikretmiştir, halbuki onlardan vukû bulan iş, küfür karşılığında hidâyeti terk etmekten başka bir şey değildir. Ayrıca Yüce Allah, buna ticaret adını vermiş ve şöyle buyurmuştur: "Onların ticareti kazanç sağlamadı ve onlar hidâyete erişmiş olmadılar"[444].

Yine bu âyet-i kerîmede, alışverişin, iki taraf arasında karşılıklı rıza ile tamamlanacağına işaret vardır ve bazılarının söylediği gibi değildir: Karşılıklı rıza olsa da akdin yapıldığı mekândan ayrılmadıkça alışveriş tamamlanmaz. Onlar bu görüşleri ile âyetin zâhirî hükmünü terk etmiştir.

---

suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik" (el-Hicr, 15/58-59). Lût ailesinin istisnâsı, "ilâ kavmin mucrimîn" (إلى قوم مجرمين) sözü mutlak bir ifade olarak İbrâhim ve diğer peygamberlerin kavimlerinden olan kimseleri kapsamına alsa da Allah'ın, bununla Lût kavminin özel bir kesimini kastettiğine işaret eder. Ancak burada Lût kavminin tahsis edilmesi ve mutlak ifadenin kayıtlandırılması sözkonusu olmakla beraber, cins ve türden istisnâda bulunmak mümkün olmaz. Çünkü Lût'un ailesi suçlu kimseler değillerdi. Fakat biz onu, söylediğimiz şu sözün bir örneği, bir benzeri olarak zikrettik. Bu söz de şudur: "Istisnâ, bazen müstesnâminh'ten (kendisinden) istisnâ edilenden kast edilen mânayı tahsis etmeye işaret eder. Sonra, müstesnâminh olan mutlak söz ile özel bir mâna kastedilmiş olduktan sonra, bazen istisnâ bu türden olur da gerçek olur. Bazan da türünün dışından istisnâ olur da "lakin" (لكن) kelimesi anlamında mecaz olur. Ancak şu var ki, bu âyette ki istisnâ, mutlak söz ile kastedilenin karşılıklı rıza dışında ticaret olmakla tahsisi ve kayıtlandırılmasına işaret edince, istisnâ kendi türünden olmuştur. Bu durumda hakikat olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b; Medîne nüshası, vr. 184a).

442 "Müstesnaminh'de (kendisinden çıkarılan), batıl bir şekilde yemeyi ticaret yolu ile kayıtlandırmaya işaret eden bir delil vardır. Çünkü Yüce Allah: "beyneküm" (بينكم) "Aranızda bâtıl bir şekilde…" buyurmuştur. "beyne" (بين) kelimesi, ancak iki taraftan bedel sözkonusu olan yerde kullanılır. İki taraftan bedel olan muamele ise ticarettir. Ancak, ticaret iki türlüdür: Biri kendisi ile meydana gelen mülk caiz ve helal olur, diğeri caiz olmaz, belki ondan doğan mülkiyet fasit olur. Dolayısıyla, Allah fasit ticaretten doğan mülkü yemeyi yasakladı, sahih ticaretle hâsıl olanı ise mubah kıldı. Dolayısıyla, bu istisnâ bir şekilde kendi cinsinden istisnâ olmuştur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b; Medîne nüshası, vr. 184a).

443 el-Bakara, 2/16.

444 el-Bakara, 2/16.

Şayet sözkonusu kişiler, Hz. Peygamber'in: "Birbirinden ayrılmadıkça alışverişi yapanlar muhayyerdir"[445] meâlindeki hadisini delil getirirlerse bunun anlamı bize göre şöyledir: Bir adam diğerine: "Kölemi sana şu kadarla sattım" dese, arkadaşının da o mecliste bulunduğu süre içinde "Satışı kabul ettim" deme hakkına sahiptir. Yahut "Sana sattım" dediği an, diğeri "kabul ettim" demeden önce alışveriş akdinden dönme hakkı mânasına gelir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.): "İkisi birbirinden ayrılmadıkça" ifadesi, ikisinin o mekândan bedenen ayrılmış olmasını gerektirmez. Görmez misin ki, Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmuştur: "Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir"[446]. Bu ifadeden hem mekân, hem de beden yönünden ayrılma mânası anlaşılmaz. Sözkonusu âyet, boşama hakkındaki bir ifadeyi yansıtmaktadır. Halbuki tefsiri yapılan âyette, **Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında olması durumunda müstesnâdır** meâlindeki söze dayalı olarak karşılıklı rızanın bulunması ile alışverişin tamamlandığının açıklaması vardır.

177 **[§]** Yine buna işaret eden hususlardan biri, Yüce Allah'ın, "Alışveriş yaptığınızda şahit tutun"[447] meâlindeki beyanıdır. Alışveriş karşılıklı rıza ile tamamlanmayacak olsa, kişi ne zaman şahit tutacak? Ayrılmadan önce mi, sonra mı? Şayet ayrılmadan önce şahit tutsa, alışveriş tamamlanmamışsa o takdirde karşı tarafın kendisinden alacağı olduğu hususunda doğru mu, yoksa yalan mı söylediği sorusu akla gelir. Eğer ikrar eden tarafın, eşyayı geri vermek suretiyle ikrarını iptal etme hakkı olursa, şahit tutmanın ona ne faydası olur? Eğer taraflar birbirinden ayrıldıktan sonra şahit getirirse, şahit getirmeden önce malı telef etme ihtimali vardır. Şu halde Allah'ın emrettiği malı koruma çabası nerede?[448]

Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste, yaptığımız yoruma işaret eden hususlardan biri Hz. Peygamber'in (s.a.) şu sözüdür: "Alışveriş yapan taraflar, alışverişlerinden ayrılmadıkça yahut aralarında muhayyerlik şartı olmadıkça serbesttir"[449]. Amr b. Şuayb'ın babası yoluyla dedesinden rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "… Taraflar ayrılmadıkça; ar-

---

445 Buhârî, "Buyû'", 19; Müslim, "Buyû'", 45.

446 en-Nisâ, 4/130.

447 el-Bakara, 2/282.

448 "Eğer bir birinden ayrılmadan önce şahit getirirse, arkadaşının kendisinde para alacağı olduğunu ikrar etmesi hususunda yalancı olur. Çünkü alışveriş tamamlanmıştır. Satıcıya bu şahit tutmanın nasıl bir faydası olur ki? Satıcının eşyayı geri alma hakkı vardır, dolayısıyla parayı ikrar etmesi batıl olur.

449 Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir: (II, 311); *Sahîh-i Buhârî*'de de İbn Ömer'den rivayet edilmiştir (Buhârî, "Buyû'", 41; Müslim, "Buyû'", 43).

kadaşı alışverişi fesh eder korkusuyla ayrılmayı aceleye getirmek hiç kimseye helâl olmaz"[450]. Metindeki "yestakīluhu" (يَسْتَقِيلُه) sözü, kişinin arkadaşı fesih istemedikçe malı ona geri verme hakkı olmadığını gösterir. Hadis rivayetinde yer alan "alışverişlerinden ayrılmadıkları sürece…"[451] anlamındaki ifade, ayrılmanın alışveriş akdini bitirmek olduğunu gösterir, başka bir şeye işaret etmez.

[§]Alışverişte muhayyerliğin vacip olmadığını gösteren hususlardan biri **178**
de Hz. Ömer'in (r.a.) "Alışveriş ya onu kesinleştirmek ya da muhayyer bırakmakla gerçekleşir"[452]. Bu da Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine uygun olmuştur.

Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin meâlindeki ilâhî beyan, insanların karşılıklı rızasıyla ticaret bulununca bunun kazancını yemeye izin olduğuna işaret etmektedir. Ticaret aklı başında herkesçe bilinen bir husustur. Yine bilinmektedir ki, akdi bitirdikten sonra onu gerçekleştiren tarafların birbirinden ayrılması, halk nezdinde ticaret olarak bilinmemektedir. Fakat ayrılma hangi iş için bir araya gelinmişse, onun sona ermesi ve bitirilmesi ile olur, çünkü ihtiyaç bulunmadan bir mekânda durmak akıllı kimselerin adeti değildir. Bulunulan yerden ayrılmak, hikmet sahibi veya akılsızların ticaretten zannetmelerine ihtimali olan şeylerden değildir. Oysa yemeye izin verilmiştir, yemek ise menfaatlerin her türünden almaktan ibarettir. Dolayısıyla, ticareti karşılıklı rızaya dayalı bir şekilde tamamlamakla sahip olunduğu sabit olmuştur, başkası ile değil.

Tartışılmakta olan bu hususu "Alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun"[453] meâlindeki ilâhî beyan da desteklemiştir. Şahit getirilmesi gereken alışveriş birbirinden ayrılmak değil, karşılıklı akitleşmektir[454]. Şahit getirmenin vacip olduğu bir konuda, hakkın vacip olmasından önce, alışverişte şahit tutmakla

---

450 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 51; Tirmizî, "Buyû'", 26. Tirmizî bu hadisi hakkında hasen demiştir.

451 Karşı taraf akdi fesheder korkusuyla hiç kimseye, akit meclisinden ayrılmayı aceleye getirmesi helal olmaz. "Feshetmeyi ister…" ifadesi, arkadaşı feshetmedikçe reddetme hakkına sahip olmadığına delalet eder. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "ayrılmadıkça" sözü de buna delalet eder.

452 Abdurrazzâk, "*el-Musannef*", VIII, 52.

453 el-Bakara, 2/282.

454 "Bu âyette, akit mekânından ayrılma kaydı olmaksızın, karşılıklı rıza ile ticaret yapmakla malı yemenin mubah olması sözkonusudur. Dolayısıyla, âyetin zâhiri, alışverişin tarafların karşılıklı rızası ile gerçekleştiğine işaret eder, başkası değil… Oysa Yüce Allah karşılıklı rızaya dayalı ticaret yolu ile malı yemeyi mubah kılmıştır. Bu da kişinin, ara vermeksizin ticareti tamamlamakla satılan mala sahip olduğuna işaret eder. Öyle ki, kişinin bunu yemesi mubah olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b).

mükellef olmak uzak bir ihtimaldir. Dolayısıyla ayrılma gerçekleşmeden vacip
179 olan bir şey satıcıya vacip kılınmıştır[455]. [§]Bütün insanların bildiği gibi hiçbir kimsenin kendisinden kurtulamayacağı "hakka muhalefetin caiz olmadığı" ilkesi ile yetinmekle beraber, zikrettiğimiz Kur'ân hükümleri sabit olmuştur. Öyle ki alışveriş yapan herkes aralarındaki şu hususu bilirler: Akitler eninde sonunda son bulur. Hakkı-hukuku bilen hiçbir kimsenin, yeri gelince buna aykırı davranması caiz değildir. Öyle ki bu gerçeği Peygamber aleyhisselâm bilir; sonra hidâyet önderleri de bundan kaçınmaz[456]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Şayet, "Birbirinden ayrılmadıkça alışveriş yapanlar muhayyerdir, şeklinde bir rivayet bulunmasaydı bu dediğiniz şey gerekli olurdu", diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Sözkonusu haber -başka mânalara ihtimali olmakla birlikte- Kur'ân çerçevesinde bazı bilgilere ve halkın bazı uygulamalarına yorumlanmıştır, ancak haberin başka anlamlara taşıması daha uygundur. Ayrıca sözü edilen haber bazı yorumlara da açıktır: İlki şöyledir: Sözkonusu haber "Alışveriş yapan iki kişi böyle davranabilirler" anlamına gelebilir. Buna göre bu ifade dinî-fıkhî bir gereklilik taşımaz. Bunun delili, Abdullah b. Amr'ın (r.a.) şu rivayetidir: Resûlullah (s.a.) buyurmuştur ki "alışveriş yapan iki kişi, birbirinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerlik hakkına sahiptirler. Taraflardan birinin, karşı tarafın akdi feshetmeyi ister korkusuyla arkadaşından ayrılması helâl olmaz"[457]. Şu ortaya çıkmıştır ki burada muhayyerlikle kastedilen şey, talep edildiği takdirde yerine getirilmesidir, tıpkı alışverişin bozulmasını istemek gibi. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

455 Şârih açıklama konumunda şunları söylemiştir: "Bizim söylediğimiz görüşü, Yüce Allah'ın "Alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun" meâlindeki beyanı desteklemektedir. Hakında şahit tutulacak olan alışveriş, birbirinden ayrılmak değil, halkın örfünde akitleşmektir. Şahit tutmak alışveriş sebebiyle gerekli hakları koruma altına almak içindir. Dolayısıyla şahit tutmanın vacip oluşuna ayrılmak değil, iki taraftan alışverişin gerçekleşmesi işaret etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b; Medîne nüshası, vr. 184b).

456 "Alışveriş ehli olan herkes, alışveriş akdini bitirmekle aralarında mülkiyetin vukû bulacağını bilir ve buna inanırlar. Bu Hz. Peygamber'in (s.a.), ondan sonra ki hidâyet önderlerinin de bildiği açık bir şeydir, onlar biliyorlarki bunu yasaklamıyordu… Halkın büyük çoğunluğunun müptela olduğu ve kimsenin kurtulamayacağı bir şeyi (umûm-i belvâ) bilmemek mümkün değildir. Bu durum, rivayetin ve neshedildiği düşüncesinin yanlış olduğunu gösteriyor. Çünkü Kur'ân'a ve icmaâ muhalefet taşıyan nitelikteki bir hadisin rivayet edilmesi mümkün değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b-162a; Medîne nüshası, vr. 184b).

457 Bu hadisin kaynağı biraz önce geçmiştir.

[§]İkincisi, bu ifade ile "alışverişte devam ettikleri müddet" mânasının kastedilmiş olmasıdır. Bunun delili lafzının bu anlama gelme ihtimali, ayrıca Cenâb-ı Hak'kın "Alışveriş yaptığınızda şahit tutun"[458] meâlindeki beyanıdır; şahit tutmak alışveriş üzerinedir, alışveriş de iki kişinin yaptığı iştir. Tarafların akdi tamamlamalarıyla birlikte şahit tutma işi gerçekleştirilmiştir. 180

Bu yorum birkaç sebeple daha ugundur. Birincisi, "tebâyu'" (التبايع) kelimesi dil açısından iki kişinin karşılıklı olarak yaptıkları bir fiildir, bu işle meşgul oldukları anda fiil ikisine ait olur, tıpkı "tedârub" (vuruşma) ve "tekâtül" (birbirini öldürme) gibi. İşi gerçekleştirmeden sonra ise isimlendirme, fiil babından değil de hikâye babından olur. "Tebâyeâ" "تبايعا" (iki kişi alışveriş yaptı) sözünde de durum böyledir, her ne kadar alışveriş bu iki kişinin fiili ise de taraflardan diğeri hazır olunca her birinin sarf ettiği fiilin sonucu olduğundan, sanki iki taraf akdin sıhhatinde ortak olmuşlardır, "hattâ yeteferrekâ" (حتى يتفرقا) sözünde olduğu gibi. "Teferruk" (التفرّق) iki kişinin yaptığı işin adıdır. Fakat bu iki kişiden biri alışveriş mekânından ayrılır da diğeri ayrılmazsa, diğerinin yanında bulunmayan zat da ayrılma konumuna geçer, çünkü ikisinden biri diğerinden yanında bulunmamaktadır. Sanki bunlar birbirinden ayrılma hususunda ortak olmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, Ebû Hureyre'den rivayet edilen hadise göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Alışveriş yapanlar, alışverişlerinden ayrılmadıkça muhayyerlik hakkına sahiptir"[459]. Tarafların satışları ise bilinmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Üçüncüsü, akıl sahipleri, bulundukları yerden ayrılmadan önce alışverişlerini yapmalarının gerektiği noktasında görüş birliğine varmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]Dördüncüsü, sözkonusu tarif, alışverişleri ıslah etmek için yapılmalıdır, taraflar birbirinden ayrılmadıkça düzeltme yapma imkânına sahip olurlar, fakat ayrılınca bu imkâna sahip olmazlar. Aslında bu daha uygundur, çünkü bazan tam bir ayrılma alışverişin bozulması ve düzeltmenin engellenmesi için şart kılınır. Oysa bazı akitler vardır ki teslim alınmak suretiyle ıslah edilir, o da birbirinden ayrılmadan önce bulunmakla olur. Sonra ayrılma bulununca düzeltmek bulunmaz. Düzeltme konusunda sözlü islah da bunun gibidir. Buna göre bir kimse diğerine: "Seç" derse, eğer bu, söz bakımından ayrılma ise mu- 181

458 el-Bakara, 2/182.

459 Bu hadisin kaynağı biraz önce geçmiştir.

hayyerlik hakkı kesilir. Islah noktasında bunda, "sana bunu sattım" sözü üzerine eklenen bir şey yoktur. Dolayısıyla ayrılmanın düzeltmek için değil, bunu kesmek olduğu sabit olmuştur[460].

Alışverişte insanların iki örfü vardır: Biri akitleşmede, diğeri de karşılıklı
182 teslim almada. [§]Dolayısıyla hadiste kastedilen anlam karşılıklı teslim alma "tekâbud" (التقابض) olur ki o da "muravada" (المراوضة)[461], yani karşılıklı alıp vermedir. Taraflardan her biri diğerini terk edince, teslim ettikleri ve yanlarında tuttukları ticaret malının, şeylerin aralarında ortak olmasına göre olur. Bu durum, yine karşılıklı rızaya dayalı mubahlık konusundaki âyetin, yani tefsirini yapmakta olduğumuz 29. âyetin gereği de böyledir. "Ticaret" (التجارة) kelimesi bazan satış sözkonusu olmadan mubadele (değişim) anlamında da kullanılır, şu ilâhî beyanlarda görüldüğü gibi: "İşte onlar hidâyete karşılık sapıklığı satın aldılar"[462]; "Allah inananlardan, cennet karşılığında mallarını ve canlarını satın aldı"[463]; "Fakat ticaretleri kâr etmemiştir"[464].

Karşılıklı ticarette bir de şu husus vardır: Neticesi henüz bağlanmamış (mevkûf) alışverişten -karşılıklı rıza bulunduğu için- yemek vaktinde yenilebilir. Bu tür alışverişte görme muhayyerliği hakkı vardır, çünkü rıza gerekli sebep kılınmıştır; bilinmeyen bir hususta rıza tahakkuk etmeyip ancak görmekle oluşur. Yine bu tür alışverişte kabzetme yoluyla akit gerçekleşir. Çünkü sözü

---

460 "Mekân bakımından ayrılma, engellenmesi ve fesadın (alışverişin) bozulmasını gerçekleştirmesi için sınır kılınmıştır. Çünkü "bey'" (بيع) yani satma yahut "şirâ" (شراء) yani satınalma sözü taraflardan birinde bulununca, sonradan mekân bakımından ayrılma da olunca düzgün alışveriş yapma hakkına sahip olmazlar. Bunun gibi, kabzın "teslim alma" alışverişin sahih olması üzerindeki geçerlilik şartı olduğu satışta -ki bu sarf ve selem alışverişidir- da hüküm böyledir. Kabzetmeden önce taraflardan biri ayrılırsa akit batıl olur. Teslim almak düzgün (uygun) olmasının engellenmesine alamet olunca düzgün olmasına (salah) nasıl alem olur? Dolayısıyla bu durum şuna işaret ediyor: Salah (düzgün) olmanın başka bir şey ile ilgisi vardır, o da sahibinin sözünün bulunmasıdır. Bununla ıslahtan kurtulmak tahakkuk eder. Eğer, ayrılmaktan beden ve mekân ayrılması kastedilmişse, bundan murad edilenin, kabul ve reddetme muhayyerliği olma ihtimali vardır, zikrettiğimiz tercih türleri dolayısıyla bu mânaya hamletmek vacip olur. Eğer muhayyerlikten fesih yahut izin verme muhayyerliği kastedilmişse bundan özel bir akdin kast edilme ihtimali de vardır. Mekân bakımından ayrılmaktan murad edilen şey sarf ve selem akdidir. Çünkü bu akitlerde kabzdan (teslim almadan) önce akit tamam olmaz, taraflardan her birinin, mekândan ayrılmadan önce muhayyerlik hakkı olur. Nice âm (umûmî) lafız vardır ki, zikredilir fakat ondan has (özel) bir mâna kastedilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 162b; Medîne nüshası, vr. 185a).

461 Muravada (المراوضة): karşılıklı alıp vermedir.

462 el-Bakara, 2/16.

463 et-Tevbe, 9/111.

464 el-Bakara, 2/16.

edilen ticaret, yemeği ilgilendirir; buna da kabzetmesiyle ulaşılır. Kabz gerçekleşmeksizin yok olursa ticaretin dayandığı şey de ortadan kalkar, dolayısıyla alışveriş bâtıl olur[465]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kendinizi öldürmeyin. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır: Yani bir kısmınız bir kısmınızı öldürmesin. Çünkü birini öldüren kimse, buna karşılık kendisi de öldürülür, dolayısıyla başkasını öldüren sanki kendini öldürmüş olur, şayet başkasını öldürmeseydi kendisi de öldürülmeyecekti. İkincisi, Allah Teâlâ öldürmeyi insanların kendilerine nispet etmiştir, çünkü insanların hepsi tek bir can gibidir, zaten hepsi tek bir cinsten ve tek bir cevherden yaratılmıştır.

[§]Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Yani Yüce Allah'ın ara- 183
nızda kısas cezasını meşrû kılması, cana karşılık can, mala karşılık mal alma hükmünü koyması onun rahmetindendir, bunda hayatınız ve mallarınızın bekası sözkonusudur. Yine hepinizi tek bir asıldan yaratması da onun rahmetinin eseridir; çünkü cevher sahibi olan herkes kendi cevheri ile uyum içinde olur ve onunla huzur bulur. *En doğrusunu Allah bilir*. Allah'ın size elçiler göndermesi, kitaplar indirmesi ve gidilecek yolları sizin için açıklaması O'nun size yönelik rahmetinin eseridir. Yine (hemen) cezalandırmayıp size mühlet vermesi, kötülüklerinizi örtmesi ve sizi tövbe etmeye çağırması da kendi rahmetindendir. Onun rahmet eserlerinden biri de afetleri sizden uzaklaştırması, rızkınızı genişletmesi, özellikle inananlara özel bir lütufla yol göstermesi ve her türlü hastalıktan korumasıdır.

وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذٰلِكَ
عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

30. "Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa onu ateşe koyacağız ve bu Allah'a çok kolaydır."

Kim haddi aşarak ve haksızlığa saparak bunu yaparsa. Allah'ın çizdiği sınırları aştığı ve arkadaşına zulmettiği için. Âyette yer alan "udvân" (عدوان) kökü Allah'ın sınırlarını geçip onları "aşmak" anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak

---

465 Âyette, kabzdan önce mal yok olunca alışverişin bâtıl olduğuna dair delil vardır. Çünkü 29. âyet, dinen ticaretin yemek için meşrû olduğuna yönelik delil vardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 161b).

"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa"[466] diye buyurmuştur. "Ve zulmen" (وظُلْمًا) kelimesinin "kendine zulmetme" anlamına gelme ihtimali vardır, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, o kendine zulmetmiştir"[467]; "Allah'ın sınırlarını aşanlar zâlimlerin tâ kendileridir"[468]; "Haram aylarda kendinize zulmetmeyin"[469]. Bu tehdit -*en doğrusunu Allah bilir ya*- o işleri Allah'ın koyduğu sınırları hafife alarak ve onu yapmayı helâl sayarak yapanlar içindir. Yoksa hafife almak ve helâl saymaksızın olursa bu kadar azabı gerektirmez. Görmez misin ki Allah Teâlâ: "Öldürülenler için sizin hakkınızda kısas yazılmıştır" buyurmuş, sonra da şöyle demiştir: "Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti güzellikle ödemelidir"[470]. Bu af, kasten adam öldürmek hakkında gelmiştir. Sonra Allah, kardeşleri, kendi aralarında serbest bırakmış ve bunun, Allah tarafından bir
184 hafifletme ve rahmet olduğunu haber vermiştir[471]. [§]Hafife alma ve helâl kabul etme sözkonusu olan davranışta ise ilâhî rahmet sözkonusu değildir, böylesi cehennemde ebedi olarak kalır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir"[472]. Kişi bir mümini Allah'ın kendisine haram kıldığını helâl sayarak öldürürse bu tehdide hak kazanır. Ama helâl kabul etmeyerek ve Allah'ın sınırlarını hafife almayarak yapan kimsenin hükmü biraz önce zikrettiğimiz cezadır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

[İman - Günah İlişkisi]

Haddi aşarak ve haksızlığa saparak. Bu beyanın "helâl sayarak" mânasına gelme ihtimali vardır. Bunun delili şu ilâhî beyandır: "Adam öldürmede sizin üzerinize kısas yazıldı". Bunun devamında şöyle buyurmuştur: "Ancak her kime kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa" . Yine: "Bu Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve rahmettir" Fakat Cenâb-ı Hak bu beyanlarını şöyle başlatmıştır: "Ey iman edenler!"[473]. Bu ifade ile var olan kardeşliği bâkî kılmıştır, dolayısıyla imanın bundan sonra bâkî olduğu sabit olmuştur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ise kardeşlik kaybolmuştur. Bunun için iki âyet birbirinden farklı-

---

466 el-Bakara, 2/229; et-Talâk, 65/1.
467 et-Talâk, 65/1.
468 el-Bakara, 2/229.
469 et-Tevbe, 9/36.
470 el-Bakara, 2/178.
471 Yüce Allah âyetin devamında şöyle buyurmuştur: "Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir" (el-Bakara, 2/178).
472 en-Nisâ, 4/93.
473 el-Bakara, 2/278.

dır. İkinci olarak bu âyette Allah Teâlâ, birbirini öldürenleri ateşe-cehenneme atacağını beyan etmiştir, fakat uzun süre cehennemde kalmayı zikretmemiştir. Hikmet açısından ona azap vermek mümkündür, bu konudaki görüş farklılığı sadece cehennemde uzun süre kalıştadır, başkasında değil.

Bu ve benzeri konularda aslolan, şayet hulûd varsa tehdit sözkonusu olan
işlerin ve benzerlerinin tartışmasız olduğudur. Kişiden iman niteliğini yok
eden ve fiilinin hakkını iptal eden budur (hulûddur). Esas tartışma tehdidin
gerekli olduğu yerde iman özelliğinin kalıp kalmamasındadır. [§] Asıl var olan, **185**
iman özelliği kalmayan kişi içindir[474]. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَٓائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

31. "Eğer siz yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız."

Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız. Bu âyetin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bundan kastedilen şirk kapsamına giren büyük günahlardır; bunlar da birkaç çeşittir: Allah'a ortak koşmak, peygamberleri inkâr etmek veya onların bazılarını inkâr etmek; ayrıca ibadetleri inkâr etmek, haramları helâl saymak, helâlleri haram kabul etmek ve diğerleri. Bunların hepsi Allah'a ortak koşmaktır. Denildi ki Cenâb-ı Hak kebâir (büyük günahlar) kavramı ile Allah'a ortak koşma kebâirlerini kastetmiştir. Kişi, şirk kebâirinden kaçınırsa onun altında bulunanlar Allah'ın dilemesi ve bağışlamasıyla affedilebilir, şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Allah sadece kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, onun dışındaki günahları dilediği kulları için affeder"[475]. O, burada şirkin altında bulunan günahları dilemesine bağlı olarak bağışlayacağını vâdetmiştir. Sözkonusu bağışlama Allah'ın dilemesine bağlıdır, dilerse kişiye azap eder, dilerse onu affeder. *Başarıya ulaştıran Allah'tır.*

---

474 Burada "Aslolan şudur: Yaptığı iş ebedi cehennemde kalmasına sebep olan kimseden sözkonusu fiilin iman niteliğini yok ettiği konusunda herhangi bir tartışma bulunmamaktadır. Zira Mûtezile'ye göre büyük günah işleyen kimse sürekli cehennemde kalmaya müstahak olmakla iman dairesinden çıkmıştır. Bize göre ise cehennemde ebedî kalmaya müstehak olmadığından imandan çıkmaz. Dolayısıyla bizimle Mûtezile mensupları arasındaki tartışma şu olmaktadır: Büyük günah işlemek sahibini iman dairesinden çıkarır mı çıkarmaz mı?" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 162b; Medîne nüshası, vr. 185a).

475 en-Nisâ, 4/48.

Şöyle de denilmiştir: Allah kebâir tabiri ile İslâm'daki büyük günahları kastetmiştir. O da iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, büyük günahlardan kaçınmak suretiyle küçük günahların bağışlanması; ikincisi; güzel ameller işlemek suretiyle yine küçük günahların bağışlanması. Görmez misin ki O, âyetin sonunda: **Sizin küçük günahlarınızı örteriz** buyurmuştur. Günahları örtmek, ancak yapılan iyilikler sebebiyle olur. Görmez misin ki Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Güzellikler kötülükleri yok ederler"[476]. Cenâb-ı Hak, kötülüklerin bir kısmını, yapılan iyilikler sebebiyle yok ettiğini haber vermiştir.

186 [§] Kişi, büyük günahlardan sakınmasa da kötülüklerin hepsinin örtülmesi ihtimali vardır. Görmüyor musun ki Yüce Allah, diğer bazı âyetlerde şöyle buyurmuştur: "Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne güzeldir… Sizin kötülüklerinizi de örter"[477]. "Ey İnananlar! Allah'a karşı (nasûh tövbesiyle) samimiyetle tövbe edin, ola ki Allah sizin kötülüklerinizden bir kısmını örter"[478]. Görmez misin ki Enes radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Benim şefaatim, ümmetimden büyük günah sahiplerine nâil olacaktır"[479]. Rivayet edildiğine göre Ali b. Ebû Tâlib bir kadının: "Ey Allahım! Beni, Muhammed aleyhisselâmın şefaat edeceği kimselerden yap" diye dua ettiğini işitmiş ve ona: "Dur bakalım, sen şöyle de: Ey Allahım! Beni kurtulanlardan eyle; zira Muhammed'in (s.a.) şefaati büyük günah işleyenler içindir" demiş ve sonra "Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız…" âyetini okumuştur.

Büyük günahların keyfiyet ve mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları zina, hırsızlık, iftira ve diğer had cezalarını gerektiren günahların büyük günahlar olduğunu söylemiştir. Diğerleri ise: Allah'a ortak koşmak, Allah'ın haram kıldığı, hukuka aykırı şekilde adam öldürmek, yetim malı yemek, faiz ismiyle para kazanıp yemek, iftira atmak ve savaştan kaçmaktır demiştir. Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Mesûd'a (r.a.) bu konu sorulunca: "Sûrenin başından buraya kadar zikredilen haram şeyler büyük günahlardır" cevabını vermiştir[480]. Yine rivayet edildiğine göre İbn Abbâs'a "Abdullah b. Ömer büyük günahlar dokuzdur diyor" denilince şöyle cevap vermiş-

---

476 el-Hûd, 11/114.

477 "Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Eğer gizleyerek fukaraya verirseniz o sizin için çok daha hayırlıdır. Ve Allah sizin kötülüklerinizi örter" (el-Bakara, 2/271).

478 et-Tahrîm, 66/8.

479 Bu hadis Sünen-i Ebû Dâvûd'da 20, 21 ve Sünen-i Tirmizî'de Sıfâtü'l-Kıyâme, 12'de "nâile" (نائلة) kelimesi olmaksızın rivayet edilmiştir. Tirmizî bu hadis için sahih demiştir.

480 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 37; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 505.

tir: “Büyük günahlar doksana yakındır, fakat tövbe ile büyük günah kalmaz, ısrar edilince küçük günahlar büyür”[481]. [§]İmam Hasan’ın şöyle dediği rivayet 187
olunmuştur: “Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Zina, hırsızlık ve şarap içmek hakkında ne dersiniz?” Ashâb-ı kirâm: “Allah ve Resûlü en iyi bilendir” cevabını vermiştir. Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurmuş: “Onlar çok çirkin şeylerdir ve haklarında ceza düzenlenmiştir”. Sonra da şöyle buyurmuştur: “Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?” Ashâb: “Evet, ey Allah’ın Elçisi!” dediler. Hz. Peygamber (s.a.) ise şöyle buyurdu: “Allah’a ortak koşmak ve ana-babaya itaatsizlikte bulunmak”. Hasan-ı Basrî demiştir ki: “Resûlullah yaslanmış vaziyetteyken doğrulup oturdu ve şöyle buyurdu: “Dikkat edin, yalan konuşmaktır, dikkat edin, yalan konuşmaktır!” Bu sözü üç kere tekrarladı[482].

Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz. Cenâb-ı Hak bu âyette büyük günahlardan sakınıldığı takdirde diğer kötülüklerin örtüleceğini zikretmiş, fakat sakınılmadığı takdirde hükmün neden ibaret olduğu beyan edilmemiştir. Burada sakınılmazsa Allah Teâlâ’nın günahları örtmeyeceğine dair hüküm yoktur, bu, Allah’ın dilemesine bağlıdır, dilerse örter, dilerse azap eder. Daha önce belirttiğimiz üzere ister haram olsun, ister helâl olsun bir konuda hükmün vacip olması, başka bir durumda da vacip olmasını gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bazı kırâatlarda âyet şöyle okunmaktadır: “İn tectenibû kebâire mâ tünhûne anhu” (إن تجتنبوا كبير ما تنهون عنه). Yani “Eğer size yasaklanan büyük günahtan”[483]. Bu kırâat sabit olursa az önce zikrettiğimiz tevile işaret eder, yani “kebâir” (كَبَائِرَ) kelimesiyle şirk kebâirini kastetmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ve sizi değerli bir yere koyarız. Bir görüşe göre bu yer cennettir.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللّٰهُ بِهٖ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصٖيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَٓاءِ نَصٖيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْـَٔلُوا اللّٰهَ مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا

481 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, V, 41; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 500.

482 Taberânî, *el-Muʿcemu’l-kebîr*, XVIII, 140; Heysemî, “Bu hadisin rivayet zincirindeki adamlar güvenilir kimselerdir. Ancak Hasan (müdelles) asıl adı gizlenmiş biridir” demiştir. (Haysemî, *Mecmaʿu’z-zevâid*, I, 103).

483 Bu kırâat nadir olanlardadır (bk. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, V, 17).

32. "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerinde kazandıklarından nasipleri var, kadınlarında kazandıklarından nasipleri var. Allah'ın lütfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir."

Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Denildi, ki, kişi kardeşinin malını, karısını, evini ve ona ait olan herhangi bir şeyi elde etmeyi temenni etmemeli, fakat şöyle demelidir: "Allahım! Bana
188 lütfedip ver" [§]ve ardından arzu ettiği şey ne ise onu söylemelidir, Allah Teâlâ onu bilir, O'nun ilmi herşeyi kapsar. Bu ilâhî beyanın Tevrat'ta yer aldığı ifade edilmiştir. Nakledildiğine göre Ummu Seleme şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Elçisi! Erkekler savaşıyor, biz savaşmıyoruz, erkekler anılıyor, biz anılmıyoruz?" Bunun üzerine: **Allah'ın sizi üstün kıldığı… Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri** meâlindeki âyet nâzil olmuştur[484]. Bu temenninin dinî ve dünyevî işlerde olması muhtemeldir. Dinî işlerde bir kimsenin seviyesinin, diğer insanlardaki ilim, zühd ve benzeri hususlardaki seviyesi kadar olmasını temenni etmesidir. Cenâb-ı Hak, kişinin bunu temenni etmesini yasaklamıştır, çünkü özenilen kişi, birçok zorluk, çaba ve nefsin hoşlanmayacağı şeylere katlanarak bu mertebeye ulaşmıştır. Dünya konularında ise kardeşinin malını, eşini ve hizmetçilerini temenni etmesidir. Sözkonusu temenninin biraz önce, Ummu Seleme hadisinde zikredilen şeylerin olması ihtimali de vardır. Çünkü bu temennide, Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlükte bulunma tehlikesi mevcuttur. Şöyle ki kadınlara her ne kadar savaşma ve diğer bazı hayırlı işleri yapma sorumluluğu verilmemişse de onlardan bazı külfetler de kaldırılmıştır. Temennide ise Allah'ın kadınlara nimet olarak verdiği şeylere karşı nankörlük sözkonusudur.

Allah'ın üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Yani Allah'ın bir
189 kısmınızı bir kısmınıza üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya* burada Allah'ın hükmüne rıza göstermemek vardır, kişi bütün nimetlerin kendisine çevrilmesini ister[485]. Yahut Allah lütfunu, dilediği kimselere tahsis ettiği halde O'nun lütfu, ihsanda bulunduğu kimse ile birlikte kendisine yetmediği düşüncesi bulunduğu içindir[486]. Yahut kendisinden başka ikram edilen kimseye iç çekme şeklinde bakmak, Allah'ın kendisi üzerindeki nimetlerinden alıkoyduğu için, veya bu durum düşmanlık derecesine çıktığı

[484] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 47.

[485] Yani kıskanan kişi Allah'ın, nimetlerin hepsini kendine çevirmesini ister.

[486] Yani kıskanan kişi Allah Teâlâ'nın nimetleri sadece kendisi kıskandığı kişiye verdiğini, bu nimetlerin kendisiyle birlikte kıskandığı kimseyi kuşatamayacağını zanneder.

içindir. Cenâb-ı Hakk'a ait nimetlerin herkese yüklediği hak, O'na saygı göstermeyi öğrenmektir. İşte bu sebeple şöyle denilmiştir: "Başkasına göre sana fazla nimet verilmiştir ki, ona acıyasın ve bu yolla ondan üstün olasın. Başkası da saygı gösterdiği için senden üstün kılınmıştır. Temenni ve özenme kıskançlıktan daha ürkütücüdür, çünkü kıskançlık nimetin ötekinden uzaklaştırılmasını, elinden alınmasını istemektir, temennide ise hem bu anlam vardır, hem de kendisinin o nimet sebebiyle başkasına üstün kılınmasını istemek sözkonusudur.

Allah'ın (sübhânehu ve teâlâ) lütfundan isteyin. O'nun gerçek anlamdaki lütfu, vermesi gerekli bulunmayan konumunda olanıdır. O'nun bu lütfu da dinde, ahlâkta ve mürüvvetteki üstünlüğe göre ortaya çıkar. Fakat sözkonusu iki şekilden birinde, kullanmadığı dünya nimetlerine ait şeylerdeki lütuf görünüşte nimet, gerçekte ise sınama ve mihnettir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin…"[487]; "Sanıyorlar mı ki onlara mal ve evlâtlar verirken…"[488]

[§]Nisâ sûresinin bu 32. âyeti, kişilerin nimetlere sahip kılınmaları ve ha- **190**
yırlara ulaştırılmaları halinde iken yine karşılıklı temenniyi yasaklama ihtimalini taşır. Eğer kul, hayrılara muvaffak kılınanlardan olursa, mazhar kılındığı iyilikler sebebiyle Allah'a şükretmeli ve mislini istemelidir. Şayet kişi başkasına verilen nimeti temenni ederse onun asıl konumu dua etmesidir, tâ ki belâ ve ceza değil de nimet olmaya devam etsin. Böylesi akibette kendisini Allah'a yaklaştıracak işlere rağbet etmelidir[489]. Yukarıda zikredildiği gibi Ummu Seleme, erkeklerin yaptıkları cihat ve benzeri ibadetleri temenni etmişti. Yasaklayan âyet, işte bunun üzerine inmiştir. Allah'ın lütfu hakkındaki teşvik, Ummu Seleme'nin yükleneceği hayır türlerinden biridir, kadınlardan kaldırılmakla erkeğin onlara üstün kılınması değildir.

---

487 "O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor" (et-Tevbe, 9/55).

488 "Sanıyorlar mı ki onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar" (el-Muminûn, 23/55-56).

489 Cenâb-ı Hak'kın "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin… Allah'ın lütfundan isteyin" meâlindeki beyanının şu anlama gelmesi mümkündür: Âhiret hayırlarına muvaffak kılmakla beraber, Yüce Allah onlara bu temenniyi yasaklamıştır. O takdirde bu nimetlerden dolayı Allah'a şükretmeleri ve nimetlerin artması için dua etmeleri gerekir. Dünyevî hayırlara muvaffak kılındıkları için, onları temenni etmeleri yasaklanmışsa o takdirde (Allah'ın lütfundan isteyin) beyanının mânası insanın, dünyevi nimetleri Allah'ın razı olacağı ve O'na yaklaştıran işlerde kullanmaya muvaffak olmak için dua etmek olur".

Allah'ın üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin" Cenâb-ı Hak'kın Resûl'üne hitap ettiği şu meâldeki beyanı konumunda olma ihtimali vardır. "Sakın göz dikme"[490]. Yüce Allah burada, nimet verdiklerine, üstünlüklerinden değil kendilerini sınamak için bunu verdiğini beyan etmektedir. İnsan aklı ise (çoğu zaman) sınanmak için değil, ikram edilmek için gündemde tutulmasını ister. Allah Teâlâ aynı âyetin devamında, kişi için temenniden çok önce arzu edilecek şeyi zikrederek şöyle buyurmuştur: **Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var**… Burada, kişiyi, lehine olan şeye rağbet ettirmiş ve lütfundan
191 istemeyi ona emretmiştir, [§]çünkü kulun kazanıp elde etmesi, ancak O'nun lütfetmesiyle mümkündür. Şu ilâhî beyanlarda görüldüğü gibi: **Herkesin yaptığının sonucu kendisine aittir**[491]. Yine şöyle buyurmuştur: **Allah'ın lütuf ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı**[492]. Cenâb-ı Hak, kulun kendi aleyhine kazandığı hususlarda Allah'ın lütfu bulunmadığını beyan etti. Yine Allah Teâlâ, kula yakışanın, azap korkusu taşıyacağı hususlarda değil akıbeti güzel olan işlere yönelip, ikramda bulunması için On'a yakarmak olduğunu, açıkladı. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah'ın lütfundan isteyin. Bu beyanın anlamı biraz önce söylediğimiz gibidir, çünkü Allah'ın ihsanı geniştir, artık kişi kardeşinin malını temenni etmesin. Yahut, ilâhî beyanın anlamı şudur: Allah'tan kulluk isteyin; kardeşin bu lütfa sahip olmasın da her şey senin olsun temennisinde bulunma. Sonra Allah Teâlâ, erkeklerin elde ettiklerinin sadece çalışmakla gerçekleştiğini, kadınların elde ettiklerinin de çalışmakla olduğunu; her biri için çalışmasına karşılık ecir ve mükâfat verdiğini haber vermiştir.

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْاَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ اَيْمَانُكُمْ فَاٰتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾

33. "Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir."

---

490 "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabbinin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır" (Tâha, 20/131).

491 el-En'âm, 6/164.

492 en-Nûr, 24/21.

Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik” *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin, “Erkekler için ana-babanın, akrabanın bıraktıkları mîrâstan pay vardır, kadınlar için de bıraktıklarından pay vardır”[493] meâlindeki âyete atfedilme ve ona bağlanma ihtimali vardır. Allah Teâlâ, o âyette erkek ve kadınların ana-baba ve akrabadan vâris olacakları malları zikretti de ana-babanın evlatlardan, amca, amcaoğlu ve diğer akrabanın [§]birbirinden alacakları mîrâsı zikretmemiştir. Burada mevlânın **192**
pay sahibi olduğunu zikretmiştir ki, efendinin ana-baba ve akrabanın bıraktıkları mîrâsta, onlar olmayınca ana-baba ve akrabanın sahip oldukları hakların bulunduğu bilinsin. Ana-baba ve akraba için belirlediği mîrâsı bunlar için de belirlemiştir. Cenâb-ı Hak, yine “Erkekler için ana-babanın bıraktıkları mîrâstan pay vardır”[494] âyetinde ana-babanın evlattan alacakları mîrâsı zikretmemiştir, fakat bunu vasiyet âyetinde şu söyle belirlemiştir: “… Eğer mal bırakırsa ana-baba ve akraba için örfe uygun tarzda vasiyet farz kılınmıştır”[495]. Yüce Allah, bu âyette ana-baba ve akraba için vasiyeti emretmiş, fakat çocuklar için zikretmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şudur: Kişi çocuğunu kendisine ve diğer akrabasına tercih eder ama çocuk böyle değildir, babasını kendisine tercih etmez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ ana-baba ve akraba hakkında vasiyeti zikretmiştir, tâ ki yapılan iyilik onlara da ulaşsın. Evlada gelince onlar, zaten diğer akrabaya tercih edilmektedir, bunun için onları anmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Her biri için yakın vârisler belirledik. Denildiki bu, açıkladık demektir. Buna göre bu âyette mîrâs olarak bırakılan mallarda kimin öncelik hakkı bulunduğunun açıklaması vardır. Mevâlî’nin (anlaşmalı efendiler) asabeler (baba tarafından akrabalar) olduğu da söylenmiştir. Bir görüşe göre onlar baba, erkek kardeş yahut erkek kardeşin oğlu ve diğer asabeler gibi velilerdir. Bir başka görüşe göre[496]; onlar vârislerdir ki bu, İbn Abbâs’ın görüşüdür. Bunların hepsi birdir. Ebû Hureyre’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Ben müminlere en yakın olan kimseyim. Ölüp de mal bırakan kimsenin malı asabe olan mevlâlarındır, geride borçlu bir aile bırakanın velisi ise benim. Onun problemini çözmek için beni çağırın”[497].

493 en-Nisâ, 4/7.
494 en-Nisâ, 4/7.
495 el-Bakara, 2/180.
496 bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 50.
497 Buhârî, “Ferâiz”, 15; Müslim, “Ferâiz”, 15-17. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, IV, 477; XII, 28.

193 [§]İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Malı pay sahiplerine verin, artan mal ise erkek vârislerden en layık olana aittir"[498]. Ömer b. Hattâb'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'tan şöyle buyurduğunu duydum: "Babanın yahut çocuğun elde ettiği mal, asabesi kimse ona aittir"[499]. Yine Hz. Ömer'den nakledildiğine göre kendisi şöyle yazmıştır: "Asabelerin bir kısmı ana tarafından daha yakınsa, mala, onlar daha yakındır[500]. Âlimler şu hususlarda ittifak etmişlerdir: Mîrâs sahipleri paylarını tam aldıktan sonra geride bir şey kalırsa bu, ölenin asabelerine (erkek) akrabalarına ait olduğu hakkında görüş birliği içindedirler. Bunlar da baba ve mevlâlar tarafından akrabası olan erkek vârislerdir. Şu bir gerçektir ki, ana-baba bir kızkardeşler, yahut baba bir kızkardeşler, ayrıca kölesini azat eden kadın dışında kadınlardan asabe olmaz, yalnızca bu ikisi asabe olur. Yine âlimler ölen kimseye kadınlar tarafından akraba olan kişinin asabe olmayacağı ve bir de erkek bir köleyi veya bir câriyeyi azat eden kadının azat edilen kölesi öldükten sonra asabesi olacağı hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak İbn Mesûd, bu durumda mîrâsı efendilere değil de zevi'l-erhâma (uzak akrabaya) verir[501]. Yine âlimler, iki asabe bir arada bulununca ölüye en yakın olanın mîrâsa en layık olduğu hususunda görüş birliği etmiştir. Asabelerin en yakını oğul, sonra oğlun oğludur, ne kadar aşağı giderse gitsin; sonra baba, sonra dededir, ne kadar yukarı çıkarsa çıksın; sonra ana-baba bir erkek kardeş, sonra baba bir erkek kardeştir, sonra ana-baba bir erkek kardeşin oğlu, sonra
194 baba bir erkek kardeşin oğlu, sonra ana-baba bir amcadır; [§]sonra baba bir amca, sonra ana-baba bir amcanın oğlu, sonra baba bir amcanın oğlu, sonra nimet mevlâsı, sonra nimet mevlâsının oğludur, ne kadar aşağı inerse insin farketmez. Bunların hepsi ölenin asabeleri olup ona en yakın olanlar anılan pay sahiplerinin paylarından artanı almaya en layık olan kimselerdir. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* zikrettiğimiz âyet ve Sünnet'ten deliller ile ashaptan nakledilegelen rivayetlere uygundur.

Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Bu âyetin şu mânaya ihtimali vardır: Ana-baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her bir vârise bir pay veya hisse vardır. Bu durumda bunun tevili Allah'ın şu beyanı olur: "Erkekler için ana-baba ve akra-

498 Buhârî, "Ferâiz", 15; Müslim,"Ferâiz", 3.
499 İbn Mâce, "Ferâiz", 7; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 12.
500 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, X, 288.
501 Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 306; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 195.

banın bıraktıklarından pay vardır"[502]. Bu durumda onlar mîrâs hakkı yoluyla ölenin vârisleri olur, çünkü bıraktıkları mîrâsa daha layıktırlar. Bunun bir benzeri Yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse onun velisine yetki verdik"[503]. Öldürülenin velisi ise mülkünde ona vâris olandır. Bu bakış açısını Cenâb-ı Hak'kın "Allah size tavsiye eder"[504] beyanı ve bütün mîrâs âyetleri de tefsir eder. Ancak Yüce Allah ana-baba ile karı koca için bu cümleden olmak üzere bir pay zikretmemiş, onlar ne akrabalık ne de evlat ismine dâhil olmamıştır. Belki onlara gerekli olan mîrâs payı konusunda Kitap gelmiş ve bunun üzerinde ümmet icmâ etmiştir; hiç birinden bu konuda bir nesih iddiası da gelmemiştir; tâ ki birilerine ait hakkı zikrederek tahsiste bulunmak, başkasının hakkını kesmeyeceği ve onun kendisine has delil ile sabit olduğu bilinmiş olsun. *En doğrusunu Allah bilir*. Şunu da belirtmek gerekir ki mîrâsı akraba ve yakın vârislere tahsis etmek, zikredilenleri belirtmeye ihtiyaç hissettirmez. Çünkü bütün akrabalıklar onlarla olur; evlenmek suretiyle de nesil meydana gelir, evlilik zaten bunun içindir. [§]Bunun gibi onların hakkı hiçbir 195
şekilde düşmez, herhangi bir vâris sebebiyle bütün mîrâstan engellenemezler. Bu âyetin neshettiği vasiyet âyetinde, onların hakları anılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik meâlindeki ilâhî beyanda yer alan "mevâlî" (مَوَالِىَ) kelimesinden maksat, ana-baba ve yakınların geride bıraktıkları olma ihtimali de vardır. Allah Teâlâ, vâris kılınmayanlarda cereyan ettiği gibi, mîrâsların vâris kılınanlarda da cereyan ettiğini haber vermiştir. Dolayısıyla bu, birincinin evladı ile akrabasının dışında kalanlara dönmüştür[505]. Yahut bu âyetten kastedilen, ana-baba ve akrabanın geride bıraktıklarında, babaları hakkında belirlenmiş pay sebebiyle olur, o takdirde kastedilen, bu ana-babanın pay sahipleri ile birlikte bıraktıkları mîrâs olur. Bu durumda âyet asabelerin haklarını açıklamaya yönelik olur, çünkü pay sahipleri ile birlikte olmaksızın, asabeleri için bir şey zikredilmemiştir. Onlar pay hakkı olarak vâris olurlar, artanın hakkı olarak değil[506]. Sonuç olarak mîrâs hakkındaki âyetlerin tamamı üç gruba ayrılır. Birin-

---

502 en-Nisâ, 4/7.

503 el-İsrâ, 17/33.

504 en-Nisâ, 4/11.

505 Yani önceki âyette geçen evlat ve akraba demektir (bk. en-Nisâ, 4/7).

506 "Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik" âyetinin şuna ihtimali vardır: Allah (mevali) ile ana-baba ve akrabanın geride bıraktığı mîrâstan, vâris olanlar içinde mîrâs alanlardır. Bize şunu haber vermiştir: Hiçbir surette vâris olmayanlarda olduğu gibi, mîrâslar bir kere vâris olanlar hakkında da cereyan

cisi, hisse sahipleri (ashâb-ı ferâiz), "azından çoğundan belli pay"[507] meâlindeki
196 ilâhî beyanda olduğu gibi. İkincisi, asabeler, **Her biri için yakın vârisler**[508]. **[§]** Üçüncüsü de zevi'l-erhâm hakkındadır; o da Yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Aralarında rahim bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır"[509].

Mîrâs âyetlerinde zikredilenlere uzaktakiler çerçevesinde antlaşmalılar eklenmiştir ve şöyle buyurulmuştur: **Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin.** Bu, ölünün terekesinde bulunan bir pay olup, artık kendisinin herhangi bir şekilde bağışlayıp yardımda bulunma imkânına sahip değildir. Bununla birlikte hisse sahipleriyle birlikte bunların da payı anılmıştır. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden merfû olarak rivayet edildiğine göre, başkasının elinde müslüman olan bir kimse hakkında, onun bu kişiye, hem hayatında hem de vefatında en yakın olanıdır buyurmuştur[510]. Aynı husus Hz. Ömer, Ali ve Abdullah'tan da nakledilmiştir[511]. Bununla birlikte önceki dönemlerde bu tür mîrâslar mevcuttu, sonra şu ilâhî beyanla neshedilmiştir: "Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır"[512]. Bu hüküm kalkınca nesih de ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla akit yoluyla anlaşma kurulan kimselere mîrâstan pay almak gerekli hale gelmiştir. Zira Beytü'l-mâl, iman velâyeti yoluyla herkese mîrâs olur; sözleşmeli velâyet hakkı olduğu gibi başka velâyet hakkı da vardır ki o, diğerinden daha layıktır. *En doğrusunu Allah bilir*. Azat etme velâyetinde olduğu gibi akrabalık bağı olanlar da onların yerine geçer. Azat etme bir nimet olduğu için

---

eder. Dolayısıyla bu, "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır" (en-Nisâ, 4/7) meâlindeki âyette zikredilen evladın dışındakilere döner. "Ana-baba ve akrabanın bıraktığından" kastedilenin: "Anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından erkeklere pay vardır; azından çoğundan,belli pay" (en-Nisâ, 4/7) meâlindeki âyetin aynısı olma ihtimali de vardır. Dolayısıyla bu âyetten, pay sahipleri ile birlikte ana-baba ve akrabanın bıraktığı mîrâsın açıklaması kastedilmiş olur, bu sebeple pay sahiplerine takdir edilmiş olan paylar verilir, geride kalan mîrâs ise kendileri için belirlenmiş pay bulunmayan mevaliye (mîrâs), sözleşmesi yapanlara ait olur. Böylece âyette, pay sahipleri ile birlikte asabelik ispat edilir. Yüce Allah'ın: "Erkekler için ana-babanın bıraktıkları mîrâstan pay vardır" meâlindeki âyetin de pay sahipleri olmaksızın asabeliğin ispatı ve asabeler olmaksızın pay sahiplerinin hakkının ispatı vardır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 163b; Medîne nüshası, vr. 186b).

507 en-Nisâ, 4/7.

508 Fazla bilgi için Arapça metnin dipnotuna bakınız.

509 el-Enfâl, 8/75.

510 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 13, Tirmizî, "Ferâiz", 20.

511 Beyhakī, *Es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 302-303.

512 el-Enfâl, 8/75.

asabelik hakkı gibi olur. Nitekim Hz. Peygamber: “Velâ hakkı nesep bağı gibi bir bağdır”[513] buyurmuştur.

[§] Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bir görüşe göre bu, o yemin türlerinden biriydi; Câhiliye döneminde anlaşmalı akitler oluyordu. Şöyle ki adam diğerine: “Sen bana vâris olacaksın, ben de sana vâris olacağım; sen benim diyetimi ödeyeceksin, ben de senin diyetini ödeyeceğim[514]; sen bana yardımcı olacaksın, ben de sana yardımcı olacağım” derler ve bunun üzerine karşılıklı yemin ederlerdi. Âyette geçen “âkadet” (عَقَدَتْ) kelimesi “âkadet” (عاقدت)[515] şeklinde de okunmuştur; akitleşme sözleşme demektir. Resûlullah’tan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “İslâm’da kötülük üzerine anlaşma yapmak yoktur; İslâmiyet Câhiliye döneminde iyilik üzerine yapılan anlaşmanın sadece gücünü artırmıştır”[516]. Başka bir görüşe göre bu akit bir tür yemindi, o da bir alışveriş şekliydi. O dönemde kişi başka biriyle akitleşme ve alışveriş yapardı, ölünce de diğeri ona vâris olurdu. Başka bir görüşe göre Hz. Ebû Bekir (r.a.), biriyle akit yapmış ve ölünce de ona vâris olmuş- 197

513 Şafiî, *el-Müsned*, 338; İbn Hibbân, *Sahih*, XI, 326; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 379. İbnu’l-Esîr şöyle demiştir: “Hadisin anlamı veladaki karışma (muhalata)dır. Bu karışma, elbisedeki atkının çözgü ile karışınca, aralarında şiddetli bir karışma olup tek bir madde olduğu gibi, mîrâstaki karışma mecrasında cereyan eder” (İbnu’l-Esîr, *Ğaribu’l-hadîs*, “لحم” md.). Şârih şöyle demiştir: “Burada kastedilen şey zevi’l-erhâm’dan sonra vâris olmaktır. Çünkü Allah zevi’l-erhâmı mevali (sözleşmeli) akrabaya ilhak etmiştir… Yine şöyle buyurmuştur: “Onlara paylarını verin”. Yani terikeden mîrâs paylarını verin demektir. En uygun olan, onların terikeden mukadder bir hakkının var olduğuna hamletmektir. Merfu’ olan hadisler ve eserler de buna göre değerlendirilmelidir… Akli delil de bu tevili teyit eder. Çünkü Beytü’l-mâl, iman velâyeti sebebiyle herkese vâris olmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “İnananların bazısı bazısının velileridir” (et-Tevbe, 9/71). İşte onların buna göre velâyet hakları vardır, akit yapmak suretiyle de başka bir hakları vardır; dolayısıyla onlar müminlerin genelinden daha önde hak sahibidirler. Görülmez mi ki; Mevla-i atâka (köle azat etmiş kişi) mîrâsa Beytü’l-mâl’dan daha layıktır. Çünkü imanda eşitlik vardır, azat etme velası sebebiyle de tercih hakkına sahiptir. Bu da böyledir. Ancak Mevla-i Muvalat (Sözleşmeli efendilik), diğer akrabalardan sonraya kalır, Mevla-i ataka ise zevi’l-erhâmdan önce gelir. Çünkü akrabalık sebebiyle velâ, akit sebebiyle velânın üstündedir. Dolayısıyla zevi’l-erhâmdan sonraya kalır. Ataka velası, mânen yaşatma ve yeniden doğurma anlamını ifade eden azat etme nimetinden öne alınması sebebiyle anlam bakımından asabeliğe dâhil edilmiştir. İşte bunun için Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Vela nesep yakınlığı gibi bir yakınlıktır” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 163b-164a).

514 “Akale’l-ketîlu aklen” (عقل القتيل عقلا): Yani bir kimse diğerinin diyetini ödedi demektir. “Akale an fulân” (عقل عن فلان): Yani falancıya vermesi lazım olan diyetin yahut cinayetin bir kısmını ödedi, demektir (İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Ara*b, “عقل” md.).

515 Yedi kırâat imamından Nafi’, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir “âkadet” (عاقدت) şeklinde, Âsım, Hamza ve Kisâî (عقدت) şeklinde okumuştur (bk. İbn Mücahid, *Kitabu seb‘a*, s. 233).

516 Müslim, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 206; Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 17.

tur[517]. İşte bunun içindir ki mülkiyet altında bulunan köleler (özellikle / sağ el) zikredilmiştir, "ellerinizin altında bulunanlar"[518] meâlindeki ilâhî beyanda görüldüğü üzere. Çünkü onlar hizmet için satın alınıyorlardı, bir kimse kendine hizmet ettiği zaman sağ eliyle hizmet eder. Âyetin tevili zikrettikleri şekilde olunca şu âyet ve hadisle neshedilmiştir: "Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır"[519]. "İslâm'da kötülük üzerine anlaşma yoktur. İslâmiyet Câhiliye döneminde iyilik üzerine anlaşmaların sadece gücünü artırmıştır"[520].

Bu âyetin, başka birinin elinde müslüman olup, onunla, yardımlaşma sözleşmesi yapanlar hakkında olması da muhtemeldir. Nitekim Resûlullah'ın
198 [§]şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kâfirlerden olup da müslüman bir kimsenin elinde İslâmiyeti kabul eden kimsenin hayatında da ölümünde de kendisine en yakın olan o kişidir"[521]. Nakledildiğine göre Hz. Ömer'e bir kimsenin elinde müslüman olup da onunla yardımlaşma sözleşmesi yapan kişinin hükmü sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "O, müslüman olan kişinin mevlâsıdır, şayet kabul etmezse Beytü'l-mâl'e aittir"[522]. Rivayet edildiğine göre Mesrûk şöyle demiştir: Abdullah'a gelerek şöyle dedim: "Bir kişi, bizde işçi olarak çalışıyordu, dağa çıkarak orada öldü ve geride 300 dirhem para bıraktı. Abdullah sordu: "Bir vâris bıraktı mı, yahut sizden birinin onunla velâ akdi var mıydı?" Ben "Hayır" dedim. Bunun üzerine sözkonusu kişiye ait malını Beytü'l-mâle ait olduğunu belirtti[523]. Âlimlerimiz de aynı şeyi söylüyor: Hayatı sona erip de geride mal bırakan kimsenin serveti vârislerine aittir. Şayet vârisi yoksa elinde müslüman olup dostluk kurduğu kimsenindir, çünkü bize şöyle rivayet edilmiştir. O kimse, berikinin hayatında da ölümünde de sözkonusu kişiye en yakın olan şahıstır. "Hayatta iken" akıl konusunda, "ölüm halinde iken" mîrâs konusunda.

Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bir görüşe göre o malın üçte birinin tamamı vasiyetten ibarettir, çünkü mîrâs Ahzâb sûresinde yer alan şu meâldeki âyettir: "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mîrâsçılık bakımından) birbirlerine, diğer mümin-

517 Saîd b. Mansur, "Sünen", IV, 140.
518 en-Nisâ, 4/36.
519 el-Enfâl, 8/75.
520 Kaynağı biraz önce geçmiştir.
521 Kaynağı daha önce kaydedilmiştir.
522 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 296.
523 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 296.

lerden ve muhacirlerden daha yakındırlar… Dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır”[524] meâlindeki âyetle nesh edilmiştir. Âyet, kendi elinde müslüman olan ve aralarında velâyet sözleşmesi bulunan kimse hakkında olunca neshe-
dilmiş değildir. **[§]**Şöyle de denilmiştir: **Onlara paylarını verin** meâlindeki 199
beyanı onlara mîrâs değil, yardım ve danışma türünden olan paylarını verin, demektir.

Bilin ki Allah her şeyi görmektedir, yani sözü edilen şartları ve onların yerine getirilmesini. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَٓاءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ
وَبِمَٓا اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ
بِمَا حَفِظَ اللّٰهُ وَالّٰت۪ي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي
الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَاِنْ اَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَب۪يلًا اِنَّ
اللّٰهَ كَانَ عَلِيًّا كَب۪يرًا ﴿٣٤﴾

34. “Allah'ın, (iki cinse) ***birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar.*** (Evlilik hukukuna) ***baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.”***

Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Müfessirler bu âyetin kocalar hakkında indiğini söylemişlerdir. Bunun delili âyetin devamında ki: **Mallarından harcama yapmaları sebebiyle.** Kocalar eşlerinin nafakasını sağlamaktan sorumludur. Aynı âyette kadının nafakasının kocası üzerine vacip olduğunun delili vardır. Bu konuda ilim ehlinin görüşleri birleşmektedir.

---

524 el-Ahzâb, 33/6. Arapça metinde Ahzâb sûresi yerine yanlışlıkla “Enfâl” diye kaydedilmiştir.

Âlimlerden biri, "**Erkekler kadınların yönetici ve koruyucusudurlar** meâlindeki beyanda velisiz nikâhın geçerli olmayacağına delil bulunduğunu, çünkü Allah, kadınlar erkeklerin yöneticisi değil, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusu olduğunu haber vermiştir" demiştir.

Ona şöyle cevap verilmiştir: Eğer bu âyet senin dediğin gibi hem eşler hem de veliler hakkında olsaydı o takdirde bu, velisiz nikâhın bâtıl olduğuna değil, aksine caiz olduğuna delil oluştururdu. Sözkonusu beyan şöyledir: **Allah'ın (iki cinse) birbirinden farklı özellikler… bahşetmesi…** Burada Cenâb-ı Hak bazı kullarına diğerlerine göre lütufta bulunduğunu haber vermiştir. Bu farklılık yaratılıştaki farklılık olup şu gibi hususlardan ibarettir: Erkekleri kazanç ve ticaret ehli, türlü sanatlara elverişli, ülkeler ve şehirler arasında dolaşan kimseler yapmış, kadınlar ise böyle değildir. Allah Teâlâ onları zayıf, kazanç işlerini, zanaatları yürütmek ve kendi ihtiyaçları için ülkeler arasında dolaşmaktan aciz kılmıştır. Erkekler onların yöneticisi olup işlerini yürütür, ihtiyaçlarını yerine getirir ve devamlı olarak bu işleri yaparlar. Dolayısıyla daha önce de anlattığımız gibi kadınların işlerini yürütmek erkekler üzerine farz kılınmış-
200 tır. Bu görevler erkeklere farz kılınmakla birlikte [§]kadınlar işlerini kendileri yönetir, alım-satım ve diğer ihtiyaçları görülürse bu da caizdir. Evlenme-evlendirme de bunlar gibidir. Her ne kadar erkekler kadınlar üzerinde yönetici (kayyım) iseler de evlenme işini kadınlar üstlerine alıp yerine getirirlerse diğerleri gibi bu da caiz olur. Buna bağlı olarak Yüce Allah "İçinizden evli olmayanları evlendirin"[525] meâlindeki beyanında velilere evlendirme emri vermiş ve onların nikâhlanmalarına engel olmayı "(Boşanan) kadınların kocaları ile nikâhlamalarına engel çıkarmayın"[526] beyanıyla yasaklamıştır. Aslında kadınlar bu işe alışıncaya kadar erkeklerin bunu yapmaları onların bir görevidir. Çünkü bunun için erkeklerin şahitliği ve buna şahitlik yapacak erkek meclisinin kurulması lazımdır. Bunu gerçekleştirmek de velilerin görevidir. Aynı şekilde, malları olmadığı takdirde kadınların nafakaları, mahremleri üzerine gerekli kılınmamıştır. Çünkü kazanç işlerini, zanaatları ve ticaretleri onlar yürütemez, aksine erkekler yürütür. Dolayısıyla yaratılış itibarıyla zayıf ve aciz oldukları için kadınların geçimini sağlama görevi erkeklere verilmiştir. Bu sebepledir ki Cenâb-ı Hak, çalışma durumunda bulunan mahrem erkekler arasında geçim yardımını gerekli kılmamıştır. Ancak erkek, hasta ve çalışmaktan aciz duruma gelince onun nafakasını mahremleri üzerine yüklemiştir, çünkü böylesi yaratılış bakımından kadın gibi olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

525 en-Nûr, 24/32.

526 el-Bakara, 2/232.

Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi… sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Erkekler âmirlerdir, Allah'ın itaati emrettiği hususlarda kadının erkeğe itaat görevi vardır. Onun erkeğe itaati, kocasının ailesine güzel davranması ve malını korumasıdır. Nafaka ve geçimi sağlamak için çalışması sebebiyle, Allah, erkeği kadından üstün kılmıştır. Denildi ki [§] **201**
bu âyet karısına tokat atan bir erkek hakkında inmiştir. Bunun üzerine kadın kocasının yatağına gitmeyerek itaatsizlik yapmış ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme koşarak "Ey Allah'ın elçisi! Kocam bana bir tokat attı, işte onun yüzümdeki tokat izi" dedi. Hz. Peygamber kendisine: "Sen de ondan kısas al" buyurdu. O zaman erkekler ile kadınlar arasında tokat ve yumrukta, yaralamada ve dövmede kısas uygulanmaktaydı. Bu sırada Hz. Peygamber, Cebrâil aleyhisselâmın inmekte olduğunu görerek kadına: "Bekle bakayım, Cebrâil senin hakkında ne gibi bir hüküm getirmiştir" buyurmuş, bir müddet sonra Cebrâil (a.s.), ona, tefsirini yapmakta olduğumuz âyeti getirmiştir; yani erkekler kadınları eğitmek için yetki sahibi kılınmıştır. Âyetin tefsiri konusunda şöyle de denilmiştir: Erkeklerin kadınlara üstün kılınması akıl, mîrâs ve ganimetler konusundadır. *En doğrusunu Allah bilir*. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Biz bir çözüm düşündük, Allah da bir iş diledi, O'nun dilediği husus şey bizimkinden daha hayırlıdır"[527].

Denildi ki: Allah Teâlâ'ın, **Mallarından harcama yapmaları sebebiyle…** meâlindeki beyanı verdikleri mehir ve yaptıkları harcamalar sebebiyle demektir. İmam Şâfiî (r.h.) **Erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur** meâlindeki beyanı, nikâhın velisiz geçerli olmayacağına delil getirmiş ve âyetin tevilini velilere döndürmüştür[528].

Ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle… Buna göre velilere nafaka vermek lazım gelir, oysa Şâfiî bu görüşü kabul etmiyor. Şimdi, şayet âyet veliler hakkında olsaydı, zaten her işte kadınların velilere ihtiyacı vardır, dolayısıyla bütün akitlerde velilerin onlara velâyette bulunmaları konusunda kadınların, onlar üzerinde bir hakkı olması anlamına gelir; bu sebeple kefaletlerini yerine getirirler, yetecek miktarda nafakalarını temin ederlerdi. Bu, kadınların bizzat kendileri bu işleri yapacak olsalardı yaptıkları iş bâtıl olurdu demek değildir. [§]Nikâh işi de bunun gibidir. Tefsir âlimleri âyete "eşler" an- **202**
lamını veriyor. Âyeti inceleyip düşünen herkes Şâfiî'nin kabul ettiği görüş gibi değil, müfessirlerin söylediği gibi olduğunu kabul eder. *En doğrusunu Allah bilir*.

527 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 58; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 512, 513.

528 Şafiî, *el-Um,* V, 12.

Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kānitât" (قانتات), itaatkâr olan kadınlar demektir[529]. Zaten "kānit" (القانت) "itaat eden" demektir. Bu kelimenin, Allah'a itaat edenler, anlamına gelme ihtimali olduğu gibi kocalarına itaat edenler, anlamına da ihtimali vardır. قانتات kelimesinin, Allah'ın kendilerine farz kıldığı hakları ve kocalarının haklarını yerine getirenler, anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. Denildi ki Allah'ın kendilerine emanet ettiği hukuku koruyanlardır. Yine "hâfizâtün li'l-ğaybi" (حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ) kocalarının bulunmadığı zamanlarda onların hukukunu koruyanlar, anlamına gelir. Denildi ki bunun anlamı, kocalarının gıyâbında namusları noktasında kendilerini koruyanlar demektir. Diğer bir anlayışa göre Allah'ın emirlerini, yasaklarını ve ilâhî hakları koruyanlar demektir. "Kānitât" (قانتات) ve "Hâfizât" (حَافِظَاتٌ) kelimeleri "sâlihât" (صَالِحَاتُ) kelimesinin açıklamalarıdır.

Allah'ın korumasına uygun olarak. Bu terkibin hem okunuşu hem de yorumu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarının okuyuşunda "bimâ hafizallahe" (بِمَا حَفِظَ اللّٰهَ) şeklinde Allah kelimesinin nasbı iledir. Tevili ise "Allah'ın koruması ile" şeklindedir, Allah lafzından haf-i cer düştüğü için mansup okunmuştur[530]. Allah lafzını ötre olarak okuyanlar cümleyi şöyle yorumlamıştır: "Allah'ın onlardan korumalarını istemesi sebebiyle…". *En doğrusunu Allah bilir*.

Evlilik hukukuna baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlar… Bazı edibler bu ilâhî beyanda "bilgi" "korku ve endişe" kavramı ile nitelemesinin
203 sebebi korku ve endişenin bilginin iki tarafından birini teşkil etmesidir. [§] Başka biri -ki o da Ferrâ'dır- şöyle demiştir: Korkan adam zanneden kimsedir, çünkü o hem umar hem de korkar[531]. Fakat ilmin korku olarak adlandırılmasında aslolan şiddetli korkudur. Bir şey hakkında gerçek olmayan bir bilgi ile kişi amel edebilir, çünkü bu bilgi içtihatla, galip olan görüş ve kanaatla bilinir. Bilinmesinde izlenecek yol içtihattan ibaret olan her şey böyledir; kuvvetli kanaat ve galip zan, orada bir gerçek olmasa bile hüküm konusunda kesin bilgi rolü oynar. Yüce Allah'ın şu beyanına bakmaz mısın? "Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız,

529 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 59.
530 Kırâat farklılıkları konusunda Arapça metnin dipnotuna bakınız.
531 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* I, 186.

onları kâfirlere iade etmeyin”[532]. Bu beyan, kadınların imanlarının gerçeğine ulaşamasak da görünene bakılarak elde edilen bilgiyle amel etmeye bizi sevketmeştir. Bunun gibi kişi, kadının baş kaldırmasını galip zanla bilirse âyette yer alan öğütler ve diğer hususlarla amel eder. Cenâb-ı Hakkın **baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlar** meâlindeki beyanı halen kadınlarda baş kaldırmanın gerçekten vukû bulmasına göre olmayıp galip zanna göredir. Çünkü kadın itaatsiz ve serkeşse kendisine nasıl öğüt verir, onu nasıl terkeder ve nasıl döver? Dolayısıyla bu durumun galip zan üzerine bina edildiği anlaşılmıştır. Görmez misin ki kalbi imanla dolu olduğu halde, kâfir olmayı gerektirecek sözü söylemek üzere öldürülme yahut telef olma korkusu taşıyan ve dövmekle tehdit edilen kimseye, bu kelimeyi söylemek helâl olur[533]. İşte bu durum gerçek bilgi ile değil, galip zan ve görüşle bilinir; sonra ona gerçek bilgi ile amel etmek mubah olur, önceki mesele yani baş kaldırma da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]Azîz ve celîl olan Allah, kadını, kocasına isyan etmesini yasaklamış ve **204**
bedeni hakkında kocasına itaat etmeyi emretmiştir. Nitekim erkeğe de kadınla güzel geçinmesini buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu Cenâb-ı Hak’kın Bakara sûresinde geçen “Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde, ödevlerine denk hakları vardır”[534] ilâhî beyanın mücmel olarak zikrettiği haktır. Kadınlar üzerindeki hak bu âyette açıklanmıştır. Bu da kadının kocasına itaat etmesi ve o, bulunmadığı zamanlarda konumunu gözetmesidir. Görmez misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Eğer o kadınlar size itaat ederlerse, onlar hakkında başka bir yol aramayın”. Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Kocanın, karısı üzerindeki hakkı, atın eğeri üzerinde bile olsa, çağırdığı zaman ona itaat etmesidir”[535]. (Burada kastedilen mecazî anlamdır, yani koca karısını cinsel bir istek için çağırınca demektir).

Kadınlara öğüt verin. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Allah’ın Kitab’ı ile onlara öğüt verin. **Eğer size itaat ederlerse.** Yani yatağa ve itaate dönerlerse ne güzel, değilse onları terk edin. Âyette yer alan “hicrân” (هجران) kökü, kişinin karısı ile cinsel ilişkide bulunmaması, onu kucaklamaması, sırtını dönmesi demektir. Şayet kabul ederse ne güzel, değilse onu yaralamayacak ve kemiklerini

532 el-Mumtehine, 60/10.

533 Müellif şu ilâhî beyan işaret ediyor olmalıdır: “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesnâ olmak üzere, kim kalbini inkâra açarsa- işte Allah’ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır” (en-Nahl, 16/106).

534 el-Bakara, 2/228.

535 İbn Mâce, “Nikâh”, 4.

kırmayacak şekilde dövmen sana helâl olur. Eğer kabul ederse ne güzel, kabul etmezse kadının boşanma karşılığında verdiği fidye sana helâl olur[536].

Onlara öğüt verin. Erkeğin kadına yumuşak ve münasip şekilde şöyle
demesi ihtimali vardır: Sâliha (iyi), boyun eğen, namusunu koruyan kadınlar-
dan ol, şöyle davrananlardan olma. Kadın şayet baş kaldırmaktan vazgeçerse
ne güzel, değilse onu terket. Terketmenin de iki şekilde olması mümkündür.
Biri, ayrılmakla, kucaklaşmak ve cinsel ilişkiyi terk etmekle onu korkutma ih-
205 timali. [§]Diğeri, fiilen yatakta terk edip cinsel ilişkide bulunmamak. Şayet baş
kaldırma halini terk ederse ne güzel. Değilse söylediğimiz gibi yaralamayacak
ve bedende çirkinlik, kusur bırakmayacak şekilde döver. *En doğrusunu Allah
bilir*.

Bu söylediklerimizin sırası şöyledir: Önce kadına nazik ve yumuşak söz-
lerle öğüt verir, belki ona itaat ederek baş kaldırma halini terk eder. Bunu ya-
parak itaat etmezse yatakta terk etmekle korkutur ki, bununla, kadının kalbi
cinsel ilişkiyi ve kucaklaşmayı terk etmeye tahammül gösteremeyip kocasına
itaat etmesi umulur. Eğer kadın itaat etmezse o takdirde onu terk eder, ne cin-
sel ilişkide bulunur ne de kucaklaşır. Şayet bununla kocasına itaat ederse ne
güzel, değilse kadını döver. Dövdükten sonra kadın kocasına itaat ederse ne
güzel, değilse hakeme başvurulur. Bu sisteme göre iyiliği emredip kötülük-
ten sakındırmak vacip olur. Önce yumuşak bir şekilde ve güzellikle hanımına
öğüt verir, sert sözler söylemez. Bu öğütü kabul ederse ne güzel, etmezse sert
sözler söyler. Şayet bununla öğüt kabul ederse ne güzel, kabul etmezse elini
uzatır (yani döver). Nitekim, Cenâb-ı Hak kocalara, kadınlara öğüt verme-
yi, sonra yatakta terketmeyi, sonra dövmeyi, sonra hakeme başvurmayı emr
etmiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:
"Allah'ın kızlarını dövmeyin". Bunun üzerine insanlar da kadınları dövmeyi
206 terk etmişlerdir. Bir müddet sonra Hz. Ömer (r.a.) gelerek şöyle demiş: [§]"Ey
Allah'ın elçisi! Allah'a yemin ederim ki, kadınlar itaatsiz ve cüretkâr oldular,
onları dövmeyi emret". Bunun üzerine birçok kadın, Hz. Peygamber'in hanım-
larının evlerini dolaşarak onlara şikâyette bulundular. Sabah olunca Resûl-i
Ekrem: "Allah'a yemin olsun ki bu akşam Muhammed'in ailesini yetmiş kadın
dayaktan şikâyetçi olarak dolaştı. Allah'a yemin olsun ki dayak vuranları sizin
en hayırlınız olarak bulamazsınız"[537]. Yine O, şöyle buyurdu: "Sizin en hayır-
lınız hanımı için en hayırlı olanınızdır, ben hanımları yanında en hayırlı olan

536 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 62-65, 68; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 521.

537 İbn Mâce, "Nikâh", 51; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 499.

biriyim"[538]. Yine şöyle buyurmuştur: "Müminlerin iman yönünden en güzel olanı, ahlâkı en güzel olan ve hanımına karşı zarif davranandır"[539]. Aslında öğüt, katı kalpleri yumuşatan, insandan uzaklaşmayı gerektirici tabiatleri sevdiren bir sözdür. Dolayısıyla öğüt vermek işlerin âkıbetini ve çeşitli hallerin iç yüzünü hatırlatan bir faaliyettir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bu söylenenlere bağlı olarak koca hanımına öğüt vererek nimetlerini, kendisi üzerindeki haklarını, bu konuya yönelik vâd ve tehditleri hatırlatır. Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde içtihadın gerekli olduğunun işaretleri vardır. Ayrıca mükellifin ancak düşünme, olup biten hususları arzetmek suretiyle problemleri çözebileceğinin açıklamaları bulunmaktadır. Tâ ki mesele ile ilgili olarak gelen nasların hikmetine ulaşılabilsin. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, kadınların eğitilmesini devlet başkanlarına değil kocalara havale etmiştir. Çünkü kadının cezalandırılması dövmek, hapsetmek ve yahut yapması emredilen eğitimle ilgili nahoş bir davranıştır. Bununla birlikte bu cezalandrırma gizlice yapılır. [§]Çoğunlukla er- **207**
kek, hâkimin önünde bu durumu açıklama imkânı bulmaz, ayrıca mahkemeye intikal etme ihtimaliden dolayı baskının sözkonusu olacağı vakitlerde olur. Bu durum, küçük çocuk, yetim ve diğer kimselere kefil olan herkes için de bir temel oluşturur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Terbiye konusundaki temel ilke Yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun varlığına dair kanıtlardandır"[540]. Cenâb-ı Hak bu beyanında eğitimi, bizim için yaratılma hususunu korumanın kanıtı, ayrıca eşler arasındaki sevgi ve merhametle gözetmeyi de aynı şekilde kanıt konumunda kıldı. Halbuki birbiriyle çekişme ve olayları devlet yöneticileri önüne götürme, o sevgi ve merhameti yok eder. Bunun yerine aralarındaki ilgiyi kesmeyecek (kocaya ait) bir eğitme şekli koymuştur. İşte bu sebepledir ki erkeğin, eşini yaralayıcı bir şekilde dövmesine izin vermemiş, sadece ülfet ve muhabbet için konulan çareler kesildikten sonra dövmeye izin vermiştir. Şu da var ki hafif bir dövme fiilinde, aralarındaki sevgi ve merhametin kesilmesine maruz kalma tehlikesi karşısında müşterek bir merhametin ızharı, ayrıca samimiyet ve şefkatin dile getirilmesi sözkonusudur. Çiftler arasındaki bu tür

---

538 İbn Mâce, "Nikâh", 50; Tirmizî, "Menâkıb", 63; Tirmizî bu hadisi sahih kabul etmiştir.
539 Ebû Dâvûd, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İman", 6; Tirmizî bu hadisi sahih kabul etmiştir.
540 er-Rûm, 30/21.

görünümler oluşmadığı takdirde, kısmen görünen kötülük ve ayrılık kapıları sonuna kadar açılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Mallarından harcama yapmaları sebebiyle. Yani verdikleri mehir ve nafaka sebebiyle.

208 **[§]Onları yataklarda yalnız bırakın.** Bu beyanın iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, hanımıyla beraber yatarken kendisiyle konuşmamak; ama bu, aynı yatakta yatmamak demek değildir. Çünkü aynı yatakta yatmak aralarındaki bir haktır, kadının bunu terketmesindeki vebal erkeğin terketmesinde de vardır. Erkek kendisine ve kendi hakkına zarar verecek bir davranışla karısına eziyet edemez. *En doğrusunu Allah bilir*. (İkincisi,) kadınların hakkı ve nöbeti olan günde yataklarından ayrılmak ve başka bir hanımla yatmak suretiyle onları yalnız bırakmak. Dolayısıyla kadının kocası üzerindeki hakkı, uyumluluk halinde, Allah'ın çizdiği sınırları aralarında korudukları zaman da olur, bu sınırları aşma zamanında olmaz. *En doğrusunu Allah bilir*.

İbn Abbâs radıyallahu anhın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kişinin yatağında hanımıyla cinsel ilişkide bulunmamak, hatta onunla aynı yatakta bulunmamak, şayet bulunursa sırtını çevirmek, kucaklaşmamak ve ona sırtını dönmek suretiyle hanımını yalnız bırakır. Fakat buna göre terbiye etmede ortak olurlar, çünkü koca yaptığı bu işler sebebiyle ihtiyacı noktasında kendisini de terbiye etmiş olur. Herhalde bundan kastedilen anlam, kadının şehvet vaktini ve kucağa ihtiyacını bildiği bir zamanda erkeğin onunla cinsel ilişkide bulunmamasıdır. Koca ise onsuz şehvetini tatmin eder. *En doğrusunu Allah bilir*.

Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Yani eğer size itaat ederlerse onların aleyhinde bir yol aramayın. Bir görüşe göre onlara sizi sevmelerini teklif etmeyin; çünkü Allah Teâlâ yol olarak sadece öğüt verme, yatakta yalnız bırakma ve hafifçe dövmeyi göstermiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kadın kocasına itaat ederse kocanın ona uygulayacağı başka bir yol yoktur[541].

209 [§]Belirtmek gerekir ki dövme, zikrettiğimiz gibi yaralamayacak şekilde dövmektir. Bu da Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadisin ifadesidir: "Kamçıyı bir yere as, yahut aile fertlerinin görebileceği bir yere koy, hanımını onunla dövme". Kendisine soruldu: "Ne ile dövelim?" Buyurdu ki "Nalinlerinle

541 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 69.

yaralamayacak şekilde…"[542], yani iz bırakmayacak ve bedeni çirkinleştirmeyecek şekilde. Başka bir hadiste Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkun, zira siz onları Allah'ın emaneti olarak aldınız, Allah'ın izniyle onların namuslarını helâl edindiniz". Sizin, kadınlar üzerindeki hakkınız, onların çirkin gördüğünüz bir fiili yapmamaları ve yabancı erkekleri yatağınıza (evinize), eğer bunu yaparlarsa onları, yaralamayacak şekilde dövünüz". Kadınların ise sizin üzerinizde, örfe göre rızıklarını ve giyimlerini sağlama hakları vardır"[543].

Çünkü Allah yücedir, büyüktür. *Nihaî gerçeği bilen Allah bilir ya*, bu Allah tarafından bir hatırlatma ve O'nun katından kullara yönelik bir emirdir. Şöyle ki Cenâb-ı Hak yüce varlık bir olmasına, saltanatına, büyüklüğüne, celal ve kudretine rağmen O'na karşı yaptığımız ilk isyan yahut işlediğiniz ilk hata sebebiyle -buna kudretinin bulunmasına ve helâk edebilmesine rağmen- cezalandırmıyor. Siz de aynı şekilde, kadınların size karşı yaptıkları ilk isyan sebebiyle cezalandırmayın. *En doğrusunu Allah bilir*. Bu sıfatlara sahip olan Allah'ın -ki zaten öyledir- bu âyet-i kerîmeyi zikretmesi kendi yüceliğini ve büyüklüğünü hatırlatmak, erkeğe verdiği terbiye çerçevesinde sınırını korumak ve O'nun kudretini daima hatırlamaktır.

وَاِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ اَهْلِه۪ وَحَكَمًا مِنْ اَهْلِهَا اِنْ يُر۪يدَٓا اِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللّٰهُ بَيْنَهُمَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَل۪يمًا خَب۪يرًا ﴿٣٥﴾

35. "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, herşeyden haberdar olandır."

Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. [§]Bu hitap 210
-en doğrusunu Allah Bilir ya- kocalardan başkasına aittir, çünkü Yüce Allah **Eğer karı koca arasında şiddet olmasından korkarsanız** buyurmuştur. Şayet

---

542 Taberânî, *Mu'cemu'l-kebir*, X, 285; Deylemî, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-hıtâb*, III, 51. Bu hadisin sahih oluşunda ihtilaf vardır (bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, II, 82).

543 Ahmed b. Hanbel, "*el-Müsned*", V, 72; İbn Mâce, "Nikâh", 3; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 10. Tirmizî bu hadisi sahih kabul etmiştir.

bu âyetteki hitap kocalara ait olsaydı şöyle buyururdu: "Eğer ikisi aralarında şiddet olmasından korkarlarsa"; yahut "Aranızda şiddet olmasından korkarsanız" buyurması gerekirdi. Cenâb-ı Hak: "İtaatsizliklerinden korktuğunuz kadınlara öğüt verin"[544] beyanı ile kocaları muhatap aldı, çünkü "Onları yataklarda yalnız bırakın" buyurdu, bu ise kocaya aittir. Çünkü hanımının itaatsizliğinden korkan erkeğin önce ona öğüt vermesi gerekir, şayet kabul ederse ne güzel! Kabul etmezse bundan sonra onu yatakta yalnız bırakır, bundan sonra da itaat etmeyi kabul etmezse onu döver. Şayet bunların hiç biri fayda vermezse durumu hâkime yahut devlet başkanına arz eder, o da iki hakeme yönlendirir. Bunun bir benzeri Ali b. Tâlib'ten rivayet edilmiştir. İki hakem gönderilir; biri erkeğin ailesinden, diğeri kadının ailesinden. Kadının hakemi şöyle der: Ey falancı! Hanımından hoşlanmadığın şey nedir? Adam şöyle cevap verir: "Şu şu işlerinden hoşlanmıyorum". Hakem der ki: "Baksana! Hoşlanmadığın şeylerden uzaklaşarak sevdiğin işlere intikal ederse Allah'tan sakınıp sana yakışan nafakayı, giysiyi vermek suretiyle güzel muamelede bulunur musun?" Adam,
211 "evet" derse, onun hakemi şöyle der: [§]"Ey falancı hanım! Kocandan hoşlanmadığın şey nedir?" ve benzeri şeyler söyler. Eğer kadın, "evet" derse, Allah iki hakem vasıtasıyla onları bir araya getirir; O, hakemler sebebiyle onları hem birleştirir hem de ayırır[545].

Hakemlerin karı kocayı ayırmaları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre eşlerin dilemesi halinde onları birbirinden ayırır, dilerlerse birleştirirler. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben ve Muâviye hakem olarak gönderildik. Bize denildi ki "Eğer birleştirmelerini uygun görürseniz birleştirirsiniz, ayrılmalarını uygun görürseniz ayırırsınız"[546] Bize göre ise hakemler karı kocanın rızaları olmaksızın ayrılmalarına hükmedemezler; çünkü rivayet edildiğine göre bir adam karısı ile Hz. Ali'ye geldiler, bunların herbirinin yanında bir topluluk vardı. Hz. Ali "Bu iki kişinin sorunu nedir?" diye sordu. Orada bulunanlar: "Aralarında anlaşmazlık vardır" cevabını verdiler. Bunun üzerine Hz. Ali şu meâldeki âyeti okudu: **Erkeğin ailesinden bir, kadının ailesinden bir hakem gönderin, eğer anlaşmak isterlerse Allah aralarında uyum meydana getirir.** Yine Hz. Ali şöyle demiştir: "Sizin hakkınızdaki hükmün ne olduğunu biliyor musunuz? Eğer birleşmek istiyorsanız birleştirilirsiniz, şayet ayrılmak istiyorsanız ayrılmanıza hükmedilir". Kadın "Allah'ın Kitabı'na razıyım" dedi. Erkek ise "Ayrılıksa hayır" dedi. Bunun

544 en-Nisâ, 4/34.
545 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 73.
546 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 74.

üzerine Hz. Ali şöyle demiştir: "Hatalı söyledin, Allah'a yemin ederim ki eşin ikrar ettiği gibi sen de ikrar etmedikçe buradan dönemezsin"[547] Hz. Ali şunu belirtmiş oldu ki hakemlerin ayırması ancak karı kocanın rızası ile gerçekleşebilir. Şayet karı kocanın rızası olmaksızın hakemlerin ayırması caiz olsaydı, ayrılmada kocanın olumsuz beyanına bakılmaz ve Hz. Ali'nin hakemlere: "Koca ister razı olsun, ister olmasın, uygun görürseniz bunları ayırın" demesi gerekirdi.

[§]Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız. Yani aralarının açıldığını bilirseniz demektir, çünkü bu sorunun konumu o durumda aralarında bilgi edinmeye çalışmaktır, bu bilgi kesin olmayıp galip zanla elde edilir. Galip zan pratik işlerde bilgi, şahitlikte ise şüpheli bilgi ifade eder. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede "korkarsanız" buyurmuştur, çünkü bu pratik hayata aittir. Âyetin zâhirî hükmü, karı kocadan her biri ailesinden birer hakem gönderinceye kadar ayrı evlerde bulunmak şeklindedir.Şayet aynı evde olsalardı bunun konumu, âyette zikredildiği gibi, başka yerlerden göndermek değil, aynı evde bir araya getirilmeleri gerekir. Bu durum da karı ile koca arasındaki anlaşmazlığın şiddetini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir*. **212**

Allah Teâlâ karı ile koca arasını düzeltmeye yönelik verdiği emir, aynı zamanda bütün müminlerin arasını bulmaya yönelik emridir, şu ilâhî beyanlarıyla: "Aranızdaki olumsuzlukları ıslah edin"[548]; "Allah'ı yeminleriniz için bir engel yapmayın"[549]; "Çoklarında hayır yoktur"[550]. Bu ilâhî beyan insanlar arasını uzlaştırma ve kardeşliği tamamlamaya yöneliktir, şu beyanda görüldüğü üzere: "Kardeşlerinizin arasını düzeltin"[551]. Yoksa ailesinin zarar göreceği, ayrılığı gerektiren şey değildir. Evlilikteki hakemler konusu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Karı koca eğer aralarının düzeltilmesini isterlerse Allah aralarını bulur. İbn Abbâs'ın (r.a.), bunların hakemler olduğunu söylediği nakledilmiştir. Mücâhid'ten de aynı şey rivayet edilmiştir[552]. Diğer bazı âlimler de şöyle de-

---

547 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 71.

548 el-Enfâl, 8/1.

549 "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın" (el-Bakara, 2/224).

550 "Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini yahut bir iyilik yapılmasını ya da insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnâdır. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa biz ona ileride büyük bir karşılık vereceğiz" (en-Nisâ, 4/114).

551 el-Hucurât, 49/10.

552 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 76.

miştir: **Eğer aralarının düzeltilmesini isterlerse Allah aralarını bulur** cümlesinden kastedilenler karı ile kocadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, hakemlerin karı-kocayı ayırma haklarının bulunmadığının delili vardır, çünkü Yüce Allah, **Eğer karı koca düzeltmek isterlerse** diye buyurmuştur. Bu beyanda karı ile kocanın ayrılmalarının bir şekilde caiz olduğunun
213 delili yoktur. [§]"Eğer eşlerin Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur"[553] meâlindeki ilâhî beyan, para karşılığında boşanma hakkının hakemlerin değil, karı kocanın hakkı olduğunu göstermektedir. Bir anlamda hakemler karı kocadan hangisinin zâlim olduğunun bilinmesi için görevlendirilmiştir, onların hakemliği ile zâlim olan tarafın ortaya çıkması sağlanır. Çünkü taraflardan her biri insanlar arasında hayat arkadaşından şikâyet edince zâlim olan ile olmayan bilinemez. Şayet zâlim koca ise elinden tutularak "Senden para karşılığı boşanma isteğinde bulunsun diye, bunu hanımına yapman sana helâl olmaz" denilir ve hanımının geçimini sağlaması emrolunur. Eğer zulüm yapan kadınsa ve evinin dışındaki yerlerde kocasına karşı itaatsizlik gösteriyorsa koca, nafaka vermekle emredilmez ve ona "artık fidye sana helâl olmuştur" denilir. Böylece hakemler nezdinde kadının itaatsizliğinin açığa çıkması sebebiyle koca, boşama karşılığında karısından fidye alma hususunda mazeretli olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Karı koca eğer düzeltmek isterlerse. Bu ilâhî beyan iki mânaya gelebilir: Yüce Allah bununla ya karı ile kocayı yahut hakemleri kastetmiştir. Bir de düzeltme bazan bir araya getirmek, bazan da ayırmakla olur. Bir araya getirme gerçekleşirse âyetteki tevfik kavramı, karı ile kocayı birleştirme anlamına gelir. Ayırma gerçekleşirse sulh etme ve muvaffak olma sonucu çıkar; bu sonuncusu iki bakış açısını da içerir. Bu durumda ayrılmak da birleşmek de karı kocaya aittir, çünkü düzeltme iradesi onların yükümlülüğü içindedir. Bu durumda âyetin anlamı karı kocaya dönmüş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak'kın şu beyanları da bunu teyit etmektedir: "Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse… elbette kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz"[554] âyetine kadar. Daha sonra Yüce

---

553 el-Bakara, 2/229.

554 "Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlar için günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler ise cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın" (en-Nisâ, 4/128-129).

Allah: “Eğer karı-koca ayrılırlarsa Allah bol rızık vererek onların ihtiyaçlarını giderir”[555] buyurmuştur. Kadının yanı sıra kocadan itaatsizlik olabildiği için son âyet-i kerîmede, ayrılık ikisine nispet edilmiştir. Cenâb-ı Hak’kın şu beyanında da durum aynıdır: “Kadınlara verdiğiniz mallardan bir şey almanız size helâl olmaz… Kadının fidye vererek boşanmak istemesinde karı-koca için bir
sakınca yoktur”[556] kısmına kadar. [§]Allah Teâlâ karı-kocayı bu âyette ayrılma- 214
ya sebep olan fidye konusunda ortak etmiştir. Yahut O, bu âyetle iki hakemi kastetmiş olabilir. Bu durumda âyet, aralarını düzeltme talebinde teşvik etmek, adaleti ve doğru olanı tercih etmeye dair olur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyumuştur: “(Allah) insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hüküm vermenizi emreder[557]; “Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan”[558].

Karı-koca, aralarının düzeltilmesini isterlerse, hakemlerin Allah için görev alması ve karı koca arasının düzelmesini istemelerinin bereketiyle nikâhın sağladığı huzur, rahmet, sevgi ve iffet konusunda Allah onları başarılı kılar.

O ikisi düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, karı ile kocanın arasını bulur; bu da hakemlerin Allah rızası için harekete geçip karı ile kocanın arasını bulmaya çalışmalarıdır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak eşleri muvaffak kılar, zira evlilik O’nun için huzur, merhamet, sevgi ve iffet vesilesidir. Diğeri, Allah Teâlâ iki hakemi, arz ettikleri barıştırma sonucuna ulaşmada başarılı kılar.

Hakemlerin (âyet-i kerîmede de beyan edildiği üzere) en uygun olanı bulmayı dilemeleriyle ilgili bilgiyi Allah’tan başkası bilemez. Dolayısıyla karı-kocayı birbirinden ayırma görevi onlara verilemez. Başka bir deyişle hakemlerin karı-kocayı ayırma hakları yoktur. Âyette kendilerine nispet edilen muvaffakiyet açıklanmış değildir; onlar sadece ittifak ettikleri sonucu bildirirler. Hakemler karı kocanın lehine de aleyhine de çalışırlar, dolayısıyla karı-kocanın, onların görüşlerine razı olma ve olmama hakları olur[559]. Tartışılmakta olan bu

555 en-Nisâ. 4/130.

556 “Allah’ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah’ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflar için bir vebal yoktur” (el-Bakara, 2/229).

557 en-Nisâ, 4/58.

558 en-Nisâ, 4/135.

559 Yani hakemler, karı koca arasını düzeltmeye çalışmışlar, onların lehine yahut aleyhine hüküm vermişlerdir.

meselenin iki yönü vardır. Biri şudur: Hakemler karı-koca yahut aralarında şiddet olmasından korkan veliler tarafından görevlendirmeye ve karşılıklı rızaya dayalı olarak görev kabul etmişlerdir. Şayet hakemler, insanların yönlendirmesiyle iş görürlerse ayrılığa yetkisi olmayan kişilere uymuş olurlar; onlar
215 bu sonuçla nasıl amel etsinler? [§]Yine hakemler, karı-kocanın yönlendirmesiyle iş görüp hakemlik yaparlarsa ve karı-koca, bunlara razı olmuşsa rızalarının dışında verilen kararlar onları bağlamaz. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, hakemler, ayrılık ve anlaşmazlığa sevkeden sebebi bilmeye dayalı olarak eşlere gönderilmiştir. Belki sebepler ikisinden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla hakemlerin kocayı, günahı olmadan boşamaya mecbur etme ihtimali yoktur. Esasen kocasından ayrılmayı ve mehirini ödemek üzere onu borçlandırmayı isteyen her kadın için bunu yapmak mümkündür. Bu mümkün olmayınca, hakemlerin böyle bir gönderiliş yoluyla karı-kocayı ayırma yetkisine sahip değildir. Halbuki hakemler karı-kocaya, aralarındaki geçimsizliği gidermek ve nikâhın gerektirdiği düzgün hayata döndürmek için gönderilmiştir. Şu da var ki karı-kocadan hangisi zâlimse onun elini tutmak ve terbiye etmek suretiyle uygun duruma döndürmek için zorlamak da mümkündür. Dolayısıyla, istememelerine rağmen karı ile kocanın ayrılmaya zorlanması doğru değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu meselede hareket noktası şudur: Karı ile koca ergenlik çağına gelmiş kişilerdir, istemedikleri takdirde evlenmeye zorlanamaz; hatta etraflarındaki insanlar evlenmede huzur, ayrıca hısımlık ve dostluğu öne sürseler bile zorlama ile evlilik olmaz. Zaten bu durumda hısımlık ve dostluk da imkân dâhiline girmez. Dolayısıyla kendileri istemedikleri takdirde boşamaya da mecbur kılınamazlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah her şeyi bilen, herşeyden haberdar olandır. Karı kocadan kimin zâlim, kimin mazlum olduğunu bilen ve haberdar olandır. Denildi ki Allah hakemlerin karı kocaya yaptıkları öğütleri bilen ve bundan haberdar olandır. **Herşeyi bilen.** Kadının kendi hakemine, erkeğin de kendi hakemine gizli olarak söylediklerini bilendir. **Herşeyden haberdardır.** Hakemlerden her biri, karı-kocadan görüştüğünü kimsenin kendisine açıkladığı bilgilerde doğru
216 mu yalan mı söylendiğinden haberdardır. *En doğrusunu Allah bilir*. [§]İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: "Fe'tû hikmeten min ehlihi ve hikmeten min ehliha" (فأتوا حكمة من أهله وحكمة من أهلها).

وَاعْبُدُوا اللّٰهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِه شَيْـًٔا وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَبِذِى الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾

36. "Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

Allah'a kulluk edin. Denildi ki Allah'ı birleyin, yine denildi ki Allah'a itaat edin demektir. Biz bunu daha önce anlatmıştık[560].

O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. İbadet ve kullukta başkasını Allah'a ortak tanımayı yasaklamak anlamına gelme ihtimali vardır. Rablık ve ilahlıkta Allah'a ortak koşmaktan yasaklama anlamına da gelmesi muhtemeldir. Bu ilâhî hitabın, Allah'ın hakimiyetine ortak koşmayı yasaklama ve daha başka anlamlara gelmesi mümkündür. Bunların hepsi Allah'a ortak koşmaktır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bazı dil âlimleri şöyle demiştir: İbadet, boyun eğme anlamı taşıyan kulluktur, bir kısmı da tevhidden ibarettir demiştir. İbadetin aslı kulun, kendi arzusuna dayanarak başkasını ortak koşmayacak şekilde, kulun kendisini Allah'a kul yapmasıdır. Kulluğun iki şekli vardır: Biri inançta, diğeri de uygulamadadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ana-babaya güzel davranın. Allah Teâlâ ana-babaya güzel davranmayı emretti; yakınlara, yetimlere, yoksullara da aynı şekilde davranmayı emretti, âyette zikredilenlerin sonuna kadar… Ancak bu sınıflardan ve fırkalardan her birine emrettiği güzel davranma farklıdır. Ana-babaya güzel davranması küçükken kendisini eğitip yetiştirdikleri gibi onlara teşekkürde bulunmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyumuştur: "Sadece bana ve ana-babana şükret"[561];

---

560 bk. el-Bakara, 2/21.

561 "Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır" (Lukman, 31/14).

"Ana-babaya öf bile deme"[562]; "De ki beni küçük iken eğitip yetiştirdikleri gibi, sen de onlara merhamet et"[563]. Kişi kendi çocukluk halini, zayıf durumunu ve
217 ana-babasının kendisini nasıl eğittiklerini düşünür ve [§]bunun için onlara şükreder, küçük iken kendisine yaptıkları iyiliklere karşılık onlara karşı güzel davranır. Yüce Allah yine şöyle buyurmuştur: "İnsana, ana-babasına ihsanda bulunmayı emrettik"[564]. Ana-babaya karşı gösterilen güzel davranış onların evlatlarına yaptıkları iyiliğe yönelik bir karşılık ve şükürdür. Bu iyilik evlat tarafından olur. Çünkü bunun benzerini, ana-babanın evlada yapması gerekmez, bu sadece çocuklarına farzdır. Öyleki ana-babaya karşı çıkmak büyük günahlardan sayılmıştır. Rivayet edildiğine göre; Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Büyük günahların en büyüğü, Allah'a şirk koşmak ve ana-babaya isyan etmektir"[565]. Kişiye gerekli olan şey ana-babasına ve ayrı ayrı her birine itaat etmektir. Ancak onlar, günah işlemeyi emreder veya farzı yerine getirmeyi yasaklarsa yahut bir farzı tehir etmeyi emrederlerse müstesnâdır, bu durumda ana-babaya itaat etmek Allah'a isyan etmektir. Yüce Allah'ın şu beyanını görmez misin: "Eğer annen ve baban, hakkında bilgin olmayan bir varlığı bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu durumda onlara uyma. Onlarla dünyada iyi geçin"[566]. Allah Teâlâ kişiye, isyanı emretme durumu dışında ana-babaya örfe uygun şekilde sahip çıkmayı emretmiştir. İşte bu sebeple âlimlerimiz şöyle demiştir: "Savaşa katıdığı takdirde, kişiye, karşı safta savaşan kâfir babasını öldürmek yakışmaz; ancak babanın oğlunu buna mecbur bırakması durumu müstesnâdır. Çünkü Cenâb-ı Hak: "Onlarla dünyada iyi geçin"[567] buyurmuştur. Dünyada bilinen ve yaygın olan şey, insanın babasını öldürmemesi ve ona karşı silah çekmemsi şeklidedir. Âlimlerimiz yine şöyle demiştir: "Ana-babadan biri ölürse, evlat onun defnini üstlenir, bu durum ana-babaya örfe uygun tarzda güzel bir şekilde sahip çıkma örneklerindendir. Rivayet edildiğine göre, Ebû Tâlib vefat edince Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'ye: "Git
218 onu defnet"[568] buyurmuştur. [§]Yine tefsirini yapmakta olduğumuz âyette, ana-babaya yapılması emredilen iyilik konusunda ikisini eşit tutmak sözkonusudur. Yüce Allah, bu konuda ana üzerine baba için bir üstünlük tanımamıştır. Bu durumda ana-babadan her birinin müslüman olmasının, küçük çocuğun

---

562 el-İsrâ, 17/23.
563 el-İsrâ, 17/24.
564 el-Ahkāf, 46/15.
565 Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "İman", 143.
566 Lukman, 31/15.
567 Lukman, 31/15.
568 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 97; Nesâî, "Tahâret", 128.

da müslüman olması anlamına gelir. Çünkü babanın müslüman olmasının, küçük çocuklarının da müslüman olması anlamına geldiği hususunda icmâ vaki olmuştur. Zaten, Hz. Peygamber'in şu sözü buna delil teşkil etmektedir: "Ne var ki ana-babası, çocuğu yahudi yahut hıristiyan yapar"[569].

Akrabaya. Allah akrabaya ihsanda bulunmayı emretmiştir. Bunun anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* sıla-i rahimdir, birbirlerini ziyaret ederler. Sıla iki yönden olmaktadır: Şunun şuna iyilikte bulunması lazım gelirse, diğerinin de ona iyilik yapması gerekir. Bu da aralarında sevgiyi ve bağlılığı devam ettirir, bunun için birbirine sıla yapmaları da farz olur, çünkü akrabanın akrabaya sılada bulunması farzdır.

Yetimlere. Yetimlere iyilikte bulunmanın emredilmesi iki şekilde yorumlanabilir: Geçimlerini sağlayacak babası olmayan yetimleri, babasının yaptığı gibi böylesinin geçimini sağlar. Cenâb-ı Hak bunu emretmiştir. Öyle olur ki hayatta bazan kişi, ana-babanın yerine başkasının çocuğuna bakıp iyilik eder Baba ölünce bundan vazgeçer. Allah Teâlâ müminlere, çocuğa, babası hayatta iken yaptıkları gibi ölümünden sonra da bakmalarını emretmiştir. Çünkü muhtaçtır, zira kimsenin şefkati yoktur, babasının şefkati de ortadan kalkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*. Yetimler hakkında şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ, vasilere, yetimlerin mallarını korumayı ve onlara acıyıp yumuşak davranmayı emr etmiştir.

[§]Yoksullara. Yoksullara iyilikte bulunmayı emretmenin de iki türlü 219
yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, yetimlere ihsanda bulunduğu ve üstünlükle nimet verdiği için Allah'a şükretme mânasına gelme ihtimali vardır. Çünkü başkaları değil de sadece kendilerinin buna layık olmasını gerektiren bir özellikleri Allah nezdinde yoktur. Buna rağmen Cenâb-ı Hak, kendilerine karşı iyi davranmalarını emretmiştir, tâ ki onlara yönelik nimetlerinin şükrünü bilmiş olsunlar. İkincisi, yetimler, yaratılıştaki özellikleri sebebiyle yiyecek, içecek, giyecek ve diğer şeylere muhtaçdır. Allah Teâlâ müminlere, kendilerinde var olan şefkat duygusu gereği yetimlere iyilikte bulunmalarını emretmiştir, tâ ki yetimler Allah'ın farz kıldığı hususları yerine getirmeye güç kazansınlar. Çünkü yetimler de yaratılışları ve öz varlıkları açısından diğerleri gibidir. *En*

---

569 "Hiçbir çocuk yoktur ki fıtrat üzere doğmuş olmasın, sonra ana-babası onu yahudi yahut nasrânî yapar" (Buhârî, "Kader", 3; Müslim, "Kader", 24.

doğrusunu Allah bilir. Yetimler ve yoksullara yapılan bu iyilik iki yönlü olmayıp tek taraflıdır[570].

Yakın komşuya. Akraba olan komşunun iki hakkı vardır: Komşuluk hakkı, akrabalık hakkı. Nitekim Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Komşular üç çeşittir: Bir komşu var ki onun hakkı tektir, komşu var ki hakkı ikidir, komşu vardır ki hakkı üçtür: Üç hakkı olan komşu akrabalık, komşuluk ve müslüman olma hakkıdır. İki hakkı olan komşu müslüman olma ve komşu olma hakkıdır. Tek hakkı olan komşu sadece komşuluk hakkı olan kimsedir[571].

220 **[§]Uzak komşuya.** Allah Teâlâ bitişik olmayan komşular arasında uzak komşuyu özel olarak zikretmiştir. Bu durum komşuluk sebebiyle lazım olan hakların bitişik komşular hakkında geçerli olduğuna dair delildir. Çünkü onlar mülkiyet sebebiyle komşudur, birinin mülkü diğerinin mülküne temas eder ve onunla bitişik olur. Akrabalık durumu da buna benzer, onların bedenleri birbirine temas eder. Bunun içindir ki İmam Ebû Hanîfe (r.a.) şöyle demiştir: Bir kimse mutlak ifade ile komşularına vasiyette bulunursa bu vasiyet bitişik komşulara ait olur, diğerlerini kapsamaz. Çünkü hayatta iken bunların bir kısmının diğerleri üzerinde, yerine getirmek zorunda oldukları haklar vardır; ölüm sırasında vasiyette bulununca aralarındaki hakların ödenmesini vasiyet ederler. Ebû Hanîfe, benzer şekilde akrabasına vasiyette bulunan kimse hakkında da şöyle demiştir: Bu vasiyet hayatta iken sıla yapması farz olan yakınlarına aittir. Kişi ölümü vasiyet edince, hayatta iken ödediği şeyleri vasiyet eder, bunlar ödemesi gereken haklardandır. Bunda, komşu için gerekli olan şufa hakkının diğerlerine değil, bitişik yakın komşuya ait olduğunu gösteren bir delil vardır. Hz. Peygamber komşu hakkından sözetmiş ve komşuya hoşgörü ile davranmayı emretmiştir. İbn Ömer'in Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Cebrâil bana komşuyu öyle ısrarlı tavsiye etti ki komşunun komşuya mîrâs

570 Burada iki cümle, yerlerinin dışında gelmişlerdir. Birincisi: "Yüce Allah'ın "İbnu's-Sebîl" (ابن السبيل) sözüdür. Allah yolcuya, yoksullara dair nitelediği iki sebepten dolayı ihsanda bulunmayı emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*". Biz, bu cümleyi âyetin tefsirinde ileride gelecek olanın yerine naklettik. İkinci cümle şudur: "Yetimler hakkıda şöyle denilmiştir: Allah vasilere yetimlerin mallarını korumalarını yetimler için rahmet olmak üzere ve yumuşaklıkla onların işlerini yürütmelerini emretmiştir". Bu ibareyi de birkaç satır önce âyetin tefsirinde geçen uygun yerine naklettik (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 143, satır 29-31).

571 Bu hadis Beyhakī'nin *Şu'âbu'l-iman* adlı hadis kitabında yer almaktadır (VII, 84). Kendisi bu hadisi zayıf kabul etmiştir.

bırakacağını zannettim"[572]. Resûlullah'tan gelen diğer rivayetler de şöyledir: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusuna karşı iyi davransın"[573]. Diğer bir rivayet de şöyledir: "Komşusu açken akşama tok olarak ulaşan kimse iman etmiş olmaz"[574].

[§]Bir kimsenin yanı başında ev veya toprak satılınca, şufa hakkı sebebiy- 221
le komşusunun satınalma hakkı vardır; çünkü Amr b. Şerîd, Ebû Rafî' yoluyla Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Komşu yakınlık sebebiyle komşusuna daha layıktır"[575]. Amr b. Şerîd'in babasından şöyle nakletmiştir: Dedim ki ey Allah'ın Elçisi! Bir toprak parçası var, komşuluk dışında ortaklığı yoktur?" Şöyle buyurdu: Komşu, yakınlığı sebebiyle var olana daha çok hak sahibidir[576]. Rafi' b. Hadîc'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kendisi bir evini Sâd'a arzederek "Şunu al, bana senin vereceğin fiyattan daha fazlası verilmiştir, fakat sen bu eve daha layıksın, zira ben Hz. Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu duydum: "Komşu, yakınlığı sebebiyle komşuya daha layıktır"[577]. Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) komşuluk sebebiyle şufa hakkına hükmetmiştir"[578]. Yine ondan nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Komşu komşusuna, yolları aynı olunca şufa konusunda daha çok hak sahibidir. Komşu, orada değilse satış için gelmesi beklenir"[579]. Resûl-i Ekrem'in "Evinde yoksa gelmesi beklenir" sözü, daha çok beklenemeyeceğine yönelik delil vardır. Bu ifadede, şufa hakkına sahip olan kişi, satışı bildiği halde eğer şufa hakkını istemediyse, şufa hakkının ortadan
kalktığını gösteren delil vardır. [§]Buna delil olan hususlardan biri de komşu 222
lehine Şufanın hak kılınması *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kötü bir müşterinin o mülkü satın alarak bundan komşuya zarar geleceğinden korkulmasıdır. Şayet şefîi süresiz olarak şufa hakkına sahip kılarsak, satın alan kimsenin eve ilave binalar yapması ve çok para harcamasından sonra şefîin gelip de şufa hakkını talep etmesinden emin olunmaz; hatta bu durumda satın alana şöyle denebilir: Evi teslim et ve yaptığın binayı kaldır. Bu da açık zarardan başka bir şey değildir. Hz. Ali ile Abdullah'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Resûlullah

---

572 Buhârî, "Edeb", 28; Müslim, "Bir", 141.

573 Buhârî, "Edeb", 31; Müslim, "İman", 74.

574 Hadisi Taberânî ve Bezzâr rivayet etmiştir. Bezzâr'ın isnadı "hasen" mertebesindedir. Güzeldir demiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 167).

575 Buhârî, Şufa, 2.

576 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 389; İbn Mâce, "Şufa", 2.

577 Buhârî, "Şufa", 2.

578 Nesâî, "Buyû'", 109.

579 İbn Mâce, "Şufa", 2; Ebû Dâvûd, "Ahkâm", 31.

(s.a.), komşuluk sebebiyle şufa hakkına hükmetmiştir"[580]. Kâdı Şurayh da şöyle demiştir: "Hz. Ömer (r.a.) bana şu yazıyı yazdı: "Komşu lehine şufa hakkı ile hükmet"[581]. Şufanın komşunun hakkı olduğu konusunda âlimlerimiz bu rivayetlere dayanmışlardır.

Bazıları bölüştürülemeyen evler ve topraklar dışındaki mallarda şufa hakkının olamayacağını söylemiştir. Bu konuda, Saîd b. Müseyyeb ve İbn Seleme'den rivayet edilen şu hadisi delil olarak ileri sürmüşlerdir: "Resûlullah, (s.a.) bölüştürülemeyen hussularda şufa hakkının bulunduğuna hükmetmiştir. Sınırları olan ve yolları açılan yerlerde bu hak yoktur"[582]. Ebû Hureyre (r.a.) de bunun benzerini rivayet etmiştir.

Fakat bu hadisin tevili *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bize göre şöyledir. Hz. Peygamber "Bölüştürülemeyen mallarda şufa ile hükmetti" ifadesi ravinin sözü olmalıdır, çünkü ravi, Hz. Peygamber'e nispetle "Bölüştürülebilen mallarda şufa yoktur" gibi bir ifade nakletmemiştir. Muhtemelen ravi böyle biliyordu da bunu söylemiştir; dolayısıyla o, bölüştürülebilir mallarda şufa hakkının mevcut olduğunu rivayet eden diğer ravilerin nakillerini bilememiştir. Raviden: "Sınırlar varsa şufa yoktur" beyanının, Hz. Peygamber'e ait olduğuna dair bir açıklama yoktur. Şu halde bu sözün ravi tarafından söylenmiş olma ihtimali vardır; yahut eğer Resûlullah bu sözü söylemişse, onu sadece "Bölüştürülebilen mallar" için söylemiştir. Bize göre bölüştürülebilen (sınırları belirlenen)
223 mallarda şufa hakkı yoktur. [Ş]Şunu da ifade etmeliyiz ki Allah Teâlâ, mülklerinin birbirine bitişik olması dolayısıyla bazı komşular için bazıları üzerinde haklar belirlemiştir. Hatta Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Evini satmak isteyen kimse komşusundan izin istesin"[583]. Satıcı, hakkı olmayan komşuyu, hakkı olan komşuya tercih ederse bu satış iptal edilir, onun satıştan amacı sadece para kazanmaktır, para ise hakkı olan komşuda da bulunmaktadır. Bu sebepledir ki hibe ve sadakalarda şufa hakkı yoktur, zira satıcı bunlar aracılığıyla komşuda bulunmayan bazı hususları göz önünde bulundurabilir. Satıştan kastedilen şey ise sadece paradır.

Yakın komşuya, uzak komşuya. "Cunub" (الجنب) uzak demektir. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak, komşu için zikrettiği iyilikte bulunma hakkı, akrabalık hakkı ile değil, komşuluk hakkıdır. Bu sebeple O, nesep

580 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 114.
581 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 519.
582 Buhârî, "Şufa", 1.
583 İbn Mâce, "Şufa", 1.

yönünden yakınlığı olanlara iyilikte bulunmayı emrettiği gibi, mülk yakınlığı olanlara da iyilikte bulunmayı emretmiştir. Hem herhangi bir durumda oluşan nesep yakınlığına bir hak tanınmıştır. Ayrıca bedenin bedene temas edişi gibi mülkün de mülke temas edişi kendine özgü bir hak oluşturuyordu. Şu da var ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, hepsine ihsanda bulunmayı emrettiği noktada bunu yapmak, bir durumda bağlayıcı bir haktır; işte komşuluk hakkı da bunun gibidir. Bu da şufa hakkından başkasıyla bilenemez[584]. Zaten bu hususta nakiller gelmiş ve müslümanlar bu konudaki talebi ve engel olma konusundaki hile başvurularını tevarüs yoluyla bir birbirinden almıştır. [§]Dolayısıyla ger- **224**
çek, gizliliğe ihtimali bulunmayan bir açıklıkla ortaya çıkmıştır. Öyle ki halktan herhangi soru yöneltilse mutlaka bazı şeylerden haber verir; mülklere dair bu kadar açık bilgiler diğer hukuk detaylarında göze çarpmaz. Sâbit olmuştur ki şufa meseleleri ümmetçe bilinmiş nesiller boyunca mîrâs olarak bize kadar gelmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu türden bir bilginin akıl ve rey yoluyla yaygınlaşması ihtimal dâhilinde değildir. Konu artık, rivayet edilmesine ihtiyaç duyulmayan bir gelenek (sünnet) olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Âlimler, bazı detaylarda farklı görüşlere sahip olmakla birlikte, birbirleriyle ilişkili mallarda şufa hakkının gerektiği noktasında görüş birliği içindedir. Şufa ya bölünme ihtimali olan her malda bölünmenin gereği olarak gerekir, buna hiç kimse razı olmaz. Yahut Kur'ân'ın getirdiği ve Sünnet'in uyguladığı komşuluk konumunda gerekli olur; veya bazı komşuların, bazısından eziyet çekmesi türünden olduğu için meydana gelir. Bundan dolayıdır ki, ev

---

584 "Âyette, komşuluk sebebiyle şufa hakkının sabit olduğuna işaret eden delil vardır. Çünkü Yüce Allah, anılanların hepsine ihsanda bulunmayı emretmiştir, bunlardan biri de komşudur. Sonra ihsan anılanlar hakkında bazan bir durumda vacip olan bir hak olur, komşu hakkı da bunun gibidir. Bu komşu hakkı şufa hakkından başkasını bildirmez. Çünkü başka yollardan ihsanın ve iyiliğin ulaştırılması icmâ ile vacip değildir. Dolayısıyla, mutlaka âyetin hükmü ile belirlenen bir vacibin bulunması gerekir. Bu sebeple, şufa hakkı belirlenmiş oluyor. Ayrıca, Yüce Allah, mülk yakınlığı olan kimselere ihsanda bulunmayı, "Akraba, komşu ve uzak komşu" âyeti ile emretmiştir. Nitekim nesep yönünden yakınlığı olanlara ihsanda bulunmayı "Yakınlık sahiplerine" ifadesiyle emretmiştir. Sonra, hak nesep yakınlığı sebebiyle bir durumda farz kılınır, bunun gibi, mülk yakınlığı sebebiyle de vacip olur. Bununla beraber, sıla ve ihsanda bulunmak, zatî olarak yakınlıkta temas olma sebebiyle vacip olmuştur. Bu da ana rahminde kardeşler arasındaki yakınlıktır. Bunun gibi, mülkü, arkadaşının mülküne temas eden ve bitişik olan kimselerde de hüküm böyledir. İki yakınlıktan birini diğerine kıyas ederek. Bitişik olmayan komşuların durumu ise böyle değildir. Çünkü burada mutlak bir yakınlık bulunmamaktadır. Bu yakınlık da arada bir engel olmaksızın iki mülkün birbirine bitişik olmasıdır. Ama arada bir engel olunca yakınlık değil, belki uzaklık olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 166a-166b; Medîne nüshası, vr. 189b).

düşünmeden önce komşuların halleri konusunda bilgi edinme ve bazı sıkıntı ve zararlar olduğu için, komşuların durumuna göre kıymetlerin de değişmesi
225 halk arasında bilinen bir husustur. [§]Bunların hangisi olursa olsun, komşuluk sebebiyle şufa hakkı mevcuttur[585]. Çünkü bunlar, komşuluğun var olmasında insanların kaçınamayacağı iki husustur. Dolayısıyla komşuluk sebebiyle şufa hakkı vaciptir; çünkü sözkonusu iki şey komşuluğun devamı için bulunmasına ihtiyaç vardır.

Bununla beraber iki açıdan, ortaklık noktasında komşuya ortak dememe ihtimalinin bulunmaması sebebiyle sahâbeden gelen nakilleri uzlaştırmak da mümkündür. Şöyle ki ortaklık açısından, ortağa iki bakımdan komşu denilmez. Bunlardan biri, Yüce Allah'ın "Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar vardır"[586] meâlindeki beyanıdır. Cenâb-ı Hak, yeri olması açısından birbirine komşu kılmamıştır ki ona kıtalar nispet etmiş olsun. O, bu kıtalar yoluyla komşuluğu yanyana oluşu yaratmıştır. Şu da var ki bununla birlikte, sözlükte "civar" kavramı iç içe olan şeylerin değil, birbirine yakın ve bitişik olan şeylerin adı olmuştur. Bu husus, bilgi karşısında inatlaşmaktan kaçınan herkes tarafından bilinmektedir. Diğer delil de şudur: Aynı arsalar üzerinde bulunan ortaklara komşu denilmez. Şu ortaya çıkmıştır ki "civar" (komşu) ortaklık isimlerinden değildir. Dolayısıyla "civar" kavramıyla nakledilen hadisi ortaklık anlamına çevirmenin makul bir yolu yoktur. Şunu da belirtmek gerekir ki komşu olma dışında hiç bir kimsenin ortaklığı bulunmayan topraktan soran kimseye verilen cevap bu yanılgıyı ortadan kaldırmaktadır. Hz. Peygamber o
226 soruya şöyle cevap vermiştir: [§]"Komşu, yakınlığından dolayı daha çok hak sahibidir"[587]. Yine gelen rivayetlerden biri de şöyledir: "Komşu komşunun

---

585 "Bazı komşuların bazısından eziyet çekmesi kötü komşuluk sebebiyle olmaktadır. Olası zarar korkusu ile bunun defedilmesi vacip olur. Bunun için, komşuların durumları hakkında ev sahiplerinden bilgi soruşturmak türünden iyiliği emretmektir. Bu sebeple şöyle denilmiştir: "Önce komşu al, sonra ev". Bu sebeple komşuların durumuna göre evlerin değeri de değişik olmuştur. Çünkü bunda menfaat ve zarar sözkonusudur. Bu anlam dolayısıyla şufa hakkı acil olarak sabit olmuştur. Hatta bir kimse, mülkün satıldığını öğrendikten sonra şufa talebinde bulunsa şufa hakkı bâtıl olur. Çünkü şufa asîlden zararı defetmek için var olmuştur, dolayısıyla, rahîlin (gelip geçenin) zarar görmeyeceği şekilde sabit olması da vacip olmuştur. Şufa hakkının hemen değil de ebedî olarak sabit olmasında da müşteriye zarar vermek vardır. Çünkü satınalan kimsenin, evde ilave bina yapmasından ve burada büyük harcamalar yapmasından emin olunmaz. Sonra şefi' gelir şufa hakkını talep eder ve müşteriye: "Evi teslim et, yaptığın binayı da kaldır" der. Bunu yapmakta müşterşiye açıkça zarar vardır. Hangi şekilde olursa olsun, ortaklık olmaksızın, komşuluk sebebiyle şufaya hükmetmek vacip olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 166b).

586 er-Râd, 13/4.

587 Kaynağı daha önce geçmiştir.

şufa hakkına daha layıktır. (Bir kimse mülkünü satacağı zaman) şayet yolları aynı ise komşusu da orada yoksa onu bekler"[588]. Zikrettiğim sebeple ortaklık hakkındaki haberi komşu hakkındaki habere uygun olacak şekle döndürmek gerekir. Bunun da üç yolu vardır. Birincisi, "Hz. Peygamber (s.a.) taksim edilemeyen ortak için şufa hakkına hükmetti" sözü komşuluk hakkından haber veren hadise karşılık değildir. Çünkü komşu her iki görüşe göre daha çok hak sahibidir[589]. "Sınırlar bulunduğu, yollar engellendiği vakit şufa yoktur" şeklinde rivayet edilen sözün, bu işten haber vermek için olma ihtimali vardır; şöyle ki yolların değiştirilmesi ve sınırların ortaya çıkarılması durumunda şufa hakkı yoktur. Çünkü mülkü bölüştürmek ticari mallardaki satış anlamındadır. Hatta, sadece kendi misli ile fazlasına mübadele edilme ihtimali olan bütün mallarda bölüştürmenin olamayacağı da alışveriş anlamındadır. Bu sebeple de bunda şufa yoktur denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. İkincisi, şöyle olmaktır: Bu durum sözkonusu olunca, aralarında sınır olmayan ve yolları değiştirilmeyen kimselerle beraber şufa hakkı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*. Üçüncüsü, sınırlar var olup da bunların birbiriyle kesişmesi [§] yolların bozulup birbirinden **227**
ayrılması ve uzaklaşması durumudur, çünkü birbiriyle karışma ile bir olma iki şeyden biri değildir. Ortak olmakla ilgili haberin zikrettiğimiz anlama gelme ihtimali olursa, hem komşuluk hem de ortaklık sebebiyle şufa durumu, birlikte sıralamaya göre sabit olur. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Eğer "cunub" (الجنب) kelimesi nesep yönünden komşuların uzağı olursa[590], bitişik komşu olan iki kimse olma sebebiyle var olan hakka müstahak olur ve onlardan her biri diğerinin bir yanında olur, çünkü her uzak olan şey uzakla isimlendirilmez. Bu konuda iki tevil vardır, biri bitişik olmak sebebiyle hak, diğeri komşuluk, hangi sebeple olacaksa onu açıklamaktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Yakın arkadaşa. Bunun, kim olabileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Hz. Ali (r.a.) şöyle demiştir: O, kadındır. Abdullah b. Mesûd (r.a.) da Hz. Ali gibi, kadındır demiştir[591]. İbn Abbâs'ın o seferdeki arkadaştır, dediği

---

588 Az önce kaynağı geçmiştir.

589 Yani her iki mezhebe göre; (Hanefîler ve diğerleri) ortak, şufa hakkına komşudan daha çok layıktır. Şârih şöyle demiştir: "Buna göre iki haber ile amel etmek ve iki sünnetle hüküm vermek gerekli hale gelir. Şunu kastediyorum: Komşuluk ve ortaklık belli bir tertibe göredir. Her biri diğerinin şefîi olur, fakat ortak olan komşu olandan önce gelir; mirsata baba, dede, erkek kardeş ve amca gibidir. Dolayısıyla imkân ölçüsünde her iki hadisle amel edilmiş olur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 167a; Medîne nüshası vr. 190a-190b).

590 Akrabalığı olmayan komşu demektir.

591 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 81.

nakledilmiştir; Mücahid'in görüşü de böyledir[592]. Yakın arkadaş şayet kadın ise iyilik yapma emri tek taraflıdır, eğer yol arkadaşı ise iki taraflıdır. Birine lazım gelen arkadaşlık hakkı, diğeri için de lazım gelir.

Yolcuya[593]. Cenâb-ı Hak yolcuya, yoksullar hakkında yaptığı niteleme gibi iki yönden iyilikte bulunmayı emr etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ellerinizin altında bulunanlara. Bu beyanın iki açıdan kölelere iyi dav-
228 ranmaya ihtimali vardır: [§]Ya Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükretmek üzere iyi davranılır; çünkü Yüce Allah onlara, kendi cevherlerinden ve yaratılışta kendileri gibi ellerinin altında zelil ve alçalmış olarak verdiği kimselerden hizmetçiler kılmıştır ki bu hizmetçileri istihdam ederler ve ihtiyaçlarında kullanırlar. Yahut o köleler yemede, içmede ve giyimde kendileri gibi olsalar da elleri altında hürriyetten yoksun olarak yaşamaktadır. Öyle ki kişi kendi emri altında kalan böylelerine bakmaya bile dayanamaz. Yüce Allah böylelerine de bakmayı emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bu konuda çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Enes radıyallahu anh şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in en çok yaptığı tavsiye: "Namaza ve kölelerinize dikkat edin"[594] şeklindeydi. Câbir b. Abdullah'ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah kölelere karşı hayır tavsiye eder ve şöyle buyururdu: "Onlara yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin"[595]. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Resûlullah'ın namaz, zekât ve köleler hakkında dikkatli olmayı tavsiye ettiğini duydum"[596]. Yine Ummu Seleme'den gelen rivayete göre, Hz. Peygamber hastalığı sırasında şu tavsiyede bulunuyordu: "Namaza ve kölelerinize dikkat edin". O, bu vasiyeti tekrar ediyor fakat dili onu tam olarak anlatamıyordu"[597]. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre, Resûl-i Ekrem
229 şöyle buyurmuştur: [§]"Kölenin yeme-içme hakkı vardır, ona gücünün yetmediği iş de teklif edilemez"[598]. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Vefatı sırasında Hz. Peygamber'in en son vasiyeti şu idi: "Namaza ve kölelerinize

---

592 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 80.

593 Bu cümle: "Yüce Allah'ın: "İbnu's-Sebîl" (ابن السبيل) sözü. Allah miskinler hakkında açıkladığım iki sebepten dolayı yolcuya ihsanda bulunmayı emretmiştir". *Nihaî gerçeği bilen Yüce Allah'tır.* Âyet tefsirindeki yerinden öne alınmıştı, biz onu buraya naklettik (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 143a satır: 29-30).

594 İbn Mâce, "Vesâyâ", 1.

595 Buhârî, *el-Edebu'l-mufred*, 76.

596 İbn Mâce, "el-Vesâyâ", 1; Ebû Dâvûd, "Edeb", 133.

597 İbn Mâce, "Cenaiz", 64.

598 Müslim, "İman", 41.

dikkat edin"; O, bu cümleyi göğsündeki hırıltıyla tekrar ediyor, fakat dili onu netleştiremiyordu"[599]. Ebû Zer (r.a.) da şöyle demiştir: Resûlullah'ın köleler hakkında şöyle buyurduğunu işittim: "Onlar sizin kardeşlerinizdir, fakat Allah Teâlâ kendilerini size lütfetmiştir, kendilerine yediğinizden yedirin, giydiklerinizden giydirin"[600].

Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez. Denildi ki "muhtâlen" (مختالا) kelimesi kibirlenen kimse demektir. Yine denildi ki bu kelime aldatmaktan gelmektedir; kendini beğenip şımarık yürüyen kimsedir. Bu anlamlar aynı sonuca varmaktadır; yani, Allah'a ibadet etmek konusunda kibirlenir yahut Allah'ın kullarına karşı kibirlenir ve onları aldatır.

Kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez. Çünkü Allah, insanın kendini beğenmesini sevmez. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de şunu sevmez, bunu sever" diye zikredilenlerin hepsi aynı konumdadır: "Allah çok tövbe edenleri ve çok temizlenenleri sever"[601]; "Allah zâlimleri sevmez"[602] meâlindeki âyetler gibi. Çünkü Cenâb-ı Hak temizliği ve tövbeyi sever, zulmü ve küfrü de sevmez. O, fiillerin herbirini sevmeyince failini de sevmez, şunu sevince fiilden dolayı failini de sever.

اَلَّذ۪ينَ يَبْخَلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ
مِنْ فَضْلِه۪ۜ وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابًا مُه۪ينًاۚ

[§]*37. "Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye eden,* 230
Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizleyen kimselerdir. Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık."

Bunlar cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye edenler. Bu âyetin bir önce geçen "Kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez"[603] meâlindeki ilâhî beyanı tefsir etmeye ve onlara dair bir nitelik olma ihtimali vardır. Çünkü bunun gibi bir söz ancak bir önce geçen âyette zikredilen kişi için söylenir. Bu âyetin "Bizim âyetlerimize inanıp müslüman olanlar"[604] be-

599 Kaynağı az önce geçmiştir.
600 Buhârî, "Itk", 15; Müslim, "Eymân", 40.
601 el-Bakara, 2/222.
602 Âl-i İmrân, 3/140.
603 en-Nisâ, 4/36.
604 ez-Zuhruf, 43/69.

yanında görüldüğü gibi başlangıç cümlesi konumunda bulunma ihtimali de vardır. Âyetle ilgili diğer yorumlar da şöyledir: "yebhalûne" (يَبْخَلُونَ) yanlarında olan mallardan cimrilik yaparlar ve insanlara da cimriliği emrederler anlamına gelme ihtimali vardır. Zaten her cimri adamın âdeti de budur: Hem cimri olur, hem de başkalarına cimriliği emreder. "Yebhalûne" (يَبْخَلُونَ) sahip oldukları ilim ve hikmette cimrilik yaparlar, başkalarına öğretmezler ve insanlara da böyle davranmayı emrederler. Yine Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin nitelik ve özelliklerini açıklamak konusunda cimri olurlar ve bunu başkalarına da emrederler. Görmez misin ki O, şöyle buyurmuştur: **Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlerler.** Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin güzelliklerini ve sıfatlarını gizlerler.

Allah'ın kendilerine lütfundan verdiğini gizlerler. Yani ilim ve hikmeti gizlerler, anlamına gelme ihtimali vardır. Daha önce zikrettiğimiz üzere, onlar Allah'ın fazlından verdiği mallardan cimrilik eder ve onları Allah yolunda harcamazlar. Aslında Allah yolunda harcamayı ve sadaka vermeyi terk etmekte O'nun verdiği nimetleri gizlemek sözkonusudur. Bu konuda Resûlullah'ın
231 (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: [§]"Allah'ın nimet verdiği kimsenin üzerinde o nimet görülmemiştir"[605]. Burada yer alan "o nimet görülmelidir" ifadesiyle, kendisine harcama yapması ve kendisini giydirmesi kastedilmiş olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Peygamber'in, bununla başkalarına harcamada bulunma ve sadaka vermeyi kastetmiş olması da mümkündür. Buna göre harcamayı terk ettikleri takdirde Allah'ın kendilerine mal verdiği kimseler bu malları gizlemiş olurlar, çünkü çok malı olan kimse kendisine harcama yapmayı terk etmez.

Bir görüşe göre **Cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye edenler** meâlindeki ilâhî beyan Kâb b. Eşref hakkında indiği ifade edilmiştir. O, Hz. Peygamber'in güzel sıfatlarını ve özelliklerini gizlemiş ve diğer Yahudi reislerine de bu sıfatları gizlemeleri için yazı yazmıştır[606]. **Cimrilik eden ve insanlara da cimriliği tavsiye edenler.** Yani Allah'ın kendilerine nimet olarak verdiği mallarda cimrilik yapanlar, yahut kendilerine Allah'ın açıklamış olduğu Resûl'ün sıfatlarında cimrilik yapıp onları gizleyenler veya emredildikleri ibadetleri gizleyenler. Bu üç durumdan biri onları küfre sevketmiştir, çünkü onlar en azından bunların birini gizlemeyi helâl kabul ederek inkâra sapmıştır. Bu sebepledir ki Kur'ân'da zikredilen kötüleme onlara gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Onların bu gizlemeleri, kendi kitaplarında bulunan hü-

---

605 Ebû Dâvûd, "Libâs", 17; Tirmizî, "Bir", 63.

606 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 85; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 538.

kümlerden vazgeçtiklerinin bilinmemesi için, Hz. Peygamber'in güzel sıfatlarını, İslâmiyetin hukuk muhtevası veya ibadetleri kendi bünyelerinde gizlemelerinden kaynaklanmıştır. İşte bu onların yaptıkları tahriftir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Biz, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık. Bu ilâhî beyan açıktır, bu konuya birden fazla yerde temas etmiştik.

وَالَّذ۪ينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ رِئَٓاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَر۪ينًا فَسَٓاءَ قَر۪ينًا ﴿٣٨﴾

[§]*38. "Ve bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mal-* 232
larını, insanlara gösteriş için sarf edenlerdir. Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır!"

Ve bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için sarf edenlerdir. Bu âyetin münâfıklar hakkında indiği ifade edilmiştir. Onlar gösteriş için yardımda bulunuyor, yine gösteriş için namaz kılıyorlardı. Bu şekilde müminlere uyum sağladıklarını gösteriyor, fakat kendi iç âlemlerinde Allah'a da âhirete de inanmıyorlardı. Bir görüşe göre âyet, Resûlullah'a düşmanlık yapmaya çalışanlar hakkında inmiştir. Onlar Resûl-i Ekrem'le beraber savaşlara çıkıyor, mallarını insanlara gösteriş olsun diye harcıyor, bununla devlet yönetiminde rol almak istiyorlardı.

Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır! Bunun dünya çapında olması muhtemeldir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik de… arkalarında olanı da onlara şirin gösterdiler"[607]. Bu durumun âhirette olma ihtimali de vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ne kötü arkadaş! Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır"[608]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, onlardan her birinin şeytanı kötülüyor olmasının, ondan uzak durmasının ve melekleri güzel görerek

607 "Onların yanlarına… Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki hüküm onlar için de kesinleşti. Kuşkusuz onların hepsi hüsrana uğramışlardır" (Fussılet, 41/25).

608 "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır. Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar. Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne kötü arkadaş! Zulmederek… fayda sağlamayacaktır" (Zuhruf, 43/36-39).

övmesinin bir sonucudur. Hatta nesnelerin çirkinliğine şeytanlardan örnek verilmiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Zakkumun tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir"[609]. Güzelliğe de meleklerle örnek verilmiştir. Bunun sebebi, insanların, şeytanların çirkinliğini ve meleklerin güzelliğini bilmiş olmalarıdır. Buna da dinî delillerle vâkıf olmuşlardır, çünkü insanlar melek görmemişlerdir ki güzelliğini gözleri ile görsünler, şeytan da görmemişlerdir ki çirkinliğini müşahede ile bilsinler, fakat bunları haberle bilmişlerdir. Burada sözkonusu edilen bilgilerde nübüvvet müessesesinin ispatı vardır, çünkü insanlar bu hususları yalnızca onlardan öğrenmişlerdir. Bütün insanların şeytanları kötülemeleri ve onlardan hoşlanmamaları, buna karşılık melekleri güzel bulup yüceltmeleri peygamberliği kanıtlamaktadır. Çünkü insanlar bu iki grubu görmediler. Sadece haberleri kabul edip dilleriyle ifade etmişlerdir.

233 [§]Çünkü peygamberler bu haberleri şeytanları ve melekleri yaratan Allah'tan getirmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللّٰهُ وَكَانَ اللّٰهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

39. "Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir."

Allah'a ve âhiret gününe iman etselerdi ne olurdu sanki. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet-i kerîme Cenâb-ı Hak'kın, "Ve bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanmadıkları halde mallarını, insanlara gösteriş için sarf edenlerdir"[610] meâlindeki beyanın bağlantısıdır. **Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden harcasalardı ne olurdu sanki.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu beyanın anlamı şudur: Onlar devlet yönetiminde rol alma ve bunu devam ettirme istekleri dolayısıyla gösteriş için infakta bulunuyorlardı. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Eğer Allah'a ve âhiret gününe inansalardı, ayrıca verdiğimiz rızıklardan infak etselerdi istedikleri yönetici olma durumu kendileri için kalıcı olurdu. Küfür yoluyla onlara ne yönetici olmak, ne de şan ve şeref kazanmak vardır. Onlar iman etselerdi bu durum daha çok anılmalarına ve mertebelerinin yükselmesine vesile olurdu. Görmez misin

609 es-Sâffât, 37/65.
610 en-Nisâ, 4/38.

ki onlardan müslüman olan İbn Selâm ve diğerleri gibi önder kişiler İslâm'da ölümlerinden sonra da ün sahibi olmuşlardır, hem de İslâm ahkâmı konusunda kendileriyle ilgili olarak vaki olan hususlara ihtiyaç kalmaksızın. Onlardan küfür üzere ölenler ebedi olarak anılmamıştır. Allah Teâlâ şunu haber vermiştir ki Allah'a iman etmekte ve Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uymakta, size ulaşmasını hırsla istediğiniz yönetici olmanın, menfaatlerin ve diğer hususların olmaması sözkonusu değildir. [§]Öyle ki onlar şöyle demiş- 234
lerdi: "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız"[611]. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Allah'a ve âhiret gününe iman etselerdi onlara ne olurdu sanki.** Yani hidâyete uymaları sebebiyle onların korktukları az veya çok kötü bir şey olmazdı.

Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yoruma ihtimali vardır. Birincisi, onlar O'nun bilgisi dâhilinde vukû bulur. İnkârcıların küfür, şirk ve benzeri şeytan icadı türünden yaptıkları fiiller, Cenâb-ı Hak'kın bilgisizliği ve gafleti yüzünden değildir. Bu durum, yeryüzü hükümdarlarının yaptıkları gibi değildir; öyle ki bu hükümdarlar bir iş yapıp da sonra onun tersi ortaya çıkınca, olup bitenden onların gafil olması ve sonucu bilmemelerinden kaynaklanır. Yüce Allah o kâfirleri bilmektedir, fakat kendilerini bu halleri üzere bırakmıştır, çünkü onların asi olmasından kendisine zarar gelmez, itaatlerinden de bir fayda beklemez. Aksine fayda ve zararların sonucu kendilerine döner.

İkincisi, bu ilâhî beyan onları sakındırma ve uyarma niteliği taşımaktadır. Zira kişi, nefsinin arzusuyla yaptıklarından başkasının haberdar olduğunu bilirse, kendisi üzerinde bir bekçi ve kontrol edicinin bulunduğunu bilmeyenden daha çok sakınır ve daha çok korkar. Yüce Allah'ın, "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar"[612] meâlindeki beyanı da aynı konumda bulunmaktadır. Bu kayıtların sebebi insanların kötülükten sakınmalarını sağlamaktadır. Şöyle de denilmiştir: **Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir** meâlindeki beyanı şu demektir: Allah onların iman etmeyeceklerini bilmektedir.

Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir. Bu ilâhî beyan hakkında şu yorum da yapılmıştır: Allah onları yaratınca ne yapacaklarını biliyordu. Allah Teâlâ şu hususu açıklıyor: Cenâb-ı Hak, onları yarattı ki kendilerinin Allah'a muhalefette bulunmalarının O'na bir zarar vermeyeceğini bilsinler.

---

611 el-Kasas, 28/57.

612 el-İnfitâr, 82/10-12.

Çünkü muhalefetin zarar vereceğini bilen herkes başlangıçta bunu üstlenmez, ancak bunun faydasını zararından ayırmayacak derecede gafletle yapar[613]. İkincisi, sözkonusu ilâhî beyan, işi yaparken kendisi üzerinde kontrol eden
235 birinin varlığını hatırlatmak suretiyle sakındırma konumundadır. [§]Nitekim üzerinde bir kontrol edicinin bulunduğunu bilen kimsenin, nefsinin istediği işe son vermesi alışılmış bir davranıştır. Âyette yer alan "kāne" (كان), ilâhî ilmin hâdis olduğunu reddetmeyi amaçlamıştır. Yahut Allah, zatına mahsus bilgisiyle kullarının işlerini ve kendisinin onlar için vereceği cezayı haber vermiştir[614]. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَاِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40. "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir."

Allah zerre kadar haksızlık etmez; **Onlara kıl payı kadar haksızlık edilmez**[615]; "Onlar zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar"[616]; "Senin rabbin kullarına asla haksızlık etmez[617]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak'kın bunların hepsini zikretmesinin hikmeti şudur ki, câhil bir kimse, çocukların ve küçüklerin çektiği acıları ve onların karşılaştıkları musibetleri görünce bunun, Allah tarafından onlara yönelik birer zulüm olduğunu sanmasın. Bunun yanında bu âyet *-en doğrusunu Allah bilir ya-* sağlık ve selâmetin, kulun Allah üzerinde ki hakkı olduğu için değil, Allah tarafından kuluna bir ihsan olduğunu bildirmeyi de hedeflemektedir. Çünkü Allah dilediğini dilediği gibi, sağlam ya da hasta olarak yaratma hakkına sahiptir. Şunu da belirtmek gerekir ki görünür

---

613 "Zira kendisine zarar veren bir şeyi yaratmayı üzerine alan kişi, faydasını zararından ayıramayacak derecede gafil olursa bunu yapar. Örneği şudur: Dünyada kendisine zarar verecek bir işi yapan kimse, o işin kendisine vereceği zarardan gaflet içinde olur ve akıbetini bilmez. Dolayısıyla bunda Yüce Allah'ın, küfür ve mesiyetleri yaratmasındaki hikmeti ve yaratıklarının ibadetlerine ihtiyacı olmadığını açığa çıkarmak sözkonusudur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 167b).

614 "Allah Teâlâ'nın "kāne" (كان) kelimesiyle, ilminin hâdis olma niteliğini reddetmesi muhtemeldir. Çünkü bu âyette Yüce Allah insanlar yaratılmadan önce onların işleri ve işlerinin cezasını bildiğini haber vermektedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 167b).

615 en-Nisâ, 4/49.

616 en-Nisâ, 4/124.

617 Fussılet, 41/46.

âlemde zulmeden kişi iki sebepten dolayı zulmeder: Ya adalet ve hakkı bilmemekten dolayı yahut da ortaya çıkan bir ihtiyaçtan dolayı olur ki o ihtiyacı giderirken kendisini zulmetmeye sevkeder. Allah Teâlâ, zatı itibarıyla her şeyden müstağnîdir, ezelden beri bilendir, O'na bir ihtiyacın dokunmasından yahut bir şeyin ondan gizli kalmasından berîdir. Şu da var ki dünya âleminde zulmün anlamı hak sahibinin izni olmaksızın bir şeyi almaktır. Yaratıkların hepsi her yönüyle Allah'a aittir, dolayısıyla O'nun yaptığında zulüm sözkonusu değildir.

[§]Âyette yer alan "zerre" (ذرّة) kelimesinin karınca anlamına geldiği 236
söylenmiştir. Nitekim İbn Mesûd'un okuyuşunda kelime "miskāle nemletin" (مثقال نملة) şeklindedir[618]. "miskāle zerretin" (مثقال ذرّة) yerine "miskāle habbetin" (مثقال حبة) de denilmiştir (tane kadar). Bu, temsilî bir ifade olup gerçek anlamını taşımaz; cüssesi küçük olduğu için zikredilmiştir ki Allah bu kadar olsa bile zulmetmez, nerde kaldı daha fazlası! Zerre kadar olma ihtimali yoktur, fakat olsa bile bu onun yaratması ile oluşur[619]. *Başarıya ulaşmak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

O zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir. Bu ilâhî beyan, Mûtezile'yi reddetmektedir; çünkü onlar şöyle diyor: Büyük günah işleyen kimse, çok sayıda güzel işleri olsa da ebediyen cehennemde kalır. Oysa Allah Teâlâ **O zerre kadar bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir** buyurmuştur, o mükâfat cennettir. Bu da Mûtezile mensuplarının Allah Teâlâ hakkında kötü zanda bulunmaları ve ilâhî rahmetten ümit kesmelerinden kaynaklanmıştır. Enes radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ mümine zulmetmez, her iyiliğe karşılık sevap verilir, ya dünyada rızık veya âhirette mükâfat olarak"[620]. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ (âhirette) şöyle buyuracaktır: "Kalbinde zerre kadar iyi işi olan kimseyi cehennemden çıkarın"[621]. Ebû Saîd el-Hudrî de şöyle demiştir: Bundan şüphe eden kimse: "Allah zerre kadar zulmetmez" âyetini okusun"[622].

618 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 539.
619 Yani gerçekten zerre ağırlığında zulmün varlığı âdette mümkün değildir. Fakat Allah olmasını dilerse o buna kādirdir.
620 Müslim, "Sıfatü'l-münâfıkīn", 56-57.
621 İbn Mâce, "Mukaddime", 9.
622 İbn Mâce, "Mukaddime", 9.

فَكَيْفَ اِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ بِشَهٖيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلٰى هٰٓؤُلَٓاءِ
شَهٖيدًا ﴿٤١﴾

41. "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"

Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz zaman. Cenâb-ı Hak peygamberini, yani her ümmetin peygamberini şahit getirdiği zaman ve ey Muhammed seni de şunlar hakkında, yani ümmeti hakkında **şahit tuttuğumuz zaman**
237 onları tasdik etmek üzere şahit getirdiğimiz zaman. [§]Çünkü peygamberler, ümmetler, aleyhine ve elçiler lehine şahitlik yapacaklardır ki o elçiler gönderildikleri talimatları tebliğ etmişlerdir. Çünkü onların doğru olduklarının delilleri ortaya çıktı ve elçilik görevlerine dair kuvvetli deliller mevcut olmuştur. Elçiler hakkındaki bu şahitlik, ümmetleri aleyhine şahitliğe dönmüştür. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Dikili taşlar üzerine kesilen hayvanlar"[623] yani dikili taş için demektir. Bu beyanın, eğer yalan konuşurlarsa ve hak yoldan saparlarsa "bu kendileri aleyhinedir" mânasına da gelebilir.

Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz zaman. Yani her ümmetin peygamberini ve **seni de** ey Muhammed ümmetin hakkında elçilik görevini tebliğ ettiğine dair **şahit tuttuğumuz zaman** demektir.

يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوّٰى بِهِمُ الْاَرْضُ
وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدٖيثًا ﴿٤٢﴾

42. "Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hale düşerek yerin altında kaybolmayı temenni ederler."

Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler, o gün yerin altında kaybolmayı temenni ederler. Bu âyet hakkında birkaç şekilde yorum yapılmıştır. Cenâb-ı Hak, kıyâmet günü amel defteri sağdan ve soldan verilenleri birbirinden ayırdığı zaman vahşi hayvanlara, kuşlara ve yırtıcı hayvanlara "Toprak ol" buyurduğu ve onlar da toprak oldukları zaman, küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler gibi toprak olup yeryüzünde kaybolmalarını temenni

[623] el-Mâide, 5/3.

edeceklerdir. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Müşrikler kıyâmet gününde müşrik olduklarını inkâr edecekler, fakat Allah Teâlâ organlarını konuşturarak aleyhlerinde şahitlik yaptıracaktır, işte o zaman müşrikler toprak olmayı temenni edeceklerdir[624]. Nitekim yüce Allah müşriklerden naklederek: "Keşke toprak olaydım"[625]; "Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi!"[626] buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın: **Keşke yerin altında kaybolsalar** sözü, keşke diriltilmeseydik ve canlandırılmasaydık demektir. Âyetteki (تُسَوَّى) kelimesi (تُسَوَّى، تَسَوَّى، تَسْتَوِي، تُسْوَى) şeklinde de okunmuştur. Hafsâ'nın mushafına göre ise âyet (لو تستوى بِهِمُ الْأَرْضَ)[627] şeklindedir.

[§] Allah'tan hiçbir haberi gizleyemezler. Denildi ki yüce Allah'ın "Sonra 238
onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık" beyanında ifade buyurulduğu üzere, Allah'a ortak koştuklarını inkâr edince, Allah'a karşı hiçbir sözü gizleme gücüne sahip olamayacaklardır. Bu ifadenin yeni başlamış bir cümle olma ihtimali de vardır: **Allah'tan hiçbir haberi gizleyemezler.** Şu yoruma da ihtimali vardır: Âhiret gününde, dünyada iken hiçbir sözü gizlememiş olmayı isteyip temenni edeceklerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى
تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِر۪ي سَب۪يلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا
وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ
لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَع۪يدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا
بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْد۪يكُمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43. "Ey iman edenler! Siz sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesnâ- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz

624 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 94; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 543.

625 "İnsanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da, "Keşke toprak olsaydım!" diyerek dövüneceği gün" (Nebe', 78/40).

626 el-Hâkka, 69/27.

627 Yedi kırâat imamından Nâfi' ve İbn Âmir yukarıdaki kelimeyi "tetesevvâ" (تَتَسَوَّى) şeklinde okumuştur, İbn Kesir, Ebû Amr ve Âsım da "tüsevvâ" (تُسَوَّى) şeklinde, Hamza ve Kisâî ise "tesevvâ" (تَسَوَّى) şeklinde okumuşlardır (bk. Mücahid, *Kitabu's-seb'a*, 234). Bundan başka nakledilen okuyuşlar şâzdır.

ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin)***; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."***

Ey iman edenler! Siz sarhoşken namaza yaklaşmayın. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki sarhoşken namaz kılınan mekâna yaklaşmayın demektir. Bunun gibi cünüp olan kimse de namaz kılınan mekâna yaklaşamaz. Bu İbn Mesûd'un görüşüdür[628]. Yine denildi ki **Sarhoşken namaza yaklaşmayın** meâlindeki beyan, sarhoşluk durumunda namaz kılmayı yasaklamadır. Rivayet edildiğine göre bir erkek yemek hazırlayıp Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Sâd b. Ebû Vakkās'ı davet etmiş, onlar
239 da yemiş, peşinden de kendilerine şarap içirmişti. [§]Bu olay içkinin yasaklanmasından önce vukû bulmuştu. Akşam namazının vakti gelmiş, içlerinden biri imam olmuş ve sûre olarak "kul yâ eyyuhe'l-kâfirûn" (قل يا أيها الكافرون) sûresini "lâ"ları (لا) atarak okumuş[629]. Bunun üzerine Yüce Allah'ın **Sarhoşken namaza yaklaşmayın** meâlindeki âyetle başlayan sûre inmiştir[630]. Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kıldığı namazı bilmeyecek durumda olan kimse namaz kılmasın"[631].

Bu âyette şu hususlara işaret vardır: Namazda farz olan sözler ve kırâatlar vardır, sarhoşken terk edilir korkusuyla onlara yaklaşmak yasaklanmıştır. Yahut sarhoşken olmaması gereken sözler karıştırılır korkusuyla bu sözlere yaklaşmak yasaklanmıştır. Burada, ister kasten ister hata ile olsun, dünya kelâmı konuşmakla namazın fasit olacağını gösteren delil vardır, çünkü sarhoş olan kimse, bunu kasten değil hata yoluyla yapar. Bu meselde hareket noktası şudur: Allah, sarhoşken namaz kılmayı, namazın kendisi için yasaklamamış, belki sarhoşluk halinde iken namaz kılmak yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.): "Kaçak kölenin ve kocasına karşı itaatsizlik gösteren kadının namazı kabul edilmez"[632] meâlindeki hadisi de bunun gibidir. Burada namazdan yasaklama değil, köleler için kaçmaktan ve kadınlar için kocalarına karşı itaatsizlikten yasaklama vardır. Bunun gibi önce geçen bazı sebeple yasak konulan her ibadetteki yasak, sadece o sebebe bağlı olup Allah'ın emrettiği ibadetlerden dolayı

---

628 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 98; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 548.

629 Yani şöyle okudu: (قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَ اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا اَعْبُدُ).

630 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 95.

631 Bu hadisi kaynaklarda bulamadım. Fakat Resûlullah'tan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Sizden biri namaz kılarken uykusuz ise okuduğunu anlayacak duruma gelinceye kadar uyusun" (Buhârî, "Vudû", 53; Müslim, "Salâtü'l-musâfirîn", 222).

632 Müslim, "İman", 124; İbn Huzeyme, "Sahîh", II, 69).

değildir. Çünkü kölenin kaçması, kadının itaatsizliği ve sarhoşluk o farzın yahut o ibadetin düşürülmesinde etkili hususla ilgili değildir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette şu noktaya da işaret vardır: Sarhoş olan kimse, Allah Teâlâ'nın **Sarhoşken namaza yaklaşmayın** yasağına muhataptır. [§]Dolayısıyla sarhoşluk durumunda iken namaza yaklaşmak yasak- 240
lanmıştır; buradaki yasak sarhoşluk durumuna aittir. Şu halde kişi, muhatap konumunda sayılınca, onun boşaması da yaptığı diğer akitler de geçerli olur. Görmez misin ki Yüce Allah, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?"[633] Şayet insanlar, sarhoşken Allah'ı zikretmekle yükümlü olmasalardı, bu konum çerçevesinde Allah'ı zikretmekten alıkoymanın bir anlamı olmazdı. Dolayısıyla sarhoşun da muhatap olduğu anlaşılmaktadır. İşte İmam Ebû Yûsuf'un şu sözü bunun içindir: Sarhoş kimse İslâm'dan dönse, onun bu davranışı dinden dönme sayılır, çünkü böylesinin karısını boşaması ve diğer akitleri ile fesihleri geçerli olmaktadır, dinden dönmesi de böyledir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise sarhoş, istihsan ilkesine bağlı olarak dinden dönmüş sayılmaz. Çünkü dinden dönme, diğer akitler ve fesihler gibi değildir. Şöyleki, diğer akitlerin oluşması -kalben rıza şart koşulmuş olsa da- dil ile ifade etmeye bağlıdır. Fakat iman ile küfür böyle değildir, halk arasında dil ile ifade edilmesi her ne kadar şart koşulmuş ise de o, kalben gerçekleşir. Durum böyle olunca kişi, sarhoş olduğunda sarhoşluk kalbi hükümsüz bırakır, sanki o sözü kendisi söylememiş gibi olur. Diğer akitler ise dil ile söylemeye bağlı olduklarından akit onunla gerçekleşir. *En doğrusun Allah bilir.*

Namaza yaklaşmayın. Allah Teâlâ'nın bu beyanı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları buradaki yasağı namaz kılma yerine nispet etmiştir, çünkü namaz bir iştir, işe yaklaşılmaz. Bir kısmı da yasağı namaz işine yaklaşmayın mânasına yorumlamıştır, yani namaz kılmayın demektir. [§]Bu yorum- 241
lardan hangisi kastedilirse edilsin, diğeri ona dâhildir. Çünkü sarhoş kimseye, saygınlığı sebebiyle namaz kılınan yerde bulunmak yasaklanınca, namaz kılma fiili haramlık ve engellenme noktasında daha güçlü bir konumda bulunur. Bu hususu, **ne söylediğinizi bilinceye kadar** meâlindeki ilâhî beyanda desteklemektedir. Bir işi yaparken kişi, ne dediğini bilmeye ihtiyaç duyar ki farz olan bir metni terk etmeyip namaz fasit olmasın, yahut haram kılınmış bir şeyi katarak fasit olmasın. Tartışılan konuda iki yorumdan birinin buna işaret eder,

633 el-Mâide, 5/91.

namazın genelinde ise ikisi de mevcuttur[634]. Kişi bunu hata yoluyla da söyleyebilir. Hatanın ise namazı bozması sabit olmuştur. Şayet bozmayacak olsaydı yasaklamaktan başka bir şey olmazdı; tehirde ise yine yasaklama vardır[635]. *En doğrusunu Allah bilir*. Eğer bu beyanla namaz kastedilirse mekân da namaz içindir, namaz kılma imkânı olmaksızın namaz kılınacak yerde bulunmanın bir anlamı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Cünüp insanın ve yolcunun durumu da aynı şekildedir, bunların namazı teyemmümle olur. Bir de cami gibi mekânlar; böyle bir yere teyemmümle girip geçmek mubahtır. Bize göre böyle bir yere cünüplükten yıkanmak için girmek
242 caizdir. *En doğrusunu Allah bilir*. [§]Mescide girme konusunda cünüp olan kimseye teyemmümle girmek mubah olunca teyemmümde bir tür dinî temizleme özelliğinin bulunduğu ortaya çıkmıştır; dolayısıyla kişinin özür sebebiyle teyemmümle namaz kılması caizdir. *En doğrusunu Allah bilir*[636].

[İman - Kalp İlişkisi]

Akşam namazında sarhoşken "kul yâ iyyuhe'l-kâfirûne" (قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ)[637] sûresini "lâ"ları (لا) atarak okuyuş yapan imamdan rivayet edilen ve **Sarhoşken namaza yaklaşmayın** ilâhî beyanıyla ilgili olarak gelen hadiste, sarhoşluk durumunda küfrü gerektirecek sözü söyleyen kimsenin tekfir edilemeyeceğine

---

[634] "En yakın olan anlam, âyet bağlamında namaz kılmayı yasaklamatır. Bu âyet de "Ne dediğinizi bilinceye kadar…" meâlindeki beyandır. Ne dediğini bilmek namaz kılmada ihtiyaç duyulan bir husustur, tâ ki farz olan bir zikri terketmesin ve namaz bozulmasın, yahut gayr-ı meşrû bir konuşma söze katıp namazı bozmasın" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 167b). Sonra Şârih şöyle dedi: "Bu âyette şu husus da mevcuttur: Namazda farz olan sözler vardır: Ya kırâat yahut tekbir veya namazı bozan sözlerden biri. Çünkü Yüce Allah "Ne dediğinizi bilinceye kadar" buyurmuştur, ne dediğini bilecek duruma gelinceye kadar namaz kılması yasaklanmıştır. Sözünü bilmeye, farz bir sözü terk edip namaz bozulunca ihtiyaç duyulur. Yahut sözün bir kısmı haram olur ve onu namaza sokmak namazı bozar. Dolayısıyla âyet, iki şeyden biri hakkında delil oluşturur: Şunu kastediyorum ki zikir farzdır yahut bazı sözler haramdır veya her ikisine birlikte delil olmaktadır, zira iki iş arasında zıtlık yoktur. Dolayısıyla farz olan şeyin fiil olup söz olmadığı noktasında sağır kimseler hakkında delil olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 169a; Medîne nüshası, vr. 192b).

[635] Yani konuşmak namazı bozan bir durum olmasaydı, namazı kılanın ne dediğini bilecek zamana kadar tehir etmenin bir anlamı olmazdı, çünkü namazı sebepsiz olarak tehir etmek yasaklanmıştır.

[636] Müellifin: "Cünüp kimsenin durumu da buna göredir. Özür sebebiyle teyemmümlü olarak namaz kılabilir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır*" sözü yaklaşık olarak aynı kelimelerle tekrarlanmıştır. Fakat ibarenin iki yerde önceki söz ile alakası vardır. Bu sebeple metinde herhangi bir değişiklik yapmaya girişmedik.

[637] el-Kâfirûn, 109/1.

işaret eden delil vardır[638], çünkü Allah Teâlâ âyetin başında onlara imanla [ey inananlar! diye] hitap etmiştir. Bu sebeple sözkonusu kişi Ebû Hanîfe'ye göre kâfir olmaz. Şu da var ki, hata yoluyla dilinden küfür kelimesi çıkan kimse hüküm bakımından kâfir olmaz. Küfür kelimesi, sarhoşun dilinden hata ile çıkar. Bunun delili, ayıldıktan sonra bu kelimeyi hatırlamamasıdır. Halbuki kalpten geçirerek söylenen söz unutulmaz, özellikle bütün mezheplerde durum böyledir. Böylesi konunun sebepleri hakkında düşünmek, kişinin kanaatine göre alternatiflerin en uygununu seçmekle oluşur. Bu da ya kesin bir delil, bir ihtimal veya taklit ile hüsn-i zandan meydana gelir. Bu sıraladığım hususlarda yanılma ihtimali yoktur. Fakat sarhoşun durumu böyle değildir, öyle ki yakın zamanda hatırlamak istese de hatırlayamaz, şu halde bu sözün hata yoluyla söylenmiş olduğu sabit olmuştur. Oysa ki naslar hataların sorumluluğunu kaldırmıştır[639]. **[§]**Bu konunun dayandığı esas şudur: İnsan din işlerinde, özellikle 243
kalple oluşan inkâr konusundaki kesin inancını, dilini kullanmadan hissettirir. Aynı kişi bu alanda hata ederse bu, kalbin işi olmayıp dilin işidir, o dil ki kalpte var olan düşünce ve inancı anlatır. Binaenaleyh küfrü dili ile anlatan ve niteliklerini sayan kişi, iç dünyasının bir yansıması olarak buna inandığını anlatmadıkça küfre girmez; bunun içindir ki durum açıkladığımız gibidir. Şu halde Kur'ân'ı kasten yanlış okuma olayı küfre götürür. Ama saygı ve iman amacıyla okuyuşunun küfür kabul edilmesi caiz değildir. Bu anlattıklarımız, dili ile icra ederken okuyuşta hata eden yapan kimseden küfür hükmünün kaldırılmış olduğunu kanıtlamıştır. Sarhoşun hata etmesi de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Cünüplük Hükümleri]

Müfessirler **Cünüp iken de -yolcu olan müstesnâ-**[640] meâlindeki beyanın yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Bu kişi yolculukta su bulamayıp da teyemmüm yapan kimsedir[641]. İbn Abbâs'tan da onun seferî olduğu nakledilmiştir. Şöyle de denilmiştir: **Cünüp iken de -yolcu olan müstesnâ-.** Cünüp olan kimsenin mescide ve namaz kılacak yere girmesi yasaklanmıştır. **Yolcu olan müstesnâ**, yani bu yerlerden geçen müstesnâ. Âyeti camiden geçmek anlamında yorumlama-

---

638 Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz" (el-Ahzâb, 33/5). Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: "Allah ümmetimden hata, unutma ve cebir altında yaptıkları işlerin sorumluluğunu kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talâk", 16).

639 Arapça metne ait 239. sayfanın ilk satırlarına bakınız.

640 "Ey iman edenler! Siz… namaza yaklaşmayın".

641 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 97.

nın edenin yorumu uzak bir ihtimal değildir. O, şöyle demektedir: "Cünüp kimsenin sadece mescidde kalması yasaklanmıştır, geçici bir işi için oradan geçene ruhsat verilmiştir. Görmez misin ki cünüp olan kimseye âyetin bir parçasını okumaya ruhsat verilmiştir, ancak onu tam olarak okuması caiz değildir. Cünübün oturmaksızın camilerden geçmesi, tamamlamadan bir âyet parçası-
244 nı okumak gibidir. Cünüp insanın durumu da böyledir; [§]yolcunun istisnâ edilmesi namazı teyemmümle kılmasına bağlıdır. Dolayısıyla âyette, teyemmümün cünüp kimseye işareti vardır, bir de mekâna işareti vardır, o takdirde yine teyemmümle geçmek için namaz kılınan mekâna girmek mubah olur[642]. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Kimler Teyemmüm Yapabilirler]

Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse. Cenâb-ı Hak, mukim olan hastaya teyemmüm yapmayı mubah kılmıştır. Âyet de hastalığı genel ifade ile zikretmiştir. Fıkıh âlimleri, abdest aldığı takdirde suyun kendisine zarar vereceğinden korkmayan hastanın teyemmüm yapamayacağı hususunda görüş birliği içindedir. Onlar, su ile abdest aldığı takdirde hastaya zarar vermesinden korkması durumunda teyemmüm için cevaz vermişlerdir. Bu da şunu göstermektedir: Allah Teâlâ hasta için teyemmümü mubah kılarken, onu hastalık adıyla değil hastalıktaki bir özellik sebebiyle mubah kılmıştır. Bunun da delili, zikredildiği üzere her hasta için olmayıp, bazı hastalar için mubah kılınması, bazıları için de mubah kılınmamasıdır. Bu meselede Ebû Hanîfe'nin dayandığı bir delili vardır. Öyle ki Ebû Hanîfe, ölüme mâruz kalma sözkonusu olunca, mukim olan cünüp kimse için de teyemmümle namaz kılmayı mubah kılmıştır. Görmez misin ki azîz ve celîl olan Allah, yolcu için teyemmümü mubah kılmış, fakat sefer adına değil, seferdeki bir özellikten dolayı mubah kılmıştır. O özellik de kişinin, suyun bulunmadığı bir mekânda olduğu zamandır. Görmez misin ki sefer adı mevcut olsa da, sefer özelliği bulunmadığı için şehirlerde yaşayan kişi için teyemmüm mubah değildir. Buna bağlı olarak hasta için teyemmümün mubah kılınması hastalıktaki özellikten dolayıdır. Yine görmez misin ki Allah Teâlâ, kişinin büyük abdest bozma yerinden gelmesini zikretmiştir, büyük abdest bozma yeri (الغائط) insanın ihtiyacını giderdiği rahatlama yeridir, fakat o mekândan gelen herkese de abdest ve teyemmüm almak gerekmez; şu halde teyemmümün mubah kılınması hastalıktaki bir özellikten dolayıdır; önceki

642 Müellifin "Cünüp kimsenin durumu da buna göredir… Özür sebebiyle teyemmümlü olarak namaz kılabilir" meâlindeki kelâmı yaklaşık olarak aynı kelimelerle tekrarlanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Fakat ibarenin iki yerde önceki sözle alakası vardır. Bu sebeple metinde herhangi bir değişiklik yapmayı uygun görmedik.

meselenin hükmü de buna göredir. [§]Rivayet edildiğine göre yaralı birini yıkamışlar ve bunun tesiriyle ölmüş. Bu olayın bilgisi Hz. Peygamber'e ulaşınca şöyle buyurdu: "Onu öldürdüler, bir avuç toprak onlara yeterdi"[643]. Bunun gibi alaca hastalığına yakalanan biri yıkanınca ölmüş. Resûl-i Ekrem bunun için de "Onu öldürdüler, kendisine şu (teyemmüm) yeterliydi"[644] ve buna benzer rivayetler. Hastalık, seferden ve abdest bozma mekânından kastedilenin, daha önce zikrettiğimiz üzere, hastalık, sefer ve abdest bozma yerinin kendileri değil, bunlardaki bir özellikten dolayı olduğu sabit olunca teyemmüm her hastaya değil, sadece bazı hastalara mubah olur; bu sebeple her sefer için değil bazı seferler için, bazı mekânlar için mubah kılınmıştır ki o da suyun bulunmadığı mekândır. Buna bağlı olarak Yüce Allah'ın **Yahut kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin)** meâlindeki beyanından maksat dokunmak değil cinsel ilişkide bulunmaktır. Nitekim İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Dokunma, ilişkide bulunma, yaklaşma cimaʿ nikâhtır. Fakat Allah Teâlâ bunları kinâye yoluyla zikretmiştir[645]. Hasan, Ubeyd b. Umeyr[646] ve Atâ, mulâmeset (dokunma, çıplak olarak dokunma) cinsel ilişkidir, demişlerdir[647]. 245

Şayet, "hastalık", "sefer", "ğâit" ve "mulameset" kelimelerinden kastedilen mâna bunlardan başkası ise, onları zikretmenin hikmeti nedir?, diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Bunların zikredilmesindeki hikmet şudur:
Hastalık genellikle kişiyi su kullanmaktan aciz bırakır, [§]bunun yanında 246
yolculukta da genellikle kişi su kullanmaktan aciz kalır, bu sebeple buradaki ifade galip olan duruma göre şekillenmiştir. Bunun gibi tuvaletten gelen kimse de çoğunlukla ihtiyacını gidererek gelir, çünkü insanlar sadece bunun için tuvalete çıkarlar. Karı-koca arasındaki temas da böyledir. Binaenaleyh âyette, başka ihtimaller mevcut olmakla birlikte genel anlayış çerçevesinde bir ifade kullanılmıştır. Bu da cümlenin kuruluşuna bakarak zâhirî ve genel anlamla ile istidlâlde bulunmanın yanlış olduğunu gösterir, çünkü hiç bir kimsenin âyetin

643 İbn Mâce, "Tahâret", 93; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 125. Ebû Dâvûd'un ifadesi maksadı daha iyi açıklamaktadır: "Teyemmüm etmesi kâfi gelirdi".

644 Bu hadis "innemâ yekfihi kezâ" (إنما يكفيه كذا) sözü dışında İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* indedir (I, 96).

645 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 102.

646 Ubeyd b. Umeyr b. Katâde el-Leysî, Ebû Âsım el-Mekkî: Tabiûnun büyüklerindendir, güvenilir bir ravi olduğu hakkında icmâ edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) döneminde doğdu fakat onu görmedi. Hz. Ömer (r.a.) ve diğer sahâbeden rivayette bulunmuştur. Hicri 74/693 yıllarından önce vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 691; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, 377).

647 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 102-103.

zâhirine bakarak şöyle demesi mümkün değildir: Her hastaya yahut her yolcuya şunlar şunlar gereklidir, ancak şu müstesnâ. Şimdi “lems” (اللمس) yani dokunmak ve temas etmekle cinsel ilişki kastedilirse bu iki bakımdan mümkündür: Birincisi, karı-koca arasındaki öpüşme ve iki elle dokunma alışkanlığı mâlumdur, Hz. Peygamber (s.a.) ile müctehid imamların, halkın yaptığı bu davranışları bilmemesi mümkün değildir. Şayet bu fiillerden dolayı abdest almak lazım gelseydi açıklanmaması ihtimal dâhilinde bulunmazdı, öyle ki ümmetin çoğu namaz fiilinde yasak olan bir şeyi yapmış olurdu. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, erkeklerle kadınlar arasında sözkonusu edilen dokunma ve temas işi cinsel ilişkiden kinâyedir[648]. Bunun gibi cinsel ilişkiden kinâye olma ihtimali olan “mubaşeret” (المباشرة), “ğışyân” (الغشيان) ve diğer kelimeler de böyledir. Namaz kılmak için cünüp kimsenin teyemmüm almasını caiz gören her sahâbî de buna hükmetmiştir[649]. *En doğrusunu Allah bilir*. Şayet bu kelime ile cinsel ilişki dışında birçok yöne ihtimali olan anlamlar kastedilirse, bu takdirde hep-
247 sini kapsamayıp [§]özel bir mânaya yönelir. O da genellikle meninin çıkmış olmasıdır, bazan olmasa da. Bu da ileri derecede bir dokunmadır. Bunun delili âyet-i kerîmede hastalık ve seferin, bizzat hükme yakın olmaksızın zikredilmesidir, çünkü bu iki kavram çeşitli hükümleri kapsar, fakat yokluk ve âcizlik gibi ruhsat ne için verilmişse o hususlara çevrilmişlerdir, ilk belirlenen abdest durumu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

O zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Denildi ki teyemmümün anlamı kastetmektir. Şöyle de deniliyor: “Teyemmemtü’s-saîde ve ememtühu” (تيممت الصعيد و أممته) “Temiz toprağı kastettim”. Bunlar iki kelime aynı anlama gelir. “Feteyemmemû” (فتيمموا): Kastedin, “saîden tayyiben” (صعيدا طيبا) “Temiz ve pâk toprağı. Teyemmüm temiz toprağı kastetmek muhtevasına gelince ancak niyetle caiz olur. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, kastetmeyi emretmiştir, bu da niyet etmeyi buyurmaktadır, çünkü kasıt niyet demektir. İbn Mesûd’un mushafında şöyledir: “Fe ummû saîden tayyiben” (فأمُّوا صعيدا طيبا) şeklindedir, yani “temiz pak toprağı kast edin”[650].

---

[648] Semerkandî’nin ifadesi şöyledir: “Kur’ân’da karı ile koca arasında zikredilen dokunma (mess) kavramı cinsel ilişkiden kinâye konumundadır. Yüce Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: “Eğer dokunmadan kadınları boşamışsanız…” (el-Bakara, 2/237) ve benzer âyetler. (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 169b).

[649] “Fakat biz deriz ki: Şâfiî’nin âyet hakkında bir delili yoktur. Çünkü cünüp kimseler için teyemmümü caiz gören sahâbe, bunda kastedilenin cinsel ilişki olduğunu söylemişlerdir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 169b).

[650] Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 108.

Denildi ki “saîd” (الصعيد) yeryüzü demektir. Üzerine çıkıldığı için ona saîd denilmiştir. Bir görüşe göre saîd bitki veren topraktır. Görmez misin ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Tuzlu toprak ile kabristan dışında, toprak benim için mescid ve temizleyici kılınmıştır”[651]. Bir görüşe göre “sebha” (السبخة) lânetlenmiş topraktır. Bunun içindir ki İmam Ebû Yûsuf (r.h.) şöyle demiştir: Tuzlu topraktan teyemmüm caiz değildir, çünkü bu toprak tayyib değildir, tayyib bitki bitiren topraktır. Ebû Hanîfe (r.a.) ise şöyle demiştir: Tayyib temiz ve helâl demektir; kişi su
bulamayınca bu toprakla teyemmüm edebilir. [§]Tayyib; yapılması kastedilen **248**
her türden şeyin helâl olanın adıdır. Teyemmümde kastedilen temizlenmektir, tayyib olan toprak hem temizdir hem de temizleyicidir. Nitekim yeryüzünün temizleyici kılındığını ifade eden hadis bunu desteklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Teyemmüme Dair Meseleler]

Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Meshetme emri, avuçları değil ellerle iki kolu kapsar[652]. Bunun delili abdest emridir. Şöyle ki, iki kol yıkanacağı zaman, avuçlar olmaksızın yıkanırlar, zaten ellerin yıkanması kolların yıkanmasından önce yapılır. İki kol, meshin hükmüne elin zikredilmesiyle girmiştir, abdestte de durum böyledir. Çünkü avuçlar yüzden önce yıkanır, dolayısıyla el yıkama emri iki kolu ve ötesini de kapsar. Mûsâ b. Ukbe ve Ârec’den Ebû Cuheyne’nin şöyle dediğini nakledilmiştir: “Resûlullah (s.a.) büyük abdestten yahut idrardan geldi, kendisine selâm verdim, selâmımı iade etmedi; sonra elini duvara bir defa vurup onunla yüzünü meshetti, sonra bir defa daha vurup onunla da ellerini dirseklere kadar meshetti, sonra selâmımı aldı[653]. Bizim âlimlerimiz de aynı şeyi söylemektedir: Teyemmüm iki darbedir, biri yüz için, diğeri kollar için.

Bu meseldeki hareket noktası şudur: Cenâb-ı Hak, abdest hakkında “Ellerinizi dirseklere kadar”[654] buyurunca, kişi dirseklere kadar yıkama işiyle meşgul olurken onlarla birlikte yıkamaya muhatap değildir, çünkü onları yıkama görevi daha önce bitmişti. Teyemmümün durumu da bunun gibidir. [§] **249**

651 Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Toprak benim için mescid ve temizleyici kılınmıştır” (Buhârî, “Salât”, 56). Başka bir hadiste ise şöyledir: “Hamam ve kabristan müstesnâ, yerin hepsi mesciddir” (Ebû Dâvûd, “Salât”, 24).

652 “Bizim âlimlerimiz Şâfiî’ye karşı, abdestte olduğu gibi, teyemmümde de kolların dirseklere kadar meshedilmesinin farz oluşu konusunda bu âyeti delil olarak ileri sürmüştür. Şâfiî’ye göre ise teyemmüm bileklere kadardır” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 169b).

653 Buhârî, “Teyemmüm”, 3; Müslim, “Hayız”, 114.

654 el-Mâide, 5/6.

Dolayısıyla âyet, sanki elleri yıkama halinden sonra kolları yıkamak hakkında gelmiştir; avucun yıkanması ise hadisle sabit olmuştur. Tahâret (temizlenme) organa veya bedene nispet edildiğinde, cünüplük, yüz ve baş gibi onunla ilgili herşeyin gereğinin yapıldığı anlamına gelmez. Teyemmümde elin durumu da böyledir. Ne var ki Sünnet'teki açıklamanın, genel fetvaların ve abdestin hükmünü yerine getirmede şüphe edilmeyen hususların da işaretiyle tamamlanmayıp eksik kaldı. Bu husus elin tamamı hakkında değildir. Dolayısıyla bu, bedeli bulunmayan yerde uygulanamaz, çünkü onun konumu aslın göreceği tam vazifeden eksik kalmasıdır, yoksa onu aşması değildir. *En doğrusunu Allah bilir*[655].

Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır. Allah geçmiş günahları affedicidir, gelecek olanları da bağışlayıcıdır. "Afv" (العفو) silmek ve yok etmektir, "ğufran" (الغفران) da örtmektir. Allah Teâlâ kulun günahını siler ve sahibini örter. Afv vazgeçmekten gelir. Kastedilen tek anlama mukabil lafızlar değişik olur.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ اُوتُوا نَص۪يبًا مِنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ
وَيُر۪يدُونَ اَنْ تَضِلُّوا السَّب۪يلَ ﴿٤٤﴾

44. "Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmüyor musun? Sapkınlığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar."

Kendilerine nasip verilenleri görmüyor musun? Yani [İlâhî] Kitap bil-
250 gisinden pay verilenler, [§]onlar [Ehl-i Kitab'ın] kendi âlimleridir. Kitab bilgisine karşılık **sapıklığı satın alıyorlar.** Hidâyete karşılık sapıklığı satın alıyorlar anlamına da ihtimali vardır. Hafsâ'nın mushafında böyle olduğu zikredilmiştir. Nitekim bu âyetin dışına şöyle beyan edilmiştir: "Hidâyet karşılığında sapıklı-

655 "Temizlik işinde aslolan, bir organa veya bedene nispet edildiğinde onun tamamını kaplamasıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer cünüp olursanız temizlenin" (el-Mâide, 5/6). Buna yüz (vech) denilen her şey dâhildir. Her şeye yönelik izafette aslolan budur. Yüce Allah'ın: "Yüzünüzü ve ellerinizi yıkayın" (el-Mâide, 5/6) meâlindeki beyanının zâhiri "el" diye anılan şeyin parmak uçlarından koltuk altlarına kadar uzanan kısmı meshetmektir. Ne var ki "dirseklere kadar" açıklaması ümmetin icmâı sebebiyle dirseklerin ötesi kastedilmemiştir ve nassın zâhiri ile gerisi kalmıştır. Abdestin hükmünün dirseklere kadar olduğuna istidlal etmek de böyledir, teyemmüm ise abdestin bedeli ve halefidir. Bedelin konumu ise asla ait görevin tamamından eksik olmaktır, yoksa fazla değildir. Biz kısaltıldığını söyledik, öyle ki geride iki uzuv kaldı. Asıl üzerine ziyade yapmaya hükmetmek ise caiz değildir. Bu sebeple dirseklerden sonrası uygulamadan düşmüştür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 170a).

lığı satın aldılar"[656]. Ehl-i Kitap, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme peygamberliğinden önce iman etmişlerdi, fakat kendi arzularına uygun gönderilmeyince onu inkâr ettiler, şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir Kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler"[657] meâlindeki âyetin şu anlama da ihtimali vardır: Tahrif, rüşvet ve benzeri şeyler karşılığında başkalarının sapıklıklarını satın alırlar[658]. Nitekim Cenâbı Hak şöyle buyurmuştur: "Hak dine inanmayanlar servetlerini, Allah'ın yolundan insanları engellemek için harcarlar"[659]; yine "Bizim yolumuza uyun"[660] derler.

"Elem tere" (اَلَمْ تَرَ) kelimesi, kişiye ulaşan bir durumdan dolayı hayret ifadesi olup hatırlatma konumunda kullanılır. Yahut bilgi ulaşmamışsa bu ifade bildirme yerinde kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sizin de yoldan çıkmanızı istiyorlar. Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Başkanlıkları ve siyasetlerinin devam etmesi için ve riyasetin kendileri lehine sürmesi için yolu şaşırmanızı temenni ederler. Çünkü kendi dinlerinde olanların üzerindeki başkanlıkları devam ediyor, fakat dinlerinde olmayanlar üzerinde baş olmak sözkonusu değildir. Bu sebeple üzerindeki riyasetin devam etmesi için müslümanları, kendi dinlerine bağlı
kalmalarını arzu etmişlerdir. [§]Bir görüşe göre **Sizin de yoldan çıkmanızı is-** 251
tiyorlar beyanının anlamı şudur: Onları kendi dinlerine girmelerini emredip davette bulunuyorlar, tâ ki sözünü ettiğimiz menfaatleri sağlasınlar ve başkanlıkları devam etsin. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِاَعْدَٓائِكُمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَلِيًّا وَكَفٰى بِاللّٰهِ نَصيرًا ﴿٤٥﴾

45. "Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (velî) ***olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir."***

---

656 el-Bakara, 2/16.

657 el-Bakara, 2/89.

658 Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "Tahrif etmek ve rüşvet verme karşılığında başkalarının sapıklığını satın alırlar. Yani kendilerinde buldukları tahrif ve para türünden rüşvet verme karşılığında başkalarından sapıklık ve küfür elde ederler. Çünkü kâfirleri saptırmaktan maksat ne ise onu elde etmişlerdir, dolayısıyla bu şer olur, o da alışveriştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 170a).

659 el-Enfâl, 8/36.

660 İnkârcılar müminlere, "Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim" derler (el-Ankebût, 29/12).

Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, müşrikler müminlerle dostluk kurmak istiyor ve onlara uyum gösteriyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, müminleri onlarla dostluk kurmayı yasaklamıştır. Nitekim O, Allah başka iki âyette şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler”. “Sıkıntıya düşmenizi isterler. Size gelince, bakın siz onları seviyorsunuz ama onlar sizi sevmiyor” beyanına kadar[661]. Allah Teâlâ, müminlere, onların düşmanlarını kendilerinden daha iyi bildiğini haber vermiştir. Muhtemeldir ki müslümanlar düşmanlarından bir iş konusunda yardım istemişler de azîz ve celîl olan Allah, onların, sizin düşmanlarınız olduğunu ve kendisinin kendilerini sizden daha iyi bildiğini haber vermiştir.

Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir. Yani O, dost ve yardımcı olarak da düşmana karşı destekleyici olarak da yeter. **Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir**, yani size verdiği imkânlar sebebiyle, Yüce Allah’tan üstün bir velî ve ondan daha üstün bir yardımcı yoktur; deliller ve burhanlar O’ndandır[662]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا
وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِاَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي
الدِّينِ وَلَوْ اَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا
لَهُمْ وَاَقْوَمَ وَلٰكِنْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

46. Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak “işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ” diyorlar. Eğer onlar “Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet” deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.”

---

661 “Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız!” (Âl-i İmrân, 3/118-119).

662 Semerkandî’nin ibaresi şöyledir: “Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir” meâlindeki âyetin şu anlamlara gelmesi muhtemeldir: Yani Allah velî, size birçok kere verdiği yardım, burhan ve deliller sebebiyle yardımcı olarak yeter” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 170a).

Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. İbn Mesûd'un mushafına göre [§]"Ve kefâ billahi nasîren ve minellezîne hâdû" 252
(وكفى بالله نصيرا ومن الذين هادوا)[663] yeni bir cümle ve ve başlangıç olup mübtedânın haberidir[664]. Başka birinin mushafına göre: *En doğrusunu Allah bilir ya*, مِنَ الَّذينَ هَادُوا beyanının mânası şudur: Kitaptan payı olan Yahudileri görmüyor musun? Hıristiyanlar burada anılmamaktadır. İbn Mesûd'un mushafında ise kitaptan pay verilenler içinde hıristiyanlardan da söz edilmiştir[665]. Hafsâ'nın mushafında "minellezîne hâdû men yuharrifu'l-kelime 'an mevâdi'ihi" (من الذين هادوا مَنْ يحرف الكلم عن مواضعه) şeklindedir. Kelimeleri yerlerinden saptırmanın iki yoruma ihtimali vardır. Biri, mânalarını ve yorumlarını bilmeyenlere karşı değiştirmek. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onlardan bir grup dillerini eğip bükerler"[666]. Diğeri, okumuş ve yazılışını değiştirmek. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun!"[667]

İşittik ve karşı geldik. Denildi ki senin sözünü işittik, fakat emrine isyan ettik demektir. **Dinle, dinlemez olası.** Yani dinle dinlemez olası. Başka bir görüşe göre kötülemek üzere, "dinle dinlemez olası, hiç bir zaman işitmiş olmayası! **Karşı geldik**, bunu gizlice söyleyerek. [§]Sonra Allah Teâlâ peygam- 253
berliğe delil olsun diye bu sırlarını açığa çıkarmıştır.

Ve bizi gözet. Denildi ki onlar, Muhammed aleyhisselâma "Bize kulak ver" diyorlardı. Yine denildi ki haklarımızı gözet demektir. Bu kelime riayet kökünden gelmektedir.

---

663 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 46.

664 (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 170b). Yani o cümle İbn Mesûd'un kıratına göre "ve minellezîne hâdû" (ومن الذين هادوا) olur. Bu ifade hazf edilen mübtedânın haberidir. "Yuharrifûne'l-kelime 'an mevâdi'ihi" (يحرفون الكلم عن مواضعه) "Kelimeleri yerlerinden değiştirirler" ifadesi ise (ومن الذين هادوا)'nun sıfatıdır (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 46).

665 "Elem tere ilellezîne ûtû nasîben mine'l-kitâbi" (اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذينَ اُوتُوا نَصيبًا مِنَ الْكِتَابِ) (en-Nisâ, 4/44) sözüne binaen halkın kırâati de böyledir. Dolayısıyla bu âyet Kitap'tan pay verilenlere tekfir yerinde ifade edilmiştir. Buna göre, (اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذينَ اُوتُوا نَصيبًا مِنَ الْكِتَابِ) âyetinden kastedilenler hıristiyanlar değil de yahudiler olmuştur. Çünkü müfessere tefsir ilhak edilince hakkında nas varmış gibi olur. İbn Mesûd'un mushafında "ve minellezîne hâdû" (ومن الذين هادوا) sözü istinaf (yeni) bir cümle ve yeni bir başlangıç sözü olur, bedel ve tefsir olmak üzere (اَلَمْ تَرَ...)'ye bina edilmiş değildir. Yani onun devamı değildir, yeni bir sözdür. İşte bu mushafa göre (اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذينَ اُوتُوا نَصيبًا مِنَ الْكِتَابِ) sözü yahudi ve hıristiyanları kapsamış olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 170a).

666 "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanarsınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, "Bu Allah katındandır" derler. Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/78).

667 el-Bakara, 2/79.

Dillerini eğip bükerek. Yani dilleriyle tahrif ederek. Tahrif, daha önce zikrettiğimiz şeydir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kitabı okurken dillerini eğip bükerler"[668]. **Dinle, dinlemez olası** beyanı için şöyle denilmiştir: Ey Muhammed! Sözümüzü dinle, senin sözünü dinlemesin ve dediğini benimsemesin! **Eğer onlar "Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet" deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı.** Yani şayet senin sözünü dinledik, emrine itaat ettik, bize bak, bizim hakkımızda acele etme, bakarız demektir. Denildi ki **Bize bak** bize anlat demektir.

Kendileri için daha hayırlı olacaktı. "Senin sözünü dinledik ve isyan ettik" demekten, onlar için dünya ve âhirette daha hayırlı olacaktı. Dünyadaki hayır, Hz. Peygamber'e itaat edip uydukları takdirde, kaybetmekten korktukları başkanlığın devamıdır; çünkü onlardan iman eden ve Resûl'üne itaat eden kimselerden reislik, şan-şöhret yok olmamıştır, hatta dünya hayatında da, öldükten sonra da şan ve şeref artmıştır. Âhirette ise kaybolmayan ebedî mükâfat.

Ve daha doğru. Yani zikrettiğimiz sebeplerle daha âdil ve daha doğru demektir.

254 **Fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir.** [§]Lânet, uzaklaştırmak ve kovmak demektir. Azîz ve celîl olan Allah, kendi tercihleriyle küfrü seçtiklerini bildiği için, onları rahmetinden ve dininden uzaklaştırmıştır.

Artık pek az inanırlar. Denildi ki azdan kasıt (Abdullah) İbn Selâm, onun arkadaşları ve diğerleri gibi kişilerdir. Yine denildi ki onlardan **Artık pek azı inanırlar**, onların pek azı demektir veya sadece kitaplardan ve peygamberlerden pek azına inanırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak (kâfirlerden hikâye ederek) şöyle buyurmuştur: "Bir kısmına inanırız, ama bir kısmına inanmayız"[669].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ اٰمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ
مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلٰٓى اَدْبَارِهَٓا اَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا
لَعَنَّٓا اَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

668 Âl-i İmrân, 3/78.

669 "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır" (en-Nisâ, 4/150).

47. "Ey Ehl-i kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi yasaklarını çiğneyen kimseleri lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir."

Ey Ehl-i kitap! Sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Bu âyet-i kerîme mecûsîlerin kitap ehlinden yahut kendilerine kitap verilenlerden olmadıklarını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, **Sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin.** Mecûsîlerin, kitabı yoktur ki Hz. Muhammed'e indirilen kitap, onların berberindeki kitabı tasdik edici olsun.

Sizdekini doğrulamak üzere. Sizdekine uygun. Yani metin ve dil bakımından değil, içine konulan mânalar ve hükümler bakımından sizde olan kitap gibiydi. Çünkü bilindiği üzere onların beraberinde bulunan kitap, söz dizimi (nazım) ve dil bakımından Kur'ân'a muhaliftir. Bunun gibi Allah'ın diğer kitapları da aslında söz dizimi (nazım) ve dil bakımından farklı olsalar da anlam ve hükümler bakımından birbirine uygundur. Bu da sözkonusu kitapların da Allah katından indirildiğini gösterir. Şayet Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş olsalardı birbirinden farklı olurlardı. Görmez misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kur'ân eğer Allah'tan başkası tarafından gönderilseydi, içinde çok çelişkiler bulurlardı"[670]. Bu ilâhî beyanda namaz kılarken Farsça Kur'ân okumayı caiz gören Ebû Hanîfe'nin görüşüne dair delil vardır. Zira metin ve dilin değişmesi anlamların değişmesini ve hükümlerin farklılık arzetmesini
gerektirmez. [§]Çünkü azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân'ın, onların berberindeki 255
kitaplara uygun olduğunu haber vermiştir, Kur'ân, metin ve dil bakımından farklı olsa da anlam bakımından onlara uygundur.

[Hz. Muhammed'in Beşâiri]

Beraberinizdeki kitabı tasdik edici olarak. Yani Kur'ân'daki özellikler, güzellikler, orada yer alan nübüvvet konuları, indirilişi ve bunun zamanı; evet Kur'ân'ın muhtevası ve konumu Tevrat'la hiçbir noktada çelişmez. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan "musaddikan limâ meʿaküm" (مصدّقا لما معكم) beyandan maksat, peygamber olarak gönderilmeden önce kendisine inandığınız Muhammed aleyhisselâmdır, şimdi onu nasıl inkâr ediyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir*.

---

670 "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!" (en-Nisâ, 4/82).

Biz bir takım yüzleri silip dümdüz etmeden önce. Denildi ki bu âyet inince Abdullah b. Selâm, Hz. Peygamber'e gelerek müslüman oldu ve şöyle dedi: Ey Allah'ın elçisi! Yüzüm kafama döndürülmedikçe sana geleceğimi sanmıyordum[671]. Denildi ki yüzleri dümdüz etmek, gözlerin kör olması ve arka tarafa çevrilmesidir. Yine denildi ki yüzlerin dümdüz edilmesi, gözlerin kör olması ve görmelerinin engellenmesidir. Çünkü Ehl-i Kitap, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme inanıyorlardı, kendi kitaplarından, onun Allah'ın peygamberi olduğunu kesin olarak biliyorlardı. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Sizi hidâyetten saptırmadan ve şaşkına dönüp bildiklerinizi bilmez duruma gelmeden önce Muhammed'e (s.a.) ve onun kitabına olan imanınızı gerçekleştirin. Bu âyetin, tehdit konumunda bulunma ihtimali de vardır, o takdirde gerçek değil temsil makamında bulunur. Bununla birlikte gerçekten tehdit olma ihti-
256 mali de vardır, [§]şu beyanda olduğu gibi: **Yahut cumartesi yasaklarını çiğneyen kimseleri lânetlediğimiz gibi.** Bunun, âhirette olma ihtimali de mevcuttur. **Yüzleri dümdüz etmeden önce.** Bu ilâhî beyanın hakikat mânasında olma ihtimali vardır, bu takdirde kıyâmet gününe ait olur ve kişinin bütün yüz güzellikleri ortadan kalkmış bulunur. Yahut inatlaşması sebebiyle gerçeğin belirtileri yok olur ve gerçeği kendi şeklinin dışında, bâtılı da kendi şeklinin dışında görür. Halbuki böyleleri, kendilerine indirilen kitaplarda her şeyi kendi yapısında görüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir*. Yahut kendileri sebebiyle dinî kitaplarda değiştirme ve tahrif yaptıkları, tâbileri nezdinde onların yüzlerini dümdüz edeceğiz. Bu da onlara hainliklerini bildirmek ve yaptıkları değiştirmelere onları muttali kılmakla gerçekleşir. Allah'a hamdolsun ki O, bunu gerçekleştirmiştir. Bu anlatılanın gerçekliğini, inanmadıkları takdirde cumartesi yasaklarını çiğneyenlerin cevherlerini değiştirdiği gibi (maymuna döndürülmekle) onlara da aynı şeyi yapması muhtemel bir tehdittir. Muhtemeldir ki sözü edilen topluluklar müslüman olmuşlardır yahut da üzerlerine azap inmiştir de kaynaklarda zikredilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah'ın emri yerine gelecektir (gelmiştir). Yani Allah'ın emriyle vukû bulur. Nitekim şöyle denilir: Cennet Allah'ın rahmetidir, yağmur Allah'ın rahmetidir. Yani Allah'ın rahmeti iledir. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da bunun gibidir: **Allah'ın emri yerine getirilecektir (getirilmiştir).** Yani Allah'ın emri ile yapılmıştır. Bir de şu var: **Allah'ın emri…** yani Allah'ın azabı onlara inmiştir.

---

671 Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 245; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 50. Bu kıssanın aynısı Hz. Ömer zamanında müslüman olan Kâb b. Ahbâr'dan da nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 124; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 555).

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِه وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ
يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدِ افْتَرٰى اِثْمًا عَظيمًا ﴿٤٨﴾

48. "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.

Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Âlimler şu noktada ittifak etmişlerdir: Allah Teâlâ, kişinin işlediği günahtan vazgeçip tövbe etmesi halinde bütün günahları bağışlar; buna şirk ve diğer günahlar dâhildir. Bunun delili de şudur: "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[672]. Bu ilâhî beyan, günah işlemeye son vermeyenler için bağışlanmaya arzu ettirmenin -şirk dışındaki günahlar için- sözkonusu olduğuna işaret etmektedir.

[§]Hâricîler şöyle demiştir: Bütün büyük günahlar Allah'a ortak koşmak- 257
tır. Büyük günah işleyen kimse Allah Teâlâ'nın: **Kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz** meâlindeki beyanının hükmüne girer. Bizimle Hâricîler arasındaki problem bu konudadır. Onlara şöyle denilmelidir: Size göre büyük günah işlemek suretiyle kişiyi müşrik yapan özellik, küçük günah işleyince de vardır, bu durumda onun da kâfir olması gündeme gelir. Kişi küçük günah işlemesi sebebiyle kâfir olmayınca büyük günah işlemekle de olmaz.

Mûtezile şöyle demiştir: Büyük günah sahibi imandan çıkar, fakat küfre girmez. Ebû Bekir el-Esam da şöyle demiştir: Büyük günahlarda açık tehdit vardır. Bağışlanma şartı ise Cenâb-ı Hak'kın dilediği kimse (لمن يشاء) meâlindeki beyanı ile şirk dışındaki küçük günahlar içindir. Nitekim O, şöyle buyuruyor: "Sizin kötülüklerinizin bir kısmını örter"[673].

Yüce Allah burada kötülüklerden bir kısmının örtüldüğünü, bir kısmının da örtülmediğini haber vermiştir, bu âyet küçük günahlar içindir.

Bize göre Allah Teâlâ müminleri, şirk dışındaki günahların mağfiretine özendirmiştir. Şayet aklen bağışlanma caiz olmasaydı bizi buna arzu ettirmemesi gerekirdi, çünkü aklen caiz olmayan bir şeye özendirmesi caiz değildir.

---

672 el-Enfâl, 8/38.
673 el-Bakara, 2/271.

Ama tamah ettirince bu, şirk dışındaki günahlar için bağışlanmanın aklen caiz olduğunu gösterir. Bir de irade Allah'a ait bir sıfattır, dilerse azap eder, dilerse affeder. Fakat şirkte bağışlanmayı ümit ettirmek aklen caiz değildir. Çünkü bir dine inanan kimse, ona ebedî olarak inanır, ama günah işleyen kimse buna ebedi olarak devam etmez. Belki galip gelen şehvet sebebiyle günah işler, arkasından da pişman olur. Bunun içindir ki biz, şirk dışındaki günahların bağışlanmasına tamah ettirmek aklen caizdir, fakat şirk için caiz değildir, dedik. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

258 [§]Başka bir yorum da şöyledir: Zikrettiğim tehdidin, haramı helâl kabul etme, emir ve nehyi hafife almak anlamına gelme ihtimali vardır. Şimdi, bu âyetle umutlandırılan bağışlanma terk edilip tamah ve ümit iki yöne yönelen tehdit ile yok edilmez, yahut bu kimseler hakkında hüküm ortada bırakılmaz. Fakat iki yönden biri hakkında ihtimalli bir anlam sebebiyle kesin hüküm vermek, ihtimale göre diğeri hakkında kesin hüküm vermemek zorlamadır, fikirler üzerinde baskıdır. *Bütün güç ve kudret Yüce Allah'a aittir.*

Başka bir yorum da şudur: Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet bağışlanmaya ihtimali olan ve olmayan günahı açıklamak hakkındadır. Âyet şayet küçük günahlar anlamına çevrilirse şirk kavramının tahsis edilmesi ortadan kalkar ve muhatap için konu karışmış olur. Tafsilat verme konumunda nakledilen hususlar ceza ve tehdide yönelik olmayıp[674] açıklamak için bağışlanma ve günahların örtülmesiyle ilgilidir. Günahların örtülmesi ise iyilik yapmak yahut suç işlemek türünden fiillerin karşılığı olur. Nitekim Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmuştur: "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız"[675]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

674 "Âyet eğer küçük günahlara çevrilip şirkten başka büyük günahlar şirke ilhak edilirse, şirk adını tahsis ederek zikretmek bâtıl olur ve hükümde başkası kendisine ilhak edildiği için şirkin alanının büyüklüğü muhatapta karışıklığa sebep olur. Tehdit âyetlerine gelince, bir günah ile diğeri arasında geniş açıklama yapmak için gelmedi, belki mutlak ve umûmî olarak geldi. Âyetlerin umûmî anlamı ile amel etmek ve onları mutlak olarak ele almak icmâ ile mümkün değildir. Çünkü küçük günah sahibi cehennemde ebedi kalmaz, dolayısıyla âyetin zâhiri, icmâ ile terk edilmiş oldu. Bu sebeple, şirk adını tahsis etmeyi; bu taksimi ve şirk ile şirkten daha küçük günahlar arasında tafsilatlı ve temyiz türünden açıklamanın faydasını iptal etmeye ve şirkin alanını, günahının büyüklüğünü ve ondan aşağısını göstermeye sebep olmayacak şekilde bu âyetle amel etmek vacip olur. (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 172b; Medîne nüshası, vr. 195b).

675 "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız" (en-Nisâ, 4/31).

[§]Başka bir yorum da şöyledir: Allah Teâlâ **Dilediği kimse hakkında**, 259
diye buyurmuştur. Bu ifade, bağışlanan günahlardan kinâye bağışlanacak kişilerden kinâyedir. Dolayısıyla nefislerden kinâye kılınan âyeti, günahlara tahsis etmek caiz değildir. Aslında tehdit âyetlerinde, bu günahları yapanlara genel olarak günahlar yapacak olanlara dair bir belirleme vardır[676], dolayısıyla bu noktada anlamı günahkarlardan günahların kendisine çevirmek sözkonusu değildir ve bu yaklaşım daha uygundur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bir de şu var: Allah Teâlâ **Dilediği kimse hakkında**, diye buyurmuştur. Küçük günahlar, size göre vâdle değil hikmetle bağışlanır, şu halde âyet büyük günahlar hakkındadır[677]. *Bütün güç ve kudret yüce Allah'a aittir.*

Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bilindiği üzere buradaki bağışlamama, kişinin şirk inancına ölünceye kadar devam etmesine bağlıdır, bu inançtan dönüş yapması müstesnâ. Cenâb-ı Hak'kın "(İnkâr edenlere söyle), eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[678] meâlindeki beyan bu görüşü desteklemektedir. İman ettikleri için, kâfirler hakkında benzer şekilde gelen birden çok âyet vardır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: Yüce Allah, tövbe etmediği takdirde şirki bağışlamaz, onun dışındaki günahları tövbe etmese de dilediği kimse için bağışlar. Şayet şirkin dışında bağışlanmaya ihtimali bulunmasaydı o ihtimali imkânsız kısma ekler ve ihtimali bulunanla birleştirmezdi. Bilindiği kadarıyla bundaki kasıt, kendisinde bulunan umut ve umutsuzluğun beyanından ibarettir. Cenâb-ı Hak'kın: "Allah'ın rahmetinden sadece kâfir topluluklar umut keser"[679]. Şayet şirkin dışındaki günahların bağışlanmasından ümit kesmek gerekli olsaydı, böylesini küfürle nitelemek gerekirdi, çünkü birinin gerçekleştirilmesi diğerinin gerçekleştirilmesi demekti. Zira onlar için umut kesmek
küfür seviyesindedir. [§]İki yorumdan hangisi lazım gelirse, fiilinin varlığı 260
noktasında değil, ümit kesme noktasında diğeri ona tâbi olur, zira ümit etme

---

676 Her ne kadar Arapça metindeki ifade "ellezîne câe bihim" (الذين جاء بهم) şeklinde ise de öncesi ve sonrasıyla irtibatı dikkate alınarak "ellezîne câe bihâ" (الذين جاء بها) diye düzeltilerek anlam verilmiştir.

677 Tashih Şârih'in sözünden elde edilmiştir. Şöyle demiştir: Mûtezile mezhebine göre, büyüklerinden sakınmakla, hikmet yönünden küçük günahlar aklen bağışlanır. Hatta, büyük günahlardan sakınmakla küçük günahlardan dolayı azap vermek aklen caiz olmaz. Yüce Allah, şirk dışındaki günahları, dilemeye bağlı olarak bağışlamayı vâdetmiştir. Aklen vacip olanın dilemekle kayıtlandırılması ise caiz değildir. Çünkü dilemek, varlığı ve yokluğu caiz olan şeylere dâhildir, varlığı vacip/zorunlu olana ise dilemek dâhil olmaz. Bu âyetle küçük günahlar kastedilmemiştir, dolayısıyla büyük günahların kastedilmesi vacip olur ki nassın iptaline sebep olmasın" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 172b-173a).

678 el-Enfâl, 8/38.

679 Yûsuf, 12/87.

kâfirlerde de bulunur. Bununla, ümit hükümde ve mevcudiyette olup fiilin varlığının bulunmadığı sabit olmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*[680].

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾

49. "Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez."

Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Bir görüşe göre, onlar yahudilerdir, erkek çocuklarını huzura getirip: "Ey Muhammed! Bizim bu çocuklarımızın günahı var mı?" diye sormuşlar. Resûlullah da: "Hayır" cevabını verdi. Bunun üzerine "Senin yemin ettiğin varlığa yemin ederim ki biz de onlar gibiyiz, gündüz işlediğimiz günah gece bizden örtülür, gece işlediğimiz günah da gündüz örtülür[681]. İşte bu, onların kendilerini temize çıkarmalarıdır. Diğer bir görüşe göre ise onların kendilerini temize çıkarmaları, şu beyanda Cenâb-ı Hak'kın buyurduğu gibi: "Biz Allah'ın oğulları ve sevdiği kimseleriz"[682], günahımız yoktur, sözleridir. Yine onların kendilerini temize çıkarmaları şu ilâhî beyana dayanmış olabilir: "Ey İsrâiloğulları! Sizin üzerinizdeki nimetimi ve sizi bütün âlemlere üstün kılmamı hatırlayın"[683]. Peygamberlerin çoğu İsrâil oğullarından gönderilmiştir, bu sebeple onlar kendilerini temize çıkarıyorlardı. Yüce Allah, İsrâiloğullarının, diğer ümmetler üzerine üstün kılınmış olduklarını haber vermiştir. Fakat diğerleri, kendilerinden üstün kılınınca, onlar
261 değil başkaları üstün olmuştur. [§]Bu da Allah Teâlâ'nın şu sözünün gereğidir: **Belki Allah dilediğini temize çıkarır**[684]. Allah dilediğini üstün kılar, dilediğini günahlardan uzak tutar.

---

680 "Ve Yüce Allah, sadece bağışlanmadan umudu kesti ve küfür sebebiyle umut kesmeyi "Allah'ın rahmetinden ancak kâfirler umut keser" sözü ile (Yûsuf, 12/87) ispat etti. Bunun anlamı şudur: Bağışlanmadan umut kesmek ancak kâfirlere müstahaktır. Çünkü onunla kâfirden umut fiilini nefyetmek ve bağışlanmadan umut kesme işinin gerçekleştirilmesi kastedilmez. Çünkü her kâfir Allah'ın rahmetini umar ve ondan umudunu kesmez. Bununla şu husus sabit olmuştur: Ondan kastedilen şey umut kesmeye müstahak olmaktır. Bu hüküm özellikle kâfirlere bağlı kılınmıştır, dolayısıyla umut kesmek varlık ve yokluk bakımından kâfirler etrafında dolaşır. Bizimle onlar arasında icmâ deliline dayanarak, küfrü büyük günah olarak nitelemek sözkonusu olmamıştır. O halde, umut kesme vasfı ve umudu kesmenin sabit olmaması gerekir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 173a).

681 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 126-127; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 560-561.

682 el-Mâide, 5/18.

683 el-Bakara, 2/47.

684 el-Bakara, 2/49.

Belirtmek gerekir ki, kişinin kendisini temize çıkarması, yerilen bir davranıştır. Çünkü tezkiye bütün ayıplardan ve günahlardan kendini temize çıkarmaktadır. Oysa ki hiç bir kimse kusurlardan ve günahlardan kurtulamaz, hiçbir yaratık buna hak kazanamaz. “Kendinizi temize çıkarmayın”[685] beyanının anlamı budur, zira kendini temize çıkarmak büyüklük taslamaktır. Bu ise kişinin kendini tanımamasından kaynaklanır, çünkü başkasını kendi şeklinde ve kendisi gibi görmez, dolayısıyla ona karşı kendini büyük görür. Şayet başkasının da kendine benzer ve kendisi gibi olduğunu bilse hiçbir kimseye karşı kibirlenmez, kendini de temize çıkarmaz.

[**İmanda İstisna**]

Bir kimsenin “Ben müminim” demesi kendini temize çıkarmak anlamına gelmez; bu, onu lütfedilen bir şeyi haber vermekten ibarettir. Tezkiye ise sözkonusu nimetin kendisinden kaynaklandığını zannetmektir. **Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin?** Aslında kişinin imanını açıklaması kendini temize çıkarmak demek değildir. Çünkü inanma konusunda sana katılmayan kişiye mümin olduğunu söylemek durumundasın. Evet sen, benimsediğin dine başkasını davet etmek için mümin olduğunu açıklamaya mecbursun. Karşındaki kişi hiç olmazsa sana yaklaşmayı arzu eder. Kendini temize çıkarma, gerçekte mutlaka kendini öne çıkarmanı gerektirir. Fakat bizim konuştuğumuz şeyde böyle bir durum yoktur. Ayrıca imandan bahsetmek, ibadetten yahut ona dayanan bir üstünlükten dolayı olmayıp sadece sözlükte bir hususun tasdik edildiğini bildirmekten ibaret bir haberdir. Bir durumu doğrulama üstün rütbeler gerektiren bir şey olmayıp herkese gereken bir husustur. [§]Herkes 262
bazı şeylere inanır ve onları doğrular, bunu söylemekte iftihar edilecek bir şey de yoktur. Bunun gibi, hiç bir kimse yoktur ki bazı şeyleri yalanlamış olmasın. Mutlak anlamda yalanlamada kötülenme bulunmadığı gibi mutlak anlamda tasdik etmekte de övülme yoktur, çünkü bu, herkeste olup biten bir şeydir. Fakat asıl yerilme aslı olmayan bir şeyle yalanlamandır, bu defa yalan söylemen sebebiyle yerilirsin. Hem bu durum yalanın derecelerine göre farklılık gösterir. Eğer tasdik etmekte övgü varsa o aynı zamanda tasdik edene aittir. Hiç bir kimse yoktur ki bütünüyle doğruluktan çıksın da tezkiye ve övgü yönünden kendini doğrulukla niteleyerek doğru kimse olsun. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Şunu da belirtmek gerekir ki imanın sınırı vardır, her ibadet de sınırlıdır. Binaenaleyh ibadetleri yerine getirenin bunu haber vermek suretiyle kendini övmesi sözkonusu değildir, özellikle farz olan ibadetlerde. Meselâ; “Öğle

685 en-Necm, 35/32.

namazını kıldım, yahut malımın zekâtını ödedim veya hac yaptım ve benzeri sözler söylemesi gibi. İtaatkâr, takva sahibi, Allah'ın sevdiği kul olduğunu yahut benzeri sınırsız hayırlı işler yaptığını söylemekle kendini emsalinden yukarı çıkarıyor ve bununla iftihar ediyor olur. Böylesi şayet söylediklerinde doğru ise pek âlâ iddia ettiklerinin gereği noktasında gaflete düşmüş olabilir.
263 [§]Eğer yalan söylemişse haksızlık etmiş ve yalan konuşması sebebiyle Allah katında sevilmemiş olur[686]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Kıl payı kadar haksızlık edilmezler. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Fetîl" (الفتيل): İki parmak arasında büktüğün ip ve kiri çıkan şeydir. "Nekīr" (النقير) ise çekirdeğin ortasındaki ince şeydir (zar)[687]. Bir görüşe göre nekîr ve nevât çekirdeğin zarıdır. Bir görüşe göre nakīr, çekirdeğin ortasında olan şeydir. Şüphe yok ki bu ifade temsilî bir sözdür. Hafsâ'nın mushafında, "Elem tere ilellezîne kālû innâ nuzekkî enfusenâ belillahu yuzekkî men yeşâu" (ألم تر الى الذين قالوا إنا نزكى أنفسنا بل الله يزكى من يشاء) şeklindedir. "Biz kendi kendimizi temize çıkarıyoruz diyenlere baksana, aksine Allah dilediğini temize çıkarır".

اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَكَفٰى بِهٖٓ اِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾

50. "Bak, nasıl da Allah üzerine yalan uyduruyorlar! Apaçık bir günah olarak bu yeter."

Bu âyetin yorumu açıktır.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ اُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هٰٓؤُلَٓاءِ اَهْدٰى مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾

51. "Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için "Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar."

---

686 Yani bazı insanlar nezdinde imkân dâhilinde olur. Fakat Allah katında, iddiasında yalancı olduğu için buğz edilmiş olur.

687 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 128, 129; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 561. Nekîr kelimesi en-Nisâ, 4/53, kıtmîr kelimesi ise Fâtır, 35/13 âyetlerinde yer almaktadır.

Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Denildi ki kitaptan bir pay verilenler demektir, onlar da Ehl-i Kitab'ın âlimleridir. **Putlara ve bâtıla iman ediyorlar.** Bu ilâhî beyanın tefsirinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki cibt şeytan, tâğût da kâhindir. Yine denildi ki cibt büyü, tâğût da şeytandır. İbn Abbâs'ın şöyle değdi rivayet edilmiştir: Habeş dilinde cibt şeytan, tâğût da Arapların kâhinleridir[688]. Yine denildi ki cibt kâhin, tâğût da şeytandır. Bir görüşe göre ise cibt Huyey b. Ahtab'tır, tâğût da Kâb b. Eşref'tir[689]. [§]Azîz ve celîl olan Allah, Ehl-i Kitab'ın yahudi hahamlarına ina- **264**
nıp kanmaları, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ashâbını kıskanmaları sebebiyle gösterdikleri beyinsizliği haber vermek ve müminleri, onlar gibi yapmaktan sakındırmaktadır. Çünkü onlar, Yahudilerin âlimleri olup şeytana ve kâhinlere inanıyorlardı.

Mâtürîdî şöyle demiştir: Tâğût, "rahmet" ve "rehbet" köklerinden türeyen "rahamût" ve "rehebût" gibi "tuğyân" kökünden türemiş bir isimdir. Taşkınlıkta son noktaya ulaşarak Allah'tan başka kendisine ibadet edilmeyi helâl kabul edecek noktaya varan herkese tâğût denilmiştir. Yüce Allah'ın şu beyanının tevili bunun gibidir: "Kim tâğûtu inkâr edip Allah'a iman ederse"[690], yani Allah'tan başka ibadet edilen mabutları inkâr ederse demektir. Denildi ki onlar Ehl-i Kitab'ın taşkınlık gösterenleridir. Yine denildi ki: O, şeytandır, puttur. Bunların hepsi zikrettiklerime döner. Tâğût için, kâhindir diyen vardır, O, cibt diye de anılmıştır. Cibt için büyü diyen de vardır. Şayet cibt büyü ise Allah Teâlâ'nın, şu beyanında buyurduğu gibi olur: "Onlar, Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular"[691]. Zikrettiğim şeylerden hangisine iman etmiş idiyseler Allah onları yermiş ve bunlara iman etmeleri sebebiyle kuruntularını câhillikle nitelemiştir; ayrıca bağlılarıyla birlikte izzet sahibi olan Allah'ın Peygamberine karşı (salavatların en faziletlisi ve tehiyyatların en kâmili onun üzerine olsun) desteklemelerini de yermiştir. Halbuki onlar Hz. Muhammed'in kendi peygamberlerini onayladığını, kitaplarını doğruladığını bilmekte, bunun yanında kendi peygamberlerinin bu mertebenin altında kaldıklarını iç âlemlerinde benimsemekteydi. Üstelik bütün bunu, haksızlıkları

---

688 Bu görüş, Katâde dışında İbn Abbâs ve diğerlerinden de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 132).

689 Huyey b. Ahtab ve Kâ'b b. Eşref, Hz. Peygamber'e hasette bulunan, insanları İslâm'dan çevirmeye çalışan, düşmanları ve orduları Hz. Peygamber'e karşı bir araya getiren Yahudilerin reisleri ve hahamlarındandır. Bu ikisi Resûl-i Ekrem döneminde öldürülmüşlerdir (bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 46, 85, 99, 318).

690 el-Bakara, 2/256.

691 el-Bakara, 2/102.

ve kıskançlıkları yüzünden yapmışlardı. Cenâb-ı Hak'kın, Ehl-i Kitab'ın bu tür davranışlarını ilan etmesinin sebebi, risalet gerçeğini açıklaması, Ehl-i Kitab'ın geçmiş peygamberlerin kitaplarını tahrif edişlerini bildirmesi ve onların iç âlemlerine yerleşmiş kıskançlığı ortaya koymasıdır, tâ ki ortaya çıkan şüpheler tâbilerinden yok olsun ve kendilerine uyulan Ehl-i Kitab'ın inatlaşmaları herkes tarafından bilinsin. *Bütün güç ve kudret Yüce Allah'a aittir.*

265 **[§]Kâfirler için "Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar.** Nakledildiğine göre Yahudiler, Hz. Peygamber'e karşı Kureyş'le yapılan anlaşma ve kendileri ile Resûlullah arasında yapılan antlaşmayı süresinden önce bozmak üzere Mekke'ye geldiler. Ahitlerini bozdular, Ebû Süfyan onların sayısı kadar adamlarıyla Beytullah'a girdi, Yahudilerle Kureyşliler Kâbe'nin örtüleri arasında buluştular, Resûlullah ve ashâbına karşı şöyle bir anlaşma yaptılar. Elbette sözümüz bir olacak, birbirimize yardımdan geri durmayacağız. Sonra Ebû Süfyan şöyle dedi: Doğru söyleyin Yahudi topluluğu! Hangimiz hakka ve hidâyete daha yakınız? Biz mi, yoksa Muhammed ve arkadaşları mı? Biz bu mescidi tamir ederiz, şu Kâbe'yi örteriz, hacılara su veririz, esirleri serbest bırakırız, biz mi üstünüz, yoksa Muhammed ve arkadaşları mı? Yahudiler dediler ki "Hayır, siz daha üstünsünüz"[692]. İşte Yüce Allah'ın: **Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır** diyorlar meâlindeki beyanının mahiyeti budur. Hafs'ın mushafı da şöyledir: "Ve yekûlûne lillezîne keferû ehâulâi ehdâ minellezîne âmenû sebîlen" (ويقولون للذين كفروا أهئولاء اهدى من الذين امنوا سبيلاً).

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

266 ***[§]52. "Bunlar Allah'ın lânetlediği kimselerdir. Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı kimseye yardımcı bulamazsın."***

Lânet birkaç şekilde olur: Buradaki lânet azaptır. Denildi ki "le'anehumullahu" (لَعَنَهُمُ اللّٰهُ) Allah onlara azap etsin demektir. "Laîn" (اللعين) kendisine iyilik yapılmasının yasaklandığı kişidir. Yine denildi ki o, kovulan kimsedir; yani o Ehl-i Kitap Allah'ın rahmetinden, ihsanı ve lütfundan kovulmuştur.

692 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 133-134.

اَمْ لَهُمْ نَصيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَاِذًا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقيرًا ﴿٥٣﴾

53. "Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı insanlara zerre miktarı bir şey vermezlerdi."

Bu âyetin anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür: Denildi ki şayet onların maldan ve servetten nasipleri olsaydı, cimrilikleri ve az hayır yapmaları sebebiyle insanlara zerre kadar bir şey vermezlerdi. Yine denildi ki **Onların mülkten nasipleri vardır**, yani şereften, maldan ve yönetimlerinden nasipleri vardır, fakat insanlara zerre kadar bir şey vermezlerdi, dolayısıyla onlara başkaları nasıl tâbi olur? Şöyle de denilmiştir: **Yoksa onların mülkten bir nasipleri mi var?** Yani onların maldan nasipleri yoktur, şu halde insanlara nasıl bir şey verebilirler? Mülk sadece Allah'a aittir, mülkü dilediğine O verir, şu beyanda buyurduğu üzere: De ki: "Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kādirsin[693]. Servet sadece Allah Teâlâ'dan elde edilir, ondan başka birinden değil. *Nihaî gerçeği bilen Yüce Allah'tır.*

اَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلٰى مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه۪ فَقَدْ اٰتَيْنَٓا اٰلَ اِبْرٰه۪يمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظ۪يمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ بِه۪ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفٰى بِجَهَنَّمَ سَع۪يرًا ﴿٥٥﴾

54. "Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümranlık bahşettik."

55. "Onlardan bir kısmı İbrâhim'e inandı, kimi de ondan yüz çevirdi; kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter."

Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar? Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Belki onlar, Allah Teâlâ'nın, Kitap ve nübüvvet türünden verdiği üstünlük dolayısıyla, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme haset ediyorlar. Onların iddialarını reddetmek üzere Yüce Allah şöyle buyuruyor: **Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik**,

---

693 Âl-i İmrân, 3/26.

ona haset etmediler. Peki Muhammed'e verdiği Kitap ve peygamberlik sebebiyle nasıl haset ederler, oysa o da İbrâhim'in evladındandır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ilâhî beyanın anlamı böyledir.

267 [§] **Biz ona büyük bir hükümranlık verdik.** Denildi ki Allah Teâlâ bununla melekleri ve orduları kastetmiştir. Yine denildi ki O, Süleyman b. Dâvûd'un hükümranlığıdır. Dâvûd ise İbrâhim aleyhisselâmın soyundandı.

Yoksa onlar insanlara haset mi ediyorlar? Yani Muhammed aleyhisselâma. **Allah'ın lütfundan verdiği şeylerden dolayı.** Denildi ki çok kadından dolayı. Fakat bu haset değildir, yaptıkları bir kötüleme ve ayıplamadır. Çünkü haset, kendisinde olmayan bir şeyi başkasında görüp, o şeyin başkasının değil kendisinin olmasını temenni etmesidir, oysa onların da kadınları vardı. Şayet o var idiyse çok kadından dolayı ileri sürdükleri bir kötüleme ve yaptıkları bir ayıplamadır. Eğer sözkonusu olsaydı şöyle diyebilirlerdi: Şayet peygamber olsaydı peygamberlik, onu kadınlarla meşgul olmaktan alıkordu. Şöyle de diyebilirlerdi: Dörtten fazla kadınla evlilik, insanlara haram kılınmıştır, fakat kendisi dokuz, on kadınla evleniyor. Bunun üzerine onların ithamlarını reddetmek üzere Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki senden önce de elçiler göndermiş, onlara da eşler ve çocuklar vermiştik"[694]. Dâvûd aleyhisselâmın doksan dokuz eşi vardı. Yine söylendiğine göre yine Hz. Süleyman'ın 300 câriyesi ve 700 hür hanımı vardı[695]. Kadınların çokluğu risalet ve nübüvvetin varlığına engel değildir. Kişiye çok kadınla evlenmek iki şeyden dolayı yasaklanır: Ya zulmetme korkusu yahut da haklarını vermekten aciz olması. Kendi açılarından peygamberlerin zulmetmesi sözkonusu değildir, zaten onlar kadınların haklarını yerine getiriyorlardı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Resûlullah'ın özellikle dokuz yahut on kadının haklarına riayet etmesi Hz. Muhammed'in nübüvvetinin mûcizelerindendir. Çünkü O, geceleyin ibadette bulunmak, gündüz de oruç tutmak, açlığa dayanmak ve peşpeşe çeşitli zorluk-
268 lara tahammül göstermekle tanınmaktaydı. [§]Halk arasında bilindiği üzere, durumu bundan ibaret olan bir kimse tek kadının bile hakkına riayet etme gücüne sahip olamaz, nerde kaldı ki on veya fazlasının hakkına riayet etsin. Hz. Dâvûd'un yüz kadına bakması, Süleyman aleyhisselâmın bin kadına bakması bu ölçüye göredir. Bu, peygamberlik alâmetlerindendir, çünkü daha önce de zikrettiğimiz üzere bu kadar çok sayıda kadının haklarına riayet etmeye onlardan başkasının gücü yetmez. Bunun gibi, İslâm dinini ortaya koymak için

---

694 er-Râd, 13/38. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 139; Kurtubî, IX, 327.

695 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 567; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 57.

kendisine uyan tâbileri, hükümranlığı yahut fazla bir imkânı olmadığı halde İslâm dini dünyaya duyurulmuş ve yine O'nun muzaffer kılınmasıyla bu kadar insan dinini benimsemiştir.

Yoksa onlar insanlara, anılan şeylerden dolayı, **haset mi ediyorlar? Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik.** Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, şunu tartışmaktır ki, İbrâhim ve ailesinin evladından olan Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme ve ona uyanlara, Allah'ın tahsis ettiği lütuf ve ihsana nasıl hased ediyorlar? Oysa ki bu özellik İbrâhim ailesinde vardı ve onlara haset etmiyorlardı. Yüce Allah'ın, **Onlardan iman edenler de vardır** meâlindeki beyanı, bunun üzerine indirilmiştir. Yani onlardan Muhammed aleyhisselâma yahut ona indirilen Kitab'a inananlar da vardır.

İkincisi, sözkonusu âyet, hasetleri sebebiyle onlardan gelen eziyetlere sabır göstermek üzere indirilmiştir. Bu durum önceden İbrâhim (a.s.) ailesinde vardı; bunun yanı sıra onun fazileti buna bağlı olarak kıskananları ve eziyet verenleri mevcuttu, fakat onlar sabredip karşılık vermemiştir; yüce Allah'ın şu beyanında olduğu gibi: **Onlardan ona iman edenler de vardır.** Yani İbrâhim'e yahut ona indrilenlere veya onun ailesine. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Onlardan bir kısmı ona inandı. Yani Yahudilerin Muhammed sal- 269
lallahu aleyhi ve selleme inandı; **kimi de ondan yüz çevirdi.** Şöyle buyurdu: Onlardan bir kısmı ona inandı; **kimi de ondan yüz çevirdi.** Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür. Şöyle de denilmiştir: **Onlardan bir kısmı inandı**, yani İbrâhim'e **kimi de ondan yüz çevirdi**, yani İbrâhim'den.

Kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter. Sanki cehennem, *en doğrusunu Allah bilir ya*, ateşin alevlenen en büyük kısmı ve bütün alt katlarıdır. "Se'îr" (سعير) ise ateşin alevlenmesi ve yanmasıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kuşkusuz cehennem, sana (şeytana) uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır. Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir"[696]. **Kavurucu bir ateş olarak cehennem yeter.** Yani "azap olarak" anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Cehennem yeter.** Yani cehennemin tam alevlenmesi yeter, zira "se'îr" alevlenmek demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

696 el-Hicr, 15/43-44.

[Âyetlerin Tefsirinde Ortaya Çıkan Farklı Görüşlerin Konumu]

Bir âyetin tevilinde ortaya çıkan farklı görünüşlerde aslolan onun amel ve itikad açısından bağlayıcı özelliğidir. Bu bakımdan âyet bazı kısımlara ayrılır. Biri şudur: Âyet muhtevasına ait bütün görüşleri kapsayacak genişliktedir. Hepsinin kastedilen anlama dâhil olma ihtimali de vardır, sadece bazısının kastedilme ihtimali de vardır. Şayet amel edilmesi gerekli olan hususlardan ise kastedilen mânayı gerçekleştirecek delile ihtiyaç vardır. Sözkonusu delil kuşatıcı bir şekilde bulunursa, kastedilenin ondan ibaret olduğuna şahitlikte bulunulur. Eğer delil bulunmazsa içtihatla amel etme iznine göre kendisiyle amel edilir; ancak Şârî tarafından sadece bunun kastedildiğine kesin hüküm verilmemelidir. *En doğrusunu Allah bilir*. Şayet sözkonusu delil, amel edilmesi gerekli olmayıp sadece hakkı bilmek, inanmak ve şahitlikte bulunmaktan iba-
270 ret olan şeylerden ise, hikmetinin gereğine uygun olarak şahitlik edilir. [§]Ancak âyet-i kerîmenin başka anlamlara gelme ihtimali varsa, tercih edilenden başka bir yorumun bulunmadığı ifade edilmemelidir. Meselâ: Kulların yaptıkları işlerin ardından, husûsî mânaya ihtimali varsa, husûsîlik delillerinden biri olan Allah'ın "işiten" (سميع) ve "bilen" (عليم) olduğuna hükmetmek gibi. Hikmete göre ise Allah her sesi işitendir, her şeyi bilendir ve bu konuda şahitlik edilir. Bu konuda özel olarak şunu kasdetti denilemez[697]. Bunun benzeri Yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Eğer boşamayı kastetmişlerse şüphe yok ki Allah işten ve bilendir"[698]. Bazıları şöyle demiştir: Sözle ifa edilmedikçe boşama vaki olmaz. Çünkü Allah Teâlâ (biraz önceki âyette) işiten olduğunu zikretmiştir. Kişi boşamayı sözle olmaksızın yaparsa âyetteki "işiten" (سميع), sıfatı herhangi bir fayda sağlamaz. Başka bir topluluk da şöyle demiştir: Allah kulunun boşama yeminini işitendir, çünkü "îlâ" konuşulan bir yemin sözüdür, Allah yemini yapanın niyetini bilendir. Âyette "alîm" (عليم), "semi" (سميع) sözleri zikredildi, dolayısıyla her bir harfi bir mânaya yönlendirmek gerekli olur ki bu yerde o
271 şeyin gerçeğini ifade etsin. [§]Şayet söz olmadan boşama vaki olsaydı Allah'ın

[697] "Bunun bir benzeri, işitilen ve bilinen olmakla nitelenen işlerden birinin ardından, Allah'ın işiten ve bilen olduğunu söylemesidir. Bununla, bütün nesneleri işiten ve bilen olmakla beraber, özellikle bir iş için Allah'ın işittiğini ve bildiğini kastetmiş olma ihtimali vardır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kocası hakkında seninle mücadele eden kadının sözünü Allah işitti" (el-Mucadele, 58/1). Hikmet açısından Allah her sesi işiten, her bilineni bilendir. O'nun hakkında şuna inanmak gerekir: Allah her sesi işitendir, her malumu bilendir. Hakkında mütevatir haber veya icma-i ümmet türünden bir delil bulunmadıkça, Allah'ın bundan özel bazı şeyleri kastettiğine hükmedilmez (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 173b).

[698] el-Bakara, 2/227.

yaptığı her işin işitilmiş olması gerekirdi. O'nun işiten olduğunu söylemek bilen olduğunu söylemeye ihtiyaç bırakmazdı. Hikmet açısından, genel akaide göre Allah her sesi işitendir, her şeyi bilendir. Fakat önemli olaylarda iki şekle yönelebilir. Dolayısıyla irade noktasında, kuşatmayı gerektiren bir delilin gelmesi dışında kesin hüküm vermek gerekmez. Aslında halk, ihtilaflı olmasına rağmen bununla amel etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

b) Tevilin başka bir yolu da şöyledir: Onun amel veya şahitlik konusundaki bütün uygulamaları imkân dâhilinde bulunmaz; fakat bunlardan biri için sözkonusudur. Şayet o, amel hakkında ise delilini bulmak gerekir. Sözkonusu delil de iki şekilde olur. Biri, amel ve şahitliği birlikte gerektirici olmasıdır. Diğeri de sadece amel hakkını gerektirmesidir. Biz bu hususu daha önce açıklamıştık. Eğer şahitlik etmesi konumunda ise, maksadı araştırma ve Allah'a teslim olma noktasında beklemek gerekir ki gerçek ortaya çıksın. Bu da arşın
üzerinde istivânın Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi [§]ve Allah'ın görülebilece- 272
ğine hükmetme konusunda olur; şöyle ki hangi davranış sayesinde görüleceğinin belirlenmesi, ihâta edilemeyeceği ve benzeri hususlar açısından. *En doğrusunu Allah bilir*.

c) Başka bir yorum da şudur: Yorumların ancak önermelerle yapılabilmesi; bu bakımdan yorumlar önermelerin farklılığına göre değişir. Dolayısıyla, önermelerde söyleyeni bilmekten başka bir durum olmazsa, bu önermeleri bilmekle ancak onları yorumlamak caiz olur. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı bunun bir örneğini oluşturur: "O halde, önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul"[699]. Hz. Peygamber'in (s.a.) ne işle meşgul olduğunu bilmedikçe, hiç kimsenin, tevil etmeye hakkı yoktur. Bir de şu beyan: "Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin"[700]. Hiç bir kimsenin, bu sözü söyleyenin maksadını yahut maksadının yorumunu sorup öğrenmeye imkânı yoktur, çünkü böylesine ancak vahiy yoluyla ulaşılabilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Yahut da bu hususta söz söyleme, bir yolla ortaya çıkmasına bağlıdır. Şahitlik hakkında ise ortaya çıkıncaya kadar bekleme gerekir. Amel konusuna gelince, yapılan iş ihtiyatlı davranmaya ihtimali bulunan bir şey ise onun hakkı ruhsat delili ortaya çıkıncaya kadar onu yapmaktır. Genişletmenin (ruhsatın) delili zikrettiğim iki şekilde olur. Şayet amelî olan konu, ihtiyata ihtimali bulunmayan bir

---

[699] el-İnşirah, 94/7.
[700] el-Kehf, 18/19.

iş değilse onun hakkı ortaya çıkıncaya kadar hüküm vermeyip beklemektir[701].
273 *En doğrusunu Allah bilir*. [§]Burada sözkonusu edilen aslî meselelere dayanan hiçbir fer'î mesele yoktur ki iki şıktan biri, onda kendisine has bir delil ile bulunmasın[702].

---

701 "İkinci kısım, sözün tek tek yorumlara ihtimali olması ve toptan hepsine şamil olmamasıdır. Eğer bu, amel hakkında ise yorumlardan birini belirleyecek şekilde talep etmek gerekir. Eğer kesin bir delil varsa amel ve şahitlik konusunda birlikte o yorum belirlenmiş olur. Eğer görünüş bakımından delil varsa, Yüce Allah'ın muradı olduğu hakkında kesin ve şehadet lafzı olmaksızın amel etmek vacip olur. Eğer bir delil yoksa, asıl itibarıyla bazı yorumlar tayin edilmiş olur. O zaman düşünülür. Eğer o konuda yapılan uygulama ihtiyata ihtimali olan türden ise, onun hakkı, yerine getirilmek, varlık tarafını yokluk tarafına tercih etmeyi elde etmektir. Genişlik ve ruhsat delili ortaya çıkmadıkça… Ruhsat delil de zikrettiğim iki şekilde olur. Eğer amel ihtiyata ihtimali olmayan konuda ise onun hakkı, delil ortaya çıkıncaya kadar durmak ve (hüküm) vermemektir. Ama amel babından değil de şehadet ve itikat babından ise, bütününden birinden murad edilenin ne olduğu belirleninceye kadar durmak (tevekkuf etmek) gerekir. Cümlesinden birinin, muayyen olmaksızın Allah'ın muradı olmasıyla, kesin bir delil ile murad olan mâna ortaya çıkıncaya kadar şahitlik ve itikat vacip olur. Bu durum, bütün yorumların (vecihlerin) Allah'a nispet edilmesi ve onu bunlarla vasıflandırmanın eşit olduğu zaman sözkonusudur. Fakat bazı yorumlar, Allah'ın kendisi ile vasıflanması ihtimali olmayan hususlardan ise, bunu O'ndan uzaklaştırmak gerekir. Bizim söylediğimizin benzeri Yüce Allah'ın: "Rahman, Arşın üzerinde durdu" (Tâha, 20/5) sözüdür. İstivâ kelimesi istilâ mânasına da istikrar mânasına da, tamam olmak mânasına da muhtemeldir. Eğer arştan kastedilen taht ise, Yüce Allah hakkında taht üzerinde yerleşmiş olmakla vasıflanmak ihtimal dâhilinde değildir. Dolayısıyla, aklî delile göre arş, taht anlamına gelmeye muhtemel olmaz. Geride diğer mânalar kaldı, durum açığa çıkıncaya kadar beklemek gerekir. Allah'ı görmeye (ru'yetullah) hükmetmek de böyledir. Müşahede eden kimsede görmek hatırlamaktır, onunla bütün taraflarını kuşatarak görmek de kuşatmaksızın görmek de kastedilir. Bunlardan biri delilsiz olarak belirginleşmez. Gaibteki kimse hakkında ancak bir yönlü ihtimal olur, dolayısıyla kastedilen olarak bu belirginleşmiş olur, o da kuşatıcı bir şekilde görmektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Üçüncü kısım: Allah'ın görme ihtimallerinin bazı önermelerle olmasıdır. O önermelerin çeşitliliğine göre değişir, dolayısıyla o sözü, bu önermeleri öğrendikten sonra ancak tevil etmek caiz olur. Bu durum Yüce Allah'ın: "Bir işi bitirince diğerine koyul" (el-İnşirah, 94/7) meâlindeki sözü gibidir. Bu söz "namazı bitirdiğin zaman yahut bir işi bitirdiğin zaman, anlamına ihtimali olur. Bu sebeple, hiç kimsenin, iki yönden birini, o kişinin ne ile meşgul olduğunu işitmedikçe tevil etme hakkı yoktur. "Hangisinin yiyeceği daha temizdir baksın" (el-Kehf, 18/19) meâlindeki âyet de böyledir. Hiç kimsenin, vahyi bilen kimseden işiterek bilmedikçe, yemeklerden hangisinin daha temiz olduğunu belirlemeye hakkı yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 173b; Medîne nüshası, vr. 197a-b).

702 Semerkandî şöyle demiştir: "Onlar üzerindeki azap durmaksızın, yakılma ve alevlendirmenin onlar hakkında artması için" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 174a).

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

56. "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir."

Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenler. Bu ilâhî beyanda yer alan "âyetler"in, dinin alâmetleri ve izleri anlamına gelme ihtimali vardır; yine âyetlerin, rablığın Allah'a ait oluşunun alâmetleri anlamına gelme ihtimali olur; ayrıca Resûlullah'ın risaletinin alametleri anlamına da ihtimali olur, dolayısıyla bunları inkâr etmek Allah'ı inkâr etmek olur.

Gün gelecek bir ateşe sokacağız. Denildi ki "nuslîhim" (نُصْلِيهِمْ) "sokarız" demektir. Yine denildi ki "nuslîhim" (نُصْلِيهِمْ) "kızartırız" demektir. Şöyle denilir "şatun masliyyetün" (شاة مصلية), yani kızartılmış koyun.

Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz. Yani onların derileri ne zaman yanarsa, **derilerini başka yenisiyle değiştiririz.** Yani onların derilerini başkasıyla yenileyeceğiz ki aza-
bın vereceği acı durmadan yanmalarını ve alevlenmelerini artırsın. [§]Bu, ye- 274
nilenme açısından başka bir azaptır, çünkü birinci deri yakılmıştır ve pişmiştir, kendisi olma bakımından ise ilkidir. Görmez misin ki "Falanca değişti" denilir. Bu söz, kendisi aynen değişti ve dönüştü anlamında değil, belki renkten renge girince, halden hale değişince söylenir. Yüce Allah'ın: "Derilerini başka yenisiyle değiştiririz" meâlindeki beyanın anlamı da böyledir; o değişim yenileme açısından başkadır, zat bakımından aynıyla birdir. Öldükten sonra dirilmek ve yeniden yaratılmak da böyledir. O yenilenme bakımından başkadır, çünkü cehennemlikler yok olmuş ve izleri ortadan kalkmıştır. İlk duruma çevrilmeleri açısından ise onlar kendileri olup başkası değildir. Buna bağlı olarak yeniden dirilme "halk-ı cedid"[703] diye nitelenmiştir, her ne kadar ilk diriltme olsa da.

---

703 Burada Cenâb-ı Hak: "Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler" âyetine işaret ediyor olsa gerektir (Kāf, 50/15).

Derilerini başka yenisiyle değiştiririz. Yani pişmiş derinin yerine yenisini koyarız. Nitekim Yüce Allah, "Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacak mışız?"[704] diye buyurmuştur. Yani yok olanı yenileriz. Bunun gibi, pişmeden önceki deriler, dıştan bakılınca aynen iade edilmiştir, çünkü önceki pişmişti. Aslında bu, önceki deriden başka bir şey olmayıp onun pişmemiş şeklidir. Burada sadece günah işleyen öncekinin cezası sözkonusudur. Sonuç olarak burada kişinin kendisiyle günah işlediği derinin cezalandırılması vardır[705].

275 [§]Bazıları şöyle demiştir: Deriler, kemikler ve benzerleri ne isyan etmiş ne de itaat etmiştir. Onlar rızalarıyla değil cebren kullanılmıştır. Fakat onları cesette kullanan kişi, tat da alır acı da çeker. Cesette oluşturulmuş bu organlarla ceza ve mükâfata tabi tutulan odur. İlâhî beyanlarda belirtildiğine göre cennet ehlinin cesetlerinin güzellik ve cemali artacak, onlar için belli bir hacim tespit edilecek, ne artacak ne de eksilecektir, cehennemliklerin cesetleri ise çirkinleştirilecektir, tâ ki bu çirkinleştirme ile onlar için ceza ötekilerinin güzelleştirilmesiyle de mükâfat hasıl olsun. Dolayısıyla cehennemde amellere

704 er-Ra'd, 13/5.

705 "Hem burada değiştirme ve başkalaşmanın (muğayeretin) nasıl olacağı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hak ehli şöyle demiştir: Buradaki değiştirmekten maksat zat bakımından değil, vasıflar bakımından olan değiştirmektir. Pişmeden önce var olan deriler iade edilir, o da yanmak ve pişmektir. O zaman Yüce Allah'ın, "Onlardan başka deriler…" sözünün anlamı şu olur: Yani pişmiş olan derilerden başka. Mugayeret (başkalaşma) ve değiştirme bazan nitelik bakımından olur, bazan zat ve aynı bakımından olur. Yok olduktan ve vasıfları ile eserleri gittikten sonra, cisimlerin iade edilmesi konusunda da bunu söylüyoruz. Dolayısıyla, insan terkibini ve varlık sıfatını ve vb. yenilemek olur. Bu da Yüce Allah'ın: "Gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?" (er-Ra'd, 13/5) sözünün mânasıdır. Yani tükenen (yok olan) deriyi yeniler. Öldükten sonra dirilmek, yok olduktan sonra varlığın aynen ve nitelik itibarıyla yeniden var edilmesi yönünden yenileme adını almıştır, yok olanın aynısını yaratır olma ve inşa eder olma açısından da iade adını almıştır. Bir kavim de şöyle demiştir: Bundan kastedilen şey zat ve sıfat itibarıyla birlikte değiştirmektir. Kerrâmiye taifesi bu görüşü kabul etmiştir. Çünkü onların görüşü şudur: Bir şeyin kendisi yok olunca ve tükenince, onun iadesi düşünülemez. İade yok olanın aynısını değil de mislini yaratmaktır. Onlar şu âyeti delil getirmişlerdir. "Onların derilerini başkası ile değiştirdik". Her yönden tebdil ve tağyir ancak hem zat hem de sıfat itibarıyla birlikte olur. Yine Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Biz yeniden mi yaratılacağız?" buyurmuştur. Tecdid ise aynısını değil bir şeyin mislini inşa etmektir. Sonra birincisine göre hüküm vermek derileri değiştirdikten sonra azaplandırmayı oluşturur, çünkü bu deriler birincilerin aynıdır. Kötülük ve günah kazanmak bu yeni deriler hakkında bulunmamıştır ki, neden azap edilsinler? Çünkü onlar şöyle söylüyorlar: "O deriler zat itibarıyla ilk derilerin aynısıdır. Biz diyoruz ki: Zat itibarıyla o derilerden başkasıdır, değişiklik ise vasıfta bulunmuştur. Dolayısıyla, küfür ve isyan sudur eden birinci cisimden başkasına azap etmek olmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 174a).

karşılık sayılmayan cezalar bulunacaktır. Bu söylenenlerle, insan vücudunda mükâfat ve ceza uygulanan kısımların yukarıda anlattığım gibi vukû bulacağı sabit olmuştur. Fakat insan acı duyar, lezzet alır. Bu sebeple azap ve lezzetler, ruhların cesetlere iade edilmesi ile değil, [§]Kur'ân'da zikredildiği üzere ce- 276
sedin yenilenmesi ile olur. Bunun gibi, küfür halinde iken organlarından bir kısmı kesilen kimse müslüman olunca, dünyada olduğu gibi sakat olarak değil sağlam olarak diriltilecektir. Müslüman olma halinde de durum aynıdır. Müslüman olan bir kimse dinden dönerse azabın acısı ondan kaldırılmaz. Dolayısıyla, zikrettiğim hususlar ikinci derinin Allah'ın dilediği şekilde yenileneceğine, günahın işlendiği veya iyiliğin yapıldığı organlar ise önceki durumunda kalacağına işaret etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

İlim adamları, **derilerini başka yenisiyle değiştiririz**, meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Günah işlememiş derilere nasıl azap edilir? Esas günah yanan ve pişen derilere aittir? Yine şöyle demişlerdir: Kâfir durumunda iken eli kesilen, sonra müslüman olup İslâm üzerine ölen kimse hakkındaki delil bize yol göstermektedir: Kesilen el ateşte mi azap edilecek, yoksa ruhla birlikte cennette mi olacak? Bir de müslüman iken eli kesilmiş olup sonra kâfir olan ve küfür üzerinde ölen kimsenin eli cehennemdeki bedenle mi olacak yoksa cennette mi bulunacak?

Bütün bunların cevabı şudur: Bedende iş gören organlar yaptıklarını kendi tercihleri ve istekleriyle değil, baskı altında ve zorla çalıştırılanlar konumunda bulunur. Görmez misin ki organlar üzerinde zorlama yapmak, yapılan işi zorlayana çevirmeyi gerektirir; tazminat konusunda olduğu gibi bu işi zorlayanın kendisi yapmıştır. Bu, insan organlarının cebir ve emir altında tutulmuş gibi olduğunu gösterir. Bu sebeple eller sorumlulukta bedenle beraber bulunur. [§] 277
Şu da bilinmektedir ki ömrünün son döneminde müslüman olan kimse, Yüce Rabbinin rızasını talep etmek üzere, gücünü kaybetmekte olan organlarının selâmette olmasını temenni eder. Bunun gibi müslüman olarak yaşadıktan sonra kâfir olan kimse de seçtiği din alanında kullanmak üzere organlarının sağlam olmasını temenni eder. Durum böyle olunca organlar, ister itaat ister mâsiyet sözkonusu edilsin, daima bedenle beraber olur ve ona eklenirler.

Yukarıda ileri sürülen ilk görüşün delili şudur: Ceza son nefese göredir. Zira kişi müslüman olsaydı, hayır yolunda kullanmak üzere kendisi için en güzel durumları ve en sağlam bünyeyi temenni edecekti. İşte bu durum, giden yahut kalan organlarla kazanılan bütün kötülüklerin iptalini gerektirir. Bunun gibi, küfrü tercih eden kimse onu tercih etmekte, devamlı olarak ona sahip

bulunmayı ve organlarının da sağlam ve tam olmasını istemektedir. Dolayısıyla yok olan veya kalan organlar yoluyla bütün geçmiş iyiliklerin iptal edilme hükmü lazım gelmiştir. Öncesinde bütün organlarıyla işlediği günahların hepsinden pişman olduğu için yok olan ve kalan organlarla kazanılan işlerin hepsi iyilik (hasenat) yapmayı gerektirdi; dolayısıyla bu kötülüklerin iyiliklere çevrilmesinin hükmü hepsine ilave olmuştur. Böylece durum, mânada yenileme konumunda birincinin iadesi hükmü *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu ilâhî beyanlar gibi olur: "İşte onlar, amelleri iptal edilenlerdir"[706]; "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[707]. İade konusunda ise şöyle buyurmuştur: "Bizi kim iade edecek?"[708]; "Biz yeniden mi yaratılacağız?"[709] ve dirilişten bahseden diğer âyetler. *En doğrusunu Allah bilir*.

278 [§]Başka görüş sahipleri de şöyle demiştir: Küfür ve diğer günahlar için gerekli olan ceza küfre tabi olma hükmüne göredir. Sevap da böyledir, iman ve diğer ibadetler için vacip olan sevap, tabi olma hükmüne göredir. Hatta sevap imanla oluşur; küfür ise af dileme iradesinin kendisiyle ortadan kalktığı bir olgudur. Küfür, cezaya sebep olan ana faktördür. Diğerleri ise ona tabi olma hükmüyle artar da eksilir de. İşte cezalandırma, yenileme ve iade etmenin durumu da buna göredir. Bunların her biri, duyulur âlemde iradeli ve iradesiz şekillerinde tâbi olma sebebiyle neye aitse ona mahsustur. Fiillerin kendileri tekrarlanır fakat devam etmez. İnanç ise iki durumda devam eder; cezanın durumu da buna göredir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*. Bunun içindir ki küfür dışında ebediyen cehennemde kalma cezası kaldırılabilir; aksi takdirde yapılan fiiller açısından küfrün dışındaki fiillerden sonsuza dek giden cezanın iptal edilmesi ve ebediliğin kaldırılmasında fiiller açısından devamlı cezanın iptal edilmesi, filler açısından sonlu cezanın sürdürülmesi sözkonusudur. Bu durumda ise cezanın, işlenen suça denk olmayıp artırılmış olur. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Kişi yaptığının ancak misli ile cezalandırılır"[710]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*[711].

---

706 el-Furkān, 25/70.

707 Âl-i İmrân, 3/22; el-Furkān, 25/70.

708 "Bu defa da 'bizi kim iade edecek?' diyecekler. 'Sizi birinci defa yaratan' de" (el-İsrâ, 17/51).

709 er-Ra'd, 13/5.

710 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

711 "Daimi olan sevap ve azap gibi cezalarda aslolan iman ve küfürdür, çünkü bunlar iki inançtır ki kişi hangisine inanırsa ebedî olarak inanır. Dolayısıyla karşılıkları da devamlı oluşlarına göre verilir. Bunların dışındaki ibadet ve masiyetler ise hüküm bakımından iman ve küfür cezasına tâbidir. İbadetler ve hayırlı olan her şeyin varlığı ve gerçekleşmesi iman ile

[§](Kıyâmet gününde) diriltilecek olan insanın cesedi ile mi yoksa ruhânî varlığı (cevheri) ile mi diriltileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı filozoflar onu nefs, bazıları ruhânî cevher, bazıları da basit cevher diye isimlendirmişlerdir. Çünkü her bir cesette canlı iken rûhânî bir öz ve onun yararlarına sahiptir. Cesedi ise olabilecek her hususta kişiye mani gibidir. Zira ruhânî cevher latif olup onu hapseden bir durum olması dışında eşyaya nüfuz ve hulûl eder. Uykudaki insanın hali de bu durumu açıklar, ruh ondan çıkar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ölüm zamanında Allah insanları vefat ettirir"[712]. Yahut nefs (ruh) organlarda yer alması ve cesede ait olma üzüntüsünün kesilmesi sebebiyle cevherine döner. Bunun neticesi olarak uykudaki adam ruhu uzak ülkelerde ve yüksek mekânlarda dolaşıyor vaziyette görür, öyle ki ne yere ne de göğe sığar, vuku bulan herşeye şahit olmuş gibi buralardan haber getirir[713]. Bu rûhî cevherle yaptığı bir iştir ki, hapsedilmeyince olaylara nüfuz eder yahut da ruh cevherle birlikte çıkar ve bunu yapar. Ruh cesetle beraber olduğunda yaptığı gibi, uykuda iken de işitir, görür ve akleder. Bu durum uyanıkken yapılan iş ve bu işe verilen karşılığın da böyle olduğunu gösterir. Gıdalar ve hayatı ayakta tutan bütün cevherler de buna göre olup o eşyanın aynı değildir, fakat ruhaniyetine konulan sır sebebiyledir. Ruh bedende ortaya çıkan bir kuvvet olup [§]bedenin bütün cüzlerine sirâyet eder, bu sebeple de beden kuvvetli olur, ruhunun hayatı ile sağlık bulur ve âfetler ondan gider; işitme, görme duyuları ve akıl da böyledir, sonra fonksiyonunu icrâ eder. Öldükten sonra dirilişteki ceza durumu da buna göredir. Her vâd edilen sevap ve mükâfat da bunun gibidir, O, kişinin duyulur âlemdeki cesedi ile bildiği bir şey olduğu halde kendi özünü teşkil eden gizlilik ve bilinmezliğe rücû eder. Böylece cesetteki ruh gibi olur. Düşünmez misin ki âhirette yemek yemek suretiyle (arkadan) dışarı atılacak hacimli şeyler (dışkı) kalmaz; aslında onlar bedende

279 280

kaim olur. Zira iman her türlü ibadet ve dinî yakınlığın şartıdır. Benzer şekilde küfür sebebiyle diğer kötülüklerin bağışlanma umudu kesilir, çünkü günahların bağışlanma umudu İslâm'la olur. Durum böyle olunca din alanında önemli olan, itikat babından küfür ile İslâm'ın varlığıdır. Organlara ait olan karşılıklar ise, vakitlerin ve durumların değişmesine göre artar ve eksilir. Buna göre organlara ait olan ceza durumunda Allah'ın bilgisindeki misliyet ve katlanmaya göre artmak, eksilmek, değiştirilmek ve olduğu gibi bırakılmak caizdir. Buna göre ebedî olarak devam etmeksizin, küfür dışında, bazı vakitlerde ve bazı durumlarda işlenen masiyetler için ebedi olarak cehennemde kalma düşüncesinin bâtıl olduğuna hükmedilir. Cezası da buna göredir. Bu yorum, Yüce Allah'ın: "Kötülük getiren, onun mislinden başkası ile cezalandırılmaz" (el-En'âm, 6/160) beyanına göre, ceza ile suç arasındaki denge sağlanır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 174b).

712 "Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır" (ez-Zümer, 39/42).

713 Tahkik edilen ve yayımlanan Arapça metinde bütün nüshalarda var olan "mâ kâne" ifadesi doğru olup metin buna göre tercüme edilmiştir.

kalan fuzuli ağırlıklar olup bünyelerindeki güçlerin yanı sıra canlılıkları da yok olmuştur. İşte bu örnekle de durumun söylediğim gibi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu, Hz. Peygamber'den rivayet edilen kudsî hadisin mânasıdır: "Gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiç bir insanın zihnine gelmeyen şey"[714]. Çünkü o cevheri göz görmez, duyulur âlemdeki kulak işitmez, kalbe de doğ-
281 maz, onun tadı ruhânî olur. [§]Bu, göz, kulak ve cevherde gizlenen hayatın lezzeti gibi değildir[715]. Cesetlerin tadı yemekte küçük dil, renkte ise göz ile olur; maddî cevher yok olur ruhanî cevher ise kalır. Buna göre bedenî ibadetler gider; hamd, senâ, tazim, heybet ve marifet türünden ruhaniyet kalır. Rûhanî olan ebedi olarak kalır, hatta daha da artar, çünkü cesede ait engeller yok olup gider. Buna göre âhirette Allah Teâlâ'yı, dünyadaki ölçülere uygun bir şekilde görmek de görmemek de sözkonusu olamaz, çünkü ru'yetin dünyadaki şekli ortadan kalkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Yukarıda zikrettiğim kimseler[716] öldükten sonra diriliş hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Onların bir kısmı cesetteki ruhânî halin fani olmadığı görüşünü benimsemiştir. Buna göre ba's, cesetlerin ortadan kaldırılması ve onlardaki ruhânîliğin şeklî yönlerinin cesetten çıkmasıdır. Bir kısmı da şöyle demiştir: İnsan yok olur ve bulunduğu hali üzere iade edilir. Bilindiği üzere, asıl gitmeden yeni olandan söz etmek ihtimal dâhilinde değildir; bir şey yok olmadan da onun iade edilmesi sözkonusu değildir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Bizi tekrar hayata kim döndürecek? diyecekler. De ki sizi ilk yaratan
282 döndürecek"[717]. [§]Cenâb-ı Hak, dünyanın inşasını âhirete işaret eden bir delil yapmıştır, ondan sonra başka bir hayat yoktur, birinci hayat da odur[718]. On-

---

714 Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle buyurdu: İyi kullarım için gözlerin görmediği…" (Buhârî, *Bed'u'l-halk*, 8; Müslim, "Cennet", 2).

715 "Bu ancak halis bir tat almadır. Dolayısıyla, bunun gerçeğinin, her şeye de bulunan hafif ve sehl (kolay) olan sırrîlik ve ruhaniyete ait olduğu sabit olur. Belki bundaki hafiflik fazladır; cesetteki ruh gibi, hafifliği artar, kulaktaki işitme ve gözdeki görme gibi. İşte bu Hz. Peygamber'in (s.a.) cennetin vasıflarını anlatırken söylediği: "Gözlerin görmediği, kulakların vasfını işitmediği ve hiçbir beşerin zihnine gelmeyen" sözünün mânası işte budur. Çünkü o nimetlerde ruhanî mânalar vardır ki onları gözler görmemiştir. Buna göre, onun için vâdedilen, o lezzetleri elde etmek için diriltilenin lezzetlenmesi ve bu mânaları işitmesinden ibaret olan ruhani cevhere ait olması gerekir. Aldığı tat yemekteki lezzet sebebiyle olan, görünen varlıklarda göz sebebiyle, işitilecek seslerde kulak sebebiyle olan cesede değil…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 175b).

716 Onlar yeniden diriltilmeyi cesetle değil ruhla olacağını kabul etmişlerdir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 175b).

717 el-İsrâ, 17/51.

718 Böylece Allah, birinci yaratılışı sonuncu yaratılışa işaret edici kılmıştır. Onların, rûhanî özelliklerin cesetten çıkması birinci yaratılıştır, sonuncu yaratılış yoktur şeklinde söyledikleri söz, Allah'ın verdiği haberle çelişki içindedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 175b).

ların inancına göre inkârcılar nezdinde dünyanın ne olduğu bilinmediği için kendilerine karşı delil olarak kullanılmaz. Belki önce dünyayı (ûla) bilmeleri gerekir, ardından öldükten sonraki dirilmenin inkârı konusunda onlara yardım edilmeleri ve bunu açığa çıkarmaya zorlanmaları gerekir. Dehrîlerle dirilişi inkâr edenler, âlemin bütünü hakkında gizli iken (kümün) sonra ortaya çıktığını ileri sürerler; asılların da önce bilkuvve var olduğunu, sonra da bilfiil zuhur ettiğini belirtirler. Peki, kendilerine karşı ilk yaratılışa istidlâl etmek için dirilişi nasıl inkâr ederler? *En doğrusunu Allah bilir*.

Bir topluluk da cesetlerin dünyadakinin aynıyla diriltileceğini (aynıyla iade) söylemiştir. Fakat cesetler dünyada fanilik için inşa edilmiş ve onun izlerini taşımış, ve yok olma alametlerini içermiştir. Bunların hepsi birer afet olup, cevherlerin latiîf olan işlerini ve ruhanî varlıkların idrakini engelleyen perdelerdir. Aslında onlar, Yüce Allah'ın en güzel kıvamda yaratmış olmakla nitelediği[719], en kuvvetli cevherle[720] ve en güçlü[721] en temiz yaratılışla üstün kıldığı[722] canlılardır. [§]İnsanlar âfetlerle yok olunca ve kalıcı olan âhiret hayatın- **283**
da iade edilince varlıkların iç ve gerçek yüzlerini kuşatamaya karşı perde vazife gören ve engel teşkil eden bütün karanlıklar onların üzerinden kalkacaktır. Ceza ve karşılık olmak üzere cesetler onların şekli üzerine inşa edilecek, bütün latif özelliklere sahip ruhanî cevherle beraber bulunan cesede çevrilecek ve bu beden latîf cevherlere dönüşecektir. Cevherler ruhlar gibi bundan daha latif ve kendileri için daha nurlu varlıklara naklolunca, letâfet, temsilde rûhânîlerin, işlerin içyüzüne nüfûz etmek özellikleri barındıran cesetleri sayesinde rûhânî varlıklara üstün gelirler. Oysa, bozulmanın gerçekleşmemesi ve yok olma izlerinin ortadan kalkması sebebiyle rûhânî varlıkların gereği cismânî varlıklardan daha latif olmaktır. Cesetlerin cezaları da buna göredir. Artık âhirette bedenler yok olmaktan çıkar ve bozulmaları engellenir. Bedenler böylece güzellik ve ışık saçmakla rûhânî varlıklar gibi olur, her hâlükârda varlığını sürdürür ve yok olmaz üstün kılınırlar. Bu meselede aslolan, gıdalar ve gıdalardan yararlanan cesetler sebebiyle değil, ceza ve karşılığın şehvetler ve lezzetlere denk olmasının

---

719 Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır" (et-Tîn, 95/4).

720 "Andolsun ki biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık" (el-İsrâ, 17/70).

721 "Onları biz yarattık, yaratılışlarını sapasağlam yaptık" (el-İnsan, 76/28).

722 "Andolsun ki biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık" (el-İsrâ, 17/70).

gerekliliğidir. Dolayısıyla o, cesedi ile ve sırrılığı ile bir olur. Onun için cesetlerin baki olması ibret almak açısından bu âlemde ruhaninin baki olmasından daha layıktır. Çünkü bekâ ve hayat, görünen âlemde ruhânî nasibi bulunan kişi
284 içindir. [§]Gıdaya bağlı olarak kalıplar zayıflar ve güçlenir. Dolayısıyla gıda açısından ruhlarda meydana gelen âfetlerin bertaraf edilmesi içindir. Âhirette ise âfetler ortaya çıkmaz, dolayısıyla gıdalara ihtiyaç duyulmaz, orada şehvet ve lezzetlere ulaşılır. Bu ancak görünen âlemdeki cesetler için sözkonusudur. Aynı şeyin âhirette olması ise daha münasiptir.

Bu değerlendirme aklî ve naklî delillerin ortaya koyduğu bilgilere daha uygundur. Naklî delillerin bir kısmı şunlardır: "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan yarattık…"[723]; "Dediler ki: "Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?"[724]; "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"[725] ve bunun gibi dirilmeyi inkâr edenlere Cenâb-ı Hak'kın cevap verdiği âyetler. İnkârcılar için problem, cesetler hakkında idi ve tartışma bu noktada oldu, dolayısıyla bunun için o gündemde kalmaya devam etti. Bununla beraber yenilenip varlığı sürdürmede elle dokunulmayan gayr-ı maddî varlıklar inkâr edilme konumunda bulunmadı, çünkü onlar her
285 konumda varlığını koruyordu. [§]Meselâ akıl gibi, bazı sebeplerle gider, sonra da geri döner. İlimler, işitme, görme ve benzerleri duyular da böyledir. Ayrıca gece, gündüz, aydınlık, karanlık, gölge ve benzeri şeyler, duyularla algılandıkları halde maddî olmayan şeyler; bunlar, her zaman yok olmayı da geri dönmeyi de kabul ederler. Onlar bu tür varlıkları inkâr etmiyorlar ki zikredilen hususlara ve buna dayanarak tartışsınlar. İşte bu sebeple cismânî haşri benimsemek daha isabetlidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

723 "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alâkadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar, ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır" (el-Hac, 22/5).

724 el-İsrâ, 17/49.

725 "Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş? diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir" (Yâsîn, 36/78-79).

Haşrın cismânî veya rûhânî oluşu konusunda söylenecek son söz şudur ki Allah Teâlâ, insanları, lezzet ve elem hissedecek bir tabiatta yaratmıştır, tâ ki âhiret hayatına yönelik vâdedilene karşı bir teşvik ve bir tehdidin temel noktasını oluştursun. Ruhî ve bedenî varlığa gelen âfetler ve bunların zıtları olan şeylerin üzüntüsü de sevinci de olur, kişi bu sebeple elem duyar veya tat alır. Benzer şekilde Allah Teâlâ tarafından cesedin yaratılmasının hikmeti de aynı esasa dayanır; çünkü ceset, teşvik edilen ve korkutulana yönelik olarak vâdedilenlerin bilgisini elde eder. Şu da var ki sevinçlerle üzüntülerin teşvik edilmesi veya korkutulmasının sebebi cesedin elem veya lezzet hissetmesine bağlıdır[726]. Bundan dolayı cesetle birlikte dirilişe hükmetmek aklî ve naklî açıdan cereyan ettiğine göre takdir ve tahmin yolu ile olmasından daha isabetlidir. Bunun gerçeğini en iyi bilen Allah'tır, mülk O'nun elindedir, O, lütfu ile dilediğine dilediğini ikram eder, adaleti gereği dilediğini de dilediği kadar alçaltır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]İnkârcılardan (mülhitler) bir fırka şöyle demiştir: Âhiretteki sevap yi- **286**
yen, içen ve çalıştıkça çalışan bu nefs için değil, cevheri nur olan ruhânî varlık
içindir.

Fakat biz de deriz ki bu nefs dünyada yeme ve içme ile imtihana çekilen, ayrıca âfet ve kusurlarla iç içe yaşayan bir varlıktır. İmtihana tâbi tutulduğu afetlerden sıyrıldığı ve kusurlardan uzaklaştırılınca büyük bir sevaba ve birçok mükâfata nail olur. *Hatalardan korunma da kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Ki acıyı duysunlar. Yiyecek ve içeceği tatmak ağızla olur ki tadı ve lezzeti bilsin. Azabı tatmak ise bütün organlarla olur ki kişi onun acısını bütün organlarında bulsun. *En doğrusunu Allah bilir*. Örf açısından "tatmak" (الذوق), tadın bilinip tanınması içindir. Bilinen her şey tat diye anılabilir. Şöyle denilir: Filanın şu işte zevki vardır, yani görgü ve bilgi mevcuttur.

---

726 Üçüncüsü şudur: Allah, bu âlemi birbirine zıt hallerle yaratmıştır ki vâdedilen acı, tat, belâ ve tehditler onun vasıtasıyla bilinsin. Bütün bunlar cesetlerle bilinmiştir. Ruhlar için bir şeyin tek tek ve belirsiz olarak var olduğu bilinmemiştir. Hatta ruh bunu rüyasında görünce tek başına olmayıp ruhun cesetle beraber olduğu görülür. Acılar ve lezzetler de böyledir, onların varlığı ve gerçekleşmesi cesetle beraberdir, kuvveti de ruhlarla beraberdir. Hatta kişiye elem ve tadın nüfuz etmesi ruh ile bilinmez, belki onun cesede hulûl etmesiyle bilinir. Âhirette vâdedilenler de buna göredir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 176a; Medîne nüshası, vr. 199b).

Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir. Bir görüşe göre aziz, görünen âlemde varlığı değerli olan şeydir. Denildi ki Allah azizdir, yani âciz değildir. O, anlayışlarda bulunmayan ve akıllarla idrak edilemediği için azizdir. Denildi ki aziz intikam alan demektir. Biz bu kelimeyi birden fazla yerde anlattık.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَٓا اَبَدًا لَهُمْ فِيهَٓا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ
وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا

57. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır ve onları koyu bir gölgeliğe alacağız."

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları da, içinde ebediyen kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere sokacağız. Orada onlar için tertemiz eşler vardır. Âfet ve kusurlardan temizlenmiş, dünyadaki eşler ve kadınlar gibi olmayan.

287 **[§]Onları koyu bir gölgeliğe alacağız.** Güneş o gölgeyi yok etmeyecek, onda bir eziyet de olmayacaktır, çünkü güneşte insanlar için hem menfaatler, hem de eziyet veren şeyler vardır. Ay da öyledir, faydaları olsa da onda eziyet de vardır. Karanlık da öyledir, hem menfaati hem de eziyet vardır. Gölgenin kendisinde hiçbir eziyet yoktur, şayet varsa zamandan dolayıdır. Gölgenin kendisinden değil azîz ve celîl olan Allah, iman edip yararlı işler yapanları güneşin, karanlığın ve zamanın eziyetleri bulunmayan gölgeye sokacaktır. Bu gölge başkasına eziyetle karışık olan dünya gölgesi gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir*. İşte âyetteki "zalîl"in (ظليلا) tevili budur: Cennettekini, bütün eziyet veren şeylerden gölgelemesi. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِنَّ اللّٰهَ يَاْمُرُكُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰٓى اَهْلِهَا وَاِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ
النَّاسِ اَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ اِنَّ اللّٰهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
سَمِيعًا بَصِيرًا

58. "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."

Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder. Denildi ki Allah Teâlâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ivasıtasıyla Mekke'yi fethedince (amcası) Abbâs (r.a.) Hz. Peygamber'e şöyle dedi: "Sikāye (zemzem suyu dağıtma) ve hicâbet (Kâbe anahtarlarına sahip olma) görevlerini bize versen!" Bunun üzerine Hz. Peygamber, Şeybe'nin erkek çocuğundan Kâbe'nin anahtarlarını alarak Abbâs'a verdi. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi. Bu sebeple Resûl-i Ekrem (s.a.), Kâbe'nin anahtarlarını alıp Şeybe'nin çocuğuna geri verdikten sonra şöyle buyurdu: "Amca! Allah Teâlâ, senden bir şeyin eksiltilmesini, fakat senin insanların bir şeyini eksiltmemeni sevip istedi"[727]. Bir görüşe göre bu âyet, toplanması ve dağıtılması konusunda güvendiği ganimet malları ile toplanma ve dağıtılması konusunda sadakalarda görevlendirdiği ve güvendiği emirler için inmiştir[728]. Aslında bu âyetin, kişilere kendileri ile Rableri arasında ve kendileri ile halk arasında güvenilen her emanet hakkında inmiş olması gerekir. [§]Emanet konusunda kul ile Rabbi arasında kişinin edâ 288
etmekle emrolunduğu görevler de vardır; meselâ ibadetler, Allah'ın lütfettiği ilim ve benzerleri; şu ilâhî beyanlarda yer aldığı gibi: "Biz emaneti göklere, yere arzettik…"[729]; "İnsanlar arasında hükmedince adaletle hükmedin"[730]. Bunların hepsi emanet olup Cenâb-ı Hak'kın **Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder** beyanının hükmüne girerler. Bunun gibi, kişinin güvenilir kabul edildiği her emanet de buna dâhildir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sana güvenen kimseye emanetini teslim et, hainlik edene ise sen hainlik etme"[731]. Bu âyetin devlet başkanları hakkında indiğini söyleyen kimse **Adaletle hükmetmenizi emreder** meâlindeki beyanı delil getirmiştir, çünkü hüküm vermek devlet başkanlarına aittir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre **Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder** meâlindeki âyet hakkında: Bu ilâhî beyan müphem olup mümine de kâfire de hitap eder[732], demiştir.

---

727 İbn Hişâm, *es-Sîre*, V, 174; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 145.
728 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 144-145.
729 el-Ahzâb, 33/42.
730 el-Mâide, 5/8.
731 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 79; Tirmizî, "Buyû'", 37.
732 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 571.

Allah size ne güzel öğütler veriyor adaletle hükmetmek ve **Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.** Kendisine dua edip bir şey isteyene olumlu cevap verir demektir. Nitekim azîz ve celîl olan Allah, şöyle buyurmuştur: "Kullarım benden sana sorarsa, ben çok yakınım, dua edince onun duasını kabul ederim"[733]. O, duasının kabul edilmesini isteyene ve yerine getirene cevap verir. **Her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir**, yani O'ndan hiçbir şey gizli kalmaz.

Âlimler, kaybolan emanet malı hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür.
289 Bizim âlimlerimiz "Kaybedene bir şey ödemek gerekmez" demiştir. [§]Başkaları "Tazminat ödemesi gerekir" demiştir. Bu hususta âlimlerimizin birkaç delilleri vardır. Birincisi, emanet alan kişi gömleği giyerse, yahut hayvana binerse veya sahibinin yüklemesine izin verdiği kadar yük yüklerse, bunları yaparken de onun kıymetine bir noksanlık gelirse bir şey ödemesi gerekmez. Gömleği giyme ve hayvana binme fiiliyle ortaya çıkan zarar ve noksanlık yüzünden tazminat gerekmeyince, bunlardan biri, kendi tesiri olmaksızın zarar görürse bunu tazmin etmek gerekmez. İkincisi, İbnu'l-Hanefiyye'nin Hz. Ali'den rivayet ettiği şu şözdür: "Âriyet sorumluluk getiren bir şey değildir, tazmin de edilmez; o ancak yapılan bir iyiliktir, ancak kişi aykırı kullanırsa tazminat öder"[734]. Hasan'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Âriyetin sahibi aykırı kullanırsa onu tazmin eder"[735].

Bu meselede âlimlerimize aykırı görüş beyan eden bir âlim, Hz. Peygamber'in (s.a.) buyurduğu şu hadisi delil olarak ileri sürmüştür: "El aldığı şeyden, iade edinceye kadar sorumludur"[736]. Bu hadisin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi şöyle denilmesidir: Elin aldığını geri vermek yükümlülüğü vardır, aldığı şey duruyorsa onu geri verir. Görmez misin ki vedîa (emanet) mal telef olunca tazmin edilmez, şayet o, duruyorsa onu geri verir, âriyet de bunun gibidir. İkincisi, bu hadisin anlamı gasp ve ve onun gibisine benzemiş olabilir. Gasbeden kimsenin aldığı malı, ister duruyor olsun ister telef edilmiş olsun geri vermek zorundadır; o, âriyet hadisinin umûmî anlamına dâhil değildir. Görmez misin ki vedîa, özünde "almak" bulunuyorsa da haberin umûmîliğine dâhil değildir.

733 el-Bakara, 2/186.
734 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 315.
735 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 88; Tirmizî, "Buyû'", 39.
736 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 88; Tirmizî, "Buyû'", 39.

Muhalifler Safvân hadisini de delil getirmişlerdir. Şöyle ki: Resûlullah (s.a.) Huneyn savaşında Safvân'dan emanet bir zırh istedi[737]. [§]Safvân "Gasp 290
mı ey Muhammed!" diye sordu. Hz. Peygamber: "Hayır, ödenecek bir âriyet olarak"[738] buyurdu. Başka bir rivayette şöyle denilmiştir: Safvân Huneyn'e gitmeye karar vererek Resûl-i Ekrem'den uzaklaşmaya başladı. Hz. Peygamber (s.a.): "Ey Safvân! Yanında silah var mıdır?" diye sordu. Safvân da: "Âriyet mi, gasb mı?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.): "Yok, âriyet olarak" buyurdu. Bunun üzerine Safvân, silahı âriyet olarak verdi"[739]. Bu hadiste tazminden bahsedilmemiştir. Bize göre -şayet Safvân haberi doğru ise- âriyet, âriyeti alan tarafından geri verilmek üzere tazmin edilir. Âriyetin geri verilmesi vedîanın geri verilmesi gibi değildir. Çünkü vedîada sahibi talep etmedikçe geri verilmez. Hz. Peygamber'den bu sözümüzü kuvvetlendiren rivayet vardır, o da şu sözüdür: "Âriyet ödenecek şeydir"[740].

İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Allah adaleti ve ihsanı emreder"[741]. İnsanlar arasında herhangi bir işe veya hükme sahip olan kimse emanete de sahip olmuştur, onun emaneti ehline vermesi gereklidir. Bu konuda bazı hadisler nakledilmiştir. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir kimse, şu işlerden biri hakkında -az veya çok- yetkili olur da adaletli davranmazsa Allah Teâlâ mutlaka onu yüzüstü cehenneme atar"[742]. Başka bir hadiste ise şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir kimse, insanların işlerinden birini üzerine alır da kendisini ve ailesini gözettiği gibi onların da haklarını
gözetmezse Kıyâmet gününde cennet kokusunu koklayamaz"[743]. [§]Ebû Saîd 291
el-Hudrî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet gününde en çok seveceğim ve bana en yakın yerde oturacak kimse, adaletli devlet başkanıdır; kıyâmet gününde benim nezdimde en sevilmeyen ve azabı en şiddetli olan kimse de zâlim devlet başkanıdır"[744].

---

737 Safvân b. Ümeyye b. Halef el-Kureşî el-Mekkî. Müellefe-i kulûbdan biridir. Yermük savaşında kumandan olarak bulunmuştur. Hz. Osman'ın öldürüldüğü günlerde (35/655) vefat etmiştir. Bir görüşe göre: Muâviye'nin hilafetinin ilk zamanlarında (41/661) vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 503; İbn Hacer, *Takrîbu't-tehzîb*, s. 276).

738 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 88.

739 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 88.

740 İbn Mâce, "Sadakāt", 5; Tirmizî, "Buyû'", 39.

741 en-Nahl, 16/90.

742 Buhârî, "Ahkam", 8; Müslim, "İman", 227.

743 Buhârî, "Ahkâm", 8.

744 Tirmizî, "Ahkâm", 4.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَاُو۬لِي الْاَمْرِ مِنْكُمْۚ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ ف۪ي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَأْو۪يلًا ﴿٥٩﴾

59. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- ***onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir."***

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin sizden olan ulu'l-emre de. Şayet, "Allah Teâlâ kendisine, Resûlullah'a ve yöneticilere itaat etmeyi müminlere nasıl tahsis etmiştir, oysa ki sözkonusu emir bütün mümin ve kâfirlere yöneliktir?", diye bir soru sorulunca buna şöyle cevap verilir: Üç sebepten dolayı böyledir. Birincisi şudur: Hükümdârlar bir konuda hitapta bulununca, şeref ve mecd sahibi olan ve hitaplarına en çok kulak veren ve sözlerine en çok saygı gösterenlere hitap ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Kraliçe şöyle dedi: "Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın"[745]; "(Danışmanlarına dönerek): Beyler! Hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz? diye sordu"[746]. Hükümdarlar şeref ve üstünlük sahibi, emirlerine en çok itaat eden kimselere hitap ederler. Buna göre, itaat etme hitabı bütün insanlara yönelik olsa da Yüce Allah, müminlere hitapta bulunarak kendisine ve Resûlüne itaat etmelerini emretmiştir.

İkincisi, itaat hitabının özellikle müminlere mahsus olma ihtimali vardır,
292 çünkü kâfir, öncelikle O'na itaatte bulunmaya inanmakla muhataptır. [§]Şa-
yet kâfir, bu hitabı kabul ederse başka hitaplarla da muhatap olur. Mümin ise Rabbine ve O'nun Resûlüne itaat etmeye inanmış olduğu için, Allah'ın hitabı sadece öylelerine yöneliktir. *En doğrusunu Allah bilir*.

(Üçüncüsü,) ilâhî hitabın müminlere tahsis edilmesi, Cenâb-ı Hak'kın, devlet yetkililerine itaati emretmesi sebebiyle olabilir; tâ ki O'nun -mümin olmaları şartıyla- devlet adamlarına itaati emrettiği bilinmiş olsun. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

[745] en-Neml, 27/32.

[746] en-Neml, 27/38.

Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet-i kerîmede Allah'tan başkasına itaat etmenin caiz olduğunu gösteren delil vardır, çünkü başkasının emri ile iş gören herkes ona itaat etmiş olur. İtaat, emri yerine getirmek demektir. İbadet ise bir şeyi bütün varlığıyla gerçekten Allah'a tahsis etmektir. Zira her şey bütünü ile gerçekten Allah'ındır, ondan herhangi birinin değildir. Bunun içindir ki Allah'tan başkasına ibadet edilmesi caiz değildir. Bununla birlikte Allah'tan başkasına itaat edilmesi mümkündür, çünkü belirttiğimiz gibi, itaat bir emri yerine getirmektir, ibadet ise böyle değildir, bu sebeple itaatla ibadet birbirinden ayrılmıştır. Şu var ki Hz. Peygamber'e itaat Allah'a itaat gibidir; çünkü ona, Allah'ın emriyle itaat edilir, dolayısıyla müslümanların Hz. Peygamber'e itaati Allah'a itaattir.

İtaat konusuna şöyle yorumlar da yapılmıştır: **Allah'a itaat edin** farzlarında O'na, Sünnet'inde Resûlü'ne itaat edin demektir. Yine **Allah'a itaat edin** Kitab'ında size verdiği emir ve yasaklar çerçevesinde; **Resûle itaat edin** Sünnet'inde size yönelik emir ve yasaklarda.

Ulu'l-emr terkibinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki bunlar devlet emirleri, yani kumandanlardır, fakihler ve âlimlerdir yahut hayır sahipleridir. **Ulu'l-emr** askeri kıtaların başına getirilenler anlamına gelme ihtimali de vardır. [§]Nasıl olursa olsun, kim olursa olsun, bu beyanda, devlet 293
görevine ancak ilim ve basiret sahibi kimselerin atanacağını gösteren deliller vardır, askeri kumandanlar yahut diğerleri. Çünkü azîz ve celîl olan Allah onlara itaati emretmiştir; bilgi ve basireti olmayan hiçbir kimseye itaat emredilmez. Daha önce geçen "İnsanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmetmeniz…"[747] meâlindeki âyet, emir sahiplerinin devlet adamları olduğunu gösterir. Çünkü Yüce Allah, birinci âyette hükümdârlara adaletli olmayı emretti, halka da verdikleri hükümler ve emirlerde onların sözlerini benimseyip itaatte bulunmalarını buyurdu. *En doğrusunu Allah bilir*. Görmez misin ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledilen hadiste şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Başınıza burnu ve kulağı kesik Habeşli biri emir tayin edilse bile Allah'ın Kitabı'nı uyguladıkça dinleyin ve itaat edin; aranızda, dinleyin ve itaat edin"[748]. İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'a karşı asi olmayı emretmedikçe, hoşlandığı ve hoşlanmadığı konularda, kişiye düşen görev işitip itaat etmektir. Kendisine, Allah'a karşı âsi olması emredilen kimsenin benimseme ve itaatte bulunma yükümlülüğü yoktur"[749].

---

747 en-Nisâ, 4/58.

748 Buhârî, "Ahkâm", 4; Tirmiz, "Cihad", 28.

749 Buhârî, "Ahkâm", 4; Müslim, "İmâre", 38.

Bu kısmı izleyen ilâhî beyan devlet ricalinin fakihlerden ibaret olduğunu göstermektedir: **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resûlüne götürün**; ilmî tartışma âlimler arasında olur. Sanki Yüce Allah *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyet-i kerîmenin devlet ricali kısmında, onlara itaat edilmesini, fakihlere de ihtilafa düştükleri konuları Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'in Sünnet'ine götürmelerini emretmiştir. Dolayısıyla bu âyetin iki mânaya ihtimali vardır: *En doğrusunu Allah bilir ya*, halka düşen görev devlet yöneticilerinin verdikleri hükümlere itaat etmek, devlet adamlarının görevi de âlimlerin verdikleri fetvaya uymaktır. Bu neticeyi Cenâb-ı Hak'kın şu beya-
294 nı açıklamaktadır: [§]"Bununla beraber, müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir"[750]. Şayet müminlere âlimlerin sözlerini benimsemek gerekli olamasaydı, kavimlerini uyarmak da âlimlere gerekli olmazdı.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Râfizîler'in (Şiîler) devlet başkanlığı konusundaki sözlerini iptal etmeye yönelik delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu'l-emre de**, diye buyurmuştur. Buradaki ulu'l-emr üç gruptan başka biri olamaz: Ya devlet adamları, ya fakihler veya Şiîlerin iddia ettiği kendilerine özgü imam. Eğer ulu'l-emr konusunda kastedilen anlam fakihler veya devlet adamları ise Şiîlerin niteliklerini belirttikleri imam anlamına gelme ihtimali ortadan kalkar. Ayrıca onların sözkonusu ettikleri kişinin de imam olması mümkün değildir, çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve peygamberine götürün**". Onlara göre belirledikleri imama itaatte bulunmak farzdır, aralarında tartışma bulunmakla birlikte imama muhalefet mezheplerince küfürdür. Şayet durum onların dedikleri gibi olsaydı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak tartışma konusunda hüküm vermesi için (Allah'a ve peygambere götürün emri yerine) imama götürün, diye buyururdu. Çünkü buna muhalefet eden kimse küfre girer. Halbuki O, tartışılan hususu Allah'ın Kitab'ına ve Resûl'ünün Sünnet'ine götürülmesini emretmiştir. Bu durum, herhangi birine ait söz ve emrin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sözüne denk gelemeyeceği göstermiştir. **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve peygambere götürün.** Denildi ki Allah'a (الى الله) demek Allah'ın Kitabı'na ve hayatta ise Resûlü'ne, vefat etmişse onun Sünnet'ine götürün demektir. Bazıları da içtihadı iptal etmek, Allah'ın Kitabı ile Resûlü'nün Sünnet'inde nas olarak bulunmayan görüşleri terk etmek
295 için bu âyeti delil getirmiştir. [§]Onlar şöyle demektedir: Bu tür problemlerin

750 et-Tevbe, 9/122.

durumunu Yüce Allah'a ve Resûl'üne (s.a.) bırakırız. Bize göre bu görüş isabetli değildir. Âyetin iki türlü yoruma ihtimali vardır. Birincisi şudur: Problem Hz. Peygamber'in döneminde ortaya çıkmışsa Resûlullah'a götürülmesi ve ona sorulması gerekir, bu durumda içtihat ve şahsî görüş kullanılmaz. Fakat tartışma Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra meydana gelmişse problemin çözümü sırasıyla Allah'ın Kitab'ında yahut Hz. Peygamber'in (s.a.) Sünnet'inde veya müslümanların icmâında aranır. Şayet bunların birinde hüküm bulunursa alınır, bulunmazsa içtihatla hüküm verilir.

İkincisi müctehit, şayet Allah'ın Kitabı'nda ve Resûlullah'ın Sünnet'inde araştırıp da "Kitap veya Sünnet'te şöyle şöyle bir hüküm buldum, bu olay aynı hükme benzemekte ve onun niteliğini taşırmaktadır derse bu şekilde olayın hükmünü Allah'ın Kitabı ve Resûlü'nün Sünnet'ine götürmüş olur, çünkü ortaya çıkan olayı Kitap ve Sünnet'te bulunan hadiseye benzetmiştir. Tefsirini yapmaya çalıştığımız ilâhî beyanın yorumu, anlattığımız husus olunca muhalif fikir sahiplerinin bize karşı kullanacakları kesin bir delilleri mevcut değildir.

Âyet-i kerîmede icmâı delil kabul etmeye yönelik bir işaret vardır. O da
Cenâb-ı Hak'kın şu beyanıdır: **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu
Allah'a ve peygamberine götürün.** [§]Cenâb-ı Hak, anlaşmazlık ortaya çıkın- 296
ca meseleyi Allah ve Resûlü'ne götürmeyi emretmiştir, fakat icmâ olunca böyle
bir emir vermemiştir. Bu da bir konuda tartışma olmaksızın icmâ oluşunca,
Kitap ve Sünnet'e tevdî edilen hükme başvurmanın gerekli olmadığını göstermektedir.

Yine bu âyette, Kitap ve Sünnet'te beyan edilen hüküme başvurulduğu takdirde ona ulaşılabileceğini gösteren delil vardır, çünkü, hükme ulaşılamayacaksa, yahut hüküm onlarda bulunmuyorsa konuyu Kitap ve Sünnet'e götürmenin bir anlamı kalmazdı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "İçlerinden haberin anlam ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı"[751]. Ancak Kur'ân ve Sünnet'te olan hüküm çıkarılabilir. Bu da bütün olayların hükmünün şu iki kaynakta, yani Kur'ân ve Sünnet'te zikredilmiş olduğunu gösterir. Şayet bu iki kaynağa bakarak ve araştırarak bir çıkış yolu bulunmamış olsaydı problemlerin sözkonusu iki kaynağa götürülmesi emrinin bir anlamı olmazdı. Şu da var ki eskiden olmuş bitmiş her olay hakkında nas bulunmayınca içtihat etmek gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu da iki kaynakta bulunan hükümleri çıkarmak için araştırma yapmanın lüzumlu olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

751 "Halbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi olan kimselere götürselerdi, içlerinden, haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı" (en-Nisâ, 4/83).

Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin. Bu ilâhî beyanda, özellikle bütün müminlerin âyetin kapsamına girmesinin gerekliliği ifade edilmektedir. Âyet, birkaç şekilde yorumlanmaya müsaittir. Birincisi, beyanın, üstün ve şerefli kimselere hitap ettiğidir. Hükümdârların, devlet işlerini yürütürken izledikleri yol buna uygundur. Onlar halkın ileri gelenlerinin ve
297 ülke sakinlerinin memleket işlerine katılmasını isterler. [§]Nitekim bu hususa işaret eden birçok âyet-i kerîme vardır: "(Sebe melikesi:) Beyler! dedi"[752]. Süleyman aleyhisselâm da: "Beyler!"[753], demiştir. Firavun da: "Beyler!"[754] demiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Onlardan sonra Mûsâ'yı, Firavun ve yakın çevresine mûcizelerimizle gönderdik"[755] ve buna benzer âyetler. Bahsimiz olan konu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, müminler çeşitli davranış ve yasakları bildikleri için kendilerine: **Allah'a itaat edin** denilmiştir ve sözü edilen diğer hususlar. Çünkü onlar, kendilerine kime yönelik emir ve yasağa tâbi tutulduklarını biliyorlardı, fakat kâfirlerin, kime yöneltildiklerini bilmiyorlardı, bu sebeple hitap, anılan müminlere tahsis edilmiştir[756]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Üçüncüsü, kâfirler Allah'ı (mâbûd) ve O'nun Resûl'ünü inkâr ettiler, dolayısıyla hitap bu konuda bilgisi olanlara yapılmıştır. Bununla birlikte müminlere yapılan bu hitabın dinî hükümlere dair olması muhtemeldir. Oysa bunlar kâfirler için gerekli değildir. İşte bu sebeple anılan şekilde hitap yapılmıştır.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hak'kın müslüman devlet adamlarını hitaba dâhil etmesidir, kâfirlerin onlara itaatte bulunması gerekli değildir. Bu sebeple emri inananlara tahsis etmiştir. Aslında âyetle kastedilen şey, bizden olan yöneticilere itaati açıklamaktır. Aksi takdirde, onların Allah'a ve Resûlullah'a imanı zaten sabit olmuştu. Ne var ki âyette zikredilen itaatler bir araya getirilmiştir, tâ ki devlet adamına itaat etmekle de Allah'a itaatin gerçekleştiği bilinmiş olsun. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

752 "Beyler! Bana çok önemli bir mektup gönderilmiş!" (en-Neml, 27/29; ayrıca bk. 32).

753 "Beyler! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz?" diye sordu!" (en-Neml, 27/38).

754 "Firavun, "Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum!" (28/38).

755 el-A'râf, 7/103.

756 "Âyette itaat emri vardır. İtaat ise ancak emri bilmekle gerçekleşir. Müminler, emir ve yasakları biliyordu, bu durum üstü kapalı da olsa emir ve yasaklardan ne kastedildiğine dair yol gösterir. Kâfirler ise böyle değildir. Çünkü akılla ibadetlerin keyfiyeti şeriata ait hükümler ve bunların miktarları bilinemez; her ne kadar nimetlere karşı şükretmenin gereği ve nankörlüğün haram oluşu genel olarak bilinse de. İşte bu sebeple hitap iman ehline yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 177a).

Burada zikrettiğim hususları açıklayan delillerden biri de şudur: "İlah" kavramanın anlamı bilen herkesin O'na itaatla görevli olduğunu anlar. Çünkü Arapların her tapılan varlığa ilâh adını verdiklerini o da bilmektedir. [§] 298
Araplardan ilâh kelimesini bilen herkes, onun ibadet edilen yüce varlık olduğunu bilir. Bunun yanında O'nun, kendisine yönelik iyilik ve nimetleri bilen kimse O'na, şükür ve itaatin gerekli olduğunu bilir. Bir de Resûlullah'ı (s.a.) bilen kimse ona itaatin Allah'a itaat olduğunu bilir, çünkü Resûlullah Allah'a çağırır, O'nun emri ve yasağından hareket ederek emreder ve yasaklar. Zaten Resûl-i Ekrem, Allah tarafından insanlara gönderilmiş bir elçidir. Allah'ı ve Resûlullah'ı bilen herkes, devlet adamlarına itaat etmenin gerekli olduğunu bilmez, çünkü Allah'ı ve Resûlullah'ı aklî delillerle bildikleri gibi bunu bilemezler. Bu sebeple Yüce Allah yöneticilere itaatin Allah'a ve Resûlullah'a itaat olduğunu bu âyette açıklamıştır. İşte bu, icmâın delil kılınmasının ve (halkı temsil eden) yöneticilere uyan kimsenin Allah'a itaat etmiş sayıldığının kanıtıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak yöneticilere itaati kendisine itaat kabul etmiştir. Buna göre yöneticiler (ulu'l-emr) icmâı temsil eder.

Şu ilâhî beyanlar, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin konumu gösterir: "Kim Resûlullah'a (s.a.) itaat ederse Allah'a itaat etmiştir"[757], "Hayır, Rabbine andolsun ki… iman etmiş olmazlar…"[758]. Cenâb-ı Hak, bu ikinci âyette Resûlullah'ın verdiği hükümden dolayı içinde sıkıtı duyan kimseyi, iman hükmünü yok etme noktasında, Allah'ın verdiği hükümden sıkıntı duymuş konumunda zikretmiştir. "Biz hangi elçiyi göndermişsek, sadece Allah'ın izni ile ve itaat edilsin diye gönderdik"[759] meâlindeki ilâhî beyan da aynı konumdadır. Yani Allah Teâlâ'nın emri ile kulların Resûl'e itaat zorunluluğu olsun diye. Çünkü Resûle itaat Allah'a itaattir. Yahut Allah'ın izni ve emri ile Resûl'e itaat Allah'a itaat olsun diye. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]Ulu'l-emrin kimler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: 299
Bilindiği üzere onlar din işlerini yönetmek kendilerine ait olan kimselerdir, bunlara ait hususlar onların görüşlerinden hareketle ortaya çıkar. Onlar, âyetin kapsadığı kimselerdir. Bu âyetlerde onlarla amaçlanan hususların bilinmesine dair yeterli bilginin bulunduğunu düşünüyorum. O âyet de şudur: "Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Halbuki

---

757 en-Nisâ, 4/80.

758 "Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (en-Nisâ, 4/65).

759 en-Nisâ, 4/64.

onu Resûlullah’a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin anlam ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı”[760]. Yüce Allah, kendilerinde hüküm çıkarma mahareti bulunan ve onlara havale edilen hususlarda bilgi sahibi olduklarına şahitlik ettiği kimseleri ulu’l-emr yapmıştır. Sonuçta böylelerinin, delillerden hüküm çıkarma ve din işlerini yürütmekle tanınan fakihler olduğu ortaya çıkmıştır[761]. Burada ayrıca fakihlerin, üzerinde ittifak ettikleri konularda isabet ettiklerine de işaret vardır, çünkü genel olarak onların ilim sahibi olduklarına şahitlikte bulunulmuştur. Cenâb-ı Hak’kın, “Siz ümmetin en hayırlısı oldunuz”[762] anlamındaki beyanı ile “İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye, sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık”[763] meâlindeki beyanı bunun hakkındadır. Sonra gerçeğe şahitlikte bulunma, iyiliği emredip kötülükten sakındırma işi de âlimlere has kılınmıştır. Bununla, bu konudaki yetkinin âlimlere ait olduğu ortaya çıkmıştır. Âlimler bir şeyin emredildiği yahut yasaklandığı konusunda görüş birliğine vardıklarında bunun, Allah Teâlâ nezdinde böyle olduğu noktasında bir icmâ oluşur. Âlimlerin, bütün halk kitlesine ve onlardan sonra gelenlere gerçeğin şahidi, olmaları mümkündür. Hakkında icmâ olan işlerden biri de halk arasında mübtela olacak derecede cereyan edip insanlar tarafından yapılmakta olan ve (âlimler, devlet adamları gibi) özel kişiler nezdinde gizli kalma ihtimali olmayan işlerdir. Davranışlarını değiştirmedikleri ve başka bir davranışla karşılaşmadıkları müddetçe sözü edilen seçkinler nezdinde hüküm devam
300 eder. [§]Askeri komutanlar, yönettikleri işler hakkında basiret sahibi olup dinî hüküm ve fetvayı bildikleri sürece bu görevlerini sürdürmelidir, çünkü onlar yetki sahibi kılınmıştır. Biraz önce zikredilen kimselerin de âlimlerden ibaret olduğunu şu ilâhî beyan desteklemiştir: **Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah’a ve Resûlü’ne götürün**. Herhangi bir problem ve ihtiyaç ortaya çıktığı takdirde, halkın konuyu ulu’l-emre götürme hakkının bulunduğu

---

[760] en-Nisâ, 4/83.

[761] Zikrettiği yoruma, müellifin bu âyeti delil getirmesi açıktır. Çünkü Hz. Peygamber’in (s.a.) varlığı ile beraber, fıkhî istinbata (hüküm çıkarma) ihtiyaç yoktur. Anılan âyetin iniş sebebinin, savaş ve barış haberlerinin (gereksiz olarak) yayılması hakkında olduğu rivayet olunmuştur (bk. Taberî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, V, 181; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 600). Fakat âyetin iniş sebebine göz yummakla beraber, bu ihtimal âyetin mânası hakkında sözkonusudur. Buna göre “Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar” (en-Nisâ, 4/83) meâlindeki âyet, anılan âyetin kulla ilgisi meselenin sosyal yönüdür.

[762] “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız” (Âl-i İmrân, 3/110).

[763] el-Bakara, 2/143.

bu ilâhî beyanla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu meselenin âlimler arasındaki ilmî tartışmanın çerçevesine girdiği anlaşılmıştır. Bu husus, Şiîlerin, âyette yer alan ulu'l-emrin, kendilerinin niteliklerini belirlediği imamdan ibaret olduğu, ayrıca ulu'l-emrin her türlü yöneticilerin ve benzerlerinin ulu'l-emir olduğunu ileri sürenlerin görüşlerini geçersiz kılar. Ulu'l-emir her türden ilim sahipleridir, tâ ki aralarında ilmî tartışma olabilsin. Oysa Şiîlerin imamı tektir, ilmî tartışmanın da bir anlamı yoktur. İlmî tartışma ancak düşünmek, araştırmak ve görüş bildirmekle olur, usûl ve furûu bilmeyen halk kesiminin bunda bir yeri yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

O'nu Allah'a ve peygamberine götürün. Bu ilâhî beyanın yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir topluluk şöyle demiştir: Sanki "bu konuda işi Allah'a ve Rasûl'üne bırakın, içtihatla uğraşmayın. Nitekim Allah Teâlâ: "Bir şey hakkında ihtilafa düştüğünüz zaman onun hükmü Yüce Allah'a aittir"[764] diye buyurmuştur. Bir de fikir ayrılığı Kitap ve Sünnet'te vukû bulmuştur; artık bu iki kaynaktan çözüm nasıl istenir, oysa ki tartışmalar bunun üzerine ortaya çıkmıştır! Bazıları da şöyle demiştir: İhtilaf, **O'nu Allah'a ve Resûlullah'a götürün** meâlindeki ilâhî beyanın tevilinde vaki olmuştur; yani bu beyanın zâhirine götürün, tevil etmeyin, aksi takdirde ihtilafa düşersiniz, çünkü biraz öncesindeki anlaşmazlık tevil üzerine olmuştur. Başka bir grup âlim de şöyle demiştir: Bu durum Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem döneminde idi, tâ ki probleme ait hükm ve gerçek ortaya çıksın. Dolayısıyla ulu'l-emrin tartıştığı ve hiç bir kimsenin, açık bir çözüm olmaksızın beyanın zâhiri ile amel etmesi caiz değildir. [§]O günün mükellefleri için gerçeğin açıklanmasına ulaşmak **301**
imkân dâhilinde, işte onlar bu ilâhî beyanla emr olunmuştur. Bununla birlikte, insanların ihtiyaç duyduğu bütün hususların, yeterince beyan edilmediği bir dönemde, tartışma içinde olmak caizdir. Çünkü o dönem, şer'î hükümlerin ortaya çıkış zamanıydı, naslardan birinin diğerini yürürlükten kaldırma ve ahkâmın değiştirilme ihtimalinin bulunduğu dönemdi. Bu durumda ihtilaf halindeki müctehitlerin görüş ayrılığının çetin olmasının yanı sıra problemin aslına ait hükmün henüz gelmemiş bulunması şüphesi taşıdıkları ve meselenin hükmünü içeren nassın kendilerine ulaşmadığı da söylenebilir. Bu durumda sorunu, Allah'ın ve O'nun elçisi Muhammed aleyhisselâmın hükümlerine kıyas etmek gerekli olur. Ondan sonraya gelince, Cenâb-ı Hakk, olacağını bildiği bütün olayların esaslarını ilâhî beyanla tamamlamıştır. Çünkü bu ölçüde bir açıklama yapılmamış olsaydı üstesinden gelinmesi mümkün olmayan bir tartışma devam edip gider, o konuda herhangi bir hüküm vermek mümkün olmaz ve nastan temeli bulunan bir olayın hükmünün buna baş vurulmak su-

---

764 eş-Şûrâ, 42/10.

retiyle çözülebileceği bilinmezdi. Bunda ise risalet müessesesine ihtiyaç hissettiren bir durumun pekiştirilmesi mevcuttur[765]. Şu da var ki sahâbenin tamamı ve onlardan sonra günümüze kadar gelen âlimler, olaylar hakkında konuşmuş, bunun yanında o olaylarla ilgili nâzil olan bir delilin bulunmadığına dair hiçbirinden bir söz sâdır olmamıştır. İşte bu, her olayın temel delilinin açıklanmış olduğuna dair bir icmâ haline gelmiştir, artık bize düşen görev bu asılları araştırmaktan ibarettir. *Nihâî gerçeği bilen Allah'tır*.

302 [§]Hükmün bir kimseye havale edilmesinin hareket noktası, onu bilen ve açıklama gücü bulunan kimseye havale edilmiş olmasıdır. Şayet amaç sadece tartışmaktan ibaretse meseleyi Allah'a havale etmek ve o konuda içtihada hükmetmeyi bırakmak gerekir. Bu durumda da o meselenin hükmüne dair bilgi edinmek imkân dâhiline girmez; olsa olsa sözü edilen hükme ihtiyaç duyulmayan bir dönemde vukû bulur ki o da, kıyâmet günüdür. Bilindiği üzere şayet kişi, meseleyi Hz. Peygamber'e götürmüş olsa, Resûlullah, onu her çirkin şeyin ve fesadın temeli olan sürekli kavgaya sebep teşkil edecek bir halde bırakmazdı. Allah Teâlâ'ya havale edilen konuda da durum aynıdır. Cenâb-ı Hak, meydana gelecek bütün olayları ve insanların muhtaç olduğu her şeyi bildiğine göre ortaya çıkan bütün problemler O'na havale edilir, O'nun da gereken hükmü vermesi lâzım gelir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah "onun hükmü Allah'a aittir"[766] buyurmuştur. Şayet O, bu hususta hüküm vermemişse demek ki hüküm kendisine ait değilmiş, yani o konuda Allah'a ait bir hüküm yok demektir. İşte ifade ettiğim şekilde bu hususlar beyâna dâhil olması gerekince, içtihat (yani ilâhî beyânın anlamına ulaşma çabası) gerekli olur.

Şimdi, eğer açık bir tartışma sırasında gerçeğin bilinmesine dair, muhtemel yorumlardan en doğrusu, delil aranmadan ortaya çıksaydı, anlaşmazlık meydana gelmezdi. Çünkü açık olan hüküm onların önündedir, delil olmadıkça hiç kimsenin onu bırakması ihtimal dâhilinde değildir. Ayrıca bütün yöneticilerin (ulu'l-emr), o konuda tevil yapması suretiyle zâhir hükümden vazgeçmenin gereği ortaya çıkardı. Böylece o meseleye ait delilin istenen bir şey olduğu -şayet insaf sahibi ve düşünme kabiliyeti verilen kimseler iseler, ayrıca imamlardan bir fırkaya hüsn-i zanda bulunmaktan vazgeçen kimseden
303 iseler- bu hükme vâkıf olurlar. [§]Çünkü bu kimselerin görüşü, olayların hep-

---

765 Hz. Peygamber'den sonra, nasların olayları açıkladığını kabul etmekte, elçiliğe ihtiyaç hissettiren anlamı vurgulamak sözkonusudur. Çünkü Allah'ın hükümlerini açıklamak için risalete ihtiyaç bulunur. Resûlullah'tan sonra ortaya çıkan olayların hükmü dolaylı (tazammunî) yoldan açıklanmış olmazsa bu bir eksiklik olur ki, şârii bundan tenzih gerekir (muhakkık).

766 "İhtilafa düştüğünüz şeyin hükmü Allah'a aittir" (eş-Şûrâ, 42/10).

sinin kesin bilgi ile sabit olmasını gerektirir. Bu sebeple onlara ait hükümlerin naslarda bulunduğu ortaya çıkmıştır; nasların zâhir ile değil, mânalarla ilgili oluğu da.

Şunu da belirtmek gerekir ki birden fazla anlama ve farklı yorumlara açık olan naslarda, lafzın görünen anlamıyla amel etmek ümmet arasında tartışmalı bir husustur. Tartışma durumunda ise tercih edilebilecek delil veya yoruma döndürme emri vardır. Bu sebeple, doğruluğu sabit olmayan görüş veya delillere atıfta bulunmak isabetli değildir. Şöyle ki, görünen anlama bağlı hükümde, zâhir denilince dilin gerektirdiği anlam yahut da alışılagelen anlayış kastedilir. "Yüzlerinizi yıkayın"[767] meâlindeki ilâhî beyan böyledir ki hangi şeyle yıkanırsa yıkansın, sözlükteki yıkama anlamı gerçekleşmiş olur. Ancak insanların kullanımında hangi şeyle yıkanılması adet ise o anlaşılır, böylece hitap da ona çevrilmiş olur; alışılmış olan zâhiri anlam dilde zâhir olan anlamdan önde tutulur; dile bağlı olarak verilen mânayı açıklayıcı bir delil oluncaya kadar alışılmış olan anlam devam eder. Yahut dilde kullanılan mânanın aynı zamanda mutad ise bu durumda benimsenen dil yerine geçer. *Nihâî gerçeği bilen Allah'tır*.

[Tekrar edelim ki] bir delil olmaksızın anlaşılagelen anlamı tartışmak veya ondan vazgeçmek muhtemel değildir. Ancak elimde delili bulunan kimsenin görüşü bağlayıcı kabul edilir, ondan önceki uygulama ise terkedilir. *Nihâî gerçeği bilen Allah'tır*.

Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin. Bu ilâhî beyan hakkında üç farklı yorum yapılmıştır. Emrettiği şeylerde Allah'a, tebliğ ettiği şeylerde Resûlullah'a itaat edin. Farz kıldığı şeylerde Allah'a itaat edin, Sünnet kıldığı hususlarda Resûlullah'a itaat edin. İndirdiği ve Kitap'ta beyan ettiği hususlarda Allah'a itaat edin, açıklama yaptığı hususlarda Peygamber'e itaat edin. Dilde bilindiğine göre itaat, emredilene uymakla oluşur. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ise emrettiği bütün hususlarda kendisine itaat edilmesi gereken bir kimsedir, evet bu hususta itaat edilmesi lazımdır. Onun emri -kendisine ait olduğu sabit olunca- [§]Allah Teâlâ'nın emridir, ona itaat Allah'a itaattir. 304
Onun beyanıyla husûsîlik, umûmîlik ve nesih gibi hususlar oluşur; farz, edep gibi bütün hükümler onunla ortaya çıkar. Resûlullah'ın dilinden çıkan beyan, tevil veya değiştirme Allah Teâlâ'nın sayesinde ondan çıkmıştır. Azîz ve celîl olan Allah ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arasında ayırım şüphe doğurabilir ve ayrılık vehmettirir, Allah Teâlâ kendisine muhalefette bulunacak bir elçi göndermekten pek yücedir. *Yardım ve başarı ancak Allah sayesinde mümkündür*.

---

767 el-Mâide, 5/6.

Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir bu daha hayırlıdır. Yani Allah'a ve peygambere götürmek daha hayırlıdır. **Bu daha hayırlıdır**, yani mümkün olduğu kadar anlaşıp birleşmek, ayrılıktan daha hayırlı ve övgüye daha layıktır. **Sonuç bakımından en güzelidir**, yani akıbet. **Sonuç bakımından en güzelidir**, haber bakımından en güzeldir. Hafsâ'nın mushafında "zâlike hayrun ve ahsenu sevâben" (ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ ثَوَاباً) şeklindedir. İbn Abbâs'tan da: "zâlike hayrun ve ahsenu te'vîlen" (ذٰلِكَ خَيْر وَاَحْسَنُ تَأْوِيلًا) cümlesi hakkında: "Kur'ân tevil bakımından en güzel olandır" dediği rivayet edilmiştir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ
مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُٓوا اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُٓوا اَنْ
يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾

60. "Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Onu tanımamaları kendilerine emredildiği halde tâğûtun önünde mahkemeleşmek istiyorlar. Şeytan da onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor."

Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Kıssada anlatıldığına göre iki kişi arasında anlaşmazlık çıktı, biri münâfık diğeri ise Yahudi idi. Münâfık: Kâb b. el-Eşref'e gidelim, dedi.
305 Yahudi ise: Muhammed'e gidelim, dedi. [§]Ardından aralarında hükmetmek için Hz. Peygamber'e gittiler, o da Yahudinin lehinde, münâfıkın aleyhine hüküm verdi. Dışarı çıktıklarında münâfık kişi Yahudi'ye, Ömer b. Hattâb'a gidelim, davamızı ona götürelim, dedi. Beraber ona gittiler. Yahudi Hz. Ömer'e "Biz davamızı Muhammed'e götürdük, benim lehime hüküm verdi. Bu ise Muhammed'in hükmüne razı olmuyor, senin hükmüne razı olacağını düşünüyor, aramızda hüküm ver" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) münâfığa: "öyle mi?" dedi, o da: "evet" diye cevap verdi. Ömer, az bekleyin, yanınıza çıkacağım deyip eve girdi. Kılıcını kuşanıp çıktı ve münâfığın boynunu vurdu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmüyor musun? Tâğût'u tanımamaları kendilerine emrolunduğu halde, onun önünde muhakeme olmak istiyorlar"[768].

[768] Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 263-264; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 582. Hâfız İbn Kesir: "Cidden garîb bir hadistir" demiş, bazı isnatlarının garîb mürsel olmakla vasıf-

Tâğût hakkında denildi ki O, Kâb b. Eşref'tir. Yine denildi ki bir kâhinin adıdır. Tâğût, kâfir demektir, yorumu da yapılmıştır. Aslında **Tâğût** Allah'tan başka ibadet edilen her şeydir. Yüce Allah'ın şu beyanı da benzer yorumu taşır: "Öyleyse nasıl olur da önceden yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince hemen yemin ederek…[769] Yani nifak sahipleri "O (münâfık) hâkime başvurmakla iyilik etmekten ve arayı bulmaktan başka bir şey istemedi" diye Allah'a yemin ederek geldiler[770]. Yani münâfıklar gelip muhâkeme olmaktan, "Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik" diye yemin ediyorlar[771].

[Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Dair Delil]

[§]Bu âyet-i kerîmede Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risaletini ispatlayan delil vardır. Şöyle ki **Muhâkemeleşmek istiyorlar**, meâlindeki ilâhî beyan onların muhâkeme olmaya niyet ettikleri, fakat bunun henüz oluşmadığı anlamına gelir. Resûlullah ise bu durumu onlara haber vermiştir. Onlar da Hz. Muhammed'in bu durumdan, ancak Allah'ın bildirmesi sayesinde haberdar olduğunu anlamışlardır. Fakat şiddetli inatları ve dik kafalılıkları sebebiyle ona tâbi olmadılar. **306**

Onu tanımamaları kendilerine emredildiği halde. Tâğûtu tanımamakla emrolunmuşlardı, şu beyanda olduğu gibi: "Kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır"[772].

Şeytan da onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor. Yani şeytan büsbütün sapmaları için onlara amellerini süslüyor, yani onlar ebediyen hidâyete dönmezler. Burada onların bu hal üzere öleceklerinin haber verilmesi mevcuttur, nitekim böyle de olmuştur. Bu beyan hidâyete erme ümidini orta-

---

landırmış ve hadisin isnadında bulunan İbn Lehîa'nın zayıf bir ravi olduğunu kaydetmiştir (bk. İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 522). Hâfız İbn Hacer de şöyle demiştir: "Bu isnat her ne kadar zayıf ise de Mücahid tarîkıyle kuvvetlenmiştir" (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 38).

769 "Başlarına bir felaket gelince hemen "Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik" diye yemin ederek sana gelirler!" (en-Nisâ, 4/62).

770 Müellif birkaç satır sonra 62. âyetin tefsirinde şöyle der: "Hz. Ömer, bu münâfık adamı öldürünce münâfıklar Resûlullah'a geldiler ve 'münâfık iyilikten, yani senden sıkıntıyı gidermek amacıyla hafifletme ve kolaylaştırmaktan, hayra ve doğru olana ulaşmaktan başka bir şey istemedi" diye Allah'a yemin etmiştir.

771 Müellif 62. âyeti tefsir ederken birkaç satır sonrasında şöyle diyor: "Hz. Ömer, o münâfık kişiyi öldürünce, münâfıklar Resûlullah'a gelerek, o münâfıkın iyilik yapmak ve arayı bulmaktan başka bir şey kasdetmediğine dair yemin ediyorlar. Yani o senin yükünü hafifletmek ve sana kolaylık sağlamakla üzerinden yükü kaldırmak, hayır ve doğru olanı başarmak için yapmıştır".

772 el-Bakara 2/256.

dan kaldırma konumundadır. Haktan **uzak** yahut haktan uzun mesafede; ikisi de aynı sonuca varır.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ رَاَيْتَ
الْمُنَافِق۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

61. “Onlara “Allah’ın indirdiğine ve peygamberine gelin” denildiği zaman münâfıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.”

Onlara “Allah’ın indirdiğine ve peygamberine gelin” denildiği zaman. Yani onlara “Allah’ın Kitab’ında indirdiği hükme gelin” denildiği zaman. **Ve peygambere.** Yani Resûlullah’ın emrine ve Sünnet’ine. **Münâfıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.** “Sudûd” (الصدود) sözlükte yüz çevirmek, “sad” (الصد) ise engellemek anlamına gelir[773]. Kisâî, bu kelimeyi iki şekilde okumuştur: Sâd harfinin (ص) kesresi “yesıddûne” (يصِدُّون) ve zammesi ile “yesuddûne” (يصُدُّون). Hafsâ’nın mushafında ise şöyledir: (وإذا دعوتَ الكافرين والمنافقين إلى ما أنزل الله رأيتَ المنافقين يصدون عنك صدودا): “Kâfirleri ve münâfıkları Allah’ın indirdiğine davet ettiğin vakit münâfıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün”.

فَكَيْفَ اِذَٓا اَصَابَتْهُمْ مُص۪يبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ ثُمَّ جَٓاؤُ۫كَ
يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنْ اَرَدْنَٓا اِلَّٓا اِحْسَانًا وَتَوْف۪يقًا ﴿٦٢﴾

307 [§]***62. “Öyleyse nasıl olur da önceden yapıp ettikleri yüzünden başlarına bir felaket gelince hemen “Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik” diye yemin ederek sana gelirler!”***

Bu âyet-i kerîmenin, yukarıda (61. âyette) zikredilen hususların tamamlayıcısı mahiyetinde olması muhtemeldir. Şöyle ki Hz. Ömer (r.a.), o münâfık kişiyi öldürdüğü zaman, münâfıklar Hz. Peygamber’e gelmek ve yemin etmek suretiyle şöyle demişlerdir: Bu adam **iyilik etmekten**, yani senden sıkıntıyı gidermek amacıyla yükünü hafifletmek ve kolaylaştırmaktan, hayır ve doğru olanı **bulmaktan** başka bir şey istemediler” demişlerdi. Başka bir yoruma göre âyet, münâfıkların, Dırâr Mescidi’ni inşa etmeleriyle ilgili olarak nâzil olmuştur[774]. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Bunlar ‘Bizim iyilikten başka

---

773 İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “صد” md.

774 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, V, 265.

hiçbir kasdımız yok' diye de mutlaka yemin ederler"[775], yine tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin, başlarına gelen her türlü musibet ve felaket hakkında nâzil olmuş bulunması da ihtimal dâhilindedir, çünkü onlar bu durumlarda Resûlullah'a gelerek ondan özür diliyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu konuda şöyle buyurmuştur: "Onlara döndüğünüzde, size mazeret beyan edeceklerdir. De ki: 'Mazeret beyan etmeyin. Size kesinlikle inanmayız. Çünkü Allah bize, sizin durumunuzu bildirdi"[776]. Şu sebeple ki münâfıklar ganimet vb. menfaatler umdukları yere yöneliyorlardı. Eğer müminlerin sıkıntıya ve yenilgiye maruz kalacaklarını görürlerse [§]onlara yöneliyor, tamahlarından 308
dolayı onlarla beraber olduklarını söylüyor, uyum gösteriyor ve "Biz kesinlikle sizinle birlikteyiz" diyorlardı. Şayet kâfirlerin sıkıntı ve yenilgi ile karşılaştıklarını görürlerse onlara uyum gösteriyorlardı; şu âyet-i kerîmede beyan edildiği üzere: "Onlar sizi gözetleyip duran kimselerdir. Eğer Allah tarafından size bir fetih nasip olursa 'Biz sizinle beraber değil miydik?' derler. Şayet kâfirlerin (zaferden) bir payı olursa, 'Size üstünlük sağlayıp sizi müminlerden korumadık mı?' derler"[777]. Bu onların her zamanki adetiydi.

Biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik. Bu ilâhî beyan çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Denildi ki "biz yalnızca senin için hafifletmek ve kolaylaştırmak istedik" demektir. Denildi ki münâfıklar: "Biz onun hakemliğine başvurduk, eğer başarılı olsaydı ne âlâ, yoksa sana müracaat edecektik", dediler. Burada kâfiri hakem tayin etmenin ve onun önünde muhâkeme olmanın bâtıl olduğuna işaret vardır. Bu, bizim fakîhlerimiz için kesin bir delildir. *Nihâî gerçeği bilen Allah'tır*.

"Biz iyilik etmek ve arayı bulmaktan başka bir şey istememiştik". Denildi ki senin için bir hafifletme ve kolaylaştırma olsun diye. Şayet o, başarılı olursa ne âlâ, olmazsa iyilik etmek ve arayı bulmak için sana müracaat ederiz; umulur ki, Peygamber ve ashâbı önünde muhâkeme olmak münâfıkları İslâmiyete dönmeye sevk eder. Yine denildi ki "İyilik etmek" bize iyilik eder ve mallarının artanıyle bize lütufta bulunurlar. Yine denildi ki "tevfîk" (توفيق) mallarının artan kısmıyla. Bir de "tevfîken (تَوْفِيقًا) doğruyu, demektir.

---

775 "Bir de zararlı faaliyetlerde bulunmak, küfre yardım etmek, müminler arasına ayrılık sokmak için ve öteden beri Allah ve Resûlüne karşı savaşanlara üs olsun diye bir mescit yapanlar vardır. Bunlar 'Bizim iyilikten başka hiçbir kasdımız yok' diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şahitlik eder ki bunlar mutlaka yalancıdır" (et-Tevbe, 9/107).

776 et-Tevbe, 9/94.

777 en-Nisâ 4/141.

أُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ يَعْلَمُ اللّٰهُ مَا فٖى قُلُوبِهِمْ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ
وَقُلْ لَهُمْ فٖٓى اَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلٖيغًا ﴿٦٣﴾

63. "Onlar, Allah'ın kalplerindekini bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle."

Onlar, Allah'ın kalplerindekini, nifâkı ve yeminlerine muhalefetlerini **bildiği kimselerdir. Onlara aldırma,** bu defa onları cezalandırma. **Onlara de**
309 **ki** bunun benzerini ikinci defa yaparsanız sizi cezalandırırım. [§]Bu ifadenin tehdit niteliğinde olma ihtimali de vardır, yani sen onları cezalandırma, Allah Teâlâ onların cezasını verir.

Ve onlara durumları hakkında etkili söz söyle. Denildi ki "Onları öyle tehdit et ki bunun benzerine döndükleri takdirde cezalandırılsın". Ayrıca şöyle de denildi: Bu konuda onları delili benimsemeye mecbur et, dönüş yaptıkları takdirde kendilerini cezalandır.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُٓوا
اَنْفُسَهُمْ جَٓاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا
اللّٰهَ تَوَّابًا رَحٖيمًا ﴿٦٤﴾

64. "Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı."

[İlâhî İlim ve İradenin Kapsamı]

Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Allah'ın izniyle meâlindeki beyan farklı anlamlara gelebilir. Denildi ki **Allah'ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi**, yani dilemesiyle, denildi ki Allah'ın ilmiyle. **Allah'ın izniyle**, "Allah'ın dilemesiyle" şeklinde anlayanlara göre anlam şöyledir: Peygamber aleyhisselâma itaat eden, ancak Allah'ın dilemesiyle itaat etmiştir. Yine Resûlullah'a asi olan Allah'ın dilemesiyle asi olur. Hülasa Resûl-i Ekrem'e itaat edenin itaati de isyan edenin isyanı da, bunların hepsi Allah'ın dilemesiyledir. **Allah'ın izniyle** beyanını O'nun

ilmi ile tevil eden ise şöyle demektedir: Allah kendisine itaat edeni de isyan edeni de bilir. Yani bütün bunlar ancak O'nun ilmiyle olur, yoksa dünyadaki hükümdârların işlerinde olduğu gibi, Allah'ın gafleti yahut hatası sebebiyle değildir. Dünyadaki hükümdârların karşılaştıkları isyan ve muhalefet hareketleri, onların gafletleri ve sonuçlarıyla ilgili yanılmaktan dolayı başlarına gelir. Allah Teâlâ ise peygamberleri gönderdiğinde, onlara itaat ve isyan edileceğini bilerek göndermiştir. Şu var ki herhangi birinin itaatinin kendisine fayda, isyanının da zarar getirmeyeceği hikmetine bağlı olarak bunu yapmıştır. Bunların fayda ve zararları faillerine aittir.

Biz her bir peygamberi sırf kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Bu ilâhî beyanın şöyle yorumlandığı belirtilmiştir: "Cenâb-ı Hak önceki ümmetlere gönderdiği peygamberi, başka bir şey için değil sadece ona itaat etmeleri için göndermiştir. Peki, siz kendinize gönderilen Peygamber'e itaati terk ettiniz?". "Allah'ın izniyle ancak kendisine itaat edilmesi için O, insanlara, gönderdiği her peygambere itaat etmelerini emretmiştir, fakat onlardan bazıları ona itaat etmiş, bir kısmı da etmemiştir.

[§]Mûtezile mensupları, Cenâb-ı Hak'kın, **Biz her peygamberi, ancak** 310
kendisine itaat edilmesi için gönderdik meâlindeki beyanı hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ peygamberleri, sadece kendilerine itaat edilmek üzere gönderdiğini haber vermiştir, oysa ki itaat edilmeyen peygamberler de vardır. Azîz ve celîl olan Allah'ın, yapılmasını ve olmasını dilediği işlerin bulunduğunu, fakat haber verdiği şeklinde vukû bulmadığını nasıl olur da bilmezsiniz, halbuki kendilerine itaat edilmeyen peygamberler gelip geçmiştir.

Mûtezile mensuplarına şöyle cevap verilmiştir: **Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik.** Yani onun dilemesi ile. Allah'ın itaat edilmesini dilediği peygamberlere itaat edilmiştir, itaat edilmemesini istediklerine ise edilmemiştir. Bunun gibi itaat edileceğini bildiği peygamberi bunun için göndermiş ve ona itaat edilmiştir; itaat edilmeyeceğini bildiğine ise itaat edilmemiştir. Bir elçi, eğer iş onun üzerine yürüsün diye bir emri tebliğ etmekle görevli olarak gönderilmişse bu isabetlidir. Fakat itaat edilsin diye, bir emirle gönderilen elçiye itaat edilmemesi caiz değildir.

Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için (gönderdik). Denilmiştir ki Allah'ın emriyle, ki bunun açıklaması biraz önce geçmişti. Yine denildi ki "Allah'ın dilemesi ile itaat edilmek üzere, Allah'ın dilediği herkes peygamberine itaat eder. Şöyle de denilmiştir: Allah'ın ilmi ile; bu, itaat edeceğini bildiği kimse hakkındadır, çünkü Allah Teâlâ'nın, itaati vukû bulmayacak kimseyi itaatkâr diye bilmesi mümkün değildir.

Bu konuda Mûtezile şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Peygamberi, itaat edilmek üzere gönderdiğini haber vermiştir, fakat ona herkes inanmamıştır. Peki, bütün muhatapları peygambere itaat etmese de Allah Teâlâ'nın itaati dilemesinin ne sakıncası vardır?

Biz şöyle dedik: Yüce Allah, **Allah'ın izniyle itaat edilmesi için.** Burada izin, yukarıda ifade edilen anlamlara yönelir. Bu anlamlara göre ise ifadenin anlamı başkası değil, sadece itaat edecek kimseler tarafından itaat edilmesi demek olur. Dolayısıyla durum iddia edilene uygun olmuştur. Bu husus, Allah
311 Teâlâ'nın şu beyanında olduğu gibidir: [§]"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"[778]. Bilindiği üzere yaratılanlardan küçük yaşta olanlar ibadet etmezler. Dolayısıyla bu haber, her konuda değil, varlık itibariyle özel bir husustadır. İlâhî iradenin durumu da bunun gibidir, herkeste değil, kimde bulunuyorsa ondadır. İrade, kimde varsa onda bilinir, bu da herkese değil, bazı kimselere râci olur. Meşieti, dilemek anlamında (Allah'ın) izin vermesi de bunun gibidir. *Nihâî gerçeği bilen Allah'tır.*

Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde. Yani zulümlerinin sonucunun kendilerine vardığını bildikleri zaman. Çünkü zulüm, bir şeyi, ait olmadığı yere koymak demektir, onlar da kendilerini ait olmadıkları yere koymuştur. Bu sebeple kendilerini tanımayınca yaratıcılarını da tanıyamazlar.

(Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde) gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi. Yani teslim olmuş, senden başkasının önünde muhâkeme olmaktan tövbe etmiş, senin hükmüne razı olmuş bulundukları halden, pişman olarak sana gelseler **ve Peygamber de onlar için mağfiret dileseydi** yani peygamber onlar için şefaatçi olsaydı **elbette Allah'ı, ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulacaklardı,** yani O'nu tövbelerini kabul edici bulacaklardı.

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتّٰى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فٖٓي اَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلٖيمًا ﴿٦٥﴾

65. "Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar."

---

778 ez-Zâriyât 51/56.

Hayır, rabbine andolsun ki… iman etmiş olmazlar. Denildi ki hayır anlamındaki “felâ” (فَلَا) kelimesi bağlantı edatıdır. Kur’ân’da yer alıp Cenâb-ı Hak’kın yemin ettiği her âyette durum aynıdır, hepsi bağlantı (sıla) edatıdır. “Bu beldeye yemin ederim”[779]; “Kıyâmet gününe yemin ederim”[780] ve benzeri. Yüce Allah sanki söyle buyurmuştur: “Rabbine yemin ederim ki onlar iman etmiş olmazlar”. Denildi ki **Hayır! Rabbine andolsun** anlamına gelen beyandaki bu edât, sıla ile ilgili olmayıp [§]daha önce geçen kelâmı olumsuz kılmak 312
ve ona karşı çıkmak için kullanılır. Kişinin “lâ vellâhi” (لا واللهِ), yani “hayır vallahi” sözünde olduğu gibi burada “lâ” (لا) daha önce geçen sözleri olumsuzlamak için gelen bir ifadedir. Burada da durum aynıdır. Bu âyet-i kerîmede, ayrıca Hz. Muhammed’in diğer insanlara yönelik üstünlüğüne işaret vardır. Çünkü söz ve ifade bir kişiye yönelik olunca kendisine saygı göstermek ve söyleneni ona tahsis etme konumunda bulunur. Şayet bir gruba yönelik olursa Allah Teâlâ hakkında olur; şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Mescitler yalnız Allah’ındır”[781]; “Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur”[782] ve benzeri.

Hayır, Rabbine and olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususnda seni hakem kılmadıkça. Aslında Resûlullah’ın verdiği hükme razı olmadıkça demektir. Yoksa âyetin kendisi -bazıları onu hakem belirlemeseler bile- kendisi hakemdi. Binaenaleyh bu ilâhî beyan onun hükümedici olmadığı anlamına gelmez. *En doğrusunu Allah bilir*. **Aralarında çıkan anlaşmazlık hususnda seni hakem yapmadıkça.** Yani senin hükmüne ve verdiğin karara razı olmadıkça. **Aralarında çıkan anlaşmazlıkta**. Yani aralarında ihtilafa düştükleri ve tartıştıkları konularda. **Sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe.** Denildi ki “harecen” (حَرَجاً), yani “sıkıntı” darlık çekmedikçe. Denildi ki aralarında verdiğin hükmün hak olduğu hususnda şüpheye düşmedikçe. Yine denildi ki: “harec” günah demektir.

[**İman - Kalp İlişkisi**]

Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet-i kerîmede, imanın kalp yoluyla gerçekleştiğinin işareti bulunmaktadır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak “**… verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın**…” buyurmaktadır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette “Allah kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir”[783] buyurmaktadır. Burada O, hem

[779] el-Beled, 90/1.
[780] el-Kıyâme, 75/1.
[781] el-Cin, 72/18.
[782] en-Nahl, 16/52.
[783] el-En‘âm, 6/125.

göğüs darlığı, hem de kalpleri anlamına gelen "enfusihim" (أنفسهم) kavramlarını zikretmiştir. Bunların ikisi de aynı anlama gelir.

313 [§] Yine görmez misin ki Allah Teâlâ başka bir âyette: "kalpleri inanmadığı halde"[784] buyumuştur. Bu tür âyetler Kerrâmiye[785] mezhebinin görüşlerini reddetmektedir. Çünkü Yüce Allah: **Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın** … buyurmuştur. Kerrâmiyye mensupları ise "hayır onlar iman ediyor", demektedirler[786]. Onlara şöyle denilmelidir: Siz mi daha iyi biliyorsunuz, yoksa Allah mı?

Denildi ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, aralarında tartışan ve aralarında hüküm vermesi için tâğûta müracaat eden Yahudi ile bir münâfık hakkında inmiştir. Yine denildi ki bu âyet, aralarında su konusunda anlaşmazlık bulunan Ensar'dan biri ile Zübeyr b. Avvam'ın durumu hakkında inmiştir. Bunlar Resûlullah aleyhisselâmın huzuruna çıkıp konuyu anlatmışlar. O da Zübeyr'e: "Sen sulamanı yap sonra suyu komşuna bırak" buyurdu. Sözü edilen kişi buna kızmış. Bunun üzerine **Hayır, rabbine andolsunki**… **iman etmiş olmazlar** âyeti inmiştir[787]. Fakat biz olayın nasıl olduğunu ve kimler hakkında vukû bulduğunu bilmemekteyiz. Şunu da belirtmeliyiz ki Hz. Peygamber'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Hiç bir kimse beni kendisinden, ailesinden, çocuğundan, malından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz"[788].

Sonra da içlerinde, yani kalplerinde, **verdiğin hükümden hiçbir sıkıntı,** yani senin verdiğin hükmün hak olduğu hususunda şüpheden arınmış **bulmadıkça ve boyun eğip teslim olmadıkça.** Yani onların lehine ve aleyhine senin verdiğin hükme teslim olmadıkça demektir.

---

784 el-Mâide, 5/41.

785 Bunlar Muhammed b. Kerrâm'a uyanlardır. İmam Eş'ârî, onları Mürcie'den saymıştır. Onların, Allah'ı cisim olarak nitelemeye kadar giden görüşleri vardır (bk. Eş'ârî, *Makālâtü'l-İslâmiyyîn*, 141; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 202; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 108).

786 Çünkü Yüce Allah: "Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe inanmış olmazlar" buyuruyor. Oysa onlar: "belki inanıyorlar" demektedirler.

787 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 158.

788 Buhârî, "İman", 8; Müslim, "İman", 69, 70.

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُواْ أَنفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُواْ مِن دِيَارِكُم
مَّا فَعَلُوهُ إِلاَّ قَلِيلٌ مِّنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُواْ مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا
لَّهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا

[§]*67.* ***"Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye*** **314**
emretmiş olsaydık, pek azı müstesnâ bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) ***daha sağlamlaştırıcı olurdu."***

Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesnâ bunu yapmazlardı. Ebû Bekir radıyallahu anhu şöyle demiştir: "Yâ Resûlullah! Şayet bu âyet bizim hakkımızda inmiş olsaydı, şüphe yok ki ben kendimden ve ev halkımdan başlardım". Bunun üzerine O şöyle buyurdu: "Bu senin dinî değerlere bağlılığının diğerlerinkinden, imanının da diğer insanların imanından daha üstün oluşundandır". Hasan-ı Basrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet inince, Ensar'dan biri şöyle demiştir: "Vallahi şayet bu, üzerimize yazılmış bir farz olsaydı elbette kendimizi öldürürdük". Resûlullah da şöyle buyurmuştur: "Muhammed'in canını kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, Ensar'dan olan bazı kişilerin kalplerindeki iman sarsılmayan dağlardan daha kuvvetli bir şekilde yerleşmiştir"[789].

Eğer onlara emretmiş olsaydık. Bunlar Yahudilerdir, fakat bunlarla Mûsâ aleyhisselâmın arkadaşları kastedildiği gibi, Araplar da kastedilir[790]. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) ve onunla birlikte bir topluluğun şöyle dediği nakledilir: "Vallahi Allah bunu emretseydi biz de muhakkak yapardık (kendimizi öldürürdük). Böylece bunu bize emretmeyen Allah'a hamdolsun. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İman, müminlerin kalplerinde sarsılmaz dağlardan daha sabittir"[791]. Âlimler, âyette zikredilen insanların kendilerini öldürmesi hususunda farklı görüşlere sahip olmuşlarıdır. Bazı âlimler, herkesin kendisini öldürmesinin, bazıları ise birbirlerini öldürmelerinin emredilmiş olduğu-

---

789 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 160-161.

790 Müellif, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanına işaret ediyor olmalıdır: Yüce Allah'ın: "Mûsâ kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur" âyetine işaret ediyor olsa gerektir (el-Bakara, 2/54).

791 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 160-161; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 587.

nu savunmuştur. Herkesin kendisini öldürmesi iki açıdan muhtemel değildir:
315 [§]Birincisi, onun çok zor bir ibadet olduğu ve hiç kimsenin buna tahammül edemeyeceğidir. Nitekim "Allah, insana sadece kaldırabileceği bir şeyi yükler"[792] meâlindeki ilâhî beyan Cenâb-ı Hak'kın, güç yetirilemeyecek sorumlulukları insanlara yüklemediğini haber vermektedir[793]. İkincisi, bu emirde insan neslinin ortadan kaldırılması ve yaratmanın özellikle yok edilme gayesine bağlı kalmasıdır. Halbuki insanları tek bu gayeye bağlı olarak olarak yaratmanın hiçbir hikmeti yoktur.

Pek azı müstesnâ bunu yapmazlardı. Denildi ki bunlar Abdullah b. Mesûd, Ammâr, Filan ve filan kişilerdir. Ancak bu görüşün sahih olup olmadığını bilmemekteyiz. Şayet Cenâb-ı Hak'kın **kendinizi öldürün** meâlindeki beyanı birbirilerini öldürmek şeklinde olsaydı, o zaman onlar düşmanla savaşmak, evlerinden çıkmak ve hicret etmekle emrolunurlardı. Zaten Allah Teâlâ, az bir kısmı müstesnâ, bunu yapmayacaklarını haber vermiştir.

Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi onlar için hayırlı olurdu. Bunun iki şekilde anlaşılma ihtimali vardır. Şayet İslâm adına emredilen şeyi ve itaati yapmış olsalardı, elbette bu onlar için hayırlı olurdu. Bir de nefislerini öldürmek üzerlerine farz olsa ve onlar da emredileni yapsalardı, âhirette onlar için hayırlı olurdu. "Ve eşedde tesbîten" (وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا) ifadesi hakkında denildi ki gerçekten; yine denildi ki dünyada gerçekleştirmek için. **Verilen öğüdü,** yani Kur'ân'dan kendilerine verilen öğüt. "Lekâne hayrenlehum" (لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ); yani dünyada iken onlar için hayırlı olurdu. "Ve eşedde tesbîten" (وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا) yani Allah'ın emrini tasdik etmesi açısından.

وَاِذًا لَاٰتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّٓا اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾

67. "O zaman elbette kendilerine nezdimizden büyük bir mükâfat verirdik."

Bu ilâhî beyanın îki mânaya ihtimali vardır: Âhirette büyük bir mükâfat; dünyada büyük bir mükâfat; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz onun işin kolayına yönlendiririz"[794].

---

792 el-Bakara, 2/286.

793 "Allah Teâlâ'nın, insanlara kendilerini öldürmelerini emretmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü mükellefiyet ihtiyari olarak gücün yettiği ölçüdedir. Kişinin isteyerek kendini öldürmesi gücünün dâhilinde değildir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 179b).

794 "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa, bunların güzel karşılığına da inanırsa, biz onu işin kolayına yönlendiririz" (el-Leyl, 92/5-7).

وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًا ﴿٦٨﴾

[§]*68. “Ve onları doğru yola eriştirirdik.”* 316

Yani Allah kullarını doğru yola iletendir.

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُولَ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَعَ الَّذ۪ينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيّ۪نَ وَالصِّدّ۪يق۪ينَ وَالشُّهَدَٓاءِ وَالصَّالِح۪ينَ وَحَسُنَ اُو۬لٰٓئِكَ رَف۪يقًا ﴿٦٩﴾

69. “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”

Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlih kişilerle beraberdirler. Bir kıssada şöyle rivayet edilmiştir: Bir kişi Hz. Peygamber’in huzuruna gelip ağladı ve şöyle dedi: “Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah’a yemin ederim ki seni kendimden, evladımdan ve ailemden daha çok seviyorum. Seni hatırladığımda yanına gelip sana bakmazsam öleceğimi zannediyorum. Aklıma benim ölümüm ve senin ölümün geldi, bunun yanında cennetteki makamımı düşündüm, sen diğer peygamberlerle yükselirsin. Ben cennete girersem senin makamının aşağılarında kalırım. Öldüğümde senden ayrılacağımı düşündüm ve ağladım. Hz. Peygamber (s.a.) ona hiçbir cevap vermedi. Bunun ardından Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi: **Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler.** Resûl-i Ekrem (s.a.): “Bana o kişiyi çağırın” buyurdu. Kendisine “Müjdeler olsun sana” dedikten sonra ona, bu âyeti ona okudu[795]. Nakledildi ki: Hz. Peygamber (s.a.), bir gün ashâbından birilerine gitti ve onları üzgün bir şekilde gördü. Bunu üzerine “Neyiniz var, yüzünüzü ve renginizi değiştiren nedir?” diye sordu. Onlar
da şöyle dediler: “Yâ Resûlullah! Biz ne hastayız ne de bir ağrımız var. **[§]**Fakat 317
seni görmez, seninle buluşmazsak çok özlüyor ve şiddetli yalnızlık hissediyoruz. Bu gördüğün halimiz bundandır. Bir de âhiretten söz edip seni orada görememekten korkuyoruz”. Bunun üzerine; **Kim Allah’a ve Peygamber’e itaat**

795 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 163-164; ; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 588.

ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler[796] âyeti nâzil oldu. Âyetin nüzûl sebebi bu sayılanlardan hiçbirinin olmama ihtimali de var. Fakat şu açılardan da bakılabilir: Birincisi, Yahudiler, diğer inkârcılar ve Resûl-i Ekrem'e eziyet edip onun çağrısını kabulde ve ona itaatte inatlaşanlar, müslüman olup Peygamber'e itaat etseler bile yaptıkları bu tövbenin kabul olunmayacağını ve Hz. peygamber'e eziyet etmeyip ona itaat etmekten geri durmayanların derecesine ulaşamayacaklarını zannetmişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Allah'a ve Peygamber'e itaat etmesi halinde, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehitler ve salih kişilerle beraber olacağını ve sanki itaati hiç terk etmemiş gibi olacağını haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim bir âyette Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[797]. Yine muhtemeldir ki müminler itaat ettiklerinde cennette kendilerine dünyada verilenlerin aynısının verileceğini haber alınca, orada birbirlerine uzak olacakları için bir araya gelip buluşamayacaklarını zannetmişlerdir. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah, onların cennette bir araya geleceklerini haber vermiştir, çünkü bu, dünya hayatında en büyük ve en değerli bir nimettir. Yine muhtemeldir ki âyet-i kerîmenin bir nüzûl sebebi yoktur ve doğrudan bir mesaj konumundadır. Yani kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîklar, şehitler ve salih kimselerle -başka başka yerlerde değil- tek bir mekânda olurlar. Bu son olarak söylenenler sanki daha isabetlidir, çünkü onlar, itaat çağrısına icabet ettiler. *En doğrusunu Allah bilir*.

318 **[§] Sıddîklar** lafzı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler şöyle demiştir: "Peygamberler'in, onların yaptıkları eğitim öğretim ve her türlü hayır ve itaat faaliyetlerinde onlara uyanlar ve izleyenlerdir"[798]. Yine denildi ki sıddîklar. Hz. Peygamber'in (s.a.) kendilerini Allah'ın dinine ilk davet ettiği zaman ve kendisini ilk gördüklerinde onu tasdik eden kimselerdir"[799].

Şehitler hakkında, "Allah yolunda öldürülen kimsedir" denilmiştir. Yine denildi ki "şehit, Allah'ın dinini koruyan kimsedir". Şöyle, denilmiştir: Sıddîklar, şehitler ve sâlihler, bu üçünün anlamı aynıdır.

---

796 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 163-164; ; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 589.

797 el-Enfâl, 8/38.

798 Yani insanlara bilgi öğretmek, cehaletlerini izale etmek, hayra ve Allah'ın emirlerine itaate çağırmak gibi peygamberlerin yaptıkları her amel demektir.

799 Onlar peygamberlere ulaşıp onları tasdik edenlerdir. Ebû Zer'in şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Onlar sıddîklar, onlar müminlerdir. Denildi ki onlar sıddîklardır.

İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Sıddîklar, peygamberlere yetişip onları tasdik edenlerdir. Ebû Zer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sıddîklar mümin kimselerdir. Denildi ki Sıddîklar, Allah'ın kendilerini tasdikle lütuflandırdığı, peygamberleri tasdik etmede öne geçenlerdir. **Şehitler**, Allah'ın kendilerine şehit olmaları şeklinde lütufta bulunduğu kimselerdir. **Sâlihler** de cennet ehli olan müminlerdir.

ذٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ عَلٖيمًا ﴿٧٠﴾

70. "Bu lütuf Allah'tandır, bilen olarak Allah yeter!"

Bu âyet mükâfatın Allah'ın bir lütfu olduğunu gösterir, çünkü daha önce Allah tarafından, iyilikleri yapanlara nimetler ve üstünlükler lütfedilmiştir; böylece onların, Allah'a olan itaatleri şükür yerine geçer; yoksa bunu yapmak O'nun için zorunlu bir şey değildir. Nitekim cennete de ancak Allah'ın rahmeti ve lütfu ile girilir. **Bu lütuf Allah'tandır.** Yani Allah'ın kendilerine verdiği nimetler O'nun bir lütuf ve keremidir. **Bu lütuf Allah'tandır**. Yani kullar arasındaki güzel uyum da Allah'ın bir lütfudur.

Bu âyet-i kerîme "aslah"[800] taraftarı olan Mûtezile mensuplarının görüşünü reddetmektedir. Çünkü sözü edilen fiiller Allah'ın nimeti, lütuf ve keremi sayesinde kulun O'na yaklaşmasından ibarettir. Kul, Allah'ın lütfu ile sevaba hak kazanmıştır. **Bu lütuf Allah'tandır.** Şunu bilmek gerekir ki zorunlu olmadığı bir şeyi vermek demektir. Verilmesi zorunlu olan bir şeyi vermek, dildeki kullanım ve âdet bakımından lütuf değildir. Şu da var ki Allah'ın lütuf ve
ihsanı, kulların kazandığı hayırlara dönüşür, [§]böylece, Mûtezile'nin görüşü **319**
bâtıl olur. Şu da var ki Allah Teâlâ'nın biraz önce sözü edilen lütfu veya benzeri kâfire yönelik olur mu yoksa olmaz mı? Şayet Allah'tan ise kâfir, yaptığı iyilik sebebiyle herhangi bir lütfe hak kazanamaz, çünkü Allah bu konumu diğer insanlara vermiştir; kâfir bununla herhangi bir derece veya rütbeye ulaşamaz. Böylece kâfirlerin kendisinden olmayan bir şeye kaynaklık etmiş bulunur. Bununla sabit olmuştur ki kul için dinde en faydalı olan şey konusunda[801] Allah'ın üzerinde herhangi bir hak yoktur. Çünkü bunu tasavvur etmek lütfun anlamını ortadan kaldırır. Şayet Cenâb-ı Hak mümine verdiğinin benzerini kâfire

800 Aslah en faydalı, en elverişli olan demektir. Mûtezile kelâmcıları, kul için en uygun olan şeyi yaratmanın Allah'a gerekli olduğunu kabul eder.

801 Yani dinde kul için en faydalı olan şeyi yapmasının Yüce Allah üzerine vacip olduğuna hükmetmek gerçek bir hüküm değildir.

vermemişse bu onlara göre (Mûtezile) Allah'ın müminlere has bir yardımıdır. Nitekim O, aslahta kul aleyhine olan bazı şeylere engel olmuştur. Bu ise Mûtezile'ye göre cimriliktir. Allah Teâlâ, onların yaptığı nitelemelerden yücedir, berîdir. Eğer bu lütuf, sevap konumunda ise Allah'ın sevap verme hakkına sahip olduğuna işaret eder, dolayısıyla kulu hakkında verdiği sevap lütuf olur. Kullarının itaatına ve Resûlü'ne uymasına Allah'ın razı olmamasına ihtimal yoktur. Dolayısıyla burada kulun yaptıklarına razı olmanın kastedilmediği ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bilen olarak Allah yeter. Denildi ki âhireti ve sevabını bilen olarak yeter anlamındadır. Yine denildi ki Allah'ın âhirette bu gruplara vâdettiği hayırları bilen olarak yeter.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا
جَم۪يعًا ﴿٧١﴾

71. "Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın."

Ey iman edenler! Tedbirinizi alın. Denildi ki silah türünden hazırlığınızı yapın demektir. Yine denildi ki **Tedbirinizi alın**, düşmana karşı korunmaya vesile olan her türden tedbirinizi alın demektir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın"[802]; "Eğer onlar
320 savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için hazırlık yapabilirlerdi"[803]. [§]Her ne kadar Yüce Allah, onlarla savaşma emri olmaksızın mümin dostlarına yardım etmeye ve düşmanı yenilgiye uğratmaya muktedir ise de, düşmana karşı hazırlanmayı emretmiş düşmanla karşılaşmadan önce, onun için hazırlık yapmaksızın Allah'a tevekkül etmeyi yasaklamıştır. Çünkü bunda, Allah'ın müminleri sınadığı bir mihnet (imtihan) vardır. Bunun sonucu olarak kendilerine, düşmana karşı hazırlanmayı ve silahlarını hazırlamayı emretmiştir. Bunlar düşmanla karşılaşmadan hazırlanacak vasıtalardır. Bu ilâhî beyanda düşmanla karşılaşmadan önce onlardan korunma amacıyla savaş taktiklerini öğrenme işareti vardır. Bunda ayrıca malî güç (kesb) elde etme işareti bulunmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ müminlere cihadı farz kılmış ve onlara düşmandan korunmak için hazırlanmayı emretmiştir. Bunun sonucu ancak malî imkânla ulaşılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

802 el-Enfâl, 8/60.
803 et-Tevbe, 9/46.

Ey iman edenler! Tedbirinizi alın. Yani düşmanlarınızdan korunacağınız tedbiri alın. Düşmana karşı korunacak şeyler birkaç türlüdür: Silahlar, binalar, karşılaşınca savaşmak, sebat etmek, azîz ve celîl olan Allah'ı zikretmek bunlardandır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız"[804]. Bu âyette düşmanla karşılaşmadan önce hazırlık yapmaya dair emir vardır. Şu âyetler bu hususu desteklemektedir: "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için hazırlık yapabilirlerdi"[805]; "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın"[806]. İhtiyaç ortaya çıkmadan önce hazırlık yapılmasının emredilmesi, ortaya çıkacak ihtiyaçlar için malî imkân sağlamanın (kesb) caiz olduğuna delil oluşturur. Bu ihtiyaçlar için yapılan hazırlık da dünyaya rağbet etme konumunda değildir. [§]Çünkü hazırlık yapmak gevşeklik 321
anlamına gelmediği gibi tevekkülü terketmek de sayılmaz. Şu da var ki açlık ve beşerî ihtiyaçlar kesin, düşmanla karşılaşmak ise ihtimal çerçevesindedir. *Bütün güç ve kudret yüce ulu Allah'a aittir.*

Savaşa ya ayrı ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın. Denildi ki "sübât" (الثبات) bölükler halinde demektir. **Veya hep birlikte çıkın**, yani ordu halinde. Denildi ki sübât fırkalar halinde demektir. **Veya hep birlikte çıkın**, yani toplu bir şekilde. **Savaşa ayrı bölükler halinde çıkın**, yani küçük gruplar halinde. **Veya hep birlikte çıkın**, beyanındaki "cemîan" (جميعا) kelimesi, İbn Abbâs'tan gelen rivayette kelime "zahfen" (زَحْفًا) şeklinde karşılanmıştır, yani düşmana sinsi sinsi sirayet eden ordu. Denildi ki sübât kelimesi Arapçada iki, üç ve çoğunluk mânasına gelir. Buradaki anlamı "çok veya az bölükler halinde savaşa çıkın" şeklindedir. Bu yorumlarda anlatılanlarda tek tek, cemaat halinde ve gruplar ölçüsünde düşmana karşı çıkma emrine işaret etmek sözkonusudur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Savaşa ayrı bölükler halinde çıkın. Yani bölük bölük çıkmanız istendiğinde bu şekilde savaşa çıkın demektir. Bilindiği üzere savaşanların görevi kendilerini savunmaktır, bu sebeple âyetin "şöyle veya böyle savaşa çıkın" anlamında olması muhtemeldir; yani hepinizin veya bir kısmınızın savaşa çağrılması halinde savaşa çıkın demektir. Burada belirleme yapmaksızın, bir kısmının bu görevi yerine getirmesinin, hepsinin yerini tutacağına işaret vardır. Bazan savaşa çıkmak, savaşabilecek herkese farz olur, nihayet yeterince çıkanla durum açıklığa kavuşur. [§]Bu, genelde bilinen, fakat belirli bir şekilde 322

804 "Ey inananlar! Bir grup ile karşılaştığınız zaman sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız" (el-Enfâl, 8/45).

805 et-Tevbe, 9/46.

806 el-Enfâl, 8/60.

bilinmeyen farzlar, yahut haram olduğu açık olup belirli bir şekilde haram kılınan şey veya davranışın bilinmediği haramlar gibidir. Bir de kendisine haramdan sakınma sorumluluğu yüklenen ve bütün farzları yerine getirmesi istenen kimse gibidir, tâ ki üzerindeki sorumluluktan kurtulsun. Şimdi, savunma konusunda, savaşa çıkanlarla yetinmek galip zanla yeterli görünce, savaşa çıkma sorumluluğu diğerlerinin sorumluluğundan düşer. Şayet düşmeyecek olsaydı, devlet başkanı bazı kimseleri savaşa çağırmakla yetinemezdi. Allah Teâlâ'nın şu iki beyanı, bunun delilini oluşturur: "(Ne var ki) müminlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir…"[807] "Kâfirlerden (öncelikle) yakınınızda olanlarla savaşın…"[808]. Savaşta asıl olan onun bir gerekçe ile farz olmasıdır. Gerekçe ortadan kalktığında devam etmesi caiz değildir. Şu da var ki bir ülkedeki bütün müslümanların bir sebeple savaşa çıkması, diğer yönlerden avret yerini göstermek olur. Bunun için bir yönden yapılan savaş çağrısı için, herkesin savaşa çıkmasının teklif edilmesine ihtimal yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın. Bu ilâhî beyan cihadın, müslümanlardan bir kısmının yerine getirmesiyle diğerlerinin üzerinden düşen bir farz-ı kifâye olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ **savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın** buyurmuş ve gruplar halinde savaşa çıkmayı emretmiştir. Şayet bir kısmının savaşa çıkmasıyla diğerlerinin sorumluluğu düşmeseydi, bu emrin bir anlamı olmazdı. Âyetin tevili *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: "Size savaşa çıkın" denildiğinde **ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın.**

وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَاِنْ اَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالَ قَدْ اَنْعَمَ اللّٰهُ
عَلَيَّ اِذْ لَمْ اَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ اَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللّٰهِ
لَيَقُولَنَّ كَاَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِى كُنْتُ مَعَهُمْ
فَاَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾

72-73. "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Eğer başınıza bir felaket gelirse, "Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım" der.

807 "(Ne var ki) müminlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar" (et-Tevbe, 9/122).

808 et-Tevbe, 9/122-123.

Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, "Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim" der."

İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Bu âyette "içinizden" (منكم) lafzının bir kaç anlama gelme ihtimali vardır: "Görünüşte sizden" anlamına gelebilir. [§]"Hüküm bakımından sizden" anlamına da ihtimali vardır. Yine 323
"iddia açısından sizden olanlar" anlamına da ihtimali olur. Çünkü onlar gerçekte müminlerden olmamakla birlikte onlardan olduklarını iddia eder ve gerçekte öyle olmasalar da müminlere uyum gösterirlerdi. **Pek ağırdan alır.** Denildi ki münâfıklar insanları cihada gitmekten geciktiriyor, kendileri de geri kalıyorlardı. Nitekim bu durum şu âyette de ifade edilmektedir: "İçinizden engelleyicilere ve size karşı nekeslik içindeki arkadaşlarına, "Bize katılın" diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir"[809]. Bu hususu sır olarak gizliyor ve onu içlerinde saklıyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah bu durumu Peygamberi'ne bildirdi ki münâfıklar, onun bu hususa, Allah'ın bildirmesiyle vâkıf olduğunu anlasınlar. Burada Hz. Muhammed'in risaletinin ispatına yönelik delil vardır.

Eğer başınıza bir felaket gelirse, "Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım" der. Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi… Bu âyette takdim-tehir vardır. Sanki sizinle onun arasında bir yakınlık yokmuş gibi, sizin başınıza bir musibet geldiğinde sevinir ve mutlu olur. Çünkü kendisiyle bir diğeri arasında sevgi bağı bulunan kimseye musibet geldiğinde kişi üzüntü ve elem hisseder. Cenâb-ı Hak, müminlere bir musibet geldiğinde sözü edilen münâfıklar -sanki aralarında hiçbir sevgi ve sohbetin bulunmadığı kimselermiş gibi- üzülmeyip sevinirler. **Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse** yani fetih ganimetinden bir pay erişirse **Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim** der, yani ganimetten büyük bir pay alsaydım derler. **Eğer başınıza bir felaket gelirse, 'Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım' der.** Bu, yalanlayıcı ve düşmanın belasına sevinen kimsenin sözüdür. **Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse…** bu da haset eden kimsenin sözüdür. Bu yorum Katâde'nin
yorumudur[810]. [§]**İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır.** Yani savaşa 324
gitmekten geri kalırlar. **Eğer başınıza bir felaket gelirse**, yani hayattan veya düşmandan başınıza bir zorluk ve bir bela gelirse '**Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım**' der.

809 el-Ahzâb, 33/18.

810 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 166.

فَلْيُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَيُقْتَلْ اَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ اَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

74. "O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."

O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Sanki Allah Teâlâ *-en doğrusunu Allah bilir ya-* münâfıkları savaşa çıkmaktan yasaklamış gibidir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Şayet Allah, seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[811]. Müminlere de savaşa çıkmalarını emretmiştir, çünkü O, şöyle buyurmuştur: **O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar.** Müminler âhiret karşılığında dünya hayatını satan kimselerdir. **Allah yolunda.** Denildi ki "Allah'ın dinini ortaya çıkarma yolunda". Yine denildi ki Allah'a itaatte bulunma ve O'nun dostlarına yardım etme yolunda anlamına gelir.

Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz. Bu ilâhî beyanda, canını feda etmese veya esir düşmese de, Allah yolunda adanması vacip olan şeylerin en üstünü, yani malını ve canını feda eden kimseye, bedelinin kendisine verilmesini hak ettiğine işaret vardır. Çünkü Allah Teâlâ âyet-i kerîmede: **Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse** diye buyurmuştur. Yüce Allah, bu yolda canı telef olmayan kimseye, canı telef olan kadar sevap ve karşılık ver-
325 miştir. [§]Çünkü mücahit kişi, savaşta galip gelince nefsi telef olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da aynı şeyi destekler: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[812]. O, savaşan, fakat öldürülmeyene mükâfat vermiştir. Bu husus bizim bazı meselelerimize açıklık getirir. Bunlardan biri şudur: Kadın, cinselliğini kocasına teslim etmesi gereken zamanda

811 et-Tevbe, 9/83.
812 et-Tevbe, 9/111.

bu işi yaparsa, koca cinsel ilişkide bulunmasa bile mehir ücretinin tamamına hak kazanır. Bu meselelerden biri de şudur: Satıcı, malını müşteriye teslim edince müşteri malı fiilen almasa bile mal teslim edilmiş sayılır. Bunun gibi, öğle namazını evinde kılan kimse, ardından cumaya gitse öğle namazını iptal etmiş sayılır. Çünkü onun cuma namazına çıkma zorunluluğu vardı, dolayısıyla bu namaza çıkmakla, fiilen kılmaya başlamasa bile, teşebbüste bulunmuş sayılır. Tıpkı kendini, azîz ve celîl olan Allah'a feda edip teslim eden kimse, bu davranışa vâdedilen mükâfata (ıvaz) hak kazanması gibi. Buna göre, tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin sonuna sözkonusu edilen "büyük mükâfat", buna hak kazanana teslim edilmiş sayılır, fiilen almış bulunmasa bile. Bu durum, namazda beşinci rek'ata kalkmak ya da umreyi bitirmeden Arafat'a yönelmek gibi değildir. Çünkü bunların önce başladıkları ibadeti tamamlamaları, sonra Arafat'a yönelmeleri yahut beşinci rek'ate kalkmaları gerekir, bu ise henüz
gerçekleşmemiştir[813]. [§]Kadına, satıcıya ve cuma günü öğle namazını evinde 326
kılan kimseye gelince bunların hak sahiplerine haklarını teslim etmeli ve bu konuda bütün güçlerini sarf etmelidir. İşte âyet-i kerîmenin son kısmını tefsir edişimiz de buna benzer. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette şu yorum da vardır: Yüce Allah, her ne kadar canların ve malların hepsi, gerçekte kendisine ait olsa da kullarına, kendisi hak sahibi değilmiş gibi, fazilet ve ihsan ehli muamelesinde bulunmuştur; kendisinin hiçbir hakkı yokmuş gibi. Şöyle ki, onlara cihadı farz kılmış ve buna karşılık bir ödül koymuştur. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Allah yolunda savaşıp da öldürülen yahut galip gelenlere büyük ecir vereceğiz**; "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin, canları ve malları karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[814], canlarında ve mallarında hiçbir hakkı yokmuş gibi, oysa ki bunlar gerçekte O'na aittir ve bundan dolayı kendilerine değerli bir karşılık ve büyük mükâfat vâdetmiştir.

---

813 "Bu mesele "ettehiyyâtü"yü (التحيات) bitirip selâm vermeden beşinci rekâta kalkmak gibi değildir, çünkü namaz kılan kişi farzı bitirmiş değildir. Umre yapan da böyledir: Umresini tamamlamadan Arafat'a yönelirse, hac işleriyle meşgul olmak suretiyle umreyi bitirmiş olamaz. Zira her ikisin üzerine gerekli olan, bulundukları ibadeti tamamladıktan sonra da başka bir ibadetle meşgul olmaktır. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 180b; Medîne nüshası, vr. 204b).

814 et-Tevbe, 9/111.

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالْمُسْتَضْعَفٖينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اَخْرِجْنَا مِنْ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ
الظَّالِمِ اَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ
نَصٖيرًا

75. “Size ne oldu da Allah yolunda ve “Rabbimiz, bizi halkı zâlim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!” diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?”

Size ne oldu da Allah yolunda savaşmıyorsunuz? Yine: “Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince”[815]. Bu tür beyanlar önceki ikmallerden dolayı söylenir. Bununla beraber iman niteliği onlarda mevcuttur, cihat da kendilerine farzdı. Bu durum büyük günah işleyenleri iman dairesinden çıkaranların görüşünü reddeder. **Size ne oldu da Allah yolunda**… **ve çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?** İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Size ne oldu da Allah yolunda ve çaresizler uğrunda…[816]. Kisâî’den de böyle bir yorum nakledilmiştir. Bu âyette, müslümanların üzerine, esirlerini kâfirlerin elinden kurtarmalarının gerekli oluşunun delili bulunmaktadır; mal, savaş ve diğer yollardan hangisine güç
327 yetirirlerse. [§]Bunu yapmak onlar üzerine farzdır ve zulüm altında kalanları zâlimlerin ellerinde bırakmamak inananların kesin bir görevidir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Size ne oldu da Allah yolunda ve “Rabbimiz, bizi halkı zâlim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!” diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?** Bu âyette şu hususa da işaret vardır: Aklı eren çağda iseler, küçüklerin İslâm’ı (kabul etmeleri) İslâm’dır, inkârları de küfürdür. Çünkü Yüce Allah: “Ve’l-vildânu” (وَالْوِلْدَان) buyurmuştur. Büyük olan erkek ve kadınlara vildan değil, belki erkek ve kadınların küçükleri, küçük kız, küçük oğlan denilir. Çünkü Allah müminleri kâfirlerin ellerinde bırakmaları sebebiyle sitemde bulunmuştur. Şayet onlar kâfirlerin evlatları hükmünde olsaydı,

---

815 “Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olun” denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır” (et-Tevbe, 9/38).

816 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 168.

kendilerini kâfirlerin ellerinde bırakma sebebiyle ayıplama ve sitemde bulunmanın bir anlamı olmazdı, çünkü kâfirlerin çocuklarını onların ellerinde bırakmaktan dolayı kendilerine sitem yapılmamıştır. Bu da şunu göstermektedir ki o çocuklar müslüman oldukları için müminlere sitem gelmiştir. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı bunun gibidir: "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, (onlar) "O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir"[817]. Sonra Allah Teâlâ ezilenleri (mustazaf) istisnâ ederek şöyle buyurmuştur: "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnâdır"[818]. Eğer çocukların imanı iman, inkârı da inkâr olmasaydı, onları şu sözü edilenlerden istisnâ etmenin de, anılan tehditten çıkarmanın da bir anlamı kalmazdı. *En doğrusunu Allah bilir*.

Rabbimiz, bizi bu şehirden çıkar. Onlar Allah Teâlâ'dan, kendilerini o şehirden çıkarmalarını istediler, oysa ki şunu biliyorlardı ki Cenâb-ı Hak, bizzat çıkarmayı üstlenmeyecek, belki bunu, o işte kendilerine yardımcı olacak bir kavim eliyle yapacaktı. Yüce Allah'ın bu işte bir fiil ve etkisinin var olduğunu onlar bilmiş, fakat Mûtezile mensupları bilememiştir. Bu durum Mûtezile'nin konuyla ilgili görüşlerini çürümektedir. *Başarıya ulaştırmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Halkı zâlim olan. Denildi ki halkı müşrik olan. Yine denildi ki İslâm ülkesine çıkmalarına ve hicret etmelerine engel olan her zâlimdir.

[§]Bize katından bir yardımcı yolla. Yani dinimiz konusunda dost olan 328
bizi müşriklerden kurtaran bir dost. Şöyle de denebilir: Müşrikleri bizden uzaklaştırıp engelleyecek. Veli ve nasîr kelimelerini birden fazla yerde zikrettik. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا يُقَاتِلُونَ فٖي سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فٖي سَبٖيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُٓوا اَوْلِيَٓاءَ الشَّيْطَانِ اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعٖيفًا

[817] en-Nisâ, 4/97.

[818] en-Nisâ, 4/98.

76. "İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar. Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) ***daima zayıftır."***

İman edenler Allah yolunda savaşırlar. Allah'ın yolu -daha önce de belirttiğimiz gibi- Allah Teâlâ'nın insanlara girmelerini emrettiği yoldur.

İnanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşırlar. İbn Abbâs şöyle demiştir: Burada tâğût şeytanın kendisidir, çünkü, kendi yolunda yürümeyi insanlara emreden ve buna çağıran O'dur. Bu âyette, kâfirlere cihat, namaz, zekât ve diğer ibadetlerin yerine getirilmesinin emredilmediğe dair delil vardır. Çünkü Allah şunu haber vermiştir ki onlar, savaşacak olsalar şeytanın yolunda savaşırlar, namaz kılsalar yine şeytan için kılarlar, diğer ibadetler de böyle. Fakat onlara önce, yapacakları ibadetin Allah yoluna girmesini sağlayacak şeyi yapmaları emredilir ki o, imandır. Bu düşünce, kâfirin de namaz, zekât ve diğer ibadetlerle mükellef olduğunu ve bunlarla emrolunduklarını söyleyenlere ait görüşün yanlışlığını kanıtlamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Bu ilâhî beyan buradaki tâğûtun şeytan olduğunu gösterir. Allah'tan başka tapınılan herşey tâğûttur, **Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır. Şeytanın tuzağı**, yani onun hilesi daima zayıftır, Allah sizin yardımcınız olunca. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer Allah size yardım ederse, size galip gelecek yoktur"[819]. **Şeytanın tuzağı zayıftır.** Çünkü O, kendine çağırmak ve insanlara emretmekten başka bir şey yapamaz, bu da onun zayıf olmasından kaynaklanır. Şeytan savaşmaya ve zarar vermeye teşebbüs edemez. Onun yapacağı şey
329 sadece işaret etmek ve çağırmaktır. [§]Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Aslında benim sizi zorlayıcı gücüm yoktu; benim yaptığım sadece çağrıda bulunmaktan ibarettir"[820].

Şayet, Yüce Allah, **Şeytanın tuzağı zayıftır**, diye nasıl buyurdu, oysa şeytan sebebiyle insanların çoğu mahvolmuştur?, diye bir itiraz yapılırsa şu cevap verilir: "*En doğrusunu Allah bilir ya* bu birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi, şeytanın hilesi Allah'a sığınan kimse için zayıf olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan bir fitneleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[821], Şeytan ancak kendisine ve çağırdığı kötülüklere meyleden kimselere karşı güçlü olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Takvâ sahipleri,

819 Âl-i İmrân, 3/160.
820 İbrâhim, 14/22.
821 el-A'râf, 7/200.

içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler… sonra ellerinden geleni artlarına koymazlar"[822].

İkincisi, şeytan Rabbine yönelen, her halinde O'nu anan ve işlerini O'na havale eden kimselere karşı zayıf olur. Buna mukabil, onu dost kabul eden ve şeytanın vereceği işarete yönelen kimse, işte böylesi onu kendisine hâkim kılar, nefsanî arzularında kendisini tercih etmesi ve kötü duygularının ona meyletmesi sebebiyle. Bu, Yüce Allah'ın, "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz"[823] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, onu vesvese veren sinsi şeytan diye nitelemiştir, çünkü Allah'ı anmaya fit sokar, Allah'tan gafil olunca da vesvese verir, işte onun sultası bu sebeple olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Üçüncüsü, şeytan zorlama ve kuvvet kullanma, mallar ve bedenler üzerinde zarar verme imkânına sahip değildir, o zayıf bir varlıktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Dördüncüsü, "kâne daîfen" (كَانَ ضَع۪يفًا) beyanı "Allah'ın yardımı ve deste-
ği olunca zayıf olmasıdır" demektir. *En doğrusunu Allah bilir*. [§]Bu beyanın **330**
şuna da ihtimali vardır: Şayet görünse ve şeytan olduğu bilinse zayıftır, fakat
ona aldananın, şeytan aldatması ve tuzağı olduğunu bilmemesinden ötürü
kuvvetli olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ ق۪يلَ لَهُمْ كُفُّٓوا اَيْدِيَكُمْ وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللّٰهِ اَوْ اَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنَٓا اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَل۪يلٌ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقٰى وَلَا تُظْلَمُونَ فَت۪يلًا

[822] "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler. Şeytan dostları (müşrikler) onları azgınlığa sürükler. Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar" (el-A'râf, 7/201-202).

[823] en-Nahl, 16/99.

77. "Kendilerine, "Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar da, "Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı?" diyorlar. Onlara de ki: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size zerre kadar haksızlık edilmez."

Kendilerine, "Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin" denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca. Bu âyetin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki âyet, İsrâiloğulları hakkında inmiştir[824]. Bu da Yüce Allah'ın, Bakara sûresinde zikrettiği şu âyettir: "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Savaş onlara farz kılınınca da, içlerinden azı müstesnâ yüz çeviriverdiler"[825] cümlesine kadar. Bir görüşe göre bu âyet, Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından oluşan müminler hakkında inmiştir. Onlar, müşriklerden çok eziyet çektikleri için Mekkelilere karşı gizlice savaşmak konusunda izin istediler. Bunun üzerine: **Elinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin** meâlindeki âyet indi. Yani Resûlullah (s.a.) onlara: Savaşmakla emr olunmadım, buyurdu ve onlara savaşmayı yasakladı. Fakat daha sonra savaş farz kılınıp onunla emredilince bundan hoşlanmadılar[826]. Şu ilâhî beyan onu anlatmaktadır: **Sonra onlara savaş farz kılınınca bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar**[827]. Şöyle de denilmiştir: Hz. Peygamber ile beraber savaşan münâfıklar hakkında inmiştir[828].

331 **[§]Allah'tan korkar gibi insanlardan korkarlar.** Yani münâfıklar, müminlerin Allah'tan korkması gibi insanlardan korkarlar, **Yahut daha şiddetli bir şekilde korkarlar**, yani şu ilâhî beyandaki anlatım şekli gibi: "Allah'tan

---

824 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 171; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 594.

825 "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine "Bize bir hükümdar gönderde Allah yolunda savaşalım" dediklerinde o, "Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım" cevabını verdi. "Yurtlarımızdan ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımız halde Allah yolunda savaşmayıp da ne yapacağız?" dediler. Üzerlerine savaş farz kılınınca da, içlerinden azı müstesnâ, yüz çeviriverdiler. Allah zâlimleri iyi bilmektedir" (el-Bakara, 2/246).

826 Resûlullah (s.a.) Medîne'ye hicret edince Cenâb-ı Hak müşriklerle savaşmayı emretmiş, Hz. Peygamber de bun kendilerine emredip savaş âyetini okumuş, fakat bu onlara ağır gelmiştir, bir kısmı da savaşı hoş karşılamamıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 181a).

827 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 170-171; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 594.

828 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 281.

başka tanrı edindikleri varlıkları, Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler"[829]. Şayet âyet müminler hakkında ise yorumu şöyle olur: Müminlerin savaşa gitmekte insanlardan korkmaları ölüm hakkında Allah'tan korkmaları gibidir veya daha fazla korkarlar. Çünkü savaşmanın korkusu daha fazla ve etkisi daha süratlidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kendilerine, "Elinizi savaştan çekin" denilen kimseleri görmedin mi? Âlimler bu ilâhî beyan hakkında farklı yorumlar yapmışlardır. Bir kısmı bu beyanı, "Kendi peygamberlerine: bize bir hükümdar gönder"[830], diyen İsrâiloğullarının durumundan haber verme niteliğinde kabul etmiştir. İsrâiloğulları, hükümdara karşı savaşmaları yasaklanınca o konuda izin verilmesini temenni etmişler ve bunun sebebini sormuşlardır. Ne var ki içlerinden bazıları itaatten yüz çevirmişlerdir. Buna mukabil, iman sahibi kimseler savaşmayı arzu etmişlerdir; şu ilâhî beyanda zikredildiği üzere: "Gerçek şu ki ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz; işte şimdi onu apaçık görmektesiniz"[831]. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette belirttiğim hususlarla uyarıldılar, tâ ki huzur ve sükûnu benimsesinler, buna mukabil şiddet taşıyan meşakkatı temenni edip de önceki insanları sevkettiği felakete bunları da sevketmesin. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin, Rabbinizden âfiyet isteyin. Ama karşılaşmaya mecbur olduğunuzda üzerlerine atılın"[832]. Yahut da Yüce Allah'ın bilgisinde, onlara emir vermek vardı; bu sebeple kendilerine öldürülenlerin ve onların başına gelenlerin bilgisi haber verildi ki onların yaptıkları fiilleri yapmasınlar. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyet-i kerîmede Allah'tan korkar gibi insanlardan korkma hususu şu ilâhî beyanda da mevcuttur: "İnananlar nehri geçince "Bugün Câlût'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok" dediler"[833], meâlindeki kıssanın tamamına kadar[834].

[§]Denildi ki âyet, Hz. Peygamber'e (s.a.) sordukları bir soru ve onun verdiği cevap, sonra da âyetin sonunda belirtilen şekilde yaptığı hitap hakkında inmiştir. Ancak bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle **332**

829 "İnsanlardan kimileri vardır ki, Allah'tan başka bazı varlıkları Allah'a denk sayarlar da bunları Allah'ı sever gibi severler. İman edenler ise en çok Allah'ı severler" (el-Bakara, 2/165).

830 el-Bakara, 2/246. Biraz önce geçmiştir.

831 Âl-i İmrân, 3/143.

832 Buhârî, "Cihad", 112; Müslim, "Cihad", 20.

833 el-Bakara, 2/249.

834 Onlar az önce işaret edilen İsrâiloğullarıdır. Kıssa, Bakara sûresinde yer almaktadır (el-Bakara, 2/246-251).

demiştir: Âyet Resûlullah'ı tasdik edenler hakkında idi, fakat durum onlara zor gelmişti, tıpkı Huneyn ve Uhud savaşları gibi; nihâyet Yüce Allah onlara yardım etti, lütfu ve keremi ile sıkıntılarını giderdi. Allah Teâlâ'nın "Gerçek şu ki ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz"[835] meâlindeki beyan da bu konumdadır, yani uğrunda ölmek sözkonusu olan cihat. **Allah'tan korkar gibi insanlardan korkarlar yahut daha şiddetli bir şekilde korkarlar** meâlindeki beyan da buna benzemektedir. Onlar yok olmalarına sebep olan şeyi görünce, bu durumda ölümün ve şiddetli hastalığın yaklaşması gibi, korku son noktasına erişince diğer durumlarda olmayacak kadar ölümden korkmaya başlar, çünkü hasta, ölüme hastalığın sebep olduğunu düşünür. Şu da var ki kendisinde görülen ölüm korkusu daha şiddetli olsa da, aslında O, Allah'tan gelen bir korkudur, O'nun, hastalığı ölümün sebebi yapması ve ölümün artık yaklaşıp yanına gelmiş olması; ama dış görünüşte hasta sanki zâhirî vasıtalardan korkmaktadır. Bu gibi insanlarda (hastalarda) bilinen odur ki onlar hakkında yaşamaktan umut kesme galip olduğu için ölüm de galip gelir[836]. Çünkü halkın yaratılışında bu tür olaylar bu fıtrat üzere yaratılmıştır. Dolayısıyla birincinin durumu da buna göredir[837]. Bu durumda geçim vasıtalarına sahip olma ve bunları elde etmeye gücün yetmesi halinde -Allah'ın kudreti bakımından bir olsa da- başkalarında olmadığı sürece, halkın, kalbi bir tatmin üzere ya-
333 ratılmış olması da buna göredir. [§]Böylece o korku fıtrî ve tabiî olup, kendi tercihi veya Allah'ın hükmünden hoşlanmamak şeklinde değildir. Bu husus Cenâb-ı Hak'kın şu beyanına benzemektedir: "Hoşlanmasanız da savaş size farz kılınmıştır"[838].

Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı? Bu âyetin iki mânaya ihtimali vardır. Biri, insanların yaratılışlarındaki kuruntularından haber vermektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hoşunuza gitmese de savaş size farz kılınmıştır"[839]. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyurmuştur: "Cennet hoşa gitmeyen şeylerle kuşatılmıştır"[840]. Bu ancak tabiata göredir, tabiat da bunu arayıp soran

---

835 Âl-i İmrân, 3/143.

836 "Hatta o bilinen halde hastanın yapacağı iyilikler ve teberrûlar, her ne kadar bundan önceki halleri kendisi için eşit olsa da hayatından umut kesildiği için yapılmıştır.

837 Yani kendisinin öleceğinden korkan insan, malını teberruda bulunur, öldükten sonrası için vasiyette bulunur, her ne kadar önceki hayatında bu teberru ve vasiyete yönelik bir ayırım yoksa da (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 181b).

838 el-Bakara, 2/216.

839 el-Bakara, 2/216.

840 "Cehennem de nefsin hoşuna gidecek şeylerle kuşatılmıştır" (Müslim, "el-Cenne", 1, "Tirmizî, "Sıfetü'l-Cenne", 21).

gibidir. İnsanlar bazan duruma göre sözü ve soruyu kişinin güç yetiremeyeceği şeye nispet ederler, işte buradaki konum onun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin bu kısmında yer alan sorunun, onlara verilen savaş emrinin hikmetini anlamaya yönelik olabilir. Bilindiği üzere onlar, öldürülmek ve korkaklık sebebiyle düşmanın karşısında mukavemet edemeyecek bir duruma gelebilirler, o takdirde de kendilerine hâkim olamazlar. Bu sebeple azîz ve celîl olan Allah, onları bu duruma sevkeden şeyin, dünyadan yararlanma arzusu olduğunu haber vermiştir. Şayet onlar, âhiretin zevkli hayatını kalplerinde canlandırsalar bu korku kendilerinden
uzaklaşır, [§]düşmana karşı sebat eder, başlarına gelecek musibetlere aldırış 334
etmezler ve bunun için endişeye düşmezlerdi. Sanki Yüce Allah, onlara şunu vâdetmiştir: Eğer sabrederseniz bu cihat fiili âhiret metâı olarak sizin için çok hayırlıdır; bununla ilgili olarak Allah'ın size vâdettiği şeyler dünya metâından daha değerlidir.

Şöyle söylemek de mümkündür: Savaşmak insan tabiatına ağır gelse de Allah Teâlâ'ya ibadet konumunda yapıldığı takdirde o, savaş edene gelecek ölümden çok daha kolay ve çok daha ehvendir. Çünkü Yüce Allah, savaşanlara âhiret nimetlerini gösterir yahut âhiretteki bazı değerli şeyleri gösterir, ölüm anında bu, onlar için âhiret sermayesi olur; o, bir süre dünyada yaşadıktan sonra ölmekten daha hayırlıdır. Ama dünyadan yaralanma âhiret nimetlerinden hayırlı değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in bu hususun yorumu hususunda şöyle nakledilmiştir: "Kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever; kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz. Mümin, erişeceği üstünlüğü görür de ölümün kendisine derhal gelmesini sever; kâfir ise Allah'ın kendisinden hoşnut olmadığını görür, bu sebeple de ölümü sevmez"[841]. Dünya hakkında "O müminin hapishanesi, kâfirin

841 Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a kavuşmayı severse Allah da ona kavuşmayı sever; kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz". Hz. Âişe veya Resûlullah'ın hanımlarından biri: "Biz ölümü sevmeyiz" dedi. Resûl-i Ekrem de söyle buyurdu: "Öyle değildir. Fakat mümine ölüm hali gelince, Allah'ın rızası ve ikramları müjdelenir, o zaman hiçbir şey onun önündeki durumdan daha sevimli değildir. Bu sebeple mümin, Allah'a kavuşmayı sever, Allah da ona kavuşmayı sever. Kâfir ise ölüm zamanı gelince Allah'ın azabı ve cezası ile müjdelenir, hiçbir şey önündeki azaptan daha sevimsiz değildir. Bu sebeple Allah'a kavuşmayı sevmez, Allah da ona kavuşmayı sevmez" (Buhârî, "Rikak", 41; Müslim, "Zikir", 15).

ise cennetidir"[842] sözünün yorumu da buna bağlıdır; yani ölüm vaktinde böyle olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ilâhî beyana yönelik bir yorum da şöyledir: Sözkonusu âyetin münâfıklar hakkında olması mümkündür. Şöyle ki onların nifakı diğer ibadetlerde değil, savaşla imtihana çekildikleri zaman ortaya çıkar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İman edenler "Keşke bir sûre
335 indirilse! derler"[843]. [§]Yüce Allah bu âyette, münâfıkların başına gelenleri açıklamıştır. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da aynı mahiyettedir: "Allah içinizden engelleyicileri… bilmektedir"[844].

Bu âyetin kimler hakkında indiğini en iyi bilen Allah'tır. Fakat şu bilinmektedir ki âyette, Allah katındaki nimetlere teşvikte bulunmak, dünya hakkında da zühde sevk etmek ve ister ağır, ister hafif olsun, Yüce Allah'ın verdiği hükme razı olmaya çağırmak sözkonusudur. *Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır*. Başka bir yoruma göre münâfıklar hakkında açıktan beyan edilenlerin hepsi belirttiğim âyetlerde vardır. Onlar hakkında Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlara şunu söyle: "Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir"[845]. Bunun dışında, onların inkârlarına işaret eden ve bu noktadaki korkularının fazla olduğunu gösteren âyetler vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın? Hafsâ'nın mushafında şöyle nakledilmiştir: "Namazı kılın, zekâtı verin, ey Rabbimiz! Bize savaşı niçin farz kıldın, dediler? Savaş onlara farz kılınınca bir de gördün ki içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi insanlardan korkuyorlar. Sanki âyette bir kapalılık vardır da Hafsâ'nın mushafı onu açıklamaktadır[846]. Böyle değilse, âyetin zâhirinde

---

842 Bu rivayet merfû bir hadistir (bk. Müslim, "Zühd", 1; İbn Mâce, "Zühd", 3; Tirmizî, "Zühd", 16).

843 "İman edenler "Keşke bir sûre indirilse!" derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün; zaten o da başlarına geldi gelecek! Güzel olan itaattir, makbul sözdür. Durum (savaş emri) kesinlik kazanınca Allah'a karşı sadâkat gösterselerdi onlar için hayırlı olacaktı" (Muhammed, 47/20-21).

844 el-Ahzâb, 33/18. Bundan sonra gelen iki âyet münâfıkların özelliklerini açıklamaya devam etmektedirler (el-Ahzâb, 33/19-20).

845 "Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir. Kaçıp kurtulmanız halinde de bundan çok az faydalanabileceksiniz" (el-Ahzâb, 33/16).

846 "Sonra Hafsâ'nın mushafında şunlar zikredilmiştir: "Ve ekîmu's-salâte ve âtü'z-zekâte kālû Rabbenâ lime ketebte aleynâ'l-kıtâl, izâhum yahşevne'n-nâse ke-haşyetillah" (وأقيمو الصلاة وأتوا الزكوة قالوا ربنا لم كتبت علينا القتال إذا هم يخشون الناس كخشية الله). Âyette kapalılık vardı, bunu Hafsâ'nın mushafı ile bildik. Yoksa görünürde âyetin zâhirinde haber yoktur ki "Savaş onlar üzerine yazılınca" meâlindeki âyet buna cevap olsun. (Bu cümle metinde aynen var olup tekrarlan-

(geciktirici) bir beyan yoktur ki Yüce Allah'ın: "Onlara savaş farz kılınınca bir de görürsün ki içlerinden bir grup…" meâlindeki beyanı ona cevap olsun.

Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın, dediler. Âyet şayet münâfıklar hakkında ise, [§]bunu bir inkâr olarak söylemişlerdir. Eğer müminler hakkında 336
ise, savaşın kendilerine farz kılınmasındaki hikmeti sormak istemelerini hedef edinmiştir; "savaşın bize farz kılınmasında hangi hikmet vardır?" diye hikmetini açıklama talebinde bulunmuşlardır. Bazan nesne ve olayların hikmeti sorulur, bunda ayıplanacak bir şey yoktur. Soru yöneltmenin konumu şöyledir: Görünürde kişinin, kendinden üst konumda olana sorması, emir değil gerçekte bir sorudur; böylesinin sorusu boyun eğip niyazda bulunmaktır. Alt konumdakine sorması ise gerçekte o, soru olmayıp emir ve yasaklama mahiyetindedir; insanlar arasında kullanılan tarz da budur.

Onlara de ki dünya menfaati önemsizdir. Bunun anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Biz, sizi dünya için ve orada faydalanmak için değil, âhiret için, orada kalmak için yarattık. Şayet sizi dünya için yaratsaydım sonra da savaşı size gerekli kılsaydım bu, faydasız bir iş olur ve hikmetin dışında kalırdı, fakat biz sizi âhiret için, orada kalmanız için yarattık.

Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar beyânı ile **Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın**… meâlindeki beyanın şu anlama gelme ihtimali vardır: Onlar bunu ağızlarıyla söylemediler, fakat Hz. Peygamber (s.a.) onlara, gizledikleri bu fikri haber verdi ki onu, nübüvvet ve risaletine işaret etsin diye, bunu Allah sayesinde öğrendiğini bilsinler.

Bizi yakın bir süreye kadar geri bıraksan olmaz mıydı? O sayede ecelimizle yatağımızda ölürdük; başkası tarafından katledilip de düşmanlarımız bununla sevinmezdi. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Rabbimiz! Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma!"[847] Öldürmekte ise fitne vardır.

Dünya menfaati önemsizdir. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri şudur: Biraz önce belirttiğimiz gibi insanlar, dünya menfaati için yaratılmamış, sadece âhiret menfaati için yaratılmışlardır. İkincisi, dünya menfaati
âhiret menfaatinden daha azdır. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: 337

---

masına gerek yoktu) İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şöyle zikredilmiştir: "Levlâ ahhartenâ ilâ ecelin karîbin fe nemûte hatfe enfinâ fe-yesurre bizâlike'l-a'dâ" (لولا أخرتنا إلى أجل قريب فنموت حتف أنفنا فيسر بذلك الأعداء) Buna göre âyetteki hükmü tasdik edenlere çevirmek mümkün olur. Âyetin kimler hakkında indiğini en iyi bilen Allah'tır. Fakat bilinmektedir ki, bu âyette Allah katındaki nimetlere teşvik, dünya hakkında zühde ulaştırma, hafif yahut ağır olsun Allah'ın hükmüne razı olmaya çağırmak vardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 181b).

847 Yûnus, 10/85.

“Dünya menfaati âhirete göre ancak az bir şeydir”[848]; “Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak, sonra da kendilerine vâdedilen azap başlarına gelmişse senelerce yararlandırıldıkları nimetler onlara ne fayda sağlamıştır?”[849]

Allah’tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır. Çünkü âhiret menfaatleri süreklidir, sona ermez, dünya menfaatleri ise yok olup biter. **Size zerre kadar haksızlık edilmez.** Bunu daha önce anlatmıştık.

اَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِى بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَاِنْ
تُصِبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هٰذِهِ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا
هٰذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ فَمَالِ هٰٓؤُلَٓاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ
يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

78. “Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa “Bu Allah’tan” derler, başlarına bir kötülük gelince de “Bu senden” derler. “Hepsi Allah’tandır” de. Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlayamıyorlar!”

Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Denildi ki Uhud savaşı günü bazı sahâbîler şehit olunca münâfıklar şöyle dediler: Kardeşlerimiz yanımızda olsalardı ölmeyeceklerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: **Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!** Bu ilâhî beyan bir önceki âyetten yer alan onlara ait söze yönelik bir cevap da olabilir. “Savaşı bize niçin yazdın. Bizi yakın bir süreye kadar bıraksan olmaz mıydı?” Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: İster savaşsın, ister savaşmasın, ölüm kime yazılmışsa ona mutlaka gelir, şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: “De ki “Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi”[850]. **Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar** meâlindeki beyanın şu mânada olması da muhtemeldir: Ölüm size mutlaka inecekse öldürülmek suretiyle olması sizin için daha
338 faydalıdır, çünkü öldürülmekle büyük bir sevaba nail olursunuz, [§]oysa yatağınızda iken öldüğünüz de bu sevap sözkonusu olmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

848 et-Tevbe, 9/38.

849 eş-Şuarâ, 26/205-207.

850 Âl-i İmrân, 3/154.

Sarp ve sağlam kalelerde. Ferrâ demiştir ki "el-muşeyyed" (المُشَيّد) ve "el-meşîd" (المَشيد) ikisi de birdir. Ne var ki, "el-muşeyyed" (المُشَيّد), işin çok olduğu yerde "el-meşîd" (المَشِيد) ise az olduğu yerde kullanılır[851]. Denildi ki "el-muşeyyed" (المُشَيّد) kireçlenmiş, "el-meşîd" (ألشِّيدُ) ise kireç demektir. Bazıları da: "Fî burûcin muşeyyede" (فِى بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ) yani korunmuş kaleler içinde demektir, "korunmuş uzun kaleler" de denilmiştir.

Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler, başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler". Bilindiği üzere onlar iyilik ve kötülükten dindeki iyilik ve kendi dinî durumlarındaki kötülüğü değil, dünyadaki menfaat, belâ ve zorlukları kasdetmişlerdir. Çünkü onlar, kendilerine isabet eden dindeki kötülükten dolayı üzülmez, yanında dindeki hayırlardan ve güzel şeylerden sevinmezlerdi; buna mukabil onların sevinmeleri dünyadan elde ettikleri bolluk ve genişlik, üzüntüleri de kendilerine isabet eden darlık ve sıkıntı sebebiyle oluyordu. Yine onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) uğursuz sayıyorlardı. Evet, daha önceki kâfirlerin durumu da böyle idi, nebi ve resûlleri uğursuz kabul ediyorlardı. Nitekim Yüce Allah, Mûsâ aleyhisselâmın kavminden haber vermek üzere şöyle buyurmuştur: "Eğer başlarına bir felaket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[852]; "Şöyle cevap verdiler: "Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz". Sâlih: "Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz" dedi"[853]; [§]"Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu 339 bilmez"[854]. **Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler, başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler**, meâlindeki sözleri, onların, Hz. Peygamber'i uğursuz kabul ettiklerini göstermektedir. Bu sebeple Yüce Allah, **de ki hepsi Allah katındandır** diye buyurmuştur. Yani vukû bulan şey bir lütuf ise onun delili şu ilâhî beyandır: "Size dokunan bir nimet Allah'tandır"[855]; şayet bir ceza ise onun delili şu beyandır: "Size dokunan bir musibet kendi ellerinizin kazandığıdır"[856]. Yani onların başlarına gelen musibet, peygamberlerine karşı kötü davranmalarından ve onları yalanlamalarındandır, şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[857].

---

851 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 193.
852 el-A'râf, 7/131.
853 en-Neml, 27/47.
854 el-A'râf, 7/131.
855 en-Nahl, 16/53.
856 eş-Şûrâ, 42/30.
857 eş-Şûrâ, 42/30.

Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlayamıyorlar!" Yani lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri anlamıyorlar.

مَٓا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَٓا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَاَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا ﴿٧٩﴾

79. "Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter."

Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir. İbn Mesûd'un mushafında şöyle gelmiştir: "Ene kadertühâ ʿaleyhke" (أنا قدرتها عليك) "Onu senin için ben takdir ettim"[858]. **Sana gelen iyilik Allah'tandır** meâlindeki beyan daha önce zikrettiğim genişlik, afiyet ve benzeri anlamlara gelebilir. **Başına gelen kötülük ise, bela ve zorluk nefsindendir**, yani nefsinin suçlarından kaynaklanıp ceza olarak verilmiştir. Yüce Allah birinci cümlede "fe minellahi" (فَمِنَ اللهِ) "Allah'tan" buyurdu, mükâfat konumunda; ikinci cümlede "min nefsike" (مِنْ نَفْسِكَ) "kendinden" buyurdu, suç konumunda bir önce-
340 ki âyette zikrettiğim gibi. Şu ilâhî beyan da bunun gibidir: [§]"Size dokunan bir musibet kendi ellerinizin kazandığıdır"[859] âyetine göredir. Birinci âyetin[860] dünya işleri hakkında, diğerinin de din işleri hakkında olma ihtimali vardır. Çünkü burada izafet çeşitli olmuş, birincisinde ise birleşmiştir. Zira birinci âyet, aşağıdaki âyetlerde geçen mihnet (sınama) durumu ile ilgilidir: "Sınamak için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[861]; "Onları iyilik ve kötülüklerle sınadık"[862]; "Hanginizin yaptığı işin daha güzel olduğunu sınamak için ölümü ve hayatı o yaratı"[863]. Allah Teâlâ, kulları kendilerinin müdahalesi olmaksızın çeşitli halleri ile sınamıştır. Aşağıdaki âyetler de böyledir: "Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa"[864]; "Allah rızkı dilediğine genişletir"[865]. İkincisi, fiiller hakkın-

858 Kaynaklarda şu ibare yer almıştır: "Ve ene ketebtühâ aleyke" (وأنا كتبتها عليك) bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 597-298.

859 eş-Şûrâ, 42/30.

860 "Kendilerine bir iyilik dokunsa "Bu Allah'tan" derler, başlarına bir kötülük gelince de "Bu senden" derler. "Hepsi Allah'tandır" de" (en-Nisâ, 4/78).

861 el-Enbiyâ, 21/35.

862 el-A'râf, 7/168.

863 el-Mulk, 67/2.

864 "Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kādirdir" (el-En'âm, 7/17).

865 "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir" (er-Ra'd, 13/26).

dadır. Verdiği nimetlere karşı şükür ve hamd olmak üzere, faydalı ve güzel olan işler Allah'a nispet edilir. Bu da Yüce Allah'ın şu beyanlarında yer almaktadır: "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı…"[866]; "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet…"[867]; "Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[868]; "Allah iman edenlerin velîsidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[869]; "Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi"[870] ve diğer âyetler. Şükür olmak üzere, lütuf ve nimet olan şeyler Allah'a nispet edilir. [§]İkincisi, hata ve sapıklıktır. Özür dilemeye benzediği için bunların 341
Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. Oysa hiç kimsenin bu konudaki özrü kabul edilmez, bunların Allah'a nispet edilmesi de çirkin davranıştır. Örnek olarak Allah'ın göklerin ve yerin Rabbi olduğunu söylemek mümkündür, fakat domuzların Rabbi, pisliklerin Rabbi ve benzeri sözler sarf edilmez, çünkü bunlar, yaratma ve takdir etme noktasında bir olsalar da, kulağa çirkin gelir. Kullara ait fiillerin durumu da böyledir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[İnsanlara Ait Fiillerin Yaratılması]

Nesne ve olayların yaratılışını Allah'a nispet etmemek, onları, Allah'ın yaratmadığına işaret etmez, ancak temas ettiğimiz bazı konumlarda (ifade açısından dahi) problemler mevcuttur; aynı zamanda nispet edişte tahsiste bulunma anlamı vardır. Her ne kadar yaratılanlar türüne dâhil olsalar ve varlık âlemine getirilmeleri Allah tarafından gerçekleştirilmiş olsa da "ey maymunların ve domuzların yaratıcısı, ey pisliklerin ve murdarların ilâhı, ey kötülüklerin ve musibetlerin Rabbi denilmez. Çirkin işler ve büyük günahlar da böyledir[871]. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

866 "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesnâ, şeytana uyup giderdiniz" (en-Nisâ, 4/83).

867 el-Fâtiha, 1/7.

868 "Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur" (el-Hucurât, 49/17).

869 el-Bakara, 2/257.

870 "Fakat Allah, size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi. Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf, bir nimet olarak doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır (bu vasıflara sahip olan sizlersiniz). Allah her şeyi bilmekte, yerli yerince yapmaktadır" (el-Hucurât, 49/7-8).

871 "Çünkü, her ne kadar bütün varlıkları yaratan O olsa da, bunların tamamının tek başına Allah'a nispet edilmesi çirkin olur. Görülmez mi ki, gözle görülen ve elle tutulan varlıklarda, çirkin olan şeyler tek başına Allah'a nispet edilmez, her ne kadar hepsi Allah'ın takdiri ve yaratması ile olsalar da, Kıble ehline göre bunlar içinde muhkem, tertemiz, güzel bulunan şeyler Allah'a nispet edilir. Bunlar Allah'a toptan bir isimle nispet edilir; cisimlerin yaratıcısı, cevherlerin yaratıcısı, âlemin yaratıcısı denilir. Yapılan işler hakkında da böyle söylenir. İki âyette, muzaf kelimenin farklı olması sebebiyle, farklılık izafette olmuştur. Bu da bir çelişkiyi gerektirmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 182a).

İkinci olarak, hayırlar ve temiz işler -herkese göre yaratması açısından olmasa da- Allah'a nispet edilir. Bu bize göre O'nun muvaffak kılma ve kolaylaştırma açısından bir lütfudur. Mûtezile'ye göre ise emir verme ve teşvik etme açısından olur. Aslında Allah'a nispet edilmeyen hususların bu olumsuzluğu buna dayanır. Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) mushafında yer alan "ve ene kadertühâ 'aleyke" (وأنا قدّرتها عليك), yani "Onları senin hakkında ben takdir ettim" şeklindeki ifade bunu desteklemektedir (bu âyete ait tefsirin başlangıç kısmına bakınız).

342 [§]Biri şöyle bir itirazda bulunmuştur: Kula nispet ediliş fiillerde vukû bulmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak **Sana isabet eden** diye buyurmuştur, şayet filler hakkında vaki olsaydı: "Sanin isabet ettiğin iş" demesi gerekirdi.

İfade etmek gerekir ki bu itirazın iki cevabı vardır: Birincisi şudur: İsabet kelimesi ortak bir isimdir. Kişiye isabet eden şeye, kişi de isabet edilmiş olur. İster kişiye nispet edilen şey olsun, ister kişinin nispet edildiği şey olsun fark etmez. *En doğrusunu Allah bilir*. İkincisi, isabet eğer söylediği gibi ise, "ceza" kavramı hakkında da söylenir. Dolayısıyla kişiye isabet eden karşılık güzel de olur, kötü de olur. Güzel işte, Allah'a yönelik bir üstünlük kılınmazsa O'na nispet edilme ihtimali kalmaz. Bununla birlikte hayırlı işlerin Allah'a nispet edildiğini ve kötü olanların ondan uzaklaştırıldığını daha önce açıklamıştık. Çünkü bu işlerin Allah'tan olmasında, kişi üzerine bir lütuf ve ihsan durumu yoktur[872]. Bu da emretme ve yasaklama ile değil hayırlı işlerde olur, çünkü emir ve yasaklama bunların her biri için eşittir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tartışılan bu hususu açıklığa kavuşturan Abdullah [b. Mesûd] hadisidir. Meşhur mushafa muhalefeti sebebiyle bir topluluk onu eleştirmiştir. Biz deriz ki, bu bir ihtilaf konusu değildir, o belki mutlak olan bir ifadenin açıklanmasıdır. Bu tür meselelerde âhad haber de kabul olunur. *En doğrusunu Allah bilir*. Yine denildi ki, Abdullah hadisi âhad haberlerdendir. Belki de o, kendisin-

---

872 "Denilirse ki bu söz, yani Yüce Allah'ın "Başına gelen kötülük nefsindendir" sözü fiiller hakkında kullanılmaz, belki fiiller hakkında: "Sana isabet eden" diye kullanılır, dolayısıyla bu ifadeyi fiillere hamletmek caiz değildir. Denildi ki, iki yönden bunu yapmak caizdir: Biri, isabet lafzı müşterek bir kelimedir, çünkü bir şeye isabet edene o şey de isabet eder, dolayısıyla ikisinde de izafet vardır. Bu mesele söylenen şu söz gibidir: "Ben falan ile karşılaştım, o da benimle karşılaştı" ve benzeri. İkincisi, eğer söylediğin gibi ise söylediğimiz tarzlardaki ceza anlamına gelir. Dolayısıyla kula isabet eden karşılık iyilik yahut kötülük olur. İyiliğin karşılığı Yüce Allah'tan bir nimet ve ihsanda bulunma şeklinde olur ve lütufta bulunma yoluyla Allah'a nispet edilir. Kötülüğün cezası ise onu işleyene nispet edilir, kötülüğün ondan zuhur etmesi sebebiyle (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 182a-b; Medîne nüshası, vr. 206a-b).

den halkın rivayet ettiği ve değiştirilmeye ihtimali bulunmayan mushafından değildir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden naklettiği habere gelince -okuma şekli icat etmek caiz olmadığı için- merfûdur. [§]İhtilaf sözkonusu 343
olmayan meselelerde haber-i vâhid, zâhirini tevil etmek mümkün olursa kabul edilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Biz seni insanlara elçi olarak gönderdik. Denildi ki: Âyetin metni Hafsâ'nın mushafında "ve erselnâke ile'n-nâsi resûlen" (وَاَرْسَلْنَاكَ اِلَى النَّاسِ رَسُولًاۜ) şeklinde gelmiştir.

Şahit olarak da Allah yeter. Denildi ki senin Allah elçisi olduğuna Allah şahit olarak yeter. Yine denildi ki **Şahit olarak da Allah yeter**, kalplerinde gizlediklerine şahit olarak yeter. Şöyle de denilmiştir: Allah'ın elçisi olduğuna dair Allah'tan daha üstün bir şahit yoktur.

[Hz. Muhammed'in Peygamberliği]

Şahit olarak da Allah yeter. Bu ilâhî beyan hakkında birkaç yorum vardır. Birincisi, dünyada senin tebliğini inkâr ederlerse yahut "Senin elçiliğini tanımıyoruz" derlerse şahit olarak Allah yeter. İkincisi, Allah'ın, senin risaletini ispat etmek için ortaya koyduğu işaretlerle (mûcizelerle). Allah'ın sana risalet verdiğine dair şahitlikte bulunması senin lehine şahit, açıklayıcı veya delil olma anlamına ihtimali vardır. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak'kın, bütün peygamberlerin bilgisini ve peygamber olacağına dair haberi onlara tebliğ etmesini kendi şahitliği yapmıştır. O, şöyle buyurmuştur: "İsrâiloğullarının âlimlerinin onun (geleceğini) bilmeleri onlar için mûcize olarak yetmedi mi?" **Şahit olarak da Allah yeter.** Hz. Peygamber'e (s.a.) biatte bulunmayı kendisine biat kabul etti ve Allah'ın veli kullarının ona yardımda bulunmasını da kendisine yardım kabul etti. **Şahit olarak**, açıklayıcı olarak, açıklayıcı hakem olarak. Bunun anlamı şudur: İşaret ve delillerle açıkladıklarını onlara gözleri görecek şekilde açıklar. Ayrıca hak yolda olan ile bâtıl yolda olanı birbirinden ayırıp belirleyen hakem. Her iki yorum, ortaya çıkan inat ve büyüklük taslama tartışmasından yüz çevirmeye yönelik olur. [§]Ayrıca işi, Allah'a havale etmeyi amaçlar. Bu- 344
nun yanında onların tebliğ etme görevini sona erdirdiklerini de haber vermek sözkonusudur[873]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

873 Her iki yorum da Hz. Peygamber'e, inkârcılarla tartışmada bulunmaktan vazgeçmeye yönelik bir emir konumundadır; çünkü onların inat içinden kibir gösterdikleri ortaya çıkmıştır; Resûlullah ayrıca bu işi Allah'a havale etmelidir. Ona ayrıca sözü edilen inkârcılar çevresinde dini tebliğ etmeyi de bırakmalıdır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 182b).

مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ وَمَنْ تَوَلّٰى فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًاؕ ﴿٨٠﴾

80. "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik."

Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, Resûl-i Ekrem'e itaat etmeyi emretmiştir. O'nun Resûl'üne itaat edince Allah'a itaat etmiş olur, O'nun emrine uymuştur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve Resûl'e itaat edin"[874]. Hatta O, şu beyanıyla Resûl'e itaati imanın şartı kılmıştır: "Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılmadıkça… iman etmiş olmazlar"[875] âyetiyle imanın şartı kılmıştır. İkinci olarak Hz. Peygamber Allah'a itaati emretmiştir. Kişi Allah'ın elçisine itaat eder de emirlerini yerine getirince Allah'a itaat etmiş olur, çünkü kendisine itaati O emretmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Denildi ki, Allah'ın buyruklarını emrettiği için, Resûlullah'a itaat Allah'a itaattir.

Bazı nakillerde zikredildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Medîne'de iken şöyle buyurmuştur: "Beni seven kimse Allah'ı sevmiş olur, bana itaat eden kimse de Allah'a itaat etmiş olur". Bunun üzerine münâfıklar Resûlullah'ı ayıplamışlar. Yüce Allah, Peygamber'in (s.a.) sözünü doğrulamak üzere şu âyeti indirmiştir: **Resûlullah'a itaat eden… göndermedik**[876]. Hz. Peygamber'den
345 (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah'a itaat eden kimse, [§]namazı, orucu, Kur'ân okuması az da olsa Allah'ı zikretmiştir. O'na âsi olan kimse ise orucu, namazı ve Kur'ân okuması çok olsa da Allah'ı unutmuştur"[877]. Allah'a itaat, ancak onun emirlerine uymak, yasaklarından sakınmakla gerçekleşir. Bunun gibi O'nu sevmek de emirlerine tâbi olmak ve yasaklarından kaçınmakla gerçekleşir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "De ki eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin"[878].

---

874 en-Nisâ, 4/59.

875 en-Nisâ, 4/65.

876 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 91. Bu hadis nüzûl sebebi olmaksızın rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Ahkâm", 1; Müslim, "İmâre", 32-33).

877 Saîd b. Mensûr. *es-Sünen*, II, 630; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, II, 258.

878 Âl-i İmrân, 3/31.

Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Bu beyanın açık anlamı şudur: Kul, Allah'a itaatkâr olmak için Hz. Peygamber'e (s.a.) itaat eder. Kulun itaati, sayesinde Allah'a itaatkâr olacağı şeyde ona uymaktır. Bunun hikmeti şudur: Her ne kadar itaat, Allah'a ibadet ise de Cenâb-ı Hak, itaat meşgalesinin kendisini ibadet konumunda tutmamıştır, her ne kadar görünürde Allah'a yönelik bir ibadet ise de. Resûlullah'a (s.a.) ibadet yapmak caiz değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e itaati, Allah'a ibadete intikal ettirmiştir[879]. Şunu da bilmelisin ki itaat, bazan ibadet ismine hak kazanmaz, çünkü bazan bu konumda olmadığı halde bu isimle anılabilir. Bu sebepledir ki, halk arasında "itaat edilen kimse" denir, fakat "ibadet edilen kimse" denilmez. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, Hz. Peygamber'in 346
davet edip emrettiği konularda ısmet sıfatına sahip olduğuna şahitlik vardır; bunun yanında insanların da bu alandaki doğruluğuna şahitlikte bulunmaları mecburiyeti sözkonusudur. Bu vazifenin yerine getirilmesi şu iki âyet-i kerîme ile tekit edilmiştir: "Onun emrine aykırı davrananlar korksunlar!"[880]; "Rabbin hakkı için, seni aralarında hakem tayin etmedikçe iman etmiş olmazlar"[881]. Allah Teâlâ, Resûlullah'a yönelik itaatten kaçınmaktan insanları sakındırmış, ona muhalif davrananları elem verici azapla korkutmuş ve içinde onun verdiği hükme karşı sıkıntı duyan kimsenin, imandan yoksun olduğunu beyan etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki: Hem Hz. Peygamber'e (s.a.) itaat özellikle fiilinde veya söylediği sözlerden ibaret değildir, belki şu iki yöndendir. Birincisi, onun her fiil ve sözüne, muhtevasına uygun olarak gönülden inanmaktır; bunlar ister umûmî, ister husûsî, ister bağlayıcı, ister âdab ister ibâha yahut teşvik niteliğinde olsun farketmez. İkincisi, bir davranıştan onun kastettiği şey

---

879 Alâeddin Semerkandî şöyle demiştir: "Resûlullah'a (s.a.) itaatin, Allah'a itaat olarak kabul edilmesinin sebebi şudur: Çünkü kişi, ancak Allah'ın itaat ve icabet emri ile Resûlullah'a itaat eder. Dolayısıyla, kişi Resûlullah'a itaat etmekle Yüce Allah'a itaat etmiş olur. Bunun gibi, Resûlullah (s.a.) inanan herkesi Allah'a itaate çağırıyor, dolayısıyla Resûle itaat, çağırdığı konuda ona icabet etmekle (cevap vermek) olur. O da Yüce Allah'tır. İşte bu sebeple, Resûle itaat Allah'a itaat olur. Ancak, Resûlullah'a (s.a.) itaat, Allah'a itaat olması yönünden ibadettir, fakat Resûlün kendisine itaat olması açısından ibadet değildir. Çünkü Yüce Allah'a itaat, Resûl'üne itaat olduğu için ibadet olmamıştır ki, Resûl'e itaat ibadettir denilsin. Belki yapılan ameli bütünü ile Allah'a tahsis etmek olduğu içindir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 182b).

880 "Onun emrine aykırı davrananlar, başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!" (en-Nûr, 24/23).

881 "Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (en-Nisâ, 4/65).

ne ise onu tam olarak yerine getirmek; onun fiilinin aynısını yapmak, yahut ondan sakınmak veya onu mubah konumunda tutmak, yahut da Resûlullah'ın durumuna göre arzu ettiği ne ise onu gerçekleştirmek. Bunların herbirinin konumu delillerden öğrenilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Hz. Peygamber'e, fiilinde itaatin gerekli olduğu veya olmadığını söyleyenlerin sözleri, bu alanda mutlak bir kelâm olup özel bir anlamı yoktur[882].

Seni onlara bekçi olarak göndermedik. Gerek amelleri, gerek fiilleri alanında. Onların sorumluluğu kendilerine, sizin sorumluluğunuz da size aittir[883]. Sen (-ey Habibim-) onların yaptıklarından sorumlu değilsin, onlar da sizin yaptıklarınızdan sorumlu değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

347 **[§]Seni onlara bekçi olarak göndermedik.** Ki böylece sırlarına vâkıf olasın. Sana düşen görev onlar hakkında görünüşe göre muamelede bulunmandır. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ
الَّذ۪ي تَقُولُ وَاللّٰهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى
اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَك۪يلًا ﴿٨١﴾

81. "İşimiz itaat diyorlar, yanından ayrılınca da içlerinden bir grup, içinden, senin söylediğinin tersini kuruyor, Allah da onların içlerinden kurduklarını kaydediyor. Sen de bunlardan yüz çevir ve Allah'a güven, (güvenilecek) ***vekil olarak Allah yeter."***

İşimiz itaat diyorlar. Denildi ki münâfıklar Allah ve Resûl'ünü tasdik ettiklerini açıklamışlardı. Hz. Peygamber'in (s.a.) meclisine gittiklerinde "Ey Allah'ın Elçisi! Senin emrin başımızın üstünedir, ne istersen emret onu yapalım" diyorlardı. Fakat onlara bir şey emrettiği yahut bir şeyi yasakladığı zaman emrine muhalefet eder, emrettiği ve yasakladığı şeyleri değiştirirlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Resûl'üne şu âyeti indirdi: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a

---

882 Hz. Peygamber'in bütün fiillerinde ona itaat etmenin bağlayıcı olduğu yahut olmadığı etrafındaki münakaşa, genel bir münakaşa olup bir anlam taşımaz; her fiil konusunda kendisine has delile bakılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

883 Muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret ediyor: "De ki: "Allah'a itaat edin, Resûle itaat edin". Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; Resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

itaat etmiş olur, ondan yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik". **Onlardan bir grup, içinden senin söylediğinin tersini kuruyor"** âyetine kadar[884].

İçlerinden bir grup, senin söylediğinin tersini kuruyor. "Beyyete" (بَيَّتَ) hakkında, denildi ki: Hz. Peygamber'in, onlara emrettiğini değiştirdi demektir. Denildi ki: "Beyyete" (بَيَّتَ) telif etti, yeniden düzenledi. Yine denildi ki "beyyete" (بَيَّتَ) yani sözü geceleyin kompoze ettiler. Geceleyin planlanıp telif edilen her söz için "beyyete" (بَيَّتَ) kelimesi kullanılır. İlâhî beyanın mânası -*en doğrusunu Allah bilir ya*- kıssada anlatıldığı gibi Resûlullah (s.a.) onlara bir şey emrettiği zaman, onun emrine muhalefet edip emir ve yasaklarını değiştirirlerdi. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- **İçlerinden bir grup, senin söylediğinin tersini kuruyor** meâlindeki beyanın anlamı budur. Aslında bu cümlenin lafzî anlamı tefsir âlimlerinin söylediği gibi değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

[§]Allah da onların içlerinden kurduklarını kaydediyor. Yani Yüce Al- 348
lah, gece kurdukları yalanları ve değiştirdikleri sözlerin ispat edilmesini emreder ki delil onları bağlasın; çünkü onlar, bunu gizlice yapıyor ve içlerinde saklıyorlardı, açıktan yapmıyorlardı ki Resûlullah cezalarını versin.

Sen de bunlardan yüz çevir. Bu ifadenin[885], onlardan yüz çevir, bundan sonra onlarla bir olma, anlamına gelme ihtimali vardır. Şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Onlardan yüz çevir, sırlarını açığa çıkarmayı üstlenme, ona muttali olma; aslında o iş bana aittir; senin bu bilgileri Allah'tan aldığına vâkıf olmaları için elbette seni bilgilendireceğim. Bunda Hz. Peygamber'in risaletini ispat eden delil vardır.

Ve Allah'a güven Allah'a dayan, onlardan korkma, çünkü Allah, seni onların şerrinden ve tuzaklarından koruyacaktır. Bu cümlenin, onları cezalandırmada **Allah'a güven**, çünkü Allah Teâlâ, seni yalanladıkları için onları cezalandırmayı kararlaştırmıştır, anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir*.

(Güvenilecek)vekil olarak Allah yeter, anlattığımız hususlarda. Yani Allah engelleyici olarak yeter, ondan daha çok engelleyen biri yoktur. Bir görüşe göre Allah gece kararlaştırdıkları şahittir ve dinleyip zaptedendir. Bazıları da şöyle demiştir: "Tebeyyenet" (تبييت) ancak gece yapılır, bir hususu toplar ve gece kararlaştırırlar.

---

884 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 178; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 599.

885 Yani Allah Teâlâ, onların içlerinde kurdukları yalan ve değiştirilen sözleri ispat etmelerini emreder ki, delil onları sustursun. Çünkü onlar bu yaptıklarını gizlice yapıyorlardı ve içlerinde saklıyorlardı, cezaya çarptırılır diye açığa vurmuyorlardı.

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّٰهِ لَوَجَدُوا فيهِ اخْتِلَافًا كَثيرًا ﴿٨٢﴾

82. "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"

[Kur'ân'ın İlâhî Kitap Oluşu]

Şayet hüküm, bir topluluğun dediği gibi âyetin zâhirine göre olsaydı
349 Kur'ân birbirinden farklı ve çelişkili bir konumda bulunurdu. [§]Çünkü Yüce Allah, bir âyette şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler… izin istemezler"[886]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Senden izin isteyenler, evet işte onlar, Allah'a ve Resûl'üne hakkıyla iman edenlerdir"[887]. Eğer bu ilâhî beyan, âyetin anlamı zâhirine göre ise tutarsız bir konum arzeder. Cenâb-ı Hak'kın şu beyanı da bunun gibidir: "İkinciden sonra, koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, kendisini boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz"[888]. Bu âyetin devamında da şöyle buyurmuştur: "Tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur"[889]. Bu âyetlerin birinde haram kılmak, diğerinde ise mubah kılmak vardır. Şayet âyetin anlamı zâhirine ve umûmîliğine göre olsaydı ihtilaflı ve çelişkili olurdu. Bu durumda inkârcılar, Kur'ân'ın, Allah tarafından indirilmediği hakkında söz söylemeye en kolay ve en açık bir kötüleme yolu bulurdu. Çünkü Allah Teâlâ lafzın Kur'ân'ı **Eğer Allah'tan başkası tarafından olsa onda birçok ihtilaf bulurlardı** diye nitelemiştir. O, bu konuda şöyle de buyurmuştur: "Asılsız bir şey ona
350 ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[890]; "Biz onu koruyacağız"[891]. [§]Şunu da belirtmek gerekir ki hakkında hüküm taşıyan âyetlerin çoğu, sözlük anlamı dışındaki metinlere serpilmiş, lafzın umûm ve husus akışına yöneltilmiştir. Bundan da şu anlaşılmıştır ki hüküm öyle değil, lafızlara konulan ve emanet edilen anlama tevdi edilmiştir; bunda da ancak düşünmek ve tefekkür etmek

886 "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten muaf tutman için senden izin istemezler" (et-Tevbe, 9/44).

887 "Senden izin isteyenler, evet işte onlar Allah'a ve Resûlüne hakkıyla iman edenlerdir" (en-Nûr, 24/62).

888 el-Bakara, 2/230.

889 "İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riayet edeceklerini zannederlerse, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur" (el-Bakara, 2/230).

890 Fussılet, 41/42.

891 "Uyarıyı biz indirdik, onu biz koruyacağız" (el-Hicr, 15/9).

suretiyle ulaşılır. Yüce Allah, düşünüp kapsamını anlasınlar ve ona vâkıf olsunlar diye kullarını buna teşvik etmiştir.

Bu açıklamalardan sonra, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin iki hususa daha ihtimali vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanıdır: **Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda bir çok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı.** Yani bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından gönderilmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in (s.a.) haber verdiklerine uygun olmaz, ona aykırı düşerdi. Zira gayptan haber verme iddiasında bulunan kâhinlerin verdikleri haberler birbirine uygun çıkmaz, bazısı bazısına muhalif ve onunla çelişecek şekilde olur. Fakat Kur'ân, da Hz. Peygamber'in verdiği haberler[892] muhataplarına ait sırlara muvafık olunca bu, onun, Allah'tan gelen bir haber olduğunu göstermiştir.

İkincisi, inkârcılar şöyle diyordu: "Bu, uydurmadan başka bir şey değildir"[893]; "Bu ancak düzmece bir yalandır"[894] ve benzeri âyetler. Azîz ve celîl olan Allah, Kur'ân eğer Cenâb-ı Hak'tan başkası tarafından gönderilmiş olsaydı, sahip oldukları kitaplardaki bilgilere uygun olmazdı, aksine anlara muhalif ve çelişkili olurdu. Ama Kur'ân, düzgün ve diğer kitaplardaki bilgilere uygun çıkınca bu, onun Allah katından indirilmiş olduğunu göstermiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Beraberlerindeki kitapları tasdik edici olarak"[895]; "Önlerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderilmiştir"[896]. Bu gerçek, Kur'ân'ın, Allah nezdinden nâzil olduğunu kanıtlamıştır.

[§]Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğunu ispatlama konusunda başka bir yoru- 351
ma da ihtimal vardır, o da şudur: Kur'ân-ı Kerîm, farklı ve birbirinden uzak zamanlarda, değişik olaylar hakkında Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme inmiştir. Şayet Allah'tan başkası tarafından olsaydı, tutarsız hükümler ortaya çıkar, bir kısmı diğeri ile çelişirdi, çünkü hikmet ehlinden olsa bile bir insanın, birbirinden uzak vakitlerde sarfettiği sözleri çelişkili ve tutarsız olur, ancak âlemlerin Rabbi olan Allah'ın kelâmından yararlanır ve ona arzederse çelişkiler olmaz. Kur'ân-ı Kerîm ise, birbirinden uzak vakitlerde, tutarsızlık ve çelişkilerden arınmış olarak tamamlanınca, onun Allah Teâlâ nezdinden geldiği ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

---

892 Fakat ona muhalif olarak çıkarıyorlar, çünkü gaybtan haber verdiğini iddia eden münâfıkların verdikleri haberler birbirine uygun çıkmıyor, belki bazısı bazısını nakzediyor, çelişiyor.

893 Sâd, 38/7.

894 Sebe', 34/43.

895 el-Bakara, 2791.

896 el-Mâide, 5/46.

Bu âyet-i kerîmede inkârcılara karşı delil vardır. Çünkü Yüce Allah, şöyle buyurmuştur: **Kur'ân'ı düşünmezler mi? bir çok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı.** Şayet tutarsızlık bulsalardı onu ortaya koyarlardı.Bir de O'nun şu beyanı: "Onun benzeri bir söz getirin"[897]. Eğer inkârcılar, Kur'ân'ın benzerini yapma gücüne sahip olsalardı onu yaparlardı. Bu durum, onların, Kur'ân'ın benzerini getirme gücüne sahip olmadıklarını ispatlar. Şayet Kur'ân'ı tutarsız bulsalardı bunu ortaya koyarlardı. Kur'ân, dedikleri gibi insan kelâmı olsaydı bunu yaparlardı, zira kendileri de insan türündendir. Şu halde Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olduğu ortaya çıkmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Kur'ân'ı düşünmezler mi? ve "Âyetleri üzerinden iyice düşünsünler diye"[898] meâlindeki ilâhî beyanlarda iki tür ispatlama vardır. Birincisi şudur: Bu âyetten kastedilen şey, Kur'ân'ın düşünmek ve fikir yürütmek suretiyle anlaşılabilir olmasıdır. Çünkü davranışta bulunmaya başlamadan önce, Allah'ın, Kur'ân hakkındaki emri ve teşviki buna yönelik olmuştur; hatta O, düşünmek suretiyle kişinin anladığını yerine getirmesini gerekli kılmıştır. Şimdi burada da iki durum vardır. Biri, ilâhî emir, dilcilerin anlayışına uygun olarak söz-
352 lükteki anlamına bağlı değildir, [§]çünkü bu gibi kelimelerin hakkı, dilcilere göre anlam verenin bilinmesine teşvik edip ona yönlendirilmektir, böylece onun üzerinde düşünmek değildir[899]. *En doğrusunu Allah bilir*. İkincisi, yine bilinmektedir ki âyetler hakkında düşünmekte halkın değil hikmet ve basiret sahiplerinin payı varıdır. Dil açısından bilinen hususlarda ise hem halkın, hem de hikmet sahiplerinin payı bulunmaktadır. Bununla sabit olmuştur ki halka düşen görev, seçkin kişilerin anladıkları hususlarda onlara uymak ve kendilerini önder kabul etmektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Âyetin anlamına, açıkça işaret eden hususlardan ikincisi şudur: Allah Teâlâ, ihtilaf ve ittifakı bilmenin yolunu sözün kulağa çarpmasına değil, iyiden iyiye düşünmeye bağlamıştır. Bu durum sabit olunca, delilin onun böyle

---

897 el-Bakara, 2/23.

898 "Bu bir mubarek Kitap'tır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik" (Sâd, 38/29).

899 "Bu âyette şuna işaret vardır: İnançta muteber olan -dilcilerde mûteber olan- umûm, husûs, takyîd, itlak, emirlerde ve benzeri sözlerde vücûb, nedip hakkında verilen mânanın zâhiri değildir, ayrıca salt bir sözlük anlamı da değildir. Çünkü Yüce Allah, Kur'ân'da düşünmeye teşvik etmiştir. Kur'ân ise umûm, husûs, emir, nehiy, kayıt ve ıtlakı kapsayan söz dizisinin adıdır. Şayet hüküm görünürdeki sözlük mânasına bağlı olsaydı, düşünmeye girişmeksizin dilcilere göre sözlükten kastedilen mânayı bilmeye teşvik etmek ve hükmü ona bağlamak gerekirdi (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 183a; Medîne nüshası, vr. 207a).

olduğunu bildirinceye kadar, lafızda görünen anlamlardan biriyle amel etmek gerekli olmaz; tâ ki zâhirle amel eden kimseye -düşündüğü takdirde- bir çelişki gelmesin. *En doğrusunu Allah bilir*.

Üçüncü yorum[900]: Bu âyet-i kerîmenin içerdiği hususlardan biri de Kur'an'da, tutarsızlık ve çelişkinin bulunmadığını beyan etmesidir; Cenâb-ı Hak, onun bu özelliğini Allah'tan nâzil oluşunun delili kılmıştır. Yüce Allah şunu bildirmiştir ki yarattığı şuurlu canlılardan hiçbiri, çelişkili ve tutarsız olmayan bir eseri telif edip düzenleme imkânına sahip değildir; ancak sâdık insanların Allah'tan aldıkları haberi işitme (sem') yoluyla iletmeleri müstesnâ. [§]Kur'ân-ı Kerîm'den, her türlü tutarsızlığı[901] uzak tutmak suretiyle kâhinlerin[902] **353**
uydurdukları sözleri de bertaraf etmiştir. Çünkü onların sözleri tutarsızdır, bunun yanında insanların telkinleri, geçmişlere ait hurafeler, sihir vb. de böyledir; bunların tamamı tutarsızdır. Bu noktada kelimenin sözlük anlamına dayanarak kesin delil ileri sürmek engellenmiştir, çünkü bu alanda birçok ihtilaf gündeme gelir. Şayet bu yolla istidlâlde bulunulursa yine fikir ayrılığı meydana gelir. Şayet vukû bulan olaylara dair haberler açıklanmasaydı, bu açıklama bir yana, Kur'ân'ı, haberlerinde ihtilaf içeren bir kitap konumuna düşürmek isteyen kimse, bu haberleri dikkate alınca ihtilaf içermeyen bir kitap olmakla onu nitelemiş olur. Kendi kuruluşunda tutarsız olan metne gelince, böylesi, bir çelişkisinin tespit edilmesi istenen her kâhin ve beşere ait metindir. Böylesini savunmak isteyen kimse, şayet tevilini ekleyeceği bir mütercim ve anlatıcı bulursa bunu yapabilir. Bu durumda herhangi bir yerdeki birine ait bir ihtilaf bulunamaz. Bunda, dilin gereğine bağlı olarak isimden çıkarılan sözün kanıt
ve [§]Allah'ın, bunu Kur'ân'da ihtilaf bulunmadığına yönelik bir delil olarak **354**
zikretmesi faydasız bir şey olurdu, Allah bundan yücedir[903].

900 İmam Mâtürîdî, birçok yorum zikretmiştir, bu yorumlar üçten fazladır. Ne var ki bu sayı bütün nüshalarda yer almıştır.

901 Semerkandî şöyle demiştir: "Çünkü Yüce Allah, icat (ihtira') hakkı ile hiç kimsenin, ihtilaf ve çelişkiden boş, halkın cibiliyeti üzerine ihtira hakkıyla kelâm telif etme hakkına sahip değildir. Kelam çelişki ve ihtilaf sıfatı ile ancak Allah'tan sadık bir haberle işiticisine kadar varınca, ihtilaf ve çelişki üzerinde bulunmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 183b).

902 Yani kâhinlerin sözlerinin ihtilaflı, çelişkili çıkması demektir. Bazan onların sözü gelir, fakat ihtilaf bulunmaması sebebiyle Kur'ân'ın Allah katından olduğunu söyleyen kâhinlerin söylediği bu sözün zıddı nefyedilir.

903 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demiştir: Haber, Kur'ân'a yakın olunca, husus ve umûm kastedilerek ihtilaf tahakkuk etmez, denilemez. Halbuki Hz. Peygamber'den (s.a.) bu habere yakınlaştırılmış olarak ismin zâhirinin hilafına olan hususlarda açıklama gelmiştir. Fakat onunla, zâhirde konulduğu mânası kastedilen söz umûm ve husûstan soyutlanmış olan sözdür. Bizim sözümüz de bunun hakkındadır. Çünkü biz şöyle diyoruz: Yüce Allah,

Şu da var ki burada Kur’ân’ın ihtilafsız olmasıyla hükümler, hadler, emirler[904] ve yasakların kastedilmesi ihtimali de vardır. Bu da nesih ile husus ve umûmun çelişkili olmamasını gerektirir; ayrıca haberler, vâd ve tehditlerle benzerlerine ihtimali vardır. Haberlerle şunu kastediyorum: Gayptan verilen haberler, Allah Teâlâ’nın münâfıkların sırlarından, işlerin mercii olan emir sahibinden ve aynı konumdakilerin verdiği haberleri kastediyorum. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاِذَا جَاءَهُمْ اَمْرٌ مِنَ الْاَمْنِ اَوِ الْخَوْفِ اَذَاعُوا بِه وَلَوْ رَدُّوهُ اِلَى
الرَّسُولِ وَاِلٰى اُولِى الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ
مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ اِلَّا
قَليلًا

83. “Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Halbuki onu Resûlullah’a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı. Size Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesnâ, şeytana uyup giderdiniz.”

Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında şöyledir: “Ve izâ câehum nebeun min

---

Kur’ân’dan ihtilafı nefyetmekle, Hz. Peygamber’in (s.a.) açıklamasına müracaat etmeksizin onun hakkında düşünmeyi delil getirmiştir. Çünkü Resûlullah’tan (s.a.) gelen açıklamaya vâkıf olmak, Kur’ân hakkında düşünmekle olmaz, belki tarih kitaplarına bakmakla ve o ilmin ehline müracatla olur. Bu durum da gösteriyor ki; muteber olan mânalardır, öyle ki bunlar üzerinde düşünmekle ihtilaf giderilir. Yine Allah Teâlâ Kur’ân’ı çelişki taşımamakla nitelemiştir; bu durum Kur’ân’ın kendisinin çelişkili olmamasını gerektirir. Sizin: “Kur’ân’dan ihtilaf ancak, Hz. Peygamber’den (a.s.) ona bir haber yakın olunca kalkar” sözünüze göre Kur’ân’ın kendisi ihtilaflı olmaktan çıkmaz, ihtilaf başkası tarafından noksanlaştırma yahut ziyade etmekle ortadan kalkar. Her kâhinin sözü, belki her kavmin sözü de böyledir. Bazı hikmet sahipleri tarafından ilave yapılması yahut bir kısmının bırakılması ile bunlardan da ihtilaf kalkar. Bir âlimde çelişkili bir kelâm olmaması [Arapça metinde “olması” şeklinde iken böyle düzeltilmelidir] düşünülemez, çünkü bu çelişkiyi ona ilave etmek yahut ondan bir şey noksanlaştırmak suretiyle kaldırmak mümkün olur. Dolayısıyla Kur’ân kendi katından olup başkası tarafından uydurulmuş olmamasına rağmen, Yüce Allah’ın, Kur’ân’dan ihtilafın bulunmadığını delil olarak zikretmesi bâtıl olurdu (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 207a).

904 “Ve’l-evâmiru” (والأوامر) “emirler” demek demek uygun olurdu. Çünkü nehyin (yasak) zıddı olan emir, birçok işleri de kapsar. Fakat “şey” anlamındaki emir sadece birçok işleri kapsar.

havfin ev emnin ezâû bihi” (وإذا جاءهم نبأ من خوف أو أمن أذاعوا به) “Onlara korku veya güven türünden bir haber gelince onu yayarlar”. Hafsâ’nın mushafında da böyledir. Kisâî, onlar iki lügattır, bir şeyi ifşa edince “Eze’tü bihi ve ezetühu” (أَذَعتُ به وأذعته) dersin. Denildi ki, o haberi işittirdiler ve ifşa ettiler. Yine denildi ki ifşa ettiler ve yaydılar demektir. [§]Âyet-i kerîmenin kimler hakkında 355
indirildiği noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî’ye göre müminler hakkında inmiştir. Bu da şöyle olmuştur: Müminler, savaşan küçük veya büyük askerî birliklerle ilgili sevindirici ve ferahlatıcı bir haber duyduklarında ferahlanarak onu ifşa ederlerdi; kendilerini üzecek ve kederlendirecek bir haber duyunca da üzüntü ve kederlerinden bunu insanlara açıklarlardı[905]. Sonra Allah Teâlâ, onlardan haberi yaymayan ve ifşa etmeyen az bir grubu istisnâ etmiştir[906]. Şayet sözkonusu sahâbîler, kimseye bir şey söylemeden duydukları haberi Resûlullah’a götürseler ve o, olan biteni anlatsaydı; onlar yahut onu ileri gelen sahâbîlere söyleseler ve olayı Resûlullah’a onlar iletmiş bulunsalardı daha iyi olurdu. Burada takdim ve tehir vardır[907]. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Âyet münâfıklar hakkında inmiştir, bu da şöyle olmuştur: Münâfıklar, Resûlullah’ın (s.a.), müslümanların zaferinden ve müşriklere galip geleceklerinden haber verdiğini münafıklar duyunca, buna hazırlanmaları için düşmanlara yazıyorlardı. Buna mukabil düşmanın savaş için toplanıp hazırlık yaptığını duyunca, bunu da zayıf müslümanlara haber veriyorlardı ki onlarla savaşa çıkmasınlar. İşte bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: **Eğer o haberi Resûle götürselerdi** de bu haberi veren kendisi olsaydı yahut haberi kendilerinden **aralarında yetki sahibi kimselere** götürselerdi de onlar haber verseydi”. *En doğrusunu Allah bilir*.

Aralarında yetki sahibi kimseler. Bu hususta farklı görüşler ileri sürülmüştür: Denildi ki onlar askerî birliklerin komutanlarıdır. Yine denildi ki **içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilen** âlimler ve fakihlerdir. [§] 356
Yani sonucu Allah’ın Kitab’ından çıkarabilenler. Yine denildi ki burada ulu’l-emir (yetki sahibi) Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (Allah hepsinden razı olsun) gibi sahâbîlerdir. **İçlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlarlardı**, yani onu Yüce Allah’ın Kitab’ından çıkarırlardı.

905 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, V, 181; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 600.

906 Semerkandî demiştir ki: Dahhâk’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu, Hz. Peygamber’in (s.a.) ashâbından nakledilen bir haberdir, onlar içlerinden şeytan işlerini geçiriyorlardı, ancak bir grup müstesnâ, bunlar içlerinden böyle şeyler geçirmiyorlardı (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 183b). İbn Cerîr ile İbn Ebû Hâtim Dahhâk’tan bu hadisi nakletmişlerdir (bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, V, 184; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 602).

907 Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 183b.

Denildi ki ulu'l-emir maksadını çıkarabilen devlet yöneticileridir. **O haberi yayanlar** ya münâfık bir gruptur yahut zikrettiğimiz müminlerdir. Bazılarının kanaatine göre, sadece az bir kısmı müstesnâ haberi yaymışlardır.

Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesnâ, şeytana uyup giderdiniz. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki Allah'ın lütfu peygamberimiz Muhammed'dir (salatların en üstünü üzerine olsun) rahmeti de Kur'ân'dır. Bu durumda yorumu şudur: Şayet Muhammed (s.a.) ve Kur'ân olmasaydı şeytana uymayan az bir kimse kalırdı, onlar şuurlu olarak inanan kimselerdir. Yine denildi ki emirleri, ayrıca yayma ve ifşa etmekten yasaklama noktasında **Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı**, o haberi yayanlar ve yayma konusunda şeytana uyarlardı, ancak azı müstesnâ, onlar ifşa etmemiştir. Dahhâk şöyle demiştir: "Onlar Hz. Peygamber'in ashâbıdır, bazı şeytânî işleri içlerinden geçiriyorlardı, ancak bir grubu bunu yapmıyordu[908]. Diğer bazı âlimler de şöyle demiştir: Onlar münâfıklardı, Cenâb-ı Hak müminlere zafer ve fetih verdiği haberi kendilerine ulaşınca onu küçümser, hakir görürler, buna mukabil müslümanlara bir felaket geldiğini haber alınca onu abartıp büyütürlerdi. **Azınız müstesnâ.** İbn Abbâs şöyle demiştir: İstedikleri durum ve haberi -az kişi müstesnâ- hepsi bilirdi. O, şöyle demek istiyor: Konuyu Hz. Peygamber'e (s.a.) götürseler çok azı dışında kendilerine gizli kalmazdı. Hasan-ı Basrî'den şöyle dediği nakledilmiştir: Onlar, İblis'in (lânet üzerine olsun) şöyle dediği zaman azîz ve celîl olan Allah'ın istisnâ ettiği kimselerdir:
357 [§]"Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım!"[909]; "İblîs, Rabbim! Beni saptırman sebebiyle yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım"[910]. Diğer bazı âlimler de daha önce zikrettiğimiz takdim ve tehire temas etmiştir: Onlara güven yahut korkudan bir durum gelince, az kimse dışında onu yayarlardı. *En doğrusunu Allah bilir*.

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَكُفَّ بَاْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللّٰهُ اَشَدُّ بَاْسًا وَاَشَدُّ تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾

---

908 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 184; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 602.

909 el-İsrâ, 17/62.

910 el-Hicr, 15/39-40.

84. "Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun. Müminleri de teşvik et. Allah, inkâra sapanların gücünü kıracaktır. Allah'ın gücü daha çetin, cezası daha şiddetlidir."

Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun. "Lâ tükellif nefseke" (لَا تُكَلَّفُ اِلَّا نَفْسَكَ) cümlesinin iki yoruma ihtimali vardır: Onların hesabını vermekten ve savaştan geri kalmalarının cezasını vermekten sen sorumlu değilsin, onların hesabını vermek kendi sorumlulukları altındadır. Nitekim azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur"[911]; "Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[912].

İkincisi, **Sen ancak kendinden sorumlu olursun.** Yani onlar, her ne kadar seninle savaşa çıkmaktan geri durmuşlarsa da sen cihat yapmak ve savaşmakla mükellefsin. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen şu söz de bunu desteklemektedir: Bu olay, Ebû Süfyan'ın Küçük Bedir savaşı tehdidini yapması üzerine Hz. Peygamber'in ashâbını savaşa çağırması, insanların ise teşebbüs etmemesi üzerine vukû bulmuştur. Bunun ardından Yüce Allah bu âyeti indirmiştir. Resûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Sizden hiçbir kimse beni izlemese de yemin olsun ki Bedir'e çıkacağım". Bunun üzerine ashâbından küçük bir grup onu izlediler ve "Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir" dediler[913]. Bu ilâhî beyanda, Hz. Peygamber'e yardım ve fetih, düşmanlara da musibet vâdinin delili vardır, çünkü Resûlullah yalnız başına da olsa savaşa çıkmakla görevlendirildi, şayet yardım vâdi olmasaydı savaşa çıkmakla emrolunmazdı.
Görmez misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **[§] Allah, inkâra sapanların** 358
gücünü kıracaktır. "'Asâ" (عَسَى) kelimesi Cenâb-ı Hak tarafından kullanılınca gereklilik ifade eder. Yüce Allah'ın "Asellahu" (عَسَى الله) beyanı, Resûlullah'ın yalnız başına savaşa çıksa da zafer vâdi konumundadır, çünkü "'asâ" (عَسَى) Allah'tan olunca gereklilik anlamında olur.

Müminleri de teşvik et. Bu ilâhî beyanın birkaç yoruma ihtimali vardır. (Birincisi) müminleri sevapla ve iyi bir akıbetle teşvik et. (İkincisi) **müminleri de teşvik et**, onları savaşa teşvik et, çünkü onlarla savaşmakta Allah'ın dini olan İslâm'ı ortaya koyup duyurmak, mücahedeyi ve inkârcılarla savaşmayı terketmekte ise düşmanlarına yardım etmek ve dinlerini meşhur etmek var-

911 el-En'âm, 5/52.
912 en-Nûr, 24/54.
913 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 293.

dır. Azîz ve celîl olan Allah, müminleri, düşmanlarına karşı cihatta bulunmaya teşvik etmesi için Resûlü'neemir vermiştir. Üçüncüsü, müminleri cihada ve düşmanlarla savaşa teşvik et. *En doğrusunu Allah bilir*. Müminlere yardım edeceğini, fetih ve ganimet vereceğini vâdederek.

Allah, inkâra sapanların gücünü kıracaktır. "'Asâ" (عَسَى) kelimesi Allah'a nispet edilince gereklilik ifade eder. Yüce Allah, Peygamberi'ne, kâfirlerin gücünü kırmayı vâdetmiştir.

Allah'ın gücü daha çetin, cezası daha şiddetlidir. Denildi ki **Cezası daha şiddetlidir**, çünkü müşriklerin gücünü sizden engeller, onlar ise Allah'ın kuvvetini kendilerinden engelleme imkânına sahip değildir, Allah'ın gücü en üst seviyededir. **Cezası daha şiddetlidir.** Denildi ki tenkîl, başkasını tuttuğu yoldan engelleyip alakoyan bir cezadır (azap). Yine denildi ki Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a **Sen ancak kendinden sorumlu olursun** buyurunca (şunu kastetmiştir:) İnsanlardan hiçbiri sana uymasa bile, Allah Teâlâ senden müşriklerin gücünü defeder. Denildi ki "be's" dünya cezası, "tenkîl" ve "nekâl" da âhiret azabıdır. Sanki O, müminleri, düşmandan uzak durmaları, güçleri ve cezalandırmalarından korkmaları sebebiyle kendi gücüyle korkutmaktadır. Dolayısıyla Allah Teâlâ, kendisinin gücü ve azabının düşmanın gücünden daha şiddetli olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً
سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقِيتًا ﴿٨٥﴾

359 **[§]*85. "Kim güzel bir şefaatte bulunursa ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir."***

[İyi Şefaat - Kötü Şefaat]

Kim güzel bir şefaatte bulunursa ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Yüce Allah yapılan şefaatin ne tür olduğunu zikretmemiştir. İyi şefaatin, kişi için Allah'tan bağışlama ve rahmet dilemeye yönelik bir dua olması muhtemeldir. Kul bu şefaate layık olur, dua ve rahmetten payı olur. Kötü şefaat ise lânet ve azap duasıdır, kul buna müstahak değildir, o dua sebebiyle de bir payı olur. Denildi ki bu

husus Arapların şu sözüne benzer: “Hayra vesile olan hayır yapmış gibidir”[914]. Başkasına yönelik hayra kılavuzluk eden kimse o hayırda kendisinin de payı olur, kötülüğe sebep olan da aynı şekildedir. Şefaat kavramı, zulümde şefaatte bulunmaya da ihtimali vardır, bir kimse müslüman kardeşinden zulmü yok etmeye çalışırsa bu, iyi şefaattir, bunu yapana ondan bir pay vardır. Kötü şefaat ise bozulduğu takdirde kişiye kötülük ve zulüm gelecek bir işi bozmaya çalışmaktır. Bundan dolayı o kimse için günah vardır. Denildi ki iyi şefaat senin de şefaat edilenin de faydalandığı ve kendisiyle başkasının da amel ettiği iştir; o iş seninle öteki arasındadır, ikisi de bunda ortaktır; kendisi sebebiyle zarar gördüğün şefaatte de ikisi ortaktır. İyi şefaat, her iyilikte bulunan ve onu emreden
herkesin yaptığı şefaattir. [§]Kötü şefaat ise yasaklanmış her işi yapan ve onu 360
emreden kişinin şefaatidir. Her ikisi yani emreden de yapan da birlikte bu işlerde ortaktır. (Bu söylediklerimizi şu hadisler de destekler mahiyettedir:) Hz. Peygamber’den rivayet edilen: “Her iyilik sadakadır”[915]; “Hayra öncülük eden onu yapan gibidir”[916]; “Allah sıkıntıya düşene yardım etmeyi sever”[917]. Hasan-ı Basrî’den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Dilin sadakasından daha üstün bir sadaka yoktur”. Denildi ki dilin sadakası nedir ey Allah’ın Resûlü, diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Şefaattir, sen onunla iyilik ve ihsanı kardeşine ulaştırırsın, ondan hoş olmayan şeylerin ağırlığını uzaklaştırırsın, onun aracılığıyla kanın akmasını durdurursun”[918].

“Kifl” ve “nasîb” kelimeleri aynı anlamdadır. Denildi ki “kifl” parçadır ve tekdir. Yine denildi ki “kifl” günahtır, fakat onun özel adı değildir. Görmez misin ki Yüce Allah “Allah’a saygısızlıktan sakının ve Resûlü’ne iman edin ki size rahmetinden iki kat (kifleyn) versin”[919].

[Şefaatin Konumu]

Şefaat insanların ihtiyaç duydukları hususların en büyüklerindendir, çünkü Kur’ân onu zikretmiş, Resûlullah’tan gelen rivayetlerde de yer almıştır. Şefaat, bilinen duruma göre, nefret ve cezanın sözkonusu olduğu durumlarda devreye girer. Hayırlı kimselerin ve cezaya müstahak olandan razı olan kimselerin şefaati ile ceza sahibi affedilir. Belirtmek gerekir ki, büyük günahlar sebebiyle

---

914 Aslında bu, bir hadis-i şeriftir. Nitekim müellif onu Hz. Peygamber’e merfû olarak biraz sonra zikredecektir (bk. Müsilm, “İmâre”, 133; Tirmizî, “İlim”, 14).

915 Buhârî, “Edeb”, 33; Müslim, “Zekât”, 52.

916 Kaynağı biraz önce geçmiştir.

917 Ebû Yâ‘lâ, *Müsned*, VII, 275; Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, III, 153.

918 Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, VIII, 194.

919 el-Hadîd, 57/28.

cehennemde ebedî kalınacağını savunanlara göre, küçük günahlardan dolayı kula azap vermek caiz değildir. Büyük günahlar ise şefaat yoluyla affedilen
361 suçlardandır. [§]O takdirde (ulûhiyyet makamına) minnet etme konusunda Kur'ân'dan ve Sünnet'ten gelen bunca beyanların çoğu ortadan kalkar, ayrıca ilim ehlinin Allah'a ve O'nun rahmetine yönelik fıtrî kabulleri devreden çıkar, müslümanların, peygamberlerin şefaatini vesile kılan dualar boşa çıkar. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazıları âlimler, şefaatin iki anlama geldiğini söylemiştir: Birincisi, birinin güzel taraflarını başkasının yanında zikretmektir, tâ ki onun mertebe ve derecesini ortaya koysun, böylece onun yanında mertebe sahibi olmasını sağlasın. İkincisi ise onun için dua etmesidir. Bunların ilkinde şefaati, o kişiye yöneltme ihtimali taşır. İkincisi, Yüce Allah'ın şu beyanıyla açıklanmıştır: "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar… en küçük kurtuluş budur" kısmına kadar[920]. Yine Cenâb-ı Hak'kın: "Onlar ancak Allah'ın seçtiği kimselere şefaat ederler ve onlar Allah korkusundan titrerler"[921]. Bu, şefaatin iki şeklini de göstermektedir. Çünkü Allah tarafından seçilen kimse derece ve değer sahibidir, o kişi aynı zamanda meleklerin şefaatinden bahseden âyetin kapsamında olan kimselerdendir[922].

Şöyle de denilebilir: Şefaat için sözkonusu edilen iki konumun ilki âhiretle ilgilidir, ancak bunun bir anlamı yoktur, iki sebeple: Birincisi, buradaki durum şefaat edilecek kişinin halinin bilinmemesine bağlıdır. Halbuki Allah Teâlâ bunun mahiyetini bilmektedir; buna mukabil O'ndan başkasının gizli gerçekleri, şu ilâhî beyanlarda görüldüğü üzere: "Allah'ın, peygamberleri toplayıp da onlara "Size ne cevap verildi?" diye soracağı gün onlar: "Bizim bir bilgimiz yoktur. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin" diyecekler"[923]. Îsâ aleyhisselâm da şöyle diyecektir: "Ben onlara, senin bana emrettiğinden başka

920 Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: "Ey rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!", "Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin "adn" cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin". "Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur" (el-Mümin, 40/7-9).

921 el-Enbiyâ, 21/28.

922 "Arşı yüklenenler…" âyeti (Ğâfir, 40/7).

923 el-Mâide, 5/109.

bir şey söylemedim”[924]. Bu beyanlarda da anlaşıldığı gibi gerçek bigiler Allah
katındadır. [§]Aralarında Hz. Îsâ’nın da yer aldığı peygamberler gaybı bilme- 362
diklerini belirtmişler ve buna, sadece Allah’ın vâkıf olduğunu ifade etmişlerdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır*.

İkincisi, âhirette amel defterleri ki bunlar da vardır Âdemoğullarının dünya hayatında küçük-büyük yaptıkları işler, bunlar vasıtasıyla okunup anlaşılır. Şayet konu ispat etmeye yönelik ise bu yeter, eğer bilgi vermeyi amaçlamışsa Allah Teâlâ’nın bilmesi yeterlidir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.* Şefaatin ikinci amacını oluşturan duaya gelince, bunun gibi o özelliğe sahip olanlar için dua edilmesini benimseriz ve kulun işlediği günahlar için ona şefaat edilir; ancak (sevaplar da dâhil) kulların işledikleri bütün işler için kendilerine şefaat edilecek değildir. Çünkü hikmet açısından iyi işlerden dolayı onları azaba çarptırmak isabetli olmaz, aksine böylelerine en büyük sevap ve en yüksek makamlar vardır. Bu gibiler için şefaat ve bağışlanma talep etmek birkaç yönden yakışık almaz: Birincisi, bu durum hikmet açısından isabetli değildir. Sanki onlar Allah’tan zulmetmemesini ve hikmete aykırı fiil işlememesini talep ediyorlar. Bu ise halkın en fâsık kişisi nezdinde bile hikmetsizliğe nispet edilme yerine geçer, nerde kaldı ki bununla Allah’a yakarmış olsun; kerîm ve halîm olan Allah bu nitelemeden münezzehtir. İkincisi, ilâhî lütuf asıl bu gibi insanlarda bulunur, çünkü o, cezalandırılmayıp mükâfata eriştirilir, böylesi şükür ve övgü ile karşılanır. Duada ise bunu gizlemek ve nankörlük sözkonusudur. Böylesine izin vermek imkânsızdır. *Başarıya ulaşmak sadece Allah’ın yardımıyla mümkündür.* Üçüncüsü, dua etmek ve şefaat talebinde bulunmak, sevapları günahından fazla olan kimseye yönelik olur, zaten cennet itaat edip onunla müjdelenmiş kimseye yönelik olur. Böylesine şefaat istemek konuyu bilmemeyi gerektirir; yoksa durum ilâhî lütfun tecellisi zamanı belirtilmemiş de onun gelmesi için acele etme konumu sözkonusu değildir. Aslında bizim o büyük günah işleyenler hakkındaki görüşümüz de bunun gibidir. Şayet onlar günahları kadar azaba uğratılacak olsalar, hikmet açısından adalete uygun düşerdi. Dolayısıyla, onlar içinden isteyenler için Allah’ın lütfu ve ihsanına yönelik şefaatte bulunur, adalete ve hakkını elde etmeye yönelik olarak değil. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

---

924 Allah, “Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?” buyurduğu zaman o şu cevabı verir: “Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen “Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; ‘Benim de rabbim sizinde rabbiniz olan Allah’a kulluk edin” dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin” (el-Mâide, 5/116-117).

363 [§]Suç ve cezalarda önemli olan şudur: Cezaların miktarlarına, ancak suçların miktarlarını bilenler vâkıf olur. Hiç bir insanın yaratılıştan sahip olduğu bilgilerle, suçların miktarlarını bilecek bir güce sahip değildir. Çünkü hiçbir kimse, Allah'ı yüceltme hususunda, O'nun büyüklüğünün mahiyetine erişemez ki emirlerine muhalefetin sınırına vâkıf olsun, yüce ve aşkın olan Allah'ın. Konumu bu olan bir meselede söylenecek gerçek söz, Allah'ın, kötülük sebebiyle ancak o kötülük kadar ceza verdiğini bilmek, sonra da O'na uymaktır. Şunu da bilinmek gerekir ki inkârdan (küfür) daha büyük bir kötülük yoktur, Allah Teâlâ öylesine bir suçun cezasını cehennemde ebedî olarak kalmak şeklinde belirlemiştir. Bu cezayı inkârdan daha aşağı seviyedeki bir suç için gerekli gören kimse, Allah'ı, kötülüğe mislinden daha çok bir ceza tertip etmekle nitelemiş olur. Halbuki Allah Teâlâ, böyle bir cezayı vermeyeceğini bize haber vermiştir[925]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kim güzel bir şefaatte bulunursa… kim de kötü (bir işe aracılık ederse). Şefaat, kul ile Allah arasında olur. Kişi, bir kimse için bağışlanması ve günahın cezasından geçilmesi için şefaat ederse, bu sebeple şefaat dileyen için de bir pay olur. Şu mânaya da ihtimali vardır: Kardeşine şefaatte bulunması sebebiyle merhamet ettiği için, Yüce Allah da rahmetiyle onu bağışlayarak ve günahını affederek kendisine merhamet eder. Âyetin şu anlama gelme ihtimali de vardır: Yüce Allah, şefaat edilen kişiyi bağışlarsa, kendisi için şefaat isteyen kimseye hibe edeceği bir şefaat hakkı verir, tıpkı onun kendisine hibe ettiği gibi. Kötü şefaatte ise ona lânet etmesi, yahut hak etmediği halde ölümle veya devamında zarar göreceği bir şeye bedduada bulunmasıdır.

364 **Ondan kendisi için bir nasip olur.** Diğeri ona lânet eder; [§]yahut anlamsız bir şekilde kardeşinin helâkini isteyerek ona kötü davranması sebebiyle beddua eder veya lânette bulunur.

Kim şefaatte bulunursa. Şefaatin, kulun kendisi ile Rabbi arasında olma ihtimali vardır. Allah, af ve mağfiretten oluşan hayır yoluyla ona şefaat eder, yahut lânet ve helâk yoluyla kötü şefaatte bulunur. Şefaatten pay almak da iki türlü olur. Birincisinde kardeşini rahmeti ve şefkati ile bağışlamasıdır, yahut şefaat edilen kişiye şefaat etme hakkını vermesidir, bu durumda onun şefaatten payı olur. İkincisinde, hak etmediği halde kişiye lânet okuyan ve helâk olması için aleyhinde dua edene, bu kötü davranışı sebebiyle Allah'ın onu cezalandırmasıdır… *En doğrusunu Allah bilir*.

---

925 Müellif Allah Teâlâ'nın şu beyanına işaret etmiş olmalıdır: "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

Kim şefaat ederse. Bu beyanın kul ile insanlar arasında olma ihtimali de vardır. Bu da bir kaç şekilde olur. Biri, kardeşi ile başkası arasında kötülük vukû bulan kimseye, o kötülüğü defetmek, aralarında barış ve ülfeti sağlamak, yahut bunun zıddı olan şeyler noktasında şefaat ederek olur. Yahut iki kişi arasındaki bir sürçmeyi veya aralarına düşmanlık bırakmak için söz taşıma problemini ortadan kaldırmak. Yahut yardıma muhtaç kimseye veya bir felakette, zulme uğramış kimseye yardım etmeye öncülük etmek suretiyle olur. Yahut da iyilik veya kötülük yapar da bunu hayır yahut şer üzerine gönderir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir. Denildi ki Allah koruyucudur, bu İbn Abbâs'ın görüşüdür[926]. Denildi ki "hasîben" (حسيباً) hesap görendir. Denildi ki "mukīten" (مُقِيتًا) şahit olandır. Denildi ki "mukīten" (مُقِيتًا) güç sahibi olup iyilik ve kötülüğün karşılığını verendir.

[§]Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle dediği rivayet edilmiştir: 365
"Kim bir ölü bir müslümanın etini yerse (gıybetini yaparsa), Allah da ona cehennem ateşinden yedirir. Kim de bir müslüman kardeşinden dünya menfaati elde etmek için yağcılık makamında iyi diyerek överse (riyâ ve süm'a) Allah Teâlâ öylesini "duysunlar ve görsünler" diyenin konumunda bulundurur"[927]. Mürailer makamına ikame ederek onlar gibi azapla cezalandırır ve onu rüsvay eder"[928].

---

926 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 187; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 604.

927 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 229; Ebû Dâvûd, "Edeb", 35.

928 Müstevrid b. Şeddad'tan rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Men ekele bi-reculin müslimin ekleten" (من أكل برجل مسلم أَكلة), bir kere de elifin ötresi ile: (أُكلة) buyurmuştur: Yüce Allah yediği kadarını cehennemden ona yedirir. Kim bir müslümanı (kötülemek) sebebiyle bir rızık elde ederse, Allah da ona cehennemden onun gibi bir elbise giydirir. Kim gösteriş yaparak bir adamı müslüman konumunda gösterirse Allah da kıyâmette onu süm'a ve riya makamında bulundurur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 299; Ebû Dâvûd, "Edeb", 35). (من أكل برجل مسلم أكلة) hadisinin anlamı şudur: Bir erkek başka bir erkekle dost olur, sonra onun düşmanına gidip dostu hakkında güzel olmayan şeyler konuşur ki, ona bir mükâfat versin. Allah o mücazata bereket vermesin" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "أكل" md.). Deniliyor ki: O kelime bir kimse bir kimse sebebiyle, ihtiyacını kapatmak için ve kendisi için alarak insanların mallarını yerse demektir. O söylenen şu söz gibidir: Falancı dini sebebiyle, filancı da çalışması sebebiyle yer. Yine: (من قام برجل مسلم أكلة) cümlesinin mânası şudur: Yani bir kimse bir kimse için süm'a (işittirme, gösteriş) makamında durursa, müstahak olduğu bir mâna için değil, belki o sebeple rüsvay etmek için ve ona işittirmek için yaparsa, anılan tehdit altına giren kimselerden olur (bk. Ebu'l-Mahasin Yûsuf b. Mûsâ, *Mu'tasaru'l-muhtasar*, II, 347). (من أكل برجل مسلم أكلة) cümlesi hakkında şöyle de deniliyor: Yani bir müslüman bir kimse hakkında dedi kodu etmek, aleyhinde konuşmak ve aleyhinde konuşursa yahut eziyet ederek ona saldırıda bulunmak sebebiyle kim ek-

Yine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “Cenâb-ı Hak, müslüman kardeşinin gizli işlerini araştırırsa Allah da onun gizli işlerini araştırır; O, gizli işlerini araştırdığı kişiyi, evinin içinde bile olsa, rüsvay eder”[929]. [İmam] Ferrâ ve Kisâî’den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: “Mukīt” (المقيت) iktidar sahibi olan demektir[930]. “Mukīten”den (أقات، يقيت، إقاتة) gelmektedir. Şöyle de denilmiştir: Mukīt “el-kūt” (القوت) kelimesinden türemiştir, kūt “yiyecek, azık” anlamına gelir. Buna göre şöyle buyuruyor: Her canlının rızkı Allah’a aittir, tâ ki canlı rızkını yeyip bitirsin. Denildi ki “mukīten” (مُقِيتًا) lutfedip bağışlayan, onları gözetip,
366 rızıklandıran demektir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle bir fikir beyan etmiştir: [§] Bu kelime geçmiş dönemlerdeki kitaplardan alınmıştır, bizim konuştuğumuz dilde yoktur, bu sebeple yorum yapmamalıyız; belki de yaptığımız yorumlar gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاِذَا حُيّٖيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَٓا اَوْ رُدُّوهَا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَس۪يبًا

86. “Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin. Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır.”

Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin. Burada Allah Teâlâ tahiyyeyi zikretmiş, fakat onun ne olduğunu söylememiştir. “Tahiyyeten” (تحية) kelimesi birçok şey için kullanılır; meselâ namaz mescidin tahiyyesi, tavaf Beytullah’ın tahiyyesidir ve sayısı çok olan benzer şeyler. Fakat müfessirler bu âyetteki tahiyyeyi diğerleri değil “selâm” mânasına almakta ittifak etmiştir. Görmez misin ki azîz ve celîl olan Allah “ev ruddûhâ” (اَوْ رُدُّوهَا),

mek yerse. “Ekleten” (أكلة) kelimesi ötre ile olunca: Lokma, fetha ile olunca, bir kere yemek yemek demektir. “Men kāme bi-reculin” (من قام برجل) cümlesi için iki mâna zikretmişlerdir: Biri buradaki “bâ” (باء) müteddi mânası içindir. Yani bir kimseyi süm’a ve riya makamında ikame eden, onu salih, takva ve keramet sahibi olmakla vasıflandırıp bununla onu meşhur eden ve bu kişi bu sebeple nefsinin amaçladığı şeyleri ve fani dünya malını elde etmeye vesile yapan demektir. Allah bu kimseye azap etmeyi ve onu yalancı olarak teşhir etmeyi üstlenir. İkincisi, şudur: Buradaki “Bâ” (با) sebebiyet içindir ve denildi ki: Daha kuvvetli daha uygundur. Yani mal, makam sahibi büyük insanlardan biri aracılığıyla bir makamda durur da burada salah ve takva sahibi gibi inanılması, kendisine mal ve makamları celbetmek için gösteride bulunursa Allah onu riyakâr insanların makamında ikame eder ve riyakârlara yapılacak azapla azap eder (Şemsu’l-Hak el-Azimabâdî, *Avnu’l-mâbud*, XIII, 154).

929 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35; Tirmizî, “Birr ve sıla”, 85.

930 Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, I, 194.

yani ona iade edin buyurmuştur. Şayet selâm verme dışında bir mânayı kastetseydi "ev ruddûhâ" diye buyurmazdı, çünkü selâm dışındaki tahiyyeler iade (red) edilmez. Çünkü reddetmekte kabulün terkedilmesi sözkonusudur, halbuki bununla emrolunmamıştır. İşte bu husus, tahiyyenin selâm verme demek olduğunu göstermektedir. Nitekim Allah'ın Kitabı'ndan bazı âyetler de buna işaret etmektedir. O, şöyle buyurmuştur: "Evlere girdiğinizde, Allah katından mubarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin"[931]. Allah Teâlâ meleklerin müminlere tahiyyesini selâm verme tarzında yapmıştır. Melekler de "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun!"[932] Yine cennetliklerin tahiyyesini de selâm yapmıştır: "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[933]; "Onların cennetteki tahiyyeleri selâm'dır"[934]. Meleklerin bir birlerine karşı tahiyyeleri yine selâmdır. Görmüyor musun ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah katından bir tahiyye olarak kendinize selâm verin"[935]. Buna göre Cenâb-ı Hak'kın "Ve izâ huyyîtüm bi-tahiyyetin" (وإذا حييتم بتحية) beyanından kastedilen mânanın selâm olması mümkündür. Allah Teâlâ selâmı, müslümanlar arasında bir bayrak, bir şiar ve bir güven yapmıştır ki, bazısını bazsının şerrinden emin kılmaktadır. [§]Görmez misin ki 367
şüphe ve töhmet sahipleri, anlamını ve açıklamasını bilmedikleri halde selâm verip almazlar; bu, onların yaratılışına yerleştirilen bir şeydir.

Selâm, denildiği gibi Allah'ın isimlerinden biri olup birkaç anlama gelir. Selâm benzerlerden arınmış, âdil, bütün ayıplardan ve zulümlerden münezzeh demektir. "Ve rahmetullahi" (ورحمة الله): Kurtulan O'nun rahmetiyle kurtulmuş ve mutlu olan O'nun rahmeti ile mutlu olmuştur. Allah'ın bereketleri, yani onlarla her hayra ulaşılan. "Berekât" (بركات) her hayrın adıdır. Görmez misin ki namazdan ayrılma "es-selâmu aleyküm ve rahmetullah" (السلام عليكم ورحمة الله) ifadesi ile gerçekleşir. Nitekim namazın başlangıcı da Allah'ın ismi ile olmaktadır. Buna göre, ne ile namaza başlanılmışsa onunla bitirilmektedir.

Daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin. Denildi ki müslümanlar için daha güzeli ile selâmlayın, Kitap ehline de dengi ile cevap verin. Enes'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Kitap ehline (selâm için) "aleyke" (عليك)

---

931 en-Nûr, 24/61.
932 "O güzel son… kapıdan oralarına girerler" (er-Râd, 13/23-24).
933 Meryem, 19/62.
934 İbrâhim, 14/23.
935 en-Nûr, 24/61.

ve "aleyküm"den (عليكم) daha fazla bir kelime ile selâmı almamız yasaklandı"[936]. İbn Mesûd'un (r.a.) da şöyle dediği nakledilmiştir: "Selâm, Allah'ın isimlerinden biridir, Cenâb-ı Hak selâmı yeryüzünde bir gelenek olarak var etti. Selâmı aranızda yayın. Kişi selâm verince onun için on sevap yazılır, eğer selâm verilenler onun selâmını alırlarsa onlar için de o kadar sevap kaydedilir"[937]. Denildi ki Yüce Allah'ın "fe hayyû bi-ahsene minhâ" (فَحَيُّوا بِاَحْسَنَ مِنْهَا) beyanının mânası daha fazlasıyla selâmlayın, "evreddûhâ"nın (اَوْ رُدُّوهَا) mânası da benzeriyle selâmlayın, demektir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edildiğine göre bir sahâbî ona gelerek: "es-Selâmu ʿaleyküm" (السلام عليكم) dedi. Buna karşılık Hz. Peygamber "aleyküm ve rahmetullahi" (عليكم ورحمة الله)
368 buyurdu. Sonra başka biri gelerek: [§]"es-Selâmu aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtühü" (السلام عليكم ورحمة الله) dedi. Resûlullah karşılık "aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtühü" (عليكم ورحمة الله وبركاته) dedi. Bir müddet sonra biri daha: "es-Selâmu aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtühü" (السلام عليكم ورحمة الله وبركاته) diyerek selâm verdi. Buna da "aleyküm" (عليكم) cevabını verdi. Denildi ki: "Sen birinciye ve ikinciye ilavede bulundun". Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: "Birinci ve ikincisi bana fazlalık bıraktılar, bu üçüncüsü, ise bana bir fazlalık bırakmadı"[938]. Denildi ki rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e biri (السلام عليكم) diye selâm verdi. Bu münasabetle Hz. Peygamber "on" diye buyurdu, yani on sevap. Başka biri selâm verip: (السلام عليكم ورحمة الله) dedi, bunun için de "yirmi" dedi. Bir başkası (السلام عليكم ورحمة الله وبركاته) diyerek selâm verdi. Onun için de: "Otuz" buyurdu[939]. Selâmın sonu "ve berekâtühü" (وبركاته) kelimesidir, ondan fazlası söylenmez; Cenâb-ı Hak'kın şu beyanında olduğu gibi "rahmetullah ve berekâtühü aleyküm ehle'l-beyt" (رحمةُ الله وبركاتهُ عليكم أهلَ البيت) "Allah'ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hane halkı!"[940]

Şayet, Kişi namaz içinde (السلام عليك أيها النبى ورحمة الله وبركاته) diyerek Hz. Peygamber'e selâm gönderir, namazı bitirirken (وبركاته) kelimesini niçin söylemez?, diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: İki sebepten dolayı söylemez. Birincisi, Resûlullah'ı diğer insanlardan üstün tutmak için; ikincisi namazdan çıkış selâmını alanlara fazlalık bırakmak için.

---

936 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 113; Buhârî, "İsti'zân", 22; Müslim, "Selâm", 6. Buradaki metin Ahmed b. Hanbel'e aittir.

937 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 607.

938 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 190; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 605.

939 Ebû Dâvûd, "Edeb", 132; Tirmizî, "İsti'zân", 2. Tirmizî bu hadisin sahih olduğunu söyledi.

940 Hûd, 11/73.

Namaz konusunda, binekli olan yayaya, yaya da ayakta durana selâm verir. Resûlullah'tan rivayet edildiğine göre: [§]binekli olan yayaya, yaya olan 369
ayakta durana, ayakta duran oturana, küçük büyüğe ve az kişi çok kişiye selâm verir"[941]. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizden biri bir meclise vardığı zaman selâm versin, eğer oturması gerekiyorsa otursun, kendisi ayakta duruyor da topluluk oturuyorsa selâm versin. Birincisi diğerine göre daha çok hak sahibi değildir"[942]. Câbir radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Bizden başkasına benzemeye çalışan kimse bizden değildir ve sözüne şöyle devam etmiştir: Yahudi ve Hıristiyanlar gibi selâm vermeyin; çünkü Hıristiyanların selâmı avuçları iledir, Yahudilerin selâmı ise işaretledir"[943]. Ehl-i Kitap'la karşılaşınca selâma ilk önce başlamak mekruhtur, fakat onlar önce selâm verirse alınır. Bununla ilgili bazı rivayetler mevcuttur. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Yahudi ve Hıristiyanlarla selâmlaşmaya ilk siz başlamayın, yolda onlarla karşılaştığınız da onları yolun en dar kısmından geçmeye zorlayın"[944]. Ebû Basre el-Ğifârî'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), bir gün ashâb-ı kirâma şöyle demiştir: "Ben Yahudilere binekle gidiyorum, şayet size selâm verirlerse siz de onlara. "Ve 'aleyküm" (وعليكم) "Size de…" deyin[945].

"es-Selâmu 'aleyküm"ün (السلام عليكم) anlamı konusunda birkaç yorum yapılmıştır: Bazıları şöyle demiştir: Bunun mânası "Allah size şahittir" şeklindedir. [§]Denildi ki anlamı Allah sizi korumakta, esenlikte tutmaktadır. Bu Yüce 370
Allah'ın şu beyanı gibidir: "Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözetiyor"[946], iyi olsun fâsık olsun, onlara rızık veriyor, kendilerini koruyor, isteklerine cevap veriyor. Yine denildi ki tahiyye onların bağışlanması ve selâmeti için dua etmektir; bu başlangıçta belirttiğim yorumdur.

Allah, her şeyin hesabını tutmaktadır. Denildi ki buradaki "hasîb" şahittir, denildi ki koruyucudur, yine denildi ki yeterlidir, iktidar sahibidir. Şöyle de denilir benim hasîbimdir, yani bana yetmiştir. Kisâî bu kelimenin "hisâb"tan

---

941 Buhârî, "İsti'zân", 5; Müslim, "Selâm", ; Tirmizî, "İsti'zân", 14.

942 Ebû Dâvûd, "Edeb", 139; Tirmizî, "İsti'zân", 15. Tîbî şöyle demiştir: Birinci selâm, orada iken karşı tarafın kendi şerrinden kurtulduklarını haber vermek anlamında olduğu gibi, ikinci selâm ayrılırken kendisinin şerrinden emin olduklarını haber vermektir. Aslında huzurdaki selâmet gaipteki selâmetten üstün değildir, belki İkincisi, daha önemlidir" (Mubârekfûrî, *Tuhfetül-ahvezî*, VII, 402-403).

943 Tirmizî, "İsti'zân", 7. Tirmizî bu hadisin isnadını zayıf kabul etmiştir.

944 Müslim, "Selâm", 13.

945 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 398.

946 er-Râd, 13/33.

türediğini belirtmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[947] Yani seni hesaba çeken; emîr-âmir, kadîr-kādir gibi. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ حَدِيثًا

87. "Allah -ki, kendisinden başka tanrı yoktur- elbette kıyâmet günü hepinizi huzuruna toplayacaktır, bunda hiçbir kuşku yoktur. Sözce Allah'tan daha doğru kim vardır!"

Allah -ki, kendisinden başka tanrı yoktur- elbette kıyâmet günü hepinizi huzuruna toplayacaktır. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- Cenâb-ı Hak, kendisinin Allah olduğunu, göklerin, yerin ve insanların yaratıcısı bulunduğunu -nitekim Kur'ân'da "Eğer onlara kendilerini yaratan kim olduğunu sorarsan elbetteki "Allah" diyecekler" anlamındaki ilâhî beyanda ifade edilmiştir- kulların dillerine itiraf ettirince şunu haber vermiştir: Sizin, Allah diye isimlendirdiğiniz, bunun yanında göklerin ve yerin yaratıcısı olduğunu, hem de bir ve tek olup O'ndan başka gerçek tanrı ve rab bulunmadığını kabul ettiğiniz o varlık birdir, şeriki yoktur, zıddı da yoktur, ayrıca Allah'tan başka tapındığınız putlar bildiğiniz üzere kendilerine ibadette bulunsanız hiçbir fayda sağlayamaz, etmeseniz size zarar veremez. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Elbette kıyâmet günü hepinizi huzuruna toplayacaktır. Bu ilâhî beyan hakkında iki görüş ileri sürülmüştür: Denildi ki kıyâmet günü için sizi toplayacaktır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman"[948]. Bir de denildi ki kıyâmet gününe kadar elbette Allah sizi kabirlerde toplayacak, sonra da diriltecektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

371 **[§]Sözce Allah'tan daha doğru kim vardır!** -*En doğrusunu Allah bilir ya*- Siz birbirinizin sözünü söz kabul edersiniz, halbuki sizin sözünüz doğru da yalan da olabilir. Allah'ın sözünü ve kıyâmetle ilgili haberini, Kur'ân'da haber verdiklerini nasıl kabul etmezsiniz? Oysa onun sözünün yalana ihtimali yoktur -*En doğrusunu Allah bilir ya*- âyetin tevili budur.

---

947 el-İsrâ, 17/14.

948 et-Teğabun, 64/9.

فَمَا لَكُمْ فِى الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللّٰهُ اَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا اَتُرِيدُونَ اَنْ تَهْدُوا مَنْ اَضَلَّ اللّٰهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلاً ﴿٨٨﴾

88. "Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz? Halbuki kendileri hak ettikleri için Allah onları küfre geri çevirmiştir. Allah'ın saptırdıklarını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdıkları için asla doğruya yol bulamazsın."

Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz? Bu âyetle ilgili kıssa hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre Mekkeli bazı insanlar Resûlullah'a Medîne'ye gelerek müslüman olmuşlar ve burada Allah'ın dilediği kadar kalmışlar, sonra Medîne'ye hicret edip burada kalmaktan pişman olup Mekke'ye dönmek istemişler, bu arada Medîne'de karın ağrısı hastalığına[949] yakalanmışlardır. Çıkıp konak konak yürümüş, nihâyet Medîne'den uzaklaşarak, Mekke'ye varmışlardır. Sonra bir mektup yazarak bir elçi ile Hz. Resûlullah'a göndermişlerdir. Elçi bu mektubu Medîne'de Hz. Peygamber'e (s.a.) götürdü. Mekupta şunlar yazılmıştı: "Biz senden ayrıldığımız zaman olduğu gibi, Allah ve Resûl'ünü tasdik etme inancı üzerindeyiz, kendi toprağımızı özledik, Medîne'nin havasından da hasta olduk". Sonra onlar ticaret yapmak için Mekke'den Şam'a doğru yola çıktılar, bu haber Hz. Peygamber'in (s.a.) huzurunda bulunan müslümanlara ulaştı. Kendi aralarında "Dinimizden yüz çeviren ve hicretimizi terk eden bu adamların karşısına çıkıp onları öldürmekten ve ellerindeki malları almaktan bizi engelleyen şey nedir?" dediler. Onlardan bir grup: "Sizin dininiz üzerinde bulunan insanları nasıl öldürürsünüz?" dedi. Resûlullah (s.a.) susuyor, iki gruptan hiçbirini susturmuyordu. İşte bunun üzerine **Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?** meâlindeki âyet inmiştir[950]. Azîz ve celîl olan Allah,
bu âyette Resûlüne onların durumunu ve ne olduklarını açıklıyor. [§]Denildi **372**
ki bazı kimseler Uhud savaşına katılmadı, onlar hakkında Hz. Peygamber'in

---

949 Metinde geçen (اجتوى) cevadan geliyor. "Cevâ" uzun süren bir karın hastalığıdır. Bu hastalık hava uyuşmazlığı olunca vukû bulur. Yine Araplar bir yerde nimet içinde olsalar da (اجتويت البلد) derler. Hadiste şöyle gelmiştir: Ureyne heyeti Medîne'ye geldiler, buranın havası ile uyuşmadılar (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "جوى" maddesi).

950 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 193-194; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 609-610.

ashâbı iki gruba ayrıldı: Bir grup şöyle diyordu: Onları öldür, diğeri de onları affet diyordu. İşte bunun üzerine **Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?** âyeti inmiştir[951], şöyle de denilmiştir: Bazı sahâbîler aralarında konuşuyorken bir kısım, Mekkeli hakkında tartışmaya başladılar. Bazıları "Onlar kâfirdir", derken, diğerleri "onlar sizin kestiklerinizi yediler, kıldığınız gibi namaz kıldılar ve davetinizi kabul ettiler, binaenaleyh onlar sizinle berberdir dediler. Diğer grup ise onlar Resûlullah'ı terk edip ondan ayrıldılar diyordu; terkettiler ve bu tartışmayı çok yaptılar. Bu sebeple **Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?** meâlindeki âyet nâzil olmuştur. Kıssanın nasıl olduğunu bilemiyorsak da burada ashâb-ı kirâmın kendi aralarında ihtilafa düşmeleri yasaklanmaktadır. Sanki Yüce Allah: *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle buyurmaktadır: Münâfık oldukları ortaya çıkmış bulunan bir topluluk hakkında nasıl olur da fikir ayrılığına düşer ve nasıl olur da Resûlullah aranızda iken ona sormuyorsunuz? Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Bir şey hakkında anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah ve Resûlü'ne götürün"[952]. Onların münâfık olduklarının ortaya çıkması, Hz. Peygamber'den buna dair bir nassın var olmasının yanı sıra, işleri sebebiyle de kendisini gösterir. Kişinin işlediği fiil yoluyla onun kâfir mi yoksa mümin mi olduğu anlaşılır.

Halbuki kendileri hak ettikleri için Allah onları küfre geri çevirmiştir. Kisâî şöyle demiştir: "Erkesehum" (اَرْكَسَهُمْ) kelimesi hakkında dil bakımında iki türlü kullanım vardır, şöyle denir: "Erkestühü fî emri kezâ ve rekestühu" (أَرْكَستُه فى أمر كذا ورَكَسْتُه); yani çevirmek, altını üstüne getirmek. Ayrıca "irtekese'r-reculu" (ارتكس الرجلَ) denilir, yani işin içinden çıkamadı. İbn Mesûd ile Hafsâ'nın mushafında: "Vellahu rekesehum bimâ kesebû" (والله رَكَسَهم بما كسبوا) şeklindedir[953]. Şöyle de denilmiştir: "Erkesehum" (اَرْكَسَهُمْ) yani reddetti. İbn Abbâs "erkesehum bimâ kesebû" (أركسهم بما كسبوا) beyanı hakkında küfre düşürdü demiştir[954]. Yüce Allah'ın "erkesehum bimâ kesebû" (أَركسهم بما كسبوا) beyanının iki yoruma ihtimali vardır. Biri, kalplerindeki nifakı ve Resûlullah'a muhalefetlerini açığa çıkarmaları sebebiyle Allah onları küfre döndürdü; Cenâb-ı Hak'kın: "Kalplerinizin kazandığı şey sebebiyle"[955] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Diğeri, bu

---

951 Buhârî, "Tefsîr", IV, 15; Müslim, "Sıfetü'l-munâfıkīn", 6.

952 en-Nisâ, 4/59.

953 Taberî, V, 192.

954 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 195; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 612.

955 "Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir" (el-Bakara, 2/225).

ifade, onlar müslüman olduktan sonra ilk kazandıkları iş sebebiyle, yani müs-
lümanlıkları geçerli olduktan sonra İslâm'dan döndükleri mânasına da gelebi-
lir. [§]Münâfıkların geriye dönüşlerinin (irtikâs) Allah'a nispet edilmesinde 373
kullara ait fillerin yarılmışlığına ve aslında sahip bulundukları işten mahrum bulunduklarına işaret vardır. Allah Teâlâ, münâfıkların işledikleri fiilleri en iyi bilendir: Şirk icat edişleri, iman gösterişinde bulundukları sırada kalplerinde beliren nifak -ki bu, kâfir kardeşlerine katılmalarıyla oluşmuştur- yahut da Cenâb-ı Hak'kın cihadı ve çeşitli ibadetleri farz kılması sebebiyle ortaya çıkan nifak alametleri. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Hidâyet - Dalâlet Meselesi]

Allah'ın saptırdıklarını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Bu ilâhî beyanın yorumu -*en doğrusunu Allah bilir ya*- küfrü tercih etmeleri sebebiyle hidâyete ermeyeceklerini bildiği için Cenâb-ı Hak kendilerini saptırdığı halde, onların hidâyetini mi istiyorsunuz? Bu beyanın şu yoruma da ihtimali vardır: Allah Teâlâ kendilerini hidâyete erdirmeyince, onların hidâyetine sizin gücünüz yetmez; şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin ama Allah dilediğini hidâyete erdirir"[956]. **Doğru yola getirmek mi istiyorsunuz?**" Denildi ki onları hidâyete ermiş diye adlandırmak mı istiyorsunuz? Oysa ki Yüce Allah onların sapıklıklarını açığa çıkarmıştır; bu cümle **Size ne oluyor da münâfıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?** meâlindeki beyanın bağlantısıdır (yan cümleciği). Cenâb-ı Hak müslümanları münâfıkları farklı şekilde nitelemekten sakındırmaktadır. Denildi ki siz onları hidâyete ermiş mi göstermek istiyorsunuz, halbuki Yüce Allah onları sapkın yapmıştır, âyette beyan ettiği üzere: "Sen istediğine hidâyet veremezsin"[957] ve devamı. Bu ifade, yukarıdaki âyetin tamamını güçlendirmiştir, önceki birinci âyeti de şu ifade açıklamıştır: **Allah'ın saptırdıkları için asla doğruya yol bulamazsın.** Cenâb-ı Hak şöyle diyor: "Allah kimi hidâyetten uzaklaştırırsa **Onun için hidâyete eriştirecek bir yol bulamazsın.** Bir görüşe göre din bulamazsın, bir görüşe göre de çıkış yolu bulamazsın demektir. Bunların hepsi aynı konumdadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَٓاءً فَلَا تَتَّخِذُوا
مِنْهُمْ اَوْلِيَٓاءَ حَتّٰى يُهَاجِرُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ

956 el-Kasas, 28/56.

957 el-Kasas, 28/56.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا
﴿٨٩﴾ اِلَّا الَّذٖينَ يَصِلُونَ اِلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مٖيثَاقٌ اَوْ جَٓاؤُكُمْ
حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ اَنْ يُقَاتِلُوكُمْ اَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ
لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتَلُوكُمْ فَاِنِ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَاَلْقَوْا
اِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبٖيلًا ﴿٩٠﴾

89. "Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hale gelmenizi isterler. (İman edip) ***Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin."***

90. "Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar yahut sizinle de kendi kavimleri ile de savaşmayı içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesnâ. Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi de sizinle mutlaka savaşırlardı. Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse Allah size, onların aleyhine bir yola girme hakkı vermemiştir."

374 **[§]Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi isterler.** Denildi ki hicreti terk edip ailelerine ve evlerine dönenler -ki onlar hakkında Yüce Allah, "Size ne oluyor ki münâfıklar hakkında iki gruba ayrıldınız"[958] buyurmuştur- evet, kendileri kâfir oldukları gibi sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hale gelmenizi isterler! Yani onlar hicreti terk ettikleri gibi siz de hicreti terk edesiniz, dolayısıyla siz onlarla küfürde eşit olasınız. Bu sebeple Allah Teâlâ onları "kâfirler" diye nitelemiş ve müminlere, onlardan uzak durmalarını emrederek şöyle buyurmuştur: "Birinci hicret sebebiyle **dost edinmeyin.** Evliya, yetki sahibi. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yahudi ve Hıristiyanları veli edinmeyin"[959]; "Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin!"[960]; "Müminler müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmesin!"[961] Medîne'ye ikinci defa hicret edip sebat

958 en-Nisâ, 4/88.
959 el-Mâide, 5/51.
960 el-Mumtehine, 60/1.
961 Âl-i İmrân, 3/28.

gösterinceye kadar Allah, onları dost edinmelerini müminlere yasaklamıştır. Bu söylediklerimiz, onların önce Medîne'ye hicret ettiklerini, fakat sonra Mekke'ye döndüklerini kabul edenlere göredir. Onların aileleriyle birlikte bulunduklarını, İslâmiyet'ten söz ettiklerini, fakat hicret etmediklerini diyenlere göre âyetin mânası şöyledir: "Başkaları hicret ettiği gibi onlar da hicret etmedikçe onlardan dost edinmeyin demektir".

Denildi ki muhacirler birkaç tabakadır. Bir kısmı hicret eden, orada ikamet eden, benimseyip itaat eden ve bunun üzerinde sebat edenlerdir. Bir kısmı hicret eden, sonra Hz. Peygamber'den (s.a.) izni olmaksızın Medîne'den çıkıp ailesine katılan, yaptığı hicreti ve benimsediği dini terk edenlerdir. Bir kısmı İslâmiyetten söz eden, hısım akrabasıyla yaşayan, imkânı bulunduğu halde hicret etmeyen ve böylece kalandır. [§]Bir kısmı da İslâmiyet'i konuşan fakat 375
hicret gücüne sahip bulunmayanlar olup "müstez'afûn" (çaresizler) diye anılan kimselerdi. Böylesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak'kın "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar"[962] diye nitelediği kimselerdir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Ben ve annem zayıf sayılanlardık[963]. İman edip de imkân bulunduğu halde hicret etmeyenler Yüce Allah'ın şu beyanda ifade buyurduğu kimselerdir: "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[964].

Hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Bu ilâhî beyan münâfıklardan kâfirlere uyum gösterip onlara katılan kimse anlamına gelme ihtimali vardır. Bunun yanında iman ettiği halde hicret etmeyen kimse anlamına gelmiş olabilir. Dolayısıyla birincisi, din velâyeti, ikincisi de mîrâs velâyeti anlamına gelir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[965]. Bu âyeti, Medîne'den çıkmadan küfrünü açığa vurmak anlamında tevil edenlere göre böylesinin, hicreti iki şekilde olur. Birincisi, sohbetleri terkedilen kâfirlerin özellik ve niteliklerine eklenmiş olmasıdır. İkincisi, davranışlarında nifak ehline has görünümler davranışlarında ortaya çıkanların terk edilmesidir, bu sebeple de onların aksi ortaya çıkmış

962 en-Nisâ, 4/98.
963 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 236; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 647.
964 el-Enfâl, 8/72.
965 el-Enfâl, 8/72.

olur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: "Allah dilerse münâfıklara azap verir yahut onların tövbesini kabul eder"[966].

Eğer yüz çevirirlerse ve hicretten imtina ederlerse **onları yakalayın ve nerede bulursanız öldürün.** Çünkü onlar bizim için savaşan düşman olmuş-
376 tur. [§]Öyle ki böyleleri hicreti terketmiş ve açıkladıkları imanlarını yok haline getirmişlerdir. **Hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.** Daha önce bunu zikretmiştik. *En doğrusunu Allah bilir*.

Hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin. Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar müstesnâ. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, imanını açıklayan bir topluluk, sizinle aralarında antlaşma bulunmayan bir topluluğa katılırsa onları öldürün; tâ ki tövbe ile birlikte hicret edinceye kadar. Şayet aranızda antlaşma bulunan bir kavme iltihak etmişlerse aranızdaki dostluğu terk etmeyin.

İkincisi, âyet-i kerîmenin düşmandan ve savaş ehlinden bir topluluk hakkında olmasıdır. Şayet onlar aranızda ant ve ahit bulunan kimselere katılırlarsa kendileriyle savaşmayın. Dolayısıyla buradaki problem Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bölgelerinde bulunan bir topluluk arasında cereyan edecek mütarekenin akabinde, karşılıklı ziyaret ve âhit için belirlenen müddete kadar ilişki devam eder. O kimseler ki kendilerinden korkulduğu takdirde ahit ve anlaşma kendilerine iade edilir, riayet ettikleri takdirde kendilerine süre verilir. *En doğrusunu Allah bilir*. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden, bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirenler müstesnâ…"[967]; "Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun"[968].

---

966 el-Ahzâb, 33/24. "Yüce Allah'ın: "Kendileri nasıl kâfir iseler sizin de öyle kâfir olmanızı isterler" meâlindeki ilâhî beyanla, Medîne'de bir müddet kaldıktan sonra buradan çıkıp Mekke'ye giden münâfıklar değil, Medîne'de bulunan münâfıklar kastedilmiş olabilir. Bu durumda "Hicret edinceye kadar onlardan dost edinmeyin" meâlindeki beyan iki türlü yorumlanmaya müsaittir: Birincisi, nifak özelliklerinden olup küfür anlamına eklenen özelliklerinden hicret (terk) etmeleri. Bunlar da kâfirleri sevmek, müslümanların ve İslâm'ın sırlarını açıklamak, şeytanları ile baş başa kalınca onlarla alay etmek ve benzeri hususlar. Yani kişi bunlardan uzaklaşılır, terkeder, ilgisini keser. İkincisi, münâfıklara ait özellikleri terkeder. Bu, Yüce Allah'ın: "Eğer dilerse Allah münâfıklara azap eder yahut onların tövbesini kabul eder" (el-Ahzâb, 33/24), dolayısıyla Cenâb-ı Hak onları nifak alametlerini terketmeye ve İslâm'a ihlasla sarılmaya muvaffak kılar (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 185b).

967 Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden daha sonra yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesnâ" (et-Tevbe, 9/4).

968 et-Tevbe, 9/7.

Hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin. Ancak kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumla ilişki içinde olanlar müstesnâ. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, hicret bölgesinden kavimlerine mürted olarak çıkanlar ve kendi kavimleri ile müslümanlar arasında sözleşme ve antlaşma bulunanları istisnâ etmiştir. Aynı görüşün sahibine göre Allah Teâlâ'nın şu meâldeki âyeti de onlar hakkında inmiştir: "Müşriklerden sözleşmeli olduklarınız müstesnâ"[969]. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- sanki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Eğer bunlar kendileri ile aranızda antlaşma bulunan o kimselere ulaşırsa kendileriyle savaşmayın. [§]Denildi ki burada sözkonusu edilen husus Hz. 377
Peygamber (s.a.) ile aralarında güven, antlaşma bulunan bir Arap kabilesi arasında vukû bulmuştur. Mütareke şu şekilde gerçekleşmişti: Müslümanlardan onlara gidecek kimse güvende olacaktır, onlardan müslümanlara gelen kimse de güvende olacaktı[970]. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- bu görüşün sahibi şöyle demek istiyor: Şayet şunlar veya başkaları ahit sahiplerine -veya ahdinize- ulaşırsa ahit muhtevasından veya savaşı terketmekten yana onlar için nasıl bir hak varsa berikiler için de aynı görev (veya halk) mevcuttur. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'i Beytullah'a varmaktan engelleyince bir kabileden, adına filan denen bir adam Muhammed ile Kureyş'in arasının ne durumda olduğunu görmek için geldi. Kureyş'in, Resûlullah'ı (s.a.) Beytullah'tan engellediklerini görerek şöyle dedi: "Ey Kureyş topluluğu! Siz artık mahvoldunuz! Başlarındaki saçları örgü yapan umrecileri Beytullah'tan engelliyor musunuz? Allah'a yemin ederim ki bu konuda size ortak olmayacağız". Sözkonusu kişi, ne lehinde ne de aleyhinde olmayacakları ve kendisine ulaşan kimselerin güven içinde bulunacakları hususunda Hz. Peygamber'le barış anlaşması yaptı. Bu konudaki kıssanın neden ibaret olduğunu bilmemekteyiz. Ancak bu anlaşmada, anlaşmalı olan kimselere ilişki kuran ve onların görüşünü benimseyen kimsenin onlar gibi olacağı ve böyleleriyle savaşamayacağımıza dair delil vardır. Bu alandaki görüşlerimizden biri de şöyledir: Devlet başkanı savaş ülkesinden herhangi birinin halkı ile mütareke akdetmesi halinde, anlaşma bozulmadıkça, o bölgeye giren yahut oranın halkına katılanlar onlar gibi güven içinde bulunur, böyleleriyle savaşmak yahut da onlardan birilerini esir etmek helâl olmaz. Devlet başkanı onlardan bir topluluğa, İslâm ülkesinde güven verip mütarekede bulunduğunda, bir süre sonra bunlara başkaları eklenir de kendileriyle birlikte İslâm ülkesine girerse onlarla savaşma ve kendilerini esir alma hakkı vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

969 et-Tevbe, 9/4.

970 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 193; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 613.

Yahut içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesnâ. Denildi ki kalpleri daralanlar. Kisâî de benzer şekilde söylemiştir: Gönlü herhangi bir fiil
378 veya sözden dolayı daralan kimse için "hasare sadruhu" (حصر صدره) denilir. [§] Zikrettiğimiz gibi, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* daha önce de temas ettiğimiz üzere "muvâde'a" (الموادعة), yani mütareke, savaşma konusunda insanların birbirine yardım etmemesi, karşı tarafın aleyhine olacak şekilde berikileri desteklememesidir. Sonuç olarak Cenâb-ı Hak, bu beyanda müminleri onlarla engellemiştir, çünkü Allah, onların kalplerinin, kendi kavimleri ile size karşı yahut sizinle kendi kavimlerine karşı savaşmaktan sıkıntı içinde olduğunu haber vermiştir.

Yahut içlerine sindiremeyip size sığınanlar müstesnâ. Bu beyanın ifade ettiği hükmün, biraz önce geçen aynı beyanın hükmü gibi olma ihtimali vardır. Dolayısıyla sözkonusu istisnâ -şayet özelliği şu anlatacaklarım ise- belirttiğim hususlarla ilgili olur: Kişinin gönlünün, hem müminlerle hem de kâfirle savaşmaktan daralması; bu da insan tabiatının gereği, yahut ahdine vefa gösterme veya gerçeğin ortaya çıkması için gelişmeleri beklemekle bağlantılıdır. Evet, kişi bu noktada tereddüt içinde bulunur, çünkü o, Ehl-i Kitap olarak diye bilinen ve kitaplarına dayanarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yönelik delil getiren grupların nasıl davranacaklarını beklemektedir[971], onlar ki yetkin akıl sahipleri olmalarına rağmen geleceği beklemektedir; yahut da gerçeğe vakıf olma noktasında uzun uzun düşünmeye bağlı bir gecikme sebebiyle. *En doğrusunu Allah bilir*.

O takdirde "evcâuküm" (اَوْ جَاؤُكُمْ) kelimesinin anlamı "ve câuküm" (وَ جَاؤُكُمْ) "ve size gelince" şeklindedir. Sözkonusu ilâhî beyanın, zikrettiğimden başka gruplar hakkında olma ihtimali de vardır. Müslümanlarla ilişki içinde bulunup sözleşme yapan bu grupların kendileri kalben müminlerle aralarındaki ahdin bozulmasını istememiş ve ona sâdık kalmak istemiştir. Fakat onların gönülleri, mezhep ve din hususunda uyum içinde bulundukları kendi kavimlerine karşı müminlere yardım etmekten de çekindiler. Nitekim antlaşmaya riayet etmek isteyen herkesin özelliği bunun gibidir. Bizim bu belirttiklerimiz,

---

971 Yahut gerçeğin ortaya çıkması için Hz. Peygamber'in (s.a.) durumuna bakmak ve düşünmekle. Onlar, Resûlullah'ın durumu hakkında tereddüt içindeydiler. Ya onlar, ellerindeki kitaplarda Resûlullah için delil olarak ileri sürdükleri kendi âlimlerini-kâmil akıl sahibi olmalarına ve semâvî kitapları bilmekle meşhur bulunmalarına rağmen, Hz. Peygamber (s.a.) hakkında ihtilaf içinde buldukları için, bazıları ona iman ettiler, bazıları inanmadılar; gerçek ortaya çıkıncaya kadar da durup beklediler, gerçeğin hakikatini kuşatıcı bir şekilde bilmek, ancak uzun süre düşünmekle mümkün olur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 185b).

ilgili âyetlerin kapsamında mevcuttur. Sonra Yüce Allah, ahitlerini bozanlar yahut Hz. Peygamber'e karşı olmak ve onun düşmanlarına destek verme hususunda fikirlerine baş vurulan münâfıklar hakkındaki durumun ne olduğunu açıklamıştır. Bu husus şu ilâhî beyanlara benzemektedir: "Onlardan bir grup, "Ey Medîneliler! Sizin işiniz burada durmak değildir…" meâlindeki âyette "Medîne'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi (evlerini düşünmez) hiç vakit geçirmeden hemen ona
koşarlardı"[972] kısmına kadar. [§]Bu âyet-i kerîme onlar hakkında olur; şu ilâhî 379
beyanda olduğu gibi: "Eğer münâfıklar yaptıklarına son vermezlerse…"[973] Bu âyette de izin verilmiş oluyor. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah dileseydi onları başınıza belâ ederdi. Yani Allah, onların kalplerinden korkuyu çıkarır da sizinle savaşır, anlaşma ve mütareke istemezlerdi. **Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse**, yani barış isterlerse demektir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşürdür[974]. Denildi ki onlar "Biz sizin dininiz üzerindeyiz dediler ve müslüman olduklarını gösterdiler". **Allah size, onların aleyhine bir yola girme hakkı vermemiştir**, yani kesin bir delil ve savaş yetkisi. Allah Teâlâ, Resûlü'ne (s.a.) onlardan vazgeçmeyi emretmiştir.

سَتَجِدُونَ اٰخَرٖينَ يُرٖيدُونَ اَنْ يَاْمَنُوكُمْ وَيَاْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُدُّٓوا
اِلَى الْفِتْنَةِ اُرْكِسُوا فٖيهَا فَاِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُٓوا اِلَيْكُمُ السَّلَمَ
وَيَكُفُّٓوا اَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاُو۬لٰٓئِكُمْ
جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبٖينًا ﴿٩١﴾

972 "Onlardan bir grup: "Ey Medîneliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün" diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde "Evlerimiz açıkta ve korumasız" diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi". "Medîne'nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi (evlerini düşünmez) hiç vakit geçirmeden hemen ona koşarlardı" (el-Ahzâb, 33/13-14).

973 "Münâfıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medîne'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler" (el-Ahzâb, 33/60-61).

974 Belki bu görüş Rebî b. Enes'ten rivayet edilmiştir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 199; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 613.

91. "Bunlardan başka hem sizden hemde kendi topluluklarından yana güvende olmak isteyen kimseleri de bulacaksınız. Bunlar ne zaman fitneye yönlendirilseler hemen dönüp ona dalarlar; bu sebeple sizden uzak durmaz, size barışçı davranmaz ve yakanızdan ellerini çekmezlerse onları hemen yakalayın, ele geçirdiğiniz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık bir yetki vermiş olduk."

Bunlardan başka hem sizden hem de kendi topluluklarından yana güvende olmak isteyen kimseleri de bulacaksınız. Denildi ki bazı kimseler, müslümanlarla karşılaştıkları zaman onlardan emin olmak için kendilerine sığınıyormuş gibi İslâmiyet'ten söz ediyor, kendi kavimleri içinde bulundukları zamanda kendi küfürleri sayesinde güven içinde bulunuyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ, onlara karşı savaşmayı emretmiştir, ancak onlar müslümanlarla savaşmaktan uzak dururlarsa bu müstesnâdır. Yine denildi ki **bunlardan başka kimseleri bulacaksınız** aranızdaki sözleşmeye riayet etmeyen. **Güvende olmak isteyen kimseler**. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Sizin aranızda güvende olmak isterler ki onlara dokunmayasınız. Küfürleri sebebiyle **Kendi topluluklarından yana da güvende olmak**, tâ ki onlara dokunmasınlar. Sonra azîz ve celîl olan Allah, onların durumlarını ve yaptıklarını haber verip şöyle buyurmuştur: **Bunlar ne zaman fitneye**, yani şirke **yönlendirilseler hemen dönüp ona dalarlar.** Yani ne zaman şirk inancına çağrılırlarsa oraya dönerler.
380 [§]Bunlar Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e kendileri ile savaşmayı emrettiği ve özelliklerini tanıttığı kimselerdir: Şayet size karşı savaşmaktan uzak durmazlarsa ve ellerini çekmezlerse **Onları hemen yakalayın, ele geçirdiğimiz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık bir yetki vermiş olduk.** Yani sizin için onlar üzerinde öldürme yetkisi ve bunun kesin delilini verdik. İbn Mesûd'un mushafında "ve yeküffû eydiyeküm 'an en yukātilûküm" (ويكفوا أيديكم عن أن يقاتلوكم) "Onlar sizin ellerinizi size karşı savaşmalarından çekmeleri için" şeklindedir. Yine onun ve Hafsâ'nın mushafında "urkisû fîhâ" (أركسوا فيها) yerine "rukisû fîhâ" (رُكِسُوا فِيهَا) şeklindedir. Bir de Hafsâ'nın mushafında "en yukātilûküm ve yukātilû kavmühüm" (أن يقاتلوكم ويقاتلوا قومهم) okuyuşu da bulunmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyetle birlikte, burada peşinden zikredilen iki âyet-i kerîmenin neshedilmiş olma ihtimali vardır: Birincisi, tefsirini yaptığımız âyet. İkinci âyet "Size karşı savaşanlarla savaşın"[975]; üçüncü âyet "Eğer onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilirler de sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse"[976]. Neshedilen âyet "Nerede bulursanız müşrikleri öldürün"[977]. Çünkü savaş konu-

975 el-Bakara, 2/190.

976 en-Nisâ, 4/90.

977 et-Tevbe, 9/5.

sunda ilk farz olan bizimle savaşanlar ve ilk savaşı başlatanlarla savaşmamızdır. Sonra Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Nesh edilen âyet “Nerede bulursanız müşrikleri öldürün, onları yakalayın ve kuşatın”[978].

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلَّا خَطَـًٔا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَـًٔا
فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يَصَّدَّقُوا فَاِنْ
كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَاِنْ كَانَ
مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ وَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللّٰهِ
وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

92. “Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi azat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir.”

Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani, **bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.** Yani, bir mümin bir mümini haksız yere kasten öldüremez, ancak elinde olmaksızın hata yoluyla müstesnâ.

[§]Denildi ki âyette yer alan “illâ” (اِلَّا) kelimesi vav harfi yerindedir. Sanki **381**
Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Bir müminin kasten ve de hata yoluyla mümini öldürme hakkı yoktur”. Böyle bir yorum sözlük yönünden caizdir. Şöyle de denilmiştir: Hata yoluyla öldürme dışında, bir müminin başka birini kasten öldürme fiili kendi halinde bırakılamaz, ama hata yoluyla vukû bulmuşsa ceza

978 et-Tevbe, 9/5.

olarak öldürülemez. Hata yoluyla ifadesi Ebû Bekir el-Keysânî'nin sözüdür. Denilmiştir ki hata yoluyla olan müstesnâ, hiçbir müminin adam öldürmesi cezasız bırakılamaz. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Adam öldürmenin hükmü zikrettiğimiz kısas ve diğer adıyla "kaved"dir (القود) veya benzeri bir ifade. Öldürmenin hükmü, zikrettiğimiz gibi, kısas türünden cezadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin başlangıcı şöyledir: **Bir müminin bir mümini öldürme hakkı yoktur.** Bu hüküm daha önce Kur'ân'daki birkaç âyette açıklanmıştır, meselâ şu beyanlar gibi: "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı"[979]; "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş… diye yazdık"[980]; "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik"[981] ve diğer âyetlerde olduğu gibi. Ancak "illâ hatâen" (إلاّ خطأ) yani hata ile öldürmek (إلاّ خطأ) bundan müstesnâdır, çünkü onunla ilgili hüküm sadece bu âyette yer almaktadır. Denildi ki "bir müminin bir mümini" hata olması dışında hiçbir şekilde öldürme hakkı yoktur; hata yoluyla öldürürse Kur'ân'daki cezaya çarptırılır. Bu, bizim söylediğimize yakın bir açıklamadır.

Şimdi, bize göre hata iki şekilde olur: Kasıt ve yönelme hatası, bir de dini belirleme hatası. Kasıt hatası, bir kimseyi öldürmeyi kasdettiği halde başkasına isabet ettirmektir. Din hatası ise daha önce bir kimseyi müşrik, kâfir bildiği için kanı helâl diyerek öldürmektir, oysa öldürülen şimdi müslümandı.

382 [§]Şöyle bir soru sorulursa: Hata yoluyla öldürmeden dolayı kātile kefaret cezası nasıl lazım gelir, oysa ki Yüce Allah, onu sorumlu tutmayacağını ve zorlukla karşılaşmayacağını beyan etmiştir: "Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar"[982]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz"[983] ve diğer âyetler.

Buna şu cevap verilir: Her ne kadar kasıt olmasa da buradaki fiil günah özelliği taşıyan bir fiildir. Cenâbı Hak'kın gerekli kıldığı ceza günah bir fiilin cezasıdır. İkincisi, yanılma ve gaflet durumunda Allah Teâlâ'nın, bizi adam öldürmemeyi ve kötü bir fiil işlemeyi terketmekle yükümlü kılabilir. Görmez

979 el-Bakara, 2/178.
980 el-Mâide, 5/45.
981 el-İsrâ, 17/33.
982 el-Bakara, 2/225.
983 el-Ahzâb, 33/5.

misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Eğer unutmuş yahut hata etmişsek bizi cezalandırma”[984]. Hata, doğrunun zıddıdır. Bir şeyin doğrusunu talep edip zıddını yasaklamamak caiz değildir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Dünyadan nasibini unutma”[985].

Şimdi, hata yoluyla adam öldürene mümin bir köle azat etmeyi vacip kılan sebep ve hikmet konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki kendisine ibadet etmesi için yarattığı bir canı yok etmesi sebebiyle, onun yerine, öldürdüğü kimsenin ibadetini yerine getirecek mümin bir canlıyı gerekli kılmıştır. Fakat tevil bu olursa, hata yoluyla öldürmede, vacip olan köle azadının kasten öldürmede de vacip olması gerekirdi, çünkü o anlam bunda da vardır. Fakat Allah Teâlâ bu mâna olmaksızın mümin köleyi azat etmeyi gerekli kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*. Ne var ki kātile yönelik sert bir mukabele meyanında, madem ki o, yok edilmesi haram kılınmış bir canlıyı yok etmiş, mislini tekrar etmemesi için ona izin vermemiştir. Allah Teâlâ’nın dilediği kimseye, dilediği şeyi, dilediği sebeple gerekli kılması tabii fiili olup, bunun için “niçin, nasıl ve nerede” demek mümkün değildir. İkincisi, Cenâb-ı Hak, kātile mümin bir kadın köleyi azat etmesini gerekli kılmıştır, çünkü o, Allah’a ait mümin bir canlıyı ortadan kaldırmıştır, Allah Teâlâ da buna mukabil kātile, denk bir mümin kadını azat etmesini vecip kılmıştır.

[§]Bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olmaz. Bu âyetin tevilin- 383
de farklı görüşler ileri sürülmüştür. **Bir müminin hakkı yoktur**; bazıları gizli bir kelime ilavesiyle şöyle tevil ediyor: **Hata ile olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmesi** kendisine “terkedilmiş” değildir. “Terkedilmiş” (metruk) kelimesi iki şekilde yorumlanabilir: Biri, Ebû Bekir el-Esam’mın söylediği şu sözdür: Yani hata ile öldürme dışındaki kısas ona bırakılmış değildir. Fakat bu terk edilme olduğu için affedilmemeyi gerektirir. Halbuki bilindiği üzere af teşvik edilen bir şeydir. Hatta Resûlullah (s.a.) öldürülen bir kimsenin velisini affetmeye çağırdı, sonra diyet almaya, adam bunu da kabul etmeyince kısas konusunda ona izin verdi[986]. Yüce Allah’ın şu âyetleri de buna işaret etmektedir: “Her kime…”[987]; “Tevrat’ta İsrâiloğulları’na yazdık… Kim kısası

984 el-Bakara, 2/286.

985 el-Kasas, 28/77.

986 Müslim, “Kasâme”, 32-33.

987 “Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir” (el-Bakara, 2/178).

bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur"[988]. Ancak "ve mâ kâne bi-metrûkin" (وما كان بمتروك) "Ona terkedilmiş değildir" sözünde vücûb mânasına dönülürse bu müstesnâdır, yani maktûlün velisinden, hata ile öldüren dışında, kısasın vacip kılınması kaldırılmaz, çünkü hata ile öldüren üzerinde kısas hakkı yoktur.

İkincisi, kısas kendisine terkedilmiş olan kimse için, kardeşine yaptığı işin kötülüğü, Allah'ın sınırlarını aşması ve öldürülenin velisine yardımda bulunmayı saptırdığı için ayıplama ve azarlama terk edilmiş değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"[989] diye buyurmuştur. Böyle bir olayın vukû bulması halinde herkese düşen görev, kātile karşı çıkmaları ve maktûlün velisine yardım etmeleridir. *En doğrusunu Allah bilir*. Ancak öldürme fiili hata ile olursa, zikrettiğim şeylerden hiçbiriyle onu
384 karşılayamazlar, [§]ancak kātil için şefaatte bulunur ve onun, mükellef olduğu ödemeye yardım ederler. İşte bunun içindir ki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah Teâlâ diyet tazminatını[990] ülfeti devam ettirecek, aradaki kin uzaklaştıracak ve musibetten dolayı çekilen acıları topluca paylaşmaya götürecek bir konumda meşrulaştırmıştır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin tevilinde şöyle diyenler de vardır: **Bir müminin hakkı yoktur**, yani Allah'ın haram kılması, aralarında din kardeşliğinin bulunması, öz kardeşi konumu taşıması, öyleki birinin acısından diğerinin acı duyması, eziyetinden eziyet çeken kendi cinsi olması sebebiyle, bir mümine o işi yapmak haramdır. İnsanın yaratılışı, bunun gibi bir işten kendini engeller ve bundan nefret eder. Artık bundan sonra onun için öldürmek sözkonusu olamaz.

Yanlışlıkla olması dışında. Bu konuda birkaç görüş ileri sürülmüştür: Birincisi, öldürmenin hata yoluyla vukû bulmasıdır. Bu durumda sözünü ettiğimiz kötüleme ve belirttiğimiz saldırı nitelemesi böylesine ulaşmaz. İkincisi,

---

988 Tevrat'ta İsrâiloğullarına yazdık: Her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı. Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefaret olur" (el-Mâide, 5/45).

989 el-Mâide, 5/32.

990 Diyet (عَقَل) kelimesi ile ifade edilmiştir. "Akal" Arap dilinde diyet demektir. "Akal" adını almasının sebebi Câhiliye döneminde diyetin develerden verilmiş olmasıdır. Çünkü onların malları develerden ibaretti. Diyete "akal" (عقل) adı verilmesinin sebebi kātile, diyeti maktûlün vârislerinin civarına sevketmesi ve onları "ukul" (عُقُل) denen iplerle bağlayıp maktûlün velilerine teslim etmesi idi. "Akal"in (عَقَل) aslı "ikāl"dir (عِقال). O da devenin eli ile dizini birbirine bağlayan bir iptir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "عقل" md.).

ifadenin, öldürme olayına ait hükmün açıklaması konumunda bir başlangıç cümlesi olmasıdır, şu anlamda: "Bir müminin bir mümini" elbette öldürme hakkı yoktur. Fakat hata yoluyla bir mümini öldüren kişi bir köle azat etmelidir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Orada (cennette) selâm dışında boş sözler duymazlar"[991], yani orada elbette faydasız sözler duymazlar, fakat işittikleri sözler selâm sözleridir. Denildi ki **Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.** [§]Ancak eskiden kâfir bildiği o kimsenin 385
mümin olduğunu bilmezse o müstesnâ, bu durumda onu öldürmesi caizdir; tıpkı gece hücumunda; ayrıca geçmiş zamanda inkârları ortaya çıkmış ileri gelen kâfirlerin öldürülmesi gibi, her ne kadar sonradan iman etmiş bulunsalar da. Bu takdirde âyetin mânası şöyle olur: Mümini öldürmek müminlere haramdır, ancak özellikleri şöyle şöyle olan kimseler müstesnâ. **Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz.** Yani, bir müminin buna asla hakkı yoktur, ancak hata yoluyla öldürürse müstesnâ. Bu durum, kendisi sebebiyle meydana gelen bir işi için şöyle denilen kimse gibi değildir: "Ona ait olsun veya olmasın". Ancak onu bizzat yapması müstesnâ. Çünkü bir fiilin gerçekliği irade ile vukû bulması ve irade ile ortaya çıkmasıdır. Hata yoluyla öldürme fiili ise irade ile gerçekleşmiyor ve iradeye bağlı olmuyor.

Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi gerekir. kātil hakkında öldürmeyi zikrettiği vakit, mümin olmasını belirtmemiştir. Fakat iki şekilde buna dönüş ve işaret vardır. Birincisi, âyetin müminin yaptığı öldürmenin açıklanması hakkında olmasıdır. Böyle bir öldürme vukû bulunca hükmün ne olduğunun tefsiri bunun üzerine yapılmıştır. İkincisi, **Allah tarafından tövbesinin kabulü için** meâlindeki beyandır. Köle azat etmek suretiyle tövbe etmek mümin için olur, başkası için değil[992]. *En doğrusunu Allah bilir*. Köle azat etmek ibadetlerden olup dinin muhtevası içinde yer alır, onunla kâfirin kastedilmesine ihtimal yoktur. Zikredilen oruç ifadesi de bunu kuvvetlendirmektedir. O da ancak imanla beraber olur.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ, köle azat etme Kur'ân'da zikrederek imanı şart kılmış ve üç şekilde de onu desteklemiştir. Birincisi, [§]öldü- 386
renler farklı olmakla beraber her öldürüleni zikrederek teyit etmiştir. Bunda

---

991 Meryem, 19/62.

992 Âyetin sonunda Cenâb-ı Hak **Allah tarafından tövbesinin kabulü için** buyurmak suretiyle kefareti de köle azat etme sebebiyle tövbe yapmıştır. Âyette yer alan oruç ise mümin için sözkonusu olur, diğerleri için değil. Çünkü kâfirin tövbesi iman ile olur, kâfirin yaptığı günah için tövbe olmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 186b).

şunun delili vardır ki mümin köleyi azat etmek hata yoluyla öldüren üzerine yüklenmiş dinî bir yükümlülük olup ona saygı göstermesinin şuuruna ulaşmış bulunsun. Bu haramlık sebebiyle sözü edilen kimseleri öldürmekten sakınır, çünkü dini bunu kendisine yasaklamıştır, dolayısıyla onu öldürmekle dine yönelik saygısını yok etmiş olur. Allah Teâlâ, bütün öldürülenlerin her bir türünde zikrettiğim hususları gerekli kılmıştır, çünkü bunların her biri dinindeki bir hakkı zayi etmeye yöneliktir. Bu sebepledir ki **Allah tarafından tövbesinin kabulü için** buyurulmuştur. Bu da iki şekle ayrılır. **1)** Tövbe olayının Allah'ın fiilinde gerçekleşmesi. Bu da iki şekilde ortaya çıkar: Biri, Cenâb-ı Hak'kın onu cezalandırmaması, çünkü O, hatası sebebiyle onu cezalandırmamıştır. Dolayısıyla diyet, hatasından dolayı cezalandırmadığı için kulun bir şükrü konumunda bulunur. Böylece Allah'a nispetle tövbenin anlamı, hatası sebebiyle onu cezalandırmaması olur, yoksa bu sonucun köle azat etmekten ortaya çıkması değil. Köle azat etme, kātili cezalandırmadığı için O'na yönelik bir şükürdür. Cenâb-ı Hak'kın, kātili cezalandırması caiz olmakla birlikte kulun bundan korunmak için gösterdiği samimi gayret neticesinden ceza yoluna gidilmez. Allah Teâlâ, kulu mükellef kılmayıp hata yoluyla yaptığı bir iş sebebiyle cezalandırmaktan vazgeçince kendisine bunun için şükretmesini emreder. İkincisi, öldürme dışındaki hatalardan dolayı tövbe konumunda olmak üzere Allah Teâlâ'nın köle azat etmeyi kabul buyurmasıdır. Dolayısıyla Allah'ın kula emrettiği şeyi, onun herhangi bir şekilde yerine getirmesi, benzeri bir günahı affetmesi konumunda olur. Cenâb-ı Hak hatalarından tövbe etme konumunda
387 olmak üzere kulun bu davranışını kabul buyurur[993]. [§]Yahut da kul yapmaya muvaffak olunca, onun tövbesi Allah'a nispet edilir. Bu, Allah Teâlâ'yı, başarıya ulaştırma veya günahları bağışlama anlamında "tevvâb" (التَّوَّاب) diye nitelemesi gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

2) Tövbe, kulun fiiline döner. **Allah tarafından tövbenin kabulü için.** Kulun, mümin bir köleyi azat etmesi suretiyle Allah'ın tövbesi, kātil kulunun üzerine döner. Bu da iki şekilde ortaya çıkar: Biri, işin günah bir iş olmasıdır. Cenâb-ı Hak'kın, bundan dolayı kātili cezalandırması sözkonusudur, çünkü kendisini zorlayarak bu hatadan sakınması mümkündür. Bunun için "Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma"[994] beyanıyla bizi kulluğa sev-

---

[993] Hata genelde affedilir olunca ve bu türden günahların affedilmesi imkân dâhiline girince, hata yoluyla adam öldürmekten tövbe etmenin yolu köle azat etmek veya oruç tutmak olur; burada bilinen tövbe şekli geçerli değildir, çünkü biraz önce sözü edilen günah hata yoluyla işlendiğinden hafif konumdadır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 187b).

[994] el-Bakara, 2/286.

ketmiştir. Durum böyle olunca kulun bu duası Allah'a yönelik bir tövbe olur, tâ ki O, din konusuna benzer bir durumdan korunmuş olsun. Allah Teâlâ'nın, kuluna tövbesinin ikincisi tecellisi, kulun dindarlığının kayba uğramasından onu korumasının Allah'a ait olmasıdır; bu da şeytanın unutturması, yahut kişinin aşırı gaflet ve benzeri durumlara maruz kalması ile meydana gelir. İkincisi, kul üzerine şeytanın unutturması veya gafletin galip gelmesi yahut benzer şeylerle sınanarak dinini zayi edecek hususlardan korumakla yükümlü olmasıdır. Mükellef bilmese de bunu, anılan şeylerle tamamlamak lazım gelir; çünkü saygı gösterilecek şeylerde bir açıdan noksanlığın vukû bulması, sahibine günah getirmez; eziyet çeken kimsede ve yanılma durumunda zikredildiği gibi, bir yönden sahibine gelecek bir günah yoktur[995]. Kişi eksikliğin tamamlanması için bununla emredilir. Bu, ibadetin bilinmeyen sebeplerle bozulması gibidir. Eksiklik durumu da böyledir. Allah Teâlâ'nın, bu tür imtihanları sebebiyle kulun O'na tövbe etmesi emredilir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bununla beraber, hata hükmünü taşıyan bir fiil öldürme konumuna girebilir, kişi bundan dolayı günahkâr olur ve tövbe ile o günah zimmetinden çıkar. Yukarıdaki "tevbeten minellah" (توبة من الله) beyanı bu konumda bulunabilir. Buna, kasta benzer hata denilir.

"Tevbeten minellah" (توبة من الله) beyanının, kulun fiiline yönelik kısmının ikincisi; dinde imanın şart kılınmasının delillerinden biri, insan hayatında din çerçevesine giren hususlarda kul tarafından bir eksikliğin meydana getirilmesi olgusudur, [§]çünkü dindeki haramlık, açıkladığımız açıdan vukû bulmuştur. **388**
Duyularla algılanan ve eksikliğin meydana gelmesi halinde kefaretle düzeltilen amelî ibadetle insanın inanıp yerine getirmesini garanti eden, fakat bazı ihmaller taşıyan itikadî ibadet (itikadî kulluk) arasında fark yoktur. Bu sonuncu ibadette meydana gelecek kaybın sınırını ancak onu asılla mukayese edi eksikliğini fark eden bilir, onun da sınırına sadece sınırları koyan varlık vâkıf olabilir. Bu noktada eksik ibadetin beyan edilmesi sözkonusudur, onsuz telafide bulunmak mümkün değildir. Cenâb-ı Hak burada ihtiyatlı davranmayı gerekli kılmıştır. Hata ve kusurlar hakkındaki durum hep böyledir.

995 Meselâ hacta rahatsızlık vermesi sebebiyle ruhsat verilen traş olmak gibi, bunda günah yoktur. Bununla beraber, traş olmak sebebiyle hac ihramında meydana gelen noksanlığı tamamlamak üzere fidye ödemek gerekir. Ayrıca sehiv secdesinde olduğu gibi, unutma sebebiyle namazda yanılmaktan dolayı -her ne kadar günah yoksa da- vaki olan eksiği tamamlamak için sehiv secdesi yapmak vacip olur. Bunun yanında hata ile ibadeti bozmak da mümkündür, oruçta ve namazda hata ile yemek yemek gibi. O takdirde onda eksikliği tamamlamak tercih edilir. Burada sehiv secdesi, kefaret olmak ve tövbe etmek için değil, eksiği tamamlamak için vaciptir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 187a; Medîne nüshası, vr. 211b).

Üçüncüsü, şart konumunda bulunan bir şeyin bağlayıcı durumda olacağı hakkında âlimlerin ittifakıdır. Oruçta peşpeşe olma şartı da böyledir, hem onun için hem de önceki için bu anlam bulunmaktadır.

Bazıları bu ittifakı diğer kefaretler için de asıl kabul etmiştir. Biz ise iki sebepten dolayı bunu yapmıyoruz: Biri, burada hakkında peşpeşe olma kaydı bulunmayan her şey için peşpeşe olma şartı konulmamıştır. İkincisi, biz daha önce, böyle bir asıl koyan herkesin, asıl olacak bir şeyin mahiyetini bildiğini zikretmiştik[996]. Bilindiği üzere, ihtilaf hepsinde mevcuttur, bunun için bu gerekli olmamıştır. Ancak mutlak, mutlak olarak zikredilir, mukayyed de mukayyed olarak. Yüce Allah'ın nitelik ile hükmü her kātil olayında zikretmiş olması da bunu teyit etmektedir. Şayet sınırı anlamanın düşünmekle gerçekleşme ihtimali bulunsaydı zikredilenin türüne ait hükmü anlatmak için
389 zikretmeyi terketmek, türünün dışındakinde daha rahat anlaşılırdı[997]. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, hükmü iki şey için açıklamıştır: Biri, bu konuda nassın beyanına baş vurmanın önemini belirtmek için. İkincisi, bu hükmün öldürülenin durumu için değil, dinde hakkın zayi edilmesinin oluşumuna dikkat çekmek içindir. Bu hususun, imanın şartı olması da mümkündür, çünkü kātil, Allah'ın koyduğu sınırlardan birini aşmıştır, bu hususta imanını tazelemesi gerekiyordu. Bu sebeple Allah'a iman eden bu kişiye, bir köleyi azat etmesi emredilmiştir, tâ ki iman konumunun gerektirdiği hakkı yerine getirsin. İşte bu sebeple inanmış bir canı serbest bırakmakla Allah'a şükretmesi emredilmiştir. Köle azat etmekte ise yaşatmak sözkonusudur. Zikredildiği üzere cezaların (had) değişik olması ve dinî açıdan ceza olan hususlar farklı olduğundan, zıhâr ve orucu bozma hakkında buna hükmedildiği gibi, tutmaktan aciz olunca yemek yemek de oruca kıyas edilmez. Şunu da belirtmek gerekir ki, zıhârda kadına yönelik bir hak vardır, bu sebeple mali güce sahip oluncaya kadar yahut azat edecek bir köleye sahip oluncaya kadar kocanın tehir etmeye hakkı yoktur, burada ise durum böyle değildir. Orucu bozma konusuna gelin-

---

996 Müellif az önce geçen hususa işaret ediyor: Bir şeyin farzdaki sınırının miktarını, asıldan ne kadarının zayi edildiğini bilen bilir. Onun da sınırını koyandan başkası bilemez.

997 "Şayet bu, düşünmek ve mukayese etmekle anlaşılmaya ihtimali bulunan bir şey olsaydı, başka bir türde zikredilince diğer türde de anlaşılırdı; yine kātil hakkında açıklamaktan ve kātil dışındaki türlerde açıklamayı terketmekten daha yakın olurdu. O da yemin ve zıhâr kefaretidir. Bunun hükmü kıyas yolu ile zikredilenden alınması için kātil ve kefaretlerden her birinde zikredilip, tek bir türde zikretmekle yetinmeyince, bu bapta nassa dönmek gerektiği ve bunun kıyasla idrak edilemeyeceği bilinmiştir. Bu, kefaretlerde peşpeşe olma şartı gibi olmuştur, bu kaza ve benzeri meselelerde şart olmaz, çünkü o makul değildir, dolayısıyla nas bulunan mesele üzerine hasredilmiş. İşte burada da durum böyledir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 187a).

ce, Yüce Allah, bunların bir kısmında onun cezasını yemek yedirmekle belirlemiştir, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Oruç tutmakta zorlananlar…"[998]. Orucun sınırını aşmanın bedeli buna göredir, fakat adam öldürme işinde durum böyle değildir[999].

[§]Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme iman kavramının zik- 39
redilmek suretiyle onun kendi konumunu bildiren bir sınıra sahip olduğuna işaret etmektedir. İmanda ortaya çıkan şey özellikle tasdiktir. Buradaki tasdik, imanın yanı sıra dinin diğer esaslarını da içerebileceği gibi imandan başka hiçbir şey içermemesi de mümkündür. Bu ikincisi, bize düşman olan bir kavimden olup savaş ülkesinde akıl yoluyla Allah'a iman etmiş, fakat bunun dışında şeriat çerçevesine giren ibadet ve benzerlerini bilmemektedir.

Bazan kefareti gerektiren bir konuda dinî uyarma tebliği yapılırken gafletten sakındırmak için farklı bir yöntem uygulanabilir. Dinin gerektirdiği bir hakkın zayi olması sözkonusu olunca, o hakkın ihlali ile ilgili görünen herkese kefaret gerekli olur. Çünkü onların, her biri, dini hakkın zayi edilmesinden ötürü sorumluluk taşır[1000]. Çünkü onlardan her biri, dininin gerektirdiği davranışı yerine getirmemiştir. Fakîhlerin avı öldüren ihramlı kimseler hakkındaki görüşleri de buna göredir; birinin ihramı diğerine bitişik olmaksızın onlardan her biri ihramlı iken suç işlemek durumunda olmuştur. Can, parçalanmayı kabul etmediğine göre onun karşılığındaki ceza da parçalanmaz. Kısas durumu da bunun gibidir.

Diyet aslında sadece bedene karşılık bir ceza olarak belirlenmemiştir, çünkü diyet bazan organlara bedenden daha çok yönelik olur. Diyet, bedene yönelik olarak uygulanınca, bedenin bir kısmını oluşturan organlardan[1001] hükmü düşer. Aynı zamanda diyet, suçu işleyenin dışındaki kimseler üzerine de vacip olur. Suçun tamamını işlemeyen kişiye, işlemiş gibi bir ceza verilemez, çünkü cezayı hafifletme yerine kökten yok etme ve insanları mahvolmaya sevketme
sözkonusudur. [§]"Öldürülen açısından bedenin malî konumu değişir, fakat 391

---

998 "Oruç tutmakta zorlananların bir yoksulun yiyeceğini fidye olarak vermesi gerekir" (el-Bakara, 2/184).

999 Zıhâr hakkında şöyle denilme ihtimali vardır: Kadının da kocadan yararlanma hakkı bulunduğu için, oruca bedel olmak üzere yemek yedirme hükmü konulmuştur.

1000 Meselâ öldürme, bir cemaat tarafından gerçekleştirilmişse onların her birine tam kefaret lazım gelir.

1001 Meselâ sadece iki göz veya sadece iki el için tam diyet gerekir. Bedenin tamamına da bir diyet icap eder, yani ayrıca göz ve eller için sözkonusu olmaz. Ve bunun gibi… Fakat can yok edilince bundan dolayı sadece tek bir diyet gerekir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 188b).

kısas ve kefaret açısından değişmez. Bu sebeple kısas ve kefaret ikilisinde müracaat edilecek şeyin, kātillerin kendilerindeki durumlar olduğu ortaya çıkar. Şayet diyet, toplu haldeki kātiller için vacip kılınmazsa insanları yaşatmanın faydası ortadan kalkar, çünkü varlık tek tek fertlerle kıymetlidir[1002]. Bu durumda yaşamak, kendisine en çok ihtiyaç duyulan durumlarda ortadan kalkardı.

Şimdi, kefaret emri, mümini öldüren kişiye yönelik olunca Cenâb-ı Hak diyet emrini de ona yöneltmiştir, şu beyanda olduğu gibi: **Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi gereklidir.** Yani zikrettiği şeyi azat etmesi, onun için cezadır, yahut O, mümin bir köleyi azat etmeyi o kimseye gerekli kılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bütün emirler sebeplerin ardından gelir. Sonra bu beyana şunu eklemiştir: **Ve onun ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir.** Diyetin konumu, kātile gerekli olmasıdır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden akrabanın diyet ödemesiyle ilgili olarak, günümüze kadar ümmetin de tevarüs ettiği haber, belki diğer ümmetlerin, hatta geçmiş peygamberlerde görünen ve kendilerine inanmış yahut inanmamış milletlerde ortaya çıkan âkıle usulü ile diyet ödeme, yardımlaşma esasına göre yapılmıştı. Bunun içindir ki bizim âlimlerimiz, âkılesi, yani diyet (âkıle) ödeyecek erkek akrabası olmayanlar hakkında şöyle demiştir: Diyet onların kendi mallarından vacip olur. Bu durumda delillere göre değil, belki sözlerinden anlaşılan zâhire göre hükmedilir[1003]. Doğrusu da budur, çünkü kısası gerektiren öldürmede öldürenlerin kendileri telef olur, diyet de buna göredir.

Bu konuda dayanılan ilke şudur: Kısasın anlamı mâkul olup Yüce Allah'ın
392 Kur'ân'da zikrettiği şu âyet onu güçlendirmektedir: [§]"Kısasta sizin için hayat vardır"[1004]. Bu ilâhî beyanı, hayatı yok ediyor diye suçu üstlenenden başkasına çevirmenin bir anlamı yoktur. Kısas cezası akıl açısından da meşrudur, tâ ki insanlar bunun etkisiyle adam öldürmekten vazgeçsin ve her şeyin en tatlısı olan "hayat" korunmuş olsun, çünkü bütün lezzetler hayat sayesinde hissedilebilir. Bu müeyyide sadece öldürülen kimsenin kendisine özgü bir hak olmayıp

---

1002 Öldürme fiilinen tek başına oluşması nadir bir şeydir, çünkü bir kişiye genellikle bir kişi karşı koyar. Şayet kātillerin birden fazla olması halinde kısas meşrû olmasaydı çoğu zaman yaşama imkânı ortadan kalkardı, hatta tamamen yok olurdu. Çünkü düşmanını öldürmek isteyen herkes, başkasından yardım ister, böylece birleşerek öldürmede kısasın düşmesi sebebiyle kendisinin telef olmasından emin olarak amacına ulaşırdı (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 188a).

1003 "Buna göre Hanefiler şöyle demiştir: Diyetin vacip olması kātilin ikrarı ile sabit olursa diyet ona ait olur, âkılesi onu yüklenmez, çünkü onun ikrarı başkası hakkında delil olmaz, ama delil böyle değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 187b; Medîne nüshası, vr. 211b).

1004 el-Bakara, 2/179.

katlin ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Bununla beraber öldürülenin kendisi kısastan yararlanmaz; aksine onun faydası, kısas edilme korkusuyla adam öldürmek isteyen kimsenin kendisine olan şefkatinden dolayı adam öldürmekten çekinerek şahsen hayatta kalmasıdır. Bu anlam ve fayda hiç bir şekilde diyette yoktur, zira diyet sadece vefattan sonra gerekli olur. Kanları koruma altına almak üzere, kan akıtmaktan doğan can kaybı, zillet ve düşmanlığın oluşması itibariyle diyet vacip olmaz, aksine bir yönden öldürme özrü bulunduğu bilinen kimseye vacip olur. Fakat Allah Teâlâ, lütfu gereği birbiriyle ilgisi bulunanlara, hayatta iken lütfuyla yardım etmiş, birçok kavimden oluşmaları dolayısıyla şeref bahşetmiş ve dünyada üstünlük vermiştir. Var olma ve hayatta kalmanın benzeri eylemler sayesinde düşmana karşı savunmakla gerçekleşir, böylece benzeri olaylarda aklın başına gelen bela büyük olur. Özellikle hata sebebiyle yönetim altındakilere karşı yapılan muamelede karışıklığın zihne gelmesi yönünden bu durum gerçekleşir, halbuki bu haklı değildir. Bundan dolayı kargaşaya yol açan düşmanlık ve aralarında kötülüğü vukû bulmasından korkulur. [§]“Bu sebeple Allah Teâlâ lütuf ve ihsanı sayesinde kendilerini **393**
hoş tutacak ve aralarında kötülük çıkmasından korkulan hususu teskin edecek olan diyet hükmünü getirdi. İnsanların nesi varsa, hepsini Allah vermekle birlikte, hiçbir nimet vermeden de onları başlangıçta imtihan etme hakkı vardır, nimetler verince onları imtihan etmeye ve diyet ödeme hükmünü vermeye daha fazla hak sahibidir. Öyle ki kātilin canını onlara bağışlamakla kendileri için bir fayda ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında konu ile ilgili olarak zikrettiğim gibi Allah’ın yarattığı başka faydalar da vardır. Her ne kadar diyet tazminatının faydası öldürülen kişiye yönelik değilse ve -öldürüleceğini bilmemesi sebebiyle- o faydadan dünyada mahrum olsa da öldükten sonraki hayatı için bir azık olması sözkonusudur. Öldürmeye ilişkin olarak konulan diyet cezasında belirttiğim gibi lehine ve aleyhine olan kişiler hakkında kargaşanın bertaraf edilmesi ve iyilik hakkının yerine getirilmesi vardır.

Burada malların yok edilmesindeki temel esas şudur: Elde tutulunca da, yok edilince de malların faydası özellikle sahiplerine döner. Canlarında lehinde olan husus, diyetin aşiretlerine ve ilgili kimselere dönmesidir. Bununla beraber mallar insanlara verilmiştir, böylece malı ödeyen kimse onu satın almış gibi olur. Her satın alınan mal karşı tarafa teslim edilmekle kendisi çıkmış olur. Cinayet suçu işlemeyen kimsenin sakıt olan bir diyeti ödemesi muhtemel değildir, teslim akdi sebebiyle diyeti ödese bile. [§]Canlara karşı işlenmiş cina- **394**
yetlerin durumu böyle değildir. Dolayısıyla dinen diyeti üstlenenlerin dışındaki kişilere diyet ödeme yükümlülüğünün konulması caizdir. Zira diyetin teslim edilmemesi halinde bedelinin ödenmesi gerekir.

Şu da bilinmelidir ki hata yoluyla adam öldürmek iki şekilde vukû bulur: Biri, dini yönünden öldürülmüş olur; önceden kâfir bildiği veya kendisinde kâfir görüntüsü bulunduğu için. Diğeri, kişi başkasına atış yaparken ona isabet ettirmesidir. Her iki hatada da hüküm aynıdır. Üçüncüsü -ki o âyetin gerektirmediği öldürmedir- döverek bir kişiyi öldürmektir. Bu tür hata bazan din hakkında hataya düşünce, yahut kasten olunca veya nefiste hata olunca hepsi birlikte olur.

Ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet. Allah Teâlâ, öldürülenin aile fertlerinin kim olduğunu açıklamamıştır. O, başka bir âyette: "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik"[1005] buyurmuş ve ehlin kim olduğunu açıklamamıştır. Dolayısıyla "ehl" ve "velî" ile ölenin vârisleri kastedilmiş olmalıdır. Nitekim şöyle bir haber nakledilmiştir: Daha önce diyet, baba tarafından ölenin yakınlarına ait ise de Hz. Peygamber (s.a.) Eşyem'in hanımına, kocasının diyetinden mîrâs vermiştir[1006]. Bir de şu var ki diyet, öldürülen kişi hayatta iken kendisinden faydalanan kimselerin hakkıdır, diğerlerinin değil. Adam öldürülünce ve menfaatleri yakınlarından uzaklaşınca Cenâb-ı Hak, diyeti onların hakkı yapmıştır, çünkü hayatta iken ondan faydalananlar, başkası değil, onlardır. Şöyle denilmiştir: Öldürme olayı öldürülenlerin velileri ile öldürenin velileri arasında kin oluşturur, bu da onları kargaşaya ve öldürmeye sevkeder. Bu durumda gönüllerinin hoş olması için diyet gerekli olmuştur, tâ ki öldürme olayı tarafları kin ve nefrete sevketmesin. Yine denildi ki kātil hata iddiasında bulunup bununla kendisinden kısas cezasının düşmemesi için diyet gerekli kılınmıştır. Dolayısıyla diyet, kātil, hata iddiasında bulununca ondan diyet alınsın diye vacip kılınmıştır. Daha önce belirttiğimiz üzere adam öldürmede
395 hata yapmak iki şekilde olur: Biri, kişinin kasıt ve iradesindeki hatadır. [§]"O da başka bir şeyi kasteder, fakat insana isabet eder. Bu hatadır, çünkü vurmayı kastettiği şeyden başkasına isabet etmiştir. İkincisi, de din hatasıdır, şöyle ki o, birini kâfir zannederek kasten öldürmesidir, bu da bir hatadır.

Hata yoluyla adam öldürmenin başka bir şekli daha var, o da şudur: Kişinin demir madeni dışında bir cisimle kasten vurmasıdır. Kendisiyle dövdüğü nesne küçük taş yahut küçük baston olursa onun hükmü hata hükmü gibidir. Şayet öldürecek türden büyük taş yahut büyük baston gibi benzer şeyler ise âlimlerimiz bu konuda farklı görüşler ileri sürmüştür. Ebû Hanîfe'ye göre bundan dolayı kısas lazım gelmez, belki yakınlarına (âkıle) ağırlaştırılmış diyet

1005 el-İsrâ, 17/33.
1006 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 18; Tirmizî, "Diyât", 18.

ödemek gerekir. İmam Muhammed'e (r.h.) göre ise bu olayda dövülen kimsenin ölümden kurtulması mümkün olmazsa kātil öldürülür. Hz. Peygamber'den (s.a.) demirle öldürmenin kasten öldürme konumunda bulunduğu rivayet edilmiştir. Büyük taşla öldürmede bu hadis, Ebû Hanîfe'nin delilidir, ayrıca hadis kasten dövmenin bazan hata olduğunun da delili olur. Nûman b. Beşîr'den (r.a.) nakledildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Demir ve kılıç dışında her şey hatadır"[1007]. Bu meseleyi ileride "Kasta benzer öldürme" bahsinde inşallah zikredeceğiz.

Âlimler, köle azat etmenin âkıleye değil de kātile lazım geldiği konusunda ittifak etmiştir. Diyete gelince, ödemenin kime gerekli olduğu zikredilmemiştir. Selef âlimlerinin çoğunluğu diyetin âkıleye gerektiğini söylemiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'den gelen rivayetler nerede ise tevatür derecesindedir.

Bazı âlimler de şöyle demiştir: Diyet köle azat etmek gibi kātile yüklenen bir borçtur. Bu görüş sahibine şöyle cevap verilir: Oruç, diyetin mi, yoksa köle azat etmenin mi bedelidir? Şayet: "Hayır köle azat etmenin bedelidir" derse ona şöyle karşılık verilir: "İşte bu, kātil için gerekli olan ödemenin köle azat etmek olduğunu gösterir, şayet köle azat edecek imkânı bulamazsa, onun yerine oruç tutar; bu da diyet ödemenin kātilin borcu olmadığını gösterir. **[§]** **396**
"Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden; diyeti, âkıleye yüklediği konusunda rivayet gelmiştir. Miksem'in naklettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.) muhacirler ile ensar arasında bir yazı (antlaşma) yazarak, diyetlerini ödemelerini, esirlerini fidye karşılığı örfe uygun şekilde kurtarmalarını ve müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermelerini emretmiştir[1008]. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) rahimdeki çocuk hakkında akrabanın bir köle yahut câriye azat etmelerine hükmetmiştir. Kumasına, çadırın direği ile vurup onu öldüren kadının erkek akrabasına ve anne karnındaki çocuğun düşürülmesi hakkında "gurre"ye[1009] hükmetmiştir. Bir bedevî Resûl-i Ekrem'e: "Ey Allah'ın nebisi! Yemeyen, içmeyen ve ses çıkarmayan bir cenîn için beni borçlandırıyor musun, böyleleri için diyet ödenmez" demiştir. Buna cevap olmak üzere Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bu Arapların kafiyesi gibi kafiye midir? Borçlandırırım, çünkü diyet, âkılenin

---

1007 Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 272, 275; bk. İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrici ehâdisi'l-hidâye*, II, 265, 268.

1008 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 419. "Akal" (عقل) diyet ödemek, "me'âkıl" (المعاقل) diyet demektir. "Ânî" (العانى) esir demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "عقل" md.).

1009 Gurre, insanın sahip olduğu her şeyin en nefis olanına denilir. Burada kastedilen şey erkek veya câriye olan köledir.

borcu, mîrâs ise pay sahiplerine aittir"[1010]. Çadırın direği adam öldüren cisimlerdendir. Onunla kumasını dövüp öldüren kadın hakkında Resûli Ekrem kısası gerekli görmemiştir. Bu hadis Ebû Hanîfe'nin şu görüşü için dayandığı delildir: "Büyük veya küçük kütük aynıdır, bunlardan dolayı kısas yoktur". Bu konudaki haberler çoktur.

Ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet. Öldürülenin ailesine tes-
397 lim edilendir. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, **Ölenin ailesine teslim edilecek** meâlindeki ilâhî beyan, teslim etmeye teşvik, şer ve fesadın çıkmasından korkulan ihtilaf ve zorlukları ortadan kaldırmayı önlemeye yönelik benzeri bir ödeme konumundadır. Cenâb-ı Hak, hata ile öldürmede böyle bir bedel koymuştur. O'nun şu beyanı da bunun konumundadır: "Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir"[1011]. Daha önce biz, diyeti kimlerin teslim edeceğini açıklamıştık. Yüce Allah öldürülenin ehline teslim etmeyi emretmiş, fakat ehlinin kimler olduğunu açıklamamıştır. Selef âlimlerinin görüşleri, ehlinin vârislerinden ibaret olduğu hususunda birleşmektedir. Bu konuda dayanılan ilke şudur: Diyet öldürülen kimsenin can bedeli olarak meşrû kılınmıştır, dolayısıyla ölenin terikesi konumundadır. Buna göre ölenin vasiyetleri olsa yahut üzerinde borç bulunsa diyet malından bunlar yerine getirilir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın şu beyanına benzemiştir: "Erkekler için ölenin bıraktığı mallardan pay vardır"[1012]. Bu âyetlerde yer alan vasiyet ve borçlar ödendikten sonra mîrâstan pay alacakların açıklaması vardır. O paylar mîrâsçılara aittir, dolayısıyla vefatından sonra mîrâsından yararlanan aile fertlerine intikal eder. Zaten hayatta iken de ailenin niteliği böyledir. Mîrâs, ölü ile ve onun menfaatleri ile ilişkili olan kişilere döner. Şu da var ki, "ehl" (أهل) kelimesi her konumda zevce için kullanılması imkânsız değildir. Bu sebeple zevcenin de (diyetten) kendilerine mîrâs intikal edenler arasına girmesi gereklidir, diğer vârisler ondan daha çok hak sahibidir. Aslında benzer bir konuda Eşyem ed-Dıbâbî'nin mîrâsçı kılınması konusunda merfû' bir haber rivayet edilmiş ve Hz. Ömer, sahâbenin huzurunda onunla amel etmiştir[1013]. Mîrâs velâyeti dışındaki velâyetlere sahip olanlar, mîrâs velâyetine daha güçlü bir konumda sahiptir. *En doğrusunu Allah bilir*.

1010 Bu anlama gelen bir rivayet Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer almıştır ("Diyât", 25; Müslim, "Kasâme", 36-38).

1011 el-Bakara, 2/178.

1012 en-Nisâ, 4/7.

1013 Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 18; Tirmizî, "Diyât", 18. Tirmizî hadis için sahih demiştir.

Ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Bu beyanda diyetten istisnâ yapılmıştır, çünkü kimsenin azat etme hakkı yoktur ki bağışlamaya ihtimali olsun. Bu, Cenâb-ı Hak'kın şu buyruğuna benzemektedir: "Kim kısası bağışlarsa o kendisi için kefarettir"[1014]. Burada bağışlamayı zikretmek, Allah Teâlâ'nın "Bağış yapmanız sizin için çok hayırlıdır"[1015] beyanındaki alacaklarda teşvik edilmesine bağlıdır. Bu meselede aslolan şudur: Bilindiği üzere bağış yapma ihtiyaç sahiplerine yönelik olur. İnsan aklı bağış yapmayı kural olarak zenginlere özgü kılar. Şunu da belirtmek gerekir ki bağış yapma (sadaka, tasadduk) ikiye ayrılır. Birincisi, âyet kātili konu edinmiştir. Her bir kātilin diyetin tamamını ödemesi zor bir şeydir, dolayısıyla teşvik buna yönelik olmuştur.

[§]İkincisi, bilindiği üzere borçlarda ve sadakalarda yapılan bağışların **398**
dünyada bir karışıklığı yoktur. Bazan bilinmeyen kimselere teşekkür yapılabilir. Böylece onların yaptıkları bu iş, karşılık beklemeden sadece Allah rızası için olur. Esasen ona bu sebeple sadaka denilmiştir, çünkü o, Allah rızası için yapılan iyiliğin adıdır. Bu konuda şunu söylemek de mümkündür. Diyet ödemesinde zekâtı farz kılan zenginlik şart değildir. Bu türün dışındaki zenginlik, sahiplerini sadakayı yüklenme sorumluluğundan dışarı çıkarmaz, belki divan üyeleri üzerine yükletilir. Onlar, aldıkları bağışlar (belki maaşlar) sebebiyle mal sahibi olan kimselerdir. Mülkiyetine geçtikten ve zenginlik şartlarının tamamlanmasından sonra değil, maaşın çıkma vaktinde alınır. Bunda istisnâyı, sözün öncesine değil, sözü takib eden cümleye döndürmek sözkonusudur. Istisnâyı sadece bir kısmına hamletmek, hükmü anlamanın mevkiinin, hikmetin gerektirdiği şey olduğunun bilinmesi içindir, dilin hakkının vardığı husus için değil. *En doğrusunu Allah bilir*.

Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Adamın kendisi mümin olur, fakat kâfir olan kavmi ile savaşta bulunur ve kendisini bir müslüman öldürürse öldürene diyet vacip olmaz, sadece mümin köle azat etmesi gerekir[1016]. Yine İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Adam müslüman olurdu, sonra da kavmine gider onlarla beraber ikamet ederdi. Ardından İslâm ordusu onların yanından geçer, bu esnada öldürülen öldürülürdü. Bu sebeple Yüce Allah **Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır**

1014 el-Mâide, 5/45.

1015 "Eğer eli darda olan birisi borçlu ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Şu da var ki bağışlamanız, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır" (el-Bakara, 2/280).

1016 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 207; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 619.

meâlindeki âyeti indirmiştir[1017]. Bazıları da şöyle demiştir: Dâru'l-harp'te ikamet eden bir müminin adamları bize düşmanken onun için diyet tazminatı ödemek nasıl vacip olur; biz onların mallarını ganimet olarak elde ettiğimiz halde onlara diyet nasıl veririz!

"Diyet Beytü'l-mâle verilebilir mi?" diye sorulursa şöyle cevap verilir: Şayet diyeti hak eden kişi hayatta ise ve Beytü'l-mâlda hakkı varsa caizdir. Fakat
399 kâfir ülkesinde ikamet eden müslümanın beytül-malda hakkı yoktur. [§]Çünkü bizim hükmümüz onun ülkesinde geçerli olmaz, dolayısıyla Beytü'l-mâl, onun diyetine nasıl hak sahibi olur? Bir de şu var: Kâfirlerin ülkesindeki müslüman, İslâmiyet sebebiyle kendini ve malını korumuş olamaz; çünkü savaş ülkesi, kanların ve malların korunduğu bir ülke değildir. Durum böyle olunca, orada canın ve malların bir bedeli yoktur, bu sebeple de diyet vacip olmaz. Görmez misin ki bir kimse o müslümanın malını yok etse bedelinin ödemesine hükmedilemez, buna bağlı olarak canına yönelik bedel de ödenmez, çünkü İslâm ülkesinde ikisinin okunulmazlığı eşittir.

Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Bu ilâhî beyanın tevili hakkında -diyet lazım gelmediği konusunda ittifak bulunmakla birlikte- farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat ihtilaf, diyeti kimlerin ödeyeceği hakkındadır. Bu konuda üç görüş vardır. Biri şudur: Bu, yağmalamak sebebiyle öldürülen kişi hakkındadır. Meselâ; düşman ülkesi halkını yağmalarken onlar arasında bir müslümanın bulunmasıdır. Yağmalamak mubah kılındığı için bu şekilde öldürülen müslüman için diyet yoktur. Buna göre iki şey yapmak gerekir: Biri, bu olayda kefaret ödemenin diyet ödemekten daha uygun olmasıdır. İbadet ve Allah'a yaklaşma anlamında kefaretin, Allah hakkı olduğu yerde, mubah kılmak Allah tarafından vaki olunca kefaret, düşme noktasında kul hakkı olan diyetten daha uygundur. Fakat mubah kılma hakkına sahip olandan gelmemiştir[1018]. Kefaret vacip olunca, diyetin vacip kılınması daha layık bir konuma girer. Fakat diyet vacip olmayınca durumun onların takdir ettikleri gibi olmadığı ortaya çıkmıştır.

İkincisi, öyle olduğu farz edilse, o bize düşman olan yahut olmayan bir kavimden olabilir, bunların ikisi de yağmalama bakımından eşittir. Belki yağ-
400 malama mubah olunca, [§]onların içinde şayet müslüman varsa diyet ve kefaret türünden can hakkı yok olur. Müminleri kalkan olarak kullanan bir kavim

[1017] Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 620.

[1018] Yani kefaret, kendisine ait olan Allah'tan gelmemiştir.

hakkındaki cevap da böyledir, onlara ok atmak mubah kılınınca diyet ve kefaret eşit olur. Buna göre can dışında kısas alacağı olan kimse, kısası uygularken adam ölse bunun için kefaret yoktur. Fakat diyet hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun yanında eli kalem tutmayan (baliğ olmayan) kimse birini öldürürse hüküm buna göredir[1019]. Diyetsiz vacip olmadaki, diyetin icab noktasından kefaretten daha layık olmasını gerektirir. Kefaret gereklilik kazanmayınca diyet ödemenin zannettikleri gibi olmadığı ortaya çıkar.

İkinci görüş, âlimler, savaşan gruptan birinin öldürülmesinden dolayı diyetin vacip olmadığını, **mümin olmakla birlikte size düşman olan bir kavimden mümin bir kimse ise…** anlamındaki bu ilâhî beyana dayanarak kabul ettiler. **Ailesine teslim edilecek bir diyet** mânasındaki ilâhî beyan da bunu desteklemektedir. Aslında onun ailesi düşmandır, onlara diyetin verilme ihtimali yoktur, çünkü bizim onların mallarını alma hakkımız bulunmaktadır, dolayısıyla o diyet de sonuç itibarıyla bizim olacaktır. Kefarete gelince o, kul ile Allah arasındaki bir şey olup onu yerine getirmek gerekir, bu işte günah anlamı kastedilirse tövbe ve kefaret konumunda bulunur. Bu anlattıklarımıza iki şey dâhildir: Biri, vârisi bulunmayıp İslâm ülkesinden olan ve İslâm ülkesindekilerden biri tarafından öldürülen herkesten diyeti iptal etmektir[1020], zira onun ailesi yoktur. Ailesi olmamak, ailesi olmaktan daha çok vukû bulur, aynı zamanda onlar kendisine düşmandır. Şimdi, onu öldüren ile öldürenin kavmi Beytü'l-mâle borçlandırılır. Eğer diyet vacip olsaydı, önceki de bunun gibi olurdu. Fakat bunun için vacip olmamıştır, çünkü sayıca onlardan daha çok olanlara diyetin vacib olduğu görüşündeyiz. Nitekim kendisi mümin olup kavmi anlaşmalı yahut kâfir olup kavmi anlaşmalı olanlara da gerekli olması, bu hususu desteklemiştir. Aslında düşmanlık anlaşmayı bozmuyor. İkinci yorum şudur: Müslüman ile küfür ehli arasında irsiyet ilişkisi yoktur ki onlara
yönelik olması ile diyet ortadan kalksın. [§]İslâm'ı benimsemek yoluyla mîrâs **401**
müslümanlara intikal eder. Bıraktığı bütün mîrâs da buna göredir. Şu halde, onun bundan dolayı gerekli kılınmadığı ortaya çıkmıştır.

Üçüncü görüş, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme "dâru'l-harp"te müslüman olup bize katılmayan kişi hakkındadır. Bu kişiyi bir mümin hata yoluyla onu öldürürse diyet ödemeyip bir köle azat eder. Dolayısıyla anlamı **size düşman olan bir kavimden**, yani görünürde kâtile göre bir kavimdendir ki o

---

1019 Müellif şunu kastediyor olsa gerek: Yağmacılar, ergenlik çağına erişmeyen küçük çocukları öldürürlerse, onlara kefaret gerekmez. Yani müslümanlar, silah taşımayan küçük çocuklar, kadınlar ve yaşlıları öldürdükleri takdirde onlara kefaret vacip olmaz.

1020 Yani kavmi, savaş ülkesi insanlarından olan kimseyi İslâm ülkesinden biri öldürürse.

kavim henüz düşmanlık göstermekten vazgeçmemişlerdir. Şimdi, sözü edilen kişinin hata yoluyla öldürülmesi iki yönden olur: Biri, öldürülenin kâfir olduğu bilinen ve görünürde bulunduğundan başka bir dînî duruma intikal ettiği açığa çıkmayan, İslâm ülkesine çıkmasıyla veya simasıyla ortaya çıkmayan kimsedir. Bunun benzeri hakkında şu âyet inmiştir: "Sizi selâmla karşılayan kimseye mümin değilsin demeyin"[1021]. Allah Teâlâ onların böyle olduklarını, dinlerini gizlediklerini haber vermiş, nihayet mümin olduklarını açıklayarak kendilerine lütuta bulunmuştur. Bu konum onlar arasında iman öncesi durumuna girer. Ancak savaş ülkesine aman ile giren müslümanların durumu böyle değildir. Ancak hata yoluyla öldürüp diyet ödemesi gerekli hale gelen kişinin durumu buna benzemez.

Hata yoluyla öldürme şekillerinin ikincisi, başkasına yönelik olarak attığı halde sözü edilen kişiye isabet etmesidir, tıpkı kendi memleketinde olabileceği şekilde. Açıkladığım gibi, yapılan iş üzerinde hata vaki olduğu için onun diyet ödemesi gerekmez. Böyle öldürülen kişinin canı için bedel konulmasına ihtimal yoktur. Bu meselede aslolan, savaş alanının öldürme alanı olmasıdır. Savaşta kan akıtmak ve malı yok etmek vardır; dâru'l-harpte kan ve mal koruma altında olmaz, bu sebeple burada anlatılan öldürmeden dolayı bedel gerekmez.
402 Bu ülke İslâm ülkesi gibi değildir. [§]Çünkü İslâm ülkesi barış ve güven yeridir, orası kan ve malların korunduğu bir yer kılınmıştır. Şu var ki bizim ülkemize antlaşmalı olarak giren düşmanların canları, bize düşman olsalar da, öldürülmekten uzaktır, şayet hata yoluyla öldürülürse bedel ödemeyi gerektirir, çünkü bu şartla ülkemiz barış ve koruma ülkesidir. Dâru'l-harp'te müslüman olup da İslâm ülkesine çıkmayan, buradan eman ile müslüman olarak çıkana benzemez[1022]. Emanda birinci durumu korumanın gereği vardır. İlkinde bu yoktur (yani müslüman olup da İslâm ülkesinden çıkmayanda). İki durumdan biri icabın başlangıcı hakkında, diğeri de vacip olduğu üzere kalması hakkındadır. Bu tip, usul açısından konum farklılığı ve aralarındaki ihtilaf bilinen bir şeydir. Kişinin memleketinden çıkmayıp hicreti terketmesinde dinî bazı gereklilikler ortaya çıkar; nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[1023]. O hicret (Medîne'ye hicret) nes-

---

1021 en-Nisâ, 4/4.

1022 Yani bu kimse "dâru'l-harp"ten müslüman olarak çıkan kimseye benzemez, çünkü o, ülkesinden müslümanların emanı ile çıkar.

1023 "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir" (el-Enfâl, 8/72).

hedilmiştir. Her ne kadar Medîne'ye hicret neshedilmiş olsa da İslâm ülkesine hicret nesh edilmemiştir. Dolayısıyla bizim onlar üzerinde velâyet hakkımız yoktur. Can bedeli hakkı, kendisinden sonra geride velileri ve aile fertleri kalan kimseler içindir, oysa bu, yok edilmiştir, bu sebeple de vacip olmamıştır. Bizim "Eğer kasten öldürülse kısas da diyet de vacip olmaz" sözümüz bu esesa dayanır. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik"[1024]. Ama tartıştığımız hususu, velâyet ortadan kaldırmıştır, bunun için yetki de bâtıl olmuştur, onun bâtıl olması ise bedelin bâtıl olmasıdır. Bununla birlikte haramlık ortaya çıktığı için kendisi ile Allah arasındaki hakkın baki olması mümkündür.

[§]Size düşman olan bir kavimden ise. Size düşman, size karşı düşmanlık gösteren demektir. Bunun delili, o kişi her ne kadar o ülkeye çıksa da orada bulunanlar onun kavmidir, fakat kendisi onların arasında değildir. Bu konum şuna benzer: Adam iman etmiş, fakat henüz ötekilerin arasında bulunmaktadır; böylesini öldürene herhangi bir ceza uygulanmaz. İslâm ülkesine çıkınca ister dönsün, ister dönmesin[1025], onun hükmü bu âyetin çerçevesinin dışında kalır, böylesi durumuna uygun delilin hükmüne bağlı kalır, o da nâzile (konuk) hükmüdür, âyetin hakkı onu gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir*. 403

Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bu âyetin tevili hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, öldürülen kişi kendileri ile aramızda antlaşması bulunan (muâhed)[1026] kavimden biri olduğunu söylemiştir. Bazı âlimlerimiz bu âyeti, sözleşmeli birinin, İslâm ülkesinde öldürülmesinden dolayı ailesine teslim edilmek üzere, diyet ödemenin gerekliliği konusunda delil olarak ileri sürmüştür. Bu, müslümanın diyeti gibidir. Çünkü Allah Teâlâ, her ikisi hakkında **teslim edilen diyet** diye buyurmuştur, aralarında fark konulmamıştır. İbn Abbâs'tan da bu görüş rivayet olunmuştur[1027]. Âyetin başka hususlara da ihtimali vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak âyetin başında şöyle buyurmuştur: **Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı yoktur**… **Öldürülen, mümin**

1024 el-İsrâ, 17/33.

1025 Yani kendi ülkesine ister dönmüş olsun ister olmasın farketmez.

1026 Muahed, müslümanlarla aralarında sulh anlaşması yapılmış olan kâfir ülke halkından olan kimsedir. Bu kimse İslâm ülkesine girerse müste'men diye adlandırılır. Yahut bir ihtiyaç sebebiyle geçici olarak savaşı sona erdirmek üzere, müslüman devlet başkanının kendileri ile sulh anlaşması yaptığı kâfir kimselerdir. Sulh anlaşması devam ettikçe onların kanları koruma altındadır.

1027 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 208; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 619, 620.

olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır kısmına kadar. Bunun şöyle bir anlama gelme ihtimali vardır: Eğer öldürülen kişi, kendiniz ile aralarında antlaşma bulunan bir kavimden ise Allah Teâlâ, burada üçüncü öldürülende imanı tekrar zikretme yerine, ilk iki öldürülenlerde imanı zikretmekle yetinmiş, buna mukabil ikinci öldürülende "iman" kelimesini tekrarlama yerine birinci öldürülendeki imanı zikretmekle yetinmemiştir. Çünkü O, **Bir müminin, hata dışında bir mümini öldürmeye**
404 **hakkı yoktur, [§]kim bir mümini hata ile öldürürse inanmış bir köle azat etmesi (ve ailesine teslim edeceği diyet ödemesi) gerekir**, diye buyurup bunun üzerine ilavede bulunmasaydı o zaman her mümini öldürmeden dolayı diyet ödemeyi gerekli görürdük. Allah Teâlâ'nın ikincisinde imanı zikretmesi, ikisini birbirinden ayırmak içindir. Ama ikincisinde imanı zikretmesi, üçüncüsünde zikretmeye ihtiyaç bırakmamıştır, çünkü ikinci ile üçüncü arasında fark yoktur. İşte sözkonusu ettiğimiz husus bu sebeple olmuştur. Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir: **Eğer öldürülen kimse, sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan** [mümin] **bir kavimden ise** meâlindeki âyet hakkında, "mümin" kelimesini eklediği rivayet edilmiştir[1028]. Öldürülenin müslüman olduğu görüşünde olanlar, Yüce Allah'ın: **İnanmış bir köle azat etmektir** anlamındaki beyanı delil olarak ileri sürmüştür, çünkü zimmeti olmayınca sulh anlaşmalı olan kimseyi öldürene kefaret gerekmez. Görmez misin ki Hz. Peygamber (s.a.) Amr b. Ümeyye'nin öldürdüğü anlaşmalı iki kimse için fidye vermiştir[1029]. Resûlullah'ın, onun için kefaret emrettiğine dair herhangi bir haber bize ulaşmamıştır. Şöyle deniliyor: **Eğer öldürülen kimse, sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir kavimden ise** beyanına göre kefaret güven verilmiş sulh anlaşmalı kâfir kimseyi öldüren kimseye vaciptir. Yine şöyle demiştir: Öldürülenin anlaşmalı bir kâfir olduğunu gösteren delillerden biri de şudur: Şayet bu kimse müslüman olsaydı, sulh anlaşmalı olan ailesi için diyet alma hakkı doğmazdı, çünkü onlar kendisine vâris olamazlar; ancak barış anlaşmalı kişi olunca kendisine vâris olurlardı. Bu, âlimlerimizin, sulh anlaşması yapılmış kişiyi öldürene tam bir müslüman diyetinin gerekli olduğu yolundaki görüşlerini güçlendirmektedir. Hz. Peygamber'den (s.a.), bir zimmi için müslüman diyeti ödemeye hükmettiği rivayet edilmiştir"[1030]. Amr b. Ümeyye hadisi de şöyledir: "Kendisi bir yolda yürürken Benî Âmir kabilesinden iki adam

[1028] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 209; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 325; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 620.

[1029] Tirmizî, "Diyât", 11.

[1030] Dârekutnî, *Sünen*, II, 129; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 366.

yönelerek, gölgelenmekte olduğu yere indiler. Bu ikisinde Hz. Peygamber (s.a.) tarafından verilmiş sulh anlaşması vardı, fakat Amr bundan habersiz olup sadece Âmiroğulları'ndan olduklarını biliyordu. Bu iki kişi uyuyunca, Amr ikisini de öldürmüştü. Bununla Beni Âmir'den intikam aldığını sanıyordu. [§] 405
Amr Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme gelince şöyle dedi: "Sen iki kişi öldürdün, onların diyetini ödeyeceğim". Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) onların diyetlerini ödemiştir[1031]. Bilindiği üzere diyet belirlenmemiş olmakla birlikte tamdı, çünkü Araplar, kendi diyetlerinin müslümanların diyetlerinden eksik olmasına rıza göstermiyorlardı. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Benî Âmir kabilesine mensup sözkonusu iki kişinin diyetlerini hür ve müslüman iki kimsenin diyeti kadar yapmıştı[1032]. İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ehl-i Kitab'ın diyeti müslümanın diyeti gibidir"[1033].

Şöyle bir soru sorulabilir: İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yahudiyle Hıristiyan'ın diyeti 4.000 dirhem, Mecûsî'nin diyeti 800 dirhemdir[1034]. Hz. Osman'dan da buna benzer bir söz nakledilmiştir[1035]. Bunun cevabı şudur: Bu rivayetin, Hz. Ömer'den nakledilen şu bilgiye dayanmış olması mümkündür: Hz. Ömer develeri değerlendirmiş ve sonucu 4.000 dirhem çıkmıştır, ikinci defa kıymetlendirmiş, bu defa 6.000 dirhem çıkmış ve 10.000 dirheme varıncaya kadar bunu yapmıştır. Mümkündür ki, Ömer (radıyallahu anh) develere ilk defa kıymet biçince 4.000 dirhem ortaya çıkmış, bu da Yahudilerin veya Hıristiyanların diyeti olmuştur. Ravi, Ömer'in bu kıymetlendirmeyi, Hıristiyan ve Yahudilerin diyeti bu kadar olduğu için 4.000 dirhem diyet tazminatını gerekli kıldığını sanmış, buna göre rivayet etmiştir. Bununla birlikte Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan diyetin 10.000 dirhem olduğu da nakledilmiştir. Yine rivayete göre Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman (r.a.) şöyle demişlerdir: Eman verilen gayr-ı müslimin diyeti hür bir müslümanın diyeti kadardır[1036]. Bu rivayet Ebû Bekir ile Ömer'in ilk görüşlerini zayıflatmaktadır. Yahut bunun istilâhî olma ihtimali vardır.

1031 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, IV, 139; Tirmizî, "Diyât", 11.
1032 Tirmizî, "Diyât", 11.
1033 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, X, 95; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 368.
1034 Tirmizî, "Diyât", 16.
1035 Şafiî, *el-Müsned*, 354; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 365.
1036 Abdurrazzâk, *el-Musannef*, X, 95.

406 [§]Şayet, Amr b. Şuayb'ın babasından, o da dedesinden rivayet ettiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Kâfirin diyeti müslümanın diyetinin yarısı kadardır"[1037], diye bir itiraz yapılırsa buna şu cevap verilir: Her iki fırka da bu haberle amel etmeyi terk etmiştir. Çünkü 4.000 dirhem diyen onu benimseyememiştir, zira 4.000 dirhem onun görüşüne göre müslümanın diyetinin üçte biridir, zaten müslümanın diyeti ona göre 12.000 dirhemdir. 10.000 dirhem diyen de bu haberi benimsememiştir, dolayısıyla iki fırka da bununla amel etmemişlerdir; sebebi de bu hadisin kendilerince sabit olmamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir*. Şunu da belirtmek gerekir ki müslümanın kâfire bedel olarak öldürülmesi konusunda anlattığımız gibi, bunun vacip olduğuna işaret eden delil vardır[1038]. Müslümanın, zimmi sebebiyle öldürülmesi gerekli olunca, ikisinin diyetinin eşit olması da gerekli olur. Görmez misin ki ikisinin kātilinin diyeti de eşittir.

Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise. Bu ilâhî beyanın tevili hakkında iki yönden görüş farklılığı vardır. Biri şudur: Âyet özel olarak müminler içindir. Fakat onlar üç kısımdır: Birincisi, imanı geliştirmek üzere olanlar, diğeri "dâru'l-harp"te savaşanlardan iman etmek üzere olanlar, üçüncüsü de "dâru'l-ahd"de antlaşmalı olanlardan iman etmek üzere olanlardır.

Âyetin iki yönünden diğeri, kanını iman ile yahut iman ve ülke ile veya ahit sebebiyle koruma altına alan müminlerden biri, hata yoluyla öldürülünce, kendisi hakkında oluşan hakların açıklanmasıdır. Bu durumda önceki paragrafta yer alan ilâhî beyanın içermediği, fakat öldürülmesi yasaklanan birçok kişi, sözü edilen âyetin verdiği haklardan mahrum kalır, meselâ savaşanların
407 kadınları ve çocukları gibi. [§]Dolayısıyla, "dâru'l-harb"de kanları korunmuş olmaması sebebiyle diyet gerekmez, antlaşmanın ortadan kalkması sebebiyle de onları öldürmesek de kefaret vacip olmaz. Şayet âyetin tevili bu ise âyette, yine mümin olan maktûlün tahsis edilmesi sözkonusudur ki ondan dolayı diyet yoktur. Âyete yönelik bu icmâ anlayışına göre Allah Teâlâ, eğer öldürülenleri hükümde birleştirmeyi kastetseydi durum şuna yönelik olurdu: Ya kefaretteki iman sıfatında olduğu gibi iş tamamına ulaştırılmak üzere yahut icaz ve tedricilik anlamına gelirdi; böylece fikir yürütme sadece bir maktûle yönelik olurdu. Fakat iman tek maktûl hakkında değil ikisi hakkında zikredilince, bunları birbirinden ayırmak üzere imanın zikredilmiş olduğu ortaya çıkar. Orucun konumu da bunu güçlendirmektedir, şöyle ki o bir defa zikredilmekle birlik-

---

1037 Ebû Dâvûd, "Diyât", 21; Tirmizî, "Diyât", 16. Tirmizî bu hadis için hasen demiştir.

1038 el-Bakara, 2/178 âyetinin tefsirine bakınız.

te hükmü tamamına şâmildir. Aslında Cenâb-ı Hak'kın, niteliğini açıkladığı diyetin konumu da aynıdır. Eğer âyetin tevili birincisi ise muâhed hakkında, Resûlullah'tan rivayet edilen şu hadis ile gerekli kılınmıştır: "Hz. Peygamber, eman ile ülkeye giren ve bu arada öldürülen Âmir kabilesine mensup iki kişi hakkında müslüman ve hür iki kişinin diyetiyle hükmetmiştir [bu rivayet biraz önce geçmiştir]. Bu söylediklerimizde şunun da açıklanması vardır ki diyet, öldürmekten sakındırmak için gerekli kılınmış değildir, çünkü diyet uygulaması çocuklar ve kadınlar hakkında mevcut olup vücûb haline gelmemiştir, diyet anlaşmanın ürünüdür. Din ve öldürme yasağı hakkında esirlerle kadınların öldürülmesini ahit sebebiyle ayırmak konusunda ittifak olunca, müslümanların durumu da dinde ve öldürme yasağında ittifaka bağlı olur. Ancak sulh anlaşması ve ihraz sebebiyle birbirinden tefrik edilir.

[§]Yukarıda sözü edilen ikinci tevili, Yüce Allah'ın **Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise** meâlindeki ilâhî beyan ikinci tevili kuvvetlendirmiştir. Şayet imanın zikredilmesi, düşman tarafından öldürülmüş olmayı gerektirmeseydi mümini zikretmeye ihtiyaç olmazdı. Âyetin başlangıcında yasak ve istisnânın birlikte kastedildiğinin açıklaması daha önce geçmiştir. Sözleşmeliler (muâhed) hakkında iman zikredilmeyince, tabiatıyla terkedilmiş oldu. Şu husus da bunu takviye etmektedir: Şöyle ki iki türü zikretmek birini diğerinden ayırmaya işaret eder, çünkü bu hususta mânada gereklilik konumu, beyanda da tamamına ulaştırma konumu yoktur. Hepsi hikmet noktasında sözü edilen iki tür üzerinde yer alır; işte bunun içindir ki ayırıma intikal etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki görünürde hitap iki durumu kapsar: Biri haramlığı ihlal etme hakkında, diğeri de telaffuz edilenin ölçüsü hakkında ayırım yapmaksızın ıvaz konumundadır. Açıklama bunlardan biri için gelmiştir ki o da müminin diyetidir, dolayısıyla gereken açıklama âyette yapılmış gibidir. Bilinmektedir ki şayet böyle olsaydı hepsini içerirdi, fakat ayırıma gelince o, müstesnâdır. Nitekim orucun durumu ve tövbe hakkında zikredilmiştir. Tazminatın durumunu açıklamak üzere, onları ayrı ayrı zikretmek de bunun gibi hepsinde diyeti zikretmek tek bir sınır üzerinde bulunur. Bununla birlikte tam olarak yahut yeterli bir şekilde açıklama hakkına gelince olanlarda kefaretin durumu eşittir, işte birincisi de bunun gibidir. 408

Şimdiye kadar anlattıklarımızı iki husus güçlendirmektedir. Biri, diyet bugünkü meblağı ile Câhiliye döneminde vardı, İslâmiyet de bunu benimsemiştir. Belirli bir yemin olan kasâmenin konumu da böyledir, küfür ehli nezdinde güvenli yerlerde mevcuttu, günümüzde de vardır. Yahut bilinen şey lazım gelir ki tersi ortaya çıksın. Bunun için *-en doğrusunu Allah bilir ya-* herkes tarafın-

dan bilinen bir konuda açıklama yapma gerekli görülmemiştir. Had gibi bölünebilen cezalarda kölelerle hür insanlar arasında, diyetlerde ise erkekler ile kadınlar arasında bölünebilen durumların hepsi bunu kuvvetlendirmektedir. Bu bölünme kâfirler hakkında gereklidir; bütün ve yarım olan had cezaları da buna göredir.

İkincisi, Hz. Peygamber'in Âmiroğulları'ndan iki kişi hakkındaki ha-
409 berdir[1039]. Bu konuda Hz. Ömer ile Hz. Ali'den rivayetler gelmiştir. [§]Hz. Ömer'den rivayet edilen haber, deve kıymetinin dört bin dirheme ulaştığı bir dönemde idi. Bunu ileride zikredeceğiz[1040].

Bilmek gerekir ki aslolan şudur: Bedel, telef edilen şeyin karşılığıdır. İslâmiyet ve küfür, dine ve mezheplere bağlı olan iki sistemdir. İnsanların kendileri için bedel olmak üzere herhangi bir ilave ve eksiklik yapma yetkisine sahip değillerdir. Çünkü diyet onlar sayesinde meşrû kılınmayıp şeriatle sabit olmuştur; ayırmak ve bir araya getirmek ancak şeriatle bilinir. Her insanda faydalı şeyler ve diğerlerinde ayırım sabit olmayınca hepsini bir kümede toplamak gerekir ki ayırımın nasıl olacağı bilinmiş olsun. Hareket noktası şudur: Bedel menfaatlerle ilgili bir durumdur; kişinin veya başkasının elinden çıkan şeyin yerine gelir. Şu da var ki menfaatlere bağlı kılınan her şey, ondan istifade edecek kişiye sağlayacağı menfaat kadar önem taşır. Gayr-ı müslimler, dünya menfaatine önem verdikleri için o menfaati artırmaya daha layıktır, çünkü onların âhiretten nasibi yoktur. İmam Şâfiî şöyle zannetmiştir: Köle, kâfir diye satılsa, sonra müşteri onu müslüman bulsa, bu (ticari) bir kusur olup köle geri verilir, dolayısıyla İslâm onun kıymeti noktasında bir kusur olur. Buna bağlı olarak onlardan hür bir kimsenin, bizden hür olan bir kimsenin kıymetinden, az olmaz. Burada dinin yeri, zikrettiğim seviyesindedir. Bunu söylemek çirkin olmakla birlikte delil olarak da kabul edilemez. O bir uyarı konumundadır. Şâfiî'nin bu sözü ise ancak kendisini bağlayıcıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun"[1041]. Cenâb-ı Hak, burada onlara imamlarının dayandığı delile göre hitap etmiştir, buna göre kişi karşısındaki kişilerle tartışır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*. İbrâhim aleyhisselâm fayda ve zarar vermeyen, işitmeyen ve görmeyen[1042] varlıkların ilâhlığını reddederek

---

[1039] Bu haber yukarıda geçmiştir.

[1040] Bu âyetin tefsiri sırasında anlatılacaktır.

[1041] en-Nahl, 16/43.

[1042] Müellif burada Cenâb-ı Hak'kın şu beyanlarını kastediyor olmalıdır: "(İbrâhim) bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın" (Meryem, 19/42); "Ama onlar, Allah'ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ediyorlar" (el-Furkān, 25/55).

babasıyla tartışmıştır; her ne kadar bu tartışma, yok olduğu söylenen şeyi içerse ve ona nispet edilen kulluğu gerektirmese de.

[§]Öldürmek üç kısımdır: **a)** Kasten öldürmek. O da iki kısımdır, biri 410
kasıtlı olarak maktûlün canına kıymaktır. İkincisi, dinini kastederek bundan dolayı kişiyi öldürmesidir. **b)** Hata yoluyla öldürmektir. O da yine iki kısımdır: Birincisi, kasıt olmaksızın bir cinayet işlemektir. İkincisi, kasten öldürmek, fakat öldürmeyi gerektirecek bir dini benimsediğini zannederek. **c)** Kasıtla hata arasında bir öldürme şekli daha vardır ki ona “kasıt hatası” yahut “kasta benzer hata” adı verilmiştir. Bunun hükmü Kur’ân naslarında açıklanmamıştır; aynı zamanda gerçeğini, gözle görür gibi bilme ihtimali de yoktur, çünkü insan gözü cinayeti sadece kasten veya hata yoluyla olduğu takdirde algılar. Binaenaleyh dinî açıdan hükmü bilinen cinayet budur. Yüce Allah’ın, hata ve kasıt gerçeğinde tek bir şeriat koyma hakkı vardır, nitekim bütün işlerde şeriatinin durumu bunun üzerine bina edilmiştir. Bu konuda, diyetin vacip kılınması hakkında vaki olan rivayetin yanı sıra sahâbenin de ittifakı gelmiştir, fakat bunlarda kefaretin adı yoktur. Hüküm bakımından hata ile öldürmeye eklenmesi ortaya çıkınca kefaretin durumu da ona kıyas edilmiştir.

Bununla beraber meselenin tartışılacak bazı yönleri vardır. Biri şudur: Kasten öldürmede kefaret vardır, o da kısastır. Bu kısas, kasta benzer öldürmede kaldırılmıştır, diyet ise baba tarafından yakınlara gerekir. Şu halde hata yoluyla öldürmede zikredildiği gibi bunda da kefaret cezası mevcuttur.

İkincisi, Cenâb-ı Hak kefarette, **Allah tarafından tövbesi** diye buyurmuştur. Allah tarafından tövbe üç anlama gelir: Kulu, işinde başarılı kılmakla yahut hatasını (zellesini) affetmekle veya yaptığı işi ondan tövbe yapmasının ardından kabul etmekle. Bu üç durumdan hangisi olursa, onda Allah tarafından tövbe özelliği taşıyan bir mâna vardır. [§]Dolayısıyla bunda kasta yönelen 411
hata niteliği vardır yahut kendisi sebebiyle sorumluluğun (külfet) oluşabileceği bir duruma yönelir, bu sebeple ondan vazgeçmek sözkonusu olur, zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir”[1043]. Şayet bu hatadan tövbe ederse günah işlemiş bir konumda bulunmuştur. Bu durumda günah olan öldürme buna dâhildir ve onun için hata hükmü vardır, o hükmü de hadis açıklıyor.

Üçüncüsü, fetva ehlinin bunu benimseme noktasında ittifak etmesidir.

1043 el-Ahzâb, 33/5.

Yine, dinine yönelik olarak kendisinde hata meydana gelen kimse aslında öldürülmesine kastedilen biri gibidir, böylesine kefaret gerekli olmuştur. Kendisinin bedeli bulunmayan bir yerde kasıtla birlikte kefaret bulunmuştur. Kasta benzer öldürme olunca orada bedel vacip olur, kefaretin vacip olması için bedel daha uygundur.

Kısası gerektiren kasta gelince, bunda üç şekil sözkonusudur. Birincisi, Allah Teâlâ kastın konumunu, hata yoluyla öldürmede açıkladığı gibi burada açıklamıştır. Naslarla açıklanmayan olayların dinî hükmünü araştırmak gerekli olan bir husustur, çünkü bunlar hakkında Allah'ın hükmü olduğu bilinir. Hakkında nas bulunmayan hususlar açık olarak değil, dolaylı bir şekilde beyan edilmiştir. O hüküm açıklanınca ihtiyaç düşer ve içtihat edip öğrenme
412 durumu ortadan kalkar. [§]Hata yoluyla avı öldürme konusunda da buna göre cevap verilir[1044]. Burada hüküm sarahatle açıklanmayıp, zımnen açıklanmaya terkedilmiştir.

İkincisi, kefaret, insanları hatadan engellemek ve yapılan işin günahını örtmek içindir. Kılıçta ise bu ve daha fazlası vardır, bu sebeple de ona başka bir ceza eklenmemiştir. Şu da var ki kefaret hayatı sürdürmeye vesile olduğu için meşrû kılınmıştır, bu sebeple iki ay oruç tutar. Kısasta sözkonusu olan öldürmede ise kefaret ödeme sebebiyle, insanın bekâsını gerektirecek bir fırsat yoktur, bu sebeple kefaret gerekli kılınmamıştır.

Üçüncüsü, kendisinden kısas alınan kişiye kefaretin gerekli olmadığı noktasında ittifak vardır. Kasten öldürme hükmü verilen kimseye kefaret gerekli değildir. Şayet kâtile kefareti gerekli kılarsak onu, kâtilin şahsı açısından Allah'a ait bir hak yapmış oluruz, yoksa işlenen cinayetteki bir özellikten dolayı ona vacip olmaz. Bu özellik, kâtil ve maktûlün her ikisinde eşit bir şekilde sözkonusudur. Dolayısıyla öldürülenin velisi, kısas kendisi için vakı olmayan kişiye kefaret gerekir. Kefaret gerekli olmayınca, onun canda ve cinayetteki bir durumdan dolayı vacip olduğu ortaya çıkar, dolayısıyla o halin bulunmadığı olaylarda kefaret gerekmez. Bu konuda aslolan şudur: Kefaret, haram oluşundan veya haramlığından dolayı meşrû kılınmamıştır, zira müşriklerin çocukları ve kadınları gibi, bazan katli haram olan insan öldürülür, fakat ondan dolayı kefaret gerekmez, meselâ şayet bundan dolayı olsa hata fiili, kefaretin ödeneceği en

---

1044 Fakat ihramlı olan kişinin kasten avlanma kefareti Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiştir, açıklanmayan hüküm ise hata yoluyla öldürme kefaretinin hükmüdür. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder" (el-Mâide, 5/95).

uzak şeylerden olurdu; dolayısıyla kefaretin ondan dolayı meşrû kılınmadığı ortaya çıkmış olur. Kıyas yapmak isteyen bununla yapması gerekir, fakat bu asılsız bir iş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]**Mümin bir köle azat etmek.** Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Mümin kölelerden oruç tutup namaz kılanlar yeterlidir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mümin köle, ister küçük ister büyük olsun, İslâm ülkesinde doğan her çocuktur[1045]. Tercihe şâyân görünen, küçük olan müslümanların küçük çocuğudur. Görmez misin ki âlimler, müminlerden küçük çocuğu öldürene büyük mümin öldürmüş gibi ceza verileceği hakkında icmâ etmiştir. Dolayısıyla mümin küçük kölenin mümin büyük köle gibi yeterli olması caiz olur, çünkü müminlerin küçüğü büyüğü hükmündedir. Buna gösteren hususlardan biri de şudur: Küçük çocukların mîrâsı, evlendirilmesi, ayrıca kişinin küçük yaştaki zevcesini boşaması büyük hükmündedir; küçük yaşta olsalar da onlar büyük hükmündedirler. Fakat âlimlerimizden, bunun cevazı konusunda açık bir rivayetten söz edemiyoruz, sadece kıyas ise zikrettiğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir*. 413

Bunları bulamayan kimsenin iki ay peşpeşe oruç tutması lazımdır. Allah Teâlâ, iki ayı peşpeşe olmakla, köleyi de imanla nitelemiştir. Bunun -*en doğrusunu Allah bilir ya*- ağırlaştırma ve kuvvetlendirilmeye ihtimali vardır. Çünkü hata yoluyla işlenen suça ait hükmün, diğer bazı suçları aşması mümkündür. Meselâ kişiyi cephe alarak baston, kamçı ve sopa ile baston benzeri cisimlerle öldürmek gibi. Şüphe yok ki böylesinin suçu kefareti gerektiren yemin, zıhâr ve diğer şeylerin suçundan daha büyüktür. Bu sebeple sözkonusu suçun cezası, başkalarında olmadığı şekilde kölenin mümin olması, orucun da peşpeşe devam etmesi suretiyle ağırlaştırılmıştır. Bu, âlimlerin dediği şu söz gibidir: Tazir için uygulanan deöme (darh) zina, şarap içme ve diğer suçların cezasında uygulanan dövmeden (darb) daha şiddetlidir. Çünkü tâziri gerektiren fiilin suçu, bazan zina suçuna ulaşır yahut da onu aşar. [§]Bu da 414
fiilin son kertede kişiyi boğmasıdır. Şüphe yok ki bunun haramlığı başkasına iftira atmaktan yahut bir damla şarap içmenin haramlığından daha büyüktür. Bu yüzden cezası ağırlaştırılmış ve şiddetlendirilmiştir. İşte bunun gibi adam öldürmenin kefaretinde köle azat etmede iman unsuru, oruçta peşpeşe olma şartı ağırlaştırılmıştır. O da maktûlü kasta benzer şekilde dövmesi, yani kasıtta taammüden olmak, hükümde ise hatalı olmak demektir. Görmez misin ki Allah Teâlâ kasta benzer öldürmenin diyetini ağırlaştırmış, fakat bu husus

---

[1045] Aslında İbn Abbâs'tan birinci görüş, Atâ b. Ebû Rebâh'tan ikinci görüş rivayet edilmiştir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 205-206; Süyûtî *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 617.

başka cezalarda olmamıştır. İbn Ömer’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kişinin sopa ve bastonla öldürülmesinde ceza olarak ağırlaştırılmış diyet vardır”[1046]. Nûman b. Beşîr’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kılıç ve demir dışında her şey (ile öldürme) hata kapsamına girer, her hatanın cezası diyettir”[1047].

Allah Teâlâ, hata yoluyla ve kasten öldürmeyi zikretmiş, her ikisinin hükmünü açıklamış, fakat bunlardan başkasını kitabında beyan etmemiştir. Ne var ki biz kasta benzer öldürmeyi ve onun hükmünü, İbn Ömer’e nispet edilen rivayetten, ayrıca Numan b. Beşîr’in Hz. Peygamber’den rivayet ettiği hadisten öğrendik. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Dikkat ediniz! Kasta benzer hata yoluyla öldürülen, kamçı ve sopa ile öldürülen gibidir; bunda ağırlaştırılmış diyet gerekir: Beş yaşına girmiş otuz dişi deve, dört yaşında otuz deve, altı yaş ile dokuz yaş arasında hepsi hamile kırk devedir”[1048].
415 Ashâb-ı kirâm bu konuda farklı görüşler ileri sürmüştür. [§]Hz. Ömer’den (r.a.) zikrettiğimiz merfû hadîse dair üç kısım rivayet edilmiştir[1049]. Hz. Ali’den de benzer bir rivayet nakledilmiştir[1050]. Ebû Mûsâ el-Eş‘ârî ve Muğîre’den yine merfû olarak “üç grup halinde” rivayette bulunulmuştur. İbn Mesûd’tan kasta benzer öldürmede dört kısım halinde şöyle rivayet edilmiştir: Beş yaşında yirmi beş deve, dört yaşında yirmi beş deve, 3 yaşında yirmi beş deve, 2 yaşında yirmi beş deve[1051]. Şunu belirtmek gerekir ki Ashâb-ı kirâm’ın bunu kendi görüşleri olarak söylemiş olmaları muhtemel değildir. Çünkü bu, ancak işitmeye ve Yüce Allah’tan haber vermeye bağlı olan bir konudur; hepsinin bunu Resûlullah’tan işitmiş oldukları kabul edilir. Şu da var ki bütün sahâbîlerin, sözkonusu haberi Hz. Peygamber’den (s.a.) aynı anda işitmiş olma ihtimali yoktur. Bu durum, işitmenin ayrı iki vakitte olduğunu göstermektedir. Şu halde burada bir nesih olayı sözkonusudur. Fakat ilk vahiy ürünü ikincisinden ayrılmamış, ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla hükmü kesin olan en hafifi kesin derecesiyle gerekli olmuş, muhtevası zorluk taşıyan ise şüpheli niteliği ile gereklilik taşımamıştır. Bu Ebû Hanîfe’nin görüşüdür. O, kasta benzer öldürmede dört gruptan oluşan develerin ödenmesine hükmetmiştir. İmam Muhammed ise merfû hadisin zâhirine göre, üç grup halinde yüz deve rivayetini kabul etmiştir.

1046 İbn Mâce, “Diyât”, 4; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 18.

1047 Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 108; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 272, 275; İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahric-i ahâdîsi’l-hidâye*, II, 265, 268.

1048 İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, ilgili kelimeleri.

1049 Ebû Dâvûd, “Diyât”, 17. (أثلاثا).

1050 Ebû Dâvûd, “Diyât”, 17.

1051 Ebû Dâvûd, “Diyât”, 17.

Âlimlerimiz, denize attığı kişinin boğularak ölmesine sebep olan kişi hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Ebû Hanîfe (rahimehullah), bu sebeple kātil öldürülmez, demiştir. Birini ateşle yakma hakkında ise bu sebeple öldürülür, diye fetva vermiştir. Sözkonusu iki kātili birbirinden iki sebeple ayırıyordu. Birincisi suya atan kimse: "Ben onun yüzme bildiğini zannetmiştim" diyebilir. Nitekim bu durum insanların çoğunda vardır. Dolayısıyla bu durum suya atandan kısası düşürecek bir şüphe meydana getirir. Fakat kişiyi ateşe atan kimsenin, böyle bir şüpheyi ileri sürme hakkı yoktur. Bu sebeple de kısas
cezası ondan düşmez. [§]Bir de şu var: Ateş yaralayıcıdır, görmez misin ki o **416**
silah yerine kullanılır, onunla düşmana karşı savaşılır, hatta ateş en şiddetli silahlardan biridir. Su ise böyle değildir, bu sebeple ikisi ile ilgili hüküm farklı olmuştur.

Diyetin deve türünden ne kadar olacağı konusunda, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle rivayet edilmiştir: O, bir adam için yüz deve diyet belirlemiştir[1052]. Yine nakledildiğine göre Hz. Peygamber, diyet hakkında Amr b. Hazm'a gönderilmek üzere yazdırdığı mektupta: "Bir can için yüz deve gerekir"[1053] buyurmuştur. İbn Ömer'den bize nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) bir konuşma yaparak şöyle buyurmuştur: "Dikkatli olun! Kasta benzer hata yoluyla öldürülen kimsede ağırlaştırılmış diyet olarak yüz deve vardır"[1054]. Diyet develerinin yaşları hakkındaki belirlemeye gelince, Abdullah'ın Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet ettiğine göre şöyle buyurmuştur: "Hata yoluyla öldürmenin diyeti beş yaşındaki deve grubudur"[1055]. Bunun gibi Abdullah'tan yine "beş yaş halindeki"[1056] deve diyeti rivayet edilmiştir. Hz. Ömer'den de buna benzer bir rivayet vardır. Ali b. Ebû Tâlib'den hata yoluyla öldürmede diyetin develerden dört yaşında olanlardan ödenmesi gerektiği rivayet edilmiştir[1057]. Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadis ile Ömer ve Abdullah'tan nakledilen haberleri kabul ederek hata yoluyla adam öldürmenin develerden diyetini beş yaşında olanlardan belirlemiştir, daha önce de belirttiğimiz üzere kasta benzer öldürmelerde develerin yaşlarını dört olarak belirlemiştir. İmam Muhammed (r.h.), Hz. Ali'den rivayet edilen hata yoluyla öldürmede dört yaş döneminde, kasta benzer öldürmelerde ise üç yaştaki develeri merfû hadise dayanarak kabul etmiştir. Bu konuda tercihe şâyân olan bizim zikrettiğimizdir.

1052 Buhârî, "Diyât", 22; Ebû Dâvûd, "Diyât", 8.
1053 Nesâî, "Kasâme", 47.
1054 Ebû Dâvûd, "Diyât", 17.
1055 Tirmizî, "Diyât", 1.
1056 Tirmizî, "Diyât", II, 108.
1057 Ebû Dâvûd, "Diyât", 17.

417 [§]Gümüş paradan diyetin miktarı: Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in diyet için on iki bin dirheme hükmetmiştir[1058]. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) diyeti on iki bin dirhem yapmıştır[1059]. Abîde es-Selmânî'den şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Ömer (r.a.) diyetleri belirlemiştir. O, altın para kullananlar için bin dinâr, gümüş para kullananlar için on bin dirhem, devecilik yapanlar için yüz deve, sığırlarla uğraşanlar için iki yüz sığır, koyunculuk yapanlar için iki bin koyun, elbisecilikle meşgul olanlar için de iki yüz elbise vermeyi esas kabul etmiştir[1060]. Hz. Ömer'den "Deveyi kıymet edin" emrini verdiği rivayet edilmiştir. İlgililer onu bir ûkıyye[1061] olarak kıymetlendirmişler. Sonra develer pahalanmış, yine "kıymet edin" buyurmuş. Bu sefer bir buçuk ûkıyye olarak kıymet edilmiş. Sonra yine pahalanmış, hatta on bin dirhem olarak değerlendirilmiştir[1062]. Şayet Hz. Ömer, Resûlullah'ın develere dirhem üzerinden fiyat biçtiğini bilseydi kendi döneminde fiyat biçilmesine ihtiyaç duymazdı. Ne var ki Resûl-i Ekrem'in Sünnet'inin, Hz. Ömer ile diğer sahâbîlere gizli kalması ve böylece develeri kendilerinin kıymet ettirmeye mecbur kalması imkânsız bir şeydir. Bu da diyetin on iki bin dirhem olduğuna dair biraz önce belirtilen rivayetin sabit olmadığını gösterir.

Diyetin bin dinâr olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur, buna göre
418 gümüş para (verik) üzerinden on bin dirhem olması gerekir. [§]Çünkü Hz. Ömer'den bir dinârın on dirhem değerine olduğu rivayet edilmiştir. Yine nakledildiğine halife Ömer (r.a.) şehirlerdeki komutanlara gümüş para kullanan ülke halkından cizyenin kırk dirhem, altın para kullanan ülkelerin halkından dört dinâr alınmasını emretmiştir[1063]. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hırsızlık sebebiyle ancak bir dinâr veya on dirheme karşılık el kesme cezası verilir[1064]. Zikrettiğimiz sahâbenin sözleri bir dinârın kıymetinin on dirhem olduğunu gösterir. Sahâbe, altın üzerinden diyetin bin dinâr olduğu noktasında icmâ edince, gümüş üzerinden diyetin on bin dirhem olması icap eder.

1058 Ebû Dâvûd, "Diyât", 16; Tirmizî, "Diyât", 2.

1059 Ebû Dâvûd, "Diyât", 16.; Tirmizî, "Diyât", 2.

1060 Ebû Dâvûd, "Diyât", 16. Hulle: İzar ve ridadan oluşan takım elbisenin adıdır. Bazıları buna gömleği de eklemiştir. Elbise iki parça olmadıkça ona hulle denilmez. Bu çoğunluğun görüşüdür. Bazılarına göre; hulle tek parça elbiseye de denilir. Bir görüşe göre ise hulle yeni ve kaliteli bir elbisedir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Ara*b, "hulle" md.).

1061 Bir ûkıyye kırk dirhem gümüş paradır.

1062 Ebû Dâvûd, "Diyât", 16.

1063 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Zekât", 43.

1064 Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VI, 273; İbn Nacer, *ed-Dirâye fi tahrici ahâdîsi'l-hidâye*, II, 108.

Görmez misin ki zekâtta iki yüz dirhemden beş dirhem, her yirmi dinârdan da yarım dinâr alınıyor. Bu da diyetin on bin dirhem olduğunu göstermektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki -şayet ilgili haber sabit ise- şöyle bir ihtimal sözkonusudur. Diyet on iki bin altılı (vezn-i sitte), ağırlıktır[1065]. Çünkü diyetin aslı devedir, develer dirhem türünden kıymetlendirildi, dolayısıyla değeri vezn-i sitte üzerinden on iki bin dirheme ulaştı. Sonra dirhemlerin ağırlığı vezn-i sebʿaya yükseltildi, böylece on iki bin küsür dirhem oldu. Aslında kıymetler naslarla değil içtihatla bilinir, buna bağlı olarak artıp eksilir, bu sebeple de iki kıymet arasında az bir fark meydana gelir. Anlattığımız sebepten dolayı âlimler bu küsürü terketmişler, diyetin aslında da zaten küsür yoktu. Bu ihtimal dâhilindeki bir yorumdur. Âlimlerimiz en son takdiri benimsediler, çünkü dirhemlerin ağırlıkları vezn-i sebʿa üzerinde şekillenmiş, vezni sitte ortadan kalkmıştır. Artık şüphe edilmemelidir ki insanlar arasında bu tarzda şekillendiği vezn-i sebʿa[1066], dirhemlerin en son ağırlığı olmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Bunları bulamayan kimse iki ay peşpeşe oruç tutması lazımdır. Oruçta
peşpeşe olmanın anlamını belirtmiştik[1067]. [§]Bütün âlimlere göre bu âyette 419
zikredilen husus, bütün kātillerin oruç tutması demektir.

Allah tarafından tövbesinin kabulü için. Bazı âlimler: Yüce Allah, tarafından pişmanlığının kabul edilmesi dileğiyle; bazan kişi hata ile yaptığı işe pişman olur. Ancak bize göre tövbenin gerçek anlamını ifade eder. Çünkü yapılan iş hata da olsa bir günah fiildir. Bir de şu var ki: Kişi hata halinde de olsa mükellef tutulup hata yapmaları engellenir, çünkü bu konuda dikkatli davranıp akibeti hesaba katmayabilir. Bu sebeple ilâhî beyandaki tövbe gerçek mânasını ifade eder. O zaman tövbe kelimesi hakiki anlamı üzerinde olur. **Biz, Allah tarafından tövbesinin kabulü için** meâlindeki âyetin tefsirinde bunun delilini zikrettik. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Tövbe gerçekte yapılan bir iş-

---

1065 "Vezn-i sitte" ve "vezn-i sebʿa" o dönemde dirhemin ölçüldüğü altı miskal ve yedi miskaldir (bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, "سبع", "ثقل" md.leri).

1066 Hz. Peygamber (s.a.) zamanında dirhemler üç türlü ağırlık üzerinde bulunuyordu: **1)** On dirhem on miskal ağırlığında, **2)** On dirhem altı miskal ağırlığında, **3)** On dirhem beş miskal ağırlığında idi. Hz. Ömer'in halifeliğine kadar durum bu şekilde devam etti. Hz. Ömer halife olunca, zekât vermekte ortaya çıkan karışıklığı ortadan kaldırmak amacıyla on dirhem gümüş para karşılığında konulan bu üç ayrı dirhemin ağırlık ölçüsü olan on, altı ve beş miskâli toplayıp üçe bölmek suretiyle ortalamalarını buldu. Bu üç rakamın ortalaması yedi rakamdır. Böylece her on dirhem gümüş para ağırlığına karşılık yedi miskal altının ağırlığı para nisabı için standart bir ölçü olarak kabul edildi.

1067 Birkaç sayfa önce bu âyetin tefsirinin yapıldığı yerde. Fakat iki yer arasına çeşitli mallardan diyet miktarları girmiştir.

ten dolayı pişmanlık duymaktır. Yaptığı bir işten dolayı birini öldürdüğü ortaya çıkan herkes şüphe yokki buna pişman olur ve üzülür. Buna göre "Allah'tan gelen tövbe" demek O'nun, öldürme üzüntüsünü kātilin gönlüne atması, yahut da kātilin üzülüp, köle azat etmek veya oruç tutmak suretiyle Allah'a dönüş yapması demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir. Kasıt olmaksızın hata ile öldüreni de kasten öldüreni de bilir; yahut sizin hakkınızda verdiği diyet ve kefaret hükmünü çok iyi bilendir veya sizden birinin ecelini çok iyi bilendir. **Hikmet sahibidir**, verdiği hükümde ve kararında hikmet sahibidir, öyle ki her şeyi yerli yerine koymuştur; Allah onu en iyi bilendir.

Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Cenâb-ı Hak, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetten anlaşılacağı üzere O, alîm ve halîmdir. Bunun yanında O, zâtının sıfatları açısından da başka bir muhtevada alîm ve hakîmdir. Birincisi, zikrettiğimiz gibi, Allah Teâlâ, kātilin yaptığı işin gerçeğini, kātilin
420 bunu kasıtlı mı yoksa kasıtsız mı yaptığını çok iyi bilendir. [§]O, aynı zamanda
hikmet sahibidir. İşin bu noktadaki gerçeği bilinmese de Allah, öldürülenin görünüşteki durumlarına göre bizim hakkımızda verdiği hükümlerde hikmet sahibidir. Çünkü kasıt mı yoksa hata yoluyla mı olduğunun hükmü Allah'tan başkasına görünmez. İkincisi, Allah Teâlâ kullarından ortaya çıkan işleri ve aralarındaki yaşayış için uygun olan hususları çok iyi bilendir. Dolayısıyla ortaya çıkacağını bildiği cinayetler hakkında en uygun olan müeyyideye hükmetmiştir. Üçüncüsü, ilâhî emirlerine ve razı olacağı halkın işlerine insanların aykırı davranması, O'nun bilgisizliği veya tedbirsizliğinden kaynaklanmış değildir. Yani Allah Teâlâ, insanlardan çıkacak işleri çok iyi bilir, binaenaleyh insanlara ait kötü fiiller Allah'ın tedbirsizliğinden kaynaklanmış değildir; Cenâb-ı Hak tedbir sahibidir, yani yaratılanları yönetmede onlardan çıkacak fesat ve şerden dolayı O'na herhangi bir hata nispet edilemez. Başkası ise hatayı işler, onun, kendisine gelecek olan zararı bilmemesi mümkündür, Allah Teâlâ ise bundan münezzehtir.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَٓاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

93. "Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."

Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Kıssanın birinde şöyle denilmiştir: Adamın biri başka birini kasten öldürdü. Kendisinin bu sebeple öldürüleceğini anlayınca İslâmiyet'ten çıkıp "dâru'l-harb"e (düşman ülkesi) katıdı. İşte bu tehdit edici âyet bunun için inmiştir[1068]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, Cenâb-ı Hak'kın şu beyanları gibidir: "Onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[1069]. Sözü edilen kişiler servetlerini eksilteceği inancından dolayı zekât vermiyor, dolayısıyla zekâtı inkâr ediyorlardı. Yine "Biz namaz kılanlardan değildik, yoksula yemek yedirmezdik, günaha dalanlarla beraber biz de dalardık ve kıyâmet gününü yalanlardık"[1070]. Bu âyetlerde nitelikleri belirtilen cehennemlikler namazı ve zekâtı terk ettiler, çünkü bunlarla kendilerine külfetler ve meşguliyetler geliyor ve nefislerinin arzu ettiği şeylere engel oluyordu. [§] 421
Bu sebeple sözü edilen ibadetleri inkâr ettiler. Onlar namaz kılıp zekât verirlerse bu onlar için gerçekte namaz ve zekât olmazdı, çünkü kıyâmet gününü yalanlıyorlardı. Kasten adam öldüren de bunun gibidir, kendisinin bu sebeple öldürüleceğini bilince dinini terk eder, böylece ebedî olarak kalacağı cehennemliklerden olur.

Kim bir mümini kasten öldürürse. Yani dininden ötürü yanlışlık ve bilmezlik olmaksızın, aksine bilerek ve dininden dolayı kastederek öldürürse. Özet olarak özelliği bundan ibaret bulunan biri gerçekten kâfir olmuştur ve Allah'ın yüce Kitabı'nda zikrettiği bu tehdit onun için gerekli hale gelmiştir. Ancak imanını yenilerse Cenâb-ı Hak, böylesinin imanını ve tövbesini kabul eder.

Üçüncüsü, cezasının bundan ibaret olmasıdır. Ancak Allah Teâlâ'nın lütufta bulunup kendisini affetmesi mümkündür; çünkü bu, suçuna karşılık sevabı bulunmadığı takdirde cezası bundan ibarettir. Şayet kātilin günahına denk sevapları varsa yüce Allah lütfu keremi ile günahlarını sevaba çevirir, şu ilâhî beyanda buyurulduğu üzere "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[1071]. Hem tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin müslüman bir kimseyi dini için değil, nefsi için kasıtlı olarak öldüren kātil hakkında indiği-

---

1068 Beyhakī bu kıssayı *Şu'âbu'l-iman*'da, Kelbî, Ebû Salih ve İbn Abbâs yoluyla nakletmiştir. İbn Ebû Hatim ise Saîd b. Cübeyr'den nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 623).

1069 Fussılet, 41/7.

1070 el-Muddessir, 74/43-46.

1071 Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak. Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah

nin delili yüce Allah'ın şu âyetidir: "Ey iman edenler! Öldürülen kimse hakkında sizin üzerinize kısas yazıldı". Öldürme kasten olursa ancak o zaman kātiller hakkında kısas yazılır; Cenâb-ı Hak öldürdükten sonra bile kātillere yönelik iman niteliğini devam ettirmiştir. Sonra şöyle buyurmuştur: "Kardeşinden kendisi lehine bir şey affedilirse". Burada da Allah Teâlâ kātiller için kardeş sıfatını kaldırmamıştır. Daha sonra da şöyle buyurmuştur: "Bu sizin için Rabbiniz'den bir hafifletmedir ve bir rahmettir"[1072]. Binaenaleyh öldürme fiilini işleyen kişinin ebedî olarak cehennem ateşinde kalması uzak bir ihtimaldir. Hülasa âyet-i kerîme, iman sıfatının devamına ve rahmet ümidine işarette bulunmuştur. Bunlar, Mûtezile'nin görüşünü reddeden iki kavramdır, şöyle ki
422 [§]Mûtezile mensupları büyük günah işleyenlerin ebedî olarak cehennemde kalacakları görüşünü benimsemiştir. Yine Allah Teâlâ: **Onun cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir**, buyurmuş, buna mukabil "onu cezalandırır" dememiştir. Anlattığımız gibi Yüce Allah'ın, ona lüfu ile muamele etme ihtimali mevcuttur. *Başarıya ulaşmak da kurtuluş da Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Âyetin tevilinde İbn Abbâs'tan, bizim söylediğimizi destekleyen bir görüş nakledilmiştir: Rivayet edildiğine göre, İbn Abbâs **Cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: "Cehennem onun cezasıdır, dilerse azap eder, dilerse onu bağışlar"[1073]. Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetine göre, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizden öncekiler içinde bir adam vardı ki 99 kişiyi öldürmüştü, yeryüzünün en âlim kişisinin kim olduğunu sordu, kendisine bir rahip gösterildi. O rahibe giderek şöyle dedi: "Ben haksız yere 99 kişiyi öldürdüm, benim için tövbe var mıdır?" Rahip ona: "Hayır" dedi. Bunun üzerine onu da öldürdü. Sonra yine yeryüzünün en âlim kişisini sordu, ona bir adam gösterildi. O da adama giderek şöyle dedi: "Ben haksız olarak yüz kişiyi öldürdüm, benim için bir tövbe imkânı var mıdır?" Âlim: "Evet, tövbe ile senin arana kim girebilir ki? Şöyle şöyle bir yer var, oraya git, oradaki insanlar Allah'a ibadet ederler, sen de onlarla beraber ibadet et" dedi. Kātil kişi gitti, yolun yarısına varınca ölüm meleği geldi. Bundan sonra rahmet melekleri ile azap melekleri onun için tartışmaya başladılar. Bu sırada bir melek geldi, onu aralarında hakem yaptılar. O da şöyle dedi: İki toprak arasını ölçün, hangisine daha yakınsa kendisi ona aittir. Onlar da ölç-

böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (Furkān, 25/68-70).

1072 el-Bakara, 2/187.

1073 Bu rivayeti İbn Ebû Hatim ve İbn Münzir tahric etmişlerdir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 627).

tüler, gitmek istediği yerin daha yakın olduğunu buldular, dolayısıyla rahmet melekleri onun ruhunu aldı”[1074]. Görülmez mi ki kâfir olduğu halde yüz kişiyi öldürmesine rağmen tövbesi kabul edildi. [§]Bu kişi müslüman olsaydı 423
maktûllere yaptığı zulümler boynunda kalırdı. İşte bu hadis de *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyete ait tevilin söylediğimiz gibi olduğunu gösterir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ضَرَبْتُمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا
لِمَنْ اَلْقٰٓى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ مَغَانِمُ كَث۪يرَةٌ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللّٰهُ
عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرًا ﴿٩٤﴾

94. “Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mümin değilsin” demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”

Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Denildi ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ‘dâru'l-harb'e küçük bir askerî birlik gönderdi. Düşmanlar Peygamber seriyyesinin onları vurmak üzere geldiğini duyarak kaçtılar. İçlerinden biri, müslüman olmak için kalmıştı. Bir grup atlı görünce onların Hz. Peygamber'e karşı savaşmak için gelen düşman birlikleri olmalarından korktuğu koyunlarını dağa götürdü, orada bekledi. Bu arada bir tekbir sesi duydu, sonra “Lâ ilahe illallah” diyerek onların yanına indi. Bunun üzerine içlerinden biri yanına gelerek onu öldürdü, koyunlarını ve beraberinde ne varsa sürüp götürdü. Sonra Resûlullah'a döndüler ve yaptıklarını anlattılar. Hz. Peygamber (s.a.): “Lâ ilahe illallah” dediği halde yanındaki malları almak için mi onu öldürdünüz? dedi[1075]. Onlar da, “O, bizden kurtulmak için bunu söyledi” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: “Kalbini mi yardınız?”[1076] İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine

[1074] Buhârî, “Enbiyâ”, 53; Müslim, “Tövbe”, 46.

[1075] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 224.

[1076] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 224; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 634.

göre, Resûlullah (s.a.) düşmana karşı bir seriyye gönderdi. Adamın biri kendileriyle karşılaşarak İslâm selâmı ile onlara hitap etti. Seriyyeden biri, hamlede bulunarak onu öldürdü. Arkadaşları onu kötüleyerek "Bize İslâm selâmı ile selâm veren birini mi öldürdün?" dediler. Seriyye, Hz. Peygamber'in huzuruna gelince sözkonusu sahâbî o adama yaptığını anlattı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ben müslümanım dedikten sonra da onu öldürdün mü?" Sahâbî şöyle cevap verdi: "O kendini korumak için söyledi". Hz. Peygamber
424 (s.a.), "Kalbini yarıp da bunu öğrendin mi? diye buyurdu". [§]Bunun üzerine şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: **Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin**[1077]. Asıl olayın nasıl cereyan ettiğini tam olarak bilmemekteyiz. Fakat burada, şüphelenince araştırma yapma emrinin yanı sıra bu durumlarda öldürmeye yönelmeyi yasaklama vardır. Bunun gibi şüphenin ortaya çıktığı her bir iş ve her haberde, mümin için gerekli olan şey, hemen harekete geçmeyip durmaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak **İyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin** meâlindeki beyan ile araştırma ve iyice anlamaya çalışmayı emretmiştir. Yine O, gelen herhangi bir haber hakkında: "Size fâsık biri haber getirirse onu araştırın"[1078] buyurmuştur. (Görüldüğü üzere) burada da şüphelenince gelen haber hakkında araştırma yapmayı emretmiştir; nitekim O, Resûl-i Ekrem'e hitaben yapacağı işler için şöyle buyurmuştur: "Hakkında bilgin olmayan şeyin arkasına düşme"[1079]. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyette, Mûtezile'nin ileri sürdüğü görüşün isabetsizliğine dair delil vardır. Çünkü Yüce Allah, müminlere: "Ben müslümanım" diyen kimseye: "Sen müslüman değilsin" demeyi yasaklamıştır. Mûtezile mensupları iddia etmektedir ki: "Büyük günah işleyen kimse (mürtekib-i kebîre) mümin değildir", halbuki o kişi -misal olarak- bin defa "Ben müslümanım" demektedir. Allah Teâlâ, onlara "Sen mümin değilsin" demeyi yasaklayınca, "O mümindir" söylemeyi emretmiş olur. İsrâiloğullarına denildiği gibi böylelerine de: "Siz mi daha doğru biliyorsunuz, yoksa Allah mı?"[1080] söylenir.

Dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek. Denildi ki o ganimettir. **Oysa Allah katında birçok ganimetler vardır.** Bunun iki mânaya gelme ihtimali vardır: Biri, **Allah katında birçok ganimetler vardır**, yani büyük ecir ve

---

1077 Buhârî, "Tefsîr", IV, 17; Tirmizî, "Tefsîr", 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 223.

1078 el-Hucurât, 49/6.

1079 el-İsrâ, 17/36.

1080 "Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Yâkub ve torunların yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?" De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" (el-Bakara, 2/140).

çok mükâfat **Allah katında birçok ganimetler vardır**, bunun dışında vereceği birçok ganimet vardır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiştir”[1081].

Daha önceleri siz de böyleydiniz. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki daha önce, siz hak yoldan çıkmış kâfirler idiniz de **Allah size** İslâm ile ve hicret ile **lütufta bulundu** ve İslâm dini ile size hidâyet verdi. Denildi ki **daha önceleri siz de böyleydiniz**, [§]müşrikler arasında iken ima- 425
nınızı gizliyordunuz, İslâmiyeti ortaya çıkarmak suretiyle **Allah size lütufta bulundu**. Yine denildi ki **Daha önceleri siz de böyleydiniz** diye ima etmiş, kavminiz içinde: “Allah’tan başka bir ilâh yoktur” sözü ile güven içinde idiniz ve onlar bu sözü söyleyeni korkutmuyorlardı. Bu sebeple Allah, hicretle size lütufta bulundu. İbn Abbâs’tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Daha önceleri siz de böyleydiniz**, kâfirler olup dünya için ve onun menfaatleri için savaşıyordunuz.

Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Cenâb-ı Hak, burada âyetin baş tarafına dönüş yapıp şüphelenince araştırmayı emretmiştir. Görmez misin ki hadiste, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Mümin çok duran, çok ölçüp biçendir; çok durandır, şüphelenince çok durur. Çok ölçüp biçendir, işleri tartar, en değerlisini seçer”[1082].

لَا يَسْتَوِى الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ اُولِى الضَّرَرِ
وَالْمُجَاهِدُونَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللّٰهُ
الْمُجَاهِدِينَ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا
وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى وَفَضَّلَ اللّٰهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ اَجْرًا
عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا
رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

1081 el-Feth, 48/20.

1082 Hadisi bu şekilde bulamadım, fakat merfû olarak şöyle rivayet edilmiştir: “Mümin akıllıdır, zekidir, uyanıktır, teenilidir, acele etmez” (Bu hadisi Kudaî ve Deylemî Enes’ten rivayet etmişlerdir, hadis zayıftır. bk. Aclûnî, *Keşfu’l-hafa*, II, 387). Hz. Ömer’den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Mümin acele etmeyendir, hayır olan yere gider, şer olan yerde durur” (Beyhakī, *ez-Zühdü’l-kebir*, II, 341).

95-96. "Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat etmekte olanlara eşit olamazlar. Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vâdetmiştir, ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan üstün kılmıştır. (Bu karşılık,) ***O'ndan gelen rahmet, günahların örtülmesi ve üstünlük dereceleridir. Zaten Allah hep günahları örtmekte merhametiyle muamele etmektedir."***

Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat etmekte olanlara eşit olamazlar. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu, cihadın gönüllü olduğu vakitte idi. Şayet farz olsaydı "lâ yestevî" (لَا يَسْتَوِى) şu şununla eşit olamazlar ifadesinin bir anlamı kalmazdı; oturan ile cihat eden zaten eşit değildir, biri farzdır, diğeri değildir.

Hasan-ı Basrî'ye şöyle denilmiştir: Bu zikrettiğin yorum, o vakitte cihadın farz olmadığını göstermez. Görmez misin ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit
426 değildirler"[1083]. Yine şöyle buyurmuştur: [§] "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?"[1084] Cenâb-ı Hak iki zıddı bir araya getirmiş, sonra da "eşit değillerdir" buyurmuştur. Buna göre cihadın farz kılınmış olma ihtimali daha kuvvetlidir[1085].

Özür sahibi olanlar dışında. Yüce Allah bu beyanında özür sahibi olanları kısa bir ifade ile istisnâ etmiş, onların durumunu ve kendilerinden cihat farziyetini düşürmesini de başka âyetlerde açıklamıştır. O da O'nun şu beyanıdır: "Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur"[1086]; "Güçsüzler, hastalar…"[1087] Bu, ilim adamlarının üzerinde icmâ ettiği hususlardan olup onlar, Allah'ın, niteliklerini beyan ettiği ve cihaddan geri kalmaları hususunda kendilerini mazeretli kabul ettiği şu kimselerin durumunda olanlardan zorluğu kaldırmıştır. İbn Abbâs'tan da rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Yüce Allah cihat edenlerin oturanlara nispetle üstünlüğünü zikredince ve onları 'Oturanlarla cihat edenler bir değildir' meâlindeki beyanıyla cihada teşvik edince, âma olan Abdullah b. Ummu Mektûm Hz. Peygamber'e gelerek şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Elçisi! Allah cihat edenlerin oturanlara

---

1083 es-Secde, 32/18.
1084 el-Câsiye, 45/21.
1085 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 189a; Medîne nüshası, vr. 213a-b.
1086 el-Feth, 48/17.
1087 Buhârî, *Tefsîr*, 4/18; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 229-230.

karşı üstünlüğünü zikretti, bizim halimiz gördüğün gibidir, ama biz de cihat etmek istiyoruz"[1088]. Bunun üzerine [§]"Ğayri uli'd-dararı" (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ) **Özür** 427
sahibi olanlar dışında anlamındaki âyet inmiştir. Kötürüm oldukları için cihat edenlere verilen ecir onlara da verilmiştir. Tefsir âlimlerinin çoğu bu görüştedir. Kisâî şöyle demiştir: "ed-Darar" (الضرر) kelimesi "ed-darîr" (الضرير) ve "el-medrûr" (المضرور) kelimelerinin mastarıdır. "ed-Darîr" (الضرير) âma demektir. Arapçada kişi kör ise sözlükte şöyle ifade edilir "durre besaruhu" (ضُرَّ بَصَرُه)[1089].

Gerçi Allah bütün müminlere o güzel geleceği vâdetmiştir. Oturana da cihat edene de. **Ama mücahidleri -çok büyük bir karşılıkla- oturanlardan daha üstün kılmıştır.** Denildi ki bu üstünlük, özürsüz olarak evinde oturana karşı cihat edene aittir, Cenâb-ı Hak ona büyük bir ecir vermiştir. **Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı.** Bu âyette oturanlara bir derece üstün kılmış, birinci âyette ise cihat edenleri oturanlara karşı birçok derece ile üstün kılmıştır[1090]. Ne var ki bize göre buradaki dereceler birbirinden farksızdır. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Erkeklerin ise onların üzerinde bir dereceleri mevcuttur"[1091]. O, bir şey değil, belki birçok şeydir. Özür sebebiyle oturup savaşa gitmeyen gücü yettiği takdirde savaşa çıkmayı temenni ediyorsa ecir bakımından savaşa katılanla eşittir. Çünkü böyle olmasaydı âyette istisnâ yapmanın bir anlamı kalmazdı. Bu âyet-i kerîmede şuna işaret vardır: Cihat farz-i kifâyedir, hitap her ne kadar umûmî ise de bazılarının yapması ile diğerlerinin sorumluluğundan düşer. Bu aynen Yüce Allah'ın şu beyanı gibidir: "Bununla beraber, müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen toplulukları uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar"[1092]. İlim talep

---

1088 Buhârî, *Tefsîr*, 4/18; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 229-230.

1089 Bir kimse için: "Darîru'l-basar" (ضرير البصر) denilir. Hastalık kendisine zarar verince de: "Reculun darîrun ve imreetün darîretün" (رجل ضرير وامرأة ضريرة) denilir. Berâ hadisinde şöyle gelmiştir: İbn Ummu Mektûm, görmemesinden şikâyet etmek için geldi. "ed-Darâretü" (الضرارة) Burada körlüktür. (الرجل ضرير), "ed-darru" (الضر)'dan gelir kötü durumda demektir. "Darîr" (ضرير) zayıflamış (kötürüm) hasta kimse demektir. Cem'in cem'i gibidir. Müennesi ise "darîre" (ضريرة)'dir. Ona karışan her şey: ضر,ضرير,مضرور dur (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ضر" md.).

1090 Allah onun için büyük ecir belirlemiştir. "Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı". Özründen dolayı oturup savaşa katılmayana karşı demektir. Çünkü Allah Teâlâ, mücahidin özürlü oturana karşı derecesini bir misli fazla kıldı, ikincisinde özürsüz oturana karşı birçok derece ile üstün kıldı demektir.

1091 el-Bakara, 2/228.

1092 et-Tevbe, 9/122.

etmek için yola çıkmak fazı farz-i kifâyedir. Bazıları bu işi gördüğü takdirden düşer. cihat farzı da bunun gibidir. Gerçi bu hüküm, Allah Teâlâ'nın Berâe (Tevbe) sûresinde[1093] seferden geri bırakılan üç kişiye yönelik sitemine aykırı
428 görünmektedir. [§]Ne var ki onlar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden geri kalmışlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Medîne halkı ve çevresinde bulunan bedevîler, Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler"[1094]. Görüldüğü üzere Allah Teâlâ onlara, sadece Hz. Peygamber'den geri kaldıkları için sitemde bulunmuştur.

اِنَّ الَّذ۪ينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِم۪ٓي اَنْفُسِهِمْ قَالُوا ف۪يمَ كُنْتُمْ قَالُوا
كُنَّا مُسْتَضْعَف۪ينَ فِي الْاَرْضِ قَالُٓوا اَلَمْ تَكُنْ اَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةً
فَتُهَاجِرُوا ف۪يهَا فَاُو۬لٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَسَٓاءَتْ مَص۪يرًا ﴿٩٧﴾

97. "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler "Ne işte idiniz?" dediler, (onlar) ***"O yerde zayıf görülenlerden idik" cevabını verdiler. Melekler ise "Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!"***

Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler, İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, münâfıklardan bir topluluk hakkında inmiştir, onlar müşriklerle birlikte Bedir savaşına çıktılar. Müslümanlar ile müşrikler karşılaşınca münâfıklar, müslümanların sayıca az olduklarını gördüler -zaten münâfıklar müminlere karşı müşriklerle beraber idiler- ve "Bunları dinleri aldattı" dediler, böylece[1095] nifaklarını gösterdiler, fakat savaş sırasında hepsi öldürüldüler; melekler onların yüzlerine ve arkaların, vurmuştu[1096]. Melekler onlara: **Ne işte idiniz? dediler.** Onlar da: "O yerde zayıf görünenlerden idik cevabını verdiler"[1097]. Yine şöyle denilmiştir: Bu âyet

1093 et-Tevbe, 9/122.

1094 et-Tevbe, 9/120.

1095 el-Enfâl, 8/49.

1096 Cenâb-ı Hak Bedir savaşıyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Bunları dinleri aldattı" diyorlardı. Oysa her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa bilir ki O izzet ve hikmet sahibidir". "Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, "Tadın bakalım yangın azabını!" diyerek canlarını alırken bir görseydin!" (el-Enfâl, 8/49-50).

1097 Buhârî, "Tefsîr", IV, 19; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 234, 236; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 647.

Mekke'de Resûlullah nezdinde müslüman olmakla birlikte hicret etmemiş ve savaşa müşrikler safında katılmış bir topluluk hakkında inmiştir. Bu topluluk müminlerin sayı bakımından azlığını görünce, Hz. Peygamber (s.a.) hakkında şikâyette bulunup: "Bunları dinleri aldattı"[1098] dediler. İşte bunlar savaşta öldürüldüler. Bunun üzerine melekler onlara: **Ne işte idiniz dediler?** Şöyle de denilmiştir: Âyet-i kerîme Mekke'de müslüman olup da hicret etmeyenler
hakkında inmiştir. [§]Halbuki o zaman hicret farzdı, dolayısıyla onlar hicreti **429**
terk etmekle küfre girdiler[1099]. Bu Yüce Allah'ın şu âyeti gibidir: "İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[1100]. Aslında kıssanın nasıl cereyan ettiğini tam olarak bilmemekteyiz. Onlara neyin ve niçin isabet ettiğini bildikten sonra bizim kıssayı bilmemize ihtiyaç da yoktur[1101].

Ne işte idiniz? dediler, (onlar) O yerde zayıf görülenlerden idik cevabını verdiler. Bu ilâhî beyan hakkında birkaç yorum vardır. Biri "Kiminle beraber idiniz? Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ve ashâbı ile mi yoksa onların düşmanları ile mi?" İkincisi, "fîme küntüm" (فِيمَ كُنْتُمْ): "Kimin dininde idiniz? Muhammed'in dininde mi, yoksa düşmanlarının dininde mi?" Üçüncüsü "kālû" (قَالُوا) yani "dediler", yani âhirette onlara soracaklar: "nerde idiniz?" Diyecekler ki "biz şöyle şöyle idik".

O yerde zayıf görülenlerden idik. Bu "fîme küntüm" (فِيمَ كُنْتُمْ) nerde idiniz? sorusunun cevabı değildir. Bunun cevabı şöyle denilmesidir: Biz şurada idik.

O yerde zayıf görülenlerden idik. Bu "fîme küntüm" (فِيمَ كُنْتُمْ) **Ne işte idiniz?**'in cevabı değildir. Onun cevabı şöyle denilmesidir: "Biz şöyle şöyle idik". Fakat dolaylı bir şekilde sanki onlara şöyle demişlerdir: "Sizi bulunduğunuz yerden çıkıp Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme hicret etmekten engelleyen şey nedir?" Buna karşılık dediler: **Biz O yerde zayıf görülenlerden idik**; yani o yerde zayıf görünmelerini mazeret olarak ileri sürüdüler. Bunun zâhiri anlamı şudur: Hicrete çıkmaktan engellendik yahut müşrikler bizimle İslâmiyeti açıklamamız arasına girerek engel oldular. **Melekler ise "Allah'ın**

1098 el-Enfâl, 8/49.

1099 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 647.

1100 el-Enfâl, 8/72.

1101 "İmam (Mâtürîdî r.h.) şöyle demektedir: Âyetin, kimler hakkında indiğini bilmiyoruz, bunun kıssasını bilmeye ihtiyacımız da yoktur; ancak onlara neyin ve hangi sebeple isabet ettiğini bilmeye ihtiyaç vardır, tâ ki aynı sebeple cezalandırılmaktan korkarak bunun gibi durumlardan kaçınalım. *Olayın mahiyetini bilen sadece Allah'tır* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 189b).

arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!" dediler. Yani Medîne geniş, düşmana karşı sizin için güvenli değil mi idi ki oraya çıksaydınız, sonra da müşriklerin arkalarında dolaşsaydınız! -*En doğrusunu Allah bilir ya*- sanki onlar hicretten geri kaldıkları, kâfirler arasında dolaştıkları ve onlarla beraber yaşadıkları için özür dilediler; melekler ise şöyle dediler: **Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!** Böylece melekler onların bu mazeretlerini
430 kestiler. Burada başka bir yorum da sözkonusudur, [§]o da şudur: Müşrikler hayatın dış yüzü açısından sizi İslâmiyeti yaşamaktan engellenmiş olsalar yahut sizinle İslâm'ı açıklama arasına engel teşkil etseler de siz gizlice İslâm dini üzerinde sebat etmeye muktedir değil miydiniz ki onlar bunu bilemezlerdi? **İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!** Allah Teâlâ bu konuda münâfıkların hiçbir mazeretlerinin bulunmadığını haber vermiştir.

Aynı zamanda Yüce Allah'ın: "Fîme küntüm" (فِيمَ كُنْتُمْ) **ne işte idiniz?** beyanında, ölülerin kabirde diriltileceğine ve dünyada yaptıkları işlerden kabirde sorguya çekilme eylemine işaret vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ
حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾

98. "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) ***çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnâdır."***

Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar. Allah Teâlâ bu hususta özür sahiplerine açıklama yaparak şöyle buyurmuştur: **Çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar.** İbn Abbâs radıyallahu anh şöyle demiştir: Ben ve annem zayıf sayılanlardan idik[1102].

Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar müstesnâ. Bu ilâhî beyanda İslâm'ı akledecek noktaya geldikleri takdirde çocukların müslümanlığının İslâm, kâfir oluşlarının da küfür olduğuna işaret vardır, çünkü Cenâb-ı Hak onları hicretten istisnâ etmiş ve hicerti terk etmelerini mazeret kabul etmiştir. Şayet onların müslümanlığı İslâm, kâfir oluşları küfür olmasaydı onların orada kalmaları ile çıkmaları eşit olurdu. Çünkü çıkmakla mükellef olmayınca, bu noktada istisnâ yapmanın bir anlamı olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir*.

1102 Buhârî, "Tefsîr", IV, 20. ; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 233, 236; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 648.

فَاُو۬لٰٓئِكَ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾

99. "İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, günahları bağışlayıcıdır."

İşte bunları, umulur ki Allah affeder. "Asâ" (عَسَى) yani "umulur ki" kelimesi Allah'a nispet edilince anlamı gereklilik kazanır, sanki Allah şöyle buyuruyor: İşte bunları Allah affedecektir.

وَمَنْ يُهَاجِرْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ يَجِدْ فِي الْاَرْضِ مُرَاغَمًا كَث۪يرًا وَسَعَةًۜ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِه۪ مُهَاجِرًا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ اَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١٠٠﴾

100. "Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir."

Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Denildi ki [§]"murâğemen" (مُرَاغَمًا) gidilecek yol, sığınılacak yer demektir. "Merğemen" (مرغَمًا) kelimesi rızıkta genişlik demektir. Yani kim hicret ederse bulunduğu yerde ve gitmeye yöneldiği mekânda âyette zikredilen şeyleri bulur. Bir görüşe göre de "murâğemen" (مُرَاغَمًا) kelimesi uzaklaşılan yerdir, yani hoşlanmadığı şeylerden uzaklaşır ve rahatlayacak yer bulur. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: "Murâğemen" (مُرَاغما) bir yerden başka bir yere göçmek, genişlik de rızıkta bolluktur[1103]: Denildi ki sapıklıktan hidâyete, fakirlikten zenginliğe dönüşmedir. "Murâğem" (مُرَاغَم) kaçacak yerdir fikri de ileri sürülmüştür. 431

Yine denildiğine göre bu âyet nâzil olunca çok yaşlı veya hasta olan biri ilâhî beyanı duymuş ve şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki ben Cenâb-ı Hak'kın istisnâ ettiklerinden biri değilim, ben elbette bir çaresini bulacağım, yemin olsun ki bu gece Mekke'de kalmayacağım. Adamları, onu arkalarında taşıyarak Mekke'den çıkardılar, Ten'îm'e kadar götürdüler[1104]. Burada ölüm

---

1103 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 241, 242; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 650.

1104 Ten'îm Mekke ile Medîne arasında ve Mekke'ye yakın bir yerdir.

kendisine ulaştı, sağ elini sol eli üzerine koyduktan sonra: "Allahım! Bu (elim) senindir, bu da Resûl'ünündür. Resûlüne hangi şey üzerine biat ettimse seninle de biat ediyorum" demiş ve ölmüştür. İşte bunun üzerine: **Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir** meâlindeki âyet inmiştir[1105]. Yani ecrini vermek Allah Teâlâ'ya vacip olmuştur. Denildi ki o adam meleklerin münâfıkların yüzlerine ve arkalarına vurduklarıyla (ilgili âyeti, el-Enfâl, 8/50) duyunca ve ölmek üzere hastalığı ağırlaşınca şöyle demiş "Beni çıkarın!". Kendisi ile Hz. Peygamber (s.a.) arasında bir mekâna yüklenilerek taşındı, Akabe denilen yere varınca orada vefat etti. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi[1106]. *En doğrusunu Allah bilir.*

1105 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 238, 240; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II/650-653.

1106 Bir önceki rivayetin kaynaklarına bakınız.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkāhir el-Bağdâdî, Abdülkāhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, ts., (Dâru'l-ma'rife).

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzak Hümam b. Nafi', *el-Musannef*, (Habîburrahmân el-A'zami), Beyrut 1403.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, (thk. Ahmed Kalâş) Haleb, ts.

Ahmed b. Hanbel Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992/1413.

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata), Mekke 1994/1414.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî)

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1978.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, İstanbul 1309.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

Emîru'l-Azîm Âbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsü'l-Hak Muhammed, *'Avnu'l-ma'bûd: Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut 1415.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, *Makālâtu'l-İslâmiyyîn*, (thk. Helmut Ritr), Beyrut, ts., (Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi).

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut 1411.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Derviş), Beyrut 1994/1404.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad 1988/1409.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, e*d-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1986/1407.

_____, *el-İsâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1995/1415.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut 1988/1408.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Halil Le'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1996/1417.

İbn Hibbân, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik b. Nişam b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'), Beyrut 1990/1411.

İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

İbn Mâlik, Ebû Abdullah Malik b. Enes , *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), İstanbul 1992/1413.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl İbn Manzûr Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1963/1383.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnaût), Beyrut 1993/1414.

Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1399/1979.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67.

Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1405.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1956.

Nîsâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Hazîme es-Sülemî, *es-Sahîh*, (thk. Mu-hammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1970/1390.

Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin nr. 426.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman, b. Ebi Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs, *el-Um*, Beyrut 1976/1397.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1992/1413.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Fikr).

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Cami'u'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût). Beyrut 1998/1419.

DİZİN

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 4

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

NİSÂ SÛRESİ

MÂİDE SÛRESİ

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın Adıyla.

وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا اِنَّ الْكَافِرٖينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبٖينًا ﴿١٠١﴾

101. "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır."

[Namazı Kısaltmak ve Korku Namazı]

Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Cenâb-ı Hak bu âyette insanın sefere çıktığı ve kâfirlerin kendisini gafil avlamasından korktuğu takdirde namazı kısaltmasını mubah kılmış, fakat onun neresinde kısaltma yapacağını açıklamamıştır. Yüce Allah'ın âlimlerimizin (r.h.) söylediği gibi rekâtlarda kısaltma yapılmasını murad etmiş olması muhtemeldir. Rükûu, secdeyi ve kıyâmı îmâ ile yapmak şeklinde bir kısaltmayı kastetmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Nitekim "Bir şeyden korkarsanız yaya veya binek üzerinde kılabilirsiniz"[1] meâlindeki âyette korkan insanın namazı îmâ ile kılmasına ruhsat vermiştir. Cemaatle kılmayı kısaltmayı (terketmeyi) da kastetmiş olabilir, zira korku halinde bu da mubahtır. Şunu da belirtmek gerekir ki bazıları bunu, namazın başlangıçta iki rekât olduğu, bilahare hazarda arttırıldığı, seferde ise aynen korunduğu şeklinde tevil etmiş[2]; seferdeki iki rekâtı da korku halinde kısaltmaya ruhsat vermiş, dolayısıyla korku namazı bir rekâttır demişlerdir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle

---

1 el-Bakara, 2/239.

2 Bu husus Hz. Âişe'den (r.a.) merfû olarak rivayet edilmiştir. bk. Buhârî, "Salât", 1; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 1-3.

söylediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hak, Peygamberinizin diliyle mukîmin namazını dört rekât, seferînin namazını iki rekât, korku namazını da bir rekât olarak farz kılmıştır[3]. Aynı şey Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) da rivayet edilmiştir: Korku namazı birer rekâttır[4]. Başkaları ise Cenâb-ı Hak ancak korku halinde
8 dört rekâtlık namazı [§]iki rekât kılmaya ruhsat verdiğini söylemiş ve şöyle demişlerdir: Resûlullah (s.a.) güven halinde de namazı kısaltarak kılmamızın Allah'ın ikramı olduğunu bize bildirmiştir. Buna göre şu ortaya çıkmıştır ki Allah Teâlâ korku halinde namazı kısaltmayı caiz kıldığı gibi, korku halinin dışında kısaltmak da Sünnet'le sabit olmuştur. Bu âlimlere göre namazı kısaltmaktan maksat, dört rekâtlı namazların iki rekât halinde kılınmasıdır. İlk görüşü benimseyenlere göre ise korku halinde kılınan iki rekâtın bir rekât olarak kılınmasıdır. Başka bir grup âlim şöyle demiştir: Namazı kısaltmak Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi ancak korku halinde caizdir. Bugün ise seferî olan biri namazı iki rekât olarak kılması kısaltma olmayıp Hz. Ömer'in (r.a.) "Peygamberinizin diline göre seferînin namazı kısaltma olmaksızın tam iki rekâttır"[5] sözüne göre kısaltma yapılmadan iki rekât olarak kılınan tam namazdır. Rivayet edildiğine göre bir adam Hz. Ömer'e (r.a.) **Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur** meâlindeki âyeti sormuş ve bugün insanlar emniyettedir, demiş; Hz. Ömer radiyallahu anh da şu cevabı vermişti: Senin hayret ettiğin gibi ben de buna şaşırmış ve Resûlullah'a (s.a.) sormuştum. O şöyle cevap vermişti: "O bir sadakadır, Allah onu size lütfetmiştir, binâenaleyh onun sadakasını kabul ediniz"[6]. Muhtemelen Hz. Ömer (r.a.), seferînin namazı kısaltma olmaksızın tam iki rekâttır sözü ile, Resûlullah'ın (s.a.) "O sadakadır, Allah onu size tasadduk etmiştir" hadisini kastediyordu. Böylece iki rekât farz olarak kalmış, kısaltma kaldırılmış ve kısaltma olmaksızın kılınan tam iki rekât namaz olmuştu. Çünkü sözkonusu iki rekât, Cenâb-ı Hak bize tasadduk ettikten sonra da farzdı. Bu iki rivayetin ikisi de Hz. Ömer'in haberine uygun düşmektedir. Bunun yanında İbn Abbâs da Resûl-i Ekrem Medîne'den Mekke'ye seyahat ediyor, Allah'tan başka hiç kimseden korkmadığı halde namazı iki rekât kılıyordu, demiştir[7]. Bu da Hz. Ömer'in, "o sadakadır, Allah onu size tasadduk etmiştir" sözünü teyit etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.)

---

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 248; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 658.

4 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 215; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 247.

5 İbn Mâce, "İkametu's-salât", 73; Nesâî, "Salâtü'l-îdeyn", 12.

6 Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 4; Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 1; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4.

7 Tirmizî, "Cuma", 39; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 656. Tirmizî hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

güven halinde dahi, Allah'ın korku şartına bağladığı iki rekâtı kılmıyor, ancak Cenâb-ı Hak seferîden korku şartını kaldırınca kılmış oluyordu.

[§]Bazıları da şöyle demiştir: Namazı kısaltmak, seferî için de mukîm için 9
de tam kılmak demektir, çünkü Cenâb-ı Hak **namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur** buyurmaktadır. Buna dayanarak derler ki Allah Teâlâ bu beyanı ile kısaltandan günahı kaldırmıştır, şayet kısaltmak kesin bir hüküm olsaydı, Allah Teâlâ âyette "namazı kısaltmamanızdan size günah gerekli olur" diye buyururdu.

Fakat mesele onların zannettikleri gibi değildir. Şöyle ki daha önce de kaydettiğimiz gibi kısaltmakla ilgili âyet sadece korku hali hakkında gelmiştir, güven halinde ise kısaltmayı gerektiren bir nas yoktur. Güven halinde kısaltmanın caiz olması, Resûlullah'ın (s.a.) "O bir sadakadır, Cenâb-ı Hak onu size tasadduk etmiştir" meâlindeki hadisine ve seferîlikte namazı kısaltmış olmasına dayanmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın iki rekâtı bize tasadduk etmesine mukabil birinin "o kesin farzdır demesi" mümkün değildir. Şayet mesele böyle ise sadaka yeri nerede kalmıştır! Hz. Ömer'in "Seferînin namazı, Peyganberinizin beyanına göre kısaltma olmaksızın tam olarak kılınan iki rekâttır" sözünün mânası *-En doğrusunu Allah bilir ya-* bize göre şudur: O, kılınan iki rekâttan sonraki iki rekâtın farz olmasını ortadan kaldırarak bunu Allah'tan gelen bir sadaka (ihsan) yapmıştır, geriye de misafire farz olan tam iki rekât kalmıştır. Resûl-i Ekrem'in pek çok seyahat yaptığı rivayet edilmesine rağmen, bu seyahatlerinden herhangi birinde ve herhangi bir durumda onun namazı tam kıldığını kimse rivayet etmemiş, aksine râvîlerden her biri onun namazı ikişer rekât kıldığını rivayet etmiştir. Şayet dört rekât kılmak farz, iki rekât kılmak ruhsat olsaydı, birinde tam kılması, diğerinde kısaltması gerekirdi. Seferîlikte oruç bozmanın kesin emir olmayıp ruhsat olduğuna bakmaz mısın? Nitekim Hz. Peygamber seferîlikte bazan orucunu bozmuş, bazan da bozmamıştır. Bu da şunu göstermektedir ki misafirin namazı kısaltma olmaksızın iki rekât olarak farzdır. İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah ile
birlikte Mina'da namazı iki rekât kıldım, [§]Ebû Bekir'le de, Hz. Ömer'le de iki 10
rekât kıldım, Hz. Osman ise halifeliğinin ilk yıllarında iki rekât, sonraları dört rekât kıldı[8]. Hz. Osman'ın dört rekât kılması, muhtemelen mukîm olarak niyetlenmiş olduğundan dolayıdır. Nitekim Zührî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Bana haber verildiğine göre Hz. Osman'ın dört rekât kılması, hacdan sonra

---

8 Buhârî, "Taksîru's-salât", 2; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 16.

Mekke'de kalmaya niyetlenmiş olduğundan dolayıdır[9]. İmrân b. Husayn'dan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) ile beraber hac ibadetini edâ ettim. Medîne'ye dönene kadar namazları iki rekât kıldı. Mekke'de on sekiz gün kalmıştı ve namazları iki rekât olarak kılıyordu. Mekkeliler'e de şöyle demişti: "Siz namazlarınızı dört rekât olarak kılın, biz seferîyiz"[10]. Bazı âlimler bu hadise itiraz etmiş ve savaş hali dışında bir beldede ikamet eden insan orada ikamete niyet etmese bile namazı tam olarak dört rekât kılar, demişlerdir. Hz. Ömer'in (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiği bir hadis şöyledir: "Misafirin namazı, ailesine dönünceye veya ölünceye kadar iki rekâttır". İbn Ömer'e (r.a.) seferîlik namazı sorulduğunda şu cevabı vermiştir: İki rekât kılınır, Sünnet'e muhalefet eden küfre girmiştir[11]. Bazı âlimler **Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur,** meâlindeki âyeti ruhsat anlamına yorumlamış, tam kılmayı da faziletli görmüşlerdir, çünkü "günah
11 yoktur" ifadesi, hafifletme mânasında kullanılır; [§]"Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor"[12] meâlindeki oruç âyetinde olduğu gibi emir anlamında değildir. Dolayısıyla bu ifade, emir ve farz anlamında kullanılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları âyette böyle bir anlamın bulunduğunu benimsemiş ve yapılacak seyahatlere bağlı olarak sözü edilen namazı kısaltmanın, korku halindeki kısaltma olması diye yorumlamışlardır. Buna göre konu iki şık halinde incelenmelidir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın "Korkarsanız yaya veya binek üzerinde kılabilirsiniz"[13] meâlindeki beyanın maksadını açıklamaktadır; yani namazı bilinen şekliyle tam kılmayı değil, korkunun son bulacağı ana kadar kıbleye yönelmeyi, kıyâmı terk etmeyi, rukû ve secdeleri îmâ ile ve oturarak kılmak şeklindeki kısaltmayı ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, "Sen de içlerinde bulunduğun zaman…"[14] meâlindeki âyetle ilgilidir. Cenâb-ı Hak bunu, ashâb-ı kirâmın Resûlullah'tan ayrı olmaları durumuyla ilgili olarak buyurmuştur ki bu, sefer halidir. Bunun da cemaat halinde iken namazı kısaltma ile ilgili olduğu bilinmektedir. Yüce Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Her ne kadar namazı kısa kılsanız da, cemaatin tam kılması durumunda ona uymanızda herhangi bir günahınız yoktur. Herkesin aynı

---

9 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 516.

10 Ebû Dâvûd, "Salâtü's-sefer", 10; Tirmizî, "Cuma", 39.

11 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 519.

12 el-Bakara, 2/185.

13 el-Bakara, 2/239.

14 en-Nisâ, 4/102.

şeyi kılmaları ise daha faziletlidir. Cenâb-ı Hak burada, onun kaldırılmasının cemaate uymanıza engel teşkil etmediğini açıklamaktadır, bütün namazı cemaatle kılmanız için sizi başka bir imam görevlendirmeye zorlamamaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı iki ihtimali de desteklemektedir: **Kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız…** meâlindeki cümleden başlayıp "Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız"[15] anlamındaki cümleye kadar. Hz. Ömer'in kafasını karıştırıp Resûlullah'a (s.a.) sormak zorunda bırakan ve onun da "O sadakadır, onu size Allah vermiştir, Allah'ın sadakasını kabul edin" diye verdiği cevap, seferde namazı kısaltmanın korku için olmadığı görüşünü teyit etmektedir. Yani bu, seferde iki rekâtın dışında sizin için farz olan bir şey bulunmadığına dair Allah'ın vermiş olduğu bir hükümdür. Onun gibi Allah'tan gelen bağış olduğuna dair belirtilen hususların tamamı, ıskat anlamındadır. [§]Hz. Ömer'in (r.a.), daha sonra söylemiş 12
olduğu, "seferî namaz Peygamberinizin diliyle hiç kısaltma olmaksızın tam iki rekâttır" sözü de bunu teyit etmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki bu durum, âyetin koyduğu hüküm hakkında değil, namazın ilk farz kılınışı ile ilgilidir. Rivayet edildiğine göre namaz aslında iki rekâttı, mukîm için ilave yapıldı, seferî için ise aynen korundu. Âlimlerimizin (r.h.) görüşleri bu iki tevile dayanmaktadır. Âyetin, seferde namazı kısaltmak anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Size bir günah yoktur, meâlindeki ilâhî kelâma da iki anlam verilebilir: Birincisi, seyahate çıktıktan sonra yolculuk tamamlanmasa bile iki rekâtı terk etmek gerektiği anlamına gelebilir. Bu, hayız gibi diğer özürlere benzemez, hayız tam gerçekleşmezse o sırada terk edilen ibadetin iadesi gerekir, bayılmak ve benzeri mazeretler de böyledir. Seyahat halindeki oruç ise tutulmadığı takdirde kaza edilmesi gerekir. İkincisi, yolculuk -aslında kendi tercihiniz ise demukîm halindeki namaz şeklini terketmeksizin bir günahınız yoktur; yahut şayet onu tamamlamamış olsa bile, mukîm için sözkonusu olan günah, sizin için sözkonusu değildir. Günah hükmü ona döndüğü takdirde haberin tayin ettiği sınırı geçse bile geriye kısaltma emri kalır. Çünkü "Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa"[16] meâlindeki âyette görüldüğü gibi bir şey bazan haber, hakikatte emir anlamında olabilir. Bu, "Bir kimsenin Safâ ile Merve'yi tavaf

---

15 en-Nisâ, 4/101-102.

16 "Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur. Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir" (el-Enfâl, 8/65-66).

etmesinde kendisi için bir günah yoktur"[17] meâlindeki âyetin ifadesine benzemektedir. Günah olmama hükmü, putların bulunduğu yere veya onlara tapınma fiillerinin yapıldığı bir yere ait olunca, geriye orayı tavaf emri kalır, her ne kadar başlangıçta bu haber olsa da, yapılması gereken bir iş haline gelir. Bunun delili, ümmetin tevârüs ettiği uygulama ve Resûlullah'ın (s.a.) seferlerde yap-
13 tığı görülen şeydir. [§]Bunun, toplumdan zâyi olacak bir fazilet konumunda bulunması ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ
وَلْيَاْخُذُٓوا اَسْلِحَتَهُمْ فَاِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَٓائِكُمْ
وَلْتَاْتِ طَٓائِفَةٌ اُخْرٰى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَاْخُذُوا
حِذْرَهُمْ وَاَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ اَسْلِحَتِكُمْ
وَاَمْتِعَتِكُمْ فَيَم۪يلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ
كَانَ بِكُمْ اَذًى مِنْ مَطَرٍ اَوْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَنْ تَضَعُٓوا اَسْلِحَتَكُمْ
وَخُذُوا حِذْرَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابًا مُه۪ينًا

102. "Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) ***bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil*** (uzak ve unutmuş) ***olasınız da üzerinize ansızın bir baskın yapsınlar! Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Allah elbette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."***

---

[17] "Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir" (el-Bakara, 2/158).

[Korku Namazı]

Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman meâlindeki âyette sözü edilen korku namazı hususunda âlimler ihtilaf etmiştir. Bazı âlimler şöyle demiştir: İmam cemaati iki gruba ayırır, bir gruba bir rekât kıldırır, o sırada diğer grup düşman karşısında nöbet tutar. İlk gruba bir rekâtı kıldırınca cemaat kalkar ve ikinci rekâtı tek başlarına kılarlar, sonra da düşmanın karşısına gidip nöbeti devralırlar. Düşman karşısında bekleyen ikinci grup gelir, imam onlara namazın ikinci rekâtını kıldırır, sonra imam selâm verir, cemaat da kalkıp ilk rekâtı kendi başlarına kılarlar. Aynı âlimler derler ki âyette ilk grubun gelmesinden ve imama dönmesinden söz edilmemektedir, bu sebeple bu, yapılmaz. Şunu da ilave ederler: Namazı tamamladıktan sonra kalkıp düşmanın karşısına geçmek, namazı tamamlamadan önce gitmekten daha çok arzu ve ümit edilir. Buna karşılık denilmiştir ki aksine, onların namazda iken düşmanın karşısına geçmesi namaz dışında geçmesinden daha çok arzu edilen ve ümit veren bir durumdur.

Allah rahmet eylesin, bizim âlimlerimiz bu konuda rivayet edilen haberlere itibar ederler. İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Resûlullah korku
namazını kıldırıyordu; iki gruptan birine bir rekâtı kıldırdı, [§]o sırada diğer **14**
grup düşmanın karşısında idi. Sonra bunlar kalktılar ve düşmanın karşısına geçerek arkadaşlarının yerlerini aldılar. Öbürleri geldiler, Hz. Peygamber'e (s.a.) uyarak bir rekât kıldılar; ardından Resûlullah selâm verdi. Sonra bu iki grup birer rekâtı kaza ettiler[18]. Abdullah b. Mesûd'un da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) bize korku namazını kıldırıyordu. İnsanlar iki gruba ayrıldı, bir grup Hz. Peygamber'in (s.a.) arkasında namaza dururken diğeri düşmanın karşısına geçti. Resûl-i Ekrem arkasındaki gruba bir rekât kıldırdı; onlar kalkıp öbür grubun bulunduğu yere gittiler ve düşmanın karşısına geçtiler. Ardından diğer grup gelip bunların yerinde Hz. Peygamber'in arkasında namaza durdular. Hz. Peygamber onlara da bir rekât kıldırıp selâm verdi ve namazını tamamladı. Sonra bu grup kendi başlarına bir rekât daha kılarak selâm verdiler ve düşman karşısında bulunan askerlerin yerine gidip pozisyon aldılar. Sonra ilk grup namazgaha geldi, kendi başlarına bir rekât daha kılıp selâm verdiler[19]. İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit ve Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a.) da buna benzer rivayetler bulunmaktadır[20]. Resûlullah sallallahu aleyhi

---

18 Buhârî, "Salâtü'l-havf", 1; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 305.

19 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 254; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 663.

20 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 247-248, 253; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 661.

ve sellemden gelen bu rivayetlerde ashâb-ı kirâmdan İbn Mesûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit ve Huzeyfe (r.a.) ittifak etmiş ve hepsi şöyle demiştir: Hz. Peygamber önce iki gruptan birine bir rekât namaz kıldırırken diğer
15 grup düşman karşısında bulundu. [§]Sonra da öbür gruba yine bir rekât kıldırmıştı. Resûlullah namazını bitirmeden, o gruplardan hiçbiri kalan bir rekâtı kılmamıştı. O, namazını bitirince cemaat, kılamadıkları birer rekâtı da kılarak namazlarını tamamlamışlardı. Bu, cemaate geç kalanların imam namazını tamamlamadan namazlarını kaza edemeyecekleri, kaçırdıkları rekâtı sonradan kaza etmeleri gerektiği konusunda bütün müslümanların birleştiği bir görüştür. Bunun aksine ilişkin haberler, insanlar kaçırdıkları rekâtı, imam namazını bitirmeden önce kaza ettikleri zamanla ilgili olması muhtemeldir. Sonra bu hüküm, ümmetin tevârüs ettiği "imam namazını bitirdikten sonra kaza etmeleri" ne dair uygulama ile neshedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bu beyan hakkında ihtilaf edilmiştir. Denilmiştir ki onlar düşman karşısında nöbet tutanlardır, silâhlarını savaşta daha korkutucu olmaları için yanlarına alıyorlardı. Şöyle de denilmiştir: Onlar namaz kılan gruptur, düşman gelecek olursa onlarla hemen savaşmaları mümkün olsun diye silâhlarını yanlarına alıyorlardı. Şöyle diyenler de vardır: Düşmanla savaş başladığında müslümanların savaş sona erene kadar namazı tehir etmeleri gerekir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: İmam her gruba namazı tam olarak kıldırır, çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) her gruba namazı bir secde olarak kıldırdığı haber verilmiştir[21], buradaki secde lafzı namazı tam kılmak anlamına gelir[22]. Bu, dilde caiz olan bir ifadedir. Fakat bize göre esas olan, Hz. Ömer, İbn Abbâs (r.a.) ve diğer ashâb-ı kirâmdan zikrettiğimiz rivayetlerdir, onlar şöyle demiştir: Yolcu namazı iki rekâttır, ramazan ve kurban bayramı namazları iki rekâttır, korku namazı ise kısaltma olmaksızın tam olarak kı-

---

21 Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî'ye korku namazı sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: Bana Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) ashâbına korku namazını kıldırmış; onlardan bir gruba namaz kıldırırken diğer grup düşmanın karşısında bulunuyordu, kendilerine iki rekât namaz kıldırdı. Sonra onlar kalkıp diğerlerinin yerine geçtiler, diğerleri gelip namaza durdular, Hz. Peygamber (s.a.) onlara da iki rekât kıldırıp selâm verdi (Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 215).

22 Bu ibarenin kaynağını bulamadım. Ama Ebû Bekre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber korku halindeki bir gruba akşam namazını üç rekât olarak kıldırmış, sonra dönmüştü. Arkasından diğer grup gelmiş ve onlara da üç rekât kıldırmıştı. Böylece Hz. Peygamber altı rekât namaz kılmış, diğerleri ise üçer rekât kılmış oluyorlardı (Dârekutnî, *Sünen*, II, 61; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 663).

lınan bir rekâttır[23]. Bize rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) [§]ilk safla birlikte secde yapmış, ikinci saf onunla beraber secde yapmamıştı, ikinci saftakiler Allah'ın Resûlu ikinci secdeden başını kaldırdığında her iki secdeyi de yapmışlardı[24]. Bu, meselenin bizim söylediğimiz gibi olduğunu göstermektedir. Düşman şayet kıble yönünde bulunursa imam serbesttir; dilerse insanları ikiye ayırır, bir grubu ön tarafa düşmanın karşısına geçirir, diğer grubu da yanına alıp namazı kıldırır. Resûlullah'ın (s.a.) müslümanlara kıldırdığı korku namazı ile ilgili rivayet böyledir. Câbir b. Abdullah şöyle anlatır: Düşman kıble yönünde olduğu halde Resûlullah onlara namaz kıldırmıştı; bir gruba bir rekât kıldırmış, sonra diğer grup gelmiş, onlara da diğer rekâtı kıldırmıştı[25]. Düşman kıble cihetinde bulunduğunda imam dilerse bütün insanları iki saf olarak arkasına alır ve onlara namazı kıldırır. Secdeye sıra gelince ilk saf secdeye varır, ikinci saf düşmanı bekler, ilk saf secdeleri tamamlayınca, bu defa ikinci saf secdelerini yaparlar. Sonra ikinci rekâtta da aynı şeyi yaparlar. Hz. Peygamber'in böyle yaptığı da rivayet edilmiştir. Dolayısıyla imam bu ikisinden birini tercih edebilir. 16

Ötekiler arkanızda olsunlar. Yani öteki grup düşman karşısında saf tutup sizi düşmandan korusunlar.

[Savaşa Hazırlanmak]

İhtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar. Bu beyanda geçen "hizrehum" (حِذْرَهم) kelimesi kendileriyle düşmandan gizlenecekleri şeylerini, zırh ve kalkan gibi korunacakları donanımlarını alsınlar demektir. Silâhlarını anlamına gelen "eslihatehum" (أسْلِحَتَهم) kelimesi ile de savaşta kullandıkları silâhlar kastedilmiştir. [§]Bununla kale, dağ ve benzeri düşmandan koruyucu mekânların 17
kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu âyette, aynı zamanda savaş ve çarpışma usûlünü öğrenmek, düşman için gerekli olan teçhizatı almak ve düşmana karşı hazırlıklı olmak, fakat yine de zaferi bunlara bağlamayıp, Cenâb-ı Hakk'ın "Yardım ancak Allah tarafındandır"[26] meâlindeki âyette buyurduğu üzere zaferi O'nun vâdine bağlamak gerektiğine işaret edilmektedir. **Yine de ihtiyat tedbirinizi alın.** "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları

---

23 Hz. Ömer'den gelen rivayet için bk. İbn Mâce, "İkametu's-salât", 73; Nesâî, "Salâtü'l-îdeyn", 11. İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen rivayet için de bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 248; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 658.

24 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 256; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 663-664.

25 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 257; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 660.

26 el-Enfâl, 8/10.

hazırlayın"[27], "Savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın"[28] meâlindeki âyetlerde de savaş usûlünü öğrenmeye ve diğer gerekli hazırlıkları yapmaya işaret edilmektedir; nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde düşmana karşı mücahede etmeyi emretmiştir.

Kâfirler isterler ki, siz silâhlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmuş) olasınız. Savaşta herkesin düşmana karşı fırsat kollaması, onun gafil bir anını yakalamaya çalışması tabiî bir haldir ve bilinen bir husustur. Bu durum, yaratıkların tabiatlarında bilinen olan bir şeydir. **Silâhlarınızdan.** yani kendileriyle savaşılan ve çarpışılan silâhlar. **Eşyanızdan.** Düşmana karşı kendisiyle korunan ve gizleyen şeyler; yani düşmanlarınız sizin silâhlardan ve koruyucu eşyadan gafil olacağınız zamanı aramıştır. Buradaki **eşya** (emtia) ile elbise ve benzeri şeylerin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silâhlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın "Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz"[29] meâlindeki âyetle kastettiği şeyin kendini ölüme atmak olmadığına işaret etmektedir. Çünkü O, silâhlarını bırakmak, ayrıca yağmur veya hastalık gibi bir
18 sıkıntıya uğradıklarında gerekli tedbiri almak için onlara izin vermektedir. [§] Şayet onların canlarını satın almaktan maksat kendilerini ölüme atmak olsaydı, helâk olmaktan korktukları zaman savaş yükünü kaldırmazdı. Çünkü buradaki ilâhî emir ölmek ve helâk olmak konumunda bulunsaydı, hiçbir halde hastalık ve helâk korkusu ile o sorumluluk kaldırılmazdı. Görmez misin ki recmedilmesi gereken birinden hastalık sebebiyle bu ceza kaldırılmaz, çünkü recimde kişinin helâki sözkonusudur. Cenâb-ı Hakk'ın, hastalık halinde veya helâk olmaktan korkulduğu takdirde savaş emrini kaldırması, canlarını satın almak ifadesiyle kişinin kendisini ölüme atmayı murad etmediğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, O, burada dinini yaymaya ve ona inananlara yardım etmeyi kastetmektedir. Görmez misin ki Yüce Allah başka bir âyette "Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz"[30] buyurmuştur. Allah Teâlâ burada sevap ve mükâfatı

---

27 el-Enfâl, 8/60.

28 en-Nisâ, 4/71.

29 en-Nisâ, 4/74.

30 "O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz" (en-Nisâ, 4/74).

savaşta öldürülmeye bağladığı gibi düşmana galip gelmeye de bağlamaktadır. Şayet buradaki emir tahsisen öldürülme anlamına gelseydi ondan başka bir şeyle mükâfat ve sevap kazanılmaması gerekirdi; dolayısıyla meselenin bizim söylediğimiz gibi olduğu ortaya çıkmıştır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, gerçek bir vâd olmak üzerek satın almıştır"[31] buyurmuştur. Allah burada öldürülen kişiye vâdde bulunmuştur. Bütün bunlar buradaki asıl meselenin ölüm olmadığını gösterir.

Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Daha önce de belirttiğimiz gibi buradaki tedbir alma emri iki mânaya yorumlanabilir: Birincisi, burada savaş usûlünü ve çarpışma çeşitlerini öğrenme emri vardır, ama başarıyı sadece bunlara bağlamayıp gerekli hazırlığı yaptıktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve zafer vâdine bağlamaktır. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın"[32]. Ayrıca O, **silâhlarınızı alın** diye de emretmektedir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, düşmanın silâhlarına karşı kendilerini savunmayı; kalkan, zırh veya binalarla kendilerini korumayı emretmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah elbette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. Yani Al- 19
lah Teâlâ onlara -ister galip gelsinler ister mağlup olsunlar- alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. Sizin için de -ister galip gelin, ister mağlup olun- izzet ve şeref bulacağınız bir sevap ve mükâfat hazırlamıştır, öyleyse neden savaşıyorsunuz?

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلٰوةَ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ إِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾

103. "Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir."

Namazı bitirince de ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı anın. Denildi ki bu ilâhî beyanın iki yoruma ihtimali vardır. Biri, namazı bitirince, yani namazı tamamladığınızda düşmanlarınıza karşı kendisinden yardım is-

---

31 et-Tevbe, 9/111.

32 el-Enfâl, 8/60.

teyeceğiniz bir hal içinde iken Allah'ı anın. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun"[33]. Allah Teâlâ burada düşmanlarına karşı müminlere yardım etmesi için onlara düşmanla karşılaştıklarında sebat göstermeyi ve Allah'ı anmayı emretmiştir. İşte yukarıdaki âyet de bunun gibidir. Diğer bir ihtimal de şu anlama gelmesidir: Namaz kılmak istediğinizde hangi halde olursanız olun, kıyâmda, rukûda ve secde halinde olsanız dahi Allah'ı çok zikredin; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman"[34]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, ama bunun mânası şudur: Sen onların içinde olup kendilerine namaz kıldırmak istediğinde şöyle yap! İşte yukarıdaki âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güvenlik içinde olduğunuzda namazı gerektiği gibi kılın. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına denk gelmektedir: "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"[35]. Biz, namazı kısaltma ifadesinin çeşitli ihtimaller taşıdığını daha önce söylemiştik. Sözkonusu kısaltma, yeryüzünde sefere çıkıldığında namazın rekât sayısında kısaltma anlamına gelebilir. Hastalık veya korkudan dolayı kısaltma anlamına gelir ki bu da namazı îmâ ile kılmaktır. Biz bütün bunları farklı hallere ait uygulamalar olarak kabul ediyoruz. Buna göre **güvenlik içinde olduğunuzda** anlamındaki beyanın da belirttiğimiz yorumlara gelmesi muhtemeldir. Güvenlik içinde, yani sağlıklı olduğunuz zaman namazı sağlıklı insanlar gibi kılın. **Güvenlik içinde olduğunuzda.** Yani korkudan emin olduğunuz zaman anlamına da gelebilir, o takdirde namazı
20 şöyle kılın. **[§]Güvenlik içinde olduğunuzda** meâlindeki cümlenin, seferden döndüğünüzde namazı mukîmler gibi dört rekât kılın anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, ama söylediğimiz gibi bu, "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman"[36] meâlindeki âyetin mukabilidir.

[Namaz Vakitleri]

Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir. Yani farz kılınmış bir ödevdir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[37]. Denildi ki **Vakitleri belli** anlamındaki ifade, namazın da hac gibi belli bir vakti

---

33 el-Enfâl, 8/45.

34 en-Nisâ, 4/102.

35 en-Nisâ, 4/101.

36 en-Nisâ, 4/101.

37 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 261; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 667.

vardır mânasına gelir. Bu da İbn Mesûd'un (r.a.) görüşüdür[38]. **Vakitleri belli** ifadesinin, vakitleri sınırlanmış anlamına geldiği de söylenmiştir. Biz bütün bunları benimsiyor ve diyoruz ki söylendiği gibi namaz, farz kılınan, vakitleri belirlenen ve sınırlanan bir ibadettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîme, kâfirin de namaz kılması gerekir diyenleri reddetmektedir, çünkü Allah Teâlâ vakitleri belli olarak müminler üzerine farz kılındığını haber vermiştir, oysa ki onlar kâfirlere ve müminlere farz kılınmıştır demektedir. Ancak namaz müminlere fiil olarak farz, kâfirlere de kabulü farz kılınmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir** meâlindeki âyetin mânası da budur, yani namaz fiili müminler için farz olan ve vakitleri belli olan bir emirdir.

Şüphe yok ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir meâlindeki beyan, onun sadece bu ümmete mahsus değil, geçmiş ümmetlere de vakitleri belli bir farz olduğu mânasına da gelebilir. Nitekim İbrâhim aleyhisselâmın "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle"[39] duası, Îsâ aleyhisselâmın "O bana namazı ve zekâtı emretti"[40] demesi ve Mûsâ aleyhisselâmın "Evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namazı kılın"[41] ifadesi de bunu göstermektedir. [§]Buradaki "kânet" (كانت) ke- 21
limesinin "sâret" (صارت) mânasına gelmesi muhtemeldir, yani ortada yokken müminlere vakitleri belli bir farz oldu. Bu mânaların hepsi mümkündür, ama Cenâb-ı Hak şunu kastetmiştir, diyemeyiz. Allah Teâlâ'nın "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur"[42] meâlindeki âyet de böyledir. **Güvenlik içinde olduğunuzda,** meâlindeki beyanı da yorumlarız ve zikrettiğimiz ihtimalleri göz önüne alarak farklı haller için yapılan bütün yorumlarla amel ederiz, bu konuda herhangi bir yorum için kesin hüküm vermez ve Allah bunu murad etmiştir demeyiz. İçtihada dayanan bütün meselelerde tutulacak yol da budur; her biriyle amel etmemiz, fakat Allah şunu veya bunu murad etmiştir diye kesin hüküm vermememiz. *Başarıya ulaşmak sadece Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Cenâb-ı Hak, namazın farziyetini ve gerekliliğini kitabının çeşitli yerlerinde zikretmiştir. O âyetlerden bazılarını yukarıda kaydettik. Onların bir kısmı da şöyledir: "Onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O'na yürek-

---

38 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 262; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 667.

39 İbrâhim, 14/40.

40 Meryem, 19/31.

41 Yûnus, 10/87.

42 en-Nisâ, 4/101.

ten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur"[43]. Bir diğeri de "Eğer tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir"[44] meâlindeki âyettir. Bu âyetler namazın keyfiyeti ve şeklini, ayrıca sayısını göstermemekte, sadece gerekliliğine ve farziyetine işaret etmektedir. Diğer bazı âyetler de namazın sayısına ve genel olarak vakitlerine temas etmektedir. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından itibaren gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını, çünkü sabah namazı şahitlidir"[45]. Burada Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği üç zaman dilimi ve üç namazın vaktidir. Mücâhid'in İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: İbn Abbâs'a Allah Teâlâ'nın "ekımissalâte li-dülûkişşemsi" (أقم الصلاة لدلوك الشمس) yani "Gündüzün güneşin gün ortasını aştığında namazı kıl" meâlindeki âyeti sordum, şu cevabı verdi: Güneş gökyüzünün ortasını geçince öğle namazı vaktidir. "Ğasekılleyl" (غسق الليل) yani "Karanlık çökünce" meâlindeki âyet hakkında da, akşam namazının başlangıç vaktidir, dedi. İbn Ömer'in (r.a.) de "Güneş gün ortasını aştığında" meâlindeki cümle hakkında; güneşin gün ortasını aşması günün ortasından güneşin batıya kayması demektir, o da öğle namazının vaktidir, dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbâs (r.a.) güneşin gün ortasını aşması, onun orta noktadan
22 kayması ve uzaklaşması demektir, dedi. [§]Abdullah [b. Abbâs] da, güneşin gün ortasını aşması, onun orta noktadan kayması ve uzaklaşması demektir, dedi. İbn Mesûd ve İbn Abbâs'ın, "Dülûkişşems" (دلوك الشمس), yani güneşin gün ortasını aşması, batmasıdır, dedikleri de rivayet edilmiştir[46]. Güneşin gün ortasını aşması ifadesi hakkında yapılan bu iki yorumdan hangisi olursa olsun, o zaman diliminde bir namazın vakti olduğunu, gece karanlığı çökünce başka bir namazın, fecrin doğuşunda da başka bir namazın vakti oluştuğunu göstermektedir. İşte üç namaz bunlardır.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın"[47]. Gündüzün iki tarafından birinde sabah namazını kılmak farzdır, bu husus bu âyette zikredilmektedir. Gündüzün iki tarafından diğeri de güneş batmadan önce kılınan ikindi namazıdır, bu da

---

43 el-Beyyine, 98/5.

44 et-Tevbe, 9/11.

45 el-İsrâ', 17/78.

46 Bütün bu rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 134-139; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 321.

47 Hûd, 11/114.

dördüncü namaz vaktidir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: “Gündüzün iki tarafında namaz kılın…” meâlindeki âyette, beş vakit namaz topluca zikredilmektedir; gündüzün iki tarafından biri sabah namazı vakti, diğeri öğle ve ikindi namazları vakti, gecenin gündüze yakın saatleri de akşam ve yatsı namazının vakitleridir[48]. Bu iki yorumdan hangisi olursa olsun bu âyette ikindi namazı zikredilmektedir.

İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şu (iki) âyet-i kerîme bütün namaz vakitlerini toplamıştır: “Akşam vaktine eriştiğinizde (akşam ve yatsı namazları) ve sabah kalktığınızda (sabah namazı) Allah’ı tesbih edin… Gündüzün sonunda (ikindi namazı) ve öğle vaktine eriştiğinizde (öğle namazı) de O’nu tesbih edin”[49]. Yine İbn Abbâs “Güneş doğmadan ve batmadan
önce Rabbini övgü ve tesbih ile an”[50] meâlindeki âyetin de [§] farz namazların 23
vakitlerini bildirdiğini söylemektedir[51]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu rivayetler, Allah Teâlâ’nın kullarına günde beş vakit namazı farz kıldığını göstermektedir. Resûl-i Ekrem de namazın nasıl ve ne zaman farz kıldığını açıklamıştır. Ubâde b. Sâmit’ten rivayet edilmiştir: Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: “Yüce Allah kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır, bu namazları küçümsemeden ve onların hakkından hiçbir şeyi zayi etmeden eda eden kişiyi cennete koyacağına dair Allah’ın ahdi vardır. Bunu yapmayana ise O’nun bir garantisi yoktur, dilerse azap eder, dilerse cennete kor”[52]. Ebû Ma’bed’in İbn

---

48 İbn Cerîr, İbn Ebû Hâtim ve Ebu’ş-Şeyh, “Gündüzün iki tarafında namaz kılın” meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî’nin şöyle dediğini rivayet ederler: Bundan maksat sabah ve ikindi namazlarının vaktidir. “gecenin gündüze yakın saatleri” de, o sırada kılınan iki namazdır, yani akşam ve yatsı namazı vakitleridir. Resûlulah (s.a.) “Onlar gecenin gündüze yakın vakitlerinde kılınan iki namaz vaktidir” demiştir (Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XII, 128, 130; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 480).

49 “Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah’ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O’na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O’nu tesbih edin” (er-Rûm, 30/17-18). İbn Abbâs’tan gelen bu rivayet için bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XXI, 29; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VI, 488.

50 Kāf, 50/39.

51 Kurtubî şöyle dedi: “İbn Abbâs âyetteki ‘güneş batmadan önce’ ifadesinin öğle ve ikindi namazlarına işaret ettiğini, ‘gecenin bir kısmında O’nu tenzih eyle’ (Kāf, 50/40) meâlindeki âyetin de akşam ve yatsı namazlarına işaret ettiğini söylemektedir” (Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XVII, 24). Taberânî *Muʿcemu’l-evsat*’ında, İbn Asâkir de Cerîr b. Abdullah’tan naklen Hz. Peygamber (s.a.) ‘Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabbini övgü ve tesbih ile an’ meâlindeki âyet hakkında şöyle söylemiştir: “Güneş doğmadan önce ifadesi sabah namazını, güneş batmadan önce de ikindi namazını işaret etmektedir” (Taberânî, *el-Muʿcemu’l-kebîr*, II, 308; *el-Muʿcemu’l-evsat*, VII, 114; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 610). Bu rivayetin senedinde zayıf bir râvî vardır (bk. Heysemî, *Mecmaʿu’z-zevâid*, VII, 67, 112).

52 Mâlik, *el-Muvatta*, “Salâtü’l-Leyl”, 14; Ebû Dâvûd, “Vitir”, 2.

Abbâs'tan rivayetine göre Resûlullah (s.a.) Muâz'ı Yemen'e gönderirken ona şöyle demiştir: "Sen Ehl-i Kitap olan bir kavme gidiyorsun, onları Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdete davet et! Şayet sana itaat ederlerse, her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah'ın her gün ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını onlara haber ver!"[53] Bu konuda ümmetin de ittifakı vardır, aralarında hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak
24 bazı kişiler, Resûlullah'ın (s.a.) bundan sonra [§]"Allah size bir vakit namazı ilave etmiştir, o da vitirdir"[54] hadisiyle vitirin de farz olduğunu iddia etmişlerdir. Ama Kur'ân-ı Kerîm'de ondan bahsedilmemektedir, dolayısıyla farz kılındığının delili yoktur, bundan dolayı biz bu konuda bir şey dememeyi tercih ettik. Fakat Ebû Hanîfe (r.a.) ihtiyat ilkesine dayanarak onun da farz olduğu görüşüne taraftardır[55].

وَلَا تَهِنُوا فِى ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ اِنْ تَكُونُوا تَاْلَمُونَ فَاِنَّهُمْ يَاْلَمُونَ كَمَا تَاْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

---

[53] Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "Îman", 29.

[54] Amr b. Şuayb, babası vasıtasıyla dedesinden şunu rivayet eder: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Azîz ve celîl olan Allah size bir namaz ilave etmiştir, o da vitirdir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 180). Hârice b. Huzâfe el-Adevî de şöyle demiştir: Resûlullah yanımıza geldi ve şöyle dedi: "Azîz ve celîl olan Allah sizin namazınızı uzatmıştır, o namaz sizin için değerli kızıl develerden daha hayırlıdır, o vitir namazıdır. O, bu namazı yatsı ile fecrin doğuşu arasına koymuştur" (Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Vitir", 1; Tirmizî, *Sünen*, "Vitir", 1). Bu rivayetin sıhhatinde ihtilaf edilmiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 108-111).

[55] "Fakihlerin tamamı vitrin Sünnet olduğunu söylemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Kitab'ı ile mütevatir ve meşhur Sünnet, beş vakit namazdan başka bir namaz gerekli kılmamıştır. Şayet âhâd haberlere dayanarak onun da farz olduğunu söylersek, bu durumda namazlar altı vakit olur. Bu ise Kitab'a, Sünnet'e ve ümmetin icmâına aykırı düşer. Yalnız Ebû Hanîfe (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah'tan (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Yüce Allah size bir namaz ilave etmiştir, o da vitirdir"; bu konuda başka hadisler de vardır. Ancak onların hepsi âhâd rivayetler olup mütevatir ve meşhur değildir. Dolayısıyla Kitab'a ve mütevatir olan Sünnet'e ilave yapmak caiz değildir; Allah'ın Kitab'ında da böyle bir beyan yer almamaktadır. Sünnet ile amel edilmesi onun âdil râvîlerin rivayetiyle sabit olması ve Kitab'a muhalif olmaması kaydıyla mümkündür. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin, onu kılmanın gerekli olduğu hakkındaki sözü, onun farz olduğundan ve itikadî olarak gerekli bulunduğundan değil, galip bir görüşe dayanmaktadır. Amelin ve itikadın farz olması kesin ve ihatalı olmasına bağlıdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 191b-192a).

104. "Düşman topluluğunu takip hususunda gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsanız şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekiyorlar. Üstelik siz Allah'tan, onların beklemedikleri şeyleri umup bekliyorsunuz! Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir."

Düşman topluluğunu … **bekliyorsunuz!** Âyet-i kerîmede, cihadın farz kılınışının işareti vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, siz nasıl elem duyuyor ve acı çekiyorsanız kâfirlerin de elem duyduklarını, aldıkları yaralardan dolayı acı çektiklerini haber vermektedir. Şayet cihad nâfile olsaydı, Allah Teâlâ elem ve acı çekme durumunda diğer nâfileleri kaldırdığı gibi onu da kaldırırdı. [§]İşte 25
bu, onun farz olduğunu gösterir. O farzdır ama farz-ı kifâyedir. Farz-ı kifâye ise insanlardan bir kısmının onu yerine getirmesiyle diğerlerinden sorumluluk düşer. Bunun açıklamasını daha önce yapmıştık[56].

Düşman topluluğunu takip hususunda gevşeklik göstermeyin. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şöyle olmalıdır: Acı çekmeniz, düşmanı takip etmekte gevşeklik göstermeniz için mazeret değildir. Çünkü siz acı çektiğiniz gibi onlar da acı çekiyor, ama hiç zaaf göstermiyorlar. Üstelik neticede siz, onların hiç beklemedikleri büyük mükâfatı bekliyorsunuz. Onlar zaaf göstermiyorlar da siz nasıl zaaf gösterirsiniz? Sonunda bir şey kazanılmayan her iş abestir, onların savaştan kazanacakları bir şey yoktur, dolayısıyla bütün gayretleri abestir, boştur. Sizin akıbetiniz ise övgüye değen bir şeydir, dolayısıyla bu işe siz daha layıksınız. **Düşman topluluğunu takip hususunda gevşeklik göstermeyin** beyanı, cihadın farz olduğunu teyit etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, acı çekmeleri, korkmaları ve helâk olmaları ihtimaline rağmen onların cihaddan geri kalmalarına izin vermemiştir. Sonra Allah Teâlâ, cihad gibi yüklenmesi zor olan bir şeyin insan tabiatına hafif gelebileceğini beyan etmiştir. İnsan bazan zâil olacağını ve yok olup gideceğini bildiği şeyleri, kendisini yorsa da tercih eder, böyle iken karşılığı tükenmez sevap ümidi olan o acıyı nasıl göze almaz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi bilmektedir. Yani sizin acı çektiğinizi bilmektedir, bunu bilmesine rağmen size onu emretmiştir, bilmeden bu emri vermiş değildir. Biz bu hususu çeşitli yerlerde zikretmiştik.

---

56 bk. en-Nisâ, 4/95.

اِنَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَٓا اَرٰيكَ اللّٰهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَٓائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾

105. "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!"

Hakkı içeren kitabı sana indirdik. Buradaki **hak** kelimesi çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Sana Kitab'ı, Allah'ın üzerinizdeki şanı ile indirdi anlamına gelebilir. Birbirinizin üzerindeki hakkı sebebiyle **insanlar arasında hükmedesin diye** sana Kitab'ı indirdi mânasına da gelebilir. **Hak** kelimesi imtihan anlamına da gelebilir, yani insanları onunla imtihan etmek için indirdi; çünkü o, herke-
26 sin aklî muhtevasına uygundur. [§]Akıl sahibi olan herkesi ihmal ederek emir ve nehye muhatap kılınmaması hikmetin dışına çıkmaktır.[57] Yahut şöyle denilebilir: Hak ile, yani insanların elde edeceği iyi bir akibet için[58]. **Hak ile**, yani Allah'a ait olan yahut insanların birbirlerini ilgilendiren bir hakla veya vukû bulacak bir husus için indirdik ki bundan maksat da öldükten sonra dirilmektir, tâ ki insan onun için hazırlık yapsın ve yanına azık alsın. Yahut fâiline övgü kazandıran şeyi bildirmek için indirdik. Çünkü hak, fâiline övgü kazandıran her şeyin sıfatı, bâtıl ise zemmedilen şeylerin niteliğidir. Hak ayrıca adaletle, bozmak ve değiştirmekten emin olmak üzere doğrulukla indirdik mânasına da gelebilir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye. Denilmiştir ki bu ilâhî beyan içtihadın caiz olduğunu göstermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak **İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye** buyurmaktadır. **Allah'ın sana gösterdiğine göre** ifadesinde araştırmak ve düşünmekle neticeye varmak anlamı da vardır, çünkü Kur'ân'ın tamamı ile hüküm verecek olsaydı, **Allah'ın sana gösterdiğine göre** cümlesinin bir anlamı olmazdı, **İnsanlar arasında** Kitap ile **hükmedesin diye** demesi gerekirdi. Dolayısıyla bu beyanda tefekkür ve derinliğine düşünme yoluyla Allah'ın gös-

---

57 "Âyetteki 'hak' kelimesinin "biz kitabı her akıllının kabul edeceği şekilde hakka muvafık olarak indirdik" anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu da onları hayvanlar konumunda tutmadan kendilerini emir ve nehiy ile mükellef tutmak, akıllılara yönelik bir şekilde imtihan etmek, emir ve nehiy yokmuş gibi ihmâl etmemek ve başıboş bırakmamakla gerçekleşir. Çünkü ihmal hikmetin dışına çıkmaktır mükellefiyet ve imtihan ise hikmetin gereğidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 192a; Medîne nüshası, vr. 216b).

58 "Buradaki 'hak' kelimesinin, 'biz Kitab'ı, insanın karşılığını alması sırasında övgüye değer bir netice elde etmesi için indirdik' anlamına da gelebilir. Çünkü sonucu olmayan bir şey hak değil, abes ve bâtıldır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 192a).

terdiğine uygun şekilde hükmetmesi gerektiğinin delili vardır. [§]Fakat Hz. Peygamber'in içtihadı nas gibidir, çünkü Allah Teâlâ hakkı gösterdiğini haber vermektedir, dolayısıyla Allah'ın ona doğrudan başka bir şeyi göstermesi mümkün değildir. Diğer müçtehitlere gelince, onların isabet etme ihtimali olduğu gibi hata etmesi de imkân dâhilindedir, çünkü Şeytan'ın ona hatayı doğru diye gösterebileceği inkâr edilemez, gayet tabii bu da hata olur. Binâenaleyh meselenin gerçek mahiyeti ortaya çıkmadıkça onun doğru olduğunu kabul etmek isabetli değildir. Buna mukabil Resûlullah'ın bütün içtihatları doğrudur, zira her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah, ona doğruyu göstermektedir, bu itibarla onun içtihatlarının doğruluğuna şahitlik edilir. 27

Hainlerden taraf olma! Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Hz. Peygamber (kendisine verilen bilgiye dayanarak) Tûme (b. Ubeyrık) adlı bir hırsızın haklı olduğunu ve doğru söylediğini belirtmeye niyetlenince **hainlerden taraf olma** meâlindeki âyet inmiştir[59]. Onlar bunu söylemeselerdi daha uygun ve daha güzel olurdu. Onların söyledikleri şayet olmuşsa, Resûlullah bunu, hiyânetin o adamın evinde ortaya çıkmadığı için söylemiştir, çünkü kıssada çalınan malın başkasının evinde bulunduğu zikredilmiştir. Durum böyle ise, o zaman mesele bizim söylediğimiz gibi olmuştur[60]. "Hainlere taraf olma" meâlindeki yasak fiil ise mutlak bir nehiyden ibarettir, her ne kadar Hz. Peygamber Allah Teâlâ'nın kendisini hatadan koruduğunu biliyorsa da. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Sakın müşriklerden olma!"[61], "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[62], halbuki onu böyle kimselerden olmaktan korumuşsa da. Aslında korumak (ısmet) şayet bir emir ve yasak sözkonusu ise fayda verir, ama emir ve yasağın bulunmadığı bir yerde ısmetin ve maksada uygun davranışta bulunmanın mânası olmaz.

---

59 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 265, 268-270; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 672-676. Bu kıssa bazı kaynaklarda hırsızın ve çalınan şeylerin ismi değiştirilerek de rivayet edilmiştir (bk. Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 265-266; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 670-672).

60 Şârih şöyle dedi: "Merhum şeyh (Mâtürîdî) şöyle demiştir: Bu âyetin nüzûl sebebi dedikleri gibi ise, Hz. Peygamber'in kanaatine göre hiyânetin o kişinin yanında otaya çıkmamasından dolayıdır, çünkü kıssada çalınan malın başkasının evinde bulunduğu belirtilmektedir. Büyük bir ihtimalle Resûl-i Ekrem'in gönlünde sözkonusu kişinin inkâr edişinde haklı olduğu kanaati doğmuştur. Bu, gerçek ortaya çıkıncaya kadar Resûl-i Kibriyâ'nın konunun dış görünüşüyle yaptığı bir değerlendirmedir. Gerçek ortaya çıkıncaya kadar görünen durum budur. Ama Cenâb-ı Hak, işin gerçeğini vahiy yoluyla ortaya çıkarıncaya kadar beklemediği için Hz. Peygamber'e itapta bulunmuştur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 192a; Medîne nüshası, vr. 216b).

61 Yûnus, 10/105.

62 el-Bakara, 2/147.

وَاسْتَغْفِرِ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿١٠٦﴾

28 ***[§] 106. “Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok yarlıgayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir.”***

Allah’tan mağfiret dile. Bu beyan insanların “Allah’tan mağfiret dileriz, Allah’tan mağfiret dileriz” demelerinden ibaret değildir**.** Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Davranışlarınızın günahlarınıza kefâret olacağı bir hal üzere bulunun! Hz. Hûd’un (s.a.) kavmine söylediği şu söze bakmaz mısın? “Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin… yüz çevirmeyin!”[63] Hz. Nûh (s.a.) da kavmine şöyle demişti: “Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır”[64]. Peygamberler insanlardan sadece söz olarak “Allah’tan mağfiret dileriz” demelerini istememişler, davranışlarının günahlarına kefâret olacak bir hal üzere olmasını istemişlerdi. Çünkü onlar dilleriyle bin defa “Allah’tan mağfiret dileriz” deseler dahi, bu söz kendilerine hiçbir fayda getirmezdi. Binâenaleyh **Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok yarlıgayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir** meâlindeki âyetin de böyle anlaşılması gerekir. İstiğfarın aslı iki şeydir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk’ın “Eğer onlar yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır”[65] buyruğunda olduğu gibi cezayı gerektiren davranışlara son vermektir. Belirtilen âyet de buna göre anlaşılmalıdır. İkincisi de Allah Teâlâ’nın affetmesi ve cezalandırmaktan vazgeçmesi suretiyle hatalarının örtülmesini talep etmektir.

وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذ۪ينَ يَخْتَانُونَ اَنْفُسَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَّانًا اَث۪يمًا ﴿١٠٧﴾

107. “Kendilerine hiyânet edenleri savunma. Çünkü Allah, hainliği meslek edinmiş günahkârları sevmez.”

---

63 “Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah’tan yüz çevirmeyin!” (Hûd, 11/52).

64 “Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın” (Nûh, 71/10-12).

65 el-Enfâl, 8/38.

Kendilerine hiyânet edenleri savunma. Bu, emir ve nehyin bulunmadı-
ğı yerde korumanın (ısmet) fayda vermeyeceğiyle ilgili olarak yukarıda söy-
lediğimiz şeylerle aynıdır. **Kendilerine hiyânet edenler,** anlamındaki ifadeye
gelince, aslında hiçbir kimse kendisine hiyânet etmek kastıyla iş yapmaz, [§] 29
ne var ki hiyânetin zararı neticede kendilerine döndüğünde, sanki kendilerine
hiyânet etmiş olurlar; tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar yalnızca ken-
dilerini aldatmış oluyorlar"[66]. Normalde kimse kendini aldatmak kastıyla hare-
ket etmez, ama aldatmanın akıbeti kendilerine döndüğünde, sanki kendilerini
aldatmış olurlar. İşte yukarıdaki âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*.

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللّٰهِ وَهُوَ مَعَهُمْ اِذْ يُبَيِّتُونَ
مَا لَا يَرْضٰى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُح۪يطًا ﴿١٠٨﴾

108. "İnsanlardan gizlerler de -razı olmadığı sözü geceden kurup düzdüklerinde yanlarında olan- Allah'tan gizleyemezler. Allah onların bütün yapıp ettiklerini kuşatmaktadır."

İnsanlardan gizlerler de yanlarında olan Allah'tan gizleyemezler. Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. **İnsanlardan gizlerler,** yani yaptıklarını insanların öğrenmesinden utanırlar ama hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını bildikleri Allah'tan hayâ etmezler. (İkincisi,) **insanlardan gizlerler,** yani sırlarını insanlardan saklarlar anlamına da gelebilir. Nitekim Hafsa'nın mushafında şöyle rivayet edilmiştir: "Ve lâ yestetirûne minellah" (ولا يستترون من الله) "Allah'tan gizlenemezler". Fakat Allah, onların gizlediklerini insanlara muttali kılar. **Allah onların yanındadır,** yani O'ndan hiçbir şey gizlenemez**. İnsanlardan gizlerler de yanlarında olan Allah'tan gizleyemezler** meâlindeki ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, onlar yaptıklarını insanlardan gizleyebiliyorsa da Allah'tan gizlemeye güçlerinin yetmeyeceğini belirtmektedir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün yaptıklarına muttali olmasını önemsemediklerini ve davranışlarında Allah'ın murakabesini düşünmediklerini, ama onları yaratıklardan gizlemek için gayret gösterdiklerini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

66 Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar" (el-Bakara, 2/9).

Razı olmadığı sözü geceden kurup düzdüklerinde. İbn Abbâs'ın şöyle
dediği nakledilmiştir: Öylesi kötü davranıştan ve yahudiye hırsızlık iftirasında
30 bulunur[67]. Şöyle de söylenmiştir: [§]"Yubeyyitûne" (يبيتون), yani sözü aralarında ve şöyle diyorlar: Bunu Peygamber'e götürelim ve ona şöyle şöyle oldu, diyelim. Bunu da hiyânet ve suçlamayı kendi adamlarından uzaklaştırmak için yapıyorlardı. O da kıssada anlatıldığına göre, Tûme (b. Ubeyrık) idi. Tûme bir adamın zırhını çalmış ve onu bir yahudinin evine atmıştı; onu yahudinin evinde gizlediği de söylenmiştir. Sonra kendisinden zırh istenince de, çalmadığına dair Allah adına yemin etmişti. Âyette geçen "tebyît" kavramının "geceleyin düzenlemek" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunu biz, "İçlerinden bir grup, içinden, senin söylediğinin tersini kuruyor"[68] meâlindeki âyette açıklamıştık.

Allah onların bütün yapıp ettiklerini kuşatmaktadır. Bu, bir tehdit ifadesidir. Yani Allah Teâlâ onların yaptıklarından gafil değildir, bütün yaptıklarını bilmektedir, tıpkı şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"[69] Ama Allah bu bilgiyi belli bir gün için saklamaktadır, o gün Allah onların yaptıkları her şeyi bildiğini ve kendilerini imtihan ettiğini onlara gösterecektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ
عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾

109. "Haydi siz dünya hayatında onlara taraf çıkıp savundunuz; ama kıyâmet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?"

Haydi siz onlara taraf çıkıp savundunuz. Yani ey onlara taraf çıkıp savunan sizler! Onları ancak **dünya hayatında** savunabilirsiniz. Burada kastedilen kişilerin Tûme'nin taraftarları olduğu söylenmiştir. Yani ey dünyada onları savunan insanlar, **Kıyâmet günü Allah'a karşı onları kim savunacak?** Yani

67 Kurtubî şöyle dedi: "Âyette geçen (يبيتون) kelimesi "söylerler" mânasına gelir. Bunu Kelbî, Ebû Salih vasıtasıyla İbn Abbâs'tan nakletmiştir" (Kurtubî, *Tefsîr*, V, 379). Şârihin beyanı ise şöyledir: "Yaptığı kötü iş hakkında ve bir de yahudiye hırsızlık iftirası; yani onlardan hırsızlık zuhur etmiş ama bir yahudiye nispet etmiş ve ona yalan yere iftira da bulunmuşlardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 192b; Medîne nüshası, vr. 216b).

68 bk. en-Nisâ, 4/81.

69 İbrâhim, 14/42.

kıyâmet günü onu savunacak kimse yoktur. **Yahut onlara kim vekil olacak** ve kıyâmet günü onu savunacak? Buradaki “vekîl” kelimesinin kefil anlamına geldiği söylenmiştir, bu da onu savunmak anlamına gelir; şu ilâhî beyanda
olduğu gibi: “Onlar, Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler”[70]; [§]yani 31
âyetleri bâtıl ile karıştırıp reddetmek suretiyle “vekîl” (وكيلا) kelimesinin “rakîb” (رقيبا) mânasına geldiği söylendiği gibi kefil anlamına geldiği de belirtilmiştir. Aslında vekîl, kendisine verilen şeyleri korumakla görevli olan, ihtiyaçları karşılayan ve zararlı şeyleri ortadan kaldıran kişi için kullanılır.

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا اَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾

110. “Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse, Allah’ı çok yarlıgayıcı ve esirgeyici bulacaktır.”

Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmederse. Bu ilâhî beyanda yer alan kötülük ve zulüm aynı şeydir. Yani kötülük yapan kendisine zulmetmiş, kendine zulmeden de kötülük yapmış olur. Bunun, İbn Abbâs’ın (r.a.) söylediği gibi, insanlara kötülük yapan veya Allah’a karşı görevlerinde kendine zulmeden anlamına gelmesi de muhtemeldir. Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, yani **Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmederse** meâliyle başlayan âyet, Kur’ân’da insanı en çok ümitlendiren âyettir. Onun şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Yüce Allah’ın Kitab’ında dört âyet vardır ki, onlar bana kızıl ve siyah develere sahip olmaktan daha sevimli gelir: “Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir”[71] meâlindeki âyet; “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar”[72]; “Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah’tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah’ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı”[73] meâlindeki âyet ve bir de **Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmederse** meâlindeki âyet[74]. Alkame ve Esved, Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) şöyle dediğini de rivayet

70 el-Mümin, 40/35.

71 en-Nisâ, 4/40.

72 en-Nisâ, 4/48.

73 en-Nisâ, 4/64.

74 Bu rivayeti Hennâd tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 559-560).

ederler: Allah’ın Kitab’ında iki âyet vardır ki günah işleyen bir kul bu âyetleri okur ve sonra Allah’tan mağfiret dilerse mutlaka bağışlanır: “Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler”[75] meâlindeki âyet ile **Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse** meâlindeki âyet[76].

وَمَنْ يَكْسِبْ اِثْمًا فَاِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلٰى نَفْسِهٖ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٖيمًا حَكٖيمًا ﴿١١١﴾

32 [§]***111. “Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Allah her şeyi bilmektedir, büyük hikmet sahibidir.”***

Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Çünkü onun neticesi kendisine dönecektir, dolayısıyla kötülüğü sanki kendi aleyhine yapmış olmaktadır.

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطٖيٓـَٔةً اَوْ اِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهٖ بَرٖيٓـًٔا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبٖينًا ﴿١١٢﴾

112. “Kim de bir hata veya günah işler, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa şüphesiz ağır bir iftira suçunu ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur.”

Kim de bir hata veya günah işlerse. Bunların ikisinin de aynı şey olması muhtemeldir: Hata günahtır, günah da hatadır. **Kim de bir hata yaparsa** cümlesi ile Tûme b. Ubeyrık’ın zırhı çalması, **veya günah işlerse** anlamındaki cümle ile de “çalmadım” diye yalan yemin etmesi veya falan Yahudi çaldı diye

---

75 Âl-i İmrân, 3/153.

76 Alkame ve Esved’ten nakledilen bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Fakat Abd b. Humeyd İbn Mesûd’un (r.a.) şöyle dediğini tahrîc etmiştir: Nisâ sûresinde şu iki âyeti okuyan, sonra da Allah’tan mağfiret dileyen kişi mutlaka bağışlanır: “Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse, Allah’ı çok yarlıgayıcı ve esirgeyici bulacaktır” (en-Nisâ, 4/110) meâlindeki âyet ile “Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah’tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileseydi, elbette Allah’ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı” (en-Nisâ, 4/64) meâlindeki âyet (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 678).

iftira atması kastedilmiştir de denilmiştir. **Sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında şöyle denilmiştir: Adamın evinde arama yapılınca zırhı bir Yahudinin evine atmış, sonra da çalmadığına dair haksız yere ve yalan yemin etmişti. **Şüphesiz ağır bir iftira suçunu ve apaçık bir günahı yüklenmiş olur,** çünkü suçsuz bir insana yalan isnat etmiştir. Bühtan, bir insanın başka biri hakkında, yapmadığı bir şeyi yaptı diye iftira etmesidir. Yaptığı yalan yemin ile de **Apaçık bir günahı yüklenmiş olur.** *En doğrusunu Allah bilir*.

Kim de bir hata veya günah işlerse. Bu ikisinden her biri diğerinin anlamına gelebilir, biraz önce anlatılanları tekit için tekrar ifadesi kullanılmıştır. Bu ikisinin ayrı şeyler olması da muhtemeldir; insanlara karşı kötülük ve hata yapması veya Allah'a karşı günah işlemek suretiyle kendine zulmetmesi mânasınadır.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ اَنْ يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَاَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظ۪يمًا ﴿١١٣﴾

113. "Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni yanıltmaya yeltenmişti; halbuki onlar ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur."

Allah'ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni yanıltmaya yeltenmişti. Tefsir âlimlerinin çoğu şöyle demiştir: Bu âyet daha önce zikredildiği üzere komşusunun zırhını çalan Tûme (b. Ubeyrık) hakkında nâzil olmuştur. [§]Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Allah'ın sana lütfu** 33
ve esirgemesi olmasaydı, Tûme'nin kabilesi **seni yanıltmaya niyetlenmişti,** yani seni yanıltacaklardı. Buradaki "yudıllûke" (يُضلّوك) kelimesi seni dinde saptırırlar (idlâl) demek değildir, şayet onların dedikleri gerçekleşseydi "hükümde sana hata yaptıracaklardı" demektir. **Seni yanıltacaklardı,** yani hırsızlık konusunda sana bilmeden hüküm verdireceklerdi mânasına da gelebilir. Hz. Peygamber, zırhı kimin çaldığını bilmediği için hırsızlık konusunda bilgisiz

olabilirdi, çünkü Tûme’nin çaldığını bilmiyordu. Bu sebeple onun çalmadığına hükmedebilirdi. Zaten Resûlullah (s.a.) ancak vahiy yoluyla gerçek bilgi sahibi oluyordu. Daha sonra vahiy gelip hırsızlığı onun yaptığını kendisine bildirmişti. Bu âyetin bütün kâfirler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir, çünkü kâfirlerle münâfıklar, Allah Resûlü’nü doğru yoldan saptırmayı ve hata yaptırmayı arzu ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: “Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hale gelmenizi isterler”[77]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “Ehl-i Kitap’tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler”[78]. Şimdi, **Allah’ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı,** meâlindeki ilâhî beyan (iki mânaya hamledilebilir. Birincisi,) nübüvvet sayesinde seni korumuştur, aksi takdirde seni hidâyet yolundan saptırırlardı. Bu, şu âyet-i kerîme konumundadır: “Seni -korumak suretiyle- yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse biraz da olsa onlara kayacaktın!”[79] buyurmaktadır.

İkincisi, **Allah’ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı,** şöyle ki Allah o konuda doğru olan hükmü sana bildirmiş, onu vahiy yoluyla göstermiş ve -söyledikleri sabit ise- o hainin sözünü tasdik etmekten seni korumuştu. Aksi takdirde onlar seni yanıltmaya ve bilmeden hüküm verdirmeye azmettirdi. Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyet, Mûtezile’nin iddiasını bozmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resûlullah’ı hatalardan korunmak suretiyle kendisine lütufta
34 bulunmuştur. [§]Onlarsa şöyle devam etmektedir: Allah Teâlâ’nın onu koruması gerekirdi, Resûl-i Ekrem buna önceden beri layıktı. Şayet onu koruması Allah için gerekli olsaydı kendisine lütufta bulunmasının bir anlamı kalmazdı. Çünkü onların iddiasına göre Allah yapmak zorunda olduğu şeyi yapmış olacaktı. Yapması gereken bir şeyi yapan biri için lütufta bulunduğu söylenmez. Dolayısıyla bu âyet, onların iddiasını reddetmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür*.

Allah’ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni yanıltmaya yeltenmişti meâlindeki âyet iki mânaya daha yorumlanabilir. Birincisi, onların yeltendikleri şeyleri gerçekleştirmeye engel olmasıdır. İkincisi, onlar taleplerini açıkladıktan sonra isteklerini elde etmek için yaptıkları iftira ile Hz. Peygamber’i yanıltmalarından korumasıdır.

---

77 en-Nisâ, 4/89.

78 el-Bakara, 2/109.

79 el-İsrâ’, 17/79.

Seni yanıltacaklardı meâlindeki beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, meseleyi karıştırarak ve yalan dolanla bulandırarak işin iç yüzünü bilmeden hüküm vermeni sağlayacaklardı, demektir. Bu ifade özellikle âyetin nüzûl sebebi olan kıssaya yöneliktir. İkincisi, yanıltmaktan maksat doğru yoldan uzaklaştırmak ve bir takım kurnazlıklarla haktan saptırmaktır. Allah'ın düşmanları Hz. Peygamber'e ve bütün hayır ehline karşı bu türlü şeyleri sürekli olarak yapagelmişlerdir. Cenâb-ı Hak, iki yolla onları bundan vazgeçirmektedir. Bu iki yoldan her biri de yine ikiye ayrılır: Birincisi, vahyin nüzûlüne sebep teşkil eden vâkıalarla, (ikincisi de) âyetlerle. Ayrıca Allah'ın düşmanları vazgeçirmesi bazan savaşla ve zahirî sebeplerle, bazan da müslümanları lütfu ve korumasıyla olur. Allah Teâlâ bunu kendi lütfu ve rahmeti olarak vasıflandırmıştır, bunun da sebebi, zatına yönelik bir lütuf olduğunun bilinmesidir, zira hakları vermek fazilet olarak görülmez.

Onlar ancak kendilerini saptırırlar. Hiçbir kimse kendisini saptırmayı düşünmez, ama saptırmanın sonucu kendisine dönüyorsa, bu kendisini saptırması anlamına gelir. **Sana hiçbir zarar veremezler.** "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[80] meâlindeki âyette de ifade buyurduğu üzere Cenâb-ı Hak, insanların zararlarından kendisini koruyacağına dair Resûlüne güvence vermektedir.

[§]Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiştir. Bu hususu çeşitli yerlerde 35
açıklamıştık[81]. **Bilmediğini sana öğretmiştir,** helâl, haram, bütün hükümleri ve diğer hususları. Şu ilâhî beyanda zikredildiği gibi: "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[82]; o, gerçekten böyle idi. **Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur.** Yani sana hükümleri öğretmesi, insanların zararlarından nübüvvet ve risâletle koruması ve düşmanların zararlarını senden bertaraf yoluyla. *En doğrusunu Allah bilir*.

لَا خَيْرَ ف۪ي كَث۪يرٍ مِنْ نَجْوٰيهُمْ اِلَّا مَنْ اَمَرَ بِصَدَقَةٍ اَوْ مَعْرُوفٍ اَوْ اِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ فَسَوْفَ نُؤْت۪يهِ اَجْرًا عَظ۪يمًا

80 el-Mâide, 5/67.

81 Meselâ bk. el-Bakara, 2/269.

82 eş-Şûrâ, 42/52.

114. "Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini yahut bir iyilik yapılmasını ya da insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnâdır. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa biz ona ileride büyük bir karşılık vereceğiz."

Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Buradaki "en-necvâ" (النجوى) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Necvâ'nın topluluk anlamına geldiği söylenmiştir. Âyet-i kerîmede Allah Teâlâ "kendi aralarında fısıldaşırken"[83] buyurmaktadır. Bu fısıldaşanlarla erkekler kastedilmektedir. Bu kelimenin sırlar anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle demektedir: "Gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüsü Allah olmasın"[84]. Sonra Yüce Allah bir istisnâ getirmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Ancak bir sadaka verilmesini yahut bir iyilik yapılmasını isteyenler müstesnâdır**. Şayet "necvâ" kelimesinin tevili özellikle necvâ fiili ise Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Sadaka vermeyi, iyilik yapmayı, yahut insanların arasını düzeltmeyi emretmek müstesnâ, onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Şayet "necvâ" kelimesi kavim anlamında tevil edilirse -*en doğrusunu Allah bilir ya*- O, sanki şöyle demiş olur: Onların birçoğunda hayır yoktur, ancak bir sadaka verilmesini, yahut bir iyilik yapılmasını, veya insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnâdır. Bu, sanki en uygun yorum gibidir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, istisnânın insanların çoğu hakkında yapılmasının mânası âyette sözü edilen topluluğa hitap edilmesine yöneliktir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Onların pek çoğunda hayır yoktur, ancak belirtilen şeylere uygun halde olurlarsa hayırda olurlar. Muhtemeldir ki onların bazılarının gizli konuşmaları hayra yöneliktir, fakat bu, azınlık bir gruptur. Burada istisnânın "sünyâ" (الثُنْيا) fiilinden olmasının sebebi, münâfıklar ve kâfirler tarafından yapılmış olsa bile,
36 yapılan işin bazan hayır olabilmesidir. Ancak [§]Cenâb-ı Hak, kendi rızası için yapılmayan bir fiili kabul etmeyeceğini açıklamıştır, bu da onların iman etmeleriyle mümkün olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

83 "Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zâlimlerin, 'Siz, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!' dediklerini çok iyi biliyoruz" (el-İsrâ', 17/47).

84 "Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyâmet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir" (el-Mücâdile, 58/7).

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدٰى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ
الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَٓاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾

115. "Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"

Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimse. Denilmiştir ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hiyâneti belli olduktan sonra Medîne'de kalmaktan utanan kişi (Tûme b. Ubeyrık) irtidat etmiş ve kâfir olarak Mekke'ye dönmüştü. İşte **Resûlullah'a karşı çıkan** meâliyle başlayan âyet-i kerîme bunun üzerine gelmişti[85]. Cenâb-ı Hak onun, **Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra müminlerin yolundan başkasına uyarak** Resûl'e muhalefet ettiğini söylemektedir. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre şöyle demiştir: **İşin doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra,** yani kâfir olarak bulunduktan sonra İslâm'ın doğruluğu kendisine açıkça belli oldu ve müslümanlığı benimsedi. İbn Abbâs sözüne şöyle devam etti: Tûme'nin durumu ortaya çıkıp zırhı onun çaldığı anlaşılınca, Cenâb-ı Hak "Hırsızlık yapan kadın ve erkeğin ellerini kesin!"[86] meâlindeki âyeti göndermişti. Bunun üzerine ona: Ey Tûme, Resûlullah senin elini kesecek, denilmiş, o da korkarak Mekke'ye kaçmış[87]. **Müminlerin yolundan başkasına uyan,** müminlerin dininden başkasına uyan demektir. İbn Mesûd (r.a.), mushafında "ve yeslük ğayre sebîli'l-mu'minîn" (ويَسْلُكْ غير سبيل المؤمنين), yani müminlerin gittiği yoldan başka yola giden, ifadesi vardır.

[§]**Onu saptığı yönde bırakırız.** Yani onu, üstlendiği Şeytan'ın dostlu- 37
ğuyla baş başa bırakırız. Şöyle de denilmiştir: Onu, müminlerin dini dışında seçtiği dinle başbaşa bırakırız. Ve **onu cehenneme atarız.** Yani onu âhirette cehenneme koyarız. **O kimseyi saptığı yönde bırakırız**, yani âhirette onu dün-

---

85 Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 266, 268, 269; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 671-676.

86 el-Mâide, 5/38.

87 Kurtubî şöyle dedi: "Dahhâk dedi ki: Resûlullah (s.a.) onun elini kesmek istemişti, o da kabul etmişti. Fakat silâh kuşanmış yahudiler onu alıp kaçırmışlardı. Bunun üzerine "Hadi siz onlara taraf çıktınız" (en-Nisâ, 4/109), yani yahudiye taraf çıktınız, meâlindeki âyet nâzil olmuştu" (Kurtubî, *Tefsîr*, V, 376).

yada iken saptığı yönde bırakırız diye de mâna verilmiştir. **Orası varılacak ne kötü bir yerdir!** Vardığı yer ne kadar kötüdür! **Onu saptığı yönde bırakırız.** O, şeytana uymuştu, Allah Teâlâ da şeytanı ona dost yaptı. Nitekim Cenâb-ı Hak "Kim şeytanı dost edinirse"[88] buyurmaktadır. **Onu saptığı yerde bırakırız** lafzı, seçtiği yolda onu yardımsız bırakırız, saptığı yoldan dolayı onu cezalandırırız, girdiği yoldan dolayı onun için âhirette zulüm, bâtıl ve helâk edici şeyler yaratırız[89]. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾

116. "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır."

[Günahların Bağışlanması]

Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Bu âyette, kişinin her günah sebebiyle -Havâric'in iddia ettiği gibi- müşrik olmayacağının delili bulunmaktadır, çünkü Kur'ân-ı Kerîm, günahları taksime tâbi tutmuştur. Bu arada bazı günahların affedilmesinin, ifadede gizli olarak bulunan tövbe sayesinde oluştuğunu ileri sürmek de mümkün değildir, çünkü şirk de tövbe ile affedilir. Şu halde Hâricîler'in görüşü kökten yanlıştır. Âyet aynı zamanda büyük günah işleyen birinin tövbe etmedikçe bağışlanması mümkün değildir diyenlerin iddialarının da asılsız olduğunu göstermektedir, çünkü Allah Teâlâ, kendi zatına, günahları bağışlama iradesini nispet etmiştir. Bizim bu söylediklerimizde, aynı zamanda, Allah'ın sözleri ve fiillerinden hikmetsizliğin ortadan kaldırılması sözkonusudur. Bizim bu söylediklerimiz (Havâric ve Mûtezile'den oluşan) iki grubu da bağlayıcı mahiyettedir. Şimdi, küçük günah işleyeni bile küfre nispet eden Havâric'in görüşünü reddeden husus şudur: Peygamberler ile velîler bile küçük günah işlemişlerdir. Sahibini küfre sevkeden bir günah nübüvvet ve velâyeti düşürür. Şu halde peygamberlere imanı bu nitelikte olan kişinin

---

88 "Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur" (en-Nisâ, 4/119).

89 Şârih şöyle dedi: "Âyetteki 'onu bırakırız' anlamındaki lafız, döndüğü yerden dolayı onun için zulüm, bâtıl ve helâk edici şeyler yaratırız. Nitekim Allah küfrü de çirkin, fasit ve yok olmaya mahkûm olarak yarattı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 193a).

kendisi, onlara inanmaktadır. Bu konuda Mûtezile'nin iddialarına gelince, [§] Cenâb-ı Hak, peygamberleri yalvararak ve ürpererek, korkarak ve ümit ederek ve işledikleri zellelerden dolayı ağlayarak kendisine dua etmekle, duaları kabul edilinceye kadar da tazarru ve niyazda bulunmakla nitelemektedir[90]. Şayet onların işledikleri günahlarda hikmet açısından azap ihtimali bulunmasaydı, bu yaptıkları dua ve niyazlarla haddi aşmış, Allah'ı da zulmeden ve kendisinden korunulması gereken biri olarak nitelemiş olurlardı. Bu ise zellelerden daha büyük bir günahtır. Bu, küçük günah işleyenlerin bağışlanacağı, dolayısıyla cezalandırmanın hikmet dışında kalacağına dair Mûtezile'nin iddiasına da, aynı günah sebebiyle o kişiden iman niteliğinin yok olacağı şeklindeki Hâricîler'in iddiasına da aykırıdır. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* 38

Kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Bu ilâhî beyanın inançta şirk mânasına gelmesi muhtemeldir; bu, kişinin rab ve ilâh olma konusunda Allah'a başka birini ortak kabul etmesidir. İkincisi de ibadette O'na başka birini ortak kılmasıdır. Bunların hepsi yüce Allah'a şerik koşma anlamına gelir. Zira bir insanın, rab ve ilâh olarak Allah'a başka birini ortak kılmasıyla, ibadetinde O'na birini ortak bilmesi arasında fark yoktur. Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu bilmez misin! Önce "Sizin ilâhınız sadece bir ilâhtır"; âyetin sonunda da şöyle demiştir: "Kimse Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın!"[91] Cenâb-ı Hak burada, ulûhiyyette ve rubûbiyyete ortak koşmakla, ibadette ortak koşmayı birleştirmiş ve her ikisini de Allah'a şirk koşmak olarak saymıştır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

90 Müellif merhum aynı konuda *Kitâbu't-Tevhîd*'te şöyle demektedir: "Bu konuda Mûtezile'nin iddialarına gelince, durum şöyledir: Cenâb-ı Hak, peygamberleri yalvararak ve ürpererek, korkarak ve ümit ederek ve işledikleri zellelerden dolayı ağlayarak kendisine dua etmekle, duaları kabul edilinceye ve istediklerini kendilerine verinceye kadar da tazarru ve niyazda bulunmakla nitelemektedir. Eğer peygamberlerin işledikleri günahlarda hikmet açısından azap ihtimali bulunmasaydı veya onlar azap korkusu taşımasalardı, bu dua ve niyazlarında haddi aşmış, Allah'ı da zulmetmek ve tecavüz etmekle nitelemiş olurlardı. Bu ise zellelerden daha büyük bir günahtır. Bu, küçük günah işleyenlerin bağışlanacağı, dolayısıyla cezalandırmanın hikmet dışında kalacağına dair Mûtezile'nin iddiasını ve aynı günah sebebiyle o kişiden iman niteliğinin yok olacağı şeklindeki Hâricîler'in iddiasını reddetmektedir. *Bütün güç ve kuvvet Allah'a aittir*".

91 "De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın" (el-Kehf, 18/110).

39 **[§]Ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar.** Bu ilâhî beyanın Mûtezile’nin iddia ettiği mânaya gelmesi muhtemel değildir. Onlara göre Cenâb-ı Hak mağfireti, dilediği günahlar hakkında vâdetmiş, sonra da “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz”[92] meâlindeki âyetle bunu küçük günahlar olarak açıklamış ve böylece büyük günahlar hakkındaki tehdit devam etmiştir. Aslında günah konusunda, âyetteki bağışlama vâdi devam etmektedir, şöyle de denilmiştir: **Dilediği kimseler için** ifadesi günahları bağışlanan kişilerden kinâyedir, affedilen günahlardan ve suçlardan değil. Şahıslardan kinâye olan âyeti, günahlara tahsis etmek doğru değildir. Zira Cenâb-ı Hak “mâ şâe” (ما شاء) yani dilediği şeyi dememiş, “li-men yeşâu” (لِمَنْ يَشَاءُ) dilediği kişiyi demiştir, bu da şahıslardan kinâyedir. Tehdit ifade eden âyetler ise kimler için gelmişse, onlar hakkında hakikat mânasına gelir. Sözü edilen şeyle ilgili gelenin, bu konuya hamledilmemesi daha uygundur. Cenâb-ı Hak “li-men yeşâu” (لِمَنْ يَشَاءُ) yani dilediği kimseler için dedikten sonra, bu onlardaki küçük günahların hikmet gereği bağışlandığını, vâd olmadığını, âyetin de tanımlama anlamına geldiğini gösterir[93]. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٓ اِلَّٓا اِنَاثًا وَاِنْ يَدْعُونَ اِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًاۙ ﴿١١٧﴾

92 en-Nisâ, 4/31.

93 Semerkandî şöyle der: “Bu âyet, Mûtezile’ye karşı bizim delilimizdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, şirk dışında kalan günahları hiçbir ayırım yapmaksızın dilediği kişilerden bağışlayacağını vâdetmektedir. Âyetin bu mutlak ifadesiyle amel etmek gerekir. Mûtezile şöyle der: Evet, bu âyette dilediği kişiler için mağfiret vâdi vardır, ama bağışlamayı dilediği kişileri açıklamamaktadır. Sonra ‘Kim Allah’a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı ateşe atar’ (en-Nisâ 4/14) meâlindeki âyette ve diğer âyetlerde büyük günah işleyenler hakkındaki tehdidini açıklamaktadır. Bu, yüce Allah’ın bağışlayacağını dilediği kişiler arasında büyük günah işleyenlerin dâhil olmadığını gösterir. Buna sadece küçük günah işleyenler girer. Cenâb-ı Hakk’ın bağışlama iradesini ‘Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz’ (en-Nisâ 4/31) meâlindeki âyetten de öğreniyoruz. Fakat biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk’ın ‘dilediği kimseler için’ ifadesi, Allah’tan gelen bağışlama vâdidir. Onlardaki küçük günahlar hikmet gereği bağışlanmıştır. Onların bağışlandığı akıl yoluyla da bilinir. Allah’ın iradesine ancak caiz olan ile yok olan girer, küçük günahların ise bu âyetin kapsamına girmesi caiz olmaz. Şirk ise, âyetin kastı dışında kalan bir şeydir. Bu durumda geriye sadece büyük günahlar kalmıştır. Eğer bunlar âyetin hükmüne dâhil olmasaydı, bu insanı Cenâb-ı Hakk’ın verdiği haberlerde muhalefete götürürdü. Bu ise caiz değildir” (bk. Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 193a-193b).

117. "Onlar Allah'ı bırakıp ancak bir takım dişi putlardan medet umuyorlar; başkasından değil, isyankâr şeytandan dilekte bulunuyorlar."

Onlar Allah'ı bırakıp ancak birtakım dişi putlardan medet umuyorlar. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Dişi putlar (diye tercüme ettiğimiz) "inâs" (إناث) kelimesi, ruhu bulunmayan ölüler anlamına gelir. İbn Abbâs'ın da böyle dediği nakledilmiştir[94]. Yine denilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın
"Bir takım dişi putlar" anlamındaki beyanı meleklerden ibarettir. [§]Çünkü 40
Câhiliye Arapları, meleklerin Allah'ın gökteki kızları olduğunu iddia ediyor ve onlara tapıyorlardı. Onlar kendi anlayışlarına göre dişi putlara ibadet ediyorlardı. "İnâs" kelimesinin put anlamındaki (وَثَن) kelimesinden geldiği de söylenmiştir. Hz. Âişe'nin "in yed'ûne min dûnihi illâ evsânen" (إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلاَّ أَوْثَانا) diye okuduğu rivayet edilmiştir[95]. Bu kelime de put anlamına gelir. Putları kadın suretinde tasvir ettikleri, onu süsledikleri, gerdanlıklar taktıkları ve kadınlar gibi donattıkları, sonra da onlara bu şekilde taptıkları, aslî şekilleriyle tapmadıkları için "inâs" diye isimlendirilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Onların tapmış oldukları Lât, Menât ve Uzzâ putlarının adları dişi isimler olduğu için inâs diye isimlendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Onlar başkasından değil, isyankâr şeytandan dilekte bulunuyorlar. Cenâb-ı Hak burada müşrikler, şeytandan kaçsalar ve onu beğenmeseler de, putlara ibadet etmek suretiyle onların yine de şeytana ibadet etmiş olduklarını haber vermektedir. Çünkü kendilerini putlara tapmaya davet eden odur, bundan dolayı onlar sanki şeytana tapmış olmaktadır. Hz. İbrâhim'in (s.a.) "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[96] dediğini görmez misin? O, "şeytana kulluk etme" diyerek putlara tapmayı şeytana tapmak olarak görmüştür. Bu da şunu gösteriyor ki onların putlara tapmaları, şeytana tapmaları anlamına gelir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İsyankâr anlamına gelen "merîden" (مَرِيدا) lafzına İbn Abbâs, haddini aşan mânası vermiştir.

لَعَنَهُ اللّٰهُ وَقَالَ لَاَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾

---

94 Bu iki rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 279; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 687. Bu âyetteki "inâs" (إناث) kelimesinin mânaları için ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "أنث" md.

95 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 280; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 687.

96 Meryem, 19/44.

118. "Allah şeytanı lânetlemiştir, o da 'Kullarından belli bir pay alacağım' demiştir."

Allah şeytanı lânetlemiştir. Lânet, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmak demektir. Şeytan mel'ûn diye isimlendirilmiştir, çünkü Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış ve kovulmuştur. **O da 'Kullarından belli bir pay alacağım' demiştir.** Şeytan -Allah lânet etsin- her ne kadar "… kullarından … alacağım" diye kesin ifade kullanmışsa da aslında o, bir zandan ibarettir. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette "Gerçek şu ki İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamıştı"[97] buyurduğuna bakmaz mısın? Bu, İblis'in o sözü zanna dayanarak söylediğinin delilidir; ne var ki burada kesin ve gerçekleşmiş şeklinde bir ifade kullanmıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

41 **[§]Belli bir pay.** Yani açıklanmış, bilinen bir pay. Buradaki belli pay biraz sonra zikredilecek olan ve "Onları mutlaka saptıracağım"[98]. meâlindeki ifadeye bağlı olarak مَفْرُوضاً açıklanmış demektir, yani kimin itaat edeceği, kimin etmeyeceği.

وَلَاُضِلَّنَّهُمْ وَلَاُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ وَلَاٰمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾

119. "Onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler", demiştir. Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur."

Onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım. Denilmiştir ki bu, lânetlenmiş Şeytan'ın neler yapacağı konusunda Cenâb-ı Hak tarafından kullarına verilen bir haberdir, amacı da ondan sakınmalarıdır. **Onları mutlaka saptıracağım;** bu, gerçekten dalâlete düşürmek anlamında değildir, çünkü Şeytan'ın kimseyi dalâlete düşürmeye gücü yetmez. Ama o, insanı dalâlete çağırır, sapıklığa giden yolu ona güzel, hidâyet yolunu da karmaşık gösterir. İşte dalâlet lafzının şeytana izâfe edilmesinin mânası budur. Yoksa şeytanın hiç kimseyi gerçek anlamda saptırmaya gücü yetmez. Nitekim

[97] Sebe', 34/20.
[98] en-Nisâ, 4/119.

Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: “Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti”[99]. Şunu da belirtmek gerekir ki insanlar, Şeytan’ın çağrısı ve yolunu güzel göstermesiyle dalâlete düştüklerinde İblis onları kuruntulara kaptırır ve insanlar da çeşitli kuruntulara kapılırlar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: “İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!”[100] buyurmaktadır. Yine “Onlar, ‘Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek’ dediler. Bu onların kuruntusudur”[101] ve benzeri kuruntular. Allah’ın lâneti üzerine olsun, bu, Şeytan’ın verdiği kuruntulardandır. **Onları mutlaka saptıracağım,** meâlindeki ifadeye İbn Abbâs (r.a.) dinden saptıracağım diye mâna vermiş, **Onları boş kuruntulara kaptıracağım** ifadesine de Câhiliyye inancına güvenmeleri için bu inançta hayır bulacaklarını telkin edeceğim[102]. İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında ise şöyle bir açıklama vardır: “Onlara vâdedeceğim, kuruntular vereceğim, hayvanları haram edeceğim, [§]ken- **42**
dilerine emredeceğim de senin yarattıklarının şeklini değiştirecekler, onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar. **Hayvanların kulaklarını yaracaklar,** onları putlara kurban edecekler, yani kendilerinin tapındıkları putlara.

Onlara emredeceğim de Allah’ın yarattığını değiştirecekler. Müfessirlerin söyledikleri dışında bu âyetin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Allah Teâlâ kendilerine tevhid inancını emretmek, onların Allah’tan başkasına kulluk etmemeleri ve kulluğu sadece Allah’a tahsis etmeleri için bu varlıkları yaratmıştır. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım. Onlardan bir rızık istemiyorum”[103]. Halbuki İblis, onları Allah’tan başkasına kulluk

---

99 “Allah’ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: ‘Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah’a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.’ Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır” (İbrâhim, 14/22).

100 el-Ahkâf, 46/11.

101 el-Bakara, 2/111.

102 Şârih şöyle demiştir: “Yani onları dinden saptıracağım ve iman etmeleri için onlara, bu dinde mutlaka hayra ulaşmaları gerektiğini temenni ettireceğim, onlar da bunu kabul edecekler. ‘Onlara boş kuruntular vereceğim’ yani onlara cennet yoktur, cehennem yoktur, öldükten sonra dirilmek yoktur diyeceğim” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 193b).

103 “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım. Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim” (ez-Zâriyât, 51/56-57).

etmeye çağırmaktadır. O, Cenâb-ı Hakk’ın “Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur”[104] meâlindeki âyet hakkında söylenen şeydir. Buradaki “doğru din” terkibi, “Allah’ın dini” diye açıklanmıştır. Buna göre **Allah’ın yarattığını değiştirecekler** anlamındaki cümle şu mânaya gelir: Allah’ın kendilerini yaratacağı amaçtan saptıracaklar. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, Cenâb-ı Hak hayvanları insanların faydalanmaları için yaratmış ve onların emrine vermiştir. İnsanlar ise onları kendilerine haram kılmışlar, “Bahîre, sâibe, vasîle ve hâm”[105] gibi isimlerle putlara tahsis etmişlerdi, böylece Allah’ın insanlar için yaratmış olduğu faydaları kendilerine yasak etmişlerdi. İşte bu, Allah’ın kendileri için yarattığı şeyleri değiştirmekti. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tefsirciler ise bu söylediklerimizden farklı şeyler söylemiştir. Bazıları **Allah’ın yarattığını değiştirecekler** anlamındaki ifadeye “onlar burmak, iğdiş etmek” mânasını vermişlerdir. Bu, İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşüdür[106]. Başkaları
43 maksat Allah’ın dinidir, demiştir. [§]İbn Abbâs’ın (r.a.) da aynı şeyi söylediği nakledilmiştir[107]. Şöyle de söylenmiştir: Maksat vâşire[108], nâmisa[109], mütefellice[110], vâsıle[111] ve vâşime[112] gibi yasaklardır. Allah’ın yarattıklarını değiştirmek

---

104 er-Rûm, 30/30.

105 “Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah’a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar” (el-Mâide, 5/103). bk. İbn Manzûr, *Lisânu’l-ʿArab*, “بحر، سيب، وصل، حمى” md.

106 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, V, 282; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 688.

107 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, V, 283; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 690.

108 *el-Veşru* (الوشر) ve *el-Eşru* (الاشر) aynı köktendir. Cevherî şöyle der: *Veşr*, kadının dişlerini keskinleştirmesi ve inceltmesi demektir. Hadîste “Dişlerini inceltip keskinleştiren kadına ve bu işi yapana Allah lânet etsin!” buyurulmuştur. Bunu yaşlı kadınlar, gençlere benzemek için yaparlardı. Şunu da ilave eder: Sanki o testere ile ağacı inceltmek gibidir (İbn Manzûr, *Lisânu’l-ʿArab*, “أشر” ve “وشر” md.).

109 *Nâmisa*, yüzdeki kılları yolan kadındır (İbn Manzûr, *Lisânu’l-ʿArab*, “نمص” md.).

110 *el-Felec*, öndeki dört diş ile hemen yanlarındaki dişlerin arasını ayırmaktır. Hadîste, “Güzellik için ön dişlerle yan dişlerin arasını ayıranlar lânetlenmiştir” buyurulur. Yani güzelliğine özendirmek için bunu yapan kadınlar lânetlenmiştir (İbn Manzûr, *Lisânu’l-ʿArab*, “فلج” md.).

111 *Vâsıle*, saçına başkasının saçını ulayan kadındır. Hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.) ulama yapan ve yaptıran kadını lânetlemiştir. Ebû Ubeyd şöyle der: Bu ulama saça yapılırdı, kadın saçına başka bir saçı eklerdi (İbn Manzûr, *Lisânu’l-ʿArab*, “وصل” md.).

112 Abdullah b. Mesûd şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) dövme yapan ve yaptıran, yüzündeki kılları yolan ve yolduran, güzellik için dişlerini seyrekleştiren ve Allah’ın yarattığını değiş-

konusunda maksadın, o gün insanların söyledikleri burup iğdiş etmek, müsle yapmak[113], dişleri inceltmek ve yüzdeki kılları yolmak gibi şeylerden İbn Abbâs'ın aklına gelenlerin olma ihtimali yoktur. Zira o, bunu ancak öldükten sonra dirilme gününe kadar erteleme talebi üzerine söylemişti. Bunun helâl olmadığına veya bu gibi şeylerin yasaklandığına dair bir bilgiye sahip olmasının ihtimali yoktur. Çünkü şerîatin, bazan buna benzer şeyler irad etmesi mümkündür. Bundan dolayı yukarıda söylenenler uzak ihtimallerdir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§] Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse. Yani Şeytan'a itaat eden, 44
onun çağrısına uyan ve Allah'a değil ona kul olan kimse dünyada ve âhirette, **elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur.** Böylelerinin dünyadaki zararı putlara adadıkları şeylere ait faydaların onlardan uzaklaşması, âhiretteki zararı da Allah'ın cezasına uğramalarıdır.

يَعِدُهُمْ وَيُمَنّ۪يهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾

120. "Şeytan onlara durmadan vâdeder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir."

Şeytan onlara durmadan vâdediyor. Ya fakir olacakları veya zenginleşecekleri vâdini yapıyor. **Boş ümitler veriyor.** Bu, daha önce zikrettiğimiz üzere dünyada bütün beşerî arzuların yerine getirileceği hayalidir. **Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir.** Buradaki "gurûr" kelimesi, insanın faydalı gördüğü bir şeyin aksinin ortaya çıkması demektir.

اُو۬لٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَح۪يصًا ﴿١٢١﴾

---

tiren kadınlara lânet etmiştir. Allah Resûlü'nün lânet ettiklerine ben neden lânet etmeyim? (Buhârî, "Libâs", 82; Müslim, "Libâs", 120). Başka bir rivayette de Abdullah şöyle demiştir: Resûlullah'ın hastalık hali müstesnâ yüzündeki kılları yolan, dişlerini incelten, saçına ulama ve dövme yapan kadına lânet ettiğini duydum (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 415). İbn Ömer Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Saça ulama yapan ve yaptıran ile dövme yapan ve yaptıran kadına Allah lânet etmiştir" (Buhârî, "Libâs", 83, Müslim, "Libâs", 119). *Veşm*, bir kadının koluna iğne ile dövme yapması, sonra da onu iç yağının dumanı ile doldurmasıdır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "وشم" md.).

113 *Müsle*, hayvanın bazı organlarını kesip onu çirkinleştirmektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "مثل" md.).

121. “İşte onların yeri cehennemdir, ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır.”

Âyetin anlamı açıktır. Yalnız buradaki “mahîsan” (محيصا) kelimesine bazıları kaçacak yer, bazıları da sığınılacak yer mânasını vermiştir.

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ
اللّٰهِ قٖيلًا ﴿١٢٢﴾

122. “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları, içinde ebedî kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah bunu hak bir söz olarak vâdetti. Söz bakımından Allah’tan daha doğru kim olabilir!”

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları, içinde ebedî kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koyacağız. İmanın tasdikten ibaret olduğunun, salih amellerin ise tasdik içinde yer almadığını daha önce kaydetmiştik[114].

Allah bunu hak bir söz olarak vâdetti. Söz bakımından Allah’tan daha doğru kim olabilir! Bu ilâhî beyanın yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle olabilir: Siz bir takım haberleri ve insanların sözlerini kabul eden kimselerdensiniz; ayrıca söz bakımından Allah’tan daha doğru olan ve vâdini daha çok yerine getiren kimse de yoktur; nasıl olur da, öldükten sonra dirilmenin, cennetin ve cehennemin var olduğuna dair Cenâb-ı Hakk’ın verdiği haberi kabul etmezsiniz de İblis’in cennet ve cehennem yoktur, tekrar dirilmek de yoktur iddiasına sarılırsınız!

لَيْسَ بِاَمَانِيِّكُمْ وَلَٓا اَمَانِيِّ اَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُٓوءًا يُجْزَ بِهٖ
وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا ﴿١٢٣﴾

45 **[§]** ***123. “Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i Kitab’ın kuruntuları… Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah’tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz.”***

---

114 bk. Meselâ el-Bakara 2/3 âyetinin tefsiri.

Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntuları… Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür. Allah Teâlâ burada işin aslının kuruntulara dayalı olmayıp azîz ve celîl olan Allah'a vardığını haber vermektedir. Bunun da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* ama onun belli bir konumda ve Allah katındaki kaderin içinde bulunması muhtemeldir. Çünkü yahudi ve hıristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[115]; "Sayılı günler dışında bize asla ateş dokunmayacak"[116] diyor ve benzeri kuruntularla avunuyorlardı. Müfessirler burada farklı bir görüş olarak şöyle demişlerdir: Onlardan her bir grup, "bizim dinimiz sizinkinden hayırlıdır, biz onlardan daha üstünüz". Bunun üzerine **Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntuları…** meâlindeki âyet nâzil olmuştur. Bizce bu gerçek olmaktan uzak bir ihtimaldir[117].

Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür. Bu ilâhî beyana dair farklı açıklamalar yapılmıştır. Bazıları şöyle demiştir: **Kim bir kötülük yaparsa,** yani şirk koşarsa, **onun cezasını görür.** Nitekim âyetin devamı bunu göstermektedir: **O kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz.** Kendisini koruyacak bir dost ve el uzatacak bir yardımcı bulamamak, kâfirlere özgü bir niteliktir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler"[118]. Allah Teâlâ burada mümin oldukları halde iyi işler yapanların cennete gireceklerini haber vermektedir. İşte bu âyet-i kerîme de Yüce Allah'ın **Kim bir kötülük yaparsa,** ilâhî kelâmıyla şirki kastettiğine işaret etmektedir. Diğer bazı müfessirler ise şöyle demiştir: **Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür,** yani kâfirin de müslümanın da işlediği her kötülük. Görmez misin ki bu âyet nâzil olduğunda Hz. Ebû Bekir "Ey Allah'ın Resûlü', yaptığımız her şeyin cezasını göreceksek biz nasıl kurtulacağız?" diye sormuş o da şöyle cevap vermiştir: "Allah seni bağışlasın ey Ebû Bekir! Sen hiç üzülmez misin, hiç yorulmaz mısın, hiç hasta olmaz mısın,
[§]hiç eziyete maruz kalmaz mısın? İşte bunlar insanların yaptıklarının cezası- 46

115 el-Mâide, 5/18.

116 Âl-i İmrân, 3/24.

117 "Çünkü kuruntular, onların iddiasına göre varlığı muhtemel olan şeyler için kullanılır. Ama onlar, "bizim dinimiz sizin dininizden daha hayırlıdır" iddiasında bulunmuyorken buna inanıyor ve bunun sabit bir gerçek olduğunu düşünüyordu. Bu durumda "kuruntu" kavramı bunun için kullanılamaz. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 194a).

118 en-Nisâ, 4/124.

dır; mümin yaptıklarının cezasını bununla dünyada, kâfir ise âhirette çeker"[119]. Şayet âyet böyle yorumlanırsa, bu durumda, **o, kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz** meâlindeki ilâhî beyan kâfir hakkında olur; yani küfründen dönmeyip kâfir olarak ölen biri kendine ne dost bulabilir ne de yardımcı. Buna mukabil, küfürden dönüp, tövbe eden ve imanla ölen kişi kendisine hem dost bulur, hem de yardımcı, Cenâb-ı Hak böylesine yardım eder. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ
يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾

124. "Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa işte onlar da cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."

[İman ve Salih Amel]

Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yaparsa. Bu ilâhî beyanda salih amellerin imandan farklı şeyler olduğunun delili bulunmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Erkek olsun, kadın olsun her kim iman etmiş olarak iyi işler yaparsa** buyurmaktadır. Sâlih

119 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 11; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 4; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 294; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 696. Geniş bilgi için Arapça metnin dipnotuna bakınız, IV, 46/2.
Tirmizî de bunu Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) meâlen rivayet eder. Buna göre Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) şöyle anlatır: Resûlullah'ın (s.a.) yanında bulunduğum sırada kendisine "Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz" meâlindeki âyet geldi. Hz. Peygamber (s.a.); "Ey Ebû Bekir! Şu anda bana gelen âyeti sana okuyayım mı?" diye sordu. Ben de; buyur ey Allah'ın Resûlü, dedim. Hz. Peygamber (s.a.) âyeti okudu, ben sanki belimin kırıldığını hissetmiştim, başımı eğip kalmıştım. Resûlullah (s.a.); "Neyin var ey Ebû Bekir?" diye sorunca, dedim ki: Anam babam sana feda olsun ey Allah'ın Resûlü! Hangimiz kötü bir şey yapmayız ki? Demek ki bizler her yaptığımızın cezasını görecekmişiz. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü (s.a.) şöyle söyledi: "Ey Ebû Bekir, sen ve müminler, onların cezasını dünyada göreceksiniz, o kadar ki üzerinizde hiç günah olmadığı halde Rabbinize kavuşacaksınız. Diğerleri için ise bütün yaptıkları biriktirilir ve onlar bunun cezasını kıyâmet günü görürler." Ebû Îsâ et-Tirmizî şöyle dedi: "Bu hadis ğarîbdir, isnadı hakkında laf edilmiştir, râvîlerden Mûsâ b. Ubeyde hadiste zayıf biridir; Yahyâ b. Saîd ve Ahmed b. Hanbel onu zayıf görmüşlerdir. Diğer râvî Mevlâ İbn Sibâ' ise meçhuldür. Bu hadis Hz. Ebû Bekir'den bundan başka yollarla da rivayet edilmiştir, ama onun da sahih bir isnadı yoktur. Bu konuda Hz. Âişe'den gelen rivayetler vardır" (Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4).

ameller imanla aynı şey olsaydı, Allah Teâlâ'nın kim mümin olduğu halde iman ederse, demiş olurdu. Söylediğimiz gibi âyet, salih amelin imandan ayrı şey olduğuna işaret etmektedir. Bu âyette ayrıca yapılan salih amellerin imanla yapılması halinde insana fayda vereceğini de göstermektedir, çünkü Yüce Allah âyetteki **iman etmiş olarak** ifadesi ile amelin fayda vermesi için imanı şart koşmuştur. Buna göre iman olmadan yapılan iyi işlerin fayda vermesi sözkonusu değildir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

[§]Onlar zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar. Bu ilâhî beyanı daha 47
önce açıklamıştık[120].

وَمَنْ اَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ
اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللّٰهُ اِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

125. "İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir."

[İşini Güzel Yapmak]

İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren kimseden, kimin dini daha güzel olabilir! Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi ihtimali vardır. Biri şudur: Yaptığı her şeyi dinine uygun olarak yapan ile yapmayan müslümanların hangisi din bakımından daha güzeldir? Elbette bütün yaptıklarını dinine uygun olarak yapan kişi din bakımından hiçbir şey yapmayandan daha güzeldir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Şayet Ebû Bekir'in imanı bütün ümmetimin imanı ile tartılsaydı onun imanı ağır basardı"[121]. Hz. Peygamber ayrıca şöyle demiştir: "O dininde kavî, bedenen zayıftır"[122]. Bilmez misin ki Ebû Bekir irtidat edenlerle tek başına savaşmaya çıkmıştır; bu onun dininin kuvvetli oluşundan ve dinî salâbetinden kaynaklanıyordu; yoksa diğerlerinin imanındaki fazlalığı veya eksikliğinden değildi. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

120 bk. en-Nisâ, 4/49.

121 bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 259; Beyhakî, *Şu'abu'l-îman*, I, 69; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ'*, II, 216.

122 Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâre*, II, 16; bu rivayet Hz. Osman'ın (r.a.) sözü olarak da nakledilmiştir (bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, V, 219).

İkincisi, diğer dinlerle mukayese edildiğinde en güzel budur, anlamındadır. **Kendini Allah'a veren kimseden kimin dini daha güzel olabilir!;** yani kendini Allah'a vermeyen kişinin dinine nispetle. *En doğrusunu Allah bilir.*

48 **[§]Kendini Allah'a veren** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Davranışlarının bütün yönlerini Allah'a verip yönelten. Yani yaptığı bütün işleri başkası için değil Allah için yapan. Şöyle de denilmiştir: **Kendini Allah'a veren**, yani kendini Allah'a adayıp hiç bir kimseyi hiç bir şekilde O'na ortak yapmayan; şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi; "Bir adam var ki bir tek kişiye bağlıdır"[123]; yani kendini ona teslim etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

İşini güzel yaparak. Bu beyanın iki mânaya ihtimali vardır. "Yaptığı şeyi güzel yapar", yani yaptığı her şeyi, o konudaki bilgisine dayanarak yapar. Ayrıca "ve huve muhsinûn" (وهو محسن) ifadesi "güzel yapmak" güzellik anlamına gelen "ihsân" kelimesinden gelir, bu da yapmakla görevlendirildiği şeyi gerekenin fevkinde yapar; böylesi farz kılınan şeyi yerine getirir, ayrıca onun fazlasını da yapar. **İbrâhim'in dinine tâbi olan.** Denildi ki **millet** din anlamına gelir, yine denildi ki Sünnet mânasına gelir; sanki Sünnet anlamına gelmesi daha münasiptir, çünkü bütün peygamberlerin dinleri aynıdır, Hz. İbrâhim'in dini diğer peygamberlerin dininden farklı değildir; sünnetler ile şerîatlara gelince onların farklı olması mümkündür. Bilmez misin ki bazı hadislerde "Resûlullah'ın milleti", bazılarında da "Resûlullah'ın Sünnet'i"[124] tamlaması kullanılmaktadır. Burada Hz. Peygamber "sünnet" kelimesini "millet" lafzının tefsiri olarak kullanmıştır, "millet", "sünnet"e daha fazla benzemektedir. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede ملة إبراهيم tabirini kullanmıştır; çünkü onun sünneti peygamberimiz Muhammed aleyhissalâtü vesselâmın Sünnet'ine uygundu.

49 **[§]**Âyet-i kerîmede geçen "hanîf" kelimesine muhlis mânası verilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Hz. İbrâhim hakka meylettiği için hanîf diye adlandırılmıştır. Buna dayanılarak ayaklarının baş parmakları birbirine yakın olana "ahnef" denilmiştir[125]. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

123 "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır" (ez-Zümer, 39/29).

124 İbn Ömer'den rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber ölüyü mezara koyduğunda -Ebû Hâlid bir keresinde ölüyü lahde koyduğunda dedi- bazan: "bismihî ve billahi ve alâ milleti Resûlillah" (بسم الله وبالله وعلى ملة رسول الله) derdi, bazan da "bismillahi ve billahi ve alâ Sünneti Resûlillah" (بسم الله وبالله وعلى سنة رسول الله) derdi" Tirmizî, "bu hadis hasendir" demiştir. (İbn Mâce, "Cenâiz", 38; Tirmizî, "Cenâiz", 54).

125 Yürürken ayaklardan her biri diğerinin önüne doğru geçtiğinden dolayı Ahnef b. Kays'a bu isim verilmiştir, yoksa aslında onun ismi Sahr idi (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "حنف" md.).

Ve Allah İbrâhim'i dost edinmiştir. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Cenâb-ı Hak, Hz. İbrâhim'e; "yeryüzünde benim bir dostum var" diye vahyetmişti. Hz. İbrâhim aleyhisselâm; "ey rabbim o kimdir?" diye sorunca, Allah Teâlâ "Niçin, yani neden soruyorsun?" deyince, Hz. İbrâhim "ben de onu seveyim ve sen onu dost edindiğin gibi ben de dost edineyim" karşılığını vermiş veya buna benzer bir şey söylemiş. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "o sensin ey İbrâhim" buyurmuş[126]. Dost anlamına gelen "hulle" (الخُلّة) kelimesinin aslı makam, yükseklik ve üstün değer mânasına gelir. Cenâb-ı Hak, **Allah İbrâhim'i dost edinmiştir** buyurarak katında onun, yaratıkların hiç kimseye vermediği üstün bir makama ve değere sahip olduğunu buyurmuştur, çünkü Allah Teâlâ onu belalarla sınamış, benzerini hiç kimsenin görmediği sıkıntılarla imtihan etmiş ve o da sabretmiştir. Meselâ İbrâhim aleyhisselâm ateşe atılmış, ama sabretmiş ve Allah'tan başka kimseden yardım dilememişti. Çocuğunu kurban etmekle imtihan edilmiş, boğazını kesmek için oğlunu yere yatırmış; karısını ve küçük yavrusunu suyun, ekinin ve bitkilerin bulunmadığı Mekke dağlarında bırakmakla emrolunmuş tereddütsüz yerine getirmiş; yurdundan hicret etmekle de emrolunmuştu ve benzeri birçok şey, onun Allah tarafından dost edinilmesinin bunlardan dolayı olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir*. Şunu da söylemek gerekir ki sözkonusu dostluğun, Allah'ın ona bahşettiği bir şeref olması da mümkündür; çünkü bütün dinlerin mensupları Hz. İbrâhim'e bağlı olduklarını söylemekte ve onun dinine bağlı olduklarını ileri sürmektedir. Nitekim şu salavat da bunu desteklemektedir: "Allah'ım; Muhammed'e ve Muhammed'in âline salât eyle, İbrâhim'e ve İbrâhim'in âline de salât eyle"[127].

Denilmiştir ki Hz. İbrâhim'e, belirttiğim bu iki şeyden (imtihan edilmesi ve Allah'ın lütfu) dolayı ilâhî dostluk tahsis edilmiştir. Şöyle de denilmiştir: İbrâhim aleyhisselâm başkalarına hep verdiği, ama kendisi kimseden bir şey almadığı, misafiri sevdiği ve uzun süre geçse dahi tek başına sofraya oturmadığı için Cenâb-ı Hak onu dost edinmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

126 İbnu'l-Münzir, İbn Ebzâ'dan şöyle rivayet etmiştir: İbrâhim aleyhisselâm evine girmişti, arkasından ölüm meleği genç bir adam suretinde ona geldi, İbrâhim onu tanımıyordu. İbrâhim (s.a.) kimin izniyle içeri girdin? diye sordu, melek de evin sahibinin izniyle, diye karşılık verdi. O zaman İbrâhim kendisini tanıdı. Bunun üzerine ölüm meleği şöyle dedi: Rabbin, kullarından birini dost edindi. İbrâhim: O kimdir? diye sordu. Melek: Ne yapacaksın? dedi. İbrâhim: Ölünceye kadar onun hizmetçisi olacağım cevabını verdi. Melek: O, sensin, dedi. İbrâhim: Beni ne sebeple dost edindi. Melek: Çünkü sen vermeyi seversin ama kimseden bir şey almazsın, şeklinde cevap verdi (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 706).

127 Buhârî, "Enbiyâ", 8; Müslim, "Salât", 65.

50 [§]Dostluğun aslı biraz önce sözkonusu edildiği gibi şeref ve üstün konumdan kaynaklanır, çünkü birini seven kişi, ona iyilik yapar ve ikramda bulunur, sevmediği kişiye de düşman olur ve ona karşı sert bir tavır takınır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

Hz. İbrâhim'i dostlukla niteleyen ve onun "halilullah" olduğunu yaygınlaştıran özellik hakkında farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: O dünya lezzetlerinin hepsini Allah yolunda dağıtmak için kendini fedâ etmiştir. Çünkü o, misafirlerin ve yolcuların uğrak yerinde misafirhane hazırlamıştı. Tek başına sofraya oturmazdı. Hazırladığı her şeyi misafirlere takdim etmeyi adet haline getirmişti. Nitekim bunu işlerin en önemlisi görmüş, kendi üstün konumuna rağmen misafirlere ikram etmeyi ve onları ağırlamayı görev edinmişti. Meleklerin müjdelemek için kendisine gelmeleri de bunu teyit eder[128]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak, onu çeşitli şeylerle imtihan etmiş, o da bütün bunlara sabır göstermişti. Meselâ ateşe atılmak, oğlunu kurban etmeye teşebbüste bulunmak, iki defa hicret etmek, karısını ve yavrusunu sütün, ekinin ve suyun bulunmadığı bir dağ başında Allah için terk etmek ve benzeri şeyler. Bu ve benzeri şeylerle Allah onu imtihan etmiş ve bu imtihanı kazanmakla kendisini övmüştür, şu ilâhî beyanlarda görüldüğü üzere; "Ahde vefa örneği İbrâhim"[129]; "Vaktiyle rabbi İbrâhim'i bazı sözlerle sınamış, İbrâhim de onları eksiksiz yerine getirmişti"[130]. İbrâhim aleyhisselâm aynı zamanda zamanının firavununa ve onun bütün halkına deliller getirmiş, onların tapındıkları ilâhlar konusunda kendileriyle mücadele etmiş, onları mağlup etmiş ve Allah'ın delilini kabule mecbur etmiş; dolayısıyla O, çeşitli imtihanlardan geçmişti. Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın insanların belini doğrultacak bir merkez, halk için bir güven yurdu, bir sığınak ve insanların hac ibadetini yerine getirecekleri bir mekân kıldığı Kâbe, onunla inşa edilmeye başlamıştır. İşte din konusunda halkın ihtiyaç duyduğu şeyi yapmasıyla onun şanı yücel-
51 mişti. [§]Buna bağlı olarak Allah Teâlâ, insanların kalplerini kendisine yöneltmek ve bütün din mensuplarının onun dininden olduklarını göstermekle Hz. İbrâhim'e ikramda bulunmuştur.

---

128 "Elçilerimiz İbrâhim'e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da 'selâm' dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi" (Hûd, 11/69).

129 en-Necm, 53/37.

130 el-Bakara, 2/124.

Şöyle denilmiştir: Peygamberlerin faziletleri ve ulü'l-azm olanlarının özellikleri konusu Allah'a ait bir meseledir. Cenâb-ı Hak, kelîmullah, rûhullah, zebîhullah, habîbullah gibi fazilet sahibi ve şerefli olmak anlamına gelen bazı isimlerle onları özel olarak isimlendirmiştir. Buna bağlı olarak Hz. İbrâhim'in de özel bir ismi vardı, Cenâb-ı Hak ona da Halîlullah adını vermiştir.

Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür, biz şöyle deriz: Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrâhim'e "halil" diye bir sıfatı boş yere vermediğini bilmekteyiz. O, bu sıfatı İbrâhim aleyhisselâmın değerini yüceltmek, şerefini göstermek ve yaratıklardan hiçbirine bildirmediği yollarla nezdindeki mertebesini ortaya koymak için bu sıfatı kendisine bahşetmiştir. Bu husus sadece vahiy yoluyla idrak edilebilir. Bu durumda bize düşen vazife ona tazimde bulunmak, sözkonusu sıfatın anlamını kavramak için çaba göstermeden Allah Teâlâ'nın ona seçkin vasıflar verdiğini bilmektedir. Bu işin tahakkukunun ve ona ikram edilmesinin de ancak Allah'ın ikramı, lütfu ve rahmeti mânasına gelmesinden başka bir yolu yoktur. Mümkündür ki Yüce Allah, önce onu dost edinmiş, sonra kendisine dostluğun göstergesi olan çeşitli üstünlükler bahşetmiştir; şeref ve üstünlük anlamına gelen çeşitli şeyleri vermesi ile de dostluk şerefi gerçekleşmiştir. Bu tür konulardaki lütuf ve ihsan Allah'a aittir; bize düşen görev ise yaratıklarından şerefli insanları tanımayı bahşettiği için Allah'a hamd ve şükürde bulunmaktır. Cenâb-ı Hak böylelerinin sevgisini kalplerine yerleştirmiştir, öyle ki Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde onlar bize, en yakın olan insanlardan, hatta kendimizden daha sevgili olmuşlardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şimdi, şunu da belirtmek gerekir ki Hıristiyanlar, dostluğun doğurduğu üstün şeref payesine dayanarak Allah'ın oğulları oldukları iddiasında bulunamazlar. Çünkü her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah oğulların konumunu yüceltmiş, sanki onları ortak gibi kılmıştır, halbuki dostluk ilişkisi böyle değildi. Şu da var ki oğulların (evlâd) konumu aynı cinsten olmayı, dostluğun konumu ise çeşitli sıfatlarda uygunluktur. Bir de oğulların aslı şehvet ve
ihtiyaç, [§]dostluğun aslı ise itaat ve saygı göstermektir. Dolayısıyla bunlardan 52
biri şiddetli arzu ve ihtiyaca, diğeri ise kuldan ortaya çıkan tâzim ve tebcîle, huzurunda boyun büküp itaate dayanmaktadır. Burada işin aslı şudur: Dostluğun gerektirdiği mana -her ne kadar bu sıfat işin sonunda gerçekleşiyorsa da- bazan herkesin itaat yoluyla ona sahip olabilir. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında olduğu gibi: "Allah çok tövbe edenleri sever"[131]; "Bana uyun ki

[131] "Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever" (el-Bakara, 2/222).

Allah da sizi sevsin”[132]. Sevgi, dostluğa yakın bir mânaya sahiptir, fakat çocukların ve evlat sahibi olmanın itaatle elde edilmesi mümkün değildir. Bu sebeple bu ikisi birbirinden çok farklı şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ مُحِيطًا

126. “Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır.”

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin yorumu şöyle olmalıdır: Kâinatta bulunanların Allah nezdinde en şanslısı, O’nun nezdinde derecesi en büyük ve en yüksek olanlar Allah’a ibadet etmekten geri durmamış ve kendilerini kul olma dairesinin dışına çıkarmamıştır. Aksine Allah katındaki konum ve değerleri yükseldikçe, O’na daha çok boyun eğmiş ve daha itaatkâr davranmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Bilâkis onlar lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır. O’nun sözünün önüne geçmezler, sadece O’nun emriyle hareket ederler”[133]. Başka bir yerde de şöyle buyurmuştur: “O’nun huzurunda bulunanlar, O’na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar”[134].

Allah her şeyi kuşatmaktadır. Yani Allah’ın ilmi her şeyi kuşatmıştır. Bu ifade tehdit anlamına gelir; yani Allah her şeyi bilerek yaratmıştır, dünyadaki kralların yaptığı gibi bilmeden değil. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.*

Allah her şeyi kuşatmaktadır. Yani görmekte ve bilmektedir; benzer sı-
53 fatları da buna dâhildir. Bu ilâhî beyan [§] tehdit etme ve korkutma mânalarına gelebilir, tâ ki mükellefler O’nun bu sıfatlarını dikkate alsınlar ve kötülüklerden sakınsınlar; tıpkı çeşitli işlerde çalışan kişinin kendisini kontrol eden birinin bulunduğunu bilmesi gibi. *En doğrusunu Allah bilir*. Benzer şekilde Cenâb-ı Hak insan amellerini yazacak meleğe emir vermiştir; bu, sözkonusu amelin kendisine gizli kaldığı anlamına gelmez. Zaten O, kendisinde mevcut bir ihtiyaç olmayarak insanları imtihana tâbi tutar, kullarının ihtiyacı sebebiyle dilediğini imtihan eder. İşte benzer şekilde amelleri defterlere yazan melekleri

132 Âl-i İmrân, 3/31.

133 el-Enbiyâ, 21/26-27.

134 “Göklerde ve yerde olanlar hep O’na aittir. O’nun huzurunda bulunanlar, O’na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar” (el-Enbiyâ, 21/19).

de imtihana tâbi tutmuştu, tâ ki Allah'a itaat çerçevesinde gaflete düşmeyip, daima dikkatli davransınlar. İkinci bir hikmet, mükellef olan kişi, bir beşer olarak yaptığı her şeyi yazan birinin varlığını bilmelidir; bu kendisi için daha çok hatırlatıcı ve uyarıcı olur. İşte bu konuda Allah'ın hükmü böyle cereyan etmiştir. Zaten imtihana çekilme bir hikmet ve maslahata bağlıdır, bu kuruluş dünya hayatının özünde fazlasıyla mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir*. Buradan şu anlam da çıkar: Allah her şeyi kuşatmıştı, tâ ki insanlar başı boş bırakılmayıp karşılığının verilmesi için bütün amellerinin kaydedildiğini bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir*.

Hülâsâ Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: İşte kâinatın yaratılışı bu hikmetlere bağlı olmuştur. Tâ ki O'nun, insanları yaratması, peygamberleri göndermesi ve yaratıkların durumuna göre mûcizeleri yaratması sorumluların ileride nasıl bir muameleye tâbi tutulacakları bilinmiş olsun. Bütün bunlar hikmet esasına dayalı olmuştur. Gerçi insanlar, peygamberlerin kendilerini tekzip edecek toplumlara gönderilmesini, Allah'ın dostlarını üzen düşmanları güçlendirmesi, ayrıca gereğince muamelede bulunmayacak kişilere emir ve nehiyde bulunmasının büyük hikmetlerini bilmeyeceklerdir, evet böyle olsa da. Evet bütün bunlar Allah'tan olduğuna göre şüphe yok ki hikmet sınırları içindedir. Çünkü bunlar yaratıkların ihtiyacı veya yararlanması için kendilerine râci olan şeylerdir, bu sınırların dışına çıktığında hikmetin de hâricine çıkmış olur. Her türlü noksandan münezzeh ve yüce olan Allah, [§]kullarını imtihan etmektedir. 54
Peygamberleri de kendilerine gönderilen ve imtihan edilen kişilerin ihtiyaçları ve yine kendilerine dönecek olan faydalar için göndermiştir. Bu Allah'tan gelen bir hediye gibidir, onu kabul etmeyen kendisine zarar verir ve kendi hakkını baltalamış olur. Bunun faydası Allah'a râci değildir. Böylece yaratıkların dinî fiillerinin hikmetin dışında kaldığı mânası ortadan kalkmış, hikmete ve maslahata uygun olduğunu söylemek gerekmiştir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى النِّسَٓاءِ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ ف۪يهِنَّ وَمَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ
فِى الْكِتَابِ ف۪ى يَتَامَى النِّسَٓاءِ الّٰت۪ى لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ
وَتَرْغَبُونَ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَف۪ينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَاَنْ
تَقُومُوا لِلْيَتَامٰى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِه۪
عَل۪يمًا ﴿١٢٧﴾

127. "Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan âyetler açıklıyor; onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istediğiniz yetim kadınlar hakkında, çaresiz çocuklar hakkında, yetimlere âdil davranmanız hususunda size okunup duran âyetler (açıklıyor)***. İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir."***

[Kadın Hakları]

Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü, Allah açıklıyor. Burada Cenâb-ı Hak, insanların kadınlar hakkında açıklama yapılmasını istediklerini belirtmiş, fakat bunun hangi konuyla ilgili olduğunu açıklamamıştır. Bazan yöneltilen soruda bir açıklama bulunmasa da verilen cevapta sorunun maksadını görmek mümkün olmaktadır. Meselâ şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sana kadınların aybaşı hallerini soruyorlar. De ki O rahatsız eden bir şeydir. Bu sebeple âdet günlerinde kadınlardan ayrı durun"[135]. Burada aybaşı halinde iken kadınlardan uzak durmanın emredilmesi -soruda asıl maksat açık değilse de- sorunun kadınlardan uzak durmaktan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Yine "Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir"[136]. Buradaki "onlarla içli dışlı olursanız" ifadesi, sorunun yetimlerle içli dışlı olmakla ilgili olduğunu göstermektedir. Kezâ "Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar vardır"[137]. Burada "De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar vardır" meâlindeki ilâhî beyan, içki ve kumar hakkında sorulan sorudan maksadın ondaki zarar ve günah olduğunu göstermektedir.

55 **[§]Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü Allah açıklıyor.** Burada ne soruda, ne de cevapta bu sorunun neye yöneltildiğinin açıklaması yapılmamıştır. Aslında miras ve diğer haklar gibi kadınlarla ilgili her şeyin sorulmuş olması mümkündür. Nitekim bunlar Kur'ân-ı Kerîm'de teker teker belirtilmiştir. Meselâ, "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da pay vardır"[138] ve "Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var"[139] meâlindeki âyetler miras

---

135 el-Bakara, 2/222.

136 el-Bakara, 2/220.

137 el-Bakara, 2/219.

138 en-Nisâ, 4/7.

139 en-Nisâ, 4/32.

hakkındadır. Kadınların hukuku konusunda ise Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Kadınların, mâkul ve meşrû ölçülerde görevlerine denk hakları vardır”[140]. Belirtilen âyetteki sorunun, evliliğin doğurduğu haklardan başka haklarla ilgili olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak diğer âyetlerde bu haklar tek tek belirtildiği için burada onları beyan etmemiştir. Çünkü buradaki cevap, bir vâd konumunda “size açıklıyor” (يفتيكم) şeklindedir ve bunu zaman zaman yapmaktadır. Burada başka bir ihtimal daha var: Cenâb-ı Hakk’ın bazan *-en doğrusunu Allah bilir-* soruda ve cevapta hiçbir açıklama yapmaması, meselenin ehlince bilinmiş olmasından olur, bu durumda ehlince mâlum olduğu için sorunun cevabını açıklamaya gerek görmemiştir. Bu noktada müfessirlerin yaptıkları yorumun isabetli olması mümkündür. Şöyle ki Câhiliye Arapları kadınlara ve küçük çocuklara miras vermiyor, ancak savaşıp ve ganimet alabilecek erkek çocuklarına veriyordu. Allah Teâlâ kadınların ve küçük çocukların da mirasta hak sahibi olduklarını açıklayıp onlar için belli haklar ayırınca, ashâb-ı kirâm bunu Resûlullah’a sormuşlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: Onlara ait hükmü Allah açıklıyor.** İbn Abbâs’tan (r.a.) da böyle rivayet edilmiş ve o da meseleyi böyle anlatmıştır[141]. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyetin nüzûlüne sebep olan sorunun yetim kadınlar hakkında olması da muhtemeldir, [§]Görmez misin ki 56
Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Kitapta size okunan âyetler; onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istediğiniz yetim kadınlar hakkında.** Denilmiştir ki varlıklı ve yetim bir kız, bir adamın koruması altında bulunur, kız çirkin olduğu için adam onunla evlenmek istemez, ama varlıklı olduğu için malına tamah ederek başkasıyla evlenmesine de engel olurdu. Hz. Âişe’den (r.a.) böyle rivayet edilmiştir[142]. “Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan… nikâhlayın”[143] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir.

Nikâhlamak da istediğiniz. Bu beyan, istemediğiniz şeklinde yorumlanmıştır[144]. İbn Sîrîn ise evlenmek istediğiniz kadınlar, demiştir[145]. Burada Hasan-ı Basrî’nin sözü şu anlama gelir “çirkin olduğu için kimsenin evlenmek isteme-

---

140 el-Bakara, 2/228.

141 bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, IV, 7; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 706.

142 Buhârî, “Tefsîr”, 4/23; Müslim, “Tefsîr”, 9.

143 en-Nisâ, 4/3.

144 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 303; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 709.

145 İbnu’l-Münzir İbn Avn tarîkıyla Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn’den birinin, “kendisiyle evlenmek istediğiniz kadınlar” dediğini, diğerinin de “evlenmek istemediğiniz kadınlar” dediğini nakletmiştir (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 709).

diği, ama malına tamah ederek başkasıyla da evlenmesine müsaade etmediği kadınlar". İbn Sîrîn'in sözü ise "malına tamah ederek kendileriyle evlenmek istenen kadınlar" mânasına gelir. Şu ilâhî beyanların mânaları da bunun gibidir: **Yetimlere âdil davranmanız hususunda size okunup duran âyetler**…**;** "Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız…"[146] **Nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar.** Bu ilâhî beyanda, küçük bir yetim kızı velisinin evlendireceğine işaret etmektedir, çünkü bu husus olmasaydı, onun başkalarıyla evlenmesine engel olmaktan dolayı azarlanmanın anlamı kalmazdı.

57 **[§]** Eğer denilirse ki: Yetim kelimesi, küçük çocuk için de kullanılır, büyük insan için de. Dolayısıyla burada belki de yetim olan büyük biri kastedilmektedir.

Buna şöyle cevap verilir: Doğru, bu kelime ikisi için de kullanılır, ama çoğunlukla küçük çocuklar için kullanılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir*. Bu ilâhî beyanda nikâhın tek kişi ile de gerçekleşeceğine işaret vardır, çünkü Allah Teâlâ **Nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar** buyurmaktadır. Şayet kişinin onunla evlenmesi mümkün olmasaydı burada azarlanmasının bir anlamı olmazdı, bu durum velinin onu kendisine nikâhlayabileceğini gösterir.

Çaresiz çocuklar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ifade, **Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar** beyanına matuftur. Yani yukarıda zikrettiğimiz gibi miras ve haklar konusunda **Senden kadınlar hakkında ve çaresiz çocuklar hakkında açıklama istiyorlar.** Haklarına vefa göstermek ve kendilerine ait malları onlara vermek suretiyle **yetimlere âdil davranmanız hususunda** da açıklama istiyorlar. **İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir.** Yani karşılığını size verecektir. Yahut Allah hayırlı işler yapanı da yapmayanı da bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاِنِ امْرَاَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا اَوْ اِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ
يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَاُحْضِرَتِ الْاَنْفُسُ الشُّحَّ
وَاِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

146 en-Nisâ, 4/3.

128. "Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

[Kocanın Karısına Kötü Muamele Etmesi]

Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden endişe ederse. Denildi ki **endişe ederse** ifadesinden maksat, **kocasının kötü muamelesini** bilirse demektir. Yine denildi ki buradaki endişe korkudan başka bir şey değildir. Buna korku mânası veren âlim şunu kasdetmektedir. Kocasının kaba davranması, çirkin veya yaşlı diye ondan uzak durması, başka bir kadınla evlenebilmesi gayesiyle kendisinden ayrılmaya rıza göstermesi için kötü muamele etmesi. Aslında bu, gerçek bir korku halidir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Sevde bint Zem'a, Resûlullah'ın kendisini boşayacağından endişe edince nöbet gününü Hz. Âişe'ye bırakmıştı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse…** meâlindeki âyeti indirmiştir. Daha sonra Resûl-i Ekrem "Allah'ın emrettiği sulh budur" buyurmuştur; Hz. Peygamber burada "havf" (الخوف) kavramını "haşyet" (الخشية), yani endişe mânasına almıştır[147]. [§]Hz. Âişe'nin (r.a.) 58
şöyle dediği nakledilmiştir: Bundan maksat, adamın nikâhı altında çirkin bir kadın vardır, kocası onu sevmez. Kadın "Benden yana serbestsin ama beni boşama" der[148]. **Kadın kocasının kötü muamelesinden endişe ederse** meâlindeki beyana bilirse mânası verilmiştir. Burada bilmek şöyle olur: Kişinin iki karısı olur, bunlardan biri yaşlı veya çirkindir, diğeri ise gençtir. Erkeğin kalbi genç olan kadına meyleder, yaşlısıyla sohbet etmekten de hoşlanmaz, onunla beraber olmak kendisine ağır gelir ve ondan ayrılmak ister. Bunun üzerine kadın kocasına "beni boşama, ama nöbet günümü kumama verebilirsin" der, yahut koca, genç kadının yanında daha fazla kalmak üzere onunla anlaşır. Bu konu Hz. Âişe'den şöyle rivayet edilmiştir: "O, bir adamın nikâhı altında bulunan çirkin bir kadındır, kocası da kendisini sevmemektedir; kadın kocasına şöyle der: Beni boşama, ama benden yana serbestsin". Burada korkup, kocasının başka bir kadınla evlenmeden önce kendisine kötü muamele etmesini hissettirmesidir. Buradaki bilgi ise kocasının kendisiyle beraber yatmamasından ve kendisine kötü muamele etmesinden elde edilmiştir. İşte bu iki durum da -Al-

---

147 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 4; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 710.

148 Buhârî, "Tefsîr", 4/24; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 299; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 711.

lah hepsinden razı olsun- sahâbe-i kirâmdan rivayet edilmiştir. Onların bir kısmı şöyle demiştir: Bir adamın biri yaşlı, diğeri genç iki karısı olur, adam yaşlıya karşı genci tercih eder. Bunun üzerine kendisini nikâhında tutması, boşamaması, buna karşılık kadının buna rıza göstermesi, kadın (bütün haklarını) iptal eder veya etmez. Bu, İbn Abbâs'tan bize rivayet edilen, Sevde bint Zemʿa'nın, Resûlullah'ın (s.a.) kendisini boşamasından korkarak nöbet gününü Hz. Âişe'ye vermiş olması örneğindeki durumdur. Aynı şey, Hz. Ömer'den de
59 nakledilmiştir[149]. [§]Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre biri, onun yanına gidip kendisinden ondan **Bir kadın kocasının kötü muamelesinden endişe ederse** meâlindeki âyet hakkında açıklama istemiş, o da şu cevabı vermiştir: O, bir adamın nikâhı altında bulunan, çirkinliğinden, yaşlı oluşundan, fakirliğinden veya huysuzluğundan gözleri göçmüş bir kadındır; kadın kocasından ayrılmak istemez, bu durumda mehirinden bir miktarını bağışlaması helâldir, kendi nöbetinden bir miktarını diğer kadına bırakmasında da günah yoktur[150]. Belirttiğimiz bu hadisler, erkeğin birden çok karısı olursa aralarında âdil davranması ve aksine bir anlaşma yapmadıkları takdirde her birinin yanında birer gün kalması gerektiğine işaret etmektedir, azîz ve celîl olan Allah'ın buyurduğu gibi **sulh hayırlıdır**. Cenâb-ı Hakk'ın "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz"[151] meâlindeki beyanı şunu göstermiştir ki erkeğin kadınlar arasında günleri eşit taksim etmek konusunda âdil davransa bile cinsel ilişkiden herhangi birini ihmal edemez. *En doğrusunu Allah bilir*. Evet, ilişkiyi sadece bir kadına tahsis edip diğerini askıda bırakması, ne evli ve ne dul halinde tutması caiz olmaz. Fakat kadın kendi hakkından vazgeçmeye razı olur veya hakkını terk ederse, bu durumda kocanın günahı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur. Her ne kadar mesele ikisine de aitse özellikle kocadan günahı kaldırmayı kastetmektedir, çünkü kadının kendi hakkını terk etmesinde ona yönelik bir sakınca yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın "Kadının evlilikten kurtulmak için bir meblağ vermesin-

---

149 Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre bir adam kendisine bir âyeti sormuş, bundan hoşlanmayıp ona kamçısıyla vurmuştu. Sonra başka bir adam "Kadın kocasının kötü muamelesinden endişe ederse" meâlindeki âyeti sormuş, o da; İşte böyle âyetleri sorun! diyerek şu cevabı vermiş: Bir kadın bir adamın nikâhı altında bulunur, yaşından dolayı kocası ondan uzak durur ve sonra ikinci bir kadınla evlenirse, o kadının çocuğunu bulur ve onunla herhangi bir şekilde anlaşırlarsa, bu caizdir (Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 306; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 711).

150 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, V, 306; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 711.

151 en-Nisâ, 4/129.

de taraflara vebal yoktur"[152] buyurması da aynı konumdadır; yani kadının bir meblağ vermesinde kendisine yönelik vebal yoktur, zira kadın kendi malından vermektedir, arzu ettiği malına kişiyi mâlik kılmak hakkına sahiptir. Burada Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kadının verdiği meblağı almasında veya kadın rıza gösterdiği takdirde hakkını iptal etmesinde erkeğin bir günahı
yoktur. Âyetin yukarıda belirtilen anlama gelmesi de mümkündür; [§]yani bu 60
durum erkeğe ağır gelse ve kadınla beraber olmaktan hoşlanmasa bile, kadının yine de onunla kalmasında bir vebal yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Nefisler de cimriliğe meyillidir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Kadın kocasındaki nasibini diğerine bırakma konusunda cimridir, erkek de diğerinden nasibini terk etmekte cimridir. "Şuhh"un (الشّحُّ) hırs mânasına geldiği söylenmiştir, bu da herkesin kendi hakkı için hırslı olması demektir. Her ne kadar biri vermemek, diğeri istemek anlamına gelirse de, "şuhh" ve "hırs" (الحرص) kelimeleri sanki aynı mânaya gelirler. Cimrilik insanı hırsa, hırs da vermemeye sevk eder. Bu ikisinden her biri diğerine sebep olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer güzel davranırsanız, yani kadınlara haklarından fazlasını verirseniz **ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız.** Yani kadınların haklarından hiçbir şeyi esirgemezseniz. Burada **Eğer güzel davranırsanız** meâlindeki ifade, kadınların haklarını yerine getirir ve aralarında eşit davranırsanız mânasına, **Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız** anlamındaki ifade de kadınlara haksızlık etmekten, sadece birine meyletmekten ve birini diğerinden üstün tutmaktan sakınırsanız mânasına da gelebilir. **Eğer güzel davranırsanız** Allah'ın itaat etmeniz için size emrettiği şeylere tâbi olursanız ve **Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız** ilâhî buyruğu da Allah'ın size yasakladığı mâsiyetlerden sakınırsanız anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Bu ifade, hem özendirmek ve hem de uyarma anlamına gelir. Bunun anlamını çeşitli yerlerde açıklamıştık.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُٓوا اَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَٓاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا
كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَاِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ
غَفُورًا رَحِيمًا

[152] el-Bakara, 2/229.

129. "Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir."

[Kadınlar Arasında Âdil Olmak]

Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz. Bununla ilgili olarak İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Eşlerinize yönelik kalplerinizdeki sevgiyi eşit olarak paylaştırmak konusundaki haklarına uymak ve âdil olmak için ne kadar gayret gösterseniz de
61 güç yitiremezsiniz. **Bari birine büsbütün kapılmayın. [§]** Yani geçimini sağlama ve günleri aralarında bölüştürme konusunda birine büsbütün kapılma, hoşuna giden genç kadının yanına gidip diğerine gün ayırmama ve nafakasını sağlamama yoluna girme. Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ım! Kalbime hükmedemiyorum, ama onun dışındaki her şeyde âdil davranmaya çalışıyorum. Burada adâletten maksat kişinin eşlerine eşit muamelede bulunmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette şöyle buyurduğunu görmez misin! "Onlar Rablerine başkalarını eş tutuyorlar"[153]. Bu, haksızlığın zıddı mânasına gelmez, fakat müşrikler, kendilerine kulluk yapmak konusunda Rableri ile putları eşit tutuyorlar anlamına gelir. Ubeyde de şöyle demiştir: **Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz,** yani sevgide âdil davranamazsınız[154]. Ebû Kılâbe'den nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) günleri taksim konusunda eşleri arasında âdil davranıyor ve şöyle dua ediyordu: "Allah'ım, benim gücümün yettiği taksim budur, senin gücünün yettiği ama benim gücümün yetmediği şeyler konusunda beni azarlama!"[155] Bu işin aslı şudur: Kişi, mecbur kalıp zorunlu olduğu hallerden sorumlu değildir, ama tercih hakkına sahip olup diğerini tercih etme imkânına sahip bulunduğunda sorumlu olur. Kalpteki sevgi insanın zorunlu ve mecbur kaldığı bir duygudur, ona yapabileceği bir şey yoktur. Dolayısıyla kişi mecbur ve zorunlu olduğu hallerde eşit davranmakla mükellef değildir, çünkü eşit davranma gücüne sahip değildir. Bizim, "kâfir küfür halinde iken onunla meşgul olduğu için imanla mükelleftir, onun küfrü tercih etmesi zorunlu değildir" anlamındaki sözümüz de buna dayanır. Biz daha önce muktedir olmanın (istitaat) iki türünün bulunduğunu söylemiştik, biri hallere ve sebeplere muktedir olma gücü, diğeri fiillere muktedir olma gücü. Sağlık, selâmet ve benzeri gibi

---

153 el-En'âm, 6/150.

154 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 298; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 713.

155 İbn Mâce, "Nikâh", 47; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 37-38; Tirmizî, "Nikâh", 42.

hallere ve sebeplere muktedir olmak fiilden önce de, fiille beraber de, fiilden sonra da bulunması caizdir. Fiillere muktedir olmaksa (istitaat) sadece fiille beraber bulunur[156]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bari birine büsbütün kapılmayın. Yani harcama yapmada ve gün taksiminde. Bunun anlamı şudur: (Eşlerinizin birine yönelik) güçlü aşk ve kalbin meyli, sizi diğer eşlerinizin nafakasını temin etmeyi ve haklarına, yani gün taksimi konusundaki haklarına vefa göstermeyi terk etmeye sevk etmesin. [§] 62
Diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Yani ne kocasız, ne de kocalı bir halde bırakmayın! O, dul kalmış değildir ki dulun kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığı gibi o da kendi ihtiyaçlarını karşılasın; kocalı da değildir ki ihtiyaçlarını kocası sağlasın. Ubey b. Kâb'ın mushafında "fetezerûhâ kelmescûneti" (فتذروها كالمسجونة), yani "onu hapis gibi bırakmayın" şeklindedir[157]. Bu da söylediğimiz şeyi ifade eder, kocası onun nafakasını temin etmez, başka biriyle evlenmesi için de onu boşamaz, kadın sanki hapis gibidir.

Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız. Bu, daha önce "Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız"[158] meâlindeki âyette açıkladığımız şeydir. **Bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir.** Bu cümle, "Allah önce bağışlayıcı değildi, sonradan bağışlayıcı oldu" diyenlerin iddiasını reddetmektedir, çünkü O, "bağışlayıcı idi" buyuruyor, karşımızdaki iddia sahibi ise "bağışlayıcı oldu" diyor. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Buradaki diğer bir mesele de şudur: Kadın kendi nöbet günlerini kumasına bıraktığı takdirde, sonra bundan dönüp anlaşmayı feshetme hakkı vardır, çünkü o, farz olmayan ve gerekli bulunmayan bir hakkı kumasına vermiştir. Bu tıpkı kendisine mal olmamış bir haktan başkasını sorumsuz kılan kişiye benzer; böylesinin ibrâ etmesi geçersizdir; o, pekâlâ kendi hakkına dönüş yapıp zamanı gelince onu alır. İşte bizim tartıştığımız konu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللّٰهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهٖۜ وَكَانَ اللّٰهُ وَاسِعًا حَكٖيمًا ﴿١٣٠﴾

---

156 bk. Âl-i İmrân, 3/97. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 410-420.
157 Kurtubî, Tefsîr, V, 408; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, V, 163.
158 en-Nisâ, 4/128.

130. “Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir. Allah’ın lütfu geniştir, hikmeti sonsuzdur.”

Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkından onların ihtiyaçlarını giderir. Koca eşleri arasında eşit davranmadığı için karı koca ayrılacak olurlarsa,
63 **[§]Allah bol rızkından ihtiyaçlarını giderir,** yani kadını başka bir erkekle, erkeği de başka bir kadınla. **Bol rızkından her ikisini de** meâlindeki ifade şu mânaya da gelebilir: Onlar evli iken diğerinin malıyla her biri nasıl zengin idiyse, boşandıktan sonra da her birinin ihtiyacını gidermeye Allah Teâlâ kādirdir, boşanmadan önce rızıklarını verdiği gibi. Bu âyet, rızık temini konusunda -her ne kadar Cenâb-ı Hakk’ın başkasını sebep kılması caiz ise de- rızkı Allah’tan başkasından beklememek gerektiğine işaret etmektedir, çünkü O, **Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah onların ihtiyaçlarını giderir** buyurmaktadır. Allah Teâlâ karı ile kocanın her birini kendisinin zengin edeceğini vâdettikten sonra, hiç kimse zenginliğini başkasına bağlamaması gerektiğini bilmelidir. Yüce Allah başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: “İçinizden evli olmayanları… elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır”[159]. Bu ilâhî beyan da, insanlar fakir iseler evlendikleri takdirde Allah’ın onları zengin edeceğini vâdetmek suretiyle, insanların birbirlerinden rızık edinmeyi beklememeleri gerektiğine işaret etmektedir. Boşanmayı gerçekleştiren sadece erkek ise de, **Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah onların ihtiyaçlarını giderir** anlamındaki ifadede kinâyeli üslupla boşanma olayında kadının da payı bulunduğuna bu âyet işaret etmektedir. Cenâb-ı Hakk’ın “onlardan ayrılın!”[160] ve “onları serbest bırakın!”[161] meâlindeki âyetleri de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[159] “İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah’ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir” (en-Nûr, 24/32).

[160] et-Talâk, 65/2.

[161] el-Bakara, 2/231. Şârih şöyle dedi: “Âyet-i kerîme, koca (boşanma niyetiyle) karısına; ben senden uzağım veya sen bana haramsın, dese, bunun sahih olduğuna işaret etmektedir. Çünkü her ne kadar boşanmayı sadece erkek gerçekleştiriyor, yani talakta aynı şeyi ifade eden uzak olmak ve haram olmak fiilini bizzat koca işliyor ise de, Allah boşanmayı, karı kocanın her ikisine nispet etmiş, ayrılış olayında her ikisini de ortak kılmıştır. Cenâb-ı Hakk’ın ‘onlardan ayrılın!’ âyetinde de aynı mâna vardır; ayrılmak iki kişi arasında meydana gelen bir olaydır. Ayrılık dediğimiz şey, birbirlerine helâl olan iki kişinin birleşmiş olmaları halinde her ikisi için gerçekleşmesi sözkonusudur, çünkü önceden birleşme olmadan ayrılık sözkonusu olmaz. Dolayısıyla bir erkek, birleştiği kişiden uzak kalacağını ifade ederse, talaktan farklı olarak bu sahihtir, çünkü koca bağlama mahalli değildir, bağlama ancak kadına mahsus bir niteliktir” (bk. Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 196b; Medîne nüshası, vr. 221a).

Bu ilâhî beyanda iddet döneminde kadına ait nafakanın gerektiğine de delil bulunmaktadır, çünkü âyet ayrılıktan söz etmektedir, ayrılık ise ancak iddet süresinin tamamlanması ile gerçekleşir. Cenâb-ı Hak, onlardan her birinin, ayrılmadan önce diğerinin ihtiyacını karşılaması gerektiğini haber vermektedir, bu da iddet devam ettiği sürece kadının ihtiyaçlarını erkeğin karşılayacağını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın lütfu geniştir, hikmeti sonsuzdur. Buradaki "vâsi'" (واسع) keli-
mesine cömert mânası verilmiş, bazıları da bunu [§]"onlardan her birinin rız- 64
kını genişletir" şeklinde tefsir etmiştir. **Hikmeti sonsuzdur,** yani Allah Teâlâ erkeğin, karısını ya iyilikle nikâhında tutmasına veya güzellikle serbest bırakmasına[162] hükmetmiştir. Buna, onların ayrılmasına hükmetmesiyle hikmet sahibidir, anlamı da verilmiştir. Hakîm'in aslı, onun her şeyi yerli yerine koyan biri olmasıdır.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَاِيَّاكُمْ اَنِ اتَّقُوا اللّٰهَ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا
فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ غَنِيًّا حَم۪يدًا ﴿١٣١﴾

131. "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye emretmiştik. Eğer inkâra saparsanız biliniz ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O her türlü övgüye lâyıktır."

Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye emretmiştik. Allah Teâlâ bütün insanlara "Allah'a itaatsizlikten sakının" diye emretmiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın **Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye emretmiştik** buyruğunda geçen "vessaynâ" (وصّيْنا) kelimesinin, "emrettik" anlamına geldiği söylenmiştir. Bu kelimenin "farz kıldık" anlamına geldiği de söylenmiştir: **Kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle 'İtaatsizlikten sakının' diye** farz kıldık.

162 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir" (el-Bakara, 2/229).

Allah’a itaatsizlikten sakının. Şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hak onlara Allah’ı bir kabul etmeleri ve şirkten sakınmalarını emretmiştir**.** Mukātil şöyle demiştir: **Allah’tan sakının**, yani Allah’ı bir kabul edin. **Allah’tan sakının** beyanına “Allah’ın size emrettikleri ve yasakladıkları konularında O’na itaat edin” anlamı da verilmiştir. Sözkonusu beyanın şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: Allah’ın azabından ve intikamından sakının, O’nu bırakıp başkasına kulluk etmeyin. **Şayet inkâra sapıp** size emrettiklerinden ve yasakladıklarından sakınmazsanız **biliniz ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır.** Cenâb-ı Hak bunu, **Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle ‘İtaatsizlikten sakının’ diye emretmiştik** beyanından sonra belirtmiştir, tâ ki O’nun insanların kulluğuna ihtiyacı olduğu yahut bunda kendi menfaati bulunduğu için emretmediğini bilmiş olsunlar. Zaten göklerin ve yerin mülkiyeti kendisine ait olan bir varlığın başkasına ihtiyacı ve ondan fayda görmesi sözkonusu değildir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu, insanların kendi ihtiyaçları ve kendi menfaatleri için olduğunu bilsinler diye emretmiştir. Görmez misin ki Yüce Mevlâ beyanını şöyle devam ettirmiştir: **Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O her türlü övgüye lâyıktır. O’nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur,** yani sizin kulluğunuza ve itaatinize. **O her türlü övgüye lâyıktır,** yani otoritesinde ve idaresinde. Başka bir anlatımla ezelden beri yaratıklara **ihtiyacı yoktur,** fiillerinde **övgüye**
65 **lâyıktır.** [§]Fiilinde övgüye layık olan, yaptığını sağlam ve doğru yapar, yahut yarattıklarına ihsanını ve nimetlerini tam verir.

وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلاً

132. “Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır. Güvenmek için Allah yeter.”

Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır. Daha önce söylediğimiz gibi bu âyet, yaratıkların ibadetinden ve itaatinden Cenâb-ı Hakk’ın müstağni olduğu anlamına gelir.

اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَاْتِ بِاٰخَرٖينَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى ذٰلِكَ
قَدٖيرًا

133. “O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. Allah’ın gücü kesinlikle buna yeter.”

O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ilâhî beyan, göklerde ve yerdeki her şeyin sahibi olan varlık, **sizi toptan yok etmeye,** yani sizleri helâk etmeye **ve yerinize başkalarını getirmeye,** yani sizden daha hayırlısını, Allah’tan daha çok korkanı ve O’na sizden daha çok itaat edeni getirmeye de kādirdir. Fakat Allah bunu yapmaz, çünkü O’nun sizin kulluğunuza ve itaatinize ihtiyacı yoktur. Sizi, başlangıçta kulluğunuza olan ihtiyacı yahut kendi menfaati için değil, sizin kendi ihtiyacınız ve kendi menfaatleriniz için yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. Bu, geçmiş ümmetlerden inat ve kibirlerini sürdüren kavimlerde meydana gelen yok ediliş gibidir. Bunun yanında herkese ait olması da muhtemeldir; **O isterse sizi toptan yok eder,** yani hepinizi helâk eder ve yerinize başkalarını getirir**.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah’ın gücü kesinlikle buna yeter. Yani onları helâk etmeye ve yerlerine başkalarını getirmeye Allah’ın gücü yeter. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir*.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَكَانَ
اللّٰهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾

134. “Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”

Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Yaptığı işle dün-
ya çıkarını isteyen ve Allah’ın rızasını aramayan kimseye [§]Cenâb-ı Hak o 66
kişinin sevdiği dünya malını verir, yahut da vermez; böylesinin âhirette hiçbir mükâfatı yoktur, çünkü böylesi Allah’tan başkası için çalışmıştır, şu ilâhî beyanda buyurulduğu üzere: “İnsanlardan öyleleri vardır ki, ‘Ey rabbimiz, bize bu dünyada ver’ diye dua ederler. Böyle bir kimsenin âhiretten hiçbir nasibi yoktur”[163]. Buna mukabil dünyada yaptıklarıyla âhiret mükâfatını isteyen kişiye Allah Teâlâ dünyada sevdiği dünyalıkları verir ve korktuklarını ondan uzaklaştırır, fakat bazılarını da vermez, bunun yanında -dünyadaki ameli sebebiyle- âhirette kendisini cennetle mükâfatlandırır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

163 el-Bakara, 2/200.

Bu âyet-i kerîme daha farklı, sanki daha münasip bazı anlamlara da gelir. Birincisi, insanlar liderlik, izzet ve şeref kazanmak amacıyla Allah'tan başka ilâhlar ediniyor ve onlara tapınıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır!"[164] Burada Cenâb-ı Hak, itibar ve şerefin bunlarla elde edilemeyeceğini, ama dünya ve âhirette izzet ve şerefin Allah katında bulunduğunu haber vermektedir.

İkincisi, Câhiliye Arapları putlara tapıyor ve şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[165], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[166]. Cenâb-ı Hak ise, kendine değil de o putlara tapmanızda sizin için ne yakınlık, ne de sevabın sözkonusu olduğunu haber vermektedir. Fakat siz Allah'a tapın, çünkü dünya ve âhiret mükâfatı O'nun yanındadır.

Üçüncüsü, onlar, sayesinde dünyada rızık ve bolluk elde etmek ümidiyle o putlara tapmış olabilirler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu putlar size rızık vermekten âcizdirler.
67 [§]O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun"[167]. İşte **Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır** meâlindeki ilâhî buyruk da bu anlamdadır, mükâfat sizin istediğiniz o putlarda değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şunu da belirtmek gerekir ki bu âyetin riyakâr ve münâfıklarla ilgili olması da mümkündür, zira onlar dünyada yaptıkları iyi işleri, sadece dünya menfaatini elde etmek için yaparlar, başka bir şey için değil. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi işitmektedir, yani sözlerinizi duymakta , **her şeyi görmektedir,** yani ne istediğinizi ve ne yaptığınızı görmektedir. Bu, bir tehdit ifadesidir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامٖينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَٓاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰٓى
اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبٖينَ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقٖيرًا فَاللّٰهُ

164 Meryem, 19/81-82.
165 ez-Zümer, 39/3.
166 Yûnus, 10/18.
167 el-Ankebût, 29/17.

اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰٓى اَنْ تَعْدِلُوا وَاِنْ تَلْوُٓا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ
اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

135. "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) ***zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."***

[Adâlet ve Dürüst Şahitlik]

Ey iman edenler! Kendinizin aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan! İbn Abbâs'ın (r.a.) **Adaletten asla ayrılmayan** meâlindeki cümle hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: İster yakının olsun ister yabancı, hatta kendi aleyhine bile olsa şahitlik konusunda âdil olun![168] Bütün tefsirciler "kavvâmîne" (قوامين) kelimesine, "kavvâlîne lillah" (قوالين لله), yani Allah için doğru söyleyenler mânasını vermişlerdir. Fakat Cenâb-ı Hak burada şunu buyurmaktadır: Her işte ve her sözde Allah için doğru olmak ve O'nun adına şahitlik etmek gerekir. Kişi böyle yaptığı takdirde, kişinin kendisine yakınlığı, uzaklığı, hatta kendisinin veya ebeveyninin aleyhine bile olsa gerçeği söylemesine engel teşkil etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Şahitliği Allah
için özenle yerine getirin"[169]. **[§]**İnsan, yaratılmışlar için değil de azîz ve celîl 68
olan Allah için şahitlik yaparsa, kendi aleyhine veya yukarıda belirtilen kişilerin aleyhine bile olsa âdil olarak şahitlik eder. Şimdi, şahitliği adaletle yerine getirmeye engel olan hususları birbirinden farklı şeylerdir: Kişinin arzu ettiği bir menfaatin kendi aleyhine dönmesi, sakınılması gereken bir zararın bertaraf edilmesi, önem verdiği kişiler olan anne babasından çekinerek onların aleyhine şahitlik etmekten kaçınması; yakın akrabasına gelince, onlar için zenginlik yollarını aramak ve fakirliği yok etmek gibi ki Allah Teâlâ kendisinin ebeveyne herkesten yakın olduğunu haber vermiştir. Binâenaleyh yakınlarından birinin

---

168 "Ey iman edenler! Adaletten asla ayrılmayan!" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah müminlere, kendilerinin, babalarının ve çocuklarının aleyhine bile olsa gerçeği söylemelerini, zenginin zenginliğine hatır etmemelerini, yoksulun da yoksulluğuna acımamalarını emretmektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 321-322; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 714).

169 et-Talâk, 65/2.

zenginliği veya fakirliği şahitliği âdil olarak yerine getirmene engel olmamalıdır. Bu âyetin tefsiriyle ilgili İbn Abbâs’tan da rivayet gelmiştir[170].

Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki **Duygularınız sizi âdil olmamaya götürmesin**, bu sebeple de Allah’tan başkası için iş yapmış olursunuz. Yine denildi ki **âdil olmayı** istemeyerek **hislerinize uymayın. Öyle siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın.** Bir anlayışa göre buradaki “ta‘dilû” (تَعْدِلُوا) kelimesi “sapmak” anlamındaki (العدول) kökünden türemiştir, yani “haktan sapmayın” demektir.

Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız. Buradaki “telvû” (تَلْوُوا) kelimesi iki şekilde okunmuştur, tek vâv ile “telû” (تَلُوا) diye okunduğunda kelime “velâyet” (الولاية) kökünden gelir, bu durumda mâna şöyle olur: Siz bu işi üzerinize alırsanız, Allah için iş yapan, O’nun için konuşan ve O’nun için şahitliği yerine getiren kişiler olun! Bu kelime iki vav ile “telvû”
69 (تَلْوُوا) diye de okunmuştur[171], [§]bu da tahrif anlamına gelir. O zaman cümle şu anlama gelir: Hislerinize uymayın, şahitliği tahrif etmeyin, ondan yüz çevirip gizlemeyin. Hafsa’nın mushafında bu kısmın mânası şöyle olur: “Şayet onlar zengin veya fakir ise Allah onlara sizden daha yakındır”. **Allah onlara sizden daha yakındır.** Katâde (r.a.) şöyle demiştir: Allah sizden zengin olana da fakir olana da sizden daha yakındır, binâenaleyh varlık sahibinin zenginliği onun aleyhine bildiğin bir gerçeğe, fakire yönelik şefkatin de onun aleyhine bildiğin gerçeğe şahitlikte bulunmana engel olmasın[172]. Hafsa’nın mushafında ise “ve in tetevellev ev tu‘ridû” (وإن تتولّوا أو تعرضوا) şeklinde yer almıştır, yani “üzerinize alır veya yüz çevirirseniz. Bu, yukarıda belirttiğimiz gibi “velayet” kökünden gelir. **Eğer adaletten saparsanız** anlamındaki “ve in telvû” (وإن تَلْوُوا) ibaresinin tahrif etmek ve iptalini istemek anlamına geldiği de söylenmiştir.

İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında şu ibare yer almıştır “felâ tettebiû’l-hevâ en ta‘dilû beyne’n-nâs” (فلا تتبعوا الهوى أن تعدلوا بين الناس): Yani insanlar arasında adaleti yerine getirmek konusunda hislerinize uymayın. Bu, yukarıda söylediğimiz gibi adalet mânasına gelir. Bazıları ise haktan sapmak ve ayrılmak anlamını vermiştir.

---

170 Bu rivayet biraz önce zikredilmiştir.

171 Yedi kırâat imamından Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Kisâî lâm’ın kesresi ve birincisi zammeli iki vâv ile “telivû” (تَلِوُوا) diye okumuş, İbn Âmir ve Hamza ise lâm’ın zammesi ve tek vâv ile “telû” (تَلُوا) diye okumuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 239).

172 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 322; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 715.

Bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır. Bu ilâhî beyan, şahitliğe engel olmak ve Allah için onu gerçekleştirmemek ve gerekli bilgileri tahrif etmek anlamında yukarıda zikredilenlerin tamamına yönelik bir tehdittir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden benzer anlamda bir hadis rivayet edilmiştir: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse, kime yönelik olursa olsun şahitlik etsin. Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi, üzerinde bulunan hakkı inkâr etmesin ve onu problem çıkarmadan yerine getirsin, hak sahibini, hakkını alabilmesi için devlet adamına başvurmaya mecbur etmesin. Bana davasını arz eden biri, kendisine değil de kardeşine ait olan bir hakkı
kendisine verecek olursam, sakın onu almasın; [§]çünkü ben ona cehennem- 70
den bir yer vermiş oluyorum"[173]. Başka bir rivayet de şöyledir: Ey Âdemoğlu! Kendi aleyhine, anne babanın aleyhine, akrabalarının veya kavminin eşrafının aleyhine dahi olsa; şunu bil ki şahitlik insanlar için değil Allah için yapılır. Şüphe yok ki Allah adaletten ve onu kişinin kendisine uygulamasından memnun olur. Adalet, Allah'ın yeryüzündeki terazisidir; o, zâlimden alıp mazluma, güçlüden alıp zayıfa ve haksızdan alıp haklıya verir. Allah Teâlâ hak çerçevesinde doğru söyleyeni tasdik, yalancıyı da tekzip eder, mütecavizi de azarlar. Allah adâlet yoluyla insanları ıslah eder[174].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ي نَزَّلَ عَلٰى
رَسُولِه۪ وَالْكِتَابِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِه۪
وَكُتُبِه۪ وَرُسُلِه۪ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَع۪يدًا ﴿١٣٦﴾

173 Hadisi bu şekilde kaynaklarda bulamadım. Fakat Ummu Seleme'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ben ancak bir insanım! Siz bana davalarınızı getiriyorsunuz. Sizlerden biri, delilini diğerinden daha tatminkâr bir şekilde ortaya koyar. Ben de işittiğime göre hüküm veririm. Binâenaleyh kime kardeşinin hakkını vermişsem onu almasın, ben ona ancak cehennemden bir parça vermiş oluyorum" (Buhârî, "Ahkâm", 20; Müslim, "Akdıye", 4). Ammâr b. Yâsir'in (r.a.) de şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Üç şeyi bir araya getiren kimse imanın bütün unsurlarını toplamış gibi olur. Fakirliğine rağmen Cenâb-ı Hakk'ın daha çok vereceğini bilerek infâk etmek, insanlara karşı âdil davranmak, hakkını alması için kimseyi sultana başvurmaya mecbur etmemek, bir de selâmı her tarafa vermek" (Beyhakî, *Şu'abu'l-îman*, VII, 532).

174 Katâde'den böyle rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 322; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 715).

136. "Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır."

Ey iman edenler! Allah'a ve peygamberine, iman edin. Buradaki **Allah'a ve peygamberine iman edin.** Bu beyanın çeşitli mânalara gelme ihtimali vardır: **Ey** geçmişin herhangi bir zaman diliminde **iman edenler**, şimdi, şu anda da **iman edin**[175]. **Ey iman edenler! İman edin** meâlindeki cümlenin, imanınızda sebat edin anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bunun, **Ey** dilleriyle **iman edenler**, kalplerinizle de **iman edin**, mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenler"[176]. Âyet-i kerîme, **Ey** dehşeti ve azabı gördüklerinde **iman edenler**, hakikatte de **iman edin**, mânasına da gelebilir.
71 Nitekim Cenâb-ı Hak [§]"Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[177] demiştir. Sözkonusu ilâhî beyana başka bir açıdan bakıldığında şöyle bir mânaya gelmesi de mümkündür: **Ey** peygamberlerin bazısına **iman edenler**, müminler gibi siz de bütün peygamberlere **iman edin,** şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Müminler 'Onlar arasında ayırım yapmayız' derler"[178]. Yüce Allah'ın "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız"[179] meâlindeki âyette buyurduğu gibi, onlar peygamberlerin bir kısmına inanıyor, ama bazısına inanmıyordu. Bu âyet-i kerîmenin şu anlama gelmesi de muhtemeldir: **Ey** henüz peygamber olarak gönderilmeden önce Muhammed aleyhisselâma **iman edenler**, peygamber olarak gönderildikten sonra da ona **iman edin**! Çünkü Câhiliye Arapları bi'setten önce kendisine (dürüstlüğü ve faziletine) inanıyorlardı, fakat peygamber olduktan sonra inanmayı terk ettiler; tıpkı şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler"[180].

---

175 Semerkandî şöyle der: "Çünkü imanın her an yenilenmesi gerekir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 197a).

176 "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin" (el-Mâide, 5/41).

177 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler" (el-Mümin, 40/84).

178 "Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Yakūb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve Îsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur, deyin" (el-Bakara, 2/136).

179 en-Nisâ, 4/150.

180 el-Bakara, 2/89.

Allah'a ve peygamberine iman edin, yani Muhammed aleyhisselâma iman edin. **Peygamberine indirdiği kitaba iman edin,** yani Resûlü Hz. Muhammed'e sallallahu aleyhi ve selleme indirdiği kitaba iman edin. **Daha önce indirdiği kitaba da iman edin,** Allah'ın indirmiş olduğu semavî kitaplara da iman edin. Şunu da belirtmek gerekir ki gerçekten Allah'a iman etmek bütün peygamberlere ve kitaplara da iman etmektir, çünkü her peygamber insanları bütün bunlara iman etmeye çağırıyordu. Bunun gibi semâvî kitapların her birinde kitapların tamamına inanmaya çağrı yapılıyordu. Görmez misin ki onlardan herhangi birini inkâr etmek Allah'ı, bütün peygamberleri, kitapları ve belirtilen esasları da inkâr etmek demektir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse. Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, bütün bu zikredilenleri **inkâr eden kimse, iyice sapıtmıştır** mânasına gelebilir,
bu yukarıdaki söylenenleri pekiştirmek amacını taşır[181]. [§]Diğer bir ihtimal 72
de şudur: **Allah'ı**, veya meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini veya âhiret gününü **inkâr eden kimse** bütün bu belirtilenleri inkâr etmiş sayılır. Çünkü onlardan birini inkâr etmek hepsini inkâr etmek demektir. Hatta Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerinden birini inkâr eden kimse Allah'ı, kitaplarını ve bütün peygamberlerini de inkâr etmiş sayılır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا
لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾

137. "İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak ne de onları doğru yola iletecektir."

İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak... İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ın Âl-i İmrân sûresinde kendileri için şöyle buyurduğu kişiler hakkında nâzil olmuştur: "İman edip bu Resûlü'n hak olduğuna şahit olduktan sonra inkârcılığa

---

181 "Çünkü onlardan birini inkâr etmek hepsini inkâr etmek demektir. Şu halde Allah, aralarında herhangi bir şart koymadan tekit anlamında zikrettiği şeylerin hepsini cem etmiştir." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 197b).

sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder?"[182] Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, Hz. Mûsâ'ya (s.a.) iman edip sonra inkâra dönen, ardından Uzeyr'e iman edip tekrar inkâra dönen, Hz. Îsâ'ya (s.a.) ve İncil'e iman edip arkasından yine inkâra yönelen, nihayet Muhammed aleyhisselâma ve Kur'ân'a inkârlarını arttıran -ki bu , ilk yorumdur- kişiler hakkında nâzil olmuştur[183]. Âyetin kimler hakkında nâzil olduğuna dair bundan başka açıklamalar da yapılmıştır. Ne var ki âyetin kimler hakkında nâzil olduğunu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. Ancak bu ilâhî beyanda, asla iman etmeyeceklerini ve tövbeye yönelmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği bir kavim hakkında nâzil olduğunun delili vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Allah ne bağışlayacak ve ne de onları doğru yola iletecektir** buyurmaktadır, O, burada, onları bağışlamayacağını söylemektedir. Bu, O'nun şu beyanı gibidir: "Elbette imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da arttıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir"[184]. Çünkü Allah Teâlâ, onların gerçekten tövbe etmeyeceklerini bilmektedir yoksa onlar iman edip tövbe etselerdi tövbeleri mutlaka kabul edilirdi. İşte yukarıdaki âyet de bu mânadadır. Cenâb-ı Hak böylelerinin tövbe etmeden öleceklerini bildiği için kendilerini asla bağışlamayacağını haber vermektedir.

[Mürteddin Hükmü]

Bu ilâhî beyanda, tövbe eden mürteddin tövbesinin kabul edildiğinin delili vardır; durum bazılarının, böylesine ait tövbesinin kabul edilmediği yolun-
73 daki iddiası isabetli değildir. [§]Çünkü Cenâb-ı Hak **İman edip sonra inkâr edenler, sonra yine iman edip sonra**… buyurarak onların küfür ve irtidattan sonra yine iman ettiklerini belirtmektedir. Buna göre mürted tövbe ederse, tövbesi kabul edilir. Âlimlerimiz şöyle demiştir: Mürtedden üç defa tövbe etmesi istenir, tövbe ederse ne âlâ, aksi halde öldürülür. Ali b. Ebû Tâlip'ten nakledildiğine göre "mürtedden üç defa tövbe etmesi istenir" dediği, sonra da bu âyeti okuduğu rivayet edilmiştir[185]. İbn Ömer'den (r.a.) de aynı şey rivayet edilmiştir[186]. Yine Hz. Ömer'den şöyle nakledilmiştir: Ordudan bir asker yanı-

---

182 Âl-i İmrân, 3/86.

183 "İman edip sonra inkâr edenler" meâlindeki âyet hakkında Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar Tevrat'a iman edip sonra inkâr edenlerdir. Allah Teâlâ sonra Hıristiyanları zikretmiş ve "sonra yine iman edip tekrar inkâr edenler", yani İncil'e iman edip ardından sonra inkâr edenler, buyurmuştur. "sonra da inkârlarını arttıranlar", yani Muhammed aleyhisselâma inkârlarını arttıranlar" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 327; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 716).

184 Âl-i İmrân, 3/90.

185 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 328; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 717.

186 İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, V, 562.

na gelmiş, halife ona, önemli bir olayla mı karşılaştınız? diye sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: Müslümanlardan biri irtidat edip müşriklere katıldı, biz de onu geri aldık. Hz. Ömer (r.a.), "adama ne yaptınız?" diye sorunca "öldürdük" karşılığını verdik. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) şunları söylemiştir: Keşke adamı bir eve hapsedip kapısını üstüne kilitleseydiniz. Kendisine her gün bir çörek verseydiniz ve ondan üç gün tövbe etmesini isteseydiniz; tövbe ederse ne âlâ, etmezse öldürürdünüz. Sonra halife Ömer şöyle dedi: "Allah'ım! Ben bu hadiseye tanık olmadım, böyle bir şey emretmedim, bana bilgi ulaştığında da memnun olmadım[187]. Ebû Hanîfe (r.a.) de şöyle demiştir: Kişi üç defa irtidat eder, her defasında da tövbe ederse, üçüncü sefer tövbe ettiğinde tövbesinde samimi olduğu anlaşılıncaya kadar hapsedilir, bu onun tövbesinde sebat ettiğinin göstergesidir. Tövbesinde samimi olduğu anlaşılınca da serbest bırakılır. Adamın öldürülmekten kurtulmak için tövbe etmiş olması muhtemel olduğu için tövbenin gerçek yüzü ortaya çıkıncaya kadar hapsedilir; çünkü o başta fâsık olduğunu ortaya koymuştu, fâsık olan biri tövbesinin samimi olduğu anlaşılıncaya kadar hapsedilir.

Allah ne bağışlayacak ve ne de onları doğru yola iletecektir. Burada **onları doğru yola iletmeyecektir** meâlindeki cümle ile Cenâb-ı Hakk'ın, bir grubun[188] iddia ettiği gibi beyanı kastetmiş olması muhtemel değildir. Çünkü O, kendilerine yönelik beyanı üstlenmiş, ama onlar inat edip doğru yola gelmemiştir. Bu husus, beyanın dışında Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermediği bir unsurun varlığı sözkonusudur, zira Allah Teâlâ onların asla doğru yola gelmeyeceklerini biliyordu; sözkonusu unsur da "tevfik"tir. Bu durum, hidâyeti sadece "beyan" olarak görenlerin iddiasını reddetmektedir, çünkü Allah Teâlâ onlara beyanda bulunmuştur.

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِاَنَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٣٨﴾

[§]*138. "Münâfıklara haber ver ki, onlar için acı bir azap vardır!"* 74

Münâfıkları (şununla) müjdele! Mutlak ve kayıtsız anlamda müjde, özellikle hayırlı bir haber ve bir iş için kullanılır. Fakat kayıt ve açıklama ilave edildiğinde onun kötü şeyler için kullanılması da mümkündür, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: **Münâfıklara** şunu **müjdele!** Yine şu beyanda oldu-

---

187 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Akdıye", 15; Şâfiî, *Müsned*, s. 321; İbn Ebû Şeybe, *Musannef*, V, 562.

188 Semerkandî'nin söylediği gibi onlardan maksat Mûtezile'dir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 197b).

ğu gibi: “Onlara can yakıcı bir azabı müjdele!”[189] “Beşşir” (بَشِّر) tabiri Kur’ân-ı Kerîm’de çokça yer alır, ancak Cenâb-ı Hak onu şer konumunda zikrettiğinde açıklama kaydı eklemektedir. **Münâfıkları müjdele!** Bu ilâhî beyan bir önceki âyetin -yaptığımız yorumlar çerçevesinde- münâfıklar ve riyakârlara yönelik olduğunu göstermektedir. Çünkü “Ey iman edenler! Allah’a ve peygamberine iman ediniz”[190] meâliyle başlayan âyetten başka, bu sûrede onlarla ilgili bir beyan geçmemiştir. Bunun yanında daha önce geçen bir beyana işaret etmeksizin ilk defa meseleyi ele alan âyet olması da muhtemeldir; bu, Kur’ân-ı Kerîm’de örneği çok olan bir uygulamadır.

اَلَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ اَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَاِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

139. “Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler, onların yanında izzet mi arıyorlar? Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah’a aittir.”

[Kâfirleri Dost Edinmek]

Cenâb-ı Hak münâfıklar hakkında, **Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler** diye bir açıklama yapmaktadır**. Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler** meâlindeki beyan, kâfirleri söz ve fiil ile dost edinenler anlamına gelebilir. Sözle dost edinmek “Biz sizinleyiz, biz yalnızca onlarla alay etmekteyiz derler”[191] meâlindeki âyette ve benzeri âyetlerde ifade edildiği gibidir. Fiil olarak onları dost edinmeleri ise, müminleri onlarla savaşmaktan caydırmaya çalışmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde şöyle buyurmaktadır: “İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır”[192]; “İnsanlar size karşı asker top-
75 lamışlar, onlardan korkun”[193]; **[§]**“Onları geri koydu, onlara ‘Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!’ denildi”[194]. Onlar Resûlullah’ın ashâbın ve müminlerin, müşriklerle savaşmasını engellemeye çalışıyorlardı. Onlar her ne kadar görünürde kendilerini müminlere uyum halinde imiş gibi gösteriyor idiyse de,

---

189 Âl-i İmrân, 3/21.

190 en-Nisâ, 4/136.

191 “İman edenlerle karşılaşınca ‘inandık’ derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise ‘Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz’ derler” (el-Bakara, 2/14).

192 en-Nisâ, 4/72.

193 Âl-i İmrân, 3/173.

194 “Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara ‘Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!’ denildi” (et-Tevbe, 9/46).

hakikatte müşriklerin yanında idi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenler** meâlindeki âyetin tefsiri böyle olmalıdır.

Onların yanında izzet mi arıyorlar? Burada soru edatı olan hemzenin zâid olduğu, ifadenin düz cümle olarak "onların yanında izzet arıyorlar" anlamına geldiği söylenmiştir. Şimdi, **Onların yanında izzet mi arıyorlar?** meâlindeki âyetin iki şekilde yorumlanması mümkündür. Buradaki izzet kelimesi korumak ve yardım etmek anlamına gelebilir; onlar bu yardımı ve kudreti kâfirlerde görüyorlardı. Bununla şeref ve üstünlük elde etmek istiyorlardı mânasına da gelebilir[195]. Allah'tan gelen bütün soru edatlarında asıl olan, o sorunun cevabının gerektirdiği şeyi kabullenmektir[196]; çünkü Allah Teâlâ âlimdir, hiçbir şey O'na gizli değildir ki, sorulmuş olsun; Cenâb-ı Hak bundan münezzehtir. **Bilsinler ki bütün izzet yalnızca Allah'a aittir,** yani bütün kudret ve zafer Allah'a aittir, güç ve izzet ancak O'nun lütfuyla elde edilir; dünya ve âhirette O'nun sayesinde şeref ve üstünlük kazanır, yoksa kâfirlerin kendilerinden talep ettikleri kişilerden değil.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِى الْكِتَابِ اَنْ اِذَا سَمِعْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا
وَيُسْتَهْزَاُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوضُوا فٖى حَدٖيثٍ غَيْرِهٖ
اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ اِنَّ اللّٰهَ جَامِعُ الْمُنَافِقٖينَ وَالْكَافِرٖينَ فٖى جَهَنَّمَ
جَمٖيعًا ﴿١٤٠﴾

[§]140. "O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edil- 76
diğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette münâfıkların ve kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir."

---

195 Semerkandî şöyle dedi: "Sonra 'Onların yanında izzet mi arıyorlar?' meâlindeki âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, onlar kâfirlerde gördükleri güç ve kudretten dolayı onlar vasıtasıyla şeref ve üstünlük kazanmak istiyorlardı. 'Onların yanında izzet arıyorlar' cümlesi, kâfirlerin zafer kazanmasını ve Resûlullah'a (s.a.) galip gelmelerini istiyorlar mânasına da gelebilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 198a).

196 Semerkandî şöyle dedi: "Bu ve benzeri konularda esas olan şudur: Allah'tan gelen soru edatı ile o sorunun hakikatinin gerektirdiği cevaba uygun düşen haberin takriri kastedilmiştir, yoksa sorunun kendisi değil, verilen mesajı anlama talebidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 198a).

[Kötülerle Mücadele]

O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman… Bazı âlimler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, **O size kitapta şunu indirmiştir** meâlindeki beyan ile En'âm sûresinde zikrettiği şu beyanlar aynı şeydir: "Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur"[197]. Sonra Allah Tâlâ şöyle buyurmuştur: "Takvâ sahiplerine, onların hesabından bir sorumluluk yoktur"[198]. Azîz ve celîl olan Allah kâfirlerin Kur'ân'a ve Allah'ın âyetlerine dil uzatmaya başladıklarında müminlere onlarla oturmayı yasaklamakta, fakat onlarla oturdukları takdirde müminlere onların hesabından herhangi bir sorumluluğun gelmediğini de haber vermektedir. Sonra **Onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın, siz de onlar gibi olursunuz** meâlindeki âyette, onlarla oturmayı kesin olarak yasaklamakta ve oturmaya devam ederlerse onlar gibi olacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada neshin varlığı sözkonusudur ve bu âyet, öncekini neshetmektedir[199]. "Takva sahiplerine onların hesabından bir sorumluluk yoktur" meâlindeki âyetin müşriklere yönelik olması da muhtemeldir, bu durumda müminlerin günaha girmiş olmaları ve ceza görmeleri sözkonusu olmaz, çünkü müminler müşriklerin Allah'ın âyetleriyle alay etmesine ve Kur'ân'a dil uzatmasına engel olabilecek güçte değildiler, fakat onlar münâfıkların bu davranışlarına engel olacak güçtedir. Bu sebeple güçleri yettiği halde engel olmadıkları için cezada onlarla aynı konuma düşmüştür.
77 Allah Teâlâ onların bu sorumluluğunu, [§]güçleri yetmemesi durumunda kaldırmıştır. "Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetten şöyle bir hüküm çıkarmak da mümkündür: Gayri meşrû bir durumla karşılaşan bir müslüman o kötülüğü yapanları vazgeçirmeye güç yetirdiği halde engel olamazsa neticede onlarla aynı akıbete uğrar. Bir de, sözkonusu ilâhî beyanda, değiştirmeye gücü yetmeyen ve fakat onlardan ayrılmayıp birlikte oturup kalkmaya devam edenin de onlarla aynı akıbete uğrayacağına işaret vardır. Şu halde bir kötülükle karşı karşıya gelen kişiye düşen görev, şayet onu değiştirmeye güç yetiriyorsa değiştirmesi, yani onu hoş görmeyip engellemesi, değilse onlardan ayrılmasıdır. Aksi takdirde onlarla aynı akıbete uğramasından korkulur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

197 el-En'âm, 6/68.

198 el-En'âm, 6/69.

199 Yani bu âyet, "takva sahiplerine onların hesabından bir sorumluluk yoktur" meâlindeki âyeti neshetmektedir.

Allah elbette münâfıkların ve kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir. Çünkü onlar görünürde müminlerle beraber olduklarını ifade etmelerine rağmen, gizlilik içinde ve hakikatte kâfirlerle birlikte oluyordu. Bu da, nihaî akıbetler konusunda geçerli olan ölçünün, insanın açıktan sergilediği tavrı değil, gizleyip yaptıkları olduğunun delildir. Münâfıklar dış görünüşü açısından bütün hükümlerde müminlerle beraberdi; evlenmelerde, bütün akitlerde ve dilleriyle mümin olduklarını ortaya koymakta. Ne var ki onlar gönüllerinde dış dünyada gösterdiklerinin aksini içlerinde gizlemişlerdi, işte bu, kendilerine bir fayda sağlamamıştır. Bu gerçek şunu göstermiştir ki sonuç itibarıyla hakikatler gizli ve saklı tutulan şeylerdir[200]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذٖينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللّٰهِ قَالُوٓا اَلَمْ نَكُنْ
مَعَكُمْ وَاِنْ كَانَ لِلْكَافِرٖينَ نَصٖيبٌ قَالُوٓا اَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ
وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَنْ
يَجْعَلَ اللّٰهُ لِلْكَافِرٖينَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ سَبٖيلًا ﴿١٤١﴾

141. "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) ***'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir."***

[Münâfıklar]

Sizi gözetleyip duranlar. Bu beyanın iki mânaya gelmesi ihtimali var-
dır. **a)** Onlar ganimeti ve zaferi gözetliyorlar anlamına gelebilir, **[§]**Şayet zafer **78**
müminlere yönelik olursa, iman konusunda ve bütün hükümlerde **Biz de sizinle beraber değil miydik? derler,** ganimete ortak olmayı isterler. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size

200 Şârihin ifadesi şöyledir: "Onlar zâhirde gösterdikleri davranışın aksini içlerinde gizledikleri için, bu davranışları onlara hiçbir fayda sağlamamıştır. Bu durum, imanın sadece sözden ibaret olduğunu söyleyenlerin iddiasını çürütmektedir, zira aynı şey münâfıklarda da vardır, fakat bu durum kendilerine hiçbir fayda sağlamamıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 198a).

sivri dillerini uzatırlar"[201] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Müminlerin mağlubiyeti ve hezimeti sözkonusu olunca bu sefer kâfirlere, **Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı? derler.** Bununla da "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun"[202] şeklindeki sözlerini ima ederler. Cenâb-ı Hak da, "İçinizden engelleyicileri ve size karşı nekeslik içinde arkadaşlarına, 'Bize katılın' diyenleri Allah çok iyi bilmektedir"[203] buyurmaktadır. Münâfıklar müslümanlar arasında sanki kâfirlerin casusu gibi idi, müminlerin sırlarını onlara haber veriyor, maksatlarını onlara bildiriyorlardı. İşte bu şekilde onlar kâfirleri müminlere karşı kollamış ve korumuş oluyordu. *En doğrusunu Allah bilir*. **Sizi gözetleyip duranlar.** Yani Muhammed aleyhisselâmın ve ashâbının akıbetini bekliyorlardı mânasına gelmesi de muhtemeldir; yani bu başarının devam etmeyeceğini, yakında sona ereceğini bekliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir*. **Gözetleyip duruyorlar.** Buradaki "terabbus" (التربُّص) kavramı "Fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz"[204] meâlindeki âyette de kullanılmaktadır. Bunun tefsiri de "Kalplerinde hastalık bulunanların 'Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün"[205] meâlindeki âyette görülmektedir. Sonra Allah Teâlâ bunu "Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur"[206] meâlindeki âyette bunu tahsis etmektedir. Cenâb-ı Hak burada, onların, müminlerin galibiyet halinin değişmesini ve zaferin Allah düşmanlarına dönmesini beklediklerini açıklamaktadır. Akıbet onların lehine dönünce kendilerinin gerçekte onların dininde olduklarını açıklarlar, bu onların dünya varlığı ve nimetleri peşinde
79 olduklarını gösterir; [§]şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "İçinizden ba-

201 "Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır Bunu yapmak Allah için çok kolaydır." (el-Ahzâb, 33/19).

202 Âl-i İmrân, 3/173.

203 el-Ahzâb, 33/18.

204 "Münâfıklar onlara, 'Sizinle beraber değil miydik?' diye seslenirler. Onlar, 'Evet öyleydi' derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu" (el-Hadîd, 57/14).

205 el-Mâide, 5/52.

206 et-Tevbe, 9/98.

zıları vardır ki, pek ağırdan alır”[207]; “Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder”[208].

Üzerinize kol kanat germedik mi? Buradaki “istihvâz” (الاستحواذ) kavramı, galibiyet mânasına geldiği gibi istila anlamına geldiği de söylenmiştir. Bazıları da şöyle bir anlam vermiştir: Muhammed’in ve ashâbının gizli hallerini size haber vermedik mi? Onların sırlarını size bildirmedik ve yazmadık mı? İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Arkanızdan sizi sarıp korumadık mı? İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında ise şöyle ifade edilmiştir: “Elem nestahviz aleyküm ve mena‘mâküm mine’l-mü’minîn” (ألم نستحوذ عليكم ومنعناكم من المؤمنين) “Size kol kanat gerip müminlerden korumadık mı?” Kisâî şöyle söyler: Arap dilinde böyle sözler çoktur, mânası da açıktır, “elem nestahviz” (ألم نستحوذ) cümlesi, size kol kanat germedik ve sizi korumadık mı? anlamında zarîf bir ifadedir. “İstihvâz” kelimesinin asıl anlamı galip gelmek ve düşmanı yenmek demektir. Daha önce de söylediğimiz gibi onlar Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemin ashâbını korkutarak şöyle diyorlardı. “İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!”[209].

Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hakk’ın onların arasında hükmetmesinden maksat müminleri cennete, münâfıkları da cehenneme koymasıdır.

Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir. Bu ilâhî
beyanın da iki anlama gelmesi muhtemeldir. [§]**Allah kâfirlere, müminler** 80
aleyhinde asla yol vermeyecektir, dünyadaki deliller hakkında. Yani kâfirlere, dine ait hiçbir konuda müminlerin aleyhine bir delil vermeyecektir; ne var ki kâfir kişi mümine süslü ve uydurma sözlerle hakkı bâtıl diye gösterebilir, mümin de ona karşı kesin delil getiremeyebilir. Yoksa dünyada kâfirin mümine karşı kesin delil getirme gücü yoktur. **Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir.** Bu, Allah Teâlâ âhirette kâfirlere, müminlerin şahitliklerini reddetme imkânı vermeyecektir, mânasına da gelebilir, çünkü Cenâb-ı

207 “İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır. Eğer başınıza bir felâket gelirse, ‘Allah yüzüme baktı da onlarla beraber bulunmadım’ der. Eğer Allah’tan size bir lütuf erişirse, sanki sizinle onun arasında bir yakınlık olmamış gibi, ‘Keşke onlarla beraber olup ben de büyük bir kazanç elde etseydim’ der” (en-Nisâ, 4/72-73).

208 “Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur” (el-Hac, 22/11).

209 Âl-i İmrân, 3/173.

Hak, “İnsanlara şahit olasınız diye”[210] meâlindeki âyette Muhammed ümmetinin, onların aleyhine şahitlik edeceğini haber vermiştir. İşte onlar, müminlerin kendi aleyhlerindeki şahitliklerini def ve reddetmeye asla yol bulamayacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir*. Keza **Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir** meâlindeki beyandan şu da kasdedilmiş olabilir: Delil getirmekte, şahitlikte veya Allah katındaki muhakemede onlara yol vermeyecektir. Müslümanların, onların kitaplarına iman etmeye davet edilmeleri, (onların dinlerinin üstünlüğünü benimseme anlamında değil) ancak Cenâb-ı Hakk'ın onları bütün ilâhî kitaplara ve peygamberlere iman etme çağrısını kabul etmeleri anlamındadır[211]. Yahut da zafer konusunda onlara müminlerin aleyhine imkân vermeyecektir anlamındadır[212]. Böylece mesele yine nihaî akıbete dönmüş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir. Yani yukarıda belirttiğimiz kesin delil getirme konusunda. İbn Abbâs'ın (r.a.) da delil getirme konusunda olduğunu söylediği rivayet edilmiştir[213]. Bunun, “onlara galip gelmeleri” anlamına geldiği de söylenmiştir, fakat bu anlayış daha isabetlidir.
81 [§]Yukarıda söylediğimiz şahitlik mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir, çünkü Cenâb-ı Hak kıyâmet günü müminlere kâfirlerin aleyhine şahitlik yaptıracaktır, onlara ise bunu kendilerinden bertaraf edip reddetmeye imkân verilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الْمُنَافِق۪ينَ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْۚ وَاِذَا قَامُٓوا اِلَى الصَّلٰوةِ
قَامُوا كُسَالٰىۙ يُرَٓاؤُ۫نَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللّٰهَ اِلَّا قَل۪يلًاۘ ﴿١٤٢﴾

---

210 el-Bakara, 2/143.

211 Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecek ve şöyle denilemeyecektir: “Allah müminleri, Ehl-i Kitap olan kâfirlerin kitaplarına inanmaya davet etmiştir”. Çünkü böylesi kâfirlere müminlerin aleyhine verilen bir yoldur. Aslında müslümanların önceki kitaplara iman etmeleri, gönderdiği bütün peygamberlere ve indirdiği bütün kitaplara iman etmek konusunda Allah'ın davetine icabet etme bağlamında gerçekleşmiştir.

212 Yani Allah Teâlâ, kâfirlere müminlerin aleyhine bir zafer imkânı vermemiştir, çünkü zafer şu andaki durumun değil, akıbetin durumu anlamına gelir. Bundan dolayı hakkın ebedî bir üstünlüğü, bâtılın da anlık bir kabarması vardır, denilmiştir. Kâfirler bazan bir galibiyet elde etseler de, işin akıbeti ve varacağı yer yine müminlerin lehinedir, o da zaferdir” (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 198b).

213 İbn Abbâs'ın (r.a.) bu sözünü kaynaklarda bulamadım, ancak İbn Cerîr, Süddî'den naklen âyetteki “yol” kelimesini “kesin delil” diye açıkladığını zikretmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 334; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 719).

142. "Münâfıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler."

Münâfıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Hâlbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Buradaki **Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar** meâlindeki ifade Allah'ın dostlarına veya dinine karşı hileli oyun kurmaya kalkıyorlar mânasına gelebilir, onların bu davranışı Allah'a nispet edilmiştir; bu, caiz olup Kur'ân'da örnekleri çoktur; meselâ "Siz Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder"[214] örneğinde görüldüğü gibi, yani siz Allah'ın dinine veya dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder. Biz tefsirin baş tarafında bu konuya temas etmiştik[215]. **Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir,** yani onların müminleri oyuna getirmeye çalışmalarını cezalandırmaktadır. Her ne kadar Allah'ın oyun kurması sözkonusu değilse de, Cenâb-ı Hak burada kendisi için de "hıdâ'" (خِداع) kavramını kullanmaktadır, çünkü o insanların kurdukları oyunun cezasıdır. Tıpkı bir kötülüğün cezasının kötülük diye anılması gibi[216], buradaki ikinci "seyyie" (سيئة) kelimesi gerçekte kötülük anlamına gelmese de âyette kullanılmaktadır. Benzer şekilde saldırının cezasında bir saldırı diye anılmaktadır[217], her ne kadar bu ikincisi saldırı olmasa. İşte bunun gibi tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de oyun kuranların cezası oyun olarak nitelendirilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir şeye, onun sebep olduğu ismi vermek dil açısından sakıncalı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Buradaki hileli bir "oyun kurma" (خداع) şeklinin mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ sırat köprüsü üzerinde müminlere bir nûr vereceği gibi münâfıklara da verecektir. Sonra insanlar sıratı geçerken, münâfıkların nûru sönecek, müminlerin nuru kalarak [§]devam edeceklerdir. Münâfıklar müminlere seslenerek onlara, 82 "Bizi bekleyin de yetişip nûrunuzdan bir parça alalım" ve "onunla sıratı

214 Muhammed, 47/7.

215 bk. el-Bakara, 2/9.

216 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır" (eş-Şûrâ, 42/40).

217 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına uymak karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır" (el-Bakara, 2/194).

geçelim" diye seslenecekler, melekler de onlara "Geriye dönün de başka bir nûr arayın!"[218] diyecekler. O zaman sıratı geçmelerinin mümkün olmadığını anlayacaklar. İşte **Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirecektir,** meâlindeki cümlenin mânası budur[219]. Hasan-ı Basrî de böyle söyledi ve şunu ekledi: İşte Allah'ın, onların oyunlarına verdiği karşılık budur[220]. Başkaları ise şöyle demiştir: Onlara cennet kapılarından biri açılır, bunu gördüklerinde hemen kapıya doğru yönelirler, ama tam kapıya yaklaştıklarında kapı yüzlerine kapatılır, işte "hıdâ'" (خداع) sözcüğünden maksat budur. *En doğrusunu Allah bilir ya*. Sözkonusu lafzın şu anlama gelme ihtimali de vardır: Münâfıklar bu dünyada, onun menfaatlerinde ve dünya üzerinde istedikleri gibi dolaşıp yararlanmakta müminlerle beraber oldular, bundan dolayı âhiret imkânlarından yararlanmakta da beraber olacaklarını zannediyorlardı. Ne var ki bunlar kendilerine haram kılınmıştır. İşte âyette sözü edilen "oyun oynamak"tan amaç budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Riya**]

Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar. Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak, münâfık için söz ve fiil olarak bazı alâmetler koymuştur ki aslında münâfık da bunları bilir. Onların sözlerindeki alâmetleri şu ilâhî beyanlarda yer almaktadır: "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun"[221]; "İçinizden bazıları vardır ki, pek ağırdan alır"[222]; "İçinizden engelleyicileri ve size karşı nekeslik içinde arkadaşlarına, 'Bize katılın' diyenleri Allah çok iyi bilmektedir"[223] meâlindeki âyetlerde söyledikleridir. Fiil olarak alâmetleri de şunlardır: **Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar.** Yani Allah'ı da pek az hatırlarlar"; "Zaten bunların pek azı savaşa gelir"[224] ve "Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı

---

218 el-Hadîd, 57/13.

219 Bu rivayeti İbn Abbâs'a nispetle kaynaklarda bulamadım. Ancak buna benzer bir rivayet Ebû Umâme el-Bâhilî, Hasan-ı Basrî ve diğerlerinden nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 334; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 719, VIII, 53-55). Bu muhteva, 'İşte Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirecektir, cümlesinin mânası budur' ifadesi olmadan İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 224, 225; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 53, 54).

220 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 225; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 719.

221 Âl-i İmrân, 3/173.

222 en-Nisâ, 4/72.

223 el-Ahzâb, 33/18.

224 el-Ahzâb, 33/18.

kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün"[225]. Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hakk'ın, münâfıkların alâmeti olarak zikrettiği bunlara benzer çok şey vardır; [§]meselâ şunlar gibi: "Onlara şöyle bir baktığında dış gö- 83
rünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin"[226]; "Ne zaman bir sûre indirilse, birbirlerine bakarlar"[227] buyurmaktadır.

Onlar bütün yaptıklarını **İnsanlara gösteriş için yaparlar.** Hafsa'nın mushafında şöyle yer almıştır: "Yurâûne'n-nâse vellâhu ya'lemu mâ fî kulûbihim" (يراءون الناسَ والله يعلم ما فى قلوبهم) "Onlar insanlara gösteriş yapıyorlar, ama Allah onların kalplerindekini bilmektedir". **Allah'ı da pek az hatıra getirirler.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Vallahi, az bile olsa yaptıkları O'nun rızasına yönelik olsa onu kabul ederdi", ama bu az hatırlamayı da gösteriş olarak yapıyorlar. Şöyle de denilmiştir: Şayet yaptıkları o az iş Allah'ın rızasını isteseler ve O da kabul etse çok yerine geçerdi, fakat bu durumda kabul etmez, çünkü o yöneliş gerçekte yoktur. Bazan temelden yokluk kastedilerek az anlamına gelen "kalîl" (القليل) ve "yesîr" (اليسير) kavramları kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd'dan Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İnsanlar görürken namazını güzel kılan, yalnızken düzgün kılmayan kimsenin bu davranışı Rabbini küçümsemektir"[228]. Münâfıkların alâmeti konusunda çeşitli haberler nakledilmiştir. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Münâfıkların bir takım alâmetleri vardır ki onlarla tanınırlar: Selâmları lânet okumaktır, yemekleri yağmadır, ganimetleri çalmadır; câmilere terketmek için yaklaşırlar, namazları da ancak son vaktinde kılarlar"[229]. [§]Abdullah b. Amr ise Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyur- 84
duğunu rivayet eder: "Kimde şu dört haslet bulunursa, o hâlis münâfık olur: Konuşunca yalan söyler, söz verince cayar, anlaşma yapınca bozar, kendisine

---

225 el-Ahzâb, 33/19.

226 "Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler). Ama her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!" (el-Münâfikūn, 63/4).

227 "Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir" (et-Tevbe, 9/127).

228 Ebû Yâlâ, *Müsned*, IX, 54; "bu rivayetin senedinde bulunan İbrâhim b. Müslim el-Hecerî zayıf bir râvîdir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 221).

229 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 293; bu rivayetin senedinde yer alan Abdülmelik b. Kudâme el-Cumahî'yi Yahyâ b. Maîn ve diğerleri sika görmüş, Dârekutnî ve başkaları ise zayıf görmüşlerdir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 107).

bir şey emanet edilince hiyânet eder"[230]. Münâfıkın alâmetinin üç olduğu da rivayet edilmiştir. Abdullah'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Münâfıkı üç şeyle tanıyın: Konuştuğunda yalan söyler, söz verince cayar, anlaşma yapınca bozar. Abdullah, sonra da şu âyet-i kerîmeyi okumuştur[231]: "Onların içinde öyleleri var ki, Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse…"[232] Vehb'in şöyle dediği de nakledilmiştir: Övülmeyi sevmesi, yerilmekten hoşlanmaması, münafığın alâmetlerindendir[233].

مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذٰلِكَ لَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَلَٓا اِلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ
فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَب۪يلًا ﴿١٤٣﴾

143. "Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın."

[Münâfıkların Karakteri]

Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara! Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Onlar ne hâlis müslüman, ne de açık müşriktir. Katâde de bu görüştedir[234]. Mukātil ise şöyle demiştir: Onlar Yahudilerle beraber değildirler ki onlara dostluklarını göstersinler; yine münâfıklar dini kalpten tasdik et-

---

230 Abdullah b. Amr (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Kimde şu dört haslet bulunursa halis münâfık olur. Kimde de bunlardan biri bulunursa, onu terk edinceye kadar kendisinde nifaktan bir alâmet var demektir: Kendisine bir şey emânet edildiğinde ihanet eder, konuştuğunda yalan söyler, anlaşma yaptığında bozar, düşmanlık yaptığında haddi aşar" (Buhârî, "İman", 24; Müslim, "İman", 106). Başka bir rivayet de şöyledir: "Bir insanda şu üç alâmet bulunursa, o hâlis münâfık olur: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde cayar ve kendisine bir şey emanet edildiğinde ihanet eder. Kendisinde bunlardan biri bulunan kişi de, onu terk edinceye kadar onda nifaktan bir alâmet var demektir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 200).

231 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IX, 222; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 247.

232 "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Fakat Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münâfıklığı yerleştirdi" (et-Tevbe, 9/75-77). "Taberânî, bunu *Mu'cemu'l-kebîr*'inde rivayet etmiştir, râvîleri de sahihtir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 108).

233 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 185.

234 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 336; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 720.

mekte ve dostlukta müminlerle beraber değildir[235]. Âyetin bundan başka bir yorumu daha mevcuttur. Sözkonusu iki gruptan hiçbiri diğeriyle aynı görüşü paylaştıklarını ve onunla beraber olduklarını göstermemiş, aksine her biri diğerine muhalif kalmıştır. Çünkü onlar kendilerine tapan hırslı insanlardı, [§] 85
nerede bir varlık görürlerse oraya yaklaşırlar, tâbi oldukları din konusunda ne onlara uyarlar, ne de bunlara! *En doğrusunu Allah bilir ya*, ancak bu âyetin tefsiri böyle olmalıdır.

Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın. Bu cümlenin, âyetin ilk cümlesi hakkında söylenenlere delil olduğu belirtilmiştir. **Ona asla bir yol bulamazsın** meâlindeki ifadenin, "hidâyet ve doğru yol" bulamazsın anlamına geldiği söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. **Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın** meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî'nin, "kâfir olduğu müddetçe bulamazsın, ama tövbe eder ve bu halinden dönerse onun için doğru yol vardır", dediği rivayet edilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرٖينَ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِ
الْمُؤْمِنٖينَ اَتُرٖيدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبٖينًا ﴿١٤٤﴾

144. "Ey iman edenler! Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyin. Allah'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?"

Ey iman edenler! Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmeyin. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinen münâfıklar hakkında gelmiştir. Cenâb-ı Hak onları, içlerinden kâfirleri dost edinmekle birlikte açıktan imanı ikrar etmeleri itibariyle mümin diye nitelendirilmiştir. Şöyle de denebilir: Müminlere intisap ettikleri için kendilerine "mümin" denilmiştir. Bu âyetin müminler hakkında geldiği de söylenmiştir, Allah Teâlâ onlara, açıktan imanı dile getirdiler diye münâfıkları değil, sadece müminleri dost edinmelerini emretmiştir. Şimdi, sözkonusu dostluğun ve onları dost edinmenin yasaklanmasının şekli ve hikmeti birkaç şekilde açıklanabilir. (Birincisi,) kâfirlerle dinde dost olmanın yasaklanmasıdır; yani onlara güvenmeyin, sözlerini doğrulamayın ve din alanında kendi-

---

235 "Arada bocalayıp duruyorlar" cümlesi hakkında Mücâhid, onlar münâfıklardır, demiştir: "Ne onlara" beyanı hakkında da, ne Muhammed'in ashâbına yakındırlar, "ne bunlara" lafzı hakkında da, ne de Yahudilere yakındırlar, demiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 336; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 720).

lerine güvenmeyin, çünkü onlar sizi dininizden döndürmek isterler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler"[236]. (İkincisi,) kâfirleri bu dünya işlerinde dost edinmeyi yasaklamaktır, şu beyanında görüldüğü gibi: "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar"[237]. Allah Teâlâ burada savaşla ilgili hususlarla diğer hallerde sırlarını münâfıklara vermelerini müminlere yasaklamıştır. Üçüncü bir ihtimal de her hususa yönelik bir yasaklamadır; yani onlarla dostluk kurmayın, kendileriyle oturup kalkmayın ve onlara güvenmeyin.

86 **[§] Allah'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?** Yani Allah'a kendi aleyhinize olan açık bir delil mi vermek istiyorsunuz? Bunun için açık bir özür denildiği gibi, aleyhinize kullanılmak üzere apaçık bir kanıt da denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. **Allah'a aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?** *En doğrusunu Allah bilir*, bu irade sıfatıdır. Bu, gerçekte her fâilin sıfatıdır. Allah Teâlâ'nın başta kullandığı soru edatı da olumlu mânadadır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah'ın size azap etmesi konusunda herkesin anlayabileceği şekilde O'na açık bir delil verdiniz. Çünkü bu, yani müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmek, ilâhî gazabı gerektiren açık bir delildir. Bunun, Allah'ın dostlarına verilen açık bir delil anlamına gelmesi de mümkündür, meselâ Allah'a yardım etmek ve Allah'ın tuzak kurmasına dair âyetlerde olduğu gibi: Cenâb-ı Hakk'ın onu kendi zatına nispet etmiş olması da mümkündür. Çünkü onların kâfirlerle dost olmaları Allah'ın dostlarına verdikleri açık bir belge anlamına gelir, zira onlar şeytanı ve Allah'tan başkasına kulluk yapanları[238] kendilerine dost edinmezler. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

اِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾

145. "Şüphe yok ki münâfıklar cehennemin en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın."

---

236 Âl-i İmrân, 3/149.

237 Âl-i İmrân, 3/118.

238 Cenâb-ı Hakk'ın dostlarına, sizin aleyhinize olan apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz? Onlar şeytanı dost edinmezler ama siz şeytanı dost edindiniz (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 199a).

[Cehennem Tabakaları]

Şüphe yok ki münâfıklar cehennemin en alt katındadırlar. Buradaki “derk” (الدرك) kelimesindeki “râ” harfi cezimli ve üstünlü olarak iki şekilde[239] okunabilir, her ikisi de aynı anlama gelir. Denilmiştir ki: Cennette çeşitli dereceler ve daireler, cehennemde de hepsi birbirinin altında muhtelif katlar bulunmaktadır. Yine denildi ki katlar aşağıya indikçe azap şiddetlenir. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “İnkâra sapmış olanlar şöyle diyecekler: Rabbimiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım ki herkesten daha çok aşağılanmış olsunlar!”[240] Şayet alt tabakada bulunanın azabı daha şiddetli olmasaydı, “onları ayaklarımızın altına alalım” ifadelerinin bir anlamı kalmazdı. Binaenaleyh bu ilâhî beyan, alt tabakada bulunan herkesin azabının daha şiddetli olacağını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir*. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber Abdülmuttalib ile Hişâm b. Muğîre’yi anmış ve şöyle buyurmuştur: “Onlar, cehennemin nerede
ise yüzey kısmında en az azap gören kimseler olup, [§]orada ebedî kalacak- **87**
lardır. Cehennemde en az azap gören kişinin ayaklarına ateşten iki takunya giydirilir, onun hararetiyle beyni kaynar”[241]. İbn Mesûd’un (r.a.) şöyle söyle-

239 Yedi kırâat imamından Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir, “ra” harfini üstünlü olarak, Âsım, Hamza ve Kisâî ise “ra” harfini sâkin olarak okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 239).

240 Fussılet, 41/29.

241 Yaygın kanaate göre, bu hadis Ebû Tâlib hakkında söylenmiştir; Ebû Saîd el-Hudrî’nin nakline göre, kendisinin de bulunduğu Hz. Peygamber’in bir meclisinde amcasının adı geçmiş, Resûlullah da şöyle buyurmuş: “Umulur ki kıyâmet gününde benim şefâatim ona fayda verecektir, o topuklarına kadar yükselen sığ bir ateş tabakası içinde olacaktır, ama onun hararetiyle beyni kaynayacaktır” (Buhârî, *Menâkıbu’l-Ensâr*, 40; Müslim, “İman”, 360). İbn Abbâs’tan (r.a.) gelen diğer bir rivayete göre ise Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Cehennem ehlinin en hafif azap göreni Ebû Tâlip’dir, O, iki takunya giyecek fakat onun hararetiyle beyni kaynamaktadır” (Müslim, “İman”, 362). Fakat Abdülmuttalib hakkında şöyle rivayet edilmiştir: Abbâs b. Abdülmuttalib (r.a.) muhacirlerden biriyle karşılaşmış, kendisine şöyle demiş: Bilir misin Abdülmuttalib b. Hişâm ile Benî Sehm kabilesinin kadın kâhini Aytala’yı Allah cehennemde aynı yere koymuş? Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuş: “Sizden biri, gerçek olsa bile bir mesele hakkında din kardeşine neden üzüntü verir?” (*Müsnedu’r-Rûyânî*, II, 347-348). Hişâm b. Muğîre’ye gelince, o, Mekke’nin eşrafından olup, Ebû Cehil’in babası ve Ummu Seleme’nin (r.a.) amcasıydı (bk. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 237; Heysemî, *Mecma‘u’z-Zevâid*, I, 118); Hişâm b. Muğîre hakkında Ummu Seleme’den rivayet edildiğine göre, Hâris b. Hişâm vedâ haccı yılında Hz. Peygamber’e gelip şöyle demiştir: Ey Allah’ın Resûlü’, ben sıla-i rahim yapar, komşulara iyilik eder, yetimi barındırır, zayıfa ve yoksula yediririm. Bütün bunları Hişâm b. Muğîre de yapıyordu, onun hakkında ne düşünüyorsun ey Allah’ın Resûlü’? Hz. Peygamber (s.a.) şu cevabı vermiştir: “Sahibi, Allah’tan başka ilâh yoktur, diye şahitlik etmeyen her mezar, cehennemden kor bir ateş parçasıdır. Ben, amcam Ebû Tâlib’i bir ateş denizi içinde buldum,

diği rivayet edilmiştir: Cehennem tabakaları, cehennemin altında demirden yapılmış ve her tarafı kapatılmış mekânlardır[242]. Cehennemdeki azabın dış görünüş açısından aynı, fakat gerçekte farklı olduğu söylenmiştir. Nitekim şu ilâhî beyan bunu desteklemektedir: “Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler”[243]. Ne var ki onlar birbirlerinin azabını hissetmez. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Sonrakiler öncekiler için, ‘Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!’ diyecekler. Allah da, ‘Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz’ diyecektir”[244]. Sonrakiler, kendilerini saptırdıklarının cezası olarak öncekilere iki kat azap vermesini Allah’tan isteyecekler, Allah da onların hem önderleri, hem de tâbileri için iki kat azap bulunduğunu haber verecektir.

88 [§]Burada, diğer kâfirlerden ayrı olarak cehennemin en alt tabakasının münâfıklara tahsis edilmesi üç şekilde açıklanabilir: Birincisi, onlar mânevî açıdan zayıf olan müminleri yoldan çıkarmaya çalışmışlar, dinleri konusunda onları şüpheye düşürmek ve onları imandan çıkarmak için gayret göstermişlerdir. Bu, onların huyları ve âdetleriydi; bu sebeple, o insanları çalışmalarının cezası olarak sözkonusu azaba müstahak oldular. *En doğrusunu Allah bilir*. Diğer bir ihtimal, onlar kâfirlerin casusları ve onlar adına haber toplayan kişilerdi; müslümanlara ait haberleri ve sırları kendileri bildiriyor ve onları müminlerin gizli hallerine muttali kıldıkları için bu azaba layık olmuşlardır; çünkü bu onların dinlerini ve dünyalarını fesada uğratma faaliyetiydi. Nitekim onların müşriklere söyledikleri “Üzerinize kol-kanat germedik mi?”[245] meâlindeki âyette de buna işaret edilmektedir. Üçüncü ihtimal ise şudur: Münâfıklar hiçbir halde dinle ilgileri yoktu, ne rahatlık ne de darlık hallerinde dinî bir bağlantıları mevcut değildi; nerede bolluk ve rahatlık görürlerse orada olurlardı. Fakat diğer kâfirler böyle değildi, münâfıkların aksine kâfirler rahatlık halinde de zorluk halinde de aynı dine bağlıydılar ve putlara tapıyorlardı. Halbuki bunlar, müminlerin varlık içinde olduklarını gördüklerinde onların yanında da bulu-

Allah Teâlâ onu, benim yanımdaki konumu ve bana yaptığı iyilikler sebebiyle onu oradan çıkarıp sığ bir ateşe koymuştur” (Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, XXIII, 405). “Bu rivayetin senedinde bulunan Abdullah b. Muhammed b. Akīl adındaki râvî, münker olup rivayeti delil olarak kullanılamaz. Onu sika kabul edenler de vardır” (Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, I, 118).

242 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, V, 338; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, II, 721-722.

243 el-Ankebût, 29/13.

244 el-A‘râf, 7/38.

245 en-Nisâ, 4/141.

nur, kâfirleri varlık içinde gördüklerinde onlarla beraber olurlardı. Asla tek bir çizgide durmazlar, Cenâb-ı Hakk'ın "Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara!"[246] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi arada gidip gelirlerdi. Kâfirler ise kendilerini Allah'a yaklaştıracağı ümidiyle ve onların Allah katında kendilerine şefâat etmeleri için Cenâb-ı Hakk'ın böyle emrettiğini düşünerek
putlara tapıyorlardı[247]. [§]Münâfıklar ise midelerinden ve şehvetlerinden baş- 89
ka bir şeye tapmıyorlardı, bu sebeple de onların azabı, diğerlerinin azabında fazladır. Ayrıca onlar Allah'ı inkâr etme suçuna, tuzak kurmayı ve aldatmayı, düşmanları tahrik edip üstün göstermeyi de eklemiştir: Zevk ve şehvetleri tatmin konusunda her grupla beraber olmayı da bunlara ilave etmişlerdir. Sonuçta onlardan her birine hak ettiği her türlü ceza gerekli olmuştur. Ayrıca Allah'a isyan anlamına gelen bütün olaylara katılmışlardır, çünkü bunun yolu nefislerin arzu ettikleri şehvetleri hayata geçirmekten ibarettir. Münâfıkların bir fonksiyonu da mânevî güç açısından zayıf olan müminleri aldatmak ve kafalarını karıştırmaktır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللّٰهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلّٰهِ فَأُولٰٓئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾

146. "Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler, Allah'a sımsıkı bağlanıp dinlerini yalnızca O'na özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler ve Allah müminlere ileride büyük bir mükâfat verecektir."

Ancak tövbe edip hallerini düzeltenler müstesnâdır. İbn Abbâs'ın (r.a.) bunu, nifaktan **tövbe edenler** ve amellerini **düzeltenler** diye açıkladığı rivayet edilmiştir. **Allah'a sımsıkı bağlananlar,** yani Allah'a güvenenler. Şöyle de denilmiştir: **Ancak tövbe edenler… ve dinlerini yalnızca Allah'a özgü kılanlar başkadır. İşte bunlar müminlerle beraberdirler.** Yani onlar, diğer müminler gibi olmuşlardır. İbn Mesûd ile Ubey b. [Kâb]'tan (r.a.) gelen rivayet şöyledir: Tövbe eden, sonra Allah'a, Resûlüne, Kur'ân'a ve daha önceki peygamberle-

[246] en-Nisâ, 4/143.

[247] Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3); "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

re gönderilen kitaba iman edenler, sonra dinlerini sadece Allah’a özgü kılıp O’na sımsıkı bağlananlar müstesnâdır, onlar müminlerle beraberdir ve Allah müminlere büyük bir mükâfat verecektir[248]. **Dinlerini sadece Allah’a özgü kılarlar,** meâlindeki ilâhî beyanı İbn Abbâs (r.a.) şöyle açıklanmıştır: Riyakârlık yapmazlar, onların içleri dışlarıyla aynıdır veya daha güzeldir.

مَا يَفْعَلُ اللّٰهُ بِعَذَابِكُمْ اِنْ شَكَرْتُمْ وَاٰمَنْتُمْ وَكَانَ اللّٰهُ شَاكِرًا عَل۪يمًا ﴿١٤٧﴾

147. “Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir.”

Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? *En*
90 *doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin tefsiri şöyle olmalıdır: [§]Eğer siz tasdik ve iman ederseniz, Allah’ın azap etmeye ihtiyacı yoktur, fakat hikmet, inkâr edene azap etmeyi gerektirir, yoksa size O’nun azap etmeye ihtiyacı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*. Bu âyetin, şöyle bir toplum hakkında inmiş olması da muhtemeldir: Sözü edilen toplum dinî gerçekleri ve Resûlullah’a (s.a.) karşı inat göstermede o kadar ileri gitmiştir ki kendileri ona iman edip tasdikte bulunsalar bile, daha önce yalanlamada ve inatlaşmada o kadar ileri gittikleri için bağışlanmayacaklarını zannediyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, şayet iman ederlerse, yalanlamaları ve inatları sebebiyle kendilerine azap uygulamayacağını açıklamaktadır, tıpkı şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: “İnkâr edenler eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır”[249]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi insanlar arasındaki ilişkilerde teşekkür etmek, yapılan şeye verilen uygun bir karşılıktır. Nitekim Resûlullah (s.a.) “insanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmez”[250] buyurmuştur. Ancak insanla Rabbi arasındaki ilişkilerde teşekkür, yapılan şeye denk düşen bir karşılık anlamında değildir. Çünkü insanlar, kendilerine verilen en küçük nimetin bile şükrünü edâ etme gücüne sahip değildir, ki bu, ömürleridir. Dolayısıyla şükür yapılan şeye denk bir karşılık anlamına değil, farklı mânalara gelir. İlk olarak nimetlerin Allah’tan

---

248 Abdullah b. Mesûd’un “ve seyu’tillâhu’l-mu’minîn” (وسيؤت الله المؤمنين) diye okuduğu rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, 60).

249 el-Enfâl, 8/38.

250 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 11; Tirmizî, “Birr ve Sıla”, 35; Tirmizî şöyle dedi: “Bu hadis hasen ve sahihtir.”

geldiğini bilmesi; ikincisi, verilen nimetlerin şükrünü yerine getirmekten âciz olduğunu anlaması; üçüncüsü de nimeti sadece Rabbine itaat etmeye yönelik olarak kullanması.

Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir. Yani Yüce Allah, inkârdan ve yalanlamadan sonra tövbe ettiği takdirde kişinin imanını kabul edendir. "Şâkiran" (شاكرا) kelimesine Allah, hediyenin ancak büyük olanını kabul eden yeryüzü kralları gibi değildir, ihlâsla yapıldığı takdirde az olan ameli de kabul
edendir, anlamı verilmiştir. [§]Bu kelimeye, Allah az olan ameli de kabul edip 91
bol sevap verir mânası da verilmiştir. Bu, cömertliğin son noktasına varan bir nitelemedir. *En doğrusunu Allah bilir*. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyetin son kısmı şu meâlde yer almıştır: "Eğer siz şükürde bulunup iman ederseniz Allah size neden azap etsin! Allah sizin iyi amellerinize karşılık veren ve onları bilendir". Bu da bizim söylediklerimizle aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّٓوءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ وَكَانَ اللّٰهُ سَمٖيعًا عَلٖيمًا ﴿١٤٨﴾

148. "Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Bu ilâhî beyanın tefsiri ve tilavetinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Allah kötü** bedduanın **açığa vurulmasını sevmez, ancak haksızlığa uğrayan müstesnâ.** Çünkü haksızlığa uğrayan kişinin beddua etmesinde bir sakınca yoktur. Başkaları da şöyle demiştir: **Kötü sözü açığa vurmak,** meâlindeki beyan ile kötü konuşup sövme kastedilmiştir, Allah kimsenin böyle bir sözü kullanmasını sevmediğini haber vermiş, sonra **haksızlığa uğrayanı**, yani tecavüze uğrayanı bundan istisnâ etmiştir, dolayısıyla o da aynı şekilde karşılık verecek olsa vebali yoktur. İbn Abbâs da benzer şekilde şöyle demiştir: **Kötü sözü açığa vurmak** meâlindeki beyan ile kişinin yüzüne karşı bir müslümana sövmesi kastedilmiştir, ancak o da aynı şekilde karşılık verebilir. Cenâb-ı Hakk'ın **haksızlığa uğrayan müstesnâ** meâlindeki beyanı da bunu ifade eder, fakat affederse daha faziletli bir şey yapmış olur[251]. Bazıları

---

[251] İbn Abbâs'ın (r.a.) bu sözünü kaynaklarda bulamadım. Ancak "Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez" cümlesi hakkında onun şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Haksızlığa uğrayan müstesnâ, Allah kimsenin başka birine beddua etmesini sevmez, zira Cenâb-ı

"zulime" (ظُلِمَ) kelimesini "zaleme" (ظَلَمَ) diye okumuşlardır[252]. Buna göre âyetin şu anlama gelmesi muhtemeldir: Haksızlık yapan müstesnâ, çünkü onun hakkı olmasa da **kötü sözü açığa vurması** sözkonusudur. Bunun örneği şu âyet-i kerîmede görülmektedir: "Haksızlığa saplanmış olanlar dışında, insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın"[253]. Çünkü onların sizin aleyhinize kullanacakları bir delilleri olmasa da, yine aleyhinize delil gösterirler,
92 [§]aynı şekilde haksızlık yapan kişi de **kötü sözü açığa vurmaya** hakkı olmasa bile bunu yapıyor. *En doğrusunu Allah bilir*. Sözkonusu kelimeyi "zulime" (ظُلِمَ) diye okuyan kimseye gelince, bunun mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* yukarıda söylediğimiz gibi, hiç kimsenin kötü sözü açığa vurması mubah değildir, ancak haksızlığa uğrayan kimse müstesnâdır, böylesinin kendisine haksızlık yapan kişiye beddua etmesi ve hakkını almaya çalışması mubahtır, demektir. İkincisi, başka birine hakaret konusunda söylenen şeydir, bu asla mubah değildir, dolayısıyla ona aynı sözlerle karşılık vermesine ve kendisinden intikam almaya çalışmasına izin verilmez[254].

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh hakkında nâzil olmuştur; Mekke'de bir adam ona hakaret etmiş, o da Allah'ın dilediği kadar susmuş, sonra karşılık vermiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) kalkıp gitmişti[255]. Hasan-ı Basrî'nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Birbirine hakaret eden iki kişiden ikincisi haddi aşmadığı müddetçe vebâli

---

Hak onun haksızlık yapana beddua etmesine ruhsat vermiştir. "Haksızlığa uğrayan müstesnâ" cümlesinin anlamı da budur, ama bu cümle, eğer sabrederse kendisi için daha hayırlı olur demektir. (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 1; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 724-725). Süddî'den şöyle rivayet edilmiştir: "Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez, ancak haksızlığa uğrayan başka" meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah yaratıklardan hiç kimsenin kötü sözü açığa vurmasını sevmez, haksızlığa uğrayan kişi, haksızlığa uğradığı kadar karşılık verirse, ona günah yoktur. (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 3).

252 Bu, şâz kıraâttir, Taberî bu kırâati herhangi bir kimseye nispet etmemiştir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 1.

253 el-Bakara, 2/150.

254 Semerkandî şöyle demiştir: "Mazlum kendisine yapılana aynı şekilde karşılık verirse ona günah yoktur. Ne var ki hakaret sözünün kendisi Allah'ın sevmediği haram bir şeydir. Fakat haramlığına rağmen mazluma ruhsat verilmiş, kendisi günahsız sayılmış ve sorumlu görülmemiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 199b; Medîne nüshası, vr. 224b).

255 Bu olay, âyetin nüzûl sebebi belirtilmeden rivayet edilmiştir, Saîd b. Müseyyeb anlatıyor: Resûlullah (s.a.) ashâbı ile birlikte otururken adamın biri Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) hakaret etmişti. Ebû Bekir susmuş, adam ikinci defa aynı şeyi söylemiş, yine susmuş, sonra üçüncü defa aynı şekilde hakaret edince Ebû Bekir de karşılık vermişti. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü kalkıp gitmişti. Hz. Ebû Bekir, "bana kızdın mı, ey Allah'ın Resûlü'" diye sorunca şu karşılığı vermişti: "Gökten bir melek inip, adamın sana söylediği sözü yalanlıyordu, ama

ilk başlayanındır"[256]. Yine o, şöyle demiştir: "Dikkat edin! Sakın kimseye hakaret etmeyin! Mutlaka böyle bir şey yapacaksanız ve kişi muhatabının huyunu alamamışsa, o zaman 'sen korkaksın, sen cimrisin' desin!"[257] Bu istisnânın aslı şudur: Kişilerden ilki, her ne kadar istisnâ edilen şey nevinden değilse de, bu onun yaptığının cezasıdır, bir şeyin cezası da, aynı isimle anılır; nitekim Cenâb-ı Hak da "Bir kötülüğün karşılığı ona denk başka bir kötülüktür"[258] meâlindeki âyette kötülüğün cezasına da kötülük demektedir. [§]Bir saldırının cezasına da 93
saldırı ismini vermiştir[259]. Her ne kadar bu âyetlerde sözü edilenlerin ikincileri kötülük ve saldırı sayılmazsa da, Cenâb-ı Hak bu ismi kullanmaktadır. Buna göre **haksızlığa uğrayan müstesnâ** meâlindeki cümle, her ne kadar yapılanlar aynı şey değilse de, yapılan haksızlığın ve saldırının cezası olduğu için istisnâ kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle de denilmiştir: Bu âyet misafirlik hakkında gelmiştir, kişi birinin evine gider, ama o, kendisini misafir etmez, ona iyi davranmaz, bu sebeple misafire, diliyle ondan hakkını almasına ruhsat verilmiştir[260]. Müfessirlerin çoğu bu görüşü benimsemişse de uzak bir ihtimale benzer. **Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka** meâlindeki âyette, bir halde mahzurlu olmayan bir şeyin başka bir halde sakıncalı olacağına dair herhangi bir delil yoktur. Çünkü Allah Teâlâ âyette **kötü sözü açıklamayı** yasaklamaktadır; sonra bu ifade, o kötü sözü açıklamanın yasak edildiği halin dışındaki bir durumda yasak olmadığına herhangi işaret yoktur. **Allah her şeyi işitmekte,** yani sizin açıkladığınız kötü sözü işitmekte **ve her şeyi bilmektedir.**

---

sen karşılık verince oraya şeytan geldi, şeytanın geldiği yerde oturmam sözkonusu değildi" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 436; Ebû Dâvûd, "Edeb", 41).

256 Bu hadis Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Müslim, "Birr ve Sıla", 68; Ebû Dâvûd, "Edeb", 39; Tirmizî, "Birr ve sıla", 51.

257 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, VII, 253; Heysemî şöyle dedi: "Bu hadisi Taberânî ve Bezzâr rivayet etmiştir, Bezzâr'ın isnadında rivayeti metrûk olan vardır, Taberânî'nin isnadında da tanımayan râvîler bulunmaktadır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 74).

258 eş-Şûrâ, 42/40.

259 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır" (el-Bakara, 2/194).

260 Bu, Mücâhid'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 2; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 723).

اِنْ تُبْدُوا خَيْرًا اَوْ تُخْفُوهُ اَوْ تَعْفُوا عَنْ سُٓوءٍ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا
قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾

149. "Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz şüphesiz Allah da ziyadesiyle affedicidir; O her şeye kādirdir."

Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ilâhî beyanın mânası şu olmalıdır: Affetmek ve karşılık vermemek, Allah katında intikam almaktan daha hayırlıdır, mânası kastedilmektedir. Şimdi, bunun iki anlama gelmesi ihtimali vardır. Biri, teşvik ve özendirme ifade etmesidir. Azîz ve celîl olan Allah insanları, kötülüğü ve haksızlığı af etmeye teşvik etmektedir. Nasıl ki O, her şeyin intikamını alma gücüne sahip olmasına rağmen yaratıklarını affedip cezalandırmamakta ise siz de intikam almaya gücünüz yetse bile yine de haksızlık yapanı affedin, bunun sizin için Allah katında ayrı bir sevabı vardır. Diğer ihtimal de şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, insanların rablerine karşı yaptıkları haksızlığı affetmesi için kendilerine haksızlık yapanları affetmelerini emretmesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Allah da ziyadesiyle affedicidir; O her şeye kādirdir,** beyanının anlamı da buna bağlıdır. Sizin kötülük yapan arkadaşınızı affettiğiniz ölçünün üstünde şüphesiz Allah da sizin günahlarınızı affetmeye kādirdir. Bazıları şöyle demiştir: Sen dünyada kardeşini affettiğin takdirde Allah Teâlâ da senin günahlarını affetmeye daha layık ve daha muktedirdir.

اِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَيُرِيدُونَ اَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللّٰهِ وَرُسُلِهٖ
وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ اَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ
ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ
عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

94 **[§]*150-151. "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, 'Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız' diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır."***

Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler. Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Burada atıf harfi olan "vâv" (و), "yahut" (أَوْ) mânasına gelebilir. Buna göre sanki Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, yahut Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler". Bu durumda **Allah'ı inkâr edenler** meâlindeki beyanla Dehriyye[261] kastedilmiştir; çünkü onlar Allah'ı inkâr eder, O'na inanmaz ve âlemin ezelî olduğunu ileri sürer, dolayısıyla bu ifadenin onlar hakkında olması muhtemeldir. **Peygamberlerini inkâr edenler.** Yani Allah'a iman edip bütün peygamberleri inkâr edenler. **Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler.** Yani, peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenler. **Onlar 'bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız' derler.**

Ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler. Yani bundan başka bir yol tutanlar. Metindeki "en" (أَنْ) edatı atıldığında, bunlar arasında, yani peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etme arasında bir din edinirler demek olur; peygamberlerin bir kısmını inkâr ederek edindikleri din onlara hiç fayda sağlamaz.

Sonra Cenâb-ı Hak, bütün farklılıklarına rağmen onların tamamının kâfir olduğunu şu beyanıyla haber vermekte ve küfürlerinin sabit olduğunu bildirmektedir, **[§]Gerçek kâfirler bunlardır.** Buradaki beyanın, peygamberlerin 95
bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenler hakkında olması ihtimaline göre, onların bir kısmını inkâr etmek Allah'ı, O'nun bütün peygamberlerini ve bütün kitaplarını inkâr etmek anlamına gelir. Çünkü peygamberlerin her biri bütün insanları Allah'a, bütün peygamberlere ve kitaplara iman etmeye davet etmiştir. Dolayısıyla kişi onlardan birini inkâr dince, Allah'ı ve bütün peygamberleri inkâr etme durumuna düşer. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gerçek kâfirler bunlardır. Bu beyan iki şekilde açıklanabilir. Biri, onlar gerçekten Allah'ı inkâr etmişlerdir, anlamına gelebilir. İkincisi, onlar peygamberlerin bir kısmını inkâr ediyorlar, evet kendileri peygamberlerin bir kısmını inkâr etseler bile hakikatte Yüce Allah'ı inkâr etmektedirler, çünkü peygamberlerden birini inkâr etmek, Allah'ı ve bütün peygamberleri inkâr etmek demektir.

Biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır. Buradaki (مهينا) kelimesi, orada alçak duruma düşürülecekler, anlamına gelir.

---

[261] Dehriyye kâinatın âlemin ezelî olduğunu benimseyip yaratıcısının varlığını inkâr edenlerdir (bk. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, 311; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 4).

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ اُولٰٓئِكَ
سَوْفَ يُؤْتٖيهِمْ اُجُورَهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحٖيمًا ﴿١٥٢﴾

152. "Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince; işte Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir."

Azîz ve celîl olan Allah müminleri niteleyerek şöyle buyurmuştur: **Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince.** Yani peygamberlerin hiçbirini diğerinden ayırmayanlar şöyle derler: "Biz Allah'a ve bize indirilene, ayrıca İbrâhim'e… verilenlere de inandık"[262]. Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, çünkü onlar büyük günah işleyene mümin demiyorlar, halbuki o, Allah'a ve peygamberlerine
96 iman etmiş [§]ve peygamberlerin hiçbirine ayırım göstermemiş ve böylece şu ilâhî beyanın içinde yer almıştır: **Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir** hükmüne dâhildirler. Halbuki Mûtezile mensupları, Allah onlara mükâfat vermeyecek, demektir. **Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir.** Cenâb-ı Hak burada, kendisinin bağışlayıcı ve sonsuz rahmet sahibi olduğunu haber vermektedir. Onlarsa "Allah ezelden beri bağışlayıcı ve merhametli olmayıp sonradan bağışlayıcı ve merhametli olmuştur" demektedir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَسْـَٔلُكَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَٓاءِ فَقَدْ
سَاَلُوا مُوسٰٓى اَكْبَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَقَالُٓوا اَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْهُمُ
الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُمُ
الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذٰلِكَ وَاٰتَيْنَا مُوسٰى سُلْطَانًا مُبٖينًا ﴿١٥٣﴾

153. "Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı. Bilâhare kendilerine açık delilller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) ***edindiler; biz bunu da affettik. Ve Mûsâ'ya apaçık bir delil verdik."***

---

262 el-Bakara, 2/136.

Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Bu âyet-i kerîme hakkında yapılan iki yorumdan birinde şöyle denilmiştir: Onlardan her biri, Muhammed aleyhisselâmın herkese bir kitap getirmesini istiyordu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarına benzemektedir: "Onlardan her biri, kendisine, açılmış sahîfeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Hayır!"[263]; "Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına da asla inanmayacağız"[264]. Denilmiştir ki onlar bir defada indirilen Tevrat gibi bir kitap istiyorlardı, "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!"[265] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere; nasıl ki Tevrat Hz. Mûsâ'ya (s.a.) parçalar halinde değil, bir defada indirilmişse[266]. Cenâb-ı Hak şöyle haber vermiştir: **Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi.** Onlar Mûsâ'dan istediklerinin benzerini Muhammed aleyhisselâmdan da istemişlerdi. "Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?"[267] demişlerdi. [§]Allah Teâlâ onların üzüntü 97
verici taleplerine karşı peygamberini teselli ediyor ve ona sabır emrediyor. *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki şöyle buyuruyor: Onlar Mûsâ'dan peygamberliğine delil olacak mûcizeler istemişlerdi, O da mûcizeleri göstermişti, ama yine inanmadılar. Onların isteklerinin doğru yolu bulmak amacı taşımadığını, inada dayalı istekler olduğunu haber vermektedir. Çünkü onların istekleri doğru yolu bulmak amacı taşısaydı, arzuları yerine getirildiğinde kabul etmeleri gerekirdi. **Bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı** meâlindeki âyette ifade edildiği üzere azap kendilerini yakalayıvermişti, zaten o Ehl-i Kitap, öğrenmek amacıyla değil, inat olsun diye isteklerde bulunuyorlardı. Âyet-i kerîme, kendisine soru yöneltilen kişinin, soran adamın arzu ve iradesine uymak zorunda olmadığına da işaret etmektedir, onun yapması gereken şey kendisince uygun olan delili getirmesidir. Bu ilâhî beyanda, aynı zamanda Mecûsîler'in Ehl-i Kitap'tan olmadığını da göstermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak, **Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar,** diye buyurunca, buradaki Ehl-i Kitap lafzı ile Mecûsîler'in kastedildiği kimsenin aklına gelmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Böylece Mecûsîler'in de Ehl-i Kitap olduğunu iddia edenlerin görüşleri gerçek olmaktan çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

263 el-Müddessir, 74/52-53.
264 el-İsrâ', 17/93.
265 el-Furkān, 25/32.
266 Onlar; bu Kur'ân Muhammed'in uydurmasıdır, şayet o, Allah tarafından gelmiş olsaydı Tevrat'ın bir defada geldiği gibi o da parça parça değil bir defada nâzil olurdu, diyorlardı.
267 el-Furkān, 25/21.

Bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı. Buradaki "sâʿika" (الصاعقة) kelimesi, içinde mahvolmanın da yer aldığı azap demektir, bunu daha önce açıklamıştık[268]. Ehl-i Kitab'ı azabın yakalaması, peygamberliğinin mûcizelerini kendilerine gösterdikten sonra da Mûsâ aleyhisselâmı inkâr etmeleri sebebiyle olmuştur, yoksa Allah'ı görmek istemeleri yüzünden değildir; çünkü sadece görmek istediklerinden dolayı azap onları yakalamış olsaydı, buna bizzat Hz. Mûsâ öncelikle maruz kalırdı, zira o, "Rabbim, bana zatını göster, sana bakayım"[269] demişti. İşte bu, onların inatla karşı çıkmaları ve Allah'ın Resûlü olduğuna dair mûcizelerden sonra da inkâra devam etmeleri sebebiyle azaba uğradıklarını gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler,** buyurmaktadır. Allah Teâlâ burada, onların peygamberleri yalanlamakta ne kadar inatçı ve isyankâr olduklarını, nasıl akılsızca direndiklerini Hz. Peygamber'e (s.a.) haber vermektedir; bunu da kavminin eziyetlerine sabretmesi ve ilk yalanlanan peygamberin kendisi olmadığını bilmesi için yapmaktadır.

98 **[§]Biz Mûsâ'ya apaçık bir delil verdik.** Şöyle denilmiştir: Apaçık delil muhtemelen Hz. Mûsâ'nın göstermiş olduğu, inatçılık yapmayan ve büyüklenmeyen her akıl sahibinin semavî olduğunu anlayacağı mûcizelerdir, bunlarda yed-i beyzâ, asâ, denizin yarılması ve benzerleri gibi insanlar arasında görülmesi mutad olan şeylerden farklıydı.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمُ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِى السَّبْتِ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾

154. "Ant içmeleri sebebiyle (sözleşmeyi desteklemek ve önemine dikkat çekmek için) ***dağı başlarına diktik ve onlara 'Baş eğerek kapıdan girin' dedik; onlara, 'Cumartesi günü sınırı aşmayın' dedik; kendilerinden sağlam söz aldık."***

268 bk. el-Bakara, 2/55.

269 el-Aʿrâf, 7/143.

Ant içmeleri sebebiyle (sözleşmeyi desteklemek ve önemine dikkat çekmek için) dağı başlarına diktik. Tevrat'ı kabul etmediklerinde, bu olay üzerine hemen kabul etmişlerdi. Sonra da O, kendilerinden söz almıştı. Bunu daha önce açıklamıştık[270]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara 'Baş eğerek kapıdan girin' dedik; onlara, 'Cumartesi günü sınırı aşmayın' dedik. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Onlara, 'Cumartesi günü sınırı aşmayın' dedik,** meâlindeki âyetin yorumu şudur: Cenâb-ı Hak burada, Cumartesi günü dünya işinde çalışmayın, kendinizi ibadete verin buyurmuştur. Hafsa'nın mushafında "lâ ta'dû" (لا تعدوا) kelimesi "lâ ta'tedû" (لا تعتدوا) şeklindedir[271]. Ebû Muâz[272] şöyle dedi: Bu kelime "lâ tete'addû" (لا تَتَعَدُّوا) mânasına gelmek üzere iki tâ harfinden biri idgam edilerek "lâ te'addû" (لا تَعَدُّوا) diye de okunur[273]. İstersen tâ'yı dal'a idgam etmeden "ta'tedû" (تَعْتَدُوا) diye de okuyabilirsin.

Kendilerinden sağlam söz aldık. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği şeydir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Allah Teâlâ kime peygamber gönderir de ona iman ederse kendi üzerine sağlam bir söz gerekli kılmış demektir. Mukātil şöyle demiştir: Sağlam söz, Yahudilerin, Allah'ın Tevrat'ta kendileriyle yaptığı anlaşmayı kabul etmeleridir.

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَقَتْلِهِمُ الْاَنْبِيَٓاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللّٰهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ اِلَّا قَليلاً 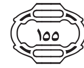

[§]***155. "Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, hak-*** 99
sız yere peygamberleri öldürmeleri ve 'Kalplerimiz kılıflanmıştır' demeleri sebebiyle… Dahası inkârları sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur. Pek azı müstesnâ artık iman etmezler."

---

270 bk. el-Bakara, 2/63.

271 Bu kırâat Âmeş'e nispet edilmiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 7).

272 Bükeyr b. Ma'rûf el-Esedî Ebû Muâz, yahut Ebu'l-Hasan en-Nîsâbûrî veya ed-Dâmeğânî (163/780) künye ve nisbeleri de kendisine atfedilir. Tefsir vardır. Nîsâbûr kadılığında bulunmuş, sonra Dımaşk'a yerleşmiştir. Hadisi Ebû Hanîfe, Mukātil ve diğerlerinden rivayet etmiştir (bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, I, 434; Süyûtî, *Tabakātu'l-müfessirîn*, I, 42).

273 Bu, yedi kırâat imamından Verş'in Nâfi'den rivayetidir (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 240).

Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle. Kisâî şöyle demiştir: Buradaki "mâ" (ما) harfi, sıladır, "fe bimâ nakdıhim mîsâkahum" (فَبِما نَقْضِهِم مِيثَاقَهُمْ) yani "sözlerinden dönmeleri yüzünden" demektir. İbn Mesûd'un mushafında metin şöyledir: "Ve küfrihim bi-âyâtillâhi min ba'di mâ tebeyyenet" (وَكُفْرِهِمْ بآيات الله من بعد ما تبينت) yani "gerçekler ortaya çıktıktan sonra Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle. Mukātil de şöyle demiştir: Tevrat'taki muhtevayı ikrarlarından dönmeleri ve Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, yani İncil'i ve Kur'ân'ı inkâr etmeleri sebebiyle. Bunlardan maksat da Yahudilerdir.

Haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyle. Bu ilâhî beyan peygamberleri gerçekten öldürdükleri mânasına gelebileceği gibi buna yeltenmiş olmaları anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Nitekim Hz. Peygamber'i (s.a.) de birkaç kez öldürmeye yeltenmişlerdi. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Onlar "nebîleri" öldürüyorlardı; "resûller" ise korunmuş kişilerdi, dolayısıyla hiçbir resûl öldürülmemiştir[274]. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Biz elçilerimize mutlaka yardım ederiz"[275]; "Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar"[276] diye buyurmaktadır?

Kalplerimiz kılıflanmıştır demeleri sebebiyle. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanmıştır: Birincisi, onlar "kalplerimiz ilim kabıdır" ne duyarsa ezberler, Kur'ân ise kapalı ve perdeli bir kitaptır diyorlardı[277]. İkincisi, onlar şöyle diyorlardı: Senin söylediğine kalplerimiz kapalıdır[278], ne söylediğini anlamıyoruz, bu şekilde onu okumak, kapalı kalmaktadır[279]. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle

---

274 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Ama Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Andolsun biz İsrâiloğulları'ndan kesin söz almış ve onlara peygamberler (resûller) göndermiştik. Ne zaman bir peygamber (resûl) onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler" (el-Mâide, 5/70). Cenâb-ı Hak burada, onların resûlleri öldürdüklerini haber vermektedir.

275 el-Mümin, 40/51.

276 es-Sâffât, 37/172.

277 Yani Kur'ân kapalıdır, anlaşılmıyor diyorlar, onu makul ve anlaşılır olmamakla itham ediyorlardı.

278 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Dediler ki: Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var; bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır. Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız!" (Fussılet, 41/5).

279 Yani onlar, bizim kalplerimiz kapalıdır, Kur'ân'ı anlamıyoruz, diyorlardı. Alaylı bir şekilde kendilerinin ahmak ve anlayışsız kişiler olduklarını söylüyorlardı. İbn Manzûr şöyle dedi: "Kılıf, bir şeyi içine alan kaptır… Çoğulu "ğalef" (غلف) gelir. Kalbin kılıflı olması, gaflet içinde olması demektir. Sanki o bir kılıfla kaplanmış ve hiçbir şeyi anlamamaktadır. Azîz Kur'ân'da "Onlar, kalplerimiz kılıflanmıştır, diyorlardı" (el-Bakara, 2/88) buyurulmaktadır. Sağırdır mânasına geldiği de söylenmiştir. Kelimeyi "guluf" (غُلُف) şeklinde okuyanlar, çoğul mânasını kastetmektedirler. Yani bir kılıf nasıl içine koyulan şeyin kabı ve muha-

buyurmaktadır: **[§]İnkâr etmeleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür** 100
vurmuştur. Bu cümlenin onların, "Bizim kalplerimiz ilim kaplarıdır, ne duyarlarsa anlar" sözlerinin cevabı ve reddiyesi olması muhtemeldir. Allah Teâlâ burada inkâr etmeleri sebebiyle kalplerine mühür vurduğunu, dolayısıyla hiçbir şey anlamadıklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبِكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلٰى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾

156. "Bir de inkâr etmelerinden ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından."

Meryem'e büyük bir iftira atmalarından. İbn Abbâs şöyle demiştir: Onlar Meryem'e zina iftirası atmışlar[280]. "Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!"[281] demişlerdi. Şöyle de denilmiştir: Bu âyetteki **inkâr etmelerinden** meâlindeki ifade, Hz. Muhammed'i (s.a.) ve Kur'ân'ı inkâr etmelerinden, demektir. **Meryem'e iftira sözü** de, "Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!"[282] demeleriydi.

وَقَوْلِهِمْ اِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللّٰهِ وَمَا قَتَلُوهُ
وَمَا صَلَبُوهُ وَلٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَاِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ
مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ
رَفَعَهُ اللّٰهُ اِلَيْهِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

157. "Allah elçisi Meryem oğlu Îsâ Mesîh'i öldürdük, demeleri yüzünden… Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarmıha gerdiler; (başkası ona benzer kılındığı için) ***şüphe içine düşürüldüler. Onun hakkında ihtilafa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir."***

158. "Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir."

---

fazası ise, bizim kalplerimiz de ilim kabıdır diyorlardı. Bu kelimede lâm harfi sâkin kılınınca "ğulf" diye okunursa kelimenin çoğulu "eğluf" (أَغْلُف) olur ve hiçbir şey anlamıyor mânasına gelir" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, "غلف" md.).

280 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân,* VI, 12; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 727.

281 Meryem, 19/27.

282 Meryem, 19/27.

Mesîh'i öldürdük, demeleri yüzünden… Denilmiştir ki Cibrîl aleyhisselâm Hz. Îsâ'yı (s.a.) bereketle meshettiği için ona Mesîh adı verilmiştir; mefûl mânasında fâil kalıbı kullanılarak, bu kullanım dilde caizdir. Şöyle de denilmiştir: Mesîh, mesheden demektir, çünkü Hz. Îsâ aleyhisselâm hastayı, alaca illetine maruz kalanı ve anadan doğma körü meshedip iyileşmesini sağladığı için kendisine Mesîh denilmiştir. Bu da fâil (الفاعل) mânasına faîl (الفعيل) sîgasıyla caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah elçisi Meryem oğlu Îsâ Mesîh'i öldürdük, demeleri yüzünden. Bazı grupların bu âyet-i kerîme ile iki açıdan ilişkisi vardır. Birincisi, duyularla
101 algılayıp gözle görme olaylarında yanılma ve hata etme ihtimali, [§]ikincisi, mütevatir haberlerin de hatalı ve yalan olma ihtimalidir[283]. Âyette sözü edilen olay hakkında şöyle denilmiştir: Yahudiler, kendisini öldürmek için Hz. Îsâ'yı (s.a.) arıyorlardı, bir evde onu kuşatmışlardı; o sırada yanında Havârîlerden bazıları da vardı. Geceyi Hz. Îsâ'yı koruyarak geçirdiler. Allah Teâlâ Îsâ'ya (s.a.) "Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim"[284] diye vahyetti, o da bunu ashâbına bildirdi ve şöyle dedi: Hanginiz benim şeklime girerek öldürülmeyi göze alır, Allah da kıyâmet günü onu benimle aynı makama koyar? İçlerinden biri; "Ben ey Allah'ın Resûlü'" dedi. Bunun üzerine Allah onun suretini Hz. Îsâ'ya (s.a.) benzetti, Îsâ'yı da katına yükseltti. Sabah olunca insanlar Îsâ'nın benzeri olan kişiyi aldılar ve onu çarmıha gerip öldürdüler[285]. Hz. Îsâ'ya benzetilen kişinin Yahudilerden biri olduğu da söylenmiştir. Bu rivayette şöyle bir detay da bulunmaktadır: Yahudiler kendisini öldürmek istediklerinde Hz. Îsâ (s.a.) bir eve girip saklandı, onu aramak üzere eve geldiler. O sırada onlardan bir adam da kendisini öldürmek üzere eve girdi ve çıkmakta gecikti, arkadaşları onun Hz. Îsâ ile savaşmakta olduğunu zannetmişlerdi. Sonra adam Îsâ suretinde dışarı çıkınca onu öldürdüler[286].

Bu âyetle ilgili olarak bazıları [bir soru sorarak] şöyle demiştir: İnsanlar, kendisine çok benzediği için o adamı Îsâ zannıyla öldürmüşlerdi, halbuki o, Îsâ değildi. Peki, müşahedeye ve gözle görülmeye dayanan bir hususun gerçekte başka bir şekilde olmasının ne engeli vardır? Nitekim o insanlar, o kişinin Îsâ

---

283 İlki, duyularla algılamada hata ihtimali bulunduğundan eşyanın (nesnelerin) gerçekliği yoktur diyen Sofistlerin görüşüdür, ikincisi de Mûtezile'den bazılarının görüşüdür (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 201a).

284 Âl-i İmrân, 3/55.

285 Buna benzer bir rivayet İbn Abbâs ve Katâde'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 14; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 727-728).

286 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 10.

olduğunu müşahede ile ve gözleriyle görmüşlerdi, o, Îsâ değildi. *En doğrusunu Allah bilir ya*. [§]Şu da varki Hz. Îsâ'nın öldürüldüğü haberi de tevatür yoluyla **102**
yayılmıştı, ama bu haber yalandı. Peki mütevatir haberlerin de yalan ve yanlış olabileceğine engel olan şey nedir?[287]

Buna şu cevap verilmiştir: Kıssada anlatıldığına göre Hz. Îsâ'nın (s.a.) öldürüldüğü haberi, altı veya yedi kişi tarafından yayılmıştı. Bu sayıda insan tarafından yayılan bir haber, bize göre âhâd haberlerdendir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın, **(başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler** anlamına gelen beyanındaki bu şüphenin habere yönelik bir şüphe olması mümkündür: Acaba ona benzetilen kişi mi öldürülmüştü, yoksa gerçekten Îsâ mı öldürülmüştü?[288] Bazı rivayetlerde şöyle anlatılmıştır: İnsanların Hz. Îsâ'yı (s.a.) evin içinde aramışlar fakat bulamamışlar, kendilerinden hiçbiri de oradan ayrılmamıştı; bu sebeple "onu öldürdük" dediler[289]. Çünkü onlar, Îsâ'nın eve girdiğini, kendileri de hemen arkasından girdiklerini ve fakat onu bulamadıklarını söyleyecek olsalardı bu, onun peygamberliğinin en büyük delillerinden biri olurdu, bu yüzden öyle demekten hoşlanmamış, yalan olduğu halde "onu öldürdük" demeyi tercih etmişlerdi. İşte bu, bu meselede onların kafalarında meydana gelen bir karışıklıktı. *En doğrusunu Allah bilir*. Bu mümkün olmakla birlikte, onlar, bu anlayışın göz yanılmasından doğduğunu söylemediler. Eğer tefsircilerin söylediği gibi o kendisine benzetilen kişi ise, [§]o zaman bu, Hz. Îsâ'nın peygam- **103**
berliğinin mûcizelerinden biri olur. Demek ki Cenâb-ı Hak, onun mûcizelerini kendisi öldükten sonra da, hayatta iken de insanlar arasında canlı bıraktı demektir[290]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

287 Bu âyette iki açıdan problem vardır. Birincisi, duyularla gerçekleşen algıların yalan ve yanlış olabileceği ihtimalinden dolayı "eşyanın hakikati (nesne ve olayların gerçekliği) yoktur" diyen Sofistlerin problemidir… İkincisi, mütevatir haberin de yanlış olabileceği ihtimalinden dolayı onu delil kabul etmeyen Mûtezile'den bazılarının problemidir. Yahudilerle Hıristiyanlar arasında Hz. Îsâ'nın öldürüldüğü haberinin mütevatir olmasına rağmen bunun yalan olduğu nasıl görülmez?" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 201a).

288 Yani insanlar haberlerin farklılığından dolayı Hz. Îsâ'nın (s.a.) durumundan şüpheye düşmüşlerdi; acaba gerçekten Îsâ mı öldürülmüştü, yoksa ona benzetilen kişi mi? Semerkandî şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın '(başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler' meâlindeki beyanı, ona benzetilen insanın öldürüldüğü mânasına gelebileceği gibi, bu anlama gelmemesi de muhtemeldir, buna göre maksat şüpheye düşürülmek ve karıştırmaktır. 'Onlar şüphe içine düşürüldüler' meâlindeki âyetin anlamı budur, yani onlara mesele karıştırılmıştır. Bununla onun Hz. Îsâ (s.a.) olduğunu zanneden evin dışındaki serseri takımını kastediyorum" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 201a).

289 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 10.

290 Eğer mesele tefsircilerin söylediği gibi o, kendisine benzetilen kişi idiyse, bu da gerektirici bir husus değildir, çünkü mütadın hilafına olarak Hz. Îsâ'nın (s.a.) Allah katına yükseltilmesi ve başka birinin ona benzetilmesi, onun peygamberliğinin mûcizelerinden biri olur.

Onun hakkında ihtilafa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Denilmiştir ki onlar Hz. Îsâ'nın öldürülmesi konusunda kararsızlık içindedir, acaba öldürülmüş mü, yolsa öldürülmemiş mi? Şöyle de söylenmiştir: Onlar Îsâ'nın şahsı hakkında kararsızlık içindedir, yani onun Allah'ın oğlu olup olmadığından şüphe ediyorlar. **Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur.** Yani onlar bu konuda sadece **zanna uymaktadırlar,** kesin bilgiye dayanarak değil, zanna dayanarak konuşmaktadırlar. **Kesin olarak onu öldürmemişlerdir.** Yani onlar kesin olarak zanlarını yok etmediler[291]. **Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır. Allah izzet sahibidir.** Denildi ki **İzzet sahibidir,** yani Allah, onlarla Îsâ arasına girerek kendisini öldürmelerine ve ona ulaşmalarına engel olduğunda izzet sahibiydi. **Hikmet sahibidir.** Yani Allah, onu canlı olarak yükseltmeye hükmetmiştir. **Allah izzet ve hikmet sahibidir,** İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: **Allah izzet ve hikmet sahibidir,** yani O'nun elçileri mâsûmdur; bu husus şu ilâhî beyanlarda yer almıştır: "Allah 'Elbette üstün geleceğim, ben ve elçilerim' diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür"[292]; "Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar"[293]. Biz bu hususu daha önce zikretmiştik[294].

وَاِنْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ اِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهٖ قَبْلَ مَوْتِهٖ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهٖيدًا 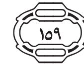

Dolayısıyla bunun, beşerin âciz kaldığı şeylerden olması münasebetiyle kâfirlerin onu aşağılamalarından korunmuş olduğu ortaya çıkar. Biz deriz ki bu, Yüce Allah'tan onun peygamberliği konusunda gelen ve davetinin doğruluğuna işaret eden bir mûcizedir. Bu, duyularla algılananın tabiat kanunlarının uygun oluşuna bir zarar getirmez, çünkü Cenâb-ı Hak, her ne kadar her şey O'nun kudreti dâhilinde ise de tabiatta hâkim kanunu duyu algısını değiştirmeye bağlamamıştır. Tabiata hâkim olan kanuna aykırı olarak meydana gelen mûcize hiçbir zaman tabiatın işleyişini tersine çevirmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 201a; Medîne nüshası, vr. 226a).

[291] Taberî şöyle der: "Bu, bir adamın, zanna dayanarak konuşan ve kesin bilgiye dayanmayan başka birine şöyle demesine benzer: Bu meseleyi ilmen öldüremedin, onu kesin olarak öldüremedin. 'Onu öldüremediler' cümlesindeki zamir, zanna râcidir" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 17).

[292] el-Mücâdile, 58/21.

[293] es-Sâffât, 37/171-172.

[294] bk. en-Nisâ, 4/155.

159. "Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır."

Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir. Bu ilâhî kelâm hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **[§]Ölümünden önce,** beyanı Îsâ'nın ölümünden önce anlamına gelir, **104**
Hz. Îsâ gökten inince herkes ona iman edecek. Hasan-ı Basrî böyle demiştir[295]. Kelbî'nin kanaati şöyle: Deccâl ortaya çıkınca Cenâb-ı Hak Hz. Îsâ'yı indirecek ve o da Deccâl'ı öldürecek, bunun üzerine Ehl-i Kitab'ın geride kalanı ona iman edecek, Yahudilerden ve Hıristiyanlardan müslüman olmayan kimse kalmayacaktır[296]. Bazıları şöyle demiştir: **Herkes ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir,** yani Ehl-i Kitab'tan olan kişi ölmeden önce ona iman edecek, hiçbir Yahudi Îsâ aleyhisselâma iman etmeden ölmeyecektir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği nakledilmiştir: Hiçbir Yahudi Îsâ aleyhisselâma iman etmeden ölmeyecek. Kendisine, kılıçla öldürülse de mi? diye sorulmuş, o da, evet, kılıçla öldürülse de cevabını vermiştir. Ubeyy'in mushafında "illâ leyu'minunne bihî kable mevtihim" (إلا ليؤمنُنّ به قبل موتهم) "Onlar ölmeden önce mutlaka ona iman edecekler şeklindedir[297]. Âyetin tefsiri, şayet bu ikincisi ise, o zaman âyet onların reisleri hakkındadır demektir; onlar liderliklerini ve menfaatlerini kaybedecekler korkusuyla iman etmemişlerdi, ama ölüm gelip çattığında bunları kaybedeceklerini anlayınca, işte o zaman iman ederler. *En doğrusunu Allah bilir*, ama bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur"[298]. Ne var ki o zaman da iman etmelerinin kendilerine faydası olmayacaktır. "Daha önce inanmamış olan kimseye, Rabbinden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[299]. Çünkü o, gerçek bir iman değil azaptan kurtulma arzusunun doğurduğu zorunlu imandır. Şayet gerçek bir iman olsaydı kabul edilirdi, evet o, azabı bertaraf etme imanıdır; tıpkı Firavun'un şu sözü gibi: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[300]. Bu da hakiki iman değil, kendilerinden azabı savma imanıdır, çünkü şayet o gerçek iman olsaydı, mutlaka kabul edilirdi. O sa-

---

295 Bu görüş İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 18; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 733, 735).

296 Buna benzer bir rivayet İbn Zeyd'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 19; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 734).

297 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 20; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 733.

298 en-Nisâ, 4/18.

299 el-En'âm, 6/158.

300 el-Mümin, 40/84.

dece azabı savma imanıdır. Tıpkı Firavun'un "Tam boğulmak üzereyken: Elhak
inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş!"[301] demesi
gibi. Onun imanı da kabul edilmemişti, çünkü o da azabı savma imanı ve zo-
runlu iman idi, gerçek iman değildi. İşte yukarıda izahına çalıştığımız âyet de
bu anlamdadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Bu
âyet-i kerîmenin başlangıcı İbn Mesûd'un mushafında "ve in min ehli'l-kitâbi
105 illâ le-yu'minenne kable mevtihi" (وإن من أهل الكتاب إلا من ليؤمنن قبل موته) [§] Yani "Ehl-i
Kitap'tan olan herkes, mutlaka ölümünden önce iman edecektir" şeklinde;
Hafsa'nın mushafında da "ve in küllün min ehli'l-kitâbi lemmâ le-yu'minenne
bihî kable mevtihi" (وإن كلٌّ من أهل الكتاب لمّا ليؤمنن به قبل موته) yani "Bütün Ehl-i Kitap
ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir" şeklinde yer almıştır. **Mutlaka
iman edecektir** beyanıyla bazıları Allah'a iman edeceğinin kastedildiğini, ba-
zıları Hz. Îsâ'ya, bazıları da Hz. Muhammed'e iman edeceğinin kastedildiğini
söylemişlerdir. Zaten Îsâ aleyhisselâm yeryüzüne inince insanları Muhammed
aleyhisselâma inanmaya davet edecektir.

O da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır. Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: Hz. Îsâ'nın (s.a.) Rabbinin risâletini insanlara tebliğ ettiğine ve kendisinin de O'nun kulu olduğunu ikrar ettiğine **Allah şahitlik edecektir.** Buradaki şehîd kelimesinin, koruyan anlamına geldiği de söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: **Kıyâmet günü** Hz. Îsâ (s.a.) **onlara şahit olacaktır**. Hz. Muhammed (s.a.) **onlara şahit olacaktır** da denilmiştir. Bunların hepsi ihtimal dâhilindedir, kastettiği şeyi en iyi bilen Allah'tır.

فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ
وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾

160. "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık."

Yahudilerin zulmü sebebiyle, önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık. Şayet Kur'ân-ı Kerîm'de bundan başka bir âyet olmasaydı, her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın **Temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık** meâlindeki beyanına, hakiki haramlığa değil, engel olmak anlamı verirdik. Çünkü onlar kâfirdiler, helâlden ve haramdan

301 Yûnus, 10/90.

neler yediklerine aldırmazlar ve onları yemekten çekinmezlerdi. Durum böyle olunca, âyetin "engel olmak" anlamında kullanılmış olduğu anlaşılır. Tıpkı "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik"[302] meâlindeki âyette olduğu gibi; bu, haram kılmak değildi, sadece engel olmaktı, yani ona annesinin dışında başka birinden süt emmesine engel olmuştuk. İşte izahına çalıştığımız âyet de bu anlamda olmalıdır. Şimdi, onlara engel olmak da iki şekilde olur. Birincisi, Hz. Yûsuf'un (s.a.) kıtlık yılları ve Mekke'de yaşanan kıtlık dönemi[303] gibi, yağmurun az yağması sebebiyle ürünün yetişmesine mani olmak şeklinde olur. [§]İkincisi ise ne alış, ne satış ve ne de bağış şeklinde bulun- **106**
ma imkânı verilmeden halkın engellenmesi şeklinde olur. Fakat **Helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık** meâlindeki ilâhî beyan engel olmak anlamına değil, haram mânasına geldiği başka bir âyette sözkonusu edilmektedir: "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları yada kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık"[304]. Cenâb-ı Hak burada, taşkınlıklarının cezası olarak Yahudilere bunların haram kılındığını haber vermektedir. İşte bu âyet, açıklamaya çalıştığımız âyetin, belirttiğimiz gibi hakiki haram kılmak anlamına geldiğine yönelik bir delildir. Âyette zikredilen şeyleri her ne kadar onların helâl saymadıkları muhtemel ise de, onlar helâl saymasalar da faiz alıyorlardı, bundan dolayı onlar kendilerine haram edilmiştir. **Helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık** meâlindeki ilâhî kelâm -Allah rahmet eylesin- âlimlerimizin görüşlerine de delil teşkil etmektedir: Biri, "bu mal falancanındır, ondan satın aldım" dediğinde artık bu mal onundur, kendisinden alınamaz. Onun "bu mal falancınındır, ondan satın aldım sözü" zâhirde, onu falandan aldığı zaman artık mal o falanın değildir demektir ve dolayı bir anlam olarak malın kendisine ait olduğunun ikrarıdır. Sanki o şöyle demektedir: Bu mal falancınındı, ama ben ondan satın aldım. İşte **Helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık** meâlindeki âyet de böyledir, yani bunlar onlara helâldi, demektir. Nitekim İbn Mesûd ile İbn Abbâs'ın mushaflarında da böy-

302 el-Kasas, 28/12.

303 Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: …Kureyş mensupları, Hz. Peygamber'e isyan edince, Resûlullah (s.a.) onlara Yûsuf'un yılları gibi kıtlık yılların oluşması için beddua etmişti. Bunun üzerine bir kıtlık ve zorluk dönemi başladı, o kadar ki insanlar kemikleri bile yemeye yönelmişti. Kişi göğe bakardı da yaşadığı zorluktan dolayı gökle kendi arasında bir dumanın bulunduğunu görür gibi oluyordu (Buhârî, "Tefsîr", 44/2; Müslim, "Sıfatü'l-münâfikīn", 40).

304 el-En'âm, 6/146.

ledir: "Harremnâ aleyhim tayyibâtin uhıllet lehum" (حرّمنا عليهم طيبات أُحلّت لهم), yani daha önce onlara helâl olan şeyleri biz kendilerine haram kıldık[305].

107 **[§]Pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden,** yani insanları Allah'ın yolundan çok çeşitli şekillerde engelledikleri için. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, onlar câhilleri ve akılsız kişileri Allah yolundan engelliyorlardı; bâtıl olan ve Allah yolunun dışında kalan hususlara kılavuzluk ediyorlardı, bu engelleme ihtimal dâhilindedir. Diğeri de, onlar öldürme ve savaş yoluyla insanları Allah'ın yolundan engelliyorlardı.

وَاَخْذِهِمُ الرِّبٰوا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَاَكْلِهِمْ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ
وَاَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٦١﴾

161. "Kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."

Kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları yüzünden. Bu ilâhî beyan, faizin Muhammed ümmetine haram kılındığı gibi diğer bütün ümmetlere de haram kılındığına delâlet etmektedir. **Haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden,** meâlindeki beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, onlar rüşvet alarak insanların mallarını haksızlıkla yiyorlardı. "Onlar haram yemekte yarışıyorlardı"[306] meâlindeki âyetten maksadın da rüşvet olduğu söylenmiştir. Diğer ihtimal ise, şöyle denilmiştir: Onlar Tevrat'taki hükümleri değiştirerek halkın ve câhil kişilerin mallarına el koyuyorlardı. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür.

İçlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık cümlesinin mânası açıktır.

لٰكِنِ الرَّاسِخُونَ فِى الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلٰوةَ وَالْمُؤْتُونَ

305 İbn Abbâs'ın (r.a.) kırâati için bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, 77; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 743.

306 "Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!" (el-Mâide, 5/62).

الزَّكٰوةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اُو۬لٰٓئِكَ سَنُؤْت۪يهِمْ اَجْرًا عَظ۪يمًا ﴿١٦٢﴾

162. "Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar başkadır. İşte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz."

Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlar. Allah Teâlâ burada ilimde derinleşmiş olanları istisnâ etmiştir. Rusûh, bir şeyin kalpte sağlam olarak yerleşmesidir. İlim kalpte yerleşmiş, iman kalpte yerleşmiştir, denilir. **Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla müminler -ki bunlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler- namazı kılanlar** meâlindeki ilâhî beyan hakkında Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu bir kâtip hatasıdır, o, "ve'l-mukīmûne's-salâte ve'l-mu'tûne'z-zekâte" (والمُقِيمُون الصّلاَةَ وَالْمُؤْتُونُ
الزّكَاةَ) şeklindedir[307]. **[§]**İbn Mesûd'un mushafında da "ve'l-mukīmûne's-salâte 108
ve'l-mu'tûne'z-zekâte" (والمُقِيمُون الصّلاَةَ وَالْمُؤْتُونُ الزّكَاةَ) şeklindedir[308]. Kisâî şöyle demiştir: Bizim kırâatimiz, "ve'l-mukīmîne's-salâte" (وَالْمُقِيمِينَ الصّلاَةَ) şeklindedir; yani Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana inanırlar, namazı kılmak gerektiğine de inanırlar; tıpkı Allah Teâlâ'nın Bakara sûresinde "asıl erdemli kişi, Allah'a iman edendir"[309] buyurması gibi. Bunun anlamı şudur: Asıl erdem, Allah'a iman etmektir. Bazıları şöyle demiştir: **Onlar sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler** ve namazı kılanlara, yani peygamberlere. Hafsa'nın (r.a.) mushafında ise şöyle kaydedilmiştir: "Lâkini'r-râsihûne… ecren azîmen" (لكن الراسخون ... أجراً عظيماً)

Onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler sana indirilene ve senden önce indirilmiş olana iman ederler. Namaz kılmak ve zekat vermek emrine iman ederler, Allah'a ve âhiret gününe inananlara büyük mükâfat vereceğiz". Ubey b. Kâb'ın rivayeti de (المُقِيمِين الصّلاَةَ) şeklindedir[310].

---

307 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 25; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 744-745.

308 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 25; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 13.

309 el-Bakara, 2/177.

310 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 26; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 13.

اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَوْحَيْنَٓا
اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعٖيسٰى
وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَ وَاٰتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾

163. "Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yakūb'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Bu ilâhî beyan hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki: **Nûh'a vahyettiğimiz gibi** kısmının başında yer alan **gibi** anlamındaki kâf (ك) bağlantı harfi olup anlamı da şudur: Biz Nûh'a ve ondan sonra zikredilen peygamberlere vahyettiğimiz şeyi sana da vahyettik, yani sana indirilenle diğer peygamberlere indirilen şeyler arasında fark yoktur, şu ilâhî beyanlarda zikredildiği gibi: "O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır"[311]; "Bunlar önceki kitaplarda da vardır"[312]. Şöyle de söylenmiştir: **Biz, Nûh'a** ve diğer zikredilenlere deliller ve mûcizeler **vahyettiğimiz gibi sana da** deliller ve mûcizeler
109 **vahyettik. [§]**Yani Allah Teâlâ diğer peygamberlerin risâlet ve nübüvvet iddialarını doğrulayan delilleri ve mûcizeleri onlara verdiği gibi -ancak ümmetleri onlara inanmamıştır- sana da risâletine ve nübüvvetine işaret eden çeşitli deliller ve mûcizeler vermiştir. Şöyle de denilmiştir: Yahudiler; şayet Muhammed peygamber olsaydı, Mûsâ'ya vahiy sözkonusu olmadan bütün halinde bir kitap verildiği gibi, ona da bütün halinde kitap verilmesi gerekirdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: **Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.** Yani Mûsâ'ya (s.a.) bütün halinde kitap verildiği gibi diğer peygamberlere bütün halinde verilmemiş[313], fakat onlar da resûl olmuşlardır. Buna göre kendisine Mûsâ aleyhisselâm gibi bütün halinde kitap verilmeyen Muhammed aleyhisselâm da resûldür. Böyle

311 eş-Şuarâ, 26/196.

312 el-A'lâ, 87/18.

313 Bu ifadeyi kaynaklarda aynı şekilde bulamadım, ama İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Sükeyn ve Adî b. Zeyd dediler ki: Ey Muhammed! Biz Mûsâ'dan (s.a.) sonra Allah'ın bir insana bir şey indirdiğini bilmiyoruz. Onların bu sözü üzerine Cenâb-ı Hak, "Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik" meâlindeki âyeti indirmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 28; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 745).

yapması Allah'ın dilediğini yapan bir varlık olmasından dolayıdır. O, dilediğine bütün halinde kitap verir, dilediğine de farklı zamanlarda vahiyler gönderir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Biz İbrâhim'e, İsmâil'e, İshak'a ve Yakūb'a vahyettik ve zikredilen diğerleri; Hz. İbrâhim'in ve Allah Teâlâ'nın ondan sonra sıraladığı evlatlarının şu ilâhî beyanından sonra zikredilmesi ihtimal dâhilindedir: **Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.** Böyle olunca Hz. İbrâhim ile diğer belirtilenlere özel bir atıf yapılmış olur. Çünkü Cenâb-ı Hak Hz. Nûh'tan sonra diğer peygamberleri anmıştır, böylece onlar ona dâhil olmuştur. Sonra da diğerlerini, üstünlüklerini ve özelliklerini anlatmak için belirtmiştir. **Ondan sonra gelen peygamberler** meâlindeki ifadesiyle, Hz. Nûh ile Hz. İbrâhim arasındaki peygamberlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir; ardından da Cenâb-ı Hak yeni bir cümleye başlayarak şöyle buyurmuştur: ve **Biz İbrâhim'e** ve adı geçenlere **vahyettik.** Hafsa'nın mushafında ise metin şöyledir: "İnnâ evhaynâ ileyke… ilâ İbrâhîme" (إنا أوحينا إليك ... إلى إبراهيم), yani "Biz Nûh'a vahyettiğimiz gibi, ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi ve İbrâhim'e vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik" şeklindedir. Bu rivayet de sözü edilen ümmetlere yeni bir vahyin hitap ettiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet, Karmatîler'in[314] görüşlerini reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar-
dı: Peygamberler altı, yedincisi zamanın kāimi, yani kendi imamlarıdır. [§] 110
Gerçek şu ki Cenâb-ı Hak bu âyette on sayısını aşkın peygamberi zikretmiştir, bu onların yalanını, muhayyilelerinin Şeytan tarafından karmakarış edildiğini ve kalplerini Şeytan'ın süslediğini göstermektedir.

وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾

314 Ebu'l-Hasan el-Eş'arî Karmatîler'i Râfizîler'den saymıştır. Onların, imametin Ca'fer-i Sâdık'tan sonra torunu Muhammed b. İsmâil'e geçtiğini iddia ettiklerini söylemiştir. Onlar Muhammed b. İsmâil'in ölmediğini, bugüne kadar hayatta olduğunu, yeryüzüne hâkim olmadan ölmeyeceğini, çünkü onun mehdî olduğunu iddia ediyorlardı. Bu konuda seleflerinden naklettikleri bir takım haberleri delil gösterir, bu haberler yedinci imamın kāimi (imam adına işleri yürüten) olduğunu göstermektedir (bk. Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, I, 26). Uygun olan, Bağdâdî'nin yaptığı gibi onların Bâtınîler'den sayılmasıdır, Bağdâdî onların Hamdân b. Karmat'a mensup olduklarını zikretmiştir. Hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda çeşitli fitneler ve savaşlar çıkarmışlardı (bk. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, I, 267, 272-275).

164. "Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu."

Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Yahudiler şöyle demişlerdi: Nasıl oluyor da zikredilen peygamberler arasında Mûsâ'nın ismi geçmiyor? Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık,** diye başlayan âyeti indirmiştir. Burada işaret edilen peygamberler, Mekke'de nâzil olan En'âm sûresinde[315] ve diğer yerlerdeki âyetlerde zikredilmektedir. Bunun Medenî sûre olduğu da söylenmiştir. Sonra, **Bir kısmını ise sana anlatmadık,** meâlindeki ilâhî beyanda çeşitli deliller bulunmaktadır. Birincisi, bütün peygamberlere iman ettikten sonra onları tek tek ve sırasıyla bilmek imanın şartından değildir; çünkü Cenâb-ı Hak peygamberlerin bazılarını anlatmadığını haber vermektedir. Şayet onların hepsini bilmek imanın şartı olsaydı, Allah Teâlâ mutlaka hepsini anlatıp bir kısmını terketmesi ihtimali bulunmazdı. Bu durum, onları tek tek bilmenin imanın şartı olmadığına delildir. *En doğrusunu Allah bilir*. İkincisi, iman bilmek değil, tasdiktir. Zira insan bütün peygamberleri bilmekle değil, onlara toptan inanmak ve tasdik etmekle sorumlu tutulmuştur.

[Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ İle Konuşması]

Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ kelâmı ve sesi yarattı, sonra bunları Mûsâ'nın kulağına duyurdu. Diğerleri şöyle demiş: Allah Mûsâ için bir kitap yazdı ve o kitap sayesinde onunla konuştu, işte **Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu** meâlindeki cümlenin mânası budur, yoksa Mûsâ vasıtasıyla kendi sözlü ile konuşmuş değildir. Aslında biz konuşmanın nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz; sadece O'nun bulunmayan bir sesi ihdas ettiğini ve onu Mûsâ aleyhisselâma -nasıl dilemiş, ne dilemiş ve neden dilemişse- öylece işittirdiğini bilmekteyiz. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ezelî olmakla nitelendirilen
111 kelâm sıfatı, harfler, heceler ve seslerle nitelendirilemez; ayrıca [§]yaratıkların kelâmının nitelendiği niteliklerle de asla nitelendirilemez. "Bu, Allah'ın sözü-

315 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir. Biz ona İshak ve Yakūb'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nûh'u ve onun soyundan Dâvûd'u, Süleymân'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u doğru yola iletmiştik. Biz, iyileri böyle ödüllendiririz. Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve İlyâs'ı da (doğru yola iletmiştik). Hepsi de iyilerden idi. İsmâil, Elyesa', Yûnus ve Lût'u da (hidâyete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık" (el-En'âm, 6/83-86).

dür" ifadesi ancak insanların ifade tarzına uygunluk ve mecâz olarak kullanılır, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için"[316]. O'nun, ezelî olmakla nitelenen Allah'ın kelâmını işitmesi mümkün değildir. Ama insanların ifade tarzına uygun olsun diye ve mecâzî olarak böyle denir. **Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ona mahsus bir şeydir anlamına gelir. Çünkü Allah'ın gönderdiği her peygamberin başkasında bulunmayan, sadece kendisine has bir özelliği vardır. İşte bu da Mûsâ aleyhisselâmın hususiyetidir, zira Cenâb-ı Hak orada hiçbir vasıta ve elçi olmaksızın kendisiyle konuşmuştur, diğer peygamberlere ise gönderdiği vahiylerle veya elçiler vasıtasıyla konuşmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu. Burada kullanılan mastar kipi (teklîm), sözün hakikatine işaret etmektedir. Çünkü mastarlar dilde, kullanıldığı şeyin hakikatini tekit eder. Mûsâ aleyhisselâmın "Kelîmullah" diye ismine ek yapılması ve halkın dilinde dolaşan "Allah Mûsâ ile konuştu" sözü de bunu teyit etmektedir. İşte bu şunu göstermektedir ki Mûsâ'nın diğer peygamberlerin hiçbirinde bulunmayan özelliği, Allah'ın kendisiyle konuşmuş olmasıdır. Buna mukabil vahiy alması ve kendisine kitap verilmesi konusunda ise diğer peygamberlerle aynı durumdadır. Allah Teâlâ onu Mûsâ'ya ait bir özellik diye nitelendirdiği için bu yönüyle diğer peygamberlerden ayrılmaktadır. Her ne kadar bir peygamberin hususiyeti, bazan bütün peygamberlerin ortak olduğu bir anlama çekilmesi mümkün olsa da, yukarıda belirtildiği üzere yine de birçok peygamberin faziletini gösteren isimleri veya sıfatları vardır. İşte Allah'ın Mûsâ aleyhisselâmla konuşması da bu mânadadır.

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّٰهِ حُجَّةٌ بَعْدَ
الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾

[§]165. "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların 112
peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir."

Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik. Cenâb-ı Hak, kendisine itaat edenin ulaşacağı akıbeti müjdelemek, isyan edeni de varacağı akıbetle korkutmak üzere elçiler gönderdiğini haber vermektedir. Bu, varacağı bir

[316] et-Tevbe, 9/6.

akıbet olmayan her işin abes olduğunun, bir hikmet taşımadığının bilinmesi içindir. Peygamberler insanları sonucu ve akıbeti olan bir şeye davet etmişlerdir. Zira her bir insan, akıbeti olmayan her işin hikmete dâhil olmadığı fikrine sahiptir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik** meâlindeki ilâhî kelâmın mânası işte budur; Allah'a itaat edeni cennetle **müjdeleyen**, O'na isyan edeni de cehennemle **korkutan peygamberler**.

İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye. Bu ilâhî beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, **insanların "bize peygamberler göndermedin diye** Allah'a karşı bir delilleri olmasın -her ne kadar onların Allah nezdinde gerçekte böyle bir delilleri yoksa da- evet yok ki şöyle diyebilsinler: "Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık"[317]. Diğeri de, **İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye** meâlindeki âyette belirtilen delil, gerçek bir delil anlamına gelebilir. Fakat bu, bilinmesi akıl yoluyla değil, peygamberin bildirmesi yoluyla mümkün olan ibadetler ve şer'î hükümler hakkında sözkonusudur. Dinin kendi varlığına gelince, o akıl yoluyla bilinir, dolayısıyla insanların bu konuda Allah'a karşı ileri sürebilecekleri mukabil bir delilleri yoktur, çünkü insan, şayet düşünür ve tefekkürde bulunursa kendisini Allah'ın varlığına, birliğine ve O'nun Rab olduğuna götürecek deliller her insanın yaratılışında vardır. Fakat onların haklı bir gerekçeleri olmasa bile, Cenâb-ı Hak yine de insanların tutunacakları gerekçelerin önünü kesmek için peygamberler göndermiştir. Delil ve gerekçe ileri sürmek ancak ibadetler ve şer'î hükümler konusunda mümkün olsa da,
113 [§]Allah yine de onların tutunacakları her türlü delilin önünü kesmek için peygamberler göndermiştir[318]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

317 Tâhâ, 20/134.

318 Şârihin açıklaması: Burada şöyle bir problem vardır: Kul, Allah'a karşı nasıl bir delil ileri sürebilir ki Allah Teâlâ peygamberler göndermek suretiyle kendisine karşı ileri sürülecek bu delillerin önünü kesmiş olsun? Bunun cevabı şudur: Güzel olanla çirkin olan, gerekli olanla sakıncalı olan hususların akıl yoluyla bilinebileceğini benimsemeyen şöyle demektedir: Hadisçilere göre Allah Teâlâ, günah işlesin işlemesin dünyada ve âhirette kullarından dilediğine azap etme hakkına sahiptir, hiçbir kimse Allah'a karşı bir delil ileri süremez… Çünkü O, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Yine onlara göre peygamberler göndermek küfrün delilini kesmek için değil, delil ileri sürmenin önünü kesmek içindir; çünkü Allah Teâlâ peygamber göndermeseydi, kâfirler kendilerinden azabı defetmek için delil ileri sürebilirlerdi. Nitekim O, şöyle buyurmaktadır: "Onlar şöyle diyeceklerdi: Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık" (Tâhâ, 20/134). Hakikatte onların delil ileri sürmeleri sözkonusu değilse de, buradaki kesin delilden (huccet) maksat, onlarca delili tartışmaktan (ihticâc) ibarettir. Ehl-i Sünnet'ten ve diğerlerinden akıl yoluyla bilinir diyen rey ehlinin geneli de aynı görüşü

Allah izzet ve hikmet sahibidir. Yani O'nun izzetli kılmak istediği birine ve zelil kılmak istediği birine, bunları yapmaktan hiçbir şey âciz bırakamaz. **O, hikmet sahibidir,** her şeyi ait olduğu yere koymasını bilir. Bunun izahını çeşitli yerlerde yapmıştık.

لٰكِنِ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَٓا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِه۪ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُونَ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَه۪يدًا ﴿١٦٦﴾

166. "Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) ***indirdiğine şahitlik eder; melekler de şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah yeterlidir."***

Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder; melekler de şahitlik ederler. Bu âyet iki şekilde açıklanmıştır. Denilmiştir ki Allah, kıyâmet günü şahitlik edecektir, **Melekler de**
şahitlik ederler ki sana indirilen bu Kur'ân, **[§]**Allah tarafından indirilmiştir; 114

---

benimser: "İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye" meâlindeki âyette, aklın bilgi kaynağı olduğu dinin aslı gibi konularda delilin hakikati değil, "delil ileri sürmek" kastedilmektedir. Her ne kadar onlara göre dünyada ve âhirette kötü fiili cezalandırmak akıl cihetinden mümkün ise de, Ehl-i Sünnet'e göre bu cezalandırma onun çirkin olmasından değildir. Mûtezile ise buna karşı çıkar ve o bir bedeli olmayan çirkinliktir, der. Fakat Allah, küfrün, zulmün ve benzeri şeylerin çirkin olduğuna dair deliller koymuştur, bunların çirkin olduğunu akıl yoluyla bilmek de mümkündür. Zira düşünüldüğü takdirde kendisini Allah'ın birliğine götürecek deliller herkesin yaratılışında mevcuttur. Çirkin olduğuna dair delillerin varlığına rağmen inkâra kalkışmak, mâsiyettir ve günahtır. Dolayısıyla inkârda ve imanı terketmekte kimsenin mazereti olamaz. Buna göre peygamberleri göndermek de delilin önünü kesmek için değil, bilâkis delil ileri sürmenin (ihticâc) önünü kesmek içindir. Kötülük ve benzeri şeyleri aklın bilmesi gereklidir demeyen Bişr [b. Gıyâs] gibi bazı Ehl-i Rey mensuplarına gelince, onlar peygamberleri göndermek delilin önünü kesmek içindir, derler. Çünkü dünyada insanın, 'emredilen şey terk edildiğinde ve yasaklanan şey yapıldığında bunlara karşılık olarak azap konulduğuna dair bana neyi emrettiğini ve neyi yasakladığın bilmiyordum' demesinden daha makul bir mazeret olmaz. Cenâb-ı Hak şayet peygamber göndermeseydi, kendilerine azap edilmesi halinde kâfirler Allah'a karşı bu şekilde delil ileri sürebilirlerdi. Şu halde onların kanaatine göre peygamberleri göndermek delilin önünü kesmektir, böylece âyetin hakikatine uygun amel edilmiş olur. Akılcı olan Ehl-i Rey'den Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mensuplarına gelince onlar, bilinmesi akla değil işitmeye (vahye) bağlı olan konularda peygamber göndermek, delili geçersiz kılma amacı taşıdığını söylerler. Yani ibadetler ve şer'î hükümler de bilinir, bunların aslını değil, miktarını ve yapılış zamanlarını kastediyorum. Bunlar da akıl yoluyla bilinir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 203b; Medîne nüshası, vr. 229b).

onların “Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor”[319], “Bu ancak düzmece bir yalan”[320] ve “Bu, uydurmadan başka bir şey değil”[321] dedikleri gibi değildir. Şöyle de denilmiştir: **Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder.** Yani yaratıkların bir benzerini meydana getirmekten âciz kaldığı ve onun ancak Allah tarafından geldiğini ikrar etmek zorunda kaldığı âyetleri ve delilleri açıklar. *En doğrusunu Allah bilir*. **Onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdi.** Bu ilâhî beyan iki şekilde anlaşılabilir. Biri, Allah Teâlâ bu âyetleri ve delilleri, Rab olduğunun âyetleri ve semâvî delilleri olduğu bilinsin diye indirmiştir anlamına gelebilir. Diğeri de, **Onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdi,** yani kimin kabul edeceği ve kimin etmeyeceğini bilerek indirmiştir, mânasına da gelebilir. Yoksa o, yeryüzü sultanlarının birbirlerine gönderdikleri ve kabul edilip edilmediğini, kimin kabul edip kimin etmeyeceğini bilmedikleri bazı mesajlar ve hediyeler gibi değildir. Şayet onlar bunu bilselerdi, kabul etmeyeceklerinden dolayı ne elçileri ve ne de hediyeleri gönderirdi. Yüce Allah burada kimin kabul edip kimin etmeyeceğini kendinden olarak bildiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve şahit olarak Allah yeterlidir. Yukarıda belirttiğimiz iki yorumdan birine göre Allah kıyâmet günü ona şahit olmak üzere indirmiştir. Buradaki **şehîd** (شهيد) lafzının, açıklayan anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani âyetleri ve delilleri açıklayıcı olarak Allah yeterlidir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak “Onlar arasından ilimde derinleşmiş olanlarla …” diye başlayıp da “Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın!” kısmına kadar devam eden[322] âyeti indirince, Kureyş mensupları “senin söylediklerinin hak olduğuna kim şahitlik edecek? demişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle**
115 **(ilminin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder; [§]melekler de şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah yeterlidir.** Aynı zamanda “De ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir”[323] âyetini de indirmişti[324].

---

319 en-Nahl, 16/103.

320 Sebe', 34/43.

321 Sâd, 38/7.

322 en-Nisâ, 4/162-165.

323 el-En'âm, 6/19.

324 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Fakat İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Bir grup Yahudi Resûlullah'ın yanına gelmişti, Hz. Peygamber (s.a.) onlara, “Benim Allah'ın Resûlü olduğumu sizin bildiğinizi vallahi ben de biliyorum” demişti. Onlar, “Biz

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾

167. "İnkâr eden ve Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır."

İnkâr edenler. Yani Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. İnsanları **Allah yolundan alıkoyanlar şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır.** Yani doğru yoldan çok uzak kalıp, şaşkın şaşkın dolaşmaktadır. **Doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır** meâlindeki beyan; kurtuluş imkânı olmayan bir helâke uğramışlardır anlamına da gelebilir. Bu konuyu daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللّٰهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

168-169. "İnkâr edenleri ve hakkı gözetmeyenleri, Allah asla bağışlayacak değildir. Onları, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem yolundan başka bir yola da yönlendirecek değildir. Bu da Allah için çok kolaydır."

İnkâr edenleri ve hakkı gözetmeyenleri. Yani Allah'ın âyetlerini ve kesin delillerini inkâr edenler, **Hakkı gözetmeyenler,** yani Allah'ın emrini gözetmeyip terk edenler. **Hakkı gözetmeyenler** meâlindeki beyanın, kendilerini Allah'tan başkasına kul yapan ve O'ndan başkasına ibadet edenler anlamına da gelebilir; halbuki Cenâb-ı Hak onları, ibadetlerini kendisine yapmaları için yaratmıştır. Şu halde onlar kendilerini yanlış bir konumda tutmuşlardır. Bundan dolayıdır ki Allah kendilerini zulüm ve hakkı gözetmemekle nitelendirmiştir. Çünkü zulüm bir şeyi ait olduğu yere koymamaktır. Şöyle bir ihtimal de vardır: Onlar her ne kadar kendilerine zulmetmeyi kasdetmemişlerse de bu zulmü

---

bunu bilmiyoruz" diye karşılık vermişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti indirmiştir: "Fakat Allah, sana indirdiğine, onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder; melekler de şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah yeterlidir" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 31; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 750).

yapmışlardır, çünkü yaptıklarının neticesi kendilerine dönecektir, sanki kendilerine zulmetmiş konumundadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

116 **[§] Allah onları asla bağışlayacak değildir. Onları, cehennem yolundan başka bir yola da yönlendirecek değildir.** Cenâb-ı Hak burada sanki dolaylı bir şekilde onları cehenneme giden yoldan başka bir yola yönlendirilmeyeceğini beyan etmektedir. Bunun, müfessirlerin söylediği anlama gelmesi de muhtemeldir, onlar şöyle demiştir: Allah Teâlâ onları İslâm yoluna değil cehennem yoluna, yani küfür ve şirk yoluna yönlendirecektir, çünkü bu ikisi, dünyada cehennemin, İslâmiyet ise yine dünyada cennetin yoludur. Bu ve bir önceki âyet, Allah Teâlâ'nın ebediyen iman etmeyeceklerini ve küfür halinde öleceklerini bildiği bir kavim hakkındadır. Zira O, kendilerini bağışlamayacağını ve onlara doğru yolu göstermeyeceğini haber vermiştir.

İçinde ebedî olarak kalacaklardır. Bu da Allah için çok kolaydır; mânası açıktır.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَاٰمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

170. "Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Şu halde kendi iyiliğinize olarak iman edin. Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah sınırsız ilim ve hikmet sahibidir."

Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Buradaki **Rabbinizden gerçeği getirdi** meâlindeki ifade, Allah'ın sizin üzerinizdeki hakkını getirdi anlamına gelebilir; sizin birbiriniz üzerindeki hakkı mânasına da gelebilir. **Size Peygamber geldi**, yani bütün bunları açıklamak üzere Allah tarafından size peygamber geldi. **Peygamber rabbinizden size hakkı getirdi** anlamına gelen cümledeki hak kelimesi, bâtılın zıddı ve mukabili olan hak anlamına da gelmesi muhtemeldir. Şayet inat etmez ve büyüklenmezseniz Allah Teâlâ hak ile bâtılı birbirinden ayırmış ve tereddütleri ortadan kaldırmıştır. **Şu halde kendi iyiliğinize olarak iman edin.** Çünkü onların iman etmelerine engel olan şey, iktidar düşkünlüğü ve kendilerine ait menfaatlerin ortadan kalkmasıydı. Bundan dolayı O, **Kendi iyiliğinize olarak iman edin** buyur-

muştur. Çünkü iman, sizin için dünyada da âhirette de devam edecek, asla yok olmayacaktır. Aslında bu, bir süre sizde bulunan, sonra süratle elinizden kayıp giden şeylerden daha hayırlıdır.

Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak insanlara emrettiği ve nehyettiği şeyi kendi ihtiyacı veya menfaati için değil, bizzat onların ihtiyacı ve menfaati için
emrettiği ve yasakladığını haber vermektedir. [§]Çünkü göklerde ve yerde bu- **117**
lunan şeylerin kendisine ait olan ve bunların mülkiyetine sahip bulunan zatın bir ihtiyacı ve çıkarı olamaz, O zatıyla zengindir, her şeyden müstağnidir. **Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır,** buradaki diğer bir anlam da şöyledir: Şayet siz inkâr ederseniz, Allah Teâlâ kendisine itaat edecek sizden başka kimseleri yaratmaya kādirdir, çünkü göklerde ve yerde olan her şey O'nundur.

Allah sınırsız ilim ve hikmet sahibidir. Sınırsız ilim sahibidir. Yani sizin genel durumunuzu bilmeden değil, bilerek yaratmıştır, ayrıca O sizin dirliğinizi de, bozuk halinizi de bilir. **Hikmet sahibidir,** çünkü her şeyi ait olduğu yere koyandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فٖى دٖينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا
الْحَقَّ اِنَّمَا الْمَسٖيحُ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّٰهِ وَكَلِمَتُهُ اَلْقٰيهَٓا
اِلٰى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَا تَقُولُوا ثَلٰثَةٌ اِنْتَهُوا
خَيْرًا لَكُمْ اِنَّمَا اللّٰهُ اِلٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُٓ اَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِى
السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكٖيلًا ﴿١٧١﴾

171. "Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, 'üçtür' demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."

Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin. Dinde aşırı gitmek, Cenâb-ı Hakk'ın onlar için koyduğu sınırı aşmaktır. Haddi aşmak anlamına gelen "i'tidâ" (الاعتداء) kelimesi de böyledir, söz ve fiil olarak Allah'ın koyduğu sınırı aşmaktır. Bazıları şöyle demiştir: Burada geçen "guluv" (الغلوّ) kavramın tefsiri, **Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin** meâlindeki âyette yapılmaktadır. Allah'a layık olmayan şeyi söylemek, haddi aşmaktır. Şöyle de denilmiştir **Aşırı gitmeyin,** yani dininizde derinlere inip zorlaştırmayın, çünkü bu tutum sizi, Allah'a iftira etmeye ve söylenmesi helâl ve layık olmayan şeyleri dile getirmeye sevkeder.

Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Sadece doğru
118 olanı söyleyin. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **[§]Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin** meâlindeki beyan Yüce Allah'ın çocuğu vardır, eşi vardır demeyin demektir.

Meryem oğlu Îsâ Mesîh ancak Allah'ın elçisidir. Burada **Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin** meâlindeki beyan, hakikatte bütün insanlara yöneliktir, çünkü insanların tamamının dinlerinde aşırı gitmemeleri gerekmektedir. Ama dış görünüş itibarıyla Ehl-i Kitap hakkındadır, onlardan maksat da sadece Hıristiyanlardır, başkaları değil. Dolayısıyla şu husus bilinmelidir ki lafzın umûmî olmasıyla her zaman umûm kastedilmez, keza lafzın hususî olmasıyla da daima husus hedef alınmaz. Binaenaleyh bazan âm (العامّ) lafızla hâs, bazan da hâs (الخاصّ) lafızla âm kastedilir. Buna göre âm lafızla her zaman âmmın, hâs lafızla da hâssın kastedildiğine inanan kişinin anlayışı yanlıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Hıristiyanlar, Hz. Îsâ'nın (s.a.) Meryem'in oğlu olduğunda ittifak ettikten sonra üç gruba ayrılmışlardır. Bazıları o, tanrıdır demiş, bazıları tanrının oğludur, bazıları da üçün üçüncüsüdür, yani Rab, Mesîh ve anası görüşünü belirtmiştir. Cenâb-ı Hak onları, bu sözlerinden dolayı tekzîp etmiş, onun Allah'ın elçisi ve Meryem'in oğlu olduğunu haber vermiştir. Şayet o, ilâh olsaydı annesinin de öncelikle ilâh olması gerekirdi, çünkü annesi Îsâ'dan daha öncedir, önce olanın, sonra gelenden tanrı olmaya daha layıktır. Ayrıca çocuk edinen biri, kendi cevherinin dışından olan başka bir cevheri tercih etmez. Şayet ilâh olduğu iddia edilen Hz. Meryem, çocuk edinmesi mümkün olan türden olsaydı beşer cevher cinsinden edinmezdi, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız"[325].

[325] el-Enbiyâ, 21/17.

[Hz. Îsâ'nın Yaratılışı]

[§]Îsâ, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. 119
Bazıları şöyle demiştir: Buradaki "O'nun kelimesidir" ifadesinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın "ol!" demesidir ki o da hemen olmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu konuda bütün yaratıklar Îsâ gibidir, çünkü bütün yaratıklar Allah Teâlâ'nın "ol!" emriyle olmuştur, dolayısıyla bu hususta Îsâ aleyhisselâmın özel bir durumu yoktur. İşin aslı şudur: Hz. Îsâ, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı bir kelimesi olduğu için Allah'ın kelimesi diye isimlendirilmiştir. Fakat o kelimenin ne olduğunu biz bilmemekte, sadece onu Meryem'e ulaştırdığı bir kelime ile yarattığını bilmekteyiz. Nitekim O, Âdem'i topraktan yaratmış ve ona nispet edilmiş[326], Havva'yı da Âdem'in kaburga kemiğinden yaratmış ve onu Âdem'e nispet etmiştir[327]. Diğer yaratıkları nutfeden yaratmış, onları da ona nispet etmiştir[328]. Buna göre Allah Îsâ'yı Meryem'e ulaştırdığı bir kelime ile yaratınca, ona nispet edilmiştir. Fakat Âdem'in ve diğer insanların yaratılışında halden hale değişime uğradıklarını belirtmiş, fakat bundan Îsâ hakkında bahsetmemiştir. Onun hususiyetinin bundan ibaret olması ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'ndan bir ruhtur. Cenâb-ı Hak "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[329] meâlindeki beyanında aynı şeyi söylemektedir; ölüleri onunla diriltti̇ği için rûh diye isimlendirilmiştir. Görmez misin ki Yüce Allah Kur'ân'a da rûh adını vermiştir? şu âyet-i kerîmede göründüğü üzere: "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik"[330]. Bedenleri ruhlarla hayata kavuşturduğu

---

326 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah nezdinde Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona 'ol' dedi ve oluverdi." (Âl-i İmrân, 3/59).

327 Muhtemelen şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan rabbinize itaatsizlikten sakının" (en-Nisa, 4/1); "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir" (ez-Zümer, 39/6); herhalde şu meşhur hadise de işaret etmektedir: "Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye edin, çünkü kadın kaburga kemiğinden yaratılmıştır, kaburga kemiğinin en eğri tarafı üst kısmıdır, şayet onu düzeltmeye kalkarsan kırarsın, olduğu gibi bırakırsan eğriliği devam eder, binâenaleyh kadınlar hakkında birbirinize hayrı tavsiye ediniz" (Buhârî, "Enbiyâ", 1; Müslim, Radâ', 60).

328 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye ve benzerlerine işaret etmektedir; "İnsanı bir damla sudan (nutfeden) yarattı; fakat görürsün ki o, yaratıcısına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır!" (en-Nahl, 16/4).

329 "İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O, iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi" (et-Tahrîm, 66/12).

330 eş-Şûrâ, 42/52.

gibi, kalpleri de Kur'ân'la ihya ettiği için Kur'ân'a da rûh adını vermiştir. Şöyle denilmiştir: **O'ndan bir ruhtur,** yani Allah onu ihyâ etmiş ve onu rûh kılmıştır, diye de anlam verilmiştir. Bu ilâhî beyana "Allah'tan bir elçidir" mânası verildiği gibi, O'ndan bir emirdir anlamı da verilmiştir.

120 **[§]Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, 'üçtür' demeyin.** Çünkü peygamberlerin hiçbiri, sizin şu anda benimsemekte olduğunuz "üçün üçüncüsü" inancına davet etmemiş, Allah elçileri sizi şuna çağrıda bulunmuştur: Allah tektir, ortağı ve çocuğu yoktur. **Bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur,** bir önceki âyette belirttiğimiz gibi[331]. Buradaki "selâse" (ثَلاَثَةٌ) kelimesi merfû olarak okunmuştur, yani Allah üçtür demeyin, Allah ancak bir tek ilâhtır. Bu metin Hafsa'nın mushafında şöyledir: "Ve lâ tekûlû selâsetün innemâ huve ilâhun vâhid" (ولا تقولوا ثلاثة إنما هو إله واحد) Allah üçün üçüncüsüdür demeyin, O ancak tek ilâhtır.

O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Cenâb-ı Hak onların söyledikleri "Allah'ın oğlu vardır" şeklindeki sözün büyük vebalinden kendi zâtını tenzih etmekte, sonra da **göklerde ve yerde ne varsa hepsinin kendisine ait olduğunu** haber vermektedir. Aslında çocuk sahibi olmak üç sebebe bağlanabilir: Ya içten duyduğu bir ihtiyacı bertaraf edip yalnızlık ürküntüsünü yok etmek, yahut düşmanı yenmek veya öldüğünde mirasını alacak bir vâris edinmek için. Cenâb-ı Hak ise, herhangi bir şeye ihtiyaç duymaktan veya yalnızlık belasından ve mülkünün kaybolmasından münezzeh olduğuna göre çocuk edinmekten de münezzehtir, zaten çocuk denen varlık O'nun kulundan başka birşey değildir. **Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter.** Buradaki "vekîl" (وكيلا) kelimesine bazıları koruyan, bazıları şahit olan, bazıları da bütün işleri yürüten mânası vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ اَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلّٰهِ وَلَا الْمَلٰٓئِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ اِلَيْهِ جَم۪يعًا

331 bk. en-Nisâ, 4/170.

172. "Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. Büyüklenerek O'na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır."

[Melek mi, Yoksa İnsan mı Daha Faziletlidir? - Tafdîl Meselesi]

Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. [§] Âlimler bu âyet hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüştür. (Birincisi) Hasan-ı **121**
Basrî şöyle demiştir: Bu âyet, meleklerin insanlardan daha faziletli olduğunu göstermektedir[332], çünkü Yüce Allah **Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler** diye buyurmuştur. Burada ikinci olarak zikredilen "yakın melekler" ilkini tekit etme konumundadır. Kural olarak bir hususu veya birşeyi pekiştirecek kısım mutlaka ötekinden daha üstün ve daha belirgin olur. Pekiştirme ve tekit bir şeyin dengi veya aşağısı konumunda olamaz. Nitekim şöyle denilir: Bu kütüğü taşımaya bir kişinin gücü yetmez, hatta on kişinin gücü bile yetmez; bu işi bir kişi değil, birçok kişi yapamaz, bu ifadeler tekit için söylenir. İşte âyet-i kerîme de bunun gibidir, meleklerin zikredilişi, Mesîh'ten sonra ve onu tekit etme amacıyla vukû bulmuştur. Tekit ve destek daima daha büyük konumda olanla yapılır, aşağıda olanla değil.

İkincisi, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "[Melekler] Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[333]. "Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[334]. Meleklerin insanlardan daha faziletli olduğunu düşünenler diyorlar ki Allah'a isyan eden ile hiç isyan etmeyen nasıl eşit olabilir? Bir an bile ibadete ara vermeyen ile Allah'ın yasaklarını çiğneyenle nasıl aynı olabilir?

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak İblis'in hikâyesini anlatırken onun, Âdem ile Havvâ'ya (ikisine de selâm olsun) şöyle dediğini de belirtir: "Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı"[335]. Şayet meleklerin daha üstün bir fazileti ve insanlarda bulunmayan bir değeri olmasaydı, İblis melekleri zikrederek ve siz de melek olacaksınız diyerek Âdem ile Havvâ'yı aldatmaya kalkışmazdı, Âdem ile Havvâ da bu sözlerle aldanmazlardı. Bu da meleklerin insanlardan daha üstün olduğunun delilidir.

---

332 İslâm filozofları ile Mûtezile'den bazıları böyle demiştir. Bu konuda farklı görüşler vardır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 204b).

333 et-Tahrîm, 66/6.

334 el-Enbiyâ, 21/20.

335 el-A'râf, 7/20.

122 [§]Dördüncüsü, Allah'ın salât ve selâmı hepsinin üzerine olsun peygamberler, biri için istiğfarda bulunduklarında önce kendileri için mağfiret diler, sonra diğer müminler için mağfiret talebinde bulunurlardı. Meselâ Nûh aleyhisselâm şöyle dua etmiştir: "Rabbim! Beni, annemi babamı bağışla!"[336]; Hz. İbrâhim (s.a.) de şöyle dua etmiştir: "Rabbimiz! Beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"[337] Cenâb-ı Hak, Muhammed aleyhisselâma istiğfar etmesini emrettiğinde şöyle buyurmuştur: "Kendi günahının bağışlanmasını iste"[338]; Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için…"[339] Hz. Peygamber'e (s.a.) böyle emredilmesi ve diğer peygamberlerin de böyle yapmış olmaları, kendilerinin günah işlemiş olabilecekleri ihtimalinden dolayıdır. Buna mukabil melekler kendileri için mağfiret talebinde bulunmamış ama mümin insanlar için mağfiret dilemişlerdir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Tövbe edenleri ve senin yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!"[340] İşte bu delillere dayanan bazı âlimler, meleklerin insanlardan üstün olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Bazı İslâm âlimleri ise insanların meleklerden üstün olduğunu kabul etmiştir. Aslında her insanın her melekten üstün olduğu söylenemez, çünkü insanlardan fesat peşinde koşanlar ve her türlü günahı işleyenler vardır. Ancak fazilet ehli insanların ve bu yönleriyle tanınmış olanların, meleklerden üstün olduğunu söylemek mümkündür. Belirttiğimiz özellikteki insanların meleklerden üstün olduğunu söyleyenler, şu meâldeki ilâhî beyanı delil gösterirler: **Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler.** Şimdi, bu beyanda, bütün meleklerin bütün insanlardan üstün olduğuna yönelik
123 bir delil bulunmamaktadır. [§]Çünkü âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak mutlak olarak melekler değil, **yakın (mukarreb) melekler** buyuruyor. Burada belirttiği meleklerin insandan daha üstün olması mümkündür, bizim söylediğimiz ise cevherin cevhere (özün öze) üstünlüğüdür[341]. Şu da var ki insanlar, Allah'a karşı gelmeye ve O'na âsi olmaya çağıran şehvetlerle ve arzularla doludur; ayrıca beşer türüne karşı kendi cinsinden düşmanlar ve başına musallat edilen şeytanlar yaratılmış, onlarla da mücadele etmesi emredilmiştir, ama melekler için böyle bir şey sözkonusu değildir. Şu halde kendisini koruyup düşmanlara

336 Nûh, 71/28.
337 İbrâhim, 14/41.
338 el-Mümin, 40/55; Muhammed, 47/19.
339 el-Feth, 48/2.
340 el-Mümin, 40/7.
341 Yani insan cinsinin melek cinsine üstünlüğü veya aksı.

fırsat tanımayan, ayrıca bünyesine yerleştirilen ve kendisini Allah'a karşı gelmeye ve O'na isyana çağıran şehvetleri, arzuları ve ihtiyaçları da hükmü altına alan insan, böyle şeylerle uğraşması sözkonusu olmayan melekten daha üstündür. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Âdem ile Havvâ'nın yaratılışları döneminde İblis'in kendilerine yasaklanmış ağaçtan yedirmesi için Allah bunu "melek olursunuz diye yasakladı"[342] dediği bilinmektedir. Cenâb-ı Hak da Âdem ile Havvâ'nın Şeytan'ın aldatmasına kandıklarını haber vermiştir[343]. Şimdi, Allah Teâlâ'nın Âdem'i beşer türünden yaratması ve O'nun yeryüzünde halife olduğunu haber vermesi[344], kendisinin melek türünden olması için yasakladığı şeyi irtikap etmesi ihtimal dâhilinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, melekler -bilindiği üzere- Allah'a ibadet sevgisi üzerine yaratılmış, insanı Allah'a ibadet ve itaatten alıkoyan şehvetler ve ihtiyaçlar onların bünyelerine yerleştirilmemiştir. Bu sebeple Allah insan türünün de bu çerçevede melek tabiatına sahip olmasını dilemiştir, tâ ki onlar gibi ibadette bulunsunlar[345]. *En doğrusunu Allah bilir*. Aslında bu tür konularda konuşmak lüzumsuzdur, çünkü bu, Allah'a ait bir meseledir[346]. Tercih etmek ve üstün kılmak, O'na ait bir şeydir.

[§]Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melek- 124
ler. Şüphesiz *en doğrusunu Allah bilir ya*, âyetin tefsiri şöyle olmalıdır: Onlar Allah'a değil meleklere ve Mesîh'e kulluk ediyorlardı, Cenâb-ı Hak da "Sizin tapmış olduğunuz o yaratıklar bile bana kul olmaktan geri durmuyorlar da, siz nasıl geri durursunuz?" buyurmuştur.

---

342 el-A'râf, 7/20.

343 el-A'râf, 7/22.

344 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Hani Rabbin meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti" (el-Bakara, 2/30).

345 "Muhakkık kelâmcılar şöyle demiştir: Resûller ve nebîler gibi insan türünün önde gelenleri meleklerin önde gelenlerinden üstündür; bunlar da Cebrâîl, Mîkâîl, Azrâîl, İsrâfîl ve benzerleri gibi meleklerin resûlleridir. Meleklerin önde gelenleri ise, insanların avâmından üstündür. Yine sözkonusu âlimler, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de bir nevi uzaklaşarak şöyle bir beyanda bulunmuşlardır: Bu âyette bütün melekler Îsâ aleyhisselâma üstün kılınmış, Yüce Allah bir meleği bile yakın (mukarreb) olarak zikretmemiştir. Biz deriz ki meleklerin bütün peygamberleri insanların peygamberlerinin her birinden üstündür; yine bunlar bu genellemeye bizim peygamberimizi de dâhil ettiler. Fakat meşhur hadis rivayetinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ben Âdemoğullarının efendisiyim, ama övünmek yoktur!" Muhammed aleyhisselâmın bütün peygamberlerin en üstünü olduğunda müslümanların icmâı vardır. Dolayısıyla böyle bir ayrışmaya gerek yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 205a; Medîne nüshası, vr. 231a).

346 Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "Sonra bu meselede konuşmak lüzumsuzdur, çünkü fazilet meselesi Allah'a aittir, Allah onu dilediğine verir…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 205a).

Büyüklenerek O’na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada dolaylı bir ifade vardır: Büyüklenerek O’na kulluk etmekten geri duranların ve büyüklenmeyip O’na kulluktan geri durmayanların hepsini Allah Teâlâ yakında huzuruna toplayacaktır.

فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفّ۪يهِمْ اُجُورَهُمْ وَيَز۪يدُهُمْ
مِنْ فَضْلِه۪ۚ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ اسْتَنْكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا
اَل۪يمًاۙ وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَص۪يرًا ﴿١٧٣﴾

173. “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir; bunlar kendileri için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabileceklerdir.”

Bu âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, kulluğundan yüz çevirmeyip kibirlenmeyen ile yüz çevirip kibirlenenin bulacağı karşılığı açıklama bağlamında şöyle buyurmaktadır: **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek… Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince…** Allah’a kulluktan yüz çevirenler içinde mümin hiç yoktur, aksine büyüklenerek O’na kulluktan yüz çevirenlerin hepsi kâfirdir. Buradaki yüz çevirme (istinkâf) ve büyüklenme (istikbâr) kelimeleri, hakikatte aynı anlama gelir. Kisâî şöyle demiştir: Lafız farklı olmakla birlikte aynı mânada cem edilmesi Arap dilinin güzelliğindendir. Meselâ Arap şöyle der: Hâlin ve durumun nasıl? Buradaki hâl ve durum (hâl ve bâl) aynı mânaya gelir. Kur’ân’da ve şiir alanında örnekleri çoktur. Ancak yüz çevirmek ve tenezzül etmemek Yüce Allah’a nispet edilemez, büyüklenme izâfe edilir, burada bir fark mevcuttur, fakat bunların ikisi de hakikatte aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ نُورًا
مُب۪ينًا ﴿١٧٤﴾

125 [§]***174. “Ey insanlar! Şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi ve size apaçık bir nur indirdik.”***

Ey insanlar! Şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi. Burhan, hakkı bâtıldan ayırıp açıklayan delil demektir. Buna Rabbinizden bir açıklama anlamı da verilmiştir, ikisi de aynı şeydir. Bazıları şöyle demişlerdir: Ondan maksat, Peygamber aleyhisselâmdır. Diğer bir kısım âlim de Kur'ân'dır, demiştir. Bu ikisi de, hakkı gerektiren ve inatçı olmayana açıklama yapan delil ve beyan demektir.

Size apaçık bir nur indirdik. Hak onunla bâtıldan ayrılıp görülür ve onunla tanılır. O da Kur'ân'dır. Allah Teâlâ onu -her ne kadar bizzat nur olmasa da- nur diye isimlendirmiştir tıpkı "nehâr" (gündüz) gibi, her ne kadar öyle olmasa da Cenâb-ı Hak onu "mubsır"[347], yani aydınlatıcı diye nitelemiştir. Çünkü nesneler onun sayesinde görülebilir. Katâde, **apaçık bir nur** beyanı için, bundan maksat Kur'ân'dır, demiştir[348], çünkü Kur'ân'da Allah'ın beyanı, nuru ve hidâyeti vardır; o, kendisine sarılanı koruyandır.

فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوا بِه۪ فَسَيُدْخِلُهُمْ ف۪ي رَحْمَةٍ مِنْهُ
وَفَضْلٍ وَيَهْد۪يهِمْ اِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًا ﴿١٧٥﴾

175. "Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları, kendinden bir rahmet ve lütuf içine daldıracak ve onları kendine ulaştıran dosdoğru bir yola iletecektir."

Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlara gelince. Cenâb-ı Hak kendisine sımsıkı sarılmayı, rahmetine ve lütfuna ulaşmanın yolu saymaktadır. Sımsıkı sarılmak, her konuda O'na sığınmak, O'na güvenmek ve O'ndan başkasına iltifat etmemek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları kendine ulaştıran dosdoğru bir yola iletecektir. *En doğrusunu Allah bilir*, ama burada sanki bir takdim-tehir mevcut olup sıralama şöyledir: Allah'a iman edip O'na sımsıkı sarılanlar ve kendine ulaştıran dosdoğru yola ilettiği kimseleri **kendinden bir rahmete**, yani **cennete sokacaktır.** Tıpkı şu beyanında olduğu gibi: "Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir"[349].

---

347 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

348 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 39; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 753.

349 en-Nisâ, 4/173.

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْت۪يكُمْ فِى الْكَلَالَةِ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ
وَلَدٌ وَلَهُٓ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَٓا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ
فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَاِنْ كَانُٓوا اِخْوَةً رِجَالًا
وَنِسَٓاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا وَاللّٰهُ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ

126 [§]***176. "Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer*** (ölen) ***kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kızkardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir."***

[Kelâle]

Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor. Cenâb-ı Hak müminlerin fetva istediklerini belirtmiş, ama fetva istedikleri şeyin ne olduğunu belirtmemiştir; fakat verdiği fetva sorusunun ne konuda olduğunun cevabı yer almıştır. Allah verdiği cevapta, **De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor.** Kelâle, **Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur** diye başlayıp âyetin sonuna kadar anlatılan şeydir. Câbir (r.a.), bu âyet benim hakkımda nâzil oldu, demiştir. Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a (s.a.) kelâleyi sorduğum kadar hiçbir şeyi sormadım, sonunda parmağıyla göğsüme dürterek şöyle buyurmuştur: "Nisâ sûresinin sonundaki "sayf" (الصيف) âyeti sana yetmez mi?"[350] Bu cevap, içtihat ve tefekkürle anlaşılan şeyi açıklamanın bazan gereksiz olduğunu göstermektedir; böylesi içtihat edilmesi ve düşünerek idrak edilmesi için açıklanmayabilir. Çünkü Hz. Ömer bu konuyu defalarca sormuş, ama Resûlullah herhangi bir açıklama yapmamış, sonunda âyete bakmasını emretmişti. Hz. Ömer ondan önce bu husu-

350 Müslim, "Ferâiz", 9; İbn Mâce, 6.

su bilmiyordu. Bu durum açıklamayı geciktirmenin caiz olduğunu gösterir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Kelâle, çocuğu ve babası olmayan kimsedir. [§]Hz. Ömer de böyle demiş ve şunu da ilave etmiştir: Ben 127
Ebû Bekir'in söylediği bir şeyi reddetmekten dolayı Allah'tan utanırım[351]. İbn Abbâs'a (r.a.) kelâle sorulmuş, çocuğu ve babası olmayan kişidir, diye cevap vermiştir[352]. Câbir'in da (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Hastalanmıştım, Resûlullah (s.a.) ziyaretime gelmişti, Ebû Bekir es-Sıddîk da yanındaydı. Geldiğinde beni baygın bulmuştu, abdest suyunu üzerime döktü, hemen ayıldım ve dedim ki: Malımı ne yapmalıyım, Yâ Resûlullah!, benim dokuz tane kızkardeşim var? Hz. Peygamber cevap vermedi. Nihayet **Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur** meâlindeki âyet nâzil oldu. Câbir, bu âyet benim hakkımda nâzil oldu, demiştir[353].

Bazı âlimler şöyle demiştir: Kişi ölür de mirasçı olarak geride kızını ve kızkardeşini bırakırsa, kızkardeşin mirastan payı yoktur; çünkü Allah Teâlâ **Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur** buyurmuştur. Kız çocuk, âyette bahsedilen "veled" (الولد) kelimesidir, dolayısıyla kızkardeşin ve kız çocukla birlikte geride kalan erkek kardeşin mirasta hissesi yoktur, çünkü kız çocuğu âyette sözü edilen "veled"tir. Şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hak "Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur"[354] meâlindeki âyette, kendisiyle birlikte başka bir kardeşi yoksa, mirasın yarısının kız çocuğuna verileceğini emretmiştir. Şayet kişi ölür de geride bir kız ile bir kızkardeş bırakırsa, mirasın yarısı kızındır, kalan yarısı da kızkardeşe verilmezse yine kıza verilir. Böylece mirasın tamamı kıza verilmiş olur. Allah Teâlâ, kızın mirasının, geride bir erkek çocuğun yokluğu halinde terekenin yarısı olduğunu belirlemiş, yahut kıza verilmeyip kalan mirasa hangisinin daha çok hak sahibi olduğuna bakılmasını emretmiştir. Bazı rivayetlerde [§]kızkardeşler kızlarla birlikte mirasçı olurlarsa asabe sayılır denilmiştir[355]. 128

351 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.

352 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IV, 284; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 756.

353 Buhârî, "Vudu'", 44; Müslim, "Ferâiz", 6; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IV, 41.

354 en-Nisâ, 4/11.

355 Muhtemelen müellif burada Huzeyl b. Şurahbil'den rivayet edilen hadise işaret etmektedir. Huzeyl şöyle anlatır: Ebû Mûsâ'ya bir kız, bir oğul kızı, bir de (ana baba bir) kız kardeşin birlikte bulunma durumundaki miras payları soruldu. O; mirasın yarısı kızın, yarısı da kız kardeşindir. Git İbn Mesûd'a sor, o da benim görüşümü paylaşacaktır, dedi. Mesele İbn Mesûd'a sorulup Ebû Mûsâ'nın görüşü de kendisine bildirilince, İbn Mesûd; Eğer onun

Bundan dolayı kızkardeş mirasın kalan yarısına sahip olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Cenâb-ı Hak burada geride iki kızkardeş kalmışsa, terekenin üçte ikisinin onlara verilmesi gerektiğini söylemekte, fakat üç ve daha fazla olmaları halindeki hükmü belirtmemektedir. Sûrenin baş tarafında "Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur"[356] buyurmak, kız çocuk tek ise mirasın yarısının ona ait olduğunu belirtmekte, ama iki kız kalmışsa durumun ne olacağını beyan etmemektedir. Bununla birlikte aynı âyette "(Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır"[357] buyurarak kızların üç ve daha fazla olması durumundaki hükmü açıklamaktadır. O, iki kız kardeş hakkındaki hükmü açıklaması sebebiyle, iki kız çocuğu hakkındaki hükmü açıklamıştır, tıpkı kızların üç ve daha fazla olması halindeki hükmü açıklayıp, kızkardeşlerin üç ve daha fazla olmaları halindeki hükmü açıklamaya gerek görmediği gibi. Burada kıyasın caiz olduğuna dair delil vardır, çünkü birine ait hükmün bir kısmını diğerinde açıklamış olmakla yetinmesi buna işaret etmektedir.

Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Buradaki **Erkekli kadınlı kardeş** ifadesine baktığımızda, kardeş kelimesinin hem erkek kardeş hem de kızkardeşi içine aldığını görürüz, çünkü Cenâb-ı Hak önce **kardeş** buyurdu, sonra onu **erkek ve kız kardeş** diye açıkladı. İşte bu, Allah Teâlâ'nın "Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir"[358] meâlindeki beyanıyla ilgili olarak bizim söylediğimiz, geride erkekler veya kadınlar kalırsa onlar annenin üçte birini almasına engel olur şeklindeki sözümüze delil teşkil etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Kisâî şöyle demiştir: Araplar kişiye "acıkman için seni doyuruyorum, fakir olman için seni zenginleştiriyorum" der; bununla, acıkmaman için ve fakir düşmemen için anlamını

---

görüşünü paylaşırsam sapıklığa düşmüş olurum, hidâyette olanlardan sayılmam, dedi ve şöyle devam etti: Ben, bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) verdiği hükümle hüküm vereceğim: Buna göre; kız için yarım, oğul kızı için üçte ikiyi tamamlamak üzere altıda bir hisse vardır. Geri kalan da kız kardeşindir. Ebû Mûsâ'ya gittik, İbn Mesûd'un sözünü ona haber verdiğimizde şöyle söyledi: Bu derin bilgili zat aranızda bulunduğu sürece bana bir şey sormayınız (Buhârî, "Ferâiz", 8; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 4; Tirmizî, "Ferâiz", 4).

356 en-Nisâ, 4/11.

357 en-Nisâ, 4/11.

358 en-Nisâ, 4/11.

kasteder [Türkçe'deki "acıkman endişesiyle"]. [§]Kur'ân'da bunun örnekleri 129
çoktur. Sonra, **Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor,** meâlindeki cümle, miras taksiminde yanılmamanız için size açıklıyor, demektir. Buna "hata etmeyesiniz diye" ve "karıştırmayasınız diye" anlamı da verilmiştir, hepsi aynı sonuca varır. **Allah her şeyi bilmektedir.** Bu bir tehdit ifadesidir. *Güç ve kudret ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

[5] MÂİDE SÛRESİ

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın Adıyla.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهٖيمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّى الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ اِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرٖيدُ ﴿١﴾

[§]*1.* ***"Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki 'En'âm' denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder."***

[Ahde Vefa Göstermek]

Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. Müfessirler buradaki "sözleşmeler" lafzı ile, yapılan anlaşmaların kastedildiğinde ittifak etmiştir. Anlaşmalar ikiye ayrılır: Biri, insanların birbirleriyle yaptıkları anlaşmadır; Cenâb-ı Hak bu anlaşmalara uymayı emretmiştir; diğeri de Allah ile insanlar arasında yapılan anlaşmadır; Allah Teâlâ farz kıldığı şeyleri yerine getireceklerine, yapmayı taahhüt ettikleri adaklara ve benzeri şeylere dair onlardan söz almıştır, İşte O, insanların verdikleri bu tür sözlerin gereğini yapmalarını emretmiştir. Yüce Allah, yeminler ve benzeri konularda insanların birbirlerine verdikleri sözlere -şayet o işte Allah'a karşı günah işlemek sözkonusu değilse- onlara da vefâ göstermelerini emretmiş; "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[1] diye buyurmuştur. O, bu beyanda yeminleri yerine getirmeyi emretmekte, bundan kaçınmayı ve yemini bozmayı yasaklamaktadır. Sonra, bir hadiste bize şöyle bir emir gelmiştir: "Bir konuda yemin eden kişi, o yeminin aksini yapmayı daha hayırlı gördüğü takdirde ha-

---

1 en-Nahl, 16/91.

yırlı olanı yapsın ve yeminine kefâret ödesin"[2]. Cenâb-ı Hak, içinde ilâhî emre muhalefet etmek demek olan yemini bozmayı, günah içermeyen yeminleri de yerine getirmeyi emretmiş ve bu yemini bozmayı da şu âyet-i kerîme ile yasaklamıştır: "Yeminlerinizi bozmayın"[3]. **Sözleşmeleri yerine getirin** emri hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bundan maksat yapılan anlaşmalardır; az önce işaret ettiğimiz gibi Yüce Allah'ın helâl, haram ayrıca farz kıldığı ve Kur'ân'da sınırlarını belirlediği her şeydir[4].

132 [§] Denilmiştir ki Cenâb-ı Hakk'ın yerine getirilmesini emrettiği sözleşmeler Ehl-i Kitap'tan aldığı sağlam sözlerdir: Bunlar da Muhammed aleyhisselâma iman etmeleri, onun şerîatını benimsemeleri ve getirdiği hükümlere göre amel etmeleridir. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı ettiler"[5]; "Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki nakīb (temsilci) göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman ederseniz…"[6] Bu yorumu benimseyenlere göre buradaki hitap, Ehl-i Kitab'a yapılmıştır, çünkü onlar henüz peygamber olarak gönderilmeden önce Hz. Muhammed'e (s.a.) iman etmişler, ama peygamber olarak gönderilince inkâr etme yolunu tutmuşlardı.

[Helâl Olan ve Olmayan Hayvanlar]

En'âm denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Bazıları, burada kastedilen vahşi hayvanlardır, demiştir; bu, Ferrâ'nın görüşüdür[7]; görmez misin ki Cenâb-ı Hak **İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla** buyurmaktadır. Hasan-ı Basrî, "burada kastedilen deve, sığır ve koyun türü hayvanlardır" görüşünü belirtmiştir[8]. Diğer âlimler de binilen her nevi hayvandır, dediler. Bize göre ise âyette her ne kadar zikredilmemişse de maksat, yabanî av hayvanları ve diğerleri olmak üzere eti yenilebilen her çe-

---

2 Müslim, "Eymân", 11-18; Tirmizî, "Nüzûr", 6; Nesâî, "Eymân", 15, 16.

3 "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki Allah yaptıklarınızı bilmektedir." (en-Nahl, 16/91).

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 450; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 5.

5 Âl-i İmrân, 3/187.

6 el-Mâide, 5/12.

7 Ferrâ şöyle demiştir: Bundan maksat yaban ineği, ceylan ve yaban eşeğidir (bk. *Meânî'l-Kur'ân*, I, 205).

8 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 455; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 6.

şit hayvandır. Bunun delili **İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışında** meâlindeki ifadede yer alan istisnâdır. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: **En'âm denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır,** ayrıca av hayvanları. Ancak **Size bildirilecek olanlar dışında,** yani murdar hayvanlar, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilenler, boğulan hayvanlar ve dövülerek öldürülen hayvanlar…[9] **İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla** meâlindeki cümlede yer alan **avlanmayı helâl saymamak** ifadesi, her ne kadar burada zikredilmiyorsa da, az önce zikri geçen hayvanların benzerlerini avlamakla ilgilidir, zira Cenâb-ı Hak bunları avlamayı istisnâ etmiştir. Bir şeyin bir şeyden istisnâ edilmesi, bunun o hal için olduğunu ifade eder, şayet o hal sözkonusu değilse istisnânın bir anlamı yoktur. Avlanma istisnâ edildiğinde, belirtilmese bile o hal için avlanma istisnâ edilmiş olmaktadır. "İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[10] meâlindeki âyet, onu yemenin değil, ihramlı iken avlanmanın yasak olduğunu göstermektedir. [§]Çünkü ihramlı olan biri- 133
nin avlanan bir hayvanın etini yemesi helâldir. **Avlanmayı helâl saymamak,** meâlindeki ilâhî beyan, daha önce zikredildiği[11] gibi avlanmanın **en'âm denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır** hükmüne dâhil olduğunu göstermektedir: Sorunun mahiyeti belirtilmese bile cevapta açıklanan şey, sorunun ne olduğunu anlamaya işaret eder; buna göre anlamaktan istisnâ edilmesi bunun, ona dâhil olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **en'âm denen hayvanlar,** en'âm sûresindeki "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş…"[12] meâlindeki âyette Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği sekiz çift hayvanın olması muhtemeldir. Âyet-i kerîme, En'âm denilen hayvanlardan bu sekiz çift olduğuna işaret etmektedir. Nitekim şu ilâhî beyanlar bunu göstermektedir: "Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler (yün ve deri) ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz"[13]; "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı"[14]. Yüce Allah binmek için yarattığı at, katır ve eşek ile yemek için yarattığı en'âm'ı birbirinden ayırmıştır.

---

9 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar…" (el-Mâide, 5/3).

10 el-Mâide, 5/2.

11 bk. en-Nisâ, 4/127.

12 "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş… Ve deveden iki, sığırdan iki…" (el-En'âm, 6/143-144).

13 en-Nahl, 16/5.

14 en-Nahl, 16/8.

İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışında. Burada Yüce Allah sanki şöyle demektedir: En'âm denilen hayvanlar ile size bildirilecek olanlar dışındaki av hayvanları helâl kılınmıştır. **Bildirilecek** ifadesi, bilahare bildirilecek demektir, yani biraz sonra gelecek olan "Murdar hayvan, kan… size haram kılındı"[15] meâlindeki âyette size bildirilecektir. **Size bildirilecek olanlar dışında** anlamındaki cümlede işaret edilen açıklamanın, İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şöyledir: (إلّا ما يتلى غليكم فيها) Burada yer alan "فيها" zamiri En'âm sûresini göstermektedir, o da şu meâldeki âyettir: "De ki: Bana vahyedilende… yasaklanmış bir şey bulamıyorum"[16].

Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada Cenâb-ı Hak şunu beyan etmektedir: Hüküm Allah'a aittir, helâl ve haram kılma konusunda dilediği hükmü dilediği konuda sadece O verir, sizin hüküm vermeye hakkınız yoktur. Bu ilâhî beyan, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, çünkü onlar, Allah herkesin itaat etmesini dilemiştir demektedir. Şayet böyle dileseydi mutlaka buna göre hüküm verirdi, çünkü O, dilediğine
134 hükmettiğini haber vermektedir. [§]Allah'ın bir şeyi dilemesi, fakat hüküm vermemesi ise mümkün değildir. Dolayısıyla biraz önceki ilâhî beyan Allah'ın dilemediğini gösterir, zira dileseydi hüküm vermesi gerekirdi. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَٓائِرَ اللّٰهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَٓائِدَ وَلَٓا اٰمّٖينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَدٖيدُ الْعِقَابِ

[15] el-Mâide, 5/3.

[16] "De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum" (el-En'âm, 6/145).

2. "Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."

[Harem Yasaklarına Riâyet]

Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine sakın saygısızlık etmeyin. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Müşrikler Kâbe'de haccediyor, hedy kurbanı kesiyor, hac mekânlarına saygı gösteriyor ve hacda kurban kesiyorlardı. Müslümanlar onlara baskın yapmak istemişlerdi, bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Allah'ın işaretlerine, haram aya sakın saygısızlık etmeyin** meâlindeki ilâhî buyruğunu indirdi[17]. Yani orada cana kıymayı helâl saymayın, **boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara saygısızlık etmeyin!** Diğer âlimler ise şöyle demiştir: **Allah'ın işaretlerine sakın saygısızlık etmeyin**, yani haccın yapıldığı ibadet mekânlarına saygısızlık etmeyin, Allah'ın işaretlerini terk etmeyi helâl saymayın, çünkü o işaretler hac menâsikidir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak hac esnasında yapılması gereken her ibadete Allah'ın nişan ve işaretleri demiştir? Meselâ, "Safâ ile Merve Allah'ın nişanlarındandır"[18] ve "Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık"[19] buyurmaktadır. Bütün bunlar Allah'ın işaretlerindendir, hac ibadetinde Allah'ın nişanlarıdır. **Allah'ın işaretleri** anlamına gelen şe'âirullah tabirine, Allah'ın farzları anlamı da verilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Allah'ın size farz kıldığı şeyleri terk etmeyi sakın helâl saymayın! Hasan-ı Basrî **Allah'ın işaretleri** lafzına, Allah'ın dini mânasını vermiştir ki bu da ötekiler gibidir. "Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevi hayatları için destek kıldı"[20] meâlindeki âyet hakkında şöyle denilmiştir: Bunlar Allah'ın Câhiliye devri insanları arasında da devam ettirip koruduğu bazı koruyucu engellerdir. [§]Şayet bir adam suç **135**
işlese ve büyük bir günah kazansa, sonra da Allah'ın haremine sığınacak olsa yakalanmaz ve aranmazdı. Kişi, haram aylarda babasının kātiline bile rastlasa dokunamazdı. Şayet insan işaretlenmiş bir hedy kurbanına rastlasa, açlıktan

---

17 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 463; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 7.

18 el-Bakara, 2/158.

19 el-Hac, 22/36.

20 el-Mâide, 5/97.

hayvanların sinirlerini yemek zorunda kalsa bile ona dokunamaz ve yaklaşmazdı. Beytullah'a gitmek istediğinde kurbanlığına kıldan bir gerdanlık takar, böylece onun haram kılındığını gösterir ve sahibine varıncaya kadar onu insanlardan korumuş olurdu. İşte bu türlü engelleri Cenâb-ı Hak, onlar için bir güven alâmeti olarak Câhiliye devri insanları arasında da devam ettirmiştir[21]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın işaretlerine sakın saygısızlık etmeyin meâlindeki cümlenin, saygı göstermek gerektiğini Allah'ın bildirdiği şeylere saygısızlık etmeyin anlamına gelmesi de muhtemeldir ki bu, "bildirme" mânasından gelmiş olur. Yukarıda belirttiğimiz "haram kılınan nişâneler" anlamına gelme ihtimali de vardır, o zaman Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Haramı, haram ayı, boyunları bağlı ve bağsız kurbanlıkları helâl saymayın. Bunlar daha önce uygulanan şeylerdi; "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"[22] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Şâbî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mâide sûresinden, bundan başka bir âyet neshedilmemiştir[23]. Bu âyeti, "Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"[24] meâlindeki âyetle "Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"[25] meâlindeki âyet neshetmiştir[26]. Allah kendisinden razı olsun Âişe şöyle demiştir: O, bu konuda son nâzil olan âyettir; orada helâl bulduklarınızı helâl sayın, haram bulduklarınızı da haram sayın![27]

136 **[§]Haram aya (saygısızlık etmeyin).** Bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki onda savaşmak büyük günahtır"[28]. Cenâb-ı Hakk'ın, "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"[29] buyruğuyla haram ayda yasaklamanın bazı fiilleri serbest bıraktığını biraz önce belirtmiştik. **Boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklar;** bu, zikrettiğimiz gibi Câhiliye döneminde müşriklerin yaptıkları bazı şeyleri ifade etmektedir. Bu ilâhî beyan, Allah kendilerine rahmet eylesin, âlimlerimizin bir görüşüne de-

---

21 Bu, Katâde'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 468; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 202).

22 et-Tevbe, 9/5.

23 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 476.

24 et-Tevbe, 9/28.

25 et-Tevbe, 9/5.

26 İbn Mesûd (r.a.), Katâde ve Süddî'den, bu âyetin zikredilen iki âyetle neshedildiği rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* IX, 477-78; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 8).

27 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 188; Nesâî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VI, 333.

28 el-Bakara, 2/217.

29 et-Tevbe, 9/5.

lil oluşturmaktadır. Onlar şöyle demiştir: Koyunun boynuna bağ takılmaz, deveye ve sığıra ise takılır; çünkü Allah Teâlâ burada "hedy" (kurbanlık) ve "kalâid" (bağ, gerdanlık) lafızlarını kullanmıştır, bu da kurbanlıklardan boynuna bağ takılacakların olduğu gibi takılmayacakların da bulunduğunu gösterir. **Beytülharâm'a yönelmiş kimseler,** yani Beytülharâm'a gitmeye niyetlenmiş kimseler. **Rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyenler.** Denilmiştir ki müşrikler, dünyalarının uygun olması niyetiyle Allah'ın lütfunu ve rızasını kazanma yolunda Beytülharâm'a gidiyorlardı. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsanlardan öyleleri vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada ver' diye dua ederler. Böyle bir kimsenin âhiretten hiç nasibi yoktur"[30]. Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Müşrikler kendi anlayışları çerçevesinde Allah'ın rızasını talep edince Allah Teâlâ, onlardan el çekmelerini müminlere emretmiştir; her ne kadar müşrikler ibâdetin yönünde yanlışlık yapmak suretiyle onu, Allah'tan başkasına çevirmişlerse de, tıpkı şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: Cenâb-ı Hak "Kim dünya hayatı ve onun süsünü istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz"[31].

[İhramlının Avlanması]

İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Bu ilâhî beyan, "avlanmayı helâl saymamanız şartıyla"[32] meâlindeki beyanda yasaklanan şeyin, ihramlı iken av etini yemek değil, avı yakalamak ve avlamak olduğuna işaret etmektedir. Tefsirini yapmakta olduğumuz kısmın lafız yapısı emir kuruluşunda ise de asıl amaç ihramlı iken haram kılınan şeyin mubah olduğunu belirtmektedir. Bu kısmın anlamı şöyledir: İhramdan çıktığınızda avlanabilirsiniz. Burada asıl olan şudur: [§]Bir yasağın arkasından gelen her emir, mutlaka uyulması ve yapılması **137**
gerektiğini değil, onu yapmanın mubahlığını, yasak kılınan o şeyin serbest hale geldiğini ifade eder. Meselâ Cenâb-ı Hak, önce "Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın"[33] buyurmuş, sonra da "Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın"[34] diye emretmiştir. Bu, önceki yasağın serbest bırakıldığını ifade eder. Başka bir âyette de Allah Teâlâ, önce "Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin!" yasağını getirmiş, sonra "Fakat çağrıldığınızda girin,

30 el-Bakara, 2/200.
31 Hûd, 11/15.
32 el-Mâide, 5/1.
33 el-Cuma, 62/9.
34 el-Cuma, 62/10.

yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın"[35] diye emretmiştir. Bu da yasak edilen şeyin serbest bırakıldığını ve mubah kılındığını ifade eder. Bunun örnekleri Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur, hepsini saymak da uzun zaman alır. **Beytülharâm'a yönelmiş kimseler** diye tercüme edilen "ve lâ âmmîne'l-beyte'l-harâm" (ولا آمِّين الْبَيْتَ الْحَرَامَ) ifadesi, İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "ve lâ teummû" (ولا تَؤُمُّوا) ekiyle yer alır[36]. Yine onun mushafında "fe ummû saîden tayyiben" (فَأُمُّوا صَعِيدًا طَيِّبًا) yani "temiz bir toprağa dokunarak teyemmüz yapınız" şeklinde nakledilmektedir[37].

Rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyenler. Bu beyan hakkında denilmiştir ki hac vasıtasıyla Allah'ın rızasını arıyorlar, fakat müslüman olmadıkça bu yaptıkları kabul edilmeyecektir, Cenâb-ı Hak Peygamber'ini hac ibadetinin yapıldığı mekânda bulunanlarla savaşmayı yasaklamıştır. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, Yemâmeli Şureyh (شريح) adında biri hakkında nâzil olmuştur[38]. Bu kişi Medîne'ye gelmiş ve Resûlullah'ın huzuruna girerek ona "Peygamber Muhammed sen misin?" diye sormuş, o da "evet" cevabını vermiş. Adam, "insanları davet ettiğin şey nedir?" diye sormuş, Hz. Peygamber (s.a.) de "ben Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma inanmaya davet ediyorum" cevabını vermiş. Bunun üzerine Şureyh'in; "Bu ağır bir şart-
138 tır, [§]benim arkamda âmirlerim var, onlara gideyim, bana söylediğin o şartı onlara arz edeyim ve bu konuda emirlerini alayım, şayet onlar kabul ederlerse ben de kabul ederim, kabul etmezlerse ben de etmem, kendileriyle beraber olurum" demiş. Sonra adam Resûlullah'ın (s.a.) yanından çıkmış, o çıkınca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Benim yanımdan tabii ahdini bozan birinin topuklarıyla çıktı, zaten yanıma kâfir bir yüzle gelmişti". Adam giderken Medîneliler'in hayvan merasına uğramış, hayvanlarını alıp sürmüş. Ertesi yıl Şureyh yanında büyük bir ticaret malıyla hac mevsiminde Mekke'ye gelmiş. Câhiliye döneminde Araplar birbirlerine baskın yaparlardı, ama haram aylar gelince herkes birbirine karşı güven içinde olurdu. Bu aylarda sefere çıkmak isteyen devesine kıldan veya yünden gerdanlık takar, bu hedy kurbanı ile güven içinde olur ve dilediği yere giderdi. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı Şureyh'in hac için Mekke'ye geldiğini duyunca ona baskın yapmayı düşünmüşler, daha önce

---

35 el-Ahzâb, 33/53.

36 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Fakat İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati, nûn harfinin hazfi ile "âmmî" (ولا آمِّي) şeklindedir (bk. İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, 30).

37 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* V, 108. Bu rivayet en-Nisâ, 4/34. âyetinin tefsirinde geçmektedir.

38 Adamın ismi Şureyh b. Dubey'a el-Bekrî'dir (bk. Vâhidî, *Esbâbu'n-nuzûl*, 189); bazı rivayetlerde isminin el-Hutum (الحطم) olduğu belirtilmektedir, ama bu onun lakabıdır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 58-59).

O, Medînelilere baskın yapıp mallarını aldığı gibi, onlar da Şureyh'in mallarını alıp kendisini öldürmeye niyetlenmişler. Bu hususu Hz. Peygamber'e (s.a.) söyleyip emrini almak istemişler. Bunun üzerine **Allah'ın işaretlerine… sakın saygısızlık etmeyin…** meâlindeki âyet nâzil olmuştu[39]. Bu olayın nasıl olduğunu tam olarak bilmiyoruz, zaten Allah'ın bahsettiğinden fazlasını bilmeye de ihtiyacımız yoktur.

[Adalet]

Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. Cenâb-ı Hak başka bir yerde şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin"[40]. Yine diğer bir âyette de şöyle buyurmuştur:
"Ey iman edenler! **[§]**Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine **139**
de olsa adaletten asla ayrılmayın, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır"[41]. Cenâb-ı Hak, bazı âyetlerde saldırıyı da zikretmiş ve onu da yasaklamıştır. Saldırı, Allah'ın insanlar için belirlediği sınırı aşmaktır. Yine O, bazı âyetlerde âdil olmayı emretmiş, zulüm ve haksızlığı yasaklamıştır.

[Haksızlık Yapmaya Sevk Eden Âmiller]

Şunu da belirtmek gerekir ki insanları tecavüze ve zulme iten, şahitliği ve adaleti ayakta tutmaya engel olan sebepler üçtür. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın **Bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın** meâlindeki ilâhî buyruğunda belirtmiş olduğu nefret ve düşmanlık duygusudur. Yine O, "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin"[42]; "Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır"[43] buyurmaktadır. (İkincisi,) Allah onlara şahitliği âdil şekilde yerine getirmeyi emretmektedir. (Üçüncüsü) dostluğun ve akrabalığın yahut zenginlik hırsının veya fakirlik korkusunun onların adaletle şahitlik etmelerine engel olmaması

---

39 Buna benzer bir rivayet İkrime ve Süddî'den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 58-59; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 9-10).

40 el-Mâide, 5/8.

41 en-Nisâ, 4/135.

42 el-Mâide, 5/8.

43 en-Nisâ, 4/135.

gerektiğini söylemektedir. Zikrettiğimiz bu sebepler, insanların adaletle şahitlik etmelerine engel olabilmekte, onları zulme ve haksızlığa sevketmektedir. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak onların bir kavme olan nefretlerinin veya bir şahsa olan düşmanlıklarının kendilerini zulme ve haksızlığa sevk etmesini, yahut şefkat duygularının, akrabalığın, zenginlik hırsının veya fakirlik korkusunun onların adaletle şahitlik etmelerine ve üzerlerindeki görevi yerine getirmelerine engel olmasını yasaklamakta, "Allah için şahitlik eden kimseler olun!"[44] buyruğuyla bütün bunları Allah için yapmalarını buyurmaktadır. İnsan bütün bunları Allah için yapınca, hükümde âdil olmaya ve belirlenen sınırı tecavüz etmemeye, adaletle şahitlikte bulunmaya ve belirttiği her şeyi yerine getirmeye de gücü yeter. Bunları yerine getirmeye engel olan nefret, düşmanlık, akrabalık, şefkat veya zenginlik hırsı ve fakirlik korkusunun da üstesinden gelir. Hükmü Allah için yerine getirirse âdil olur, bu da kendisini zulüm ve tecavüzden alıkor. Aynı şekilde şahitliği de kendisinin ve âyette belirtilen kişilerin aleyhine bile olsa Allah için yerine getirdiği takdirde, artık hiçbir şey onun adaleti ayakta tutmasına engel olamaz.

[İyilik ve Takvâ]

İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın. Buradaki "birr" (البر) kelimesi
140 her çeşit hayrın adıdır, [§]takvâ da her fenalığı terk etmek, her çeşit kötülüğe son vermektir. **Günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.** Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bu âyette "el-Birr" (البر) kelimesinin karşısına "el-ism" (الإثم) kelimesini, "et-takvâ" (التقوى) lafzının karşısına da "el-udvân" (العدوان) lafzını koymuştur? Bu tasnif, birr lafzının her türlü hayrın ismi olduğunu, takvâ lafzının da her nevi kötülüğe son vermek anlamına geldiğini gösterir. Takvânın, âyetin baş tarafında zikredip buyurduğu **Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin,** diye emrettiği eylemler olması da mümkündür. Burada Allah Teâlâ şöyle demektedir: Her ne kadar onların Allah'tan başkasına ibadet etmeleri sebebiyle yaptıkları şey "birr" (iyilik) değilse de, onlar içlerinden iyiliği kastettikleri için yaptıkları işlerde kendilerine yardımcı olun! Müşrikler ihramlı olduklarında, hayvanlarına kurbanlık alâmeti olarak gerdanlık bağladıklarında veya sözleşme yapmaları caiz olan zaman diliminde Beytülharâm'a yöneldiklerinde, evet o zaman müslümanlar müşriklere yardımda bulunmak ve taarruz etmemekle emrolunmuştur, şayet biraz önce nakledilen şeyler sabitse. Nitekim Ehl-i Ki-

44 en-Nisâ, 4/135.

tap, o dini benimsemeleri ve iyiliği kendilerince hedef edinmeleri sebebiyle -Allah'a âsi olsalar bile- onların kiliselerine ve havralarına saldırmamak sözleşmesi bizim için de caizdir. Allah Teâlâ [ileriki zamanlarda] müşrik Araplar'la yapılan antlaşmaları bozmayı emrettiğinde, onların Mescid-i Harâm'a girmelerine engel olunmasını ve nerede ele geçirilirse öldürülmelerini emretmişti. Bu anlama göre, Allah rahmet eylesin âlimlerimiz, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* zimmet ehlinin kendi emsallerine şahitliği ile günahkâr (fâsık) müslümanların şahitliğini farklı görmüşlerdir; çünkü zimmet ehli, İslâm dışında kalsa da, dinlerine göre davranırlar, fâsık müslümanlar ise fısklarını din olarak görmezler. Aynı şekilde âlimlerimiz, müslümanların mallarını müşriklerin zorla almaları ile fâsıkların zorla almalarını da farklı görmüşlerdir. Kezâ muharip eşkıyanın adalet ehlinden maruz kaldığı kan davası ile fâsıkların kan davası da aynı değildir. Çünkü yanlış bir dini benimseyenin durumu, işlediği günahı kabullenenin durumundan farklı bir hükme sahiptir. Görmez misin ki bize göre -günah ve haram olsa da- Ehl-i Kitab'ın kiliselerinde namaz kılmak üzere anlaşma yapmayı caiz (serbest) görürüz de, [§]fâsık müslümanlar için günahı **141**
serbest bırakmamızı asla caiz görmeyiz.

Allah'tan korkun! Yani Cenâb-ı Hakk'ın emrettiklerini terkedip yasakladıklarını işlemek hususunda Allah'ın cezasından ve azabından korkun! **Çünkü Allah'ın cezası çetindir.**

Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın meâlindeki ilâhî beyan hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sizin Beytülharâm'a girmenizi engellediler diye bir kavme karşı duyduğunuz kin ve nefret, sizi haddi aşmaya sevk edip onları öldürmeniz ve mallarını almanız sizi günaha sokar[45]. **İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın.** İyilik, sana emredilen şeydir, takvâ da yasaklandığın şeyden sakınmandır. **Sakın aşırı gitmenize sebep olmasın.** Bazıları "bir kavme olan kininiz haddi aşarak sizi günaha düşürmesin" anlamını vermiştir. Diğerleri de "sizi sevk etmesin" demiştir. Bu lafız "yâ" (يا) harfi merfû kılınarak "yucrimenneküm" (يُجْرِمَنَّكُمْ) diye[46], mansub kılınarak "yecrimenneküm" (يَجْرِمَنَّكُمْ) diye de okunmuştur, bu sonuncu bizim zikrettiğimizdir.

45 bk. Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* VI, 64, 65, 67; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 8.

46 Bu, A'meş ve Yahyâ b. Vessâb'a nispet edilen şâz kıraâttir (bk. Taberî, *Câmiʻu'l-beyân,* VI, 46).

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَٓا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ
بِه۪ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّط۪يحَةُ وَمَٓا اَكَلَ السَّبُعُ
اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَاَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْاَزْلَامِ
ذٰلِكُمْ فِسْقٌ اَلْيَوْمَ يَئِسَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ د۪ينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ
وَاخْشَوْنِ اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ د۪ينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَت۪ي
وَرَض۪يتُ لَكُمُ الْاِسْلَامَ د۪ينًا فَمَنِ اضْطُرَّ ف۪ي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ
مُتَجَانِفٍ لِاِثْمٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣﴾

3. "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) ***boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininize karşı*** (mücadelede) ***ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."***

[Etinin Yenmesi Haram Olan Hayvanlar]

Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar size haram kılındı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada gizli bir kelime bulunmamaktadır, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Murdar hayvan,
142 kan ve domuz etini ve belirtilen diğer şeyleri "yemek" haram kılınmıştır. [§] Murdar hayvanın yününden ve kemiğinden faydalanmanın caiz olduğunu görmez misin? Dolayısıyla âyet-i kerîmede açıklanmayıp gizli bırakılan şey onları yemektir. Yalnız onların derisinden ancak tabaklama yaptıktan sonra istifade edilir. Çünkü et çoğu kere deriye yapışık kalır ve yenilir, böylesi sözü edilen etler gibi haramdır, ancak tabaklanması halinde haram olmaktan çıkar.

Şimdi, âyet-i kerîmede iki açıdan imtihan sözkonusudur. Birincisi, yenmesinin bir yönden helâl, bir yönden de haram olmasıdır. Burada Allah Teâlâ domuz eti ve kan ile imtihan etmektedir, herhangi bir sebeple ve sebepsiz olarak onları helâl kılmamıştır. Ancak diğerini bir sebebe bağlı olarak helâl kılmış, fakat sebep olmaksızın haram kılmıştır.

İkincisi, Cenâb-ı Hak, helâl kılmanın yolunu insan tabiatının nefret etmesine bağlayarak imtihan etmesidir. Şöyleki her canlı varlık boğazlanmaktan ve canının çıkmasından acı duyar. Böylece Allah acı veren her şeyden nefret etmeyi her canlının tabiatı kılmıştır, insanlar ise boğazlanan hayvanların etini yemekten lezzet alırlar[47]. Şunu da belirtmek gerekir ki Yüce Allah bir çaba olmaksızın yerden çıkan her şeyi helâl kılmıştır -ancak helâk olma korkusuyla elde etmeye güç yetiremeyecekleri ürünler müstesnâ-. Aslında yerden çıkan şeyler cansız olduğundan insan tabiatı ondan nefret etmez. Cenâb-ı Hak hayvanları helâl kılmanın yolu olarak da, [§]haram kılınan kanı çıkarmak için **143**
insanların çalışıp gayret göstermeleri şeklinde belirlemiştir; böylece onun etini yemek helâl olur. İnsan, hayvanın kanını akıtmaya çalışmaz da kan orada kalırsa onu bozmuş olur, çünkü haram kılınan şey onun içinde helâk olmuştur ve dolayısıyla onu da ifsad etmiştir. Etin temizlenmesi ve bozuk olmaktan kurtarılması için kanını akıtmaya çalışmak uzun zaman alır. Kan içinde iken helâk olan ise kısa zamanda fâsid olur.

Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar. Kisâî şöyle demiştir: Yani Allah'tan başkasının adı zikredilerek kesilen hayvanlar. Buradaki "ehelle" (أهلَّ) fiili, yeni doğan çocuğun ses çıkarmasından türemiştir. "Ehelle'l-hilâl" (أهلّ الهلال) ay göründü ve "ehelle'l-muhill" (أهل المُهِلّ) hacı yüksek sesle telbiye getirdi mânaları da burdan gelir. **Boğulmuş hayvan.** Katâde şöyle demiştir: Câhiliye insanları, koyunun boğazını sıkarlar, ölünce de onu yerlerdi[48]. Kâfir ise hakikatte Allah'tan başkası adına keser, çünkü o, Allah'ı gerçek mânada tanımamaktadır. Bununla birlikte Ehl-i Kitab'ın kestiğini yemeğe cevâz verilmiştir, çünkü o, Allah'ın adını anarak kesmektedir. **Dövülerek öldürülmüş hayvan.** İnsanlar sopalarıyla döverler, ölünce de onu yerlerdi. **Yuvarlanıp ölmüş hayvan.** Bir kuyuya düşerek veya bir yamaçtan yuvarlanarak ölen hayvan. **Boynuzlanarak öldürülmüş hayvan.** İki koç tokuşur, biri öldüğünde etini yerlerdi. **Henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında yırtıcıların yediği hayvanlar.** Câhiliye Arapları, yırtıcı bir hayvan bu hayvanlardan birini yedi-

---

47 Bu cümle bütün yazma nüshalarda yer alan metne göre tercüme edilmiştir.

48 Bunu Tastî, *Mesâil*'inde nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 14).

ğinde, kalanını da kendileri yerlerdi, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **Henüz canı çıkmadan yetişip kestikleriniz hariç** buyurmuştur. **Boğulmuş hayvan** ile **dövülerek öldürülmüş hayvan** konusunda İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu hayvanlara kuyruğunu sallarken veya gözlerini oynatırken yetişirsen, Allah'ın adını anarak kes, böylesi sana helâldir[49]. Hz. Ali'nin (r.a.)
144 de şöyle söylediği nakledilmiştir: [§]Hayvan gözleriyle bakınır veya ayaklarını oynatır veya kuyruğunu sallarsa, o temizdir, kesilebilir[50]. Ebu'z-Zübeyr de, Ubeyd b. Umeyr'den (r.a.) aynı şeyi duyduğunu rivayet eder[51]. Sanki bu, Hz. Peygamber'den (s.a.) merfû olarak rivayet edilmiştir[52]. *En doğrusunu Allah bilir*, ama, bu hüküm, hayvanın boğazı sıkılıp veya dövülüp bayıldığı hal için geçerli olmalıdır. Kesildiğinde kuyruğunu hareket ettirir, gözlerini oynatır veya ayaklarını sallayıp ayılırsa hayvanın canlı olduğu anlaşılır. Koyunun karnındaki yavrusunu bir kurdun veya bir yırtıcının çekip alması yahut da karnı kendisini taşıyamaz hale gelmişse, böylesi hareket etse veya gözlerini sağa sola çevirse bile yenmez. Bu konuda ölçü şudur: Hayvanın damarları kopar, sonra o halde bırakılıp ölürse murdardır, damarları koptuğu anda ona yetişir ve keserse temizdir, o halde iken ölen her hayvan temiz sayılır. Bir kazaya uğrayan ve bu sebeple ölecek olan her koyuna, adamın biri yetişip boğazını
145 keserse bu hayvan yenmez[53] [§]**Yuvarlanıp ölmüş hayvan.** Mezbahada kesilme imkânı bulunmayan hayvandır, şayet mezbahanın dışında kesilebilirse, yenmesi caizdir. Râfi' b. Hadîc'den nakledilğine göre şöyle demiştir: Bir miktar deve ve koyun ele geçirmiştik, develerden biri kaçtı, adamın biri ona ok attı,

---

49 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 72; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 14.

50 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 72; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 15.

51 Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* VI, 73.

52 Muhtemelen müellif burada Kâb b. Mâlik'in (r.a.) hadisine işaret etmektedir. Buna göre onların Sel' dağında koyun güden bir câriyesi varmış. Câriye, sürüden bir koyunun ölmek üzere olduğunu görmüş, hemen bir taşı sivrilterek onunla koyunu kesmiş. Sonra ailesine gelince şöyle demiş: Resûlullah'a gidip sormadan -yahut bunun hükmünü sormak için ona birini göndermeden- bundan yemeyin. Kâb hemen Hz. Peygamber'e (s.a.) gitmiş veya birini göndermiş, O da koyunun yenmesini emretmiştir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 454; Buhârî, "Zebâih", 18).

53 Bu son cümle açık değildir; Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "*En doğrusunu Allah bilir ya*, hayvanı boğduğu veya dövdüğü sırada bayılsa, sonra onu kestiğinde hayvan kuyruğunu hareket ettirse veya gözlerini oynatsa veya ayaklarını sallasa ve ayılsa, bu durumda hayvanın canlı olduğuna hükmolunur. Ama hayvan bayılmasa, o takdirde ancak titrerse ve boğulup dövülmeden kesilen hayvanın hareket ettiği gibi hareket ederse helâl olur, kesildiği için öldüğü bilinir. Şayet az bir miktar ve kısa bir süre hareket edecek olsa, onun helâl sayılmaması gerekir, çünkü onun boğularak veya dövülerek ölme ihtimali vardır, şüpheli olmakla birlikte helâl değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 207b; Medîne nüshası, vr. 234a).

deve yürüyemez hale geldi. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Bu hayvanlardan bazısı vahşi hayvanlar gibi kaçar. Onları ele geçiremezseniz, böyle yapın (okla vurun)!"[54] Kuyuya düşen deve hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şayet onu kesmek mümkün olmazsa, o zaman av hayvanı hükmündedir, ele geçirince onu keser[55]. Ali b. Ebû Tâlib'e, kuyuya düşen ve baş tarafı aşağıda kalan devenin hükmü soruldu o da; "Kesip organlarına ayırın ve yeyin" dedi[56]. İbn Ömer'in (r.a.) de aynı şeyi söylediği rivayet edilmiştir[57]. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle sorulmuş: Deve boğazından
ve gırtlağından kesilmese de temiz sayılır mı? Şu cevabı vermiş: [§]"(Mızrağı- **146**
nı) hayvanın uyluğuna bile isabet ettirsen, sana yeter"[58]. Şayet bıçak olmadan keskin taş, kamış gibi kesici bir aletle hayvanı kesse caizdir. Rivayet edildiğine göre Adî b. Hâtim, Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle sormuş: Ey Allah'ın Resûlü', köpeğimi ava salıyorum, avı yakalayıp getirdiğinde kesecek bir şeyim olmayınca, onu keskin bir taş veya bir ağaç parçasıyla[59] kesebilir miyim? Resûlullah (s.a.) şöyle cevap verdi: "Hayvanın kanını ne ile istersen akıt, Allah'ın adını da an!"[60] Hz. Ali'nin (r.a.) rivayeti de bunun gibidir[61]. Rivayete göre adamın biri devenin kanını bir odun parçasıyla akıtmış, sonra gidip Hz. Peygamber'e sormuş, o da "kanını akıttınsa ye!" buyurmuş[62]. Huzeyfe'nin rivayetine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Diş ve tırnak hariç damarları kesen ve kan
akıtan her çeşit aletle hayvanı kes"[63]**.** [§]Âlimlerimiz -Allah onlara rahmet et- **147**
sin- bu konuda bu görüşü kabul ederler. Onlar keskin bir taş, çakmak taşı ve benzeri bir şeyle hayvanın kanını akıtmayı kesmek olarak kabul ederler, bu şekilde kesilen hayvanın eti yenir. Hz. Peygamber'in (s.a.) "diş ve tırnak hariç"

---

54 Buhârî, "Zebâih", 23; Müslim, "Edâhî", 20.

55 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 465, 468; Saîd b. Müseyyeb, Şureyh ve Mesrûk'tan da bunun benzeri rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 255).

56 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 255.

57 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 466; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 256.

58 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 334; Ebû Dâvûd, "Dehâyâ", 16; Tirmizî, "Sayd", 13.

59 Kamışla kesmek konusunda başka hadisler de varittir (bk. Buhârî, "Zebâih", 15; Müslim, "Edâhî", 22).

60 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 258; Ebû Dâvûd, "Dehâyâ", 15.

61 Hz. Ali'den (r.a.) mevkuf olarak, "keskin taştan başka bir şey bulamazsan onunla kes" dediği rivayet edilmiştir (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 254).

62 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 497; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 220; Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 283. Heysemî şöyle dedi: "Ahmed'in ricâli sahihtir, ancak bu Yahyâ b. Ebû Kesîr'in Sefîne'den rivayetidir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 33).

63 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 172. Heysemî şöyle demiştir: "Bu rivayetin senedinde Abdullah b. Hırâş adındaki râvîyi İbn Hibbân sika saymış, ancak "bazan hata eder" demiştir. Hadisçilerin çoğu ise onu zayıf saymıştır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 33-34).

sözünü de, onların yeterince uzamamış şeklinde yoruma tâbi tutarlar. Çünkü bu halde hayvan kesilmiş değil boğulmuş olur. İbn Abbâs'ın (r.a.), o boğmaktır, sözü de bunu açıklamaktadır[64]. Hadiste ise bu konuda açıklama vardır, çünkü Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Diş ve tırnak hariç damarları kesen her nevi aletle kesilen hayvanı ye; çünkü diş ve tırnak Habeşliler'in bıçağıdır"[65] çünkü onlar, ancak yeterince uzamamış diş ve tırnakla hayvanları kesiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar. Yani o dikili taşlar için kesilen hayvanlar. Denilmiştir ki müşrikler hayvanlarını tapındıkları putlar için kesiyorlardı, bu yolla onlara yakın olacaklarını düşünüyorlardı; nitekim müslümanlar da kestikleri kurbanlarla Allah'a yaklaşmayı arzu ederler. Cenâb-ı Hak, onların putlar adına kestikleri kurbanları yemeyi haram kılmıştır. **Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar.** Daha önce de kaydettiğimiz gibi kurban kesmekle emredilmiş, Allah'ın verdiği nimetleri kabul etmek ve O'nun sayısız nimetleri için kendisine şükretmek anlamında bir konuma sahiptir. İnsanlar hayvanı Allah'tan başkası adına, yani Allah'tan başkalarının rızası için kestiklerinde Allah'ın nimetlerini kabul etmemiş ve yapmaları gereken teşekkürü de O'ndan başkasına yöneltmiş olmaktadır, işte bundan dolayı bu kesim şeklini haram kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Fal Okları]

Fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Denilmiştir ki bunlar Arap okları ve İranlıların kumar oyunlarıdır. Şöyle de denilmiştir: "Ezlâm" (الأزْلام) kelimesi, insanların yapacakları işlerle ilgili olarak kendi nasiplerini öğ-
148 renmek için çektikleri fal okları demektir. [§]Kişi sefere çıkmak istediğinde fal okları kesesini alır ve "bu sefere çıkmamı emrediyor" diyerek oklardan birini çekiyordu; şayet uygun ok çıkarsa bu sefere çıkmakta hayır bulacağı anlamına gelirdi. Sonra, "bu da evde kalmamı emrediyor" diyerek başka bir ok çekerdi, şayet istediği ok çıkarsa o, sefere çıkmakta hayır olmadığı anlamına gelirdi. "Menîh" (المنيح) ise ikisi arasında kalan oktu. Cenâb-ı Hak, şu beyanla bunu yasakladı ve bunun doğru yoldan sapmak olduğunu haber verdi, **Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır,** buyurdu. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Araplar ok torbasını alır, oklardan birine 'bana emret' diğerine de 'bana engel ol' diye yazarlardı. Sonra seyahate çıkmak istediklerinde torbayı sallar ve içinden bir ok çekerlerdi, eğer 'bana emret' yazılı ok çıkarsa adam yola çıkardı, 'bana engel

---

64 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 496.

65 Buhârî, "Zebâih", 23; Müslim, "Edâhî", 20.

ol’ yazılı ok çıkarsa seyahate gitmezdi. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Kumar oklarıyla iş yapmanın yasak edilmesi, yıldızlara bakarak iş yapmanın da yasaklandığını gösterir. Cenâb-ı Hak, fal oklarıyla iş yapanları bundan engelleyince, müneccimlere de yıldızlara bakarak iş yapmayı yasaklamış olur, çünkü bunlar da aynen onların söylediklerini söylüyor ve onların yaptığını yapıyor. Şu kadar var ki müneccimler, onlar gibi, bu yıldız bunu emrediyor, şu yıldız şundan men ediyor demezlerdi. Cenâb-ı Hakk’ın yıldızlara bir takım alâmetler ve mânalar koymuş olması, bazılarının da onu anlamaları ve ondan bir takım sonuçlar çıkarmaları mümkündür. Bu, müçtehitlerin içtihat yoluyla nasların anlamlarından bir takım sonuçlar ve bizzat nasta belirtilmeyen bazı hükümler çıkarmalarına benzer. Buna göre müneccimlerin yıldızlarda bulunan bir takım işaretleri ve anlamları çıkarmaya çalışmaları da caizdir. Bundan dolayı müneccimler ayıplanamaz ve kınanamaz. Onların kınanması, ancak bu hükümleri Allah’a isnat etmeleri ve Allah’ı onlara şahit tutmaları halinde
doğru olur. [§]İbn Kuteybe[66] şöyle demiştir: “Ezlâm” (الأَزْلام) fal oku demektir, 149
kelimenin tekili “zelem ve zülem” (زَلَم وزُلَم) şeklindedir. “İstiksâm” (الاستقسام) da okları karıştırmak, paylaşmaktır. Bu kelime “kısm” (القِسم), yani nasip kökünden gelmektedir, sanki insan bu yolla nasibini aramaktadır[67]. Ebû Avsece şöyle demiştir: “istaksemtu” (اسْتَقْسَمْتُ), okları birbirine dokundurdum, bu lafız sanki “kısm” kelimesinden gelmektedir. Ebû Ubeyd[68] de şöyle demiştir: Onlar bu işe “istiksâm” derlerdi, çünkü rızıktaki nasiplerini ve ihtiyaçlarını arıyorlardı, fal oklarından kendilerine nasiplerini işaret etmesini istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Burada doğru yoldan sapmak, fal oklarıyla iş yapmak ve böyle yapmayı emrettiğine dair Allah’ı şahit tutmaktır. Kura ile iş yapmayı caiz gören de böyledir. Çünkü o; kura çekilir, kimin kurası çıkarsa onun lehine hükmedilir, der. O kişinin lehine hükmedilmesi ancak kura yolu ile olmaktadır, sanki kura biri için böyle hüküm verilmesini em-

---

66 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, Arap dili alanında eser sahibi, birçok ilim dalında da otoritedir. Bağdat’ta ikamet etmiştir. Çeşitli ilim dallarında birçok eseri vardır. *Garîbu’l-Kur’ân* ayrıca *Müşkilu’l-Kur’ân* onun eserlerindendir. Dedesine nispetle kendisine Kutebî nisbesi verilmiştir (ö. 276/889) (bk. Nevevî, *Tehzîbu’l-esmâ’ ve’l-luğât*, II, 281; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, XIII, 296-300).

67 İbn Kuteybe, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 141.

68 Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Bağdâdî, meşhur imam, çeşitli eserlerin sahibi. *Meânî’l-Kur’ân*, *Garîbu’l-hadîs*, fıkıh ve diğer bilim dallarına dair eserleri vardır. İlimde güvenilen ve allâme kabul edilen biriydi. 234/839 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, X, 490-509; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 450).

retmekte, diğeri de onu engellemektedir. Bu iş, Allah'ın yasaklamış olduğu fal oklarıyla iş yapmaya, başka şeylerden daha çok benzemektedir. **Bunlar doğru yoldan sapmaktır.** Yani murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilen, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar gibi haram kılındığı yukarıda söylenen şeyleri yapmak ve sûrenin başında zikredilen ihramlı iken avlanmak ve ondan yemek, evet bütün bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[69].

Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Müşrikler müslümanların kendi dinlerine girmelerini ve onlara dönmelerini arzu ediyorlardı. Fakat Allah Teâlâ onların bu ümitlerini bitirmiş ve şöyle bu-
150 yurmuştur: **[§]Bugün kâfirler,** sizin İslâm dinini terk etmenizden **ümitlerini kesmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun.** Yüce Allah müslümanlara onlardan korkmama konusunda güvence vermektedir.

[Dinin Kemâle Ermesi]

Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Ebû Ubeyd şöyle demiştir: O güne kadar onların dinleri eksikti, kâmil anlamda o gün tamamlandı. Onun iddiasına göre Hz. Peygamber (s.a.) o güne kadar insanları eksik bir dine davet ediyordu. Allah hepsinden razı olsun, Resûlullah'ın ashâbından o güne kadar ölen muhacir ve ensâr, eksik bir dine inanarak ölmüşlerdi, kıyâmet günü de eksik dine inananlar zümresinde haşredilecekler demektir. Hangi söz bundan daha vahşi ve daha çirkin olabilir? Aynı görüşe sahip olan taraftarlarından biri de şöyle demiştir: İslâm dini o zamana kadar tam ve kâmildi. Cenâb-ı Hak çeşitli farzları gönderip insanlara bunları yapmayı farz kılınca, insanlar Allah'ın farz kıldığı şeyleri yapıncaya kadar din eksik kalmış demektir, bunları yerine getirince din tamamlanmış olur. Bu da ilki gibi vahşi, çirkin ve kaba bir sözdür. Ebû Ubeyd'e şöyle denir: Madem öyle, onların önceden İslâm'ı kabul etmelerinden Allah razı olmamış, ancak o dönemde razı olmuştur demen gerekir. Bu âyetin tefsirinde farklı yorumlar yapılmıştır. Birincisi, **Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.** Yani peygamberimle ve onu göndermekle sizin için dininizi kemale erdirdim. **Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım.** Bugün dininizi ortaya koyup açığa çıkardım; o, daha önce açık açık ve serbest değildi; öyleki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "İki aylık me-

---

[69] İbn Abbâs'ın (r.a.) sözü "bunlardan yiyenin yaptığı şey, doğru yoldan sapmaktır" şeklinde rivayet edilmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 78).

safeden düşmana korku salmakla bana yardım edildi"[70] [§]"Bu yıldan sonra 151
hiçbir müşrik Kâbe'yi hac edemeyecek"[71]. Müslümanların zaferi ve kâfirlere üstün gelişleri işte o zaman ortaya çıkmıştır, daha önce değil. **Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.** Bu ilâhî beyanı, müslümanları düşmandan emin kıldığı, tekrar onların dinine dönmekten koruduğu ve kendi dinlerine dönmelerinden kâfirlerin ümitlerini kestirdiği zaman, dinin kemâle erdiği ortaya çıktı anlamına gelmesi de muhtemeldir. İnsanın düşmanına karşı güven içinde olmasından daha kâmil ve daha tam bir nimet ne olabilir? Kişi, düşmanı helâk olup onun tehlikesinden güvenli hale gelince, her ne kadar daha önce onun mülkü nâkıs değil idiyse de, mülküm ancak bugün tamamlandı ve kemâle erdi, der; açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*. **Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim.** Bu beyanın "daha önce kendilerine emredilmeyen emirleri şimdi vermek ve hükümleri koymak suretiyle dininizin işini tamamladım" anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu mâna da caizdir.

Sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Yani size razı olunan dini, yani İslâm'ı ikram ettim. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur"[72].

[Aç Kalan Kişinin Haram Kılınmış Yiyeceklerden Yemesi]

Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa. Buradaki "mahmasa" (المخمصة) açlık demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "raculün hamîsun" (رجل خميص) ifadesi "aç adam" demektir. Başkaları da şöyle der: Bu kelime, karnı darda olan kişi demektir; bu da aynı anlama gelir, çünkü açlığın bir kısmı karnı daraltır.

Günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Bazıları buna "günaha girmeyi kastetmeden" diye mâna vermiştir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[73]. Kisâî ise buna, "meyletmeden" mânasını verir, "cenef" (الجَنَف) kelimesi meyletmek anlamına gelir. İbn Kuteybe de böyle der[74]. Ebû Avsece de, "cenef" (الجَنَف) kelimesinin meyletmek mânasına geldiğini söyler. **Günah sınırına varmaksızın yiyebilir,** meâlindeki beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, çaresiz kalınca murdar hayvanı ve haram kılınan av gibi şeyleri yemeyi, helâl görmemek şar-

70 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 61, 64. Fakat meşhur olan rivayet "…bir aylık mesafeden" şeklindedir (Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

71 Buhârî, "Hac", 66; Müslim, "Hac", 435.

72 ez-Zümer, 39/7.

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 86; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 14.

74 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 141.

152 tıyla. [§]Diğeri de arzu ve zevkle yemeyip iğrenerek yemek şartıyla, denilmiştir. Şu da söylenmiştir: Ancak çaresiz kaldığında onlardan yiyebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur”[75]. “Haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça” ifadesi, **çaresiz kalınca** (اضْطُرَّ) lafzının tefsiridir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Yani haram kılınan şeylerden almanıza imkân ve ruhsat vermesi O’nun rahmetinin eseridir. Çünkü sizi açlıktan ölmeye terk etmek de Allah için mümkündür, nitekim; “Eğer onlara kendinizi öldürün diye emretmiş olsaydık”[76] diye buyurmaktadır.

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَٓا اُحِلَّ لَهُمْ قُلْ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ
مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّب۪ينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ فَكُلُوا مِمَّٓا
اَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ
الْحِسَابِ ﴿٤﴾

4. “Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: ‘İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır.’ Yırtıcı hayvanlardan olup Allah’ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin; (hayvanı ava salarken besmele çekerek) ***üzerine Allah’ın adını da anın. Allah’tan korkun, şüphesiz Allah’ın hesabı pek çabuktur.”***

[Helâl Kılınan Yiyecekler]

Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. Burada onların Hz. Peygamber’e (s.a.) neyi sordukları açıklanmamaktadır, ama verilen cevapta, maksatlarının ne olduğu görülmektedir. **De ki: İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır,** buyurmaktadır. **İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır,**

---

75 “Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir” (el-Bakara, 2/173).

76 “Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesnâ bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) daha sağlamlaştırıcı olurdu” (en-Nisâ, 4/66).

şeklindeki cevap onların temiz olan yiyecekler ile alet ve avcı hayvanlarla yapılan avlanmanın hükmünü sorduklarını göstermektedir. Sonra, **İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır,** meâlindeki beyanın işaret ettiği anlam hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: "Tayyibât"tan (الطيبات) maksat helâl kılınan şeylerdir. Fakat bu uzak bir ihtimaldir, çünkü bu durumda Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: **De ki:** Helâl kılınan şeyler **size helâl kılınmıştır**. İlâhî beyanın, bunun dışında iki anlama daha gelmesi muhtemeldir: **[§]**Birincisi, eti yenen hayvanın kesilmesi, etinin pişirilmesi ve **153**
benzeri sebeplerle nefislerinizin hoşlandığı şeylerle. Buna mukabil gönlünüzün hoşlanmadığı besmele ile kesilmemiş, pişirilmiş veya kızartılmış etler size helâl kılınmamış, aksine yenilmesinden hoşlandığınız şeyler size helâl kılınmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*. Diğer bir ihtimal de şudur: Tabiatınıza hoş gelmeyen ve nefret ettiğiniz şeyler değil, hoşlandığınız şeyler size helâl kılınmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Av Köpekleri]

Eğittiğiniz hayvanlar. Sanki ashâb-ı kirâm Allah'ın Resûlüne (s.a.), avcı hayvanlardan hangisinin avlanmasının helâl olduğunu sormuşlar, Cenâb-ı Hak da bu cevabı vermiştir. Gerçi bazı rivayetlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber köpekleri öldürmeyi emredince, bazıları huzuruna gelip "öldürülmesini emrettiğin o taifeden hangilerinin avladıkları bize helâldir" diye sormuşlar, bunun üzerine **Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar** meâlindeki âyet nâzil olmuştur[77]. Burada yer alan av hayvanları "cevârih" (الجوارح) diye anılmıştır, çünkü onunla birşey elde edilir, buna göre cevârih, sayesinde birşey elde etme vasıtaları demektir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak "Kötülük işleyenler (elde edenler)"[78] buyurmaktadır. Bu âyetteki "icterehu" (اجترهوا) kelimesine, "iktesebû" (اِكتسبوا), yani kazandılar mânası verilmiştir, "cereha" (جَرَحَ) kelimesi "kesebe" (كَسَبَ) anlamına gelir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: O hayvanlar avcı oldukları için kendilerine "cevârih" denilmiştir. Bu, az önce söylediğimiz "kazanmak"la aynı mânaya gelir. Falan adam ailesi için "cârih"tır denilir, "onlar için kazanç elde etmektedir" demektir[79]. Diğer bazı âlimler şöyle demiştir: Bu av hayvanlarına avladıklarını yaraladıkları için cevârih denilmiştir, o zaman bu lafız yaralamak anlamına gelen "cirâha" (الجِراحة) kökünden gelir, çünkü kişi avı yaralamazsa, hayvan helâl olmaz. İmam Muhammed (r.h.) *Kitâbu'z-Ziyâdât*'ta, köpeğin avını yaralamayıp öldürmesini

77 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 89; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 21.

78 el-Câsiye, 45/21.

79 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 154.

154 bu mânaya delil olarak kullanmıştır. [§]Bu görüşün sahih olduğunu gösteren delillerden biri, Adî b. Hâtim'in (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiği hadistir. O der ki Resûlullah'a mızrağın[80] hükmünü sordum, şu cevabı verdi: "Mızrağın sopası uzunlamasına hayvana çarpar da ölürse onu yeme, çünkü o av dövülerek öldürülmüş sayılır. Hayvana mızrağın keskin demir tarafını isabet ettirebilirsen, onu ye!"[81]

[Köpeklerin Avladığı Hayvanların Hükmü]

Yırtıcı hayvanlardan olup Allah'ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanlar. Bazıları "mukellibîne" (مُكَلِّبِين) kelimesine, avlanmayı öğrenmiş köpekler anlamı vermiştir. İbn Kuteybe, köpek sahipleri demiştir[82]. Ferrâ da böyle demiştir, Kisâî ise, onlar köpek sahipleridir, der[83]. "Mükelleb" (المُكَلَّب), eğitilmiş köpek demektir.

Eğittiğiniz köpekler. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir buna "tudrûnehunne" (تُضْرُونَهُنَّ) avlanmayı öğrettiğiniz köpekler mânasını vermişlerdir; avlanmayı öğrenmiş köpek mânasında "kelbun mudrâtün" (كَلْبٌ مُضْراةٌ) denilir[84]. Onlar, köpek avdan yemiş olsa bile onu helâl sayarlar. Buna göre öğretilmiş mânasını vermek caiz olur, çünkü onlar köpek avdan yemiş olsa bile onu mubah addediyorlar. Şöyle bir anlam da verilmiştir: "Tueddibûnehunne" (تُؤَدِّبُونَهُنَّ), yani avı
155 sizin namınıza yakalayıp bekletmeleri için onları terbiye ediyorsunuz. [§]Bize göre bu, gerçek mânada öğretmektir, avı sahibi namına tutup bekletmeleri için köpeğin öğretilmesidir.

Allah'ın size öğrettiği ile. Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, sizin beşerî kuruluşunuzu onları eğitmeye müsait kılmış, sizden başka yaratıkları da eğitmeye müsait ve elverişli bir şekilde yaratmıştır. Diğer bir anlam da şudur: **Allah'ın size öğrettiği ile,** Allah size "köpekleri şöyle eğitin, böyle yapın" demiştir. Bu iki ihtimalin hangisi olursa olsun, bu işte bilginin şart koşulması delili vardır. Sonra -her ne kadar köpek ile diğer yırtıcılar, kendilerine öğretildiği takdirde aynı konumda ise de- Cenâb-ı Hak, köpeklerin habîs olması ve

---

80 Bu kelimenin aslı mi'râz'dır (المعراض). Avlanmakta kullanılan ve ucunda sivri bir demir bulunan bir çeşit oktur. Hayvana atıldığında çoğu kere sivri ucu değil de ağaç sopası çarpardı (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "عرض" md.).

81 Buhârî, "Zebâih", 2; Müslim, "Sayd", 4.

82 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 141.

83 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 207.

84 "Dariye" (ضَرِىَ) fiili, köpek avın etinden ve kanından yedi mânasına gelir. Avlamaya alıştı mânasına da gelir. İf'âl babından gelince, sahibi onu avlamaya alıştırdı, demektir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ضَرِىَ" md.).

insanlarla iç içe yaşaması sebebiyle diğer hayvanları değil köpeği zikretmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki köpek edinmenin yasaklanması[85] ve köpeği öldürmenin[86] emredilmesi, böyle bir emrin o dönemde diğer yırtıcı hayvanlar içindir ki köpekler habîs olmalarına rağmen eğitilirlerse yakaladıkları yenebilir; haklarında böyle bir müsaadenin gelmediği diğer hayvanların yakaladıkları ise yenilmeye daha layık olur.

Onların sizin için yakaladıklarından da yiyin; (hayvanı ava salarken besmele çekerek) üzerine Allah'ın adını da anın. Allah Teâlâ, köpeğin bizim için yakaladığını yemeyi mubah kılmış, fakat kendisi için yakaladığını mubah kılmamıştır. Çünkü köpek ve diğer yırtıcı hayvanlar yakaladıkları avı kendileri için tutarlar ve ondan yemeden edemezler. Ama köpek avını yakalar da yemezse, bu onu sahibi için tuttuğunu gösterir. Fakat ondan bir miktar alırsa, kalanını sahibi için mi, yoksa acıktığı ileriki bir zaman için mi sakladığı bilinemez. [§]Bu konuda epeyce rivayet nakledilmiştir. Adî b. Hâtim'den (r.a.) 156
şöyle rivayet edilmiştir: Dedim ki ey Allah'ın Resûlü (s.a.), bizler, şu köpeklerle ve şahinlerle avcılık yapan bir milletiz, onlardan bize helâl olanı hangileridir? Hz. Peygamber (s.a.) şu cevabı vermiştir: "Şayet onlar, Allah'ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz yırtıcı hayvanların avladıkları ise size helâldir, onların sizin için yakaladıklarından yiyin. Eğittiğin bir köpek veya şahini avın üstüne Allah'ın ismini zikrederek gönderirsen o avı ye". Ben tekrar sordum: Şayet köpek avı öldürmüşse? Buyurdu ki "Öldürmüş ama yememişse, avı senin için tutmuş demektir. Şayet yerse, artık ondan yeme, çünkü köpek onu kendisi için yakalamıştır." Yine dedim ki ey Allah'ın Resûlü (s.a.), bizim köpeklerimize başka köpekler karışırsa ne buyurursunuz? "Senin köpeğine başka köpekler karışmışsa onu da yeme! Çünkü sen, sadece kendi köpeğin için besmele çekmiştin, başkalarının köpekleri için değil"[87]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Köpek avdan yiyecek olursa, eğitilmiş değildir[88]. Yine onun şöyle dediği nakledilmiştir: Köpek avdan yerse sen yeme, ama doğan yiyecek olursa, sen de ye, çünkü köpeğin çarparak onu öldürmeye gücü yeter, fakat doğanın yetmez[89]. Hz. Ali'nin (r.a.) de, köpek avından yediği zaman sen yeme ve onu öldür, dediği rivayet edilmiştir. Eğitilmiş olmayan köpeğin avladığı hay-

---

85 Buhârî, "Zebâih", 6; Müslim, "Müsâkat", 50.

86 Buhârî, "Bed'u'l-halk", 17; Müslim, "Müsâkat", 43.

87 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 257; Ebû Dâvûd, "Sayd", 22-23. Bu hadis bazı rivayetlerde *şahin* lafzı olmadan nakledilmiştir (bk. Buhârî, "Zebâih", 10; Müslim, "Sayd", 3.

88 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 92.

89 Bu rivayeti Abd b. Humeyd tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 24).

vanın yenilemeyeceğine işaret eden rivayetleri daha nakletmiştik. Bunlardan biri de Adî b. Hâtim'in (r.a.) rivayetidir: Dedim ki: Ey Allah'ın Resûlü (s.a.), Biz, şu köpeklerle avcılık yapan bir milletiz; (bu caiz midir) ?" Cevaben buyurdu ki "Eğer eğitilmiş köpeğini avın üstüne Allah'ın ismini zikrederek gönderirsen, onların senin için tuttuklarını öldürseler bile, köpek ondan yemediği
157 takdirde yiyebilirsin. Ama köpeğin kendisi yemişse artık ondan yeme!"[90] **[§]** Buna bağlı olarak bizim söyleyeceklerimiz şunlardır: Köpek avın kanını içecek olsa o avın eti yenir, çünkü o, kanı bizim için tutsaydı onu yemezdik. Bu onun çok iyi eğitildiğini gösterir: murdar olanı (kanı) kendisi alıyor, temiz olanı sahibine saklıyor. Eğer köpeğin avladığından yemek helâl olsaydı, köpeğin eğitilmiş olmasıyla olmamasının farkı kalmazdı, kezâ onu kendisi için veya sahibi için tutmuş olması da fark etmezdi. Çünkü bütün köpekler avın üzerine gönderildiğinde onun peşinden gider ve av ölünceye kadar onu tutar, ama sadece eğitilmiş olmayan ondan yer. Şayet mesele muhaliflerimizin dediği gibi olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın köpeklerin eğitilmiş olanını ve onun da sahibi için tuttuğunu özellikle belirtmesinin ne anlamı kalırdı? Ebû Hanîfe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Köpek avdan yemeyecek derecede eğitilir de sonra avladığı bir hayvanı yiyecek olursa, onun ilk avladığı avın etinden geriye bir şey kalmışsa onu yemek caiz olmaz. Bize göre onun mezhebi, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* köpek ilk ava salındığında yemeyip tutsa bile, eğitilmiş olmadıkça onun avladığı yenmez. Birkaç kez avını yemeyip tuttuğu halde sonra yerse, onun bu yemesi bize, daha önce yememesinin eğitilmiş olduğundan kaynaklanmadığını gösterir, zira eğitilmiş olmayan köpek de bazan tok olduğu için avı yemeyip tutar, şayet eğitilmiş olsaydı avını yemezdi. Üçüncü defa ava gönderildiğinde avı yemeyip tutması, ama dördüncüsünde yemesi, onun gerçekten iyi eğitilmediğini gösterir[91]. Av hakkındaki hüküm bize göre budur: Bunlar birbirine yakın avlamalardır. Köpeğin avını çoğu kez tuttuğu halde bir müddet ava gönderilmekten vazgeçilirse, bu süre zarfında kendisine öğretil-

---

90 Buhârî, "Zebâih", 10; Müslim, "Sayd", 2

91 "Onun mezhebi şudur: Köpek eğitilmiş olmadıkça onun avladığı yenmez. Ava ilk gönderildiğinde avı yemeyip sahibi için tutması ile onun eğitilmiş olduğu hükmüne varılmaz, defalarca avı tutması ve defalarca onu yemekten kaçınması görülmeden eğitilmiş sayılmaz. Çünkü onu bu şekilde bulmak, eğitilmiş hale geldiğinin açık alâmetidir. Daha sonra ondan yiyecek olsa, onun bu yemesi bize, daha önce yememesinin eğitilmiş olduğundan kaynaklanmadığını gösterir. Çünkü eğitilmiş olmayan köpek de bazan tok olduğu için ihtiyaç duyacağı zamana kadar yemeyebilir. Önceden yemediği halde daha sonra onu yemiş olması, köpeğin iyi eğitilmediğini gösterir veya bu ihtimali akla getirir. İhtimal ve şüphe halinde de helâl hükmü verilmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 209a; Medîne nüshası, vr. 235b).

miş olan şeyleri unutmuş olması mümkündür; daha sonra ava gönderildiğinde ondan yiyecek olursa, bunun hükmüne dair bir rivayet gelmemiştir. İlk avının kalanından yenmesi caizdir, denebilir. Bu iki meseleye birbirinden ayrı olarak bakılır; ikinci durumda köpek öğrendiklerini unutmuş olabilir, ilk durumda ise iki av arasında fazla bir zaman farkı olmadığından öğrendiklerini unutmuş olması uzak bir ihtimaldir. Bunun, önceki avlanması sırasında sağlam şekilde eğitilmediğinden başka bir anlamı yoktur. [§]Yukarıda yırtıcı hayvanlardan **158**
doğan ve şahinden söz etmiştik, onlar için de açıkladığımız şekilde istidlâlde bulunmuştuk. Bu da bize, eğitilmiş olmayan yırtıcı kuşların avladıkları, beslemek amacıyla yetiştirilemediği takdirde yenmez. Şahin ile doğanın eğitilmiş olduklarının göstergesi, sahibinin söylediklerini yapması ve çağırdığında ona dönmesidir. Köpeklerin eğitilmiş olmalarının göstergesi de avdan yememeleridir, çünkü şahin ile benzeri yırtıcı kuşlar, yaratılışı itibariyle insanlardan ürken ve kaçan hayvanlardır. Böylesi avdan yese bile, insanlara yakın durması ve sahibinin çağrısına uyması, eğitilmiş olduğunu gösterir. Şahinin avdan yemiş olması eğitilmiş olmadığını göstermez, çünkü o, av etinden yemekle eğitilmiştir. Köpek ise insanlarla iç içe yaşayan ve yabani olmayan bir hayvandır, onun tabiatı da avı yakaladığı zaman ondan yemesidir. Köpeğin yemekten kaçınması eğitilmiş olduğunu gösterir. Söylediklerimizi destekleyen sözler, Ali b. Ebû Tâlib ve İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir. Onlar şöyle demiştir: Doğan avını yese bile o avdan ye, ama köpek yiyecek olursa sen yeme! Selman'dan (r.a.) da aynı söz rivayet edilmiştir[92].

Allah'tan korkun, şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur. Buradaki **Allah'tan korkun** meâlindeki beyan, üzerine Allah'ın adının anılmadığı (ve besmele çekilmediği) hayvanları helâl saymayın, çünkü o murdardır, mânasına gelebilir. Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği ve yasakladığı şeyleri terk etme konusunda Allah'tan korkun, anlamına da gelebilir. **Şüphesiz Allah'ın hesabı pek çabuktur.** Buradaki "çabuk oluş" tabiri, muhtemelen şiddetli oluşan kinâyedir. **Hesabı pek çabuktur**, cezası pek şiddetlidir, demektir.

اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُۜ وَطَعَامُ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْۖ
وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْۘ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ

92 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım, bilâkis Selman'dan (r.a.) bunun aksi bir rivayet vardır; o, eğitilmiş olduğu halde yakaladığından yiyen köpek hakkında şöyle demiştir: Avın üçte ikisini yese bile, kalanından ye! (Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 474).

مِنَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ
مُحْصِنٖينَ غَيْرَ مُسَافِحٖينَ وَلَا مُتَّخِذٖٓى اَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ
بِالْاٖيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٥﴾

5. “Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar -mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir. Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. O, âhirette de hüsrana uğrayanlardandır.”

Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Bu beyandaki bugün
159 anlamına gelen “el-yevme” (اليوم) **bugün** kelimesi, [§]belli bir zaman dilimini işaret etmek için değil, söze başlangıç lafzı olarak kullanılmıştır; şu anlamdaki ilâhî beyanda zikrettiğimiz üzere: “Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim”[93]. Bazan “bugün” kendisine işaret edilen bir zaman dilimi sözkonusu olmaksızın da kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada kastedilen, Cenâb-ı Hakk’ın En‘âm sûresinde onlara haram kılmış olduğunu belirttiği sekiz çift hayvandır: “Koyundan iki… olmak üzere sekiz eş”[94]. Sonra da “Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık”[95] buyurmuştur. Bahîreyi, sâibeyi, vasîleyi, hâmı[96] ve onların kendilerine haram kıldıkları diğer şeyleri Allah onlara helâl kıldı ve şöyle buyurdu: **Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır.** Halbuki bunlar daha önce kendilerine haramdı. Fakat müfessirler bu âyete belirttiğimiz konulara değil, kesilen hayvanlar anlamı vermiştir. Kesilen hayvanların helâl sayılmalarının ne mânaya geldiğini daha önce açıklamıştık[97].

---

93 el-Mâide, 5/3.

94 “Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş… Ve deveden iki, sığırdan iki…” (el-En‘âm, 6/143-144).

95 el-En‘âm, 6/146.

96 Bu lafızların tefsiri için bk. el-En‘âm, 6/103.

97 Bir önceki âyetin tefsirine bakınız.

[Ehl-i Kitab'ın Kestiği Hayvanların Hükmü]

Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Onların kestiği hayvanlar size helâl, sizin kestiğiniz de onlara helâldir[98]. Bu âyeti müfessirler bu şekilde yorumlamışlardır.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Bizim kestiklerimiz onlara, onların kestikleri de bize helâl kılınmadı mı? Sonra bizim kestiklerimiz onlara ve başkalarına [§]helâl olduğu halde, onların ve başkalarının, yani Mecûsîler'in kestikleri 160
bize nasıl helâl olmaz?

Buna şu cevap verilir: Kesilen hayvanların helâl olması, dînî (şer'î) bir hükümdür, halbuki Mecûsîler'in iman ettikleri bir kitap yoktur ki buna bağlı olarak onların kestikleri helâl olsun. Ehl-i Kitap ise kitaplarında helâl ve haram olduğu belirtilen şeye inanıyorlar. Bu itibarla onlar birbirinden farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyetin genel bir anlam (umûm) içerdiğini kabul edenlere göre, Ehl-i Kitab'ın bütün yiyeceklerinin bize, bizim bütün yiyeceklerimizin de onlara helâl olması gerekir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir** buyurmaktadır. Onlara göre iki gruptan her biri diğerinin yiyeceğinden yiyebilir. Lafzın genel muhtevalı olması, o lafza ait hükmün de öyle olmasını gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ehl-i Kitap Kadınlarla Evlenmek]

Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar. Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle der: "el-Muhsanât" (المحصنات) kelimesi ile Cenâb-ı Hak, hür kadınları murad etmiştir. Diğerleri de zinakâr olmayan iffetli kadınları kastetmiştir, der. Allah Teâlâ'nın şu beyanında olduğu gibi: "Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir"[99]. Cenâb-ı Hak burada zinakâr kadınlarla evlenmeyi yasaklayıp, iffetli kadınlarla evlenmeyi teşvik etmektedir. Bu âyet-i kerîme konuya biraz önceki âyetten daha yakındır. Çünkü âyetin sonunda Allah **Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıy-**

---

98 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 103. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 24

99 en-Nûr, 24/3.

la buyurmaktadır. Dolayısıyla bu "muhsanât" (المحصنات) kelimesi ile Cenâb-ı Hakk'ın hür kadınları değil, iffetli kadınları kasdettiğini göstermektedir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme, kitabı hür kadınlarla evlenmenin de helâl olduğunun delilidir. Âlimler bu hükümde görüş birliği içindedir, fakat bu nikâh mekruh görülmüştür. İbn Ömer'in (r.a.) Ehl-i Kitab'ın kadınlarıyla evlenmeyi mekruh gördüğü rivayet edilmiştir[100]. Bize göre bu rivayet, İbn Ömer'in kitâbî olan kadınlarla evlenmeyi haram saydığını göstermez, ancak aralarında din birliği olduğundan müslüman hanımlarla evlenmeyi daha fazi-
161 letli ve daha isabetli bulduğunu gösterir. [§]Hz. Ömer'in (r.a.) de bunu mekruh gördüğü rivayet edilmiştir. Şöyle ki Huzeyfe (r.a.) Yahudi kadınla evlenmişti, bunu duyan Hz. Ömer (r.a.) kendisine mektup göndererek onu boşamasını istemiş ve şöyle demiştir: Bu müslüman kadınlar için fitne olarak yeter[101]. Bu ifade de onu haram saydığı anlamına gelmez. Burada Hz. Ömer'in bahsettiği sözkonusu fitne, müslüman kadınların bir nevi fitneye sevkedilmesidir. Allah kendilerine rahmet eylesin, âlimlerimiz de kitabı kadınlarla evlenmeyi haram değil mekruh saymıştır. İslâm âlimleri câriyeleriyle evlenme konusunda ise farklı görüşlere sahip olmuştur. Bazıları **Kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar** meâlindeki ilâhî beyanı hür kadınlar diye, diğer bir grup da iffetli kadınlar diye yorumlamışlardır. İffetli kadınlar diye yorumlamayı, **Gayri meşrû ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşrû bir nikâhla evlenmek şartıyla** meâlindeki ilâhî kelâmın gösterdiği anlama daha uygun olduğunu yukarıda söylemiştik. Şayet buradaki "muhsanât" kelimesinden maksat hür kadınlar olsaydı, o zaman kitabı câriyelerle evlenmekte bir sakınca bulunmazdı, çünkü Allah Teâlâ kitabı olan hür kadınlarla evlenmeyi mubah kılmıştır. Bir şeyin bir durumda mubah kılınması, başka bir durumda haram kılınmasına götürmez. Biz bu konuyu daha önce zikretmiştik[102].

[**Mecûsîler Ehl-i Kitap Değildir**]

Mecûsîler bize göre Ehl-i Kitap değildir. Bunun delili de şu ilâhî beyandır: "Bu da (Kur'ân) bizim indirdiğimiz mubârek bir kitaptır. Ona uyun ve günahtan korunun ki size rahmet edilsin. 'Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa

---

100 Ebû Ubeyd şöyle demiştir: Kitabı kadınlarla evlenmenin caiz olduğunda icma vardır, sadece İbn Ömer'den gelen rivayet müstesnâdır (İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, III, 174).

101 Bu husus çeşitli lafızlarla ve farklı senedlerle nakledilmiştir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 177-178; Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VII, 172).

102 bk. en-Nisâ, 4/19.

indirildi' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik)"[103]. Burada Allah Teâlâ, Ehl-i
Kitab'ın iki grup olduğunu haber vermektedir, bu taifenin üçe çıkarılması caiz
değildir; çünkü Kur'ân'ın işaret ettiği anlama aykırı düşer. Görmez misin ki
adamın biri "sende benim iki dirhemim var" dedikten sonra alacağının daha
fazla olduğunu iddia edemez. Yine yolda üç kişiye rastlayan biri, "ben bugün
iki kişiye rastladım" dese, yalancı olur. [§]Allah'ın haber verdiği şeyler için **162**
böyle bir durum sözkonusu olamaz, çünkü O, verdiği haberde daima doğru
söyler.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın müşriklerden naklen söylediği bir şeydir, onların karıştırmış olmaları mümkündür, Allah Teâlâ ise söylediklerini nakletmiştir.

Buna şu cevap verilir: Yüce Allah, bu sözü müşriklerden nakletmemiştir, fakat "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi; biz ise onların okuduklarından tamamen habersiziz, demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik)"[104] buyurarak Kur'ân'ı göndermek suretiyle onların bu mazeretlerinin önünü kesmektedir. Bu, Allah'ın kelâmı ve müşriklere karşı gösterdiği delilidir, onlardan naklettiği bir söz değildir.

Mecûsîler'in Ehl-i Kitap'tan olmadığının delillerinden biri de Hz. Ömer'in, Resûlullah'ın (s.a.) kabri ile Mescid-i Nebî'nin minberi arasında bulunduğu sırada söylemiş olduğu şu sözdür: "Mecûsîler'e nasıl bir işlem yürüteceğimi bilemiyorum, onlar Ehl-i Kitap değiller". Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf şöyle demiştir: Ben Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini işittim: "Mecûsîler'e Ehl-i Kitap gibi muamele ediniz"[105]. Hz. Ömer (r.a.) açıkça onların Ehl-i Kitap olmadığını söylemiş, ne Abdurrahman ne de ashâb-ı kirâmdan (r.a.) biri ona karşı çıkmıştır, şayet onlar Ehl-i Kitap'tan olsalardı açıkça "onlar Ehl-i Kitap'tır" derlerdi. "Onlara Ehl-i Kitap muamelesi yapın" da denmemiştir. Ayrıca Hasan b. Muhammed'in de şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) Hecer[106] Mecûsîleri'ne mektup yazmış; "Sizi Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve benim Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdet etmeye davet ediyorum. Şayet müslüman olursanız, bizim lehimize olan her şey sizin de lehinize olacak, bizim aleyhimize olanlar sizin de aleyhinize olacaktır. Bunu kabul etmeyenin cizye vermesi gerekir. Ayrıca onların kestiklerini yemeyiz, kadınlarıyla

---

103 el-En'âm, 6/155-156.

104 el-En'âm, 6/155-156.

105 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, Zekât, 42; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 435.

106 Hecer, Bahreyn'de bir şehirdir.

da evlenmeyiz"[107]. Allah rahmet eylesin, âlimlerimiz, "Mecûsîler Ehl-i Kitap değildir" derken bunu delil gösteriyorlardı.

163 [§]Büyük bir kabile olan Benû Tağlib[108] Hıristiyanlarına gelince, Hz. Ali (r.a.) Arap Hıristiyanlarının kestikleri helâl değildir, çünkü onlar Ehl-i Kitap değildir, demiş ve şu âyet-i kerîmeyi okumuştu: "İçlerinde birtakım ümmîler vardır ki kitabı bilmezler; bütün bildikleri kuruntulardan ibarettir"[109]. İbn Abbâs (r.a.) ise onların kestikleri yenir demiş ve şu âyeti okumuştur: "Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır"[110]. İlk âyet onların Ehl-i Kitap olduklarına işaret eder, çünkü Cenâb-ı Hak, "İçlerinde birtakım ümmîler vardır" ifadesiyle onları Ehl-i Kitap'tan göstermiştir, dolayısıyla bunlar hakkında verilecek hüküm de onların hükmü gibidir. Çünkü Allah, bunların onlardan olduğunu haber vermiştir. Bunu gösteren delillerden biri de Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisidir: "Hıristiyanların hiçbir yemeği kalbinde şüphe meydana getirmesin, aksi halde Hıristiyanlara benzersin"[111]. Çünkü hüküm, Arap olsun olmasın, bütün Hıristiyanları kapsar, onların hepsi onların dinini benimsemiştir, bir milletin dinini benimseyen herkes, onların dinine girmiş
164 olur. [§]Araplar, dinlerini benimsediklerinde Ehl-i Kitap'tan olduklarının delillerinden biri de Arap olmayanlar İslâm'a girdiklerinde onların hükmünün Arap müslümanların hükmü ile aynı olmasıdır. Böylelerinden biri irtidat ederde, Mecûsîler'den başlangıçta cizye alındığı gibi kendisinden de cizye alınma-

---

107 Hz. Peygamber'in (s.a.) Hecer Mecûsîleri'ne İslâm'a davet için mektup yazdığı rivayet edilmiştir. Bu mektupta İslâm'a giren hakkı kabul etmiş olur, İslâm'ı kabul etmeyenin de cizye vermesi gerekir; ayrıca onların kestikleri yenmez, kadınlarıyla da evlenilmez, diye yazmıştı (Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 69; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429). Beyhakî şöyle demiştir: "Bu rivayet mürseldir, ama müslümanlık çoğunluğunun bu hükümde icmâ etmesi onu desteklemektedir" (Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, IX, 192). Burada ismi geçen Hasan b. Muhammed, Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib el-Hâşimî el-Medenî'dir. Babası Hz. Ali'nin Hanefiye'den doğan oğludur. Babasından, İbn Abbâs'tan ve diğerlerinden rivayetleri vardır. Kendisinden de Zührî, Mûsâ b. Ubeyde ve diğerleri rivayet etmişlerdir. Sikadır, fakihtir. Mürcie fikrini ilk defa onun ortaya attığı rivayet edilir. 100/718 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 329; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 164).

108 Benû Tağlib, Adnanîlerden Tağlib b. Vâil'e nispet edilen büyük Arap kabilelerinden biridir. Sincar ve Nusaybin taraflarında Ferâtiye adasında oturuyorlardı. Savaşçı bir kabileydi, İslâm'ın ilk yıllarında Rumlarla birlikte İslâm ordusuna karşı savaşmışlardı. Hz. Ömer (r.a.) onlarla bir anlaşma yapmıştı (bk. Kehhâle, *Mucemu kabâili'l-Arab*, I, 121-122).

109 el-Bakara, 2/78. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benû Tağlib Hıristiyanlarının kestiklerini yemeyin, çünkü onlar şarap içmenin dışında Hıristiyanlıktan hiçbir şeye bağlı değildirler (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 101).

110 "Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır" (el-Mâide, 5/51).

111 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 226; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 23; Tirmizî, "Siyer", 16.

sını isteyecek olursa, bu kabul edilmez ve kendisine şöyle denir: Ya müslüman olursun, ya da öldürülürsün! Çünkü o irtidat etmiş bir Arap müslümanı konumundadır. Arap olan birinin Ehl-i Kitap'tan bir gayri Arab'ın dinini kabul edince onun da hükmü onların hükmü gibi olur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar, mehirlerini verdiğiniz takdirde size helâldir. Allah Teâlâ burada, onlara mehirlerini vermeyi hatırlatmaktadır, ama bazan mehirleri verilmeden de onlar bize helâl olur. Bu durum, bir hal için bir hükmün belirtilmesi, diğer bir halde onun sakıncalı olmadığına delildir. Dolayısıyla bu, her ne kadar âyette iffetli kadınlar zikredilmişse de, Ehl-i Kitab'ın câriyeleriyle evlenmemize de delil oluşturur.

Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. Yani kim kendisine iman edilmesi gerekli olanı, yani Allah'ı inkâr ederse demektir, yoksa imanın kendisi inkâr edilmez, ancak kendisine inanılan varlık inkâr edilebilir. Bu aynen "Kesin olan şey gelinceye kadar"[112] meâlindeki ilâhî beyan gibidir, yani kesinleşmiş olan şey gelinceye kadar demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de buna benzemektedir ve anlamı şöyledir: Kendisine iman edileni, yani kendisine inanılanı inkâr ederse, **Ameli kesinlikle boşa gider ve o, âhirette de hüsrana uğrayanlardan olur.** *Hatalardan korunma ve doğruyu bulma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ
وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُ۫سِكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ اِلَى
الْكَعْبَيْنِ وَاِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَاِنْ كُنْتُمْ مَرْضٰٓى اَوْ عَلٰى
سَفَرٍ اَوْ جَٓاءَ اَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَٓائِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَٓاءَ فَلَمْ
تَجِدُوا مَٓاءً فَتَيَمَّمُوا صَعٖيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَاَيْدٖيكُمْ
مِنْهُ مَا يُرٖيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلٰكِنْ يُرٖيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

112 el-Hicr, 15/99.

165 [§]***6. "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar*** (yıkayın)***. Eğer cünüp olursanız temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin*** (teyemmüm edin)***, yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."***

[Her Namaz İçin Abdest Almak Gerekir mi?]

Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Şayet bu âyet lafzî anlamına göre yorumlanırsa, namazı Allah'ın farz kıldığı şekilde yerine getirmeye kimsenin gücü yetmezdi. Çünkü insan namaza her kalktığında abdest alması gerekirdi, abdest alması hiç bitmezdi. Fakat bu beyanın içinde gizli bir anlam var, Allah sanki şöyle buyurmaktadır: **Namaz kılmaya kalkacağınız zaman**, abdestsiz iseniz **yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.** Aksi takdirde âyetin zâhiri bizim söylediğimizi yapmayı gerektirmekteydi, ama abdestsiz olmak lafzı âyette gizlidir. Bazıları bu âyetin lafzî anlamına dayanarak her namaz için abdest almayı gerekli görmüştür. Allah hepsinden razı olsun ashâb-ı kirâmdan bu uygulamaya dair rivayetler gelmiştir: Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın (r.a.) her namaz için abdest aldıkları rivayet edilmiştir[113]. Resûl-i Ekrem'in (s.a.) de böyle yaptığına dair rivayet bulunmaktadır. Bu konuda Hz. Ali hakkında şöyle bir rivayet gelmiştir: O, öğle namazını kıldıktan sonra avluda oturmuş, ikindi vakti gelince bir tas su istemiş, ellerini, yüzünü, kollarını ve ayaklarını yıkamış, suyun kalanını içmiş, sonra da şöyle demiştir: Resûlullah'ın (s.a.) böyle yaptığını gördüm, abdesti bozulmayanın alması gereken abdest budur[114]. Ubeyd b. Umeyr'in de bu âyeti öyle yorumlayarak her namaz için abdest aldığı
166 nakledilmiştir[115]. Hz. Peygamber'in (s.a.) de [§]her namaz için abdest aldığı, fakat Mekke'nin fethedildiği gün bütün namazları tek abdestle kıldığı rivayet edilmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) "Ey Allah'ın Resûlü', bugün daha önce yapmadığın bir şeyi yaptın" deyince şöyle buyurmuştur: "Bunu kasten

113 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 35.

114 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 139, 153; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 113.

115 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 57. Ebû Âsım Ubeyd b. Umeyr b. Katâde el-Leysî el-Mekkî, Müslim'in nakline göre Hz. Peygamber'in sağlığında dünyaya gelmiştir. Başkaları ise onu büyük tâbiîlerden saymıştır (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 691; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 377).

yaptım, ey Ömer”[116]. Ebû Hureyre’den Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Ümmetimi zorluğa sevkediyor olmasaydım, her namaz için abdest almayı, her abdestte de misvâk kullanmayı emrederdim”[117]. Her namaz için abdest almayı ifade eden rivayetler, bize göre kesin emir değil müstahap ve daha faziletli konumundadır. Görmez misin ki Resûlullah’ın sallallahu aleyhi ve sellem [Mekke’nin fethi gününde] bütün namazları tek abdestle kıldığı ve “Ben onu kasten yaptım” dediği rivayet edilmiştir. Bu rivayet, bizim söylediğimizin doğru olduğunu gösterir.

Âyete başka bir anlam vermek de mümkündür, o da şudur: Bazı sahâbîlerden rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) su döktüğü zaman, evine gidip namaz abdesti almadan bizimle konuşmaz, selâmımızı da almazdı.
Biz bu durumu kendisine söyledik, nihayet ruhsat veren âyet geldi: **[§] Ey iman** 167
edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman…[118] Buradaki **Namaz kılmaya kalkacağınız zaman** ifadesinin içinde “şayet abdestsiz iseniz” anlamı gizlidir, **yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.**

[Yataktan Kalkınca Abdest Almak Gerekir mi?]

Bu âyet, “yataktan” **Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi yıkayın,** diye de yorumlanmıştır. Uykudan kalkınca abdest almanın gerektiğine dair Resûlullah’tan (s.a.) ve ashâb-ı kirâmdan gelen rivayetler mevcuttur, bu rivayetler âyetin bu yorumunu desteklemektedir. İbn Abbâs’tan (r.a.), şöyle rivayet edilmiştir. Resûlullah (s.a.) uyur, sonra abdest almadan sabah namazını kılardı; bu durum kendisine sorulunca şöyle buyurmuştur: “Ben sizden biri gibi

116 Müslim, “Tahâret”, 86; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 65; Tirmizî, “Tahâret”, 45. “Kasten böyle yaptım” sözü, tek abdestle birkaç namazı kılmanın caiz olduğunu göstermek için, demektir (bk. Mubârekfûrî, *Tühfetu’l-ahvezî*, I, 163).

117 Nesâî’nin lafzı şöyledir: “Eğer ümmetime zorluk vermeseydim, her namaz için abdest almayı ve her abdestte misvâk kullanmayı emrederdim” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 258; Nesâî, *es-Sünenu’l-kübrâ*, II, 197). İlk rivayetin isnadında bulunan Muhammed b. Amr b. Seleme, sika râvî olup, hadîsi de hasen derecesindedir (bk. Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, I, 221).

118 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 115; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, XVIII, 6; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 26. Bu rivayetin isnadında Câbir el-Cûfî bulunmaktadır, zayıf bir râvîdir. bk. Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, I, 276. Taberî şöyle der: “Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, Allah tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.), sadece namaz kılacağı zaman abdest alması gerektiğini, diğer ameller için abdeste gerek bulunmadığını bildirmek için gelmiştir. O daha önce abdest bozduğunda yeniden abdest almadıkça herhangi bir ameli yapmaktan çekiniyordu. Bu âyetle Allah Teâlâ abdestli olsun olmasın namaz dışındaki bütün fiilleri yapmasına izin vermekte, sadece namaz kılmak için kalktığında namaza durmadan önce abdest almasını emretmektedir… (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 115).

değilim, gözlerim uyur ama kalbim uyumaz. Şayet abdestim bozulursa onu bilirim"[119]. Safvân b. Assâl'ın da şöyle dediği nakledilmiştir: Biz Resûlullah'la birlikte seyahatte idik, bize abdestli iken giydiğimiz mestlerimizi çıkarmama-
168 mızı emrediyordu. [§]Biz de ne büyük abdestten, ne küçük abdestten ve ne de uyumaktan dolayı mestlerimizi çıkarmazdık, sadece cünüplük halinde çıkarırdık[120]. Bu hadisler, özet olarak uyumaktan dolayı abdest almanın gerekli olduğunu ifade etmektedir. Ancak açıklamalı olarak gelen başka bir hadis uzanarak uyuduğunda abdest almak gerektiğini söylemektedir: İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Uzanarak uyumadıkça oturduğu yerde uyuklayan kişiye abdest gerekmez. Uzanarak uyuduğunda ise mafsalları gevşer"[121]. Bu hadis, mücmel olarak rivayet edilen daha önceki hadisleri tefsir etmektedir. Namaz kılarken ayakta, oturduğunda veya secdede uyuyan kişinin abdest alması gerekmediğine dair rivayetler de vardır[122]. Bu da namazda uyumanın abdesti bozmadığını gösterir. İbn Ömer (r.a.) şöyle demiştir: Uzanıp yatarak uyumadıkça abdest gerekmez[123]. Bu rivayet de bizim söylediğimizi desteklemektedir. Âlimler namaz kılmaya kalkan kişi şayet abdestsiz değilse, abdest almasının gerekli olmadığında ittifak etmiştir. Şu halde âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibidir.

[**Abdest Organlarının Yıkanması**]

Yüzünüzü yıkayın! Burada Allah Teâlâ'nın, yüzü yıkama emrinin muhatabı, yüzden maksadın ne olduğunu bilen kişilerdir; onun ne olduğunu söylemek, "şuradan şuraya kadar olan yerdir" diye sınırlarını çizmek gereksiz konuşmadır. Yıkama emri, ehlince maruf ve zahir olan yüze yöneliktir. Başı meshetme emri de ehlince baş olduğu bilinen yere dönüktür. Kulaklar ise böy-

---

119 Kaynaklarda bu rivayeti bulamadım. Ama İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen uzun bir hadisin içinde bu anlama gelen ifadeler bulunmaktadır: Allah'ın Resûlü (s.a.) teheccüd kılar, sonra uyur, sonra kalkar, abdest almadan sabah namazını kılardı (bk. Buhârî, "Vudû'", 5; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 184). Başka bir rivayette Hz. Âişe (r.a.) kendisine şöyle demiştir: …Ey Allah'ın Resûlü', vitri kılmadan mı yatıyorsun? O da şöyle cevap vermiştir: "Ey Âişe, benim gözlerim uyur ama kalbim uyumaz" (Buhârî, "Salâtü't-terâvîh", 1; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 125).

120 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 239; İbn Mâce, "Tahâret", 62; Tirmizî, "Tahâret", 71. Tirmizî bu hadisin hasen ve sahih olduğunu söylemiştir.

121 Hadîs şu lafızlarla rivayet edilmiştir: "Uzanıp yatmadığı müddetçe oturarak veya ayakta yahut secdede uyuklayan kişiye abdest gerekmez. Uzanıp yatınca, mafsalları gevşer" (Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, I, 121).

122 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 79; Tirmizî, "Tahâret", 57.

123 İbn Ömer'in (r.a.) namazda oturduğunda uyuduğu ve abdest almadığı rivayet edilmiştir, ama uzanarak yatınca abdest alırdı. (Abdürrezzâk, *el-Musannef*, I, 130).

le değildir, çünkü onların başın sınırına girdiğini bilmek nakle dayalıdır, [§] 169
onların baştan sayıldığını bilmek ancak işitme yoluyla elde edilecek bir delille mümkündür[124]. Kolu ve ayağı yıkamak da insanların bilgilerine dayalıdır. Kol deyince onlar koltuk kısmına kadar olan yeri, ayak deyince de dize kadar olan yeri anlarlar. Âyette dirseklerin zikredilmesiyle ondan sonraki bölüm yıkama emrinin dışında kalır, keza topukların zikredilmesiyle de ondan sonraki kısım emrin dışında kalır. Çünkü mutlak olarak kol (yed) denildiğinde parmakların ucundan koltuklara kadar olan organ anlaşılır.

Ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Buradaki "erculeküm" (ارجلكم) kelimesindeki "lam" fetha (üstün) harekesiyle de, kesre (esre) harekesiyle de okunmuştur[125]. Bazıları şöyle demiştir: Üstün hareke ile okuyanlar kelimeyi "yüzü yıkayın" anlamındaki cümleye atfetmiş olurlar, kesre ile okuyanlar da meshetmek lafzına, yani mestleri meshetmeye ve başı meshetmeye atfetmiş olurlar. Fakat bu uzak bir ihtimaldir, çünkü burada çelişki vardır, Cenâb-ı Hakk'ın yıkamayı ve meshetmeyi birlikte zikretmiş olması caiz değildir. "ve ercüliküm" (وَأَرْجُلِكُمْ) diye kesre ile okunmasının sebebi "vemsehû bi-ruûsiküm" (وَامْسَحوا بِرُؤسِكُمْ) metnindeki "bi-ruûsiküm" (برؤسكم) kelimesinin kesresine yakınlığı (cerr-i civârî) sebebiyledir. Dilde bazan böyle ifadeler kullanılır. Meselâ "Canlarının çektiği kuş etleriyle; güzel gözlü hûriler, saklı inciler misali"[126] meâlindeki âyet de böyledir. Dolayısıyla kesre ile okuyanlar, hemen arkasındaki "tayrin" (طَيْرٍ) kelimesine yakınlığına (civar) bağlı kalmış olur[127]. Açıklamaya çalıştığımız âyet de buna benzemektedir.

---

124 Hz. Peygamber'den "Kulaklar baştan sayılır" hadisi vârid olmuştur. Çünkü kulakların baştan sayıldığını bilmek ancak nakil yoluyla mümkündür, onların baştan sayıldığını bilmenin işitmekten başka bir yolu yoktur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 210a; Medîne nüshası vr. 236b). Zikredilen hadis için bk. İbn Mâce, "Tahâret", 53; Ebû Dâvûd, "Tahâret", *51*; Tirmizî, "Tahâret", 29. Bazı hadis hafızları bu rivayeti zayıf görmüştür, ama Zeylaî onu sahih saymıştır (bk. *Nasbu'r-râye*, I, 18-19).

125 Yedi kırâat imamından Nâfi, İbn Âmir, Kisâî ve Hafs'ın Âsım'dan rivayeti olarak üstün hareke ile *ercüleküm* şeklinde okumuşlardır. İbn Kesîr, Hamza, Ebû Amr ve Şûbe'nin Âsım'dan rivayeti olarak kesre hareke ile *ercüliküm* diye okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 242-243).

126 el-Vâkıa, 56/21-23.

127 Yani âyette geçen "hûrun în" (حُورٌ عِينٌ) lafzını "hûrin în" (حُورٍ عِينٍ) diye kesre ile okumak, civara (yakınlığa) hamledilir. Bu, yedi kırâat imamından Hamza ve Kisâî'nin kıraâtidir (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 622).

[Abdest Uzuvlarını Yıkamanın Hikmeti]

Bu uzuvları yıkamaya yönelik ilâhî emrin hikmeti, insanlara iç yüzleri-
170 ni arındırmalarını hatırlatmasıdır. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, bu dış organlarını yıkamanın emredilmesinde iki amaç vardır: Birincisi şükürdür; el alabildiği ve tutabildiği için, ayak yürüyebildiği ve insanı hedefine götürdüğü için. Yüz ise Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği nimetlerin büyüklüğünü anlamaya vasıta olan, ayrıca zevk ve lezzet duygularını hissettiren göz, ağız ve benzeri duyu organlarını topladığı için. (İkincisi,) bu duygu vasıtalarıyla işlediği günahları sildirmek için; çünkü günahların büyük çoğunluğu bu organlarla işlenmekte, suç işlemeye o ayaklarla gidilmekte ve o ellerle suç işlenmektedir.

Eğer cünüp olursanız temizlenin. Yani yıkanın. Cünüplük bedenin dış kısmını ve iç gücünü ilgilendirir. Abdest bozmak ise, sadece dış organlara yönelik olur. Çünkü cünüplüğe yol açan faaliyet vücudun bütün güç ve kuvvetlerini kullanmakla ortaya çıkar. Görmez misin ki insan, o işi çok yaptığında güç kaybına uğramakta, yapmayınca da güç kazanmaktadır; buna bağlı olarak cünüplük, vücudun dış ve iç bütün organlarını alakadar etmektedir. Abdest bozmaya gelince, onun sebebi bedenin bütün organlarını değil, yemek, içmek ve boşaltmak gibi vücudun dış organlarını ilgilendirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kıyasın Caiz Oluşunun Delili]

Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayak yolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa… Cenâb-ı Hak burada hastalığı, yolculuğu, ayak yolundan gelmeyi ve kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayı belirtmektedir. Ne var ki hüküm hastalığın, yolculuğun veya ayakyolundan gelmenin adına değil, onlarda bulunmayan anlam ve muhtevaya yöneliktir. Bu da kıyasın meşruiyetini göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ burada ayakyolunu ve oradan gelmeyi belirtmektedir; ayakyolu tabiî ihtiyaçların giderildiği bir
171 mekân olup, [§]burada kastedilen ondaki mânadır, o da belli ihtiyacı gidermektir. Bu bizim için bir ölçüdür: Nas bir anlamı vurgulamak için getirildiği zaman, aynı mâna başka bir şeyde de bulunuyorsa, onun hükmünün o başka şeye de uygulanması gerekir. Buna göre insanın bulunduğu mekânda su bulunmadığı takdirde, seferî olmasa da teyemmüm etmesi caiz olur. Yine suyun, kendisine zarar vereceğinden korktuğunda, hasta olmasa bile teyemmüm etmesi meşrûdur; çünkü teyemmüm hastaya "hastalık" adına ve yolcuya "sefer" (yolculuk) adına mubah olmuş değildir, sadece bunların her birinde bulunan bir "mâna" adına ibahat kazanmıştır.

Kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız. Burada yer alan "mülâmeset" (الملامسة) kavramının, cinsel ilişkiden kinâye olduğunu daha önce belirtmiştik[128]. Hz. Ali (r.a.) ile İbn Abbâs'tan da böyle rivayet edilmiştir[129]. Yine İbn Abbâs şöyle demiştir: (الملامسة، المباشرة، الإفضاء، الرفَث، الغِشْيان) kelimelerinin hepsi cinsel ilişki anlamına gelir, Cenâb-ı Hakk'ın lütf ve keremi çoktur, bu kavramlarla kinâye yapmaktadır[130].

[Su ve Toprakla Temizlenmenin Hikmeti]

Bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Yine Allah, su ve toprakla temizlenmeyi meşru kılmıştır, bunların ikisi de yaratıkların hayat kaynağıdır, bedenler onlarla güç kuvvet kazanmaktadır. Hatta O, bütün yaratıkların gıdasını ve ihtiyaçlarının büyük kısmını o ikisine bağlamıştır. Dolayısıyla ibadetlerin yapılmasını da o ikisine dayandırmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şunu da belirtmek gerekir ki temizliğin farz kılınmasında iki hikmet vardır. Birincisi, yukarıda da temas ettiğimiz üzere insana iç yüzünü temizlemeyi hatırlatmasıdır. İkincisi, o organlarla işledikleri günahları örtüp yok etmek, veya Cenâb-ı Hakk'ın bu organlar aracılığıyla lütfettiği nimetlere şükretmek, tutmak, bırakmak, almak, vermek, yürümek ve benzeri pek çok şey. Sonra, vücudun göze çarpan dış organlarını temizlemenin hikmeti nezafet ve güzel görünmektir. Çünkü insan, "görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi" ve "iradesini her durumda yürüten" (el-Melikü'l-cebbâr) Allah'ın huzuruna çıkmakta, O'nun huzurunda durarak kendisine yalvarmaktadır. Dünyada sultanların huzuruna çıkan biri, temiz ve güzel görünmek için bütün gayretini gösterir, sonra onun huzuruna çıkar. İşte temizlenme konusunda kastedilen de budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kadınlara Dokunmak]

Şayet hasta veya yolculuk halinde veya içinizden biri ayakyolundan gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Abdullah b. Mesûd ile Hz. Ömer (r.a.) şöyle demişlerdir: **[§]**Temas (الملامسة) cinsel ilişkinin dışın- **172**

128 bk. en-Nisâ, 4/43.

129 Her iki rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 102-103; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 550.

130 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 102.

da kalan şeylerdir[131]. Yine onlar, cünüp olan kişi bir ay boyunca su bulamasa bile teyemmüm edemez, demişlerdir[132]. Ancak onlar, âyette geçen "mülâmese" kavramını cinsel ilişkinin dışındaki şeyler olarak kabul ettikleri için, teyemmüm etmez kanaatine sahip olmuşlardır, çünkü bu durumda cünüp bu âyetin hükmüne girmez. Onlar cünübün yıkanmasını, **Eğer cünüp olursanız temizlenin** beyanına dayanarak gerekli görmektedir. "Siz cünüp iken -yolcu olan müstesnâ- gusül yapıncaya kadar namaza yaklaşmayın"[133] meâlindeki âyeti de, cünübün caminin içinden geçmesine bağlamışlar, yolcu iken ve su bulamadığı zaman teyemmümle namaz kılması ifadesine bağlamamışlardır. İşte bu durum Abdullah'ı, hangi halde olursa olsun cünübün teyemmümle namaz kılmasının caiz olduğunu söylemesine mani olmuştur. Hz. Ali ile İbn Abbâs'a gelince, onlar Cenâb-ı Hakk'ın bu âyet-i kerîmede zikretmiş olduğu temas kavramına "lemestüm" (لَمَسْتُمْ) cinsel ilişki mânasını vermişlerdir. "Yüce Allah temasta bulunma, bastırma ve dokunma "mesîs, ğışyân, mübâşeret" (المسيس، الغشيان، المباشرة) kavramlarını cinsel ilişkiden kinâye olarak kullanmıştır" demişler ve "Yolcu olan müstesnâ, gusül yapıncaya kadar namaza yaklaşmayın" meâlindeki âyetin cünüp olduğu halde su bulamayan yolcu için olduğunu söylemişlerdir[134]. Hz. Peygamber'in (s.a.) cinsel ilişkiden dolayı cünüp olan birine su bulamadığı takdirde teyemmüm etmesine izin verdiği rivayet edilmiştir[135]. Bu rivayet, cünübün teyemmüm etmesini caiz görmeyenlerin aleyhine bir delil oluşturmuştur.

Şâfiî'nin sözüne gelince, o üçüncü bir görüş -Allah hepsinden razı olsun- ashâb-ı kirâm ile selef âlimlerinin görüşlerine aykırıdır. Çünkü o, temas kavramının cinsel ilişkiyi ve onun dışında kalan durumları kapsadığını iddia etmiştir. Bu iddia, konuyla ilgili âyet hakkında söz ve fiil olarak bidat işlemek-
173 tir. [§]O, bu sözüyle, ashâb-ı kirâmdan ve selef âlimlerinden rivayet edilen bütün yorumlara muhalefet etmektedir, bundan dolayı da hata etmiştir. İşin aslı şudur: Cenâb-ı Hak, abdest konusunu zikretmiş ve bu âyette abdest almayı emretmiştir, **Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın** buyurmuştur. O, abdest bozmaktan söz etmeyerek

---

131 İbn Mesûd'un rivayeti için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 104; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 495. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öpmek de temastandır, dolayısıyla ondan dolayı abdest alınız (Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, I, 124).

132 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 145; Buhârî, "Teyemmüm", 8; Müslim, "Hayız", 110.

133 "Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesnâ- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın" (en-Nisâ, 4/43).

134 Her iki rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 97; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 546-547.

135 Bu konuda birçok hadis rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 225; Buhârî, "Teyemmüm", 8; Müslim, "Hayız", 110, 112; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 123).

cünüplükten yıkanmayı emretmiştir. **Eğer cünüp olursanız temizlenin.** Fakat yıkanmanın hangi cünüplükten olacağından söz etmemiştir. **İçinizden biri ayakyolundan gelirse** ilâhî kelâmıyla da abdest bozmayı zikretmiştir. Buna göre **Kadınlarla cinsel ilişkide bulunursanız** buyruğuyla da daha önce geçen cünüplükten dolayı yıkanmayı açıklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Teyemmüm]

Bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin). Denilmiştir ki "teyemmemû" (تيمموا) "yönelin" demektir, **temiz bir toprağa yönelin**. "Saîd" (الصعيد) kelimesi de "yeryüzü" anlamına gelir. "Tayyib" (الطيب) kavramına bazıları, üstünde nebat ve benzeri şeyleri bitiren yer anlamı vermiş, diğerleri de temiz anlamına gelir demiştir. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılınmıştır, nerede namaz vakti gelirse teyemmüm edip namazımı kılarım"[136]. Hz. Peygamber burada yeryüzünün kendisi için mescid ve temiz kılındığını haber vermektedir, buradaki "temiz" kelimesi âyetteki "tayyib" lafzının tefsiridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Teyemmümün, biri yüz için, diğeri de dirseklere kadar kol için olmak üzere ellerini iki defa yere vurup yüzünü ve kollarını meshetmekten ibaret olduğunu daha önce söylemiştik[137].

Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri şudur: Cenâb-ı Hak yolculuğa çıktığınızda kullanacağınız suyu yanınıza almanızı emrederek sizi sıkıntıya sokmak istemez, buna mukabil size teyemmüm kolaylığını getirip, [§]farz kıldığı ibadeti **174**
onunla eda etmenize ruhsat vermiş, seyahatleriniz ve daha başka konularda sizi su taşımaya zorlamamıştır. *En doğrusunu Allah bilir*. Diğer ihtimal de şudur: Allah Teâlâ size farz kıldığı ibadetleri zorlukla yerine getirmenizi değil, âyette belirttiğini kastetmiştir.

Fakat O sizi tertemiz kılmak ister. Bu ilâhî kelâm, Allah sizi tevhidle, kendisine ve bütün peygamberlere imanla tertemiz kılmak ister anlamına gelebilir. Sizi günahlardan ve işlediğiniz hatalardan tertemiz kılmak istiyor anlamına da gelebilir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki

---

136 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 222; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Tirmizî, "Salât", 119.

137 bk. en-Nisâ, 4/43.

iyilikler kötülükleri yok eder"[138]. Bazı tefsircilerin söylediği gibi sizi hadesten ve cünüplükten temizlemek ister anlamına gelmesi de mümkündür.

Üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister. Muhtemelen **nimetini tamamlamak** meâlindeki cümle ile az önce zikrettiğimiz tevhidi, imanı, Allah'ın dinine ulaştırmayı ve kulların işledikleri günahları örtmeyi dilemiştir. Bu ilâhî beyanın, imanla ölecekleri Cenâb-ı Hak tarafından bilinen bir kavim hakkında yapılmış olması da mümkündür, böylece O, onlara yönelik nimetini tamamlayacağını haber vermektedir.

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذ۪ي وَاثَقَكُمْ بِه۪ٓ اِذْ قُلْتُمْ
سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾

7. "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın; o zaman, 'Duyduk ve kabul ettik' demiştiniz. Allah'tan korkun; şüphesiz Allah kalplerin içindekini bilmektedir."

Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Şüphesiz *En doğrusunu Allah bilir*, ama burada Cenâb-ı Hak, kullarına vermiş olduğu çeşitli nimetlere şükretmelerini emretmektedir. **Sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın.** Bu beyandaki ahit anlamına gelen "mîsâk" (ميثاق) kelimesi, yaratılış sırasında insanların Allah'a verdikleri söz ve yaptıkları şahitliktir, çünkü her insanın yaratılışı, Allah'ın birliğine ve rablığına şahitlik etmektedir. Ayrıca sözkonusu ahitle onların yaratılışta verdikleri sözü ve davet edildikleri şeyi kabul etmeleri de kastedilmiş olabilir.

O zaman, 'Duyduk ve kabul ettik' demiştiniz. Bazıları buna şöyle bir anlam vermiştir: Davetini kabul ettik ve emrine itaat ettik, bazıları da, sözünü duyduk ve emrine itaat ettik, mânasını vermiştir.

Allah'tan korkun. Yani Rabbinizin emrini terk edip yasaklarını ihlâl etme konusunda. **Şüphesiz Allah kalplerin içindekini bilmektedir.** Bu cümle tehdit anlamında kullanılmıştır.

---

138 Hûd, 11/114.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّام۪ينَ لِلّٰهِ شُهَدَٓاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا
يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى
وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

8. “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”

[Allah İçin Şahitlik Yapmak]

**Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden
kimseler olun.** [§]Bu âyetin bizzat şahitlik hakkında olması muhtemeldir. 175
Cenâb-ı Hak sanki “Allah için şahitlik edin, şahitliği O’nun için yapın” buyurmaktadır. Müminler böyle yaptıkları takdirde, herhangi birine yönelik nefret ve düşmanlıkları veya birine yönelik memnuniyet ve dostlukları, şahitliği ayakta tutmalarına engel olmaz. Allah Teâlâ müslümanları Allah için şahitliği ayakta tutmaya ve O’nun için hüküm vermeye çağırmaktadır. Yani dostun lehine hüküm verdiği gibi düşmanın lehine de hüküm vermeye, dostun lehine şahitliği ayakta tuttuğu gibi düşmanın lehine de olsa şahitliği ayakta tutmaya çağırmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyet-i kerîmenin, hakkı ve delilleri açıklamak, şer’î hükümleri öğretmek mânasına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Delilleri ve gerçeği açıklama olgusunu ve hükümleri öğretmeyi Allah için ayakta tutun; bu durumda bir gruba yönelik nefretiniz veya memnuniyetiniz kendilerine gerçeği açıklamanıza, delilleri ve hükümleri öğretmenize engel olmamalıdır. İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: “ve lâ yecrimenneküm” (ولا يجر منكم), yani sizi sevk etmesin, “şeneânu kavmin” (شنآن قوم), yani bir kavme olan buğzunuz “alâ enlâ ta‘dilû” (على أن لا تعدلون), yani haklarına adil davranmamaya[139]. Şüphesiz Allah için adalet, rıza halinde de kızgınlık halinde de yerine getirilmelidir. **Adaletli olun!** Hakkı âdil olarak söyleyin, çünkü bu, takvâya daha uygundur.

---

139 Abd b. Humeyd, Katâde’nin “ve lâ yecrimenneküm şeneânu kavmin” (ولا يجر منكم شنآن قوم) ifadesine; “bir kavme olan buğzunuz sizi sevk etmesin” anlamını verdiğini rivayet etmiştir (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 11).

Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Yani âdil olun, âdil olmak takvâdır. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[140]. Yani Allah'ın rahmeti iyilik edenler içindir. Çünkü adalet takvanın ta kendisidir. **Allah'tan korkun.** Size emrettiklerini terk edip yasakladıklarını ihlâl etme konusunda Allah'tan korkun! **Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır,** sizin gizlediğiniz adaletten ve zulümden haberdardır. Bu cümle tehdit anlamına gelir.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾

9. "Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara söz vermiştir; onlar için bağışlama ve büyük bir mükâfat vardır."

Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara söz vermiştir. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın biraz önce geçen "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik edin" meâlindeki âyetinde zikrettiği şeylerin bağlantısıdır. İnsanlar bunu yapar, hükümlerin uygulanmasında şahitliği ve adaleti ayakta tutarlarsa, Allah Teâlâ bu
176 âyette söz verdiği şeyler kendilerinin olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir*. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin önceki âyetten bağımsız olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak sanki bir vâd olarak: **Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara söz vermiştir,** buyurmuş, ardından verdiği sözü şöyle açıklamıştır: **Onlar için bağışlama ve büyük bir mükâfat vardır,** onların günahlarını örter ve bağışlar. **Büyük bir mükâfat vardır.** Yani cennet vardır. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Onlar için bağışlama vardır,** yani dünyada işledikleri günahları bağışlayacak **ve büyük bir mükâfat vardır,** yani âhirette cennet vardır. Bu, bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾

10. "İnkâr edenlere ve âyetlerimizi yalanlayanlara gelince işte onlar cehennemliklerdir."

140 el-A'râf, 7/56.

Şöyle denilmiştir: Onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ettiler ve O'nun âyetlerini, yani Muhammed aleyhisselâmı ve Kur'ân'ı yalanladılar, **Onlar cehennemliklerdir.** Şöyle de denilmiştir: **İnkâr edenler,** yani Allah'ın birliğini inkâr edenler; **Âyetlerimizi yalanlayanlar,** yani Kur'ân'ın Allah'tan gelmediğini söyleyenler; bunların ikisi de aynı sonuca varır. Bu, âyet-i kerîmenin bağımsız olduğunu, bazılarının iddia ettiği gibi önceki âyetin bağlantısı konumunda bulunmadığını gösterir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

11. "Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir kavim size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun! Müminler yalnız Allah'a dayansınlar."

[Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin İspatı]

Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani bir kavim size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların ellerini sizden çekmişti. Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hakk'ın bu âyet-i kerîmede, düşmanın onlara el uzatmaya yeltenmesi ve kendisinin de onlara ellerini çektirmesi, şeklinde belirttiği lütfu bütün müminler hakkındadır. Çünkü başlangıçta müminler, kâfirler arasında iken imanlarını saklıyor, İslâm'ı açıklayıp ilan etme cesaretini gösteremiyordu; zaten kâfirler defalarca müminleri öldürmeye kastetmişlerdi. Ama Allah Teâlâ bize, onlara ve bütün müslümanlara büyük bir lütuf olarak müşriklere ellerini çektirmiştir. Bu âyetin, müminleri etrafını kuşatan, onlara el uzatan ve öldürmeye kasteden belli bir kavim hakkında gelmiş olması da muhtemeldir, [§]Cenâb-ı Hak lütuf ve keremiyle onların ellerini müminler- 177
den çektirmiş ve müminleri onların kötülüklerinden kurtarmıştır. Bu konuda farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Kureyzaoğulları, müslümanların canlarına kastetmek üzere ellerini uzatmaya niyetlenmişlerdi, ama Allah onların ellerini geri çekmiştir[141]. Bu âyetin Yahudiler hakkında geldiği de söylenmiştir; Hz. Peygamber (s.a.) onların hurma

141 Ebû Nuaym el-Isfahânî, *Delâilu'n-nübüvve*'de İbn Abbâs'ın "bu işe niyetlenenler Nadîr kabilesiydi" dediğini rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 36).

bahçesine girmişti, ashâbı da duvarın dışındaydı, kefil olduğu diyet borcunu ödemek konusunda onlardan yardım istemiş, sonra yanlarından ayrılmıştı. Yahudiler onu öldürmek üzere aralarında karar almışlar, Cebrâîl aleyhisselâm da bunu Hz. Peygamber'e (s.a.) haber vermişti. Resûlullah (s.a.) kendisini öldürmelerinden korktuğu için yüzü onlara dönük olduğu halde geri geri yürümeye başladı, bu arada ashâbını tek tek yanına çağırmış, onlar da yanına gelmişler[142]. Bu olayın nasıl vukû bulduğunu bilmiyoruz, Cenâb-ı Hakk'ın lütfedip yahudilerin ellerini çektirdiğini öğrendikten sonra olayın nasıl cereyan ettiğini bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Bundan dolayı Allah'a şükrederiz. Bu âyet-i kerîme Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatını göstermektedir, çünkü Allah tarafından bilgilendirildiği bilinsin diye, bizzat görmediği bir olayın mahiyetinden haber vermektedir.

Müminler yalnız Allah'a dayansınlar. Yani mümin, bütün işlerinde yalnız Allah'a dayanmalı ve O'na güvenmelidir.

وَلَقَدْ اَخَذَ اللّٰهُ مِيثَاقَ بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَىْ عَشَرَ
نَقٖيبًا وَقَالَ اللّٰهُ اِنّٖى مَعَكُمْ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ
وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلٖى وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا لَاُكَفِّرَنَّ
عَنْكُمْ سَيِّـَٔاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبٖيلِ ﴿١٢﴾

178 [§]***12. "Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakīb*** (temsilci) ***göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım. Artık bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kesinlikle doğru yoldan sapmış olur."***

---

142 Bu, Mücâhid'ten rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, VI, 144; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 37).

[Hz. Muhammed'in Peygamberliği ve İsrâiloğullarından Alınan Söz]

Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakīb (temsilci) göndermiştik. *En doğrusunu Allah bilir*, ama Allah Teâlâ bu âyetle Muhammed ümmetini bilgilendirmektedir; Cenâb-ı Hak sizden aldığı gibi geçmiş ümmetlerden de ahitler ve sözler aldığını haber vermektedir; "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın"[143] meâlindeki âyetle onlardan da söz aldığını belirtmektedir. Sonra ahitlerini bozmaktan sakınmaları ve sözlerine vefa göstermeleri için, kendilerinden alınan o sözlere ve ahitlere vefa gösterdikleri takdirde vâdettiği sevabı onlara bildirmekte, onlardan aldığı ahitleri bozarlarsa vereceği cezadan da korkutmaktadır. Şöyle denilmesi de mümkündür: Cenâb-ı Hak, onlardan almış olduğu ahitleri ve sözleri, peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın risâletinin alâmetlerinden olsun diye belirtmektedir; çünkü bu haber, bu bilgiyi kendisine ancak Allah'ın verdiğini insanlar bilsinler diye, Hz. Peygamber'in (s.a.) görmediği ve aralarında bulunmadığı geçmiş ümmetlerden verilen bir haberdir.

Onlardan alınan ahitlerin ve sözlerin, âyetin hemen devamında söylenen şeyler olması muhtemeldir: **Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız…** Burada İbn Abbâs'ın (r.a.) yaptığı yorum da ihtimal dâhilindedir: **Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan (Tevrat'ta) söz almıştı.** Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman edeceksiniz; Allah'ın haram kıldıklarını haram, helâl kıldıklarını helâl sayacaksınız, ayrıca peygamberlere yardımda ve destekte bulunacaksınız.

[§]Onlardan on iki de nakīb (temsilci) göndermiştik, yani yönetici **179**
(emir) göndermiştik. Onları Hz. Mûsâ (s.a.) Beytülmakdis'e, oranın durumu hakkında bilgi toplamak için göndermişti. Muhtemeldir ki insanlar onları kendi aralarından seçmişler, Mûsâ'dan (s.a.) onları kendilerine reis yapmasını istemişlerdi, onlar da insanlara Allah'ın dinini ve hükümlerini öğreteceklerdi. Hz. Mûsâ (s.a.) onlardan ahitler ve sözler almıştı, işte âyetteki ahitler ve sözler bunlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

143 el-Mâide, 5/7.

[Nakīb]

Âyette geçen nakībin mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları nakīb, melik demektir demiş; bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[144]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Nakīb, fikrine başvurulan ve sözü dikkate alınan kişidir, milletin önde gelenlerindendir, çoğulu nukabâ' gelir, arîf'in çoğulu urafâ' geldiği gibi. Ebû Ubeyd de şöyle söylemiş: Nakīb emîr ve halkın kefili demektir. Kisâî ve Ferrâ' da şöyle demişlerdir: (نَقَبْت عليه) yani ona lider oldum, denilir. Nakīb, arîf'ten daha üstündür. Arîf için de "areftu aleyhim" (عرفت عليهم), yani onlara reis oldum denilir. Çoğulu nukabâ' ve urafâ' (النقباء، العرفاء) gelir. Menâkib'in (ileri gelenler) müfredi de menkib'dir (المنْكِب، المنَاكِب); onlar da Arîf'in yanındaki yardımcılardır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nakīb, halkın kefilidir, nakīblik; nikābe (النقابة) ve nikābe (النكابة) arîfliğe benzer görevlerdir[145].

Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Bazıları şöyle der: Allah Teâlâ; nakībleri "yardım etmekte ve onlara karşı savunmakta ben sizinle beraberim" **Ama eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz…** demiştir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür. Bu vâdin, nakīb olsun olmasın sözüne vefa gösteren herkes için yapılmış olması da muhtemeldir. Kezâ bu ifadenin arkasından gelen tehdit de, nakīb olsun olmasın sözünden cayan herkes için geçerlidir.

180 **[§]Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz** ilâhî kelâmı iki şekilde yorumlanabilir. Biri, Cenâb-ı Hak buradaki namaz kelimesiyle Allah'a boyun eğip senâda bulunmayı, zekât kelimesiyle de nefsi tezkiye edip temizlemeyi kastetmiş olabilir. Bunun herkes için her zaman gerekli olduğunu akıl kabul eder. Diğeri, Allah Teâlâ namaz ve zekât lafızlarıyla, herkesçe bilinen namazla zekâtı kastetmiş olur; bu, namazın ve zekâtın geçmiş ümmetlere de farz olduğunu gösterir.

Peygamberlerime iman ederseniz. Bu ilâhî beyan bütün peygamberlerime iman edin, bazısına iman edip bazısını inkâr ederek aralarında ayırım yapmayın, demektir, nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız"[146]. **Onları desteklerseniz.** İbn Kuteybe ve Ebû Avsece

---

144 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Fakat Tastî, İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet kaydeder: Nâfi b. Ezrak, İbn Abbâs'a, bana "on iki nakīb"in ne olduğunu anlat demiş, o da şu cevabı vermiş: On iki vezirdir, daha sonra nebî olmuşlardır (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 40).

145 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 141.

146 "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, 'Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız' diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır" (en-Nisâ, 4/150-151).

şöyle dediler: Bu beyan "onlara saygı gösterirseniz" demektir. Âyetteki "ta'zîr" (التعزير) saygı göstermek anlamına gelir[147]. Bazıları "onlara yardım ederseniz" mânasını vermişlerdir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da "onlara, yani peygamberlere yardım ederseniz" dediği rivayet edilmiştir[148]**. Bir de Allah rızası için borç verirseniz,** yani bütün benliğinizle Allah rızasını gözeterek verirseniz. Bir kısmı da şöyle demiştir: Sevap umarak ve gönlü hoş olarak. **Bir de Allah rızası için borç verirseniz,** meâlindeki beyanın, kendinize bol sevap kazandıracak hayırları ve güzellikleri Allah katına gönderirseniz anlamına gelmesi de muhtemeldir. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım.** Allah Teâlâ, günahları terkedip Allah'ın kendilerinden almış olduğu sözlere vefa gösterdikleri takdirde işledikleri günahları affedeceğini vâd etmektedir.

Artık bundan sonra içinizden kim inkâr ederse kesinlikle doğru yoldan sapmış olur. Bazıları **bundan sonra içinizden kim inkâr ederse,** beyanına onlardan alınan sözlerden ve ahitlerden sonra diye anlam vermiştir. **Bundan
sonra kim inkâr ederse** meâlindeki ifadenin, kim küfre girerse [§]**kesinlikle** 181
doğru yoldan sapmış olur, yani doğru yolu şaşırmış olur mânasına gelmesi de muhtemeldir[149].

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلٰى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

13. "Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) ***önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever."***

---

147 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 141.

148 İbn Ebû Hâtim, bunu İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 40).

149 "Çünkü küfrün, imandan sonra veya önce olması farketmez, her hâlükârda o, en doğru yoldan, sırat-ı müstakimden sapmaktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 212a).

Ahidlerini bozdukları için, yani bozmaları sebebiyle. Denilmiştir ki buradaki "mâ" (ما) zâiddir, ibare "fe binakdihim" (فَبِنَقْضِهِم) şeklindedir. **Onları lânetledik,** yani onları tardettik, lânetlenmiş, her türlü hayırdan kovulmuş demektir. **Onları lânetledik** meâlindeki ifade, onlara lânetle beddua ettik anlamına da gelebilir. **Kalplerini katılaştırdık.** Verdikleri ahitleri bozup Allah'ın emrini terk ettiklerinde, kalplerinden merhamet ve şefkat duygusunu söküp almak suretiyle onların kalplerini katılaştırdık; çünkü Allah Teâlâ merhamet ve şefkat duygusunu, emirlerine uyan ve peygamberine itaat edenlerin kalplerine koyduğunu haber vermek bağlamında şöyle buyurmaktadır: "Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik"[150]. Onların kalplerinden merhamet duygusu sökülüp alınınca, kalpleri kaskatı ve kupkuru hale geldi.

Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Muhtemeldir ki âyetlerin yorumunu değiştiriyor, sonra da "Allah'tan gelen işte budur" diyorlardı. Âyetlerin metnini ve kırâatini tahrif etmiş olmaları, silip yerine başkasını yazmış bulunmaları da muhtemeldir. **Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular.** Şöyle denilmiştir: Allah'ın kitabını aralarında kaybettiler, O'nun kendilerinden aldığı ahdi bozdular ve Allah'ın emrini terk ettiler. **Kendilerine bildirilenler** meâlindeki ifade, onlara verilen öğütler anlamına da gelebilir. Denildi ki onlar, kitaplarında Muhammed aleyhisselâma tâbi olma konusunda kendilerine emredilen nasiplerini terk ettiler.

Onlardan daima bir hainlik görürsün. Bu ifade, onların inatçılıkta direndiklerini, hiyânet içinde olduklarını ve artık iman etmelerinden ümidin kesildiğini haber vermektedir. Sonra da Cenâb-ı Hak **İçlerinden pek azı hariç olmak üzere** diye bir istisnâ getirmiştir; bunlar aralarından İslâmiyeti kabul edenlerdir.

Sen yine de onları affet, hoş gör. Yani onların sana verdikleri eziyete
182 karşılık verme. Bazıları da şöyle demiştir: [§]Bu âyet Berâe sûresindeki kıtâl
âyetiyle neshedilmiştir. Nesheden âyet şudur: "Allah'a inanmayanlarla savaşın!"[151]

---

[150] "Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik, ona İncil'i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik" (el-Hadîd, 57/27). Bu âyet, Îsâ aleyhisselâma tâbi olanlar hakkında gelmiştir, ama müellif bunu bütün peygamberler için genel bir ölçü olarak zikretmektedir.

[151] "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlü'nün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29). Bu âyet, Ehl-i Kitapla savaşmaktan bahsetmektedir. Kıtâl âyeti diye meşhur olan âyet ise şudur: "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlıgayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

Savaşla emrolunana kadar **onları affet ve hoş gör,** anlamına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّا نَصَارٰٓى اَخَذْنَا مٖيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا
ذُكِّرُوا بِهٖ فَاَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللّٰهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

14. "Biz hıristiyanız, diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık, ama onlar da kendilerine bildirilenlerden (İncil) ***önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple aralarına kıyâmet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk. Allah onlara yapıp ettiklerini ileride haber verecektir."***

Biz hıristiyanız, diyenlerden… Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hıristiyanlara, Allah'ın yardımcıları olun, dediler. Onlar da; bilâkis biz Nesârâ'yız (Hıristiyanız), dediler. İşte bu[152], **Biz hıristiyanız, diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık, ama onlar da kendilerine bildirilenlerden (İncil) önemli bir kısmını unuttular** meâlindeki ilâhî kelâmın dayandığı olaydır. Akıl sahibi hiç kimse yoktur ki Allah Teâlâ ondan ahit ve söz almış olmasın! Cenâb-ı Hak "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın"[153] meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere müminlerden, "Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı"[154] meâlindeki âyette beyan ettiği üzere Yahudilerden de söz almıştı. Allah Teâlâ ayrıca şu beyanıyla Hıristiyanlardan da söz aldığını haber vermektedir: **Biz hıristiyanız, diyenlerden de sağlam ahidlerini almıştık.** Mîsak kelimesinin anlamı daha önce çeşitli yerlerde geçmişti[155].

Ama onlar kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını unuttular. Bu cümlenin iki anlama gelme ihtimali vardır. Biri, onlar, emrolundukları tevhid inancından, bütün peygamberlere iman etmekten, her türlü
noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın kitabına sarılmaktan, [§]Allah'a 183

---

152 Kurtubî şöyle dedi: "Cenâb-ı Hakk'ın 'biz Hıristiyanız' deyip hıristiyanlardanız dememesi, onların hıristiyanlığı bid'atlere boğduklarını ve kendilerine bu ismi verdiklerini gösterir. Hasan-ı Basrî'den gelen rivayet de bu mânadadır (Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 117).

153 el-Mâide, 5/8.

154 el-Mâide, 5/12.

155 Meselâ bk. el-Mâide, 5/7 ve 12.

verdikleri söze vefa göstermekten nasiplerini almadılar, bütün bunları terk edip kaybettiler. Diğeri de, onlar kendilerine verilen öğütleri tutmadılar.

Bu sebeple aralarına kıyâmet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk. Denilmiştir ki burada yer alan "ağraynâ" (أغرينا) kelimesi, aralarına kin ve düşmanlık koyduk demektir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onların arasına kini ve düşmanlığı koymak ve kalplerini katılaştırmak Cenâb-ı Hakk'ın hükmündendir, Müslümanlar arasında şefkat ve merhameti koymak da Allah'ın hükmündendir.

Mûtezile'den bazıları, **Aralarına kini ve düşmanlığı soktuk** ifadesine, "onları yalnız bıraktık ve terk ettik" anlamı vermiştir. Fakat bunların hepsi onların, kötü ve çirkin sözün kendilerine gerekli kıldığı şeylerden kaçmaları ve hile yapmalarının sonucudur. Kendilerine şöyle denilir: Siz isterseniz "yalnız bırakmak" anlamını, isterseniz "terk etmek" mânasını alın dilediğinizi yayın, farketmez (Önemli olan şudur ki) Allah Teâlâ'nın bu işte bir fiili ve tesiri var mıdır, yoksa böyle bir fiili olmaksızın kendisine nispet mi etmiştir? Bu durum da âyetteki ilâhî beyanın sözkonusu fiilin Allah'a nispetiyle ilgisi yok mudur[156]. Yahut bu kötüleme anlamına gelen bir sözdür, dolayısıyla böylesinin Allah'a nispet edilmesi değildir, bunda Allah'ın etkisi ve fiili de yoktur mu diyorsunuz?[157] Şu halde bu ilâhî beyan, Allah'ın onda bir etkisi olduğunu gösterir, o da kin ve düşmanlığı onlarda yaratmış olmasıdır. Müminlerin kalplerine şefkati ve merhameti koymayı kendi zatına nispet etmesi de böyledir. Şayet Allah'ın bunda bir dahli olmasaydı onu kendi zatına nispet etmezdi; bu ifade, hamd ve övgü ifadesidir; bu da Allah'ın onda dahli bulunduğunu gösterir, o da şefkati ve merhameti onların kalplerinde yaratmış olmasıdır. Katı kalpliliği ve düşmanlığı da o kâfirlerin kalplerinde yaratmıştır[158]. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

156 Yani siz, "Aralarına düşmanlığı soktuk" meâlindeki ifadeyi Cenâb-ı Hakk'ın kendi zatına nispet etmesinin bir anlamı yok mudur? Çünkü konuşan insan bir fiili kendisine nispet ettiğinde, bunun anlamı o fiili kendisinin yapmış olduğudur. Aslında bu durum, konuşmada alışılagelen şeylerdendir.

157 Yani siz, bu fiilin yüce Allah'ın zatına izâfesi caiz değildir, çünkü o şerdir ve O'na layık değildir mi diyorsunuz?

158 "Bu âyet, ihtiyarî fiillerin yaratılması meselesinde Mûtezile'nin aleyhine delildir; çünkü Allah kin ve düşmanlığı sokmayı kendi zatına nispet etmiştir. Bu da aralarında düşmanlığa yol açan sebepleri yaratmasıyla olur; bundan maksat da düşmanlığa götüren ve onu teşvik eden çirkin fiillerdir. Cenâb-ı Hakk'ın bir iş olarak bunları kendi zatına gerçek mânasıyla nispet etmiş olması, bu fiilleri yaratanın kendisi olduğuna işaret eder. Ama onlar âyeti tevil ederek bunun gereklerinden kaçmışlardır. Bazıları "ağveynâ" (أغوينا) kelimesine "elkaynâ" (ألقينا), yani koyduk mânasını vermişlerdir; aralarına kin ve düşmanlığı koyduk. Düşman-

[§]Bu âyet-i kerîmede efendimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin peygamberliğini kanıtlayan delil vardır. Çünkü Allah Teâlâ burada, kıyâmet gününe kadar sürecek olan kini ve düşmanlığı onların kalplerine soktuğunu, ayrıca Peygamberine "onlardan sürekli hainlik göreceği kesin" diye haber vermektedir. Netice O'nun dediği gibi olmuştur. Aslında onlar da Hz. Muhammed'in, kalplerindeki hiyâneti, kasaveti ve diğer şeyleri bakarak görmediğini bilmekteydi; bu husus da onun bu bilgiyi Allah Teâlâ sayesinde elde ettiğini kanıtlamaktadır. 184

Allah onlara ileride haber verecektir, yani âhirette haber verecektir; **yapıp ettiklerini,** yani dünyada yapıp ettiklerini. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثٖيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُوا عَنْ كَثٖيرٍ قَدْ جَٓاءَكُمْ مِنَ اللّٰهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبٖينٌ ﴿١٥﴾

15. "Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor. Şüphe yok ki size Allah'tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi."

lığı koymak, kulun dahli bulunmayan ve zorunlu olarak Allah'tan gelen bir fiildir. Hasan-ı Basrî (r.a.) şöyle dedi: Kâfirlerin arasına düşmanlığı koymak ve kalplerini katılaştırmak, Cenâb-ı Hakk'ın hükmündendir, Müslümanlar arasında şefkat ve merhameti koymak da Allah'ın hükmündendir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhameti yerleştirdik" (Hadîd, 57/27) buyurmuştur. Dolayısıyla "Aralarına düşmanlığı soktuk" cümlesi de, aralarında düşmanlığın meydana gelmesine hükmettik ve onlarda kini ve düşmanlığı yarattık demektir. Çünkü düşman ve kin, tıpkı şefkat ve merhamet gibi ıztırarî fiillerdendir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Aralarına kini ve düşmanlığı soktuk", yani onları yalnız bıraktık ve düşmanlık sebepleriyle yüzyüze gelinceye kadar onları terk ettik. Bunlardan kaçınmak ise ancak Allah'ın başarıya ulaştırması ile mümkün olur. Allah'ın yardımı gelmeyince, Cenâb-ı Hak da onları terkedince ve onlar istediklerini yaptıklarında bu kin ve düşmanlık kendilerinde hâsıl olmaktadır. Ama bütün bunlar zorlamadır, saptırmadır ve onları ilzâm ettiğimiz şeylerden kaçmaktır. Çünkü Allah düşmanlığı sokmayı kendi zatına nispet etmektedir, bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın düşmanlığı onların arasında vücuda getirdiği anlamında kullanılmaz. Bilâkis bu ifadeden anlaşılması gereken, düşmanlığa götüren sebepleri Cenâb-ı Hakk'ın onların arasında yaratmış olmasıdır; dolayısıyla burada Allah'ın dahli kaçınılmazdır, onlardaki çirkin fiilleri yaratan Allah'tır. Dolayısıyla âyet, bizim söylediklerimize delil olur. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 212a; Medîne nüshası, vr. 239a).

Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi. Cenâb-ı Hak burada, falan oğlu falan geldi demeyip, **Resûlümüz size geldi**, buyurmuştur, çünkü peygamberler
185 isimleriyle ve nesepleriyle değil, mûcizelerle ve açık delillerle bilinirler. [§]Bu âyet, isimlerini bilmese de bütün peygamberlere iman eden kişinin mümin olduğunu da ispatlamaktadır; mümin sayılmak için bizden onların isimlerini bilmemiz istenmemiş, sadece hepsine iman etmemiz talep edilmiştir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak Kur'ân'da onların hepsini tek tek belirtmemiş, tamamının isimlerinden de bahsetmemiş, sadece bir kısmını belirtmiştir. Ne dersin, bu durumda onların isimlerini bilmeyen yine mümin sayılmaz mı? Bu mümkün değildir.

Bu âyette, efendimiz Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin de delili mevcuttur, çünkü Allah Teâlâ, **Kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklıyor** buyurmaktadır. Onlar, yani Ehl-i Kitab'ın liderlerini kastediyorum, bunları saklayıp gizlediklerinde, hiç kimseye olup biteni sakladıklarını ve gizlediklerini söylemiş değillerdi, tâ ki Allah Teâlâ durumu Hz. Peygamber'e haber verinceye kadar. Resûlullah (s.a.) da onların gizledikleri şeyleri herhangi birine gidip ondan öğrenmiş veya bir kitapta görmüş değildi ki gizlediklerine vâkıf olsun. Onların insanlardan gizleyip sakladıklarını Cenâb-ı Hak açıklayınca, bu, Hz. Peygamber'in bu bilgiyi ancak Allah'tan aldığını göstermiştir.

Kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklıyor, birçoğunu da açığa vurmuyor. Bu ilâhî kelâmın tefsirinde ve kıraâtinde farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Bazıları burada yer alan iki fiili "nubeyyinu" (نُبَيِّنُ), yani açıklıyoruz ve "na'fû" (نَعْفُو), yani açığa vurmuyoruz diye okumuşlardır. Yani onların gizlediklerinin çoğunu Allah açıklıyor, iman ettikleri, ama sonra döndükleri için saklayıp gizledikleri şeylerin çoğunu da açığa vurmuyor. Başkaları da şöyle demişlerdir: **Size pek çoğunu açıklıyor**, yani gizlediklerinin hepsini de açığa vurmuyor. Bize göre ise **Kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklıyor, birçoğunu da açığa vurmuyor,** yâ harfi ile; yani bunların pek çoğunu onlara açıklayan da açığa vurmayan da Allah'ın Resûlü'dür, o ancak açıklamasına izin verilen kadarını açıklar, çünkü peygamberler bütün âyetleri değil, ancak kendilerine izin verilen delilleri ve kanıtları açıklayabilirler. Görmez misin ki Firavun'un sihirbazları iplerini ve sopalarını attıklarında onlar canlı bir yılan haline gelmişlerdi, Hz. Mûsâ (s.a.) ise Cenâb-ı
186 Hak kendisine sopasını atması için izin vermeden atamamıştı. [§]Yüce Allah bunu şu âyet-i kerîmede açıklamaktadır: "Onlar büyük bir büyü gösterdiler.

Biz de Mûsâ'ya 'Asânı at!' diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor!"[159] Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Hak izin verdikten sonra mûcizeyi gösterebilmişti. **Birçok şeyi size açıklıyor** ifadesi de "ancak açıklamasına izin verildiği kadarını açıklıyor" demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şey. Gizlenen şeyler muhtemelen şer'î hükümlerdir. Muhammed aleyhisselâmın sıfatına ve üstün vasıflarına dair onların kitabında bulunan şeyleri gizlemiş olmaları da muhtemeldir.

Şüphe yok ki size Allah'tan bir ışık, apaçık bir kitap geldi. Hasan-ı Basrî, nur ile kitabın, ayrıca kitap ve hikmetin[160] aynı şey olduğunu söylemiştir. Başkaları ise şöyle demiştir: Nûr Hz. Muhammed'dir (s.a.), kitap da Kur'ân'dır. Yüce Allah, her şeyi gerçek mahiyetiyle açıklayıp aydınlattığı için Hz. Muhammed'e (s.a.) nûr vasfını vermiştir. "Allah göklerin ve yerin nûrudur"[161] meâlindeki âyet de bunu desteklemektedir. Yani her şey asıl mahiyetiyle O'nun sayesinde ortaya çıkar. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ
الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

16. "Allah, kendisinin izniyle rızasını arayanları o kitapla kurtuluş yollarına erdirir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır, onları dosdoğru bir yola iletir."

Allah rızasını arayanları onunla hidâyete erdirir; bir ihtimale göre **Allah onunla hidâyete erdirir,** yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile. Diğer bir ihtimale göre Kur'ân'la. **Rızasını arayanlar**, Allah'ın hoşnutluğunu arayanlar demektir.

[§]**Kurtuluş yolları.** Buradaki "es-selâm" (السلام) lafzı ile Allah'ın kastedil- 187
diği söylenmiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O esenlik verendir, güven sağ-

---

159 el-A'râf, 7/116-117.

160 Kitap ile hikmet kelimeleri çeşitli âyetlerde yanyana zikredilir, birinin meâli şöyledir: "Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi" (el-Bakara, 2/129).

161 en-Nûr, 24/35.

layan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir”[162]. Yani onunla (kitapla) **kurtuluş yollarına** erdirir. Cenâb-ı Hak burada çoğul sîgasıyla “sübül”, yani **yollar** demiştir; dış görünüş açısından Allah’ın yolları çok ise de, hakikatte tektir. Allah Teâlâ şeytan için de çoğul sigası kullanarak, “Başka yollara sapmayın”[163] buyurmuştur. Çünkü şeytanın yolları dağınık ve farklıdır, tek yolda birleşmez. Allah’ın yolları ise zâhirde çok olsa da hakikatte tektir, o da hidâyet yoludur, sırat-ı müstakîmdir.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسٖيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ
مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ اَنْ يُهْلِكَ الْمَسٖيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَاُمَّهُ وَمَنْ فِى
الْاَرْضِ جَمٖيعًا وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ
مَا يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ

17. “Allah, Meryem oğlu Mesîh’in kendisidir, diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar. De ki: ‘Eğer Allah, Meryem oğlu Mesîh’i, annesini ve yeryüzünde bulunanların tamamını helâk etmek isterse, kim Allah’ın gücüne karşı durabilir!’ Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah’a aittir. O dilediğini yaratır. Allah her şeye kādirdir.”

[Hz. Îsâ Rab Olamaz]

Allah, Meryem oğlu Mesîh’in kendisidir, diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar. Bu, şüpheye ve cehalete dayalı inkâr değil, büyüklenmeye ve inada dayalı bir inkârdır. Çünkü onlar Hz. Îsâ’nın (s.a.) Meryem’in oğlu olduğunu kabul etmişlerdi, ama sonra o ilâhtır diyorlardı. Kendisi Meryem’in oğlu, annesi de kendisinden daha büyük olunca, küçük olanın kendisinden büyük olana ilâh ve rab olması ihtimali son derece uzaktır. Yoksa böyle bir söz olmadan da inkâra sapmak mümkündür; ama bunun yorumu, söylediğimiz gibi kendileri onun Meryem’in oğlu olduğunu benimsemelerine rağmen küçük olanı büyüğün ilâhî ve rabbi konumunda görmüşlerdir.

---

162 el-Haşr, 59/23.

163 “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti” (el-En‘âm, 6/153).

Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir, diyenler hiç şüphesiz hakikati inkâr etmiş olurlar meâlindeki ilâhî kelâm, peygamberlerden birini bulunduğu konumdan daha yukarıya çıkaran kişinin, inkâr konusunda, onun kadrini ve mertebesini aşağıya indiren kimse gibi olduğunun delilini oluşturur.

[§]**De ki: Eğer Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, annesini ve yeryüzünde** 188
bulunanların tamamını helâk etmek isterse, kim Allah'ın gücüne karşı durabilir! Yani Cenâb-ı Hak, Mesîh'i ve annesini helâk etmek istese, buna engel olmaya Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez. Bir de iddia ettiğiniz gibi Hz. Îsâ ilâh olsaydı, kendisinin, annesinin ve yeryüzünde onlara tapanların helâk edilmesini önlemeye de gücü yeterdi. Şöyle de denilmiştir: Allah Teâlâ Mesîh'i bir azapla, annesini ve yeryüzünde bulunanların tamamını azapla veya ölümle helâk etmek istese O'na kim engel olabilir?

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmenin devamında onların, "Allah Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir" şeklindeki iddialarından kendini tenzih etmekte, zâtını yüceltmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin hükümranlığı Allah'a aittir.** Yani herkes O'nun kulu ve kölesidir. **O dilediğini yaratır,** insan cinsinden olsun veya olmasın. **Allah her şeye kādirdir.** Yani O, beşer olsun veya olmasın her şeyi yaratmaya kādirdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارٰى نَحْنُ اَبْنَٓاءُ اللّٰهِ وَاَحِبَّٓاؤُهُ قُلْ فَلِمَ
يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ
وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا
وَاِلَيْهِ الْمَص۪يرُ ﴿١٨﴾

18. "Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler. De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız. O, dilediğini bağışlar, dilediğini de cezalandırır. Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir. Dönüş de yalnız O'nadır."

Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler. Bu sözün, Ehl-i Kitab'ın iki kesimi tarafından da söylenmemiş olması muhtemeldir; iki gruptan biri bu sözü, diğeri de başka bir söz söylemiş olmalı-

dır; bu durumda şu ilâhî beyana benzemiş olur: "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler"[164]. Bu sözde sanki her grup, öteki grubun cennete girmesini reddetme anlamı vardır, yoksa onların hepsi birden, "Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, kimse cennete giremeyecek" demiş değildirler. **Biz Allah'ın oğullarıyız** meâlindeki sözü hıristiyanların söylemiş olması muhtemeldir, çünkü bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Hz Îsâ, -Peygamberimize ve ona salât ve selâm olsun- kavmine şöyle demiş, benim de sizin de babası olan göktekine sizi çağırıyorum". İşte bunun üzerine hıristiyanlar, **Biz Allah'ın oğullarıyız** demişlerdi[165]. Biz Allah'ın sevgili kullarıyız sözü de Yahudilerden gelmişti. Bu sözü her iki tarafın söylemiş olması da muhtemeldir, iki gruptan her biri, **Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız**
189 demiştir. [§]Şöyle de denilmiştir: Onlar bu sözü, Allah katındaki konumları ve değerleri açısından söylemişlerdi; yani onların Allah nezdindeki konumları ve değerleri tıpkı çocuğun babası katındaki konumu ve değeri gibidir, dolayısıyla Allah Teâlâ bize azap etmeyecektir. Yüce Allah buyurdu ki Ya Muhammed! **De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor?** Şayet sizin söyledikleriniz doğru ise, **Allah sizi niçin cezalandırıyor?** Hiç kimsenin gönlü kendi çocuğunun veya dostunun maymun veya domuz suretine çevrilmesine razı değilken Cenâb-ı Hak sizden bazılarını maymun ve domuz suretine çevirerek[166] niçin sizi cezalandırıyor? Şöyle de denilebilir: Hiç kimsenin gönlü, kendi çocuğunun ve sevdiği kişinin işlediği bir suç yüzünden cehennem ateşiyle cezalandırmasına rıza gösteremez; halbuki siz atalarınızın buzağıya taptıkları gün kadar âhirette azaba uğrayacağınızı kabul ediyorsunuz. **Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız.** Yani evlat ve dost edinmek isteyen kimse, ancak kendi cinsi ve emsali olan birini dost edinir, Allah Teâlâ sizi diğerleri gibi beşer türünden yaratmıştır, bu konuda siz ve başkaları eşitsiniz, böyle iken kendinizi böyle özel bir statüde nasıl konumlandırırsınız?

O, dilediğini bağışlar. Yani tövbe eden ve İslâm'a gireni bağışlar. **Dilediğini de cezalandırır.** Yani inkârda devam edeni cezalandırır.

190 **[§]Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin mülkiyeti Allah'a aittir.** Yani hepsi O'nun kulu, kölesi ve yaratığıdır; Cenâb-ı Hak burada onların, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" sözlerinden kendi zâtını yüceltmektedir,

---

164 el-Bakara, 2/111.

165 Karşılaştırınız, İncil, Yuhanna, 8/31-47.

166 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâğûta tapan kimselerdir" (el-Mâide, 5/60).

hiç kimse kendi kölesini evlat ve sevgili edinmez; sizin Allah'ın kulu olduğunuzu kabul ettiğinize göre, O'nun çocuğu ve sevgili kulları olduğunuzu nasıl iddia edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet-i kerîmede, peygamberimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin nübüvvetinin ispatına dair delil vardır, çünkü onlar bu sözleri kendi aralarında söylemişlerdi, ama Resûl-i Ekrem bunu kendilerine haber vermiştir, tâ ki bunu Allah Teâlâ sayesinde bilmiş olduğu ortaya çıksın.

يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلٰى فَتْرَةٍ مِنَ
الرُّسُلِ اَنْ تَقُولُوا مَا جَٓاءَنَا مِنْ بَش۪يرٍ وَلَا نَذ۪يرٍ فَقَدْ جَٓاءَكُمْ
بَش۪يرٌ وَنَذ۪يرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٩﴾

19. "Ey Ehl-i Kitap! 'Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi' demeyesiniz diye peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti. İşte size müjdeleyici de uyarıcı da geldi. Allah her şeye kādirdir."

Ey Ehl-i Kitap! Size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti. Bu ilâhî kelâmdaki **size gerçekleri açıklıyor,** meâlindeki beyan Hz. Peygamber'in (s.a.) vasfına ve özelliğine dair gizlediğiniz ve tahrif ettiğiniz gerçekleri size açıklıyor anlamına gelebilir; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor"[167]. **Size gerçekleri açıklıyor,** sizin lehinize ve aleyhinize olan şer'î hükümleri açıklıyor mânasına, ayrıca Peygamberlerin üzerinde bulundukları hususları size açıklıyor anlamına da gelebilir.

[Fetret Dönemi]

Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde. Yani peygamber göndermeye ara verildiği dönemde. Denilmiştir ki İsrâîl'den Hz. Îsâ'ya kadar iki peygamber arasında hiç kopukluk olmadan her peygamberin ardından başka bir peygamber gönderilmiştir. Ama Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'i (s.a.), peygamberlerin arasının kesildiği bir fetret döneminde gönderdiğini haber vermektedir. Şöyle de denilmiştir: **Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde** meâlindeki beyan onların kesintiye uğradığı anlamına gelmez, buna muka-

167 el-Mâide, 5/19.

bil peygamberlerin tesirlerinin zayıflaması ve izlerinin silinmesi kastedilmiş
191 olur. [§]Bu durumda "fetret" yumuşama anlamındaki "fütûr" (الفتور) kökünden gelir: (فَتَرَ، يَفْتُرُ، فتوراً) denilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'i (s.a.) peygamberlerin izlerinin silinip zayıfladığı, insanlar arasında dinî zayıflığa sebep olan ihtilafların ortaya çıktığı bir dönemde zikredilen şeyleri açıklamak üzere gönderdiğini haber vermektedir.

Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi, demeyesiniz diye. Yani insanlar **Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi** diye bir mazeret gerekçe göstermesinler diye. Bu ifade -her ne kadar mukabil bir fikir ileri sürmeleri sözkonusu değilse de- Yüce Allah yine de ileri sürebilecekleri bahanelerinin önünü kesmektedir. Buna benzer ifadeler başka âyetlerde de görülmektedir: "İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye!"[168] "Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair…?"[169] **Müjdeleyici**, yani itaat edeni cennetle müjdeleyici, **Uyarıcı. İşte size müjdeleyici de uyarıcı da geldi. Allah her şeye kādirdir.** Buradaki **Allah her şeye kādirdir.** Cenâb-ı Hak fetret dönemlerinde insanlara peygamberler göndermeye, peygamberlerin silinen izlerini ve kaybolan sünnetlerini yeniden ihya etmeye kādirdir anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَعَلَ فٖيكُمْ اَنْبِيَٓاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَاٰتٰيكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ اَحَدًا مِنَ الْعَالَمٖينَ ﴿٢٠﴾

20. "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi."

Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Bu ilâhî kelâmdaki **Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın** ifadesiyle Cenâb-ı Hak muhtemelen, az önce belirttiği fetret

---

168 "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın!" (en-Nisâ, 4/165).

169 "Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi" (el-A'râf, 7/169).

dönemlerinde peygamberler göndermeyi kastetmiştir. Onun hemen arkasından getirdiği bu âyette sözünü ettiği şeyleri, yani **O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi,** meâlindeki cümlede dile getirdiği lütfunu kastetmiş olması da muhtemeldir. O, sanki şöyle buyurmaktadır: Yaratıklardan başka ümmetlerde olmadığı şekilde size içinizden peygamberler göndermek suretiyle verdiğim nimetlere şükredin. **Sizi hükümdarlar kıldı,** onların sayesinde düşmanlara karşı zafer kazanırsınız. İsrâil oğullarında krallar, düşmanla savaşma işini kendi üzerlerine almışlardı. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"[170]. Cenâb-ı Hak, dünya ve âhiret işlerini öğretsinler diye onlara peygamberler gönderdiğini haber
vermektedir. [§]Aslında başkaları da bunu bilmeye ihtiyaç duyuyor ve kendi- 192
leri sayesinde öğreniyorlardı. Yüce Allah'ın onların arasında ortaya çıkardığı hükümdarlar sayesinde düşmana karşı zafer kazanıyor, onları yeniyor, dolayısıyla dünyada ve âhirette izzet ve şerefe sahip oluyorlardı.

Âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi. Bundan maksat muhtemelen içlerinden peygamberler ve hükümdar kılmasıdır. Tîh sahrasında kudret helvası, bıldırcın eti ve diğer nimetlerle onları beslemesini kastetmiş olması da mümkündür.

Sizi hükümdarlar kıldı. Yani özgürlüğünüze sahip çıkacak hale getirdi, çünkü daha önce Firavun sizi köleleştirip kendi kölesi ve câriyesi gibi kullanıyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّت۪ي كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلٰٓى اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِر۪ينَ ﴿٢١﴾

21. "Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) ***yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz."***

Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin. Denilmiştir ki **Allah sizin için yazdı,** yani teslim olmaları (hak dine girmeleri) için orada yaşayan halkla savaşmayı size farz kıldı demektir. Bu, "Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın"[171], yani küfür ortadan kalkıncaya ka-

---

170 "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' demişlerdi" (el-Bakara, 2/246).

171 el-Bakara, 2/193.

dar, meâlindeki âyet gibidir. Buna göre **Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin** meâlindeki beyan hak dini benimsemeleri için o insanlarla savaşmayı size farz kıldı demektir. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyette sizin lehinize anlamına gelen "leküm" (لكم) kelimesi, aleyhinize anlamına gelen "aleyküm" (عليكم) kelimesi üzerinize mânasına gelir, bu türlü kullanımlar dilde caizdir. Nitekim "Eğer kötülük ederseniz kendinize edersiniz"[172] meâlindeki âyette de "kendi aleyhinize kötülük etmiş olursunuz" demektir. Şöyle de söylenmiştir: **Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin** meâlindeki beyan, eğer Allah'ın emirlerine itaat eder, yasaklarından kaçınırsanız ve peygamberin davet ettiği şeyi kabul ederseniz, yani bunları yaparsanız o memleketin fethini Allah size yazmıştır, Cenâb-ı Hak orayı size açacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Arz-ı Mukaddes Neden Mübârektir?]

Kutsal topraklar meâlindeki beyanla Şam diyarının kastedildiği söylendiği gibi, başka yerlerin kastedildiği de belirtilmiştir. Cenâb-ı Hak orası için bazan "kutsal", bazan da "mubârek" demiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede
193 "Çevresini mubârek kıldığımız Mescid-i Aksâ"[173] buyurmuştur. [§]Burada "çevresini mubârek kıldığımız" ifadesi, mahsulün ve meyvelerin çokluğu, geçimin rahatlığı ve verimin bolluğu ile bereketli kıldığımız mânasına gelebilir. Âbidlerin ve zâhidlerin kaynağı olması, şirkten, her türlü ahlâksızlıktan ve kötülükten uzak bulunması itibariyle Allah Teâlâ'nın onu "mubârek" diye vasıflandırmış olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sakın geri dönmeyin! *En doğrusunu Allah bilir ya*, ama, burada dinden dönmenin kastedilmiş olması muhtemeldir. Nitekim "Kim geri dönerse bilsin ki Allah'a asla bir zarar vermiş olmayacaktır"[174] meâlindeki ilâhî beyan da dinden dönmekten kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, belirttiğimiz iki yorumdan birine göre Cenâb-ı Hak, onlara o yerin ahalisiyle savaşmalarını emretmiş, fakat onlar Allah'ın emrini ve O'na itaati terk etmişlerdi. Diğer bir ihtimal de şudur: Yüce Allah kendilerine o beldenin fethini vâdetmiş, fakat onlar peygamberin kendilerine oranın fethedileceğine dair Allah'tan getirdiği haberin doğruluğunu kabul etmemiş, bu sebeple küfre girmişlerdi. **Sonra kaybedenler siz olursunuz,** burada onların âhirette kaybedecekleri de dünyada kaybedecekleri de kastedilmiş olabilir. **Kaybedenler,** yani hezimete uğrayanlar. **Sakın geri dönmeyin,** "arkanıza dönmeyip, oraya girin" anlamına da gelebilir.

---

172 "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz" (el-İsrâ', 17/7).

173 el-İsrâ', 17/1.

174 Âl-i İmrân, 3/144.

قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّ فٖيهَا قَوْمًا جَبَّارٖينَ وَاِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتّٰى
يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَاِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Dediler ki: Ey Mûsâ! Orada zorba bir topluluk var, onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla giremeyiz. Ama oradan çıkarlarsa biz hemen gireriz."

En doğrusunu Allah bilir ya, onlar Firavun'un, ilâh olduğu iddiası yanında gücüne-kuvvetine ve ordusunun büyüklüğüne rağmen o bölgenin fethine gücünün yetmediğini, onlarla başa çıkamadığını ve onları mağlup ederek elinin altına alamadığını görünce, kendilerinin zayıflığı, askerlerinin azlığı ve savaş vasıtalarının eksikliği sebebiyle buna asla güçlerinin yetmeyeceğini düşünmüşlerdi. Bu yüzden, hayatlarından endişe ederek oradaki zorbalar çıkmadan kendileri girmekten kaçınmışlardı. Halbuki Mûsâ aleyhisselâm zayıflıklarına ve sayılarının azlığına rağmen oraya girdikleri takdirde onlara fetih ve zafer vâdetmişti.

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذٖينَ يَخَافُونَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ
الْبَابَ فَاِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَاِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوٓا اِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنٖينَ ﴿٢٣﴾

[§]***23. Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki*** 194
cesur adam şöyle dedi: Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin."

Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki cesur adam şöyle dedi: Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz. Onlara bu sözü söyleyen iki adamın kim olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: O iki kişi, Hz. Mûsâ'nın -Allah'ın salât ve selâmı peygamberimizin ve onun üzerine olsun- aralarından seçerek o belde ahalisine gönderdiği kişilerdi; araştırmak ve bilgi toplamak üzere oraya gitmelerini emretmişti. Bu ikisi, Hz. Mûsâ'nın vâdettiği fetih ve zaferi tasdik ederek **Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu** kişilerdi. Bazıları da şöyle demiştir: Bu sözü söyleyen o iki kişi belde halkındandı, çünkü onlar

Hz. Mûsâ'nın (s.a.) kendilerine doğru geldiğini işitince bundan korkmuşlardı, işte **Korkanlar arasından Allah'ın kendilerine** Müslümanlıkla **lütufta bulunduğu** beyanının anlamı budur. Onlar, belde halkının Mûsâ'dan ve yanındakilerden çekinip korktuklarını bildikleri için, **Kapıdan üzerlerine hücum edin; oraya girdiğiniz an artık kesinlikle siz galipsiniz,** demişlerdi.

Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin. Yani Hz. Mûsâ'nın (s.a.) size verdiği fetih ve zafer vâdini tasdik ediyorsanız. **Müminler iseniz** meâlindeki ifade, müslimler (Allah'a teslim olanlar) iseniz mânasına da gelebilir; şüphe yok ki Allah'a güvenip dayanana O, yardım eder ve kendisini düşmanlarına galip kılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kapıdan üzerlerine hücum edin. Buradaki "kapı" ile sanki bilinen anlamdaki kapı kastedilmemiş, o beldeye giden yolların en uygun ve en kolay olanı kastedilmiştir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onların üzerine şu taraftan hücum edin. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا مُوسٰٓى اِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَٓا اَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ اَنْتَ
وَرَبُّكَ فَقَاتِلَٓا اِنَّا هٰهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾

195 [§]*24. "İsrâiloğulları, 'Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!' dediler."*

[Peygamberlerin Verdiği Haberleri Yalanlayanlar]

İsrâiloğulları, Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz, dediler. Yahudilerin Hz. Mûsâ'ya (s.a.) **Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz** şeklinde verdikleri karşılığın bir benzerini peygamberlerden herhangi birine veren kişi kâfir olur. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm kendilerine onlara, o beldeye girdikleri takdirde zafer kazanacaklarını ve orayı fethedeceklerini vâdetmişti, fakat onlar **biz oraya asla girmeyeceğiz** diye karşılık vermişlerdi. Şu halde Hz. Mûsâ'nın (s.a.) kendilerine vâdettiği fetih ve zaferi tasdik etmemişlerdi. Peygamberlerden herhangi birinin haber verdiği bir şeyi yalanlayan insan da kâfir olur.

Sen ve Rabbin gidin savaşın. Bu ilâhî kelâm, o beldeye girmekten maksadın düşmanla savaşmaya yönelik bir emir olduğunu ifade eder, zira Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin"[175] bu-

175 el-Mâide, 5/21.

yurması da düşmanla savaşmanın onlara farz kılındığını gösterir. Zaten onlar **Sen ve Rabbin gidin savaşın** demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen ve Rabbin gidin savaşın beyanı iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki sen ve rabbin gidin, sen tek başına savaş, Rabbin de sana yardım etsin, çünkü sen o beldenin fethini ve o insanlara galip gelmeyi Allah'ın sana vâdettiğini söylüyorsun, O, sana yardım edeceğine göre tek kişi olmakla bir ordu olmak arasında fark yoktur.

İkincisi, sen ve kardeşin Rabbinle birlikte gidin savaşın, çünkü onların ikisi de ilâhî risâleti tebliğ etmekle görevli idi, dolayısıyla o ikisi savaştığında Rableriyle birlikte savaşırlar. Bu işin Allah'a nispet edilmesi yapılan şeyin
O'nun sayesinde gerçekleşmesi sebebiyle caizdir. [§]Nitekim Allah Teâlâ şöyle 196
buyurmuştur: "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı"[176]. Halbuki onlar gerçek anlamda savaşmışlar ve hakikaten ok atmışlardı. Fakat Allah'ın yardımı ve desteğiyle savaştıkları ve ok attıkları için, bu iş O'na nispet edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir, onlar Allah'ın yardımı ve desteğiyle savaşıyorlardı.

Biz burada oturacağız! dediler. Bu ifade ile Cenâb-ı Hak oturma eyleminin kendisini kastetmemiştir, *En doğrusunu Allah bilir ya*, "biz burada bekliyoruz" demek istemiştir.

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لَٓا اَمْلِكُ اِلَّا نَفْس۪ي وَاَخ۪ي فَافْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٥﴾

25. "Mûsâ, 'Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet' dedi."

Mûsâ, 'Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum' dedi. Bu ilâhî kelâmın iki mânaya gelme ihtimali vardır. Biri, emrini kabul etme ve sana itaatte bulunma konusunda **Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum;** yani beni dinlemek ve bana itaatte bulunmak hususlarında kendisine ısmet özelliği verdiğin kardeşime söz geçirebilirim. Fakat bu adamların dinlemelerini ve itaat etmelerini sağlayamıyo-

176 el-Enfâl, 8/17.

rum; **Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet.** Diğer bir ihtimale göre Hz. Mûsâ üstü kapalı bir şekilde şöyle demiştir: **Ben kendimden başkasına söz geçiremiyorum,** kardeşim de ancak kendisine söz geçirebilir. Çünkü onların ikisi de peygamber olup risâleti tebliğ etmekle görevliydi, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin"[177].

Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ (s.a.) Cenâb-ı Hak'tan kendisiyle o beldeye girmekten kaçınan ve "biz oraya asla girmeyeceğiz" diyen insanlar arasında hükmetmesini talep etmiştir. Bazıları da şöyle bir yorum yapmıştır: Mûsâ aleyhisselâm kendisiyle içine girip ahalisiyle savaşmakla emrolundukları o beldedeki zorbalar arasında hükmetmesini istemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَاِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ اَرْبَعِينَ سَنَةًۚ يَتِيهُونَ فِى الْاَرْضِ فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

197 [§]***26. "Allah buyurdu ki: Öyleyse onlar yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmak üzere oradan*** (kutsal topraklar) ***kırk yıl mahrum bırakılmışlardır. Artık sen yoldan çıkmış toplum için üzülme!"***

[Tîh Cezası]

Onlar yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşmak üzere oradan (kutsal topraklar) kırk yıl mahrum bırakılmışlardır. Burada belirtilen süre Tîh'le[178] ilgilidir, *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hakk'ın **Mahrum bırakılmışlardır** beyanıyla ilgili değildir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz önceden onun, başka sütannelerini kabul etmesini engellemiştik"[179]; bu, bir yasaklama hükmü gibi bir haram kılma olmayıp, "engellemek" konumundadır. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de öyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: **Marum bırakılmışlardır**, ebedî olarak, oraya asla giremeyeceklerdir. Bazı âlimler ise şöyle yorumlamıştır: **Marum bırakılmışlardır,** yani töv-

---

177 "İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer" (Tâhâ, 20/43-44).

178 Bu kelime, bir yerde şaşkın şaşkın dolaşmak, çıkış yolunu bulamamak anlamına gelir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "تيه" md.).

179 el-Kasas, 28/12.

be kendilerine haram kılınmıştır, asla tövbe edemeyeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kırk yıl şaşkın şaşkın dolaşacaklardır, buradaki **süre mahrum bırakılmışlardır,** beyanına değil, Tîh sahrasına yöneliktir; *en doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Tîh cezası konusunda farklı şeyler söylenmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ ve Hz. Harun (s.a.) Tîh'de onlarla birlikte değildiler, çünkü bu Allah'ın onları cezalandırması idi. Kavminin günahından dolayı Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine azap etmesi mümkün değildir, zira O, peygamberi yalanlamasından dolayı bir millete azap uygulanacaksa mutlaka peygamberi onların arasından çekip aldıktan sonra azap eder. Buna göre kavminin isyanı sebebiyle Hz. Mûsâ'nın da azaba uğratılması ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başkaları da şöyle demiştir: Hz. Mûsâ (s.a.) da orada (yani Filistin'de) onlarla beraberdi, ama şaşkın şaşkın dolaşmak ona değil kavmine verilen bir ceza idi. Denilmiştir ki onlar kırk yıl boyunca her sabah oradan çıkıyor, sonra tekrar aynı yere dönüyordu. İhtiyaçları olan su da Hz. Mûsâ'nın yanında bulunan bir kayadan çıkıyordu. Mûsâ orada konaklayınca asâsını kayaya vurur ve her biri kabilenin bir boyuna ait olmak üzere kayadan on iki su kaynağı fışkırırdı; Mûsâ kavminin başına gelen zorluklar az veya çok onun başına gelmiyordu. Mûsâ aleyhisselâm orada bulunmakla emredilmişti, o da herhangi bir problemle karşılaşmadan kalmıştı, konaklamakla emrolunmuştu ve o da kavmi gibi şaşkın şaşkın dolaşmaksızın orada kaldı.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ ابْنَيْ اٰدَمَ بِالْحَقِّ اِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ اَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْاٰخَرِ قَالَ لَاَقْتُلَنَّكَ قَالَ اِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللّٰهُ مِنَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٢٧﴾

[§]***27. "Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak an-*** 198
lat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder."

[Allah İçin Kurban Kesen İki Kişi]

Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı. Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle demiştir: Buradaki iki kişi, Hz. Âdem'in soyundan gelmiş çocukları değildi, İsrâiloğullarından iki kişiydi. **İkisi de birer kurban sunmuşlardı,** ama sadece **birinin** kurbanı **kabul edilmiş, diğerinin** kurbanı **kabul edilmemişti**[180]. Bütün insanlar Âdem'in nesli olduğu ve ona nispet edildiği için Cenâb-ı Hak da burada o iki kişiyi Âdem'e nispet etmiştir, nitekim Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede "Ey Âdemoğulları"[181] şöyle yapın, böyle yapmayın diye buyurmuştur. Bu ifade ile Âdem'in kendi eşinden olan çocuklarını değil, bütün insan cinsini kastetmiştir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat İbn Abbâs (r.a.), Kelbî ve bunların dışındaki diğer müfessirlere gelince bunlar şöyle demiştir: Onlar Âdem'in öz çocuklarıydı, birinin ismi Kābil, diğerininki Hâbil'di. Her birinin aynı batından olma ikiz kızkardeşi vardı, bunlardan biri güzel, diğeri de çirkindi. Her biri güzel olanla evlenmek istiyordu, bundan dolayı aralarında tartışma çıktı. Biri diğerine şöyle demişti: Gel birer kurban keselim, senin kurbanın kabul edilirse onunla evlenmek senin hakkın, benim kurbanım kabul edilirse evlenmek benim hakkım olsun. Neticede kurbanlarını kesmiş, Hâbil'in kurbanı kabul edilmiş, Kābil'in ki ise kabul edilmemişti. Kābil kıskançlık duygusuna kapılarak kardeşini öldürmeye karar vermişti. İşte **İkisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder,** meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir[182].

[Hz. Muhammed'in Peygamberliğine İlişkin Delil]

199 **[§]**Ne var ki olayın nasıl vukû bulduğunu, neden kaynaklandığını ve sözü edilen iki kişinin Âdem'in kendi çocukları olup olmadığını bilmemekteyiz; bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Bu konuda bilmeye ihtiyacımız olan şey onun hikmetine ve onunla nasıl amel edileceğine vâkıf olmaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hakk'ın yukarıda geçen şu beyanlarına dikkat etmek durumundayız: "Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğu-

180 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, VI, 189; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 56.

181 Meselâ bk. el-Aʿrâf, 7/27, 31.

182 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, VI, 188; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 55.

nuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi; birçoğunu da açığa vurmuyor"[183]; "Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti"[184]. Bu kıssa yani Hz. Âdem'in iki oğlunun haberi bulunuyordu onların kitaplarında. Yüce Allah, Peygamber'ine bunu kendilerine kitaplarında olduğu gibi okumasını ve açıklamasını emretmişti. Çünkü Cenâb-ı Hak; "Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi" ve "Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti" buyurmaktadır; tâ ki insanlar, Resûlullah'ın bu haberi herhangi bir beşerden değil Allah'tan bildiğini anlasınlar, çünkü o, peygamber izlerinin silindiği ve ilimlerin sona erdiği bir dönemde risâletle görevlendirilmişti. O da bunları tek tek insanlara açıklamıştı. Dolayısıyla bu ilâhî beyanda, efendimiz Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetinin ispatı için bir delil oluşturur. Zaten Mâide sûresine ait muhtevanın çoğu Ehl-i Kitap hakkında nâzil olmuştur. Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak pek çok yerde şöyle buyurmaktadır: "Ey Ehl-i Kitap! Resûlümüz kitapta bulunup da gizlemekte olduğunuz birçok şeyi size açıklamak üzere geldi"[185]. "Ey Ehl-i Kitap! Peygamberlerin arası kesildiği bir dönemde size gerçekleri açıklamak üzere elçimiz gelmişti"[186]. O elçi, insanları peygamberlere iman etmeye davet ediyordu. En'âm sûresi de müşriklere hitap etmek amacıyla nâzil olmuştur, çünkü orada insanları tevhide davet âyetleri bulunmaktadır.

[§]Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat. 200
Bu ilâhî kelâm iki mânaya gelebilir. Biri, **gerçeğe uygun olarak**, yani nâzil olduğu gibi; diğeri de **gerçeğe uygun olarak,** bilindiği ve vukû bulduğu gibi, tâ ki Resûlullah'ın Allah Teâlâ sayesinde bilgi sahibi olduğu ve haber verilenin semâvî bir bilginin ürünü olduğunu insanlar bilsin diye.

Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder… Bu da iki mânaya gelebilir. Biri, **Allah ancak** şirkten **sakınanların** kurbanını **kabul eder**, sakınmayanlarınkini kabul etmez. Hasan-ı Basrî bu görüşte olup şöyle demiştir: Onlar İsrâiloğullarından iki kişiydi, biri mümin, diğeri ise münâfıktı. Bir konuda tartıştılar, haklı olanın ortaya çıkması için birer kurban kestiler, mümin olanın kurbanı kabul edildi, diğerininki ise kabul edilmedi.

---

183 el-Mâide, 5/15.
184 el-Mâide, 5/19.
185 el-Mâide, 5/15.
186 el-Mâide, 5/19.

(Diğer ihtimal de şudur:) Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Bunların ikisi de mümin kişilerdi, çünkü kâfir kurban kesmez; fakat biri kalben daha müttaki idi ve onun kurbanı kabul edilmişti, diğeri ise müttaki olmadığından kurbanı kabul edilmemişti. Takvâ, Allah'a yaklaşma vasıtası olan kurban ve diğer şeylerin kabulünde şarttır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder** buyurmuştur.

Ebû Bekir el-Esam'ın, "kâfir kurban kesmez" sözüne gelince, mensubu olduğunu iddia ettiği dinin hak ve kendisinin haklı olduğunu göstermek için bazan o da kurban keser. Görmez misin ki onların içinde peygamberliğe Muhammed aleyhisselâmdan daha layık olan kişinin bulunduğunu iddia ediyordu. Nitekim Yüce Allah onların iddialarını şöyle naklediyor: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[187]. Bunun gibi birçok bâtıl söz söylediler. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

لَئِنْ بَسَطْتَ اِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنٖي مَٓا اَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ اِلَيْكَ لِاَقْتُلَكَ اِنّٖٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَمٖينَ ﴿٢٨﴾

28. "Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım."

[İnsan Öldürmek]

Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için
201 **sana elimi kaldıracak değilim.** [§]Bazıları şöyle demiştir: Bize düşen de onun yaptığı gibi yapmaktır. Kişinin, kendisini öldürmeyi isteyen kimseyi öldürmesi isabetli değildir. Onun yapacağı şey Hz. Âdem'in iki oğlundan birinin vazgeçmesi gibi kendisinin de vazgeçmesidir; nitekim ikisinden biri "Andolsun ki seni öldüreceğim"[188] dediğinde diğeri şöyle cevap vermiştir: **Ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim!** Âlimler bu konuda rivayet edilen bazı haberlerle istidlâlde bulunmuşlardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştu: "İki müslüman silâhlarını çekerek karşılaşır ve biri diğerini öldürürse, ikisi de cehennemdedir." Kendisine; ey Allah'ın Resûlü', öldürülenin ne suçu var? diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Çünkü O, arkadaşını öldürmeye azmetmişti"[189]. Sâd b. Mâlik'ten

187 ez-Zuhruf, 43/31.

188 el-Mâide, 5/27.

189 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 410; Buhârî, "Fiten", 10; Müslim "Fiten", 14.

rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah'a kul olmaya ve Ehl-i Kıble'den hiçbir kimseyi öldürmemeye gücün yeterse, bunu yap"[190]. Hasan-ı Basrî'den (mürsel olarak) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Âdem'in iki oğlu bu ümmet için bir örnek koymuştur, sen onlardan hayırlı olana uy!"[191] Ebû Zerr'in (r.a.) rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ey Ebû Zer! Medîne'nin Harre bölgesindeki "Hicâretü'z-zeyt" mevkiini[192] kana boğulmuş görürsen davranışın ne olur?" Silâhımı kuşanırım, dedim. "O zaman sen de o insanların cinayetlerine ortak olursun" buyurdu. [§]Bunun üzerine "öyleyse ne yapmalıyım, ey Allah'ın 202
Resûlü'?" diye sordum. "Eğer kılıcın parıltısının senin gözlerini kamaştıracağından korkarsan, elbiseni yüzüne ört! Böylece saldırgan kişi hem senin günahın hem de kendi günahı ile birlikte oradan döner" buyurdu[193]. Âlimler bu gibi haberleri delil olarak kullanırlar.

Başka âlimler şöyle demektedir: Karşısındaki adam, Allah adına verilen öğütleri dinlemeyip ve mutlaka öldürmeye kararlı olduğu takdirde kişinin onunla vuruşmaya hakkı vardır, o kendisini öldürmek için ilk adımı atan kişiyi öldürmekte mazurdur. Buna da Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerimede buyurduğu gibi, isyancıları öldürmeyi emretmesi[194] delil gösterilir: "İkisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye

---

190 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Ama Hâlid b. Urfuta'dan (r.a.) şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) bana şöyle söyledi: "Ey Hâlid! Benden sonra birtakım olaylar, fitneler ve ihtilaflar çıkacaktır, eğer o dönemde öldüren değil de Allah'ın öldürülen kulu olmaya gücün yeterse bunu yap!" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 292).

191 Abdürrezzâk, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 187; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 199.

192 Medîne'de bir yerin adıdır, siyah olduğu için bu adla anılmıştır, sanki zeytinyağı ile boyanmıştır.

193 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 149, 163; İbn Mâce, "Fiten", 10; Ebû Dâvûd, "Fiten", 2. İbn Mâce'nin lafzı şöyledir: "Ey Ebû Zer! Hicâretu'z-zeyt kana gömülmüş derecede insan öldürüldüğünü gördüğünde hâlin ne olarak?" Dedim ki: Allah ve Resûlü benim için neyi tercih etmişlerse o olacak. "İzinden gittiğin kişiye katıl!" buyurdu. Ben tekrar dedim ki "Ey Allah'ın Resûlü', silâhımı alıp bunu yapanın boynuna vurmamalı mıyım? "O takdirde sen de aynı suça ortak olursun, ama sen evine kapan!" buyurdu. Tekrar dedim ki: Ey Allah'ın Resûlü', şayet evime de girilirse? Şöyle buyurdu: "Eğer kılıcın parıltısının senin gözlerini kamaştıracağından korkarsan, elbiseni yüzüne ört! Böylece saldırgan kişi hem senin günahın hem de kendi günahı ile birlikte oradan döner ve cehennem ehlinden olur."

194 "Bütün fakihler şöyle der: Birini öldürmeye kasteden kişiye karşı öldürülmek istenen kişinin mümkünse muhatabını öldürmeden kendisini savunması gerekir. Şayet kendini müdafaa için öldürmekten başka bir yol kalmamışsa, onu öldürmek pahasına da olsa kendini müdafaa eder. O, karşısındakini öldürmeye değil kendisini savunmaya niyetlenmelidir. Hatta kendini savunmaktan kaçınır ve adamın kendisini öldürmesine mukabele etmezse sorumlu ve günahkâr olur. Cenâb-ı Hakk'ın isyancıları öldürmeyi emretmesinin aslı da budur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 214b).

kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın”[195]. İşte isyancılarla savaşmak konusunda Cenâb-ı Hakk’ın ümmetimize emretmiş olduğu hüküm budur. Çünkü O, başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: “Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik”[196]. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin peygamber olarak gönderildiği ilk yıllarda belli bir süre müşriklerle savaşmak yasaklanmıştı. Âlimler demişlerdir: Bu âyette Allah Teâlâ’nın müşriklerle savaşmayı ve onlara silâh çekmeyi yasakladığı inkâr edilecek bir şey değildir, ama daha sonra on-
203 larla ve isyancılarla savaşmaya izin vermiştir. [§]Dolayısıyla âsiler ve müşriklerle savaşmak konusunda Allah’ın bizim ümmetimize emrettiği şey budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müslümanların birbirleriyle savaşmaları ve benzeri konularda rivayet edilen hadisleri delil olarak kullananlara gelince, *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu hadisler fitne dönemleri ve birbirleriyle savaşan iki tâife ile ilgilidir; onların başında lider olmaya layık biri bulunmamaktadır, taassup veya cehalet yahut ırkçılık sâikiyle savaşmaktadırlar, dolayısıyla her iki taraf da hatalıdır. Bu gibi hallerde yapılması doğru olan, hadislerde söylenenlerdir. Ama insanların başında, kendisine biat ettikleri ve doğru yolda giden bir lider bulunduğu durumda, zâlim bir grup ortaya çıkacak olursa onlarla savaşmak farzdır; nitekim Hz. Ali (r.a.) ve onunla beraber olan Resûlullah’ın (s.a.) ashâbı da, isyancılara ve Hâricîlere karşı savaşmışlardı. Hâricîlerle savaşmak konusunda sanki icma vardır, çünkü her taraftan insanlar gelip onlara karşı savaşmışlardı. Bu konuda Hz. Peygamber’den (s.a.) pek çok hadis rivayet edilmiştir[197]. Buna dayanarak kendisini öldürmeye azmeden kişiyi öldürmenin caiz olduğu görüşü benimsenmiştir.

اِنّ۪ٓى اُر۪يدُ اَنْ تَبُٓوأَ بِاِثْم۪ى وَاِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِم۪ينَ ﴿٢٩﴾

[195] el-Hucurât, 49/9.

[196] el-Mâide, 5/48.

[197] Hz. Ali’den (r.a.) rivayet edilmiştir: Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: “Âhir zamanda yaşları genç, ama akılları kıt bir zümre ortaya çıkacaktır. Onlar kâinattaki sözlerin en hayırlısını söyleyecekler, ama imanları gırtlaklarından öteye geçmeyecek. ok hedefini delip çıktığı gibi onlar da dinden çıkarlar. Onları nerede görürseniz öldürün! Çünkü onları öldüren insan için kıyâmet günü ecir vardır” (Buhârî, “İstitâbetü’l-mürteddîn”, 6; Müslim, “Zekât”, 154-157).

29. "Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasın! Zâlimlerin cezası işte budur."

Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenesin. Yani beni öldürdüğün için **benim günahlarımı** alırsın ve beni öldürmeden önce işlemiş olduğun **kendi günahlarını da,** yani içinde sakladığın haset ve düşmanlığın günahlarını da alır öyle gidersin[198]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Benim günahlarımı**, beni öldürmenin günahını, **kendi günahlarını**, üzerinde bulunduğun inkâr suçunun günahını demektir; çünkü Hasan-ı Basrî ikisinden biri kâfirdir ve arkadaşını öldürmüştür, bu yüzden kâfir olarak dönmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

**[§]Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahı- 204
nı yüklenesin.** Bazan sözü edilen fiilin gerçekleşmesi istenmediği halde irade (istiyorum) kavramını kullanmak caiz olur. Kişinin "damdan düşmek istiyorum" demesi gibi gerçekten damdan düşmeyi arzu etmemektedir. Yine "Orada yıkılmak üzere bulunan (isteyen) bir duvarla karşılaştılar"[199] meâlindeki ilâhî beyan gibi; halbuki duvar için herhangi bir eylemde bulunmak sözkonusu değildir. Eylemde bulunması sözkonusu olmayan birine irade nispet edilince, o fiilin hakiki mânada kullanılmadığı anlaşılır, böylesi "o iş böyle olur, işin sonu ona döner" demektir. Yahut kişi kātilin kendisini mutlaka öldürüp Rabbine âsi olacağını bildiği için kendi günahını da yüklenerek gitmesini arzu etmektedir, bunun için kendi günahını da yüklenmesini istemiştir. Bu da caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ اَخ۪يهِ فَقَتَلَهُ فَاَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٣٠﴾

30. "Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu."

Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yani duyguları ona cesaret verdi ve kendisini bu işe sevk etti[200]. Ebû Avsece: **Duyguları onu itti,** yani bu işi yapmayı ona emretti ve kendisine güzel gösterdi; Mücâhid ise onu cesaretlendirdi ve yardımcı oldu demişlerdir. Bunların hepsi de aynı anlama gelir.

198 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 142.
199 el-Kehf, 18/77.
200 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 142.

Hüsrana uğrayanlardan oldu; Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede "Ettiğine de pişman oldu"[201] buyurmuştur. Bu beyanın iki anlama gelmesi ihtimal dâhilindedir: Biri, tövbekâr oldu demektir, çünkü pişmanlık tövbe demektir; şöyle ki insan günah işleyip sonra pişman olursa o işten vazgeçip tövbe etmiş demektir. Diğeri şayet tövbe anlamına gelmezse, buradaki "asbaha" (اصبح) fiili âhirette pişman olacak anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin, dedin?' buyurduğu zaman…"[202] Yani Allah Teâlâ dünyada ona böyle demiş değil, âhirette böyle diyecek demektir. Buna göre "Ettiğine de pişman oldu" cümlesi, âhirette pişman olacak mânasına gelir *-En doğrusunu Allah bilir ya-* o, âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.

فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِى الْاَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارٖى سَوْاَةَ اَخٖيهِ قَالَ يَا وَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ اَنْ اَكُونَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ فَاُوَارِىَ سَوْاَةَ اَخٖى فَاَصْبَحَ مِنَ النَّادِمٖينَ ﴿٣١﴾

205 **[§]*31. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?' dedi, ettiğine de pişman oldu."***

[İnsan Taklide Muhtaçtır]

Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. Bahse konu olan kıssada sözü edilen iki kişinin Hz. Âdem'in kendi çocukları olduğunu söyleyenler bu âyet-i kerîmeyi delil gösterir. Şayet olay İsrâiloğulları arasında cereyan etseydi onların ölüyü defnetmeyi bilmemeleri sözkonusu olamazdı, onlar bunu çok defa görmüş, bizzat müşahede etmişlerdi. Şu halde bu durum, ölüyü defnetme âdetinin henüz bilinmediği ilk olay olduğunu göstermektedir. Bazıları şöyle demiştir: Onlar, Benî İsrâil'den iki kişiydi; insan, aşırı bir korku ve heyecana kapıldığında daha önce gördüğü ve bildiği bir şeyin şuur altında gizlenmiş olması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir

201 el-Mâide, 5/31.
202 el-Mâide, 5/116.

bilgimiz yok' diyecekler"[203]. Halbuki onlar bunu biliyorlardı, *En doğrusunu Allah bilir ya*, o günün dehşetinden ve korkusundan bu bilgileri kaybolmuştur. İşte açıklamasına çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Duyduğu korkunun şiddeti sebebiyle daha önce bildiği ölüleri defnetme bilgisinin zihinden silinmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîmede karganın yeri eşelemesi haberinde de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî (r.a.) şöyle demiştir: Karga, kâtile ne yapması gerektiğini göstermek için ölünün gömüleceği toprağı eşeliyordu; yoksa karganın başka bir kargayı öldürdüğü ve onun için toprağı eşelediği rivayetinde belirtildiği gibi, başka bir karga için toprağı eşeliyor değildi. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette "avret yeri" anlamına gelen "seve'e" (السَّوْأَة) kelimesini belirtmiştir, karga için böyle bir şey sözkonusu değildir. Karga ona, **kardeşinin cesedini** (sev'esini, yani avret yerini) **nasıl gömeceğini göstermek için** eşeliyordu. [§] 206
Burada Yüce Allah sev'e kelimesini karga için değil, kâtilin kardeşi için zikretmiş ve kardeşinin sev'esini nasıl gömeceğini ona gösterdiğini haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim? dedi. Yani kardeşimin cesedini gizlemek için karga gibi bir çare bulmaktan âciz mi kaldım?

مِنْ اَجْلِ ذٰلِكَ كَتَبْنَا عَلٰى بَن۪ٓى اِسْرَٓاۤئ۪يلَ اَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ اَوْ فَسَادٍ فِى الْاَرْضِ فَكَاَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَم۪يعًا وَمَنْ اَحْيَاهَا فَكَاَنَّمَٓا اَحْيَا النَّاسَ جَم۪يعًا وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اِنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ فِى الْاَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

32. İşte bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: 'Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.' Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler."

---

[203] el-Mâide, 5/109.

[Bir İnsan Öldürmek Bütün İnsanları Öldürmek Gibidir]

İşte bundan dolayı İsrâiloğulları’na şöyle yazmıştık: Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Bu âyet-i kerîme farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı cana haksız yere kıymayı helâl sayanlar, sanki bütün insanları öldürmeyi helâl saymışlardır anlamına gelebilir. Çünkü kātil, öldürülmesi haram kılınan birini öldürmeyi helâl saymakla küfre girmiştir, dolayısıyla bütün insanları öldürmeyi helâl saymış gibidir. Nitekim Allah’ın kitabındaki âyetlerden birini inkâr eden, bütün kitabı inkâr etmiş sayılır. İşte burada incelenen konu da bunun gibidir, öldürülmesi haram olan birinin ömrüne son vermeyi helâl gören kimse bütün insanları öldürmeyi helâl saymış gibidir. İkincisi, âyetin, daha önce örneği olmayan ilk öldürme olayı ile ilgili olması da mümkündür. İlk kātil birini öldürdüğünde, ondan sonra insanlar da birbirlerini öldürmeye başlamışlardır, dolayısıyla bu olay bir âdet haline gelmiş ve insanlar onu âdet edinmiştir.
207 Bu durum şu hadîs-i şerifin muhtevasına benzemiştir: **[§]**“Kim İslâm’da kötü bir çığır açarsa ona bunun günahı verilir, ayrıca kendisinden sonra kıyâmet gününe kadar aynı kötülüğü işleyenlerin günahı da buna ilave edilir ve onların günahlarından hiçbir şey eksilmez”[204]. Buna göre kıyâmete kadar haksız yere öldürülen her insanın katlediliş günahına haksız yere ortak olur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme başka bir şekilde de yorumlanabilir, o da şöyle ifade edilir: Birini öldüren kimseye bütün insanları öldürmüş gibi ceza verilir; bir can kurtarana da onu öldürmeyip hayatını kurtarana ve bağışlayana da bütün insanların hayatını kurtarmış gibi mükâfat verilir: İbn Abbâs’ın, âyetin şu kısmını şöyle yorumladığı nakledilmiştir: **İşte bundan dolayı,** yani Âdem’in iki oğlundan biri kardeşini öldürmesinden dolayı, **İsrâiloğulları’na şöyle yazmıştık: Bir cana kıymaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse,** yani bir cana karşılık olarak kısas gerekmediği halde öldürürse, **Veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında öldürürse,** yani yeryüzünde şirke vasıta olursa **Bütün insanları öldürmüş gibi olur.** Yani bütün insanları öldürmüş gibi kendisine azap edilir[205]. Bu, âyetin önceki yorumu gibidir. Abdullah b. Amr (r.a.) **İşte bundan dolayı** diye başlayan âyet-i kerîmeyi

---

204 Müslim, “Zekât”, 69; İbn Mâce, “Mukaddime”, 14.

205 “İşte bundan dolayı İsrâiloğulları’na şöyle yazmıştık” meâlindeki âyet hakkında Dahhâk’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kardeşini haksız yere öldüren Âdem’in oğlundan dolayı… (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 200). “Sanki bütün insanları öldürmüş gibidir” meâlindeki ilâhî beyan hakkında da İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Sanki bütün insanları öldürmüş gibi kendisini helâk etmiş olur (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 64).

okumuş ve şöyle demiştir: İsrâiloğullarında yaralamaya mukabil diyet alınmıyordu, ancak kısasa kısas vardı. Allah Teâlâ burada şöyle demektedir: Birini öldürenin veya yeryüzünde fesat çıkaranın cezası, bütün insanları öldürenin cezası gibidir; birinin hayatını kurtaranın da durumu benzer şekildedir. **Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.** Yani bir insanı helâk olmaktan kurtaran, alacağı sevap itibariyle sanki bütün insanları kurtarmış gibidir, mânasına gelmesi muhtemeldir. Şöyle de denilmiştir: Affetmek suretiyle birinin hayatını bağışlayana, sanki bütün insanları kurtaranın aldığı sevap kadar sevap verilir. Aslında bu konuda yardımcı olmak insanların görevidir[206]. Onun hayatını bağışladığı zaman, sanki bütün insanların hayatını
bağışlamış olur. [§]Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Kim de bir can kurtarırsa** 208
bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur, yani sevap konusunda. Ne var ki onun (öldürülenin) eceli gelmişse kendisini yaşatabilir! Fakat kātile kısas uygulanmasına hak kazanmış ama kendisi bağışlamış[207]. Başka bir yorum da şöyledir: Onu bu işten vazgeçirmek için bütün insanların kendisine yardımcı olmaları gerekir[208], şayet o, kişiyi öldürür veya aleyhinde fesat çıkarırsa sanki bütün insanların aleyhine olan bu şeyi yapmış olur. Benzer şekilde birinin hayatını kurtaran da sanki bütün insanların hayatını kurtarmak için çalışmış olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[206] "Öldürülenin velisinden kısastan vazgeçmesini istemeleri ve gerekli olan diyeti ödemek konusunda öldüren kimseye yardımcı olmaları insanların görevidir. Böylece o, kātilin canını bağışladığı zaman sanki herkesin sorumluluğunu ıskat etmiş olur." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 215b; Medîne nüshası vr. 242b).

[207] Abd b. Humeyd ve İbnu'l-Münzir Hasan-ı Basrî'den şöyle nakletmişlerdir: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur" meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Yani alacağı günah bakımından öyledir. "Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur" yani alacağı sevap bakımından (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 65). Abd b. Humeyd, İbn Cerîr ve İbnu'l-Münzir, "Kim de bir can kurtarırsa" meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Kimin bir dostu ölür de kātilini bağışlarsa, sanki bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 203; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 65).

[208] "Haksız yere birini öldürmeye yeltendiği veya yeryüzünde fesat çıkarmaya giriştiğinde bütün insanların onu vazgeçirmeye çalışmaları, giriştiği öldürme işine engel olmaları ve öldürmek istediği kişiye yardımcı olmaları gerekir. Adam onu öldürür, yeryüzünde fesat çıkarır ve insanlar bütün gayretlerine rağmen kendisine engel olamaz, vazgeçiremezlerse, sanki bütün insanları öldürmüş ve onlara rağmen bu işi yapmış olur. Öldürme sebebini ortadan kaldırarak birinin hayatını kurtaran ve fesat çıkarmaya çalışmasına engel olan da sanki bütün insanların hayatını kurtarmış ve onun fesadından bütün insanları korumuş gibi olurlar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 215b).

Şüphesiz peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler. Ama bundan sonra da onların çoğu yeryüzünde taşkınlık göstermektedirler. Bu ilâhî kelâmda, kâfirlerin ve fâcirlerin kendisini yalanlamalarından dolayı Resûlullah'a (s.a.) sabır telkini vardır; zaten o, hak yolda ilk defa yalanlanan kişi de değildir, aksine önceki peygamberler de getirdikleri âyetlerden, delillerden ve açıklamalardan dolayı yalanlamışlardı.

اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذ۪ينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِى الْاَرْضِ
فَسَادًا اَنْ يُقَتَّلُٓوا اَوْ يُصَلَّبُٓوا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْد۪يهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِنْ
خِلَافٍ اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ ذٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِى الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى
الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿٣٣﴾ اِلَّا الَّذ۪ينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَقْدِرُوا
عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٣٤﴾

33. "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Âhirette ise onlar için büyük bir azap vardır."

34. "Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ! Biliniz ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

[Teröristin ve Eşkıyanın Cezası]

Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozguncu-
209 **luk çıkarmaya çalışanların cezası.** [§]Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet kâfirler hakkında, onlarla ilgili hükmü beyan etmek üzere nâzil olmuştur. Bu, Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam'ın görüşüdür[209]. Onlar şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Allah'a ve peygamberine karşı savaşmayı ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı belirtmektedir. Aslında, her bir kâfir Allah'a ve peygamberine karşı savaşmış ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışmıştır. Şu halde araların-

209 Hasan-ı Basrî'den gelen böyle bir rivayeti bulamadım, ama İbn Abbâs'ın (r.a.), "bu âyet müşrikler hakkında gelmiştir" dediği nakledilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 3; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 65).

da çatışma devam ettiği müddetçe devlet başkanı hangi şekli uygun görürse, onunla bu insanları öldürme yetkisine sahiptir. Onlar yeryüzünde çoğalınca başkan dilerse öldürmekten vazgeçip kendilerine lütufta bulunabilir. Müslüman ise yol kestiği takdirde onun için Allah ve peygamberi ile savaşmaktadır denilmez. İşte bu durum, âyetin yol kesenler için değil kâfirler için geldiğini gösterir.

Başkaları şöyle bir fikir beyan etmiştir: Âyet-i kerîme yol kesen müşrikler hakkında gelmiştir. Müslümanlar şayet yol keserlerse hırsızlık yapmış olurlar ve sadece elleri kesilir.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: Âyet yol kesen ve onu korkulu hale getiren müşrikler hakkında gelmiştir. Fakat aynı hüküm yol kesen ve onu korkulu hale getiren müslümanlar için de geçerlidir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) Ebû Burde Hilâl b. Uveymir el-Eslemî ile anlaşma yapmıştı. Bir müddet sonra bazı insanlar müslüman olmak için Medîne'ye geliyordu, Ebû Burde yollarını kesmiş. Bunun üzerine Cebrâîl aleyhisselâm gelmiş ve onlara verilecek cezayı şöyle bildirmiştir: Adam öldüren ve mal gaspeden kişi asılacak, adam öldürüp mal almayan ise öldürülecek, mal alıp kimseyi öldürmeyen de eli ve ayağı çapraz olarak kesilecek; müslüman olarak gelen kişinin ise şirk halinde işlendiği suçlarını İslâmiyet yok saymıştır[210] İbn Abbâs'ın naklettiği hadis bu âyetin, muharip olmayan anlaşmalı kavimler hakkında nâzil olduğunu göstermiştir. Hz. Enes'in (r.a.) de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ukl veya Ureyne[211] kabilesinden bir grup Hz. Peygamber'e (s.a.) gelmiş, [§]hastalık ve benzeri zorluklardan şikâyette bulunmuş. Resûlullah (s.a.) 210
sağmal develer ve bir çobanla birlikte onları bâdiyeye göndermiş ve kendilerine şöyle demişti: "Develerin sütünden için ve idrarlarıyla tedavi olun." Adamlar iyileşince Resûl-i Ekrem'in çobanını öldürmüş, develerini geri göndermiş, kendileri de irtidat etmiştir. Hz. Peygamber derhal peşlerinden takipçiler göndermiş, güneş biraz yükselmişti ki bunlar yakalanıp getirilmişti. Resûlullah'ın (s.a.) emriyle elleri ve ayakları kesilmiş, gözleri dağlanmış, dilleri de kesilmiş. Sonra adamlar ölünceye kadar bir mekânda terk edilmiş. İşte bu âyet-i kerîme, bu olay üzerine nâzil olmuştur[212].

---

210 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VIII, 283; İbn Hacer, *Telhîsu'l-Habîr*, IV, 72.

211 Bu iki kabilenin tanıtımı için *Te'vîlât*'ın Arapça metnine bakınız.

212 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 3. Bu kıssa, âyetin bu konuda geldiği zikredilmeden pek çok yerde rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Megāzî", 36; Müslim, "Kasâme", 9, 10). Rivayetlerde "dillerini kestirdi" ibaresi yer almamaktadır.

Hz. Ali'den (r.a.) farklı bir rivayet gelmiştir. Buna göre Hârise b. Bedr[213], Allah'a ve peygamberine savaş açmış ve yeryüzünde bozgunculuk yapmış, fakat yakalanmadan önce tövbe etmişti. Hz. Ali, Basra valisine şöyle bir mektup yazmış: Hârise yakalanmadan önce tövbe etmiştir, dolayısıyla ona iyilikten başka bir muamelede bulunmayın[214]. Görmez misin ki Hârise, mümin olduğu halde Allah'a ve Resûlüne (s.a.) karşı savaşmakla itham edilmişti. Buna göre yol kesen kâfirlere verilen ceza müslümanlar hakkında da uygulanır; müşriklerin yaptığı yol kesme ve topluma korku salma eylemini onlar yapacak olurlarsa, aynı hüküm onlar için de geçerlidir. Bu âyetin savaş ehli hakkında nâzil olduğu zannedilmiştir. Kendilerine karşı zafer kazandığımız kişileri, bozgunculuk yapmasalar ve yol kesmeseler bile istediğimiz gibi öldürmemiz bize mubah kılınmıştır. Bu husus yeryüzünde bozgunculuk yapan kâfir ve müslüman her-
211 kes için hüküm ifade etmek üzere inmiştir. [§]Bu görüşün delillerinden biri de Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğudur: **Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ!** Kâfir olan kişi bir müslümanı öldürdüğü ve yeryüzünde bozgunculuk yaptığında, kendisini esir edip ele geçirdikten sonra müslüman olsa öldürülmesi, el ve ayağın kesilmesi ve idam edilmesi ortadan kalkar. Bu husus tefsirini yaptığımız âyetin müslümanlar hakkında geldiğini gösterir. Çünkü onu ele geçirdikten sonra tövbe etmesi ile ele geçirmeden önce tövbe etmesinin hükmü farklıdır; âyet her iki durumda da aynı hüküm uygulanacak olan kişiler hakkında gelmemiştir; kendilerini ele geçirdikten sonra verilecek ceza sabittir[215]. Hz. Peygamber'in (s.a.) Urenîler'e verdiği ceza konu-

213 O, Hârise b. Bedr et-Temîmî bazıları onu sahâbîler arasında zikreder. Kendisiyle ilgili çeşitli fetih haberleri vardır, ayıca onun Hz. Ömer (r.a.), Hz. Ali (r.a.), Ziyâd ve diğer Emevî yöneticileri ile aralarında geçen muhtelif olaylar vardır. Hâricîlerle yapılan savaşta komutan olarak görevlendirilmişti. Bu savaşlardan birinde 64/684 yılında vefat etmiştir (bk. İbn Hacer, *el-Îsâbe*, II, 161).

214 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 221; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 70.

215 "Muhtemeldir ki bu âyet-i kerîme yol kesen Müslümanlar hakkında nâzil olmuştur, böyle olduğu iki açıdan açık olarak görünmektedir. Birincisi, Cenâb-ı Hak 'Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ!' buyurdu. Fukaha da kâfir biri, bir Müslümanı öldürdüğü ve yeryüzünde bozgunculuk yaptığı zaman kendisini ele geçirip esir aldığımızda İslâm'a girerse öldürülmek, el ve ayağı çaprazvari kesilmek ve idam edilmek cezasının düştüğü hususunda icmâ etmişlerdir. Âyet-i kerîme onu ele geçirdikten önce tövbe etmesi ile ele geçirdikten sonra tövbe etmesini ayırmakta ve farklı hüküm uygulanmasını öngörmektedir; bu ise kâfirler hakkında değil, ancak Müslümanlar hakkında yapılması uygun olan bir ayırımdır, çünkü aksi halde had cezası her iki halde de onlardan sâkıt olmuş olur. Bu durum, âyetin Müslümanlar hakkında nâzil olduğunu gösterir. İkincisi, Hz. Ali'nin (r.a.) Basra valisine, Hârise b. Bedr'in Allah'a ve peygamberine savaş açtığı ve ele geçirmeden önce tövbe ettiğine dair yazı göndermesidir. Hz. Ali (r.a.) valiye, Hârise ele geçirilmeden önce tövbe etti, dolayısıyla ona hayırdan başka bir muamele yapma, diye

sundaki rivayete gelince, onlar önce müslüman olmuş, sonra irtidat etmişlerdi. Belirttiğimiz müteahhirîn âlimleri, Urenîler'e verilen ceza konusunda Hz. Enes'in rivayet ettiği hadisi, bu âyetin onlar hakkında nâzil olduğuna delil gösterirler. İbn Sîrîn ve diğer erken döneme mensup âlimlerinin bazılarından, bu âyetin Urenîler'in öldürülmesinden sonra nâzil olduğu rivayet edilmiştir[216]. Bu âyetin Urenîler hakkında geldiğini iddia edenin yapması gereken şey, iddiasını ispat etmesidir. Âlimlerimiz İbn Abbâs'tan rivayet edilen hadisi delil kabul ediyor ve şöyle bir görüşü benimsiyordu: Sözü edilen eşkıya yakalanmadan önce tövbe ettiği takdirde aldığı can ve maldan dolayı kısas çerçevesinde yakalanmalı, asılmamalı, aldığı mal karşılığında eli ve ayağı kesilmemelidir. Sanki onlar, yakalanmadan önce tövbe etmesi sebebiyle Allah'ın eşkıya için koyduğu cezanın izale edileceğini düşünmektedir. [§]Bu, uygulaması devlet başkanına 212
bırakılan bir ceza olup, velinin burada söz hakkı yoktur. İnsan hakları konusuna gelince, bunun tövbe ile bağışlanması mümkün değildir, her hak sahibinin hakkını alması gerekir, bu konuda devlet başkanının da bir hakkı yoktur, çünkü hak, devlet başkanına değil şahsın kendisine aittir.

Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ! Bu ilâhî beyanda, hırsız yakalanmadan önce malı sahibine verirse, hakkında hırsızlık cezasının uygulanmayacağı hakkında delil vardır. İlk dönem âlimlerinin de, tövbe eden kimseye el ve ayak kesme cezasının olmadığı yolunda rivayetler gelmiştir.

Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanlar. Bu ilâhî beyan, gece ve gündüz şehirde yaşayan bir hırsızın muharip olmadığının delilini oluşturur; o sadece hırsız, yalnız eli kesilir, ayağı değil. Çünkü Allah Teâlâ bozgunculuğu yeryüzünde dolaşarak yapmakla ifade etmektedir, şehirde hırsızlık yapan bi-

---

yazmıştı. Bu yazıyla Hz. Ali (r.a.) bu âyetin hükmünü onun hakkında uygulamıştı. O, mutlak olarak Hârise'nin Allah'a ve peygamberine savaş açtığını valiye bildirmişti, o sırada da Hârise mümin idi. İşte o işi kastederek mutlak olarak Allah'a ve peygamberine savaş açmak ifadesini kullanmak Müslüman olmasa da caizdir, çünkü onun yaptığı şey, günahının büyüklüğü itibariyle savaşa benzemektedir. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak faiz yiyenlere 'bunu yapmazsanız Allah ve Resûlü tarafından size bir savaş açıldığını bilin' buyurmaktadır (el-Bakara, 2/279). Söylediğimiz gibi bu âyet Müslümanlar hakkındadır, açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 216a; Medîne nüshası, vr. 243a).

216 İbn Sîrîn'in bu rivayetini kaynaklarda bulamadım. Ancak Ebu'z-Zinâd'dan gelen şöyle rivayet mevcuttur: Resûlullah develerini gaspeden kişilerin el ve ayaklarını kesip gözlerine mil çektiğinde, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine itapta bulunmuş ve "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası" meâliyle başlayan âyeti göndermiştir (Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VIII, 283).

rinin yeryüzünü dolaştığı söylenemez. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman"[217] buyurmaktadır. O, burada şehir içinde sefere çıkmayı değil, seyahate çıkmayı kastetmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

Öldürmek, asmak ve kesmek konularındaki açıklamaya gelince, İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kişi silâhlı isyana kalkışır, adam öldürür ve mal gaspederse, el ve ayakları çapraz bir şekilde kesilir ve asılır. Adam öldürüp fakat mal almazsa, kendisi öldürülür. Mal alır da adam öldürmezse, el ve ayağı çapraz kesilir[218]. İbn Abbâs, **Allah'a ve peygamberine karşı savaşanlar,** meâlindeki beyanı da savaşan kişiye işlediği cinayet oranında ceza vermek şeklinde yorumlamıştır; böylesi suçunu arttırdığı oranda cezası da arttırılır. Başkaları ise âyetin bu kısmını mala ve cana kasteden savaşçı hakkında nâzil olduğu şeklinde yorumlamıştır. Mal ve canın her ikisine de kastettiği zaman, devlet başkanı uygun gördüğü cezayı verebilir; dilerse kılıçla öldürür, dilerse el ve ayağını çapraz kestirir ve ölünceye kadar o halde bırakır, dilerse de canlı olarak asar, şayet canının çıkması uzarsa mızrak kullanılarak ölmesi sağlanır. İmam Ebû Hanîfe'nin (r.a.) görüşü de böyleydi. Ebû Yûsuf (r.h.) ve İmam Muhammed (r.h.) ise şöyle derler: Adam asılacak ise el ve ayağı kesil-
213 mez, çünkü iki cezanın birden uygulanması caiz değildir. [§]Cenâb-ı Hak, **Ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi** meâlindeki beyanıyla onlardan birini kasdetmektedir. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ise işlediği suçun durumuna göre cezasını farklı vermişlerdir.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Bu âyetteki muhayyerliğin anlamı nedir?

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, onun anlamı şudur: Ya kılıçla öldürülmesi, ya asılarak öldürülmesi, ya da el ve ayağı kesilerek öldürülmesi. Bu konuda asıl olan şudur: Muhayyerlik, sebepler müttefik olduğunda sözkonusudur, meselâ yemin kefâreti, zıhâr kefâreti ve hastalanan kişinin kefâreti[219] ile ilgili muhayyerlikte olduğu gibi, çünkü bu kefâretlerin varlık se-

---

217 "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur" (en-Nisâ, 4/101).

218 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 211; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 68.

219 Müellif muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin" (el-Bakara, 2/196). Şârih şöyle demektedir: "…Buna göre gereği aynı olun-

bebi aynıdır. Sebepler farklı olduğunda muhayyerlikte belirtilen şeylerin her biri için hükmün beyan edilmesi gerekir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz, 'Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik"[220]. Burada muhayyerlik ihtimali bulunmayıp, her biri için bir hüküm beyanı vardır, çünkü onların sebepleri farklıdır. Bunun yorumu şöyledir: Haksızlık edeni cezalandıracaksın, Allah'a iman edene de güzel muamele edeceksin. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Haksızlık edeni cezalandıracağız… İman eden kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır"[221]. Adam öldürmek ve yol kesmek suçlarının ikisini de işleyen kişi için âyette zikredilen farklı cezaların hepsini uygulamayı öngören kişinin bu kanaati, *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetin yorumuna, bunu öngörmeyenden daha uygundur. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası…** Savaşan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kişi, [§]her iki suçu da birlikte işlemiştir; onun savaşı adam **214**
öldürmesidir, yeryüzünde bozgunculuk yapması yol kesmesidir. O, iki suçu birlikte işlediği için, âyetin beyan ettiği iki ceza da birlikte verilir. Bu konuda esas olan şudur ki yol kesenler konusu suçun ağırlığı üzerine oturtulmuştur. Meselâ malın gasp edilmesi suçunda elin ve ayağın kesilmesi gibi; halbuki şehirde malın çalınması halinde el ve ayağın birlikte kesilmez. Asılma cezası da böyledir, şehirde adam öldürüldüğünde bu ceza uygulanmaz. İşte bu, işlenen suçun ağır oluşuna hamledildiğini gösterir. Şu halde biraz önce zikrettiğimiz husus da bunun gibidir, iki cezayı birden uygulamak mümkündür.

Ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada uğradıkları aşağılayıcı cezadır. Bazıları şöyle demiştir: Âyette geçen ve **ya da** anlamına gelen (أَوْ) kelimesindeki hemze harfi hazfedilerek (وَيُنْفَوْا) diye okunmalıdır. Buna göre hem adam öldürdüğü hem de malını gaspettiğinde onun sürgün edilmesi gerekir. Bazıları da şöyle demiştir: Kişinin sürgün edilmesi

---

ca, ancak zâhirine göre uygulama yapılır; yemin, zıhâr ve avlanma cezasının kefâretinde olduğu gibi…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 216a). Şârih muhtemelen, avlanmanın cezası konusundaki şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun" (el-Mâide, 5/95).

220 el-Kehf, 18/86.

221 "O, şöyle dedi: Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, rabbine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız" (el-Kehf, 18/87-88).

aranıp bulunamaması halindedir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: İslâm yurdunu terk edinceye kadar takip edilir[222]. Bu, devlet başkanının yetkisine bırakılan bir cezadır. Yukarıda söylediğimiz gibi bu konuda esas olan şudur: Şayet hem öldürmüş hem de malı gaspetmişse yakalandığında öldürülür, onun öldürülmesiyle sürgün de gerçekleşmiş olur. Öldürmemiş ve mal da gaspetmemişse, yakalanırsa hapsedilir, hapis cezasında sürgün var demektir. Adam yakalanamazsa, ayrılıp yol güvenliği sağlanıncaya kadar takip edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Ubeyd'in görüşü de şöyledir: Suçlu kişi, öldürüldükten sonra asılır, çünkü Resûlullah (s.a.) işkenceyi yasaklamıştır[223]. Kendisine şöyle denilmiştir: Müsle, İmam Muhammed b. Hasan'ın (r.h.) söylediği üzere bazı organlarını kesmektir. Şu da var ki asmak verilen bir cezadır, halbuki ölüye ceza verilmez.
215 [§]Şayet öldürüldükten sonra kişinin asılması caiz olsaydı adamın biri ortaya çıkıp, öldürülmesinden sonra kişinin el ve ayakları kesilir derdi, bu ise gerçekten çok uzak bir sözdür.

Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesnâ! Daha önce de söylediğimiz gibi, yol kesenler yakalanmadan önce bu işten vazgeçerlerse, onlardan Allah hakkı olarak belirlenmiş had cezaları düşer, bu suçtan sorguya çekilmezler; o, savaş dışında gerekli olan cezalar gibi değildir, çünkü bu durumda tövbe iki sebeple cezayı düşürmez. Birincisi, savaşmayan birinin tövbesinin gerçek olduğu anlaşılamaz, böyle olunca da kendisine verilmesi gereken cezanın düşürülmesi etkili olmaz. Buna mukabil savaşanın tövbesi kendini gösterir; çünkü öylesi kendine hâkim biridir, şayet savaşı ve yeryüzünde fesat çıkarmayı bırakır, tövbesi de ortaya çıkarsa cezalandırılmaz. Diğer had cezalarında ise işlediği kötülükleri bıraktığı açıkça belli olmaz, bu sebeple iki konum birbirinden ayrı şeylerdir.

İkincisi, şayet adamın tövbesi kabul edilmezse yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya devam edecektir, dolayısıyla müslümanlara gelecek olan zarar onları sorguya çekmekten daha büyük olacaktır. Bu sebeple böylelerinin tövbesinin kabul edilmesi ve kendilerine Allah'ın hakkı olarak verilmesi gereken had cezasının giderilmesi daha güzel görülmüştür. Yalnız insan haklarına ait cezaların affı mağdurların velîlerini ilgilendirir, velîler dilerlerse cezalandırır, dilerlerse terk ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

222 Bu ifade İbn Abbâs ve Rebî' b. Enes'ten rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 217).

223 Buhârî, "Zebâih", 25; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 110; Tirmizî, "Diyât", 14.

Hz. Peygamber'in[224], "İslâmiyeti benimseyip gelen kişinin şirk dönemindeki kötülüklerini İslâmiyet ortadan kaldırmıştır" meâlindeki beyanının mânası 'tövbe ederek geldiği takdirde' demektir". Çünkü cezalar, insanları suç işlemesini engellemek için konulur, İslâm dini ise kişiyi suçtan vazgeçirmeyi daha çok ve daha şiddetli bir şekilde vazgeçirmeyi öngörür. Binâenaleyh bir şeyi ağırlaştırmaya sebep olan bir faktörün suçu düşürmeye yol açmaması gerekir. Buna göre hadisin, "müslüman ve tövbe etmiş olarak geldiği zaman" anlamına geldiği ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُٓوا اِلَيْهِ الْوَسٖيلَةَ وَجَاهِدُوا فٖى سَبٖيلِهٖ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na ibadetle yaklaşmayı isteyin ve O'nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz."

**Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na ibadetle yakınlaşmayı iste-
yin.** Bu ilâhî kelâmın, daha önce geçen âyetlerin bağlantısı konumunda bu-
lunması mümkündür: "Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul
edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. [§]Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, **216**
'Andolsun seni öldüreceğim!' dedi. O da dedi ki: Allah ancak takvâ sahiple-
rinden kabul eder"[225]. Cenâb-ı Hak burada, ancak takvâ sahibi olan kimsenin Allah'a yaklaşabileceğini haber vermektedir. Yine O, "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası ancak…"[226] buyurmaktadır. **Allah'tan korkun, O'na ibadetle yakınlaşmayı isteyiniz.** Yani Allah'a isyan etmekten sakınmak suretiyle O'na yaklaşmayı ve vesileyi isteyin. Vesile, yaklaşmak demektir, "zülfet" (الزُّلْفَة) kelimesi de aynı anlama gelir. "Bana şununla tevessül etti" yani yaklaştı. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür[227]. "Cennet takvâ sahiplerine yaklaştırılır"[228] meâlindeki âyette geçen (أُزْلِفَتْ) kelimesi de yaklaştırılmak anlamına gelir.

---

224 Müellif İbn Abbâs'tan rivayet edilen ve Hz. Peygamber'in Ebû Burde Hilâl b. Uveymir el-Eslemî ile yaptığı anlaşmayı konu edinen hadise işaret etmektedir (bk. Bundan önceki âyetin baş tarafındaki açıklama).

225 el-Mâide, 5/27.

226 el-Mâide, 5/33.

227 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 143.

228 eş-Şuarâ, 26/90.

O'nun yolunda çaba harcayın. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah'a isyandan O'na itaate çevirmek için nefsinize karşı elinizden gelen çabayı gösterin, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[229]. İkincisi de, Allah'ın düşmanlarına karşı O'nun dinini muzaffer kılmak için canınızla ve malınızla mücadele edin. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

اِنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَم۪يعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِه۪ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَا تُقُبِّلَ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٣٦﴾

36. "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler, onlardan asla kabul edilmez; onlar için elem verici bir azap vardır."

Kâfir olanlar var ya, …**onlardan asla kabul edilmez.** Onları İslâmiyeti benimseyip Allah'a ve peygamberlerine iman etmekten alıkoyan şeyler, şehvetlerinin arzularına uymaları ve servette izzet ile şeref aramalarıydı. Cenâb-ı Hak onların, kendilerini azaptan kurtarmak için **Yeryüzünde olan her şeyi, bunun yanında bir o kadarını daha bedel verseler, onlardan asla kabul edilmeyeceğini** haber vermektedir, bunların onlara hiçbir faydası olmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, onların servet ve şehevî arzuları için istediklerinden en az bir şeyle kendilerini Allah'a âsî olmaktan ve O'na muhalefet etmekten korumaları için zikretmektedir. **Yeryüzünde olan her şey**, **bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler bile,** bunun kendilerine fayda vermeyeceğini ve asla kabul edilmeyeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunu zikretmenin hikmeti, dünyada rüşvet kabul edildiği gibi âhirette kabul edilmeyeceğini bilsinler diyedir.

---

[229] el-Ankebût, 29/69.

[§] Onlar için elem verici bir azap vardır. Bu ifade, azabın hapis ve zinci- 217
re vurmak gibi elem vermeyen türünün bulunduğunu göstermektedir. Cenâb-ı Hak âhiretteki azabın, bütünüyle acı veren bir azap olduğunu haber vermektedir; çünkü o, acı verenin yanında vermeyenin de bulunduğu dünya azabı gibi değildir.

يُرِيدُونَ اَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾

37. "Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır. Onlar için sürekli bir azap vardır."

Onlar ateşten çıkmak isterler beyanı, fiilen çıkmaya teşebbüs etmekten çıkmayı talep ve arzu ederler anlamına gelebilir. Bunun yanında çıkmak için çabalıyorlar, ama reddedilip yerlerine geri döndürülüyorlar mânasına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler"[230]. Yani oradan çıkmak için uğraşacaklar. "Oraya geri döndürülecekler" ifadesi, onların çıkmak için uğraşacaklarını, ama geri döndürüleceklerini göstermektedir.

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَاَصْلَحَ فَاِنَّ اللّٰهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾

38. "Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir."

39. "Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve halini düzeltirse bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

---

230 el-Hac, 22/22.

[Hırsızın Cezası]

Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin. Bu âyet-i kerîme hırsızlar hakkında genel (âm), hırsızlık hakkında özel (hâs) bir hüküm ifade etmektedir, çünkü âyet hırsızlık fiiline muhatap olan herkesi içine almaktadır. Bununla birlikte bazı hırsızlardan, meselâ kendi mahremlerinin malından çalanlar yahut malda mülkiyetin kendisinin olduğu şeklinde yorumlanan kişiler veya malın alış şeklinde şüphe bulunan kişilerden had cezasını kaldırmak caizdir. Çünkü böyle yorumlanamayan ve o şüphe de bulunmadan hırsızlık yapanların elleri kesilir; dolayısıyla âyet-i kerîme hırsızlar hakkında umûm ifade eder. İbn Abbâs'ın (r.a.), bu âyet âm mıdır, hâs mıdır diye sorulduğunda, hâs değil bilâkis âmdır, demesi de bunu teyit eder[231], yani bütün hırsızlar hakkında genel bir hükümdür. Görmez misin ki başka bir rivayette ona sorulduğunda şöyle
218 söylemiştir: [§]Erkeklerden ve kadınlardan hırsızlık yapanların elleri kesilir[232]. Bizim görüşümüz ise şudur: Âyet hırsızlık fiili hakkında özeldir (hâs), çünkü kendisinden kıymetsiz ve önemsiz bir şey çalınan insanın kalbi, bunun için hırsızın elinin kesilmesine dayanamaz. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak'tan gelen bu hitap, hırsızlık lafzının kullanıldığı her fiil için değil belli bir değerde çalınan mal için hüküm ifade eder. Bunun gibi âyetteki el kesme ifadesi de, her ne kadar el denince parmaklardan omuza kadar olan yer akla gelirse de, sadece bilekten (keff: avuç, el ayası) kesmeyi kastetmektedir. Çünkü âlimler arasında farklı görüşler bulunsa da, omuzdan veya dirsekten kesilmeyeceğinde ittifak vardır, dirsekten sonra hangi noktadan kesileceği konusunda ise farklı görüşler vardır. Bazılarına göre, avucun değil sadece parmakları kesilir. Bize göre, avuçla beraber parmakların kesilmesi gerekir, çünkü herhangi bir şey ancak onlarla tutulmakta ve alınmaktadır. Âyetteki kesme emri geneldir (âm), ama maksat elin tamamı değil bir kısmıdır. Keza **Ellerini kesin** anlamına gelen cümledeki kesme emri âmdır, kimin keseceği açıklanmamaktadır; buradaki "kesiniz" emrinin muhatabı devleti yönetenlerdir. Bütün bunlar, lafzın âm oluşu ile daima umumun kastedilmediğini, keza hâs olması ile de her zaman hususun kastedilmediğini gösterir. Aslında bütün bunlar bir delille bilinir; âm umûm deliliyle, hâs da husus deliliyle oluşur. Dolayısıyla bu "hâs olduğuna dair delil getirilinceye kadar hüküm daima âm ifade eder" diyenlerin görüşlerini bozmaktadır.

---

231 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 229; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 73.

232 Bu rivayeti Abd b. Humeyd tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 73).

Eğer bize şöyle bir itiraz yapılırsa: Hırsızlık suçunun cezası, bu fiilin işlenmesinde kullanılan ele uygulanmasının hikmeti ne olabilir; halbuki kısas, zina ve diğer suçların cezası kullanılan özel organlara uygulanmıyor? [§]İnsan, **219**
birini öldürdüğü zaman eli kesilmiyor, halbuki öldürme fiilini eliyle işlemişti. Bunun gibi zina edildiğinde de zina suçunu işleyen organa değil, o fiili işlemeyen diğer uzuvlara uygulanıyor; hırsızlık suçunda ise özellikle o suçu işleyen organa ceza veriliyor.

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu uygulama iki özellikten dolayıdır: Ya hakkını tam almakta eksiklikten yahut da hakkını tam olarak almakta fazlaya kaçacağı korkusundan dolayıdır. Şöyle ki kişi birini öldürdüğü zaman eli kesilecek olursa maktûlün hayatı telef olduğu halde kātil yine hayatına devam edecektir; bu durumda, hakkın tam olarak alınmasında eksiklik vardır. Zina eden kişinin bu fiili işleyen organına ceza verilse, bundan dolayı hayatını kaybetmesinden korkulur; bu da alınması gereken hakkın miktarından fazla olurdu. Hırsızlığa gelince, suçu işleyen organa ceza uygulanması ile hakkın alınmasında ne eksiklik olur, ne de fazla olma korkusu duyulur. Bundan dolayı ceza nasta zikredildiği gibi olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer şöyle bir soru sorulursa: On [dirhem] bir şeyi çalmakla değeri binlerce [dirhemi] bulan elin kesilmesinin hikmeti nedir? Bunlar görünürde birbirine denk değildir, halbuki Cenâb-ı Hak işlenen suça ancak denk bir cezanın verileceğini haber vermektedir[233]. O, işlenen suçun birkaç kat fazlası olan bu cezayı, nasıl vermiştir?

Buna şu cevap verilir: Bu sorunun iki cevabı vardır. Birincisi, dünyadaki cezalar bir imtihan konumunda olup kişi onunla imtihana tâbî tutulur. Allah Teâlâ'nın, başlangıçta işlenen bazı fillerin cezası kılmaksızın, kullarını çeşitli şekillerde imtihan etmeye hakkı vardır. Bir şeyin cezası yerine koymadan çeşitli şeylerle imtihana tâbî tutma hakkına sahip olan bir varlığın, bir [dirhem] veya tek bir taneye mukabil binlercesi ile imtihana çekme hakkına sahiptir. *Hatalardan korunma da kurtuluş da ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İkincisi, hırsızlıktan dolayı elin kesilmesi, çaldığı mala karşılık verilen bir ceza değil, insanın saygınlığını parçalamasının cezasıdır. [§]Görmez misin ki **220**
Cenâb-ı Hak, çaldığı malın cezası dememiş, **Yaptıklarına karşılık bir ceza olarak** buyurmuştur. İnsan bilgisi bunun mahiyetini anlamakta âciz kalsa da, o saygınlığı parçalamanın cezasının el kesme seviyesine ulaşmış olması caizdir.

---

233 Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir" (el-Mümin, 40/40).

Çünkü cezaların takdirini, ancak işlenen suçların seviyesini bilen varlık yapabilir. Yaratılmışlardan hiçbirinin ilmi, suçların miktarını anlayabilecek seviyede değildir. Onların bilgisi bu seviyede olmayınca suçlara verilecek cezanın miktarını bilmeleri de mümkün değildir. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın işlenen kötülüğe sadece ona denk bir ceza vereceği de bilindikten sonra, uyulması gereken şeyin ne olduğu konusunda söylenmesi gereken hak söz, o ilâhî beyana tâbi ve teslim olmaktır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sağ elin kesilmesi konusunda İbn Mesûd'un (r.a.) mushafındaki ifade şöyledir: Hırsızların sağ ellerini kesin![234]

Hz. Ali de şöyle demiştir: Erkek kişi hırsızlık yapınca sağ eli kesilir[235]. Ümmetin ittifakı da bu noktadadır.

Hırsızlık suçunu verilecek cezanın miktarına gelince, âyet-i kerîmede onun miktarı belirtilmemektedir. Bu konuda ilim adamları farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Çalınan şeyin değeri bir dinarın dörtte biri veya daha fazla olursa el kesilir. Bizim âlimlerimiz, değeri on dirhem ve daha yukarısına yahut bir dinara ulaşmadıkça el kesilmez, demiştir. Bu meselede her gruba delil teşkil edecek rivayetler vardır. Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) değeri çeyrek dinar ve daha fazla olan şeyden dolayı hırsızın elini kesiyordu[236]. Yine onun nakline göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hırsızın eli, çeyrek dinar ve daha fazla olan şeyden dolayı
221 kesilir"[237]. Urve b. Zübeyr şöyle der: [§]Hz. Âişe Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet ediyordu: "Hırsızın eli ancak kalkan veya onun değerinde olan şeyden dolayı kesilir." Âişe (r.a.) kalkanın dört dinar olduğunu söylüyordu[238]. Hz. Âişe'nin (r.a.) sözü, çalınan mal kalkan değerine ulaşmadıkça hırsızın elinin kesilmeyeceğine delildir. Onun, Hz. Peygamber (s.a.) değeri çeyrek dinara ulaşmadıkça hırsızın elini kesmiyordu sözü, ona göre kalkanın değerinin çeyrek dinar olduğunu gösterir, öyle değil mi? İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber değeri üç dirhem olan bir kalkan için hırsızın elini kesmiştir[239] sözüne gelince "burada bir kalkan için hırsızın elini kesti-

---

234 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 228; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 73.

235 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 490.

236 Müslim, "Hudûd", 1; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 12; Tirmizî, "Hudûd", 16.

237 Buhârî, "Hudûd", 13; Müslim, "Hudûd", 2.

238 Osman b. Ebu'l-Velîd şöyle demiştir: Urve b. Zübeyr'in şöyle söylediğini işittim: Hz. Âişe (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) şöyle rivayet ediyordu: "Hırsızın eli ancak kalkan veya o değerde olan şeyden dolayı kesilir". Urve, kalkanın değerinin dört dirhem olduğunu söylüyordu (Nesâî, "Kat'u's-sârik", 10).

239 Buhârî, "Hudud", 113; Müslim, "Hudud", 6.

ği" rivayeti vardır; değerlendirme ise Abdullah tarafından yapılmıştır. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakledildiğine göre Hz. Peygamber bir kalkan için hırsızın elini kesmişti. Kendisine, ey Ebû Hamza, kalkanın değeri ne kadardı? diye sorulmuş, beş dirhem, diye cevap vermiştir[240]. Bu rivayet, kalkanın değerinin Enes tarafından belirlendiğini gösterir; bu İbn Ömer ve Hz. Âişe'nin değer biçmesi gibidir. Değerlendirme yapanlardan hiç birinin elinde herhangi bir delil yoktur, oysa ki bunlar birbirlerinden farklı değerlendirmeler yapmıştır. Demek ki kendi takdirlerini kullanmışlardır. Onların verdiği rakamlar farklı nitelikteki kalkanlar hakkında ise bu durumda hiçbiri ölçü olmaz; şayet aynı kalkanın iki farklı zaman dilimindeki değeri sözkonusu ise iki farklı zamana ait değer ise, zaman farkı sebebiyle değerinin de azalıp çoğalabileceği ihtimalinden dolayı, bu rivayet muhaliflerimiz için delil olmaz. Eğer verilen rakam iki farklı nitelikteki kalkanla ilgili ise, bu da ölçü olmaz. Dolayısıyla ortada net bir rakam yoktur, şüphe ile kesin hüküm verilemez[241].

---

240 Abdullah b. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.), değeri beş dirhem olan bir kalkan için hırsızın elini kesti. Enes'in (r.a.) de şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Ebû Bekir (r.a.) döneminde bir adam bir kalkan çalmıştı, kalkana beş dirhem fiyat biçildi ve hırsızın eli kesildi (Nesâî, "Kat'u's-sârik", 8).

241 "Kalkanın değeri için verilen farklı rakamlar, ya aynı kalkan için yahut da farklı kalkanlar için verilmiştir. Aynı kalkan için verilmiş ise, ya aynı zamanda verilmiş yahut da iki farklı zamanda verilmiştir. Eğer iki farklı zamanda verilmişse, bu rivayetler muhaliflere delil olmaz, çünkü zamanın değişmesiyle fiyatlarda artma eksilme olabilir. Hz. Peygamber (s.a.) hırsızın elini kestiği sırada kalkanın değerinin on dirhem olması ihtimal dâhilindedir, sonra başkaları onu değerlendirdiğinde beş dirhem değer biçmiş, sonra daha başkaları değerlendirdiğinde üç dirhem değer biçmiş olabilirler. Bunun aksi de mümkündür, önce fiyatı daha düşük iken sonra daha artmış olabilir. Dolayısıyla ihtimale dayalı olarak on dirhem değerinden daha az mal için el kesme cezası uygulanamaz. On dirhem değerinde mal için cezanın uygulanacağı konusunda ise şüphe yoktur. Şayet yapılan değerlendirmeler aynı zaman dilimi ile ilgili ise, rivayetler birbirini nakzediyor demektir. Çünkü aynı anda bir malın değerinin farklı olması mümkün değildir. O zaman cezayı mümkün mertebe kaldırmak gerekçesine dayanarak en yüksek değeri ölçü almak gerekir. Şayet bu rakamlar farklı nitelikteki kalkanlar için verilmiş ise, o zaman bunların hiçbiri ölçü olmaz. Çünkü aynı zaman diliminde farklı nitelikteki kalkan hırsızlığı, farklı zamanlar için de ölçü olmaz. Biri, bir zaman diliminde değeri on dirhem olan bir kalkan hırsızlığı için eli kesilmiş, diğeri de başka bir zamanda değeri beş dirhem olan bir kalkan için eli kesilmiş, öbürü de daha başka bir zamanda değeri üç dirhem olan bir kalkan için eli kesilmiş olur. Hz. Peygamber (s.a.) ise, "hırsızın eli ancak bir kalkan veya o değerde bir mal için kesilir" buyurdu. Maksat, tek bir kalkandır. Ama ilk kalkanın değeri on dirhem ise, sonra diğerinin değeri beş dirhem olunca bu hüküm neshedilmiş olur, durum bunun aksine olsa da nesih sözkonusudur. Bunun tarihi de bilinmediğine göre, şüpheye dayalı bir delille el kesmiş olmamak için değeri en çok olana itibar etmek gerekir. Şayet belli bir zaman tasavvur edilecek olursa, farklı zamanlar konusunda söylemiş olduğumuz gerekçelerden dolayı bu da hüccet olmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 218a; Medîne nüshası, vr. 245b).

222 [§]Değeri on dirhemden[242] az olan hırsızlıklar için el kesilemeyeceğini bildiren rivayetlerden biri Amr b. Şuayb'dan nakledilmiştir, o şöyle demiştir: Saîd b. el-Müseyyeb'in yanına girdim ve dedim ki: Senin arkadaşların Urve, Muhammed b. Müslim ve falancı şöyle diyorlar: Bir kalkanın değeri beş veya üç dirhemdir. Şu cevabı verdi: Bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) onun on dirhem olduğuna dair bir Sünnet gelmiştir[243]. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah döneminde bir kalkanın değeri on dirhemdi[244]. Amr b. Şuayb, babası vasıtasıyla dedesinden, Resûlullah'ın (s.a.), hırsızın elini ancak kalkan değerinde bir mal için kestiği, o dönemde kalkanın değerinin on dirhem olduğu rivayet edilmiştir[245]. Kalkanın değerine fiyat biçenler farklı rakamlar verince, Saîd b. Müseyyeb'in rivayetine başvururuz, o şöyle demişti: Bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) onun on dirhem olduğuna dair bir Sünnet gelmiştir. Bu rivayet mürsel ise de, onu nakzeden bir rivayet bulunmamaktadır. Allah hepsinden razı olsun Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Abdullah b. Mesûd gibi büyük sahâbîlerden gelen rivayetler de bunu desteklemektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer'e (r.a.) bir hırsız getirilmiş, o da elinin kesilmesini emretmiş; Hz. Osman kendisine demiş ki bu adamın çaldığı şeyin değeri on dirheme ulaşmamaktadır. Hz. Ömer (r.a.) hemen o mala değer biçilmesini emretmiş, mala sekiz dirhem kıymet biçilmiş, bunun üzerine el kesme cezasını durdurmuş[246]. İbn Mesûd'un
223 şöyle söylediği nakledilmiştir: [§]On dirhem değerinden daha az bir mal için hırsızın eli kesilmez[247]. Hz. Ali (r.a.) de şöyle demiştir: Hırsızın eli ancak bir dinar[248] veya on dirhem değerinde mal için kesilir[249]. Hz. Âişe (r.a.) de şöyle demiştir: Resûlullah döneminde değersiz bir mal hırsızlığı için el kesilmezdi[250]. Allah kendilerine rahmet eylesin, âlimlerimiz bu haberleri benimsemiş ve on dirhem değerinden az olan bir hırsızlık için el kesilmemesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Onlar farklı görüşlere sahip olmalarına rağmen on dirhem değerinde mal hırsızlığı için el kesilmesinde ittifak etmişlerdir; değeri on dirhemden az olan mal için el kesme cezasının uygulanmasında farklı görüşlere

---

242 Dirhem: 2.97 gram ağırlığında olan gümüş para.
243 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 476.
244 Nesâî, "Kat'u's-sârik", 10.
245 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 13; Nesâî, "Kat'u's-sârik", 10.
246 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 476.
247 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 233.
248 Dinar: 4.25 gram ağırlığında olan altın para.
249 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 233.
250 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 477.

sahip olmuşlardır, çünkü bu bir had cezasıdır ve şüpheden dolayı ceza kaldırılmıştır[251]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak... Burada **Allah'tan bir ibret olarak** diye tercüme ettiğimiz "nekâlen minellah" (نكالا من الله) beyanı "Allah'tan, başkalarına bir öğüt ve caydırıcı olsun diye" mânasına gelir. Hırsızlık yaptığı için birinin elinin kesildiğini gören insan, bundan ibret alır ve böyle bir suça teşebbüs etmekten sakınır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim bu haksız davranışından sonra tövbe eder ve halini düzeltirse. Bu ilâhî beyan "şirkten tövbe eder ve şirkte iken yapmış olduğu kötülük ve bozgunculuk halini düzeltirse" anlamına gelebilir. **Bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.** Kişi şirkten tövbe eder ve şirk içinde iken yapmış olduğu kötülüklerden ve bozgunculuktan halini düzeltirse, Allah ona bağışlamayı ve rahmetini vâdetmektedir; o kadar ki -müslüman olduğu takdirde- şirk halinde iken işlemiş olduğu günahtan onu sorguya çekmeyecektir. [§]Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **224**
"Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[252].

Bir insan İslâm'a girdikten sonra had cezasını gerektiren bir suç işler ve sonra tövbe ederse iki sebepten dolayı yine de sorguya çekilir. Birincisi, kâfir şayet İslâm'a girdikten sonra küfür halinde iken yaptığı günahlardan sorguya çekilseydi, bu onun İslâm'a girmesine engel olurdu. Bu durumu böylesine uygulanacak ceza ve uygulanacak sorumluluk (İslâm toplumunda) faydadan çok zarar meydana gelir. Müslüman ise, tövbe ettikten sonra işlediği kötülüklerden dolayı sorumlu tutulmadığı takdirde topluma fazlasıyla zarar gelir. Bu durumda bulunan kişiye ceza uygulaması istendiğinde hemen tövbe eder ve cezası düşer, sonra ikinci ve üçüncü defa aynı şeyi yapar sonsuza kadar. Böylece kendisine hiçbir zarar gelmeden yeryüzünde her türlü kötülüğü yapar. İşte bundan dolayı müslüman tövbe etse bile sorguya çekilir, ama kâfir çekilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

251 Muhtemelen müellif Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadise işaret etmektedir, o, şöyle buyurmuştur: "Gücünüz yettiğince müslümanlardan hadleri kaldırın. Şayet kendisi için bir çıkış yolu varsa onu serbest bırakın; zira hâkimin af hususunda yanılması, ceza konusunda yanılmasından daha hayırlıdır" (Tirmizî, "Hudûd", 2). Bu hadisin senedinde bulunan Yezîd b. Ziyâd ed-Dımaşkî adlı râvî zayıftır. hadis mevkuf olarak da rivayet edilmiştir ve o daha sahihtir. Ashâb-ı kirâmın birden fazla kişisinden aynı şeyi söyledikleri de rivayet edilmiştir. "Şüphelerle hadleri kaldırın" rivayetine gelince, bunu Ebû Muhammed b. Hazm, *Kitâbu'l-Îsâl* adlı eserinde sahih bir senedle Hz. Ömer'den mevkuf olarak rivayet etmiştir (bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, IV, 56).

252 el-Enfâl, 8/38.

İkincisi, kâfir küfür halinde iken işlediği her şeyi mensubu olduğu dinin gereğidir diye işlemektedir. Kendi dininden çıkıp başka bir dine girdiğinde yapmış olduğu şeyler bu din nezdinde haram sayılır, önceki dininde irtikâb ettiklerini terk etmesi ise yeni dinine bağlılığını gösterir. Bu durum o insanın şahsında görülürse, daha önce yapmış olduğu şeyleri İslâm'a girdikten sonra yapmadığı ortaya çıktığından dolayı kendisine had uygulanmaz. Böylesi müslümanlık halinde iken yaptığı kötülükleri mensubu olduğu dinin gereğidir diye değil, şehvetine uyarak yapar. Bu da onun hakiki tövbe etmediğini gösterir. Bundan dolayı iki halin konumu biribirinden farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede açıklamayı sonraya bırakmanın caiz olduğunun delili vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza olarak ellerini kesin** buyurmuştur. Bu hitabın kulağa ilk geldiği anda el kesme cezasını gerektiren hırsızlığa ait bütün şartların açıklanması ihtimal dâhilinde bulunmamaktadır. Bu soru sorulduktan ve irdelendikten sonra ihtiyaç oranında açıklanacağını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

225 [§]Belirtilen bütün bu cezalar kâfirler hakkında gelmiştir, çünkü bu kötülükleri yapanlar müslümanlar değil, onlardı. İbadetler konusundaki her şey de müslümanlar için gelmiştir, zira ibadete teşvik edilenler onlardı. Bunlara ait örnekler: "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası"[253]. Hz. Âdem'in iki oğlu hakkında Cenâb-ı Hakk'ın beyan ettiği şeyler[254]. **Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin.** İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, Tûme b. Ubeyrık hakkında gelmiştir, o komşusunun zırhını çalmıştı, âyet de bunun üzerine gelmiştir, bütün tefsirciler bu kanaattedir. Sonra bu hüküm, aynı suçları işleyen müslümanlar hakkında da geçerli olmuştur. Burada, kıyasın caiz oluşunun delili vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ
وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤٠﴾

40. "Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye kādirdir."

---

[253] el-Mâide, 5/33.

[254] el-Mâide, 5/27-31.

Bilmez misin ki …bağışlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi şu iki âyetten sonra zikretmiştir: "Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin"[255]; "Allah'a ve peygamberine karşı savaşanların cezası"[256]. O, bu âyetlerde göklerin ve yerin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu, dilediği kişiye tövbeden sonra da tövbeden önce de azap etme, dilediğini bağışlama ve tövbeden sonra ona azap etmeme yetkisinin kendisinde olduğunu beyan etmektedir. Şöyle ki, Allah ve peygamberi ile savaşan kişi, şayet yakalanmadan önce tövbe ederse, savaştığı sırada onun için gerekli hale gelen ceza uygulanmaz. Hırsız ise yakalanmadan önce tövbe etse bile cezalandırılır; yine Allah Teâlâ dilediğine azap edeceğini, dilediğini bağışlayacağını haber vermektedir. Bu ilâhî beyanda Mûtezile'nin bir yanlışını reddediş vardır, çünkü onlar küçük günah kendiliğinden bağışlanır, böylesine Cenâb-ı Hakk'ın azap etmesi sözkonusu değildir. [§]Büyük günah ise, onu işleyen ikisi ebedî olarak cehennemde 226
kalır, Allah Teâlâ'nın böylesini bağışlaması sözkonusu değildir. Şayet durum onların söylediği gibi olsaydı, **O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar** buyruğuyla sabit olan muhayyerliğin anlamı olmazdı. Demek ki Allah, bağışlayacağında mecbur olduğunu bağışlar, azap uygulayacağı zaman da mecbur olduğunu bağışlar. Bu durum da muhayyerlik ortadan kalkar. Halbuki O, dilediğine azap edeceğini, dilediğini de bağışlayacağını haber vermiştir.

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذ۪ينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذ۪ينَ
قَالُٓوا اٰمَنَّا بِاَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذ۪ينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ
لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ اٰخَر۪ينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ
مَوَاضِعِه۪ يَقُولُونَ اِنْ اُو۫ت۪يتُمْ هٰذَا فَخُذُوهُ وَاِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا
وَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ لَمْ
يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ
عَذَابٌ عَظ۪يمٌ

---

255 el-Mâide, 5/38.

256 el-Mâide, 5/33.

41. "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. 'Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun' derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah'ın iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır."

Ey peygamber! Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Bu âyet farklı mânalara delâlet eder. Birincisi, insanlardan kâfir olanların küfürde kalmaları seni üzmesin; bu cümle Hz. Peygamber'e (s.a.) üzülmeyi yasaklamak anlamında değildir, fakat onların küfürleri kendisine Allah'ın verdiği görevi yerine getirmeye engel olmaması anlamındadır. Nitekim başka âyetlerde bunun gibi ifadeler bulunmaktadır: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[257]; "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[258] ve benzeri âyetlerde ifade edildiği üzere Hz. Peygamber onların İslâm'ı kabul etmelerini şiddetle arzu ettiği için küfürde kalmalarından dolayı büyük üzüntü duyuyordu. **Küfürde yarışanlar seni üzmesin** meâlindeki buyruğun "onların inatla direnmeleri ve seni yalanlamaları sakın seni üzmesin, çünkü Allah Teâlâ sana yardım edecek, seni muzaffer kılacak ve onlara galip getirecektir. O kâfirlerin yaptıkları şeyler ve kötü amelleri sakın seni üzmesin, çünkü sen onların yaptıklarından muâheze edilecek değilsin" mânasına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu
227 ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[259]; [§]"Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez"[260] buyurmaktadır.

[Hz. Peygamber'in Fazileti]

Ey peygamber. Bu hitap diğer nebi ve resûllerden Resûl-i Ekrem'in daha faziletli olduğunu göstermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak Resûlullah'ı ismiyle değil, bütün hitaplarında **Ey Peygamber**[261] anlamına gelen ey Nebî[262] diye hitap

[257] Fâtır, 35/8.
[258] eş-Şuarâ, 26/3.
[259] en-Nûr, 24/54.
[260] el-Mâide, 5/105.
[261] Bu âyetten başka bk. el-Mâide, 5/67.
[262] el-Enfâl, 8/64, 65, 70; et-Tevbe, 9/73.

etmiş; diğer peygamberleri ise ey Mûsâ[263], ey İbrâhim[264], ey Nûh[265] diye isimleriyle zikretmiş, onlardan hitapta bulunduğu veya adını zikrettiği her birine kendi ismiyle hitap etmiştir.

[İman, Kalbin Tasdik Etmesidir]

Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden. Burada Cenâb-ı Hak onlardan naklen **Ağızlarıyla iman ettik** diye buyurmakta, ağızlarıyla iman edenler dememektedir; tâ ki bunu dil ile söylemenin imanın şartlarından olmadığı bilinmiş olsun. Aslında iman kalbin tasdikinden ibarettir, ancak dil, onu kişinin kalbinden ifade eder. Görmez misin ki Yüce Allah **Kalpleri inanmadığı halde** diye buyurmaktadır. İman sözlük açısından "tasdik" demektir, çünkü zıddı "yalanlamak"tır. Şu halde tekzibin zıddı tasdik olmalıdır. Tasdik ise kalple yapılır, çünkü Cenâb-ı Hak **Kalpleri inanmadığı halde** buyurmuştur. Dil ise içteki duyguyu açığa vurur, o halk anlayışında kalbin tercümanıdır. Bu da imanın bilmek olmadığını gösterir, çünkü iman şayet bilmek olsaydı, zıddının bilmemek (cehalet) olması gerekirdi. İmanın zıddı tekzîb olduğuna göre tekzibin zıddının da tasdik olması gerekir. Tasdik ile iman sözlükte aynı mânaya gelirler. Şu da var ki bilgi (ma'rifet), çoğu kere bir fiil işlemeden kalpte hasıl olur, tasdik ise sadece fiilin işlenmesini gerektirir, o da tasdikin zıddı olan şeyi, yani tekzîbi terk etmektir. Bundan dolayıdır ki biz iman bilgi değil tasdiktir, dedik.

[§]Şunu da belirtmek gerekir ki âyette işaret edilen insanların kimler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onlar, kalpleri inkâr ettiği halde dilleriyle iman ettiklerini söyleyen münâfıklardır. Bir kısmı da onlar kalpleriyle inanmadıkları halde ağızlarıyla iman ettik diyen Yahudiler ve münâfıklardır; bu, İbn Abbâs'ın sözüdür[266]**. Ve yahudilerden küfürde yarışanlar hep yalana kulak verirler;** bu ifade, **Ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden** cümlesi ile münâfıkların kastedildiğini göstermektedir. **228**

Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar. Buradaki **kulak verirler** ifadesi, Hz. Peygamber'in (s.a.) verdiği habere onu yalanlamak için kulak verirler, **Sana gelmeyen başka bir kesimi**

263 Tâhâ, 20/36.
264 Hûd, 11/76.
265 Hûd, 11/46.
266 İbnu'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim, "Ey Peygamber! Küfürde yarışanlar seni üzmesin" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.), onlar Yahudilerdir, dediğini, "Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden…" meâlindeki âyet hakkında da münâfıklardır, dediğini nakletmişlerdir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* III, 74).

dinler dururlar meâlindeki ifade de, Hz. Peygamber'in (s.a.) verdiği haberi yalanlarlar, anlamına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şöyle olmalıdır: Onlar Resûlullah'ın (s.a.) verdiği habere ve söylediklerine kulak veriyorlar, sonra onun yanına gitmeyen başka bir kesime gidip verdiği haberin aksini, Hz. Peygamber'den dinlemedikleri şeyleri onlara söylüyorlar. Şöyle de denilmiştir: Resûlullah (s.a.), Tevrat'ta şu hükümler ve şerîatlar vardır diyordu. Onlar bu sözü işittiklerinde Hz. Peygamber'in (s.a.) yanına gitmeyen başka bir gruba ulaşıyor ve onlara şöyle diyorlardı: O yalan söylüyor, onun söylediği hüküm Tevrat'ta yoktur! ve benzeri sözler. Şöyle de denilmiştir: Onlar kâfirlerin casusları ve haber toplayıcılarıydı, kendilerine onlardan bir haber gelince bu haberin hilafına olarak Resûlullah'ın bilgi açısından zayıf olan gruplarına gidiyor ve gelen haberin aksini söylüyorlardı. Meselâ "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun!"[267] gibi; böylece onları kendilerine karşı savaşmamaları için onları uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İlâhî Kitabı Tahrif Etmek]

229 **[§]Onlar kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler.** Buradaki "kelim" (الكلم) kavramı iki şekilde yorumlanabilir. Biri, kitabın aslını değiştirerek yazmak, şu ilâhî beyanda buyurulduğu üzere: "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun!"[268] Diğeri de kitabı değiştirmeyip âyetin anlamını değiştirmek. Onlar, câhil kesimlere ve kendilerinden anladıklarının dışında hiçbir şey bilmeyenlere âyetlerin anlamlarını çarpıtırlar.

[Yahudiler ve Recim Cezası]

Eğer size şu verilirse …, derler, bununla tahrif edip değiştirdikleri âyetleri kasdederler, **hemen alın, eğer verilmezse uzak durun, derler.** İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet Yahudilerden zina eden bir kadınla bir erkek hakkında gelmiştir. Tevrat'ta zina hakkındaki ilâhî hüküm recimdi. Onlar alt tabakadan biri zina ettiğinde recmeder, önde gelenlerden biri zina ettiğinde ise recmetmezlerdi. Zina eden sözkonusu kadın ile erkek, toplumda yeri olan önde gelen kesimdendi ve ikisi de evliydi. Kitaplarında recim hükmü bulunmasına rağmen Yahudiler onları recmetmek istememiş, recm ortadan kalkıp sopa cezasının uygulanmasını istemişler. İşte **Eğer size şu verilirse,** celde cezasını kastediyorlar, **hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun, derler,** beyanının açıklaması budur. Böyle yazıp Resûlullah'a (s.a.) götürdüler ve şöyle

267 Âl-i İmrân, 3/173.
268 el-Bakara, 2/79.

dediler: Ya Muhammed! evli olan erkek ve kadın zina ettiklerinde cezası nedir? Onlar hakkında Allah'ın sana indirdiği kitapta recim cezası buluyor musun? Hz. Peygamber kendilerine; "Bu konuda benim vereceğim hükme razı olur musunuz?" diye sordu. Onlar da, evet, dediler. Bunun üzerine Cebrâîl aleyhisselâm recim hükmünü getirdi ve Resûl-i Ekrem'e: "Eğer bunu kabul etmezlerse, kendilerine İbn Sûriyâ denilen kişinin aranızda hakem olmasını iste" dedi ve bu kişinin özelliklerini, Hz. Peygamber'e anlattı. Bunun üzerine Resûl-i ekrem (s.a.) onlara şöyle söyledi: "Evet, Cenâb-ı Hakk'ın bana indirdiği vahiyde zina eden erkek ve kadın evli oldukları halde bu ahlâksızlığı yapmışlarsa, onların recmedilmesi gerektiği hükmünü buldum." Yahudiler bundan hoşlanmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara şöyle dedi: "Kendisine İbn Sûriyâ denilen şu vasıftaki genci tanıyor musunuz?" Evet, dediler. [§]Resûl-i Ekrem (s.a.), 230
"onu nasıl bilirsiniz?" diye sorunca, o, Allah'ın Hz. Mûsâ'ya indirdiği vahiyleri yeryüzünde yaşayan Yahudilerin en iyi bilenidir, dediler. Hz. Peygamber (s.a.), "öyleyse haber gönderin gelsin" buyurdu. Yahudiler de haber gönderdiler ve İbn Sûriyâ geldi. Hz. Peygamber ona, "Sen İbn Sûriyâ mısın?" diye sordu, o da evet, dedi. "Yahudilerin en bilgini sen misin?" diye sorunca, öyle diyorlar, karşılığını verdi. "Madem öyle bu adam aramızda hakem olsun" deyince, Yahudiler, olur, sen rıza gösterirsen biz de razı oluruz, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.) ona şöyle hitap etti: "Kendisinden başka ilâh olmayan ve Tevrat'ı Mûsâ'ya indiren Allah adına sana soruyorum: Mûsâ'nın size getirdiği Tevrat kitabınızda, evli olan zina ettiği takdirde recmedilmesine dair bir hüküm vardır?" İbn Sûriyâ, "Bana sıfatını belirttiğin Allah adına, 'evet' diyorum, şayet yalan söylediğim ve âyetin hükmünü değiştirdiğim takdirde cehennemin beni yakacağı korkusu olmasaydı, sana bu itirafı yapmazdım[269]. Bu rivayette çeşitli hususlara dair deliller vardır. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) onlara gizledikleri hükümleri ve kendileriyle Allah arasında olan hakları sorması, kendilerinin hiyânetlerini ve Resûlullah'ın (s.a.) gizledikleri vasfı konusunda yalan söylediklerinin ortaya çıkarılması için, ayrıca bu bilgilerin Hz. Peygamber'e Allah tarafından verildiğinin bilinmesi içindi. Dolayısıyla bunda Hz. Resûl-i Ekrem'in risâletinin ispatı vardır.

İkincisi, yahudiler Resûlullah'tan ceza ile ilgili bir ruhsat ve hafifletme istemişlerdi, kendileri onun Allah'ın Resûlü olduğunu biliyorlardı, fakat onun hak bir peygamber olduğunu bilmelerine rağmen inkârda inat göstermişlerdir.

---

269 Bu rivayetin benzeri İbn Abbâs (r.a.) ve diğer sahâbîlerden rivayet edilmiştir (bk. Müslim, "Hudûd", 28; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 232-233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 75-78).

[Üçüncüsü], Bu olayda yahudilerin birbirlerinin aleyhine yapacakları şahitliğin geçerli oluşunun delili vardır. Çünkü Resûlullah İbn Sûriyâ'nın, soydaşlarının aleyhine yönelik recim şahitliğini Resûl-i Ekrem kabul etmiştir.

Bazıları şöyle demişlerdir: **Onlar kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler, eğer size şu verilirse hemen alın, derler,** meâlindeki ilâhî beyan, Benî Kureyzâ ve Benî Nadîr adlı iki kabile arasında kasten öldürülen bir adam hakkında nâzil olmuştur. Öldürülen kişi Benî Kureyzâ'dandı.
231 **[§]**Benî Nadîr kabilesi, Benî Kureyzâ'dan birini öldürdüklerinde onlara kısas hakkı tanımayıp, sadece diyet verirlerdi. Ama Benî Kureyzâ Benî Nadîr'den birini öldürdükleri takdirde, kātili kısas etmeden razı olmazlardı, bununla da onlara olan üstünlüklerini gösterirlerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medîne'ye gelince, aralarında hükmetmesi için bu meseleyi Hz. Peygamber'e (s.a.) götürdüler. Münâfıklardan biri onlara şöyle demişti: Sizin öldürdüğünüz adam kasten öldürülmüştür, dolayısıyla sizin hakkınızda kısas uygulanmasından korkarım; Muhammed şayet size diyet emreder ve vereceğiniz diyeti kabul ederse, hemen diyet verin. Aksi takdirde ondan uzak durmalısınız. Azîz ve celîl olan Allah onların konuşmalarını peygamberine haber vererek şöyle buyurmuştur. **Eğer size şu verilirse hemen alın,** yani diyeti alın, **eğer o verilmezse uzak durun derler**[270]. Bu olayın kimin hakkında ve neden meydana geldiğini bilmemekteyiz. Bunda da zikrettiğimiz risâlet ve nübüvvetin ispatı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse. Denilmiştir ki Allah bir kimseye azap etmek ve helâk etmek isterse, bu azabı ondan defetmeye kimsenin gücü yetmez. Şöyle de denilmiştir: Buradaki fitne kelimesi imtihan anlamına gelir; yani Allah bir kimseyi recim veya öldürülmekle imtihan etmeyi dilerse o kişiden bunu def etmeye kimsenin gücü yetmez.

İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Mûtezile şöyle demiştir: **Allah onların kalplerini temizlemek istemez** ifadesi iki şekilde yorumlanabilir: [Birincisi], **Allah istemez**, yani Allah onların kalplerini temizlemez.
232 **[§]**İkincisi, **Allah onların kalplerini** şirkle ve küfürle **temizlemek istemez.** Bu yorum uzak bir ihtimaldir, çünkü küfürle nasıl temizlenebilir, küfürle ancak pislenir! **İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir,** meâlindeki ilâhî beyanın yorumu bize göre şöyledir: Yani **Allah onların kalplerini temizlemez,** çünkü onların tercih ettikleri şeyi

---

270 Bu rivayeti Abd b. Humeyd ve Ebu'ş-Şeyh, Katâde'den sahih bir isnada nakletmişlerdir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 79).

yine tercih edeceklerini, diledikleri şeyi yine dileyeceklerini bilmektedir. Allah, onların dileyip seçeceklerini bildiği şeyleri dilemiştir. **Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse** meâlindeki beyan da bunun gibidir, yani fitne çıkaracaklarını ve fitneyi tercih edeceklerini bildiği kişileri fitneye düşürür. Allah ancak kişinin istediği şeyi istemiş, onun tercih ettiğini tercih etmiştir. Âyetin zâhirî konum ve mânası Mûtezile'nin aleyhinedir. Çünkü O, **Allah onların kalplerini temizlemek istemez,** buyurmakta onlar ise Allah onların kalplerini temizlemek istiyor demektedir. Bu iddianın âyetin zâhirine muhalif olduğu açıktır[271]. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Onların dünyada rezil olmalarından maksat ya ölüm veya azap ve cizyedir. **Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır.**

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَاِنْ جَٓاؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ
اَعْرِضْ عَنْهُمْ وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْـًٔا وَاِنْ حَكَمْتَ
فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطٖينَ ﴿٤٢﴾

271 "Âyet-i kerîme Mûtezile'nin aleyhine delildir. Çünkü onlar diyorlar ki: Cenâb-ı Hak, her kâfirin iman etmesini dilemiş, onların kalplerini esaretle temizlemeyi istemiştir. Yüce Allah ise onların kalplerini temizlemek istemediğini haber vermektedir. Biz de onlara deriz ki: Siz mi daha iyi biliyorsunuz, Allah mı? Bu âyet Yüce Allah'ın iradesinin ispatına işaret etmektedir, dolayısıyla Mûtezile'nin aleyhine delildir. Bize göre bunun yorumu şöyledir: Cenâb-ı Hak, imanı tercih etmeyeceklerini, ancak küfrü tercih edeceklerini bildiği için kendilerinden haber vermiş olduğu o kimselerin kalplerini temizlemeyi istemedi, onlardan ancak kendilerinde var olacağını bildiği şeyi istedi. Onlarda olmayacağını bildiği şeyi, yani imanı istemedi. Hülâsâ bize göre küfür de, iman da Allah'ın iradesi ve meşîeti altındadır. Şayet bir kimsede imanın var olacağını bilirse, bilmiş olduğu şeyi gerçekleştirmek için onu vücuda getirir. Sonra Mûtezile'den iradeyi inkâr eden kişi mazeret ileri sürer ve der ki: 'Allah onların kalplerini temizlemek istemez' cümlesinin mânası şudur: Allah onların kalplerini temizlemez, çünkü onlara göre gidilecek yol şudur: İrâde Cenâb-ı Hakk'a aittir, ama irade bir fiile bağlı olarak O'na nispet edildiği zaman, maksat o fiil olur. İrâdeyi kabul eden ve iradeyi bütün hayırlı işlerde var sayan kişi, âyeti tevil etmekte ve şöyle demektedir: 'Allah onların kalplerini temizlemek istemez' cümlesi, şirkle temizlemek istemez mânasına gelir, çünkü kalpler şirkle değil, imanla temizlenir. Cevap olarak bu yorumun uzak bir ihtimal olduğunu söylemek gerekir. Çünkü küfürle kalpler nasıl temizlenir? Küfür ancak onların kalplerini pisletir. Bu, kendisine meselenin açıklandığı hiç kimse için anlaşılması problemli bir mesele değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 219b; Medîne nüshası, vr. 247a).

42. "Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever."

233 [§]**Onlar, hep yalana kulak veren kimselerdir.** Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanabilir. Biri, **onlar kulak verirler**, yani ne söylediğini bilmek ve kendisini yalanlamak için Resûlullah'a (s.a.) kulak verirler. Diğeri de, **Onlar, hep yalana kulak veren kimselerdir,** yani kendilerine söylenen yalanları benimseyen kimselerdir; onlar kendilerine söylenen yalanları kabul eden kimselerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar durmadan haram yiyen kimselerdir. Bazıları şöyle demiştir: Her türlü haram "suht"tur (السحت). Suht kelimesi her haramın adı ise, haramın her çeşidini ve bütün kâfirleri yahut çoğunu içine alır. Diğer bazı âlimler ise: Suht, hüküm verirken rüşvet almaktır. Şayet suht bu ise, âyet-i kerîme insanların liderlerine yönelik olur, onlar insanlar arasında hüküm veren rüşvet alan liderlerdir.

Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan, muhayyerlik ifade etmektedir; insanlar davalarını devlet başkanına götürdüklerinde dilerse aralarında hüküm verir, dilerse onlardan yüz çevirip, hüküm vermez. Fakat bu âyet, "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma!"[272] meâlindeki âyetle neshedilmiştir; Allah Teâlâ burada insanlar kendilerine başvurduklarında aralarında hükmetmesini emretmekte, onların arzularına uymayı da engellemektedir; onların arasında hükmetmeyi terk etmek arzularına uymak demektir. Cenâb-ı Hak, "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma! Onlardan sakın!"[273] buyurmaktadır. Âlimler yukarıdaki âyetin bu âyetle neshedildiğini söylemişlerdir. Ne var ki her ikisini uzlaştırmak da mümkündür. Allah Teâlâ'nın **Aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir,** meâlinde emri, savaşmakta olan toplumlar hakkındadır, onlar dârulislâma emanla girer, davalarını devlet baş-
234 kanına arz ederler, [§]bu durumda başkan muhayyerdir, dilerse onları kendi güvenlik bölgelerine gönderir, verdiği güvenceyi bozar ve aralarında hüküm vermez, dilerse onları emanları üzere bırakır ve aralarında hüküm verir; işte muhayyerliğin mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir*. "Aralarında Allah'ın

272 el-Mâide, 5/49.
273 el-Mâide, 5/49.

indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma! Onlardan sakın!" meâlindeki âyet ise, bizim hükümlerimize razı olan antlaşmalı ve dolaylı olarak bizim hükmümüze rıza gösteren gayri müslimler hakkındadır; onlar davalarını hâkime götürdüklerinde onun aralarında hüküm vermesi gerekir, aralarındaki meseleyi hükme bağlaması konusundaki isteklerini geri çeviremez. Çünkü hâkim, bizim vereceğimiz hükme razı olan o insanlara verilen sözleri ve yapılan antlaşmayı bozamaz. Bu sebeple aralarında hüküm vermesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, onlardan yüz çevirmesi kendilerine yönelik bir eziyet durumunda olabilir, onlar bunu öyle kabul edebilir. Cenâb-ı Hak böyle bir durumda kendisine bir zararın gelmeyeceği konusunda peygamberine güvence vermektedir. Diğeri de, **Sana hiçbir zarar veremezler,** yani içinde bulundukları zarar seni etkilemez, o zarar onlara yöneliktir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[274]; "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[275].

Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Bu cümle şu âyetlerle aynı mânaya gelmektedir: "Allah için şahitlik eden kimseler olun"[276]. "Allah size insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"[277]. **Şüphesiz Allah âdil olanları sever,** yani verdikleri hükümlerde âdil olanları sever.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرٰيةُ فِيهَا حُكْمُ اللّٰهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ
مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا اُو۬لٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

43. "İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem tayin ediyorlar; bunun ardından da yüz çevirip gidiyorlar. Onlar asla inanmış değildirler."

---

274 "De ki Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir" (en-Nûr, 24/54).

275 el-En'âm, 6/52.

276 en-Nisâ, 4/135.

277 en-Nisâ, 4/58.

İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni
235 **nasıl hakem tayin ediyorlar.** Allah Teâlâ bu beyan ile, [§]yahudilerin tasdik ettikleri kitabın hükmünü terk edip yalanladıkları kitabın hükmünü talep etmeleri sebebiyle ortaya çıkan akılsızlık ve inatçılıklarını beyan ederek Peygamberini (s.a.) hayrete düşürmektedir. Çünkü onlar Tevrat'ı ve içindeki hükümleri tasdik ederken -salavatların en üstünü üzerine olsun- Muhammed'e indirilen Kur'ân'ı yalan sayıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Onlar tasdik ettikleri kitapla amel etmemişler, yalanladıkları şeyle nasıl amel ederler? Bu, onların akılsızlıklarının ve inatçılıklarının şiddetini gösteren Allah'tan Peygamber'ine gelen bir hayret ifadesidir.

İçinde Allah'ın hükmü bulunan. Yani recim olsun, kısas olsun veya başka bir konu olsun hakkında tartışıp ayrılığa düştükleri ilâhî hükümler.

Bunun ardından da yüz çevirip gidiyorlar. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Biri sen aralarında hüküm verdikten sonra o hükmünden yüz çevirirler. Diğeri de, **sonra yüz çevirip gidiyorlar,** yani Tevrat'taki hükmün kendi aleyhlerine olduğunu anladıktan sonra yüz çevirirler.

Onlar asla inanmış değildirler. Cenâb-ı Hak, onların asla inanmadıklarını haber vermektedir. Sonra da bunun arkasından gelen âyetin sonunda onları "kâfir" diye nitelemiştir: "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir"[278]. Burada Allah Teâlâ, üçüncü bir dereceden söz etmemektedir. Bu, Mûtezile'nin ileri sürmüş olduğu imanla küfür arasındaki üçüncü bir derece iddiasını reddetmektedir.

اِنَّٓا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذٖينَ
اَسْلَمُوا لِلَّذٖينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ
كِتَابِ اللّٰهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَٓاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَاخْشَوْنِ وَلَا
تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖى ثَمَنًا قَلٖيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْكَافِرُونَ

278 el-Mâide, 5/44.

44. "Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin ve -Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- rablerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidâyet ve aydınlık bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) ***şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir."***

İçinde hidâyet ve aydınlık bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Yani dalâletten hidâyete, körlükten aydınlığa götüren kitabı. Hidâyet bulmak isteyene doğru yolu gösteren, körlükten aydınlığa çıkmak isteyene de aydınlığı getiren.

Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin, yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri kitap. Bu ilâhî beyanın muhteva ve anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyette takdim ve tehir vardır; aslında Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin, zâhidlerin ve bilginlerin kendisiyle hükmettikleri kitap, [§]çünkü bilginlerden bazıları da kendilerini Allah'a teslim edenlerdendirler. 236
Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki kendilerini Allah'a vermiş peygamberler ve bilginler, Tevrat'ın hükümleriyle Yahudiler için, yani onların aleyhine hüküm veriyorlardı. Burada lehine anlamına gelen "lam" harf-i cerri, aleyhine anlamına gelen alâ harf-i cerri ile aynı anlamda kullanılmıştır, bu dilde caiz olan bir kullanım tarzıdır. Meselâ Cenâb-ı Hak "Eğer kötülük ederseniz kendinize edersiniz"[279] buyurmaktadır, yani kendi aleyhinize kötülük yapmış olursunuz (فلها - فعليها). Bu âyet hakkında şöyle de denilmiştir: **Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberler onunla hükmediyorlar.** Buradaki "eslemû" (أسلموا) fiili, "işlerini ve kendilerini Allah'a teslim eden ve O'na boyun eğen" anlamına gelir. Onlar, can korkusu yaşasalar bile yine de Yahudiler arasında kitaptaki hükümlerle hüküm vermişlerdir; şayet onlar Allah'a itaat eder ve verilen hükmü kabul ederlerse, o takdirde kendileri lehine hüküm verir demektir.

Bilginler ve zâhidler anlamına gelen "el-ahbâr ve'r-rabbâniyyûn" (الأحبار والربانيون) kelimelerinin işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları rabbâniyyûn Yahudi âlimleri, ahbâr da hıristiyan âlimleridir. Bunların ikisi de aynı şey olup farklı iki isimle nitelendirilmişlerdir.

---

279 el-İsrâ', 17/7.

Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için, yani **kendilerinden Allah'ın kitabını korumaları istenen zâhidler ve bilginler,** yani Allah'ın kitabından kendilerine çağrı yapılmış, onlar da o kitabı korumuşlardır. "İstihfâz" (الاستحفاظ) kelimesi, muhafaza edilmesini istemek anlamına gelir, yani Allah Teâlâ kitabın korunmasını onlara havale etmiştir. **Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi,** yani Tevrat'ta bulunan hükümlerin hak olduğuna hepsi şahitti. **Şahitleri idi** anlamındaki ifade, Resûlullah'ın (s.a.) onlar için vermiş olduğu hüküm, Tevrat'taki hükümle aynı olduğuna şahittiler anlamına da gelebilir.

237 **[§]O halde insanlardan korkmayın,** yani Cenâb-ı Hakk'ın aleyhlerine verdiği hükümden dolayı insanlardan korkmayın, **Benden korkun!** Allah Teâlâ, onların şerrine ve kötülüğüne karşı Peygamberine (s.a.) güvence vermekte ve sadece kendisinden korkmasını emretmektedir; çünkü Allah, onların yapacakları kötülükleri ve verecekleri eziyetleri önlemeye yeter.

Şöyle de denilmiştir: **O halde insanlardan korkmayın, benden korkun** meâlindeki ilâhî kelâm, onların bilginlerine hitap etmektedir. Yani Tevrat'ın hükmünü kendilerine bildirmenizden dolayı **insanlardan korkmayın, benden korkun! Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın.** Bu hitap âyetteki ikinci yoruma yöneliktir.

Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir. İşte böyle, Allah'ın indirdiği hükmü inkâr eden ve onu hak görmeyen kişi kâfirdir.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَٓا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِه۪ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

45. "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, 'Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş… ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir' diye yazdık."

Bu âyetin, Benî Kureyzâ ile Benî Nadîr Yahudileri arasında öldürülen bir kişi hakkında geldiği rivayet edilmiştir. Benî Kureyzâlılar Benî Nadîr'den birini öldürdüklerinde Benî Nadîr kısastan başka bir hükme razı olmaz, buna mukabil Benî Nadîr, Benî Kureyzâ'dan birini öldürdüğünde kısası kabul etmez, diyet verirlerdi. İşte bunun üzerine **Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, cana can… diye yazdık,** meâlindeki âyet nâzil olmuştur[280].

Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, cana can, göze göz… diye yazdık. Cenâb-ı Hak Tevrat ehline, cana can diye kısası farz kıldığını haber vermektedir. O, "Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı"[281] buyruğuyla cana karşılık can olarak kısası bize de farz kılmıştır. Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir:
[§]Kısası onlara farz kıldığım gibi cana karşılık can olarak kısası size de farz 238
kıldım.

İnsan öldürmekten daha küçük suçların kısasına gelince, Yüce Allah'ın insan hayatına kasteden cinayetler için kısası bize farz kıldığını haber verdiği âyet-i kerîmede, daha küçük cinayetlerin kısası ile ilgili bir açıklama yapmamıştır. **Göze göz, buruna burun…** meâlindeki beyanında iki yorum vardır. Biri, cana kastetmekten daha küçük cinayetler için farz kılınan kısasın, aynen cana can kısasında olduğu gibi hükmolunacağını haber vermek anlamına gelmesidir. Görmez misin ki bu âyette devam eden kısım bazı kırâatlerde önceki kelimeye bağlı olarak mansub okunmuştur[282]. Diğer bir ihtimal de buradaki sıralamanın (ilk iki kelime hariç "أن"nin tesiri olmaksızın) bağımsız cümleler olmasıdır (yani mübteda-haber). Buna işaret eden husus da sıralamanın sonunda yer alan (فمن تصدق به) cümlesidir, bu cümlenin haber konumunda bulunması mümkün değildir; ondan sonra gelen, çünkü bu ifade olayın meydana geldiği zamanda insanları affa teşvik etmektedir; dolayısıyla bu, haber vermek değil başlangıç (mübteda) konumundadır. Görmez misin ki kırâat imamlarının çoğu[283] "en-nefse bi'n-nefs" (النفس بالنفس) terkibi hariç, -o, nasbla başlıyor- merfû okumuştur.

---

280 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 243; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 83.

281 el-Bakara, 2/178.

282 Yedi kırâat imamı, (اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ ... وَالْجُرُوحَ قصاص) âyetinde sıralanan kelimeleri mansub ve merfû okumak konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir sadece "ve'l-curûha" (والجروح) kelimesi hariç diğerlerini mansub okumuşlardır. Âsım, Nâfi' ve Hamza ise hepsini mansub okumuştur. Kisâî de sadece "en-nefse bi'n-nefs" (النفس بالنفس) ve devamını mansub, bundan sonrasını merfû okumuştur (İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 244).

283 Aslında imamların çoğu nasb ile okumuştur; bir önceki dipnota bakınız.

Şuna da temas etmek gerekir ki Cenâb-ı Hak **Göze göz, buruna burun, kulağa kulak** buyurmuş, fakat el ve ayağı zikretmemiştir. Bu da iki ihtimali akla getirmektedir. Birincisi, el hakkında kısas hükmünün gereği ortadadır; binaenaleyh ona nisbetle anlaşılması daha zor olanla istidlâlde bulunmakla durum ortaya çıkar; zira göz, burun ve kulaktan faydalanan kişi ancak onun sahibidir, buna mukabil bazan birinin eli ve ayağı ile başkasının faydalanması mümkündür. İkincisi de eldeki kısasın farziyeti, **yaralamalara da kısas vardır** meâlindeki beyandan da anlaşılabilir.

Diğer kemikler için değil de sadece dişler için kısasın farz olduğunun be-
lirtilmesine gelince, dişler açık olan organlardır, göz onları görür ve onlarda
kısas uygulaması mümkün hale gelir. Gözün algılayamadığı diğer organlara
gelince, böylelerinde başka bir organı zedelememek ve eti kesmek sözkonusu-
239 dur. [§]Bundan dolayı kısas, diğer kemikler için değil, sadece dişler için zikre-
dilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet, insana güzellik vermenin dışında bir faydası olmayan organlar hakkında güzelliğin yok edilmesiyle kısasın gerekli olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette burnu ve kulağı zikretmiştir, insanda burun ve kulağın olmaması sadece güzelliğin yok olması sonucunu doğurur. Dolayısıyla Allah Teâlâ, menfaatin ortadan kalkmasında olduğu gibi güzelliğin yok olması halinde de kısası gerekli kılmıştır. Buna göre bizim görüşümüz, güzelliğin yok edilmesi halinde tam diyet verilmesi gerektiğidir, tıpkı menfaatin giderilmesinde de tam diyet gerektiği gibi.

Âlimler, hür erkekler arasında göz, burun, kulak, diş ve bilerek kesici bir aletle kişinin meydana getirdiği, fakat kemik kırmaya varmayan yaralanmalarda kısas hükmünü uygulamanın farz olduğunda müttefiktir. Erkeklerle kadınlar ve hür olanlarla köleler arasında, cana can kısasından daha küçükleri için verilecek ceza konusunda ise âlimler ihtilaf etmiştir. Allah kendilerine rahmet eylesin âlimlerimiz, sözü edilen kişiler arasında kısasa gerek görmezler, sadece cana can kısasını zaruri görüp, diğerlerini ayırırlardı. Aralarındaki fark şudur: Bir grup şayet bir adamı öldürecek olursa, bu cinayete karşılık onlar da öldürülür, fakat bir grup adamın elini keserse onların eli kesilmez. Öldürme konusunda kātilin birden fazla olması sonucu değiştirmez, fakat organlar için değişir. Biz bu konuyu daha önce yeterli ölçüde anlatmıştık[284].

---

284 bk. el-Bakara, 2/178.

Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Bu beyan hakkında da farklı görüşler mevcuttur. Bazıları şöyle demiştir: Bundan maksat kan (hak) sahibi olan kişidir, şayet o bağışlarsa bu, kendi günahlarının kefâreti olur. [§]Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen hadis de bunu desteklemektedir: **240**
"Bir kan davasını ve daha küçüğünü bağışlayan kişiye, bu bağışlaması kendisi için doğduğu günden bağışladığı güne kadar yaptıklarına kefâret olur"[285]. Bazıları da **Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur** beyanını, maktûlün velisi affederse kātil için kefâret olur diye yorumlamıştır. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[286]. Mücâhid'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu bağışlama yaralayan için kefâret olur, bağışlayanın ecri ise Allah'a aittir[287]. İlk yorum sanki daha uygun ve maksada daha yakın gözükmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kısas Cezası Kul Hakkı ile İlgilidir]

Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur, meâlindeki ilâhî buyruk ile "Her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa…"[288] meâlindeki âyet, kısasın özellikle kulların tasarrufuna verildiğini göstermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde insanı bağışlamaya ve kısası terk etmeye teşvik etmiştir. Kısas, Allah hakkı olarak konulan had cezaları gibi değildir, çünkü Yüce Allah had cezalarında bağışlamaktan ve Allah rızası için vazgeçmekten söz etmemekte, buna mukabil kısasta ve yaralamalarda bunu dile getirmektedir. Bu durum, kısasın kul için konulduğunu gösterir, dolayısıyla kısastan vazgeçme yetkisi de ona aittir. Allah hakkı olarak konulan diğer had cezalarını iptal etmeye ise hiç kimsenin hakkı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir. Bu ilâhî beyan, Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyi inkâr yoluyla terk eden içindir, böylesi zikredildiği şekilde kâfirdir[289].

---

285 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 262; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 92.

286 İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu bağışlama yaralayan için kefâret olur, bağışlayanın ecri ise Allah'a aittir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 261; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 93).

287 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 261; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 93-94.

288 "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir" (el-Bakara, 2/178).

289 Müellif bu âyeti biraz sonra, 47. âyetin tefsirinde detaylı bir şekilde anlatacaktır.

وَقَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ
التَّوْرٰيةِ وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
مِنَ التَّوْرٰيةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

46. "Ardından o peygamberlerin yolu üzere, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Ona da içinde hidâyet ve nur bulunan, kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici, takvâ sahipleri için bir yol gösterici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik."

Ardından o peygamberlerin yolu üzere Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Buradaki "kaffeynâ" (قفّينا) kelimesi, "peygamberlerin yoluna tâbi kıldık" demektir, kelimenin aslı ense anlamına gelen "kafâ" kelimesinden gelmektedir.

241 **[§] Ardından onların yolu üzere gönderdik.** Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri o peygamberlerin yolu üzerine, diğeri de Allah'ın kendilerine Tevrat'ı indirdiği kişilerin yolu üzerine.

Kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak. Burada Cenâb-ı Hak Îsâ'nın daha önce gelmiş bulunan Tevrat'ı tasdik ettiğini haber vermektedir. Bu ifade, bütün peygamberlerin birbirlerini, kendilerinden önce veya sonra gelen bütün ilâhî kitapları tasdik ettiklerine işaret etmektedir.

Ona da içinde hidâyet ve nur bulunan İncil'i verdik. Yani ona uyanı dalâletten hidâyete götüren, onunla aydınlanmak isteyeni de körlükten nura çıkaran İncil'i. **Kendinden önce gelmiş olan Tevrat'ı tasdik edici olarak,** aralarında ne kadar zaman geçerse geçsin bütün ilâhî kitapların birbirini tasdik ettiğine ve onların hepsinin de aynı varlık tarafından indirildiğine işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak, zâlimlerin söylediklerinden çok, pek çok yücedir.

Takvâ sahipleri için bir öğüt olarak. Muhtemelen "müminler için bir öğüt" anlamındadır, çünkü ondan ancak mümin olan öğüt alır, mümin olmayan almaz. **Takvâ sahipleri için bir öğüt olarak.** Yani her türlü günahtan sakınanlar için bir öğüt olarak.

وَلْيَحْكُمْ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَٓا
اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

47. "İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir."

Cenâb-ı Hak bir yerde "Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir"[290] buyurmuş, [§]başka bir yerde "Zâlimlerin tâ 242
kendileridir"[291] demiş, burada da **Fâsıkların kendileridir** demektedir. Bunların hepsinin aynı anlama gelmiş olması mümkündür: İnkâr etmek ve önemsememek Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenler kâfirdirler, zâlimdirler, fâsıktırlar. Allah'ın burada belirttiği inkârın (küfür), O'nun indirdiğiyle hüküm vermeyi terk edenler anlamına da gelebilir, gerçekten bu terk ediş inkâr sebebiyle ise. O'nun bu âyetlerde belirttiği zulüm ve fısk kavramları müslümanlar hakkındadır. Çünkü Allah Teâlâ "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş… birbirine kısas vardır" buyurmuş, sonra "Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur" demiş, daha sonra da "Her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir"[292] buyurmuştur; yani onlar inkâren değil kendi arzularına uyarak Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyi terk etmişlerdir, buyurmuştur. Onlar kendilerine zulmetmişlerdir, çünkü zulüm bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. Fısk ise Allah'ın emri dışına çıkmaktır, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O, Rabbinin emrinden dışarı çıktı"[293] buyurmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki bu işin cehaletle yapılması ile bilerek yapılması aynı şeydir; çünkü kişi, Allah'ın indirdikleriyle hükmetmediğinde, onu ait olmadığı yere koymuş olmakta ve Rabbinin emrinden dışarı çıkmaktadır. Ne var ki onun için "zâlimdir, fâsıktır" denilmesi söz olarak çirkindir, çünkü kişi onu ancak câhilliğinden yapmıştır. Dolayısıyla onun yaptığı iş zulümdür ve fısktır denilmesi uygundur. Kendisi hakkında bu sözün kullanılması ise belirttiğimiz gibi çirkin bir şeydir.

İncil'e tâbi olanlar da Allah'ın onda indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Bunun hangi hüküm olduğunu zikretmiştik[294]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

290 el-Mâide, 5/44.

291 el-Mâide, 5/45.

292 el-Mâide, 5/45.

293 el-Kehf, 18/50.

294 Yani biraz önce "Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyen kimse kâfir veya zâlim ve fâsıktır" şeklindeki söz.

وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ
وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ
عَمَّا جَٓاءَكَ مِنَ الْحَقِّۜ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَٓاءَ
اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ ف۪ي مَٓا اٰتٰيكُمْ فَاسْتَبِقُوا
الْخَيْرَاتِ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ ف۪يهِ
تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

48. "(Resûlü'm!) ***Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir."***

(Resûlü'm!) Sana da bu kitabı hak ile indirdik. Buradaki **hak ile** beyanından maksadın ne olduğunu daha önce muhtelif yerlerde belirtmiştik[295].

243 **[§]Kendisinden önceki kitapları tasdik edici olarak.** Bu beyanı da zikretmiştik[296].

Ve onları koruyucu olarak. Bu beyana İbn Abbâs'ın (r.a.) "onun üzerinde güvenilen bir koruyucu olarak" mânasını verdiği rivayet edilmiştir[297]. Kisâî, müheymin kelimesine şahit anlamını vermiştir. Bir şeyi koruyan anlamı da verilmiştir. İnsan bir şeyi koruduğu ve muhafaza ettiğinde "heymene fulanun alâ haze'l-emr" (هَيْمَنَ فلان على هذا الأمر), yani "falanca bu işi kontrolü altına aldı" denilir, dolayısıyla o müheymin olur. Hasan-ı Basrî şöyle demiş: "muheyminen aleyhi" (مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ), sözkonusu kitapları tasdik eden ve onlara güvenen, demek-

295 Meselâ bk. el-Bakara, 2/119.

296 Meselâ bk. el-Mâide, 5/46.

297 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 266; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 95.

tir[298]. İbn Kuteybe, ona güvenen demiş[299], Ebû Avsece de “onu hükmü altına aldı” anlamını vermiştir. Kelimeye tefsir eden, açıklayan anlamı da verilmiştir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiş: Bu kelime onların kitaplarından alınmıştır, arapçalaştırılmıştır, Arap dilinden alınmış değildir[300]. Bu âyette Resûlullah’ın nübüvvetinin ispatı vardır. Bunun yorumu da şöyledir: O, diğer kitaplara şahitti, koruyucusu ve insanların değiştirip tahrif ettikleri müstesnâ onların Allah’tan geldiğini tasdik edicisidir; tâ ki değiştirilmiş ve tahrif edilmiş olan ile değiştirilmeyen ve tahrif edilmeyeni birbirinden ayırmış olsun. “müheyminen aleyhi” (مُهَيْمِنًا عَلَيْهِ), terkibi İbn Abbâs’a göre Kur’ân’ın bütün kitaplara şahit olması anlamındadır[301].

Artık aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Burada yer alan **aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet** meâlindeki cümlenin, üzerinden evlilik geçmiş kimse zina ettiği takdirde recm cezasına hükmet anlamına da gelmesi muhtemeldir. Nitekim nakledildiğine göre Ehl-i Kitap’tan zina eden bir erkek ve kadın hakkında hüküm vermesi için Resûlullah’a (s.a.) başvurmuş ve kendi kitaplarında recim hükmü bulunduğu halde ondan celde (sopa) cezasını uygulamasını istemişler[302]. **Onların isteklerine uyma!** Onlar “Eğer size şu verilirse hemen alın, **[§]** 244
eğer o verilmezse uzak durun”[303] demişlerdi. Yahut şöyle denilir: **Aralarında Allah’ın indirdiği** ölüm cezası **ile hükmet.** Çünkü bazı rivayetlerde zikredildiğine göre Benî Kureyzâ kabilesi kendilerini Benî Nadîr kabilesinden daha üstün görürdü; dolayısıyla onlardan birini öldürdüklerinde kısası kabul etmez diyet ödüyorlardı; Benî Nadîr kendilerinden birini öldürdüğünde kısastan başka bir cezayı kabul etmezlerdi[304]. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet** meâlindeki âyeti indirmiştir ki ondan maksat ölüm cezasıdır. **Onların isteklerine uyma!** Yani kısası terk edip diyet ödeme isteklerine uyma! *Bu sosyal hadisenin nasıl oluştuğunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hakk’ın ona yüklediği mânalara vâkıf olduktan sonra, bu olayın nasıl cereyan ettiğini ve olayın mahiyetini bilmeye ihtiyacımız yoktur.

---

298 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 267.

299 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 144.

300 İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “همن” md.

301 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 267; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 95.

302 Müslim, “Hudûd”, 28; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 25; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 232-233; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 75-78.

303 el-Mâide, 5/41.

304 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 243; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 83.

Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik. Şayet şöyle bir soru sorulursa: Allah Teâlâ herkes için bir şerîat ve bir yol yöntem belirlediği halde, Hz. Peygamber'i (s.a.) onların isteklerine uymaktan nasıl engellemektedir? Onların istedikleri şeyin bazan kendileri için bir şerîat olması mümkündür.

Buna şu cevap verilir: Onların isteklerine uymanın yasaklanmasının sebebi muhtemelen şudur: Onların uygulanmasını istedikleri şerîatın hükmü neshedilmiş olabilir, ne var ki kendileri ona alışmışlardır. Alışkanlık haline gelen bir hükme göre amel etmek kolaydır, onlar işte bunu istiyorlardı. Yahut neshedilen hüküm daha hafifti, onlar onu istiyorlardı. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, peygamberini onların isteklerine uymayı yasaklamıştır, çünkü o neshedilmişti,
245 [§]neshedilen bir hükümle amel etmek ise haramdır. Bir de şu var: Onlar, bazan meşrû kılınan, bazan da meşru kılınmayanla amel etmeyi arzu ediyorlardı. Allah Teâlâ da şerîatta belirlenmeyen isteklerine uymayı yasaklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her birinize bir şerîat ve bir yol yöntem verdik. Bir şerîatin başka bir şerîatle neshedilmesi, hikmetin dışına çıkan bir şey olmayıp, nesih örfünün gereğidir; çünkü nesih, hükmün sona erme vaktinin beyan edilmesidir, Yahudilerin anladığı gibi sonradan aklına gelme ve kararından dönme anlamına gelmez. Lütuf ve kerem sahibi olan Allah'a hamdolsun ki, bu konuda daha önce ikna edici açıklamalar yapmıştık[305].

"Şir'at" (الشِرْعة) kelimesi hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Şir'at, yol demektir[306]. Şerîat kelimesinin çoğulu şerâi' gelir, buradan hareketle İslâm dininin hükümlerine "şerâi'u'l-İslâm" (شرائع الإسلام) denilmiştir. Girilip gizlenen her şey ve her kural şerîattir. Yine O, "minhâc" (منهاج) da sünnet veya kanun anlamına gelir demiştir[307]. Şerîatin sünnet, minhâcın yol anlamına geldiği de söylenmiştir; yani herkese açık ve seçik olan yol, ancak inatçı ve kibirli kişi müstesnâ, öylesi kibir ve gururundan dolayı bu yola girmez. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, insanların yürüyecekleri geniş ve açık yolu göstermeden kendilerini şaşkınlık içinde bırakmamış; aksine inatçılığa sapmadıkları takdirde kendilerine görünecek yolu göstermiştir, tâ ki ileri sürecekleri mazeretleri ve -gerçekliği olmasa bile- tartışma yapacakları karşı delilleri bulunmasın. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

305 bk. el-Bakara, 2/106.

306 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 271; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 96. "Şir'aten ve minhâcen" (شِرْعة و مِنْهاجا) beyanını İbn Abbâs'ın (r.a.), sünnet ve yol diye açıkladığı çeşitli rivayetlerle nakledilmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 271).

307 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 271; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 96.

[§]Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Bu ilâhî beyan hakkında 246
farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki **Allah dileseydi sizi,** başka bir şerîat tarafından neshedilmeyen tek bir şerîate **bağlardı,** ama O, imtihan etmek için bir şerîati başka bir şerîatle neshetmiştir. Yüce Allah'ın dilediği şekilde ve çeşitli yollarla kullarını imtihan etme hakkına sahiptir. Şöyle de denilmiştir: **Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı,** yani hepinizi tek bir dine, İslâm dinine bağlardı, kimseyi kâfir ve müşrik yapmazdı. Ne var ki O, sizin tercihinize ve seçtiklerinize göre muhtelif dinlerle sizleri imtihan etmektedir. Bu âyet-i kerîmede yer alan "meşîet" kavramına gelince, Mûtezile mensupları bu ilâhî meşietin cebir yaptırımlı bir fiil olduğunu söylemiştir. Bizim âlimlerimiz ise ihtiyârî olduğu kanaatini belirtmişlerdir Bu konuyu daha önce muhtelif yerlerde anlatmıştık[308].

Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Şöyle denilmiştir: Ey Muhammed ümmeti, hayırlarda diğer bütün ümmetlerle yarışın! Başka bir yorum da şöyledir: **Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın.** Yani bağışlanmayı gerektiren şeyler için yarışın. Nitekim Cenâb-ı Hak "Rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın"[309] buyurmaktadır. **Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın,** beyanının aslı, "hayırlı işler yapın" demektir; "Güzel işler yapın!"[310] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi.

وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ اَنْ يُص۪يبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik)***. Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah,*** (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) ***onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah'ın yolundan çıkmışlardır."***

308 Meselâ bk. el-Bakara, 2/253.
309 el-Hadîd, 57/21.
310 el-Muminûn, 23/51.

Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma! Cenâb-ı Hak, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, onların arzularına uymayacağını bilmesine rağmen yine de onlara uymaktan kendisini men etmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi ısmet sıfatı yasak koymaya engel değildir, aksine onu destekleme anlamına gelir. Bu konuyu daha önce açıklamıştık[311].
247 Bu âyette konulan yasağın başkalarına yönelik olması ihtimali de vardır, [§] buna göre buradaki yasakla muhatap olan şahsın (Hz. Peygamber) dışında kalan birileri kastedilmiş bulunur. Daha önce de temas ettiğimiz üzere kralların adetlerinden biri de şudur: Onlar halka hitap etmek istediklerinde, kendilerince en büyük, değeri en yüce ve konumu en üstün olana hitap ederler, bu âyetin de bu konumda olması mümkündür.

Onların arzularına uyma! Yani değiştirdikleri ve tebdil ettikleri şeyler konularında. Âyetin bu anlama gelmesi muhtemeldir. Ancak şu anlama gelme ihtimali de bulunmaktadır: **Onların arzularına uyma** cümlesi, Benî Nadîr kabilesi, kendilerini Benî Kureyzâ'dan üstün gördüklerinden, senden recim yerine celde cezasını, kısas yerine de diyeti istemelerine uyma anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın. Buradaki "en yeftinûke" (أن يفتنوك), "seni döndürmesinler" anlamına gelir; Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni döndürmesinler. Fitne imtihan demektir, bu kelime çeşitli anlamlara gelir, daha önce bunları açıklamıştık[312].

Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. Buradaki **eğer yüz çevirirlerse** meâlindeki ifade, Allah'ın indirdikleriyle verdiğin hükümden yüz çevirirlerse demektir. **Allah, onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur.** Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak onlara, bütün günahları yüzünden değil, **bazı günahları sebebiyle** azap edecektir. Diğerleri de şöyle demiştir: Dünyadaki azap, bütün günahların değil bazı günahların azabıdır, çünkü sürekli değildir. Âhiretteki azap ise onların bütün günahları yüzünden uğrayacakları bir azaptır, zira âhiret azabı daimîdir, bütün günahların azabıdır. Dünya azabı ise fânidir, ancak bir kısım günahların azabıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

311 bk. en-Nisâ, 4/105.

312 Meselâ bk. el-Bakara, 2/193.

اَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ
يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği kesin olarak bilip kabul eden kimseler için Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir?"

Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, "Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun, derler"[313] meâlindeki âyetin bağlantısıdır. [§]Buna karşı Cenâb-ı Hak **Yoksa** 248
Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? buyurmuştur. Bazıları da şöyle yorumlamıştır: Burada İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ya Muhammed! Onlar senin huzurunda Kur'ân'da Câhiliye hükmünü mü arıyorlar? Bununla Allah Teâlâ Benî Nadîr kabilesini kastetmiştir[314].

Allah'tan daha güzel hüküm sahibi kim olabilir? Yani Allah'tan daha güzel hüküm verecek kimse yoktur. Zaten onlar, Allah hüküm verdiği zaman adaletle hüküm verdiğini kabul ediyorlardı.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰٓى اَوْلِيَٓاءَ بَعْضُهُمْ
اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾

---

313 el-Mâide, 5/41.

314 İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: O dönemde Kurayza ve Nadîr kabileleri vardı. Nadîr Kureyzâ'dan daha üstün kabul edilirdi. Nadîr kabilesinden biri Kureyzâ'dan birini öldürdüğünde, diyet olarak yüz vesak hurma verirlerdi. Ama Kureyzâ kabilesinden biri Nadîr'den birini öldürecek olsa kısas edilirdi. Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilince Nadîr kabilesinden biri Kurayza'dan birini öldürmüştür. Benî Nadîr "kātili verin öldürelim" deyince Kurayza'dan Muhammed aramızda hakem olsun, diyerek yanına gittiler. Bunun üzerine "Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet" (el-Mâide, 5/41) meâlindeki âyet geldi. Adalet, cana can kısastır. Bunun üzerine "Yoksa Câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar?" meâlindeki âyet nâzil olmuştur (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 243; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 83).

51. “Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez.”

Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir. Buradaki **onları velî edinmeyin** meâlindeki beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. [Birincisi], onları dinde velî edinmeyin, yani onların dinlerine uymayın, çünkü siz onların dinlerini benimsediğinizde dostları olursunuz. [İkincisi], yardım etmek ve destek olmak konusunda **onları velî edinmeyin** anlamına da gelebilir, çünkü onlar yardım ve destek konusunda onları dost edinirse onlar gibi olurlar. Müminler, yahudi ve hıristiyanları müslümanlara karşı yardım eder ve kâfirleri desteklerlerse kâfir olurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin”[315]. Yüce Allah müslümanlara, sırlarını ve gizli hayatlarını onlara emanet etmeyi yasaklamaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, **Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin,** yani kazanç yer-
249 lerinde ve dünya hayatında. Çünkü müminler böyle yaptıkları takdirde, **[§]** onlara meyletmeleri ve kendi fikirlerinden vazgeçmeleri sözkonusudur. Bu da onları günaha düşüren ve şehâdetlerini yaralayan hususlardan biri olur. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede belirtilen yasak, kaydettiğimiz bu üç ihtimali de kapsamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet, mezhepleri, inanç ve tutumları farklı olsa da bütün küfür ehlinin tek millet konumunda bulunduğuna da işaret etmektedir. Olması gereken, onların birbirlerine vâris olmalarıdır. **Birbirlerinin velîleridir** buyurmuştur. Nitekim müslümanlar da, aralarındaki mezhep farklılığına rağmen birbirlerine vâris olur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak “Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir”[316] buyurmuştur. Fakat bu, Resûlullah’ın (s.a.) buyurmuş olduğu “İki farklı din mensubu birbirine vâris olmaz”[317] hükmüne girmez, çünkü bütün kâfirlerin tek millet olduğuna âyet-i kerîme işaret etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.) “İki farklı din mensubu birbirine vâris olmaz” buyurduğundan, ne onlar bir müslümana, ne de müslüman onlardan birine vâris olur. İslâm bir millettir, hakkın milleti; küfür de bir millettir, bâtılın milletidir; dolayısıyla biz onlara, onlar da bize mirasçı olamaz. “Biz Ehl-i Kitab’a, onlar da bize mirasçı olamaz; ancak bir insanın kölesine veya câriyesine mirasçı ol-

---

315 Âl-i İmrân, 3/118.

316 et-Tevbe, 9/71.

317 Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 10; Tirmizî, “Ferâiz”, 16.

ması müstesnâdır; onların kadınları bize helâldir, ama bizim kadınlarımız onlara helâl değildir"[318]. Kişinin köle veya cariyesinin varisi olduğu gibi görünen şey gerçek bir miras değildir; o, ölümünden önce sahip olduğu bir mülktür, ölümünden sonra da öyledir. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: [§]"Müslüman kâfire, kâfir de müslümana vâris olmaz"[319]. 250

Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Bu ilâhî beyan yukarıda söylediğimiz dinde onlara dost olmak, ayrıca yardım ve destek vermek anlamında dost olmak anlamlarına gelebilir; onlar bunu yaptıkları takdirde dünya ve âhiret hükmü itibariyle onlardan olurlar. Yahut da kazanç yerlerinde ve dünya hayatında dost olmaları anlamına gelir, bu durumda da dünya hükmü itibariyle onlardan olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet şöyle bir soru sorulursa: Müslüman, irtidat eden birine mirasçı olamaz mı? Cenâb-ı Hak, **Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır** buyurmuş; müslümanlardan onları dost edinen kimsenin onlardan sayılacağını haber vermiştir. Biz Yahudilere ve hıristiyanlara vâris olamadığımıza göre, müslümanken onlardan sayılan biri nasıl vâris olur?

Buna şu cevap verilir: **O da onlardandır** meâlindeki beyan, hükümde ve haklarda değil, dinde ve küfürde onlardan sayılır anlamına gelir; çünkü müslümanlıktan hıristiyanlığa geçen kimse yeni dininin milletinden sayılmaz, bir toplumdan sayılmak onun insanlarıyla yaşamakla olur. Görmez misin ki mürted, kendi akrabası olsa bile hıristiyana vâris olamaz. Şayet hıristiyanlık onun milleti olsaydı hıristiyanlar kendisine vâris olurdu. Fakat realitede hıristiyanlar ona vâris olamadığına göre, demek ki sözü edilen kişi onların milletinden değildir; miras konusunda onun hükmü, eninde sonunda kendilerine dönmeye mecbur olduğu kendi milletidir. Allah hepsinden razı olsun sahâbîlerden bu konuda rivayetler gelmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali'ye (r.a.) İslâm'dan dönen bir adam getirilmişti, Hz. Ali ona tekrar Müslüman olmayı teklif etti, fakat adam kabul etmedi. Bunun üzerine boynunu vurdu ve mirasını müslüman olan vârislerine verdi[320]. Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) da benzeri rivayet edilmiştir[321], Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) de.

[§]**Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez.** Bu cümleyi daha 251
önce açıklamıştık[322].

---

318 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VIII, 374; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 75.

319 Buhârî, "Ferâiz", 26; Müslim, "Ferâiz", 1.

320 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 123; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 279.

321 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 105; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 279.

322 bk. el-Bakara, 2/258 ve Âl-i İmrân, 3/86.

فَتَرَى الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فٖيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشٰٓى
اَنْ تُصٖيبَنَا دَٓائِرَةٌۜ فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَاْتِىَ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهٖ
فَيُصْبِحُوا عَلٰى مَٓا اَسَرُّوا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ نَادِمٖينَ ﴿٥٢﴾

52. "Kalplerinde hastalık bulunanların 'Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalıştıklarını görürsün. Belki de Allah müminlere katından bir fetih veya başka bir başarı getirir de onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar."

[Münâfıklar]

Kalplerinde hastalık bulunanlar, bunlar münâfıklardır. "Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar… Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin"[323] meâlindeki iki âyet-i kerîmede de olduğu gibi bu, münâfıkların niteliğidir. **Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz, diyerek onların dostluklarını kazanmaya çalışırlar.** Müslümanlardan korktukları için onların yanında görünmeye çalışıyor, gizliden gizliye de kâfirlerle beraber oluyorlardı. Çünkü onlar daima kuşku ve endişe içinde bulunup herhangi bir dine de bağlı değillerdi; nerede bolluk ve güvenlik görürlerse onların yanına koşarlardı. Muhammed aleyhisselâmın durumunun nereye varacağından da kuşku duyuyorlardı. **Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz** diyorlardı; belki de Muhammed başarılı olamayacak, davasını da başarıya ulaştırmayacaktı. Bu sebeplerden dolayı küfürle beraber olma niyetini içlerinde saklıyor, İslâm'a ve müslümanlara karşı hilekârlık yapıyor fakat müminlerle beraber imiş gibi görünüyorlardı, çünkü Resûlullah (s.a.) müminlere destek ve zafer vâdediyordu; ama bu durum onlarca gerçekleşemedi. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın "Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara!"[324] meâlindeki âyetinde buyurduğu bir haldeydi. Zaferi ve galibiyeti gözetliyorlardı, bu sebeple zafer ve galibiyet ibresi nereye dönmüşse o tarafa gidiyorlardı. Şayet zafer müminlerde ise "Sizinle be-

---

323 "Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar? İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir" (Muhammed, 47/29-30).

324 en-Nisâ, 4/143.

raber değil miydik?” derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa “Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?” derlerdi[325].

Belki de Allah müminlere katından bir fetih getirir. Yani Muhammed
aleyhisselâma yardım ederek onun kazanmasını, [§]düşmanlarına galip gel- 252
mesini, beldeleri ve şehirleri fethetmesini ve dininin, yani İslâmiyetin üstün gelmesini sağlar. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştu: “İki aylık mesafeden düşmana korku salmakla bana yardım edildi”[326]. Bütün beldeler ona açılmıştı.

Veya başka bir başarı getirir. Şöyle denilmiştir: Bundan maksat, dünyada o kâfirlerin azaba uğraması ve helâk edilmesidir. **Onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olurlar,** yani azabı ve helâki gördüklerinde pişman olurlar. Yahut onların dünyada içlerinde kâfirlere dostluk ve müminlere düşmanlık besleme duygusuna karşılık âhirette azap gördüklerinde pişman olacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz, diyorlar; bu ilâhî beyanda Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetinin ispatına yönelik delil vardır, çünkü onların **Başımıza bir felâketin gelmesinden korkuyoruz** sözünü müslümanların duyacakları bir şekilde söylemiş olmaları ihtimali yoktur. Bu, Hz. Peygamber’in ilgili sözü Cenâb-ı Hak vasıtasıyla öğrenmiş olduğunu gösterir; ayrıca yardım ve zafer vâdini haber vermesi, ardından vâdine ve verdiği habere uygun neticenin ortaya çıkması da aynı şeyi teyit eder ve bu haberin Allah’tan geldiğini gösterir.

وَيَقُولُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اَهٰٓؤُلَٓاءِ الَّذٖينَ اَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ اِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا خَاسِرٖينَ ﴿٥٣﴾

53. “İman edenler de ‘Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah’a yemin edenler bunlar mıydı?’ derler. Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır.”

---

325 “Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah’tan bir zafer nasip olursa, ‘Sizinle beraber değil miydik?’ derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) ‘Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?’ derler” (en-Nisâ, 4/141).

326 Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, XI, 61, 64. Ancak meşhur olan rivayet “… bir aylık mesafeden” şeklindedir (Buhârî, “Teyemmüm”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 3).

İman edenler de şöyle derler. Münâfıkların nifak hali ortaya çıkıp kendileri öldürülüp rezil olunca müminler birbirleriyle konuşurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "(Münâfıklar) Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler"[327]. İşte o zaman müminler şöyle demiştir: **Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mıydı?** Halbuki onlar daha önce Allah adına
253 yemin ederek müminlerin yanında olduklarını söylüyor, [§]fakat içlerinde bunun aksini, yani müminlere düşmanlığı ve kâfirlere dostluğu saklıyorlardı. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar"[328]; "Kendilerinden hoşnut olasınız diye size yemin ederler"[329] ve benzeri beyanlar. İşte **Sizinle beraber olduklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin edenler bunlar mıydı?** meâlindeki âyetin anlamı budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların bütün yaptıkları boşa gitmiş, sonuçta hüsrana uğramışlardır. Yani içlerinde gizledikleri niyetlerinden önce yaptıkları şeyler ile gizledikten sonra yaptıkları şeylerin hepsi boşa gitmiştir (ihbât). Rezil rüsvay olduktan sonra da hüsrana uğramışlardır. Çünkü o rezilliğe düşmeden ve nifakları ortaya çıkmadan önce elde ettikleri bütün menfaatleri yok olup gitti. **Bütün yaptıkları boşa gitti,** insanlara gösteriş olsun diye açıktan yaptıkları şeyler boşa gitmiştir. **Hüsrana uğramışlardır,** âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaklardır. Çünkü onlar yaptıkları şeylerden ne dünyada ve ne de âhirette fayda görmüşlerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ د۪ينِه۪ فَسَوْفَ يَاْتِي اللّٰهُ
بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُٓ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِن۪ينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِر۪ينَ
يُجَاهِدُونَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَٓائِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ
يُؤْت۪يهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَل۪يمٌ

---

327 el-Ahzâb, 33/61.

328 "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar" (et-Tevbe, 9/74).

329 et-Tevbe, 9/96.

54. "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilendir."

Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse. Her ne kadar burada münferit olarak sadece tek kişiden söz ediliyorsa da, çoğul mânası kastedilmiştir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bunun hemen arkasından **Allah bir kavim getirecektir** buyurmaktadır. Bu, âyetten kastedilenin cemaat ve çoğunluk olduğunu gösterir. Çünkü bir veya iki kişi İslâm'dan dönecek olsa yakalanır, hapise atılır ve tekrar İslâm'a dönmeyi kabul etmezse öldürülür. Ama bir topluluk İslâm'dan dönecek olsa, onlarla savaşmak gerekir, tıpkı Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) ridde ehli'ne (ehlü'r-ridde) karşı savaş açtığı gibi.

[Hz. Ebû Bekir'in Halifeliği]

[§] Âyet-i kerîmede, Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) halifeliğine yönelik işaret 254
vardır; çünkü Resûlullah'tan (s.a.) sonra Araplar İslâmiyetten döndüklerinde onlarla Hz. Ebû Bekir (r.a.) savaşmıştı. O ve onun yanında savaşa katılanlar, Allah'ı seven ve Allah'ın da kendilerini sevdiği kimselerden olmuştur. Hasan-ı Basrî'nin (r.a.), **Allah başka bir kavim getirir** meâlindeki cümle hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'a yemin ederim ki onlar Ebû Bekir ve arkadaşlarıdır, Allah hepsinden razı olsun[330]. "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek"[331] meâlindeki âyet-i kerîme de Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliğine işaret etmektedir, çünkü ashâb-ı kirâmı irtidat edenlerle savaşmaya o davet etmişti.

Şayet şöyle bir itiraz yapılırsa: Onları buna davet edenin Hz. Peygamber (s.a.) olması da mümkündür.

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız"[332]. Buna göre onları Hz. Peygamber'in (s.a.) davet etmiş olması ve onların da bu daveti kabul etmeleri imkânsızdır, çünkü Allah, onların Hz. Peygamber'le birlikte asla savaşa çıkamayacaklarını söylemektedir.

---

330 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 82-83; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 102.

331 el-Feth, 48/16.

332 et-Tevbe, 9/83.

Şayet şöyle bir itiraz yapılırsa: Onları Hz. Ömer'in (r.a.) davet etmiş olması da mümkündür.

Buna şu cevap verilir: Eğer öyle ise, Hz. Ömer'in halifeliği âyet-i kerîmenin işareti ile kanıtlanmış olur. Onun halifeliği sahih olunca Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliği de sahih olur; çünkü Ömer'i seçen ve halife diye aday gösteren Ebû Bekir'di.

Şayet şöyle bir itiraz yapılırsa: Kendisinin savaştığı kişilerle savaşmaya davet eden Hz. Ali'nin (r.a.) de olması mümkündür.

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hak "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[333] buyurmuştur. Bu, kendilerinden cizye kabul edilmeyen Arap müşrikleriyle savaşanların sıfatıdır. Hz. Ali (r.a.) ise müslüman
255 olan âsilerle savaşmıştır. [§]Resûlullah'ın vefatından sonra ridde ehli'yle Ebû Bekir'den başka kimse savaşmamıştır. Dolayısıyla bu âyet Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliğinin sahih olduğunu göstermektedir.

Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Bu ilâhî beyanda gelecek zaman için kullanılan "fesevfe" (فسوف) kelimesi "asâ" (عسى) anlamına gelir, bu lafız Allah için kullanıldığında mutlaka olur anlamına gelir. Burada Cenâb-ı Hak, düşmanlarıyla savaşmak için hayatlarını ortaya koyan ve kınayanın kınamasını Allah için terk eden **kendisinin sevdiği bir kavmi getireceğini** haber vermektedir. Bu kavim Allah'ı sevdikleri için bunları yapmaktadır. Zira hiç kimse başka biri için kendi hayatını ortaya koymaz ve kınayanın kınamasını yok sayamaz, yalnız Allah'ı sevenler müstesnâ. Allah Teâlâ, **onlar Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar,** meâlindeki beyanıyla onları övmekte ve niçin sevdiğini ifade etmektedir. Onlar da Allah'ı sevdiklerini, Allah'ın düşmanlarıyla savaşmak için hayatlarını ortaya koymak ve kınayanın kınamasını terk etmek suretiyle göstermişlerdir.

Âyetin bu kısmında Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) halifeliğine yönelik delil vardır, çünkü Cenâb-ı Hak, Allah yolunda O'nun düşmanlarıyla savaşa çıktıklarından onları övmektedir. Şayet Hz. Ebû Bekir, halifeliği Hz. Ali'den gaspetmiş veya yahut hakkı olmadığı halde onu ele geçirmiş olsaydı Allah bundan dolayı onu övmezdi, çünkü bu durumda o, kendisine ait olmayan bir şeyi almış ve başkasının hakkını yok etmiş olurdu. Durumu böyle olan birinin, Allah'tan bütün bu övgüleri almaya hakkı yok olur. Bu gerçek, Râfizîlerin iddialarını çürüt-

333 el-Feth, 48/16.

mektedir. “Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir”[334] meâlindeki rivayet ve benzeri haberler, Hz. Ali’nin (r.a.) hilafete talip olduğu ve bunun için savaştığı zamanla ilgilidir. Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir döneminde hilâfetin kendi hakkı olduğunu bilmesi ve sonra bu talebinden vazgeçmesi ihtimali yoktur; çünkü bu durumda üzerindeki ilâhî hakkı yok etmiş olurdu. Onun, bu sırada sükût edip talepte bulunmaması, hilafetin kendisinin değil Ebû Bekir’in (r.a.) hakkı olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminlere karşı alçak gönüllü. Yani müminlere karşı alçak gönüllü ve
merhametlidirler. **[§]Kâfirlere karşı vakarlıdırlar,** yani kâfirlere karşı çok 256
sert ve dirençlidirler. Cenâb-ı Hak, başka bir âyette müminleri “Onlar kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler”[335] diye nitelemiştir.

İşte bu Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Burada işaret edilen şeyin ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazıları şöyle demiştir: **İşte bu** Allah yolunda, yani Allah’a itaat çerçevesinde bir cihattır; **Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur.** Şöyle de denilmiştir: Bu, İslâm’dır. **Allah’ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah’ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir.** Bu son cümleyi çeşitli yerlerde açıkladık.

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾

55. “Sizin velîniz ancak Allah’tır, peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.”

Sizin velîniz ancak Allah’tır, peygamberidir, müminlerdir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bu âyet, bazı ilâhî beyanların bağlantısı konumundadır: “Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir”[336]; “Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin”[337]. Cenâb-ı Hak, Kur’ân’ın çeşitli âyetlerinde, müminleri, kendilerine kitap verilen ve verilme-

---

334 İbn Mâce, “Mukaddime”, 11; Tirmizî, “Menâkıb”, 19. Tirmizî bu hadis için hasen-ğarîb demiştir.

335 “O, Allah’ın elçisi Muhammed’dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler” (el-Feth, 48/29).

336 el-Mâide, 5/51.

337 el-Mâide, 5/57.

yen toplumları dost edinmeyi yasaklamakta ve müminlerin dostlarının Allah ve Resûlü olduğunu haber vermektedir. "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir"[338] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi, müminler de birbirlerinin dostudur. Azîz ve celîl olan Allah, Resûlü ve müminler iman edenin dostu olunca artık müslümanların kâfirleri dost edinmeleri yakışık almaz.

Bazı rivayetlerde yer aldığına göre Abdullah b. Selâm Resûlullah'a (s.a.) şöyle demiştir: Müslüman olduğumuzdan ötürü Yahudiler bize düşmanlık gösteriyor, bizimle konuşmamaya ve temas etmemeye yemin etmişler. Evlerimiz onların arasındadır. Kendisiyle konuşulacak birini bu camiden başka bir yerde bulamamaktayız. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Âyet gelince onlar şöyle demiştir: Dost olarak Allah'a, Resûlüne ve müminlere razı olduk[339].

[Hz. Ali'nin Halifelik Hakkı]

257 [§]Bu âyet-i kerîmenin nüzûlü konusunda farklı rivayetler vardır. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, Hz. Ali'nin (r.a.) rukûda iken yüzüğünü tasadduk etmesi üzerine gelmiştir. Şöyle diyorlar: Hz. Peygamber (s.a.) dışarı çıktığında bir yoksul gördü, kendisini çağırdı ve "Sana kimse bir şey verdi mi?" diye sordu. Evet ey Allah'ın Resûlü, dedi. Resûlullah "Ne verdi?" diye sorunca, gümüş bir yüzük, karşılığını verdi. "Kim verdi?" diye sorunca da Hz. Ali'yi kastederek şu ayakta duran adam, dedi. Resûl-i Ekrem (s.a.) tekrar sordu: "Bunu ne durumda iken sana verdi?" Adam, rukûda iken verdi, diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) tekbir getirerek, Hz. Ali'ye dua etti ve onu övdü[340]. Râfizîler bu âyeti, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den üstün olduğuna ve hilâfetin onun hakkı olduğuna delil gösterirler. Onlar şöyle derler: Bu âyet, Hz. Ali (r.a.) hakkında gelmiştir; çünkü Ebû Cafer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o, Hz. Ali (r.a.) rukûda iken yüzüğünü tasadduk etmiş, bunun üzerine de **Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılanlar** meâlindeki âyet gelmişti[341].

---

338 et-Tevbe, 9/71.

339 Bu rivayeti İbn Merdûye, İbn Abbâs'tan tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 105).

340 Bu mânadaki rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 288-289; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 105-107.

341 Bu rivayet, Ebû Cafer'den nakledilmiştir. Önceki dipnotta geçen kaynaklara bakınız. Rivayet edildiğine göre bu âyet hakkında Ebû Cafer'e şöyle sorulmuş: Âyetteki "iman edenler" beyanında kastedilen kimdir? İman edenlerdir, dedi. Kendisine denildi ki bize haber verildiğine göre o Hz. Ali (r.a.) imiş. Ebû Cafer; Ali de iman edenlerdendir, dedi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 288; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 106).

Râfizîlere şöyle cevap verilir: Peki farzedelim ki âyet onun hakkında geldi,
fakat bu âyet Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) hayatta iken hilâfetin Ali'nin (r.a.)
hakkı olduğuna işaret etmez. Çünkü biz önceki âyette, o zamanda hilâfetin Hz.
Ebû Bekir'in (r.a.) hakkı olduğuna işaret ettiğini belirttik. Hz. Ali'nin (r.a.) bile
hilâfetin kendi hakkı olduğunu düşünmediği bir ortamda biz de onun hakkı
olduğunu düşünmüyoruz, zira bizzat Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiş-
tir: Ebû Bekir, Resûlullah'tan (s.a.) sonra insanların en hayırlısıdır, [§]veya bu- 258
nun gibi bir söz söylemiştir[342]. Hz. Peygamber'in (s.a.) de şöyle söylediği riva-
yet edilmiştir: "Ben devlet idaresini Ebû Bekir'e verirsem, onu dinde güçlü ama
bedenen zayıf görürsünüz. Ömer'i velî edinsem, onu dinde ve bedende kuvvetli
bulursunuz. Ali'ye verirsem, onu da hidâyete eren, hidâyete götüren ve kendisi
de hidâyete ulaşmış bir mürşit bulursunuz"[343]. Biz deriz ki -Hz. Ali'nin ve di-
ğer sahâbîlerin, halifeliği Hz. Ebû Bekir'e teslim etmesi, özellikle Hz. Ali'den
(r.a.) bir itiraz gelmeden teslim etmeleri bir yana- şayet o ortamda hilafet hakkı
Hz. Ali'nin olsaydı, bu konu tartışılırken Ali'nin de tartışmanın içinde olması
gerekirdi. Karşı fikirde bulunanlar şöyle demiştir: O sırada Hz. Ali'nin (r.a.)
destekçileri yoktu; ama konu tartışılmaya başlandığı sırada kendisini destek-
leyenler vardı. Buna şöyle cevap verilmiştir: Hz. Ali'nin (r.a.), hilâfet hakkının
kendisine ait olduğu halde destekçileri orada yoktu diye bunu istememesinin
ihtimali yoktur. Görmez misin ki Hz. Ebû Bekir (r.a.) bedenen zayıf olmasına
rağmen tek başına mürtedlerle savaşa girişti, hatta insanlar onun tek başına
çıktığını gördüklerinde peşine takılmışlardı. Hz. Ebû Bekir (r.a.) bedenen za-
yıf olmasına rağmen, yardımcıları da olmadığı halde hakkı aramanın peşini
bırakmadı; buna karşılık Hz. Ali (r.a.) çok daha güçlü kuvvetli olduğu ve sa-
vaş sanatını daha iyi bildiği halde -o kadar ki düşmanlardan biri onunla savaş
meydanına çıksa mutlaka onu yener helâk ederdi- yardımcıları yok diye hakkı
aramaktan vazgeçmesini nasıl düşünürsünüz? [§]Hayatıma yemin ederim ki 259
böyle bir şeyi, Hz. Ali (r.a.) gibi biri için düşünmek bir tarafa, Resûlullah'ın

---

342 Buhârî, "Fedâilu ashâbi'n-nebî", 5; İbn Mâce, "Mukaddime", 11; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 7.

343 Bezzâr, *el-Müsned*, VII, 299. Heysemî şöyle demiştir: "Bu rivayetin senedindeki Ebu'l-Yakzân Osman b. Umeyr zayıftır." (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, V, 176). Hz. Ali'den şöyle bir rivayet gelmiştir: Resûlullah'a soruldu: Ey Allah'ın Resûlü', senden sonra emirlik kime verilecek? Şu cevabı verdi: "Şayet Ebû Bekir'i başa getirirseniz onun güvenilen dünya menfaatine ilgisiz, ama âhiret menfaatine çok arzulu olduğunu görürsünüz. Eğer Ömer'i başa getirirseniz onu güçle, güvenilir ve Allah uğrunda hiçbir kınayıcının kınamasından korkmadığını görürsünüz. Şayet Ali'yi emîr yaparsanız -ki yapacağınızı sanmıyorum- onun doğru yolu bulacağını ve doğru yola götüreceğini, sizi sırat-ı müstakime götüreceğini düşünüyorum" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 108; Bezzâr, *el-Müsned*, III, 33). Heysemî şöyle dedi: "Bezzâr'ın râvîleri sikadır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, V, 176).

(s.a.) en zayıf sahâbisi için bile düşünülemez. Hz. Ali'nin (r.a.) böyle bir talepte bulunmaması hilâfet hakkının Hz. Ebû Bekir'e ait olduğu yolunda düşünmesinin delilini oluşturmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Râfizîler, Resûlullah'ın Hz. Ali'ye söylediği bir sözü delil getirirler: "Sen bana nispetle Mûsâ'ya karşı Harun'un konumundasın yalnız benden sonra peygamber yoktur"[344]. Harun, Hz. Mûsâ'nın (s.a.) halifesi idi. Siz Hz. Ali'nin de Resûlullah'ın halifesi olduğunu niye inkâr ediyorsunuz?

Buna şu cevap verilir: Bunun iki cevabı vardır. Birincisi, "Sen bana nispetle, Mûsâ'ya karşı Harun konumundasın" hadisi, kardeşlik anlamına gelebilir, zaten Resûlullah Hz. Ali'yi kendine kardeş yapmıştı[345]. Kardeşlik ise kimseye hilâfet hakkını vermez.

İkincisi, o vakitte Hz. Ali'de Resûlullah'ın vekaleti vardı, fakat, bütün zamanlar boyunca onun vekaletini taşıdığına dair herhangi bir rivayet yoktur. "Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur" hadisinin cevabı da aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi, Ebû Cafer'den (r.a.) rivayet edilen hadis şayet sahih ise (bu hadise vesile olan) âyetin iki anlamı vardır. Birincisi, Ali kerremellâhu vechehunun faziletini gösterir. Onun hayra dair hasletlerini kâmil mânada gösteren pek çok fazileti vardır. İkincisi, namazda küçük bir iş (amel-i sagir) yapmak namazı bozmaz. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın namazda nalinlerini çıkardığı[346], sakalını tuttuğu[347], parmağıyla işarette bulunduğu[348] ve bunların benzeri namazda
260 iken küçük bazı hareketler yaptığı belirtilir. [§]Rivayetlerde de görüldüğü üzere namazda yapılan her az amelin namazı bozmadığına işaret etmektedir.

344 Buhârî, "Megāzî", 78; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 30.

345 İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) ashâbı arasında kardeşlik uygulaması yapıyordu, Hz. Ali (r.a.) gözü yaşlı olarak geldi ve "ey Allah'ın Resûlü', ashâbını birbirine kardeş yaptın, ama beni kimseyle kardeş yapmadın" dedi. Hz. Peygamber şöyle karşılık verdi: "Sen dünya ve âhirette benim kardeşimsin." Tirmizî şöyle dedi: "Bu hadis hasen ve ğarîbdir" (Tirmizî, "Menâkıb", 19).

346 Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) ashâbına namaz kıldırırken birden nalinlerini çıkardı… (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 92; Ebû Dâvûd, "Salât", 89).

347 Amr b. Huveyris'ten, Resûlullah'ın namaz kılarken bazan sakalını sıvazladığı rivayet edilmiştir (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 86; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, III, 44).

348 Müminlerin annesi Hz. Âişe şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) hasta iken evinde namaz kılıyordu. Kendisi oturarak namaz kılıyordu, arkasındakilerden bazıları ise ayakta kılıyordu, Hz. Peygamber (s.a.) onlara oturmalarını işaret etti (Buhârî, "Ezân", 51; Müslim, "Salât", 82).

Bunun başka bir yorumu daha vardır: Allah rızası için verilen sadakaya zekât ismi verilir. Hz. Ali'nin (r.a.) yüzüğü tasadduk etmesi farz olan zekât anlamına gelmez, nâfile olarak Allah rızası için verdiği sadakadır. Yüzük, Allah rızası için nâfile verilmiş olsa da Cenâb-ı Hak ona zekât diye isim vermiştir. Görmez misin ki Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir"[349]. Allah rızası için nâfile verilmiş olsa da Cenâb-ı Hak ona zekât diye isim vermiştir. Nitekim farz olan ve nâfile olan namazın her ikisine de namaz (salât) adını vermiş, farz ve nâfile olarak tutulan oruca da oruç ismini vermiştir. İşte bu da onun gibidir. Âyetin zâhiri bütün müminler hakkındadır, bu konuda Hz. Ali (r.a.) diğerlerinden daha layık değildir. Şayet âyet onun hakkında nâzil olmuşsa durum söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri velî edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir."

Bu âyetin zâhiri Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) nispet edilse uygun düşer; çünkü o, mürtedlerle yaptığı savaşta başından sonuna kadar galip gelmişti. Hz. Ali'ye (r.a.) gelince, onun Hâricîlerle yaptığı savaşın ancak sonunda galip gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Burada geçen "hizb" (الحزب) kelimesi, sözlükte yardım ve destek anlamına gelir. Kisâî şöyle demiş: Araplar "falanca benim hizbimdir" yani benim yardımcım ve destekleyicimdir, derler.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذٖينَ اتَّخَذُوا دٖينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَٓاءَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٥٧﴾

[349] er-Rûm, 30/39.

57. "Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminseniz Allah'tan korkun."

261 **[§]Ey iman edenler! Dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri dost edinmeyin…** Burada sözü edilen kişileri dost edinmenin yasaklanması farklı anlamlara gelebilir. Biri, bu yasak onları dost edinmeden önce dost edinmemeleridir. Diğerleri, dinde değil ama kazanç yerlerinde dost edindikten sonra kendilerine yasak getirilmiş olabilir; başka bir ihtimal de bazı müslümanlar, müminlere karşı münâfıklarla dost olmamalıdır. Bu hususu daha önce zikretmiştik[350].

وَاِذَا نَادَيْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

58. "Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır."

Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Cenâb-ı Hak burada, müminler namaza davet edildiğinde onların ne kadar akılsızca işler yaptıklarını peygamberine haber vermektedir. Çünkü rivayet edildiğine göre, müezzinin 'Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim' dediğini duyduklarında, "yalan söyleyen yakılsın" demişler. Onlar, Muhammed aleyhisselâm ile -Allah hepsinden razı olsun- ashâbını kastederek şöyle söylüyorlardı: "Vallahi dünya dinlerinden herhangi birine mensup olanlardan hiçbirinin onlar kadar dünyada ve âhirette nasiplerinin az olduğunu bilmiyoruz. Bir gece inkârcılara mensup bir ailenin hizmetçisi elinde bir meşale ile ev halkı uykuda iken eve girer, meşaleden bir kıvılcım sıçrar, ev de ev halkı da yanar[351].

---

350 bk. en-Nisâ, 4/144 ve el-Mâide, 5/15.

351 Süddî'den şöyle rivayet edilmiştir: Medîne'de hıristiyanlardan biri, müezzinin '*Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ederim*' dediğini duyunca, "Allah yalancıyı yaksın" dedi. Bir gece kendisi ve ev halkı uyurken hizmetçisi elinde bir meşale ile eve girer. Meşaleden bir kıvılcım sıçrar ve evi yakar, bu arada adam da ailesi de yanar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 291; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 108).

Bu, onların aklını kullanmaz bir topluluk olmalarındandır. Allah Teâlâ burada inkârcıları akılsız olmakla nitelendirmiştir, aslında onların akılları vardı, ama akıllarından faydalanmadıkları için onları böyle nitelemiştir. Nitekim şu âyetlerde aynı konumdadır: "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık, derler"[352], zira bunlar işittiklerinden ve akıllarından faydalanmamışlardır; "Onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir"[353]. [§]Aslında biz onların işittiklerini ve gör- 262
düklerini bilmekteyiz; buna rağmen Yüce Allah, gözleri, kulakları ve dillerinden faydalanmadıkları için bunları yok saymıştır, tıpkı bunların hiçbirine sahip olmayan insan gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başka bir yorum da şöyle olabilir: Onların Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâma olan şiddetli kin ve kıskançlıkları, kendilerini söylenen şeyleri anlamaktan alıkoyar ve kendileriyle bunları anlamak arasına bir engel oluşturur, dolayısıyla bu yeteneklere kökten sahip olmayan kişiler gibi olmuşlardır.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَاَنَّ اَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾

59. "De ki: Ey Ehl-i Kitap! Biz yalnız Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz."

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Bizden hoşlanmıyor musunuz? Denildi ki: Buradaki "hel tenkımûne minnâ" (هل تنقمون منا) ibaresi, bizi hatalı ve kusurlu mu buluyorsunuz demektir, bu İbn Abbâs'ın görüşüdür. "Bizi ayıplıyor musunuz" anlamına geldiği de söylenmiştir. Ebû Avsece; bizi yadırgıyor musunuz anlamına gelir, dedi. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. "en-nekam" (النَّقَم) kelimesi ayıp ve kusur demektir; "intikam" da öç almak, zâlime karşı çıkmak demektir. Buna göre "hel tenkımûne minnâ illâ en âmennâ billahi ve mâ unzile ileynâ ve mâ unzile min kablu" (هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ) âyet-i kerîmesinin anlamı şöyle olur: Siz Allah'a ve indirilen kitaplara inanmaya davet ettiğiniz halde bize nasıl kusur buluyor ve ayıplıyorsunuz? Siz kendilerine kitap verilen kimselerdensiniz, sizin bu kitabınızda Allah'a ve bütün ilâhî kitaplara iman etme prensipleri vardır. Nasıl olur da bütün bunları inkâr edersiniz ve bizi

352 el-Mülk, 67/10.
353 el-Bakara, 2/18.

ayıplarsınız da kendinizi ayıplamazsınız! Çünkü siz Allah'a itaatten Allah'ın emrinden, Kitab'ımızın size emredip davet ettiği hussulardan çıktınız; ayrıca Kitabı'nız içinde bulduğunuz durumu da size yasaklamıştır. **Bize indirilene** beyanından maksat Kur'ân-ı Kerîm'dir; o ki önce gelen kitapları tasdik etmek-
263 tedir. **Daha önce indirilene,** [§]daha önce indirilen Tevrat, Zebûr ve İncil'e iman ettiğimiz için. Onlar da Kur'ân'ı tasdik etmekte, birbirini doğrulamaktadır. Öyleyse Kur'ân'a iman etmeyi nasıl inkâr edersiniz?

قُلْ هَلْ اُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللّٰهِ مَنْ لَعَنَهُ اللّٰهُ
وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ
اُو۬لٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ عَنْ سَوَٓاءِ السَّب۪يلِ ﴿٦٠﴾

60. "De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâğûta tapan kimselerdir. İşte bunlar, yeri daha kötü olanlar ve doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır."

[Allah'ın İnsanları Maymuna ve Domuza Çevirmesi]

De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği kimselerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi şu âyetlerden sonra indirmişti: "Biz yalnız Allah'a iman ettiğimiz için mi bizden hoşlanmıyorsunuz?"[354]; "Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar"[355]. Şöyle ki Ehl-i Kitap müminlerle alay ediyor, onlara gülüyor, dinlerini kusurlu buluyor ve kendilerini ayıplıyorlardı. İşte bunun ardından Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! **De ki: Cezası bundan,** yani iman edenlerin üzerinde bulundukları şeyden **daha kötü olanı size haber vereyim mi?** Onlar "kimmiş onlar?" diye sorunca O, şöyle buyurmuştur: **Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği kimselerdir**… Niteliği böyle olan kişi, müminlerin hallerinden çok daha kötüdür. Bu niteliklerin hepsine sahip bulunanlar onların içindeydi, Allah'ın gazap edip lanetlediği kimseler. Yani Allah Teâlâ -yaptıkları kötülükler sebebiyle- onların özlerini, tabiat olarak özlerin en çirkinine ve en vahşisine çevirdi.

---

354 el-Mâide, 5/59.

355 el-Mâide, 5/58.

Yahut tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme, bazı rivayetlerde zikredildiği gibi, onların, müminleri kastederek “dünyada ve âhirette onlardan daha az nasibi olan bir din mensubunu vallahi bilmiyoruz” şeklindeki sözlerinden sonra nâzil olmuştur. Ehl-i Kitap, dünyanın da âhiretin de kendilerinin olduğunu iddia ediyor, müslümanların ise ne dünyası vardı, ne de âhireti. Bütün noksanlıklardan münezzeh ve yüce olan Allah da şöyle buyurmuştur:
Ey Muhammed! **De ki: [§]Cezası bundan daha kötü olanı size haber vere-** 264
yim mi? Kimmiş o? dediklerinde de şöyle buyurdu: **Allah’ın lânetlediği ve gazap ettiği kimselerdir.** Lânetlenen kişi (mel‘ûn), her türlü hayırdan uzaklaştırılan kimsedir. **Onlardan bir kısmını çevirdi**, yani onların özünü maymun ve domuz özüne çevirdi. Bu, aklen de yaratılış tabiatı itibariyle de en kötü ve en vahşi özdür. **Tâgūuta tapan kimseler,** yani şeytana tapan kimselerdir. **İşte bunlar, yeri daha kötü olanlardır,** yani Cenâb-ı Hak dünyada onların özlerini yeryüzünün en çirkin özüne çevirmesi itibariyle buna çevirmediği kişilerden daha kötü konumdadır. Çünkü insanlar müminlerden herhangi birinin zikredilen bu öze çevrildiğini görmemiştir, halbuki öncekilerden pek çoklarının özlerinin de yaratılış tabiatı çirkin ve rahatsız edici böyle bir öze çevrildiğini biliyorlar.

Yahut bu âyet, vukû bulan, fakat bizim bilmediğimiz bir halden sonra nâzil olmuştur.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi?** Onlar Allah’ın lânetlediği, gazap ettiği, tâgūta tapan ve bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği kimselerdir; onların bir kısmını maymuna çevirmiş, bir kısmını da eski cevherinde bırakmıştır. **İşte bunlar, yeri daha kötü olanlardır,** yani dünyada ve âhirette. **Doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır,** yani tutulan yol ve benimseyen yol açısından. Olayın mahiyetini en iyi bilen Allah’tır.

وَاِذَا جَٓاؤُ۫كُمْ قَالُٓوا اٰمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهٖۜ
وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

61. “Size geldiklerinde ‘İman ettik’ derler. Oysa onlar inkârla girmiş, yine onunla çıkmışlardır. Allah onların neler gizlemiş olduklarını daha iyi bilir.”

Size geldiklerinde ‘İman ettik’ derler. Oysa onlar inkârla girmiş, yine onunla çıkmışlardır. Bu ilâhî kelâmın Yahudiler hakkında geldiği söylendiği

gibi münâfıklar hakkında geldiği de belirtilmiştir. Münâfıklar hakkında gelmiş
265 olması daha münasiptir. Rivayet edildiğine göre onlar, [§]Hz. Peygamber'in yanına geliyor, ona uyduklarını gösteriyor, kitaplarında kendisinin nitelik ve özelliğini gördüklerini haber veriyor, fakat içlerinde bunun aksini saklıyor ve kendisiyle alay ediyorlardı. İşte bu durumdan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar inkârla girmiş, yine onunla çıkmışlardır.** Yüce Allah, onların inkâr ederek yanına geldiklerini Peygamber aleyhisselâma haber vermektedir, çünkü kendileri bu sözleri alay olsun diye söylüyor ve onunla yanından çıkıyorlardı. Bu âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair bir kanıtlama vardır. Çünkü bu ilâhî beyan, onların gizledikleri şeyleri haber vermektedir, bunu da Peygamber'in o bilgiyi, gaybı bilen Allah'tan almış olduğunu bilsinler diye yapmaktadır; gaybı Allah'tan başka kimsenin bilmediğini onlar da kabul ediyorlardı. **Allah onların neler gizlemiş olduklarını daha iyi bilir,** yani içlerinde gizledikleri küfrü ve alay amacını daha iyi bilendir.

وَتَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاَكْلِهِمُ
السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!"

Onlardan birçoğunun günaha girmede, haksızlık etmede ve haram yemede birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Burada **Onlardan birçoğunu görürsün** ifadesinin, onların krallarından ve halkından birçoğunu görürsün anlamına gelmesi muhtemeldir. **Günaha girmede ve haksızlık etmede birbirleriyle yarışırlar. Yani küfür ve aşırılığı söylemede.** Buradaki "udvân" (العدوان), kendileri için belirlenen sınırı aşmak demektir. Onlar aynı zamanda **Haram yemede de birbirleriyle yarışıyorlar.** Buradaki "suht" (السحت) kelimesine haram kılınan her şey veya hüküm verirken rüşvet almak anlamı da verilmiştir. Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rüşvet küfür demektir, suht ise kardeşinin ihtiyacını sultana götürmek ve onun yanında yemektir[356]. Bu konuyu daha önce zikretmiştik[357].

---

356 İbnu'l-Münzir, Mesrûk'tan şöyle rivayet etmiştir: Ömer b. Hattâb'a şöyle dedim: Bir konuda hüküm verirken rüşvet yemek âyetteki suhttan sayılır mı ne dersin? Hayır, o küfürdür, diye cevap verdi. Suht, ancak Sultan nezdinde değeri ve itibarı olan bir adamın, başka bir adamın Sultan tarafından karşılanması gereken ihtiyacını, kendisine bir hediye vermeden yerine getirmemesidir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 81).

357 bk. el-Mâide, 5/44.

لَوْلَا يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَاَكْلِهِمُ
السُّحْتَۜ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Bâri din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür!"

[Kötülüğe Mani Olmayanın Durumu]

Yukarıdaki âyetin hemen ardından Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi geti-
rerek, onların yaptıklarına mani olmadıkları için din adamlarını ve âlimleri
azarlamakta, [§]işlenen çirkin günaha onları da eşit bir şekilde ortak etmekte- 266
dir; tâ ki günah ve mâsiyeti işleyenle ona rıza gösteren ve onu engellemeyenin
aynı günaha eşit olarak ortak oldukları bilinsin. Bu âyet, gayri meşrû davranışa
engel olmayanın onu işleyen kişi kadar günahkâr olacağına işaret etmektedir.
Din adamları ve âlimler diye tercüme ettiğimiz rabbânî ve ahbâr kelimelerini
daha önce açıklamıştık[358].

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌۜ غُلَّتْ اَيْد۪يهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُواۢ بَلْ
يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِۙ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَٓاءُۜ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ مَٓا اُنْزِلَ
اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًاۜ وَاَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ
اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۜ كُلَّمَٓا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُۙ وَيَسْعَوْنَ
فِي الْاَرْضِ فَسَادًاۜ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٦٤﴾

64. "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Onların arasına kıyâmete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık. Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar; Allah ise bozguncuları sevmez."

---

358 bk. el-Mâide, 5/44.

Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Hasan-ı Basrî, "bu Yahudilerin sözüdür" dedi; yani Allah'ın eli, bize azap etmekten alıkonmuş ve engellenmiştir[359]. Nitekim onlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[360] demişlerdi. **Asıl kendi elleri bağlanmıştır,** yani âhirette onları elleri zincirlerle boyunlarına bağlanacaktır. **Aksine O'nun iki eli de açıktır,** mağfiret için de azap için de açıktır; dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Onlar, **Allah'ın eli bağlanmıştır** demeleri ile, elin ve bağlanmanın hakikatini kastetmeyip O'nu cimrilikle nitelemiş ve şöyle demişlerdir: O, cimriliği sebebiyle kendisinde bulunan şeyleri vermemiştir. Allah Teâlâ bundan münezzeh, pek münezzehtir[361].

Diğer bazı âlimler de şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Yahudilere bol bol rızık vermişti, bu sayede onlar insanların en zengini ve en varlıklısı olmuştu. Onlar -salavatların en üstünü üzerine olsun- Muhammed aleyhisselâm hakkında
267 Allah'a isyan ettikleri, onun nübüvvetini inkârla karşıladıkları,[§]Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük edip küfre çevirdikleri zaman Yüce Allah da onlara verdiği rızıklardan bazılarını kıstı. İşte o zaman, **Allah'ın eli bağlanmıştır** dediler. Onlar bununla, "eli boynuna bağlanmıştır" dememiş, onlardan rızkı kestiği, daha önce verdiği gibi vermediği için demişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ, bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma"[362]. Burada sözlükteki anlamı değil, başkalarına yardımda bulunmama mânasındaki cimrilik yasaklanmıştır. Buna göre **Allah'ın eli bağlanmıştır** meâlindeki ifade cimrilikten kinâyedir ve onunla nitelendirmek olup gerçekten elin bağlanması mânasında değildir. *Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Bu yoruma göre **Asıl kendi elleri bağlanmıştır** ifadesi de aynı yoruma bağlıdır; yani yahudilerin elleri yardımdan çekilmiş olup kendileri, cimrilik ve elleri sıkı olmakla nitelendirilmiştir. **Aksine O'nun iki eli de açıktır,** Allah'ın nimetleri her tarafa yayılmıştır, O, dilediğine bol bol vermekte, dilediğine de kısmaktadır. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafına göre âyet "bel yedahu bestân" (بل يداه بَسْطَان) şeklindedir[363]. Ferrâ da şöyle demiştir: "ve vechun mebsûtun, vec-

359 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 238; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 180.

360 el-Mâide, 5/18.

361 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 300; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 113.

362 el-İsrâ', 17/29.

363 Kurtubî şöyle demiştir: "İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati (بل يداه بَسْطَان) şeklindedir. Bunu Ahfeş rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "yedün bestatün" (يَدٌ بَسْطَةٌ) ifadesi "açılmış, yayılmış el" demektir (Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân,* VI, 240; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 181).

hun bestatün" (وَوَجْهٌ مَبْسُوطٌ، وَجْهٌ بَسْطَةٌ) denilir ve her iki lafız da aynı mânaya ge-
lir[364]. Şunu da belirtmek gerekir ki Allah'a nispet edilen ve el anlamına gelen
"yed" kelimesinden yaratıklara nispet "el" mânası anlaşılmaz; zaten Kur'ân-ı
Kerîm'de ele sahip olması mümkün olmayan bazı varlıklara aynı kelime nispet
edilmiştir; onlardan biri de şudur: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arka-
sından yaklaşabilir"[365]. Burada Kur'ân'a izâfe edilen "el"den yaratıkların eli ile
aynı anlama gelmez. Bundan dolayı Allah'a izâfe edilen elden anlaşılan şeyin
yaratıklar için anlaşıldığı gibi olması caiz değildir. Görmez misin ki Cenâb-ı
Hak şöyle buyurmuştur: "Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerin-
den dolayıdır!"[366]; "Kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[367], bu iki âyetteki
el kelimesi ile bizzat elin kendisi anlaşılmaz. [§]"Bu, [azap dünyada] elleri- 268
nizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır"[368] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir;
yaptıkları şeylerin ele nispet edilmesi, elle yapıldığı, onunla verildiği ve kaza-
nıldığı içindir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah ve
Resûlü'nün önüne geçmeyin"[369] buyurmaktadır. Herkesin bildiği gibi bu âyette
geçen el kelimesi ile bizzat elin kendisi kastedilmemiştir, fakat zikrettiğimiz
üzere ona izâfe edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Denilmiştir ki onlar **Allah'ın eli bağlanmıştır** dedikleri için azap edilmişlerdir. Lânet, sözlükte kovmak demektir, sanki Allah şöyle buyurmaktadır: Onlar Allah'ın rahmetinden kovulmuş, söyledikleri söz yüzünden rahmete ulaşmaktan ebediyen ümitlerini kesmişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Bu âyet, onların bu hâl üzere öleceklerini, asla iman etmeyeceklerini haber vermektedir, nitekim o hâl üzere ölmüşlerdir. Bu da Resûlullah'ın (s.a.) nübüvvetine dair bir delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun… kuşkusuz arttıracaktır. Bu âyet iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki Allah'ın sana Kur'ân'ı indirmesi **onlardan**, yani Yahudilerden **birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır.** Şöyle de denilmiştir: **Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğu için kuşkusuz arttıracaktır,** yani onların kitaplarında var olduğu halde gizlemiş oldukları Hz. Peygamber'in niteliklerini ve yine kitapla-

364 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 215.
365 Fussılet, 41/42.
366 el-Hac, 22/10.
367 eş-Şûrâ, 42/30.
368 Âl-i İmrân, 3/182.
369 el-Hucurât, 49/1.

rında tahrif edip değiştirdikleri hükümleri. İşte bunlar **onların azgınlığını ve inkârcılığını arttıracaktır.** Buradaki tuğyân kelimesinin sürekli mâsiyet anlamına geldiği de söylenmiştir. **İnkârcılığını arttıracaktır,** yani Kur'ân'a yönelik inkârcılıklarını arttıracaktır. Şöyle denilmiştir: Tuğyân düşmanlık ve belirlenen sınırı aşmak anlamına gelir.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Kur'ân azgınlığı ve inkârı arttırmadığı halde âyetteki azgınlığı arttırma fiilinin Kur'ân'a nispet edilmesinin anlamı nedir?

Buna şu cevap verilir: Fiillerin bazı şeylere nispet edilmesi, üç anlama gelir. Biri, fiilin hakikatının kendisine ait olması, diğeri çeşitli hâllerine nispet edilmesi, öbürü de fiilin oluşumuna sebep olması açısından nispet edilmesi. Bu âyette fiillerin Kur'ân'a nispet edilmesi, onlardaki azgınlık ve inkârın kendilerindeki küfür halinin Kur'ân'ın inzâli sayesinde ortaya çıkması sebebiyle-
269 dir. Bunun örnekleri şu ilâhî beyanlardır: **[§]**"Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu"[370]. Aslında Hz. İbrahim döneminin inkârcıları hakikatte kimseyi saptırmamışlardı, fakat İbrahim aleyhisselâmın muhatapları onlar sebebiyle saptıkları için sapma fiili kendilerine izâfe edilmiştir. "Dünya hayatının aldattığı kişiler"[371] meâlindeki âyet de bunun gibidir. Aslında dünya hayatı kimseyi aldatmaz, fakat dünyanın duyuları olsaydı onun ortaya koyacağı depdebe insanı aldatırdı.

Onların arasına kıyâmete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık. Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: **Onların arasına saldık**, yani Yahudilerle hıristiyanların arasına; Yahudi Hıristiyanı, Hıristiyan da Yahudiyi sevmez. Başkaları da şöyle demiştir: **Onların arasına**, yani Yahudilerin arasına, çünkü Yahudiler çeşitli mezheplere ve farklı arzulara sahiptir. Bazıları "Üzeyir Allah'ın oğludur"[372] diyordu bazıları da teşbih inancını savunuyordu. Evet onlar farklı inançlara sahiptir, aralarında var olduğu zikredilen ihtilaflar sebebiyle aralarında düşmanlık ve kin yerleşmiştir.

---

370 "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin" (İbrâhim, 14/36).

371 el-En'âm, 6/70.

372 "Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur, dediler" (et-Tevbe, 9/30).

Şimdi Cenâb-ı Hakk'ın, Yahudilerin arasına düşmanlık sokma fiilini kendisine nispet etmesi iki sebebe bağlı olabilir: Ya düşmanlığın oluşumunda kendisine ait bir fiilin bulunması, yahut da düşmanlığa sebep olmasından olur. Düşmanlık fiilinin oluşumunda O'nun bir etkisi olamaz, çünkü bu onların fiilidir; keza düşmanlığa sebep olması da caiz değildir, zira onun sebebi ihtilaftır, ihtilaf ise onların kendi fiilleridir. Bu iki şeyden hiçbirinin Allah için düşünülemeyeceği anlaşılınca, O'na başka bir hususun nispet edilmesi gerekir; o da şudur: Allah, onların talebi üzerine düşmanlık fiilini ve düşmanlık sebebini yaratmıştır. *Başarıya ulaşmak ve hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Burada Cenâb-ı Hak **onların arasına düşmanlık** saldığını zikretmiş, başka bir âyette ise onların birbirlerinin dostu olduğunu zikretmiştir: "Yahudileri ve hıristiyanları velî edinmeyin. Onlar birbirlerinin velîleridir"[373]. Bu iki farklı ifade nasıl telif edilebilir?

[§]Buna şu cevap verilir: "Onlar birbirlerinin velîleridir" ifadesi, dinin **270**
aslında, yani küfürde birbirlerinin dostudurlar demektir. Ama onların arzularının ve mezheplerinin farklılığından dolayı aralarında düşmanlık vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ın **aralarına düşmanlık ve kin** saldığını haber vermesinde Resûlullah'a (s.a.) olan lütfuna işaret vardır. Şayet yahudiler tek bir mezhebe sahip olup aralarında ihtilaf ve düşmanlık bulunmasaydı bu, Resûl-i Ekrem için daha zor bir durum meydana getirir ve aralarında ikamet etmesini zorlaştırırdı. Fakat aralarında anlaşmazlığın çıkmasıyla Yüce Allah Resûlullah'a lütufta bulunmuştu, zira O, bu anlaşmazlık ve kargaşayı onların gevşemesine sebep kılmıştır; şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Birbirinize düşmeyin zayıflarsınız"[374].

Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanabilir. Biri, ne zaman Yahudiler Hz. Peygamber'e tuzak kurmuş ve onu öldürmeye karar vermişlerse, Cenâb-ı Hak, onu Peygamberine haber vermiştir; böylece onlar hilelerini gerçekleştirememiştir. İkincisi, ne zaman Resûlullah'a (s.a.) karşı savaşa yeltenmiş ve bunun için toplanmışlarsa, Allah Teâlâ onların birlikteliklerini dağıtmış ve kendilerini bozmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

373 el-Mâide, 5/51.

374 el-Enfâl, 8/46.

Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar. Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanabilir. Biri, bozgunculuk çıkarmak için gerçek anlamda ayakları üzerinde yürümeleridir. Bundan maksat, müslümanlarla savaşmak ve kâfirlerden yardım almak içindir. İşte bu, yeryüzünde bozgunculuk yapmaktır. İkincisi, onlar Resûlullah'ın (s.a.) nitelik ve özelliğini gizlemeleri, kendi kitaplarında bulunan nübüvvet ve risâletinin alâmetlerini tahrif etmeleri ve insanları Kur'ân'da nâzil olan metnin gayrısına davet etmeleridir. İşte yeryüzünde bozgunculuk yapmaya gayret göstermek budur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Allah ise bozguncuları sevmez. Evet O, bozgunculuğu sevmez ve ona razı olmaz.

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْكِتَابِ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَاَدْخَلْنَاهُمْ جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٦٥﴾

65. "Şayet Ehl-i Kitap iman edip günahtan sakınma çabası göstermiş olsalardı, kuşkusuz biz de kötülüklerini yüzlerine vurmaz ve onları nimeti bol cennetlere koyardık."

Azîz ve celîl olan Allah insanlara cömertlerin en cömerdi muamelesini yapmıştır; şöyle ki onlara bağışlamayı, küfür halinde iken işledikleri kötülükleri ve Allah hakkında söyledikleri çirkin sözleri -şayet iman edip kötü-
271 lüklerden sakınırlarsa- yüzlerine vurmayacağını vâdetmiştir. [§]Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[375] meâlindeki âyet-i kerîmede buyurmuş olduğu şeydir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, kişinin tövbe edip günah fiillerden vazgeçtiği, pişman olup bütün yaptıklarını terk ettiği ve daha önce yaptığı kötülüklerin hayra çevirilmesini temenni ettiği takdirde geçerlidir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[376] buyurmaktadır. Çünkü böyleleri daha önce yaptıkları kötülüklerden pişman olmuş ve o haldeki davranışlarının şerre değil hayra dönüştürülmesini temenni etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

375 el-Enfâl, 8/38.

376 el-Furkān, 25/70.

وَلَوْ اَنَّهُمْ اَقَامُوا التَّوْرٰيةَ وَالْاِنْجِيلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ
لَاَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ اُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَث۪يرٌ
مِنْهُمْ سَٓاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

66. "Şayet onlar Tevrat'ı, İncil'i ve rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var; çoklarının yaptıkları işler ise pek kötüdür."

Şayet onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rableri tarafından onlara indirileni doğru dürüst uygulamış olsalardı. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Biri, **Şayet onlar Tevrat'ta, İncil' de ve onlara indirilen** Kur'ân'daki hükümlere göre amel etselerdi, âyette belirtilen nimetlerden mutlaka yararlanırlardı. Diğer bir ihtimal de şudur: **Şayet onlar Tevrat'ı ve İncil'i** nâzil olduğu gibi **doğru dürüst uygulamış olsalardı,** onlarda yaptıkları tahriflerden ve değiştirmelerden dönselerdi, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın nitelikleriyle özelliklerini ve ilâhî kitaplardaki hükümleri gizlemeselerdi, âyette zikredilen şeyler olurdu. *En doğrusunu Allah bilir*. Onlar müslüman oldukları takdirde darlığa düşeceklerinden korkuyorlardı. Bu hususu Cenâb-ı Hak şöyle beyan etmektedir: "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız, diyorlar"[377]. Ama Yüce Allah, onlar eğer iman eder ve şirkten sakınırlarsa, yaşayışlarının daha müreffeh olacağını haber vermektedir.

Göğün ve yerin türlü türlü nimetlerinden yararlanırlardı. Bu ilâhî beyan, gerçek anlamda nimetleri yemek anlamında değil, niteleme ve anlatımda bir mübalağa deyişidir. Meselâ "falan adam başından ayağına kadar nimet içindedir" denilir; bununla sözün hakikati kastedilmez, zenginlikle nitelemede mübalağa edilir. Fakat âyetteki lafzın gerçekten yemek anlamına gelmesi de
muhtemeldir. **[§]Ayaklarının altından** meâlindeki ifade ile, yerden çıkan ye- **272**
necek ve içecek şeyler kastedilmiştir. **Üstlerinden** anlamındaki sözle de ağaçlarda yetişen meyveler kastedilmiştir. Diğer bir yoruma göre ise **Üstlerinden** anlamındaki söz ile dağlar, **ayaklarının altından** anlamındaki sözle de yeryüzü kastedilmiştir. Bu ifadelerde dağlarda ve ovalarda yetişen her türlü bereketin onlar için olduğunu haber vermektedir. Şöyle de söylenmiştir: **Göğün**

---

377 el-Kasas, 28/57.

nimetlerinden yararlanırlardı, yani, Allah onlara bol bol yağmur gönderir, **ayaklarının altından,** yani, yeryüzü bereket getirir ve onlar için meyveler yetiştirir. Katâde şöyle demiş: Yeryüzü onlara yetiştirdiklerini, gökyüzü de bereketini yağdırırdı[378]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre var. Bu cümlenin iki şekilde açıklanacağı söylenmiştir. **İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre,** yani onlardan müslüman olanlar; **İçlerinde aşırılığa kaçmayan bir zümre;** yani Allah'ın kitabına yönelik olarak; onu tahrif etmemiş, değiştirmemiş, ondan hiçbir şeyi bozmamış ve yeryüzünde fesat çıkarmamışlardır. Ne var ki onlardan birçok kişi tahrif ve değiştirme yapmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا
بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

67. "Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez."

Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. *En doğrusunu Allah bilir ya*, kâfirler zümresi üç tabaka halindeydi[379]. Onların bir grubu şöyle diyordu: "Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!"[380]; "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin,
273 okunurken gürültü yapın"[381]. [§]Bazıları da Hz. Peygamber'i korkutuyor ve

---

378 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 305; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 115.

379 "Bazı mülhitler bu âyet hakkında laf etmişlerdir. 'Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun' cümlesini, bir insanın kölesine söylediği; mektubumu falancıya tebliğ et, eğer yapmazsan mesajımı iletmemiş olursun veya şu eve gir, eğer girmezsen girmemiş olursun, sözü ile aynı konumda görmüşlerdir. Bunlar hiçbir faydası olmayan sözlerdir. Bir insan kendisine verilen bir işi yapmadığı zaman onu yapmadığını herkes bilir. Fakat biz diyoruz ki: Tefsirciler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir, her görüşün de kendi çapında bir faydası vardır. Denilmiştir ki: Cenâb-ı Hak, kendisine indirilen her şeyi bütün kâfir gruplarına, her türlü ahvâlde ve her zaman tebliğ etmesini ona emretmiştir. Kâfirler de üç tabakadır…" (Ayrıca bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 226b).

380 es-Sebe', 34/31.

381 Fussılet, 41/26.

öldürmek için kendisine tuzak kuruyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı”[382] buyurmaktadır. Bir kısmı da bu işten vazgeçmesi ve kendilerini mensubu olduğu dine davet etmemesi için ona kadınlar ve mal teklif ediyordu. İşte onlar belirttiğimiz gibi üç kategoride bulunuyordu. Allah Teâlâ ise ona mesajını insanlara iletmesini emretmekte, kâfirlerin kendisini öldürmek için kurdukları tuzakların ona engel olamayacağını ve onların hilelerinden korkmamasını söylemekteydi. Çünkü insan şu sebeplerle kendisine verilen görevi yerine getirmekten vazgeçer: Öldürüleceğinden endişe etmesi, sevgi ve dostluğa ulaşma arzusu, üçüncüsü de yalan söylemekle itham edilmesi ve bu sebeple rencide olması. Azîz ve celîl olan Allah ise Peygamber aleyhisselâma, öldürülmekten veya söylediklerinin yalanlanmasından yahut da dostluk talebinin bitmesinden korksa bile Allah’ın kendisine indirdiklerini insanlara tebliğ etmesini emretmiştir. Yani hiçbir şey, Allah’ın sana indirdiklerini tebliğ etmekten kendini alıkoymasın, diye buyurmaktadır. Yahut bu âyetteki emir, önceki zamanlarda olduğu gibi şimdi de devam etmelidir. Yahut Allah’ın kendisine indirdiği emirleri tebliğ etmekle emrolunması, beyan ederek tebliğ etmesi anlamındadır, yani indirilen âyeti tebliğ ettiğin gibi sana gelen beyanı da tebliğ et. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “İstisnâsız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın”[383]. Yüce Allah, ilâhî ahkâmı milletine beyan etmesi için her peygamberi kendi milletinin dili ile gönderdiğini haber vermektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Rabbinden sana indirileni tebliğ et, yani Cenâb-ı Hakk’ın senin 274
risâletine alâmet ve nübüvvetine delil kıldığı âyetleri, delil ve kanıtları tebliğ et, tâ ki böylece kesin deliller onları sorumlu kılsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Yani seni öldürmeleri ve tuzak kurmalarından korkarak sana indirileni tebliğ etmezsen, sanki baştan beri ilâhî mesajı tebliğ etmemiş gibi olursun. Allah Teâlâ, ilâhî mesajı insanlara tebliğ etmeyi can korkusu yüzünden olsa bile terk etmesi halinde Peygamberini (s.a.) mazur saymamaktadır. O, kalbi imanla dolu olduğu halde küfre zorlanan ve canından korktuğu için küfrü kabul ettiğini söylemesi mubah görülen kimse gibi değildir. Yüce Allah, Peygamberine (s.a.), can korkusu taşısa bile ilâhî mesajın tebliğini terk etmesini mubah görmemiştir. *En*

382 el-Enfâl, 8/30.
383 İbrâhim, 14/4.

doğrusunu Allah bilir ya, ilâhî mesajı tebliğ etmek kalp ile değil dil ile ilgili bir iştir, imanın ise dil ile değil kalp ile alakası vardır. Dolayısıyla kişi küfre zorlandığında, kalbi imanla dolu olması halinde küfrü kabul ettiğini söylemesi mubah görülmüştür. Fakat ilâhî mesajı tebliğ etmenin dilden başka bir yolu yoktur. Bundan dolayı ölüm korkusu olsa bile tebliğin terki mubah görülmemiştir. Bu, talak ve köle âzât etme konusunda zorlanan kişi hakkında söylediklerimize delil oluşturur. Böylesinin boşamayı veya köle âzât etmeyi dile getirdiği takdirde işleme konulur, çünkü bunlar kalple değil dil ile ilişkilidir. Hülâsâ icbar altında kalma, kalbi değil de dili ilgilendiren bir hususta ise geçerliliği ortadan kalkmaz, biraz önce temas ettiğimiz risâlet gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer bunu yapmazsan. Yani ilâhî mesajı yeni dönemde tebliğ etmezsen, geçmiş zamanda da tebliğ etmemiş sayılırsın. Yahut önceleri tebliğ ettiğin gibi yeni gelen vahiyleri açıklamazsan, inen âyeti önceleri tebliğ ettiğin gibi gerekli olan açıklamayı da mesajı iletmemiş olursun. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Muhammed’in Nübüvveti]

275 **[§]Allah seni insanlardan koruyacaktır.** Bu âyet-i kerîmede Hz. Peygamber’in risâletinin delili vardır, çünkü Allah Teâlâ onu insanlardan koruyacağını haber vermektedir, netice de böyle olmuştur. Demek ki O, bu bilgiyi Allah’tan almıştır. Cenâb-ı Hakk’ın “Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!”[384] meâlindeki beyan da bunun gibidir. O (Hûd aleyhisselâm) kâfirlerin ortasında “haydi hepiniz bana tuzak kurun” dediği halde onların tuzaklarından kendisine hiçbir şey gelmemiştir. Bu da onun Allah Teâlâ sayesinde vukû bulduğunu gösterir. Hz. Âişe’den (r.a.) rivayet edildiğine göre: Resûlullah (s.a.) görevini yapan insanlar tarafından korunuyordu, **Allah seni insanlardan koruyacaktır** meâlindeki âyet gelince şöyle buyurmuştur: “Artık evlerinize gidebilirsiniz, çünkü Allah beni insanlardan koruyacaktır.” Bunun üzerine onlar da dağıldılar[385].

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتّٰى تُق۪يمُوا التَّوْرٰيةَ
وَالْاِنْج۪يلَ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَز۪يدَنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ

384 Hûd, 11/55. Bu âyet-i kerîme Hûd aleyhisselâmla ilgilidir.

385 Tirmizî, “Tefsîr”, 5; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 307-308; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 118.

مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَاْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

68. "De ki: 'Ey Ehl-i Kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i ve rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) ***doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir.' Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Kâfirler topluluğu yüzünden üzülme."***

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Siz Tevrat'ı, İncil'i doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir. Daha önce söylenen bir söz veya ileri sürülen bir iddia olmadan bu şekilde söze başlanmaz. Âyet-i kerîme de onların yaptıklarına dair bir açıklama bulunmamaktadır. Muhtemelen onların arasında kendilerinin Allah'ın dini ve velâyeti üzerinde bulunduklarını iddia edenler bulunuyordu; ayrıca şöyle diyenler: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[386]; "Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek"[387]. Ve benzeri kendilerine nispet ettikleri arzu ve iddialar. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Peygamberine (s.a.) şöyle emretmektedir: **De ki: Siz Tevrat'ı, İncil'i ve rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Tevrat'ı, İncil'i doğru dürüst uygulamadıkça** meâlindeki beyan şu anlama gelir: **[§] Tevrat ve İncil'de** tahrif 276
ettiğiniz, değiştirdiğiniz ve tebdil ettiğiniz şeyleri **düzeltmedikçe**, nâzil olan kitapların hepsini aynı seviyede görüp iman etmedikçe. Başkaları da şöyle demiştir: **Tevrat'ı ve İncil'i doğru dürüst uygulamadıkça,** yani onlarda bulunan ahkâmı tasdik edip kabul etmedikçe. İbn Abbâs (r.a.) bu ilâhî beyanı şöyle açıklamıştır: **Tevrat ve İncil'de** bulunan hükümlerle amel etmedikçe, yani orada yer alan Hz. Muhammed'in (s.a.) nitelik, özellik ve peygamber olarak gönderileceği hükmüyle amel edip, onu gizlemeden insanlara açıklamadıkça. Bu yorum ve daha önce söylediklerimiz aynı anlama gelir. **Rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı),** diğer peygamberlerinize gönderilen kitapları (uygulamadıkça), yani diğer peygamberlere gönderilen bütün kitapları da doğru dürüst uygulamadıkça. Çünkü bütün peygamberlere ve bütün kitaplara iman etmedikçe peygamberlerin ve kitapların bir kısmına inanmanın faydası yoktur.

---

386 el-Mâide, 5/18.

387 el-Bakara, 2/111.

Bazıları şöyle demiştir: **Siz Tevrat'ı, İncil'i doğru dürüst uygulamadıkça tuttuğunuz yol yol değildir,** meâlindeki beyandan bundan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın "Rabbinden sana indirileni tebliğ et"[388] anlamındaki âyetle Peygamberine (s.a.), kendisine indirileni insanlara tebliğ etmekle emretmiş olduğu şeydir.

Rabbinden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır. Biz bunu daha önce açıklamıştık[389]. Bazıları da şöyle demiştir: **Sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır,** meâlindeki ilâhî kelâm ile Kur'ân'daki recim ve kısas kastedilmiştir[390]**.**

Kâfirler topluluğu yüzünden üzülme. Yani onların inkâr etmelerine üzülme. Bu ifade şu ilâhî beyanlara benzemektedir: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[391]; "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[392].

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِؤُنَ وَالنَّصَارٰى مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ 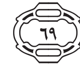

277 **[§]*69. "İman edenler, yahudiler, Sâbiîler ve hıristiyanlar,*** (bunlardan) ***Allah'a ve âhiret gününe inanıp dünyaya ve âhirete yararlı işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değillerdir."***

İman edenler. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Onlar dilleriyle inanıp kalpleriyle iman etmeyenlerdir[393]. Bazıları da, onlar peygamberlerin bir kısmına iman edip Yahudi ve hıristiyan diye kendilerini isimlendirmeyenlerdir. **Yahudiler, Sâbiîler ve hıristiyanlar.** Bunların kimlerden ibaret olduğunu daha önce açıklamıştık[394].

---

388 el-Mâide, 5/67.

389 bk. el-Mâide, 5/64.

390 bk. el-Mâide, 5/41.

391 eş-Şuarâ, 26/3.

392 Fâtır, 35/8.

393 Bunu İbn Abbâs'ın (r.a.) sözü olarak kaynaklarda bulamadım. Ancak Sevrî'den rivayet edilmiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VI, 200).

394 bk. el-Bakara, 2/62.

(Bunlardan) Allah'a ve âhiret gününe inananlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şöyle olmalıdır: Farklı dinlere ve mezheplere bağlı olsalar da, Allah'a ve âyette belirtilen hususlara inanırlarsa, kâfir iken yaptıklarından dolayı **onlara korku yoktur.** Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[395]**. Onlar üzülecek de değillerdir.** Allah'ın kendilerine vereceği mükâfatı kaybetme üzüntüsünü yaşamayacaklardır, yani onları kaybetmeyeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ اَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنٖى اِسْرَٓاءٖيلَ وَاَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ رُسُلاً كُلَّمَا جَٓاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُهُمْ فَرٖيقًا كَذَّبُوا وَفَرٖيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Andolsun biz İsrâiloğulları'ndan kesin söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler."

Andolsun biz İsrâiloğulları'ndan kesin söz almıştık. Cenâb-ı Hak, insan türünün tamamından söz almış ve bunu diğer yaratıklara değil kendilerine özel kılmıştır, çünkü onların her birine -yaratılışının gereği- Rabbinin birliğini bilme özelliği vermiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, fakat onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi"[396]. Sonra, Allah Teâlâ bu âyette beşer cinsinden özellikle İsrâiloğulları'nı belirtmekte; **Onlara peygamberler göndermiştik** meâlindeki beyanla, onlara kendi cinslerinden peygamberler göndererek aldığı sözlerin faziletine dikkat çekmektedir. Onlar da sanki bu sözleri kabul etmişlerdi; şu beyanlarında görüldüğü üzere: "Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim, eğer namazı dosdoğru kılarsanız…"[397]; "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[398]. Bu, Allah tarafından kendilerine verilen bir vâd, onlar tarafından da Allah'a verilen bir söz idi. Cenâb-ı Hak, onlar verdikleri sözde dururlarsa kendisinin de vâdini yerine getireceğini haber vermiştir.

395 el-Enfâl, 8/38.
396 el-Ahzâb, 33/72.
397 el-Mâide, 5/12.
398 el-Bakara, 2/40.

278 **[§]Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse, bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler.** Bu ilâhî kelâmda İsrâiloğullarının, kendi arzu ve hevalarına uymaları sebebiyle bütün peygamberlerin getirdikleri dine muhalif kaldıklarının delili vardır. Peygamberler farklı zamanlarda gelmiş olsalar da, onların hepsi de insanları aynı dine davet etmişlerdir.

Bir kısmına yalancı dediler, bir kısmını da öldürdüler. Onların bir kısmı peygamberlere yalancı demiş, bazıları da onları öldürmüştür. Şu kadar var ki onlar tarafından bir öldürme olayı gerçekleşmişse, O, resûllere değil, nebîlere yönelik olmuştur, çünkü Allah Teâlâ "Elbette biz elçilerimize (resûllerimize) yardım ederiz"[399] buyurmuştur; O, burada, resûllerine yardım edeceğini haber vermektedir; öldürme olayının gerçekleştiği yerde ise Allah'ın yardımı yok demektir. **Bir kısmını da öldürdüler.** Yani, öldürmeye kastettiler. Bu hususu daha önce açıklamıştık[400].

وَحَسِبُوا اَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ
عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

71. "Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir."

Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sandılar. Cenâb-ı Hak, onların gelmeyeceğini zannettikleri felaketin ne olduğunu açıklamamıştır. Müfessirler de bu konuda farklı görüşlere sahip olmuştur. Bazıları şöyle demiş: Bu, içinde şiddet bulunan imtihandır. Onlar peygamberlerin, aykırı bir imtihan göreviyle kendilerine gelmeyeceğini sanmışlardı. Aksine peygamberler, İsrâiloğullarını, ortaya attıkları nefsânî arzulara aykırı olan fiilleri yapmak üzere tutulmaları için geldiler. Bazıları da şöyle demiştir: **Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sandılar,** yani onlar peygamberleri yalanlamak ve onları öldürmeye teşebbüs etmeleri sebebiyle kendilerine helâk ve azabın gelmeyeceğini sandılar. İbn Abbâs (r.a.), şirk inancının oluşmayacağını sandılar, dedi[401]. Şöyle de denilmiş-

---

399 el-Mümin, 40/51.

400 bk. el-Bakara, 2/87 ve Âl-i İmrân, 3/21.

401 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 312. Taberî, 72. âyetin tefsirinde şöyle der: "Bu, Allah tarafından gelen bir haberdir; Cenâb-ı Hak, başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanan

tir: **Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sandılar,** yani onlar peygamberleri yalanlamakla ve onları öldürmekle bir bela ve kıtlığa uğramayacaklarını sandılar; **[§]Kör kesildiler,** yani doğru yolu görmez oldular. **Sağır kesildiler,** 279
yani hidâyet çağrısından faydalanmadıkları için kulakları onu duymaz oldu. **Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu** ve başlarındaki belayı kaldırdı, fakat onun kaldırılmasından sonra tövbe etmediler. **Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler,** meâlindeki âyetin, şu âyetler konumunda bulunması da muhtemeldir. “Biz kitapta İsrâiloğulları’na şöyle bildirmiştik: ‘Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz’… Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik”[402]. Bir kez tövbe ettiler, sonra döndüler, sonra yine tövbe ettiler. İşte, **Kör ve sağır kesildiler, sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu, sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler** meâlindeki beyanın anlamı da budur.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْمَسٖيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسٖيحُ يَا بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّٖى وَرَبَّكُمْ اِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَاْوٰيهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ اَنْصَارٍ ﴿٧٢﴾

İsrâiloğullarının başına gelen felâketlerin bazısını belirtmektedir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Onları imtihana tutup sınadığım, fakat kendilerinin bozduğu anlaşmam şuydu: Benden başkasına kulluk yapmayacaksınız, benden başkasını Rab edinmeyeceksiniz, benim vahdaniyetimi kabul edeceksiniz ve kulum Meryem oğlu Îsâ’ya itaat edeceksiniz. Îsâ’yı ben yarattım ve pek çok peygamberin elinde gerçekleştirdiğim mûcizeleri onun elinde de gerçekleştirdim. Fakat onlar küfre düşüp onun Allah olduğunu söylediler…” (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VI, 313).

402 “Biz kitapta İsrâiloğulları’na şöyle bildirmiştik: ‘Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.’ Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi. Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik, servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık. Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik” (el-İsrâ’, 17/4-7).

72. "Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir, diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. Oysa Mesîh, 'Ey İsrâiloğulları! Benim de rabbim sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' demişti. Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Zâlimlerin yardımcıları da olmayacaktır."

Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir, diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir. [Bu âyet-i kerîmeyi iki şekilde yorumlamak mümkündür. Birincisi] buradaki **inkâr etmişlerdir** meâlindeki ifade, "Îsâ'yı inkâr etmişlerdir" anlamına gelebilir, çünkü onların, "Îsâ Allah'ın oğludur" sözlerine karşılık, Îsâ'nın; **Ey İsrâiloğulları! Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin** demesi, onları yalanladığını gösterir. Ayrıca "Kuşkusuz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O'na kulluk edin"[403] ve "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi"[404] meâlindeki âyetler de aynı anlama işaret etmektedir. Bu âyetlerde Hz. Îsâ (s.a.), Allah'ın kulu olduğunu, ilâh olmadığını, Allah'ın oğlu da olmadığını haber vermektedir. Allah böyle şeylerden pek yücedir. İkincisi, "onlar bildiklerini inkâr etmişlerdir" anlamına da gelebilir; çünkü onlar Hz. Îsâ'nın (s.a.) Meryem'in oğlu olduğunu bilmişler ve kendisi için Meryem oğlu Îsâ diye isim vermişler, fakat arkasından da "o Allah'tır" veya "Allah'ın oğludur" demişlerdi. Şayet o Meryem'in oğlu ise ulûhiyet niteliği onda nasıl bulunabilir? Annesinin ulûhiyet hakkı yoksa, -an-
280 nesi Îsâ'dan daha önce gelmiştir- [§]sonra gelenin ulûhiyet hakkı naslı olur? Fakat onlar akılsızlıklarından dolayı böyle demişlerdir. Cenâb-ı Hak bu tür niteliklerden yüce, pek yücedir.

Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır. Yüce Allah bir insana cenneti haram edince, onun varacağı yer cehennemden ibaret olur.

[Hz. Îsâ'ya Neden Mesîh Denilmiştir?]

Îsâ aleyhisselâma Mesîh denilmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle der: O, bereketle sıvazlandığı için bu ismi almıştır[405], deccâla da Mesîh denilmiştir, çünkü lânetle meshedilmiştir. Mesîh isminin mesheden (mâsih) anlamına geldiği de söylenmiştir. Faîl vezninin fâil mânasına gelmesi itibariyle bu da mümkündür. Hz. Îsâ (s.a.) hastayı, körü ve cüzzamlıyı eliyle meshederek iyileştirirdi, ölüyü meshederek diriltirdi. Bu ve benzeri özelliklerinden dolayı ona Mesîh

403 Âl-i İmrân, 3/51.
404 Meryem, 19/30.
405 İbrâhim en-Nehaî ve Saîd'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 270.

denmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Faîl vezninin mef'ûl mânasına gelmesi de mümkündür; nitekim yaralanmış kişiye "cerîh" (جريح), maktûle de "katîl" (قتيل) denilir. Bunların hepsi mümkündür.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذٖينَ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ ثَالِثُ ثَلٰثَةٍ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّٓا اِلٰهٌ وَاحِدٌ
وَاِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ
اَلٖيمٌ ﴿٧٣﴾

73. "Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır."

Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuşlardır. [Birinci delil]**,** buradaki **kâfir olmuşlardır** ifadesi bilmelerine rağmen kâfir olmuşlardır demektir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın gerçek tanrı olduğunu biliyorlardı; peki O Allah ise nasıl olur da Allah üç unsurdan biri olur? Onlar, "O Allah'tır" dedikleri zaman, artık ortada ikincisi ve üçüncüsü yoktur; böyle bir iddia aklî bir çelişkidir. İkincisi, onlar gökleri ve yeri Allah'tan başkasının yarattığını iddia etmekte, kendilerini de Allah'tan başka birinin yarattığını söylemektedir. Sözünü ettiğimiz bu varlıkları O'ndan başka biri yaratmadığına göre nasıl başkasına ilâh diyorlar? Kesinlikle kendisinden başka ilâh olmayan Allah bunları yaratmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hâlbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur** buyurmaktadır. Yani onlar da Allah'tan başka hiçbir tanrı bulunmadığını bilmekte, fakat bu konuda inatçılık ve kibir göstermektedir.

Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, yani yukarıda söylenen şeylerden vazgeçmezlerse, **böylece kâfir olanlar elem verici bir azaba çarptırılacaklardır.**

اَفَلَا يَتُوبُونَ اِلَى اللّٰهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٧٤﴾

[§]***74. "Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi?*** 281
Allah çok bağışlamakta, çok esirgemektedir."

Hâlâ Allah'a tövbe edip O'nun bağışlamasını dilemeyecekler mi? Yani şirke dair söylediklerinden dolayı? Eğer tövbe ederlerse Allah çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. Bu, "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[406] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ اِلَّا رَسُولٌۚ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَاُمُّهُ صِدّ۪يقَةٌۜ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَۜ اُنْظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ انْظُرْ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. İkisi de yiyip içen birer insandı. Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl saptırılıyorlar!"

Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Bu âyet-i kerîmede her iki grubun (Yahudilerle hıristiyanların) aleyhine delil vardır. Onlar sanki iki grup gibiydiler; biri onun peygamber olduğunu inkâr ediyor, diğeri de onun rab ve ilâh olduğunu ileri sürüyordu. Allah Teâlâ onun Meryem'in oğlu olduğunu söylemektedir, Meryem'in oğlunun ilâh olması mümkün değildir. İkincisi, Cenâb-ı Hak onun **sadece bir peygamber olduğunu, ondan önce de** -yani Îsâ'dan önce de- **peygamberlerin gelip geçtiğini,** onların da mûcizeler ve deliller getirdiklerini haber vermektedir. Önceki ümmetlerden hiçbiri, peygamberlerin ilâh olduğunu söylememiştir, Îsâ'nın peygamber olduğuna dair mûcizeler ve deliller getirmesine rağmen siz onun ilâh olduğunu nasıl söylersiniz?

[Hz. Meryem'e Neden Sıddîka Denilmiştir?]

Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır. Denilmiştir ki o, her türlü ahlâksızlıktan tertemiz saliha bir kadındı. Bazıları âyetteki "sıddîka" (صديقة) kelimesinin nebîlere benzer bir anlam taşıdığını söylemişlerdir. Cebrâîl aleyhisselâm ona gelip "Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabbin tarafından gönderilmiş bir elçiyim"[407] dediğinde, tıpkı nebîler ve resûller melekleri tereddütsüz tasdik ettikleri gibi Meryem de onu tasdik etmişti. Diğer insanlar ise ancak peygamberlerin haber vermesiyle melekleri

---

406 el-Enfâl, 8/38.

407 Meryem, 19/19.

tasdik ederler. Meryem ise kendisinin melek ve elçi olduğunu söyleyen Cibrîl'i tasdik etmişti. Bundan dolayı ona **Sıddîka** ismi verilmişti. *En doğrusunu Allah bilir*. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede ifade buyurduğu gibi, her müminin sıddîk olduğu da söylenmiştir: "Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler, var ya, işte onlar Rableri katında sıddîklar mertebesindedirler"[408].

[§]İkisi de yiyip içen birer insandı. Bu ifade iki açıdan hıristiyanların 282
aleyhine delildir. Birincisi, açlık onların ikisine de galip geliyor ve onlar açlığı giderme ihtiyacını duyuyordu. Kendisine açlığın galip geldiği biri nasıl ilâh olabilir? İkincisi, onlar yemeğe ihtiyaç duyup yediklerinde, doygunluk karınlarını boşaltmaya kendilerini mecbur ediyor ve dolayısıyla en çirkin ve en pis yere gitmeleri gerekiyordu. Böyle yerlere gitmeye mecbur edilen biri ilâh olamaz. Allah Teâlâ bütün bunlardan yüce, hem de pek çok yücedir.

Bak, âyetleri onlara nasıl açıklıyoruz. Âyetler, daha önce zikredilen ve onlara karşı ileri sürülen deliller olup birincisi, onun Meryem'in oğlu olmasıdır. Başkasının oğlu olan biri ilâh olamaz.

İkincisi, Hz. Îsâ'nın resûl olmasıdır. Daha önce de peygamberler gelmiş, onlar da mûcizeler ve deliller getirmişler, fakat hiçbiri kendisinin Rab ve ilâh olduğunu iddia etmemiştir.

Üçüncüsü o yemek yiyordu, başka bir şeye muhtaç olan biri ilâh olamaz.

Dördüncüsü, yemek yiyen kişi, onun eziyetini gidermek ve bunun için de en pis bir mekâna gitmek zorundadır. Konumu bundan ibaret olan biri Rab olamaz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, hıristiyanların bu konuda ileri sürdükleri görüşlere, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmeden daha fazla, daha açık ve daha güçlü bir şekilde susturan bir âyet Kur'ân'da bulunmamaktadır.

Sonra bak nasıl saptırılıyorlar. Yani bak, nasıl tekzîb ediyorlar? Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Yu'fekûn" (يؤفكون), çevriliyorlar ve hak yoldan saptırılıyorlar demektir. Birini bir şeyden alıkoyduğunda "efektehu" (أَفَكْتَهُ) denilir. Yağmur tanesi yeryüzünden engellendiğinde "ufiketi'l-ardu" (أُفِكَتِ الأرضُ) denir[409]. Cenâb-ı Hak da "Bu sözlerle saptırılanlar doğru yoldan saparlar"[410] buyurmuştur. İbn Abbâs (r.a.) "Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir"[411] anlamına gelen âyeti **[§]**"ve zâlike efekehum ve 283

---

408 el-Hadîd, 57/19.

409 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 174-175.

410 ez-Zâriyât, 51/9.

411 el-Ahkâf, 46/28. Bu, şâz kıraâttir. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 29. Mütevâtir olan kırâat (وذلك إِفْكُهُمْ ومَا كَانُوا يَفْتَرُون) şeklindedir.

mâ kanû yefterûn" (وذلك أَفَكَهُمْ ومَا كَانُوا يَفْتَرُون) şeklinde okumuş ve kelimeye onları saptırdı anlamı vermiştir; onları saptırınca da doğru yoldan çevirmiş olur. Ebû Avsece şöyle demiştir: Bana göre "ifk" kelimesi haktan çevirmek anlamına gelir. Aslında "ifk" yalan demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Yu'fekûn" (يُؤْفَكون) haktan çevriliyor ve döndürülüyorlar demektir[412]. Bu kelimeye, yalan dolanla aldatılıyorlar mânası da verilmiştir[413].

قُلْ اَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللّٰهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٧٦﴾

76. "De ki: Allah'ı bırakıp da size zarar da veremeyen yarar da sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz! Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

De ki: Allah'ı bırakıp da size zarar da veremeyen yarar da sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz! Yani eğer onlara karşı gelirseniz size **zarar veremeyen**, itaat ettiğiniz takdirde de **yarar sağlayamayan varlıklara mı kulluk ediyorsunuz?** Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Allah size bir fayda vermek istediği takdirde **size zarar vermeye gücü yetmeyen**, şayet size zarar geldiği takdirde **fayda sağlamaya gücü yetmeyen,** yani bu zararı sizden gideremeyen **varlıklara mı kulluk yapıyorsunuz?**

Allah her şeyi işitmektedir, yani Îsâ'yı Allah'a nispet ettiğinizi işitmektedir. **Her şeyi bilmektedir,** yani Allah'tan başkasına kulluk yaptığınızı bilmektedir. Buradaki **işitmektedir** (السميع) kelimesi, duanızı kabul etmektedir mânasına, **bilmektedir** (العليم) lafzı da niyetlerinizi bilmektedir anlamına da gelebilir.

قُلْ يَٓا اَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُٓوا اَهْوَٓاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَاَضَلُّوا كَث۪يرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَٓاءِ السَّب۪يلِ ﴿٧٧﴾

412 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 145.

413 Krş. İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, "أفك" md.

77. "De ki: Ey Ehl-i Kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfî istek ve arzularına uymayın."

De ki: Ey Ehl-i Kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Cenâb-ı Hak, dinde aşırılığa gitmeyi yasakladığı bu hitabı Ehl-i Kitab'a yapmıştır. Bunun gibi "Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin"[414] meâlindeki âyet-i kerîmede de Allah Teâlâ müşriklere hitap etmemiştir. Çünkü Ehl-i Kitap, kendilerinin daha önceki nebîlerin ve resûllerin dinine bağlı olduklarını iddia ediyordu; Yüce Allah onlara dinde aşırı gitmeyi yasaklamıştır. Buradaki "ğuluv" (الغلو) kelimesi, belirlenen haddi aşmak, ifrata kaçmak ve eleyip sık dokumak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, fakat Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: İlâhlığı ve Rablığı Allah'tan başkasına nispet ederek ve O'ndan başkasına kulluk yaparak dinde belirlenmiş sınırı geçmeyin. Müşriklere gelince, onlar güzel gördükleri her şeye tapar, çirkin gördüklerini de terk ederler, dolayısıyla
onların bağlandıkları bir din yoktur. [§]Ehl-i Kitap ise nebîlerin ve resûllerin 284
dinine bağlı olduklarını iddia ederler. Bundan dolayı âyetteki hitap da onlara yöneliktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha önce kendileri sapıtan kişiler, yani onların önderi. *En doğrusunu Allah bilir*. **Birçoklarını da saptıran,** yani bağlılarını. **Onlar yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluktur,** hidâyet yolundan uzaklaşan bir topluluk.

لُعِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ بَنٖٓى اِسْرَٓائٖيلَ عَلٰى لِسَانِ دَاوُدَ وَعٖيسَى
ابْنِ مَرْيَمَ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ

78. "İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı."

İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Bazı âlimler şöyle demiştir: Onlar bütün dillerde lânetlenmişlerdir. Hz. Mûsâ (s.a.) döneminde Tevrat'ta, Hz. Dâvûd (s.a.) döneminde Zebûr'da, Hz. Îsâ (s.a.) döneminde İncil'de ve peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm -salavâtların en üstünü, selâmların en kâmili kendisine olsun- döneminde de Kur'ân'da lânetlenmişlerdir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görü-

---

[414] en-Nisâ, 4/171.

şüdür[415]. Şöyle de denilmiştir: Onlar, haddi aşmaları sonunda peygamberlerin bedduası ile maymun ve domuz suretlerine çevrilmişlerdir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Domuz ve maymun türü, yaratılışları insan sûretinden çıkarılıp domuz ve maymun şekline çevirilen o insanların neslindendir. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: O neslin soyu kesilmiştir[416]. Burada sözkonusu edilen lânetin aslı kovmaktır, onlar sanki Allah'ın rahmetinden kovulmuşlardır. Lânetin, Hz. Dâvûd'un (s.a.) kullandığı dile tahsis edilmesi ihtimal dâhilindedir, çünkü onda sertlik ve katılık mevcuttu. Silâhları ve savaş aletlerini kullanan oydu. Îsâ aleyhisselâm ise yumuşak ve merhametli bir zattı. İşte bu iki peygamberin lâneti, onların Allah'ın koyduğu sınırları aşmaları ve Rablerine isyan etmelerine bağlı olduğu bilinsin diyedir; zaten onlar buna layıktırlar ve cezayı hak etmişlerdi. Bundan dolayıdır ki onların, yani peygamberlerin bedduası, -peygamberlerin onlara yaptığı bedduayı kastediyorum- kabul edilmişti.

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾

285 **[§]*79. "İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi!"***

İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "İsrâiloğulları günaha düştükleri zaman, âlimleri onlara bunu yasakladı, fakat onlar bu işten yine vazgeçmediler. Sonra âlimleri de onlarla birlikte oturdular, birlikte yediler-içtiler. Allah da onların kalplerini birbirine karıştırdı, **İsyanları ve haddi aşmaları yüzünden, Dâvûd'un ve Meryem oğlu Îsâ'nın diliyle onlara lânet etti."** Abdullah [b. Mesûd] der ki: Sonra arkaya yaslanmış olan Resûl-i Ekrem doğrulup oturdu ve şöyle dedi: "Hayatım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, onları gerektiği şekilde önleyip hakka döndürmedikçe, siz de asla (sorumluluktan kurtulamazsınız)!"[417] Ebû Ubeyd bu son cümleye, onları hakka çevirmedikçe diye anlam vermiştir[418]. Başkaları da bunu, onları yenmedikçe diye açıkladı.

---

415 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 317; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 126.

416 Bu iki rivayeti de İbnu'l-Münzir tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 185). Ancak İbn Abbâs'tan bunun aksi de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 330; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 184-185).

417 İbn Mâce, "Fiten", 20; Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5.

418 Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Garîbu'l-hadîs*, I, 241-242.

تَرٰى كَث۪يرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ
اَنْفُسُهُمْ اَنْ سَخِطَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Onlardan birçoğunun inkârcıları dost edindiklerini görürsün. Onların önceden kendileri için hazırladığı şey, yani Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötü bir sonuçtur! Hem de onlar azapta sürekli kalacaklardır."

Onlardan birçoğunun inkârcıları dost edindiklerini görürsün. Buradaki **onlardan birçoğu** meâlindeki beyanıyla münâfıkların, **inkârcıları dost edindiklerini görürsün** beyanıyla da Yahudilerin kastedildiği söylenmiştir, çünkü Yahudiler Resûlullah'a (s.a.) ve ashâbına karşı inatçılık yapıyordu. **Onlardan birçoğu** beyanıyla Yahudilerin, **inkârcıları dost edindiklerini görürsün** meâlindeki ifadeyle de Arap müşriklerinin ve diğerlerinin kastedildiği de söylenmiştir. Onlar Resûlullah'la müminlere düşmanlık gösteriyor ve onların aleyhine müşriklere yardım ediyordu. Aslında bunu her iki grup da yapıyordu. Bunların dışında şöyle bir ihtimal de ileri sürülmüştür: **Onlardan birçoğu,** yani Resûlullah'ın döneminde bulunanların birçoğunun, **İnkârcıları dost**
edindiklerini görürsün, [§]yani onların geçmişlerini ve reislerini dost edin- 286
diklerini görürsün; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey Ehl-i Kitap hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfî istek ve arzularına uymayın"[419]. İşte bunlar, onları dost edinmiş ve onların arzularına uymuşlardı.

Onların önceden kendileri için hazırladığı şey, yani Allah'ın onlara gazap etmesi ne kötü bir sonuçtur! Yani **Onların önceden kendileri için hazırladığı şey**'den maksat, Allah'ın kendilerine gazap etmesidir.

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالنَّبِيِّ وَمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ اَوْلِيَٓاءَ
وَلٰكِنَّ كَث۪يرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

81. "Eğer onlar Allah'a, peygambere ve ona indirilene iman ediyor olsalardı o inkârcıları dost edinmezlerdi; fakat onların birçoğu yoldan çıkmışlardır."

---

[419] el-Mâide, 5/77.

Eğer onlar Allah’a ve peygambere iman ediyor olsalardı. Yani bu konuda yapılan iki yorumdan birine göre eğer münâfıklar, diğerine göre de Yahudiler Allah’a ve peygambere iman ediyor olsalardı, demektir. Yani onlar Resûlullah’ı (s.a.) doğrulayıp iman etmiş ve ona indirilen Kur’ân’ı tasdik etmiş olsalardı onları dost edinmezlerdi. **Onları dost edinmezlerdi,** yani dinde, yahut da yardımda bulunmakla destek vermekte. **Fakat onların birçoğu yoldan çıkmışlardır.**

لَتَجِدَنَّ اَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا
وَلَتَجِدَنَّ اَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا الَّذ۪ينَ قَالُٓوا اِنَّا نَصَارٰى ذٰلِكَ
بِاَنَّ مِنْهُمْ قِسّ۪يس۪ينَ وَرُهْبَانًا وَاَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

82. “Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Yine, onlar arasında iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanların da, ‘Biz hıristiyanız’ diyenler olduğunu göreceksin. Çünkü bunların içinde (insaflı) ***keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”***

[Yahudilerin Hak Din Düşmanı, Hıristiyanlarınsa Yumuşak Kalpli Olmaları]

Kuşku yok ki iman edenlerin, insanlar içinde en amansız düşmanlarının Yahudiler ve şirk koşanlar olduğunu göreceksin. Bu âyetin farklı mânalara gelme ihtimali vardır. Cenâb-ı Hakk’ın, iman edenlere en şiddetli düşman olarak belirttiği yahudiler onların içinden özel bir grup olabilir. Resûlullah’a (s.a.) ve ashâbına yakın olan Yahudilerin, onlara en amansız düşman olduğu anlamına da gelebilir. Yahut bütün Yahudi milleti böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*, bunun sebebi, onların peygamberleri öldürmeleri ve yalanlamaları, Hz. Peygamber’e (s.a.) ve müminlere karşı savaşa girişmeleri, ayrıca Allah Teâlâ hakkında daha önce örneği görülmeyen en kaba sözleri söylemeleridir. Yahudiler O’nu cimrilik ve fakirlikle nitelemişlerdir. Nitekim Yüce Allah şöyle
287 buyurmuştur: “Yahudiler ‘Allah’ın eli bağlanmış’ dediler”[420] ve [§]“Yahudiler ‘Allah fakirdir, biz zenginiz’ diyorlar”[421] ve benzeri ifadeler. Onların amansız düşmanlıkları, kinleri ve kalplerinin katı oluşundandır. Benzer şekilde kendilerini Allah’ın dinine davet eden herkese karşı amansız düşman olan ve en katı

420 el-Mâide, 5/64.
421 Âl-i İmrân, 3/181.

kalpli olanlar Yahudilerdir. Hıristiyanlara gelince, onlardan hiçbiri Yahudilerin yaptığı gibi peygamberleri öldürmemiş ve onlara karşı savaşa girişmemiştir. Onların mezheplerinde savaş ve ölüm görülmediği gibi Yahudilerin söylemiş olduğu o vahşi sözler de yoktur. Bilâkis onlardaki yumuşaklık ve incelik o boyuta ulaşmıştı ki, sonunda bu hal onlara Îsâ aleyhisselâm hakkında söylemiş oldukları sözü söyletmiştir. Bu hal onları, Allah'ın Hz. Îsâ için takdir ettiği seviyenin o kadar üstüne çıkarmıştır ki, sonunda onu kulluktan çıkarıp Rablık mertebesine yükselttiler, bu sebeple de küfre girmiş oldular; yoksa onlar daha önce gönderilen peygamberlere ve kitaplara iman ediyordu. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **Çünkü bunların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler vardır** buyurmaktadır. Allah **onların içinde (insaflı) keşişler ve rahipler** bulunduğunu haber vermektedir. Buradaki **ruhban** kelimesi âbidler anlamına gelir. "Kıssîsîn" (قسيسين) kelimesinin de sıddîklar anlamına geldiği söylenmiştir. Buna mukabil Yahudilerde bunların hiçbiri yoktur. Bundan dolayı Hıristiyanlar, Yahudilerden daha sevgi dolu ve yumuşak kalpli insanlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette kendilerine işaret edilen kişiler özellikle belli bir kavim ise, O da nakledilen şu gruplar olmalıdır: Benî Kureyzâ ile Benî Nadîr Yahudileri de Resûlullah'a (s.a.) karşı savaşmaları için Arap müşriklerine yardım ediyor, onları destekliyor ve savaşa teşvik ediyordu. Onlar hiçbir peygambere ve kitaba inanmayanları bütün peygamberlere ve kitaplara iman edenlere karşı destekleyip yardım ediyordu. Bu, onların akılsızca davranmalarından ve müminlere karşı aşırı zorluklarından kaynaklanıyordu. Neticede Resûlullah (s.a.) onlarla savaşmış ve onları, bulundukları yerden Şam taraflarına sürgün etmiştir.

[§] Âyet-i kerîmede sözkonusu edilen kötü kavim eğer Resûlullah'ın (s.a.) 288
ve müminlerin yakınında bulunan kimselerle ilgili ise Medîne'de yaşayan Yahudiler olmalıdır. Onlar Allah'ın Resûlüne karşı savaşmak için Mekkeliler'le anlaşma yapmışlardı. Kendileri müslümanlara karşı Mekkeliler'in casusları ve haber toplayıcılarıydı. Hiçbir nakilde buna benzer bir şeyin hıristiyanlar tarafından yapıldığından söz edilmemektedir. Bu sebeple onlar sevgi açısından müminlere daha yakındı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı müfessirler şöyle demiştir: Onlardan iman edenler, sevgide müslümanlara Yahudilerden daha yakındı. Bu ifadenin özü "mümin, sevgide müminlere karşı kâfirlerden daha yakındır" şeklinden ibaret olup yeni bir fikir içermez.

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾

83. "Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman hakikate dair bilgileri bulunduğundan dolayı gözlerinden yaşlar boşaldığını görürsün. Derler ki: Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz."

Peygamber'e indirileni dinledikleri zaman gözlerinden yaşlar boşaldığını görürsün. Yani Resûlullah'ın (s.a.) vasfını ve özelliğini dinledikleri zaman onun gelişinden memnun kalarak büyük bir sevinç gösterirler. Sevinç çok şiddetli ve kalp de çok mutlu olduğunda bazan insanda gözyaşı döktürür. **Gözlerinden yaşlar boşaldığını görürsün** ifadesi, kendi kavimlerine yönelik üzüntüden dolayı da olabilir. Zira, kendilerine tebliğ edilen nübüvvet alâmetleri ve risâlet izleri onlara da tebliğ edildiği halde neden iman etmemişlerdir? Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenler"[422]. Evet onlar harcayacak bir şey bulamadıkları için gözyaşı döküyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Derler ki: Rabbimiz! İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle beraber yaz. Denilmiştir ki: Burada bizi nebîler ve resûllerle beraber; yine denilmiştir
289 ki: [§]Muhammed aleyhisselâmın ashâbı ile beraber. Bunların ikisi de aynı şeydir. Bazı rivayetlerde bu âyetin Necâşî ve arkadaşları hakkında nâzil olduğu belirtilmiştir[423]. İncil'i bilenlerden Müslüman olan kırk kişi hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir; bunların bir kısmı Habeşistan'dan, bazıları da Suriye'den gelmişti. Onlar Hz. Peygamber'den (s.a.) Kur'ân'ı dinlemiş, bu, Îsâ hakkında söylediğimiz sözlere ne kadar benziyor! diyerek gözyaşı dökmüş ve onu tasdik etmişlerdi. İşte bu âyet onlar hakkında gelmiştir[424]. Biz, bu olayın nasıl vukû bulduğunu ve âyetin kimler hakkında geldiğini bilmemekteyiz, çünkü âyette

---

422 "Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de, 'Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden gözyaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur" (et-Tevbe, 9/92).

423 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 1-2, 5; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 129.

424 Bu anlamda pek çok rivayet vardır, ancak bazılarının Suriye'den geldiklerinden söz edilmemiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 4-6; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 130).

herhangi bir açıklama yoktur. Onların Kur'ân'ı şiddetle arzulamaları ve duydukları büyük sevinç dışında, bizim onları bilmeye de ihtiyacımız yoktur.

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَٓاءَنَا مِنَ الْحَقِّۙ وَنَطْمَعُ اَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٤﴾

84. "Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim?"

Allah'a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim? Burada yer alan "hak" (الحق) kelimesi Resûlullah veya Kur'ân yahut da her ikisi de olabilir.

Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesidir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Natma'u" (نطمع) biliriz anlamına gelir. Yani Allah'a ve bize gelen hakka iman ettiğimiz takdirde Allah'ın bizi cennete sokacağını biliyoruz. Bu kelimenin ümit etmek anlamına geldiği de söylenmiştir; yani Rabbimizin bizi erdemliler topluluğunun dinine koyacağını ümit ediyoruz. Erdemliler diye tercüme ettiğimiz "es-sâlihîn" (الصالحين) kelimesi, daha önce de kaydettiğimiz gibi nebîler ve resûller mânasına gelebilir, Muhammed aleyhisselâmın ashâbı anlamına da gelir.

فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٨٥﴾

85. "Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. İşte iyi davrananların mükâfatı budur."

Böyle söylemelerine karşılık Allah onları ödüllendirdi. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de yaptığı güzel övgülerle onları dünyada ödüllendirdi, kendileri kıyâmet gününe kadar anılacaklar ve övülecekler; âhirette ise cennetle ve nimetleriyle ödüllendirilecekler. **İşte iyi davrananların mükâfatı budur.** Burada "iyi davranan" anlamına gelen "el-muhsin" (المحسن) kelimesi, sanki günahlardan sakınan, her türlü hayrı ve güzel şeyleri yapan kişi demektir; kötülüklerden sakınma ve iyilikleri yapma şeklindeki iki ameli gerçekleştiren kişi. Müttaki (المتّقى) de, özellikle günahlardan ve kötülüklerden sakınan insandır.

وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَحٖيمِ ﴿٨٦﴾

290 [§]***86. “İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktir.”***

Bazıları “cahîm”in (الجحيم) cehennemin büyük bölümünün ismi, diğer bazıları da cehennemin alt tabakalarından birinin adı demiştir, “se‘îr” (السعير) kelimesi de böyledir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدٖينَ ﴿٨٧﴾

87. “Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.”

[Dünya Nimetlerinden Yararlanmanın Gereği]

Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın. Âyet-i kerîme helâl rızıklardan kaçınıp dünyadan el çekenleri reddetmektedir, çünkü Allah Teâlâ bize helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmamızı yasaklamıştır; dünyadan el çekenler ise onu haram saymaktadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “De ki: Allah’ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?”[425] Şunu da belirtmek gerekir ki Allah’ın bize helâl kıldığı temiz şeyleri haram saymakla, haram kıldığı kötü şeyleri helâl saymak arasında fark yoktur. Dünyadan el çekenler, kendilerini mahrum kıldıkları ekmeği ve suyu almak zorundadır, çünkü bu ikisi temiz olan şeylerin en temizidir. Görmez misin ki insan, diğer temiz şeyleri çok kullandığında bazan bıkar ve usanır, fakat ekmekten ve sudan usanmaz; bu da o ikisinin en iyi ve en güzel şeyler olduğunu gösterir. Ancak müslümanlar ekmek ile suyun dışında kalan yiyecekleri, başkalarını kendilerine tercih ederek kullanmayabilirler. Çünkü
291 kişilerde diğer yiyeceklere ihtiyaç doğabilir ama ekmek ile suya doğmaz. [§] Ekmek ile su her yerde mevcutken diğer temiz rızıkları ancak büyük gayret gösterenler bulur. Şayet müminler az bulunmaları sebebiyle diğer rızıkları almaktan kaçınırsa bunda problem yoktur.

---

425 el-A‘râf, 7/32.

Şunu da belirtmek gerekir ki Cenâb-ı Hak yiyecekleri, içecekleri ve meyveleri, canının çektiği ve olgunlaştığı zamanda yemesi amacıyla yaratmıştır. Bunları ilk tomurcuklandığı sırada yemek kendilerine helâl kılınmış değildir. Ancak olgunlaştıktan ve artık dökülecek konuma geldikten sonra almaları, ekmek yapmaları ve böylece lezzetin doruğuna varmaları helâl kılınmıştır. Bitkileri yerden ilk çıktığında yemek hayvanlara özgü kılınmıştır. İnsan için böyle özel bir durum öngörülünce, artık onu kendine haram etmek ve kendisine tanınan o özel ve üstün konumu yok saymak yakışık almaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer şöyle bir itiraz yapılırsa: İnsan, Allah'a şükretmekten aciz olduğundan biraz önce işaret edilen doyurucu hayat yerine basit bir yaşantıyı tercih eder.

Buna şu cevap verilir: Sözü edilen anlayışa uyulacak olursa kişinin kadınlarla evlenmemesi, ancak çok çirkin ve çok yaşlı olanla izdivaç yapması gerekir, çünkü ancak bu kadın onu ahlâksızlıktan koruyabilir. Şayet yaşlı ve çirkin olduklarıyla evlenip genç ve güzel olanları terketmekte züht hali yoksa arpa ekmeğini yemek, onun fırında pişmiş olmasını ve sofra kurulmasını terk etmekte de zâhitlik yoktur. Fakat kişi, lüks yemeğe rağbet etmesinin, kendisini helâl olup olmayışı konusunda şüphe etmeye sevkedecekse, insanın böyle bir kazanç yoluna girmemesi, kendisini ondan uzak tutması ve zaruri miktardaki yiyecekle yetinmesi gerekir.

Denilmiştir ki bu âyet-i kerîme, aralarında Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mesûd, Osman b. Maz'ûn, Mıkdâd ve Sâlim gibi şahsiyetlerin bulunduğu ashâb-ı kirâm -Allah hepsinden razı olsun- hakkında gelmişti. Bunlar, yiyecekleri ve
kadınları kendilerine haram kılmış [§]hatta erkeklik uzuvlarını kesmeye, kıl- 292
dan yapılmış elbiseler giymeye niyet etmişler ve mabetlere girip ruhban hayatı yaşamayı düşünmüşlerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bundan haberdar olunca Osman b. Maz'ûn'un (r.a.) evine gitmiş, onu evinde bulamayınca hanımına sormuş: "Osman ve arkadaşları hakkında bana gelen haber doğru mu?" Kadın, nedir o, ey Allah'ın Resûlü? diye sormuş. Hz. Peygamber kendisine gelen haberi söylemiş. Kadın, Resûl-i Ekrem'e yalan söylemek yahut kocasının hâlini ifşa etmek istemeyerek "Bunu sana Osman söylemişse doğru söylemiştir" demiş. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kocan geldiğinde kendisine şöyle de: Bizim Sünnet'imize uymayan ve bizim kestiklerimizi yemeyen bizden değildir." Osman ve arkadaşları geldiklerinde kadın Hz. Peygamber'in (s.a.) sözünü onlara anlatmış. Bunun üzerine Osman, "vallahi

bizim halimiz Resûlullah’a (s.a.) ulaşmış ve hoşuna gitmemiş” diye söylenmiş; artık onun hoşlanmadığı şeyi bırakmalıyız. Bu olay üzerine **Allah’ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın** meâlindeki âyet nâzil olmuş[426]. Bu olayın tam olarak nasıl cereyan ettiğini bilmiyoruz, fakat bu olay hakkında yukarıda söylediğimiz şeyler nakledilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖى اَنْتُمْ بِهٖ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88. “Allah’ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin ve iman etmiş olduğunuz Allah’ın yasaklarından sakının.”

Allah’ın size verdiği helâl ve temiz rızıklardan yiyin. Muhtemelen helâl tayyib, tayyib de helâl demektir. Allah Teâlâ aynı kavramı iki isimle adlandırmıştır, ikisi de aynıdır. Bunun yanında bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Allah’ın size verdiği şerîat ve dine göre helâl ve insan tabiatı açısından temiz olan rızıklardan yiyin; çünkü helâl ve haram olanı bilmek, ancak dinin
293 haber vermesiyle mümkündür. [§]Tayyib ise insan tabiatının temiz gördüğü şeydir. Bu âyette Allah Teâlâ’nın, temiz değil habîs olan şeyi de rızık olarak verdiğinin delili vardır; çünkü böyle olmasaydı âyette zikredilen helâl ve temiz olma şartının anlamı kalmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman etmiş olduğunuz Allah’ın yasaklarından sakının. Bu ilâhî beyanda âyetin müminlere hitap ettiğine yönelik delil bulunmaktadır, zira Allah, **İman etmiş olduğunuz Allah’ın yasaklarından sakının** buyurmakta, “eğer mümin iseniz” gibi bir ifade kullanmayıp, mutlak olarak onları mümin diye nitelemektedir. Bu, Allah’ın onları böyle isimlendirmesinin caiz olduğunu gösterir. **Allah’ın yasaklarından sakının** ve Allah’ın size helâl kıldığı şeyleri haram kılmayın, o Allah ki ona iman etmektesiniz; çünkü helâl ve haram kılan sadece O’dur, O’nun dışında kimse helâl ve haram kılamaz.

---

[426] Bu rivayeti aynen kaynaklarda bulamadımsa da aynı muhtevada birçok rivayet mevcuttur. Bunlardan biri İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet edilmiştir: Bu âyet bir grup sahâbî hakkında gelmiştir, onlar şöyle diyordu: Erkeklik organlarımızı keselim, dünyevî arzularımızı terk edelim, ruhbanların yaptığı gibi yeryüzünde dolaşalım. Bundan haberdar olan Hz. Peygamber kendilerini çağırıp bu hususu sordu, onlar da, evet dediler. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Ama ben bazan oruç tutuyor bazan tutmuyorum, geceleri hem uyuyor, hem de ibadet ediyorum, kadınlarla da beraber oluyorum. Benim sünnetime uyan bendendir, Sünnet’imden ayrılansa benden değildir” (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VII, 10; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 139).

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فٖٓي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ
الْاَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكٖينَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ
اَهْلٖيكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرٖيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ
اَيَّامٍ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيْمَانِكُمْ اِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُٓوا اَيْمَانَكُمْ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾

89. "Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin orta seviyesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) ***yeminlerinizin kefâreti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz."***

[Yeminler ve Kefâretler]

Mesele: Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz diye başlayıp âyetin sonuna kadar devam eden ilâhî beyanda zikredilen meselelerin açıklanması hakkında âlimler farklı yorumlar yapmıştır. Bu yorumların hepsinde insanların bilmek ihtiyacında olduğu şeyler vardır. Şunu belirtmek gerekir ki fıkıh âlimleri öteden beri bu alandaki ilmî tartışmanın sona ermeyeceğini benimsemişler, bunun yanında bu tartışmaları dinleyen herkesin meselenin mahiyetini kavrayamayacağını da kabul etmişlerdir. Tartışma ve irdelemede bulunmanın şartlarından biri de irdelenen konuda fikir sahibi olmak, onu araştırmak, anlayanlara ve açıklayabileceklere sormak veya
önceden bilenlerin fikirleriyle karşılaştırmak icap etmektedir[427], [§]-zira bunu **294**
bilmekte kulağına gelen cümlenin mânasını açıklamak sözkonusudur- yahut da delil olabilecek diğer şeylere bakmak vardır. Çünkü ulaşılmasına imkân bulunmayan ve imtihana tâbî tutulan konuya dair açıklama bulunmayan bir hususta sınava çekilmek caiz değildir, çünkü bu takdirde muhal olan bir işin

[427] Yani ilâhî-dinî hükümleri oluşturan konularda fikir beyan ederken, bütün hükümleri anlayıp açıklamakla özellik kazanmış âlimlere başvurmaları gerekir. Ayrıca İslâm öncesi dinî ilim ve hükümlere ait naslarla da karşılaştırmaları gerekir; tâ ki naslardan kastedilen mâna ortaya çıkmış olsun.

yapılması emredilmiş olur, bu ise akıldan uzak olan bir durumdur. Aslında sem'î-naklî açıklama aklî açıklama çerçevesinde olabilir. Çünkü bilgilerin bir kısmı duygularla elde edilir, bir kısmına öğretim veya istidlâl ulaşılır, böylesi sem'î bilginin fonksiyonudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz. Cenâb-ı Hak, iki yerde yaptıkları yeminden dolayı insanları sorguya çekmeyeceğini beyan etmekte[428], fakat onun hangi yemin olduğunu ve neden sorguya çekmeyeceğini açıklamamaktadır, halbuki bunu bilmeye ihtiyaç vardır. Aslında burada sorguya çekme hakkı elinde olan Allah'ın, bir işten dolayı bağışlamayı lütfetmesi sözkonusudur. Hükmü duyan insanın kendisine şükretmesi için Allah'ın lütfettiğini bilme görevi bulunmaktadır.

Bilindiği üzere yemin, şayet talak ve köle âzâdı ile ilgiliyse, sahibi bundan sorumlu olur. Çünkü Hz. Peygamber'den (s.a.), üç şeyin ciddisinin de şakasının da ciddi olduğu rivayet edilmiştir: Talak, köle âzâdı ve nikâh[429]. Kasıtsız yemin eden de iki şeyin (şaka veya ciddi olmanın) ötesine geçemez. Bununla birlikte talak ve köle azat etme fiilini gerçekleştiren kişi yemine bağlı olarak yapmışsa şart aranmaksızın gerekli olur. Yeminde sorumluluğu kaldırmasında en büyük etken yemin yapmaktan çekinmektir. Şaka ve ciddi olması hali, talak ve köle âzâdı dışında da sözkonusudur, şu kadar var ki âyette bu konuda tafsilat verilmemektedir. Fakat açıkladığımız sem'î ve aklî delile dayanarak bu
295 hususun aslına vâkıf olmak gerekir. [§]Bununla birlikte bu konuda herhangi bir ihtilaf bilinmemektedir. Bu, Allah adına yapılan yeminlerdeki affı açıklığa kavuşturmaktadır. Yapılan yeminlerden dolayı sorumluluk terettüp edenle etmeyen buna göre düzenlenmiştir. Bu ise Allah'a yaklaştırıcı amellere yemin eden kişiye kefâretin gerektiğine delil getiren kişinin iddiasını çürütmektedir, Allah Teâlâ yeminde kefâreti gerekli kılmıştır. Fakat bu, ancak Allah adına yapılan yemin içindir, O'na (namaz ve oruç gibi) yaklaştırıcı (kureb) amellerle yemin ederek değil. Allah'a yaklaştırıcı amellerle yemin konumunda olsa bile bunda hiçbir şey gerekmez. Meselâ kişinin şöyle yemin etmesi gibi: "Köle âzâdı adına yemin ederim ki şöyle yapmayacağım", yahut "namaz adına, oruç

[428] "Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir" (el-Bakara, 2/225).

[429] Bu mânadaki rivayetler için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 115; Heysemî, *Zevâidu Müsnedi'l-Hâris*, I, 555; ancak bunların isnadları zayıf görülmüştür; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 90. Bu ifade, Ebu'd-Derdâ ve diğer sahâbîlerden mevkuf olarak da rivayet edilmiştir (bk. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 415; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 115). Meşhur olan rivayet, "…nikâh, talak ve ric'at (talaktan dönüş)" şeklinde olanıdır (İbn Mâce, "Talak", 13; Ebû Dâvûd, "Talak", 9; Tirmizî, "Talak", 9).

adına yemin ederim ki…" Şayet "Allah adına" demiş olsaydı kefâret gerekirdi. Anlaşılmış olmalıdır ki kefâretin gerekmesi ve sözün yemine dönüşmesi için onun adaklar konumunda olması gerekir. Allah ve Peygamber'i, yapılan adaklara vefa gösterilmesini emretmiştir, işte onlara yemin etmek de böyledir. Bu hususu açıklayan şeylerden biri de adamın "eğer şöyle yaparsa falanı öldüreceğine veya malını telef edeceğine" dair yaptığı yemindir. Bu yeminden dolayı ona hiçbir şey gerekmez. Buradan şu ortaya çıkmaktadır ki bu tür yeminlerde önemli hale gelen şey adaklarda gerekli olmasına bağlıdır. Böylesinin icabı başka değil gereğinin yerine getirilmesidir. Şu da var ki hadislerde Allah adına yemin etmek emredilmekle, başkası adına ise yasaklanmakla birlikte[430] yeminin hakkı sözüne vefa göstermektir. Adaklar başka bir şeyle yerine getirilmiş olamaz. Şu halde bu hükmün adak hakkında olduğu sabit olmuştur, bu sebeple de verilen söze vefâ göstermek gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu konuda asıl olan şudur: Allah'tan başkası adına yemin etmek ikiye ayrılır. Biri için hiçbir şey gerekmez. Diğeri ise şayet gerçekleşirse talak ve köle âzâdı gibi ismi zikredilen şeyin gereğini yapmak icabeder. Allah'a yakınlık çerçevesinde (namaz kılmak, oruç tutmak) yapılan yemin O'ndan başkası adına yapılan yemin olup biraz önce anlatılan hususların yerine getirilmesini gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Âyet-i kerîmede yer alan "lağv" (اللغو) kelimesinin anlamında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onun günah anlamına geldiğini söylemiştir, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey"[431]; "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[432]. Sonra bu anlamı verenler de ikiye ayrılmıştır. Birincisi, ilâhî beyanı şöyle yorumlanmıştır: İçinizde kesinleştirmeyip söylemekle kalan yeminlerinizi, Cenâb-ı Hak size günah yazmayacaktır. Hz. Âişe buna benzer bir beyanda bulunmuştur: "O, bir adamın 'hayır, vallahi öyle olmadı' demesidir"[433]. Ebû Bekir el-Keysânî el-Esam da *Tefsir*'inde aynı şeyi söylemiştir. Nitekim "Allah kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar"[434] meâlindeki âyet-i kerîme de bunu teyit etmektedir. Konuyla ilgili birinci yorum, kalbin yönelmeyip sadece dilde dolaşan fiili esas almıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* 296

430 İbn Ömer (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet etmektedir: "Azîz ve celîl olan Allah sizi babalarınız adına yemin etmeyi yasaklamıştır; binâenaleyh yemin edecek kimse ya Allah adına etsin veya sussun" (Buhârî, "Menâkıb", 4; Müslim, "Eymân", 4).

431 el-Vâkıa, 56/25.

432 Meryem, 19/62.

433 Buhârî, "Tefsir", 5/8; Ebû Dâvûd, "Eymân", 6.

434 el-Bakara, 2/225.

İkincisi, korunmasında günah bulunan yemine sadık kalınmamasını Cenâb-ı Hak sorgulamaz. Bunun delili de bu âyetin bağlantısı olan şu âyettir: "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı iyilik etmeye engel kılmayın"[435]. Sanki bu ikinci görüşün taraftarları şu yasak gelmeden önce yemin edenlerin onu koruyamayacağından endişe etmişlerdir. Günah olan şeyi korumaktan "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[436]. Bunun üzerine şu ilâhî beyan gelmiştir: **Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerinizi** -korunması günah olduğu takdirde- bozmaktan ötürü **sizi sorumlu tutmaz.** Bu, Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadîs-i şerifle aynı şeyi ifade etmektedir: "Bir şeye yemin eden kişi onun aksini yapmayı daha hayırlı görürse, (yeminini bozup) daha hayırlı gördüğü şeyi yapsın, yemini için de kefâret versin"[437]. **Fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar,** meâlindeki de buna göre anlaşılmalıdır. Müminin, Rabbini tâzim için yaptığı yeminden sorumlu tutulma ihtimali yoktur, fakat eğer o korunması günah olan bir şeyse **bilerek yaptığı yeminini** korumaktan dolayı sorumlu olur. Şayet günah yoksa buna, **Yeminlerinize bağlı kalın** hükmü devam eder. *En doğrusunu Allah bilir*. Saîd b. Cübeyr de âyetin tefsirinde aynı görüşü benimser[438].

Bazıları da şöyle demiştir: "Lağv" (اللغو),oyun gibi gerçek olmayan şeydir.
297 "Gürültü yapın"[439] meâlindeki ilâhî beyan da bu anlamdadır; [§]inkârcılar bir şeyin hakikatini ortaya çıkarmayı değil, gürültü ve konuşma ile ortalığı karıştırmayı istiyorlardı. "Orada boş söz işitmezler"[440], meâlindeki âyet de böyledir, yani orada bâtıl ve anlamsız söz işitmezler, aksine her işittikleri söz haktır ve hikmettir.

Şimdi, lağv kelimesine iki yorum yapılmıştır. Birincisi, yukarıda açıklandığı gibi kalbin yönelmesi olmadan dilde yapılan yemindir. İkincisi, kişinin doğru olduğunu zannettiği, fakat gerçekte doğru olmayan bir şeye doğrudur diye yemin etmesidir. Nitekim âyetin tefsiri hakkında İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî'den de böyle rivayet edilmiştir[441].

---

435 el-Bakara, 2/224.

436 en-Nahl, 16/91.

437 Müslim, "Eymân", 11-18; Tirmizî, "Nüzûr", 6; Nesâî, "Eymân", 15, 16.

438 Bunu Abd b. Humeyd ve Ebu'ş-Şeyh Saîd b. Cübeyr'den rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 150).

439 "İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız" (Fussılet, 41/26).

440 Meryem, 19/62.

441 Bunu Abd b. Humeyd, Ebu'ş-Şeyh ve diğerleri, Katâde ve Mücâhid'den rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 150, 151).

Âyet-i kerîme hakkındaki ilk yorum kabul edilirse, o zaman âyetin özellikle günah olan şeyin kaldırılmasına yönelik olduğu anlaşılır. Bu Saîd b. Cübeyr'in belirttiği yorumdur. Kefârete gelince, bu konudaki merfû hadiste belirtildiği üzere kefâret verilmesi gerekmektedir, ayrıca yeminini bozmak ve sözünde durmamak da bunu gerektirmektedir. Bu konum her iki hususta da vardır, bundan dolayı her iki halde de kefâret verilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte hata ettiği veya kasten yaptığı yeminler için de, kendisini kefâretten kurtaracak istisnâ delili bulunmadığından yine kefâret vermesi gerekir. Bu, kefâretin yaptığı yemini bozduğu için gerekli olduğunu gösterir. Yahut da yaptığı iş ile yemini karşılaştırıldığında, adına yemin ettiği Allah'ı hafife almak anlamı ortaya çıktığı için [çünkü Allah adına yapılan yemin Allah'a tâzimi ifade eder, yeminini bozan da Allah'a tâzimi korumamış demektir] kefâret ödemesi icabeder; her ne kadar müslümanın, bu gibi şeyleri yapması sözkonusu değilse de [§]ona kefâret ödemesi emredilmiştir. Her iki yorumda da bu anlam var- 298
dır. Bundan dolayı her iki durumda da kefâret gereklidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer âyet ikinci yoruma göre ele alınacak olursa, tevilin iki yorumundan birine göre, o zaman hem günahla hem de kefâretle sorumlu tutulmaması gerekebilir. Bu yorumu açıklayan husus Cenâb-ı Hakk'ın her iki âyette de sorguya çekmeyi belirtmiş olmasıdır. Bunlardan biri kalplerin yönelmesi[442], diğeri de bilerek yapılmasıdır ki her ikisi de (kesbî) kasıt ve iradeyi ifade eder. Bununla sorumlu tutulmak, haklar ve kefâretler sebebiyle değil, yapılan şeyin günah olması sebebiyledir; çünkü bir şeye sadece kalbin yönelmesi sebebiyle kefâret veya gerekli görülen hak alınmaz; her ne kadar organlara ait fiillerde hakkı gerektiren hususlar varsa da; ama bu, kalp için sözkonusu değildir. Ne var ki sadece kalp yoluyla tâat ve mâsıyet meydana gelebilir. Şu âyet-i kerîme bunu ifade etmektedir: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz"[443]. Kalp günaha yönelirse kabul edilmez. Şunu da belirtmek gerekir ki herhangi bir hususta yemin etmek akit açısından günah sayılmaz, çünkü o, Allah'a tâzim anlamına gelir. Peygamberlerin de yemin ettikleri rivayet edilmiştir[444]. Anlaşılmış olmalıdır ki kefâret

---

442 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir" (el-Bakara, 2/225).

443 el-Ahzâb, 33/5.

444 Bunun örneklerinden biri Hz. İbrâhim'in (s.a.) diliyle yapıldığı bildirilen yemindir: "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!" (el-Enbiyâ, 21/57).

bilerek yapılan yeminler için sözkonusudur, kasıtsız yapılan yeminler için ise kefâret yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, insanı yeminden dolayı sorguya çekeceğini iki defa, sorguya çekmeyi de aynı şekilde zikretmesi bunu teyit etmektedir; şayet bir hal için sorumlu tutulmak sözkonusu olsaydı onun da bir defa belirtilmesi yeterli olurdu. Bu durum onun iki ayrı hâl olduğunu ifade etmektedir. Bağışlanma konusu da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu da var ki yemin âyetinde sorguya çekmenin şekli açıklanmıştır, fakat kalbin yönelmesi konusunda bir açıklama yoktur. Sorguya çekmenin beyan edildiği yerde affın bulunması, onun beyan edilmediği yerden daha gereklidir. Bu, sorguya çekmenin kefâretle kaldırılacağını göstermektedir. Şayet bu husus Saîd b. Cübeyr'in söylediği gibi olsaydı daha önce açıklaması yapılan şeyden dolayı kefâret gerekirdi. Bu nedenle, "âyete göre kefâret verilmesi daha önceliklidir" demekteyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

299 [§]Lağv'in kefâreti gerektirmeyen şeylerden olduğu sabit olunca, kişinin bu yolla Allah'a isyan etmediğinden böyle olma ihtimali vardır. Bir ihtimale göre de bunun sebebi, onun yemininin, bozulma olayı ile beraber veya ondan önce mevcut oluşuydu. Dolayısıyla ona yemin adı verilse bile gerçekte yemin değildir; aslında isimler, akitlerin mutlak olarak kullanıldığında fasit ve sahih olanlarının bulunması mümkündür. Fakat bunların hükümleri de maksatları da farklı olur. Eğer yapılan yeminde Allah'a isyan etme sözkonusu değilse, her yemin bozma olayında kefâret gerekmez. Uygulamada, yemin bozma işinde kefâret lazım gelmediği emrine uymak gerekiyorsa[445], yemin bozma fiili hata yoluyla uykuda, cinnet halinde veyahut yemin edenden başka birinin fiili ile meydana gelebilir, aynı hüküm bu haller için de geçerlidir. Çünkü insan başkasının yaptığı şeyle günahkâr olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"[446]. Buna göre o, Allah'a isyan etmediği için kefâret ödemez, fakat az önce zikrettiğimiz yorumdan dolayı öder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, bu anlam, yemn-i ğamûs denilen bilerek yalan yere yapılan yemin için de geçerlidir. Bu yemini yapana yemin kefâreti gerekmez, böylesine yaptığı cüretkârlığın ve Allah'a muhalefetin kefâreti gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

445 Müellif burada az önce geçen "Bir şeye yemin eden insan, onun aksini yapmayı daha hayırlı görürse…" meâlindeki hadîse işaret etmektedir.

446 Fâtır, 35/18.

Bu kurala iki açıdan destek vardır. Birincisi, yalan yere yapılan yemini bozan kişide iki şeyin eşit halde bulunmasıdır. Geçmişte yaptığı yemini bozmakta Allah'a isyan veya itaatin her ikisi de eşit seviyede olarak bulunur. Bu iki halden birisi için kefâret gerekmiyorsa, öbürü için de gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkincisi, liân uygulamasında lânetleşme yapıldıktan sonra rahmet peygamberinin (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "İkinizden biri mutlaka yalan söylüyor, tövbe etmek isteyen var mı?"[447] Bilindiği üzere onların açıklamaya olan ihtiyacı -şayet onda kefâret gerekli olsa- ikisinden birinin yalancılığını açıklamaktan daha fazladır. Sonra o durumda tövbenin gerekli olduğunu anlamak için insan akıl fukarası da olsa, hakîm de olsa başkasının öğretmesine lüzum hissetmeden bilir, kefâret ise ancak başkasından duymakla bilinir. Anlaşılıyor ki onlara da kefâret yoktur. İki hasım hakkında rivayet edilen haberler de böyledir; Hz. Peygamber (s.a.) -ağır tehdit ifadeleri kullandıktan sonra- taraflardan birinin lehine hüküm vermiş, sonra da onlara malı aralarında paylaşmalarını ve birbirleriyle helâlleşmelerini tavsiye etmiştir[448]. Burada kefâret olmadığı gibi başka bir açıklama da yoktu. Yemini bozmakla emredilen hâllerde de durum böyledir. Çünkü bu, gözleriyle görmeyen insanın haline benzemektedir. İshak şöyle demiştir: Bu konuda kefâretin gerekmediği hususunda müslümanlar ittifak etmişlerdir. Kefâreti gerekli gören kimse, insanlara yönelik yeni bir şerîat koyan ve Allah Teâlâ'ya hüküm vaz' etmeden kişinin sözünü söylemiş olur, halbuki Cenâb-ı Hak kimseyi kendi vereceği hükme ortak etmemiştir. 300

Bu konuda asıl olan şudur: Akitleri kaldıran ve haramları gerektiren sebepler, akitler ve helâl kılma yolları geciktiği takdirde, bunlar farklı şeyler olmasına rağmen onları birbirine yaklaştırdığında başlangıcı ortadan kaldırır. İşte yemini bozmanın sebebi buna dayanır. Bundan dolayı yemin bâtıl olur. Buradaki kefâret yemin kefâretidir, yeminin olmadığı yerde kefâret de olmaz.

447 Buhârî, "Talak", 32; Müslim, "Liân", 6.

448 Ummu Seleme (r.a.) anlatıyor: Resûlullah'a (s.a.) bir miras konusunda birbirinden davacı iki adam gelmişti, iddiadan başka hiçbirinin delili yoktu. Resûlullah şöyle buyurdu: "Ben ancak bir beşerim, sizler bana davanızı getiriyorsunuz. Olabilir ki biriniz delilini ötekinden daha iyi ortaya koyar. Ben işittiğim bilgilere göre hüküm veririm. Kime, kardeşinin hakkından bir şeyi alıp verirsem sakın onu almasın, ben ona ateşten bir parça vermiş olurum." Bu söz üzerine ikisi de ağlamaya başlamış ve her biri "benim hakkım senin olsun" demişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem onlara şöyle buyurmuştu: "Siz üzerinize düşeni yaptınız, şimdi ise malı bölüştürün, hakkı gözetin, sonra kura çekin, ardından da helâlleşin!" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 320; Ebû Dâvûd, "Akdıye", 7).

301 [§]Bu, gökyüzüne dokunmak ve benzeri imkânsız bir yemin gibi değildir, çünkü buradaki yemin, olabilen şey hakkındadır; binaenaleyh bozulma sebebi yeminle beraber değildir, bu sebeple sahihtir. Şayet yemini bozmanın sebebi kısasta uymuyorsa bundan dolayı iki şey birbirinden farklı olmuştur[449].

Bu mesele, yukarıda sözü geçen iki adamın durumunu açıklamaktadır. Şâfiî, kefâreti yemini bozulması için gerekir, demiştir. Halbuki burada bozulması sözkonusu değildir, çünkü gerekli olan yemin oluşmadığı için bozma olayı da yoktur; ayrıca bozmak yeminin kesinleşmesinden sonra mümkündür, halbuki burada kesinleşmemiştir. Kaldı ki âyet, korunmasını emrettiği kesinleşmiş yemin için kefâretten söz etmektedir. Bu yeminde koruma emrinin olması ise muhaldir. Koruma yemin ettikten sonra gerekli olur. *En doğrusunu Allah bilir*. Ebû Ubeyd'in durumuna gelince, o, yemin akdi için kefâreti gerekli görmektedir. Halbuki ona göre yemn-i ğamûs, kefâret gerektirmeyen bir yemindir. Bu da kefâretin, yeminin kendisi için değil, yemine gelen bazı arızalar için gerekli olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı âlimler **Fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı Allah sizi sorumlu tutar… onun kefâreti…** diye başlayıp devam eden âyet-i kerîmeyi kefâretin gerekliliğine delil gösterir. Onlara göre kesinleşmiş olan yeminlerin kefâreti vardır, çünkü âyette kefârete atıf yapılmamaktadır, âyette akitten başka kefâretin nispet edileceği başka bir kavram yoktur. Ayrıca **Yeminlerinizin kefâreti işte budur** meâlindeki buyruk da yemine nispet edilmiştir. Müminlerin "yemin kefâreti" diye isimlendirmesi de buna dayanır. Şu kadar var ki bunun muteber olan iki yönü vardır. Birincisi, Resûlullah (s.a.) Hz. Hamza'nın (r.a.) (Bedir savaşında) cesedinin parçalandığını görünce, bunun aynısını Kureyş'e uygulayacağına yemin etmişti. Ardından onu, bu yemine uymayı yasaklayan vahiy geldi, o da yemini için kefâret verdi[450]. Bilindiği üzere Hz. Peygamber, ancak hayatı boyunca yeminine sadık kalma ihtimali bulunmadığı

---

449 Akitler kesinleştikten sonra onları iptal eden sebepler, akitten önce veya akitle birlikte var olduğu takdirde, işin başında akdin kesinleşmesine engeldir. Durum yeminde de aynı şekildedir, çünkü burada yemini bozmak mümkün değildir, bundan dolayı işin başında yemin kesinleşmemiş demektir. Soru: Gökyüzüne dokunacağına dair yapılan yeminler de bozulması mümkün olmayan yeminlerdendir, onun için kefâret neden gerekli olmuştur? Cevap: Bu yemin, gelecekte yapılacak olan şeyle ilgilidir, dolayısıyla yeminle birlikte o yemine aykırı bozma sebebi ortada yoktur. Geçmişteki bir olay üzerine yapılan yalan yeminde ise, o yeminin muhalifi başlangıçtan beri vardır. Bundan dolayı onun için kefâret yoktur.

450 Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-âsâr*, III, 183; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, III, 143. Bu rivayetteki Salih b. Beşîr el-Murrî adlı râvî zayıftır (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VI, 119).

zaman yemini bozar. [§]Buna göre onun verdiği kefâret yaptığı yemin içindi. 302
Ayrıca "Bir şeye yemin eden kişi onun aksini yapmayı daha hayırlı görürse, (yeminini bozup) hayırlı gördüğü şeyi yapsın, yemini için de kefâret versin"[451] meâlindeki hadîs-i şerif bunu ifade etmektedir. Ancak yemininin kefâretini vermesi, Resûlullah'a emredilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Ebû Ubeyd şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme!"[452] meâlindeki beyanıyla istisnâsız vâdde bulunmayı yasaklamıştır. Bu yasak yemin konusunda daha güçlü ve daha şiddetlidir. Binâenaleyh istisnâsız yemin eden kimse Allah'a âsi olmuştur, kefâret ödemesi gerekir.

Bize göre bu konuda asıl olan şudur: Kefâret vermek, yemini bozmanın karşılığıdır; çünkü ona "kefâret" denilmiştir, kefâretler ancak kötülükleri örtmek içindir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Sizin küçük günahlarınızı örteriz"[453] buyurmuştur ve benzeri âyetler. Sevapları örtmek ise aklın kabul etmeyeceği bir şeydir, aksine güzellikler kötülükleri örter. Yeminini bozmak, hakikatte günah işlemenin adıdır. Aslında yemin bozma "hins" (الحنث) günahın bir adını oluşturur. Buradaki günah kavramı şundan ortaya çıkmaktadır: Kişi şu işi yapmayacağına dair Allah'a söz vermiştir. Şu halde onu yaptığı takdirde verdiği sözü bozmaktadır, işte söz vermekle değil, verdiği sözü bozmakla günaha girmiş olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[454]. Hülâsâ Allah Teâlâ müminlerin kendisine verdikleri sözlerden cayılmalarını değil, onlara uyulmalarını istemiştir. Allah, yemini kendisine verilen söz kabul etmiş ve onu yerine getirmemizi emretmiştir. Dolayısıyla yemin bozmak, Allah'a verilen söze muhalefet etmek ve O'nun ahdini bozmak anlamına gelir. Binâenaleyh insan yaptığı yeminle değil, yeminini bozmakla günah işlemiş olur ve bundan dolayı kefâret vermesi gerekir. Şayet yapılan yemin için kefâret gerekli olsaydı, yemini bozmak kefâret ödemeye daha güçlü bir sebep teşkil ederdi. Bunu da belirtmek gerekir ki kişinin, Allah'a asi olacak şeyle O'na itaatte bulunmaya yemin etmesi
mümkün değildir. [§]Şu ortaya çıkmıştır ki kefâret şayet yapılan yemin için 303
gerekli olsaydı, günah işlemeye dair yemin için de kefâret gerekirdi. Hemen belirtmek gerekir ki böylesi bir yeminin konumu onu bozmaktan ibarettir. Bu

451 Müslim, "Eymân", 11-18; Tirmizî, "Nüzûr", 6; Nesâî, "Eymân", 15, 16.
452 el-Kehf, 18/23-24.
453 en-Nisâ, 4/31.
454 en-Nahl, 16/91.

konuda Ebû Hureyre'nin şöyle bir rivayeti vardır: Bir şeye yemin eden kişinin ondan başka bir şey yapmayı daha hayırlı gördüğü takdirde onun kefâreti o hayırlı gördüğü şeyi yapmasıdır[455]. Yerine getirmekten vazgeçme ihtimali varsa yemin kefâreti de bunun gibidir. Vazgeçilmesi mümkün olmayan yeminin kefâreti ise tövbe etmektir, yoksa dönüş yapmak değil; sevap işlemek de kefâret yerine geçer. Bütün kefâretler böyledir; o işten vazgeçmek ve dönmek ihtimali varsa, onun kefâreti tövbe ve yaptığı fiili bozmasıdır. Böyle bir ihtimal yoksa artık o dikkate alınmaz. Şayet yemin için kefâret olsaydı başka değil tövbe etmek ve onu bozmaktan ibaret olurdu. Allah Teâlâ dönüş yapmaktan başka bir şeyi gerekli kıldığına göre onun yemini bozmak için olduğu ortaya çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yemin etmek için kefâretin gerekmediğine ilişkin delillerine gelince [onları şöylece belirtmek mümkündür];

a) Yemin, Cenâb-ı Hakk'ı tâzim ve tebcil etme anlamına gelir. Allah Teâlâ onu kendisine sığınma, lütuf ve ihsanına nail olma vasıtası kılmıştır. Bundan dolayı yeminler, yapılan ithamları bertaraf etmek ve halk nazarında işin gerçek yüzünü yemin edenler adına ortaya koymak içindir. Çeşitli deliller bunu desteklemektedir:

304 [§]Birincisi, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadistir: "Yemin edeceğiniz zaman, Allah adına yemin ediniz"[456]. Yine O, şöyle buyurmuştur: "Atalarınız adına ve tâgūtlar adına yemin etmeyiniz"[457]. Resûl-i Ekrem, Allah'tan başkası adına yemin etmeyi yasaklamıştır, çünkü bu işte onu yüceltme ve konumunu bulunduğu yerin fevkine yükseltme vardır. Hz. Peygamber, müminleri, Allah Teâlâ'dan başka hiçbir kimseye bu konumu nispet etmemeye mecbur etmiştir.

İkincisi, "Anlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[458] meâlindeki âyettir. Günah işlemekten vazgeçmeyi yasaklamak ve mâsiyet dahi olsa verilen sözü tutmayı emretmek caiz değildir.

---

455 Bu rivayeti bu lafızlarla bulamadım. Ancak Amr b. Şuayb babası vasıtasıyla dedesinden Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Bir şeye yemin eden kişi ondan başka bir şey yapmayı daha hayırlı gördüğü takdirde yeminini bıraksın, yeminini bırakması onun kefâretidir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 185; İbn Mâce, "Keffârât", 8).

456 Buhârî, "Eymân", 4; Müslim, "Eymân", 3.

457 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 62; Nesâî, "Eymân", 10.

458 en-Nahl, 16/91.

Üçüncüsü, rahmet peygamberinin de çeşitli yer ve zamanlarda yemin ettiği herkesin bildiği bir husustur[459]. Yakūb aleyhisselâm ve çocukları kıssasında[460], Hz. İbrâhim (s.a.) ve putlar olayında[461] ve Hz. Eyyûb (s.a.) olayında[462] onların da yemin ettikleri görülmektedir. Yemin ettikleri için onların Allah'a âsi olmaları caiz değildir. Bu örnekler "yeminde istisnâ edatı (inşallah lafzı) kullanmayan kimse Allah'a âsi olmuştur" diyenin cüretkârlığını ortaya koymaktadır, halbuki zikrettiğimiz peygamberler istisnâ yapmadan ve buna dair lafzı kullanmadan yemin etmişlerdi. Bu husus bir şeyi vâdetmek gibi değildir, çünkü insan o işi yapmayı kendine nispet etmekte ve Allah'ın dilemesi çerçevesinde onu yapmaktadır. Allah adına yapılan yemin ise, O'ndan yardım istemek ve O'na sığınmaktır. Bundan dolayı yemin ve vâd birbirinden farklı şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

b) Yapılan yemine kefâretin farz olmadığının delili, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen hadistir: "Bir şeye yemin eden kişi [§]onun aksini yapmayı 305
daha hayırlı görürse, o hayırlı gördüğü şeyi yapsın ve yeminine kefâret versin!", yahut "Yeminini (bozup) kefâret versin ve hayırlı gördüğü şeyi yapsın"[463]. Şayet yemine kefâret farz olsaydı, insanın kendisine farz kıldığı o şeyi yapmaktan başka çıkış yolu olmazdı, Hz. Peygamber'in de "yemin eden yeminine kefâret versin" demesi gerekirdi. O böyle demeyip faydası az olan bir şeye yemin ettiğinde diye söylediğine göre, kefâret vermek ancak o zaman gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

c) Başka bir delil de şudur: Yapılan yemin yerine getirildiği takdirde kefâretinin olmadığı, yeminden dönüş yapıldığında ise kefâretin gerekli geldiği noktasında ittifakın bulunuşudur. Mutlak anlamda yapılan yemine kefâret

---

459 Bunun örneklerinden biri şu hadîs-i şeriftir: "Vallahi, sizin Allah'tan en çok korkanınız ve en çok sakınanınız benim. Buna rağmen ben bazan oruç tutuyor, bazan da tutmuyorum. Geceleri hem namaz kılıyor, hem de uyuyorum. Kadınlarla da evleniyorum. Benim sünnetimi terk eden benden değildir" (Buhârî, "Nikâh", 1).

460 Yakūb aleyhisselâmın çocuklarından bahsederken Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Dediler ki: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz" (Yûsuf, 12/91).

461 Hz. İbrâhim'in (s.a.) diliyle Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!" (el-Enbiyâ, 21/57).

462 Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: " (Bir yemini vardı.) 'Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol' (dedik). Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü" (Sâd, 38/44). Eyyûb aleyhisselâm karısını döveceğine yemin etmişti… (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 168-169; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 194-195).

463 Müslim, "Eymân", 13, 14; Tirmizî, "Nüzûr", 6.

gerekseydi yerine getirildiğinde daha tekitli bir şekilde lazım gelirdi. Gereği ifâ edilen yemine kefâret gerekmediğine göre demek ki bozulan içen gereklidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

d) Âlimler tarafından şu noktada ittifak edilmiştir: Adamın biri gerekli bir sebep yokken kendi eşi ile cinsel ilişkide bulunmayacağına yemin etse, fakat bu yemini bozsa böylesine îlâ[464] hükmü lazım gelmez. Eğer kefâret, yemin etmek suretiyle gerekli hale gelseydi yemin eden kişiye hiçbir şey gerekmezdi ve îlâ hakkı da ortadan kalkardı. Ama gerçekte bu hakkın hükmü devam ettiğine göre -çünkü Kur'ân'da ve Sünnet'te mevcuttur- kefâretin gerekliliği görüşünün yanlış olduğu ortaya çıkmıştır[465]. *En doğrusunu Allah bilir.*

306 [§]Şimdi, bu durum sabit olduktan sonra geride âyetin iki yorumu kalmıştır. Birincisi, **Fakat bilerek yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar,** şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[466]; şayet yemininizi korumayı terk ederseniz şu kadar kefâret vermeniz gerekir. İkincisi, âyetteki üstü kapalı ifade ile şöyledir: **Bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı,** yani onları bozmanızdan dolayı **sizi sorumlu tutar.** Bu, kefâret konusunda itiraz edilemeyecek bir husustur. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede ifade buyurduğu gibi: "Haccı ve umreyi yapmaktan engellenirseniz… İçinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa…"[467] Bu, özürden dolayı vücûbu değil, ruhsatın kullanılması gerektiğini ifade eder, çünkü özür kefâretin farz olmasının sebebi

---

[464] Îlâ, sözlükte yemin demektir. Şerîatte ise, bir adamın belli bir zaman karısıyla ilişkide bulunmayacağına dair yemin etmesidir. Yaptığı bu yemin sebebiyle o kişi karısıyla o süre içinde ilişkide bulunamaz, bulunursa günah işlemiş, yeminini bozmuş olur (Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, II, 203). Burada kastedilen süre, dört ay veya daha fazla bir zaman dilimidir.

[465] Bunun mânası şudur: Herhangi bir şeyle îlâ yemini yapan kişiye yemin kefâreti gerekmez. Karısına yaklaşmak konusunda yemin eden biri meselâ şöyle der: Eğer sana yaklaşırsam bir hac borcum olsun! Sonra adam karısına yaklaşırsa, yemin etmiş olduğu işi yapar ve karısına dönmediği takdirde neticesi talak olan îlâ hükmü düşer. Aynı şekilde bir adam karısına yaklaşmayacağına dair Allah adına yemin ederse, yemini bozduğu için değil bizzat yaptığı o yemin için kefâret gerekir. Yeminini bozmadan önce kefâret verir, ondan sonra da bir şey gerekmez, îlâ hükmü de düşer. Ama Kitap ve Sünnet'te geçen hüküm böyle değildir. Onun bizzat yemin için kefâret vermesine gerek olmadığı, bilâkis yeminini bozduğunda vermesi gerektiği sabittir.

[466] en-Nahl, 16/91.

[467] "Haccı ve umreyi yapmaktan engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin" (el-Bakara, 2/196).

değildir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir: Allah'a tâzim göstermek, kefâretin farz kılınmasının sebebi olmaz, dolayısıyla yeminini bozma ifadesi âyette gizlenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yemin bozmanın yeminlere nispet edilmesi, oruç bozma kefâretinin oruca, kurban kesme cezasının hacca ve namazda fazladan yapılan secdelerin yanılmaya nispet edilmesi gibidir; her ne kadar kefâretler nispet edildikleri şey için olmasa da böyledir. Bunu benim anlattığım hususlar desteklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamber aleyhisselâmın (Hz. Hamza'yı öldürülmüş olarak gördüğünde yaptığı) yeminine kefâret vermesi, kendisinin mâsiyetten korunmuş olmasından dolayıdır, halbuki bu yeminde vefa göstermek mâsiyetti; çünkü bunu yapması yasaklanmıştı, onun yemini ise yasaklanmadan önce vuku bulmuştu, dolayısıyla yeminini yerine getiremezdi. Bundan dolayı yeminini bozması, onu yerine getirmesinin imkânsızlığından dolayı idi. Ondan başkasına gelince, böylesi masum olmadığından onun ümitsizlik vakti ölümüdür. Resûlullah (s.a.) ise masumdu, binaenaleyh onun ümidini kesme vakti, yasağın konulduğu vakitti. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Onun kefâreti on fakire yedirmektir. Dilde şöhret bulmuş kullanıma göre burada gıdayı temlik etmek için değil yemeleri için onlara götürmektir. Nitekim halk arasında insanların birbirlerine yemek yedirmeleri (الإطعام) konusunda bu anlamda yaygınlaşmıştır. [§]Cenâb-ı Hakk'ın **ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden** anlamındaki ifade de bunu desteklemektedir. İnsanın ailesine yemek yedirmesi ifadesinden temlik anlaşılmaz, kimsenin aklına da böyle bir şey gelmez. Allah Teâlâ insanlara farz kıldığı şeyi, herkes tarafından mâlum olan şekilde anlatmıştır. Çünkü bir aileye mensup olmayan veya kendisinin bir ailesi olmayan insan dünyada pek enderdir. Dolayısıyla ailenin (الأهل) ne demek olduğunu kişinin bilmemesi ve sormak ihtiyacı duyması ihtimali yoktur. Bu itibarla âyet-i kerîme, bu farizayı akıllardan cehalet vehmini kaldırmak suretiyle koymuş olmaktadır. Sonra da bunun ne olduğunu anlatma ihtiyacı duyulmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* 307

Bu husus ibret açısından anlatan husus şudur ki Allah Teâlâ, **On fakire yedirmektir** buyurmuştur. "Fakirlik" anlamına gelen "meskenet", ihtiyaç sahibi olmak demektir. Fakirin yemeğe olan ihtiyacı mülk edinmek değil yemek olduğu herkesin mâlumudur. Bütün çeşitleriyle mülkiyet ihtiyacı ise fakirleri de diğer insanları da kapsar. Şu da var ki fakirler için "yeterince ve doyuracak kadar" diye de ölçü verilmiştir, bu durumda kefâreti ödemek için gıdayı

vermek değil yedirmek sözkonusudur. Fakat onun karnını doyuracak kadar olan yiyeceği vermek de caizdir. Bu cevâz ile fakirin karnını doyuracak kifâyet miktarda her imkânı veya elde bulunan şeyi ona vermek gerekir. Çünkü temlikin caiz olması nassın gerektirdiği bir husus olmayıp temkin (imkân verme) konumudur. Parayı vermekle arzu edilen şeye ulaşmak mümkün olduğuna göre, fakir de o para ile istediği gıdayı alır, şüphesiz bu da ihtiyacını karşılamaya daha uygun olan bir haldir. Şayet uygulama özellikle yiyecek maddesini vermek şeklinde olursa ihtiyaç sahiplerini davet edip onlara sunmanın iki bakımdan daha uygun olması sözkonusudur. Birincisi, yoksulun ancak zorlukla ve uzun zaman sonra ulaşabileceği bir imkânı ona vermek, açlığı gidermeye ve yoksulluğu bitirmeye daha uygun olur.

308 [§]İkincisi, insan tabiatının hoşlanmadığı bir şey olan kefâret vermek, insana malını elinden çıkarmanın ve dağıtmanın acısını tattırmak için meşru kılınmıştır. İnsan bununla, izin verilmeyen şehveti nefsine tattırmasının kefâretini ödemiş olur. Nitekim sevapların günahları örtmesinin anlamı da budur. Bir de şu var: Yoksulları çağırmak, onları yemekte toplayıp hizmet etmek ve istedikleri şeyleri sağlamak, insan tabiatına, onlara tasaddukta bulunmaktan daha zor gelir. Bu durum, onun bağışlanması için daha uygun bir davranıştır. Buna göre nefse hoş gelmeyen para vermenin caiz olması aynen yemek yedirmenin caiz olması gibidir. Ancak fakirlerin hakkı olan o yiyecek maddelerinin parasını ödeyecek olan kişinin, onu fakirlerin rızasıyla ödemesi gerekir. Bütün haklarda mübadelenin bu şekilde yapılması caiz olduğu gibi kefâretlerde de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir*. Cenâb-ı Hak da "Kolayınıza gelen bir kurban gönderin"[468] buyurmuştur. Onda bu türün dışında olan şey de caiz olur. Keza bütün sadakalarda da caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yemin kefâretinde fakirlere verilecek yemek iki sebepten dolayı iki öğün olarak takdir edilmiştir. Birincisi, âyet-i kerîmede yoksullara yedirmek meyanında kullanılan mutlak ifadedir. Bununla yoksulluğu gidermek kastedilmiştir. Yoksul, boynu bükük insandır. Ona verilecek en uygun nitelik dilencidir, çünkü boynunu bükerek insandan dilenmektedir. Bir Ramazan bayramında Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Bu gibi günlerde fakirleri dilenmekten kurtarın!"[469] Sonra, bu konudaki rivayetlerde asgari ölçü olarak yarım sâʿ buğday verilmesi gerektiği haber verilmiştir[470]. Buna göre fakire ve-

---

468 el-Bakara, 2/196.

469 İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, I, 248; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 152.

470 İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) fıtır sadakasını küçük-büyük, hür-köle, erkek-kadın herkese buğdaydan yarım saʿ veya hurmadan ve arpadan bir saʿ olarak

rilecek olan sadaka budur. Fakiri iki defa doyurması halinde de bu miktara benzer harcama yapar. Hastalık yüzünden hacdan geri kalanların da kefâret olarak [§]üç sâʿ erzakı altı fakire dağıtması gerektiği Resûlullah'tan (s.a.) riva- 309
yet edilmiştir[471]. Burada da yedirmek kastediliyorsa, bir fakirin yiyeceği kadar bir erzak verilmesi emredilmektedir. Üzerinde durduğumuz şey de böyledir. Bu, iki öğün yemeğe denk düşmektedir. Hz. Ömer (r.a.) ve Hz. Ali (r.a.) böyle demişlerdir[472].

İkincisi, Cenâb-ı Hak, **Ailenize yedirdiğinizin orta seviyesinden,** buyurmaktadır. Burada orta anlamına gelen "evsat" (أوسط) kelimesinin üç sınırı ve her birinin üç yönü vardır. Birincisi, yenilen yemek kalitesinin ortalaması, ikincisi yenen miktarın ortalaması, üçüncüsü de yiyen insanın ortalamasıdır. Bunların ilkinde yemeğin iyi, kötü ve orta halli olması kastedilmiştir. İkincisinde israf edilmesi, cimrilik yapılması ve orta yolun tutulması, üçüncüsünde de bir günde bir defa, üç defa ve bu ikisi arasında (iki defa) yedirilmesidir. Bu konuda başvurulabilecek bir rivayet bulunmadığına göre ihtiyata uygun olan, farzı yerine getirmek için hepsinin ortalamasını almaktır. İşte iki öğün yemek bundan dolayı vacip olmuştur. Gerçi tür ve miktarın ortalamasını -iki tarafın sınırı bulunmadığından- bilinemez, ancak öğün olarak en azı ile en çoğu bilinebilir, işte dikkate alınması gereken şey bunun ortalamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Şunu da belirtmek gerekir ki yemin kefâretinin çeşitleri içinde en be- 310
lirgin olanı fakirleri yedirmektir. Her ne kadar âyette belirtilmemişse de bu yedirmenin bir tanımlamaya dayandığı noktasında icmâ vardır. *En doğrusunu*

---

farz kıldı (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 351; Nesâî, "Salâtü'l-îdeyn", 23).

471 Abdullah b. Mâkıl anlatıyor: Kâb b. Ucre (r.a.) ile birlikte oturuyordum, ona fidyenin miktarını sordum, şu cevabı verdi: Bu hüküm özel olarak hakkımda gelmiştir, ama sizin için genel hükümdür. Ben, başıma dolan haşereler yüzüme kadar yayılmış bir durumda iken Resûlullah'a (s.a.) götürüldüm. Bana, "Senin hastalığının bu boyuta ulaştığını bilmiyordum" veya "Senin sıkıntının bu seviyede olduğunu bilmiyordum; bir koyun bulabilir misin?" diye sordu. Hayır, dedim. "Öyleyse ya üç gün oruç tut veya her birine yarımşar sâʿ harcamak üzere altı fakiri doyur" buyurdu (Buhârî, "Muhsar", 9; Müslim, "Hac", 84). Burada sözü edilen hasta, hac için ihrama girdikten sonra rahatsızlanan kişidir, Hz. Peygamber onun kefâret vererek ihramdan çıkmasına izin vermiştir. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: "Haccı ve umreyi yapmaktan engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin" (el-Bakara, 2/196).

472 Yani her bir fakir için yarım sâʿ verilir demişlerdir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 507-508; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef,* III, 70, 71).

Allah bilir ya, muhtemelen onun tanımlaması iki açıdan Kur'ân'ın hükmünden elde edilmiştir. Birincisi, âyet-i kerîmenin konusu yenilen ve içilenle ilgili olunca bunda örfe itibar edilmesi gerekir, çünkü hiç bir kimse yoktur ki yedirdiğinin son noktasına ulaştırsın da bu yolla onun "yedirme" denilecek başlangıcını belirlesin. Şu var ki örfte az bir şey de tasadduk edilebilir. Bundan dolayı yedirme emrinde bir tanımlama sözkonusudur, çünkü alanında belirleme mevcuttur. Bu konuda nakle dayalı herhangi bir açıklama da nakledilmemiştir. İhrama girdikten sonra hastalanan kişinin anlatımında buna yönelik bir işaret de yoktur[473], fakat "it'âm" (الإطعام) lafzının delâletinde mevcuttur, çünkü o konuda yerleşen bir örf bulunmaktadır. Sadakalar hakkında gelen açıklamalar da buna bağlıdır, fakat yedirme konusunda sadece ihtiyaç halinde belirtilmiştir. Buna göre gıdanın mülkiyetini vermek (temlik) olmasa bile yedirmenin (it'âm) de caiz olması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, **Ailenize yedirdiğinizin orta seviyesinden** meâlindeki âyetin ifadesidir; bilindiği üzere her şeyin bir ortası vardır, onun etrafı ve sınırları bulunmaktadır. Allah Teâlâ hükmü ailenin yediği yemeğe havale ettiğine göre burada mutlaka doyurmak şartı vardır. Bundan dolayı burada böyle bir sınırlandırma yapmak gerekmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyette sözü edilen yiyecek miktarının gerçek mahiyeti sabit olduğuna göre, hakiki maksadı anlamak için bunu ona bağlamak gerekir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu durumda Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: On fakirin yemeğini yedirmek. Çünkü örf açısından on kişinin yemeği kendilerinin yemeğinden ibarettir, on kişiyi yedirmek ise yedirme fiilinden ibarettir. Âyette ikisinin de kastedildiği sabit olmuştur, sanki peşpeşe anılmışlardır. Böyle düşünsek bile burada kişi sayısını korumak konumu yoktur, sadece o miktarda yemek sayısını koruma durumu vardır, bu bir veya daha çok olabilir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bundan dolayı âlimlerimiz, yemeğin hepsini bir fakire on günde yedirmeyi caiz görmüş, buna
311 mukabil bir günde yedirmeye onay vermemişlerdir. [§]Çünkü işin aslı, sabah ve akşam yemeğini yedirmektir -şayet bu mümkün ise- zira âyetteki "yedirme" (إطعام) böyle gerçekleşir; böylece fakirin yemek problemi ortadan kalkar, fakat aynı kişiye aynı gün fazlası verilemez[474]. Yahut caiz olduğunu söylediğim şey doğru olunca, onun bozulması kendisine gelen başka bir mânadır, çünkü o buna onay verilmesinin dışında kalmaktadır. Bu, yemin kefâreti yemeği verilen fakirlerden bir kısmının bazı işleri için sofradan ayrılmasına benzer, ki

473 Bu husus önceki sayfanın dipnotunda Abdullah b. Mâkil'ın rivayetinde yer almaktadır.

474 Yani bir fakire bir kişilik yemek yedirilince o günkü ihtiyacı ortadan kalkar, aynı gün sözkonusu fakire daha fazlası verilemez, çünkü o gün içinde buna ihtiyacı yoktur.

bu doğru olmaz, şayet buna cevâz verilirse söylenenin aksi yapılmış gibi olur. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir[475]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetteki **on kişi** lafzının, mutlaka on kişi olarak şart kılınmadığının başka
bir delili de şudur: Kefâretin, fakirlere vermenin veya yedirmenin caiz oldu-
ğu anlamına geldiği bilinmemektedir. İnsan, beşer tabiatının hoşlanmadığı bu
şeyleri yapmakla [§]nefsânî arzularına uymasına, yasaklandığı şeyleri yapma- **312**
sına ve Allah'ın emrine muhalif davranmasına kefâret olmak üzere O'nun rızası için tekrar tekrar vermenin acısını nefsine tattırmakta, böylece bu tür şeyleri yapmaktan kaçınmasını sağlamaktadır. Çünkü kişi o davranışıyla Allah'a veya kendine vermiş olduğu sözden caydığını, verdiği sözde durmadığını göstermiştir. Dolayısıyla onun yaptığı iş, ahdini bozan ve Allah'a vâdettiğine aykırı davranan birinin yaptıkları gibidir. Bu davranışın ise, verilen sayıyı gözetmekle ve "vermeden önce bu onların hakkıydı" anlayışıyla değil, malını dağıtmak anlamıyla ilgisi vardır. Aksine malı vermek için belli bir grubu seçtiği zaman,

---

475 Fakîh Ebû Bekir el-Kâsânî bu mânada şunları söyler: "Âyetteki 'on fakire yedirmek' ibaresine gelince, on fakiri yedirmek emri, bazan on fakiri ayrı ayrı yedirmekle yerine getirilir, bazan da ayrı ayrı on kişiye yedirmeğe gerek görmeden yetinilir. On fakire yetecek olan yiyecek miktarını bir fakire on gün yedirmekle de bu emir yerine getirilmiş olur. Bu durumda, şayet on fakire yedirmesi gerekiyor idiyse, bu mânanın dışına çıkmış olur. Ama bu yoruma göre on fakire yedirmek, bazan şekil ve mâna itibariyle bir günde on fakire yedirmek veya on gün boyunca yedirmektir. Fakat bir fakire on gün yedirmek örneğinde olduğu gibi bazan da mâna aynı ama şekil farklı olur. Çünkü bunun mânası, açlığı gidermek ve fakirliği bitirmektir. Ama onun bir ölçüde her gün acıkması ve fakir düşmesi sözkonusudur, çünkü açlık ve fakirlik her gün kendini yeniden hissettirir. Bir fakirin on gün boyunca on açlığını gidermek, mâna itibariyle bir günde on fakirin on açlığını gidermek veya on gün boyunca gidermek gibidir. İşte bu, on fakiri yedirmekle aynı mânaya gelir ve caizdir… Bu kefâreti ödemek zorunda olan kişinin sayı olarak on fakiri yedirme külfetini üzerinden atması gerekir. Daha önce de söylediğimiz gibi bu, Cenâb-ı Hakk'a verdiği sözde vefa göstermeyerek yaptığı şeylerle Allah'a karşı geldiği gibi, kendi hevâsına uyduğuna ve yasaklandığı şeyi yapmasına kefâret olması ve Yüce Allah'ın rızasını kazanması için kendine defalarca vermek ve cebindeki parayı çıkarmak acısını tattırmaktır. Burada kastedilen anlam, o miktar malı dağıtmak ve başkasına temlik etmektir, şekil itibariyle sayı olarak fakirlerin miktarını gözetmek değildir. On fakirin yiyeceğini bir fakire bir günde topluca vermek veya ayrı ayrı vermek konusunda ise herhangi bir rivayet yoktur. Bu konuda âlimlerimiz de ihtilaf etmişlerdir. Bazıları caizdir dediler. Âlimlerimizin geneli ise, ancak bir günde verilmesi caiz olur demişlerdir. Çünkü âyetin zâhiri, söylemiş olduğumuz şeklin caiz olduğunu ifade etmektedir, ancak bir delilden dolayı yalnız bir günde verilmeye mahsustur. Tıpkı anne baba ve çocuklardan fakir olanlara mahsus olduğu gibi. Özel halde olanların dışında bu şekilde amel etmek gerekir. Daha önce de söylediğimiz gibi yemek konusunda asıl ve mubah olan yemektir; çünkü sözlükte maruf olan budur, o da açı doyurmak ve fakirliği gidermektir. Hülâsâ olarak on kez açlığı gidermektir. Bunun ise bir günde bir fakir için uygulanabilmesi mümkün değildir, farklı günlerde ayrı ayrı vermek gerekir (Ebû Bekir el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, V, 105).

onlar buna hak kazanmış olmaktadır; çünkü onları başkalarına tercih etmiştir. Köle âzât etmek ve oruç tutmak suretiyle bundan vazgeçmek ise fakirlere bir menfaat getirmeyecektir. Ancak kefâret, zaman değiştikçe ve günler geçtikçe ihtiyacı da yenilenen bir fakiri bu halden kurtarmak arzu edildiğinde onu sabah ve akşam yedirmek içindir. Bunda, günahların üzerinde kalması korkusu vardır. Belki de ölüm kısa zamanda onu yakalar ve kefâreti verilmemiş olduğu halde günahlarından kurtulmaz. İşte bu, Cenâb-ı Hak onun işini kolaylaştırmak ve kefâreti kaybetmek mânasında değil fakat yapmış olduğu şeyden kurtulmak anlamında kendisine imkân vermek için fakirler hakkında bir ayırım yapmıştır. Bundan dolayı söylediğim husus caiz olmuştur. Bu yorum, kefâreti bir günde vermenin caiz olmadığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir*. Sonra, insan bir fakiri doyurduğunda geride doyurması gereken dokuz fakir kalmıştır; bu durum, kendisine dokuz fakiri doyurmak emredilmiş olsa doyurmaya başlaması gereken sayıyı gösterir, dolayısıyla emredilen sayıdan biri çıktığında geride kalan miktar da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra şayet verilen sayıya uymak şart olsaydı, tek kişiye verilmesi halinde onun düşürülmesi gerekirdi. Çünkü bu, işlenen günaha kefâret ve ondan arınmak içindir. Bütün bunların, hakkında sayı zikredilen abdestsizlikten, cünüplükten ve pislikten yıkanmak mânaları ile alakası vardır, kefâret de bunun
313 gibidir. Bilindiği üzere her fakirin belli bir yemek ihtiyacı vardır, [§]şunu da belirtmek gerekir ki bu bir kişinin ihtiyacı olan miktarı bölüştürmek durumunda, yine on kişiye yetecek kadarını vermek gerekir. Buna göre onun fakirliği, zikredilen fakirlerin sayısı kadar güne yayılmakta ve her gün ihtiyacı yenilenmektedir. Bu aynı zamanda üç taşla büyük abdestten temizlenmekle ilgili rivayete de benzemektedir, belirlenen taş miktarına uyulmazsa gereken temizlik yapılmamış sayılır. İşte konuştuğumuz mesele de böyledir; ihtiyaç ortaya çıktığı andan itibaren ilkine yemeğini vermedikçe, o her gün başka bir fakirin hakkıdır. *En doğrusunu Allah bilir*. Bu, şahitlerin sayısı meselesi gibi değildir; çünkü şahit tek kişi olduğu takdirde kendisinin itham edilebileceğinden yahut şahsı tasdik etmekle bir menfaat sağlayacağından veya hükmü engellemek ve delilleri başkasına teslim etmekle bir tür çıkar elde edebileceğinden dolayı belli sayıda şahit bulunması gerekli görülmüştür. Bunda da açıklamış olduğumuz kefâret anlamı vardır. Şu kadar var ki ikinci gün yapılan şahitlik ilk gün yapılanın tekrarıdır; yemek yedirmek ise öncekinin tekrarı değil yeniden vermektir. Şahitliklerde bir kişi bazan, her birinin yenileme hakkı olduğunda yüz kişinin yerine geçer. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Cenâb-ı Hak, akraba veya yabancı, mümin veya kâfir, küçük veya büyük ayırdetmeksizin yahut fakirliğinin derecesini veya bilinen halini belirtmeksizin **on kişiye yedirmektir** buyurdu ki, sözünü ettiğimiz her açıdan insanları tanımaya ihtiyaç vardır. İnsanlar hakkında da her açıdan farklı görüşler vardır. Kastedilen anlamı kavramak için -meselenin özellikle bir isme tahsis edilmediğinde, fakirliğin sınırını tayinde esas olanın, içinde miskin kelimesinin geçtiği şey olduğunda ve kendisine kefâret verilmesinin caiz olduğu konusunda fakirin de burada miskin gibi sayıldığında ittifak olmakla birlikte- yine de araştırmaya ve öğrenmeye ihtiyaç vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sonra, küçükler için büyüklerin bir lokması kadarının yeterli olacağı 314
ve bunun da yedirmek değil temlik şeklinde olacağında âlimler arasında fikir birliği vardır. Çünkü ona verilmesi gereken miktarın en azı bir "müd"dür (830 gram). Müd de onun gibi on küçük çocuğa yeterlidir. Bu ise âyetteki hitabın onun gibilerine yönelik olmadığını gösterir, Cenâb-ı Hakk'ın **ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden** meâlindeki beyanı, onun gibi küçükleri kastetmediğini teyit etmektedir, çünkü küçüklerin yediği ailenin yediğinin en az miktarına bile ulaşamaz. Buna göre şayet aile kelimesi ile zevcesi kastedilmişse küçükleri doyuran miktarla erkek karısını doyuramaz. İşte bu durum âyette sözü edilen hususun kastedildiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu konuda esas olan, söylediğimiz gibi vermekten insan tabiatının acı duyduğu miktardır. İnsan tabiatı bir günlük çocuk gibisini bile emzirmeye meyleder, hatta bunu geciktirmeyi bile düşünmez. Ama bunun gibisi fakire yedirilemez. Dolayısıyla âyetteki yedirme emri belli bir miktara bağlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu söylediklerimiz çerçevesinde ebeveyn ve çocuk hakkında şöyle demişlerdir: Onlara kefâret yemeği yedirmek caiz değildir; çünkü insan tabiatı bunların fakirliğini gidermek şöyle dursun fakirliğinden elem duyar. Aksine Cenâb-ı Hak insan tabiatına, ebeveyn ve çocuklara bela ve sıkıntı gelmesine tahammül edemeyecek bir tabiat yerleştirmiştir. Bundan dolayı her insan onların sıkıntısını gidermeye, kendi başından sıkıntı giderir gibi çalışır ve onların haysiyetlerini korumak için bütün varlığını feda eder. Öyle ki böyle yapmayan kişi hor görülür ve en şiddetli şekilde kınanır. Durum böyle olunca âyetteki yedirme emri onları kapsamaz, çünkü onlar bunu, Allah'ın emri olduğu için değil, tabiatları gereği zaten yapmaktadırlar. Kefâretin ise, insan tabiatına aykırı düşen bir ceza anlamına geldiğini daha önce açıklamıştık. *En doğrusunu Allah bilir*. Zekâtını dağıtmakla emredilen, fakat oğlu tarafından alınan sahâbî

315 hakkındaki rivayet bunun bir örneğidir. [§]Baba ve oğul Resûlullah'ın (s.a.) yanına gidip durumu anlatınca Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ya falan, sana niyet ettiğin şey verilecektir" buyurmuş, öbürüne de "Aldığın şey de senindir" demiştir[476]. Şayet yemin kefâreti ödemesinin ebeveyn ile evlat arasında yapılabilseydi, bu, insanın daha çok sevdiği ve istediği bir şey olurdu. Bir de şu var: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin "Sen de malın da babana aitsiniz" buyurduğu rivayet edilmiştir[477]. Bu durum karşısında böyle bir tercihi kabul etme ihtimali yoktur, çünkü insan kendi çocuğuna vermekle sanki kendine vermiş olmaktadır, babasına vermekle de sanki kendine vermiş olur. Bu sebeple böyle bir şey caiz değildir.

Yemin kefâreti ile zekâtlar konusunda aslolan şudur ki bunlar Allah Teâlâ'nın iki açıdan mallar konusunda koyduğu haklardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak kullarına nimetler vermiş, canlarının istediği ve gönüllerinin çektiği şeyleri onlara lütfetmiştir. Bunun karşılığında, tabiatlarına koymuş olduğu isteksizlik duygusuna ve hissettikleri acıya rağmen ellerindeki malı çıkarıp o serveti vermediği ve ikram etmediği kişilere vermek suretiyle bu nimetlerin şükrünü edâ etmelerini dilemiştir.

İkincisi, sözkonusu kişiler bunca nimetleri, aslında onlara lütfeden Yüce Varlığ'ın izni olmadan büyük günah işlemişler, nefsânî arzularına hizmet etmişlerdir. Cenâb-ı Hak da yaptıkları şeylerden dolayı, hiç istememelerine ve içlerinin yanmasına rağmen, verdikleri şeyin bedeli olarak nefislerine acı lezzeti tattırmaları için ellerindeki malı çıkarıp vermelerini kendilerine farz kılmıştır.
316 [§]İmkân bulduğu yerde tasaddukta bulunan kişinin bu davranışı, kendisine yapılan ikramın karşılığı ve aynı zamanda günah işleme hürriyetinin alanıdır. Onu bulamayanın ise vereceği bir karşılık yoktur, dolayısıyla o, şükür görevini yerini getirmemiş ve günahının örtülmesini sağlayamamıştır. Böylece yapması gereken farzlardan kurtulmuş değildir; her ne kadar lütuf ve kerem sahibi olan Allah Teâlâ'dan af ve kabul umulursa da. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

476 Ma'n b. Yezîd (r.a.) anlatıyor: "Babam Yezîd, dinarlarını çıkarıp kendisi adına onları tasadduk etmesi için mescitte bir adama vermişti. Sonra ben camiye gittim ve o parayı alıp babamın yanına geldim. Babam, 'Vallahi benim maksadım onları sana vermek değildi' dedi. Bunun üzerine Resûlullah'a gidip durumu arzettik. O, "Ey Yezîd, sana niyetinin karşılığı verilecektir. Ey Ma'n, aldığın paralar da senindir" buyurdu (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 470; Buhârî, "Zekât", 15).

477 Ebû Dâvûd, "Buyû'", 77; İbn Mâce, "Ticârât", 64; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 142. Bu rivayetin senedindeki râvîler sağlamdır (İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 102).

Bize göre karı-kocanın durumu da bunun gibidir, çünkü onların arasında şehvet hissi ve birbirlerine karşı tabiî bir meyil vardır. Evlilik de bu yolla gerçekleşmektedir, evliliğin dört sebeple yapıldığı ifade edildiği üzere, onların biri kadının zengin olmasıdır[478] ve insanın yaratılışında bulunan diğerleri insan tabiatında var olan bir duygudur. *En doğrusunu Allah bilir*. Şahitlik meselesi de bunun gibidir, çünkü o, davacının ithamlarını reddetmek için tesis edilmiştir. İnsanların menfaatleri ileri sürdükleri delillere bağlanınca (haksız da olsa) fikirlerine yerleşir ve dolayısıyla kabul edilemez olur.

Hülâsâ şahitlik yapmak, zekâtları ve kefâretleri ödemek, emanetler konumundadır, bu sebeple emanetçilerin onlardan yararlanmaları caiz değildir. Emanete veren kimsenin faydalanabileceği durumlardan istifade etmesinde örf açısından hiçbir engel bulunmamaktadır. Kişinin yaratılışında menfaatini tercih etme özelliği varsa bu his ortadan kalkmadıkça güvenilir bir kişi olamaz, böylesine emanet verilemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Kefâreti mükâteb köleye vermek ve onun için şahitlikte bulunmak da **317**
böyledir[479]. *En doğrusunu Allah bilir*. Kefâret bedelini kâfirlere vermek konusuna gelince, kıyas açısından bütün bunların caiz olması gerekir, çünkü vereceği kişileri seçme hakkının kendisine ait olması veya verme işinin kendisine ağır gelmesi ve nefsinin hoşlanmaması anlamı burda da vardır. Bu kurala göre verilen kefâretler kanaatimizce caiz olur. Nitekim şu âyet-i kerîme bunu desteklemektedir: "Sadakaları açık olarak verirseniz… Bu sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur"[480]. Cenâb-ı Hak sadakaları, âyette zikredilen günahlara kefâret kılmıştır. Sonra müfessirlerin "Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir"[481] meâlindeki âyet hakkında "Bu âyette kâfirlere de sadaka verilebileceği işaret edilmektedir" şeklindeki sözleri de buna işaret etmektedir; yani

---

478 Ebû Hureyre'den (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kadınla dört şey için evlenilir: Malı için, asaleti için, güzelliği için ve dindarlığı için; sen dindar olanını seç, elin bereketlensin" (Buhârî, "Nikâh", 15; Müslim, "Radâ'", 53).

479 Yani efendinin mükâteb kölesi (belli bir ücret karşılığında özgür kalmak için efendisiyle anlaşan köle) için şahitlik yapması caiz değildir. Çünkü eğer mükâteb köle özgürlüğüne kavuşması için kazandığı parayı efendisine verecekse, efendinin onun için yapacağı şahitlikte menfaati var demektir, dolayısıyla aralarında bir menfaat mübadelesi sözkonusudur. Köle, ödemek üzere efendisiyle anlaşmış olduğu meblağın tamamını ödemedikçe köle kalmakta devam eder. Efendinin kölesi için şahitlik yapması caiz olmadığı gibi mükâteb kölesi için şahitlik yapması da caiz değildir.

480 "Sadakaları açık olarak verirseniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur" (el-Bakara, 2/271).

481 el-Bakara, 2/272.

Allah onlara da sadaka vermene engel olmaz; O, bunu, sadakaların günahlara kefâret olacağını vâdettikten hemen sonra belirtmiştir, bunu yapmaları için onlara imkân vermiştir; ancak kefâretler için fakirlik şartına uymak kaydıyla. Kâfir olsalar bile dilenciyi geri çevirmek müslüman ahlâkına uygun olmayan bir davranıştır, onlara da sadaka vermek caizdir. Hülâsâ, dinen izin verilmediği halde nefsin arzu ettiği şeyi vermeyi tercih ettiği için, kendisine helâl olan bir şeyi (verdirmek suretiyle) nefsinden engellemiş olması onun için kefâret olur. Bu anlam, kâfirlere tasadduk etmek konusunda da geçerlidir. Kaldı ki kâfirlere tasaddukta bulunmanın, onları müslüman olmaya özendirmesi de sözkonusudur, dolayısıyla onlara sadaka verilmesini engellemek caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zekâtlara gelince, halkın zenginlerinden alınan bu malın kimlere verilece-
318 ği konusunda özel olarak gelen âyette [§]verilecek kişiler açıklanmış ve uygun kişileri bulmaları için tahsildarlar görevlendirilmiştir[482]. Kefâretlere gelince, o, bunu vermek zorunda kalan kişi için konulmuştur ve o yükten kurtulmak için uygun kişileri arayıp bulması gerekmektedir. Şu kadar var ki zekâtların herhangi bir kötülük yapmadan ve Allah'ın lütfettiği nimetlere şükür için verilmesi gerekir. Şükür de Allah'a itaat yolunda infâk etmektir. Şu da var ki Allah'a itaat eden kişiye infâkta bulunmak O'na itaat yolunda yardım etmek anlamına gelir, bundan dolayı kâfire verilmez. Şükür mânasının gerçekleşmesi için şartın tamamına uyulması gerekir. Kefâret, nefse arzu ettiği şeyi vermiş olmanın karşılığı olarak konulan bir cezadır, Allah, nefsi, arzu etmediği bir şeyi yapmakla imtihan etmektedir. Bu anlam, kefâretin kâfire verilmesi halinde de tam anlamıyla mevcuttur, bundan dolayı zekât ile kefâretin durumu farklıdır. Sonra, insan hiçbir şey yapmasa (suç işlemese) bile zekâtları vermek durumundadır; Allah kesin bir ifadeyle bunu hak olarak belirlemiş, sonra verâset haklarıyla ilgili olarak mülkiyet farklılığını açıklamıştır. Kefâretler ise, insanların yapmış oldukları hatalardan dolayı verilir. Kazanılmış haklar konusunda ise her ikisinde müştereklik vardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

Bu konuda asıl olan şudur: Zekâtlar malda fakirlerin hakkı olarak farz kılınmıştır. Bir de o, vermesi kendisine farz olan kişiye yöneliktir. Vermesinin kendisine farz kılındığı kişi bilinmeyince, verâset hakkının yakın akraba-

---

482 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir" (et-Tevbe, 9/60).

ya ait olduğuna benzer şekilde bir uygulama yapılmaz. Kefâretler ise servet için konulmuş bir farz değildir. Ancak kefâreti ödemek için gereken zamana kadar beklenir; öyle bir durum ortaya çıkınca malı olursa verir, olmazsa bir şey gerekmez. Burada haklar sanki ödemekle gerçekleşir; çünkü kişi, kefaret gerektiği anda zenginlik ve fakirlik söz konusu olursa, değişen bir durum ortaya çıkmaz. Durum böyle olunca, insanın nâfile, adak ve benzeri şekillerde tasaddukta bulunması caiz olur. Zekâtlar ise insanın sahip olduğu maldan, verilmesi gereken kişilere vermesidir; bu kimseler konusunda da, onların kimler olduğunun açıklanmasına ihtiyaç duyulur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Fıtır sadakası, oruç tutmanın sevincini ortaya koymak ve dilenmeyi **319**
ortadan kaldırmaktır; nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Böyle günlerde fakirleri dilenmekten kurtarın"[483]. Dolayısıyla bu, insanın vermesi gereken malına ait bir hak değil, yardım etme konumudur. Akıl da her dilenciye sadaka vermeyi gerekli görür, özellikle bütün müslümanların sevinçli olduğu günlerde dilenmek zorunda kalmamaları için fukaraya destek verilmesi icap eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şunu da belirtmek gerekir ki zekâtlar öncelikle fakirlerin hakkı olarak farz kılınmıştır. Çünkü her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, yaratıkların rızıklarını içlerinden bazılarına mülk olarak vermiş ve bu malları kendilerine vermediği kişilerin malî ihtiyaçlarını karşılamayı onlara yüklemiştir, çünkü O, başlangıçta rızkı bütün yaratıklar için yaratmış değildir. Zekâtları gerektiren mali durumlar başlangıçtan itibaren mevcut olup mükellefleri bu sayede zengin olunca; küfür ehli zenginlerin mallarında muhtaç olan fakirlere hak tanıyan bu dini benimsememiştir, dolayısıyla fakirlere tanınan bu hak onların mezhebinde bulunmamaktadır. Şayet böyle olsaydı müslüman zenginlerin mallarında bu hak bulunduğuna göre, kendi mezheplerinin zenginlerine ait mallarında da aynı hak olurdu. Üzerinde bu hak bulunan kişiler de kendi dindaşları için onu kabul ederler, dolayısıyla başkaları buna dâhil olmaz.

Şunu da belirtmek gerekir ki kefâretler, adaklar ve benzerleri din bağlamında fakirlerin hakkı kılınmış değildir, bunlar ancak kendilerini Rablerine yaklaştırmaları gereken ve kendi mezheplerine göre işlemiş oldukları kötülükten kurtulmak isteyenler tarafından ihtiyacı olan kişilere vermek içindir. Cenâb-ı Hak bu konumu bütün sadakaların içine ve kimsenin menfaatinin bulunmadığı ibadetler arasına koymuştur. Böylece sadaka vermenin fakirlere gerekli olmadığı anlaşılmıştır. Bu konuda müslümanlar için şart olan, ancak

---

483 İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, I, 248; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 152.

Allah'a ibadet ve yakınlaşmak gayreti içinde olmalarıdır. Yüce Allah sadakaları kâfirlerin fakirlerine de, Allah'a ibadet ve yakınlık niyetiyle vermeyi caiz kılmıştır.

320 [§]Köle âzât etme konusundaki kanaatimiz de bunun gibidir. Bu konuda bütün muhaliflerimize karşı bizim söylediklerimiz daha isabetlidir. Çünkü onların görüşüne göre, engelleyici bir delil olmadığı müddetçe hükmü genelleştirmek gerekir. Bütün gruplara göre fakirler (المساكين) kavramı ile köle âzât etme (تحرير الرقبة) kavramı umûmîdir. Yine onlara göre bunun husûsîliği için kıyastan başka bir delil bulunmamaktadır. Muhaliflerimize göre, bir ismin kapsadığı şeylerden bazılarını dışarda tutmak, onun has olmasını gerektirmez. Bu durumda onların, bunun dışındaki meselelerde de tahsisin varlığını öngörmemeleri gerekir, çünkü bu daha uzak bir ihtimaldir. Onlar birbirini takiben gelmeyen şeylerde kıyas yapılamayacağında ittifak etmiştir, yeminler meselesi de bunun gibidir. Hülâsâ kölede değiştirilmesi mümkün olmayan birçok kusurun bulunması halinde ise kefâret olarak köleyi âzât etmek caiz olur; kusurlu bir dine (küfre) mensup olması halinde ise daha da uygun olur. Çoğunluğun, kölenin hastalığı sebebiyle çalışıp kazanmaktan âciz olması da âzât edilmesine engel değildir şeklindeki görüşü de böyledir, çünkü o da düzelebilir. Şu halde çalışmaktan âciz olmayan ve kusurunu giderme iradesine sahip bulunan köleyi âzât etmenin caiz görülmesi daha doğrudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu meselede aslolan şudur: Cenâb-ı Hak, imanı şart kıldığı kefârette köle âzât etmeyi üç fırka halinde zikretmiş ve bunların her birinde mümin köleyi sözkonusu etmiştir[484]. Allah bundan başka bir yerde, Cenâb-ı Hakk'a yakın-
321 laşmanın vesilelerinden biri olarak ondan söz etmemiştir. [§]Şayet yapılan beyanın mübalağasız olduğuna, kifâyet mânasına geldiğine veya bu konuda düşünmek gerektiğine hamledilirse, o zaman oruç kefâreti örneğinde olduğu gibi bir defa söylenmesi yeterli olurdu. Yakın anlamlarda bir defa söylenmekle yetinilmediğine göre onun aynı mânaya bağlanmasına izin verilmeyen bir hüküm çeşidi olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta izin verilmiş olsa bile, başka şeylerde olmasa da adam öldürmekte çeşitli anlamlar bulunur. Dolayısıyla başka şeylerin ona kıyas edilmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

484 Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir" (en-Nisâ, 4/92).

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Cenâb-ı Hak “Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir”[485] buyurmuş, fakat zıhâr[486] ve adam öldürme gibi kötülüklerin cezası olarak köle âzât edilmesi ve peşpeşe iki ay oruç tutulması cezasını koymuştur. Yeminini bozma kötülüğünün cezası olarak da köle âzât etmeyi ve üç gün oruç tutmayı nasıl emreder? Şayet üç gün oruç tutmak köle âzât etmeye denk gelen bir ceza ise, o zaman zıhârda ve adam öldürmede ilave ceza koymuş demektir.

Buna şu cevap verilir: *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür*, deriz ki buna üç türlü cevap verilebilir. Birincisi, dünyada verilen cezalar öncelikle imtihan için verilmektedir, mutlak anlamda ceza olsun diye değil. Binâenaleyh ceza değil, imtihan olarak onu arttırmak veya bağışlamak suretiyle azaltmak mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz”[487]; “Onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik”[488]. Âhirette verilen ceza öncelikle imtihan için değildir, ancak bizzat ceza olarak verilecektir. Şanı yüce olan Allah hikmet sahibidir, âdildir; hikmetin gerektirdiğinden fazlasını kimseye yüklemez, fakat cömert ve bağışlayıcı olduğu için cezadan vazgeçmesi caizdir. Bundan dolayı sözkonusu iki ceza birbirinden farklıdır.

[§]İkinci olarak şöyle denilebilir: Köle âzât etmenin öngörüldüğü her ce- **322**
zanın karşılığı peşpeşe iki ay oruç tutmaktır; fakat affetmek Allah’a ait bir sıfattır, O’nun gördüğü bir maslahattan dolayı yeminini bozana böyle muamele etmiş, üç gün oruç tutmasına razı olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, yemin kefâreti için belirtilen oruç miktarı ona ait bir cezadır, adam öldürme ve zıhâr konusunda belirlenen oruç miktarı da onların cezasıdır. Son iki suçun hakkı olan bir diğer ceza da köle âzât etmektir, yeminde ise daha düşük bir cezadır. Fakat köle âzâdı tecezzi kabul etmediği (âzât etme işini parçalara ayırmak mümkün olmadığı) için tam olarak belirlenmiştir. Parçalanamayan her şeyin konumu, bir parçaya bir hüküm uygulamak gerektiğinde tümüne uygulamaktır. Köle âzât etmek de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yine deriz ki bunun bir örneği, Ebû Yûsuf (r.h.) ve İmam Muhammed’in (r.h.), kölenin bir cüz’ünü âzât etmek gerektiğinde tamamı âzât edilir demeleridir, çünkü insan bedeni parçalanmaya müsait değildir. İşte bunun delili,

---

485 el-Mümin, 40/40.

486 Zıhâr kefâreti için bk. el-Mücâdile, 58/, 3-4-.

487 el-Enbiyâ, 21/35.

488 el-A‘râf, 7/168.

kefâretler meselesidir. *En doğrusunu Allah bilir*. Ebû Hanîfe (r.a.) ise, köle âzât etmeyi parçalara ayırmak mümkün olmamakla birlikte tecezziyi (kısmen etmeyi) caiz görür. Köle hukukunu parçalara ayırmak mümkün olmasa ve parçanın âzâdı bütünün âzâdı anlamına gelse de O, kölenin kısmen âzâdını mümkün sayar. Bu konunun açıklanmaya ihtiyacı vardır. Cenâb-ı Hak köleyi zikretmekle hürriyeti de öngörmüştür. Şayet özgürlük açısından parçalara ayırma mümkün olmasaydı, o zaman âzât etmekten söz etmek köleyi belirtmeyi kapsamış olurdu. Emrettiği her şeyde onu belirttiğine göre, âzâdın tam olması için onu da belirtmiş demektir, hiç sözünü etmeden tamamlanması için değil. Boşama konusu da böyledir, *En doğrusunu Allah bilir ya*, onun bir kısmını âzât etme ihtimali bulunmadığından talak konusunda köleden söz etmemiştir. Sonra, haklar ya menfaate, ya söze, ya zarara veya benzeri bir şeye dönüşmektedir; kölenin sadece bir parçasının âzât edilmesinin ise fiilen uygulama ihtimali yoktur. Şu halde âzât etme tam olarak yapılmadıkça bu haklar
323 da gerçekleşmez, [§]çünkü bütünün terk edilmesinde beklenen faydayı elden kaçırmak sözkonusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu da var ki mülk olması itibariyle kölenin bir parçasını âzât etmek caiz olabilir. Hürriyet ise şahsın tamamıyla ilgilidir, menfaatler temasla (mübâşeret) sağlanır. Temasın temyiz ihtimali yoktur. Onunla ilgili söz ve onun mülk olması ise temyiz ihtimali olan bir cümledir. Bundan dolayı bu ikisi farklıdır. Buna göre talak meselesinde de mülkiyet sözkonusu değildir, o sadece bir temas (mübâşeret) ve faydalanmadır, binâenaleyh parçalanmayı kabul etmez. Dolayısıyla hükmün başkasına değil boşanan kişiye uygulanması gerekir. Bundan dolayı en isabetli olanı budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

90. "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."

[Kumar ve Bahis Oyunları]

Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları iğrenç şeylerden ibarettir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Âyette yer alan "meysir" (الميسر) kumar anlamına gelir[489]. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyur-

489 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, II, 358; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 606.

muştur: “Şu işaretlenmiş zar oyunlarından şiddetle sakının, çünkü o kumar çeşitlerindendir”[490]. İbn Mesûd’dan (r.a.) da aynı şey rivayet edilmiştir[491]. Ebû Mûsâ el-Eşʿarî (r.a.) de Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: [§]“Tavla oynayan Allah’a ve Resûlüne âsi olmuştur”[492]. İbn Ömer (r.a.) şöyle 324
demiştir: Meysir, kumardır[493]. Hz. Ali (r.a.) de şöyle demiştir: Ateşten iki kor parçasını elime alarak evirip çevirmek, tavla zarını evirip çevirmekten daha çok hoşuma gider[494]. Yine Hz. Ali şöyle demiştir: Satranç, acemlerin kumarıdır[495]. Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, Şâbî ve selef âlimleri de şöyle demiştir: Meysir, çocukların oynadığı ceviz oyununa varıncaya kadar her çeşit kumarın adıdır[496]. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “İslâm’da at yarışlarında atın daha hızlı koşması için hayvanı teşvik amacıyla amigo tutmak yoktur, atı yorulduğunda yarışa devam edebilmek için yedek at bulundurmak (الجنَبَ) yoktur, iki erkeğin kızlarını veya kızkardeşlerini mehirsiz olarak birbirleriyle evlendirmeleri şeklindeki nikâh (şiğâr) yoktur, kumar da yoktur”[497]. Burada geçen “virât” (الورَاط) kelimesi kumar anlamına gelir denilmiştir[498]. “Celeb” (الْجَلَبُ) kelimesi şöyle açıklanmıştır: Atın arkasından gürültü yapmak veya hayvanı arkadan bir şeyle tahrik ederek yarışı kazanmaya teşvik etmektir. “Ceneb” (الْجَنَبُ) de yarı-

---

490 Hadisi bu lafızlarla Taberânî rivayet etmiştir (bk. Heysemî, *Mecmaʿu’z-zevâid*, VIII, 113). İbn Mesûd (r.a.) da Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Şu işaretlenmiş zarlarla oynamaktan şiddetle sakının, çünkü o acemlerin kumarıdır” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 446). Heysemî şöyle demiştir: Bunu Ahmed b. Hanbel ve Taberânî rivayet etmiştir, Taberânî rivayetinin senedi sahihtir (Heysemî, *Mecmaʿu’z-zevâid*, VIII, 113).

491 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, II, 357; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 168.

492 İbn Mâce, “Edeb”, 43; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 56.

493 Beyhakî, *es-Sünenu’l-kübrâ*, X, 213; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 168.

494 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 287.

495 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 287; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 168.

496 Beyhakî, *es-Sünenu’l-kübrâ*, X, 213; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 289; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 170.

497 Taberânî, *el-Muʿcemu’l-kebîr*, XXII, 38. Bu rivayetin senedindeki Muhammed b. Hacer, zayıf bir râvîdir (Heysemî, *Mecmaʿu’z-zevâid*, IX, 376).

498 Bu hadisin râvîlerinden Muhammed b. Hacer, “virât” (الورَاط) kelimesini kumar diye açıklamıştır (bk. Heysemî, *Mecmaʿu’z-zevâid*, IX, 376). İbnu’l-Esîr şöyle dedi: “Virât, tahsildardan gizlemek için koyunun çukur bir araziye konulmasıdır, (الوَرْطَة) kelimesinden türemiştir, bu kelime de derin ve çukur arazi demektir. Bu kelime, insanlar içinden çıkılmaz bir belaya düştüklerinde, onlar için istiâre olarak kullanılır. Şöyle söylenmiştir: Virât, bir insanın devesini veya davarını gizlemek için başkasının deve ve davar sürüsüne karıştırmasıdır. Şöyle de denmiştir: Bir adamın tahsildara, falan kişide zekât malı bulunduğunu, kendisinde bulunmadığını söylemesine *virât* denilir.” (İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi’l-hadîs*, “ورط” maddesi). Muhtemelen İbnu’l-Esîr’in yaptığı bu açıklama, zekât konusundaki başka bir hadisle ilgilidir, orada da (وِرَاط) kelimesi geçmektedir, bu uzun bir hadistir (bk. Heysemî, *Mecmaʿu’z-zevâid*, III, 75.

şan atın yanında başka bir at bulundurmak, yorulduğunda atı değiştirip yarışı
325 kazanmaktır. [§]Âlimler kumarın haram olduğunda icmâ etmişlerdir. At yarışlarındaki bahisler de kumar gibidir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) Rumların İranlılara galip geleceğine dair Mekkeliler’le bahis tutmuştu. Resûlullah da şöyle buyurmuştu: “Bahsi arttır ve süreyi uzat”[499]. Bu olay Hz. Peygamber (s.a.) Mekke’de iken ve henüz bununla ilgili hükmün gelmediği bir zamanda meydana gelmişti. Dârulislâm’da ise bunun caiz olmadığında ihtilaf yoktur, ancak at ve deve yarışlarında alan tek kişi ise bahse ruhsat verilmiştir; eğer yarışı kazanırsa alır, kaybederse bir şey verilmez. İki kişi arasında yapılan yarış da böyledir, yarışı kim kazanırsa alır. Şayet aralarına yarış atı girerse kazanan atın sahibi alır, kaybedenin sahibi de zarar görmezse bu caizdir. Araya giren ata da “muhallil”, yani helâl kılan denilir. Bu ruhsatın delili Ebû Hureyre’nin Hz. Peygamber’den rivayet ettiği şu hadistir: “Ancak şu üç şeyde (ödüllü) yarışma yapılır: Deve yarışı, at yarışı veya ok atma yarışı”[500]. İşte yukarıda niteliklerini anlattığımız oyunların hepsi kumarın bir çeşididir.

Âyet-i kerîmede geçen “ensâb” (الأنصاب) kelimesi, insanların dikmiş oldukları taşlar ve putlardır, bunlara tapıyor ve onlar için kurban kesiyorlardı. “Ezlâm” (الأزلام) ise, fal oklarıdır, insanlar yapacakları işlere karar vermek için onlara başvuruyor ve çıkan neticeye göre hareket ediyorlardı. Bu, kura ile hüküm vermenin bâtıl olduğunun delilidir. Çünkü fal oklarıyla insanlar daha hayırlı olan hisseyi bulmak için para koyup kısmet arıyor ve satın aldıkları şeyleri de fukaraya tasadduk ediyorlardı. Bu, parayı başkasına vermektir. On-
326 lar işlerini akıl ve temyiz gücü olmayana havale ediyorlardı, [§]bundan dolayı âyette azarlanmışlardır. Buna göre kura ile hüküm vermek, işi haklı ile haksızı ayırdetme gücü ve temyiz kabiliyeti olmayana havale etmek demektir. Dolayısıyla bu iş kumarla aynı kapıya çıkar.

Sonra Cenâb-ı Hak bütün bunların, **şeytan işi iğrenç şeylerden ibaret** olduğunu haber vermektedir. Gerçekte bunlar şeytanın işi değildir, çünkü onu yapan gerçekten şeytan değildir. Fakat insanları onları yapmaya davet eden ve onları güzel gösteren şeytan olduğu için bu iş ona nispet edilmiştir. Nitekim Mûsâ aleyhisselâm da “Bu şeytanın işidir”[501] demişti. İşte bu da öyledir. Ayrıca

---

499 Bu hadis farklı tarikler ve çeşitli lafızlarla rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 276, 304; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 30; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XI, 19-20; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VI, 479-483).

500 Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 60; Tirmizî, “Cihâd”, 22.

501 “Mûsâ, ahalisinin fark edemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından

Cenâb-ı Hak şeytan hakkında şöyle buyurmuştur: “Şeytan onları (Âdem ile Havva’yı) bulundukları yerden çıkardı”[502]. Şeytan (Allah’ın laneti üzerine olsun), Âdem ile Havva’yı Cennet’ten bizzat çıkarmış değildi, fakat onların ayaklarının kaymasına ve oradan çıkarılmalarına sebep olmuştu. Şeytan onları o işi yapmaya çağırmış, onlara iki yüzlü davranmıştı. Bundan dolayı bu fiil ona nispet edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَٓاءَ فِى الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

91. “Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”

[İçki]

Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister. Aslında insanlar düşmanlık ve kin için bir araya gelmiş değildir, aksine onlar ülfet ve muhabbet olsun diye toplanırlar; başka bir ifade ile şeytan onları ülfet ve muhabbet için bir araya getirir. Fakat içtikleri içki onları etkisi altına alınca aralarında **düşmanlık ve kin** meydana gelir. Şeytanın başlangıçta kendilerini ülfet ve mahabbet için biraraya toplamasının asıl amacı, sonunda aralarına düşmanlık sokmak suretiyle birliklerini dağıtmaktı. Bu şu âyet-i kerîmedeki beyana benzemektedir: “Şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyor”[503]. Şüphe yok ki şeytan başlangıçta onları alevli ateş azabına çağırmış olsaydı, şüphe yok ki insanlar ona uymayacaklardı, ne var ki o, kendilerini alevli ateş azabını gerektiren bir işe çağırmıştı. [§]Buna göre şeytanın onla- **327**

olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!” (el-Kasas, 28/15).

502 “Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı da bulundukları yerden onları çıkardı. Biz de ‘Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır’ dedik” (el-Bakara, 2/36).

503 “Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde, ‘Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız’ dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa!” (Lokman, 31/21).

rı içki ve kumara çağırması aralarında düşmanlık ve kin meydana gelmesine yol açan şeye çağırmak demekti. Bu durumda yapılan işlerin daima akıbetine bakmak gerekir, nitekim "Ameller son durumlarına göre değerlendirilir" buyrulmuştur[504].

Bu âyet-i kerîmede içkinin haram kılınmasına dair delil bulunmaktadır, çünkü Allah, onun **şeytan işi iğrenç bir şeyden ibaret** olduğunu beyan etmiştir. "Rics" (رجس) haram demektir; şu ilâhî beyanda yer aldığı gibi: "O pisliğin kendisidir, ya da günah olarak işlenmiştir"[505] buyurdu. Şüphe yok ki şeytanın davet ettiği şey de haramdır. Nitekim bir âyette "De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır"[506] buyrulmuştur. Helâl ve mubah olan şeyde günah yoktur ve ona rics de denilmez. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edildiğine göre o, ayağa kalkıp insanlara şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Allah Teâlâ içki konusunda öyle dolaylı beyanlarda bulunuyor ki -bilmiyorum ama- hakkında sanki bir hüküm indirecek". O, bir süre sonra da şöyle buyurdu: "Ey Medîneliler! Allah, içkinin haram olduğu hükmünü indirmiştir; binâenaleyh yeni gelen âyeti yazan kimsenin yanında -az da olsa- içki varsa onu içmesin ve satmasın". Râvî der ki bunun üzerine halk ellerindeki içkiyi Medîne sokaklarına döktüler[507]. Hz. Ömer (r.a.) şöyle dua etmişti: Allah'ım, içki hakkında bize şifa olacak yeterli bir açıklama yap! Bunun üzerine Bakara sûresindeki âyet nâzil oldu: "Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar…"[508] Bu âyet-i kerîme kendisine okununca Hz. Ömer yine Allah'ım, içki hakkında bize şifa olacak yeterli bir açıklama yap! diye dua etti, bu defa Nisâ sûresindeki âyet geldi: "Ey iman edenler! Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın"[509]. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) namaza dururken "sarhoş olanlar namaza yaklaşmasın! dedi" diye ilan etti. Hz. Ömer çağrıldı ve gelen âyet kendisine okundu. O, yine "Allah'ım,
328 içki hakkında bize şifa olacak yeterli bir açıklama yap" dedi. [§]Arkasından Mâide sûresindeki âyet geldi: **Şüphesiz şeytan, içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak ister.** Yine Hz. Ömer (r.a.) çağrıldı ve gelen âyet kendisine okundu. **Artık vazgeçtiniz değil mi?** meâlindeki cümleye geldiğin-

---

504 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 335; Buhârî, "Kader", 5.

505 "De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum" (el-En'âm, 6/145).

506 (el-Bakara, 2/219).

507 Müslim, "Müsâkāt", 67; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, V, 4.

508 el-Bakara, 2/219.

509 en-Nisâ, 4/43.

de Hz. Ömer “vazgeçtik ya Rabbi, vazgeçtik!” dedi[510]. Enes b. Mâlik’ten (r.a.) rivayet edilmiştir: Ben insanların sâkisi idim; bizim içkimiz de kuru hurma, kuru üzüm ve koruk hurmadan oluşup hepsini karıştırmıştık. Biz bu halde oturuyor ve insanlar da bunları içiyorken müslümanlardan biri yanımıza geldi ve şöyle dedi: Ne yapıyorsunuz? Vallahi, az önce içkinin haram kılındığına dair âyet geldi. Bunun üzerine içki küpünü ters çevirip boşalttık. Sonra oradan çıktık, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi minberde, insanlara şu âyeti tekrar tekrar okuyor bulduk: **Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?** İki farklı şeyi karıştırıp yapılan içki de haramdır.

Âlimler içkinin azının da çoğunun da haram olduğu noktasında ittifak etmiştir; üzüm şırası köpürüp taşar ve sarhoşluk verirse o da şaraplaşır, bunun dışındaki şıralar hakkında ihtilaf vardır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf (Allah ikisine de rahmet eylesin) şöyle demişlerdir: Hurma ve üzüm pişirilerek yapılan içecekler haramdır; taze ve kuru hurma ile kuru üzümden yapılan şıra çok içildiğinde sarhoşluk veriyorsa, onlara göre yine haramdır. Resûlullah’tan (s.a.) rivayet edilen haber de bu istikamettedir: “Şarap şu iki ağacın meyvesinden yapılır, hurma ve üzüm”[511]. Haramlığın bu iki ürüne tahsis edilmesi Arapların içecek olarak onların sularını kullanmaları ve bu ikisinden içki yapmalarıdır.
[§]Hurma ve üzüm dışındaki ürünlerden yapılan içecekler ise, kaynatılarak 329
elde edilse bile sarhoşluk vermediği müddetçe haram değildir; çünkü sarhoşluk versin diye yapılmazdı. Herhangi bir ürün sadece sarhoşluk versin diye kullanılıyorsa, onun azı da çoğu da mekruhtur, tıpkı hurma ve üzümden elde edilen içki gibi. İki imam (Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf) şöyle diyorlardı: Kaynatılarak elde edilen şıralar, az kaynatılsalar bile helâldir; ancak şıra müstesnâ, çünkü o üçte ikisi gidip geriye üçte biri kalıncaya (pekmez haline gelinceye) kadar pişirilmezse helâl değildir. Onlar şıra ile diğerlerini birbirinden ayrı tutuyorlardı, çünkü şırada kendisinden başka bir şey bulunmuyor, şayet o haliyle bekletilse köpürüp kabarır ve sarhoş edici hâle gelir. Üçte biri veya yarısı gidinceye kadar pişirildiğinde yine kabarır ve sarhoş edici özelliği devam eder, dolayısıyla pişirmek onu ilk özelliğinin dışına çıkarmaz; o, kaynatılmadan önce de sarhoşluk veriyordu, şimdi de veriyor, zira onun içine başka bir şey konulmamıştır. Diğer içecekler ise kabarmaz ve sarhoşluk vermez, ancak su ve başka bir şey katıldığında sarhoşluk verir. Kaynatılıp üçte ikisi gider ve geriye üçte biri kalırsa şıra gibi olur ve uzun zaman bile kalsa su katılmadığı müddetçe sarhoşluk vermez, fakat su katılırsa sarhoşluk verir. Şıra, bu halde bir müddet

---

510 Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 1; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 5; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VII, 33.

511 Müslim, “Eşribe”, 13; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 4; Tirmizî, “Eşribe”, 8.

beklese, başka bir şeyle karıştırmadıkça kendi kendine kabarmaz, su katılıp kaynatıldığında da üzüm ve hurma konumuna döner. Hz. Ömer'in (r.a.) pekmez hakkında, onun üçte ikisi gitmedikçe helâl olmaz, üçte ikisi giderse sarhoş edici gücü de ortadan kalkar, dediği rivayet edilmiştir[512]. O şöyle diyordu: Şayet o, su katılmadan kendi kendine kabarırsa, kendisinde sarhoş edici özellik var
330 demektir; [§]kendi kendine kabarmaz ve üçte ikisi gidene kadar kaynatılırsa, onda sarhoş edici özellik kalmaz. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre; -Allah hepsinden razı olsun- Ebû Ubeyde, Muâz b. Cebel ve Ebû Talha, suyunun üçteki ikisi gidip geride üçte biri kalan pekmezden içiyorlardı[513]. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'un kaynatılarak elde edilen pekmez ile üçte biri veya yarısı gidene kadar pişirilerek elde edilen şırayı farklı gördüklerini biraz önce söylemiştik. Üzüm ve hurmadan kaynatılarak elde edilen ile az kaynatılarak elde edilen arasındaki farka gelince, böylesinin şarap olup ve haram kılındığında ihtilaf yoktur, o şaraba dönüşen bir şıradır. Hz. Peygamber'in (s.a.) ismini verdiği ağaçların ürünlerinden az pişirilen her içecek sarhoşluk verirse haramdır. Ama bunlar belirlenen şekilde kaynatılırsa gerekli işlem yapıldığından şarap sınırının dışına çıkmış olur.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Bunun az pişirilen ile mukayese edilmesi gerekir, çünkü o sarhoşluk vermektedir ve onun şarap olma özelliği vardır.

Şu cevap verilir: Şarap sadece sarhoşluk vermek için yapıldığından bizatihi kendisi haramdır, dolayısıyla başka bir şeyin onunla kıyas edilmesi doğru değildir. Aslında kendisi haram olmayan, fakat bir sebepten dolayı haram kılınan bir şeyle mukayese edilebilir. Diğer şıraların ise ancak sarhoş edeni haramdır. Görmez misin ki rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), Ebû Mûsâ ve Muâz'ı Yemen'e gönderirken Ebû Mûsâ kendisine; orada bizim içkimiz bit' (البِتْع) denilen (balın keskin hale gelmesiyle yapılan) bir şıradır, biz orda neyi içeceğiz, neyi içmeyeceğiz? diye sormuş, Resûlullah şu cevabı vermiş: "İçin,
331 fakat sarhoş olmayın"[514]. [§]İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Az olsun çok olsun

---

512 Süveyd b. Ğafele şöyle demiştir: Ömer b. Hattâb bazı valilerine mektup yazarak "Meyve sularının üçte ikisi gidip geriye üçte biri kalıncaya kadar kaynatılarak elde edilen pekmezden müslümanları rızıklandır" (Nesâî, "Eşribe", 53).

513 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 90. Buhârî onu ta'lîkan rivayet etmiştir (bk. Buhârî, "Eşribe", 10.

514 Bu hadis farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Ebû Mûsâ'dan (r.a.) rivayet edilen şekli şöyledir: Hz. Peygamber beni ve Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderiyordu. Ben dedim ki: Yâ Resûlallah! Bizim memleketimizde arpadan yapılan ve "mizr" (المِزْر) denilen bir içecekle baldan yapılan ve bit' (البِتْع) denilen içecek vardır. Hz. Peygamber (s.a.) "Sarhoşluk veren her şey haramdır" buyurdu (Buhârî, "Megāzî", 60; Müslim, "Eşribe", 70). Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (r.a.) başka bir rivayeti de şöyledir: Resûlullah (s.a.) beni ve Muâz'ı Yemen'e gön-

bizzat şarabın kendisi, diğer içeceklerin de sarhoş edeni haram kılınmıştır[515]. Hz. Ali de şöyle demiştir: Nebîzden sarhoş olana seksen kırbaç, az olsun çok olsun şarap içene de seksen kırbaç vurulur[516]. Hz. Ali'nin "nebîzden sarhoş olana seksen kırbaç vurulur" sözünün anlamı şudur: Sarhoş olması halinde seksen kırbaç vurulur. Hz. Peygamber'in (s.a.) "Sarhoşluk veren her şey haramdır"[517] buyurması da "nebîzden sarhoş eden miktarı haramdır" anlamına gelir. Hz. Ömer'e (r.a.) bir sarhoş getirilmiş ve o, şöyle demiş: Ey müminlerin emîri! Biz mataradaki senin nebîzini içiyoruz. Hz. Ömer (r.a.) şu cevabı vermiştir: Sana nebîz içtiğin için kırbaç vurmayacağım, ancak sarhoş olursan seni kırbaçlarım[518]. Belirttiğim bu rivayetler şarabın kendisinin, diğer içeceklerin ise sarhoş eden miktarının haram olduğunu gösterir.

Sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Bu cümle de içkinin haram olduğunu gösterir, çünkü insan sarhoş olunca bu durum, onu Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkor.

وَاَطٖيعُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُٓوا
اَنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿٩٢﴾

92. "Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin ve tedbirli olun. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki elçimizin görevi açık biçimde tebliğ etmekten ibarettir."

Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin, içki, kumar, dikili taşlar, fal okları ve benzeri şeyleri haram kılma konusunda. Yani bu ikisine mâsiyette bulunmaktan ve muhalefet etmekten sakının. **Eğer yüz çevirirseniz**, yani Allah'ın ve peygamberinin size haram kıldığı ve sakındırdığı şeylere itaatten yüz çevirirseniz; **Bilin ki elçimizin görevi,** bu haramları size **açık biçimde tebliğ etmekten ibarettir.** *En doğrusunu Allah bilir.*

---

deriyordu. Muâz dedi ki: Bizi halkının çok içki içtiği bir yere gönderiyorsun, ben orada ne içeceğim? Resûl-i Ekrem (s.a.) "İç, fakat sarhoşluk veren şeyi içme" buyurdu (Nesâî, "Eşribe", 53).

515 Bu rivayeti İbn Merdûye, İbn Abbâs'tan (r.a.) tahrîc etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 162).

516 Bu ifadenin anlamına gelen cümleler Hz. Ali'den rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 502, 503).

517 Buhârî, "Megāzî", 60; Müslim, "Eşribe", 70.

518 Bu mânadaki rivayet için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 502.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا اِذَا مَا اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَاٰمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَاَحْسَنُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾

332 **[§]*93. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup iyi işler yapmayı sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları, hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah, rızasına uygun davrananları sever."***

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Yani içki haram kılınmadan önce; ancak içkinin haram kılınmasından sonra ondan sakınmaları, haram kılınışını tasdik etmeleri, içmeye devam etmekten sakınmaları, bundan böyle haramlılığına inanmaları, daima sakınmakla birlikte en iyiyi yapmaları şartıyla. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre içkiyi haram kılan âyet nâzil olduğunda ashâb-ı kirâm şöyle demiş: Daha önce içki içip ölen kardeşlerimizin hâli ne olacak? Bunun üzerine **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur** meâlindeki âyet gelmiştir[519]. Ancak bunun böyle olması ihtimal dâhilinde değildir, çünkü onlar içkiyi mubah olduğu zamanda içmişler, haram kılındıktan sonra ise kullanmamışlardır. Şayet böyle bir şey olmuşsa, ashâb-ı kirâm bunu ancak kendi içlerinde söylemiş olmalıdır. Bunun üzerine "içkiyi haram kılan âyet geldikten sonra onu içmekten sakındığınız takdirde, haram kılınmadan önce içtiklerinizden dolayı size günah yoktur" meâlindeki ilâhî beyan gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları da şöyle demiştir: **Sakındıkları takdirde**, **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, sonra sakınanlar ve iman edenler, sonra yine sakınanlar ve iyi işler yapanlar, Allah, rızasına uygun davrananları sever,** meâlindeki beyanda tekrar vardır. Fakat âyet-i kerîme yukarıda belirttiğimiz gibi anlaşılmalı, tekrara hamledilmemelidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

519 Buhârî, "Tefsir", 5/10; Müslim, "Eşribe", 3; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 37; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 158-159, 171-172.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُٓ اَيْد۪يكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِۚ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ

94. "Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır."

Ey iman edenler! Allah bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Allah Teâlâ bizi bir miktar av ile sınamıştır. Fakat bu âyette, O'nun herhangi bir emir veya yasakla sınadığına dair bir açıklama yoktur. Ne var ki Cenâb-ı Hak, bizi avlanmaktan sakınmakla imtihana tâbi tuttuğunu başka bir âyette açıklamıştır: "İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[520]. Bu ilâhî beyan, ihramlı ki-
şinin avlanmasının yasak olduğuna işaret etmektedir. [§]Dolayısıyla tefsirini 333
yapmakta olduğumuz bu âyet-i kerîmede işaret edilen sınamadan maksat sözü edilen avlanma yasağıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyetin tefsirinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiş: Buradaki avlanma yasağı Harem-i Şerif civarında bulunanlara yöneliktir. Görmez misin ki hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Harem bölgesinin avı ürkütülmez, otu biçilmez, ağacı kesilmez"[521]. Buna göre Harem bölgesinin avının ürkütülmeyeceği haber verilmekle avlanma yasağının Harem sakinlerine mahsus olduğu anlaşılmaktadır. İhramlı olanlara yönelik avlanma yasağı ise şu ilâhî beyanlarda yer almıştır: "İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[522]; "İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin"[523]. Diğer bazı âlimler ise şöyle demiştir: Avlanma yasağı ile sınanmak ihramdakilere mahsustur, çünkü Cenâb-ı Hak "İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin"[524] buyurarak avı öldürmeyi, **Ellerinizin yetişebileceği av** ifadesiyle de avı yakalamayı yasaklamıştır.

---

520 el-Mâide, 5/2.
521 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 9; Müslim, "Hac", 445.
522 el-Mâide, 5/2.
523 el-Mâide, 5/95.
524 el-Mâide, 5/95.

Bir miktar av. Bu bazı avlar demektir; çünkü deniz ürünlerini avlamak ihramlıya yasaklanmış değildir, ona kara avcılığı yasaklanmıştır, nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sularda avlanmak size helâl kılındı… Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı"[525]. İşte **Bir miktar av** beyanının mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ellerinizin yetişebileceği av anlamındaki beyan hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları, ellerin ulaştığı şeyin yumurtalardan ibaret olduğunu söylemiştir. Buna göre biz şöyle deriz: İhramlının yumurtaları yuvalarındaki yumurtalarını alması yasaklanmıştır, şayet alacak olursa ceza ödemesi gerekir. Bunun delili de Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayet ettiği şu hadistir: Resûlullah (s.a.) şöyle bu-
334 yurmuştur: **[§]**"Deve kuşunun yumurtalarını almakta bir gün oruç tutma veya bir fakiri doyurma cezası vardır"[526]. Kâb b. Ucre'nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.), deve kuşunun yumurtasını alan ihramlıya, onun bedelini ödemesine hükmetmiştir[527]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da, bedelini veya kıymetini ödemesi gerekir dediği rivayet edilmiştir[528]. Aynı görüş İbn Mesûd'dan (r.a.) da nakledilmiştir[529]. Bazıları da şöyle demiş: **Ellerinizin yetişebileceği av** meâlindeki ifadeden maksat küçük yavruları avlamaktır, bununla da henüz uçamayan ve elle yakalanabilen civcivler kastedilmiştir.

Mızraklarınızın yetişebileceği. Bazıları bunu mızrağını atıp yaraladığın av diye açıklamıştır. Şöyle de denilmiştir: **Ellerinizin yetişebileceği,** yani silâhsız yakalanabilen hayvanlar, **Mızraklarınızın yetişebileceği** ok, mızrak ve benzeri silâhla yakalanabilen hayvanlar kastedilmiştir.

Bu âyette, ihramlıya avı yakalamanın yasaklandığına ilişkin delil bulunmaktadır. "İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[530] meâlindeki âyet de aynı hükme delil oluşturur. Avlanmak hayvanı yakalamak demektir, öldürmek değil. Hayvanı öldürmek ise "İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin"[531] ilâhî buyruğu ile yasaklanmıştır.

---

525 el-Mâide, 5/96.

526 Bu hadisi Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayeti olarak bulamadım, ancak Hz. Âişe (r.a.) ve diğer sahâbîlerden gelen buna benzer rivayetler mevcuttur (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 389, 390; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 190).

527 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 423; Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 247. İbn Hacer bu rivayeti zayıf bulmuştur (bk. *Telhîsu'l-habîr*, II, 274).

528 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 421.

529 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 423.

530 el-Mâide, 5/2.

531 el-Mâide, 5/95.

Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için. Yani önceden olacağını bildiği hususları fiilen bilmiş olması için. Yahut şöyle denilebilir: Yaratıkların bilgisi dışında bildiği şeyi şimdi bilgileri dâhilinde olarak bilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu üzere: "Allah, duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilir"[532].

Görmedikleri halde kendisinden korkanlar. Bazıları şöyle anlam vermiştir: İnsanlar kendisini görmediği halde O'ndan korkan; [§]yani yanında **335**
kimse yokken Allah'tan korkan. Diğerleri de şöyle demiş: Kendisi görmese bile verilen haberler sayesinde azaptan korkup onu tasdik eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bundan sonra kim sınırı aşarsa. Yani yasaklanıp haram kılındıktan sonra avı öldürmeyi helâl sayan kimseye elem **verici bir azap vardır.** İkincisi, **Kim sınırı aşarsa,** yani yasaklandıktan ve helâl olmadığı açıklandıktan sonra kim av hayvanına saldırırsa, **onun için elem verici bir azap vardır;** Allah Teâlâ dilerse azap eder, dilerse bağışlar; şayet azap ederse, azabı acı olur.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌۜ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ
مُتَعَمِّدًا فَجَزَٓاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهٖ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ
هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكٖينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا
لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِهٖ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ
وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

95. "Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir."

---

532 el-Haşr, 59/22.

[**İhrama İlişkin Hükümler**]

Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Âyet-i kerîmenin hükmü zâhirde her türlü av hayvanını öldürmeyi içine alması bakımından genel kapsamlıdır. Ancak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öldürülmesine izin verilen bazı hayvanlar için ruhsat vererek, şöyle buyurmuştur: "Harem dâhilinde şu beş çeşit hayvanı öldürmek ihramlıya haram değildir: Çaylak, karga, akrep, fare ve kuduz köpek"[533]. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) şu beş hayvanın Harem içinde de dışında da öldürülmesini emretmiştir: Çaylak, karga, fare, akrep ve kuduz köpek[534]. Bazı rivayetlerde
336 bu hayvanlar arasında kurt da zikredilir[535]. [§]Hadiste geçen ve kuduz köpek diye tercüme ettiğimiz "kelb-i akûr" ile kurt kastedilmiş olabilir. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah'a (s.a.) ihramlının hangi hayvanı öldürebileceği sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: "Yılan, akrep, fare -kargaya atış yapılır, ama öldürülmez- kudurmuş köpek ve saldırgan hayvanlar"[536]. Hz. Peygamber'in ihramlıya öldürmesini emrettiği kelb-i akûr (kudurmuş köpek) aslan, panter ve kurt gibi insanlara saldıran ve onları öldüren hayvandır. Yırtıcı hayvanlardan sırtlan, tilki, kedi ve benzerinden zarar vermeyenler ihramlı tarafından öldürülmez. İhramlı kişi, bunlardan birini öldürürse fidye verir. Hadîste zikredilenden başka bir kuşu öldürürse cezasını öder. Bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "İhramlı kimse fareyi öldürebilir, çünkü fare su tulumunu deler"[537].

Bazı âlimler şöyle demiş: Eti yenmeyen yırtıcıları öldüren ihramlının fidye vermesi gerekmez; fakat bunu söyleyen, **İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin** meâlindeki âyetin zahiri anlamını terketmiş olur. Şayet bu görüşe sahip olan bir âlim, İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edilen ve Resûlullah'ın "ihram-

---

533 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 7; Müslim, "Hac", 72.

534 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 7; Müslim, "Hac", 67. İbn Manzûr şöyle dedi: "Hadîs-i şerifte 'Beş fâsık hayvan Harem içinde de dışında da öldürülür" buyurulmuştur. Fısk kelimesinin aslı, istikametten çıkmak ve zarar vermektir. Bundan dolayı âsi kimseye de fâsık denilmiştir. Bu hayvanlara da habîs olmalarına binaen istiâre yapılarak fâsık denilmiştir. Şöyle de söylenmiştir: Onlar Harem içinde de dışında da saygın olmadıkları, zararlı görüldükleri için kendilerine fâsık denmiştir, yani hiçbir halde onlara değer verilmez" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "فسق" maddesi).

535 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 30; Beyhakî, *Sünenu'l-kübrâ*, V, 210.

536 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 3; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 39.

537 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadım. Ebû Saîd el-Hudrî'den Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İhramlı kişi yılanı, akrebi, saldırgan hayvanı, yırtıcı köpeği ve zarar veren fareyi öldürür." Ebû Saîd'e soruldu: Fareye neden "rahatsız eden" denilmiştir? Çünkü Resûlullah (s.a.) onun yüzünden uykudan uyanmış, bir de görmüş ki ateş parçasını almış evi yakacak (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 350; İbn Mâce, "Menâsik", 91).

lının beş nevi hayvanı öldürebileceğini" içeren beyanla istidlâlde bulunursa bu, eti yenmeyenler hakkındadır. Bu görüşe sahip olana sorulur: Hz. Peygamber bu beş hayvanı öldürmeyi, etleri yenmediğinden dolayı mı mubah kıldı? Şayet evet derlerse, yine sorulur: Bunun delili nedir? Şayet, "çünkü onların eti yenmiyor, dolayısıyla eti yenmeyen her hayvanı öldürmek mubahtır", derse, kendisine şöyle söylenir: Senin "eti yenmiyor" sözün illet konumunda değildir, çünkü onların etlerinin yenmemesi zâil olmayan ve değişmeyen bir hâldir, illet ise bir zaman var olan, başka bir zamanda yok olan şeydir. Şayet "eti yenmiyor" sözü eti yenmeyen hayvanlar hakkında illet olsaydı, eti yenen hayvanlar için de
"eti yeniyor" sözü illet konumunda bulunurdu, [§]buna göre de bir şey, bizzat 337
kendisinin illeti olmuş olurdu, bu ise hatalı bir düşüncedir. Hz. Peygamber'in (s.a.), ihramlının öldürmesine izin verdiği beş hayvanın etini yemek onu serbest olarak öldürmek için bir illet olmayınca, eti yenmeyenin buna kıyas edilmesi hatalı bir hüküm olur, çünkü kıyas ancak illetlere dayanır, hakkında illet bulunmayan bir şeye kıyas etmek caiz değildir.

Bize göre, isimleri verilen bu beş hayvan hem ihramlı olana hem de olmayana zarar verir, buna mukabil ihramlı olanlara hiç bir zarar vermese de. Eti yenmeyen hayvanlardan sözü edilenlerin dışında kalanlara insan zarar vermeye yeltenmedikçe, genelde onlar da kişiye zarar vermeye kalkışmaz, fakat insan onlara zarar vermeye kalkıştığında onlar da saldırır. Bunun açıklaması şöyledir: Çaylak, çoğu kere insanın elinde gördüğü ete saldırır, karga hayvanların kıçına konar ve onu rahatsız eder, akrep sokacağı kişiyi ve davranışlarını takip eder, yırtıcıların insandan kaçtığı gibi kuduz köpek de habire insanlardan kaçar. Sırtlan, domuz, köpek, kurt ve benzeri hayvanlar ise Âdemoğlundan kaçarlar ve insan kendilerine saldırmadıkça onlar da nerede ise saldırmaz. Buna dayanarak biz, Hz. Peygamber'in (s.a.) ihramlının öldürmesine müsaade ettiği hayvanlar konusundaki illeti, ihramlı kişilere zarar vermese bile onların insana zarar vereceğinin bilinmesine bağladık. Onların tabiatlarının çoğunlukla
böyle olduğu herkes tarafından bilinen bir husustur. [§]Yenilmesi haram kılı- 338
nan diğer kuşlar ve yırtıcılarda bu illet olmayınca ve onların durup dururken insana saldırmaya yeltenmediği de mâlum olunca, onları hadiste zikredilen beş hayvana benzetmek isabetli olmaz. Şayet onlardan biri ihramlıya saldırmaya yeltenirse biraz önce sözkonusu edilen beş hayvan gibi konumuna girer ve böylelerini öldürmek caiz olur, fidye de gerekmez.

Şunu da belirtmek gerekir ki eti yenmeyen hayvanlara da av denir ve avcılar onu da avlar, bu husus âyetin genel hitabına girer. Bize muhalif olan kişi veya grup ise âyetin aslının umûm ifade etme özelliğini terk etmiş ve âyeti delil

olmaksızın hususîleştirmiştir. Asıl kural ise âm olan bir âyetin delilsiz tahsis edilemeyeceğidir. Eti yensin veya yenmesin [Hanefî] âlimlerimiz -Allah onlara rahmet etsin- bütün av hayvanlarını ihramlı tarafından avlanmasını mahzurlu sayıyor, ancak istisna edilen hariç; şayet kendisine saldırmadığı halde hayvanı öldürürse fidye ödemesi gerekir. Âlimlerimiz Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği şu hadisle istidlâl ederek bu kanaate sahip olmuştur: "İhramlı kişi, şu şu hayvanları ve saldırgan yırtıcıları öldürür"[538]. Buradaki saldırgan ifadesi ihramlıya saldıran hayvan demektir. Onlar, ayrıca Hz. Ali ve diğer sahâbîlerden rivayet edilen hadisleri de delil sayarlar[539]. Gerçi sırtlanı öldüren ihramlıya Hz. Peygamber'in (s.a.) ceza uyguladığı da rivayet edilmiştir[540]. Hz. Ömer, İbn Abbâs ve İbn Ömer'den -Allah onlardan razı olsun- de aynı husus rivayet edil-
339 miştir[541]. [§]Sırtlan eti yenmeyen hayvanlardandır[542]. Câbir'den (r.a.) de şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah'a (s.a.) sırtlanın hükmü soruldu; "O avdır ve (ihramda) onu öldürenin bir koç kurban etmesi gerekir" buyurdu. Aynı şey Hz. Ömer'den (r.a.), İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Ömer'den (r.a.) de rivayet edilmiştir.

Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bu âyetin yorumunda iki görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi, bazıları âyeti, zâhirî anlamını esas alarak hataen öldürmeye kefâret vermek gerekmez demişlerdir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: İhramlı biri av hayvanını hata yoluyla öldürse bir şey gerekmez[543]. Atâ, Sâlim ve Kasım'ın da İbn Abbâs (r.a.) gibi, bir şey gerekmez dedikleri rivayet edilmiştir[544].

---

538 Kaynağı biraz önce geçmiştir.

539 Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre sırtlan ihramlıya saldıracak olursa onu öldürür, şayet saldırmadığı halde öldürürse yaşını almış bir koyunu kurban etmesi gerekir (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 350).

540 Câbir b. Abdullah anlatıyor: Resûlullah'a (s.a.) sırtlan öldürmenin hükmünü sordum, şöyle buyurdu: "O bir av hayvanıdır, ihramlı biri onu avlayacak olursa bir koç kesmesi gerekir" (Ebû Dâvûd, "Et'ıme", 31; Tirmizî, "Hac", 28). Tirmizî bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

541 Hz. Ömer'in (r.a.) sırtlan öldüren hakkında bir koç cezaya hükmettiği rivayet edilmiştir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 403). Aynı şey İbn Abbâs'tan (r.a.) da rivayet edilmiştir (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 403; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 355). İbn Ömer'den (r.a.) gelen rivayet için de bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 425.

542 Sırtlanın etinin yenmesi konusunda ihtilaf vardır. İmam Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre yenmesi caiz değildir, Şâfiî ise yenmesine cevâz vermiştir. bk. Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-âsâr*, III, 189-190; Kurtubî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 121.

543 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 396; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 188. İbn Abbâs'tan (r.a.) bunun aksi de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 42; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 186).

544 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 396.

İkincisi, müfessirlerin çoğunun görüşüdür, onlar şöyle demiştir: **Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse** meâlindeki âyet, ihramlı olduğunu unutarak öldürürse onun için böyle hükmolunur demektir. O, kefâreti verilen bir hatadır. İhramlı olduğunu bilerek kasten öldürürse, buna hüküm uygulanmaz. Hasan-ı Basrî'nin de şöyle dediği nakledilmiştir: İhramlı olduğunu unutarak kasten öldürürse; o, sözünü şöyle devam ettirmiştir; **Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir,** yani ihramlı olduğunu bilerek kasten öldürürse[545]. Sanki onlar, ihramlı olan avlanmaya teşebbüs etmez diye düşünmüş ve böylesine hüsn-ü zanda bulunmuştur. Bize göre ise ihram, sahibine gizli kalacak ve kendisince unutulacak bir şey değildir, çünkü ihramlının bir takım özellikleri (alâmetleri) mevcut olup içinde bulunduğu durumu kendisine hatırlatır. Bize göre unutulması ve gizli halması mümkün olmayan bir şeyi unutan kişi mazur sayılmaz. Binâenaleyh bize göre hataen veya kasten olsun av hayvanını öldüren kişiye kefâret gerekir. Hasan-ı Basrî ile Mücâhid'in de dedikleri gibi[546]. Âyet-i kerîme, ihramlı olduğunu unutarak kasten hayvan öldüren [§]yahut ihramlı olduğunu bilerek kasten öldüren kişinin de kefâret ver- **340**
mesi gerektiği mânasından uzak değildir. İhramlı olduğunu unutarak kasten öldüren kişinin kefâret vermesi gerekiyorsa, ihramlı olduğunu bilerek kasten öldüren kişiye öncelikle gerekir, çünkü onun günahı daha çok ve suçu daha büyüktür.

Şayet "Siz kasten adam öldüren kişinin -büyük bir suç olmasına rağmen- kefâret vermesine gerek görmüyorsunuz da av hayvanını öldürmeye uygulanacak cezanın aynı olmasının, benzeri hükmün verilmesine mani olan ne engeli vardır?" diye bir soru sorulursa; buna şöyle cevap verilir: Kasten adam öldüren için kefârete gerek görmüyorsak da kısası gerekli gördük, kısas kefâretten çok daha büyük bir cezadır. İhramlı olduğunu bilerek kasten hayvan öldürenden kefâreti de düşürürsek, ona verilecek başka bir ceza kalmaz, bu sebeple ikisi farklı şeylerdir. Sonra şöyle deriz. Av hayvanını öldürmenin hükmünü kitaptan öğreniyoruz. Hata yoluyla öldürmenin hükmü ise başka bir yoldan öğreniliyor. Bir hale ilişkin hükmün belirtilmesinde bu hükmün başka bir halde ortadan kaldırılmasına dair bir delil yoktur. Bizim bu hususta başka gerekçelerimiz de mevcut olup onları çeşitli yerlerde belirttik, burada aynı şeyleri tekrar etmek istemiyoruz[547].

---

545 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 41-42; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 187.

546 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 42; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 187.

547 bk. en-Nisâ, 4/19.

Kefâret hükmünü, kasten öldürmeye tahsis etmenin farklı anlamlara gelme ihtimali vardır. Birincisi, adam öldürmenin cezası olan kefâret sadece hata yaparak öldürmek için zikredilmiş fakat kasten öldürme hakkında zikredilmemiştir; tâ ki kasten öldürmede kefâret gerekli olunca hata yaparak öldürmede daha açık bir şekilde yerini bulacağı anlaşılmış olsun.

İkincisi, kefâret, Harem dâhilinde güven içinde bulunan av hayvanı öldürüldüğü için gerekir. Buna göre her emanetçi, ister kasten ister hata yaparak olsun emâneti yok edince onun tazminatını ödemesi gerekir. İşte Harem'de hayvan öldürmek de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, zaruret halinde tercih yapma imkânının belirtilmesi, işin sahi-
341 bine hareket alanını genişletmek ve hafifletmek anlamına gelir. [§]Bu durum zaruret halinin dışında sözkonusu değildir. Onun zaruret halinin dışında zikredilmesi, zaruret halinde zikredilen gibi olduğunu gösterir.

Öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Âlimler **buna denk** meâlindeki ifade hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiş: Ceylan için bir koyun, deve kuşu için bir deve, yaban eşeği için bir sığır ve benzeri kurban etmesi gerekir. Diğer bazı âlimler ise şöyle demiştir: Buradaki denklikten maksat avın kıymetidir; âdil iki kişi onun kıymetini tespit edip paraya çevirirler. Sorumlu kişi de o para ile bir koyun alır yahut yemek hazırlar ve her fakire ondan yarım "sâ'" (صاع) tasadduk eder yahut da her yarım sâ' için bir gün oruç tutar. Başka bir grup da şöyle demiştir: Şayet öldürme gerçekleşmişse koyunu kurban eder, gerçekleşmemişse kıymetini tasadduk eder.

Bizim kanaatimize gelince, âyetteki **denk** ve benzer anlamındaki "misl" (المثل) lafzı, birebir aynısı değil, kıymeti anlamına gelir. Bu kanaate de çeşitli sebeplerle vardık. Birincisi, ihramlı kişi bir av hayvanını öldürdüğünde iki hakem onun cezasına hükmeder. Şayet ceylanın karşılığı her zaman ve her mekânda bir koyun ise ashâb-ı kirâmın ve Selefin bu konuda vermiş olduğu hüküm yeterli olur, başkasının hükmüne gerek kalmaz. Müslümanların iki hakemin hüküm vermesi ilkesinin devam ettiğinde icma etmeleri, denk olma ölçüsünün geçici olmadığına, bilâkis zamanın ve mekânın değişmesiyle denginin de değişeceğine işaret eder. Denk anlamına gelen "misl" (المثل) kavramını kıymet olarak kabul ettiğimizde iki hakeme ihtiyaç duyulur. Onu "hedy" (الهدى) (kurbanlık) kabul edersek onlara ihtiyaç kalmaz. Cenâb-ı Hakk'ın kitabında zikretmiş olduğu iki hakem meselesini yok saymak mümkün değildir.

İkincisi, ihramlı kişi hayvanlar arasında dengi bulunmayan bir avı öldürdüğü takdirde buna ceza olarak onun kıymetini vermesi gerektiğinde âlimler ittifak etmiştir; bazı avlarda denklik kıymet anlamına geliyorsa bütün av hayvanlarında da kıymet anlamına gelir. İbn Abbâs ve diğer selef âlimlerinin de böyle söyledikleri rivayet edilmiştir[548].

[§]Eğer hayvanlardan ona denk birinin bulunmaması kıymetinden daha 342
fazlasına imkân vermez, diye bir itiraz ileri sürülürse, kendisine; ona bir denk tayin edilebilir mi? diye sorulur. Şayet, evet derlerse kendisine şöyle denir: Bazı av hayvanlarında kıymet denk olmak anlamına gelir, peki bütün avlarda denk olmasının engel nedir?

Şayet, "Misl" (المثل) kavramı dengi bulunan hayvanlar için "hedy" (الهدى) demektir; kurbanlıklardan dengi bulunmayan av için ise denk bir şey vermek gerekmez, ancak kıymeti verilir. Kitabın metniyle bu değil kurbanın dengi gerekli olmuştur. Dengi bulunmayanda ise kıymeti icmâ' ile gerçekleşir. Onun dengi de olmadığına göre, icmâen ancak kıymeti verilir" diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Bize, Cenâb-ı Hakk'ın **İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin** meâlindeki âyetten bahset, bu âyetin genel ifadesine, öldürülmesi yasaklanan hayvanlara civcivler ve benzerleri de girer mi? Şayet, evet derse, ona şöyle denir: Öldürülmesi yasaklanan av hayvanları kapsamına civcivler giriyorsa, o zaman onlar, **Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse** meâlindeki âyetin genel hükmüne de girerler. Eğer **İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin** meâlindeki âyetin umumuna civcivler girmez derse, o zaman kendisine şöyle denir: Cenâb-ı Hak, "Allah, ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır"[549] diye buyurmaktadır; rivayet edildiğine göre bu âyet-i kerîme kanatlıların yumurtaları ve civcivler hakkında gelmiştir. Şayet civcivler ve onlardan herhangi bir şey buna dâhil değilse, o zaman âyetin anlamı nedir? Biz ellerimizi av hayvanlarından ancak zayıf olanlarına, uçamayanlarına ve saldıramayanlarına uzatabiliyoruz. Âyetin genel hükmüne, kıymeti az veya çok olsun bütün av hayvanlarının gir-

---

548 İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: İhramlı kişi bir av hayvanını öldürdüğü takdirde ceza olarak kendisine hayvanlardan birine hükmeder. Şayet bulamazsa, onun değerinin ne kadar olduğuna bakar -İbn Humeyd, kıymetinin ne kadar olduğuna bakar, dedi- onun değeri ile de yemek vermesine karar verir, her yarım sâ' (صاع) değerindeki yemeğe karşılık da bir gün oruç tutar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 44; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 188). İbrâhim'den de "kıymeti" kelimesi rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 46; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 194). Atâ ve Mücâhid'den de aynı şey rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 193).

549 el-Mâide, 5/94.

mesi gerekir. Bu durum civcive ve serçeye denk bir kıymetin belirlenmesini gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir ya*. Deve kuşuna denk olacak başka bir
343 hayvan yoktur**,** **[§]**dolayısıyla onun için dişi deve kurban etmeyi gerekli gören, benzeri ve dengi olmayan bir şeyi gerekli görmüş olur. Onun kıymetinin verilmesini gerekli gören ise, mislinin verilmesini gerekli görmüş demektir, bu da âyetin ifadesine uygun düşer. *En doğrusunu Allah bilir ya*, güvercin için koyun kurban etmeyi gerekli gören de ne şekli, ne vasfı ve ne de cinsi itibariyle güvercine benzemeyen bir hayvanı ona denk görmüş olur; bu ise âyetin denk olma ifadesine uygun değildir, şu halde onun kıymetinin verilmesini gerekli gören "misl" lafzına daha uygun davranmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet, "Bir şeyin kıymeti onun misli diye nasıl vasıflandırılır, halbuki onun cinsinden değildir? Denk ancak kendi cinsinden olan için kullanılır" diye bir itiraz yapılırsa buna şu cevap verilir: Av hayvanlarından dengi olmayan için onun kıymetinde olanı vermeye denk denilebileceğini daha önce söylemiştik; çünkü Allah Teâlâ **Veya ona denk olacak kadar oruç tutar** buyurmuştur. Orucun, yemek yemeye denk olduğu söyleniyorsa, kıymetini vermenin de av hayvanına denk olduğunu söylemek mümkün olur. Oruç ancak değer tespiti açısından yemek yemeye denk görülmektedir, denk olmakla misli olmak anlam itibariyle birbirine yakındırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu da var ki Allah Teâlâ, **Aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder** buyurmuştur; âyetteki "misl" (المثل) lafzı ile görünüşte onun gibi olan kastedilmiş olsaydı, adalet sahibi kişilerin hakemliğini şart koşmanın anlamı kalmazdı; çünkü anlayışlı biri olsun olmasın, görünüşte ona denk olanı herkes bilir. Binâenaleyh adaletli iki kişinin hakemliğinin şart koşulması sadece görünüşte değil, görünmeyen ve gizli olan tarafı itibariyle de ona denk olması gerektiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder meâlindeki âyet-i kerîmenin tefsiri zikrettiğimiz gibidir; bunun için bilgi ve basiret sahibi iki âdil kişi bulunur, onlar da kıymet tespiti yapar. Sonra onunla bir kurbanlık alır ve dilerse hedy kurbanı olarak Kâbe'ye sevk eder, şayet kurbanlık gönderemezse takdir edilen para ile yemek verir. Onu da yapamazsa, her yarım sâʿ (صاع) karşılığında bir gün oruç tutar. İbn Abbâs'ın (r.a.), Hasan-ı Basrî'nin, İbrâhim'in, Kasım'ın
344 ve bütün selefin böyle dedikleri rivayet edilmiştir[550]. **[§]**Bize göre kişi bu üç çeşit ceza konusunda serbesttir, hangisini dilerse onu yerine getirir. Çünkü Cenâb-ı Hak hac yapması engellenen kişi hakkında şöyle buyurmuştur: "Kur-

550 Bu rivayeti kaynağına az önce işaret edilmişti.

ban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin"[551]. Başındaki haşerattan dolayı saçlarını tıraş eden kişinin fidye olarak burada belirtilen üç şeyden dilediğini vermesinin caiz olduğu konusunda şüphe yoktur. Harem'de hayvan avlamanın cezası da bunun gibidir, çünkü âyetteki hitap tarzı serbestlik ifade etmektedir. Muhayyerlik ifade eden her hitapta sorumlu kişi onlardan birini yapmakta serbesttir; yemin kefâretinde ve başındaki haşeratı izale etmekte olduğu gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık. Burada kurbanlığın Kâbe'ye ulaşması şart koşulmakta, fakat bizzat Kâbe'nin kendisine ulaşması değil, Kâbe'nin yakınına varması kastedilmektedir. Buna göre falancının kapısından geçmeyeceğine yemin eden biri, onun yakınından geçecek olursa, **Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık** meâlindeki beyanın işaretiyle yeminini bozmuş olur, çünkü âyet, kurbanın bizzat Kâbe'ye ulaşmasını değil, onun yakınına veya bulunduğu bölgeye ulaşmasını kastetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İmam Muhammed şöyle diyordu: Onun için, bulunduğu yerde denk bir hayvanı kurban etmesine hükmolunur. Ebû Hanîfe (r.a.) ise şöyle demektedir: Başına bu sıkıntının geldiği yerde av hayvanının kıymetini vermesine hükmedilir. İmâmeyn'in bu konudaki farklı görüşleri "öldürdüğü av hayvanına denk olanı öder" ifadesindeki ihtilafa, yani onun aynısını mı, yoksa kıymetini mi vermesi gerektiği hususundaki ihtilafa dayanmaktadır. Hz. Ömer'den (r.a.), Abdurrahman'dan (r.a.) ve diğerlerinden rivayet edildiğine göre, onlar öldürdüğü ceylana karşılık koyun kurban etmesi gerektiğine hükmetmişler, bu işi nerede yaptığını sormamışlardır[552]. Onların, işlendiği yeri sormamaları, kendilerine göre her yerin eşit olduğu kanaatine dayanmaktadır, onlar kıymet değil kefâretler gibi düşünmüşlerdir; çünkü kıymetini tazmin etmeyi düşünmüş olsalardı, olayın nerede meydana geldiğini de sormaları gerekirdi, **[§]**zira avın **345**
kıymeti farklıdır, o yerlerin hepsinde aynı değildir. Bu rivayet, İmam Muhammed ve onun fikrini benimseyenleri desteklemektedir. Ebû Hanîfe'ye (r.h.) göre ise o bölgede av hayvanının mülkiyeti Harem'e aittir; başkasının malını telef eden veya bir insanın malına zarar veren kişiye verilecek ceza için, o malın telef edildiği yerdeki kıymetine bakılır. Buna göre avın avlandığı yerdeki kıymeti esas alınır.

---

551 el-Bakara, 2/196.

552 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 45; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 191.

Buradaki başka bir mesele de, avlanan kişiye verilen ceza kurbanının nerede kesileceği hususudur. Bütün fakihlere göre onun sadece Mekke'de kesilmesi caiz olur, çünkü Harem dışında ve insanın istediği herhangi bir yerde kesilmesi caiz olsaydı, **Kâbe'ye ulaştırılacak bir kurbanlık** meâlindeki beyanın anlamı kalmazdı. Bu konuda âlimler arasında ihtilaf yoktur. Yemek yedirmek ve oruç tutmak meselesinde ise Cenâb-ı Hak onlar için bir yer ve muayyen bir mekân tayin etmemiştir, dolayısıyla dilediği yerde yemek yedirmesi ve oruç tutması mümkündür.

Şayet, "Hedy kurbanı, Harem bölgesinde yaşayanlara fayda sağlayacağı için Harem'de kesilir ve oradaki insanlara tasadduk edilir, buna göre yemek yedirmenin de Harem'de yapılması gerekir, çünkü yemek de Harem'de yaşayanlara menfaat sağlar" diye bir itiraz yapılırsa buna şu cevap verilir: Kurban, Harem dışında kesilse ve fakat eti Harem ehline tasadduk edilse bile bunun caiz olmadığı konusunda âlimler arasında farklı bir görüş bulunmamaktadır. Bu, sözkonusu cezanın zikredildiği gibi olmadığını ve hedy kurbanlarının sadece Mekke'de kesilmesi gerektiğini gösterir. Görmez misin ki Allah rızası için kurban keseceğine dair yemin eden kişi, onu Mekke'den başka bir yerde kesemez. Buna mukabil yemek yedirmeye ve sadaka vermeye yemin eden kişi istediği yerde tasadduk edebilir. Bu, hedy kurbanının Mekke'de kesilmeye mahsus bir kurban olduğunu, onu başka yerde kesmeye cevâz bulunmadığını gösterir. Sadakaya gelince, onun her yerde verilmesi caizdir, bu itibarla bu iki husus birbirinden farklı şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

346 **[§]Böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun.** Yani yaptığı işin tadına ulaştığı gibi zorluğunu ve acısını da tatsın. Buna günahının cezasını tatsın anlamı da verilmiştir, ondan maksat da kefârettir.

Allah geçmişi affetmiştir. Yani tövbe edip avı öldürmeyi helâl saymaktan döndüğü takdirde; şu ilâhî beyanda yer aldığı gibidir: "Eğer yaptıklarına son verirlerse, geçmiş günahları bağışlanacaktır"[553].

Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Yani kim, Harem'de hayvan avlamayı helâl saymaya dönüş yaparsa Yüce Allah, onun cezasını cehennemde verir. Bunun şöyle yorumlanması da mümkündür: Kim tekrar hayvan avlarsa Allah onun cezasını kefâret ödetmekle verir.

---

553 el-Enfâl, 8/38.

Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir. Yani hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz. Şöyle de söylenmiştir: Azîz (عزيز), O'nun gücü-kudreti yanında bütün güç ve kudretler zelildir; gani (غنى), O'nun zenginliği yanında her zengin fakirdir ve benzeri. *En doğrusunu Allah bilir.*

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ
عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذٖٓى اِلَيْهِ
تُحْشَرُونَ

96. "Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. Toplanıp huzuruna varacağınız Allah'tan korkun."

Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. Cenâb-ı Hak, su ve deniz avcılığının, ayrıca onları yemenin ihramlıya helâl kılındığını haber vermektedir. Müfessirler bu âyetin açıklamasında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Deniz avından maksat denizde avlanan şeydir, deniz yemeği de denizin dışarı attığı şeydir. Hz. Ömer'den (r.a.) de aynı şey nakledilmiştir: Deniz avı denizde avlanan, deniz yemeği de denizin dışarı attığı şeydir[554]. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile İbn Abbâs da şöyle demişlerdir: Deniz yemeği denizin dışarı attığı şeydir[555]. Bazı müfessirler de şöyle demiş: Deniz avı denizden taze olarak alınan balıktır, yemeği de onların tuzlanmış olanıdır. **Kendinize geçimlik olmak üzere,** siz mukim olanlar için faydalı olmak üzere; **yolculara geçimlik olmak üzere,** yolcular için faydalı olmak üzere. Bazıları ise şöyle demiştir: Deniz avı, taze olarak avladığın şey, deniz yemeği de seyahatinde azık olarak kullanmak üzere tuzladığın balıklar.

Şimdi, nassın zâhirine göre hükmeden âlimlerce **Sularda avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı** meâlindeki ilâhî kelâmın zâhirine göre bütün
deniz ürünleri helâl ve serbesttir. [§]Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle ri- **347**

554 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 63, 65; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 197-198.

555 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 63, 65; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 197, 198.

vayet edilmiştir: “Denizin suyu temiz, ölüsü de helâldir”[556]; burada Resûlullah deniz ölüsü ile diğer ölüler ve deniz yiyeceği ile diğer yiyecekler arasında bir tahsis yapmamıştır. Şu kadar var ki bize göre burada balık cinsinden olan ürünler kastedilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiş: “İki ölü ve iki kan bize helâl kılındı; iki ölü çekirge ve balıktır”[557]. Bu rivayet, yukarıdaki hadisin balık cinsinden olan deniz ürünlerine ait olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyetin anlamı kapalıdır, hayvanı sadece avlamak değil, onun etinden yemen de helâl değildir[558]. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (r.a.) ihramlı iken yemeğe davet edilmiş, sofraya keklik kuşlarının etleri konmuş Hz. Ali onları görünce sofradan kalkmış, yanındakiler de kalkmış. Davet sahibine şöyle denilmiş: Hz. Ali ve yanındakiler, herhalde yemeği beğenmediklerinden kalktılar. Bunun üzerine ev sahibi Hz. Ali’ye adam göndermiş, o da gelmiş; kendisine şöyle demiş: Yemeği neden beğenmedin? Biz onu ne avladık, ne avlanmasını emrettik, ne de avlanması için işarette bulunduk! Hz. Ali (r.a.) **Kara avı ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı** meâlindeki âyet-i kerîmeyi okuyup geri döndü. Hz. Osman’dan da buna benzer bir rivayet nakledilmiştir[559].

Bizim kanaatimize göre kendisi avlamadığı veya kendisi adına avlanmadığı takdirde ihramlının av etinden yemesi helâldir. Çünkü Ebû Katâde’den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Katâde, Mekke yolunda Hz. Peygamber’le birlik-
348 te yol alıyordu, [§]kendisi ihramlı değildi. Bir ara ihramlı olan arkadaşlarıyla birlikte geride kaldı. Yolda yabani eşek gördü ve hemen atına atladı. Arkadaşlarından kamçı vermelerini istedi ise de vermediler, mızrağını vermelerini istedi, yine vermediler. Bunun üzerine eşeği alıp saldırdı ve onu öldürdü. Arka-

---

556 Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 41; Tirmizî, “Tahâret”, 52. Tirmizî, hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

557 “… İki kan da karaciğer ve dalaktır” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 97; İbn Mâce, “Et‘ıme”, 31). Bu rivayetin isnadı zayıftır. Hadis İbn Ömer’den de mevkuf olarak da rivayet edilmiştir ve bu rivayet sahihtir (İbn Hacer, *Telhîsu’l-habîr*, I, 26).

558 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 308; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 199.

559 Hâris b. Nevfel şöyle demiştir: Osman b. Affân hac yapıyordu, kendisine bir av eti getirildi, sahibi onu ihramlı değilken avlamıştı. Hz. Osman ondan yedi, fakat Hz. Ali (r.a.) yemedi. Bunun üzerine Hz. Osman (r.a.) şöyle dedi: Vallahi onu ne biz avladık, ne avlanmasını emrettik, ne de avlanması için işaret ettik! Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) “Kara avı ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı” meâlindeki âyeti okudu. Bu mânaya yakın başka rivayetler de vardır (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VII, 70-71; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 199-200).

daşlarının bir kısmı ondan yediler, fakat bazıları yemediler. Resûlullah'a (s.a.) yetiştiklerinde bu meseleyi sordular. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "O bir yiyecektir, onu size her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah yedirmiştir." Arkasından da "Onun etinden yanınızda bir parça var mı?" diye sordu[560]. Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) gelen diğer bir rivayet de şöyledir: Ebû Katâde bir yaban eşeği kesmişti, bizler ihramlı idik, o değildi. Hz. Peygamber (s.a.) yanımızda olduğu halde biz ondan yedik. Yine Ebû Katâde'den gelen başka bir rivayet de şöyledir: Ben bir yaban eşeği yakalamıştım. Hz. Peygamber'e (s.a.); Yâ Resûlellah, ben bir yaban eşeği yakaladım, yanımda da onun etinden bir parça vardır, dedim. Kendisi orada bulunanlara "bundan yeyin" diye buyurdu, onlar ihramlı idi[561]. Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kendiniz avlamadığınız veya sizin için avlanmadığı takdirde kara avının eti size helâldir"[562]. Hâsılı Hz. Peygamber, kendisi avlamadığı ve kendisi için de avlanmadığı takdirde ihramlının kara avının etini yemesine izin vermiştir. Âlimlerimiz de bunu esas almışlardır. "İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin"[563] meâlindeki âyet-i kerîme de bizim söylediklerimizin delilidir. **Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin mânası, onu avlamaktır. Görmez misin ki eti yenmeyen hayvanı avlamak da haramdır. Bu durum, âyet-i kerîmenin av etini yemek konusunda değil avlanmak konusunda geldiğini göstermektedir; çünkü av eti avlanma olayının dışında bir şeydir, dolayısıyla ona haramlık hükmü gerekmez. Bu, kanatlıların yumurtaları gibi değildir, çünkü yumurta bazan avlanmak anlamına gelir, et ise onun gibi değildir. Bir de şu var: İhramlı, yumurtayı telef edecek olursa kıymetini ödemekle yükümlüdür, fakat
av etini telef edecek olsa onu tazmin etmez. [§]Dolayısıyla tazmin edilmesi **349**
gereken şeyin yenilmesi yasaktır, gerekmeyenin yenmesi ise yasak değildir. İhramlı olmayan biri tarafından avlanan hayvanın etini yemek ihramlıya haram olsaydı, Mekkeliler'e de haram olması gerekirdi, çünkü onlar Allah'ın Harem bölgesinin ehlidir. Bu ise olmayacak bir şeydir. Cenâb-ı Hak kendilerine rahmet eylesin âlimlerimiz, bu konuda Resûlullah'a ait Ebû Katâde'den ve diğerlerinden rivayet edilen haberleri ve Kur'ân âyetinin zâhirine işaret eden hükmü

560 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 4; Müslim, "Hac", 57, 58.

561 Buhârî, "Cezâu's-sayd", 1; Müslim, "Hac", 62.

562 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 40; Tirmizî, "Hac", 25; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 180; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 283.

563 el-Mâide, 5/95.

benimsemişlerdir; bu aynı zamanda Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.) ve diğer sahâbîlerden de rivayet edilmiştir[564].

Buna karşılık denilirse ki İbn Abbâs'tan (r.a.) ve Zeyd b. Erkam'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber ihramlıya av etini yemeyi yasaklamıştı. Zeyd b. Erkam'dan gelen başka bir rivayet de şöyledir: Resûlullah'a (s.a.) av etinden bir parça hediye edilmişti, onu kabul etmeyerek "Biz ihramlıyız, onu yemeyiz" buyurdu[565]. Başka bir rivayette de Hz. Peygamber'e, kendisine av eti getirilen ihramlının durumu sorulmuş, o da şöyle buyurmuş: "Ondan yeme!" Ancak bu hadisin, ihramlının kendisi adına avlandığı için yasakladığı anlamına yüklenmesi caizdir, eğer kendisi için avlanmışsa ondan yemesi helâl değildir. Bunun delili de Hz. Osman'dan rivayet edilen şu sözdür: Ben av yapılmasını istemedim ve benim için de av yapılmadı. Câbir'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadis de bunun delilidir: "Bizzat kendiniz avlamadığınız veya sizin için avlanmadığı takdirde kara avının etini yemek size helâldir"[566].

Burada başka bir mesele daha var, [o da kara avı ile deniz avını ayırdetmek meselesidir]. Bazıları şöyle demiştir: Hem karada hem de denizde yaşa-
350 yan hayvanı avlama. [§]Hayatı denizde geçen hayvan deniz hayvanıdır. Başkaları da şöyle demiştir: Yavrulayıncaya kadar hayatını suda geçiren hayvan deniz hayvanıdır. Bazıları da şu fikri ileri sürmüştür: Kara avı, avcının canlı olarak ele geçirdiği ve onun elinde öldüğü hayvandır, bu helâl değildir. Onu kesmeye yetişmekle de helâl olmaz, ancak (fiilen) kesmesi durumunda helâl olur; durumu böyle olan hayvan denizde yaşasa da kara hayvanıdır. Avcı, suda yaşayan bir hayvanı canlı olarak eline aldığında ölürse onu yiyebilir, çünkü o deniz hayvanıdır, nitekim balık böyledir. Burada bir durum daha var: Denizin dışarı attığı hayvan dışarda ölürse onu yemek helâldir, çünkü o denizden çıkan yemektir; şayet onu yemek helâl değilse demek ki o, denizden çıkan yemek değildir. Deniz yemeği olan veya denizin dışarıya atmasıyla ölen hayvan, deniz avıdır. Yenilmesi helâl olmayan hayvan denize atılsa bile avlandığında deniz hayvanı sayılmaz, çünkü Allah Teâlâ, deniz avını ve yemeğini helâl kılmıştır. Deniz yemeği olmayan bir şeyi kişi oraya attığında ölse de, canlı olarak yakalasa da av değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

564 Hz. Osman'ın sözü az önce geçmişti. Hz. Ömer'in (r.a.) sözü için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 71; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 200.

565 Müslim, "Hac", 55; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 40.

566 Bu rivayetin kaynağına az önce işaret edilmişti.

Allah'tan korkun. Yani Harem dâhilinde av hayvanını öldürmeyi helâl saymak konusunda Allah'tan korkun. Yahut yasaklandıktan sonra ihramlı iken avlanmak konusunda Allah'tan korkun. Veya helâl olmayanı yemek konusunda Allah'tan korkun. **Toplanıp O'nun huzuruna varacaksınız** ve yaptıklarınızın karşılığını bulacaksınız, şayet iyilikse iyi, kötülükse kötü karşılığını verecektir. **Toplanıp O'nun huzuruna varacaksınız** meâlindeki beyan, O'nun vereceği hükme sevkedileceksiniz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hüküm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz"[567]. *En doğrusunu Allah bilir.*

جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَٓائِدَ ذٰلِكَ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٩٧﴾

97. "Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı, haram ayı, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıkları insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu, Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah'ın her şeyi bildiğini anlamanız içindir."

Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı. Bu âyetin anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyetteki "kıyâmen li'n-nâsi" (قياما للناس) ifadesiyle "insanlar için sebat ve devamlılık vasıtası kıldı" denilmektedir, çünkü Cenâb-ı
Hak Kâbe'yi, [§]hac, tavaf, namaz, kan akıtmak, kurban kesmek vb. ibadetleri **351**
yerine getirme mekânı kılmıştır. Ayrıca O, bu ibadetleri asla değiştirilemez ve neshedilemez tarzda sabit ve devamlı kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*. Bazıları da şöyle dediler: Sözlükte "dayanak" anlamına gelen "kıyâm" (قياما) lafzı burada koruyan, ayakta tutan mânasına gelir; Allah Teâlâ burayı onların dünya ve âhiret hayatları için koruyucu bir mekân, bir güven yurdu ve sığınak yapmıştır. O kadar ki, büyük bir günah veya suç işleyen biri oraya sığınacak olursa ona hiçbir şekilde dokunulamaz ve yakalanamaz. İnsanlar gerdanlık bağlanmış bir kurban görecek olsalar, ona çok şiddetle ihtiyaç duysalar bile dokunamazlardı. Sayılması uzun süren bunun gibi pek çok örnek vardır. Ayrıca Cenâb-ı Hak orada yapılan ibadetlere başka yerlerde yapılanlara asla vermediği mükâfatı

567 el-Kasas, 28/88.

koymuştur. **Haram ay** da böyledir, Yüce Allah, bu ayı insanlar için güven ayı kılmıştır, bu aya girdiklerinde daha önce duymuş oldukları her türlü korkudan emniyete kavuşurlar. Bunların yanı sıra kurbanları ve gerdanlıkları da orada yaşayan insanlar için menfaat vesilesi kılmıştır. İşte bu yönleriyle orası, insanların dünya ve âhiret hayatları için koruyucu bir mekân olmuştur. Saîd b. Cübeyr, **Allah Kâbe'yi, Beytülharâm'ı insanların maddî ve manevî hayatları için destek kıldı** meâlindeki ilâhî beyana, dinleri için bir kuvvet kaynağı kıldı anlamını vermiştir[568].

Bu, sizin anlamanız içindir. Yani bu emniyet ve zikrettiğimiz üzere Kâbe'nin onların dünya ve âhiret hayatlarını koruyucu olması, **Allah'ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu anlamanız içindir.** Yani Allah, bunlar henüz var olmadan önce öyle olacağını bildiği bir ilim üzere böyle yapmıştır. Bazıları şöyle demiştir: **Bu** (ذلك), yani daha önce zikredilen ilâhî kitapların tahrif edilmesi, onlarda yer alan Resûlullah'ın (s.a.) nitelik ve özellikleri ile ilgili beyanları değiştirmeleri. Yani Allah Teâlâ sizi, onları tahrif edip değiştireceğinizi bilerek yarattı, bilmeden değil; tâ ki sizi imtihana tâbi tutmuş olsun. Şu da bir gerçek ki, kâfirin küfrü kendisine hiçbir zarar veremeyeceği gibi müminin imanı da O'na hiçbir fayda sağlamaz. Bilâkis küfrün zararının kâfire, imanın faydasının da mümine yönelik olduğundan haberi bulunduğunu anlamanız içindir.

اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩٨﴾

98. "Bilin ki Allah'ın cezalandırması çetindir ve Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

Bilin ki Allah'ın cezalandırması çetindir. Yani kendisine karşı çıkıp emrine muhalefet edeni; halbuki siz olan biten her şeyin O'nun bilgisi dâhilinde
352 bulunduğunu bilmektesiniz. **Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.** [§]Şunu da bilin ki Allah tövbe edip kendisine dönüş yapana karşı çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. **Cezalandırması çetindir.** Çünkü bazı cezalar çetin değildir, özellikle âhiret cezaları ateşle uygulanır. Hiçbir ceza yoktur ki, az da olsa ona katlanmak mümkün olmasın, ancak ahiret azabı müstesnâ, çünkü ahiret cezası ateşle gerçekleşir, bu sebeple ona hiç kimse katlanamaz. Bir de dünya cezaları ve azabı biter, âhiret azabı hiç bitmez ve sona ermez. Bundan dolayı **çetin** diye nitelendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

568 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 77; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 202.

مَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir. Allah ise açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilir."

Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir. Bu âyetin iki yorumu vardır. Birincisi, âyet-i kerîme, başkasına öğüt veren kişi söylediklerini kendisi yapmazsa o öğüdün faydası bulunmayıp herhangi bir yarar sağlamaz diyenleri reddetmektedir; çünkü söylediklerini, -Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun- peygamberlerden daha çok yaşayan hiç kimse yoktur, fakat onların öğütleri ve nasihatleri kendi milletlerine fayda vermemiş, onların kötü huylarını ve aşırı inatçılıklarını değiştirmeye yaramamıştır.

İkincisi, bu âyet, peygamberlerin görevlerinin tebliğ etmekten ibaret olduğunu ve milletin, onların söylediklerini kabul etmemelerinin peygamberlere hiçbir zarar vermeyeceğini haber vermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: " (Ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; Resûl'e düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır"[569].

Allah ise açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilir; kendileriyle savaşmak suretiyle Muhammed aleyhisselâma ve ashâbına karşı gösterdiğiniz apaçık düşmanlığınızı Allah bilir. **Gizlediğiniz** anlamındaki lafızla da, Hz. Peygamber'i (s.a.) öldürmek kararınızı ve kurduğunuz tuzakları Allah bilir, mânası kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar
kuruyorlardı; [§]onlar tuzak kuruyorlardı, Allah da bozuyordu"[570]. Onlar Hz. 353
Peygamber'e (s.a.) tuzak kuruyor ve onu öldürmeye çalışıyorlardı, fakat Yüce Allah, onların tuzaklarını Resûlüne bildirmiş ve onu insanlardan koruyacağını haber vermiştir. "Onlar ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk için çaba harcarlar"[571].

569 en-Nûr, 24/54.
570 el-Enfâl, 8/30.
571 el-Mâide, 5/64.

قُلْ لَا يَسْتَوِى الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "De ki: Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O halde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!"

De ki: Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, cevap mahiyetindeki bu âyet-i kerîme şöyle bir soruya karşı ortaya çıkmıştır. Ashâb-ı kirâmdan bazıları müşriklerin çok mal topladıklarını, helâl olsun olmasın her şeyi elde ettiklerini gördüklerinde nefisleri aynı şeye meyledip özenmiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **iyi ile kötü bir değildir** diye buyurmuştur. O, sanki şöyle demiştir: Az da olsa temiz mal çok olan kötü maldan hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, sözkonusu sahâbîler, bazılarının ruhbanlık tarzındaki ibadetlerine, kendilerini insanların eziyetlerinden uzak tutmak için onlardan uzak durmaya, ayrıca birçok sıkıntı ve meşakkate tahammül göstermelerine özenmişler ve onları yapmaya koyulmuşlardır. Nakledildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) ashabından bazıları ruhbanlığa ve insanlardan uzak yaşamaya niyetlenmişlerdi[572]. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **De ki: İyi ile kötü bir değildir.** Aslı iyi olan az amel aslı kötü olan çok amelden daha hayırlıdır.

O halde Allah'a âsi olmaktan sakının, yani Allah'ın emirlerine ve yasaklarına karşı çıkmaktan. **Ey akıl sahipleri.** Bu meâldeki ifade Cenâb-ı Hakk'ın sadece aklı eren ve tam olan kişiye hitap ettiğinin delili bulunmaktadır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَسْـَٔلُوا عَنْ اَشْيَٓاءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَاِنْ تَسْـَٔلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

572 bk. el-Mâide, 5/87.

[§]***101. "Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak** 354
hususlarda soru sormayın. Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir."

Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Burada sorulması yasaklanan soruların, önceden sordukları hususlardan dolayı bir şekilde ortaya çıkan ve şu sırada ihtiyaç duymadıkları şeylerden ibaret olması mümkündür. Müminler ihtiyaç hali ortaya çıkana kadar bunları sormaları yasaklanmış, ancak ihtiyaç ortaya çıktığında sorabileceklerine işarette bulunmuştur. Öyle anlaşılıyorki onlar, ihtiyaçları olmayan farazî konuları soruyor ve onların açıklanmasını istiyorlardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır** buyurmaktadır. İkinci bir ihtimal ise, önceden yönelttikleri bir soru bulunmamakla birlikte sormaları yasaklanan fiilleri gündeme getirmiş olmalarıdır. Diğer bir ihtimal de, âyet-i kerîmenin, münâfıklar tarafından sorulan sorular üzerine gelmiş olmasıdır; onlar öğrenmek için değil, yokuşa sürmek için inadına soruyorlardı. Münâfıklar Hz. Peygamber'den mûcizeleri ortaya çıktıktan, kendilerince de kesin delilleri sabit olup, onun Allah elçisi olduğunu anladıktan sonra da kendisine sorular yöneltiyorlardı, Allah'ın elçisi olduğunu anladıktan ve bu konuda deliller ortaya çıktıktan sonra da mûcizeler istiyorlardı. Âyetteki yasak, şayet müminler için getirilmişse, söylediğimiz gibi ihtiyaç ortaya çıkmadan sorulan sorularla ilgilidir.

Denilmiştir ki bu âyet, Hz. Peygamber'e (s.a.) çeşitli şeyleri soran insanlar hakkında gelmiştir. Bunlardan biri şunu sormuştu: Babam kim? Diğeri şöyle demişti: Ben âhirette nerede olacağım? Hz. Peygamber bunların birine, "Sen cehennemde olacaksın", diğerine de "senin baban falandır" cevabını vermiştir[573] ve benzeri sorular. Şöyle de denilmiştir: Resûlullah (s.a.) haccın farz kılındığını söylemişti, adamın biri "her yıl mı ey Allah'ın Resûlü'?" diye sormuş, o da şu cevabı vermiştir: "Şayet evet deseydim, her yıl hac farz olurdu. Her sene farz olunca da yapamazdınız, farzı yapmayınca onu inkâr etmiş, inkâr edince
de küfretmiş olurdunuz"[574]. [§]Çünkü Allah'ın koymuş olduğu bir farzı inkâr 355

573 Ben nerede olacağım? sorusu ile Hz. Peygamber'in (s.a.) ona verdiği "Sen cehennemde olacaksın" cevabını kaynaklarda bulamadım. Ancak diğer rivayet kaynaklarda yer almaktadır (bk. Buhârî, "Tefsîr", V, 12; Müslim, "Fedâil", 135).

574 Bu hadis kaynaklarda şu lafızlarla rivayet edilmiştir: "Şayet evet desem farz olurdu, farz olsa onu yapmaya gücünüz yetmezdi, terk edecek olsanız küfre girerdiniz" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 82). Buna yakın mânadaki başka rivayetler için bk. Tirmizî, "Hac", 5; İbn Mâce,

eden kimse küfre girmiş olur veya benzeri bir ifade. Bu âyet şu konuda gelmiştir diye tefsir etmeye gerek yoktur, çünkü Allah'ın Kitab'ında herhangi bir açıklama yer almamaktadır, sadece ihtiyaç duyulmayan hususlarda soru sormak yasaklanmıştır. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **…hususlarda soru sormayın,** yani Allah'ın bağışladığı hususlarda sormayın. **Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokar,** yani yapmayı emredildiğiniz şey, ortaya çıktığında ağırınıza gidecek şey demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

102. "Bu tür soruları sizden önce de bir topluluk sormuş, fakat sonunda bunları inkâr eder olmuşlardı."

Bu âyet-i kerîme, mûcizeler ve ilâhî beyanlar hakkında soru sormanın iki sebepten dolayı yasaklandığını göstermektedir. Ya Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğu kendilerince de açık hale geldikten ve ortaya çıktıktan sonra da kendisinden mûcizeler istemişlerdi, Resûlullah onları getirdiğinde ise inkâr etmişlerdi. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **Bu tür soruları sizden önce de bir topluluk sormuş, fakat sonunda bunları inkâr eder olmuşlardı** buyurmaktadır. Önceki ümmetler, Allah elçisi olduklarını anladıktan sonra da peygamberlerinden mûcizeler istemişlerdi. Bir de muhtemeldir ki zikrettiğimiz gibi onlar şu türlü sorular soruyorlardı: Biz âhirette nerede olacağız? Benim babam kim? Ben kimim ve benzeri. Peygamberler onlara soruların cevaplarını verince de inkâr etmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَٓائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَاَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

"Menâsik", 2; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 206. Müslim'in Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayeti de şöyledir: Resûlullah (s.a.) bize hutbe okudu ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Allah size haccı farz kılmıştır. Binâenaleyh hac yapınız!" Bir adam dedi ki: Her sene mi, ey Allah'ın Resûlü? Adam bu sözü üç defa tekrar edene kadar Hz. Peygamber (s.a.) cevap vermedi. Sonunda şöyle buyurdu: "Şayet evet desem farz olurdu ve yapamazdınız." Sonra şunları söyledi: "Ben sizi serbest bıraktıkça, siz de beni rahat bırakın! Sizden öncekileri peygamberlerine çok soru sormaları ve aksini yapmaları helâk etmiştir. Ben size bir şey emrettiğimde gücünüz yettiği kadar onu yapın, bir şeyden men ettiğimde de onu bırakın" (Müslim, "Hac", 412).

103. "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ***ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar."***

Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Yani Allah, onların kurbanlık diye ayırdıkları hayvanlardan kurbanlık belirlememiştir, çünkü onlar âyette zikredilen bahîre ve sâibe gibi hayvanları kurban ederek Allah'tan başka taptıkları putlara yaklaşmaya çalışıyorlardı. O, şöyle buyurmaktadır: Sizin belirlediğiniz bahîre ve sâibeyi kurbanlık yapmamıştır. **Allah, bahîre** meâlindeki ifade ile ve âyette zikredilen diğer hayvanlarla ilgili bir buyruk koymadı beyanı, böyle bir emir vermedi, buna izin de vermedi. Şöyle de denilmiştir: Câhiliye ileri gelenleri bu tür şeylerden bir kısmını erkeklerine değil kadınlarına, bir kısmını hem erkeklerine hem kadınlarına haram kılmış,
bazılarını da ilâhlarına ayırmıştır. [§]Şöyle de denilmiştir: Bahîre, kulaklarını **356**
keserek tanrıları için serbest bıraktıkları hayvandır. Sâibe, serbest bıraktıkları hayvandır. Vasîle, deve bir batında erkek ve dişi olarak ikiz yavrularsa "kardeşine ulaştı" derler ve artık onu kesmeyip tanrıları için serbest bırakırlardı. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Bahîre, beş doğum yaptığı zaman kulakları kesilir ve serbest bırakılırdı. Sâibe, hayvan beş doğum yaptığında adak olarak salınır, su içmekten ve otlamaktan engellenmezdi. Vasîle, koyun iki dişi yavruladığında ikisi de serbest bırakılır, bir dişi ve bir erkek yavruladığında "dişi erkeğe kavuştu" der ve ikisi de serbest bırakılır, bir erkek yavruladığında da ise kesilirdi. Hâmî de on doğum yapar ve hepsi de hayatta kalırsa, "sırtını korudu" diyerek hayvana binilmez ve sırtına yük vurulmazdı[575]. Mücâhid şöyle demiştir: Bahîre, deve türündendi, Câhiliye insanları bu develerin tüylerini kullanmayı, sırtına binmeyi, etini yemeyi ve sütünü içmeyi sadece erkeklere serbest bırakmışlardı, deve erkek ve dişi yavru doğurduğunda aynı konumda kalırdı; hayvan ölünce erkekler ve kadınlar etini yiyebiliyordu. **Allah, hâm ile ilgili bir buyruk koymadı.** Deve beş nesil doğuran devenin çocuğundan gebe kalırsa ona hâmî denirdi; hâmî, bir isimdir. Sâibe de koyun cinsinin aynı şekilde olanıdır, ancak koyun altı doğum yaparsa bulunduğu halde kalırdı. Yedincisinde erkek yavrular veya iki erkek yavrularsa kesilir, etini sadece erkekler yer, kadınlar yiyemezdi. Şayet bir batında erkek ve dişi yavrularsa, o vasîledir, erkek yavru kesilmez,
dişisi kesilirdi, [§]şayet ikisini de dişi yavrulamışsa ikisi de terk edilirdi[576]. İbn **357**

---

575 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 177-180.

576 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 89-90; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 212.

Kuteybe şöyle demiştir: Bahîre beş batın doğum yapan dişi devedir, beşincisini erkek doğurursa kesilir, etini erkekler ve kadınlar yerlerdi. Şayet beşincisini dişi doğurmuşsa kulakları yarılırdı, onun eti ve sütü kadınlara haramdı. Öldüğünde kadınlara da helâl sayılırdı[577]. Sâibe, adak olarak serbest bırakılan devedir, adam şayet Allah, kendisini hastalıktan kurtarır yahut evine ulaştırırsa böyle yapacağına dair adak yapardı. Vasîle, koyun türü hayvanlardan olurdu, koyun şayet yedi batın doğurmuşsa bakarlardı; yedincisi erkekse kesip etini erkekler ve kadınlar yerdi; yedincisi şayet dişi ise sürüde bırakılırdı. Eğer erkek ve dişi olarak çift yavrularsa, "kardeşine ulaştı" derler, erkek kesilmezdi, eti kadınlara haram sayılırdı, dişinin de sütü kadınlara haramdı, ancak o ikisinden biri ölürse etini erkekler ve kadınlar yerdi. Hâmî, çocuğunun çocuğunu aşan döl hayvanıdır. Denilir ki kendi soyundan on batın nesil dünyaya geldiğinde, "sırtını korudu" derler ve artık ona binilmez, istediği yerden otlamasına ve içmesine engel olunmazdı. Hülâsâ belirttiğimiz şekilde o hayvanlardan faydalanmayı haram sayıyorlar ve "Allah bunları bize haram kıldı" diyorlardı. Bu husus başka bir âyet-i kerîmede de şöyle zikredilmektedir: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler"[578]. Câhiliye insanları bazı şeyleri kendilerine haram kılıyorlar ve bu haram kılmayı Allah'a nispet ediyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ onların akılsızlıklarını şöyle beyan etmektedir: "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş… De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı?"[579] Onların bu belirtilenleri haram saymaları peygamberden işittikleri bir bilgiye dayanmıyordu, sadece kendi fikirleri ve uydurma ibadet anlayışlarıydı. Cenâb-ı Hak da ileri sürdükleri iddiaların yanlış olduğunu göstermek için kendilerine karşı bu delili
358 göstermiştir: **[§]**"De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi haram kıldı?" Şayet iki erkeği haram kıldı derlerse, erkeklerden haram kılınmayanı da vardı. Eğer iki dişiyi haram kıldı derlerse dişilerden haklarında haram kılınmayanlar da vardı. Bu, bir hüküm herhangi bir illete dayalı olarak verilmişse, o illet var olduğu müddetçe o hükmün de var olması gerektiğinin delilini oluşturur. *En doğrusunu Allah bilir.*

577 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 147.
578 el-En'âm, 6/136.
579 el-En'âm, 6/143.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا
مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْـٔاً وَلَا
يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

104. "Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) ***bize yeter' derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?"***

Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin' dendiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter' derler. Bu âyet sanki Arap müşrikleri hakkında gelmişti. Onlar atalarına bağlı insanlardı, peygamberlere iman etmiyor ve onları kabul etmiyordu. Ancak putlara tapmak konusunda atalarını taklit ediyorlardı. Hz. Peygamber kendilerini Allah'ın indirdiklerine veya başka biri buna davet edince, **Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter, derler.** Yine onlar "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[580] diyorlardı. Evet onlar bu konuda atalarını taklit ediyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?** Yani atalarınızın din konusunda **bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler** olduklarını bilseniz yine onlara tâbi olacak ve yine onlara uyacak mısınız? Şu ilâhî beyan da bunun gibidir: "Peygamber, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?' diye sordu"[581]. Size atalarınızın yolundan daha doğrusunu getirsem de, yine atalarınıza mı tâbi olacak ve yine onlara mı uyacaksınız? Cenâb-ı Hak, atalarının yanlış ve bâtıl yolda oldukları kendileri nezdinde de ortaya çıktığı halde yine de atalarını taklit etmeleri yüzünden onları akılsızca hayaller içinde olmakla nitelendiriyor.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ
اِذَا اهْتَدَيْتُمْ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعاً فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

580 ez-Zuhruf, 43/23.

581 ez-Zuhruf, 43/24.

105. "Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir."

[İyiliği Emredip Kötülüğe Engel Olmak]

Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Bazı insanlar bu âyetin iyiliği emretme ve kötülüğe yasaklama yükümlülüğünü kaldırdığını zannetmiştir. Ne var ki bu ilâhî beyanda iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama durumu değil, şu husus vardır: İyiliği emretme ve kötülüğe engel olma
359 görevi benimsenmemesi halinde bize yönelik bir sorumluluk yoktur. [§]Bu ilâhî beyan şu âyet-i kerîmelere benzemektedir: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[582]; "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[583]. Burada ilâhî risâleti insanlara bildirmesinin terkedip kaldırmasına izin verilmesi değil, şu husus vurgulanmaktadır: Kâfirler tarafından reddedilmesinde Resûlullah'a yönelik bir sorumluluk yoktur; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[584]. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet-i kerîmede, iyiliği emretme ve kötülüğe engel olmanın gerekliliğine yönelik bir delilin bulunması ihtimal dâhilindedir; çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İyiliği emretmeniz ve kötülüğe engel olmaya çalışmanız vesilesiyle **Siz doğru gittiğiniz takdirde,** insanlardan emir bilmârûf ve nehiy anil münkeri kabul etmemelerinden dolayı size bir zarar gelmez. Zaten iyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak gerekli bir görevdir. Allah Teâlâ bu ümmeti böylece nitelemiştir: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız"[585]. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyurmuştur: "Küçüğümüze merhamet etmeyen, büyüğümüze saygı göstermeyen ve iyiliği emredip kötülükten alıkoymayan kimse bizden değildir"[586]. Hz. Âişe'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) nefes nefese yanıma geldi, hemen abdest alıp mescide çıktı. Ben perdenin ar-

---

582 el-En'âm, 6/52.

583 en-Nûr, 24/54.

584 eş-Şûrâ, 42/48.

585 Âl-i İmrân, 3/110.

586 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 257; Tirmizî, "Birr ve Sıla", 15. Tirmizî hadisin hasen olduğunu söylemiştir.

kasından ona bakıyordum. Hemen minbere çıkıp şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Bana dua edip duanızı kabul etmeyeceğim, benden talepte bulunup vermeyeceğim, rahmet dileyip vermeyeceğim, yardım dileyip fakat yardımda bulunmayacağım gün gelmeden önce iyiliği emredin ve kötülüğü engellemeye çalışın[587]. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) şöyle demiştir: Ey insanlar! Sizler bu âyeti okuyorsunuz, **[§]**fakat onu ait olduğu yere koy- **360**
muyorsunuz. Ben Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: “İnsanlar bir kötülük görüp de onu değiştirmezlerse Allah Teâlâ kısa zamanda ilâhî cezayı onların hepsine verir”[588]. Ayrıca Cenâb-ı Hakk’ın şu beyanı: “Bâri din adamları ve âlimleri onlara yalan söylemeyi yasaklasalardı”[589].

Şunu da belirtmek gerekir ki iyiliği emredip kötülüğü yasaklama farklı şekillerde yapılır. Bu iş kâfirlere karşı savaşla, müminlere karşı ise el ve dil ile yapılır. Bir fitne ve fesadın ortaya çıkmadığı takdirde iyiliği emredip kötülüğe engel olmak gerekli olup farzdır, şayet bir fesat ortaya çıkacaksa iyiliği emredip kötülükten alıkoyma işinin kendisi kötülük olur. Müslümanlar böyle bir neticeden endişe ederlerse görevi terk etmelerine müsaade edilir, aksi halde terk edilemez. Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Sonunda kılıç ve kamçı bulunmadığı takdirde iyiliği emredin, kötülüğe engel olun! Şayet kılıç ve kamçı varsa kendinize bakın![590]

Hepinizin dönüşü Allah’adır, yani iyiliği emredip kötülükten alıkoyanın dönüşü de, iyiliği emredip kötülükten alıkoymanın uygulandığı kişi de. **Yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir.** Bu ilâhî beyan, tehdit ve sakındırma anlamına gelir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ
حٖينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ
ضَرَبْتُمْ فِى الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُصٖيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ

587 Bu hadis elimizdeki kaynaklarda, “yardım dileyip fakat yardımda bulunmayacağım” kısmı olmaksızın rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 159; İbn Mâce, “Fiten”, 20).

588 Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17; Tirmizî, “Fiten”, 8. Tirmizî hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

589 “Bari din adamları ve âlimleri onları yalan söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Bu yaptıkları ne kötüdür!” el-Mâide, 5/63.

590 Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, IV, 1653; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 216.

بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرٖى بِهٖ ثَمَنًا وَلَوْ
كَانَ ذَا قُرْبٰى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّٰهِ اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ الْاٰثِمٖينَ ﴿١٠٦﴾
فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓى اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّٓا اِثْمًا فَاٰخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ
الَّذٖينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَٓا اَحَقُّ
مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَٓا اِنَّٓا اِذًا لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠٧﴾

106. "Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) ***içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz; "Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur" diye Allah'ın adına yemin ederler."***

107. "Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ***ortaya çıkarsa, bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır ve 'Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz de zâlimlerden oluruz' diye Allah'ın adına yemin ederler."***

361 **Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında [§]içinizden iki âdil kişi veya başka iki kişi aranızda şahitlik etsin.** Bu iki âyetin tefsiri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Katâde şöyle demiştir: Bir adam, köyün birinde ölür ve geride miras bırakırsa vasiyet eder ve bu vasiyetine iki kişiyi şahit tutar. Şayet onların yaptığı şahitlikten şüphe edilirse, kendilerine ikindi namazından sonra yemin verilir. Arap dilinde şöyle denilirdi: "Yeminlerin yapılması için sahipleri hapsedilmeye varıncaya kadar zorlanır (تُصْبَرُ الأيْمان). **Şayet muttali olunursa.** Yani iki şahidin hiyânetinden, bazı şeyleri gizliyor, yalan söylüyorlar diye şüphe edilirse, bunun yanında onlardan daha dürüst iki kişi, söylediklerinde daha isabetli şahitlikte bulunursa onların tanıklığı benimsenir ve önceki ikisinin şahitliği iptal edilir[591]. **İçinizden iki âdil kişi,** yani müslümanlardan, **Veya sizden olmayan başka iki kişi.** Yani o

---

591 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 110, 113, 121; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 225.

beldede sadece Ehl-i Kitap varsa onlardan iki kişi şahitlik eder[592]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **İçinizden iki âdil kişi,** yani sizin aşiretinizden, **Veya sizden olmayan başka iki kişi,** yani sizin aşiretinizden olmayan[593]. O şöyle demektedir: Vasiyette bulunmak isteyen müslümanın yapması gereken şey vasiyetini kendi kabilesinden birine teslim etmesidir. Kendi kabile mensupları da bu konuda onun için şahitlik eder, çünkü kişinin kendi kabilesinin mensupları, vasiyeti daha iyi korurlar, daha büyük bir dikkat ve itina gösterir ve şahitliği daha dürüstçe yaparlar. Yabancılar ise böyle değildirler.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Cenâb-ı Hak burada **Ey iman edenler! … aranızda şahitlik etsin** buyurmak suretiyle bütün müminlere hitap etmiştir. Bu durumda **Veya sizden olmayan başka iki kişi** beyanı, sizin aşiretinizden olmayan anlamına nasıl gelebilir de aynı ifade "sizin dininizden olmayan" mânasına gelmez?

Buna şu cevap verilir: Sübhânellâh! Bu, sınırları ne kadar da aşan bir söz! Tevhîd inancını benimseyen ve dinini ihlasla Allah'a bağlayan bir müminin şahitliğini, işlediği bir günahtan dolayı reddediyor, buna mukabil Allah'ın çocuğu ve ortağı olduğunu iddia eden yalancı bir kâfirin şahitliğini kabul ediyor! Bu, ihtimal dâhilinde bulunmayan bir iddiadır. Allah ayrıca şöyle buyurmaktadır: **Bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz.** Halbuki kâfirler namaz için ezan okunduğunda alaya başlıyorlar, şu ilâhî beyanda zikredildiği gibi: **[§]** 362
"Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar"[594]. Bu âyet, onların söylediklerinin ihtimal dâhilinde bulunmadığını göstermektedir.

Veya sizden olmayan başka iki kişi. Beyanı hakkında Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: Seyahat sırasında müslüman kimseye ölüm gelir de vasiyette bulunacağı iki müslüman bulamazsa Ehl-i Kitap olanlara vasiyet eder. Onlar adamın mirasını getirdiklerinde kendilerinden şüphe edilirse, onun malının şundan şundan ibaret olduğuna yemin ederler, varisler de onu alırlar[595]. Bazı âlimler bu âyetin zâhirine bakarak seyahat sırasında yapılan vasiyete Yahudi ve hıristiyanların şahitliğini caiz görürler. Mücâhid, **Veya sizden olmayan başka iki kişi** meâlindeki cümleye sizin dininizden olmayan anlamını vermiştir[596]. Âmir eş-Şa'bî şöyle demiştir: İki hıristiyan kendi yanlarında ölen bir müslüman için

---

592 Bunu Katâde Saîd b. Müseyyeb'den rivayet etmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 103).

593 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 106.

594 el-Mâide, 5/58.

595 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 110, 113.

596 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 105, 118; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 223.

şahitlik yapmışlardı, vasiyet ehli olan kişiler onlardan kuşkuya düştü ve ikisini alıp Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye götürdüler. O da namazından sonra onlara Allah adına yemin verdirdi: "Biz Allah adına şahitliği az bir para ile satın almadık ve şahitliği gizlemedik, şayet böyle yapsaydık günahkârlardan olurduk." Sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle demiş: Vallahi, Resûlullah'ın (s.a.) vefatından bu güne kadar böyle bir mesele hakkında hüküm verilmemiştir[597]. Şâbî, ölünün terikesi konusunda o iki hıristiyandan şüphe ettikleri için Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin onlara yemin verdiğini beyan etmektedir. Bu yemin bütün müslümanlar nazarında gerekli olan bir yemindir. Bazı kişilerin, onların şahitliği ancak yemin ettikleri durumunda sahih olur diye iddia edilmesine rağmen Ebû Mûsâ sözkonusu hıristiyan şahitlerine yaptıkları yeminin söyledikleri gibi olduğu hususunda yemin ettirmemiştir.

Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Müslümanlardan biri memleketinden çıkmış, yanında iki müslümanla birlikte bir köye gitmişti. Adam malını yanındaki iki müslümana vermiş ve onlara şöyle demişti: Bana, bu malı size
363 verdiğime dair şahitlik edecek birini getirin. [§]Fakat o köyde müslüman bulamamış. Yahudi ve hıristiyanlardan adamlar çağırıp sözkonusu kişi, kendilerini malını o ikisine verdiğine şahit tutmuştu. Sonra iki müslüman o adamın ailesine gitmişler, malını onlara vermişler. Fakat mirasçılar şöyle demişler: Onun yanında bu getirdiklerinizden daha çok mal vardı; Ardından da kendilerine bundan başka mal vermediğine dair yemin etmelerini istediler. Bir müddet sonra Yahudi ve hıristiyanlardan bazı kişiler gelmiş, ölünün adamları durumu onlara sormuş, onlar da sözü edilen kişinin kendi köylerinde öldüğünü ve mal olarak da şunu şunu bıraktığını söylemiş. Bunun üzerine ölünün adamları, iki müslümanın açık günahkârlardan oldukları hakkında şüpheye düşüp İbn Mesûd'a (r.a.) gitmiş ve olan biteni ona anlatmıştır. İbn Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: Allah'ın kitabında bulunan bütün hüküm ve beyanlar bir hususu ispat etmek için gelmiştir, yalnız bu âyet müstesnâ, şimdi de onun yorumu gelmiştir. Sonra iki müslümana, Allah adına yemin etmelerini emretmiştir: **Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur.** Ardından yahudilerle hıristiyanlara geride şu şu malı bırakmıştır diye Allah adına yemin etmelerini istemiştir. Onlar da **Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden,** yani şu iki müslümanın şahitliğinden **daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz**

---

597 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 105, 110; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 224.

de zâlimlerden oluruz demişler. Daha sonra ölünün adamlarına Yahudi ve hıristiyanların şahitliklerinin doğru olduğuna dair Allah adına yemin etmelerini istemiş, onlar da yemin etmiştir. Nihayet İbn Mesûd (r.a.), yahudi ve hıristiyanların şahitlik ettikleri malı iki müslümandan almalarını emretmiştir. Bu olay, Hz. Osman'ın (r.a.) halifeliği zamanında olmuştur[598]**.** [§]İbn Mesûd'dan **364**
gelen bu rivayet şayet sahih ise Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilen şu hadîse aykırı düşmektedir: "Şayet iddia ettikleri şeyler insanlara verilecek olsaydı, bazıları başkalarının canlarını ve mallarını da isterdi, fakat davacıdan delil istenir, davalıya da yemin verdirilir"[599]. Ayrıca âyetin zâhirine de uygun değildir. Bunun Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) sabit olduğunu zannetmiyoruz.

İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Temîm ed-Dârî ve Adî b. Beddâ' adında iki kişi, ticaret amacıyla Mekke'ye gidip geliyorlardı. Benû Sehm kabilesinden bir adam ikamet ettiği yerden çıkmış ve müslüman birinin bulunmadığı bir yerde ölmüştü, ölürken de malını bu iki kişiye vasiyet etmişti. Onlar da malı götürüp ailesine vermiş, yalnız gümüş bir tabağı saklamışlardı. Resûlullah (s.a.) onlara, bir şey saklamadıklarına ve başka bir şey görmediklerine dair Allah adına yemin verdirmişti. Bir müddet sonra gümüş tabak Mekke'de görülmüş. Sorulduğunda, "onu Temîm ve Adî'den satın aldık" demişler. Bunun üzerine Benû Sehm kabilesinden iki kişi ortaya çıkıp, bu gümüş tabağın ölen Sehmî'ye ait olduğuna Allah adına yemin etmişler, **Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur** ve gümüş tabağı

---

598 İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh rivayet ettiler: İbn Mesûd'a "içinizden iki âdil kişi" meâlindeki âyet soruldu. Şu cevabı verdi: Kitapta bir konuya işaret etmek için gelen bu âyetten başka bir şey yoktur. Şayet onu size haber vermeseydim, Cuma günü gusletmeyen kişiden daha câhil biri olurdum. Bu adam seyahate çıktı, yanında bir miktar da malı vardı, sonra kaderi onu seyahat sırasında yakaladı. Eğer o sırada Müslümanlardan iki kişi bulabilirse malını onlara teslim eder, ayrıca Müslümanlardan iki âdil kişiyi de onlara şahit tutar. Müslümanlardan âdil iki kişi bulamazsa Ehl-i Kitap'tan iki kişiyi şahit tutar. Eğer o, malı aynen teslim ederse, vermesi gerekeni vermiş olur. Şayet inkâr ederse, namazın hemen peşinde, kendisinden başka ilâh olmayan Allah adına yemin etmesi istenir ve o da, bana bunları verdi ve ben o maldan hiçbir şeyi kaybetmedim diyerek yemin eder. Eğer bu yemini yaparsa aklanmış olur. Ondan sonra Ehl-i Kitap'tan iki kişi geldiklerinde onun aleyhine şahitlik ederler. Sonra insanlar, isimlerini verdikleri şeyin, vârislerin yeminleri ve kendi şahitlikleriyle birlikte hükmedildiğini iddia ederler. Sonra onun hakkını alırlar. İşte Cenâb-ı Hak "içinizden iki âdil kişi veya sizden olmayan başka iki kişi" meâlindeki âyette bunu söylüyor (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 223; ayrıca bk. Arapça metnin dipnotu).

599 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, X, 252. Hadis "Davacıdan delil istenir" cümlesi hariç Sahîhayn'da da rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 3/3; Müslim, "Akdıye", 1).

almışlar. İşte bu âyet onlar hakkında gelmiştir[600]. Bu hadiste yeminin davalıya yaptırıldığı görülmektedir; nitekim varisler, ölünün terekesinden bazı şeyleri vermediklerini iddia etmişlerdi. Hadisten anlaşılan bir husus da şudur: Temîm ve arkadaşı tabağı ölen kişiden satın aldıklarını iddia etmiş ve bir nevi davacı olmuşlar, bunun üzerine de vârisler Temîm'in ve arkadaşının iddiasına karşı yemin etmişlerdi. Bunlar iki hüküm olup İslâmiyet'teki diğer hükümlere ve kanunlara da uygundur. Şayet mesele burada belirtildiği gibi ise, o takdirde âyette
365 nesih sözkonusu değildir, [§]ayrıca onda zâhirî hükümlere ters düşen bir husus da yoktur. Bize göre şahitlik ettikleri sırada kâfir iki şahidin yemin etmesi caiz değildir, çünkü âyetin zâhiri, bizden veya bizden olmayanlardan âdil iki kişinin yemin etmesini emretmektedir. Müslüman şahitlerin hazır bulundukları bir vasiyete yemin etmeleri caiz olmayınca, ancak onların bir şeyi gizlediklerine -zaten kâfirlerin âdeti de böyledir- yemin ederler. Âyet-i kerîmenin Temîm ve arkadaşı hakkında geldiği kabul edilirse -ki onlar hıristiyandı- bu onların birbirlerine şahitlik etmelerinin caiz olduğunu gösterir, çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **İçinizden iki âdil kişi veya sizden olmayan başka iki kişi.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu yoruma göre âyetin anlamı, yukarıdaki olayda geçtiği gibi ölünün malını zimmîlere teslim etmesidir. O iki kişi, bize sadece şunu ve şunu verdi demişler, vârisler ise daha fazla mal teslim ettiğini iddia etmişlerdi. Hz. Peygamber de davalıya, kendileriyle ilgili olan konuda yemin verdirmişti. Bu yoruma göre **Bu iki şahidi alıkorsunuz** meâlindeki ifade, davalı olan iki kişiye işaret etmektedir.

Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa -*en doğrusunu Allah bilir ya*-, Cenâb-ı Hak burada o iki kişinin aleyhine bizden veya onlardan iki kişinin terekeden bir şeyleri inkâr etmeleri bağlamında şahitlik etmesini istemektedir. Bu, varisler için gerçeği ortaya çıkarma yoludur. Davalı biz onu ölüden satın almıştık, dediklerinde, vârislerin yemin etmeleri gerekir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır,** meâlindeki ilâhî beyanın anlamı budur. Çünkü bu durumda ölünün vârisleri davalı konumuna düşmüşlerdir, bu halde onlar, kendileri dava edildiklerinden yemin etmek için öncekilerin yerine geçmiş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, âyetlerin en
366 doğru ve en münasip tefsiridir. [§]**Sizden olmayan** meâlindeki ilâhî buyruğun tefsirinde -her ne kadar bazı kaynaklarda belirtilmemişse de- İbn Abbâs'tan rivayet edilen tefsirin anlamı da inşallah budur. *En doğrusunu Allah bilir*

600 Buhârî, "Vesâyâ", 35; Ebû Dâvûd, "Akdıye", 19; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 113; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 221.

ya, onun anlamı "bizim dinimizden olmayan" şeklindedir. Çünkü cümlede daha önce bütün müminleri belirtmişti. Âlimlerimiz, ne zaruret halinde ne de başka bir durumda vasiyet konusunda kâfirlerin müslüman için şahitlik yapmasını caiz görmez, çünkü onlar kendi aralarında farklı görüşte olmakla birlikte, kâfirlerin ne zaruret halinde ne de başka bir durumda vasiyet dışında kâfirlerin müslümana şahitlik yapmalarını câiz görmezler. Vasiyet konusunda Müslümanlara şahitlik etmeleri de bunun gibidir.

Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında, içinizden âdil iki kişi şahitlik etsin meâlindeki âyet-i kerîme, vasiyet meselesinde ve diğer konularda, sefer hâlinde ve sefer dışında içimizden iki âdil kişinin şahitliğini caiz olduğu şeklindeki açıklamaya imkân vermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun!"[601] Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Erkeklerinizden iki kişiyi de şâhit tutun!"[602] Bu, seyahatte ve seyahat dışında, borçlar konusunda ve başka konularda geçerli bir kuraldır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Sonra Allah Teâlâ farklı bir durum için şöyle buyurmuştur: **Veya şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz.**

Eğer şöyle bir soru sorulursa: **Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz Allah'ın adına yemin ederler.** Bu beyanın anlamı nedir?

Buna şu cevap verilir: Bunun, yeminin vebâlini ağırlaştırmak anlamına gelmesi muhtemeldir. Hâkim, taraflardan birinden daha çok şüphe ettiğinde ona yeminin vebâlini daha da ağırlaştıracak bir uygulama yapabilir. Bu da onun yeminine kalabalık bir cemaati hazır bulundurmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın **namazdan sonra** buyurması işi ağırlaştırmak için değil, celse vaktinin sabah veya ikindi namazından sonra olduğu içindir. İbn Abbâs'ın rivayet ettiği gibi âyet iki hıristiyan kabilesi hakkında gelmişse, bu durumda Allah Teâlâ'nın, onlara yemini ağırlaştırmayı emretmiş olması mümkündür. Burada işaret edilen Temîm ve onunla ilişkili diğer kabiledir. Onlar güneşin batması veya biraz önce ve sonrası ile onun doğmasına büyük saygı gösteriyorlardı, çünkü bu zaman dilimleri onların ibadet vakitleridir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

601 et-Talâk, 65/2.

602 el-Bakara, 2/282.

367 **[§]Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa.** Bazıları şöyle demiştir: Onların vasiyet malını gizleyerek ve yalan söyleyerek hainlik yaptıkları anlaşılırsa, bunun yanında onların şahitliklerinin aksine şahitlik yapacak iki şahit gelir veya getirilirse, bu sonuncuların şahitliği benimsenir ve öncekilerin şahitliği iptal edilir. İbn Kuteybe şöyle demiş: "Fe in usira" (فإِنْ عُثِرَ), ortaya çıkarsa demektir[603]. Ebû Avsece de bu kelimeye bilirse, veya muttali olursa anlamını vermiştir. "Asertu alâ fulânin ve alâ mâ yef'alu fulânun" (عَثَرْتُ على فلان وعلى ما يفعل فلان) denildiğinde, onu bildim ve ona muttali oldum anlamına gelir. Kehf sûresinde geçen "Böylece (kıssayı anlatarak) insanları onlardan haberdar ettik"[604] meâlindeki âyette de, insanlara onları muttali kıldık ve onların yerlerini bildirdik anlamına gelir. "A'sertu fulânen alâ sirri fulânin" (أَعْثَرْتُ فلانا على سر فلان) denilince de falancının sırrını falana bildirdim anlamı ortaya çıkar.

ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يَاْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلٰى وَجْهِهَٓا اَوْ يَخَافُٓوا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْۜ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاسْمَعُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

108. "İşte bu, şahitliği gereğince yapmalarını sağlayacak veya yemin etmelerinden sonra yeminlerin reddedilmesinden korkmalarını önleyecek en uygun usuldür. Allah'a âsi olmaktan sakının ve iyi dinleyin. Allah yoldan çıkmış topluluğu doğruya eriştirmez."

Şayet, "**İşte bu, şahitliği gereğince yapmalarını sağlayacak** meâlindeki âyetin mânası nedir?" diye bir soru sorulursa buna şu cevap verilir:

Burada şu husus anlatılmaktadır ki güvenilen birinin hain olduğu iddia edildiğinde, kendisi de "ben elimden geleni yaptım" dediği takdirde, yemin etmedikçe onun sözü tasdik edilmez. Böylesi yemin etmeden sözünün kabul edilmeyeceğini bilince doğru söylemeye daha çok özen gösterir, zira yalan yere yemin etmekten korkar, yahut da yemindeki günahtan ve hainliğinin ortaya çıkmasından endişe eder.

603 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 148.

604 el-Kehf, 18/21.

Sonra Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin son kısmında müminlere öğüt vermek ve böyle yapmaktan onları sakındırmak bağlamında şöyle buyurur: **Allah'a âsi olmaktan sakının ve iyi dinleyin.** Yani Allah'ın öğütlerini iyi dinleyin. **Allah yoldan çıkmış topluluğu doğruya eriştirmez,** onlar yoldan çıkmakta devam ettikleri müddetçe. Yahut Yüce Allah, tavırlarından asla dönmeyeceklerini bildiği kimseler için bunu söylemiştir.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَٓا اُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا اِنَّكَ
اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ 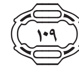

[§]*109. "Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin' diyecekler."* 368

Müfessirler şöyle demiştir: Onlar bu sözü o günün dehşet ve şiddetinden korktukları için söyleyecekler. Korkudan kalpleri yerinden fırlayacak, akılları gaflete düşüp şöyle diyecekler: **Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.** Onların bu cevabı müfessirlerin söylediği gibi korkularından olsaydı cevap veremez durumda bulunurlardı. Halbuki şöyle cevap vereceklerdir: **Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.** Bu, âyetin anlamının müfessirlerin söyledikleri gibi olmadığını gösterir. Bizim kanaatimize göre bu ilâhî beyanın iki yorumu vardır: -*Fakat şüphe yok ki en doğrusunu Allah bilir*- Bunların birincisi, Cenâb-ı Hak onlara, kavimlerinin verdikleri cevabın kalplerindeki hakikatini sormaktadır. Onlar da sen, kalplerindekini ve gaybtakini bilmeye bizi muttali kılmadın, bütün bunlara vâkıf olan sadece sensin diyecekler.

İkincisi, peygamberlerin muhatapları kendiliklerinden bir takım âdetler ve bid'atler uydurmuşlar ve bunları peygamberlere nispet etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin? O şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında mevcut olan bilgileri bilemem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin. Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim"[605]. Burada Hz. Îsâ'nın muhatapları, sanki kendilerini buna çağıranın Îsâ aleyhisselâm olduğunu söy-

605 el-Mâide, 5/116-117.

lemişlerdir. Bu sefer Yüce Allah, peygamberlere soracak: Size ne cevap verildi? Peygamberler şöyle diyecekler: Onların yaptıkları şeylerden bizim aleyhimize hangi iddiayı ileri sürdüklerini bilmiyoruz. **Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin.** Yani bizim, onlara, iddia ettikleri şeyleri söylemediğimizi ve kendilerini ona çağırmadığımızı sen bilirsin. İşte âyetin tefsiri bu iki şekilde yapılabilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Peygamberlere sorulan bu sorunun bir benzerini Cenâb-ı Hak, başka bir âyette şöyle ifade buyurmaktadır: "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[606]. Peygamberlere ilâhî risâleti kavimlerine tebliğ edip etmediklerini soracak, kavimlerine de -mukabil delilleri olmamakla birlikte- peygamberlere ne cevap verdiklerine yönelik sorular yöneltecektir.

اِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَت۪ي عَلَيْكَ وَعَلٰى
وَالِدَتِكَ اِذْ اَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاًۚ
وَاِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْاِنْج۪يلَۚ وَاِذْ تَخْلُقُ
مِنَ الطّ۪ينِ كَهَيْـَٔةِ الطَّيْرِ بِاِذْن۪ي فَتَنْفُخُ ف۪يهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِاِذْن۪ي
وَتُبْرِئُ الْاَكْمَهَ وَالْاَبْرَصَ بِاِذْن۪يۚ وَاِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِاِذْن۪يۚ وَاِذْ
كَفَفْتُ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ عَنْكَ اِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذ۪ينَ
كَفَرُوا مِنْهُمْ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿١١٠﴾

369 [§]***110. "İşte o zaman Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le*** (Cebrâîl) ***desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman***

[606] el-A'râf, 7/6.

buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim."

İşte o zaman Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Ona verildiği nimetler âyetin devamında zikrettikleridir: **Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâîl) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun.** Başka bir yerde de şunları zikretmektedir: "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım O beni kutlu ve bereketli kıldı"[607]. Çocukluğunda Allah'ın birliğine ve Rablığına şâhitlik etti ve kulluğu sadece O'na has kıldı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiği nimetlerin en büyüğü ve lütfunun en üstün olanından idi. Âyetin devamında şunları da zikretmektedir: **Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıyordun;** âyetin devamında ölüleri diriltmesi, körü ve cüzzamlıyı iyileştirmesi ve gelen bu mûcizelere karşı İsrâiloğulları'ndan gelebilecek tecavüzlerinden onu koruması; şu âyette ifade edildiği gibi: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[608]. Bu ona verilen nimetlerin en büyüğüdür. Bir de bazı rivayetlerde -eğer sahihse- zikredilen şeyler vardır: Îsâ okul çağına geldiğinde öğretmen kendisine; "bismi" (باسم) der, Îsâ: "bismillâh" (باسم الله) der; yine öğretmen: bismillâh deyince, Îsâ; "er-rahmân" (الرحمن) der; öğretmen: er-rahmân, deyince Îsâ: "er-rahîm" (الرحيم) der. Bunun üzerine öğretmen şöyle der: Benden daha bilgili olana nasıl öğretmenlik yapayım? Söylenmesi uzun sürecek bunun gibi pek çok örnek vardır.

Cenâb-ı Hak Îsâ aleyhisselâmın annesine verdiği nimetleri de şu âyetlerde
zikretmektedir: "Bunun üzerine rabbi ona hüsnü kabul gösterdi [§]ve onu 370
güzel bir şekilde yetiştirdi. Zekeriyyâ'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulurdu"[609]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Melekler şöyle demişti: Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi"[610]. O, Âdem'in kızlarının tâbi tutulduğu bütün sıkıntılardan onu temizledi. Bu, nimetlerin en büyüklerinden ve lütufların en üstün olanlarındandı.

---

607 Meryem, 19/30-31.
608 el-Mâide, 5/67.
609 Âl-i İmrân, 3/37.
610 Âl-i İmrân, 3/42.

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Îsâ'ya, (s.a.) kendisine ve annesine verdiği nimetlerden dolayı şükretmesini emrederek şöyle buyurmaktadır: **Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla!** Nimetleri hatırlamada onlara şükretme anlamı da vardır. Bir insanın kendisine verilen nimetlere şükretmesi gerektiği gibi, annesine verilen nimetler için de şükretmesi icabettiği bilinsin diye, annesine verilen nimetler için de şükretmesini emretmiştir.

[Rûhulkudüs]

Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâîl) desteklemiştim. Bu ilâhî beyanın yorumu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiş: Küçüklüğünde ona verilen mubârek ruhu ile desteklemiştim. Bu sayede insanları Allah'ın birliğini benimsemeye ve O'na kullukta bulunmaya davet ediyordu. Şöyle de denilmiştir: Rûhulkudüs, Hz. Îsâ'nın, sayesinde ölüleri dirilttiği, körü ve cüzzamlıyı iyileştirdiği mubârek duadır. Tefsirciler de şöyle demiştir: Rûh Cebrâîl'dir, Kudüs de Allah'tır, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Onu Rûhulemin indirmiştir"[611], yani Cebrâîl indirmiştir.

[Kitap ve Hikmet]

Sana yazmayı ve hikmeti öğretmiştim. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Buradaki kitab ve hikmet kelimeleri aynı şeyi ifade eder; kitab hikmettir, hikmet de kitaptır, çünkü Allah'ın bütün kitapları hikmetten ibarettir. Bazıları şöyle demiştir: **Kitap,** ilimden yazılan şey, **hikmet** de öğrenim görmediği halde insana verilen doğru bilgidir. Bazıları da şöyle bir yorum yapmıştır: **Kitap** ezberlenen şeydir, **hikmet** ise anlayıştır. Bu da aynı şeyi ifade eder.

Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıyordun. Buradaki **Çamurdan kuş yapıyordun** meâlindeki beyan, çamurdan kuş gibi bir heykel şekillendirip ortaya koyuyordun anlamına gelir. Hz. Îsâ planlayıp şekillendiriyordu, Yaratmak ise gerçekte Allah'tandı, çünkü yaratma mahlukata değil sadece
371 Allah'a mahsustur. Şu kadar var ki Cenâb-ı Hak, bunu Hz. Îsâ'nın [§]doğruluğuna ve peygamberliğine işaret etsin diye onun elinde gerçekleştirmişti. Zaten bütün peygamberlerin gösterdikleri mûcizeler gerçekte onlar tarafından meydana getirilmiş değildir. Aksine onları yapan, gerçek anlamda o mûcizeleri var eden Allah'tı; ne var ki, doğru söylediklerine ve peygamber olduklarına işaret etsinler diye onları elçilerinin ellerinde yaratmıştır. Yoksa peygamberlerin, mûcizeleri ve delilleri kendiliklerinden meydana getirmeleri sözkonusu değildir.

---

611 eş-Şuarâ, 26/193.

Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede (تخلق) yani yaratıyordun fiilini kullanmıştır, çünkü Araplar bir şeyi planlayıp şekillendirme fiili için aynı kelimeyi kullanırlardı; buradaki hitap da aynı anlamdadır. Bu konuyu daha önce anlatmıştık[612].

Körü iyileştiriyordun. Şöyle denilmiştir: "Ekmeh" (الأكْمَه) kelimesi anadan doğma kör anlamına gelir. "Âmâ" (الاَعْمَى) ise gözleri görüyorken sonradan kör olan kişi için kullanılır. Şöyle de denilmiştir: Ekmeh göz bebeği olmayan kişidir; bu da az önce belirttiğimiz şeydir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاِذْ اَوْحَيْتُ اِلَى الْحَوَارِيّنَ اَنْ اٰمِنُوا بِى وَبِرَسُولِى قَالُوا اٰمَنَّا
وَاشْهَدْ بِاَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

111. "Havârîlere 'Bana ve peygamberime iman edin' diye ilham ettiğimde onlar 'İman ettik, şahit ol ki bizler yürekten teslimiyet içindeyiz' demişlerdi."

[Havârî]

Havârîlere ilham ettiğimde. Havârîler kelimesi hakkında şöyle denilmiştir: Onlar, Hz. Îsâ'nın (s.a.) yanında bulunan seçkin bağlılarıdır. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı da onun havârîleriydi. Bu konudaki farklı görüşleri Âl-i İmrân sûresinde belirtmiştik[613].

Havârîlere ilham (vahy) ettim, burada yer alan vahiy kelimesi iki anlama gelir. Birincisi, Cenâb-ı Hak, elçisi olan Hz. Îsâ'ya (s.a.) vahyetmiş ve bu onlara da nispet edilmiştir, çünkü Îsâ'ya yapılan vahiy onlara da yapılmış sayılır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Deyin ki bize indirilene de size indirilene de inandık"[614]. Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen bize indirilmiş gibidir. Buna göre de Hz. Îsâ'ya (s.a.) vahyedilmesi havârîlere vahyedilmiş gibi olur.

[§]İkincisi, Allah Teâlâ onlara ilham konumunda vahyetmiştir, şu ilâhî **372**
beyanlarda olduğu gibi: "Rabbin bal arısına şöyle ilham etti"[615]; "Mûsâ'nın annesine vahyettik"[616]. Buna benzer âyetlerde geçen vahiy kavramı, peygamberle-

612 bk. Âl-i İmrân, 3/49.

613 bk. Âl-i İmrân, 3/51.

614 "İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur (el-Ankebût, 29/46).

615 en-Nahl, 16/68.

616 el-Kasas, 28/7.

re yönelik gönderilen vahiy değil, insanın içine bırakılan ilham anlamına gelir. Kalbe yönelik bu duyguda herhangi bir gayret ve elde ediş faaliyeti sözkonusu değildir; O, insana kalbinde (ve aklında) aniden meydana gelen bir hatırlamadır. Bu tür bir hatırlatma ve doğuş ise Allah'tan da, şeytandan da gelebilir. Allah'tan gelen ilham hayırlı olur, onun hayırlı olduğu sonunda anlaşılır.

İman ettik, şahit ol ki bizler yürekten teslimiyet içindeyiz, demişlerdi. Bu âyetin iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Biri, havârîler Hz. Îsâ'ya (s.a.) şöyle demişlerdi: Rabbin katında bizim için **şahit ol ki bizler yürekten teslimiyet içindeyiz**. Diğeri de onlar Rablerinin kendilerini şahitlerden yazmasını istemişlerdi, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İman ettik, bizi hakka şahitlik edenlerle yaz"[617].

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ
عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112. "Havârîler 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?' diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun."

[Gök Sofrası]

Havârîler 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabbin bize gökten bir sofra indirebilir mi?' diye sormuşlardı. Bu âyetin yorumlanmasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle denilmiştir: Havârîlerin dışındaki bazı insanlar havârîlerden şunu talep etmişlerdi: Îsâ aleyhisselâma gidip söylesinler, o da Rabbinden kendilerine bir gök sofrası indirmesini talep etsin. Havârîlerin, Hz. Îsâ'nın (s.a.) has adamları olduklarını daha önce söylemiştik. Bu, aynen bir krala ihtiyacını arz etmek isteyen kişinin önce onu kralın has adamlarına arzeder, onlar da bu talebi krala sunar. Benzer şekilde insanlar da taleplerini bu niyetle havârîlere arz etmişler; tâ ki onlar bunu Allah'ın elçisi Îsâ aleyhisselâma arzetsin, o da Rabbinden istesin. Başkaları da şöyle demiştir: Bu hususu onların kavmi iste-
373 memiş, bizzat havârîler Hz. Îsâ'dan (s.a.) Rabbine dua etmesini [§] ve kendileri-
ne bir gök sofrası indirmesini istemişlerdi. Ancak havârîlerin böyle bir istekte bulunması farklı şekilde yorumlanabilir. [Birincisi], onlar bir mûcize görmek istedikleri için bunu talep etmişlerdi, çünkü daha önce mûcize görmemişlerdi.

617 el-Mâide, 5/83.

Her ne kadar önceden itibaren kendisine iman edip onu tasdik etmişlerse de, imanlarının artması ve mutmain olmaları için mûcize görmeyi arzu ediyorlardı. Bu, İbrâhim aleyhisselâmın şu niyazına benzemişti: "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster! deyince, Rabbi 'Yoksa inanmıyor musun?' demişti. O 'Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye' cevabını verdi"[618]. Çünkü nefsinin ona vesvese verip çeşitli düşünceleri aklına sokmuş olması ihtimal dâhilindeydi. O da imanının artması ve kalbinin tam kanaat getirmesi için gözleriyle onu görmek istiyordu. İşte burada da havârîlere nefisleri vesvese veriyor ve mûcizeleri bizzat görmek fikrini akıllarına sokuyordu. Onlar da imanlarının artması, kalplerinin tam kanaat getirmesi ve sağlam bir şekilde tasdik etmeleri için onun kendilerine gösterilmesini istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, Hz. Îsâ (s.a.) onlara, Allah katında büyük değer ve makama sahip olduklarını haber vermiş olabilir; onlar da Allah katındaki değerleri ve konumlarını anlamak istemişlerdir.

Üçüncüsü, havârîler bunu, Hz. Îsâ'nın Allah katındaki yerini ve konumunu anlamak için istemiş olabilirler; acaba Rabbine dua ettiğinde Rabbi onun duasını kabul eder mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet sözkonusu talep havârîlerden değil de diğer insanlardan gelmişse, bu onların duydukları bir ihtiyaçtan dolayıdır, zira böyle bir şey ancak doğru bir haberle (haber-i sâdık) bilinmiş olabilir. Onlar, sadık bir haberden başka bir yolla bilinme imkânı olmayan bir konuya yönelik ihtiyaçtan dolayı ondan bunu istemiş olabilirler.

[§]Rabbin güç yetirebilir mi? Buradaki "yestetîu" (يستطيع) fiilinin baş tarafı tâ harfi (ت) ile de, yâ (ى) harfi ile de okunmuştur[619]. Tâ (ت) harfi ile "testetîu" (تستطيع) okuyan, cümlede gizli bir kelimenin bulunduğunu düşünerek âyeti yorumlar. Onlar sanki şöyle derler: **Rabbinden bize gökten bir sofra indirmesini** isteyebilir misin? Yâ harfi ile okuyanlara göre ise **Rabbin indirebilir mi?** demek **Bize gökten bir sofra indirmesi** için dua edecek olsan, Rabbin duanı kabul eder mi? anlamında olur. Ferrâ şöyle demiş: Bu gibi sorular bazan soran kişinin sorduğu şeyi bildiği halde sorabilir. Çünkü konuşmada şöyle sözler söylenebilir: Falanca bizim ihtiyacımızı karşılayabilir, işimizi görebilir mi; halbuki kendisi, onun bunu yapabileceğini bilmektedir. Şu halde bunun anlamı 374

618 el-Bakara, 2/260.

619 Yedi kırâat imamından Kisâî, "hel testetîu Rabbeke" (هل تستطيع ربّك) diye okumuş, diğer imamlar ise Hafs gibi okumuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 249).

"yapar mı yapmaz mı?" şeklindedir. Bu kullanım, Arap dilinde mümkündür. Görmez misin ki sözkonusu âyeti tâ harfi ile "testetîu" (تستطيع) diye okuyanlar -ki onlar İbn Abbâs ve Hz. Âişe'dir- **Rabbine sorabilir misin?** diye okumuşlardır. Halbuki onlar Îsâ aleyhisselâmın rabbine sorabileceğini biliyorlardı, fakat bu sözü zikrettiğimiz sebepten ötürü söylemişlerdi[620]. Bu tür bir kullanım dilde caizdir. İstitaat (yani yapabilme) kavramıyla "irade"nin kastedilmiş olması da mümkündür. Kişi pekâlâ diğerine "Ben falancaya bakamıyorum" diyebilir, halbuki ona bakmaya gücü yetmektedir. O, bununla "ona bakmak istemiyorum" demek ister. İşte **Rabbin yapabilir mi?** cümlesi de bunun gibidir; yani Rabbin sana bunu sormana izin verir mi? *En doğrusunu Allah bilir*.

Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun. Yani Allah'a saygılı olun, O'nun izin vermediği şeyleri sormayın, **Eğer iman etmiş kimseler iseniz.**

قَالُوا نُرِيدُ اَنْ نَاْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا
وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

375 ***[§] 113. "Onlar 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım' dediler."***

Onlar 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun' dediler. Bu ilâhî beyan şunu göstermektedir: Havârîlerin iç âlemi mûcizeleri görme konusunda kendilerine baskı yapıyordu; her ne kadar Îsâ aleyhisselâmın beyanlarını ve Allah'tan verdiği haberleri tasdik ediyorlardıysa da. Tıpkı İbrahim aleyhisselâm hakkında söylediğimiz gibi. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bize doğru söylediğini bilelim, dediler. Bu âyetin hem tilavetinde, hem de tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu kelimeyi "na'lemü" (نَعْلَمُ) diye merfû olarak okudular, yani "biz biliyoruz" şeklinde onu müstakil bir cümle kabul ettiler. Buna göre âyetin mânası şöyledir: **Onlar,** bize doğru söylediğini biliyor olmakla birlikte, **İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, dediler.** Bazıları da, açık ve yaygın kıraâte uyarak "ve na'leme" (ونَعْلَمَ) diye okumuştur, yani "bize doğru söylediğini de bilelim". İkinci olarak bir şeyi haber

620 İbn Abbâs'ın (s.a.) kırâatini Ebû Ubeyd, Abd b. Humeyd, İbnu'l-Münzir ve Ebu'ş-Şeyh rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 231). Hz. Âişe'nin (r.a.) kırâati için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 129; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 231. Bunun yedi kırâat imamından Kisâî'nin kırâati olduğu daha önce nakledilmişti.

olması açısından bilmek çoğu kere vesvese ve şüpheye yol açar. Bu bakımdan onlar şüphe ve vesveseyi defetmek için bizzat görecekleri açık bir mûcize istemişlerdi.

Buna tanık olalım, dediler. Yani inkâr edenlere karşı o sofranın indiğine tanık olalım.

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللّٰهُمَّ رَبَّنَٓا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَٓائِدَةً مِنَ السَّمَٓاءِ
تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِاَوَّلِنَا وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ
الرَّازِق۪ينَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللّٰهُ اِنّ۪ي مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ
مِنْكُمْ فَاِنّ۪ٓي اُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَٓا اُعَذِّبُهُٓ اَحَدًا مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿١١٥﴾

114. "Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı: Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın."

115. "Allah da şöyle buyurdu: Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim."

Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı: Allahım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti olsun. Yani daimî bir yiyecek olsun. Bazıları **Bizler için bir bayram olsun,** meâlindeki ifade toplanma günü olsun diye anlam vermiştir. Bayram gününe, o vakitte bütün halk toplandığı için bayram günü denilmiştir. Söylendiğine göre sofra pazar günü inmişti; bu sebeple pazar gününü bayram
günü yapmışlardır. [§]Sonra, sofranın inmesi konusunda farklı görüşler bu- 376
lunmaktadır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Sofra gelmemiştir, çünkü [birincisi] onlar bu sofranın **İlk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram** olmasını istemişlerdi, biz onların son gelenleriyiz, sözü edilen sofra bize ulaşmamıştır[621].

[621] Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Havârîlere "bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim" denince onlar "bizim ona ihtiyacımız yoktur" demiştir; dolayısıyla sofra onlara gelmemiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 135; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 237).

İkincisi, **Allah şöyle buyurdu: Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.** Onlardan bazıları yine inkâr ettiler, ama varlıklar âleminde hiç kimseye etmediği azabı, bu inkâr edenlere yaptığı görülmemiştir. Bir kısmı da şöyle demiştir: Bu durum sofranın inmediğine işaret etmez; çünkü **İlk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram olsun** meâlindeki cümlenin, "neshedilmesi" şartına bağlı olması mümkündür. O gün onlar için peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm gönderilene kadar geçerliydi, ondan sonra ise cuma günü ile neshedilmiştir. Şöyle bir fikir de ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hakk'ın **Varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim** meâlindeki beyan ile ilgili olarak, sofra indikten sonra inkâr edenlerin domuz suretine çevrildikleri bazı rivayetlerde belirtilmiştir; işte bu, varlıklar âleminde kimseye uygulanmayan bir azaptı. Şöyle de denilmiş: **Varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim** meâlindeki beyan, sözkonusu azabın âhirette görüleceği anlamına gelmesi muhtemeldir. Bütün bunların en doğrusunu Allah bilir.

وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِى
وَاُمِّىَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِى اَنْ اَقُولَ مَا
لَيْسَ لِى بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِى وَلَا
اَعْلَمُ مَا فِى نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

116. "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin?' buyurduğu zaman o şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin."

Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin?' buyurduğu zaman. Bu âyet-i kerîmenin üç şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, bu ilâhî beyan, Hz. Îsâ'nın insanların arasında bulunduğu sırada söylenmiş olabilir; o zaman kendisine tâbi olan insanlar için, yolunu kaybeden ve doğru yoldan çıkan kimselere karşı

bir mûcize ve delil olsun diye söylenmiş olur, çünkü Hz. Îsâ (s.a.) kendisinin, onlara böyle bir şey söylemiş olmaktan uzak olduğunu belirtmiştir. [İkincisi], Allah Teâlâ bu sözü, Hz. Îsâ'yı göğe yükselttiği zaman söylenmiş olabilir. Böylece Allah Teâlâ, yanlarından ayrıldıktan sonra kavminin Hz. Îsâ'ya söyleyeceğini belirtmiş olur. [Üçüncüsü] şöyle denilmiştir: Bunu kıyâmet günü
söyleyecektir; [§]bu durumda "söyledi" anlamına gelen (قال) fiili, "söyler, söyle- **377**
yecek" mânasında kullanılmış olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ateşte bulunanlar cehennemdekilere seslenirler"[622]; "Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir bilgimiz yok' diyecekler"[623]. Bu âyet-i kerîmelerde -di'li geçmiş zaman kipinde kullanılan "kāle" (قال) fiilinden gelecek zaman mânası kastedilmiştir, fiili böyle kullanmak caizdir ve Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örnekleri çoktur.

Hıristiyanların Hz. Îsâ ile annesini iki ilâh edinmeleri çelişkili bir görüştür, çünkü onlar Meryem'e Îsâ'nın annesi demişlerdi, annelik onun için sabit olunca, artık ilâh olması asılsız olur. Aynı şekilde Îsâ'nın da Meryem'in oğlu olduğu ortaya çıkınca ilâhlığı temelsiz olur, çünkü başkasının oğlu ilâh olamaz. Ancak hıristiyanlar akıllarını kullanmayan insanlardı ve bu türlü akıl dışı sözleri söylüyorlardı.

Şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Yani doğru olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. **Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem.** "Nefs" kelimesi iki anlamda kullanılır. Birincisi, onunla içte gizlenen şey kastedilir. İkincisi de zâtın ve kişinin kendisi kastedilir. Allah Teâlâ, yaratılanlar gibi zât diye nitelendirilmekten münezzeh olunca burada diğer anlamın kastedildiği anlaşılmaktadır[624]. Doğrusu, âyete şöyle mâna verilmelidir: Sen bende olanı bilirsin, fakat ben sende olanı bilmem. Yahut şöyle anlam verilir: Benden olan şeyi sen bilirsin, fakat senin gaybına ben muttali değilim. **Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin,** yani yaratılanlara gizli kalan şeyleri sadece sen bilirsin.

---

622 el-Mümin, 40/49.

623 el-Mâide, 5/109.

624 "Nefs kelimesi iki anlamda kullanılır. Biri iç âlem mânasında, diğeri de zâtın iradesi mânasında. Bu kelimeyi iç âlem anlamında yaratılanlar hakkında kullanmak caizdir, fakat Allah Teâlâ hakkında kullanmak caiz değildir. Dolayısıyla "ben senin zatında olanı bilemem" cümlesi, senin içindekini bilemem anlamına gelmez. Zât anlamındaki "nefs" kelimesini Yüce Allah'a nispet etmek mümkündür. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur. Sen bende olanı bilirsin, fakat ben sende olanı bilemem (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 240b).

مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَٓا اَمَرْتَنٖى بِهٖٓ اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبّٖى وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ
عَلَيْهِمْ شَهٖيدًا مَا دُمْتُ فٖيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنٖى كُنْتَ اَنْتَ الرَّقٖيبَ
عَلَيْهِمْ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ

117. "Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin."

378 **[§]Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim.** Yani ben onları, ancak senin bana emretmiş olduğun tevhide ve sana kulluğa davet ettim.

Ben onların yaptıklarına tanık idim. Yani onların yaptıklarını görüyordum. Bu meâldeki ifade, o sözün Hz. Îsâ'nın göğe yükseltildiği zaman söylendiğine yahut kıyâmet günü söyleneceğine işaret etmektedir. **İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim,** denilir. Yani ben onların arasında bulunduğum sürece kendilerini koruyordum. **Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin.** Yani onların muhafızı sen oldun. **Sen her şeye şahitsin.** Benim onlara tevhidi ve sana kulluk etmelerini emrettiğime de, onların yaptıkları iftiralara da sen şahitsin.

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Cenâb-ı Hak, Hz. Îsâ'ya **İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin?** diye sorduğunda, Hz. Îsâ'nın bütün mafsalları titremiş, böyle bir şeyi söylemiş olabileceğinden korkmuş ve şöyle demiş: **Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin.** Yine rivayet edilmiştir ki kıyâmet günü iki kişi konuşacak, biri Allah'ın elçisi Meryem oğlu Îsâ aleyhisselâm, diğeri de Allah'ın düşmanı İblis lânetlisi. Îsâ'nın sözü, Cenâb-ı Hak kendisine, **İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin, dedin?** diye sorduğunda vereceği şu cevaptır: **Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz.** Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin. Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra

onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin. Hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin"[625]. Lânetli İblis'in sözü ise şudur: "Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu"[626].

إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

118. "Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin."

Bu âyet konusunda farklı görüşler vardır. Hasan-ı Basrî'den şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Îsâ (s.a.) bunu âhirette söyleyecektir. **Şayet onlara azap edersen,** yani söylemiş oldukları o korkunç söz üzerine ölenlere azap edersen; **Eğer onları affedersen,** yani kendilerine İslâm'ı ve hidâyeti lütfettiğin kişileri bağışlarsan, **[§]hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin.** Çünkü onlar- 379
dan, Allah hakkında söyledikleri o korkunç sözden sonra iman eden kimseler de vardı. Diğer âlimler de şöyle demiştir: Hz. Îsâ (s.a.) bu sözü dünyada iken söylemişti. **Şayet onlara azap edersen,** yani inkârları üzere ölen kişilere azap edersen, **Şüphesiz onlar senin kullarındır.** Eğer kendilerine hidâyet lütfederek **onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin.** Sen azizsin, onlar ise zelil kullarındır. Bu son cümle İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "fe inneke ente'l-ğafûru'r-rahîm" (فإنك أنت الغفور الرحيم), yani "Sen çok bağışlayıcısın, çok merhametlisin" şeklinde geçmektedir[627]. Bu husus âyette açık olarak görülmektedir, çünkü O, "mağfiret" kavramından sonra kendisinin "ğafûr" olduğunu belirtmiştir. Rivayet edildiğine göre Peygamber aleyhisselâm bir geceyi **Şayet onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır, onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin** meâlindeki

625 el-Mâide, 5/116-118.

626 "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır" (İbrâhim, 14/22).

627 Bu cümleyi bir grup "fe inneke ente'l-ğafûru'r-rahîm" (فإنك أنت الغفور الرحيم) diye okumuştur, bu kırâat mushafta yoktur (Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 378). İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "fe inneke ente'l-azîzu'l-ğafûr" (فإنك أنت العزيز الغفور) şeklinde yer aldığı söylenmiştir, nitekim İbnu'l-Enbârî bunu nakletmiştir (Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VII, 71).

âyet-i kerîme ile ihyâ etmiştir; kıyâmda, secdede ve ka'dede (et-tehıyyâtü'de) onu okumuştur[628]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Resûlullah bunu şefâat dileme ve Allah'a yalvarma gayesiyle okuyordu. Sanki şöyle diyordu: Sen onları perişan edersen senden başka onlara kim yardım edip bu durumdan kurtarır? Onlar senin zavallı kullarındır? Şayet sen onlara ikram edersen senin ikramına kim engel olabilir?

İkincisi, **Şayet onlara azap edersen,** sen onların sultanısın, onlara haksız yere azap etmezsin, çünkü onlar senin kullarındır. Çünkü haksızlık yapmak, onun için belirlenen sınırın ötesine geçmektir

قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١١٩﴾

119. "Allah şöyle buyurur: Bugün doğrulara doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlar için, ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar. İşte büyük kurtuluş budur."

Allah şöyle buyurur: Bu ilâhî beyan, Allah kıyâmet günü şöyle buyuracak anlamındadır. Bugün dünyada iken **Doğruluk yapanların doğruluklarının fayda vereceği gündür**. Doğru kimsenin sadakatı dünyada da fayda verir, çünkü insanın doğru biri olduğu bilindiğinde, söylediğinin doğru olduğu ortaya çıkmasa bile sözüne itibar edilir. Âyet-i kerîmedeki doğruların kim olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiş: Onlar bütün müminlerdir. Yani dünyada mümin olanın imanı ve muvahhid
380 olanın tevhidi o gün kendisine fayda verecektir. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar Rableri katında sıddıklar mertebesindedirler"[629]. Bazıları da şöyle demiş: Sâdıklar, peygamberlerdir.

---

628 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 149; İbn Mâce, "İkametu's-salât", 179; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 240.

629 el-Hadîd, 57/19.

Onlar için, altından ırmaklar akan cennetler vardır. Bu konuya daha önce temas etmiştik[630]. **Orada ebedî kalacaklar;** burada kullanılan "hâlidîne" (خالدين) ve "ebeden" (أبدا) kelimeleri ikisi de aynı anlama gelir ve tekit için kullanılır.

Allah onlardan hoşnuttur. Dünyada iken iyi davranmaları sebebiyle. **Onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar.** Yapıp ettiklerine verdiği sevaptan dolayı. Bu cümle, Allah onları dünyada övgüye değer şeyler yapmaya muvaffak kıldığından dolayı mutludurlar, anlamına da gelebilir. **İşte büyük kurtuluş budur.** Çünkü ondan sonra artık helâk olma ve yok olma korkusu yoktur; o büyük kurtuluş, dünyadaki kurtuluş gibi değildir, çünkü dünyada helâk olma ve yok olma korkusu bitmez.

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فٖيهِنَّ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١٢٠﴾

120. "Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin hükümranlığı Allah'a aittir. O her şeye kādirdir."

Göklerin, yerin ve içlerindeki her şeyin hükümranlığı Allah'a aittir. Bu âyet-i kerîme sanki "İnsanlara sen mi, Allah'ın dışında beni ve annemi iki tanrı kabul edin, dedin?"[631] meâlindeki âyetin devamı gibidir. Yani **Göklerin, yerin ve içlerinde** yaratılan **her şeyin mülkiyeti kendisine ait iken,** nasıl olur da insan Rablar ve çocuklar edinir? Oradaki herkes O'nun kuludur. **O her şeye kādirdir,** hiçbir şey O'nu acze düşüremez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

630 bk. el-Bakara, 2/25.

631 el-Mâide, 5/116.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkāhir el-Bağdâdî, Abdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, ts., (Dâru'l-ma'rife).

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut 1403.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdülhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, (thk. Ahmed Kalâş) Haleb, ts.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992/1413.

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Mekke 1994/1414.

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî)

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emîr Ali, *'Avnu'l-ma'bûd: Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, Beyrut 1415.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1978.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, İstanbul 1309.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Ebû Abdullah Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkī), İstanbul 1992/1413.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, *Makālâtu'l-İslâmiyyîn*, (thk. Hellmut Ritter), Beyrut, ts., (Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi).

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut 1411.

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekir b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Derviş), Beyrut 1994/1404.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad 1988/1409.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, e*d-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1986/1407.

_____, *el-İsâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1995/1415.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut 1988/1408.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Halil Le'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1996/1417.

İbn Hibbân, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Taha Abdürraûf Sa'), Beyrut 1990/1411.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1970/1390.

İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerim el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1963/1383.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnaût), Beyrut 1993/1414.

Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1399/1979.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67.

Makdîsî, *el-Ehâdîsü'l-muhtâre*.

Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Beyrut 1405.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1956.

Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin nr. 426.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman, b. Ebû Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs, *el-Um*, Beyrut 1976/1397.

_____, *Tabakâtü'l-müfessirîn*.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1992/1413.

Şevkânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Fikr).

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî es-Selemî, *es-Sünen*, İstanbul 1992/1413.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1998/1419.

DİZİN

D

E

F

G

H

İ

L

M

N

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 5

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

EN‘ÂM SÛRESİ

A'RÂF SÛRESİ

Rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

1. “Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah’a mahsustur. Ama yine de kâfir olanlar (putları) ***Rab’lerine eş tutuyorlar.”***

[Hamd, Tesbih, Tehlil ve Tekbir]

Hamd (الحمد), yaratıklarına lütfedip ihsan ettiği hayırlardan dolayı Allah’ı övmek demektir. “Zem” (الذّم) kelimesinin dünyada “hamd”in zıddı olarak kullanıldığına bakmaz mısın? İyilik yapmasından dolayı kişi övülür ve iyiliğin zıddını, yani kötülük yapması karşısında yerilir. “Tahmîd” (التحميد), insanlara lütfettiği nimetlerden dolayı “el-hamdü lillah” (الحمد لله) demek Rabb’i övmek ve O’na teşekkür etmek demektir. “Tesbîh” (التسبيح), Rabb’i övmek ve çocuk sahibi olduğu gibi sapıklarca ileri sürülen iddialardan Allah’ı tenzih etmek demektir. “Tehlîl” (التهليل) ise, Rabb’i övmek, O’nun ortakları ve karşıtları bulunduğu iddialarından tenzih etmek, O’nu vahdâniyyetle ve Rab olmakla nitelemektir. “Tekbîr” (التكبير) de, Rabb’i övmek, O’nu büyük ve yüce olmakla niteleyip çürümüş kemiklerden insanı yaratmaktan âciz ve yetersiz olduğu iddialarından uzak tutmaktır.

Gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah… Azîz ve Celîl olan Allah, gökleri ve yeri Cenâb-ı Hakk’ın yarattığını tasdik etmeleri karşısında ve bu ikisini yaratmasında Allah’ın ortakları ve karşıtları bulunduğunu ileri sürenlerin akıllarıyla alay etmiştir. Çünkü onlar, aralarındaki mesafe çok fazla olduğu halde Allah’ın yeryüzündeki menfaatleri gökyüzündeki menfaatlere bağladığını bilmekte, buna rağmen, ibadet yapmak ve Rab olarak kabul etmek konusunda O’na nasıl ortaklar tanırlar?

[Karanlık ve Işık]

Karanlıkları ve ışığı var eden. Hasan-ı Basrî, buradaki karanlıklar ve ışıktan maksadın küfür ve iman olduğunu söyler[1]. O'nun dışındaki diğer tevilciler ise, maksat gece ve gündüzdür, demiştir. Işık (النور) hakikatte gözlerin, yani başta ve kalplerde bulunan gözlerin göremediklerini açığa çıkaran şeydir. Karanlık (الظلمات) ise, gözleri, yani başta bulunan gözlerini ve kalp gözlerini
8 örtüp kapatan şeydir. **[§]Karanlık**, her şeyi kapalı hale getirir; **ışık** ise örtülü olan her şeyi açık hale getirir, alenileştirir. İşte karanlık ve ışığın gerçek tefsiri budur.

Ama yine de kâfir olanlar (putları) Rab'lerine eş tanıyorlar. Şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hak onlara Allah'ın vahdâniyyetine ve Rab oluşuna işaret eden bilgileri açıklamış olmasına rağmen yine de putları Rab'lerine eş tanıyorlar. Yani onlar, Allah'tan başka taptıkları her şeyi Allah'a denk sayıyorlar, onunla yüce Allah'ın dengi olduğunu iddia ediyorlar. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın ne dengi vardır, ne benzeri, ne ortağı, ne çocuğu ve ne de eşi! Yüce Allah, zâlimlerin ileri sürdükleri iddialardan çok, hem de pek çok yücedir. Hasan-ı Basrî, **Rab'lerine eş tanıyorlar** meâlindeki cümleyi yalanlıyorlar diye tefsir etmiştir.

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ طٖينٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلًا وَاَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ
ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُونَ ﴿٢﴾

2. "Sizi** (özel) **bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz."

[İnsanın Yaratılış Maddesi]

Sizi (özel) bir çamurdan yaratan Allah'tır. Yani Allah, insan türünün atası Âdem'i çamurdan yaratmıştır. Âdem'in çocuklarını ise özel bir sudan yaratmıştır. Cenâb-ı Hak "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz"[2] meâlindeki âyette, insanı çamurdan yarattığını haber vermektedir. Hz. Îsâ (s.a.) hariç, Âdem'in çocuklarını ise bir damla sudan (sperm) yaratmıştır. O'nun, hiçbir şey olmadan (lâ min şey) yaratıkları var etmeye de kādir

---

1 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkāmi'l-Kur'ân*, VI, 386.

2 el-Mü'minûn, 23/12.

olduğunu, yaratmak için özel bir şeye ihtiyaç duymadığını bilsinler ve mahlukatı yaratmaya ve öldükten sonra diriltmeye kādir olduğunu inkâr etmesinler diye de Hz. Îsâ'yı (s.a.) çamur ve su kullanmadan yaratmıştır. Bununla birlikte onların toprak veya su olmaları yahut ne ondan ne de bundan olmaları da söz konusudur. İnsanlar, Cenâb-ı Hakk'ın Âdem'i topraktan, diğer canlıları sudan, Hz. Îsâ'yı (s.a.) da bu iki şey olmaksızın yarattığını gördükleri halde ölümlerinden sonra kendilerini diriltmesini nasıl inkâr ederler? Bu şundan dolayıdır: İnsanlar ölünce ya toprağa veya suya dönüşür yahut da ne toprak ne de su olurlar. Bu âyet, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere ve Dehrîler'e karşı, Allah'ın mahlukatı hiçbir şey olmadan da yaratmaya kādir olduğuna delildir. Dehrîler bunu inkâr ediyor ve imkânsız görüyorlar. Bundan dolayı onlar, âlemin kıdemi fikrine sahip olmuşlardır. *Doğru yola ulaştıran Allah'tır*.

Sizi (özel) bir çamurdan yaratan Allah'tır cümlesi ile bütün Âdem oğullarının kastedilmiş olması da muhtemeldir. [§]Buna göre Allah her şeyi sudan 9
yarattığı halde[3] bizim yaratılışımızı çamura nispet etmektedir; çünkü bizi yaratmasında, Âdem'i yaratmış olduğu o çamurdan bir kuvvet ve iz bulunmaktadır, her ne kadar biz o kuvveti ve o izi görmesek de vardır. Bu aynen şuna benzer: İnsan yediğini, içtiğini ve gıda aldığını görmekte; bununla kulağında, gözünde ve bütün organlarında bir kuvvet hasıl olmaktadır, her ne kadar kendisi o kuvveti gözleriyle görmüyorsa da bütün organlarında bir canlanma vücuda gelmektedir. İşte o da aynen bunun gibidir. Başka bir ihtimal de, bir kıssaya dair rivayette de belirtildiği gibi nutfeye o topraktan bir şeyler karışmış olmasıdır. Meleğe, insan öldüğünde defnedileceği yerdeki topraktan bir parça alması emredilmiş olabilir, bu toprak parçası nutfeye karıştırılır ve bu karışım "alaka" (علقة) ve "mudğa" (مضغة) haline gelmiş olabilir; yalnızca bundan dolayı Allah insanları toprağa nispet etmiştir. Diğer bir ihtimal de, insanlar topraktan yaratılmadıkları halde toprağa nispet edilmeleri, kökenleri olan Âdem'in topraktan yaratılmış olmasından dolayıdır.

[Kazâ Kelimesinin Anlamı]

Sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Âyet-i kerîmede geçen "kazâ" (القضاء) kelimesi çeşitli anlamlara gelirse de, neticede hepsi de bir şeyin bitmesi ve tamamlanması anlamına döner. Bu kelime bazan bir fiile başlanması ve gerçekleştirilmesi anlamına ge-

---

[3] Muhtemelen müellif burada şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı. O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar" (et-Târık, 86/5-7; ayrıca bk. el-Enbiyâ, 21/30; en-Nûr, 24/45; el-Furkān, 25/54; es-Secde, 32/8.)

lir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sen neye hükmedeceksen et!"[4] Bazen de şöyle denilir: (قَضَيْتُ هذا الثَّوْبَ) "Ben bu elbiseye hükmettim". Bundan da onu yaptım ve sağlam kıldım demek istediği anlaşılır. Kazâ, bazan emir anlamına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi emretti"[5]. Buradaki kazâ kelimesi, emretti anlamına gelir; çünkü o kesin ve nihaî hükümdür. Kazâ, bazan de bildirmek mânasına gelir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik"[6]. Burada kazâ kelimesi, onlara kesin olarak bildirdik anlamına gelir. Kazâ, bazan de işin bittiği, sona erdiği ve tamamlandığı mânasına gelir. **Sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur** meâlindeki âyette bu anlamda kullanılmıştır. Yani ömrü bitirecek ve sona erdirecek olan O'dur. Bu kelime, burada söylediklerimizden daha farklı mânalarda da kullanılır.

10 [§]Buradaki **ölüm zamanını takdir eden** meâlindeki ifade, bütün bunların emrin dışında bir mânaya gelmesi ihtimalini taşır. (قَضى أجلا) cümlesi ile ölüm kastedilmiştir, denilmektedir. "Ecelun müsemmen" (أجل مسمى) cümlesi ile ise kıyâmet günü kastedilmektedir. Allah bize o iki ecelden birini göstermiştir, o da ölümdür. Bizler ölümü bizzat görüyor ve müşahede ediyoruz. Ama Allah bize diğer eceli göstermemiştir, o da kıyâmettir. "Kadâ ecelen" (قَضى أجلا) cümlesinin, yarattığı varlıkların ölene kadar dünyada kalacakları süre anlamına geldiği de söylenmiştir. **O'nun katında bir ecel daha vardır** "Ecelun müsemmen indehu" (أجل مسمى عنده) cümlesi ile kıyâmet murad edilmektedir.

Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz. Bütün bunlardan sonra yine de şüphe ediyor ve yalanlıyorsunuz.

وَهُوَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ وَفِى الْاَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ ﴿٣﴾

3. "O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Gizlinizi açığınızı bilir, neyi yapıp ettiğinizi de bilir."

---

4 Yüce Allah, sihirbazların Firavun'a söyledikleri sözü naklederken şöyle buyurmaktadır: "Onlar şu cevabı verdiler: Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin" (Tâhâ, 20/72).

5 el-İsrâ, 17/23.

6 "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz" (el-İsrâ, 17/4).

O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümle, "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur"[7] meâlindeki âyetin bağlantısıdır. Burada Allah, gökleri ve yeri kendisinin yarattığını haber vermektedir; onları kendisi yarattığına göre, yaratmakta kimse O'na ortak olmamış demektir, öyleyse göktekilerin ilâhı da, yerdekilerin ilâhı da sadece O'dur, dolayısıyla ilâh ve Rab olma konusunda hiç kimse O'na ortak değildir, demektir. **O, göklerde ve yerde tek Allah'tır** meâlindeki cümle, göklerde olanların da yeryüzünde olanların da idaresi ve korunması Allah'a aittir, anlamına da gelebilir; çünkü O, bütün bunların yegâne yaratıcısıdır, dolayısıyla idaresi ve korunması da O'na aittir.

O sizin gizlinizi ve açığınızı bilir. Bu cümlenin işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Denilmiştir ki: **Sizin gizlinizi bilir** meâlindeki ifadeyle Allah sizin kalplerde gizlediklerinizi bilir, **açığınızı bilir** beyanıyla söylediklerinizi bilir, **neyi yapıp ettiğinizi de bilir** meâlindeki cümlesiyle de organların işlediği fiilleri bilir anlamı kastedilmektedir. Allah, kullarını bunlara göre hesaba çekeceğini ve yaptıklarını tek tek sayacağını insanlar bilsin diye bütün bunları bildiğini onlara haber vermektedir. Buna benzer başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker"[8]. Burada Cenâb-ı Hak, açıkladıkları ve gizledikleri her şeyden insanları hesaba çekeceğini haber vermektedir. Buna göre yukarıdaki âyette Allah, insanlar yapıp ettiklerinden sakınsınlar ve korksunlar diye bütün yaptıklarını tek tek sayacağını ve bunlardan onları hesaba çekeceğini haber vermektedir. Şöyle de denilmiştir: **Sizin gizlinizi bilir,** yani kulak, göz ve diğer
uzuvlarda yaratmış olduğu sırları bilir; [§]zira insanlar bunların mahiyetini ve 11
keyfiyetini tam olarak bilemezler, diğer eşyayı görüp bildikleri gibi bunlardaki sırları bilemezler, bunların hakikatini de bilemezler. Cenâb-ı Hak bütün bunları bildiğini haber vermekte, ama siz bilemezsiniz buyurmaktadır. Âyetteki **açığınızı** beyanı, açıktan yaptığınız şeyleri anlamına gelir. **Neyi yapıp ettiğinizi de bilir** meâlindeki ilâhî kelâm da, fiil ve söz olarak sizden ne sadır olmuşsa bilir demektir.

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾

---

7 el-En‘âm, 6/1.
8 el-Bakara, 2/284.

4. "Rab'lerinin âyetlerinden onlara bir âyet gelmeye görsün, ondan ille de yüz çevirirler."

Rab'lerinin âyetlerinden onlara bir âyet. Bu beyan, Allah'ın bir olduğuna dair âyet gelince yahut Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletini ve nübüvvetini ispata dair bir mûcize gelince demektir. Allah insanları topraktan yarattığını ve öldükten sonra onların yine toprağa dönüşeceklerini haber verdiğine göre, bu cümlenin öldükten sonra tekrar dirilmeye ve haşre dair âyet geldiğinde anlamına gelmesi de muhtemeldir. İnsanların ilk yaratılışı topraktan olduğuna ve tekrar yine toprağa döneceklerine göre, Allah onları ikinci defa yaratmaya kādirdir; zira ikinci kez yaratmak, ilk defa yaratmaktan daha zor değildir. Buradaki "âyetler" (آيات) lafzı ile Kur'ân âyetlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Kur'ân âyetleri dışında Resûlullah'ın (s.a.) getirmiş olduğu mûcizeler de kastedilmiş olabilir. Sonra Cenâb-ı Hak, insanların inatçılıklarını ve kibirlenmelerini haber vermekte, **Rab'lerinin âyetlerinden onlara bir âyet gelmeye görsün, ondan ille de yüz çevirirler** buyurmaktadır. Bunlardan yüz çevirince de, onlardan yararlanmaları mümkün olmamaktadır; dolayısıyla âyetlerden yararlanmak, onlardan yüz çevirenlerin değil, ancak onları okuyup düşünenler için mümkün olduğu bilinsin diye haber vermektedir.

Sonra En'âm sûresi, müşriklere meydan okumak üzere nâzil olmuştur. Şayet Kur'ân insanlarını benzerini getirmekten aciz oldukları bir kitap olmasaydı bir kitap sayılmasa, sadece En'âm sûresi onları âciz bırakmaya yeterdi. Çünkü bu sûre, tevhit ve ulûhiyyetin sadece Allah'a ait olduğunu beyan edip, öldükten sonra dirilmeyi ispat etmek konusunda müşriklere meydan okumak için gelmiştir. Allah Kur'ân'ı, benzerini meydana getirmekten insanları âciz bırakan mûcize bir kitap kılmışken onun mûcize olmadığı nasıl söylenebilir? O gün Allah'ın birliği ve öldükten sonra dirilme diye bir şey bilinmiyordu, çünkü insanların hepsi kâfirdi ve putlara tapıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'in, kendisine
12 Allah tarafından verildiği bilinsin diye Resûlullah'ın (s.a.) [§]onu inşa etmiş olması ve kendisi tarafından vücuda getirmiş olması[9] ihtimali ortadan kaldırılmıştır.

Bu sûrenin tevhit konusunda insanlara meydana okumaya ve bu konuda onlarla münazarada bulunmaya işaret ettiği açıktır; zira sûrenin çoğu âyetleri

---

9 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: "Resûlullah'ın (s.a.) onu telif etmiş olması, kendiliğinden vücuda getirmiş olması, ömrünü ilme adamış insanları bile âciz bırakan açıklamaları, tevhide ve öldükten sonra dirilmeye ait delilleri oraya kendisinin koymuş olması ihtimali yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 242a).

müşriklere meydan okumaktadır. Müşrikler Allah'a ortak koşuyor, öldükten sonra dirilmeyi ve peygamberliği inkâr ediyorlardı, bu bakımdan sûredeki âyetlerin ekserisi tevhit, öldükten sonra dirilme ve peygamberlik konusunda onlara deliller getirmektedir.

Tartışan taraflardan birinin sözlerinin yanlış olduğu anlaşılınca, diğer tarafın sözünün doğru olduğu ortaya çıkar; Hz. İbrâhim (s.a.) "Yıldızı görünce 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca da, 'Batanları sevmem' dedi"[10] meâlindeki âyette söylediği bu sözle, kaybolup giden şeylere kulluk yapanların davalarının yanlış olduğunu ispat etmişti.

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٥﴾

5. "Gerçekten onlar, kendilerine hak geldiğinde onu yalanlamışlardır. Fakat onlara alay ettikleri şeyin haberleri ileride gelecektir!"

Gerçekten onlar, kendilerine hak geldiğinde onu yalanlamışlardır. Buradaki "hak" (الحق) lafzı ile Resûlullah'ın (s.a.) tevhide ve öldükten sonra dirilmeye dair getirmiş olduğu âyetler kastedilmiş olabilir. Kur'ân da kastedilmiş olabilir. Resûlullah (s.a.) bu konuda hiç âyet getirmese dahi doğumundan ölümüne kadar bizzat kendi varlığı büyük bir mûcize idi, çünkü o kendisinden asla hiçbir çirkinlik ve kötülük sadır olmayacak derecede korunmuştu. Bu bile Allah'ın onun zâtını başlı başına bir mûcize ve elçiliğine uygun gördüğünü gösterir. Nitekim Hz. Ebû Bekir (r.a.), kendisini İslâm'a davet ettiğinde zâtı dışında başka büyük mûcizeleri bulunmakla birlikte zâtındaki mûcizevî durumları gördüğü için bu daveti tereddütsüz hemen kabul etmişti.

[§]Fakat onlara alay ettikleri şeyin haberleri ileride gelecektir! *En doğ-* 13
rusunu Allah bilir ya, bunun anlamı şudur: Daha önce alay edenlerin başına gelenler, onların da başına gelecektir! Alay edenlerin başına gelen şeylerin haberleri onlara gelmemesi mümkün değildir. Fakat asıl mânası ilk söylediğimiz olmalıdır. Yani alay edenlerin başına gelen felâketler onların da başına gelecektir. Başka bir ihtimal de şudur: **Onlara alay ettikleri şeyin haberleri ileride gelecektir** meâlindeki cümle ile azap kastedilmektedir. Çünkü peygamberler, kendilerini yalanladıkları takdirde insanları başlarına gelecek olan azapla korkutuyorlar, bunun üzerine de insanlar onlarla alay ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı

[10] el-En'âm, 6/76.

Hak onların şu sözlerini hatırlatmaktadır: "Payımıza düşen azabı hemen şimdi ver"[11]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar"[12]. Bir başka âyette de şöyle söylemektedir: "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"[13] İşte Cenâb-ı Hak, onlara gönderdiği gibi bunlara da azap göndermeye kādir olduğunu kendilerine haber vermektedir.

اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِى الْاَرْضِ مَا
لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَاَرْسَلْنَا السَّمَاۤءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْاَنْهَارَ
تَجْرِى مِنْ تَحْتِهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَنْشَاْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا
اٰخَرِينَ ﴿٦﴾

6. "Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size vermediğimiz onca imkânı kendilerine verdiğimiz, gökten üzerlerine bol bol yağmur indirip (evlerinin) ***altlarından ırmaklar akıttığımız nice nesilleri helâk ettik. Biz onları günahları sebebiyle helâk ettik ve onların ardından başka nesiller meydana getirdik."***

Görmediler mi ki, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Buradaki **görmediler mi** anlamındaki ifade, **onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizden** ibret almadılar mı demektir. Ebû Bekir el-Keysânî de şöyle demiştir: Buradaki **görmediler mi** meâlindeki cümle, **onlardan önce nice nesilleri helâk ettiğimizi** kesin olarak görmüşlerdir, yani bilmektedirler demektir. Bu anlamların ikisi de aynı şeydir. Onlar, insanların peygamberleri yalanlamaları, inat etmeleri ve büyüklenmeleri yüzünden helâk edildiklerinin izlerini mutlaka görmüşlerdir, ama bundan ibret almıyorlar.

Size vermediğimiz onca imkânı onlara verdik. Bu âyet hakkında bazıları şöyle demiştir: Ey Mekke halkı! **Size vermediğimiz** hayırları, genişliği ve varlığı onlara vermiştik, yani onlara verdiğimiz nimetleri size vermedik. Sonra buna rağmen onlar peygamberleri yalanlayınca Cenâb-ı Hak da ken-

---

11 "Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!" (Sâd, 38/16).

12 el-Hac, 22/47.

13 el-Enfâl, 8/32.

dilerini helâk etti, çeşitli cezalarla onları cezalandırdı. **Onca imkânı onlara verdik** ilâhî beyanıyla güç ve kuvvet de kastedilmiş olabilir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: [§]"Bizden daha güçlü kim var?"[14] Sonra onlar 14
peygamberleri yalanladıklarında, çok güçlü kuvvetli olmalarına rağmen helâk edildiler. Başka bir ihtimal de şudur: **Onca imkânı onlara verdik,** yani sözlerinin dikkate alınmasını ve halkın kendilerine boyun eğmesini sağlayarak onları insanların kalplerine hakim kıldık; çünkü onlar Nemrut, Firavun ve Âd gibi krallar ve yeryüzünün sultanları idiler. Bu durumda olmalarına rağmen peygamberleri yalanladıklarında helâk ediliverdiler. Siz ise ey insanlar, onların imkânlarına sahip değilsiniz; böyleyken peygamberleri yalanlayacak olursanız helâk edilmeyeceğinizi mi zannediyorsunuz? Onları, peygamberleri yalanlamaya sevk eden şey, *en doğrusunu Allah bilir ya*, ancak bolluğa ve kuvvete sahip olmaları idi, kendilerinden daha düşük konumda olan birine boyun eğmeyi hikmete dayanmayan bir haksızlık olarak gördüklerinden dolayı bolluk ve kuvvet itibariyle kendilerinden daha düşük konumda olana boyun eğmediler. Onlar bu anlayışı ancak, Âdem'e secde etmesi emredildiğinde "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın"[15] diyen lânetli şeytandan tevarüs etmişlerdi. İşte Mekkeli kâfirler de Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e boyun eğmeyi haksızlık saymışlar ve "Bu Kur'ân şu iki şehirden nüfuzlu ve değerli bir kişiye indirilseydi ya!"[16] demişlerdi.

Gökten üzerlerine bol bol yağmur indirdik. İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyetteki "midrâren" (مدرارا) kelimesi yağmur demektir, yani bol bol yağmur indirdik, Kelime "derre-yedirrü" (دَرَّ يَدِرُّ) kökünden gelir[17]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Gökyüzü onlara yağmur gönderdi, yani ihtiyaç halinde ardarda yağan bol ve sürekli bir yağmur gönderdi. **Altlarından ırmaklar akıttık.** Cenâb-ı Hak onların geniş imkânlara sahip olduklarını ve Mekkeliler'in görmedikleri kadar bol yağmur ve nehirler vererek kendilerine lütfettiği nimetleri haber vermektedir. Fakat bu nimetleri vermesine rağmen peygamberleri yalanladıkları zaman onları helâk etmişti.

---

14 "Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı" (Fussılet, 41/15).

15 el-A'râf, 7/12.

16 ez-Zuhruf, 43/31.

17 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 150.

Şayet, “Allah onları helâk ettiğini söylemekte ve peygamberleri yalanlayan bu insanları da bununla korkutmaktadır. Halbuki Allah daha önce peygamberleri ve evliyayı da helâk etmişti” diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir:

15 [§] Allah’ın onları helâk etmesi, azap ve ceza olarak helâk etmesi anlamındadır. Çünkü onları kökünü kazıyacak ve her yönden kendilerini kuşatacak bir mahiyette, tabiat kanunlarının dışına çıkacak tarzda helâk etmişti. Bundan dolayı belirttiğimiz gibi olmuştu[18].

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِى قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِاَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

7. “Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik ve onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de o inkârcılar, ‘Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil’ derlerdi.”

Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik ve onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı… Azîz ve Celîl olan Allah burada onların inatçılıklarının şiddetini haber vermektedir, o kadar ki onlara istedikleri mûcizeler verilmiş olsa bile asla iman etmeyeceklerdi; çünkü onlar “Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece senin göğe çıktığına asla inanmayacağız”[19] ve “Kur’ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!”[20] meâlindeki âyetlerde ve diğer âyetlerde ifade buyurulduğu gibi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden kendilerine bizzat görecekleri ve okuyacakları bir kitap indirmesini istemişlerdi. Allah şöyle buyuruyor: **Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indir-**

---

18 Eğer: “Allah onları helâk ettiğini söylemekte ve peygamberleri yalanlayan bu kâfirleri de bununla korkutmaktadır. Halbuki Allah daha önce peygamberleri ve evliyayı da helâk etmişti. Onların hepsini de Allah helâk ettiğine göre, bu insanları helâk ile korkutmanın ne anlamı vardır?” diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Helâk, hakikatte yüce Allah’tan gelir, ama bunun kullardan olmasının sebepleri vardır. Allah’tan gelen helâkin iki çeşidi vardır: Biri ceza ve azap olarak helâk etmektir. Bu, insanların kökünü kazıyacak ve ayıplayacak mahiyette tabiat kanunlarının dışına çıkacak ve cehenneme teslim edecek tarzda helâk etmesidir. Diğeri de uygun gördüğü hikmetleri gerçekleştirmek için Allah’ın insanlara ikramda bulunması, kendilerini nimet yurduna hemen ulaştırması ve dünya sıkıntılarından kurtarması anlamında helâk etmesidir. *En doğrusunu Allah bilir*” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 242b).

19 el-İsrâ, 17/93.

20 el-Furkān, 25/32.

seydik, yani bir sahife üzerine yazılmış, fakat yeryüzünde yazılmadığını bildikleri bir kitap indirseydik, onu elleriyle tutsalar ve gözleriyle görselerdi bile, asla iman etmezler ve onu tasdik etmezler. **Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değildir,** derler. Cenâb-ı Hak, onların iman etmemelerine karşı Resûlullah'a (s.a.) sabrı emretmekte, istedikleri her mûcizeyi getirse dahi aşırı inatçılıklarından dolayı iman etmeyeceklerini kendisine haber vermektedir. [§]Çünkü 16
Resûlullah (s.a.) onlara öyle mûcizeler getirmişti ki, eğer bunlar üzerinde düşünseler ve inatçılıklarını sürdürmeselerdi, kendilerini imâna götürürdü. Ama onlar aşırı inatçılıklarından ve gereksiz büyüklenmelerinden dolayı bunlardan yüz çevirdiler ve hiç düşünmediler.

وَقَالُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌۜ وَلَوْ اَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْاَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ

8. "Ona bir melek indirilseydi ya! dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi."

Ona bir melek indirilseydi ya! dediler. Arap müşrikleri peygamberleri ve kitapları tanımıyorlar, dolayısıyla herhangi bir peygambere ve kitaba da iman etmiyorlardı. Bundan dolayı "Bize melekler gönderilmesi veya Rabb'imizi görmemiz gerekmez miydi?"[21] diyorlar, buna benzer taleplerde bulunuyorlar, kendilerine melek gönderilmesini istiyorlardı. Muhtemeldir ki kendilerine melek gönderilmesini istemelerinin sebebi, insandan peygamber gönderildiğini düşünmemiş olmalarıydı, şayet Allah tarafından insanlara bir elçi gönderilecekse bu bir melek olmalıydı. Bundan dolayı "Bize meleklerin gönderilmesi gerekmez miydi?" diyorlardı. Kendilerine melek gönderilmesini istemelerinin diğer bir sebebi de, elçinin gerçekten meleklerden olması gerektiğini düşündüklerinden değil, aşırı inatçılıklarından kaynaklanan bir talep olabilir. Cenâb-ı Hak da eğer onların istekleri üzerine **bir melek indirseydik, kesin olarak iş bitirilmiş olurdu** buyurmaktadır. Yani aşırı inatçı tabiatlarından kaynaklanan talep üzerine melek gelecek olsa, beraberinde azap ve helâk da gelirdi. İşte bu durum, onların isteklerinin, aşırı inatçılıklarının eseri olduğunu göstermektedir.

Kesin olarak iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi. Yani onlar Resûlullah'ın doğru söylediğini ispat için melek gönderilmesini istiyorlardı. Cenâb-ı Hak da **eğer bir melek indirseydik, kesin olarak iş bitiril-**

---

21 el-Furkān, 25/21.

miş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi, yani helâk edilirlerdi buyuruyor. Çünkü ümmetin talebi üzerine mûcizeler gelir, sonra yine bu mûcizelere muhalefet ederler ve onları yalanlarlarsa, ilâhî azabın ve helâkin gelmesi kaçınılmazdır. Ama mûcizeler ümmetin talebi olmaksızın gelir ve insanlar onu yalanlayacak olurlarsa kendilerine mühlet verilir, yalanlamaları anında hemen azaba uğratılmazlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

Eğer bir mülhit bize şöyle bir soru soracak olursa; **ona bir melek indirilseydi ya! Eğer bir melek indirseydik, kesin olarak iş bitirilmiş olurdu,** meâlindeki âyete göre onlar meleğin Resûlullah'a (s.a.) indirilmesini istiyorlardı, ama Allah **eğer bir melek indirseydik, kesin olarak iş bitirilmiş olurdu** buyuruyor. Siz de ona melek gönderildi diyorsunuz, Allah ise ona melek indirseydik, kesin olarak işin bitirilmiş olacağını söylüyor, ama iş bitirilmedi. O sizin için bunu kendi kafasından uydurmamış ve bunu ona Allah göndermiş olsaydı işleri nasıl bitirilmezdi?

17 [§]Şöyle cevap verilir: Her ne kadar âyette zikredilmiyorsa da, onlar ancak kendilerine bir melek indirilmesini istemişlerdi. Onların bu istekleri başka bir âyette şöyle ifade edilmektedir: "Bize melekler gönderilmesi veya Rabb'imizi görmemiz gerekmez miydi?"[22] Yahut da onlar kendilerine meleklerin gönderilmesini istemişlerdi, ama melek Hz. Peygamber'e (s.a.) gönderilmişti. Bunun üzerine onlar, o da bizden biri olduğu halde bizden ayrı olarak sadece ona nasıl melek gönderilir, dediler. Bunu Cenâb-ı Hak onların ağzından şöyle dile getirmektedir: "Doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirseydin ya!"[23]. Dolayısıyla âyette böyle bir isteğin belirtilmemiş olması caizdir, daha önce çeşitli yerlerde söylediğimiz gibi, bunun açıklaması verilen cevapta görülmektedir[24].

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ ﴿٩﴾

9. "Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu** (yine) **bir adam suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük."

---

22 el-Furkān, 25/21.

23 el-Hicr, 15/7.

24 Meselâ bk. el-Mâide, 5/4.

Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokardık. Burada onu insan cinsinden bir Âdemoğlu suretine sokardık, denilmek istendiği söylenilmiştir. Ama bunun başka mânalara ihtimali de vardır. [Birincisi] biz peygamberleri melek olarak gönderseydik bile yine de onu beşer suretine sokardık. Çünkü şayet onlar melek suretinde kalsaydılar, insanlar dayanamaz, dehşete düşerlerdi. Zira meleği kendi suretinde görmeye insanın gücü yetmez. Cibrîl aleyhisselâmın bile Resûlullah'a (s.a.) geldiğinde kendi suretinde değil de insan suretinde geldiğini görmez misin?[25] Hatta Hz. Peygamber'e (s.a.) Dihyete'l-Kelbî suretinde geldiği rivayet edilmiştir[26]. Buna rağmen Cibrîl'i her gördüğünde peygamberimiz ürperir, durumu değişirdi; insanlar onu bu halde gördüklerinde bu delirmiş derlerdi[27]. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokardık** buyurmaktadır. Burada Resûlullah'ın (s.a.) meleği adamla karşılaştırabileceğine dair bir işaret vardır.

[§]İkincisi, **Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokardık,** çünkü insanlar onun doğru söylediğini bilemezlerdi, onun melek olduğunu ve doğru söylediğini gösterecek birtakım delillere ve âyetlere ihtiyaç duyarlardı. Onun insan olduğu anlaşılır, ama kimse onu tanıyamaz, doğru söylediğini de bilemezdi. 18

Onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük. Dediler ki: İstihzâ, hile ve tuzak gibi cezalandırmak anlamında bir kuşku hali müstesna, kuşkunun Cenâb-ı Hakk'a izafesi caiz değildir. Dolayısıyla **onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük** meâlindeki âyet, **eğer onu melek**

---

25 Mesrûk'dan şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Âişe'ye (r.a.) sordum: "Yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu" (en-Necm, 53/8-9) âyetinde kim kastedilmektedir? O Cibrîl idi, kendisine insan suretinde geliyordu; ama bu sefer ona kendi suretinde gelmiş ve ufku kaplamıştı, dedi. (Buhârî, "Bed'u'l-Halk", 6; Müslim, "Îmân", 290).

26 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 107. Üsâme b. Zeyd'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Cibrîl aleyhisselâm Hz. Peygamber'e (s.a.) geldiğinde, yanında Ummu Seleme (r.a.) de vardı. Konuşmaya başladı, sonra kalktı. Hz. Peygamber (s.a.) Ummu Seleme'ye (r.a.) "Bu kimdi?" diye sordu. Ummu Seleme de o Dihye idi, dedi. Ummu Seleme der ki: Allah'a yemin ederim ki, ben onun kesin olarak Dihye olduğunu zannediyordum, tâ ki Hz. Peygamber'in (s.a.) Cibrîl'in getirdiği haberden bahsettiğini işitinceye kadar. (Buhârî, "Menâkıb", 25; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 100).

27 Hz. Peygamber'in (s.a.) Cibrîl'i görmesi veya vahyi telakki etmesi sırasında durumunun değişmesi sebebiyle kâfirlerin bu delirmiş dediklerine dair bir kayıt bulamadım. Ama vahiy sırasında Hz. Peygamber'in (s.a.) halinin değiştiği rivayet edilmektedir. Cibrîl'i gerçek suretinde gördüğünde de aynı şey olmuştu (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 322; Buhârî, "Bed'u'l-vahy", 1, "Bed'u'l-halk", 6; Müslim, "Îmân", 252-257).

kılsaydık… zayıflıklarından dolayı **onları yine aynı kuşkuya düşürürdük** anlamındadır, zira onlar; "Bu adam, sadece sizin gibi sıradan bir insandır"[28]. "Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız"[29] gibi sözler söylüyorlardı. Lâkin biz bunu kuşku olmaması için yapıyor değiliz, zira insanlar meleğe bakmaya dayanamazlar, şayet onu melek kılsaydık, bu bir kuşku sebebi olurdu.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

10. "Senden önceki peygamberlerle de alay edilmiş, sonunda onlarla alay edenleri, alaya aldıkları şey (azap) ***kuşatıvermişti."***

Cenâb-ı Hak peygamberine, ilk yalanlanan kişinin kendisi olmadığını, daha önceki peygamberlerin de yalanlandığını bildirmekte ve kavminin yalanlamasına karşı ona sabrı telkin etmektedir. Önceki ümmetler peygamberleri yalanladıkları gibi onların da kendisini yalanlayacaklarını haber vermektedir.

Âyet-i kerîmedeki (حاق) kelimesine Ebû Avsece döndü anlamı vermiştir. Kelimenin kökünün "hâke, yehîku, haykan" (حاق، يحيق، حَيْقًا) olduğu ve onlara döndü anlamına geldiği söylenir. Kisâî de, onları kuşattı, onlara geldi anlamını vermiştir.

قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ ثُمَّ انْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

19 [§]***11. "De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra*** (hakikati) ***yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"***

Bu âyette, gezmek için yeryüzünde dolaşmak değil, peygamberleri yalanlayanların başlarına gelenlerden ibret almak ve düşünmek için dolaşmak emredilmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, onlara birçok aklî ve naklî mûcize göstermiş, ama bunların hiçbiri fayda vermemişti, bu yüzden onları yalanlamaktan ve inatçılıktan vazgeçmeleri için kendilerine hissî mûcizeler göstermek istemişti.

---

28 el-Mü'minûn, 23/24.

29 Yâsîn, 36/15.

قُلْ لِمَنْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ كَتَبَ عَلٰى نَفْسِهِ
الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ اَلَّذٖينَ خَسِرُٓوا
اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

12. “Göklerde ve yerde olanlar kimindir? diye sor. De ki: ‘Allah’ındır. O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır. Sizi, gerçekleşmesinde asla şüphe olmayan kıyâmet gününde mutlaka toplayacaktır.’ Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar.”

Göklerde ve yerde olanlar kimindir? diye sor. De ki: Allah’ındır. Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir: Birincisi, sormak Hz. Peygamber’e (s.a.) emir anlamında değil, bu gerçeği insanlara açıklaması anlamındadır; zira şayet emir olsaydı Resûlullah’ın (s.a.) onlara sormasını değil, sorduğunu söylerdi. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.) onlara sorması ve sonra kendisinin haber vermesi ihtimali yoktur. Onun insanlara bunu sorduğu söylenmediğine, sorması emredildiği halde sormaması yahut sorduğu halde cevap vermedikleri ihtimali de olmadığına göre, âyet-i kerîme emir değil, tevhit gerçeğini açıklamak anlamındadır[30].

İkincisi, daha önceki bir emre dayanmış olması ihtimalidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “De ki: ‘Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve
onda bulunanlar kime aittir?’ ‘Allah’a aittir’ diyecekler”[31]. [§]Başka bir âyette de 20
şöyle buyurmaktadır: “Biliyorsanız söyleyin, ‘bütünüyle varlığın yönetimi elin-

---

30 “Bunun emir anlamında değil, haber vermek ve bildirmek anlamında olması muhtemeldir. Yani göklerde ve yerde olanların kime ait olduğunu kâfirlere açıklamakta ve bildirmektedir. Çünkü âyet-i kerîmedeki kim anlamına gelen “men” (من) soru edatı, bazan istifham anlamında, bazan haber vermek anlamında, bazan de şart anlamında kullanılır. Dolayısıyla ‘De ki: Allah’ındır’, meâlindeki âyet, size haber veriyorum ki gökler ve yer Allah’ındır anlamına gelir. Bunun emir ve sormak anlamına değil, bildirmek ve haber vermek anlamına geldiğinin delili de, Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîslerde Hz. Peygamber’in (s.a.) kâfirlere; ‘göklerde ve yerde olan şeylerin kime ait olduğunu söyleyin’ diye soru tarzında bir şey söylediğinin belirtilmemiş olmasıdır. Şayet Cenâb-ı Hak, ona böyle bir şeyi onlara sormasını emretmiş olsaydı, onun sormaması ihtimali yoktur. Onlara sorduğu halde onların haber vermemiş olmaları da muhtemel değildir. Eğer böyle olsaydı, bunlar da bize ulaşırdı. Bütün bunlar, âyet-i kerîmenin emir ve sual anlamına değil, haber vermek anlamına geldiğini gösterir.” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 243b).

31 el-Mü’minûn, 23/84-85.

de olan… kimdir?' de. 'Yönetim Allah'ın' diyecekler"[32]. Başka bir âyet de şöyledir: "Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir?"[33] Bu tür âyetlere baktığımızda onun geçmiş bir emre dayandığını söyleyebiliriz. Cenâb-ı Hak cevap olarak onları 'Allah' demek zorunda bırakmıştır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[34]. İşte bu, Cenâb-ı Hakk'ın onları 'Allah' demeye mecbur etmiş olduğunu gösterir. İbn Mesûd (r.a.) ve Ubey b. Kâb'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "De ki: Göklerde ve yerde olanlar kimindir? Onlar 'Allah'ındır' derler". Bu da, yukarıdaki âyetin geçmiş bir emre dayandığını göstermektedir.

Göklerde ve yerde olanlar kimindir? diye sor. De ki: Allah'ındır. Yani onlara bunu sor! Eğer cevap verirlerse, 'Allah'ındır' diyecekler, cevap vermezlerse sen onlara 'Allah'ındır' de! Bazıları âyete, şayet onlar sana **Göklerde ve yerde olanlar kimindir?** diye sorarlarsa, **'Allah'ındır' de!** diye anlam vermişlerdir.

O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, tövbe edenleri cennete sokacağına dair **kendi üzerine rahmeti yazmıştır.** O, hiç kimseyi kendi ameliyle cennete sokmaz, ancak rahmetiyle cennete sokar. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.) de şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez". Kendisine; sen de mi Yâ Resûlullah, diye soruldu, "Ben de! Ancak Allah beni rahmetiyle kuşatmıştır" cevabını verdi[35]. **O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır** meâlindeki âyet hakkında şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak, düşmana azap, dosta sevap vermek üzere kıyâmet günü insanları rahmetiyle bir araya getirecektir. Yani Yüce Allah'ın, insanları bir araya getirmesi rahmetinin eseridir; düşmana ce-
21 zasını, dosta da sevabını verecektir. [§]Şöyle de denilmiştir: Bütün insanların bir araya toplanması, Allah'ın rahmetinin eseridir; Allah âsileri isyandan vazgeçirmek, itâatkârları da itâate devam etmeye teşvik için âsîleri azapla tehdit etmesi, itâatkâra da sevabı vadetmesi O'nun rahmetinin göstergesidir. Bazıları şöyle demişlerdir: **O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır,** yani peygamberleri

---

32 "Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir? de. 'Yönetim Allah'ın' diyecekler" (el-Mü'minûn, 23/88-89).

33 er-Ra'd, 13/16.

34 Lukman, 31/25.

35 Hadis buna yakın lafızlarla rivayet edilmiştir. Buradakine en yakın olanı "Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez…" diye başlayan rivayettir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 52). Hadis buna yakın başka lafızlarla da rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Merdâ", 19; Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme", 71-75).

yalanladıklarında diğer ümmetlerin kökünü kazıdığı gibi, Muhammed (s.a.) ümmetinin yalanlaması halinde onlara hemen azap etmeyeceğine ve köklerini kazımayacağına dair kendi üzerine rahmet olarak yazmıştır. Onların cezasını kıyâmet gününe ertelemesi, Allah'ın kendi üzerine yazmış olduğu rahmetin eseridir.

Sizi, gerçekleşmesinde asla şüphe olmayan kıyâmet gününde mutlaka toplayacaktır. Buradaki "ilâ" (إلى) bağlantı cümlesidir. Yani **kıyâmet günü sizi mutlaka toplayacak**, demektir. Nitekim "geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde"[36] meâlindeki âyet de böyledir. Bazıları şöyle demişlerdir: Sizi kabirlerde **kıyâmet gününe kadar mutlaka toplayacak**, sonra kıyâmet günü sizi ve geçmiş nesilleri toplayacaktır**.**

Asla şüphe olmayan. Yani yaratıkların özellikle ölümden sonra itâat edenlere sevap vermek ve isyan edenleri cezalandırmak üzere diriltmek için değil de yok olmaları için yaratılmalarında bir hikmet bulunmadığını bilenlere göre ölümden sonra insanların diriltileceği ve bir araya toplanacağında şüphe yoktur.

Kendilerini ziyan edenler cümlesini daha önce açıklamıştık.

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِى الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣﴾

13. "Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O, her şeyi işitmekte, bilmektedir."

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet bütün yaratıkların, akıp giden gece ile gündüzün hakimiyet ve saltanatı altında bu kanuna boyun eğmiş ve çaresiz kalmış olduklarını haber vermektedir. Zira zâlimlerden ve firavunlardan hiçbiri gece ile gündüzü engellemek ve birini diğerine çevirmek gücüne sahip değildir. Bilâkis gece ile gündüz isteseler de istemeseler de onları evirip çevirmekte ve onlar üzerinde saltanatını sürdürmektedir. Bunu kendi yönetimlerinin de başka birinin elinde olduğunu, gece ile gündüzün yaratıklar üzerindeki güç ve saltanatının, bunların yönetimi ve ilmi kendisinde bulunan Sultan'ın elinde olduğunu insanların bilmeleri için böyle yapmaktadırlar. Sonra gece
ile gündüzün deveranı tek bir kanun ve aynı akış seyrinde sürmesi [§]onları 22
yaratan varlığın tek olduğuna ve onları yönetenin de alîm ve hakîm olduğu-

[36] "Rabb'imiz! Muhakkak sen insanları geleceğinde asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın" (Âl-i İmrân, 3/9).

na işaret eder. Bazı tefsirciler şöyle demişlerdir: **Gece ve gündüzde barınan her şey** ile gece ve gündüzde, karada ve denizde varlığını sürdüren her türlü hayvanı ve her çeşit kuşu kastetmektedir; bu canlıların bazısı gündüzleri yatıp geceleri yayılmakta, bazısı da geceleri yatıp gündüzleri yayılmaktadırlar. **Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur** meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mekke kâfirleri Resûlullah'a (s.a.) gelmişler ve şöyle demişlerdi: Ya Muhammed! Seni, insanları davet ettiğin bu işi yapmana sevk eden şeyin sadece maddî ihtiyaç içinde bulunan olduğunu biliyoruz, biz mallarımıza seni ortak edelim ve böylece sen en zenginimiz ol, ama bu iddiadan vazgeç! İşte, **Gece ve gündüzde barınan her şey O'nundur. O, her şeyi işitmekte** -yani onların konuşmalarını işitmekte-**, bilmektedir** -onları nerden rızıklandırdığını bilmektedir- meâlindeki âyet bunun üzerine gelmiştir[37]. Ancak az önce belirttiğimiz 'bütün yaratıkların gece ile gündüzün gücü ve saltanatı altındadır' sözünde çeşitli hikmetler vardır. Birincisi, az önce de söylediğimiz gibi gece ile gündüzü yönetenin aynı otorite olduğunun bilinmesidir. Bu, felsefecilerin iddialarını geçersiz hale getirmektedir. Onlar karanlık yoğun ve sık, aydınlık ise ince ve şeffaftır diyorlar. [İkincisi de] Cenâb-ı Hak, gece ile gündüzün faydaları hakkında şöyle buyurmaktadır: "Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme zamanı kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur"[38]. Gece ve gündüzün bunun dışında faydaları da vardır.

O, her şeyi işitmektedir. Yani kendisine davet edenleri işitmektedir. **Her şeyi bilmektedir,** yani yaratıkların maslahatlarını ve ihtiyaçlarını bilmektedir.

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ
وَلَا يُطْعَمُ قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٤﴾

14. "De ki: Gökleri ve yeri yoktan var eden, yediren ama yedirilmeye ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim? De ki: Bana Müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma** (denildi)**."

---

37 Bunu Kurtubî, âyetin tefsirinin dışında zikretmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkāmi'l-Kur'ân*, VI, 396).

38 el-Furkān, 25/49.

De ki: Allah'tan başkasını mı dost edineceğim? Buradaki "Rabben" (ربًا) kelimesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu kelime sanki "Göklerde ve yerde olanlar kimindir? diye sor. De ki: Allah'ındır"[39] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Bütün bunların, Allah'a ait olduğunu ikrar et-
tiğiniz halde [§]nasıl olur da Allah'a ortak koşarsınız? Gökleri ve yeri ve onlar- 23
daki her şeyi Allah yarattığı halde O'ndan başkasına nasıl kulluk yaparsınız?

Yediren ama yedirilmeye ihtiyacı olmayan Allah. Tefsirciler şöyle dediler: O herkese rızık veriyor, fakat kendisinin rızka ihtiyacı yoktur. O, dünyada birbirlerinin rızkını sağlayan ve birbirlerinden faydalanan köleler ile efendiler ve efendiler ile köleler gibi bir konumda değildir. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah yaratıkları kendi menfaati için yaratmadı, çünkü O zâtıyla zengindir, her türlü ihtiyaçtan müstağnidir, yaratıklar ise O'na muhtaçtır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur"[40].

[Fetret Ehlinin Sorumluluğu]

De ki: Bana müslüman olanların ilki olmam emredildi. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Yani kendi milletinden **müslüman olanların ilki olmam emredildi**[41]**. Müslüman olanların ilki olmam emredildi** meâlindeki âyetin aslı şudur: İlk olarak benim müslüman olmam ve benim boyun eğmem emredildi, sonra aynı şeyi ben de size emredeceğim. Bazı insanlar bu âyetin zâhirine dayanarak, İslâm mutlaka davet edilmeyi ve emredilmeyi gerektirir demişler, müslüman olması emredilmeden ve İslâm'a davet edilmeden ölen birinin sorumlu olmadığını söylemişlerdir. Buna göre fetret döneminde, peygamberlerin ve vahyin kesildiği dönemlerde ölen insan sorumlu değildir. Çünkü âyet-i kerîmede **bana müslüman olanların ilki olmam emredildi** buyurulmakta, burada Hz. Peygamber (s.a.) müslüman olmakla emredildiğini haber vermektedir; bu durumda şayet ortada bir emir yoksa müslüman olmak da gerekli değildir. Fakat bu âyetin yorumu az önce zikrettiğimiz gibidir, yani ilk olarak benim müslüman olmam ve benim boyun eğmem emredildi, sonra aynı şeyi ben de başkalarına emredeceğim. Yorum böyle olunca, az önceki iddiaları ileri sürenlerin bu âyeti iddialarına delil göstermeleri bâtıl olur.

---

39 el-En'âm, 6/12.

40 Fâtır, 35/15.

41 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 397.

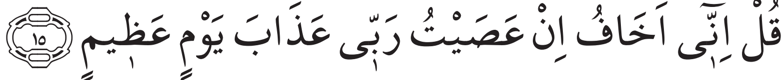

15. "De ki: Ben Rabb'ime isyan edersem gerçekten büyük günün** (âhiret) **azabına uğrayacağımdan korkarım."

İbn Abbâs (r.a.) bu âyeti şöyle açıklamıştır: Ey Muhammed! Mekke kâfirlerine **De ki: Ben Rabb'ime isyan edersem,** yani başkasına kulluk yaparsam, **büyük günün azabına uğrayacağımdan korkarım**, yani o büyük azaba
24 uğrayacağımı biliyorum. [§]Daha önce söylendiği gibi şayet Mekke kâfirleri, davasından vazgeçmesini ve tekrar dinlerine dönmesini Resûlullah'tan (s.a.) istemişler ve karşılığında da mallarını kendisine teklif etmişlerse, bu teklife karşı onlara bu âyetteki cevabı vermiş olması, doğru bir yorumdur. Bazıları da **Ben Rabb'ime isyan edersem korkarım,** ilâhî kelâmını sadece korkuya hamletmişlerdir.

Fakat bunu söyleyenin şuna cevap vermesi gerekir: Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.) geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlandığını haber verdiği halde[42], yine de **büyük günün azabına uğramaktan** nasıl korkar? Allah kendisini günahtan koruyacağını ve bağışlayacağını haber verdiği halde **Rabb'ime isyan edersem** nasıl der?

Denilmiştir ki: O'nun mağfiret edilmiş olması, korku şartına bağlanmıştır, yani Allah'ın azabından korkacağı bilindiği için mağfiret edilmiştir[43].

---

42 Müellif burada "Senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını Allah bağışlamıştır" (el-Feth, 48/2) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

43 "(Rabb'ime isyan edersem korkarım) meâlindeki âyet, korkuya hamledilmiştir. Burada birinin soracağı; Yüce Allah onu isyandan koruduğu halde büyük günün azabından nasıl korkar? sorusu problem teşkil etmektedir. Buna şöyle cevap verilebilir: O'nun bağışlanması, Cenâb-ı Hak'tan ve azaptan korkma şartına bağlanmıştır. Bunun şarta bağlanması, isyanın varlığı halinde var, yokluğu halinde yok kabul eden Allah hakkında değildir, bilâkis yaptıklarının nasıl bir âkıbetle karşılaşacağını bilmeyen kullar hakkındadır. Cenâb-ı Hak, olmuş ve olacak olan her şeyin âkıbetini bilmektedir. Fakat O, onun bu şarta dayanacağını ve o şarta bağlı olan şeyin bu şekilde vücuda geleceğini de ezelde bilmektedir. O, şayet bu şart olmasaydı, o şarta bağlı olan şeyin de olmayacağını veya onsuz vücuda geleceğini de bilir. Bir rivayette ifade edildiğine göre sadaka ömrü arttırır, bunun mânası şudur: Cenâb-ı Hak, bir şahsın sadaka vereceğini bildiği zaman, bu şarta bağlı olarak onun ömrünü arttırmaya hükmeder, sadaka vermeyeceğini bildiğinde ise ömrü ne kadarsa o kadardır. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'i (s.a.) bağışlaması meselesi de böyledir… Allah'ın bildiği bir şey, yine bildiği başka bir şeye üstün gelmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 244a; Medîne nüshası, vr. 272b).

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذٰلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ ﴿١٦﴾

16. "O gün kim azaptan kurtarılırsa gerçekten Allah onu esirgemiştir. İşte apaçık kurtuluş budur."

O gün kim azaptan kurtarılırsa gerçekten Allah onu esirgemiştir. Mûtezile'den bazıları şöyle dediler: Burada "rahmet" (رحمة) kelimesi ile cennet kastedilmiştir. Zira Cenâb-ı Hak âhirette iki yer yaratmıştır; biri Allah'ın öfkesi adını verdiği cehennem, diğeri Allah'ın rahmeti adını verdiği cennet. Onları bu düşünceye, Allah'ı rahmet sıfatıyla ezelde tavsif etmemeleri sevk etmiştir. Onların iddiasına göre, Resûlullah'ın (s.a.) "Allah beni rahmetiyle kuşatmıştır" sözü de yanlış ve anlamsız olur. Bu durumda cümlenin, herkes cennete, ancak kendisini cennete sokan ameli ile girer, diye anlaşılması gerekir. "Allah beni rahmetiyle kuşatmıştır" sözü de, bana cenneti verir, diye değerlendirilmesi icabeder. Ama bize göre, insanlar cennete kendi amelleri sayesinde değil Allah'ın rahmeti sayesinde girecekleri için, cennete rahmet ismi verilmiştir. [§]Nite- 25
kim Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu bize ulaşmıştır: "Allah'ın rahmeti olmadan hiç kimse cennete giremez". Kendisine, sen de mi ey Allah'ın Resûlü? diye sorduklarında; "evet ben de, ama Allah beni rahmetiyle kuşatmıştır" cevabını vermişti[44]. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah, meleklere merhamet etmez, çünkü onlara cennet ve sevap yoktur. Ama bizim yorumumuza göre, Allah'ın rahmetiyle girildiği için cennete rahmet adı verilmiştir. Nitekim Allah'ın rahmetiyle yağdığı için yağmura da rahmet denilmektedir[45]. Dünyada rahmet adı verilen her şey bu anlamda değerlendirilmelidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

O gün kim kurtarılırsa. Denilmiştir ki: **O gün kim** azaptan **kurtarılırsa, gerçekten Allah onu esirgemiştir.** Nitekim Hafsa'nın (r.a.) mushafında âyet bu şekilde kaydedilmiştir: "Men yusref anhu'l-azâbu yevmeizin fe-kad rahimehu" (من يصرف عنه العذاب يومئذ فقد رحمه) O gün kim azaptan kurtarılırsa, gerçekten Allah onu esirgemiştir. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında ise şöyledir: (من يصرف عنه شر ذلك اليوم فقد رحمه) O günün şerrinden kim kurtarılırsa, gerçekten Allah onu esirgemiştir. **O gün kim azaptan kurtarılırsa, gerçekten Allah onu esirgemiştir** cümlesinin, "De ki: Ben Rabb'ime isyan edersem gerçekten büyük günün (âhiret) azabına uğrayacağımdan korkarım"[46] meâlindeki âyetin bağlantısı

44 Hadisin kaynağına az önce işaret edilmişti.

45 Muhtemelen müellif burada "Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor!" (er-Rûm, 30/50) meâlindeki âyet-i kerîmeye işaret etmektedir.

46 el-En'âm, 6/15.

olması muhtemeldir. Nitekim “De ki: Ben Rabb’ime isyan etmekten korkarım…” âyeti hakkında İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mekke kâfirleri seni kendi dinlerine davet ettiklerinde -nitekim bazı rivayetlerde onların Hz. Peygamber’i kendi dinlerine çağırdıkları belirtilmektedir- onlara de ki: Ben Rabb’ime isyan edersem gerçekten büyük günün (âhiret) azabına uğrayacağımdan korkarım, **O gün kim azaptan kurtarılırsa, gerçekten Allah onu esirgemiştir**.

İşte apaçık kurtuluş budur. Buradaki “zâlike” (ذلك), yani **bu** anlamına gelen işaret ismi, kurtarılmaya işaret etmektedir, yani kim o azaptan kurtarılırsa, onun için **apaçık kurtuluş işte budur.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada “el-fevzü’l-mubîn” (الفوز المبين) yani apaçık kurtuluşu, ancak asla sonu gelmeyen sürekli bir kurtuluş olduğu için zikretmiştir, o bu dünyada bir zaman diliminde meydana gelen ve sonra da yok olup giden kurtuluş gibi değildir, âhiretteki kurtuluş böyle olmayıp asla kesintiye uğramaz.

وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يَمْسَسْكَ
بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٧﴾

17. “Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kādirdir.”

Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; ve eğer sana bir hayır verirse…

26 [§]Burada Cenâb-ı Hak, herhangi bir zararın veya hayrın insana ancak kendi izniyle gelebileceğini haber vermektedir. Sonra âyet-i kerîmede zikredilen zarar ile de can sıkıntısı veya maişet darlığı veya şiddet ve zulüm gibi insanlardan gelen zararlar kastedilmektedir. Âyet, bu üç ihtimalin dışında değildir. Durum böyle olunca, bunun Cenâb-ı Hakk’a izafesi, o fiili yaratması anlamındadır, yani insanların bu fiilini O yaratmıştır. **O her şeye kādirdir.** İnsandan o zararı kaldırmaya ve ona hayır vermeye kādir olan O’dur, O’ndan başkasının buna gücü yetmez.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْحَك۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿١٨﴾

18. "O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir. O hakîmdir, her şeyden haberdardır."

[Tevhidin Aslı]

Cenâb-ı Hak bu ve bundan önceki âyette tevhidin esasını belirtmiştir; zira O, insanların başına gelen zarar ve şiddeti kendisinden başka kaldıracak kimse olmadığını, Allah'tan başka hiç kimsenin bu zararları onlardan defedemeyeceğini ve insanları bunlardan kurtaramayacağını haber vermektedir. İnsanlar kazandıkları hayırları da ancak Allah'ın lütfu sayesinde elde etmektedirler. Cenâb-ı Hak, her şeyi yapmaya sadece kendisinin kādir olduğunu haber vermektedir. **O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir** meâlindeki âyette de, bütün yaratıklar üzerinde tam bir tasarruf sahibi olduğunu, güçlü ve kādir olduğunu, yaratıkları üzerinde hükümranlık kurduğunu, insanların ise O'nun otoritesi altında hor ve hakir olduklarını haber vermektedir. Âyetteki **kullarının üstünde** anlamındaki ifade de O'nun yüceliğini, azametini ve yaratılmışlara benzemekten münezzeh olduğunu haber vermektedir. **O hakîmdir** yani, her şeyi ait olduğu yere koymaktadır. **Her şeyden haberdardır,** yani insanların gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi bilmektedir. Bu cümle, hiçbir şeyin kendisinden gizlenemeyeceğini haber vermektedir, O her şeyi ait olduğu yere koyma gücüne sahiptir. Dolayısıyla insanların karşılaştıkları zarar ve şiddet, ancak Allah'ın takdiri ile gerçekleşir. O'nun takdirini geri çevirmeye kimsenin gücü
yetmez. Dünyada birinin başka birine zarar vermesi [§]veya birinin başka bi- 27
rine fayda vermesi, hakikatte ancak Cenâb-ı Hak sayesinde gerçekleşmektedir. İşte bundan dolayı bu âyetler, yukarıda belirttiğimiz gibi bu olayları gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan güç ve kudret, yücelik, azamet ve yaratılmışlara benzemekten münezzeh olmak; bütün fiillerini hikmete uygun olarak yapmak; olmuş ve olacak her şeyi bilmek niteliklerine sahip bulunmanın, tevhidin aslı olduğunu haber vermektedir.

قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللّٰهُ شَه۪يدٌ بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ وَاُوحِيَ
اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِه۪ وَمَنْ بَلَغَ اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ اَنَّ مَعَ
اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى قُلْ لَٓا اَشْهَدُ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَاِنَّن۪ي بَر۪ٓيءٌ
مِمَّا تُشْرِكُونَ 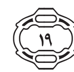

19. "De ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi. Yoksa siz Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz? De ki: Ben buna şahitlik etmem. De ki: O, ancak bir tek Allah'tır; ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım."

De ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir? *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki bu âyette gizli bir kelime bulunmaktadır; **De ki** ey Muhammed! **Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir?** Onlar cevap olarak **Allah'ın** diyecekler, çünkü onlar gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu ve O'nun her şeyden yüce olduğunu itiraf ediyorlar, fakat kulluk konusunda başkasını O'na ortak koşuyorlar ve diyorlar ki: "Bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[47]. Yoksa onlar Allah'ın azametini ve yüceliğini ikrar ediyorlar. Binaenaleyh onlara, **hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir?** diye sorulduğunda, hemen **Allah'ın** derler. Burada şöyle bir ihtimal daha vardır: Cenâb-ı Hak, peygamber sallallahu aleyhi ve selleme; onlar **hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir?** diye sorduklarında **Allah de!** diye söylemiş olması da muhtemeldir, zira sen onlara bunu söyleyince onlar da aynı şeyi diyeceklerdir.

[Allah'a Şey Demek Câizdir]

De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bizimle sizin aranızda tevhit, ölümden sonra dirilmek ve benzeri tartışılan her konuda Allah şahittir. **De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir** meâlindeki âyet, Hz. Peygamber'in insanlara getirmiş olduğu her delil ve kanıt konusunda Allah şahittir anlamına da gelebilir. Âyetteki **hangi şey** ifadesi, Allah için "şey" denilebileceğine işaret etmektedir, çünkü O'na şey demek caiz olmasaydı, âyette Allah'tan istisna edilerek şey kelimesi kullanılmazdı. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[48]. Binaenaleyh O, şey'dir, çünkü "şey yoktur" ifadesi dünyada ya olumsuz anlamda ya da küçümsemek için kullanılır. Var olmayan bir şey için olumsuz veya küçümseme ifadesini kullanmak caiz değildir. Dolayısıyla buradaki "şey" kelimesi, başka değil sadece ispat anlamında kullanılmıştır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

---

47 ez-Zümer, 39/3.

48 eş-Şûrâ, 42/11.

[§] De ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir? meâlindeki âyet hakkında bazı rivayetlerde şöyle denilmiştir: Mekke'nin ileri gelenleri Resûlullah'a (s.a.) gelip demişler ki: Ya Muhammed! Allah senden başka gönderecek bir elçi bulamadı mı? Senin söylediklerini doğrulayan kimseyi göremiyoruz, seni yahudilere ve hıristiyanlara sorduk, senin hakkında ellerindeki kitaplarda geçen bir bilgi, özellik ve nitelik bulunmadığını söylediler. İddia ettiğin gibi senin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik edecek biri varsa bize göster. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah buyurdu ki: Ey Muhammed! Onlara **de ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir?** Şahitliği en üstün olan kimdir? meâlindeki sözle Hz. Muhammed'in (s.a.) delili ve kanıtını kastediyor. Nitekim her peygamberin delili ve kanıtı vardır[49]. Sana bunun cevabını verirlerse, hiç şüphesiz 'Allah' diyecekler. Cevap vermezlerse onlara de ki: Benim, yaratıklara gönderilen Allah elçisi olduğuma dair en güvenilir şahit Allah'tır. **Benimle sizin aranızda Allah şahittir.** Bizimle sizin aranızda tevhit, peygamberliğin ispatı, ölümden sonra dirilmek ve benzeri tartışılan her konuda Allah şahittir. **De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir** meâlindeki âyet, peygamberin insanlara getirmiş olduğu her delil ve kanıt konusunda Allah şahittir anlamına da gelebilir. Bu rivayette zikredildiğine göre onlar; senin elçi olarak Allah'ın gönderdiğine kim şahitlik eder? diye sormuşlar ve; sana bir melek gönderseydi ya! demişlerdi. Cenâb-ı Hak, peygamberine şöyle buyurmuştur: Onlara **de ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir?** Onlar, Allah'ın şahitliği başkalarınınkinden daha güvenilirdir, derler. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Ya Muhammed! Onlara **de ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir** ki, ben Allah'ın elçisiyim. **Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi** -Kur'ân'ın kendilerine ulaştığı cinler ve insanlar için korkutucu olarak- **onunla uyarmam için vahyedildi.** [§]Sonra onlara şöyle buyurdu: **Yoksa siz Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?** Onlar; evet, buna şahitlik ediyoruz dediler. Allah da peygamberine şöyle söyledi: **De ki: Ben buna** -sizin şahitlik ettiklerinize- **şahitlik etmem.** -Ama ben şahitlik ederim ki- **O, ancak bir tek Allah'tır; ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım.**

28

29

---

49 "(De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir) meâlindeki âyetin, Hz. Peygamber'in (s.a.) onlara getirmiş olduğu her delil ve kanıtla ilgili olması muhtemeldir. Şehîd ve şahit, iddia sahibinin davasını açıklayan kişiye denir. Allah Peygamber'ine (s.a.), insanlara gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden ve onlar için değişken haller yaratan tek Allah olduğuna dair delil getirmesini emretmektedir. Onlara, kendisinin tek olduğuna dair bizzat Allah'ın şahitlik ettiğini ve tek olduğuna dair koyduğu delillerin en güvenilir şahitlik olduğunu, getirmiş olduğu Kur'ân'ın da kendisinin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ettiğini bildirmesini söylemektedir. Şöyle buyurmaktadır: (De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir), yani bu nesneleri yarattığını kabul ettiğiniz Allah şahittir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 244b).

Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Allah'tan geldiğini bildiğiniz **bu Kur'ân bana vahyedildi.** Zira onlara şöyle seslenmektedir: "Onun benzeri bir sûre de siz getirin!"[50] Ama onlar gibisini meydana getirmekten âciz kaldılar. Onların onun benzerini meydana getirmekten âciz kalmaları, o kitabın Allah'tan geldiğini anladıklarına işaret eder.

Hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için. Aslında Kur'ân ile uyarılmaz, fakat Kur'ân'daki haberlerle uyarılır, çünkü onda peygamberleri yalanlayan toplulukların başına gelenlerin ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle âhirette görecekleri azabın haberleri vardır, yoksa Kur'ân kendisiyle insanların uyarıldığı bir kitap değildir.

Ulaştığı herkes. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: **Bu Kur'ân bana, hem sizi uyarmam için ve hem de** -Kur'ân'ın kendisine- **ulaştığı herkesi onunla** -uyarmam için- **vahyedildi.** Böyle olunca Resûlullah (s.a.) Kur'ân'ın kendilerine ulaştığı kişiler için uyarıcı olmuş olur. O, Kur'ân'ın ulaştığı her kişi için uyarıcı olunca, dünyanın öte ucunda dahi olsa, en yakın zamanda da, her zaman diliminde de uyarıcı konumundadır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hakk'ın "Her topluluğun bir kılavuzu vardır"[51] buyurduğu gibi, Resûlullah (s.a.) da kıyâmet gününe kadar kavminin kılavuzudur.

Bu âyet-i kerîme, müjdelemek ve korkutmanın, müjdeleyen veya korkutan başka birini göndermekle de yapılabileceğine işaret etmektedir. Âyet, "kölelerimden biri bana şöyle bir müjde getirirse hürdür" diyen birine, kölesi, Resûlü veya Kitabı müjdelese müjde gerçekleşmiş olur diyen âlimlerimizin de delilidir.

30 **[§] Yoksa siz Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik mi ediyorsunuz?** Bu cümle görünüşte soru şeklindedir, ama hakikatte cevaptır; **siz Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik ediyorsunuz,** demektir. Allah'ın birliğine ve Rab oluşuna dair mûcizeler ve deliller önünüze konduğu, hem sizleri ve hem de gökleri ve yeri O'nun yarattığını anladığınız, O'nun sayesinde geçiminizi sağladığınız, O'nun sayesinde yaşadığınız ve O'nun emri ile öldüğünüzü bildiğiniz halde yine de Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şahitlik ediyorsunuz. Bütün bunlar önünüze konulduğu halde yine de **Allah ile beraber başka tanrıları** ortak koştunuz. Halbuki O'nun ulûhiyyetine ve O'na kulluğa başkasını ortak koşmak size düşmezdi. Ama **ben buna şahitlik**

---

[50] el-Bakara, 2/23.

[51] er-Ra'd, 13/7.

etmem. Ben **ancak onun tek bir ilâh olduğuna** şahitlik ederim ve ben, Allah'ın ilâh ve Rab olduğu konusunda **sizin kendisine ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım.**

اَلَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَٓاءَهُمْ اَلَّذٖينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenlere gelince, işte onlar inanmazlar."

Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. En‘âm sûresinin müşriklere delil getirmek için nâzil olduğu, yalnız birkaç âyetinin Ehl-i Kitab'a delil getirmek için geldiği, yukarıdaki âyetin de onlardan biri olduğu söylenmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğunu, müşriklerin **kendi çocuklarını tanıdıkları gibi** bilmiş olmaları da mümkündür. O zaman buradaki "el-Kitab" (الكتاب) kelimesi ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilmiş olur; zaten bu Kur'ân onların kulaklarını çınlatmış, bir benzerini yazıp getirmekle emrolunmuşlar, ama bunu yapmaktan âciz kalmışlardı. Ayrıca müşrikler Ehl-i Kitab'a gidip Hz. Peygamber'in (s.a.) nitelik ve özelliklerini soruyor, onlar da haber veriyorlardı; dolayısıyla Ehl-i Kitap Hz. Peygamber'in (s.a.) kendi kitaplarında bulunan nitelik ve özelliklerini bildikleri gibi müşrikler de onun Allah'ın elçisi olduğunu biliyorlardı. Rivayet edildiğine göre Ömer b. Hattâb (r.a.) Abdullah b. Selâm'a (r.a.) sormuş: Cenâb-ı Hak Peygamberine (s.a.) **kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar** meâlindeki âyeti Mekke'de indirdi. Ya Abdullah, bunu nasıl biliyordunuz? Abdullah şöyle cevap vermiş: [§] Ya Ömer! Çocuğum diğer çocuklar ara- 31
sında oynarken onu nasıl tanıyorsam, aranızda Peygamber'i (s.a.) gördüğüm anda kendisini tanımıştım, hatta kendi çocuğumu tanımaktan daha kesin bir şekilde Muhammed'i (s.a.) tanımıştım. Ömer; nasıl, diye sorunca da şöyle söylemiş: Kadınların neler yaptıklarını veya neler uydurduklarını bilemem, ama ben onun Allah tarafından gönderilen hak elçi olduğuna şahidim, çünkü Allah onun niteliklerini kitabımızda zikretmişti. Bunun üzerine Ömer, doğru söyledin, isabet ettin, karşılığını verdi[52].

---

52 Bu rivayeti Sâlebî, Küçük Süddî tarîkıyla Kelbî'den, o da İbn Abbâs'tan tahric etmiştir. Bu zayıf bir isnaddır (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 357). (Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar) meâlindeki âyet hakkında İbn Cureyc'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Müslüman olan Medîneli kitap ehlinden bazıları şöyle demiş-

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

21. "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zâlimi kimdir? Şüphe yok ki zâlimler kurtuluşa eremezler."

Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden daha zâlimi kimdir? Müfessirler şöyle demişlerdir: **Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden daha zâlim** hiç kimse yoktur. Fakat hakikatte bu ifade, soru cümlesidir, sanki zâlimlerden **daha zâlim olanı kimdir?** demektedir. Cevap olarak da **yalan sözlerle Allah'a iftira eden kişidir,** diye buyurmaktadır. Bir iş için, bunu kim yaptı? diye sorulunca, falancı diye cevap verilir. Yahut bunu kim söyledi? denilince, falancı karşılığı verilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet-i kerîme de böyle bir soru cümlesidir.

Sonra denilmiştir ki: **Yalan sözlerle Allah'a iftira edenler,** "Allah ile beraber başka tanrılar vardır"[53] diyerek Allah'ın ortağı olduğunu söyleyenlerdir.

Veya O'nun âyetlerini yalan sayandan. Buradaki yalan saymak ile Hz. Muhammed'i (s.a.) yalanlamanın kastedildiği söylenmiştir. Kur'ân'ın Allah'tan gelmediğinin kastedildiği de denilmiştir. **Şüphe yok ki zâlimler kurtuluşa eremezler.** Bu cümleyi bazıları, zulümleri sebebiyle **zâlimler kurtuluşa eremezler** diye açıklamışlardır. Ama bize göre doğru olan, zulümde devam etmeleri sebebiyle **zâlimlerin kurtuluşa eremeyecekleridir**. Yahut şöyle de söyleyebiliriz: Kalpleri mühürlenip zulüm ve küfür halinde ölen **zâlimler kurtuluşa eremezler.**

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا اَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾

---

tir: Vallahi kendi kitabımızda onun hakkında gördüğümüz sıfatlar ve özellikler sayesinde biz kendisini, çocuklarımızı tanıdığımızdan daha iyi tanımıştık, çocuklarımıza gelince kadınların neler yaptıklarını bilemeyiz (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 165; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 356).

53 el-En'âm, 6/19.

[§]*22. “Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da* 32
Allah’a ortak koşanlara ‘Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?’ diyeceğiz.”

Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız. Yani itâatkâr ile âsîyi, kâfir ile mümini birlikte toplayacağız. **Sonra da Allah’a ortak koşanlara ‘Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?’ diyeceğiz.** Burada Cenâb-ı Hak **ortaklarınız** diye buyurmakta, ortaklığı şirk koşan insanlara nispet etmektedir. Çünkü bu ortaklar, o insanların kendi cinsinden ve özlerinden idiler. Bunlar fani oldukları gibi onlar da fani idiler. Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede “Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?”[54] diye soracaktır.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِك۪ينَ ﴿٢٣﴾

23. “Sonra onların mazeretleri ‘Rabb’imiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık’ demekten başka bir şey olmadı.”

Hasan-ı Basrî, bu âyetin münafıklar hakkında geldiğini söyler. Onlar dünyada iken kendi aralarında Allah’ı yalanlıyorlardı, dünyada revaç bulduğu gibi bu yalanın âhirette de revaç bulacağını zannediyorlardı. Cenâb-ı Hak onlara müşrikler diye isim koydu, zira onlar Allah’a gizlice ortak koşuyorlar, ama **Rabb’imiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık** diyorlar. Diğer müfessirler ise âyet-i kerîmenin Arap müşrikleri hakkında geldiğini söylemişlerdir. Çünkü onlar Allah’a başka varlıkları ilâh diye ortak koşuyor, ölümden sonra dirilmeyi ve risâleti inkâr ediyorlardı. Bunun açığa çıktığını gördüklerinde de, ulûhiyyet ve rablığında Allah’a başkalarını ortak koştuklarını inkâr ederler.

Sonra onların mazeretleri … demekten başka bir şey olmadı, yani onların dünyada yalan sözlerle Allah’a iftira etmeleri, başkalarını O’na ortak koşmalarına ve Allah’ın âyetlerini yalanlamalarına karşı, âhirette **Rabb’imiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık, demekten başka bir mazeretleri olmadı.** Bazı rivayetlerde ifade edildiğine göre müşrikler âhirette Cenâb-ı Hakk’ın tevhit ehlinin hatalarını nasıl görmezden geldiğini gördüklerinde birbirlerine şöyle diyecekler: Biz hesaba çağrıldığımızda herkes ‘biz de

---

54 “O gün Allah onları huzuruna çağırarak, ‘Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?’ diye sorar” (el-Kasas, 28/62).

muvahhidiz' desin[55]. Cenâb-ı Hak onları ve ortaklarını topladığında kendilerine "Nerede -dünyada iken benim ortağım olduğunu söyleyerek- boş yere davası
33 sını güttüğünüz ortaklarınız?"[56] diye soracak. **[§]Sonra onların mazeretleri.** Bu beyan hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: Kendilerine sorulduğunda onların mazeretleri ve cevapları ancak şu olacak: Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık. Böylece bu durumdan aklanmaya çalışacaklar.

اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Gör ki, kendi aleyhlerinde nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) ***uydurdukları şeyler kendilerini nasıl bırakıp gitti!"***

Sonra Cenâb-ı Hak, onların dünyada **tanrı diye uydurdukları şeylerden dolayı** âhirette **kendi aleyhlerine nasıl yalan söylüyorlar** ve o tanrılık nispet ettikleri varlıklar **nasıl da kendilerini bırakıp gitti**, diye buyurmaktadır. Denilmiştir ki: Onlar dünyada Allah'a ortak koştuklarını inkâr edince Cenâb-ı Hak dillerini mühürler, diğer organları onların aleyhine olarak şirk koştuklarına şahitlik ederler. Şöyle de söylenmiştir: **Gör ki, kendi aleyhlerinde nasıl yalan söylediler** ilâhî kelâmı, onların durumları nasıl oldu ve kendi aleyhlerine nasıl yalan söylüyorlar, demektir. **Kendilerini nasıl bırakıp gitti!** cümlesi de **(tanrı diye) uydurdukları** -yani yalandan uydurdukları- **şeyler kendilerinden** nasıl yüz çevirdi, demektir. Bu âyetin aslı şudur: Cenâb-ı Hak Peygamberine (s.a.), onların inatçılıklarının şiddetini, akılsızlıklarını ve azabı görünce nasıl yalana sarıldıklarını hatırlatıyor. Onlar haktan uzaklaştıkça daha büyük yalan söylüyor ve daha aşırı inatlaşıyorlar; çünkü onlar tekrar dünyaya döndürülmeyi istiyecek ve şöyle diyecekler: "Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!"[57] Cenâb-ı Hak ise şöyle buyuruyor: "Geri gönderilseler

---

55 Buna benzer rivayetler İbn Abbâs (r.a.), Mücâhid ve başkalarından nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 168; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 259).

56 el-En'âm, 6/22.

57 "(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: 'Doğrusu Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu" (el-A'râf, 7/53).

bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[58].

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ
وَفٖٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتّٰٓى اِذَا
جَٓاؤُ۫كَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطٖيرُ
الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٥﴾

25. "Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mûcizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar. Hatta o kâfirler sana geldiklerinde, 'Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir' diyerek seninle tartışırlar."

Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Cenâb-ı Hakk'ın **kâfirler sana geldiklerinde, seninle tartışırlar** meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi, onlar Kur'ân'ı Hz. Peygamber'le (s.a.) tartışmak için dinliyorlardı. Bu âyet, onların Resûlullah (s.a.) ile mücadele etmek ve ona düşmanlık amacıyla Kur'ân'ı dinlediklerine delildir. Bazı rivayetlerde şöyle hikâye edilmektedir: Resûllerin ve nebîlerin getirdikleri haberler konusunda insanlar üç sınıfa
ayrılır: [§]Bazısı toplu olmak ve çok görünmek için, bazısı gördükleri hataları 34
ve dil sürçmelerini almak için, bazısı da sadece hakkı almak ve diğer şeyleri terk etmek için **dinlemeye gider**. Ama bu âyette sözü edilenler, husumet ve mücadele niyetiyle Hz. Peygamber'i (s.a.) dinlemeye gidiyorlar, bunu da onun sözlerini anlamak ve kendi adamlarını haberdar etmek ve böylece halkının ona uymalarını engellemek için yapıyorlardı. İkinci bir grup da kendilerinin ilim adamı oldukları, delillerle konuştukları ve bu delillere dayanarak insanların ona uymalarına mani olmak için ne söylediğini anlamak amacıyla dinliyorlardı.

58 el-En'âm, 6/28.

Onların münafıklardan bir grup olması da ihtimal dâhilindedir, çünkü onlar Resûlullah'a (s.a.) uyduklarını söylüyor, onun yanında görünüyor, ama ona karşı olma niyetlerini içlerinde gizliyorlardı[59]. Burada müşriklerin, yani onların reislerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir, onlar dinledikleri şeylerle ilgili olarak kendisiyle tartışmak üzere Resûlullah'ı (s.a.) dinlemeye gidiyorlardı.

Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik. Cenâb-ı Hak burada onların **kalplerinin üstüne örtüler çektiğini, kulaklarına da ağırlık verdiğini** haber vermektedir. "onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir"[60] meâlindeki âyette de her ne kadar gerçekte onlar sağır, dilsiz ve kör değil iseler ve kendilerinde âyette sayılan kusurlar yok ise de, bunlardan faydalanmadıkları için onları işitme, konuşma ve görme özelliklerinden soyutlamaktadır. Cenâb-ı Hak, kulakta, gözde ve akılda yaratmış olduğu özelliklerden istifade etmedikleri için onları bu uzuvlardan yoksun saymaktadır.

[İnsana Ait Fiillerin Yaratılması]

35 **[§]**Sonra **kalplerinin üstüne örtüler çektik** meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak, onlardaki küfür fiilini yaratmayı veya kalplerindeki karanlığı, yani küfür karanlığını yaratmayı kendi zâtına nispet etmektedir; küfür karanlığı her şeyi örtmekte ve perdelemekte, iman nuru ise her şeyi aydınlatmaktadır. Bir fiilin Allah'a nispet edilmesinde mutlaka şu iki şeyden biri vardır: Ya onlardaki küfür fiilini yaratmış olduğunu ifade etmektedir, buna göre âyet insanların fiillerini Allah'ın yarattığına işaret eder; yahut da onların kalplerinde küfür karanlığını yarattığını ifade etmektedir. Buna göre âyet Mûtezile'nin kullara ait fiilleri Allah'ın yarattığını inkâr etmelerini reddetmektedir.

Kulaklarına da ağırlık verdik. Burada geçen "vakr" (الوَقر) kelimesinin ağır işitmek mânasına geldiği söylenmiştir. "Vakıret üzünüh" (وَقِرَت أذنه) denilince, sağır oldu, ağır işitiyor demek istediği anlaşılır. "Vıkr" (الوقر) ise ağırlık demektir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Vakr" (الوَقر) kelimesi kemikteki yarık anlamına da gelir.

---

59 28. âyetin tefsirinde müellif şöyle demektedir: "(Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır) meâlindeki âyet hakkında bazıları şöyle dediler: Bu âyet münafıklar hakkında gelmiştir. (Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı) meâlindeki âyet (el-En'âm, 6/28) buna delâlet etmektedir.

60 el-Bakara, 2/18.

Onlar her türlü mûcizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar. Burada **her mûcize** diye tercüme edilen “külle âyetin” (كل آية) ifadesi, Allah’ın birliğine, rablığına ve insanları ölümden sonra diriltmeye kādir olduğuna dair mûcize ile Hz. Peygamber’in (s.a.) risâletine ve nübüvvetine işaret eden mûcize anlamına da gelebilir. Bunun, müşriklerin Hz. Peygamber’den (s.a.) istemiş oldukları her türlü mûcize anlamına gelmesi de muhtemeldir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Onların senden istemiş oldukları her türlü mûcizeyi getirsen dahi, yine de sana asla inanmayacaklar. Nitekim onlar “Bize melekler gönderilmesi veya Rabb’imizi görmemiz gerekmez miydi?”[61] diyorlar, bunun gibi başka mûcizeler istiyorlardı. Cenâb-ı Hak da buna karşı şöyle söylüyor: Şayet onların senden istemiş oldukları mûcizeleri getirsen bile yine de sana inanmayacaklar ve seni tasdik etmeyecekler.

Hatta o kâfirler sana geldiklerinde, ‘Bu Kur’ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ derler. Bazıları buna eskilerin uydurmaları anlamını vermiştir. “Ustûre” (الاسطورة) kitap demektir. Onlar inatçılıklarından böyle söylüyorlardı. Çünkü onun hak olduğunu ve beşer kelâmı olmadığını biliyorlardı, zira onun bir benzerini meydana getirmekten âciz kalmışlardı. Şayet onların sözlerine karşı iftira atılıyor idiyse, onun bir benzerini yapmaya güçleri yetmeliydi. Zira onlara “Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım”[62] diye meydan okunmuştu. Onun bir benzerini yapmaktan âciz kaldıklarını görünce de insan sözü olmadığını ve semavî bir kitap olduğunu da anlamış olmalıdırlar.

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْـَٔوْنَ عَنْهُ وَاِنْ يُهْلِكُونَ اِلَّٓا اَنْفُسَهُمْ وَمَا
يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

[§]26. “Onlar hem insanları peygamberden uzaklaştırmaya çalışırlar 36
hem de kendileri ondan uzak dururlar. Oysa onlar farkında olmadan ancak kendilerini mahvederler.”

[Ebû Tâlib’in Hz. Peygamber’i (s.a.) Koruması]

Onlar hem insanları peygamberden uzaklaştırmaya çalışırlar hem de kendileri ondan uzak dururlar. Hz. Peygamber’e uymaktan ve ona tabi olmaktan insanları uzak tutmaya çalıştıkları gibi **kendileri de ondan uzak durmaya**

61 el-Furkān, 25/21.
62 Yûnus, 10/38.

çalışıyorlar. Hem kendileri ondan uzak duruyor, hem de başkalarını ondan **uzak tutmaya çalışıyorlar**. Bu konuda başka bir ihtimal de Hz. Peygamber'in (s.a.) Ebû Tâlib'i İslâm'a davet ettiği sıradaki olaya da işaret edilmiş olmasıdır. Hz. Peygamber'e bir kötülük yapmak için Kureyş, Ebû Tâlib'e gelip onun iznini almak istediklerinde Ebû Tâlib şu şiiri terennüm etmişti:

Vallahi ulaşamaz yek vücut olsalar da,
Tâ ki koyuncaya dek başımı toprağa ben,
Davet et dinine sen hiç endişe duymadan
Beşâret âver ol hem ve huzurlu ol kalben de
Sen çağırdın İslâm'a öğüt veren olarak,
Şüphe yok ki emînsin, doğruyu söyledin sen.
Beni dine çağırdın, biliyorum ki o din
Mubarek ve üstündür dünyadaki dinlerden.
Ayıplamasalardı, kınamasalardı ya,
Beni bulurdun şimdi İslâm'a girenlerden[63].

Bu sözlerle Ebû Tâlib müşriklerin Hz. Peygamber'i (s.a.) üzmelerine engel oluyor, onun dinine uymadığı halde kendisi de onu üzmekten kaçınıyordu. İşte âyet bunun üzerine gelmişti[64].

Oysa onlar farkında olmadan ancak kendilerini mahvederler. Yani onlar, böyle yapmakla kendilerini mahvettiklerinin farkında değildirler.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ
بِاٰيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾

37 ***[§]27. "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen!"***

---

63 Ebû Tâlib'e ait bu beyitlerin Türkçe tercümesini M. Şamil Baş manzum hale getirmiştir.

64 Bunu Mukatil rivayet etti (bk. Mukatil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, I, 556). (Onlar hem insanları peygamberden uzaklaştırmaya çalışırlar hem de kendileri ondan uzak dururlar) meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet Ebû Tâlib hakkında nâzil olmuştur. O, şahsen Hz. Peygamber'in (s.a.) getirmiş olduğu dinden uzak durduğu halde onu üzmemeleri için müşriklere engel oluyordu (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 173; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 260).

Onların ateşin karşısında durduruldukları hallerini bir görsen! Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Onların ateşin karşısında durdurulduklarını** sen göreceksin. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyet şöyledir: "Velev terâ iz uridû ale'n-nâr" (ولو ترى إذ عرضوا على النار) "Onları ateşe arz edildiklerinde bir görsen!" Yine ondan gelen bir rivayette âyet-i kerîme "velev terâ iz vukıfû alâ Rabb'ihim" (وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى رَبِّهِم) yani "Onları Rab'leri karşısında durduruldukları nda bir görsen"[65] ve "iz urızû alâ Rabb'ihim" (إِذْ عُرِضُوا عَلَى رَبِّهِمْ), yani "Rab'lerine arz edildiklerinde" şeklinde kaydedilmiştir. Şayet İbn Mesûd'dan (r.a.) "vukıfû" (وُقِفُوا) yerine "urizû" (عُرِضُوا) fiili rivayet edilmeseydi bile, "iz vukıfû ale'n-nâri" (إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّار) lafzının "inde'n-nâri" (عِنْدَ النَّار) veya "fi'n-nâri" (فِى النَّار) diye, "alâ" (عَلَى) harf-i cerinin "inde" (عِنْدَ) veya "fî" (فِى) harf-i ceri mânasına hamledilmesi gerekirdi, dilde bu türlü kullanımlar caizdir. Fakat İbn Mesûd'dan (r.a.) gelen rivayet bu konuda bizi ikna etmektedir.

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet-i kerîmenin, "Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[66] meâlindeki âyetin bağlantısı (sıla cümlesi) olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Ya Muhammed! **Onları ateşin karşısında durduruldukları zaman görseydin,** sana söyledikleri "Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değildir"[67] ve "Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir" sözlerine rağmen yine de onlara merhamet ederdin. Buna göre, düşmanının ceza olarak ateşe atıldığını ve orada ebedî kalacağını gören herkesin ona merhamet etmesi ve bulunduğu yerde kalarak ondan intikam almayı istememesi, yapması gereken bir davranıştır. Yahut âyet-i kerîme şöyle yorumlanır: Onların **ateşin karşısında durduruldukları** sıradaki zillet ve boynu bükük hallerini görseydin, dünyada kibirlenmelerine ve büyüklenmelerine rağmen kendilerine merhamet ederdin. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetine benzemektedir: "O günahkârları Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde bir görsen!"[68] Burada Cenâb-ı Hak, dünyada büyüklenen ve diklenen o insanların âhirette zelîl ve boynu bükük halde olacaklarını haber vermektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyette de Cenâb-ı Hak, dünyada büyüklenen o insanların âhirette nasıl hor ve hakir duruma geleceklerini peygamberine bildirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

65 Âyet-i kerîme bu lafızlarla En'âm sûresi 30. âyette belirtilmektedir.

66 el-En'âm, 6/25.

67 el-En'âm, 6/7.

68 es-Secde, 32/12.

Ateşin karşısında durduruldukları zaman meâlindeki beyan, orada
38 hapsedildikleri zaman anlamına da gelebilir, [§]çünkü durmak anlamına gelen "vakf" (الوقف) kelimesi, hapsolmak mânasına da gelir; buna göre âyetteki "lev vukıfe" (لوْ وُقِفَ) kelimesi "hubise" (حُبِس) anlamına gelir. O, cehennemin üzerinde durdurulmaz, Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu üzere bilakis içine girer: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[69]. "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır"[70]. Âyette ifade edilen durdurmanın, cehenneme girmeden önce sorguya çekmek için hesap sırasında durdurulmaları anlamına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını"[71].

Bir görseydin! Yani zillete düşmüş ve boyunları bükülmüş hallerini bir görseydin! Nitekim bir âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurmaktadır: "O günahkârları Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde bir görsen!"[72] Cenâb-ı Hak burada şayet anlamına gelen "lev" (لو) şart edatının cevabını belirtmemektedir. Düşünmekle veya hatırlamakla cevabı bilinirse, bazan şart edatının cevabı verilmeyebilir. "Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınlar olarak birbiriniz hakkında hüsn-i zan besleseydiniz ya!"[73] meâlindeki âyette geçen şart edatı böyledir, yani hüsn-i zan besleyiniz anlamındadır. Yahut "Bunu konuşmak bize yakışmaz deseydiniz ya!"[74] meâlindeki âyette zikredildiği gibi, burada da böyle deyin anlamındadır. "Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı ve Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?"[75] meâlindeki âyet de böyledir. Yukarıdaki âyette geçen "velev terâ" (ولو ترى) bir görseydin ibaresi, muhtemelen büyüklenmelerinden sonra nasıl zillete düştüklerini bir görseydin, hallerine acırdın, onların eziyetlerine sabretmek sana kolay gelirdi ve kendilerine şefkat gösterirdin, demektir. **Bir görseydin** ibaresi, onlara gelen Allah'ın cezasını ve başlarına inen azabı bir görseydin, bütün güç ve kudretin Allah'a ait olduğu-

---

[69] ez-Zümer, 39/16.

[70] el-A'râf, 7/41.

[71] "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün! Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!" (es-Sâffât, 37/22-24).

[72] es-Secde, 32/12.

[73] en-Nûr, 24/12.

[74] "O kulağınıza geldiğinde 'Bunu konuşmak bize yakışmaz' deseydiniz ya!" (en-Nûr, 24/16).

[75] en-Nûr, 24/10.

nu, fakat Allah'ın, hilmi ve rahmeti ile onlara mühlet ve imkân verdiğini anlardın anlamına da gelebilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Keşke zâlimler -azapla yüz yüze geldiklerinde anlayacakları gibi- şimdi de [§]bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının 39
çok şiddetli olduğunu anlasalardı!"[76] Açıklamaya çalıştığımız âyetin cevabının, bizzat âyetin içinde geçen tekrar dünyaya dönmek istemeleri, geçmişlerinden pişmanlık duymaları ve daha önce yaptıkları şeylerden dolayı hayıflanmaları olması da muhtemeldir, yani onların bu hallerini görseydin, bunun yeterli bir ceza olduğunu düşünürdün. Çünkü onların başına gelenin, sana yaptıklarından daha büyük olduğunu görürdün. Burada hitabın Resûlullah'a (s.a.) yapılması, her mümeyyiz kişiye ikaz ve her düşünen insana hatırlatma anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek! Buradaki geri gönderilsek sözü ile dünyaya geri gönderilmenin kastedildiği söylenmiştir. Âhiret hayatı başladıktan sonra tekrar dünya diye bir şeyin olması ihtimali bulunmadığından dolayı, bu sözle tekrar imtihana gönderilsek anlamının kastedildiği de söylenmiştir. Ancak bu, düşüncesiz davrandıkları ortaya çıkmış olan o insanların maksadını belirlemek konusunda çok zorlama bir yorumdur, zira onlarda belki böyle bir temyiz gücü bile yoktu. Yahut "onlar gerçekten yalancıdırlar"[77] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere yalan söyledikleri gibi akılsızca laflar da ediyorlardı.

Rabb'imizin âyetleri ibaresine Hasan-ı Basrî, Rabb'imizin dini anlamını vermiştir. Başkaları da Rabb'imizin gönderdiği deliller diye yorumlamışlardır. Âyet-i kerîmede onların işin başında cehâletle değil inatla yalan söylediklerinin itirafı vardır, çünkü onlara mûcizeler getirilmişti ve onlar yine de inatla karşı çıkıyorlardı. Onların inatçı bir millet olduğuna dair daha önce de Allah'tan haber gelmişti. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz olan Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[78]. Bu, onların kalben de böyle inandıklarını değil, başlarına gelen belalardan kurtulmak için bütün güçlerini kullanarak sözde inatçılığa

76 el-Bakara, 2/165. Yedi kırâat imamından İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî âyet-i kerîmenin başındaki fiili "ye" harfi ile "velev yerallezîne zalemû" (ولو يرى الذين ظلموا) şeklinde okumuşlar, Nâfi‘ ve İbn Âmir ise "te" ile "velev terallezîne zalemû" (ولو ترى الذين ظلموا) diye okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb‘a*, 174).

77 "Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar" (el-En‘âm, 6/28).

78 el-En‘âm, 6/23.

devam ettiklerini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* muhtemelen Cenâb-ı Hak bundan dolayı "onlar gerçekten yalancıdırlar"[79] demiştir.

[İman Sadece Tasdikten İbarettir]

Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak! Onlar iki sebepten dolayı imanın tasdik demek olduğunu biliyorlardı. Birincisi, onlar yalanın mukabili olarak imanı koymuşlardı, bu onun tasdik anlamına geldiğini gösterir. İkincisi, onlar "âyetler" (الآيات) lafzını zikretmişlerdi, âyetler ise
40 amel edilmek için değil yalanlamak veya tasdik edilmek içindir. [§]Sonra kaybedileni geri getirmenin imkân dâhilinde olduğu şey, tasdiktir. Çünkü tasdik dışındaki bir şeyin kişiye emredildiği düşünülse önceden terk ettiğini gerçekleştirme imkânı olmazdı. Oysa şayet tasdik emredilirse bu önceden yapılan yalanlamadan dolayıdır. Şu da var ki geçmişte olup biten bir olaya iman eden bir kimseye tasdikin emredilmeyeceği konusunda icma edilmiştir. Böylece imanla tasdiki kastettikleri ortaya çıkmıştır. Bu açıklamada imanın tasdikin adı olduğuna dair delil vardır. Öyle ki erbabı olan ve olmayan herkes tek bir şekilde bilmiştir[80]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak, derler. Onlar azabı gördüklerinde tekrar dünyaya dönmeyi temenni ederler. Sonra burada iki şeye delil vardır. Birincisi, onlar, başlarına gelen belaların ancak âyetleri yalanlamaları ve imâna yanaşmamaları yüzünden geldiğini anlamışlardı; çünkü **ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymasak** diye hayıflanıyorlardı.

İkincisi, iman sadece tasdikten ibarettir, başka bir şey değildir; çünkü onlar ancak azabı gördüklerinde feryat etmişler ve tekrar dünyaya dönmeyi mümin olmak için temenni etmişlerdi. Onlar hayır işlerden başka bir şey için sızlanmıyorlardı. İşte bu durum, imanın tasdikten başka bir şey olmadığını gösterir. İman, tekzibin (yalanlama) zıddıdır, tekzib ise tek bir unsurdur, dolayısıyla onun zıddı olan iman da sadece tasdikten ibaret olan tek bir unsurdur.

---

79 "Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar" (el-En'âm, 6/28).

80 Şârih şöyle dedi: "Kaybedileni geri getirmek imkân dâhilinde olan şey tasdiktir; çünkü tasdik vuku bulunca geçmişteki tekzib bâtıl olur. Onların ibadetleri yapmalarının emredildiği düşünülecek olursa, gelecekte yapılacak ameller, isyan etmek suretiyle emirlerin terk edilmesini ortadan kaldırmaz ve kazanılmış sayılmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 246a).

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

28. "Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar."

Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Bu ilâhî kelâmın farklı şekillerde yorumlanabileceği söylenmiştir. Bazıları şöyle der: "Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır"[81] meâlindeki âyet münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Bu, **[§]Hayır! Daha önce gizlemekte** 41
oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı meâlindeki ilâhî beyana işaret etmektedir. O, münafıklara ait bir özelliktir; zira onlar görünüşte müminlere muvafakat ediyor, ama onlara muhalefeti ve düşmanlığı içlerinde gizliyorlardı. **Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı** meâlindeki ilâhî beyanla onların reisleri de kastedilmiş olabilir. Çünkü onlar dünyada Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğunu ve ona gönderilen şeylerin de Allah'tan geldiğini biliyorlar, ölümden sonra dirilişin hak olduğunu da biliyorlardı. Fakat bütün bunları tebalarından saklayıp gizlemişlerdi. Fakat sonra onların kendi tebalarından gizlemiş oldukları şeyler ortaya çıktı. **Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı** meâlindeki âyet hakkında şöyle de söylenmiştir: Onlar "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[82] dediklerinde Allah onların vücut organlarını konuşturacak, organları da onların aleyhlerine şahitlik yapacak ve gizlemiş oldukları şirki dile getirecekler, işte o zaman tekrar dünyaya dönmeyi temenni edecekler.

Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı meâlindeki âyet hakkında başka ihtimaller de vardır. Birincisi, âyet münafıklar hakkında gelmiştir, onların içlerinde gizledikleri küfrü ortaya çıkarmaktadır.

İkincisi, âyet öldükten sonra dirilmeyi, peygamberlerin insan olduklarını ve Allah'ın ortağı olmadığını bilen kâfirlerin reisleri hakkında gelmiştir ve reislerinin dünyada gizlemiş oldukları şeyleri tebaya açıklamaktadır. **Apaçık önlerine çıktı** meâlindeki beyanla onların yapıp sakladıkları, içlerinde gizledikleri ve hiç kimsenin bilemeyeceğini düşündükleri şeyler de kastedilmiş olabilir. Bu

81 el-En'âm, 6/25.
82 el-En'âm, 6/23.

durum "Bütün sırların ortaya döküldüğü gün"[83] "Ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman"[84] ve diğer âyetlerde de ifade buyurulmaktadır. **Gizlemekte oldukları şeyler** cümlesiyle onların halktan gizlemiş oldukları şeyler kastedilmiş olabilir, sonra bunun cezasını gördüklerinde durum **apaçık önlerine çıktı.**

42 **[§]Apaçık önlerine çıktı** meâlindeki cümle, onların **gizlemiş oldukları şeyler,** yani dünyada Hz. Muhammed'in nitelik ve özelliğini gizledikleri ortaya çıktı anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Geri gönderilseler bile meâlindeki beyandan dünyaya geri gönderilseler anlamının kastedildiği söylenmiştir. Ama sınav için ikinci defa geri gönderilseler **yine kendilerine yasaklanan şeylere dönecekler** anlamı da kastedilmiş olabilir. **Geri gönderilseler bile,** yani onlar dönmeyi temenni ettikleri şeye geri gönderilseler bile, **yine kendilerine yasaklanan şeylere dönecekler.** Cenâb-ı Hak burada, onların o sırada gizlemiş oldukları şeyleri bildiğini haber vermektedir. Her ne kadar hiçbir şey Allah'ın hükmünü geri çeviremese bile, yine de olacak olan her şey ancak O'nun bilgisi dâhilindedir. Buna göre âyet-i kerîme, günahı işleyen insanın buna mecbur olmadığını gösterir[85]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

Bazıları şöyle demişlerdir: Onlar ebediyete kadar yaşasalar bile davranışlarından vazgeçmeyecekleri Allah'ın ilminde mevcut olduğu için cehennemde de ebedî olarak kalmaları gerekir. Bazıları da şöyle demiştir: Onlardan biri sınava tabi tutulsa bile yine de inadından vazgeçmeyeceğini Allah'ın biliyor olması, sınava tabi tutulmadan ve emre muhalefeti görülmeden kendisine azabın gerekli olmasını caiz kılmaz. Muhalefet işi de buna göredir[86]. Lâkin âyet, onlardan haddi aşan ve hak açıkça ortaya konduktan sonra da inadına devam eden özel bir grup hakkındadır; âyette kâfirlerin pek çoğunun ebediyen iman etme-

---

83 et-Târık, 86/9.

84 el-Âdiyât, 100/10.

85 "Onlar kıyâmet günü mûcizeleri gördüklerinde, kendilerinde, yaratıcının varlığını ve birliğini tanımanın zorunlu olduğuna, buna rağmen iman etmediklerine ve yasaklandıkları küfre döndüklerine dair bir bilgi hasıl olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 246b).

86 "Fakat bu görüş yanlıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, insanlardan günah işleyenlere verilecek cezanın cehennem olduğunu haber vermektedir, dolayısıyla âhirette günahsız hiç kimse cezalandırılmaz. Cenâb-ı Hak, inatçı olduğunu ve şayet sınava tabi tutsa ve kendisini herhangi bir şeyle mükellef kılsa bile muhalefet edeceğini ve emre uymayacağını bildiği bir kimseyi, sınava tabi tutmadan ve muhalefeti açıkça ortaya çıkmadan cezalandırması caiz değildir; eğer bu caiz olsaydı Cenâb-ı Hak suç işlemeyen birini cezalandırmış olurdu" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 275a).

yeceği belirtilmiş olmasına rağmen Cenâb-ı Hak onlara yine mühlet vermişti. Bu gerçek göstermektedir ki, onların dünyaya iadesi hikmete uygun bir ihtimal olsa da yasaklandıkları küfre dönmeleri engellenmiş değildir, zira Cenâb-ı Hak onlara mühlet vermiş ve netice Allah'ın ilmine uygun olarak onları devam ettirmiştir. İâde halinde de aynı şey olacaktı. Ancak şu var ki Cenâb-ı Hak burada onların inatçılık yaptıklarını haber vermektedir[87].

[§]Sonra Mûtezile zannetti ki, Cenâb-ı Hak şayet onların iman edeceklerini bilmiş olsaydı kendilerini tekrar dünyaya gönderirdi, zira âyette onların iman etmeyeceklerini beyan etmektedir. Onlar bununla şöyle bir istidlâlde bulundular: Şayet Allah yaşama imkânı verseydi günün birinde iman edeceğini bildiği bir insanın ruhunu almazdı. Biz, onların yine yasaklandıkları küfre dönecekleri Allah'ın ilminde mâlum olsa bile böyle bir şeyin gerekli olmadığını daha önce açıklamıştık. Cenâb-ı Hak bazan küfre devam edeceğini bildiği birini dünyada bırakır, küfürden döneceğini bildiği birini de helâke düşmekten kurtarır, sonra bazan küfre düşen birini de ondan kurtulma imkânı var olduğu için kendisini dünyada bırakır. *En doğrusunu Allah bilir*. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Şayet Allah kullarına bol bol rızık verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi"[88]. Burada Cenâb-ı Hak taşkınlık yapmamaları için bol rızık vermediğini açıklamaktadır. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin …"[89] Sonra Cenâb-ı Hak, firavunlar gibi doğru yolu kaybetmiş ve yeryüzünde azgınlık yapmış pek çok kişiye bol bol rızık vermişti, şayet Firavun'a bol bol rızık vermeseydi tanrılık iddiasına kalkışmayacaktı. Bunun ilki lütuf yoludur, bu yolla lütfa mazhar olmaktadırlar, ikincisi de adalet yoludur ve hikmetin caiz gördüğü şeydir. İşte mühlet vermek de bu ilkeye dayanır. Bu da göstermektedir ki, Cenâb-ı Hak, kendisine mühlet verilecek olsa iman edeceği 43

87 "Bu durum göstermektedir ki; onların dünyaya iadesi hikmete uygun bir ihtimal olsa da, Cenâb-ı Hak onların asla iman etmeyeceklerini bildiği için dünyaya iadelerini engellemiş değildir, zira Allah onların ebediyyen iman etmeyeceklerini bilmesine rağmen yine de dünyada kendilerine yeterli süre vermiştir. Tekrar dünyaya gönderilmeleri ise, imâna yönelmeyeceklerinden, bilâkis küfürlerinde daha da azgınlaşacaklarından dolayı süreyi uzatmaktan başka bir işe yaramaz. Ancak Cenâb-ı Hak burada onların inatçılıklarını haber vermektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 247a; Medîne nüshası, vr. 275a).

88 eş-Şûrâ, 42/27.

89 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık. (Ayrıca) evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur" (ez-Zuhruf, 43/33-35).

muhtemel olan birinin savaşa çağırılması sebebiyle öldürülmesini emretmiş değildir. Ruhunu kabzetmeye hükmetmediği birinin öldürülmesini emretmiş olması ihtimali yoktur. Cenâb-ı Hak, hayatta kaldığı takdirde sapıtacak olan pek çok kişinin hemen ruhunu alsa da, bazan helâk edilmesi ve doğru yoldan saptırılması söz konusu olan birinin ruhunu hemen almaz, geri bırakır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Çocuğun, anne babasını azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk"[90]. *En doğrusunu Allah bilir*.

44 **[§]** Hâricîler, bu âyetin, büyük günah işleyen birinin, yapmayacağına dair söz verdiği bir konuda yalancı olduğunu ortaya koyduğunu zannetmişlerdir. Çünkü âyette Allah, onların bunu yapacaklarını bilmesi itibariyle kendilerine "yalancı" diye isim vermektedir. Bize göre ise sözünde ve imanında aykırı olan şeyleri irtikâb eden biri, onları yalancılığı ortaya çıksın diye irtikâb etmemektedir. Bu, hatalı bir anlayıştır; zira eğer durum böyle olsaydı, küçük günahlarla büyük günahların durumu aynı olurdu, küçük meselelerde yalan söyleyen

[90] "Erkek çocuğa gelince, onun anne babası, mümin kimselerdi; çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. Böylece istedik ki, Rab'leri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin" (el-Kehf, 18/80-81). Şârih şöyle dedi: "Mûtezile'nin iddiası fasittir. Çünkü Cenâb-ı Hak her ne kadar onları dünyaya döndürecek olsa ezelî ilmiyle yine azgınlık yapacaklarını bildiğini haber verse bile, bu bilgi onu gerekli kılmaz, ancak onları tekrar dünyaya döndürmesi halinde yine küfre girecekleri için döndürmez. Bizim kanâatimize göre ise Cenâb-ı Hak bazan ömrünün sonunda küfre gireceğini bildiği birinin ruhunu almaktan vazgeçer ve onu canlı bırakır, onun hayatta kalması ise kendisi için asla bir maslahat değildir. Müslüman iken ruhunu alması onun için daha faydalı idi. Bazen de ömrünün sonunda iman edeceğini bildiği bir kâfiri hayatta bırakır. Bu ikisinden biri adalet yoludur ve hikmetin caiz gördüğü şeydir. Diğeri de lütuf yoludur, Cenâb-ı Hak dilediği kimseye bu yolla lütufta bulunmaktadır. Yüce Allah'ın 'Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi' buyurduğu nasıl görülmez? Burada Allah yeryüzünde taşkınlık yapmamaları için onlara bol bol rızık vermediğini açıklamaktadır. Başka bir âyette de şöyle buyurur: 'Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık.' Burada da Cenâb-ı Hak, şayet kâfirlere tam anlamıyla bir bolluk ve zenginlik verecek olsaydı, kalpleri zayıf olduğu için müslümanlardan bazıları da küfre girerlerdi. Sonra Cenâb-ı Hak, dünyada Nemrut ve Firavun gibi zâlimlerin baskısıyla yeryüzünde kalan ve sapıtan pek çok kişiye de bol rızık vermişti, eğer Firavun ve benzerlerine bol rızık vermeseydi tanrılık iddiasına kalkamayacaklardı. Ama bunun ilki fazilet yoludur, ikincisi de adalet yoludur. Buna göre mühlet vermek ve hayatta bırakmak bazıları için maslahat ve lütuftur, bazıları içinse mefsedet ve adalettir. O, bütün bunlarda hikmet sahibidir, kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın 'müşrikleri öldürün!' (et-Tevbe, 9/5) buyruğuyla mutlak olarak kâfirlerin öldürülmesini emretmesi de bizim söylediklerimizi desteklemektedir. Allah'ın, ruhunu almayacağına hükmettiği birinin öldürülmesini emretmiş olması ihtimali yoktur. Bu gerçek de, onların iddialarının yanlış olduğunu gösterir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 246b).

veya sözünü reddeden insan küfre girmiş sayılırdı. Halbuki küçük günah işleyen biri küfre girmez. Büyük günahların durumu da aynıdır.

Fakat âyet-i kerîmeye çeşitli anlamlar verilebilir: Birincisi, âyet bu yolla azabı defetmek isteyen bir kesim hakkındadır, söylediklerini gerçekleştirmeye azmedenler hakkında değildir. Bunun delili “Rabb’imiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık”[91] sözüyle fitneye düşmeleridir. İkincisi, Allah onların yalancı olduklarını söylemektedir. Ama yalan söylediklerinde Allah, diğer organlarını konuşturacak, onlar da aleyhlerine şahitlik ederek gizledikleri şirki ortaya koyacaklar[92]. İşte o zaman tekrar dünyaya dönmeyi arzu edecekler.

Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Hâricîler ve Mûtezile bu âyetin görünüşüne tutundular. Mûtezile şöyle der: Onlar, tekrar dünyaya gönderilmeyi isterler, ama tekrar dünyaya gönderilecek olsalar ikinci defa yine yalana sarılacaklarını Cenâb-ı Hak bildiği için gönderilmezler, şayet sarılmayacaklarını bilseydi onları tekrar dünyaya gönde-
rirdi. İşte âyet-i kerîme, [§]onların daha önceki günahlara dalacaklarını bildiği 45
için Cenâb-ı Hakk’ın tekrar dünyaya göndermeyeceğine işaret etmektedir. Bu âyetin görünüşüne dayanarak onlar, Yüce Allah’ın kul için ancak dinde aslah (en uygun) olanı yaptığına istidlâl etmişlerdir. Demişlerdir ki: Şayet Allah onlarda imanın vücut bulacağını bilseydi, kendilerini tekrar dünyaya göndermemesi caiz olmazdı. Onların iddialarından biri de şudur: Allah, hayatının sonunda kâfirin iman edeceğini bilirse, onu daha önceden öldürmesi caiz değildir. Bunun gibi hayal mahsulü ve bâtıl iddialar ileri sürerler.

Hâricîler de şöyle derler: Allah onları tekrar dünyaya gönderecek olsa yine de yasaklandıkları şeylere döneceklerini haber vermekte ve verdikleri sözlere uymayacaklarını bildiğinden bu söz[93] için onları yalancılar diye nitelemiştir. Buna göre büyük günah işleyen herkes, şayet inancı gereği yapmayacağını açıkladığı bir şeyi yapmışsa, yapmayacağına inandığını söylediği o şeyde yalancı konumuna düşmüş olur. Bundan dolayı onlar, büyük günah işleyen biri-

---

91 el-En‘âm, 6/23.

92 Müellif burada “Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ diye sorarlar. ‘Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu’ derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O’na dönüyorsunuz” (Fussılet, 41/20-21) meâlindeki âyet-i kerîmeye işaret etmektedir.

93 Bu sözle ifadesinden maksat daha önceki âyette geçen “Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb’imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak” şeklindeki sözleridir.

ni, yapmayacağını söylediği ilk sözde yalancı olduğunu ileri sürüyorlar. Buna göre, tıpkı verdiği sözde durmayanın yalancı olduğu belirtildiği gibi, "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarına dair sana biat ettiklerinde"[94] meâlindeki âyet-i kerîmede geçen biat şartlarından hırsızlık suçunu işledikleri zaman da yaptıkları biatta yalancı durumuna düşmüş olurlar. Buna göre Hâricîler onu kâfir sayarlar[95].

Onlar gerçekten yalancıdırlar meâlindeki cümle, şayet dünyaya döndürülecek olurlarsa yine yalan söylerler demektir. Yahut da "biz de inananlardan olsak"[96] sözlerinde yalan söylemekte, yani iman etmeyeceklerini içlerinde gizlemektedirler, anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:
46 **[§]**"Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler… Ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler"[97]. Onlar, sen Allah'ın elçisisin diyorlar, ama kalplerinde bunun aksini gizledikleri için Allah onları yalancı diye isimlendirmiştir. Buna göre bu insanlar da içlerinde yalanı gizledikleri için tekrar dünyaya döndürülecek olsalar dahi yine yalan söyleyecekler.

İkincisi, Cenâb-ı Hak cehennemlikleri, küfrettikleri için daha cehenneme gitmeden önce kâfirler diye isimlendirdiği gibi, geçmişte inkârcı olduklarının ortaya çıkmış olması ve inatçılığı da alışkanlık haline getirmeleri sebebiyle bu insanları da yalancılar diye isimlendirmiştir.

Üçüncüsü, verdikleri sözde yalan söylerler mânasına değil, âkıbetlerini haber vermek anlamına gelebilir, yani onlar dünyaya tekrar döndürülecek olsa ve kendilerine aynı şey teklif edilse yine yalanlayacaklar, nitekim peygamberler onlara mûcizeler getirmiş oldukları halde yalanlamışlardı.

---

94 "Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir" (el-Mumtehine, 60/12).

95 Buradaki büyük günah sahibinin verdiği sözde durmayandan maksat, iman ederken Allah'a vermiş olduğu sözdür. Onun açıklamış olduğu iman, ben emrine muhalif bir şey yapmayacağıma dair Allah'a söz veriyorum anlamındadır. Binaenaleyh Allah'ın emrine muhalif bir şey yaptığında, vâdine muhalefet etmiş ve küfre girmiş olur.

96 el-En'âm, 6/27.

97 "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler" (el-Münafikūn, 63/1).

وَقَالُٓوا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾

29. "Onlar, 'Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir; biz bir daha diriltilecek değiliz' demişlerdi."

Buradaki "hiye" (هى) zamiri dünya hayatını işaret etmiş olabileceği gibi dünyayı da işaret etmiş olabilir. Sonra bu sözün Dehrîler tarafından söylenmiş olması muhtemeldir. Çünkü onlar tekrar dirilmeyi ve ölümden sonraki hayatı inkâr ediyorlardı. Şöyle diyorlardı: Bu yaratıklar, yerden bitip de sonra yok olan bitkiler gibidir; yaratılanlar da ölürler, toprak olurlar, sonra dünyada tekrar hayat bulurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak "Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir[98] meâlindeki âyetle onların bu düşüncelerini açıklamaktadır. Bu sözün Arap müşrikleri tarafından söylenmiş olması da muhtemeldir, zira onlar sadece zamanı kabul ediyor, ondan başka bir şey düşünmüyorlardı, dolayısıyla kendilerini dünyanın, üzerinde döndüğü zamandan başka bir şeyin öldürmediğini zannediyorlardı. Bu sözü şayet Arap müşrikleri söylemişler ise, onların öldükten sonra dirilmek konusunda bilgi sahibi olan büyükleri ve
reisleri tarafından söylenmiş olmalıdır. [§]Bu tür sözlerle onlar, kendilerine 47
daha sıkı bağlansın ve daha çok boyun eğsin diye avam kesiminin ve halkın akıllarını karıştırıyorlardı; çünkü halka şayet ölümden sonra dirilmenin var olduğunu söyleselerdi, halk âhiret hayatına hazırlanmak ve ona uygun işler yapmak için uğraşacaklarından dolayı kendilerine itâat etmeyi ve uymayı terk edebilirlerdi.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوا عَلٰى رَبِّهِمْ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلٰى
وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen! Allah 'Bu (yeniden dirilme haberi) ***hak değil miymiş?' diyecek. Onlar da 'Evet Rabb'imize andolsun ki öyleymiş' diyecekler. Allah da 'inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!' diyecek."***

Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen! Buradaki "alâ Rabbihim" (على ربهم) ibaresi "li-Rabbihim" (لربهم) yani Rab'lerinin huzuruna getirilirken anlamındadır, nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle

---

98 el-Câsiye, 45/24.

buyurmuştur: "O gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[99]. Başka bir âyet-i kerîmede de "Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar"[100], yani dikili taşların huzurunda boğazlanmış hayvanlar, diye buyurmaktadır. İbn Mesûd'dan (r.a.) gelen rivayette âyet-i kerîme "velev terâ iz urızû" (وَلَوْ تَرٰى اِذْ عُرِضُوا) şeklindedir.

Allah 'Bu hak değil miymiş?' diyecek. Buradaki **'Bu hak değil miymiş?'** sözü ile Cenâb-ı Hak muhtemelen ölümden sonra dirilmeyi kastetmektedir, çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyor, böyle bir şeyin aslı yoktur diyorlardı. Bu cümle ile, iman etmedikleri ve yalanladıkları takdirde başlarına gelmekle tehdit edildikleri azabı kastetmiş olması da muhtemeldir. Buna göre âyet, dünyada tehdit edilmiş olduğunuz şey hak **değil miymiş?** anlamına gelir. Onlar hemen kabul edecekler ve; **Evet Rabb'imize andolsun ki öyleymiş diyecekler. Allah da** '-dünyada- **inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!' diyecek.**

قَدْ خَسِرَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلٰى مَا فَرَّطْنَا فٖيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰى ظُهُورِهِمْ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٣١﴾

31. "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet kendilerine kıyâmet vakti ansızın gelip çatınca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: 'Dünyada iyi amelleri terk etmemizden dolayı vah halimize!' Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!"

[Dünya Kâfirin Cenneti, Müminin Hapishanesidir]

Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Buradaki "kezzebû bi-likāillâh" (كَذَّبُوا بِلِقَاءِ الله), yani Allah'a kavuşmayı yalan sayanlar cümlesi, dünyada iken Allah'ın vâd ve tehdit etmiş olduğu şeye kavuşmayı **yalan sayanlar**, anlamına gelir. Buna göre "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse"[101] meâlindeki âyet-i kerîme de Allah'ın vâdine ve tehdidine kavuşmayı arzu ederse demektir. Onlar dünyada iken bunları yalan saydıkları

---

99 el-Mutaffifîn, 83/6.
100 el-Mâide, 5/3.
101 el-Ankebût, 29/5.

için âhirette hüsrana uğrayacaklardır. [§]Bu ölçüye göre "Kim Allah'a kavuşmayı severse"[102] meâlindeki hadîs-i şerîf de, Allah'ın kendisine vâdetmiş olduğu şeylere kavuşmayı severse anlamına gelir. Aynı hadisteki "Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa" ifadesi de kendisinin tehdit edilmiş olduğu şeye kavuşmaktan hoşlanmazsa demektir. Bunun aslı şudur: Kim Allah'a dönmeyi severse Allah da ona dönmeyi sever, kim Allah'a dönmekten hoşlanmazsa Allah da ona dönmekten hoşlanmaz. Allah için sevmek, O'nun emrini benimsemek ve O'na itâat etmek demektir. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen başka bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Dünya kâfirin cennetidir, orada eğlenir ve dünyevî arzularla oyalanır. Müminin ise hapishanesidir, ondan kurtulması ölümledir"[103]. Dünya müminin hapishanesidir meâlindeki cümlenin anlamı şudur: Mümin helâke uğramaktan korktuğu için dini onun bütün arzularını yerine getirmesini engellemekte, kendisini helâke düşmekle korkutmaktadır. Kâfirin ise dünyada her istediğini yapmasını engelleyen hiçbir şey yoktur, bundan dolayı dünya onun için cennet gibidir, mümin için ise söylediğimiz gibi hapishaneye benzemektedir. Başka bir ihtimal de şudur: Kâfir ölürken gideceği yeri ve tehdit edilmiş olduğu cehennemi gözleriyle görür, işte o zaman o gördüğü şeylere karşı dünya kendisine cennet gibi gelir ve oraya gitmek istemez. Mümin ise ölürken cennetteki makamını görünce, artık dünya ona hapishane gibi gelir. 48

[Kıyâmete Saat Denilmesi]

Nihayet kendilerine kıyâmet vakti ansızın gelip çatınca… Çok süratle geldiğinden dolayı kıyâmete saat diye isim verildiği söylenmiştir, o dünya gibi değildir, çünkü dünyada insan sürekli bir değişim halindedir; önce bir nutfedir (aşılanmış yumurta), sonra alaka (rahim cidarına asılı zigot) olur, sonra mudğa (bir çiğnem et parçası), sonra bambaşka bir yaratık haline gelir, sonra da insan olur[104]. Sonra çocukluk dönemini yaşar, sonra da büyüyüp adam olur,

---

102 Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever. Kim Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz" (Buhârî, "Rikak", 41; Müslim, "Zikir", 14).

103 Hadîsi bu lafızlarla kaynaklarda bulamadık, ama Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu hadis kitaplarında zikredilmektedir: "Dünya müminin hapishanesi, kâfirin cennetidir." (Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, Zühd, 1; Tirmizî, *es-Sünen*, Zühd, 16). Hadîste şöyle bir fazlalık da rivayet edilmiştir: "Dünya müminin hapishanesi ve kıtlık yurdudur, dünyadan ayrılınca hapisten de, kıtlıktan da ayrılmış olur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 197; bk. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 494). Heysemî bu rivayeti nakledenlerin güvenilir olduklarını kaydetmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 289).

104 Yani cenin annesinin karnında bir aşamadan başka bir aşamaya geçer, sonunda bütün organları tamamlanmış kâmil bir insan haline gelir ve bu haliyle dünyaya gözlerini açar. Ni-

bu şekilde sürekli bir değişim halindedir. Kıyâmet ise değişimin söz konusu olmadığı bir haldir, insanlara süratle yaklaştığından dolayı kendisine saat diye ad verilmiştir. Şöyle de söylenmiştir: Bir anda kopacağından dolayı kıyâmete
49 **saat [§]** denilmiştir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[105]. Saat saat kopacağı için kıyâmete saat denildiği de söylenmiştir.

Âyette geçen "bağteten" (بَغْتَةً) kelimesi, ansızın anlamına gelir.

Dünyada iyi amelleri terk etmemizden dolayı vah halimize! Denilmiştir ki: Âyetteki tefrit kelimesi, zâyi etmek demektir. Buna göre âyet-i kerîme, dünyada iken iyiliklerden ve tâatlerden zâyi ettiklerimiz anlamına gelir. Dünyada küfretmeleri sebebiyle âhirette kaybetmiş oldukları sevap ve maruz kaldıkları bol ceza anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Onlar günahlarını sırtlarına yüklenmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümle gerçek anlamda bir yüklenmeyi ifade etmemekte, temsilî bir anlam taşımaktadır. Bunun iki anlam taşıması ihtimali vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak **onların günahlarını sırtlarında taşıdıklarını,** günahlarından ve hatalarından yakalarını asla kurtaramayacaklarını haber vermekte ve bunu da yükü sırtında taşımakla ifade etmektedir. Bu ifade, "Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik"[106] meâlindeki âyete benzemektedir. Burada herkesin sorumluluğunun kendi omuzuna konulduğu ifade edilmekte, ama hakikatte kimse sorumluluğunu omuzunda taşımamaktadır. Fakat işlediği günahlar bunu gerektirdiği için sanki onu omuzunda taşımaktadır. İkincisi, Cenâb-ı Hak âyette sırt anlamına gelen "zahr" (الظَّهر) kelimesini kullanmaktadır, çünkü insan taşımak zorunda olduğu şeyleri sırtına yükler. Cenâb-ı Hak, başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Bu, ellerinizle kazandığınızın karşılığıdır"[107]. "Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır"[108]. Halbuki küfür el ile kazanılmaz ve el ile yapılmaz, ama bir şeyin elde edilmesi ve yapılması el ile gerçekleştiğinden dolayı, elin kazandığı ve yaptığı diye ifade etmektedir. Başka bir âyette de öyle

---

tekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn, 23/14).

105 en-Nahl, 16/77.

106 el-İsrâ, 17/13.

107 eş-Şûrâ, 42/30.

108 Âl-i İmrân, 3/182.

buyurmaktadır: “Onlar bunu kulak ardı ettiler (sırtlarının arkasına attılar)”[109]. Onlar emredilen işi yapmaya ve ondan faydalanmaya yanaşmadılar, dolayısıyla sanki onu sırtlarının arkasına atmış oldular. Zira bir şeyin arkaya atılması, aldırış edilmemesi, umursamaması anlamına gelir. Burada başka bir ihtimal de şudur: Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre kötü amel, sahibine çirkin bir şekle bürünerek gelir ve ona; dünyada ben seni lezzetlerle ve şehvetlerle taşımıştım, şimdi ise sen beni taşıyacaksın diyerek sırtına atlarmış. İşte **Onlar günahlarını sırtlarına yüklenmişlerdir** meâlindeki cümle bu anlamdadır[110].

وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذ۪ينَ
يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ 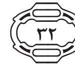

[§]***32. “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir.*** 50
Müttakî olanlar için şüphesiz ki âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?”

[Dünya Hayatı Oyun ve Eğlencedir]

Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Bu cümlenin, “Onlar, ‘Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir; biz bir daha diriltilecek değiliz’ demişlerdi”[111] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir. Cenâb-ı Hak **dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir** buyurmuş, buradaki **dünya hayatı** meâlindeki ifade ile özellikle dünyaya ait olan hayatı kastetmiştir. Çünkü bir iş, âkıbet düşünülmeden yapılırsa abes olur. Bir usta ne olacağını düşünmeden bina yapacak olursa, bunu sadece oyun ve eğlence olsun diye yapmış olur. Buna göre başka bir âlem düşünülmeden, yaptıklarının sevabı ve cezası hesap edilmeden geçirilen **dünya hayatı**, herhangi bir hikmet taşımaz, o sadece **bir oyun ve eğlenceden ibarettir**. Buna göre Cenâb-ı Hak “Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı sandınız?”[112] meâlindeki âyette, şayet insanlar Allah’a dönmeyeceklerse, onları boş yere yaratmış sayılacağını haber vermektedir. Bu durumda ucunda tekrar dirilmenin, sevap ve ceza için öldük-

---

109 “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, ‘Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz’ diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı ettiler” (Âl-i İmrân, 3/187).

110 Bunu Süddî rivayet etmiştir (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VII, 179; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 262-263).

111 el-En‘âm, 6/29.

112 el-Mü’minûn, 23/115.

ten sonra yeniden hayata gelmenin bulunmadığı bir **dünya hayatı oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir**. Eğlence, başa gelecek olan âkıbeti değil özellikle şehevî arzuları karşılamayı ifade eder. Oyun ise, aslı ve gayesi olmayan şeydir.

Müttakî olanlar için şüphesiz ki âhiret yurdu daha hayırlıdır. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz? Yani **müttakîler için âhiret yurdu**, dünya hayatındaki şirkten ve her türlü ahlâksızlıktan **daha hayırlıdır**. İşin aslı şudur: Kâfirler nazarında **dünya hayatı** sadece **oyun ve eğlencedir**; çünkü onlara göre tekrar dirilmek yoktur, dolayısıyla sevap da yoktur, herhangi bir ceza da yoktur. Onlara göre durum böyle olunca, geriye sadece oyun ve eğlence kalır. Dolayısıyla geleceği olmayan bir varlık söz konusudur, aynen yukarıda söylediğimiz gibi ustaların ne işe yarayacağını düşünmeden yaptıkları faydasız bina gibidir.

قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذٖى يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمٖينَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾

51 [§]***33.*** **"**(Resûlüm!) ***Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar; fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar.*****"**

[Peygamber'i Yalanlayanlar]

(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada Cenâb-ı Hak peygamberine (s.a.), kendisini elçi olarak gönderdiği müşriklerin, onu ve elçiliğini onlara tebliğ etmesini emrettiğine ilişkin sözü yalanlayacaklarını zâtında bulunan bir bilgi olarak haber vermektedir. Onların seni yalanlamalarından dolayı duyacağın üzüntüyü Allah bilmektedir. Fakat bütün bunları bilmesine rağmen Allah, emirlerini kendilerine tebliğ etmen için seni onlara elçi olarak göndermiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada, onlar yalansalar bile risâletini tebliğ etmekten vazgeçmesi halinde, mâzur sayılmayacağını bilmesi için bu durumu kendisine hatırlatmaktadır.

Sonra onu üzen şeylerin mahiyeti konusunda çeşitli ihtimallerden söz edilebilir. Onların Allah'ı yalanlamaları ve O'na iftira etmeleri kendisini üzmüş olabilir. Yahut kendi akrabasının ve kabilesinin kendisini yalanlaması onu üzmüş olabilir, kabilesi onu yalanladığı zaman bu haber en uzak yerlere kadar ulaşır ve oradaki insanlar da onu yalanlarlar, bundan dolayı üzüntü duyar. Ya-

hut da, nasıl ki her insan yalanlanmaktan hoşlanmıyorsa, o da bu durumdan insan tabiatı gereği üzülür. Veyahut onların kendisini yalanlamaları ve eziyet etmeleri sebebiyle başlarına ilâhî bir azap geleceğinden dolayı onlara acıyarak üzüntü yaşar. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!”[113] Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “Onlar için üzülerek kendini helâk etme”[114].

Aslında onlar seni yalanlamıyorlar. Bu beyanın okunuşunda ihtilaf edilmiştir. Buradaki “yukezzibûneke” (يكذبونك) fiilini bazıları şeddesiz olarak, bazıları da şeddeli olarak okumuşlardır[115]. “Lâ yukzibûneke” (لاَ يُكْذِبُونَكَ) diye şeddesiz okuyanlara göre bunun anlamı şöyledir: Onlar senin yalan söylediğini asla göremezler. “Lâ yukezzibûneke” (لاَ يُكَذِّبُونَكَ) diye şeddeli olarak okuyanlara göre de şöyle olur: Onlar sana yalan ithamında bulunamazlar, şahsen seni **yalanlayamazlar**. Bu cümlenin, onlar seni kendi vicdanlarında **yalanlayamıyorlar, fakat** alenî olarak bunu söylüyorlar, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yalanlamak, birine “sen yalancısın” diye söylenilmesidir. **[§]Fakat o zâlimler**, 52
yani zâlimlerin âdeti **Allah’ın âyetlerini** yalanlamaktır. Buradaki **zâlimler** lafzının iki anlama gelmesi muhtemeldir: Biri, Allah’ın nimetlerine karşı **zâlim olanlar**, onların âdeti **Allah’ın âyetlerini** yalanlamaktır. Diğeri de kendilerine karşı **zâlimdirler**, çünkü onlar kendilerini olmaması gereken yere konumlandırmışlardır.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلٰى مَا كُذِّبُوا وَاُو۫ذُوا حَتّٰٓى اَتٰيهُمْ نَصْرُنَا وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَلَقَدْ جَٓاءَكَ مِنْ نَبَا۬ئِ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٣٤﴾

34. “Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah’ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi.”

---

113 eş-Şu‘arâ, 26/3.

114 Fâtır, 35/8.

115 Yedi kırâat imamından İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr, Hamza ve İbn Âmir şeddeli olarak (لاَ يُكَذِّبُونَكَ) diye okumuşlardır. Nâfi‘ ve Kisâî de şeddesiz olarak (لاَ يُكْذِبُونَكَ) diye okudular (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 257).

Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Cenâb-ı Hak, kendisini yalanlamaları ve risâletini tebliğ konusunda eziyet etmeleri sebebiyle önceki peygamberlerin durumunu Peygamberine (s.a.) haber vermekte ve ona sabırlı olmayı telkin etmektedir. Şöyle buyurmaktadır: İlk yalanlanan peygamber sen değilsin, bilakis senden önceki peygamber seçilen kardeşlerin de ilâhî risâleti tebliğ konusunda yalanlanmışlardır. **Onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler,** yalanlanmalarına rağmen risâleti tebliğden vazgeçmediler. Buna göre insanlar seni yalanlasalar ve sana eziyet etseler bile risâleti tebliğ etmeyi terk edecek olursan asla mâzur sayılmazsın! Az önce de söylediğimiz gibi burada Cenâb-ı Hak, Peygamber aleyhisselâma, kendisini elçi olarak gönderdiğini ve insanların onu yalanlayıp eziyet edeceklerini haber vermektedir.

Onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetişti. Burada da Cenâb-ı Hak, peygamberlerine yardım ettiğini haber vermektedir. Fakat bu yardım çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Buradaki yardım, Cenâb-ı Hak kanıt ve delillerini üstün getirdi anlamına gelebilir, bütün insanlar bunların gerçekten Allah'ın kanıtları ve delilleri olduğunu ve işaret ettiği kişilerin de Allah'ın elçileri olduğunu anlarlar, ama yine de inatçılık yapar ve büyüklük taslarlar. Yahut işin başında çeşitli musibetlere ve sıkıntılara uğramalarına rağmen sonunda başarıyı onlara vermek suretiyle kendilerine yardım ettiği anlamına gelebilir. Yahut da peygamberleri yalanladıkları için o kabilelerin kökünü kurutmak ve helâk etmek suretiyle kendilerine yardım etmiş olabilir. O milletin kökünü kurutması ve helâk etmesi, ama peygamberlere dokunmaması ve yardım etmesi demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Elbette biz, elçilerimize yardım ederiz"[116]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar"[117]. Bu âyetler de bizim söylediklerimizi teyit etmektedir.

Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiç kimse yoktur. Bu beyan az önce sözünü ettiğimiz peygamberlere yardım etmesi, kavimlerinin kökünü kurutması ve onları azapla korkutması olayına işaret etmektedir, bunlar **Allah'ın sözleridir**. **Allah'ın sözleri** meâlindeki ifade, O'nun kanıt ve delilleri anlamına
53 da gelebilir. [§]Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur: "Allah, sözleriyle gerçeği ortaya çıkarır"[118]. Yani kanıtlarını ve işaretlerini ortaya çıkarır. Başka

116 el-Mü'min, 40/51.

117 es-Sâffât, 37/172.

118 Yûnus, 10/82.

bir âyette de şöyle buyurur: "De ki: Rabb'imin sözleri için denizler mürekkep olsa…"[119] Yani Rabb'imin kanıtları için denizler mürtekkep olsa tükenirdi.

Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi. Muhtemelen bu haberler, yukarıda sözünü ettiğimiz milletlerin helâk edilmesi ve peygamberlerin hayatta bırakılmasıdır; sana bunun haberi gelmiştir. **Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi** meâlindeki âyet ile kavminin peygamberleri yalanlaması ve onlara eziyet etmeleri de kastedilmiş olabilir. Bu durumda âyet, Resûlullah'a (s.a.) sabrı telkin ediyor demektir.

وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَاْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

35. "Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki, onlara bir mûcize getiresin! Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma!"

Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ara! Kavminin küfürde inat etmesi ve imandan yüz çevirmesi Resûlullah'a (s.a.) çok ağır geliyor, çok zoruna gidiyordu, o kadar ki onlara karşı duyduğu şefkat yüzünden neredeyse kendisini yiyip bitirecekti. Nitekim Cenâb-ı Hak bu durumu şu âyetlerde ifade buyurmaktadır: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[120]. "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[121] Hz. Peygamber (s.a.) iman etmemeleri sebebiyle cehennemde ebedî azap içinde kalacaklarından dolayı onlar için çok üzülüyordu. İşte **Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi** cümlesi bunu ifade etmektedir. Yahut da kendisinden mûcizeler talep ettiklerinde istedikleri mûcizeyi getirmiş olmasına rağmen yine de iman etmeyip **yüz çevirmeleri** kendisine ağır geliyordu. Bu gibi hallerde istedikleri mûcizeleri getirse bile onlar şöyle diyorlardı: "Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına asla

---

119 el-Kehf, 18/109.

120 Fâtır, 35/8.

121 eş-Şu'arâ, 26/3.

inanmayacağız"[122]. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.) istedikleri mûcizeleri getir-
54 diğinde onların iman etmelerini çok arzu ediyordu, **[§]**fakat mûcizeler getirse bile onların iman etmeyeceklerini Allah biliyordu. Zira onlar mûcizeleri kendilerini hidâyete götürecek bir vasıta olarak istemiyor, sadece inat olsun diye istiyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara!** buyurmaktadır. Yahut, **yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ara!** cümlesi, Hz. Peygamber'in (s.a.) onlara karşı duyduğu hüznü gidermektedir; yani onların yaptıkları şeyi ve Allah'ın âyetlerine karşı kötü muamelelerini bildiğine göre başlarına gelecek olan şeyden dolayı asla üzülme! İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen bir rivayete göre bir grup Kureyşli şöyle demişlerdi: Ya Muhammed! Diğer peygamberlerin ümmeti mûcize istediklerinde peygamberleri onlara mûcize getirdikleri gibi sen de bize Allah katından bir mûcize getir, şayet mûcize getirirsen iman eder ve seni tasdik ederiz. Fakat Allah onların isteklerini yerine getirmedi, onlar da imandan yüz çevirdiler. İşte bu durum Hz. Peygamber'e (s.a.) ağır gelmişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **yapabilirsen,** yani gücün yeterse, **yeri yarıp inebileceğin bir tünel ara!** meâlindeki âyeti indirdi. Buradaki "nefekan" (نَفَقًا) kelimesi tarla sıçanının girip çıkarken saklandığı yuvası gibi yer altındaki tünel anlamına gelir. **Ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara!** Onlara istedikleri **mûcizeyi getirmek için gökyüzüne çıkmaya** bir yol ara, bulabilirsen yap bunu![123] İbn Kuteybe dedi ki: "en-Nefeku fi'l-ard" (النَّفَقُ فِى الارْض) yerdeki yarık, delik demektir. "Süllem" (السُّلَّم) de merdiven demektir[124]. Ebû Avsece de şöyle söylemiştir: "Nefek" (النَّفَقُ) mağara, in demektir, müfrettir, "enfâk" (الانْفاَق) da mağaralar demektir.

---

[122] el-İsrâ, 17/93.

[123] Bunu Âlûsî tefsirinde belirtti, ama herhangi bir kaynak göstermedi (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VII, 138). "Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ara!" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "en-Nefek" (النَّفَقُ) yarık demektir, yapabilirsen oraya gir ve bir mûcize getir. "Yahut" onlar için "göğe asansör kurarsın" böylece göğe çıkarsın "ve onlara" bizim getirdiğimizden daha üstün "bir mûcize getirirsin", bunu yapabilirsen yap! (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 184; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 265). Tastî'nin İbn Abbâs'tan (r.a.) tahric ettiğine göre, Nâfi' b. Ezrak ona şöyle demiş: Bana "yeri yarıp inebileceğin bir tünel ara!" meâlindeki âyetten haber ver! İbn Abbâs da şu cevabı vermiş: Ondan maksat yerdeki bir deliktir, kaçıp oraya gidersin, buyurulmaktadır (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 266).

[124] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 153.

[§] **Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirir- 55
di** meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Allah dileseydi, onları zorla hidâyet üzerinde toplardı ve meleklere yaptığı gibi onlara ikramda bulunurdu. Onun diğer bir sözü de şudur: Melekler buna zorlanmış ve mecbur edilmişlerdir. Sonra Allah meleklere insan cinsinin üstünde bir değer lütfeylemiş ve hiçbir insana vermediği övgüye değer nitelikleri onlara vermiştir. Şayet melekler buna zorla ve mecburen uymuş olsalardı, bu onlar için övgüye değer büyük bir nitelik olmazdı, dolayısıyla onun bu sözü problemlidir. **Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi** meâlindeki âyetin tefsiri bize göre şöyledir: Onlar hidâyeti tercih ettikleri ve onu başka şeylere üstün gördükleri için Allah kendilerini toplayıp birleştirirdi. Fakat Allah onların küfrü hidâyete tercih edeceklerini bildiği için kendilerini **hidâyet üzere toplamayı** istemedi. Cebren ve zorla varılan hidâyetin, hidâyet olmadığını, ancak insanın kendi tercihi ile benimsemesi halinde hidâyet sayılacağını daha önce açıklamıştık[125].

O halde sakın cahillerden olma! Bu cümle farklı şekillerde yorumlanabilir. Allah'ın kazasını ve hükmünü bilmeyen **cahillerden olma** anlamına gelebilir. Allah'ın lütfunu ve ihsanını bilmeyen, yani Allah'ın hidâyet verdiği kişilere olan lütfunu ve ihsanını bilmeyen **cahillerden olma** anlamına da gelebilir. İnsanlardan bazılarının sana iman ettiğini, bazılarının ise etmediğini bilmeyen **cahillerden olma** anlamına da gelebilir.

Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi meâlindeki âyet hakkında Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: **Allah dileseydi**, onlara kolay gelsin diye daha farklı bir imtihana tabi tutar ve onlar da hep birlikte hidâyeti kabul ederlerdi. Yahut **Allah dileseydi**, onları hidâyet üzere toplanmaya muvaffak kılar ve onlar da hidâyete ererlerdi, bizim görüşümüz budur. Ama az önce söylediğimiz gibi Allah, onların küfrü tercih edeceklerini bildiği için bunu istemedi ve onları buna muvaffak kılmadı.

O halde sakın cahillerden olma! Allah'ın her şeye kādir olduğunu, şayet dileseydi onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirebileceğini bilmeyen cahillerden olma! Malumdur ki Allah'ın Resûlü (s.a.) mâsum idi, dolayısıyla onun **cahillerden** olması veya belirtilen hususlardan şüphelenen biri olması caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, mâsum olmanın, emri, nehyi ve imtihanı ortadan kaldırmayacağı, bilakis daha da arttıracağı bilinsin diye zikretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

125 Meselâ bk. el-Bakara, 2/257.

اِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذٖينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ اِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

56 **[§]*36. "Ancak*** (samimiyetle) ***dinleyenler daveti kabul eder. Ölülere gelince, Allah onları diriltecek, sonra da O'na döndürülecekler."***

Ancak (samimiyetle) dinleyenler daveti kabul eder. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümle ancak samimiyetle dinlediklerinden yararlananlar daveti kabul ederler, demektir; yoksa herkes dinler, fakat söylediğimiz gibi ancak dinlediğinden faydalananlar onu kabul ederler. Bu aynen "Sen ancak o zikre uyanı uyarabilirsin"[126] meâlindeki âyet gibidir. Aslında Resûlullah (s.a.) zikre uyanı da uymayanı da uyarıyordu, bu uyarının faydasını zikre uyan görüyor, uymayan görmüyordu. Cenâb-ı Hak "Ama (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[127] meâlindeki âyette de aynı şeyi ifade buyurmakta, öğüt vermenin inananlara fayda vereceğini, başkalarına vermeyeceğini haber vermektedir.

Ölülere gelince, Allah onları diriltecek. Bu beyanın tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları **Allah onları diriltecek, sonra da O'na döndürülecekler** ifadesinin bağımsız bir cümle olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da buradaki **ölüler** lafzı ile kâfirlerin kastedildiğini söylemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif yerlerinde kâfirler için ölü, müminler içinse diri nitelemesi yapılmıştır. Meselâ; "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalan kimse gibi olur mu?"[128] *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak herkese iki kulak, iki göz ve iki hayat vermiştir; biri âhiretteki ebedî kulak ve yine âhiretteki ebedî göz. Aynı zamanda herkese iki hayat vermiştir; biri ebedî olan âhiret hayatı, diğeri de sona erecek olan dünya hayatı. Keza insana ebedî bir kulak vermiştir, o âhiret kulağıdır, bununla birlikte belli bir süre kullanacağı bir kulak daha vermiştir, o da dünya kulağıdır. Sonra yüce Allah işitmeyi, görmeyi ve hayatı idrak etmeyen kişilere dünyada vermiş olduğu kulağı, gözü ve hayatı yok saymaktadır; zira o ebediyet kulağını, ebediyet gözünü ve ebedî hayatı anlamamaktadır. Bu organları onlara ancak dünyada bunu idrak etmeleri için vermiştir. İnsan bünyesine yerleştirilen akıl

---

126 Yâsîn, 36/11.

127 ez-Zâriyât, 51/55.

128 el-En'âm, 6/122.

da böyledir; gerçeği idrak etmeleri ve ebedî olanı anlamaları için ona verilmiş-
tir. [§] Yoksa insanda akıl şayet ceza ve mükâfat getiren âkıbet düşünülmeyip 57
sadece bu dünya için insan bünyesine konulsaydı, bu kadarını hayvanlar da tabiatlarının gereğiyle anlarlar; alması ve sakınması gerekeni, kendilerine faydalı olan ve olmayan şeyleri onlar da bilirler. Dolayısıyla kendisine akıl nimeti verilen kişiye bu nimet, hayvanların da idrak ettiği şeyi anlaması için verilmiş değildir, çünkü akıl verilmeyen canlılar da bu kadarını tabiî olarak anlarlar, bu canlılardan maksat da az önce söylediğimiz gibi hayvanlardır. Kulak, göz ve hayat dünyada insanlara hem dünya hayatları ve hem de âhiret hayatları için verilmiştir. Dünyada ihtiyaçlarını dile getirmeleri ve birbirlerinin ihtiyaçlarını anlamaları için onlara dil de verilmiştir. Kulak ve göz de onların hem dünyada birbirlerinin ihtiyaçlarını anlamaları ve hem de ezelî varlığı idrak etmeleri içindir. İşte onlar bu organlardan gereği gibi yararlanmayınca, Allah da bu uzuvları yok saymakta ve onları kör, sağır ve dilsiz diye isimlendirmektedir. Bu organlardan gereği gibi yararlanmadıklarından dolayı Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler"[129] buyurduğuna bakmaz mısın? Görmez misin ki, Allah, onun ezelî ve ebedî olanı idrak etmeyişinden dolayı "Ey Rabb'im! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim"[130] meâlindeki âyetinde kendisini kör olarak nitelemektedir. Hayat iki çeşittir; biri mükteseb (mânevî) hayattır, o hidâyet ve itâatlerle kazanılan hayattır. Diğeri de yaratılmış (maddî) hayattır, bu da cesetlerin hayatıdır. Kâfirin ceset hayatı var, ama mükteseb hayatı yoktur. Müminin ise her iki hayatı da vardır, onun hem mükteseb hayatı vardır, hem de ceset hayatı. Allah herkese kendi kazandıklarına göre isimler vermektedir; mümin temiz işler kazanmış, bundan dolayı ona böyle bir isim vermiş, kâfir de çirkin şeyler kazandığı için kendisine böyle bir isim vermiştir.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُنَزِّلَ اٰيَةً وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya! dediler. De ki: Şüphesiz Allah mûcize indirmeye kādirdir. Fakat onların çoğu bilmezler."

129 el-Bakara, 2/18.
130 Tâhâ, 20/125.

Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya! dediler. De ki: Şüphesiz
58 **Allah mûcize indirmeye kādirdir.** [§]O insanların bütün gayretleri inat ve büyüklenmedir. Yoksa onlara aklî, sem'î ve hissî pek çok mûcize gönderilmişti. Aklî mûcizelerden biri şu âyet-i kerîmede zikredilmektedir: "De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar"[131]. Sem'î mûcizelere gelince; onlara gıyablarında vaki olan şeyleri haber vermiştir, hem de onu bilen birine gidip öğrenmediği halde haber vermiştir[132]. Hissî mûcizeler ise, Hz. peygamberin (s.a.) bir tasta bulunan az bir sütü büyük bir insan grubuna içirmesi[133], iki aylık yolu bir gecede alması[134], ateşte kızartılan bir kuzunun konuşması[135], minberin inlemesi[136] gibi sayılması uzun sürecek olan olaylardır. Ama bütün bunlara rağmen onlar yine inat etmişlerdi, çünkü onların bütün gayretleri inatçılıktan ibaretti.

De ki: Şüphesiz Allah mûcize indirmeye kādirdir. Yani onların senden istemiş oldukları mûcizeyi indirmeye kādirdir. **Fakat onların çoğu bilmezler.** Bu cümlenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, onlar mûcizeyi istediklerinde, inat ettikleri takdirde hemen arkasından bir azabın geleceğini ve köklerini kurutacağını **onların çoğu bilmezler**. Diğeri,
59 [§]Allah'ın ancak gerekli gördüğü durumda mûcize indireceğini **onların çoğu bilmezler**. Öbürü de,

131 el-İsrâ, 17/88.

132 Burada muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Mûsâ'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen (ey Muhammed, vadinin) batı tarafında bulunmuyordun ve olayın tanıklarından da değildin. Bilâkis (aranızda) biz nice nesiller meydana getirdik ve onların ömrü nice yıllar sürdü. Sen âyetlerimizi kendilerinden okuyarak öğrenmek üzere Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin; aksine (bu bilgileri sana) gönderen biziz. Evet, Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için Rabb'inden bir rahmet olarak (sana da vahyettik); umulur ki düşünüp öğüt alırlar" (el-Kasas, 28/44-46).

133 Bu olay uzun bir hadisin içinde anlatılmaktadır (bk. Buhârî, "Rikak", 17; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 17).

134 Muhtemelen müellif Mekke'den Beytülmakdis'e yapılan İsrâ mûcizesine işaret etmektedir (bk. el-İsrâ, 17/1). İsrâ mûcizesinin tafsilatı için bk. Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 42; Müslim, "Îmân", 259.

135 Muhtemelen burada yahudilerin Hz. peygambere (s.a.) verdikleri zehirli koyuna, koyunun zehirli olduğunu kendisine haber vermesine işaret etmektedir (bk. Dârimî, "Mukaddime", 11).

136 İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) bir hurma kütüğü üzerinden insanlara hutbe okuyordu. Sonra bir minber yaptırmış ve oradan hutbe okumaya başlamıştı. Minbere ilk çıktığında hurma kütüğü inlemeye başlamıştı, bunun üzerine Resûlullah (s.a.) minberden inip kütüğü eliyle okşamaya başladı (Buhârî, "Menâkıb", 25; İbn Mâce, "İkāmetu's-salât", 199; Tirmizî, "Cuma", 10).

muhtemelen onlar mûcizeyi öğrenmek için istemiyorlar, inatçılıklarını sürdürmek için istiyorlardı. Yahut da talebin hemen peşinden mûcize gönderdiği zaman, yine kabul etmez ve yine inanmazlarsa, daha önceki ümmetlere yapıldığı gibi onlar da helâk edileceklerdi. Ama Allah, bu ümmetin kıyâmete kadar bekasını vâdetmiştir.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طَٓائِرٍ يَطٖيرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّٓا اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ
مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

38. "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) ***toplanıp Rab'lerinin huzuruna getirileceklerdir."***

Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Bu ilâhî kelâm, "De ki: Şüphesiz Allah mûcize indirmeye kādirdir"[137] meâlindeki âyetin bağlantısı gibidir. Çünkü burada "dâbbe" (دابّة) kelimesini kullanmaktadır, dâbbe, yeryüzünde hareket eden her canlıya denir. Allah âyette kuşu zikretmiştir, kuş da havada uçan her canlının adıdır. Allah bu farklı cevherleri yaratmaya ve onlardan her birinin rızkını kendisine vermeye kādir olduğuna göre, mûcize indirmeye de kādirdir. Öyleyse herkesin bunu kabul ve ikrar etmesi gerekir. Fakat ihtiyaç olmadığı için Allah mûcize göndermemiştir, çünkü mûcizeler, ancak gerçekten ihtiyaç duyulduğunda gönderilir. "Fakat onların çoğu bilmezler"[138] meâlindeki âyet de bu anlamdadır.

Bu âyeti delil göstererek bazı insanlar, hayvanların ve kuşların da imtihana tabi varlıklar olduğunu söylemişlerdir, zira âyette **onlar da ancak sizin gibi topluluklardır,** diye buyurmaktadır. Başka bir âyette de "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın"[139] buyurmaktadır. Sonra **onlar da ancak sizin gibi topluluklardır.** Bu ilâhî kelâmın anlamında ihtilaf edilmiştir. **Onlar da ancak sizin gibi topluluklardır,** meâlindeki âyet hakkın-
da Ebû Hureyre şöyle demiştir: [§]Yani kıyâmet günü sizler haşrolduğunuz 60
gibi onlar da haşredilecekler, sonra hayvanların birbirleriyle hakları kısas edi-

137 el-En'âm, 6/37.
138 el-En'âm, 6/37.
139 Fâtır, 35/24.

lecek, sonra da onlara; toprak olun! denilecek. O sırada kâfir de; hayvanlar gibi "keşke ben de toprak olsaydım"[140] diye hayıflanacak[141]. **Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır,** meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani siz birbirinizi anladığınız gibi onlar da birbirlerini anlarlar. Alınması ve sakınılması gerekenleri bilmek konusunda **onlar da sizin gibi topluluklardır. Ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır** meâlindeki ilâhî kelâm, sayı ve miktar, yaratılış ve sınıflara ayrılmak konusunda onlar da sizin gibidirler anlamına da gelebilir; sizler isimlerinizle bilindiğiniz gibi onlar da isimleriyle bilinirler. Hayvanlar ve kuşlar hakkında **sizin gibi topluluklardır** diye bir ifade kullanılmasının aslı şudur: Allah onları sizin emrinize ve istifadenize vermiştir; sizdeki inatçılık, muhalefet, peygamberlere karşı çıkıp yalanlama anlayışı onlarda yoktur, bilakis size boyun eğmişler, hizmetinize girmişlerdir, sizler onlardan yararlanırsınız. **Ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır** meâlindeki cümle, Allah'ın birliğini ve ulûhiyyetini bilmek veya Allah'a itâat hakkı konusunda sizin gibidirler anlamına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"[142] buyurmaktadır.

Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Bu cümle hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle der: Biz aslını Kur'ân'da yazmadığımız hiçbir şey bırakmadık. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz her şeyi mutlaka ana kitapta yazdık[143], ana kitaptan maksat da levh-i mahfûzdur. Şöyle de söylenmiştir: **Kitapta eksik bırakmadık,** yani kaybetmedik; sizin ihtiyacınız olan veya faydalanacağınız her şeyi mutlaka Kur'ân'da beyan ettik. **Nihayet (hepsi) toplanıp Rab'lerinin huzuruna getirileceklerdir.** Denilmiştir ki: Kuşlar ve hayvanlar da diğer yaratıklarla birlikte huzura getirilecekler. **Rab'lerinin huzuruna getirilecekler** cümlesine, âdemoğulları getirilecek anlamı da verilmiştir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا صُمٌّ وَبُكْمٌ فِى الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَاِ اللّٰهُ
يُضْلِلْهُ وَمَنْ يَشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٩﴾

140 en-Nebe', 78/40.
141 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 188-189; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 267-268.
142 el-İsrâ, 17/44.
143 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 188; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 267.

39. "Âyetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırtır; dilediği kimseyi de doğru yola iletir."

Âyetlerimizi yalanlayanlar. Hasan-ı Basrî buradaki **âyetlerimizi** meâlindeki lafza, dinimizi mânasını vermiştir. Başkaları da **âyetlerimizi yalanlayanlar** meâlindeki ifadeye delillerimizi; [§]Allah'ın birliğinin ve 61
ulûhiyyetinin delillerini, risâletin ve nübüvvetin delillerini yalanlayanlar diye açıklamışlardır. Yalanlanan şeylerin ölümden sonra dirilmeye dair âyetler olması da muhtemeldir. Onlar bütün bunları yalanladılar. Bunu biz çeşitli yerlerde zikretmiştik[144].

Onlar sağır ve dilsizdirler. Onlar kulak nimetini, göz nimetini ve dil nimetini bilmedikleri için Cenâb-ı Hakk'ın kulak, dil ve gözü onlarda yok saydığını daha önce söylemiştik[145]. Allah'ın onlara kulak, göz ve dil verdiği halde kulaklarıyla işitmeyi ve dilleriyle konuşmayı kendilerine öğretmemesi caiz değildir. Bu göstermektedir ki, kendisini dinletecek bir elçiye ihtiyaç vardır, insanlar onu dinleyecekler ve kendilerine öğretilen şeyleri konuşacaklar. Bunu yapmadıkları takdirde âyette zikredildiği gibi sağır, dilsiz ve kör konumundadırlar[146]; çünkü ondan yararlanmadılar ve Allah'ın verdiği nimetleri tanımadılar. Yahut da daha önce kaydettiğimiz gibi kulak, göz ve hayatın mükteseb ve yaratılmış diye iki çeşit olduğunu belirttiğimiz duruma uygun olarak Allah onlarda kulağı, gözü ve dili yok saymaktadır; Allah onlardaki mükteseb kulağın, mükteseb gözün ve mükteseb hayatın bulunmadığını beyan etmiştir.

Karanlıklar içinde kalmışlar. Bu ifadenin iki anlama gelme ihtimali vardır. Biri, cehâlet ve küfür karanlığıdır. İkincisi, onlar karanlıklar içindedirler; yani kulak, göz ve kalp yönünden karanlıktadırlar. Aslında onlar her iki açıdan da karanlıklar içinde idiler; hem cehâlet ve küfür karanlığı, hem de kulak ve göz karanlığı. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "Birbiri üzerinde karanlıklar!"[147] meâlindeki âyette buyurduğu gibi. Mümin ise aydınlık içindedir, aynen Cenâb-ı Hakk'ın "Nûr üstüne nûr"[148] meâlindeki âyette buyurduğu gibi.

---

[144] Meselâ bk. en-Nisâ, 4/56 âyetin tefsiri.

[145] Meselâ bk. el-En'âm, 6/36 âyetin tefsiri.

[146] el-Bakara, 2/18.

[147] en-Nûr, 24/40.

[148] en-Nûr, 24/35.

Allah kimi dilerse onu şaşırtır; dilediği kimseyi de doğru yola iletir. Cenâb-ı Hak burada kendini güç ve kudret sahibi olmakla, bütün yaratıkları da kendi iradesine göre halden hale evrilip çevrilmekle nitelemekte ve bazı insanlar için dalâleti, bazıları için de hidâyeti dilediğini haber vermektedir. O bazılarının dalâlete düşmesini dilemiş, fakat bazılarının hidâyete ermesini istediğini haber vermiştir. Allah herkesin hidâyete ermesini dilemiş, fakat herkes hidâyeti benimsememiştir diyen kimse azîz ve celîl olan Allah’ın belirttiğine muhalif bir görüş sahibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak dalâlete düşen için dalâleti, hidâyete eren için de hidâyeti dilediğini haber vermektedir. Bunun aslı şudur: Yüce Allah kâfirin küfrü kendi iradesiyle seçeceğini ezeli ilmiyle bilince dolayı onun için dalâleti dilemiş ve inkâr fiilini onda yaratmıştır. Bunun müminin iradesiyle imanı ve hidâyeti seçeceğini ezeli ilmiyle bilince hidâyetini dilemiş ve onda hidâyet fiilini yaratmıştır.

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ اَغَيْرَ اللّٰهِ
تَدْعُونَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾

62 [§]***40. “De ki: Ne dersiniz, size Allah’ın azabı gelse yahut kıyâmet gelip çatsa, Allah’tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz*** (söyleyin bakalım)***!”***

De ki: Ne dersiniz, size Allah’ın azabı gelse… Yani Allah’ın, dünyada başınıza geleceğini söylediği azabı gelse, **yahut kıyâmet gelip çatsa…** Cenâb-ı Hak burada insanlara, size azap gelecek diye bildirmekte, keza kıyâmetin geleceğini de haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: **Ne dersiniz, size Allah’ın azabı gelse yahut kıyâmet gelip çatsa, Allah’tan başkasına mı yalvarırsınız?** Bu azabı veya kıyâmetin dehşetini başınızdan savması ve ondan kurtulmanız için Allah’tan başkasına mı yalvarırsınız? Onun ortakları ve başka ilâhlar olduğu iddianızda **Doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım)!** Yahut Allah katında size şefaat edecek diye taptığınızı söylediğiniz putlar konusunda **Doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım)!** Yahut da putlara tapınmanızın sizi Yüce Allah’a yaklaştıracağı iddianızda[149] **Doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım)!**

---

149 Müellif burada şu âyetlere işaret etmektedir: “Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve ‘Bunlar Allah katında bizim aracılarımız’ diyorlar” (Yûnus, 10/18). “Allah’tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, ‘ki sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz’ diyorlar” (ez-Zümer, 39/3).

Allah’tan başkasına mı yalvarırsınız? Bu cümle, başa bela geldiğinde yapılan dua anlamına gelebilir, kulluk yapmak anlamına da gelebilir. Yani size şefaat edeceği ümidiyle **Allah’tan başkasına mı kulluk yapıyorsunuz?** Üstelik başınıza bela geldiğinde onların size şefaat edemediklerini bizzat gördüğünüz halde.

بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ اِلَيْهِ اِنْ شَٓاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

41. “Aksine, yalnız Allah’a yalvarırsınız. O da kendisine yalvarmanıza konu olan belâyı dilerse kaldırır, siz de ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz.”

Sonra Cenâb-ı Hak, onların belayı def etmek ve kurtulmak için Allah’tan başkasına yalvarmadıklarını, kurtulmak için yine de Allah’a yakardıklarını haber veriyor. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: “Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah’tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider”[150]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb’ine yönelip O’na yalvarır”[151]. Diğer bir âyet-i kerîmede ise şöyle buyurmaktadır: “Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yakarırlar”[152]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada onlara, başlarına sıkıntılar ve belalar geldiğinde kullukta ve ulûhiyyette Allah’a ortak koştuklarına yalvarmadıklarını hatırlatmaktadır, öyle ise sıkıntılar ve belalar kalktığında ulûhiyyet konusunda onları neden Allah’a ortak koşuyorsunuz? **Siz de ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz.** Yani bela geldiğinde Allah’a ortak koştuğunuz ilâhları terk eder, üzerinizdeki belaları kaldırmaları için onlara yalvarmazsınız.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنَاهُمْ بِالْبَاْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

---

150 el-İsrâ, 17/67.

151 ez-Zümer, 39/8.

152 el-Ankebût, 29/65.

63 [§]*42. "Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık."*

Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından onları darlık ve hastalıklara uğrattık. Bu konuda farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Âyette geçen "be'sâ" (اَلْبَأْسَاءُ) kelimesi, düşman tarafından onların başlarına gelen zorluklar, sıkıntılar anlamına gelir. "Darrâ" (الضَّرَّاءُ) sözcüğü ise maruz kaldıkları bela ve semavî hastalık demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Be'sâ" (اَلْبَأْسَاءُ) kelimesi, başlarına gelen fakirlik, kıtlık ve zorluk anlamına gelir. **Onları darlığa uğrattık,** meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet, müzmin hastalığa ve korkuya uğrattık anlamına gelir, "darrâ" (الضَّرَّاءُ) da bela ve açlık demektir. **Belki yalvarıp yakarırlar diye,** yani bu belalara maruz bıraktığı ve kendilerini bunlarla imtihan ettiği için **yalvarıp yakarırlar** ve durumlarını değiştirirler**.**

فَلَوْلَٓا اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلٰكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ
الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı; şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi."

Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Bu ilâhî buyruğun zâhiri, onların bela ve musibetlere maruz kaldıklarını, ama yine de boyun eğip yalvarmadıklarını ifade eder. **Fakat kalpleri iyice katılaştı.** Cenâb-ı Hak diğer muhtelif âyetlerde onların bela ve şiddete maruz kaldıklarında boyun eğip yalvardıklarını ve tutumlarını değiştirdiklerini belirtmektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[153]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[154]. Ancak burada farklı ihtimaller söz konusu olabilir. Muhtemelen bu âyetler belli bir zümre hakkında gelmiştir, açıklamasını yaptığımız âyet ise başka bir kavim ile ilgilidir. Zira kâfirler farklı

153 el-İsrâ, 17/67.

154 el-Ankebût, 29/65.

durumlarda ve konumlarda bulunuyorlardı. Bazıları, kendisine bir hayır geldiğinde mutmain oluyor, başına gelen hayır yok olduğunda da hali ve tavrı değişiyordu. Bu durumu Cenâb-ı Hak, bir âyet-i kerîmede şöyle ifade buyuruyor: "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[155].
[§]Bazıları da zorluk ve bela geldiğinde yalvarıp yakarır, kalbi yumuşar, ama 64
bolluk ve nimete kavuştuğunda katı kalpli bir inatçı kesilir. Bunu da Cenâb-ı Hak, bir âyet-i kerîmede şöyle ifade buyuruyor: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[156]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[157]. İnsanlardan bazıları ise rahmet ve nimete sahipken mutlu olur, ama şiddet ve belaya uğradığında nankörleşir ve hüzne kapılır. Cenâb-ı Hak bu hali de bir âyet-i kerîmede şöyle ifade buyurmaktadır: "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir"[158]. Nihayet bazıları da hiçbir halde boyun eğip yalvarmazlar, ne zorluk ve belaya uğradığında ve ne de bolluk ve nimete kavuştuğunda boyun eğer. Onlar derler ki: Bu gibi şeyler bizden başkalarının da başlarına gelmiştir, hayır ehli ve salih insanlar olan atalarımızın da başlarına gelmişti. Cenâb-ı Hak, bu durumu şu âyet-i kerîmede ifade buyurmaktadır: "Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı, dediler"[159]. Hâsılı insanların durumları ve konumları farklı farklıdır. **Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı,** meâlindeki âyet, zorluklar ve belalar geldiğinde de boyun eğip yalvarmayan bir kavim hakkında gelmiş gibidir. Zorlukların yaşandığı dönemde yalvarıp yakarmaları da mümkündür, sonra bu zorluklardan kurtulduklarında tekrar eski hallerine dönmüşlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Allah onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşarlar"[160]. Kur'ân-ı

155 "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

156 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

157 el-İsrâ, 17/67.

158 Hûd, 11/9.

159 el-A'râf, 7/95.

160 el-Ankebût, 29/65.

Kerîm'deki "Belki yalvarıp yakarırlar"[161] meâlindeki âyet ile "İçten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[162] meâlindeki âyet, onların Rab'leri ile olan alakalarına dair gibidir, bu ise onların peygamberlere karşı olan tutumları ile ilgilidir. Çünkü peygamberler onları risâletlerini kabul etmeye ve kendilerine söyledikleri ve haber verdikleri şeyleri tasdik etmeye davet ediyorlardı. Onlar ise peygamberlere karşı büyüklendiler, fakat Allah'ı kabul edip kendisine yakarmaya devam ettiler; yani peygamberlere karşı büyüklendiler, lâkin Allah'a karşı büyüklenmediler. **Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı!** meâlindeki âyetin geçmiş ümmetlerle ilgili olması da muhtemeldir; Allah onların yalvarıp yakarmadıklarını haber vermektedir. **Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı!** meâlindeki âyetin iki anlam taşıması ihtimali vardır.
65 Birincisi, onlar Allah'ın cezası başlarına geldiğinde yalvarıp yakarmadılar, [§] inat ettiler ve aynı tutumlarını korudular. İkincisi, onlar Allah'ın cezası gelince yalvarıp yakardılar, ama ceza yok olup gidince tekrar eski hallerine döndüler. Hi**ç olmazsa verdiğimiz musibetler başlarına geldiğinde** yalvarıp yakarmaya devam etselerdi!

Şeytan da onlara yaptıklarını şirin gösterdi. Yani şeytan onların yapmış oldukları şeyleri kendilerine **şirin gösterdi**. Onlar diyorlardı ki: Bu gibi şeyler hayır ehli olan insanların da başlarına gelmiştir, hayır ehli ve salih insanlar olan atalarımızın da başlarına gelmiştir. Yahut **şeytan,** onların şirk ve yalanlama konularında **yaptıklarını kendilerine şirin gösterdi.** Şeytan onlara, sizlerin onun üzerinde hakkınız vardır, diyordu.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِه۪ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتّٰٓى اِذَا فَرِحُوا بِمَٓا اُو۫تُٓوا اَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birden bire bütün ümitlerini yitirdiler."

[161] el-En'âm, 6/42.
[162] el-Ankebût, 29/65.

Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unutunca. Burada terk eyleminin başlangıç olması muhtemeldir, yani onlar davet edildikleri şeyi kabul etmeyi terk ettiler, emrolunduklarını da terk ettiler. **Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unuttular,** meâlindeki ifade, sıkıntılar ve belalar konusundaki uyarıları unuttular anlamına da gelebilir. **Her şeyin kapılarını onlara açtık,** meâlindeki beyan da iki anlama gelebilir: Biri, ihtiyaç duydukları **her şeyin kapısını** onlara açtık şeklindedir, **Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık!** Diğeri, **Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unuttular,** yani verilen nasihatleri terk ettiler; burada geçmiş ümmetlere peygamberlerin yaptıkları davetler ve onların da yalanlamaları kastedilmektedir. İşte o zaman **Her şeyin kapılarını onlara açtık,** yani maruz kaldıkları zarar ve sıkıntıdan sonra kendilerine her türlü hayrı indirdik. **Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birdenbire bütün ümitlerini yitirdiler**, meâlindeki âyet hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları âyette geçen "mublis" (المبلس) kelimesine, her türlü hayırdan ümit kesen anlamını vermişlerdir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Mublis, elleriyle almaktan ümidini kesen demektir[163]. Ebû Avsece de şöyle dedi: Mublis, delili kaybolan kişidir[164]. Denilmiştir ki: Allah'ın lâneti üzerine olsun, İblis'e, Allah'ın rahmetinden ümidini kestiği için İblis denilmiştir.

فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٥﴾

45. "Sonunda zulmeden kavmin kökü kesildi. Her türlü övgü, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."

Sonunda zulmeden kavmin kökü kesildi. Şöyle denilmiştir: **Zulmeden kavmin** tamamı helâk edilerek kökü kurutulmuştur. Burada zulüm, şirk anlamındadır. **Sonunda zulmeden kavmin kökü kesildi** cümlesine, Allah onların
aslını kesti diye de anlam verilmiştir. **[§]Kavmin kökü** meâlindeki beyana, 66
kavmin sonu anlamı da verilmiştir. Bunların hepsi de aynı mânaya gelir. Yani onların son ferdi helâk edildiğinde kökleri kesilmiş oldu. **Zulmeden kavmin kökü kesildi** cümlesi ile, onların övündükleri ve büyüklendikleri şeyler bitirilerek övünmeleri ve büyüklenmeleri kesildi anlamı kastediliyor gibidir.

---

163 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 153.

164 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 335.

Her türlü övgü, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur. Burada kavmin helâk edildiği ifadesinin hemen arkasından hamd, yani övgü lafzının kullanılmasında çeşitli anlamlar vardır. [Birincisi] normalde hamd, ancak ikramın ve nimetin arkasından yapılır. Her ne kadar ceza ve helâk dostlar için bir ikram ve nimet olsa da, burada kâfirlerin helâkinden bahsedilmektedir. Düşmanın helâki, Allah'tan gelen en büyük ikram ve nimettir. Düşman için kötülük ve intikam olan şey, dostlar için hayır ve ikram olur. Taraflardan biri için şer olan şey, diğeri için hayırdır. Hasılı hamd, hayır ve nimet için yapılır. İkincisi, şayet helâk edilme zulüm sebebiyle gerçekleşmişse, bizatihi helâk edilmek hamdi gerektirir, çünkü hak uğruna helâk söz konusudur. Onları helâk etmek Allah'a aittir, zulüm üzerine helâk edilmek hikmete aykırı değildir. Dolayısıyla her fiilinde hikmet olan Allah'a hamd edilir. Üçüncüsü, onları helâk etmek suretiyle delillerinin gücünü **Her türlü övgü, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur,** anlamındaki cümle ile ortaya koymuştur.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتٖيكُمْ بِهِ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ ﴿٤٦﴾

67 [§]*46. "De ki: Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse bunları size geri verebilecek Allah'tan başka tanrı kimdir? Bak, delilleri nasıl açıklıyoruz. Onlar hâlâ yüz çeviriyorlar!"*

De ki: Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse bunları size geri verebilecek Allah'tan başka tanrı kimdir? Bu âyet farklı şekillerde tefsir edilmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın kulağı sağır, gözü kör etmesi ve kalpleri mühürlemesi ile bu organların sağladığı faydalarını çekip alması kastedilmiştir. Yani Allah sizin kulağınızın gözünüzün ve aklınızın sağlayacağı faydaları alırsa, **bunları size geri verebilecek Allah'tan başka tanrı kimdir?** demektir. Yani kulağınızın gözünüzün ve aklınızın sağladığı faydaları **Size kim geri verecek?** Sizin Allah'tan başka taptığınız, ilâh ve Rab olmak konusunda kendisine ortak koştuğunuz putlar, Allah'ın sizden almış olduğu bu faydaları geri veremezler, öyleyse onlara nasıl tapıyor ve ulûhiyyet konusunda onları nasıl Allah'a ortak koşuyorsunuz? Şöyle de söylenmiştir: Kulağı ve gözü almak ile canlarını almak konusunda zikredilen şeyler, şayet Allah sizin kulağınızı, gözünüzü ve kalbi-

nizi alacak olsa, tapındığınız o nesneler bu organları bulundukları konuma getirmeye güçleri yetmez. Onlar kulağı bulunduğu konuma getiremez, gözü ve aklı da bulunduğu konuma getiremezler. Öyleyse Allah'ı bırakıp onlara nasıl tapıyor ve ulûhiyyette onları Allah'a nasıl ortak görüyorsunuz? Onların taptıkları ve tanrı olarak gördükleri nesnelerin kendilerine fayda ve zarar veremeyeceğini bilmelerine rağmen, evet bunu bilmelerine rağmen, şaşkın hayalleri ile yine de onları tanrı kabul ediyorlar.

Bak, delilleri nasıl açıklıyoruz. Yani o nesnelere tapmakla ve ulûhiyyet konusunda onları Allah'a ortak koşmakla hata ettiklerine dair **delilleri** onlara nasıl açıklıyoruz. **Onlar hâlâ yüz çeviriyorlar!** Yani bu âyetlerden yüz çeviriyorlar.

قُلْ اَرَاَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا
الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٧﴾

47. "De ki: Söyler misiniz; size Allah'ın azabı ansızın veya açıkça gelirse, zâlim toplumdan başkası mı helâk olur?"

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyetin anlamı şudur: Onlar, azabın ancak zâlime geleceğini ve ancak zâlimi yakalayacağını düşünüyorlardı, sonra
onlar hiçbir fayda ve zarar veremeyeceğini bilmelerine ve Allah'tan başkasına
tapmakla zulme düştüklerini de bilmelerine rağmen, [§]"Birisi, hiç kimsenin 68
savamayacağı azabın gelmesini istedi"[165], "Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar"[166] ve "Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!"[167] meâlindeki âyetlerde ifade buyurulduğu üzere azabı istiyorlardı.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ اِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve halini düzeltirse onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyecekler."

---

165 el-Meâric, 70/1.

166 el-Hac, 22/47.

167 Sâd, 38/16.

Biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Cenâb-ı Hak, burada peygamberleri ancak itâat edenleri müjdelemek, isyan edenleri de korkutmak üzere gönderdiğini haber vermektedir. Bu, emretmenin ve yasak koymanın peygamberlerin yetkisinde olmadığını da ifade etmektedir, onların görevi ancak verilen emir ve yasağı insanlara tebliğ etmektir. Sonra Cenâb-ı Hak **Kim iman eder ve halini düzeltirse onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyecekler** buyurarak müjdeyi açıklamaktadır. Onlar verilen nimetin yok olacağından ve sona ereceğinden **korkmazlar**, çünkü o nimetler, dünya nimetleri gibi yok olmanın ve son bulmanın sınırında duran şeyler değildir. **Onlar üzüntü de çekmeyecekler,** çünkü hiçbir üzüntü o sevinci bulandıramaz, zira o sevinç, üzüntü ve korkunun karışık olduğu dünya sevinci gibi değildir.

وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Âyetlerimizi yalan sayanlara gelince, yoldan çıkmalarından dolayı onlar azap çekeceklerdir."

Bu âyet de korkutmayı açıklamaktadır. **Onlar azap çekecekler** cümlesindeki "mes" (المس) lafzı, *en doğrusunu Allah bilir ya*, azap onlardan hiç ayrılmayacak ve gitmeyecek demektir. Âyetteki "fisk" (الفسق) sözcüğü de burada küfür ve şirk anlamında kullanılmıştır. Bir önceki âyette geçen zulüm kelimesi de şirk ve küfür zulmü anlamında kullanılmıştı.

قُلْ لَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدٖى خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ
لَكُمْ اِنّٖى مَلَكٌۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الْاَعْمٰى
وَالْبَصٖيرُ اَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

50. "De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım. De ki: Hiç kör ile gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?"

De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Bu ilâhî kelâmın nüzûlu konusunda İbn Abbâs'ın (r.a.) söylediği şey ihtimal dâhilinde değildir, o şöyle demişti: Müşrikler Resûlullah'a

(s.a.) dediler ki: [§]Sen muhtaç olduğun halde Allah sana ihtiyacını karşılayacağın bir hazine indirmedi, aç olduğun halde karnını doyuracağın bir bostan da vermedi sana. İşte bu âyet-i kerîme bu söz üzerine gelmiştir. Onların Hz. Peygamber'e (s.a.) böyle söylemeleri ve Resûlullah'ın (s.a.) da **Ben size, meleğim demiyorum, Allah'ın hazineleri benim yanımda** değildir ve, **Ben gaybı da bilmem** diye karşılık vermiş olması ihtimali yoktur. Şayet ortada bir istek söz konusu olsa, onlar ancak kendileri için istekte bulunurlardı. Nitekim "Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın"[168] meâlindeki âyetlerde ve benzerlerinde buyurulduğu gibi onlar kendileri için istekte bulunmuşlardı ve bunun üzerine belirtilen âyetler gelmişti. Hayatıma yemin olsun ki muhtemel olan budur. Hz. Peygamber onlara şöyle demiştir: **Allah'ın hazineleri benim yanımda** değil ki size onu vereyim! **Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım.** İkincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) onları azap ile tehdit etmiş ve korkutmuş olması mümkündür, onlar da alay etmek ve yalan olduğunu göstermek için azabı istemiş olabilirler. O dediğin şey ne zaman? demişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit? diyorlar"[169] meâlindeki âyette bunu ifade buyuruyor. İşte o zaman şöyle buyurmuştur: **De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri** ve anahtarları **benim yanımdadır,** ne zaman istersem size azap gönderilir **demiyorum. Ben gaybı da bilmem,** azabın size ne zaman geleceğini ben bilemem. **Size, ben meleğim de demiyorum,** ki gökten azabı getireyim. Ben sadece elçiyim ve sizin gibi bir beşerim. **Ben sadece bana vahyolunana uyarım.** Muhtemel olan bu yorumdur ve bunun üzerine âyetin gelmiş olması mümkündür. Diğer bir ihtimal da şudur: Hz. Peygamber başta onlara haber veriyor ki, **Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum,** çünkü şayet **Allah'ın hazineleri benim yanımdadır** desem, ben **gaybı biliyorum** ve **ben meleğim** demektir. Böyle olsaydı insanlar bana kuvvetle bağlanırdı, bana itâat edilmesini ben de arzu ederim ve bana tabi olanların çok olmasını ben de isterim. Fakat diyorum ki; ben sadece sizin gibi bir beşerim, bana vahyediliyor, benim doğru söylediğimi ve sizi davet etmiş olduğum şeyin hak olduğunu bilmeniz için **Ben sadece bana vahyolunana uyarım.**

69

---

[168] el-İsrâ, 17/90-91.

[169] Yûnus, 10/48.

70 **[§]De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum.** Bu ve benzeri âyetlerin, insanların Resûlullah'tan (s.a.) istedikleri bazı şeylerin cevabı mahiyetinde olduğu anlaşılıyor, ama o insanlara bu cevabın verilmesine yol açan isteklerinin neler olduğunu biz bilmiyoruz, tefsir edemiyoruz, Allah'a yalan şahitlik etmekten korkarak duruyoruz. Bunun başka bir âyette belirtilen sorunun cevabı olması ihtimal dâhilindedir. O âyet de şudur: "Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın"[170]. Bunun üzerine şöyle buyurdu: **Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum.** Kıyâmet saatinin veya azabın ne zaman geleceğine dair sorularına cevaben bunu söylemiştir. "Göğe çıkmalısın"[171] şeklindeki taleplerine karşı da **Size, ben meleğim de demiyorum,** buyurmuştur. İşte bu talepler üzerine Hz. Peygamber (s.a.) onlara; **Ben gaybı bildiğimi** söylemiyorum ki azabın ne zaman geleceğini veya kıyâmetin ne zaman kopacağını bileyim! **Size, ben meleğim de demiyorum,** ki göklere çıkayım!

De ki: Hiç kör ile gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz? Âmâ ile, yani gözü kör olan ile görenin, yani gözü kör olmayanın bir olmadığını biliyorsunuz. Peki âyetlere karşı kör olanla olmayanın **bir olmadığını** nasıl bilmezsiniz? Yahut şöyle deriz: **Kör ile gören** bir olmayınca, hakka karşı gözlerini kapatan ile kapatmayan **nasıl bir olur**? Bu ikisinin bir olmadığını **Siz hiç düşünmez misiniz?**

Siz hiç düşünmez misiniz? cümlesi, Allah'ın âyetlerini ve size olan nasihatlerini düşünmez misiniz, mânasına da gelebilir. Yahut şöyle deriz: Yüce Allah'ın size verdiği öğütleri **hiç düşünmez misiniz?**

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذٖينَ يَخَافُونَ اَنْ يُحْشَرُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ وَلِيٌّ وَلَا شَفٖيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٥١﴾

71 **[§]*51. "Kendileri için Rab'lerinden başka bir koruyucu ve bir aracı bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla*** (Kur'ân) ***uyar ki günahlardan sakınsınlar."***

170 el-İsrâ, 17/90-91.
171 el-İsrâ, 17/93.

Kendileri için Rab'lerinden başka bir koruyucu ve bir aracı bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur'ân) uyar. Bu âyet-i kerîme hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu âyet, "De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem"[172] meâlindeki âyetin bağlantısıdır. Allah, kâfirlerin Resûlullah'tan (s.a.) talep ettikleri mûcizelerden ümitlerini kesti, sonra Hz. Peygamber'e **O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyanları** uyarmasını emretti, onlar da müminlerdir. Yani müminler başlarına gelen şeyleri giderecek **bir koruyucu bulunmaksızın Rab'lerinin huzurunda toplanacaklarını** bilirler, kendilerine verilmeyen şeyleri isteyecek **bir aracı bulunmadığını** da bilirler. Uyarma emrinin müminlere tahsis edilmesi, bu uyarmanın ancak onlara fayda verip başkalarına fayda vermemesi hikmetine bağlı olabilir. Bu açıklamada Hz. Peygamber'in (s.a.) başkalarını uyarmadığı anlamı yoktur. Bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin"[173]. Bu âyetten Hz. Peygamber (s.a.) zikre uymayanı ve Rahmân'dan korkmayanı uyarmadığı anlamı çıkmaz, o uyarılardan yalnızca müminlerin faydalanacaklarını haber verdiği mânası çıkar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "(Alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[174]. Cenâb-ı Hak burada uyarmanın inananlara fayda vereceğini, ama başkalarına fayda vermeyeceğini haber vermektedir. Hz. Peygamber (s.a.) her iki tarafı da uyarıyordu, kendisine tabi olanları da olmayanları da, sözlerinin fayda verdiği kişileri de vermediği kişileri de uyarıyordu. **Onlar için bir koruyucu yoktur.** Yani o insanlar için ne koruyucu vardır, ne de aracı! Çünkü onlar, "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[175] ve "sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[176] diyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların kendisinden **başka koruyucusu ve aracısı olmadığını** haber vermektedir.

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ
مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ
شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٢﴾

172 el-En'âm, 6/50.
173 Yâsîn, 36/11.
174 ez-Zâriyât, 51/55.
175 Yûnus, 10/18.
176 ez-Zümer, 39/3.

72 [§]***52. "Rab'lerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın."***

Rab'lerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) ashabından bazı kişiler, Hz. Peygamber'in (s.a.) meclisine katılmak için yarışırlar, onun yakınına otururlardı, sonra kabilenin eşrafı ve önderleri gelir, bu yerlerin dolu olduğunu görüp bir kenarda otururlardı. Biz geliyoruz ve bir köşede oturuyoruz öyle mi? diye söylenirlerdi. Sonra bunu Resûlullah'a (s.a.) söylediler: Bizler senin kavminin eşrafı ve önde gelenleriyiz, bize kendi yakınında bir yer ayırsan? Hz. Peygamber (s.a.) bu talebi yerine getirmeyi düşündü, ama Allah bu âyeti göndererek Peygamberini (s.a.) azarladı: **Rab'lerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!** buyurdu[177]. Tefsircilerin hemen tamamı bu görüştedirler. Ama bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.) düşmanlarına yakınlaşıp onları meclisinde yanında oturtması, dostlarını ise kendisinden uzak tutması ihtimal dâhilinde değildir. Böyle bir şeyi bütün insanlara Allah tarafından seçilmiş olan bir elçinin yapması veya böyle bir şeyi aklına getirmesi şöyle dursun, ahlâk yoksunu cahilin biri bile bunu yapmaz. Böyle bir şeyi kâfirler bile eleştirirler, derler ki: İnsanları tevhide, imâna ve kendisine tabi olmaya davet ediyor, insanlar daveti kabul edip bunu yaptıklarında da onları kovuyor ve meclisinden uzaklaştırıyor. Hayatıma yemin olsun ki böyle bir şeyi her akıl sahibi insan reddeder. Onlardan böyle bir talebin gelmiş olması, onların mecliste kendilerini yanında oturtup diğerlerini uzak tutmasını istemiş olmaları mümkündür. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.) bunu yapmayı dü-
73 şünmüş olması veya böyle bir şeyi aklına getirmesi ihtimali asla yoktur. [§]Bunun Cenâb-ı Hak tarafından verilen âdâbın ve öğretimin başlangıcı olması da mümkündür; elçisine ashabı ile sohbetin ve onlara karşı davranışının âdâbını öğretmektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Rızâsını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı

[177] Bu rivayeti Abd b. Humeyd, İbn Ebû Hâtim, ve Ebu'ş-Şeyh, er-Rabî b. Enes'ten tahric ettiler (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 274-275). Aynı anlamda pek çok rivayet vardır. Sâd'ın şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Bu âyet biz altı kişi hakkında, yani ben, İbn Mesûd, Suheyb, Ammâr, Mikdâd ve Bilâl hakkında gelmiştir. Kureyş, Resûlullah'a (s.a.); biz onlarla beraber olmaya razı değiliz, onları yanından kov! demişti. Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) kalbine Allah'ın girmesini istediği şey girmişti. Azîz ve Celîl olan Allah hemen "Rab'lerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!" meâlindeki âyeti indirdi (Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 46; İbn Mâce, "Zühd", 7).

göster"[178]. Allah Teâlâ, O insanların yararlandıkları dünyalıklara göz dikmekten kendisini ona yasakladı; "Sakın dünya hayatının çekiciliğine göz dikme!"[179] buyurdu. Müslümanların Allah katındaki değerlerinin büyüklüğünden kendisini haberdar ediyor. Ismet sıfatının yasaklama ve ikaz etmeye engel teşkil etmediğini daha önce söylemiştik[180], hatta ısmet, yasaklamayı ve engellemeyi daha çok gerektirir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e (s.a.), **Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur,** diye haber vermektedir, yani senin görevin ancak tebliğ etmektir, onların görevi ise kabul etmektir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[181].

Sabah akşam Rab'lerine yalvaranlar. Sanki bazı insanlar her sabah ve akşam Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda toplanıyorlar, onu dinliyorlar ve sonra dağılıyorlardı. Bunu örnek alarak her sabah ve akşam din âlimlerinin ve bilenlerinin huzurunda toplanmak insanların mutadı haline gelmiştir. Buradaki **sabah ve akşam** kelimelerinin bütün geceden ve bütün gündüzden kinâye olması da mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yemin olsun kuşluk vaktine, kararıp sakinleştiğinde geceye"[182] meâlindeki âyetlerdeki "duhâ" (الضحى) kelimesi ile özellikle kuşluk vaktini kastetmiş değildir, bütün gündüz vaktini kastetmiştir. Görmez misin ki, "Kararıp sakinleştiğinde geceye" meâlindeki âyette gece kelimesini kullanmıştır. Bu da, duhâ kelimesinin bütün gündüzden kinâye olduğuna işaret eder. Buna göre **sabah ve akşam** lafızlarının bütün gece ve gündüzden kinâye olması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bununla sanatkârlar ve ticaret erbabının kastedilmiş olması da mümkündür, zira onlar Resûlullah'ın (s.a.) yanına gitmeye ve kendisini dinlemeye bütün günlerini ayıramıyorlar, [§]ama **sabah ve akşam** onun huzurunda toplanıp kendisini din- 74
liyorlardı. Binaenaleyh Allah **sabah ve akşam** lafızlarını bundan dolayı veya sözünü ettiğimiz sebepten dolayı belirtmiştir. **Sabah ve akşam** kelimeleri ile sabah namazı ile yatsı namazı da kastedilmiş olabilir, Cenâb-ı Hak Peygamberine (s.a.), bu iki namazda bulunanları **kovma** diye buyurmaktadır, zira bu iki namaza ancak iman ehli gider, münafıklar ise bu iki namaza gitmezlerdi. Muhtemel olan anlam belirttiğimizdir.

---

178 el-Kehf, 18/28.

179 "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır" (Tâhâ, 20/131).

180 bk. en-Nisâ, 4/105.

181 en-Nûr, 24/54.

182 ed-Duhâ, 93/1-2.

Onları yanından uzaklaştırırsan zâlimlerden olursun. Zulüm kelimesinin küfür zulmü ve şirk zulmü gibi çeşitli anlamları vardır, sadece zulüm ise, birine hakkını vermemek veya haksız yere birinin hakkını üzerine geçirmek demektir. Bütün bunlar zulümdür. *En doğrusunu Allah bilir ya*, zulüm kelimesi ile burada hikmeti layık olduğu yere koymamak kastedilmiş gibidir. Çünkü daha önce belirtildiği gibi şayet bunların kovulması ve öbürlerinin yaklaştırılması söz konusu olsaydı, onlar hikmet için uygun kimseler değildiler. Burada hikmeti layık olmadığı yere koyanın zulümle nitelenmesi de muhtemeldir. Bir rivayette belirtildiğine göre, hikmeti layık olmadığı kişilere öğreten onlara zulmetmiş olur, onu layık olan kişilere öğretmeyen de bunlara zulmetmiş olur[183].

وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا اَهٰؤُلَٓاءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِالشَّاكِرٖينَ ﴿٥٣﴾

53. "Aramızda Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı? demeleri için onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik. Allah şükredenleri bilmez mi?"

Onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik. Burada geçen ve işte böyle anlamına gelen "kezâlike" (كذلك) sözcüğü ancak daha önce geçen bir iş hakkında kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu şöyle olmalıdır: Onlar; ya Muhammed! Biz milletin efendileri ve eşrafı olduğumuz halde kavminin şu köle kesiminin öne geçmesine ve bizim de onların arkasında kalmamıza
75 razı olur musun? diye söylediklerinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: [§] **Onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik.** Yani dünya işlerinde sizi onlara üstün kıldığım gibi, onları da din işlerinde size işte böyle üstün kıldım, onlar Resûlullah'a (s.a.) yakın oluyor ve meclisinde kendisine yakın duruyorlar. Dolayısıyla dünya işlerinde onlar sizin gerinizde oldukları gibi din işlerinde de siz onların arkasındasınız, biz işte böyle insanları birbirleriyle imtihan ederiz. Burada başka bir ihtimal daha vardır, o da şöyle denilmesidir:

183 Bu rivayetin kaynağını bulamadık. Lâkin merfû bir hadiste şöyle söylenmektedir: "İlim tahsili her müslüman için farzdır. İlmi layık olmayan kişilere veren, domuzlara kıymetli taş, inci ve altın takan gibidir" (İbn Mâce, "Mukaddime", 17). Bûsîrî bu hadisin isnadını zayıf bulmuştur (bk. Bûsîrî, *Mısbâhu'z-zücâce*, I, 30). İbn Asâkir, Amr b. Kays'tan şöyle bir rivayet tahric etmiştir: Meryem oğlu Îsâ dedi ki: Hikmeti ehline vermezsen cahillik etmiş olursun, onu ehil olmayana verecek olursan yine cahillik etmiş olursun; binâenaleyh tedavi eden doktor gibi ol! Doktor tedavi imkânı bulursa bakar, bulamazsa elini çeker (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 213).

Onların imtihana çekilmesi, herkesin şahsen bir şeyle imtihan edilmesi gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[184], başka bir âyette "Onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[185], bir başka âyette de "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız"[186] buyurmaktadır. İşte Allah sizi birbirinizle böyle imtihan etmektedir. İmtihanların en zoru, tâbi olunan ve kendisine boyun eğilmesi gerektiği düşüncesiyle kendinde üstünlük gören birine, halkına ve kendisinden düşük olan birine tabi olmakla emredilmesidir; böyle bir emir ona çok ağır gelir ve bunu yapmaktan kaçınır. Nitekim o insanlar dünya işlerinde kendilerinde bir üstünlük ve şahıslarını özel bir konumda gördükleri için din işlerinde de öyle olmaları gerektiğini düşünüyorlardı. İblis de kendisini Âdem'den daha üstün gördüğü için Âdem'e secde etmekle imtihan edilmişti; "Ben ondan daha üstünüm"[187] diyerek kendisinden daha düşük olan birine boyun eğmeyi âdil ve hikmete uygun bulmamıştı. Neticede olan oldu. O adamlar da, zayıf kişilere tabi olmayı âdil ve hikmete uygun bulmuyorlardı. Dünya işlerinde onlardan üstün olduklarına göre, din işlerinde de onların yine kendilerine muhtaç olduklarını zannediyorlardı; "Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!"[188] diyorlardı.

[§] **Aramızda Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı? demeleri için.** Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Bu cümle, daha önce geçen **Demeleri için onların bir kısmını diğerleriyle işte böyle imtihan ettik** meâldeki cümleye bağlıdır. Kâfir küfür sözünü, mümin de iman sözünü söyler. Cenâb-ı Hak sonra **bunlar mı?** diye yeni bir hitaba başlıyor, yani kâfirler böyle soruyorlar: **Aramızda Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?** Bazıları da şöyle söylediler: **Aramızda Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?** meâlindeki ilâhî kelâm, **demeleri için** anlamındaki ifadeden ayrı değildir, ona bağlıdır. **Demeleri için,** yani kâfirlerin **Aramızda Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?** demeleri için. 76

184 el-Enbiyâ, 21/35.
185 el-A'râf, 7/168.
186 el-Bakara, 2/155.
187 "(İblis), 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' dedi" (el-A'râf, 7/12).
188 el-Ahkāf, 46/11.

Sonra **Aramızda Allah’ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?** meâlindeki ilâhî kelâm, zekâ ve anlayış bakımından bir sorgulama anlamına gelebilir. Yani bunlar onun söylediğini anlıyor, biz anlamıyoruz öyle mi? İkinci bir ihtimal de şudur: **Aramızda Allah’ın kendilerine lütufta bulunduğu kimseler de bunlar mı?** Yani bizim tabilerimiz iken mecliste önde olmak ve sana yakın bulunmakla aramızda bizi kendilerine uymakla emrettiğin kişiler bunlar mı? O zaman Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Allah şükredenleri bilmez mi?** Yani bunlar Yüce Allah’ın nimetini bildiler ve nimetlerinin şükrünü O’na yönelttiler, siz ise nimet veren ve bahşedenin Allah olduğunu bildiğiniz halde verdiği nimetlerin şükrünü O’ndan başkasına yönelttiniz[189].

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ
عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ
مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾

54. “Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size! Rabb’iniz kendine, merhamet etmeyi yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”

Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size! Bu ilâhî beyan, önceki âyette geçen kovma meâlindeki ifadenin özellikle meclisten uzaklaştırma anlamını değil, hemen her konuyu kapsadığına işaret eder; güler yüzü, tatlı sözü ve her şeyi. Çünkü Cenâb-ı Hak, **De ki: Selâm size!** buyurmaktadır.

Rabb’iniz kendine, merhamet etmeyi yazdı. Bazıları şöyle dediler: **Rabb’iniz kendine, merhamet etmeyi yazdı** meâlindeki beyanla selâm vererek söze başlamayı kastetmektedir, bundan dolayı kendine **merhamet etmeyi yazmıştır.** Bazıları da şöyle söylediler: **Rabb’iniz kendine, merhamet etmeyi**
77 **yazdı** meâlindeki cümle, ilk hatalarında onları hemen sorguya çekme, [§]kendilerine belli bir zamana kadar süre ver ve tövbe ederek o hatadan kurtulma-

---

189 Burada şârih şu ilaveyi yaptı: “Yüce Allah, bazılarından şükür, bazılarından küfür geleceğini ezelde biliyordu, netice O’nun bilgisine uygun tezahür etti” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 251a).

larına fırsat tanı anlamındadır. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen şu söz de bu anlamdadır: Allah kuluna tövbe kapısını ölüm anına kadar açık tutar[190].

Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yaparsa… Buradaki ilk kelime "innehû" (إنه) diye elif esreli ve "ennehû" (أنه) diye elif üstünlü olarak da okunmuştur[191]. Kesre olarak okuyan, cümleyi mübteda olarak başlatmış olur. **Sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.** Yani **bilmeyerek bir kötülük yapan** herkes, **sonra** bundan **tövbe eder ve kendisini düzeltirse,** Allah onun yaptığı hatayı bağışlayacaktır. Âyeti üstünlü okuyanlar da daha önce geçen **Rabb'iniz kendine, merhamet etmeyi yazdı** meâlindeki âyete atfetmiş olurlar. Yani **Rabb'iniz kendine, merhamet etmeyi yazdı ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.** Sonra **Rabb'iniz kendine, merhamet etmeyi yazdı** meâlindeki âyetin, Allah yaratılanların birbirlerine merhamet etmelerini yazdı, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Fakat az önce söylediğimiz gibi **kendine rahmeti yazdı**, yani tövbe edene rahmet edeceğini ve onu bağışlayacağını kendine vacip kıldı anlamına da gelebilir.

Sizden kim bilmeyerek bir kötülük yaparsa… Bu cümlenin kâfirler hakkında olması mümkündür, kâfir tövbe ederse Allah onun küfür ve şirk halinde iken yaptıklarını bağışlar. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler"[192]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[193]. Âyet-i kerîmenin müminler hakkında gelmiş olması da mümkündür. Sonra, insan bir şeyi bilmeyerek yapmasa dahi[194] Cenâb-ı Hak **bilmeyerek** bir şey yaparsa buyurdu, çünkü her ne kadar onu bilmeyerek

190 Bu rivayetin kaynağını bulamadık. Ama İbn Ömer'in (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir rivayeti vardır: "Can boğaza dayanmadıkça Allah kulun tövbesini kabul eder." Tirmizî, bu hasen garib bir hadistir, der (İbn Mâce, "Zühd", 30; Tirmizî, "Da'avât", 98).

191 Yedi kırâat imamından İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî, kesreli olarak "innehû men amile minküm sûen bi-cehâletin fe-innehû ğafûrun rahîm" (إِنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) diye okumuşlardır. Âsım ve İbn Âmir ise her iki elifi de üstünlü olarak "ennehu…" (أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) diye okumuşlardır. Nâfi' de ilk elifi "ennehû…" (أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ) diye üstün, ikincisini "innehû…" (فَإِنَّهُ غَفُورٌ) diye kesre okumuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 258).

192 Âl-i İmrân, 3/135.

193 el-Enfâl, 8/38.

194 "Âyette bilmeyerek bir kötülük yaparsa denilmektedir, ama kâfir yapacağını bilerek ve kasten yapar, denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Evet, kâfir yaptığı şeyi ancak bilerek yapar, ama yine de o fiil cehâlet ürünüdür…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 251a).

78 yapmadı ise de yaptığı şey cehâlet ürünüdür. [§]Fiillerde unutmak ve hata etmek konusunda söylenen şey de böyledir; kâfir her ne kadar unutarak ve hata ederek yapmamış olsa da onun yaptığı iş unutan ve hata eden insanın fiilidir. Aksi halde gerçek anlamda unutmak ve hata etmek söz konusu olsaydı, sorguya çekilmezdi. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Yanıldığınız hususta size günah yoktur"[195] buyurmaktadır. Fakat söylediğimiz gibi yapılan şey her ne kadar unutan ve hata edenin işi olmasa da, yine unutma ve hata ürünü bir fiildir. Buna göre insan cahil olmasa bile yaptığı iş cehâlet ürünü bir şeydir, cehâletle yapılmasa da fiil bilgisizlik ürünüdür. Müminin işlemiş olduğu bütün kötülükler cehâlet ürünüdür; çünkü mümin onu ya şehevî arzularının baskısı ile yapmış, ya da Allah'ın affına, cömertliğine ve keremine güvenerek yapmıştır veyahut da sonunda tövbe ederim ve bir daha yapmamaya azmederim niyetiyle yapmıştır. Müminin yaptığı kötülükler, bu üç sınıftan birine girer. Ancak o kasıtlı olarak kötülük yapmaz.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلِتَسْتَبٖينَ سَبٖيلُ الْمُجْرِمٖينَ ﴿٥٥﴾

55. "Böylece suçluların yolu belli olsun diye âyetlerimizi iyice açıklıyoruz."

Buradaki "li-testebîne (لِتَسْتَبِينَ) fiili hem "ye" ile "li-yestebîne" (لِيَسْتَبِينَ) diye, hem "te" ile "li-testebîne" (لِتَسْتَبِينَ) diye kırâat edilmiştir. "Li-testebîne" (لِتَسْتَبِينَ) diye okuyanlar, hitabın Resûlullah'a (s.a.) yapıldığını düşünerek ondan sonraki "sebîl" (سبيل) kelimesini "sebîle" (سبيلَ) diye üstün okumuşlardır. Buna göre âyete **suçluların yolunu** bilesin diye anlam verilir. İlk kelimeyi "ye" ile "li-yestebîne" (لِيَسْتَبِينَ) diye okuyanlar, sonraki kelimeyi "sebîlu" (سبيلُ) diye merfû okurlar. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: **Âyetlerimizi iyice açıklıyoruz,** yani suçluların yolu ortaya çıksın diye **âyetlerimizi iyice açıklıyoruz**[196]. Bazıları da baştaki "vav" harfini düşürerek "li-yestebîne sebîlu'l-mucrimîn" (ليستبين سبيل المجرمين) diye okumuşlardır.

---

195 el-Ahzâb, 33/5.

196 Yedi kırâat imamından İbn Kesîr, Ebû Amr ve İbn Âmir ilkini "te" ile "li-testebîne" (لِتَسْتَبِينَ) diye ikincisini de "sebîlu" (سبيلُ) diye merfû olarak okumuşlardır. Hafs'ın Âsım'dan rivayeti de böyledir. Nâfi' ise ilkini "te" ile "li-testebîne" (لِتَسْتَبِينَ) diye ikincisini de "sebîle" (سبيلَ) diye mansup olarak okumuştur. Hamza ve Kisâî'nin kırâati ile Ebû Bekr'in Âsım'dan naklettiği kırâate göre de ilk kelime "ye" ile "li-yestebîne" (لِيَسْتَبِينَ) diye ikincisi de "sebîlu" (سبيلُ) diye merfû okunmuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 258).

Sonra **Âyetlerimizi iyice açıklıyoruz.** Bu beyan hakkında değişik yo-
rumlar vardır. [Birincisi], dinleyenler bunların Allah katından gelen âyetler
olduğunu, insanlar tarafından uydurulmadığını, **suçluların yolunu** hidâyete
erenlerin yolundan ayırmanın iftira olmadığını anlasınlar diye biz **âyetleri**
açıklıyoruz. [§]İkincisi, **Âyetlerimizi iyice açıklıyoruz,** yani insanların ihti- 79
yacı olan ve bilmeleri gereken âyetleri açıklıyoruz. Üçüncüsü, **âyetleri** farklı
olan şeylerin durumu hakkında, yani mücrimlerin (kâfir ve fâsıkların) yolu ile
hidâyete erenlerin yolunu açıklıyoruz.

Suçluların yolu belli olsun diye. Yukarıda da söylediğimiz gibi buradaki fiili te ile okuyanlara göre hitap Resûlullah'adır (s.a.), sebîl kelimesini de fethalı okuyarak âyet **suçluların yolunu** bilmen için **âyetleri** açıklıyoruz demek olur. Fiili "yâ" (ى) ile okuyanlara göre "sebîl" kelimesini de ötreli okuyarak, **suçluların yolu** suçlu olmayanların yolundan ayırdedilsin diye **âyetleri** açıklıyoruz anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُلْ لَٓا اَتَّبِعُ
اَهْوَٓاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ اِذًا وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُهْتَد۪ينَ ﴿٥٦﴾

56. "De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam; aksi halde yolumu şaşırırım, hidâyete erenlerden olamam."

De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şöyle olmalıdır: **Sizin Allah'tan başka taptığınız şeylere tapmak,** bana lütfedilen akıl ve idrak nimeti sayesinde **bana yasak edildi**.

De ki: Ben sizin arzularınıza uymam; aksi halde yolumu şaşırırım, hidâyete erenlerden olamam. Cenâb-ı Hak, insanların Allah'tan başka taptıkları şeylere, ancak nefislerinin arzusuna uyarak taptıklarını haber vermektedir. Halbuki tapınılan şeye, nefsin arzusu ile tapınılmaz, ancak bir delil ile, peygamberden işitmekle ve aklın güzel görmesiyle tapılır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, "De ki: Şüphesiz ben, Rabb'imden gelen apaçık bir delile dayanıyorum"[197], yani Rabb'imin deliline dayanıyorum buyurmaktadır. Yüce Allah tapılan şeye, ancak delile ve akla uyarak tapılması gerektiğini, onların ise sadece nefislerinin

197 el-En'âm, 6/57.

arzusuna uyarak taptıklarını haber vermektedir. Nefsin arzusuna dayananın dayanağını terk etmesi ve o anda nefsinin istemiş olduğu başka bir şeye dayanması mümkündür, bu durumda nefsi ilkini arzu etmez. Fakat delile, peygamberden işitmeye ve aklın güzel görmesine dayananın bunları terk edip başka şeye dayanması mümkün değildir.

80 [§]Burada onların akılsız davranmalarına bir dokundurma vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **De ki: Ben sizin arzularınıza uymam; aksi halde yolumu şaşırırım, hidâyete erenlerden olamam** buyurmaktadır. Yani şayet sizin arzularınıza uyarsam yolumu şaşırırım, siz de kendi arzunuza uyarak Allah'tan başkasına taparsanız yolunuzu şaşırmış ve **hidâyete erenlerden** olmamış olursunuz. Bu, onların akılsızca davranmalarına bir dokundurma ve Allah'tan gelen bir kınamadır.

قُلْ اِنّ۪ي عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَكَذَّبْتُمْ بِه۪ مَا عِنْد۪ي مَا تَسْتَعْجِلُونَ
بِه۪ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِل۪ينَ ﴿٥٧﴾

57. "De ki: Şüphesiz ben, Rabb'imden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz (azap) ***benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır ve Allah hakkı anlatır; O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır."***

De ki: Şüphesiz ben, Rabb'imden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Şöyle denilmiştir: **Ben Rabb'imden gelen** bir beyana ve delile **dayanıyorum**. Buna **Rabb'imden gelen** dine **dayanıyorum** mânası da verilmiştir.

Siz ise onu yalanladınız meâlindeki âyete, onun dinini yalanladınız diye anlam verilmiş, azabı yani sizi sakındırdığım azabı yalanladınız da denilmiştir. Bu cümle size vâdettiğim şeyleri **yalanladınız** anlamına da gelebilir.

Çabucak gelmesini istediğiniz (azap) benim yanımda değildir. Hz. Peygamber (s.a.) burada azabın kendi elinde olmadığını söylemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar"[198] meâlindeki âyette de, başka âyetlerde de buna işaret etmektedir. Buna göre **Çabucak gelmesini istediğiniz şey benim yanımda değildir**, meâlindeki cümlede azap benim elimde değildir denilmektedir. Bu âyet aynı zamanda "De ki: Ben size,

---

198 el-Hac, 22/47.

Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem"[199] meâlindeki âyetten maksadın, azap hazineleri olduğuna da işaret etmektedir. Yani o benim elimde değildir, ancak Allah'ın elindedir, O'nun yanındadır. **Hüküm ancak Allah'ındır** meâlindeki âyet de, Allah'tan başka hüküm verecek kimse yoktur demektir.

Allah hakkı anlatır; O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır. Bu ilâhî kelâmın kırâatinde ve tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları âyeti "dâd" (ض) harfi ile, bazıları da "sâd" (ص) harfi ile okumuştur[200]. "Sâd" harfi ile "yekussu" (يَقُصُّ) diye okuyanlara göre âyet, **hakkı** beyan ediyor anlamına gelir, çünkü "kasas"
(القصص) kelimesi beyan etmek demektir. [§]Âyetin sonunda Cenâb-ı Hak, **O,** 81
doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır buyurmakta, yani beyan edenlerin en hayırlısı olduğunu söylemektedir. Âyeti "dâd" (ض) harfi ile "yakdî" (يَقْضِى) diye okuyanlara göre ise, hüküm veriyor anlamına gelir. Sonra bunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları buna hak ile hüküm veriyor anlamı vermiştir. Nitekim İbn Mesûd'un (r.a.) âyeti "yakdî bilhak" (يَقْضِى بِالْحَقّ) diye okuduğu da rivayet edilmiştir[201]. Burada gizli bir kelimenin varlığından da söz edilmiştir. Yani Allah karar veriyor ve hükmediyor, O'nun verdiği hüküm **haktır ve** O **doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır.** Buradaki "fasl" (الفصل) kelimesi ile "kadâ" (القضاء) kelimesi aynı anlama gelir, zira hüküm vermekle mesele çözülmekte ve araları ayrılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

قُلْ لَوْ اَنَّ عِنْدٖى مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهٖ لَقُضِىَ الْاَمْرُ بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظَّالِمٖينَ ﴿٥٨﴾

58. "De ki: Acele istediğiniz şey *(azap)* ***benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti. Allah zâlimleri daha iyi bilir."***

De ki: Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti. İbn Abbâs'ın (r.a.) buradaki **Acele istediğiniz şey** meâlindeki ifade ile azabın kastedildiğini söylediği rivayet edilmiştir. **Elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti.** Yani kesin olarak sizi helâk et-

199 el-En‘âm, 6/50.

200 Yedi kırâat imamından İbn Kesîr, Nâfi‘ ve Âsım âyeti sat harfi ile (يَقُصُّ) diye okumuşlar, Ebû Amr, Hamza, İbn Âmir ve Kisâî dâd harfi ile (يَقْضِى) diye okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb‘a*, 259).

201 Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, VII, 211; İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, 61.

miştim. **Elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti,** meâlindeki âyete, aramızda derhal hüküm vermesini isterdim anlamı da verilmiştir. Bu durumda âyet, Allah'ın rahmetini ve yumuşak yaklaşımını haber vermektedir. Yani eğer benim elimde olsaydı, size hemen azabı gönderirdim, ama Allah bunu onlardan ertelemek suretiyle lütfetmekte, merhamet buyurmaktadır.

Bu âyet Mûtezile'nin, Allah kulları için dinde en uygun (aslah) olandan başkasını yapmaz şeklindeki iddialarını geçersiz kılmaktadır. Çünkü Allah, **De ki: Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti,** diye buyurmaktadır. Azabın ve helâkin ertelenmesi onlar için daha hayırlı ve daha uygun değildir, sonra yine onları helâk edecek ve bu başkaları için bir öğüt, ama onlar için ceza olacaktı. Sonra Cenâb-ı Hak, kendileri için daha kötü olmasına rağmen onlardan azabı ertelemiştir. Bu durum göstermektedir ki Allah bazan kul için dinde daha uygun olmayan şeyi de yapar[202].

Allah zâlimleri daha iyi bilir. Yani Allah zâlimleri, onların zulmeden kişiler olduklarını bizden daha iyi bilir

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَٓا اِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ
وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ اِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِى ظُلُمَاتِ الْاَرْضِ وَلَا
رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

202 "Bu âyet Mûtezile'nin, Allah kulları için dinde en uygun (aslah) olandan başkasını yapmaz şeklindeki iddialarını geçersiz kılmaktadır. Çünkü Allah, **De ki: Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti,** diye buyurmaktadır. Burada Allah hem Hz. Peygamber'e (s.a.) ve hem de insanlara haber vermektedir ki, şayet azap Peygamber'in (s.a.) elinde olsaydı, onu derhal ve hemen gönderir, asla ertelemezdi, fakat Cenâb-ı Hak onu ertelemektedir. Şayet azabın ertelenmesi onlar için faydalı olsaydı ve kulun faydasına uygun olanı yapmak Allah için hikmetin gereği olan bir şart olsaydı, Hz. Peygamber'in (s.a.); eğer iş benim elimde olsaydı size azabı hemen gönderir ve sizleri azaba uğratırdım, demesi mümkün olmazdı, Oysa hikmetle nitelenmemesi halide Allah'ın sefehle, yani hikmetsizlik ve eksiklikle nitelenmesi kaçınılmazdır. İşte bu hal göstermektedir ki en uygun (aslah) olanı yapmak Cenâb-ı Hak için vacip değildir; kul için ister hayır olsun ister şer olsun, O dilediğini yapar. Azabı ertelemenin onlar için daha kötü olduğunu Yüce Allah 'Onlara verdiğimiz fırsat, ancak günahlarını arttırmaya yarıyor' (Âl-i İmrân, 3/178) meâlindeki âyette açıklamaktadır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 251b; Medîne nüshası, vr. 280a).

[§]*59. "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."* 82

[Gaybı Bilmek]

Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ilâhî kelâmın "De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem"[203] meâlindeki âyet ile "Çabucak gelmesini istediğiniz (azap) benim yanımda değildir"[204] meâlindeki âyetin bağlantısı (sıla) olması muhtemeldir. Onlar Resûlullah'tan başlarına azap getirmesini ve vâdetmiş olduğu cömertliği, mertebeyi, rızıklarının çoğalmasını ve daha başka taleplerde bulunuyorlardı. Peygamber ise onları azap etmekle tehdit ediyor ve Allah'ın kendilerini helâk etmesiyle korkutuyordu, bunun üzerine onlar da bu azabın çabucak gelmesini ve vâdettiği şeyi hemen getirmesini istiyorlardı. İşte o zaman **Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır,** benim elimde değildir, dedi. Bunu da A**llah'tan başka** kimse bilemez. Buradaki "mefâtih" (مَفَاتِح) kelimesi, "miftâh" (المِفْتَاح) kelimesinden değil "meftah" (الْمَفْتَح) kelimesinden gelmektedir. "Meftah" (الْمَفْتَح) lafzı da yardım ve destek ifadesi için kullanılır. Allah ona şu beldeyi açtı denilir, yani ona yardım etti ve onu galip getirdi. Hatırlatmak ve bildirmek için de kullanılır, meselâ falancı falana şu kapıyı açtı denilir, yani ona bunun ilmini öğretti[205].

Gaybın anahtarlarını O'ndan başkası bilmez. Yani gayb ancak O'nun katından elde edilir ve O'nda olur. Başkasına yardım eden biri, ancak O'nun sayesinde yardım etmiş olur. Birine bir ilim öğreten de ancak O'nun sayesinde öğretmiştir. Başkasına bol rızık veren biri de ancak Allah sayesinde bol vermektedir. Bütün bunlar âyetin tefsirine uygun gözükmektedir.

O, karada ve denizde ne varsa bilir. Bu ilâhî kelâmın farklı anlamlara ihtimali vardır. **Karadaki ve denizdeki şey** ifadesi ile karada ve denizlerde bulunan hayvanları ve orada yaşayan canlıları, onların sürüsünü ve sayısını, küçüğünü ve büyüğünü bilir ve hiçbir şey O'na gizli değildir anlamı kastedilmiş

---

[203] el-En'âm, 6/50.

[204] el-En'âm, 6/57.

[205] İbn Manzûr şöyle der: "Meftah" ve "miftah" (الْمَفْتح والْمِفْتَح) kelimeleri su kanalı demektir. Yarılıp açılan her şey için kullanılır… "Feth" (الفَتح) ise yardım demektir… "Meftah" (الْمَفْتَح) da hazine demektir. Ezherî, her çeşit eşyayı içine alan şeye meftah denilir, der… Leys de şöyle dedi: Kapalı şeyleri açan aletin adı olan "miftâh" (الْمِفْتَاح) kelimesinin çoğulu "mefâtîh" (مَفَاتِيح) gelir. Hazine anlamına gelen "meftah" (الْمَفْتَح) kelimesinin çoğulu ise "mefâtih" (مَفَاتح) gelir" (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "feteha").

olabilir. İkinci olarak, **O, karada ve denizde ne varsa bilir** meâlindeki beyan,
83 [§]karada ve denizde olan bütün varlıkların rızkını bilir, onların ihtiyaçlarını da bilir ve onları, hepsinin ihtiyacı olan rızıklara doğru yönlendirir, anlamına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, her bir yaratığın rızkını üstlendiğini, tıpkı karadaki ve denizdeki canlıları talep ve tekellüf olmadan ve kalpleri daralmadan kendi rızıklarına yönlendirdiği gibi, hiçbir zorluk ve talep olmadan insanları da kendi rızıklarına doğru yönlendirdiğini bilsinler diye haber vermektedir. Allah onların rızkını üstlendiği gibi sizin rızkınızı da üstlenmişken ve bu konuda diğer canlıların kalpleri daralmadığı halde neden sizin kalpleriniz daralıyor? Üçüncü olarak, **O, karada ve denizde ne varsa bilir,** yani farklı bölgelerin birbirine karışmasını ve birbirine girmesini bilir anlamına da gelebilir. Bu âyet tehdit ifade etmektedir, yani Allah bütün bunları bildiğine göre sizin yaptıklarınızı ve niyetlerinizi de bilir demektir.

Şayet, "Burada belirtilen hususların hepsi zâhirde bir iddiadan ibarettir, bunların böyle olduğunun delili nedir?" diye bir soru sorulursa buna şu cevap verilir: Her şeyde idare ve tedbirin düzenlenmiş olması ve bunun tezahürleri, onun tek bir idarenin yönetiminde olduğuna işaret eder. Her şeyde görülen yönetimin tezahürleri ve onun tek bir yöntemle düzenlenmiş olduğu, son derece açıktır ve bellidir. Bu durum, belirtilen durumun varlığına ve doğruluğuna işaret eder.

Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır. Buradaki "kitap" (كتاب) lafzı ile ilâhî takdir ve hükmün kastedilmiş olması muhtemeldir. Yani her şey, benim takdirime ve hükmüme dayanmaktadır. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demişlerdir: **Apaçık bir kitapta** meâlindeki ifade, hepsi O'nun katında mahfûzdur anlamına gelir. Bir insan başka birine, senin bütün yaptıkların bende yazılmıştır dediğinde, bununla onları muhafaza et-
84 tiğini kasteder, [§]yani onlar bende mahfûzdur, demek ister. Bu, söylenmesi doğru olan bir ifade tarzıdır. Bazıları da buradaki kitap lafzı ile levh-i mahfûz kastedilmiştir derler, yani orada her şey apaçıktır. Hasan-ı Basrî (r.h.) şöyle demiştir: Allah, her Kadir gecesi bir kitap çıkarır ve onu olduğu gibi korumaları için meleklere verir; orada o sene yapılacak olan her şey yazılıdır[206]. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

206 Rabîa b. Gülsüm'den şöyle rivayet edilmiştir: Benim de dinlediğim bir sırada bir adam Hasan-ı Basrî'ye; Kadir gecesi her Ramazan ayında mıdır? diye sordu. O da şu cevabı verdi: Kendisinden başka ilâh olmayan Allah adına yemin ederim ki evet, Kadir gecesi her Ramazan ayının içinde bulunmaktadır. O öyle bir gecedir ki hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler o gece ayrılır, Allah herkesin ecelini, yaratılmasını ve rızkını o gece hükme bağlar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXV, 108; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 400).

وَهُوَ الَّذٖى يَتَوَفّٰيكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ
فٖيهِ لِيُقْضٰٓى اَجَلٌ مُسَمًّى ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) ***sabah sizi dirilten O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir."***

[Duyu Organlarının Ruhu]

Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen meâlindeki âyet hakkında bazı kelâmcılar şöyle demişlerdir: Duyu organlarından her birinin bir ruhu vardır, bu ruh uyku halinde alınır, sonra geri verilir. Bu ruh hayat ruhundan başka bir şeydir, zira hayat ruhu bir kez alındı mı tekrar geri verilmez. İnsan sağır olur, ama gözleri görür, dili vardır konuşur, kör olur ama kulağı işitir, dilsiz olur ama duyar ve görür. Binaenaleyh insanın bütün duyu organlarının hepsinin sınırlı ölçüde bir ruhu vardır, uyuduğunda bu ruh kendisinden alınır, sonra uykudan uyanınca geri verilir. Ama insanı yaşatan hayat ruhu kendisinden sadece eceli geldiğinde, yani ölüm halinde alınır. Filozoflar ise şöyle derler: Duyular, nesnelerin şekillerini kendi yaratılış ve tabiatı sayesinde algılanan organlardır.

Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen meâlindeki âyet, hükmün bir hal için zikredilmesinde veya nesnelerin bir hale tahsisinde,
başka bir halde onun sakıt olmadığına işaret etmektedir. [§]Zira Cenâb-ı Hak, 85
Gündüzün neler yaptığınızı bilir buyurmaktadır, bizim geceleyin neler yaptığımızı Allah'ın bilmemesi söz konusu değildir, bilakis O gece yaptıklarımızı da gündüz yaptıklarımızı da bilir. Keza Allah, **Geceleyin sizi öldüren O'dur** buyurmaktadır, buradan Allah'ın bizi gündüzleri öldürmeyeceği, geceleyin yaptıklarımızı bilmeyeceği neticesi çıkmaz. Allah burada yaptığımız şeyler için gündüzü, ölüm için de geceyi zikretmektedir, çünkü genellikle uyku hali geceleyin yaşanır, işler de gündüz yapılır. Nitekim Cenâb-ı Hak "(İşlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur"[207] buyurmaktadır. Bu ifade geceleyin görmenin mümkün olmadığı anlamına gelmez. Ama genellikle

---

[207] "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

gündüzleri her şey net olarak görüldüğü için Allah gündüz kelimesini zikretmiştir. İşte yukarıda söylediğimiz de bunun gibidir.

Sonra bu âyet, uyuyan birinin uyku sırasında teklife muhatap olmadığına işaret eder, zira Cenâb-ı Hak âyetteki tehdit ifadesini gündüz yapılanlar için kullanmış, geceyi buna dâhil etmemiştir.

Gündüzün de neler yaptığınızı bilir. Bazıları buna **gündüzün** ne günahlar işlediğinizi bilir diye anlam vermişlerdir. **Gündüzün** neler kazandığınızı **bilir** anlamını verenler de vardır.

Sonra (her) sabah sizi dirilten O'dur. Âyet-i kerîmede **Geceleyin sizi öldüren O'dur** meâlindeki cümleden sonra **Sonra (her) sabah sizi dirilten O'dur** buyurulması, öldükten sonra dirilmeye işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak uykuda duyu organlarının ruhlarını almakta, sonra ölümden hiçbir iz taşımadan onları tekrar geri vermektedir; böyle iken öldükten sonra, hiçbir canlılık emaresi olmadan dirilmeyi nasıl inkâr edersiniz? Yaratıklar darmadağın olduktan sonra Cenâb-ı Hak tekrar onların parçalarını toplar, O bunu yapmaya kādirdir. Nitekim Allah bir şeyi başka bir şeyle birleştirdiği ve bir şeyi başka bir şeyle terkip ettiği gibi insanı, dağınık toprakları çamur halinde birleştirerek yaratmış, binayı bir yerden kaldırıp başka bir yere dikmiştir. Âyet-i kerîme, bütün bunları toplayıp ayırmaya değil, onların hiçbir izi ve emaresi kalmayacak dereceye getirildikten sonra tekrar var edilmesine hayranlık duyulması gerektiğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sonra (her) sabah sizi dirilten O'dur, yani sizi uyandıran ve duyu organlarınızın ruhlarını size geri veren O'dur. **Belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye,** yani ölüm anına kadar belirlenen ömrünüz tamamlansın diye. **Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.** Bu cümle insanların zikrettiğimiz şeylerden sakınmaları için bir tehdit anlamına gelir.

[Allah'ın İlmi]

86 **[§]Gündüzün neler yaptığınızı bilir** meâlindeki ve "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir"[208] meâlindeki beyan, Allah yaratıkların bilemediği her şeyi bilir, hiçbir şey O'na gizli değildir anlamına gelir; çünkü O zâtıyla âlimdir, hiçbir şey O'na perde olamaz. O'nun bilgisi, başkasının yardımıyla ulaşılan ve varlıklara dair bilgilerle zâtı arasına örtüler ve perdeler çekilebilen bilgi gibi değildir. Her

---

[208] el-En'âm 6/59.

türlü noksanlıktan münezzeh olan Yüce Allah zâtıyla âlimdir, hiçbir şey O'nun bilgisi dışında değildir ve bir şeyi bilmesini perdeleyen hiçbir engel yoktur.

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةًۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ
اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿٦١﴾

61. "O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) ***onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler."***

[Allah Kulları Üzerinde Mutlak Kudret ve Tasarruf Sahibidir]

O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Tevhit ehlinin tevhit konusunda ihtiyaç duydukları her şey bu âyet-i kerîmede vardır. Cenâb-ı Hak yaratıkları üzerinde kudret ve tasarruf sahibi olduğunu, yaratıkların ise bu kudrete boyun eğmek konumunda olduklarını haber vermektedir; kudret sahibi olanın boyun eğmek konumunda olana herhangi bir noktada benzemesi veya boyun eğmek konumunda olanın kudret sahibi olana herhangi bir yönden benzemesi yahut boyun eğenin kudret sahibine herhangi bir mânada ortak olması çok uzak bir ihtimaldir. Çünkü böyle bir ihtimal söz konusu olsaydı, Allah'ın bütün yönlerden kudret sahibi olmaması, yaratıkların da bütün yönleriyle boyun eğer konumda olmaması gerekirdi. Cenâb-ı Hak bütün yaratıklar üzerinde kendi zâtıyla kudret ve tasarruf sahibi bulunduğu, hatta kudretinin izleri yaratıkların üzerinde zâhir olduğu ve saltanatının alâmetleri mahlukatın üzerinde yaygın olarak göründüğü anlaşılınca, bu O'nun benzerlerden ve zıtlardan çok yüce olduğuna delâlet eder. O, kendisini tavsif ettiği gibidir: "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[209].

O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Bu beyana iki anlam verilebilir: Birincisi **O, mutlak kudret ve tasarruf sahibidir** ve O **kullarının üstündedir.** İkincisi, bu iki unsur takdim-tehir edilebilir: O kullarının üstündedir, mutlak kudret ve tasarruf sahibidir. **Kullarının üstünde** ibaresi, onlara yardım etmesi, destek olması ve onları koruması anlamına gelebilir. Nitekim "Allah'ın eli onların elleri üzerindedir"[210] meâlindeki âyet, yardım etmek, destek olmak, yüce, üstün ve ulu olmak anlamına gelir, otoritesi ve rablığı her şeyi kapsamaktadır demektir.

---

209 eş-Şûrâ, 42/11.
210 el-Feth, 48/10.

[**Koruyucu Melekler**]

87 **[§]Size koruyucular gönderir.** Cenâb-ı Hak önce kulları üzerinde kudret ve tasarruf sahibi olduğunu haber vermekte, sonra da onlara koruyucular göndereceğini bildirmektedir. Koruyucular göndermeye kendisinin ihtiyacı olduğu için değil, insanların onlara ihtiyacı olduğunu anlamaları için kulları üzerinde kudret ve tasarruf sahibi olduğunu söylemektedir. Şayet buna O'nun ihtiyacı olsaydı, kudret ve tasarruf sahibi olamazdı, çünkü bir şeye ihtiyaç duyan herkes eksiktir, başka bir kudret sahibine boyun eğen konumundadır. Cenâb-ı Hak ise herhangi bir şeye ihtiyaç duymaktan ve yaratıkların başına gelen herhangi bir şeye dûçar olmaktan çok yücedir. Bilakis O, sadece yaratıkların ihtiyacı olduğu için koruyucuları göndermektedir; bunu da ya kendisi için hiç ihtiyaç olmadığı halde kulların amellerini korumaları ve yazmaları için koruyucuları imtihan amacıyla göndermiştir, her ne kadar "Onlar Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmezler ve kendilerine emredileni yerine getirirler"[211] meâlindeki âyette ve diğer âyetlerde onlara mükerrem olduklarını beyan etmiş ve kendilerini her ahvalde itâatle nitelemiş olmasına rağmen yine de bu yolla onları imtihan etmektedir, zira Allah kullarını dilediği çeşitli şekillerde imtihan eder. Veyahut Cenâb-ı Hakk'ın koruyucuları, insanların amellerini korumak ve yazmak göreviyle göndermesinin gayesi, insanların dikkatli olmalarını sağlamaktır. Bu, insanların itâatsizlik yapmalarını engellemekte daha mükemmel ve daha etkilidir, çünkü her ne kadar müslümanlar, Cenâb-ı Hakk'ın gaybı bildiğini ve hiçbir şeyin O'na gizli olmadığını, insanların yaptıkları ve yapacakları şeyleri nerede, ne zaman ve nasıl yapacaklarının Allah'a mâlum olduğunu biliyor ise de, yapıp ettikleri şeyleri tespit konusunda başında bir gözetleyici bulunduğunu bilen biri, yapacağı işlerde daha çok sakınır ve daha kontrollü davranır, başında böyle bir gözetleyici bulunmayan kişiye nispetle daha dikkatli olur.

Sonra buradaki koruyucular konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demişlerdir: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın "Sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar"[212] meâlindeki âyette ifade buyurduğu meleklerdir, onlar insanların bütün amellerini yazarlar ve onları muhafaza ederler. Başkaları ise şöyle demişlerdir: Onlar, yaratıkların canlarını koruyanlar, ruhlarını teslim edecekleri zamana kadar nöbet bekleyenlerdir, sonra ruhları kendilerinden alınır ve ölürler. Görmez misin ki âyet-i

211 et-Tahrîm, 66/6.
212 el-İnfitâr, 82/10-12.

kerîmenin devamında Cenâb-ı Hak, **Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler** buyurmaktadır. Bu cümle, buradaki koruyuculardan maksadın, insanların canlarını korumak ve ölüm vaktine kadar onların başında nöbet beklemekle görevli melekler olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Kulların Fiillerini Yaratan Allah'tır]

[§]Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun 88
canını alırlar cümlesi, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delâlet etmektedir, çünkü burada ölüm anının gelmesinden ve görevli meleklerin onun canını almasından söz etmektedir. Başka bir âyette de "Ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[213] buyurmaktadır. Görevli melekler insanın canını aldığında ölümü getiren O'dur; ölümü O getiriyor, görevli melekler de insanın canını alıyor. Sonra Allah, ölümü kendisinin yarattığını haber vermektedir, bu ifade insanların ölmelerini O'nun yarattığına işaret eder. Mûtezile'den bazıları bu âyeti çarpıtarak şöyle söyler: Melek insanın ruhunu çekip alır ve onları bir yerde toplar, sonra Allah onları helâk edip varlıklarına son verir. Eğer mesele onların dediği gibi olsaydı, insan asla meleklerin öldürmesiyle ölmemiş olurdu, çünkü onlar ruhları alıp bir yerde topluyorlar ve o topladıkları yerde hayat devam ediyor demektir, zira her canlının ruhu orada toplanmaktadır, böyle değilse bunun sadece bir hayalden ibaret olduğu anlamına gelir. Bu işin doğrusuna bizim yukarıda söylediğimiz işaret etmektedir, Allah'a hamd olsun ki bu son derece açıktır, her akıl sahibi düşünür ve inada saplanmazsa bunu anlar. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

[İnsanların Canını Kim Almaktadır?]

Elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Bu beyan hakkında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları, **Elçilerimiz** anlamındaki sözcüğü, her ne kadar genel bir ifade kullanılarak belirtilmişse de kastedilen sadece tek başına ölüm meleğidir, der; bundan maksat genel olarak melekler değil husûsî olarak ölüm meleğidir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak"[214] buyurmaktadır. Burada o işe bir meleğin görevlendirildiğini haber vermektedir. Başkaları ise şöyle derler: İnsanların canını ölüm meleğinin yardımcıları alırlar, onlar ruhu çıkış

[213] "Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter. Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur" (el-Mülk, 67/1-2).

[214] es-Secde, 32/11.

noktasına kadar çekerler, sonra ölüm meleği gelip onu alır ve adamı öldürür. Şöyle diyenler de vardır: Ölüm meleğinin yanında başka melekler de bulun-
89 maktadır, ruhları onlar alır, ölümü ise ölüm meleği gerçekleştirir, [§]ama bu-
nun nasıl olduğunu bilemeyiz. Kaldı ki bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Fakat olay belirttiğimiz gibidir.

Onlar vazifede kusur etmezler. Bu ilâhî kelâm, meleklerin bütün güçleriyle Rab'lerine itâat ettiklerini haber vermektedir. İçlerindeki merhamet duyguları, onları Allah'ın emrini geciktirmeye veya eksik yapmaya asla sevk etmez. Zira insanın ruhunu alan birini öyle bir merhamet duygusu kaplar ki, mümkün olsa hayatını onun için feda eder. Azîz ve Celîl olan Allah ise, emrolundukları şeyi yapmak konusunda onların, Allah'ın emrine çok büyük saygı duyup bütün güçleriyle bu emre itâat ettikleri için asla kusur etmediklerini ve verilen emri geciktirmediklerini haber vermektedir. Allah onları şöyle tavsif etmektedir: "Onlar acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmez ve kendilerine emredileni yerine getirirler"[215]. "O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[216]. "O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar"[217].

ثُمَّ رُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّۜ اَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿٦٢﴾

62. "Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur."

[İnsanların Gerçek Sahibi Allah'tır]

Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bütün varlıkların her hâlükârda Allah'a döndürüleceği ve onların dünyada ve âhirette gerçek sahiplerinin Allah olduğu mâlum ise de, Cenâb-ı Hak burada insanların kendisine döndürüleceklerini ve gerçek sahiplerinin de O olduğunu söylemektedir. Buna benzer başka âyetler de vardır: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[218]. "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette Allah'ındır!"[219] Dünyada

---

215 et-Tahrîm, 66/6.
216 el-Enbiyâ, 21/27.
217 el-Enbiyâ, 21/19.
218 İbrâhim, 14/21.
219 el-Mü'min, 40/16.

da âhirette de hükümranlık Allah'ındır. Bütün varlıklar her an Allah'ın huzurundadırlar. İnsanlar şüpheci oldukları için Allah onlardan bu şüpheleri kaldırmaktadır, huzuruna çıkmayı ve kendisine döndürülmeyi sadece Allah'a tahsis etmekte ve bunda asla şüphe bulunmadığını söylemektedir. Keza dünyada ve âhirette ve her zaman diliminde hükümranlığı da Allah'a tahsis etmektedir; ama dünyada bazı kişilerin hükümranlık konusunda O'nunla yarıştığını, o gün ise hiç kimsenin bu konuda kendisiyle yarışamayacağını söylemektedir: "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"[220] İşte **İnsanlarin gerçek sahipleri Allah'tır** meâlindeki ilâhî kelâm da böyledir, **[§]** Allah bütün anlarda zaman ve her türlü ahvalde insanların gerçek sahibidir, 90
fakat onların gerçek sahibi olduğu o anda ortaya çıkacaktır.

Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bu beyan, insanlar Allah'ın vâdettiği ve tehdit ettiği şeye döndürülürler anlamına da gelebilir.

Bilesiniz ki hüküm yalnız O'nundur. Bu beyan, ölümün ve hayatın, ruhları almanın ve insanları öldürmenin geciktirilmesi konusunda hüküm yalnız Allah'a aittir anlamına gelebilir. Cehennemde azap etmek, sevap ve ceza vermek konusunda hüküm yalnız O'na aittir anlamına da gelebilir, bunları kendisinden başka ortadan kaldırabilecek hiç kimse yoktur ve hüküm vermekte de hiç kimse O'na karşı gelemez.

[Allah Kulların Hesabını Çok Çabuk Görecektir]

O, hesap görenlerin en süratlisidir. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, cezayı çabuk verendir, çünkü O ancak azap etmek için hesaba çeker. Nitekim bir hadîs-i şerifte "Hesabı tartışılan kişi azaba uğratılır"[221] buyurulmuştur. **O, hesap görenlerin en süratlisidir.** Çünkü O, ezberden ve düşünerek hesap görmez ve hiçbir şey O'nu meşgul etmez. Halbuki başkaları ezberlerine başvurarak ve düşünerek hesap görürler, üstelik kendilerini meşgul eden şeyler de vardır. Bundan dolayı **O, hesap görenlerin en çabuğudur,** zira hiçbir şey O'nu meşgul etmez.

---

220 el-Mü'min, 40/16.

221 Hz. Âişe'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdular: "Kıyâmet günü hesaba çekilen azaba uğratılır." Ben dedim ki: Azîz ve Celîl olan Allah "Hesabı kolay bir şekilde görülecektir" (el-İnşikāk, 84/8) buyurmadı mı? Şu cevabı verdi: "O hesap değil, ancak arzdır. Binaenaleyh kıyâmet günü hesaba çekilen azaba uğratılır" (Buhârî, "Rikak", 49; Müslim, "Cennet", 79). Hz. Âişe'nin (r.a.) delil olarak ileri sürdüğü âyet-i kerîme, kitabı sağ taraftan verilen kişiler hakkındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir" (el-İnşikāk, 84/7-8).

قُلْ مَنْ يُنَجّ۪يكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا
وَخُفْيَةًۚ لَئِنْ اَنْجٰينَا مِنْ هٰذِه۪ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿٦٣﴾ قُلِ
اللّٰهُ يُنَجّ۪يكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

63. "De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?" O'na açık gizli yalvararak, 'Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız' diye dua edersiniz."

64. "De ki: Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız."

De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır? Bu ifade bir emir değil, delil getirmek anlamındadır. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak "De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da öncekilerin âkıbeti nice oldu bir bakın!"[222] diye buyurmaktadır. Bu beyan, yeryüzünde yürüyün anlamında bir emir değildir, ama sizden öncekilerin peygamberleri yalanlamaları yüzünden ne hale geldiklerini ve başlarına nelerin geldiğini onların izlerine ve kalıntıla-
91 rına bakarak ibret alın, anlamına gelir. [§]Buna göre Cenâb-ı Hak **Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?** buyurarak, o insanların taptıkları ilâhları hakkında delil getirmelerini istemektedir; sizi bu halden Allah'tan başka taptığınız, ilâh ve Rab olmak konusunda Allah'a ortak koştuğunuz tanrılarınız mı, yoksa sizleri yaratan Allah mı kurtaracak? Sonra Allah **De ki: Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır** buyurarak onları, bizi bu sıkıntılardan kurtaracak olan O'dur, demeye zorlamaktadır. Sizi ondan kurtaracak olan taptığınız ilâhlarınız değil de Allah olduğuna göre, her türlü sıkıntıdan ve zorluktan sizi kurtaracak olan da O'dur. **De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?** ilâhî kelâmı, **karanın ve denizin karanlıklarından sizi kurtaracak** hiç kimse yoktur anlamına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede "Daha zâlim kimdir?"[223] buyurmakta, bununla da daha zâlim kimse yoktur anlamını kastetmektedir. Sonra siz, kendinizin helâk olmasından korktuğunuz gibi ilâhlarınızdan da korkuyorsunuz, halbuki sizi ondan ve her türlü sıkıntıdan kurtaracak hiç kimse yoktur. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle de-

222 er-Rûm, 30/42.

223 "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zâlimi kimdir? Şüphe yok ki zâlimler kurtuluşa eremezler" (el-En'âm, 6/21).

miştir: Onlar dünyada kendilerini bütün bunlardan kurtaracak olanın, sahip oldukları her şeyi kendilerine verenin Allah olduğunu, getirilen delillerden biliyorlardı. Fakat âhirette Allah'ın kendilerini kurtaracağını ve helâk edeceğini anlamıyorlardı. Gerçek olan budur, onlar dünyada Allah'ı biliyorlar, ama âhiret hayatı için O'nu tanımıyorlardı.

[Karaların ve Denizlerin Karanlıkları]

Sonra **karanın ve denizin karanlıklarından** maksadın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demişlerdir: Âyetteki "zulumât" (الظلمات) kelimesi, hayatın seyrinde karada ve denizde karşılaşılan zorluklar ve sıkıntılar anlamına gelir. Bazıları da "zulumât" (الظلمات) karanlıklar demektir, der, çünkü denizlerin ve sahraların bölümleri ancak gökyüzünün yol gösteren alâmetleriyle kat edilir. Gökyüzü karanlık olunca onlar da şaşar kalırlar, nereye gideceklerini ve hangi yolu takip edeceklerini bilemezler. İşte o zaman **açık gizli yalvararak** Allah'a dua ederler. Hasan-ı Basrî de şöyle der: Bu âyette geçen "tadarrû" (التضرع) kelimesi, yüksek sesle yapılan dua anlamına gelir, "hufye" (الخُفْية) kelimesi de gizlice yapılan dua demektir, gizli olmak an-
lamına gelen "ıhfâ" (الإخفاء) mastarından gelmektedir. [§]İbn Mesûd'un (r.a.) 92
kırâati "ted'ûnehû tadarruan ve hîfeh" (تدعونه تضرعا وخِيفَةً) şeklindedir[224], buna göre fiil korku anlamına gelen "havf" (الخَوْف) kökünden gelmektedir. Kelbî de şöyle söyler: Allah'a sessiz, sâkin ve tazarru ile dua ederler.

Eğer bizi bundan kurtarırsan andolsun şükredenlerden olacağız. Ebû Bekir şöyle dedi: **Şükredenlerden olacağız** cümlesi, şükrü senden başkasına yönlendirmeyeceğiz anlamına gelir. Buradaki şükür kelimesi ile de tevhit kastedilmektedir. Yani **Eğer bizi bundan kurtarırsan andolsun ki** bundan sonra senin birliğini kabul eden muvahhidlerden **olacağız.** Onlar o sıkıntılı dönemde Allah'ın birliğini kabul ediyorlar, ama ondan kurtulduklarında ilâh olmakta başkalarını Allah'a ortak koşuyorlardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **De ki: Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız,** buyurmaktadır?

Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız. Yani taptığınız putların size hiçbir fayda veremediğini ve sizi Allah'a yaklaştırmadığını anladıktan sonra da yine şirke dönersiniz. Allah burada kendilerine hiçbir fayda veremediğini ve hiçbir zararı da defedemediklerini bildikleri putlara tapmak suretiyle onların akılsızca davrandıklarını hatırlatmaktadır.

---

224 Bu kırâat Âmeş'e nispet edilmektedir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkāmi'l-Kur'ân*, VII, 8).

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ
تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذٖيقَ بَعْضَكُمْ بَاْسَ بَعْضٍ
اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

65. "De ki: Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kādirdir. Bak, anlasınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!"

[Gökten ve Yerden Gelen Azap]

De ki: Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kādirdir. Bu âyetin kimler hakkında nâzil olduğu ihtilaflıdır. Bazıları Arap müşrikleri hakkında nâzil oldu demiştir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın sözüdür, çünkü bu âyet, şirk hakkında nâzil olan "De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem"[225], "De ki: Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör ederse…"[226] ve "O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler. Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler"[227] meâlindeki âyetlerin arkasından gelmiştir. Bu
93 âyetlerin hepsi şirk ehli hakkında nâzil olmuştur. [§] Yukarıdaki âyet de onlar hakkında gelmiştir, zira onların hemen arkasından zikredilmektedir. Ayrıca Ehl-i Kitap hakkındaki birkaç âyet müstesna En'âm sûresinin büyük bir bölümü şirk ehline karşı deliller getirmektedir. Mâide sûresinin büyük çoğunluğu ise Ehl-i Kitab'a deliller getirmekte, orada "De ki: Ey Ehl-i Kitap!…"[228] diye başlayan âyetler bulunmaktadır. Yukarıdaki âyetin müslümanlar hakkında geldiğini söyleyenler de vardır, bu Ubey b. Kâb'ın (r.a.) görüşüdür. Ona göre burada dört şey zikredilmektedir ki, bunların iki tanesi Resûlullah'ın (s.a.) vefatından sonra gerçekleşmiştir; biri muhalif gruplara ayırmak, diğeri de onlara güçlerinin acısını tattırmaktır. Muhalif gruplara ayırmaktan maksat, farklı arzu ve isteklerdir. **Birbirinize güçlerinizin acısını tattırmak** meâlindeki beyanla da

225 el-En'âm, 6/50.
226 el-En'âm, 6/46.
227 el-En'âm, 6/61-62.
228 el-Mâide, 5/59, 68, 77.

silâh kuşanmaları ve birbirlerini öldürmeleri kastedilmiştir. Bu iki şey, müslümanlar arasında gerçekleşmiştir. Diğer ikisi de mutlaka gerçekleşecektir[229]. Bazıları da şöyle demişlerdir: İkisi Ehl-i Kitap'tan müşrik olanlar hakkında, diğer ikisi de müslümanlar hakkındadır. Bu da Hasan-ı Basrî'nin sözüdür, o şöyle demiştir: Müslümanlar arasında çeşitli hevâ ve hevesler ile adam öldürme ve fitne olayları ortaya çıkmıştır. Ehl-i Kitap'tan müşrik olanlar hakkındaki iki şey ise yere batmak ve gökten taş yağmasıdır[230].

Sonra **Size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermek ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmak** ilâhî kelâmındaki azap ile neyin kastedildiği konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. İbn Abbâs'ın (r.a.) **Üstünüzden azap göndermek** meâlindeki beyanla yöneticileriniz tarafından azaba uğratılmak, **Ayaklarınızın altından azap göndermek** anlamındaki cümle ile de sefilleriniz ve alçaklarınız yoluyla azap edilmek kastedilmektedir, dediği rivayet edilmiştir; zira fitne ve benzeri şeylerin ateşi, ancak zâlim yöneticiler ve onların tabileri tarafından tutuşturulur. **Sizi muhalif gruplara ayırmak** meâlindeki ifadeyle çeşitli heva ve hevesler, **Birbirinize güçlerinizin acısını tattırmak** meâlindeki beyanla da öldürmek ve şiddet kullanmak suretiyle birbirlerine musallat olmaları kastedilmiştir[231].

Bu âyetin müşrikler hakkında geldiğini söyleyenler de şöyle derler: Müşrik grupları arasında bunların hepsi de gerçekleşmiştir. Üstlerinden gelen azap, Lût kavmine yapıldığı gibi gökten taş yağdıran kasırgadır. Ayaklarının altından gelen azap, Kârun ve yandaşlarına yapıldığı gibi yere batırmaktır. **[§]** **94**
Gruplara ayırmak, fırkalara ve çeşitli fraksiyonlara bölünmektir; yahudiler ve hıristiyanlar çeşitli gruplara ayrılmışlardı, yahudiler kendi içlerinde, hıristiyanlar da kendi içlerinde çeşitli mezheplere ayrıldılar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onların arasına kıyâmete kadar sürecek düşmanlık ve kin saldık"[232]. "Aralarına kıyâmet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk"[233]. **Birbirinize güçlerinizin acısını tattıracak** meâlindeki

---

229 Diğer ikisi "hasf" (الخَسْفُ) yani yere batmak ve "mesh" (المَسْخُ) yani suretlerin değişmesi olduğu söylenmiştir. Recm (taş yağması) olduğu da ifade edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 222; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 284).

230 "Size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermek" meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî'nin, bu müşrikler hakkındadır, "sizi muhalif gruplara ayırmak ve birbirinize güçlerinizin acısını tattırmak" cümlesi de müslümanlar hakkındadır dediği rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 225; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 290).

231 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 220, 221, 222; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 283.

232 el-Mâide, 5/64.

233 el-Mâide, 5/14.

cümleden maksat savaş ve muharebedir. Hasan-ı Basrî'nin, müslümanlar arasında çeşitli hevâ ve hevesler ile savaş ve kıtal olayları ortaya çıkmıştır, yere batmak ve gökten taş yağması olayı ise görülmemiştir, bunlar müşriklerde görülmüştür, dediğini daha önce kaydetmiştik.

Üstünüzden azap göndermek. Bu beyanın, gökten üzerinize azap yağdırabilir anlamına gelmesi de muhtemeldir, çünkü onlar göğü Allah'ın yükselttiğini kabul ediyorlardı[234], yükseltmeye kādir olanın oradan bazı şeyler göndermeye de kudreti var demektir. **Yahut ayaklarınızın altından azap göndermek** meâlindeki beyanla yerin göçmesi ve insanları yutması kastedilmiş olabilir, zira insanlar yeryüzünü Allah'ın yaydığını kabul ediyorlardı[235], bir şeyi yaymaya kādir olan onu göçürmeye ve üstündekileri içine geçirmeye de kādirdir.

Bak, âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz! Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: İyi düşünen herkes anlasın diye biz âyetlerimizi tekrar tekrar getiriyoruz. Yahut şöyle deriz: Herkes doğru ve gerçek olduğunu ve Allah'tan geldiğini anlasın diye **âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!** Buradaki **Anlasınlar diye** meâlindeki beyana çeşitli anlamlar verilebilir: [Birincisi], iyi anlamaları için bunları açıkladı anlamına gelebilir, bu takdirde hitap özellikle müminleredir. İkincisi, **Anlasınlar diye,** yani onları anlamaya mecbur etmek için, Allah'ın herkesi anlamaya
95 zorlamak için. [§]Fakat yine de anlamayanlar, küçümseme nazarıyla baktıkları için anlamamaktadır. Üçüncüsü, **Âyetlerimizi açıklıyoruz,** yani onları peygambere açıklıyoruz ki, o da insanlara bunları anlamaları ümidiyle tebliğ etsin! Yani insanlar düşünürlerse anlamaları için… Cenâb-ı Hak âyette belki ve umulur ki anlamına gelen "lealle" (لعلّ) kelimesini kullanmaktadır, çünkü insanlardan bir kısmı anlamakta, ama bir kısmı anlamamaktadır.

[Mûtezile ve İnsanların Fiilleri]

Sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kādirdir ilâhî beyanı, Mûtezile'nin iddiasını nakzetmektedir. Biz biliyoruz ki, adam öldürmek, savaşmak ve muhtelif heva ve heveslerin peşinden gitmek, yaratıklar tarafından işlenen gerçek fiillerdir, fakat Cenâb-ı Hak bunu kendi zâtına nispet etmektedir; bu, insanların fiillerini Allah'ın yarattığına işaret eder. Gerçek, Mûtezile'nin, Allah bunu yapamaz diye iddia ettiği gibi değildir. Keza onları çeşitli gruplara ayırmayı da Allah'ın âyette kendi zâtına nispet etmesi de onların iddialarını reddetmektedir. Çünkü onlar, insanlar farklı grup-

234 Muhtemelen müellif burada "Onlara 'gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, 'Allah' diyeceklerdir" (Lukman, 31/25) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

235 Muhtemelen müellif yine aynı âyete işaret etmektedir.

lara ayrılırlar diyorlar, fakat Cenâb-ı Hak onları muhtelif gruplara kendisinin ayırdığını haber vermektedir. Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını açık bir şekilde nakzetmektedir. Çünkü Allah, kendi güçlerinin acısını onlara tattıracağını haber vermektedir, fakat onlar bunu Allah tattıramaz, âlemlerin Rabb'inden bağımsız olarak bunu öldüren, döven veya azap eden kişi tattırmaktadır, diyorlar. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın"[236]. Halbuki Mûtezile, onları Allah cezalandırmıyor, yaratıklar cezalandırıyor diyorlar. Cenâb-ı Hak "Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir"[237] buyurmakta, fakat onlar Allah, bizi müminlerin eliyle cezalandıramaz, demektedirler. Bu ise, âyetin görünen anlamını reddetmek ve onu terk edip uzaklaşmak demektir.

وَكَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكٖيلٍ ﴿٦٦﴾

66. "O** (Kur'ân) **hak olduğu halde kavmin onu asılsız saydı. De ki: Ben size kefil değilim."

Kavmin onu asılsız saydı. Burada muhtemelen Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. Yukarıda zikredilen âyetlerin kastedilmesi de, iman ve tevhidin kastedilmiş olması da muhtemeldir.

[§]Kavmin onu asılsız saydı. Bu beyan ile vâd ve vaîdin kastedilmiş ol- 96
ması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir*.

O haktır, yani **kavminin asılsız saydığı** o şey haktır. Senin onlara getirdiğin ve verdiğin haberleri kabul etmeleri daha doğru idi, çünkü sen onların arasında yetişmiştin, sen asla yalancılıkla sorgulanmamıştın, bunları öğrenmek için senin herhangi birine gidip geldiğini de onlar görmediler; bu itibarla senin onlara getirdiğin ve verdiğin haberleri kabul etmeleri daha uygun idi. *En doğrusunu Allah bilir*.

De ki: Ben size kefil değilim. Bütün tefsirciler şöyle derler: Âyetteki "vekîl" (الوكيل) kelimesi koruyan anlamına gelir, vekîl işi yürüten ve yapan demektir. Buna göre âyet, isteyin veya istemeyin sizi imâna ve tevhide zorlamak için başınıza nöbetçi dikilmedim, sizin yaptığınız şeylerin çobanı da değilim. Cenâb-ı Hakk'ın "Peygamberin görevi tebliğ etmekten ibarettir"[238] buyurduğu gibi, bana düşen sadece tebliğ etmektir.

---

236 et-Tevbe, 9/14.

237 et-Tevbe, 9/52.

238 el-Mâide, 5/99.

لِكُلِّ نَبَاٍ مُسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında siz de gerçeği bileceksiniz."

Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Bazıları buna, her işin bir hakikati vardır, anlamını vermişlerdir. Her haberin varacağı bir son süre vardır da denilmiştir. Bu âyetin "Ben size kefil değilim"[239] meâlindeki âyetin bağlantısı (sıla) olması da muhtemeldir. **Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır.** Yani "Ben size kefil değilim", sizin mallarınızı ganimet olarak ele geçirmem ve çoluk çocuğunuzu da esir almamla ilgili **Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır.** Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sen onlara egemen bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse…"[240]

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذ۪ينَ يَخُوضُونَ ف۪ٓى اٰيَاتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى
يَخُوضُوا ف۪ى حَد۪يثٍ غَيْرِه۪ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ
بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٦٨﴾

68. "Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma!"

[Kur'ân'la Alay Edenle Oturup Konuşmak]

97 **[§] Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanlar** cümlesi ile âyetleri inkâr eden ve alay edenler kastedilmiş gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak Nisâ sûresinde: "O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman…"[241] buyurmaktadır. Bu durumda âyetler hakkında ileri-geri konuşmaktan maksat, onları inkâr edip alaya almaktır. Cenâb-ı Hakk'ın **Onlardan uzak dur** buyurması, onlarla oturma anlamına gelir. Nitekim aynı âyette, "Onlar başka bir söze geçme-

---

239 el-En'âm, 6/66.
240 el-Ğâşiye, 88/22-23.
241 en-Nisâ, 4/140.

dikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz"[242] buyurmaktadır.

Onlardan uzak dur cümlesinin, "onlarla beraber oturmayın" meâlindeki âyette kaydettiğimiz gibi, onlarla beraber oturmayı yasaklıyor anlamına gelebilir. Onlardan yüz çevirmek, yani hoş görmek, kötülükleriyle cezalandırmamak anlamına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Onları bırak ve 'Sizinle kavgam yok' de!"[243] ve "Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle!"[244] buyurmaktadır. Âyet-i kerîmede tebliğ emri bulunmaktadır, onlarla beraber oturmak yasaklanmakta ve tebliğ emredilmektedir.

Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma! *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet, şeytan eğer onlarla oturmamak gerektiğini sana unutturacak olursa, hatırladıktan sonra artık onlarla oturma, demektir. Buradaki 'şeytanın unutturmasından sonra' ifadesi, şeytanın sana ulaşma yolunu bulduğu o mekânda artık oturma anlamına gelir.

وَمَا عَلَى الَّذ۪ينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Takvâ sahiplerine, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Fakat, belki korunurlar diye hatırlatmak gerekir."

Takvâ sahiplerine, onların hesabından bir sorumluluk yoktur. Bu ilâhî kelâmın, onlarla beraber oturmaya ruhsat verdiği söylenmiştir. Bu aynen aşağıdaki âyetlere benzemektedir, Cenâb-ı Hak; "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[245] buyurmuş, sonra bu hüküm "O size kitapta şunu indirmiştir: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın"[246] meâlindeki âyetle neshedilmiş-
tir. Onlarla beraber oturmanın yasaklanması, [§]şahsen birlikte oturmak için 98
değil, az önce söylediğimiz gibi Allah'ın âyetleri hakkında ileri-geri konuşmaya, âyetlerle alay etmeye ve onları inkâr etmeye başlamaları, kendi varlığının

---

242 en-Nisâ, 4/140.
243 ez-Zuhruf, 43/89.
244 en-Nisâ, 4/63.
245 el-En'âm, 6/52.
246 en-Nisâ, 4/140.

onları böyle konuşmaya sevk etmiş olması halinde uygulanacak bir hükümdür, yoksa onlarla sadece oturmak bu yasak kapsamına girmez[247]. Cenâb-ı Hakk'ın onlara hakaret etmeyi bize yasaklaması[248] da bunun gibidir; bu yasak bizim onlara hakaret etmemizin hiçbir şekilde caiz olmadığı anlamına gelmez, ama bizim onlara hakaret etmemizin onları da Allah'a hakaret etmeye sevk edeceği için böyle bir yasak getirilmiştir.

Fakat, belki korunurlar diye hatırlatmak gerekir. Onlarla oturmanın yasaklanması, çeşitli anlamlara hamledilebilir. Birincisi, müslümanlar onlarla oturmaları yasaklanmıştı, çünkü onlar münafık idiler, birlikte oturdukları takdirde Allah'ın âyetleriyle alay edecekler ve onları inkâr edeceklerdi, işte münafıkları bundan sakındırmak için müslümanların onlarla oturmaları yasaklanmıştır.

İkincisi, onların müslümanlardan utanarak bu yaptıklarından vazgeçmeleri için Allah müminlerin onlarla oturmalarını yasaklamış. Çünkü müminler onlarla oturmaktan kaçınırlarsa, onlar müminlerle oturmayı arzu ettiklerinden dolayı bu tutum onları âyetlerle alay etmekten ve onları inkâr etmekten vazgeçirebilir, müminlerin varlığını düşünüp Allah'ın âyetleri hakkında ileri-geri konuşmaktan ve onlarla alay etmekten kaçınabilirler. Yahut müminlerin kendileriyle oturmaktan kaçındıklarının insanlar tarafından bilinmesinden korkarlar ve bu duygu onları Allah'ın âyetleriyle ve Resûlullah (s.a.) ile alay etmekten vazgeçmeye sevk edebilir.

وَذَرِ الَّذٖينَ اتَّخَذُوا دٖينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا
وَذَكِّرْ بِهٖٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ

247 "Buradaki yasak, kendisinin onlarla sadece oturması ile ilgili değildir, bu yasak az önce söylediğimiz gibi Allah'ın âyetleri hakkında ileri-geri konuşmaya, âyetlerle alay etmeye ve onları inkâr etmeye başlamaları halinde uygulanacak bir hükümdür, insan onların yaptıklarını eleştirmek ve onları hakka davet etmek imkânını buluyorsa böyle bir yasaktan söz edilmez, bilakis onlarla oturması emredilir. Fakat onları eleştirmek mümkün olmazsa, o zaman birlikte oturmak, onları Allah'ın âyetleriyle alay etmeye ve bu âyetleri hafife almaya sevk etmiş gibi olur, onların bu sözlerini duyar ve müteessir olur; işte onlarla birlikte oturmanın yasak kılınması böyle durumlar için geçerlidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 254a).

248 Muhtemelen müellif burada "Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler" (el-En'âm, 6/108) meâlindeki âyet-i kerîmeye işaret etmektedir.

وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌۚ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَاۜ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ
اُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُواۚ لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا
كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

70. “Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak. Yaptıkları sebebiyle hiç kimsenin bir felâket yaşamaması için Kur’ân ile nasihat et. O kimse için, Allah’tan başka ne koruyucu vardır ne de şefaatçi! O, bütün varını fidye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar, yapıp ettikleri yüzünden felâkete sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.”

[Dinî Değerlerle Alay Etmek]

Dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak. Burada takdim-tehir vardır, yani oyun ve eğlenceyi din edinen kimseleri bir tarafa bırak. [§]İkinci bir anlam da şöyledir: Onlar oyun ve eğlenceyi din edin- 99
diler, o kadar ki din ile oyun ve eğlenceyi ayırt etmiyorlar. Din, ancak ebediyet için kabul edilir. Buna göre onlar, tıpkı din gibi ebediyet için oyun ve eğlenceyi benimsediler. Sonra bu ifadeye farklı anlamlar verilebilir. Birincisi, onlar fayda ve zarar veremeyen, görmeyen, duymayan ve bilmeyen putlara ibadeti **din edindiler**. Böyle şeylere ibadet eden ve bunu din edinen kişi abesle iştigal etmekte ve oyun oynamaktadır.

İkincisi, onlar nefislerinin arzu ettiği ve şeytanların davet ettiği şeyleri **din edindiler**. Nefsinin arzusunu ve onun davet ettiğini din edinen insan abesle uğraşmakta ve oyun oynamaktadır.

Üçüncüsü, onların dinleri oyun ve eğlenceden ibarettir, çünkü onlar ölümden sonra dirilmeye inanmıyorlar; dini ile âkıbetini gaye edinmeyen insan abesle uğraşmakta, bâtıl şeyler yapmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak “Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı sandınız?”[249] buyurmakta, kendisine dönmemeyi abesle iştigal saymaktadır.

[249] “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?” (el-Mü’minûn, 23/115).

Dünya hayatı onları aldattı. Yani dünya hayatından seçtikleri şeyler kendilerini oyaladı, dünya hayatına dalmaları onları âyetleri, delilleri ve kanıtları düşünmekten alıkoydu. Yahut buradaki "ğarrethum" (غَرَّتْهم) sözcüğü **Dünya hayatı ile** gururlandılar anlamına gelir. Onlar dünya hayatı ile gururlandıkları için Allah da gururlanmayı dünya hayatına nispet etti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yaptıkları sebebiyle hiç kimsenin bir felâket yaşamaması için Kur'ân ile nasihat et. Buna **Yaptıkları sebebiyle hiç kimse bir felâket yaşamadan** önce **Kur'ân ile nasihat et,** diye mâna verilmiştir. **Yaptıkları sebebiyle hiç kimse bir felâket yaşamasın** diye **Kur'ân ile nasihat et,** şeklinde de anlam verilmiştir. Yarın "Bizim bundan haberimiz yoktu"[250] demesinler diye Hz. Peygamber onlara bu şekilde nasihatte bulunuyordu. Âyette geçen "ebsele" (أَبْسَلَ) fiili kendini helâke atmak veya kendini cinayete ve helâke teslim etmek demektir. Sonra **Yaptıkları sebebiyle felâket yaşamak** meâlindeki cümlenin anlamı konusunda da ihtilaf edilmiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.), insanın yaptığı
100 şeylerle rezil edilmesidir, dediği rivayet edilir[251]. [§]"Tübsele" (تُبْسَلَ) fiilinin, yakalanır ve hapsedilir anlamına geldiği de söylenmiştir, bu Katâde'nin sözüdür[252]. "Ubsilû bimâ kesebû" (أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا) âyetine de, yaptıkları sebebiyle hapsedilirler, diye anlam vermiştir. İbn Abbâs'ın "tübsele" (تُبْسَلَ) fiili için söylediği hususlar dikkate alınırsa ona göre "ubsilû" (أُبْسِلُوا) da rezil edilirler anlamına gelir[253]. Hasan-ı Basrî'nin "tübsele" (تُبْسَلَ) teslim alınır anlamına gelir dediği rivayet edilmiştir[254]. Mücâhid'ten de aynı şey rivayet edilmiştir[255]. Ebû Avsece şöyle der: "Tübsele nefsün" (تُبْسَلَ نَفْس) teslim alınır demektir. Çünkü insan bir cinayet işlediğinde hemen cinayet ilgililerine teslim edilir. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: "Tübsele" (تُبْسَلَ) fiili, helâke teslim edilir anlamına gelir. Kisâî de bu kelimeye, her nefis yaptığı şeyle cezalandırılır anlamını vermiştir. Ferrâ ise, rehin alınır demiştir. Çünkü "ibsâl" (ألإبسال) kökünün aslı teslim almak demektir. Bunun açıklaması da hemen arkasından gelmektedir: **O kimse için, Allah'tan başka ne koruyucu vardır ne de şefaatçi!** Dünyada insanlar birbir-

---

250 "Rabb'in Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz" (el-A'râf, 7/172).

251 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 232; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 294.

252 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 232; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 295.

253 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 235; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 294.

254 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 231.

255 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 232.

lerine şefaatçi ve yardımcı oluyor, başlarına gelen zararı ve zulmü def etmek ve faydalı olan şeyleri elde etmek için birbirlerine destek oluyorlar, ama âhirette herkes sadece kendi yaptığının karşılığını görür, orada ne şefaatçi vardır, ne de dost! Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar”[256]. “İzleyenler şöyle derler: Ne olurdu, bize ikinci bir fırsat verilseydi!”[257] İşte bu ve benzeri âyetlere göre o gün herkes kendi yaptıklarıyla teslim alınır ve onun ne bir şefaatçisi vardır, ne de bir dostu!

Onunla nasihat et. Bu beyan, Kur’ân ile ve âyetlerle nasihat et demektir. Buradaki “bihi” (به) zamiri, Allah ile nasihat anlamına da gelebilir, yani insanın kendi yaptıklarından dolayı helâke düşmemesi için nasihat et!

[Âhirette Dost, Şefâatçi ve Rüşvet Yoktur]

O, bütün varını fidye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: Buradaki “adl” (العَدْل) kelimesi fidye anlamına gelir. Buna göre Allah, insan başına gelen o felâketten kurtulmak için fidye olarak her şeyini verse bile asla kabul edilmeyecek, buyurmaktadır. [§]Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: 101
“Adl” (العَدْل) kelimesi, her nevi iyi ve hayırlı amel anlamına gelir. Yani insan fidye ve tövbe olarak her nevi iyi ve hayırlı ameli işlese bile, o gün bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir. Allah burada âhiret yurdunun iş yapmak mekânı olmadığını ve dünyada kabul edildiği gibi orada asla rüşvet kabul edilmeyeceğini haber vermektedir. Allah orada kendilerine şefaat edecek şefaatçilerin ve yardım edecek dostların bulunmadığını da haber vermektedir. Orası dünya gibi değildir, dünyada kimin başına bir şey gelir veya şiddete maruz kalır veya borca batarsa, bu üç şeyden biri ile onları giderebilir; ya şefaatçiler kendisine şefaat ederler, ya dostlar yardım eder, ya da rüşvet yoluyla halleder. Cenâb-ı Hak, âhiretin, rüşvetin kabul edildiği bir mekân olmadığını, dolayısıyla başa gelen belaların bu yolla giderilemeyeceğini yahut dostların yardımıyla veya şefaatçilerin şefaatiyle bertaraf edilemeyeceğini haber vermektedir.

Şayet, “İnsan madem ki orada fidye veremeyecek, hiçbir ödemede bulunamayacak ve kendisini kurtarmak için herhangi bir şey yapması mümkün olmayacak, o zaman âyette “adl” (العدل) fidye kelimesinin zikredilmesinin ne anlamı vardır?” diye bir soru sorulursa buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hak, **Onlar, yapıp ettikleri yüzünden felâkete sürüklenmiş kimselerdir** buyur-

[256] Abese, 80/34.
[257] el-Bakara, 2/167.

maktadır. Burada da geçen "ibsâl" (ألإبسال) kelimesinin anlamı konusundaki farklı görüşleri yukarıda zikretmiştik. Bunun aslı teslim almaktır, onlar yaptıkları şeyler için teslim alınırlar; ne şefaatçileri vardır, ne de dostları! Ayrıca onlardan rüşvet de kabul edilmeyecektir.

Onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek vardır. Denilmiştir ki: "Hamîm" (الحميم) sıcaklığı son sınıra varmış su demektir, mideye ulaştığında oradaki her şeyi kaynatır. Onlara böyle bir içecek verilmesindeki sebebin, dünyada iken kendilerine haram kılınan şeyleri aldıklarından dolayı olduğu anlaşılmaktadır.
102 **[§]**İşte onun yerine âhirette kendilerine verilecek olan şey budur ve dünyada kendilerini şehvetlere ve lezzetlere teslim etmeleri sebebiyle buna karşılık verilecek olan da elem verici azaptır.

قُلْ اَنَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰينَا اللّٰهُ كَالَّذِى اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِى الْاَرْضِ حَيْرَانَ لَهُٓ اَصْحَابٌ يَدْعُونَهُٓ اِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾

71. "De ki: Allah'ı bırakıp, bize fayda da zarar da veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (küfre) ***mi döndürüleceğiz? De ki: Allah'ın hidâyeti doğru yolun tâ kendisidir. Bize âlemlerin Rabb'ine teslim olmamız emredilmiştir."***

72. "Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun! diye de (emrolundu)***. O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır."***

De ki: Allah'ı bırakıp, bize fayda da zarar da veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Bu ilâhî kelâmın çeşitli anlamlara gelmesi muhtemeldir. Burada kastedilen kişilerin, Resûlullah'ı (s.a.) veya müminleri, kendilerinin taptıkları putlara tapmaya çağıran kâfirler olması muhtemeldir. İşte o zaman Hz. Peygamber, fayda ve zarar vermeye kādir olan Allah'a taptıktan sonra **Allah'ı**

bırakıp, bize fayda da zarar da veremeyecek olan şeylere mi tapalım? demiştir. Yahut kâfirler, belki verecekleri şeylere tamah ederek veya kendilerinden korkarak Allah'ı bırakıp kendilerinin taptıkları putlara tapmaya gelirler diye Müslümanları davet etmiş olabilirler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ya Muhammed! **De ki:** Kendisine taptığımız takdirde bize fayda vermeye ve O'na tapmaktan vazgeçtiğimizde de zarar vermeye kādir olan **Allah'ı bırakıp da** kendilerine taptığımız takdirde bize hiçbir fayda veremeyecek ve tapmadığımız takdirde de hiçbir zarar veremeyecek olan **başka şeylere mi tapalım?** Burada geçen **De ki: Allah'ı bırakıp, bize fayda da zarar da veremeyecek olan şeylere mi tapalım?** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu, bir darb-ı meseldir, Allah bu darb-ı meseli, insanların Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar ve onlara tapmaya davet eden insanlar, aynı zamanda Allah'a tapmaya ve O'na kulluk yapmaya çağıran kimseler için getirmiştir; tıpkı yolunu kaybeden ve hedefini şaşıran insana bir münadinin; [§]Ey falan oğlu falan, bu tarafa, doğru yola gel diye **103**
çağırması gibi[258].

Gerisin geri mi döndürüleceğiz? Yani küfre ve şirke mi döndürüleceğiz? **Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri kimse gibi.** Süddî şöyle der: İmandan sonra küfredenlerin misali, yolda bir grup insanla beraber olan, ama yolunu kaybeden, şeytanın şaşkın olarak çöle düşürdüğü kimse gibidir, arkadaşları doğru yoldadırlar ve bize gel, biz doğru yoldayız diye kendisini çağırmaktadırlar. Ama onların yanına gitmiyor. İşte bu, Hz. Muhammed'i (as.) tanıdıktan ve Muhammed aleyhisselâmın kendisini doğru yola ve hidâyete çağırdığını gördükten sonra

---

258 "De ki: Allah'ı bırakıp başka şeylere mi tapalım?" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Allah bunu tanrılar ve insanları Allah'a çağıran davetçiler hakkında bir darb-ı mesel olarak zikretmiştir. Bu tıpkı yolunu kaybeden ve şaşıran insana bir münadinin; ey falan oğlu falan, doğru yola gel, diye çağırması gibidir. Onu ey falan oğlu falan doğru yola gel "diye çağıran arkadaşları vardır." Eğer o ilk davetçiye uyarsa, yolları helâke varır, ama hidâyete davet edene uyarsa, doğru yolu bulmuş olur. Çölde onu çağıran gulyabanidir. Allah şöyle demektedir: Allah'ı bırakıp bu tanrılara tapan kimse, hangi şeyin içinde olduğunu ölüm gelince görecek, kendisini felâket ve nedamet karşılayacaktır. İbn Abbâs, "Şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri kimse" cümlesini de doğru yoldan saptırdığı kimse diye açıklar. Onlar, kişiyi kendi adı ile babasının ve dedesinin adıyla çağırırlar. İnsan ona uyar ve kendisinin bir şey içinde bulunduğunu düşünür, ama o yol onu helâke götürür, çoğu kere de onu yer bitirir. Yahut onu yeryüzünün çorak bir yerine götürür ve orada susuzluktan ölür. İşte bu, Allah'ı bırakıp başka şeylere tapan kimsenin misalidir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 236; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 295-296).

onlara tabi olan kimsenin misalidir[259]. Bu darb-ı mesele başka bir anlam verilmesi de mümkündür, o da şöyledir: Onların misali, sahralarda ve çöllerde yol alırken bir gulyabaninin[260] gelip kendilerini helâke doğru götüren kimseler gibidirler. O daha önce belirtilen anlamdır. İşte **[§]Şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi…** meâlindeki âyet, her müşrik ve müminin kendisini çağıran bir arkadaşının olduğu gibi bir anlama gelmektedir. Müminin arkadaşları meleklerden olur ve onlar kendisini hidâyete çağırırlar. Kâfirin arkadaşları da şeytanlardandır ve onlar da onu şirke çağırırlar. Aslında bu, daha uygun bir yorum gibi gözükmektedir, fakat tefsircilerin geneli az önce sözünü ettiğimiz yorumu tercih ederler. Katâde şöyle der: Bu, bir mücadeledir, Allah onu, Muhammed aleyhisselâma öğretmiştir ve o da o bilgi ile müşriklerle mücadele etmiştir[261]. Zaten En'âm sûresinin çoğunluğu, müşriklere karşı deliller getirmek üzere nâzil olmuştur. İbn Abbâs (r.a.) âyetteki "istehvethu" (إسْتَهْوتْه) kelimesine, onu saptırır anlamını vermiş, Ebû Avsece de onu götürür demiştir. Bu kelime "ehvâ" (أهْوَى) fiili ile aynı anlama gelir ve ikisi de helâke sevk etti demektir. Onu saptırdı anlamına gelir diyenler de vardır. **Gerisin geri mi döndürüleceğiz?** Yani Allah bize hidâyet verdikten sonra gerisin geri tekrar şirke mi döndürüleceğiz?

104

De ki: Allah'ın hidâyeti doğru yolun tâ kendisidir. Buna, Allah'ın beyanı gerçek olan beyan ve Allah'ın dini anlamları da verilmiştir; doğru yoldan maksat Allah'ın dinidir.

Bize âlemlerin Rabb'ine teslim olmamız emredilmiştir. Bu cümle, **De ki: Allah'ı bırakıp, bize fayda da zarar da veremeyecek olan şeylere mi tapalım?** meâlindeki âyetin bağlantısıdır (sıla cümlesi); hayır, namazı kılmamız ve kendisinden sakınmamız için **Bize âlemlerin Rabb'ine teslim olmamız emredilmiştir.** Bazıları bunun sıla değil, başlangıç cümlesi olduğunu söylerler. **Bize âlemlerin Rabb'ine teslim olmamız emredilmiştir,** öyleyse onlara de ki: **Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun!**

---

259 Bu, Süddî'nin sözüdür (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 236; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 296).

260 Burada gulyabani diye tercüme ettiğimiz "ğaylân" (الغيلان) kelimesi "ğûl" (الغُول) lafzının çoğuludur ve o şeytanlardan ve cinlerden bir türün adıdır. Araplar "ğûl" (الغُول) adı verilen bu varlığın, çöllerde insanlara göründüğüne, onların çeşitli renklere ve suretlere girebildiğine ve insanların yollarını şaşırtıp helâke sevk ettiğine inanırlardı (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "ğvl" md.).

261 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 237; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 296.

O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır meâlindeki cümleyi daha önce açıklamıştık[262].

وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّۜ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ
فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّۜ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِۜ عَالِمُ الْغَيْبِ
وَالشَّهَادَةِۜ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْخَبٖيرُ ﴿٧٣﴾

73. "O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ***ile yaratandır. 'Ol!' dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği gün de hükümranlık O'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir ve O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır."***

O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. Buradaki hak kelimesine, gökleri ve yeri boş yere değil, hak olarak yaratmıştır, diye anlam verilmiştir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurmaktadır: "Göğü, yeri ve
ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[263]. [§]Buna, onları boş yere yaratmadı, 105
bilakis hak olarak yarattı diye de anlam verilmiştir. Bunun daha başka anlamlara gelme ihtimali vardır. Şöyle de söylenmiştir: Allah göğü ve yeri nihaî âkıbet için yaratmıştır, zira âkıbeti olmayan her şey boşunadır, hak değildir. Binaenaleyh Allah gökleri, yeri ve arasındakileri ancak nihaî âkıbet için yaratmıştır. Bu ise büyük bir şeydir, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar, o büyük günde âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[264]. Âyetteki **hak** kelimesine, Allah yeri ve gökleri, orada yaşayanları imtihan etmek, sâkinlerini sınamak için yaratmış, başka bir şey için yaratmamıştır, anlamı da verilmiştir. Şöyle denilmiştir: **Hak ile**, yani Allah onları hikmet ile yarattı, binâenaleyh onlara bakıp düşünen, onların bir yaratıcısının ve idarecisinin var olduğunu ve bu yaratıcı ve idarecinin de tek olduğunu anlar. Böyle olunca Allah'ın gerçekten onları hak olarak, yani hikmet ve ilim ile yarattığı ortaya çıkar.

---

262 bk. el-Mâide, 5/96.

263 Sâd, 38/27.

264 "Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?" (el-Mutaffifîn, 83/4-6).

Ol, dediği gün her şey oluverir. Buradaki “ol” (كن) sözcüğünün Arap dilinde kullanılan en kısa kelime olduğunu daha önce söylemiştik[265]. Bundan da lafızda geçen “kâf” (ك) veya “nûn” (ن) harfinin Allah’tan gelmediği anlaşılır. [Birincisi], *en doğrusunu Allah bilir ya*, O bu kelimeyi, insan öldükten sonra onu yeniden diriltme ve yaratmanın Allah için bir zorluk ifade etmediğini insanlar bilsinler diye kullanmaktadır, nitekim yaratıkların sizlerle konuşmalarında da bir zorluk yoktur, bu onlara hiç zor gelmez. Buna göre ölümden sonra insanları diriltmek de Allah için zor ve külfetli bir iş değildir. İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu, ölümden sonraki dirilme olayını ne kadar süratli bir şekilde gerçekleştireceğini ifade için belirtmiştir. Nitekim O “Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir”[266] buyurmaktadır. Allah burada insanların tümünün yaratılmasının ve yeniden diriltilmesinin, ancak tek bir kişinin yaratılması ve tek bir kişinin diriltilmesi gibi olduğunu haber vermektedir. Başka bir âyet-i kerîmede de “Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır”[267] buyurmaktadır. Bununla kıyâmetin ve insanları yeniden diriltmenin ne kadar süratle gerçekleşeceğini haber vermektedir. İnsan gözlerini hiç farkında olmadan kırpmaktadır. Buna göre de kıyâmet, insanlar farkına varmayacak kadar kısa bir zaman diliminde kopacaktır. Üçüncüsü, *en doğrusunu Allah bilir ya*, ölümden sonra insanları diriltmesi ve hayata döndürmesi ve her şeyi yeniden var etmesi, size göre onları ilk defa yaratmasından daha kolay olduğunu belirtmek için bunu ifa-
106 de etmiştir. Bu durumda [§]“Bu O’nun için pek kolaydır”[268] meâlindeki âyet-i kerîme, size göre bu O’na çok kolaydır anlamına gelir.

O’nun sözü gerçektir. Yani Cenâb-ı Hakk’ın haber vermiş olduğu, ölümden sonra dirilmek haktır. Yahut O’ndan gelen bu söz haktır ve söylediği gibi olacaktır, anlamına da gelebilir.

Hükümranlık O’nundur. O günün hükümranlığı O’na aittir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah’ındır!”[269] “O gün hükümranlık yalnız Allah’ındır”[270]. Cenâb-ı Hak âyetteki o cümleyi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, o

---

265 bk. el-Bakara 2/117.
266 Lukman, 31/28.
267 en-Nahl, 16/77.
268 “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır” (er-Rûm, 30/27).
269 el-Mü’min, 40/16.
270 el-Hac, 22/56.

gün hükümranlık konusunda kimsenin O'nunla tartışamayacağı için zikretmiştir. Halbuki ceberût zâlimler dünyada ulûhiyyete ve hükümranlık hakkına sahip olmadıkları halde, hükümranlık konusunda O'nunla kavgaya girişebiliyorlardı. **Hükümranlık O'nundur** meâlindeki cümlenin, bütün âlemlerin hükümranlığının hakikatte sadece O'na ait olduğu anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin"[271].

[Sûra Üflemek]

Sûr'a üflendiği gün. Bu beyan konusunda bazıları şöyle demişlerdir: Üflenen şey rûhtur, rûh da rîh'den, yani rüzgârdan gelir. Cenâb-ı Hak "Biz ona rûhumuzdan üfledik"[272] meâlindeki âyette buyurduğu üzere, rûh ancak üflemekle bir yere girer. Bazıları da şöyle dediler: Burada gerçek anlamda bir üfleme söz konusu değildir, ama sûra üflemekten söz etmesi, kıyâmetin süratle kopacağını ifade etmektir. Nitekim insan hiç farkında olmadan nefes alıp vermektedir, işte âyetteki bu ifadeyi de kıyâmetin kopuşunun süratle gerçekleşeceği için belirtmiştir. Çünkü rüzgârdan daha çabuk giden ve hedefe daha hızlı ulaşan hiçbir şey yoktur. Bazıları ise, o gerçek bir üflemedir, demişlerdir. Bu meselenin aslı bizim belirttiğimiz gibidir.

Âyetteki **sûr** kelimesine bazıları, yaratıkların suretleri anlamını vermiş,
bazıları da boynuzdur, [§]İsrâfîl onunla üfler anlamını vermişlerdir[273]. Onun **107**
mahiyeti tarafımızdan bilinmemektedir, kaldı ki bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Belirttiğimiz gibi sadece ölümden sonra dirilmenin ne kadar süratle gerçekleştiğini anlamalıyız.

O, gizliyi bilendir. Yani yaratıkların birbirlerinden gizlemiş oldukları şeyleri bilendir. **O açığı bilendir;** yani insanların birbirlerine haber verdikleri şeyleri de bilmektedir. **O, gizliyi bilendir** meâlindeki cümlenin, olan bir şeyin nasıl ve ne zaman olacağını bilendir anlamına gelmesi de muhtemeldir. Buna göre **O açığı bilendir** meâlindeki cümle de var olan ve görünen şeyleri bilendir anlamına gelir. Burada Cenâb-ı Hak hiçbir şeyin kendisine gizli kalamadığını ve olaylardan habersiz olmadığını bildirmektedir. **O, hikmet sahibidir;** gök-

---

271 Âl-i İmrân, 3/26.

272 et-Tahrîm, 66/12. Şârih'in ibaresi şöyledir: "Buradaki 'Sûr'a üflendiği gün' cümlesi, ruhun bedene girmesi anlamındadır; ancak rûh latîf bir cisimdir, o rüzgârdır, dolayısıyla rûh ancak üflemekle bir yere girer. Cenâb-ı Hak da "Biz ona ruhumuzdan üfledik" buyurmuştur. İşte 'Sûr'a üflendiği gün' meâlindeki cümle de aynı anlama gelir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 255a).

273 Bu konudaki tartışmalar için bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "صور" md,

leri, yeri ve onlardaki varlıkları yaratmakta hikmet sahibidir. Onları ölümden sonra diriltmekte **hikmet sahibidir**. Hakîm, nesneleri ait olduğu yere koyandır. **O her şeyden haberdardır;** her şeyi bilmektedir.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ اٰزَرَ اَتَتَّخِذُ اَصْنَامًا اٰلِهَةً اِنّٖٓي اَرٰيكَ وَقَوْمَكَ فٖي ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٧٤﴾

74. “İbrâhim, babası Âzer’e, ‘Putları tanrılar mı sayıyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum’ demişti.”

[Âzer]

İbrâhim, babası Âzer’e demişti ki… Âzer’in İbrâhim aleyhisselâmın babasının adı olduğu söylenmiştir. Hasan-ı Basrî kelimeyi “âzeru” (اَزَرُ) diye merfû okumuş ve onu İbrâhim’in babası kabul etmiştir. Diğerleri ise takdim-tehir yaparak onun put ismi olduğunu söylemişlerdir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemektedir: İbrâhim (s.a.) babasına, şu Âzer putlarını tanrılar mı ediniyorsun? Buradaki **ediniyor musun** anlamındaki fiil, onun Allah’ı bırakıp putlara tapma eyleminin ne kadar büyük bir günah olduğunu göstermek için kullanmıştır. Çünkü böyle durumlarda bu söz, ancak yapılan işin büyüklüğünü göstermek için kullanılır. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: **Âzer** kelimesinin, onlar arasında bir ayıplama ismi olduğu söylenmiştir, İbrâhim (s.a.) babasına sanki şöyle demektedir: Ey sapık! Putları mı tanrılar ediniyorsun? Tıpkı bir adamın başka birine ey sapık demesi gibi. Onun bir put ismi mi, yoksa babasının adı mı olduğunu bilmeye çok da ihtiyacımız yoktur.

Âyet-i kerîmedeki, **Ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum** meâlindeki cümle, İbrâhim’in (s.a.) babasının, kavminin önde gelen liderlerinden olduğuna işaret etmektedir. Bu aynı zamanda insanın babasını Rabb’inin katındaki konumu nedeniyle tahkir edebileceğine de işaret etmektedir. Çünkü İbrâhim aleyhisselâm, babasına sapık diye hitap etmekte-
108 dir. [§]Âyet ayrıca iman ve tevhidin fetret döneminde de insanlar için gerekli olduğuna delildir, zira Hz. İbrâhim (s.a.) onları sapıklar diye nitelemektedir, halbuki kendisi o sırada resûl değildi, daha sonra resûl olarak görevlendirildi. *En doğrusunu Allah bilir*.

Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum. Yani sizi şeksiz şüphesiz sapık olarak görüyorum. Hz. İbrâhim (s.a.) babasının putlara taptığını gördüğü zaman söylediği “Babacığım! Duymayan, görmeyen

ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?”[274] meâlindeki âyetten maksat da o apaçık sapkınlıktır.

وَكَذٰلِكَ نُرٖٓى اِبْرٰهٖيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنٖينَ ﴿٧٥﴾

75. “Aynı şekilde biz İbrâhim’e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun.”

Aynı şekilde biz İbrâhim’e görüp kavrama imkânı veriyorduk. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada **aynı şekilde** anlamına gelen “kezâlike” (كذلك) kelimesini, biz sana göklerin ve yerin melekûtunu ve âyetleri görüp kavrama imkânını verdiğimiz gibi aynı şeyi İbrâhim’e de verdik anlamında kullanmaktadır. Buradaki “nürî” (نرى) kelimesi gösterdik mânasına gelir. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır. **Aynı şekilde** anlamına gelen “kezâlike” (كذلك) kelimesi, ancak daha önce geçen bir şeye bağlı olarak kullanılır. Bunun izahı da söylediğimiz gibidir: Biz sana mûcizeleri, delilleri ve kanıtları gösterdiğimiz gibi İbrâhim’e de aynı şekilde onları gösterdik.

[Göklerin ve Yerin Melekûtu]

Göklerin ve yerin melekûtu. Bu ilâhî kelâmın anlamı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna, göklerin ve yerin hükümranlığı anlamını vermiştir. Bundan maksadın güneş, ay ve yıldızlar olduğu söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: Yedi kat gök Arş’ın altına kadar ona açıldı ve oralarda olan her şeyi gördü, aynı şekilde ona yeryüzü de açıldı ve oralarda olan şeyleri de gördü. Şunu söyleyenler de vardır: **Göklerin ve yerin melekûtu:** Hz. İbrâhim (s.a.) zâlimlerden kaçıp bir kovukta saklandı, Allah onun rızkını parmaklarına koymuştu, parmaklarından birini emdiğinde rızkını buluyordu, sonra oradan çıkınca Allah ona güneşi ve ayı gösterdi, işte göklerin melekûtu budur. Yerin
melekûtu ise dağlar, denizler ve ağaçlardır. [§]Bazıları da şöyle demişlerdir: **109**
İbrâhim göklerde, bizzat kendi mekânına varıncaya kadar Allah’ın mülküne baktı, cenneti de gördü. Sonra ona yeryüzü açıldı, yerin dibine varıncaya kadar her şeyi gördü. “Ona bu dünyada mükâfatını verdik”[275] meâlindeki âyetle

274 Meryem, 19/42.

275 “Ona İshak ve Yâkub’u bağışladık, soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ona bu dünyada mükâfatını verdik; o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır” (el-Ankebût, 29/27).

kastedilen de budur. Ayrıca ona cennetteki makamı gösterildi diyenler olduğu gibi, onu güzel övgülerle mükâfatlandırdı diyenler de vardır. Ebû Avsece şöyle söyledi: **Göklerin ve yerin melekûtu** meâlindeki ilâhî kelâmında geçen melekût kelimesi mâlik olmak anlamına gelen mülk kelimesinden gelir. Ebû Ubeyd de böyle demiştir. O, ceberût, rahamût ve rehebût gibidir, melekût da böyle bir kelimedir. Onun aslı da mûcizelerden ve harikulâde türünden zikredilen olaylardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kesin inananlardan olsun diye. Burada geçen "îkân" (ألإيقان) kelimesi, istidlâl, düşünme ve incelemeden sonra bir şeyin hakikatine vâkıf olmak anlamına gelir. Bundan dolayı Allah yakîn diye tavsif edilemez, Allah için "mûkın" (موقن) denmesi caiz değildir. Çünkü az önce söylediğimiz gibi yakîn, istidlâlden sonra bilgi sahibi olmaktır, böyle bir şey ise Allah için söz konusu değildir.

Aynı şekilde biz İbrâhim'e gösterdik meâlindeki âyete, sana belirtilen varlıkların melekûtunu gösterdiğimiz gibi İbrâhim'e de gösterdik diye anlam verilmiştir. Buradaki "nürî" (نرى) kelimesi gösterdik anlamına gelir. **Aynı şekilde** anlamına gelen "kezâlike" (كذلك) kelimesinin iki türlü izahı vardır. Birincisi, rubûbiyyetin Allah'a ait olduğuna, O'nun bir olduğuna ve ortağı olmadığına seni kesin olarak inandıran âyetleri ve delilleri sana gösterdiğimiz gibi, kesin olarak inanıncaya kadar aynı şeyleri İbrâhim'e de gösterdik. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, zâtları farklı olsa da anlam itibariyle vahdâniyyet ve rubûbiyyetin Allah'a ait olduğuna işaret eden sebepler arasında bir eşitlik kurmaktadır. Bunu da işitmeye ve hisse dayalı bilgi ile değil, Allah'ın yarattığı delillerden biri olan istidlâl bilgisi yoluyla yapmaktadır. İşitme delili onu tekit eder.

İkincisi, **aynı şekilde** onun kavmine gösterdiği delilleri biz kendisine gös-
110 terdik[276]. Bu, şu âyetteki ifade gibidir: [§]"İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir"[277]. Cenâb-ı Hak ona, kavmine gösterdiği şeyleri vermiş ve Allah'ın kendisini konuşturması ile kavmini ilzâm eden delilleri kalbine hissettirmiştir, bunu da Allah'ın delillerinin yaratıkları ilzâm ettiğini göstermek için yapmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Göklerin ve yerin melekûtu. Hakikatte mülk, bir yönüyle kesin inanmak için bir âyet ve hakkı ihata için bir delildir. Sonra bunun mahiyeti hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları, onun gözüne, yani yüzündeki gözüne göstermiş ol-

---

276 "İkincisi, 'Aynı şekilde İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik' meâlindeki âyetin anlamı şudur: Senin kavmine gösterdiğin delilleri biz sana gösterdiğimiz gibi, aynı delilleri İbrâhim'e de gösterdik…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 255a-b).

277 el-En'âm, 6/83.

duğu şeydir dediler; meselâ göklerin açılması ve tâ Arş’a kadar oradaki ilginçlikleri ve âyetleri veya Allah’ın takdir ettiklerini görmesi, aynı şekilde yeryüzünün açılması ve oradan yerin dibine veya ulaşabildiği yere kadarki her nevi yaratıkları görmesi konusunda belirtilen şeyler gibi. Bazıları da şöyle dediler: Göğe yükseltildi, o kadar ki yeryüzünde olanlar onun gözlerine gösterildi. Allah’ın salât ve selâmı üzerine olsun İbrâhim peygamberin buna benzer pek çok örneği vardır; meselâ ateşe atılması olayı[278], sütün bulunmadığı ve tarım imkânının olmadığı bir yere hicret etmesi, rızkının parmaklarına konulması ve “İnsanlara hac ibadetini duyur”[279] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere sesinin her tarafa ulaşması ve bunun işitilmesi gibi fevkalade olayları vardır[280]. *En doğrusunu Allah bilir*. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Maksat Allah’ın yaratıkları üzerinde, bu yaratıkların içinde bulundukları durumların değişmesi söz konusu olmaksızın tefekkür edildiğinde, onun kalp gözüne gösterilen çeşitli deliller ve ibretlerdir. [§]Bu da alışılagelen hallere aykırı bir gelişmeyi tevhide 111
işaret etmesi için yeterli gören biri hakkında daha uygun bir gerekçedir; çünkü bunlar Allah’ın delilleridir. Peygamber de onu özel mûcizeler olması itibariyle değil de bütün yaratıklar için konulmuş olması yönüyle kavmine karşı delil olarak kullanır. İşte âyette bahsedilen durum, bu açıdan gerçekleşmiştir.

Sonra bu meseleye çeşitli yönlerden bakılabilir. Bunlardan biri Hz. İbrâhim’in (s.a.) güneşi, ayı ve yıldızları emre hazır beklediklerini, her gün ve gece bütün gökleri ve yeryüzünü dolaştıklarını ve doğduğu yere dönünceye kadar yerin altına bile ulaştıklarını görmesidir. Onların hepsi yerin üzerinden göklere kadar seyrini devam ettirmekte, her yıl ve her ay kendilerine tayin edilen sınırlar üzerinde, bu sınırları hiç aşmadan, eksik de yapmadan, ileri ve geri gitmeden, üstelik yeryüzündeki çeşitli canlı varlıklar ve kuşlar için çok büyük faydalar da getirerek düzgün bir şekilde sürdürmektedirler. Bunları dü-

---

278 Muhtemelen müellif burada “Biz de, ‘Ey ateş’ dedik, ‘İbrâhim için serin ve zararsız ol!” (el-Enbiyâ, 21/69) meâlindeki âyete veya belki de “Ey Rabb’imiz! Ben soyumdan bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim” (İbrâhim, 14/37) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

279 el-Hac, 22/27.

280 İbn Abbâs’tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Hz. İbrâhim Kâbe’yi tamamlayınca, “Rabb’im, onu bitirdim” demiş, Cenâb-ı Hak da “İnsanlara hac ibadetini duyur” buyurmuştu. İbrâhim “Sesim her tarafa ulaşmaz ki” deyince de; “Sen duyur, sesini ulaştırmak benim işimdir” cevabını vermişti. “Ey Rabb’im, nasıl söyleyeyim?” diye sorunca, Allah şöyle buyurmuştu: “De ki: Ey insanlar, kadîm evi haccetmek size farz kılınmıştır.” Onun bu sözünü yerle gök arasında olan herkes duydu; nitekim bugün dünyanın en uzak köşesinden gelip telbiye getiren insanları görmez misin? (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVII, 144; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, 6/32).

şünen her insan kesin olarak anlar ki, bu kendiliğinden gerçekleşen bir olay değildir, onların mutlaka hikmet sahibi bir yöneticisi vardır; onlarda bu işlevi bir tabiat olarak yerleştiren ve kendisinin dilediği sınırlar dâhilinde düzgün bir şekilde görevlerine devam ettiren de O'dur. Böyle bir yönetim ve hikmet, ancak hiçbir yardımcıya ihtiyaç duymayacak derecede yüce bir müdebbirin varlığı sayesinde düzenlenebilir; bu konuda kendisiyle tartışabilecek durumda birinin varlığı da caiz değildir, zira O her şeyi zâtıyla bilmekte ve yönetmektedir. Yeryüzünde gece ve gündüzü ebediyete kadar peş peşe devam ettirerek yönetmek de, o zaman dilimlerinde yaşayan ceberût krallara ve firavunlara boyun eğdirmektedir, o kadar ki yerkürede yaşayan bütün insanlar, ihtiyaç duyduklarından dolayı gece ile gündüze bir ilave veya eksiltme, takdim veya tehir
112 yapmak için çabalasalar [§]veya bunu gerçekleştirmek için bütün güçlerini ve kuvvetlerini birleştirip bütün yardımcılarını da çağırsalar bile böyle bir şeyi gerçekleştirme şansları yoktur, hatta bütün bunlara sahip olsalar bile böyle bir şeyin gerçekleşebileceğini düşünebilen bir tek kişi bile yoktur. Sanki asla başka bir şey olamaz. Sonra gece veya gündüz tekrar üzerlerine doğduğunda, sanki onlardan hiç ayrılmamış gibi durmaktadır. Gece ve gündüz aynı zamanda bütün yeryüzü ahalisine çeşitli faydalar da getirmekte, ayrıca o zaman diliminde insanlar çeşitli zararlarla da karşılaşmaktadırlar. Dolayısıyla gece ve gündüzün varlıklarını devam ettiren, onları emre amade tutan ve boyun eğdiren bir hükümranı vardır; öyle ki kendi nöbeti gelip sınıra ulaştığı zaman diğerinin gelmesiyle bütün nitelikleri yok olmaktadır. Her ne kadar çok güçlü görünseler de gece ile gündüzden hiçbirinde, diğerinin gelmesiyle gitmeme şansı yoktur. Her biri aynı çizgi ve aynı kanun çerçevesinde varlığını devam ettirir, dolayısıyla birinin işaret ettiği şeye öbürü de işaret eder. Üstelik onlarda ölümden sonra dirilme gerçeğinin de açık bir delili vardır ki bunu akıl fukarası ve inatçı kimselerden başkasının anlamama ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*. Sonra göklerin ve yerin her tarafına bir anda yayılan karanlık, aydınlık, gölge ve benzeri şeylerden biri her şeyi örtmekte, öbürü her şeyi aydınlatmakta, üçüncüsü de her şeyi kuşatmaktadır. Sonra gece ile gündüzün peş peşe gelmesinde, gökler ile yerin birbirlerinden uzak olmasında, birbirlerinden farklı olmalarına rağmen ovanın ve dağın, denizin ve karanın varlığında, yeryüzünde yaşayanların fayda elde etmeleri ile alakası vardır. Bütün işler bu çerçevede yü-
113 rümektedir. [§]Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun Hz. İbrâhim'e gösterilen şeylerden maksat, Allah'tan başka ilâh olmadığına kesin olarak inanmalarını sağlamaktır. İbrâhim yüzünü Allah'a çevirmişti[281]. Kendisine ulûhiyyet nispet

[281] Muhtemelen müellif burada "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim" (el-En'âm, 6/79) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

edilen herhangi bir şeyin kendisinde böyle bir kudretin olması veya onun için böyle bir imkânın varlığı asla ihtimal dâhilinde değildir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰ كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبّٖى فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا
اُحِبُّ الْاٰفِلٖينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَاَ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا رَبّٖى فَلَمَّٓا اَفَلَ
قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنٖى رَبّٖى لَاَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّٓالّٖينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا
رَاَ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبّٖى هٰذَٓا اَكْبَرُ فَلَمَّٓا اَفَلَتْ قَالَ يَا
قَوْمِ اِنّٖى بَرٖٓیءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٧٨﴾ اِنّٖى وَجَّهْتُ وَجْهِىَ لِلَّذٖى فَطَرَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ حَنٖيفًا وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿٧٩﴾

76. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca da 'Batanları Sevmem' dedi."

77. "Ayı doğarken görünce, 'Rabb'im budur' dedi. O da batınca, 'Rabb'im bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum' dedi."

78. "Güneşi doğarken görünce, 'Rabb'im budur; zira bu daha büyük' dedi. O da batınca dedi ki: Ey kavmim! ben, sizin (Allah'a) ***ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."***

79. "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."

[Hz. İbrâhim'in Yıldızı Rab Sanması]

Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. Bu beyandan başlayıp bu gruptaki dört âyetin sonuna kadar olan bölüm için üç yorum yapılmıştır.

Birinci yorum: Âyeti görünen anlamına bağlı olarak yorumlayanlara göre, Hz. İbrâhim (s.a.) kendisine rubûbiyyet nispet ettiği şeyler sona erdiğinde anladığı şekliyle Rabb'ini gerçek anlamda bilememişti, buna göre Cenâb-ı Hakk'ın gerçek anlamda bilinmesi duyu organlarının algılaması ile değil, âyetler ve ak-

lın verileriyle mümkündür. Sonunda Hz. İbrâhim (s.a.) **Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim,** demişti. Ancak bu görüşü benimseyenler de üçe ayrılırlar:

a) Birincisi, tefsirlerde rivayet edildiğine göre Hz. İbrâhim (s.a.) gizli bir kovukta Allah tarafından besleniyordu, henüz göklerin yaratılması ile ilgili herhangi bir şeye bakmış değildi; gecenin başında kovuğun deliğinden göğe doğru bakınca, parlak ve ışık saçan bir yıldız gördü, kendi kanâatine göre onun Rab olduğunu düşündü, zira o yıldız öyle görünüyordu ki İbrâhim (s.a.) ondan daha parlak ve daha aydınlık bir şey görmemişti. Bunun üzerine **Rabb'im**
114 **budur, dedi. Yıldız batınca da, [§]**Rabb'in hiç batmayıp hep var olması gerektiği düşüncesine dayanarak, bu Rab değildir anlamında olmak üzere **Batanları sevmem, dedi**[282]**.** Tıpkı "Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz"[283] meâlindeki ilâhî kelâmı böyle bir şey bizim için mümkün değildir anlamına geldiği gibi. Hz. Îsâ'nın söylediği "Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz"[284] meâlindeki âyetin de ben asla böyle bir şey söylemedim anlamına geldiği gibi. Fakat bu görüşü savunan müfessirler, yıldızın batmasını bizatihi yok olmasına hamletmişlerdir. Bize göre ise onun yokluğu, ayın hükümranlığı belirince gerçekleşmektedir, ayın hükümranlığı ortaya çıktığında yıldızın hükümranlığını bastırmaktadır. Halbuki ona göre Rab asla bastırılamaz ve O'nun hükümranlığı yok olmaz. Gece karanlığında ayın ve güneşin durumu da buna göredir. Burada şunu da anlamak gerekir ki, şayet İbrâhim'e (s.a.) yıldız görünmeseydi, bu durumda onun Rabb'i olduğunu inkâr edecekti, halbuki onun varlığını kabul etmiş, sadece batmasını ve yok olmasını inkâr etmişti. İşte bu durum, onun bir halden başka bir hâle geçmesini, zevâl bulmak diye niteleyenlerin görüşünü geçersiz kılmaktadır.

b) Bazıları şöyle derler: Bu olay, Hz. İbrâhim'in (s.a.) henüz bulûğa ermediği bir zamanda vuku bulmuştur. İnsanlardan göklerin ve yerin ve benzeri şeylerin yaratıldığını ve bu yaratma işini de Allah'a nispet ettiklerini duymuştu. Nitekim âyet-i kerîmede ifade buyurulduğu üzere bütün müşrikler de böyle derler: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[285]. "De ki: Biliyorsanız söyleyin, bu dünya kime aittir?…"

---

282 Böyle bir rivayet Katâde, Süddî ve Muhammed b. İshak tarafından zikredilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 249; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 303-304).

283 el-Furkān, 25/18.

284 el-Mâide, 5/116.

285 Lukman, 31/25.

meâlindeki cümle ile başlayıp "Allah asla çocuk edinmemiştir"[286] anlamındaki cümleye kadar olan bölümde de müşriklerin aynı şeyi söyledikleri ifade edilmektedir. Sonra İbrâhim (s.a.) insanların putlara taptıklarını ve onlara ilâhlar
adını verdiklerini gördü, [§]düşündü, putların duymadığını, görmediğini, 115
kimseye fayda ve zarar veremediğini anladı ve böyle nesnelerin, yukarıda belirtilen şeyleri yaratmasının imkânsız olduğu kanâatine vardı. Bunları yapmanın çok büyük ve üstün bir gücü gerektirdiğini; göklerdeki melekleri işiten, yağmuru indiren, karanlığı, aydınlığı ve her türlü bereketi getiren o yüce gücü bulma arzusunun gerekli olduğunu anladı. Halkın kendisine nispet ettiği o arzuyu yönetene yöneldi. Sonra düşünmeye ve araştırmaya başladığında ilk olarak gözüne, belirtilen şeylerden daha güzel ve daha parlak bir şey görünmedi, zannetti ki bu O'dur. Sonra bunları yaratanın asla mağlup edilemeyeceğini bildiği için, onların mağlup edildiğini görünce, aradığı şeyin o olmadığını anladı. Bu sefer onu mağlup edene dönerek, Rabb'inin o olduğunu söyledi. Çünkü gece karanlığı güneşin ışığını mağlup etmiş yahut güneşin hükümranlığının devam etmediğini veya her şeyde emre amadeliğin ve boyun bükmenin izlerini görmüş, ama nesnelerin ve yaratmanın kendisine ait olmanın alâmetlerini görememişti. İşte o zaman anladı ki, bu yolla Rab bulunamaz, duyu organları vasıtasıyla da bilinemez. Tekrar gökleri ve yeri yaratan fikrine döndü, kendini ona kulluğa yönlendirdi ve onun Rab'lığını kabul etti. Çünkü yaratıklarda bunun izleri vardı, bunun üzerine yaratma fiilinin kendisine ait olduğu zâtı Rab ve ilâh olarak isimlendirdi ve ona iman etti. Şundan dolayı ki Hz. İbrâhim ilk halleri istidlâle bağlı bilgilere ve kendisine hitapta bulunulan kimsenin ulaşmak istediği delillere varmasına dayanıyordu. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

c) Bazıları da şöyle derler: Hz. İbrâhim (s.a.) kaderin seyrine uyup gitmişti. Âyette zikredilen şeyleri pek çok kez görmüştü. Ama Allah ona hidâyete ermesini dileyince kendisine onu ilham etti ve içine yerleştirdi. İnsanın daha önce tamamen gafil olduğu bir şeyden uyanır gibi o da hemen ayıldı ve güneş

---

[286] "Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir? 'Allah'a' diyecekler. 'O halde düşünmez misiniz?' de. 'Peki yedi göğün Rabb'i, yüce Arş'ın Rabb'i kimdir?' diye sor. 'Bunlar Allah'ın' diyecekler. 'O halde Allah'a saygınız yok mu?' de. 'Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?' de. 'Yönetim Allah'ın' diyecekler. 'O zaman nasıl olup da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?' de. Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik, onlar ise kesinlikle yalancıdırlar. Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir" (el-Mü'minûn, 23/84-91).

batarken doğan kırmızı yıldız gördü, kaybolup gidinceye kadar onu takip etti. Allah'a yakınlığı daha çok artmıştı, çünkü Rabb'inin zâil olmayacağını ve değişime uğramayacağını biliyordu. Hemen Allah'a sığındı ve **Batanları sevmem,**
116 dedi. [§]Allah'ı buluncaya kadar ay ve güneş hakkında da aynı şeyleri söyledi. Sonunda insanların ortak koştukları şeylerden kaçınıp tevhide ve O'na kulluğa yöneldi. Bu yorum, Hasan-ı Basrî'ye aittir. İlk yorum İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir, ikinci yorum ise kelâmcılarındır.

Biz de onu, kaderin götürdüğü yere giden bir adam diye görerek Allah'a sığınıyoruz. O yıldız, ay veya güneş olaylarını düşününceye kadar Allah'tan gafil idi, sonra bunların hiç yokken ortaya çıktıklarını, sonra yine kaybolup gittiklerini görmüştü. Sonra emre amade olmanın ve yönetimdeki acizliğin izlerini de görmüştü; yıldız, ay ve güneş, rahat ve mutlu bir hayat süren insanın fayda görmesi için çalışıp yoruluyorlardı. Sonra âlemde hiçbir şeyi, tedbir ve idarenin kendisine ait olduğuna işaret edecek anlamda görmüyordu. İşte bunun üzerine o söz tahakkuk etti, Allah onu, "O, tertemiz bir kalple Rabb'ine yönelmişti"[287] meâlindeki âyetle niteliyor. -Denilmiştir ki: Buradaki "selîm" (سليم) kelimesi, şirkten sâlim olmak demektir, ona şirkten hiçbir şey bulaşmamıştı.- Cenâb-ı Hak ayrıca "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir"[288] buyurmaktadır. Onların söyledikleri şey ise, ancak onun içine doğmuş olduğudur. Hz. İbrâhim (s.a.) şayet amacına ulaşsaydı, o da ilâhî mûcizelerden gafil ve cahil olmak konusunda kavmine katılmış olurdu. Yine Allah "Aynı şekilde biz İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk"[289] buyurmaktadır. Malumdur ki bunlar, İbrâhim'in (s.a.) görmesi için verilmiş şeyler değildi, çünkü onların hepsi herkes tarafın-
117 dan görülüyordu. [§]Ama açıkladığımız üzere bunlar iki sebepten dolayı söz konusu edilmişti ki bunlarda onun hakikati görülür[290]. "Kesin inananlardan olması için"[291] meâlindeki âyet, başlangıçta şüphe ediyordu veya kendisine Al-

---

287 "O, tertemiz bir kalple Rabb'ine yönelmişti. Babasına ve halkına, 'Siz neye tapıyorsunuz?' demişti" (es-Sâffât, 37/84-85).

288 el-En'âm, 6/83.

289 el-En'âm, 6/75.

290 "Cenâb-ı Hakk'ın 'Aynı şekilde biz İbrâhim'e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk' meâlindeki âyeti, bunları ona gösterdi anlamında değildir, çünkü daha önce de onları gösteriyordu ve o göklerin ve yerin her ikisini de görüyordu. Bunun anlamı şudur: Allah onları iki şekilde göstermiştir: Alışılagelmiş olaylarla çelişen bir mûcize olması ve yaratılanın yaratana istidlâlde bulunması itibariyle göstermiştir. Mutad olanı nakzeden mûcize ile sözü edilen istidlâl, insanda cehâlet ve şüphe bırakmaz, bilakis imanı ve tevhidi gerçekleştirir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 256a-b).

291 el-En'âm, 6/75.

lah bilgisi verildiği halde cahil idi anlamına gelmez. Lâkin bu takdirde onun yorumu şöyle olur: İbrâhim peygamberin kesin inancı, burada duyusal bilgilerin kapsamına girmeyen ve zarurî olarak da bilinmeyen bilgilerle Allah'ın varlığına kesin bir şekilde inanmak anlamına gelir. Bu da ancak evrendeki izlerden istidlâl ile üretilen aklî bilgiler veya haber yoluyla mümkün olur[292]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*. Cenâb-ı Hakk'ın "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten Allah'tır"[293] meâlindeki âyeti, Allah gökleri yükseltmeden önce bir yere konulmuş duruyordu anlamına gelmez. "Allah iman edenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[294] meâlindeki âyet de, daha önce insanlar karanlıkta idiler, demek değildir. Kezâ Hz. Yûsuf'un "Ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim"[295] sözü de, onların içinden biri idi anlamına gelmez. İşte iman meselesi de böyledir; kul, her zaman Allah'a ve O'ndan başka ilâh olmadığına, her zaman kesin olarak inanması gerekir. Şüphe duyması veya bilmemesi şeklinde bir iman söz konusu olmaz. Bunun örneği, İbrâhim aleyhisselâmın durumudur.

[§] İkinci yorum, Hz. İbrâhim'in (s.a.) o sırada mümin olduğu ve Rabb'ini **118**
gerçek anlamda bildiği, ama kavminin kendisine daha çok güvenecekleri ve daha yaklaşacakları düşüncesiyle onların arzularına tabi imiş gibi göründüğü ve böylece onları tedricen alıştırmaya çalıştığı şeklindeki yorumdur. Bu, delilleri kullanmakta çok belîğ bir yol ve çok latif bir tuzaktır. Böylece onun kavmine ait inançları reddetmeyi ve onlarla inatlaşmayı kastetmediği anlaşılır. Bunun için önce kavminin saygı duyduğu yıldızlara saygı göstermek ve durumlarını bilmekle işe başladı, çünkü onlar yıldızları yüceltiyordu. Kavmi, elinde helâk olacağı ve mülkünü de kaybedeceği kişinin dünyaya geldiğini Nemrud'a haber verdi. Nitekim "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı"[296] meâlindeki âyet-i kerîmeden bu durum anlaşılmaktadır, yani İbrâhim (s.a.) yıldızların miktarına baktı ve

---

292 "Cenâb-ı Hakk'ın 'kesin inananlardan olması için' meâlindeki âyeti, daha önce kesin inanmıyordu anlamına gelmez. Çünkü kesin olarak bilmek ifadesi, başlangıçta şüphe ediyordu veya yaratılışına Allah bilgisi konulduğu halde cahil idi anlamına çekilmez. Zira duyusal ve zarûrî bilgilere sahip olmayan kişinin kesin inancı Allah'ın evrendeki izleriyle istidlâl etmek veya bu konuya dair haberler -ki o ilmin kendisidir- almakla gerçekleşir. Birine ilim verilmiş iken bilmesi, geçmişte onun cahil olduğunu göstermez, ama bunun anlamı şudur: Kendisine melekût âlemini göstermemiz vesilesiyle iki yoldan biriyle, ya mûcizeler yoluyla veya istidlâl yoluyla bilenlerden olması için" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 256b).

293 er-Ra'd, 13/2.

294 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" (el-Bakara, 2/257).

295 Yûsuf, 12/37.

296 "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı; 'Ben rahatsızım' dedi" (es-Sâffât, 37/88-89).

halkın bu konudaki bilgisini düşündü demektir, çünkü yıldızlara bakmış, sonra sözü edilen o hastalık bahanesini ileri sürmüştü, bunu yıldız ilmine dayanarak söylemiş değildi, yıldızların kaybolup gideceği bilgisine dayanarak söylemişti. Yok olup giden kişi hasta da olur. Böylece İbrâhim (s.a.) insanların bilgi sahibi olduklarını iddia ettikleri ilimde onlara muvafakat etmiş oluyordu. Bu konuda biz de aynı durumdayız. İnsanların, tapındıkları "Büd" (البُدُّ)[297] adlı putun durumu da böyledir; onlara gönderilen havârîler puta saygı göstermişlerdi, onlar da bundan tatmin olmuşlar[298] ve karşı bir tedbir almak gereğini duymamışlardı. İnsanlar kendilerini kuşatan bir düşman tehlikesiyle karşı karşıya gelmişlerdi, havârî bu tehlikeyi bertaraf etmesi için onları Büd adlı puta dua etmeye çağırdı, zira ancak dua edilmeye layık birine tapınılır, duaya rağmen bir netice elde edemeyen insanlar artık ümitlerini kesmişlerdi ki, onları hemen Allah'a dua etmeye çağırdı ve Allah da o tehlikeyi kaldırdı, bunun üzerine insanlar Allah'a iman ettiler. İşte İbrâhim'in (s.a.) durumu da böyledir. Bu yorum İbn Kuteybe'ye aittir. Fakat o, insanların kâhinlikle ve yıldızlarla uğraşan kişiler olduklarını belirtmiştir. Hz. İbrâhim (s.a.) yıldıza tapmadı ve onu Rab olarak
119 görmedi diyen biri, [§]onun yıldızı Rab diye isimlendirmesini, sonra yıldız kaybolunca bundan vazgeçmesini nasıl açıklar? Eğer öyle olsaydı, ancak yıldızlara, güneşe ve aya tapan bir kavim hakkında olur ve onların kaybolmasıyla da kendilerini ilzâm ederdi, çünkü bu durumda bir emre amadelik ve bir hükümranlığın başka bir hükümranlığa galibiyeti söz konusudur.

Bir şeyi, içinde başka bir anlam gizleyerek yapmayı caiz gören bu yorum, uygun bir izah tarzıdır. Nitekim putlara tapmaya zorlanan biri, Allah'a tapma niyetiyle putlara tapabilir, Muhammed aleyhisselâma küfretmeye zorlanan da, hayalinde canlandırdığı başka bir Muhammed niyetiyle küfredebilir. Hz. İbrâhim'in (s.a.) söylemiş olduğu "İbrâhim, 'Hayır' dedi, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[299] meâlindeki âyet de bunu göstermektedir. İbrâhim (s.a.) "Hayır, bu işi şu büyükleri yapmıştır" meâlindeki

---

297 el-Büd (البُدّ) kelimesi, içinde putlar ve resimler bulunan mabet demektir. Farsça'dan Arapçalaştırılmış bir kelimedir… İbn Düreyd, onun tapınılan putun adı olduğunu söylemiştir, bu kelimenin sözlükte bir kökü yoktur, Farsça'dan Arapçalaştırılmıştır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab,* "بدّ" md.).

298 "el-Büdd meselesi de böyledir; o, insanların tapındığı putun adıdır, Hz. Îsâ (s.a.) onlara havârîlerinden birini göndermişti, havârî insanları hakka yaklaştırmak için puta zâhirde saygı göstermişti, onlar da bundan tatmin olmuşlardı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 256b).

299 el-Enbiyâ, 21/63.

cümleyi, içinde şart olarak onların konuşabilmelerine bağlamıştır[300]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kâhinlikle ve yıldızlarla uğraşan o insanları tedricen hakka yaklaştırmak konusunda, buradaki yorum dikkate alınmadan denilmiştir ki: Hz. İbrâhim (s.a.) insanların putlara taptıklarını görünce, benzeri bir şeyle mukabele anlamında onları davet etti, çünkü onlar putların çeşitli zinetlerle süslendiğini, çeşit çeşit mücevherlerle süslenip güzelleştirildiğini gözleriyle görmüşler ve onlara tapmaya meyletmişlerdi, bundan dolayı İbrâhim (s.a.) de onlara yıldızlara ve zikredilen diğer şeylere tapmayı göstermiş, onların parlaklık ve aydınlık açısından çok daha güzel ve daha büyük olduklarını söylemişti. Zaten onlar özü ve varlığı itibariyle böyle idiler. İnsanların elleriyle yapıp tapındıkları putlar ise böyle değildiler. Bunu, putlara tapmalarını kendilerine çirkin göstermek [§] **120**
ve belirttiğim gibi onları bu alışkanlıklarından kurtarmak için yapmıştı. Sonra henüz kalplerinde ikrar etmeden ve kesin bir kanâate varmadan önce, emre amade olmanın yahut mülkün zevâle ermesinin ilâh olma niteliğini ortadan kaldırdığını göstererek onların yöneldikleri ve kabul ettikleri şeylerin doğru olmadığını anlamaya zorladı. Yahut Hz. İbrâhim (s.a.) onların kalplerine, ibadet sırasında kendisini göremedikleri birine ibadet etme fikrini yerleştiriyor, böylece onları gerçekten kulluk edilmeye layık olana (Allah'a) kulluk etmeye zorluyordu. Veyahut da şöyle diyordu: Parlaklık, aydınlık, yaratıklara fayda sağlamak gibi özelliklere sahip olduğu zikredilen yıldızlar, hepsinin toptan uçup gitmeleri ve emre amade olmaları sebebiyle ilâh olmaya layık değil iseler, o insanların tapındıkları ve insan elinin ürünü olan, işitmeyen, görmeyen

---

[300] "İkincisi, zikredildiğine göre İbrâhim (s.a.) insanlara zâhirde muvafık davranmış, ama bu muvafakatin caiz olduğuna dair sahih bir açıklama yapmamıştır. Zâhirde onlara muvafık davranması, ancak içinde doğru bir niyet gizlemesi halinde caiz olur; böylece gerçekte onlara muvafakat etmediği halde insanlar muvafakat ettiğini düşünsünler ve mâzur görülsün… O, putlara tapmaya zorlanan ve bu yüzden zâhirde putlara yönelerek insanlara muvafık davrandığını gösterse dahi, yine de Allah'a tapma niyetiyle putlara tapan insan gibidir. Kezâ Muhammed aleyhisselâma küfretmeye zorlanan da, hayalinde canlandırdığı başka bir Muhammed niyetiyle küfreden gibidir. Hz. İbrâhim (s.a.) "Hayır, dedi, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!" sözünü buna göre söylemiştir. O, insanların putlarını kırmış, sonra da onları kırmakla bizzat putları itham etmiş, "Hayır, dedi, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!" demişti. O "eğer konuşabiliyorlarsa" meâlindeki cümleyi, şart olarak içinde tutmuş ve "Bilâkis bu işi şu büyükleri yapmıştır" demişti. Bir şeyin şarta bağlanması, her zaman hakikaten veya âdeten olmaz, gerçekliğini değil yokluğunu ifade eder. İşte burada da durum böyledir, binâenaleyh İbrâhim'in (s.a.) sahih imanı içinde gizleyip söylemeden insanlara muvafık görünmesi caizdir. Âyette zikredilen şeyin de buna hamledilmesi gerekir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 256b).

ve kimseye fayda vermeyen putlar Rab olmaya ve ibadet edilmeye hiç layık değildirler. *En doğrusunu Allah bilir*. İkna etme yönteminin bu türü, şunu göstermektedir: Şayet onların yıldızları Rab edinmedikleri zâhir olsaydı, onlara taparlardı. İbn Kuteybe'nin söylediği de bunun gibidir.

Âyetin üçüncü yorumu, inkâr ve istihzâ anlamına gelmesidir. Bunda da tedricilik anlamı vardır. Çünkü İbrâhim aleyhisselâmın yaptığı şey, fark edilmeyen taraftan onlara delille üstün gelmek, yahut içine düştükleri kızgınlık
121 halinde adım adım şüphe sebeplerini geçersiz kılmak; [§]inkâr etme sebeplerinin yanlışlığını açıkça gösterip başa dönmek ve maksud olanı kabul etmeye zorlamaktır[301]. Sonra bu yorum hakkında şunlar söylenmiştir: Birincisi, onlar yıldızlara ve âyette zikredilen şeylere tapıyorlar, çocuklarını ve küçükleri de onlara tapmaya çağırıyorlardı. İbrâhim (s.a.) de buna çağırılan kişilerden biri idi, yıldızı görünce; **bu** sizin taptığınız **Rabb'im**, yani beni kendisine tapmaya çağırdığınız Rabb'im, dedi. Yani beni kendisine tapmaya çağırdığınız **Rabb'im budur** dedi. Ayın doğduğunu, dolaştığını ve sonra kaybolup gittiğini görünce, onun da emre amade olduğunu anladı ve ben ona tapmayı **sevmem**, dedi. Ancak insan bazan halkın iddialarına nasıl karşılık vereceğini bilmek ve söyledikleriyle onların kalplerini rahatlatmak için kendisini tapmaya davet ettikleri şey üzerinde düşünür, içinde bulunduğu topluma, beni kendisine tapmaya çağırdığınız anlamındaki cümlesini gizleyerek, **Rabb'im budur**, sözünü söyler. Onun Rab olamayacağı kendisine mâlum olmakla birlikte, neticede onları ilzâm için böyle der. Bu da gayeye adım adım varmak için uygulanan tedricî bir yoldur. Çünkü İbrâhim (s.a.) onlara muvafakat ettiğini gösterdikten sonra kendilerine delile üstün gelmek için böyle diyordu. **Bu**, beni tapmaya çağırdığınız **Rabb'imdir** sözünü gizlice söylemiş de olabilir. Onlara muvafık olduğunu göstermekle de ironi yapmıştır. İşin başında istediği neticeyi alamayacağı bir yaklaşımla onları ilzâm için kendilerine bu açıklamayı yapıyordu. Zira on-

---

301 "Üçüncü yorum şudur: Âyet zâhirde, tercih sanatının varlığını gerçekleştirmek anlamına gelse de hakikatte inkâr ve istihzâ anlamındadır. Bu da tedricilik anlamına gelir. Çünkü tedricilik, hissedilmemesi açısından veya maksadın gerçekleşmesinde şüphe sebeplerini adım adım nakzetmeye insanı ilzâm eder. Cenâb-ı Hak 'Âyetlerimizi yalanlayanları hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz" (el-A'râf, 7/182) buyurmaktadır. Hakkı ortaya çıkarmak için istidrac da bu yolu takip eder; yani zâhirde onlara muvafık görünür, inandıkları şeyler hakkındaki açık delilleri ve onlarla ilgili şüpheleri kendilerine gösterir. Onlara hiç anlamadıkları yerden yaklaşır. Maksat, onların dinlerini iptal ve itikatlarını nakzetmektir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 257a; Medîne nüshası, vr. 286a).

ları ilzâm eden bu mâna, işin başında İbrâhim'e (s.a.) de, oradaki herkese de mâlum idi[302].

İkincisi, **Rabb'im budur** meâlindeki cümle, "bu, bana bahsettiğiniz kişi midir?" anlamında kullanılmıştır. Yani onun bahsettiğiniz konumda olmadığını ifade etmek için, sözlerini reddetmek anlamında olmak üzere "bu o mu?" demiştir. Yahut kendince mâlum olanı ikrar etmek için alay etmek amacıyla böyle söylemiştir. [§]Bu iki yorumdan hangisi olursa olsun, İbrâhim'in (s.a.) **122**
maksadı onlarla alay etmekti; ilk sözünün onlarla alay etmek, iddialarını reddetmek veya sorgulamak anlamı taşıdığını da müteakip cümlesinde ortaya koymaktadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular?"[303] meâlindeki âyetine benzemektedir, yani onlar, Allah'ın yarattığı gibi bir şey yaratmadılar, demektir. Devamında gelen "De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır" anlamındaki beyan bunu açıklamaktadır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyetteki **Batanları sevmem** meâlindeki cümle de onu açıklamaktadır. Bunu kalbinde gizleyerek "bu Rab mıdır?" anlamına gelmek üzere **Rabb'im budur**, demiş olması mümkündür. Âyette belirtilen diğer varlıkların da böyledir. Sonra kararını insanlara bildirmek aşamasında gök cisimlerine dönüyor ve onların, insanların kendilerine yardım ettiklerini zannettikleri Rab olmadıklarını layık olmadığını söylüyor.

Bunu söylediği sırada onun kâfir olmadığının delilini yukarıda belirtmiştik. Peygamberler büyük günah işlemekten mâsum oldukları sabit iken küfürle nasıl imtihan edilebilirler? Cenâb-ı Hak, "Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[304] buyurmaktadır. Binaenaleyh içinde küfrün bulunması mümkün olan her şey, bunun gibidir, dolayısıyla onu ehline tahsis etmenin gereği yoktur.

---

302 "İkincisi, İbrâhim (s.a.) 'Rabb'im budur' sözünü, her ne kadar insanlara muvafakat ve yardım ediyor gibi görünse de, onlarla alay etmek ve yaptıklarını reddetmek düşüncesini içinde gizleyerek söylemiştir. Bu durum, sözün başında ve insanların örf ve âdetlerinde görülebilen bir şeydir. Nitekim bir ilimde mahir olan biri hakkında, kendisinin üstat olmaya layık olmayan birine, falancı senin üstadındır, denir, o da alay ederek, evet o benim üstadımdır, diye karşılık verir. İşte bu da onun gibidir. 'Batanları sevmem' cümlesi bunu açıklamaktadır, binaenaleyh başlangıçta söylediği 'Rabb'im budur' cümlesi, onları desteklemek anlamında değil, alay etmek mânasına gelmektedir. Çünkü onları ilzâm eden bu mâna, başlangıçta da onlar için açıktı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 257a; Medîne nüshası, vr. 286a).

303 "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir" (er-Ra'd, 13/16).

304 el-En'âm, 6/124.

Sonra her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah bütün bunların gerçek mahiyetini açıklamayı dileseydi yahut bu konunun dindeki maksadını, oluş zamanını ve yorumunu bilmeye ihtiyacımız olduğunu düşünseydi, mutlaka onu açıklar veya Resûlullah'tan (s.a.) o konuda bir haber gelirdi. Lâkin bunların hakikati bilgisi, müşahedeye dayanan bir bilgidir ki o da bizim için söz konusu
123 değildir. [§]Bize düşen, onun hakikatine ulaşmaya çalışmaktır, biz bununla mükellefiz, sözün söylendiği zamanı ve meydana gelen olayları müşahede etmekle mükellef değiliz[305]. Yapılması gereken şey, bu kıssanın ve onda bulunan dinî delillerin hikmetini düşünmektir. Bu hikmet de, *en doğrusunu Allah bilir ya*, on kısımda özetlenebilir. Birincisi, Allah bunu Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğine delil kılmıştır, çünkü o gayba ait haberlerdendi, Allah'ın elçisi ise Mekke'de yaşamıştı, orada bunu bilen kimse de yoktu. Ayrıca oradan ayrılmamış, peygamberlerin kitaplarını tevarüs ederek bu bilgilere sahip olan birinin yanına da gitmemişti. Resûlullah (s.a.) eliyle yazı yazmamış yahut herhangi bir yazılı metni de görmemişti. Bütün bunlar, bu bilgiyi ona Cenâb-ı Hakk'ın öğretmiş olduğunu gösterir. Ayrıca bu kıssada tevhide ait deliller, putlara tapmanın reddedildiğine ve bunu yapan insanların akılsızlıklarına da işaretler vardır. İbrâhim'in (s.a.) yahudi veya hıristiyan olduğunu iddia edenler[306] tarafından böyle bir şeyin öğretilmesi ihtimali de yoktur. Sonra onların kitapları Hz. Peygamber'in (s.a.) konuştuğu dille yazılmamıştı. Hülasa başka bir ifadeyle böyle şeylerin, kitabın değiştirilmiş olması ve muhtelif olması sebebiyle, reddi ve inkârı mümkün olan bir kaynağa dayanarak delil gösterilmesi ihtimali de yoktur[307].

İkincisi, Resûlullah'ın (s.a.) mensubu olduğu millete şefkat gösterilmesi talebidir; onlar Hz. İbrâhim'in (s.a.) soyundan idiler ve atalarının dinine sahip olduklarını iddia ediyorlar, atalarının hatıralarını korumaya ve onları tak-

---

305 "…Bizim bu olayın bizzat kendisine şahit olmamız söz konusu değildir. Şahit olmakla elde edilen bilgi, gerçek bilgidir, bu ise bize verilmemiştir. Yalan olması muhtemel olan bir şeye Allah adına yemin ederek şahitlik ettiğini söylemek ise bâtıldır. Bu, amelle ilgili bir mesele değildir ki, bazıları onun gereğini yerine getirmek tercihi ile mükellef tutulsun" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 257a; Medîne nüshası, vr. 286a).

306 Burada müellif merhum, muhtemelen Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına ve bu âyetin nüzul sebebine işaret etmektedir: "İbrâhim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi" (Âl-i İmrân, 3/67; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 307).

307 "Bir şeyin bir dilden başka bir dile çevrilmesi halinde bazı farklılıkların ve değişikliklerin yapıldığı düşüncesini akla getirir. Farklı bir dilin kullanılması ve lafızların değişmesi halinde aslın değişime uğradığı iddiasıyla inkâr ederler. Binaenaleyh inkârı ve reddi mümkün olan böyle bir şeyin delil olarak gösterilmiş olma ihtimali yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 257b; Medîne nüshası, vr. 286b).

lit etmeye çalıştıklarını söylüyorlardı. Dolayısıyla ataları hakkındaki bu iddia onları, taklit ettiklerinden başka bir sözü kabul etmeyecek derecede kendilerini bağlıyordu. Çünkü bütün müşrikler nazarında Hz. İbrâhim (s.a.) kendisine uyulması gereken bir imamdı ve her atadan daha öncelikli olmaya layıktı. Her dünyaya gelen insanın [§]onun dininde yaratıldığı inancı mezkûr ve **124**
mahfûz idi[308]. Buna muhalefet edenin ismi de namı da yok olup giderdi. İşte peygamberleri taklit etmeye, insanların tabi olduklarını taklitten daha layık olduklarına dair en büyük delillerden biri budur. Bundan dolayı Ehl-i Kitap, Resûlullah'ın (s.a.) getirdiği tevhidi ve kendilerine teklif ettiği dinden herhangi bir şeyi kendi kitaplarına aykırı görerek reddetmeden önce Hz. İbrâhim'e (s.a.) dostluk konusunda ittifak halinde idiler.

Üçüncüsü, Hz. İbrâhim (s.a.) Rabb'ı bilme yolunu, yaratılışından hareketle göstermeye çalıştı, hak yolunu bulmak için dinini de, babasını veya kavmini taklit etmeksizin mûcizeleri düşünme ve araştırma esasına bina etti, bu anlayışın bütün nesline hatıra olarak kalması için tâbilerini de bu yola yönlendirdi.

Dördüncüsü, Hz. İbrâhim'in (s.a.) bu durumlardan çıkış yolu ile ilgili olarak belirtilen hususlar, zâhirde hoş değilmiş gibi görünmektedir, fakat bunun insan tabiatının nefret etmediği ve aklın da reddetmediği bir yönü vardır; Cenâb-ı Hakk'ın kullarını kendisi hakkındaki sözlerle imtihan etmesi ve verdiği emirde durması gerektiğidir.

Beşincisi, din konusunda akılların taşıyabileceği kadar deliller getirmenin gerekli olduğunun bilinmesidir. Çünkü Hz. İbrâhim (s.a.) bu yolla kavmini cevap vermekten âciz bırakmış ve Rabb'inin dinini ortaya koymuştu. Hz. İbrâhim'in muhalifleriyle yaptığı bu tartışma sayesinde din konusunda münazara da bulunmayı çirkin gören pek çok müslümanı görüşünün yanı sıra ve dinde üstatları taklit etmek gerektiğini savunanların ve ayrıca doğruyu yanlıştan ayırt etme yeteneğine sahip akılla insanlar nezdinde çelişkili rivayetlerin zâhirine uymak gerektiğini düşünenlerin görüşlerinin yanlışlığı ortaya çıkmıştır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

Altıncısı, münazara iki amaçla yapılır: Kendi sözünün doğruluğunu kanıtlamak delilleri ortaya koymak ve mümkün olduğu kadar rakibinin iddiasındaki kusurları göstermek suretiyle o fikrin yanlışlığını ortaya koymak için[309].

---

308 "Hz. İbrâhim'in (s.a.) neslinden gelen diğer peygamberler gibi, kıyâmete kadar herkes onun dini üzere yaratılır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 257b).

309 "Bunda münazaranın iki amaçla yapılacağı beyan edilmektedir: Biri, görüş ve iddianın ispatını gösteren delilleri ortaya koymak, ikincisi de hasmın iddiasındaki çelişki ve yanlışlığı göstermek için" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 257b).

125 **[§]**Çünkü Hz. İbrâhim (s.a.), tanrı diye inanılan nesnelerin tedbir ve idaresinin başkasının elinde olduğunu gösteren izler taşımaları sebebiyle onların ilâhlık iddialarını reddetmiştir. Nitekim putlar hakkında şöyle demişti: "Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir puta niçin taparsın?"[310] Başka bir yerde de şöyle söylemişti: "Hem ne diye beni yaratan Allah'a kulluk etmeyeyim ki?"[311] Bir başkasında "Beni yaratana"[312] meâlindeki ifadeyi kullanmıştı. Onların sözlerinin gerçekliği iddiasını bazan zıt anlamdaki delillerle iptal ediyordu. Bütün bu hallerde şöyle demesi de caizdir: İlâh olduğunu söylediğiniz şeyler hakkındaki iddianızın delili nedir?

Yedincisi, gerçekte onların inançlarını inkâr ve reddetmek kararına sahip olmakla birlikte selâmete ermek için kendilerine muvafakat göstermiş olması da mümkündür, Zira insan zâhirde böyle bir desteği ortaya koymakla, uygun bir fırsatı ve başarıya ulaşmayı hedeflemiş olabilir. Bu yolla kavmi ile münazara imkânı bulmakta ve "Rabb'im hayat veren ve öldürendir"[313] meâlindeki sözle de daha önceki delili terk etmektedir. Hasmı "Hayat veren ve öldüren benim" deyince, İbrâhim (s.a.) "Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir" diyerek, öncekinden daha açık, aklı daha yatkın ve insan tabiatına daha uygun bir delile yöneliyordu.

Sekizincisi, insanlar şayet düşünürlerse gerçeğe dair yeterli deliller getirmeden Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir zaman onları kendi hallerine terk etmediğinin bilinmesidir. Ayrıca bunda insanlar şayet düşünüp araştırmaları sonunda, vakıf olunamayan ve kabule uygun görülmeyen bir inancı benimsemedikleri için Allah'ın yaratıkları hiçbir zaman ilzâm etmediğini bilmelerine yönelik bir delil vardır. Bundan dolayı Allah, hakkı kabulden yüz çeviren insanın mazeret kapısını kapatmak amacıyla delilleri ortaya koydu, gerekli açıklamaları yaptı ve bu delillerin ardından açıkladığı bütün emirlerini bunlarla irtibatlandırdı.

---

310 Meryem, 19/42.

311 Yâsîn, 36/22. Bu âyet Hz. İbrâhim (s.a.) hakkında gelmemiş, bilakis Yâsîn sûresinde sözü edilen karye ehlini korkutmak için gelmiştir. Hz. İbrâhim hakkında ise Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bir zaman İbrâhim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim). O bana doğru yolu gösterecektir" (Zuhruf, 43/26-27).

312 "O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur" (eş-Şu'arâ, 26/78-82).

313 "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak Rabb'i hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabb'im hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez" (el-Bakara, 2/258).

[§]Dokuzuncusu, "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir"[314] meâlindeki âyette buyurulduğu üzere, ancak Allah'ın lütfu ve ihsanı ile diline bunları güzelce açıklama imkânını ve o delilleri ortaya koyma gücünü verdiği kimseden başka birinin bunu yapamayacağının bilinmesidir. 126

Onuncusu, din konusunda çeşitli derecelere ulaşmanın, şeref ve fazilet menzillerine yükselmenin ancak Allah'ın lütfu ile mümkün olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz"[315] buyurmaktadır. O, ne zaman yükseltmeyi dilerse, mutlaka gerçekleşir. *En doğrusunu Allah bilir*.

İmâmiye mezhebinden bazıları, bu âyetin tefsirini Hz. Ali'nin (r.a.) yaptığı açıklamadan (şerh) aldıklarını iddia ederek şöyle derler: Buradaki yıldızın tevili mezun, ayın tevili lâhık, güneşin tevili de imamdır. Mezuna, **Rabb'im budur** derken, kendisini eğiteni, onu ilimle yetiştireni kastetmektedir. **Yıldız batınca,** yani kaybolunca ondan yüz çevirdi ve ben bunu **sevmem** dedi. Sonra lâhıkı gördü, keza arkasından da imamı gördü. Sonra resûlden ilim alan sonrakine yöneldi, çünkü onlara göre sonraki, zikredilen şeyleri anlayan idi. Mütemmin derecesini -ki o imamdır- geçince, risâlet derecesine ulaştı, bu da hayal ile güçlenen 'nefs-i nâtıka'dan gelen şeydi ve onlara dinî kuralları tasvir eden biriydi. Böylece onlar birçok Rabb'e kulluğa mecbur kaldılar ve onların vasıtasıyla bir dereceden başka bir dereceye yükseldiler. Bu, düşünen biri için çelişki dolu bir iddiadır. Çünkü 'mezun'da olan şey kaybolunca 'lâhık'a ulaştı, 'mezun' da 'mezun' olarak kaldı. İkincisi, yani nefs-i nâtıkanın vardığı şey, övgüye ilkinden daha layık değildi, zira o da 'mezun' idi. Şayet orada başka
bir derece olsaydı, [§]ya 'mezun'un diğerine kavuştuğu anda ona ulaşır, ya 127
da ulaşmazdı. Şayet ona ulaşamazsa, onun 'mezun'dan daha akılsız olmadığı anlaşılır, çünkü ikinci dereceye çevrilmesine engel olmuştur ve ona başkası ulaşmıştır. Eğer ona ulaşırsa, mütemmim derecesinde onunla beraber olurdu, bu durumda nitelediği şeyi tercih ettiği halde onu sevmem nasıl derdi? Sonra başkasından aldığı yolu takip ederek giden için onu sevmem nasıl derdi? Yahut kendisini yetiştirdikten sonra onun rablığından uzaklaşıp başka Rabb'i tercih ettiğine göre, yetiştirmeden önce nasıl onun Rabb'i olurdu? Öyleyse onun şükrünün âkıbeti, Rabb'inin, onun küfre varması için gayret etmesine varmıştır. Böylece adım adım ikinciyi inkâr etme noktasına vardı. Sonra akla yöneldi, sonra da âlemlerin Rabb'ine ulaştı. O, başta da sonda da Rab idi. O'ndan başka

314 el-En'âm, 6/83.
315 el-En'âm, 6/83.

hiç kimse için rablık söz konusu değildir, O ortakları olmaktan çok üstündür. Her işin sonu ve yaratılanların gidecekleri yer de O’nun yanıdır. Her yükselmenin bir sınırı olsaydı, ona başkaları da yükselirdi ve daima bu sınırların sonuna varılırdı. Böylece herkes, sonrakiler veya konuşanlar olur, neticede bütün rehberler, mezunlar ve imamlar bâtıl olur. Cenâb-ı Hak bu türlü hayallerden Hz. Ali’yi (r.a.) uzak tutmuş, Allah onun yüzünü -şerefini artırsın- onu bu tür safsatalardan korumuştur. Allah’a hamdolsun.

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ اَتُحَاجُّونّ۪ي فِي اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينِ وَلَٓا اَخَافُ مَا
تُشْرِكُونَ بِه۪ٓ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ رَبّ۪ي شَيْـًٔا وَسِعَ رَبّ۪ي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا
اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

80. “Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O’na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabb’imin (beni korkutacak) ***bir şey dilemesi hariç. Rabb’imin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?”***

Kavmi onunla tartışmaya girişti. Burada Cenâb-ı Hak, kavminin onunla tartıştığını belirtmiş, fakat neden tartıştıklarını açıklamamıştır. Ancak verilen
128 cevapta [§]bu tartışmanın neden yapıldığı görülmektedir: **Onlara dedi ki: Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?** Buna göre bu tartışmanın Allah hakkında, Allah’ın birliği ve dini hakkında yapılmış olması muhtemeldir. Allah’ın emrine tâbi olmak ve O’na itâat etmek konusunda yapılmış olması da muhtemeldir. İbn Abbâs’tan (r.a.) gelen bazı rivayetlerde belirtildiğine göre; **Kavmi onunla tartışmaya girişti,** yani ilâhları konusunda tartıştılar ve onu ilâhlarla korkuttular, dediler ki: İlâhlarımıza tapmıyorsun ve onlara hakaret ediyorsun, onların sana zarar vermelerinden, aklını başından almalarından korkmuyor musun?[316] Bu yorum, ihtimal dâhilindedir. Bu, Hûd aleyhisselâmın kavminin kendisine söyledikleri söze benzemektedir: “Tanrılarımızdan biri senin aklını almış! demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!”[317] Sonra Hz. İbrâhim (s.a.) onlara şöyle dedi: Peki siz onlardan korkmuyor musunuz? On-

---

316 Buna benzer şeyler İbn Cureyc’ten rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VII, 252; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 307).

317 Hûd, 11/54.

lar cevaben dediler ki: Biz onlara tapıyoruz, neden korkalım? Hz. İbrâhim (s.a.) şöyle karşılık verdi: Onların büyüğünü-küçüğünü, erkeğini-kadınını karıştırmışsınız; küçüğü ile karıştırdığınız için büyüğünden korkmuyor musunuz? Kadınlarla karıştırdığınız için erkek olanlardan korkmuyor musunuz? Onların, tanrılarına tapmadığı için Hz. İbrâhim'i (s.a.) Allah ile korkutmuş olmaları da muhtemeldir, çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[318]. Şöyle de söylüyorlardı: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[319]. Dolayısıyla onlar ilâhlarına tapmadığı için Hz. İbrâhim'i Allah ile korkutuyorlardı, çünkü onlara göre ilâhlar kendilerini Allah'a yaklaştıracaklardı, onlara tapmamak da insanı Allah'tan uzaklaştırırdı.

Allah beni doğru yola iletti, sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Buradaki **beni doğru yola iletti.** Bu ilâhî beyan, gerçek dine ve tevhide iletti, bana kendisine itâat ve emirlerine tâbi olma yolunu gösterdi anlamına gelebilir. Sonra da şöyle dedi: O bana doğru yolu göstermişken sizin tanrılarınızdan neden korkayım?

[§] Ancak Rabb'imin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Bu cüm- 129
lenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Rabb'ime isyan etmekten başka bir şeyden korkmam, ancak O'na isyan edersem korkarım, o zaman ben onun dilemesine bağlı olurum ve O dilerse bana azap eder, dilerse azap etmez.

Rabb'imin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Yani isyan etsem de itâat etsem de, bütün bunların ilmi O'nun yanındadır.

وَكَيْفَ اَخَافُ مَٓا اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ اَنَّكُمْ اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ
يُنَزِّلْ بِه۪ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَاَيُّ الْفَر۪يقَيْنِ اَحَقُّ بِالْاَمْنِ اِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ

81. "Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım? Şimdi biliyorsanız (söyleyin)***, iki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?"***

---

318 ez-Zümer, 39/3.

319 Yûnus, 10/18.

Siz, Allah'a ortak koşmaktan korkmazken ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım? İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir: **Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım?** Yani Allah'a ortak koştuğunuz putlardan nasıl korkarım? Üstelik **Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken.** Yani diyor ki: Allah'ın Kitab'ında, mazeret olarak ileri sürecekleri bir delilleri yokken**. İki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?** Yani iki din mensuplarından hangisi, ben mi, yoksa siz mi güvende olmaya daha lâyıksınız? **Biliyorsanız (söyleyin),** ben tek bir ilâha kulluk yapıyorum, siz ise pek çok tanrıya tapıyorsunuz[320]. Şöyle denilmiştir: Onlar Hz. İbrâhim'i (s.a.), kendi tanrılarına tapmayı ve kulluk konusunda onları Allah'a ortak koşmayı terk ettiği için korkutuyorlardı. Bunun üzerine o şöyle dedi: **Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım?** Yani Allah'a ortak koştuğunuz putlardan nasıl korkarım? Üstelik **Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm** -yani ortağı bulunduğuna dair bir delil- **indirmediği** başka ş**eyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken.** Sonra şöyle devam etti: **İki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?** Ben mi, yoksa siz mi? Tek bir ilâha kul olan mı güvende olmaya
130 daha lâyıktır, yoksa büyük-küçük, erkek-kadın bir çok ilâha kul olan mı? [§]
Yahut şöyle denilir: Sizin, ne kendilerini terk ettiğimde bana bir zarar veren ve ne de dediğinizi yaptığımda bana fayda veren Allah'tan başka taptığınız tanrılara tapmayı terk etmekten dolayı ben neden korkayım? Üstelik siz, kendisine kulluğu terk ettiğinizde size zarar vermek gücüne, O'na kulluk yaptığınızda da fayda vermek kudretine sahip olan benim Allah'ıma kul olmayı terk etmekten korkmazken. **İki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?** Zarar ve fayda verme kudretine sahip olan tek bir ilâha tapan mı, yoksa bu kudrete sahip olmayan ilâhlara tapan mı?

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوٓا اٖيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ

82. "İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır."

---

320 İbn Cureyc şöyle dedi: "Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?", tek bir Rabb'e kul olan mı, yoksa birçok ilâha tapan mı? (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 254).

Denildi ki: Kavmi ona şu cevabı verdi: Zarar ve fayda verme kudretine sahip olan tek bir Rabb'e **İnananlar ve imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar**[321]. Şöyle de denildi: Tasdiklerini ve imanlarını şirkle karıştırmayanlar ve Allah'ı bırakıp başkasına tapmayanlar, **İşte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır,** yani dalâletten ve şirkten uzaklaşıp doğru yolu bulanlardır. Denildi ki: Bu âyette geçen "zulüm" (ظلم) kelimesi şirk demektir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar** meâlindeki âyet nâzil olunca, müslümanlara ağır geldi ve dediler ki: Ya Resûlellah! Hangimiz kendine haksızlık yapmaz ki? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "O sizin zannettiğiniz anlamda değildir, ancak o şirktir, Lokman'ın oğluna söylediklerini duymadınız mı? Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır"[322]. Hz. Ebû Bekir (r.a.) bir gün arkadaşlarına şöyle dedi: Şu iki âyet hakkında ne dersiniz? "Rabb'imiz Allah'tır deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar"[323] meâlindeki âyet ile **İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar** meâlindeki âyet. Cevaben dediler ki: "Rabb'imiz Allah'tır deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar" meâlindeki âyet, imandan sonra Allah için amel edenler ve O'nun emri üzere dosdoğru yaşayanlar, demektir. **İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar** meâlindeki âyet de, günah işlemeyenler demektir. Hz. Ebû Bekir; siz bize çok ağır bir külfet yüklediniz, dedi; **İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar**
meâlindeki âyet, imanlarına şirki bulaştırmayanlar demektir. [§]"Rabb'imiz **131**
Allah'tır deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar" meâlindeki âyet de, oradan şirke veya başka tarafa dönmeyenler demektir[324]. Eğer bu rivayetler sahihse, orada zikredilen zulüm kelimesinden maksadın şirk olduğu anlaşılır. Şayet sahih değilse, o zaman şirkin dışında bir şey kastedildiği anlamına gelebilir; buna göre zulmetmeyen ve günah işlemeyen kimse, Allah tarafından güven içindedir demektir, fakat günah işleyen veya zulmeden kişinin korkması gerekir, o Allah'ın dilemesine kalmıştır, Allah dilerse ona azap eder, dilerse bağışlar ve affeder.

---

321 "Şöyle denilmiştir: İbrâhim kavmine "İki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?" deyince, kavmi ona bu cevabı verdi, aynı sözle kendisine târîzde bulundular ve onlar da "İki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?" dediler. Hz. İbrâhim onlara şöyle karşılık verdi: Zarar ve fayda verme kudretine sahip tek bir ilâha iman edenler ve "ve imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar" dedi…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 258b).

322 Lukmân, 31/13. Buhârî, "Tefsîr", 31/1.

323 Fussılet, 41/30.

324 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 256, XXIV, 115; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 308, VII, 322.

وَتِلْكَ حُجَّتُنَٓا اٰتَيْنَاهَٓا اِبْرٰهِيمَ عَلٰى قَوْمِهٖ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ اِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

83. "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb'in hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir."

İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir. Bu âyet, Hz. İbrâhim'in o vakitte mümin olmadığını ve Rabb'ini bilmediğini iddia edenleri yalanlamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak burada, kavmine karşı kendisine deliller verildiğini haber vermektedir. Şayet Hz. İbrâhim, onların dediği gibi olsaydı, Allah'ın ona verdiği deliller kendisinin aleyhine olurdu. Allah delilleri ona, kavmine karşı kullanmak üzere gönderdiğini haber verdiğine göre, bu İbrâhim'in o sırada iddia ettikleri gibi olmadığını, aksine daha önce belirtildiği gibi[325] Rabb'ini bildiğini ve O'na ihlâsla bağlı olduğunu gösterir.

Şayet biri şöyle bir soru sorarsa: Cenâb-ı Hakk'ın (s.a.) kavmine karşı kullanmak üzere Hz. İbrâhim'e verdiği deliller şu âyet-i kerîmede zaten ifade edilmişti: "Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabb'imin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabb'imin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?"[326]

Ona şu cevap verilir: Bu, karşılıklı deliller ileri sürülen bir tartışma değildir, o ancak tevhidi ve dini açıklamaktır. Görmez misin ki, Hz. İbrâhim (s.a.) şöyle diyor: "Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabb'imin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç"[327]. Tartışma ise şu âyetlerde belirtilmiştir: "Batanları sevmem"[328]. "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim"[329].
132 [§]Sözü edilen tartışma, Rabb'ın birliğini ve ulûhiyyetini ve onların taptıkları ilâhların anlamsızlığını anlatan bunun gibi âyetlerde geçmektedir. Bu anlamdaki diğer bazı âyetler de şunlardır: "Dedi ki: Kendi ellerinizle yonttuğunuz

325 bk. el-En'âm, 6/75-79 âyetlerinin tefsiri.
326 el-En'âm, 6/80.
327 el-En'âm, 6/80.
328 el-En'âm, 6/76.
329 el-En'âm, 6/79.

şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı"[330]. "Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir puta niçin taparsın?"[331] "Yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Hastalandığım zaman bana şifa verendir"[332].

Bu âyette Mûtezile'nin iddiasının reddine ilişkin delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak **İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir** buyurmaktadır. Buradaki "îtâ" (الإيتاء) kelimesi vermek, lütfetmek anlamına gelir. Buna göre yıldızlar, güneş, ay ve âyette belirtilen şeyler, mevcut idiler. Bu, belirttiğimiz şeylerle kavmine karşı tartışma delillerini Hz. İbrâhim'e (s.a.) verenin Allah olduğunu gösterir. Bu da, Hz. İbrâhim'in (s.a.) kavmine karşı kullandığı tartışma delillerini O'nun yarattığına işaret eder, çünkü âyette **delillerimizdir** diye onları kendine nispet etmektedir. Dolayısıyla Hz. İbrâhim'in (s.a.)kavmine karşı tartışma delillerini O yaratmıştır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir. Yani putlara tapan insanlara karşı… Bir çok âyette ifade buyurduğu üzere burada da Cenâb-ı Hak onların putlara tapmakla ne kadar akılsızca davrandıklarını açıklamaktadır. Nemrut da "Hayat veren ve öldüren benim"[333] dediğinde aynı davranışı sergilemişti.

Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Bu âyet de Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: Cenâb-ı Hak herkes için ulaşmasını istediği bir hedef belirledi, insan bu hedefe ulaştığında nübüvvete ve risâlete uygun hale gelirler. Fakat onlar o seviyeye ulaşmamayı istediler, bu konudaki iradeyi Allah'a değil kendilerine ait kıldılar. Allah istediği kişilerin derecelerini yükselttiğini haber veriyor, fakat onlar diyorlar

330 es-Sâffât, 37/95-96.

331 Meryem, 19/42.

332 "İbrâhim, 'Peki ama' dedi, 'Yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk' dediler. İbrâhim dedi ki: İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü? İyi bilin ki âlemlerin Rabb'i dışında taptıklarınız benim düşmanımdır; O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir" (eş-Şu'arâ, 26/72-80).

333 "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak Rabb'i hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabb'im hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez" (el-Bakara, 2/258).

ki: Allah onların derecelerini yükseltemez, aksine onlar kendi derecelerini kendileri yükseltirler. Âyet-i kerîme ise, bir dereceye veya bir fazilete nâil olanın, ancak Allah'ın lütfu ve ihsanı ile nâil olacağına delâlet etmektedir.

Sonra **derecelerini yükseltiriz** cümlesindeki derecelerin ne olduğu konusunda farklı ihtimaller vardır. Bunun peygamberlik olması muhtemeldir. Onların âhirette yükseleceği dereceler de olabilir. Yahut yaratılanların meclislerinde zikredildikleri gibi dünyada şan ve şerefle zikredilmeleri kastedilmiş de olabilir.

133 **[§] Şüphesiz ki senin Rabb'in hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir.** Yani yaratıkları yaratmakta **hikmet sahibidir**. İnsanları yaratması, vahdâniyyetine delildir. Yaratıkları var etmesi, O'nun bozucu değil; yaratmada işleri hikmetle yürüttüğünü gösterir. Sonra onların amellerini **bilmektedir,** yaratılanların yararını, neyin onların menfaatlerine uygun olduğunu ve neyin uygun olmadığını da **bilmektedir**. Hakîm, tedbirde hiçbir hata yapmayan kişidir.

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ
ذُرِّيَّتِه۪ دَاوُ۫دَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسٰى وَهٰرُونَ وَكَذٰلِكَ
نَجْزِي الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٨٤﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيٰى وَع۪يسٰى وَاِلْيَاسَ كُلٌّ
مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٨٥﴾ وَاِسْمٰع۪يلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا
فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٦﴾

84. "Biz ona İshak ve Yâkub'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nûh'u ve onun soyundan Dâvûd'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u doğru yola iletmiştik. Biz, iyileri böyle ödüllendiririz."

85. "Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve İlyâs'ı da (doğru yola iletmiştik)***. Hepsi de iyilerden idi."***

86. "İsmâil, Elyesa', Yûnus ve Lût'u da (hidâyete erdirdik)***. Hepsini âlemlere üstün kıldık."***

Biz ona İshak ve Yâkub'u da armağan ettik. Belirttiğimiz yüksek derecelerin, Cenâb-ı Hakk'ın armağan ettiğini söylediği kişiler olması muhtemeldir. Bunda kendisine çocuklar armağan etmesinin onun için Allah'ın lütfu olduğuna delil vardır; bu, çocuklarının çocukları için de ilâhî bir lütuftur.

[Hidâyetin Çeşitleri]

Hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nûh'u doğru yola iletmiştik. Hidâyet iki çeşittir; biri hakkı bulma hidâyeti, diğeri hakkı bilme hidâyeti, bu ikincisi açıklama hidâyetidir. Bu hidâyette müslüman ve kâfir hepsi müşterektir. Hakkı bulma hidâyeti ise, resûllere, nebîlere ve bütün müslümanlara mahsustur. Hidâyet burada hakkı bulmaktır, hakkı bilmek değil. Çünkü hakkı bilmekte müslüman ve kâfir hepsi ortaktır.

Onun soyundan Dâvûd'u da doğru yola iletmiştik. Denildi ki: O, Hz. İbrâhim'in (s.a.) neslidir. Hz. Nûh'un (s.a.) nesli olduğu da söylenmiştir. Onların hepsi, yani İbrâhim ve adı geçen peygamberler, Nûh'un neslidirler.

Biz, iyileri böyle ödüllendiririz. Yani biz iyileri kıyâmet gününe kadar böyle şanla, şerefle ve güzel övgülerle ödüllendiririz. Tıpkı o peygamberlerin insan meclislerinde şanla, şerefle ve güzel övgülerle ödüllendirildiği gibi. Onların yeryüzünde yaratılanların meclislerinde anıldıkları gibi, meleklerin meclislerinde anılmış olmaları da muhtemeldir. **Biz, iyileri böyle ödüllendiririz.** Bu beyanın, 'onları âhirette sevapla, üstün derecelerle ve bol mükâfatla ödüllendiririz' anlamına gelmesi de muhtemeldir.

[§]Sonra Cenâb-ı Hak bir grubu **Biz, iyileri böyle ödüllendiririz** diye, 134
başka bir grubu **Hepsi de iyilerden idi** diye, bir başka grubu da **Hepsini âlemlere üstün kıldık** diye anmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya* bu, belirttiği her grubun arkasından gelen niteleme sadece o gruba özel değildi, onların hepsi içindi, yani onların hepsi iyi kişilerdi, salih insanlardı ve âlemlere üstün kılınan şahsiyetlerdi.

Sonra onların peygamber olmakla üstün kılınmış olmaları muhtemeldir, onlar âlemlere peygamberlikle üstün kılınmışlardı. Onlar için risâlet ve nübüvvet söz konusu olmasa bile, zaten iyi ve salih kimseler oldukları için âlemlere üstün kılınmış olmaları da muhtemeldir. Sonra Allah onlara iyiler anlamına gelen "muhsinîn" (مُحسِنِينَ) ismini, risâlete ve nübüvvete lâyık olan hâli tercih etmeleri sebebiyle vermiş olması da muhtemeldir; eğer böyle ise, onlar zaten hususen peygamberdirler. Onların hidâyeti ve hakkı bulma yolunu seçtikleri için iyilerden olmaları da ihtimal dâhilindedir; şayet öyle ise peygamberler ve bütün müslümanlar bu vasfa ortaktırlar demektir.

وَمِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾

87. "Onların atalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını, evet onları da seçkin kıldık ve dosdoğru yola yönelttik."

Onların atalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını… Babaları'ndan maksat, kendilerinden önce yaşayanlardır. **Çocukları,** kendilerinden sonra gelecek olan nesilleridir. **Kardeşleri** ise, akranlarıdır. **Çocukları** kelimesi ile Muhammed aleyhisselâmın kastedildiği söylendiği gibi, onlardan sonraki müminler kastedilmiştir de denilmiştir.

Evet, onları da seçkin kıldık. Onları nübüvvet ve risâletle seçkin kılmış olması muhtemeldir. **Onları dosdoğru yola yönelttik;** bu nitelik özellikle onlara mahsustur. **Onları seçkin kıldık** meâlindeki cümle, tevhit inancı ve İslâm dini ile onları seçkin kıldık anlamına da gelebilir. Bu anlam, bütün peygamberleri ve müminleri içine alır, çünkü onların hepsini bu özellikleriyle seçkin kılmıştır. Bu beyan, yukarıda belirtilen üstün dereceler ve faziletlerle seçkin kıldık anlamına da gelebilir. Bu durumda âyet, "Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz"[334] meâlindeki âyetin bağlantısı (sıla) olur. Bu durumda da bütün peygamberleri ve müminleri kapsar. *En doğrusunu Allah bilir*.

Onların atalarından ve çocuklarından ilâhî kelâmında bulunan "min" (مِن) harf-i cerri, onların atalarından ve çocuklarından bazılarının seçkin olmadıklarına işaret eder, çünkü "min" harf-i cerri, kısmî olmak anlamını ifade eder.

ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدٖى بِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَلَوْ اَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾

135 [§]***88. "İşte bu, Allah'ın hidâyetidir; O, bununla kullarından dilediğini doğru yola ulaştırır. Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı yapageldikleri iyi şeyler elbette boşa giderdi."***

---

[334] el-En'âm, 6/83.

İşte bu, Allah'ın hidâyetidir; O, bununla kullarından dilediğini doğru yola ulaştırır. Yani bu hidâyet, Allah'ın peygamberlerine verdiği hidâyettir. İşte O'nun hidâyetiyle peygamberler hidâyetlendiler. Bu âyet de Mûtezile'nin iddialarının aksine işaret etmektedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaratılanları hidâyete erdirmek istemiştir, fakat onlar hidâyetlenmediler. Mûtezilî âlimlerin iddialarına göre resûllere ve nebîlere Allah'tan verdiği hidâyet ve fazilet, bütün kâfirlere de verilmiştir. Onların iddialarına göre âyetin ifade ettiği anlam çekilip alınmaktadır, çünkü Allah **dilediğini doğru yola ulaştırır** buyuruyor, fakat onlar şöyle diyorlar: Allah, herkesin hidâyete ermesini istedi, ancak onlar hidâyete ermediler. Şayet söyledikleri doğru ise, o zaman âyetteki **dilediğini** meâlindeki "men yeşâu" (مَن يشاء) kelimesinin anlamı yoktur. Âyet-i kerîmeye göre, Allah, yaratılanlardan bazı kimselerin hidâyete erdirmemeyi diledi, çünkü onların asla doğru yola gelmeyeceklerini ve hidâyeti tercih etmeyeceklerini biliyordu. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Eğer onlar Allah'a ortak koşsalardı yapageldikleri iyi şeyler elbette boşa giderdi. Bu ifade, şayet onlar Allah'a ortak koşmuş olsalardı haklarında hangi hükmün verileceğini haber vermektedir, ancak onlar Allah'a ortak koşmadılar, çünkü Allah onları korumuş, risâletle görevlendirmek için onları seçmiş ve nübüvvet ihsan etmek için onları özel kılmıştı. Bu itibarla onların Allah'a ortak koşma ihtimali yoktu. Ancak Cenâb-ı Hak bunu, O'nun hükmünün sıradan veya eşraftan biri olsun, Allah'a başkasını ortak koşan herkes için geçerli olduğunu insanlar bilsinler diye zikretmiştir.

Yapageldikleri iyi şeyler elbette boşa giderdi. Yani Allah'a ortak koşmadan önce yapmış oldukları güzel ve hayırlı amelleri de boşa giderdi.

أُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَاِنْ يَكْفُرْ بِهَا
هٰٓؤُلَٓاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيْسُوا بِهَا بِكَافِرٖينَ ﴿٨٩﴾

89. "Onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse muhakkak ki yerlerine, bunları inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz."

Onlar, kendilerine kitap verdiğimiz kimselerdir. Bundan maksadın peygamberlere verdiği kitaplar olduğu söylenmiştir. **Hikmet verdiğimiz kimselerdir**. Denildi ki: Burada Allah'ın ilim ve anlayış verdiği kimseler kastedil-

mektedir. Şöyle de söylendi: Allah'ın onlara verdiği hükümler kastedilmiştir. **Peygamberlik verdiğimiz kimselerdir.** Bundan maksat da gayb haberlerini verdiği kimselerdir. Biz bunu daha önce zikretmiştik[335].

136 **[§]Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse…** Buradaki **bunları** anlamındaki zamir, zikretmiş olduğu nübüvvetten, gayb haberlerinden kinâyedir. Şöyle de denilmiştir: Bu zamir, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlere indirdiği kitaplardan kinâyedir. Onun, Allah'ın peygamberlerine verdiği mûcizelerden ve delillerden kinâye olduğu da söylenmiştir.

Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse muhakkak ki yerlerine, bunları inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Eğer şimdi bu söylenenleri inkâr ederlerse,** yani Mekkeliler inkâr ederlerse, demektir. **Muhakkak ki yerlerine, bunları inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz.** Yani onların yerine Medineli ensârı ve muhacirleri getiririz. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür[336]. Denildi ki: **Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse,** yani akrabaların inkâr ederlerse, **Muhakkak ki yerlerine, bunları inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz,** yani saymış olduğu resûlleri ve nebileri getiririz. Şöyle de denildi: **Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse,** yani akrabaların ve tanıdıkların inkâr ederlerse, **Muhakkak ki yerlerine, başka bir topluluk getiririz,** yani akraban olmayan kişileri getiririz ve onlar **Bunları inkâr etmezler.** Şu da söylenmiştir: **Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse,** yani çağdaşların inkâr ederlerse, **Muhakkak ki yerlerine, başka bir topluluk getiririz,** yani onların daha önce yaşayan atalarının ve ecdadının soyundan olan kişileri getiririz ve onlar **Bunları inkâr etmezler.** Nihayet şöyle de denilmiştir: **Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse,** yani yeryüzü ehli inkâr ederlerse, **Muhakkak ki yerlerine, başka bir topluluk getiririz,** yani gök ehlini getiririz ve onlar **Bunları inkâr etmezler.** Hasan-ı Basrî de şöyle dedi: **Eğer şimdi onlar bu söylenenleri inkâr ederlerse,** yani ümmetin bunları inkâr ederlerse, Allah onların yerine daha önceki ümmetlerden nebileri ve salih kimseleri getirir ve onlar **Bunları inkâr etmezler.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin anlamı, bizim söylediğimiz gibidir.

---

335 Müellifin, nübüvveti, gayb haberleri diye tefsir ettiği yeri bulamadık. Ancak genel olarak "nebî" kelimesinin tefsiri için bk. el-Bakara, 2/61. Muhtemelen müellif, âyetin bir parçasından hareketle gayb haberleri diye tefsir etmiş olmalıdır. Bunun için bk. Âl-i İmrân, 3/44.

336 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 264; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 312.

أُولٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰيهُمُ اقْتَدِهْ قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ
اَجْرًا اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩٠﴾

90. "İşte o peygamberler, Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy. De ki: Ben, bu görevimden dolayı hiçbir karşılık istemiyorum; bilinsin ki bu, bütün insanlığa bir öğütten ibarettir."

[Bütün Peygamberler Aynı Dini Getirdiler]

İşte o peygamberler, Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy. Buradaki **Onların rehberliği** ibaresi, onların kendi ümmetlerini sevkettikleri hidâyetle sen de ümmetini hidâyete sevket anlamına gelebilir. **Onların rehberliği** anlamındaki ifade, onlar hidâyeti benimsediler,
sen de hidâyeti benimse anlamına da gelebilir. **[§]**Cenâb-ı Hak burada efendi- **137**
mize, daha önceki peygamber kardeşlerine uymasını emretmektedir. Hidâyet, yapılan işlerin adı değil, uyulan dinin adıdır. Binaenaleyh namazı, zekâtı ve orucu terk edene sapık denilmez, ancak hidâyetin zıddını din olarak benimseyene sapık denilir. Cenâb-ı Hak burada peygamberine daha önceki hidâyet rehberlerine uymasını emretmektedir. Bu, bütün nebîlerin ve resûllerin hep aynı dine mensup olduklarına işaret eder, bu dinin neshedilme ve değişikliğe uğrama ihtimali yoktur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O, Nûh'a buyurduklarını size din kıldı"[337]. Burada Cenâb-ı Hak bize, Hz. Nûh'a (s.a.) vermiş olduğu dini verdiğini haber vermektedir. Bu âyet de dinin aynı kaldığına ve asla neshedilmediğine, fakat şeriatların (hükümlerin) farklı olduğuna, çünkü onların neshedileceğine işaret etmektedir.

[Din Hizmetinden Ücret Almak]

De ki: Ben, bu görevimden dolayı hiçbir karşılık istemiyorum. Bu ilâhî kelâma da Cenâb-ı Hakk'ın onlara uymayı emrettiği anlamı verilebilir. Yani daha önceki peygamberlerin yoluna uy, onlar risâleti tebliğ için kimseden karşılık istemedikleri gibi sen de tebliğ için kimseden karşılık bekleme. **Ben, bu görevimden dolayı hiçbir karşılık istemiyorum** meâlindeki ilâhî beyan, Kur'ân ve ilim öğretmek, hadis rivayet etmek ve benzeri ibadetler karşılığında ücret almayı caiz görenlerin reddine de işaret etmektedir. Şu âyet-i kerîme de aynı anlamı teyit etmektedir: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret isti-

---

[337] eş-Şûrâ, 42/13.

yorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[338] *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki ücret yükü altında ezilen insanları peygambere uymamakta mâzur görmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bu âyet aynı zamanda Karâmita mezhebinin iddialarının reddine işaret etmektedir, çünkü onlar görüşlerini insanlara sunuyorlar, bunun için de onlardan söz alıyorlar ve karşılık bekliyorlardı. Peygamberlerden de söz alınmıştır,
138 ancak onlardan risâleti insanlara tebliğ için söz alınmıştır. [§]Onlar insanların kalplerine dini sevdirmekle emrolunmuşlardı. Onlardan karşılık almak ise, kalplerini ve tabiatlarını ondan nefret ettirir.

Bilinsin ki bu, bütün insanlığa bir öğütten ibarettir. Yani bu Kur'ân-ı Kerîm, ancak bir öğüttür ve bütün insanlar için bir yasadır.

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ٓ اِذْ قَالُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ
قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذ۪ي جَٓاءَ بِه۪ مُوسٰى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ
تَجْعَلُونَهُ قَرَاط۪يسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَث۪يرًاۚ وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُٓوا
اَنْتُمْ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬كُمْۜ قُلِ اللّٰهُۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ ف۪ي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

91. "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Nitekim 'Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedi' dediler. De ki: 'Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?' Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) ***açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler*** (Kur'ân'da) ***size öğretilmiştir.*** (Resûlüm!) ***Sen 'Allah' de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oyalanadursunlar!"***

[Allah'ı Gereği Gibi Tanımak]

Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Denildi ki: Ehl-i Kitap'la yapılan tartışma âyetleri müstesna En'âm sûresi müşriklere delil getirmek için gelmiştir. İşte onlardan biri de, **Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar** meâlindeki bu âyettir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir"[339]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir

---

338 et-Tûr, 52/40.

339 el-Hac, 22/74.

edip tanımadılar. Bütün dünya O'nun avucundadır"[340]. Bazı müfessirler şöyle dediler: Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Başkaları da şöyle dediler: Onlar Allah'ın büyüklüğünü gereği gibi anlamadılar. Onlar, o insanların Allah'ın büyüklüğünü gereği gibi anlamadıklarını ve Allah'ı gereği gibi tanımadıklarını söylüyorlar. Allah'ın büyüklüğünü gereği gibi kim anlayabilir? Yahut Allah'ı gereği gibi kim tanıyabilir? Veyahut Allah'a gereği gibi kim kulluk yapabilir? Bir rivayette kıyâmet günü meleklerin şöyle söyleyecekleri haber verilmektedir: Ey Rabb'imiz, biz sana gereği gibi kulluk yapamadık[341]. Cenâb-ı Hak "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[342] meâlindeki âyetinde, onların asla Allah'a âsi olmadıklarını haber vermesine rağmen kıyâmet günü onlar böyle diyecekler. [§]Baş- **139**
ka bir âyette de onlar için şöyle buyuruyor: "O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar"[343]. Bütün bunlarla birlikte onlar yine de; sana gereği gibi kulluk yapamadık, derler. Bu durumda Allah'ı gereği gibi tanımak yahut O'na gereği gibi tâzim göstermek kimin haddine? Lâkin *en doğrusunu Allah bilir ya*, onların bu âyeti yorumlamaları, Allah'ı istidlâl yoluyla tanıyacak kadar tanımadılar ve istidlâl yoluyla saygı gösterecek kadar O'na saygı göstermediler anlamındadır. Bu onların yorumlarıdır, ancak hakikatte Allah'ı gereği gibi tanıyabilecek ve O'na gereği gibi saygı gösterebilecek hiç kimse yoktur. Bu durumda âyet iki anlama gelir. Birincisi, **Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar** meâlindeki cümle, onlar mükellef kılındıkları şekilde, güçlerinin yettiği ölçüde ve bu konudaki emre uygun tarzda Allah'tan gereği gibi sakınmadılar anlamına gelir. İnsana ancak gücü ve kudreti ölçüsünde sorumluluk yüklenir, yoksa hiç kimsenin Allah'a gereği gibi saygı göstermeye ve O'na âsi olmaktan gereği gibi sakınmaya gücü yetmez. Biz bunu sorumluluk ölçüsünde diye zikrettik. İkincisi, **Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar** ve

---

340 "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır" (ez-Zümer, 39/67).

341 Câbir'den (r.a.) rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Yedi kat gökte bir meleğin kıyamda durmadığı veya rukûya eğilmediği veya secdeye gitmediği bir adım kadar, bir karış kadar ve bir avuç kadar boş bir yer bile yoktur. Kıyâmet günü geldiğinde onların hepsi şöyle derler: Seni tenzih ederiz! Biz sana gereği gibi kulluk yapamadık, ancak sana hiçbir şeyi de ortak koşmadık" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 184; a.mlf., *el-Mu'cemu's-sağîr*, IV, 44). Heysemî şöyle dedi: "Bu rivayetin senedindeki Urve b. Mervân hakkında Dârekutnî şöyle dedi: O, hadiste kuvvetli değildir. Senedin diğer ricâli ise sahihtir." (*Mecma'u'z-zevâid*, X, 358). Bu hadisin Hz. Ömer (r.a.) ve Selmân'dan (r.a.) gelen iki şevâhidi vardır. bk. Hâkim, el-Müstedrek, III, 93, IV, 629.

342 et-Tahrîm, 66/6.

343 el-Enbiyâ, 21/19.

O'ndan gereği gibi, yani kendi menfaatleri için çalıştıkları ölçüde sakınmadılar. Yani eğer onlar, kendi işleri için gösterdikleri gayret kadar Allah'a isyandan sakınmak ve O'na saygı göstermek konusunda gayret göstermiş olsalardı, buna çalışırlar ve bunun için bütün gayretlerini gösterirler ve neticede Allah'tan sakınma noktasına ulaşırlardı.

Nitekim 'Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedi' dediler. Şayet onlar gerçekten Ehl-i Kitap olsalardı, ne peygamberleri inkâr ederlerdi, ne de kitapları! Çünkü Ehl-i Kitap her ne kadar bazılarını inkâr etseler de, yine de peygamberlerin ve kitapların bir kısmına inanırlardı, fakat bunlar münafık oldukları için bütün peygamberleri inkâr ettiler. Müslümanlar arasında münafıklar olabileceği gibi yahudiler arasında da münafıklar vardır; onlar müminlerle aynı şeye inandıklarını söylerler, fakat gerçekte onlara muhalif, lâkin müşriklere dost olduklarını içlerinde saklamaktadırlar. Müslümanlar arasındaki münafıklar görünürde Resûlullah'a (s.a.) uyduklarını ifade ettikleri, fakat hakikatte O'na muhalif oldukları gerçeğini içlerinde sakladıkları ve müşriklere
140 yardım ettikleri gibi onlar da aynı şeyi yapıyorlar. [§]Cenâb-ı Hak da müslümanlar onların muhalefetini bilsinler, ilâhî hükümleri değiştirenlerin ve Muhammed aleyhisselâmın niteliklerini gizleyenlerin ancak o insanlar olduğunu öğrensinler diye Peygamber'ini (s.a.) onların nifaklarına muttali kıldı. Bazı rivayetlerde bu âyetin Mâlik b. Dayf hakkında geldiği zikredilmiştir. O yahudi âlimlerindendi ve iri-yarı bir adamdı. Bir gün Resûlullah'ın (s.a.) yanına gitmiş, Resûlullah (s.a.) kendisine şöyle demişti: "Tevrat'ta Allah'ın iri-yarı din âlimlerine buğz ettiği âyeti var mı?" Mâlik, evet, dedi. Hz. Peygamber (s.a.); "Sen çok iri-yarı bir âlimsin, demek ki Allah sana buğz ediyor" deyince, Mâlik kızdı ve **Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedi** dedi[344], bütün peygamberleri ve kitapları inkâr etti. Cenâb-ı Hak onu yalanladı ve kavmi nezdinde de münafıklığını ortaya koydu. Şöyle buyurdu: **De ki: Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz.** Yani onları önce sayfalara yazdınız, sonra inkâr ettiniz; **Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmedi** dediniz, şayet Allah hiçbir insana bir şey indirmedi ise, sizin yazdıklarınız ne idi? **(İstediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz,** yani Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Sahifelerde Resûlullah'ın (s.a.) niteliklerine dair olmayan şeyleri **açıklıyorsunuz**, fakat onun niteliklerine dair şeyleri **gizliyor** ve değişti-

344 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 267; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 314. Ancak bu rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.) "Sen çok iri-yarı bir âlimsin, demek ki Allah sana buğz ediyor" sözü yoktur.

riyorsunuz. Şöyle denildi: **(İstediğinizi) açıklıyorsunuz,** yani onları açıktan okuyorsunuz; **çoğunu da gizliyorsunuz,** yani Resûlullah'ın (s.a.) niteliklerine dair olan âyetlerden ve hoşunuza gitmeyen recim, kısas gibi hükümlerden çoğunu gizliyorsunuz.

De ki: Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Cenâb-ı Hak bütün ilâhî kitapları nûr ve hidâyet diye nitelendirdi. O, karanlıktan aydınlığa çıkaran, yani şüpheleri kaldırıp açıklayan bir **nûr**dur; [§]yanlış yollardan doğru yola çıkaran bir **hidâyet** rehberidir, yani **141**
yanlış ile doğruyu açıklayan, meçhule ve helâke götürmekten kurtaran bir delildir. *Hatalardan korunma ve kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir. Mücâhid şöyle dedi: Bu âyet müslümanlar hakkında gelmiştir. Cenâb-ı Hak, onların da atalarının da bilmediği şeylerin kendilerine öğretildiğini söylüyor[345]. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Âyet kâfirler hakkında gelmiştir, yani **Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz** ilâhî kitabı tahrif etmeleri peygambere **öğretilmiştir**. Şöyle de söylenmiştir: Tavrat'ta **sizin bilmediğiniz** ve atalarınızın da bilmediği şeyler **öğretilmiştir**.

(Resûlüm!) Sen 'Allah' de, sonra onları bırak! Bazıları şöyle dediler: **(Resûlüm!) Sen 'Allah' de, sonra onları bırak** meâlindeki beyan, **De ki: Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?** meâlindeki âyetin bağlantısıdır (sıla). Yani Allah şöyle buyurdu: Ey Muhammed, **de ki:** Onu Mûsâ'ya Allah indirmiştir. Şöyle de denildi: Bu beyan, **Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir** meâlindeki âyetin bağlantısıdır (sıla). Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Ey Muhammed, **de ki:** Onu size Allah öğretmiştir. Onlar bunu söyleyinceye kadar Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini zorlamış olması da muhtemeldir, bu durumda âyet onların aleyhine delil olur.

Sonra bırak onları, daldıkları bataklıkta oyalanadursunlar! Bu âyet iki anlama gelebilir. Biri, bırak onları, yaptıklarına karşılık verme! Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sen yine de onları affet, hoş gör"[346]. İkincisi, Hz. Peygamber (s.a.) onlara deliller gösterdi, kanıtlar önlerinde duruyordu, fakat yine de büyüklendiler ve inat ettiler. Allah da onları bırakmasını emretti, bundan sonra onlara mûcizeler ve deliller göstermemesini, ancak onları tevhide davet

345 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 270.
346 el-Mâide, 5/13.

etmesini söyledi. Hz. Peygamber (s.a.) de onları tevhide çağırmaya devam etti
142 ve bunu hiç terketmedi, [§]fakat kendilerine delil getirmeyi bıraktı.

Daldıkları bataklıkta. Yani gözlerini yumarak daldıkları bâtılda ve yalanlamada bocalayıp dursunlar.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩٢﴾

92. “Bu (Kur’ân)***, Ummulkurâ*** (Mekke) ***ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler.”***

[Kur’ân-ı Kerîm’in İsimleri ve Onların Anlamı]

Bu (Kur’ân), sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buradaki kitaptan maksadın Kur’ân olduğu söylenmiştir. **İndirdiğimiz mübarek bir kitap;** Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’i bazan mübarek, bazan nûr[347], bazan hidâyet ve rahmet[348], bazan şifa[349], mecîd[350], kerîm[351], hakîm[352] diye adlandırdı. Hakikatte Kur’ân-ı Kerîm nûr, mübarek, rahmet, hidâyet, şifâ, mecîd, kerîm ve hakîm olmakla nitelenmez, çünkü Kur’ân’ın kendisi zaten sıfattır, sıfat başka bir sıfatla tavsif edilmez. Kur’ân eğer hakikatte nûr, rahmet, hidâyet veya zikredilen di-

---

347 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Şu halde Allah’a, peygamberine ve indirdiğimiz o ışığa iman edin. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır” (et-Teğâbun, 64/8).

348 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, içinde tam bilgiye dayalı açıklamalar yaptığımız bir kitap getirdik” (el-A‘râf, 7/52).

349 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Biz Kur’ân’dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır” (el-İsrâ, 17/82).

350 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Kāf. Şanı yüce Kur’ân’a yemin olsun!” (Kaf, 50/1).

351 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur’ân’dır” (el-Vâkıa, 56/77).

352 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Elif-lâm-râ. Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir” (Yûnus, 10/1).

ğer niteliklerden ibaret olsaydı, onun herkes için nûr ve belirtilen niteliklerde aynı özellikte olması gerekirdi. Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ın bazı insanları sağır ettiğini belirtmesi[353], bazılarının da kirlerine kir kattığını haber vermesi[354], onun hakikatte öyle olmadığına işaret eder. [§]Çünkü öyle olsaydı, bu vasıfla- 143
rın herkes için gerçekleşmesi gerekirdi. Ancak Allah ona yine de bu isimleri vermiştir, meselâ doğru yolu bulmak isteyenlerin yolunu aydınlattığı için ona nûr demiştir. Ona uyanların kafalarındaki dine dair karmaşıklığı giderip rahatlattığı için şifa ve rahmet demiştir. Dini ihya edip canlandırdığı için ona rûh demiştir. Onun inceliklerini kavrayan ve ona uyan insan hikmet sahibi olduğu için hakîm demiştir. Keza insanları şan ve şerefe, cömertliğe davet ettiği için ona mecîd ve kerîm demiştir. Ona uyan güzel ahlâka kavuşacağı için mecîd ve kerîm olur. Her türlü berekete onun vasıtasıyla ulaşıldığı için mübarek demiştir. Bereket iki şeyin adıdır; biri her türlü hayır ve iyiliğin, diğeri de çoğalan ve artan her ürünün adıdır. Binaenaleyh ona tabi olan her türlü hayır ve iyiliğe, her işinin verimli ve semereli olmasını sağlamış olur. İşte belirtilen niteliklerin açıklaması budur.

Kendisinden öncekileri doğrulayıcı. Yani daha önceki ilâhî kitapları doğrulayıcı; çünkü Allah'ın önceki peygamberlere indirdiği diğer kitapların çağırdığı Allah'ın birliğine inanmaya, ilâhlık ve rablık konusunda başkalarını O'na ortak koşmamaya Kur'ân da insanları davet etmekte, adalete ve iyiliğe çağırmakta, her türlü ahlâksızlığı ve kötülüğü yasaklamaktadır. Diğer kitaplar da insanları, Kur'ân'ın davet ettiği şeylere çağırmışlardı, dolayısıyla onlar birbirlerine muhalif değil, aksine muvafıktırlar. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak Kur'ân hakkında **Kendisinden öncekileri doğrulayıcı** ifadesini kullanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

353 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arab'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır" (Fussılet, 41/44).

354 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

Bu (Kur'ân), Ummulkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır. Denildi ki: Ummulkurâ'dan maksat Mekke'dir. İki sebepten dolayı Mekke'ye Ummulkurâ denilmiştir. Birincisi, çünkü Mekke şehirlerin aslı ve öncüsüdür, müfessirlerin belirttiğine göre yeryüzünün yaşamaya elverişli hale getirilmesine Mekke'den başlanmıştır.

144 [§]İkincisi, ona Ummulkurâ denilmiştir, çünkü insanlar hac sırasında oraya giderler, hac ibadetlerini orada yaparlar, orayı gaye edinir ve orasını ana sayarlar, namazlarında oraya yönelirler, hâsılı orası şehirler halkının yöneldiği yerdir.

Ummulkurâ'yı uyarman için. Yani Ummulkurâ ahalisini uyarman için.

Âhirete inananlar buna da inanırlar. Şayet, "Cenâb-ı Hak ölümden sonra dirilmeye inananın bu kitaba da inandığını haber vermektedir. Fakat Ehl-i Kitap ölümden sonra dirilmeye inandığı halde Kur'ân'a inanmamaktadır, bunun anlamı nedir?" diye bir soru sorulursa buna şu cevap verilir: Buna birkaç şekilde cevap verilebilir. Birincisi, bu âyet öldükten sonra dirilmeye inandıkları zaman ona da inanan özel bir kavim hakkında gelmiş olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onları uyarsan da, uyarmasan da asla iman etmezler"[355]. Bu ise belli bir kavim hakkında gelmiştir, onların ekserisi uyarıldıkları zaman iman etmişlerdi. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

İkincisi, **Âhirete inananlar** meâlindeki ifade, ilimle ve delillerle inananlar Kur'ân'a da inanırlar, demektir. Çünkü Kur'ân, öldükten sonra dirilmeyi teyit ve tekit eden deliller getirmiştir; binâenaleyh Kur'ân'ın teyit ettiği şeye inanıp da Kur'ân'a inanmamak caiz değildir.

Üçüncüsü, âyetin, onların babalarından haber veriyor olması muhtemeldir; onlar mûcizeler ve delillerle ölümden sonra dirilmeye iman ediyor ve buna rağbet ediyorlardı, peygamber gelince de ona iman ettiler. Bu âyetin müminler hakkında gelmiş olması da mümkündür, onların âhirete de, Kur'ân'a da iman ettiklerini haber vermektedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak âyetin devamında **Onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler** diye buyurmaktadır. Âhirete iman edenlerin, Kur'ân'a iman etmeye layık oldukları anlamına gelmesi de muhtemeldir, çünkü âhirete Kur'ân ile hazırlık yapılır. Belirttiğimiz ihtimallerin hepsi de mümkündür.

---

355 el-Bakara, 2/6.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ
يُوحَ اِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ
الظَّالِمُونَ فٖى غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُٓوا اَيْدٖيهِمْ
اَخْرِجُٓوا اَنْفُسَكُمْ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ
عَلَى اللّٰهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيَاتِهٖ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾

93. “Allah’a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken ‘Bana da vahiy geldi’ diyenden ve ‘Ben de Allah’ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim’ diyenlerden daha zâlim kim vardır? O zâlimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara ‘Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O’nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!’ derken onların halini bir görsen!”

Allah’a karşı yalan uydurandan daha zâlim kim vardır? Bu beyan görü-
nüşte soru cümlesidir [§]ve cevabı zikredilmemiştir. Fakat müfessirler bunu 145
tefsir etmişler ve şöyle demişlerdir: **Allah’a karşı yalan uydurandan daha zâlim** kimse yoktur. Bu, o sorunun tefsiri değil, cevabıdır. Ancak muhataplara bunu anlayacaklarından dolayı cevabın belirtilmesine gerek görülmemiştir. Ehli olan kişiler anlayacağından dolayı bazan cevap terk edilir.

Daha zâlim kimdir? İnsanların ekserisi veya çoğu zâlimdirler, haksızlıklar yapmaktadırlar, fakat sanki Allah şöyle demektedir: Allah’a karşı yalan uydurandan daha fâhiş bir zulüm işleyen kimse yoktur. Çünkü insan Allah’ın nimetleri içinde yüzüyor, O’nun yarattığı gecede, gündüzde ve güzelliklerde keyif sürüyor, sonra da en fâhiş zulmü ve en iğrenç yalanı söylüyor!

Yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken ‘Bana da vahiy geldi’ diyenden daha zâlim kimdir? Bu âyet-i kerîme, kendisine peygamberlik verilen kişinin peygamberliğini reddedip Allah’a iftira edenleri içine aldığı gibi, kendisine peygamberlik verilmediği halde peygamberlik davasına kalkışan yalancıları da kapsamaktadır. Her ikisi de eşittir, ikisi de Allah’a iftira etmekte ve O’na karşı yalan uydurmaktadırlar. Keza kendilerinin de **Allah’ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğini** iddia edenler de yahut Allah’ın bir şey indir-

mediğini iddia edenler de böyledir, o da **Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğini** iddia edenler gibi Allah'a iftira etmektedir; onunla Allah'ın bir şey indirmediğini ileri sürenler din açısından aynı derecede müfteridirler. Buna göre bir şeyi reddeden ile onu delil olarak ileri süren de eşit durumdadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Tefsirciler şöyle dediler: **Kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahiy geldi' diyen** meâlindeki cümle yalancı Müseylime hakkında, **Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim diyenler** anlamındaki cümle de Abdullah b. Sâd b. Ebû Serh hakkında gelmiştir[356]. Ancak bunu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur; Allah'a karşı yalan uyduran ve iftira eden onlar olsun, başkaları olsun herkes bu tehdidin kapsamına dâhil olmakta eşittirler.

146 **[§]Ben de Allah'ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim, diyenler.** Onlardan bazıları Allah'ı inkâr amacıyla, O'nun söyledikleri gibisini ben de söylerim diyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, 'Duyduk, duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz"[357].

---

356 Bu rivayet, İkrime ve diğerlerinden gelmiştir (bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, VII, 273; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 317). Abdullah b. Sâd b. Ebû Serh Hz. Peygamber'in (s.a.) vahiy kâtibi idi, şeytan onu aldattı ve kâfirlere katıldı. Resûlullah (s.a.) fetih günü onun öldürülmesini emretti. Hz. Osman'ın (r.a.) ricası üzerine Resûlullah (s.a.) da onun sığınma talebini kabul etti. Tekrar İslâm'a girdi ve fetihlerde övgüye değer hizmetlerde bulundu. Hz. Osman (r.a.) onu Mısır valisi yaptı. Fitneler ortaya çıkınca Askalan'a yerleşti ve kimseye biat etmedi. Hicrî 36 yılında orada vefat etti (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 109-110). Bu âyetin tefsirinde Taberî şöyle der: "Bana göre bu konuda söylenecek en doğru söz şudur: Cenâb-ı Hak 'Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken, bana da vahiy geldi, diyenden daha zâlim kim vardır?' buyurdu. İbn Ebû Serh'in, Muhammed'in dediği gibisini ben de derim diyenlerden ve İslâm'dan irtidat edip müşriklere katılanlardan olduğu konusunda ümmetin âlimleri arasında ihtilaf yoktur. Bunun yalan ve iftira olarak söylenen sözlerden olduğuna da şüphe yoktur. Yalancı Müseylime ve Ansî de Allah'a karşı yalan uydurarak kendisini Allah'ın peygamber olarak gönderdiğini iddia ettikleri konusunda da ihtilaf yoktur. Bu ikisinden her biri, Allah'ın kendisine vahyettiğini söylemişti, bu yalan bir iddia idi. Durum böyle olunca, Allah'a karşı bu yalanı uyduran, o dönemde ve başka zamanlarda kendisine Allah'ın vahiy gönderdiğini söyleyen herkes bu âyetin kapsamına girer, o bu sözünde yalan söylemektedir ve Allah ona hiçbir şey indirmemiştir. Âyetlerin parça parça gelmesi ise caizdir, çünkü insanlardan bazıları yüzünden gelmektedir, bütün Ehl-i Kitap'la ilgili olarak gelmesi de, bütün Arap müşrikleri hakkında gelmesi de caizdir. Çünkü bu sözü onlardan biri söylemiş ve onlar da kendisine mani olmamışlardı, Allah da bu yüzden onları ayıplamaktadır" (Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, VII, 273).

357 el-Enfâl, 8/31.

O zâlimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara 'Haydi, canlarınızı kurtarın!' derken onların halini bir görsen! İbn Abbâs şöyle dedi: **Ölümün boğucu dalgaları içinde** meâlindeki cümle, can çekişirken, sekerât halinde ve kendini kaybettiği halde demektir[358]**.** **Melekler de pençelerini uzatmış** anlamındaki cümle hakkında da şöyle dedi: Ölüm meleği ile yanında bulunan yardımcı azap melekleri **Pençelerini uzatırlar,** ölüm meleği, yardımcı meleklere, ellerini onun canına vurmalarını emreder, onlar da ruha seslenerek, çık dışarı derler. İşte **Haydi, canlarınızı kurtarın!** sözü ölüm anında söylenecektir[359]. Katâde de böyle söyler.

Hasan-ı Basrî şöyle der: İnsanların yüzlerine ve arkalarına vurma işi âhirette cehennemde yapılacaktır. **Ölümün boğucu dalgaları içinde** meâlindeki cümle, azabın çokluğu ve şiddeti anlamına gelir. Çok olan bir şey için "ğamr" (الغَمْرُ)
denir. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: [§]"Ona her taraftan ölüm 147
gelecek, ama ölmeyecektir"[360]. Yani ona her taraftan ölüm sebepleri gelecektir, şayet bir ölüm olsaydı, azabın şiddetiyle ölür giderdi. **Pençelerini uzatmışlar** meâlindeki cümle, yüzlerine ve arkalarına vururlar demektir. **Haydi, canlarınızı kurtarın,** gerçek anlamda canlarını kurtarmaları için verilen bir emirdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır"[361]. İlk âyet gerçek anlamda çıkmayı ifade etmez, ancak baskı ve şiddet geldiğinde canını kurtar denir.

Mücâhid şöyle dedi: Bu durum savaş sırasında olmuştur, melekler müşriklerin yüzlerine ve arkalarına, yani popolarına vururlar, ancak İbn Abbâs (r.a.) ve Katâde'nin görüşüne göre bu, ölüm sırasında olur.

Ebû Avsece şöyle dedi: **Ölümün boğucu dalgaları,** ölüm sekerâtı ve sıkıntıları demektir. Buradaki "ğamr" (الغَمْرُ) kelimesi bol su anlamına gelir. "Ğimr" (الغِمْرُ) ise düşmanlık demektir. "Ğamr" (الغَمْرُ), tecrübe edilmeyen işlerdir. "Ğamer" (الغَمَرُ), kir ve pislik demektir. "Ğumer" (الغُمَرُ), tahtadan yapılan küçük

---

358 İbn Abbâs'ın sözünün sadece, ölüm sekerâtı kısmı rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 275; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 321).

359 "Melekler de pençelerini uzatmış" anlamındaki cümle hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bu ölüm anındaki bir durumdur. Burada uzatmış anlamına gelen "bast" (البسط) kelimesi vurmak demektir, melekler onların yüzlerine ve arkalarına vururlar (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 275; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 321).

360 "Ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır" (İbrâhim, 14/17).

361 el-Mâide, 5/37.

maşraba demektir. "Ğamretu'l-harb" (غَمْرَةُ الحرب), savaşın ortası anlamına gelir[362].

Bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız! Buradaki zillet azabı hakkında şöyle denilmiştir: Acıma ve merhamet olmayan azap, yani çok şiddetli bir azap. **Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden dolayı,** yani O'nun ortağı olduğunu ve pek çok ilâh bulunduğunu söylemenizden dolayı. **O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü,** yani bir şey indirmemiş ve kimseye bir şey vermemiştir, ancak bana vahyetmiştir gibi yapmış oldukları iftiradan ötürü. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادٰى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا
خَوَّلْنَاكُمْ وَرَٓاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرٰى مَعَكُمْ شُفَعَٓاءَكُمُ الَّذٖينَ
زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فٖيكُمْ شُرَكٰٓؤُا لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا
كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٩٤﴾

94. "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) ***size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış,*** (tanrı) ***sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."***

Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksi-
148 **niz.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyete farklı anlamlar verilebilir. [§]Birincisi, **sizi aynen ilk seferinde** yardımcısız ve desteksiz **yarattığımız gibi** yeniden yaratacağız, teker teker dirilteceğiz, yine yardımcısız ve desteksiz olarak bize geleceksiniz. İkincisi, başlangıçta **sizi** şefaatçiniz ve yardımcınız olmadan tek tek **yarattığımız gibi** birbirinize yardım edecek yardımcınız ve şefaatçiniz olmadan yeniden yaratacağım, tek tek dirilteceğim. Şöyle de denildi: Allah sizi ilk olarak malsız ve dünyaya ait hiçbir şeyiniz olmadan yarattığı gibi yine malsız ve dünyaya ait hiçbir şeyiniz olmadan diriltecek ve yeniden yaratacak. **Teker teker bize geleceksiniz** meâlindeki cümlenin, **sizi ilk defa yarattığımız gibi** yanınızda övüneceğiniz hizmetçiler ve mallar, dünyada böbürlendiğiniz akrabalar olmadan geleceksiniz anlamını içermesi de caizdir. **Sizi ilk defa ya-**

---

362 bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "غمر" md.

rattığımız gibi ibaresinin, **teker teker bize geleceksiniz** anlamındaki cümleden bağımsız olması da caizdir. Ancak tekrar nasıl diriltilecekler? sorusunun cevabı, **Sizi ilk defa yarattığımız gibi** diriltileceksiniz, olur.

(Dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız meâlindeki âyetin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, onları arkanıza koydunuz, dönüp bakmıyorsunuz, terk edilmiş halde arkanızda bıraktınız, sadece yapmış olduğunuz önünüzdeki amellerinize bakıyorsunuz. İkincisi, size verdiğimiz şeyleri önden göndermediniz, onlardan fayda görmediniz, aksine geride bırakıp gittiniz, dolayısıyla hiç yararlanmadınız; sizin fayda göreceğiniz şey ancak önceden gönderdikleriniz ve infak ettiklerinizdir.

Âyette geçen "havvelnâküm" (خَوَّلْنَاكُم) kelimesinin, size verdiğimiz şeyler ve size verdiğimiz rızıklar anlamına geldiği söylenmiş, size verdiğimiz imkânlar mânasına geldiği de kabul edilmiştir, bunların hepsi de aynı anlama gelir.

Sizin hakkınızda ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Onlar, kulluk ve ulûhiyyet konusunda Allah'a ortaklar nispet ediyorlardı, diyorlardı ki: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[363]. "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[364]. [§]Allah şöyle bu- 149
yuruyor: **Sizin hakkınızda** Allah'a kullukta **ortaklarımız sandığınız** ve Allah katında şefaatçilerimizdir diye iddia ettiğiniz ş**efaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz.** Onlar şu anda kendi başlarının derdindedirler. Cenâb-ı Hak onların ne kadar akılsızca davrandıklarını ve ne kadar kısır görüşlü olduklarını haber vermektedir.

Andolsun, aranız açılmıştır. Buradaki "beyneküm" (بينكم) kelimesi merfû ve mansub olarak okunmuştur[365]. Merfû okuyana göre âyetin anlamı şöyle olur: Münasebetiniz **kopmuştur**. Mansûb okuyana göre de şöyle olur: Aranızda olan ilişki **kesilmiştir**. Cenâb-ı Hak burada onların dünya hayatında birbirleriyle olan münasebetin ve dostluğun âhirette kesileceğini haber vermektedir. Halbuki onlar dünyada birbirleriyle yardımlaşıyor, birbirlerine destek oluyorlardı. Allah bütün bunların âhirette olmayacağını, aksine birbirlerine düşman olacaklarını ve birbirlerinden uzak duracaklarını haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden

---

363 Yûnus, 10/18.

364 ez-Zümer, 39/3.

365 İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekir'in rivayetinde Âsım ve Hamza "beynüküm" (بينُكم) diye merfû okudular. Nâfi', Kisâî ve Hafs rivayetinde Âsım "beyneküm" (بينَكم) diye mansub okudular (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 263).

hızla uzaklaşmışlardır"[366]. "Allah'a itâatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[367]. "İnsanlar toplanınca taptıkları şeyler kendilerine düşman olacaklar"[368]. "O putlar onların ibadetini tanımayacaklar"[369]. O gün tapılanlar tapanlara, tapanlar tapılanlara düşman olacaklar. Bu dünyada aralarındaki sevgi ve vuslat düşmanlığa dönüşecek, aralarındaki yakınlık ve akrabalık bitecek, o kadar ki birbirlerinden kaçacaklar. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden ve babasından kaçar"[370]**.**

(Tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir. Yani sizden ayrılıp gittiler, **(tanrı) sandığınız şeyler,** yani Allah katında şefaatçiniz olduğunu sandığınız şeyler bâtıl oldu. *Hatalardan korunma ve kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوٰى يُخْرِجُ الْحَىَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٩٥﴾

150 **[§]*95. "Tohumu ve çekirdeği çatlatan şüphesiz Allah'tır; O, ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarmaktadır. İşte Allah budur. O halde*** (haktan) ***nasıl dönersiniz!"***

[Tohumu ve Çekirdeği Çatlatması]

Tohumu ve çekirdeği çatlatan şüphesiz Allah'tır. Denildi ki: **Tohumu ve çekirdeği çatlatan** meâlindeki cümle, şu âyet-i kerîmelerdeki anlamda kullanılmıştır: "Gökleri ve yeri yaratan O'dur"[371]. "Sizi yaratan O'dur"[372]. Cenâb-ı Hak burada tohumu ve çekirdeği çatlatanın da kendisi olduğunu haber vermektedir. Allah burada, hububat türünden dünyada olan her şeyi ve onlardaki bereketi kendisinin yarattığını ifade etmek için tohumu ve çekirdeği özellikle belirtmiştir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Sizi tek bir nefis-

366 el-Bakara, 2/166.
367 ez-Zuhruf, 43/67.
368 el-Ahkāf, 46/6.
369 Meryem, 19/82.
370 "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar" (Abese, 80/34-35).
371 eş-Şûrâ, 42/11.
372 "Onlar 'Bizi tekrar hayata kim döndürecek?' diyecekler. 'Sizi birinci defa yaratan' de" (el-İsrâ, 17/51).

ten yaratan Rabb'iniz"[373]. Allah dünyada var olan insan türünü o tek nefisten yaratmış, bu yaratma işini de kendisine nispet etmiştir. Buna göre tohumda ve çekirdekteki bütün bereketi Allah yaratmış, onlardan çıkardığı şeyleri de o ikisine nispet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyet-i kerîmenin haber anlamına değil, inşâ mânasına gelmesi de muhtemeldir, ancak Allah'ın lütfunu haber vermektedir. Âyetteki "felk" (الفلق) kelimesi yarmak, çatlatmak anlamına gelir. Cenâb-ı Hak, sert ve sağlam çekirdeği kendisinin çatlattığını ve ondan taze ve yumuşak bitkiler çıkardığını haber vermektedir; öyle ki o çekirdeği yapıp çatlatmak ve hiç yorulmadan ondan bu bitkileri çıkarmak için bütün yaratılanlar bir araya gelseler, buna asla güçleri yetmez. Böylece Cenâb-ı Hak yaratıklara olan lütfunu ve bunları yapmaya kādir olanın, yaratılanları yeniden yaratmaya, onları öldürüp yok ettikten ve kendilerinden hiçbir iz kalmadıktan sonra tekrar diriltmeye de kādir olduğunu haber vermektedir, aynen tohumu çatlatıp ondan ürünler yaratmaya kādir olduğu gibi. Allah kendi gücünün ve kudretinin, insanların kuvvetleri ve kudretleriyle karşılaştırılamayacağını, aksine onların kuvvetlerinden çok ayrı olduğunu, çünkü O'nun kuvvetinin ve kudretinin zatî ve ezelî olduğunu, herhangi bir sebebe dayalı olmadığını, buna karşılık insanların kuvvetlerinin ve kudretlerinin başka sebeplere dayandığını onlara bildirmektedir. Ağaçtaki yumuşak ve zayıf yaprağı ortaya çıkarmakla hurmadaki sert ve sağlam yaprağı çıkarmak da böyledir; o ağaçtaki yumuşacık yaprağı yarmak için bütün yaratılanlar bir araya gelseler de buna güçleri
yetmez. [§]Allah, hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamayacağını bildirerek in- 151
sanlara lütfunu ve kudretini göstermektedir. Burada bunun tek bir fiil ile olduğu ifade edilmektedir, şayet birkaç fiil ile meydana gelmiş olsaydı, bir yaprağı çıkarmak istediğinde öbürü yarılmanın dışında kalırdı. Ayrıca bunun ölçüsüz ve hesapsız değil, her biri belli bir ölçü ve tedbir üzere yapıldığı da ifade edilmektedir, çünkü her yıl aynı şekilde tekrar etmektedir.

O, ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın yukarıda zikrettiği tohum ve çekirdek, ölü hükmündedir, Allah onlardan taze ve canlı bitkiler çıkarıyor, sonra tekrar öldürüyor, ondan da tohum ve çekirdek çıkarıyor. İşte bunda ölümden sonra dirilmenin delili vardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Kendisinde hiç canlılık eseri bulunmayan ölü bir tohumdan ve ölü bir çekirdekten taze ve canlı bitkileri çıkarmaya kādir olan, kendilerinde hiçbir canlılık eseri kalmayan ölmüş insanları da yeniden yaratmaya kādirdir. Bu hususu daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[374].

---

373 en-Nisâ, 4/1.

374 bk. Âl-i İmrân, 3/27.

İşte Allah budur. O halde (haktan) nasıl dönersiniz. Yani bütün bunları yapan Yüce Allah'tır; sizin taptığınız, kulluğunuzda ve ulûhiyyet konusunda Allah'a ortak koştuğunuz putlar değildir. Hangi delil sizi bu zikredilen şeyden çeviriyor? Yani ilâhlığı Allah'tan başkasına çevirmek ve kulluğu putlara yönlendirmek için sizin elinizde hiçbir delil yoktur.

O halde (haktan) nasıl dönersiniz? Denildi ki: Allah'ın birliği, ilâhlığı ve rablığı konusunda belirtilen bu delillerden **nasıl** döndürülüyorsunuz? Âyetteki "ifk" (الإفك) kelimesi sözlükte dönmek anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin?"[375] yani bizi ilâhlarımızdan döndürmek için mi geldin? Şöyle de denildi: "Tü'fekûn" (تُؤْفَكُون), yalan söylüyorsunuz demektir, yani neden yalan söylüyorsunuz? Yalan söylemek ile dönmek gerçekte aynı anlama gelir; çünkü yalan, hak sözden bâtıla dönmektir, dolayısıyla ikisi de aynı mânaya gelir.

فَالِقُ الْاِصْبَاحِ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا
ذٰلِكَ تَقْد۪يرُ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿٩٦﴾

96. "Sabahı aydınlatan O'dur. Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir."

Sabahı aydınlatan ibaresi, yukarıda "Tohumu ve çekirdeği çatlatan"[376] meâlindeki âyette söylediğimiz gibi iki şekilde anlaşılabilir. Biri ilk yaratılışı haber verme ihtimali, diğeri de yarmak anlamına gelme ihtimalidir. Yani Allah
152 gündüzü, geceden yarıp çıkarmakta, [§]geceyi de gündüzden yarıp çıkarmaktadır; üstelik bunu her ikisi tamamen yok olduktan ve ortada kendilerinden hiçbir iz kalmadıktan sonra yapmaktadır. Bunda da öldükten sonra dirilmenin delili vardır. Yani tamamen yok olup gittiği ve kendisinden hiçbir iz kalmadığı halde gece halinden gündüzü ve gündüz halinden de geceyi tekrar yaratmaya kādir olan, insanları da ölüp gittikten ve kendilerinden hiçbir iz kalmadıktan sonra yeniden yaratmaya kādirdir.

O, geceyi dinlenme zamanı kılmıştır. Allah geceyi dinlenme ve insanlar için istirahat vakti, gündüzü de geçimlerini kazanma zamanı kıldı. Cenâb-ı Hak gece ile gündüzü, kendi rablığının, vahdâniyyetinin ve insanların menfa-

---

[375] el-Ahkāf, 46/22.

[376] el-En'âm, 6/95.

atine bağladığının birer alâmeti kıldı; bunların ikisi de yaratılanlara galiptirler, yaratılanlar o ikisinin mevcut durumuna mahkûmdurlar. Gece ile gündüzün seyri aynı kanun çerçevesinde ve aynı minvalde devam etmektedir. Bu durum, gece ile gündüzü idare eden, yaratan ve her şeyi bilen birinin varlığına işaret etmektedir. Şayet onların seyri tamamen kendilerine bağlı olsaydı, mutlaka farklı şekilde deveran eder, asla sabit bir düzen olmazdı. Onların seyrinin ve deveranının aynı olması, üzerlerinde başka bir yönetenin bulunduğuna işaret eder. Güneş ve ay da böyledir, Allah onları da ürünleri yetiştirmek ve olgunlaştırmak için, günlerin, ayların ve yılların sayılarını bilmeleri için yaratılanların menfaatine uygun hale getirmiştir. Onlar da hep aynı yörüngede yürüyorlar ve seyirlerini hiç sapmadan aynı çizgide sürdürüyorlar. Bu da onları yöneten alîm ve hakîm olan bir idarecinin var olduğuna işaret eder.

Sabahı aydınlatan O'dur. Ve O, geceyi dinlenme zamanı kılmıştır. Bu âyet-i kerîme, Mûtezile'nin iddiasının aksine işaret etmektedir. Âyetteki **sabahı aydınlatmak** "ısbâh" (الإصباح) kelimesi, bir yaratma fiilidir, çünkü aydınlatma anlamına gelen fiilin mastarıdır. Yine âyetteki "seken" (السكن) kelimesi de böyledir, o da bir yaratma fiilidir. Sonra Cenâb-ı Hak bütün bunları kendisine nispet etmiştir. Bu, insanın fiillerini de Allah'ın yarattığına işaret eder.

Güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Husbân" (حُسْبان) lafzı, hesap kelimesinden gelir, hesabın çoğuludur, şöyle denilmiştir: "Hisâb" ve "husbân", "şihâb" ve "şühbân" gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, başka bir âyette
de şöyle söylemiştir: [§]"Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sa- 153
yısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur"[377]. Şöyle de denildi: "Husbân" kelimesi, akmak, seyir halinde olmak demektir. Yani ay ve güneş hiç dinlenmeden yörüngelerinde sürekli döner dururlar, devamlı seyir halindedirler. Bu da göstermektedir ki onlar, başkaları için dönmektedirler, yaratılanların faydası için emre âmâdedirler. Onlar şayet kendiliklerinden dönüyor olsalardı, mutlaka durup dinlenirlerdi. "Husbân" kelimesinin ışık anlamına geldiği de söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan O'dur". *En doğrusunu Allah bilir*.

[Esmâ-i Hüsnâ'dan Azîz ve Alîm]

İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir. İşte bu, yani söz konusu bu deveran işi yahut ay ve güneşte bulunan bu faydalar, **Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir.** Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Azîz**, kendisini hiçbir şey âciz

377 Yûnus, 10/5.

bırakamayan anlamına gelir, **Azîz** her üstün olanın da üstünde olan demektir. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Azîz**, otoritesine tabi olunan ve düşmanlarından intikam alan demektir. **Alîm** ise, yaratılanların menfaatlerini, onların olmuş ve olacak ihtiyaçlarını bilen anlamına gelir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür*.

وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فٖى ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٩٧﴾

97. “O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratmıştır. Gerçekten biz, bilgiye açık bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık.”

O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratmıştır. Burada belirtilen ve karanlıklar anlamına gelen “zulümât” (ظلمات) kelimesinden maksat, gerçek anlamda karanlıktır. Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: “De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?”[378] “Zulümât” (ظلمات) kelimesi ile insanların karşılaştığı sıkıntılar ve belalar kastedilmiş olabilir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “O’na açık gizli yalvarırsınız”[379]. Yani insanlar sıkıntılar ve belalarla ile karşılaştıklarında açık ve gizli olarak Rab’lerine yalvarırlar. Cenâb-ı Hak burada, başlarına gelen sıkıntıları defedenin ve onları belalardan kurtaranın kendisi olduğunu, bu belaları onlardan defedenin Allah’tan başka taptıkları ve kulluk konusunda Allah’a ortak koştukları o putlar olmadığını insanlara
154 hatırlatarak otoritesinin ve kudretinin büyüklüğünü göstermektedir. [§]**Kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yarattı,** buyurarak karalarda ve denizlerde yollarını karıştırdıklarında yol bulmaları için gökyüzünde yıldızlar yaratmak suretiyle insanlara verdiği nimetlerin büyüklüğünü hatırlatmaktadır.

Bu da Allah’ın birliğine, tedbirine ve hikmetine işaret etmektedir, çünkü insanların yeryüzünde yollarını bulmaları için gökyüzünde deliller koymuştur. Yerle gök arasındaki mesafenin büyüklüğüne rağmen insanlar yollarını bulmayı, gökyüzünün vasıtaları ile yeryüzünün vasıtalarını eşit kılmayı ve fay-

378 “De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır? O’na açık gizli yalvarırsınız” (el-En‘âm, 6/63).

379 el-En‘âm, 6/63.

da sağlamak konusunda onların birbirlerine bağlı olduklarını onlardan istidlâl ederek biliyorlar. Buradan da bunları yaratanın Alîm ve Hakîm olan, tedbir ve idaresinde tek olan Allah olduğunu bilecekler. Çünkü yaratıcı şayet birden çok olsaydı yahut müdebbir ve Hakîm olmasaydı, bunlar böyle olamazdı, belirttiğimiz düzen kurulmazdı. Bütün bunlar, yaratanın bir, Alîm ve Hakîm olduğuna işaret eder. İnsanlar taptıkları ve kulluk yapmakta Allah'a ortak koştukları putların bunları yapmaya güçlerinin yetmediğini biliyorlar, fakat akılsızlıklarından ve inatlarından yine onlara tapıyor ve ilâhlık konusunda onları Allah'a ortak koşuyorlar. *Hatalardan korunmak ve başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

"Tohumu ve çekirdeği çatlatan"[380] ve "Sabahı aydınlatan"[381] meâlindeki âyetlerle **Kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yarattı** anlamındaki âyette ve Allah'ın nimetini ve ihsanını hatırlatan diğer âyetlerde Cenâb-ı Hak insanların kendisine şükür borçlarını ödemelerini ve kendisi için çalışmalarını istemektedir. Söz konusu fiilleri yapmaya kādir olan varlığı hiçbir şeyin âciz bırakamayacağını anlayarak Allah'ın kudretini ve otoritesini hatırlatma konusunda bununla istidlâl edilmesi de caizdir.

Bu âyet aynı zamanda belirttiğimiz şekilde işlerin düzen içinde yürümesi ve tek bir emre bağlı olmaları, Allah'ın tedbirini, ilmini ve hükümlerini hatırlatmaktadır.

Biz kanıtları birer birer açıkladık. Denildi ki: Biz âyetleri düzenledik, yani her âyeti, ihtiyaç duyduklarında insanlara rehberlik etsin diye bulunması gereken yere koyduk. Şöyle de denildi: **Biz kanıtları birer birer açıkladık,** yani âyetleri açıkladık. **Bilgiye açık bir topluluk için,** yani bildiklerinden faydalanan toplum için. Onlar bunlardan faydalandıkları zaman, bunların onlar için yaratıldığı ortaya çıkar. Çünkü insan bir şeyden faydalanıyorsa, o şey onun içindir demektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **Bilgiye açık bir topluluk için** buyurmuştur. Çünkü insanlar onlardan faydalanmazlarsa, bu âyetler onlar için değildir demek olur.

وَهُوَ الَّذٖٓى اَنْشَاَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ
فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿٩٨﴾

380 el-En'âm, 6/95.
381 el-En'âm, 6/96.

155 [§]***98. "O, sizi bir tek nefisten yaratmıştır.*** (Sizin için) ***bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Gerçekten biz, anlamaya açık bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık."***

O, sizi bir tek nefisten yaratmıştır. Bu ilâhî kelâm, ortada hiçbir şey yokken insanı yaratan ve sonra onu tekrar yaratacak olanın Allah olduğuna işaret eder. Çünkü Allah, bütün insanları tek bir nefisten yarattığını haber vermektedir. Yeryüzünde var olan bütün yaratıklar birleşse ve hep birlikte çalışsalar bile o tek nefsi yaratamazlar. Bu gerçek, Cenâb-ı Hakk'ın hiç yoktan onları yaratmaya ve sonra tekrar diriltmeye kādir olduğunu gösterir. Çünkü ortada örneği bulunduğu halde yaratıkların yarattığı hiçbir nefis yoktur.

(Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Hayatını tamamlamış olduğu ameline göre insanın âhirette kalacağı bir yeri vardır, eğer amelini hayırla tamamlarsa ebedî olarak hayırda kalır, şayet kötülükle tamamlarsa ebediyen kötülük içinde kalır. Emanet olarak konulacağı yer, ecelidir; bir zamandan başka bir zamana, bir halden başka bir hale intikal eder. Denildi ki: "Müstekar" (مُسْتَقَرٌّ), yani kalma yerinden maksat, kadınların rahimleridir. "Müstevda'" (مُسْتَوْدَعٌ), yani emanet olarak konulduğu yer, erkeklerin omurgalarıdır. Bu, tefsircilerin genelinin görüşüdür. Şöyle de denilmiştir: "Müstekar", kabirdir; "müstevda'", dünyadır. Bu iki kelime her hali ve her zamanı ifade ediyor gibidir. "Müstekar", başka bir hale intikal edinceye kadar kıyâm halini, "müstevda'" da başka hale intikal şerefini ifade eder. **(Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır** ilâhî kelâmının, dünyada yaptıkları amellerin karşılığı olarak âhirette kalacakları sabit yer, dünya ise muvakkat bir yerdir anlamına gelmesi de mümkündür[382]. "Müstekar" ile geceler, "müstevda'" ile gündüzler de kastedilmiş olabilir. İlk yorumlar özellikle âdemoğullarına mahsustur[383].

156 [§]Sonra az önceki âyetin sonunda Cenâb-ı Hak "Bilgiye açık bir topluluk için"[384] buyurmakta idi. Burada da **Anlamaya açık bir topluluk için** buyurmaktadır. Anlamak, benzerlerine işaret eden anlamıyla bir şeyi bilmek demek-

---

382 Bu âyette geçen "(Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır" cümlesi hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Müstekar" kabirde, "müstevda'" da dünyadadır, yani herkes yakında arkadaşına kavuşacaktır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 291; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 332).

383 Muhtemelen müellif burada müstakarrı âhiret, müstevda'ı da dünya ile tefsir etmesinin sadece âdemoğullarını ilgilendirdiğini kastetmektedir. Müstakarrın geceler, müstevda'ın da gündüzler diye yorumlanması, âdemoğullarının dışında kalan hayvanları da kapsar. *En doğrusunu Allah bilir*.

384 el-En'âm, 6/97.

tir, ilim ise bir şeyin kendisini bilmektir. Bundan dolayı Allah'a fakîh ve âlim denilmez, çünkü Allah eşyayı, başkaları ve benzerleri vasıtasıyla değil, kendi zâtıyla bilmektedir. Fakîh ise, nesneleri başkaları, benzerleri ve işaretler vasıtasıyla bilir.

وَهُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ نَبَاتَ كُلِّ شَىْءٍ
فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ
مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ اَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ
مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ اُنْظُرُٓوا اِلٰى ثَمَرِهٖٓ اِذَٓا اَثْمَرَ وَيَنْعِهٖ اِنَّ فٖى
ذٰلِكُمْ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Gökten su indiren O'dur. (Buyurdu ki:) ***İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de, kendisinden üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşil bitki, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik; birbirine benzeyeni var, benzemeyeni var. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır."***

[**Allah Bütün Bitkileri İnsanlar İçin Yaratmıştır**]

Gökten su indiren O'dur. (Buyurdu ki:) İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. Cenâb-ı Hak burada gökten su indirmek ve onunla her türlü bitkileri bitirmek suretiyle insanlara yaptığı lütfunun büyüklüğünü hatırlatmaktadır; tıpkı daha önce karanlıklarda ve yollarını karıştırdıklarında yollarını bulmaları için yıldızları onlara lütfettiğini, geceyi dinlenmek ve istirahat etmek için, gündüzü de geçimini temin etmek ve hareket etmek için onlara ihsan ettiğini, güneşi ve ayı da ürünlerin yetişmesini ve olgunlaşmasını sağlaması, yapacakları anlaşmalarda gerekli olan yılların sayısını, hesabı ve süreleri bilmeleri gibi faydaları için ihsan ettiğini hatırlattığı ve bunlara benzer birçok nimeti insanlara lütfettiği gibi. Bütün bu hatırlatmalardan maksat, insanların bu nimetlere karşılık olan şükürlerini Allah'tan başkasına yöneltmemeleri ve O'ndan başkasını ilâh edinmemeleridir. En'âm sûresinin büyük çoğunluğunun Allah'ın birliğini ve ulûhiyyetini ispat ile risâleti ve nübüvveti ve ölümden sonra dirilmeyi

ispat konusunda müşriklere karşı delil getirmek için nâzil olduğunu daha önce söylemiştik[385]. Çünkü onlar bütün bunları inkâr ediyorlardı.

157 **[§]İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik.** Buradaki **her çeşit bitki** ifadesinin, yaratılanların ihtiyaç duydukları ve Cenâb-ı Hakk'ın yerden çıkardığı her çeşit bitkinin aslının su olduğu bilinsin diye anlamına gelmesi muhtemeldir; Allah insanların, bütün hayvanların ve kuşların gıdası olan şeyleri onunla bitirmektedir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"[386] Cenâb-ı Hak her çeşit bitkiyi sudan yarattığını ve her şeye onunla hayat verdiğini haber vererek insanlar için suda yarattığı faydaların büyüklüğünü kendilerine hatırlatmaktadır.

Ondan da yeşil bir bitki yarattık. Denildi ki: Âyetteki "bihi" (به) zamiri, yerden ilk çıktığında yeşil çıkar, her bitki başlangıçta yeşildir, sonra başka renge döner mânasına gelir. Bazıları da şöyle dediler: Buradaki "bihi" (به) zamiri, su ile canlı ve yeşil kalır, su olmasaydı kurur ve başlangıçtaki hali değişirdi anlamına gelir. **Kendisinden üst üste binmiş taneler bitiririz.** Bu ilâhî beyanda da Cenâb-ı Hak, bunları programlayıp yaratanın sudan başka biri olduğunu insanlar bilsinler diye lütfunu ve bir tohumdan birbirinin üstünde sıralanmış taneler yarattığını haber vermekte, sonra da bütün yaratılanlar bir araya gelse bunun benzerini yapamayacaklarını açıklamaktadır.

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi örneksiz ve vasıtasız yarattığına işaret etmektedir; her ne kadar tohumdan ve çekirdekten yeşil bitkiler çıkarması gibi bazı şeyleri birtakım vasıtalarla yaratmış ise de, tanenin içinde bitki yoktur. Sonra o bitkiden yeşil hububat çıkarmıştır, fakat o bitkinin içinde de yeşil hububat bulunmamaktadır. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi örneksiz ve vasıtasız yarattığını insanlar bilsinler diyedir.

158 [§]Bu âyet Dehrîler'in, maddenin tek bir şeyden oluştuğuna ilişkin iddialarını da reddetmektedir. Nitekim binlerce çekirdeğin veya tohumun tek bir çekirdeğin içinde veya tek bir tohumun içinde toplanması yahut uzun, kalın ve büyük bir ağacın bir çekirdeğin veya tohumun içine sığma ihtimali yoktur.

Hurmadan. Yani su vasıtasıyla hurmadan tomurcuğunu çıkarmaktadır. Bunda da Allah'ın lütfunun ve programlamasının büyüklüğü görülmektedir; çünkü hurmaya ve ağaçlara kökleriyle suyu içme kabiliyetini vermekte, sonra

---

385 bk. el-En'âm, 6/4 ve 20.

386 el-Enbiyâ, 21/30.

bu su gövdeden dallara dağılmakta, sonra da ondan meyveler ve yeşillikler çıkmaktadır; bunlar da Allah'ın tasarrufunun yanı sıra takdir ve lütfunun büyüklüğü bilinsin diyedir.

Sarkan salkımlar. Şöyle denmiştir: "Kınvân" (قِنْوان) hurma meyvesinin toplandığı salkımdır, bu kelimenin müfredi "kınvun" (قِنْوٌ) gelir. Âyetteki "dâniye" (دَانِيَة) kelimesi hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Üzüm, hurma ve hububat salkımlarında görüldüğü üzere taneleri birbiri üstüne sıralanmış olan, toplu bulunan ve dağılmış olmayan demektir; her ne kadar bu sıfat âyette sadece hurma için kullanılmış ise de, her çeşit ürün için de geçerlidir. Bazıları şöyle dediler: "Dâniye" kelimesi, yere yapışmış mânasına gelir; oturan da ayakta duran da onu alabilir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle deniştir: "Kınvânun dâniye (قِنْوانٌ دانِيَة), dalları yere değen kısa hurmalar demektir[387].

Üzüm bağları. Yani o su ile Allah üzüm bağlarını yetiştirir. **Zeytin ve nar bahçeleri.** Buna yine su ile zeytin ve nar yetiştirir anlamı verilmiştir. Bazıları şöyle dediler: **Zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik; birbirine benzeyeni var, benzemeyeni var.** Yani zeytinin yaprağı görünüşte narın yaprağına benzer. **Benzemeyeni var.** Yani meyveleri renk ve tat itibariyle birbirine benzemez. Ancak bütün ağaçlar ve bütün meyveler böyledir, bazıları bazısına benzemez; bunun gövdesi öbürüne benziyor, fakat meyveleri ve taneleri farklıdır,
bazı meyveler renk olarak birbirine benzer, fakat tadı farklıdır. [§]Bazılarının 159
da tadı birbirine benzer, fakat rengi farklıdır. Bütün bunların da su ile olmadığını, onları takdir edip yöneten ve böyle latîf şekilde yaratanın başkası olduğunu insanlar bilsinler diyedir, çünkü bütün bunlar şayet su ile olsaydı, renkte, tatta, gövdede ve yaprakta görülen farklılığın olmaması gerekirdi. Bu durum, onların alîm, müdebbir ve hakîm olan kendileri dışında biri tarafından yaratıldığını gösterir, kendi lütfu nasıl arzu etmiş ise o şekilde yaratmıştır.

Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Buradaki bakma emrinin farklı anlamlara gelme ihtimali vardır. Yani o meyveleri bir halden başka bir hale, bir renkten başka renge nasıl çevirip değiştirdiğine bakın! Allah onları aynı saatte ve öyle bir güzellikte ortaya çıkarıyor ki, onu takdir etmek, ayrıca kaç tane ve ne miktarda ürün çıktığını bilmek için yaratılanlar bir araya gelse buna da güçleri yetmez. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın bütün yaratıkları bir anda diriltmeye kādir olduğunu insanların bilmeleri içindir. Uzaklığına rağmen gökten yağmur indirmek, şaşılacak bir mûcize ve tam bir hikmettir. Allah yağmuru damla damla indirmektedir, o kadar ki yağmurun

387 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 293; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 333.

çokluğuna, bolluğuna ve göğün de uzaklığına rağmen damlalar birbirlerine karışmamaktadır. Böyle bir şeyi korumak için bütün yaratılanlar bir araya gelseler de buna güçleri yetmez. İşte bu da onu, müdebbir, alîm ve hakîm birinin yapmakta olduğuna işaret eder.

Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır. Tasdik edip ve iman edenler için bunların ibret olacağını daha önce belirtmiştik[388]. Ancak inat edip, aklına karşı direnenler ve bunları tefekkür etmeyenler, Allah'ın âyetlerinin hayret verici mahiyetini ve O'nun lütfunun büyüklüğünü anlayamazlar.

Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Bu âyetin hikmetini ifade eden başka iki şık daha vardır. **Meyve verirken her birinin meyvesine bakın!** Meyvesi ilk olarak tek bir renkte iken, bir tane olarak ve aynı tat ile çıkarken, sonra renginin ve tadının nasıl değiştiğine, miktarının nasıl da farklılaştığına bakın. Her şeyi vasıtasız yaratma gücüne sahip, Alîm, Hakîm ve tek olan bir yaratıcının tasarruf ve takdiri ile olduğunu insanlar bil-
160 sinler diye böyle yaratılmıştır. [§]Çünkü bunlar şayet müdebbir birinin tasarrufu ile olmasa ve bir vasıta ile olsaydı, o vasıta hepsi için aynı idi, dolayısıyla ürünlerin hepsinin aynı olmaları gerekirdi. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın onları vasıtasız olarak bizzat yarattığına işaret eder. İkincisi, **Meyve verirken her birinin meyvesine bakın!** Cenâb-ı Hakk'ın onları nasıl da insanın zevkine ve arzusuna uygun hale getirdiğine bakın. Allah insanlara onlardan tat alabilmeleri için olgunlaşmasını beklemelerini, pişirmelerini ve benzeri vesileleri öğretti. Aynı zamanda yerden çıkan meyvelerde olduğu gibi diğer canlılar için de besleyici ürünler yarattı. Bu da, diğer canlıları ve hayvanları da beşerin faydalanması için onların emrine âmâde kıldığını insanların bilmeleri içindir; insan, her şeyin kendisi için yaratıldığı **gaye varlık**tır. *Her türlü güç ve kuvvet sadece Allah sayesindedir. Lütuf ve fazilet O'na mahsustur*.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَن۪ينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir."

---

[388] bk. el-En'âm, 6/97.

Cinleri Allah'a ortak koştular. Yani onlar dediler ki: Allah'ın ortakları vardır. Şunu da söylediler: "Kızlar Allah'ındır"[389]. Yani onlar, kızlar Allah'ındır diyorlardı. Yahut Allah'ı cinlerden ortakları olmakla niteliyorlardı. Bunun delili, âyetin sonundaki şu cümledir: **Allah, onların ileri sürdüğü nitelemelerinden uzak ve yücedir.** Bu beyan, **Cinleri Allah'a ortak koştular** meâlindeki bu beyan onların, Allah'ı ortakları ve çocukları bulunmakla niteledikleri anlamına gelir. **Cinleri O'na ortak koştular** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında bazıları şöyle dedi: Buradaki cinlerden maksat meleklerdir, yani kendisine kulluk yapmak konusunda melekleri Allah'a ortak koştular. Şu âyet-i kerîme de bunun gibidir: "Onlar Allah ile görülmez varlık türleri (cinler) arasında da bir soy birliği yakıştırdılar"[390]. Şöyle denilmiştir: Onlar "Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır, dememiş miydim?"[391] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi cinlere kulluk yapmıyor, şeytana kulluk etmeyi de kastetmiyorlardı. Çünkü kendi aralarında farklı görüşlerde olsalar da bütün kâfirler, şeytandan
nefret eder ve ona lânet okurlar. [§] Ancak bunun anlamı şudur: Onları putlara **161**
tapmaya şeytan davet etmişti, sonra onun çağrısı üzerine putlara taptıkları zaman, sanki şeytana kulluk yapmış oluyorlardı, çünkü şeytanın emri ve çağrısı ile putlara tapıyorlardı. Yahut mesele şu hadîs-i şerifte ifade edildiği gibidir: "Güneş doğduğu zaman, şeytanın iki boynuzu arasından doğar"[392]. Hâsılı onlara taptıkları zaman, sanki şeytana kulluk yapmış olmaktadırlar. Âyetin de bu anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Şayet, "Onlar şeytana kulluk ediyorlar ve âyette belirtilen cinlere de şeytanın emri ve çağrısıyla taptıkları için sanki ona tapmış oluyorlar ve bundan dolayı şeytana kulluk etmiş sayılıyorlar ise, o zaman müminler neden peygamberlere kulluk etmiş sayılmıyorlar? Çünkü onlar da, peygamberlerin daveti ve emri ile Allah'a kulluk etmektedirler" diye bir soru sorulursa buna şu cevap verilir: Çünkü peygamberler insanları sadece Allah'a kulluğa davet etmişler ve onlara bunu emretmişlerdir, Cenâb-ı Hak, onlara bunu emretmişti. Fakat onlar, belirtilen varlıklara kulluk yapmaya bizzat kendileri davet ediyorlardı.

---

389 en-Nahl, 16/57.

390 es-Sâffât, 37/158.

391 Yâsîn, 36/60.

392 İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Güneşin ucu görününce, iyice ortaya çıkıncaya kadar namazı bırakın. Güneşin ucu batmaya başlayınca da, tamamen batıncaya kadar namazı bırakın. Namazınız için güneşin doğduğu ve battığı zamanları beklemeyin; çünkü o, şeytanın iki boynuzu arasından doğar" (Buhârî, "Bed‘u'l-halk", 11; Müslim, "Salâtu'l-müsâfirîn", 290).

Cinleri Allah'a ortak koştular. Cenâb-ı Hak bu durumu dostlarına haber vermekte, aynı zamanda düşmanlarının kendisini çocukları ve ortakları olmakla ne kadar çirkin bir nitelemede bulunduklarını, buna rağmen yine de onlara nimetler vermek ve ihsanda bulunmakla ne kadar güzel davrandığını hatırlatmaktadır. Bu, müminlerin de düşmanlarına karşı böyle davranmaları veya birbirlerine davrandıkları gibi davranmaları içindir[393]. **Oysa onları da Allah yaratmıştır.** [Bu cümle iki anlama gelebilir; birincisi], yani onlar, bahsedilen o varlıkları da Allah'ın yarattığını biliyorlar, sonra da ulûhiyyet ve kulluk konusunda başkalarını O'na ortak kılıyorlar, verdiği nimetlere karşı şükür görevini O'na yöneltmiyorlar. İkincisi, **Oysa onları da Allah yaratmıştır,**
162 [§]yani onların taptıkları putları da Allah yaratmıştır ve onlar da bu putların yaratılmış, emir altında ve zelîl varlıklar olduklarını biliyorlar, buna rağmen ulûhiyyet ve kulluk konusunda onları Allah'a ortak koşuyorlar. Yaratılan ve emir altında olan bir varlık, nasıl Allah'a ortak olabilir?

Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Onlar farklı gruplar ve fırkalar halinde idiler; bazıları Îsâ Allah'ın oğludur diyorlardı ki bunlar hıristiyanlardı, bazıları da Üzeyir Allah'ın oğludur diyorlardı, bunlar da yahudilerdi[394]. Arap müşrikleri de, melekler Allah'ın kızlarıdır, diyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Erkek çocuklar size de kız çocuklar O'na öyle mi? Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim!"[395] Başka bir âyette şöyle buyurur: "Kız çocuklar O'na, erkek çocuklar da size öyle mi?"[396] Diğer bir âyette de şöyle buyurur: "Onlardan birine, Rahmân'a lâyık gördüğünüz (kız çocuğunun) müjdesi verilince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur"[397]. Kendiniz kız çocuklarından burun kıvırıyorsunuz, fakat kızları O'na nispet ediyorsunuz öyle mi?

Bu âyette onların eziyetlerine karşı Resûlullah'a (s.a.) sabretmesi emredilmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Allah, onlara birçok nimetler vermesine ve ikramlarda bulunmasına rağmen, yine de kulluk yapmak konusunda O'na başkalarını ortak koşuyorlar (Allah yine onlara sabır gösteriyor), sen onlara bu nimetlerden bir şey vermemişken sana eziyet etmelerine sabır göstermen daha çok gerekir.

---

393 "Müminler birbirlerine karşı nasıl davranıyorlarsa, düşmanlarına karşı da öyle davranmaları gerektiğini bilmeleri içindir; onları düşmanlıktan döndürebilmek için eziyetlerine sabır göstermelidirler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 263a).

394 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, Hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler" (et-Tevbe, 9/30).

395 en-Necm, 53/21-22.

396 et-Tûr, 52/39.

397 ez-Zuhruf, 43/17.

Bilgisizce. Yani aslında onlar Allah'ın çocuğu ve ortağı olmadığını biliyorlar, fakat kibir gösteriyorlar[398]. **Bilgisizce** anlamındaki lafız, cahilliklerinden öyle söylüyorlar mânasına da gelebilir.

Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir. Bu, insanlar arasında Allah için kullanılan tâzim ve tenzih cümlesidir. İnsanlar bu sözle Allah'ı yüceltirler, bu sözle O'nu her türlü noksanlıktan tenzih ederler ve yine bu sözle O'nun kendileri hakkında her türlü kusurdan âzâde olduğunu ifade ederler. Kâfirler Allah'ı, çocuğu ve ortağı olmakla ve kusurları bulunmakla nitelediklerinde, onların ileri sürdüğü her türlü kusurdan kendisini tenzih etmek ve onların söyledikleri bütün sözlerden O'nu aklamak için de bu cümle kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir ya* bu, Allah'ı böyle şeylerden aklamak ve yüceltmek için müslümanlar tarafından söylenen şu söz gibidir: Maâzallah!

[§]**Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.** Bu ilâhî 163
kelâm, Mûtezile'nin iddiasıyla çelişmektedir, onlar şöyle diyorlardı: Allah'ın sıfatları, sadece O'nu niteleyenlerin zihinlerindeki niteliktir. Eğer onlar, niteleyenlerin niteliğinden başka bir şey olmasaydı, bazılarının yermesinin, bazılarının da övmesinin anlamı olmazdı. Binaenaleyh sıfatların niteleyenlerin niteliğinden başka anlamları olduğu gerçektir.

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنّٰى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ
وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

101. "O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir? Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur."

O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Nasıl çocuğu olabilir? Buradaki **Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır** cümlesi, onları benzeri ve örneği olmadan yaratmıştır anlamına gelir.

Kisâî şöyle dedi: "Bedîu's-semâvâti" (بديع السموات) ile "bâdiu's-semâvâti" (بادع السموات) aynı anlama gelir. Nitekim "alîm" (عليم) ve "âlim" (عالم) denir. "Bedea" (بَدَعَ) ve "ibtedea" (ابْتَدَعَ) da aynı anlama gelir. Bazıları şöyle dedi: Bu, "O,

---

398 "Muhtemelen onlar Allah'ın çocuğu ve ortağı olmadığını kesin olarak biliyorlardı, fakat tekebbür gösteriyorlar ve yalan yere bu sözü söylüyorlardı. Bir şey hakkında durumunun hilafına söylenen söz, yalandır. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 263a).

göklerin ve yerin yaratıcısıdır"[399] meâlindeki âyetle, yani "fâtıru's-semâvâti ve'l-ard" (فاطر السموات والأرض) âyetiyle aynı anlamdadır.

Bu ilâhî kelâm, Karâmita'nın iddialarını reddetmektedir. Onlar "hâlik" (خالق) yani yaratan diyorlar, fakat "mübdi'" (مبدع) yani eşsiz yaratıcı, sanatkâr yaratıcı demiyorlar. Ayrıca, ikinci "mübdi'" ilk yaratılandır, bütün âlemi ondan yaratmıştır diyorlar. Eğer ilk yaratılan "mübdi'" olarak yaratılmışsa, o da mübdi'dir. Mübdi' kelimesinin mastarı olan "ibdâ'" (الإبداع) fiili, bir şeyi daha önce bir aslı ve örneği olmadan ihdâs etmek, vücuda getirmektir. Bundan dolayı dinde olmayan bir şeyi ihdâs edene mübtedî, yani bidatçi denir. Çünkü o, dinde aslı ve örneği olmayan bir şeyi ihdâs etmiştir.

164 **[§]O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Nasıl çocuğu olabilir?** [Birincisi], yani daha önce bir aslı ve örneği olmadığı halde gökleri ve yeri yoktan yaratmaya kādir olan varlık, çocuğa nasıl ihtiyaç duyabilir? Dünyada çocuk, ancak şu üç sebepten birinden dolayı istenir: Ya düşmanlara karşı güçlü olmak ve onlardan intikam almak için yahut insanın duyduğu yalnızlık hissinden dolayı, veyahut da duyduğu bir ihtiyaçtan dolayı. Her çeşit noksanlıktan münezzeh olan Allah, bütün bu ihtiyaçlardan pek yücedir, O nasıl çocuk edinir? İkincisi, **Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir?** Sizler dünyada görüyorsunuz ki çocuk, ancak bir eşten dünyaya gelir, halbuki O'nun eşi yoktur, öyleyse nasıl çocuğu olabilir? Âyetteki bu hitap, sanki Allah'ın eşi olmadığını bilenlere idi. Eşe ihtiyaç, ancak insanların içine yerleştirilen arzuları tatmin etme ihtiyacından dolayı duyulur, şehvet insanı hükmü altına alır ve onu ihtiyaç duymaya sevk eder.

Her şeyi O yaratmıştır. Bu ilâhî kelâm Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü burada Allah, her şeyi kendisinin yarattığını haber vermektedir. Onlara göre ise Allah, eşyanın binde birini bile yaratmamıştır. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: İnsanların fiillerini, harekât ve sekenâtlarını, oturmalarını ve kalkmalarını ve buna benzer şeylerin hiçbirini Allah yaratmamıştır. Sonra çarpıtılarak âyete husûs (الخصوص) anlamı verilmesi de caiz değildir, çünkü o Allah'a övgü anlamında kullanılmıştır. Eğer bu âyete, Allah'ın her şeyi değil de belli bazı şeyleri yaratmıştır anlamının tahsis edilmesi caiz olsaydı, başkalarının da çıkıp **Her şeyi hakkıyla bilen O'dur** meâlindeki âyete, her şeyi değil de belli bazı şeyleri bildiği anlamını tahsis etmesi caiz olurdu.

---

399 eş-Şûrâ, 42/11.

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿١٠٢﴾

102. "İşte bu Allah sizin Rabb'inizdir. O'ndan başka tanrı yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O'na kulluk edin, O her şeye vekildir (güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur)***."***

Buradaki **O her şeyin yaratıcısıdır** meâlindeki cümle de, Mûtezile'nin,
Allah bazı şeyleri yaratmıştır iddialarının aleyhine bir delildir, onlara göre Al-
lah haber verdiği üzere her şeyi kendisi yaratmamıştır. Şayet âyeti, eşyanın bir
kısmını dışarıda bırakıp sadece bir kısmını yarattığına tahsis etmek caiz olsay-
dı, **O her şeye vekildir (Güvenilip dayanılacak tek varlık O'dur)** meâlindeki
âyetin de her şeye değil bazı şeylere tahsis edilmesi, Allah her şeyi değil ancak
bazı şeyleri korur anlamının verilmesi de caiz olurdu. [§]Bu caiz değildir, çün- **165**
kü Cenâb-ı Hakk'a övgü anlamında kullanılmıştır, öyleyse baştaki cümlenin
O'nun sadece bazı şeyleri yarattığı anlamına tahsis edilmesi de caiz değildir,
çünkü o da övgü anlamında kullanılmıştır.

İşte bu Allah sizin Rabb'inizdir. Yani gökleri ve yeri eşsiz şekilde yaratan, daha önce belirttiği gibi insanlara her çeşit nimetleri lütfeden, karanlıklarda yollarını bulmaları için yıldızları yaratan, bütün insanları tek bir nefisten yaratan, gökten su indiren ve onunla insanlar için bitkileri, meyveleri, hububatı, üzüm bağlarını ve hikmetinin şaşırtıcı göstergeleri olan diğer nesneleri yaratan Allah işte sizin Rabb'inizdir. Bütün bunlar, **O'ndan başka tanrı olmayan** Allah'a aittir, bütün bunları yaratan O'dur. **Öyleyse O'na kulluk edin,** yani verdiği nimetlerin şükrünü O'na yöneltin, başkasına yöneltmeyin.

لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ وَهُوَ اللَّط۪يفُ الْخَب۪يرُ ﴿١٠٣﴾

103. "Gözler O'nu idrak edemez, halbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır."

Gözler O'nu idrak edemez, halbuki O gözleri idrak eder. Denildi ki: Allah burada gözler anlamına gelen "ebsâr" (الابصار) lafzını yaratılanlardan kinâye olarak kullanmıştır. Sanki şöyle buyurmuştur: Yaratılanlar O'nu idrak edemez,

halbuki O yaratılanları idrak eder. Her şey ancak gözlerle görülüp idrak ve ihata edilebildiği için Allah "ebsâr" lafzını yaratılanlardan kinâye yapmıştır, kinâyenin anlamı budur. *En doğrusunu Allah bilir*. "Ebsâr"dan maksadın, gerçek anlamda gözler olduğu söylenmiştir; fakat kalp gözüdür, çünkü bilgiler onunla elde edilmektedir. Eğer burada kastedilen yüzdeki gözler ise, o zaman bunda ru'yetullahın ispat edilmesine dair delil vardır. Gerçek olduğu ortaya çıkar, çünkü âyette Allah sadece idraki reddetmektedir. Şayet görmek ihtimali yoksa idraki reddetmenin anlamı olmaz, çünkü görülmeyen şey zaten idrak edilmez. İdrakin reddi, ru'yetullah'ın âhirette vuku bulacağına işaret eder. Allah görülür, fakat mahiyeti idrak edilemez ve ihata edilemez, nitekim bir âyet-i kerîmede buyurulduğu gibi: "Onların bilgisi O'nu kuşatamaz"[400]. Çünkü gör-
166 menin gerçekleştiği görünen nesnelerin [§]gerçek mahiyeti ve keyfiyeti idrak ve takdir edilemez; göz, kulak, dil, burun, el ve diğer organların gizli olan bir tarafı bulunur. Gözle nesneler görülür, fakat gözün gerçek keyfiyeti ve mahiyeti bilinmez. Kulak da böyledir, onun nasıl bir şey olduğu ve ne ile duyduğu bilinmez. Diğer bütün organların yanı sıra duyu organları da böyledir. El, dokunduğu nesnenin sertliğini ve yumuşaklığını hisseder, fakat bunu nasıl hissettiği ve nasıl algıladığı bilinmez. Dilin konuşması da, burunun koku alması da böyledir; bunun ne olduğu, güzel ve çirkin kokuyu nasıl ve ne ile bulduğu bilinmiyor. Buna göre gözün değdiği zâhirdeki nesneler hakkında yaratılanların bilgisi ile onların gerçek mahiyeti idrak edilemez, keyfiyeti bilinemez, ilim olarak da kuşatılamaz. Bunları hikmetiyle belirleyen, lütfuyla insanın vücuduna yerleştiren ve her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, mahiyeti itibariyle idrak edilmekten en uzak ve idrak edilmeyip ihata edilmemeye en layık olan varlıktır. Bu husus, Mücessime'nin[401] görüşlerini reddetmektedir; çünkü onlar Rab'lerini kalplerinde tasvir ediyorlar ve O'nu yaratıklarına ben-
167 zetiyorlar, bu tasvire göre O'na kulluk yapıyorlardı; onlar Müşebbihe'dir[402]. [§] İşin aslı şudur: Cenâb-ı Hak duyularla ve müşahedelerle değil, mûcizelerle ve delillerle bilinir. Bilinme yolu mûcizeler ve deliller olan her varlık ihata edi-

400 Tâhâ, 20/110.

401 Mücessime, pek çok fırkayı içine alan bir isimdir. Onlar, Allah Teâlâ'nın, organları ve sınırları olmak gibi cismânî sıfatları bulunduğunu iddia ederler. Ayrıntılarda farklı görüşlere sahiptirler (bk. Eş'arî, *Makālatu'l-İslâmiyyîn*, I, 207; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, II, 127).

402 Müşebbihe iki gruptur, bir grubu Allah'ın zâtını başkasının zâtına benzettiler. Diğer grup da Allah'ın sıfatlarını başkalarının sıfatlarına benzettiler. Bu iki gruptan her biri de çok farklı fırkalara ayrılmışlardır. Teşbihin ilk ortaya çıkması, Râfizîler'in aşırı (ğulât) olan kısmında görülmüştür. Bazı hadisçilerde de teşbih anlayışı görülmüştür (bk. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, I, 214; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 103).

lemez ve mahiyeti de idrak olunmaz. Allah kendisini nasıl nitelediyse öyledir: "Onların bilgisi O'nu kuşatamaz"[403]**. Gözler O'nu idrak edemez,** çünkü idrak ve ihata, ancak duyularla algılanan varlıklarda olur, mûcizelerden ve delillerle bilinen varlıkta değil. Peygamberlerin delilleri de bu minvalde gelmiştir. Meselâ Firavun kendisine Rabb'ini sorduğunda Hz. Mûsâ (s.a.) şöyle cevap vermiştir: "Firavun, 'Sizin Rabb'iniz de kimmiş ey Mûsâ?' dedi. Mûsâ, 'Bizim Rabb'imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir' diye cevap verdi"[404]. Hz. İbrâhim (s.a.) de şöyle dedi: "İbrâhim, 'Rabb'im hayat veren ve öldürendir' dedi. İbrâhim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir' dedi"[405]. Hz. Mûsâ'nın (s.a.) ve Hz. İbrâhim'in (s.a.) bu sözleri, başka bir yönden değil, mûcize ve delil olmak itibariyle Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyetine ve vahdâniyyetine işaret eder. Buna göre Cenâb-ı Hak da yaratılanların, vahdâniyyetini ve rablığını bilmeleri için şu âyetleri delil getirmektedir: "O, yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratmıştır"[406]. "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan ve ona menziller belirleyen O'dur"[407]. "Gökten su indiren O'dur. (Buyurdu ki:) İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik"[408]. Cenâb-ı Hak insanların, zâtını kuşatmak ve mahiyetini idrak etmek itibariyle değil, ulûhiyyetini ve vahdâniyyetini anlamalarını sağlayacak mûcizelerle ve delillerle onlara kılavuzluk etmektedir. *Hidâyeti ve doğru yolu bulmak ancak Allah sayesinde mümkündür*.

O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır. Denildi ki: Buradaki "latîf" (اللطيف) kelimesi, fiillerinde ince ve hikmetli olan, "habîr" (الخبير) kelimesi de yaratılanları ve amellerini bilen anlamına gelir. "Latîf"in iyilik ve merhamet eden anlamına geldiği de, nesnelerin bütün gizli yönlerini bilen anlamına geldiği de söylenmiş, "habîr"in de nesnelerin zâhirini bilen anlamına geldiği söylenmiştir. Sonra Allah Latîf ve Azîmdir (yüce), dünyada azîm latîf'ten başka, latîf de azîmden başkadır. [§]Çünkü dünyada azîm, yoğun (kesîf) olan nesne- **168**
ye denir. **Latîf**, nefsinde lütufkâr ve ince olmaktır. Bunlardan her biri diğerini

403 Tâhâ, 20/110.
404 Tâhâ, 20/49-50.
405 "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak Rabb'i hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim 'Rabb'im hayat veren ve öldürendir' deyince o, "Hayat veren ve öldüren benim" dedi. Bunun üzerine İbrâhim, 'Allah güneşi doğudan getirmektedir hadi sen de onu batıdan getir' dedi, inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez" (el-Bakara, 2/258).
406 el-En'âm, 6/97.
407 Yûnus, 10/5.
408 el-En'âm, 6/99.

nakzeder. Bu da insanların anladığı anlamda olmamak üzere Allah’ın Latîf ve Azîm olduğu bilinsin diyedir. “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır”[409]. O, evveldir âhirdir, zâhirdir bâtındır. Yaratılanlardan evvel olan âhir değildir, zâhir olan bâtın değildir. Biliniz ki Allah, yaratılanlar tarafından anlaşılan ve bilinen şekilde değil, fakat kendini nitelediği O, gibi Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın’dır.

قَدْ جَٓاءَكُمْ بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿١٠٤﴾

104. “Doğrusu size Rabb’iniz tarafından basiretler (idrak kabiliyetleri) ***verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendine, kim de kör olursa zararı kendinedir.*** (De ki:) ***Ben üzerinize bekçi değilim.”***

Doğrusu size Rabb’iniz tarafından basiretler (idrak kabiliyetleri) verilmiştir. Denildi ki: **Rabb’iniz tarafından basiretler verilmiştir** meâlindeki beyanın [farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Birincisi], denildi ki: Açıklamalar gelmiştir anlamına gelir. Şöyle de denildi: “Basâir” (البصائر) kelimesi, doğru yol anlamına gelir. Şöyle de söylendi: Burada kafalarındaki değil kalplerindeki basiretler kastedilmiştir. Bu, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem’in görüşüdür[410]. “Besâir”in beyan anlamına geldiği de söylenmiştir, bunlar aynı şeydir. Şahitler anlamına geldiği de söylenmiştir. Yani size Cenâb-ı Hak tarafından Allah’ın tanrılığına işaret eden şahitler gelmiştir. Nitekim şu âyet-i kerîmede buna işaret edilmektedir: “Artık insan kendine kendisi tanıktır”[411]. Yani aksine insanın basireti, yani şahidi kendindendir, onun her uzvu Allah’ın birliğine ve yegâne ilâh olduğuna şahitlik etmektedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir”[412]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onlar
169 putlara tapmak konusunda atalarını taklit ediyorlar ve şöyle diyorlardı: [§]“Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[413]. “Bunlar Allah katında bizim aracılarımız”[414]. **Doğrusu size Rabb’iniz tarafından basiretler (idrak**

---

409 el-Hadîd, 57/3.

410 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VII, 304. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem el-Medenî el-Adevî, (ö. 182/798) mevâlîdendir. Babasından ve İbn Münkedir’den rivayet etmiştir, kendisinden Asbağ, Kuteybe ve Hişâm rivayet ettiler. Hadiste zayıf görülmüştür. Tefsir’i vardır (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 28; İbn Hacer, *Takrîbu’t-tehzîb*, 340).

411 el-Kıyâme, 75/14.

412 en-Nûr, 24/24.

413 ez-Zümer, 39/3.

414 Yûnus, 10/18.

kabiliyetleri) verilmiştir. Yani size âyetler ve peygamberler gönderilmiştir, şayet onlara tabi olursanız, onlar Allah katında size şefaatçi olacaklar. İkincisi, **Size basiretler verilmiştir**, eğer onları tefekkür eder, düşünür ve dikkatle bakarsanız onların Allah tarafından verilen aklî deliller olduğunu anlarsınız. Çünkü insan, nesnelerin hayret veren yönlerine baktığında iki türlü davranma kabiliyetinde yaratılmıştır. Bazısı dikkatle bakar, düşünür ve onun aklî kanıtlar olduğunu anlar, fakat inat eder, büyüklenir ve onun gerektirdiğini yapmaz. Bazıları ise, bakmaz, gözünü yumar, şayet düşünse ve dikkatle baksaydı mutlaka gerçek onlar için ortaya çıkardı.

Artık kim hakkı görürse faydası kendine, kim de kör olursa zararı kendinedir. Yani hakkı ve doğru yolu görür, ona uygun davranır ve bunun **faydasını da kendisi görür**. Bakan, fakat gözünü yuman, yani ona uygun davranmayan ise, onu terk etmiş olmasının **zararını kendisi görür**. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur”[415].

Şayet, “Başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın”[416]. Burada her ölenin niçin öldüğünün ve her yaşayanın niçin yaşadığının ortaya çıktığını haber vermektedir. Yukarıda ise **Kim hakkı görürse faydası kendine, kim de kör olursa zararı kendinedir** buyurmakta, onun görmediğini söylemektedir. Bu iki âyet nasıl uyuşturulacaktır?” diye bir soru sorulursa buna şu cevap verilir: Bu âyetteki **kör olursa** meâlindeki sözcük, muhtemelen gerçeği gördükten sonra ona uygun davranmayı terk ederse anlamındadır. Çünkü Allah onu kendisine göstermiş ve o da onun Allah’tan geldiğini anlamıştı, fakat inat etmiş ve büyüklenmişti.

(De ki:) Ben üzerinize bekçi değilim. Yani **Size Rabb’iniz tarafından basiretler verilmiştir,** dolayısıyla bize sadece tebliğ etmek düşer. Nitekim Allah şöyle buyurdu: “Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir”[417].

وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ 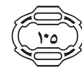

415 Fussılet, 41/46.
416 el-Enfâl, 8/42.
417 el-Mâide, 5/99.

170 [§]***105. “Böylece biz âyetleri, duruma göre farklı tarzlarda gönderiyoruz ki, ‘İyi öğrenmişsin’ desinler ve biz, anlayan toplum için Kur’ân’ı iyice açıklamış olalım.”***

Böylece biz âyetleri, duruma göre farklı tarzlarda gönderiyoruz. Açık ve anlaşılır olmasını isteyen insanlar iyice anlasınlar diye biz âyetlerimizi farklı şekillerde tekrar ediyoruz yahut her âyeti yerine koyuyoruz, sonra yaratılanlar onları ihtiyaç durumlarına göre alsınlar diye farklı tarzlarda gönderiyoruz.

İyi öğrenmişsin desinler diye. Buradaki fiilin “dereste”, “dâreste” ve “dereset” (دَرَسْتَ و دارَسْتَ ودَرَسَتْ) şeklinde farklı kırâatleri vardır[418]. “Dereste” (دَرَسْتَ) öğrendin mânasına gelir. “Dâreste Ehle’l-Kitabi” (دَرَسْتَ اهل الكتاب) cümlesinin Ehl-i Kitap ile mücadele ettin anlamına geldiği söylenmiştir. Bu kelime cezimle “dereset” (دَرَسَتْ) diye de okunmuş ve önceden öğrendin anlamına geldiği söylenmiştir. Bu ihtilaf, kâfirlerin Resûlullah’a (s.a.) söyledikleri sözde ihtilaf edilmesinden kaynaklanmıştır. Bazıları onların “Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor”[419] dediklerini söyledi. Bu, “dâreste” (دارَسْتَ) fiilinin tefsiridir. Bazıları da, “Bu Kur’ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir”[420] dediklerini söyledi. Bu da “dereset” (دَرَسَتْ) fiilinin tefsiridir. Bazıları ise “Bu ancak düzmece bir yalan”[421] dediklerini söyledi. Bu da “dereste” (دَرَسْتَ) fiilinin tefsiridir. Hasılı görüşlerinin farklılığına göre kırâatler ortaya çıktı.

Sonra **İyi öğrenmişsin desinler diye.** Bu beyanın tefsirinde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları onu, iyi öğrenmişsin dememeleri için diye tefsir etmişlerdir. Buna göre bu cümle, “Doğrusu size Rabb’iniz tarafından basiretler verilmiştir”[422] meâlindeki âyetin bağlantısı (sıla) olur. Yani iyi öğrenmişsin dememeleri için size Rabb’iniz Allah tarafından basiretler verilmiştir. Hasan-ı Basrî ise **İyi öğrenmişsin desinler diye** meâlindeki cümle hakkında şöyle der: İyi öğrenmişsin demeleri için “Size Rabb’iniz tarafından basiretler verilmiştir”[423]. Çünkü peygamberler gönderilmesinin ve kitaplar indirilmesinin, kâfirden küfür sözünün, müminden de iman sözünün ortaya çıkması için olduğunu Cenâb-ı Hak beyan etmiştir.

---

418 Yedi kırâat imamından Ebû Amr ve İbn Kesîr “dâreste” (دارَسْتَ) diye okumuşlar, Nâfi‘, Âsım, Hamza ve Kisâî de “dereste” (دَرَسْتَ) diye okumuşlardır. İbn Âmir ise “dereset” (دَرَسَتْ) diye okumuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb‘a*, 264).

419 en-Nahl, 16/103.

420 el-En‘âm, 6/25.

421 Sebe’, 34/43.

422 el-En‘âm, 6/104.

423 el-En‘âm, 6/104.

[§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, **İyi öğrenmişsin desinler diye** meâlindeki 171
cümle hayret etmek anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabı, kâfirlerin yaptıkları çirkin davranışlardan ve Resûlullah'a (s.a.) karşı kötü muamelelerinden hayret etmişlerdi, Cenâb-ı Hak tarafından da kendilerine basiretler, kanıtlar ve deliller gelmişti. Bütün bunlardan sonra kâfirler O'nu reddetmek ve yalanlamakla karşılıyorlardı. Bu, bizim söylemiş olduğumuz şeye de uygun düşmektedir: Allah hayvanları, çardaklı bağları, ekinleri, hurmaları ve âyette haber verdiği diğer şeyleri insanlar için yarattığını beyan ederek onlara verdiği nimetleri hatırlatmaktadır[424]. Onlar da bütün bunları biliyorlardı. Bütün bunları bilmelerine rağmen onlar yine de cinleri Allah'a ortak koşmuşlardı. "Bilgisizce -ve hiçbir delile dayanmadan- O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar"[425]. Bu da bir hayret ifadesidir, onlar bütün bunları kendileri için yaratanın Cenâb-ı Hak olduğunu bilmelerine rağmen onları Allah'a nasıl ortak koştular? Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetin anlamı şöyledir: Onlar, Hz. Peygamber'in doğru söylediğini, onun Allah katından mûcizeler ve deliller getirdiğini, kendisinin okur-yazar olmadığını[426] ve bunları bilen birine giderek bu bilgileri ondan almadığını açık olarak bilmelerine rağmen, ona iyi öğrenmişsin iftirasını nasıl attılar?

اِتَّبِعْ مَٓا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَۚ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَۚ وَاَعْرِضْ عَنِ
الْمُشْرِك۪ينَ 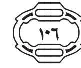

106. "Rabb'inden sana vahyolunana uy. O'ndan başka tanrı yoktur. Müşriklerden yüz çevir."

Rabb'inden sana vahyolunana uy. Burada şöyle bir soru akla gelir: Hz. Peygamber'e (s.a.) ancak Rabb'inden vahiy gelmesine rağmen, sadece **Sana vahyolunana uy** denilmesi yeter iken **Rabb'inden** lafzının da eklenmesinin anlamı nedir? *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada gizlenmiş bir kelime vardır,
[§]sanki bu sözü, kendisine vahyedilen kişinin huzurunda bulunanlara 172

424 bk. el-En'âm, 6/141.

425 el-En'âm, 6/100.

426 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

söylemektedir:[427] De ki: **Rabb'inden sana vahyolunana uy.** Sonra peygamberine de Rabb'i tarafından kendisine vahyedilene uymasını emretmektedir, yani sana vahyedilene göre amel et, demektedir.

Sonra buradaki amel et emrinin iki anlamı olur. Biri, böyle inan demektir, öbürü de bizzat amel etmektir, yani öyle davran demektir. Âyetteki uymak emri, vahyedilen şeyin haber olarak doğruluğuna, hüküm olarak âdil olduğuna tabi olmayı ifade ediyor gibidir[428]. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır"[429]. Denildi ki: Haberde doğru, hükümde âdil olarak tamamlanmıştır. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetteki uymak emri, ona vahyedilen haberde doğru, hükümde âdil olan şeye uymayı ifade eder. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberine, kendisine vahyedilene ve Rabb'inden gelene tabi olmayı emretmesi, ümmetine de aynı şeyi emrettiği anlamına gelir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurdu: "Rabb'inizden size indirilene uyun; O'nu bırakıp da başka önderlerin ardından gitmeyin"[430]. Cenâb-ı Hak bu âyette müminlere, Rab'lerinden kendilerine indirilene uymayı emretmekte, O'nun dışında edindikleri dostlara uymayı da yasaklamaktadır. Buna göre onlara Allah'tan başka edindikleri dostlara uymayı yasaklamasını, peygamberine Rabb'inden vahyedilene uymakla emrettiği âyette de belirtmektedir: **Rabb'inden sana vahyolunana uy. O'ndan başka tanrı yoktur.**

O'ndan başka tanrı yoktur. Bu beyanla "O'nu bırakıp da başka önderlerin ardından gitmeyin"[431] meâlindeki âyet, aynı şeyi ifade etmektedir. Çünkü Allah ona, Rabb'inden kendisine vahyedilene uymayı emretmekte ve başka dostlar edinmeyi yasaklamaktadır, çünkü O'ndan başka ilâh olmadığını haber vermektedir.

Müşriklerden yüz çevir. Müşriklerden yüz çevirme emri, farklı anlamlara gelebilir. Onların eziyetlerine karşılık vermemesi, sabretmesi anlamına gelebilir. Onlardan yüz çevir emri, onlarla savaşmayı yasaklaması anlamına gelebilir, sanki Allah belli bir zaman onlarla savaşmayı yasaklamış gibidir. Âyet-i kerîmenin özel bir kavim hakkında gelmiş olması da muhtemeldir, buna göre

427 "O, Cebrâîl aleyhisselâm veya Allah'ın dilediği başka biridir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 264b).

428 "Yani vahyedilen şeyin Allah tarafından verilen doğru haber olduğunu tasdik et ve Allah'ın gönderdiği hükme âdil olarak uy" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 265a).

429 el-En'âm, 6/115.

430 el-A'râf, 7/3.

431 el-A'râf, 7/3.

şöyle demiş olur: Onlardan yüz çevir, çünkü onlar iman etmeyecekler. [§] 173
Onlara âyetler ve mûcizeler göstermeyi bırak, çünkü Allah onların asla iman etmeyeceklerini bilmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak, peygamberine onlardan yüz çevirmeyi emretmekle, müminlere de onlardan yüz çevirmelerini emretmiş olmaktadır. Bir âyette şöyle buyurmuştur: "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler"[432].

وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظًا وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ

107. "Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin."

[**İlâhî İradenin Anlamı**]

Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı. Mûtezile şöyle der: Buradaki meşîet, zorla ve cebren yaptırmak anlamına gelir. Yani Allah dileseydi, onları âciz bırakır, belayı ve imtihanı kaldırarak kendilerini şirk inancından engellerdi. Bize göre ise meşîet, tercih anlamına gelen, bela geldiğinde ve imtihan zamanında itâate götüren tercih meşîetidir. Sonra cebrî meşîet yaratılıştır, müşriklerin dışındakiler de yaratılmışlardır. Dolayısıyla burada onların meşîeti tevil etmelerinin anlamı yoktur. Sonra **Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı** meâlindeki ilâhî kelâmın, baskı ve zorlama iradesi anlamına gelme ihtimali yoktur. Çünkü baskı ve zorlama halinde ne imandan bahsedilir, ne de küfürden, bunlar ancak tercih imkânı varken ve bilerek itâat etmek durumunda ortaya çıkarlar. Çünkü baskı ve zorlama, insanın gerçek yüzünü göstermesine engeldir, hatta yapması gereken farz da ondan sakıt olur, sorumluluk baskı ve zor kullanana döner. Dolayısıyla âyetin bu anlama gelmesi, uzak ihtimaldir, aksine âyet bizim söylediğimiz anlama gelir. *Doğruya ulaşmak ancak Allah sayesinde mümkündür*.

Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı meâlindeki âyette, İslâm yoluna girmenin Allah'ın lütfu ve ihsanı ile olduğuna da işaret eder. Cenâb-ı Hakk'ın nezdindeki nimetlerden layık olan kişilere lütuf ve ihsanda bulunması, bazılarını da bundan mahrum bırakması Allah'a ait bir haktır. Bazılarına layık oldukları için lütfedip vermekte, bazılarına da adalet gereği vermemektedir.

432 el-Kasas, 28/55.

Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin. Yani onların amellerini korumaktan sen sorumlu değilsin. Yahut onların yaptıklarının hesabı sana sorulmayacak, sana düşen sadece tebliğ etmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[433]. "(Ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin
174 sorumluluğunuz da size aittir"[434]. [§]Şöyle denildi: "Hafîz" (حفيظ) ve "vekîl" (وكيل) lafızları aynı anlama gelirler. Vekîl, kefildir de denilmiştir. Bunları daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[435].

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

108. "Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik. Sonunda dönüşleri Rab'lerinedir. Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir."

[Müşriklerin Tanrılarına Hakaret Etmek]

Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler. Cenâb-ı Hak, hakarete müstahak olmayana hakaret ederler endişesiyle bizi, hakarete müstahak olanlara hakaret etmeyi yasaklamaktadır.

Şöyle bir soru sorulabilir: "Cenâb-ı Hak, hakarete müstahak olanlarla savaşmamızı emrettiği halde, hakarete müstahak olmayana hakaret ederler endişesiyle neden onlara hakaret etmeyi bize yasaklamaktadır? Biz onlarla savaştığımızda onlar da bizimle savaşacaklar, müminin haksız yere öldürülmesi ise kötü fiillerden biridir. Cenâb-ı Hak, risâleti tebliğ etmesini ve insanlar yalanlamakla karşılık verseler de onlara Kur'ân'ı okumasını Resûlullah'a emretmiştir.

433 el-En'âm, 6/52.

434 en-Nûr, 24/54.

435 Meselâ bk. en-Nisâ, 4/109.

Buna şu cevap verilir: Onlara hakaret etmek farz değil mubahtır, fakat onlarla savaşmak farzdır. Tebliğ de aynı şekilde farzdır; bu bakımdan insanlar yapılan tebliği inkâr etseler de Hz. Peygamber (s.a.) onlara tebliğ etmekle yükümlüdür. Savaşmak da böyledir, ucunda kendimizin helâki söz konusu olsa bile onlarla savaşırız. Meselenin aslı şudur: Bazan kötülüğe sebep olan mubahlık hükmü yasaklanabilir[436], fakat farz olan ve yapılması emredilen şeyler, ondan doğacak olan zararlardan dolayı yasaklanmaz. Bununla Ebû Hanîfe'nin (r.a.) şu sözünün doğruluğuna istidlâl edilmesi mümkündür: Kim kısas yaparak birinin elini keser de bundan dolayı adam ölürse, kendisinden diyet alınır, fakat haddi gerektiren bir ceza ile el keser ve adam ölürse, diyet alınmaz; çünkü el kesmek ona mubah kılınmış, kısas farz kılınmamıştır. Had cezasında ise haddi Allah için uygulamak gerekir, insan mubah kılınan bir fiili yaptığında eğer ondan kötülük doğarsa yasaklanır ve kendisi de sorgulanır. Kendisine farz kılınan bir fiili yapmakla ondan kötülük doğacak olursa, bundan dolayı insan sorgulanmaz. [§]Buna göre, Hz. Peygamber'in (s.a.) Sünnet'ine bağlı olarak 175
emredilen ve neticede kişinin ölümüne sebep olan sünnet etmekle hacamat yapmak da böyledir, çünkü hacamat yapılmadığı takdirde öleceğinden korktuğu zaman hacamat yapmak farz olur. Parçalama ve benzeri bir emre gelince, o yapılması gerekli olan emre değil mubahlık ifade eden emre benzemektedir, bundan dolayı ondan doğan zararı öder[437]. Buna göre müşriklerin tanrılarına hakaret etmek, onların Allah'a ve Resûl'üne hakaret etmelerine sebep olursa, putlar hakarete müstahak olsalar bile müminler onlara hakaret edemezler. İnsanın hakaret etmeyi alışkanlık haline getirmesi de yasaklanmıştır. Buna göre alışkanlık haline gelir endişesiyle müşriklerin tanrılarına hakaret etmeyi müminlere yasaklamak caizdir. İşte bunun için müminlerin, onların tanrılarına hakaret etmeleri yasaklanmıştır.

Rivayet edildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) ashabı onların tanrılarına hakaret ediyor, onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ediyorlardı[438]. Yine rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.), müşriklerin tanrılarını kötü şekilde anmıştı, onlar da şöyle demişlerdi: Ya böyle konuşmaktan vazge-

---

436 Yani bazı hallerde, kendisinden kötülükler doğması sebebiyle emredilen mubahlar da yasaklanır.

437 Yani elbise sahibi çamaşırcıya elbisesini parçalamasını emretse ve o da parçalasa, Ebû Hanîfe'ye göre çamaşırcının onu ödemesi gerekir, çünkü elbise sahibinin emri farz olan emir değil, mubahlık ifade eden emirdir. Bu meselede İmam Mâtürîdî'nin, İmam Ebû Hanîfe için istidlâl ettiği şey işte budur. Tafsilat için bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, IV, 211.

438 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 310; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 339.

çersin, aksi halde biz de kesinlikle senin Rabb'ini hicvederiz[439]. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) onlara "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[440] dediği zaman, onlar da o sözü söylemişlerdi, bunun üzerine de **Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin** meâlindeki âyet geldi[441]. Ancak bu olayın nasıl olduğunu bilmiyoruz, fakat mesele bizim dediğimiz gibidir.

Bilgisizlik yüzünden sınırı aşıyorlardı. Kisâî ve Ebû Avsece şöyle dediler: Buradaki "adven" (عدوا) kelimesi, "i'tidâ" (الاعتداء) kökünden gelir, o da haddi aşmak demektir. Ebû Amr şöyle dedi: Bu kelime "uduvven" (عُدُوًّا) diye okunur[442] dedi ve şunu ilave etti: "Adv" (العَدْوُ) kelimesi iki ayağın yürümesinden gelir, Cenâb-ı Hak da Yûnus sûresinde "uduvven" (عُدُوًّا) demiştir[443]. Şöyle de denilmiştir: **Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin** meâlindeki
176 âyet nâzil olunca, [§]Resûlullah (s.a.), ashabına şöyle dedi: "Rabb'inize hakaret etmeyin!" Onlar da müşriklerin tanrılarına hakaretten vazgeçtiler.

Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Bu beyan, **Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler** meâlindeki âyetin bağlantısıdır (sıla). Onlar o putlara, Allah'tan başka ilâhlar olduklarını kabul ederek tapmıyorlardı, onlara tapmalarının sebebi kendilerini Allah'a yaklaştıracağı ümidi idi. Dolayısıyla onların mâbutlarına hakaret ettikleri zaman, (gerçekte mâbutları Allah olduğu için) sanki bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret etmiş oluyorlardı. Çünkü kulluk gerçekte Allah'a yapılır, onların putlara hakaret etmeleri ise, Allah'a hakarete dönüşmektedir. İşte hakaretin mânası budur. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle devam etti: Buna göre **Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik** ilâhî kelâmını, Allah'a hakaret etmekten sakınmaları için gönderdiği anlamına gelir. İşte Allah'ın onlara güzel gösterdiği işleri budur. **Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik** meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî

---

439 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 309; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 338.

440 el-Enbiyâ, 21/98.

441 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VII, 252.

442 On kırâat imamından Yâkub böyle okumuştur (bk. İbnu'l-Cevzî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, II, 261).

443 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü." (Yûnus, 10/90). Taberî bu kırâati kimseye nispet etmedi, Kurtubî ise Hasan-ı Basrî'ye nispet etti, o şâz kırâattir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 162; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 377).

şöyle dedi: Yani farz ve helâl kılınmayan konularda yaptıklarını değil, emrolundukları, kendilerine farz kılınan ve yapmaları gereken konularda yaptıkları işleri onlara güzel gösterdik. Mûtezile'den Câfer b. Harb[444] ve diğerleri şöyle dediler: Yapmaları farz kılınan ve bundan dolayı yaptıkları işler onlara güzel gösterildi, yapmaları uygun olmayan şeyleri değil. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi"[445]. Burada Cenâb-ı Hak iman için güzel olmak, küfür için de çirkin olmak nitelemesini kullanmaktadır. Halbuki onlar "Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermişti"[446]
ve [§] "Şeytan onlara bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme **177**
cesareti vermiştir"[447] meâlindeki âyete dayanarak güzel göstermeyi şeytana nispet etmektedirler. Dolayısıyla yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı onlara çirkin gösteren de şeytandı. Binaenaleyh şeytanın onlara güzel gösterdiği şeyi Cenâb-ı Hakk'ın güzel göstermesi mümkün değildir. Bu durumda onlara ancak emrolundukları ve kendilerine farz kılınan şeyler güzel gösterilmiştir. Fakat âyetteki güzel gösterme fiilinin Allah'a nispet edilmesi, tıpkı saptırmak ve azdırmak fiillerinin Allah'a nispet edilmesi gibidir.

Bize göre ise, güzel gösterme iki şekilde olur. Biri, akıllara güzel göstermektir. Bu da âyetler ve deliller yoluyla gösterilir. Buna göre âyetler ve deliller cihetiyle küfür ve sapıklık fiilinin güzel gösterilmesi ihtimali yoktur. İkincisi, tabiatlardaki zevkleri ve temennileri güzel göstermektir. Her insanın yaptığı şey, kendi yaratılışına yerleştirilmiş olan zevke ve ihtiyaca göre güzeldir. Her kâfire, yaptığı küfür ve sapıklık fiili sorulacak olsa, hiç şüphesiz şöyle diyecektir: Bana güzel gelen budur. Binaenaleyh güzel gösterme fiilinin Allah'a nispet edilmesi, sapıklık ve azgınlık fiillerinin nispet edilmesinden daha büyük ve daha uzak bir şey değildir. Sapıklık ve azgınlık fiillerinin Allah'a nispet edilmesi konusuna daha önce muhtelif yerlerde temas etmiştik[448]. İşte güzel göstermekten maksat budur. Onlar yine diyorlar ki: Güzel göstermekten maksat, vâdedileni ve sevabı güzel göstermektir. Kâfirin âhiret vâdine ve sevabına iman etmesi, âhirete iman ettiği mânasına gelmez mi? Bu, uzak bir ihtimaldir. Keysânî'nin söylediği şey de muhtemel değildir. Çünkü ona göre bütün kâfirler, putlara sa-

---

444 Ebu'l-Fadl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mûtezilî el-Âbid. Onun *Kitâbu Muteşâbihi'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-İstiksâ'*, *Kitâbu'r-Red alâ ashabi't-tabâi'* ve *Kitâbu'l-Usûl* adlı eserleri vardır. 236/850 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

445 el-Hucurât, 49/7.

446 el-Enfâl, 8/48.

447 Muhammed, 47/25.

448 Meselâ bk. el-Bakara, 2/26.

dece kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye tapmıyorlar, aksine ekserisi kendilerinin bir yaratıcısı ve Rabb'i olduğunu bilmiyorlardı. Güzel gösterme fiilinin şeytana nispet edilmesi, temenni ettirmesi ve zevk vermesi mânasında olabilir, çünkü Cenâb-ı Hak şeytanın şöyle dediğini beyan etmektedir: "Mutlaka onları boş kuruntulara kaptıracağım"[449]. Onun Allah'a nispet edilmesi, onun üzerinde güç ve kudret sahibi olduğu veya yaptıklarını gözlerine güzel göstermek ve sevdirmek fiilini yaratacağı anlamına gelir. Sapıklık ve azgınlığın şeytana nispet edilmesi de, şeytanın onu yapmaya çağırmasından ve insanı ona özendirmesinden dolayıdır. Bunun Allah'a nispet edilmesi de, sapıklık fiilini O'nun yaratmış olmasından dolayıdır.

178 **[§]Sonunda dönüşleri Rab'lerinedir.** Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[450]. **Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.** Onlar ya bol sevaplar içinde, ya da can yakıcı bir azap içinde olacaklar. Bu cümle tehdit anlamına gelir.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ اِنَّمَا
الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ اَنَّهَٓا اِذَا جَٓاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٩﴾

109. "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: 'Mûcizeler ancak Allah'a aittir.' Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"

[Allah Adına Yemin Etmek]

Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. Buradaki "cehde eymânihim" (جهد أيمانهم) ifadesi, Allah adına yemin ederler anlamına gelir. Bu, farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birincisi, müslümanın yeminden maksadı asla Allah'ı hafife almak olmasa da, yemini bozmak Allah'ı hafife almak ve önemsememek anlamına gelir. Çünkü yapılan yeminde Allah'ı yüceltmek, yemini bozmakta ise Allah'ı küçümsemek söz konusudur. Allah adına yapılan yemin de, mutlaka öyle yapacağına dair bütün gücüyle Allah'a söz vermektir. Bunun dışında bu konuda iki ihtimal daha vardır. Biri şöyle denilmesidir: Kâfirler, ancak çok önemli ve çok büyük şeyler için Allah adına yemin ederler, normalde ise Allah'tan başkası adına yemin

---

[449] en-Nisâ, 4/119.

[450] bk. Âl-i İmrân, 3/55.

ederler. Âyette bütün gücüyle Allah adına yemin etmek denilmesi de, Allah'ı yüceltmek ve saygı duyduğunu göstermek anlamını içerir. İkincisi, muhtemeldir ki onlar Allah'tan başkaları adına yemin ediyorlar, bu yeminlerini Allah ile tekit ediyor ve güçlendiriyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[451].

Bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına yemin ettiler. Denildi ki: Onlar, eğer kendilerine **bir mûcize gelirse mutlaka Allah'a inanacaklarına** dair kuvvetle yemin ediyorlardı. Bunun için Resûlullah'tan (s.a.) mûcize istiyorlar, eğer mûcize gelirse kendisine inanacaklarını yeminle teyit ediyorlar. Meselâ şöyle diyorlardı: "Sen bizim için yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız"[452]. "Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece göğe çıktığına da asla inanmayacağız"[453]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: [§]Ey Mu- **179**
hammed! **De ki: Mûcizeler ancak Allah'a aittir,** onları gönderen ve indiren sadece Allah'tır. Benim mûcizeleri ne göndermeye, ne de indirmeye gücüm yeter. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "De ki: 'Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum"[454]. Buna benzer âyetler, onların istedikleri mûcizeleri gönderme gücünün kendisinde olmadığını haber vermektedir.

Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız? Bu âyetin işaret ettiği anlamlara dair farklı görüşler vardır. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam şöyle dediler: Cenâb-ı Hak **Farkında mısınız?** anlamındaki sözüyle, **Eğer kendilerine bir mûcize gelirse mutlaka iman edeceklerine dair** Allah adına yemin edenlere hitap etmektedir. **Farkında mısınız?** Yani size mûcize geldiğinde iman edeceğinizi nereden biliyorsunuz? Sonra Allah yeni bir cümleye başlamakta ve şöyle buyurmaktadır: Gerçek şu ki onlar, **Mûcize geldiğinde de inanmayacaklar.** Hasan-ı Basrî, âyeti yeni bir cümlenin başlangıcı olarak; diye okumuştur: "İnnehâ izâ câet lâyu'minûn" (إِنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لا يُؤْمِنُونَ)[455]. Diğer müfessirler şöyle dediler: Âyet, Resûlullah'ın (s.a.) ashabına hitap etmektedir. Onlar, **Eğer kendilerine bir mûcize gelirse mutlaka iman edeceklerini** söylemişlerdi. Yani onlar, kendilerine mûcize geldiği takdirde mutlaka iman edeceklerine dair Allah adına yemin ettiklerinde kâfirlerin mutlaka bunu ya-

---

451 en-Nahl, 16/91.

452 el-İsrâ, 17/90.

453 el-İsrâ, 17/93.

454 el-En'âm, 6/50.

455 Yedi kırâat imamından İbn Kesîr ve Ebû Amr âyeti böyle okudular (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 265).

pacaklarını ve söyledikleri şeye iman edeceklerini zannetmişlerdi. Allah da onlara şöyle söyledi: Mûcize geldiğinde onların iman edeceklerini nerden biliyorsunuz? Burada olumsuzluk edâtı olan "lâ" (لا) atılmış ve şöyle denilmiştir: Mûcize geldiğinde onların iman edeceklerini siz nereden biliyorsunuz? Burada başka bir ihtimal ise, bir kelimenin gizlenmiş olmasıdır. Yani Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemiştir: **Siz farkında mısınız?** Şunu bilin ki, **Onlar mûcize geldiğinde de inanmayacaklar.** Bu yorumda, **Farkında mısınız?** cümlesinde vakfe yapılmış, sonra da; şunu bilin ki, **Onlar mûcize geldiğinde de inanmayacaklar,** şeklinde yeni bir cümle kurulmuş olmaktadır. Sanki bu, doğruya daha yakın gibidir. Başka bir ihtimal de şudur: Müslümanlar dediler ki: Onlara mûcize gelse bile iman etmeyecekler. O zaman Allah onlara hitap ederek; **Mûcize geldiğinde de inanmayacaklarını nerden biliyorsunuz?** diye sordu.

وَنُقَلِّبُ اَفْـِٔدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٖٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فٖى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١٠﴾

110. "O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi (mûcize gösterdikten sonra da) ***yine onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak taşkınlıkları içinde bırakırız."***

Onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Yani onların gönüllerini ve gözlerini delillerle ve mûcizelerle ters çeviririz, döndürürüz ve **O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi** yine iman etmezler. Müfessirler şöyle
180 dedi: **Onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz,** [§]yani imanla onların arasına gireriz ve o mûcize gelse bile onlar yine iman etmezler, nitekim ilk seferinde de (mûcizeden önce de) onlarla iman arasına girmiştik. Burada başka bir ihtimal daha vardır: Mûcizeler onların kalplerini ve gözlerini Allah'ın vahdâniyyetinden ve ulûhiyyetinden çevirirler ve **O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi** yine iman etmezler. İkincisi, onlar şayet mûcizeler geldiğinde iman ederlerse, sonradan onların kalplerini çeviririz. Bu yoruma göre, Allah onların kalplerini ve gözlerini çevirme fiilini yarattı demektir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur: "Onlar doğru yoldan sapınca Allah da kalplerini saptırdı"[456]. Yani kalplerin sapması fiilini yarattı. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

---

[456] es-Saf, 61/5.

Sonra bu âyette, diğer organlardan ayrı olarak özellikle kalpler ve gözlerden söz etti. Çünkü kalbin ve gözün algılanmasına konu olan her şey yalnızca Allah'ın birliğine ve ulûhiyyetine şahitlik etmektedir.

O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi. Bu beyan hakkında bazıları şöyle dedi: O insanlar, kendilerine mûcize gelse bile iman etmeyecekler, tıpkı onlardan önce atalarının da istedikleri mûcizeler geldiğinde iman etmedikleri gibi. Bunlar da aynı şekilde istedikleri mûcize gelse bile iman etmeyecekler. Başkaları ise şöyle dediler: **O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi,** yani daha önce kendileri istemeden onlara mûcizeler gelmişti ve onlar iman etmemişlerdi. Şimdi kendilerinin isteği üzerine mûcize gelse bile yine inanmayacaklar. Başka bir ihtimal da şudur: Arap müşrikleri, şayet kendilerine bir
uyarıcı gelirse ona iman edeceklerine dair Allah adına yemin ediyorlardı. **[§]** **181**
İşte "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha doğru bir yolda olacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[457] meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onlar buradaki, "herhangi bir ümmetten daha doğru" meâlindeki sözle yahudileri ve hıristiyanları kastediyorlardı. Yani şayet kendilerine bir uyarıcı gelirse yahudilerden ve hıristiyanlardan daha doğru yolda olacaklarına yemin ediyorlardı. "Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı"[458]. Cenâb-ı Hak burada, daha önce istedikleri uyarıcı geldiğinde ona iman etmedikleri gibi, şimdi de istedikleri mûcizeler gelse bile yine iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Peygamberine de onların mûcizeleri doğru yolu bulmak gayesiyle istemediklerini, ancak inat ve kibir olsun diye istediklerini bildirmektedir. Bu yorum, sanki doğruya daha yakındır.

Onları şaşkın olarak taşkınlıkları içinde bırakırız. Allah onların asla iman etmeyeceklerini bildiği için kendilerini sapıklıklarının karanlıkları içerisinde terk etti ve orada şaşkın şaşkın dolaşmaktadırlar.

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَٓا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلاً مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوٓا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ

457 Fâtır, 35/42.

458 Fâtır, 35/42.

111. "Eğer** (istedikleri gibi) **onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler."

Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı. Bu beyan, "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: 'Mûcizeler ancak Allah'a aittir.' Fakat mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"[459] meâlindeki âyetin sılasıdır. Sonra Allah **Eğer… indirseydik**, buyurmuş ve onlara istedikleri mûcizeler gönderilse, hatta melekler indirilse ve ölüler dile gelse bile yine iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Onların mûcize istemeleri, doğru yolu bulma arzusuyla yapılan bir istek değil, alay etmek için ve inat olsun diye yaptıkları bir istektir. Çünkü onlara bazı mûcizeler gelmişti, eğer inat etmeselerdi onlara inanırlardı. Sonra Cenâb-ı Hak onların iman etmeyeceklerini, mûcizeleri de ancak inat olsun diye istediklerini biliyordu, bu inatlarını
182 da onlarda katı kalpli bir haslet haline getirerek kendilerini terk etti, [§]hatta onların kalplerinin taştan daha katı olduğunu haber verdi[460]. Bu inatlarını ayrıca onlarda kin ve cehâlet özelliği[461] haline ve sözünü ettiğimiz konulara işaret eden bunlara benzer huylar haline getirdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar…"[462] Bu âyetlerde Allah onların inatçılık ve aldatıcılık özelliklerini haber vermektedir.

[Mûcizeler ve İman]

Bu âyette, mûcizelerin muhataplarını iman etmeye mecbur etmediğine dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, yine de inanacak değillerdi.** Şayet mûcize insanı zorla imâna getirseydi, bu gerçekleşirdi. "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler"[463] meâlindeki âyet de onların mûcize ile iman etmeyeceklerine işaret etmektedir, ancak Allah onların iman etmelerini dilerse iman ederler. Şayet mûcizeler insanları iman etmeye mecbur

---

459 el-En'âm, 6/109.

460 "Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır" (el-Bakara, 2/74). Bu âyet her ne kadar yahudiler hakkında gelmiş ise de, mûcizeleri gördüğü halde hakkıyla iman etmeyen herkese şamildir.

461 "De ki: Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi teklif ediyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/64).

462 "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler" (el-Hicr, 15/14-15).

463 eş-Şu'arâ, 26/4.

etseydi, kıyâmetten daha büyük ve daha açık bir mûcize olmaz. Sonra Allah "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir"[464] buyurmaktadır. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Sonra 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan değildik' demekten başka beyan edecekleri bir mazeretleri olmadı"[465]. Onlar kıyâmeti ve azabı gördüklerinde hemen yalana sarılırlar. Bu da göstermektedir ki mûcize onların zorla iman etmelerini sağlamıyor. "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler"[466] meâlindeki âyetin tefsirine göre de, Allah onların boyun eğmelerini istediğinde ancak boyun eğerler, yoksa söz konusu ettiğimiz mûcize ile gelen delillerle boyun eğmezler.

[§]Allah dilemedikçe; Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Buradaki meşîet (dile- 183
mek), kudret meşîetidir. Yani iman etmeleri için şayet Allah onları âciz bırakmayı dilerse, demektir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik"[467]. "Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik"[468]. Bu gibi âyetlerde sözü edilen meşîet (dilemek) de kudret meşîetidir. Ancak biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, onların mahiyetlerini değiştirmeyi dileseydi değiştirirdi. Buna göre şunu da söyle: Allah onların hidâyete ermelerini isteseydi mutlaka onları hidâyete erdirirdi, hidâyeti benimsemelerini isteseydi mutlaka hidâyeti benimserlerdi. Mûtezile ise şöyle diyor: Buradaki meşîet, baskı ve zorlama meşîetidir. Baskı ve zorlama halinde imandan söz edilemeyeceğini daha önce belirtmiştik[469]. Dolayısıyla **Allah dilemedikçe** meâlindeki ilâhî kelâm Mûtezile'nin görüşüne göre şöyle bir anlama dönüşür: Allah onların zorla iman etmelerini dilediği takdirde iman ederler, fakat bu iman olmaz.

Her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik. Bu beyanın kırâatinde ve tefsirinde ihtilaf edilmiştir[470]**.** Hasan-ı Basrî "kubulen" (قُبُلاً) kelimesine alenî olarak diye anlam vermiştir. Katâde de alenî diye mâna vermiş, gözleriyle açık olarak görselerdi, demiştir[471]. **Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi;**

---

464 el-En‘âm, 6/28.

465 el-En‘âm, 6/23.

466 eş-Şu‘arâ, 26/4.

467 "Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik de yolu bulmak için çabalayıp dururlardı; ama o takdirde nasıl görebileceklerdi ki?" (Yâsîn, 36/66).

468 "Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik de (taş gibi) artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi." (Yâsîn, 36/67).

469 bk. el-En‘âm, 6/104.

470 Yedi kırâat imamından Nâfi‘ ve İbn Âmir âyetin lafzını "kıbelen" (قِبَلاً) diye, diğer kırâat imamları ise "kubulen" (قُبُلاً) diye okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb‘a*, 266).

471 Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, VIII, 2; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 341.

bu cümlenin anlamı bizim söylediğimiz gibidir, yani Allah onların iman etmelerini dileseydi iman ederlerdi (fakat bu imanın anlamı olmazdı). Mücâhid "kubulen" (قُبُلاً) kelimesine bölük bölük diye anlam vermiştir[472]. Ebû Amr b. el-Alâ'nın rivayeti de **Her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik,** yani gruplar halinde getirseydik şeklindedir. Ubey b. [Kâb]'in mushafında de kabileler halinde getirseydik diye yazılmıştır. İbn Kuteybe "kubulen" (قُبُلاً) kelimesine cemaat cemaat diye, "kabîlen" (قَبِيلاً) kelimesine de sınıf sınıf diye anlam vermiştir. "Kabîlen" (قَبِيلاً) kelimesinin kefil anlamına geldiği de söylenmiştir. Bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: "Yahut Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin"[473]. Buradaki "kabîlen" (قَبِيلاً) kelimesi, kefiller anlamına gelir.
184 Kisâî şöyle dedi: [§]Bu lafzı "kubulen" (قُبُلاً) diye okuyan kişi onu "kabîl" (القَبِيل) kelimesinin çoğulu yapmış olur ve ön taraf anlamına gelir; tıpkı "cebîl" (الجَبِيل) kelimesinin çoğulu "cubulen" (الجُبُلاً) şeklinde geldiği gibi. "Kubul" (القُبُل) aynı zamanda ön tarafa yönelmek anlamını da içerir, önden ve arkadan (مِنْ قُبُل ودُبُر) sözünde olduğu gibi. Onu "kıbelen" (قِبَلاً) diye okuyan kişi, müşahede etmek anlamını kastetmiş olur. Ebû Avsece şöyle dedi: **Her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik,** yani şöyle denilir: Bütün insanlar geldiler, ayrıca karşıdan geldiler.

Buna göre bu âyetin yorumu belirttiğimiz gibi şöyle olur: Onlara melekleri indirseydik, ölüleri de onlarla konuştursak**, Her şeyi toplayıp karşılarına getirsek,** bütün bunları yapsak ve onlar da Muhammed'in (s.a.) söylediklerinin hak olduğunu dile getirseler bile **Yine de ona inanacak değillerdi. Ancak Allah dilemedikçe,** Allah'ın iman etmelerini dilediği kişiler ise hiç şüphesiz inanırlar. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu, Allah iman etmelerini dilemedikçe mûcizelerin insanı imana mecbur etmediğini gösterir, insanlar ancak Allah dilediği zaman iman ederler.

Fakat çokları bunu bilmezler, yani çokları bilgilerinden yararlanmazlar.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْاِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي
بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ
فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ

472 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 3; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 341.
473 el-İsrâ, 17/92.

112. "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yarattık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabb'in dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak."

[Her Peygamberin Mutlaka Bir Düşmanı Vardır]

Böylece biz, her peygamber için bir düşman yarattık. Denildi ki: Daha önce her peygambere düşmanlar yarattığımız gibi sana da düşmanlar yaratacağız. Bu âyetin "O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi (mûcize gösterdikten sonra da) yine onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz"[474] meâlindeki âyetin bağlantısı (sıla) olması muhtemeldir, **Böylece biz, her peygamber için düşman yaratırız.** Sonra **Böylece biz, her peygamber için bir düşman yarattık** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Peygamberler göndermek ve peygamberlerine tabi olanları ona dost yapmak, peygamberlerine âsi olanları da düşman yapmak, Allah'ın hükmüdür, bu, Allah'ın hepsi hakkındaki hükmüdür. Mûtezile'den Câfer b. Harb, Kâbî[475] ve diğerleri şöyle dediler: Yani her peygambere, onları biz düşman yapmadık, aksine onlar kendilerini her peygambere düşman ettiler. Biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın [§] 185
Biz, her peygamber için düşman yarattık meâlindeki beyanı [muhtemelen iki anlama gelir. Birincisi], biz her peygamber için her düşmanın düşmanlığını yarattık demektir. Buradaki "ca‘l" (جَعْل) fiili Allah'ın yaratması anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık"[476]. "Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık"[477]. "Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan O'dur"[478]. "Ca‘l" (جَعْل) fiili, Allah'a nispet edildiği her yerde yaratmak anlamına gelir. Buna göre **Biz, her peygamber için düşman yarattık** meâlindeki cümle, biz her peygamber için her düşmanın düşmanlığını yarattık demektir. Bu âyet eğer Hasan-ı Basrî'nin dediği gibi Allah'ın hükmü demek olsaydı veya diğerlerinin de hayallerinin ürettiği mânaya gelseydi, "dalâl" (ضلال) ve "küfr" (كُفْر) fiillerinin de Allah'a nispet edilmesi gerekirdi. Bu ise çok uzak bir anlamdır. İkincisi, Allah onları dostluk fiilini yapmaya muvaffak kılmadı anlamına gelebilir, çünkü Allah onların düşmanlık fiilini dostluk fiiline tercih edeceklerini biliyordu.

---

474 el-En‘âm, 6/110.

475 Ebu'l-Kāsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâbî el-Hurâsânî (ö. 319/931), Mûtezile'nin ileri gelenlerindendir, çeşitli eserleri vardır (bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi'n-nübelâ*, XV, 255).

476 el-Enbiyâ, 21/32.

477 el-İsrâ, 17/12.

478 Tâhâ, 20/53.

[İnsanların ve Cinlerin Şeytanları]

İnsan ve cin şeytanları, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Bu âyetin işaret ettiği anlamlara dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Şeytanların hepsi cinlerdendir, sonra onlar bazı insanlara ilham verirler ve onlar da halkı Allah'a isyana çağırırlar. Cinden insana ilham gelir, insandan da bu ilham halka karşı söz ve davet şeklinde ortaya çıkar. Bazıları da şöyle dedi: Cinlerden de, insanlardan da şeytanlar vardır; cinlerin şeytanları cinleri Allah'a isyana ve küfre davet eder, insanların şeytanları da insanları aynı şeye çağırır, böylece her biri kendi cinsini Allah'a isyan etmeye davette bulunur. Buna göre başkasını Allah'a isyana çağıran herkes şeytandır, şeytanın işini yapmaktadır. Bunun gibi kendi halkını ve cahil kesimi sapıklığa ve Allah'ı inkâr etmeye çağıran kâfirlerin reisleri ve ileri gelenleri de onların şeytanlarıdır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı
186 vermişizdir"[479]. [§]"İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır"[480]. "Sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler"[481]. Hiç şüphe yok ki, her kim başkasını Allah'a isyana ve O'nu inkâra çağırırsa, o şeytandır. Şeytan, Allah'ın rahmetinden uzak olan demektir; "şetane" (شَطَنَ) fiili, uzak oldu anlamına gelir. Şöyle de söylendi: İblis bir kısım şeytanları, insanları saptırmak ve Allah'a isyana çağırmak üzere görevlendirmiş, bir kısmını da cinleri saptırmak üzere görevlendirmiştir. Bu, ilk yorumla aynı anlama gelir.

Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Yani aldatmak için birbirlerine süslü sözler fısıldarlar. Âyetteki "zuhruf" (الزخرف) kelimesi, altın anlamına gelir, cümle içinde kullanıldığında onu güzelleştirdim demek olur. Ebû Avsece şöyle dedi: Âyette geçen vahiy kelimesi, burada gözleriyle veya dudaklarıyla işaret etmesi anlamına gelir.

Rabb'in dileseydi bunu yapamazlardı. Bazıları şöyle dedi: Rabb'in dileseydi onları, kendisine itâat etmeleri ve isyan etmemeleri için şehvetleri ve ihtiyaçları olmayan bir varlık olarak yaratırdı. Tıpkı melekleri şehvetleri, ihtiyaçları ve arzuları olmayan bir özellikte yarattığı ve onların da kendisine isyan etmedikleri gibi. Mûtezile şöyle dedi: Rabb'in dileseydi onları âciz bırakır, hük-
187 mü altına alır [§]ve onların da Allah'a âsi olmaya ve O'nu inkâr etmeye güçleri

479 el-En'âm, 6/123.
480 el-Bakara, 2/166.
481 el-A'râf, 7/38.

yetmez, O'na iman eder ve hidâyeti benimserlerdi. Bize göre ise Rabb'in dileseydi onları hidâyete erdirir ve onlar da hidâyeti benimserlerdi; ancak dalâleti hidâyete tercih edeceklerini bildiği için onları hidâyete erdirmemeyi diledi. Mûtezile'nin âyetleri kötü bir şekilde yorumladıklarının örneklerini çeşitli yerlerde gösterdik[482].

Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak. Bu beyan tehdit anlamına gelir. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: "Bırak onları; yesinler, yararlansınlar"[483]. "İstediğinizi yapın!"[484] Yani bırak onları, arzu ettiklerini yapsınlar, sen onları azap içinde göreceksin.

وَلِتَصْغٰۤى اِلَيْهِ اَفْئِدَةُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ
وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿١١٣﴾

113. "Âhirete inanmayanların kalpleri ona** (o yaldızlı sözlere) **kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler."

Âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlere) kansın, ondan hoşlansınlar. Denildi ki: Âhirete inanmayanların kalpleri, insan ve cin şeytanlarının telkin ettiği ve kalplerine attığı o yaldızlı sözlere meyletsinler ve sonra da birbirlerine bunları fısıldasınlar. **Ondan hoşlansınlar,** yani hevâlarına uygun düşen ve birbirlerine fısıldadıkları o yaldızlı sözlerden hoşnut olsunlar. Kendi arzu ve hevâsına uygun düşen şeyi elde eden herkes bundan hoşnut olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar…"[485] Çünkü onlar âhirete inanmıyorlar ve Allah'a kavuşmayı beklemiyorlar. Onların bütün hedefleri bu dünyadır, dünya hayatıyla yetindiler ve onunla mutlu ve huzurlu oldular. "Ve li-tesğâ ileyhi" (وَلِتَصْغٰى اِلَيْهِ) **Ona kulak verip dinlesin** meâlindeki ifadenin o kitaba kulak versin anlamına gelmesi muhtemeldir. **Âhirete inanmayanların kalpleri,** yani onların o kitaba yönelmeleri, onu kabul etmek gayesiyle değil, eleştirmek ve karalamak niyetiyledir. İşte böyle, o kâfirlerin bü-

---

482 Mesela bk. el-En'âm, 6/104.

483 "Bırak onları; yesinler, yararlansınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler!" (el-Hicr, 15/3).

484 "İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

485 Yûnus, 10/7.

tün hedefi ve alışılmış tavrı onu karalayıp eleştirmektir. Ancak ilk yorum daha isabetli gibidir. Sonra eğer inkarcıların büyükleri ve ileri gelenlerinin birbirlerine gizlice söyledikleri yaldızlı sözler bulunursa Allah Teâlâ da, âhirete inan-
188 mayanları, kendilerinden çıkan yalanlama statüsüne ortak yapar. [§]Onların büyüklerinden çağrı geliyor, halktan da razı olma ve kabul etme geliyordu. Onlardan yaldızlı ve süslü sözler, halktan da kabul ve rıza geliyordu; dolayısıyla o yalana ve aldatıcı sözlere hepsi ortak olmuştu.

İşledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler. Bu beyanın anlamı konusunda ihtilaf edilmiştir. Şöyle diyenler vardır: **Onlar,** yani halk, **işlemeye devam etsinler. İşledikleri kötülüğü;** yani liderlerinin söyledikleri yalanları, onlara uyan halk da söylemeye devam etsin. Şöyle de söylendi: **İşlemeye devam etsinler,** yani tâbi olan halk da o yalanları söylemeye devam etsin. **Onların,** yani liderlere tabi olanların **İşledikleri** şey, aldatıcı ve yaldızlı sözlerdir. Sonra burada kullanılan "ıktirâf" (الإقتراف) fiilinin anlamı konusunda da farklı görüşler vardır. Bazıları, iktisâb, yani her şeyi elde etmek anlamına geldiğini söylemiştir. Şöyle diyenler de vardır: Iktirâf, günaha düşmek demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْتَغٖى حَكَمًا وَهُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ اِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًاۜ وَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ اَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرٖينَ ﴿١١٤﴾

114. "(De ki:) ***Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Halbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O'dur. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'ân'ın gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheye düşenlerden olma!"***

[Mufassal Kitap]

(De ki:) Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Sanki o kâfirler Resûlullah'ı, (s.a.) aralarında tartıştıkları peygamberlik veya kitap konusunda karar vermesi için bir hakeme başvurmaya davet etmişlerdi. Resûlullah'ın (s.a.) da onlara şöyle demişti: **Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım?** Sonra bu meâldeki cümleyi açarak dedi ki: **Size kitabı açıklanmış olarak indiren O'dur.** Hz. Peygamber (s.a.) diyor ki: **O size kitabı açıklanmış olarak indirmişken,** yani yaratılanların benzerini meydana getirmekten âciz kaldığı ve Allah'tan

geldiğini sizin de bildiğiniz kitabı indirmişken, ben Allah'tan başka bir hakem nasıl ararım? [§]Sonra sözlükte açıklanmış anlamına gelen "mufassalen" 189
(مفصلا) kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Denildi ki: "Mufassalen" kelimesi, insanları aldatmayıp Kur'ân'ın Allah'tan indiğini bilecek şekilde her akıl sahibine hitap eden deliller ve kesin kanıtlarla açıklanmış anlamına gelir. Buna emri ve yasağı, helâl ve haram kıldığı hususları **açıklanmış** anlamı da verilmiştir. Buna göre Resûlullah şöyle diyor: Helal ve haram olan şeyler ile yapılması ve sakınılması gereken şeylerin açıklandığı kitap gelmişken, Allah'ın indirdiklerinden başka bir hakem nasıl ararım? Yani Allah'tan başka bir hakeme gitmeye gerek yok. Şöyle de denildi: Vâdi ve tehdidi ve nihaî âkıbeti **açıklayan** kitap, çünkü yapılan her işin mutlaka bir sonucu vardır ve o da vâd veya tehdit anlamını taşımaktadır. Nihayet şöyle de söylenmiştir: **Mufassal**, yani parça parça demektir; Cenâb-ı Hak onu toptan göndermemiş, onun bilgisi ve beyanı her işitenin kulağında kalsın diye parça parça göndermiştir. Böyleyken ben başka birinin hakemliğine nasıl ihtiyaç duyarım?

Halbuki Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'ân'ın gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Bu âyetle ilgili de farklı görüşler vardır. Denildi ki: **Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler,** yani Tevrat'ı ve İncil'i verdiğimiz kimseler, **Kur'ân'ın gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilirler.** Şöyle de denildi: **Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler,** yani kendisine bu kitabın verildiği herkes, **Onun gerçekten Rabb'in tarafından indirilmiş olduğunu bilir,** çünkü kendileri onun benzeri bir kitabı telif etmekten âcizdirler.

Sakın şüpheye düşenlerden olma! Bu âyet şu anlama gelebilir: Onların kendi kitaplarındaki hükümleri, seninle ilgili nitelik ve özellikleri değiştirdiklerinden şüphe etme! Şu anlama da gelebilir: **Sakın şüpheye düşenlerden olma!** Cenâb-ı Hak, peygamberinin asla şüpheye düşenlerden olmadığını bilmesine rağmen, Allah peygamberini bile böyle bir şeyi yasakladığına göre başkalarına öncelikle yasakladığını insanlar anlasınlar diye böyle söylemektedir. Yahut âyet, başkasının hükmünün peşinden koşanlara hitap etmekte ve 'bu kitabın Allah'tan geldiğinden şüphe edenlerden olma' demektedir[486].

---

486 "Muhtemeldir ki bu hitap, Resûlullah'tan (s.a.) kitaptan başka bir hüküm isteyenleredir. Bunun üzerine Allah şöyle demiştir: 'Sakın şüpheye düşenlerden olma!' Yani onun Allah'tan geldiğinden şüphe edenlerden olma ve sakın başka bir hakem arama!" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 267b).

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾

190 [§]***115. "Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir."***

Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. Buradaki "sıdkan" (صدقا) kelimesi verilen haberlerin ve vâdin doğruluğu, "'adlen" (عدلا) kelimesi de hükümlerde adalet anlamına gelir. **Tamamlanmıştır** meâlindeki sözcük de, verdiği haberlerin doğruluğu ve hükümlerinin âdil olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır, o kadar ki herkes bu haberlerin doğruluğunu ve o hükümlerin adaletli olduğunu anlar anlamına gelir. Şöyle de denilmiştir: **Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır,** yani onları düşünen, onun doğruluğuna ve âdil olduğuna bakan herkes onun Allah'tan geldiğini anlasın diye öyle oldukları delillerle ve kanıtlarla ortaya konulmuştur.

Müfessirler bu âyetteki **Rabb'inin sözü** ifadesiyle özel bir sözün kastedildiğini belirtirler. Bazıları şöyle der: **Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır** meâlindeki ilâhî kelâmdan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmedeki sözüdür: "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[487]. Diğerleri şöyle dediler: Kâfirler Resûlullah'ı (s.a.) putlara tapmaya davet etmişlerdi, bu âyet işte bunun üzerine geldi. Ancak *en doğrusunu Allah bilir ya*, o her olaya, her vâde, her tehdide ve verdiği her habere ircâ edilir.

Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır meâlindeki ilâhî kelâmla [Hanefî] âlimlerimizin şu sözüne delil getirmek caizdir: Karısına, 'sen boşsun' diyen birinin talâkı tamam ve âdil olmuştur, çünkü o sünnete uygun olarak gerçekleşmiştir, onun sayı ile alakası yoktur. Çünkü onun sözü, meselenin adalet ve doğruluk bakımından tamamlandığını haber vermektedir. Sünnete uygun olan hak olmasıdır, o da adalettir.

O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. Bu beyan 'tamamlanmıştır' meâlindeki cümlenin tefsiridir; yani o gerçekten tamamlanmıştır, onda hiçbir eksiklik, zulüm ve vâdden dönme yoktur. O, içinde eksiklik ve yanlışlığı ba-

[487] "Böylece Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119).

rındıran yaratılanların sözleri gibi değiştirilmesi, eksik olması ve engellenmesi mümkün olan sözlerden değildir; yaratılanların sözleri değiştirilebilir, eksik olabilir, insanlar vâdettiklerine vefa göstermekten âciz kalabilir ve onu yerine getirmekten engellenebilirler. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın sözlerinin değiştirilmesi veya vâdettiği, tehdit ettiği ve haber verdiği şeylere vefa göstermekten engellenmesi veya hükmünde haksızlık yapması mümkün değildir, O bunlardan
çok yücedir. **[§]O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur** cümlesi, O'nun 191
vâdini ve tehdidini değiştirecek kimse yoktur, O'nun vâdi ve tehdidi mutlaka gerçekleşecektir, anlamına gelir. **Değiştirecek kimse yoktur** meâlindeki beyan, Allah'ın delillerini ve kanıtlarını değiştirecek kimse yoktur anlamına da gelebilir.

O her şeyi işitmektedir, yani şeytanın verdiği vesveseyi ve onların birbirlerine fısıldadıkları şeyleri işitmektedir. **O her şeyi bilmektedir,** yani onların yaptıkları ve verdikleri cevapları bilmektedir.

وَاِنْ تُطِعْ اَكْثَرَ مَنْ فِى الْاَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنْ يَتَّبِعُونَ
اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿١١٦﴾

116. "Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyarsan, seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar zandan başka bir şeye tâbi olmuyorlar ve temelsiz bir tahminden başka bir şeye de dayanmıyorlar."

Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyarsan, seni Allah yolundan saptırırlar. Bu âyet-i kerîme, yeryüzünde yaşayan insanların çoğunluğunun dalâlette olduklarına ve putlara taptıklarına işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Yeryüzünde bulunanların çoğu** buyurmaktadır. **Seni saptırırlar,** çünkü onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) sapıklığa davet ediyorlardı. Burada hitap görünüşte Resûlullah'a (s.a.) ise de, hakikatte her mümine yöneliktir. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.), onların putlara tapma davetine uymadığı bilinmektedir. Bu âyet aynı zamanda yeryüzünde Allah'a kulluk eden, nebîlerin ve resûllerin dini üzere olan insanların da var olduğuna işaret etmektedir.

Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyarsan, seni Allah yolundan saptırırlar. Rivayet edildiğine göre kâfirler Resûlullah'ı (s.a.) putlara tapmaya davet etmişlerdi, kendilerinin puta tapmakla hakikatte Allah'a taptıklarını söylüyor ve şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[488].

---

[488] ez-Zümer, 39/3.

192 Ayrıca onlar “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır”[489] diyorlardı. [§] Onlar sanki putlara tapıyorlar, her türlü ahlâksızlığı yapıyorlar, sonra da “Allah bize bunu emretti”[490] iddiasında bulunuyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, peygamberine, sen onların putlara tapma davetine uyarsan, onlar seni Allah’ın yolundan saptırırlar buyurmakta, çünkü onların sadece zanna uyarak putlara taptıklarını haber vermektedir: **Çünkü onlar zandan başka bir şeye tâbi olmuyorlar,** yani onlar sadece zanna dayanıyorlar. **Onlar temelsiz bir tahminden başka bir şeye de dayanmıyorlar.** Onlar, putların kendilerini Allah’a yaklaştırdıkları iddialarıyla ve Allah bize bunu emretti şeklindeki sözleriyle sadece Allah’a yalan isnat etmektedirler.

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَب۪يلِه۪ وَهُوَ اَعْلَمُ
بِالْمُهْتَد۪ينَ ﴿١١٧﴾

117. “Muhakkak ki senin Rabb’in, evet O, kendi yolundan sapanları da, doğru yolda gidenleri de iyi bilmektedir.”

Hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, kendi yolundan ayrılıp sapanları da, kendi yolundan gidenleri de bilir. **Muhakkak ki senin Rabb’in, evet O, kendi yolundan sapanları iyi bilmektedir** meâlindeki beyan, Cenâb-ı Hakk’ın onların doğru yoldan saptıklarını ve onlara gönderdiği peygamberleri ve kitapları yalanladıklarını bildiğine, bunlardan habersiz olmadığına işaret etmektedir. Ancak peygamberler göndermesi ve kitaplar indirmesi, onların neler yapacaklarını kendisinin bildiği bir hikmetin gereği idi. Onları ancak kendilerine gönderilen kişilerin durumları ve ihtiyaçları için göndermişti.

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كُنْتُمْ بِاٰيَاتِه۪ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١١٨﴾ وَمَا
لَكُمْ اَلَّا تَاْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ
عَلَيْكُمْ اِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ اِلَيْهِۜ وَاِنَّ كَث۪يرًا لَيُضِلُّونَ بِاَهْوَٓائِهِمْ بِغَيْرِ
عِلْمٍۜ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِالْمُعْتَد۪ينَ ﴿١١٩﴾

---

489 Yûnus, 10/18.
490 el-A‘râf, 7/28.

118. "Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yiyin."

119. "Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvandan niçin yemeyesiniz ki? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kalmanız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabb'in haddi aşanları çok iyi bilir."

Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yiyin. Tefsirciler bu âyeti, 'size ne oluyor ki kendi kestiklerinizi yiyorsunuz da Allah'ın kestiklerini ve öldürdüklerini yemiyorsunuz?' diyen küfür ehli ile açıklamaya çalışmışlar ve âyetin müşriklere hitap ettiğini söylemişlerdir[491]. Hitabın müslümanlara yapılmış olması daha doğru olmalıdır, [§]çün- **193**
kü âyetin sonunda **Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız** diye buyurulmaktadır. Böyle bir ifadenin bulunduğu yerde müşrikler değil yalnızca müslümalar zikredilir. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurulmaktadır: "Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"[492]. "Gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın"[493]. Bunlara benzer âyetlere baktığımızda anlıyoruz ki, âyette geçen hitap müminlere yapılmış gibidir. Sanki müslümanlardan bir grup, kesilen o hayvanlardan ve etlerinden kendilerini çekmişlerdi de, âyet-i kerîme onlara bunu yasaklamaktadır. Nitekim bazı rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.) ashabından bazılarının kendilerini hadım etmeye, nefislerinin şehevî arzularını yerine getirmemeye ve temiz rızıklardan yememeye karar verdikleri, fakat bunun onlara yasaklandığı kaydedilmektedir. Şu âyet-i kerîmenin onlar hakkında geldiği rivayet edilmiştir: "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın"[494]. **Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yiyin** meâlindeki âyet de onlar hakkında gelmiş gibidir. Yahut dünyadan kopmuş zâhid bir grubun kendilerine bunları haram kılacaklarını Cenâb-ı Hak ezelde bildiği için onlara bu yasaklanmıştı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, mesele şayet tefsircilerin, âyet müşriklere hitap etmektedir dedikleri gibi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, **Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız, üzerine O'nun adı anılarak kesilenlerden yiyin** buyruğu şu mânaya gelir: Yaratma ve emretme yetkisinin Allah'a ait olduğunu siz biliyorsunuz, bildiğiniz mûcizeleri Allah sizin için yaratmıştır, bu durumda üzerine Allah'ın adının anıldığı şeyleri nasıl haram kılarsınız?

---

491 Bu, İbn Abbâs ve diğerlerinden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 16-17).

492 el-Bakara, 2/228.

493 el-Bakara, 2/278.

494 el-Mâide, 5/87. Rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 10; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 139.

194 [§]Sonra Cenâb-ı Hak, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenleri yemeyi emretmekte, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenleri yemeyenleri kınamakta ve şöyle buyurmaktadır: **Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvandan niçin yemeyesiniz ki?** Burada Cenâb-ı Hak hayvanın ne ile ve ne şekilde kesildiğini veya kesilmediğini açıklamamaktadır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir"[495]. Allah burada da o hayvanların ne şekilde kesildiğini açıklamamaktadır. Fakat insanlar bunu, hayvanı kesmek şartına bağladılar ve kesme ifadesi âyette gizli bırakılmıştır, dediler. Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yeyiniz, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvandan neden yemeyesiniz ki? Sonra onların, bu bilgide (kesme ifadesinin âyette gizli bırakıldığı bilgisinde) ittifak etmiş olmaları, onu ya Resûlullah'tan (s.a.) duyduklarından, ya da gelen hükümlerden öğrenmiş olduklarını gösterir, çünkü âyette buna dair bir açıklama yer almamaktadır. Nasıl böyle olmaz ki! Bu âyette, inen hükümleri bilen yahut elinde bir rivayet bulunan kişinin rivayetini terk etmesi halinde günahkâr olacağını söyleyenin iddiasını nakzettiğine dair bir işaret mevcuttur? Çünkü burada hükümlerin gelmesinden ve Hz. Peygamber'den (s.a.) bir şey işitmekten söz edilmemektedir, bu hal o kişinin günahkâr olmadığına işaret eder[496].

Yahut **Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yiyin** meâlindeki âyette Seneviyye'nin[497] (iki tanrıya inananların) durumu belirtilmektedir. Çünkü onlar hayvan eti yemeyi haram sayıyorlardı, şöyle diyorlardı: Günahı olmayana acı çektirmek hikmet değildir. Veyahut da âyette, kendi ellerinizle kestiğinizi yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüklerini neden yemiyorsunuz? diyenlerin durumu söz konusu edilmektedir.

---

495 el-Mâide, 5/5.

496 "Bu âyet, inen hükümleri bilen yahut elinde bir rivayet bulunan kişinin rivayetini veya âyetin nüzul sebebini terk ederek hükmü açıklaması halinde günahkâr olacağını iddia edenlerin sözlerini nakzettiğine nasıl delâlet eder? Çünkü burada inen hükümlerden ve Hz. Peygamber'den (s.a.) bir şey işitmekten söz edilmemektedir, halbuki bunların olması gerekirdi. Dinin temel direği olan ashab-ı kirâmın günahkâr olmakla tavsifi caiz değildir. Buna göre âyet-i kerîme, bunun günah olmadığına delâlet eder. Çünkü ihtiyaç, hükmün beyanını kaldırır, dolayısıyla isnada ve rivayete gerek yoktur." (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 268a).

497 Seneviyye, nur ve zulmetin (ışık ve karanlığın) iki ezelî yaratıcı olduğunu iddia eder; nur (ışık) hayırları ve faydaları yaratan, zulmet (karanlık) da kötülükleri ve zararları yaratandır. Cisimlerde ışık ve karanlık yerleşmiş haldedir. Maziler ve Mezdekler onların kollarıdır. Mecûsîler de iki tanrıya inanırlar, fakat onlar karanlıkları yaratan demişlerdir (bk. Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, I, 269; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 244.

[Gayr-i Müslimlerin Kestikleri]

Sonra **Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yiyin** meâlindeki beyan ile "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahtır"[498] meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanları yemeyi mubah kılmış, fakat üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan sakındırmış, [§]onları yemeyi yasakla- 195
mış ve şöyle buyurmuştur: "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin"[499]. "Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar"[500]. Cenâb-ı Hak, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanları leş saymakta ve haram kılmaktadır, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanları ise temiz saymakta ve helâl kılmaktadır. Buna göre kesilen hayvan etini yemenin helâl olması için besmele çekmek şarttır. Eğer besmele şart olmasaydı, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların leş sayılmaması ve haram olmaması gerekirdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlara "fısk" (büyük günah) adını vermiştir[501]. Fısk, Allah'ın emrinin dışına çıkmaktır. Nitekim bir âyet-i kerîme şöyledir: "İblis, Rabb'inin emrinden dışarı çıktı"[502]. Hâsılı âyet, hayvan keserken besmelenin şart olduğuna delildir. Bundan dolayıdır ki, Ehl-i Kitab'ın hayvanı keserken besmele çektiğini duyarsak, onların kestiklerini yemek bize helâl olur. Onlar her ne kadar gerçekte Allah'tan başkasını zikretmiyorlarsa da, Allah'ı da gerçek olarak bilmiyorlar, bu itibarla üzerine Allah'ın adını andıkları zaman bize helâl olur.

[Hayvan Kesmenin Hükmü]

Müşriklerin kestikleri ise helâl değildir, çünkü onlar zındıkların görüşlerine uyarak hayvan kesmeyi temelden kabul etmiyorlar. Zındıklar da hayvan kesmeyi kabul etmiyorlar ve bize şöyle diyorlar: Siz diyorsunuz ki; Rabb'iniz merhametlidir, hikmet sahibidir; fakat birine başka birini kesmesini ve öldürmesini emretmesinde merhamet ve hikmet yoktur. Bundan dolayı onlar ölmüş hayvan etlerini yiyorlar, kesilen hayvan etlerini yemeyi helâl saymıyorlar ve bu, rahmet veya hikmetle nitelenen birinin emri olamaz, diyorlardı. Fakat biz deriz ki: [Birincisi], hayvanı kesmeyi çirkin görmek ve ondan nefret etmek, insan tabiatının ondan nefret etmesi halidir, onu çirkin görmek de aklın çirkin

---

498 el-En'âm, 6/121.

499 el-En'âm, 6/121.

500 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar size haram kılındı" (el-Mâide, 5/3).

501 bk. el-En'âm, 6/121.

502 el-Kehf, 18/50.

görmesinden değil, insan tabiatının hayvan boğazlamaktan hoşlanmamasındandır. İnsan tabiatının çirkin gördüğü ve nefret ettiği bir şeyin ise, sonunda onu yapana fayda getirdiği için caiz olması mubahtır. Nitekim neticede fayda sağladığı için damardaki kanı akıtmak, hacamat olmak ve çirkin görülen birtakım yollarla tedavi olmak da mubahtır, insan tabiatı onu çirkin görse ve ondan nefret etse bile, fayda getirdiği için uygulama caiz görülür, çünkü akıl onu
196 çirkin görmemektedir. [§]Aklın çirkin gördüğü ve doğru bulmadığı bir fiilin mubah görülmesi veya emredilmesi ise caiz değildir. Halbuki insan tabiatının çirkin gördüğü ve nefret ettiği şeyin mubah kılınması, yukarıda belirttiğimiz gibi caizdir, çünkü bu tabiat âdet ve uygulama ile kalkar. Buna göre hayvan kesmeyi çirkin görmek ve ondan nefret etmek, aklın çirkin gördüğü ve nefret ettiği bir şey değil, insan tabiatının çirkin gördüğü bir şeydir. İkincisi, bütün bu hayvanlar kendileri için değil bizim için yaratılmış ve bizim menfaatlerimiz için kullanılmaya hazır hale getirilmiştir. Durum böyle olunca, onları bizim için yaratanın ve bizim emrimize verenin emrine uygun şekilde onları kesmek ve etlerini yemek bize mubahtır. Sonra, Senevîler, âlemin ancak ışık ve karanlığın uyumundan ibaret olduğunu iddia ediyorlar, ruh ışığa, beden de karanlığa aittir; buna göre hayvanı kesmek de rûhu bedenden çıkarıp aslına döndürmektir, çünkü onların iddialarına göre her şey neticede aslına ve ilk şekline döner.

Müşriklerin, siz kendi elinizle kestiklerinizi yiyorsunuz, fakat Allah’ın kestiklerini (öldürdüklerini) yemiyorsunuz, şeklindeki sözlerine iki türlü cevap verilir: Birincisi, müfessirlerin söyledikleri şu sözlerdir: Yaratmak Allah’a mahsustur, yarattığı varlıklarla ilgili hüküm koyma hakkı da O’na aittir; buna göre şunu helâl kılmış, öbürünü de haram kılmıştır. İkincisi, biz hayvanı keserken besmele çekmekle Allah’a kulluk yaparız, bunu yaparken Allah’ın adının anılması kulluk ifadesidir, bu şekilde ona kulluk yaptığımızı gösteririz. Allah’ın adını anmadan hayvanı kesmekte ise kulluk görüntüsü bulunmamaktadır. Bundan dolayı burada kulluğumuzu göstermek için onlar bize helâl kılınmıştır. Yapılan işte kulluğun bulunmadığı şey ise bize helâl değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Üzerine Allah’ın adı anılarak kesilenlerden yiyin. Bu beyan, zâhirde emirdir, ancak nefsin arzularına ve lezzetlerine yönelik olan emir iki anlama gelir: Ya helâl kılınan şeyi açıklamak veya helâl olmayan şeyi yasaklamak an-
197 lamına gelir. [§]Burada da bu emir helâl olan şeyi açıklamak ve helâl olmayan şeyi haram kılmak anlamındadır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Üzerine Allah’ın adı anılarak kesilenleri yiyin, fakat Allah’ın adı anılmadan kesilenleri yemeyin.

Oysa Allah, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Bu beyan, **Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvandan niçin yemeyesiniz ki? Oysa Allah, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır** meâlindeki âyetin bağlantısıdır (sıla cümlesi). Yani, onları neden yemeyesiniz ki? Allah, çaresiz yemek zorunda kalmanız dışında, haram kıldığı şeyleri, leşi, kanı, domuz etini size açıklamıştır. Çünkü müşrikler ve zındıklar kesilen hayvanın etini yemeyi kabul etmiyor, leşi ve kanı yemeyi uygun görüyorlardı. Dolayısıyla üzerine Allah'ın adı anılarak kesilen hayvanın etinden niçin yemeyesiniz ki? Üstelik Allah, haram kıldığı leşi ve kanı size açıklamıştır hitabı, müşriklere yöneliktir.

[Çaresiz Kalanın Leş Yemesi]

Çaresiz yemek zorunda kalmanız dışında. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Çaresiz kalan insanın karnını doyuruncaya kadar leşten yemeye hakkı vardır, çünkü Allah bunu ona helâl kılmıştır. Bizim kanâatimize göre, karnı doyuncaya kadar yemesi helâl değildir, çünkü Allah ancak çaresiz kalana onu helâl kılmıştır, doyuncaya kadar yemek ise çaresizlik değildir. Hasan-ı Basrî diyor ki: Eğer çaresiz kalan kişi o leşi yemeyip ölecek olsa ona bir günah yoktur, çünkü diyor, ona ancak ruhsat ve rahmet olarak helâl kılınmıştır, ruhsata göre amel etmeyen de günah işlemiş sayılmaz. Ancak bize göre bunlardan yemek ona ancak çaresizlik halinde mubah kılınmıştır, yemeyip ölecek olsa kendisini tehlikeye atmış olur. Cenâb-ı Hak, kendimizi öldürmemizi veya tehlikeye atmamızı bize haram kılmış, şöyle buyurmuştur: "Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın!"[503] Binaenaleyh leşten yemesi kendisine helâl kılınmışken yemeyip ölmesi ile kendisine helâl olan diğer yemekleri yememesi yahut kendisini telef edecek şeyler yapması arasında fark yoktur, bunların hepsi aynı şeydir. Hasan-ı Basrî şunu da söylüyor: İnsan çaresiz kaldığında başkasına ait malı ücret vermeden alma hakkına sahiptir, fakat mal sahibi onu vermezse, bedeli ne olursa
olsun ödemek zorundadır. [§]Bu uzak bir ihtimaldir. Başkasının malını almak 198
caiz değildir, bedel ödemek de gerekmez, fakat mal sahibi malı vermezse bedel ödemesi gerekir. Çünkü bedelini ödemeden başkasının malını almaya hakkı olan birine, mal sahibi malı vermediği veya engel olduğu zaman, onun bedel ödemesi gerekir, bu da o malı bedelsiz almasının mümkün olmadığına işaret eder. Biz bunu belirtmiştik.

Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Bu ilâhî kelâm, onların hepsinin değil, sadece bir kısmının insanları saptırdığına işaret eder, onlar da insanların liderleri ve reisleridir. Çünkü halk, kişileri saptıramaz, ancak büyükler ve liderler saptırır.

503 el-Bakara, 2/195.

Muhakkak ki Rabb'in haddi aşanları çok iyi bilir. Bu ifadeyi daha önce açıklamıştık[504].

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْاِثْمِ وَبَاطِنَهُ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَكْسِبُونَ الْاِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿١٢٠﴾

120. "Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka göreceklerdir."

Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Şöyle denilmiştir: Görünen ve görünmeyen organlarla günah işlemeyi bırakın; görünen organlar el, ayak, dil ve göz gibi uzuvlardır, görünmeyen organlar da kalpler ve düşüncelerin saklandığı vicdanlardır. Şöyle de söylenmiştir: İnsanların arasında iken de, onlardan uzak ve tek başına iken de günah işlemeyi bırakın! Günahın açığının söz konusu ettiğimiz hususlar, gizlisinin de zina olduğu da söylenmiştir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Burada zinanın kastedilmiş olması ihtimali yoktur, çünkü âyet yenilmesi helâl ve haram olan şeylerden söz etmektedir. Ancak âyetin baş tarafı yiyeceklerden bahsediyor ise de, sonra zinayı yasaklamak için yeni bir cümleye başlamış olması da caizdir. O zaman **Günahın açığını da gizlisini de bırakın,** meâlindeki beyanla Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Gizli ve açık yapılan bütün günahları bırakın!

Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka göreceklerdir. Günahkârlar yaptıkları şeylerden dolayı hesaba çekilmeden asla bırakılmazlar, işledikleri günahlar yüzünden mutlaka ceza göreceklerdir. Bu, bir tehdit ifadesidir. **Günah işleyenler** anlamındaki ifade, günahta ısrar edenler, tövbe etmeyenler, günah işlemekten vazgeçmeyenler ve nihayet o hal üzere ölenler demektir. İşte onlar, mutlaka sözü edilen şekilde **ceza göreceklerdir**.

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّٰهِ عَلَيْهِ وَاِنَّهُ لَفِسْقٌ وَاِنَّ الشَّيَاط۪ينَ لَيُوحُونَ اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

---

504 bk. el-En'âm, 6/117.

[§]*121. "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahtır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz."* **199**

Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Bazıları bundan maksat ölmüş hayvandır dedi, bu İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür[505]. Bazıları şöyle dedi: Maksat Allah'tan başkası adına kesilenlerdir. Biz deriz ki: Maksat, Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardır. Çünkü Cenâb-ı Hak "Murdar hayvan ve kan size haram kılındı"[506] meâlindeki âyetle ölmüş hayvan etini yemenin haram kılındığını açık olarak beyan etmişti. "Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlar size haram kılındı"[507] meâlindeki âyetle Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini yemenin haram kılındığını da açık olarak beyan etmişti. Bağlamında bulunduğumuz âyetten başka âyetlerde murdar hayvan eti ile Allah'tan başkası adına kesilen hayvan etini yemenin haram kılındığını açıkça beyan ettiğine göre, açıklamaya çalıştığımız âyet, Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etini yemenin haram kılındığına dair olmalıdır. Aynı şekilde "De ki: Bana vahyedilende … yasaklanmış bir şey bulamıyorum"[508] meâlindeki âyette de Cenâb-ı Hak, murdar hayvan eti ile Allah'tan başkası adına kesilen hayvan etini yemenin haram kılındığını açıkça beyan etmektedir. "De ki: Bana vahyedilende … yasaklanmış bir şey bulamıyorum" meâlindeki âyette, o sırada sözü edilenden başka haram kılınan bir şey bulamıyordu, fakat sonra Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanın etini yemenin haram kılındığını da buldu. Aynı şekilde yırtıcı hayvanlardan köpek dişi bulunan ve kanatlılardan pençesi olan bütün hayvanların haram kılındığını da buldu[509]. O sırada sözü edilen âyette belirtilenlerden başka haram kılınan bir şey bulamamıştı, fakat daha sonra başka şeylerin haram kılındığını da buldu. Müfessirlerden bazıları şöyle dedi: **Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin** meâlindeki âyet, insanların, 'kendinizin öldürdüğü ve kestiği hayvanları yiyorsunuz, [§]fakat Rabb'inizin öldürdüğü hayvanları haram sayıyorsunuz, üstelik **200**
siz Rabb'inizi yücelttiğinizi de iddia ediyorsunuz' demeleri üzerine gelmiştir.

505 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 19; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 348.
506 el-Mâide, 5/3.
507 el-Mâide, 5/3.
508 el-En'âm, 6/145.
509 Birçok sahabîden rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.) yırtıcılardan köpek dişi olan ve kanatlılardan pençesi olan bütün hayvanları haram kıldı (Müslim, "Sayd", 12-16; Ebû Dâvûd, "Et'ıme", 33; Tirmizî, "Sayd", 9, 11).

Bu, onların birbirlerine fısıldadıkları yaldızlı sözlerden ve **Şeytanların dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkin ettikleri** şeylerden ibaretti. Fakat biz deriz ki: [Birincisi], kesilen ve boynu vurulan her hayvan, yine de Allah için kesilmekte ve boynu vurulmaktadır, Cenâb-ı Hak bize, kesilen hayvanların bazısını yemeye izin vermiş, bazısını yemeyi de haram kılmıştır. Allah'ın bunu yapmaya hakkı vardır, bazı şeyleri yemeye izin vermek ve bazılarını yemeyi de haram kılmak O'nun yetkisindedir, dolayısıyla Allah, yarattığı hayvanlardan bazılarını yememize izin vermiş, bazılarını yemeye izin vermemiştir. Buna göre Allah'ın adıyla kesilen ve öldürülen bazı hayvanları yemeye izin vermiş, bazılarına ise izin vermemiştir. Binaenaleyh hepsi Allah adına kesilmiş ve öldürülmüştür, hepsi O'nundur. İkincisi, bütün yaratılanların mülkiyeti Allah'a aittir, dolayısıyla herhangi birinin, mülkiyeti dâhilinde olan bir şey için Allah'a, neden böyle yaptın, niye şöyle yapmadın demeye hakkı yoktur. Böyle bir söz, ancak kendi mülkiyetinin dışında kalan şeyler için söylenebilir. Tıpkı ortaklardan birinin diğerine, bana hakkımı vermedin, benim hissemi tam olarak ödemedin demesi gibi. Mal sahibi olan birine malı hakkında kendisine böyle bir şey demesi ise mümkün değildir. Üçüncüsü, daha önce de söylediğimiz gibi biz hayvanı Allah'ın adını anarak kesmekle Allah'a kulluk yapmış oluyoruz, dolayısıyla Allah'ın adını anmak kulluğumuzu ortaya koymaktır, bundan dolayı öyle bir görüş ileri sürmek mümkün değildir.

Kuşkusuz bu büyük günahtır. Cenâb-ı Hak, hayvan keserken Allah'ın adını anmamanın büyük günah olduğunu haber vermektedir, tıpkı daha önce murdar hayvanı ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı yemenin büyük günah olduğunu haber verdiği gibi. Buradaki "fısk" (الفسق) kelimesi, Allah'ın emrinden çıkmak anlamına gelir. Allah'ın adını anmayı terk ederek hayvanı kesmek de, Cenâb-ı Hakk'ın emrinden çıkmak demektir, tıpkı daha önce sözünü ettiğimiz murdar hayvan etini yemek gibi.

[Hayvan Keserken Besmeleyi Unutmak]

Şayet biri: "Cenâb-ı Hakk'ın, **Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin** buyruğunu mutlak kabul edip unutarak besmeleyi terk edenin kestiği hayvanı da bu hükme dâhil etmeniz nasıl caiz olur?" diye bir soru sorarsa ona şu cevap verilir: Bu âyet, unutarak besmeleyi terk edenin
201 kestiği hayvanı kapsamaz, [§]çünkü hayvan kesmek cahil kasapların işidir, onlar da ikaz edilmeden besmele çekmeye kendilerini alıştırmamışlardır. Binaenaleyh bize göre asıl olan şudur: Kendini fiilen besmele çekmeye alıştırmayan birinin hataen veya unutarak onu terk etmesi mâzur görülür. Tıpkı ramazan

ayında unutarak yemek gibi, çünkü insan mûtad olarak kendini yemeye ve içmeye alıştırmıştır, oruç ise alışkanlığın dışında olan bir şeydir, bundan dolayı onun unutarak yemesi ve mûtad olanı yapması mâzur görülür. Çünkü alışkanlığın hilafına olan şeyleri her zaman koruyabilmesi insanlar için zordur. Cenâb-ı Hak, **Kuşkusuz bu büyük günahtır** diye buyurmuştur; hayvan keserken besmele çekmeyi unutan birinin fâsık olmadığı (büyük günah işlemediği) konusunda ihtilaf yoktur, ancak kasten terk ederse büyük günah işlemiş olur. Dolayısıyla âyet-i kerîme besmeleyi kasten terk edenle ilgilidir.

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: **Kuşkusuz bu büyük günahtır** meâlindeki âyetle, Allah, kasten veya unutarak besmele çekilmeyen hayvanın etinden yiyen kişiyi kastetmiş olması caiz değil midir? Eğer bu yorum doğru ise, o zaman âyet o eti yemekle ilgilidir.

Buna şu cevap verilir: "Kuşkusuz bu büyük günahtır" meâlindeki cümlenin, üzerine Allah'ın adını anmanın kasten terk edildiği hayvana işaret ettiğine ve fakat o hayvanın etinden yemekle ilgisi olmadığına dair delil Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetidir: "De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum"[510]. Bu âyete göre hayvanı Allah'tan başkası adına kesmek,
bunu yapan insan için büyük günahtır, [§]binâenaleyh o büyük günahın, hay- **202**
vanı keserken besmeleyi kasten terk eden insana ait olması gerekir. **Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin** meâlindeki buyruk da, özellikle besmeleyi kasten terk edenle ilgili olması gerekir.

Şayet: "Namaza başlarken alınan ilk tekbir hakkında; 'onun kasten veya unutarak alınmaması eşittir' dediğiniz halde, hayvanı keserken besmeleyi unutarak terk edeni neden kasten terk eden gibi saymıyorsunuz?" diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Meseleye hayvan kesimi açısından baktığımızda, insanın besmeleyi kasten terk etmesi ancak Kur'ân âyetiyle haram kılınmış ve büyük günah sayılmıştır. Biz deriz ki: Kesenden büyük günah (fısk) ne zaman yok olursa, kesilen hayvandan haramlık hükmü de o zaman yok olur, çünkü bir şey bir sebepten dolayı haram kılınmışsa, ancak o sebep yok olunca haramlık yok olur. Biz şunu söylemiyoruz: Namaza başlarken alınan ilk tekbiri terk eden insanın namazı bozulur, çünkü o tekbiri terk etmekle büyük günah (fısk) işlemiştir, onu kasten veya unutarak terk etmesi fark etmez. Bu konudaki rivayetler bizim söylediğimizi teyit etmektedir; Râşid b. Sâd Resûlullah'ın (s.a.)

---

[510] el-En'âm, 6/145.

şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Besmeleyi kasten terk etmediği takdirde, ister besmele çeksin ister çekmesin müslümanın kestiği hayvan yenir"[511]. İbn Abbâs (r.a.) besmeleyi unutarak hayvanı kesen bir adam hakkında şöyle demiştir: Allah'ın adı her müslümanın kalbindedir, binâenaleyh onu yesin[512].

Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz. Tefsirciler bu âyeti, birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar[513] meâlindeki
203 âyete bağlayarak yorumladılar; [§]onlar hayvan kesme meselesini tartışıyorlardı: Kendi elinizle kestiğinizi yiyorsunuz, fakat Allah'ın öldürdüğünü yemiyorsunuz, diyorlardı. Yani onlar bu âyeti, müşriklerin müslümanlarla yaptıkları tartışmaya bağlıyorlar. Ancak onlar hem bu konuda, hem de Allah'ın birliği, peygamberliğin ispatı, ölümden sonra dirilmek ve benzeri her konuda müslümanlarla tartışıyorlardı. Meselâ şöyle diyorlardı: "Diyorlar ki: Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?"[514] Cenâb-ı Hak, eğer müslümanlar onlara uyarlarsa, onların da Allah'a ortak koşmuş olacaklarını haber vermektedir. Yani sizinle tartıştıkları konularda, **Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.**

اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِى بِهٖ فِى النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِى الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

122. "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir."

---

511 Bu rivayeti Abd b. Humeyd tahric etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 349). Ebû Dâvûd da *Kitâbu'l-merâsîl*'de, bu hadisi Salt'tan merfû olarak rivayet etmiştir: "Üzerine Allah'ın adını ansın anmasın müslümanın kestiği helâldir, çünkü o bir isim zikredecek olsaydı mutlaka Allah'ın adını zikrederdi". Bu rivayet mürseldir. Hadisi Beyhakî de İbn Abbâs'tan (r.a.) mevsûl olarak rivayet etmiştir, bu rivayetin de isnadı zayıftır (İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, IV, 137).

512 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 349.

513 "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar" (el-En'âm, 6/112).

514 el-Mü'minûn, 23/82.

Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? Cenâb-ı Hak, bu âyette temsilî bir şekilde mümin ile kâfiri, anne karnının karanlıklarında kalıp görmeyen, duymayan ve hiçbir şeye aklı ermeyen bir varlık ile sonra oradan çıkarılıp gören, işiten ve aklı eren bir varlık haline gelmesine benzetmektedir; kâfir tıpkı o karanlıklarda terk edilen, oradan çıkarılmayan, görmeyen, duymayan ve aklı olmayan biri gibidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Anne karnının karanlıklarında görmeyen, duymayan, hiçbir şeye aklı ermeyen ve hiçbir şey anlamayan bir halde iken oradan çıkarılıp gören, duyan ve aklı eren biri haline gelen insan ile görmeyen, duymayan ve aklı ermeyen bir halde karanlıklarda terk edilen kişi bir değildir. Buna göre hakkı gören, işiten, her türlü hayra aklı eren, onu bilen ve buna uygun davranan mümin ile kâfir de bir değildir.

İnsanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuk, yani Allah'ın nuru ile. Müminin insanları doğru yola ve hayra çağıran dostları vardır. Hayırlı olanı görmeyen, duymayan ve anlamayan kâfirin ise kendisini doğru yola ve hayırlara çağıran dostları yoktur. Yani bu, öbürü gibi değildir. Gören, duyan ve aklı olan kişi, görmeyen, duymayan ve aklı olmayan kişi gibi değildir.
[§]Cenâb-ı Hak bu temsilî ifadeyi mümin ile kâfir hakkında kullanmaktadır; **204**
her ikisi de özde aynı cevherden yaratılmış canlı varlıklardır, fakat mümin ilimden, Kur'ân'dan ve imandan kazandıklarıyla kendisini ebedî olarak canlı kılacak olan şeyleri elde etmiş, kâfir ise bunlardan hiçbir şey kazanmamıştır, dolayısıyla o görmeyen, hakkı duymayan ve aklı olmayan bir ölü gibidir. Bu misalin başka bir anlama daha gelme ihtimali de vardır: Mümin dünyada hayırlar ve iyi işler kazanır, dünyada kazandığı bu iyilikler onun için âhirette ışık olur ve o da âhirette bu ışık sayesinde insanlar arasında rahatça dolaşır. Kâfir ise dünyada iyi davranış türünden hiçbir şey kazanmamıştır, dolayısıyla karanlıklar içinde kalır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Şöyle denilecek: Geriye dönün de başka bir ışık arayın!"[515]

[Mûtezile ve Kur'ân Âyetlerinin Tefsiri]

İnsanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse… Mûtezile şöyle der: Onlar, kendilerine ışık bulan ve o sayede insanlar arasında dolaşanlardır. Fakat Cenâb-ı Hak âyette bu ışığı onlara kendisinin verdiğini haber vermektedir. Mûtezile'nin iddiası ise Kur'ân'ın zâhirini tahrif

---

515 "O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: 'Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım'. Şöyle denecek: 'Geriye dönün de başka bir nur arayın!' Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır" (el-Hadîd, 57/13).

etmektir. Onlar, "O her şeye kādirdir"[516] meâlindeki âyet-i kerîmeyi de aynı şekilde anladılar ve dediler ki: O, bazı şeylere kādirdir. Cenâb-ı Hak kendisi için "O her şeyin yaratıcısıdır"[517] buyurmakta, fakat onlar, Allah bazı şeylerin yaratıcısıdır, demektedirler. Yüce mevlâ, "Allah dileseydi bunu yapamazlardı"[518] buyurmakta, onlar ise, Allah yaptıkları fiili yapmalarını diledi, fakat onlar Allah'ın dilediğinin dışındaki bir fiili yaptılar, diyorlar. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak "Rabb'in dileseydi bunu yapamazlardı"[519] buyurmakta, onlar ise yaptıklarının dışındaki bir fiili yapmalarını diledi, demektedirler. Yine Cenâb-ı Hak "Böylece biz, her peygambere düşman yarattık"[520] buyurmakta, onlar ise Allah
205 her peygambere düşman yaratmamıştır diyorlar, [Ş]oysa Mûtezile kendilerini peygamberlere düşman yaptılar. Aynı şekilde Allah "Bunun gibi biz, her ülkede entrika çevirmeleri için suçlu ve günahkârlar yarattık"[521] diye buyurmakta, onlar ise elebaşlarını orada entrika çevirmemeleri için yarattı, demektedirler.

İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Müminlere Allah'a ibadet etmek güzel gösterildiği gibi kâfirlere de aynı şekilde Allah'a ibadet etmek güzel gösterilmiştir, fakat onlar inat ettiler ve ibadeti Allah'tan başka varlıklara yönelttiler. Bu, Mûtezile'nin görüşüdür. Bazıları da şöyle söyledi: Onlara yaptıkları şeyler güzel gösterildi. Kimin güzel gösterdiği konusunda da farklı görüşler vardır. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Onlara yaptıklarını şeytan güzel gösterdi. Başkası da, büyükler küçüklere güzel gösterdi, dedi. Bazıları da şöyle dediler: Onlara Allah güzel göstermişti, ancak güzel göstermenin ve saptırmanın şeytana nispet edilmesi, ancak onları böyle yapmaya şeytan çağırıp, buna teşvik ettiği ve kendilerine bunu fısıldadığı içindir. Ülkenin büyüklerine nispet edilmesi de, insanlara bunu onlar söyledikleri ve halkı böyle yapmaya onlar çağırdıkları içindir. Güzel göstermenin, saptırmanın, şaşırtmanın ve benzeri şeylerin Allah'a nispet edilmesi, bunları Allah'ın yaratmış olması açısındandır. Yani onlardaki sapma fiilini, güzel görme fiilini ve şaşırma fiilini yaratan Allah'tır, bu fiilleri yaratmış olması itibariyle bunlar Allah'a nispet edilmiştir. Şeytana ve halkın büyüklerine nispet edilmesi de, insanları ona çağırmaları, onu kendilerine fısıldamaları ve akıllarına sokmaları itibariyledir. Bütün nispetler de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

516 el-Mâide, 5/120.
517 el-En'âm, 6/102.
518 el-En'âm, 6/137.
519 el-En'âm, 6/112.
520 el-En'âm, 6/112.
521 el-En'âm, 6/123.

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا فٖى كُلِّ قَرْيَةٍ اَكَابِرَ مُجْرِمٖيهَا لِيَمْكُرُوا فٖيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ اِلَّا بِاَنْفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢٣﴾

123. "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir. Ama onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar."

Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına imkân vermişizdir. Yani **her ülkede** kâfirlerin **suçlu ve günahkâr elebaşlarına** ve büyüklerine Allah imkân vermiştir, tıpkı senin ülkenin **suçlu ve günahkârların elebaşılarına** imkân verdiği gibi. Cenâb-ı Hak, bu belâların diğer peygamberlerden ayrı olarak sadece kendisine mahsus olmak üzere verilmediğini bilmesi için bunu belirtmekte ve Resûl'ünü (s.a.) onların yaptıklarına karşı sabretmeye çağırmaktadır. **[§]Biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına** 206
imkân vermişizdir. Bu ilâhî kelâm hakkındaki farklı görüşleri, "Böylece biz, her peygambere düşman yarattık"[522] meâlindeki âyetin tefsirinde söz konusu etmiştik.

Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir. Mûtezile şöyle der: Allah onların büyüklerine orada entrika peşinde koşma imkânı vermemiştir, ancak Allah dünyada onlara bolluk ve imkân vermiş ve onlar da orada entrika peşinde koşmuşlardır. Mûtezile, "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk"[523] meâlindeki âyet hakkında da aynı şeyi söylüyorlar; Allah'ın onları cehennem için yaratmış olması caiz değildir, ancak onlar küfür ve sapıklık eylemlerini yaptıkları için cehennemlik olmuşlardır, yoksa onları cehennem için yaratmış değildir, diyorlar. Ayrıca yukarıdaki âyette bir kelimenin gizli bırakıldığını iddia ediyorlar, sanki Allah şöyle demektedir: **Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına imkân vermişizdir,** yani orada entrika peşinde koşmamaları için imkân vermişizdir, fakat yukarıda belirttiğimiz gibi Allah onlara bolluk ve imkân verdiği için onlar da orada entrika peşinde koşmuşlardır. Ancak **Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir** meâlindeki ilâhî kelâm, delil olmak açısından daha açık ve daha uy-

522 el-En'âm, 6/112.
523 el-A'râf, 7/179.

gundur. Çünkü şayet peygamberler ülkenin büyüklerine gönderilmiş olsaydı, büyükler hiçbir delil getirmeseler de insanlar zaten onlara tâbi idiler, onların dışındakilere ise ancak deliller ve mûcizeler getirmeleri halinde tâbi olunur. Bazıları âyetin **Orada entrika peşinde koşmaları için** meâlindeki ifadeyi **Biz her ülkenin elebaşılarına imkân vermişizdir** meâlindeki ifadeden kesip ayırır ve bunun anlamı şudur der: **Bunun gibi biz her ülkede,** günahkâr büyüklerine **imkân verdik.** Sonra Cenâb-ı Hak **Orada entrika peşinde koşmaları için** buyurdu, yani bu imkânı onlara orada entrika çıkarmaları için verdi. Bazıları da şöyle der: Bu, onların hallerinin vardığı neticeyi haber vermektedir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[524]. Aslında onlar onu (Hz. Mûsâ'yı) kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olsun diye almamışlar, kendilerinin dostu olsun diye almışlardı. Fakat sonunda (Hz. Mûsâ) onların düşmanı olunca, Cenâb-ı Hak onların halinin vardığı âkıbeti haber veriyor. İşte **Orada entrika peşinde koşmaları için** anlamındaki beyan da böyledir, Allah onların entrikalarının âkıbetini haber veriyor.

Bize göre ise burada önce şunun belirtilmesi gerekir: Hiç şüphesiz Allah onları entrika ve sapıklıktan başka bir şey için yaratmıştı, Cenâb-ı Hak onların yarattığı çizgide olmayacaklarını da hiç şüphesiz biliyordu. İstediği gibi
207 olmayacağını bildiği halde bir şey yapmak, hikmetli bir fiil değildir. [§]Meselâ içinde oturulmayacağını bildiği halde bina inşa eden veya kendisini hedefine götürmeyeceğini bildiği halde bir yola koyulan insan gibi, şüphesiz bu abes ve hikmetli olmayan bir gayrettir. Buna göre her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın, yarattığı çizgide olmayacaklarını bildiği halde insanları hidâyet ve kendisine kulluk için yaratmış olması caiz değildir; yahut da insanların öyle olacaklarını bilmediği halde onları bu gaye için yaratmış olması da caiz değildir. Bu, yaptığı işin neticesini bilmemektir, Cenâb-ı Hak ise böyle şeylerden çok yücedir. Bu da göstermektedir ki Allah onların, nasıl olacaklarını ve neyi tercih edeceklerini biliyordu ve onları bu bilgiye uygun şekilde olmaları için yarattı. "Sonunda o (Hz. Mûsâ) kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[525] meâlindeki âyete göre, Allah katında onlar Hz. Mûsâ'yı (s.a.) kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olarak almışlardı.

---

524 el-Kasas, 28/8.

525 el-Kasas, 28/8.

Ama onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar. Yani onlar çevirdikleri entrikaların âkıbetinin kendilerine döneceğinin ve onun içine bizzat kendilerinin düşeceklerinin farkında değildiler. Meselenin aslı şudur: Cenâb-ı Hak neyi tercih edeceklerini ve nasıl olacaklarını bildiği ezelî ilmine uygun şekilde onları yarattı ve kendilerine bunun için imkân verdi.

وَاِذَا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ رُسُلُ
اللّٰهِ اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُص۪يبُ الَّذ۪ينَ اَجْرَمُوا
صَغَارٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعَذَابٌ شَد۪يدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

124. "Onlara bir âyet geldiğinde** (okunduğunda)**, 'Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız' dediler. Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir. Suç işleyenler, yapıp durdukları hileler sebebiyle, Allah tarafından bir aşağılanmaya ve çetin bir azaba uğratılacaklardır."

Onlara bir âyet geldiğinde (okunduğunda), 'Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız' dediler. Cenâb-ı Hak burada onların akılsızlıklarının ve inatçılıklarının hangi dereceye vardığını ve bilmelerine rağmen Resûlullah'a (s.a.) karşı nasıl büyüklenip inat ettiklerini haber vermektedir; çünkü onlar Resûlullah'a (s.a.) inen Kur'ân'ın Allah'ın mûcizesi ve kendisinin de Allah'ın elçisi olduğunu biliyorlardı. Biliyorlardı, çünkü onlar şöyle demişlerdi: **Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle sana inanmayız.** Onlar peygamberliğin ancak Allah katında saygın ve faziletli olan kişiye verildiğini biliyorlardı, çünkü onlar Allah'ın peygamberlerine verilen mûcizelerin benzeri kendilerine verilmedikçe iman etmemeyi düşünüyorlardı. Eğer böyle olmazsa Allah'ın peygamberlerine verilenin benzerinin kendilerine verilmesini de istemiyorlardı. Onlar, Muhammed aleyhisselâma indirilen bu Kur'ân'ın, Allah'ın mûcizesi ve delili olduğunu ve onun Allah tarafından geldiğini de biliyorlardı, çünkü onlar şunu söylüyorlardı: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[526] Onlar aynı zamanda peygamberliğin insanlardan büyük ve üstün olan kişilere
verildiğini de biliyorlardı, **[§]**çünkü onlar, "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük **208**
bir kişiye indirilseydi ya!" diyorlardı. Ancak onlar sözünü ettikleri büyük kişi-

526 ez-Zuhruf, 43/31.

nin, insanlar nazarında büyük sayılan biri olduğunu zannediyorlardı. Cenâb-ı Hak ise şöyle buyurdu: **Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir.** Bu âyet, onların mûcizeleri ve peygamberleri kabul ettiklerine ve peygamberleri diğer insanlardan daha üstün gördüklerine dair belirttiğimiz sözlerini ve delillerini geçersiz kılmaktadır.

Onların, bu Kur'ân şöyle bir adama indirilseydi ya, sözlerinin cevabı olarak Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: **Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir.** Sizler Allah'ın âlim ve kādir olduğunu biliyorsunuz ya, **Allah da elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir.** Sonra **Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir** meâlindeki âyet hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Peygamberliği insanların orta halli olanlarına vermek, deliller için daha zâhir ve dünyada insanların büyük sayılanlarına vermekten daha açıktır. Çünkü insanlar, büyük şahsiyetlere tabi olacak bir tabiatta yaratılmışlardır; eğer peygamberlik onlara verilmiş olsaydı, bu deliller açıkça ortaya çıkmazdı; çünkü insanlar zaten onlara tabi olacak bir tabiatta yaratılmışlardı. Fakat peygamberlik dünyada insanların orta halli olanlarına verildiğinde, delillerin ve kanıtların üstünlüğü ortaya çıkar, çünkü insanlar, beşerin orta hallilerine tabi olacak tabiatta yaratılmadılar, dolayısıyla insanlar kişilere değil delillere ve kanıtlara uymuş olurlar. Bazıları da şöyle dediler: **Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir,** yani peygamberliği, onu zâyi edecek olan, ona layık olmayan ve hali ona uymayan kişiye vermez, çünkü böyle birine verecek olsaydı risâleti zâyi olurdu.

Suç işleyenler, yapıp durdukları hileler sebebiyle, Allah tarafından bir aşağılanmaya ve çetin bir azaba uğratılacaklardır. Cenâb-ı Hak burada Resûlullah'a (s.a.) karşı büyüklenen ve inat edenlerin, Allah katında **aşağılanacaklarını** ve zillete uğrayacaklarını, aynı zamanda yapmış oldukları şeyler yüzünden **çetin bir azaba uğratılacaklarını** haber vermektedir.

فَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ
يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَاَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِى السَّمَٓاءِ كَذٰلِكَ
يَجْعَلُ اللّٰهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ

125. "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır."

[Hidâyet ve Dalâlet]

Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar. Denildi ki: Resûlullah'a (s.a.) bu âyet-i kerîme soruldu, Hz. Peygamber (s.a.) "Onun kalbine atılan bir nurdur" dedi. Onun bir alâmeti var mı? diye soruldu, [§] 209
buyurdu ki: "Evet var, nur kalbe girdiğinde insanın içi rahatlar ve genişler". Tekrar dediler ki: Yâ Resûlallah, onun bilinmesini gösteren bir alâmet var mı? Buyurdu ki: "Evet var, ebediyet yurduna bağlanmak, aldanma yurdundan uzaklaşmak ve ölüm gelip çatmadan ölüm için hazırlanmak"[527]. Eğer bu hadisin Resûlullah'tan (s.a.) geldiği sabit olsaydı, insanın içinin İslâm'a açılması, daha önce söylendiği gibi ona inanması ve tereddütsüz bir şekilde kabullenmesi hali hariç, nadiren görülürdü.

Sonra **Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun kalbine darlık ve sıkıntı verir** meâlindeki beyanın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bazı müfessirler şöyle dediler: İrade, her failin kendi tercihi ile yaptığı fiilin sıfatıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Allah **kime** doğru yolu gösterirse **onun kalbini İslâm'a açar, kimi de** saptırırsa **onun kalbine darlık ve sıkıntı verir.** Mûtezile'den Câfer b. Harb ve Kâbî gibileri de şöyle dediler: **Allah kimi doğru yola iletmek isterse** meâlindeki âyetin tefsiri şudur: Allah'ın hidâyetini ilkin kabul eden kişiye hidâyeti kabul ettiği için daha sonra sevap olarak Allah gönlünü hayırlara açar. Allah'ın hidâyetini ilkin kabul etmeyen kişiye de hidâyeti kabul ve ikrar etmediği için ceza olarak Allah gönlünü daraltır. Çünkü Allah bütün yaratılanlara doğru yolu gösterir ve onların gönüllerini İslâm'a açar, fakat onlar hidâyeti benimsemezler. Mûtezile'den bazıları da şöyle dedi: **Allah kimi** âhirette cennetin yoluna **iletmek isterse,** dünyada gönlünü İslâm'a açar. Allah **kimi de** âhirette cennetin yolundan **saptırmak isterse,** dünyada **onun kalbine darlık ve sıkıntı verir.** Onlara denilir ki: İşte böyle Allah sizin dediğiniz gibidir, siz demiştiniz ki: Allah onları saptırmayı diledi. Sonra onlara şöyle denilir: Siz, Allah bütün yaratılanları doğru yola iletmeyi ve kalplerini İslâm'a açmayı diledi, diyorsunuz, sonra da diyorsunuz ki: Allah onları dünya-

---

527 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 26-27; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 354. Dârekutnî ve İbnu'l-Cevzî, bu rivayetin isnadını zayıf gördüler (bk. Dârekutnî, *el-'İlel*, V, 189; İbnu'l-Cevzî, *el-'İlelu'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, II, 803).

da hidâyete erdirmeyi, âhirette de bizzat onları cennetin yolundan saptırmayı
210 diledi. Bu durum, sizin iddianıza göre zulümdür. [§]Çünkü onları dünyada hidâyete erdirmeyi diledi, âhirette ise aynı kimseleri cennetin yolundan saptırmayı diledi. Âyet-i kerîme ise onların sözlerini reddetmekte, görüşlerini nakzetmektedir. Çünkü O şöyle buyurmaktadır: **Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, onun kalbini** öyle yapar. Cenâb-ı Hak onları iki gruba ayırmaktadır, bir grubu hidâyete erdirmeyi diledi, diğer grubu da saptırmayı diledi. Allah, hidâyeti tercih edip kabul edeceğini bildiği kimseyi hidâyete erdirmeyi ve kalbini İslâm'a açmayı diledi. Dalâleti tercih edeceğini bildiği kimseyi de saptırmayı ve kalbine darlık ve zorluk vermeyi diledi. Allah kendisine dost olmayı istediği veya seçeceğini bildiği davranışın dışındaki bir davranışı dilediği halde Allah'a düşmanlık yapmayı dileyen kimseye bunu yapmak bir zayıflık alametidir. Sapıklığı ve Allah'a düşmanlığı tercih edeceğini bildiği biri hakkında Allah'ın dostluk dilemesi caiz değildir, çünkü Mûtezile diyor ki: Allah herkesi doğru yola iletmek istedi, fakat onlar doğru yolu benimsememek istediler ve benimsemediler, böylece onların iradesi, Cenâb-ı Hakk'ın iradesine üstün geldi. Bu, inanılmaz derecede çirkin bir sözdür. Sözde aşırılıktan ve haktan sapmış olmaktan Allah'a sığınırız. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

Darlık ve sıkıntı ifadesindeki "harec" (الحرج) kelimesi, "dayyıku'd-dayyık", yani şiddetli sıkıntı demektir. "Dayyık" (الضّيّق) lafzı hakkında da Kisâî şöyle dedi: Bu kelime geçim sıkıntısı anlamına gelen "dîk" (الضِّيق) lafzından gelmektedir. Emir kipi ile geldiğinde "dayk" (الضَّيْق) diye kullanılır[528]. Nitekim şu âyet-i kerîmede böyle kullanılmıştır: "Kurdukları tuzaklardan kaygı duyma!"[529] "Harecen" (حَرَجًا) lafzı da "harece" (حَرَجَ) ve "harice" (حَرِجَ) diye iki şekilde okunur[530]. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Haric" (الحَرِجُ) çıkış yolu olmayan dar yer anlamına gelir. Ebû Avsece de; "haric" (الحَرِجُ) darlık demektir, demiştir, vezni de "hari-
211 ce - yahrecu - harecen" (حَرِجَ، يَحْرَجُ، حَرَجًا) şeklindedir[531]. [§]Cenâb-ı Hak burada

528 Yedi kırâat imamı bu kelimedeki "yâ" (ى) harfinin şeddeli veya şeddesiz okunması konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Sadece İbn Kesîr "daykan" (ضَيْقًا) diye okumuş, diğerleri ise şeddeli olarak "dayyıkan" (ضَيِّقًا) diye okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 268).

529 en-Nahl, 16/127.

530 Yedi kırâat imamı bu kelimedeki "râ" (ر) harfinin üstünlü veya esreli okunması konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Hafs'ın rivayetine göre Âsım, üstünlü olarak "harecen" (حَرَجًا) diye okudular. Nâfi' ile Ebû Bekir'in rivayetine göre Âsım ise esreli olarak "haricen" (حَرِجًا) diye okudular (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 268).

531 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 160.

müminin kalbini genişlik ve rahatlıkla, kâfirin kalbini de darlık ve sıkıntı ile nitelemiştir. Bu, gözle bakıldığında birinin kalbi ötekininkinden daha geniştir anlamında değildir. Ancak, *en doğrusunu Allah bilir ya*, müminin kalbini geniş olmakla nitelemesi, dünya ve âhirette kalbinden yararlanması anlamındadır, kâfir ise kalbinden yararlanmadığı için onu darlık ve sıkıntı ile nitelemiştir. Bu aynen kâfiri kulağından ve dilinden faydalanmadığı için sağır, dilsiz ve "hares" (الخرس) olmakla nitelemesi gibidir. Aynı şekilde hayatından gereği gibi yararlanmadığı için kâfiri ölü diye, hayatından yararlandığı için mümini de diri diye isimlendirmiştir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir, Allah, kalbinden yararlanmadığı için kâfiri, göğsü dar olmakla nitelemiştir.

Sanki göğe çıkıyormuş gibi. Denildi ki: Hiç yapamayacağı halde göğe çıkmak zorunda bırakılmış gibi bir darlık. Göğe çıkmaya zorlanmış gibi bir darlık anlamı da verilmiştir. Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hiçbir şey beni kız istemek kadar göğe çıkmaya zorlamamıştır. Yani hiçbir şey bana kız istemek kadar zor gelmemektedir[532]. "Yessa'adü - yessâ'adü - yes'adü" (يَصَّعَّدُ، يَصَّاعَدُ، يَصْعَدُ) kelimeleri farklı bablardan gelirler[533], ancak hepsinin anlamı aynıdır.

Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır. Buradaki "rics" (الرِّجْسُ) kelimesinin anlamında ihtilaf edilmiştir. Onun günah anlamına geldiği söylenmiştir. Yani küfürleri sebebiyle Allah onların kalplerini dar ve sıkıntılı kıldığı gibi aynı zamanda kalplerini günahla da doldurmuştur. Şöyle de denilmiştir: "Rics", lânet ve gazap anlamına gelir. Yani Allah onların kalplerine lâneti ve gazabı koymuştur. Bunun delili şu âyet-i kerîmedir: "Hûd şöyle cevap verdi: Üzerinize Rabb'inizden bir öfke ve bir azap inmektedir"[534].

وَهٰذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

[§]***126. "Bu** (din)**, Rabb'inin dosdoğru yoludur. Biz öğüt alacak bir kavim için âyetleri ayrıntılı olarak açıkladık."*** 212

532 Bunu Taberî isnatsız olarak Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet eder (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 31).

533 Yedi imamdan İbn Kesîr bu kelimeyi "şes'adü" (يَصْعَدُ) diye okumuştur. Nâfi, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî "yessa'adü" (يَصَّعَدُ) diye okudular. Ebû Bekir'in rivayetine göre Âsım "yessa'adü" (يَصَّاعَدُ) diye okudu (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 268-269).

534 el-A'râf, 7/71.

Bu (din), Rabb'inin dosdoğru yoludur. Bu âyette kullanılan bu anlamına gelen "hâzâ" (هذا) işaret sıfatı herhangi bir şeye işaret etmemektedir. Ancak bunun, daha önce müminin kalbini kendisine açtığı belirtilen İslâm'ı göstermesi muhtemeldir. **Bu, Rabb'inin yoludur** meâlindeki beyan, yaratılanları kendisine davet ettiği tevhit yolu anlamına gelebilir.

Biz âyetleri ayrıntılı olarak açıkladık. Yani tevhidin delillerini ve kanıtlarını ortaya koyduk ve açıkladık. Bunu daha önce belirtmiştik[535].

Öğüt alacak bir kavim için, yani nasihatlerden öğüt alacak olanlar için. Bu beyanın, delilleri ve kanıtları kabul edecek ve büyüklenmeyecek olanlar için, anlamına gelmesi de muhtemeldir.

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٧﴾

127. "Rab'leri katında onlara esenlik yurdu vardır. Ve yapmakta oldukları (güzel) ***işler sebebiyle Allah onların dostudur."***

Rab'leri katında onlara esenlik yurdu vardır. Buradaki "selâm" (السلام) kelimesinin cennetin ismi olması muhtemeldir, yani onlar için cennet vardır, demektir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[536]. "Selâm" kelimesinin Allah'ın ismi olması da muhtemeldir. Buna göre âyet, onlar için Allah'ın yurdu, yani cennet vardır anlamına gelir.

Yapmakta oldukları (güzel) işler sebebiyle Allah onların dostudur. Denildi ki: Allah onlara, yani müminlere en yakın olandır. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur: "Allah onlara sizden daha yakındır"[537]**. Allah onların dostudur** meâlindeki ifade, onların koruyucusu ve yardımcısıdır, anlamına da gelebilir. Bu konuyu daha önce zikretmiştik[538].

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْاِنْسِ
وَقَالَ اَوْلِيَٓاؤُهُمْ مِنَ الْاِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَٓا

535 bk. el-En'âm, 6/97.

536 Yûnus, 10/25.

537 "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır" (en-Nisâ, 4/135).

538 bk. el-Bakara, 2/257.

اَجَلَنَا الَّذ۪ٓي اَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوٰيكُمْ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اِلَّا مَا
شَٓاءَ اللّٰهُ اِنَّ رَبَّكَ حَك۪يمٌ عَل۪يمٌ

128. "Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün, 'Ey cinler (şeytanlar) ***topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız'*** (der)**.** ***Onların insanlar arasındaki dostları ise, 'Ey Rabb'imiz! Biz birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık' derler. Allah buyurur ki: 'Allah'ın dilediği hariç olmak üzere, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir.' Şüphesiz Rabb'in hikmet ve ilim sahibidir."***

Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün. Cenâb-ı Hak burada, daha önce belirtildiği üzere cinleri ve insanları veya öncekileri ve sonrakileri toplayacağı günü kastetmektedir[539].

[§]Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Burada bir kelime gizli bırakılmıştır. 213
Allah sanki şöyle buyurmaktadır: **Onların hepsini** -yani cinleri ve insanları- **bir araya topladığı gün, s**onra cinlere dönerek şöyle söylemektedir: **Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız.** Tıpkı "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[540] meâlindeki âyette olduğu gibi, burada da 'onlar diyorlar ki' anlamına gelen ifade gizlenmiştir, yani onlar şöyle diyorlar: Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz. İşte açıklamaya çalıştığımız âyette de aynı şekilde bir kelime gizlenmiştir.

Siz insanlarla çok uğraştınız. Müfessirler buradaki (قَدْ اِسْتَكْثَرْتُمْ) ibaresine, **insanlardan** çoğunu saptırdınız anlamını vermişlerdir. Allah'tan başkasına kulluk etmek, Allah'ın emrine ve birliğine muhalif davranmak konusunda onların insanlardan pek çok tâbileri vardır. Yahut bu cümle, **insanlardan pek çoğunu** kul edindiniz anlamına gelir.

[Cinlerin ve İnsanların Birbirlerinden Faydalanmaları]

Onların insanlar arasındaki dostları ise, 'Ey Rabb'imiz! Biz birbirimizden yararlandık' derler. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Allah'a isyan ve O'nun emrine muhalefet konu-

---

539 Hafs'ın rivayetine göre Âsım buradaki kelimeyi "yâ" (يا) ile "yehşuruhum" (يَحْشُرُهُم) diye okudu. Yedi kırâat imamından diğerleri "nun" ile (نَحْشُرُهُمْ) diye okudular (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 269). Muhtemelen müellif âyeti "nun" (ن) harfi ile okunuşuna göre tefsir etmiştir.

540 ez-Zümer, 39/3.

sunda biz birbirimize yardım ettik; onlar davet ettiler, bunlar da kabul ettiler. Şöyle diyenler de vardır: **Ey Rabb’imiz! Biz birbirimizden yararlandık,** yani biz birbirimizden çeşitli menfaatler elde ederek yararlandık. Rivayet edildiğine göre bunlardan biri şudur: İnsanlardan biri sefere çıktığında, akşam vaktinde bir çöle ulaşır, çok korkar ve ‘buradakilerin alçaklarından bu vadinin efendisine sığınırım’, diye dua eder. Orada onların efendisine sığınarak emniyete kavuşur. İşte bu, insanlarla cinlerin birbirlerinden yararlandıklarının örneğidir. Şu âyet-i kerîme de buna işaret etmektedir: “İnsanlardan bazı adamlar cinlerden bazı kişilere sığınırlardı”[541]. Cinlerin insanlardan faydalanmalarına gelince, kendi kavimlerinde onların şan ve şerefini yükseltmeleridir, onlar derler ki: Bizi insanlar efendi yaptı. Cinlerin insanlardan faydalanmalarının bir örneği de, eğer rivayet sabit ise, onların yiyeceği insanların kullandıkları kemiklerdir, bu onların gıdası olmaktadır. Onların hayvanlarının yemi de, insanların hay-
214 vanlarının dışkılarıdır[542]. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: [§]Onların birbirlerinden faydalanmaları, ancak cinlerin emredip insanların ona uygun davranmaları şeklinde olur. Cenâb-ı Hak âyette insanların verdiği cevabı belirtmiş[543], fakat cinlerin cevabını belirtmemiştir.

Bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık. Denildiğine göre burada ölüm kastedilmiştir veya kıyâmette dirilmek kastedilmiştir, çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. O gün onlar, **Bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık,** biz bu günü yalan sayıyorduk, diyerek inkâr ettiklerini ikrar ederler.

Allah buyurur ki: Sizin kalacağınız yer, yani **Allah’ın dilediği hariç olmak üzere, içinde ebedî kalacağınız** makamınız. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Allah’ın dilediği hariç,** Cenâb-ı Hak cehennemde ebedî olarak kalmalarını dilemiştir. Başkaları şöyle dedi: Buradaki istisna, dirilme vaktinden ebedî olarak kalma hükmünün verildiği vakte kadar geçen zamanla ilgilidir, o da hesap vaktidir. Hesap vakti, **Allah’ın dilediği hariç olmak üzere, içinde ebedî kalacağınız yerdir,** meâlindeki âyetin istisna zamanıdır, yani hesap devam ettiği müddetçe de-

541 el-Cin, 72/6.

542 Resûlullah’ın (s.a.) cinlerle karşılaşmasını anlatan uzun bir hadisin içinde şöyle geçmektedir: Cinler Hz. Peygamber’e (s.a.) ne yiyeceklerini sordular, şöyle buyurdu: “Üzerine Allah adı zikredilen her kemik, sizin azığınızdır. Kemikler sizin elinize etten daha bol geçer. Her hayvanın dışkısı da, sizin hayvanlarınızın yemidir.” (Müslim, “Salât”, 150; Tirmizî, “Tefsîr”, sûre, 6).

543 İnsanların cevabından maksat, âyet-i kerîmede geçen “Onların insanlar arasındaki dostları ise, ‘Ey Rabb’imiz! Biz birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık’ derler” ibaresidir.

mektir. Denildi ki: Buradaki istisna, isyan ve günah fiillerini işlemek konusunda onlara tâbi olan, fakat inançta onlara uymayan müminler hakkındadır. Bu, günah işleyen müminlerin de cehenneme gireceklerine ve günahları ölçüsünde orada ceza göreceklerine dair bir delildir, eğer bu doğru ise aynı zamanda oradan çıkacaklarına da bir delil teşkil eder.

Allah'ın dilediği hariç. Bu beyanın üç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, âhiretteki ebedilik, dünyadaki ebedilikten daha büyüktür, çünkü dünyadaki ebedilik neticede bitmeye mahkûmdur. Âhiretteki ebediliğin ise sona erme ihtimali yoktur. İkincisi, buradaki istisna, onların ateşe girmeden önceki zamanla ilgilidir. Üçüncüsü, küfür konusunda onlara tabi olmayan kişilerle ilgilidir.

Şüphesiz Rabb'in hikmet sahibidir. Yani hükmetmesi ve her şeyi ait olduğu yere koyması suretiyle hikmet sahibidir. **Rabb'in ilim sahibidir,** yani bütün bunları bilmektedir.

وَكَذٰلِكَ نُوَلِّى بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

129. "İşte böylece işledikleri günahlardan ötürü zâlimleri birbirine yandaş yaparız."

Bu âyet, Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Çünkü yandaş olmak, ancak fiillerle, yaptığı işlerle mümkün olur. Sonra Cenâb-ı Hak, yandaş yapmayı kendi zâtına nispet etmektedir. Bu ifade, burada Allah'ın yaratmasının söz konusu olduğunu gösterir. [§]Bundan maksat da, Cenâb-ı Hakk'ın onlarda 215
yandaşlığın sebeplerini yaratmasıdır. Sonra Allah müminlerin de birbirlerinin dostu olduğunu söylemektedir: "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir"[544]. Aynı şekilde kâfirlerin de birbirlerinin velisi olduğunu söylemektedir: "Yahudileri ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudur"[545].

---

544 et-Tevbe, 9/71.

545 el-Mâide, 5/51. "Ebû Zeyd (r.h.) şöyle dedi: 'Zâlimleri birbirine yandaş yaparız', yani onları birbirine musallat ederiz demektir. Sonra 'Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır' meâlindeki âyet-i kerîmeyi okudu" (ez-Zuhruf, 43/36) (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 272a).

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖى وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلٰٓى اَنْفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرٖينَ ﴿١٣٠﴾

130. "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? 'Kendi aleyhimize şahitlik ederiz' derler; dünya hayatı onları aldatmış oldu ve (âhirette) ***kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler."***

[Cinlerden Peygamber Var mı?]

Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size peygamberler gelmedi mi? Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Cinlerden peygamberler gelmedi, peygamberler ancak insanlardan geldi, fakat Allah burada onları her iki varlık türüne birlikte nispet etmiştir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Onlardan (o iki denizden) inci ve mercan çıkar"[546]. Halbuki inci ve mercan o iki denizden birinden çıkmaktadır[547]. Cenâb-ı Hak diğer bir âyette de şöyle buyurur: "Onların içinde ayı bir ışık yapmıştır"[548]. Halbuki Allah bunu onlardan yalnız birinin içinde (yedi gök tabakasından birinde) yapmıştır. Nitekim insanlar da; yedi kabilenin içinde bir mescid vardır, derler, ancak sadece bir kabilenin içinde mescid vardır ve yedi kabilenin insanları orada toplanırlar. Bazan bir şey cemâate nispet edilir, fakat sadece bir kişi kastedilir. İşte peygamberlerin cinlere ve insanlara nispet edilmesi de böyledir. Bazıları şöyle dedi: Her iki cinsten de peygamberler gelmiştir; cinlere cinlerden, insanlara insanlardan peygamber gelmiştir. Cinler insanlara görünmezler, ancak insanlara gönderilen peygamberleri insanlar görürler. Cenâb-ı Hak her iki varlık türüne de kendi özlerinden peygamber
216 göndermiştir. [§]Bazıları da şöyle dedi: İnsanlardan gelen peygamberler her

546 er-Rahmân, 55/22.

547 Yani "minhumâ" (منهما) zamiri bir önceki âyette geçen "O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi" (er-Rahmân, 55/19) cümlesindeki iki denize râcidir. Meşhur olan görüşe göre iki denizden maksat tuzlu deniz ile tatlı denizdir, inci ve mercan ise ancak sadece tuzlu denizden çıkar.

548 Nûh, 71/16.

iki cinse gönderilmişlerdir. Cinlerden de bir uyarıcı vardır, nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, sana doğru yönlendirmiştik"[549]. Cenâb-ı Hak bu âyette cinlerden uyarıcıları belirtti, ancak peygamberleri söz konusu etmedi. Uyarıcıların mertebesi, peygamberlerin mertebesinden daha alttadır, tıpkı nebîlerle resûllerin mertebeleri gibi. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın insanlardan gönderdiği peygamberleri, ilâhî ahkâmı cinlere de tebliğ için kuvvetlendirmesi, onlarla görüşmesi ve cinlerin de kendilerine gönderilen insan peygamberden gizlenmemeleri caizdir. Esasen bizim için bunları bilmek ihtiyacı yoktur, ancak peygamberlerin getirdikleri mûcizeleri ve delilleri bilmeye ihtiyaç vardır. Bütün yaratılanlar bu Kur'ân'ın bir benzerini meydana getirmekten âciz kalmışlardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cin bir araya gelse dahi onun benzerini ortaya koyamazlar"[550]. Cinler insanlardan daha güçlü olmalarına rağmen Allah cinleri ve insanları Kur'ân'ın benzerini ortaya koymaktan âciz bırakmıştır, bu da Kur'ân'ın mûcize olduğunu gösterir. Cinler daha güçlü-kuvvetli olmalarına rağmen onların bile âciz kalması, başkalarının daha çok âciz kaldıklarına işaret eder. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı Arapça olarak göndermiş, Araplar yine de onun benzerini ortaya koymaktan âciz kalmışlardır. Araplar'ın âciz kalmaları da, Arap olmayanların daha çok âciz olduklarını gösterir. Peygamber insanlardan olsa da, cinlerin de onları dinlemeleri caizdir. Onların da bu delillere sahip çıkmaları, ona uygun davranmaları ve sonra da peygamberlerin bilgisi olmadan bunu kavimlerine tebliğ etmeleri mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir*.

Size âyetlerimi anlatan peygamberler. Bu beyanın, size âyetlerimi okuyan peygamberler anlamına gelmesi muhtemeldir. **Size âyetlerimi anlatan peygamberler** meâlindeki beyan, onlar size âyetlerimi açıklarlar, Allah'ın birliğine ve ulûhiyyetine dair âyetleri ve sizin inkâr ettiğiniz ölümden sonra dirilmeye dair âyetleri açıklarlar, anlamına da gelebilir. **Bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler,** yani mutlaka karşılaşacağınız gün hakkında sizi uyaran peygamberler. **Bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler** meâlindeki cümle, [§]onlara bunun âhirette söyleneceğine işaret **217**
eder. **Kendi aleyhimize şahitlik ederiz, derler.** Bu ilâhî kelâm, onların dünyada yalanladıklarının ikrarıdır. Nitekim başka bir âyette de Allah şöyle buyu-

---

549 "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde 'Susup dinleyin!' dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler" (el-Ahkāf, 46/29).

550 el-İsrâ, 17/88.

rur: "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar"[551]. Yani dünyada peygamberlerin söylediklerini ve haber verdiklerini yalanladığımıza dair **Kendi aleyhimize şahitlik ederiz.**

Dünya hayatı onları aldatmış oldu. Dünyanın görünen (zâhir) ve gizli (bâtın) olmak üzere iki anlamı vardır. Zâhir olan için bir aldatma söz konusudur, dünyanın zâhirine bakan onunla aldanır. Onun bir de bâtını vardır, bâtınına bakan da öğüt alır. Dünyanın zâhiri, onun zineti ve süsüdür, kâfir onun zâhirine bakar ve aldanır. Dünyanın bâtını ise, bir halden başka bir hale dönmesi, zevale ermesi ve fâni olmasıdır; işte onun bâtınına bakan da ondan öğüt alır, anlamını bilir ve dünyanın bunun için yaratılmadığını, fakat akıbetin düşünülmesi için yaratıldığını anlar. Sonra aldatmanın dünyaya nispeti, insan akıl ve fikir sahibi olmazsa ona kanarak aldandığından dolayıdır.

(Âhirette) kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler. Bu, onların kendi hallerinin itirafıdır.

ذٰلِكَ اَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿١٣١﴾

131. "Bu da demektir ki, halkı habersizken, Rabb'in haksızlıkla ülkeleri helâk etmemektedir."

Bu da demektir ki, Rabb'in haksızlıkla ülkeleri helâk etmemektedir. Buradaki "zâlike" (ذلك) işaret sıfatı, muhtemelen daha önce geçen "Ey cinler (şeytanlar) topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız"[552] meâlindeki âyet ile "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"[553] meâlindeki âyete ve azarlama anlamı içeren benzeri âyetlere işaret etmektedir. "Zâlike" (ذلك) işaret sıfatının, geçmiş ümmetlerin helâkine işaret etmesi de muhtemeldir; **Haksızlıkla ülkeleri helâk etmemektedir,** önceden kendileri bu konuda Allah tarafından uyarıldığı halde yahut azabı kendileri istediklerinden dolayı helâk edici ve köklerini kurutucu azaba uğrayarak onlar kendilerine haksızlık ettiler[554].

---

551 el-Mülk, 67/11.

552 el-En'âm, 6/128.

553 el-En'âm, 6/130.

554 Yani geçmiş ümmetlerin helâke uğraması, azabı ve helâki kendileri istedikleri içindir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (el-Enfâl, 8/32).

[§]Onlar zulümden ve isyandan **Habersizken** helâk edilmediler. Böyle olması 218
mümkün değildir, onlar hakkında Allah'ın kanunu, belirttiğimiz şeyleri yapmadan asla helâk edilmemeleridir; bunun sebebi de Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna şu gerekçe ile çıkmamalarıdır: "Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup da müminlerden olsaydık!"[555] Onların böyle bir gerekçeleri olmasa da, Cenâb-ı Hak onlara verdiği imkânlar ve bünyelerine koyduğu özellikler sayesinde Allah'ın kendilerini başıboş bırakmak için yaratmadığını, belli bir âkıbet için yarattığını biliyorlardı. Ancak geçmiş ümmetler hakkında Allah'ın kanunu, gerekli uyarı ve tehdidi yapmadan, zulüm işlediklerini, inatçılık yaptıklarını, büyüklendiklerini ve inatla ilâhî azabı istediklerini görmeden onları helâk edici ve köklerini kurutucu bir azapla yok etmemesidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın lütfundan ve rahmetinden başka bir şey değildir.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٢﴾

132. "Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabb'in onların yaptıklarından habersiz değildir."

Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Bazıları bu âyetin zâhirinden hareketle cinlerin yaptıkları itâatlerden sevap kazandıklarına, işledikleri kötülüklerden de ceza göreceklerine delil getirdiler. Çünkü Cenâb-ı Hak, herkesin yaptığı işlere göre dereceleri olduğunu haber vermektedir. Daha önce "İnsan ve cin şeytanları"[556] meâlindeki ilâhî kelâm ile "Onların hepsini bir araya toplayacağı gün"[557] ve "Ey cin ve insanlar topluluğu!"[558] meâlindeki âyetlerde Cenâb-ı Hak her iki varlık türünü birlikte zikretmiş, her iki grubun da isyanlarını ve günahlarını birlikte anmıştı. Buna göre **Herkesin dereceleri vardır** meâlindeki cümle, her iki gruba da şamildir; onlardan her birinin dereceleri vardır, eğer hayır yaparlarsa karşılık olarak hayır, kötülük yaparlarsa da karşılık olarak kötülük görürler. [§]Allah kendilerine rahmet eylesin 219
İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed [b. Hasan] böyle dediler. **Herkesin dereceleri vardır** meâlindeki âyeti Ebû Hanîfe'ye (r.h.) delil gösterdiler; Allah bunu müminlere değil kâfirlere hitap eden âyetlerin devamında belirtmiştir, buna göre **Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır** meâlindeki beyan özellikle onlar için tehdit ifade eder. Dolayısıyla **Herkesin dereceleri vardır** meâlindeki

555 el-Kasas, 28/47.
556 el-En'âm, 6/112.
557 el-En'âm, 6/128.
558 el-En'âm, 6/130.

ifade, derekeleri vardır, işledikleri kötülüklerden ve peygamberleri yalanlamalarından dolayı cezadan ve azaptan farklı mertebeleri vardır anlamına gelir. Çünkü sevap, Allah'ın lütfunun ve ihsanının sonucu, azap da O'nun hikmetinin gereğidir. Hikmet, Allah'a âsi olanı ve emrine muhalefet edeni cezalandırmayı gerektirir. Sevabın gereği de lütuftur. Cenâb-ı Hak yarattığı kullarına öyle nimetler ve lütuflar ihsan etmiştir ki, insanlar bütün gayretlerini gösterseler dahi o nimetlerden bir tanesinin bile şükrünü yerine getirmeye muktedir olamazlar. Dolayısıyla onların itâati, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlerin şükrüdür, durum böyle olunca onların yaptıkları şeylerin sevabı, ancak Allah'ın beyanıyla bilinir. Aynen melekler için, onların sevabı vardır denilemeyeceği gibi.

Rabb'in onların yaptıklarından habersiz değildir. Bu âyetin iki anlama gelmesi ihtimali vardır. (Birincisi), **Rabb'in**, onların Cenâb-ı Hakk'a isyan konusunda yaptıkları işlerden **habersiz değildir**, ancak kendisinden bir rahmet olarak onlara azap etmeyi ertelemektedir anlamına gelebilir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor"[559]. İkincisi, Cenâb-ı Hak onların amellerini ve yaptıkları şeyleri bilmektedir, bundan habersiz olarak onları yaratmamıştır, aksine yaptıklarının zararını ve faydasını kendilerinin görmesi için bütün yapacaklarını bilerek yaratmıştır.

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ
بَعْدِكُمْ مَا يَشَٓاءُ كَمَٓا اَنْشَاَكُمْ مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ اٰخَرِينَ ﴿١٣٣﴾

133. "Rabb'inin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, rahmet sahibidir; tıpkı sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi, eğer isterse sizi ortadan kaldırır ve arkanızdan yerinize dilediği bir kavmi getirir."

Rabb'inin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, rahmet sahibidir. Bu âyet-i
220 kerîme Seneviyye'nin[560] iddialarını reddetmektedir. Onlar diyorlar ki: [§]Tanrı yaratıkları kendi menfaati için yaratmıştır, çünkü yaptığı işte kendi menfaatini düşünmeyen biri hakîm değildir. Bu âyette ise Cenâb-ı Hak, zatıyla zengin olduğunu, hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını haber vermektedir. Bir kimse yaptığı şeyle duyduğu bir ihtiyacı ve başına gelen bir zararı karşılamayı düşünmüş ise,

559 İbrâhim, 14/42.
560 Seneviyye, iki tanrının evreni yaratıp yönettiğine inananlar demektir.

o insan ihtiyacını gidermek ve zararı kendisinden def etmek için o işi yapmış demektir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise zatıyla zengindir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur; yarattığı kişileri ise onların kendi menfaatleri için yaratmıştır, çünkü haber verdiği üzere Allah, yarattıklarından müstağnidir.

Rabb'inin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Buradaki "ğanî" (الغنى) kelimesinin o kâfirlere azap etmeye ihtiyacı yoktur anlamına gelmesi muhtemeldir, yani onlara azap etmekte Allah'ın menfaati yoktur ki azap etsin yahut böyle bir ihtiyacı yoktur, fakat hikmet bunu gerektirmektedir. Veyahut bu lafız, "Ey cin ve insanlar topluluğu! İçinizden size peygamberler gelmedi mi?"[561] meâlindeki âyetin bağlantı cümlesidir (sıla). Buna göre de anlamı şöyle olur: Size peygamber göndermesi ve sizi imtihana tabi tutması, Allah'ın kendi ihtiyacı veya menfaati için değildir, çünkü zatı itibariyle O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.

Rabb'inin rahmet sahibidir. Bu âyetin de iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, onlara cezayı hemen vermemekle rahmet sahibi olduğunu göstermiştir anlamına gelebilir. İkincisi, yaratıkları var edip onların birbirlerinden faydalanmalarını ve istifade etmelerini sağladığından ve onları sadece kendilerinin menfaatleri için yarattığından dolayı **rahmet sahibidir**. Buradaki **rahmet sahibidir** meâlindeki ifade, rahmetini kabul eden ve buna layık olan için rahmet sahibidir anlamına da gelebilir, rahmetini kabul etmeyen için de intikam sahibidir.

Eğer isterse sizi ortadan kaldırır ve arkanızdan yerinize dilediği bir kavmi getirir. Çünkü O'nun zatı itibariyle hiç kimseye ihtiyacı yoktur, sizi de kendi menfaati ve ihtiyacı için yaratmamıştır. Eğer O isterse sizi yok eder ve sizin yerinize başkalarını getirir. Şayet O yaratıkları kendi menfaati için yaratmış olsaydı, onları yok edemezdi. **Tıpkı sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi, eğer isterse sizi ortadan kaldırır ve arkanızdan yerinize dilediği bir kavmi getirir.** [§]Cenâb-ı Hak bu âyette gücünde ve kudretinde 221
onlara ihtiyacı olmadığını haber vermektedir; O sizi yok etmeye, kökünüzü kurutmaya ve sizin yerinize başkalarını getirmeye kādirdir. O, yaratıkları, biri diğerinden doğmak suretiyle var olma özelliği bulunmayan muhtelif cevherlerden yaratmış, sonra onlara doğurma ve üreme özelliğini vermiş, doğum ve üreme yoluyla da onları birbiri ardınca yaratmıştır[562].

---

561 el-En'âm, 6/130.

562 Yani Allah mahlukatı farklı cevherlerden yaratmıştır, bu cevherlerin kendilerinde doğum ve üreme özelliği bulunmamaktadır, ancak bu cevherlerden yaratılan mahlukata Allah doğum ve üreme özelliğini vermiştir, bu da Cenâb-ı Hakk'ın kudretine delâlet eden şeylerdendir.

اِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاٰتٍ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

134. "Size bildirilen mutlaka gelecektir; bunu önleyemezsiniz."

Size bildirilen mutlaka gelecektir. Yani size yapılan vâd ve tehdit mutlaka gelecektir. Yahut **size bildirilen** ibaresi, peygambere vâdedilen yardım ve destek **mutlaka gelecektir**, gerçekleşecektir mânasına gelir. **Bunu önleyemezsiniz.** Buna, Rabb'inizi engelleyemezsiniz anlamı verilmiştir. Şöyle de söylenmiştir: Yaptığınız çirkin işler sebebiyle Allah'ın sizi cezalandırmasının önüne geçemezsiniz. **Bunu önleyemezsiniz** meâlindeki ilâhî kelâmın asıl anlamı şudur: Size azap etmesinden ve cezalandırmasından Rabb'inizi âciz bırakamazsınız.

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿١٣٥﴾

135. "De ki: Ey kavmim! Elinizden gelen ne varsa yapın! Ben de yapacağım! İleride göreceksiniz, yurdun sonu kimin olacak? Şu muhakkak ki zâlimler iflâh olmaz."

De ki: Ey kavmim! Elinizden gelen ne varsa yapın! Bu âyetteki "alâ mekânetiküm" (على مكانتكم) ifadesine, siz yine eski halinizde kalın, diye anlam verilmiştir. Kendi yerlerinizde ve sınırlarınız içinde kalın anlamı da verilmiştir. Ancak, *en doğrusunu Allah bilir ya*, **Elinizden gelen ne varsa yapın!** meâlindeki cümle, yaptığınız şeylere devam edin diye de tefsir edilir. Sonra bunun çeşitli şeylere ihtimali vardır. **Elinizden gelen ne varsa yapın,** yani dininizin gereklerini yapmaya devam edin, **Ben de yapacağım,** yani ben de dinimin gereklerini yapmaya devam edeceğim. Tıpkı şu âyette ifade buyurulduğu gibi: "Sizin di-
222 niz size, benim dinim banadır"[563]. [§]Bu âyet-i kerîmenin, onların Resûlullah'a (s.a.) tuzak kurmaya niyetlendikleri anlamına gelmesi de muhtemeldir. Buna göre onlara şöyle denilmiştir: Siz bana istediğiniz tuzağı kurun, ben de sizin tuzaklarınızı bozacağım. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da

---

563 el-Kâfirûn, 109/6.

bozuyordu"[564]. Muhtemeldir ki onlar, Resûlullah'ın (s.a.) başını derde sokmak, onu helâk etmek ve kendisine hile yapmak istiyorlardı, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[565] Bu ifade, mûcizeler ve deliller getirdikten sonra yine de büyüklenmenin son noktasına çıkıldığında ve inatçılığın zirvesine varıldığında kullanılır. Tıpkı "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[566] meâlindeki âyet gibi.

İleride göreceksiniz. Bu beyan âkıbetin **Kimin olacağını ilerinde göreceksiniz** anlamına gelebilir. Tehdidi hak edenin helâk edildiğini **İleride göreceksiniz** anlamına da gelebilir. Yahut hangimizin tehdit edilmeye ve korkutulmaya müstahak olduğumuzu ileride göreceksiniz.

Şu muhakkak ki zâlimler iflâh olmaz. Bu, zâlimler zulümlerine devam ettikleri müddetçe iflâh olmazlar mânasına gelmesi muhtemeldir. Bunun belli bir kavim hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. **Zâlimler** âhirette **felah bulamazlar** anlamına da gelebilir.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْاَنْعَامِ نَص۪يبًا فَقَالُوا هٰذَا لِلّٰهِ
بِزَعْمِهِمْ وَهٰذَا لِشُرَكَٓائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَٓائِهِمْ فَلَا يَصِلُ اِلَى اللّٰهِ
وَمَا كَانَ لِلّٰهِ فَهُوَ يَصِلُ اِلٰى شُرَكَٓائِهِمْ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

136. "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)***' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!"***

Bu Allah'a aittir, Cenâb-ı Hak burada onların ne kadar akılsızca davrandıklarını çeşitli açılardan haber vermektedir. Birincisi, onlar hakikatte Allah'a ait olan bir şeyden Allah'a bir hisse ayırıyorlardı; o nesneleri var edenin ve yaratanın Allah olduğunu bilmelerine rağmen, kalkıp da ondan Allah'a bir pay, putlarına da bir pay ayırıyorlardı. Bu nesneleri insanlar için Allah'ın yarattığına, bunları onlar için Allah var ettiğine göre onlar üzerinde tasarruf hakkının da onlara değil Allah'a ait olduğunu, Allah'ın kendilerine vermesi sayesinde

564 el-Enfâl, 8/30.

565 Hûd, 11/55.

566 el-Kâfirûn, 109/6.

bunlara sahip olduklarını ve gerçek sahibin de Allah olduğunu bilmelerine rağmen böyle yapmakla onların ne kadar akılsızca davrandıklarına işaret etmektedir.

223 [§]İkincisi, Cenâb-ı Hak onların ne kadar akılsızca işler yaptıklarını şu davranışlarıyla da açıklıyor: Onlar meyvelerden, ekinden ve diğer şeylerden Allah'a bir pay, putlara da bir pay ayırıyorlar, sonra Allah'a ayırdıkları payın başına bir şey gelir ve paylar karışırsa onu ortaklarına verip Allah'ı terk ederler, ortak koştuklarına ayırdıkları paya bir şey karışır ve Allah'a ayırdıkları pay ellerinde kalırsa onu alıp ortaklarına verirler, kendileri ondan faydalanırlar ve diğerini putlara bırakırlar, bunu da putları Allah'a tercih ettikleri ve onlara daha büyük saygı gösterdikleri için yaparlardı. Putların payı olan ürün artar, fakat Allah'a ayırdıkları pay artmazsa, yine putlara bırakırlar ve; eğer Allah dileseydi kendi payını arttırırdı, derler. Allah'a ayırdıkları ürün çok olur, putlara ayırdıkları az olursa, o zaman Allah'ın payını alır bir kısmını putlara, bir kısmını da fakirlere verirlerdi. İşte Cenâb-ı Hak bütün bu yaptıklarını onların akılsızca davranmalarına bağlamakta; bütün bunları insanlar için yaratıp var edenin Allah olduğunu, mallarında ve yaptıkları kullukta Allah'a ortak tanıdıkları putların hiçbir şeye sahip olmadığını bilmelerine rağmen yine de putları tercih ettiklerini, dolayısıyla putları tercih etmek, onlara daha çok saygı göstermek, malın taksim ve paylaşımında putları daha üstün tutmak anlayışının, onların kendi tutumlarından kaynaklandığını açıklamaktadır. Onların mallarında ve yaptıkları kullukta, hiçbir hakka sahip olmayanı Allah'a ortak kılmaları akılsızlık göstergesidir ve haksızlıktır. Bu, kendileri kız çocuklarını beğenmedikleri halde onları Allah'a nispet etmelerine benzemektedir, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlardan birine bir kız çocuğu müjdelendiğinde…"[567] Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Kız çocuklar O'na, erkek çocuklar da size öyle mi?"[568] "Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim!"[569] Siz kız çocuklarından nefret ediyorsunuz ve onları Allah'a nispet ediyorsunuz, böyle bir tavır haksızlıktır, zulümdür. Buna göre dünyadaki her şeyi yaratanın Allah olduğunu bilmelerine rağmen mal taksiminde putları Allah'tan üstün tutmaları, Allah'a karşı onları daha çok kollamaları ve onları Allah'a ortak koşmaları zulümdür ve akıldan uzak bir davranıştır.

Sonra Cenâb-ı Hak, **Ne kötü hüküm verdiklerini** haber veriyor, yani onların verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!

567 "Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir" (en-Nahl, 16/58).

568 et-Tûr, 52/39.

569 en-Necm, 53/22.

وَكَذٰلِكَ زَيَّنَ لِكَث۪يرٍ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَٓاؤُ۬هُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ د۪ينَهُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٧﴾

[§]*137. "Bunun gibi, ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldür-* 224
meyi iyi bir şey gibi gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyleyse onları uydurduklarıyla baş başa bırak!"

Bunun gibi, müşriklerden çoğuna iyi bir şey gibi gösterdi. Yani Cenâb-ı Hak, onlara putlara pay ayırmayı ve Allah'ın kendileri için yarattığı şeylerden putlara da vermeyi güzel gösterdiği gibi, **Çocuklarını öldürmeyi de** güzel gösterdi. Yahut Allah onlara helâl kıldığı şeylerden sâibeyi, vasîleyi ve hâmı[570] haram saymayı güzel gösterdiği gibi, ortakları onlara, çocuklarını öldürmeyi de iyi bir şey gibi gösterdi. Meselenin aslı şudur: Cenâb-ı Hak yarattığı varlıkların içine, çocuklarını, özellikle de güçsüz ve küçük çocuklarını öldürmelerine mani olacak olan şefkat ve merhamet duygusunu bir tabiat olarak yerleştirmiştir. Aynı şekilde Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri haram saymalarına engel olacak olan şehvet ve zevk duygusunu da onların tabiatına koymuştur. Fakat ortakları onlara bu işleri süsledi, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri haram saymayı ve çocuklarını öldürmeyi güzel gösterdi. Ortaklarının onlara, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı şeyleri haram saymayı ve çocuklarını öldürmeyi süsleyip güzel göstermesi, Cenâb-ı Hakk'ın onların fıtratlarına koymuş olduğu şefkat duygusuna, şehvet ve zevk hissine galip geldi.

Sonra **Onların ortakları** konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle dedi: **Ortakları** ile kendilerini o şeyleri yapmaya çağıran şeytanları kastedilmiştir. Şöyle de söylendi: **Ortakları,** onların büyükleri ve tabi olmalarını istedikleri reisleridir.

Sonra büyüklerin evlatlarını öldürmeleri muhtemelen büyüklük ve bir güç gösterisi idi. Çünkü onlar kız çocuklarından hoşlanmıyorlardı. Himaye edilmesi gerekenleri öldürmek ise fakir düşmek korkusundandı.

---

570 bk. el-Mâide, 5/103.

Kendilerini mahvetsinler. Denildi ki: Kendilerini helâk etsinler, çünkü onlara karşı bu şefkat duygusu içinde görünüyor olmakla birlikte, kendilerini mahvedip helâk etmeyi süsleyip güzel göstermeye çalışıyorlardı. Aynı şekilde dinlerini karıştırıp bozmayı da güzel göstermeye çalışıyorlardı.

225 **[§]Allah dileseydi bunu yapamazlardı.** Bu ilâhî kelâmın farklı şeylere işaret etmesi muhtemeldir. Bazıları şöyle dedi: Allah dileseydi onları helâk ederdi ve bunu yapamazlardı. Şöyle de denildi: Allah onları âciz bıraktı ve onu yapmalarına engel oldu. Nitekim bir âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurur: “Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik”[571]. Şöyle de söylenmiştir: **Allah dileseydi bunu yapamazlardı,** yani yapmamaları için Allah onlara onu çirkin gösterirdi. Meselenin aslı şudur: Allah onların bazı şeyleri güzel gösterme ve dinlerini karıştırıp bozma fiilini tercih edip yapacaklarını bilince, yaptıkları ve tercih ettikleri şeyi diledi. Bu hususu biz çeşitli yerlerde zikrettik[572].

Öyleyse onları uydurduklarıyla baş başa bırak. Yani onları bırak, Allah’a yaptıkları iftiralarına karşılık verme! Bu beyan, onları uydurduklarıyla baş başa bırak, çünkü Allah onlara bunun hesabını soracak ve onlar asla kaçamayacaklar, anlamına gelebilir. Onları uydurduklarıyla baş başa bırak, çünkü bu iftiranın zararı bize ve sana değil, onlara aittir anlamına da gelebilir. Bunu en iyi Allah bilir.

وَقَالُوا هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَٓا اِلَّا مَنْ نَشَٓاءُ بِزَعْمِهِمْ وَاَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَاَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا افْتِرَٓاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣٨﴾

138. “Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: ‘Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Şunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır.’ Bir kısım hayvanlar da vardır ki, (böyle istiyor diye) ***Allah’a iftira ederek*** (keserken) ***üzerlerine O’nun ismini anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır.”***

571 “Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik de yolu bulmak için çabalayıp dururlardı; ama o takdirde nasıl görebileceklerdi ki?” (Yâsîn, 36/66).

572 bk. el-En‘âm, 6/112.

Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Denildi ki: Bu âyet, “Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a pay ayırıp zanlarınca, ‘Bu Allah’a, bu da ortaklarımıza (putlara)’ dediler”[573] meâlindeki âyetin bağlantısıdır (sıla cümlesi). Ortaklarına ayırdıkları o pay, açıklamaya çalıştığımız âyetteki **dokunulamaz** olan hissedir. Çünkü onlar bu mallardan faydalanmıyor, onu yemeyi haram sayıyorlardı; o, **dokunulamazdı**. Buradaki “hıcr” (الحِجْر) kelimesi yasak olmak anlamına gelir. İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Hıcr”, müşriklerin vasîle, sâibe ve hâm[574] gibi hayvanlardan ve diğer şeylerden haram kıldıklarıdır[575]. Onlar Câhiliye döneminde, ekinlerden ve hayvanlardan Allah’ın haram kıldığı şeyleri helâl, helâl kıldıklarını da haram sayıyorlardı. **[§]**Übey (r.a.) ve İbn Abbâs’ın (r.a.) mushafında 226
bu kelime, “cim” (ج) ve “râ” (ر) harfleri takdim tehir yapılarak “hırc” (حِرْج) diye okunmuştur[576]. Hasan-ı Basrî de “hucr” (حُجْر) diye okudu[577]. “Hıcr”ın asıl anlamı yasaklamaktır, “mahcûr” (محجور) da yasaklanmış anlamına gelir. “Hacertü aleyhi” (حَجَرْتُ عليه) denilir ve bununla “ona yasakladım” anlamı kastedilir. Hıcr aynı zamanda Mekke’de bir yer adıdır. Bu kökten gelen “ihticâr” (الإحتجار) fiili de kendine ayırmak anlamına gelir, bir şeyi almak ve ondan kimseye bir şey vermemektir.

Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bazıları şöyle dedi: **Bizim dilediğimizden başkası** anlamındaki ifade, **onların saçma düşüncelerine göre**, Allah’ın dilediği **kimselerden başkası yiyemez** demektir. Çünkü onlar bazı şeyleri insanlara haram kılıyorlar, ahlâksızlık yapıyorlardı: Allah böyle emretti, diyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak A‘râf sûresinde şöyle buyurur: “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman ‘Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti’ derler”[578]. Bazıları da şöyle dedi: **Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: Bizim dilediğimizden başkası** meâlindeki beyanda, kendileri için kanun koydukları kişiler kastedilmektedir. Yani **onları**, kendileri için kanun koydukları kişilerin **dilediklerinden başkası yiyemez**, onları yemeyi kadınlara yasaklamışlardı.

573 el-En‘âm, 6/136.
574 bk. el-Mâide, 5/103.
575 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VIII, 46; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 364.
576 Übey’in (r.a.) kırâati için bk. Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkāmi’l-Kur’ân*, VIII 94; İbn Abbâs’ın kırâati için de bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VIII, 45; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 364.
577 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkāmi’l-Kur’ân*, VIII 94; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 365. Bütün bu kırâatlerde kelime yine aynı anlama gelir (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, VIII, 45).
578 el-A‘râf, 7/28.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "İstersem, Hz. İsmail'in dinini ilk defa kimin değiştirdiğini, bahîreyi ve sâibeyi ilâhlara ilk kimin adadığını size söyleyebilirim"[579]. Buna göre onlar, buradaki iradeyi, kendileri için kanun koydukları kişilere nispet etmişler ve onu kadınlara haram kılmışlar, fakat erkeklere helâl saymışlardı. Bazıları da şöyle dediler: **Bizim dilediğimizden başkası** cümlesinde, o erkekler kastedilmektedir, kadınlar hariç tutulmuş, erkekler kastedilmiştir. Bu da onların ne kadar akılsızca bir hayal
227 dünyasında olduklarını gösterir. [§]Çünkü onların saçma düşüncelerine göre, bazı temiz yiyecekleri haram kıldıklarından dolayı peygamberliği inkâr ediyorlardı, fakat sonra Allah'ın onlara helâl kıldığı bahîra, sâibe ve benzeri temiz yiyecekleri kendilerine haram kılanlara tabi oluyorlardı.

Şunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır. Bunlar daha önce zikredilen bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî diye sözü edilen hayvanlardır. Bunlar bu âyette **dokunulamaz** diye belirtilmişlerdir. Müşrikler bu hayvanları, ortaklarına adamışlardı ve onlardan hiç faydalanmıyorlardı.

(Keserken) üzerlerine O'nun ismini anmadıkları hayvanlar. Bu âyetin farklı anlamlara işaret ettiği söylenmiştir. Denilmiştir ki: **(Keserken) üzerlerine O'nun ismini anmazlar,** yani Allah'ın verdiği nimetleri bilmek ve O'nun verdiği nimetlere karşı Allah'a şükretmek için onlardan faydalanmazlardı. Şöyle de denildi: **(Keserken) üzerlerine O'nun ismini anmazlar,** yani onları yemek için kesmezler ve keserken de Allah'ın adını anmazlar. **Üzerlerine O'nun ismini anmazlar** meâlindeki beyanın, hayvana binerken Allah'ın adı anıldığı gibi onların sırtına binerken Allah'ın adını anmazlar, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bunu bize boyun eğdiren Allah'tır"[580]. Çünkü onlar o hayvanlara binmezler, onları putlarına adarlardı. Onlarla hacca gitmezlerdi de denilmiştir. İlk görüş daha doğru gibidir, yani

579 Ebû Hureyre (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) buyurdu ki: "Ben, Amr b. Âmir b. Luhay el-Huzâî'yi, cehennemde barsaklarını sürükleyerek (dolaşırken) gördüm; o, develeri ilâhlara ilk adayan adamdır" (Buhârî, "Menâkıb", 9; Müslim, "Cennet", 51). Bir rivayette "… ve bahîreyi ilk adayandır" cümlesi de vardır. (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 366). Bahîre ve sâibe'nin açıklaması için bk. el-Mâide, 5/103.

580 "Bütün çiftleri yaratan, bineceğiniz gemileri ve hayvanları var eden de O'dur. Var etti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik! Ve biz kuşkusuz Rabb'imize geri döneceğiz" (ez-Zuhruf, 43/12-13). İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.) sefere çıkmak üzere devesinin üzerine bindiğinde üç defa tekbir getirir, sonra şu meâldeki âyeti okurdu: "Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik! Ve biz kuşkusuz Rabb'imize geri döneceğiz." (Müslim, "Hac", 425; Tirmizî, "Da'avât", 46).

onlar Allah'ın verdiği nimetleri bilmek ve O'nun verdiği nimetlere karşı Allah'a şükretmek için onlardan faydalanmazlardı.

Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıracaktır. Çünkü onlar, Allah böyle emretti, şunu haram kıldı, bunu helâl kıldı diyorlardı, bu ise Allah'a iftira etmekten başka bir şey değildir. Yahut da onlar, Allah'a kulluğa ve O'nun verdiği nimetlere kendi ortaklarını (putlarını) da ortak ettiklerinden dolayı Allah'a iftira etmiş oluyorlardı.

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هٰذِهِ الْاَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلٰٓى اَزْوَاجِنَا وَاِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَٓاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿١٣٩﴾

139. "Dediler ki: 'Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, eşlerimize ise yasaklanmıştır. Şayet (yavru) ***ölü doğarsa, o zaman*** (kadın-erkek) ***hepsi ona ortaktır.' Allah bu değerlendirmelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir."***

Dediler ki: Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, eşlerimize ise yasaklanmıştır. Denildi ki: Bu âyet-i kerîme, "Onlar dediler ki: Bunlar, dokunulmaz hayvanlardır"[581] meâlindeki âyetin sılasıdır, onlar
bu hayvanları kadınlara haram, erkeklere ise helâl kılıyorlardı. [§]Yani hay- 228
vanlar canlı bir yavru dünyaya getirdiklerinde, ondan erkekler yararlanıyor, ancak kadınlar yararlanamıyordu, şayet ölü bir yavru dünyaya getirirse, erkekler ve kadınlar ondan müştereken yararlanıyorlardı. Cenâb-ı Hak bütün bunları onların yaptıkları akılsızca davranış olarak belirtmektedir. Yüce Allah şu âyet-i kerîmede de onlara vermiş olduğu lütfunu ve nimetleri zikretmektedir: "Bağları meydana getiren O'dur…"[582]

Allah bu değerlendirmelerinin cezasını verecektir. Yani onların Allah'a iftira etmelerinin, Allah'ın onlara helâl kıldığı yiyecekleri haram yapmalarının ve haram kıldıklarını da helâl saymalarının cezasını verecektir.

---

581 el-En'âm, 6/138.
582 el-En'âm, 6/141.

قَدْ خَسِرَ الَّذ۪ينَ قَتَلُٓوا اَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا
رَزَقَهُمُ اللّٰهُ افْتِرَٓاءً عَلَى اللّٰهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَد۪ينَ ﴿١٤٠﴾

140. "Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) ***yasaklayanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır; bunlar yoldan sapmışlardır, doğruyu bulacak durumda değillerdir."***

Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah adına yalan söyleyerek (kadınlara) yasaklayanlar muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Cenâb-ı Hak onların kendi çocuklarını öldürmeleri, Allah'ın onlara helâl kıldığı yiyecekleri ve O'nun verdiği rızıkları haram saymaları sebebiyle onlar hüsrana uğramışlardır. **Bunlar yoldan sapmışlardır, doğruyu bulacak durumda değillerdir.** *Hidâyete kavuşmak ve doğru yolu bulmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

وَهُوَ الَّذ۪ٓى اَنْشَاَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ
وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا اُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ
كُلُوا مِنْ ثَمَرِه۪ٓ اِذَٓا اَثْمَرَ وَاٰتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِه۪ وَلَا تُسْرِفُوا اِنَّهُ لَا
يُحِبُّ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿١٤١﴾

141. "Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."

Çardaklı ve çardaksız bağları meydana getiren O'dur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, Allah'ın helâl kıldıklarını, ekinlerden verdiği rızıkları, hayvanları ve onlardan yararlanmayı haram kılmalarının mukabili olarak söz konusu etmektedir; **Bağları meydana getirdi** buyurmaktadır, yani bostanları yarattı demektedir, bunları düşünen biri onu vücuda getirenin gerçek Mâlik, Hakîm ve Müdebbir olduğunu da bilir. Çünkü onları bir anda topraktan çıkararak yetiştirip büyüten O'dur. Bütün yaratılanlar bir araya gelseler

bile, onun topraktan nasıl çıktığını, ne kadar çıktığını ve ne miktarda yetiştiğini takdir edemezler. Cenâb-ı Hak ise şöyle buyurmaktadır: "Orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik"[583]. [§]Çünkü çiçeklerden ve meyvelerden hep aynı 229
ölçüde ürünler çıkmaktadır, o kadar ki yaratılmışlar bütün gayretlerini göstererek onların yapraklarının ve ürünlerinin farklılığını anlamaya çalışsalar bile buna güçleri yetmez, onlarda bir farklılık bulmaları da mümkün olmaz. Sonra Cenâb-ı Hak meyveleri ve yaprakları her sene, önceki senedeki gibi çıkarmaktadır. Bütün bunlar, onları yaratanın ve vücuda getirenin gerçek Mâlik ve Hakîm olduğuna, her şeyi ait olduğu yere koyduğuna, O'nun yarattığı her şeyi hikmete ve ilâhî tedbire uygun yarattığına, boş yere yaratmadığına; dolayısıyla helâl ve haram kılmakta ve rızıkları taksim etmekte hüküm ve tedbirin de O'na ait olduğuna, helâl ve haram kılmak konusunda O'ndan başka hiç kimsenin 'bu helâldir bu da haramdır, bu onlara bu da şunlara mahsustur' diye bir söz söyleme hakkının olmadığına, bu hakkın ancak onların gerçek mâlikine ait olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, aşağıdaki âyetlerde ve benzerlerinde söz konusu ettiği, onların Allah'a karşı hüküm koymak yarışına girmelerine ve hüküm vermekte kendilerini Allah'a ortak görmelerine mukabil olarak belirtmiştir: "Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez"[584]. "Zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler"[585]. "Şunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır. Bir kısım hayvanlar da vardır ki, (böyle istiyor diye) Allah'a iftira ederek (keserken) üzerlerine O'nun ismini anmazlar"[586].

Sonra **Çardaklı ve çardaksız bağlar** meâlindeki kelâmın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Denildi ki: **Çardaklı**, yani yayılmış, mahsulü yer üzerine yayılan ürünler demektir. **Çardaksız** da, toprak üzerinde yayılmayan, gövdesi üzerinde ayakta kalan ürün anlamına gelir. Şöyle de denilmiştir: **Çardaklı** (معروشات) üzüm ve kabak gibi ürünler için yapılan çatıdır. **Çardaksız** (غير معروشات) hurma ve meyve ağaçları gibi bir çatıya ihtiyaç olmadan yetişen ürünlerdir, bunların ikisi de aynı şeydir. [§]Bu iki kelimenin, söylene- 230
nin aksi bir anlama geldiği de söylenmiştir, yani **Çardaklı** gövdesi üzerinde ayakta duran, **Çardaksız** da gövdesi olmayandır. *En doğrusunu Allah bilir*. Bu iki sözcüğün açıklaması, âyetin devamında yapılmaktadır: **Değişik ürünleriy-**

583 el-Hicr, 15/19.
584 el-En'âm, 6/138.
585 el-En'âm, 6/136.
586 el-En'âm, 6/138.

le hurmalar, ekinler, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narlar. Bu ürünlerden bir kısmı renk olarak birbirine benzer, fakat tat olarak farklıdır, bazılarının rengi farklıdır, ancak tadı birbirine benzemektedir. Bunların böyle olması da onları yaratanın aynı zat olduğunu, O'nun Hakîm olduğunu ve yarattığı her şeyi hikmet üzere yarattığını, Müdebbir olduğunu ve hiçbir şeyi boş yere yaratmadığını insanların anlamaları içindir. İnsanlardan bazıları şöyle demiştir: **Birbirine benzeyen ve benzemeyen** meâlindeki beyan, âyette geçen nar ve zeytinle ilgilidir, çünkü onların yaprakları birbirine benzemekte, fakat meyveleri benzememektedir. Ancak bazı insanlar da bu ibarenin, hem sözü edilen iki ürünle ve hem de diğer ürünlerle ilgili olduğunu söyler. *En doğrusunu Allah bilir*.

Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin. Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemektedir: Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin, onları haram kılmayın! Bu cümlenin, onların haram kılmalarının mukabili olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yani onlardan yiyin, boşuna yok olsun ve bozulsun diye haram kılmayın!

[Toprak Ürünlerinin Zekâtı]

Hasat günü de hakkını verin. Cenâb-ı Hak âyette hurmayı, ekini, zeytini ve narı, yani taneli ve tanesiz olan, tartıya gelen ve gelmeyen ürünleri topluca belirttikten, az veya çok olmasıyla ilgili bir detaya girmeden yetişen üründen toprağın hakkını vermek gerektiğini söylemektedir. Bu ifade, topraktan az veya çok ne çıkarsa onda birinin zekât olarak vermek gerektiğine işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde de aynı hususu ifade buyurmaktadır: "Sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin"[587]. Muâz [b. Cebel]'in (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiği hadis de şöyledir: "Topraktan çıkan her üründen onda bir veya yirmide bir zekât vardır"[588]. İbn Ömer'in (r.a.) hadisine
231 göre Resûlullah (s.a.) bunu yazıp Yemen halkına göndermişti. **[§]**Enes'in (r.a.) Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis de şöyledir: "Toprağın yetiştirdiği az

---

587 "Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin" (el-Bakara, 2/267).

588 Bu rivayeti bu lafızlarla kaynaklarda bulamadık. Ancak Abdullah b. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Gökten yağanlarla sulanan ve kaynak sularıyla sulanan ya da kökünün bulduğu su ile yetinen toprağın mahsulünde onda bir, hayvanlarla çekilen su ile sulanan toprağın mahsulünde ise yirmide bir zekât vardır" (Buhârî, "Zekât", 55; Ebû Dâvûd, "Zekât", 12; Tirmizî, "Zekât", 14).

veya çok her üründe onda bir zekât vardır”[589]. Muâz’ın (r.a.) rivayetinde şu ifadeler bulunmaktadır: Resûlullah (s.a.) beni Yemen’e gönderdi ve bana her yetişkinden bir dinar veya o değerde olan meâfirî (Yemen’de dokunan kumaş) almamı emretti. Ayrıca kırk sığırdan üç yaşına girmiş bir sığırı, otuz sığırdan da iki yaşına girmiş bir sığırı, gökten yağanlarla sulanan toprağın her türlü mahsulünde onda bir, kova ile sulanan toprağın mahsulünde ise yirmide bir zekât almamı emretti[590]. Ebû Hanîfe (r.h.) bütün bu rivayetleri delil kabul ederek topraktan az veya çok ne çıkarsa hepsinden zekât verilmesi gerektiğini söyledi.

Sonra **Hasat günü de hakkını verin** meâlindeki beyanda geçen “hak” (حق) kelimesinin işaret ettiği anlam konusunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle dedi: Bundan maksat zekâttan ayrı olarak verilmesi gereken sadakadır. Bu âyetin Mekkî olması sebebiyle onlar bu kanâate varmışlardır, çünkü zekât Medine’de farz kılınmıştır ve bu âyet zekât âyetiyle neshedilmiştir. Bazıları da şöyle der: Bu âyette zekât kastedilmektedir, eğer âyette bir nesih söz konusu ise, ancak zekâtın miktarı neshedilmiştir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak âyetin sonunda şöyle buyurmaktadır: **İsraf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.** İsraf sözlükte, tayin edilen sınırı aşmak demektir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “O iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur”[591]. **[§]İsraf etmeyiniz** meâlindeki âyet hakkında şöyle de denil- **232**
miştir: Hepsini vermeyin, bir kısmını yeyin, bir kısmını da toprağın hakkı olarak verin. Şöyle de söylendi: **İsraf etmeyiniz** meâlindeki beyan burada ortak etmeyiniz anlamına gelir, sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Ekinlerden

---

589 Ebû Mutî‘ el-Belhî bu hadisi merfû olarak şu lafızlarla rivayet etmiştir: “Ürün az olsun çok olsun, gökten yağanlarla sulanan toprağın mahsulünde onda bir, kova ile sulanan toprağın mahsulünde ise yirmide bir zekât vardır.” Bu rivayetin isnadı çok zayıftır. Abdürrezzâk, Ömer b. Abdülaziz’den şöyle rivayet eder: Toprağın yetiştirdiği az veya çok her üründe onda bir zekât vardır (bk. Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, II, 385; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, I, 263).

590 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*,V, 233. Bu rivayetin bir kısmı Ebû Dâvûd, “Zekât”, 4; İbn Mâce, “Zekât”, 17; Tirmizî, “Zekât” 5’de de tahric edilmiştir. Ebû Dâvûd’un rivayeti, hadisteki bazı garib lafızları açıklamaktadır: Muâz’dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) onu Yemen’e gönderirken zekât olarak her otuz sığırdan iki yaşına girmiş bir sığır veya tosun, her kırk sığırdan da üç yaşına girmiş bir sığır, ayrıca her yetişkinden bir dinar veya o değerde olan ve Yemen’de imal edilen meâfirî adlı kumaştan almasını emretmiştir. Hadisin diğer lafızlarına gelince; tebî‘, bir yaşını tamamlamış sığır demektir, müsinne de iki yaşını tamamlamış üçüncü yılına girmiş sığırdır. Yaşını tamamlaması, yetişkin insan gibi büyük olması anlamında değildir, üçüncü yılına girmiş olması anlamındadır (İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “تبع” ve “سن” md.).

591 el-Furkān, 25/67.

ve hayvanlardan Allah'ın size verdiği rızıklara tanrılarınızı ortak etmeyiniz, sonra tanrılarınız onları size haram eder ve onlardan yararlanamazsınız. İsraf, hiç kimsenin yararlanamadığı şeydir. Onlar bu rızıkları putlara tahsis ettiklerinde, ne kendileri ondan yararlanabilirler, ne de başka biri. Dolayısıyla bu âyet, "Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir"[592] meâlindeki âyetin mukabili olarak getirilmiştir. Allah kendilerine rahmet eylesin, İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed [b. Hasan] bu konuda Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiği şu hadise dayanırlar: "Beş veskten az olan (toprak mahsulünde) zekât yoktur. Beş deveden azı için zekât yoktur. Beş ukıyyeden az olan gümüş parada zekât yoktur"[593]. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.), Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu, der: "Beş veske ulaşmadıkça tahıldan, üzümden ve hurmadan zekât gerekmez"[594] ki bu da yüz ferak miktarıdır[595]. Allah kendilerinden razı olsun, İbn Ömer, Abdullah b. Amr ve Ebû Hureyre de Hz. Peygamber'den (s.a.) bu hadisin benzerini rivayet etmişlerdir. Mûsâ b. Talha'nın rivayetine göre de Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Yeşilliklerde zekât yoktur"[596]. Hz. Ömer'den
233 (r.a.) [§]ve Hz. Ali'den (r.a.) de bunun benzeri rivayet edilmiştir. Bir grup selef ulemasından da buğdaydan, arpadan ve hububattan başka toprak ürünlerinde zekât olmadığı rivayet edilmiştir[597]. Ebû Hanîfe (r.h.) şöyle dedi: Bütün bu rivayetler, ürün ancak şu miktara ulaşırsa alınması gereken zekât yoktur (yani

---

592 el-En'âm, 6/138.

593 Buhârî, "Zekât", 4; Müslim, "Zekât", 1-5. Bir vesk 60 sa'dır. Zevd, üçten dokuza kadar olan deve sürüsüdür. Bu konuda başka şeyler de söylenmiştir. Yalnız burada develerden maksat erkek değil dişi olanlardır. Ukıyye de zekâta tabi gümüşün miktarıdır.

594 Bu rivayeti bu lafızlarla kaynaklarda bulamadık. Ancak Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet eder: "Beş veske ulaşmadıkça tahıllar ve hurmadan zekât gerekmez." Bir rivayette "hurmadan" ilavesi de vardır (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 73; Müslim, "Zekât", 5).

595 Ferak, üç sa' miktarı ürünü alabilen bir kaptır, iki buçuk sa' miktarı alabilen kap olduğu da söylenmiştir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "فرق" md.).

596 Muâz'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o, Hz. Peygamber'e (s.a.) bir mektup yazmış ve yeşilliklerin, yani sebzelerin durumunu sormuş, Resûlullah (s.a.) da cevaben "Ondan bir şey gerekmez" buyurmuş. Ebû Îsâ et-Tirmizî şöyle dedi: Bu hadisin isnadı sahih değildir ve bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen sahih bir rivayet yoktur. Bu hadisi ise Mûsâ b. Talha Hz. Peygamber'den (s.a.) mürsel olarak rivayet etmiştir. İlim adamları da buna göre amel etmişler ve yeşil sebzeler için zekât gerekmediğine hükmetmişlerdir. Ebû Îsâ şöyle dedi: Bu rivayetin senedinde bulunan Hasan b. Umâre, hadisçiler nezdinde zayıf biridir, Şûbe ve diğerleri onun zayıf olduğunu söylemişlerdir, İbn Mubarek de onun rivayetini terk etmiştir (Tirmizî, "Zekât", 13). Bütün bu hadisler için bk. İbn Hacer, *ed-Dirâye*, I, 262.

597 Bu konudaki bütün rivayetler için bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 166.

ne çıkarsa hepsinden zekât vardır) anlamına gelir; yeşilliklerden alınacak zekât yoktur, ancak sahibinin ödemesi gereken bir zekât vardır, o da onu öder[598].

Sonra zekât âyetinde belirtilen şey eğer hak ise, *en doğrusunu Allah bilir ya*, o zaman âyet ancak çardaklı ve çardaksız bahçelerde yetişen hububattan ve meyvelerden zekât almanın gerekli olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buna üzüm ve üzüm dışında kalan bütün meyveler de girer. Cenâb-ı Hak **Hurmalar, ekinler, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytinler ve narlar** buyurmaktadır, buna göre bahsi geçen bütün bu ürün çeşitlerinden zekât vermek gereklidir. Allah, **Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin**; **hasat günü de hakkını verin,** diye buyurmaktadır, burada o ürünlerin zekâtını hasat günü vermenin hak olduğunu söylemektedir. Buna göre hasat gününden önce taze olarak yenen ürünlerin bağışlanmış olması caizdir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, eğer bu yorum doğru ise, Cenâb-ı Hak **Ürün verdiğinde ürününden yiyin** buyurmasa dahi, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen hadisler, bir fayda getirmediği müddetçe yenilen miktarın zekâtı bağışlanmıştır anlamına gelir, çünkü meyve yenir. Dolayısıyla söylediğimizin dışında ona başka bir anlam verilmesi, yani insanların onu yemeyi haram saymaları ve onlardan yararlanmamaları doğru olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak **Yiyin,** yani onlardan faydalanın, onları zayi etmeyin buyurmuştur. **Ürününden yiyin** meâlindeki ifade, yenilen miktarın zekâtının bağışlandığı şeklinde anlaşılırsa ancak sözün faydası ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisi de bu yoruma uygun düşmektedir: "Zekât alınacak meyveyi ağacında tahminde bulunduğunuzda, üçte bir nispetinde düşürerek tahmin edin! Bu kadar düşürmezseniz dörtte bir nispetinde düşürerek zekâtı takdir edin!"[599] **[§]**Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) şöyle bu- **234**
yurduğunu rivayet eder: "Arâyâ'da (azıklık miktarda) zekât yoktur". Hz. Ömer (r.a.), Sehl b. Ebû Hasme'yi (r.a.) ağaçtaki hurma ürününün miktarını tahmin etmesi için görevlendirmiş ve ona şöyle demişti: Bahçe sahibi olan aile efradını hurma bahçesinde görürsen, onların yiyecekleri miktarı tahminine katma[600]. Mekhûl'un rivayetine göre de Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ürün tahmini yaparken insanların yükünü hafifleten, çünkü malda "ariyye" (yiyecek miktar)

---

598 Yani zekât tahsildarları, belirtilen miktara ulaşmadıkça ekinden zekât almazlar, ancak tarla sahibi zekâtı kendiliğinden verir, çünkü az olan ekinin zekâtı da az olur, dolayısıyla zekât tahsildarlarının onu takip etmesine gerek yoktur.

599 Ebû Dâvûd, "Zekât", 14; Tirmizî, "Zekât", 17.

600 Hâkim, bu rivayetin isnadının sahih olduğunda ittifak edildiğini söyler (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 560).

ve vasiyet vardır"[601]. Bütün bu rivayetler, insanlar israf etmedikleri takdirde, yedikleri taze hurma miktarının zekât hesabına dâhil olmadığına delildir. Bu miktarı da Hz. Peygamber (s.a.) üçte bir veya dörtte bir olarak belirlemiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, âyetteki hak lafzını zekât olarak yorumlayanların görüşlerine işaret eder gibidir, çünkü Cenâb-ı Hak **İsraf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez,** buyurmaktadır. Buradaki **israf etmeyin** emri, onu tazelik olarak yerken israf etmeyin, çünkü zekâta muhtaç kişiler bundan zarar görürler anlamına da gelebilir. Bu emrin, daha önce zikrettiğimiz gibi her konuda israfı yasaklamak anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu rivayetlere dayanarak üzüm ve meyve gibi taze olarak yenilen ürünlerden zekât gerekmediği, zekâtın ancak hasat edilip kurutulan ve depolanan ürünler için gerekli olduğu sahih olunca, taze olarak yenilen şeylerden zekât vermenin gerekli olmadığı, ancak kurutulup depolanan ürünlerden zekâtın verilmesi gerektiği sonucuna varılır. Bakliyat, taze hurma, kavun-karpuz, acur, salatalık, elma ve benzeri ürünlere gelince, bunların zekâtı yoktur. Bütün bunlar, Allah kendilerine rahmet eylesin, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinin delilleridir. Ancak biz, yenir halde olsa dahi taze olarak satılan şeyler için zekâtın gerektiğine muhalif bir şey bilmiyoruz. Bu ise, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve onların görüşünde olanlar için delil olarak gösterdiğimiz rivayetlere ters düşmektedir.
235 Yeşillikler için zekâtın gerekmediğine [§]ve beş veskten daha az olan toprak ürünlerinde zekât vermenin gerekli olmadığına dair olan rivayetler ise, alınması gereken zekât yoktur, fakat ürünün sahibi bizzat kendisi onu verir diye yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir*. **Hasat günü de hakkını verin** cümlesini o döneme mahsus bir hüküm diye anlamak caizdir. Yahut **Hakkını verin**, yani her şeyi putlara sarfettiğiniz gibi onları da putlara harcamayın, demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَمِنَ الْاَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٤٢﴾

142. "Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan O'dur)***. Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin; şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır."***

---

[601] Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, IV, 33-34; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 172.

Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan O'dur). Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin. Bu ilâhî kelâm, "Çardaklı ve çardaksız bağları yaratan O'dur…"[602] âyetinin bağlantısıdır (sıla), yani **Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları** da yaratan O'dur demektir. Sonra bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle der: Âyetteki "hamûle" (الحمولة) sözcüğü binilen, sırtına yük vurulan hayvan demektir, yani Allah onları binmek için yarattı. "Ferş" (الفرش) kelimesi de, onların küçükleri olan ve binilemeyen hayvanlar anlamına gelir. Şöyle de denilmiştir: "Hamûle" (حَمولة), deve, sığır, katır ve benzeri hayvanlardır. "Ferş" (فَرْش) ise, koyun ve keçi gibi eti yenen hayvanlardır, Allah onları etlerinin yenmesi için yaratmıştır. "Ferş" sözcüğü, hayvanlardan alınan (yün ile) sergiler ve yaygılar anlamına da gelebilir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Hamûle", sırtına binilen hayvan demektir ve bu onlara mahsus bir kelimedir; "ferş" ise hayvan ve diğer varlıklardan elde edilen her nevi maldır, "efreşehullahu lehu" (أفْرَشَه اللهُ له) denilince, Allah onu ona verdi demek olur. İbn Abbâs (r.a.) ise şöyle söyledi: "Hamûle", deve, at, katır ve eşek gibi binilebilen her çeşit hayvandır; ferş ise, koyun cinsidir[603]. İbn Ömer (r.a.) de şöyle dedi: "Hamûle" deve; ferş de sığır ve koyundur. Ebû Avsece dedi ki: "Hamûle" kadınların bindiği hayvanlardır, "ferş" de üreme amacıyla saklanan hayvanlardır. İbn Kuteybe şunları söyler: "Hamûle", sırtına binilen büyük develere denir, "ferş" ise henüz sırtına binilemeyecek derecede küçük olan, dört yaşına gelmeyen develerdir. [§]Develer için kullanılan "hikak" (الحِقَاق) kelimesi, binilmeye uygun olan, binilmeyi hak eden deve anlamına gelir[604]. 236

Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin; şeytanın ardına düşmeyin. Buradaki **Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin** meâlindeki beyan, bunların şükrünü Allah'a yöneltin demektir. **Şeytanın ardına düşmeyin** meâlindeki ilâhî kelâm da, Allah'ın size helâl kıldığı şeyleri haram etmek suretiyle şeytanın ardına düşmeyin, çünkü Allah bunları sizin için rızık olarak yaratmıştır, anlamına gelir. Nitekim başka âyetlerde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler"[605]. "Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: 'Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Şunlar da binilmesi yasaklan-

---

602 el-En'âm, 6/141.

603 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 63; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 370.

604 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 162.

605 el-En'âm, 6/136.

mış hayvanlardır.' Bir kısım hayvanlar da vardır ki, (böyle istiyor diye) Allah'a iftira ederek (keserken) üzerlerine O'nun ismini anmazlar"[606]. "Dediler ki: Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise yasaklanmıştır"[607]. Cenâb-ı Hak ise, **Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin** diye buyurmaktadır. Yine aynı şekilde "Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin"[608], onlardan yararlanın, diye emretmektedir; **Şeytanın ardına düşmeyin,** yani bunları kendinize haram etmeyin, Allah'ın lütfettiği nimetleri bilin ve bu nimetlerin şükrünü de O'na gönderin, başkalarına yöneltmeyin!

şeytanın adımları anlamına gelen "hutuvâti'ş-şeytân" (خطوات الشيطان) ibaresinin, şeytanın izleri, şeytanın işleri, şeytanın davetleri ve süslemeleri mânalarına geldiği de söylenmiştir. Bunların hepsi aynı anlama gelir. Bunun aslı şudur: Başkasının çağrısına uyan ve onun emrine râm olan kişi için, onun izine uydu denir, biz bu hususu daha önce zikretmiştik[609].

Şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır. Yani Allah'ın size helâl kıldığı ve rızık olarak verdiği şeyleri haram kılmanız için şeytanın yaptığı çağrı ile şeytan sizin helâk olmanızı ve azaba uğramanızı kasteder, asla sizin menfaatinizi düşünmez. Başkasının helâkini isteyen herkes, onun düşmanı sayılır. Cenâb-ı Hakk'ın burada insanlara verdiği nimetleri ve lütufları hatırlatması, yukarıda da söylediğimiz gibi şu mânaya gelir: Allah bütün bunları sizin için yarattı, öyleyse siz de şükrü başkasına değil sadece O'na yöneltin.

ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ مِنَ الضَّاْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ
حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ الْاُنْثَيَيْنِ نَبِّؤُ۫نِي
بِعِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٤٣﴾ وَمِنَ الْاِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ
اثْنَيْنِ قُلْ آٰلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ اَمِ الْاُنْثَيَيْنِ اَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ اَرْحَامُ
الْاُنْثَيَيْنِ اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ وَصّٰيكُمُ اللّٰهُ بِهٰذَا فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ

606 el-En'âm, 6/138.
607 el-En'âm, 6/139.
608 el-En'âm, 6/141.
609 bk. el-Bakara, 2/268.

افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٤﴾

[§]143. "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş... De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı? Eğer doğruysanız bana bilerek söyleyin." 237

144. "Ve deveden iki, sığırdan iki ... De ki: 'O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?' Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlimi kimdir! Allah o zâlimler topluluğunu asla doğru yola iletmez."

Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş... Cenâb-ı Hak, yukarıda "Çardaklı ve çardaksız bağları yarattığını"[610], binmek ve yününden sergiler yapmak için hayvanlar yarattığını belirttiği gibi, burada da sekiz çift yarattığını belirtmektedir, O'nun bizim için yarattığını belirttiklerinden biri de sekiz çift hayvandır. Burada **Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş** diye başlayan âyet-i kerîmede sözü edilenlerin, "Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan O'dur)"[611] meâlindeki âyetin açılımı olması muhtemeldir. Buna göre **Sekiz çift** anlamındaki sözcükler, önceki âyette geçen "hamûle" ve "ferş" lafızlarının açıklamasıdır.

Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş meâlindeki âyette, kâfirlerle yapılan tartışmanın ve Allah'tan gelen bilgilendirmenin tanıtılması vardır. Çünkü onlar bazı şeyleri kadınlara haram sayıyorlar, fakat erkeklere helâl kılıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Dediler ki: Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, eşlerimize ise yasaklanmıştır. Şayet (yavru) ölü doğarsa, o zaman (kadın-erkek) hepsi ona ortaktır"[612]. Onların bu sözlerine karşılık Cenâb-ı Hak, **De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi haram kıldı?** buyurmaktadır. Allah bize onlarla yapılacak tartışmanın mahiyetini öğretiyor ve onlardan haram edilen hayvanın haram oluş sebebini söylemelerini istiyor. Allah, **De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi haram kıldı?** buyurdu, şayet onların erkek oldukları

610 el-En'âm, 6/141.
611 el-En'âm, 6/142.
612 el-En'âm, 6/139.

için haram edildiğini söylerlerse, o zaman erkek olan bütün hayvanların haram olması gerekir. Halbuki erkeklerden helâl kılınanlar vardır, dolayısıyla
238 onların sözlerindeki çelişki ortaya çıkmaktadır. Eğer onlar, [§]Allah dişi hayvanları haram kıldı diyecek olurlarsa, o zaman da bütün dişilerin haram kılınmış olması gerekir. Bütün dişiler haram kılınmadığına göre, yine onların sözlerindeki çelişki ortaya çıkar. Çünkü bir şeyin bir halden dolayı haram veya helâl kılınmış olması, sonra aynı hâl mevcut olduğu halde bu hükmün ondan kaldırılmış olması; yahut **Bu iki dişinin rahimlerindeki yavruların** haram kılınmış olması caiz değildir. Eğer o halden dolayı hayvan haram kılınmışsa, iki dişinin rahimlerindeki yavru da haramdır, o haram olmayınca bunun da haram olmaması gerekir.

Burada, bir illete dayanarak bir hüküm verilmişse, aynı illet var olduğu müddetçe aynı hükmün de var olması gerektiğinin delili vardır, kıyas bunu gerektirir.

Eğer doğruysanız bana bilerek söyleyin. Yani onların sahip oldukları bir bilgi yoktur ki söylesinler. Cenâb-ı Hak **Eğer doğruysanız bana bilerek söyleyin** meâlindeki buyruğuyla, onun haram olduğu iddianızla ilgili bildiğinizi söyleyin demektedir. Allah müteakip âyette de **Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?** buyurmaktadır, yani haram kıldığına şahit mi oldunuz? Haram saydığınız şeylerin haram kılındığına siz ne kitap cihetiyle, ne peygamber vasıtasıyla ve ne de istidlâl yoluyla şahitsiniz. Çünkü bütün ilimler üç esasa dayanır; ya istidlâl bilgisine ki o aklî bilgidir, ya müşahede ve gözlem bilgisine ki o da duyusal bilgidir, ya da işitme ve haber alma bilgisine dayanır. Cenâb-ı Hak onların bu ilimlerden hiçbirine sahip olmadıklarını haber vermektedir. İstidlâlî bilgiye bakalım, hiçbir akıl sizin haram kıldığınız şeylerin gerçekten haram olduğu neticesine varmaz. Gözlem bilgisi de böyle bir neticeye varmaz, çünkü siz Allah'ın onları haram kıldığını görmüş değilsiniz. İşitme ve haber alma bilgisiyle de bu hükme varılamaz, çünkü onlar ilâhî kitaplara inanmıyorlar ve peygamberleri tasdik etmiyorlardı ki, bunun haram olduğunu bize peygamberler haber verdi yahut onların haram olduklarını ilâhî kitaplarda gördük diyebilsinler! Böylece onlar hayretler içersinde ve canları son derece sıkılmış bir halde terk edildiler.

Bu âyet, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatına da işaret etmektedir. Çünkü onlar bu şeyleri, kendi içlerinde açıkça bilinen bir şeyden dolayı haram kılıyor değillerdi, Resûlullah (s.a.) da küçüklüğünden yaşlanıncaya kadar onların arasında yaşamıştı, Hz. Peygamber'in (s.a.) bunları bilen

birine gidip öğrendiğine de şahit değildiler. Cenâb-ı Hak ise, onların haram kıldıklarının [§]ve yaptıkları şeylerin yanlış olduğunu haber vererek bu bil- **239** gilerin ona Allah tarafından verildiğini göstermek istemiştir. Hz. Peygamber (s.a.) onların haram kıldıklarının helâl, helâl saydıklarının da haram olduğunu yaratılmışların birinden değil, Allah'tan öğrenmişti.

Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlimi kimdir! Yani **Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim** kimse yoktur. Çünkü onları Allah yaratmıştır, onların ihtiyaç duydukları her şeyi kendileri için yaratan da O'dur; onlar bütün nimetlere Allah'ın yaratmasıyla sahip olmuşlardır ve o nimetler içinde yüzmektedirler. **Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim** kimse yoktur! Çünkü onlar, Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi O haram kıldı diyorlar, Allah'ın emretmediği bir şeyi de O emretti diyorlar. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sözce[613] ve söz bakımından Allah'tan daha doğru kim olabilir?"[614] Söz bakımından Allah'tan daha doğru kimse olmadığı gibi, bütün bunların failinin ve belirtilen nesneleri yaratanın Allah olduğunu bildikten sonra gerçekten **Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim** kimse olmaz! **Daha zâlim kimdir** meâlindeki ifade, görünürde soru cümlesidir, ancak hakikatte cevaptır. Çünkü bu konuda soru ihtimali yoktur. Sanki bir cevap cümlesi olarak Allah şöyle demiştir: **Allah hakkında yalan uydurandan** daha büyük bir zâlim yoktur.

Bilgisizce insanları saptırmak için. Çünkü onlar Allah hakkında yalan uydurmakla insanları saptırmayı ve doğru yoldan çıkarmayı kastetmektedirler.

Allah o zâlimler topluluğunu asla doğru yola iletmez. Yani onlar küfrü ve zulmü tercih ettiklerinde Allah onları doğru yola iletmez. Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak ezelî ilmiyle onların kesinlikle küfrü benimseyeceklerini bildiği için **asla doğru yola iletmez.** Bu cümlenin, onlar kendi kanâatlerine göre hak yolda ve adil olduklarını düşünseler de, Allah katında zâlim ve kâfir oldukları için Allah onları asla doğru yola iletmez anlamına gelmesi de muhtemeldir.

قُلْ لَٓا اَجِدُ ف۪ي مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلٰى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُٓ اِلَّٓا اَنْ
يَكُونَ مَيْتَةً اَوْ دَمًا مَسْفُوحًا اَوْ لَحْمَ خِنْز۪يرٍ فَاِنَّهُ رِجْسٌ اَوْ فِسْقًا

613 en-Nisâ, 4/87.
614 en-Nisâ, 4/122.

اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖۚ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَاِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٥﴾

145. "De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) ***veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak şartıyla, kim*** (yasaklananlardan) ***yemek zorunda kalırsa, bilsin ki Rabb'in bağışlayan ve esirgeyendir."***

De ki: Bana vahyedilende, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bula-
240 **mıyorum.** Burada bulunan **De ki: [§]Bulamıyorum** meâlindeki cümlenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, bana vahyedilende sizin haram saydığınız şeyleri **bulamıyorum** demektir, sizin haram kılmadığınız şeyleri ise bulabiliyordu. İkincisi, bir zaman diliminde **yasaklanmış bir şey bulamıyorum,** demektir, bu durumda başka bir zamanda onu bulabiliyordu. Hangisi olursa olsun bu konuda, Bişr'in söylediğine göre âyette zikredilen şeylerden başkasının helâl olduğuna dair bir delil yoktur.

De ki: Bana vahyedilende, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Böyle bir hitap tarzı, ancak mutasavver bir soru üzerine kullanılabilir, bu hitap tarzının konuya giriş cümlesi olarak kullanılması doğru olmaz. Mutasavver soru üzerine kullanılınca da, insanların yaptıkları şeylere cevap yerine geçer; daha önceki âyetlerde geçtiği gibi hayvanlardan ve ekinlerden bazı şeyleri haram kılmalarına, bahîreyi, vasîleyi, sâibeyi ve hâmîyi haram saymalarına cevaptır. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak **De ki: Bana vahyedilende,** -sizin haram kıldığınız şeylerden- **yasaklanmış bir şey bulamıyorum,** buyurmuştur; **Murdar et (meyte) veya akıtılmış kandan başka yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum**. Yahut da âyet-i kerîme, meydana gelen bir olay üzerine sorulan sorunun cevabıdır, Cenâb-ı Hak soru üzerine **De ki: Bana vahyedilende, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum** buyurmuştur, yani âyette belirtilenlerden başka yasaklanmış bir şey bulamıyordu. Ancak bir zaman diliminde âyette belirtilenlerden başkasının yasaklandığını bulamıyordu, fakat başka bir zamanda onları buluyordu. Her iki halde de Bişr'in bu âyeti bize karşı delil göstermesi uygun değildir, o; **De ki: Bana vahyedilende yasaklanmış bir şey bulamıyorum** meâlindeki âyeti delil göstererek diyor ki: Burada belirtilen murdar et, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası

adına kesilenler dışında her şey helâldir ve serbesttir, belirtilenlerin dışında hiçbir hayvan haram değildir. Ayrıca Hz. Peygamber'den (s.a.), yırtıcılardan köpek dişi olan ve kuşlardan pençesi olan bütün hayvanları yasakladığına dair olan rivayetin[615] âhâd haberlerden olduğunu, haber-i vâhidin ise kitabı neshedemeyeceğini, [§]Cenâb-ı Hakk'ın **Bana vahyedilende yasaklanmış bir şey** 241
bulamıyorum buyurduğunu da söylemektedir. Ancak bu haber, mütevâtir sayılması gereken bir rivayettir, çünkü hâs ve âm herkes bunu biliyordu, buna göre amel ediyorlardı, o kadar ki müslümanların pazar yerlerinde bunların satıldığı neredeyse hiç görülmemiştir. Bu durum, o rivayetin mütevâtir haberlerden sayılması gerektiğini gösterir.

Bize göre ise, haram kılma lafzı mutlak olarak ancak haram olduğu kesin ve nihaî olan şeyler için kullanılır. Biz deriz ki: Hayvanlar konusunda haram lafzı, ancak âyet-i kerîmede zikredilen murdar hayvan, akıtılmış kan ve domuz için kullanılır; diğerleri için yasaklanmıştır, mekruhtur denilir, fakat mutlak olarak haramdır denilmez, yenilmez denilir. Sonra âyet-i kerîme, yukarıda zikretmiş olduğumuz iki anlamdan başka bir mânaya gelse dahi, bu, âyette zikredilenlerin dışındaki hayvanların helâl olduğunu göstermez. Çünkü Cenâb-ı Hak **bulamıyorum** lafzını kullanmıştır, bir zaman diliminde bulamadı ise de başka bir zamanda bulması caizdir.

Yiyecek kimse için yasaklanmış… Bu ifade, derinin haramlığının da ete bağlı olduğuna işaret eder, onun kızartılıp yenilmesi mümkündür, bu itibarla haramlığı da etin haramlığı gibidir. Deri tabaklandığında ise yenilme özelliğini kaybeder, dolayısıyla **Yiyecek kimse için** yenilme özelliğini de yitirir.

Yiyecek kimse için yasaklanmış… Bu ilâhî kelâm, Cenâb-ı Hakk'ın "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş hayvanlar size haram kılındı…"[616] meâlindeki âyette söz konusu ettiği hayvanları yemenin haram olduğuna işaret eder. Çünkü o âyette Allah haram olduğunu belirttiklerinden başka hayvanların nesini haram kıldığını açıklamamaktadır, onun açıklamasını bu âyette yapmaktadır: **Yiyecek kimse için yasaklanmış.** [§]Bu, o âyetteki haramlığın 242
belirtilen hayvanların etini yemek ve onlardan yararlanmakla ilgili olduğunu göstermektedir. Nitekim şu âyet-i kerîmede de aynı şey söz konusudur: "Bu-

615 Hz. Peygamber'in (s.a.) yırtıcılardan köpek dişi olan ve kuşlardan pençesi olan bütün hayvanları yasakladığı birçok sahâbeden rivayet edilmiştir (Müslim, "Sayd", 16; Ebû Dâvûd, "Et'ıme", 32; Tirmizî, "Sayd", 9, 11).

616 el-Mâide, 5/3.

gün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir"[617]. Allah burada onların helâl olduğunu söylüyor, fakat nesinin helâl olduğunu söylemiyor, açıklamaya çalıştığımız âyete göre onların yenmesi helâldir.

Sonra haram olduğunu söylediği murdar hayvan, özellikle eceliyle ölen hayvanlardan ibaret değildir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar… Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla yırtıcıların öldürdüğü hayvanlar…"[618] Burada belirttiği hayvanların hiçbiri kendi eceliyle ölmüş değildirler, Allah'ın emretmediği çeşitli sebeplerle ölmüşlerdir, dolayısıyla murdar olmuşlardır. Bu da göstermektedir ki, Allah'ın emretmediği bir şekilde ölen veya öldürülen her hayvan murdardır, zaruret hali dışında onlardan yararlanılması helâl değildir.

Veya akıtılmış kan; bu ibare, kanın akıtılmış olanının haram olduğuna işaret eder. Etin içinde bulunan ve ete karışmış olan kan ise haram değildir, sadece akıtılmış olanı haramdır. Ebû Avsece şöyle der: Akıtılmış anlamına gelen "mesfûh" (المسفوح) kelimesi, dökülmüş anlamına gelir; nitekim akıttım dediğinde, döktüm demek istersin. İbn Kuteybe de, "mesfûh", akan demektir, der[619]. İbn Abbâs (r.a.) da, "mesfûh", dökülen demektir, der[620].

Yahut domuz eti; Cenâb-ı Hak, domuzun özü itibariyle haram olduğu, murdar hayvanın ise kendisi değil ârızî bir sebeple olduğu bilinsin diye burada domuz için "et" kelimesini kullanmış, diğer hayvanlar için ise "meyte" (ميتة) (murdar) kelimesini kullanmıştır. Bundan dolayı diyoruz ki, murdar hayvanın yününden, tüyünden ve kemiklerinden yararlanmakta beis yoktur, ancak domuzun hiçbir şeyi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak şartıyla kim bu (yasaklananlardan) yemek zorunda kalırsa meâlindeki cümlede geçen **başkasına zarar vermemek** anlamındaki beyan, başka birinin kendi dininde onu helâl sayması halinde ona zarar vermemek mânasına gelir. **Sınırı aşmamak** meâlindeki

617 el-Mâide, 5/5.

618 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar size haram kılındı" (el-Mâide, 5/3).

619 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 162.

620 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 71.

ifade de, yemek zorunda olduğu miktarı aşmamak anlamına gelir. Kitabımızın
baş tarafında bu konudaki görüşleri ve ihtilafları belirtmiştik[621]. **[§]Bilsin ki** 243
Rabb'in bağışlayandır, yani haram olanı yemek zorunda kaldığı için bağışlayandır. **Esirgeyendir,** yani zorunlu halde harama ruhsat vermesi itibariyle esirgeyendir. Bu cümle de daha önce çeşitli yerlerde söz konusu edilmişti[622].

وَعَلَى الَّذٖينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذٖى ظُفُرٍۚ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ
حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَٓا اِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَٓا اَوِ الْحَوَايَٓا اَوْ
مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍۜ ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْۘ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿١٤٦﴾

146. "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyüz."

Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Denildi ki: Bundan maksat, deve gibi hayvanlardır. Şöyle de denildi: **Bütün tırnaklı hayvanlar** meâlindeki cümle ile horoz, ördek ve deve gibi hayvanlar ile parmakları ve ayakları ayrılmayan bütün hayvanlar kastedilmiştir. Bu ilâhî kelâm, yaban eşeği ve kaz gibi her tırnaklı hayvanı **haram kıldık,** diye de açıklanmıştır**.** Şöyle de söylenmiştir: **Bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık,** yani bütün pençeli kuşları, bütün köpek dişli yırtıcıları ve tavşan ve deve gibi tırnakları ayrılmayan bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[623]. Bütün tırnaklı hayvanların haram kılındığının belirtilmesinden anlaşılan, kendileri haram olanlar değil, yenilmesi haram olanlardır. Bazılarının da ifade ettiği gibi bundan maksat, deve, koyun, sığır ve benzeri hayvanlardır. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

---

621 bk. el-Bakara, 2/173.

622 Meselâ bk. el-Bakara, 2/173.

623 "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Parmakları ayrılmayan, yani deve gibi parmakları birbirinden ayrılmayan hayvanlardır (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 377). Muhtasar olarak da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 73).

"Yahudilerin zulmü sebebiyle önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[624].

Sırtlarında taşıdıkları yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Denildi ki: Burada kastedilen, hayvanların karınlarındaki ve bağırsaklarındaki iç yağlar ile böbreklerindeki yağlardır. **Yahut bağırsaklarındaki yağlar**, yani kalın ve ince bağırsaklarındaki yağlardır. **Kemiğe karışan yağlar,** meâlindeki cümle ile de butlarındaki yağların kastedildiği söylenmiştir. **Sırtlarında taşıdıkları yağlar** anlamındaki cümle ile de etteki yağın kastedildiği söylenmiştir. Bu ve diğer lafızlar ile **Bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık** cümlesi hakkında farklı görüşlerin bulunduğu da söylenmiş-
244 tir. [§]Ancak bizim bunları bilmeye ihtiyacımız yoktur, çünkü o şeriat neshedilmiştir, neshedilen hükümle amel etmek haramdır. Onlar olsun veya başkası olsun o hükümlerle amel etmemize gerek olmadığına göre onları bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Bizim ancak bunların onlara neden haram edildiğini, hangi sebeple bu şeylerin onlara yasakladığını bilmemiz gerekir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede belirttiği şey olmalıdır: "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[625]. Cenâb-ı Hak bu âyette onların zulmetmeleri sebebiyle bu temiz şeyleri kendilerine [iki sebepten] haram kıldığını haber vermektedir. [Birincisi] Yüce Allah **Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık** buyurmakta, onları taşkınlıkları yüzünden bu şekilde cezalandırdığını haber vermektedir. İkincisi, onlar iddialarındı, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[626] diyorlardı. Buna karşılık buyuruyor ki: Eğer Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduğunuz iddianızda doğru söylüyor iseniz, hiç kimse evladını veya sevdiğini en küçük bir zulümle cezalandırmaz ve temiz şeyleri onlara haram kılmaz. Allah size temiz şeyleri haram kıldığına, zulmünüzün ve taşkınlığınızın cezası olarak bunları size yasakladığına göre siz iddianızda yalan söylüyor ve Allah'a iftira ediyorsunuz. Bu âyet aynı zamanda Muhammed aleyhisselâmın risâletini ve nübüvvetini ispat etmektedir; çünkü onlar bu şeyleri kendi aralarında haram sayıyorlardı, fakat zâlim olduklarını ve bu şeylerin kendilerine zulümleri ve

---

624 en-Nisâ, 4/160.

625 "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık" (en-Nisâ, 4/160-161).

626 "Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler" (el-Mâide, 5/18).

taşkınlıkları sebebiyle haram edildiğini söylemiyorlardı, sonra Hz. Peygamber (s.a.), onlara haram kılınan bu temiz şeylerin ancak zulümleri ve taşkınlıkları sebebiyle haram edildiğini kendilerine haber verdi. Bu, durum, onun bu bilgiyi Cenâb-ı Hak'tan aldığını gösterir. Dolayısıyla bu, Muhammed aleyhisselâmın nübüvvetine işaret eden mûcizelerden biridir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık, yani bu haram kılma işi, onların taşkınlıklarının ve zulümlerinin cezasıdır. **Biz elbette doğru sözlüyüz,** yani onların zulüm ve taşkınlık yaptıklarına dair söylediklerimiz konusunda biz elbette doğruyu söylüyoruz. Verdiğimiz bütün haberlerde **Biz elbette doğru sözlüyüz.**

فَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ
الْمُجْرِمِينَ

[§]***147. "Eğer seni yalanlarlarsa de ki: Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir;*** 245
bununla birlikte O'nun suçlu topluluğa vereceği ceza da geri çevrilemez."

Eğer seni yalanlarlarsa de ki: Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Eğer seni yalanlarlarsa,** yani onları davet ettiğin, tasdik etmelerini ve rablığı sadece Allah'a tahsis etmelerini emrettiğin şeyi yalanlarlarsa **De ki: Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir,** yani yalanlamaktan vazgeçip tasdik eder, O'nun tek ilâh olduğunu ve ortağı olmadığını kabul ederseniz, O sizin küfür halinde iken yaptıklarınızı bağışlayacak ve kötülüklerinizi örtecektir. **Eğer seni yalanlarlarsa de ki: Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir**; **bununla birlikte O'nun suçlu topluluğa vereceği ceza da geri çevrilemez.** Bu cümlede sanki takdim-tehir var gibidir, sanki Cenâb-ı Hak, eğer seni yalanlarlarsa de ki: O'nun suçlu topluluğa vereceği ceza geri çevrilemez**,** demekte, sonra da **Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir,** buyurmaktadır, eğer tövbe ederseniz, O'nun rahmeti affetmeyi de içine almaktadır. Diğer müfessirler de şöyle derler: **Eğer seni yalanlarlarsa,** ey Muhammed, zulümleri ve taşkınlıkları sebebiyle onlara haram kılınan şeyleri haber verdiğinde seni yalanlarlarsa, **De ki: Rabb'iniz geniş rahmet sahibidir,** kimseyi günah işlediği anda hemen helâk etmez ve hemen azap etmez, kendisine zaman tanır; O'nun vereceği **ceza da geri çevrilemez,** yani günahkâr bir kavme azap gönderdiğinde bu azap asla geri çevrilemez. *En doğrusunu Allah bilir*.

سَيَقُولُ الَّذِينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَٓا اَشْرَكْنَا وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتّٰى ذَاقُوا بَاْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَخْرُصُونَ 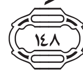

148. "Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.' Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz."

Putperestler diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık. Bu âyetin Arap müşrikleri hakkında geldiği söylenmiştir. Onlar haram kıldıkları şeylerin haramlığı konusunda çelişkiye düştüklerinde ve delilleri bitirildiğinde böyle söylemişler ve işi Allah'a nispet etmişlerdi. Bu âyet, "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş… De ki: 'O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavrularını mı haram kıldı? Eğer doğruysanız bana bilerek söyleyin.' Ve deveden iki, sığırdan iki… De ki: O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?"[627] meâlindeki âyetin sılasıdır. Çelişkileri ortaya çıkıp delilleri de bitirilince korktular ve hemen şöyle dediler: **Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.** Cenâb-ı Hak da Peygamberine şöyle buyurdu: **Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar,** yani daha önce geçen ümmetler de peygamberlerini aynı şekilde yalanladılar, onlar da peygamberlerine, ümmetinin sana söylediklerini söylüyorlardı. **Allah dileseydi ortak koşmazdık…**

246 **[§]Allah dileseydi ortak koşmazdık.** Bu beyanın işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Hasan-ı Basrî ve Esam şöyle dedi: "Meşîet" (المشيئة), yani dilemek lafzı burada rıza anlamına gelir. Dediler ki: Allah bizim yaptıklarımızdan razı olmuştur, çünkü atalarımız da bizim yaptıklarımızı yapmışlardı. Allah onlarla yaptıkları arasına bir engel koymadı, onların ellerini

627 el-En'âm, 6/143-144.

tutmadı, onların bu işleri yapmalarına engel olmadı; eğer onların yaptıklarından razı olmasaydı, onlara engel olur ve yasaklardı. Onlar ancak kendilerinin yapmış olduğu şeyleri yapan atalarını da peygamberlerin helâke ve azaba uğramalarından korkuttuklarını, fakat sonra onların bu halde öldüklerini ve azaba uğramadıklarını gördükleri için bunu Allah'ın rızasına ve içinde bulundukları hale izin verdiğine hamletmişler, onlara azabın ertelendiğini, çünkü Allah'ın yapılanlardan razı olduğunu düşünmüşlerdi. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bu âyetin zâhiri ile Mûtezile arasında küçük bir alaka vardır. Onlar şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hak, **Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar** meâlindeki âyetiyle onların sözlerini reddetmiş, bu sözden dolayı kendilerini azarlamış ve onları şiddetli bir şekilde korkutmuştu. Eğer bu konuda sizin yaptığınız gibi meşîeti Allah'a nispet etmek caiz olsaydı, onları reddetmez, azarlamaz ve böyle şiddetli bir şekilde korkutmazdı. Bu durum, böyle denilmesinin ve meşîeti Allah'a nispet etmenin caiz olmadığını gösterir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*. Biz deriz ki: Meşîetin burada farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Hasan-ı Basrî'nin ve Esam'ın söylediği rıza anlamındadır, onlar, Allah bundan razıdır demişlerdi.

İkincisi, emir ve davet anlamına gelmesidir, derler ki: Allah onlara bunu emretti ve kendilerini buna davet etti[628].

Üçüncüsü, onlar bunu hakikat anlamında değil alay etmek için ve ironi olsun diye söylüyorlardı. Mecûsîler'in durumu da böyledir, onlara, neden iman etmiyor ve İslâm'ı kabul etmiyorsunuz? denildiğinde, aynen bunların söylediklerini söylüyorlardı: Eğer Allah dileseydi biz de iman ederdik ve O'na asla ortak koşmazdık. [§]Onlara yapılan bu azarlama ve korkutma, o sözleri alay etmek 247
için söylemiş olduklarından ve Allah'a iftira ederek O'nun böyle emrettiğini, buna davet ettiğini ve bunlardan razı olduğunu iddia etmelerinden dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, meşîet burada Mûtezile'nin söylediği gibi değil, bu üç şekilde anlaşılmalıdır. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsan, 'Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?' diyor"[629]. Aslında bu, hak bir kelâmdır, fakat insan onu alay ve istihza için söylemektedir, bundan dolayı ona ceza hak olmuştur.

---

628 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler" (el-A'râf, 7/28).

629 Meryem, 19/66.

De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Yani size Allah’tan gelen ve bize açıklayacağınız bir delil, bir beyan mı var? Allah’ın size öyle emrettiğine ve sizi ona davet ettiğine yahut azap etmek için size mühlet vermek değil de yaptıklarınızdan razı olduğu için sizi o halde bıraktığına dair elinizde bir kanıt mı var? Size muhalif olanları da kendi hallerinde bırakmadı mı?[630] Onları kendi hallerinde bırakması, kendilerinden razı olduğunun delili midir? Allah şöyle buyuruyor: **Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz,** yani bu konuda sizler zandan başka bir şeye uymuyorsunuz. **Siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz.** Yani onlar bu konuda sadece temelsiz bir tahminde bulunuyor ve yalan söylüyorlardı. İddia ettikleri gibi Allah’ın öyle emrettiğine, herkesi ona davet ettiğine ve onların yaptıklarından razı olduğu için kendilerini o halde bıraktığına dair ellerinde hiçbir delil ve beyan bulunmamaktadır.

قُلْ فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَٓاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿١٤٩﴾

149. “De ki: Kesin delil ancak Allah’ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.”

[Kesin Delil (Huccetü’l-Bâliğa)]

De ki: Kesin delil ancak Allah’ındır. Kesin delil diye tercüme ettiğimiz “el-huccetü’l-bâliğa” (الحجة البالغة) nitelemesi, her türlü şüpheyi yok eden, her gafili ve uyuyanı ikaz eden ve uyandıran delil demektir. Bu beyan şöyle de açıklanmıştır: Tam, her şeyi bastıran, her şeye üstün ve galip gelen, karşısına çıkan her şeyi perişan eden ve ona galip gelen delil. Hasan-ı Basrî şöyle dedi:
248 “Huccetü’l-bâliğa”, âhiretteki kesin delildir, [§]Allah gerekli kesin delil olmadan orada hiç kimseye azap etmeyecek ve ceza vermeyecek demektir. Dünyada insanların yaptığı gibi keyfe göre veya intikam duygusuyla yahut ihtiras sâikiyle kimseyi cezalandırmayacaktır. Yaratılanlardan hiç kimse yoktur ki, onun hakkında Allah’ın kesin bir delili olmasın! Mukarreb meleğe gelince, Allah onu sadece itâat fıtratında yaratmıştır, dolayısıyla Allah’ın lütfu, ikramı ve ihsanı olarak o âsilik yapamaz, sadece Allah’ın verdiği nimetlere şükürde eksiklik yapabilir. Peygamberlere ve salih kullara gelince, Cenâb-ı Hakk’ın onlar üzerinde çeşitli yolları ve delilleri vardır.

---

630 “Görmez misiniz ki Allah, din bakımından size muhalif olan müslümanları, yahudileri ve hıristiyanları da, onların bâtıl yolda olduklarını iddia etmenize rağmen kendi hallerine bırakmış, köklerini kazımamıştır” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 278a-b).

Sonra "Huccetü'l-bâliğa"nın çeşitli anlamlara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, bir mûcize, kesin bir delil ve insanları benzerini yapmaktan âciz bırakan bir kitap olarak Resûlullah'a (s.a.) indirdiği bu Kur'ân-ı Kerîm'dir. İnsanların onun benzerini yapmaktan âciz kalmaları, bu kitabın, Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.) gönderdiği mûcizelerden ve delillerden biri olduğunu gösterir.

İkincisi, Allah büyün yaratılanları ve bütün nesneleri kendisine şahitlik edecek nitelikte yaratmıştır, bütün varlıklar O'nun vahdâniyyetine şahittirler. İşte "huccetü'l-bâliğa" budur.

Üçüncüsü, "huccetü'l-bâliğa"nın peygamberlerin dilleri ve verdikleri haberlerdir. Çünkü insanlar arasında asla yalan konuşmadıkları için onları bu sebeple sorumlu tutmayacaktır[631]. Zira onların dillerinden asla yalan ve çirkin söz çıkmamıştır, Cenâb-ı Hak, bu türlü yanlışlardan onları korumuştur. Hatalardan korunmak onlara ait kılınmıştır, çünkü Allah onları yeryüzünde insanlara karşı kendi delilleri ve mûcizeleri yapmıştır. Allah onları yeryüzüne delil ve mûcize olsunlar diye göndermiştir. İşte huccetü'l-bâliğa budur. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

Bazıları şöyle dedi: **Kesin delil ancak Allah'ındır** meâlindeki ilâhî kelâm şu anlama gelir: Nesneleri helâl ve haram kılmak konusunda kesin delil Allah'a aittir, onları haram kılmaya dair delil bazı yiyecekleri kendilerine haram kılan insanlara ait değildir, çünkü onlar sadece nefislerinin arzularına göre bazı şeyleri kendilerine haram kılar. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi. Hasan-ı Basrî 249
şöyle dedi: Buradaki "meşîet" (dilemek) lafzı, kudret meşîeti anlamındadır. Şayet Allah dileseydi onlara boyun eğdirir, âciz bırakır ve mâsıyet işlemeye asla güçleri yetmezdi. Tıpkı melekleri itâat fıtratında yarattığı ve bu yüzden onların mâsıyet işlemeye asla muktedir olamadıkları gibi. Sonra Allah melekleri, resûllere, nebîlere ve bütün insanlara üstün kılıyor. Sonra da onlar itâat yapmaya mecbur olarak yaratılmışlardır, diyor. Bu sözde çelişki vardır; boyun eğdirilen ve itâat fıtratında yaratılan birinin, iradesine göre iş yapan birine üstün kılınması mümkün değildir, üstelik insanın şehvetine tabi olma gücü ve boyun eğmeye mecbur kaldığı ihtiyaçları var, bunlar aynı zamanda itâatte bulunmasına da engel olabilir. Hasan-ı Basrî diyor ki: Meleklerin üstünlükleri sahip oldukları bünyeye ve yaratılış temizliğine dayanır. Bir kişide bulunan bir cevher sebebiyle o cevherin dışındaki şeylere üstün olması da mümkün değildir. Çünkü Allah hiçbir şeyin üstünlüğünü kendi cevherine bağlamamıştır, aksine

---

631 Arapça metinde her ne kadar "لم يُؤاخذو هم" şeklinde bir tercih yapılmışsa da bu "لم يأخذهم" olmalıdır

yapacağı salih ve temiz amellerine bağlamıştır. Nitekim şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, güzel bir ağaca benzetti"[632]. "Kötü sözün misali de kötü bir ağaçtır"[633]. Cenâb-ı Hak yaptığı bu benzetmelerden ayrı olarak başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Güzel yerin bitkisi Rabb'inin izniyle (güzel) çıkar"[634]. Bir başka âyette de şöyle buyurur: "Rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir"[635]. Bu ve benzeri âyetlerde görülmektedir ki Cenâb-ı Hak hiç kimseyi özü itibariyle diğerine üstün tutmamıştır, onları ancak salih amellerle üstün tutmuştur. Bundan dolayı biz diyoruz ki, Hasan-ı Basrî'nin sözlerinde çelişki vardır.

Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi. Bize göre bu âyet-i kerîmenin anlamı açıktır. Allah dileseydi onların hepsini doğru yola iletir, itâate muvaffak kılar ve o yola sevk ederdi. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan yapardık"[636]. Onların evlerinin gümüş ve zinetlerle süslenmesi kendilerini küfre yönelttiği halde, bu durum müminler için olduğunda onlar iman ederlerdi, ancak Allah böyle yapmadı. Bu durum, onların "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık"[637] meâlindeki âyet-i kerîmenin emir ve rıza yahut alay etmek anlamına geldiğine dair görüşlerine işaret etmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak **Allah dileseydi elbette hepinizi doğru**
250 **yola iletirdi** buyurmaktadır. [§]Mûtezile şöyle der: Meşîet burada zorlama ve baskı anlamındadır. Baskı halinde imanın muteber olmadığını, onun ancak irade bulunması halinde geçerli olduğunu daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla buradaki meşîet, seçim yapma durumundaki iradeyi ifade eder, yaratma anlamına gelmez. Çünkü herkes, yaratılışı itibariyle mümindir. Bu itibarla âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibi olmalıdır.

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَٓاءَكُمُ الَّذ۪ينَ يَشْهَدُونَ اَنَّ اللّٰهَ حَرَّمَ هٰذَا فَاِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَالَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٠﴾

632 İbrâhim, 14/24.
633 İbrâhim, 14/26.
634 el-A'râf, 7/58.
635 Fâtır, 35/10.
636 ez-Zuhruf, 43/33.
637 el-En'âm, 6/148.

150. "De ki: 'Allah şunu yasak etti diye şahitlik edecek tanıklarınızı getirin.' Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla birlikte (bu yalana) ***şahitlik etme; âyetlerimizi yalan sayanların ve âhiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Onlar Rab'lerine başkalarını eş tutuyorlar."***

De ki: Allah şunu yasak etti diye şahitlik edecek tanıklarınızı getirin. Yani sizin haram kıldığınız vasîleyi, sâibeyi ve hâmîyi ve yahudilerin haram kıldıkları ekinleri ve hayvanları Allah'ın yasakladığına dair şahitlerinizi getirin. **Eğer** bütün bunları Allah'ın yasakladığına dair **Onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla birlikte (bu yalana) şahitlik etme!** Cenâb-ı Hak, **Allah şunu yasak etti diye şahitlik edecek tanıklarınızı getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla birlikte (bu yalana) şahitlik etme** nasıl der, onları delil getirmeye nasıl davet eder? Delil getirdiklerinde de **Sen onlarla birlikte (bu yalana) şahitlik etme!** nasıl söyler? *En doğrusunu Allah bilir ya*, haram kılma hakkının yaratılanlardan birine değil Allah'a ait olduğunu onlar biliyorlardı, buna rağmen onlar, bunu Allah haram kıldı diye **Şahitlik ederlerse, sen onlarla birlikte (bu yalana) şahitlik etme!** Çünkü onların şahitliği bâtıldır, geçerli değildir. Bunları Allah'ın haram kıldığına dair Ehl-i Kitab'ın şahitlerini getirmelerini istemesini Hz. Peygamber'e (s.a.) Cenâb-ı Hakk'ın emretmiş olması da muhtemeldir. Çünkü onlar, kendileri müşrik idiler ve putlara tapıyorlardı, fakat Ehl-i Kitap'tan olan ve peygamber gönderilenlerden, bu konuda kendileri için şahitlik etmelerini istiyorlardı. Bundan dolayı Allah **Şayet onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla birlikte (bu yalana) şahitlik etme,** buyurmuştur. Yani onlar müşrikler için buna şahitlik etmezler, onlarla birlikte sen de şahitlik etme! Allah bunu peygamberine, onların şahitlik etmeyeceklerini haber vererek söylemektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlar çıkarılsalar asla onlarla beraber çıkmazlar, onlara savaş açılsa asla yardımlarına koşmazlar; yardım etmeye kalksalar da, muhakkak arkalarını dönüp kaçarlar"[638]. Cenâb-ı Hak burada münafıklardan haber vermektedir, onlar "Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız…
Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız" diyorlardı. [§]Sonra da 251
Cenâb-ı Hak, "Allah şahittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar" buyurmaktadır.

---

638 "Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i Kitap'tan inkârcı yandaşlarına, "Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itâat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız" diyorlar. Allah şahittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar. Oysa çıkarılsalar asla onlarla beraber çıkmazlar, onlara savaş açılsa asla yardımlarına koşmazlar; yardım etmeye kalksalar da, muhakkak arkalarını dönüp kaçarlar. Ve sonunda onlar yardımsız kalırlar" (el-Haşr, 59/11-12).

Sonra onların hakiki niyetlerini haber vermekte "Şayet onlar çıkarılsalar asla onlarla beraber çıkmazlar, onlara savaş açılsa asla yardımlarına koşmazlar" buyurmaktadır. Allah, onların başta kendileriyle birlikte savaşa çıkmayacaklarını, fakat yardım etmeye kalksalar bile muhakkak arkalarını dönüp kaçacaklarını haber vermektedir. İşte **Size şahitlik edecek tanıklarınızı getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla birlikte (bu yalana) şahitlik etme** meâlindeki buyruk da bunun gibidir, yani onlar şahitlik etmezler. *En doğrusunu Allah bilir*. Burada kendilerine şahitlik etmeleri için babalarını getirmeleri istenmiş de olabilir, çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti"[639]. Allah, babalarımızı helâk etmeyip kendilerine dokunmadığı için onların yaptıklarından razı olmuş demektir. Dolayısıyla onlardan şahitlik etmeleri için babalarını getirmeleri istenmişti, fakat onlar buna asla bir yol bulamadılar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın, eğer iddianızda samimi iseniz!"[640] Bunu asla yapamadılar!

Âyetlerimizi yalan sayanların ve âhiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Bu âyet, onların haram saydıkları şeyleri herhangi bir delile ve kanıta dayanmadan kendi arzularına göre haram kıldıklarına işaret etmektedir.

Onlar âhiret gününe inanmıyorlar ve Rab'lerine başkalarını eş tutuyorlar. Yani kulluk ve ulûhiyyet konusunda Rab'lerine putları eş tutuyorlar.

قُلْ تَعَالَوْا اَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ اَلَّا تُشْرِكُوا بِه۪ شَيْـًٔا
وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ مِنْ اِمْلَاقٍ نَحْنُ
نَرْزُقُكُمْ وَاِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ
وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِه۪
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

151. "De ki: Gelin, Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlik korku-

639 el-A'râf, 7/28.

640 el-Bakara, 2/23.

suyla çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız."

De ki: Gelin, Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım. Cenâb-ı Hak, **Gelin** buyuruyor, **Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım,** neleri haram kıldığını size delilleri ile açıklayayım. Haram kıldığınız şeyleri siz, babalarınızı taklit yoluyla yahut kendi arzularınıza göre haram kıldınız, herhangi bir emir veya delille haram kılmadınız. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara haram kıldığı şeyleri açıkladı ve şöyle buyurdu: **O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın.** Şirk, aklen de yasaktır, dolayısıyla akıl sahibi olan herkesin tevhidi kabul etmesi ve Rabb'ini bilmesi gerekir. Çünkü onda suretlerin terkibi vardır ve o en güzel ve en sağlam şekilde yaratılmıştır. Kendilerine bu sureti ve bu sağlamlığı Allah'tan başka birinin vermediğini, [§]bu konuda başka birinin O'na 252
ortak olmadığını biliyorlar ve görüyorlardı. Size bunca iyiliği ve nimetleri O lütfettiği halde, rablığı ve ulûhiyyeti konusunda başka birini O'na nasıl ortak koşarsınız? Bu, akla ve peygamberden duyulan naklî bilgilere (sem') aykırıdır.

De ki: Gelin, Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın meâlindeki ilâhî kelâm iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, **Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım** anlamındaki cümlede vakfedilir ve cümle bitirilir. Sonra **O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın** anlamındaki yeni bir cümleye başlanır. Sanki **Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım** deyince, Rabb'imizin bize haram kıldığı şey nedir, diye sormuşlar, bunun üzerine **O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın** buyurmuş. İkincisi de, iki cümle birbirine bağlanır, ancak, olumsuzluk edatı olan "lâ" (لا) atılır, bu durumda sanki şöyle buyurmuştur: **Rabb'iniz**, kendisine herhangi bir şeyi ortak koşmanızı **haram kıldı**. Olumsuzluk edatı olan "lâ" (لا) cümlede bazan ziyade olarak kullanılır, ancak anlam açısından yok farz edilir.

Anne babaya iyilik edin, onlara iyilikle muamele edin.

Şeyat: "Cenâb-ı Hak âyetin başında **Rabb'inizin size neleri haram kıldığını okuyayım** buyuruyor, ancak sonra anne-babaya iyilik yapmayı emrediyor, haram kıldığı şeyi belirtmiyor?" diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Onlara iyilik yapma emri, iyiliği terk etmenin haram olduğunu ifade eder. Sanki şöyle buyurmaktadır: Rabb'iniz size anne-babaya iyilik yapmaktan uzak durmayı haram kılmış, onlara karşı iyi ve güzel davranmayı size farz kılmıştır. Sonra siz aklınızla da bilirsiniz ki anne-babaya iyilik etmek farzdır, onlara kötülük yapmak size haram kılınmıştır. Bununla birlikte anne-babanızın

size yaptığı iyilikler, Allah’ın size verdiği iyiliklerden daha çok değildir. Böyle iken anne-babaya kötülük yapmayı uygun görmüyorsunuz, aksine onlara iyilik yapmayı gerekli görüyorsunuz da, Allah’a karşı kötülük yapmayı ve kullukta O’na başkasını ortak etmeyi nasıl tercih edersiniz?

Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. [Mekkeli Müşrikler] fakirlik ve açlık korkusuyla çocuklarını öldürüyorlardı. Bu da onlara haram kılınan şeylerdendir. Bu durum, bir halde sakıncalı olan bir şeyin başka bir
253 konumda mubah olmayı gerektirmediğine işaret eder. **[§]**Çünkü Cenâb-ı Hak “Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın”[641] buyurmaktadır, bu, fakirlik korkusu olmadığında onları öldürmenin mubah olduğunu göstermez. Ancak onlar çocukları o sebepten öldürdükleri için burada özellikle o gerekçeyi belirtmiştir. Bu ifade, öldürme eyleminin her halde yasak olduğunu gösterir.

Biz, sizin de onların da rızkını veririz. Yani sizin rızkınız olan ekinleri, meyveleri ve nebatları biz yetiştiriyoruz. Dolayısıyla sizin çocuklarınızın rızkını da topraktan çıkardığımız ekinlerle ve meyvelerle biz veriyoruz, binâenaleyh onları öldürmeyin! Fakirlik ve açlık korkusuyla kendinizi öldürmüyorsunuz da, aynı gerekçe ile çocuklarınızı nasıl öldürürsünüz? Sizin rızkınızı veren, onların rızkını da vermektedir.

Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Buradaki **yaklaşmayın** meâlindeki ifade, yapmayın anlamına gelir. Kötülüklere yaklaşmayın, ancak kötülükler ve haramlarla aranıza helâlden perdeler çekin anlamına da gelebilir. Böylece haramlara yaklaşmaması, onlarla arasına helâlden perdeler ve örtüler çekmesi müslüman için hak olur. **Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın** meâlindeki âyetin işaret ettiği anlam konusunda da ihtilaf edilmiştir. Denildi ki: Buradaki “fevâhiş” (الفواحش) kelimesinden maksat zinadır. **Kötülüklerin açık olanı** “Mâ zahare minhâ” (ما ظهر منها) cümlesi de kadınlarla konuşmak, oturmak ve kaynaşmak anlamına gelir. **Gizli olanı** anlamındaki “ve mâ betane” (وما بطن) ifadesi ile de bizzat zina kastedilmiştir. Onlar kadınlarla birlikte oturup kalkıyorlar, ancak herkesin önünde onlarla ilişkide bulunmuyorlar, yalnız kaldıklarında onlarla zina ediyorlardı. Denilmiştir ki: Hür kadınlarla gizlice, fakat cariyelerle açıktan zina ediyorlardı, yaptıkları bu eylem âyetle onlara haram kılındı. Şöyle de denildi: **Kötülüklerin açık olanı**, annelerle evlenmektir, **Gizli olanı** da zinadır; onlar annelerle açıktan evlenirlerdi.

641 el-İsrâ, 17/31.

Bu, İbn Abbâs[642] (r.a.) ve Saîd b. Cübeyr'in (r.a.) görüşüdür. Şu da söylenmiştir: **Kötülükler** anlamına gelen "fevâhiş" (الفواحش) haram kılınan her şeydir; [§] 254
açık kötülük, insanlar tarafından da görülenler, gizli kötülük de kendileriyle Allah arasında kalanlardır. **Kötülüklerin açık olanı** dış organlarla yapılan, **Gizli olanı** da kalple (düşüncelerle) yapılanlardır da denilmiştir. Mücâhid şöyle dedi: **Kötülüklerin açık olanı,** iki kızkardeşi aynı anda nikâhına almak ve babanın karısını (üvey annesini) almaktır. Gizli olanı da zina ve Allah'ın haram kıldığı şeylerdir[643]. **Kötülüklerin açık olanı** meâlindeki ifade ile başkalarının gördüğü fiillerin, **Gizli olanı** anlamındaki ifade ile de gözle ve kalple yapılan fiillerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Resûlullah (s.a.) "Gözler zina eder, eller de zina eder"[644] buyurmuştur. Buna göre **Gizli olanı,** gözün ve kalbin zinasıdır, çünkü bizzat görenden başkası onu bilemez. *En doğrusunu Allah bilir*. Bütün bu maddelerde Cenâb-ı Hak sanki haramı söz konusu etmiş gibidir; yani Allah size şirki haram kılmış, anne-babaya iyilikten yüz çevirmeyi haram kılmış, haksız yere cana kıymayı da haram kılmıştır. Sanki haram kılma (حرّم) lafzı bunların hepsinde belirtilmiş gibidir.

Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. Denildi ki: Buradaki **Haklı sebep** anlamına gelen "bi'l-hak" (بالحق) kelimesi, irtidat ederse öldürülür, kısas olarak ve evli olduğu halde zina eden de öldürülür anlamına gelir.

İşte bunları Allah size emretti, yani zikredilen bu haramlara uymayı size emretti. **Size emretti** meâlindeki "vessâküm bihî" (وصّاكم به) ifadesinin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Denildi ki: **Size emretti**, yani size farz kıldı. Buna size emretti anlamı da, haram kılınan şeyi size açıkladı mânası da verilmiştir. Bunların hepsi aynı anlama gelir.

Umulur ki düşünüp anlarsınız. Allah belirttiklerinden başkasını haram kılmadı, sizin hayvanlardan ve diğer yiyeceklerden haram kıldıklarınızı da haram kılmadı. **Umulur ki düşünüp anlarsınız,** yani aklınızdan yararlanırsınız.

---

642 "Kötülüklerin açığına yaklaşmayın" meâlindeki âyet hakkında İbn Ebû Hâtim ve İbn Merdûye, İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediğini tahric ederler: Bundan maksat anneleri ve kızları nikâhlamaktır. "Gizli olanı" da zinadır (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 383).

643 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 83.

644 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 412. Ebû Hureyre (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Âdemoğluna zinadan nasibi yazılmıştır, bu yazılan kesinlikle onu bulacaktır. Gözlerin zinası bakmaktır, kulakların zinası dinlemektir, dilin zinası konuşmaktır, elin zinası tutmaktır, ayakların zinası da yürümektir. Kalp de ister ve temenni eder. Cinsel organ bunu ya tasdik eder (zina yapar) ya da yalanlar (zina fiilini yapmaz)" (Buhârî, "İsti'zân", 12; Müslim, "Kader", 12). Bu, Müslim'in lafzıdır.

Yahut şöyle deriz: Allah aklınızı kullanmanız için bunları size emretti. Umulur ki anlamına gelen "le'alle" (لعلّ) sözcüğü Allah tarafından kullanılınca vücûb (gereklilik) ifade eder. Yahut Allah'ın size hitap ettiği ve emrettiği şeyleri akledersiniz.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ
وَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْم۪يزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا
وَاِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَبِعَهْدِ اللّٰهِ اَوْفُوا ذٰلِكُمْ
وَصّٰيكُمْ بِه۪ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾

255 [§] ***152. "Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti."***

[Yetim Malı]

Yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: **Yetimin malına el sürmeyin,** yetimin malını yemeyin demektir, ancak **onun iyiliğine olması** hariç. Buradaki **onun iyiliğine olması** anlamındaki beyan hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bundan maksat, bir insanın yetimin malında çalışması ve bu çalışmasının karşılığı olarak ondan yemesidir. Başkaları da şöyle dedi: Ondan borç olarak yemesidir, ancak bu konuda ihtilaf edilmiştir. Bazıları da şöyle dediler: Maksat yetimin hayvanlarını kullanması, hizmetçilerini çalıştırması ve benzeri şeylerdir. Bu âyet-i kerîme belli bir şeyle yorumlanmasına müsait olmayan konulardandır. Bize göre ise âyetin bu son zikredilen hususla yorumlanması daha doğrudur. Çünkü yetimin kölelerini çalıştırmak, hayvanlarına binmek ve onlardan yararlanmak, onlarla içli dışlı olmalarından dolayı zorunludur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzelten ile bozanı bilir"[645]. Dediğimiz gibi yetimlerle içli dışlı olmaları itibariyle onun mallarından yararlanmaları kaçınılmazdır. Hasan-ı

645 el-Bakara, 2/220.

Basrî şöyle dedi: **Yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin** meâlindeki buyruğun anlamı şudur: Yetimin malına ancak uygun olan şekilde el sürün, uygun olan şekilde el sürmek de velinin fakir olması ve nafakasını yetimin malıyla karşılamasıdır, işte bu durumda onun malına el sürebilir. Onlara göre velinin ailesi fakir ise, onların nafakası da yetimin malı ile karşılanır. Nafakasını yetimin malından karşılamak şart olmasa da, velinin onun malından almak hakkına sahip olduğu açıktır. Sonra âyet-i kerîme bize göre iki anlama gelir. Birincisi, yetimin malına, onu korumak, çalıştırmak ve çoğaltmak için yaklaşır; Cenâb-ı Hak burada yetimin velisine, onun malını korumasını ve çalıştırmasını emretmektedir. İkincisi, yetimin malına, onu arttırmak ve çoğaltmak niyetiyle yaklaşır. Bundan dolayı Ebû Hanîfe (r.a.), yetimin bakımını üstlenen kişi aynı zamanda onun vasîsi ise, yetim için faydalı olduğu takdirde, daha çok kâr elde edeceği düşüncesiyle onun malını satmasının da caiz olduğunu söylemiştir.

[§]Rüşdüne erişinceye kadar. Ebû Bekir [el-Keysânî] şöyle dedi: Bu 256
cümle, yetim kendi işlerinin başına geçecek yaşa gelinceye kadar, demektir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, "Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz"[646] buyurmaktadır. Diğer tefsirciler de şöyle dediler: Buradaki "rüşd" (رُشْد) kelimesinden maksat 18 yaştır. Rüşdüne erişince ifadesiyle idrâk çağı kastedilmiş gibidir, yani her şeyi anlayıp idrak edecek hale gelinceye kadar.

Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Bu cümle de yetimler hakkında gelmiş gibidir. Cenâb-ı Hak, yetimlerin mallarını ölçüp tartmakta dürüst olmayı emretmektedir, yetimlerin iyiliğine olmadıkça onların mallarına el sürmeyi yasakladığı gibi, onları ölçüp tartmakta dürüst davranmamayı da yasaklamaktadır. Aynı şekilde Allah, **Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun** buyurmaktadır. Bu cümlenin de yetimler hakkında gelmiş olması mümkündür, yani yetimler için bir söz söylediğiniz zaman yakınınız bile olsa sözünüzde âdil olun. **Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin.** Yani yetimler hakkında Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. **Yetimin malına, onun iyiliğine olmadıkça el sürmeyin** ilâhî kelâmında ve "Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin"[647] meâlindeki âyette ve diğer âyetlerde ifade buyurulduğu üzere, yetimler hak-

---

646 "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin" (en-Nisâ, 4/6).

647 en-Nisâ, 4/6.

kında Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. **Ölçü ve tartıyı adaletle yapın** meâlindeki emrin yetimler ve diğer bütün insanlar hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. Bu cümle iki anlama gelir. Birincisi, dürüst olmamak insanlara zarar verir ve onların haklarını zâyi eder, bundan dolayı Allah ölçü ve tartının tam yapılmasını emretmektedir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "İnsanların mallarının değerini düşürmeyin"[648]. İkincisi, faizden kaçınmaktır; zimmetinde olan malda ölçüyü tam yapmak gerekir, hakkını tam değil eksik verdiği zaman, kalan fazlalık onun için faiz olur.

Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Bu cümle iki anlama gelir. Birincisi, biz hiç kimseye kendisini telef edecek bir şeyi -her ne kadar bu Allah için caiz olsa da- **teklif etmeyiz**. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık…"[649] Allah İsrâiloğulları'na da kendilerini öldürmelerini emretmişti[650]. İkincisi, biz kimseye yapılamayacak bir şeyi **teklif etmeyiz;** meselâ bir
257 insana, ulaşması ebediyen mümkün olmayan bir şeyin emredilmesi gibi. **[§]** Gerekli vasıtaya sahip olmadığı halde bir şeyin emredilmesi, ancak o vasıta kendisine verildikten sonra caizdir. Meselâ gerekli şartları taşımadığı, yani temiz olmadığı halde insana namazın emredilmesi gibi ve "Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[651] meâlindeki âyette görüldüğü üzere insana hacca gitmesinin emredilmesi gibi. Bu, bir şeye ulaşmak için gerekli vasıtaya sahip olmak kendi elinde bulunan kişiye, onun emredilmesinin caiz olduğuna işaret eder. Artık o insanın başka şeylerle uğraşması, o emri dikkate almadığını gösterir.

Söz söylediğiniz zaman adaletli olun. Bazı tefsirciler şöyle dediler: Bu emir şahitlikle ilgilidir. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne-babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun"[652]**. Söz söylediğiniz zaman adaletli olun** emrinin her söz ile ilgili olması da muhtemeldir. Sözde adalete gözetmek, fiilde gözetmekten daha önemlidir, çünkü

648 el-A'râf, 7/85.

649 "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı" (en-Nisâ, 4/66).

650 "Mûsâ kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur" (el-Bakara, 2/54).

651 Âl-i İmrân, 3/97.

652 en-Nisâ, 4/135.

hikmet akılsızlıktan, hak da bâtıldan söz ile ayırdedilir, bu bakımdan sözde adalet daha önemlidir.

Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. Yani helâl ve haram, emir ve yasak konusunda ve diğer hususlarda Allah'a verdiğiniz sözleri eksiksiz yerine getirin.

İşte düşünüp öğüt alasınız diye Allah size bunları emretti. Cenâb-ı Hak, burada düşünüp öğüt alırsınız anlamına gelen "tezekkerûn" (تذكرون) fiilini zikretmiş, daha önceki âyette düşünüp anlarsınız anlamına gelen "ta'kılûn" (تعقلون) fiilini, bundan sonraki âyette ise günahtan korunursunuz anlamına gelen "tettekûn" (تتقون) fiilini belirtmiştir. Aklınızı kullandığınızda düşünür, öğüt alırsınız ve menfaatinize uygun olanla olmayanı anlarsanız, sonra da haramlardan ve menfaatinize uygun olmayan davranışlardan sakınırsınız. Yahut **Düşünüp öğüt alırsınız** meâlindeki cümle, Rabb'inizin verdiği öğütlerden ve size yasakladığı fiillerden ders alırsınız ve helâke düşmekten sakınırsınız veya haramları işlemekten sakınırsınız anlamlarına gelir.

وَاَنَّ هٰذَا صِرَاطٖى مُسْتَقٖيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ
بِكُمْ عَنْ سَبٖيلِهٖ ذٰلِكُمْ وَصّٰيكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾

153. "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) ***yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti."***

Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun! Bu âyet, çeşitli hususlara delâlet eder. **Şüphesiz bu**, [§]emir ve yasak ile helâl ve haram olarak bu 258
âyette belirtilenler anlamına gelmesi muhtemeldir. **Benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun!** Müfessirlerin söylediklerine göre, bu âyetler muhkemdir, hiçbir ilâhî kitap tarafından neshedilmemiştir, bunlar âdemoğullarının hepsine haram kılınmıştır. Başka bir ihtimal de **Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur** meâlindeki âyetin peygamberlerin davet ettiği her şey anlamına gelmesidir. **O benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun, (başka) yollara sapmayın!** Çünkü peygamberler insanları davet ettikleri dine, deliller ve kanıtlarla çağırmışlardır. Diğer bir ihtimal de, **Bu benim dosdoğru yolumdur** meâlindeki cümle ile dinin aslı, Allah'ın birliği, O'na kulluk ve O'nun ulûhiyyetine başkalarını ortak etmeden ihlasla kendini Allah'a vermek anlamının kastedilmiş olmasıdır. Yahut Muhammed aleyhisselâmın getirdiği veya Kur'ân'da söz konusu

edilen buyrukların kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir[653]. Cenâb-ı Hak, "hâzâ" (هذا) diye bir işaret ismi kullanmış, fakat onunla bizzat neyi kastettiğini belirtmemiştir, bundan dolayı sözünü ettiğimiz ihtimaller akla gelmektedir[654].

Başka yollara sapmayın, sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. Cenâb-ı Hak, burada belirttiği dosdoğru olan yoluna uymayı emretmekte ve başka yollara uymayı yasaklamaktadır. Çünkü diğer dinlerin ve farklı arzuların, dosdoğru yola dair hiçbir delilleri ve kanıtları yoktur. Dosdoğru yol olarak belirtilen din, delili ve kanıtı ile hak dindir, diğer dinler değil. Her ne kadar diğer din mensupları kendi dinlerinin Allah'ın dini ve yolu olduğunu iddia etseler de.

İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti. Yani bu âyette belirtilen haramlardan, yasaklardan ve isyanlardan **korunmanız için**… Yahut değişik dinlerden ve yollardan **korunmanız için**… Meselenin aslı şudur: Mutlak doğru yol Allah'ın yoludur, mutlak din Allah'ın dinidir, mutlak kitap da Allah'ın kitabıdır.

ثُمَّ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذٓي اَحْسَنَ وَتَفْص۪يلًا
لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٤﴾

154. "Sonra iyilik edenlere** (nimetimizi) **tamamlamak ve her şeyi açıklamak için, bir hidâyet ve rahmet olmak üzere Mûsâ'ya kitabı indirdik ki Rab'lerinin huzuruna varacaklarına inansınlar."

**Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak için Mûsâ'ya kitabı in-
259 dirdik.** Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. [§]Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **İyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak için,** yani dost-

653 "Buradaki 'Bu benim dosdoğru yolumdur' meâlindeki cümlenin, Muhammed aleyhisselâmın getirdiği ve Kur'ân'da belirtilen buyruklar anlamına gelmesi muhtemeldir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 280a).

654 "Sonra 'Buna uyun!' lafzı, Kur'ân'da ve Hz. Muhammed'in (s.a.) getirdiği şeriatte bulunan her şeye uyun anlamında bir emirdir. Şeriat ise, farz, nâfile, mubah ve haramları içine alır. Cenâb-ı Hak farz olmayan bir şeye uyulmasını nasıl emreder? Burada biz deriz ki: Uyma emri, Hz. Peygamber'in (s.a.) yaptığının aynısını yapmak anlamına gelmez ki, farz olmakla nasıl tavsif edilir denilsin! Ancak uymak, farzları emretmesi, nâfilelere teşvik etmesi, mubahları serbest bırakması ve haramları çirkin görmesi şeklinde şeriatın yaptığı tertibin doğruluğuna inanmak ve her şeyi buna göre, şeriatın farz, nâfile veya mubah sayması esasına göre yapmaktır. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 280a).

luğu iyi olanlara âhirette Allah'ın nimetine ve cömertliğine tam olarak nail olması için. Şöyle de denildi: **İyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak için,** yani iyilik yapanlara ve müminlere nimetimizi tamamlamak için; buradaki "alellezî" (على الذى) ifadesi, iyilik edenlere ve iman edenlere anlamına gelir. "Alâ" (على) harf-i cerinin, sebep bildiren "lam" harf-i ceri anlamına gelmesi de caizdir; nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede; "Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar"[655] diye buyurmaktadır, yani putlar için kestiğiniz hayvanlar demektir. Katâde şöyle dedi: Allah'ın kendisine verdiği nimetlerde güzel davranan kişiye Cenâb-ı Hak cennetini ve rızasını vermek suretiyle cömertliğini tamamlayacaktır, Allah'ın verdiği nimetlerde güzel davranmayanın elindekini de alacak ve sonra o kişi hiçbir mazereti olmadığı halde Allah'a gidecektir[656]. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: **Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak için Mûsâ'ya kitabı indirdik,** yani sonra size Mûsâ ve kitabı ile delilleri ve açıklamaları tam olarak gönderdik, yani Mûsâ ve kitabı, size verilenleri tasdik etmekte ve onlara uygun düşmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu)? Bu delili de Rabb'inden gelen bir şahit izliyor; ayrıca ondan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı var"[657]. Buradaki "temâmen" (تماما) kelimesinin belirttiğimiz anlamda, Allah'ın nimetlerini ve cömertliğini tamamlamak için, diye bir anlama gelmesi muhtemeldir. Delilleri ve açıklamaları tamamlamak, hikmeti ve ilmi tamamlamak anlamına da gelebilir. İ**yilik edenlere** meâlindeki de, iyi ve güzel davrananlara, anlamına gelir. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında da ibare "temâmen ale'l-lezî ehsenû" (تمامًا على الذين أحسنوا) şeklindedir.

Ve her şeyi açıklamak için. Yani her şeyi izah edip göstermek için. **Hidâyet olmak üzere.** Yani yanlışlıklardan ve şüphelerden uzaklaştırmak ve bir lütuf olmak üzere. **Rahmet olmak üzere.** Yani azaptan ve cezadan kurtarmak üzere. **Rab'lerinin huzuruna varacaklarına inansınlar diye.** Yani mümin oldukları halde Rab'lerinin huzuruna varsınlar diye ve bunu gerçekleştirmek üzere.

---

655 el-Mâide, 5/3.

656 "İyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak için" meâlindeki âyet hakkında Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Dünyada iyilik edenlere Allah da âhirette ona iyiliklerini tamamlayacaktır. Başka bir rivayette de, Allah ona kıyâmet günü cömertliğini tamamlayacaktır, dedi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 91; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 386).

657 Hûd, 11/17.

İyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak için meâlindeki cümle hakkında İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Allah, risâletini tebliğ ettiği kişiye kitabı en güzel şekilde tamamladı. **Her şeyi açıklamak için,** yani her şeyi izah etmek için; **Hidâyet olmak üzere**, yani dalâletten hidâyete götüren bir rehber olmak üzere; **Rahmet olmak üzere,** yani bir lütuf olmak üzere; **Rab'lerinin huzuruna varacaklarına inansınlar diye,** yani ölümden sonra dirileceklerine inansınlar diye.

260 **[§]Sonra Mûsâ'ya kitabı indirdik.** Bu beyan hakkında bazıları şöyle dedi: Buradaki tertip esas alınırsa, âyet haber vermek anlamına gelir, Allah sanki şöyle buyurmuştur: Sonra biz Mûsâ'ya kitabı tam olarak verdik, yani vermiştik.

وَهٰذَا كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٥٥﴾

155. "Bu da** (Kur'ân) **bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun ve günahtan korunun ki size rahmet edilsin."

[Kur'ân'ın İsimleri ve Bunların Anlamları]

Bu da bizim indirdiğimiz bir kitaptır, yani indirdiğimiz bu Kur'ân **Mubarektir.** Ebû Bekir el-Keysânî bunun hakkında şöyle dedi: Mubarek, bereketli demektir, Kur'ân, kendisine sarılanı her türlü hayra ulaştıran ve her türlü kötülükten koruyan mübarek bir kitaptır. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: O **mübarektir**, onu kabul eden, ona tabi olan ve ona uygun davranan kişi için mübarek bir kitaptır. Kur'ân'a, ona uyanlara bereketler getirdiği için mübarek diye isim verilmiştir, o kendisine uyan ve hükümlerine göre davrananlar için mübarektir, ona bereketler getirecektir. Fakat ona uygun davranmayanlara bereket getirmeyecektir, aksine onlar için şiddettir ve onun kalbindeki manevî pisliği arttırır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) pisliğine pislik katmıştır"[658]. Buna göre âyet-i kerîme bizim söylediğimiz mânaya gelir: O, kendisine tabi olan ve ona sarılan için mübarektir. Kur'ân-ı Kerîm'e

---

658 et-Tevbe, 9/124-125.

mecîd ve kerîm diye de isim verilmiştir; yani ona tabi olan mecîd (şanlı ve şerefli) ve kerîm (cömert ve kıymetli) olur. Aynı şekilde Kur'ân, kendisine tabi olan kişiye yeni bir hayat verdiği için ona rûh ve hay (hayat veren) diye de isim verilmiştir[659]. Bereketin aslı, hiç zarar görmeden bir şeyden menfaat sağlamaktır, bu onun için bereket olur. Buna göre insanlar birbirlerine, şunu Allah sana mübarek kılsın, dediklerinde, Allah sana hiç zarar vermeden bunu senin için faydalı kılsın, demiş olurlar. Buna göre Kur'ân, mübarektir, yani bereket getirendir demek olur, [§]ancak insanların ondan faydalandıkları ve onunla amel 261
ettikleri için mübarek denilmiştir. Bereket iki anlama gelir: Birincisi, daima artan ve çoğalan her türlü hayrın ismidir. İkincisi, yorgunluk ve sıkıntı çekilmeden kazanılan her türlü faydanın ismidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ona uyun ve günahtan korunun, yani onun işaretlerine ve davetlerine uyun; **Korunun**, yani ona muhalefetten korunun, **Ki size rahmet edilsin,** yani size rahmet edilmesi için. Onun emirlerine ve işaretlerine uyan ve onun yasaklarından ve haramlarından korunan merhamete mazhar olur.

اَنْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلٰى طَٓائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَاِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِل۪ينَ ﴿١٥٦﴾

156. "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi; biz ise onların okuduklarından tamamen habersiziz, demeyesiniz."

Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi demeyesiniz. Müfessirler bu âyetin yahudilere ve hıristiyanlara işaret ettiğini kaydederler. Allah, yahudilere ve hıristiyanlara kitap indirdiği sırada ancak onlardan müslümanlara kitap indirmiştir. Fakat -*en doğrusunu Allah bilir* ya- **Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi** meâlindeki cümle, Kitabın, yani Tevrat ve İncil'in indirilmesi ancak yahudi ve hıristiyan diye isimlendirilen **Bizden ön-**

---

659 Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur'ân'dır" (el-Burûc, 85/21); başka bir âyette şöyle buyurur: "Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır" (el-Vâkıa, 56/77); diğer bir âyette de şöyle buyurur: "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik" (eş-Şûrâ, 42/52). Kur'ân'ın açık bir şekilde hay diye isimlendirildiğine dair bir âyet bulamadık. Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve Resûl'ünün çağrısına uyun" (el-Enfâl, 8/24). Hay kelimesinin, rûh lafzının tefsiri ve teyidi olması da mümkündür.

ceki iki topluluk yaratıldığında gerçekleşmiştir, yoksa Tevrat nâzil olduğunda yahudiler olmadığı gibi, İncil’in indirildiği sırada da hıristiyan yoktu[660].

262 **[§]Kitap yalnız [bizden öncekilere] indirildi demeyesiniz.** Bu beyan, “Bu da (Kur’ân) bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır”[661] meâlindeki âyetin bağlantısıdır (sıla cümlesi). **Kitap yalnız bizden önceki iki gruba indirildi,** yani bize indirilmedi dememeniz için. Buradaki “en” (أن) edatının, “len” (لن) anlamında kullanılmış olması da mümkündür, yani kitap yalnız [bizden öncekilere] indirildi dememeniz için anlamında, Allah Teâlâ’nın şu âyette buyurduğu gibi: “Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi (böyle davranıyorsunuz)?”[662] Yani size verilenin benzeri başkasına verilmemiştir.

Biz ise onların okuduklarından tamamen habersiziz, demeyesiniz, yani biz onların okuduklarından habersizdik. Bu cümle “an dirâsetihâ” (عن دراستها) diye de gelir, çünkü maksat kitapları okumaktır, fakat âyette o millete işaret olmak üzere “hum” (هم) diye, yani onlar demek olan çoğul zamiri kullanılmıştır.

اَوْ تَقُولُوا لَوْ اَنَّٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّٓا اَهْدٰى مِنْهُمْ فَقَدْ
جَٓاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ
بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَصَدَفَ عَنْهَاۜ سَنَجْزِى الَّذ۪ينَ يَصْدِفُونَ عَنْ اٰيَاتِنَا
سُٓوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ

660 “Müfessirler şöyle demişlerdir: Kitap yalnız yahudilere ve hıristiyanlara indirilmiştir. Ancak lafzın zâhirinde bir boşluk vardır, onlar diyorlar ki: Allah kitabı yahudilere ve hıristiyanlara indirmiştir. Halbuki onlara kitabın geldiği sırada yahudi ve hıristiyan yoktu, onlar ancak müslüman idiler. Buna göre kitap Yahudilere ve Hıristiyanlara değil ancak Müslümanlara indirilmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, ‘Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi’ meâlindeki cümle, kitabın, yani Tevrat ve İncil’in nâzil oluşunun ortaya çıkması yaratılışta bizden önceki iki grupta görülmüştür, bu kitaplar nâzil olduktan sonra onlara yahudi ve hıristiyan denilmiştir. Bu iki grup yaratıldıktan sonra meydan gelen olaylar sebebiyle her biri o ismi almaya layık görüldüler. Yoksa Tevrat nâzil olduğunda yahudi olmadığı gibi, İncil nâzil olduğunda da hıristiyan yoktu. *En doğrusunu Allah bilir*” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 280b).

661 el-En‘âm, 6/156.

662 Âl-i İmrân, 3/73.

157. "Yahut 'Bize de kitap indirilseydi, doğru yolu bulmada onları geçerdik' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik)***. İşte size Rabb'inizden apaçık bir delil, bir hidâyet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalan sayan ve onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim vardır? Âyetlerimizden yüz çevirenleri yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız."***

Yahut 'Bize de kitap indirilseydi' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik). Bu ilâhî kelâm da yukarıda söylediğimizle aynı mânaya gelir: **Bize de kitap indirilseydi, doğru yolu bulmada onları geçerdik, demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik). İşte size Rabb'inizden apaçık bir delil geldi.** İnsanların haklı bir delilleri ve mazeretleri olmasa da Cenâb-ı Hak, bu Kur'ân'ı onların delillerini çürütmek ve mazeretlerinin önünü kesmek için göndermiştir. Buna göre "Biz peygamberleri, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye gönderdik"[663] meâlindeki âyet, Cenâb-ı Hak, peygamber ve kitap göndermeseydi bile onların Allah'a karşı ileri sürecekleri bir delilleri olamazdı, anlamına gelir. Sonra mazeret olarak onların şöyle konuşmaları muhtemeldir: [Birincisi], onlara kitapları kendi dillerinde geldi, bize ise kendi dilimizde gelmedi; biz onların dillerini bilmiyoruz, kitaplarını da okuyamıyoruz. Şayet bu sözle, kendilerine gerekçe bulmak ve mazeret ileri sürmek mümkün olsaydı, bu gerekçe ve mazeret ancak Kur'ân'a uymayan Araplar'ın dışındaki milletler için geçerli olabilirdi, çünkü Kur'ân Arap olmayanların lisanı ile gelmemişti. Arap olmayanlar da onların, yani Araplar'ın dilini bilmiyorlardı. [§]Sonra Cenâb-ı Hak o bilgiye ulaşma yolunu gösterdiği için Arap 263
olmayanların da bu gerekçeleri ortadan kalkmıştır. Buna göre Araplar'ın da, kendi dilleri ile gelmeyen kitaplara tabi olmamaları için ellerinde bir mazeretleri kalmamıştır, çünkü oradaki bilgilere ulaşmak, onları öğrenmek ve başkalarından elde etmek imkânına sahiptirler. İşte bu gerçek, insanların ellerinde yeterli vasıta olmadığı halde Allah, onlara ulaşma imkânını verdiği takdirde kendilerine bazı sorumlulukların yüklenebileceğine delildir. İkincisi, onlar şu sözlerle de mazeret ileri sürebilirler: Yahudiler ve hıristiyanlar ihtilafa düştüler ve asla ittifak etmeleri mümkün olmayacak derecede fırkalara ayrıldılar, bu durumda onlara nasıl tabi olalım? Kendilerine denir ki: Onların mezhepleri ve kitapları, ancak onları ve sözlerini ayrıştırmıştır. Allah, onlara öyle deliller ve açıklamalar göndermiştir ki, bunlar ortada iken onların neden ayrıştıkları bilinmiyor, dolayısıyla bu konuda onların makul bir gerekçeleri yoktur. Cenâb-ı Hak şu âyette buyurduğu gibi: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka

[663] en-Nisâ, 4/165.

inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler"[664]. Buna rağmen kendilerine mûcizeler geldiği halde yine inanmadılar. "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi demeyesiniz"[665] meâlindeki âyet-i kerîme ile **Yahut 'Bize de kitap indirilseydi, doğru yolu bulmada onları geçerdik' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik). İşte size Rabb'inizden apaçık bir delil geldi,** buyruğu da bu şekilde anlaşılmalıdır. Bu âyet, Mecûsîler'in Ehl-i Kitap olmadığına da işaret etmektedir, çünkü onlar şayet Ehl-i Kitap olsalardı, âyet-i kerîmede kitap ehli olan iki gruptan değil üç gruptan söz edilmesi gerekirdi. Cenâb-ı Hak, ancak iki gruba kitap indirdiğini haber vermektedir, dolayısıyla onların kitap ehli olması imkânsızdır.

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Burada Cenâb-ı Hak sadece müşriklerden bahsetmektedir.

Buna şöyle cevap verilir[666]: *En doğrusunu Allah bilir ya*, "Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi demeyesiniz diye"[667] ben size kitap gönderdim. Dolayısıyla onlar bunu diyemediler. Fakat Allah, şayet kitap göndermeseydi onların ileri sürecekleri gerekçeyi bildiği için, kitap göndererek bütün gerekçelerini bitirmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi kitap göndermeseydi bile onların haklı bir gerekçeleri ve mazeretleri yoktu, ancak Allah buna rağmen yine de kitap gönderdi.

İşte size Rabb'inizden apaçık bir delil geldi. Denildi ki: Bundan maksat Kur'ân-ı Kerîm'dir. Maksat Muhammed aleyhisselâmdır da denilmiştir. **Rabb'inizden size bir hidâyet geldi,** yani şüpheli ve yanlış yollardan doğru yola götüren bir rehber geldi. **Rabb'inizden size bir rahmet geldi,** yani bu,
264 Rabb'inizden size gönderilen bir rahmet ve nimettir. **[§] Allah'ın âyetlerini yalan sayan ve onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim vardır?** Yani **Allah'ın âyetlerini yalan sayandan daha zâlim** hiç kimse yoktur. Buradaki **Allah'ın âyetleri** ifadesinin, Allah'ın delilleri anlamına geldiği söylenmiştir; Allah'ın dini olduğu da söylemiştir. Biz bu konuya çeşitli yerlerde temas etmiştik[668]. **Daha zâlim kimdir?** ibaresinin zâhirde soru cümlesi olduğunu, ancak bunun

---

664 el-En'âm, 6/109.

665 el-En'âm, 6/156.

666 "Şöyle bir soru sorulursa: 'Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi' meâlindeki âyet, müşriklerden bahsetmektedir. Onların, kitap çeşitli gruplara değil de sadece iki gruba indirildi sözleri nasıl delil olabilir? Şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya…*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 281a).

667 el-En'âm, 6/156.

668 bk. el-Bakara, 2/61.

hakikatte Allah'tan gelen bir hüküm cümlesi olduğunu da daha önce söylemiştik[669]. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Allah'ın âyetlerini yalan sayan ve onlardan yüz çevirenden** daha vahşi bir zâlim yoktur.

Onlardan yüz çeviren, yani onlara itibar etmeyen demektir. **Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.** İfade gayet açıktır.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْت۪ي بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا ا۪يمَانُهَا لَمْ تَكُنْ اٰمَنَتْ مِنْ قَبْلُ اَوْ كَسَبَتْ ف۪ٓي ا۪يمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُٓوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

158. "(İnanmak için) ***ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz.***"

(İnanmak için) ille de şunu mu bekliyorlar? Müfessirler bu ibareye, beklemiyorlar diye anlam vermişlerdir. Buradaki "hel" (هل) sözcüğü, soru ve hayret edatıdır. Ancak müfessirler, âyette cevap sözcüğü yer almadığı için buna cevap anlamı vererek, beklemiyorlar mânası verdiler. Nitekim "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden daha zâlim kimdir?"[670] meâlindeki âyete, Allah'a yalan iftira edenden daha zâlim kimse yoktur, anlamı vermişlerdir. Bu ise, âyetteki sorunun cevabıdır, ancak âyette cevap belirtilmemiş, soruya cevap olarak da onlar kimse yoktur, demişlerdir. Çünkü âyet soru cümlesidir, cevabını da onlar verdiler. Buna göre **Onu mu bekliyorlar?** "Hel yenzurûne" (هل ينظرون) ifadesi soru cümlesidir, cevabı âyette yer almamaktadır, bunun cevabı da, beklemiyorlar, sözcüğüdür. Tıpkı "Onlar, besbelli ki, kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!"[671] meâlindeki âyet gibi.

---

669 bk. el-En'âm, 6/93.

670 el-En'âm, 6/21.

671 Yâsîn, 36/49.

265 **[§]"(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar?** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet-i kerîme sanki inatçılar, bütün gayretleri karşı çıkmak ve inatla direnmek olan insanlar hakkında gelmiş gibidir. Resûlullah'ın (s.a.) o kâfirlerden ümidini kesmesi anlamı taşımaktadır. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.) onların imân etmelerini çok arzu ediyor ve onlara karşı büyük bir şefkat besliyordu. Onların iman etmelerini o derece arzu ediyor ve onlara öyle bir şefkat duyuyordu ki, neredeyse üzüntüden kendisini helâk edecekti, şu âyette buyurduğu gibi: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[672]. "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[673] İşte buna benzer âyetlerde Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.) artık onların iman edecekleri ve İslâm'a girecekleri arzusunu duymaması için, içinde taşıdığı o kâfirlerin iman edecekleri ümidini bitirmiştir. Artık onlara üzülüp kendini helâk etmemesi, aksine onları düşman görmesi, onlara buğzetmesi, onlar için taşıdığı şefkat duygusunu kalbinden çıkarması, onların düşmanlıklarına hazırlıklı olması ve onlardan uzak durması gerekmektedir. Nitekim Hz. İbrâhim de aynı şeyi yapmıştı: "İbrâhim onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı"[674]. Cenâb-ı Hak, Hz. Nuh'a da bunun benzerini söylemişti: "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!"[675] Allah, iman eden kişilerden başkalarının da iman edeceklerine dair Nuh'un (s.a.) içindeki ümidi bitirdiği ve onlara üzülmesini yasakladığı gibi: "Sakın onlar için üzülme!"[676] Ancak Allah'ın, onların iman edeceklerini zikrettiği zaman dilimi müstesnadır, o da meleklerin geldiği ve onlara Allah'ın âyetlerini getirdiği zamandır, nitekim âyette; **İlle de kendilerine meleklerin gelmesini mi bekliyorlar?** buyurmaktadır. Bazıları şöyle dedi: **Meleklerin gelmesi** ibaresinden maksat, melekler lânet okuyarak ve kızgın bir şekilde onların ruhlarını almaya geldikleri zamandır, işte o insanlar ancak o zaman iman ederler, demektir. Bazıları da **İlle de kendilerine meleklerin gelmesi** meâlindeki beyanın kıyâmet günü anlamına geldiğini söyler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Melekleri görecekleri gün, işte o zaman, günahlara boğulmuş olanlar için hiçbir iyi haber olmayacak ve onlar (meleklere), 'Her şeyden mahrum olduk!' diyecekler"[677].

672 Fâtır, 35/8.
673 eş-Şu'arâ, 26/3.
674 et-Tevbe, 9/114.
675 Hûd, 11/36.
676 el-Hicr, 15/88.
677 el-Furkān, 25/22.

[§]**Veya Rabb'inin gelmesini bekliyorlar** meâlindeki cümlede san- 266
ki "emir" kelimesi gizlenmiş gibidir, sanki Allah şöyle buyurmuştur: **Veya Rabb'inin** emrinin **gelmesini bekliyorlar.** Nitekim Nahl sûresinde aynen bu şekildedir: "Yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar?"[678] Sonra bu âyetteki "emr" (أمر) kelimesinden maksat, Allah'ın azabıdır, nitekim Cenâb-ı Hak, "Emrimiz gelince"[679] yani azabımız gelince buyurmaktadır. Buna göre bu âyette geçen Allah'ın emri, Allah'ın azabı demektir. Tehdit anlamında Allah'a nispet edilenler konusunda kural şudur: Bununla Allah'ın zatı kastedilmez, ancak O'nun intikamı, azabı ve cezası kastedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor"[680] buyurmakta, ancak bununla kendi zatını değil, cezasını ve azabını kastetmektedir. Başka bir âyette "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse"[681] buyurmakta, bu sözle de kendi zatına kavuşmayı kastetmemektedir. Diğer bir âyette "Sonunda dönüş Allah'adır"[682] buyurmakta, bir âyette de "Bütün işler Allah'a dönecektir!"[683] buyurmaktadır. Bu anlamda gelen âyetlerin hiçbirinde Allah kendi zatını kastetmemekte, fakat azabını ve cezasını kastetmektedir. Yahut şöyle söyleriz: Allah'a nispet edilen ve yüceltme anlamı kastedilen her şey ile o günün büyüklüğü yahut Allah'ın azabının ve cezasının büyüklüğü kastedilir.

Ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Buradaki bazı işaretler lafzı ile Cenâb-ı Hakk'ın aşağıdaki âyetlerde ifade buyurduğu şeylerin kastedilmiş olması muhtemeldir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[684]. "Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce…"[685] "Birisi, hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi"[686]. Buna benzer âyetlere göre; onlar azabı gözleriyle gördüklerinde iman ederler, [§]ancak o vakit iman etmek kendilerine hiçbir fayda 267
sağlamayacaktır. Burada müfessirlerin söyledikleri şeyin kastedilmiş olması da muhtemeldir, buna göre maksat güneşin batıdan doğması, Deccâl'ın zuhûru ve Dâbbe'nin ortaya çıkmasıdır. Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyur-

---

678 en-Nahl, 16/33.

679 "Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak halinde taşlar yağdırdık" (Hûd, 11/82).

680 Âl-i İmrân, 3/28.

681 el-Ankebût, 29/5.

682 Âl-i İmrân, 3/28.

683 el-Bakara, 2/210.

684 el-Mü'min, 40/84.

685 el-Ahkāf, 46/24.

686 el-Meâric, 70/1.

duğu rivayet edilir: "Üç şey ortaya çıktığı zaman, daha önce iman etmemiş olanın veya imanında bir hayır kazanmayanın o sırada iman etmesi kendisine fayda vermez: Deccâl, Dâbbe, ve güneşin batıdan doğması"[687]. Ebû Hureyre (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) buyurdu ki: "Şu altı şey gelmeden önce (salih) amellere devam edin: Güneş battığı yerden doğmadan veya duman olayından veya Deccâl'dan veya Dâbbe'den veya herhangi birinize gelen hususi emirden veya umumi emirden önce"[688]. Herhangi birinize gelen hususi emirden maksat, insanın kendi ölümüdür. Umumi emir ile de kıyâmetin kopması kastedilmiştir[689]. İbn Mesûd (r.a.), tövbe, güneş batıdan doğuncaya kadar geçerlidir, dedi ve sonra şunu ekledi: Yaşadığınız her yıl, bir öncekinden daha kötüdür[690]. Buna benzer başka rivayetler de vardır. Eğer bu rivayetler sabit ise, bunlara güvenilmesi gerekir. Hz. Âişe (r.a.) de şöyle dedi: (Kıyâmetin) ilk alâmeti ortaya çıktığında kalemler atılır, hafaza melekleri hapsedilir[691] ve bedenler amellere şahit olurlar[692].

[İmanın Geçersiz Oluşu]

268 **[§]Daha önce inanmamış kimseye, o gün iman etmesi fayda sağlamaz.** Cenâb-ı Hak, öyle bir zamanda iman etmenin kimseye fayda getirmeyeceğini haber vermektedir. Çünkü [birincisi] bu, insanın kendi seçimi ile yaptığı hakiki bir iman değildir, o ancak azabı ve belayı defetme imanıdır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[693]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Onlar geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten

---

687 Müslim, "Îmân", 249; Ebû Dâvûd, "Tefsir", 7.

688 Müslim, "Fiten", 128; İbn Mâce, "Fiten", 28. Katâde, "umumî emir" lafzını, kıyâmet saati diye açıklar (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 407).

689 İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, "عمّ" md.

690 Abd b. Humeyd ve Taberânî, İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediğini rivayet ederler: Şu üç alâmet ortaya çıkıncaya kadar âdemoğlunun tövbesi muteberdir: Güneş batıdan doğuncaya yahut Dâbbe ortaya çıkıncaya veyahut Ye'cûc ve Me'cûc zuhur edinceye kadar. Artık ondan sonra yaşadığınız her yıl bir öncekinden daha kötüdür (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 393). Bu rivayeti Heysemî de Ye'cûc ve Me'cûc zuhur edince cümlesine kadar olan kısmını tahric etmiş ve şöyle demiştir: "Bunu Taberânî munkatı' bir senedle tahric etmiştir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 1989).

691 Yani kıyâmet alâmetlerinin iki ortaya çıktığında, meleklere kalemlerini atmaları emredilir ve insanların amellerini yazmaktan vazgeçirilir, çünkü gayb perdesi kaldırılmıştır, imtihanın hikmeti de zâil olmuştur.

692 Bu rivayeti Hz. Âişe'den (r.a.) Abdürrezzâk, İbn Ebû Şeybe, Abd b. Humeyd ve İbnu'l-Münzir tahric etmişlerdir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 394).

693 el-Mü'min, 40/84.

yalancıdırlar"[694]. Cenâb-ı Hak burada, onlara tekrar dünyaya gönderilseler bile yine peygamberleri yalanlamak ve Allah'ı inkâr etmek adetlerine döneceklerini haber ermektedir. Dolayısıyla bu, o sırada onların iman etmelerinin, azabı ve belayı def etme imanı ve bir korku imanı olduğuna işaret eder. Bu aynen şu âyet-i kerîmede ifade buyurulan Firavun'un imanına benzemektedir: "Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim"[695]. Ancak o vakitteki imanı kendisine hiçbir fayda vermemişti, çünkü o şahsî iradesi ve tercihiyle yaptığı hakiki iman değil, kendini helâk olmaktan kurtarma imanıydı. İkincisi, boğulma anı azabın inme anıdır, sözünün istidlâlî bilgiye dayalı bir söz olması için duyu ötesine duyusal âlemle delil getirmeye güç yetiremez. Çünkü "iman ettim" sözü kalbinde benimsediği bir bilgiden değil sadece dilinden çıkmaktadır, dolayısıyla yukarıda da söylediğimiz gibi o vakitteki imanı ona fayda getirmez. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur"[696]. Çünkü o, azabı ve cezayı defetme imanıdır. [Üçüncüsü], yahut o vakitteki imanının, içtihat ile ulaştığı bir iman olması için o anda içtihat etmeye güç yetiremez. Bundan dolayı belirttiğimiz gerçekleşmiştir. [Dördüncüsü], veyahut güneşin batıdan doğması, Deccâl'ın ve Dâbbe'nin ortaya çıkması ve belirtilen diğer şiddet, bela ve azap çeşitlerinin görülmesi ve bunların insanı Allah'a iman etmeye mecbur bırakması halindeki iman da muteber değildir, çünkü o irade ve kendi tercihi olan iman değil, mecburi imandır. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen, güneşin batıdan doğmasından, Deccâl'ın ve Dâbbe'nin ortaya çıkmasından sonra yapılan tövbelerin kabul edilmeyeceğine dair olan haberler, ondan sonra yapılan itâatlerden sevap kazanılamayacağı anlamına
da geliyor gibidir. [§]Ancak insanlar imân ve itâate davet edildiklerinde, sonra 269
onlar da bu davete uyduklarında onların bu tutumlarının kabul edilmemesi uzak bir ihtimaldir. Fakat sözünü ettiğimiz sebeplerden dolayı onların sevap alamamaları, inkâr etmeleri ve ilâhî nimetlere nankörlük etmeleri sebebiyle de ceza görmeleri ihtimal dâhilindedir. Çünkü sevap vermeyi gerekli görmek, lütuf ve ihsan ifadesidir. Hikmette ise, itâatlere sevap vermekle lütfu terk etmek demektir. Çünkü sevap, Cenâb-ı Hak'tan gelen nimetlere karşı O'na şükretmenin karşılığıdır, inkârı cezalandırmak ise hikmetin gereğidir, bundan dolayı mesele bizim dediğimiz gibidir. Ebû Hanîfe'nin (r.a.) şu sözü de bu anlamı teyit

---

694 el-En'âm, 6/28.

695 Yûnus, 10/90.

696 en-Nisâ, 4/18.

etmektedir: Cinler itâat ettiklerinde kendilerine sevap verilmez, çünkü sevabın gerekli olmasının yolu lütuftur, onlar için âyetlerde böyle bir şey belirtilmemiştir. Ancak onlar küfredip günah işledikleri takdirde, yukarıda nitelediğimiz anlamda kendilerine ceza verilir. Bunları en iyi Allah bilir.

Binaenaleyh, **Daha önce inanmamış kimseye,** azabı, şiddeti ve ilâhî mûcizeleri gördüğü zaman **iman etmesi fayda sağlamaz.**

[İmansızın Yaptığı İyiliklerin Kendisine Faydası Yoktur]

Yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, yani bu iyilik ona fayda sağlamaz, ancak inancı sayesinde iyilik yapmışsa faydasını görür. İman etmediği halde bir iyilik yapmışsa onun faydası yoktur. Azabı ve ilâhî alâmetleri gördüğü zaman iman etmesinin faydası olmadığı gibi, iman etmeden önce yapmış olduğu iyiliğin de faydası olmaz. Denildi ki: **Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb’inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz,** meâlindeki âyet, imanını asla irtidat etmeyeceği ve dininden dönmeyeceği kararı ile yapmayan kişinin **İman etmesi fayda sağlamaz** demektir. Şöyle de denilmiştir: **Daha önce inanmamış kimseye, iman etmesi fayda sağlamaz** meâlindeki beyan, iman etmiş olması ona fayda sağlamaz demektir. **Yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye** meâlindeki cümle de, o tasdikinde Allah’a tâzim ve O’nun şanını yüceltme elde etmeyen kişiye imanı fayda vermez, ancak bunlara sahip olursa
270 fayda verir, demektir. [§]Çünkü her nevi tasdik, Allah’ı tâzim ve O’nun şanını yüceltmek anlamına gelmez. Nihayet şöyle de söylenmiştir: **Yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye** meâlindeki beyan, ilâhî mûcizeleri gözleriyle görmeden tasdik etmesine bağlı olarak hayır işlemeyen kişiye fayda vermez anlamına gelir.

De ki: Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz. Bu cümle tehdit anlamına gelir, yani belirttiğimiz o üç şeyden birini bekleyin! **Şüphesiz biz de beklemekteyiz.** Başka bir âyette de Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “De ki: Bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte beklemekteyim!”[697] Yahut, azabı **Bekleyin**, biz de sizinle birlikte onu **Beklemekteyiz**.

اِنَّ الَّذ۪ينَ فَرَّقُوا د۪ينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ ف۪ي شَيْءٍ اِنَّمَا اَمْرُهُمْ اِلَى اللّٰهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

[697] et-Tûr, 52/31.

159. "Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir."

Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar[698]**.** Hz. Âişe (r.a.) ve Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre onlardan biri, bu âyet kâfirler hakkındadır demiş, diğeri de dalâlette olanlar hakkındadır, demiştir[699]. Onların Harûrîler[700] olduğu da söylenmiştir. Şöyle de söylenmiştir: Onlar yahudiler ve hıristiyanlardır[701]. Ancak onların kimler olduğunu biz bilmiyoruz, kim olduklarını bilmeye de
ihtiyacımız yoktur. [§]Sonra **Dinlerini böldüler** cümlesi üç anlama gelebi- 271
lir. Biri, hakikat anlamına gelebilir, çünkü bütün din mensupları, kendilerinin Allah'ın dini üzere olduklarına inanırlar, hiç kimse kendisinin Allah'ın dininden başka bir din üzerinde olduğunu söylemez. Görmez misin ki müşrikler bile şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[702]. "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[703]. Onlar, kendilerinin Allah'ın dini üzere olduklarını söyleseler de hakikatte **Dinlerini bölmüşlerdi**, Allah'ın dininde değildiler. **Dinlerini böldüler** meâlindeki beyanın diğer

---

698 Bu âyetteki (فرقوا) kelimesini yedi kırâat imamından İbn Kesîr, Nâfi‘, Âsım, Ebû Amr ve İbn Âmir şeddeli olarak "ferrekû" (فَرَّقُوا) diye okumuşlar, Hamza ve Kisâî ise "fârekû" (فَارَقُوا) diye okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb‘a fi'l-kırâat*, 274).

699 Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Hz. Âişe'ye (r.a.) şöyle demiş: "Ya Âişe! 'Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar' meâlindeki âyetten maksat, bu ümmetin bidat ehli, hevâ ehli ve dalâlet ehli olanlardır. Onların tövbesi yoktur. Ya Âişe! Şüphesiz günah işleyen herkes için tövbe vardır, ancak bidat ehlinin ve hevâ ehlinin tövbesi yoktur. Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktırlar" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 402). Heysemî bu hadisi zayıf görmüştür (bk. *Mecma‘u'z-zevâid*, I, 188). Ebû Hureyre'nin (r.a.) de, şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Onlar, bu ümmet içindeki insanlardır; bir rivayette de: onlar bu ümmetin bidat ve hevâ ehli olan insanlarıdır, demiştir (Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, VIII, 105; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 402).

700 Harûrîler'den maksat Hâricîlerdir. Kûfe civarındaki bir yer olan Harûrâ'ya nispet edilerek bu isim verilmiştir. Çünkü onlar ilk defa orada bir araya gelmişler ve Hz. Ali'ye (r.a.) karşı çıkma kararını orada vermişlerdi. (İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, "حرّ" md.).

701 "Katâde (r.a.) şöyle dedi: Onlar yahudilerdir, çünkü onlar puta tapanlarla birlikte müslümanlara karşı birleşmişlerdi. Ebû Hureyre (r.a.) de şöyle dedi: Onlar bu ümmetin dalâlet ehli olanlarıdır, âyet müslümanları farklı iddialardan sakındırmakta, İslâm dini üzerinde birleşmeye ve ülfete davet etmektedir. Hasan-ı Basrî (r.a.) de şöyle dedi: Onlardan maksat bütün müşriklerdir, çünkü onların hepsi bu niteliğe sahiptirler. Hz. Âişe'den (r.a.) de, onlar kâfirlerdir, dediği rivayet edilmiştir. Harûrîler'in kastedildiği de söylenmiştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 281b).

702 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, ' sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

703 Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

bir anlamı da şöyle olabilir: Onlar, Cenâb-ı Hak tarafından emrolundukları ve -Allah kendilerine salât ve selâm eylesin- nebîlerin ve resûllerin davet ettiği dini bölüp parçalamışlardı. Bu âyetin başka bir anlamı da şu olabilir: Onlar, nebîlerin ve resûllerin döneminde tabi oldukları dini bilâhare bölüp parçalamışlardı. *En doğrusunu Allah bilir*. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: "Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler"[704]. "İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?"[705] Halbuki onlar Allah'a iman ediyorlardı.

Gruplara ayrılanlar, yani onlar grup grup, parça parça oldular.

Senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Bu âyetin tefsirini yapanlardan bazıları, âyete, senin onlarla savaşmana gerek yoktur mânasını verdiler. Sanki Cenâb-ı Hak, belli bir zaman Hz. Peygamber'e (s.a.) onlarla savaşmayı yasaklamış, sonra kendisine izin vermiş, kılıç âyeti bunu neshetmiştir. Bu uzak bir ihtimaldir. **Senin onlarla hiçbir alâkan yoktur** meâlindeki ilâhî kelâm, senin onların diniyle ilgin yoktur anlamına gelebilir; çünkü onların dini atalarını taklit esasına dayanmakta, senin dinin ise deliller ve kanıtlar dinidir, dolayısıyla senin onlarla, yani onların diniyle hiçbir alâkan yoktur. **Senin onlarla hiçbir alâkan yoktur** meâlindeki ifadenin, sana onların dini sorulmayacak ve ondan hesaba çekilmeyeceksin anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur"[706]. Yahut o kâfirlerin, Resûlullah'ın (s.a.) kendi dinlerine döneceklerinden ümitlerini kestikleri anlamına gelebilir, nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir"[707].

272 **[§]Onların işi ancak Allah'a kalmıştır.** Bu beyan, onların hükmü sana ait değil Allah'a aittir, onlar hakkındaki hükmü Allah verecektir anlamına gelebilir. Yahut onlarla savaşmak emri Allah'a aittir, savaşmak için sana izin vermedikçe onlarla savaşamazsın, anlamına da gelebilir. **Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.** Bu da bir tehdit cümlesidir.

---

704 el-Bakara, 2/89.

705 "Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, iman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!" (denir) (Âl-i İmrân, 3/106).

706 el-En'âm, 6/52.

707 el-Mâide, 5/3.

مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَالِهَا وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزٰٓى
اِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦٠﴾

160. "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."

Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse… [Birincisi], bu âyette geçen **Sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır** meâlindeki cümlede kötülüğün karşılığı olan cezanın gerekli olmadığı, **Getirdiğinin on katı vardır** meâlindeki cümlede ise, iyiliğin karşılığı olan mükâfatın gerekli olduğu anlamı vardır. Çünkü Allah, onun için şu vardır buyurmaktadır, bu ise iyiliğin karşılığı olan mükâfatı vermenin gerekli olduğunu ifade eder. Kötülüğün karşılığı olan cezanın gerekli olduğu, "Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür"[708] meâlindeki âyet-i kerîmede ve benzerlerinde belirtilmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi[709] iyiliklere karşılık vermek, güzelliklere ve hayırlara sevap vermek, bir lütuf ve ihsandır. Çünkü Cenâb-ı Hak, herkese pek çok nimetler vermiştir, yapılan bu hayırlar da O'nun verdiği nimetlere bir karşılık ve şükür yerine geçer. Meseleye mükâfatı veren açısından baktığımızda sadece lütuf ve ikramdan bahsedilir. Kötülüğün cezasına gelince, bu hikmetin gereğidir, insanın yaptığı kötülükler Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük anlamına gelir, nankörlük de cezayı ve ona uygun bir karşılık vermeyi gerektirir. İkincisi, insandan hayır ve güzellik olarak çıkan fiiller onun yaratılışına, suretine ve güzel konumuna uygun düşen, Allah'ın yaratıp var ettiği gibi düzgün olan davranışlardır; ondan yaratılışına muhalif bir fiil çıkmaz, dolayısıyla ceza görmesini gerektirmez. Kötülüklere gelince, bunlar insanın hilkatine muhalif davranışlardır, insanın yaratılışına ve konumuna uygun düşmeyen şeylerdir, bundan dolayı ona ceza verilmesi gerekir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[710].

[§]Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Bu ilâhî kelâm, 273
sınırlama anlamına gelmez, bu oranda hiç artma ve eksilme yapılamaz demek değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, o ancak verilecek olan karşılığı büyük

708 en-Nisâ, 4/123.
709 bk. el-En'âm, 6/132.
710 ez-Zâriyât, 51/56.

göstermek ve yüceltmek anlamındadır; çünkü Cenâb-ı Hak, Allah yolunda yapılan her harcamaya yediyüz misline varıncaya kadar fazlasıyla karşılık vereceğini haber vermektedir[711]. Ancak tevhit konusunda getirdiği güzelliklerin sözü edilen bu miktara ulaşması mümkün değildir. Getirmiş olduğu tevhidin, bizzat kendisinin bu sayıya ulaşması veya az olması söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, mükâfatı büyük göstermek veya temsil mânasına gelir[712]. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olan cennet"[713] diye buyurmaktadır. Bunu, yaratılanlar nezdinde gök ve yerden daha geniş bir yer olmadığı için söylemektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacaktı!"[714] Bunun gibi âyetler, onların Allah hakkında söyledikleri sözün yanlışlık açısından büyüklüğünü göstermek için temsil (örneklendirme) anlamına gelmektedir, yoksa hakikatte yerin yarılması veya göğün çatlaması söz konusu değildir. Söylediğimiz gibi açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır, sınırlama ve tayin anlamında değildir.

Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin şu kadarı vardır, **Kim de kötülükle gelirse ona** da şu vardır. Cenâb-ı Hak burada, kim iyilik yaparsa ona şu vardır, kim de kötülük yaparsa şu vardır demeyip, iyiliğin ve kötülüğün getirilmesinden söz etmektedir. Bu ifade, insanın hayatını ne ile bitirdi ve ruhu nasıl çekilip alındı ise ona bakılacağı bilinsin diyedir. Allah sanki şöyle demektedir: Hayatını iyilikle tamamlayan ve bu halde iken ruhu çekilip alınan insana şu vardır, çünkü insan bazan iyilik yapar, fakat sonra onu bozan ve geçersiz kılan şirk ve benzeri büyük günahları işleyerek yaptığı iyiliği yok eder. Nitekim Hz.

711 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir" (el-Bakara, 2/261).

712 "Bu ilâhî kelâm, sınırlama anlamına gelmez, bu oranda hiç artma ve eksilme yapılamaz demek değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, o ancak Allah'a tâzim ve O'nun şanını yüceltmek anlamındadır. Görülmez mi ki Cenâb-ı Hak, Allah yolunda yapılan her harcamaya yediyüz misline varıncaya kadar fazlasıyla karşılık vereceğini haber vermektedir. Dinin aslı olan tevhit konusunda getirdiği güzelliklerin ise bu miktara ulaşması veya ondan çok az olması caiz değildir, aksine on misli kadardır. Dolayısıyla âyetteki on misli ifadesi bir sınırlama ve oranı belirten hakiki sayı anlamında değildir. O ancak insanların akıllarında durması gereken miktarı büyütmek anlamına gelir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 282b).

713 el-Hadîd, 57/21.

714 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar" (Meryem, 19/90-91).

Peygamber'in (s.a.) de, "Ameller son hallerine (havâtîm) göre değerlendirilir"[715] buyurduğu rivayet edilmiştir.

[§]**Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.** Bazıları şöyle de- 274
diler: **Kim** tevhitten sonra iyilikle gelirse, **ona getirdiğinin on katı vardır** ve **kim de** tevhitten sonra **kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır.** Bazı müfessirler de şöyle dediler: **Kim iyilikle gelirse,** yani tevhitle birlikte yaptığı iyilikle gelirse, **ona getirdiğinin on katı vardır.** Ancak yukarıda da söylediğimiz gibi bu sınırlayıcı bir rakam değildir, iyiliğin büyük ve Allah katındaki değerini göstermek veya temsil anlamındadır. **Kim de kötülükle gelirse,** yani şirk inancı ile gelirse, **o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır.** Ancak şirk inancına verilen cezanın dengidir, çünkü şirk kötülüklerin en büyüğüdür. Bu âyet-i kerîme, "misl" (مِثْل) (eş, benzer) denilen karşılığın bazan farklı miktarda olabileceğine işaret etmektedir, çünkü âyette iyiliğin sevabı olarak **on misli,** kötülüğün karşılığı olarak da misli kadar denilmektedir. Bu iki örnekten biri, asıl ile aynı nevide ve sevabı verilen amel miktarında değildir. Bazıları da **Kim iyilikle gelirse** meâlindeki cümleye, âhirete tevhit ile gelirse diye, **ona getirdiğinin on katı vardır** meâlindeki cümleye de kat kat sevap vardır diye anlam vermişlerdir. **Kim de kötülükle gelirse,** yani şirk ile gelirse, **o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır**, yani kendisine o büyüklükte bir ceza verilir**.** Şirkin cezası cehennemdir, çünkü şirk günahların en büyüğü, cehennem de cezaların en büyüğüdür. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Uygun bir karşılıktır"[716], yani yaptıklarına uygun bir karşılıktır.

Onlar haksızlığa uğratılmazlar. Yani hiçbiri haksızlığa uğratılmaz; ne dengiyle cezalandırılması gerekenin cezası arttırılır, ne de fazlasıyla mükâfatlandırılacak olanın mükâfatı belirtilenden az tutulur.

قُلْ اِنَّنٖى هَدٰينٖى رَبّٖٓى اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ دٖينًا قِيَمًا مِلَّةَ اِبْرٰهٖيمَ حَنٖيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٦١﴾

161. "De ki: 'Şüphesiz Rabb'im beni doğru yola, sapasağlam bir dine, Allah'ı bir bilen İbrâhim'in dinine iletti.' O, ortak koşanlardan değildi."

---

715 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 335; Buhârî, "Kader", 5.

716 en-Nebe', 78/26.

De ki: Şüphesiz Rabb'im beni doğru yola iletti. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Buradaki "hedânî" (هدانى) kelimesi, işaret etti, gösterdi anlamına gelir, yani **Rabb'im bana dosdoğru bir yol gösterdi.** Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın lütfunu kendisine hatırlatmak anlamına gelmektedir, yoksa bunu beyan etmek ve ona göstermek anlamına gelmemektedir. Ancak bunun üzerine bir açıklama söz konusu olabilir; Resûlullah (s.a.) hidâyete kılavuzluk yapmakta ve insanlara onun yolunu göstermektedir, buna rağmen Allah kendisine, sen istediğin kişiyi hidâyete erdiremezsin buyurmaktadır: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğini hidâyete erdirir"[717]. Bu, âyet-i kerîmenin göstermek ve beyan ile değil, hidâyete ulaşmanın ve onu başarmanın Allah'ın ikramı ve lütfu ile olduğu anlamına geldiğini gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyor-
275 lar. Onlara şöyle de: Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! [§]Asıl Allah, sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[718]. Eğer âyet yol göstermek ve açıklama yapmak anlamına gelseydi, bunu Hz. Peygamber (s.a.) yapıyordu. Sonra Allah, onların Hz. Peygamber'e (s.a.) değil, Allah'a minnet borcu bulunduğunu haber vermektedir. Dolayısıyla burada kastedilen yol göstermek değil, söylediğimiz gibi bizzat hidâyetin kendisidir.

Sapasağlam[719] **bir dine.** Denildi ki: Hiç eğriliği büğrülüğü olmayan sapasağlam, dümdüz bir din. Nitekim bir âyet-i kerîme şöyledir: "Allah, kuluna sağlam ve kusursuz kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir"[720]. Buradaki "ivec" (العوج) kelimesi, hiçbir kusuru olmayan anlamına gelir, Cenâb-ı Hak insanlara hiçbir kusuru olmayan bir kitap gönderdiğini haber vermektedir.

İbrâhim'in dini. Farklı dinlere mensup olanların hepsi de, kendilerinin İbrâhim'in dininde olduklarını iddia etmektedirler. Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki İbrâhim'in dini, onların iddia ettikleri din değil, Muhammed aleyhisselâmın getirdiği dindir.

---

717 el-Kasas, 28/56.

718 el-Hucurât, 49/17.

719 On kırâat imamından Âsım, İbn Âmir, Hamza, Kisâî ve Halef bu kelimeyi "kıyemen" (قِيَمًا) diye okumuşlar, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Câfer ve Yâkub "kayyimen" (قَيِّمًا) diye okumuşlardır (bk. İbnu'l-Cevzî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, II, 267).

720 "Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki, insanları) kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak için kuluna sağlam ve kusursuz kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir" (el-Kehf, 18/1-2).

Hanîf olarak. Denildi ki: Müslüman olarak. Arapça'da “hanef” (الحَنَف) kelimesi meyletmek anlamına gelir, hanîf de Allah'ın dinine meyleden kişi demektir. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrâhim'in (s.a.) insanları Allah'ın dinine, babalarının ve atalarının mensup oldukları dine, yani nebîlerin ve resûllerin dinine çağırdığını haber vermektedir. **O, ortak koşanlardan değildi.** Bu cümle ile Allah, Hz. İbrâhim'i (s.a.) şirkten aklamaktadır. **Hanîf olarak** meâlindeki kelimeye, Allah için samimi olarak anlamı da verilmiştir; İbrâhim (s.a.), samimi olarak Allah'ın Rab olduğu ve O'na kulluk etmek gerektiği konusunda, o kâfirlerin yaptıkları gibi Allah'a hiç kimseyi ortak koşmamıştır. İbn Mesûd (r.a.) ve Hafsa'nın mushafında bu beyan, sizin Allah'ı bir bilen İbrâhim'in dini, fıtratı üzere yaratılmış olduğunuz sapasağlam din, şeklindedir. Sapasağlam din anlamına gelen kelime “kayyımen” (قَيِّمًا) diye de “kıyemen” (قِيَمًا) diye de okunmuştur.

Yahut **Şüphesiz Rabb'im beni doğru yola iletti** meâlindeki cümle, Allah'a şükretmek, kendisine verdiği nimetlere ve en doğru yola iletmek suretiyle lütfedip ikram ettiklerine hamdetmek anlamına da gelir. Buradaki “müstakîm” (مُسْتَقِيم) kelimesinin, hakkı delillerle ayakta tutmak anlamına gelmesi de muhtemeldir. Aynı şekilde **Sapasağlam din** ibaresi de, sağlam olduğu delillerle ve kanıtlarla belli olan din anlamına da gelir. Buna karşılık onların dini, kendi kişisel arzularının ürünü olan dindir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **Hanîf dini** demektedir.

[§]De ki: Şüphesiz Rabb'im beni doğru yola iletti. Bu beyanda, “De ki: 276
Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir”[721] meâlindeki ilâhî kelâmda ve “De ki: Ben Allah'tan başka bir Rab mi arayacağım?”[722] meâlindeki âyette Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e (s.a.) hitap etmekte, ancak bütün yaratılanlar kastedilmektedir. Resûlullah'ın (s.a.) mâruz kaldığı sorgulanmak, kendisinden olur olmaz isteklerde bulunmak gibi sıkıntıların benzerine mâruz kalan insanın bu âyetleri okuması ve bunlarda belirtilen şeyleri düşünmesi gerekir. Şayet bu âyetlerde özel olarak sadece Resûlullah'a (s.a.) hitap edilmiş olsaydı, âyetlerde geçen **De ki** anlamına gelen lafzın olmaması gerekirdi, bunun yerine şöyle yap, böyle yapma denilmesi icabederdi, dünyada birinin başka birine hitap etmesi bu şekildedir, biri diğerine hitap ederken “de ki” dememesi kuraldır. İşte bu da bizim söylediğimizi kanıtlar. “De ki: O Allah'tır, tektir”[723] meâlindeki âyet de böyle-

721 el-En‘âm, 6/162.
722 el-En‘âm, 6/164.
723 el-İhlâs, 112/1.

dir. Allah’ın sıfatlarının nitelenmesini isteyen insanın, O’nu İhlâs sûresindeki gibi nitelemesi gerekir. Resûlullah (s.a.) ile diğer yaratılanlar bu hitapta aynı durumdadırlar.

Şüphesiz Rabb’im beni doğru yola iletti. Bu beyanda Allah’ın doğru yola iletmek suretiyle lütfu belirtilmekte ve vermiş olduğu nimetlerin şükrünü edâ etmesi istenmektedir. “De ki: Benim namazım, (her türlü) ibadetim…”[724] meâlindeki âyet ise, kulluğu samimiyetle sadece Allah’a tahsis etmeyi, hayat ve ölüm de dâhil olmak üzere kendini bütünüyle tamamen O’na teslim etmeyi emretmektedir. “De ki: Ben Allah’tan başka bir Rab mi arayacağım?”[725] meâlindeki âyet ise, Allah’ın bir olduğuna ve O’nun yegâne Rab olduğuna inanmaya davet etmektedir.

Şüphesiz Rabb’im beni doğru yola iletti meâlindeki âyet, iman konusunda doğru yola ileten ikinci bir kişinin var olduğunu söyleyenlerin iddialarını reddettiği anlamına da gelmektedir. Çünkü Allah insana **Şüphesiz Rabb’im beni doğru yola iletti** demesini emretmektedir, şüphesiz Allah ikinci bir şahsı kabul etmez. Dolayısıyla bu konuda ikinci bir şahsa yer verenin bu iddiası
277 iki anlama gelir: [§]Ya bir şüphe içindedir, ya da Allah’ın lütfettiği nimetleri gizlemektedir. Allah’ın verdiği nimetlere sahip olan herkesin bunu göstermesi ve Resûlullah’ın (s.a.) da emrettiği üzere, verdiği nimetlerden dolayı Allah’a şükretmesi gerekir.

قُلْ اِنَّ صَلَاتٖي وَنُسُكٖي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتٖي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٦٢﴾ لَا شَرٖيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمٖينَ ﴿١٦٣﴾

162. “De ki: Benim namazım, (her türlü) ***ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabb’i olan Allah içindir.”***

163. “O’nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim.”

De ki: Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabb’i olan Allah içindir. Bu âyet-i kerîme iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, Hz. Peygamber’in (s.a.) bizzat kendisine bir çağrıyı dile getirmesini emretmek anlamına gelir, yani Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:

---

724 el-En‘âm, 6/162.

725 el-En‘âm, 6/164.

De ki: Ben namazımı, (her türlü) ibadetimi Allah için yapıyorum**, hayatım ve ölümüm de âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir.** İkincisi, o kâfirler ve günahkârlardan farklı ve onlara karşı olduğu anlamına gelir, yani Allah şöyle buyuruyor: **Ben namazımı** ve kulluğumu Allah için yerine getiriyorum, **hayatım ve ölümüm de Allah içindir.** Ben, sizin kulluğunuzda ve ibadetinizde Allah'a başkalarını ortak kıldığınız gibi kimseyi Allah'a ortak kılmıyorum. *En doğrusunu Allah bilir*.

Namazım meâlindeki sözcüğün işaret ettiği anlam hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları, farz namazlardır, demiş, bazıları da, boyun eğme ve övgü anlamına gelen hudû ve senâ namazıdır demişlerdir. Buna göre ben Allah için hudû ve senâ yaparım, demektir. "Salât" (صلاة) kelimesi sözlükte senâ, yani övgü anlamına da gelir.

İbadetim anlamına gelen "nusukî" (نسكى) kelimesi hakkında da farklı görüşler vardır. Hasan-ı Basrî buna dinim anlamını vermiştir[726]. Nitekim bir âyet-i kerîmede "Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık"[727], yani bir din yaptık buyurmaktadır. Bu kelimeye 'hac, umre ve başka yerlerde kestiğim kurbanlar Allah içindir' anlamı da verilmiştir. 'Her türlü ibadetim' anlamı da verilmiştir. "Nusuk" (نسك) kelimesi, her çeşit ibadetin ismidir, bundan dolayı her ibadet yapana nâsik denilmiştir[728].

Hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir. Yani ben Allah için yaşıyor ve Allah için ölüyorum. Şahsımda ve kulluğumda hiç kimseyi Allah'a ortak kılmam, aksine her şey Allah içindir. Bu konuda **O'nun ortağı yoktur.**

[§] Bana sadece bu emrolundu. Burada takdim tehir olması muhtemeldir. 278
Sanki Allah şöyle buyurmaktadır: De ki: Ben namazımı ve her türlü ibadetimi Allah için yapmakla emrolundum. Yahut bana, namazımı, her türlü ibadetimi ve kulluğumu sadece Allah için yapmam ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamam için kendisine dua etmem ve sadece O'ndan istemem emrolundu.

Ben Müslümanların ilkiyim. Bu beyanın, ben tebliğ etmekle emrolunduğum şeylere boyun eğenlerin ve teslim olanların ilkiyim anlamına gelmesi muhtemeldir. Hz. Peygamber'e (s.a.) kendisine gelen emirleri tebliğ etmesi emredilmişti ve o da, tebliğ etmekle emrolunduğum şeylere ilk teslim olan benim

---

726 Kurtubî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 152.

727 el-Hac, 22/34.

728 bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, "نسك" md.

diyordu. Bunun, İslâm olmak için vakit geçirmemek, hemen kabul edip itâat etmek anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü"[729]. Bu ifade, onlardan bazısı daha büyük bazısı daha küçük anlamına gelmez, aksine hepsi büyüktür anlamındadır, son derece büyük olduğu anlamına gelen bir nitelemedir. Buna göre âyet-i kerîme İslâm olmanın vaktini tayin anlamına gelmez, ancak hemen kabul edip itâat etmek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir*. İslâm, kendini ve bütün nesneleri sağlam olarak Allah'a teslim etmek demektir, buna göre âyet, 'ben kendimi sağlam olarak Allah'a teslim ettim' anlamına gelir.

قُلْ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغٖى رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ
اِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فٖيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

164. "De ki: 'Allah her şeyin Rabb'i iken ben O'ndan başka bir Rab mi arayacağım?' Herkesin yaptığının sonucu kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabb'inizedir ve O, hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir."

De ki: Allah her şeyin Rabb'i iken ben O'ndan başka bir Rab mi arayacağım? Bu âyet-i kerîmeyi iki şekilde anlamak mümkündür. Biri, Allah'tan başka Rab olmadığını bildiğiniz halde **Ben O'ndan başka bir Rab mi arayacağım?** mânasına gelebilir. **Allah** varken O'ndan başka **Bir Rab mı arayacağım?** mânasına da gelebilir; Allah'ın Rab ve ilâh olduğunun izleri, herkeste sağlam ve açık bir şekilde mevcuttur. Sizin beni davet ettiğiniz şeylerde ise Allah'ın rablığını ve O'na kulluğun izlerini görüyorum, bu durumda ben nasıl O'ndan başka Rab edinebilirim?

Herkesin yaptığının sonucu kendisine aittir. Bu ilâhî kelâm da iki şekilde yorumlanabilir. Bu cümle, 'herkes ancak kendi yaptığı kötülüğün karşılığını görür, yani âhirette kimse başkasının sorumluluğunu yüklenmez' anlamına gelebilir. Nitekim Allah **Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez** buyurmuştur. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "(Ey müşrikler!), söz

---

[729] ez-Zuhruf, 43/48.

dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz
da size aittir"[730]**. Herkesin yaptığının sonucu kendisine aittir** meâlindeki âyet,
eğer insan bırakılsa ve istediğini yapacak olsa herkes yaptığını ancak kendi
aleyhine yapmış olur, fakat Allah lütfedip onlardan bazılarına ve kendi aley-
hine yaptığı tercihlerine mani oluyor anlamına da gelebilir. Nitekim Yûsuf
aleyhisselâm şöyle demişti: **[§]**"Şüphesiz nefis, Rabb'imin acıyıp koruması dı- 279
şında, daima kötülüğü emreder"[731]. O, Rabb'imin korudukları dışında her nef-
sin kötülük yapacağını haber vermiştir. Burada gizli bir kelimenin var olması
da ihtimal dâhilindedir. Allah sanki şöyle buyurmaktadır: **Herkesin yaptığı**
ancak kendi **aleyhine ve** lehinedir**.** Böyle cümleler Kur'ân-ı Kerîm'de caizdir.
Meselâ Cenâb-ı Hak "Âlemlere uyarıcı olsun diye"[732] buyurmaktadır, bu cümle
bir millet için uyarıcı olsun, başka bir millet için müjdeci olsun diye, bir halde
uyarıcı, başka bir halde müjdeleyici olsun diye anlamına gelir.

Sonunda dönüşünüz Rabb'inizedir ve O, hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir. Bu bir tehdit cümlesidir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) namaz için tekbir aldığında bu tekbirin peşinden **Benim namazım, (her türlü) ibadetim…** meâlindeki âyeti sonuna kadar okurdu. Hz. Ali'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) namaza başlarken tekbir alır ve şu âyetleri okurdu: "Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim[733]. De ki: "Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim"[734]. Bundan sonra da uzun bir dua okuduğu belirtilmiştir[735]. Hz. Âişe (r.a.) ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) de şöyle söyledikleri rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) namaza başlarken ellerini omuzlarına kadar kaldırır, sonra şöyle derdi: "Allah'ım; her türlü noksanlıktan seni tenzih eder ve ancak sana hamd ederim. Senin ismin pek mübarektir, şânın çok yücedir, senden başka ilâh yoktur"[736]. Ebû Hanîfe (r.h.) farz namazlarda bu duayı okumayı tercih ederdi. Aynı şey Hz. Ömer'den (r.a.) de rivayet edilmiştir, o da namaza kalktığında tekbir alır, sonra bu duayı okurdu: Allah'ım; her türlü

730 en-Nûr, 24/54.
731 Yûsuf, 12/53.
732 el-Furkān, 25/1.
733 el-En‘âm, 6/79.
734 el-En‘âm, 6/162-163.
735 Müslim, "Salâtu'l-müsâfirîn", 201; Ebû Dâvûd, "Salât", 118-119.
736 Ebû Dâvûd, "Salât", 119-120; Tirmizî, "Salât", 65.

noksanlıktan seni tenzih eder ve ancak sana hamd ederim. Senin ismin pek mübarektir, şânın çok yücedir, senden başka ilâh yoktur. İbn Mesûd'un (r.a.) da namaza başladığında; Allah'ım; her türlü noksanlıktan seni tenzih eder ve
280 ancak sana hamd ederim. [§]Senin ismin pek mübarektir, şânın çok yücedir,
senden başka ilâh yoktur, diye söylediği rivayet edilmiştir[737]. Ebû Yûsuf da bu sözleri söylemeyi ve Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edilen âyetleri okumayı müstahab görürdü, ancak bunu söylemeyi farz saymaz, bundan başka şeylerin söylenmesinde de mahzur görmezdi. Ebû Hanîfe (r.h.) ise farz namazlarda, Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) ve Hz. Âişe'nin (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettikleri, Hz. Ömer'den (r.a.) ve Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) da rivayet edilen sözlere başka bir şeyin ilave edilmesini güzel görmezdi. Nâfile namazlarda ise istediği duaları ve övgü cümlelerini söylemesini uygun görürdü. Hz. Ali'nin (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) fiili olarak rivayet ettiği şeyin nâfile namazlarda yapılmış olması muhtemeldir.

وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ الْاَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ ف۪ي مَٓا اٰتٰيكُمْ اِنَّ رَبَّكَ سَر۪يعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٦٥﴾

165. "Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphesiz Rabb'inin cezası çok çabuktur; yine O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur."

Sizi yeryüzünün halifeleri kılan O'dur. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dediler: **Sizi yeryüzünün halifeleri kıldı.** "Sizi" sözüyle Resûlullah'ın (s.a.) ashabı kastediliyor. Allah Teâlâ ashabı daha önce geçen ve peygamberlerini yalanlayan veya tasdik eden insanlara halef kıldı; bunu da insanların, Hz. Peygamber'i (s.a.) yalanlayanların başlarına nelerin geleceğini bilmeleri, dolayısıyla onu yalanlamaktan ve ona muhalefetten sakınmaları ve onları Hz. Peygamber'i (s.a.) tasdike, ona uymaya ve ona itâate özendirmek için; aynı zamanda sakındırmak ve özendirmek konusunda daha

[737] Tirmizî şöyle dedi: "Âlimlerin ekserisi, Resûlullah'ın (s.a.) söylediği rivayet edilen "Allahım!; her türlü noksanlıktan seni tenzih eder ve ancak sana hamd ederim. Senin ismin pek mübarektir, şanın çok yücedir, senden başka ilâh yoktur" duasını benimsemişlerdir. Hz. Ömer'den (r.a.) ve Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) da böyle rivayet edilmiştir. Tâbiîlerin ve diğer âlimlerin ekserisi de buna göre amel etmişlerdir" (Tirmizî, "Salât", 65).

önce geçen milletlerden ibret almaları için, daha önce geçenleri örnek almak ve onlardan ibret alarak Hz. Peygamber'e (s.a.) nasıl yaklaşacaklarını, ona güzel davranmaları, saygı göstermeleri ve onu tasdik etmeleri gerektiğini bilip, ona kötü muamele etmekten ve onu yalanlamaktan sakınmaları için yaptı. Bazıları ise şöyle dediler: **Sizi yeryüzünün halifeleri kıldı.** Yani bütün insanları var olmakta ve yaşam şartlarında birbirlerine halef kıldı: Hayatta ve ölümde, zenginlikte ve fakirlikte, sağlıkta ve hastalıkta, izzette ve zillette, her şeyde, gençlikte ve yaşlılıkta birbirlerine halef kıldı. [§]Bunları da insanlar için ibret 281
olsun diye ve kendilerini yaratanı ve var edeni bilmeleri için yaptı. Şayet bütün insanlar birden yaratılmış olsaydı, kendilerinin hallerini, bir halden başka bir hale nasıl değiştiklerini bilemezlerdi. Bunun için Allah, kendi hallerini ve bir halden başka bir hale nasıl intikal ettiklerini bilmeleri ve hepsini aynı yaratıcının yarattığını anlamaları için insanları tek tek, nesilden nesile devam edecek şekilde ayrı ayrı yarattı. Onlar şayet hep birden yaratılmış olsalardı, nutfe halinden diğer hallere, yani "nutfe"den "alaka"ya, sonra "mudğa"ya, sonra çocukluk haline ve oradan da yaşlılık haline dönüşmenin dayanağını teşkil eden temel bilgileri bilemezlerdi. Aynı şey, zenginlik ve fakirlik, sağlık ve hastalık gibi her türlü durumlar için söz konusudur, insanlar şayet hep aynı durumda olsalardı, bunları bilemezlerdi. Bundan dolayı Allah, söylediğimiz hususlara işaret etmesi için onları birbirlerine halef kıldı. Bu konuda İbn Abbâs'ın (r.a.) beyan ettiği görüş de ihtimal dâhilindedir: İnsanlar, cinlere halef olmuş, onlardan sonra gelmişlerdir[738]. İlk yorum, insanların Hz. Peygamber'e (s.a.) yaklaşımı ve ona güzel davranmaları ile ilgili, ikincisi ise Cenâb-ı Hakk'ın tek Rab olduğunu açıklamakla ilgilidir.

Kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Bu ifade, muhtemelen insanların konumlarıyla ilgilidir. Yaratılışlarıyla ilgili olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, insanlardan bazılarına diğerlerinden daha üstün dereceler ve faziletler lütfetmesi ve dünyada bazılarına bazılarından daha üstün imkânlar vermesi, insanların dünyada özendikleri üstün bir şekilde yaratılmış olmak gibi bazılarının bazılarına üstün oldukları faziletleri âhirette kazanmaları ve daha düşük konuma düşmekten kaçmaları içindir. Allah, âhirette üstün dereceler kazanmaya ve dünyada nefret ettikleri şeyleri yapmaktan kaçınmaya özendirmek için böyle yapmıştır.

---

738 "Hani Rabb'in meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti" (el-Bakara, 2/30) meâlindeki âyetin tefsirinde İbn Abbâs'ın (r.a.) bu mânada bir sözü rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 199; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 111).

[Allah'ın İnsanları Denemesi]

Size verdiği şeylerde sizi denemek için. Bu beyanın zenginlik ve fakirlik,
282 çocukluk ve yaşlılık gibi bütün durumlarla ilgili olması muhtemeldir. **[§]Size verdiği şeylerde** meâlindeki ifade ile verdiği nimetlerin kastedilmiş olması ihtimali de vardır. Yani Allah'ın size verdiği nimetlere karşı şükredip etmeyeceğinizi denemek için.

Size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Denildi ki: Allah, zengini zenginliği ile, sağlıklıyı da sağlığı ile imtihan eder. Fakiri fakirlik haliyle, hastayı da hastalık haliyle dener. Denemek her iki açıdan da Cenâb-ı Hak'tandır; ya verdiği nimetlere şükürde bulunmak veya verdiği sıkıntılara karşı sabretmekle imtihan. Bütün bu imtihanlarda da iki yol bulunduğunu açıklamıştır: Hak yol ve bâtıl yol. Allah, her yolun insanı nereye götüreceğini de açıklamıştır; eğer insan hak yola girerse, bu yol kendisini ebedî nimetlere ve sonu gelemeyen mutluluklara götürecektir. Şayet bâtıl yola girerse, bu yol da onu şiddetli azaba ve daimî hüzne götürecektir. Bunu açıkladıktan sonra Allah insanı bu iki yol arasında muhayyer bırakmıştır. İşte denemenin anlamı budur.

Şüphesiz Rabb'inin cezası çok çabuktur. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet, azabın çok çabuk geleceğini haber vermektedir, çünkü gelmesi mukadder olan her şey çok yakındır, sanki gelmiş gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'ın emri yerine gelecektir"[739]; "İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı"[740]. "Vakit yaklaştı"[741]. Bu gibi âyetler, sözü edilen şeyin mutlaka geleceğini ifade eder, sanki hemen gelmiş gibidir. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet, Allah'a isyan edenlerin azabının çok şiddetli olacağını haber vermektedir.

O'nun bağışlaması ve rahmeti boldur. Daha önce de belirttiğimiz gibi O'nun müminleri bağışlaması ve onlara rahmeti bol olacaktır. Hamd, âlemlerin Rabb'ine mahsustur. Allah'ın salât ve selâmı da efendimiz Muhammed aleyhisselâma, onun ailesine ve bütün ashabına olsun!

---

739 en-Nahl, 16/1.
740 el-Enbiyâ, 21/1.
741 el-Kamer, 54/1.

[7] A'RÂF SÛRESİ

Bu sûrenin Mekke'de nâzil olduğu söylenmeştir.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

[§]*1. "Elif-lâm-mîm-sâd."* 283

[Hurûf-i Mukattaa]

Yarattığı varlıkları en iyi bilen, doğru yolu bulmaları için kullarına lütufkâr olan Allah'a hamdolsun. Allah, hikmetiyle, yönetim ve idaresiyle insanları cehâletten ilme, dalâletten hidâyete ulaşmaları için onlara âyetleri ve beyanı gönderdi. Peygamberine de kullarını Allah'ın yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet etmesini tavsiye etti. Bunun için Muhammed aleyhisselâmı bütün insanlara gönderdi ve ona kitap da verdi. O ümmî Arap peygamberin başka kitaplarda yazılanları bilmediğini, dolayısıyla o kitabın ancak Allah'tan geldiğini Ehl-i Kitab'a ve müşriklere göstermek üzere daha önceki kitaplarda olan şeyleri bu kitaba da koydu; bunu da onlar için en açık delil olsun diye böyle yaptı. Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olmadan önce herhangi bir kitabı asla okumadığını ve eliyle de hiç yazı yazmadığını[1], onların şairlerinden olmadığını, soy (ensâb) ilmini ve geçmişle ilgili haberleri bilen biri olmadığını o iki grup da biliyordu. Bu, kesin delil olmakta son noktadır. Allah, insanlar ilâhî kitap olduğunu anlasınlar diye bu Kur'ân'da gayba dair bilgileri haber verdi, farzları belirledi, hükümler koydu, Allah'tan başka herkesi âciz bırakacak deliller getirdi. [§]Buna rağmen kavmi onu beğenmedi, onu dinlemek bile istemedi, bü- 284
yüklendi; "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! dediler"[2]. "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız"[3]

---

[1] Muhtemelen müellif burada "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun" (el-Ankebût, 29/48) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

[2] ez-Zuhruf, 43/31.

[3] Fussılet, 41/26.

dediler. Herşeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah, onlara tenezzül etmedikleri ve büyüklendikleri taraftan geldi, bu kitaptaki sûrelerin başına onların hiç bilmediği rumuzlar koydu. Bunu duyduklarında, kendilerinin uydurdukları edebî ve şaşırtıcı sözler gibi, onları da Muhammed’in (s.a.) uydurduğunu zannettiler. Kendilerinin beceremedikleri bir şeyi Muhammed’in (s.a.) yapmış olmasından hoşlanmadılar. Bu sözlerden sonra içinde neler olduğunu anlamak için kitabı incelemeye başladılar; kitapta şanlı ve hikmetli sözler, önemli haberler, parlak deliller ve gönüllere şifa veren öğütler buldular. Bunun üzerine onların çoğu İslâm’a girdi, yalnız iki tip insan olduğu yerde kaldı: Önyargılı inatçı ile düşünmeyen cahil mukallit. Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğunu gösteren şeylerden biri de “Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd” (كهيعص)[4], “Tâ-sîn-mîm” (طسم)[5], **“Elif-lâm-mîm-sâd” (المص),** “Elif-lâm-mîm-râ” (المر)[6] ve benzeri âyetlerdir. Cenâb-ı Hak, müteakip âyetlere dikkat çekmek için sûreye **“Elif-lâm-mîm-sâd” (**المص**)** diye başladı.

Bu hurûf-i mukattaanın (birbirinden kopuk harflerin) hitap olması ihtimali vardır. Allah bununla peygamberlerine, sadece onların anlayıp başkalarının anlayamayacağı bir hitapta bulunmaktadır. Tıpkı dünyadaki kralların kendileriyle has adamları arasında sadece onların anlayabileceği ve başkalarının anlayamayacağı birtakım işaretler görüldüğü gibi. Krallarla has adamları
285 arasında sözünü ettiğimiz bu hal, halk arasında bilinen bir durumdur. [§]Buna göre bu hurûf-i mukattaanın, Allah’tan gelen hitaplar olması muhtemeldir. Allah bunlarla peygamberlerine hitap etmektedir; çünkü peygamberler Allah’ın has adamlarıdır ve onlar başkalarının anlayamadıkları şeyleri anlarlar. Onların anlamaları iki şekilde açıklanabilir. [Birincisi], Cenâb-ı Hak onlara haber veriyor[7] ve diyor ki: Ben size şöyle bir âyet indirdiğimde, ondan kastım şudur. [İkincisi], âyetin maksadı ve beyanı, âyetle birlikte gelir ve peygamberler de Allah’ın bildirmesi sayesinde onun dilediği hususu anlarlar, Allah başkalarına göstermediği şeyleri onlara gösterir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: “İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik”[8]. Cenâb-ı Hak peygamberlerine, başkalarına göstermediği ve onlara bildirmediği şeyleri göstermiştir. Bunlar insanlara göre müteşâbihtir, ancak peygamberlere göre müteşâbih değildir.

---

4 Meryem, 19/1.

5 eş-Şu‘arâ, 26/1; el-Kasas, 28/1.

6 er-Ra‘d, 13/1.

7 “Birincisi, Allah onlara gayr-i metluv bir vahiyle, melekler vasıtasıyla haber veriyor ve diyor ki: …” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 283b).

8 en-Nisâ, 4/105.

Ferrâ şöyle dedi: Cenâb-ı Hakk'ın indirdiği "elif" (ا), "bâ" (ب), "te" (ت), "se" (ث) diye alfabenin sonuna kadar dağılmış olan bu hurûf-i mukattaa ile sanki şunu söylemiş olması muhtemeldir: Ben, bu dağılmış harfleri toplayıp ondan bir kitap yaptım[9]. Onları **Elif-lâm-mîm-sâd (المص),** "Elif-lâm-mîm Allah" (الم الله)"[10], "Elif-lâm-mîm zâlike'l-Kitâb"[11] (الم ذلك الكتاب), "Elif-lâm-mîm-râ" (المر) [12] ve benzeri şekilde indirdim. Bunlardan neyi kastettiğini şüphesiz en iyi Allah bilir. Biz, ilim adamlarının bu konudaki sözlerini anlayabildiğimiz ve aklımızda tutabildiğimiz kadarıyla eserimizin baş tarafında belirtmiştik[13].

كِتَابٌ اُنْزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فٖى صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنْذِرَ بِهٖ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٢﴾

2. "Bu, kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın."

[Hz. Peygamber'in İçinin Daralması]

Sonra Cenâb-ı Hak, **Bu sana indirilen bir kitaptır** meâlindeki beyanla söze başlamakta ve buyurmaktadır ki: Bu, kullarını **Kendisiyle uyarman için** Rabb'inden indirilen **bir kitaptır**. **Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın.** Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Kavmine tebliğ etmek üzere Allah'ın sana
farz kıldıklarından, [§]Allah'ın seni müşriklerden uzak durmaya mecbur et- 286
mesinden ve onların Allah'tan başkalarına kulluk etmelerinden dolayı **kalbin** daralmasın. Hz. Peygamber (s.a.), daha önceki peygamberlerin korktukları şeylerin başına gelmesinden korkuyordu, nitekim Hz. Mûsâ (s.a.); "Onların beni öldürmelerinden korkuyorum"[14] demişti. Resûlullah (s.a.), kendi milletini tanıyordu ve onların kendileri gibi olmayan kişileri öldürmeye ne kadar arzulu olduklarını da biliyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[15] buyurarak onu korkusundan emin kıldı. İnsanların bu âyetlerin Allah'tan geldiğini anlamaları için de bu sûrenin sonunda "Haydi

---

9 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 248.
10 Âl-i İmrân, 3/1-2.
11 el-Bakara, 2/1-2.
12 er-Ra‘d, 13/1.
13 bk. el-Bakara, 2/1.
14 eş-Şu‘arâ, 26/14.
15 el-Mâide, 5/67.

ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!"[16] buyurdu. Bu âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın, Resûlü'ne (s.a.) gönderdiği en büyük mûcizelerdendir. Burada insanların kendisine yapmalarından korktuğu kötülükleri asla yapamayacaklarını Allah ona haber veriyordu. Hadislerde rivayet edildiğine göre Cenâb-ı Hak onu kavmine gönderdiğinde, "Ey Rabb'im, o takdirde onlar benim başımı yararlar ve onu bir ekmek kırıntısı haline getirirler"[17] dedi. Allah kendisini bundan da emin kıldı ve tebliğ konusunda **Artık kalbinde bir sıkıntı olmasın** diye buyurdu. Allah'ın sana farz kıldığı kulluk görevleri ve kavminin karşı çıktığı hükümler konusunda için daralmasın! Sonra Cenâb-ı Hak, sözü kitabın nitelemesine getiriyor ve **İnananlara öğüt veren kitap** diye ondan bahsediyor. Allah, o kitabın âyetlerini insanlar okuyup düşünürlerse hakkı bâtıldan ayırmayı bilirler ve kendilerine farz kılınan şeyleri öğrenirler, buyuruyor.

Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın. Denildi ki: Buradaki "harec" (الحرج) kelimesi, göğsün daralması anlamına gelir. Göğüs daralması meâlindeki ifade de çeşitli anlamlara gelir. Küfür ve şirk içinde yetişen o kâfirlere, özellikle kendilerine muhalif olanları öldürmeyi ve helâk etmeyi amaç edinen krallara ve firavunlara kitabı tebliğ etmek durumunda karşılaşacağı tehlikelerden ve zorluklardan dolayı içinin daralması anlamına gelebilir. Yahut onun Allah'tan gelmediğine dair şeytanın gönlüne vesvese vermesi anlamına da gelebilir. Yahut da kendisine onun, öncekilerin efsanelerinden
287 ibaret olduğunu söyleyebilirler, nitekim o kâfirler de öyle söylemişlerdi: [§] "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil"[18]. Sonra **Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın** meâlindeki, yasak koyma anlamına da gelebilir, yani bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın, sana yüklenen bu sorumluluktan dolayı içinde bir darlık olmasın! Bazıları şöyle dediler: **Bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın,** yani onun Allah'tan geldiği konusunda kuşku duymuştu; ısmet sıfatının yasak koymaya engel olmadığını daha önce söylemiştik[19], ısmet

16 el-A'râf, 7/195.

17 Bu cümle uzun bir hadisin içinde yer almaktadır. "…Yüce Allah bana, Kureyş'i yakmamı emretti. Ben ise; 'Ey Rabb'im; bu takdirde onlar benim başımı yararlar ve onu bir ekmek kırıntısı haline getirirler' dedim. Bunun üzerine; 'Onlar seni (vatanından) çıkardıkları gibi, sen de onları çıkar! Onlara karşı savaş ki, biz de sana yardım edelim. Sen infakta bulun ki, biz de sana infak edelim. Sen bir ordu gönder ki, biz de onun beş misli bir orduyu gönderelim. Sana itâat edenlerle beraber, isyan edenlere karşı savaş!' buyurdu…" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 162; Müslim, "Cennet", 63).

18 el-Ahkāf, 46/17.

19 bk. el-En'âm, 6/35.

sıfatının olduğu yerde yasak da olur[20]. Bunun yasaklama anlamına gelmemesi, fakat sen kendini helâk edecek bir sıkıntıyı yüklenme anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sen de onların yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma"[21]. Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[22]. Bu âyetler yasaklama anlamında değil, ancak kendini helâk edecek sıkıntıyı yüklenme anlamındadır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sonra Cenâb-ı Hak, "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[23] meâlindeki âyetle Hz. Peygamber'i (s.a.), o insanların yapacakları her türlü kötülükten emin kılmış, ona güvence vermiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.), senin şeytanın var mı? diye sorulmuş, o da, "vardı, ancak bana yardım edildi ve o da teslim oldu" demiş[24]. İşte bu rivayette de belirtildiği üzere Allah, onu şeytanın vesveselerinden de emin kılmıştır. Daha önce de söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak, bütün bunlardan peygamberini güvende kılmıştır.

Kendisiyle insanları uyarman için. Muhtemeldir ki Allah bununla peygamberine kâfirleri uyarmasını ve müminleri müjdelemesini emretmektedir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Bu, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak gelmiş bir kitaptır"[25]. Buna göre bu sûredeki **Uyarman için** meâlindeki ifade, kâfirleri uyarman için anlamındadır. **İnananlara
öğüt vermen için,** [§]yani az önce zikrettiğimiz gibi inananları müjdelemek 288
için. Aslında uyarmak da müjdedir, çünkü uyardığın kişi uyarıyı kabul ederse, bu onun için müjde sayılır. **Kendisiyle insanları uyarman için** cümlesi, mu-

---

20 "Biz, ısmet sıfatının, sınamayı ve yasak koymayı izale etmediğini, aksine konulan yasağın ısmet sıfatını istikrarlı kıldığını daha önce söylemiştik" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 284a).

21 en-Neml, 27/70.

22 Fâtır, 35/8.

23 el-Mâide, 5/67.

24 Abdullah b. Mesûd'dan (r.a.) rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sizin her birinize, mutlaka cinlerden bir arkadaş vekil edilmiştir." Sana da mı yâ Resûlallah? dediler. "Bana da! Ancak ona karşı Allah bana yardım etti de o, müslüman oldu. Artık o bana hayırdan başka bir şeyi emredemiyor" (Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme", 69). Benzer mânada rivayetler için bk. Tirmizî, "Radâ'", 16.

25 el-Ahkāf, 46/12.

vafık ve muhalif herkesi uyarman için anlamına da gelebilir. Nitekim başka bir âyette "Âlemlere uyarıcı olsun diye"[26] buyurmuştur.

اِتَّبِعُوا مَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اَوْلِيَٓاءَۜ قَل۪يلاً مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3. "Rabb'inizden size indirilene uyun; O'nu bırakıp da başka önderlerin ardından gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!"

Uyun! Helâl ve haram kılmak konusunda, emir ve yasak koymakta onlara uymayın! Çünkü helâl ve haram kılma işi, yaratılanların yetkisi dâhilinde değildir. **Rabb'inizden size indirilene uyun!** Cenâb-ı Hak müminlere Rab'lerinden indirilene uymasını emretmektedir, kaldı ki peygamberine de Rabb'inden kendisine gönderilene uymasını emretmişti, şöyle buyurmuştu: "Rabb'inden sana vahyolunana uy!"[27] Bunu da Resûlullah'a (s.a.) indirilenin aynı zamanda bütün müminlere gönderildiğini insanlar bilsinler diye emretmektedir. **Rabb'inizden size indirilene uyun** meâlindeki ilâhî kelâm, zikredilen şeyler konusunda, helâl ve haram kılınan, emredilen ve yasaklanan şeyler konusunda size indirilene uyun, anlamına gelir. **O'nu bırakıp da başka önderlerin ardından gitmeyin.** Denildi ki: Bu cümle başka ilâhlar edinmeyin, O'nu bırakıp başka ilâhların helâl ve haram kıldıklarına, emredip yasakladıklarına uymayın, demektir. Yani onlar, Allah'ın kendilerine haram kıldıklarından sakınmalı, helâl kıldıklarını da helâl saymalıdırlar, başka helâller ve haramlar inşa etmemelidirler. Bazı tefsirciler şöyle dediler: Buradaki "evliyâ" (الأولياء) kelimesi, putlar anlamına gelir. Fakat bu kelimenin burada o anlama gelmesi muhtemel değildir, çünkü söylediğimiz gibi onlar helâl ve haram saymak konusunda büyüklerine uyuyorlardı, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'ı bırakıp da din âlimlerini ve rahiplerini Rab edindiler"[28]. Onlar hakikatte din âlimlerini ve rahiplerini Rab edinmiş değillerdi, ancak onların helâl ve haram kıldıklarına uyuyor ve onların fikirlerini benimseyerek yollarını şaşırıyorlardı. İnsanların helâl ve haram konusunda onlara kuvvetle bağlı olmalarından dolayı Allah kendilerini böyle adlandırmıştır.

---

26 "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir" (el-Furkān, 25/1).

27 el-En'âm, 6/106.

28 et-Tevbe, 9/31.

[§]**Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!** Tefsirciler şöyle dediler: Yani öğüt 289
alan müminler ne kadar da azdır! Ancak **Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz** meâlindeki beyan, işin aslını ve başını düşünmüyorsunuz, anlamına da gelebilir, çünkü buradaki hitap o kâfirlere yöneliktir, âyet de onlar hakkında inmiştir[29].

وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا فَجَٓاءَهَا بَاْسُنَا بَيَاتًا اَوْ هُمْ قَٓائِلُونَ ﴿٤﴾

4. "Nice ülkeler var ki onları helâk ettik. Azabımız onlara geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken geliverdi."

Nice ülkeler var ki onları helâk ettik. Tefsirciler şöyle der: Cenâb-ı Hak, **Nice ülkeler var ki onları helâk ettik** diye buyurarak, peygamberleri yalanlamaları yüzünden geçmiş ümmetleri helâk ettiğini söyleyip Hz. Peygamber'i (s.a.) yalanlayan Mekkeliler'i korkutmaktadır; siz ey Mekkeliler!, Allah'ın elçisini yalanladığınız için helâk edilirsiniz, demektedir. Gerçi onlar geçmiş ümmetlerin ancak peygamberleri yalanlamaları yüzünden helâk edildiklerini bilmiyorlardı, şu kadar var ki onların ellerinde bu konuda bilgi kaynağı bir kitap yok idiyse de, kitap sahibi olanların, yani Ehl-i Kitab'ın bilgisine ulaşmaları mümkündü, dolayısıyla bu onlar için de bir delil idi. Nitekim Arap olmayanlar da Arapça inen kitabı anlamıyorlardı, ancak Araplar'a ulaşarak ilâhî kitaptaki bilgiyi öğrenmeleri mümkün olduğu için, Kur'ân onlar için de delildir. Binaenaleyh geçmiş ümmetlerin helâk edildikleri bilgisi onlarda bulunmasa da, Ehl-i Kitap'tan bu bilgiyi almaları mümkün olduğu için, bu bilgi, onlar için de delil sayılır. Bu âyet-i kerîme, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatına da işaret etmektedir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.) geçmiş ümmetlerin peygamberleri yalanlamaları yüzünden helâk edildiklerini haber vermektedir, halbuki Resûlullah (s.a.) onların kitaplarını görmemiş, bu bilgileri onlardan birine giderek de öğrenmemişti, fakat yine de bu durumdan haber veriyordu. Bu gerçek, onun bu bilgiyi Azîz ve Celîl olan Allah'tan aldığını gösterir.

Azabımız onlara geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken geliver-
di. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Buradaki "be's" (البأس) kelimesi, [§]tedavisi 290
imkânsız ve çok ağır hastalık, yaralanma ve benzeri her türlü felâketin adıdır. O der ki: Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a.) bıçaklandığında kendisine, sana be's yoktur denilmiş, o da cevaben, eğer ölüm varsa bana da be's var demektir

---

29 Bu konudaki diğer görüşler için bk. el-A'râf, 6/10.

ve bu bana gelecektir, demiş[30]. Diğer tefsirciler ise şöyle dediler: "Be's" kelimesi, azap demektir, âyetteki "be'sünâ" (بأسنا) lafzı da azabımız anlamına gelir.

Geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken anlamına gelen "beyâten ev hum kāilûn" (بياتا أو هم قائلون) lafızlarındaki "beyât" (البيات) kelimesi geceleyin demektir[31]. "Kaylûle" (القيلولة) ise gündüz öğle vaktidir. Bu iki zaman dilimi, insanların gaflet vaktidir yahut güven içinde oldukları zamandır. Cenâb-ı Hak, azabının onlara ancak gaflet halinde iken veya güvende olduklarını düşündükleri bir zamanda geldiğini söyleyerek emrinden gafil olmamalarını, azabından da kendilerini güvende görmemelerini söylemektedir.

فَمَا كَانَ دَعْوٰيهُمْ اِذْ جَٓاءَهُمْ بَأْسُنَٓا اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٥﴾

5. "Azabımız onlara gelip çattığında, 'Biz gerçekten zâlim kişilermişiz!' diye yakınmaktan başka söyleyecekleri söz kalmadı."

Azabımız onlara gelip çattığında onların yakınmaları, yani azabımız gelmeden önce onların sözleri sadece, biz hak yoldayız, demekten ibaretti, başkaları da bâtıl yolda idiler. Ancak azabımız onlara geldiğinde, **Biz gerçekten zâlim kişilermişiz,** diyerek zâlimliklerini itiraf ettiler. Bazıları **Onların yakınmaları** ibaresine, azabın geldiği sıradaki yakınmaları anlamını verirler, o sırada onların **Biz gerçekten zâlim kişilermişiz diye yakınmaktan başka söyleyecekleri söz kalmadı**. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurmaktadır: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[32].

فَلَنَسْـَٔلَنَّ الَّذٖينَ اُرْسِلَ اِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٦﴾

6. "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız."

---

30 Beyhakî, *es-Sünenu'l-kübrâ*, VIII, 48.

31 Beyât kelimesi, gece karanlığında yapılan her nevi iş anlamına gelir. Bu iş onların başına beyât zamanı geldi denilince, gece karanlığında geldiği anlaşılır (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* "بيت" md.).

32 el-Mü'min, 40/84.

[Âhirette İnsanların Sorgulanması]

Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerîmede hem elçilerin ve hem de kendilerine elçi gönderilen insanların hepsinin sorguya çekileceğini ifade buyurmaktadır. Başka bir âyette, "İşte o gün insanlara da cinlere de günahı hakkında soru sorulmaz (çünkü her şey apaçık ortadadır)"[33] buyurmuştur. Diğer bir âyette de, "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir"[34] diye buyurmaktadır. Ancak Rahmân sûresindeki âyette geçen "İşte o gün kimseye günahı hakkında soru sorulmaz" cümlesi, [§]yaptığı iş ve işlediği günah- 291
la ilgili olarak, 'ne yaptın, ne işledin?' diye sorulmaz demektir, fakat 'neden yaptın?' diye sorulur ve ondan delili istenir: O günahı neden işledin? Neden o işi yaptın? Yahut mahşerde bir yerde sorulur, fakat başka bir yerde sorulmaz. Bazıları buna, kimsenin günahı başkasından sorulmaz, ancak sahibine ve failine sorulur anlamını verdiler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada âhiret şartlarının dünyadakinden farklı olduğunu haber vermektedir. Çünkü dünyada insan çoğu kez başkasının günahından sorguya çekilir, yanında bulunan arkadaşı sorgulanır. Âhirette ise kimse başkasının suçundan sorgulanmaz. Bundan dolayı bu âyet-i kerîme söylediğimiz anlama gelir. Yahut âyetteki "sorulmaz" lafzı, açık ve alenî olarak yaptıkları sorulmaz, ancak gizli ve saklı yaptıkları sorulur anlamına gelir, çünkü melekler insanın açıktan yaptıklarını yazarlar ve onu ortaya koyarlar. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"[35] buyurmaktadır. Dolayısıyla ikrar etmesi için, gizli yaptıklarından sorulur, ondan sonra sorulmaz.

Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız. Bazı tefsirciler şöyle der: Peygamberlere, ilâhî risâleti ümmetlerine tebliğ edip etmedikleri sorulur, ümmetlerine de peygamberlerin kendilerine risâleti tebliğ edip etmedikleri sorulur. Peygamberlere sorulması şahitlik anlamındadır, nitekim âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurmaktadır: "Siz insanlara şahit olasınız diye"[36]. Yani peygamberin insanlara risâleti tebliğ ettiğine şahit olasınız diye. [§]Bazıları şöyle der: Al- 292
lah, risâleti peygamberlere tebliğ edip etmediklerini meleklere sorar, sonra da meleklerin kendilerine risâleti tebliğ edip etmediklerini peygamberlere sorar.

---

33 er-Rahmân, 55/39.

34 el-Enbiyâ, 21/23.

35 Kāf, 50/18.

36 "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık" (el-Bakara, 2/143).

Peygamberlere sorulan sorunun, onların verdikleri cevaplarla ilgili olması mümkündür. Ümmetler hakkındaki soru da peygamberlere ne cevap verdikleri ile ilgilidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün"[37]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar"[38]. Yahut ümmetin sorgulanması, onların huzurunda gerçeğin ikrarı için ve kendilerine yapılan tebliği inkâr ettikleri içindir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin dedin?' buyurduğu zaman"[39]. Bu soru, açıklama yapılmasını istemek anlamında bir sorudur, bunun başka anlamı yoktur. Çünkü Hz. Îsâ'nın (s.a.) onlara böyle bir şey demediğini Allah biliyordu, ancak bunu onlara ikrar ettirmek için, onun kendilerine böyle söylediğini dememeleri için sormuştur. Çünkü onlar Hz. Îsâ'nın (s.a.) kendilerine böyle söylediğini iddia ediyorlardı. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴿٧﴾

7. "Ve onlara (olup bitenleri) ***tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz*** (olup bitenlerden) ***uzakta değiliz."***

Yani insanların işledikleri amellerden ve yaptıkları şeylerden uzakta değiliz. Ancak söylediğimiz gibi onlara sorulacaktır. *En doğrusunu Allah bilir*. **Onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz (olup bitenlerden) uzakta değiliz** meâlindeki âyetin, önceki âyette herkese sorulacağını zikrettiği, bu sorunun da gizlenen şeyleri ortaya çıkarmak amacıyla sorulacağı için bazı şeyleri gizlemenin mümkün olduğu zannedilme ihtimalinden dolayı gelmiş gibidir. Dünyada soru sormanın gayesi bilgi almaktır, Cenâb-ı Hak da **Onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız** buyurarak, o sorunun haber ve yardım almak anlamında olmadığını, fakat kınama, açıklama veya şahitlik yapmak anlamına geldiğini haber vermektedir. Buna göre Allah'ın sınaması ve imtihanı, gizli olan şeyleri ortaya çıkarmak için değil, emir ve yasağın takriri anlamındadır, zaten imtihanın dünyadaki anlamı da budur. Yahut insanlardan gizli yapılan şeylerin açıkça ortaya konulması içindir. Bun-

---

37 el-Mâide, 5/109.

38 el-Kasas, 28/65.

39 el-Mâide, 5/116.

dan dolayı yaratılanlar nezdinde imtihan ve sınama olduğu için Allah'ın emir ve yasağına imtihan ve sınama diye isim verilmiştir. Her ne kadar Allah katında böyle bir ihtimal yoksa da insanlar arasında ona böyle isim verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَاُولٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

[§]***8. "O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*** **293**

9. "Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır."

[Kıyâmette Amellerin Tartılması]

O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar … Hasan-ı Basrî şöyle dedi: O gün insan için bir terazi kurulur, onun iki kefesi vardır, iyilikler ve kötülükler orada tartılır. **Kimin tartıları ağır gelirse** cennete girer, **Kimin de tartıları hafif gelirse** cehenneme girer[40]. Diğer tefsirciler şöyle dediler: Âyette geçen "mevâzîn" (الموازين) kelimesi ile bizzat iyilikler ve kötülükler kastedilmiştir. Kimin iyilikleri kötülüklerine galip gelirse cennete girer, kötülükleri iyiliklerine galip gelen de cehenneme girer. Müfessirlerin ekserisi bu görüştedirler. Onların söyledikleri şey bizce ihtimal dâhilinde değildir. Hasan-ı Basrî'nin iki kefesi olan bir terazidir, iyilikler ve kötülükler orada tartılacaktır, şeklindeki görüşü de muhtemel değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir,** buyurmaktadır. Terazinin iki kefesinden biri ağır geldiğinde öbürü hafif kalır, biri hafif olduğunda da öbürü ağır olur. Binaenaleyh o iki kefeden her biri, bir kişi için hem ağır gelir, hem de hafif. Halbuki Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede **Kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, kendilerini ziyana sokanlardır,** buyurmaktadır. Diğer tefsircilerin söyledikleri, "mevâzîn"

40 İbnu'l-Münzir ve Lâlikâî, Abdülmelik b. Ebû Süleyman'dan şöyle rivayet ederler: Hasan-ı Basrî'nin huzurunda mîzandan söz edildiğinde şöyle söyledi: Onun bir dili ve iki kefesi vardır (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 418).

ile bizzat iyiliklerin ve kötülüklerin kendileri kastedilmiştir, sözleri de muhtemel gözükmemektedir. Çünkü âyet-i kerîme hem müminler, hem de kâfirler hakkındadır; bir müminin yaptığı kötülük onun imanına galip gelemez, bir kâfirin iyilikleri de onun şirkine galip gelemez. Ancak şöyle denilebilir: İnsanın iyilikleri tartılır ve imanından ayrı olarak yaptığı kötülüklerle karşılaştırılır. Aynı şekilde kâfirin kötülükleri de şirkten ayrı olarak iyilikleri ile karşılaştırılır, kâfirlerin dünyada yapmış oldukları iyilikler, dünyada kendilerine verilen nimetlere karşılık sayılır, böylece dünyada onların yaptıkları iyiliklerin karşılığı olarak dünyada kendilerine verilen nimetler gösterilir (ve âhirette ala-
294 cakları bir şey kalmaz). Mümine gelince, onun kusurları görmezden gelinir [§] ve yaptıkları en güzel şekilde kabul edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[41]. Yahut âyetteki mîzandan maksat, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyet-i kerîmede belirtmiş olduğu kitaptır: "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir… Kime de kitabı arkasından verilirse…"[42] Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki: Alın kitabımı okuyun!"[43] "Kitabı sol tarafından verilene gelince o, 'Keşke bana kitabım verilmeseydi de' der"[44]. Bazıları şöyle dedi: Âyetteki tartıdan maksat adalettir, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Biz, adalet terazileri kurarız"[45]. Allah burada terazileri adaletle kurarız demeyip "Adâlet terazileri kurarız" buyurmaktadır. Burada geçen "kıst" (القسط) kelimesi adalet demektir, âyet adaletten haber vermektedir, Cenâb-ı Hak o gün insanlar arasında adaletle hükmedecektir. Bazıları da şöyle dedi: **O gün ölçü-tartı haktır** meâlindeki ilâhî kelâmı, o gün insanlara yaptıklarının karşılığını vermek haktır anlamına gelir; itâat edene karşılık olarak güzellik ve sevap verilecek, kötülük yapana da onun cezası verilecektir ve bu haktır. Bazıları ise, **O gün ölçü-tartı haktır** meâlindeki beyan hakkında şöyle dedi: Yani (dünyadaki) tâat (ın karşılığı), o gün her itâat edenin hakkıdır ve onu hak olarak bulacaktır[46]. Âyet-i kerîmedeki ölçü-tartı ifadesinin, sınır ve

---

41 el-Ahkāf, 46/16.

42 "Kime de kitabı arkasından verilirse, 'Eyvah!' diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir" (el-İnşikāk, 84/7-12).

43 el-Hâkka, 69/19.

44 el-Hâkka, 69/25.

45 el-Enbiyâ, 21/47.

46 "O gün ölçü-tartı haktır, cümlesi hakkında bazıları şöyle dedi: O gün (dünyadaki) tâat (ın karşılığı), her itâat edenin hakkıdır, kimin tâati kabul edilmişse, o tâat o gün hak ve sâbit olacaktır. O gün sabit olmayan ise, boşa giden ve heder olan tâattir, dolayısıyla o tâat değildir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 285a).

takdir anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Arzda ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik"[47]. Yani sınırları ve ölçüleri belli ve belirlenmiş ürünler. Buna göre **O gün ölçü-tartı haktır** cümlesi, o gün her şeyin ölçüsü haktır, kötülüklere ilave yapılmaz, insanların dünyada yaptıkları iyiliklerden de hiçbir şey eksiltilmez. Âyetteki "vezin" (الوزن) ile neyi kastettiğini en iyi Allah bilir.

[§]Kimin tartıları ağır gelirse, kimin de tartıları hafif gelirse. Bu beyan temsilî anlamda bir cümleye benzemektedir, gerçek anlamda terazi ve hafif gelmek anlamında değildir, ancak müminlerin amellerinin büyüklüğünü, kâfirlerin amellerinin de hafifliğini ve yok hükmünde olduğunu tavsif etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak müminlerin amellerini temiz ve sabit kalan bir şeye benzetmekte, devamlı ve istikrarlı olmakla nitelemektedir. Kâfirlerin amellerini de kaybolup giden değersiz bir şeye benzetmekte, amellerini bâtıl olmak ve heba olmakla nitelemekte, şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti"[48]. Burada müminlerin amellerini kökü yerde sabit, temiz ve istikrarlı bir ağaca benzetmektedir. Kâfirlerin amellerini de işe yaramayan, yok olup giden kötü bir ağaca benzetmekte, şöyle buyurmaktadır: "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[49]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Güzel yerin bitkisi Rabb'inin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz"[50]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz"[51]. Bir yerde de şöyle buyurur: "Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur"[52]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak müminlerin amellerini sabit ve istikrarlı bir şekilde varlığını devam ettirmekle tavsif etmekte, kâfirlerin amellerini de yok olup gitmek ve hebâ olmakla nitelemektedir. Buna göre **Kimin tartıları ağır gelirse** meâlindeki ilâhî kelâm, büyük, sabit ve istikrarlı olmak anlamında bir nitelemedir. **Kimin tartıları hafif gelirse** meâlindeki beyan de, bâtıl olmak ve yok olup gitmek anlamında bir nitelemedir, yani onların âhirette yararlanacakları hiçbir hayırları yoktur anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir*. 295

47 el-Hicr, 15/19.
48 İbrâhim, 14/24.
49 İbrâhim, 14/26.
50 el-A‘râf, 7/58.
51 en-Nûr, 24/39.
52 er-Ra‘d, 13/17.

Onlar, kendilerini ziyana sokanlardır meâlindeki âyete tefsirciler, aldandılar, zarara uğradılar anlamını verdiler, mümin olsun kâfir olsun herkesin mutlaka cennette de cehennemde de bir yeri ve arkadaşı vardır; mümin kâfirin cennetteki yerini, kâfir de müminin cehennemdeki yerini alır. İşte bu, kendilerini zarara sokan insanların hüsranıdır. Fakat bu görüş isabetli gözükmemektedir. Cenâb-ı Hak, kâfirin iman etmeyeceğini ve hayatını küfür ile bitireceğini bildiği halde onun için cennette bir yer ve arkadaş ayırması ihtimali yoktur. Onların dünyada ve âhirette görecekleri belirtilen zararın, muhtemelen dünyada sahip oldukları nimetlerin ellerinden gitmesi ve âhiret nimetlerine de ulaşamamış olmalarıdır. İşte dünyada ve âhirette apaçık hüsrana uğramaktan maksat budur.

296 [§] **Âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı** cümlesi hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Buradaki **âyetlerimizi** lafzı, dinimizi yalanlamalarından dolayı anlamına gelir. Ancak **âyetlerimizi** meâlindeki lafız, delillerimizi mânasındadır, **zulmediyorlar** meâlindeki lafız da, onları ait olmadıkları yerlere koyuyorlar demektir. Bundan maksat da, onların zulümlerinden bahseden âyetlerdir, çünkü zulüm bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır.

Burada başka bir mesele de şudur: Ömrünü küfür içinde geçiren biri, hayatının sonunda iman ederse, küfür halinde iken işlemiş olduğu büyük günahları bağışlanır, affedilir ve onlardan sorguya çekilmez. Ancak mümin olduğu halde günah işleyen ve hayatını da mümin olarak tamamlayan biri küfrü gerektiren bir şey yapmasa bile işlediği günahlardan sorguya çekilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun iki izahı vardır. Birincisi, kâfir için itâate dair fiillerin bizzat kendileri değil, ancak bu amellerin kabulü söz konusudur. Kâfir müslüman olduğunda Cenâb-ı Hak onun amellerini kabul eder, o sırada onun için kabulden başka bir şey yoktur. Bundan dolayı küfür halinde iken işlediği günahlardan sorguya çekilmez. Mümin ise itâat fiillerinin ve o amellerin bizzat kendilerini yerine getirmekle yükümlüdür ve bu yaptıkları kendisinden kabul edilir. Bundan dolayı o amellerde haddi aşması halinde sorguya çekilir.

İkincisi, kâfir büyük günahlar işledikten sonra müslüman olduğunda imanını zedelemez ve onda bir eksiklik yapmaz, böylece Rabb’ine kâmil bir imanla vardığı için sorguya çekilmez. Mümin ise, büyük günah işlediğinde imanını zedelemiş ve imana muhalif olan, ona uygun düşmeyen işler yaptığı için imanında eksiklik yapmıştır. Bundan dolayı bu ikisi birbirinden farklıdırlar.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِى الْاَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلاً مَا تَشْكُرُونَ ﴿١٠﴾

[§] ***10. "Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"*** 297

Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Âyette geçen "mekkennâküm" (مكّنّاكم) fiili, sizi yeryüzüne mâlik kıldık anlamına gelir. **Orada size geçim vasıtaları verdik,** yani yeryüzünde maişetinizi temin edeceğiniz imkânlar verdik. Cenâb-ı Hak burada, verdiği nimetlere şükretmeleri için insanları yeryüzüne sahip kıldığını ve onlara yararlanacakları nimetler verdiğini ve lütuflarda bulunduğunu hatırlatıyor. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Sizi yeryüzüne yerleştirdik** cümlesi, sizden önce geçenlerin yerlerine sizi halef kıldık anlamına gelir. Cenâb-ı Hak onları öncekilerin yerine halef kılmak ve yeryüzünde maişetlerini temin imkânı sağlamak suretiyle onlara verdiği nimetleri hatırlatıyor, bu nimetlerin önceki milletlerin elinden yok olup gittiği gibi bugün sahip oldukları bu nimetlerin onlardan da yok olup gitmesiyle korkutuyor. Bunu söylemekle Cenâb-ı Hak, yeryüzünü istikrar yurdu, yayılma mekânı, dolaşma ve yaşama alanı kıldığını hatırlatmaktadır ki bunlar insan için mutlak gerekli olan ihtiyaçlardır. Onların hepsi tek olana râcidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Görmezler mi ki, biz orayı (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!"[53] Yani Harem'i sizin için güvenli bir yurt yaptık, oralarda dolaşır ve maişetinizi temin edersiniz. "Çevrelerindeki insanlar ise durmadan yerinden koparılıp götürülürler"[54]. Bu âyetlerde Allah onlara verdiği nimetlerin ve lütufların büyüklüğünü hatırlatıyor. Bu, hitabın Mekkeliler'e yapılmış olmasına göredir. Şayet hitap bütün insanlara yapılmışsa, o zaman yeryüzünü insanlar için istikrar yurdu ve gezip dolaşacakları bir mekân kılmak suretiyle onlara olan lütfunu hatırlatmaktadır.

Ne kadar da az şükrediyorsunuz! Bu beyan farklı anlamlara gelir. "Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!"[55] meâlindeki âyet de böyledir. Birincisi, "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[56]

53 el-Ankebût, 29/67.

54 "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!" (el-Ankebût, 29/67).

55 el-A'râf, 7/3.

56 Lukmân, 31/25.

meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere onlar kendilerini yaratanı kabul ediyorlardı. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyyetini ikrar ediyorlar, fakat yine de kulluğu başkalarına yapıyorlardı. Bundan dolayı yüce Allah **Ne kadar da az şükrediyorsunuz** diye buyurmaktadır. İkincisi, siz asla Allah'a şükretmiyor ve O'nu hiç anmıyorsunuz anlamına gelir. Üçüncüsü, **Ne kadar da az şükrediyorsunuz** meâlindeki ilâhî kelâm muhtemelen müminlere yöneliktir; çünkü müminler şükrediyorlar, fakat onlar şükretmiyorlardı, yeryüzünde müminlerin sayısı daha az, onlar ise daha çok idiler.

298 [§]Dördüncüsü, kendilerine verilen bütün nimetlerin şükrünü edâ etmeye onların güçleri yetmez, çünkü Allah'ın nimetleri çok fazladır; bir tanesinin bile şükrünü hakkıyla yerine getirmek mümkün değildir, hepsinin şükrü nasıl edâ edilecektir? Bundan dolayı şükür az gelmektedir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿١١﴾

11. "Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik; sonra da meleklere, 'Âdem'e secde edin' diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer almadı."

Andolsun sizi yarattık; sonra size şekil verdik. Bu beyan hakkında Hasan-ı Basrî, Cenâb-ı Hak burada özellikle Hz. Âdem'i (s.a.) kastetmektedir, dedi, çünkü âyetin devamında Allah **Sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, 'Âdem'e secde edin' diye emrettik** buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak Âdem'i yarattıktan sonra meleklere, Âdem'e secde etmelerini emrettiğini haber vermektedir. Şayet âyetteki yaratmadan maksat bizler olsaydık, secdenin de biz yaratıldıktan sonra yapılması gerekirdi, halbuki secde olayı daha önce gerçekleşmişti. Başkaları da şöyle dediler: Burada bütün insanlar kastedilmektedir, çünkü Allah, **Sonra meleklere, 'Âdem'e secde edin' diye emrettik** buyurmaktadır. Eğer **Sizi yarattık; sonra size şekil verdik** meâlindeki beyan özellikle Âdem'i kasdetmiş olsaydı, ikinci defa tekrar Âdem'in adını belirtmezdi, bu da âyet-i kerîmenin Âdem'in bütün neslini kastettiğine işaret eder. Bazıları da şöyle dediler: **Sizi yarattık** ibaresinde Âdem'i (s.a.) kastetmekte, **Sonra size şekil verdik** meâlindeki cümlede de anne rahminde şekil verdiğini belirtmektedir. Hasan-ı Basrî'nin söylediği şeyin doğru olması muhtemeldir. Başka bir ihtimal de şudur: **Sizi yarattık,** yani sizi yaratmayı o asıldan takdir

ettik, o asıldan maksat da Hz. Âdem'dir. Çünkü yaratmak fiili, aynı zamanda takdir etmek anlamına gelir; nitekim "ben onu takdir ettim" anlamına gelmek üzere ben onu yarattım, dersin. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak **Sizi yarattık,** yani sizi o asıldan ve o varlıktan sizi takdir ettik buyurmaktadır. Arkasından **Sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, 'Âdem'e secde edin' diye emrettik,** yani **Biz meleklere 'Âdem'e secde edin' diye emretmiştik** buyurmaktadır. Dilde bu türlü ifadeler caizdir. Bazı kelâmcılar şöyle demişlerdir: Nutfe bilkuvve insandır, sonra bilfiil insan haline gelir. Bazıları da şöyle dedi: Nutfe, insan varlığının özüdür, ancak aslımızın ve varlığımızın esası olması itibariyle bizim toprağa ve çamura nispet edilmemiz caizdir.

[§]İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenler arasında yer al- 299
madı. Hasan-ı Basrî dedi ki: İblis meleklerden değildi[57]; Cenâb-ı Hak, "O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[58] ve "Orada, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[59] meâlindeki âyetlerde, ayrıca buna benzer diğer âyetlerde bütün melekleri itâatle ve kendisine boyun eğmekle nitelemektedir. İblis'ten ise her türlü kötülükten başka bir şey sadır olmamıştır. Hasan-ı Basrî şöyle devam eder: âyetlerde zikredildiği üzere Allah melekleri nurdan, İblis'i ise nârdan (ateşten) yaratmıştır, nâr (ateş), nur ile aynı cevherden değildir. Bu da İblis'in meleklerden olmadığını gösterir. **İblis'in dışındakiler secde ettiler** meâlindeki cümle de buna işaret eder; Kûfeli bir adam müstesna Basralılar (Basriyyûn) şu eve girdiler denildiğinde, buradaki istisna edatı Kûfelilerin (Kûfiyûn) de oraya girdiğine delâlet eder. Buna göre âyetteki istisna edatı, İblis'in de Âdem'e secde etmekle emrolunduğuna işaret eder. Ancak onun meleklerden olup olmadığını bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur, bize gereken onun bizim düşmanımız olduğunu bilmemizdir. Bu konuya daha önce temas etmiştik[60].

قَالَ مَا مَنَعَكَ اَلَّا تَسْجُدَ اِذْ اَمَرْتُكَ قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَن۪ي
مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ ﴿١٢﴾

57 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 226.
58 el-Enbiyâ, 21/27.
59 et-Tahrîm, 66/6.
60 bk. el-Bakara, 2/34.

12. “Allah buyurdu: ‘Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?’ (İblis)***, ‘Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın’ dedi.”***

Denildi ki: **Seni secde etmekten alıkoyan nedir?** (ما منعك الاّ تسجد) meâlindeki beyan, “Secde etmekten seni alıkoyan nedir?”[61] (ما منعك ان تسجد) anlamındadır. Başka bir âyette de geçtiği üzere buradaki olumsuzluk edâtı olan “lâ” (لا) zâiddir.

[Toprak Ateşten Daha Hayırlıdır]

(İblis), ‘Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın’ dedi. Ateşten yaratılanın çamurdan yaratılandan daha hayırlı olduğunu Allah’ın düşmanı nereden bilmiştir? Gıdaların yenilebilir hale gelmesi için ateşe ihtiyaç vardır, bu bakımdan ateş çamurdan daha hayırlıdır, denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Ateş gıdaların yenilebilir hale gelmesi için
300 ihtiyaç ise, toprak da gıdaların yetişmesi için gereklidir; [§]bir nesneyi vücuda getirmek, onu yenilebilir hale getirmekten daha faydalı ve daha büyük bir iştir. Muhtemelen gıdalar ateşten başka şeylerle de, meselâ güneş ve başka vasıtalarla da yenilebilir hale getirilebilir. Sonra çamur ateşe galip gelir, onu söndürür ve yok eder, fakat ateş çamura galip gelemez, onu yok edemez. Durum böyle olunca, ateşin çamurdan daha faziletli ve daha hayırlı olduğunu söylemek caiz değildir.

[İblis Neden Kâfir Oldu?]

Allah’ın düşmanı İblis’in neden kâfir olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Allah’ın düşmanı İblis, meleklere secde etme emrini kendi üzerine almadı, bundan dolayı küfre girdi. Başkaları da şöyle dedi: Allah’ın düşmanı, Cenâb-ı Hakk’ın, üstün mertebede olanlara, kendilerinden daha düşük konumda bulunanlara boyun eğip itâat etmelerini emretmesini hikmet olarak görmediği için küfre girdi; o Allah’ın secde emrini olması gereken yere koymadığını -aksine Allah’ın düşmanı Cenâb-ı Hakk’ın emrini ait olmadığı yere koymuştur- düşündüğü için küfre girdi. Diğerleri de şöyle söylediler: Allah’ın düşmanı İblis büyüklenmesi sebebiyle küfre girmiştir, Âdem’e karşı büyüklenmenin başka bir anlamı yoktur[62]. Denildi ki: Kıyas yapmakta ilk hata eden ve sapıtan kişi, Allah’ın lâneti üzerine olsun İblis’tir.

---

61 “Allah, Ey İblis dedi, Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ulularدan mısın?” (Sâd, 38/75).

62 “…Âdem’e karşı büyüklenmek, Allah’ın emrine karşı büyüklenmek demektir, çünkü O’nun emrini kabul etmemiştir. Allah’a karşı büyüklenmek ise küfürdür” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 286a).

قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ اَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ اِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿١٣﴾

13. "Allah, 'Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!' buyurdu."

[İblis'in Kovulması]

Allah, 'Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir' buyurdu. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır: Bazıları şöyle dedi: **İn oradan** ibaresi ile, gökten in anlamı kastedilmektedir, çünkü Allah lânet eylesin İblis gökte idi, Cenâb-ı Hak gökyüzünü boyun eğenlerin ve mütevazilerin mekânı ve kaynağı yaptığı için İblis'e oradan inmesini emretmiştir. Onun gökten inip hem boyun eğenlerin ve hem de büyüklük taslayanların hepsine mekân kıldığı yeryüzüne gitmesini emretmiştir, çünkü yeryüzü her iki grubun da mekânı ve kaynağıdır. Bazıları da şöyle dedi: Onlara inme emri, kara parçasından çıkıp denizlerdeki adalara gitmesi için verilmiştir, çünkü yeryüzü orada yaşayanların durduğu mekândır, denizlerdeki adalar ise sürekli korku halinde olmayı göze alarak kimsenin duracağı bir yer değildir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik"[63]. Denizler ise sâkinlerini
sallar durur. [§]Oradan inme emrinin, bulunduğundan başka bir şekle girme **301**
anlamına gelmesi de mümkündür, böylece ebediyen tanınmaz ve Allah'ın emrini terk edip yasaklarını işlediği için cezası da görülmez. **Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir,** yani o surette veya o yerde büyüklenemezsin, o kadar ki devamlı korku içinde yaşar, asla istikrar bulamazsın. Belirttiğimiz hususların gökyüzünde olması da muhtemeldir.

Çık! Artık sen aşağılıklardansın! Birinin lânetlenmesi, küçülmesi ve aşağılıklardan olması anlamına gelir. Onun gözlerden gaib olması ve hiçbir gözün kendisini görememesi itibariyle veya Allah'ın rahmetinden kovulduğu için küçüklerden ve aşağılıklardan olduğu anlamına gelmesi de mümkündür.

قَالَ اَنْظِرْنٖى اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤﴾ قَالَ اِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿١٥﴾

---

[63] el-Enbiyâ, 21/31.

14. "İblis, 'Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver' dedi."

15. "Allah, 'Haydi, sen mühlet verilenlerdensin' buyurdu."

İblis, 'Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver' dedi. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Ölüm acısını tatması için Allah ona kıyâmetin ilk nefhasına (sûra birinci üfleme) kadar mühlet verdi, dünya hayatı âhiret hayatına bitişik değildir. Cenâb-ı Hak bu hususu başka bir âyette şöyle zikretmektedir: "Allah, 'Vakti (katımızda) bilinen bir güne kadar mühlet verilmiş olanlardansın' buyurdu"[64]. Bazıları da şöyle dedi: Allah ona yeniden dirilme gününe kadar mühlet verdi. Âyetten anlaşıldığına göre Cenâb-ı Hak ona insanların tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet vermiştir, çünkü o Rabb'inden insanların tekrar dirilecekleri güne kadar kendisine mühlet vermesini istemiş, şöyle demişti: **İblis, 'Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver' dedi. Allah, 'Haydi, sen mühlet verilenlerdensin' buyurdu.** Bu, İblis'in isteğine Cenâb-ı Hakk'ın vermiş olduğu cevaptır. Başka bir âyette geçen bilinen vakit anlamındaki ifade ile de yine o gün kastedilmiştir. Başkaları ise şöyle söyledi: Allah ona mühlet vermiş, ancak sürekli korku ve endişe içinde yaşaması
302 için kendisine vermiş olduğu o mühletin zamanını açıklamamıştır. [§]Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İki güç birbirini görünce şeytan hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok' dedi"[65]. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği mühleti şeytan bilmiş olsaydı, henüz zamanı gelmeden helâk olacağı korkusunu duymazdı. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın şeytana verdiği mühleti onun bilmediğine işaret eder.

قَالَ فَبِمَٓا اَغْوَيْتَنٖى لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَق۪يمَۙ ﴿١٦﴾

16. "İblis dedi ki: Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım."

---

64 el-Hicr, 15/37-38.

65 O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

[Saptırmanın Allah’a Nisbet Edilmesi]

Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Benim sapmama izin vermene karşılık** meâlindeki cümle, beni lânetlediğin için anlamına gelir. Âyette geçen “iğvâ” (الإغواء) kelimesi lânet etmek anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Allah, ‘O halde çık oradan, dedi; artık kovuldun!’ dedi”[66]. Yani lânet edilenlerden oldun buyurdu. Buna göre **Beni saptırdın** meâlindeki “eğveytenî” (أغويتنى) kelimesi, bena lânet ettin anlamına gelir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Cenâb-ı Hak, burada “iğvâ”yı yani saptırmayı kendine nispet etmektedir, çünkü onun sebebi kendisine dayanmaktadır, çünkü Âdem’e secde etmeyi ve kendisi için ona boyun eğmeyi Allah emretmişti. Sebebin kendisine dayandığı bu gibi yerlerde fiili Allah’a nispet etmek caizdir. Meselâ bir âyette şöyle buyurmaktadır: “İçlerinden ‘Aman bana izin ver, başımı derde sokma!’ diyenler de var”[67]. Adam geride kalmak için ondan izin istedi ve yapamayacağım şeyi bana yükleme, başımı derde sokma, dedi[68]. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle devam etti: Başının derde girmesinin sebebi olduğu için bu fiil de ona nispet edilmiştir. İşte yukarıdaki âyet de böyledir. Mûtezile’den bazıları şöyle dediler: “Bimâ eğveytenî” (بما أغويتنى) yani **Benim sapmama izin vermene karşılık** anlamındaki cümle, İblis’in sözüdür, ancak o Allah düşmanı yalan söylemiştir, onu Allah saptırmamıştır. Onlara denilir ki: İblis, Allah düşmanı ise ve **Benim sapmama izin verdin** meâlindeki sözünde yalancı ise, o zaman siz Nuh aleyhisselâmın da yalan söylediğini iddia ediyorsunuz demektir, çünkü Hz. Nuh (s.a.), “Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez”[69] demiş, sapkınlığı ve azgınlığı Allah’a nispet etmişti. Bu da göstermektedir ki “iğvâ”yı, yani saptırmayı Allah’a nispet
etmekle İblis yalan söylememektedir. [§]Fakat bize göre çeşitli yerlerde belirt- 303
tiğimiz üzere, Cenâb-ı Hak sapıklık ve azgınlık fiilini yarattığı için bu âyette “iğvâ”yı, yani saptırmayı kendine nispet etmektedir. Yoksa onların dediği gibi, onun sebebi kendisine dayandığı için onu kendine nispet etmiş değildir, çünkü saptırmak sebebiyle saptırma fiilinin Allah’a nispet edilmesi caiz olsaydı, onun

66 el-Hicr, 15/34.

67 et-Tevbe, 9/49.

68 Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Tebük savaşına hazırlandığı bir günde Benî Seleme’nin kardeşi Ced b. Kays’a, “Ey Ced! Rumlar’la savaşabilir misin?” diye sormuş, o da şu cevabı vermişti: Bana izin verir misin ya Resûlallah? Benim başımı derde sokma! Vallahi kadınlara benden daha düşkün bir erkeğin olmadığını kavmim iyi bilir, Rumlar’ın kızlarını görürsem sabredememekten korkarım. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) ondan vazgeçti ve “Sana izin verdim” buyurdu (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, X, 147-148; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 213).

69 Hûd, 11/34.

resûllere ve nebîlere nispet edilmesi de caiz olurdu. Çünkü onlar, kavimlerini Allah'ın birliğini kabule davet etmişler ve O'na inanmayı emretmişlerdi, ancak sonra onlar bu hususta peygamberleri yalanlandılar, dolayısıyla sapmalarına o peygamberler sebep olmuşlardır. Böyle bir şeyin doğru olması uzak bir ihtimaldir. Aynı şekilde saptırmak, şayet lânet etmek anlamına gelseydi, her lânet eden kişi, lânet ettiği kişiyi saptırmış olurdu. Bazıları "eğveytenî" (أغويتنى) yani **Benim sapmama izin verdin** meâlindeki cümleye, beni terk ettin anlamını verdiler. Bunun açıklaması da söylediğimiz gibi sapıklık ve dalâlet fiillerini Allah'ın yaratmış olmasıdır. Aynı şekilde Allah, sapıklığı ve dalâleti tercih edeceğini bildiği için kâfire yardımda bulunmayı terk etmiştir.

Bundan böyle, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Burada gerçek anlamda yolda oturmak kastedilmemekte, fakat yola girmelerine engel olması yahut **Doğru yolu** karıştırması ve gizlemesi kastedilmektedir. Çünkü yolda oturan biri, insanların o yoldan gitmelerini engeller.

ثُمَّ لَاٰتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ اَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ اَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَآئِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ اَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿١٧﴾

17. "Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın."

[Şeytan İnsanlara Niçin Önden, Arkadan, Sağdan ve Soldan Sokulur?]

Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından… sokulacağım. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Âyetteki **Önlerinden sokulacağım** meâlindeki sözcük, âhiret cihetiyle sokulurum, ölümden sonra dirilmeyi, cenneti ve cehennemi yalanlamalarını sağlamaya çalışırım demektir. **Arkalarından sokulacağım** meâlindeki sözcük hakkında da şöyle dedi: Dünya hayatı açısından onlara yaklaşırım ve dünyayı onlara süslü gösteririm ve ona kuvvetle sarılmalarına çalışırım. **Sağlarından sokulacağım,** yani iyilikler tarafından yaklaşır ve onları yapmayı geciktirmeye çalışırım. **Sollarından sokulacağım,** yani kötülükler tarafından ona yaklaşırım, kötülük yapmasını emreder ve kötülüğü ona
304 güzel gösteririm[70]. Mücâhid şöyle dedi: **[§]Sonra elbette onlara önlerinden**

[70] Bu mânada İbn Abbâs'tan (r.a.) ve diğerlerinden çeşitli rivayetler gelmiştir, ancak Hasan-ı Basrî'den gelen bu rivayeti kaynaklarda bulamadık (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 136; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 426-427).

sokulacağım meâlindeki beyan, gördükleri yerden onlara yaklaşacağım, **Arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım** meâlindeki beyan da, onlara görmedikleri yerlerden yaklaşacağım anlamına gelir[71]. Denildi ki: **Onlara önlerinden sokulacağım** meâlindeki cümle, Hasan-ı Basrî'nin dediği gibi âhiretleri açısından onlara yaklaşacağım ve kendilerine cennetin, cehennemin ve ölümden sonra dirilmenin olmadığını haber vereceğim, demektir. **Arkalarından sokulacağım**, yani dünya hayatı açısından onlara yaklaşacağım ve orada çocukları için mal toplamalarını emredeceğim, zarara uğramalarıyla onları korkutacağım, dolayısıyla onlar mallarıyla sıla-i rahimi gözetmeyecekler ve malın hakkını vermeyecekler. **Sağlarından sokulacağım**, yani dinleri yönünden onlara yaklaşacağım ve herkesin taptığı şeyi güzel göstereceğim; eğer dalâlette iseler bunu onlar için süsleyeceğim, şayet hidâyette iseler oradan dönünceye kadar kendilerini şüpheye düşürmeye devam edeceğim. **Sollarından sokulacağım**, yani lezzetler ve şehvetler itibariyle onlara yaklaşacağım ve bunları güzel göstereceğim. Bunlar tefsircilerin belirttiği ihtimallerdir. Âyet-i kerîmede ön, arka, sağ ve sol kelimeleri belirtildi, fakat üst ve alt yönleri belirtilmedi. Ön, sağ, sol ve arka sözcüklerinin içine üst ve alt lafızlarının da girmesi ihtimal dâhilindedir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Kendilerini her yönden kuşatan göğe ve yere bakıp düşünmezler mi? Dilesek onları yerin dibine geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz"[72]. Burada belirtilen önlerinden kelimesine üstlerinden anlamı, arkalarından kelimesine altlarından anlamı da girer, dolayısıyla her yönden anlamına gelir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir; âyette belirtilen ve yön bildiren kelimelere üst ve alt yönü de anlam itibariyle girer, dolayısıyla Cenâb-ı Hak sanki her yönden size sokulacak buyurmaktadır. Muhtemeldir ki Cenâb-ı Hak alt ve üst sözcüklerini, rızıkları ve bereketleri engellemeye İblis'in gücünün yetmeyeceği için belirtmemiştir; çünkü yaratılanların rızıkları ve bereketler, gökten yağan yağmur ve yerden çıkan bitkilerle sağlanır, dolayısıyla yağmurun yağmasını ve yerden bitkilerin çıkmasını engellemeye onun gücü yetmez, bunların dışındaki şeylere onun gücü yeter. Yahut İblis insanlara **Önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokularak** meşgul ettiği, lezzetleri ve zevkli şeyleri göstererek onlara özendirdiği için bu sözcükler kullanılmıştır; çünkü insan hoşuna giden bir şeyi gördüğü zaman önden, arkadan, sağdan ve soldan ona tekrar tekrar bakar, **[§]** 305
fakat alt ve üst yönlerden aynı şekilde değildir. Veyahut da İbn Abbâs'ın (r.a.) bu

71 "Onlara önlerinden, arkalarından ve sağlarından sokulacağım" meâlindeki âyet hakkında Mücâhid şöyle dedi: Onlara gördükleri taraftan yaklaşacağım. "Arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım" meâlindeki cümle de görmedikleri yönden onlara sokulacağım demektir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 137).

72 Sebe', 34/9.

âyeti okuduğunda söylemiş olduğu şu açıklamadan dolayı alt ve üst kelimeleri belirtilmemiştir: Allah İblis'in, sizin üstünüzden gelmesini engellemiştir, eğer üstten sokulma imkânını bulsaydı kimse kurtulamazdı, insanların amelleri yukarıya doğru çıkar, Allah'ın rahmeti de yukarıdan aşağıya gelir[73]. Katâde şöyle dedi: Ey Âdemoğlu! Lânetli [İblis] sana her taraftan yaklaşır, ancak seninle Rabb'inin rahmeti arasına giremez, çünkü rahmet sana ancak üstten gelir[74]. Bu cümlenin söylediğimiz gibi şeytanın insana her taraftan sokulacağı anlamında temsilî bir ifade olarak anlaşılması daha uygun gibidir.

Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, burada ön, arka, sağ ve sol kastedilmemiş, fakat bütün yönler kastedilmiştir, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Şeytan insanlara her taraftan sokulur. İkincisi, Hasan-ı Basrî ve tefsircilerin söyledikleridir: **Önlerinden** meâlindeki sözcük âhireti yalanlamak için anlamına, **Arkalarından** meâlindeki sözcük dünyayı insanlara süslü göstermek için anlamına, **Sağlarından** meâlindeki kelime iyilikleri yapmayı geciktirmek için anlamına, **Sollarından** meâlindeki ifade de kötülükleri insanlara güzel göstermek için mânasına gelir.

Sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın. Bu ifade, o Allah düşmanının bir zannından ibarettir, bunu hakikat anlamında söylemiş değildir. Fakat Cenâb-ı Hak, "Gerçek şu ki, İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu"[75] meâlindeki âyetle onun zannını tasdik etmiştir.

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْؤُمًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿١٨﴾

18. "Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!"

---

73 "Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hak burada 'üstlerinden' anlamındaki sözcüğü kullanmadı, çünkü rahmet yukarıdan aşağıya inmektedir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 137).

74 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 136.

75 "Gerçek şu ki, İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu; çünkü inanan bir grup hariç hep ona uymuşlardı" (Sebe', 34/20).

Allah buyurdu: Haydi, oradan çık! Bu âyetteki **Oradan** anlamındaki sözcük ile gökyüzünü kastetmiş olması muhtemeldir, ancak yeryüzünü de kastetmiş olabilir. "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir"[76] meâlindeki âyetin tefsirinde söylediğimiz gibi, içinde bulunduğu konumdan çıkmasını da kastetmiş olabilir. Cennetten çıkmasını emretti, de denilmiştir.

Yerilmiş ve kovulmuş olarak. Yani kınanmış olarak, bütün yaratılan-
lar nezdinde kınanmış olarak. **[§]Kovulmuş olarak.** Yani her türlü hayırdan 306
uzaklaştırılmış ve tardedilmiş olarak. Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "mez'ûm" (مذءوم) sözcüğü "mezmûm" (مذموم) ile aynı anlama gelir. "Medhûr" (مدحور) da uzaklaştırılmış, tardedilmiş demektir.

Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım! Cenâb-ı Hak burada, cehennemi İblis ile ona uyan ve ona itâat edenlerle dolduracağını haber vermektedir; çünkü onlar ancak Allah'a şirk koşmak ve nankörlük yapmak suretiyle İblis'e uymakta ve ona itâat etmektedirler. Hâricîler **Onlardan kim sana uyarsa** meâlindeki ilâhî kelâmın zâhirine sarılarak, her mâsıyet işleyen ona uymuştur, dolayısıyla ebedî cehennemi hak etmiştir, derler. Mûtezile de şöyle der: Büyük günah işleyen herkes, bu âyetteki tehdit kapsamına girer, çünkü o şeytana uymuştur. Bize göre ise, onların ebedî cehennemde kalmalarına dair âyette bir delil yoktur, çünkü âyet-i kerîme onları, ancak hak dini ve tevhidi reddetme fiilinin hemen peşinden söz konusu etmiştir. Sanki şöyle buyurmaktadır: Hak dini bozmak ve tevhidi reddetmekte **Kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım.**

وَيَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٩﴾

19. ***"***(Buyuruldu ki:) ***Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zâlimlerden olursunuz."***

(Buyuruldu ki:) Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Burada geçen ve yerleşmek anlamına gelen "sükûn" (سُكون) kelimesi, güven ve emniyet içinde bir yerde karar kılmak demektir. Nitekim "İçinde

[76] el-A'râf, 7/13.

dinlenesiniz diye geceyi size bahşeden O'dur"[77] meâlindeki âyet-i kerîme de geceleyin güven ve emniyet içinde olmanız için anlamındadır. Cenâb-ı Hak **Sen ve eşin cennette yerleşin** buyurarak, verdiği nimetlerden hiçbir şeyi noksanlaştırmadan onları güven ve emniyet içinde oraya yerleştirdi. Şüphesiz nimetlerin eksilmesinden korku duyulur ve bu korku o nimetlerin tadını kaçırır. Cenâb-ı Hak onları cennete yerleştirince, bütün bunlardan kendilerini emin kıldı. Sonra Allah'ın, kullarını ilk imtihanı ancak nimetleri ve lütufları yoluyla olur, sonra yaptıkları kötülüklere karşı da ceza ve adalet ile olur. Çünkü Âdem'i önce lütuf ve nimetler vermek, melekleri kendisine secde ettirmek, onu cennete yerleştirmek ve nimetlerini bol bol vermek suretiyle lütuf ve nimetle imtihan etmiş, sonra da onu yasaklanmış olduğu ağaca yaklaşması ve ondan alması sonucu işlemiş olduğu günah yüzünden zorluklarla ve çeşitli sıkıntılarla imtihan
307 etmiştir. [§]Söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak'ın kullarını imtihanı önce lütuf ve nimetle, sonra da adaletle ve yaptıkları kötülüklerden dolayı cezalandırmakla olur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[78]. Yüce Allah burada başımıza gelen her musibetin kendi yaptıklarımız yüzünden olduğunu haber vermektedir, her şey kendi yaptıklarımızın cezasıdır. Gerek açıklamaya çalıştığımız bu âyette ve gerek Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen kıssalarla ilgili diğer âyetlerde Muhammed aleyhisselâmın risâletinin ve nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü o, bu konuları bilen başka birine gidip öğrenmediği ve bunların yazılı olduğu bir kitaba da bakmadığı halde bunlardan haber vermektedir. Bu durum, onun bu bilgileri yüce Allah'tan aldığına işaret eder.

Tefsirciler Âdem'in ve eşinin yerleştirildiği cennet konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle dedi: O, âhirette müslümanların gidecekleri, Cenâb-ı Hakk'ın onlara vâdetmiş olduğu cennettir. Bazıları da şöyle der: O, Âdem'i yerleştirmek için Allah'ın gökyüzünde inşa ettiği bir cennettir. Fakat o cennetin ne olduğunu biz bilmiyoruz, onu bilmek bizim için bir ihtiyaç da değildir. Bizim bilmemiz gereken o imtihandır. Yaklaşması Âdem'e yasaklanan ağaç konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: O, ilim ağacıdır. Bazıları da, buğday başağıdır, dedi. Biz bu konuda tefsircilerin sözlerini ve görüşlerini aklımızda kaldığı kadarıyla kitabın baş tarafında belirtmiştik[79].

---

77 Yûnus, 10/67.
78 eş-Şûrâ, 42/30.
79 bk. el-Bakara, 2/35.

Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Burada Cenâb-ı Hak, ağaca yaklaşmayı de-
ğil, onu tatmayı ve ondan yemeyi kastetmektedir. Görmez misin ki Allah şöyle
buyuruyor: "Ağacın meyvesini tattıklarında…"[80] Bu âyet o ağaca yaklaşmanın
değil, onu tatmanın ve ondan yemenin kastedildiğine işaret eder. Burada da
Allah'tan bir imtihan vardır; imtihan bazan helâl kılmakla, bazan da haram
kılmakla olur. [§]Çünkü Cenâb-ı Hak cennetin bütün nimetlerinden fayda- 308
lanmasına izin vermiş, ancak bir tanesine yaklaşmasına izin vermemişti, işte
bu Allah'tan gelen bir imtihandı.

Sonra bir şeyden faydalanmayı yasaklamanın değişik sebepleri vardır. O şey haram olduğu için yasaklanır, bazan başkalarının ona tercih hakkı olması itibariyle yasaklanır, bazan bir hastalığa ve âfete yol açacağı için alınması yasaklanır ve bazan da onun, yapılanlara mükâfat olarak verileceği için yasaklanır. Âhiretten sonra onun için bir mükâfat vakti de yoktur[81].

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰيكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿٢٠﴾

20. "Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı' dedi."

---

80 el-A'râf, 7/22.

81 "Sonra bir şeyden faydalanmayı yasaklamanın değişik sebepleri vardır. O şeyin kendisi haram olduğu için yasaklanır, dolayısıyla artık bizzat o şey haramdır. Bazan başkalarının ona tercih hakkı olması sebebiyle yasaklanır, dolayısıyla o şey bizzat kendisi değil başkalarının hakkı olması sebebiyle haramdır. Bazan onu almak hastalığa yol açacağı için yasaklanır, bu hal insanlara zarar vereceği için onlara duyulan şefkatin ifadesi olarak yasaklanmıştır… Bazan yapılanlara karşılığın verildiği âhiret yurdunda bir karşılık hakkı olması itibariyle yasaklanır, şüphesiz dünya yapılanlara karşılığın verildiği bir yurt değildir; meselâ erkeklerin altın, gümüş ve ipek kullanmaları, evlerde altın ve gümüş kaplar kullanmaları böyledir. Binaenaleyh Âdem aleyhisselâma yasak edilmesi, onun âhirette mükâfat olarak verileceği için olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 287b; Medîne nüshası, vr. 319a).

Şeytan onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı. Şeytan'ın Âdem ile Havva'ya vesvese vermesinin yanı sıra, bunun nasıl ve nereden olduğu konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bunu daha önce geçen kıssada anlatmıştık[82]. Hasan-ı Basrî şöyle der: Şeytan onlara dünyadan vesvese vermiştir, yoksa onun cennete girmesi söz konusu değildir. Bazıları da şöyle dedi: Yılanın başından vesvese veriyor, ağzı ile de konuşuyordu.

Kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için. Burada geçen "mâvuriye" (ما وُرى) lafzı, örtülü ve kapalı olmak demektir. "Sev'âtihimâ" (سوءاتِهما) kelimesi de avret yerleri anlamına gelir. "Sev'e" (سَوْءَة), sözlükte avret demektir. Bu âyet, bizi yanıltma fırsatını bulamaması için lânetli şeytanın şerrinden sakınmamız gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü o, sürekli olarak Allah'ın kullarına verdiği nimetleri çekip alması için gayret gösterir, Âdem ile Havva'nın
309 örtülü ve kapalı olan **Avret yerlerini açmak için** her çareye başvurmuş, **[§]** onları nimetlerden ve lezzetlerden uzaklaştırıp zorluk ve sıkıntılara düşürmek için çalışmıştır. Ona, bir insanı bolluk ve nimetler içinde görmekten daha ağır gelen bir şey yoktur.

Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi. Bu hususu da kitabımızın baş tarafında açıklamıştık[83].

Bazıları burada melek olursunuz anlamına gelen kelimeyi "mülk" (مُلْك) kökünden "melikeyni" (ملِكين) diye kral olursunuz anlamına gelecek şekilde okumuşlardır[84]. Buna da şu âyeti delil sayarlar: "Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?"[85] Diğer kırâat imamları ise melek anlamına gelecek şekilde "melekeyni" (ملَكين) diye okumuşlardır. Kitabımızın baş tarafında Hz. Âdem'in melek olmak için o ağacın meyvesinden almayı arzu etmesini de, aklımızda kaldığı kadarıyla açıklamıştık[86].

Âdem ile Havva'nın meleklerden olmakla aldatılmasının bir faydası şudur: İfade edildiği üzere melek bir an bile ibadetten geri durmaz, asla Rabb'ine âsi olmaz ve yaşamak için gerekli olan birtakım külfetlere ihtiyaç duymaz. "Melikeyni" diye iki kral anlamına gelecek şekilde okunursa anlamı şöyle olur: Kral, emri geçerli olan ve ülkesinde sözüne itibar edilen biridir, bu bakım-

---

[82] bk. el-Bakara, 2/35.

[83] bk. el-Bakara, 2/36.

[84] Bu kırâat İbn Abbâs'tan (r.a.) ve Yahyâ b. Ebû Kesîr'den rivayet edilmiştir, şâz bir kırâattir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 140).

[85] Tâhâ, 20/120.

[86] bk. el-Bakara, 2/36.

dan kral olmaya arzu duymuşlardır. Yahut da şeytan onları bununla meşgul etmiş, onlara Rab’lerinin yasaklarını unutturmuş ve o ağaçtan almalarını sağlamaya çalışmıştır, nitekim öyle de olmuştur. Âyette zikredilen ebedî yaşamak konusuna gelince, hiç şüphe yok ki yaşamaktan daha zevkli ve daha çok arzu edilen hiçbir şey yoktur. Şöyle denilmesi doğru olabilir: Onlar, o ağaçtan almayı Rab’lerinin kendilerine yasakladığını unutmadılar, fakat Cenâb-ı Hakk’ın “Sonra zâlimlerden olursunuz”[87] anlamındaki buyruğunu unuttular, bundan dolayı o meyveyi aldılar. Şayet “Sonra zâlimlerden olursunuz” meâlindeki buyruğunu hatırlasalardı, almazlardı. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَقَاسَمَهُمَٓا اِنّ۪ي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِح۪ينَۙ ﴿٢١﴾

[§]*21. “Onlara, ‘Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de* 310
yemin etti.”

Hasan-ı Basrî dedi ki: **Onlara yemin etti** meâlindeki cümle, **Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim** diyerek onlara vesvese verdi anlamındadır. Hasan-ı Basrî böyle diyerek Hz. Âdem’in (s.a.), onun şeytan olduğunu bildiğine işaret eder. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle der: Âdem’in gönlünde, Rabb’inin almasını yasakladığı o meyvenin bütün meyvelerin en üstünü olduğu kanâati uyandı. Sonra şeytan da ona vesvese vermiş, sonra da “Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?”[88] deyince, lânetlenmiş şeytanın söyledikleri, içinde uyanan duyguya uygun düştü, sonra Âdem başka bir şeyle uğraşırken onu unuttu ve farkında olmadan o meyveyi aldı. Unutmak iki şekilde olur: Bile bile terk ederek unutmak ve yanılarak unutmak. Hz. Âdem’in bile bile terk anlamında unutmuş olması mümkün değildir, o ancak yanılarak unutmuştur. Ebû Bekir el-Esam da bu kanâattedir veya buna benzer bir ifade kullanmıştır.

فَدَلّٰيهُمَا بِغُرُورٍۚ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِۜ وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَٓا اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَٓا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٢٢﴾

87 el-A‘râf, 7/19.
88 Tâhâ, 20/120.

22. "Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rab'leri onlara, 'Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?' diye seslendi."

Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ebû Avsece dedi ki: Kılavuzluk etti anlamına gelen "dellâhuma" (دلاهما) kelimesi burada onları götürdü demektir. Falancı bana gurur ipini gösterdi "dellânî fulânun bi-habli gurûr" (دلاّنى فلان بحبل غرور) denilir, bununla çirkin olan şeyi yapman için onu sana güzel gösterdi anlamı kastedilir[89]. Gaflete düşürmek anlamına gelen "tedliye" (التدلية) fiilinin
311 kökü "ed-delvu" (الدلو) gelir, [§]sevk etmek anlamına gelir, **Onları gurura** sevk etti demektir. Şeytanın Âdem ile Havva'yı yanıltarak çağırması, şu âyetlerde ifade edilmektedir: "Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?"[90] Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve "Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı"[91] dedi.

[Âdem ile Havva'nın Avret Yerlerinin Açılması]

Avret yerleri kendilerine göründü.

Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hak elbiseyi sadece avret yerleri için değil bütün beden için lütfetmesine rağmen burada neden sadece avret yerlerini belirtti? Âyet-i kerîmede şöyle buyuruyor: "Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık"[92]. Cenâb-ı Hak sıcaktan, soğuktan ve diğer şeylerden korumak için bize avret yerlerimizi ve bedenimizin diğer yerlerini örtecek elbise lütfettiğini söylemesine rağmen burada neden sadece avret yerlerini söz konusu ediyor?

Buna şöyle cevap verilir: Çünkü avret yerlerini açmak hem yaratılış itibariyle, hem aklen çirkindir. Bedenin diğer taraflarını açmak ise yaratılış itibariyle da aklen de çirkin değildir. Bazan insan ihtiyaç duyduğunda bedeninin avret mahalli dışında kalan yerlerini açabilir, ihtiyaç kalmayınca da örter. Avret mahallini ise ancak zaruret halinde açar. Bundan dolayı bedenin diğer yer-

---

89 "Yani yasaklanmış ağacın meyvesinden almaları için onları ayartarak oraya götürdü. Şöyle de denildi: Onlara o ağaçtan almayı güzel gösterdi…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 288a).

90 Tâhâ, 20/120.

91 el-A'râf, 7/20.

92 el-A'râf, 7/26.

lerini söz konusu etmedi. Şöyle de söylenebilir: Örtünmekte farz olan zaruret miktarıdır, vücudun diğer tarafları ise ya güzel görünmek için, ya da sıcaktan, soğuktan ve rahatsızlık verici şeylerden korunmak için elbise ile örter. Bundan dolayı âyette özellikle avret yerlerini zikretmiştir. Ancak vücudun diğer yerleri için büyük bir nimet ve lütuf olarak elbise vermiştir.

[§]Şöyle bir soru sorulabilir: Allah, cinsel ilişki için bazan "lems" (اللمس), 312
yani temas etmek bazan da "ğışyân" (الغِشْيان) yani ansızın gelmek kelimeleriyle, ihtiyaç giderme mekânı olan helâ için de "ğâit" (الغائط), yani abdest bozmak kelimesiyle kinâye yapmaktadır. Böyle açıkça söylenmesi güzel olmayan her şeyi kinâyeli lafızlarla zikretmektedir. Fakat burada avret hakkında açıkça ayıp yer demektedir, neden?

Buna şöyle cevap verilir: Ayıp yer ve avret kelimelerinin ikisi de kinâyedir. [Birincisi], anlamı sarih olan "ferc" (الفَرْج), yani kadının cinsel organı, "zeker" (الذَّكَر) erkeğin cinsel organı ve "dübür" (الدُّبُر), yani popo kelimelerini kullanmadı. Ayıp yer ise kinâyedir. İkincisi, özellikle ayıp yer demek olan "sev'e" (السوءة) kelimesini belirtmesi, şeytanın, Âdem'le Havva'nın başka taraflarını değil bilhassa avret yerlerinin görünmesini istemesinden dolayıdır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, insandan başka hiçbir canlının avret yerinin kapatılmasını emretmemiştir. Bu yüzdendir ki özellikle insan kabirle örtülmektedir. İnsan öldüğü zaman avretinden dolayı defnedilir, diğer canlılardan hiçbiri öldüklerinde defnedilmezler, yaşarken de örtünmezler. Binaenaleyh âyette özellikle ayıp yerinin zikredilmesi, söylediğimiz gibi lânetlenmiş şeytanın, Âdem'le Havva'nın başka taraflarını değil de sadece avret yerlerinin görünmesini kastetmesinden dolayıdır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ayıp yerleri kendilerine göründü"[93]. İşte onun maksadı buydu.

Örtmeye başladılar. Ebû Avsece şöyle dedi: Buradaki "tafikâ" (طفقا) kelimesi, başladılar demektir. "Tafiktu ef'alü kezâ" (طَفِقْت أفْعَل كذا) diye söylediğinde, şöyle yapmaya başladım demiş olursun. "Hasf" (الخصف) kelimesi de mest ve ayakkabı yapıcısı anlamına gelir, burada ise istiâre yapılmıştır. Mücâhid şöyle dedi: "Yahsıfâni" (يخصفان) kelimesi, elbise gibi dikiyorlardı anlamına gelir[94]. Bu kelimenin, örtüyorlardı anlamına geldiği de söylenmiştir. **Cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar.** Ya başkasından utandıkları, ya Allah'tan utandıkları için, ya da her birinin gözü diğerinin avret mahalline çarptığı için yapraklarla örtünmeye başladılar. Bundan dolayı insanın kendi avret mahal-

93 el-A'râf, 7/20.
94 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 142.

line bakması da hoş görülmemiştir. Binaenaleyh biz diyoruz ki: Bir insanın
yalnız iken de soyunup avret mahallini ortaya çıkarması doğru değildir. Bu
313 konuda Hz. Peygamber’den (s.a.) şu hadîs-i şerîf rivayet edilmiştir: [§]“Allah,
kendisinden utanılmaya en layık olandır”[95]. Yahut da her ikisinin avret yerleri açıldığı için birbirlerinden utanmışlardır. Bundan dolayı Ebû Hanîfe (r.h.) erkeğin, karısının avret mahalline bakmasını, kadının da kocasının avret mahalline bakmasını hoş görmemiştir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak (لِيُبْدِيَهُما) yani kendilerine görünmesi için demeyip “Şeytan, onların avret yerlerini birbirine göstermek için”[96] anlamına gelecek şekilde “li-yubdiye lehumâ” (لِيُبْدِىَ لَهُمَا) buyurmuştur. Bu ifade, karı-kocanın birbirlerinin avret yerlerine bakmalarının uygun olmadığına işaret eder.

Rab’leri onlara, ‘Ben size o ağacı yasaklamadım mı?’ diye seslendi. Buradaki **Rab’leri onlara seslendi** meâlindeki cümle, melek vasıtasıyla onlara vahyetti anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: “Ona ruhumuzdan üfledik”[97]. Cenâb-ı Hakk’ın emriyle ona üflendiği halde Allah burada üflemeyi kendi zatına nispet etmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Yahut Allah onlara ilham yoluyla bunu söylemiştir, nitekim âyetlerde bu anlamda ifadeler yer almaktadır: “Mûsâ’nın annesine, ‘Onu emzir’ diye vahyettik”[98]. “Hani annene şunu vahyetmiştik: Onu sandığa koy!”[99] “Ve Rabb’in bal arısına ilham etti”[100]. Bu ve benzeri âyetlerde geçen vahiy kelimesi ilham anlamına gelir.

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَٓا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٢٣﴾

---

95 Behz b. Hakîm, babası vasıtasıyla dedesinden şöyle rivayet eder: Dedim ki: Ey Allah’ın peygamberi! Avret mahallimizi kime karşı örtüp kime karşı örtmeyelim? Resûlullah (s.a.) buyurdu ki: “Karından veya sahibi bulunduğun câriyenden başka herkesten avretini koru!” Tekrar; Ey Allah’ın Rasûlü! Erkek, erkekle beraber olunca? diye sordum. “Avretini hiç kimsenin görmemesine gücün yetiyorsa, bunu yap!” buyurdu. Yine; Ey Allah’ın elçisi! Peki insan yalnız olunca? diye sorduğumda; “İnsanların, kendisinden utanmalarına en lâyık olan, yüce Allah’tır” buyurdu (Ebû Dâvûd, “Hammâm”, 2; Tirmizî, “Edeb”, 22). Tirmizî hadisin hasen olduğunu söyledi. Buhârî de muallak olarak rivayet etti (bk. “Gusül”, 20).

96 el-A‘râf, 7/20.

97 “İmrân kızı Meryem’i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik” (et-Tahrîm, 66/12).

98 el-Kasas, 28/7.

99 Tâhâ, 20/38-39.

100 en-Nahl, 16/68.

23. "Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"

Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Çünkü biz kendimizi zorluklara ve maişet sıkıntılarına soktuk. Zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. **Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik** cümlesi hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: [§]Bunlar Hz. Âdem'e (s.a.) Allah'tan ulaşan sözler- 314
dir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Bunun üzerine Âdem'e Rabb'inden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); Rabb'i de onun tövbesini kabul buyurdu"[101]. Hz. Nuh (s.a.) da buna benzer şeyler söylemişti: "Nûh dedi ki: Ey Rabb'im! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"[102] Hz. İbrâhim (s.a.) de şöyle demişti: "Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, annemi, babamı ve müminleri bağışla!"[103] Hz. Nuh (s.a.) da bunun benzerini söylemişti: "Rabb'im! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri bağışla"[104]. Âyetlerin bazısı emir mânasına, bazısı da talep mânasına gelir, ancak bu âyetlerin hepsi, zâhir emir gibi ise de emir mânasına değil, dua ve talep anlamına gelir. Çünkü altta olanın kendisinden yukarıda olana söylediği şeyler emir değil, ancak talep ve ricadır, üstte olanın alttakine söylediği ise emirdir. Krallardan biri, hizmetçilerinden birine bir şey emrettiği veya halkına bir şey söylediğinde, bu emirdir. Fakat hizmetçilerinden biri veya halkı krala bir şey söylese bu emir değil, talep ve rica olur. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberlerin Rab'lerine duaları da bu anlamdadır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Peygamberler zelle mahiyetinde küçük hataları için Rab'lerinden mağfiret istediler, bu istekleri Cenâb-ı Hak tarafından ya kabul edilmiş, ya da edilmemiştir. Eğer istekleri kabul edilmemişse, bu büyük bir şeydir. Şayet istekleri kabul edilmişse -mağfiret sözlükte örtmek demektir- onların yaptıkları küçük hatalar kıyâmet gününe kadar toplumda nasıl anılacak?

Bu soruya çeşitli açılardan cevap verilebilir: Birincisi, onlar o küçük hataları işlediklerinde, bu onlara çok büyük görünür ve kalpleri, kendilerince büyük olan o şeyle sürekli meşgul olur. Bunun için Allah'tan mağfiret istediklerinde, Cenâb-ı Hak artık onu akıllarına getirmez ve onu insanlara örter; onu

---

101 el-Bakara, 2/37.
102 Hûd, 11/47.
103 İbrâhim, 14/41.
104 Nûh, 71/28.

gizlemesi de tövbelerini kabul edip görmezden gelmesinden sonra gerçekleşir.
315 Şöyle de söylenebilir: [§]Cenâb-ı Hak, bunları açıklayıp ifşa etmekle bu konuda insanları ikaz edip uyarmayı dilemiştir. Allah katında peygamberlerin şanlarının büyüklüğüne ve makamlarının üstünlüğüne rağmen Cenâb-ı Hak onları kayırmadığını, aksine yaptıkları küçük hatalardan dolayı kınayıp azarladığını insanlar bilsinler diye açıklamıştır. Dolayısıyla peygamberler bile bu muameleyi görürlerse, onlardan daha alt konumda olanların aynı muameleyi görmeleri daha çok gereklidir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir şeyden gafil olmadığını ve hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını insanlar bilsinler diye açıklamıştır. Bunları en iyi Allah bilir.

Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. "Böylece Âdem Rabb'ine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı"[105]. "Âdem verdiği sözü unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik"[106]. Bu âyetlerde Allah Teâlâ, Hz. Âdem'in (s.a.) Rabb'inin emrini unuttuğunu haber vermektedir. Bazı âlimler şöyle dediler: Cenâb-ı Hakk'ın kendisine yemeyi yasakladığı ağacın meyvesini Âdem unutarak yemişti; onun o ağaçtan yemesi her ne kadar unutarak olsa da, kendisine karşı zulüm ve Rabb'ine karşı da isyan anlamına geliyordu. Sonra Cenâb-ı Hak Muhammed ümmetine lütfederek hataen ve unutarak yaptıklarının ve bir de yapmaya mecbur edildikleri şeylerin sorumluluğunu onlardan kaldırdı[107]. Bazıları da şöyle dedi: Âyette geçen "unuttu" kelimesi, unutmaksızın Rabb'inin emrini terk etti anlamına gelir, bu Cenâb-ı Hakk'ın "Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı"[108] meâlindeki âyetiyle aynı anlama gelir. Bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz.

Ulemadan bazıları şöyle dedi: Hata ve unutarak yapılan şeylerin hükmü bu hadisle kaldırılmıştır. Onlara denilir ki: Hata ile adam öldürmek konusunda ne diyorsunuz, onun için diyet ve kefâret ödemek gerekir mi? Bir adamın unutarak veya hata ile başka birinin malını bozsa veya yaksa ne dersiniz? Eğer onlar; tazmin etmesi gerekir, derlerse, o zaman onlara sorulur: Tazmin edilmesini gerekli gördüğünüz halde, hadis hata ve unutma ile yapılan şeylerin hükmünü kaldırmıştır nasıl diyorsunuz? Bazılarına göre bu hadis şöyle anlaşılmalıdır: Bizden önceki ümmetler, hem birbirlerine karşı ve hem de

105 Tâhâ, 20/121.

106 Tâhâ, 20/115.

107 İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah benim ümmetimden hatanın, unutmanın ve zorla yaptıkları şeylerin sorumluluğunu kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talak", 16; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI, 202).

108 et-Tevbe, 9/67.

Rab'lerine karşı hata ile ve unutarak da olsa yaptıklarından sorguya çekilirlerdi. Bu konuda Cenâb-ı Hak, ümmetler içersinde bize lütfederek bu ümmetten
onun sorumluluğunu kaldırmıştır. [§]İnsanlara verilen zararlar ve tazminatlar 316
konusunda ise, ister hata ile yapılmış olsun, ister kasten, tazmin edilmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Bu ilâhî kelâm, Mûtezile'nin görüşüyle çelişmektedir, çünkü onlar diyorlardı ki: Büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahlar bağışlanır. Sonra onlar, nebîlerin ve resûllerin büyük günah işlemekten mâsum olduklarını söylüyorlar. Yukarıda söylediğimiz gibi Âdem'in işlediği zelle, hiç şüphe yok ki küçük günah idi. Sonra Cenâb-ı Hak, **Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!** buyurmaktadır. Bu durumda eğer Âdem'e bundan dolayı azap edilmeyecekse, o zaman sanki şöyle dediğini düşünmek gerekir: Eğer bize haksızlık yapar ve zulmedersen, **Mutlaka ziyan edenlerden oluruz!**

قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ
وَمَتَاعٌ اِلٰى حِينٍ ﴿٢٤﴾

24. "Allah, 'Birbirinize düşman olmak üzere inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır' buyurdu."

Allah, 'Birbirinize düşman olmak üzere inin' dedi. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Burada Âdem, Havva, İblis ve yılan kastedilmektedir[109]. Hasan-ı Basrî, maksat Âdem ve şeytanın vesvesesidir, der, çünkü ona göre şeytan gökte değildi, Âdem ve Havva'ya ancak uzaktan vesvese vermişti, âyetteki inme emri de onun vesvesesinden dolayıdır, bundan dolayı bu düşmanlık kıyâmete kadar onun evlatlarında devam etti. Bazıları şöyle dedi: **Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır** meâlindeki cümle, inme emrinin ancak gökten inmek için verildiğine işaret eder, çünkü onlar gökte idiler. Sonra Cenâb-ı Hak **Birbirinize düşman olmak üzere inin** buyuruyor. Buradaki inme emri verildiğinde onlar birlikte değildiler, çünkü İblis Âdem'e
secde etmeyi reddettiğinde inmekle emrolunmuştu, [§]Âdem ile Havva ise ya- 317
saklandıkları meyveyi yediklerinde inmekle emrolunmuşlardı. Sonra Cenâb-ı Hak, inme emrinde onların hepsini topladı; bunu da aynı emir içinde hepsini belirtmenin, emrin ve hükmün gerekliliğinde hepsine işaret etmediği bilinsin diye yapmıştır.

---

109 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 240; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 134.

İnin emri, yukarıdan aşağıya inmek anlamına gelmez; görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Şehre inin!"[110] Yani oraya gidin. **Düşman olarak**, yani o bizi küfre düşürmeye ve helâk etmeye çalışmasından dolayı bize düşmandır. Bizi helâk etmeye çalışan herkes bizim düşmanımızdır, biz de onun düşmanıyız.

Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve faydalanma vardır. Denildi ki: Sizin ecelleriniz bitene kadar, İblis'in ise ilk nefhaya kadar. Burada bir zaman tayininden ziyade süreklilik ve istikrar anlamı var gibidir.

قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız, dedi."

Denildi ki: Yeryüzünde yaşayacaksınız ve eceliniz sona erdiğinde **Orada öleceksiniz**. Sonra kıyâmette yine **Oradan diriltilip çıkarılacaksınız.**

يَا بَنِى اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِى سَوْاٰتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar."

Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi yarattık. İbn Abbâs (r.a.) ve Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Cenâb-ı Hak, mahrem yerlerini örtecek elbise yapılsın, kendilerini sağlam ayakta tutacak şeyler ve yiyecek temin edilsin diye gökten saf su indirdi[111]. **Size giysi yarattık** anlamındaki cümle, muhtemeldir ki, elbise yapacağınız, yiyecek ve içecek ihtiyacınız için kullanacağınız ve bunları yapmak için bilgi sahibi olacağınız vesileleri ve suyu yarattı, anlamına gelir. Çünkü gökten o suyu indirmeseydi, o konudaki bilgiyi ve vesileleri yaratmasaydı, yaratılanlar o sudan elbise, yiyecek ve içeceğin nasıl temin edileceğini bilemezlerdi. Burada risâletin ispatına da delil vardır; çünkü onlar bunu ancak gökten gelen bir vahiy yoluyla öğrendiler. Yahut **Size mahrem**

---

110 el-Bakara, 2/61.

111 Bu sözü Âlûsî Hasan-ı Basrî'den naklen zikreder (bk. *Rûhu'l-meânî*, VIII, 103).

yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık meâlindeki âyet, [§] 318
sizin için elbise yapacağınız, yiyecek ve içecek hazırlayacağınız şeyleri yarattı, gökten indirmek şeklinde değil, sizin için bunları yarattı, demektir. Nitekim başka âyetlerde Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır"[112]. "Yine Allah, size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler, mâruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti"[113]. Bunları Allah bizim için yarattı. Bu âyette insanların fiillerinin yaratıldığına da delil vardır. Çünkü bunların elbise, yiyecek ve mal haline gelmesi, ancak kulların fiili ile gerçekleşti, yoksa gökten öyle indirilmiş değildir. Sonra Cenâb-ı Hak bütün bunları bizim için yarattığını haber vermektedir; bu, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına işaret eder.

Âyette geçen "verîşen" (وريشا) kelimesine bazıları mal diye, bazıları maişet diye anlam verdi. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Rîş (**الريش**) ve "riyâş" (الرياش) kelimeleri, elbisenin dış görüntüsü demektir. "Rîşu't-tâir" (ريش الطائر) terkibi, kuşların dış örtüsü anlamına gelir[114].

[Takvâ Elbisesi]

Takvâ elbisesi. İbn Mesûd'un (r.a.) rivayetinde bu cümle müptedâ olarak merfû okunmuştur, buna göre cümle, takvâ elbisesi daha hayırlıdır anlamına gelir. Libâs kelimesini mansub olarak okuyanlara göre de, önceki cümlenin cevabına, yani "rîş" (ريشا) kelimesine atfedilmiş olur. Ancak doğru olan merfû okunmasıdır[115]. **Takvâ elbisesi** meâlindeki ibarenin anlamında tefsirciler ihtilaf ettiler. Hasan-ı Basrî, bundan maksat dindir, dedi. Ebû Bekir el-Esam da maksat Kur'ân'dır, dedi. Maksadın iffet olduğunu söyleyenler olduğu gibi, hayâ olduğunu söyleyenler de vardır, iman olduğu da söylenmiştir; bütün bunlar netice itibariyle aynı anlama gelir. Yani **Takvâ elbisesi daha hayırlıdır** meâlindeki cümle hakkında söylenen her şey, sözü edilen elbiseden sayılır. Çünkü din, iman, Kur'ân ve hayâ, insanı isyandan engeller, dolayısıyla onların hepsi hayırdır. O, hem dünya ve hem de âhiret için elbisedir; çünkü müttakî olan iffetli ve hayâlı bir mümin, elbisesi olmasa bile avret yerlerini göstermez. Günahkâr insan ise, elbise giyse bile avret mahallini göstermekten kaçınmaz,

---

112 el-Mü'min, 40/79.

113 en-Nahl, 16/81.

114 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 166.

115 Yedi kırâat imamından İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr ve Hamza merfû olarak (لِبَاسُ التَّقْوَى) diye; Nâfi', İbn Âmir ve Kisâî mansup olarak (لِبَاسَ التَّقْوَى) diye okudular (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-kırâat*, 280).

319 [§]avret yerlerini elbisesiyle korumaz; bundan dolayı takvâ elbisesi daha hayırlıdır. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır"[116]. Bu anlam, âyetin "libâsü't-takvâ" (لِبَاسُ التَّقْوَى) diye müptedâ ve merfû olarak okunduğuna göredir. Mansup olarak okunduğunda anlam şöyle olur: **Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık,** sonra sizi sıcaktan, soğuktan ve sizi rahatsız edecek şeylerden koruyacak takvâ elbisesini yarattık. Bu durumda **Takvâ elbisesi** meâlindeki ifadede geçen elbise kelimesi vücudun diğer taraflarını örtmek anlamında, ilk elbise kelimesi de avret yerlerini örtmek anlamındadır.

Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Buradaki bunlar anlamına gelen "zâlike" (ذلك) kelimesi, elbise, yiyecek ve içecek yapılan şeyler risâlet âyetlerindendir mânasına gelir. **Bunlar Allah'ın âyetlerindendir** meâlindeki cümle, aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen göklerin sağladığı faydaların yeryüzünün sağladığı faydalara bağlı olması itibariyle bunlar Allah'ın birliğinin ve Rab olduğunun alâmetlerindendir anlamına gelir; çünkü bu, yeri ve göğü yaratan, onları tedbir ve idare eden tek Allah olduğuna işaret eder. Eğer onları iki ayrı kişi idare etmiş olsaydı, idareleri farklı olur, her birinin faydası diğerine bağlı olduğu halde onlar birbirine bağlı olmazdı.

Umulur ki düşünüp öğüt alırlar, yani **Umulur ki** düşünmek için muvaffak kılınırlar, -"Umulur ki sakınırlar"[117] meâlindeki âyet de, umulur ki takvâ için muvaffak kılınırlar demektir- umulur ki şükretmeye muvaffak kılınırlar, çünkü bu bir tereddüt ifadesidir. Böyle denilmesi güzeldir. *En doğrusunu Allah bilir*. Yahut şöyle deriz: Onların öğüt almaları ve şükretmeleri için…

يَا بَنٖى اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَٓا اَخْرَجَ اَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْاٰتِهِمَا اِنَّهُ يَرٰيكُمْ هُوَ وَقَبٖيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطٖينَ اَوْلِيَٓاءَ لِلَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ

[116] el-Bakara, 2/197.

[117] el-Bakara, 2/187; el-En'âm, 6/51, 69; el-A'râf, 7/164; Tâhâ, 20/113; ez-Zümer, 39/28.

27. "Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık."

Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Bazıları şöyle dedi: Burada Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı (s.a.) yalanlayan ve onun emrine muhalif davranan Mekkeliler'e hitap etmekte, 'şeytan anne-babanızı emniyet ve bolluk diyarından çıkardığı gibi sizi de emniyet ve bolluk diyarından çıkarmasın' buyurmaktadır. Bazıları da şöyle dedi: **Şeytan
sizi aldatmasın,** [§]yani onun sizi davet edeceği şeylerden sakının, çünkü o **320**
anne babanızı bulunduğu konumdan ve nimetlerden mahrum ettiği gibi sizi de âhiretteki sevaptan ve ilâhî lütuflardan mahrum edecektir. Tefsirciler **şeytan sizi aldatmasın** meâlindeki cümleye, şeytan anne-babanızı aldattığı ve onların cennetten çıkmalarına sebep olduğu gibi sakın sizi de aldatmasın ve azdırmasın, diye yorumladılar. Başkaları da, **şeytan,** nefislerinin istediği ve arzu ettiği şeyler sebebiyle **Anne babanızı cennetten çıkardığı gibi,** sizi de nefislerinizin istediği, arzuladığı ve temenni ettiği şeylerle aldatmasın, diye yorumlamışlardır. Burada Cenâb-ı Hak onları, nefsin arzularına, şehvetlerine ve temennilerine uymaktan sakındırmaktadır. Çünkü Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılmalarının sebebi, nefsin arzusu ve temennisi idi.

Elbiselerini soyarak. Burada "yenze'u" (ينزع) fiili müzari olarak kullanılmış, ancak mazi anlamı kastedilmiştir. Yani **Elbiselerini soyuyor** meâlindeki ifade, soydu anlamında kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de müzari (şimdiki zaman) fiilinin mazi (dili geçmiş zaman) anlamında kullanıldığının örnekleri pek çoktur. Burada bir kelimenin gizlenmiş olması da muhtemeldir, buna göre sanki şöyle buyurmuştur: **Şeytan anne-babanızın ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini çıkarmak** istedi. Daha önce de söylediğimiz gibi örtünmek konusunda farz kılınan, bu âyet buna delil sayılsın veya sayılmasın, sadece avret yerlerini örtmektir, başka yerleri değil. Başka yerleri örtmek, ancak sıcaktan ve soğuktan korunmak veya güzelleşmek için yapılır. Bir şeyle aldatılan kişi, ona gönlü çelinen ve aklı takılan adamdır. Cenâb-ı Hak, şeytan **Anne-babanızı cennetten çıkardığı gibi,** sakın sizin de cennete girmenize engel olmasın demektedir. Elbiseyi çıkarmayı ve avret yerlerini göstermeyi belirtmesindeki maksadı budur, gerçek O'nun söylediği gibidir.

Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Yandaşları diye karşılık verdiğimiz "kabîluhu" (قبيله) kelimesi, ordusu ve

avânesi demektir. Cenâb-ı Hak, bizim kendilerini göremediğimiz, fakat onların bizi gördüğü İblis'ten ve yandaşlarından bizleri sakındırmaktadır.

321 [§]Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Kendisinin bizi gördüğü, fakat bizim onu göremediğimiz biriyle savaşmaya Allah bizi nasıl mükellef tutar? Halbuki kendisini göremediğimiz veya kendileriyle savaşmaya gücümüzün yetmediği diğer düşmanlarla savaşmakla bizi mükellef tutmamaktadır. Kendisini göremediğimiz düşmanlarla savaşmaya da bizim gücümüz yetmez.

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hak bizzat onların kendileriyle savaşmakla bizi mükellef tutmamıştır. Çünkü Allah bizim şahsımız üzerinde, yiyeceğimizi, içeceğimizi ve giyeceğimizi bozma konusunda şeytana bir güç ve otorite imkânı vermemiştir. Eğer ona bu imkânı verseydi, bizi helâk ederler ve gıdalarımızı da bozardı. Allah ona ancak kalplerimize vesvese verme gücünü vermiştir. Bize de düşünüp tefekkür etmek suretiyle onun vesvesesini anlama gücünü vermiş ve bunun yolunu göstermiştir. Meselâ şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[118] "De ki: Rabb'im! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım"[119]. "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler"[120]. Cenâb-ı Hak, bize şeytanın vesveselerini ve kışkırtmalarını nasıl defedeceğimizi de öğretmektedir, bize verdiği deliller ve diğer vesilelerle onun vesveselerini defetme imkânını da bize vermiştir. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın vesilelerini bize vermediği, her ne kadar teklif anında o vesileler mevcut olmasa bile, onlara ulaşma imkânını verdiği özelliklerle bizi mükellef tutmasının caiz olduğunu gösterir; meselâ temiz olmadığımız bir vakitte bile Allah namaz kılmamızı emretmektedir, çünkü bize temizliği yapabilme imkânını vermiştir. Keza kendisine zekât verilecek kişi ortada olmasa bile zekât vermeyi emretmektedir, haccı ve diğer ibadetleri de aynı şekilde emretmektedir. Kendisine farz kılınan ve ancak daha sonraki bir zamanda birtakım zorluklarla yerine
322 getirebileceği bir yükümlülüğü, önceden insana yüklemektedir. [§]Bu durum, şu iddiayı ileri sürenleri de reddetmektedir: Haberdar olmayan ve bilmeyenler için ilâhî buyruklar bağlayıcı olmaz; insan ancak bilgi sahibi olduktan sonra sorumlu tutulur. Çünkü, Allah'ın farzlarından ve ibadetlerinden biri, kendisi hakkında bağlayıcı olması zorluk içerir. Zira bu buyruklarla mükellef olmasını sağlayacak bilgilere sahip değildir. Bilmeyen kişinin sorumlu olacağı iddiası

118 el-A'râf, 7/200; Fussılet, 41/36.

119 el-Mü'minûn, 23/97.

120 el-A'râf, 7/201.

gerçeğe uzak bulunan bir ihtimaldir. Doğrusu bizim söylediğimiz olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık. Mûtezile mensupları bu âyet konusunda ihtilaf ettiler. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Burada Allah'a nispet edilen "ca'l" (الجعل) sözcüğü farklı anlamlara gelir. Birincisi sebep yaratmak, yani biz, insanların şeytanlara dost olmalarını sağlayan sebebi onlara verdik. Nitekim bir insan, başka birine; "senin için ev, köle ve mal yaptım", der. Ancak onları gerçekte onun için yapmamış, fakat ona vermiş ve artık onun olmuştur. İşte ancak ona vermiş olması sebebiyle bunlar ona nispet edilir. Âyette de Cenâb-ı Hak şeytana sebep olma niteliğini verdiği için bunu kendisine nispet etmektedir. Câfer b. Harb[121] şöyle dedi: "Ca'l" (جعل) kelimesi, tahliye ve aradan çekilme anlamına gelir, Cenâb-ı Hak şeytanla insanların arasından çekildiği için bunu kendisine nispet etmektedir. Nitekim bir adama, kölesiyle onun yaptıklarının arasından çekilmek istendiği zaman; köleni çok savaşçı ve dövüşçü yaptın denilir, halbuki o kölesine engel olmak gücüne sahip idi. Cenâb-ı Hakk'ın "ca'l" (yapmak, kılmak) fiilini kendine nispet etmesi de bu anlamdadır; insanların istedikleri şeyi yapmaları için aralarından çekilir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: İlâhî buyruklara isyan edenin kendisine düşman, itâat edenin ise kendisine dost olması Allah'ın hükmüdür; şeytana itâat eden de onun dostu, isyan eden de onun düşmanı olur. Allah'ın hükmü budur, kim kendisine itâat ederse O'nun dostu, kim de kendisine isyan ederse O'nun düşmanı olur. Mûtezile'nin diğer mensupları şöyle dediler: **Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık,** yani biz onları şeytanların dostları olarak bulduk, demektir. Fakat o insanların söyledikleri gibi bunun Allah'a nispet edilmesi caiz olsaydı, peygamberlere nispet edilmesinin de caiz olması gerekirdi, çünkü onlar da bu hususta aralarından çekilmişlerdi, onlar da aynı şekilde isimlendirilir ve Hasan-ı Basrî'nin söylediğine göre onlar için de aynı hüküm ve aynı durum söz konusu olurdu. Bunun peygamberlere nispet edilmesi caiz değil ise, o zaman bunun peygamberlerin değil Allah'ın yaptığı bir
fiil olduğuna işaret eder. [§]O da şudur: Allah onların, şeytanlara dostluğu 323
tercih edeceklerini ve onu kendilerine dost edineceklerini bildiğinden dolayı onlar için dostluk fiilini yarattı. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "Şeytanın

121 Ebu'l-Fadl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mu'tezilî el-Âbid (ö. 236/850). Onun *Kitâbu müteşâbihi'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-istiksâ'*, *Kitâbu'r-red alâ ashabi't-tabâi'* ve *Kitâbu'l-usûl* adlı eserleri vardır (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler üzerinde geçerlidir"[122]. *Hatalardan korunma ve kurtuluş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

وَاِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَٓا اٰبَٓاءَنَا وَاللّٰهُ اَمَرَنَا بِهَا قُلْ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"

Onlar bir kötülük yaptıkları zaman. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Her mâsıyet kötülüktür[123]. "Fâhişe" (الفاحشة) kelimesi, hakkında şiddetli yasak bulunan her şey anlamına gelir. Mücâhid şöyle dedi: Onların kötülükleri, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf etmeleri idi[124]. Diğer tefsirciler şöyle dediler: Buradaki "fâhişe" kelimesi, ekin, hayvanlar, bitkiler onların dışında sâibe, hâmî gibi haram kıldıkları diğer yiyecekler anlamına gelir[125]. Ancak yukarıda söylediğimiz gibi bu kelime, şiddetle yasaklanan ve engellenen her şey demektir. "Fâhişe", büyük yasaklara konu olan fiildir. Bu da iki şekilde anlaşılır; birincisi, akıl yoluyla onun büyük bir yasak olduğu anlaşılır, ikincisi de o konuda gelen dinî bir delille onun büyük bir suç olduğu bilinir.

Allah da bize bunu emretti. [Birincisi], müşrikler, o fiili Allah'ın emri ve rızası için yaptıklarını iddia ettiler. Diyorlardı ki: Şayet Allah razı olmasa ve onu emretmeseydi onları, yani babalarını cezalandırır ve onlardan intikam alırdı. İlâhî buyruğu terk edip yaptıklarını meşru kabul etmeleriyle, buna Allah'ın razı olduğuna ve yaptıkları zaman bunu kendilerine emrettiğine istidlâlde bu-

---

122 en-Nahl, 16/100.

123 Taberî, İbn Abbâs'ın (r.a.); "Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabb'iniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar" (et-Talâk, 65/1) meâlindeki âyette geçen "fâhişe" (الفاحشة) kelimesini mâsıyet diye tefsir ettiğini rivayet etti.

124 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler" meâlindeki âyet hakkında Mücâhid'in şöyle dediği rivayet edilir: Araplar Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ederler ve şöyle derlerdi: Annelerimiz bizi nasıl doğurmuşsa, o halde Kâbe'yi tavaf ediyoruz. Kadın önüne kayış veya başka bir şey bağlar, sonra şöyle derdi: Bugün bir kısmı veya tamamı görünebilir, onun görünen kısmını helâl etmiyorum (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 154).

125 bk. el-Mâide, 5/103 ve el-En'âm, 6/136, 138-139.

lundular. Ayrıca onları yaptıklarıyla başbaşa bırakmasının Allah'ın bundan razı olduğunu ve bunu emrettiğini gösterdiğini ileri sürdüler. Tıpkı dünyada krallardan birinin emir ve yasağına muhalefet etmesi halinde [§]kişiyi, kralın 324
cezalandırması ve gücü yeterse ondan intikam alması gibi; eğer bunu yapmadı ise, bu onun yapılan şeye razı olduğunu gösterir. Buna göre Allah da onlardan intikam almamış ve onları cezalandırmamışsa, bu O'nun razı olduğunu ve yapılanın emrine uygun olduğunu gösterir. İkincisi, onlar müslümanların, Allah ne diledi ise o olur dediklerini duydukları için bunu sanki müslümanlardan öğrenmişler, babalarının yaptıkları fiillerin Allah'ın emrine ve rızasına uygun olduğunu zannetmişler, meşîet ile emri birbirinden ayırdetmemişlerdi. Meşîet ve irade, her failin kendi tercihi ile yapmış olduğu fiilin sıfatıdır. Meselâ; diledi ve şöyle yaptı yahut irade etti ve şöyle emretti denilir, fakat kendine şunu emretti yahut kendine şunu yasakladı denilmesi caiz değildir. Onların, Cenâb-ı Hakk'ın babalarını cezalandırmaması ve yaptıklarından dolayı onlardan intikam almaması onlardan razı olduğunu gösterir şeklindeki iddialarına şöyle karşılık verilir: Müşrikler, arasında onların babalarının yaptıklarına muhalif şeyler yapan ve onların yaptıklarına zıt başka şeyler yapan insanlar da vardı, Cenâb-ı Hak, onlara da bir şey yapmadı, bu durum onların yaptıklarından da razı olduğunu gösterir mi? Cevaben, evet gösterir derseniz, o zaman Allah birbirine zıt yapılan iki fiilden de razı oldu demektir. Eğer o soruya hayır göstermez diye cevap verirseniz, o takdirde onların yaptıklarından Allah'ın razı olduğuna ve emrine uygun olduğuna işaret ettiği halde, aksini yapanlarınki nasıl işaret etmez? Burada çelişki vardır. Biz bu konudan daha önce bahsetmiştik[126]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ya Muhammed! Onlara **De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?** Bilmediğiniz halde Allah, "bunu emretti, şunu haram kıldı", nasıl dersiniz? **De ki: Allah kötülüğü emretmez.** Buradaki "fahşâ" (الفحشاء) kelimesi, daha önce de söylediğimiz gibi büyük yasak kabul edilen veya şiddetle yasak edilen, ağır sayılan ve çok yapılan fiildir. Görmez misin ki, her çok olan şeye fâhiş denilmektedir, sözde veya başka konularda insan haddi aştığı zaman fâhiş yaptı denilir. Buna göre bu âyetteki "fahşâ" kelimesi, çirkinlikte haddi aşan şey ya da çoklukta haddi aşan şey demektir. Onlar, Allah'a çok fazla iftira etmişlerdi. **Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?** Bazıları bu âyete, aksine siz **Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylüyor** ve Allah böyle emretti diyorsunuz, diye anlam verdiler. Şöyle

126 bk. el-En'âm, 6/148.

de denildi: **Allah hakkında mı söylüyorsunuz,** yani siz **Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylediğinizi** biliyorsunuz demektir. Çünkü onlar peygamberlere iman etmiyorlardı ve onların bir kitabı da yoktu. Bu durumda Allah'ın böyle emrettiğini nereden biliyorsunuz? Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye
325 mi kalkışıyorsunuz?"[127] [§]Allah'ın bilmemesi caiz değildir, ancak âyet bunu
reddeden bir anlam içermektedir; sizin söylediğiniz ve haber verdiğiniz gibi değildir. Fakat Allah bu iddianın zıddını ve aksini bilmektedir. Allah'ın bilmemesi şeklindeki olumsuz ifade başkalarının bildiğini için durumlarını ispat etmek anlamına gelir. Buna göre onlar, bilmeden Allah hakkında konuşuyor olduklarını biliyorlar. Bu husustaki bilgilerin kaynağı, ya bu bilgileri Allah'tan alıp kendilerine haber veren peygamberlerdir, ya da kitapta yazılı buldukları bilgilerdir, insanlar oralardan bunu öğrendiler ve böylece o konuda şahitlik etmek yaygınlaştı. Oysa onlar, peygamberleri tasdik etmiyor ve onların verdikleri haberlere inanmıyorlardı, üstelik okudukları bir kitapları da yoktu. Bu durumda onlar için geride, şeytanın kendilerine vereceği telkinden başka bir şey kalmamıştır. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[128].

قُلْ اَمَرَ رَبّٖى بِالْقِسْطِ وَاَقٖيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصٖينَ لَهُ الدّٖينَ كَمَا بَدَاَكُمْ تَعُودُونَ ﴿٢٩﴾

29. "De ki: Rabb'im adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O'na yalvarın! İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) ***döneceksiniz."***

De ki: Rabb'im adaleti emretti. Buradaki "kıst" (القسط) kelimesi sözde, fiilde ve diğer her konuda âdil olmak anlamına gelir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Söz söylediğiniz zaman adaletli olun"[129]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Adâletten asla ayrılmayan kimseler olun"[130]. Adâletin aslı, bir şeyi ait olduğu yere koymak ve onun için tayin edilen sınırı korumaktır.

[127] Yûnus, 10/18.
[128] el-En'âm, 6/121.
[129] el-En'âm, 6/152.
[130] en-Nisâ, 4/135.

Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Denilmiştir ki: Âyetteki "ekīmû" (أقيموا) sözcüğü, yüzünüzü Kâbe'ye doğru çevirin anlamına gelir. **Her secde ettiğinizde,** yani bulunduğunuz her yerde demektir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Evlerinizi ibadet mahalli yapın"[131]. Yani evlerinizi Kâbe'ye doğru yönlendirin. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurur: "Nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin"[132]. Şöyle de söylenmiştir: **Yüzlerinizi çevirin,** yani ibadetinizi Allah için yapın, bu konuda başkalarını O'na ortak kılmayın. Âyet-i kerîmede yüz anlamına gelen "vech" (الوجه) kelimesi ibadetten kinâyedir ve ikisi de aynı anlama gelir. Şöyle de denildi: **Yüzlerinizi çevirin,** [§]yani dininizi Allah'a çevirin ve O'na başkasını ortak 326
kılmayın. Nitekim âyetin devamında **Kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O'na yalvarın** buyurmaktadır. Dolayısıyla "vech" kelimesi kinâyedir ve onların kendi şahıslarından ibarettir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kendinizi Allah'a **Çevirin**, bu konuda hiç kimseyi O'na ortak koşmayın! Nitekim başka bir âyette "Her kim kendini Allah'a teslim ederse"[133], yani kendini tam olarak Allah'a teslim ederse, diye buyurmaktadır.

Kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla O'na yalvarın! Buradaki dua kelimesinin bizatihi kendisinin kastedilmiş olması muhtemeldir; yani Rab olarak, yaratan olarak ve Rahmân olarak O'na yalvarın. Allah'ı bir kabul etmek, ilâh ve Rab olarak O'na iman etmek suretiyle **Dini içten bir inanç ve bağlılıkla O'na ait kılın.** Âyetteki **O'na yalvarın** ibaresinin O'na ibadet edin anlamına gelmesi de muhtemeldir; **İçten bir inanç ve bağlılıkla** O'na ibadet edin ve ibadette kimseyi O'na ortak kılmayın! Bu cümlenin, 'Allah'ın sizi davet ettiği ve size emretmiş olduğu dinine uyun' anlamına gelmesi de muhtemeldir.

İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz. Bu cümlenin, "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve oradan diriltilip çıkarılacaksınız"[134] meâlindeki âyetin bağlantısı (sıla) olduğunu söyleyenler vardır. Sanki onlar ölümden sonra tekrar hangi şeyden yaratılacaklarını sormuşlardı, Cenâb-ı Hak da **İlkin sizi yarattığı gibi** yaratacak ve **(yine O'na) döneceksiniz** buyurmuştu. Bu cümlenin, "Kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor"[135] meâlindeki âyetin sılası olması da muhtemeldir; O'na ilkinki halinizle döneceksiniz, yani

131 Yûnus, 10/87.
132 el-Bakara, 2/144, 150.
133 Lukmân, 31/22.
134 el-A‘râf, 7/25.
135 et-Teğâbun, 64/2.

kâfirler kâfir olarak, müminler de mümin olarak dönecek. **Sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz** meâlindeki cümle başlangıcı değil devamlılığı ifade eder. Çünkü bir çocuk için mümin veya kâfir denilmesi caiz değildir, o devam eden bir haldir, ölüm vaktine kadar aynı halde kalmayı ifade eder, maksat da başlangıçtaki haldir, âhirette ise sadece iade söz konusudur[136]. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur"[137]. Buradaki ilkin kelimesi ile yaratmanın başlangıcını kastetmemiş, fakat dünyadaki oluşumunu kastetmiştir. Buna göre **Sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz** meâlindeki cümleyi iki şekilde anlamak mümkündür. Birincisi, dünyada nasıl idiyseniz âhirete de öyle **Döneceksiniz;** müminler mümin olarak, kâfirler de kâfir olarak. İkincisi, sizi dünyada hiçbir şey olmadan yarattığı gibi âhirette de aynı şekilde yeniden yaratacaktır, hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz.

فَرِيقًا هَدٰى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ اِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ
اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٠﴾

327 **[§]*30. "O, bir grubu doğru yola iletti, bir grup da sapkınlığa müstahak oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar."***

O, bir grubu doğru yola iletti. Allah, lütfuyla onları doğru yola kavuşturdu. **Bir grup da sapkınlığa müstahak oldu;** onlar sapkınlığı seçtikleri için Allah da onlara sapkınlık yolunu açtı. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette, "O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir"[138] buyurmakta, başka bir âyette de, "Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz"[139] buyurmaktadır. **Böyle iken onlar kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.** Bu âyet, zan ve tahmine dayalı hüküm vermek halinde, anlamak ve kendisine ulaşmak imkânı olduğunda delil aramanın gerekli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Allah, **Böyle iken onlar kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar** buyurmaktadır. Onlar kendi zanlarına göre **doğru yoldadırlar**, ancak hakikatte doğru yolda değildirler, sonra da bundan

---

136 Yani dünyada ölüm vaktine kadar hayatınızı nasıl sürdürmüş iseniz öyle döneceksiniz. İlkin kelimesinden maksat budur, ilk yaratılış değildir. Çünkü insanın, hayatının başlangıcında ve henüz çocuk iken mümin veya kâfir olması söz konusu değildir.

137 er-Rûm, 30/27.

138 en-Nahl, 16/93; Fâtır, 35/8.

139 el-A'râf, 7/186.

dolayı cezalandırıldılar. Bu âyet, önceden bilinmese de, kendisine ulaşmak imkânı bulunduğu takdirde delil ve kanıt kişiyi bağlayıcı olduğunu gösterir. Bu durum, Allah'ın farzları, ancak öğrenip anladıktan sonra yapılması farz haline gelir diyenlerin iddialarını da reddetmektedir.

يَا بَنٖٓى اٰدَمَ خُذُوا زٖينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفٖينَ ﴿٣١﴾

31. "Ey âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin, yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."

Ey âdemoğulları! Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin. Her ne kadar âyette güzel elbise giymek emri var ise de, muhtemelen asıl maksat soyunmayı yasaklamaktır. Çünkü insanlar elbiseyi avret yerlerini göstermemek için giyerler; durum böyle olunca âyet, soyunmayı ve avret yerlerini göstermeyi yasaklıyor demektir. Nitekim bazı rivayetlerde belirtildiği üzere müşrikler Kâbe'yi tavaf ederlerken elbiselerini çıkarıyorlar ve günah işlediğimiz bu elbiselerle Kâbe'yi tavaf etmeyiz diyorlardı[140]. İbn Abbâs'ın (r.a.) yorumuna bakarsak, âyette gizli kelimeler vardır, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: **Her namaz kılacağınızda** elbisenizi giydiğiniz gibi bu mescide (Kâbe'ye)
gittiğinizde de **güzelce giyinin!** [§]Böyle düşünmezsek âyeti farklı şekillerde 328
yorumlamak gerekir. Birincisi, âyet her camide namaz kılabilirsiniz demektir, bunu da "Camiye komşu olan ancak camide namaz kılabilir"[141] rivayetine dayanarak camiden başka yerde namaz kılmayı caiz görmeyenlere söylemektedir. İkincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) "Yeryüzü benim için mescit ve temiz kılındı"[142] buyurduğu gibi, her camide ve her yerde namaz kılabilirsiniz, demektir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak **Zinetlerinizi alın** cümlesiyle, bizzat ibadeti zinet olarak görmektedir. Tefsircilerin söyledikleri anlama gelmesi de muh-

---

140 Bu konuda çok rivayet vardır. Buradakine en yakın rivayet Katâde'den gelmektedir: Yemenli bir kabile hac veya umre için Mekke'ye geldiğinde, içinde günah işlediğim bu elbise ile Kâbe'yi tavaf etmem uygun değildir der ve kim bana emanet olarak bir etek verir, diye seslenirdi. Bulabilirse etek giyer, bulamazsa çıplak tavaf ederdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, işitmiş olduğunuz "Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin" meâlindeki âyeti indirdi (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 161).

141 Bunu Taberânî, Hâkim ve diğerleri merfû olarak ve zayıf bir senedle rivayet ettiler. Hz. Ali'nin (r.a.) sözü olarak yapılan rivayet sahihtir (bk. Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 420; Hâkim, el-Müstedrek, I, 373; İbn Hacer, *ed-Dirâye fî tahrîci ahâdîsi'l-hidâye*, II, 293).

142 Buhârî, "Salât", 56; Tirmizî, "Siyer", 5.

temeldir: Mekke'ye dışardan gelenler Mekkeliler'den emanet elbise alırlar ve onunla Kâbe'yi tavaf ederlerdi, eğer elbise bulamazlarsa çıplak olarak, avret yerleri görünecek şekilde tavaf ederlerdi, Cenâb-ı Hak onların bu âdetlerini yasaklamakta ve şöyle buyurmaktadır: **Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin.** Yani avret yerlerinizi örten elbiselerinizi çıkarmayın. Buna göre âyet-i kerîme, elbiseyi çıkarıp avret yerini göstermeyi yasaklamaktadır.

Yiyin için meâlindeki emir de bu anlamdadır; insanların bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî diyerek Cenâb-ı Hakk'ın helâl kıldığı nimetleri ve faydalı yiyecekleri kendilerine haram kılmalarını, ayrıca bazı yiyecekleri ve ziraî ürünleri haram saymalarını yasaklamaktadır[143]. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Şunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır"[144]. Bu durumda **Yiyin için** meâlindeki emir de, bizzat yemek içmek için verilen bir emir değildir, bu ifade Allah'ın kendilerine helâl kıldığı yiyecekleri haram kılmalarını yasaklamak anlamına gelir. Çünkü istisnasız herkes yer ve içer, yemeden içmeden kimse ayakta duramaz. Buna göre âyet, onların haram kılmalarını yasaklamak anlamına gelir. Allah sanki şöyle buyurmuştur: Sizin haram saydığınız şeyleri haram görmeyin, ancak yiyin için ve onlardan faydalanın!

329 [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetin başındaki süslenme emri, her camiye giderken süslenmek gerektiği anlamında bir emirdir. Cami her nevi ibadetin yapıldığı yerdir; diğer zamanlarda insanların toplandığı yere giderken nasıl süsleniyor ve güzel elbiselerini giyiyorlarsa, ibadet yerlerine giderken de öyle yapmalıdırlar. Yahut camide insanlar ibadet maksadıyla toplandıkları için avret yerlerini örtmekle emrolunmuşlardır. Buna göre **Yiyin için, fakat israf etmeyin** emri, **Yiyin için**, fakat bunun sınırını koruyun ve haddi aşmayın anlamına gelir; buna göre de âyet çok yemek yemeyi yasaklamaktadır. Yahut da az önce söylediğimiz gibi insanların haram kılmalarını ve Allah'ın verdiği nimetlerden faydalanmayı terketmelerini yasaklamaktadır; Allah'ın helâl kıldıklarını haram saymak ve O'nun verdiği nimetlerden yüz çevirmek de haddi aşmaktır. **Çünkü Allah israf edenleri sevmez.** Şüphesiz Allah israfı, haddi aşmayı sevmez. Örtülmesi farz kılınan yerlerin avret mahalleri olduğunu daha önce söylemiştik. Avret mahallinin dışındaki yerler ise, eziyeti gidermek ve güzelleşmek amacıyla örtülür. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmakta-

---

143 bk. el-Mâide, 5/103 ve el-En'âm 6/136, 138-139.

144 el-En'âm, 6/138.

dır: "Şeytan, anne-babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardı"[145]. "Ey âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık"[146]. Cenâb-ı Hakk'ın elbise yaratması her açıdan bir lütuf ise de, özellikle avret yerlerimizi örtmek için elbiseler yaratması da bizim için lütuftur. Bir insanın başka birinin avret mahalline bakması da insan tabiatı açısından çirkindir. Avret yerlerinin örtülmesi konusundaki hadisler de bunu ifade eder. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Eşin ve câriyen dışındaki herkese karşı avret yerlerini koru!" Denildi ki: Yâ Resûlallah bazımız bazımızın yanında birlikte yaşıyorsak ne olur?
[§]Buyurdu ki: "Avret mahallini kimseye göstermemeye gücün yeterse, bunu 330
yap!" Yine denildi ki: Yalnız başına olduğumuzda hüküm nedir? "Muhakkak ki Allah, kendisinden hayâ edilmeye en layık olandır" buyurdu[147]. Başka bir rivayete göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Erkek erkeğin, kadın da kadının avret yerlerine bakmasın!"[148] Buna benzer hadisler çoktur, ancak kaydettiklerimiz maksadı ifadeye yeterlidir. Buna göre insanları mezara gömme emrinden maksat da, avret yerlerini örtmek ve kapatmaktır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah, ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi"[149]. Yani onun avret mahallinin görünmemesi için, çünkü bu onun için bir cefa olurdu.

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّت۪ٓي اَخْرَجَ لِعِبَادِه۪ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ
قُلْ هِيَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣٢﴾

32. "De ki: 'Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?' De ki: 'Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır.' İşte bilmek isteyen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz."

145 el-A'râf, 7/27.

146 el-A'râf, 7/26.

147 Hadis manen rivayet edilmiştir. Tirmizî, bu hasen bir hadistir, dedi (bk. Ebû Dâvûd, "Hammâm", 2; Tirmizî, "Edeb", 22); Buhârî de hadisi tâlik olarak rivayet etmiştir (bk. "Gusl", 20).

148 Müslim, "Hayz", 74; Tirmizî, "Edeb", 38.

149 "Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi" (el-Mâide, 5/31).

De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı? Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Buradaki zinet kelimesi, elbise anlamına gelir. Çünkü Allah, zinet kelimesini önceki âyette geçen elbise giyinmek sözcüğünden sonra belirtmiştir: "Her namaz kılacağınızda güzelce giyinin"[150]**.** **Temiz ve iyi rızıklar,** yani Allah'ın kendilerine helâl kıldığı halde onların haram saydıkları bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî ile insanların faydalanmaktan kaçındıkları diğer nimetler… Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez"[151]. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Allah'ın kulları için yarattığı süsü** meâlindeki beyandan maksat binit hayvanlarıdır. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur: "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı"[152]. Allah binit hayvanlarını insanlar için bir zinet kılmıştır, halbuki onlar o hayvanlara binmeyi ve onlardan faydalanmayı kendilerine haram kılmışlardı. Bundan dolayı Allah şöyle buyurmuştur: **De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, kim haram kıldı?** Sonra da **Temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?** buyurdu, yani onların sütlerini ve etlerini kim haram kıldı? Diğer müfessirler de şöyle dediler: Buradaki **Allah'ın yarattığı süs** meâlindeki ifadeden maksat, her türlü bitki, yeryüzünde insanlara rızık olarak yetişen her şey ve bütün hayvanlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini
331 ni deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık"[153]. [§]Başka bir âyette de "Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde"[154] buyurur. Bu âyette Cenâb-ı Hak yeryüzünden çıkan her şeye bizim için zinet adını vermektedir.

De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı? Bu âyet, zinet ve süsün ve temiz rızıklar almanın helâl olduğuna delildir. Âyet-i kerîmenin, müşriklerin bahîre, sâibe ve vasîle'yi haram kılmalarında olduğu gibi onların yaptıklarını yasaklamak ve reddetmek anlamına gelmesi de mümkündür. Bunun için, Allah onları haram kılmadığı halde, **De ki: Kim haram kıldı?** buyurmaktadır. Görmez misin ki Allah şöyle söylemektedir: "De ki: Rabb'im ancak açık ve gizli kötülükleri haram kılmıştır"[155]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Sizin haram saydığınız

150 el-A'râf, 7/31.
151 el-En'âm, 6/138.
152 en-Nahl, 16/8.
153 el-Kehf, 18/7.
154 Yûnus, 10/24.
155 el-A'râf, 7/33.

bu nesneleri Allah haram kılmamış, fakat kötülükleri ve âyette zikrettiği diğer hususları haram kılmıştır. Onların buna ne cevap verdiklerini Allah zikretmemektedir[156]. Burada iki ihtimal söz konusudur; eğer onlar buna cevaben Allah haram kıldı demişlerse, o zaman kendilerine denilir ki: Sizler peygamberlere ve ilâhî kitaplara inanmadığınız halde bunları kim haram kıldı? Şayet onlar, falancı haram kıldı diyecek olurlarsa, kendilerine şöyle söylenir: Öyleyse neden falancının haram kılmalarını tasdik ettiniz de, doğrulukları apaçık ortada olan peygamberlerin Allah'tan verdikleri haberleri tasdik etmediniz? Buradan onların ne kadar akılsızca hareket ettikleri anlaşılır. **De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, kim haram kıldı?** Bu beyanda Cenâb-ı Hak, sanki şöyle söylemektedir: Belirttiğimiz bu fiilleri haram kılmak kimsenin haddi değildir, haram kılmak ancak yüce Allah'a mahsustur ve O da âyette belirttiği fiilleri haram kılmıştır. Bu âyetin yukarıda belirttiğimiz gibi müşriklerin Kâbe'yi tavaf ederken elbiselerini çıkarmaları ve çıplak olarak tavaf etmeleri ile ilgili olması da muhtemeldir. İbn Abbâs (r.a.), Hasan-ı Basrî, Katâde ve müfessirlerin geneli bu kanâattedirler[157]. Resûlullah'ın (s.a.) "Dikkat edin! Çıplak ve abdestsiz olan Kâbe'yi tavaf etmesin!"[158] hadisi de bu anlama gelir.

[§]De ki: Allah'ın yarattığı süsü kim haram kıldı? Bu beyanda geçen 332
Allah'ın süsü meâlindeki ifadeden, yaratılanların süsünden anlaşılan şey anlaşılmadığına göre -çünkü yaratılanların süsünden maksat güzelleşmeleri ve süslenmeleridir- Allah'ın istivâ etmesini insanların istivâ etmeleri gibi ve Allah'ın gelip gitmesini insanların gelip gitmeleri gibi anlamak da gerekmez. Çünkü yaratılanların istivâsından maksat, bir halden başka bir hale intikal etmeleridir. Dolayısıyla Allah'ın süsünden maksadın ne olduğu anlaşılamadığı gibi bunun da gerçek mahiyetinin anlaşılması caiz değildir.

---

156 Yani "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?" meâlindeki âyette sorulan soruya kâfirlerin ne cevap verdikleri Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmemektedir.

157 Bu husus, İbn Abbâs (r.a.), Katâde ve diğerlerinden rivayet edilmiştir, ancak Hasan-ı Basrî'nin bu görüşte olduğuna dair bir şey bulamadık (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 159-160, 161; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 439).

158 Bu rivayeti bu lafızlarla kaynaklarda bulamadık. Ancak Ebû Hureyre'nin (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilir: Veda haccından önce Resûlullah'ın (s.a.) Hz. Ebû Bekir'i (r.a.) hac emiri olarak gönderdiği sırada Ebû Bekir beni bir grupla birlikte halka kurban gününü ilan etmek üzere görevlendirmiş ve şu talimatı vermişti: Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapamaz. Hiç kimse de Kâbe'yi çıplak olarak tavaf edemez (bk. Buhârî, "Salât", 10; Müslim, "Hac", 435).

De ki: Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır. Bu âyetin delâletinde farklı görüşler vardır: Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Buradaki onlar anlamındaki "hiye" (هى) zamirinden maksat, temiz ve iyi rızıklardır ve onlar âhirette sadece müminlere mahsustur, kâfirler onlardan asla yararlanamazlar. Ancak dünya nimetlerinden yararlanmakta kâfirler de ortaktırlar[159]. Âyetin ilk tefsirinde takdim tehir söz konusudur, Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemektedir: De ki: Onlar kıyâmet gününde sadece müminlere mahsustur, dünyada ise herkes içindir. Nitekim Cenâb-ı Hak, başka bir âyette şöyle buyurur: "Allah buyurdu ki: İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm, ama sonunda onu cehennemin azabına sürerim"[160]. **Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır,** çünkü müminler, Allah'ın kendilerine helâl kıldığı rızıkları haram saymadılar, aksine onlardan yararlandılar. Halbuki öbürleri bunları haram saymışlar ve onlardan yararlanmamışlardı. İşte müminler o nimetlerden dünyada yararlandıkları ve aynı zamanda onları âhiret azığı saydıkları için **Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır.** O nimetler, **Kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır.** Ancak o nimetlerin sadece müminlere mahsus olması ve kâfirlerin onlardan yararlanamaması, kâfirlerin bu nimetleri âhiret için azık saymamaları yüzündendir, eğer onlar dünyada bunları haram etmemiş ve onlardan yararlanmışlar ise, bu nimetler dünyada iken onlara da verilmişti.

İşte biz âyetleri böyle açıklıyoruz. Yani **bilmek isteyen bir topluluk için,** yani bilgilerinden faydalanan bir topluluk için, **biz âyetleri böyle** beyan ederiz. Yahut şöyle deriz: **İşte biz âyetleri böyle açıklıyoruz,** yani bir âyetin hükmünü diğer bir âyetin hükmünden ayırarak, bunu öbüründen ötekini de bundan ayırdederek **böyle açıklıyoruz.**

قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّىَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْاِثْمَ
وَالْبَغْىَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَاَنْ تُشْرِكُوا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ سُلْطَانًا وَاَنْ
تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

---

159 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 165.

160 el-Bakara, 2/161.

[§]*33. "De ki: Rabb'im ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."* 333

De ki: Rabb'im ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı haram kılmıştır. Bu âyet-i kerîme, "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder" meâlindeki âyetin mukabili gibidir, çünkü bu âyetin sonunda da "Allah hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar"[161] buyurmaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyet, "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder" meâlindeki âyetin mukabilidir. Oradaki yasak, haram anlamındadır, burada ise haram kılmanın yasaklandığı hükme bağlanmış gibidir. O âyette geçen "fahşâ" (الفحشاء) kelimesi, bu âyette belirtilen "fevâhiş" (الفواحش) ile aynı anlama gelir. Orada geçen "münker" (المنكر) kelimesi de, buradaki "ism" (الإثم) kelimesi ile aynı anlamdadır. "Bağy" (البغى) kelimesi ise her iki âyette de aynı şekilde kullanılmıştır. "Fahşâ", aklen ve dinen (sem') çirkinliği açık olan şeye denir. "Münker" ise, yapan kişinin yadırganacağı açık olan fiildir. "İsm" de, insanın işlemiş olduğu günah anlamına gelir. "Bağy" kelimesi ise, insanların birbirlerine yaptıkları haksızlıklar demektir. Bazıları şöyle dediler: "Fevâhiş" büyük günahlar, "ism" de küçük günahlardır; "bağy" ise İslâm'ın korumuş olduğu bir malı veya canı almaktır, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ben, insanlar 'Allah'tan başka ilâh yoktur' deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum, bunu söyledikleri zaman canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar, yalnız hak
etmesi müstesnadır"[162]. [§]İslâm ile korunmuş olan her malı ve canı almak, 334
kişinin hak etmesi hariç, "bağy" (البغى) ve zulümdür. "Bağy" kelimesinin aslı, tayin edilen sınırı tecavüz etmektir. Müfessirler şöyle dediler: "Fevâhiş", gizli ve açık olarak yapılan zinadır. "Münker"in aslı da mâruf olmayan her şeydir. Nitekim Hz. Lût[163] (s.a.) "Siz bilinmedik tanınmadık kimselersiniz"[164] demişti. Münker, aklın ve dinin (sem') yadırgadığı şeydir.

Hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı haram kılmıştır. Yani O, **Allah'a ortak koşmanızı** haram kılmıştır. **Hakkında hiçbir delil indirmediği bir şey,** yani Allah kendisine şirk koşulmasına dair

161 en-Nahl, 16/90.
162 Buhârî, "İ'tisâm", 28; Müslim, "İman", 34.
163 Te'vîlât metninde her ne kadar İbrâhim denilmişse de bu yanlış olup doğrusu Lût'tur.
164 el-Hicr, 15/62.

hiçbir delil indirmemiştir, fakat insanlar hiçbir delil ve kanıt olmadan Allah'a ortak koşuyorlar. Müslümanlar delillerle ve mûcizelerle kendisini gösteren İslâm'ı din edinmişler, onlar ise hiçbir delil ve mûcize gösteremeyen, ancak nefislerinin ve şehvetlerinin arzuladığını din olarak benimsemişlerdir. **Hakkında hiçbir delil indirmediği şey** meâlindeki cümle, mâzur görülmeyen şey anlamına da gelebilir; yani bir insanın diliyle küfrü benimsediğini ifade etmesinin mâzur görülmesi hiçbir şekilde caiz değildir, ancak baskı altına alınması hali müstesnadır, insanın kalbi İslâm ile dolu ve ondan mutlu ise, zorla küfrü söylemeye mecbur edilmesi onu kâfir yapmaz. Nitekim âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesnadır"[165]. Yani Allah sizin için bir mazeret indirmemişse, Allah'a ortak koşmuş olursunuz.

Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır. [Birincisi], **Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi** Cenâb-ı Hak size haram kılmıştır. İkincisi, **Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri** söylediğinizi, yani Allah şunu haram kıldı, bunu emretti dediğinizi sizler biliyorsunuz. **Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır** meâlindeki âyet
335 iki şekilde yorumlanabilir. [§]Birincisi, **Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylediğinizi** sizler biliyorsunuz anlamına gelir. İkincisi de, **Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri** söylüyorsunuz; bu ikincisi cehâlet yüzünden, ilki ise bilerek söylenmiştir. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?"[166] Yani o sözün sizin söylediklerinizden olmadığını söyleyerek Allah'a zaten bilmiş olduğu bir şeyi haber vermeye çalışıyorsunuz.

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

34. "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."

---

165 en-Nahl, 16/106.

166 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur" (Yûnus, 10/18).

Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Her ümmetin bir eceli vardır,** yani her ümmete peygamber gönderilmesinin bir zamanı vardır ve onlar, peygamber gönderilmeden helâk edilmez ve azaba uğratılmazlar. Peygamber gönderildiğinde onu yalanlar ve inatla karşı çıkarlarsa, işte o zaman helâk edilirler. Nitekim Cenâb-ı Hak başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Biz bir resûl göndermedikçe azap etmeyiz"[167]. "Âyetlerimizi merkezindeki insanlara okuyan bir peygamberi göndermedikçe, Rabb'in memleketleri helâk etmez"[168]. Muhtemelen her ümmetin helâk edilmesi için belli bir zamanı vardır ve o zaman gelmeden helâk edilmezler; bu zaman da ne öne alınabilir ve ne de geri bırakılabilir. Bu görüş, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, onlar diyorlar ki: Öldürülen insan, eceli gelmeden helâk olmuştur. Bu sözleriyle onlar, katilin, öldürülen insanın ecelini öne aldığını söylemektedirler. Halbuki Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.** Cenâb-ı Hak, **Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler** buyurmakta, zamanı geldiğinde ecelin geciktirilemeyeceğini, zamanı gelmemişse de öne alınamayacağını söylemektedir.

يَا بَنٖى اٰدَمَ اِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتٖى فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Ey âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) ***kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."***

Ey âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir. Müfessirler, **Size içinizden peygamberler gelir** meâlindeki cümleyi, gelecek diye açıkladılar. [§]Sonra **Âyetlerimi size anlatacak** anlamındaki beyanı, 336
muhtemelen doğru yolumu size gösterecek demektir. Nitekim başka âyetlerde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Size benden bir hidâyet geldiğinde bilesiniz ki hidâyetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur"[169]. "Benden size muhakkak bir rehber gelecektir. Kim benim gönderdiğim rehbere uyarsa artık

167 el-İsrâ, 17/15.
168 el-Kasas, 28/59.
169 Tâhâ, 20/123.

onlara ne korku vardır ne de üzüleceklerdir"[170]. Buna göre Â**yetlerimi size anlatacak** meâlindeki cümle, hidâyetimi ve doğru yolumu size gösterecek anlamına gelir. **Kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.** Âyetlerin, inatla karşı çıkan ve büyüklenenler dışında herkesin kabul etmeye mecbur kaldığı deliller ve kanıtlar anlamına gelmesi de muhtemeldir. **Kim sakınırsa**, yani şirkten sakınırsa; **Ve kendisini ıslah ederse,** yani Allah'a iman edip yararlı işler yaparsa **Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Kim sakınırsa** meâlindeki ifade, peygamberlerin yasaklarından sakınırsa veya helâke götüren şeylerden sakınırsa anlamına da gelebilir. **Ve kendisini ıslah ederse** meâlindeki beyanın, peygamberlerin emrettiklerini yaparak kendini ıslah ederse yahut işini ve amelini ıslah ederse mânasına gelmesi de muhtemeldir. Artık Yüce Mevlâ'nın onlara ikram ettiği şeyleri kaybetmekten ve bu nimetlerin yok olup gitmesinden **Korkmayacaklar**, çünkü yok olmasından korkmak nimetleri azaltan şeylerdendir. **Onlar,** bu nimetlerin arkasının kesilmesinden ve sona ermesinden de ü**zülmeyeceklerdir;** Cenâb-ı Hak burada âhiret nimetlerinin dünya nimetlerinden farklı özelliğe sahip olduğunu (dünya nimetlerinin fâni, âhiret nimetlerinin ebedî olduğunu) haber vermektedir.

[Peygamberlerin İnsan Olmalarının Hikmeti]

Ey âdemoğulları! İçinizden size peygamberler gelecek. Bu ilâhî kelâmda Cenâb-ı Hak, yarattığı insanlara kendi cinslerinden peygamberler göndermek suretiyle onlara verdiği sayısız lütufları ve büyük nimetleri beyan etmektedir. İnsanlara kendi cinslerinden peygamberler göndermek suretiyle onlara lütfetmiş olmasının **ilk sebebi** şudur: Her cins ve her cevher, kendi cinsi ve cevheri ile uyum sağlar, başkalarıyla imtizaç edemez. Cenâb-ı Hak insanlara kendi cinslerinden ve özlerinden peygamberler göndererek onların birbirleriyle uyum sağlamalarına ve ülfet kurmalarına imkân vererek kendilerine lütufta bulunmuştur. Bu, kalpleri daha çok cezbeden ve daveti kabul edip uymaya daha uygun bir yöntemdir.

337 [§]İkincisi, Allah onlara kendi milletlerinden olan ve kendi içlerinde yetişen, doğru sözlü ve güvenilir olduklarını bizzat bildikleri kişileri peygamber olarak göndermiştir, bunu da peygamberlerin sözlerinde doğru olduklarını insanların bilmeleri için böyle yapmıştır, çünkü onlarda yalan ve hıyanet asla görülmemiş, hiçbiri yalancılıkla sorguya çekilmemiştir.

---

170 el-Bakara, 2/38.

Üçüncüsü, peygamberler şayet insan türünden ve cevherinden olmasalardı, insanlar onların getirdikleri mûcizelerin ve delillerin gerçekten mûcize ve delil olduğunu anlayamazlardı, çünkü onların güçlerinin bu seviyeye ulaşmadığını ve takatlerinin buna yetmediğini bilemezlerdi. Ancak peygamber kendi içlerinden tanıdıkları kişi olduğunda ve o bir şey getirdiğinde, eğer yaptığı şey güçlerinin ötesinde ise onun mûcize olduğunu anlarlar.

وَالَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَٓا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٦﴾

36. "Âyetlerimizi asılsız sayan ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."

Â**yetlerimizi asılsız sayan;** Hasan-ı Basrî buna, dinimizi asılsız sayan anlamını verdi. Â**yetlerimizi** meâlindeki sözcük, delillerimizi anlamına da gelebilir, yani onlar delillerimizi **Asılsız saydılar**. Delillerimizi asılsız saydıklarında da onları inkâr ettiler. Çünkü Allah, duyular ve gözler vasıtasıyla bilinemez, ancak kanıtlar, mûcizeler ve deliller vasıtasıyla bilinebilir. Dolayısıyla Allah'ın âyetlerini ve delillerini reddetmek, Allah'ı inkâr etmek anlamına gelir. Allah'ın âyetleri de, peygamberlik mûcizeleri ve delilleri gibidir. Bu âyetteki Allah'ın âyetleri meâlindeki ifade ile peygamberler de kastedilmiş olabilir, yani onlar peygamberlerimizi **Yalan saydılar**. Allah burada peygamberlerine âyetler adını vermiştir, çünkü peygamberlerin varlığı, yaratılanlar için âyettirler, insanları Allah'ın birliğine götürmektedirler, onların peygamberlikleri, kendilerinin doğru sözlü ve güvenilir olmaları peygamberliklerinin alâmetlerindendir[171]. **Büyüklenip onlardan yüz çevirenler,** yani büyüklenip o âyetleri düşünüp tefekkür etmeye yanaşmayanlar. İş**te onlar cehennemliklerdir,** çünkü onlar cehenneme yâren olmuşlar ve ebedî cehennemlik olmayı gerektiren eylemler yapmışlar, bundan dolayı onlara cehennemin sahipleri adı verilmiştir. Nitekim insan için evin sahibi, hayvanın sahibi nitelemeleri kullanılır, çünkü insan onlarla devamlı beraberdir. Devamlı ve ebedî olarak cehennemle beraber olacak-

---

[171] "…Çünkü doğru haber, kendisinden haber verilen şeyin varlığına delâlet eder. Allah, peygamberlik iddiasının doğruluğuna delâlet eden doğru sözlü ve güvenilir olmak, yalan ve hiyânetten salim olmak gibi birtakım alâmetleri ve işaretleri onların kişiliklerine koymuştur. Dolayısıyla peygamberlik, onların verdikleri haberin doğru olduğunun kesin delilidir. Binânealeyh Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, Allah'ın birliğinin delillerindendir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 291a).

larından dolayı onlara **Cehennemin sahipleri** adı verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ اُو۬لٰٓئِكَ
يَنَالُهُمْ نَص۪يبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ
قَالُٓوا اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا
عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ اَنَّهُمْ كَانُوا كَافِر۪ينَ ﴿٣٧﴾

338 **[§]*37. "Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerini asılsız sayandan daha zâlim kim vardır! Onlar kendileri için yazılmış nasiplerini elde ederler. Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırken, 'Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede?' derler. 'Bizden sıvışıp gittiler' diye cevap verirler. Ve*** (dünyadayken) ***kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ederler."***

Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerini asılsız sayandan daha zâlim kim vardır! Buradaki **Daha zâlim kim vardır** meâlindeki ifade hakkında daha önce gerekli açıklamayı yapmıştık[172]. Bu, cevabı olmayan bir soru edatıdır, ancak müfessirler bunu anlamışlar ve şöyle demişlerdir: **Allah'a iftira edenden daha zâlim** kimse yoktur. Müfessirler, o sorudan anladıkları cevabı vermişlerdir, yoksa daha zâlim kimse yoktur cümlesi, **Daha zâlim kimdir** sorusunun tefsiri değildir. **Daha zâlim kimdir,** yani kendisini Cenâb-ı Hakk'ın yarattığını bilmesine, O'nun verdiği nimetler içersinde yüzmesine ve O'nun lütufları ve iyilikleri kendisini her yönden kuşatmasına rağmen yine de **Allah'a iftira eden** kişiden daha çirkin ve daha kötü bir zulüm işleyen kimse yoktur.

Allah'a iftira eden. Denildi ki: İftira, daha önce kendisine başkasından bir bilgi gelmediği halde kendiliğinden yalan uydurmak demektir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekler"[173]. Yalan ise, insan ya kendisi onu uydurmuş yahut da daha önce biri söylemiş ve ondan duymuş olduğu şeydir. Sonra in-

---

172 bk. el-En'âm, 6/21.

173 "Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et" (el-Mumtehine, 60/12).

sanların Allah'a iftira etmeleri farklı şekillerde olur; Allah'ın oğlu vardır demeleri, ortağı ve eşi vardır demeleri bunun örnekleridir. Keza "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[174] ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[175] diyerek Allah'tan başkasına kulluk yapmalarıdır. [§]"Onlar bir 339
kötülük yaptıkları zaman; Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti"[176] demeleridir. Bu sözleriyle de onlar Allah'a iftira etmiş olurlar. Bazı şeyleri kendilerine haram kılarlar, sonra da bunu Allah'a nispet ederek O'na iftira ederler. Bunlara benzer çeşitli iftira nevileri vardır.

Onlar kendileri için yazılmış nasiplerini elde ederler. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Allah'ın emir ve yasaklarına itâat eden ve O'nun peygamberlerine de itâat eden kişiye, içinde ebedî kalacağı cennet yazılmıştır, bu onun nasibidir ve kendisi için kitapta yazılan hisse budur. Allah'a isyan eden ve peygamberlerine muhalif olan kişiye de, içinde ebedî kalacağı cehennem yazılmıştır, bu da onun kitaptaki nasibidir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: **Onlar kendileri için yazılmış nasiplerini elde ederler,** yani onlar âhirette mükâfat ve ceza olarak nasiplerini alırlar, bu İbn Kuteybe'nin sözüdür[177]. Bu iki görüşün dışında âyetin iki anlama daha gelme ihtimali vardır. Birincisi, onlar ilâhî kitapları tahrif edip değiştirmişler, sonra da bunu Allah'a nispet etmişlerdi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Elleriyle kitap yazıp sonra 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlerin vay haline!"[178] "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler"[179]. Onların tahrif edip değiştirdikleri kitaplar kendileri için kanun haline gelmiştir ve onlar kıyâmete kadar ona göre davranırlar. Kıyâmet günü gelince de bunun karşılığı olan cezayı önlerinde bulurlar. İkincisi, **Nasiplerini elde ederler,** yani kendileri için yazılmış olan rızkı ve nimeti elde ederler, yazılmış olan bu şeyleri tam olarak alır, sonra ölürler.

[§]Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırlar. Bu yoruma (nasiplerini 340
dünyada alırlar yorumuna) göre elçiler gelip onların ruhlarını kabzederler. Bu**,** açık bir ifadedir. Âyeti âhiretteki ceza ile yorumlayanlara göre ise, her ne kadar onlar âhirette ölmeyecek iseler de onların canlarını almayı, azabın şiddetin-

174 ez-Zümer, 39/3.
175 Yûnus, 10/18.
176 el-A'râf, 7/28.
177 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 167.
178 el-Bakara, 2/79.
179 Âl-i İmrân, 3/78.

den dolayı buradaki ölmeyi ateşe benzetmektedir. Bir âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurmaktadır: "Ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir"[180]. Yani ona her taraftan ölüm sebepleri gelecektir. **Onlar kendileri için yazılmış nasiplerini elde ederler** meâlindeki âyeti, dünyada rızıklarını ve kendileri için yazılan her şeyi tam olarak alacakları diye yorumlayanlar âyetteki "hattâ" (حتى) sözcüğünü ispat etmek anlamına hamlederler. Onun âhirette olacağı şeklinde yorumlayanlara göre de bu lafız sıla anlamına gelir ve zâittir[181].

Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede? Bunun âhirette olacağı yorumunu yapanlara göre ve bunun ruhlarını alırken veya aldıktan sonra olacağı şeklinde yorumlayanlara göre, bu sözü onlara cehennemde melekler söyler. **Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede?** Yani Allah'tan başka kendisine kulluk yaptıklarınız nerede? Siz "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[182] diyordunuz, nerede onlar? "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[183] dedikleriniz nerede? Yahut da "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[184] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere onların elebaşıları sorulmaktadır. **Nerede sizin Allah'ı bırakıp da taptığınız o kişiler? Bizden sıvışıp gittiler, diye cevap verirler. Bizden sıvışıp gittiler,** yani helâk oldular, bizim kulluğumuz ve onlara tapmamız da geçersiz oldu. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Toprakta kaybolup gittiğimizde"[185] yani helâk olduğumuz ve yaptıklarımız boşa gittiğinde biz yeniden mi yaratılacağız? **[§]Ve onlar (dünyadayken) kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlik ederler.** Daha önce geçen **Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede?** meâlindeki cümlede, onların reisleri ve elebaşıları kastedilmiş ise, o zaman **Bizden sıvışıp gittiler** meâlindeki cümle, kendi dertleriyle uğraşmaktan bizi görmez oldular

341

---

180 İbrâhim, 14/17.

181 "Âyetteki nasip kelimesini âhirette görecekleri ceza diye yorumlayanlara göre 'Hattâ' lafzı sıla ve zâit olur. Sanki şöyle demektedir: Elçilerimiz gelip onların canlarını aldıklarında kendileri için yazılmış nasiplerini alırlar. Yazılan nasiplerinden maksadın dünyadaki rızıkları olduğu yorumunu yapanlara göre ise, 'Hattâ' lafzı sıla ve zâit değil, ispat anlamındadır ve nihaî gayeyi ifade etmektedir. Anlamı da şöyle olur: Onlar kendileri için yazılmış olan nasiplerini elçilerimiz kendilerine gelinceye kadar mutlaka alırlar. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 291b).

182 Yûnus, 10/18.

183 ez-Zümer, 39/3.

184 el-En'âm, 6/123.

185 "İnkârcılar şöyle derler: Toprakta kaybolup gittiğimizde biz yeniden mi yaratılacakmışız?" (es-Secde, 32/10).

anlamına gelir. Şayet âyette putlar kastedilmişse, o zaman **Bizden sıvışıp gittiler** meâlindeki cümle, bizim onlara kulluk yapmakla beklediklerimiz yok olup gitti anlamına gelir. Çünkü onlar, “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır” diyorlardı.

قَالَ ادْخُلُوا فٖى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ فِى
النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ اُمَّةٌ لَعَنَتْ اُخْتَهَا حَتّٰٓى اِذَا ادَّارَكُوا فٖيهَا
جَمٖيعًا قَالَتْ اُخْرٰيهُمْ لِاُولٰيهُمْ رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ اَضَلُّونَا فَاٰتِهِمْ عَذَابًا
ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلٰكِنْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

38. “Allah buyuracak ki: ‘Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!’ Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir. Hepsi birbiri ardından orada (cehennem) ***toplanınca, sonrakiler öncekiler için, ‘Ey Rabb’imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!’ diyecekler. Allah da, ‘Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz’ diyecektir.”***

Allah buyuracak ki: toplulukların arasında siz de girin! Burada ümmetler içinde anlamına gelen “fî umemin” (فى أمم) ifadesi ümmetlerle beraber demektir. Dilde bu türlü sözler caizdir, nitekim falancı ordusu içinde geldi, denilir ve ordusuyla beraber geldi mânası kastedilir. **Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!** Yani tâbi olunanlar ve tâbi olanlar hep birlikte cehenneme girin. Araplar cer harflerini birbirlerinin yerine kullanırlar, Kur’ân-ı Kerîm’de de “Has kullarımın arasına sen de katıl”[186] buyurulur. Denilmiştir ki: Burada ‘kullarımın içinde’ anlamına gelen “fî ibâdî” (فى عبادى) ifadesi, kullarımla beraber anlamına gelen “me‘a ibâdî” (مع عبادى) anlamında kullanılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki “fî” (فى) harf-i cerinin, kendi gerçek anlamında kullanılmış olması da muhtemeldir; buna göre tâbi olunan kişiler, tâbi olanlardan önce cehenneme girmişler, sonra onlara tâbi olanlara da şöyle denilmiştir: **Sizden önce ateşe giren geçmiş cin ve insan toplulukları içersine siz de girin!** Bu âyet aynı zamanda insanların kâfir olanlarına azap edildiği gibi cinlerin kâfirlerine de azap edileceğine delildir.

---

186 el-Fecr, 89/29.

Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir. Tâbi olanlar, kendilerini Allah'ın dininden çevirip o nesnelere tapmaya davet ettikleri için tâbi oldukları kişilere lânet edecekler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar şöyle derler: Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na ortaklar koşmamızı
342 telkin ediyordunuz"[187]. [§]Başka bir âyette de; "Horlananlar, büyüklük taslayanlara böyle derler"[188] buyurmaktadır, bunun gibi başka âyetler de vardır. Tâbi olunan kişiler de, kendilerine çok fazla kişinin tâbi olmasından dolayı azapları arttığı için tâbi olanlara lânet edecekler, böylece hepsi birbirlerine lânet okuyacaklar. Bu âyet, mümin erkekler ve kadınlar birbirlerinin kardeşleri oldukları gibi, mezhepleri ve görüşleri farklı dahi olsa kâfir erkeklerin ve kadınların da birbirlerinin kardeşleri olduğuna işaret etmektedir.

Hepsi birbiri ardından orada (cehennemde) toplanınca. Bazıları şöyle der: Buradaki "iddârekû" (إِدَّارَكُوا) fiili "tedârük" (التدارك) mastarından gelir; buna göre âyet, birbirlerini takip ederek peşpeşe cehenneme ulaşırlar, anlamına gelir. Şöyle de denildi: Bu kelime "derk" (الدَّرك) kökünden gelmektedir; cehennem aşağı seviye ve tabakalardan oluşmaktadır, cehennemlikler mutlaka o tabakalara düşerler, bir tabakada istikrar bulup kalmazlar, çünkü bir yerde istikrar bulmakta bir parça teselli ve rahatlık vardır, ancak onlar her aşağı tabakaya götürülürler. Bundan dolayı cehenneme "hâviye" (yakıp kavuran en aşağıdaki ateş) adı[189] verildiği söylenmiştir. **Hepsi birbiri ardından orada (cehennemde) toplanınca.** Bu ilâhî kelâma 'orada toplanınca' anlamı da verilmiştir, o zaman birbirlerini kınarlar. Eğer âyetteki fiil "tedârük" kökünden geliyorsa, o zaman "(Allah, görevlilere buyurur:) "Sürün o zâlimleri, onların yoldaşlarını!"[190] meâlindeki âyetle aynı anlama gelir, maksat hepsinin toplanması ise, bu onları baskı altına almak ve sıkıştırmak içindir; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler"[191]. Onlar da toplanırlar ve birbirlerine lânet okurlar.

Sonrakiler öncekiler için diyecekler ki; buradaki **Sonrakiler** meâlindeki sözcük zaman itibariyle sonra gelenler anlamındadır, **Öncekiler** meâlindeki sözcük de sonra gelenler için din uyduran öncekiler anlamına gelir. **Ey**

---

187 Sebe', 34/33.

188 "Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik" (Sebe', 34/31).

189 el-Kāria, 101/9.

190 (Allah, görevlilere buyurur:) "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22-23).

191 "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler" (el-Furkān, 25/13).

Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver! Âyette geçen **Sonrakiler** meâlindeki sözcüğün cehenneme daha sonra girenler anlamına gelmesi, **Öncekiler** meâlindeki sözcüğün cehenneme önceden girenler anlamına gelmesi de muhtemeldir, bunlar önderler ve kendilerine tâbi olunan kişilerdir. **Ey Rabb'imiz! İşte bunlar,** yani önderler ve yöneticiler **Bizi saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!** Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurur: "Yüzleri ateşe çevrildiği gün, 'Keşke Allah'a itâat etseydik ve resûlü dinleseydik' diyecekler"[192]**. Sonrakiler öncekiler için diyecekler** meâlindeki ifade, birbirlerine söyleyecekler anlamında değil gibidir, fakat birbirlerine beddua ederler ve lânet okurlar anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Rabb'imiz! Onları ağır bir şekilde lânetle!"[193]

[§]Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver! Allah da, 'Zaten he- 343
piniz için bir kat daha azap vardır' diyecek. Bazıları şöyle dedi: **Hepiniz için bir kat daha** ibaresinden maksat cehennemdir, çünkü cehennem azabı sürekli artar, büyür ve katmerleşir, bu da bir kat daha anlamına gelir. Bu durum, tâbi olunan öncüler ve tâbi olan insanların hepsi için söz konusudur. Bazıları da şöyle dedi: **Hepiniz için bir kat daha** meâlindeki ifade, kendilerine tâbi olunan kişiler ve önderler için bir kat daha anlamına gelir. Onlar yukarıdaki sözü söyledikten sonra bu cevabı onlara bir melek veya cehennem bekçisi veya orada bulunan biri verir, onun kim olduğunu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. **Fakat siz bilmezsiniz,** yani sizin için bir kat daha azap olduğunu dünyada iken bilmezsiniz. Denildi ki: **Hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz** meâlindeki beyan, cehennemde herkes için bir kat daha azap bulunduğunu bilmezsiniz anlamına gelir.

وَقَالَتْ اُو۫لٰيهُمْ لِاُخْرٰيهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا
الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!"

---

192 "Yüzleri ateşe çevrildiği gün, 'Keşke Allah'a itâat etseydik, resûlü dinleseydik' diyecekler. Ve ekleyecekler: Rabb'imiz! Biz efendilerimizi ve büyüklerimizi dinledik, onlar da bizi yoldan saptırdılar. Rabb'imiz! Onlara iki kat azap ver ve onları ağır bir şekilde lânetle!" (el-Ahzâb, 33/66-68).

193 el-Ahzâb, 33/68.

Öncekiler de sonrakilere derler ki. Bu beyanda geçen ve öncelikler anlamına gelen "ûlâhum" (اولاهم) sözcüğünden, yukarıda da söylediğimiz gibi sonrakiler için o dini vazeden ve onu gidilen bir yol haline getirenler kastedilmiştir. **Sonrakiler** anlamına gelen "uhrâhum" sözcüğünden maksat da zaman itibariyle daha sonra gelenlerdir. "Ûlâhum" lafzının cehenneme ilk girenler, "uhrâhum" lafzının da cehenneme son girenler, yani tâbi olan halk kesimi anlamına gelmesi de muhtemeldir. **Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok.** Bu beyanın anlamı ile ilgili iki yorum yapılmıştır. Birincisi, sizin hiçbir konuda bizden üstün bir tarafınız yoktur, siz dalâlete düştünüz biz de dalâlete düştük anlamına gelir. Yani bizim sizin üzerinizde bir üstünlüğümüz ve otoritemiz yoktu. Bizim elimizde sizi kendisine uymaya mecbur edecek delillerimiz ve mûcizelerimiz de yoktu. Biz sadece sizi davet ettik, siz de kabul ettiniz. Size peygamberler çeşitli deliller ve mûcizelerle gönderilmişti, ama onları dinlemediniz. Bu, sanki şeytanın şu sözüyle itiraf ettiği hatasına benzemektedir: "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu"[194]. İşte o liderler de tâbilerine, şeytanın bütün insanlara söylediğine benzer sözler söylerler. Şöyle de denilmiştir: **Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok,** yani sizin azabınız bizimkinden daha hafif değil, siz de biz de aynı azap içindeyiz, hiçbir şekilde siz bizden daha hafif azap görmüyorsunuz. **Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok** meâlindeki beyan hakkında
344 yapılmış iki yorumdan biri [§]âhiret hayatı ile, diğeri de dünya ile ilgilidir. **O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!** Yani şirk koşmanızdan ve Allah'ın âyetlerini yalanlamanızdan dolayı azabı tadın! Onlar da kazandıklarının ve yaptıklarının cezasını çekeceklerdir.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ اَبْوَابُ السَّمَٓاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتّٰى يَلِجَ الْجَمَلُ ف۪ي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِم۪ينَ

194 "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır" (İbrâhim, 14/22).

40. "Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!"

Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya. Bu âyetin anlamını daha önce açıklamıştık[195]**. Onlara göğün kapıları açılmayacak.** Bazıları şöyle dedi: Göğün kapıları anlamına gelen "ebvâbu's-semâ" (ابواب السماء) ifadesiyle cennetlerin kapıları kastedilmektedir, çünkü cennetler göklerdedir. Cennetler gökte olduğu için Cenâb-ı Hak burada **Göğün kapıları** buyurmaktadır. Görmez misin ki Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir"[196]. Bize vadedilen şey cennettir ve Allah onun gökte olduğunu haber vermektedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Cennetlerin **kapıları onlara açılmayacak ve cennete giremeyecekler.** Başkaları da şöyle dediler: **Göğün kapıları**'ndan maksat gökyüzünün kapılarıdır; müminlerin amelleri göğe çıkarılır ve ruhları da oraya yükseltilir. Kâfirlerin amelleri ve ruhları ise esfel-i sâfiline gönderilir. Nitekim Cenâb-ı Hak müminler hakkında şöyle buyurur: "Güzel sözler O'na yükselir; rızâsına uygun iş ve davranışları da O yüceltir"[197]. Kâfirler hakkında da şöyle buyurur: "Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başka"[198]. Müminlerin amelleri ve ruhları göğe yükseltilip çıkarıldığı belirtildikten sonra âyet-i kerîme **Onlara** ve onların amellerine **Göğün kapılarının açılmayacağını, "**Siccîne gönderileceğini"[199] haber vermektedir. Bunun gerçek anlamda gök değil temsilî bir ifade olması da mümkündür; gökyüzü çirkin ve pis şeylerin mekânı olmadığı, bütün temiz ve iyi şeylerin mekânı ve karargâhı olduğu için gök kelimesini kullanmıştır;
yeryüzü ise daha çok çirkin ve pis şeylerin mekânıdır. [§]Kâfirlerin amelleri **345**
pis ve kötüdür, onların kötü ve pis amelleri için kinâye olarak yeryüzü anlamına gelen "ard" lafzını kullanmıştır, çünkü yeryüzü her türlü kötülük ve pisliğin kaynağıdır. Müminlerin temiz amelleri için de kinâye olarak gökyüzü anlamına gelen "semâ" lafzını kullanmaktadır. Bu tıpkı imanı, kökü yerde sabit dalları göğe doğru uzanan temiz bir ağaca benzetmesi gibidir; aynı şekilde kâfiri de

---

195 bk. 36. âyetin tefsiri.

196 ez-Zâriyât, 51/22.

197 Fâtır, 35/10.

198 et-Tîn, 95/5-6.

199 "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. Siccîn nedir, bilir misin? O (ameller), kaydedilmiş bir defterdir" (el-Mutaffifîn, 83/7-9).

kökü yerden sökülen kötü bir ağaca benzetmektedir[200]. Âyette geçen "Dalları gökte" diye bir tabirin kullanılmasıyla, gerçek anlamda göğü kastetmemekte, ancak temiz olduğu ve kabul edildiği anlamına gelen bir niteliktir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. **Onlara göğün kapıları açılmayacak.** Bunun benzeri bir sözün başlangıç cümlesi olması doğru olmaz, önceden vukû bulan olaylar müstesnâ. "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler"[201] meâlindeki âyette olduğu gibi bu, onun cevabı anlamındadır. Yahut da onlar kendileri, şöyle şöyle ameller yaptıklarını zikrettiler, Allah da **Onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar cennete giremeyeceklerdir** buyurdu.

Şöyle bir soru akla gelebilir: Allah onları, kapıları kapatmak ve cehennemi kendilerine döşek ve örtü kılmakla korkutmaktadır, onlar bütün bunlara inanmadıkları halde bunlarla onları nasıl korkutuyor?

Buna şöyle cevap verilir: İnsan bir şeyle korkutulduğu zaman, onun mahiyetini kesin olarak bilmese ve korkutulduğu şeyin hakikatinden haberdar olmasa dahi çekinir ve korkar, hatta onun varlığından şüphe ve tereddüt için-
346 de olsa dahi yine de ona karşı bir hazırlık yapar. [§]İşte o insanlar da, her ne kadar varlığından şüphe etseler ve inanmasalar dahi korkmaları mümkün olduğu için cehennemle ve çeşitli azaplarla korkutuldular. Yahut da bunlarla müminler korkutulmuşlardır, nitekim Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurur: "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[202]. "Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[203]. Veyahut da o korkutma, ölümden sonra dirilmeye inananlar için yapılmıştır, çünkü kâfirlerden bazıları ölümden sonra dirilmeye, uhrevî ceza ve mükâfata inanırlar.

Onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Bu beyan onların ebedî olarak cennete girme ümitlerini bitirmektedir, tıpkı gemi halatının iğne deliğinden geçmesi asla mümkün olmadığı gibi onlar da asla cennete giremeyecekler. Sonra **Halat iğne deliğinden geçinceye kadar** meâlindeki beyan hakkında bazıları şöyle dediler: Bu cümle deve bir iğnenin deliğinden geçinceye kadar anlamına gelir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Gemile-

---

200 "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/24-26).

201 el-Bakara, 2/111.

202 Âl-i İmrân, 3/131.

203 ez-Zâriyât, 51/55.

rin bağlandığı kalın halat iğnenin deliğinden geçinceye kadar demektir[204]. Ebû Avsece de şöyle dedi: Âyetteki "sem" (السمّ) kelimesi, iğne veya çuvaldız deliği anlamına gelir, "cemel" (الجمل) halat anlamına, "hıyât" (الخياط) da iğne veya çuvaldız anlamına gelir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Âyetteki "cemel" (الجمل) kelimesi ile ayakları olan deve kastedilmemiştir, ancak "cummel" (الجُمّل) yani kalın urgan kastedilmiştir[205]. [§]İbn Mesûd (r.a.) ise, maksat dört ayağı olan devedir, 347
der[206]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Suçluları işte böyle cezalandırırız! Yani bütün suçluları **böyle cezalandırırız.**

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

41. "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır. İşte zâlimleri böyle cezalandırırız!"

Onlar için cehennem ateşinden döşekler vardır. Buradaki "mihâd" (المِهاد) kelimesinin döşek anlamına geldiği, **Üstlerine de örtüler vardır** meâlindeki cümlede geçen "ğavâş" (الغواش) kelimesinin de örtü anlamına geldiği söylenmiştir. "Ğavâşî" (الغواشى) ateşle örtünmek demektir, yani ateşin üstten-alttan, önden ve arkadan sarmalamasıdır. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)?"[207] Yani azap onu her taraftan kuşattığı için kendini koruyamayacaktır. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[208]. Cenâb-ı Hak bu âyette, ateşin onları her taraftan kuşatacağını haber vermektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

[204] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 180.

[205] İbn Abbâs'ın (r.a.) bu kelimeyi "cummel" (الجُمّل) diye okuduğu rivayet edilmiştir. Bu ise şâz kırâattır, diğer kırâat imamlarından mütevâtir olarak "cemel" (الجَمَل) diye rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 179-180).

[206] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 178.

[207] ez-Zümer, 39/24.

[208] ez-Zümer, 39/16.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا
اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٤٢﴾

42. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar cennetliklerdir. Orada onlar ebedî kalıcıdırlar."

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, biz hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: **Biz hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz** meâlindeki beyan, daha önceki **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar** anlamındaki cümle ile uyumlu değildir, o cümle "Ey âdemoğulları! İçinizden âyetlerimi size anlatacak peygamberler gelir de (onları dinleyerek) kim kötülükten sakınıp kendini ıslah ederse"[209] meâlindeki âyetin bağlantısıdır (sıla). O, **Biz hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz** meâlindeki cümlenin, daha önce geçen âyetin sılası olduğunu söylüyor. Bize göre ise baş taraftaki cümlenin sılası olması daha doğrudur, yani **Biz hiç kimseye,** salih amellerden **gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz,** aksine gücünün ve takatının daha altında olan şeyleri yükleriz. **İşte onlar cennetliklerdir. Orada onlar ebedî kalıcıdırlar.** Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Biz hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz** meâlindeki beyan, ancak gücünün yeteceği ve taşıyabile-
348 ceği kadar yük yükleriz demektir. Bu âyet, [§]"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[210] meâlindeki âyetin sılasıdır. Allah şöyle buyuruyor: **Biz herkese** gücünün yetmediği ve taşıyamayacağı yükü değil, **ancak** gücünün yeteceği ve taşıyabileceği kadarını **yükleriz**.

وَنَزَعْنَا مَا فِى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ وَقَالُوا
الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى هَدٰينَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِىَ لَوْلَٓا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ

---

209 el-A'râf, 7/35.

210 el-A'râf, 7/28.

لَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّۜ وَنُودُٓوا اَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43.** "*(Cennette) ***onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: 'Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik. Hakikaten Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmişler.' Onlara, 'İşte size cennet. Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık o size kaldı' diye seslenilir."

(Cennette) onların kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. İbn Kuteybe dedi ki: Buradaki "ğill" (الغِلُّ) kelimesi kıskançlık ve düşmanlık anlamına gelir[211]. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: **Onların kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız,** yani Cenâb-ı Hak dünyada onların, yani müminlerin kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atar ve onları iman vasıtasıyla birbirlerine kardeş yapar. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur: "Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[212]. Cenâb-ı Hak burada onların birbirlerine düşman iken kalplerini kendilerine ikram etmiş olduğu iman yoluyla birleştirdiğini ve böylece düşman iken kardeş olduklarını haber veriyor. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Cennet ehlinin kalplerinde kin ve haset bulunmaz; çünkü kin ve haset onlara keder ve hüzün verir, dolayısıyla onların kalplerinde ancak sevgi bulunur. Bazıları da şöyle der: Bu âhirette olacaktır, Allah onların dünyada iken kalplerinde bulunan kin duygusunu söküp alır, hepsi kardeş haline gelirler. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar"[213]. Hz.
Ali'nin (r.a.) de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın [§]"Onların 349
gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar" meâlindeki âyetine dayanarak ben, Osman, Talha ve Zübeyir'in o insanlardan olacağımızı ümit ediyorum[214]. İbn Abbâs'tan (r.a.) da şöyle rivayet edilmiştir: Bu âyet, Allah kendilerinden razı olsun Ali, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Talha, Zübeyir, İbn

---

211 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 168.
212 Âl-i İmrân, 3/103.
213 el-Hicr, 15/47.
214 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 183.

Mesûd, Ammâr, Selmân ve Ebû Zer hakkında gelmiştir[215]. Onların dünyada iken birbirlerine karşı duydukları kin ve düşmanlık duygusunu, Resûlullah'tan (s.a.) sonraki çatışmalarını ve ihtilafa düşmelerini kalplerinden söküp atar ve hep birlikte cennete girerler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onların ihtilaf ve çatışmaları dünyevî sebeplerdendi, din yüzünden değildi. Bu bakımdan bunlar âhirette kalkar ve yok olup gider. Bizimle kâfirler arasındaki düşmanlık ise dünyada da âhirette de yok olmaz, devam eder durur, çünkü bu düşmanlık din ve inanç düşmanlığıdır, bundan dolayı bu düşmanlık ebediyen yok olmaz. Âyette **Çıkarıp atarız** anlamına gelen "neza'nâ" (نزعنا) fiili, onların içinde bulundukları hali değil çıkarıp atmanın başlangıcını ifade ediyor gibidir, nitekim "Allah onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar"[216] meâlindeki âyet de engellemenin başlangıcını ifade eder, yani Allah onları o halden çıkarmasaydı öyle kalırlardı demektir. Buna göre **Çıkarıp atarız** meâlindeki ifade de, onların kalplerine kin duygusunu başlangıçta biz koymadık demektir. Eğer Allah onları o halde bıraksaydı, o duygu kendilerinde sabit kalırdı. Bu âyet, kulların fiillerini Allah'ın yaratmasının söz konusu olduğuna da işaret etmektedir, çünkü kin ve düşmanlık kulların fiillerindendir, bundan dolayı onlar kötülenmektedirler. Sonra Allah onların kalplerinden bu duyguyu söküp attığını, **Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun!** meâlindeki beyanıyla da onun yerine teşek-
350 kür duygusunu koyduğunu haber vermektedir. [§]Allah, yapmadığı bir şeyle övülmekten hoşlananı da kötülemektedir[217]; onlardan övülmeyi istemesi ise o fiili kendisinin yarattığına işaret eder, bundan dolayı onlardan övülmeyi istemektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

---

215 "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik" meâlindeki âyetle ilgili olarak İbn Merdûye, Mücâhid'ten naklen İbn Abbâs'ın (r.a.), bu âyet Ali, Talha ve Zübeyir hakkında inmiştir dediğini tahric eder. Şîrâzî *el-Elkâb*'da, İbn Merdûye ve İbn Asâkir, Kelbî tarîkıyla Ebû Salih'ten, o da İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle tahric ederler: "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik" meâlindeki âyet, sahâbeden on kişi hakkında inmiştir: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyir, Sâd, Saîd, Abdurrahmân b. Avf ve Abdullah b. Mesûd (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 85).

216 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar. İşte bunlar ateşliklerdir, bunlar orada devamlı kalıcıdırlar" (el-Bakara, 2/257).

217 "Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır! Onlar için elem verici bir azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/188).

(Cennette) onların altından ırmaklar akarken… *En doğrusunu Allah bilir ya*, insanların tabiatları gereği olarak dünyada akan nehirlere ilgi duyduklarını, onları seyretmeyi sevdiklerini bildiğinden dolayı Cenâb-ı Hak âyette bunu belirtmektedir; dünyada tabiatlarının ve gönüllerinin arzu ettiği şeyleri dile getirerek, emirlerine uymaya ve yasaklarından kaçınmaya teşvik etmek için insanları âhirette de onlara sahip olmaya özendirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de söz konusu edilen saraylar, çadırlar, câriyeler, genç hizmetçiler, bardaklar, ibrikler ve benzeri şeylerin hepsi, dünyada insanların canlarının çektiği ve gönüllerinin meylettiği nimetlerdir, Allah da insanları özendirmek amacıyla âhirette kendilerine bunları vâdetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle dediler: Âyetteki "hedânâ" (هدانا) kelimesi, bize onun yolunu gösteren anlamına gelir. **Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik.** Bize göre burada maksat, farklı sebeplerden dolayı doğru yolu gösterme ve açıklama hidâyeti değildir. [Birincisi], Allah'ın fazlı ve lütfuyla onlara ikram etmiş olduğu hidâyet, onları doğru yolu bulmaya muvaffak kılmasıdır. Çünkü o imtihan ve lütuf anlamındadır, eğer bu sadece yol gösterme (delâlet) ve açıklamadan ibaret olsaydı, o imtihan ve lütfun anlamı olmazdı. Çünkü onda yol gösterme ve açıklama (beyan) zaten herkes için vardır. İkincisi, maksat eğer delâlet ve beyan olsaydı, bu peygamberler ve diğerleri olmak üzere herkes için söz konusu olurdu, çünkü onlara da delâlet ve beyan gerekir. Bu itibarla burada kastedilen yol gösterme ve açıklama değil, başka şeydir. Üçüncüsü, Allah kendisine doğru yolu gösterdiği ve ona ulaşmaya muvaffak kıldığı sırada hiç kimsenin kendiliğinden sapması ve şaşırması mümkün değildir, ancak bu hal bazan delâlet ve beyan için söz konusudur. Bütün bunlar, âyetin onların söylediği gibi yol gösterme (delâlet) ve açıklama (beyân) anlamına gelmediğini kanıtlar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*. Bazıları şöyle söylediler: Mûtezile, Cenâb-ı Hakk'ın verdiği haberlerde O'na muhalefet etmekte, peygamberlerin Allah'tan naklen haber verdikleri şeylere de, cennet ve cehennem ehline de, İblis'e de muhalefet etmektedirler. Onların Allah'a muhalefetleri, **Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik** meâlindeki ilâhî kelâmda ve
benzeri âyetlerde ortaya çıkmaktadır. [§]Peygamberlere muhalefetleri, "Ben 351
size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez"[218] meâlindeki âyette görülmektedir. Cehennemliklere muhalefetleri, onların söyledikleri "Allah bizi

[218] "Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez" (Hûd, 11/34). Bu, Nuh aleyhisselâmın sözüdür.

doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik"[219] sözlerinde, İblis'e muhalefetleri de onun "Rabb'im! Benim sapmama imkân verdin"[220] sözünde görülmektedir. İblis, Allah'ı Mûtezile'den daha iyi bilmektedir[221].

Hakikaten Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmişler. Bu cümlenin farklı anlamlara gelme ihtimali vardır. Onlar **Hakkı** getirmişler, yani hak dini getirmişler yahut yapanların doğru ve isabetli yolda olmalarını sağlayan davranışları getirmişlerdir, bunların hepsi doğru ve isabetlidir. **Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmişler** meâlindeki beyan, doğruluk ve benzeri şeyleri getirmişler anlamına da gelebilir. Buradaki **Hak** kelimesinin iki anlamı vardır; birincisi, Allah'ın kullarına layık gördüğü hak anlamına, ikincisi de peygamberler aklın da hak ve doğru gördüğü ilkeleri ve bilgileri getirmişlerdir anlamına gelir.

Onlara, 'İşte size cennet' diye seslenilir. Buradaki "tilküm" (تلكم) kelimesi, ancak gâipten konuşulduğunda kullanılır, halbuki onlar o cennetin içindedirler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şudur: **İşte cennet,** yani dünyada vâdolunduğunuz ve size haber verilen cennet budur! **Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık o size kaldı,** yani amelleriniz size bu cenneti kazandırdı. Bu âyet, imanın, insanların amelleri cümlesinden olduğuna işaret etmektedir, çünkü Allah âyette, **Yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık cennet size kaldı** buyurmaktadır. Cennet ancak imanla elde edilir, diğer ameller ise ancak iman var ise sahih kabul edilir. Her ne kadar onlar cenneti Allah'ın lütfu ile kazanmış iseler de, Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları amellerle cenneti elde ettiklerini haber vermekte, onların **Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde**

---

219 İbrâhim, 14/21.

220 el-Hicr, 15/39.

221 "Bazı âlimler şöyle dediler: Mûtezile, Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği şeyde O'na muhalefet etmekte, peygamberlerin Allah'tan naklen haber verdikleri şeylere de, cennet ve cehennem ehline de, İblis'e de muhalefet etmektedirler. Onların Allah'a ve cennet ehline muhalefetleri şudur: Cenâb-ı Hak cennet ehlinin, "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik" meâlindeki ilâhî kelâmda görülmektedir. Allah bunu dünyada iken söylememizi teşvik etmekte ve onu söylemeye davet etmektedir. Mûtezile ise, bizi hidâyete kavuşturan Allah değildir, ancak hidâyeti biz yaratıyoruz, Allah'ın yaratmasıyla değil kendi irade ve tercihimizle onu buluyoruz, demektedirler. Peygamberlere muhalefetleri de "Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez" meâlindeki âyette görülmektedir. Mûtezile bu âyete aykırı olarak, Allah insanları azgınlık içinde bırakmayı istemez diyor. Cehennemliklere muhalefetleri de, onların söyledikleri "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik" sözünde görülmektedir. Onların bu sözlerine karşılık Mûtezile böyle söylemiyor. İblis'e muhalefetleri de onun "Rabb'im! Benim sapmama imkân verdin" demesidir. İblis Allah'ı Mûtezile'den daha iyi bilmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 293a; Medîne nüshası, vr. 325a).

edemezdik meâlindeki sözlerinin mükâfatı ve şükürleri ile onu kazandıklarını bildirmektedir.

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابَ النَّارِ اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا
رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَاَذَّنَ مُؤَذِّنٌ
بَيْنَهُمْ اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾

[§]***44. “Cennet ehli cehennem ehline, ‘Biz Rabb’imizin bize vâdettiğini*** 352
gerçek bulduk; siz de Rabb’inizin size vâdettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenir. ‘Evet!’ derler. Ve aralarından bir duyurucu, ‘Allah’ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun!’ diye bağırır.”

Cennet ehli cehennem ehline, ‘Biz Rabb’imizin bize vâdettiğini gerçek bulduk; siz de Rabb’inizin size vâdettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenir. ‘Evet!’ derler. Cenâb-ı Hakk’ın müminlere vâdetmiş olduğu şey cennet ile oradaki nimetler, lezzetler ve zevklerdir. Bu hususu da şu âyetlerde ifade buyurmaktadır: “Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır”[222]. “İçenlere lezzet veren içecekler vardır”[223]. Bunlar, müminlere vâdedilen şeylerdir. Allah kâfirlere de cehennemi, oradaki zorlukları ve çeşit çeşit azabı vâdetmişti ve onlar da orada Rab’lerinin kendilerine vâdetmiş olduğu şeyleri bulduklarını ikrar edecekler. **Siz de Rabb’inizin size vâdettiğini gerçek buldunuz mu?** Burada gerçek anlamına gelen “hak” (الحق) kelimesi ile eğer Allah’ın sözü kastedilmiş ise, o zaman “hak” sözcüğü, doğru ve gerçek mi imiş? anlamına gelir. Şayet vâdedilmiş olan şey kastedilmiş ise, o zaman da onları hazır buldunuz mu? anlamına gelir. O, “Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın diye”[224] meâlindeki âyette belirttiğimiz gibidir[225].

222 ez-Zuhruf, 43/71.

223 “Aralarında, kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır; bembeyaz; içenlere lezzet verir” (es-Sâffât, 37/45-46). “İçenlere lezzet veren şarap ırmakları vardır” (Muhammed, 47/15).

224 “… O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye” (Âl-i İmrân, 3/140).

225 “Sonra ‘Siz de Rabb’inizin size vâdettiğini gerçek buldunuz mu?’ meâlindeki âyette bulunan “hak” (الحق) kelimesi ile eğer Allah’ın belirttiği vâdi kastedilmiş ise, o zaman doğru anlamına gelir; yani O’nun vâdi doğru mu imiş? Şayet maksat cennet ve nimetlerinden vâdedilmiş olan şey ise, o zaman da size verilen haberle kesin olarak bildiğiniz o şeyleri hazır buldunuz mu? mânasına gelir. O, “Allah gerçek müminleri ortaya çıkarsın diye” meâlindeki âyetteki gibidir, yani onun var olmadığını bildiği gibi hazır olduğunu da bilmesi için” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 293a).

Aralarından bir duyurucu, 'Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olsun!' diye bağırır. Yani Allah'ın lâneti dünyada kendilerine vâdolunan zâlimlere vacip olmuştur! **Aralarından bir duyurucu;** muhtemelen bu **Duyurucu**'dan maksat melektir, başka birinin olma ihtimali de vardır; bu da ancak sadık bir haber vasıtasıyla bilinebilir, bizim onu bilmeye ihtiyacımız yoktur.

Şöyle bir soru akla gelebilir: Bu âyette cennet ehlinin cehennem ehline,
cehennem ehlinin de cennet ehline sesleneceği ve hepsinin birbirlerine ses-
lenecekleri belirtilmektedir. Bu durumda onların mutlaka birbirlerine yakın
olmaları gerekir. Halbuki rivayetlerde cennetin nitelikleri ve genişliği anlatılır-
353 ken [§]bir kişiye en az dünya kadar bir yerin verileceğinden söz ediliyor[226]. Şa-
yet Hûrîler dünyaya bir bakacak olsalardı onların parlaklığından ve ışığından
bütün dünyanın aydınlanacağı, aynı şekilde onların nefis kokularının bütün
dünyayı dolduracağı ifade ediliyor[227]. Cehennemin nitelikleriyle ilgili olarak
da onun bir kıvılcımı dünyaya düşecek olsa bütün dünyayı yakacağına dair[228]
veya buna benzer sözler içeren rivayetler vardır. Bu durumda onlar eğer bir-
birlerinin sesini duyacak kadar yakın iseler cennettekiler cehennemdekilerin
seslerinden rahatsız olmazlar mı? Cehennemdekiler de cennet ehlinin nimet-
lerinden yararlanamazlar mı? Bu nasıl bilinir?

---

226 Bu konuda uzun bir hadis vardır, o hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurur: "Ben cehennemden en son çıkacak ve cennete en son girecek olan kişinin durumunu biliyorum… Allah ona şöyle diyecek: Git, cennete gir, orada dünya kadar ve dünyanın on misli kadar yer sana aittir… Bu, cennette en alt konumda olan insanın durumudur" (Buhârî, "Rikak", 51; Müslim, "Îmân", 308).

227 Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "…Cennet ehlinden bir kadın şayet yeryüzüne bakacak olsaydı, yerle gök arasını aydınlatır, güzel kokusu da bütün dünyayı doldururdu…" Tirmizî bu hadisin sahih olduğunu söyledi (Tirmizî, "Cihâd", 17).

228 Bu rivayeti bu lafızla bulamadık. Ancak Taberânî, Temmâm b. Necîh'in Hasan-ı Basrî'den, onun da Enes'ten rivayet ettiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu tahric eder: "…Cehennemin bir kıvılcımı şayet dünyanın doğusunda bulunsaydı, onun sıcaklığı dünyanın batısında da hissedilirdi." Bu hadisin râvîsi Temmâm b. Necîh, hakkında söz edilen râvîlerdendir. Adî b. Adî el-Kindî vasıtasıyla Hz. Ömer'den (r.a.) tahric edilen bir hadise göre de, Cebrâîl Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle demiş: Seni hakla gönderen Allah'a yemin ederim ki, cehennemin ağzından iğne deliği kadar bir yer açılacak olsa, onun hararetinden yeryüzündeki bütün canlılar ölürdü. Bu rivayetin de isnadı zayıftır (bk. İbn Receb el-Hanbelî, *et-Tahvîf mine'n-nâr*, 38, 70). İbn Abbâs (r.a.) da Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Şayet bir damla zakkum dünyaya düşecek olsaydı, dünyadaki bütün insanların hayatlarını ifsad ederdi, ya onu yiyen insanın durumu ne olur acaba?" Tirmizî, bu hadis hasen sahihtir, dedi. (Tirmizî, "Sıfatu Cehennem", 4).

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen Cenâb-ı Hak, onların seslerini bunların kulaklarına, bunların seslerini de onların kulaklarına duyurmaya kādirdir, dolayısıyla her grup diğer grubun sesini işitebilir. Yahut Cenâb-ı Hak, yaratılanların duyu organlarını iptal eder, onları mevcut halinden farklı bir şekilde engeller ve manileri kaldırarak âhirette yeniden yaratır, bu sayede onlar aradaki mesafenin uzunluğuna rağmen birbirlerini duyabilir ve görebilirler. [§]Çünkü dünyadaki engel- 354
ler ve sakatlıklar buna mani oluyordu, bunlar kaldırılınca da belirtilen husus gerçekleşir. *En doğrusunu Allah bilir*. Veyahut Cenâb-ı Hak, birbirlerinin seslerini duymaları için cenneti cehenneme, cehennemi de cennete yaklaştırabilir. Veyahut da tıpkı dağların tesbih etmesinde, karıncaların konuşmalarında ve verdikleri cevaplarda olduğu gibi, Allah onların kulaklarına dilediği şeyi dilediği şekilde ulaştırır[229].

اَلَّذ۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿٤٥﴾

45. "Onlar, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğip bükmek isteyenlerdir; onlar âhireti de inkâr edenlerdir."

Onlar, Allah yolundan alıkoyanlardır. Burada geçen "sad" (الصد) kelimesi, başkasına engel olmak anlamına geldiği gibi kendini engellemek anlamına da gelir. **Allah'ın yolu**, terkibinin Allah'ın dini anlamına geldiği söylenmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Allah'ın yolu**, yani Allah'ın, kulları için seçip razı olduğu, uymalarını emrettiği ve peygamberlerinin de insanları davet ettiği dinidir. **Onu eğip bükmek isterler,** yani onlar çarpık dini, şeytanın dinini isterler. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "(Başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır"[230]. Âyette geçen "ivec" (العوج) kelimesinden maksat, bu âyette zikredilen başka yollara dağılmaktır. **Onu eğip bükmek isterler** meâlindeki ifadenin, Allah'ın dinine hakaret ederler anlamına gelmesi de mümkündür, onlar gerçekten Allah'ın dinine hakaret ediyorlardı.

---

229 "Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk" (el-Enbiyâ, 21/79). "Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!" (en-Neml, 27/18).

230 el-En'âm, 6/153.

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْاَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمٰيهُمْ
وَنَادَوْا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ
يَطْمَعُونَ ﴿٤٦﴾

46. “İki taraf arasında bir perde ve A‘râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) ***uman cennet ehline, ‘Selâm size!’ diye seslenirler.”***

İki taraf arasında bir perde vardır. Burada belirtilen perdeden maksadın, şu âyet-i kerîmede ifade edilen duvar olması muhtemeldir: “Hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır”[231]. İşte iki taraf arasına çekilen perdenin, bu âyette zikredilen duvar olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir*.

[A‘râf’ta Bulunan İnsanlar]

355 **[§]A‘râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır.** Bazıları şöyle dedi: Onlar iyilikleri ile kötülükleri eşit olan insanlardır. Cennetle müjdelenmediler ki Allah’ın azabından korkmasınlar, tamamen ümitleri yok edilmedi ki cennete girmeyi ummasınlar! Başkaları da şöyle dedi: Onlar, Allah’ın kendilerine ikram ettiği kimselerdir, Allah onlara bu şekilde ikramda bulunmuştur; mahlukata Allah’ın nasıl hükmettiğini ve nasıl âdil davrandığını görmeleri için onları o duvarın üzerine çıkarmıştır. Onlar Allah’ın kendisine lütfedip mükâfatlandırdığı kişileri ve âdil davranıp adaletle muamele ettiği kişileri de görecekler. Onların peygamberler olduğu da söylenmiştir. Onların peygamberler olması daha yakın bir ihtimaldir, **A‘râf’ın üzerine** çıkacaklar ve oradan ümmetlere bakacaklar. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!”[232] Bazıları da, onların melekler olduğunu söylemiştir. Ancak Allah’ın melekleri, adamlar diye isimlendirilmezler, böyle bir şeyi duymadık. Bunların *en doğrusunu Allah bilir*.

---

231 “O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: ‘Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.’ Şöyle denecek: ‘Geriye dönün de başka bir nur arayın!’ Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır” (el-Hadîd, 57/13).

232 en-Nisâ, 4/41.

Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda da farklı görüşler vardır. Denildi ki: Onlara “ashabu’l-A‘râf” (اصحاب الاعراف), yani A‘râf ehli diye isim verildi, o cennetle cehennem arasında bir duvardır, yüksekliğinden dolayı bu isim verilmiştir, Araplarda yüksek olan her şeye a‘râf denilir. Bu, İbn Kuteybe’nin sözüdür[233]. Başkaları da şöyle dedi: **A‘râf**, “urf” (عُرْف) kelimesinin çoğuludur, horozun ibiği, atın yelesi gibi anlamlara gelir ve o da yüksekte olmak anlamını taşır. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Onlar “ashab-ı târif”, yani tanıtan insanlardır; cehennem ehline Allah’ın adaletini ve kendileri hakkındaki hükmünü tanıtırlar, başlarına gelen zorlukların ve çeşitli azapların ancak dünyada iken insanları Allah’ın yolundan alıkoydukları ve peygamberlere karşı büyüklendikleri için geldiğini, kendilerine yapılan her şeyin adalet gereği olarak yapıldığını anlatırlar. Aynı şekilde cennet ehline de Allah’ın lütfunu ve ihsanını tanıtırlar [§] 356
ve nâil oldukları o nimetleri Allah’ın lütfu ve ihsanı sayesinde elde ettiklerini anlatırlar. Yahut onlar, Cenâb-ı Hakk’ın kendilerini cehennem ehli ile tartışmaları için diktiği kimselerdir. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: “Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı!”[234] Bu tartışma, onların cehennem ehline karşı ileri sürdükleri delillerdir. Yahut şöyle denilir: Onlar cennet ehli ile cehennem ehli arasında tercümanlık yapmaları için dikilen kimselerdir; onların sözlerini taraflara iletirler, çünkü onların birbirlerine muhatap olmaları yasaklanmıştır. Bu da şu âyetlerde belirtilmektedir: “Cehennem ehli cennet ehline, ‘Suyunuzdan biraz da bize verin!’ diye seslenirler”[235]. “Cennet ehli cehennem ehline, ‘Biz Rabb’imizin bize vâdettiğini gerçek bulduk; siz de Rabb’inizin size vâdettiğini gerçek buldunuz mu?’ diye seslenir. ‘Evet!’ derler”[236]. Onların kim olduklarını en iyi Allah bilir.

Bunlar, cennet ehline seslenirler, yani A‘râf’ta bulunanlar **Cennet ehline, ‘Selâm size!’ diye seslenirler.** Onların özellikle dil ile **Selâm size!** demeleri gerekmez, ancak bu her doğru, güzel ve isabetli söz anlamındadır. Nitekim Allah “Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir”[237] diye buyurmaktadır, yani doğru ve uygun olan bir söz söylerler. Başka bir âyette de “Cahiller onlara laf attığı zaman, ‘selâm’ deyip geçerler”[238] buyurmaktadır. Do-

233 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 168.
234 “A‘râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı” (el-A‘râf, 7/48).
235 el-A‘râf, 7/50.
236 el-A‘râf, 7/44.
237 Meryem, 19/62.
238 el-Furkān, 25/63.

layısıyla onların mutlaka "Selâmun aleykûm" (سَلامٌ عَلَيْكُمْ) demeleri gerekmez, ancak onlara doğru ve sağlam söz söylerler. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

Bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) uman kimselerdir. Bu beyanın işaret ettiği anlam konusunda da ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin geneli şöyle der: Onlar, A'râf'taki insanlardır, henüz cennete girmemişler, fakat girmeyi **Umuyorlar**. Şöyle de söylenmiştir: Onlar cehennem ehli olan
357 kâfirlerdir, [§]cennete ulaşmayı ümit ediyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler"[239]. İşte o zamana kadar onlar cennete ulaşmayı ve oraya girmeyi ümit ederler, ancak sonra ümitlerini tamamen kaybederler. Bazıları da şöyle söyledi: Onlar cennet ehlidir, cennetlikler cennete girmeden, cehennemlikler de cehenneme girmeden önce onlar cennete girmeyi ümit ediyorlar.

وَاِذَا صُرِفَتْ اَبْصَارُهُمْ تِلْقَٓاءَ اَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

47. "Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de, 'Ey Rabb'imiz! Bizi zâlimler topluluğu ile beraber bulundurma!' derler."

Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce… Denildi ki: A'râf'takilerin gözleri cehennem ehli tarafına **Döndürülünce,** cehennemliklerin uğradıkları azabın şiddetini ve başlarına gelen belaları gördüklerinde '**Ey Rabb'imiz! Bizi zâlimler topluluğu ile beraber bulundurma!' derler.** Şöyle de denilmiştir: Cennet ehlinin gözleri cehennem ehli tarafına **Döndürülünce,** bu sözü onlar söyler. Ubeyy'in kırâatinde âyet "izâ kubilet" (اذا قُبِلَتْ) diye okunmuştur; yani **Onların gözleri cehennem ehli tarafına çevrildiğinde şöyle derler: Ey Rabb'imiz! Bizi zâlimler topluluğu ile beraber bulundurmandan** sana sığınırız[240]**. Ey Rabb'imiz! Bizi zâlimler topluluğu ile beraber bulundurma!** Bu beyan, eğer peygamberlerin ve Cenâb-ı Hakk'ın A'râf'a koyarak ikramda

---

239 "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler" (el-A'râf, 7/50).

240 Âlûsî şöyle dedi: A'meş âyeti "ebsâruhum izâ kubilet" (أبصارهم اذا قُبِلَتْ) diye okumuştur, İbn Mesûd ve Sâlim'den de aynı kırâat rivayet edilmiştir" (Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VIII, 125).

bulunduğu kişilerin duası ise, bu o insanların zâlim ve kâfir olduklarına şahitlik ettikleri anlamına gelir. Onların cehennemde Allah'a sığınmaları ise, henüz cennete girmediklerinden, daha sonra gireceklerinden dolayıdır. Henüz cennete girmedikleri için Allah'ın nimetlerine karşı şükür borcunu yerine getirmekte kusur işledikleri düşüncesiyle cehennemden korkmaktadırlar. Yahut da bir insanı bela ve azap içinde gören herkesin o tür bir azaba uğramaktan korunmak istemesi insan tabiatının gereği olduğundan onlar da o azaptan Allah'a sığınmaktadırlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ الْاَعْرَافِ رِجَالاً يَعْرِفُونَهُمْ بِس۪يمٰيهُمْ قَالُوا مَٓا
اَغْنٰى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٨﴾

[§]*48. "A‘râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslene-* 358
rek derler ki: Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı."

A‘râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenirler. Müfessirlerin geneli şöyle derler: Onlar yüzlerinin karalığı ve gözlerinin maviliği ile tanınırlar. Ancak yüzlerinin siyahlığının dışında onların dünyada sahip oldukları bazı alâmetleriyle tanınmış olmaları da mümkündür, çünkü onlara şöyle sesleniyorlar: **Ne topladığınız güç, ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı!** Şayet onları dünyadaki birtakım alâmetleriyle tanımış olmasalardı, onları dünyada mal toplamak ve büyüklük taslamakla kınamazlardı. Bu söz fakirler için değil, ancak zenginler için söylenir, çünkü onlar mal toplamaya çalışıyor ve insanlara karşı da büyüklük taslıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar şöyle derler: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[241]. Aslında âyet, herkese hitap edilmiş gibidir, çünkü onların içinde mal toplayan ve büyüklük taslayan kimseler vardır. Bu, caizdir. Bu yorum, A‘râf'ta bulunanların iyiliği ve kötülüğü eşit kimseler olduğu görüşünde olanlara göredir.

اَهٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذ۪ينَ اَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللّٰهُ بِرَحْمَةٍ اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا
خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٤٩﴾

241 Sebe', 34/35.

49. "Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (Bakın onlara ne deniyor:) ***Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz."***

Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? Bütün tefsirciler şöyle derler: Cehennem ehli, A'râf'takilerin cennete giremeyeceklerine, kendileriyle birlikte onların da cehenneme gireceklerine yemin ederler, o zaman melekler onlara şöyle derler: **Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (Bakın onlara ne deniyor:) Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.** Âyette zikredilen yeminin onlar tarafından dünyada yapılmış olması da muhtemeldir; onlar, o insanların, yani
359 Resûlullah'ın ashabının asla cennete giremeyeceklerine yemin ediyorlardı. **[§]** Âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak onların, "Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!"[242] dediklerini haber vermektedir. Şayet onların üzerinde bulundukları şey daha hayırlı olsaydı, bunlar ona sahip olurlardı, çünkü onlar dünyada bütün hayırlara sahip olmuşlardı. Buna göre âhiretteki hayırlara da onlar sahip olacaklar. Buna benzer sözleri onlara dünyada iken söylüyorlardı. Âhirette ise onlara denilecek ki: **Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?** Âyet-i kerîmede **Girin cennete** denilen kişilerin, henüz cennete girmeyen cennet ehlinin olması da mümkündür.

Artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz. [Ebû Bekir] el-Esam şöyle dedi: Üzüntü, her sevilen şeyin kaybedilmesiyle duyulur. Korku da istenmeyen her şeye uğramakla duyulur. Nitekim Yâkub aleyhisselâm şöyle demişti: "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum"[243]. O, sevdiği kişiyi kaybedeceğinden üzülüyor, sonra da başına istemediği bir şeyin geleceğinden korkuyor. Ancak bize göre üzüntü, elde bulunan ve sevilen bir şeyi kaybetmekle duyulur, korku ise istenmeyen bir musibetle karşılaşmaktan duyulur.

وَنَادٰٓى اَصْحَابُ النَّارِ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اَنْ اَف۪يضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَٓاءِ
اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالُٓوا اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٥٠﴾

---

242 "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!" (el-Ahkāf, 46/11).

243 Yûsuf, 12/13.

50. "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler."

Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Su, Allah'ın onlara verdiği rızıklardandır, böyle olmakla Cenâb-ı Hak burada onu iki kez (iki ayrı şey olarak) tekrar etmektedir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Onlar, içlerinde duydukları hararet ve susuzluğu gidermek için su isterler, sonra da yemek ihtiyacı duyarlar, çünkü insan hararet ve susuzluk duyduğunda yemek yemeye müsait olmaz. Ancak âyetin, bazılarının su, bazılarının da Allah'ın rızkı olan yemek istemiş gibi anlaşılması mümkündür. Her ne kadar âyette bu durum belirtilmiyorsa da, böyle olması caizdir. Bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler"[244]. Bu sözü, adı geçen her iki grup değil, yahudiler söylemişlerdi. Onlar "Ancak yahudi olanlar cennete girer" demişler, hıristiyanlar ise "Yahut hıristiyanlar" demişlerdi. İşte bu âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır. Denildi ki: Bu âyet, 360
inkârcıların müminler hakkında dünyada iken söyledikleri "Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz?"[245] sözünün karşılığıdır. Onların dünyadaki bu sözlerine karşılık müminler de âhirette **Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır** derler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu haram kılmak mânasında değil, engellemek anlamındadır. Çünkü kâfirler, bir şeyi ele geçirdikten sonra onun helâl veya haram olmasına aldırmazlar. Dolayısıyla burada ancak engellemek söz konusudur. Nitekim bir âyette Allah "Onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik"[246] buyurmaktadır. Bu ifade, onu yeyip içmenin haram olduğu mânasında değil, engellendiği anlamındadır. Ancak onlardan kâfirlere yedirmek, müminlere haram kılınmış olabilir[247].

---

244 el-Bakara, 2/111.

245 "Onlara, 'Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın' dendiğinde, inkârcılar müminlere derler ki: Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz?" (Yâsîn, 36/47).

246 el-Kasas, 28/12.

247 "Âyet-i kerîmenin, cennet yiyeceklerinden ve nimetlerinden kâfirlere yedirmenin müminlere haram kılındığını kastetmiş olması muhtemeldir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 294a).

اَلَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا
فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَٓاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَا وَمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا
يَجْحَدُونَ ﴿٥١﴾

51. “O kâfirler ki, dünya hayatı onları aldattı da dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler. Onlar, bu günlerine ulaşacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unuturuz.”

O kâfirler ki, dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Onlar** sorumlu tutuldukları ve yapmakla emrolundukları **Dinlerini eğlence ve oyun edindiler. Dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler** meâlindeki beyanın, dinlerini dalga geçtikleri bir eğlence vasıtası haline getirdiler anlamına gelmesi caizdir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Beytullah’ın yanında onların namazı ıslık çalmaktan ibarettir”[248]. Yani onlar, tâbi oldukları dinlerini oyun ve eğlence edindiler. Çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. Ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmelerinde, iyiliklere ve kötülüklere karşılık verileceğini inkâr fikri de bulunmaktadır, halbuki hikmet bunun gerekli olduğunu kabul eder. Dolayısıyla hikmetin kabul ettiğini reddeden de eğlenmekte ve oyun oynamaktadır. Oyun ve eğlence, âkıbeti olmayan (bir şey kazandırmayan) şeylerdir, binâenaleyh âkıbeti olmayan şeyleri yapan herkes, eğlenmiş ve oyun oynamış demektir. Buna karşılık âkıbeti olan bir şeyi yapan hiç kimse, oyun ve eğlence peşinde değildir. Kâfirler ise âkıbeti olmayan (fayda getirmeyen) şeyler yapıyorlar, bundan dolayı onların yaptıkları şey, eğlenceden ve oyundan ibarettir.

361 **[§]Dünya hayatı onları aldattı.** Bazıları şöyle dediler: Hakikatte dünya hayatı kimseyi aldatmaz, ancak dünya aldanma sebeplerinden olması münasebetiyle aldatma ona nispet edilmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı”[249]. Burada uzaklaştırmak, duaya nispet edilmiştir, bazı şeyler onun sebebine nispet edilir; “Görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O’dur”[250] meâlindeki âyet de gündüz ay-

248 el-Enfâl, 8/35.

249 “Nûh; Rabb’im, dedi, Doğrusu ben kavmimi gece gündüz (Hakk’a) çağırdım; Fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı” (Nûh, 71/5-6).

250 “İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O’dur” (Yûnus, 10/67).

dınlık olması sebebiyle görülür demektir. Bazıları da şöyle dedi: Dünya, aldanmanın sebebi olduğu için aldatma ona nispet edilmiştir, çünkü dünya öyle bir hüviyettedir ki, şayet akıl ve temyiz gücüne sahip olsaydı süslenmek ve benzeri yollarla aldatmayı gerçekleştirirdi. Dünya ehli kastedilerek aldatmanın dünyaya nispet edilmiş olması da caizdir, yani dünya ehli onları aldattı demektir, çünkü onlar insanların önderleri ve reisleri idiler.

Onlar, bu günlerine ulaşacaklarını unuttukları gibi biz de bugün onları unuturuz. Unutmanın Allah'a nispet edilmesi hiçbir şekilde caiz değildir. Ancak, onları unutmalarının cezası ile cezalandırır, denilmesi caizdir. Her ne kadar ikincisinin yaptığı unutmak değil ise de, ona birincisinin adıyla ad verilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür"[251] buyurmaktadır; buradaki ikinci kötülük hakikatte kötülük değildir, ancak kötülüğün cezasıdır. Fakat Allah, yapılan kötülüğün cezası olduğu için ona da kötülük ismini vermiştir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Başka bir âyette de, "Kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın"[252] buyurmaktadır; burada zikredilen ikinci saldırı kelimesi, hakikatte saldırmak anlamına gelmez, saldırmanın cezası anlamına gelir. Cenâb-ı Hak, saldırmanın cezası olduğu için ona da saldırma ismini vermiştir. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetteki ikinci unutmak kelimesi, unutmanın cezası anlamına gelir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın herhangi bir şeyi unutması veya yanılması veya bir şeyden gafil olması caiz değildir. Uunutmak terk etmek demektir, her unutulan şey terk edilmiştir. Onlar dünyada iken Allah'ın emir ve yasaklarını terk
ettikleri gibi, Allah da onları azap içinde, hor ve hakir halde terk edecektir. [§] 362
Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Allah hiçbir şeyi unutmaz ve gaflete düşmez, ancak kâfirler Allah'ın cömertliğinden, rahmetinden ve O'na yakın olmaktan o derece uzaktırlar ki, tıpkı unutulmuş nesneler gibidirler, azap görmek ve horlanmak açısından ise böyle değildirler.

Onlar âyetlerimizi bile bile inkâr ettiler. Bazıları şöyle dedi: Bu cümledeki "mâ" (ما) edatı, sıladır. Allah sanki şöyle buyurmuştur: **Onlar âyetlerimizi inkâr ettiler.** Bazıları da şöyle söyler: Doğrusu âyette belirtildiği gibidir, yani **Onlar, bu günlerine ulaşacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unuturuz.**

---

[251] eş-Şûrâ, 42/40.

[252] "Kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın" (el-Bakara, 2/194).

وَلَقَدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلٰى عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, içinde tam bilgiye dayalı açıklamalar yaptığımız bir kitap getirdik."

Gerçekten onlara, açıklamalar yaptığımız bir kitap getirdik. Burada geçen "fessalnâhu" (فصّلناه) kelimesinin, açıklamalar yaptık mânasına gelmesi muhtemeldir, çünkü tafsîl beyan etmek anlamına gelir. Bu kelimenin bütün olarak indirmediğimiz, parça parça indirdiğimiz kitap anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Biz onu, insanlara okuyasın diye (sûrelere ve âyetlere) ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik"[253]. Yani onu insanların ihtiyacına uygun olacak şekilde, meydana gelen olaylara ait gelen her âyetin hükmünü bilsinler diye parça parça indirdik. Tek başına nâzil olan her âyetin hükmünü bilmeye herkesin ihtiyacı yoktur, aksine nâzil olduğu olaylarla onu bilirler. Yahut onu dağınık şekilde indirdik, çünkü parça parça gelmesi halinde ondaki hükümleri bilmek, insan tabiatına bütün olarak nâzil olduğunda bilmesinden daha kolaydır. **Tam bilgiye dayalı açıklamalar yaptığımız kitap.** Burada geçen ve açıklamalar yaptığımız anlamına gelen "fessalnâhu" (فصّلناه) kelimesinin, onun Allah tarafından geldiğinin bilinmesi için yaratılanların benzerini meydana getiremeyecekleri ve **tam bilgiye dayalı** deliller ve kanıtlarla **açıklamalar yaptığımız kitap** anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut Cenâb-ı Hak, onu tasdik edip kendisine tâbi olan kişileri ve tasdik etmeyip tâbi olmayan kişileri **tam bilgiye dayalı** olarak açıklanmış şekilde indirdi. Veyahut **tam bilgiye dayalı** olarak yaratılanların menfaatlerine en uygun olan şekilde indirdi, ki o şekilde indirilmesi yaratılan-
363 lar için daha uygundur. [§]Veyahut da **tam bilgiye dayalı** olarak milletin ona karşı tutumu için indirdi, çünkü onun indirilmesinin faydası, gönderene ve indirene değil, kendilerine gönderilen kişileredir, onu reddetmelerinin zararı da, kabul etmelerinin faydası da onlaradır.

İnanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak. Ebû Bekir [el-Esam] şöyle dedi: O, mümin ve kâfir herkes için **doğru yolu gösteren** bir kitaptır, ancak özellikle müminler için **rahmettir**. Bize göre ise, o müminler için

---

253 "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik" (el-İsrâ, 17/106).

doğru yolu gösteren, fakat âyet-i kerîmede belirtildiği gibi kâfirlere kapalı olan bir kitaptır: "Kur'ân onlara kapalıdır"[254]. Cenâb-ı Hak burada Kur'ân'ın özellikle inananlar için yol gösterici olduğunu, çünkü ondan faydalanmaya diğerlerinin değil onların özel çaba gösterdiklerini söylemektedir. Belirtildiği üzere diğerlerine kapalı ve yasaktır. Dolayısıyla onlara karşı müminler için bir delildir. Nitekim Cenâb-ı Hak kâfirler için "O kitap onların kirlerine kir katmıştır" buyurmakta, müminler için de "İman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir"[255] buyurmaktadır.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا تَاْوِيلَهُ يَوْمَ يَاْتِى تَاْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَٓا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِى كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٥٣﴾

53. "(Fakat) ***onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: 'Doğrusu Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya*** (dünyaya) ***geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de*** (putlar) ***kendilerinden uzaklaşıp kayboldu."***

Onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Yani onlar, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine vâdetmiş olduğu Allah'ın cezasının gelmesinden **başka bir şey beklemiyorlar,** yani onlar Allah'ın cezasını görmeden inanmayacaklar, fakat o zaman inanmalarının kendilerine faydası olmayacak. **Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki…** Buradaki "tevil" (التأويل) kelimesi, işin vardığı son nokta anlamına gelir, maksat da onlara vâdedilen cezanın gerçekleşmesi ve **Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmiştir** meâlindeki ilâhî kelâmda ifade buyurulduğu üzere o sırada iman etmeleridir.

254 "De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır" (Fussılet, 41/44).

255 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

Burada geçen "hak" (الحق) sözcüğü, peygamberlerin onlara vâdetmiş olduğu Allah'ın cezasının gerçekleşmesi anlamına gelir, yani ilâhî cezanın geleceği konusunda peygamberlerin bize vâdettikleri şey gerçek imiş. **Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmiştir** meâlindeki beyan, tevhit, yani dünyada peygamberlerin getirmiş oldukları tevhit inancı hak imiş anlamına, yahut peygamberlerin haber verdiği bu günün (kıyâmetin) varlığı hak imiş anlamına da gelebilir.

364 **[§]Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler.** Sanki onlar, peygamberlerin geleceğini haber verdikleri Allah'ın cezası başlarına geldiğinde, dünyada taptıkları şefaatçilerin yetişmesini temenni ederler. Nitekim onlar "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[256] diyorlardı. Yahut onlar dünyada başlarına büyük bir olay geldiğinde şefaatçi aradıkları ve dünyada birbirlerine şefaatçi ve yardımcı oldukları gibi, o gün de şefaatçi arayacaklar. Buna göre onlar dünyada temenni ettikleri şeyleri âhirette de temenni edecekler. Ancak ondan ümitlerini kestiklerinde ve hiç kimsenin şefaat edemeyeceğini anladıklarında şöyle derler: **Veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!** Şüphesiz onların hepsi aynı şeyi söylemeyecekler. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen! Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[257]. Bazıları şöyle dedi: "Dünyaya geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir." Bazıları da şöyle söyledi: Allah'ın emir ve yasaklarına uymak konusunda imtihan edilmek için tekrar geri gönderilseler bile daha önce yaptıkları şeylere geri döneceklerdir. Sonra Cenâb-ı Hak, dünyada yaptıkları şeyler ve Allah'tan başkasına tapmaları sebebiyle **Onların cidden kendilerine yazık ettiklerini** haber vermektedir. **Uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu.** Yani "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[258] ve "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[259] diyerek uydurdukları putlar ve yaptıkları diğer iftiralar da bâtıl çıktı. Bütün bunların onlara hiçbir faydası olmadı ve onlar şaş-

---

256 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

257 el-En'âm, 6/27-28.

258 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

259 ez-Zümer, 39/3.

kın bir şekilde kalakaldılar. Ümitleri tükendi, arzu ettikleri emelleri boş çıktı. **Onlar cidden kendilerine yazık ettiler** meâlindeki cümle, Allah'ın rahmetinden uzak kalmak yüzünden kendilerine yazık ettiler anlamına da gelir. Denildi ki: Eğer itâat etmiş olsalardı onlara verileceği vâdolunan şeylerden mahrum kalarak kendilerine yazık ettiler. Kendilerini helâk ettiler anlamına geldiği de söylenmiştir.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ
اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثٖيثًا وَالشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِاَمْرِهٖ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ تَبَارَكَ
اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٥٤﴾

54. "Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız ona aittir. Âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir."

[Dünyanın Altı Günde Yaratılması]

Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'tır. [§] 365
Cenâb-ı Hak, bu mânadaki âyetlerin içinde "yerle gök arasındakileri" (ما بينهما) meâlindeki sözcüğü de bazı yerlerde belirtmiş[260], fakat bazı yerlerde belirtmemiştir[261]. Bu konudaki açıklamalara göre söz konusu lafız da ona dâhildir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "De ki: Yeri iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır", bütün onları yaratan O'dur. "Yerküre üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada uygun ölçülerle yarattı." Sonra önceki âyette geçen iki günü (devir) buradaki iki günle (devirle) birleştirdi ve şöyle buyurdu: "(Bütün bunlar) dört devirde oldu. Bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere", bunların iki günde yaratıldığı bilinsin diye. Sonra şöyle buyurdu: "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık

---

260 el-Furkān, 25/59; es-Secde, 32/4; Kāf, 50/38.
261 Yûnus, 10/3; Hûd, 11/7; el-Hadîd, 57/4.

sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı"[262]. Böylece bazı yerlerde kapalı bırakılan yaratılış zamanının toplam altı gün olduğu anlaşılmış oldu[263]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sonra Cenâb-ı Hak, kendisinden başkasına tapan herkesin iddiasının yanlış olduğunu, tapınılan putların bütün bunları yaratmaktan âciz bulunduğunu, kulluğun anlamını bile bilmediklerini ve ibadet edilmeyi hak etmediklerini açıkladı; çünkü putlar yönetilme izlerini taşımakta, başkası tarafından belirlenmiş olma anlamını içermekte, yaratılmış olduklarının her türlü işaretini hak etmekte, yaratılmışlık sınırının kapsamına girmekte, diğer bütün muhtaç varlıkların ihtiyaç duydukları her şeye ihtiyaç duymaktadır. İşte bunlar özü ve yaratılışı itibariyle böyle olan varlıkların zillet ve itâat etmesini gerektiren
366 ve yaratıcıya ibadet etmeye sevk eden sebeplerdir. [§]Böylece onların gerçek Rabb'a, benzerleri ve zıtları bulunmaktan yüce olan mabuda kendilerini davet eden peygambere sığınmaları gerekli oldu, ki zıtları bulunmak benzeşmeyi gerektirir ve böyle bir gereklilikte benzer varlığa şeklini veren bir yaratıcının delili vardır[264]. İşte benzeri bulunmak yaratılmış olmanın işaretidir. Zıddın bulunmasında yok olma ve bozulma korkusu vardır, bu takdirde de ulûhiyyet ortadan kaybolup gider, başkası tarafından belirlenmek konumu altına girmek ve tedbir sahibinin iradesine göre var olmak gerekli olur[265]. Yüce Allah bu türlü

---

262 "De ki: 'Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır.' Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu. Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir" (Fussılet, 41/9-12.

263 "Toplam altı günde oldu; Cenâb-ı Hak farklı yerlerde belirtmiş olduğu gökleri, yeri, ikisi arasında olan nesneleri, dağları, rızıkları ve diğer şeyleri toplam altı günde yarattı. Bazı âyetlerde belirtmiş olduğu bu altın gün içersine bunların hepsi girer" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 294b).

264 Yani hakiki mâbut olan gerçek Rab, benzeri olmaktan münezzehtir, çünkü benzerlik emsalinin olmasını gerektirir. O'nun bir emsali olduğunu düşündüğümüzde, kendisinin emsali olan başka bir yaratıcının var olduğu sonucu çıkar.

265 Muhtemelen müellif burada "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir" (el-Mü'minûn, 23/91) ve "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir" (el-Enbiyâ, 21/22) meâlindeki âyetlere işaret etmektedir.

vehimlerden münezzehtir. Cenâb-ı Hak, ihtiyaç içinde bulunmanın yaratıcısını bilmeye sevkettiği ve yaratılışının, kendisine nimet vereni bilmeye yönelttiği insana ikramda bulundu, Yaratıkların birçoğu arasında başkasının işini yönetme imkânı sağlayan aklı yalnızca insana ait kıldı, ki onunla kendisine ikramda bulunan Allah'ın verdiği nimetlerin değerini bilir. Allah yüksek bir konum verdiği hususlarda şükretmesi ve lütufta bulunduğu konularda hamdetmesi için ona akıl nimetini vermiştir. Bütün bunları da peygamberinin diliyle açıklamakla insana nimetlerini hatırlattı. Ayrıca peygamberin doğru söylediğini, yalandan korunmuş olduğunu, bildirdiği buyrukların doğru, verdiği haberlerin isabetli olduğunu da elinde var ettiği delilleri sayesinde insanlar bildi. Şöyle buyurdu: **Rabb'iniz öyle Allah'tır ki**, ne sizin ve ne de diğer yaratılanların O'ndan başka Rabb'i vardır, O kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. Her ne kadar verdiği nimetler çok büyük ve kullar onun karşılığı olan şükür görevini yerine getiremeyecek kadar fazla olsa dahi, gerçekte kulluğu kendisine yapmaları için ve kendilerine verdiği nimetlere karşı şükür görevini yerine getirmeleri için bunu söyledi. Cenâb-ı Hak, Rab olduğunu beyan etmemiş olsa
dahi [§]peygamberinin diliyle söylediklerinin dışında -peygamberinin sadece 367
hakkı dile getirdiğini ve onun doğrudan başka bir şey söylemediğini açıkladıktan sonra- O'nun ulûhiyyetinin delili olarak bunlar yeterli bir açıklama olurdu. Ancak yine de lütfedip merhamet buyurdu, bunları tahakkuk ettiren ve gerçeğin elçisinin söylediği gibi olduğunun bilinmesini sağlayan delilleri açıkladı; yalnız hakka karşı inat edilmesi ve aklın kibirlenmesi hali müstesnadır. Şöyle buyurdu: **O, gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'tır.** Bu âyetin sonuna kadar olan bölümde yaptığı açıklamalarda yaratmasının delillerine, tedbirinin izlerine, bazı nesnelere yüklediği fayda ve zarar düzenlemesine bağlı olarak herkesi ayakta tutan hayret verici takdirine, birbirinden çok uzak bulunmalarına rağmen gökle yerin yaratılanlara fayda vermek konusunda irtibatlı olduklarına işaret etti. Sözü edilen nesnelerin aslında tabiatları icabı olarak birbirinden uzaklaşması gereken zıtları bir araya getirerek Allah Teâlâ bunu sağlamıştır, gökler ile yer bundaki hikmeti anlayamazken ve ihtiyacı karşılama özelliğinin onlara nereden geldiğini bilemezken onlar birbirlerinin benzeri olan varlıklar haline geldiler. Cenâb-ı Hak, bütün bunları düşünüp evreni yönetenin tek ilâh olduğuna işaret etsin, O'nun Alîm ve Hakîm olduğu ve her şeyi bulunması gereken yere koyduğu bilinsin diye böyle yaptı. Aynı zamanda Allah böylece her akıl sahibine ihtiyacını elde edeceği ve gayretlerini gerçekleştireceğine ve arzusuna ulaşacağına dair yolu gösterdi. Cenâb-ı Hak, âyette söz konusu ettiği ayı, güneşi ve yıldızları da insanın istifadesine sundu; bunların hepsini de kendisine hiçbir fayda ve zarar gelmeden seyrini sürdürecek şekle getirdi, bunun da başkaları için takdir edildiğini ve başkalarının ihtiyacını karşılamak için

yürütüldüğü bilinsin diye böyle yaptı. Aynı şekilde kendileri için fayda veya zarardan herhangi biri söz konusu olmaksızın dağları da sapasağlam ayakta tuttu[266], onları yıkılmaktan kurtardı[267]; bunu da kendisi için değil, izzet ve şerefi kendileriyle ortaya çıkarılan ve imtihan edilen insanların faydalanması için
368 olduğu bilinsin, [§]lütfuna ve cömertliğine ulaşılsın, hükümranlığının ve saltanatının yüceliği anlaşılsın diye Allah böyle yaptı. Çünkü insanlar nezdinde halleri ayırt edilmesi, işlerin birbirinden ayırılması, herkesin hakkının herkese yönlendirilmesi ve her fazilet sahibine faziletin verilemesi gerekli görülür; bu da bu niteliğe sahip olanın boşuna ve amaçsız olarak yaratılmadığını bilmeleri içindir. Çünkü yaratılış amacına göre yaratığın değeri büyür ve her yüce varlığın yüceliği şerefli olur. İnsan gibi (akıl ve irade sahibi) bir varlığın başıboş bırakılması caiz olmayıp bütün yaratıklar hiçbir amaç olmaksızın yaratılmış bulunur. İnsanın dağılıp yok olması için yaratılmasının hikmet felsefesi açısından akıl nazarında boşuna bir eylem olmasını gerektirir. Böylece insanın imtihan edilmek ve ebediyet yurdu için yaratıldığı ortaya çıkmıştır. Fakat Allah bekā âleminin varılacak son yurt olması için dünyayı imtihan yeri, âhireti de ceza yeri yapmıştır. Dünya imtihan yurdu olmasına rağmen eğer dünyayı ebedî bir bekā yurdu olarak yaratmış olsaydı, yapılanlara karşılık verilmesi söz konusu olmazdı, çünkü karşılık vermek ancak iş bitince gerçekleşir. Şayet imtihan yurdu olan dünya bakī olsaydı, sürekli olarak çalışmak şart olurdu, bu durumda çalışmanın karşılığını vermekten söz edilmez ve karşılık vermek geçersiz olur ve sadece dünyayı yaratmak büyük bir amaç olurdu[268]; zira Allah'ın imtihanı ebedî yapması anlamsız olup bu takdirde imtihan edenin buna ihtiyaç duyduğunu gösterir. İmtihanın ebedî olması amellere karşılık verilmesini ortadan kaldırır, imtihanın amellere karşılık verileceği âhiretten önemli görülmesi imkânsızdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Esas olan şudur: Cenâb-ı Hak aklı yarattığı âlemin bir cüz'ü, iyilik ve kötülüğü tanımak için sahiplerine delil, hikmetli davranışlarla akılsızca davranışları ve sağlam bir amaç taşıyan fiil ile abes olan fiili ayırdetmek için de bir alâmet kılmıştır. Onu, övülmesi ve yerilmesi gerekeni, özenilmesi ve sakınılması gerekeni anlama aracı kılmıştır. Allah'ın bütün âlemi hikmetsiz olarak yaratması caiz değildir, çünkü bu akılsızca bir iş olur. Halbuki akıl, âlemin bir

---

[266] Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan Allah'tır" (el-Mü'min, 40/64).

[267] Muhtemelen müellif burada da şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır" (Fâtır, 35/41).

[268] Muhtemelen müellif şunu murad etmektedir: Sanki Allah'ın amel etme emri hikmetle tavsif edilemezdi.

cüz'üdür, yergiye ve övgüye layık olan onunla bilinir. [§]Böylece aklın da bir 369
hikmete bağlı olarak yaratıldığı sabit olur. Buna göre her akıl sahibi kişi, fayda ve zarar verme özelliğini taşıması karşısında ceza ve imtihanın gerekli olduğunu değerlendirir, bu da bütün âlemin imtihan için yaratıldığını gösterir. İnsanı imtihan etmek, sonra bir ceza ve fayda görmeden onu helâk etmek abestir ve akılsızca bir iştir. Buna göre ölümden sonra dirilmek zorunludur, bu da (dünya ve âhiretten ibaret olan) iki âlemin varlığını ortaya koyar. Şu da var ki övülsün veya yerilsin dünyadaki her davranış, âhiretteki olaylara ilişkin bir delil teşkil eder. Keza her akıllı insanın yaptığı davranış ya övülen bir âkıbet içindir veya bu davranışı yapmaya gafil davranır ve yerilir. Öbür âlemin durumu da bu âlemin yönetilmesi ve işletilmesine göredir. Bütün davranışların bir anlamı olup bunları anlamlarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Bütünün hep bir parçası veya davranışların hepsi sonuçlardan uzak değildir (mutlaka bütüne ve parçalarına ait sonuçlar vardır). Bütünün içinde yer alan bir parçanın sonuç itibariyle bütünün hükmünden ayrı tutulması abes ve anlamsız olur. Bu belirttiğim düşüncelerle Allah'ın varlığı ve birliği, iki âlemin (dünya ve âhiret) mevcudiyeti ve peygamberliğin gerçekliği ortaya çıktı. Çünkü duyularla algılanmaması sebebiyle davranışların âkıbetleri peygamberlikle bilinir. Gayba dair olan her hakikat haberle ve onların anlamına işaret etmekle bilinir. Davranışlara verilecek karşılık, şükür ve ibadet sadece genel olarak onları bilmeye dair olan peygamberlik müessesesinin işaret etmesiyle bilinir, bu durumda peygamberleri kabul etmek gerekli olur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

[Altı Gün]

Âyette geçen **Altı günde** meâlindeki ifadenin iki anlama gelmesi ihtimali vardır. Birincisi, sonrakilerin kendisinden doğum ve değişim uğrama gereği ortaya çıkan nesnelerin aslını yaratmaktır. [İkincisi] de, her şeyin külli ilkelerini yaratmak anlamında olmasıdır[269]. Bu da bu âlemi oluşturan unsurların yok olmayacak bir âleme dönüşecek şekilde yaratılması anlamını içerir. Şayet ilk
yorumu esas alırsak, [§]o zaman **Altı** kelimesi, süre ve zamanların odak nok- 370
tasını teşkil eden yedi sayısının (haftanın) altıncı günü anlamına gelir[270]. Çünkü şanı yüce olan Allah, sözü edilen bütün yaratıkları zaman kategorisi altında

---

[269] Muhtemelen müellif bu ifadeyle, bu âlemin yaratılmasında ve tedbirinde Allah'ın kanununu murad etmektedir.

[270] Yani gün kelimesi ile kastedilen, insanlar nazarında bilinen günlerdir, ondan maksat da her haftada bulunan yedi gündür. Cenâb-ı Hak âlemi yaratmaya bu günlerden birinde başladı, ancak yaratmayı tam yapmadı, aksine nesnelerin aslını yarattı. Yaratmayı tamamlama işini zamanın seyrine bıraktı.

yarattı. Belirlenen sürenin sona ermesiyle nesnelerin varlığı da sona erer. Bize göre bütün hâdis varlıklar böyledir, çünkü her hâdisin mutlaka bir başlangıcı vardır, var olma zamanının başlangıcında ortaya çıkar. Bu gerçek, Bâtınîler'in iddialarını reddetmektedir, onlar şöyle derler: İlk yaratılan varlığın (ilk madde) zamanla ve mekânla alakası yoktur, çünkü o eskimez ve yok olmaz. Eğer böyle olsaydı, onun yaratılmış olmasından söz edilemez, kadîm olur ve yaratmaya konu olmazdı. Kendisi için bir vakit tayin edildiğine göre başlangıcının bir zamanı var demektir, dolayısıyla başlangıç zamanı olduğundan dolayı onun zamanı varlık olarak nitelenmesi gerekir. Onlara göre de bu ilk yaratılan bir sebebe bağlı olarak yaratılır (mâlûl), illeti ise kendi içinde bulunmaktadır, ki o da yaratmadır, şayet yaratma ortadan kalksaydı, yaratılan da yok olur giderdi. Mâlûl olduğu ortaya çıkınca yok iken onu yaratan ve var olmasını gerektiren bir illeti (sebeb) olduğu kesinleşmiş, içinde var olduğu bir zaman da gerekli hale gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Sonra Cenâb-ı Hak sözünü ettiği nesneleri bu minval üzere altı günde yarattı. Burada imtihan edileni belirtmemiştir. Burada sanki imtihan edilenlerin yedinci gün yaratıldığı gibi bir anlam vardır. İmtihan edilenlerle hükümranlığın ortaya çıkması tamamlandı. **Arş'a istivâ etti** buyurdu. Bundan maksat hükümranlıktır. Çünkü daha önce temyiz gücüne sahip kimse yoktu. Hükümranlık ve saltanatı bilme, hamdin ve üstün bilgilerin kadrini ve bunların zıtlarını bilmek, ancak kendilerine akıl verilen ve temyiz gücü lütfedilen insanlarla mümkün olur. Allah âlemi onlar gibi olan varlıklar için yaratmıştır, âlemi yaratmaktan maksat akleden varlıklardır. Bundan dolayıdır ki insanların dışındaki bütün yaratılanlar, insanların yararlarına hizmet etmek içindir, her şey onların anlama kapasitesine dâhildir ki bunların çoğu insanın yönetimine girme ihtimali taşır[271]. Cenâb-ı Hak bunu da, onların yaratılma amacının insanlara yönelik olduğu bilinsin veya insanlar o nimetleri verene şükretmeyi ve kulluk yapmaları gerektiğini anlasınlar diye yaptı. Böylece insanların da yaratılmasıyla hükümranlık tam olarak ortaya çıktı ve
371 gayeye ulaşıldı, işte o zaman Cenâb-ı Hak Arş'a istivâ ettiğini haber verdi. **[§]**
Çünkü Arş'a çıkmak, yücelmek, zirveye ulaşmak, mevki ve değerde son noktaya varmaktır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik"[272]. Hükümranlığının ortaya çıkması, delil isteyenlere ve ibret alanlara, Rab olduğunun kanıtını beyan etmesi bakımından bu ifade, **Arş'a istivâ etti** meâlindeki cümle ile aynı anlama gelir.

---

271 Yani yaratılanların ekserisi, insanın düşünüp araştırmasına bağlıdır ve insanın onlar üzerindeki tasarrufu nesnelerin özelliklerini anlamasıyla sınırlıdır.

272 el-Kasas, 28/14.

Şayet âyetin yukarıda belirttiğimiz ikinci yorumunu esas alırsak, bu durumda iki anlamı ortaya çıkar. Birincisi, bazı müfessirlerin söyledikleridir: Âhiretin bir günü dünyanın bin senesine denk ise[273], o zaman onun miktarı bize beyan edilmemiştir. Bunun, âlemi tedbir ve yaratmanın sona ermesi o zamana kadar vardı, yani Cenâb-ı Hakk'ın takdir buyurduğu altı bin sene anlamında olmak üzere **Altı güne** ulaştı denilmesi caizdir. Sonra yedinci gün, kıyâmet günüdür, o hiçbir şey yok olmaz ve son bulmaz. Kıyâmet gününde âlem değiştirilir, imtihan edilen herkes, ezelde olduğu gibi hükümranlığa ve yüceliğe sahip olanı ikrar eder. Bunda, zorba olan ve olmayan herkesin sözü bilerek ve isteyerek birleşir, tıpkı şu âyetlerde ifade buyurulduğu gibi herkes: "Bugün hükümranlık kimindir?"[274] "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[275]. "O gün iş Allah'a kalmıştır"[276]. Bunlara benzer âyetler hükümranlığın ebedî olarak Allah'a ait olduğunu beyan etmektedir, aynı şekilde hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını ve O'nun böyle olduğunu herkesin bildiğini ifade etmektedir. İşin hakikatinin böyle olduğu daha önceden biliniyor idiyse de, orada bütün bunların anlamı tam olarak ortaya çıkar. "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım"[277] ve benzeri âyetler de Allah tarafından zaten bilinen şeylerin o gün açıkça ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Bu âyette o günde ilk defa bilme eylemi Allah'a nispet ediliyorsa da, Cenâb-ı Hak böyle şeylerden çok yücedir, (O'nun ilmi ezelîdir). [§]Beyan **372**
etmiş olduğumuz şeylerin hepsi bu yaklaşıma göre anlaşılmalıdır, hükümranlığın bütün şartları ve onun Allah'a ait olduğunu herkesin itiraf etmesi bu şekilde ortaya çıkar[278], *En doğrusunu Allah bilir*.

---

273 "Bilinmeli ki, Rabb'inin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir" (el-Hac, 22/47).

274 "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!" (el-Mü'min, 40/16).

275 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da fark etmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!" (İbrâhim, 14/21).

276 "O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır" (el-İnfitâr, 82/19).

277 "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım" (Muhammed, 47/31).

278 Yani bu yoruma göre Arş'a istivâ etmenin mânası budur, yani kıyâmet gününde bütün âlemlerin Azîz ve Celîl olan Allah'ın hükümranlığı altında olduğunu itiraf etmeleridir.

İkincisi, söz konusu altı günü belirlemenin Allah'ın ilminde bulunmasıdır, kendisinin haber verdiği şeylerden olmadıkça O'ndan başka hiç kimse onu bilemez. O da bir günün, dünyanın elli bin senesine denk olduğunu beyan etmiştir[279]. Başka bir âyette de bir günü bin sene ile sınırladı. Dolayısıyla onun gerçek miktarını kendisinden başka kimse bilmez. Sonra yedinci gün gelir, "Bütün sırların ortaya döküleceği"[280] gün! O gün ceza ve mükâfat günüdür, burada maksat âlemin ilk yaratılışı ve zikretmiş olduğum her şeyin ortaya çıkmasının tamamlanmasıdır[281]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[**Arş**]

Buna göre şöyle bir soru sorulabilir: Öyleyse âyetlerde neye bağlı olarak "Arşı yüklenenler"[282] ve "O gün Rabb'inin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) yüklenir"[283] denilmektedir?

Buna şu cevap verilir: Bu âyetlerde kastedilen arş, ilkin belirtilen arş değildir, bunun bilinen anlamıyla bir koltuk olması caizdir, bu koltuk da kıyâmet günü Allah dostlarına ikram edilmek üzere nurdan veya Allah'ın dilediği şeyden yaratılmış olması mümkündür. Açıklamaya çalıştığımız âyette ilkin sözü edilen arş ise, beyan ettiğimiz üzere bütününün, ve yüceliğinin ortaya çıktığı hükümranlıktır. Sonra "Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir"[284] meâlindeki âyette geçen arştan maksat ehl-i teşbîhin anladığı gibi bir mekân olsaydı,
373 istivânın, üzerinde istikrar bulmak [§]yahut Allah'ın bulunduğu ve üzerinde oturduğu bir mekânı olmakla nitelenmesi şeklinde anlaşılmasına gerek yoktu. Çünkü sultanların ve büyük şahsiyetlerin konumlarından da bilindiği üzere kadri yüce ve şanı büyük olsa dahi, bir kişinin bir yerde bulunması, onun yüce ve şanlı olduğunu göstermez. Aksine herkes, mekânda bulunmak açısından bir mekâna mensuptur, orada istikrar ise, bir yardıma ve ihtiyaca mensubiyeti ifade eder. Cenâb-ı Hak ise bunlardan çok yücedir. Bu durumda O'nun ya mekâna denk veya ondan daha büyük olması söz konusu olur, buna göre de

---

[279] "Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar" (el-Meâric, 70/4).

[280] et-Târık, 86/9.

[281] Bu yoruma göre istivânın mânası budur, yani kulların amellerinin tam olarak ortaya dökülmesi ve bu amellere uygun olan ceza ve sevabın verilmesidir.

[282] el-Mü'min, 40/7.

[283] el-Hâkka, 69/17. Yani Arş'tan maksat hükümranlık ise âyetlerde neden "Arşı yüklenenler" ve "O gün Rabb'inin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) yüklenir" denilmektedir? Çünkü hükümranlığı taşımanın mümkün olmadığı herkes tarafından bilinmektedir.

[284] Tâhâ, 20/5.

büyüklükte onun dengi sayılır veya daha küçük olur. Yeterli olmayan ve küçük olan bir mekânda oturmak zayıflık alâmetlerindendir. Çünkü bazan oturan kişinin mekândan büyük olması mümkündür, o zaman da oturan mekândan büyük olur. Cenâb-ı Hak bu gibi hallerden yüce ve münezzehtir. Aksine O vardı, fakat mekân yoktu, O mekân var olmadan önce nasılsa öyledir, dönüşüm ve değişime uğramaktan münezzehtir. Çünkü mekânda olmak, sonradan olmanın belirtisidir, yokken var olmanın işaretidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

Sonra bu konuda asıl olan şudur: Şayet Cenâb-ı Hak arşın üzerine çıkmış olsaydı, Allah'ın arşa yükselmeye nispet edilmesi arşı yüceltme anlamına gelirdi. Allah'a nispet edilen veya özel olarak Allah'ın kendisine nispet edildiği her şey böyledir, bu, o şey için bir yücelik ve üstünlük anlamına gelir; Allah'a nispet edilen bir şeyden yaratılanlar hakkında anlaşılan şeyin anlaşılması uygun değildir; meselâ câmiler Allah'ındır[285], Allah'ın devesi[286], Allah'ın zineti[287], Allah'ın sınırları[288] ve benzeri sözlerde olduğu gibi. Nasıl oluyor da Müşebbihe, istivânın Arş'a nispet edilmesinden istenmeyen anlamları anlıyorlar? Üstelik istivânın, onların belirttiklerinden daha farklı anlamları olduğu halde…
“İstevâ” (استوى) denilince, tamam oldu, [§]kasdetti, yükseldi, durdu, ele geçirdi **374**
gibi anlamlar da anlaşılır[289]. Bu kelime böyle çok farklı anlamlara geldiğine göre, insan eğer cahil değilse bu sözü edilen anlamların en kötüsünü tercih etmesi birini ve ona güvenmesi ihtimali yoktur. Sonra nesnelere yapılan nispetler konusunda aslolan, her ne kadar görünüşte anlam aynı olsa da, nispeti yapanın ve onu tahmin edenin maksadı farklı olduğundan dolayı o nispetteki maksadı bilmeye ihtiyacın kaçınılmaz olmasıdır. Meselâ; hak geldi ve falancı geldi, falancının evi ve Allah'ın evi denilir, melekler hakkında “Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir”[290] buyurulur, fâsıklar hakkında da “Onlar cehennemliktirler”[291] buyurulur. Bunların hiçbiri anlam itibariyle aynı değildir. Çok farklı anlamlara gelen “istivâ” kelimesinin de değişik mânalarda kullanılması daha çok mümkündür. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

---

[285] el-Cin, 72/18.

[286] el-A‘râf, 7/73; Hûd, 11/64; eş-Şems, 91/13.

[287] el-A‘râf, 7/32.

[288] el-Bakara, 2/187, 229, 230; en-Nisâ, 4/13; et-Tevbe, 9/112; el-Mücâdile, 58/4; et-Talâk, 65/1.

[289] bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, “سوى” md.

[290] el-Müddessir, 74/31.

[291] Örnek kabilinden bk. el-Bakara, 2/39, 81, 217, 257, 275.

Sonra arşa istivâ etti. Bu beyan hakkında çok farklı yorumlar yapılmıştır. Birincisi, Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Burada takdim tehir vardır, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Arşa istivâ eden Rabb'iniz Allah, âyette belirttiği nesneleri yarattı, yani Allah, arşa istivâ etmiş olduğu halde onları yarattı demektir. Nitekim "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir"[292] meâlindeki âyet de ondan eşini yaratmıştır anlamına gelir. Buna göre **Arş'a istivâ eden Rabb'iniz Allah** meâlindeki âyette, ilkindeki şüphe yoktur, nitekim "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!"[293] meâlindeki âyette geçen "alâ" (على) harf-i cerinin "inde" (عنْد) anlamına geldiğinde de şüphe yoktur. Buna göre **Arş'a istivâ etti** meâlindeki cümle, arşı yarattı anlamına gelir. "O, duman halinde olan semaya istivâ etti"[294] meâlindeki âyet
375 de semayı yarattı yahut onu yaratmayı kastetti anlamına gelir. [§]Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Sonra arşa istivâ etti** meâlindeki ilâhî kelâm, emri ve yaratması ona istivâ etti demektir, yani başkasına olan emri ve onu yaratması daha büyük olsa da arşı yaratması ve emri farklı bir şey değildir, nitekim âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sizin hepinizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir"[295]. Yani emrin istivâ etmesi, tedbir ve yaratılması anlamındadır. Hüseyin[296] [en-Neccâr] şöyle dedi: **Arşa istivâ etti** meâlindeki cümle, falancı Bağdad'a istivâ etti cümlesindeki gibidir, "istevlâ" (استولى) yani hakim oldu ve yönetimini üstüne aldı demektir. Bazıları da şöyle dediler: "İstevlâ" kelimesi de, kudreti ve azameti her şeyin üstündedir anlamına gelir, kendisiyle başkaları arasındaki meseleleri neticelendirmek konusunda kendisine asla muhalefet edilmez demektir; tıpkı kendi zâtına tahsis etmenin dışında onların faziletine dikkat çekmek için kıyâmet günü emrin kendisine ait olduğunu[297] ve camilerin O'na ait olduğunu[298] belirttiği gibi. Bazıları da şöyle söylediler: **Arş**, bilgilerin takdirinde her şeyin

---

292 ez-Zümer, 39/6.

293 el-En'âm, 6/30.

294 Fussılet, 41/11.

295 Lukman, 31/28.

296 Muhtemelen müellif, *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserinde (s. 155) ismini zikretmiş olduğu bu kişi ile Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah en-Neccâr'ı (ö. 230/845 civarı) kastetmektedir. Bu zât hicrî üçüncü asrın büyük kelâmcılarındandır, Nazzâm ile münazaraları vardır. *İsbâtu'r-rusül*, *Kitâbu'l-kazā ve'l-kader*, *Kitâbu'l-lütf ve't-te'bîd*, *Kitâbu'l-iradeti'l-mûcibe* ve benzeri eserleri vardır (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 554).

297 Muhtemelen müellif burada "O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır" (el-İnfitâr, 82/19) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

298 Muhtemelen müellif burada "Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın" (el-Cin, 72/18) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

üstündedir, o, yaratılanlar için tasavvur edilemeyecek derecede yücedir, fakat o olduğu gibidir, yaratması söz konusu değildir.

Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür, biz [buna inanarak] deriz ki: İndirilen vahiy yoluyla **O arşa istivâ etti** meâlindeki "istevâ ale'l-arş" (استوى على العرش) sâbit olmuştur. Bu âyeti, "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[299] meâlindeki ilâhî beyanın bağlamında anlamak gerekir. Buna göre de şu sözde ittifak ortaya çıkmıştır: Allah kelâmı, yaratılanların sözlerinden anlaşılan anlama göre değerlendirilemez. O'nun fiili ve ilmi yaratıkların fiili ve ilmine benzetilemez, O şunun Rabb'idir veya bunun sahibidir denilince bundan yaratıklar hakkında anlaşılan mâna da kastedilmez. Yani bu sözler insanlar hakkında kullanıldığında anlaşılan anlam ile Allah hakkında kullanıldığında anlaşılan mâna aynı değildir. Allah hakkında kullanıldığında rablık hakkının gerektirdiği ve O'na layık olan bir anlam söz konusudur. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Sonra âyetten maksadın ne olduğu konusunu da Allah'a bırakmak gerekir, çünkü onu bize açıklamış değildir, ancak onun Allah'tan başkası hakkında anlaşılan bir anlam taşımadığı ortaya çıkmıştır.

[Allah'a Mekân İsnat Etmek]

Sonra, "Arşa istiva etmek" sözünden Allah'a mekân isnadı sonucunu çıkarmak, istidlâl edilen delillerin de gösterdiği gibi yanlış bir anlayıştır. Birincisi, **Sonra arşa istivâ etti** meâlindeki ilâhî kelâm, gerçekte Allah'a nispet edilen yaratma fiilinin, farklı sözlerle haber vermektedir; [§]meselâ hepsi de yarat- **376**
mak mânasına gelmek üzere bazan "ebde'a" (أَبْدَعَ), bazan "fetara" (فَطَرَ), bazan "ce'ale" (جَعَلَ), bazan "enzele" (أَنْزَلَ), bazan "sebete" (ثَبَتَ), bazan "ketebe" (كَتَبَ), bazan "nefeha" (نَفَخَ), bazan "a'tâ" (أَعْطَى), bazan "enşee" (أَنْشَأَ) ve benzer lafızları kullanmaktadır, bütün bunların gerçek anlamı her şeyi O'nun yaratmış olduğudur. Çünkü O'nun fiilinin gerçek anlamı budur. Bazı yerlerde kullandığı "kevvene" (كَوَّنَ), "fe'ale" (فَعَلَ) ve "emere" (أَمَرَ) fiilleri de aynı anlama gelir. Sonra bütün bunları da Allah'a layık olan bir anlama yöneltmek gerekir, ki o da yaratmaktır. "Hedâ" (هَدَى), "edalle" (أَضَلَّ), "zeyyene" (زَيَّنَ), "etkane" (أَتْقَنَ), "ahkeme" (أَحْكَمَ) ve benzeri lafızlar da böyledir. **Sonra arşa istivâ etti** meâlindeki cümle de aynı şekildedir, buna da yarattı anlamını vermek gerekir, çünkü O'nun fiiline nispet edilmektedir. Bu da iki anlama gelir, birincisi, sonra arşı yarattı, onu yükseltti ve arş su üzerinde olduğu halde üstüne çıktı[300]. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonra O, duman halinde olan

---

299 eş-Şûrâ, 42/11.

300 "Arşı, su üzerinde iken gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur" (Hûd, 11/7).

semaya istivâ etti"[301]. Buradaki sonra anlamına gelen "sümme" (ثُمَّ) kelimesi bir halden başka bir hale intikal mânasına gelmez. Şayet öyle olsaydı "sümme" kelimesi, yarattığı şeylerden önce birini yaratmaya, sonra öbürünü yaratmaya başladı demek olur, bu durumda arşta iken toprağa gitmesi gerekirdi. Aynı şekilde gökte olanları ve yerde olanları yarattığı zamanda bir yerden başka bir yere intikal etmesi gerekirdi. Bu ise, bir çelişkidir ve anlamsızdır. Bunda arşa istivâ sözünü mekân tutmak anlamı vermenin yanlış olduğu, aksine ebedî olarak onu istivâ etmediği, ebediyete kadar olacak olan şeyleri yaratmayı tamamladığı, sonra intikal ettiği mânası vardır. Bu açıkça bir çelişkidir ve yanlıştır, Cenâb-ı Hak bu gibi vehimlerden çok yücedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*. İkincisi, **Sonra arşa istivâ etti** meâlindeki söz, arşı yaratmayı, onu yüceltmeyi ve hükümranlığını tamamlamayı kastetti anlamına gelir. Buradaki "alâ" (على) harf-i cerinin "en 'alâ" (أن على) anlamında kullanıl-
377 mış olması muhtemeldir. [§]Bazı kelimelerin bu şekilde birbirlerinin yerine kullanılması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede, "Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler"[302] buyurmaktadır. Buradaki "'ale'n-nâs" (على الناس) ifadesi, "'ani'n-nâs" (عن الناس) mânasına gelmektedir. "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!"[303] meâlindeki âyet-i kerîmede geçen "alâ Rabb'ihim" (على ربهم) ifadesi de "inde Rabb'ihim" (عند ربهم) anlamına gelmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın "Onu anlatmak elbette bize aittir"[304] meâlindeki âyette geçen "aleynâ beyâneh" (علينا بيانه) ifadesi de "ileynâ beyâneh" (إلينا بيانه) anlamındadır. "Doğru yol Allah'a aittir"[305] meâlindeki âyette geçen "alâ" (على) harf-i ceri de "ileyhi" (إليه) mânasına gelmektedir. Buna göre **Sonra arşa istivâ etti** meâlindeki cümlede geçen "ale'l-arşi" (على العرش) ibaresi de "ile'l-arşi" (إلى العرش) mânasındadır. Âyet-i kerîmede zikrettiği gibi o su üzerinde idi, onu yüceltti ve hükümranlığını tamamladı. Nitekim Cenâb-ı Hak "O, duman halinde olan semaya istivâ etti"[306] ve yaratacağını yarattı. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkinci yorum[307], âyet-i kerîmede geçen Rab isminden, sözünü ettiği nesneleri yaratması ve nitelediği şekilde onları insanların istifadesine vermesi ka

---

301 Fussılet, 41/11.
302 el-Mutaffifîn, 83/2.
303 el-En'âm, 6/30.
304 Kıyâme, 75/19.
305 en-Nahl, 16/9.
306 Fussılet, 41/11.
307 Yani ilki Allah'a mekân isnat etmenin yanlış olduğuna dair daha önce 374/485. sayfada zikredilen ilk yorumun ikincisi.

ةtedilmektedir. Sonra yaratmaya nispet edilen anlam konusunda, O şunun Rabb'idir veya insanların faydasına şöyle âmâde kılmıştır yahut şöyle yapmıştır diye ne bir mülhid ve ne de muvahhid şüpheye düşer. Cahilliği ve nefsinin kendisine emrettiğini doğru kabul etmesi söz konusu olmasaydı Müşebbihe, "Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir"[308] meâlindeki âyeti nasıl çarpıtırdı? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın yaratması konusunda insanlar farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları yaratmayı, Allah'ın zâtına bir sıfat ilişmeden ilave etmeksizin yaratılanların (mükevven) kendisi olarak kabul etmiştir (tekvin mükevvenin aynıdır); ancak yaratmanın Allah sayesinde olması durumunda onu Allah'a nispet etmişlerdir. [§]Buna göre "Sonra arşa istivâ etti" meâlindeki 378
âyet, Allah'a ait bulunmayan bir sıfat zâtına ilave olmaksızın yukarıda belirtilen anlama gelir[309]. Bazıları herhangi bir kâf ve nûn harfi olmaksızın "kün" (كُنْ) sözüyle[310] ifade edilen yaratmasıyla (tekvin) yaratıkların hepsi ilelebet var olsun diye zâtıyla yaratıcı olduğu görüşünü benimsemiştir, her şey onun zâtı sayesinde var oldu, zâtında ve bulunduğu halde bir değişiklik olmaksızın; çünkü o vardı hiçbir şey yoktu. Her anlam, gerçekleştiği takdirde, değişikliği veya yok olmayı yahut durmayı yahut da benzeri bir durumu gerektirirdi, Allah böyle olmaktan yüce ve uzaktır. Çünkü bu nitelikler yaratılmış olmanın belirtisi ve değişime uğramanın alâmetidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

Dördüncüsü, Allah'ın fiilinin hareket, yok oluş, sükûn ve durma gibi yaratıkların fiillerinde bulunan özellikle kabul eden görüşün yanlış olduğunu benimseyen görüştür. Bunları Allah'a nispet etmek O'nun belli bir mekânda olduğunu ve belirli bir halde olduğunu beyan etmek anlamına gelir, bu ise imkânsız ve yanlış bir görüştür[311]. Bundan dolayı bütün görüşlerde sözü edilen

---

308 Tâhâ, 20/5.

309 "Üçüncüsü, Allah'ın yaratması konusunda insanlar farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın yaratması ile kastedilen, yaratmayı Allah'a nispet etmenin dışında Cenâb-ı Hakk'ın zâtına herhangi bir vasıf katmaksızın bizzat yaratılanın kendisidir yahut da Allah yaratıcı değilken yaratıcı oldu. Çünkü zâtında yokken zâtında ortaya çıkan hadis bir sıfatla Allah nitelenmez. Bizim yaratıkları Allah'a nispet edişimiz hâdistir. Buna göre "Sonra arşa istivâ etti" meâlindeki cümle, ancak Allah'a, onda olmayan bir nitelik ilave olmaksızın belirtilen anlama gelir. Dolayısıyla O'nun vasfı olan istivânın sonradan meydana gelmiş olmasından dolayı inkârı gerekir. Çünkü istivâ, üzerine istivâ edilen şeyin gayrısı değildir. Bu da o sıfatın hâdis olduğuط değiştiği ve halden hale dönüştüğünü söylemeye götürmez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 296a).

310 Meselâ bk. "O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona "ol!" der, hemen oluverir" (el-Bakara, 2/117).

311 "Dördüncüsü, şu görüşü kabul edenlerin yorumudur: Allah'ın fiili yaratıkların hareketط yok oluş, sükûn, durma gibi fiillerine göre anlaşılması, Arş'ın Allah'a nispet edilmesi, başka

Allah'a mekân nispet edilmesi asılsızdır. Belirttiğim hususu, âyetin son kısmı
379 teyit etmektedir: **Âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir.** [§]Allah zâtını rablıkla ve rab olarak kabul edilen varlıklara (putlar) ait niteliklerin hepsinden yüce olmakla nitelemiştir. Çünkü Allah'ın yaratıklara benzemesi O'nun Rab olmaktan çıkmasını ve başkasının Rab edinilmesini gerektirir. Çünkü [Allah'ın dışındaki] her şeyin bütün yönlerden Rabb'e muhtaç oldukları ortaya çıkmıştır. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın Arş'ı mekân edinmekten yüce olduğu sâbit olmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Gökleri ve yeri altı günde yarattı. Bu beyan iki şekilde açıklanır. Birincisi, âyeti başka örneklerde de görüldüğü gibi "ikisinin arasındaki nesneler" anlamına gelen "mâ beynehumâ" (ما بينهما) ifadesinin gizlendiğini var sayarak anlamaktır. İkincisi, bütün vakitleri bahis konusu etmeden varlığın başlangıcından sonuna kadar olan her şeyi belirtmesidir. Nitekim şu ayda şunlar oldu denilir, ancak ayın bütün günlerini kapsamaz. İşte **Altı gün** meâlindeki "sittetü eyyâmin" ifadesi de bu anlamdadır. Buradaki vakitlendirmenin anlamına gelince, bunu bilmeye ihtiyaç yoktur, çünkü vakit de yaratılan şeylerin içine dâhildir. Ancak her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah belirttiği nesnelerin hepsini bir anda yaratmaya kādir ise de, âyette vaktin belirtilmesine farklı anlamlar verilir. "Günler"in anlamı konusundaki önce iki yorum vardır. Bunların ilki, yaratıkların[312] daha önce belirttiğim zamanların etrafında ve ömürlerin tüketildiği en uzun zamanlarla ilgilidir; ikincisi de, âlemin sona ereceğinin açıklanmasına dairdir. Üçüncüsü, yaratılanların pek çoğunun dereceleri üstün ve insanlar nezdinde değerleri büyük olmakla birlikte, öyle ki insanlar ona ancak tâzim nazarıyla bakmasına, onlardan pek çoklarının da âlemin tedbir ve
380 idaresini sağlamalarına [§]ve hatta tapılmaya lâyık olmadıklarına dair deliller bulunduğu halde, Allah'ın dışında onlara da kulluk yapılmasına rağmen hepsinin de zamanın kahredici gücü altında oldukları anlamına gelir. Cenâb-ı Hak onları boyun eğdirilmiş olarak zamanların ve vakitlerin sınırı altına dâhil etmiştir; tâ ki bir şeyi oradan çıkarmak veya zâlimleri ondan kurtarmak için

bir yerin değil sadece arşın tahsis edilen bir mekân olması ve orada karar kılması imkânsız ve yanlıştır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 296a) [Arş'a istivâya böyle bir anlam verilemez]. Yani hareket etmek, bir mekânda kaybolup diğerine intikal etmek gibi konularda Allah'ı yaratıklara benzeten görüş isabetli değildir. Üzerinde bulunmak ve mekân edinmek anlamında Allah'ın arşa istivâ etmekle nitelenmesi mümkün değildir. Örnek olarak, "nüzûl" hadisini ve Allah'ın dünya göğüne inmesini yaratıkların inmesi gibi anlayan kimsenin görüşüne göre dünya göğüne inme anında Allah'ı arşta bulunmamış olması gerekir. Bir şeyin aynı anda iki ayrı mekânda bulunması imkânsızdır.

312 Her ne kadar Arapça yayımlanmış metinde bir düzeltme yapılarak yazma metinlerdeki "atvel" (اطول) kelimesi yerine "usûl" (اصول) kelimesi konulmuşsa da doğrusu yazma metinlerin hepsinde yer alan şeklidir. Tercüme buna göre yapılmıştır.

her türlü gayret gösterilse ve çareye başvurulsa buna güçleri yetmezdi. Yaratılanların zelîl oldukları bilinsin, her şeyin sonradan yaratıldığının emareleri ve ihtiyaç alâmeti görülsün ve bilinsin diye böyle yapıldı. Sonra vakitler ardarda ve peşpeşedir, eğer başlangıcı ortadan kaldırılırsa tamamı geçersiz olur, hesap birden ileriye gidemez, âlemdeki her şeyin başlangıcı bulunduğu ve hâdis olduğunun ve bilinmesi için önceki geçip gittiğinden sonra gelenin nihayetine varılamaz. Üstelik sözünü ettiklerimden ihtiyaç duyanların hepsinin ihtiyacını karşılaması için günler hep aynı minvalde deveran etmektedir. Bunun için günler, bilinen isimleriyle belirlenmiş ve mâruf olan isimleriyle kendisine işaret edildiğinde verilen sözler korunsun ve haklardan gerekli olanla geçersiz olan bilinsin diye herkesin maksadına ulaşmasına imkân vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sonra asıl olan bu dünyanın imtihan yurdu olmasıdır. İmtihan ise ancak farklı hallerin varlığı ile gerçekleşir; dolayısıyla dünya halleri de ölüm ve hayat, sağlık ve hastalık, zenginlik ve fakirlik gibi farklı farklıdır. Yaratıkları o hallerden birinde toplamakta, zıtlarını bilmemek anlamı mevcuttur. Bunda da lezzetlerden ve acılardan habersiz olmak söz konusudur. İşte bundan dolayı dünya hallerinin farklı farklı olması gereklidir. Varlıkların yaratılması, rızıkların taksimi ve diğer düzenlemeler hep bu esasa göre cereyan eder. Cenâb-ı Hakk'ın âyette belirttiği yaratma işinin farklı günlerde olması da buna göre anlaşılmalıdır. Ölümden sonra dirilmeleri ise bir anda ve bir halde olur, ya lezzet halinde veya bitkinlik halinde olmak üzere bir anda gerçekleşir[313]. [§]Bununla 381
birlikte farklı olması, yaratıcının varlığına işaret etmeye en yakın ve en açık delildir. Bundan dolayı bu dünyada delil bağlayıcı, imtihan ve yükümlülüğün ortaya konulması gerekli kılınmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Gerçek şudur ki, akıllar varlıkların küllî oluşunu kuşatmaktan âciz ve sınırlı ihatadan anlayışlar da işlerin son noktasına erişmekten eksik olarak yaratılmıştır. Çünkü onlar, bütün unsurlarıyla (küllî oluşuyla) sonlu olan âlemin parçalarıdır. Âlemi algılayan idrâkin vasıtaları, nesnelerin gizli tutulan özellikleri şöyle dursun, açık olan şeylerin künhünü bile idrâkten âciz olan duyulardır. Kendisiyle idrak edilen kaynakların hikmetin son noktasını algılamakta niteliği bu olunca akıllar da insana tevdi edilen hikmeti kuşatmaktan âciz olur. Kim Cenâb-ı Hak'tan bir işaret olmadan âlemi ihata etmeyi veya ulûhiyyetin

313 "Ölümden sonra herkes bir defada ve aynı halde diriltilir; eğer cennet ehlinden ise lezzet halinde, şayet cehennem ehlinden ise darlık ve bitkinlik halinde olur. Dünyada olduğu gibi her grubun içinde o iki halin dışında bir şey olmaz; çünkü o imtihan vakti değildir, ancak yapılan imtihanın karşılığının verildiği vakittir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 296b).

hikmetine ulaşmayı isterse o kişi, akla zulmetmekte ve taşımaktan âciz olduğunu bildiği bir yükü ona yüklemektedir. Malumdur ki Cenâb-ı Hakk'ın âyette söz konusu ettiği varlıkları yaratmaya dair belirtilen günler, akıllar onu kuşatmaktan âciz kalsa da hikmet son noktasıdır. Çünkü o günleri belirleyen, hikmeti övgüye değer bulan, akılsızlığı ve akılsızları yermeyi akıl ehline gerekli kılan Allah'tır. Hikmetin, ancak Cenâb-ı Hak tarafından lütfedilen kadarına ulaşmak mümkün olsa bile, insana bunun hikmetini araştırmayı gerekli kılmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Geceyi, gündüze bürüyüp örter. Gündüzün ışığıyla gecenin karanlığını ve gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığını giderir. Biri geldiğinde öbürünün gücü yok olup gider. **Durmadan kendisini kovalayan…** Denildi ki: Süratle onu kovalayan; bundan maksat da şudur: Cenâb-ı Hak günün başlangıcında göğün bir tarafında ışığı ortaya çıkarır, gece başladığında da karanlığı ortaya çıkarır, sonra bunları (karanlık ve aydınlığı) bütün göklere, yere, ikisinin arasına, bütün ufuklara ve civarına göz açıp kapayıncaya kadar kısa
382 bir zamanda yayar. [§]O kadar ki, bunları yaratıkların elinde bulunan bütün ölçülerle değerlendirmek istense asla buna güç yetirilemez. Bunun böyle olması da, Allah'ın dilediği her şeyi yapmaya kādir olduğunun bilinmesi içindir. O'nun altı günde yarattığını açıkladığı nesnelerin hepsini, dileseydi göz açıp kapayıncaya kadar yaratmaya da kādirdi. Fakat hikmet gereği onları altı günde yaratmıştır. **Durmadan kendisini kovalayan.** Bu beyanda gerçek bir talebin kastedilmesi söz konusu değildir. Fakat Cenâb-ı Hak burada talep kelimesini özellikle belirtmiştir, çünkü gece ve gündüzden her birinden diğeri adına gerçekleşenler, şayet birinin talep etmesi mümkün olan şeylerden olsaydı, her birinin arkadaşına galip gelme isteğinden kaynaklanan bir talep ve kaçış söz konusu olurdu. Bu da, "Dünya hayatı onları aldattı"[314] meâlindeki âyettin tefsirinde belirttiğimiz gibi o belli bir hüviyet ve istikamette yaratılmıştır, şayet aldatması mümkün olan bir yapıda olsaydı mutlaka aldatırdı.

Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Cenâb-ı Hakk'ın hayret verici kudretinin eserlerinden biri de **Geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örtmesi**'dir. Yüce Allah gündüzün başlangıcında göğün bir tarafından ışığı, gecenin başlangıcında da karanlığı ortaya çıkarıyor, sonra onları yayıyor, göz açıp kapayıncaya kadar kısa bir zaman diliminde onları bütün göklere, yere, ikisinin arasına, bütün bölgelere ve her tarafa ulaştırıyor. Eğer mühendislik hesaplarıyla bunların ve bütün yaratılanların planlamasının yapılması

[314] el-En'âm, 6/70, 130; el-A'râf, 7/51.

istenseydi, o ışık ve karanlığın yayılmasına ilişkin hesaplamalar kuşatılamazdı. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın istediği her şeyi yapmaya kādir olduğunun bilinmesi içindir, şayet O isteseydi, sözünü ettiği şeylerin hepsini en kısa ve en küçük bir zaman diliminde yaratırdı. O, insanları ölümden sonra diriltmeye ve peygamberlerin verdiği haberlerin hepsini yeniden ortaya çıkarmaya da kādirdir. Şu da var ki Allah, belirttiğim bütün nesnelerin görüntülerini, göz açıp kapayıncaya kadar bir zamanda bir perde ile kapatıyor ve açığa çıkartıyor; [§]öyle 383
ki bütün filozofların, mahiyetini idrak etmeleri şöyle dursun, benzerini hayal etmekten bile âciz kaldıkları bütün bu işler için gerekli olan bir planlama ve ilimle yapıyor. Bu da şunların bilinmesi içindir: Allah her şeyi bilir, bilmediği bir şey yoktur, güçlüdür ve hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz, hikmet sahibidir ve yaptıklarında bir eksiklik, yönetiminde bir çelişki bulunmamaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*. Buna yakın bir şey de insanın gözüne konulan özellik için söz konusudur. İnsan gözünü açmasıyla beşyüz yılda katedilebilecek bir mesafeyi görebiliyor[315]. Aynı özellik insanın düşünme gücü için söz konusudur. İnsanın düşünce ufku yerinden hiç ayrılmadan cennet ve cehennemin yaratılma noktasına kadar varabiliyor, dünyayı ve âhireti basiret gözü ile görebiliyor. Akla da üstün özellikler verilmiştir. O görünen ve görünmeyen, sureti ve mahiyeti bulunan veya bunlardan yalnızca birine sahip olan yahut bunların ikisinden de yoksun olan (şekil ve maddî bir özü bulunmayan) varlıkların gerçekliklerini kavrar. Üstelik duyuları, nesnel mahiyeti bulunmayan varlıkların şeklini algılama gücünden yoksundur. Bütün bunlar, Allah'ın tek bir cevherde bu tür özellikleri belirleyip yaratmaya kādir olduğu, söz konusu işleri yapması için o organı nasıl yaratması gerektiğini bildiği, dolayısıyla her şeyi yapmaya kudreti bulunduğu, hem Hakîm hem Alîm olduğu bilinsin diyedir. İşte "insan küçük âlemdir" sözünün anlamı da budur. Yani büyük âlemde olan her şeyin küçük bir örneği insanda bulunmaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir*.

Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Gök cisimlerini, yaratılanların faydalanmasına en uygun şekilde deveran etmekle görevlendirmiştir. Gök cisimlerinde öyle alâmetler yaratmıştır ki, şayet onlar gözlemle müşahade edilmeseydi ölümden sonra dirilmeyi, peygamberleri ve benzeri diğer iman esaslarını inkâr edenlerden hiçbiri böyle bir şeyin doğruluğunu onaylamazdı. Çünkü bir günde bir tek gök cisminin akıp

---

315 Bir insanın günde en az otuz kilometre yol alabildiğini farzetsek, müellifin sözünü ettiği beşyüz senelik mesafe beş milyon kilometreyi aşar. Muhtemelen müellif, yerle gök arasında beşyüz yıllık mesafe bulunduğuna dair hadis rivayetlerini göz önüne almış ve bu uzun mesafeye rağmen gözün yıldızları görebilmesinden böyle bir sonuç çıkarmıştır.

gitmesinin, bin senelik mesafeden daha çok olduğuna dair haberler vardır[316].
384 [§]Gök cisimlerinin oluşması, beşyüz yıllık uzak mesafede bulunan birinin etkisi ve yardımıyla olmaktadır[317]. Yeryüzünde her şeyin yetişmesi ve olgunlaşması, bir canlı nesnenin yok olduktan sonra onun tekrar vücuda getirilmesini veya çeşitli işlere ve menfaatlere dair bilinmeyen bilgileri bildirmek üzere peygamberler gönderilmesini kabul etme ihtimalinden daha uzaktır. Çünkü o, yaratıkların yaratılışında gözlemlenen bir durumdur, gece ve gündüzün akıp gitmesiyle geçen zamanda bunlar görülmektedir[318]. Fakat her türlü eksiklikten münezzeh olan Allah, bütün genişliği ve büyüklüğü ile yeryüzünü önlerine sererek ve gökyüzünü de görünen bir direk olmaksızın bir şekilde başlarının üstüne koyarak insanlara kudretinin üstünlüğünü ve hikmetinin yüceliğini açık olarak gösterdi. Bütün bunları da, oralarda yaşayan varlıkların ihtiyaçlarına uygun bir hale getirdi ve onları o varlıkların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde akıp gitmeye mecbur kıldı. Bütün bunlar da, hiçbir şeyin O'nu âciz bırakamayacağı, hiçbir şeyin O'na gizli kalamayacağı, O'nun kâinatı yönetmesinde hiçbir çarpıklık bulunmadığı, aksi halde yaratılan şeylerde bir dengesizlik meydana geleceği bilinsin diyedir. O'nun açıkça ortaya koyduğu yaratıklar, vâdettikleriyle karşılaştırıldığında çeşitli açılardan kat kat fazla olduğu görülür. O'nun ortaya koyduğu yaratıklar, örneği olmayan, yeni ve sanatkârane yaratılmış varlıklardır. Aynı şeyi tekrar yaratmak ise böyle değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*.

Emrine boyun eğmiş. Bu beyan hakkında Ebû Bekir [el-Esam] şöyle dedi: Bu cümlenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, **O'nun emri**, Allah'ın emri geldiğinde, yani ölüm, azap ve benzeri şeyler gelip çattığında anlamına gelir; gelen şey onu indirenin iradesine göre gerçekleşir. İkincisi, güneşin, ayın
385 ve yıldızların doğup batmaları, [§]onlarda bulunan hikmetin şaşırtıcılığı ve takdirin üstünlüğü yanında Allah'ın birliğini kabul edip O'na iman etme emrinin gereğidir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Emrine boyun eğmiş.** Bu beyandan,

---

316 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar" (es-Secde, 32/5).

317 Muhtemelen müellif burada yerle gök arasındaki mesafeye işaret etmektedir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî, "Kabartılmış döşekler üzerinde olacaklar" (el-Vâkıa, 56/34) meâlindeki âyet hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "O döşeklerin kalınlığı yerle gök arası kadardır, yerle gök arasındaki mesafe de beşyüz yıllık yoldur." Tirmizî, bu hadis garibdir, dedi (Tirmizî, "Tefsir", 56).

318 "…Çünkü o, mahlukatın yaratılışında bilinen ve görülen bir şeydir; insanlar maksatlarına ve emellerine ulaşmak için birbirlerine elçiler gönderirler, gece ve gündüz yok olup gittikten sonra tekrar geldikleri de görülmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 297a).

"Ol!" emriyle nesneleri var etmesi kastedilmektedir. İlk yorum, yaratıkları yaratmanın (tekvîn), yaratmaktan (mükevven) başka bir anlama gelmediğini benimseyenlerin görüşüdür. İkinci yorum da "Ol!" emri, ortada henüz "kâf" (ك) ve "nun" (ن) harfleri bile var olmadığı halde ebediyete kadar yaratmanın kendisiyle gerçekleştiği tekvinden ibarettir. Ancak bu söz (Ol emri), maksadın anlaşılmasının en kısa yoludur. Bu ifadeden maksat, yaratmakta Cenâb-ı Hak için hiçbir zorluğun olmadığı ve her şeyin O'nun için son derece kolay olduğudur. "Kün" ifadesi hakikatte yaratmaktan başka bir şeydir; Cenâb-ı Hak yaratmanın, "kün" emri ile var olduğunu haber vermektedir. Bilindiği üzere her şey bir söz sayesinde ortaya çıkar ve ortaya çıkan ise sözün dışında bir fiil veya sonuçtur. Cenâb-ı Hakk'ın **Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız ona aittir** meâlindeki buyruğu da böyledir. Bu cümlede geçen "emr" (الأمر) kelimesinin iki anlamı vardır. Birincisi, yaratıkları yaratmanın O'na ait olduğunu haber vermektir. İkincisi, yaratıkları dilediği şekilde yaratmasıdır. Hiçbir şey O'nun emrettiği şekilde olmayı reddedemez. *En doğrusunu Allah bilir*.

O'nun emrine boyun eğmiş olarak. Bu meâldeki beyanda geçen "emr" (بأمر) kelimesine bazıları yaratma (tekvîn) anlamı verdiler. Buna göre Cenâb-ı Hak onları insanlara boyun eğmiş olarak yarattı. Bazıları da bu kelimeye insan onlardan faydalanır diye anlam verdi.

Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız ona aittir. Bazıları buradaki "emr" (الأمر) kelimesine yaratma (tekvîn) anlamını verdi. **Bilesiniz ki yaratma** meâlindeki ifade için de, yaratmaya dair düzenleme ve yönetme anlamı verdi. **Emir O'na aittir** meâlindeki ifadeye, yaratmada karar O'na aittir anlamı da verilmiştir.

Âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir. Cenâb-ı Hak, Müşebbihe'nin **Sonra arşa istivâ etti** meâlindeki ilâhî kelâmdan anladıkları anlamdan çok yücedir.

اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٥٥﴾

[§]*55.* ***"Rabb'inize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez."*** 386

[Dua ve İbadet]

Rabb'inize dua edin. Bazıları buradaki dua edin meâlindeki sözcüğe Rabb'inize kulluk yapın anlamını verdi. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etme-

yi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"[319] Cenâb-ı Hak bu âyetin baş tarafında dua yapmayı, sonunda ise kulluk etmeyi belirtmiştir. Buna göre dua emri, kulluk etmek emri anlamına gelir. Bazıları açıklamaya çalıştığımız âyetteki dua lafzına, bilinen anlamıyla dua diye anlam verdiler. Bir hadîs-i şerifte de "Dua, ibadetin özüdür" buyurulmaktadır[320]. Çünkü ibadet taklit ile olur, ama duada taklit yoktur; insan ancak ihtiyaç anında, kendisinin bir şeye muhtaç olduğunu, fakat onu elde etmekten âciz olduğunu gördüğünde dua eder, o sırada Rabb'ine yakarır. İşte bu açıdan dua ibadetin özüdür. **Rabb'inize dua edin** meâlindeki ifadeye bazı müfessirler, Rabb'inizin birliğini kabul edin anlamını verdiler. **Yalvara yakara ve gizlice dua edin.** Bu beyandaki "tazarru" (تضرعا) kelimesinin boyun bükerek anlamına, "hufye" (خفية) kelimesinin de "ihlaslı olarak" anlamına geldiği söylenmiştir. "Tazarru" kelimesine açık olarak, "hufye" kelimesine gizli olarak anlamı da verilmiştir. Bunun aslı şudur: Rabb'inize her zaman ve her saat kulluk yapın! Yahut boyun bükerek ve ihlaslı olarak dua edin!

Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez. Denildi ki: Burada Allah'a şirk koşarak haddi aşanlar kastedilmektedir. Bu cümleye, Allah, duada haddi aşmayı sevmez mânası da verilmiştir; meselâ bir insanın şu şekilde dua etmesi: Allah'ım! Beni peygamber veya melek yap! Beni cennette şöyle bir yere ve şöyle bir makama yerleştir! Abdullah b. Muğaffel (r.a.), oğlunun şöyle dua ettiğini işitmiş: Allah'ım! Senden Firdevs cennetini istiyorum ve şunları da istiyorum. Babası Abdullah [b. Muğaffel], oğluna şöyle dedi: Allah'tan cenneti iste ve cehennemden O'na sığın! Çünkü ben Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "Duada ve temizlikte haddi aşan insanlar çıkacaktır"[321]. Duada had-
387 di aşmak, muhtemelen [§]insanın Rabb'inden lâyık olmadığı şeyi istemesidir, meselâ hayırlı insanların ve peygamberlerin kerametini istemesi gibi. Âyette geçen "i'tidâ" (إعتداء) kelimesi, konulan sınırı aşmak anlamına gelir. **Rabb'inize yalvara yakara ve gizlice dua edin** meâlindeki cümle hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Rabb'iniz size nasıl dua edeceğinizi öğretmektedir. Cenâb-ı Hak,

---

319 el-Mü'min, 40/60.

320 Enes b. Mâlik (r.a.), Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet eder: "Dua ibadetin özüdür." Tirmizî, bu hadisin garib olduğunu söyler (Tirmizî, "Da'avât", 2). Numan b. Beşîr (r.a.) de Hz. Peygamber'in (s.a.), "Dua, ibadetin kendisidir" dediğini ve sonra da şu âyeti okuduğunu rivayet eder: "Rabb'iniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!" Tirmizî, bu hadis hasen sahihtir dedi. (Ebû Dâvûd, "Vitir", 23; Tirmizî, "Da'avât", 2).

321 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 86; Ebû Dâvûd, "Taharet", 45; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 166.

duasından razı olduğu salih bir kul hakkında şöyle söyledi: "Hani o alçak sesle Rabb'ine yalvarmıştı"[322]. Enes b. Mâlik (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Bütün hayırlı ameller ibadetin yarısı, dua da ibadetin diğer yarısıdır"[323]. Bazıları **Rabb'inize yalvara yakara ve gizlice dua edin** meâlindeki beyana, bilinen anlamıyla dua diye mâna verir ve şöyle der: Bir adamın duada sesini yükseltmesi doğru değildir. Bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.), yüksek sesle dua eden bir grubu gördüğünde onlara şöyle dediğini rivayet ederler: "Ey insanlar! Sizler, sağır ve gâib olana dua etmiyorsunuz, her şeyi işiten ve görene dua ediyorsunuz"[324].

وَلَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ بَعْدَ اِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا اِنَّ
رَحْمَتَ اللّٰهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

56. "Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."

[Yeryüzünde Bozgunculuk Yapmak]

Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Bazıları **Islah edilmesinden sonra** meâlindeki cümleye, yeryüzünün ıslahı için Allah'a kulluğa ve itâate davet eden, helâli emreden ve haramdan sakındıran peygamberleri gönderdikten sonra diye anlam verdiler. Bazıları da şöyle dedi: **Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın,** yani Allah yeryüzünü her türlü isyandan, ahlâksızlıktan, kan dökmekten ve benzeri kötülüklerden temiz olarak yarattıktan sonra bozgunculuk yapmayın. **Islah edilmesinden sonra** meâlindeki cümle hakkında şöyle de denilir: Cenâb-ı Hak size yeryüzünü ıslah edecek sebepleri ve bunu yapma gücü ve imkânı verdikten sonra. Yeryüzünün ıslahı ile orada yaşayanların ıslahının kastedilmesi mümkündür. Yani yeryüzü ahalisini bozmayın ve aralarında bozgunculuk yapma-

---

322 Meryem, 19/3. Bu ifade Hasan-ı Basrî'den mânen rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 206-207; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 476).

323 Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, III, 40. Bu eser, zayıf hadisleri içine almakla mâruftur, özellikle de rivayette münferid kaldığı hadislerde… Sabit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Enes'e dedim ki: Ya Ebû Hamza! Sana, duanın ibadetin yarısı olduğuna dair bir hadis ulaştı mı? Cevaben dedi ki: Hayır, aksine dua ibadetin bütünüdür (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 79).

324 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 403; Buhârî, "Da'avât", 50; Ebû Dâvûd, "Vitir", 26.

yın. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkı vardır"[325]. Buradaki "karye" (القرية), yani memleket, direnmek ve isyan etmekle nitelenemez, ancak o memleket ahalisi böyle nitelenebilir.

[Korku ve Ümit]

388 **[§] Allah'a korkuyla ve ümitle dua edin.** Bazıları burada korku anlamına gelen "havf" (خوفا) kelimesine, kulluktaki kusurlarından dolayı korkmak anlamı, ümit anlamına gelen "tama" (طمعا) kelimesine de, Cenâb-ı Hakk'ın kusurları görmemesi ve yapılan kulluğu kabul etmesini umması anlamı verdiler; çünkü hiç kimsenin Rabb'ine gerektiği gibi kulluk yapması ve kusur işlememesi mümkün değildir. Bunu teyit eder mahiyette olmak üzere Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah'ın rahmeti olmadan hiç kimse cennete giremez." Sen de mi Yâ Resûlallah? diye soruldu. "Allah'ın rahmeti beni bürümedikçe, evet ben de" buyurdu[326]. Yine rivayet edildiğine göre kıyâmet günü melekler Allah'a şöyle diyecekler: Sana hakkıyla kulluk yapamadık[327]. Dolayısıyla bir mümin her türlü hayrı işlerken korku ve ümit halinde olmalıdır; kusur etmekten korkmalı, kabul edileceğini ümit etmelidir. Bazıları âyete, Allah'ın azabından ve cezasından **Korkmak** ve cennetini **ümit etmek** diye anlam verdiler.

Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır. Bazı tefsirciler şöyle dediler: Muhakkak ki cennet **İyilik edenlere çok yakındır**. Onlar dediler ki: Yakın olmak anlamındaki sözcük ile, oraya girmek ve yerleşmek kastedilmiştir. **Rahmet** kelimesi ile de onun niteliği kastedilmiş olabilir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: **Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmetinin** sağlayacağı fayda **çok yakındır**. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Allah'ın rahmeti**nden maksat cennettir, o Allah'tan korkanlara **çok yakındır**. **Allah'ın rahmeti çok yakındır** ibaresi hakkında bazıları şöyle dedi: Duasının kabul edilmesini isteyene Allah'ın kabul etmesi **Çok yakındır**. Az önce de söylediğimiz

325 et-Talâk, 65/8.

326 Buhârî, "Rikak", 18; Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme", 72.

327 Câbir (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet etti: "Yedi kat gökte, kıyama duran, rükû eden veya secde eden bir meleğin bulunmadığı ayak basacak kadar, bir karış kadar ve avuç içi kadar boş bir yer bile yoktur. Buna rağmen kıyâmet günü onlar hep birlikte Allah'a şöyle diyecekler: "Seni tenzih ederiz, sana hakkıyla kulluk yapamadık, ancak sana hiçbir şeyi de ortak koşmadık" (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 44; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-kebîr*, II, 184). "Bu hadisin senedinde Urve b. Mervân adlı bir râvî vardır, Dârekutnî, onun hadiste kavi olmadığını söylemiştir. Senedin diğer râvîleri ise sahihtir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 358).

gibi bu cümleden, Allah'ın rahmetinin sağlayacağı fayda kastedilmiş olabilir, yani **Allah'ın rahmetinin** getireceği fayda, sözünü ettiği kişilere **çok yakındır**. Sonra **İyilik edenler** meâlindeki ifade ile kendilerine iyilik edenler veya yaratılanlara iyilik edenler veyahut Allah'ın nimetlerine karşılık iyilik yapanlar; yani Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü eda etmek ve nankörlükten kaçınmak suretiyle güzel karşılık verenler kastedilmiş olması muhtemeldir. Veyahut da Cenâb-ı Hak, muvahhid olanları (Allah'ın birliğini kabul edenleri) kastetmiştir.

وَهُوَ الَّذٖى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖ حَتّٰٓى اِذَٓا اَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَنْزَلْنَا بِهِ الْمَٓاءَ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتٰى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

[§]*57. "Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur.* 389
Nihayet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız."

Rüzgârları müjde olarak gönderen… Burada müjde anlamına gelen "buşran" (بشرا) kelimesi, "nuşuran, neşran, buşran" (نُشُرًا، نَشْرًا، بُشْرًا) diye de okunmuştur. "Nuşûr"un çoğul kiplerinden biri olan "nuşur", yeniden dirilmek, "neşr" yayılmak, "buşr" ise müjdelemek demektir[328]. "Neşran" kırâatine göre anlam şöyle olur: O bulutları yayan ve dağıtan Cenâb-ı Hak'tır. Denildi ki: Gönderilen o bulutları sevk eden rüzgârdır.

Nihayet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince… Burada geçen "ekallet" (أقلت) kelimesi, yüklenmek anlamına gelir. Buna suyu üstüne almak mânası da verilmiştir, ikisi de aynı anlama gelirler. **Ağır bir bulut,** yani taşıdığı sudan dolayı ağır olan bulut. **Onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indiririz,** yani o memlekete indiririz. **Onunla türlü türlü meyveler çıkarırız.** Bazıları **Türlü türlü meyveler** meâlindeki ifadeyi, gördüğünüz her çeşit meyve diye açıkladılar. **İşte ölüleri de böyle çıkaracağız;** Cenâb-ı Hak ku-

---

328 Âsım "buşran" diye okumuş, İbn Âmir "nuşran" diye okumuştur. Hamza, Kisâî ve Halef de "neşran" diye okudular. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Câfer ve Yâkub ise "nuşuran" diye okudular (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 283; İbnu'l-Cevzî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, II, 269-270). Bu kırâatlerin tafsilatı için bk. İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kırâati's-seb'*, 157.

ruyup gittikten ve hiçbir eseri kalmadıktan sonra bitkileri, meyveleri ve hurmayı topraktan yeniden çıkardığı gibi, insanları da öldükten, izleri silindikten sonra aynı şekilde çıkaracaktır. İnsanlar ölüp gittikten ve kendilerinden hiçbir iz kalmadıktan sonra **Ölüleri de işte böyle çıkaracağız. Herhalde bundan ibret alırsınız.** Düşünürsünüz de, Allah'ın, ölümden sonra insanları diriltmeye
390 kādir olduğunu anlarsınız. Yahut da ibret alırsınız. **[§]**Sonra insanların akılları, bir şeyi yeniden yapmanın, onu ilk defa yapmaktan daha basit ve daha kolay olduğunu kabul eder. Görmez misin ki Dehrîler, Senevîler ve şu insanlar, nesnelerin hiçlikten (lâ min şey') yaratılmasını inkâr ediyorlar, nesnelerin olmasını, ortaya çıkmasını ve tekrar vücut bulmasını, mevcut olan bir asıldan var olmak şeklinde görüyorlar. Cenâb-ı Hak ise, "Bu O'nun için pek kolaydır"[329] buyurmaktadır, yani akıllarınızın onu kabul etmesi kolaydır.

Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Burada Cenâb-ı Hak, ölümden sonra dirilmeye delil olması için insanlara hikmetini, kudretini ve nimetlerini hatırlatmaktadır. Rüzgârı ve yağmuru göndermesindeki ve yağmuru yağdırmak istediği mekâna sevk etmesindeki hikmetine gelince, müşahade etmedikleri sürece Allah'ın gökten yağmur ve rüzgârı nasıl gönderdiğini, bulutları nasıl sevkettiğini insanlar görmez, müşahede etmez ve bilmezler, işte Cenâb-ı Hak bunlardaki hikmetini insanlara hatırlatıyor. Nimetlerine gelince, bulutları, yağmura ihtiyaç olan yere rüzgârlar vasıtasıyla sevk ediyor ve oraya yağmur yağdırıyor, hiç şüphesiz bu onlara verdiği nimetlerin en büyüklerindendir. Bu da, onlar bunu hak ettikleri için değil, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetiyle olduğunun bilinmesi içindir. Kudretini hatırlatmasına gelince, âyette de belirttiği üzere ölümden sonra toprağı diriltmesidir. Bu da ölümden sonra toprağı diriltip oradan türlü türlü meyveler ve bitkiler çıkarmaya kādir olanın, ölülere can vermeye ve öldükten sonra insanları tekrar diriltmeye de kādir olduğunun bilinmesi içindir. Öyle ki, herkes toprakta bitki ve meyve olmadığını görüp bildikten sonra Cenâb-ı Hak onu tekrar bitkiyle, hurma ve meyve ile canlandırmaya kādir olduğunu göstermektedir. Topraktan geçmiş yıllarda olduğu gibi her sene bitki ve hurma meyvesini çıkarması, O'nun birliğine, ölüleri diriltmeye ve söylediğimiz gibi herkes ölüp toprak olduktan sonra onlara tekrar can vermeye güç yetirdiğine delildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

391 **[§]Rahmetinin önünde** meâlindeki ifade, iki el anlamına gelen "yedey" (يدى) kelimesinden, yaratılanların anladığı şeyi anlamamamız gerektiğine işa-

[329] "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır" (er-Rûm, 30/27).

ret etmektedir. Nitekim hiç kimse yağmur hakkında el anlamına gelen “yed” sözcüğünün kullanılmasıyla bilinen organı anlamaz, çünkü yağmurun eli yoktur. Buna göre âyette “yed” (اليد) kelimesinin belirtilmesi sebebiyle mâlum organ anlaşılmamalıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak “Aksine O’nun iki eli de açıktır”[330] buyurmaktadır. Başka bir âyette de şöyle buyurur: “Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir”[331]. Burada “Asılsız bir şey ona önünden yaklaşamaz” meâlindeki âyette geçen “yedeyhi” (يديه) kelimesinden bilinen organ anlaşılmaz, çünkü Kur’ân’ın organı yoktur. Buna göre Allah’a nispet edilen iki el anlamındaki “yedeyn” (يدين) kelimesiyle bilinen organ anlaşılmaz. Bundan organ mânasını anlayan biri, ancak inancı bozuk olduğu için öyle anlamıştır. Aynı şekilde arşa istivâ (استوى على العرش) ve göğe istivâ (استوى الى السماء) ifadelerinden de, yaratılanların istivâsından anlaşılan şey anlaşılmaz. Çünkü Allah, yaratılanlara benzemekten bütünüyle uzaktır. Cenâb-ı Hak, “O’na benzer hiçbir şey yoktur”[332] meâlindeki âyette buyurduğu gibi kendini nasıl nitelemişse öyledir.

وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِاِذْنِ رَبِّه۪ وَالَّذ۪ي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ اِلَّا
نَكِدًا كَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿٥٨﴾

58. “Güzel memleketin bitkisi Rabb’inin izniyle (güzel) ***çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.”***

[Mümin ile Kâfirin Misâli]

Güzel memleketin bitkisi Rabb’inin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. Cenâb-ı Hak burada örneği belirtti, ancak örneğin konusunu belirtmedi. Müfessirler, burada mümin ile kâfire örnek verilmektedir, dediler. Sonra buradaki örneğin farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Cenâb-ı Hak bitkinin yetiştiği toprağı iyi (tayyib) olarak niteledi, bitki yetişmeyen toprağı da kötü (habîs) diye niteledi. Buna göre mümin, Rabb’ine itâatkâr davrandığı ve O’nun emrini yerine getirdiği için iyi
(tayyib) olmakla nitelenmiş ve Allah onu iyi bir cevher yaptı. [§]Kâfir ise, kötü 392

[330] “Yahudiler ‘Allah’ın eli bağlanmış!’ dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir” (el-Mâide, 5/64).

[331] “Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir” (Fussılet, 41/42).

[332] eş-Şûrâ, 42/11.

işler yaptığı ve Rabb’ine itâat edip salih ameller işlemediği için kötüdür (habîs). Tıpkı topraktan aslı ve cevheri itibariyle iyi olarak nitelenen faydalı nebatlar ile aslı itibariyle kötü olarak nitelenen faydasız bitkiler çıktığı gibi. Bu âyete başka bir açıdan bakmak da mümkündür, şöyle ki: Cenâb-ı Hak Kitab’ın çeşitli yerlerinde beyan ettiği üzere bu Kur’ân’ı yaratılanlar için mübarek ve şifalı kılmıştır. Gökten inen suyu da bereket ve rahmet olmakla nitelemiştir. O bereketli su, cevheri iyi olan toprağa inince, o topraktan nebat ve faydalı gıdalar çıkar, cevheri kötü olan tuzlu bir toprağa inince de, aslı kötü olduğu için oradan işe yarar bir şey çıkmaz. Buna göre şu Kur’ân mübarektir ve şifadır, mümin onu dinler, söylediğine uyar ve gereğince amel eder. Kâfir ise onu duyar fakat ona uymaz ve gereğince amel etmez. Bu Kur’ân’ı işiten, ona tabi olan ve gereğince amel eden mümin, tıpkı aslı ve cevheri iyi olduğu için toprağa girip oradan faydalı bitkiler çıkaran su gibidir. Kâfir ise, aslı ve cevheri kötü olduğu için bitki yetiştirmeyen toprak gibidir. İşin aslı şudur: Aklen iyi olana, insan tabiatına iyi görünen bir şeyle örnek verilmektir. Çünkü insan tabiatına göre iyi olan bir şey, ancak duyu organıyla bilinir, aklen iyi olan şeyin iyiliği ise ancak delillerle bilinir ve o da görünmezdir. Âyette, duyularla algılanmayan (gâib) ve aklen iyi olan şeyi bilmeye, müşahede ve duyularla iyiliği bilinen şey örnek verilmektedir. İmanın iyiliği görünmez, duyularla algılanmaz, his ve müşahede ile iyiliği bilinen şey
393 ona örnek verilmektedir. [§]O da Cenâb-ı Hakk’ın âyette sözünü ettiği topraktan çıkan bitkidir, bu bitki o toprağın aslının ve cevherinin iyi olduğuna işaret etmektedir. Üzerinde hiçbir şeyin yetişmediği toprak ise, aslı ve cevheri kötü olduğu için yetişmemektedir. Mümin ile kâfir de böyledir. Sonra bunun amelinin iyiliği ve güzelliği, diğerinin de amelinin çirkin ve kötü olduğu ancak âhirette ortaya çıkar. Bu da ölümden sonra dirilmeyi gerektirir; çünkü dünyada onların ikisi de aynı durumdadırlar, bu durum iyi olan ile kötü olanı ortaya koyacak başka bir dünyanın var olduğunu gösterir. Müminin ameli iyidir, onun aslı iyi olduğu için bütün yaptıkları da iyi oldu. Kâfirin ameli ise kötüdür, toprak örneğinde geçtiği gibi onun aslı kötü olduğu için yaptıkları da kötü oldu.

Rabb’inin izniyle… Bu lafzın Rabb’inin ilmiyle ve yaratmasıyla anlamına gelmesi muhtemeldir. **Faydasız** anlamına gelen “nekiden” (نكدا) sözcüğünü Hasan-ı Basrî, kötü (habîs) diye açıkladı, yani kötü olan topraktan ancak kötü ürün çıkar. Bu kelimeye Ebû Bekir [el-Esam], faydasız diye anlam verdi. Buna ancak zorlukla ürün çıkar anlamı verildiği gibi, az ürün çıkar mânası da verilmiştir, bunların ikisi de aynı anlama gelir. **İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz,** yani âyetlerden faydalanan kavim için onları böyle açıklıyoruz.

لَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥٩﴾

59. "Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum."

Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Tıpkı seni de kendi kavmine gönderdiğimiz gibi. "Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim"[333] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, sen gönderilen ilk elçi değilsin. Bu âyet, soyları bilinmese bile nebîlere ve resûllere iman etmekle imanın sahih olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak nebîleri ve resûlleri, soylarıyla değil isimleriyle belirtmiştir. Bu gerçek, soyları bilinmese bile imanın ancak onlara iman etmekle tamamlanacağına işaret
eder. [§]Aynı şekilde adları bilinmese bile onlara inanmakla iman geçerli olur. 394
Çünkü peygamberlerden bir kısmının adı bilinmemektedir. Dolayısıyla adları bilinmese de bütün peygamberlere inanmakla iman geçerli olur. Bu âyet aynı zamanda Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatına da işaret etmektedir, çünkü Hz. Nuh'un (s.a.) peygamberliğinden haber vermektedir, bu durum onun bu bilgiyi Allah'tan aldığını gösterir.

Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Denildi ki: **Allah'a kulluk edin** meâlindeki ifade, Allah'ın birliğini kabul edin anlamına gelir. [Bazıları] âyette kulluk anlamına gelen "ibadet" (العبادة) kelimesine tevhit anlamını verdiler. Çünkü samimiyetle Allah'ın birliğini kabul etmedikçe kulluk olmaz, olsa bile böyle bir kulluk geçerli olmaz. Bundan dolayı onun için bu kelime mecâzî anlamda kullanılmıştır. Âyetteki "ibadet" kelimesinin bilinen anlamıyla kulluk anlamına gelmesi de mümkündür. **Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.** Yani ilâhlığı ve rablığı deliller ve kanıtlarla sabit olan Hak ilâh olarak O'ndan başka tanrınız yoktur.

Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum. Bazıları şöyle dediler: **Ben korkuyorum**, yani şayet bu inançla ölürseniz **Büyük bir günün azabının üzerinize geleceğini** ben biliyorum. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki korku kelimesi, bilinen anlamıyla korkudur, şefkat ve merhametten dolayı duyulan korkudur. Bu durumun, Hz. Peygamber'in

---

333 el-Ahkāf, 46/9.

(s.a.) onların iman etmelerini arzu ettiği bir zamanla ilgili olması muhtemeldir, sonra Allah, "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[334] meâlindeki âyetle kavminin iman etmesinden ümidini kestirdi. **Büyük bir günün azabı,** burada kastedilen o günün yaratılanlar için büyük olmasıdır, nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O büyük günde ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[335]. Burada belirtildiği üzere o gün, yaratılanlar için büyük bir gündür.

قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرٰيكَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٦٠﴾

60. "Kavminden ileri gelenler, 'Biz seni gerçekten apaçık bir sapkınlık içinde görüyoruz!' dediler."

Kavminden ileri gelenler. Yani kavminin eşrafı ve efendileri. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Biz efendilerimizi ve büyüklerimizi dinledik, diyecekler"[336]. Halbuki onlar, nebîlere ve resûllere karşı idiler, çünkü onlar insanları şeytanların kendilerine ilham etmiş olduğu şeylere çağırıyorlardı. Halbuki peygamberler, Allah'ın vahyettiği bilgi ve haberlere,
395 indirdiği kitaplara iman etmeye davet ediyorlardı. [§]Bundan dolayı onlar, **Biz seni gerçekten apaçık bir sapkınlık içinde görüyoruz! dediler.** Yani apaçık bir hata üzerinde görüyoruz. Bu cümle ayrıca şu iki anlama gelebilir. Birincisi, onlar, muhaliflerini öldürmeye kasteden firavunlara ve zâlimlere muhalefet ettiğini gördükleri için peygamberin hatalı olduğunu söylemişlerdi. İkincisi de, babalarının ve atalarının dinini terk ettiği için peygamberin hatalı olduğunu söylemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir*.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بٖى ضَلَالَةٌ وَلٰكِنّٖى رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٦١﴾

61. "Nuh şöyle cevap verdi: Ey kavmim! Bende hiçbir sapkınlık yoktur; şu var ki ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim."

---

334 "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!" (Hûd, 11/36).

335 el-Mutaffifîn, 83/5-6.

336 "Ve ekleyecekler: Rabb'imiz! Biz efendilerimizi ve büyüklerimizi dinledik, onlar da bizi yoldan saptırdılar" (el-Ahzâb, 33/67).

Nuh şöyle cevap verdi: Ey kavmim! Bende hiçbir sapkınlık yoktur. Yani ben sapıtmış değilim. Çünkü insan kendisinden sapıklık fiilini giderdiğinde sapık olmayı da yok etmiş olur. Bu, yumuşak ve ince bir üslûptur. Cenâb-ı Hak nebîlere ve resûllere, kavimlerine karşı böyle yumuşak davranmalarını emretmiştir. Çünkü yumuşaklık kalpleri daha çok etkiler ve daha kolay kabul edilir. **Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim.** Âlem ise, her şeyin özüdür.

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Size Rabb'imin vahiylerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) ***biliyorum."***

Size Rabb'imin vahiylerini duyuruyorum. Yani size tebliğ etmemi emrettiği şeyleri duyuruyorum. İster kabul edin ister etmeyin, ister tehdit edin ister söz verin, beni nasıl karşılarsanız karşılayın, ben size bunları tebliğ edeceğim. Yahut **Size Rabb'imin vahyetiklerini duyuruyorum** meâlindeki beyan, Rabb'imin bana gönderdiği risâletini duyuruyorum anlamına gelir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.), Rabb'inin vahiylerini onlara tebliğ edeceğini haber vermekte, ancak onun ne olduğunu açıklamamaktadır; indirdiği kitabında olanlar mıdır, yoksa kendisine kitap dışı vahiyler midir? Onlara tebliğ ettiklerini tasdik etmekten başka onu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur.

[§]Size öğüt veriyorum. Bu cümle, sizi kendi menfaatinize olan şeye da- 396
vet ediyor ve ona uymanızı size emrediyorum, zararınıza olan şeyleri de size yasaklıyorum anlamına gelebilir. Nasihat, faydalı olan şeye davet etmek, zararlı olan şeyi de yasaklamak demektir. Burada yapılan nasihat hem onlar için hem de bütün müminler içindir. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Dikkat edin! Din nasihattir." Denildi ki: Kimin için yâ Resûlallah? Buyurdu ki: "Allah için, kitabı için, peygamberi için, müslümanların liderleri için ve herkes için"[337]. Ebu'l-Kāsım el-Hakîm[338] (r.h.) şöyle dedi: Nasihat, dürüst alâkanın zirvesidir.

---

337 Müslim, "Îmân", 95; Ebû Dâvûd, "Edeb", 49; Tirmizî, "Bir ve Sıla", 17.

338 Muhtemelen müellif, Hakîm İshak b. Muhammed b. İsmail es-Semerkandî'yi kastetmektedir. Bu zat, imam Mâtüridî'nin en parlak talebelerinden ve Mâtüridî âlimlerinin ilklerindendi. Uzun müddet Semerkant kadılığı yaptı. Akîde konularında eserleri ve pek çok hikmetli sözleri vardır. 342/953 yılında vefat etti (bk. Nesefî, *Tabsıratu'l-edille*, I, 357-358; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, I, 371-372).

Ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum. Cenâb-ı Hak başkalarına vermediği şeylerin ilmini ona vermişti. Bu, İbrâhim aleyhisselâmın, babasına söylediği söze benzemektedir: "Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy!"[339] **Ben Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum** meâlindeki cümle, siz bu durumunuzu devam ettirirseniz, **Sizin bilmediğiniz** azabın başınıza geleceğini ben biliyorum anlamına da gelebilir.

اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Günahtan sakınıp da rahmete nâil olasınız diye, içinizden sizleri uyaracak bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir (vahiy) ***gelmesine şaşırdınız mı?"***

İçinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaşırdınız mı? Benzerini yapmaya ne benim ne de sizin gücünüzün yetmediği **Sizden bir adam** vasıtasıyla **Allah tarafından size bir zikir (vahiy) gelmesine şaşırdınız mı?** Onlar, Allah'ın elçilerinin insan olmasına şaşırıyor, onların peygamber olduklarını inkâr ediyor ve şöyle diyorlardı: "Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi"[340]. Onlar böyle şeyler
397 söylüyorlar, insanın peygamber olmasını inkâr ediyorlardı. [§]Halbuki onların bunu inkâr etmeye hakları yoktu; çünkü bazı insanların bazılarından üstün olduğunu kendileri de görüyorlardı. Risâletin, yani peygamberliğin insanlara verilmesi de onların üstünlüğüdür. Bunu onlar kendi aralarında görüyorlardı. İnsanların bazısını bazısına üstün kılmak hakkı da Allah'ındır, çünkü yaratma ve emir O'na aittir. Her mülk sahibinin ve her sultanın, kendi mülkünde dilediği şekilde insanları birbirine üstün tutma hakkı vardır. Yoksa **İçinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaşırdınız mı?** Yani vahiy, sizin yapınızdan (türünüzden) farklı yapıdaki biri vasıtasıyla gelseydi, sizin kafanız karışır ve içinden çıkamazdınız.

---

339 Meryem, 19/43.

340 el-Mü'minûn, 23/24.

Sizleri uyarmak için. Yani Allah'ın azabından sizi uyarmak için; **Sakınmanız için,** yani Allah'a isyandan sakınmanız için. **Rahmete nâil olasınız diye,** yani benim yasakladığım fiillerden sakınırsanız rahmete nail olursunuz. Yahut bu cümle, onun kavminde rahmet edilmesi caiz olan kişiler vardır, demektir.

فَكَذَّبُوهُ فَاَنْجَيْنَاهُ وَالَّذٖينَ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ وَاَغْرَقْنَا الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمٖينَ ﴿٦٤﴾

64. "Onu yalanladılar. Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık; âyetlerimizi asılsız sayanları da suda boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler."

Onu yalanladılar. Yani Hz. Nuh'u (s.a.), onun insanları Allah'a kulluğa, O'nun birliğini kabule ve Allah'tan başkasına kulluk yapmaktan vazgeçmeye davet etmesini yalanladılar. Yahut nübüvvetine ve risâletine ilişkin olarak kendilerine verdiğimiz mûcizeleri yalanladılar.

Biz de onu kurtardık. Yani Nuh'u **ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi asılsız sayanları da suda boğduk!** Cenâb-ı Hak Nuh'un kavmini azap ve ceza olarak helâk ettiğinde dostlarını kurtarır ve onları kendileri için takdir edilen ecellerine kadar yaşatır. Bu da onlar için, Allah düşmanlarının başına gelen o azaptan kurtulmak anlamına gelir.

Âyetlerimizi asılsız sayanlar. Yani risâletini ve nübüvvetini ispat etmek
için yarattığımız mûcizeleri asılsız sayanlar… **[§]Âyetlerimizi asılsız sayan-** 398
lar meâlindeki beyan, ona verdiğimiz Allah'ın birliğine ve ulûhiyyetine dair
âyetlerimizi asılsız sayanlar anlamına da gelebilir. **Çünkü onlar kör bir kavim
idiler,** yani gerçeği görmediler.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik)***. O dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?"***

Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u (gönderdik). Yani Hûd aleyhisselâmı Âd kavmine peygamber olarak gönderdik. Bu âyet, Nuh aleyhisselâm hakkında Cenâb-ı Hakk’ın söylediği, “Andolsun ki Nuh’u elçi olarak kavmine gönderdik”[341] meâlindeki âyet gibidir. Buna göre **Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u (gönderdik)** meâlindeki cümle, Âd kavmine Hûd’u peygamber olarak gönderdik demektir. Âyetteki **kardeşleri** ifadesinin dört anlama gelmesi muhtemeldir: Soy kardeşliği, aynı özden yaratılma anlamında kardeşlik -nitekim aynı özden olunca, bu onun kardeşidir, denilir. Ancak özleri farklı olduğunda böyle denilmez-, sevgi ve muhabbet kardeşliği ve din kardeşliği. Hûd ile kavmi arasında ne din kardeşliği vardı, ne de sevgi kardeşliği. Aralarında soy kardeşliği olabilir, çünkü çok uzak olmasına rağmen Âdem’den gelmişlerdir, herkes onun evladıdır. Meseleye böyle bakıldığında, onlar birbirlerinin kardeşi olurlar, tıpkı bir adamın çocuklarının birbirine kardeş olmaları gibi. Yahut da söylediğimiz gibi aralarında cevher, yani aynı özden olmaları itibariyle bir kardeşlik vardı. Aynı türden ve aynı özden olduklarında, bu onun kardeşidir denilir. Bu iki şekildeki kardeşlik muhtemeldir, ancak diğer iki şekildeki kardeşlik mümkün değildir.

O dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Yani kulluk edilmeye gerçekten layık olan **Allah’a kulluk edin! sizin O’ndan başka tanrınız yoktur.** Yani sizin O’ndan başka mabudunuz yoktur, gerçek anlamda mabud sadece O’dur. Allah’tan başkasına kulluk yapmaktan **Hâlâ sakınmayacak mısınız?** Yahut O’ndan başkasına kulluk yapmanızdan ve Hûd’u yalanlamanızdan dolayı Allah’tan **Hâlâ sakınmayacak mısınız?** Veyahut Allah’ın azabından ve kendisine karşı gelmenizden dolayı size vereceği cezadan **Hâlâ sakınmayacak mısınız?**

قَالَ الْمَلَاُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهٖٓ اِنَّا لَنَرٰيكَ فٖى سَفَاهَةٍ وَاِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٦٦﴾

399 **[§]*66. “Kavminden ileri gelen kâfirler, ‘Biz seni kesinlikle bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz’ dediler.”***

[341] el-A‘râf, 7/59.

Kavminden ileri gelen kâfirler, buradaki "kavminden ileri gelenler"[342] meâlindeki ifadenin kavminin ileri gelenleri ve efendileri anlamına geldiğini daha önce belirtmiştik. **Biz seni kesinlikle bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz.** Burada Cenâb-ı Hak, onların zanna dayanarak peygamberi yalanladıklarını söylemektedir. Başka bir yerde de kesin olarak yalanladıklarını söylemektedir: "O, Allah hakkında sadece yalanlar düzüp koşan bir adamdır. Biz ona inanmıyoruz"[343]. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki **Gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz** meâlindeki beyan, Hûd aleyhisselâmın onları Allah'a kulluğa ve O'nun birliğine inanmaya davete başladığı sıradaki durumu ifade etmektedir. Hûd aleyhisselâmı, davetine başlamadan önce doğru sözlü ve güvenilir biri olarak tanıdıkları için şimdi şüpheye düşmüşlerdi. Risâlet ve nübüvvetine ilişkin mûcizeleri onlara gösterdiğinde, Allah'tan başka taptıkları putların ayıplarını ortaya çıkarıp onları bâtıl hale getirdiğinde ve bu durum onların nazarında da açık seçik hale geldiğinde, işte o zaman "O, Allah hakkında sadece yalanlar düzüp koşan bir adamdır. Biz ona inanmıyoruz" dediler. Bu da, onların inatçılık yaparak peygamberleri yalanladıkları bilinsin diyedir.

قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلٰكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٧﴾

67. "Ey kavmim! dedi, Ben akılsız değilim, ama âlemlerin Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim."

Ey kavmim! dedi, Ben akılsız değilim. Peygamberler, Allah'ın salât ve selâmı onlara olsun, insanlara karşı en güzel tarzda muamele etmekle emrolunmuşlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e (s.a.) de aynı emri vermişti: "Kolaylığı seç, iyi olanı emret"[344]. "Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav"[345]. Buna benzer başka âyetler de vardır. Buna göre daha önceki peygamberlere de aynı emir verilmişti. Bundan dolayıdır ki onlar Hûd'u yalanlamak ve akılsızlık ithamıyla karşılayınca, kendilerine sadece, sizin söylediğiniz ve bana nispet ettiğiniz ithamlar **Bende yok, ben ancak âlemlerin Rabb'inin gönderdiği bir elçiyim, dedi.**

---

342 el-A'râf, 7/60.

343 el-Mü'minûn, 23/38.

344 "Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!" (el-A'râf, 7/199).

345 el-Mü'minûn, 23/92.

أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَاَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ اَم۪ينٌ ﴿٦٨﴾

400 **[§]*68. "Size Rabb'imin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben size iyi niyetle öğüt veren güvenilir biriyim."***

Yani sizi Allah'ın birliğine, O'na kulluk etmeye ve kurtuluşunuzu sağlayacak olan dine sarılmaya davet ediyorum. Birini, kurtuluşuna vesile olacak olan yola davet eden insan, onun için iyi bir nasihatçidir. **Size iyi niyetle öğüt veren güvenilir biriyim** meâlindeki âyetin şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Ben size bundan önce de nasihat ediyordum, içinizde güvenilir biriydim, şimdi beni nasıl yalanlıyorsunuz ve akılsızlıkla itham ediyorsunuz? Ben, Cenâb-ı Hakk'ın bana verdiği elçilik ve bende yarattığı vahiy konusunda da **güvenilir biriyim**. İster uygun görün ister reddedin, **Ben size Rabb'imin vahyettiklerini duyuruyorum.** Yahut beni korkutun veya korkutmayın, kabul edin veya etmeyin **Ben size Rabb'imin vahyettiklerini duyuruyorum.** Yahut da **Ben size Rabb'imin vahyettiklerini duyuruyorum,** böyleyken beni akılsızlıkla ve Allah'a iftira etmekle nasıl itham edersiniz?

اَوَعَجِبْتُمْ اَنْ جَٓاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنْذِرَكُمْ
وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ
بَصْطَةً فَاذْكُرُٓوا اٰلَٓاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Sizi uyarmak için, içinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir (vahiy) ***gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."***

Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi. Bu beyanın farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Cenâb-ı Hak sizi, peygamberi yalanlamaları yüzünden helâk ettiği bir kavmin **yerine getirdi** ve sizi helâk etmedi, binâenaleyh onların peygamberi yalanlamaları yüzünden helâk ettiği gibi sizi de peygamberi yalanlamanız yüzünden helâk etmesin! Yahut şöyle denilir: Allah sizi insan olan peygamberi, yani Nuh'u tasdik eden bir kavmin **yerine getirdi**, benim peygamberlik davamı nasıl yalanlarsınız, çünkü ben de insanım ve ben de sizi Allah'a kulluk etmeye ve O'nun birliğini kabule davet ediyorum? Bu, açık bir çelişkidir.

İkincisi, Nuh'u **Düşünün**, o insan olan bir peygamberdi, böyle iken ve bütün peygamberler insan türünden seçilip gönderilmişken, benim gibi bir insanın peygamber olarak gelmesini nasıl inkâr edersiniz?

[Âd Kavmi]

[§]Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın malınıza bolluk, bedenlerinize kuvvet 401
yaratılışınıza ve endamınıza güzellik vermek suretiyle size lütfettiği nimetleri **Düşünün**! Âd kavminin hepsinde bu özellikler vardı. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Görmedin mi, Rabb'in ne yaptı Âd kavmine; sütunlarla dolu İrem'e"[346]. Bu âyet, malda bolluğa işaret etmektedir. Bedenen ve boy pos itibariyle güçlü kuvvetli olduklarına da şu âyette işaret edilmektedir: "(Orada bulunsaydın), Âd kavmini devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün"[347]. Şu âyet-i kerîme de onların uzun boylu ve kuvvetli kişiler olduklarına işaret etmektedir: "O şiddetli kasırga, insanları sökülmüş hurma kütükleri gibi çekip alıyordu"[348]. Bundan dolayı bazı müfessirler **Yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı** meâlindeki ilâhî kelâma, kuvvetli ve kudretli kıldı anlamını vermişlerdir. Bazıları da uzun boylu ve iri cüsseli olmak anlamını verdiler. Cenâb-ı Hak, Âd kavmi hakkında üç özelliğe işaret etmektedir, bu üç özellikle onları diğer insanlardan ayırmaktadır. Birincisi, bedenen iri cüsseli olmalarıdır, **Yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı** meâlindeki âyetle buna işaret etmektedir. Güçlü-kuvvetli olduklarına da, "Bizden daha güçlü kim var? dediler"[349] meâlindeki âyet işaret etmektedir. İkincisi, büyük servet sahibi olmalarıdır, "Görmedin mi, Rabb'in ne yaptı Âd kavmine; sütunlarla dolu İrem'e"[350] meâlindeki âyet de buna işaret etmektedir. Üçüncüsü de fazla bilgi sahibi olmalarıdır, "Onlar gerçeği görme yeteneğine sahip idiler"[351] meâlindeki âyet de buna işaret etmektedir.

---

346 "Görmedin mi, Rabb'in ne yaptı Âd kavmine; ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e" (el-Fecr, 89/6-8).

347 "Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi. Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki (orada bulunsaydın), o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün" (el-Hâkka, 69/6-7).

348 "Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik. İnsanları sökülmüş hurma kütükleri gibi çekip alıyordu" (el-Kamer, 54/19-20).

349 "Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler" (Fussılet, 41/15).

350 "Görmedin mi, Rabb'in ne yaptı Âd kavmine; ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e" (el-Fecr, 89/6-8).

351 "Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Şeytan onlara, (kötü) işlerini güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı; oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi" (el-Ankebût, 29/38).

O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Bazıları, nimetler anlamına gelen "âlâ'" (الآلاء) kelimesine belaları def etmek mânası verdiler, nitekim "na'mâ'" (النَّعْماء) kelimesi de nimetleri birine sevketmek anlamına gelir. Ancak bunların ikisi de aynı anlamdadır, belalar def edilince mutlaka başka bir nimete sevk edilmiş olur. Çünkü Cenâb-ı Hak Rahmân sûresinde "âlâ'" (الآلاء) kelimesi-
402 ni belirttiği her yerde, [§]"Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"[352] meâlinde otuz bir kere tekrarlanan âyette ancak insana verdiği nimetleri hatırlatmaktadır. "Kur'ân'ı Rahmân öğretti. İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı öğretti"[353] diye başlayan sûrenin tamamında belaların defi değil nimetlerin sevk edilmesi belirtilmektedir.

Umulur ki kurtuluşa erersiniz. Yani Allah'ın verdiği nimetleri hatırlar, bu nimetlere karşı O'na şükreder, kulluğunuzu ve şükrünüzü O'ndan başkasına yöneltmezseniz, **Kurtulursunuz.** Bu kelimeye kurtulmanız için veya kurtuluşa erenlerden olmanız için diye de anlam verilir.

قَالُوا اَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧٠﴾

70. "Dediler ki: Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) ***getir bize!"***

Dediler ki: Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Bu âyet, peygamberin insanlara tebliğ ettiği risâletin, onları sadece Allah'a kulluk etmeye ve O'nun dışında taptıkları her şeyi terk etmeye davet etmek için olduğuna işaret etmektedir. Çünkü **Dediler ki: Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?** buyurulmaktadır. Hiç şüphe yoktur ki peygamber onlara sadece Allah'a kulluk etmeye ve atalarının tapmakta oldukları putları bırakmaya davet için gelmişti. Burada onların fiillerindeki bir çelişkiye de işaret edilmektedir; çünkü onlar, "Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir"[354] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere insan türünden bir peygamber gelebileceğini inkâr

352 er-Rahmân, 55/13.
353 er-Rahmân, 55/1-4.
354 el-Mü'minûn, 23/33.

ediyorlardı. İnsan türünden birinin peygamber olabileceğini kabul etmiyorlar, fakat taşların ve odunların tanrılığını kabul ediyorlardı. Sonra Allah'tan başkasına kulluk yapmak konusunda atalarını taklit ediyorlardı, halbuki ataları arasında sadece Allah'a kulluk yapan ve O'ndan başkasına kulluk yapmayan-
lar da vardı. Bunlar, Nuh aleyhisselâm ile birlikte kurtulmuşlardı. [§] Allah'tan 403
başkasına tapan atalarını taklit etmeyi bırakarak, sadece Allah'a kulluk yaparak kurtuluşa eren atalarını neden taklit etmezler? Bu açık bir çelişkidir, çünkü onlar peygamberi yalanlayan, Allah'tan başkasına tapan ve bu yüzden helâk olan atalarına tabi oluyorlar, fakat kurtuluşa eren atalarına tabi olmuyorlar! Cenâb-ı Hak burada onların akılsızlıklarına ve insan türünden birinin peygamber olamayacağı sözlerindeki çelişkiye işaret etmekte, ancak bunu açık olarak değil de dolaylı olarak ve üstü kapalı bir şekilde söylemektedir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de insanların akılsızca davranışlarıyla ilgili olarak belirttiği yerlerde hep üstü kapalı bir şekilde (târiz) dokundurmaktadır.

Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir bize! Peygamber onlara, eğer inanmaya davet etmiş olduğu vahiylerde kendisini tasdik etmezler ve Allah'tan başkasına kulluk yapmakta atalarının âdetlerini terk etmezlerse, başlarına Allah'ın azabının geleceğini söylüyordu. (Onlar da kendisine bu sözle karşılık verdiler).

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ اَتُجَادِلُونَنِي فِي
اَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ
فَانْتَظِرُوا اِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿٧١﴾

71. "Hûd şöyle cevap verdi: Üzerinize Rabb'inizden bir öfke ve bir azap inmektedir. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz? Bekleyin öyleyse! Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"

Hûd şöyle cevap verdi: Üzerinize Rabb'inizden bir öfke ve bir azap inmektedir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "rics" (الرجس) kelimesi azap anlamına gelir, yani sizin Hûd'u yalanlamanız sebebiyle yahut Allah'tan başkasına tapmakta atalarınızı taklit etmeniz yüzünden azap size vacip oldu. Âyette geçen "gadap" (الغضب) kelimesi de azap demektir. "Rics" (الرِّجْس) kelimesinin burada yüzüstü bırakmak, yardımdan ve başarıya ulaşmaktan mahrum bırakmak an-

lamına gelmesi caizdir. Yani sizin kendi seçiminizle yaptığınız tercihten dolayı yüzüstü bırakılmanız ve başarıya ulaşmaktan mahrum edilmeniz gerekli olmuş ve bu da **Gerçekleşmiştir**. Bazıları da şöyle dedi: "Rics", günah ve pis olmak anlamına gelir, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Pislikten yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden de kaçının"[355]. Başka bir âyette de "Şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir"[356] buyurur. Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurur: "Allah'ım! Pis, necis ve kötü olan ve kötülüğü öğreten kovulmuş şeytandan sana sığınırım"[357].

404 **[§]Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin taktığınız kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz?** Onların tartışmaları "Bize tek Allah'a kulluk etmemiz için mi geldin?"[358] demeleridir. Buradaki **isimler hususunda** demek olan kelimeler ifadesi, muhtemelen sizin taktığınız isimlerle anlamına gelir.

Haklarında Allah hiçbir delil indirmedi. Denildi ki: Buradaki "sultan" (سلطان) kelimesi, hüccet anlamına gelir, yani Allah'tan başkasına kulluk etmeleri konusunda Allah onlar için hiçbir delil indirmedi. "Sultan" kelimesinin burada mazeret anlamına geldiği de söylenmiştir, buna göre âyet, Allah bu konuda onlar için bir mazeret indirmedi mânasına gelir. **Bekleyin öyleyse!** Yani siz, şeytanın vâdettiklerini bekleyin! **Şüphesiz ben de sizinle beraber bekliyorum!** Yani ben de Rahmân'ın vâdettiğini bekliyorum.

Haklarında Allah hiçbir delil indirmedi. Yani onların Allah'ı bırakıp taptıkları, kendilerine ilâh, şefaatçi ve benzeri isimler verdikleri putlara bu isimleri vermeleri konusunda Allah hiçbir delil indirmemiştir. Sanki onlar, putlarına ilâh ve şefaatçi isimlerini vermek konusunda tartışıyorlardı. Halbuki onların Allah'tan başkasına kulluk yapmak ve O'ndan başkasını ilâh kabul etmekte ne delilleri vardı, ne de mazeretleri! **Bekleyin öyleyse!** Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Siz, şeytanın vâdettiklerini bekleyin! **Şüphesiz ben de sizinle beraber** Allah'ın vâdettiklerini **bekliyorum!**

---

355 el-Hac, 22/30.

356 "Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz" (el-Mâide, 5/90).

357 Bu hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.) helaya girerken okuduğu dua olarak muhtelif tariklerle ve merfû olarak rivayet edilmiştir (bk. İbn Mâce, "Tahâret", 9; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 72; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 297). Hadis, İbn Mesûd ve Huzeyfe'ye mevkuf olarak da rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 11.

358 el-A'râf, 7/70.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٧٢﴾

72. "Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalan sayıp da iman etmeyenlerin kökünü kestik."

Onu kurtardık, yani Hûd aleyhisselâmı kurtardık. **Onunla beraber olanları da rahmetimizle kurtardık.** Cenâb-ı Hakk'ın bir milleti ceza olarak helâk edip kökünü kazıması, kendi dostlarını da kurtarıp onlara yardım etmesi, Allah'ın hükümlerindendir. **Rahmetimizle** anlamındaki ifade, muhtemelen Allah'ın onları hidâyete sevk eden rahmetini belirtmektedir, çünkü şayet Allah'ın rahmeti olmasaydı onlar hidâyeti bulamazlardı. Fakat Allah onlara merhamet buyurdu ve onları hidâyete ulaştırdı, böylece onlar Allah'ın rahmeti sayesinde hidâyete ermiş oluyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın onları, kendisinden bir rahmet olmak üzere kurtarmış olması da muhtemeldir, yoksa onların da azabı gerektiren günahları ve hataları vardı. Fakat Allah, rahmeti ve lütfuyla onları kurtardı. *En doğrusunu Allah bilir*. Bu âyet, kurtarılan kişi peygamber bile olsa, kurtarılmayı hak ettiğinden dolayı değil Allah'ın rahmeti ve lütfu ile kurtarıldığına delildir. [§]Buna delil olarak bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) şöyle bu- **405**
yurmuştur: "Allah'ın rahmeti olmadan hiç kimse cennete giremez." Denildi ki: Sen de mi yâ Resûlallah? "Allah'ın rahmeti beni bürümemişse, evet ben de!"[359]

Âyetlerimizi yalan sayanların kökünü kestik. Buradaki **Yalan sayanların kökü** meâlindeki beyan hakkında şöyle denildi: Allah'ın âyetlerini yalan sayanların soyunu, yani Allah onların kökünü kazıdı ve onlardan hiç kimse kalmadı. **Yalan sayanların kökü** meâlindeki beyan hakkında, **Âyetlerimizin yalan sayanların** aslı diye de anlam verilmiştir. Cenâb-ı Hak burada bize, Hûd aleyhisselâma verdiği âyetleri açıklamamaktadır, aslında bizim bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur, sadece Allah'ın onlara indirdiği azabın peygamberi yalanlamaları sebebiyle indirdiğini haber vermesi yeterlidir. Geçmiş ümmetler hakkında Allah'ın kanunu ve hükmü budur.

---

359 Buhârî, "Rikak", 18; Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme", 72.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًاۢ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَاْكُلْ فٖٓي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٧٣﴾

73. "Semûd'a da kardeşleri Salih'i (gönderdik)***. Onlara, 'Ey kavmim' dedi, Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar."***

Semûd'a da kardeşleri Salih'i (gönderdik). Bu cümlenin, "Andolsun ki Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik"[360] meâlindeki âyetin bağlantısı (sıla) olduğunu daha önce söylemiştik[361]. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir. **Semûd'a da kardeşleri Salih'i** gönderdik. Kardeşleri kelimesinin dört anlama gelebileceğini daha önce söylemiştik:[362] Soy kardeşliği, öz ve şekil kardeşliği -aynı öz ve şekilden olduklarında, bu onun kardeşidir denildiği gibi-, sevgi
406 ve dostluk kardeşliği ve din kardeşliği. [§]Hûd aleyhisselâm hakkında belirttiğimiz gibi Salih peygamberin Âd kavmi ile olan kardeşliğinin soy veya aynı kökten olma kardeşliği anlamına gelmesi muhtemeldir. Sevgi ve din kardeşliği anlamında olması mümkün değildir. Soy kardeşliği, daha önce de belirttiğimiz gibi aralarında ne kadar mesafe olursa olsun bütün âdemoğulları için olması söz konusudur, çünkü herkes Âdem'in çocuklarıdır.

Onlara, 'Ey kavmim' dedi, Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun bütün peygamberlerin, Allah'ın salât ve selâmı onlara olsun, insanları ancak Allah'ın birliğine ve O'na kulluğa, kulluk yapmaya layık O'ndan başka mâbut bulunmadığına davet etmek için gönderildiğini daha önce söylemiştik.

---

360 el-A'râf, 7/59.

361 Muhtemelen müellif "Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik) (el-A'râf, 7/65) meâlindeki âyetin tefsirinde söylediğini kastetmektedir. Her iki âyetin üslubu da aynıdır.

362 bk. el-A'râf, 7/65.

[Salih Aleyhisselâmın Devesi]

Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. Bu ilâhî kelâmın iki anlama geldiği söylenmiştir. **Rabb'inizden açık bir delil** meâlindeki cümlenin, Cenâb-ı Hak deveyi, Hz. Salih'in peygamberliğinin delili kılmasına, **O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir** buyurmasına işaret ettiği söylenmiştir. Ayrıca Hz. Salih'in diliyle ortaya konulan âyetlerle huzurunda onun risaletine ve nübüvvetine gösteren mûcizelerin ortaya çıkmasına işaret ettiği de söylenmiştir, ancak insanlar bu âyetlerle büyüklük yarışına girdiler, onları yalanlayıp inatçılık yaptılar.

O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir. Burada devenin Allah'a nispet edilmesinde özel bir anlam vardır, her ne kadar bütün develer hakikatte Allah'ın ise de burada farklı ihtimaller söz konusudur. Birincisi, devenin özellikle Allah'a nispet edilmesi, insanlara Allah'a kulluğu hatırlatmak amacıyla ona saygı göstermek içindir. Nitekim "Mescidler yalnız Allah'ındır"[363] meâlindeki âyette, orada Allah'a ibadet yapıldığı için bilhassa mescidler Allah'a nispet edilmiştir. Bu yerlerin özellikle Allah'a nispet edilmesi mescidlere saygı göstermek içindir. Buna göre Cenâb-ı Hak o deveyi kendi mûcizelerinden biri yaptığını göstermek için, onu diğer develerden ayrı tutarak kendine nispet etmiştir; **[§]** **407**
onun bünyesini ya yaratılış itibariyle veya var edilişi ve yaratılışının başlangıcı itibariyle yaratmasıyla[364] veyahut hangi özelliği ile ise, diğer develerin bünyesinden farklı kılmış, bundan dolayı onu kendine nispet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*[365].

---

363 el-Cin, 72/18.

364 "…Çünkü Allah onu, diğer hayvanların aksine aslı hayvan olan bir yerden yaratmamış, bir hayvandan doğmamıştı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 299a).

365 Şârih Alâeddin es-Semerkandî, devenin Allah'a nispet edilmesindeki özel mânaları açıklamak sadedinde şunu ilave etmiştir: "İkincisi, Cenâb-ı Hak o deveyi kendi âyetlerinden biri kıldığını göstermek için, onu diğer develerden ayrı tutarak özellikle kendine nispet etmiştir; onun bünyesini ya yaratılış olarak veya ilk olarak var edip yaratmasının başlangıcı itibariyle diğer develerden farklı kılmış, çünkü onu aslı hayvan olmayan ve hayvandan doğmayan bir deve olarak yaratmış, bundan dolayı onu kendine nispet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Cenâb-ı Hakk'ın deveyi kendine nispet etmesinin başka bir anlamı da muhtemelen şudur: Allah o devede insanların faydalanması özelliğini koymamış, onun bakımını da insanlara vermemişti. Aksine onu serbest bırakmalarını, Allah'ın dünyasında rızkını arayacağını haber vermişti. Topraktan çıkan bitkileri onun rızkı kılmıştı. Diğer develerde olduğu gibi bakımı insanlara ait değildi, dolayısıyla ondan faydalanmak da insanlara ait değildi. Yani onun özellikle Allah'a nispet edilmesi, deve her şeyiyle Allah'a ait olduğu içindi. Allah onda, insanlar için bir hak, bir mülkiyet ve bir menfaat koymamıştı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 299a-b).

Cenâb-ı Hakk'ın deveyi bir âyet kılmasının anlamı konusunda fazla zorlanmak gerekmez, çünkü şanı yüce olan Allah bu anlamı bize beyan etmedi. Şayet bu konuda zorlama bir şey söylenecek olursa, bu sözler geçmiş ilâhî kitaplardaki bilgilere muhalif düşebilir. O kıssalar ve önceki ümmetlerin haberleri, Kur'ân-ı Kerîm'de ancak Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğine delil olsun diye belirtilmiştir. Şayet bunlara aykırı bir şey söylenmiş olsaydı, insanlara o konuda söz söyleme hakkı doğardı. Cenâb-ı Hakk'ın deveyi kendine nispet etmesinin başka bir anlamı da şudur: Allah o deveden faydalanma hakkını insanlara vermemiş, onun bakımını da insanlara yüklememişti. Aksine **Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın** diye buyurmuş, yerden çıkan bitkileri onun rızkı kılmıştı. O, bakımını insanlara yüklediği, buna karşılık ondan faydalanma hakkını da kendilerine verdiği diğer develer gibi değildi. Dolayısıyla devenin özellikle Allah'a nispet edilmesi, onun yaşamasında başka hiç kimsenin katkısı olmadığı ve ondan yararlanmaya da kimsenin hakkı bulunmadığı içindir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın. Bu beyan, o deve Allah'ın mûcizesi olması itibariyle her ne kadar diğer develerden farklı özellikte idiyse de, onun gıdasının diğer develerin gıdasıyla aynı olduğuna işaret etmektedir. Bu da, her ne kadar Hz. Salih'in risâletinin bir mûcizesi ve nübüvvetinin delili ise de, gıda yönüyle diğer develere benzese bile bu durum onu mûcize olma
408 hükmünün dışına çıkarmadığının bilinmesi içindir. [§]Peygamberler de böyledirler; onlar yemek ve gıdalarını almak konusunda diğer insanlarla aynı durumda olsalar da, bu onların Allah'ın elçisi olmalarına engel değildir. *Bunu en doğru Allah bilir*.

Ona kötülük etmeyin. Muhtemelen bu beyan ile onu öldürmeyin, kesmeyin ve yaralamayın, çünkü o size ait değildir denilmektedir. **Sonra sizi elem verici bir azap yakalar.** Başka bir yerde de, "Sonra sizi yaklaşan bir azap yakalar"[366] buyurmaktadır. Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın o elem verici azap ile âhiret azabını değil, ancak dünya azabını kastettiğine işaret eder. Çünkü âhiret azabı onları küfürleri sebebiyle yakalar, yakında onları azabın yakalayacağı tehdidi ile dünya azabı kastedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

366 Hûd, 11/64.

وَاذْكُرُٓوا اِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَٓاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّاَكُمْ فِى الْاَرْضِ
تَتَّخِذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُٓوا
اٰلَٓاءَ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ

74. "Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın."

Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi. Bunun tefsirini Hûd kıssasında yapmıştık[367]**. Yeryüzünde sizi yerleştirdi.** Bu âyete sizi yeryüzüne indirdi diye anlam verilmiştir. **O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz.** Cenâb-ı Hak burada onlara verdiği nimetleri, geniş serveti, bol rızkı ve özellikle diğer insanlardan ayrı olarak dağlardan ev yapma gücünü verdiğini hatırlatmaktadır. Allah özel olarak bunlara bol rızık ve geniş bir servet vermiş, Hûd kavmine ise kuvvet ve saldırma özelliği vermişti. Bir âyette şöyle buyurdu: "Yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı"[368]. Başka bir âyette şöyle buyurdu: "Bizden daha güçlü kim var? dediler"[369]. Diğer bir âyette de şöyle buyurdu: "Gücünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız"[370]. Allah Hûd kavmini kuvvet, atılganlık ve güçte diğer insanlardan üstün kıldı. Bunları ise bol rızık ve geniş servete sahip olmakta diğerlerinden üstün kıldı. **Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın;** yani lütfettiği rızık ve servetin bolluğunu hatırlayın! **Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdiğini** hatırlayın! Sizi dağlarda evler yapmaya kādir yaptığını hatırlayın! Bu gibi imkânlara kimse kādir değildi, çünkü diğerleri ancak dağların üzerinde bulunan imkânlardan faydalanabiliyorlardı. [§]Fakat bunlar dağların altına 409
girebiliyorlar ve kendilerine evler yapabiliyorlardı. **Yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın!** Yani Allah'ın nimetlerini hatırlayın ve başkasına kulluk yaparak O'na ortak koşmayın!

---

367 bk. el-A‘râf, 7/69; ayrıca bk. Hûd, 11/61-68.

368 el-A‘râf, 7/69.

369 Fussılet, 41/15.

370 eş-Şu‘arâ, 26/130.

قَالَ الْمَلَاُ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهٖ لِلَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ
اٰمَنَ مِنْهُمْ اَتَعْلَمُونَ اَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهٖ قَالُوٓا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلَ
بِهٖ مُؤْمِنُونَ

75. "Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara dediler ki: 'Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' Onlar da, 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız' dediler."

Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar. Kavminin ileri gelenleri meâlindeki ifade ile büyükleri ve efendilerinin kastedildiğini daha önce belirtmiştik[371]. Bunlar, peygamberi dünya imkânları bakımından kendilerinden aşağıda gördükleri için ona tabi olmadılar. **İçlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara** meâlindeki ifade, **Onlardan inananları** belirlediğine göre, zayıf olanların arasında inanmayanların da var olduğuna işaret eder. Bu aynı zamanda peygamberlere ilk olarak zayıfların tabi olduğuna işaret etmektedir. Gerçekten bütün peygamberlerin ilk tâbileri hep zayıflar olmuştur. **Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz? Onlar da, 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız' dediler.** O insanlar bu sözü, Salih aleyhisselâma inandıklarını ve onun peygamberliğini tasdik ettiklerini belirtmek için söylemişlerdi. [Birincisi], o insanların bu sözü, görünürde büyüklük taslayanların sorularına cevap mahiyetinde değildi. Çünkü onlar **Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?** sorusunu, ona iman ediyor musunuz anlamında değil, onun peygamber olduğunu biliyor musunuz anlamında sormuşlardı. Fakat bunlar, sorulan sorunun zâhirinden farklı bir cevap vermişlerdi. Fakat bilginin imandan kinâye yapılması mümkündür. Onlar sanki şöyle sormuşlardı: Size Salih'e iman ediyor ve onu tasdik ediyor musunuz? Çünkü bir şeyi bilmek, bazan insanın dahli olmadan da gerçekleşir. İmanın ise insanların dahli olmadan var olduğu anlaşılmaz. Buna göre sanki onlar, Salih aleyhisselâma iman edip etmediklerini sormuş oluyorlardı. Bundan dolayı onlar, **Biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız** demişlerdi. İkincisi, onlar sanki şunu demek istiyorlardı: Aksine biz onun Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyoruz ve **Biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız.**

---

371 bk. el-A'râf, 7/60; ayrıca bk. Hûd, 11/61-68.

Bu ifade, bilgiye ulaşmak için kendisine birtakım sebepler ve imkânlar verilen birinin, o ilim vasıtaları verildikten sonra cehâletinin artık mâzur görülemeyeceğini gösterir. Çünkü onlar şöyle sormuşlardı: **Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?** Yani bilmiyorsunuz demek istiyorlardı.

قَالَ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوٓا اِنَّا بِالَّذٖٓى اٰمَنْتُمْ بِهٖ كَافِرُونَ ﴿٧٦﴾

[§] ***76. "Büyüklük taslayanlar ise, 'Biz de sizin inandığınızı inkâr ediyo-*** **410**
ruz' diye karşılık verdiler."

Bu âyet, imanın sözlükte tasdik anlamına geldiğine işaret etmektedir. Tekzip ise, tasdikin zıddıdır. Çünkü büyüklük taslayanlar, onların "Biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız"[372] sözlerine karşılık olarak inanmayı yalanladıklarını (tekzip) söylüyorlardı. Onlar, bazı insanların bildikleri gibi bütün tâatların iman olduğunu bilmiyorlardı, onu ancak tasdik olarak biliyorlardı.

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿٧٧﴾

77. "Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler, böylece Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar ve 'Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!' dediler."

Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler. Cenâb-ı Hak burada onların hepsini deveyi kesmenin faili olarak gösterdi. Fakat "Derken ilgili adamlarını çağırdılar; o da (deveye) saldırıp hunharca öldürdü"[373] meâlindeki âyette bu işi bir kişinin yaptığını haber vermektedir. Şems sûresinde geçen "En azılısı cüretle ileri atıldığında"[374] meâlindeki âyette de yine bir kişiye işaret etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, deveyi kesme fiilini onların hepsine nispet etmesinin sebebi muhtemelen, hepsinin istişare ile kesmeye karar vermelerinden, kesme işini ise içlerinden bir kişinin üzerine alıp diğerlerinin de ona yardım etmelerinden ve yapılana rıza göstermelerinden dolayıdır. Onların hepsi bu eyleme katıldıklarından dolayı Allah, kesme fiilini hepsine nispet etti, içlerinden birine nispet etmesi de deveyi kesme işini onun üzerine almasından ve

---

372 el-A‘râf, 7/76.

373 el-Kamer, 54/29.

374 eş-Şems, 91/12.

hayvanı yürüyemez hale getirmesinden dolayıdır. Bu âyet, 'yol kesen eşkıyadan biri adam öldürür ve onun malını da alırsa, diğerleri buna katılmasalar bile hepsi, yani öldürmeye katılan da katılmayanlar da suça ortaktırlar' diyen mezhebimizin görüşüne delildir; onlar birbirlerine yardım ettikten sonra yol kesicilerin hükmü hepsine uygulanır. Aynı şekilde bir grup, bir adamı öldürmek için bir araya gelse, sonra onlardan biri adamı öldürse, diğerleri öldürme fiiline karışmasalar bile, ona yardımcı olduktan sonra ceza olarak hepsi öldürülür. Hz. Ömer'in (r.a.) şu sözü de bunu teyit etmektedir: Eğer bütün San'a halkı o adamı öldürmeye katılacak olsaydı, onların hepsini (kısas olarak) öldürürdüm[375]. Halbuki bütün San'a halkı toplanacak olsa bile, hepsinin onu
411 öldürmesi fiilen mümkün olmazdı. [§]Buna göre kastedilen, insanların bu işi yapan kişiye yardımcı ve destek olmalarıdır[376], dolayısıyla hepsi kısas hükmüne girerler; nitekim sözü edilen deve herkesin yardımı ve rızası ile kesildiği için, kesme fiiline bizzat katılsın katılmasın herkes azapta müşterektir.

Böylece Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar. Burada geçen "utuv" (العُتُوُّ) kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği bir şeyi, cehâlet veya gaflet yüzünden değil, bile bile onun tersini yapmak için gösterilen inat ve muhalefetin zirve noktası anlamına gelir.

Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir! dediler. Bu söz üzerine "Onları o dehşetli sarsıntı yakaladı"[377]. Azabın hemen başlarına gelmesi, ancak kendilerinin hemen azabı istemelerinden ve kendilerini azapla korkutan ve rahmeti vâdeden peygamberi yalanlamalarından dolayıdır.

فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فٖى دَارِهِمْ جَاثِمٖينَ ﴿٧٨﴾

375 Saîd b. Müseyyeb'ten rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a.), hile ile öldürdükleri bir kişiye karşılık beş veya yedi kişiyi öldürmüş ve şöyle demişti: Eğer bütün San'a halkı onu öldürmeye katılacak olsaydı, onların hepsini (kısas olarak) öldürürdüm. (Mâlik b. Enes, "Ukul",13; Buhârî, "Diyât", 21; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 270).

376 "…Burada sanki bir yazım hatası var gibidir. Çünkü kendilerine kısasın vacip olması için her birinin kesmeye katılması gerekir; ancak bize göre yardım edene kısas gerekmez, kısas ancak yol kesene yardım edenler için gerekir. Çünkü bu konuda kısasın gerekli olması için yaralamaya katılmanın şart olduğunu gösteren rivayet vardır. Yoksa bu konuda sahih olan, az önce de söylendiği gibi, yol kesene yardım edene kısas gerekir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 299b-300a; Medîne nüshası vr. 333a). Bu konunun fıkhî tafsilatı için bk. Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 133; İbnu'ş-Şahne, *Lisânu'l-hukkâm*, 390.

377 el-A'râf, 7/78.

78. “Bunun üzerine onları o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler.”

Onları o dehşetli sarsıntı yakaladı. Denildi ki: Burada kastedilen depremdir. Başka bir âyette “Korkunç bir ses onları yakaladı”[378] buyurulduğu üzere korkunç bir ses olduğu da söylenmiştir. Diğer bir âyette de “Onları yıldırım yakalayıverdi”[379] buyurulmaktadır. Bunların hepsinin hikâyesi birdir, lafızlar farklı olsa bile hepsinin aynı şey olması caizdir; ondan maksat da azaptır. Onun korkunç ses olması ve o ses duyulduğunda hepsinin düşüp bayılması ve ölmesi de caizdir; bu da aynı şeydir.

[§]**Yurtlarında yere serildiler.** Bazıları buradaki “câsimîn” (جاثمين) laf- 412
zına, öldüler anlamını verdi. Bazıları da yere yapıştılar ve ölüp gittiler dedi. Kuş yere yapıştığında “ceseme’t-tâiru” (جَثَمَ الطائر) denilir. Bu fiil if’âl kalıbından kullanıldığında yere yapıştırdı anlamına gelir. Aynı kökten gelen “mucesseme” (المُجَثَّمَة) lafzı şöyle açıklanır: Kuşun kanatları ve ayakları bağlanıp yere konulur, sonra ölünceye kadar ona ok atılır. “Cessemeti’t-tâir” (جَثَّمْتُ الطائر) ifadesi de kuşun ayaklarını ve kanatlarını bağladım demektir. Hasılı belirttiğimiz işler yapıldığında bu fiil kullanılır.

فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبّ۪ي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِح۪ينَ ﴿٧٩﴾

79. “Salih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabb’imin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”

O zaman onlardan yüz çevirdi. Yani Salih aleyhisselâm azabın geleceğini anlayınca onlardan yüz çevirdi ve aralarından çıkıp gitti. **Dedi ki: Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabb’imin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim.** Daha önce de söylediğimiz gibi[380] nasihat, başkasının kurtuluşuna vesile olan, ondan belayı ve helâki def etmeye çalışan herkesin yaptığı iştir, bunu yapan o kişiye öğüt vemiştir. Buna göre Salih aleyhisselâm ve diğer peygam-

---

378 el-Hicr, 15/83.

379 ez-Zâriyât, 51/44.

380 bk. el-A‘râf, 7/62 ve 68.

berler, kendi kavimlerini kurtarmak ve helâki onlardan def etmek için çalışmışlardır. Fakat onlar bu öğütleri kabul etmediler.

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾

80. "Lût'u da (peygamber gönderdik)***. Kavmine dedi ki: Sizden önce insanlardan hiçbirinin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz?"***

Lût'u da (peygamber gönderdik). Kavmine dedi ki: Siz fuhuş mu yapıyorsunuz? Âyetlerde diğer peygamberlerin, halkını Allah'a kulluğa ve O'nun birliğine inanmaya davet ettikleri belirtilir. Meselâ Nuh aleyhisselâm şöyle demişti: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur"[381]. Aynı şekilde Hûd, Salih ve Şuayb [aleyhimüsselâm] ile diğer peygamberler de böyle söylemişlerdi, fakat burada Lût aleyhisselâm hakkında böyle bir söz belirtilmiyor. Onun insanlara fuhşu yasaklamadan ve onu ayıplamadan önce kendilerini diğer peygamberlerin yaptığı gibi Allah'ın birliğine imana ve O'na
413 kulluğa davet etmemiş olma ihtimali yoktur. [§]Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak bunu belirtmektedir: "Lût kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itâat edin"[382]. Çünkü bütün peygamberlerin, Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, kendi kavimlerine yaptıkları ilk iş, onları Allah'a kulluk yapmaya ve O'nun birliğine inanmaya davet etmeleridir, daha sonra onları işledikleri fuhşiyattan ve isyandan sakınmaya çalışmışlar ve bunları ayıplamışlardı. **Sizden önce insanlardan hiçbirinin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz?** Buradaki **Sizden önce insanlardan hiçbirinin yapmadığı** meâlindeki beyan, muhtemelen Allah'tan başkasına tapmak konusunda atalarını taklit eden diğer kavimlerle ilgilidir. Nitekim başka âyetlerde buna işaret edilmektedir: "Dediler ki: Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?"[383] Başka bir âyete göre de onlar şöyle diyorlardı: "Elbette biz atalarımızın izlerinden giderek doğru yolu

---

381 el-A'râf, 7/59.

382 eş-Şu'arâ, 26/160-163.

383 el-A'râf, 7/70.

buluruz… Biz onların izinden gitmekteyiz"[384]. Diğer bir âyete göre de şöyle söylüyorlardı: "Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk"[385]. Buna göre Hz. Lût'un, kavmini Allah'a kulluk yapmaya ve O'nun birliğine inanmaya davet etmesine, onlar da atalarının kendi peygamberlerine vermiş oldukları cevabı taklit ederek Lût'a aynı cevabı vermişlerdi. Sonra Lût şöyle dedi: **Sizden önce insanlardan hiçbirinin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz?** Yani siz öyle şeyler yapıyorsunuz ki, atalarınız bile böylesini yapmamıştı, çünkü zikrettiği fuhşu terk etmek konusunda siz kendi atalarınıza bile uymuyorsunuz. **Sizden önce insanlardan hiçbirinin yapmadığı** meâlindeki ifade ile Lût, daha önce âlemde hiç kimsenin yapmadığı bir ahlâksızlığı yaparak ve onun da ahlâksızlık olduğunu bilerek yapmak suretiyle onları ayıplamakta ve ne kadar akılsızca hayaller peşinde olduklarını söylemektedir. Görmez misin ki, onlar şöyle diyorlardı: "Onlar fazla temizlik taslayan insanlar!"[386] Bu söz, onların yaptıkları o ahlâksızlığı, **[§]**gerçekten ahlâksızlık olduğunu bilerek yaptıklarını ifade eder. **414**
Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Onlar fazla temizlik taslayan insanlar!"

Buradaki "fâhişe" (فاحشة) kelimesi akılda, haram kılınan bir çirkinlik anlamını çağrıştırmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi[387] fâhiş, aklen ve dinen çirkin olan her şeydir. İnsanlara yasak edilen her haramda ve serbest bırakılan her helâlde, onları imtihan amacı vardır. Sonra yemekte, içmekte, kadınlardan ve cariyelerden yararlanmanın helâl kılınmasında, bu âlemin devam etmesi amacı vardır. Çünkü insanlar bunlardan yüz çevirselerdi yok olup giderlerdi. İnsanlar helâk olduklarında nesillerinin kesileceği için bu âlem de yok olurdu. Sonra Cenâb-ı Hak insanların bünyesine, bu âlemin devamı için kendilerine helâl kılınan şeylerden yararlanmayı sağlayan şehevî arzular ve ihtiyaçlar yerleştirdi. Onlara bunu özellikle şehveti tatmin için helâl kılmadı, söylediğimiz sebeplerden dolayı helâl kıldı. Onların yapmış oldukları o çirkinliğin sadece şehveti tatmin için olduğunu haber verdi. Çünkü bunda, âlemin devamı ve bekası gibi bir şey söz konusu değildir. Dolayısıyla hakkında bir yasak bulunmasa bile o iş, aklen çirkin ve haram bir fiildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

384 "Hayır hayır! Onların dedikleri şundan ibarettir: 'Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz.' Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevkusafaya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz" (ez-Zuhruf, 43/22-23).

385 eş-Şu'arâ, 26/74.

386 el-A'râf, 7/81.

387 bk. el-A'râf, 7/28.

اِنَّكُمْ لَتَاْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ

81. "Çünkü siz, kadınları bırakıp da cinsel tatmin için erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz haddi aşan bir topluluksunuz."

Doğrusu siz haddi aşan bir topluluksunuz. Buradaki "israf" (الاسراف) kelimesi, bir şeyi çok yapmak ve haddi aşmak anlamına gelir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "O iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur"[388]. Bu âyette geçen "katr" (القَطْر) fiili kısmak demektir, isrâf da çok yapmak anlamına gelir. Çünkü âyetin sonunda "Bu ikisi arasında makul bir dengeye göre olur" buyurmaktadır. İsrâf bir şeyi çok yapmak demek olduğuna göre, Lût'un onlara müsrif demesi, o ahlâksızlığı çok yaptıklarından ve haddi aştıklarından dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyetteki "müsrifûn" (مسرفون) kelimesi, üç şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bir fiili çok yapmak anlamına gelir. İkincisi, Allah'ın verdiği nimetleri zâyi etmeleri anlamına gelir; çünkü Cenâb-ı Hak onlara bir nimet ve lütuf olarak eşler vermiş, bu lütfunu da şu âyetlerde haber vermişti: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır"[389]. "Allah size kendi türünüzden eşler yarattı"[390]. Bunun gibi
415 âyetlerde ifade edildiği üzere Cenâb-ı Hak onlara eşler vermiş, [§]ancak onlar Allah'ın kendilerine verdiği nimetlere şükretmemişler, aksine onları bırakmışlar, onların yerine olmaması gereken şeyleri koymuşlardı. Bu, onların yaptığı israfı gösterir. Üçüncüsü, israf, kendileri için tayin edilen sınırı aşmaktır, onlar da o sınırı aşmışlardı.

وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ

[388] el-Furkān, 25/67.
[389] er-Rûm, 30/21.
[390] en-Nahl, 16/72.

82. “Kavminin cevabı, ‘Onları (Lût ve arkadaşlarını) ***memleketinizden çıkarın! Çünkü onlar fazla temizlik taslayan insanlar!’ demelerinden başka bir şey olmadı.”***

Kavminin cevabı, şöyle **demelerinden başka bir şey olmadı.** [Birincisi], aslında kavminin pek çok cevabı vardı, olayın başından sonuna kadar söyledikleri şey sadece bundan ibaret değildi. Ancak onların yaptıkları ahlâksızlığı nehyettiği ve ayıpladığı sırada verdikleri cevap sadece şu idi: **Onları (Lût ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın! Çünkü onlar fazla temizlik taslayan insanlar!** Onlar, kendilerini ondan nehyettiği ve ayıpladığı zaman bunu söylemişlerdi. İkincisi, **Kavminin** birbirlerine cevabı **onları memleketinizden çıkarın demelerinden başka bir şey olmadı.** Lût’a ise başka cevapları da vardı. Nitekim Cenâb-ı Hak burada **Kavminin cevabı,** şöyle **demelerinden başka bir şey olmadı** buyurmakta, başka bir âyette de şöyle söylemektedir: “Kavminin tek cevabı şu oldu: Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah’ın azabını getir de görelim!”[391] Bu, onlarla Lût arasındaki konuşma, önceki ise kendi aralarındaki konuşma idi, birbirlerine **Onları çıkarın**, diyorlardı. Yahut da farklı olaylarda ve meclislerde bunu söylemişlerdi.

فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٨٣﴾

83. “Biz de onu ve karısı dışındaki aile fertlerini kurtardık. Karısı geride kalanlardan (kâfirlerden) ***idi.”***

Buradaki “ğâbir” (الغابر) kelimesi kaybolmak anlamına gelir[392]. Yani azap geldiği vakit Lût’un karısı, Lût’tan ve ailesinden **kaybolanlardan oldu**. Bu kelimeye azap içinde **kalanlardan oldu** diye de anlam verilmiştir.

وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٨٤﴾

[§]*84. “Ve üzerlerine dehşetli bir yağmur* (taş) ***yağdırdık. İşte gör*** 416
günahkârların sonunun ne olduğunu!”

---

391 el-Ankebût, 29/29.

392 (غَبَرَ يَغْبُرُ) kökünden gelen bu kelime, kalmak, gitmek anlamına gelir, ezdattandır (İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, “غبر” md.).

[Lût Kavmine Verilen Azap]

Üzerlerine dehşetli bir yağmur (taş) yağdırdık. Bu konuda farklı görüşler vardır, bazıları şöyle dedi: Lût'un köyleri ters çevrildi, üstü altına getirildi. Nitekim bir âyet-i kerîmede bu husus belirtilmektedir: "Oranın altını üstüne getirdik"[393]. Sonra onlardan geride kalanların üzerine taş yağdırıldı. Bazıları da şöyle dedi: Köyler ters çevrildi ve ahalisinin üzerine taş gibi bir şey yağdırıldı. Başkaları ise şöyle söyledi: Yeryüzü ters çevrildi ve üzerine taşlaşmış çamur yağdırılarak yer dümdüz hale getirildi. Konu ile ilgili buna benzer şeyler söylenmiştir.

[İnsan Dünyada Sadece Kâfir Olduğu İçin Azaba Uğramaz]

Ümmetlere sırf küfür yüzünden dünyada azap edilmemiştir, ancak helâl olan şeyleri haram kılmaları, peygamberleri öldürmeleri ve onlara eziyet etmeleri, bâtıl yolda olduklarını bildikleri halde büyüklenmeleri ve inatla karşı çıkmaya devam etmeleri yüzünden onlara azap gönderilmiştir.

İşte gör günahkârların sonunun ne olduğunu! Böyle bir hitabın sadece Resûlullah'a (s.a.) değil, peygamberleri yalanlamaları ve inatları yüzünden geçmiş ümmetlerin başına gelenleri görüp düşünmeleri için herkese verilen bir emir olması mümkündür; amaç da onların yaptıklarını yapmaktan sakınmalarıdır, çünkü onların başına gelenler kendi yaptıkları kötülükler yüzünden idi. Ancak bu hitabın özellikle Resûlullah'a (s.a.) yapılmış olması da mümkündür. Eğer ona yapılmış ise, sanki Cenâb-ı Hak ona, insanlara merhametli olması, onlara helâk olmaları ve azap görmeleri istikametinde beddua etmemesi için **Günahkârların sonunun ne olduğuna** bakmasını emretmektedir.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ
اِلٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ
وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ بَعْدَ
اِصْلَاحِهَا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨٥﴾

393 Hûd, 11/82.

85. "Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik)***. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. Artık ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin, düzene sokulduktan sonra yer yüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır."***

Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Bu beyan da, örneğini daha önce açıkladığımız üzere[394], Şuayb'ı Medyen'e elçi olarak gönderdik anlamına gelir. "Ehâhum" (أخاهم) lafzının farklı anlamlara geldiğini de aynı yerde belirtmiştik: [§]Soy kardeşliği, aynı özden yaratılmış olma kardeşliği, sevgi ve dost 417
kardeşliği ve bir de din kardeşliği. Peygamberlerin o insanlarla din ve sevgi kardeşliği konumunda olmaları ihtimali yoktur, ancak aynı özden yaratılma kardeşliği ile soy kardeşliği muhtemeldir.

Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Peygamberlerin insanları Allah'ın birliğini kabule ve O'na kulluk yapmaya davet etmek ve O'ndan başka kendisine kulluk yapılmaya lâyık bir mâbudun bulunmadığını açıklamak için geldiklerini ve Allah tarafından bunun için gönderildiklerini de daha önce aynı yerde kaydetmiştik.

Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bizzat Şuayb'ın kendisi kavmine açık bir delil ve kanıt idi. Ancak biz bunun mahiyetini bilmiyoruz, yalnız şu kadar var ki biz onun elinde deliller ve kanıtlar bulunduğunu biliyoruz, fakat Cenâb-ı Hak bunu açıklamamıştır. Muhammed'in kendisi, salavatların en üstünü ve selâmların en kâmili O'na olsun , Cenâb-ı Hakk'ın onda yarattığı birtakım işaretlerle kesin bir kanıt ve açık bir delil idi. Bu işaretlerden biri iki omuzu arasında bulunan nübüvvet mührüdür[395]. Diğeri, dünyaya gelinceye kadar soyundan geldiği herkesin yüzünde parlayan nurdur[396]. Ayrıca dünyaya geldiğinde görüldüğü rivayet edilen ışıktır[397]. Âilesinden ayrı kaldığında bir bulutun gelip kendisini gölgelemesidir[398]. Putlara ibadet için

394 bk. el-A'râf, 7/65.

395 Buhârî, "Menâkıb", 22; Müslim, "Fedâil", 111.

396 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, I, 292-293.

397 İrbâd b. Sâriye es-Sülemî anlatıyor: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu işittim: "Âdem çamuru içinde çırpınırken ben Allah katındaki ana kitapta peygamberlerin sonuncusu olarak yazıldım. Ben size bunun izahını yapacağım. Ben babam İbrâhim'in duası, Îsâ'nın ümmetine müjdesi ve annemin, karnından çıkıp Suriye saraylarını aydınlattığını gördüğü nûrum. Aynı şeyi peygamberlerin anneleri de gördüler." (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 128). Bu rivayetin başka şevâhidi de vardır (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 184; Dârimî, "Mukaddime", 3).

398 İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, I, 320; Tirmizî, "Menâkıb", 3; Tirmizî hadisin hasen olduğunu söyledi.

kavminin yaptığı her türlü baskıdan ve onların yaptıkları ahlâksızlıklardan kendini korumasıdır[399]. Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, o, bütün bun-
418 lardan berî idi. [§]Ayrıca Hz. Peygamber hayatını Mekke toplumu içerisinde geçirdiği halde yalan konuşmakla asla itham edilmemiştir. Bunlardan başka O'nda bulunan daha başka peygamberlik alâmetleri, kavminin gözleri önünde duruyordu. Onun başka alâmetleri olmasa dahi, büyüklük taslamayanlar için bunlardan bir tanesi bile yeterlidir. Hem başka alâmet nasıl olmaz? Bu sözünü ettiğimizin dışında O'nun hissî ve aklî mûcizeleri, insaflı insanları onu kabule zorlamaktadır. **Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir** meâlindeki ifade, onun peygamber olduğuna yahut Allah'ın bir olduğuna dair bir delil gelmiştir anlamına da gelebilir.

Artık ölçüyü tartıyı tam yapın. Bunun anlamı, Hûd sûresinde kıssasının anlatıldığı "Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın"[400] meâlindeki âyette belirtilmiştir. **Ölçüyü tartıyı tam yapın** meâlindeki beyanda, hem buradaki âyette hem de Hûd sûresinde geçen "İnsanların mallarının değerini düşürmeyin"[401] meâlindeki âyette, ölçüyü tartıyı yapmıyorlardı anlamı yoktur[402]. **İnsanların mallarının değerini düşürmeyin** buyruğu, mallar her ne kadar onların ellerinde ve tasarruflarında bulunuyor idiyse de, hakikatte insanların mülkü olduğunu gösterir[403]. Sonra ölçüyü ve tartıyı tam yapmanın bazı farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, onların güvenilir olmalarıdır,

---

399 İbn Hişâm, es-Sîretu'n-nebeviyye, I, 323. Bunlardan başka şeyler de rivayet edilmiştir. Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.), belden aşağısını eteklikle örtmüş halde Kâbe'nin onarımı için taş getiriyordu. Amcası Abbâs ona dedi ki: Yeğenim, etekliğini çözüp omuzuna ve taşın altına koysan olmaz mı? Râvî der ki: Hz. Peygamber etekliği çözüp omuzuna koyduğu anda bayılıp yere düştü. Ondan sonra Hz. Peygamber bir daha çıplak görülmedi (bk. Buhârî, "Salât", 8; Müslim, "Hayız", 77).

400 Hûd, 11/85.

401 Hûd, 11/85.

402 "Âyet-i kerîmede geçen 'Ölçüyü tartıyı tam yapın, insanların mallarının değerini düşürmeyin, ifadesinde, onlar bunu tam yapmıyorlardı anlamı yoktur. Çünkü birine bir şeyi yapmasını emretmek, bu emirden önce onun aksini yaptığı anlamına gelmez. Aynı şekilde birine bir şeyi yapmasını yasaklamak da, daha önce onun, yasaklanan o şeyi yaptığı anlamına gelmez. Bu, sadece bir karara işaret eder. Ancak biz bunu 'Ey kavmim ölçüyü ve tartıyı tam yapın' meâlindeki âyetin öncesindeki beyanlardan öğreniyoruz, çünkü Şuayb bunu, onların 'Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor?' (Hûd, 11/87) dediklerini haber vererek belirtmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 300b-301a).

403 "Cenâb-ı Hak, o mallara, "onların malları" adını verdi, çünkü satın almakla onların mülkü olmuştur. Başlangıçta satanın elinde idiyse de, sonra diğer insanların eline geçecektir, teslim sırasında ölçü ve tartıyı tam yapmazlarsa, insanların haklarını eksik vermiş ve onların mülkünden bir bölümünü vermemiş olurlar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 300b).

güvenilir olma özelliklerinin, kavimleri arasında kaybolmamasıdır. İkincisi, haklarını ve mallarını tam vermemek suretiyle insanlara zulmetmemeleridir. Üçüncüsü de, faizden sakınmalarıdır, ölçüye ve tartıya gelen nesnelerde faizcilik yapmalarını yasaklamaktır. Âyet-i kerîmede geçen ve adalet anlamına gelen
"kıst" (القسط) sözcüğü buna işaret eder. [§]Eğer malın fazla veya eksik olması- **419**
nı gönül rızasıyla kabul etmeleri halinde, o fazlalık veya eksiklik caiz olsaydı, buradaki "kıst" lafzını belirtmenin anlamı kalmazdı. Çünkü birine hakkından fazlasını veren kişiye engel olunmaz ve bundan dolayı o insan yerilmez. Dolayısıyla âyette getirilen yasak, faiz için olduğunu gösterir, onlara bunu yapmak yasaklanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Yani Allah yeryüzünü sizin geçiminiz ve yaşamınız için düzenli hale getirdikten sonra bozgunculuk yapmayın. Yahut sizin ve dininizin düzeni için Allah emrini verdikten ve gerekli açıklamayı yaptıktan sonra artık bozgunculuk yapmayın. Veyahut yeryüzünün ve insanların düzeni için peygamberler gönderdikten sonra artık bozgunculuk yapmayın. **Bunlar sizin için daha hayırlıdır.** Bazı müfessirler şöyle dedi: Bunlar anlamına gelen "zâliküm" (ذلكم) lafzı, ölçüyü ve tartıyı tam yapmak anlamındaki cümleye işaret etmektedir, buna göre de anlam şöyle olur: Ölçüyü ve tartıyı tam yapmak, kalan kısmın bereketlenip artmasına ve çoğalmasına vesile olacağından, eksik vermekten **Sizin için daha hayırlıdır.** Binaenaleyh tam yapmak, insanların haklarını tam vermeyerek malın bereketlenip artmasını engellemekten daha hayırlıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın bıraktığı (meşru) kazanç sizin için daha hayırlıdır"[404]**. Eğer inananlar iseniz, bunlar sizin için daha hayırlıdır** meâlindeki, âhirette güven içinde olmanız, **Sizin için** dünyada ölçüyü ve tartıyı noksan yapmanızdan **daha hayırlıdır** anlamına da gelebilir.

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِه۪ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُٓوا اِذْ كُنْتُمْ قَل۪يلًا فَكَثَّرَكُمْ وَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِد۪ينَ

[404] Hûd, 11/86.

86. "İnananları tehdit edip Allah yolundan alıkoyarak ve onu eğri göstermek maksadıyla her yolun başında (pusu kurup) ***oturmayın. Düşünün ki, siz az sayıdaydınız, sonra O sizi çoğalttı. Bozguncuların sonunun nasıl olduğunu da düşünün!"***

İnananları tehdit edip Allah yolundan alıkoyarak ve onu eğri göstermek maksadıyla her yolun başında (pusu kurup) oturmayın. Bu âyetin, müfessirlerin söylediği şu anlama gelmesi muhtemeldir: Müşriklerin ileri gelenleri ve reisleri, yollara nöbetçi koyuyorlar, uzak ve yakın yerlerden iman etmek üzere Şuayb'a gelenleri engelliyorlardı. Bu yoruma göre **O'na inananları** meâlindeki ifade (مَنْ اٰمَنَ بِه۪) ona iman etmek isteyenler anlamına gelir. **Oturmayın** meâlindeki "ve lâ tek'udû" (ولا تقعدوا) ifadesi, muhtemelen oturmanın kendisi anlamına gelmez, fakat Cenâb-ı Hakk'ın Şuayb'a emrettiği ilkelerin uygulanmasına engel olmak mânasına gelir. Nitekim İblis de şöyle demişti:
420 **[§]**"Bundan böyle ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım"[405]. Burada kastedilen şey bizzat oturmak değil engel olmaktır, insanların Allah'ın doğru yoluna girmelerine engel olmaktır. **Her yolun başında (pusu kurup) oturmayın** meâlindeki beyan da bu anlama gelir. Onlar, inananların Allah'ın hükümlerini hayata geçirmelerine ve davet edildikleri ibadetleri yapmalarına engel oluyorlar, buna yönelen insanları tehdit edip korkutuyorlardı. **O'na inananlar** meâlindeki "men âmene bihi" (مَنْ اٰمَنَ بِه۪) ifadesinin, iman sahibi olan insanlar anlamına geldiği dikkate alındığı takdirde bu yorum yapılabilir. İlk yorum ise, inanmak arzusuyla gelenler anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Onu eğri göstermek maksadıyla… Bu ilâhî kelâm hakkında denildi ki: Onun için eğri insanları arıyorsunuz. Şöyle de söylendi: İslâm'ın helâk olmasını ve iptal edilmesini istiyorsunuz. Şöyle de denildi: Haktan sapan bir yol arıyorsunuz. Bunların hepsi aynı anlama gelir.

Düşünün ki, siz az sayıdaydınız, sonra O sizi çoğalttı. Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, sayı itibariyle **Siz az idiniz**, Lût aleyhisselâm döneminde Allah sizin sayınızı çoğalttı anlamına gelebilir; sanki onlar Lût'un aile efradından doğmuşlardı. Diğeri de, dünyada mal ve servet açısından **Siz az idiniz, Allah sizi çoğalttı** anlamına gelebilir; yani Allah size bol mal verdi ve dünyalıklarınızı çoğalttı.

---

[405] el-A'râf, 7/16.

Bozguncuların sonunun nasıl olduğunu da düşünün! Bu âyet, yeryüzünde bozgunculuk yapmaları ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle geçmiş ümmetlerin başına gelenleri düşünmeyi emretmektedir. Çünkü insanın bunu görmesi ve o insanların başına gelen felâketleri düşünmesi, onu yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan ve peygamberleri yalanlamaktan alıkor; çünkü o insanların başına gelen bu felâketlerin âyette belirtildiği gibi o sebeplerden dolayı geldiğini anlar. *En doğrusunu Allah bilir*. Cenâb-ı Hak onların yaptıklarından sakınmaları için sanki daha önce geçen ve helâk edilen fesatçıların bu hale düşmelerinin sebeplerini düşünmeyi emretmektedir. Yoksa onlar kendilerine göre bozguncu değil, iyi insanlar idiler.

وَاِنْ كَانَ طَٓائِفَةٌ مِنْكُمْ اٰمَنُوا بِالَّذٖٓى اُرْسِلْتُ بِهٖ وَطَٓائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا
فَاصْبِرُوا حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٨٧﴾

87. "Eğer içinizden bir grup bana gönderilene inanmış, bir grup da inanmamışsa, artık Allah aramızda hükmünü verinceye kadar sabredin! O, hükmedenlerin en iyisidir."

Eğer içinizden bir grup bana gönderilene inanmış, bir grup da inanmamışsa, artık sabredin! [§]İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Şuayb (s.a.) bunu 421
gördüğünde kavmi az idi, yanında da başka bir kavim vardı ve bunu onlara söylüyordu: **Eğer içinizden bir grup bana gönderilene inanmış, bir grup da inanmamışsa, artık sabredin,** ey iman edenler! **Allah aramızda hükmünü verinceye kadar.** Yani onların helâkini gerçekleştirinceye kadar sabredin! Çünkü Şuayb aleyhisselâm savaşla emrolunmamıştı. Bazıları şöyle dedi: **Eğer içinizden bir grup,** yani müminler, **bana gönderilene inanmış,** yani azabın geleceğine inanmış; **bir grup da,** yani kâfirler de, **inanmamışsa,** azabın geleceğine inanmamışsa, **artık sabredin** ey kâfirler! **Allah aramızda hükmünü verinceye kadar,** yani dünyada size azabı gönderinceye kadar sabredin! **O, hükmedenlerin en iyisidir.** Bu âyetin şöyle bir anlama gelmesi de muhtemeldir: Onlar putlara tapıyor ve şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[406]. Ayrıca onlar, yaptıkları fiilleri Allah'ın kendilerine emrettiğini söylüyorlardı[407]. Onlar, yaptıklarının Allah'ın emri olduğunu iddia

---

[406] ez-Zümer, 39/3.

[407] Muhtemelen burada müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler" (el-A'râf, 7/28).

ediyorlardı, Şuayb aleyhisselâm da onlara şöyle diyordu: **Öyleyse Allah aramızda hükmünü verinceye kadar sabredin!** O zaman Allah’ın neyi emrettiğini göreceksiniz, kâfirlerin yaptıklarını mı, yoksa bizim yaptıklarımızı mı?

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا اَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ اَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿٨٨﴾

88. “Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: ‘Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!’ Şuayb dedi ki: İstemesek de mi?”

Büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler. Burada geçen “mele’” (الملأ) kelimesinin, halkın büyükleri ve önderleri anlamına geldiğini çeşitli yerlerde açıklamıştık[408]. Âyetteki **Büyüklük taslayanlar** meâlindeki “istekberû” (استكبروا) lafzı, kendilerinden daha alt konumda olan birine itâat etmek ve ona boyun eğmek emri karşısında büyüklenenler anlamına gelir. Çünkü onlar aralarında Şuayb’ı zayıf ve hor görüyorlardı, nitekim Allah, onların şöyle söylediklerini haber vermektedir: “Aramızda seni zayıf görüyoruz! Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taş atarak öldürürdük. Bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin”[409]. Sonra onlar, dünya işlerinde kendilerinden daha alt konumda olan birine boyun eğmeyi adalete uygun görmüyorlardı. Onlar bu fikri lânetlenmiş İblis’ten almışlar, onu taklit ediyorlar ve şöyle diyorlardı: “Ben ondan daha üstünüm”[410]. Lânetli İblis, Âdem’e secde etmekle emrolunduğunda böyle demiş
422 ve Allah’ın Âdem’e boyun eğme emrini âdil bulmamıştı. [§]Buna göre onlar da kendilerinden daha alt konumda olan birine boyun eğmeyi âdil bulmamışlar, ona karşı büyüklenmişler ve bu yüzden küfre girmişlerdi.

Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız. Buna Hasan [el-Basrî] seni öldüreceğiz diye anlam vermiştir. Başkaları da bizzat şehirden çıkarma anlamını verdiler. Yani eğer bizim dinimize uymazsan **Seni** ve seninle beraber inananları kesinlikle **Şehrimizden çıkaracağız**. Peygamberlerin hemen hepsi, öldürülmek ve vatanından kovulmak

408 bk. el-A‘râf, 7/60.
409 Hûd, 11/91.
410 Meselâ bk. el-A‘râf, 7/12.

tehdidi ile karşılaşmışlardır. Nitekim onlar da şöyle demişlerdi: "Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşlayarak öldürürdük"[411]. Lût kavmi de Lût'a şöyle demişti: "Ey Lût! Bu tutumundan vazgeçmezsen, iyi bil ki sen de kovulacaksın"[412]. Nuh'un kavmi de şöyle demişti: "Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!"[413] İnsanların bizim peygamberimiz [Muhammed aleyhisselâm] hakkındaki sözlerini de Cenâb-ı Hak şöyle haber vermektedir: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek için tuzaklar kuruyorlardı"[414]. Görüldüğü üzere, Allah'ın selâmı üzerlerine olsun nebîler ve resûller, öldürülmek ve vatanlarından kovulmak tehdidine maruz kalmışlardı. Buna göre Şuayb'ın kavminin de söylediğimiz gibi Şuayb'a aynı tehdidi yapmış olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir*. Aynı şekilde onlar bütün peygamberlere şöyle diyorlardı: "İnkârcılar peygamberlerine 'sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız' dediler"[415]. Bütün kâfirlerin âdeti budur; peygamberleri önce vatanından kovmakla, sonra da öldürmekle korkutuyorlardı.

[§]Veya mutlaka dinimize döneceksiniz! Muhtemelen onlara göre Şu- 423
ayb, önceleri onların mensup oldukları dine bağlı idi, çünkü Şuayb ibadetini gizlice yaptığı için onun Allah'a ibadetini görmüyorlardı. Bundan dolayı onlar mensup olduğu dinde kalması için **Mutlaka dinimize döneceksiniz** diyorlardı. Nitekim Salih aleyhisselâma da ümmeti şöyle demişti: "Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin"[416]. Onlar da Salih aleyhisselâmın daha önce kendi dinlerine bağlı olduğunu zannediyorlardı. Şuayb aleyhisselâmın ümmetinin **Mutlaka döneceksiniz** sözü de, daha önce mensup olduğu dine döneceği anlamındadır. Bu âyetin, başlangıçta oraya girmek ve tercihini o yönde kullanmak anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[417] buyurmaktadır; bu cümle onların önce karanlıklarda oldukları sonra aydınlık yoluna çıkarıldıkları anlamında değil, karanlıklara girmeyi engellemek anlamındadır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

---

411 Hûd, 11/91.

412 eş-Şu'arâ, 26/167.

413 eş-Şu'arâ, 26/116.

414 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

415 "İnkârcılar peygamberlerine, 'Andolsun ya dinimize dönersiniz ya da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!' dediler. Bunun üzerine Rab'leri onlara, 'O zâlimleri elbette helâk edeceğiz' diye vahyetti" (İbrâhim, 14/13).

416 Hûd, 11/62.

417 el-Bakara, 2/257; el-Mâide, 5/16.

Şuayb dedi ki: İstemesek de mi? Yani **istemesek de** sizin dininize dönecek miyiz? Aklımız ve tabiatımız sizin dininize girmeyi reddettiği halde ona nasıl döneceğiz?

قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اِنْ عُدْنَا ف۪ي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ اِذْ نَجّٰينَا اللّٰهُ
مِنْهَاۜ وَمَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَعُودَ ف۪يهَٓا اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ رَبُّنَاۜ وَسِعَ رَبُّنَا
كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًاۜ عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَاۜ رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا
بِالْحَقِّ وَاَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِح۪ينَ ﴿٨٩﴾

89. "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın."

Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Buradaki **tekrar sizin dininize dönersek** meâlindeki beyanın üç anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, kendinden değil kavminin durumundan haber vermektedir, yani **Allah onları ondan kurtardıktan sonra** tekrar sizin dininize dönerlerse **Allah hakkında yalan uydurmuş olurlar,** dolayısıyla onların sizin dininize dönmeleri caiz de-
424 ğildir. [§]Fakat Şuayb aleyhisselâm Hûd sûresindeki âyette onlara verdiği cevapta kendinden bahsetmektedir: "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım!"[418] Şuayb kendi kavmine, diğer ümmetler peygamberlerini ölümle ve cezalandırmakla korkuttuklarında peygamberlerin onlara verdikleri cevabın aynısını veriyordu. Nitekim Resûlullah (s.a.) da öyle söylemişti: "Sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!"[419] Hûd aleyhisselâm da aynı şeyi söylemişti: "Siz de şahit olun ki ben, sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[420] Allah'ın salât ve selâmı kendilerine olsun peygamber kendi kavimlerine böyle cevaplar veriyorlardı. [İkincisi], onların bulundukları ilk hallerini, sonradan

418 Hûd, 11/93.
419 el-A'râf, 7/195.
420 Hûd, 11/54-55.

oraya girmediklerini ifade edebilir. Meselâ Cenâb-ı Hak "Gökleri yükselten Allah'tır"[421] buyurmaktadır, yani henüz gökler yaratılmamışken ilk olarak öyle yapmıştır. Yine "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[422] buyurmaktadır, yani önce karanlıkta idiler de sonra onları çıkarmış değil, başlangıçta karanlığın dışında tutmuştur. [Üçüncüsü], kendisinin onların dininde olduğuna dair olan zanlarına göre onlara cevap vermiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Yani **sizin dininize dönmemiz** mümkün değildir. Şuayb'ın **Tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz** meâlindeki sözü, onların akılsızca düşüncelerine bir târiz (üstü kapalı anlatım) anlamı taşımaktadır, yani açıkça söylememekle birlikte siz **Allah hakkında yalan uyduruyorsunuz** demek istiyor. Açık olarak siz **Allah hakkında yalan uyduruyorsunuz** demiyor, fakat **Tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz** diyor. Bu, onun kavmine olan şefkatini ve inceliğini gösterir.

Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Bu âyetin tefsiri konusunda farklı görüşler vardır. Hasan [el-Basrî] şöyle dedi: Allah'ın dinini kabul eden ve O'nun peygamberine itâat eden kişinin Allah'ın dostu olması ilâhî hükümlerden biridir ve Allah ona mümin diye ad vermiştir. **[§]**Aynı şekilde 425
O'nun dinini reddeden ve peygamberine âsi olan kişinin Allah'ın düşmanı ve kâfir olması da ilâhî hükümlerdendir[423]. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: **Allah**

421 "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten Allah'tır" (er-Ra'd, 13/2).

422 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" (el-Bakara, 2/257).

423 "Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın küfrün kâfirde bulunmasını dilediğine ve onu çirkin gördüğüne dair Mûtezile'ye karşı bizim delilimizdir. Çünkü Şuayb aleyhisselâm böyle inanıyordu ve Allah'ın dilemesi durumunu istisna tutmuştu. Bunun anlamı şudur: Allah'ın dilemesi müstesna bizim sizin dininize dönmemiz hiçbir şekilde mümkün değildir. Bu, küfrün Allah'ın meşîeti dâhilinde olduğunu gösterir. Dolayısıyla Mûtezile'nin aleyhine bir delildir. Bu âyet konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürerler. Hasan [el-Basrî] şöyle dedi… 'Allah dilemedikçe' meâlindeki ilâhî kelâm, Allah hükmetmedikçe demektir. Yani Allah'ın meşîeti olmaksızın kendi tercihimiz ve irademizle bizim sizin dininize dönmemiz ve Allah'a ortak koşmamız layık değildir. Ancak Cenâb-ı Hak bizi düşman edinmeye hükmetmişse bu müstesna! O zaman biz O'nun düşmanlarından oluruz ve O bunu bizden bilir, kendi tercihimizle O'na küfretmemiz için bize güç verir. Görmez misin ki âyetin devamında Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: 'Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır.' Yani Cenâb-ı Hakk'ın ilminde âkıbetimizin ne olduğunu, Allah'ın bizim hakkımızda ne hüküm verdiğini, O'nun dostu mu yoksa düşmanı mı olacağımıza hükmettiğini biz bilmeyiz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 301b; Medîne nüshası, vr. 335a).

dilemedikçe kaydı, bizi itâate çağırmadıkça, insanların Allah'a yaklaştıkları birtakım şeylerle bizi denemedikçe, helâl ve serbest olan şeyleri insanlara bildirmedikçe anlamına gelir, Allah bununla onların üzerinde bulundukları dini kastetmemiştir. Böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Çünkü onların istekleri, Şuayb'ın kendi dinlerine dönmesi idi, buna göre istisnanın dışına çıkılmış olur. Câfer b. Harb şöyle dedi: **Allah dilemedikçe** kaydı, Allah bize emretmedikçe anlamına gelir, bu da onların ümitlerini bitirmek içindir, yani Allah kesinlikle bunu kastetmiyor demektir. [Kesinlikle olmayacak bir şey için] Meselâ şöyle denilir: Eğer göğe yükselirsen şöyle olur. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurdu: "Deve iğne deliğinden geçinceye kadar"[424]. Şöyle yaptım diyorsun, ancak onun öyle olmayacağını herkes bilir. Yukarıdaki âyet de böyledir.

Ancak bu yorum uzak bir ihtimaldir, hatta imkânsızdır. Hasan [el-Basrî'nin], ondan maksat Allah'ın hükmüdür; dinini reddeden ve peygamberine âsi olanın kâfirlerden olması, buna karşılık dinini kabul eden ve peygamberine itâat edenin müminlerden olması Allah'ın hükmüdür, şeklindeki yorumuna gelince, burada kâfir olanı da iman edeni de Allah bilir demekten başka bir mâna yoktur. Eğer âyetin tefsiri onun söylediği gibi ise, o zaman âyetteki istisnanın anlamı kalmaz[425]. Ebû Bekir el-Keysânî'nin, Allah'ın onları itâate çağırması, insanların kendi dinlerine göre Allah'a yaklaşmaya çalıştıkları birta-
426 kım vasıtalarla onları imtihan etmesi [§]Allah'ın izin vermesinin caiz olduğu hususlardandır, şeklindeki görüşünün de doğru olması ihtimali yoktur. Çünkü âyette zikredilen "millet" (المِلَّة) kelimesi, onların bağlı oldukları din anlamına gelir, istisna edatı da ona yöneliktir. Buradaki istisna edatını başka bir kelimeye bağlamak caiz değildir. Ümitlerini kesmek şeklindeki görüş de doğrudan uzaktır. Çünkü yukarıda kaydettiğimiz "Deve iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyecekler"[426] meâlindeki âyette de ifade buyurulduğu üzere ümit kesmek, ancak kesinlikle olmayacağı bilinen hususlarda söz konusudur. Fakat bu olayda onlar, asla ümit kesmek anlamını çıkarmadılar, aksine

---

424 "Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!" (el-A'râf, 7/40).

425 "…İstisnâ âyetin başı ile ilgilidir, o da Allah dilemedikçe Şuayb'ın onların dinine girmeyeceğidir. Eğer Allah hüküm vermedikçe veya Allah bilmedikçe anlamı kastedilseydi, bu çok çirkin olurdu. Çünkü Allah küfrün varlığını bilse veya varlığına hükmetse bile küfre dönmek haramdır, doğru değildir, dinen de caiz değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 301b).

426 "Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!" (el-A'râf, 7/40).

ahlâksızlık yapıyorlar ve sonra da Allah bunu emretti diyorlardı[427]. Böyleyken onlar nasıl ümitlerini keserler?

Bize göre âyet, gerçek meşîet anlamındadır, o da şudur: Cenâb-ı Hak, kendi iradesiyle küfür fiilini seçeceğini, küfrü iman ve itâat fiiline tercih edeceğini bildiği kişi hakkında onun tercihi olan fiili diler. Onu tercih etmeyeceğini bildiği kişi için de o fiili dilemez. Çünkü Allah'ın, o kişi hakkında vuku bulacak olandan başka bir şeyi bilmesi veya olacağını bildiğinden gayrısını dilemesi caiz değildir, böyle bir şey cehâlet ve âcizlik olur. Meselenin aslı şudur: Şuayb aleyhisselâm kendisinden bir zellenin veya kendi ihtiyarıyla bir kusurun meydana gelebileceğinden ve bundan dolayı da Cenâb-ı Hakk'ın kendisi için sapıklığı ve dalâleti dileyeceğinden korkmuştu. Bundan diğer bütün peygamberler de korkmuşlardır. Nitekim Hz. İbrâhim (s.a.) şöyle demişti: "Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabb'imin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç"[428]. Yûsuf aleyhisselâm da şöyle demişti: "Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz"[429]. Peygamberlerin, Allah'ın selâmı üzerlerine olsun korkuları, diğer insanların korkularından daha çoktu.

[§]**Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, 427
bunun anlamı şudur: Allah'ın ilminde bizim âkıbetimizin ne olduğuna dair bilgiyi biz bilmeyiz. **Biz sadece Allah'a dayanırız** meâlindeki cümle hakkında da şöyle denilmiştir: Sizin bizi vatanımızdan kovmakla tehdit ettiğiniz konuda biz sadece Allah'a dayanırız, O'nun hükümranlığına ve yöneticiliğine sığınırız. O'nun, düşmanlara karşı bize vermiş olduğu yardım ve zafer vâdine güveniriz.

Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Buradaki "iftah" (إفتح) kelimesinin hüküm ver anlamına geldiği söylenmiştir, yani **kavmimizle aramızda adaletle hüküm ver**. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyetteki "iftah" kelimesinin ne anlama geldiğini evle-

---

427 Muhtemelen burada müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler" (el-A'râf, 7/28).

428 el-En'âm, 6/80.

429 "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır" (Yûsuf, 12/76).

ninceye kadar bilmiyordum; şu kabileden bir kadınla evlendiğimde aramızda bir problem çıktı, kadın bana, gel seni falan adamın hükmüne götüreyim "ufâtihuke" (أُفَاتِحُكَ), dedi. O zaman anladım ki "mufâteha" (المفاتحة) kelimesi, muhakeme demekmiş[430]. Âyette geçen hak ile anlamına gelen "bi'l-hak" (بالحق) lafzının mânası konusunda şöyle denilmiştir: Maksat, Şuayb'ı yalanladıkları ve ona eza ettikleri takdirde onlara geleceği vâdedilen azaptır.

Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver meâlindeki âyetle Mûtezile'nin küçük bir alakası vardır. Onlar diyorlar ki: Yüce Allah sadece adaletle hüküm vereceğine göre bu âyet, dua ve istek cümlesi kabul edilebilir. "Rabb'im! Adâletinle hükmünü ver!"[431] meâlindeki âyet ve benzerleri de böyledir. **Allah dilemedikçe** meâlindeki cümle hakkında da aynı şeyi söyler-
428 ler[432]. Ancak bize göre "Adâletinle hükmünü ver!" meâlindeki âyetle **[§]Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver** ilâhî kelâmı farklı anlamlara gelir. Birincisi, **Ey Rabb'imiz! Bizim aramızda hükmünü ver** diyor, yani adaletinle hükmet demek istiyor. İkincisi, "Adâletinle hükmünü ver!" diyor, geçmişte adaletinle hükmünü verdiğin gibi bu olayda da adaletinle hükmünü ver, demek istiyor. Bu, "Bizi dosdoğru yola ilet!"[433], yani nübüvvet ve hidâyet yoluna ilet meâlindeki âyetle aynı anlamdadır. Üçüncüsü de, azabın çabucak gelmesini istemektir.

---

430 İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Ben "Kavmimizle bizim aramızda adaletle hükmünü ver" anlamına gelen âyetteki "iftah" (افتاح) kelimesinin ne anlama geldiğini, Zûyezen'in kızı bana, gel seninle mahkemeye gidelim, yani "ufâtihuke" (أُفَاتِحُكَ) deyinceye kadar bilmiyordum (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 2; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 503).

431 el-Enbiyâ, 21/112.

432 "Mûtezile'nin 'Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver' meâlindeki âyetle küçük bir alakası vardır; bizim aslah (en uygun) olanı ve Allah'ın lütfunu istemek konusunda onları ilzâm ettiğimiz soruyu cevaplandırmakla ilgili küçük bir alaka. Peygamberler ve hayırlı insanlar dua yoluyla ve istek anlamında Cenâb-ı Hakk'a şöyle yalvarırlar: Allah'ım bizi koru! Dinimizi ıslah eyle! Cenâb-ı Hak bütün bunları onlara verir de geride kader defterinde onlar için salah olan bir şey kalırsa, bu talebin anlamı olmaz. Bu, ancak haksızlıktan kaçınma talebi olur. Onlar sanki, Allah'ım bize haksızlık etme, demiş olurlar. Mûtezile delil olarak bize şöyle diyor: Cenâb-ı Hak, 'Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver' cümlesini Şuayb aleyhisselâmdan haber olarak kaydetmektedir, dolayısıyla bu sizin dediğiniz anlama gelmez. Çünkü haksızlık yapmamasını ve zulümden kaçınmasını istemek mânası, yani bize haksızlık etme anlamı bu âyette yoktur. Başka bir âyette de 'Adâletinle hükmünü ver!' denilmektedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 302a).

433 el-Fâtiha, 1/6.

وَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٩٠﴾

90. "Kavminin inkârcı ileri gelenleri, 'Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız!' dediler."

Kavminin inkârcı ileri gelenleri… Buradaki "mele'" (الملأ) kelimesinin, onların büyükleri ve efendileri anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[434]. Onlar kendi tâbilerine ve halka, **Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız!** diyorlardı. Ebû Bekir [el-Esam] buna, o takdirde mutlaka cehâlete düşersiniz anlamını verdi. **Siz mutlaka hüsrana uğrarsınız** meâlindeki âyet farklı anlamlara gelebilir. Birincisi, Şuayb kavmini, ölçü ve tartıda eksik yapmaktan sakındırıyor, onlara insanların haklarına vefa göstermelerini emrediyor. Diyor ki: "Ölçüyü tam tutun! (Şöyle) olmayın!"[435] Başka bir âyette de Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin"[436]. Kavmin büyükleri ve efendileri ise halk kesimine şöyle diyorlardı: **Eğer Şuayb'a uyarsanız,** onun dinine ve insanların haklarına vefa gösterme emrine uyarsanız, **O takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız,** zarar edersiniz.

İkincisi, Şuayb onları putlara tapmaktan sakındırıyor ve kendilerine engel oluyordu, onları Allah'a kulluğa davet ediyor ve buna teşvik ediyordu. Onlar ise, kendilerini Allah'a yaklaştıracakları ve âhirette şefaat edecekleri iddiasıyla putlara tapmaya devam ediyorlardı. Halka da diyorlardı ki: **Eğer Şuayb'a uyarsanız,** yani sizi davet ettiği ve yasakladığı şeylere uyarsanız, o takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız, âhirette de sizin şefaatçiniz olmayacak.

Üçüncüsü, onlar Şuayb'ı, "Ey Şuayb! Seni kesinlikle şehrimizden çıkaracağız"[437] diyerek vatanından kovmakla tehdit ediyorlardı. Sonra da halka şöyle söylüyorlardı: **Eğer Şuayb'a uyarsanız,** bilin ki o mutlaka vatanından kovulacaktır, siz de vatanınızdan kovulursunuz, dolayısıyla hüsrana uğrarsınız. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

434 bk. el-A‘râf, 7/60.

435 "Ölçüyü tam tutun, eksik verenlerden olmayın!" (eş-Şu‘arâ, 26/181).

436 Hûd, 11/85.

437 el-A‘râf, 7/88.

فَاَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فٖى دَارِهِمْ جَاثِمٖينَ ﴿٩١﴾

429 **[§]*91. "Nihayet o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında yere serilip kaldılar."***

Nihayet o şiddetli deprem onları yakalayıverdi. Buradaki "recfa" (الرجفة) kelimesinin sayha anlamına geldiği söylenmiş, zelzele anlamına geldiği de söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: Onları çok şiddetli bir sıcak bastırmış, sonra başlarına bir bulut getirilmiş ve insanlar da bir parça serinlemek için o bulutun altına sığınmışlardı. Bulutun altına gittiklerinde de başlarına azap yağmış, yeryüzü onları sallamış ve helâk olup gitmişlerdi. Bu aynı zamanda, "Gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi"[438] meâlindeki âyette belirtilen olaydır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Yurtlarında yere serilip kaldılar. Burada geçen "câsimîn" (جاثمين) kelimesini daha önce açıklamıştık[439].

اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فٖيهَا اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرٖينَ ﴿٩٢﴾

92. "Şuayb'ı yalanlayanlar sanki orada hiç yurt tutmamış gibi oldular. Böylece asıl hüsrana uğrayanlar, Şuayb'ı yalanlayanlar oldu."

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet-i kerîme, "Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka hüsrana uğrarsınız!"[440] meâlindeki âyetin karşılığı ve cevabıdır. Cenâb-ı Hak, Şuayb'a uyanlar değil, **Onu yalanlayanların** hüsrana uğradığını söylemektedir.

Sanki orada hiç yurt tutmamış gibi oldular. Denildi ki: Sanki orada hiç yaşamamışlar, oranın nimetlerinden hiç yararlanmamışlardı. Bu âyete, sanki orada hiç kalmamışlardı mânası da verilmiştir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Ğanînâ bi-mekâni kezâ ve kezâ" (غَنِينَا بِمَكان كذا وكذا) cümlesi orada ikamet ettik anlamına gelir. Evler için de "meğânin" (مَغَانٍ) denilir, bunun müfredi "meğnâ"

---

438 "Onu yalancılıkla suçladılar, derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi. O gerçekten büyük bir günün azabıydı" (eş-Şuʿarâ, 26/189).

439 bk. el-Aʿrâf, 7/78.

440 el-Aʿrâf, 7/90.

(مَغْنى) gelir[441]. Şöyle de denildi: **Sanki orada hiç yurt tutmamış gibi oldular,** yani onlar sanki orada hiç bulunmadılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, onların Allah'ın nimetlerini az bulmalarının ve o nimetleri hor görmelerinin cezasıdır. Kıyâmet gününde onlar şöyle derler: "Dünyada ancak bir gün veya
günün bir bölümü kadar kaldık"[442]. [§]Cenâb-ı Hak onlardan bahisle şöyle 430
buyurmaktadır: "Onlar sanki (dünyada) sadece günün bir saati kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler"[443]. Bu ve benzeri âyetler, onların köklerinin kesildiğini haber vermekte, geride onlar için üzülecek veya ağlayacak bir tek kişinin bile kalmadığını bildirmektedir

فَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبّ۪ي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِر۪ينَ ﴿٩٣﴾

93. "Şuayb onlardan ayrıldı ve (bu arada) ***'Ey kavmim!' dedi, Ben size Rabb'imizin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!"***

Onların helâk edildiklerini görünce **Şuayb onlardan ayrıldı. Ey kavmim! dedi, ben size Rabb'imizin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim** meâlindeki âyeti daha önce açıklamıştık[444]. **Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!** Yani beni yalanlayan, bana düşmanlığı seçen ve benim düşmanım olan bir kavme nasıl üzülürüm? Onlar benim düşmanım iken ben onlar için nasıl kederlenirim?

İşte sonunda Şuayb, **Artık kâfir bir kavme nasıl acırım!** dedi. Şuayb aleyhisselâmın bu sözü, onların helâk edileceğini ve başlarına ilâhî azabın geleceğini anladığında söylemiş olması mümkündür. Yani belirtilen işleri yaptıktan sonra ben artık onlar için üzülmem. Bazıları burada takdim-tehir bulunduğunu söyler. Bu sözü Şuayb, Cenâb-ı Hak "İnananları tehdit edip her yolun başında (pusu kurup) oturmayın!"[445] buyurduğunda söylemiş, bu işleri yapan bir kavme ben nasıl üzülürüm, demişti.

441 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 170.

442 "Allah, 'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' diye sorar. 'Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık; işte, saymakla görevli olanlara sor' derler" (el-Mü'minûn, 23/112-113).

443 "Allah onları mahşerde topladığı vakit, sanki (dünyada) sadece günün bir saatinde, aralarında tanışacak kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler" (Yûnus, 10/45).

444 bk. el-A'râf, 7/79.

445 el-A'râf, 7/86.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّٓا اَخَذْنَٓا اَهْلَهَا بِالْبَاْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ
لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿٩٤﴾

94. “Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek mutlaka ora halkını, Allah’a yönelip yalvarsın yakarsınlar diye dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.”

Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek mutlaka ora halkını dert ve sıkıntıya uğratmışızdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada iki açıdan gizlenmiş bir kelime bulunmaktadır. Birincisi, **Biz hangi ülkeye bir peygamber göndermiş** ve insanlar da onu yalanlamışlarsa, **Mutlaka ora halkını,** onu yalanlayanları **dert ile** ve zikredilen diğer şeylerle **yakalamışızdır.** Yoksa Cenâb-ı Hakk’ın onlara peygamber göndermesi, sonra da onların reddi ve yalanlaması olmadan belirtilen azaplarla yakalama ihtimali yoktur.

431 [§]İkincisi, **Biz hangi ülkeye bir peygamber göndermiş** ve onu helâk etmişsek, helâk etmeden önce **Ora halkını Allah’a yönelip yalvarsın yakarsınlar diye mutlaka dert ve sıkıntıya uğratmışızdır.** Sonra Cenâb-ı Hak, kendilerine peygamber göndermeden ve insanlar Allah’ın verdiği nimetlere karşı kendilerini değiştirmeden hiçbir kavmi helâk etmemiştir. Bu husus, muhtelif âyetlerde ifade edilmektedir: “Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb’in memleketleri helâk etmez”[446]. “Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz”[447]. “Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez”[448]. “Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz”[449]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak, insanların mazeretlerini her açıdan bitirmeden onları azap ve helâk ile yakalamayacağını haber vermektedir. Peygamber göndermeden önce insanları helâk etmiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk’ın onlara verdiği selîm akıl ile Allah’ın birliğinin eserlerine ve rablığının alâmetlerine ulaşmalarını sağlayacak her şeyi yaratmış olmasının, söylenen her şeyi işitmeye ve istedikleri her şeyi söylemeye yarayan kulak ve dil vermiş olmasının, ki bunu diğer varlıklardan hiçbirine vermemiştir, ayrıca hiç kimse kendisinin başka bir

---

446 el-Kasas, 28/59.

447 el-İsrâ, 17/15.

448 er-Ra‘d, 13/11.

449 Bu âyet, az önce geçen âyetin devamıdır: “Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb’in memleketleri helâk etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz” (el-Kasas, 28/59).

surete çevrilmesini istemeyecek derecede onlara en güzel suretler ihsan etmiş olmasının anlamı olmazdı. Allah ancak peygamber gönderdikten sonra insanları helâk etmiştir, çünkü insanlar farklı mertebede yaratılmışlardır; bazısı akıl ile anlar, onun işitme yoluyla yardıma ihtiyacı yoktur, isabetli görüşleriyle nesneleri algılayan düşünürler ve âlimler böyledirler. Bazıları çocuklar gibi ancak işitme yoluyla hakikati algılar, onlar ancak başkasından duyduğu sözlerle ve
devamlı uyarılmasıyla hakikati anlarlar. [§]Bazıları da ne aklıyla ve ne de baş- 432
kalarından duyduğu sözlerle anlar, ancak başlarına gelen şiddetle, kendilerini değiştirip Allah'ın verdiği nimetlerin de değişmesiyle anlarlar. Onlar aklı ve işitme organı olmayan hayvanlar gibidirler, ancak başlarına gelen sıkıntılardan ve belalardan anlarlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak insanları önce sıkıntı ve bela ile imtihan eder, eğer yaptıklarından döner ve Allah'ın nimetlerini bilirlerse imtihanı kazanırlar, aksi halde Allah onları helâk eder. İşte o zaman yaptıklarından vazgeçmek ve öğüt almak isterler. “Belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık”[450] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir.

Dert ve sıkıntı, bu iki kelimeyi daha önce açıklamıştık[451]. **Yalvarsın yakarsınlar diye,** yani yalvarıp yakarmaları için veya yalvarıp yakarmalarının ve ibret almalarının gerekli olduğunu bilmeleri için.

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتّٰى عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ اٰبَٓاءَنَا الضَّرَّٓاءُ وَالسَّرَّٓاءُ فَاَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩٥﴾

95. “Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve ‘Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı’ dediler. (İnkârda ısrar edince) ***biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık.”***

Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Tefsircilerin yorumuna göre bu âyetten maksat sıkıntıdan, kıtlıktan ve başlarına gelen belalardan sonra onlara verilen bolluk ve rahatlıktır. **Nihayet çoğaldılar.** Buradaki “afev” (عَفَوْا) kelimesinin çok ve kalabalık olma anlamına geldiği söylenmiştir, yani o belalar kendilerinden kaldırıldı ve onlar da çoğalıp kalabalıklaştı. İşte tam o sırada Allah onları ansızın helâk etti. Sıkıntı ve bela halinde helâk etmek, ansızın yakalamak anlamına gelmez, çünkü sıkıntı ve belaya maruz kalan herkes, neticede helâk olmaktan korkar. Bu durumda iken onları helâk etmek, ansızın yakala-

---

450 el-En‘âm, 6/42.

451 bk. el-Bakara, 2/177; el-En‘âm, 6/42.

yıp yok etmek anlamına gelmez. Görmez misin ki, insan hasta değilken öldü-
433 ğünde ansızın (füc'eten) öldü denilmektedir, [§]herhangi bir hastalık sebebiyle meydana gelen ölüme ise böyle denilmez. Şüphesiz her iki durumda da insan ölümün geleceğini bilmez, ancak hasta olmayınca öleceğinden korkmaz, hasta olduğunda ise öleceğinden korkar ve o ölüm artık ansızın ölüm olmaz. Buna göre insanlar zorluk halinde yakalandıklarında, helâk olmaktan korktukları için ansızın yakalanmış olmazlar. Bolluk ve rahatlık halinde olduklarında ise hiç korku duymazlar, o halde iken yakalanırlar, işte ansızın helâk etmek budur. **Nihayet çoğaldılar.** Denildi ki: Cenâb-ı Hak onlardan bir kısmını helâk etti, bir kısmını ise etmedi, bu sayede onlar yine çoğaldılar, yani helâk edilmeyen o bir kısım insandan çoğaldılar. Ancak bunun yorumu, yukarıda belirttiğimiz dert, sıkıntı ve kıtlıktır, sonra Allah onlardan belayı kaldırdı ve onlar da çoğaldılar, sonra helâk edildiler. *En doğrusunu Allah bilir*.

Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı, dediler. Onlar demişlerdi ki: Babalarımıza da böyle sıkıntılar gelmiş, bazan zorluğa maruz kalmış, bazan da nimetlere kavuşmuşlardı. Bu onlar için bir ceza değildi, dolayısıyla bize gelen sıkıntı ve belalar da bizim için bir ceza değildir; ancak dünya hayatının seyri bazan zorluk ve bela, bazan da bolluk ve bereket getirir. Onlar **Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı** dedikten sonra Cenâb-ı Hak onları ansızın yakaladığını haber vermektedir.

وَلَوْ اَنَّ اَهْلَ الْقُرٰٓى اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَٓاءِ
وَالْاَرْضِ وَلٰكِنْ كَذَّبُوا فَاَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٦﴾

96. "O ülkelerin insanları inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de ettikleri yüzünden onları yakalayıverdik."

O ülkelerin insanları inansalar ve günahtan sakınsalardı. Yani şiddet ve belaya uğradıktan sonra helâk edilmeden önce **İnansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne bereket kapıları açardık.** Yani onlar, gökten ve yerden her türlü hayra ulaşırlardı. Bereket, hiç zahmet çekmeden elde edilen her türlü hayrın adıdır. Bereket, yorulmadan ve zorlanmadan elde edilen her şeydir. Cenâb-ı Hak burada, eğer onlar iman etseler ve günahtan sakınsalardı, **Onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapılarını** açacağını belirt-
434 mekte, [§]iman etmezler ve kendilerine yapılan uyarıları unuttukları takdirde

onlara yine her şeyin kapısını açacağını söylemekte[452], fakat bereketten söz etmemektedir. Bereketten bahsetmediği âyette, onlara açtığı her kapıyı kısacağına ve onlara zarar vereceğine, imandan sonra bereketten söz ettiği âyette ise onlara hiçbir yorgunluk ve zarar gelmeyeceğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Fakat yalanladılar, yani peygamberleri yalanladılar, **Biz de ettikleri yüzünden onları yakalayıverdik.** Buradaki **Fakat yalanladılar** meâlindeki âyetin, Allah'ın onlara verdiği nimetleri, yani peygamberleri yalanladılar anlamına gelmesi muhtemeldir. **Biz de ettikleri yüzünden onları yakalayıverdik,** yani o yalanlamaları yüzünden onları yakaladık. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَفَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَاْتِيَهُمْ بَاْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَٓائِمُونَ ﴿٩٧﴾
اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰٓى اَنْ يَاْتِيَهُمْ بَاْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩٨﴾

97. "Yoksa o ülkenin halkı geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?"

98. "Veya o ülke halkının güpegündüz eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceği konusunda güvenceleri mi vardı?"

Yoksa o ülkenin halkı geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler? Bu âyet görünüşte soru cümlesidir, fakat hakikatte düz bir cümledir. Nitekim şu âyet-i kerîme de böyledir: "Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da korkuyorlar mı?"[453] Bu âyet de görünüşte bir şüphe ve tereddüt mânasına gelmekte, fakat hakikatte düz bir cümledir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: Onların kalplerinde çürüklük vardır, şüphe vardır ve Allah'ın kendilerine haksızlık etmesinden korkmaktadırlar. İşte **O ülkenin halkı emin mi idiler?… Veya o ülke halkının güvenceleri mi vardı?** meâlindeki âyetler de soru cümlesi değil, düz cümledir. Allah sanki şöyle demektedir: **O ülkenin halkı geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin** oldular. **O ülkenin halkı**

---

452 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birdenbire bütün ümitlerini yitirdiler" (el-En'âm, 6/44).

453 "Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar?" (en-Nûr, 24/50).

güpegündüz kendilerine azabımızın gelmeyeceği konusunda güvenceleri vardı. Sonra **O ülkenin halkı emin mi idiler?… Veya o ülke halkının güvenceleri mi vardı?** meâlindeki âyetlerin anlamında ihtilaf edilmiştir. Hasan
435 [el-Basrî] şöyle dedi: [§]Bu âyetler, önceki ümmetler hakkındadır, onların, Allah'ın cezasının ve azabının gelmeyeceğinden emin olduklarını haber vermektedir. Ancak âyetin bu ümmete söylenmesinin amacı, onların yaptıklarına benzer şeyler yapmalarından sakındırmaktır. Başkaları şöyle dediler: Bu âyetler, geçmiş ümmetler hakkında değil bu ümmetten belli bir bölgede bulunanlar hakkındadır, onlar hakkında şöyle demektedir: Bunlar da onlar gibi azabımızın gelmeyeceğinden emin oldular. Halbuki bunlar da, ötekilerin yaptıklarına benzer şeyler yaptıklarında kendileri âhirette azaba uğratılacaktır, tıpkı ötekilerin dünyada azaba uğratıldığı gibi. **Geceleyin uyurlarken** ve **güpegündüz eğlenirlerken…** Bu ifadeler, onlara azabın güven içinde oldukları sırada, yani uykuda iken ve eğlenirken geldiğini haber vermektedir. Eğlence hâli, gaflet halidir, insanın en çok güvende olduğu hâl de ancak uyku halidir. Onlara azabın ancak gaflet halinde iken gelmiş olmasının sebebi, *en doğrusunu Allah bilir* ya, Mekkeli ve diğer kâfirlere, Resûlullah'ı (s.a.) yalanlamaları halinde başlarına gelecek olan felâketi ikaz etmek içindir. Çünkü böylece onlar hiçbir zaman kendilerini Allah'ın azabından güvende görmeyeceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَفَاَمِنُوا مَكْرَ اللّٰهِ فَلَا يَاْمَنُ مَكْرَ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Allah'ın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz."

Bu âyetteki "mekr" (المكر) kelimesi, dünyada düşmanından intikam almak ve onu yenmek için onun gaflet halini gözetlemek anlamına gelir. Buna göre onlara azabın gaflet halinde olduklarında gelmesinin adı da "mekr"dir. Buna
436 göre yaratılanlar arasında imtihan, [§]onların birbirlerine gizli kalan şeylerin ortaya çıkmasını istemektir, artık onlar buna göre emir verir ve yasak koyarlar. Her ne kadar insanlara meçhul kalmış olsa da Allah katında her şey açık ve mâlumdur, bundan dolayı Cenâb-ı Hak buna, emretmek ve yasaklamak mânasında olmak üzere imtihan adını vermiştir[454].

---

454 "Mekr", dünyada düşmanından intikam almak ve onu yenmek için onun gaflet halini gözetlemek anlamına gelir. Fakat dilediği her durumda intikam almaya muktedir olduğu için Allah hakkında insanın gaflet halini gözetlemeye ihtiyaç yoktur. Ancak bunda, insanların gaflet hallerine dikkat etmek ve herhangi bir gözetlemeye gerek duymamak gibi hakikat

Allah'ın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Yani Allah'ın cezasından ve tuzağından emin mi oldular? Kötülüğün karşılığına kötülük, saldırının karşılığına saldırı dendiği gibi[455], mekrin karşılığına da mekr denilir; her ne kadar ikincisinin yaptığı kötülük ve saldırı değil ise de yine böyle söylenir. Buna göre ikincisinin yaptığı "mekr" değil ise de, mekrin karşılığına yine "mekr" adı verilir. *En doğrusunu Allah bilir*. Görmez misin ki, onu yapana "mekkâr" (مكّار) denilmesi caiz değildir, eğer ikincinin yaptığı gerçek anlamda "mekr" olsaydı bu ismin de kullanılması gerekirdi. Bu durum, onun, yapılanın karşılığı ve cezası olduğunu gösterir. Cenâb-ı Hakk'ın mekrinden maksadın, onların mekrinin cezası olması caizdir. Yapılan şey onun cezası olduğu için ona da "mekr" adı verilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur: "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür"[456]. Buradaki ikinci kötülük kelimesi, hakikatte kötülük anlamına gelmez.

Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz. Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü onlar, küçük günahlar bağışlanmıştır, Allah onlardan dolayı azap etmeyecektir diyerek, küçük günahlar hakkında Allah'ın mekrinden emin oldular. Bu iddia, Allah'ın mekrinden emin olmak anlamına gelir. Ayrıca büyük günahlar için de, Allah onları bağışlamayacaktır diyerek Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmişlerdir. Halbuki Cenâb-ı Hak şunu haber vermektedir: "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez"[457]. Onlar ise büyük günahlar konusunda Allah'ın rahmetinden ümit kesmişler, küçük günahlar konusunda da Allah'ın mekrinden emin olmuşlardı. İşte bu iki âyet, Mûtezile'yi reddetmektedir.

---

anlamında bazı şeyler bulunduğu için Cenâb-ı Hak, gaflet halinde bulunan insanların başlarına gelen felâkete mecâzen "mekr" adını vermiştir. Hakikate benzer bazı şeyler bulunduğundan dolayı dilde buna mecaz yolu denilir. Bu söylediklerimizin bir benzeri de her ikisi de aynı anlama gelen imtihan ve ibtilâ kelimelerinin Cenâb-ı Hak hakkında kullanılmasıdır. İnsanlar arasında imtihan ve ibtilâ ise, birbirlerinden gizli olan şeylerin ortaya çıkmasını istemektir; gizli olan şeyler ortaya çıktığından dolayı insanlar buna göre emir verir ve yasak koyarlar. Dolayısıyla imtihan ve ibtilâ kelimeleri, imtihanda emir ve yasak bulunduğundan dolayı -her ne kadar insanlara meçhul kalan şeyler Allah'a açık ve mâlum olsa da- mecaz olarak Allah'ın emri ve yasağı anlamına gelir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 303a).

455 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın" (el-Bakara, 2/194).

456 eş-Şûrâ, 42/40.

457 Yûsuf, 12/87.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkāhir el-Bağdâdî, Ebû MansûrAbdülkāhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts., (Dârü'l-ma'rife).

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed Kalâş) Haleb, ts.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şehâbeddin Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1978, 1413/1992.

Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddin Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâil el-Kinânî, *Mısbâhu'z-zücâce*, (thk. Muhammed el-Münteka el-Kişnâvî), Beyrut 1403.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *el-İlel*, (thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefî) Riyad 1405/1985.

_____, *es-Sünen*, (Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fazl, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshak, *el-Merâsîl*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1408.

_____, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, *Makālâtü'l-İslâmiyyîn*, (thk. Hellmut Ritter), Beyrut, ts., (Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî).

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'ânî'l-Kur'ân*, (thk. İbrahim Şemseddin), Beyrut 1432/2002.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah Muhemmed Dervîş), Beyrut 1404/1994.

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jefferey), Kahire 1355/1936.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-hidâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *el-İsâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1415/1995.

_____, *Takrîbü't-tehzîb*, (Muhammed Avvâme), Haleb 1406.

_____, *Telhîsu'l-habîr*, (Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî), Medine 1384/1964.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kırâati's-seb'*, (thk. Abdülâl Sâlim Mekrem), Beyrut 1399/1979.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, Kahire, ts., (Mektebetü'l-Hancî).

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1411/1990.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kırâât*, (thk. Şevkî Dayf), Kahire 1400.

İbn Receb el-Hanbelî, Zeynüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed b. Abdirrahman, *et-Tahvîf mine'n-nâr*, Dımaşk 1399.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-'İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye*, (thk. Halîl el-Meys), Beyrut 1403/1983.

_____, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ez-Ziyâ), Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

İbnü'ş-Şıhne, Ebu'l-Velîd Lisânüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî, *Lisânü'l-hükkâm*, Kahire 1393/1973.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, Beyrut 1402/1982.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkādir b. Muhammed b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye*, (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1399/1979.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhim), Kahire 1386-87/1966-67.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkī), İs-tanbul 1413/1992.

Merğînânî, Ebu'l-Hüseyin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Ferganî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Beyrut, ts., (el-Mektebetü'l-İslâmiyye).

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Beyrut 1956.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed, *Tebsıratü'l-edille*, (nşr. C. Selâme), Dımaşk 1993.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin nr. 426.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 8.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celâleddin Abdurrahman, b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürrü'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1413/1992.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1416/1995.

_____, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Ezdî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), I-IV, Beyrut 1407/1987.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kâşif*, (thk. Muhammed Avvâme), 1413/1992.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye*, (thk. Muhammed Yûsuf el-Benûrî), Kahire 1357.

DİZİN

B

C

Ç

D

E

F

G

H

K

L

M

N

Ş

T

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 6

Çeviren

Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

A'RÂF SÛRESİ

ENFÂL SÛRESİ

TEVBE SÛRESİ

اَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذٖينَ يَرِثُونَ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ اَهْلِهَٓا اَنْ لَوْ نَشَٓاءُ اَصَبْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

100. *"*(Eski) ***sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı? Biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar*** (gerçekleri) ***işitemezler."***

(Eski) sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı? Âyet-i kerîmenin geçmiş ümmetler hakkında nâzil olduğunu kabul edenlerin yorumlarına göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ardarda ümmetlerin ve kavimlerin helâk edilmesi sayesinde onlar, hak inancı benimsemeye muvaffak kılınıp doğru yol kendilerine gösterilmedi mi? Âyetin Hz. Muhammed'e iman eden bu ümmet hakkında nâzil olduğunu söyleyenlerin yorumuna göre ise şöyle buyurmuştur: **(Eski) Sahiplerinin** helâk edilmesinden **sonra yeryüzüne vâris olanlara şu durum açıklanmadı mı!** Ötekilerin azaba uğradıkları gibi **dileseydik onları da günahlarından dolayı** azaba **uğratırdık. (Eski) sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı?** Yani **sahiplerinin** helâk edilmesinden **sonra.**

Onlara belli olmadı mı? Bu ilâhî beyan "elif" ve "vâv"ın düşürülmesiyle de okunabilir. Yani **yeryüzüne vâris olanlara belli olmadı.** Bu durumda âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birinci ihtimal: **Onlara belli olmadı.** Yani öncekilerin helâk edilmesine sebep olan durumları ve onların peygamberleri yalanlamaları dolayısıyla başlarına gelenleri düşünmediler. Öncekileri ve başlarına gelenleri düşünmeyi terkettiklerinde söz konusu gerçek onlar nezdinde ortaya çıkmaz. İkinci yorum da şöyledir: Cenâb-ı Hak onlara hidâyet yolunu göstermiş, fakat bundan faydalanmadıkları için onları hidâyetin kapsamı dışında tutmuştur. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın faydalanmamaları sebebiyle onları akıl yürütme, işitme ve görme duyusundan yoksun bulunduklarını ifade etmesine

8 benzer[1]. [§]Bu ilâhî beyan "eve" (أَوَ) ifadesi düşürülmeksizin de okunabilir. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: **Yeryüzüne vâris olanlara belli olmadı mı?** Peygamber Allah'ın geçmiş ümmetleri helâk etmesine dair kudretini onlara göstermedi mi? Bu yoruma göre âyetin anlamı şöyledir: Allah Teâlâ **sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanları** helâk etmeye kādirdir. Sözünü ettiğimiz bütün bu yorumlar muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir diğer muhtemel yoruma göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Sahiplerinin** helâk edilmesinden **sonra yeryüzüne vâris olanlara** ne sebeple helâk edildikleri **belli olmadı mı?** Tâ ki onlar, buna benzer durumlardan kaçınsın ve kendilerini helâk olmaktan kendilerini alıkoysunlar.

Yeryüzüne vâris olanlara belli olmadı mı? Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. İlki şöyledir: Allah Teâlâ onlara doğru yolu gösterdi ve kendilerinden önceki ümmetler yalanlamak ve inatçılık yapmak suretiyle işledikleri günahlar yüzünden başlarına gelen felâketler sonucu helâk edildiklerini açıkladı, fakat onlar inatlarından ötürü hidâyeti benimsemediler. İkincisi de şöyledir: Cenâb-ı Hak, öncekilerin başına gelenler hakkında tefekkür etmedikleri için onları doğru yola iletmedi. Bu yorum âyetin "vav" harfinin okunmaması şeklindeki kırâate göredir[2].

---

1 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmiş olmalıdır: "Onlar sağır, dilsiz ve kördürler" (el-Bakara, 2/171).

2 Yani kırâat bakımından. Ancak *Te'vîlât* şârihi şöyle demiştir: "**(Eski) sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı?** Bu ilâhî beyan "yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı" şeklinde "elif" ve "vav"ın düşürülmesiyle de okunmuştur. "Yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı?" şeklinde "elif" ve "vav" ile de okunmuştur. Bu harflerin düşürülmesiyle okuyanların kırâati şu muhtemel anlamlara açıktır: İlki bunun belirleme ve ispat üzere olmasıdır. Yani Cenâb-ı Hak onlara kendilerinden öncekilerin yalanlama ve inat gibi işledikleri günahlar sebebiyle helâk edildiklerini göstermiş ve açıklamıştır. Fakat onlar inatları dolayısıyla doğru yola girmemişlerdir. İkincisi Cenâb-ı Hakk'ın onları, öncekilerin helâk edilmelerini ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle başlarına gelenleri düşünüp tefekkür etmedikleri için doğru yola iletmemesidir. Bu durum, onlar düşünme ve tefekkürü terkettiklerinde gerçekleşir. Üçüncüsü "Onlara belli olmadı", yani Allah Teâlâ onlara doğru yolu göstermiş olsa da onlar bundan faydalanmadılar. Bu durumda sanki onlara doğru yolu göstermemiş oldu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın gerçekte var olduğu halde istifade etmedikleri için onlarda işitme, görme ve akletme yeteneği bulunmadığını açıklamasına benzer gibidir. Söz konusu durum da böyledir. "Elif" ve "vav"ın okunduğu kırâate göre ise âyetin anlamı şöyledir: Peygamberler onlara, Allah Teâlâ'nın yeryüzüne vâris olanları helâk etmeye kādir olduğunu bilmeleri için Allah'ın geçmiş ümmetleri helâk etmesine dair O'nun kudretini açıklamadı mı? Yine şu yorum da muhtemeldir: Peygamberler, sahiplerinin helâkinden sonra yeryüzüne vâris olanlar, onların buna benzer durumlardan kaçınıncaya ve kendilerini bundan alıkoyuncaya kadar helâk edildiklerini göstermediler mi? *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 303a).

Biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık. Bu ilâhî beyan şayet önceki ümmetlere dair ise âyetin anlamı şöyledir: **Dileseydik günahlarından dolayı** ardarda kavimleri **musibetlere uğratırdık.** Şayet sonraki ümmetlere dair ise âyetin anlamı şöyle olur: **Dileseydik** ötekilerin günahlarından dolayı başlarına musibet geldiği gibi bunları da **günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık. Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar (gerçekleri) işitemezler.** Bu ilâhî beyandaki “et-tab‘” (الطبع) kelimesi mühürleme anlamına gelebilir. Yani **onların kalplerini** mühürledi. “et-tab‘u” (الطبع) kavramı küfür karanlığı anlamına da gelebilir. Yani **onların kalplerini** küfür
karanlığıyla örttü. [§]Bir başka şeyi örten ve kaplayan her şey hakkında “tab‘” 9
kelimesi kullanılır[3]. **Onlar işitemezler.** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: İlki “faydalanmayacakları şeyi **işitemezler**” şeklinde yorumlanabilir. ikinci yorum şöyledir: **Onlar işitemezler**, yani icabet edemezler. Bu, Hz. Peygamber’in “Allah hamd edeni işitir”[4] ifadesi gibidir. Bu söz hakkında denildi ki Allah kendisine hamd edene, yani kendisine dua edene icabet eder.

تِلْكَ الْقُرٰى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓائِهَا وَلَقَدْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿١٠١﴾

101. “İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Fakat onlar önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler.”

İşte o ülkeler! Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz.

Sana anlatıyoruz, yani anlatılan haberlerden bir kısmını sana anlattık. Cenâb-ı Hak resûlüne önceki ülkelerin ahalisinin peygamberlerinden mûcize istediklerini, fakat onların gösterilen bu mûcizeleri tasdik etmediklerini bildiriyor. Bunların da durumu böyledir. Dolayısıyla sen onların istediği mûcizeleri getirsen dahi onlar bu mûcizelere iman etmezler ve bunları tasdik etmezler. Cenâb-ı Hak peygamberine karşı onların inat ettiklerini ve büyüklük tasladıklarını haber veriyor. İkinci olarak Allah Teâlâ, peygamberlerin mûcizeleri

---

3 bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “tab‘“ md.

4 Buhârî, “Ezân”, 124; Müslim “Salât”, 71.

muhataplarının istedikleri şekilde getirmelerinin zorunlu olmadığını, onların delil olmaları bakımından mûcize getirmelerinin zorunlu olduğunu bildirmektedir.

Andolsun ki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişti. Bu ilâhî beyanın farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Burada peygamberlerin, inkârları ve yalanlamaları sebebiyle kavimlerinin başlarına gelecek azaba dair bildirdikleri haberler kastedilmiş olabilir. Âyetteki delillerden maksat, inkârcıların mûcize istemelerinden sonra peygamberlerin söyledikleri ve bildirdikleri hususlarda doğru olduklarını gösterici mûcizeler de olabilir. Fakat onlar bu mûcizelerin gerçek olduklarını bildikten sonra inat ederek ve büyüklük taslayarak bunları reddettiler.

Fakat onlar iman edecek değillerdi. Denildi ki **Fakat onlar önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi** meâlindeki beyan şöyle yorumlanabilir: Yani onlar bizim azabımızı gördüklerinde **önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi.** Yani Allah'ın azabını gördüklerin-
10 de onların iman etmeleri onlara bir fayda sağlamaz. **[§]**Bu "Daha önce iman etmemiş kimseye iman etmesi fayda sağlamaz"[5] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. İkinci yorum şöyledir: Onların mûcize istemeleri ve akabinde peygamberin mûcize getirmesi durumunda da **onlar daha önce yalanladıklarından iman edecek değillerdi**. Çünkü imanı terketmeleri ve peygamberleri yalanlamaları onların mûcizeleri bulunmamasından ötürü değildi. Fakat bunun sebebi onların inat etmeleriydi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak mûcize istemiş olsalar da onların iman etmeyeceklerini bildirdi. Üçüncü yorum ise şöyledir: Peygamberin onların başına geleceğini haber verdiği azaba **inanacak değillerdi**. Zira onlar önceki peygamberleri **yalanlamışlardı.**

وَمَا وَجَدْنَا لِاَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَاِنْ وَجَدْنَا اَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿١٠٢﴾

102. "Onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulamadık. Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk."

---

5 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: "Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz" (el-En'âm, 6/158).

Onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulamadık. Burada sözü edilen "ahd"in (العهد) üç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi "yaratılış ahdi" anlamıdır. Zira herkesin yaratılışında Allah Teâlâ'nın birliğine ve ilâhlığına şahitlik etmeye dair bilgi vardır. Onlar bu ahitlere riayet etmediler, aksine onu bozdular. İkincisi Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerin diliyle onlardan aldığı sözdür. "Andolsun ki Allah, İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakîb (temsilci) göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: "Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim"[6] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Fakat onlar bu sözü yerine getirmediler. Üçüncüsü ise kendilerinin peygamberlere verdikleri sözdür. Firavun'un Mûsâ'ya (a.s.) söylediği şu söz böyledir: "Ey büyücü! Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak bize dua et, artık biz doğru yola döneceğiz."[7] Onlar peygamberlere verdikleri sözleri yerine getirmediler.

Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk. Yani muhakkak ki sözü yerine getirmemekle **onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.** *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ فَظَلَمُوا
بِهَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٠٣﴾

[§]*103. "Sonra onların ardından Mûsâ'yı mûcizelerimizle Firavun ve* 11
yakın çevresine gönderdik; onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!"

Sonra onların ardından Mûsâ'yı gönderdik. Bu beyan şu anlama gelebilir: Pek çok ümmetin helâk edilmesinden **sonra Mûsâ'yı** peygamber **olarak gönderdik**. **Mûcizelerimizle Firavun ve yakın çevresine. Âyetlerimizle** meâlindeki ifade delillerimizle anlamına gelebilir. Yine bu ifadeye Allah'ın birliği ve ilâhlığının delilleri anlamı verilebilir. Ayrıca peygamberin risâlet ve nübüvvet mûcizeleri anlamına da gelmesi mümkündür. Hasan-ı Basrî'ye göre **âyetlerimizle** meâlindeki beyan "dinimizle" anlamındadır. Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen bütün "âyetler" bu yorumların kapsamındadır. **Firavun ve yakın**

---

6 el-Mâide, 5/12.

7 ez-Zuhruf, 43/49.

çevresine. Mûsâ (a.s.) onların hepsine, Firavun'a, yakın çevresine ve ona uyanlara gönderilmişti. Yani Mûsâ (a.s.) halka değil de sadece Firavun ve yakın çevresine gönderilmiş değildi. Aynı şekilde bir başka âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak sadece "Firavun'a"[8] buyurmuştur. Halbuki Mûsâ (a.s.) onların tümüne gönderilmişti. Ancak *-en doğrusunu Allah bilir-* özel olarak bu ileri gelenleri belirtmesinin sebebi şudur: Çünkü nebî ve resûllerle mücadele edenler, halk ve alt tabakada bulunanlar değil, ileri gelenler ve liderlerdir. Halk ise ileri gelenlerin görüşlerinden dolayı peygamberlerden yüz çevirip ileri gelenlere uyuyorlar. Bundan dolayı ileri gelenler ve liderler peygamberlerin muhalifleri ve karşıtları olarak adlandırılmışlardır. Aksine Mûsâ ister düşük mertebede olsun ister yüksek mertebede, bu kesimlerin tümüne gönderilmiştir.

Onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler. Âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Mûcizeleri inkâr ettiler.** Yani Mûsâ'nın (a.s.) Firavun ve kavmine getirmiş olduğu mûcize ve delilleri inkâr ettiler. Bu ifade zulüm olarak isimlendirildi, çünkü onlar mûcizelerin Allah tarafından indirilmiş olduğunu bildikten sonra bunları sihir olarak adlandırdılar. Böylelikle bunları mevcut konumlarının dışına yerleştirdiler. Zulüm bir şeyi kendi konumunun dışında bir yere yerleştirmektir. Bazı âlimler ise şöyle dediler: **Mûcizeleri inkâr ettiler.** Yani onlar Allah'tan başka varlıklara tapmak suretiyle Allah'ın onlara lütfettiği nimetlerini inkâr ettiler. Onlar bu nimetlerin şükrünü, bunları onlara bahşedenin dışında bir varlığa yönelttiler. Bu bir zulümdür. Onlar kendilerine nimet bahşetmeyen kimseye şükrettiler, kendilerine nimet lütfedenden ise yüz çe-
12 virdiler. *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]**Bu beyan "Kendi tâbilerine bu deliller aracılığıyla zulmettiler" şeklinde de anlaşılabilir. Nitekim onların peygambere uymasını engellediler, onlardan kendilerine uymalarını istediler. Yine bu beyan ile Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmuş olması mümkündür: Onlar bu delillere uymayı terketmek suretiyle kendilerine zulmettiler.

Ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu! Bu hitap görünüşü itibariyle Resûlullah'a (s.a.) yöneliktir, asıl maksadı ise onun dışındakilerdir. Cenâb-ı Hak herkese fesatları sebebiyle başına gelenler dolayısıyla fesatçıların sonunu düşünmelerini emretti. Çünkü bir günah veya bir fesat dolayısıyla başkasının başına gelenlerin sonunu düşünen kimse buna benzer fiilden kaçınır. Bu hitabın Resûlullah'a (s.a.) yapılmış olması iki açıdan mümkündür. Bunlardan biri şudur: Onların başına gelenler açısından Hz. Peygamber için onların yapmış

[8] "Doğrusu Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik" (el-Müzzemmil, 73/15).

oldukları ezaya bir teselli vardır. Çünkü sonunda düşmanının başına gelecek olan helâki düşünen kimse, onun yaptığı ezaya sabreder ve bu hususta biraz teselli olur. İkinci olarak O, işledikleri günahları terketmeleri için söz konusu kimselere sonunda başlarına gelecek olanları hatırlatmakta ve onları uyarmaktadır. Çünkü bu daha sakındırıcıdır.

وَقَالَ مُوسٰى يَا فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٠٤﴾

104. "Mûsâ dedi ki: Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim."

Mûsâ dedi ki: Ey Firavun! Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Şayet "Nasıl **ben Allah'ın elçisiyim** dedi. Bu, görünüşü itibariyle övünme ve kendini temize çıkarma konumundadır. Halbuki bu bize yasaklanmıştır[9]. Çünkü Allah Teâlâ peygamberliği tevdi edeceği kişiyi ve ona ehil olanı bildirir" diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Bunda kendini övme ve kendini temize çıkarma yoktur. Çünkü o, Allah'ın kendisini peygamberliğin tevdi edilecek kişi yapması ve nübüvvete ehil kılması suretiyle ilâhî lütfa mazhar oluşunu ifade etmektedir. Kendini temize çıkarma ve övünme ise Allah'ın yaptığı fiilde değil, gerçekte Hz. Peygamber'in yaptığı fiillerde söz konusu olur. Veya şayet bu durum kendini temize çıkarma ve övünme ise şüphesiz bunu Cenâb-ı Hak emretmiştir. Dolayısıyla emir durumunda bu caiz olur. Yahut bu
ifadeyle kendisini tanıtmak istemiştir. [§]Zira krallar birbirlerine elçi gönder- 13
diklerinde, aralarında düşmanlık olsa dahi elçileri kötü bir şekilde karşılamamaları, aksine elçileri yüceltmeleri ve onlara ikramda bulunmaları geleneklerden biriydi. Mûsâ (a.s.) da kötü karşılanmamak için kendisinin **âlemlerin Rabb'i olan Allah'ın elçisi** olduğunu belirtmiştir.

Âlemlerin Rabb'i olan Allah tarafından. Denildi ki âlem her şeyin cevheri, yani aslı ve özüdür. Bu, filozofların görüşüdür. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Âlemlerin Rabb'i**, yani yaratılmışların sahibi.

---

9 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmiş olmalıdır: "Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de, annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur. Şu halde kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur" (en-Necm, 53/32).

حَق۪يقٌ عَلٰٓى اَنْ لَٓا اَقُولَ عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَرْسِلْ مَعِيَ بَن۪ٓي اِسْرَٓاۤء۪يلَ ﴿١٠٥﴾

105. “Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size Rabb’inizden açık bir delil getirdim. Artık İsrâiloğulları’nı benimle birlikte serbest bırak.”

Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Te’vil ehli şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) Firavun’a “Ben Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim” dediğinde o, Mûsâ’ya (a.s.) “Yalan söyledin” der. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) ona **Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur** demiştir. Bu ifadenin, sözün Firavun tarafından yalanlanması olmaksızın da söylenmiş olması mümkündür. Mûsâ (a.s.) ona bu sözü söylemiştir, çünkü Cenâb-ı Hakk’ın peygamberlik bahşettiği ve nübüvvete ehil kıldığı herkesin **üzerine Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek bir borçtur. Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur.** Belirttiğim gibi, Firavun’dan, daha önce bir söz geçmeden böyle bir söz ile başlamak mümkün değildir. Buna göre Mûsâ (a.s.) tarafından söylenen bu söz, Firavun’un sözüne cevap teşkil etmektedir. Bu tevil yapan âlimlerin söylediğidir. Buna göre Mûsâ (a.s.) Firavun’a “Ben sana Allah tarafından gönderilmiş bir elçiyim”[10] dediğinde o “Yalan söyledin, seni bize göndermemiştir” demiş veya buna benzer bir ifade kullanmıştır. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) **Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur** demiştir. Yani Allah hakkında yalan söz söylemek bana uygun düşmez. Bu Cenâb-ı Hakk’ın Îsâ’ya (a.s.) “İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?[11] sorusuna karşı Îsâ’nın (a.s.) “Hâşâ! Seni tenzih ederim, hakkım olmayan şeyi söylemek
14 bana yakışmaz”[12] sözü gibidir. [§]Bu söz Îsâ (a.s.) tarafından, kavmi ona karşı önceki sözü söylediğini iddia etmesinden sonra söylenmiştir. Aynı şekilde meleklerin “Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velîmiz onlar değil sensin” sözü,

10 Bir önceki âyet-i kerîme.

11 “Allah “Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?” buyurduğu zaman o şu cevabı verir: “Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz” (el-Mâide, 5/116).

12 el-Mâide, 5/116.

Cenâb-ı Hakk'ın onlara "Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?"[13] sorusundan sonradır. Allah Teâlâ'nın bu sözü üzerine "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin" demişlerdir. Onların bu sözü, öncekinin bir cevabı olarak söylenmiştir. Mûsâ'nın **Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur** sözü de böyledir. Onların daha önceki bir sözüne karşı söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememek benim üzerime borçtur** meâlindeki ilâhî beyanda geçen ifadeyi "hakîkun alâ" (حقيق عَلَى) şeklinde okuyanlara göre bunun yorumu şudur: Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememem bir zorunluluktur. Söz konusu beyanda geçen ifadeyi "aleyye" (علَيَّ) şeklinde şeddeli[14] olarak okuyanlara göre âyetin yorumu şöyledir: Allah hakkında gerçek olandan başkasını söylememem gerekir.

Size Rabb'inizden açık bir delil getirdim. Rabb'inizden açık bir delil beyanı Allah'ın birliğini ve ilâhlığını açıklayan deliller olarak anlaşılabilir. Ayrıca âlemlerin Rabb'i Allah'ın elçisi olduğumu, ona karşı yalan söyleyen ve iftira eden bir kimse olmadığımı açıklayan nübüvvet delili diye de yorumlanabilir. **Artık İsrâiloğulları'nı benimle birlikte serbest bırak. Yani onları köleleştirme, onlar köle değillerdir.** O, İsrâiloğulları'nın kendisiyle birlikte gönderilmesini istememiş, aksine onların kölelikten kurtulmasını talep etmiştir. Bu, "İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmen"[15] beyanı gibidir.

قَالَ اِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِاٰيَةٍ فَاْتِ بِهَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٠٦﴾

106. "Firavun şöyle dedi: "Eğer bir mûcize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım."

Firavun şöyle dedi: Eğer bir mûcize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım. Firavun'un **[§]Eğer bir mûcize getirdiysen** 15
sözü, Mûsâ'nın (a.s.) "Size Rabb'inizden açık bir delil getirdim"[16] meâlindeki

13 "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: "Bunlar mıydı size tapmakta olanlar? Melekler şöyle cevap verecekler: "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin" (Sebe', 34/40-41).

14 On kırâat imamından biri olan Nâfi' fethalı ya harfini şeddeli haliyle (علَيَّ) okumuştur. Diğerleri ise şeddesiz haliyle (عَلَى) okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 270).

15 "O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmenden ibarettir" (eş-Şuarâ, 26/22).

16 Bir önceki âyet-i kerîme.

sözle mûcizeyi kastettiğini göstermektedir. Yine Firavun'un **Eğer bir mûcize getirdiysen ve gerçekten doğru söylüyorsan onu göster bakalım** meâlindeki söz, kendisinin ilâh olmadığını, bir kul olduğunu bildiğini göstermektedir. Zira o, Mûsâ'dan (a.s.) iddia etmiş olduğu nübüvvetin doğruluğuna ilişkin mûcize talep etmiştir. Şayet kendisinde ilâh olduğu düşüncesi olsaydı Mûsâ'ya (a.s.) "Ben ilâhım, seni ne zaman gönderdim?" derdi. Ondan mûcize talep etmezdi.

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿١٠٧﴾

107. "Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan!"

Bunun üzerine Mûsâ asâsını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan! Ebû Avsece "sü'bân" (الثُعْبان) kelimesinin yılan anlamına geldiğini söylemiştir. O dedi ki her yılan "sü'bân" (الثعبان) olarak adlandırılır. "se'âbîn" (الثعابين) bu kelimenin çoğuludur. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sü'bân" (الثعبان) eril yılan demektir[17]. **Apaçık.** Yani kendisinin yılan olduğunu açıklayan. Bu "Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!"[18] beyanı gibidir. **Apaçık.** Onun yılan olmadığı hususunda hiç kimse şüphe duymaz. **Apaçık** demek olan beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani bu değişim ve dönüşüm ancak Allah tarafından gerçekleştirilebilir.

وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٠٨﴾

108. "Ve elini (cebinden) ***çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş!"***

Ve elini (cebinden) çıkardı. Bir de ne görsünler, o da seyredenlerin gözleri önünde bembeyaz oluvermiş! Cenâb-ı Hak "elini çıkardı" buyurmuş, fakat nereden çıkardığını belirtmemiştir. Bunu bir başka âyet-i kerîmede açıklamıştır: "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın."[19] Yani herhangi bir sıkıntı ve hastalık olmaksızın. Te'vil yapan âlimler demiştir ki alaca hastalığı olmaksızın. Fakat bize göre "kusursuz" meâlindeki ifade şu anlama gelir: Yani kötü ve iğrenç görülmeksizin. Çünkü bir şeyin yaratılışının

---

17 Taberî, *Tefsîr*, IX, 15.

18 Tâhâ, 20/20.

19 en-Neml, 27/12.

ve cevherinin dışına çıkması kötü görülen bir durumdur. Cenâb-ı Hak bunun böyle olmadığını bildirdi.

[§]Eğer bize denilirse ki: Mûsâ'nın (a.s.) elini olduğu haliyle cebine sokması ve sonra sokmadan önce olmadığı şekliyle beyaz olarak çıkarmasının hikmeti nedir? Aynı şekilde asânın elindeyken yılana dönüşmeyip yere attıktan sonra asânın yılana dönüşmesinin hikmeti nedir? 16

Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun hikmeti şu olmalıdır: Mûsâ (a.s.) asâyı kendi hâkimiyet ve yönetiminden çıkardıktan sonra onlara bir mûcize gösterdi ki bu olayın, yılan olmasının onun idaresi ve değiştirmesiyle olmadığı, aksine Allah'ın fiili sayesinde gerçekleştiği bilinsin. Aynı şekilde eli, kendi idaresinden ve gözlerinin önünden çıkardıktan sonra mûcizeye dönüştürdü ki bunun onun sayesinde gerçekleşmediği, aksine Allah Teâlâ'nın fiiliyle olduğu bilinsin. Mûcize, yaratılmışların gücünün ve idaresinin dışında gerçekleşen şeydir.

قَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٩﴾

109. "Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır."

[Sihirin Bir Mûcize Çeşidi Oluşu]

Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır. Cenâb-ı Hak bir başka âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Firavun, adamlarına şöyle dedi: "Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz!"[20] Firavun'un, ileri gelenlere "Bu kimse şöyledir" demiş olması mümkündür. Sonra ileri gelenler halka, **Bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır** demişlerdir. O, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Mûsâ'nın (a.s.) getirdiği mûcize konusunda halkın zihnini karıştırmak istemiştir. O, "yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[21] meâlindeki sözle de kavmini Mûsâ'ya (a.s.) karşı kışkırtmak istemiştir. Bize göre sihir nübüvvetin delillerindendir. Şayet Mûsâ'nın (a.s.) getirmiş olduğu şeyler sihir olsaydı bunlar onun nübüvvet ve risâletinin delilleri olurdu. Çünkü bunlar vahiy yoluyla (gökten) bir ilim ve haber olmaksızın elde edilmez. Aynı şekilde yaratılmışlar arasında elde edilen bu tür hüner ve işler de böyledir. Çünkü ancak gökten gelen bir vahiy aracılığıyla bilinebilir. Fakat bu

---

20 eş-Şuarâ, 26/34.

21 eş-Şuarâ, 26/35.

belirli bir kimse için mûcize olmaz[22]. Şayet onun getirmiş olduğu şey sihir olsaydı bu onun için mûcize olmuş olurdu. Çünkü Mûsâ onların gözleri önünde
17 yetişti, onun sihirbaza gidip geldiğini asla görmediler. [§]Yine Hz. Mûsâ'nın, bunu herhangi birinden öğrendiği de bilinmemektedir. Bu hususlar söz konusu olayın mûcize olduğunu göstermektedir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu, onların bildiği sihrin dışına çıkardı, çünkü herkes onun bir sihirbaza gidip gelmediğini bilmektedir[23]. Dolayısıyla bunu sihirbazların kudretinden ve idaresinden çıkardı ki herkes onun risâlet ve nübüvvetinin mûcizesi olduğunu bilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَاْمُرُونَ ﴿١١٠﴾

110. "Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor." Firavun, "Peki ne buyurursunuz?" (dedi.)***"***

Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Mûsâ (a.s.) onları yurtlarından çıkarmak istemiyordu. Ancak -*en doğrusunu Allah bilir ya*- sanki Firavun kavmine demiştir ki: Mûsâ'ya (a.s.) uyup sizi davet ettiği şeyi kabul ederseniz sizi yurdunuzdan çıkarırım. Fakat bunun sebebi Mûsâ (a.s.) olduğundan bunu ona nispet etti. *En doğrusunu Allah bilir.* Veya şöyle demiştir: Sizin iyi hayatınızı, rahatınızı ve çeşitli zevklerinizi yok etmek istiyor. Çünkü onlar İsrâiloğulları'nı köleleştiriyor, onları hizmette kullanıyorlardı. Kendileri ise çalışmıyor, nimetler içerisinde yaşıyorlardı. Dolayısıyla Kıptîler'e diyordu ki Mûsâ (a.s.), bütün bunları sizden alıp götürmek istiyor. Mûsâ'nın (a.s.) onları yerlerinden çıkarmak değil, aksine onları bulundukları dinlerinden çıkarmak istiyor olması mümkündür. Fakat o kavmini Mûsâ'ya karşı kışkırtıyordu. **Peki ne buyurursunuz.** Firavun'un bu sözü onun kendisinin ilâh ve rab olmadığını bildiğini göstermektedir. Çünkü şayet o, "ben sizin yüce Rabb'inizim"[24] meâlindeki sözde belirttiği gibi olsaydı kavminden bu konuda bir yardım ve işaret talep

---

22 Şârih şöyle dedi: "…fakat belirlilik açısından mûcize değildir. Yani her bir şahıs için mûcize olmadığını kastediyorum. Çünkü bu tür hüner ve işler nihayetinde bir vahye ulaşıncaya kadar bir başka şahıstan öğrenme yoluyla bir kimsede bulunabilir. Bu olağan bir durumdur. Mûcize ise olağanüstü hadise olup özel bir nitelikle mûcize olur. Bu özel nitelik de bunu öğrenme yoluyla elde etmediği bilinen bir kimsede bulunmasıdır. Bu durumda onun için vahiy sabit olur. Bu ise olağanüstü bir durumdur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 304a).

23 Her ne kadar Arapça metinde bilmemektedir anlamına gelen olumsuzluk edatı (لا) kullanılmışsa da bu düzeltilmiştir.

24 en-Nâziât, 79/24.

etmezdi. Bu durum, kendisinin âcizliğini ve zayıflığını göstermektedir. Ancak o büyüklük taslamakta, kavminin zihnini karıştırmakta ve "bu gerçekten çok bilgili bir sihirbazdır"[25] meâlindeki sözle meseleyi çarpıtmaktaydı. **Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.** Bu ifade Mûsâ'ya karşı bir kışkırtma ve tahrik etmedir. **Peki ne buyurursunuz.** Bu ise yakınlık ifadesidir. Zira yardım ve işareti onlardan talep etti ve onları danışmanı yaptı.

قَالُوا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَاَرْسِلْ فِى الْمَدَآئِنِ حَاشِرِينَ ﴿١١١﴾

111. "Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet; şehirlere toplayıcılar (memurlar) ***yolla."***

Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet. Bu ifade daha önce geçmiş bir
olayla irtibatlı olmadan başlangıç cümlesi olarak söylenmez. [§]Sanki Mûsâ'yı 18
(a.s.) öldürmeyi kastetmiştir. Şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)!"[26] Bunun üzerine ona dediler ki "ercih" (أرجه), yani bunu ertele, onu hapset ve öldürme ki onun sihiri bütün insanlar arasında ortaya çıksın. Onlar Firavun'un Mûsâ'yı öldürmesini engelliyorlardı. Görmez misin ki o, "Bırakın beni de Mûsâ'yı öldüreyim" demiştir. Şayet onlar Mûsâ'yı öldürmesini engellemeselerdi Firavun, "Bırakın beni de onu öldüreyim" demezdi. **Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet.** İbn Kuteybe dedi ki: **Onu da kardeşi** Hârun'u **da beklet.** Diyor ki onu hapset, yani ertele. "Onlardan dilediğinin beraberliğini ertelersin"[27] meâlindeki beyanda aynı anlam vardır. Mürcie ismi de bundan hareketle verilmiştir[28]. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Onu da kardeşini de beklet,** o ikisini öldürme. **Şehirlere toplayıcılar (memurlar) yolla.** Yani şehirlere görevliler gönder. Onlar şehirlerden toplanmış olarak ona geldiler. Yani sihirbazları ve insanları sende toplasınlar. İbn Abbâs bu görüşü benimsemiştir[29].

---

25 Bir önceki âyet-i kerîme.

26 el-Mü'min, 40/26.

27 "Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın" (el-Ahzâb, 33/51). Buradaki hitap Hz. Peygamber'edir (s.a.). Yani eşlerinden dilediğinin payını ertelersin… Bu konuda başka görüşler de vardır.

28 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 170. "İrcâ" erteleme demektir. Mürcie ismi de bundan hareketle verilmiştir. Mürcie müslümanlardan bir fırka olup şöyle demektedir: İman amelsiz bir sözdür. Sanki onlar sözü öncelemiş ameli ise irca etmişlerdir, yani ertelemişlerdir. Çünkü onlar namaz kılmasalar da oruç tutmasalar da imanlarının onları kurtaracağı görüşündedirler (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rce" md).

29 Taberî, *Tefsîr*, IX, 17, 18.

يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿١١٢﴾

112. "Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler"

Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler. Bütün bilgili sihirbazları sana getirinceye kadar onu öldürmeyin. Yani onun sihrinin ortaya çıkması için bütün sihir çeşitleri toplansın diye. Yoksa tek bir sihirbaz yeterliydi. Ancak onlar *-en doğrusunu Allah bilir ya-* **bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler** meâlindeki sözle "onda bütün sihir çeşitleri toplansın da onun sihiri ortaya çıksın" demek istemişlerdir.

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا اِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿١١٤﴾

113. "Sihirbazlar Firavun'a geldiler; 'Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir ödül olmalıdır' dediler.

114. O da 'Tamam; ayrıca sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız' dedi."

Sihirbazlar Firavun'a geldiler; 'Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir ödül olmalıdır' dediler. O da 'Tamam; ayrıca sizler mutlaka yakınlarımdan olacaksınız' dedi. Yani benim katımda konum ve değer bakımından. Bu, sihirbazın amacının sadece dünya olduğunu göstermektedir.
19 [§]Çünkü onlar üstün gelmeleri halinde ücret ve Firavun'un katında konum ve değer sahibi olmak istemişlerdir. Amacı, dünya ve sözü edilen menfaatler olan kimsenin peygamberliği hiçbir şekilde mümkün değildir. Peygamberlerin amacı din ve âhiret talebiydi.

قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿١١٥﴾

115. "Sihirbazlar dediler ki: 'Ey Mûsâ! Sen mi atacaksın (değneğini)***, yoksa*** (ilk) ***atan biz mi olalım?"***

Sihirbazlar dediler ki: Ey Mûsâ! Sen mi atacaksın (değneğini), yoksa atan biz mi olalım? Bu durum birinin atması ötekilerin atmaması anlamında değildir. Zira taraflardan sadece birinin atması durumu olsaydı, mûcize ile si-

hir birbirinden ayrılmazdı. Fakat buradaki durum ilk atanın kim olacağı meselesidir. Sanki şöyle demişlerdir: Ey Mûsâ, ya sen ilk olarak at veya biz ilk olarak atalım. Bu durum bir başka âyet-i kerîmede belirtildiği gibidir: “Dediler ki: Ey Mûsâ! Yâ sen at, yahut ilk atan biz olalım.”[30]

قَالَ اَلْقُوا فَلَمَّٓا اَلْقَوْا سَحَرُٓوا اَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَٓاؤُ بِسِحْرٍ عَظ۪يمٍ ﴿١١٦﴾

116. “Siz atın dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterdiler.”

Mûsâ’nın (a.s.) **“atın”** sözüne gelince sanki böyle demesini Rabb’i ona emretmiştir. Mûsâ **“siz atın” dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine korku saldılar.** Bu, bir gerçekliği olmaksızın sihirin gözleri aldığını göstermektedir. Sihir uzaktan görülen serap gibidir. “susamış kimse onu su zanneder”[31] meâlindeki âyet-i kerîmede belirtilen duruma benzer. Bunun gibi sihir de görünüşü bakımdan gözleri alır, hakikatte ise geçersiz olup hiçbir şey değildir. Yine sihir zihinlerdeki hayal gibi olup bir gerçekliği yoktur. Onların sihirden amaçları bununla insanlara korku salmaktı. Görmez misin ki bir başka âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “Mûsâ birden içinde bir korku duydu”[32]. Peygamberlerin getirdiği şey şayet gerçekte sihir olsaydı bunun peygamberliği kanıtlamakta onlar için delil teşkil edeceğini daha önce belirttik[33]. Çünkü peygamberlerin kavimleri hiçbir zaman onların bir sihirbaza gidip geldiklerini görmemişlerdir. Dolayısıyla bu durum, onların sihiri Allah Teâlâ’dan öğrendiklerini gösterici olacaktı. Bu, Resûlullah’ın (s.a.) getirmiş olduğu haberler gibidir[34]. [§]“Mûsâ birden içinde bir korku hissetti” ilâhî beyanı 20
iki şekilde anlaşılabilir. İlki onların sihirlerinin, **insanların gözünü** aldığı gibi onun da gözünü alması anlamındadır. İkincisi, onların sihirlerinin, kendisinin getirmiş olduğu hakikatleri insanların görmelerini engellemesinden korktu.

30 Tâhâ, 20/65.

31 “İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir” (en-Nûr, 24/39).

32 Tâhâ, 20/67.

33 el-A‘râf, 7/109. âyetinin tefsirine bakınız.

34 Müfessir şu gibi âyet-i kerîmelere işaret etmiş olmalıdır: “(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi sonuç günahtan sakınanlarındır” (Hûd, 11/49).

İnsanların gözlerini büyülediler. Yani şaşırttılar. Bu, "büyülenmiş kimseler"[35] beyanı gibidir. Yani gözleriniz alınmış.

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿١١٧﴾

117. "Biz de Mûsâ'ya "Asânı at!" diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor!"

[Mûcizenin Toplumda Yaygın Olan Durumlarla İlişkili Olması]

Biz de Mûsâ'ya "Asânı at!" diye vahyettik. Bu beyanda şu hususa işaret vardır: Mûsâ (a.s.) kendisine atması emredilmeden asâsını atmamaktaydı. Aynı şekilde "asânı taşa vur!"[36] ve "asân ile denize vur!"[37] meâlindeki ilâhî beyanlar böyledir. Mûsâ (a.s.) ancak kendisine vurma ve atma emrinden sonra asâyı vuruyor ve atıyordu. Bu durum, yılana dönüşmesi amacıyla asâyı yere atmasını emretmesinde ve asâyı yere ve denize vurmasını emretmesinde Mûsâ (a.s.) için bir imtihan olduğunun bilinmesi içindi. Allah Teâlâ, kulunu dilediği imtihan çeşitlerinden biriyle sınayabilir. Aksine Cenâb-ı Hak, asâyla vurma emri olmaksızın da denizi yarmaya güç yetirebilirdi. Yine O, asâyla vurma emri olmaksızın kayayı patlatarak çatlatabilirdi. Aynı şekilde asâ daha Mûsâ'nın (a.s.) elindeyken yılana dönüşebilirdi. Fakat Allah Teâlâ *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bütün bunları onu imtihan etmek ve sınama için emretti. Zira dünya imtihan ve sınama yurdudur. Yine Mûsâ (a.s.) döneminde sihir yaygın bir durumdu ve insanlar söz konusu devirde sihir yapmaktaydılar. Dolayısıyla Mûsâ (a.s.) peygamberliğine kanıt olarak o insanların yapmış oldukları türden mûcizeler getirdi ki onlar, bu hâdiselerin onların güçlerinin üstünde olması dolayısıyla sihir olmadıklarını, aksine semavî bir mûcize olduklarını bilsinler. Aynı şekilde Îsâ'nın (a.s.) getirmiş olduğu mûcizeler de kavminin yapmış olduğu türden
21 olaylardır. [§]Bunlar da tıp ilmiyle ilgilidir. Îsâ (a.s.) da tıp türünden mûcizeler getirdi ki onun bunları Allah katından öğrendiğini bilsinler.

35 "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler" (el-Hicr, 15/15).

36 el-Bakara, 2/60.

37 eş-Şuarâ, 26/63.

Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor! İbn Kuteybe şöyle demiştir: “telkafu” (تَلْقَف) yutmak mânasına gelmekte[38] olup yutmak anlamındaki “lakm” (اللقم) kökünden türemiştir[39]. **Onların uydurdukları.** Denildi ki yani yalan olarak söyledikleri şeyler. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.** Yani iplerini ve sopalarını[40]. Yine denildi ki **onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.** Yani ortaya attıkları yalanları.

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٨﴾

118. “Böylece hak gerçekleşti ve onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı.”

Böylece gerçekleşti. Denildi ki yani gerçek ortaya çıktı. **Onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı.** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. İlki şudur: **Onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı.** Yani onların sihir olarak yapmış olduğu şeyler geçersiz oldu. İkincisi de şöyledir: **onların yaptıklarının asılsız olduğu anlaşıldı.** Yani sihirbazlar sihir yapmayı terkettiler, zira onlar için gerçek ortaya çıktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿١١٩﴾

119. “İşte Firavun ve kavmi orada yenildiler ve küçük düşüp yarıştan çekildiler.”

Orada yenildiler. Yani o sırada sihirbazlar yenildiler. Çünkü başlangıçta Firavun’a “Eğer üstün gelen biz olursak bize muhakkak bir ödül olmalıdır”[41] demişlerdi. Burada ise Cenâb-ı Hak, onların üstün geldiklerini değil, gerçeğin ortaya çıkmasıyla onların yenildiklerini bildirmiştir. **Orada yenildiler.** Buradaki durum yenme ve zor kullanmaya dayalı bir üstünlük değildir. Ancak kesin delillerle gerçekleşen bir üstünlüktür. Yani mûcizeler ve kesin delillerle yenildiler.

---

38 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 170.

39 (لَقِفْت الشيء أَلْقَفُه لقْفًا) Bir şeyi alıp yediğinde veya yuttuğunda. Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurulur: فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ “Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor.” “lekame” (لقم) ve “iltekame” (التقم) kelimeleri de aynı şekilde bu mânadadır (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab,* “lkf” ve “lkm” md.).

40 Taberî, *Tefsîr*, IX, 21.

41 el-A‘râf, 7/113.

Küçük düşüp yarıştan çekildiler. Te'vil yapan âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Sihirbazlar yenildiklerinden dolayı küçük düşerek ve aşağılanarak döndüler. Fakat biz deriz ki sihirbazlar değil, Firavun ve kavmi küçük düşerek evlerine döndüler. Çünkü sihirbazlar iman etmişlerdi. Dolayısıyla onların küçük düşerek ve aşağılanarak dönmekle nitelenmeleri mümkün değildir. Bilakis onlar iman ile döndüler.

22 [§]***120. "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar."***

[İnsan Fiilleri Konusunda Mûtezile'ye Reddiye]

Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler sürüldü. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Kapandılar**. Yani onlara secde etmek emredildi, onlar da secde ettiler. Başkaları da şöyle demiştir: **Kapandılar.** Yani hızlı bir şekilde secde etmelerinden dolayı sanki kapandılar. Âyet-i kerîme Mûtezile'yi reddetmektedir, çünkü onlar kulların fiillerinde Allah'ın etkisini inkâr etmektedirler. Burada ise **sihirbazlar derhal secdeye kapandılar** beyanıyla fiil söz konusu kimselerin dışında bir faile nispet edilmiştir. Bu, kulların fiillerinde Allah'ın bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onların secde etme fiilini yaratmasıdır. Câfer b. Harb[42] şöyle demiştir: Başkasının fiilde etkisi olmasa da fiilin söz konusu kimseye nispet edilmesi mümkündür. Seferde söylenen şu söz böyledir: Bunlar ötekileri geride bıraktılar, halbuki gerçekte onlar ötekileri geride bırakmamışlardı ve geri bırakmada onların bir etkisi de bulunmamaktaydı. Buna karşın geride bırakma fiili onlara nispet edildi. Söz konusu durum da böyledir. Denilir ki onların bunda etkisi bulunmaktadır. Bu etki de şudur: Onlar ötekileri beklemedikleri vakit onları geride bırakmış olurlar. Dolayısıyla onların bu konuda bir etkisi bulunmaktadır ve bu fiil onlara nispet edilmiştir. Veya denilir ki onlar ötekileri geri bırakma gücüne sahip değildirler. Allah Teâlâ onları atmaya (ilkâ), yani onlar hakkında secde fiilini yaratmaya güç yetirir. Bundan dolayı fiil O'na nispet edilmiştir.

---

42 Ebu'l-Fazl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mûtezilî el-Âbid. Onun *Kitâbü Müteşâbihi'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-İstiksâ*, *Kitâbü'r-Red alâ ashabi't-tabâi'* ve *Kitâbü'l-Usûl* adlı eserleri vardır. 236/850 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

قَالُوٓا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَۙ ﴿١٢١﴾ رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٢﴾

121-122. "Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler."

Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler. Tevil yapan âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Onlar **Âlemlerin Rabb'ine iman ettik dediklerinde** Firavun onlara "Beni mi kastediyorsunuz?" dedi. Bunun
üzerine onlar dediler ki [§]"Hayır, aksine **Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine".** Fakat 23
biz bunu bilmiyoruz. Mûsâ (a.s.) Firavun'a ilk geldiğinde ve dinine davet ettiğinde ona dedi ki "Ben âlemlerin Rabb'i tarafından gönderilmiş bir elçiyim"[43]. Dolayısıyla Firavun'un onların **âlemlerin Rabb'ine iman ettik** sözünde kendisini kastettiklerine dair zihnî bir karışıklık içerisinde olması mümkün değildir. Bu ilâhî beyanın "Mûsâ ve Hârun'u peygamber olarak gönderen âlemlerin Rabb'ine iman ettik" şeklinde olması da mümkündür.

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهٖ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْۚ اِنَّ هٰذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدٖينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَٓا اَهْلَهَاۚ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾

123. "Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz!"

Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Bu beyan imanın sadece tasdikten ibaret olduğunu göstermektedir. Çünkü sihirbazlar "Biz âlemlerin Rabb'ine iman ettik"[44] dediklerinde, onlar sadece tasdik ettikleri halde, Firavun onlara **ona iman ettiniz öyle mi?** demiştir. Bu, imanın sadece tasdikten ibaret olduğunu göstermektedir.

Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Bu, Firavun tarafından kavmine karşı zihin karıştırma türünden bir durumdur. Başlangıçta "Bu çok bilgili bir sihirbazdır"[45] beyanında söylediğimiz gibi bu, kavmine karşı bir karıştırma ve çarpıtma ifadesidir. **Bu kurduğunuz bir tuzaktır** beyanı da böyledir. Bu, sihirbazların Mûsâ'nın Rabb'ine

---

43 el-A'râf, 7/104.

44 el-A'râf, 7/121.

45 el-A'râf, 7/109.

iman etmeleri gibi onlar iman etmesin diye onun tarafından kavmine karşı bir karıştırma ve çarpıtmadır. **Bu kurduğunuz bir tuzaktır.** Yani sizinle Mûsâ arasında üretmiş olduğunuz bir şeydir. Bu durum bir başka âyet-i kerîmede beyan edildiği gibidir: "Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür"[46].

لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾

24 [§]***124. "Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım."***

Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim. Bu cezaları vermesi, Firavun'un en şiddetli cezalandırma ve işkenceyi bilmemesinden dolayıdır. Aksi durumda o elleri ve ayakları çaprazlama kesmekle onları tehdit etmezdi. Zira bu, bir taraftan kesmeye göre daha hafif ve küçük bir cezalandırmadır. Bir taraftan kesmek, çaprazlama kesmekten daha şiddetli ve cezalandırıcı bir yöntemdir. Zira çaprazlama kesmek bazı yararlı işleri yerine getirmeyi engellemez ve kişinin canını almada da bir işlev görmez. Nitekim bu, bazı cezaî hükümlerde had cezası olarak belirlenmiştir. Bir taraftan kesmek ise herhangi bir suçun cezası yapılmamıştır. Bu durum, söz konusu yöntemin daha şiddetli ve cezalandırıcı ve insanın canını alıcı olduğunu göstermektedir. Çaprazlama kesmek ise bu işlevi görmez. Bütün bunlar Firavun'un bilgisizliğinden dolayı bunları söylediğini göstermektedir. Veya çaprazlama kesmeyi daha sonraki asma külfetinin, kendisinin değil de onların üzerine olması için tercih etmiştir. Çünkü çaprazlama el ve ayakları kesilen kimsenin kendisinin direğe çıkması mümkündür. Diğeri için ise bu durum mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا اِنَّا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾

125. "Onlar, 'Biz de Rabb'imize dönmüş oluruz' dediler."

Onlar, 'Biz de Rabb'imize dönmüş oluruz' dediler. Başka bir âyet-i kerîmede de "zararı yok"[47] demişlerdi. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* iki şekilde yorumlanabilir: İlki onların yeniden dirilmeyi ikrar edip buna iman

[46] Tâhâ, 20/71; eş-Şuarâ, 26/49.

[47] "Zararı yok dediler, Nasıl olsa biz Rabb'imize dönüyoruz" (eş-Şuarâ, 26/50).

etmiş olmalarıdır. İkincisi de onların Firavun’u tehdit etmiş olmalarıdır. Nitekim Firavun el ve ayaklarını kesmek, asmak ve diğer cezalandırma çeşitleriyle onları tehdit etmişti. Bunun üzerine onlar da dediler ki biz ve sen **Rabb’imize döneceğiz,** sen bize yaptıklarının karşılığını görüp cezalandırılacaksın.

وَمَا تَنْقِمُ مِنَّٓا اِلَّٓا اَنْ اٰمَنَّا بِاٰيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَٓاءَتْنَا رَبَّنَٓا اَفْرِغْ عَلَيْنَا
صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿١٢٦﴾

126. “Sen, Rabb’imizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Ey Rabb’imiz! Bize sabırlar ver ve müslüman olarak canımızı al!”

Sen, Rabb’imizin âyetleri bize geldiğinde onlara inandık diye, sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun. Bu beyan iki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki **sırf bu yüzden bizden intikam alıyorsun.** Yani **sırf Rabb’imizin âyetleri bize geldiğinde** onlara imanımızdan dolayı bizi ayıplıyor ve kınıyor-
sun. [§]Bunlar onlara gelen mûcizelerdi. Yine denildi ki sen **sırf Rabb’imizin** 25
âyetlerine inandık diye bizi cezalandırıyor ve bizden intikam alıyorsun. Aslında sana düşen bizim inandığımız gibi senin de bunlara iman etmendir.

Ey Rabb’imiz! Bize sabırlar ver. “Efriğ” (أفرغ) ifadesi hakkında denildi ki bize sabır indir. Yine denildi ki bizim sabrımızı tamamla. Yine “bizim üzerimize sabır yağdır” denildi. Bütün bunlar anlam bakımından birdir. Ayrıca muhtemelen onların sabır istemelerinin sebebi, Firavun’un onları tehdit ettiği cezaları gerçekleştirmesi durumunda buna güç yetirememeleri ve imanı terketmeleri ihtimalidir. Bundan dolayı Rab’lerinden bu duruma sabretmeyi istediler ki ona imanda sebatkâr kalsınlar. **Müslüman olarak canımızı al.** Aynı şekilde Rab’lerinden İslâm üzere ölmeyi istediler. Peygamberlerin duası böyleydi. Yûsuf’un (a.s.) “müslüman olarak canımı al”[48] dediği gibi. Aynı şekilde İbrahim (a.s.) oğluna şöyle diyerek vasiyette bulunmuştu: “Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O’na teslim olmuş müminler olarak can verin”[49]. Bu şekilde her mümin ve müslümana bütün vakitlerde Allah’a yalvarması, her an ona yakarışta bulunması vaciptir ki yapmış olduğu bir fiilden dolayı imanı gitmesin. Zira peygamberler -Allah’ın selâmı onların üzerine olsun- korunmuş (mâsum) olmalarına rağmen günah işlemekten korkmaktaydılar. Bu durum,

---

48 Yûsuf, 12/101.
49 el-Bakara, 2/132.

ısmetin günah işleme korkusunu gidermediğinin ve küçük hatalardan (zelle) korumadığının bilinmesi içindir.

Ey Rabb'imiz! Bize sabırlar ver beyanı onların Cenâb-ı Hakk'ın sabır vermesi durumunda kendilerinin sabredeceklerini bildiklerini göstermektedir. Zira bunu bilmeselerdi onların sabır istemelerinin bir anlamı olmazdı. Bu,
26 **[§]**"Allah Teâlâ verir fakat onlar sabretmezler, O, bu kimselere din konusunda en yararlı (aslah) olanı vermiştir" diye düşünen Mûtezile'ye karşı delil teşkil etmektedir. Onların bunu istemeleri, Allah'ın kendilerine vermediğini, verdiği takdirde O'nun katında daha fazlasının olduğunu göstermektedir.

وَقَالَ الْمَلَاُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ اَتَذَرُ مُوسٰى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ وَيَذَرَكَ وَاٰلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ اَبْنَاۤءَهُمْ وَنَسْتَحْيٖ نِسَاۤءَهُمْ وَاِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿١٢٧﴾

127. "Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: 'Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?' Firavun, 'Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz' dedi."

Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: Yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın? Yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye. Bu beyan hakkında bazı âlimler şöyle dediler: Bu Mısır topraklarından sizi çıkarmaları, sizin yaşamınızı bozmaları veya belirtmiş oldukları şekilde Firavun'a kulluk ve hizmet etmeyi terketme hususundadır. **Seni ve tanrılarını bıraksınlar diye.** "İlâheteke" (إلاهتك) şeklinde de okunmuştur. "İlâheteke" (إلاهتك) şeklinde okuyan kimse bunu kulluğa hamletmiştir. Yani seni ve sana kulluğu bıraksınlar diye[50]. "Âliheteke" (آلهتك) şeklinde okuyanlar -ki bu İbn Abbâs ve Mücâhid'in görüşüdür-[51] dediler ki; Firavun kavmi için onların kulluk ettikleri ilâhlar icat etmişti. Bu durum, onların söz konusu putlara kulluk etmek suretiyle Firavun'a yakınlaşmaları içindi.

---

50 Bu şâz kırâat İbn Abbâs ve Mücâhid'e nispet edilir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 25).

51 Bilinen bütün kırâat âlimlerine göre üzerinde ittifak edilen mütevatir kırâat "Âliheteke" (آلهتك) şeklindedir. Fakat "İlâheteke" (إلاهتك) şeklindeki kırâat daha önce belirttiğimiz gibi İbn Abbâs ve Mücâhid'e nispet edilmektedir. Muhtemelen metinde zikredilen bilgi istinsah edenlerin bir hatasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nitekim müşrikler Allah'ın dışında putlara bu sebeple kulluk etmekteydi. Onlar "Bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[52] diyorlardı. Buna göre dediler ki "Seni ve senin onlar için icat ettiğin ilâhları bıraksınlar diye". Başka müfessirler şöyle demiştir: Diğerlerinin tapması gibi Firavun da putlara tapmaktaydı. Başkaları da dedi ki; onun putlara tapmış olması mümkün değildir. [§]Fakat daha önce belirttiğimiz gibi o, kavmi için putlar yapmıştır. 27
Görmez misin ki o "Ben sizin yüce Rabb'inizim"[53] demiştir.

Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Biz onların oğullarını öldüreceğiz**, yani erkeklerini. **Kızlarını sağ bırakacağız,** yani kadınlarını bırakacağız. Çünkü ona karşı herhangi bir fiili olmadığı halde oğulların öldürülmesi mümkün değildir. Kuşkusuz böyle bir fiil erkeklerdendi. Bazıları da şöyle demiştir: Firavun, kendisine "onun krallığını yıkacak ve yeryüzünün dinini değiştirecek bir çocuk doğacağının" söylendiği yılda İsrâiloğulları'nın erkek çocuklarını öldürmekteydi. O yılda doğan erkek çocuklarını öldürmeye devam etti, kızları ise bıraktı. Bu onun **onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız** sözüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kur'ân-ı Kerim'deki Kıssaların Hikmetleri]

Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz. Denildi ki biz onlara hâkim durumdayız.

Eğer bize denilirse ki: Kur'ân-ı Kerim'de bu geçmiş kıssa ve haberlerin anlatılmasının hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: -*En doğrusunu Allah bilir ya*- bunun çeşitli hikmetleri vardır. Birincisi, bunda Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvet ve risâletinin ispatına dair delil vardır. Çünkü bu kıssa ve haberler onların kitaplarında sabit olup açıklanmıştı. Onlar Resûlullah'ın (s.a.) dilinin, kendi kitaplarındaki dilden farklı olduğunu bildiler, yine onun bunu öğrenmek için bilen birinin yanına gidip gelmediğini ve onlardan herhangi birinden kıssaları işitmediğini de bildiler. Bütün bunlardan sonra Resûlullah böylelikle onlara haberler verdi. Bu hususlar, bunları gaybı bilen birisinden öğrendiğini göstermektedir.

[§]İkinci olarak, insan söz ve haberleri dinlemeyi seven bir fıtratta yaratılmıştır. Bu, onların kalplerine sevdirilmiştir. Öyle ki insanların bir kısmı kendiliğinden birtakım sözler ihdas ederek ortaya çıkarır ki başkaları onu işi- 28

52 ez-Zümer, 39/3.

53 en-Nâziât, 79/24.

tip dinlesin. Cenâb-ı Hak onlara bu haber ve kıssaları anlattı ki onlar bunları işitip dinlesinler. Bu, daha iyi ve daha uygundur. Zira Cenâb-ı Hak, "biz sana en güzel kıssayı da anlatıyoruz"[54] meâlindeki beyanla bunların en güzel kıssalar olduğunu bildirmiştir.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak bozgunculuk yapmaları ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle gelecekte başlarına gelecek helâk, yok olma ve azap çeşitlerini, ayrıca bozgunculuk yapanla ıslah edicilerin sonunu bilsinler diye onlara bunu anlattı. Bütün bunlar, onları benzer şeyleri yapmaktan alıkoymak içindi.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hak nebî ve resûllerin düşmanlarıyla, düşmanlarının da peygamberlere yönelik muamelelerinin nasıl olduğunu bilsinler diye bunları anlattı ki onlar da düşmanlarına karşı peygamberler gibi muamelede bulunsunlar.

Beşincisi, onlar beşerden bir peygamber olmasını inkâr ediyorlardı. Böylelikle Cenâb-ı Hak önceki peygamberlerin tümünün beşer olduklarını bildirdi.

Altıncısı, onlar bu putlara tapıyorlar ve diyorlardı ki "hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk"[55], "biz onların izlerinden gitmekteyiz"[56]. Cenâb-ı Hak, onlara ataları arasında iyi -ki bunlar peygamberlerdi- ve kötüler olduğunu bildirdi ve onlara hitaben "nasıl kötü olanlara uydunuz, kötüleri bırakıp iyi olanlara uysaydınız ya" diye buyurdu.

29 [§] Yedincisi, bu kıssalarda iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamanın nasıl olacağına dair bilgiler vardır. Cenâb-ı Hak bize iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklamayı, kimin iyiliği emredip kötülüğü yasaklayacağını tanımlamıştır. Aynı şekilde bunda ölümlerinden sonra salih kimselerin anlatımı vardır. Böylelikle onlar bu anlatımla hayattaymış gibi olurlar.

قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللّٰهِ وَاصْبِرُوا اِنَّ الْاَرْضَ لِلّٰهِ يُورِثُهَا
مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٨﴾

---

54 Yûsuf, 12/3.
55 eş-Şuarâ, 26/74.
56 ez-Zuhruf, 43/23.

128. "Mûsâ kavmine dedi ki: Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar; (güzel) ***sonuç, takvâ sahiplerinindir."***

Mûsâ kavmine dedi ki: Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Bu ilâhî beyan şu şekilde anlaşılabilir: O'na itaati yerine getirmek suretiyle **Allah'tan yardım isteyin** ki belki bununla Allah'a yaklaşabilir ve onun katında bir yakınlığınız olur[57]. Diğer muhtemel yorum ise onlara şöyle demiş olmasıdır: Size galibiyet ve zaferle yardım etmesi için **Allah'tan yardım isteyin,** onların eziyetlerine ve musibetlerine **sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır, O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar.** Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bu ifade Mûsâ'dan (a.s.) onlara yönelik olarak düşmanlara karşı galibiyet, zafer ve düşmanların yok edilmesinden sonra yeryüzünün onlara verilmesi vâdi konumunda olabilir. Bu, başka bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmasına benzer: "Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri haline getirmek istiyorduk"[58]. Yine bu beyan Mûsâ'dan (a.s.) onlara yönelik Allah'ın kaderine rıza göstermekte sabır telkin etme konumunda da olabilir. Buna göre yeryüzü Allah'ındır, dilediğine vererek el değiştirir. Siz belâlara karşı sabredin ve O'nun kaderine razı olun. **[§](Güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir.** Hasan-ı Basrî 30
şöyle demiştir: Sonuç, yani âhiret özel olarak takvâ sahiplerinindir. Dünya ise kâfirler ile müslümanlar arasında ortaktır, diğerleri için olmayan ötekiler için olur. Âhiret ise kâfirler için değildir, sadece müslümanlar içindir. Bu, başka bir âyet-i kerîmede ifade edilen durumdur: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı rahmânı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık"[59]. Bu da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer âlimler ise şöyle demiştir: **Sonuç, takvâ sahiplerinindir.** Yani ilk seferinde onların aleyhine olsa da zafer ve yardımla gelen **işin sonu,** düşmanlara karşı **takvâ sahiplerinindir.**

---

57 Yani itaatini yerine getirerek Allah'tan yardım istemenizden sonra sabredin ve itaatleri yerine getirmeye devam edin tâ ki Allah'a yaklaşabilesiniz. Allah da O'na yakınlığınız dolayısıyla sizi Firavun'un zulmünden kurtarır. *En doğrusunu Allah bilir.*

58 "Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk)" (el-Kasas, 28/5-6).

59 "(Ayrıca) evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur" (ez-Zuhruf, 43/33-35).

Mûsâ kavmine dedi ki: Allah’tan yardım isteyin ve sabredin. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* Mûsâ (a.s.) onlara dinî ve dünyevî bütün ihtiyaçlarını gidermekte Allah’tan yardım talep etmelerini emretmiştir. Bunun, Allah’ın emrettiklerinde başarı, yasakladıklarında ise korunma talebi anlamında olması muhtemeldir. Aynı şekilde Allah’tan yardım ve başarı ile yasakladığı fiillerden korunma talebi konusunda insanlar arasındaki açık durum, seçkin kimselerin geleneğidir. *Yardım sadece Allah’tandır.* Ayrıca Mûtezile’nin görüşüne göre bu durum geçerli değildir. Çünkü yardım istemek sorumlu olunan şeyin yerine getirilmesine dayanır o da verilmiştir. Zira onlara göre mükellef olduğu halde bu kimse için Allah katında sorumlu kılındığı hususları yerine getirmeyi sağlayan bir şeyin kalmış olması mümkün değildir. Kendisine verilmiş bir şeyin talep edilmesi, verilen şeyin gizlenmesidir. Verilen şeyin gizlenmesi ise nankörlüktür. Bu durumda sanki Cenâb-ı Hak nimetlerine nankörlük etmeyi, bunları gizlemeyi ve onu sıkıntıya sokmak talebinde bulunmasını ona emretmiş olur. Bu gibi durumları Allah hakkında düşünmek inkâr anlamına gelir. Ayrıca ya talep ettiği şeyler Allah katında vardır ki bu durumda tam olarak ona vermemektedir ya da Allah katında yoktur ki bu durumda o kimsenin Allah’tan istemesi alay etmek içindir. Zira olmadığını bildiği bir şeyi bir kimseden isteyen kişi örfî bakımdan onunla alay etmiş olur. Bununla birlikte talep ettiği şeyi ya mükellef kıldığı halde ona vermemesi Allah’ın hakkıdır, ki bu durumda Mûtezile’nin “din bakımından insanın yararına olan şey, Allah katında olduğu halde ona vermediğinde mükellef kılması caiz değildir” görüşü geçersiz olur. Yahut ona vermemesi Allah’ın hakkı değildir. Bu durumda sanki “Allah’ım haksızlık yapma, zulmetme!” demiş olur. Rabb’i hakkında böyle bir
31 bilgiye sahip kimsenin öncelikli olarak İslâm’a girmesi gerekir[60]. [§]Bununla
birlikte yardım edilmesi durumunda zelil olmayacağı, korunması durumunda sapmayacağı konusunda kalbi tatmin olmadıkça kimse Allah’tan yardım dilemez. Mûtezile’ye göre Allah bunun benzerini yerine getiremez. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

قَالُوا اُوذِينَا مِنْ قَبْلِ اَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ 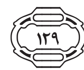

60 Yani böyle bir inanca sahip olan kimsenin yeniden İslâm’a girmesi gerekir.

129. "Onlar da, 'Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi' dediler. Mûsâ, 'Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar' dedi."

Onlar da, "Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bize işkence edildi" dediler. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunların ilki, bu beyanın kendilerine yardım ve zaferin gecikmesi konumunda olmasıdır. Sanki onlar kendileri için yardım, düşmanın yok edilmesi ve zaferi gecikmiş buldular. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) onlara **umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar** dedi. İkincisi, bu beyanın onlardan Mûsâ'ya (a.s.) karşı bir özür konumunda olmasıdır. Çünkü onların, kendi başlarına gelen belâ ve sıkıntıların Mûsâ'nın yüzünden ve onun peygamberlik konumundan kaynaklandığını söyledikleri Mûsâ'nın hatırına gelmişti. Dile getirdikleri bu sözü, "Sen bize gelmeden önce de geldikten sonra da bunlar başımıza gelmiştir" şeklinde kendilerinden bir özür mahiyetinde söylemişlerdir, ki Mûsâ böyle söylediklerini veya akıllarına böyle bir şeyin geldiğini zannetmesin. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların bu sözleri onu ayıplamak ve kınamak amacıyla söylemiş olmaları da mümkündür. Bu durumda şöyle demiş olurlar: Geçmişte **sen bize gelmeden önce** hizmette kullanılmada, bize geldikten sonra ise çeşitli zararlarla biz senden dolayı eziyete mâruz kalıyorduk. Bazı müfessirler bu beyan hakkında şöyle demiştir: Peygamberlikle **bize gelmeden önce** senden dolayı **bize işkence edildi**. Onlara yapılan işkenceden maksatları oğulların öldürülmesi ve kadınların hizmette kullanılmasıdır. Peygamberlikle gelmesinin ardından ise daha sonra onların başına gelen sıkıntıları kastetmişlerdir. Fakat ilk yorum gerçeğe daha yakın ve daha uygun bir görüştür.

Mûsâ, "Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar" dedi. Umulur ki demek olan "asâ" (عسى) ifadesi Allah hakkında kullanılınca vâcib anlamına gelir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlara düşmanları yok etmeyi ve düşmanların yerine onları yeryüzüne hâkim kılmayı vâdetti.

[§]Nasıl hareket edeceğinizi görmesi için. Bu beyan da iki şekilde yorumlanabilir. İlki, Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü sizin için yapması, O'nun imtihan olmaksızın, dilediğinizi yapmanız üzere bunu size vermesi değil rızkınızı genişletmesi ve bu konuda sizi imtihan etmesidir. İkincisi, Cenâb-ı Hak nasıl sabredeceğinizi görmek için sıkıntı ve belâlarla sizi imtihan ediyor. Bir başka yorum da şu olabilir: Mûsâ (a.s.) onlara, **umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı** 32

helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar ki size vermiş olduğu nimetlere karşı Rabb'inize nasıl şükredeceğinizi görsün" demiştir. Bir diğer muhtemel yorum da şudur: Yaptığımız davranışlar sebebiyle sizin için gerçekleşecek ceza ve sevabın nasıl olduğunu **görmesi için.**

وَلَقَدْ اَخَذْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّن۪ينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ 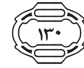

130. "Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık."

Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık. İbn Mesûd'dan (r.a.) onun şöyle dediği nakledilmiştir: "bi's-sinîn" (بِالسِّن۪ينَ), yani açlıkla. Bu kelimenin kıtlık anlamına geldiği de söylenir. Mücâhid, "bi's-sinîn" (بِالسِّن۪ينَ), yani felâketlerle demiştir[61]. **Ürün kıtlığı ile** yani bundan daha az[62]. İbn Kuteybe demiştir ki "bi's-sinîn" (بِالسِّن۪ينَ) yani kıtlıkla. Denilir ki insanlar "seneye" (سنة) mâruz kaldı, yani kıtlığa[63].

Eğer bize denilirse ki: Cenâb-ı Hak, Firavun ailesini cezalandırdığını bildirdi. Halbuki onların arasında İsrâiloğulları da vardı. Buradaki tahsisin anlamı nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Arasında olsalar da bu cezanın İsrâiloğulları'na değil sadece onlara yönelik olması muhtemeldir. Nitekim bazı kıssalarda an-
33 latıldığına göre Kıptîler kan, İsrâiloğulları ise su içiyorlardı. Ya da kıtlık [§]
ve ürün eksikliği İsrâiloğulları'na değil, Firavun'un ailesine zarar veriyordu. Çünkü onlar şehvetleri için, İsrâiloğulları ise ihtiyaçlarından dolayı yiyorlardı. Dolayısıyla ihtiyacı sebebiyle yiyen kimse yiyeceğe, şehveti için yiyenden daha az ihtiyaç duyar. Söz konusu kimseler şehvetleri için yiyecek bir şey bulmadıklarında bu durum onlara daha fazla zarar vermekteydi. Görmez misin ki [hadiste] "mümin tek bir bağırsağını, kâfir ise yedi bağırsağını dolduracak

---

61 "el-Cevâih" (الجوائح) "câiha" (جائحة) kelimesinin çoğuludur. "senetün câihatün" yani verimsiz bir sene anlamındadır. "el-Câihatü" (الجائحة) bir fitne veya verimsizlikten dolayı ürünü yok eden belâ, büyük felâket demektir. "câhathümü's-senetü cevhan ve ciyâhaten ve ecâhathüm ve ictâhathüm" (جاحتهم السنة جوحا وجياحة و أجاحتهم واجتاحتهم) yani malları yok oldu (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "cvh" (جوح) md.).

62 Bu görüşler için bk. Taberî, *Tefsîr,* IX, 28-29.

63 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 171.

kadar yer"[64] denilmiştir. Veyahut bu durumun onlar için özel kılınmasının sebebi şudur: İsrâiloğulları'nın inancına göre Allah onları bazan sıkıntıyla bazan bollukla, bütün imtihan çeşitleriyle sınayabilir. Kıptîler'in inancında ise böyle değildir. Tümü bu durumda oldukları halde onların inancında böyle olmadığı için bu durum onlara nispet edildi.

Ders alsınlar diye. Yani öğüt alsınlar diye. "le'alle" (لعل) ifadesi Allah hakkında söz konusu olduğunda vacip anlamına gelir. Nitekim onlar öğüt almışlardı. Fakat inat ettiler ve kibirlendiler. İnat edip kibirlenmeselerdi öğütleri benimsemeleri gerekli olmuştu.

فَاِذَا جَٓاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هٰذِهٖ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا
بِمُوسٰى وَمَنْ مَعَهُ اَلَٓا اِنَّمَا طَٓائِرُهُمْ عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ

131. "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) ***gelince 'bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez."***

Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince "Bu bizim hakkımızdır" derler. "Hasene", yani bolluk ve bereket. **"Bu bizim hakkımızdır" derler.** Yani bunu daha önce hiç bilmiyorduk, böyle bir alışkanlığımız yoktu. Veya "Firavun ve ona olan ibadetimiz sayesinde **bu bizim hakkımızdır**" derler. **Eğer başlarına bir felâket gelirse.** Denildi ki "seyyie", darlık ve kıtlık anlamındadır. **Bunu Mûsâ'nın uğursuzluğuna bağlarlardı.** Dediler ki [bu] onun uğursuzluğundandır.

Uğursuzluğuna bağlarlardı. Bu ifade "et-tıyaretü" (الطِّيَرة) kelimesinden türemiştir. O da uğursuzluk, yani "teşâum" (التشاؤم) anlamındadır. Denilir ki "teşâemte bi-fulânin" (تشاءمت بفلان) yani "o mübarek değildir" dedin. "tetayyerte

64 Buhârî, "Et'ime", 12; Müslim, "Eşribe", 184. "Bu hadisin anlamına dair farklı görüşler ileri sürüldü. Denildi ki bundan maksat görünen anlamı değildir. Aksine müminin dünyaya dair zühdü, kâfirin de buna karşı hırsı konusunda bir benzetmedir. Sanki mümin dünyayı küçük gördüğünden tek bir bağırsağını dolduracak kadar yiyor, kâfir ise aşırı arzusundan ve dünyayı büyük gördüğünden dolayı yedi bağırsağını dolduracak kadar yiyor (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, IX, 537).

bi-fulânin" (تطيرت بفلان) de aynı anlamdadır. Yine bir kimse hakkında "o müba-
34 rektir" dediğinde "teberraktü bihî" (تَبَرَّكت به) denilir. [§]Yine "tetayyertü minhu ve bihî" (تَطيّرتُ منه وبه) de denilir. **Bilesiniz ki başlarına gelenler.** Yani korktukları bu uğursuzlukları, **Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez.** Bu Allah katından olup Mûsâ'yı (a.s.) yalanlamalarından dolayı idi. Bu durum Araplar'ın, Hz. Muhammed'e (s.a.) Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği şekliyle şöyle demeleri gibidir: "Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'bu senden' derler" Onlar kendilerine gelen iyiliği Allah'a nispet ediyorlardı. Çünkü onlar Allah'ı kabul ediyorlardı. Kıptîler ise böyle değildir. Onlar "bunlar bize Firavun'dan gelmiştir veya bir alışkanlığın sonucudur" derler. Cenâb-ı Hak "de ki hepsi Allah'tandır" buyurdu[65]. Burada da bu şekilde buyurdu: **Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır.** Sonra, bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Denildi ki onların başlarına gelenlerin Allah katındaki karşılığı âhirettedir. Yine denildi ki Mûsâ'nın (a.s.) uğursuzluğundan dolayı başlarına gelenler ve uğursuzlukları, Mûsâ'yı yalanlamalarından ötürü idi. Cenâb-ı Hak bunu ondaki âyetlere nispet etti. Çünkü onlar bu âyetlerin inişi ve gönderilmesiyle başlarına gelen uğursuzlukları Mûsâ'ya bağlamışlar ve bu âyetlerin gelişiyle uğursuzlukları yenilenmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: **Başlarına gelenler Allah katındandır.** Yani talihleri Allah katındadır. Aynı şekilde bir başka âyet-i kerîmede "her insanın sorumluluğunu boynuna doladık"[66] buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurması gibidir: "Onların pisliklerine pislik katmıştır"[67]. Bu âyetleri yalanlamaları sebebiyle daha sonra inen âyetler, onların pisliklerine pislik katmıştır. Onların Mûsâ'yı (a.s.) yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen uğursuzlukları da böyledir.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ اٰيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

35 ***[§]132. "Ve dediler ki: Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz."***

---

65 "Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de" (en-Nisâ, 4/78).

66 el-İsrâ, 17/13.

67 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

Ve dediler ki: Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz. Ebû Bekir el-Keysânî bu beyanın yorumunun şöyle olduğunu söylemiştir: Bizi büyülemek istediğin, bir mûcize olduğunu zannettiğin ne getirirsen getir sana inanacak değiliz. İbn Abbâs ve Hasan-ı Basrî demiştir ki yani bu beyan “mâ te’tinâ bihî min âyetin litesharanâ bihâ” (ما تأتنا به من آية لتسحرنا بها) şeklindedir. Buradaki “meh” (مه) ifadesi zâiddir. Bu, İbn Kuteybe’nin görüşüdür ve “mâ te’tinâ” (ما تأتنا) anlamına gelir. Halil [b. Ahmed][68] şöyle demiştir: Bu ifadenin aslı “mâ mâ” (ما ما)’dır. Bunlardan biri zâiddir. Elif harfi atılmış, onun yerine tahfif için “hâ” (ها) harfi getirilmiştir[69]. Nahiv âlimi Sîbeveyhi[70] şöyle demiştir: Yani “meh” (مه). Sanki ona “meh” (مه), yani “sus” demişlerdir. Bir şahsın diğerine “meh” (مه), yani “sus” demesi gibi[71]. **Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.** Sihir şaşırtmak ve göz almaktır, bunun bir gerçekliği yoktur. “Ey Mûsâ, senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!”[72] Yani şaşırmış ve “insanların gözlerini büyülediler”[73] beyanları bu anlamdadır. Ayrıca onların, **bizi büyülemek için ne mûcize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz** şeklindeki ifadeleri, söylemiş oldukları “bu sihirbazdır ve yapmış olduğu da sihirdir” sözlerini bir gaflet ve cahillikle değil, onun hakkında nübüvvet ve mûcizeye dair bilgiye dayanarak söylediklerini göstermektedir. [§]Nitekim onlar, **bizi büyülemek için ne işaret getirirsen** 36
getir, biz sana inanacak değiliz demiştir. Bu, onlardan Mûsâ’ya iman etmeye ve mûcizeleri kabul etmeye dair bir ümitsizliktir. Çünkü onlar mûcizeleri kabul etmeyeceklerini ve bu konuda onu doğrulamayacaklarını beyan ettiler.

68 Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî el-Basrî’dir. Arap dilinde bir öncüydü. Aruz ilminin kurucusudur. O mütevazı, takvâ ve ibadet sahibi biriydi. Sîbeveyhi ve diğerleri nahiv ilmini ondan aldı. Onun *el-‘Ayn fi’l-luğa* adlı eseri vardır. 175/791 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII, 429-431).

69 “Mehmâ”nın aslı “mâ mâ” (ما ما)’dır. Fakat lafzın değişimi için birinci elifi “hâ” harfiyle değiştirdiler. Birinci “mâ” ceza “mâ”sıdır (mâü’l-cezâ). İkinci “mâ” ise ceza harflerinde tekit için zâit kılınan harftir. “Eynemâ” (أينما), “metâ mâ” (متى ما) ve “keyfemâ” (كيفما) gibi (Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-‘ayn*, III, 358).

70 Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Fârisî el-Basrî’dir. Lakabı Sîbeveyhi’dir. Nahvin imamıdır. Bir müddet fıkıh ve hadis öğreniminde bulundu. Sonra Arapça’ya yöneldi, o dönem âlimlerinin önde geleni oldu. Bu alanda *el-Kitâb* adlı büyük eserini telif etti. Denildi ki otuz sene yaşamıştır. Yine yaklaşık kırk yıl yaşadığı söylenmiştir. 180/796 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VIII, 351-352).

71 Bu görüşü İbn Manzûr ifade etmiş, kimseye nispet etmemiştir. İlk görüş Sîbeveyhi’e nispet edilmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “mhh” (مهه) md.).

72 “Andolsun biz Mûsâ’ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları’na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, ‘Ey Mûsâ’ demişti, ‘Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!” (el-İsrâ, 17/101).

73 el-A‘râf, 7/116.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ
اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾

133. "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler."

Biz de onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Müfessirler bunu şöyle yorumladılar: Onlar bu sözleri söyledikleri için onlara kuraklık yılları ve ürün eksikliğinden sonra tûfan ve belirtmiş olduğu mûcizeleri göndermiştir. Bu mûcizeler ifade itibariyle sonra gelmişse de ötekilerden daha önce de olmuş olabilir. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık"[74]. **Biz de onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Ders alsınlar diye**, yani öğüt alsınlar diye. Ayrıca müfessirler tûfan konusunda ihtilaf etmiştir. Bazıları **tûfanın**, yok olmaktan korkuncaya kadar su biriktiğini ve yağmur yağdığını söylemiştir. Bu İbn Abbâs'ın görüşüdür[75]. Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'e (s.a.) tûfan hakkında soruldu. O da "ölümdür" buyurdu"[76]. Şayet bu sabitse tûfan budur. Denildi ki **tûfan** çeşitli azaplardır; çekirge, bilinen şeydir. **Haşarat** hakkında bazıları dedi ki bunlar çekirgenin dişileridir, bunlara "ed-debâ" (الدبا)[77] denir. Yine denildi ki bunlar kanatları olmayan küçük çekirgelerdir. **Açık seçik mûcizeler olmak üzere kurbağalar ve kan.** Denildi ki buradaki "mufassalâtin" (مفصّلات) **açık seçik**, yani ayrı ayrı, birinden sonra diğeri anlamındadır. Cenâb-ı Hak bir mûcize bitmeden diğerini göndermemiştir, yani peş peşe. Yine denildi ki "mufassalâtin", yani açık seçik ki hepsi
37 [§]bunların sihir işi olmadığını, semâvî bir mûcize olduğunu bilmiştir. Zira eğer sihir olsaydı bunu savmayı üstlenirler, sopa ve ip sihirleriyle ilgilendikleri

---

74 el-A'râf, 7/130.

75 Taberî, *Tefsîr*, IX, 30-31. Yine İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 520).

76 Taberî, *Tefsîr*, IX, 31. Aynı şekilde İbn Ebû Hâtim, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdeveyh nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 519). İbn Kesîr "garib hadistir" (hadîsün ğarîbün) demiştir. (İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 241). İbn Hacer, İbn Merdeveyh'in bunu iki zayıf isnad ile rivayet ettiğini söylemiştir (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 300).

77 Bu, çekirgenin uçmadan önceki halidir. Denildi ki "ed-Debâ" (الدبا) çekirge ve karıncadan daha küçük olandır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dby" md.).

gibi sihirle meşgul olurlardı. Bunu üstlenmediklerine ve savmaya çalışmadıklarına, bilakis kendilerinden bu durumu kaldırmaları için Mûsâ'ya (a.s.) sığındıklarına, ona iman edeceklerini ve İsrâiloğulları'nı onunla göndereceklerini vâdettiklerine göre onların kendilerinden bu durumu kaldırması için Mûsâ'ya (a.s.) sığınmaları, onların bunun sihir olmadığını, aksine bir mûcize olduğunu bildiklerini göstermektedir. Nitekim bunların sihir olmadığını, mûcize olduğunu ikrar etmişlerdir. Çünkü onlar bu durumda Mûsâ'ya (a.s.) sığınmışlardır.

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَآءِيلَ

134. "Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz' derlerdi."

Azap üzerlerine çökünce. Denildi ki "er-ricz" (الرجز) onların başına gelen tûfan, çekirge, haşarat, kurbağa, kan ve beyan edilen diğer azap çeşitleridir. Bunun üzerine onlar şöyle dediler: **Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz.** Onlar Mûsâ'ya (a.s.), kendilerinden azabı kaldırması halinde ona inanmayı ve İsrâiloğulları'nı onunla göndermeyi vâdettiler. **Sana verdiği söz hürmetine.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları dedi ki **sana verdiği söz hürmetine,** yani dua ettiğinde sana icabet edeceğine dair verdiği söz demektir. Denildi ki sana iman edip seni doğrulamamız durumunda bizden azabı kaldıracağına dair **sana verdiği söz hürmetine.** Bunun üzerine Mûsâ'ya şöyle dediler: **Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz.**

[§]**Eğer bizden azabı kaldırırsan** dediler. Bu beyanın şöyle anlaşılması 38
mümkündür: Başlarına gelen her bir azap çeşidinde onlar kendilerinden azabı kaldırmasını isterler ve derler ki **eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz.** Mûsâ (a.s.) onlardan azabı kaldırdığında ise bu sözlerinden vazgeçip daha önceki inkâr

etme konumuna döndüler. Onların **ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz** sözlerinin, başlarına çeşitli azabın gelmesinden sonra olması da mümkündür. Bu durumda dediler ki **eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız.** Mûsâ (a.s.) onlardan azabı kaldırdığında ise verdikleri sözden döndüler- ki bu söz **eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız** idi- ve bulundukları duruma döndüler. Bunun sonunda Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu "kendilerini cezalandırdık"[78] beyanı gerçekleşti.

Peygamber olduğuna dair iddia sebebiyle **mutlaka sana inanacağız. Muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz.** Bu beyanda göndermenin kendisinin kastedilmemiş olması da mümkündür. Aksine bu beyanın köleleştirmenin terkedilmesi olarak anlaşılması mümkündür. Yani bundan sonra onları köleleştirmeyeceğiz; çünkü onlar İsrâiloğulları'nı köleleştiriyorlardı.

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ اِلٰٓى اَجَلٍ هُمْ بَالِغُوهُ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ

135. "Ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönerlerdi".

[Ecelin Tek Oluşu]

Ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönerlerdi. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onlar itaat edip verdikleri sözde dursalardı **ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırırdık.** Fakat bu sözden döndüklerinden dolayı Cenâb- Hak onları cezalandırmıştır. Bu kırâat, Mûtezile mezhebinin görüşüne götürür. Zira onlar "öldürülen veya helâk edilerek cezalandırılan kimse ecelinden önce helâk olmuştur, eceli ise ölümdür" diyorlar. Fakat bu anlayış neticeleri bilmeyen kimse için elverişli olabilir. Cenâb-ı Hak ise söz konusu kimse için biri ölüm diğeri öldürülme olmak üzere iki ecel tayin etmekten münezzehtir. Fakat Cenâb-ı Hak, ilminde öldürüleceği belirli olan kimsenin ecelini öldürülme, normal bir şekilde ölenin ise ecelini ölüm yapmıştır. Rivayet edilen "sıla-i rahim ömrü

[78] el-A'râf, 7/136.

uzatır"[79] hadisi bu mânadadır. [§]Yani Cenâb-ı Hak sıla-i rahim yapacağı bilinen bir kimsenin ömrünü sıla-i rahim yapmayacağı bilinen bir kimsenin ömründen daha uzun yapar. Yoksa bu, Cenâb-ı Hak söz konusu kimsenin ömrünü bir vakit için belirler, sonra da sıla-i rahim yaptığında bunu uzatır anlamında değildir. Zira belirttiğimiz üzere böyle bir şey ancak neticeleri bilmeyen kimsenin durumudur. Fakat olanı ve olacağı -ki olduğunda nasıl olacağını- bilen için böyle bir durum söz konusu değildir. 39

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلٖينَ ﴿١٣٦﴾

136. "Nihayet, âyetlerimizi asılsız saymaları ve onlardan gafil kalmaları sebebiyle kendilerini cezalandırdık ve onları denizde boğduk."

Kendilerini cezalandırdık. Bu beyanda belirtilen hususun peşi sıra açıklanan boğulma cezası olması mümkündür: **Onları denizde boğduk. Kendilerini cezalandırdık** meâlindeki beyanın tûfan ve başlarına gelen çeşitli azaplarla cezalandırma şeklinde anlaşılması da mümkündür. Denizde boğulmaları ise daha sonradır. **Âyetlerimizi asılsız saymaları.** Bu beyan Mûsâ'nın (a.s.) Allah'ın birliğine ve rubûbiyyetine getirmiş olduğu âyetler olarak anlaşılabilir-ki bunlar delillerdir-. Veya bu beyanda belirtilen husus tûfan, çekirge ve haşarat gibi daha önce açıklanan [helâk] mûcizeleri de olabilir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Âyetlerimizi**, yani dinimizi. **Onlardan gafil kalmaları sebebiyle.** Bu beyan hakkında şöyle denildi: Bunlardan yüz çevirmeleri ve yalanlamaları sebebiyle. Yoksa onlar bu âyetler hakkında gafil ve yanılgı içerisinde değillerdi. Fakat onlar inat ederek ve büyüklük taslayarak bunlardan yüz çevirdiler. Böylelikle sanki onlar bu âyetlerden gafil kalmışlardı. Bu beyanın, yalanlamaları sebebiyle başlarına gelecek neticeden gafil kalmaları şeklinde anlaşılması da mümkündür.

---

79 Hadis bu lafızlarla Ebû Ümâme ve başkalarından merfû olarak rivayet edilmiştir (bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-kebîr*, VIII, 261; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 29). Heysemî, Ebû Ümâme'nin hadisinin isnadını "hasen" görmüştür (bk. Heysemî, *Mecma‘u'z-zevâid*, III, 115). Ayrıca bu mânada birçok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan biri Enes b. Malik'ten merfû olarak nakledilen "kim rızkının genişletilmesini ve ömrünün uzatılmasını isterse sıla-i rahim yapsın" rivayetidir (Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "el-Bir ve's-sıla", 21). Bazı rivayetlerde "…ecelinin uzatılmasını…" ifadesi geçer (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 156). O, önceki rivayeti açıklamaktadır.

وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذٖينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ
وَمَغَارِبَهَا الَّتٖى بَارَكْنَا فٖيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنٰى عَلٰى
بَنٖى اِسْرَٓاءٖيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ
وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿١٣٧﴾

137. "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) ***içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına*** (tamamına) ***mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik."***

Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) ülkenin doğu
40 **taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık.** [§]Bu, onların yeryüzüne vâris olması ve oraya yerleştirilmesine dair daha önceki bir vâddir. Bu vâde şu ilâhî beyanları işaret edilmiştir: "Umulur ki Rabb'iniz düşmanınızı helâk eder ve nasıl hareket edeceğinizi görmesi için onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar"[80], "Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri haline getirmek istiyorduk"[81]. Cenâb-ı Hak, onlara düşmanlarının yurduna vâris olma ve onların yerine yerleşmeyi vâdetmişti, sonra şu beyanla onları, kendilerine vâdettiği gibi yerleştirdiğini ve vâris kıldığını bildirmiştir: Köleleştirilmekle **hor görülüp ezilmekte olan o kavmi mirasçı kıldık. Hor görülüp ezilen** beyanı hakkında denildi ki; yani Mısır yurdunda oğulların öldürülmesi ve kadınların sağ bırakılması kapsamında hor görülüp ezilmek suretiyle. Cenâb-ı Hak onları buna mirasçı kılmıştır.

Ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki; **ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına**, yani Firavun'un krallığına, Mısır ve çevresine, doğu ve batı taraflarına doğru. Yine denildi ki; İsrâiloğulları arasında Zülkarneyn, Dâvûd ve Süleyman gibi hükümranlığı **ülkenin doğu ve batı taraflarına** ulaşan kimseler vardı. Yine denildi ki; **ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına,** yani **ülkenin**

---

80 el-A'râf, 7/129.

81 el-Kasas, 28/5.

doğu ve batı taraflarında yaşayan insanlara üstün kılınmaları bakımından. Bu, "kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık"[82] ilâhî beyanı gibidir. Yine denildi ki; söz konusu zamandaki topluluklara Cenâb-ı Hakk'ın onları hayvanlara üstün kılması özleri ve yaratılışları, cinlere üstün kılması ise risâlet, nübüvvet ve yararlı hususlar bakımındandır, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi"[83].

İçini bereketlerle doldurduğumuz beyanından maksatın Şam ülkesi veya Mısır ülkesi ve çevresi olduğu söylenmiştir. Denildi ki Cenâb-ı Hak burasını peygamberler diyarı olduğu için mübarek olarak niteledi. Yine denildi ki burası, bolluk ve bereketinin çokluğu dolayısıyla mübarektir.

[§]**Rabb'inin verdiği güzel söz yerine geldi.** Denildi ki bu söz cennettir. Yani **sabırlarına karşılık** cennet vâdi onlar için gerçekleşti. Denildi ki; **Rabb'inin verdiği güzel söz yerine geldi** ki Cenâb-ı Hak, onları ötekilerin yerine geçireceğini ve oraya yerleştireceğini vâdetmişti. Onlar hakkında bu vâd gerçekleşmiştir. Bu, "biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk" meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın onlara lütufta bulunma vâdi gerçekleşmiştir. **Sabırlarına karşılık.** Bu beyan "Firavun'un eziyetlerine sabretmelerine karşılık" şeklinde yorumlanabilir. Yine bu beyan "Cenâb-ı Hakk'ın onlara vacip kıldığı şeyleri yerine getirmede sabretmelerine karşılık" anlamına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki **Rabb'inin verdiği güzel söz yerine geldi:** Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın bahşetmiş olduğu nimetlerdir. Firavun'un İsrâiloğulları'nı köleleştirmesi gibi güç yetirmedikleri hususlarla sorumlu tutulduklarında karşılaştıkları belâya **sabretmelerine karşılık İsrâiloğulları'na verdiği nimetlerdir.** Burada belirtilen söz, Cenâb-ı Hakk'ın Kasas sûresinde bildirdiği şu beyandaki sözdür: "Biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk." 41

Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik. Bu ilâhî beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: **Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını helâk ettik** meâlindeki beyan "kavmuh" (قومه) sözünde durularak (vakf) okunur. Bu durumda yetiştirdikleri bahçeler anlamında "vemâ kânû ya'rişûn" (وما كانوا يعرشون) beyanı, **hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık…** beyanına atfedilir. **Yetiştirdikleri bahçeler.** Bu ilâhî beyandaki arş, kralların sahip oldukları tahttan gelmektedir. Denildi ki;

82 el-Câsiye, 45/16.
83 el-Mâide, 5/20.

Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve aynı şekilde **yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik.** Yani onların **yetiştirdikleri bahçeleri** de yok ettik. İbn Kuteybe’ye göre “ya‘rişûne” (يعرشون), yani bina ettikleri mânasına gelen
42 ibaredeki arş, ev ve dam anlamındadır[84]. Ebû Avsece’ye göre **[§]Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını helâk ettik** beyanından maksat yok ettik ve bozduk; “ya‘rişûne” (يعرشون), “ya‘rişu” (يَعرِش) ve “ya‘ruşu” (يَعرُش), yani bina ettikleri evler, bağlar ve ağaçlar[85] demektir.

وَجَاوَزْنَا بِبَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ الْبَحْرَ فَاَتَوْا عَلٰى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلٰٓى
اَصْنَامٍ لَهُمْۚ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَٓا اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌۜ قَالَ اِنَّكُمْ
قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿١٣٨﴾

138. “İsrâiloğulları’nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, ‘Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap’ dediler. Mûsâ dedi ki: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!”

İsrâiloğulları’nı denizden geçirdik. Bu beyan kulların fiillerinde Allah’ın bir yaratma ve fiil sahibi olduğunu göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, denizden geçirme fiilini kendisine nispet etmiştir, denizi geçen ise onlardı. Bu husus, onların fiillerini Allah’ın yarattığını göstermektedir. Bu, Mûtezile’nin görüşünü çürütmektedir. Zira onlar kulların fiillerinin yaratılmasını inkâr ediyorlardı. *Yardım ve başarı ancak Allah sayesinde mümkündür.*

Derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. “‘Ukûf” (العكوف) kalma ve devam etme demektir. **Kendilerine mahsus birtakım putlara tapan.** Yani onları putlara tapmaya devam eder bir halde buldular.

Ey Mûsâ! “Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap” dediler. Bu beyan şuna benzemektedir: Onların tapacakları bir tanrı istemeleri, onların Rab’lerini inkâr ve peygamberini yalanlamakla ilgili değildir. Fakat bu, kendilerini Allah’a ibadet etmeye ve hizmet etmeye lâyık görmediklerindendir. Yine bu durum, dünyada krallara sadece onların özel kişileri ve onlara yakın kimselerin hizmet ettiğini, krallardan uzak olanların ancak onların özel kıldığı

---

84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 172.

85 bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “arş” md.

kimselere hizmet edebildiklerini görmeleri dolayısıyladır. Âyet-i kerimede belirtilen durum da böyledir; onlar kendilerini Allah'a ibadet etmeye ve hizmet etmeye lâyık görmedikleri için Mûsâ'dan (a.s.) tapacak bir tanrı istediler ki bu tanrılara tapma onları Allah'a yaklaştırsın. Bu, Allah'ı inkâr etme ve başkasına ibadet yapma anlamında değil, Allah'ı tâzim etme ve yüceltme konumundadır. Araplar'ın ibadetleri de böyleydi. Onlar, bu ibadetlerinin onları Allah'a yaklaştırması amacıyla putlara tapıyorlardı[86]. Aynı şekilde bazı kıssalarda anlatıldığı üzere Firavun kavmi için tapacakları putlar sağlıyordu ki bunlara ibadet onları kendisine yaklaştırsın. [§]Bu kimselerin Mûsâ'dan (a.s.) **bize bir tanrı** 43
yap şeklindeki istekleri de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Veya onların bu istekleri, dünyada bir ihtiyacı bulunmaksızın hizmet edilen birini görmemeleri sebebiyledir. Dolayısıyla onlar, Allah'ın ihtiyaç sebebiyle ibadet edilmek ve hizmet edilmekten yüce olduğunu gördüler; liderlerden ve büyüklerden çeşitli menfaatler ve nimetler elde ettiklerini gördüklerinden dolayı ileri gelenlere ve peygamberlere hizmet ettiler ve ibadet ettiler. Bu sebeple onlara hizmet ediyorlardı[87]. Tevhid ehli ise Allah'tan başkasına tapmayı yanlış buluyorlardı; çünkü konumu ve mevkii ne kadar uzak olursa olsun Allah'ın nimetlerinin eseri herkesin üzerinde görünmektedir. Nitekim herkes bu durumu bilmektedir ki böyle bir kimseye bulunduğu dini terketmesi için dünya nimetlerinin tümü sunulsa veya her çeşit tehdit yapılsa dahi kesin bir şekilde terketmez. Onların tapacakları bir tanrı istemiş olmaları da mümkündür; çünkü kâfirler onlara "putlara tapmayı emreden kimseler peygamberlerdir" demiştir. Bu, "Allah bize bunu emretti"[88] meâlindeki beyan gibidir. "Onlara bunu emreden peygamberlerdir" sözüne göre onlar Mûsâ'dan, ötekilerin tanrıları gibi kendilerine de tanrı yapmasını istemişlerdir.

---

86 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz- diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

87 Şârih şöyle demiştir: Onların, "onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap" demeleri şu anlama gelebilir: Onlar bununla putların, kendileri için ibadet edilecek tanrılar kılınmasını istememişlerdir. Fakat kendileri için hizmet edecekleri ve yüceltecekleri önderler ve liderler kılmasını istemişlerdir. Böylelikle bunlar kendileriyle Mûsâ (a.s.) arasında elçiler olacaklardır. Yine bunu söz konusu önderlerden kendilerine nimetler ve çeşitli menfaatlerin gelmesi için istemişlerdi. Onları, "kendilerine mahsus birtakım putlara tapan" bir kavim görmeleri gibi. Yani önderleri ve ulularına hizmet eden bir kavim gördüler. Onlar bu kimselerden nimet ve çeşitli menfaatler görüyorlardı. Dolayısıyla bu kimseler de bunu temenni ettiler. Yoksa onlar Mûsâ'dan Allah'tan başkasına tapmayı istemediler…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 307b).

88 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler" (el-A'râf, 7/28).

Mûsâ dedi ki: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz! Mûsâ'nın (a.s.) durumunda iki özellik vardır. Bunlardan biri iyiliğin emredilmesi ve kötülüğün yasaklanmasının nasıl yapılması, günah ve kötülük işleyene nasıl muamele edilmesi gerektiğinin öğrenilmesidir. Kavminin Mûsâ'yı (a.s.) büyük işler ve kötülüklerle karşılamasına rağmen onun kavmine davrandığı gibi yumuşaklık ve şefkatle davranılır. İkincisi…[89]

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فٖيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٩﴾

44 [§] ***"Şüphesiz onların düzeni yıkılmaya mahkûmdur; yapmakta oldukları da boşa gidecektir."***

Şüphesiz onların düzeni yıkılmaya mahkûmdur. Yani onların ötekilere kulluk etmeleri yıkılacak, yani onları helâk edecek ve bozguna uğratacaktır[90]. **Yapmakta oldukları da boşa gidecektir**. Yani bunlara kulluk etmekten ümit ettikleri mükâfat **boşa gidecektir**. İbn Kuteybe demiştir ki; "et-Tebâr" (التبار) helâk demektir[91]. Ebû Avsece demiştir ki; "el-Mütebber" (المُتَبّر) bozulmuş, yıkılmış demektir. Denilir ki; "tebbertu'ş-şey'e" (تبّرت الشىء) yani onu bozdum, yıktım. Yine denilir ki; "reculun mütebberun" (رجل مُتبّر) yani bozulmuş, yıkılmış[92].

قَالَ اَغَيْرَ اللّٰهِ اَبْغٖيكُمْ اِلٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٤٠﴾

140. "Mûsâ 'Size Allah'tan başka bir tanrı arayayım öyle mi! Halbuki O sizi âlemlere üstün kılmıştı' dedi."

Mûsâ 'Size Allah'tan başka bir tanrı arayayım öyle mi! Halbuki O sizi âlemlere üstün kılmıştı' dedi. O sizi âlemlere üstün kıldı beyanı şu anlama gelebilir: Sizi doğru yola iletmek ve hidâyette başarılı kılmak suretiyle **üstün kıldı** ki sizin zamanınızda dünyada hiç kimseyi başarılı kılmamış ve doğru yola iletmemişti. Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Ondan başka ilâh mı

---

89 Bütün nüshalarda böyle eksiktir. K nüshasının dipnotunda (hâmiş) "aslında bu şekilde beyazdır" ifadesi bulunur. Metinde yaklaşık olarak bir satır kadar beyazlık (yazısız) bırakılmıştır.

90 "Yani bu kimseler bulundukları düzeni bozacaklardır. Yani Allah'tan başkasına tapmaları, putları ilâh edinmeleri. Onların Allah'tan başkasına tapmaları onları yok edecek ve bozguna uğratacaktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 307b).

91 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 172.

92 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "tbr" md.

arayayım! Halbuki o, sizi Firavun'a hizmetçilikten, onun size eziyetinden ve onun elinden sizi kurtarmış ve size gerçek ilâhınıza kulluk etmenizi açıklayan bir peygamber göndermek suretiyle üstün kılmıştı. **Size Allah'tan başka bir tanrı arayayım öyle mi! Halbuki O sizi âlemlere üstün kılmıştı**. Diyor ki; siz Rabb'inizden ondan başka tapacak bir tanrı istemekten utanmıyor musunuz? Halbuki O, söz konusu çeşitli nimetlerle sizi belirtilen niteliklerle üstün kıldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفٖي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿١٤١﴾

141. "Hani Firavun'un adamlarından sizi kurtarmıştık. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır."

O[93], **hani Firavun'un adamlarından sizi kurtarmıştık…** ilâhî beyanında belirtilen durumdur. Cenâb-ı Hak onları Firavun ve ailesinden kurtarmak ve onları helâk etmek suretiyle kendisinin bahşettiği nimetleri onlara hatırlatıyor. "Yesûmûnekum" (يَسُومونكم) beyanı hakkında denildi ki; en kötü şekilde size eziyet ediyorlardı. [§]Bu, oğulların öldürülmesi, kızların ise sağ bırakılmasıydı. 45
Bu, şu âyette ifade edilen durumdur: **Oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır.** Denildi ki; bu konuda yani sizi Firavun ailesinden kurtarması konusunda **Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır.** Yani Rabb'inizden büyük bir nimet vardır. Yine denilir ki; yardım suretiyle imtihana tabi tutulmak nimettir. Yardım dışında kalan hususlarda yapılan imtihanın şiddeti sınırlıdır[94].

---

93 Bir önceki âyete işarettir. Yani Allah'ın onları âlemlere üstün kıldığı nimetlere dair beyanlarıdır.

94 Fakat bilinen şey odur ki belâ, hayır ve şer için kullanılır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "blv" md.).

وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَاَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهٖٓ
اَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسٰى لِاَخِيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنِى فِى قَوْمِى
وَاَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿١٤٢﴾

142. "Mûsâ ile otuz gece (için) ***sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme."***

Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik. Burada Cenâb-ı Hak **otuz gece** buyurdu, sonra buna on gün eklemeyi belirtti. Bakara sûresinde ise "Mûsâ'ya kırk gece için söz vermiştik"[95] beyanıyla kırk gece dedi. Bu birdir; nitekim sözleşme kırk geceydi. Fakat otuz geceyi bir defa, sonra da on geceyi de başka bir defa zikretmesi iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, **otuz gece** bir emir içindi, on gece ise bir başka emir içindi. Farklı iki emir için olduğundan Cenâb-ı Hak ayrı ayrı ifade etti. İkincisi, bu beyan iki ayrı vakitteydi. Biri bir vakitte diğeri başka bir vakitteydi. Kıssa bir, sözleşme de birdir. On gün eklemenin belirtilmesi şu ilâhî beyan gibidir: "Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır"[96]. Yani iki ayrı vakitte olsa da toplamda on gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Denildi ki; Cenâb-ı Hakk'ın onunla sözleştiği vakit kırk geceyi buldu.

46 **[§]Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç.** Eğer denilirse ki: **Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: Kavmimin içinde benim yerime geç** beyanının anlamı nedir? Hârun onunla birlikte ortak bir şekilde Firavun'a elçiliği tebliğ etmek üzere peygamber olarak gönderilen birisiydi. Nitekim şu ilâhî beyanlar bunu açıklamaktadır: "Onu da görevime ortak et"[97]; "biz âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz"[98]; "Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz"[99]; "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da

---

95 el-Bakara, 2/51.

96 el-Bakara, 2/196. Âyet, herhangi bir sebepten dolayı hac yapamayan kimse hakkındadır.

97 Tâhâ, 20/32.

98 "Firavun'a gidin ve deyin ki: Gerçekten biz, âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz" (eş-Şuarâ, 26/16).

99 Tâhâ, 20/47.

beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder"[100]. [Şöyle bir soru akla gelebilir:] Hârun Mûsâ gibi elçiliği tebliğ etmekte görevlendirilen bir peygamberse Mûsâ'nın ona **kavmimin içinde benim yerime geç** demesine nasıl ihtiyaç duyar? Halbuki o ikisi nübüvvet konusunda dinî bakımdan eşittir.

Buna şöyle cevap verilir: Bu konuda iki yorum yapılabilir: [Birincisi,] belirtildiği gibi her ikisi peygamber olabilir. Ancak bir işe iki kişiyi görevlendirmede bunlardan birinin, diğerinin emri olmaksızın işi tek başına üstlenme hakkı yoktur. Bu beyan da böyledir. Bu durumda ona sanki şöyle demiştir: Aralarında hüküm vermekte **kavmim içinde benim yerime geç,** aralarını **düzelt,** seni **bozguncuların yoluna** çağıranlara **uyma.** İkinci yoruma göre resûl olan Mûsâ (a.s.) idi ve hüküm verme yetkisi ondaydı, Hârun (a.s.) onun bu görevine sonradan ona yardımcı olmak üzere dâhil olmuştu. Nitekim o şöyle demişti: "Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder"[101]. Yoksa Hârun (a.s.) değil, Mûsâ (a.s.) öncelikli olarak bunu yapmakla görevli ve onlara gönderilmiş bir peygamberdi. Görmez misin ki Hârun (a.s.) değil, Rabb'ine yalvaran Mûsâ. Kendisine levhalar verilen yine Hârun (a.s.) değil, oydu. "Levhalarda Mûsâ için her konuyu yazdık"[102] beyanı böyledir. "Şu uzakta bir ateş bulunduğunu fark ettim"[103] diyen de odur. Yine berekete dair seslenilen kişi de Hârun değil, Mûsâ'dır[104]. Bunun dışındaki birçok âyette bu husus bildirilir. Durum böyle olduğuna göre Mûsâ, onu kavmi içinde kendi yerine geçirmiştir.

وَلَمَّا جَٓاءَ مُوسٰى لِمٖيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ اَرِنٖٓي اَنْظُرْ اِلَيْكَ
قَالَ لَنْ تَرٰيٖنٖي وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ
تَرٰيٖنٖي فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا
فَلَمَّٓا اَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ اِلَيْكَ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٤٣﴾

---

100 el-Kasas, 28/34.

101 "er-Rid'" (الردء), yardım ve destek demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rde" (ردأ) md.).

102 el-A'râf, 7/145.

103 Tâhâ, 20/10; en-Neml, 27/7; el-Kasas, 28/9.

104 Muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: Ateşin yanındaki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabb'i olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır!" (en-Neml, 27/8).

47 **[§]*143. "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte*** (Tûr'a) ***gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, 'Rabb'im! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabb'i, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."***

[Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'ı Görme Talebi ve O'nunla Konuşmasının Mahiyeti]

Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) geldiğinde. Yani onunla sözleştiğimiz vakitte. **Rabb'i onunla konuştuğunda.** Bizim bu konuşmanın keyfiyetini ve mahiyetini tasvir etmemiz mümkün değildir. Ancak şöyle deriz: Cenâb-ı Hak bir kelâm (söz) ve ses yarattı, yaratılmış bir kelâm ve yaratılmış bir sesle, bunu dilediği şekilde ve dilediği şeyle, Mûsâ'ya (a.s.) işittirdi.

O, 'Rabb'im! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabb'i, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.), Rabb'inden O'nu görmeyi kendisi için istememiştir. Fakat o, kavmi kendisinden bunu istediğinden dolayı onlar adına istemiştir. Bu, "Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"[105] meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir. Fakat bu, doğru olmaktan uzak bir görüştür, çünkü eğer Cenâb-ı Hak'tan istemesi kavminin kendisinden talep etmesinden dolayı olsaydı **Rabb'im! Bana görün; sana bakayım** demezdi. Bilakis "onlara görün sana baksınlar" derdi. Bu durum, talebin bu sebeple olmadığını göstermektedir. Diğer bazı âlimler de şöyle demiştir: "Mûsâ'nın (a.s.) Rabb'inden istediği O'nu görmek değildir. Fakat o, Rabb'inden mûcizeler ve deliller istemiştir ki bunlarla görülebilsin. Bu, yani mûcize ve delil istemek ise mümkündür." Bu da doğru olmaktan uzak bir görüştür, çünkü zaten bir başka mûcizeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde ona mûcize ve delil vermişti. Bunlar, taşa vurduğu ve taştan on iki pınarın fışkırmasını sağlayan asâ, denizin yarılması, düşmanların yok edilmesi, beyaz el ve bunun gibi mûcizelerdir. Bu görüşler geçersiz olduğuna göre Mûsâ'nın (a.s.) gerçekten görmeyi talep ettiği ortaya çıkmaktadır.

---

105 el-Bakara, 2/55.

[Rü’yetullah Meselesi]

[§]Cenâb-ı Hakk’ın âhirette görülebilmesi, anlamaya çalışmaksızın ve tefsir etmeksizin bize göre gerçektir ve gerekli bir görüştür. Buna delil şu ilâhî beyandır: “Gözler O’nu idrak edemez, halbuki O gözleri idrak eder”[106]. Eğer görülemeseydi, idrak edilmediğinin belirtilmesinde bir hikmet olmazdı. Zira O’nun dışındaki varlıklar görme dışı bir yolla idrak edilemezler. Dolayısıyla burada idrakin nefyedilmesinin[107] -ki O’nun dışındaki varlıklar ancak görülmekle idrak edilebilirler- bir anlamı olmazdı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.* Aynı şekilde Mûsâ’nın (a.s.) **Rabb’im! Bana görün; sana bakayım** sözü de buna delildir. Eğer Cenâb-ı Hakk’ı görmek mümkün olmasaydı Mûsâ’nın (a.s.) Rabb’i konusunda bilgisiz olması söz konusu olurdu. Rabb’ini bilmeyen birine peygamberlik görevini almaya ve ilâhî vahiy konusunda güvenilen biri olması mümkün olmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hak ona bunu yasaklamadı ve ümitsizliğe düşürmedi. Böyle bir durum olmaksızın Nuh’a (a.s.) yasak koydu[108], Âdem’i (a.s.) ve diğer peygamberleri uyardı. Eğer Allah’ın görülmesi mümkün olmasaydı, bu durum inkâra kadar varırdı. Ayrıca Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin**[109]**.** 48

Eğer “O, Rabb’inin bildiği bir mûcize istemiş olabilir” diye bir açıklama yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Bu, çeşitli yönlerden mümkün değildir. İlki, Cenâb-ı Hak **sen beni asla göremezsin** buyurmuştur. Halbuki ona mûcize göstermiştir. Aynı şekilde mûcizeler istemek, inatlaşma konumunda bulunur. Zira belirttiğimiz üzere Cenâb-ı Hak ona mûcizeler göstermiştir. Böyle bir tavır ise inkârcıların tutumudur. Onlar, mûcizeler yeterli olsa da devamlı mûcize istiyorlardı. Bu da böyle bir durumdur. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak **eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin** buyurmuştur. Dağın yerinde durduğu bir mûcize, yerinde durmadığı bir mûcizeden daha aşağı düzeydedir. Dolayısıyla görme talebinden maksadın mûcize olmadığı ortaya çıkmaktadır.

---

106 el-En‘âm, 6/103.

107 Yani eşyayı idrak etmeye mahsus kılınan kuvvet aracılığıyla idrak.

108 Müellif muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: Nuh Rabb’ine şöyle seslendi: “Ey Rabb’im! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin” dedi. Allah buyurdu ki: “Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum” (Hûd, 11/45-46).

109 Yani bu âyet de görmenin mümkün olduğunu göstermektedir, çünkü dağın yerinde durması mümkün bir durumdur.

49 [§]Aynı şekilde İbrahim'in (a.s.) kavmine yıldızlar ve diğer belirtilen hususlarda bunların batmalarını ve kaybolmalarını delil getirmesi bunu göstermektedir. İbrahim (a.s.) onlara "ben görülebilen bir Rabb'i sevmem" diyerek delil getirmemiştir. Aksine "batan Rabb'i sevmem"[110] diyerek delil getirmiştir. Zira batma devamlılığın olmadığını göstermektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

"Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[111] meâlindeki beyan da Allah'ın görüleceğine delildir. Ayrıca bu, birkaç sebepten dolayı Allah'ın sevabını bekleme şeklinde de anlaşılamaz. Bunlardan birincisi, âhiret bekleme vakti değildir. Zira bekleme vakti dünyadır. Âhiret ise nimetin gerçekleşme ve var olma yurdudur, ancak endişe vakti ve hak ettiklerinin gerçekleşmesini görmelerinden önceki durum müstesnadır.

İkincisi, "o gün bir kısım yüzler mutlulukla parıldayacaktır" meâlindeki ilâhî beyandır. Bu durum, zaten sevabın gerçekleşmesidir[112].

Üçüncüsü, "Rab'lerine bakarak" meâlindeki beyandır. Buradaki "ilâ" (إلى) harfi, beklemek için değil, bir şeye bakmak için kullanılır.

Dördüncüsü, bu söz elde ettiği nimetin büyüklüğü dolayısıyla müjdeleme konumundadır. Beklemek ise müjdeleme anlamına gelmez. Burada anlamın hakikatinden uzaklaşarak Allah hakkında hüküm vermek demektir.

Dolayısıyla Allah'a bakmak beyanının, Cenâb-ı Hakk'a nispet edilen kelâm, fiil, kudret ve irade sıfatları gibi teşbih ifade eden tüm anlamların olumsuzlanması suretiyle O'nun belirttiği tarzda olması gerekir. Cenâb-ı Hakk'ı bununla nitelemek ancak teşbih andıran bütün anlamların olumsuzlanması suretiyle olur. Allah Teâlâ hakkında "varlık" (hestiyyet)[113] sözü de böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın, hiç kimseye kendisini görmeyi ihsan edemeyeceğini iddia

---

110 Müellif "gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca da 'batanları sevmem' dedi" (el-En'âm, 6/76) ilâhî beyanına işaret etmiş olmalıdır.

111 el-Kıyâme, 75/22-23.

112 Bu beyanla ilgili şârihin ibaresi şöyledir: "Birincisi, âhiret bekleme vakti değildir. Bekleme vakti dünyadır. Âhiret ise korku vakti hariç sevabın gerçekleşme ve karşılığın var olması diyarıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: " Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır." Yüzün parıldaması korku vakti hariç, karşılığın gerçekleşmesi ve verilmesi anlamındadır. Böyle olduğunu gösteren sebeplerden biri de Cenâb-ı Hakk'ın "Rab'lerine bakan yüzler" beyanıdır. Yüzlerin parıldaması sevabın gerçekleşmesi anlamındadır. Sevabın gerçekleşmesi vaktinde beklemenin bir mânası yoktur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 308b).

113 "Hestiyyet" kavramı Farsça bir kelime olup bir şeyin hâriçteki varlığı anlamına gelir.

edenler, yaratılmışların durumundan anladığı bir görmeye kıyas ederek böy-
le demektedirler. Halbuki “Rahmân arşa istiva etti”[114] meâlindeki beyan [§]ve 50
benzerleri, yaratılmışların durumuna göre anlamayı gerektirmediğine, bilakis benzerliğin bulunmadığı tarzda gerçekleştiğine göre Allah’ın görülmesi de bunun gibidir.

Yine “güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır”[115] meâlindeki ilâhî beyan da rü’yetullaha delildir. Başka rivayetlerde bu fazlanın Cenâb-ı Hakk’a bakmak olduğu kaydedilmiştir[116]. Tefsir edildiği şekliyle bunun dışındaki anlamlar da muhtemeldir. Ancak rü’yetullah görüşü açık bir durum olmasaydı, nassın vazedildiği görünen anlamın dışına çıkılması mümkün olmazdı ve bununla rivayet reddedilebilirdi[117]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yine başka bir rivayette Hz. Peygamber’in “Rabb’inizi kıyâmet günü dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Onu görmede bir sıkıntı yaşamayacaksınız”[118] buyurması rü’yetullaha delil teşkil etmektedir. Ayrıca ona “Rabb’ini gördün mü?” diye soruldu. Bunun üzerine O, “kalbimle evet” bu-

---

114 Tâhâ, 20/5.

115 Yûnus, 10/26.

116 “Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır” meâlindeki âyet hakkında Hz. Peygamber’in şöyle dediği Suheyb’ten nakledilmiştir: “Cennet ehli cennete girdiğinde bir çağırıcı ‘sizin Allah katında bir ahdiniz var’ diye seslenir. Onlar derler ki; O bizim yüzlerimizi ak etmedi mi? bizi cehennemden korumadı mı? ve bizi cennete koymadı mı? Berikiler ‘evet’ dediler. Râvi dedi ki; perde kaldırılır -dedi ki- Allah’a and olsun ki Cenâb-ı Hak onlara kendisine bakmaktan daha sevimli gelen bir şey vermemiştir (Müslim, “İman”, 297; Tirmizî, “Sıfatü’l-cenne”, 16). Toplu olarak hadis ve rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 357-360.

117 Yani eğer Allah’ın görülmesi sahâbe, tâbiîn ve sonraki âlimlerin çoğu tarafından açık bir hakikat olarak görülmeseydi rü’yet hakkında nâzil olmamış bir nassı rü’yete hamletmek mümkün olmazdı. Bu durumda âyette bildirilen fazlalığın rü’yet mânasında olduğunu gösteren rivayet terkedilebilirdi (krş. Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, 124).

118 Buhârî, “Tevhid”, 24; Müslim, “İman”, 299-300. Bu hadis “lâ tudâmmûne” (لا تُضامُّون) kelimesi şeddeli olarak nakledilmiştir. Bu kelime “damm” (الضم) kökünden türemiş olup toplanma demektir. Ayrıca “lâ tudâmûne” (لا تضامُون) şeklinde şeddesiz (tahfif) olarak da rivayet edilmiştir. Bu durumda “daym” (الضيم) kökünden olup zulüm anlamına gelir. Şeddeli haliyle anlamı şöyledir: Ona bakma anında bir kısmınız bir kısmınıza katılmak suretiyle kalabalık olmayacaksınız. Bu kelimenin, “tefâalûne” (تَفاعَلون) ve “tüfâalûne” (تُفاعَلون) vezninde “tâ” harfinin dammeli ve fethalı kılınması caizdir. Kelimenin şeddesiz okunması durumunda mânası şöyledir: Onu görmede siz bir zulme mâruz kalmazsınız ki bir kısmınız görüp bir kısmınız görmesin. “ed-daym” (الضيم) zulüm demektir (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “dmm”, “dym” md.).

yurdu[119] ve soru soranı bu sorusundan dolayı reddetmedi. Bu soruyu soran, kalbin görmesini anladı. Zira bu önceden vâkıf olduğu bir bilgi idi. Bu sebeple bunun mahiyetini sormadı. Cenâb-ı Hak, "açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın"[120] meâlindeki beyanıyla alıkondukları hu-
51 susları sormaktan müminleri sakındırmıştır. [§]Dolayısıyla nasıl olur da böyle bir soru gelip -bazılarına göre bu gerçekte inkâr etmek anlamına gelir- sonra Hz. Peygamber onları bundan alıkoymaz ve bu konuda onları kınamaz. Aksine Hz. Peygamber bu soruyu sorana yumuşak söz söylüyor ve bu durumun imkânsız olmadığını kabul ediyor[121]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Yine Cenâb-ı Hak, müminlere dünyada yaptıklarının daha iyisiyle karşılık vereceğini vâdetmiştir[122]. Tevhidden daha iyi bir şey ve buna iman etmekten değeri daha yüksek bir fiil yoktur. Zira bu aklın iyi gördüğü bir tutumdur. Cennetin özünden vâdedilen sevap tabiatı itibariyle güzeldir, bu aklın iyi görmesi olmaksızın böyledir. Zira akıl bakımından iyi olup da akıl sahiplerinin iyi görmediği bir şeyin bulunması mümkün değildir. Yaratılışın (tab') iyi gördüğü bir şeyden başka bir tür yaratılışa (tab') sahip olan bir varlığın tabiatın haz almaması mümkündür. Örneğin meleklerin tabiatı böyledir. Cezada da durum bunun benzeridir. Bundan dolayı Allah'ın görüleceğini benimsemek gerekir ki bu, yapılan ihsanda yüceliğe ulaşan bir lütuf olsun. Bu ihsan, görmeden ibadet ettikleri varlığın görünür olmasıdır. Bu, talep edilen sevabın gerçekleşmesi gibidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

119 Bu lafızlarla bu rivayetin kaynağı tespit edilememiştir. Fakat İbn Abbâs'tan "kalb gördüğünü yalanlamadı" meâlindeki (en-Necm, 53/11) beyan hakkında şöyle dediği nakledilmiştir: Muhammed (s.a.) Rabb'ini kalbiyle iki defa görmüştür (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 223; Müslim, "İman" 285; Tirmizî, "Tefsir" 53). Yine Ebû Zer'den şöyle dediği nakledilmiştir: Resûlullah'a 'Rabb'ini gördün mü?' diye sordum. O, 'Nurdur, nasıl göreyim?' buyurdu (Müslim, "İman" 291). İbn Huzeyme'nin rivayetinde Ebû Zerr'in şöyle dediği nakledilmiştir: O Rabb'ini gözüyle değil, kalbiyle görmüştür (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 608).

120 el-Mâide, 5/101.

121 Yani eğer rü'yetullah caiz olmasaydı Hz. Peygamber sahâbînin buna ilişkin sorusuna nasıl izin verirdi, uygun bir soru olduğunu ve dinde sonradan uydurulmuş bir şey olmadığını nasıl düşünürdü.

122 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz" (en-Nahl, 16/97).

Rü'yetullahın ilim anlamında olması ise mümkün değildir, çünkü herkes Allah'ı âhirette bilmenin, vesvesenin bulunmadığı bir ilim olduğuna dair ittifak oluşmuştur. Bu da, istidlâlî değil, gözleme dayalı bir ilimdir. Mûcizelerin çokluğu durumunda bile, vesvesenin hâkim olmadığı bir hakikat bilgisinin gerçekleşmesi mümkün olmaz. Bunun delili şu ilâhî beyandır: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler"[123]. [§]Kâfirlerin âhirette yalanlamaktan ve pey- 52
gamberleri reddetmekten medet ummalarına[124] dair aktarılanlar ve onların "gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar"[125] ve benzeri sözleri hakkında şöyle denir: Gözleme dayalı bilginin gereğini istidlâlî bilginin yapamadığı gibi istidlâlî bilginin duyusal bilgi konumunda olması mümkün değildir. Bu durumda Allah'ı görmenin zorunlu olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca böyle bir bilgi[126] kâfir ve mümini eşit kılar. Halbuki rü'yetullah müjdesi sadece mümine aittir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

"Gözler onu idrak edemez"[127] ilâhî beyanına dayanarak rü'yetullahın idrak olduğunu da söylemeyiz. Cenâb-ı Hak, rü'yetin reddi değil, idrakın reddiyle kendi zâtını övmüştür. Bu, "onların bilgisi O'nu kuşatamaz"[128] beyanı gibidir. Bunda bilginin gerekliliği ve kuşatmanın reddi vardır. İdrak konumunda da bunun aynısı geçerlidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Aynı şekilde idrak, sınırlı bir şeyi kuşatmaktır. Cenâb-ı Hak sınırlı olmak nitelemesinden münezzehtir. Zira o, bir sonlu olmaktır ve kendisinden yüksekte olana [sonsuz ve sınırsız varlığa nispetle] bir eksikliktir. Buna göre Yüce Allah, sınırlılık iddiası imkânsız oluşuyla birlikte zâtı tek[129] olandır, oysa sınırlılık son buluncaya kadar parçaları bitişik olan bir varlığı nitelemektir. Zira Cenâb-ı Hak vardı ve sınırlanan herhangi bir şey veya onu sınırlayan herhangi bir varlık yoktu[130].

---

123 el-En'âm, 6/111.

124 Şârih şöyle diyor: "…kâfirlerin âhirette resûlleri yalanlamaları ve tebliğlerini reddetmeleri, onlardan nakille bildirilen şu beyan gibidir: 'Dediler ki: Allah'a and olsun ki ey Rabb'imiz! Bizler müşrik değildik.' (el-En'âm, 6/23). Dolayısıyla delillerle karşılaştıkları halde âhirette Allah adına yalan yemin ediyorlar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 308b).

125 "Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar" (el-Ahkâf, 46/35.).

126 Yani istidlâl yöntemiyle Allah'ın varlığını bilme.

127 el-En'âm, 6/103.

128 Tâhâ, 20/110.

129 Yani parçalara bölünmeyen.

130 Yani Allah ezelde vardı ve sınırlanmamıştı, aynı şekilde onu sınırlayan bir şey de yoktu.

Allah böyle, sınırsız bir varlıktır, değişikliğe uğramaz. Buna göre her varlığın, sayesinde idrak edildiği bir sınırı[131] vardır. Bunlar, tat, renk, koku ve bunun
53 dışında nesnelerin özelliklerine dair sınırlardır. [§]Cenâb-ı Hak, bunların her biri için idrak edileceği ve kuşatılacağı bir yön varetmiştir. Akıllar ve arazlar için de durum böyledir. Cenâb-ı Hak sınır ve yön sahibi olmadığını bildirmiştir ki bunlar söz konusu yönler için vazedilmiş sebeplerle O'nu idrak etme yollarıdır. Rü'yet ve ilme ilişkin görüş de bu şekildedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Rü'yetullahın gerçekleşmesi birkaç şekilde olur. Her bir şeklin mahiyeti, ancak söz konusu türün bilinmesiyle bilinir ki rü'yet olarak ifade edildiğinde buna hamledilebilsin. Rü'yet ifade edilmeksizin türü bilinemeyen varlıklarda ise gerçekleşmesi durumunda mahiyeti irdelemeden tevakkuf etmek gerekir. İdrak ise bir şeyin sınırlarını bilme anlamına gelir. Görmez misin ki gölge gerçekte görülebilir bir şeydir, ancak sadece güneşle birlikte idrak edilebilir. Böyle olmasaydı güneşin kaybolduğu zamanda da görüldüğü şekliyle görülürdü. Fakat gölge ancak kendisi için belirlenmiş sınırlılık sayesinde rü'yet yoluyla idrak edilebilir. Aynı şekilde gündüz ışığı da görülür, fakat onun sınırı bizâtihî bilinmez. Karanlık da böyledir; çünkü onun ucu görülememektedir ki idrak edilip kuşatılsın. Bir nesne, ihata edilmemekle birlikte sınırları sayesinde birlikte sınırlarıyla idrak edilir. Bu sebeple bu konuda ay örnek verilmiştir, çünkü onun sınırları ve genişliği bilinmez ki ona tam olarak vâkıf olunsun ve kuşatılsın. Fakat o kesin bir şekilde görülebiliyor. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Bu meselenin esası şudur: Naslarda geldiği şekilde bunu benimsemek, yaratılmışlığı ifade eden tüm anlamları Allah'tan uzak tutmak ve naslarda açıklama gelmediğine göre yorumlamaya gitmemektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Rü'yetullah Konusunda Kâbî'nin Görüşlerinin Reddi]

Kâbî[132], şunu iddia etmiştir: Duyu ötesi varlık alanı, bilinmeyi sağlayan yöntemlerin dışına çıkamayacağına göre aynı şekilde görülmeyi sağlayan şartlar olmaksızın görülemez. Rü'yeti sağlayan unsurlar da görenle görülen varlık ve onun işgal ettiği mekân arasında bir mesafenin bulunması, karşılıklı bir pozisyonda olma, hava teması, çok küçük veya çok büyük olmama ve uzakta bu-

131 Yani her şeyin, kendisini diğer şeylerden ayırıcı özelliği vardır.

132 Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Kâbî el-Horasânî. Mûtezile'nin ileri gelen âlimlerindendir. Birçok eseri vardır. 319/931 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XV, 255).

lunmamadır. Eğer bunlar olmaksızın görme mümkün olsaydı duyusal âlemde bu görme yöntemini bilmek mümkün olurdu[133].

[§][İmam Ebû Mansur şöyle dedi:] Kâbî'nin bu görüşü hatalıdır. Çünkü o, kendi yapısının (cevher) görülmesini ölçü olarak aldı. Bununla birlikte bilinmektedir ki onun yapısının dışında kalan cevherler vardır; öyle ki bunlar, insanın kendi yapısı itibariyle gözlerinin idrak etmesi şöyle dursun, güç yetiremeyeceği yönlerden görebilirler. Örneğin melekler, cinler ve bunun dışındaki varlık türleri, biz onları göremediğimiz halde onlar bizi görmektedir. Aynı şekilde tahtakurusu gibi küçük cüsseli olup bizi gören varlıklar vardır ki bunun benzeri bir göz birtakım vehimlerde bulunsa bile bizi idrak etmesi muhtemel değildir. Yazıcı melek, bizim bütün fiillerimizi ve sözlerimizi görüp işitmektedir. Halbuki biz bunu mevcut yaratılışımız aracılığıyla değerlendirmek istediğimizde bütün bunları inkâr etmemiz gerekirdi. Bu aslında bizim için kabul edilmesi zor bir durumdur. Yine derilerin ve bunun dışındaki organların konuşacağının belirtilmesi de böyledir. Duyulur âlemde bunu yapmakla imtihana tabi tutulsak büyük bir hadise olarak kabul edilirdi[134]. Ayrıca duyulur âlemde görme ve ayırdetme konusunda iki görme olayı, farklılıklarına bağlı olarak birbirinden ayırt edilir. Bunun sebebi kendilerine ârız olan engellerdir. Öyle ki bunlardan birini, kendi konumu içinde diğerinin durumuyla karşılaştıracak olsa kınanacak bir konumda bulur. Durum böyle olunca Kâbî'nin belirtmiş olduğu görme kriterleri geçersiz olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* 54

[İkincisi;][135] duyulur âlemde bütün bilgi vasıtalarını kullanarak cevher ve araz dışında bir varlığı bilme imkânı yoktur. Ancak bunun dışında gayba dair bilgi mümkündür. Rü'yetullah konusu da bunun gibidir.

Üçüncüsü, yukarıda açıkladığımız üzere belirtilen görme şartlarının hiçbiri olmaksızın gölgenin, karanlığın ve ışığın görülmesidir.

---

133 *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* şârihinin ibaresi şöyledir: Kelbî iddia etti ki; duyu ötesine ait varlık olan duyusal âlemde zarurîlik ve kesbîlik anlamları açısından bilinmeyi sağlayan yönlerin dışına çıkmadığına göre aynı şekilde duyusal âlemde kendisiyle görülmeyi sağlayan yönler olmaksızın gaipte de görülememesi gerekir. Bu hususlar görülenle ayrı oluş, mesafe, karşıtlık, hava teması, küçüklüğün bulunmamasıdır. Bunlar olmaksızın görme mümkün olsaydı duyusal âlemdeki şartlar olmaksızın bu âlemde görmeyi bilmek de mümkün olurdu (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 308b-309a).

134 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Onlar derilerine, 'niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' derler. Derileri, 'Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştı ve yine yalnızca ona döndürülüyorsunuz?" (Fussılet, 41/21). Ayrıca bk. Yâsîn, 36/25.

135 Yani Kâbî'nin ikinci hatası.

Dördüncüsü, söz konusu şartların tümü bulunduğu halde görülecek şeyin yapısına (cevher) veya bazı engellere bağlı olarak rü’yetin gerçekleşmemesi mümkündür. Yine şartlar bulunmadığı halde rü’yetin gerçekleşmesi de mümkündür. Bu durum şunun gibidir: Allah’a cisimlik atfeden birine “fâil” ve “âlim” sıfatlarıyla karşılık verilip onun “zira burada cisim vardır, fakat diğer cisimler gibi değil” demesine karşın “Allah âlim ve faildir, ama cisim değildir” şeklinde
55 cevap verilir. Rü’yet konusu da aynı böyledir. [§]Şu da var ki bizim görmemizi engelleyen uzaklık ve küçüklük şartları bizim dışımızdakilerin duyuları vasıtasıyla görmesine engel olmaması mümkündür. Bu durumda rü’yetin gerçekleşmemesi engel sebebiyledir. Söz konusu engel kalktığında rü’yet gerçekleşebilir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

Kâbî’nin söyledikleri cisimlerin görülmesine ilişkin bir değerlendirmedir, oysa onun görme duyusu, cisim ve araz olmayan varlıkların nasıl görülebileceğini tecrübe etmek imkânına sahip kılınmamıştır. Yine her cisim, uzak olması ve çok ince bünyesinin bulunması görülmesini engellese de aslında görülebilir. Ayrıca bu iki engel başkasının görme duyusundan kalkabilir ve bu kimse görür. Bu durum ölüm meleğinin yeryüzünün çevresini ve ortasını görmesi gibidir. Şayet bu durum insanın görme yeteneği açısından düşünülürse idrak edilmeleri mümkün olmazdı. Böylece ortaya çıktı ki Kâbî’nin belirlediği ölçütler gördüğü şeyleri tanımlamanın vesilesi olmamakta, aksine görmeye engel teşkil eden şeylerin tanımlanmasına vesile olmaktadır. Bu engeller kalktığında göz görür. Bununla birlikte zatı bakımından görülmesi imkânsız olan sadece arazdır. Buna karşın her cisim görülebilir. Eğer cisim olmadığı veya Kâbî’nin belirttiği şartlar bulunmadığı için görülemeyen bir şeyin görülmesini inkâr etmek [bu dünyada] gerekli ise de teorik olarak imkânını kabul etmek gerekir. Çünkü özü itibariyle görülemeyen arazdır. Dolayısıyla onun dışındaki her şey görülebilir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

Kâbî’ye karşı Allah’ın görülmemesi durumundan hareketle karşı delil getirilmiştir. Buna göre aslında dünyada Allah görülebilir, fakat bu inanma imtihanını düşürür ve sorumluluğu ortadan kaldırır. Halbuki dünya bu ikisi için yaratılmıştır.

Yine Kâbî, Mûsâ’nın (a.s.) durumu hakkında “bunun mûcizeler aracılığıyla Allah’ın ilmen ihata edilmesi olduğunu” belirtmiştir. Bu görüşün geçersizliğini açıkladık. Onun talep ettiği bu ilim değildir; o, insanlığın kurtuluşunu sağlayan bir davetle gönderilmiş elçidir. Bu ise imtihansız olmaz. Zira bu, risâleti

tebliğ etmek ve kulluğa çağırmak olup imtihandan ibarettir[136]. Bilakis Mûsâ (a.s.) Allah'ı görmek istemiştir ki değeri yükselsin ve Allah katındaki konumunun yüceliğini bilsin, yahut bunu ona Cenâb-ı Hak emretmiştir ki insanlar bunun mümkün olduğunu bilsinler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]Kâbî şöyle bir istidlâlde de bulunmuştur: Akletmeyene bir şey göste- 56
rilmez, burada ise dağ gösterilmiştir. Dağı ise akletmez ki Allah'ı bilsin ve görsün.

Ona şöyle cevap verilir: Eğer buradaki rü'yet bir mûcize olsaydı dağ bunu göremez ve akledemezdi. Bu durumda mûcize dağın parçalanması olmuştur, yoksa Allah dağa parçalanması için mûcizeyi göstermiş değildir. Buna göre Allah Mûsâ'ya (a.s.) mûcize göstermiştir. O da dağın parçalanmasıdır. Cenâb-ı Hak "beni göremeyeceksin" buyurmuştur, ey Kâbî sen ise bunu mûcizeye hamletmişsin. Halbuki Mûsâ (a.s.) onu (dağın parçalanmasını) görmüştür. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şayet onun talebi Allah'ın emri doğrultusundaysa **Kendine gelince dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim** ilâhî beyanında belirtilen tövbenin anlamı nedir?, diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Halk arasında âdet olduğu üzere olağan üstü hadiselerde bir günah meydana gelmeksizin tövbenin yenilenmesi geleneğine bağlı kalmıştır. İkincisi, Allah'ın yüceliği ve azametini gördüğü için her ne kadar bunu gerektirecek bir şey olmamışsa da tövbeye ve O'na imanını yenilemeye sığınmıştır. Bu, halk arasında bilinen bir durumdur. Yine bu tövbenin, Mûsâ'nın (a.s.) duyulur âlemde rü'yetin mümkün olduğunu ve Allah'ın âhirette bunu vâdetmesine dayanarak kendi gücünün de buna yeteceğini düşünmesine karşın "beni göremeyeceksin" meâlindeki ilâhî beyanın akabinde olması mümkündür. Mûsâ (a.s.), her ne kadar inancının muhtevasında bu mevcut olsa da Cenâb-ı Hakk'ın "beni göremeyeceksin" fermanına iman etmiştir. Bu durum müminlerin inen her âyette ve ihdas edilen her farzda imanı yenilemesine benzer. Haddizâtında onlar bir bütün halinde hepsine iman et-

---

136 Şârih şöyle demiştir: Kâbî, Mûsâ'nın (a.s.) durumu hakkında şunu belirtmiştir: O, insanlığın kurtuluşunu sağlayacak davetle gönderilmiş bir elçidir. Bu davet tevhit ve Yüce Allah'a kulluğa çağırmadır. Mûsâ (a.s.) onlara risâleti tebliğ etmekle sorumlu olup imtihan edilmiştir. Bu tür bir zorunlu bilgi, imtihanı ortadan kaldırır. Yani tehlikelere ve şüpheye düşme kalmaz ki mûcizeler aracılığıyla istidlâlde bulunarak bunlar reddedilsin. Dolayısıyla bu türden bir bilgi talebinin imtihan dünyasında olması mümkün değildir… (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 309a; Medine nüshası vr. 344a).

miş bulunuyorlardı[137]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Onların "o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[138] meâlindeki ilâhî beyan hakkında söylediklerini açıkladık.

Kelâmın aslı şudur ki eğer söz, belirli bir duruma dairse veya kastedilen anlama yakın bulunuyorsa hakikat mânasından başka bir anlama çevrilir. Aksi durumda hakikat mânası terkedilmez. Bunun örneği şu ilâhî beyanlardır: "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[139], "Rabb'inin nasıl yaptığını
57 görmedin mi?"[140] [§]Bu meselenin aslı şudur: "Falanı gördüm", "falana baktım" diyen bir kimsenin sözü kendi zâtının dışında bir ihtimal taşımaz. Eğer "onu şöyle derken ve şöyle yaparken gördüm" derse söz konusu kimsenin kendisini gördüğünü kastetmez. Mûsâ (a.s.) kıssasının ve bu âyetin durumu bunun gibidir. Dırâr b. Amr'ın[141] Basra'ya geldiği ve şöyle dediği nakledilir: Ey Basra ahâlisi, ya Mûsâ (a.s.) teşbihçiydi veya Allah görülebilir. Çünkü şayet Cenâb-ı Hak görülemediği halde Allah'ı görmeyi talep etmişse O'nun hakkında bilgisiz ve yaratılmış varlıkları O'na benzeten bir kimse olurdu. Dolayısıyla bu, Allah'ın görülemeyeceğini göstermektedir.

Yine bu meselenin aslı şudur ki; Kâbî'nin söylediklerini inceleyip düşünen kimse, onun Müşebbihe mezhebinin görüşlerini benimsediğini bilir. Çünkü o, söz konusu şartlar sayesinde gerçekleşen esas anlamı belirtmemiş, sadece fiilî olarak böyle olduğunu bildirmiştir. Bu ise Müşebbihe'nin görüşüdür, şöyle ki duyulur âlemdeki her fâil cisimdir, her âlim de böyledir. Dolayısıyla duyu ötesinde (ğaib) de böyle olması gerekir. Yine o, cismin görülmesinin anlamını belirtmiş, fakat cisim olmayan şeyin görülmesinin mânasından söz etmemiştir, tâ ki bu ona delil olsun. Ayrıca Kâbî görmeyi cismin uzaklığı ve küçüklüğü sebebiyle de reddetmiştir. Halbuki bu iki özellik Allah'ta mevcut değildir. Yine Kâbî, "gözler O'nu idrak edemez"[142] meâlindeki beyanla Allah'ın kendisini övdüğünü söyleyerek delil getirmiştir. O demiştir ki bunun O'ndan yok olması mümkün değildir. Aynı şekilde şu ilâhî beyanlar da Kâbî'ye karşı bir delil teşkil

---

137 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler" (el-Enfâl, 8/2).

138 el-Kıyâme, 75/22-23.

139 el-Furkân, 25/45.

140 el-Fîl, 105/1.

141 Dırâr b. Amr Mûtezile'nin ileri gelenlerindendir. Onun milel nihal konularında derinliğini gösteren pek çok eseri vardır. 200/815 senesinden önce vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 10/544-545).

142 el-En'âm, 6/103.

eder: "O, her şeyin yaratıcısıdır"[143], "O, her şeye kādirdir"[144]. Bunların da zâil olması mümkün değildir. Kâbî'nin belirttiği şartlar dikkate alınmaksızın Allah görülmekle nitelendiğine göre söz konusu yöntemin görülmesinin mahiyetini açıklayıcı olmadığı ortaya çıkmış olur[145].

[§]Şayet, "Allah nasıl görülür?", diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap 58
verilir: Keyfiyetsiz görülür, zira keyfiyet şekil sahibi varlıklar içindir. Bilakis Allah, ayakta olmak, oturmak, yaslanmak, tutunmak, birleşmek, ayrışmak, yüz yüze olmak, sırtını dönmek, uzun veya kısa olmak, aydınlık veya karanlık olmak, duran veya hareket eden olmak, temas eden veya uzak duran olmak, çıkan veya giren olmak gibi niteliklerle nitelenmeksizin görülür. Tasavvurun alabileceği veya aklın değerlendirebileceği hiçbir anlam söz konusu değildir, çünkü Cenâb-ı Hak bütün bunlardan münezzehtir.

Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Allah dağa mûcizelerle tecelli etti ki O, bunlar aracılığıyla görülebilmektedir. Buradaki tecelli zâtının görülmesi değildir. Aynı şekilde **Rabb'im! Bana görün; sana bakayım** meâlindeki beyana ilişkin o, şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) Rabb'inden kendileri aracılığıyla görülebildiği mûcizeler talep etmiştir. Yoksa Allah'ın zâtını görmeyi talep etmemiştir. Bu görüşün geçersizliğini ve imkânsızlığını açıkladık. Çünkü Allah, Mûsâ'ya (a.s.), yenisine ihtiyaç bırakmayacak kadar mûcize vermiştir. Dolayısıyla o, bunun dışında mûcizelere ihtiyaç duymamaktadır.

---

143 el-En'âm, 6/102.

144 el-Mâide, 5/120.

145 Şârih şöyle demiştir: Kâbî, Allah'ın "Onu gözler idrak edemez" meâlindeki beyanı dikkate alıp idrak edilmeyi reddederek kendisini övmesiyle istidlâlde bulunmuştur. O şöyle demiştir: Bu övgü mânasının ortadan kalkması mümkün değildir. Eğer siz "âhirette görülecektir ve Allah idraki reddetmekle rü'yeti kastetmiştir" derseniz, bu durumda övgü mânası tam kemale ermez. Bilakis sadece bazı durumlarda bulunur. Ona karşı benzer şekilde "O, her şeyin yaratıcısıdır" ve "O, her şeye kādirdir" beyanları delil getirilir. Bu iki anlamın da yok olmaması gerekir, çünkü bununla kendisini övmüştür. Kâbî şöyle demiştir: Allah ezelde yaratıcı değildi, yaratma fiilinden sonra yaratıcı olmuştur. Aynı şekilde o, Allah'ı, irade yoluyla gerçekleşen kulların fiillerini yaratmaya kādir olarak nitelememiştir. Yine bu, idrak ve rü'yeti kabul eden kimseye karşı da bir delil getirilir. Bu Ehl-i Sünnet'ten bazı hadis ehlinin görüşüdür. Biz ise idrakin ne dünyada ne de âhirette Allah hakkında gerçekleşmeyeceğini belirttik. Dolayısıyla bu söz bize karşı delil olmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Ayrıca Kâbî Allah'ın bütün görülebilir varlıkları zikretmiş olduğu benzerlik ve karşıtlık gibi şartlar olmaksızın gördüğünü kabul eder. Bu, zikretmiş olduğu şartlar olmaksızın onun görülebilir olmasının imkânı içindir. Bütün bunlarla Kâbî'nin belirttiği yöntemin, rü'yetin mahiyetini anlamaya götürücü olmadığı ortaya çıkmıştır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 309b).

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) Rabb'inden rü'yet zamanının dışında onu görmeyi talep etmiştir. O, rü'yeti kabul etmekte, fakat Mûsâ'nın (a.s.), bunu dünyada talep ettiğini, halbuki bu dünyanın yapısının buna imkân vermediğini söyler. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, **eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin** buyurmuştur. Cenâb-ı Hak dağın yerinde duramayacağını bildirmiştir. Sen nasıl yerinde durabilirsin ki? Fakat Yüce Allah, buna güç yetiren bir yapı yaratacaktır. Yine Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu sebeple Mûsâ (a.s.) **sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim** demiştir. Dolayısıyla dünyada Allah'ın görülmesi yoktur. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir. Biz meseleyi bize ulaştığı ölçüde aktardık[146].

Te'vil ehli şöyle demiştir: **Rabb'i dağa tecelli etti.** Yani zuhur etti. Ancak Allah'ın zuhur etmesi, yaratılmışların zuhuruyla aynı anlamda değildir. "Allah arşa istivâ etti"[147] "Rabb'in geldiğinde"[148] ve bunun gibi ilâhî beyanlarda
59 açıkladığımız üzere [§] Allah'ın istivâsı insanların oturması gibi değerlendirilmez. Onun gelmesi de böyledir. Dolayısıyla zuhuru da yaratılmışlarınki gibi değildir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Rivayet edilmiştir ki Tevrat'ta Allah'ın Sînâ dağından geldiği, Sâûrâ[149] dağından zuhur ettiği ve Fârân[150] dağından çıktığı kaydedilmiştir. Bu ifadenin yorumu şöyledir: Allah'ın vahyi Mûsâ'ya (a.s.) Sînâ dağında gelmiş, Îsâ'ya (a.s.) Sâûrâ dağından zuhur etmiş ve Fârân dağında Hz. Muhammed (s.a.) için ortaya çıkmıştır.

Garip olan şu ki Mûsâ (a.s.) nasıl **bana görün; sana bakayım** diye bir talepte bulunmaya kalkmıştır. Bu meselede çeşitli ihtimaller bulunmaktadır. Birincisi, bunu talep etmesi emredilmiştir ki Allah'ın görülebildiği bilinsin ve buna iman edilsin. İkincisi, Mûsâ'nın (a.s.) Allah'ın, kendisine benzeri dünyada bulunmayıp sadece âhirette mevcut olan lütuflarda bulunduğunu gördüğü için bunu da vereceğini zannetmesidir. Bu tür hadiseler âhiret hayatına özeldir. Nehirlerin kazılması, ıslah edilmesi gibi külfetlerden hiçbiri olmaksızın taştan pınarların fışkırması, onlara boyları ve uzunlukları ölçüsünde büyüyen ve artan elbiseler vermesi, hiçbir külfet ve gayret olmaksızın onlara kudret helvası

---

146 Âlûsî bu sözün mânasını zikretmiş, bunun Hasan-ı Basrî'ye nispet edildiğini söylemiş ve onu yadırgamıştır (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 47).

147 el-A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3.

148 el-Fecr, 89/22.

149 Bu dağın isimlendirmesi Kurtubî ve İbn Kesîr tefsirlerinde "sâîr" şeklinde geçer. Beytülmakdis'in bir dağıdır ki Allah Îsâ'yı (a.s.) oradan göndermiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, XIII, 159; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 527-528).

150 Fârân, Mekke-i Mükerreme dağlarının İbranice ismidir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "fer" md.).

ve bıldırcın vermesi gibi lütuflar böyledir. Bütün bunlar cennetin nitelikleridir. Mûsâ (a.s.) bunları gördüğünden dolayı Allah'ı görmenin de aynı şekilde dünyada gerçekleşeceğini zannetmiştir. Tıpkı dünyada hiç kimse için gerçekleşmeyen şeylerin onun için meydana gelmesi gibi. Yahut bu durum, Mûsâ'nın (a.s.) Rabb'inin kelâmını işittiğini, Allah'ın onun kulaklarına sözlerini mekân, uzaklık, yakınlık, aşağı, yukarı, üst ve alt gibi şartlar olmaksızın yerleştirdiğini, lütfuyla ve dilediği vasıtayla, dilediği şekilde ona kelâmını işittirdiğini görmesinden dolayıdır. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.), O'nu görmeyi Rabb'inden talep etmenin mümkün olduğunu zannetmiştir. Allah'ın, belirttiğimiz üzere lütfuyla kelâmını işittirdiği gibi lütfuyla dilediği vasıta aracılığıyla ve dilediği şekilde ona kendisini göstermesini talep etmiştir.

قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنّ۪ي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتٖي وَبِكَلَامٖي
فَخُذْ مَٓا اٰتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِر۪ينَ ﴿١٤٤﴾

[§]*144. "Allah, 'Ey Mûsâ!' dedi, 'Ben, vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.'"* 6

Cenâb-ı Hak, Mûsâ ve diğer peygamberleri Mûsâ, Îsâ, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak gibi şahıslara verilen isimlerle adlandırmıştır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.) ise nebî ve resûl olarak isimlendirmiştir. Bu, onun üstünlüğünü göstermektedir. Yine Cenâb-ı Hak, diğer geçmiş ümmetleri "ey İsrâiloğulları"[151] ve "eyâdemoğulları"[152] şekline adlandırırken Hz. Muhammed'in (s.a.) ümmetini "ey iman edenler"[153], "siz en hayırlı ümmetsiniz"[154] ve benzeri şekilde nitelemiştir. Bu durum, Hz. Muhammed'in ümmetinin diğer ümmetlere olan üstünlüğünü göstermektedir. **Ben, vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim.** Mûsâ (a.s.), doğrudan doğruya Allah'ın kelâmını işitmesi sayesinde peygamberler ve diğer bütün insanlar arasında seçkin ve üstün kılınmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Mûsâ (a.s.) dışındaki peygamberlerle sadece aracılar vasıtasıyla konuşmuş, yani vahyetmiştir. O, Mûsâ (a.s.) ile aracı olmaksızın konuşmuştur. **Vahiyleri-**

151 Örneğin bk. el-Bakara, 2/40.
152 Örneğin bk. el-A'râf, 7/26.
153 Örneğin bk. el-Bakara, 2/172.
154 Âl-i İmrân, 3/110.

mi göndermekle insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim. Özel olarak kendi zamanının insanları ve kendi ahalisi arasında. "Bi-risâlâtî" (برسالاتى) ifadesinin, Cenâb-ı Hak ile Mûsâ (a.s.) arasında olan iletişim mânasında olması mümkündür. Bu durum, Mûtezile'nin "Allah ancak risâleti hak etmiş kimseyi peygamber olarak gönderir" görüşünü reddetmektedir. Eğer bunun yöntemi lütuf ve ihsan değil de hak etme olsaydı bu yolla nimet bahşetmiş olmanın bir anlamı olmazdı. Bu durum, yöntemin, hak etme değil, lütuf ve ihsan olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yine söz konusu husus, Mûtezile'nin "Allah'ın Mûsâ (a.s.) ve diğer peygamberleri seçmediği, bilakis onların kendi kendilerini seçtikleri" anlamına gelen görüşlerini reddetmektedir.

Sana verdiğimi al. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi kabul et-
61 mek mânasınadır. Yani [§] "Onların mallarından sadaka al"[155] meâlindeki âyet-i kerîmede olduğu gibi "sana verdiğimi kabul et" anlamındadır. **Sana verdiğimi al** beyanının "sana verdiklerimle en güzel şekilde amel et" anlamına gelmesi de mümkündür. **Şükredenlerden ol.** Sana bahşettiği bizzat hitapta bulunma, peygamberlik ve diğer nimetlerine karşı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَكَتَبْنَا لَهُ فِى الْاَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَىْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ
شَىْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَاْمُرْ قَوْمَكَ يَاْخُذُوا بِاَحْسَنِهَا سَاُرِيكُمْ دَارَ
الْفَاسِقِينَ ﴿١٤٥﴾

145. "Levhalarda Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık. (Ve dedik ki:) ***'Bunlara sımsıkı sarıl; kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret. Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.'"***

Levhalarda Mûsâ için her konuyu yazdık. Levhalarda Mûsâ için yazdık meâlindeki beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Cenâb-ı Hak bunu kendine nispet etmiştir. Çünkü levhaları yazmayı değerli ve sadık melekler üstlenmiştir. Yüce Allah onları yüceltmek ve ikramda bulunmak için bunu kendisine nispet etmiştir. Nitekim Kur'ân'da birkaç yerde buna benzer beyanlar mevcuttur: "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[156]; "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat et-

155 et-Tevbe, 9/103.
156 et-Tahrîm, 66/12.

miş olur"[157]. Cenâb-ı Hak resûle itaatin kendisine itaat olduğunu bildirmiştir. Buna ilişkin başka âyetler de vardır. Levhalara yazma da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Cenâb-ı Hak levhalara yazmayı kendine nispet etmiştir. Çünkü kıyâmete kadar vuku bulan ve bulacak olan her şey O'nun bir şeyin olmasını dilediği vakitte ona "kün" (كُنْ) demesiyle olmaktadır. Bu levhaların yazılması da böyledir. Söz konusu "kün" (كُنْ) emrinin kapsamındadır. Her ne kadar şu ilâhî beyanlarda olduğu üzere bazı şeyleri hususî olarak kendine nispet etmiş olsa da: "Allah size geceyi ve gündüzü yarattı"[158], "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan O'dur"[159], "gökten size su indiren kim?"[160], [§]size şunları 62
yarattı[161], "size kulaklar ve gözler verdi"[162]. Bütün bunlar O'nun "kün" (كُنْ) emrinin kapsamı altındaydı. Dolayısıyla bunlar Cenâb-ı Hakk'ın olmasını dilediği vakitte ve irade ettiği tarzda var oldular. *En doğrusunu Allah bilir.* **Levhalarda Mûsâ için her konuyu yazdık. Her konu** meâlindeki beyan kulların ihtiyaç duyduğu her şey anlamında olması mümkündür. Yine **her konu** beyanı O'nun emirleri, nehiyleri, helâl ve haramları anlamına gelmesi de mümkündür.

Öğüt. Öğüt kalpleri bir şeyi kabul etmeye, organları yapmaya sevkeden söz demektir. Bazıları şöyle demiştir: Öğüt, helâl olmayan hususlardan sakındıran sözdür. Ebû Bekir [el-Esam] şöyle demiştir: Öğüt, katı kalpleri yumuşatan, donuk gözleri yaşartan ve bozuk amelleri düzelten şeydir. Bize göre öğüt, işin neticesini hatırlatan ve bu doğrultuda davranış yapmaya sevkeden sözdür.

Her şey hakkında gerekli açıklamalar. Denildi ki; emredildikleri ve nehyedildikleri şeylerin **açıklamaları.** Yine denildi ki ihtiyaç duyulan her şeyin açıklaması.

[İstitâat Fiilden Öncedir]

Bunlara sarıl. Aynı şekilde bu beyan da iki şekilde yorumlanabilir. Bunlara sarıl. Yani kabul et anlamına gelebilir. Bu, daha önce "sana verdiğimi al"[163] âyetinde belirttiğimiz şekildedir. Bu beyanın "içeriğini uygula" anlamına gelmesi de muhtemeldir. **Sımsıkı.** Müfessirler şöyle demiştir: Ciddiyetle ve sebatla. Fakat **Bunlara sımsıkı sarıl.** Yani buradaki bilinen kuvvettir. Mûtezile'nin

---

157 en-Nisâ, 4/80.
158 el-Kasas, 28/73.
159 Yûnus, 10/5.
160 en-Neml, 27/60.
161 "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur" (el-Bakara, 2/29).
162 en-Nahl, 16/78; es-Secde, 32/9; el-Mülk, 67/23.
163 Önceki âyet-i kerîme.

görüşüne göre -Allah, "kuvvetle al" diye bildirmesine karşın- kuvvetle alma olmaz. Çünkü onlar kuvvetin (istitâat) fiilden önce olduğunu söylemektedirler. Yine diyorlar ki kuvvet iki anda bulunmaz. Dolayısıyla neticede -eğer fiilden önce olsa- kuvvet olmaksızın alma olur. Bu da kuvvetin fiille birlikte olduğunu göstermektedir. Yine Mûtezile şöyle demektedir: "Bunlara sımsıkı sarıl (kuvvetle al)" ilâhî beyanı kuvvetin, alma emrinden önce olduğunu göstermektedir. Fakat onların belirttiği şey olmaz. Çünkü Allah, kuvvetle almayı emretmiştir. Bu da kuvvetin fiilden önce değil, fiille birlikte olduğunu göstermektedir.

63 **[§]Kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret. Sarılmaları** meâlindeki beyana zikretmiş olduğumuz kabul etme veya amel yapma şeklinde iki anlam verilebilir. Yani en güzel şekilde kabul etmelerini onlara emret. Ayrıca içeriğindeki emir, nehiy, helâl ve haramları en güzel şekilde uygulamalarını emret anlamına da gelebilir. **En güzeli** meâlindeki beyan şöyle yorumlanabilir: Yani en muhkem ve en sağlamı veya daha öncekilerin yaptığından daha güzeli. Zira onda öncekilerin haberleri vardır.

Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bunu İsrâiloğulları hakkında söylemiştir. **Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.** Yani **yoldan çıkmışların** geleneğini. Bu da helâk olmaktır. Tıpkı "daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir"[164] meâlindeki ilâhî beyanda buyurulduğu gibidir. Sapıklar ve kâfirler hakkında Cenâb-ı Hakk'ın sünneti onları helâk etmektir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.** Yani cehennemi. Hitabın yoldan çıkmışlara olması da mümkündür: **Size,** ey yoldan çıkmış olanlar, **yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.**

سَاَصْرِفُ عَنْ اٰيَاتِىَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَاِنْ يَرَوْا كُلَّ اٰيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ
سَبِيلًا وَاِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَذَّبُوا
بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ

164 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

146. “Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.”

Âyetlerimden mahrum edeceğim. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bunları kabul etmekten ve tasdik etmekten onları mahrum edeceğim. Zira âyetlere saygıyla yönelmiyorlar. Aksine Allah’tan âyet ve delil olduklarını bildikleri halde onlarla alay ediyorlar ve onları küçümsüyorlar. İkincisi, bunları kötüleme, eleştirme ve bunlara zarar verme hususunda onları alıkoyacağım. Ayrıca bu her iki anlama ilişkin de iki şekilde yorum yapılabilir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir[165]: Kâfir için bir sınır vardır ki buna ulaştığında bu kimsenin kalbi mühürlenir; bundan sonra Allah’ın âyetlerini ne kabul ne de tasdik ede-
bilir. [§]İkincisi, onlar Allah’ın âyetleri konusunda kibirleniyor, bunları inkâr 64
edip büyükleniyorlardı. Halbuki onlar bunların Allah’tan âyetler ve kesin delilller olduğunu biliyorlardı. Onlar kibir gösterdikleri için Allah da delilleri kabul ve tasdik etmekten onları mahrum bırakmıştır. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Sonra sıvışıp giderler, Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir”[166], “Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti”[167]. Yani onlarda eğrilik ve ayrılıp gitme fiillerini yaratmıştır. Bu şekilde Allah’ın düşmanlığını tercih eden kimse için Allah dostluk dilemez. Bilakis Allah, onun tercih etmiş olduğu şeyi onun hakkında diler. **Mahrum edeceğim**[168] meâlindeki ilâhî beyana gelince, yani yerme ve hakaret etmekten onları mahrum edeceğim. Buna göre Cenâb-ı Hak resûl ve nebîlere kâfirlerin büyüklerini muhalif olarak yaratmıştır. Onlar âyetleri yeriyor ve şiddetle eleştiriyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak onların yermelerini, eleştirilerini ve zarar vermelerini engelleyeceğini bildirdi. Yani onlar âyetlerde yerme ve eleştiri noktası bulamıyorlardı. İkincisi, **âyetlerimden mahrum edeceğim.** Yani onların müslümanları helâk etmelerine engel olacağım ve eleştirilerini iptal edeceğim. Aksine onlar helâk edilecekler, onların bâtıl görüşleri değil âyetler bâkî kalacaktır. Âyetler konusunda âlimler arasın-

---

165 “İlk yorumun çeşitlerinden biri Hasan-ı Basrî’nin söylediğidir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 310b).

166 “Ne zaman bir sûre indirilse, ‘Sizi biri görüyor mu?’ diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir” (et-Tevbe, 9/127).

167 es-Saf, 61/5.

168 “İkinci yorumun çeşitlerinden biri şudur: Yani mahrum edeceğim…” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, v. 310b).

da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî demiştir ki **âyetlerim**, yani dinim. Bunun yorumu da şudur: Belirttiğim gibi eleştirileri bu sınıra ulaşınca Cenâb-ı Hak onları engelledi. Diğerleri ise şöyle demiştir: Âyetleri O'nun kesin delilleridir.

Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri. Onlar peygamberlere karşı böbürleniyorlardı, çünkü onları kendilerine denk ve uygun görmüyorlardı. Böylece bir başkasına karşı böbürlenen herkes, bu davranışı o kimseyi kendisine denk ve uygun görmediği için yapmaktadır. Veya kendisini kusursuz başkasını ise kusurlu görmesinden dolayı böbürlenmektedir. Yahut kendisi için hak görmekte ve böbürlenmektedir. Şayet büyüklenme bu sebeple ise bütün insanlar birbirine eşittir, çünkü birbirlerine denk ve uygundurlar. Hepsinin kusurları ve ihtiyaçları bulunmaktadır. Hiç kimsenin diğerine karşı büyüklenme hakkı
65 yoktur. [§]Büyüklenme yüce Allah'ın hakkıdır ve O'na yaraşır. Çünkü O'nun bir benzeri ve dengi yoktur. O her türlü kusurdan ve ihtiyaçtan münezzehtir. Bundan dolayı azamet ve yücelikle nitelenmiş olan O'dur. **Haksız yere.** Yani onlar büyüklüğü hak etmiş kimseler değildir.

Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler. Görseler meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani bunun mûcize olduğunu bilseler dahi ebediyen ona iman etmezler. Bu, Allah'ın ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği bir topluluğun davranışıdır. **Doğruluk yolunu görseler onu izlemezler.** Yani bunun doğru yol olduğunu bilseler dahi liderlikleri ve rızıklarını kaybedecekleri korkusuyla onu izlemezler ve ona uymazlar. **Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar. Yani bunun eğrilik yolu ve** bâtıl bir yol **olduğunu bilseler dahi hemen ona saparlar.**

Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ileri gelmektedir. Bu durum meâlindeki ifadenin belirtilen âyetlerden mahrum bırakma anlamına gelmesi mümkündür. Çünkü onlar Allah'ın âyetleri olduklarını bildikten sonra âyetleri yalanlamışlardır. **Onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.** Bu yüz çevirme ve inat etme şeklindeki bir gaflettir, bilgisizlik ve yanılma şeklinde bir gaflet değildir.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ هَلْ
يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٧﴾

147. "Halbuki âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı asılsız sayanların amelleri boşa çıkmıştır. Onlar, yapmakta olduklarından başka bir şey sebebiyle cezalandırılmazlar."

Âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı asılsız sayanlar. Yani âyetleri ve ölümden sonra dirilmeyi yalanlayanlar. **Amelleri boşa çıkmıştır.** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Onların önce mümin iken daha sonra âyetleri yalanlamış ve inkâr etmiş olmaları mümkündür. Dolayısıyla müminken yaptıkları amelleri boşa çıkmış ve geçersiz olmuştur. İkinci yorum da şudur: **Amelleri boşa çıkmıştır.** Onların kâfirken akraba ziyareti, sadaka verme ve bunun dışında bazı iyilikler ve hayırlar yaptıkları bilinmektedir. Bunları mümin olarak yapmadıklarından bütün bunların sevabı boşa çıkmıştır.

[§]Onlar, yapmakta olduklarından başka bir şey sebebiyle cezalandı- 66
rılmazlar. Yani onlar, yapmakta oldukları, âyetlerle alay etme ve onları küçük görme davranışları dışında **başka bir şey sebebiyle cezalandırılmazlar.**

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسٰى مِنْ بَعْدِهٖ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ اَلَمْ يَرَوْا اَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اِتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ

148. "**(Tûr'a giden) **Mûsâ'nın arkasından kavmi, ziynet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini** (tanrı) **edindiler. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor! Onu** (tanrı olarak) **benimsediler ve zulümde karar kıldılar."

Mûsâ'nın arkasından kavmi, ziynet takımlarından bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler. Mûsâ'nın kavmi tanrı edindi. Buzağıyı tanrı edinmenin mahiyeti, Tâhâ sûresinde şu ilâhî beyanda bildirilen husustur: Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. (Ona uyanlar) "İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu" dediler[169]. Cenâb-ı Hak, Mûsâ'nın (a.s.) kavminin bir kısmını, şu ilâhî beyanla hidâyet, adalet ve hakka uyma nitelikleriyle nitelemiştir: "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[170]. Yüce Allah, bu kavmin bir kısmını

169 Tâhâ, 20/88.
170 el-A'râf, 7/159.

ise şu beyanla sefihlik, anlayış eksikliği, dinde zayıflık nitelikleriyle nitelemiştir: "Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap!"[171] Cenâb-ı Hak, burada onların buzağıyı, taptıkları bir tanrı edindiklerini beyan etmiştir. Allah Teâlâ bunu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onlar ilâhî nimetleri bilmedikleri ve mûcizelerle delilleri düşünmedikleri için bildiriyor. Yine Cenâb-ı Hak bunu bize, mûcizelerini, delillerini ve nimetlerini düşünmemiz, dolayısıyla şükrünü edâ etmemiz için bildiriyor. Ayrıca mûcizeleri ve delillerini düşünmemiz için bildiriyor, tâ ki bunlara uyalım ve Mûsâ'nın (a.s.) kavminin yaptığı gibi bunları zâyi etmeyelim. **Arkasından.** Yani Mûsâ'nın (a.s.) kavminden ayrılmasından sonra. **Ziynet takımlarından.** Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmı"[172] Bu ziynet takımları, onların yanında Firavun kavminden kalan bir emanetti. Cenâb-ı Hak, burada bunları **ziynet takımlarından** meâlindeki beyanıyla Mûsâ'nın (a.s.) kavmine nispet etti. Bu durum, emanet eşyanın emanet olarak
67 alan kimseye nispet edilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. [§]Yine âyet-i kerîmede şuna da işaret vardır: Falan kişinin evine girmeyeceğine dair yemin eden bir kimse, o kişinin kendisine emanet bıraktığı bir eve girerse yeminini bozmuş olur.

Buzağı heykelini. Bazıları "bunun şekli buzağı şekliydi, özünde buzağı değildi" demiştir. Denilmiştir ki; heykel, bir planlama, ayırma ve açıklama gücü bulunmayan şeydir. Şu ilâhî beyanı görmez misin: **Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor.** Fakat sanki şöyle buyurmuştur: **Şekli** bulunan bir **buzağı.** Cenâb-ı Hak onların bir planlaması bulunmayan, konuşamayan ve onlara çağrıda bulunduklarında cevap verme imkânı olmayan varlıklara tapmaları ve bu nitelikteki putların ilâhlığını tercih etmelerine ilişkin sefihliklerini bildiriyor.

Böğürebilen. Denildi ki; Sâmirî "resûlün izinden bir avuç almış"[173] ve bu avucu ateşin içine koydukları ziynet takımlarına atmıştır. Böylelikle bu, böğürebilen buzağıya benzer bir şey olmuştur. Bazıları şöyle demiştir: Onların ziynet takımlarını eritip dökerek bir buzağı yaptı ve bu avuçtan içine üfledi. Böylelikle bir çeşit böğürme sesi çıktı. Bazıları da şöyle demiştir: Sâmirî, do-

---

171 el-A'râf, 7/138.

172 "Fakat şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik, onları (haram diye ateşe) attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı" (Tâhâ, 20/87).

173 "Mûsâ sordu: 'Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?' 'Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti' diye cevap verdi" (Tâhâ, 20/96).

kunduğunda ve hareket ettiğinde böğürebilecek bir şekilde yapmış olduğu bu buzağıyı hazırlamıştı. Bazıları da şöyle demiştir: Bu buzağı heykeli, rüzgârın estiği yöne yerleştirilmişti ki rüzgâr arkasından girip ağzından çıkıyordu. Bu durumda ise böğürüyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor. Cenâb-ı Hak bunun **onlarla konuşmadığını ve onlara yol göstermediğini** bildirmiştir. Yüce Allah Tâhâ sûresinde de şöyle buyurmuştur: "Onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu"[174]. Bu durum, "bu heykel şayet onlarla konuşsaydı veya onlara fayda ve zarar verseydi tapılması caiz olurdu" anlamına gelmez. Bu, belirli bir durumda yasak hükmün belirtilmesinin, başka bir durumda bunun mübah olmasını gerektirmeyeceğini bilmek içindir. **[§]** **68**
Yine bu âyet-i kerîmeden şu neticeye varılır: İlletin devamlı bir şekilde bulunmaması, onun reddini gerektirir. Her ne kadar başlangıçta illetin devamlılığı mâlûlleriyle birlikte olsa da bu onun sıhhatine işaret etmez. **Onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor** meâlindeki beyanda "onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyor" mânası vardır. Cenâb-ı Hak, onların kendilerine zarar ve fayda vermeyen bir şeye tapmaları suretiyle sefihliklerini bildirmiştir.

Böğürebilen beyanından sonra bildirilen **görmediler mi ki o, onlarla konuşamıyor** meâlindeki beyanda bir sözden (kelâm) kastedilenin ondan anlaşılan mâna olduğuna işaret vardır. Buna göre kelâm, harflerin kendisi değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu heykelin **böğürebildiğini**; sonra da **onlarla konuşamadığını** bildirmiştir. Bu, sesin hece ve harflere sahip olsa da kelâm olmadığını göstermektedir. Bu durum, bizim Hanefî âlimlerimize bir meselede delil teşkil etmektedir. Şöyle ki; eğer falanca kişiyle konuşmayacağına dair yemin eden kimse, bu kişiye kastettiği mânayı anlamayacağı bir şeyle hitap ettiğinde, bu durum kelâm olmaz ve söz konusu kimse yeminini de bozmuş olmaz.

Benimsediler. Yani taptıkları bir ilâh benimsediler. **Zulümde karar kıldılar.** Buzağıya tapma konusunda. Çünkü onlar ibadeti ve ilâhlığı, kendi yerinin dışına, yani Allah'tan başka varlıklara yönelttiler.

---

[174] "Peki, görmüyorlar mıydı ki o (heykel) kendilerine bir sözle karşılık veremiyordu, onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu!" (Tâhâ, 20/89).

وَلَمَّا سُقِطَ فٖى اَيْدٖيهِمْ وَرَاَوْا اَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّواۙ قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا
رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿١٤٩﴾

149. “Pişman olup kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını anlayınca da dediler ki: ‘Eğer Rabb’imiz, bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız!’”

“Velemmâ sükıta fî eydîhim” (ولما سقط فى ايديهم) ifadesi, Araplar’ın pişmanlık durumunda kullanmış oldukları bir tabirdir. Bunun yorumu şudur: Onlar sapmış olduklarını gördüklerinde pişman olmuşlardır. Yani yapmış oldukları davranışlardan ötürü pişman olmuşlardır.

Eğer Rabb’imiz, bize acımaz ve bizi bağışlamazsa. Eğer Rabb’imiz bize acımaz, yani doğru yolda ve ona ibadette bizi başarılı kılmazsa. **Bizi bağışlamazsa**, yani buzağıya tapma ve isyanda aşırı gitme davranışlarımız konusunda. **Mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız! Eğer Rabb’imiz, bize acımaz ve bizi bağışlamazsa** meâlindeki beyanın acıma ve bağışlamanın sebebinin başlangıcı olması mümkündür. Tıpkı “Rabb’inizden bağışlanmayı dileyin”[175] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Ayrıca söz konusu beyanın, onların yaptıklarını affetme ve bağışlama anlamına gelmesi de mümkündür.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسٰٓى اِلٰى قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونٖى
مِنْ بَعْدٖى اَعَجِلْتُمْ اَمْرَ رَبِّكُمْ وَاَلْقَى الْاَلْوَاحَ وَاَخَذَ بِرَاْسِ اَخٖيهِ
يَجُرُّهُٓ اِلَيْهِ قَالَ ابْنَ اُمَّ اِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونٖى وَكَادُوا يَقْتُلُونَنٖى
فَلَا تُشْمِتْ بِىَ الْاَعْدَٓاءَ وَلَا تَجْعَلْنٖى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿١٥٠﴾

69 **[§]*150. “Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce, ‘Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabb’inizin emrini*** (beklemeyip) ***acele mi ettiniz?’ dedi. Tevrat levhalarını yere attı ve kardeşinin başını tutup ken-***

175 “Rabb’inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin. Muhakkak ki Rabb’imin merhameti ve sevgisi boldur” (Hûd, 11/90). Yani Allah bizi, rahmet ve bağışlanmanın sebebi olan bağışlanmayı dileme ve tövbe konusunda başarılı kılmazsa, biz ziyana uğrayanlardan olacağız.

dine doğru çekmeye başladı. Hârun, 'Ey anam oğlu! Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zâlim kavimle bir tutma!' dedi."

Mûsâ kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce. "Esef" (الاسف) hüzün ve kızgınlığın zirvesidir. Tıpkı "Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor!"[176] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Bu hüznün en ileri düzeyidir. "Esef" (الاسف) kelimesi kızgınlık yerine de kullanılır. Tıpkı "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik"[177] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Yani bizi kızdırdıklarında. Fakat kızgınlık daha düşük düzeydeki şeylerde olur. Esef ve hüzün ise daha yüksek düzeydeki hususlarda olur. **Kızgın.** Yani Allah adına, buzağıya tapmaları ve Allah'a ibadeti terketmelerinden dolayı kavmine kızgın. Yine buzağıya tapmaları sebebiyle çarptırılacakları ceza dolayısıyla kavmine üzgün. Böylece yapılması gereken budur ki bir kötülük gören, bununla karşılaşmasından dolayı Allah adına bu kötülüğü işleyene kızar; merhameti ve şefkatinden dolayı söz konusu kimsenin başına gelecek ceza ve helâk sebebiyle de ona üzülür. Ayrıca kendisini böyle şeylerden koruduğu için Rabb'ine şükretmesi gerekir. Onların yalanlamaları karşısında Resûlullah'ın esef ve hüzün konusundaki durumu da böyledir. Hatta neredeyse hüznünden dolayı kendisini helâk edecekti. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[178], "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[179]. Cenâb-ı Hak bu kıssayı bize bildirmiştir ki kötülük yaptıkları vakit bu kötülük sahiplerine nasıl davranacağımızı bilelim.

Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: **Arkamdan ne kötü işler yapmışsınız.** Ne kötü bir şekilde Allah'a tapmayı bırakıp buzağıya tapmayı tercih etmişsiniz. İkincisi de şudur: **Arkamdan ne kötü işler yapmışsınız.** Bana, Allah'ın elçisi olan kardeşime, onun size emrettiğine ve Allah'a tapmaya dair yaptığı davete uyduktan sonra Sâmiri'nin sizi çağırdığı buzağıya tapma davetine uymak suretiyle. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

176 "Onlardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!' diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu" (Yûsuf, 12/84).

177 ez-Zuhruf, 43/55.

178 eş-Şuarâ, 26/3.

179 Fâtır, 35/8.

70 **[§]Rabb'inizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?** Bu beyan konusunda farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları şöyle demiştir: **Rabb'inizin** miadı konusunda **acele mi ettiniz?** Bu tıpkı "Rabb'iniz size güzel bir vâdde bulunmamış mıydı?" beyanı gibidir. Yani Rabb'inizin size yaptığı güzel vâd konusunda acele mi ettiniz? Bu vâd da "Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik"[180] meâlindeki ilâhî beyanda bildirilendir. Başka müfessirler şöyle demiştir: **Rabb'inizin emrini.** Yani buzağıya tapmanız ve bunları ilâh edinmeniz sebebiyle Rabb'inizin azabını ve gazabını. Cenâb-ı Hak Kur'ân'da birçok yerde azabı emir olarak adlandırmıştır. Tıpkı "Allah'ın emri yerine gelecektir"[181], "Allah'ın emri geldiğinde"[182] ve benzeri ilâhî beyanlarda olduğu gibi.

Tevrat levhalarını yere attı. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: **Tevrat levhalarını yere attı.** Yani ona kızdığı için levhaları yere attı. Bunlardan bir kısmı kaldırıldı bir kısmı ise kaldı[183]. Fakat **levhaları yere attı** meâlindeki beyandan sadece yere atmanın anlaşılması caiz değildir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi"[184] diye buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmeden yere atma anlaşılmaz, aksine bundan yere yerleştirme anlaşılır. **"Levhaları yere attı"** meâlindeki beyan da böyledir. Yani levhaları yere koydu. Çünkü onun başından ve sakalından tuttu; yani kardeşi Hârun'un (a.s.) başını kastediyorum. Levhalar elindeyken onun başından ve sakalından tutması mümkün değildir. Dolayısıyla levhaları yere bırakmış, sonra da onun başını ve sakalını tutmuş, kendine doğru çekmiştir. Tâhâ sûresinde belirtildiği üzere ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme"[185]. Bu durum, onun başından ve sakalından tutması, kavminin yap-

---

180 el-A'râf, 7/142.

181 "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir" (en-Nahl, 16/1).

182 "Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilâhî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/78). Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı" (el-Hadîd, 57/14).

183 Şöyle denilmiştir: Tevrat yedi kısımdı. Mûsâ (a.s.) levhaları atınca bunlar kırıldı. Bunlardan altı kısım kaldırıldı. Bu kaldırılan kısımlarda Cenâb-ı Hakk'ın "levhalarda Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık" (el-A'râf, 7/145) beyanında bildirmiş olduğu her şeyin ayrıntılı bilgisi vardı. Diğer yedide birlik kısımda ise hidâyet ve rahmet kaldı. Bunun benzeri İbn Abbâs ve başkalarından da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 66; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 564-565).

184 en-Nahl, 16/15; Lokmân, 31/10.

185 "O şöyle cevap verdi: 'Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim" (Tâhâ, 20/94).

tıklarından dolayı Allah adına kızgınlığını göstermektedir. Âyet-i kerimede içtihatla amel etmeye işaret vardır. [§]Çünkü Cenâb-ı Hak "saçımı ve sakalımı 71
tutma" buyurmuştur. Mûsâ'nın (a.s.) onun başından tutmasının, Allah'tan bir vahiy ve emirle olması, sonra da Hârun'un (a.s.) sakalımı çekme veya şöyle şöyle yapma demiş olması mümkün değildir. Yine bu âyet-i kerîme göstermektedir ki Hârun (a.s.) "saçımı ve sakalımı çekme, ben korktum" dediğinde bu sözleri içtihatla söylemiştir. Zira "ben senin İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim" demiştir. Çünkü şayet Cenâb-ı Hak bunu vahiyle veya emirle ona söylemiş olsaydı Hârun (a.s.) **sen de şimdi düşmanları bana güldürme** sözüyle özür beyan etmezdi.

Kardeşinin başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. Bu beyanda Mûsâ'nın (a.s.) onun saçını tuttuğuna işaret vardır. Çünkü başını tutmuş olsaydı, kendine doğru çekmeye ihtiyaç duymazdı. Bu da onun saçını tuttuğunu göstermektedir. "sakalımı ve saçımı çekme" beyanı da böyledir. Bu âyet-i kerîmede Hanefî âlimlerimiz için başını meshettikten sonra saçını kesen kimseden mesh hükmünün kalkmadığı hususunda delil vardır. Eğer bu kimse sakalını mesh ederse sakalın gitmesiyle mesh hükmü de ortadan kalkar ve çenesini yıkaması gerekir. Çünkü saçı baş; sakalı ise sakal olarak adlandırmıştır. Bu ikisinin ortadan kalkması, mesh hükmünü ortadan kaldırır. Baştaki saçın ortadan kalkması ise böyle değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi. Bu beyan, Mûsâ'nın (a.s.) Hârun'a (a.s.) söylediği "Ey Hârun! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?"[186] sözlerinin bağıntısıdır (sıla). Bunun üzerine Hârun şöyle demiştir: **Senin bu kavmin beni cidden zayıf gördüler; neredeyse beni öldüreceklerdi! Sen de şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zâlim kavimle bir tutma!**

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِى وَلِاَخِى وَاَدْخِلْنَا فِى رَحْمَتِكَ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٥١﴾

151. "Mûsâ, 'Ey Rabb'im! Beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine garkeyle! Sen merhametlilerin en merhametlisisin' dedi."

186 Tâhâ, 20/92-93.

Mûsâ, ‘ey Rabb’im! Beni ve kardeşimi bağışla’ dedi. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) bağışlanma talebinde sadece kardeşini zikretmiştir. Çünkü kardeşi Hârun hariç onların tümü buzağıya tapmıştı. Bundan dolayı bağışlanma talebinde sadece onu belirtmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) bunu Hârun’un (a.s.) “şimdi düşmanları bana güldürme ve beni zâlim kavimle
72 bir tutma!”[187] sözlerine cevap mahiyetinde söylemiştir. [§]Mûsâ’nın (a.s.) sadece ona mağfiret dilemesi şundan dolayı da olabilir: Mûsâ (a.s.) “yakınlarımdan birini bana yardımcı ver, kardeşim Hârun’u, onunla gücümü pekiştir, onu da görevime ortak et”[188] meâlindeki beyanla Rabb’inden Hârun’u (a.s.) kendisine yardımcı yapmasını talep etmişti. Zira o Rabb’inden onu görevine ortak etmesini, onunla gücünü pekiştirmesini dilemiştir. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) bağışlanma talebinde sadece onu belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sen merhametlilerin en merhametlisisin.** Çünkü Allah’ın dışındaki merhamet edenler ancak Onun rahmetiyle merhamet etmektedirler.

إِنَّ الَّذٖينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُفْتَرٖينَ ﴿١٥٢﴾

152. “(Allah buyurdu ki:) ***‘Buzağıya tapanlar yok mu, işte onlara mutlaka Rab’lerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir.’ Biz iftiracıları böyle cezalandırırız.”,***

Buzağıya tapanlar. Yani buzağıya tapanlar. **İşte onlara mutlaka Rab’lerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir.** Bazıları şöyle demiştir: **Rab’lerinden bir gazap.** Onlardan bu hal üzere ölenler için âhirette azap. **Dünya hayatında bir alçaklık.** Dünyada öldürülme ve helâk. Bazıları da şöyle demiştir. **Rab’lerinden bir gazap.** Öldürülme ve helâk edilme. **Dünya hayatında bir alçaklık.** Cizye, esaret ve yenilgi. **Dünya hayatında bir alçaklık** meâlindeki beyanın, onların yaptıklarına ilişkin yerginin bildirilmesi ve olduğu hal üzere kötü durumlarına ilişkin övgü anlamına gelmesi de mümkündür. İyiliğin yapılması sayesinde dünyada övgüye ve yapılan iyiliğin methedilmesine ulaşmak söz konusudur.

[187] Önceki âyet-i kerîme.
[188] Tâhâ, 20/29-32.

Onlara mutlaka Rab'lerinden bir gazap erişecektir. Bu beyan iki anlama gelebilir. **Bunlardan biri şudur: Onlara Rab'lerinden bir gazap** ve zikredilen durumlar erişmiştir. İkincisi, bunun onların kitaplarında "buzağıyı tapılacak bir varlık yapan kimselere **Rab'lerinden bir gazap erişecektir** diye yazılı olmasıdır. Şayet bu, onların kitaplarında bulunan durumun haber verilmesiyse bu vâd üzere onlara erişecektir. Yoksa haber verme anlamıyla onlara erişmiştir. **Biz iftiracıları böyle cezalandırırız.** Yani Yüce Allah'a iftira atan herkesi böyle cezalandırırız.

وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ
بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٥٣﴾

[§]***153. "Kötülükler yaptıktan sonra ardından tövbekâr olup da iman*** 73
edenlere gelince, şüphesiz ki, o tövbe ve imandan sonra Rabb'in elbette bağışlayıcı ve esirgeyicidir."

Kötülükler yaptıktan sonra ardından tövbekâr olup da iman edenlere gelince. Müfessirler şöyle demiştir: **Kötülük yapanlar.** Yani buzağıya tapanlar. **Sonra ardından tövbekâr olup da iman edenlere gelince, şüphesiz ki, o tövbe ve imandan sonra Rabb'in elbette bağışlayıcı ve esirgeyicidir.** Bu hangi kötülük olursa olsun kötülük yapanların hepsi için geçerlidir; eğer tövbe eder, bundan pişmanlık duyar ve Allah'tan bağışlanma talep ederse bağışlanır.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا
هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿١٥٤﴾

154. "Mûsâ'nın öfkesi yatışınca levhaları aldı. Onlardaki yazılarda, Rab'lerinden korkanlar için hidâyet ve rahmet (hükümleri) ***vardı."***

Mûsâ'nın öfkesi yatışınca. Yani buzağıya taptıkları için Allah adına kavmine olan öfkesi. Ebû Bekir el-Esamm'ın söylediği şu görüş mümkün değildir: Öfke, ceza ve sövgü demektir. Çünkü öfke bilinen bir durumdur ve onun söylediği anlama göre yorumlanması mümkün değildir. **Levhaları aldı.** Yani yere koyduğu levhaları.

Onlardaki yazılarda, Rab'lerinden korkanlar için hidâyet ve rahmet (hükümleri) vardı. Bazıları şöyle demiştir: Yani levhaların yazılarında. Zira bunlar levh-i mahfûzdan alınarak yazılmıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlardaki yazılarda,** yani İsrâiloğulları'nın bu levhalardan istinsah ettikleri kitaplarda. **Hidâyet ve rahmet. Hidayet** yani her türlü sapıklıktan doğru yola girme ve her türlü körlük ve şüphenin açıklanması. Her türlü öfke ve gazaptan koruyacak **rahmet** vardır. **Rab'lerinden korkanlar için,** yani Rab'lerinden korkanlar ve buna uygun amelde bulunanlar için.

وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعٖينَ رَجُلاً لِمٖيقَاتِنَا فَلَمَّٓا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ اَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِيَّاىَ اَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَٓاءُ مِنَّا اِنْ هِىَ اِلَّا فِتْنَتُكَۜ تُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَٓاءُ وَتَهْدٖى مَنْ تَشَٓاءُ اَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرٖينَ ﴿١٥٥﴾

155. "Mûsâ tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak üzere kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: Ey Rabb'im! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim velîmizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin"

Mûsâ tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak üzere kavminden yetmiş adam seçti. Bazıları şöyle demiştir: **Tayin ettiğimiz vakit ve yerde bulunmak**
74 **üzere.** [§]Yani Cenâb-ı Hakk'ın tayin etmiş olduğu sözleşme. Bu ise vâdetmiş olduğu kırk gündür. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın burada bildirmiş olduğu tayin edilmiş vakit ve yerin ne olduğunu bilmiyoruz. **Mûsâ kavminden seçti.** Bazıları şöyle demiştir: Yani Mûsâ'nın (a.s.) Hârun'la beraber olmaları için seçmiş olduğu yetmiş kişi. Bunlar evlerinin avlusunda buzağıya taptılar. Onlar bunu reddetmediler ve değiştirmediler. Bunun üzerine onları sarsıntı yakaladı. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hârun (a.s.) dışında onların tümü buzağıya tapmıştı. Onları yakalayıveren sarsıntı, buzağıya taptıkları için bir cezadır. Mûsâ'nın (a.s.)

seçmiş olduğu bu yetmiş kişinin kim olduğunu bilmiyoruz. Mûsâ'nın (a.s.) kendisiyle beraber çıkmaları için bu yetmiş kişiyi seçmiş olması da mümkündür. Bu durumda Tevrat'ın indirilmesinde ve Rabb'inin kelâmında ona şahitlik etmeleri için onları seçmiş olabilir. Denildi ki; bu kimseler Mûsâ'nın (a.s.) dağın eteğinde bıraktığı kişilerdir. Mûsâ (a.s.) onlara Tevrat'ı getirdiğinde dediler ki; "ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"[189]. Bunun üzerine onları yıldırım yakalayıverdi ve bu sözleri sebebiyle helâk edildiler. Bunların kim olduklarını bilmediğimizi belirttik. Yine denildi ki; Mûsâ (a.s.) onları, kavimlerinin yapmış olduklarından dolayı Allah'a tövbe etmeleri için seçmiştir.

Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: Ey Rabb'im! Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Şayet dileseydin onları da beni de Kıptî'nin ölümü[190] sebebiyle öldürürdün. Başkaları şöyle demiştir: **Dileseydin onları helâk ederdin.** Aynı helâk çeşidiyle. **Beni de.** Güç yetirmek üzere. Yani beni helâk etmeye güç yetirebilirsin. Fakat bunu hak edecek bir durum olmadığından beni helâk etmezsin. Bu beyan şöyle olabilir: Dileseydin onları fitne helâkıyla helâk ederdin, beni de helâk edebilirdin.

Dileseydin onları ve beni daha önce helâk ederdin. İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Mûsâ (a.s.) diyor ki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bizi başlangıç itibariyle, sefihleri de yaptıklarından dolayı helâk etme hakkın vardır. [§]İkinci yorum da şudur: Mûsâ (a.s.) diyor ki; dileseydin 75
onları da beni de daha önce helâk ederdin. Dolayısıyla bizi şimdi helâk etme. Çünkü Mûsâ (a.s.), kavmine geldiğinde ve onların falanca sebepten dolayı helâk edildiğini haber verdiğinde, kavminin ona inanmayacağından, aksine onu itham ederek "onları sen öldürdün" demelerinden korktu. Nitekim bazı kıssalarda onun Hârun'u bazı dağlara çıkardığı, Hârun'un orada vefat ettiği, bunun üzerine kavmine bu durumu haber verdiği, onların da onu yalanlayarak "sen onu öldürdün" dedikleri nakledilir. Buna göre burada kavminin bu kimseler konusunda onu itham edeceklerinden ve bunların başına gelen şeyler konusunda onu tasdik etmeyeceklerinden korkmuş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

189 el-Bakara, 2/55.

190 Yani Mûsâ'nın (a.s.) Kıptî'yi öldürmesi. Cenâb-ı Hak bunu şu ilâhî beyanda bildirmiştir: "Mûsâ dedi ki: Rabb'im! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum!" (el-Kasas, 28/33).

İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin? Bu beyan çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Bununla bildirme kastedilmiş olabilir. İkinci olarak inkâr ve red anlamında olabilir. Üçüncüsü olumluluk anlamına gelmesi mümkündür. İnkâr olması durumunda anlamı şöyle olur: **İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk edecek misin?** Yani bunu yapma ve **içimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk** etme. Bunun gibi sözler söylenir. Bir kimse diğerine inkâr etme anlamında "sen şöyle yapacak mısın?" der. Yani bunu yapma. Öteki durum da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yine bundan olumluluk da kastedilmiş olabilir. Sanki şöyle demiş olur: **İçimizdeki beyinsizlerin işledikleri yüzünden bizi helâk** etme hakkın vardır. **Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir.** Bunun imtihan, sınama olmasıdır. Yani sen bunu imtihan ve sınama olarak yaparsın, azap olarak değil. Bu beyanın soru anlamında olması mümkündür. Fakat cevabı gelmemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah, hiç başkalarıyla bir olur mu?"[191], "iftira edenden daha zâlimi kimdir?"[192] ve benzeri ki bunların cevabı gelmemiştir. Bu durum
76 da böyledir. [§]Cenâb-ı Hakk'ın onları helâk etmesinin, onların bir kısmının aşırıya gitmesi sebebiyle imtihan olması da mümkündür. Her ne kadar onların bir kısmı bu suçtan uzak olmuş olsalar da. Savaş durumunda merkezde bulunanların[193] isyan etmesi[194] üzerine başarısızlık ve yenilgiye düşmeleri Allah'ın onlara yönelik bir imtihanıdır. Tıpkı "Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz"[195] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Bu durum da böyledir.

[Hidâyeti Allah Yaratır]

Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletirsin. Ebû Bekir şöyle demiştir: **Onunla saptırırsın**. Yani **dilediğini** nehyedersin ki şayet bu nehiy olmasaydı fiil, sap-

191 er-Ra'd, 13/33.

192 el-En'âm, 6/21.

193 Ordunun merkezi, orada durmak ve asla ayrılmamakla emredildikleri yerdir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rkz" md.).

194 Yani Uhud savaşında okçuların dağdaki yerlerini terketmeleri.

195 "Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah müminlere karşı lütufkârdır" (Âl-i İmrân, 3/152).

kın bir fiil olmazdı. **Dilediğini de doğru yola iletirsin.** Yani ona emredersin ki şayet bu emir olmasaydı söz konusu fiil doğru bir fiil olmazdı. Fakat “men” (من) kelimesi, fiiller için değil, şahıslar için kullanılır. Eğer onun belirttiği gibi olsaydı Cenâb-ı Hak “tudıllu bihî mâ teşâu” (تضل به ما تشاء) buyururdu. Böyle buyurmadığına göre durumun, onun belirttiği gibi olmadığı ortaya çıkmış olur. Bunun yorumu bize göre şöyledir: Cenâb-ı Hak, bunu tercih edeceğini bildiği kimsede sapkınlık fiilini yaratır; hidâyet fiilini tercih edeceğini bildiği kimsede de hidâyet fiilini yaratır. O her şeyin yaratıcısıdır. Bunun aslı şudur: Allah’a nispet edilen fiillerin hepsine baktığımızda -ki nispetlerin farklılığı türlerin farklılığına bağlıdır- fiilin Allah’tan olmasının hakikati, yaratıcısı olmakla nitelenmeyi hak ettiği yönden kendisine nispet edileni yaratmaktır. **Doğru yola iletir ve saptırırsın** meâlindeki beyan da böyledir. Ayrıca bu beyan “başarılı kılarsın (tevfîk) ve yardımsız bırakırsın (hızlân)” anlamına da gelebilir.

Sen bizim velîmizsin. Yani bize daha evlâsın. “Sen bizim hidâyetimizin sahibisin” anlamına da gelebilir. Yahut “sen bizim nimetimizin sahibisin” anlamında da olabilir. **Artık bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin** ve sen merhametlilerin en iyisisin. Çünkü O’nun dışındaki herkes, O’nun rahmetiyle merhamette bulunur ve bağışlar.

وَاكْتُبْ لَنَا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ اِنَّا هُدْنَٓا اِلَيْكَ
قَالَ عَذَابٖٓي اُص۪يبُ بِه۪ مَنْ اَشَٓاءُ وَرَحْمَت۪ي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ
فَسَاَكْتُبُهَا لِلَّذ۪ينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَالَّذ۪ينَ هُمْ بِاٰيَاتِنَا
يُؤْمِنُونَ ﴿١٥٦﴾

[§]156. “Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana 77
yöneldik. Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.”

Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Bu beyandaki yazmanın gereklilik anlamına gelmesi mümkündür. Yani **bize bu dünyada da âhirette de iyiliği** gerekli kıl. Yahut sabit kılmak anlamına da gelebilir. Yani bize **bu dünyada iyilik** ver ve bunu sabit kıl. “Bize dünyada da âhirette de iyilik ver”[196]

---

[196] el-Bakara, 2/201.

meâlindeki ilâhî beyanla aynı anlama gelmektedir. Bazıları şöyle demiştir: **Bize yaz!** Yani dünyada ve âhirette kendisiyle iyiliği hak edeceğimiz amelimizde bizi başarılı kıl! Bu beyanın şöyle yorumlanması da mümkündür: Bize dünyada iyilikler yaz, kötülükler yazma. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu dünyada iyilik** ki onunla dünya sonlansın ve nihayete ersin. Yoksa her müslümanın mutlaka bu dünyada yapmış olduğu bir iyilik bulunmaktadır. "Ey Rabb'imiz bize dünyada da âhirette de iyilik ver" meâlindeki beyan bu anlama gelmektedir ki onlar hayatlarının sonu itibariyle iyilik istemişlerdir. Bu durum, "kim iyilikle gelirse ona şu vardır"[197] meâlindeki ilâhî beyanlar gibidir. Bu konudaki nihai gerçeği bilen Allah'tır.

Şüphesiz biz sana yöneldik. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Şüphesiz biz sana yöneldik.** Yani biz sana meylettik. Başkaları şöyle demiştir. **Şüphesiz biz sana yöneldik.** Yani sana tövbe ettik. Ayrıca denilmiştir ki; bu sebeple yahudiler kendilerini yahudi olarak isimlendirmişlerdir. Yani Allah'a tövbe edenler.
78 Fakat belirtildiği gibi olsaydı "İbrahim yahudi değildi"[198] meâlindeki beyan [§] tövbe edenlerden değildi anlamına gelirdi. Bu gerçeğe uzak bir yorumdur. Fakat eğer bu sebeple isimlendirilmişlerse *-en doğrusunu Allah bilir ya-* "İbrahim yahudi değildi" beyanı şu anlama gelir: Yani İbrahim yahudilerin bulunmuş olduğu yol üzere değildi. Aynı şekilde o, hıristiyanların onun hakkında iddia etmiş oldukları yol üzere de değildir. Aksine o, Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi.

Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara yazacağım. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Allah'ı inkâr eden ve peygamberlerini yalanlayan kimseleri azaba uğratmayı dilemiş; Allah'a itaat eden ve peygamberlerini doğrulayan kimselerin de rahmetine ulaşmalarını dilemiştir. **Azabıma dilediğimi uğratırım** meâlindeki beyan, onların azaba uğramalarını dileyince, azaba uğramalarına sebep olan fiillerini ve davranışlarını da dilediğini göstermektedir. Çünkü "men" (من) kelimesi, insanoğlu için kullanılır. Allah'ın onlar için imanı dileyip sonra da onların azaba uğratılmalarını dilemiş olması mümkün değildir. Fakat Cenâb-ı Hak, onların iman etmeyeceklerini ve hidâyeti değil, sapkınlık fiilini tercih edeceklerini bilince, onların tercih ettiği fiilleri yapmalarını diler. **Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır.** İster mümin

197 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır" (el-En'âm, 6/160); "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir" (en-Neml, 27/89; el-Kasas, 28/84).

198 "İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi" (Âl-i İmrân, 3/67).

ister kâfir olsun bu dünyada herkeste Allah'ın rahmetinin eserleri vardır ki bunlar sayesinde geçiniyor, kardeşlik yapıyor, birbirlerini seviyor ve bunların içinde hayatlarını devam ettiriyorlar. Fakat âhirette müminlerin ayrıcalığı vardır; bunda kâfirin bir payı yoktur. İşte bu **ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara yazacağım** meâlindeki beyanda mevcut anlamdır. Yani Allah'a isyan ve Ona aykırı davranmaktan korkanlara. **Zekâtı verenlere.** Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "De ki: 'Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı?' De ki: 'Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır'"[199]. Cenâb-ı Hak, dünyanın temiz rızıklarını ve nimetlerini müslümanla kâfir arasında müşterek yaptı. Kıyâmet gününde ise sadece iman edenlere mahsus olacak, kâfirlerin ise bunda payı olmayacaktır. Buna göre rahmeti bu dünyadaki herkesi kuşatmıştır. Fakat âhirette sadece iman edip şirkten sakınanlar için olacaktır. **Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz!** meâlindeki beyanın *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu anlama gelmesi de mümkündür: Onlar rahmet dilemişlerdir. Cenâb-ı Hak da **rahmetimi,** Allah'a isyan ve O'na muhalefet etme **korkusu taşıyanlara yazacağım** diye buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zekât verenlere. Bunun bilinen zekâtı verenler anlamında olması mümkündür. Ayrıca nefis tezkiyesi anlamına da gelebilir. Tıpkı [§]"nefsini arındıran 79
elbette kurtuluşa ermiştir, onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir"[200] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Sözü edilen bu âyette malî zekâtın kastedilmediği bilinen bir husustur. Aksine buradaki zekât, tevhit ve takvâ ile nefsin tezkiyesidir. "Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı"[201] meâlindeki beyanda bu mânadadır. Burada da söz nefis tezkiyesi anlamındaki zekâttır; bilinen anlamıyla malî zekât değildir. İlki de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şayet bilinen anlamıyla zekât ise bu, durumu ağır olan ve mallarından zekât alınmasının zor olduğu bir topluluk hakkındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[202].

Âyetlerimize inananlar. Başka yerde belirttiğimiz üzere Allah'ın âyetlerine inananlar ve onları tasdik edenler, Allah ve peygamberlerine iman etmişlerdir. Onun âyetlerini yalanlayanlar, Allah'ı yalanlamış ve peygamberlerine muhalefet etmişlerdir. Çünkü Allah'ı ve peygamberlerini bilmek gözlem ve duyular-

199 el-A'râf, 7/32.

200 eş-Şems, 91/9-10.

201 en-Nûr, 24/21.

202 Fussılet, 41/8.

la değil, âyetler ve deliller yoluyladır. Bundan dolayı âyetlere iman, Allah'a ve peygamberlerine iman etmek, bunları yalanlamak da Allah ve peygamberlerini yalanlamak demektir.

اَلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْاُمِّيَّ الَّذٖى يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجٖيلِ يَاْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهٰيهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَٓائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ اِصْرَهُمْ وَالْاَغْلَالَ الَّتٖى كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِهٖ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذٖٓى اُنْزِلَ مَعَهُٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

157. "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler."

Onlar, o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Yani bütün hayatında, tüm emir ve yasaklarda peygamberin izinden giderler ve ona uyarlar. Cenâb-ı Hak **o resûle, o nebîye** anlamındaki beyanla onu resûl ve nebî olarak isimlendirdi. **Resûl**, risâleti tebliğ etmek üzere gönderilmiş ve her durumda bununla görevlendirilmiş kimsedir. **Nebî,** soru sorulması ve bilgi talebi durumunda onlara bir takım hususları haber veren demektir. Resûl, ister sorsunlar ister sormasınlar, ister dilesinler ister kaçınsınlar tebliğle görevlendirilmiş elçidir. Hz. Muhammed (s.a.) için bildirme ve tebliğ olmak üzere her iki durum da mevcuttu. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et!"[203], "sana düşen sadece duyurmaktır"[204].

---

203 el-Mâide, 5/67.

204 eş-Şûrâ, 42/48.

[Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Delili Olarak Beşâirü'n-Nübüvve]

**[§]Ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o ümmî peygam- 80
ber. Ümmî** geçmiş bir âyet-i kerîmenin tefsirinde açıklanan niteliktir. Bu âyet-i kerîme şudur: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun"[205] **Ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları.** Yani Tevrat'ta onun resûl, nebî ve ümmî olduğunu yazılı buluyorlar. "Sen bunu önceki kitaplardan, bunların ilim ve hikmetlerinden aldın" dememeleri için "sen bundan önce bir kitap okumuyordun", "Bu senin telifindir" dememeleri ve bunun peygamberin kendisinden değil de Allah katından geldiğini bilmeleri için "sen onu kendi elinle de yazamıyordun", diye buyuruldu.

Bu âyet-i kerîmede Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğinin ispatına işaret vardır. Zira Cenâb-ı Hak, onun ümmî olduğunu bildirmiştir. Ümmî ise "sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun" meâlindeki ilâhî beyanda belirtilen bir niteliktir. O ne okuyabiliyor ne de eliyle yazabiliyordu. Bununla birlikte Hz. Peygamber, onların kitaplarında olanı bilmeden veya onlara bakmadan ve dilini bilmeden onların kitaplarında mevcut bilgileri onlara haber verdi. Bu durum, Resûl-i Ekrem'in bunları Allah katından öğrendiğini göstermektedir.

Ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder. Bu ilâhî beyanda Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Zira bu kimseler, Tevrat ve İncil'i getirip de senin bu anlattıklarını Tevrat ve İncil'de bulamıyoruz, dememişlerdir. Bu durum, onların bu şekilde kendi kitaplarında bulduklarını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamber onlara iyiliği emreder ve onlara kötülüğü yasaklar. Yani **ellerindeki Tevrat'ta onun,** Allah'ın emrettiği şeyleri **emrettiğini** ve Allah'ın yasakladığı şeyleri **yasakladığını yazılı bulmaktadırlar. Yine onlara temiz şeyleri helâl kılar.** Allah'ın onlara helâl kıldığı şeyleri. **Pis şeyleri haram kılar.** Allah'ın onlara haram kıldığı şeyleri. Onlar Tevrat'ta onun ancak Allah'ın emri doğrultusunda bir şeyi emredip yasakladığını ve bir şeyi helâl kılıp haram kıldığını buluyorlar. Fakat onlar, onu inat ve büyüklenme sebebiyle inkâr ediyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda ve diğerlerinde belirtildiği gibi: "Onu kendi oğullarını

---

[205] "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi." (el-Ankebût, 29/48).

tanıdıkları gibi tanırlar"[206]. **Peygamber onlara iyiliği emreder ve onlara kötü-**
81 **lüğü yasaklar** ilâhî beyanı şu yoruma açıktır: [§]Yani akıl ve fıtrat bakımından iyi olan şeyi emreder ki bu da tevhittir. Aynı şekilde akıl ve fıtrat bakımından kötü olan şeylerden onları meneder ki bunlar inkâr ve tüm günahlardır. **Onlara temiz şeyleri helâl kılar.** Yani akıl ve fıtrat bakımından temiz olan şeyleri **helâl kılar**. Yine hem akıl hem de fıtrat bakımından pis olan şeyleri de **haram kılar.** Zira insan tabiatının pis gördüğü şeyler vardır ki bunlar insana besin olarak yaratılmamıştır. Bilakis insanın gıdası insan tabiatının temiz gördüğü besinlerdir. Bunlar temizlikte en yüksek düzeye ulaşmıştır. Hayvanların gıdası böyle değildir. Bu, muhtemel bir yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, iyi ve temiz şeylere gelince; akıl ve fıtrat olduğu hal üzere bırakılırsa (bozulmazsa) bir şeyin iyi ve temiz yahut kötü ve pis olduğunu bildiren bir peygambere ihtiyaç olmazdı. Akıl ve fıtrat bütün bunları bilirdi. Fakat akıllar şüphelerle karşı karşıya kalır ve bunları bilmesini engeller. Dolayısıyla iyi ile kötüyü ve temiz ile pis olanları kendisine bildirecek Allah'ın elçisine ihtiyaç duyar.

Ağırlıklarını kaldırır. Denildi ki; kendilerine ağır gelen musibetler. Yine şöyle denilmiştir: **Ağırlıklarını**. İbâdet ve ameldeki sıkıntıyı. Yine denildi ki; **ağırlıklarını** demek, ahitlerini demektir. Yine şöyle denilmiştir: **Ağırlıklarını,** yani İsrâiloğulları'nın sorumlu olduğu ağır mükellefiyetler[207]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Ağırlıklarını kaldırır.** Yani işledikleri günahları[208], yani dünyada işledikleri günahların cezalarını.

Üzerlerindeki zincirleri çözer. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Yahudiler "Allah'ın eli bağlanmış" dediler[209]. Yani bizi cezalandırmaktan alıkonulmuştur. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Asıl kendi elleri bağlanmış-
82 tır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir." [§]Yani cehennemde elleri boyunlarına bağlanmıştır. Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'in (s.a.) ümmetinden, ona iman etmeleri ve onu tasdik etmeleri dolayısıyla **üzerlerindeki zincirleri** kaldırdığını bildirmiştir. Bu durum onların Resûlullah'a (s.a.) uymaları sayesindedir. Bu konuda şöyle denilmiştir: **Üzerlerindeki zincirler.** Onların üzerindeki kan ve kasten öldürme konusunda affın caiz olmaması, diyetin alınmaması, necasetleri kesip atma dışında yıkamanın caiz olmaması ve bunun

---

206 el-Bakara, 2/146; el-En'âm, 6/20.

207 Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür. bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 173.

208 Muhtemelen müellif bu görüşü İbn Kuteybe'ye nispet etmekte yanılmıştır. krş. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 173.

209 "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir" (el-Mâide, 5/64).

dışındaki kendilerine helâl olmayan katı hükümler. Bu tür yasaklar bu ümmet için helâl kılınmıştır. Ağırlıklar ve üzerlerindeki zincirlerin şunlar olması da mümkündür: Onların yapmış oldukları zulüm sebebiyle kendilerine haram kılınmış ve bizzat kendilerinin haram kıldığı şeyler. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[210], "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise içyağını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık"[211]. Bu sözü edilenler, azgınlıkları ve zulümleri sebebiyle onlara haram kılınmıştır. Cenâb-ı Hak bu yasakların bu ümmetten kaldırıldığını ve onlara haram kılınmadığını bildirmiştir.

O peygambere inanan. Yani Hz. Muhammed'i (s.a.) tasdik edenler. **Onu koruyup destekleyenler.** Denildi ki; ona mallarıyla destek olanlar. **Ona yardım edenler.** Kılıçla, elleriyle. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Onu koruyup destekleyen ve ona yardım edenler.** Bu iki defa zikredilmiş aynı sözdür ki bu da yardımdır. Denildi ki; **onu koruyup destekleyenler**. Ona uyanlar. **Ona yardım edenler.** Onu destekleyenler (iâne). Yine denildi ki; **onu koruyup destekleyenler.** Yani onu yönetenler.

Onunla birlikte gönderilen nura uyanlar. Yani Kur'ân'a. Cenâb-ı Hak, onu nur olarak nitelemiştir, zira akıl vasıtasıyla eşyanın hakikatini aydınlatmaktadır. Çünkü nur, duyulur âlemde eşyanın örtüsünü açan şeydir. Kur'ân da böyledir ki o, kalplerdeki şüpheleri giderdiği ve örtüsünü açtığı için nurdur. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak nur olarak nitelemiştir, zira o eşyayı aydınlatmakta, onun aracılığıyla görünen (şâhid) ve görünmeyen (gâib) bilinmektedir, böylelikle gâib olan duyulur gibi olmaktadır.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّ۪ي رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَم۪يعًا الَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْي۪ وَيُم۪يتُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ
وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذ۪ي يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه۪ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ

210 en-Nisâ, 4/160.
211 el-En'âm, 6/146.

83 **[§]*158. "De ki: 'Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan Resûl'üne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.'"***

[Hz. Muhammed Bütün İnsanlara Gönderilmiş Peygamberdir]

De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. Bu beyanda Resûlullah'ın (s.a.) bütün insanlara gönderildiğine dair bir işaret vardır. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Ben kırmızıya da siyaha da gönderildim"[212]. Diğer peygamberler ise belirli kavimlere, belirli bilinen köy ve şehirlere gönderilmişlerdir. Yine bu beyanda şu durum da belirtilmektedir: Cenâb-ı Hak, ona insanlara **ben Allah'ın size gönderdiği elçiyim** demesini buyurduğuna göre, onun bütün insanlara hitap ederek **ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçiyim** demesi mümkün değildir. Fakat bu hitabı insanlara elçi göndermek suretiyle yapmaktadır. Böylelikle gönderilen elçinin "o Allah'ın size gönderdiği elçidir" sözü, kendisinin **ben Allah'ın size gönderdiği elçiyim** sözü konumundadır. Onun ismi, insanlara gönderilen elçilerin tebliğiyle yayıldı. Sanki kendisi tebliğ etmiş ve onlara **ben Allah'ın size gönderdiği elçiyim** demiştir. Yahut Cenâb-ı Hak insanları musahhar kıldı tâ ki bir kısmı diğerlerine onun risâletini tebliğ etti. Böylelikle onun haberi ve ismi doğu ve batıya, yeryüzünün tüm bölgelerine yayıldı. Bu durum, onun peygamberliğinin en büyük delillerindendir.

Sonra, Cenâb-ı Hak onun Allah'ın gönderdiği bir elçi olduğunu açıklamış ve şöyle buyurmuştur: O **göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın gönderdiği bir elçidir. O'ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür.** Cenâb-ı Hak, her şeyin sahibi olmasına karşın özel olarak yeri ve göğü belirtmiştir, çünkü bu ikisi insana göre mülk olarak en üst seviyededir. Veya Cenâb-ı Hak bunları zikretti ki yerde ve göklerde olan her şeyin sahibi olduğunu, kendilerinin de O'nun kulu olduklarını bilsinler. Yahut Cenâb-ı Hak bunları belirtti ki bu ikisindeki yönetimin tek bir varlıkta olduğunu bilsinler. Nitekim ikisi arasındaki uzaklığa rağmen göğün faydaları yerin faydalarıyla irtibatlıdır.

84 **[§]O'ndan başka tanrı yoktur.** Cenâb-ı Hak bunu belirtmiştir, çünkü Araplar tapılan her varlığı ilâh olarak isimlendirmişlerdir. Onlar Allah'ın dışında putlara tapıyorlardı ve onları ilâh olarak isimlendiriyorlardı. Cenâb-ı Hak,

---

212 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 304; Müslim, "Mesâcid" 3.

kendisi dışında onların taptıkları varlıklardan ulûhiyet niteliği bulunmadığını belirtti ve bunu sadece kendisi için sabit kıldı. Ayrıca yüce Allah, ulûhiyet ismine ve ibadete başkasının değil, sadece kendisinin lâyık olduğunu bildirdi. **O hayat verir ve öldürür.** Onun dışında taptıkları varlıklar hayat verme ve öldürmeye güç yetiremezler. Cenâb-ı Hak -*en doğrusunu Allah bilir ya*- bunu belirtti, çünkü duyulur âlemde hayattan daha fazla lezzet veren ve arzulanan bir şey, ölümden de daha acı ve korkunç bir şey yoktur. Bu, kendilerinin bilmediği şeylerden en lezzetli olana yönelmeleri, en kötü ve en acı olandan kaçınmaları içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Cenâb-ı Hak hayat veren ve öldürenin kendisi olduğunu bildirmiştir ki bu durum, bunların çok sayıda değil, tek bir varlığın fiili olduğunu göstersin.

Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan resûlüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır-. Resûlullah (s.a.) her hayırda öndeydi. Buna göre de insanları hayra davet etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği üzere: "Ben inananların ilkiyim"[213], "ben müslümanların ilkiyim"[214]. Buna göre Resûlullah kendisi iman ettikten sonra insanlara iman etmelerini emretmiştir. **Allah'a ve O'nun sözlerine inanır.** Bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Resûlullah, Allah'a ve geçmiş kitaplarda mevcut olan sözlerine iman etmiş, sonra da onların kitaplarında bulunan gayba dair haberleri (kıssaları) bildirmiştir ki onlar Resûlullah'ın bunları Allah katından öğrendiğini bilsinler.

Sözlerine. Bu ifade hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Müfessirlerin çoğu demiştir ki "kelimâtihî" (كلماته) ifadesi Kur'ân'a demektir. Bazı kırâatlarda "vekelimetihî" (وكلمته) şeklinde "elifsiz" okunmuştur. Buna göre bu ifade Îsâ'ya (a.s.) hamledilmiştir. Sanki şöyle buyurmuştur: Allah'a, Muhammed'e (s.a.) ve Îsâ'ya (a.s.) iman edin! Bu beyana ilişkin diğer muhtemel yorum şudur: Sözlerine. Ona verdiği helâl, haram, emir, nehiy, hikmet ve hükümlere ki bunları bize emretmiş ve şeriat yapmıştır. Bu, İbrahim (a.s.) hakkında belirtildiği üzere Cenâb-ı Hakk'ın "İbrahim'i (a.s.) bazı sözlerle sınayıp da İbrahim'in (a.s.) onları eksiksiz yerine getirmesi"[215] durumu gibidir.

[§]Ona uyun ki doğru yolu bulasınız. Ona uymayı daha önce açıkla- 85
dık[216]. O halde ona uyun ki doğru yolu bulasınız.

---

213 el-A'râf, 7/143. Bu, Mûsâ'nın (a.s.) sözüdür.

214 el-En'âm, 6/163.

215 "Vaktiyle Rabb'i İbrahim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince…" (el-Bakara, 2/124).

216 bk. Önceki âyet-i kerîme.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسٰٓى اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

159. Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı.

Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren bir topluluk vardı. Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: Hak yola davet eden bir **topluluk**. **Onun ışığında âdil davranan**. Yani onunla amel eden. Bu "Rabb'inin yoluna hikmetle davet et"[217] ilâhî beyanı gibidir. İlki de hak yoluna davetin gizlenmesi suretiyle buna göre yorumlanır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Hak yolu gösteren**. Yani hak olanı yapan. Kendi aralarında **onun ışığında âdil davranan.** Fakat ilk yorum gerçeğe daha yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren bir topluluk vardı** beyanının, onların zamanında, Mûsâ'nın kavminden Allah'ın değerli kıldığı, insanları Resûlullah'a inanmaya davet eden bir topluluk olması mümkündür. Yahut onun kavminden Resûlullah'ın (s.a.) zamanında yaşayan bir topluluktur ki bunlar Mûsâ'nın kavminde ona iman edenlerden geriye kalanlardır. Bunlar insanları ona davet ediyor ve buna göre davranıyorlardı.

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ اَسْبَاطًا اُمَمًا وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اِذِ
اسْتَسْقٰيهُ قَوْمُهُٓ اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا
عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ
وَاَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا
ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١٦٠﴾

160. "İsrâiloğulları'nı nesillere göre on iki topluluğa ayırdık. Halkı kendisinden su istediğinde Mûsâ'ya, 'Asânı taşa vur!' diye vahyettik. Taştan on iki göze fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. Üzerlerine de buluttan gölgelik yaptık; onlara kudret helvasıyla bıldırcın eti indirdik. 'Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin' (dedik)***. Onlar*** (nankörlükleriyle) ***bize değil fakat kendilerine kötülük ediyorlardı."***

[217] en-Nahl, 16/125.

İsrâiloğulları'nı nesillere göre on iki topluluğa ayırdık. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın “onları grup grup yeryüzüne dağıttık”[218] meâlindeki beyanda kastedilen topluluklardır. Denilmiştir ki: **Ayırdık,** yani onları **Nesillere göre on iki** grup yaptık. Başka müfessirler şöyle demiştir: **İsrâiloğulları'nı nesillere göre on iki topluluğa ayırdık.** Yani onları denizden geçirdik ve onları **nesil bakımından on iki grup** yaptık. Ebû Avsece şöyle demiştir: “Esbât” (الأسباط), boylar demektir. “Sıbt” (السبط) tekilidir. [§]İbn Ku- 86
teybe şöyle demiştir: “Esbât” (الأسباط) kabileler demektir. “Sıbt” (السبط) tekilidir. Yine şöyle denilmiştir: Onların “esbâtı” Araplar'ın kabileleri gibidir. Yine denilmiştir ki kabile değil, boy demektir. Yine denilmiştir ki İshak'ın (a.s.) oğulları “esbât”; İsmail'in (a.s.) oğulları ise kabileler ve boylar olarak isimlendirilir. Bundan dolayı Araplar için “şu kabile” ve “şu boy” denilir. Bunun nasıl olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Yine denilmiştir ki, bir kimsenin “sıbtı”, oğlunun oğlu demektir[219]. Nitekim Hasan ve Hüseyin'in Resûlullah'ın (s.a.) “sıbtı” oldukları rivayet edilmiştir[220].

Halkı kendisinden su istediğinde Mûsâ'ya, vahyettik. Bu beyan hakkında denildi ki: “Halkı kendisinden su istediğinde” beyanı, onların şehirlerde ve köylerde değil, çölde olduklarını göstermektedir. Çünkü eğer onlar köylerde olsalardı, köyler akan ırmaklar ve pınarlardan yoksun değildir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak **üzerlerine de buluttan gölgelik yaptık** diye buyurmuştur. Bu durum, onların çölde olduklarını göstermektedir. Çünkü orada gölgeliğe ihtiyaç duyulur. Köylerde ise ihtiyaç duyulmaz.

Taştan on iki göze fışkırdı. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Başka bir sûrede zikredildiği üzere[221] “infecerat” (انفجرت) fışkırdı demektir. Yine şöyle denilmiştir: Bu kelime Arapça değil, onların diliyledir. **Her kabile içeceği yeri belledi**. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, her bir kabilenin içeceği yeri bilmeyi onlar için bir ibadet şekli kıldı[222]. Bazıları da şöyle demiştir: Hayır! Fakat bir izdiham yaşamasınlar ki çocukları arasında kavga, bozgunculuk, çekişme ve ihtilaf olmasın diye böyle yaptı.

---

218 el-A‘râf, 7/168.

219 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “sbt” md.

220 Bu lafızlarla rivayeti bulamadım. Fakat Ya‘lâ b. Mürre'den Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: Hasan ve Hüseyin iki torundur (esbât).” Bu rivayeti Taberânî nakletmiştir. İsnadı hasendir (bk. Heysemî, *Mecma‘u'z-zevâid*, IX, 181).

221 “Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, “Asânı taşa vur!” demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı.” (el-Bakara, 2/60).

222 Semerkandî'nin ifadeleri şöyledir: “Cenâb-ı Hak, her bir kabilenin içeceği yeri bilmeyi onlar için bir ibadet şekli kıldı ki bir grup diğerinin içme yerine tecavüz etmesin. Nitekim onlar imtihan yoluyla bundan sorumluydular” (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 313 a-b).

87 **[§] Üzerlerine de buluttan gölgelik yaptık; onlara kudret helvasıyla bıldırcın eti indirdik.** Bu âyet-i kerîmede onların bütün geçim kaynaklarının, kendileri için külfetsiz ve yorulmaksızın gökten olduğu belirtilir.

Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin. Belirtilen kudret helvasıyla bıldırcın etini ve diğerlerini. **Onlar bize kötülük etmemişlerdi.** Allah'a kötülük yapmayı kimse kastetmemiştir. Fakat onlar Allah'ın onlar için koymuş olduğu sınırları aştıklarında kendilerine kötülük etmiş olurlar. Çünkü bu sınırı aşmanın zararı kendilerine döner. Onlar için belirtmiş olduğu bu nimetleri Cenâb-ı Hak, cezalandırma ve imtihan etmek amacıyla onlar için yaratmıştır. Bunlar kudret helvası, bıldırcın eti, pınarlar ve gölgeliktir. Bu durum, dünyevî cezalara haz ve nimetlerin de karışabildiğini göstermektedir. Aynı şekilde dünveyî hazlara da keder ve musibetler karışabilmektedir. Bu nimetler ancak âhirette saf ve katışıksız olacaktır. Aynı şekilde oradaki ceza da katışıksız olacak ve hazlardan ayrılacaktır.

وَاِذْ ق۪يلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَط۪يٓـَٔاتِكُمْ سَنَز۪يدُ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿١٦١﴾

161. "Onlara, 'Şu şehre yerleşin; orada dilediğiniz gibi yiyip için ve af dileyin; kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanlarımızı daha da arttıracağız' denildi."

Onlara, 'Şu şehre yerleşin' denildi. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: **Şu şehre yerleşin.** Beytülmakdis'e. Burada bildirilen şehrin Mâide sûresinde belirtilen yer olması mümkündür. Bu, "Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin"[223] meâlindeki ilâhî beyandır. Söz konusu âyette Cenâb-ı Hak oraya girmeyi onlara emretmiş; geri dönmeyi de yasaklamıştır. Bu âyette de oraya yerleşmelerini emretmiş, buradan diledikleri gibi yemelerini mübah kılmıştır.

Af dileyin (Hıtta deyin). Günahları indirmeye vesile olan sebeplere dönün. Onların "bizden falan şeyi indir" sözleri anlamında değildir. Bu, Hûd'un (a.s.) söylemiş olduğu "Rabb'inizden bağışlanma dileyin" meâlindeki beyan gibidir. Yani bağışlanmaya vesile olan sebepleri yerine getirin, bu da tevhittir.

---

223 el-Mâide, 5/21.

[§]Kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanlarımızı daha da arttıracağız. Bu âyetin açıklaması Bakara sûresinde geçmişti[224]. 88

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِى قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا
عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٦٢﴾

162. "Sonra içlerinden hakkı çiğneyenler, sözü değiştirip kendilerine söylenenden başka bir şekle soktular. Biz de hakkı çiğnedikleri için üzerlerine gökten bir azap gönderdik."

Sonra içlerinden hakkı çiğneyenler, sözü değiştirip kendilerine söylenenden başka bir şekle soktular. Biz de hakkı çiğnedikleri için üzerlerine gökten bir azap gönderdik. Bu beyanı da aynı şekilde daha önce geçtiği yerde açıkladık. Sadece burada **üzerlerine gönderdik** meâlindeki kısmı belirtilmiş, Bakara sûresinde ise "indirdik" buyurulmuştur[225]. Kıssa ise birdir. Bu durum, lafızların farklılığının anlam ve hükümlerin farklılığını ve değişikliğini gerektirmediği bilinsin diyedir. Bu âyet-i kerîmede **hakkı çiğnedikleri için** diye buyurulmuş, diğerinde ise "yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle" diye buyurulmuştur. Fısk, emrin gereğinin dışına çıkmaktır; zulüm ise bir şeyi yerli yerine koymamaktır. Onlarda Allah'ın emrinin dışına çıkmak ve bir şeyi yerli yerine koymamak olmak üzere her iki durum da vardı. Cenâb-ı Hak bu ümmete pek çok şekilde ikramlarda bulunmuştur. Bunlar resûlüne itaat, ona boyun eğme ve onu tazim etme gibi hususlardır; tâ ki kimsenin aklına ona iman ettikten ve uyduktan sonra muhalefet etmek gelmesin. Yine anlayış, hikmet ve fıkıh, Cenâb-ı Hakk'ın bu ümmete ikram ettiği hususlardandır. Hatta onların fıkıh konusunda peygamberler gibi olduğu belirtilir[226]. Mûsâ'nın (a.s.) kavmi

---

224 el-Bakara, 2/58. âyetinin tefsirine bakınız.

225 "Fakat zâlimler kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zâlimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik." (el-Bakara, 2/59).

226 Müellif, muhtemelen Ebu'd-Derdâ'dan nakledilen şu rivayeti işaret etmektedir: O, Resûlullah'tan şöyle işittiğini söylemiştir: "…Şüphesiz âlimler peygamberlerin vârisleridir. Zira peygamberler dinar ve dirhem miras bırakmazlar. Onlar ilmi miras bırakırlar. Kim bu ilmi alırsa bol bir pay almış olur" (Ebû Dâvûd, "İlim", 1; Tirmizî, "İlim", 19; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 289). Hadisin farklı tarih ve şahitleri vardır (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 83). Fakat bu rivayetin olan "ümmetimin âlimleri İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir" meâlindeki meşhur olanı, mevzû rivayetlerdendir (bk. Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, s. 123; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 83).

ve diğer milletler böyle değillerdi. Görmez misin ki Mûsâ'nın (a.s.) kavmi, onlara emrettiği şeylerde ona muhalefet etmişlerdi.

وَسْـَٔلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّت۪ي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ اِذْ يَعْدُونَ فِي
السَّبْتِ اِذْ تَأْت۪يهِمْ ح۪يتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ
لَا تَأْت۪يهِمْ كَذٰلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٣﴾

89 ***[§] 163. "Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Onlar, cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken, tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk."***

Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Deniz kıyısında bulunan şehir.** Burası Eyle'dir. Başkaları da demiştir ki burası Eriha'dır. Bu şehrin neresi olduğunu biz bilmiyoruz. Bu şehri öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur. Zira bunu öğrenmede bizim bir yararımız bulunmamaktadır. Eğer buna ihtiyacımız olsaydı Cenâb-ı Hak bunu bize açıklardı. **Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor.** Şöyle durumda olan şehrin. Cenâb-ı Hak, ona bu şehir hakkında sormasını emretmiştir. Sonra da şu beyan ile durumu onlara açıklamıştır: **Onlar, cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı.** Soru sorma, bilgi talebidir. Bildirme kesinlikle bilgi talep edilene değil, soru sorulan kimseye gereklidir. Fakat bilgi talebinin iki türü vardır. Birincisi, ilkin bildirmektir. İkincisi ise onaylama talebidir. Burada bildirmeye başlanması anlamı mümkün değildir. Dolayısıyla onaylama talebidir. Sanki Cenâb-ı Hak "böyle değil midir?" buyurmuş, onlar da "evet" demişlerdir. Onlar, kendilerine söylediklerinde Cenâb-ı Hakk'ı tasdik etmektedirler. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak gerçekte soru sormayı ona emretmemiştir. Aksine bu bir temsil kabilindendir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Eğer sen onlara sorarsan sana şöyle şöyle derler. Tıpkı "İsrâiloğulları'na sor: Onlara nice apaçık âyet verdik!" ilâhî beyanı gibidir. Bu, onlara soru sormayı emretme mânasında değildir. Aksine "eğer onlara sorarsan, şöyle olur ve sana şöyle cevap verirler" anlamındadır. Öteki de bunun gibidir.

Avlayacakları balıklar onlara doğru gelirken onlar, cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar cumartesi gününü yücelttiler ve o gün hakkında imtihan edildiler. O günde balık avlama onlara yasak kılındı.[227] Mücâhid şöyle demiştir: Cumartesi günü balık avlama onlara yasak kılındı, halbuki balıklar cumartesi günü onlara külfetsiz ve zorluk olmaksızın, sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak geliyorlardı. Onlar bununla imtihan edilmiştir. Başka bir günde onlara böyle gelmiyordu.[228] Ebû Avsece şöyle demiştir: "Şürraʿan" (شُرَّعا), bu suyun kenarına yaklaşan demektir. Tekili "şâriʿ"dir (شارع).

[§]Tatil yapmadıkları günde. Yani cumartesi gününe girmediklerinde. "Lâ yurbiʿûne" (لا يربعون) ve "lâ yahmisûne" (لا يخمسون)[229] denildiği gibi. Yani bu güne girmediklerinde. "Yesbitûne" (يسبتون), yani bu güne girdiklerinde. "Yurbiʿûne" (يربعون) ve "yahmisûne" (يخمسون) kelimeleri de böyledir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Şürraʿan" (شُرَّعا). Yani sürüler halinde.[230] **Onlar, çiğniyorlardı.** Yani gerçeğe karşı haddi aşıyorlardı. Birine zulmettiğinde "adevte alâ fulânin" (عدوت على فلان) denir. Kisâî şöyle demiştir. "Yüsbitûne" (يُسبتون) şeklinde merfûʿ olarak da okunmuştur[231]. Bu kelime fethayla da okunmuştur, "yesbitûne" (يَسبتون) şeklinde fethayla okuyanlar "sebetû" (سبتوا) anlamını kastetmişlerdir. Yani tâzim ettiler. Bir kimse birini yücelttiğinde "sebete, yesbitu, sebten ve sübûten" (سَبَت، يَسبِت، سَبْتا وسُبُوتا) denilir. "Yâ" harfini merfû okuyanlar onların cumartesi gününe girdiğini kastetmişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: "Şürraʿan" (شرعا), yani çok. Yani cumartesi günü onlar için balıklar çoğalıyordu. Bu da onlara balık avlamanın yasaklandığı gündür. Diğer günlerde balıklar azalıyordu. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ onları cumartesi günü balık yasağıyla imtihan etti ki onlardan itaatkâr olan ile isyankâr olan kimseleri görsün. Bazıları da şöyle demiştir: Allah gizlilikte günah işlemelerinden dolayı onları bununla imtihan etmiştir ki onların günahları ve haddi aşmaları, Allah katında olduğu gibi insanlar arasında da açık bir durum olsun. Bu, azap edildiklerinde "onlar zulüm ve haddi aşma olmaksızın azaba mâruz bırakıldılar" dememeleri içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu, **yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk** meâlindeki beyandır. Bazıları **onlara, deniz kıyısında bulunan** 90

227 Taberî, *Tefsîr*, IX, 93; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 588.

228 Bunu Mücâhid, İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 95.

229 Çarşamba ve perşembe gününe girmek mânasında böyle bir kullanımı bulamadım (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, "rbʿa" md.; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, "rbʿa" md.).

230 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 174.

231 Bu kırâat Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiş olup şâzdır (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 92).

şehir halkının durumunu sor meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Şüphesiz Cenâb-ı Hak onlara "günahları sebebiyle kendilerine azap etmemiş midir? diye sormasını emretmiş; sonra da onların günahlarını bildirmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar, cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı.** Yani cumartesi günü haddi aşıyorlardı. "Şürra'an" (شُرَّعا). Yani suyun taşkınlığının üstüne ve dışına çıkmış.

وَاِذْ قَالَتْ اُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ اَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً اِلٰى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٦٤﴾

164. "İçlerinden bir topluluk, 'Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!' deyince onlar, 'Rabb'iniz katında bir mazeretimiz olsun diye; bir de sakınıp çekinirler ümidiyle' şeklinde cevap verdiler."

İçlerinden bir topluluk, 'Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!' deyince. Cenâb-ı Hak bu beyanın başında onların üç grup olduğunu bildirmiştir. Bir grup, haddi aşmış, Allah'ın emrinin dışına çıkmış ve Onun yasakladığı şeyleri
91 yapmışlardır. [§]Bir grup, bu haddi aşanları ve Allah'ın sınırlarını ihlâl edenleri sakındırmıştır. Diğer grup hakkında şöyle denmiştir: Bunlar haddi aşmamışlar, Allah'ın sınırlarını ihlâl etmemişler, haddi aşanları da sakındırmamışlardır. Bunlar, **Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!** diyenlerdir. Yine İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar üç gruptu. Bir grup öğüt verendi. Bir grup öğüt verilenlerdi. Üçüncü grup ise **Allah'ın helâk edeceği kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!** diyenlerdi[232]. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın âyet-i kerîmenin başında onları üç gruba ayrılmış olarak belirtmiş olduğumuz yorumdur. O, son durumda ise iki gruptan bahsetmiştir. Bir grup, haddi aştıkları için helâk edilenler; diğer grup ise sakındıran ve kurtuluşa erenlerdir. Yine müfessirler üçüncü grup hakkında farklı görüşler ileri sürdü. Bazıları dedi ki: Bunlar iki sebepten dolayı helâk edilen grup arasındaydı. Helâk sebeplerinden biri haddi aşanları sakındırmamışlardı. Halbuki onlara kötülükten sakındırmak, iyiliği emretmek farz kılınmıştı. Onları sakındırmadıklarında helâk oldular ve azapta onlarla ortak bir yerde oldular. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi:

---

232 Bu anlamda rivayet vardır (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 92-95; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 590).

"Bâri din adamları ve âlimleri onlara yalan söylemeyi ve haram yemeyi yasaklasalardı. Bu yaptıkları ne kötüdür!"[233] İkincisi, onlarla birlikteydiler, çünkü şu sözlerle kötülükten sakındıran kimselere engel oluyorlardı: **İçlerinden bir topluluk, Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!** Bazıları da şöyle demiştir: Bunlar kurtuluşa erenler arasındaydı. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Çünkü ötekileri onlarda bulunan haddi aşmaktan ve zulümden sakındırıyorlardı. Onların **böyle kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki** meâlindeki sözleri ötekileri sakındırmalarından ve öğüt vermelerinden sonraydı, onlar şöyle demişlerdi: Öğüt almayan ve sakınmayan bir topluluğa nasıl öğüt verirsiniz. Bu sözü onları sakındırdıktan sonra söylemişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu söz onlardan sakındırma anlamındadır, çünkü onlar, **Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir azapla cezalandıracağı kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz sanki!** meâlindeki sözleriyle şiddetli bir tehditte bulunmuşlardır. Bu sözün kendisi onların yapmış oldukları günahlardan bir sakındırma ve engellemedir. Zira en ileri düzeyde bir tehditte bulunmuşlardır. Bu, helâk ve şiddetli azaptır. Bununla birlikte biz onların helâk olanlardan mı yoksa kurtuluşa erenlerden mi olduklarını bilmiyoruz. Bizim böyle bir bilgiyi öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur. Eğer bizim buna ihtiyacımız olsaydı Cenâb-ı Hak bize açıklardı, bizim
görüşümüze bırakmazdı. [§]Cenâb-ı Hak sadece onlar arasında zulümden ve 92
düşmanlıktan sakındırmak suretiyle kurtuluşa erdirdiği; zulüm ve düşmanlık sebebiyle helâk ettiği kimseleri açıklamıştır. Bunu şu ilâhî beyanla açıklamıştır: "Biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık"[234].

Onlar dediler ki: Rabb'iniz katında bir mazeretimiz olsun diye. "Ma'ziraten" (معذرةً) kelimesi merfû ve mansup şekilde okunmuştur[235]. **Mazeretimiz olsun diye.** Bu ifadeyi merfû şekilde okuyanlar "bu" anlamına gelen "hâzihi" (هذه) kelimesini gizlemişlerdir. Sanki şöyle demişlerdir: Bu, Rabb'iniz katında bir mazerettir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Bu, indirdiğimiz bir sûredir"[236]. Denildi ki: Bu, indirdiğimiz bir sûredir. Nasb ile okuyanlar dediler ki: "Ma'zireten" (معذرةً), yani Rab'leri katında mazeret bildirmek için. **Bir de sakınıp çekinirler ümidiyle.** Kendilerine yasaklanan şeylerden.

---

[233] el-Mâide, 5/63.

[234] Bir sonraki âyet-i kerîme.

[235] Bu ikisi mütevatir kırâatlerdir. Hafs, Âsım'dan "ma'ziraten" (مَعْذِرةً) şeklinde mansub okumuştur. Diğer imamların tümü "ma'ziretün" (معذرةٌ) şeklinde merfû okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 272).

[236] en-Nûr, 24/1.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهٖٓ اَنْجَيْنَا الَّذٖينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّٓوءِ وَاَخَذْنَا
الَّذٖينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَٔيٖسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾

165. “İşte böylece onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü dehşetli bir azap ile cezalandırdık.”

Onlar kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince. Yani onlar kendilerine yapılan uyarıları terkedip bunlardan yüz çevirince, **biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da dehşetli bir azap ile cezalandırdık.** İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şiddetli[237]. Ebû Avsece de aynı görüşü dile getirmiştir. Onun dışındakiler “acı verici” demişlerdir. Bu da aynıdır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Haksızlığa sapanları da azap ile cezalandırdık** beyanının bu kısmında vakıf vardır. Sonra da “bi’se bimâ kânû yefsukûn” (بِئْسَ بما كانو يفسقون) şeklinde okunmak suretiyle **yapmakta oldukları kötülükler ne kötüdür** demiştir[238].

فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِـٖٔينَ ﴿١٦٦﴾

166. “Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça diretince onlara, ‘Aşağılık maymunlar olun!’ dedik.”

Kendilerine yasak edilen şeyler karşısında küstahça diretince. Ebû
93 Avsece şöyle demiştir: **Küstahça diretince**, yani büyüklenince demektir. **[§]** Denilir ki: “‘atâ, ya‘tû, ‘utuvven” (عتا، يعتو، عتوا). Sanki “‘utuvv” (العتو) katılıkta en ileri düzey demektir. Bundan dolayı “‘ıtiyyen” (عِتِيًّا)[239] beyanına “katı” mânası verildi. Fakat bazan “katılık” bazan da “büyüklenme” olarak nitelenmiştir[240].

237 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 174.

238 Bu kırâat Hasan-ı Basrî’den rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VII, 309). Mütevatir kırâatler ise dörttür. Birincisi “bîsin” (بِيسٍ) şeklinde olup Nâfi‘ ve Ebû Câfer’in kırâatidir. İkincisi, “bi’sin” (بِئْسٍ) şeklinde olup İbn Âmir’in kırâatidir. Üçüncüsü, “bey’esin” (بَيْئَسٍ) şeklinde olup Ebû Bekir’in Âsım’dan rivayetidir. Dördüncüsü, “be’îsin” (بَئِيسٍ) şeklinde olup diğer imamların kırâatidir (bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-‘aşr*, II, 272-273).

239 “Zekeriyya, ‘Rabb’im!’ dedi. ‘Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?” (Meryem, 19/8); “Sonra her gruptan, Rahmân’a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız” (Meryem, 19/69).

240 “‘Atâ, ya‘tû, ‘utuvven ve ‘ıtiyyen” (عَتَا يَعْتُو عُتُوًّا و عِتِيًّا): Büyüklendi ve sınırı aştı. “‘atâ eş-şeyhu ‘utiyyen ve ‘atiyyen ayn harfinin fethalı kılınmasıyla” (عتا الشيخ عُتِيًّا وعَتِيًّا بفتح العين): yaşlandı ve büyüdü…Denildi ki: Sona eren her şey için “‘atâ, ya‘tû, ‘ıtiyyen ve ‘utuvven” (عَتَا يَعْتُو عِتِيًّا و

Onlara, ‘Aşağılık maymunlar olun!’ dedik. Bazıları şöyle demiştir: Onların sûretleri ve bedenleri maymun suretine çevrildi. Akılları ise olduğu hal üzere insan aklı şeklindeydi, değiştirilmemişti ki Allah’ın kendilerine yönelik azabını bilsinler. Onların başına gelen musibetler Allah’ın yasaklarını çiğnedikleri sebebiyleydi. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, onların tabiatlarını maymun tabiatına çevirdi. Sûret ve bedenleri ise olduğu haliyle kaldı. Bunu öğrenmeye ihtiyacımız yoktur. **Aşağılık**. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime kök anlamı itibariyle köpeğin kovulması mânasından gelmektedir, “uzaklaştırıldı” demektir. “hase’tuhû” (خسأته) denir. Ebû Avsece şöyle demiştir. **Aşağılık**. Yani uzaklaştırılmış[241]. “Yıkılın karşımdan!” beyanı hakkında da böyle söylemiştir. Yani buradan uzaklaşın! ve buradan dönün! Denilir ki: “Ehse’tü fulânen ve hase’tühû” (أخسأت فلانا وخسأته), yani onu uzaklaştırdım. “Hase’e” (خسأ), yani uzaklaştı. Yine denildi ki: “el-hâsi’u” (الخاسئ) aşağılanmış demektir[242].

“İçlerinden bir topluluk dedi ki…”[243] meâlindeki cümlelerle başlayıp kıssanın sonuna kadar devam eden âyet-i kerîmelerde iki yön bulunmaktadır. Bunlardan biri, Hz. Peygamber (s.a.) için risâlet ve nübüvvetin ispatıdır. Nitekim onların kitabına bakmaksızın ve bu konuda bilgi sahibi olan bir kimseye başvurmaksızın olan durumları bildirmiştir. Bu, onun Allah katından öğrendiğini göstermektedir. İkincisi, zâlim ve günahkârların akıbetlerini, zulümleri ve Allah’ın yasaklarını çiğnemeleri sebebiyle başlarına gelenleri haber vermektir ki buna benzer fiilleri yapmamaya dair bizim için bir sakındırma olsun.

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ يَسُومُهُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ اِنَّ رَبَّكَ لَسَر۪يعُ الْعِقَابِ وَاِنَّهُ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٦٧﴾

(عُتُوًّا) ve “‘asâ, ya‘sû, ‘usuvven ve ‘usiyyen” (عَسَا يَعْسُو عُسُوًّا وعُسِيًا) denilir (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “‘ateve” ve “‘aseve” md.); Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, “‘ateve” ve “‘aseve” md. “‘atâ” ve “‘asâ” kelimeleri arasında mâna benzerliği vardır. “‘Asâ” (عَسَا) kelimesi kurudu/katılaştı mânasına gelir. Önceki kaynaklara bakınız. İbn Mesûd ve Mücâhid’den “‘usiyyen” (عُسِيًا) şeklinde ayn harfini zammeli, sîn harfini kesreli okudukları rivayet edilmiştir. Bu da şu köktendir: “‘asâ el-ûdu, ya‘sû” (عَسَا العود يَعْسُو). Bu kelime odun kuruduğu zaman söylenir (bk. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XVI, 67).

241 “Allah buyurur ki: ‘Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin” (el-Mü’minûn, 23/108).

242 bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “has’e” md.

243 el-A‘râf, 7/164-166.

94 ***[§]167. Rabb'in, kıyâmet gününe kadar onlara en ağır cezayı verecek kimseleri üzerlerine göndereceğini bildirmişti. Şüphesiz Rabb'inin ceza vermesi çabuktur; yine O çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.***

Rabb'in bildirmişti. Denildi ki: **Bildirmişti**, yani **Rabb'in göndereceğini** buyurmuştu. Yine denildi ki: Rabb'in emretmişti. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Rabb'in bildirmişti.** Buradaki ifade "el-ezân" (الأذان) kelimesinden olup, yani Rabb'in bildirmişti demektir. **Rabb'in bildirmişti.** Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme Mekke'de Resûlullah'ın (s.a.) ashâbının durumu hakkında nâzil olmuştur. Çünkü kâfirler, İslâm'ı dileyen ve Hz. Muhammed'e (s.a.) uymak isteyen kimseleri engelliyorlardı. Allah onları, **kıyâmet gününe kadar** kendileriyle savaşacak ve kendilerinden cizye alacak kimseleri **üzerlerine göndermekle** tehdit etti. Bu, onların insanları Hz. Muhammed'in (s.a.) davet ettiği şeyde ona uymalarını ve icabet etmelerini engellemelerinin karşılığıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet İsrâiloğulları hakkındadır. Bu da şu ilâhî beyandır: Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: 'Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.' Bu âyetten "umulur ki Rabb'iniz size acır. Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız" beyanına kadar devam eden âyetler[244]. Cenâb-ı Hak "eğer dönerlerse döneriz" buyurmuştur. Fakat eğer dönerlerse neye dönüleceğini açıklamamıştır. Bunu, bu âyette **kıyâmet gününe kadar onlara en ağır cezayı verecek kimseleri üzerlerine göndereceği** beyanıyla açıklamıştır. Bazıları da şöyle demiştir. Bu âyet, şu beyanda belirtilen daha önce adı geçen kimseler hakkındadır: "Biz de kötülüğü önlemeye çalışanları kurtardık, haksızlığa sapanları da dehşetli bir azap ile cezalandırdık"[245]. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Âyetin bu kimseler hakkında olması mümkün değildir, çünkü onlardan iman edenler hakkında bu durum olamaz. Aynı şekilde onlardan maymun olanlar için de maymun olduktan sonra bu durum olamaz. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* daha önce belirttiğimiz iki şekilde yorumlanabilir.

95 **[§]Şüphesiz Rabb'inin ceza vermesi çabuktur.** O, emin olduklarını sandıkları bir durumda onları cezalandırır. Bu, yeryüzü krallarının onlara yönelik korkutmadan sonra kavimlerini cezalandırmaları gibi değildir. Onlar bu durumda azapla cezalandırır. Yahut şöyle denilir: **Ceza vermesi çabuktur**. Yani O'nun cezalandırması onları hızlıca yakalayıverir. **Ceza vermesi çabuktur.** İnkâr edenlere ve yalanlayanlara. **O çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir. Allah ve resûlüne** iman edenleri ve doğrulayanları.

---

244 el-İsrâ, 17/4-8.

245 el-A'râf, 7/165.

وَقَطَّعْنَاهُمْ فِى الْاَرْضِ اُمَمًا مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذٰلِكَ
وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٦٨﴾

168. "Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik."

Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. "Onlar bir arada bir toplulukken bir vakitte onları ayırdık" şeklinde yorumlanabilir. Bir arada bulunma da çeşitli yorumlara açıktır. Onlar bir aradaydılar, sonra ayrıldılar ve bir kısmı kâfir oldu, bir kısmı ise mümin oldu. İkinci muhtemel yorum şudur: Onlar mekân, geçim, su ve mera bakımından bir aradaydılar, sonra ayrıldılar ve böylece mekân, geçim ve diğer hususlar itibariyle birbirlerinden ayrılmış oldular. Üçüncü yorum da şudur: Onlar din yönünden birdiler, sonra her biri arzu sahibi oldular. **Onları grup grup yeryüzüne dağıttık** beyanı şöyle de yorumlanabilir: Yani peş peşe gelen ümmet ve cemaatler. Onların bir kısmı diğerlerinin halefi olmuştur. "Onların ardından bir kuşak gelmiştir"[246] beyanında bildirildiği üzere.

İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Şayet **onları grup grup yeryüzüne dağıttık** beyanı din ve mezhep hakkındaysa bu âyetin yorumu şöyle olur: **İçlerinden bazıları iyi kimselerdir;** müminlerdir. **Bazıları da böyle değildir;** kâfirlerdir. Bu durumda "dûne zâlike" (دون ذلك) ifadesi, "bunun dışında" anlamına gelir. Tıpkı "Allah'tan başka taptığınız tanrılar"[247] beyanı gibi. Yani Allah'ın dışında. Şayet geçim hakkındaysa bir kısmı bir kısmından geçim bakımından farklıdır. Cenâb-ı Hak bir kısmına rızkı genişletmiş, bir kısmına ise zorlaştırmış ve daraltmıştır. Dolayısıyla bir kısmı diğer bir kısmının geçim ve rızkından farklı olmuş olur. Yahut dinleri itibariyle birbirinden farklı, bir kısmı iyilik üzerine, bir kısmı ise arzuları üzerinedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik. Cenâb-ı Hak, 96
bir kısmını bereket ve bollukla; bir kısmını zorluk ve darlıkla imtihan etti. Bunu onlara vâdedilen sevap ve cezayı hatırlatmak için veya iyilik yapanlara vâdedilen sevaba teşvik etmek ve kötülük yapanlara vâdedilen cezadan sakın-

---

246 Sonraki âyet-i kerîme.
247 Örnek olarak bk. el-Enbiyâ, 21/98.

dırmak için yaptı. **Belki dönüş yaparlar diye.** Tövbe eder ve bundan dönüş yaparlar diye.

Belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik. Bu beyan çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Onları nimetlerle bolluk ve bereketle **imtihan ettik** ki Allah'ın lütfunu ve ihsanını bilsinler ve O'na şükretmeye ve övmeye dönsünler. **Kötü durumlar.** Yani kendileri hakkında belâlar, musibetler ve darlıkla imtihan ettik ki Allah'ın gücünü ve hâkimiyetini anlasınlar ve O'na şükür, yakarış, korku, dua ve tövbeyle dönsünler.

İkincisi, bu beyanın anlamı şudur: Yani **onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik** ki başkalarının, onlara kendilerinden daha malik olduğu zihinlerine iyice yerleşsin ve Allah'ın emir ve hükümlerine tam bir teslimiyetle O'na dönsünler.

Üçüncüsü, **onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik.** Onlardan mümin olanları da kâfir olanları da sınava tabi tuttuk, tâ ki onlar dünyada eşit olmaları gerektiğini düşündüklerinde -oysa hikmet bakımından onların farklı statüde olmaları gerekir- hepsi yeniden dirilmeye inanmaya mecbur kalır. Zira onların dünyadan ayrılmaları birbirine eşittir.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hak bu dünyada nimetleri yaratmıştır ki âhirette vâdedilen lezzetle dolu hayatı bilsinler. Zorluk da böyledir. O, her iki durumla da onları imtihan etmiştir ki âhirette onlara vâdedilene hayata dönmeye hazırlansınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هٰذَا
الْاَدْنٰى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَاِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ اَلَمْ
يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ اَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ اِلَّا الْحَقَّ
وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿١٦٩﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ اِنَّا لَا نُضِيعُ
اَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٧٠﴾

169. "Onların ardından kitaba vâris olan ve "Nasıl olsa bağışlanacağız" diyerek şu dünyanın geçici menfaatine sarılan bir kuşak geldi. (Ne zaman) önlerine bu gibi menfaatler çıksa hemen sarılırlar. Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Doğrusu âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu?"

170. "Kitaba sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz."

Onların ardından bir kuşak geldi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "half" (خلف) insanın ve sözün aşağı durumda olanı demektir. Denilmiştir ki, sözün kötüsü anlamına gelir. Bazıları da dedi ki: Bu, "içlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir" meâlindeki beyanın bağlantı (sıla) cümlesidir. [§]İyi kimseler Allah'a iman eden, sınırlarına, helâl ve haramlarına riayet 97
edenlerdir. **Onların ardından geldi.** Yani iyi kimselerin peşinden. **Bir kuşak.** Allah'ın sınırlarına ve haramlarına riayet etmeyen bir nesil. Bazıları şöyle demiştir. Bu, resûl ve nebîlerden bahseden beyanın sılasıdır. Cenâb-ı Hak sanki onların **ardından bir kuşak geldiğini** bildirmiştir. Yani resûl ve nebîlerin ardından geldi. Bunlar **kitaba vâris olmuştur.** Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın Meryem sûresinde bildirdiği gibidir. Bu ilâhî beyan şudur: "Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi"[248]. Cenâb-ı Hak bunu nebî ve resûlleri anlattıktan sonra[249] bildirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kitaba vâris olan ve içerdiği şeylerle amel eden. **Şu dünyanın geçici menfaatine sarılan.** Ehl-i Kitap, üç şekilde dünyaya sarılıyordu. Bir kısmı bunu kendisine helâl kılarak alıyordu. Tıpkı "namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan" ve "Bilin ki yahudi din bilginlerinin ve hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar"[250] meâlindeki ilâhî beyanlar gibi. Bir kısmı ise değiştirmek suretiyle onu alıyordu. Kitabın değiştirilmesini kastediyorum. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katın-

---

248 Meryem, 19/59.

249 Belirtilen âyetten önce Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu, Âdem'in soyundan gelen peygamberler…" (Meryem, 19/58).

250 et-Tevbe, 9/34.

dandır' derler"[251]. ve "elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, "Bu Allah'ın katındandır" diyenlere yazıklar olsun!"[252] Bunların bir kısmı ise müslümanların yaptığı gibi ihtiyaç kadarıyla alıyorlardı. Burada helâl kılmak ve değiştirmek suretiyle almak dışında bir ihtimal yoktur. Burada helâl kılma yoluyla alma gerçeğe daha yakın bir yorumdur. Onlar helâl kılarak **şu dünyanın geçici menfaatine sarılıyorlardı.** Bazıları da şöyle demiştir: **Şu dünyanın geçici menfaatine sarılıyorlardı.** Yani ister helâl ister haram olsun alıyorlardı. **(Ne zaman) önlerine bu gibi menfaatler çıksa hemen sarılırlar.**
98 Dedi ki: **Onların ardından bir kuşak geldi.** Kötü bir nesil. **[§]Kitaba vâris olan.** Peygamberlerinden sonra, Allah onları kitaba vâris kılmış ve onlarla ahit yapmıştır. Tıpkı Meryem sûresinde bildirildiği gibi: "Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi." Bunlar **şu dünyanın geçici menfaatine sarılıyorlardı.** Bu belirtmiş olduğumuz yorumdur.

Nasıl olsa bağışlanacağız diyerek. Bu beyan çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Birincisi onların şu sözleridir: "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[253] biz bağışlanacağız. Onlar insanların mallarını kendilerine helâl kılıyor ve bunları alıyorlardı. Sonra da **nasıl olsa bağışlanacağız,** çünkü biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız diyorlardı. İkinci muhtemel yorum şudur: Onlar, bağışlanmayacaklarını bildikleri halde "bağışlanacağız" dediler. Çünkü helâl kılarak başkasının malını aldıklarında onların bağışlanmayacakları kitaplarında vardı. Yahut onlar yaptıkları günah fiilden dolayı kınandıklarında "biz bağışlanacağız" dediler.

Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Bunlardan kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı? şu anlama gelebilir: Onlar bunu helâl kıldıklarında, bunu Allah'a nispet ettiler ve dediler ki: Bize bunu Allah emretti. Buna karşın Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı?** Yani helâl kıldıkları şeyleri Allah'a nispet etmeyeceklerine dair. Yahut şöyle denilebilir: Onlardan "Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" dememelerine dair söz alınmıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Bunlardan, Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine dair kitabın öngördüğü bir söz**

---

251 Âl-i İmrân, 3/78.
252 el-Bakara, 2/79.
253 el-Mâide, 5/18.

alınmamış mıydı? beyanı, yapmaya devam ettikleri ve tövbe etmedikleri günahlarının bağışlanması konusunda Allah'ı zorunlu kılmalarına dairdir.

Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Yani kitaptakini okuyup öğrenmişlerdi. **Doğrusu âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır.** Hâlâ akılları ermiyor mu?"[254] Yani şirkten sakınanlar veya Allah'a muhalefet ve isyan etmekten sakınanlar. Onlar, Allah'a muhalefeti terketmenin âhirette daha **hayırlı** olduğuna dair kitaplarında olanı düşünmüyorlar mı? Sonra Cenâb-ı Hak müminler hakkında haber verdi ve şöyle buyurdu: **Kitaba,** içindeki helâl ve harama, **sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz.**

[§]Denildi ki: İsrâiloğulları'nın **ardından** kötü **bir kuşak geldi.** Onlar 99
yahudilerdi. **Kitaba vâris oldular.** Denildi ki: Babalarından ve öncekilerden alarak Tevrat'a vâris oldular. **Şu dünyanın geçici menfaatine sarılıyorlardı.** Dediler ki bu rüşvettir. **Nasıl olsa bağışlanacağız** diyerek. Onlar rüşvet alıyorlardı ve "nasıl olsa bağışlanacağız" diyorlardı. Çünkü onlar kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduklarını iddia ediyorlardı. **(Ne zaman) önlerine bu gibi menfaatler çıksa.** Denildi ki buna benzer rüşvet çıksa hemen alırlardı. **Bunlardan kitabın öngördüğü bir söz alınmamış mıydı?** Dediler ki: Tevrat'ta onlardan haram olan bir şeyi helâl kılmayacaklarına ve yine Tevrat'a dair **Allah hakkında gerçek olandan başka bir şey söylemeyeceklerine** dair söz alınmıştı. **Üstelik onlar kitaptakini de okuyup öğrenmişlerdi. Doğrusu âhiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır.** Yani haramları helâl kılmaktan ve haram yemekten sakınanlar için. **Kitaba sımsıkı sarılıp.** Denildi ki: Tevrat'a sımsıkı sarılıp, onu tahrif etmeyip haramı helâl kılmayanlar ve **namazı dosdoğru kılanlar var ya, işte böyle iyiliğe çalışanların ecrini biz asla zayi etmeyiz.**

وَاِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّٓوا اَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا ف۪يهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

[254] "Efelâ ya‘kılûn" (أفلا يعقلون) ve "efelâ ta‘kılûn" (أفلا تعقلون) iki mütevatir kırâattir. Hafs'ın Âsım'dan rivayeti gibi Nâfi‘, İbn Âmir, Ebû Câfer ve Yâkup muhatap sigayla okumuştur. Diğerleri gâib sigayla okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-‘aşr*, II, 257).

171. "Bir zamanlar İsrâiloğulları'nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. 'Size verdiğimize** (kitaba) **kuvvetle sarılın ve içinde olanı aklınızda tutun ki korunasınız' dedik."

Bir zamanlar İsrâiloğulları'nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık. Denildi ki; dağı kaldırdık. Tıpkı "dağı başlarına diktik"[255] beyanı gibi. Yine denildi ki; "neteka" (نتق) koparmak ve sökmek demektir. Bazıları da onların kitabından alınmış bir kelime olduğunu söylemiştir. Bunun nasıl olduğunu bilemeyiz. Yine denildi ki; hareket ettirdik. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür[256]. Ebû Ubeyd[257] şöyle demiştir: Yerinden söktüğün ve attığın şeydir. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunu, Allah'ın elçisi, kavminin sefihliğine sabretmesi için bildirmiştir. Çünkü Mûsâ'nın (a.s.) kavmi, onun elinde meydana
100 gelen ve kendileri tarafından görülen [§]mûcizelerin çokluğuna ve Mûsâ'dan (a.s.) onlara yönelik nimetlerin büyüklüğüne rağmen ancak dağın üzerlerine kaldırılması ve bırakılması tehdidinden sonra onu ve Tevrat'ı kabul etmiştir. Bu mûcize ve nimetler, Mûsâ'nın (a.s.) onları Firavun'un köleleştirmesinden ve onun elinden kurtarması, onlar için denizi yarması ve onları denizden geçirmesi, taştan pınarlar fışkırtması, onlar için kudret helvası ve bıldırcın etinin indirilmesini sağlamaktır. Mûsâ'nın (a.s.) onlara sağlamış olduğu belirtilen bütün bu mûcizelere rağmen onlar onu ve Tevrat'ı kabul etmemişlerdir. Dağın üzerlerine kaldırılması durumunda ise kabul etmişlerdir. Cenâb-ı Hak bununla Peygamberimize (s.a.) sabır telkin etmektedir ki o, kavminin ona muhalefeti ve aşırı alçaklıkları sebebiyle usanmasın.

Burada belirtilen üzerlerine dağın kaldırılması hadisesi iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, onlar bunu gördüklerinde ona iman ettiler ve kitabı kabul ettiler. Fakat bu onlardan belâyı uzaklaştırma amacı taşıyan bir imandı. Zira bu bir zorlamaydı, zorlama durumunda da iman geçerli olmaz. İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu büyük bir mûcize, açık bir delil ve bir alâmet kıldı. Onlar da bunu kabul ettiler, ona imanı gerçekleştirdiler, sonra da bunu bıraktılar. İlk sûrede

---

255 en-Nisâ, 4/154.

256 İbn Kuteybe şöyle der: "Biz dağı kaldırdık." Yani onu sarstık. Yağ çıkarmak için tulumu yardığında "netakte es-sikâe" (نتقت السقاء/ tulumu yardın) denir. Dağın yarılması, Mûsâ'nın (a.s.) askerleri oranında ondan bir parçanın koparılması olup onların üzerine gölgelik yapılmıştır. Mûsâ onlara şöyle demiştir: Yâ Tevrat'ı kabul edeceksiniz ya da bu sizin üzerinize düşecek" (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 174).

257 Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm el-Bağdâdî'dir. Birçok eser sahibi meşhur imamdır. Onun Kur'ân'ın filolojik tefsiri, hadis metinlerindeki nadir kelimeler, fıkıh ve diğer alanlarda kitapları vardır. O, sika ve allâme bir şahsiyetti. 224/838 senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 490-509; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 450).

bildirilen husus bunu göstermektedir. Nitekim burada Cenâb-ı Hak “bundan sonra yine döndünüz”[258] buyurmuştur.

Üstlerine düşecek sandılar. Yani şayet inanmazlarsa **üstlerine düşeceğine** kesin bir şekilde inandılar.

Size verdiğimize (kitaba) kuvvetle sarılın. Daha önce bu beyanı açıklamıştık[259]. **Size verdiğimize (kitaba) kuvvetle sarılın** beyanı iki yoruma açıktır. Birincisi, **sarılın**, yani içindekileri kabul edin. İkincisi, içindekilerle amel edin. Bunda kudretin fiille birlikte olduğuna delil vardır[260].

İçinde olanı aklınızda tutun. Denildi ki: içinde olan helâl ve haramla amel edin ki cezadan ve günahtan **korunasınız.**

وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَن۪ٓي اٰدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰٓى
اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى شَهِدْنَا اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
اِنَّا كُنَّا عَنْ هٰذَا غَافِل۪ينَ ﴿١٧٢﴾ اَوْ تَقُولُٓوا اِنَّمَٓا اَشْرَكَ اٰبَٓاؤُ۬نَا مِنْ
قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ اَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿١٧٣﴾

[§]*172. “Rabb'in âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetleri-* 101
ni alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz.

173. “Yahut ‘Önce atalarımız Allah'a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi bâtıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin!’ demeye kalkışmayasınız.”

[Bezm-i Elest Meselesi]

Müfessirler **Rabb'in âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp…** meâlindeki ilâhî beyan hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimisi şöyle demiştir: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın Âdem'i (s.a.) yarattığı vakit ol-

---

258 el-Bakara, 2/64.

259 Bakara sûresi, 2/63 ve A'râf sûresi 7/145. âyetlerinin tefsirine bakınız.

260 Bu, Mûtezile mezhebiyle ihtilaflı bir meseledir. Meselenin açıklaması için A'râf sûresinin 145. âyetinin tefsirine bakınız.

muştur. Onun soyundan yaratılacak olanları zerreler gibi çıkarmış ve şu beyanı onlara iletmiştir: **Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? Onlar da "elbette öyle" demişlerdir**[261]**.** Fakat bu konuda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı dedi ki: Onlar, benzerlerine sorumluluk yüklendiği bir algı düzeyine getirilmiştir[262]. Bu, Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[263]. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, bunu, bedenler olmaksızın ruhlara bildirmiştir. Kimisi de şöyle demiştir: Söz konusu arz olmaksızın Cenâb-ı Hak iki grup yaratmış ve "Bunlar cennet için-
102 dir, gerisine bakmam; [§]bunlar da cehennem içindir, gerisine aldırmam"[264]

---

261 Bu, merfû ve mevkuf şekilde birçok isnat yoluyla ve farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle demiş: Allah, Nâman'da -yani Arafat'ta- Âdem'in sırtından söz almıştır. Onun soyundan yarattığı tüm nesli çıkardı ve önünde onları zerreler gibi yaydı. Sonra onlara yönelik bir hitapta şöyle buyurdu: "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz yahut 'Önce atalarımız Allah'a ortak koştu. Biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz. Şimdi bâtıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin!' demeye kalkışmayasınız" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 272; Taberî, *Tefsîr*, IX, 111). Heysemî "ricâli sahih kimselerdir" demiştir (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 25). Rivayetlerin bütünü için bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 111-118; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 597-608. Fakat İbn Kesîr, hadisleri ve rivayetleri sunduktan sonra şöyle demiştir: "Bu hadisler, Allah Teâlâ'nın Âdem'in (a.s.) neslini onun soyundan çıkardığını, cennet ehli ile cehennem ehlini birbirinden ayırdığını göstermektedir. Onların Rabb'i olduğuna onları şahit gösterme ise sadece İbn Abbâs ve Abdullah b. Amr'ın hadisinde geçmektedir. Bu ikisinin merfû değil, mevkuf olduğunu daha önce açıklamıştık. Bundan dolayı selef ve haleften bazı âlimler şöyle demiştir: Bu şahit göstermekten maksat, onları tevhit üzere yaratmasıdır…Yani onları, buna şahitler ve hal diliyle bunu söyleyenler olarak yaratmıştır" (İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 265). Bazı âlimler iki görüşü uzlaştırmıştır. Şöyle ki Allah, insanlara onlardan alınan bu sözleşmeyi hatırlatmak için peygamberler göndermiş, aklî ve naklî deliller varetmiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 104). Yine bu âyetin tefsiri konusunda uzun tartışmalar vardır (Ayrıntılı bilgi için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 99-109).

262 Yani Âdem'in (a.s.) tüm zürriyetini sanki büluğ çağına ulaşmış gibi kılmıştır ki böylelerine ilâhî hitap yöneltilir.

263 Bu şekliyle bulamadım. Fakat İbn Ebu'd-Dünya *eş-Şükr* adlı eserinde ve Ebu'ş-Şeyh ve Beyhakî *eş-Şu'ab* adlı eserinde Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini nakletmişlerdir: Allah Âdem'i (a.s.) yarattığında, cennet ehlini sağ sayfasından, cehennem ehlini sol sayfasından çıkardığında ve onlar yeryüzünde yürüdüklerinde, onların bir kısmı kör, bir kısmı sağır, bir kısmı alacalı, bir kısmı kötürüm ve böylece çeşitli musibetlere mâruz kalmışlardır. Bunun üzerine Âdem (a.s.) "ey Rabb'im benim çocuklarımı eşit kılmadın mı? demiş; Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ey Âdem, ben şükredilmek istedim. Sonra da onları onun bedenine geri göndermiştir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 603).

264 Abdurrahmân b. Katâde'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: Allah Teâlâ Âdem'i yarattı, sonra insanları onun sırtından çekip çıkardı ve buyurdu ki: Bunlar cennettedir, gerisine aldırmam; bunlar da cehennemdedir, gerisine aldırmam" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 50). Ömer b. Hattâb'dan rivayet edilmiştir ki ona "Rabb'in âdemoğullarından -onların sırtlarından-

diye buyurmuştur. Bazıları da şöyle demiştir: Onların dünyadaki ecelleri ve durumları üzerine hepsini ortaya çıkarmıştır. Bu kıssanın nasıl olduğuna veya zerrede fakirlik, zenginlik durumlarını nasıl gördüğüne yahut nasıl "şunlar buradadır gerisine bakmam" buyurduğuna ilişkin olarak *en doğrusunu Allah bilir.* Nitekim **ben sizin Rabb'iniz değil miyim?** meâlindeki beyan onlara arz edildiğinde "belâ" (بلى) cevabında birleşmişlerdir. Bu rivayetlerde özellikle halk kesimini ve bilgisi zayıf kimseleri bunları tebliğ etmekten korumayı daha gerekli ve faydalı; haberleri rivayet etmekten doğan şüphelerden ve onların iç yüzünü ortaya koymaktan uzak tutmayı gerekli gördük. Allah'tan helâki gerektiren şeylerden bizi korumasını, her dinleyenin kurtuluşunu sağlayan samimiyette bizi başarılı kılmasını, bütün şüphe ve şaşkınlıkları gidermesini diliyoruz, *bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazı müfessirler âyetin yorumunda bugüne kadar olduğu ve kıyâmete kadar devam edeceği üzere Âdem'in (a.s.) neslinin durumunu, dölünden oluşturma ve rahimlerde yaratma şeklindeki bilinen durumu diye yorumlamıştır; Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında buyurduğu üzere: "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı. O su, bel ve apış arasından çıkar"[265]. "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra rahim duvarına asılı yumurtadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise

zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz" âyeti hakkında sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'a (s.a.) bu âyet hakkında sorulduğunu ve onun şöyle dediğini işittim: "Allah Âdem'i yarattı, sonra sırtını sağıyla meshetti, ondan neslini çıkardı ve şöyle buyurdu: Bunları cennet için yarattım, bunlar cennet ehlinin amelini yapacaklardır. Sonra yine sırtını meshetti, ondan neslini çıkardı ve şöyle buyurdu: Bunları cehennem için yarattım, bunlar cehennem ehlinin amelini yapacaklardır." Bir adam dedi ki: Ey Resûlullah nelerde amel edilecektir? -râvi dedi ki- bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: Allah kulu cennet için yarattığında ona cennet ehlinin amelini yaptırır, tâ ki cennet ehlinin ameli üzere ölsün ve onu cennete koysun. Eğer Allah kulu cehennem için yaratırsa ona da cehennem ehlinin amelini yaptırır tâ ki cehennem ehlinin ameli üzere ölsün ve onu cehenneme koysun (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Tefsir", 7). Tirmizî, bu isnadda meçhul bir râvinin olduğunu belirtmiştir. Biraz önce İbn Kesîr'den naklettiğimize bakınız.

265 et-Târık, 86/5-7.

103 (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır"[266]. [§] "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir"[267]. "Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz? Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır"[268]. Bunlar ve bunların dışında, insanın yaratılışının ilk aşamalarından son safhasına kadar devam eden süreçlerde Allah'ın delil gösterdiği hususlar başlangıcının mahiyeti ve her bir göz atışında bir halden diğerine geçişinde akıllara gizli kalan ve takdir etmekten aciz kaldığı fiillerdir. Ayrıca insanın yaratılışında muhteşem ve güzel bir düzen vardır ki insana, her gözün göreceği şekilde görsel yöntemlerden oluşan her türlü çareye başvurarak insanın bir nesneye böyle bir tasarımda bulunması insana bir görev olarak yüklense bundan kesinlikle aciz kalırdı, ki rahim içinde bunu üç karanlık[269] nasıl yapabilsin? Zira onda akıl yürütme, işitme ve görme duyuları düzenlemiştir. Yaratılıştaki bütün hikmetleri kuşatmak insanda yarattığı ve onun aracılığıyla varettiği her şeye onun hayalleri bile ulaşamaz. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak "Hatta kendinizde de [açık kanıtlar vardır]. Hiç görmüyor musunuz?"[270] diye buyurmuştur. Bütün nesillere yönelik sözleşme işte bu sözü edilen hususları düşünmeye davettir ve kendileri bütün özellikleriyle yaratıp yöneten varlığın yaratılmışlar gibi olmaktan veya bir yaratığın onun zâtını değerlendirip sınırlamaktan yüce olduğuna kendilerini şahit tutmaktır[271]. İşte onları **kendileri konusunda şahit tutmanın** anlamı budur. Yani onları kendilerine karşı şahitler kılmıştır ki kendilerini düzenleyenin Rab'leri olduğunu, O'ndan başka Rabb'in ve O'nun bir benzerinin olmadığını[272] bilsinler. İnsanın çocuğunu
104 düzenlemekten aciz olduğu [§]ve ebeveyninin sperm ve yumurtasında iken hangi halde bulunduğunu bilmediği herkesçe maruf olan nesiller aracılığıyla insanı yaratmasında, insan türünün ebeveyni sayesinde var olmadığını aksine

266 el-Hac, 22/5.
267 el-Mü'minûn, 23/12-14.
268 Nûh, 71/13-14.
269 "Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır" (ez-Zümer, 39/6).
270 ez-Zâriyât, 51/21.
271 Yani müşriklerin dediği gibi ortakları veya oğulları veya kızları olmak.
272 eş-Şûrâ, 42/11.

âlemlerin Rabb'i sayesinde var olduğunu bilmeye dair açıklama vardır[273]. İnsanın ebeveyn vasıtasıyla yaratılışına ilişkin bilgi, onların Allah'ı bilmekten gafil olduklarını söylemelerini engelleyicidir. Zira insanların her biri bunu bilmiştir. Bu bilme, kimsenin hatırlamayacağı vakitteki durumda iken gerçekleşmiş değildir.

Bu yorumun birincisinden daha doğru olduğunun göstergesi, konuya dair önceki âyetlerin (siyak) işaret ettiği anlamdır. Bu âyetlerden biri şu ilâhî beyandır: **Rabb'in âdemoğullarından aldı.** Oysa görüşlerini belirtmiş olduğum kimselerin sözleri ise nesillerini Âdem'in (a.s.) sırtından çekip alma şeklindedir. İkincisi **sırtlarından** anlamındaki beyandır. Halbuki ilk görüşü ileri sürenlerin sözlerinde "Âdem'in (a.s.) sırtından" şeklindedir[274]. Üçüncüsü, **bizim bundan haberimiz yoktu dersiniz** meâlindeki beyandır. Yapılan yorumda ise "demeyesiniz" şeklindedir. Cenâb-ı Hak nasıl onları bu sözü söylemekten sakındırsın? Oysa Allah zerreler halinde iken insanlardan hiç birini bu sözleşmeyi hatırlamayacaklarını ve bütün uyarı türleriyle uyarılsalar bile bunun onlar nezdinde kalıcı olmayacağını bilmiştir. Dördüncüsü **yahut önce atalarımız Allah'a ortak koştu, biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz demeyesiniz diye** meâlindeki beyandır. İlâhî huzurda vuku bulan bu sözleşme olayında zerreler halindeki insanların 'atalarımız şirk koştu, biz ise onlardan sonra gelen nesiliz' sözünü söylemelerini engelleyen bir durum vardır [ki o da söz konusu diyalogda insanlara atalarımız şirk koştu diye bir bildirimde bulunulmamış olmasıdır, bundan habersiz olan insanların böyle bir beyanda bulunması mümkün değildir][275]. Yine söz konusu rivayette "bunlar cehennemdedir, gerisine aldırmam" sözü belirtilir. Kur'ân'da ise "belâ" sözünde onların ikrarı birleştirilir. Bu, onların benimseyecekleri tevhit inancı kabul edilir.

---

273 Rahim annede olur, baba için kullanılmaz. Fakat müellif tağlib sanatı bakımından babanın sulbünü rahim olarak isimlendirmiş olmalıdır. Tağlib kullanılarak güneş ve ay için "el-kamerân" (القمران) denilmesi gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

274 Semerkandî'nin ifadeleri şöyledir: İkincisi "onların sırtlarından" meâlindeki beyandır. Onların söyledikleri ise "Âdem'in (a.s.) sırtından" mânasındadır. Bu ise aynı şekilde nassın zâhirine aykırıdır.

275 Şârih şöyle demiştir: Dördüncüsü "önce atalarımız Allah'a ortak koştu, biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz" beyanıdır. Bunda iki yön vardır. Birincisi, bu arzda bu sözden onları alıkoyacak bir şey yoktur. Zira onların bu hususta bilgileri yoktu. İkincisi, çünkü Allah Teâlâ, onların "önce atalarımız Allah'a ortak koştu, biz de nihayet onların ardından gelen bir nesiliz" dediklerini bildirmiş ve onlara şöyle cevap vermemiştir: Siz daha önce bir nesildiniz, nitekim atalarınız Allah'a ortak koşmuştu. Dolayısıyla siz Âdem'in (a.s.) var olmasından sonra nesil oldunuz. Bu durum ikinci yorumun daha doğru olduğunu göstermektedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 315b; Medine nüshası, vr. 351b).

Halbuki Kur'ân'da şu ilâhî beyanlar vardır: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[276], "Ey Rabb'imiz! diyecekler, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu?"[277] Söz konusu rivayette beyan edilen olayın gerçek ol-
105 ması durumunda [§]toplamda Kur'ân'ın belirttiği sayıdan daha fazla ölüm ve hayatın ispatı vardır[278]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Yine **bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler** meâlindeki ilâhî beyan hakkındaki ikinci yorum çeşitli yönlere açıktır. Âyetin başlangıcı olmasına gelince incelendiği takdirde işaret ettiğimiz anlama geldiği ortaya çıkar. Çünkü Cenâb-ı Hak **âdemoğullarından** sonra da **sırtlarından** almayı belirtmiştir. **Âdemoğullarından** sonra da **sırtlarından** alınan şey nutfelerdir. O da bel ve genital bölge arasından çıkan ve atılan bir sıvıdır[279]. **Kendileri hakkında onları şahit tutmuştu.** Onları hangi unsurdan yarattığını ve ruh tamamlanıp insan olma durumu tamamlanıncaya kadar halden hale çevirdiğini onlara bildirdi[280]. Şu da var ki Allah, insanın ilkin yaratılışının ebeveyninin yönetimi dışında cereyan ettiğini, var oluşunu devam ettirmesinin hiç bir şeyin kendisini aciz bırakmadığı ve her şeyi bilen bir yaratıcının düzenlenmesi sayesinde gerçekleştiğini bütün nesillere bildirdi, tâ ki bunları bildirenin, kendilerini bu şekilde eğitenin, benzeri bulunmayan[281] Rab'leri olduğunu ikrar etsinler. Dolayısıyla bu, kendilerine karşı Allah'tan gelmiş bir bildirme-

---

276 el-Bakara, 2/28.

277 el-Mü'min, 40/11.

278 Şârih şöyle demiştir: Beşincisi, onlar demiştir ki: Cenâb-ı Hak zerreleri iki kısma ayırmış ve şöyle buyurmuştur: "Bunlar cehennemdedir, gerisine aldırmam; bunlar ise cennettedir, gerisine aldırmam." Kur'ân'da ise bunların hepsi "belâ" sözünde bir araya getirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak "ben sizin Rabb'iniz değil miyim? buyurmuş, onlar da elbette Rabb'imizsin demişlerdir." Bunda bir kısmına sorup diğerlerine sormaması gibi bir durum yoktur. Bu, onların tevhidi sayıldı. Dolayısıyla nasıl "bunlar cehennemdedir, gerisine aldırmam" buyurmuş olsun. Altıncısı, Kur'ân'da "ey Rabb'imiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin" buyurulmuştur. Başka bir âyette de Cenâb-ı Hak, "cansız nesneler iken size O hayat vermiş, sonra sizi öldürecek, sonra diriltecektir" diye buyurmuştur. Burada Cenâb-ı Hak, ölümü ve hayatı iki defa zikretmiştir. Bunların söylediğine göre hayat ve ölümün ispatı, bütün olarak Kur'ân'da geçenden sayı bakımından daha fazladır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 315b).

279 "O, atılan bir sudan yaratıldı. O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar" (et-Târık, 87/6-7).

280 "en-Nesemetü" ruh, insan ve nefis anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nsm" md.).

281 eş-Şûrâ, 42/11.

dir ; ayrıca yaratılış vasıtasıyla zürriyetlerden, kendilerini eğitenin ve Cenâb-ı Hakk'ın düzenlemesine bağlı olarak aralarında vuku bulan olaylara kendilerini muktedir kılanın Allah olduğuna ilişkin bir şahitliktir. Yine yarın "bizim bundan haberimiz yoktu" demesinler diye böyle bir şahitlik yapılmıştır. Çünkü her akıl sahibi bunu ve kendisinin, anne-babası düzenlemesi sayesinde değil, Allah'ın varetmesiyle meydana geldiğini bilmiştir. Bu şahitlik, ebeveynlerden sonra gelen bir nesil olmaları bakımından anne-babalarının ortak koşmasını, kendilerine delil yaparlar diyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkinci yorum, Allah'ın nesillerin durumundaki değişimi kendilerine göstermek suretiyle **onları kendileri hakkında şahit tutmasıdır**. Şu da var ki kendileri bu süreçlerden geçmişlerdir ve onların tabiatında olan her varlık bu düzenlemenin kapsamındadır. Bu nesilleri varedenin her şeyi bu şekilde varettiğini bilsinler de bir benzeri bulunmayan[282] Rabb'in olmaksızın varoluş gerçekleştiğine dair şüpheleri ortadan kalksın, bu sayede gaflet mazereti ve peşlerinden gelmeleri itibariyle ebeveynin inkârlarına tabi olma veya onları rahatça taklit etme gerekçesi yok olsun. Çünkü bütün mevcudatı varetmek insanların yönetim ve gücünün dışında bulunduğu ve başka bir varlığın düzenlemesine rucû ettiği bilindiği için Allah'ın insanlara gösterdiği yaratma olayı bir istidlâl noktası olur, ebeveynlerinin şirk koşma inancını onlara emretmesiyle yapılacak bir istidlâl noktası oluşmaz. **106**

Evet anlamına gelen "belâ" (بَلى) ifadesi, konuşma yoluyla olabileceği gibi yaratılış bakımından da olabilir. Yaratılış cevabı, düşünme yoluyla olur. Konuşmaya gelince telkinde bulunmadan önce bir rab ve yaratıcının var olduğuna inanandan başka inanmayan hiç kimseye [Rabb'iniz değil miyim?] diye soru sorulmaz. Tıpkı şu ilâhî beyanda sorulduğu üzere: "Onlara, gökleri ve yeri kim yarattı? diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[283]. Yaratılış, bir varediciye ve düzenleyiciye muhtaç olması sebebiyle herkes Allah'ın rab oluşunu kabul etmekte ortaktır. Yaratılışta ve fıtratta uyumsuzluğun bulunmaması bu anlamdadır[284]. Çünkü Allah yaratıkları o şekilde yaratmıştır ki yaratıklar değişim süreçlerini, halden hale intikal şekillerini ve her durumdaki değişimin miktarını bilmeyi düşünseler buna güç yetiremezler. Allah'ın yaratıkları bu şekilde yaratması insanların yaratılışta tevhidin delili bulunduğunu bilmeleri içindir. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu sözün anlamı da budur: "Her

282 eş-Şûrâ, 42/11.

283 Lukmân, 31/25; ez-Zümer, 39/38.

284 Muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmiştir: "Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin" (el-Mülk, 67/3).

107 doğan, fıtrat üzere doğar"[285]. [§]Yani öyle bir hal üzere ki eğer akıllar ve düşünceler onda serbest bırakılırsa tevhide şahitlik ederler. Bu, aynı zamanda "belâ" sözünün anlamıdır. Yoksa burada dilin konuşması yoktur, aksine hâlin konuşması vardır. Filozofun şöyle demesi gibi: Her susan konuşur, çünkü onun susması başka bir düzenlemenin delilidir. O, dil ile Azîz ve tek olan Allah'tan konuşur[286]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Şâhit tutmanın, Allah'a kulluk yapmak, Allah'ın onların Rabb'i ve maliki olduğu konusunda **onları kendilerine karşı** şahit tutmak suretiyle gerçekleşmesi de mümkündür. "Belâ" sözünü söylemek düşünmeyi gerektirir, düşününce de sanki bu sözü söylemiş olur[287]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette Allah'ın, insanlara ait fiilleri yaratmasına delil vardır, çünkü spermin bedenden atılması fiili insanlara aittir[288]. Allah ise bunu, kendisinin aldığını bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet "Selefin yorumunun dayanağı nedir?" diye sorulursa buna şöyle cevap verilir: Muhtemelen bu konuda bir rivayet buldular, âyetin bu mânaya geldiğini zannettiler ve buna göre de yorumladılar. Bunun âyetle aynı mânaya geldiği benimsenirse mutlaka bir eklemeye veya çıkarmaya gerek vardır, aksi takdirde bundan çıkış yolu bulunmaz. Bunlardan biri şöyle demesidir. **Rabb'in âdemoğullarından aldığında** meâlindeki beyanda geçen "min" (من) harfi bağıntı (sıla cümlesi) yapılır. Sanki şöyle demiş olur: "Rabb'in âdemoğullarını aldığında". Bu durumda "sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur"[289] meâlindeki beyan gibi olur. Her bir insanın çocuğu kendi sırtından alındığı gibi âdemoğulları Âdem'in sırtından alınır. Yani her birinin oğlunun aslı kendi sırtındandır. Cenâb-ı Hak **sırtlarından** buyurmuştur, çünkü onlara mensupturlar. Eğer bağlantı (sıla) harfi atılmış olsaydı şüphe ortadan kalkardı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, her ne kadar bunun düşmesi gerekiyorsa da onları
108 belirtirken vasıl hakkını korumuştur. [§]Tıpkı "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilin-

285 Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Her doğan fıtrat üzere doğar, sonra anne-babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yapar" (Buhârî, "Cenâiz", 93; Müslim, "Kader", 22).

286 O dil ile konuşandır, yani lisân-ı hal ile.

287 Yani her ne kadar buradaki maksat sözle değil, lisân-ı hal ile ifade etmekse de sanki "belâ" sözünü dil ile söylemiştir.

288 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı. O sıvı, bel ve genital bölge arasından çıkar" (et-Târık, 86/5-7).

289 el-Bakara, 2/271. Bu âyetin tefsirine bakınız.

medik görülmedik azaba çarptırmışızdır"[290] meâlindeki ilâhî beyan ve bunun dışındakilerde olduğu gibi. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, memleket halkını söz konusu şehir vasıtasıyla üstü kapalı bildirmiştir. Buna göre her ne kadar hakikatte onun fiil yapma imkânı olmasa da onun hakkında bir fiilden bahsetmiştir. Öteki de bunun gibidir. Netice itibariyle sanki şöyle buyurmuştur: "Rabb'in âdemoğullarından, onların sırtlarından aldığında." Sonra, ona arz edilmiş olup alınan şey, hitabı ve "ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" beyanını anlayabileceği düzeyde varedilmiştir. Bunun üzerine de belirtilen cevabı vermiştir. İçinde Âdem'in neslinin iki gruba ayrılacağı bildirilen haber[291] ya bununla ilgili değildir, dolayısıyla buna bitiştirilmiştir veya âyette iki gruptan birinin cevabı bildirilmiştir yahut hepsi arasında bu okumaya dair ittifak vardır; bunu aşan kısımda ise ihtilaf vardır. Ayırım bunun dışındaki şeylerdedir. Bu kadarında da ittifak olabiliyor[292].

Kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' dersiniz diye böyle yaptık. Bu beyan, Allah'ın varlığını haber veren peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesinin gizli kalması durumuna göre anlaşılır. Bu, onların peygamberlerden habersiz olduklarını iddia etmemeleri içindir. Zira onlar peygamberler aracılığıyla uyarıldılar ve ikaz edildiler. Yahut başlarına gelen gaflet sebebiyle delil getirmemeleri içindir. Zira onların mazeretleri bunun dışındaki deliller ve peygamberler aracılığıyla kesilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer seçenek de şudur: **Yahut önce atalarımız Allah'a ortak koştu** demeyesiniz diye. Yani Cenâb-ı Hak peygamberler gönderdi ve kitaplar indirdi ki bu tür şüpheler belirtilen iki şekliyle ortadan kalksın. Bu durum şu ilâhî

---

290 et-Talâk, 65/8.

291 Yani Âdem'in sırtından alınan zürriyetlerin, cennet ehli ve cehennem ehli diye iki kısma ayrılması.

292 Şârih şöyle demiştir: "İçinde 'bunlar cennettedir, gerisine aldırmam; bunlar da cehennemdedir, gerisine aldırmam" şeklinde zürriyetlerin iki gruba ayrılacağı bilgisini veren haber, sanki bu hadiseyle ilgili vârid olmamıştır. Fakat kader hadisine bitişmiştir, bu nedenle bu konuda olduğu zannedilmiştir. İkinci olarak, nesiller hadisindedir, ancak âyette "elbette dediler" sözüyle iki gruptan birinin cevabının bildirilmiş olması muhtemeldir. Burada bir kısımdan maksat Cenâb-ı Hakk'ın haklarında "bunlar cennet ehlidir, gerisine aldırmam" buyurduğu gruptur. Ayrıca hepsi arasında bu okumada bir ittifakın olması da mümkündür. Dolayısıyla onların hepsi "ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" sözüne "elbette" cevabı vermiştir. Fakat ulûhiyetin ve rubûbiyetin ikrarının aslını aşan konuda aralarında ihtilaf olmuştur. Ayırım rubûbiyeti ikrarın dışındaki şeylerdedir. Başka şeylerde aralarındaki farklar dolayısıyla iki kısma ayrılmış oldular. Bu ölçüde, başka hususlarda aralarında ihtilaf olsa da kâfirler ile müslümanlar arasında ittifak vardır. Onlar için inkâr sabit olur, çünkü ikrar ettiklerinin dışındaki hususları inkâr etmişlerdir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 315b-316a).

beyanlar gibidir: "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık'"[293].
109 [§]"Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü başlarına bir musibet geldiğinde, 'Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup müminlerden olsaydık!' diyecek olmasalardı (peygamber göndermezdik)"[294]. "Biz bir resûl göndermedikçe azap etmeyiz"[295]. Verilen bu iki cevapla delillerin geçersiz hale gelmesi sebebiyle, ebeveynlerin yönetiminden kurtulmuş çocuklardan meydana gelen soyuna ilişkin durumun açıklığa kavuşması birinci yoruma göredir. Kitapların indirilmesi ve peygamberlerin gönderilmesiyle azabı hak etmek söz konusu olması ikinci yoruma göredir. Bununla birlikte peygamber göndermek ve kitap indirmek, her iki yorum için de geçerli olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi bâtıla saplanıp kalanların yaptıkları yüzünden bizi helâk mi edeceksin. Bu beyan çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri, buradaki helâk etmenin azap etmek değil, aksine öldürme anlamında olmasıdır. Tıpkı "eğer bir kimse ölürse"[296] meâlindeki beyanda olduğu gibidir. Yani sen bizi öldürebilirsin, zira sefihler yapacaklarını yaptılar. Yine onları bırakmayabilirsin, çünkü tövbe etmeleri umulur veya onlar arasından sefihlik yapmayanlar tövbe edebilirler. Genele nispet edilmesi ise iki şekildedir. Birincisi onlardan sefihlik yapan kimselerin kastına, ikincisi ise hepsine göredir. Zira ölüm tüm insanlar için yazılı olup gerçektir. Bu, azap etme anlamında değildir.

İkincisi, azap etme anlamındadır. Sen bunu bundan dolayı yapmazsın anlamına göre azap etmek demektir. Bir adama, temizlenmek (teberrî) ve temize çıkarmak (tebrie) üzere "ben şunu yaparım veya sen şunu yaparsın" denilmesi gibidir. Yine "bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir"[297] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani sen bunu imtihan ve azap etmek için yapıyorsun.

---

293 Tâhâ, 20/134.

294 el-Kasas, 28/47.

295 el-İsrâ, 17/15.

296 en-Nisâ, 4/176.

297 "Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: "Ey Rabb'im! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk edecek misin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!" (el-A'râf, 7/155).

Üçüncüsü, imtihanı hak etmede -onlardan bazıları bunu hak etse de- bunu hepsine gerekli kılmaya göre olmasıdır. [§]Zira öncelikli olarak bu, onun hak- **110**
kıdır. Uhud savaşındaki durum gibidir[298]. Şöyle ki onların hepsinden günah sâdır olmamakla birlikte onları imtihan etmiştir. Bütün musibet çeşitlerindeki durum da buna göredir. Hayır ve şer ehli, her ne kadar bazıları için ceza olsa da cezada değil, imtihanda aynı konumda tutulurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿١٧٤﴾

174. "İşte biz âyetleri böyle birer birer açıklarız, umulur ki dönerler."

İşte biz âyetleri böyle birer birer açıklarız. İki şekilde: Birincisi açıklama yoluyla ki bu, sapkınlığı ortaya çıkaran ve şüpheleri gideren şeyleri açıklamamızdır. İkincisi, ayırmamız ve her birini en iyi ve en uygun yere koymamızdır ki mazeret ve ileri sürülen nedenler ortadan kalksın.

Umulur ki dönerler. Mevcut bâtıl hallerini düşünmek suretiyle. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ الَّذٖٓى اٰتَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوٖينَ ﴿١٧٥﴾

175. "Onlara** (yahudilere)**, kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku."

Onlara (yahudilere), kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan kimsenin haberini oku. Müfessirler bu haber hakkında farklı görüşler ileri sürdü. Bazıları dedi ki: Bu kimse peygamberdi. **Onlardan sıyrılıp çıkan.** Yani nübüvvetten çıkmış ve onu inkâr etmiştir. Fakat bu görüş, gerçeğe uzaktır. Cenâb-ı Hakk'ın inkâr edeceğini bildiği bir kimseye peygamberlik görevi vermesi veya ehil olmadığını bildiği halde böyle bir kimseyi vahyi için tercih etmesi imkânsızdır. "Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir"[299] meâlindeki ilâhî beyan bunu göstermektedir. Bazıları da

298 Buradaki maksat muhtemelen müslümanların Uhud savaşında okçuların Resûlullah'ın uzaklaşmamalarını emrettiği yerlerini terketmeleri sebebiyle mağlup olmalarıdır. Bunlar bütün savaşanlar değildi, aksine bir kısmıydı.

299 el-En'âm, 6/124.

şöyle demiştir: Bu kişi Bel'am b. Bâûrâ'ydı. Allah Teâlâ ona âyetler vermişti, fakat o, bunları inkâr etmiş ve **bunlardan sıyrılıp çıkmıştı.** Yine şöyle denil-
111 miştir: Ona gizlenmiş olan isim verilmiştir ki [§]bununla Rabb'inden istediği her şeye karşılık veriliyordu[300]. Bazıları da şöyle demiştir: Bu kişi Ümeyye b. Ebu's-Salt'tı[301]. Zira Hz. Peygamber (s.a.) onun hakkında "şiiri iman etti, kalbi ise inkâr etti" buyurmuştur[302]. Bazıları dedi ki: Âyet Ehl-i Kitab'ın münafıkları hakkında inmiştir. Cenâb-ı Hak onlara âyetler vermişti. Onlar ise bunları inkâr etmiş ve yalanlamışlardı. Fakat biz bu âyetin kim hakkında indiğini bilmiyoruz. Bu, âyetleri inkâr eden herkes hakkındadır. Bir kişi hakkında belirlemek veya hakkında nâzil olduğuna dair birinin işaret edilmesi gerekli değildir. Fakat şöyle deriz: Bu ilâhî beyan, âyetleri inkâr eden herkes hakkındadır. **Onlardan sıyrılıp çıkan,** bu beyanın onlardan çıkan, onlardan ayrılan, "onları terkeden" anlamlarına geldiği söylenmiştir. Bunların tümü birdir. Ayrıca **onlardan sıyrılıp çıkan** beyanı şu anlama da gelebilir: Yani onlar bunları bir defa kabul ettiler, kabul ettikten sonra da reddettiler. Yine şu anlama gelmesi de mümkündür: Onlar başlangıçta kabul etmemişlerdir ki bunlardan sıyrılıp çıkmış[303] ve yalanlamış olsunlar.

---

300 Yani ona insanlardan bilgisi gizlenmiş olan ism-i a'zam verilmiştir. İbn Mesûd ve diğer sahâbe ve tâbiînden bu konuda nakledilmiş rivayetlere bakınız. Taberî, *Tefsîr*, IX, 119-121.

301 Bu görüş Abdullah b. Amr'dan rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 121-122). Bu, meşhur şair Ümeyye b. Ebu's-Salt es-Sekafî'dir. Ümeyye, Câhiliye'de kutsal kitapları görmüş ve okumuş biriydi. O, İbrahim'in ve İsmail'in Haniflik dini üzere kulluk ediyordu. Yine o, içkiyi yasaklamış, putlardan uzak durmuştu. O, kendisi hakkında peygamberlik ummuştu. Çünkü kitaplarda Hicaz'da bir peygamberin gönderileceğini okumuştu. Ümeyye b. Ebu's-Salt Bedir'de ölenler için meşhur kasidesiyle bir mersiye yazmıştır. Çünkü bu savaşta öldürülenlerin başında Rebîa b. Abdüşems'in iki oğlu Utbe ve Şeybe vardı ve bu ikisi onun dayısının oğullarıydı. 9/630 senesinde Tâif'te ölünceye kadar müslüman olmadı (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 250).

302 Aclûnî şöyle demiştir: Bunu Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî *Kitâbü'l-Mesâhif*'te, Hatîb ve İbn Asâkir de İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Münâvî özet olarak "hadisin senedi zayıftır" demiştir. Yine Fâkihî ve İbn Mende de bunu İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Bunun söylenmesinin sebebi de şudur: Ümeyye'nin kız kardeşi Fâria bint Ebu's-Salt, Resûlullah'a (s.a.) gelmiş ve ona kardeşi Ümeyye'nin şiirlerinden birini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber bu sözü söylemiştir" (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 19). Amr b. Şerîd babasından şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir gün Resûlullah'ın terkisinde gidiyordum. Bana "Ümeyye b. Ebu's-Salt'ın şiirlerinden biliyor musun?" dedi. "Evet" dedim. O "söyle" dedi. Ben bir beyit okudum, o "söyle söyle" dedi. Sonra bir beyit daha okudum. O "söyle söyle" dedi. Böylece yüz beyit okudum. Bir rivayette de Resûlullah (a.s.) "Neredeyse şiirinin dili müslüman olmuştu" buyurmuştur. (Müslim, "Şiir", 1; İbn Mâce "Edeb", 41).

303 Yani onlar hakikatte bundan çıkmış değillerdir. Zira onlar başlangıçta zaten girmemişlerdi. Fakat bu, mecazî bakımdan sıyrılıp çıkma olarak nitelenmiştir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 316a).

[§]Hasan-ı Basrî **şeytanın takibine uğrayan** beyanı hakkında şöyle demiştir: Şeytanın durumu onunla, sınamak ve güzel göstermek suretiyle yol arkadaşlığı arasındadır. 112

Şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan. Bunda, insanın sapma tercihi ve ona meyli olmaksızın, Allah'ın kimseyi şeytana uymaya zorlamadığına ve onu saptırmadığına dair delil vardır. Nitekim **onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimse** diye buyurmuştur. Şüphesiz şeytan, bu kimseyi kendisinin sıyrılıp çıkmasından sonra takip etmiştir. **Sonunda azgınlardan olan.** Denildi ki: Bu kimsenin söz konusu vakitte azgınlardan olacağı Allah'ın ilmindeydi. Yine denildi ki: **Sonunda azgınlardan olan.** Yani azgınlardan oldu, zira âyetlerden sıyrılıp çıkmıştı. "el-Ğâvî" (الغاوى) sapkın demektir.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلٰكِنَّهُٓ اَخْلَدَ اِلَى الْاَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ اِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ اَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثْ ذٰلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٧٦﴾

176. "Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler."

[İlâhî İradenin Kapsamı]

Eğer biz isteseydik o kişiyi bunlarla yüceltirdik. Katâde şöyle demiştir: **Eğer biz isteseydik o kişiyi bunlarla yüceltirdik.** Doğru yolu gösteren âyetleriyle. Bu durumda ona karşı şeytanın bir etkisi olmazdı. Fakat Cenâb-ı Hak kullarından dilediğini imtihan etmektedir. **O kişiyi bunlarla yüceltirdik.** Onu korurduk ki bunlardan sıyrılıp çıkmasın ve bunları yalanlamasın. Yani **eğer isteseydik** bunlarda onu başarılı kılardık ki bunlarla amel etsin. Yahut şöyle de denilebilir: **Eğer isteseydik** onu korurduk da seçtiğini tercih etmezdi. Fakat Cenâb-ı Hak, onun, bunu tercih edeceğini ve buna meyledeceğini bil-

diğinden onu korumamış ve başarılı kılmamıştır. Nasıl olursa olsun bu âyet, Mûtezile'ye karşı bir delildir. Çünkü Cenâb-ı Hak eğer dileseydi onu yüceltece-
113 ğini bildirmiştir. Dolayısıyla O'nda yüceltme dilemesi (meşîet) vardı. [§]Sonra da yüceltmediğini bildirdi. Eğer onu yüceltseydi söz konusu kişi hakkında dinî yönden bu daha yararlı (aslah) olurdu. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın din konusunda en yararlı olmayanı yapabildiğini göstermektedir. Mûtezile âlimleri ise şöyle demektedirler: Buradaki dileme (meşiet), icbar altında bırakma ve zorlama dilemesidir, tercih dilemesi değildir. Fakat bizim belirttiğimiz zorlama ve icbar altında bırakma durumunda imanın, iman olarak değerlendirilmeyeceği meselesine gelince konuyla ilgili bir anlamı yoktur. Bu bir yüceltme olmaz, dolayısıyla sözleri geçersiz olur.

Fakat o yeryüzüne saplanıp kaldı. Bu, belirttiğimiz durumdur. Cenâb-ı Hak, onun dünyaya saplanıp kalacağını ve ona meyledeceğini bildiğinden onu korumamış ve yüceltmemiştir. **Yeryüzüne saplanıp kaldı** meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Dünyada yaşadı demektir. Aynı şekilde Kisâî demiştir ki: Onların (Araplar'ın) sözünde "ihlâd" (الاخلاد) bir şeye dayanma ve yönelme demektir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Bu, bir şeye bağlılıktır[304]**. Fakat o yeryüzüne saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü** meâlindeki beyanda şuna delil vardır: Allah'ın saptırması ve onu korumaması, kuldan Allah'a muhalefet etmeye, O'na uymayı terketmeye ve hevaya uymaya ve meyletmeye yöneldiğinde gerçekleşir[305].

O yeryüzüne saplanıp kaldı. Cenâb-ı Hak, burada yeryüzü ifadesini kullandı. Bunun dünyadan kinâye olarak kullanılmış olması mümkündür. Tıpkı "dünya hayatının aldattığı"[306] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Bunun, zillet ve aşağılık bir durumda bulunmaktan kinâye olması da mümkündür. Çünkü bütün hayır ve bereketin gökten gelmesi talep edilir. Onlar bunu istediklerinde zilleti ve aşağılığı tercih etmiş olurlar.

114 **[§]Hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, köpeğin haline benzer**. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu kâfirin örneğidir. Köpeğin kalbinin öldürülmesi gibi onun da kalbi öldürülmüştür. Cenâb-ı Hak "ne kötü bir durum!"[307] diye buyurmuştur. Allah doğruyu söylemiştir. Ne de kötü bir durumdur! **Şim-**

---

304 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 233.

305 Yani eğer kulda Allah'a muhalefet etmeye, O'na uymayı terketmeye ve hevaya uymaya meyil varsa, bu durumda Allah tarafından saptırma ve korumama olur.

306 el-En'âm, 6/70, 130; el-A'râf, 7/51.

307 Bir sonraki âyet-i kerîme.

di sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler. Allah'ın vermiş olduğu meselleri düşünür, tefekkür eder ve aklederler. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir. Katâde şöyle demiştir: Bu kâfirin örneğidir. Köpeğin kalbinin öldürülmesi gibi onun kalbi de ölüdür[308]. Diğerleri şöyle demiştir: Âyetleri yalanlayanın köpeğe benzetilmesinin benzetme yönü şudur: Köpek, âdeti üzere en ufak şeyi dahi elde etmek için herkese boyun eğer ve itaat eder. Ondan bir şey elde ettikten sonra bu konuda başına gelen zilleti ve aşağılanmayı önemsemez. Kâfirin ve âyetleri yalanlayanın durumu da böyledir; dünyadan bir şey elde ettikten sonra başına gelen zillet ve aşağılanmayı önemsemez. Yine köpeğin durumuna benzetme yönü şu olabilir: Zira leş elde ettiklerinde üstüne atılmak, köpeklerin âdetindendir ki seslenildiğinde ve çağrıldıklarında aldırmaz ve yönelmezler. Bu kâfirin durumu da böyledir. Her türlü leşe atılır ve eğilir; çağrıldığı ve davet edildiği şeye ise yönelmez.

Kovsan dilini çıkarıp solur. "Yelhes" (يلهث), yani dilini çıkarır ve şiddetli bir şekilde nefes alıp verir. **Bıraksan da dilini çıkarıp solur.** *-En doğrusunu Allah bilir ya-* bunun anlamı şudur: Köpek susadığında ve acıktığında dilini
çıkarıp solur; susayıp acıkmadığında da aynı şekilde dilini çıkarıp solur. **[§]** 115
Kâfirin durumu da böyledir; bir sıkıntıya mâruz kalsa da kalmasa da buna meyleder ve bunu tercih eder. Yahut buna benzer bir anlama gelebilir.

Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Yüce, Azîz ve Celîl olan Allah, kâfiri bir kere köpeğe benzetirken bir defa ölüye, bir defa köre, bir defa toprağa, diğer bir defa da hayvanlara ve benzeri varlıklara benzetmiştir[309]. Bu benzetmelerin yapılması belirttiğimiz anlamları içermelerinden dolayıdır.

Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki şöyle olurlar. Bu, **onlara (yahudilere), kendisine âyetlerimizden verdiğimiz kimsenin haberini oku** meâlindeki ilâhî beyandır. Cenâb-ı Hak, geçmiş ümmetlerin haberlerini bunlara anlatmasını elçisine emretmiştir ki kâfirler için bir yasaklama ve uyarı olsun. Böylelikle yaptıklarından dolayı ötekilerin başına gelenleri bilsinler ki onların yap-

---

308 Taberî, *Tefsîr*, IX, 129.

309 "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın" (en-Neml, 27/80); "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?" (Hûd, 11/24); "Güzel memleketin bitkisi Rabb'inin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz" (el-A'râf, 7/58); "Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır" (el-A'râf, 7/179).

tıklarının benzerinden kaçınsınlar. Ayrıca bu durum müminler için bir öğüt ve hatırlatma olsun. Bu, “kötülükten sakınanlar için öğütler” meâlindeki ilâhî beyan gibidir[310].

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿١٧٧﴾

177. “Âyetlerimizi yalan sayan ve böylece yalnız kendilerine fenalık etmiş bulunan kavmin durumu ne kötü!”

Âyetlerimizi yalan sayan ve böylece yalnız kendilerine fenalık etmiş bulunan kavmin durumu ne kötü! Başka bir yerde “âyetleri” anlamındaki beyan hakkında şu görüşlerin ileri sürüldüğünü belirtmiştik[311]: Âyetlerden maksadın “Allah’ın dini” veya “delil ve burhanları” olduğu söylenmiştir. **Durumu ne kötü!** Yani Allah’ın Kur’ân’da belirtilen hususlara benzetmiş olduğu davranışların **durumu ne kötü!**

مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٧٨﴾

178. “Allah’ın doğru yola yönelttiği kişi hidâyete ermiştir; O kimi saptırırsa işte onlar da kaybedenlerin tâ kendileridir.”

[Hidâyet - Dalâlet Meselesi]

Allah’ın doğru yola yönelttiği kişi hidâyete ermiştir. Yüce Allah, **doğru**
116 **yola yönelttiği kimsenin hidâyete erdiğine** şahitlik etmiştir. **[§] Yani Allah’ın** dünyadayken **doğru yola yönelttiği kişi,** âhirette **hidâyete ermiştir.** Dünyadayken **O kimi saptırırsa** o kişi âhirette ziyana uğrayanlardandır. Eğer hidâyet, bir grubun söylediği gibi beyan, emir ve nehiy olsaydı bu konuda kâfir ile müminin eşit olması gerekirdi. Zira beyan, emir ve nehiy, mümin için olduğu gibi kâfir içindi, bununla birlikte o, doğru yolu bulmadı. Bu durum, hidâyet fiilinde Allah’ın mümine, kâfir hakkında yapmadığı ziyade bir lütfu bulundu-

310 “Size, gerektiği gibi açıklayan âyetler, sizden önce gelip geçenlerden misaller ve kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik.” (en-Nûr, 24/34).

311 Örneğin Nisâ sûresinin 4/56. âyetinin tefsirine bakınız.

ğunu göstermektedir. Bu ziyade, başarılı kılma (tevfik), koruma ve yardımdır. Eğer bu tevfik kâfir hakkında mevcut olsaydı müminin doğru yolu bulması gibi kâfir de doğru yolu bulurdu. Yine eğer hidâyet, beyan olsaydı, bu beyanın peygamberlerden ve başkalarından[312] kavimlerine yönelik olurdu. **O kimi saptırırsa işte onlar da kaybedenlerin tâ kendileridir.** Cenâb-ı Hak, saptırdığı kişinin kaybedenlerden olduğunu bildirmiştir. Bu açıklama Allah'ın kâfire yönelik ilave fiilinin olduğunu göstermektedir. Bu ziyade ise olduğu halde bırakma (hızlân) ve terktir veya onlarda dalâlet fiilini yaratmadır. Bu mesele, Mûtezile'nin dediği gibi "Allah onların hepsini doğru yola iletmiş, fakat doğru yolu bulmamışlardır" şeklinde değildir. Onlara şöyle denir: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı? Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın yahudilere sorduğu gibi: Siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?[313] Âyetin açık anlamı onların söylediklerinin ve benimsedikleri görüşe muhaliftir.

وَلَقَدْ ذَرَاْنَا لِجَهَنَّمَ كَث۪يرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا
يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ اَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ اٰذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ
بِهَا اُو۬لٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٧٩﴾

179. "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."

Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Mûtezile, Allah'ın onları cehennem için yaratmadığını söylemiştir. Fakat onları yaratmış, varetmiş ve cenneti kazanacakları gücü onlara vermiştir. Ancak onlar cehennemi hak edecekleri davranışlarda bulundular ve yapmış oldukları fiiller dolayısıyla cehennemlik oldular. Yoksa onları Cenâb-ı Hak cehennem için yaratmış değildir. Sonra, **biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk** meâlindeki ilâhî beyan hakkında

---

312 Semerkandî'nin ifadeleri şöyledir: Eğer beyan olsaydı, bu beyan, peygamberlerden ve onun dışında halifeler ve âlimlerden olurdu (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 316b).

313 "Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak, Yâkup ve torunların yahudi yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" (el-Bakara, 2/140).

117 farklı görüşler ileri sürdüler. Onlardan bazıları şöyle demiştir: [§]Cenâb-ı Hak durumlarının neticesinin varacağı yeri bildirmiştir. Tıpkı "Böyle de oldu. Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[314] meâlindeki ilâhî beyanda bildirildiği gibi. Onlar kendilerine düşman olsun diye onu bulup almamışlardı. Aksine onu, belirtilen durum olsun diye bulup almışlardı. Tıpkı "belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz"[315] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Onlar bu sebeple onu bulup almışlardı. Fakat onlar hakkında Allah'ın belirttiği ve Mûsâ'nın durumuna dair onlara haber verdiği netice gerçekleşti. Bu durum şöyle denilmesi gibidir: "Ölmesi için çocuk doğurun; yıkılması için bina yapın" (لِدوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخِرَاب)[316]. Hiç kimse ölüm için doğurmaz ve yıkım için bina etmez. Fakat bu, işin neticesinde varılacak yer olan ölüm ve yıkımın bildirilmesidir. Mûtezile'nin çoğunluğu bu görüşü benimsemektedir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Âyette bazı kelimeleri öne alma, bazısını da sonraya bırakma söz konusudur. Cenâb-ı Allah sanki şöyle buyurmuştur: **Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu… yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler.** Bunlar **cehennemliktir ve bunlar hayvanlar gibidir.** Ancak bu gerçeğe uzak bir yorumdur. Çünkü eğer böyle bir şey burada mümkün olsaydı, bütün Kur'ân'da mümkün olurdu ki âyetin başı sonu; sonu da başı yapılırdı. Bu imkânsız ve geçersiz bir durumdur. Onların "âyette işin neticesinin varacağı yerin bildirildiği" şeklindeki görüşleri ve "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı" meâlindeki ilâhî beyanı delil getirmelerine gelince; bu durum işlerin neticelerini bilmeyen kimse için uygundur. Bu, işin varacağı neticeyi bilmedikleri için ondan bir uyarı ve ikaz anlamına gelebilir. Fakat Allah Teâlâ açık ve gizli olan her şeyi, var olmuş ve var olacak olanı ve hangi zamanda meydana geleceğini bilir. Böyle Allah'ın işlerin varacağı akıbeti bilmemesi mümkün değildir. İnsanların "ölüm için doğurun, yıkım için bina edin" sözüne gelince, her ne kadar onlar, ölüm ve yıkım için doğurup bina etmiyorlarsa da, işlerin neticelerini bilmediklerinden bunu uyarı ve ikaz durumunda söylemişlerdir, maksatları bundan ibarettir.

---

314 el-Kasas, 28/8.

315 el-Kasas, 28/9.

316 Zayıf bir senedle merfû ve mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Şair şöyle demiştir: Onun her gün şöyle nidâ eden meleği vardır: Ölüm için doğurun; yıkılması için bina edin (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 183-184).

[§]Bize göre âyetin yorumu, lafızların görünen anlamlarından hareketle belirtilen hükümdür. Şöyle ki: **Cenâb-ı Hak, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmıştır**, çünkü ezelde onların, cehennemi hak edecekleri inkâr fiilini ve kötü davranışları tercih edeceklerini bilmişti. Cenâb-ı Hak, onları cehennem için yaratmıştır, zira ezelde onların inkâr fiilini ve kötü davranışları tercih edeceklerini bilmişti. Dolayısıyla onlar hakkında, tercih edecekleri ve yapacakları davranışları bildiği şekilde onları yaratmıştır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak müminleri cennet için yaratmıştır, çünkü ezelde onların, cenneti hak ettiren hidâyeti tercih edeceklerini ve iyi davranışlarda bulunacaklarını bilmişti. Onları cennet için yarattı demek, bunu sağlayacak sebepler olmaksızın yarattı demek değildir veya onları cehennemi gerektiren sebepler olmaksızın cehennem için yarattı demek değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* 118

"Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"[317] meâlindeki ilâhî beyana gelince, bu şu anlama gelmektedir: Cenâb-ı Hak onlardan kendisine ibadet edeceğini ve itaat edeceğini bildiği kimseleri ibadet için yaratmıştır. Fakat kendisini inkâr edeceğini ve isyan edeceğini bildiği kimseleri, onlardan sâdır olacağını bildiği fiillere göre yaratır. Cenâb-ı Hak ezelde ibadet edeceğini bildiği kimseleri ibadet için yaratmış; inkâr edeceğini bildiği kimseleri ise bunun için yaratmıştır. Çünkü söz konusu kimsenin isyan ve inkâr fiilini yapacağını bilip sonra da bunun aksine göre onu yaratması mümkün değildir. Bu durum, meselenin, belirttiğimiz gibi olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre "ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" meâlindeki ilâhî beyan, herkese değil, Cenâb-ı Hakk'ın ibadet edeceklerini bildiği kimselere hamledilir. Bunun delili de **andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk** meâlindeki ilâhî beyandır. Cenâb-ı Hak burada "herkesi yarattık" demiyor. Bu, bir grup hakkındadır. Diğeri de bir başka grup hakkındadır. [§] 119
Bu yorum, belirli olana döner. Görmez misin ki çocuklar ve deliler bu kapsama girmez. Bir diğer seçenek "ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" meâlindeki ilâhî beyanın şu anlama gelmesidir: Yani ancak onlara ibadet mükellefiyeti yükleyeyim ve ibadeti emredeyim diye. Eğer böyleyse, âyetin hükmü kâfir ve mümin olmak üzere herkes içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" meâlindeki ilâhî beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani ben insanları ve cinleri ancak yaratılışları Allah'ın birliğine ve ona ibadete yönelmeye şahitlik etsin diye yarattım. Nitekim bütün kâfirlerin yaratılışı, Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine şahitlik etmiştir.

---

317 ez-Zâriyât, 51/56.

[Sapıklıkta Hayvanlardan Daha Aşağı Seviyede Olmak]

Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar. Burada geçen "el-fıkh" (الفِقْه) kavramı, bir şeyi, benzerine işaret eden anlam sayesinde bilmek veya bir şeyi, düzenleyicisine işaret eden anlamıyla bilmek demektir. Bu kâfirler, varlıklara mânası ve hakikati açısından bakmadıkları için varlıkların mânasını bilemediler. Aksine onlar, nesnelere işaret ettikleri anlam açısından değil sadece dış görünüşüne bakmışlardır. **Bunların gözleri vardır ama onlarla göremezler** meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Çünkü nesnelerin dış görünüşüne bakmışlar işaret ettikleri anlam ve hakikate bakmamışlardır ki onlara, yaratanın düzenlemesini ve hikmetine ilişkin anlamları göstersin. Yine **bunların kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Bunlar hayvanlar gibidir** meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Çünkü hayvanların kalpleri, gözleri ve kulakları vardır, fakat her ne kadar sesleri işitseler ve eşyanın dış görünüşüne baksalar da bunların anlam ve hakikatini kavrayamazlar. Bu kâfirlerin durumu da böyledir. Her ne kadar belirttiğimiz şeyleri işitip görüyorlarsa da işaret ettikleri anlamı ve yaratıcısının yaptığı düzenlemeyi kavramadıktan sonra, onlar **hayvanlar gibidir.** Bunun aslı şudur: Bu kimseler bu duyuları, kendileri için yaratılış amacı doğrultusunda kullanmadıklarında -ki bu duyular onlar için nesnelerin hakikati ve içerdiği anlam ve hikmetleri bilmek amacıyla yaratılmıştır- gerçekte duyuları olmayan varlıklar gibi olurlar. Zira onlar, yaratıkların gösterdiği anlamlardan duyuları olan kimseler gibi yararlanmamıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onların sanki duyuları bulunmadığını belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak onların sanki duyulardan yoksun olduklarını beyan etmiştir. Çünkü onlar, bu duyuları olan kimseler
120 gibi bunlardan yararlanmamıştır. [§]Aksine onlar, bunları, yaratılış amacına uygun anlamda kullanmadıkları için bu duyuları bulunmayan varlıklar gibiydiler. Onlar **hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar**. Çünkü bunlar, yolu şaşırıp kendilerine doğru yol gösterildiğinde ve rehberlik yapıldığında, doğru yolu bulmamış ve bulundukları inkâr konumundan dönmemişlerdir. Hayvanlar ise yolu şaşırıp kendilerine doğru yol gösterildiğinde, doğru yolu bulurlar, gerçeği bilirler ve ona yönelirler. Bunlar belirttiğimiz sebeplerden dolayı hayvanlardan daha **şaşkındırlar.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Hatta daha da şaşkındırlar. Çünkü hayvanların yapısı bunu kavramaya imkân vermez, bu (düşünmeyen)in yapısı ise buna elverişlidir. Zira onlar nesnelerin yaratıcısı ve düzenleyicisinin hikmetini ayıran ve bilen akıl sahibi varlıklardır, ancak onlar bunu yitirmişlerdir. Hayvanlarda ise bir niteliği kaybetmek söz konusu değildir. Bundan dolayı duyularını ve akıllarını kullanma-

yanlar hayvanlardan daha şaşkındırlar. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Çünkü Allah onların kalplerini mühürlemiştir.** Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır”[318]. Bundan dolayı onların kalpleri kavramaz, gözleri görmez, kulakları işitmez. Yine İbn Abbâs demiştir ki: Sonra onlara örnek vererek Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur. **Bunlar hayvanlar gibidir.** Yemek konusunda, çünkü onların istekleri sadece yemek ve içmektir. Tıpkı hayvanların isteği gibi. Hayvanların da isteği sadece yemek, içmek ve şehveti tatmin etmektir. Bunlar sesi işitirler, fakat kavrayamazlar. Kâfirin durumu da böyledir.

Bunlar hayvanlar gibidir. Kendilerine yöneltilen hitabı anlama konusunda. **Hatta daha da şaşkındırlar.** Çünkü kendilerine bunu anlamanın vasıtası verilmiştir, hayvanlara ise verilmemiştir. **Hatta daha da şaşkındırlar.** Çünkü
hayvanlar Rab’lerini bilirler, O’nu birlerler ve zikrederler, [§]şu ilâhî beyanlar 121
sebebiyle: “O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur”[319], “Hepsi duasını ve tesbihini bilmektedir”[320]. Bunlar ise ne O’nu tanırlar ne de birlerler, dolayısıyla onlardan daha şaşkındırlar. Yahut şöyle de denilebilir: **Hatta daha da şaşkındırlar.** Çünkü doğru yol kendilerine gösterilse ve buna davet edilseler dahi onlar doğru yola girmiyorlar, hayvanlar ise doğru yola giriyorlar. Bir diğer muhtemel yorum da şudur: **Hatta daha da şaşkındırlar.** Çünkü hem doğru yoldan sapıyorlar hem de başkalarını saptırıyorlar, hayvanlar ise böyle değildir. Bir diğer yorum şudur: Hatta daha da şaşkındırlar, çünkü kendilerinden yararlanılmaz, hayvanlardan ise yararlanılır.

İşte asıl gafiller onlardır. Kendilerine bildirilen ve emredilen hususları anlamaktan gafildirler. Yahut kendilerinin başına geleceği bildirilen şeylerden gafildirler.

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذ۪ينَ يُلْحِدُونَ ف۪ٓي اَسْمَٓائِه۪ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

318 el-Bakara, 2/7.
319 el-İsrâ, 17/44.
320 en-Nûr, 24/41.

180. “En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin, O’nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler!”

[Esmâ-i Hüsnâ]

En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin. Bu beyan iki yoruma açıktır. Onların, isimlerin sayısının sabit kılınması, bunların işaret etmiş olduğu zâtların sayısının da sabit kılınmasını gerekli olduğunu zannetmiş olmaları mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, isimlerin sayısını sabit kılmanın, zâtların sayısını da sabit kılmak demek olmadığını bildirmiştir. Zira bir şey farklı isimlerle adlandırılabilir. Ayrıca bu durum, söz konusu şeyin sayısını sabit kılmayı ve onun bölünmesini gerektirmez. Örneğin hareket; hareket, araz, şey ve yaratılmış olarak isimlendirilir. Halbuki bu durum, hareketin sayısını ispat etmeyi ve bölünmesini gerektirmez. Bütün nesneler için durum böyledir. Buna göre Cenâb-ı Hak isimlerin sayısını ispat etmek için zâtın bir kaç tane olduğunu ispat etmek anlamına gelmediğini haber vermiştir. İkinci muhtemel yorum şudur: Bu, onların söylemiş olduğu bir sözün karşılığı anlamına gelebilir. Söyledikleri bu söz de onların, Allah’ı güzel olmayan bir isim ve sıfatlarla nitelemeleri, O’na nispet edilmesi uygun olmayan nitelemeleri O’na nispet etmeleridir. Bunlar “ey domuzların yaratıcısı”, “ey kötülüklerin
122 yaratıcısı”, “ey maymunun ilâhı” ve bunun gibi nitelemelerdir. [§]Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yaptığı lütufları çağrıştıran ve insanlar arasında bilinen güzel isimlerle O’na dua etmeleri gerektiğini onlara bildirmiştir. [Meselâ] şöyle denilir: “Yâ Hâdî”, “Yâ Mürşid” ve bunun benzeri isimler. Yine onlara vermiş olduğu nimetler dolayısıyla şöyle denir: “Yâ Kerîm”, “Yâ Cevâd”, “Yâ Latîf” ve benzeri isimler. Yine kendi yaratılışlarında O’nun ulûhiyet ve rubûbiyeti ortaya çıkınca şöyle denilir: “Yâ Hâlik”, “Yâ Râzık”, “Yâ Allah”, “Yâ Rahmân”, “Yâ Rahîm”. Böylece Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Şu isimlerle dua etmeyin, aksine insanlar arasında gerçekliği ortaya çıkmış bulunan isimlerle dua edin. O, bunlarla isimlendirilmiştir. Bu, bizim belirttiğimiz görüştür. *En doğrusunu Allah bilir.* İlk mânaya uygun bir rivayet nakledilmiştir. Bir adamın namazında dua ederek “yâ Allah, yâ Rahmân, yâ Rahîm” dediği rivayet edilmiştir. Müşriklerden biri şöyle demiştir: Muhammed (s.a.) ve arkadaşları, kendilerinin bir olan ilâha taptıklarını iddia etmiyorlar mı? Bu adama ne oluyor ki iki ilâha dua ediyor? Bunun üzerine Allah Teâlâ, **en güzel isimler Allah’ındır** âyetini indirmiştir[321]. **En güzel isimler Allah’ındır** ilâhî beyanı şu yoruma da açıktır:

[321] Bunu Kurtubî nakletmiş ve Mukâtil [b. Süleyman]’a nispet etmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VII, 325).

Yani **en güzel isimler** O'na aittir, sizin taptığınız putlara ait değildir ki onlar bu putları ilâh ve rab olarak isimlendiriyorlardı. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Putlara dua ettiğiniz bu isimler Allah'ındır, bunlarla Allah'a dua edin, putlara dua etmeyin.

O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Bu beyan şu anlama gelebilir: Yani onların yaptıklarının karşılığını verme, sana eziyetlerine de karşılık verme. Onların yaptıklarının karşılığını verecek olan Allah'tır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak sonunda şöyle buyurmuştur: **Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler! O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanlar.** Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: İlhâd, haktan sapma ve ayrılmadır. Ayrıca bir şeyi konulması gereken yerin dışına koymaktır. Onlar doğru inançtan sapanlar (mülhit) olarak isimlendirildiler, çünkü başkasını Allah'ın isimleriyle adlandırmışlardı veya başkasını O'nun isimlerine ortak kılmışlardı. [§]Yahut bu isimle adlandırılmışlardır, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın 123
nimetlerine karşı edilecek şükrü başkasına yapmışlar, bu gibi nimetlerin başkasından gelmediğini bildikleri halde bunlara tapmışlardır. Halbuki bütün bu nimetler Allah'tandır. İbn Abbâs şöyle demiştir: İlhâd Kur'ân'ın tamamında sapmak mânasındadır. Şöyle de denilmiştir: İlhâd yalanlama demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Doğru inançtan sapanlar.** Yani haktan sapanlar ve ayrılanlar[322]. Bu kelimenin aslı, sapma ve ayrılmadır.

Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler! Denildi ki: Bu, Resûlullah'a (s.a.) yardım ve dünyada düşmanlarına karşı zafer kazanacağına dair bir müjdedir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu tehdit (vaîd) ifadesidir. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a (s.a.) eziyet ettiklerinden dolayı onları tehdit etmiştir.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَٓا اُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِه۪ يَعْدِلُونَ ﴿١٨١﴾

181. "Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır."

Yarattıklarımızdan, hakka sarılarak doğru yolu gösteren bir topluluk vardır. Yani yanlarındaki hak ile insanlara doğru yolu gösteren. Bu yanlarındaki hak olan Kur'ân ve yanlarında bulunan kitaplardır. Buradaki "hak" (الحق) sözcüğü ile Resûlullah'ın (s.a.) kastedilmiş olması da mümkündür. Onun aracılığıyla insanlara doğru yolu gösteriyorlar ve onunla amel ediyorlar. **Hakk'a**

---

322 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 175.

sarılarak doğru yolu gösteriyorlar beyanının şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani başka bir âyet-i kerîmede bildirildiği üzere insanları Allah'ın yoluna davet ediyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Rabb'inin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır"[323]. Buradaki "hak" (الحق) sözcüğü ile Allah'ın kastedilmiş olması da mümkündür. Tıpkı "onlar Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir"[324] meâlindeki ilâhî beyan gibi. **Hak ile adaleti gerçekleştiren.** Yani yol gösterdikleri ve amel ettikleri hak ile. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum"[325].

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ

124 [§] ***182. "Âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, biz onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felâkete götüreceğiz"***

Âyetlerimizi yalanlayanlar. Bunu başka bir yerde açıkladık[326]. **Biz onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felâkete götüreceğiz.** Bazıları şöyle demiştir: Bu, "âyetlerimizi yalan sayan ve ancak kendilerine zulmeden bir kavmin durumu ne kötüdür!"[327] meâlindeki ilâhî beyanının bağıntı (sıla) cümlesidir. Bazıları şöyle demiştir: Bunda Resûlullah'a (s.a.) yardım ve düşmanlara karşı zafer vâdi vardır. İstidrâc, gaflet durumunda kişinin emin olduğu yerden ansızın azap etmektir. Tıpkı "biz de, farkında değillerken onları ansızın yakaladık"[328] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Bazıları da şöyle demiştir: İstidrâc, tuzak kurmak demektir. Fakat insanlara nispet edilen istidrâc ve tuzağın, Allah'a nispet edilen anlamı farklıdır. Allah'a nispet edilen yönü de insanlara nispet edilen yönden farklıdır. İnsanlara nispet edilen yön kınanmış; Allah'a nispet edilen yön ise övülmüştür. Aynı şekilde Allah'a nispet edilen tuzak, hile, alay ve benzeri hususlar belirttiğimiz şekilde yönün farklılığına dayanır. Allah'a nispet edilen anlamı, insanlara nispet edilen yönden farklıdır. Çünkü Allah Teâlâ, hak ettikleri ceza ve mükâfat gereği onlara azap etmektedir. Dolayısıyla bu konuda O'na yergi ilişmez. İnsanlar ise kendi aralarında hak etme ve karşılık

323 en-Nahl, 16/125.
324 en-Nûr, 24/25.
325 Hûd, 11/88.
326 Örneğin Nisâ sûresinin 4/56. âyetinin tefsirine bakınız.
327 el-A'râf, 7/177.
328 el-A'râf, 7/95.

olmaya dayanmaksızın tuzak kurup hile yapmaktadırlar. Hasan-ı Basrî'den **onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felâkete götüreceğiz** meâlindeki beyan hakkında şöyle dediği rivayet edilir: Allah'a isyanı her yenilediklerinde Allah onlar için bir nimeti yenilemiştir ki [§]alay etsinler, keyif içerisinde şımarsınlar sonra da Allah onları helâk etsin. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak onlara nimetlerini gösteriyor ve onlara şükretmeyi unutturuyor. Belirtilen istidrâc, tuzak ve hilenin azabı ifade etmek anlamında olması da mümkündür. Yani onları yakalamam ve azabım şiddetlidir. Nitekim Cenâb- Hak "bilin ki cezalandırmam çetindir"[329] buyurmuştur, yani cezalandırmam şiddetlidir. **125**

183. "Onlara mühlet veriyorum. (Ama) ***bilin ki cezalandırmam çok çetindir!"***

Onlara mühlet veriyorum. (Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir. Yani siz ona tuzak kurun, ben onlara mühlet vereceğim ve onların tuzaklarını boşa çıkaracağım. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar bir tuzak kuruyorlar; ben de bir karşı plan hazırlıyorum"[330], "Ben onların tuzaklarını boşa çıkaracağım" meâlindeki beyan, onların tuzaklarının karşılığı anlamındadır. Aynı şekilde "onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan bir plan kurduk"[331] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani tuzaklarının karşılığını onlara verdik. "Onları yavaş yavaş felâkete götüreceğiz"[332] meâlindeki beyan da böyledir. Yani onlara yavaş yavaş değişimlerinin (istidrâc) ve tuzaklarının karşılığını vereceğiz. **Onları yavaş yavaş felâkete götüreceğiz** ve **Onlara mühlet veriyorum. (Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir** meâlindeki ilâhî beyanların şu anlama gelmesi mümkündür: Yani onlar açısından yavaş yavaş felâkete götürme (istidrâc) ve tuzak olan şeyi onlara yapacağız. Yine Allah katında tuzak ve hile olmayan ama onlar açısından tuzak ve hile olan fiili yapacağız. Tıpkı "bu O'nun için pek kolaydır" meâlindeki ilâhî beyan gibi[333]. Yani Allah açısından ilk yaratmayla ölümden sonra tekrarlama eşit olsa da size göre bir şeyin tekrar varedilmesi başlangıçta varedilmesinden daha kolaydır.

---

329 Bir sonraki âyet-i kerîme.
330 et-Târık, 86/15-16.
331 en-Neml, 27/50
332 Bir önceki âyet-i kerîme.
333 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır" (er-Rûm, 30/27).

"Onları yavaş yavaş felâkete götüreceğiz", **benim cezalandırmam çok çetindir** meâlindeki ve benzeri beyanlar da böyledir. Yani size göre yavaş yavaş felâkete götürme (istidrâc) ve tuzak olan şeyleri yapacağız. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara mühlet veriyorum. Şöyle ki Cenâb-ı Hak onlara olan bir ihtiyacından veya onlardan gelecek bir yarardan dolayı onları yaratmamıştır. Aksine kendilerinin ihtiyaçları ve kendilerine dönük yararlar dolayısıyla onları yaratmıştır. Öyle ki amelde bulunurlarsa kendilerine faydaları dokunur, eğer terkederlerse kendileri zarar görür. **Çok çetindir.** Denildi ki: şiddetlidir. Yani cezalandırmam şiddetlidir. "Metîn" (المتين) kelimesi güçlü ve sağlam anlamına gelir.

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿١٨٤﴾

126 [§]***184. "Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur; o ancak kesin bir uyarıcıdır."***

Düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur. Kâfirler bazan Resûlullah'a (s.a.) delilik nispet ediyorlardı. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- onları buna sevkeden şey şudur: Onlar dünyevî konularda büyüklük ve itibar sahibiydiler. Onlara şu iki kesim dışında hiç kimse muhalefet etmiyor ve kötülük yöneltmiyordu: Birincisi destekçileri ve yardımcıları olan güç ve heybet sahibi kimsedir. İkincisi de kendisinde delilik bulunan kimsedir. Çünkü onlar herhangi bir konuda kendilerine muhalefet edenleri öldürüyorlardı. Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine muhalefet ettiğini ve hoşlanmadıkları tenkitleri kendilerine yönelttiğini, bununla birlikte onun yardımcı ve destekçilerinin olmadığını gördüklerinde onun, ancak kendisinde delilik bulunduğu için muhalefet ettiğini zannettiler. Bu sebeple ona delilik nispet ettiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların Resûlullah'a (s.a.) delilik nispet etmesinin sebebinin, ilâh edindikleri putlara tapmayı onlara yasaklamış olması da mümkündür. Onlar kendileri arasındaki akıllı kimselerin putlara taptıklarını ve bunu yasaklamadıklarını görmüşlerdi. Resûlullah (s.a.) bunu onlara yasakladığında, kendisinde bulunan bir zihinsel rahatsızlık sebebiyle bunu yasakladığını zannettiler. Bu durum, onları Resûlullah'a (s.a.) delilik nispet etmeye sevketmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hak, **düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur** meâlindeki beyanıyla onları bu konuda düşünmedikleri için kınamıştır ki onlar için Resûlullah'ta (s.a.) bir deliliğin bulunmadığı ortaya çıksın. Bu, iki şekilde yorumlanabilir. Onlar eğer Resûlullah (s.a.) hakkında düşünmüş olsalardı, onun Allah'ın elçisi olduğunu ve haber verdiği şeyleri Allah'tan aldığını bilirlerdi, çünkü o, onlardan birine müracaat etmeksizin ve birinden öğrenmeksizin, konuştukları dilde yazılmış kitaplarındaki emir[334] ve yasakları kendilerine bildirmiştir. İkinci olarak **[§]düşünme-** 127
diler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur meâlindeki beyanı şöyle de yorumlanabilir: Yani onun hakkında düşündüler ve onda delilik bulunmadığını bildiler. "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde… hiç kafa yormadılar mı?"[335] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani onlar bu konuda düşündüler ve böyle bir varlık âleminin boşuna ve gereksizce yaratılmamış olduğunu bildiler. Bu şöyle denilmesi gibidir: Şöyle yapmadın mı? Yani bunu yaptın. Fakat onlar Allah'ın âyetlerine ve delillerine karşı inatlaştılar ve büyüklendiler. **Düşünmediler mi** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani kendileri ve putlara tapan ötekileri düşünmediler mi? Tâ ki onların bâtıl ve sefih bir durumda oldukları ve gerçeğin, kendilerinin benimsedikleri değil, Hz. Muhammed'in (s.a.) davet ettiği din olduğu kendileri nezdinde ortaya çıksın. Yine âyet-i kerîmede yalnızca düşünme ve tefekkür yoluyla bilinse bile gerçeği benimsemek gerektiğine ilişkin delil vardır. Çünkü düşünmeyi terkettikleri için bunlara şiddetli tehdit ve büyük bir ceza öngörülmüştür. Halbuki onların, bunu bilmelerini sağlayacak yöntemleri mevcuttu. Birlikte yaşadıkları peygamberde bir **deliliğin** bulunmadığını **düşünmediler mi?** Bu Allah'tan onlara yönelik bir cevaptır. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Eğer onlar birlikte yaşadıkları peygamber hakkında düşünseler, onda bir deliliğin bulunmadığını bilirler. Ayrıca Cenâb-ı Hak onun, **kesin bir uyarıcı** olduğunu bildirmiştir. Onların dediği gibi o, deli değildir. Zira onun mûcizeleri âyetler ve kesin delilleri vardır. Dolayısıyla o, **kesin bir uyarıcıdır.**

اَوَلَمْ يَنْظُرُوا فٖى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَیْءٍ وَاَنْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ اَجَلُهُمْ فَبِاَىِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٥﴾

334 Yani kendilerine gönderilen kitabı, o da Kur'ân'dır.

335 Bir sonraki âyet-i kerîme.

185. "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?"

Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde hiç kafa yormadılar mı? Bu beyanın sözün başlangıcı olması mümkündür. Öncekinin bağlantısı (sıla) olması da mümkündür. Bu şu anlamdadır: Onlar göklerin ve yerin egemenliği üzerinde kafa yorsalar, Allah'ın ulûhiyeti ve rubûbiyetini bilirler. Çünkü aralarındaki uzaklığa karşın bir kısmının diğerine yararının dokunduğunu ve bu konudaki düzenin mükemmelliğini görmektedirler. Böylece bütün bunları ayırdetme gücü bulunan insanın hizmetine verildiğini ve evreni yaratmasındaki amacın insanların bu gerçeği ayırdetmesi olduğunu bilmişlerdir. Bu durumu bildiklerinde bunu kendilerine tanıtacak ve ihtiyaç duydukları şeyleri kendilerine
128 öğretecek zâta ihtiyaçları bulunduğunu da bilirler. [§]Bu beyanın, başlangıçta kendilerine Allah'ın birliği ve rubûbiyetini göstersin diye **göklerin ve yerin egemenliği ve Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde** düşünmeyi emretmek anlamında olması da mümkündür.

Kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda. Bu beyan, Hz. Peygamber'in nübüvvet iddiasında doğru söylediğini bilen, fakat onu yalanlamakta ısrar eden kimse hakkında inmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda kafa yormadılar mı?** Cenâb-ı Hak, bulundukları bâtıl din üzere onlar dünyadan ayrılırlar diye peygamberi tasdik etmeye dönmeleri için onları uyarıyor.

Ona değilse hangi söze inanacaklar? Bu beyan iki şekilde anlaşılabilir. Bunlardan biri şudur: Siz haberleri ve sözleri kimden kabul ediyorsunuz? Eğer siz Resûlullah'ın (s.a.) sözünü ve haberini kabul etmiyorsanız ve onu tasdik etmiyorsanız, bunun dışında hangi sözü kabul edip tasdik edeceksiniz, oysa onun mûcizeleri ve kesin delilleri vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkinci yorum da şudur: **Ona değilse hangi söze inanacaklar? Yani** Kur'ân'a **değil de hangi söze inanacaklar?** Kur'ân, Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği gibidir: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[336]. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "De ki: 'Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar'"[337]. Kur'ân belirtilen nitelikte olduğu halde,

---

[336] Fussılet, 41/42.

[337] el-İsrâ, 17/88.

siz de sözü kabul eden kimseler iken eğer bunu kabul etmez ve onu tasdik etmezseniz, **bunun dışında hangi sözü** kabul edeceksiniz. **Ona değilse hangi söze inanacaklar?** ilâhî beyanıyla Cenâb-ı Hakk'ın âhiret hayatındaki durumu kastetmiş olması da mümkündür. O, şöyle buyuruyor: Ecelleri yaklaştığında **ona değilse hangi söze inanacaklar?** Yani **ondan başka inanacakları bir söz** yoktur. Diğer yoruma göre ise dünyaya ilişkin bir durumdur.

مَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِىَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٨٦﴾

186. "Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Allah böylelerini azgınlıkları içinde yollarını şaşırmış olarak bırakır."

Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Bir başka âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Kimi de Allah doğru yola iletirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur"[338]. Eğer hidâyet bir grubun söylediği gibi emir ve beyan olsaydı, hidâyet başkasından olmuş olurdu. Aynı şekilde [§]saptırma, doğru yoldan uzaklaştırma ve engelleme kulu 129
başı boş bırakmak anlamına gelseydi, bu durum Allah'ın dışında bir varlıktan olmuş olurdu. Yine Allah'ın doğru yola iletmeyi dilediği bir kimseyi başkası saptırırdı; Allah'ın saptırmayı dilediği bir kimseyi başkası doğru yola iletirdi, bu ise imkânsızdır. Bununla birlikte Allah, saptırma fiilini nispet ettiği tüm insanları kötülemiş; hidâyeti nispet ettiği kimseleri ise övmüş; sonra her ikisini de kendisine nispet etmiştir. Bu durum, Allah'ın hidâyet etme ve saptırmasında insanlara nispet edilen başka bir anlamın bulunduğunu göstermektedir. Bu, daha başka yerde de belirttiğimiz durumdur[339]: Yâ kâfirde sapkınlık fiilini yaratma, müminde iman ve hidâyet fiilini yaratmadır veya doğru yolu bulmada başarılı kılma ve yardım (tevfîk), inkârda ise yardımı terketmedir (hızlân). Bu belirttiğimiz iki yön insanlarda olmaz, bunlar sadece Allah'tan gelir. Bundan dolayı ona nispet edilmiştir. İnsanlarda sadece dua ve benzeri hususlar olur. Mûtezile'nin dediği gibi beyan, emir, nehiy, başıboş bırakma değildir. Zira bunlar insanlarda olur. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

338 ez-Zümer, 39/37.

339 Örneğin Fatiha sûresi 1/7. âyetinin tefsirine bakınız.

Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz. Yani Allah kimi saptırma yoluyla hakir kılarsa, hiç kimse onu hidâyetle değerli kılamaz.

Allah böylelerini azgınlıkları içinde yollarını şaşırmış olarak bırakır. Onların azgınlıklarında O'na ilişen bir zarar yoktur. Bundan dolayı onları azgınlıkları içinde bıraktı. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine yönelik bir ihtiyacı ve bir zararı gidermek için onları yaratmadığını göstermektedir. Aksine kendilerinin var oluşu ihtiyaçları bulunduğu için yaratmıştır. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "onları hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz"[340] ve "(Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir!"[341]. Bu, bir tehdit (vaîd) ifadesidir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّٖى لَا يُجَلّٖيهَا لِوَقْتِهَٓا اِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا تَاْتٖيكُمْ اِلَّا بَغْتَةً يَسْـَٔلُونَكَ كَاَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾

187. "'Ne zaman gelip çatacak?' diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: 'Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır. O (kıyâmet)***, göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!' Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.'"***

"Ne zaman gelip çatacak?" diye sana kıyâmet saatini sorarlar. Denildi ki: "Eyyâne" (أيان), kıyâmetin kopması ne zamandır? İbn Kuteybe şöyle demiş-
130 tir: [§]"Eyyâne mürsâhâ" (أيان مرساها), yani gerçekleşmesi ne zamandır? Bir şey sabit olduğunda şöyle denir: "rasâ fi'l-ardi" (رسا فى الأرض) ve "rasâ fi'l-mâi" (رسا فى الماء), yani yerde ve suda sabit oldu. Yine dağlara, sabit olmaları dolayısıyla "ravâsî" (رواسى) denir[342]. Ayrıca sorunun neye dair olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları sorunun yok olma, insanların yok olması ve

340 el-A'râf, 7/182.

341 el-A'râf, 7/183.

342 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 175. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rsv" md.

helâk edilmesine ilişkin olduğunu söylemiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak **sizi ansızın yakalayacaktır** ve bunun benzeri hususları buyurmuştur. Tıpkı “onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!”[343] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Bu durum, dünyada olacaktır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu soru, inkâr etmek ve azabı hemen istemek suretiyle yeniden dirilme ve kıyâmetin kopmasına dairdir. Tıpkı “nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın! Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar”[344] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Yine “diyorlar ki, ‘sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?’”[345] meâlindeki beyan ve bunun dışındaki âyetler de böyledir. Bunlar, sorunun kıyâmet hakkında olduğunu göstermektedir. **Sizi ansızın yakalayacaktır** meâlindeki beyan insanın yok olması hakkında değildir. Zira onlar kendilerinin yok olmakta bulunduklarını bizzat müşahede ediyorlardı. Dolayısıyla sorunun bunun hakkında olması imkânsızdır. Bundan sonra, bu beyan iki anlama da açıktır. Bunlardan biri, sorunun kıyâmeti yalanlayan bir kimseden gelmesidir. Dolayısıyla bu soru, alay etme ve belirttiğimiz üzere acele gelmesini talep etme anlamı içeren bir sorudur. Eğer soru kıyâmetin kopacağını tasdik eden kimseden gelmişse, bu öğrenme ve korku anlamı içeren bir soru olur ki buna hazırlık yapsınlar. Tıpkı “inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar” meâlindeki ilâhî beyan gibi[346]. Bu durum, kıyâmetin gerçekleşmesinin yakın olduğunu bildiren âyetleri işittikleri zaman olmaktadır.
[§]Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: “Kıyâmet yaklaştı”[347], “İnsanla- 131
rın hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı”[348], “Allah’ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın”[349] ve buna benzer âyetler. Resûlullah’tan (s.a.) işitmiş oldukları “ben ve kıyâmet şu ikisi (iki parmağın ya-

---

343 “Ve şöyle derler: ‘Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?’ Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!” (Yâsîn, 36/48-49).

344 eş-Şûrâ, 42/17-18.

345 Diyorlar ki: “Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz? (el-Mü’minûn, 23/82).

346 “Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah’tır. Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın. Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar” (eş-Şûrâ, 42/17-18).

347 el-Kamer, 54/1.

348 el-Enbiyâ, 21/1.

349 en-Nahl, 16/1.

kınlığı) gibiyiz"[350] bazı rivayetlerde "neredeyse kıyâmet beni geçecekti"[351] şeklindeki ve bunun dışındaki rivayetler, onları kıyâmet hakkında soru sormaya sevketmiştir ki buna hazırlansınlar.

Sonra Cenâb-ı Hak Resûlullah'a şöyle demesini emretmiştir: **Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır.** Yani vaktini açığa çıkaran ancak Allah'tır. Kıyâmet açığa çıkaracak insanların ellerinde cereyan eden olaylar gibi değildir. Meyvelerin ve bitkilerin ürün çıkartması, yağmur yağması gibi olaylara başkalarının müdahale etmesi mümkündür. Bununla yağmur ve bitkileri korumakla görevlendirilmiş melekleri kastediyorum. Kıyâmet ise yaratılmışlardan hiç kimsenin yönetimi veya bilgisi olmaksızın kopacaktır. Bu, Allah Teâlâ'nın nitelediği durumdur: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[352]. Cenâb-ı Hak kıyâmetin durumunun yaratılmışların düzenlemesinin dışında olduğunu bildirmiştir. Bilakis kıyâmet yaratılmışlardan hiçbir varlığın kudretinin etkisi bulunmaksızın yalnızca Allah'ın yönetimi altında gerçekleşecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir. Denildi ki: **Göklerin ve yerin** ehline **ağır gelecektir.** Bu konuda farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları
132 dedi ki: **Ağır gelecektir,** yani göklerin ve yerin ehline gizli kalmıştır. [§] Cenâb-ı Hak burada ağırlığı belirtti, çünkü kendisine gizli kalan bir şey o kimseye ağır gelir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, insanlara gizli kalması nedeniyle ağır geldiğini bildirmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Göklerin ve yerin ehline kıyâmetin vukuu, korkularının fazlalığı ve vukuunun şiddeti nedeniyle ağır gelecektir. **O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir** meâlindeki ilâhî beyanın, göklerin ve yerin kendisine ağır gelmesi anlamını da içerebilir. Bu anlam, "öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[353] meâlindeki ilâhî beyana dayanır. Bu onun korkunçluğunun şiddetini dile getirmektedir. Fakat eğer gökler ve yerin kendisine gelince -yani şayet bunlar bilen ve ağırlığını bilen birinin bünyesi gibi yapısını ayırt edebilen

---

350 Enes ve onun dışındaki sahâbeden naklen Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben ve kıyâmet şu ikisi gibi gönderildik. Ravi şöyle demiştir: O, işaret parmağıyla orta parmağını birleştirmiştir" (Buhârî, "Rikâk" 39; Müslim, "Fiten" 133).

351 Büreyde'den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini işittim: Ben ve kıyâmet beraber gönderildik. Neredeyse beni geçiyordu" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 348). Heysemî şöyle demiştir: Ahmed'in râvileri doğru râvilerdir" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 311).

352 en-Nahl, 16/77.

353 Meryem, 19/90.

varlık olsaydı göklere ve yere ağır gelirdi. Bu durum "dünya hayatının aldattığı kimseler"[354] meâlindeki ilâhî beyan hakkında yaptığımız yorum gibidir. Dünya aslında kimseyi aldatmaz. Yani bu fiil ondan sadır olmaz. Eğer aldatma fiilini gerçekleştiren bir varlık olsaydı bu aldatma olurdu. Yukarıdaki âyet de buna göre anlaşılmalıdır.

Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları dedi ki: **Sanki sen onu biliyormuşsun gibi.** Yani sen O'nun katında değerli, şerefli ve bir konum sahibi olduğundan sana bunu bildirmiştir. Aynı şekilde "O, bana karşı çok lütufkârdır"[355] meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle denilmiştir: Merhametli ve iyidir. Bazıları da şöyle demiştir: **Sanki sen** onu biliyormuşsun **gibi sana soruyorlar.** Yani **ona tam olarak vâkıfmışsın** gibi. Katâde şöyle demiştir: "Keenneke hafiyyun bihim" (كأنّك حفيّ بهم), sanki sen bunu sana sormalarını istiyorsun[356]. Diğerleri şöyle demiştir: Bu âyetin düzeninde, takdim-tehir vardır. Sana soruyorlar, sanki sen bunu biliyormuşsun gibi. Yani sanki sen bu konuda o kadar çok sordun ki bunu öğrendin[357]. [§]Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: De ki bu konu- 133
da benim bir bilgim yoktur; **onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunun** olacağını **bilmezler. Fakat insanların çoğu bunun olacağını bilmezler** meâlindeki ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Senin, kıyâmetin ne zaman olacağını bilmediğini bilmezler. Yahut kendilerinin lehine ve aleyhine olan hususları **bilmezler**.

Hasan-ı Basrî, **o (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: O geldiği vakit **göklerin ve yerin** ehline **ağır gelecek** ve onlar için katlanılmaz olacaktır[358]. Bazıları da şöyle demiştir: **Göklerin ve yerin** ehline bunu söylemek **ağır gelecektir**. Katâde şöyle demiştir: **Göklerin ve yerin** ehline bunu bilmek **ağır gelecektir**[359]. Doğrusu ise bizim

354 el-En'âm, 6/70.

355 "İbrahim şöyle dedi: "Esen kal! Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır." (Meryem, 19/47).

356 Katâde'den şöyle nakledilmiştir: "Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar", yani âyetteki ifade "hafiyyun bihim" (حفى بهم) şeklindedir. O şöyle demiştir: Kureyş "ey Muhammed! Seninle bizim aramızdaki yakınlık sebebiyle kıyâmetin bilgisini bize sır olarak ver. Çünkü biz sana yakınız" (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 140).

357 Bu kelimenin mânası bir konuda fazla soru sormaktır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hfv" md.).

358 Taberî, Tefsîr, IX, 139; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 261.

359 İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim bunu nakletmişlerdir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 260-261).

belirttiğimiz yorumdur. Yani göklerin ve yerin ehline bunun bilgisi gizlenmiştir. Zira bir şey gizlendiğinde ağır gelir. **Sanki sen onu biliyormuşsun gibi.** Belirttiğimiz gibi yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazılarının görüşüne göre "hafiy" (الحَفِىّ), haberdar ve bilen demektir. Bu görüşü benimseyenler, hafiy, hiçbir şeyin ona gizli kalmadığı, karışık ve şüpheli olmadığı, şerefli, değerli ve iyi bir kimsedir, dediler.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْس۪ي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُۜ وَلَوْ كُنْتُ اَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِۚ وَمَا مَسَّنِيَ السُّٓوءُۚ اِنْ اَنَا اِلَّا نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١٨٨﴾

188. "De ki: Ben kendim için, Allah'ın dilediği dışında ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi. Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim."

De ki: Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Müfessirlerin (Ehl-i te'vil) bir kısmı şöyle demiştir. **Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim.** Yani hidâyet ve dalâlet. Ehl-i te'vil'in bir kısmı ise şöyle demiştir: Ben kendim için bir fayda elde edemem; zararı da gideremem. **Allah'ın dilediği dışında. Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim** meâlindeki ilâhî beyana şu yorum da yapılabilir: Cenâb-ı Hak bunu, onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) tapılacak varlık edinmemeleri ve onu Allah'a uygun olmayan bir biçimde nispet etmemeleri için bildirmiştir. Tıpkı hıristiyanların
134 "Mesîh Allah'ın oğludur", [§]yahudilerin "Uzeyir Allah'ın oğludur"[360] sözleri gibi. Arap müşrikler de kendilerince meleklerin konumlarının yüceliği ve değerlerinden dolayı "Melekler Allah'ın kızlarıdır"[361] dediler. Dolayısıyla **ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim** dedi ki bu sayede onlar ötekilerin nispet ettiği hususları Allah'a nispet etmesinler. Hz. Îsâ, kendisinin âcizlik ve kulluk niteliğini açıkladı. Bu durum, Îsâ'nın (a.s.)

---

360 "Yahudiler 'Uzeyir Allah'ın oğludur" dediler, hıristiyanlar da "Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler" (et-Tevbe, 9/30).

361 "Yine onlar -hâşâ- "Kızlar Allah'ındır" diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!" (en-Nahl, 16/57).

ifade ettiği şu sözlerdir: “Ben Allah’ın kuluyum; O bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı”[362]. İbn Abbâs **ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim** beyanı hakkında dedi ki: Buna göre Mekkeliler şöyle demişti: “Ey Muhammed! Rabb’in sana kazançlı ticareti bildirmiyor mu ki habere dayanarak ticaret yapalım ve kazanalım veya sana kıtlık ve kuraklık senesini veya bolluk ve bereket dönemlerini bildirmiyor mu? Bunu üzerine Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: **Eğer ben,** yeryüzünün kuraklığı ve kıtlığıyla ilgili **gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım.** Diyor ki: Buna hazırlık yapardım. **Başıma kötülük de gelmezdi,** yani zarar ve sıkıntı gibi[363]. Müfessirlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. **Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım** meâlindeki ilâhî beyan hakkında bazı müfessirler şöyle demişlerdir: **Eğer gaybı biliyor olsaydım.** Ne zaman öleceğimi. **Elbette bundan çok faydalanırdım,** yani salih amel yapmak yönünden. **[§]**Fakat bundaki yön onların benimsediği yorumun dışındadır. 135
Çünkü eğer ne zaman öleceğini bilmiyor olsaydı bundan faydalanamaz ve salih ameli arttıramaz. Yahut bazılarının dediği gibi eğer gaybı biliyor olsaydı malını çoğaltırdı. Bu gerçeğe uzak bir yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ilâhî beyanın yorumu şudur: **Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim,** yani ben sizin için geleceğe dair fayda ve zararı bilmiyorum. Eğer sizin için **gaybı biliyor olsaydım**, Allah katında **bundan çok faydalanırdım.** Yani sizin için bunu **biliyor olsaydım**, beni tasdik eder ve bana iman ederdiniz. Ben de Allah katında O’na iman etmeniz ve beni tasdik etmenizden **çok faydalanırdım.** Yahut şöyle de denilebilir: **Ben kendim için ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim.** Eğer sizin için bunu yapabiliyor olsaydım, **elbette bundan çok faydalanırdım.** Çünkü siz, bilemeyeceğiniz hususlarda sizin için fayda elde edeceğimi ve zararı gidereceğimi görmüş olsanız, bana iman eder ve beni tasdik ederdiniz. Dolayısıyla ben bununla Allah katında çok hayra ulaşmaya hak kazanırdım. **Eğer gaybı biliyor olsaydım** meâlindeki beyan önceki sözün cevabı kılınır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: **Ben kendim için ne bir fayda elde ede-**

---

362 Meryem, 19/30.

363 İbn Ebû Hâtim ve Ebu’ş-Şeyh İbn Abbâs’tan “Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok faydalanırdım” meâlindeki beyan hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir şey satın aldığımda kazacağım şeyi bilirdim; bir şey kazanmadan da satmazdım. “Başıma kötülük de gelmezdi.” Dedi ki: Fakir olmazdım (bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 622). Kelbî’den şöyle rivayet edilmiştir: Mekke ehli şöyle demişlerdi: Ey Muhammed! Pahalanmadan önce bize ucuz fiyatı haber vermez misin ki alalım da kazanalım, kuraklığa mâruz kalacak toprağı bize bildirmez misin ki oradan verimli olacak yere göç edelim (bk. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, IX, 136).

bilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Yani bana vahyedilenin dışında gaybı bilmem. Eğer bana vahyedilenden fazlasını **biliyor olsaydım, elbette bundan çok faydalanırdım.** Yine bazıları şöyle demiştir: Bana vahyedilmesinden önce bilmem. **Eğer bunu biliyor olsaydım, elbette bundan çok faydalanırdım.**

Eğer gaybı biliyor olsaydım, elbette bundan çok faydalanırdım meâlindeki ilâhî beyan hakkındaki görüşlerin hülasası belirtmiş olduğumuz şu yorumdur: Beni tasdik etmeniz ve bana iman etmenizle bundan çok faydalanırdım. Veya belirtmiş olduğumuz şekilde ailesi ve arkadaşları için dünyadaki bolluk ve bereket olarak yorumlanabilir. Yahut belirtmiş olduğumuz şu yorum da olabilir: Yani eğer bilemeyeceğiniz hususlarda sizin için fayda elde edebilseydim ve zararı giderebilseydim, bana iman eder ve beni tasdik ederdiniz. Dolayısıyla ben de bununla Allah katında çok hayra hak kazanacaktım. **Eğer gaybı biliyor olsaydım, elbette bundan çok faydalanırdım** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani kimin tasdik edici kimin yalanlayıcı olduğunu **bilseydim, elbette bundan çok faydalanırdım.** Çünkü o, kabul etmeyeceğini ve reddedeceğini bildiği kimseyle meşgul olmaz, bilakis yalanlamayacağını ve davetine icabet edeceğini bildiği kimseyle ilgilenir. Bu durumda ona uyanlar ve Allah'a itaat edenler çoğalır.

136 [§]Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Başıma kötülük de gelmezdi.** Bu beyan, "düşünmediler mi ki yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur"[364] ilâhî beyanının bağıntısıdır (sıla). Onlar, Resûlullah'ta delilik bulunduğunu söylüyorlardı. O da dedi ki: Delilik nispet edilmesi suretiyle **başıma kötülük de gelmezdi.** Yahut şöyle diyor: Sizden **bana kötülük de gelmezdi.** Yani reddetme ve yalanlamaktan kaynaklanın kötülük. Çünkü eğer kendisini kabul edecek ve tasdik edecekleri, kabul etmeyecek ve yalanlayacak olan kimselerden ayırdedebilseydi reddedilme ve eziyet edilme kötülüğü başına gelmezdi. Çünkü delil getirdikten sonra sizden kimin kabul ettiği ve kimin reddettiği meselesiyle meşgul olmazdı. [Nitekim o, insanlara] **Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim** [demiştir].

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ
اِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلاً خَفٖيفًا فَمَرَّتْ بِهٖ فَلَمَّٓا اَثْقَلَتْ

---

[364] el-A'râf, 7/184.

دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨٩﴾
فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَٓاءَ فٖيمَٓا اٰتٰيهُمَا فَتَعَالَى اللّٰهُ
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٩٠﴾

189. “Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O’dur. Erkek, eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca Rab’leri olan Allah’a şu sözlerle yakarırlar: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!”

190. Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah’ın kendilerine verdiği şey (çocuk) ***hususunda O’na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir.”***

Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O’dur. Erkek, eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir. Müfessirlerin (Ehl-i te’vil) çoğunluğu şöyle demiştir: Bunlar Âdem (a.s.) ve Havva’dır; indirildikleri zaman Âdem eşiyle cinsel ilişkiye girdi ve eşi hamile kaldı. İblis Havva’ya gelerek ona “Ey Havva! Bu karnındaki nedir?” diye sordu. Havva “Bilmiyorum” dedi. İblis dedi ki: Belki şu hayvanlardan biridir; deve, koyun veya inek. Havva “Bilmiyorum” dedi. İblis ondan yüz çevirdi. **Hamileliği ağırlaşınca** İblis ona geldi ve “Kendini nasıl buluyorsun?” diye sordu. Havva dedi ki: Senin söylediğin şeyin olmasından korkuyorum. Oturduğum zaman zahmetle kalkabiliyorum. O, Havva’ya şöyle dedi: Ne dersin Allah’a dua etsen de onu, senin ve Âdem gibi insan kılsın. Ona benim ismimi verir misin?
[§]Havva “evet” dedi. Bunun üzerine İblis ondan ayrıldı. Havva Âdem’e “bana 137
biri geldi ve beni şu durumla korkuttu. Ben onun dediğinin doğru çıkmasından korkuyorum. Böylelikle bu konuda Allah’a dua ettiler. Bunu dile getiren, **Rab’leri olan Allah’a şu sözlerle yakarırlar: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen** meâlindeki ilâhî beyandır. Diyor ki: Eğer onu insan kılarsan, **kesinlikle şükredenlerden olacağız.** Bu, çocuğu doğurmadan önce onların duasıydı. Havva çocuğu doğurunca İblis ona geldi ve dedi ki: Bana vâdettiğin gibi ona benim adımı vermeyecek misin? Havva “evet, senin adın ne?” diye sordu. O, dedi ki: Adım Hâris’tir. Bunun üzerine Havva, çocuğa “Abdülhâris” adını verdi. Bunu dile getiren âyet ise **fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk**

verince, Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar meâlindeki ilâhî beyandır[365]. Müfessirler âyeti buna göre yorumlamışlar; Âdem ve Havva'ya hamletmişlerdir. Bu, çirkin bir sözdür; Âdem ve Havva hakkında söylenmesi çirkindir. Eğer müfessirlerin söyledikleri gerçek olsa, Âdem ve Havva çocuklarına onun adını vermiş ve ona nispet etmiş olsalar, bunda bir şirk söz konusu olmaz. Zira böyle bir durumda şirk olmuş olsa, kölelerin insanlara nispet edilmesi, Allah'ın ulûhiyetine şirk koşmak olurdu.

Bu âyetin yorumu bize göre onların benimsediği görüşün dışındadır. *-Nihai gerçeği bilen Allah'tır ya-* âyetin yorumu şöyledir: **Sizi bir tek candan yaratan O'dur.** Yani Âdem'den. **Ondan da eşini yaratan O'dur.** Yani Havva'yı. Şöyle ki Cenâb-ı Hak bütün erkekleri Âdem'den yaratmış; bütün kadınları da Havva'dan yaratmıştır. Tıpkı "size kendi türünüzden eşler yaratması da O'nun kanıtlarındandır"[366] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Cenâb-ı Hak eşlerin tümünü eşlerin türünden yaratmış olduğunu bildirmektedir. Eşleri (kadınları) erkeklerin kendisine nispet ettiğine ve kadınlar da erkeklerin türünden yaratıldığına göre **sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini**
138 **yaratan O'dur** meâlindeki ilâhî beyan şu anlama gelir: [§]Her karı ve koca **birlikte olduklarında** ve eş hamile kaldığında, sanki Âdem ve Havva **andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen, kesinlikle şükredenlerden olacağız** diye dua etmektedir. Zira bütün çocuklar o ikisinin çocuklarıdır. Dolayısıyla onların **salih** olması için Allah'a dua etmektedirler. Bunlardan müslüman olanlar onların dualarıyla olmuştur. Bu yoruma göre onların kıyâmete kadar doğacak çocuklarına olan duaları gerçekleşir. Çünkü o ikisi baba ve annedir. Anne ve baba çocuklarına iyilik ve hayır dua yaparlar[367]. Âyetin yorumunun

---

365 Buna benzer bir rivayeti İbnü'l-Münzir, İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh, Saîd b. Cübeyr'den nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 624). Semüre'den, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Havva çocuğunu doğurduğunda İblis ona uğradı. Onun çocukları yaşamıyordu. İblis dedi ki: Ona Abdülhâris ismini ver, o yaşayacak. Havva da çocuğa Abdülhâris ismini verdi ve çocuk yaşadı. Bu, şeytanın ilhamlarından ve işlerindendi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 11; Tirmizî, "Tefsîr", 7). İbn Kesîr'in belirttiği üzere bu hadis zayıftır (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 275-276).

366 er-Rûm, 30/21.

367 Fakat şârih şöyle diyor: "Sizi bir tek candan yaratan O'dur", "Ondan da eşini yaratan O'dur". Yani Havva'yı ve onun dışında kıyâmete kadar onun çocuklarının eşlerini. Cenâb-ı Hak âdemoğullarını ve kızlarını Âdem'in kendisinden yarattığını bildirmiştir. Sanki her bir canda ondan bir parça vardır. Bütün parçalar ise Âdem'de (s.a.) toplanmıştır. Dolayısıyla bütünü tek bir nefis olur. Sonra Cenâb-ı Hak bu nefisten eşini de yarattı. Kıyâmet gününe kadar her birinin eşi oğullarından olmaktadır. Zira hepsi ondan olan parçalardır. Böylelikle sanki O, bütün eşleri (kadınları) kocaların nefislerinden yaratmıştır. Bu, size kendi türünüzden eşler yaratması da O'nun kanıtlarındandır" meâlindeki ilâhî beyanı gibidir.

buna göre olması mümkündür. Ötekilerin söylediği görüş ise gerçeğe uzak ve imkânsızdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle demiştir: Araplar'ın erkek çocukları olduğunda yüceltmek amacıyla onları tapmış oldukları putlara nispet ediyorlardı. Diyorlardı ki: Lât'ın oğlu, Uzzâ'nın oğlu, Menât'ın oğlu ve benzeri. Kızları ise öldürüyorlardı. Başlarına bir sıkıntı geldiğinde Allah'a sığınıyorlar ve ona yakarışta bulunuyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[368]; "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na
yalvarır"[369] **[§]**ve "Dalgalar onları koyu gölgeler gibi sardığında dini Allah'a **139**
özgü kılarak O'na yakarırlar"[370]. Bu durum onlardan gittiğinde ve ortalık aydınlandığında ise daha önce oldukları hale geri dönerler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Fakat onları sağ salim kara parçasına çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" ve "Sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar." Belirttiğimiz durum, Araplar'ın âdeti olduğuna göre onlardan birinin eşi hamile kaldığında ve karnındaki cenin ağırlaştığında, eşler Rab'leri olan Allah'a şöyle dua ederlerdi: **Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen,** yani erkek ve doğumda sağlıklı, **kesinlikle şükredenlerden olacağız. Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince,** yani erkek**, Allah'ın kendilerine**

Cenâb-ı Hak, eşleri eşlerinin nefsinden yarattığını bildirmiştir. Eşler de (kadınlar) kocaların nefislerinden yaratılmıştır. "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur" meâlindeki ilâhî beyan her bir karı ve kocaya hamledilir. Bu sabit olduğuna göre "erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir" meâlindeki ilâhî beyan, Âdem ile Havva'nın çocukları içerisinde bir kocadan hamile kalan bütün kadınlara hamledilir. "Hamileliği ağırlaşınca Rab'leri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!" meâlindeki ilâhî beyan, kadının hamileliği sırasında kıyâmete kadar doğacak olan çocukları için iyilik ve hayır dua yapan her karı-kocaya hamledilebilir. Onların çocuklarından müslüman olanlar, onların duasıyladır. Zira onlar anne ve babadır. Anne ve baba çocukları için iyilik ve hayır dua yapar (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 319a-b).

368 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

369 "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!" (ez-Zümer, 39/8).

370 "Dalgalar onları koyu gölgeler gibi sardığında dini Allah'a özgü kılarak O'na yakarırlar; Allah kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden bir kısmı ortada kalır. Hıyanete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez" (Lokmân, 31/32).

verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar. Yani kendileri için doğan çocuk konusunda **Allah'a ortak koşarlar** ve onu tapmış oldukları putlara nispet ederler. Bu, **Allah'ın kendilerine verdiği şey (çocuk) hususunda O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir** meâlindeki ilâhî beyandır. Bu konuda *nihai gerçeği bilen Allah'tır.*

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Âyet, Arap müşrikler hakkındadır. **Sizi bir tek candan yaratan, ondan da eşini yaratan O'dur** meâlindeki ilâhî beyan hariç. Zira bu, Âdem ve Havva hakkındadır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "onlar, kendileri de yaratılmış olup hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar?"[371] diye buyurmuştur. Bu, yorumun bizim belirttiğimiz şekilde olduğunu göstermektedir[372]. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Sizi bir tek candan yaratan O'dur.** Bu Âdem'in nefsidir. **Ondan da eşini yaratan O'dur.** Yani sizin her birinizi bu nefisten yaratmıştır. Sizden her biriniz için bu nefisten **kendisiyle mutlu olsun diye** eşler yaratmıştır. Bu yoruma göre âyetin sonu Âdem ve Havva'nın dışındakilere hamledilir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Onu bir süre taşır.** Yani hamileliği bir müddet devam eder[373].

Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Araplar atalarını ve kendilerinden öncekileri taklit ederek putlara tapıyorlardı. Buna göre Cenâb-ı Hak, onların sefihliklerini bildirmektedir. Şöyle ki; sizin yaratılmış olduğunuz nefis, kimseyi
140 taklit etmemiş ve kimseyi Allah'a ortak koşmamıştır; [§]bilakis aklen iyi olana veya naklen emredilene uymuştur. Buna göre siz nasıl yaratılmış olduğunuz nefse (zâta) uymadınız? Halbuki o sadece belirttiklerimize uymuştur; Allah'a ortak koşmakta atalarınıza uyduğunuz inançlara değil. Eğer kıssa müfessirlerin dediği gibi Âdem hakkında olsaydı, Araplar bununla bir ilişki kurar, buna uyar ve şöyle derlerdi: O şirk koştu; biz de şirk koşuyoruz. Bu, durumun onların dediği gibi olmadığını göstermektedir. Fakat âyet, bizim belirttiğimiz şekilde yorumlanmalıdır.

---

371 el-A'râf, 7/191.

372 Bu görüşü bu lafızlarla bulamadım. Fakat Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bundan Âdem'in nesli, ondan sonra şirk koşanlar kastedilmiştir. Başka bir rivayette onun şöyle dediği nakledilmiştir: Bu, bazı din müntesipleri hakkındadır. Âdem hakkında değildir. Başka bir rivayette ise Hasan-ı Basrî diyor ki: Bunlar yahudi ve hıristiyanlardır. Allah onlara çocuk bahşetmiş, onlar bunları yahudileştirmiş ve hristiyanlaştırmışlardır (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 144; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 626).

373 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 175.

Sizi bir tek candan yaratan meâlindeki ilâhî beyanda, insanlardan hiçbirinin diğerine yaratılış ve nesep üstünlüğünün olmadığına dair delil vardır. Zira hepsi **bir tek candan** yaratılmıştır ve onlar birbirlerinin erkek kardeş ve kız kardeşleridir. Onlardan birinin diğerine üstünlüğü varsa bu, yapmış olduğu ameller ile tercih etmiş olduğu övülmüş huylar ve iyilikler sayesinde olur. Yaratılış bakımından ise bir kısmının diğerine üstünlüğü yoktur. Tıpkı "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır" meâlindeki ilâhî beyan gibi[374].

أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿١٩١﴾

191. "Onlar, kendileri de yaratılmış olup hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar?"

Onlar, kendileri de yaratılmış olup hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları Allah'a ortak mı koşuyorlar? Cenâb-ı Hak onların, kullukta ve ulûhiyetinde onları yaratmadığını bildikleri kimseyi kendisine ortak koşmak suretiyle sefihliklerini bildirmektedir. Nitekim onları yaratan Allah'tır. Onlar yaratılmışlardır. Dolayısıyla yaptıkları kulluğu, kendilerini yaratanın dışında bir varlığa yöneltmek sefihlik ve zulümdür.

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَٓا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٢﴾

192. "Oysa bu varlıkların ne onlara tapanlara yardımı dokunur ne de kendi kendilerine yardımcı olabilirler."

Oysa bu varlıkların ne onlara tapanlara yardımı dokunur ne de kendi kendilerine yardımcı olabilirler. Cenâb-ı Hak aynı şekilde onların sefihliğini bildirmektedir. Şöyle ki bu dünyada bir kimse diğerine, ancak daha önce ondan kendisine gelen bir nimete karşılık olarak veya neticede elde etmeyi umduğu bir yarar dolayısıyla itaat eder ve ona şükreder. Siz ise bu putlara tapıyorsunuz. Halbuki bunlardan size daha önce bir yarar da dokunmamış; neticede bunlardan bir yarar da ummuyorsunuz. Yahut **onlardan** size **bir yardım**
da dokunmamıştır ki sizden bir zararı gidersinler. **[§]Kendi kendilerine de** 141
yardımcı olamazlar. Yani kırmak ve telef etmek için onlara yönelmiş kimseleri kendilerine zarar vermekten alıkoyamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

374 el-Hucurât, 49/13.

وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْ اَدَعَوْتُمُوهُمْ
اَمْ اَنْتُمْ صَامِتُونَ ﴿١٩٣﴾

193. "Onları doğru yola çağırsanız size karşılık vermezler; onları ha çağırmışsınız ha susmuşsunuz, sizin için değişen bir şey olmayacaktır."

Onları doğru yola çağırsanız size karşılık vermezler. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birinci muhtemel yorum şudur: **Onları çağırsanız.** Yani putları. **Onları doğru yola.** Doğru yolu bulmaları için çağırsanız. **Size karşılık vermezler.** Yani ne size karşılık verirler ne de doğru yolu bulurlar. İkinci yorum şudur: **Onlara yalvarsanız**. İhtiyacınız olan bir şey hususunda. **Size karşılık vermezler.** Bunu yerine getirmezler ve buna güçleri de yetmez. Bu âyette hitabın müslümanlara olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Siz onları,** yani Mekkeliler'i **doğru yola davet etseniz, size uymazlar,** yani size karşılık vermezler. Bunun Mekkeliler'e hitap olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Taptığınız putları **doğru yola** çağırsanız, size karşılık vermeye güç yetiremezler. Böylelikle Cenâb-ı Hak, nitelediği vasıflarda olan bir varlığa kulluk etmeleri konusunda onların sefihliklerini bildiriyor.

Onları ha davet etmişsiniz ha susmuşsunuz, sizin için değişen bir şey olmayacaktır. Âyetin, Allah'ın ebedî olarak inanmayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında olması mümkündür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler"[375]. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Onları çağırsanız.** Yani müşrikleri. **Doğru yola, size uymazlar. Onlara yalvarsanız dahi değişen bir şey olmayacaktır** meâlindeki ilâhî beyan, bu anlama gelir. **Onları çağırsanız dahi değişen bir şey olmayacaktır** meâlindeki ilâhî beyanın putlar hakkında olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ عِبَادٌ اَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ
فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٩٤﴾

194. "Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur. Eğer iddialarınızda doğruysanız haydi onlara dua edin de karşılık versinler!"

375 el-Bakara, 2/6.

Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur. Yalvarıp yakardıklarınız. Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani **Allah'ın dışında** taptığınız. Onlar Allah'ın dışında putlara tapıyorlardı. **Yalvarıp yakardıklarınız** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani Allah'ın dışında onlara ilâh adını verirseniz. **Sizin gibi birer kuldur.** Yaratılışta, Allah'ın birliğine işaret etmekte ve yönetim altında bulunmak onlar gibi, düzenleme hususunda ise insanlardan daha aşağıdadırlar. [§]Zira **142**
Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri mi var onların!"[376] meâlindeki âyetin sonuna kadar bildirilen hususlar. Yani onların belirtilen organları yoktur. Yönetilmek ve yardım edilmekte ise onlardan daha aşağı konumdadırlar. **Gerçek şu ki Allah'ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur.** Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Taptığınız melekler **sizin gibi birer kuldur**. Dolayısıyla onları ilâh olarak isimlendirmeyin. Yani sizin gibi **kullara** tapmayın. Aksine eşi ve benzeri bulunmayan varlığa kulluk edin. "Sizin gibi birer kuldur" meâlindeki ilâhî beyan melekler anlamında olursa, "yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri mi var onların!" beyanı, putlara dönüktür[377].

Eğer iddialarınızda doğruysanız haydi onlara dua edin de karşılık versinler! Cenâb-ı Hak, dua ve karşılık vermeyi bildirmiş, hangi konuda onlara karşılık vereceklerini açıklamamıştır. Karşılık vermenin, şefaat veya Allah'a yaklaşma yahut başka bir şeyle tefsir edilmesine gerek yoktur, sadece onlara

---

376 Bir sonraki âyet-i kerîme.

377 Şârih şöyle demiştir: Bu iki yoruma göre bu âyete ilişkin inkârcıların ileri sürdüğü probleme cevap vardır. Onlar şöyle demiştir: Bunda çelişki vardır, çünkü "sizin gibi kuldur" buyurmuş, âyetin sonunda ise "yürüyebildikleri ayakları mı var" denilmiştir. Taptıklarınızda bunlar yoksa bunlar nasıl onlar gibi olsunlar? Birinci yoruma göre burada maksat, aralarında görüntü, düzen, yardım ve benzeri hususlarda farklılık olsa da yaratılışın aslında, sonradanlıkta ve bir yaratıcıya ihtiyaç duymada benzerliktir. İkinci yoruma göre burada kastedilen meleklerdir. Onların aralarında belirtilen eller, ayaklar, kulaklar, gözler ve benzeri hususlarda benzerlik vardır. Eğer burada kastedilen birinci yorumsa "yürüyebildikleri ayakları mı var" beyanı, "sizin gibi birer kuldur" beyanına dayanır. Eğer kastedilen meleklerse, "yürüyebildikleri ayakları mı var" beyanı birinci yoruma göredir ve putlara hamledilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları bu probleme cevap vermiş ve şöyle demişlerdir: "Sizler gibi birer kuldur" meâlindeki ilâhî beyan soru kalıbındadır (istifhâm). Yani "sizin gibi birer kul mudur?" Burada soru edatının hazfi vardır. Yani "sizin gibi birer kul değildir." Bundan dolayı Cenâb-ı Hak "yürüyebildikleri ayakları mı var?" diye buyurmuştur. Yani onların bu şeyleri yoktur. Cenâb-ı Hak benzerliği reddetmiş ve kendilerine benzer olmayanlara kulluk etmeleri sebebiyle onların sefihliğini bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 320a; Medine nüshası, vr. 356b).

hangi konuda dua ettikleri ve onlardan neyi talep ettiklerinin bilinmesi gerekir. **Eğer iddialarınızda doğruysanız.** Onların ilâh oldukları iddianızda. Yahut **eğer** onlara yaptığınız kulluğun onların sizi Allah'a yaklaştırmaları[378] dolayısıyla olduğuna ilişkin iddialarınızda **doğruysanız.**

اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اَعْيُنٌ
يُبْصِرُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ
كِيدُونِ فَلَا تُنْظِرُونِ ﴿١٩٥﴾

195. "Yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri, görebilecekleri gözleri, işitebilecekleri kulakları mı var onların! De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!"

143 **[§] Yürüyebildikleri ayakları mı var onların; tutabilecekleri elleri, görebilecekleri gözleri, işitebilecekleri kulakları mı var onların!** Cenâb-ı Hak, kendilerine kötülük yapmaya yöneldikleri kimseden kaçmak veya kendilerine kötülük yapmak ve zarar vermek isteyen kimseye yönelmek üzere **yürüyebildikleri ayakları** olmayan putlara tapmaları dolayısıyla, onların akılsızlıklarını bildiriyor. Aynı şekilde onlar, kötülük yapmak isteyenleri kendilerinden uzak tutmak için veya kendilerine yönelenleri alabilmek için tutabilecek **elleri** olmayan putlara tapıyorlar. **Görebilecekleri gözleri mi var?** meâlindeki beyan da böyledir. Kendilerine kötülük için yönelenleri görebilecek. Onlara hakaret eden ve onları kötülükle anan kimseleri **işitebilecekler kulakları mı var?** Cenâb-ı Hak, ister kaçarak ister kötülükle karşılık vererek kendilerine kötülük yapmak için yönelenleri defetme gücü bulunmayanlara ibadet ettikleri için Allah onları aşağılıyor. Bu sözü edilenlere güç yetiremedikleri halde bunlara nasıl tapıyorsunuz? Bu durum, tıpkı İbrahim'in (a.s.) şu sözleri gibidir: "Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir puta niçin taparsın?"[379] Bunlar başlarına geleni gidermeye güç yetiremediklerine göre size nasıl yarar sağlasınlar ve sizden zararı nasıl gidersinler?

---

378 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" diyorlar-" (ez-Zümer, 39/3).

379 Meryem, 19/42.

De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, şu beyanla Mekke'nin inkârcılarına hitap etmiştir: **De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın.** Öyle ki bunların Allah'tan başka ilâhlar olduğunu iddia ediyorsunuz. **Ortak olarak gördüğünüz varlıklar.** Yani Allah'ın dışında bir varlığa tapmakta ortaklarınızı çağırın. **Sonra bana karşı planınızı kurun.** Hitabın, Allah'ın dışında putlara tapan bütün inkârcılar hakkında olması mümkündür. Bu sözü, Resûlullah (s.a.) aralarındayken onlara söylemiştir: **Sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!** Onların kuvvetlerine, sayı ve yardımcı bakımından fazla olmalarına; Resûlullah'ın (s.a.) ise zayıflığı ve yardımcılarının azlığına rağmen hiç kimse ona karşı tuzak kurmaya ve zarar vermeye güç yetirememiştir.
[§]Onların bundan aciz kalmalarının bir mûcize olduğunu, Resûlullah'ın Al- **144**
lah sayesinde zafer kazandığını ve O'nun sayesinde düşmanlarına karşı güçlendiğini göstermektedir. Bu durum onun büyük mûcizelerindendir. Çünkü Resûlullah (s.a.) bütün gayretleri, kendisini öldürme ve yok etme konumunda olan kimselere bu sözü söylemiştir. Sonra onlardan hiç kimse ona zarar vermeye güç yetirememiştir. Bu durum, onun korumasının Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Diğer peygamberlerin durumu da böyledir. Zira Hûd, Nuh gibi peygamberler, kavimleri arasında bu sözü söylemişlerdir. Nitekim Hûd (a.s.) "haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[380] demiştir. Yine Nuh'un (a.s.) şu sözü de böyledir: "Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz"[381].

إِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ الَّذ۪ي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِح۪ينَ ﴿١٩٦﴾

196. "Ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O, iyileri koruyup kollar."

Ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. Bunu, **sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!**[382] meâlindeki beyanının akabinde bildirmiştir. Tıpkı Hûd'un (a.s.) şu sözleri gibi: "Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin! Ben, benim de

---

380 Hûd, 11/55.

381 Hûd, 11/38.

382 Önceki âyet-i kerîme.

Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a dayandım"[383]. Yine bu, Nuh'un söylediği şu sözler gibidir: "Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın"[384]. Dolayısıyla kavimleri kendilerini yok etmekle tehdit ettiklerinde peygamberler yüce, Azîz ve Celîl olan Allah'tan beklenti içerisinde oldular, O'na dayandılar ve güvendiler. Resûlullah (s.a.) da bu bağlamda **ama bilin ki benim velim, kitabı indiren Allah'tır. O, iyileri koruyup kollar** demiştir. Yani O, benim velimdir, beni korur. **O iyileri** korumayı **üstlenmiştir**. Yani O'nun üstlenmesiyle iyi olmuşlardır. Yahut O, iyilerin işini üstlenir ve onları korur. Bu, belirttiğimiz
145 üzere peygamberlerin kavimlerine söylediği sözün karşılığıdır. **[§]Benim velim Allah'tır.** Bunun, benim koruyucum, yardımcım ve beni yöneten **kitabı indiren Allah'tır** anlamına gelmesi de mümkündür. Diğer bir yorum da şu olabilir: "Benim işimin sahibi veya kendisini veli edinmem gereken, yaratılmış varlıkların benzerini getirmekten aciz kaldığı **kitabı indiren Allah'tır**. **O, iyileri koruyup kollar.**

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا اَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ ﴿١٩٧﴾

197. "O'nun dışında yalvarıp yakardıklarınız ise ne size yardım edebilirler, hatta ne de kendilerine yardımları dokunur."

O'nun dışında yalvarıp yakardıklarınız ise ne size yardım edebilirler, hatta ne de kendilerine yardımları dokunur. Cenâb-ı Hak, tapanlardan zararı gidermek şöyle dursun, kendisinden dahi zararı uzak tutmaktan aciz kalan veya kendilerine bir yarar sağlayamayan putlara taptıklarından dolayı onları aşağıladığını belirtiyor.

وَاِنْ تَدْعُوهُمْ اِلَى الْهُدٰى لَا يَسْمَعُوا وَتَرٰيهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٩٨﴾

---

383 Hûd, 11/54-56.

384 Yûnus, 10/71.

198. “Onları hidâyete çağırsanız sizi duymazlar, sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler.”

Cenâb-ı Hak, şu ilâhî beyanla, herhangi bir zararı gideremeyen ve herhangi bir menfaati sağlayamayan putlara tapmaları dolayısıyla onların bilgisizliklerini bildirmiştir: **Onları hidâyete çağırsanız sizi duymazlar, sana bakıyorlar zannedersin, oysa** hidâyeti **görmezler.** Bu, iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, **onları çağırsanız** meâlindeki beyanla müminlere hitap etmiştir. Yani eğer siz Mekkeliler’i **hidâyete** davet ederseniz, **sizi duymazlar.** Yani karşılık vermezler. **Sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler.** Yani bundan yararlanmazlar. Veya aşırı inatları sebebiyle **görmezler.** Şöyle diyor olması da mümkündür: Taptığınız putları **hidâyete** davet etseniz, **sizi duymazlar**. Yani karşılık vermezler, karşılık vermeye de güç yetiremezler. **Sizi duymazlar** meâlindeki beyanın, hakikat anlamında işitme olması da mümkündür. “Sana bakıyorlar zannedersin” meâlindeki beyanın da temsil konumunda olması mümkündür. Yani sanki **sana bakıyorlar, oysa** gerçekte **görmezler.**

خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿١٩٩﴾

199. “Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!”

Kolaylığı seç. Bu beyan iki anlama gelebilir. Birincisi “ahz” (الأخذ) yani “alma” anlamındaki kelimenin hakikat mânasında olmasıdır. İkincisi, affetme eylemini yapmak anlamında olmasıdır. Eğer “alma” anlamındaysa iki yorumu vardır. İçinde hakkı bulunmayan fazlalığı al, anlamına gelebilir. Bu fazlalık, bunun az olanıdır. İkinci olarak şu anlama gelebilir: Kendileri için gerekli olanın dışında ve ihtiyaçlarından artanı istemeden al! [§]Yani onların sana ver- 146
diklerini kabul et, isteme konusunda ısrarcı olma. Bu, “sizden servetinizi de istemeyecektir; onu sizden istese ve sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz”[385]. Cenâb-ı Hak, onların mallarını istemesi halinde bunun onları cimriliğe sevkedeceğini bildirmiştir. Eğer “affetme” anlamındaysa söz konusu beyan çeşitli yorumlara açıktır. Yani zâlimlerin zulümlerini affet, sefihlerden yüz çevir ve onlara yumuşak davran. Resûlullah’a (s.a.) insanlara yönelik olarak üç davranışta bulunması emredilmiştir: Zâlimlerin zulümlerini affetmesi ve zulümlerine karşılık vermemesi emredilmiştir. İkinci olarak sefihlerden, cahillerden yüz çevirmesi ve onlara yumuşak davranması emredilmiştir. Üçüncüsü müminlere yumu-

385 Muhammed, 47/36-37.

şaklıkla ve şefkatle muamelede bulunması emredilmiştir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak "müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur"[386] meâlindeki beyanla onu rahmet ve şefkatle nitelemiştir. Abdullah b. Zübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!** Allah bu âyeti sadece insanların ahlâkı hakkında indirmiştir[387]. Katâde'nin şöyle dediği nakledilmiştir: **Kolaylığı seç, iyi olanı emret.** Güzel ahlâk, Allah'ın peygamberine emrettiği ve uymaya davet ettiği özelliktir[388]. Müfessirlerin bir kısmı bu görüşü benimsemiş ve âyeti bu şekilde yorumlamıştır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu, daha önce belirttiğimiz üzere malın fazlasını almaktır. Bu durumda zekât âyetiyle neshedilmiştir. İbn Mesûd ve Übey [b. Kâb]'ın mushafında şöyle rivayet edilmiştir: **Kolaylığı seç, iyi olanı (mâruf) emret,** kötü olandan sakındır **ve cahillere aldırma!** Bunda Cenâb-ı Hakk'ın, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma eylemini emrettiğine dair delil vardır. "Ma'rûf" (المعروف) her iyiliğin adıdır. Cenâb-ı Hak, belirttiğimiz üzere ona, zâlimler hakkında affı seçmesini emretmiştir. Buna göre Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam Resûlullah'a (s.a.) sövüyor ve eziyet ediyordu. Bu adam Resûlullah'ın yanına geldiğinde Resûlullah ona yer gösterdi, onu kendine yaklaştırdı ve memnuniyetle karşıladı. Hz. Âişe dedi ki: Ona "Yâ Resûlallah! Bu sana sövmüyor muy-
147 du?" dedim. [§]O, "Evet, yâ Âişe! İnsanların en kötülerinden biri, kötülüklerinden ve dillerinden korunmak için ikram edilen kimsedir" buyurdu[389]. Buna benzer şekilde Resûlullah, zâlimleri affetmeye, bağışlamaya ve onlara karşılık vermemeye davet edilmişti.

---

386 "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur" (et-Tevbe, 9/128).

387 Buhârî, "Tefsir", 7/5; Ebû Dâvûd, "Edeb" 4; Taberî, *Tefsîr*, IX, 154. Başkaları da rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 628).

388 Taberî, *Tefsîr*, IX, 156. Abd b. Humeyd bu şekilde rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 269).

389 Bu lafızlarla kaynağını bulamadım. Fakat Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam yanına girmek için Resûlullah'tan izin istedi. Resûlullah (s.a.) dedi ki: Ne kötü aşiret çocuğudur." Adam geldiğinde Resûlullah onu hoş karşıladı ve onunla konuştu. Çıktığında Resûlullah'a dedim ki: Ey Resûlullah, adam izin istediğinde "Ne kötü aşiret çocuğudur" dedin; girdiğinde ise onu hoş karşıladın. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: Ey Âişe, Allah kötü olanı ve kötü göreni sevmez. Başka bir rivayette şunu eklemiştir: Ey Âişe! İnsanların en kötülerinden biri, kötülüklerinden ve dillerinden korunmak için ikram edilen kimsedir" (Buhârî, "Edeb", 82; Müslim, "Birr", 73; Ebû Dâvûd "Edeb", 5). Bu ifadeler Ebû Dâvûd'un rivayetidir.

İyi olanı emret. Yani insanlara iyi olanı emret. Bu, yaratılışının şahitlik ettiği ve sana emrettiği şeydir. Bunlar üç şeydir. İkisi onunla Rabb'i arasındaki hususlar; biri ise onunla diğer insanlar arasındaki hususlardır. Onunla Rabb'i arasındaki iki şeye gelince bunlardan biri, yaratılışının Allah'ın birliğine ve ulûhiyetinin işaretlerine şahitlik etmesidir. İkincisi, Allah'ın kendisine bahşettiği nimetlere şahitlik etmesi, böylelikle Allah'ın kendisine verdiği nimetlere karşı ona şükretmeye sevketmesidir. Allah ile insanlar arasındaki ilişkide yaratılışın davet ettiği hususlara gelince bu, nefsinin istediği ve arzu ettiği her türlü iyiliklerin yanı sıra nefsinin nefret etiği bütün eziyetler ve kötülüklerdir. Buna göre Resûlullah insanlara karşı muamele yaparken hoşlandığı iyilikleri uygulaması ve nefret ettiği kötülüklerden ve her türlü eziyetten sakınması Resûlullah'a emredilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

[§]***200. "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sı-*** 148
ğın! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."

Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse. Bazı müfessirler şöyle demiştir: "Nezğa" (النزغة), yani dürtme, mâsıyet türünden fiillerin en asgarisidir. İbn Abbâs (r.a.) da onu böyle tefsir etmiştir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Bir günah işlediğinde hemen Allah'a sığın! Eğer âyet bu mânadaysa bunu yasaklamak anlamına gelir. Yine bu, Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a diğer hitapları gibidir. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Sakın müşriklerden olma!"[390]; "Sakın cahillerden olma!"[391]; "Sakın şüpheye düşenlerden olma"[392]. Cenâb-ı Hak, onun şüpheye düşmeyeceğini, cahillerden olmayacağını ve başkasını ortak koşmayacağını biliyorsa da böyle buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın **eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse** meâlindeki beyanla ona hitap etmesi de buna göredir. Eğer belirtilen durum işlediği en küçük günahlardansa bu, Resûlullah'ın (s.a.), ümmetine böyle bir şey başlarına geldiğinde nasıl davranacaklarını öğretmesi anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse.** Yani seni küçük görürse. Bir

---

390 el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

391 el-En'âm, 6/30.

392 el-Bakara, 2/147; Yûnus, 10/94.

şeyi bozduğunda "nezeğa şey'en" (نزغ شيئا) denilir[393]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Nezğ" (النزغ) bozmak için kışkırtmak demektir. Bazıları da şöyle demiştir: **Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse.** Yani şeytan sana vesvese verirse, **hemen Allah'a sığın!**

Allah'a sığınmada (istiâze) iki yön vardır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, şeytan ona vesvese verdiğinde Allah'a sığınmasını emretmiştir. Bu durum, şeytanın ona verdiği vesveseyi gidermekten ve uzak tutmaktan onu aciz gördüğünden dolayıdır ve bunu ondan giderenin ve uzak tutanın Cenâb-ı Hak olmasından dolayı böyle emretmiştir. Halil [b. Ahmed] şöyle demiştir: "Eûzü billâh" (أعوذ بالله), yani yüce Allah'a sığınırım. Aynı şekilde "esteîzü billâh" (أستعيذ بالله) ve "meâzallâh" (معاذ الله) sözcüklerinin anlamı "Allah'a sığınırım" şeklindedir. "İâze" (الإعاذة), "te'avvuz" (التعوّذ) ve "ta'vîz" (التعويذ) kelimeleri bu köktendir[394].
149 Diğerleri şöyle demiştir: Allah'a sığınırım, yani Allah'tan sakınırım. [§]Denildi ki: "Eûzü billâh" (أعوذ بالله), yani Allah'a sığınıp korunurum. İkinci olarak denildi ki: Allah'a sığınmak (istiâze), şeytandan mâruz kaldığı vesveseleri giderme konusunda yüce Allah'tan yardım talep etmektir (istiğâse). Bu anlamların hepsi birbirine yakındır.

Sonra, onların düşmanını kendi türlerinin dışında yapmasının -ki düşmanlarını görmemektedirler, düşmanları ise onları görmektedir- hikmeti iki açıdandır. Birincisi, devamlı bir şekilde müteyakkız bulunmaları ve dikkatli davranmaları, ondan gafil olmamaları içindir. İkincisi, devamlı bir şekilde yüce Allah'a sığınma, O'na yalvarma ve niyaz halinde olmaları içindir. Bu durum, onları koruyanın, şeytanın şerrinden ve vesveselerinden onları uzak tutanın Allah olmasından dolayıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, şeytanın insanı dürtüklemesi durumunda Allah'a sığınmayı emretmesinde Mûtezile'ye yönelik bir red vardır. Çünkü onlar diyorlar ki: Allah onlara şeytanın dürtüklemelerini ve vesveselerini giderecek her imkânı vermiştir; tâ ki kendi katında onu koruyacak bir imkân kalmamıştır. Onların görüşüne göre koruma talebi, nimeti gizleyip nankörlük etmek veya saçmalamak anlamına gelir. Nimeti gizlemeye gelince, çünkü söz konusu kimsede bu varsa, aynısını talep etmek onu gizlemek anlamına gelir. Bunda ise nimete

---

393 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 176.

394 Halil şöyle demiştir: "Eûzü billâh" (أعوذ بالله), yani Yüce Allah'a sığınırım. Masdarı "'avzen" (عوذا) ve "'ıyâzen" (عياذا) şeklinde gelir. "Meâzallâh" (معاذ الله) sözcüğü, "Allah'a sığnırım" anlamındadır. "Avze" (العوذة) ve "ta'vîz" (التعويذ) kelimeleri de bu köktendir (Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II, 229).

karşı nankörlük vardır. Saçma konuşmaya gelince, çünkü bu, Allah’ta[395] bulunmadığını bildiği bir şeyi O’ndan istemek anlamına gelir.

اِنَّ الَّذٖينَ اتَّقَوْا اِذَا مَسَّهُمْ طَٓائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَاِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

201. “Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O’nu düşünüp hemen gerçeği görürler.”

Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda. “Tayfun mine’ş-şeytan” (طَيْفٌ من الشيطان) da denilmiştir[396]. “Tayfun” (طيف) şeklinde okuyan, bunun “el-lemme” (اللمة) içten gelen bir sıkıntı demek olduğunu söylemiştir[397]. Yine denildi ki; kalbe gelen ve seni aldatan şeydir. Dedi ki; “tâif” (طائف) “tavâf” (طواف) kökünden türemiştir. Yine denildi ki; “et-tayf” (الطيف) vesvese demektir. Denildi ki; “et-tayf” (الطيف) sana şeytandan gelen şeydir. Denildi ki; “et-tâif” (الطائف) ve “et-tayf” (الطيف) kelimeleri aynıdır. İbn Abbâs’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **İçlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda**. Yani bir günah işlediklerinde, **O’nu düşünüp hemen gerçeği görürler.** Diyor ki; günahlarını düşünürler ve bunlardan tövbe ederler[398]. Aynı şekilde o, “eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse”[399] ilâhî beyanı hakkında “bu işlemiş olduğu en asgari günahtır” demiştir.

**[§]Takvâ sahipleri içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğdu- 150
ğunda. Takvâ sahipleri** beyanı şeytanın tuzaklarından sakınanlar anlamına gelebilir. Onların başına bu türden bir şey geldiğinde bunu düşünürler ve bunun şeytandan olduğunu bilirler. **Hemen gerçeği görürler.** Yani bunun şeytandan olduğu gerçeğini görürler. Yahut şöyle denilir: Yani onlar basiret ehlidirler; sakınmaları dolayısıyla bunun şeytandan olduğu gerçeğini görürler. **Takvâ sahipleri** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Şeytanın vesveselerine

---

395 Mûtezile’nin görüşüne göre yani Allah’ta.

396 Mütevâtir bir kırâat olup İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, ve Yâkub böyle okumuştur (bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-‘aşr*, II, 275).

397 “Lemme” (اللمة) ve “lemem” (اللمم) kelimelerinin ikisi de cin topluluğu demektir. Aynı şekilde “lemme” (اللمة), kalbe gelen düşünce ve sıkıntı mânasına da gelir (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “lmm” md.).

398 Bu anlamda rivayet etmiş ve “tâif” (طائف) kırâatine göre tefsir etmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 158-159; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, III, 633).

399 Önceki âyet-i kerîme.

mâruz kaldıklarında günahlardan sakınanlar, bunu düşünürler. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Takvâ sahipleri,** yani şirkten sakınanlar. Fakat her şirkten sakınan kimse belirtilen gibi değildir.

Takvâ sahipleri içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda onu düşünürler. Bu beyan çeşitli anlamlara muhtemeldir. Birincisi, **onların başına böyle bir şey geldiğinde** kendi yaptıklarından kaçınırlar. Tıpkı "onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler"[400] meâlindeki ilâhî beyan gibi. İkincisi, vesveselerini giderme yollarını **düşünürler**. Üçüncüsü, **düşünürler**, yani O'na sığınırlar; nitekim onlara şeytanın dürtmesi sırasında Allah'a sığınmayı emretmiştir.

202. "Şeytan dostları (müşrikler) ***onları azgınlığa sürükler. Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar."***

Şeytan dostları (müşrikler) onları azgınlığa sürükler. Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Dostları,** yani kâfirlerin dostları olan şeytanlar. **Onları azgınlığa sürükler.** Dediler ki: Şirke ve günaha. **Sonra ellerinden geleni artlarına komazlar.** Yani bunu bitirmezler ve takvâ sahiplerinin bunu görmesi gibi görmezler. **Dostları** anlamındaki sözcüğün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani takvâ sahiplerinin arkadaşları. Bunlar insanlar arasından onların şeytanlarıdır; onları kendi dinlerine çağırmaktadırlar. Fakat onlar, davetlerine karşılık vermemekte ve bunlara uymamaktadırlar. Zira her müminin, insanlardan ve cinlerden şeytanının olması mümkündür. Tıpkı "böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık"[401] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Cinlerden olan şeytanlar bunları çağırmışlar, bunlar da düşünmüşler ve karşılık vermemişlerdir. Sonra insanlardan olan şeytanlar da çağırmış, bunlar yine karşılık vermemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

400 Âl-i İmrân, 3/135.
401 el-En'âm, 6/112.

وَاِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِاٰيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ اِنَّمَا اَتَّبِعُ مَا
يُوحٰٓى اِلَيَّ مِنْ رَبّٖى هٰذَا بَصَٓائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ
يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠٣﴾

[§]***203. "Sen onlara bir mûcize getirmediğin vakit, "Onu da derleyip*** 151 ***toplasaydın ya!" derler. De ki: "Ben sadece Rabb'imden bana vahyedilene uyarım. İşte bu Kur'ân, Rabb'inizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidâyettir, rahmettir."***

Sen onlara bir mûcize getirmediğin vakit, "Onu da derleyip toplasaydın ya!" derler. Bu âyet, dış görünüşü (zâhir) bakımından inkârcıların Resûlullah'tan (s.a.) mûcize istemelerine dairdir. Peygamber kendilerine bir mûcize getirdiğinde bununla alay ediyor ve inatlaşıyorlardı. Onlara mûcize getirmediğinde alay etmek ve inat etmek suretiyle ondan mûcize istiyorlardı. Onlara mûcize getirmediğinde **onu da derleyip toplasaydın ya derler.** Mûcize yaratsaydın, varetseydin ya! Kendinden haber verseydin ya! Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **De ki: Ben sadece Rabb'imden bana vahyedilene uyarım.** Yani kendimden bunu yapamam, varedemem. **Ben sadece Rabb'imden bana vahyedilene uyarım.** Mûcize talebinin müminlerden olması da mümkündür. Eğer bu talep onlardansa, bu doğru yolu bulma talebidir. Çünkü onlara inen her mûcize sayesinde dinlerine olan bağlılıkların gücü artar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[402], "Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde hastalık bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün; zaten o da başlarına geldi gelecek"[403]. Eğer talep müminlerdense bu, doğru yolu bulma ve hidâyetin artması talebidir; eğer kâfirlerdense alay etme ve inatlaşma amacıyla talep etmedir. Sonra Resûlullah (s.a.) sadece kendisine vahyedilene uyduğunu bildirmiştir. Sonra bunların **Rabb'inizden gelen kanıtlar** olduğunu bildirmiştir. Denildi ki: Beyan. Yani bu Kur'ân **Rabb'inizden gelen** bir beyandır. İnat etme-

402 et-Tevbe, 9/124-125.
403 Muhammed, 47/20.

yen ve aklıyla büyüklenmeyenler, onun sayesinde lehinde ve aleyhinde olanı görür. O, hak ve bâtıla ilişkin beyandır. **Hidâyettir**. Sapıklığa karşı. **İnanan bir topluluk için rahmettir.** Yani azaptan kurtaran bir **rahmettir.**

وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَاَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٢٠٤﴾

204. "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nail olasınız."

[Kur'ân Okunduğunda Dinlemenin Gerekliliği]

Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun. Yüce Allah
152 okunduğunda bu Kur'ân'ı dinlemeyi ve sessiz durmayı emretmiştir. [§]Eğer bir kimse başkasına hitap ettiğinde söz konusu kişinin onun hitabını ve söylediği şeyleri dinlemesi aklen gerekiyorsa; Allah hitap ettiğinde dinlenmeye daha lâyıktır. Ayrıca Kur'ân'ın başka yerlerinde Kur'ân'ı dinlemeyi aklen zorunlu kılan âyetler vardır. Tıpkı "İşte bu Kur'ân, Rabb'inizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidâyettir, rahmettir"[404], "Rabb'inizden size indirilene uyun"[405] ve bunun dışındaki ilâhî beyanlarda olduğu gibi. Kur'ân'ın kanıt ve rahmet olduğunu bilmenin yolu ancak onu dinlemek ve hakkında düşünmektir. Bu, belirtmiş olduğumuz konuşmalara göre en düşük seviyede aklı olan kimseye Kur'ân'ı dinlemenin aklen gerekli olduğunu göstermektedir. Fakat Cenâb-ı Hak, burada Kur'ân'ı dinlemeyi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* iki yönden dolayı beyan etmiştir. Bunlardan biri şudur: Bu beyan, onların "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın"[406] meâlindeki sözlerine karşılıktır. Cenâb-ı Hak, onların "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin" meâlindeki sözlerinin yerine müminlere onu dinlemeyi; onların "Okunurken gürültü yapın" sözlerinin yerine sessiz durmalarını emretmiştir.

İkincisi, bazı müfessirlerin dediği gibi Cenâb-ı Hakk'ın, namazda Kur'ân dinlemeyi emretmiş olması da mümkündür. Bazıları da hutbe halinde iken Kur'ân'ı dinleyin demişlerdir. Zira başka ibadetlerle meşgul olunca ve çeşitli ibadetler yapınca Kur'ân'ı dinleme gerekliliğinin kendilerinden düşeceği düşüncesi onların zihinlerine gelmektedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlara Kur'ân'ı dinlemelerini ve sessiz olmalarını emretmiştir ki dinlemenin her durumda onlara gerekli olduğunu bilsinler. Ayrıca Kur'ân'ı dinleme, Allah'ın onda

---

404 Önceki âyet-i kerîme.

405 el-A'râf, 7/3.

406 Fussılet, 41/26.

belirttiği emir, nehiy, vâd, vaîd ve diğer hususları anlamak; aya sessiz durmak, onu yüceltmek ve saygı duymak içindir. Yine Kur'ân'ı dinleme sırf okunduğu için gerekli değildir. Aksine Allah'ın onda belirttiği emir, nehiy, vâd, vaîd ve diğer hususlar için gereklidir ki içeriğini anlasınlar, kabul etsinler ve gereğini yerine getirsinler. Diğer zikirler ise bizâtihî kendilerinden dolayı ibadet olmuştur. Bu sebeple diğer zikirleri dinleme gerekli değildir, Kur'ân tilavetini dinlemek ise gereklidir. Diğer sebeplerden biri de şudur: Kur'ân Allah'ın kelâmı ve kitabıdır. Bir insanın kardeşine yazı göndermesi, onun da buna bakmaması ve
bunu dinlememesi kabalık ve küçümsemek anlamına gelir. [§]Allah'ın kitabı- **153**
nı dinlememek kabalık ve küçümsemek açısından daha büyük bir konumdadır. Diğer bir sebep de şudur: Kur'ân açıktan okunur; diğer zikirler ise açıktan okunmaz. Eğer açıktan okunursa Kur'ân'ı dinleme gibi bunlar da dinlenir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı kıssalarda âyetin namaz hakkında indiği belirtilmiştir. Çünkü Resûlullah (s.a.) namazında Kur'ân okuduğunda sahâbe onun okuduğunu tekrar ediyorlardı. Bunun üzerine âyet bu durumu yasaklamak; onu dinlemeyi ve sessiz olmayı emretmek üzere inmiştir[407]. Namazda okunan âyetlerde cennet ve cehennemin zikri geçtiğinde sahâbenin seslerini yükselttikleri belirtilmiştir. Buna göre âyet bundan dolayı inmiştir[408]. Biz kıssanın nasıl olduğunu ve kim hakkında olduğunu bilmiyoruz. Biraz önce belirttiğimiz durumun olması mümkündür. Ayrıca eğer âyet namaz hakkındaysa, bunda imamın arkasında kırâatin yasak olmasına dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı dinlemeyi ve sessiz olmayı emretmiştir. Bu mânada bazı rivayetler gelmiştir. Ebu'l-Âliye'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) namaz kıldığında ashâbının hepsi **Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun** meâlindeki âyeti ininceye kadar onun arkasında okuyorlardı. Bu âyet inince sustular[409]. Ali b. Ahmer'den rivayet edilmiştir ki; Resûlullah (s.a.) sabah namazında Vâkıa sûresini okudu, arkasındaki bir kişi de aynısını okudu. Resûlullah (s.a.) namazı bitirdiğinde "Bu sûre konusunda benimle çekişen kimdi?" buyurdu. Bir adam "Bendim yâ Resûlallah" dedi. Bunun üzerine Allah, **Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun** meâlindeki âyetini indirdi.

---

407 Bu mâna İbn Abbâs ve onun dışındakilerden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 163-165; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 634).

408 Bunu Abdürrezzâk ve İbnü'l-Münzir Kelbî'den nakletmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 637).

409 Abd b. Humeyd ve Ebu'ş-Şeyh bunu rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 635).

Buna benzer başka rivayetler de vardır. Bir grup âlim şöyle demiştir: İmama uyana emredilen sessiz durmanın anlamı kırâati sesli (cehrî) yapmamasıdır. Bunda kendi içinden okumaya yönelik bir yasak yoktur. Bazıları, gizli okuyanın “nâsit” (ناصت) ve “munsit” (منصت) kulak veren[410] olarak isimlendirildiğini ileri sürmüştür. Bu görüşü benimseyen kimseler buna Ebû Hureyre’den nakledilen şu rivayeti delil getirmiştir: “Resûlullah (s.a.) tekbir getirdiğinde tekbir
154 ile kırâat arasında susardı. Ona dedim ki: [§]Anam-babam sana feda olsun, şu tekbir ile kırâat arasındaki susmanda ne okuduğunu bana söyle! Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Diyorum ki; Allah’ım benimle hatalarım arasını doğuyla batı arasını uzak tuttuğun gibi uzak tut!”[411] ve bunun dışındaki dualar. Bu râvi dedi ki: Resûlullah (s.a.) okuyanı “muhfî” (المخفى) ve “sâmit” (الصامت) olarak isimlendirdi. “Sâmit” (الصامت), yani susan “sâkit” (الساكت), yani süküt eden gibidir. Dolayısıyla “sâmit” (الصامت) sessiz olarak isimlendirilmesi mümkündür. Bu, “susan” olarak isimlendirilmesi gibi gizleyerek okumasıdır. Kummî[412] şöyle demiştir: Bu görüşü söyleyen “sâmit” (الصامت) ile “sâkit” (الساكت) kelimelerini birbirine benzeterek hata etmiştir. Çünkü isimler birbirine kıyas edilmez. Bilakis her bir isim ancak dilin onu kullandığı alanda kullanılır. Bu kişinin hatasını gösteren hususlardan biri **onu dinleyin ve sessiz durun** meâlindeki ilâhî beyandır. Eğer gizli okuyan “sâmit” (صامت) ve “nâsit” (ناصت), yani sessiz duran olarak nitelenseydi, “dinleyen” olmazdı. Aksine susup okumadığında susan ve dinleyen olur. İmam okuduğu halde ona uyan kişinin okuması gerektiğini mutlak olarak söyleyen kişi dinlemez ve sessiz durmaz. Yine bu kişinin hatasını gösteren hususlardan biri âlimlerin tümünün, imam sesli (cehrî) okuduğunda imama uyanın okumasını yasaklamalarıdır. Aksine imamın arkasında okumasını gerekli görenler, ancak imam sustuğunda okumasını emretmiştir. Yine bu âlimler imamın kırâati bitirdikten sonra imama uyan okusun diye bir müddet susmasını istemiştir. Eğer bu âlimler okuyanı -imam sesli (cehrî) okuduğu halde- susan kimse olarak kabul etseydiler, imamın okumasını bitirmesine kadar kırâati geciktirmesini istemezlerdi. Bu durum, Ebû Hureyre hadisini görüşüne delil getiren kimsenin hatasını gösteren hususlardandır. İmam sesli (cehrî) okuduğunda imama uyanın okumasının yasaklanmasını gösteren hu-

---

410 krş. İbn Manzûr, *Lisânü’l-ʿArab*, “nst” md.

411 Buhârî, “Ezân”, 89; Müslim, “Mesâcid”, 147.

412 Muhtemelen Ali b. Mûsâ b. Yezdâd -Yezîd de denilmiştir- el-Kummî’dir. *Ahkâmü’l-Kur’ân* eserinin sahibidir. Döneminin Hanefî imamlarındadır. Muhammed b. Humeyd er-Râzî ve başkalarından hadis almıştır. Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ahmed el-Kâğıdî ve başkaları ondan rivayette bulunmuştur. 305/917 senesinde vefat etmiştir (bk. el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudıyye fî tabakāti’l-hanefiyye*, I, 380; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâ*, XIV, 236).

suslardan biri Ebû Hureyre’den rivayet edilen şu hadistir: Resûlullah onlara bir
namaz kıldırmıştı- sabah namazı olduğunu zannediyoruz-. O, selâm verdiğin-
de insanlara dönerek “sizden okuyan var mı?” dedi. Bir adam dedi ki; “evet,
ben.” Bunun üzerine Resûlullah [§]“ben diyorum ki; ne oluyor ki Kur’ân ko- **155**
nusunda benimle çekişiyorsunuz.” Ebû Hureyre dedi ki; insanlar imamın sesli
(cehrî) okuduğu durumlarda kırâati sonlandırdılar[413]. Bir grup da şöyle de-
miştir: Ebû Hureyre, insanların Resûlullah’ın arkasında sesli (cehrî) okuduğu
namazlarda kırâati sonlandırdığını söylemiştir. Denildi ki; Ebû Hureyre bunu
Resûlullah’tan rivayet etmemiştir. Yine -imam sesli (cehrî) okusa da gizli oku-
sa da- imama uyanın okumayacağını gösteren hususlardan biri, Resûlullah’ın
(s.a.) “ne oluyor ki Kur’ân konusunda benimle çekişiyorsunuz” meâlindeki sö-
züdür. İmama uyanın kırâatini sesli (cehrî) yapmayacağını bildik, bu sebeple
biri Resûlullah’la (s.a.) çekişmeyi onun meşgul edilmesi şeklinde yorumlaya-
bilsin. “Ne oluyor ki Kur’ân konusunda benimle çekişiyorsunuz” sözü, imam
ister sesli (cehrî) ister gizli okusun, Resûlullah’ın (s.a.) imama uyanın kırâatini
yasaklamasından başka bir anlama gelmez. Resûlullah’tan (s.a.) imam ister
sesli (cehrî) ister gizli okusun imamın arkasında kırâati yasakladığını açık-
layan rivayetler nakledilmiştir. Bunlardan biri şudur: İmrân’dan rivayet edil-
miştir ki; Resûlullah ashâbına öğle namazını kıldırmıştı. Namazı bitirdiğinde
“A‘lâ sûresini hanginiz okudu?” dedi. Oradakilerden biri “ben yâ Resûlallah”
dedi. Bunun üzerine Resûlullah “sizden birinizin bu sûrede benimle çekişti-
ğini bildim” buyurmuştur[414]. İmrân b. Husayn adamın kırâatini gizli yaptığını
açıkladı. Bu durum, Ebû Hureyre’nin rivayet etmiş olduğu yasağın, sadece gizli
kırâatte değil, imamın sesli (cehrî) okuması durumunda da geçerli olduğunu
göstermektedir. İmama uyanın imamın arkasında okuması bütün namazlarda
yasaklanmıştır. Resûlullah’tan (s.a.) imamın arkasında kırâati yasakladığına
dair birçok hadis rivayet edilmiştir. Ebû Hureyre ve İmrân b. Husayn’ın riva-
yetleri bunlardandır. Yine Abdullah’tan nakledilen rivayet de böyledir. Buna
göre o, şöyle demiştir: Biz Resûlullah’ın arkasında namaz kılarken Kur’ân oku-
yorduk. Bunun üzerine Resûlullah “benim Kur’ân’ı karıştırmama sebep oldu-
nuz” buyurmuştur[415].

---

413 Ebû Dâvûd “Salât” 132-133; Tirmizî, “Salât”, 116. Tirmizî bu hadisi “hasen” görmüştür.

414 Müslim, “Salât”, 47; Ebû Dâvûd, “Salât”, 133-134. “Hâlece” (خالج) çekişme demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “hlc” (خلج) md.).

415 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 451. Ancak o, “onlar okuyorlardı….” şeklinde rivayet etmiştir. Heysemî şöyle demiştir: Bunu Ahmed b. Hanbel, Ebû Ya‘lâ ve Bezzâr rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel’in râvileri sağlamdır” (Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, II, 110).

156 [§]Eğer denilirse ki: Belki de onlar Kur'ân'ı sesli okuyorlardı da Resûlullah onları bundan nehyetmiştir.

Buna şöyle cevap verilir. Rivayetlerde bize imama uyanların sesli okuduklarına dair bir şey nakledilmemiştir. Eğer onlar sesli okuyor olsaydılar, onların okudukları bize iletildiği gibi sesli okudukları da bize iletilirdi. Bunda başka bir yön de vardır ki o da şudur: Buradaki yasak sadece sesli okumaya ilişkin değildi. Aksine okumanın kendisi yasaklanmıştı. Ebû Vâil'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Abdullah b. Mesûd'a imamın arkasındaki kırâat hakkında sordum. Dedi ki; "Sessiz dur! Namazda zaten bir meşguliyet vardır. Bu konuda imam sana yeter"[416]. Yine Abdullah b. Şeddâd'dan nakledildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir kimse imama uymuşsa, imamın kırâati onun içinde kırâattir"[417]. Câbir b. Abdullah'tan rivayet edilmiştir ki; Resûlullah'ın (s.a.) arkasında namaz kılan bir adam Kur'ân okuyordu. Resûlullah'ın ashâbından bir adam namazda okumaktan o kişiyi nehyetti. Bunun üzerine bu konuda tartıştılar, tâ ki konu Resûlullah'a (s.a.) aktarıldı. O, şöyle buyurdu: "Bir kişi imamın arkasında namaz kılmışsa imamın kırâati onun için kırâattir"[418]. Ebû Mûsâ'dan nakledildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İmam okuduğunda susun!"[419] Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) "imam kendisine uyulması için
157 vardır. Tekbir getirdiğinde tekbir getirin! [§]okuduğunda susun!"[420] Bunların dışında da bu konuda hadisler vardır. Hanefî âlimlerimizden bu görüşe muhalefet edenlerin en fazla gösterdikleri delil, Resûlullah'ın "Ümmü'l-Kur'ân'ı (Fâtiha) okumayanın namazı yoktur" meâlindeki beyanıdır[421]. Bunu Ubâde b. Sâmit rivayet etmiştir. Süfyân dedi ki; bu bize göre tek başına namaz kılan

416 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 138; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 330; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, IX, 264. Heysemî şöyle demiştir: Bu hadisi Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr* ve *Mu'cemü'l-evsat*'ta rivayet etmiştir. Râvileri güvenilir addedilmiştir.

417 Abdullah b. Şeddâd'dan mürsel olarak rivayet edilmiştir. Abdullah b. Şeddâd'dan, o da Câbir'den (r.a.) mevsûl olarak rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 330-331; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 13; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 323). Bu rivayet hakkındaki söz oldukça uzundur. Ayrıca bu hadisin birbirini destekleyen tarikleri de mevcuttur (ayrıntılı bilgi için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 6-11).

418 İbn Adî rivayet etmiştir. bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 109.

419 İbn Mâce "İkâmetü's-salât", 13; Ebû Dâvûd, "Salât", 177-178.

420 İbn Mâce "İkâmetü's-salât", 13; Ebû Dâvûd, "Salât", 68.

421 Buhârî, "Ezân", 95; Müslim, "Salât", 36.

içindir[422]. Bu mümkündür. Gelen diğer hadisler de imamın arkasında kırâatin yasaklanmasını açıklayıcıdır.

Eğer derse ki: İmama uyan kimse, imamın cehrî okuduğu namazlarda Ebû Hureyre hadisine göre kırâati terkeder; imamın sessiz okuduğu namazlarda Ubâde b. Sâmit'in hadisine göre okur ki her iki hadise de uygun olsun.

Ona şöyle cevap verilir: Tek başına namaz kılan hakkında değerlendirsen gerekmez mi ki Ubâde b. Sâmit ve İmrân b. Husayn'ın hadisleri doğru olsun. Çünkü İmrân b. Husayn'ın hadisi gizli okunan namazlarda imamın arkasında kırâati nehyetmektedir. Ebû Hureyre'nin hadisi ise cehrî okunan namazlarda kırâati nehyetmektedir. Eğer Ebû Hureyre'nin hadisini Ubâde hadisinin genelliğinden çıkarırsan bu durum, ister cehrî ister gizli okunan namazlarda olsun imama uyanın okumamasını gerektirir. Yine ona şöyle denir: Namazın farzlarından bir farz gördün mü ki bir durumda imama uyandan sâkıt olsun bir durumda ise vacip olsun? Eğer "hayır" derse, şöyle denir: Sesli okunan namazlarda bu kişiden bu kırâati düşürmen gizli okunan namazlarda da onun hakkında düşürmeni gerekli kılar.

[§]Ashabımızdan bazıları bu konuda şöyle diyerek delil göstermiştir: Bir **158**
adam imam rükûdayken geldiğinde tekbir getirip namaza girer ve hiç okumazsa, bütün âlimler bu kişinin namazının yerine geldiğinde icmâ etmişlerdir. Bu durum, kırâatin ona farz olmadığını göstermektedir. Eğer biri derse ki: Bu zaruretten dolayı onun için söylenmiştir. Buna şöyle cevap verilir: Bu kişi imam secdedeyken gelirse bu rekât sayılmaz, halbuki bunda da zaruret vardır. Eğer zaruret farzı ortadan kaldırsaydı, imama secdede yetişen kişinin rükû gerekliliğini de ortadan kaldırırdı. Dolayısıyla zaruret imama rükûda yetişen kimse için kırâat farziyetini ortadan kaldırmaz. Fakat imamın arkasında onun kırâati gerekli değildir. Bundan dolayı namazı yerine gelmiş olur. Yoksa senin belirtmiş olduğun zaruretten dolayı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

422 bk. Ebû Dâvûd "Salât" 131-132. Bunu söyleyen Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî el-Kûfî'dir. Meşhur hadis hafızlarından ve âlimlerden biridir. O, muhaddis fakihlerdendir. Süfyân şöyle demiştir: Kûfe'ye girdim, yirmi senem geçmeden Ebû Hanîfe, ashâbına ve Kûfe ehline dedi ki; size bir ilim hâfızı Amr b. Dinâr gelmiştir. Devamla şöyle demiştir: İnsanlar bana gelerek Amr b. Dînâr'ı sordular. Beni ilk defa muhaddis yapan Ebû Hanîfe'dir. Süfyân, 198/814 senesinde vefat etmiştir (bk. el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakāti'l-hanefiyye,* I, 250; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 454; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 245).

Bir grup sahâbenin (r.a.) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: İmamın arkasında namaz kılanın kırâati yoktur. Bunlar Ali, İbn Mesûd, Câbir, Sa‘d, Ebû Saîd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit gibi sahâbîlerdir. Ali’nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “İmamın arkasında okuyan kişi fıtrata aykırı davranmış olur.” Yine Abdullah’ın (r.a.) “İmamın arkasında okuyan kişinin ağzı toprakla doldurulur” dediği rivayet edilmiştir. Zeyd b. Sâbit’in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: “İmamın arkasında okuyanın namazı yoktur.” Sa‘d’ın da “imamın arkasında okuyan kişinin ağzında bir köz olmasını isterdim” dediği rivayet edilmiştir. İbn Ömer’den rivayet edilmiştir ki; ona imamın arkasında kişinin Kur’ân okuyup okumayacağı sorulduğunda şöyle demiştir: Hayır, sizden biri tek başına namaz kıldığında okusun.” İbn Ömer, imamın arkasında Kur’ân okumuyordu[423]. Yine Ebû Saîd’den rivayet edilmiştir ki; ona imamın arkasında Kur’ân okuma hakkında sorulduğunda o, “imam sana yeter” demiştir. İbn Abbâs’tan ona birinin “imamın arkasında Kur’ân okuyayım mı?” diye sorduğu rivayet edilmiştir. O, “hayır” demiştir[424]. Bizim Hanefî âlimlerimiz buna benzer hadislere yönelmiştir. Kitap, sünnet ve sahâbenin icmâı[425] buna işaret etmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.*

وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِى نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ
بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ ﴿٢٠٥﴾

159 **[§]*“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabb’ini zikret, gafillerden olma!”***

Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabb’ini zikret. Müfessirler âyette belirtilen zikir hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları bunu her türlü zikre yorumlamıştır. Bazıları da Kur’ân okumaya (tilavet) hamletmiştir. Şayet sabah ve akşam, gündüz ve geceden kinâye ise bununla yaşadığı olayları hatırlar[426], Allah’ın kendisine ver-

---

423 İmam Mâlik, *el-Muvata’*, “Salât”, 43.

424 Belirtilen rivayetlerin geneli için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 330-331; Tahâvî, *Şerhu meâni’l-âsâr*, I, 219-220; Zeylaî, *Nasbu’r-râye*, II, 12-13.

425 Bazı sahâbeden bu görüşün aksi rivayet edilmiştir. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî şöyle demiştir: “Bu görüş-yani kırâatin olmaması- İbn Ömer, Câbir, Zeyd b. Sâbit, İbn Mesûd’dan sabit olmuştur. Aynı şekilde Sa‘d, Ömer, İbn Abbâs ve Ali’den bu görüş gelmiştir. Buhârî, Ömer, Übey b. Kâb, Huzeyfe, Ebû Hureyre, Âişe, Ubâde ve Ebû Saîd’den imamın arkasında kırâat görüşünü kaydetmiştir (İbn Hacer, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye*, I, 164).

426 Şârihin ibaresi şöyledir: Şayet sabah ve akşamın belirtilmesi gündüz ve geceden kinâye ise bu, Yüce Allah’ın, tüm durumlarını bildirmesidir (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vilât*, vr. 321b).

diği nimet ve ihsanlarını anar, O'nun nimetlerini anması şükretmesidir. Yahut da O'nun kudret ve hükümranlığını düşünür de bu kendisini Allah'a itaat etmeye ve boyun eğmeye sevkeder[427]. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın emir ve nehiy, vâd ve vaîdiyle zikredilir. Bu, kusuru ve akıbetinden korkmayı itiraf etmeyi ve vâdini talep etmeyi gerektirir. Sanki şöyle buyurmuştur: Her durumda gece ve gündüz Rabb'ini zikret. Bu ya nimetine ve lütfuna şükretme veya emir ve nehiylerinde kusurunu itiraf etme yahut vaîdinden korkma ve vâdini istemeyi gerektirir. Sanki şöyle buyurmuştur: Rabb'ini **yalvararak**, yani tevazu ile zikret. **Ürpererek**. Yani korkuyla birlikte. Eğer sabah ve akşamın yorumu, sabah ve akşam vakitlerinden kinâye ise, bu Kur'ân okumaktan kinâyedir. Bu, daha önce geçtiği üzere tilavet zikridir. Şu ilâhî beyanlarda bu husus belirtilmiştir: "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin"[428] ve "İşte bu Kur'ân, Rabb'inizden gelen kanıtlardır"[429]. Bu tıpkı "Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma"[430] meâlindeki ilâhî beyanı gibidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şudur: Namazında sesini yükseltme. Yani bazı namazlarında. Bazılarında ise fazla kısma. Yahut şöyle denilir: Sesini çok fazla yükseltme ve çok fazla da kısma, aksine ikisi arasında bir yol tut. Şöyle de denilebilir: Sesi yükseltmekle ve kısmakla meşgul olma, fakat içindekileri oku. **Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam Rabb'ini zikret** meâlindeki ilâhî beyanı böyledir.

[§]Bazı kırâat âlimleri âyette geçen kelimeyi "hufyeten" (خُفْيَة) şeklinde 160
okumuşlardır. Bu "ihfâ" (الإخفاء) kelimesindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak **kendi kendine Rabb'ini zikret** diye buyurmuştur. Fakat bilinen kırâat "hîfeten" (خيفة) şeklindedir. Mücâhid şöyle demiştir: Allah, imamın arkasında onun kırâatini dinlerken kendi kendine, yalvararak ve ürpererek kendisini zikretmene izin vermiştir. **Akşamları**. Ebû Avsece şöyle demiştir: Akşam vakitleri. Bu kelimenin tekili "usul" (أُصُل) ve "esîl" (أصيل)'dir[431].

Gafillerden olma! Resûlullah'ın (s.a.) hiçbir durumda gafillerden olmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte bu hitap ümmetine yönelik bir nehiydir. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[432], "Sakın müş-

---

427 Arapça neşrinde bu kelime "yezkuruhû" (يَذْكُرُهُ) diye tashih ediilmiş, ancak isabetsizdir. Bütün nüshalarda "yüzkeru" (يُذْكَرُ) şeklindedir.

428 Önceki âyet-i kerîme.

429 el-A'râf, 7/203.

430 "Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut" (el-İsrâ, 17/110).

431 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "esl" (أصل) md.

432 el-Bakara, 2/147; Yûnus, 10/94.

riklerden olma!"[433] ve benzeri. Cenâb-ı Hak, belirttiğimiz gibi başkasını nehyetme üzere, ona belirtilen kimselerden olmaması konusunda yasak getirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ

206. "Rabb'inin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler."

Rabb'inin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar. Müşebbihe şöyle demiştir: Eğer Allah ile melekler arasında zâtî bakımdan bir yakınlık olmasaydı, **Rabb'inin katında** meâlindeki beyanla onlar ile insanlar eşit olurdu; yine meleklerin özel olarak belirtilmesinin bir anlamı olmazdı. Fakat bize göre **Rabb'inin katında** meâlindeki beyanın yorumu şudur: Yani O'na itaatte ve boyun eğmede veya değer ve konumda demek olup zâtî bir yakınlık anlamında değildir. Aksine yüce Allah'ın nitelediği gibidir: "Allah'ın buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[434], "O'na ibadet etmekte ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[435]. Cenâb-ı Hak melekleri kendisine itaat etmek ve boyun eğmekle nitelemiştir. İlki de buna göredir; zâtî bir yakınlık anlamında değildir. Cenâb-ı Hakk'ın belirtmiş olduğu itaat ve boyun eğme anlamındadır. Görmez misin ki O, şöyle buyurmuştur: "Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş"[436]. Bu, secde ettiğinde yeryüzünde Allah'a (mekân olarak) yaklaşıyor anlamına gelmemektedir. Bazı cüz'î varlıkların Allah'a nispet edilmesi bu varlıkların Allah nezdindeki yüceliği anlamı-
161 na gelir. [§]Tıpkı "mescitler Allah'ındır"[437] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Her ne kadar bütün yerler Allah'a ait olsa da mescitler, yüceltme maksadıyla O'na nispet edilmiştir. Bütün evler Allah'a ait olsa da "Kâbe Allah'ın evidir" sözü de böyledir. Bunun gibi varlıklardan bir kısmını Allah'ın kendisine nispet etmesi, bu varlıkları yüceltmek ve değer vermek içindir. İlki de böyledir. Cenâb-ı Hak melekleri, ya kendisine itaat etmeleri veya boyun eğmeleri yahut değer ve

433 el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.
434 et-Tahrîm, 66/6.
435 el-Enbiyâ, 21/19-20.
436 el-Alak, 96/19.
437 el-Cin, 72/18.

konumları dolayısıyla kendisine nispet etmiştir. Küllî şeylerin Allah'a nispeti ise Rabb'in yüceliği mânasına gelir. Şu ilâhî beyanlar böyledir: "Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız O'na aittir"[438], "O her şeye kādirdir"[439], "O her şeyin yaratıcısıdır"[440].

[Tafdîl Meselesi]

Bazıları bu âyeti, meleklerin insanlardan üstün olduklarına (tafdîl) delil getirmiştir. Fakat biz diyoruz ki: Allah katında üstün olan, O'na daha fazla itaat eden, boyun eğen, takvâ sahibi, emir ve yasaklarına tam olarak uyanlardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır"[441] buyruğuna dayanır. Âyet, bir türün diğer türlerden üstün olduğuna işaret etmemektedir. Daha önce bu konudaki yorumu açıkladık[442].

Rabb'inin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* bu beyanın yorumu şöyledir: Yani onlar her ne kadar yeme-içme ve türlü ihtiyaç malzemelerine muhtaç olmasalar da **O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar.** Sizin ise yeme-içme ve türlü nesnelere ihtiyacınız olduğuna göre O'na kulluk yapmakta kibre kapılmamanız daha uygun ve daha lâyıktır. Veya şöyle buyurmuş olması mümkündür: Taptığınız melekler **O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar.** Sizin O'na kulluk etmede kibre kapılmamanız daha uygundur. Çünkü insanların bir kısmı meleklere tapmaktadır. Dolayısıyla bu, söz konusu inanca verilen bir cevap konumundadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]O'nu tesbih ederler. Tesbih, yüce Rabb'i üstünlük, yücelik, Celâl ile; 162
dengi ve benzeri olmaktan, inkârcıların nitelemelerinden tenzih etmekle nitelemektir. Yine tesbih Rabb'i, tüm yaratılmışlık anlamlarından tenzih etmektir.

Yalnız O'na secde ederler. Secde, boyun eğmenin zirvesidir.

[Tilâvet Secdesi Meselesi]

Âyette, bunu okuyana ve dinleyene secdenin vacip oluşuna delil yoktur. Bu âyette secde edenlerin, kibre kapılmaksızın secde ettiklerini bildirme vardır. Yine bunda secde etmeye teşvik vardır. Ancak Resûlullah'ın (s.a.) secde ettiği, onunla beraber olanların da secde ettikleri rivayet edilmiştir. İbn Ömer'den

438 el-A'râf, 7/54.

439 el-Mâide, 5/120.

440 el-En'âm, 6/102.

441 el-Hucurât, 49/13.

442 Nisâ sûresinin 4/172. âyetinin tefsirine bakınız.

onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah bize secde âyetinin bulunduğu sûreyi okuyordu ve secde ediyordu. Biz de secde ediyorduk tâ ki bazılarımız secde edecek yer bulamıyordu"[443]. Yine İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'ı (s.a.) Sâd sûresinde secde ederken gördüm"[444]. İbn Ömer'den gelen bazı rivayetlerde onun şöyle dediği nakledilmiştir: "Resûlullah (s.a.), namaz dışında Kur'ân okuyor ve secde ediyordu. Biz de onunla birlikte secde ediyorduk"[445]. Yine İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.) Necm sûresini okudu ve bunda secde etti. Onunla birlikte secde etmeyen kimse kalmadı. Sadece Kureyş'ten yaşlı bir adam secde etmedi. Bu kişi yerden bir avuç çakıl taşı aldı ve alnına koydu. Şüphesiz onun kâfir olarak öldürüldüğünü gördüm"[446]. İbn Abbâs'ın tilavet secdesi âyetlerini zikrettiği veya bunları saydığı ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: A'râf, Ra'd, Nahl, Benî İsrâil[447], Meryem, Hac -bir secde âyeti-, Furkân, Tâsîn[448], Eliflâmmîm Tenzîlün[449], Sâd,
163 Hâmîm Tenzîlün[450]. [§]Dedi ki: Mufassal sûrelerde (kısa sûreler)[451] secde âyeti yoktur[452]. İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "A'râf ve Necm'de olduğu gibi sûrenin sonunda secde âyeti olur. Eğer istersen secde et, sonra kalk ve okumaya devam et! dilersen de rükûya git!"[453] İbn Mesûd'un A'râf, Benî İsrâil, Necm, İze's-semâü'n-şekkat[454], İkra' bismi rabbike[455] sûrelerinde secde ettiği rivayet edilmiştir. Bazı Hanefî âlimlerimiz secde âyetini okuyan kimseye secdenin vacip olduğuna, namaz kılanın secde âyetini okuduğunda namazında

---

443 Buhârî, "Sücûdü'l-Kur'ân", 9; Müslim, "Mesâcid", 103.

444 Buhârî, "Enbiyâ", 39; Ebû Dâvûd, "Sücûdü'l-Kur'ân", 5; Tirmizî, "Cum'a", 53.

445 Biraz önce İbn Ömer'den rivayet edilen hadisin kaynaklarına bakınız.

446 Buhârî, "Sücûdü'l-Kur'ân", 1; Müslim, "Mesâcid", 105.

447 Yani İsrâ sûresi.

448 Yani en-Neml sûresi.

449 Yani es-Secde sûresi.

450 Yani Fussılet sûresi.

451 Mufassal, kısa sûreler demektir. Bunlar sûreler arasında besmele ile fasılların fazlalılığı dolayısıyla "mufassal" olarak isimlendirilmiştir. Denildi ki; bunlardaki mensûh âyetlerin azlığı dolayısıyla böyle isimlendirilmiştir. Bunların sonu Nâs sûresidir. İlkine dair on iki kavil vardır. En meşhurları Kâf (50) ve Hucurât (49) sûreleridir. Bundan başka şeyler de söylenmiştir (bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I, 245; Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I, 139).

452 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 377. İbn Abbâs'tan Resûlullah'ın Medine'ye geldiği günden beri mufassal sûrelerde secde etmediği rivayet edilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, "Sücûdü'l-Kur'ân", 2).

453 Bu mânayla rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 380).

454 el-İnşikâk, 84/1.

455 el-Alak, 96/1. bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 377.

secde edeceği konusunda âlimlerin icmâ etmelerini delil göstermiştir. Zira eğer secde, nafile olsaydı; hiç kimsenin namazdan olmayan bir şeyi eklemesi mümkün olmazdı. Bu durum, secdenin namazda vacip olduğunu göstermektedir. Secde namazda vacip olduğuna göre her durumda vaciptir. Bu konudaki delillerimizden biri Resûlullah'ın bu âyetleri okuduğu ve ardından secde ettiğinin rivayet edilmesidir. Dolayısıyla bu âyetlerde secde etmek vaciptir, tıpkı iki bayram namazını kıldığından dolayı, bayram namazının vacip olması gibidir.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَنْفَالِ قُلِ الْاَنْفَالُ لِلّٰهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١﴾

1. **"**(Ey Muhammed!) ***Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir. O halde, eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve resûlüne itaat edin."***

[Ganimetlerin Hükmü]

(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Enfâl, müslümanların savaş durumunda oldukları halktan elde ettikleri ganimetlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Enfâl, ganimet sahiplerinin haklarından fazla olanıdır[1]. Eğer âyetteki "enfâl", ganimet ise buradaki soru iki yoruma açıktır. Birincisi, onlar ganimetin helâlliğini ve haramlığını sormuşlardır. Çünkü ganimetler başlangıçta helâl değildi. Denildi ki: Onlar ganimet olarak alıp bir yerde topluyordu; sonra bir ateş gelip bunları yakıyordu[2]. Dolayısıyla onlar bunun helâlliğini ve haramlığını sormuşlardır. Cenâb-ı Hak **ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir** diye buyurmuştur. Yani ganimetlerin hükmü Allah'a aittir; bunu dilediğine verir. İkinci muhtemel yoruma göre buradaki soru ganimetin taksimi hakkındadır. Bu yorum bazı rivayetlerde

---

1 "Neffelte fulânen tenfîlen" (نَفَّلْت فلاناً تنفيلا): Yani ona ganimet verdin. "Neffele'l-imâmu'l-cunde" (نَفَّل الإمام الجند): Yani devlet başkanı askere ganimet olarak aldıklarını verdi. "Nefel" (النفل) ganimet, hibe ve devlet başkanının askerlere onları teşvik etmek için verdiği fazlalık demektir. Çoğulu "enfâl"dir (أنفال) (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nfl" (نفل) md.).

2 Bu gelenek bizden önceki geçmiş ümmetlerde vardı (bk. Buhârî, "Fardu'l-humus", 8; Müslim, "Cihâd", 32).

aktarılan şu olaya dayanır: İnsanlar Bedir günü üç kısma ayrılmıştı. Üçte birlik kısmı düşmanla çarpışıyordu. Bir kısmı onların arkasında destek kuvvetiydi. Üçüncü kısım ise Resûlullah'ın yanında onu koruyordu. Allah onlara zafer nasip ettiğinde ganimetler konusunda ihtilaf ettiler. Düşmanla çarpışanlar "Biz ganimete daha fazla hak sahibiyiz; savaşı biz üstlendik" dediler. Onlara destek kuvveti olanlar dediler ki: Ganimete siz bizden daha fazla hak sahibi değilsiniz.
166 Sizin destekçiniz bizdik. Resûlullah ile beraber bulunanlar da [§]"Siz bizden daha fazla hak sahibi değilsiniz; biz Resûlullah'ı koruyanlardık" dediler. Böylelikle bu ihtilafı Resûlullah'a taşıdılar. Bunun üzerine **sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir** meâlindeki âyet nâzil oldu[3]. Ebû Ümâme el-Bâhilî şöyle demiştir: Ubâde b. Sâmit'e "enfâl" hakkında sordum. Dedi ki: Bu âyet biz Bedir ehli hakkında inmiştir ki o sırada biz ihtilaf etmiştik ve bu konuda huylarımız kötüleşmişti. Allah bunu bizden çekip aldı ve resûlüne verdi. O da eşit bir şekilde dağıttı[4]. Mücâhid ve İkrime şöyle demiştir: **Ganimetler Allah ve Resûlullah'ın idi.** Cenâb-ı Hak bunu neshetmiştir: "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, peygambere aittir"[5]. Yine Abdullah b. Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Enfâl, ganimetler demektir. Önceleri sadece Resûlullah'a aitti; başkasının bunda bir hakkı yoktu. Müslüman birlikler elde ettikleri şeyleri Resûlullah'a getiriyorlardı. Kim bundan bir iğne veya iplik kadar alsaydı hainlik etmiş olurdu. Onlar Resûlullah'tan kendilerine ganimetten verilmesini istediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **de ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir** diye buyurdu. Sizin bu ganimette bir hakkınız yoktur[6]. Buradaki enfâl kavramının, bazılarının dediği üzere "ganimetlerden fazla kalan mallar" olması da mümkündür. Bu, rivayet edilen şu haberlerdeki durumlar gibidir: Birisi büyük bir deve alıyor ve yâ Resûlallah bunu bana ver diyordu. Bir diğeri bir kılıç alıyor ve bunu bana ver diyordu. Bunun gibi diğer hadiseler. Onlar
167 Resûlullah'tan bu şekilde istiyorlar. [§]Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **de ki: Ga-**

---

3 Bunun benzeri Ubâde b. Sâmit, İbn Abbâs ve İbn Cüreyc'den rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 323; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 144-145; Taberî, *Tefsîr*, IX, 172, 175; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 5-6). Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in râvilerinin sika olduklarını belirtmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 26).

4 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 322; Taberî, *Tefsîr*, IX, 172-173; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 5. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in râvilerinin sika olduklarını belirtmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 26).

5 el-Enfâl, 8/41. bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 175; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 9.

6 bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 173; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 8.

nimetler Allah'a ve resûlüne aittir diye buyurmuştur[7]. Onların sorularının ganimet dağıtmakla ilgili olması da mümkündür. Buna göre ellerine geçtikten sonra veya kâfirler yenildikten ve düşman kaçtıktan sonra Resûlullah'ın kendilerine ganimeti dağıtmasını istemişlerdir. Devlet başkanının savaşa yönelme durumunda da ganimet dağıtması mümkündür. Aynı şekilde Abdullah b. Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nefel" (النَّفَل) iki ordu veya iki bölük karşılaşmadığında olur. Eğer bu ikisi karşılaşırsa ganimet olmuş olur[8]. Mus'ab b. Sâd'dan babası Sâd b. Ebû Vakkâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benim hakkımda dört âyet nâzil olmuştur -bunun Bedir günü olduğu düşünülür-. Bir kılıca rastlamıştım ve bunu Resûlullah'a getirerek "bana ganimet olarak ver" dedim. Resûlullah, "onu bırak" buyurdu ve kalktı. "Ey Allah'ın peygamberi, bunu bana ganimet olarak ver; herhangi bir faaliyeti olmayan bir kimse gibi mi olayım?" dedim. Resûlullah "onu aldığın yere koy" buyurdu. Bunun üzerine **sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir** meâlindeki âyet nâzil oldu. Sonra Sâd dedi ki: Resûlullah beni çağırdı ve "git ve kılıcını al" buyurdu[9]. Sâd hadisi, Hz. Peygamber'in savaş öncesi kimseye elde etmiş olduğu malı ganimet olarak vermediğini göstermektedir. Çünkü eğer onlara ganimet olarak vermiş olsaydı Sâd'ı (r.a.) getirmiş olduğu kılıçtan mahrum etmezdi. Yine bu hadis, Hz. Peygamber'in ganimet âyeti nâzil oluncaya kadar ganimet konusunda bir şey emretmediğini göstermektedir. Sonra Allah Teâlâ, ganimet konusunda işi resûlüne tevdi etmiştir. Resûlullah da iş kendisine tevdi edildiğinden dolayı onu serbest bırakmıştır. Yine bu durum şöyle de anlaşılabilir: Resûlullah savaş öncesi kimseye ganimet dağıtmıyordu. Fakat o, daha önceki bir zorunluluk olmaksızın öldüren kimsenin getirmiş olduğu mallardan istediğine ganimet olarak veriyordu. Sâd'ın "hiçbir faaliyet yapmayan kimse gibi mi olayım?" demesi bunu açıklamaktadır. Ubâde hadisi, Hz. Peygamber'in onların savaştıkları kimselerden alacaklarını daha almadan ganimet olarak verdiğini bildirmektedir. Bu durum iki ha-
dis arasındaki ihtilaf konusudur. [§]Bu konuda işin aslı şudur: "Nefel" (النَّفَل) **168**
ganimetlerde söz konusuydu. Çünkü Allah Teâlâ, helâl kılmadan önce bunu "enfâl" olarak isimlendirdi. Eğer Hz. Peygamber bunu onlara savaş öncesi veya sonrası ganimet olarak vermemiş olsaydı, Cenâb-ı Hak bunu "enfâl" olarak isimlendirmezdi. *En doğrusunu Allah bilir.* Ubâde hadisine göre "bilin ki, gani-

7 Bunun benzeri Sâd b. Ebû Vakkâs'tan rivayet edilmiştir (bk. Müslim, "Cihâd", 33; Tirmizî, "Tefsir", 8; Taberî, *Tefsîr*, IX, 173).

8 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 499.

9 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 180; Müslim, "Cihâd", 24.

met olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, peygambere aittir"[10] meâlindeki ilâhî beyan, "nefel" (ganimet) kavramının bildirilmesinden sonra nâzil olmuştur. Bu, sabit ve öncekileri nesheden bir hükümdür. Aynı şekilde İbn Abbâs'ın sözü de bunu göstermektedir[11]. İlim ehli, Ubâde'nin naklettiği hadisin sonunda söylediği hususta icmâ etmiştir. Tümü şöyle demiştir: Ganimetin beşte biri Allah'ın bildirmiş olduğu sınıflara verilir[12]. Sadece yakın akrabaların payı konusunda ihtilaf edilmiştir. Sonra diğer beşte dört bundaki hak sahipleri arasında taksim edilir. İlim ehli, devlet başkanına, birini savaşta öldüren kimsenin öldürülenin üzerinden aldığı nesneleri ve diğer malları ganimet olarak dağıtma hakkı vermiştir ki devlet başkanı "kim birini öldürürse, üzerindeki mallar onundur"[13] diyebilsin. Böylelikle savaşçıları teşvik etsin ve beşte birin dışında askerden çıkanları savaş bölüğüne ganimet olarak dağıtsın. Âlimler, Kur'ân'da buna ilişkin hüküm indiğinden dolayı ganimetin beşte birlik paylar şeklinde taksim edilmesinde icmâ etmişlerdir. Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ganimet bizden önce kimseye helâl kılınmamıştır.
169 Bize helâl kılınmıştır"[14]. [§] Yine Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ganimet sizden önce siyah başlı[15] hiçbir kavme helâl olmamıştır. Gökten bir ateş geliyor ve ganimeti yok ediyordu." Bedir günü insanlar ganimetlere koştuklarında yüce Allah "Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız [fidyeden] dolayı size büyük bir azap dokunurdu". Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin"[16] meâlindeki âyetleri ve benzerlerini indirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sana ganimetler hakkında soruyorlar. Bu ilâhî beyan çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: **Sana ganimetlerin** kimin hakkı olduğunu **soruyorlar.** Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **de ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne**

---

10 el-Enfâl, 8/41.

11 Taberî, *Tefsîr*, IX, 175; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 71.

12 Yani şu âyette belirtilen kimseler: "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile bâtılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir" (el-Enfâl, 8/41).

13 Bu bir hadis lafzıdır (bk. Buhârî, "Fardu'l-humus", 18; Müslim, "Cihâd", 41).

14 Bu mânada haberler rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Fardu'l-humus", 8; Müslim, "Cihâd", 32).

15 Siyah başlardan maksat âdemoğullarıdır. Çünkü onların başları siyahtır (Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VIII, 377).

16 el-Enfâl, 8/68-69. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 252; Tirmizî, "Tefsir", 8. Tirmizî bu rivayeti sahih görmüştür.

aittir, diye buyurmuştur. İkincisi şudur: **Senden ganimetleri istiyorlar.** Bu anlam “an” (عن) harfinin düşürülmesiyledir. Onlar ganimetleri istiyorlardı. Üçüncüsü de şudur: Onların her biri kendisine verilen ilave ganimet hakkında soruyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

O halde, Allah’a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin. Müfessirler şöyle demiştir: Ganimeti bölüşmeden almakta Allah’a karşı gelmekten sakının. Fakat **ganimetler** ve diğer hususlarda Allah’a isyan etmekten, emir ve yasaklarında ona karşı gelmekten **sakının**. **Aranızı düzeltin.** Cenâb-ı Hak aralarını düzeltmelerini emretmiştir. Nitekim onlara bahşettiği büyük lütuf ve nimetlerini şu ilâhî beyanla bildirmiştir: “Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân’a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz”[17]. Cenâb- Hak, onlar birbirine düşman iken kalplerini kendisinin birleştirdiğini bildirmiştir. Bu, onlara yönelik büyük nimetlerindendir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, burada onlara aralarını düzeltmelerini emretmiştir ki onlara bahşettiği nimet üzere ayrı ayrı değil, bir olsunlar.

Allah ve resûlüne itaat edin. Yani emir ve yasaklarında **Allah’a itaat edin;** âdabında ve sünnetlerinde **resûlüne** itaat edin. **Eğer müminler iseniz.** Veya şöyle buyurmuştur: Sizi davet ettiği ve teşvik ettiği eylemlerde **Allah’a itaat edin;** size açıkladığı buyruklarında **resûlüne** itaat edin. **Eğer müminler iseniz.** Yani onu tasdik edenlerden iseniz.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ
عَلَيْهِمْ اٰيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

[§]***2. “Müminler o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığında yürekleri tit-*** 170
rer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab’lerine güvenirler.”

Müminler o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab’lerine güvenirler. Bu ilâhî beyan farklı yorumlara açıktır. İlki şudur: Belirtilen amellerle imanlarını tahkik eden müminler. İkincisi şu-

17 Âl-i İmrân, 3/103.

dur: Yürek titremesi, haşyet, sebat ve kesin inanç gibi sözü edilen ameller vasıtasıyla sizin açınızdan doğrulukları ortaya çıkmış müminler. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette nitelediği gibi onlar imanlarında şüpheli olan münafıklar gibi değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar"[18]. Onlar infak ettiklerinde de ancak isteksiz bir şekilde infak ediyorlardı[19]. Onlar Allah'ı çok az anıyorlardı. Bunu da insanlara riya maksadıyla yapıyorlardı[20]. Müminler ise bütün bunları gerçekten yerine getiren kimselerdir. Böylelikle bu amelleriyle doğrulukları ortaya çıkmaktadır. Bu durum başka bir âyette Cenâb-ı Hakk'ın onları şöyle nitelemesidir: "Müminler ancak, Allah'a ve resûlüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar işte bunlardır"[21]. Üçüncüsü, bizzat amellerin kendisi değil, sadece itikadın kastedilmiş olması da mümkündür. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Müminler, günah işleme durumunda ve yükümlülüklerini yerine getirmedeki eksiklik halinde yürekleri titreyerek korku içinde bulunarak imanlarına bağlı olan kimselerdir. Mümin, işlediği günahları bilgisizliğinden yapmaktadır. Sonra da o, kısa sürede bundan tövbe etmektedir. Şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir"[22]. O, günahı ya şehvetin baskın gelmesi veya sonra tövbe edeceği inancıyla yahut bu günahının bağış-
171 lanmasına dair Allah'ın rahmeti ve lütfunu umması sebebiyle işlemektedir. **[§]**
Bu durumda ilâhî beyan şöyle olmaktadır: **Müminler**, belirtilen amellere inanan kimselerdir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[23]. Bu, inanç ve söz konusu şeyi kabul etme mânasındadır. Onlar namaz kılmıyorlar ve belirtilen diğer hususları yerine getirmiyorlarsa da buna iman etmişler ve bunu kabul etmişlerse serbest bırakılırlar. Buna göre ilki de bu anlama gelebilir. Dördüncü olarak, söz konusu ilâhî beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: **Müminler**, bunu yapan ve söz konusu tüm amelleri yerine getirenlerdir. Fakat kalbiyle

---

18 en-Nisâ, 4/142.

19 "Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar" (et-Tevbe, 9/54).

20 "Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Halbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler" (en-Nisâ, 4/142).

21 el-Hucurât, 49/15.

22 en-Nisâ, 4/17.

23 et-Tevbe, 9/5.

iman eden ve tasdik eden kimsenin, bunun dışında bir amel yapmamışsa bile mümin olduğunda icmâ etmişlerdir. Tıpkı iman edip de hemen ölen kimsenin durumu gibi. Böyle bir kimse mümin olarak ölür. Bu da gösteriyor ki belirttiğimiz sebepten ötürü mümin olmak için bütün amelleri yapmak şartı bulunmamaktadır. Ancak daha önce belirttiğimiz üç yoruma göre anlaşılması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer. Bu ilâhî beyan çeşitli anlamlara gelir. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, müminin belirtilen niteliklere sahip kimse olduğunu bildirmektedir. Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Müminler, belirtilen niteliklere sahip olması gereken kimselerdir. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmuş olması da mümkündür: Müminler, belirtilen nitelikleri seçen kimselerdir. Allah Teâlâ, bildirmiş olduğu yürek titremesini ve korkmayı, gizli ve açıkça iman edenler ile kendini iman etmiş gösterip imanın aksini ve inkârı kalplerinde gizleyenler arasında simge kılmıştır. Başka bir âyette de durum böyledir: "Müminler ancak Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir"[24].

[§]**Kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını** 172
arttırır. Âyetleri meâlindeki ilâhî beyanın, "onun kesin delilleri" mânasına gelmesi mümkündür. **Kendilerine** bunlar **okunduğunda** mevcut durumlarındaki sebatları ve kuvvetleri artar. Münafıklara gelince, inen âyetlerle onların inkârları ve dinden uzaklaşmaları artar. Bu durum, müminlerin ise sebat ve kuvvetini arttırır. Yahut Cenâb-ı Allah arttırmayı zikretmiştir, çünkü imanda her an yenilenme hükmü söz konusudur. Dolayısıyla imanda yenilenme hükmü söz konusuysa bu durum var olanda bir artış demektir. Bunu dilersen artma olarak; dilersen devamlılık olarak niteleyebilirsin. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: İman, icmâlî imana dair açıklama yoluyla artar. Eğer onlara açıklar ve "falan kimse resûl ve nebîdir" derlerse, her ne kadar icmâlen iman etmişlerse de bununla imanları artar. Aynı şekilde bütün kitaplara ve Allah'ın emrine iman da böyledir. Biz her ne kadar icmâlen Allah'ın emir ve yaratma sahibi olduğuna iman etsek de bir kimse bu emri öğrendiğinde bu konudaki imanı artmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Çünkü kim Allah'a, onun emir ve yaratma sahibi olduğuna iman etmişse imanın esasını yerine getirmiş olur. Eğer tek tek açıklamaya geçerse bu açıklamayla icmâlî imanına nispetle imanında bir artış meydana gelir.

---

24 en-Nûr, 24/62.

Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler. Yani bütün işlerinde yalnızca Rab'lerine güvenir ve dayanırlar; başkasına güvenmezler; sadece Allah'a tevekkül ederler. Onlar münafıklar gibi değildirler. Münafıklar, kendilerine verilen nimetlere güvenirler. Tıpkı "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[25] meâlindeki ilâhî beyan ve benzerleri gibi. Mümin ise her durumunda Allah'a güvenir ve sadece ondan korkar. Söz konusu durumlar, her ne kadar başkasının eliyle ona ulaşsa ve gerçekleşse de hakikatte bunlar Allah'tandır.

اَلَّذ۪ينَ يُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

3. "Namazlarını özenle kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcarlar."

Namazlarını özenle kılarlar, kendilerine verdiğimiz şeylerden bir kısmını Allah yolunda harcarlar. Allah'ın kendileri üzerindeki hakkı sebebiyle.

اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ
كَر۪يمٌ ﴿٤﴾

173 [§]***4. "Gerçek müminler işte onlardır. Rab'leri katında onlar için yüksek mevkiler, bağışlanma ve değerli rızık vardır."***

Gerçek müminler işte onlardır. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Bu, "imanlarını tahkik edenler" anlamına gelebilir. İkinci yorum şudur: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine gerçek bir vâdde bulunduğu müminlerdir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vâdetmiş olduğu dereceler ve bağışlanmadır. Onlar bu vâde hak kazanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rab'leri katında onlar için yüksek mevkiler vardır. Denildi ki: **Rab'leri katındaki bağışlanma** ve iyilikler. Yani Cenâb-ı Hak onların dünyada yapmış oldukları günahlarını cennette örter. Müminler, yaptıkları günahları unuturlar. Çünkü bunu hatırlamak, Cenâb-ı Hakk'ın cennette onlara verdiği nimetlerinden yararlanmalarını engeller. **Ve değerli rızık vardır.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Verilen insanın bununla değerli kılındığı **rızık.**

---

[25] el-Hac 22/11.

كَمَٓا اَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّۖ وَاِنَّ فَر۪يقًا مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ
لَكَارِهُونَۙ ﴿٥﴾

5. "Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı.

Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı. Bu âyette geçen "kemâ" (كما) harfinin cevabı açık bir şekilde gelmemiştir. Çünkü bunun cevabının şöyle olması gerekirdi: **Rabb'in seni hak uğruna (savaşmak üzere) evinden çıkardığı gibi;** O, sana şöyle davranırdı. Ayrıca müfessirler bu cümlenin cevabının ne olduğuna dair farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, "(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah'a ve resûlüne aittir"[26] meâlindeki ilâhî beyanın bağlantı (sıla) cümlesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı.** Onlar seninle tartışıyorlardı[27]. Yani savaşa çıkma konusunda isteksiz oldukları ve ganimetleri paylaşmakta seninle tartıştıkları gibi savaşa çıkmakta da seninle tartıştılar. Bir kısmı ise şöyle demiştir: Cümlenin cevabı savaşma emridir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı.** Onlar ise bu konuda isteksizlerdi. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak seni savaşla yükümlü kılıyor; onlar ise bunda isteksiz davranıyorlar. Âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Cümlenin cevabı "O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu"[28] meâlindeki ilâhî be-
yandır. [§]Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Savaşa çıkmak konusunda **174**
bir planlama yapmaksızın ve düşünmeksizin Allah'a icabet ettiğiniz gibi, aynı şekilde sizin bir bilginiz ve planlamanız olmaksızın Allah kendi katından bir güven sunma, gökten su indirme, onunla temizleme ve ayakları sabit kılma gibi taleplerinize icabet edecektir. Bazı âlimler de şöyle demiştir: **Rabb'in seni,** savaşa hazırlıksız bir şekilde **evinden savaşa çıkarttığı gibi,** aynı şekilde size yardım ve zafer vâdediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

26 el-Enfâl, 8/1.

27 Bir sonraki âyet-i kerîme.

28 el-Enfâl, 8/11.

Bi’l-hakki (بالحق). Bu beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. Bunun, [evden] ayrılıp savaşa gitme emrinde Allah’ın onlar üzerindeki hakkı olması anlamına gelmesi mümkündür. Yine **hak ile** beyanının “Cenâb-ı Hakk’ın yaptığı vâd ile” anlamına gelmesi de mümkündür. Zira Cenâb-ı Hak onlara yardım ve zafer vâdetmiştir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Hak ile** yani Kur’ân ile. Fakat eğer bu anlamda ise sözünü ettiğimiz üzere Kur’ân’ın belirtilen emri demektir.

Müminlerin bir kısmı ise bu konuda isteksizlerdi. Bu beyan iki yoruma açıktır. Buna göre ilâhî beyan şu anlama gelebilir: Görünüşü bakımından mümin olanların bir kısmı -ki onlar münafıklardır- savaşa çıkmakta isteksizlerdi. Gerçekte mümin olanların da savaşa çıkmakta tercihe dayalı olarak değil de, tabii bir şekilde isteksiz olmaları anlamına da gelebilir. Çünkü savaşa hazırlıksız oldukları bir durumda savaşa çıkmaları onlara emredilmişti. Dolayısıyla tabii bir şekilde nefisleri bundan hoşlanmadı. Zira onlarda savaş araç-gereçleri mevcut değildi. Yoksa onlar, Allah’ın emrine dair tercihe dayalı bir şekilde isteksiz davranmadılar. Bu âyette emrin vakti bilinmiyorsa da bir şeyin emredilebileceğine dair delil vardır. Yine bunda, “açıklamanın gecikmesinin” mümkün olduğuna dair delil vardır. Çünkü onlara savaşa çıkma emredildiği halde emredildikleri savaşa çıkma vaktini bilmiyorlardı.

يُجَادِلُونَكَ فِى الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَاَنَّمَا يُسَاقُونَ اِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٦﴾

6. “Doğru olan apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi bu konuda seninle tartışıyorlardı.”

Doğru olan konusunda seninle tartışıyorlardı. Denildi ki: Savaş konusunda. Yine denildi ki: Savaşa çıkmakta emredildiğin gerçek hakkında. **Doğru olan konusunda** meâlindeki beyanın, onlar için apaçık ortaya çıktıktan sonra, Cenâb-ı Hakk’ın onlara yaptığı yardım ve zafer vâdine dair tartışmaları
175 anlamına gelmesi de mümkündür. [§]Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Allah’ın onlara yaptığı yardım vâdi apaçık ortaya çıktıktan sonra.

Sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi. Eğer âyet münafıklar hakkında ise anlamı açıktır. Onlar bu şekilde bütün hayır işlerinde ve ibadetlerde tembellikle nitelenmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: “Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı

da pek az hatıra getirirler”[29]. Eğer âyet, imanlarını tahkik eden müminler hakkında ise ilâhî beyan şu anlama gelir: Onlar savaşa hazırlıksız olmalarından dolayı tercihe dayalı değil de tabii olarak bu konuda isteksizlerdi.

Bazıları şöyle demiştir: **Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb’in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı**[30]**.** Yani **müminlerin bir kısmı** her ne kadar şiddetli korkudan dolayı isteksiz olsalar da Rab’lerine icabet etmişlerdir. Onlar korkudan dolayı **sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi** olsalar da Rab’lerine icabet etmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ yardım ve zaferle onlara icabet etmiş ve bu korkudan onları emin kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ يَعِدُكُمُ اللّٰهُ اِحْدَى الطَّٓائِفَتَيْنِ اَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ اَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ ﴿٧﴾

7. “Hatırlayın, Allah size ‘iki topluluktan biri sizindir’ diye vâdediyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz, Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu.”

Hatırlayın, Allah size ‘iki topluluktan biri sizindir’ diye vâdediyordu. Bazı rivayetlerde şöyle anlatılmıştır. Kureyş kafilesi Şam’dan yola çıkınca Resûlullah’ın ashâbı onlara doğru savaş hazırlıkları yapmaksızın çıkmışlardı. Kureyş de Mekke’den kafilesini korumak üzere çıkmıştı. Bunlar da diğer bir topluluktu. Cenâb-ı Hak onlara, bu iki topluluktan birinin onların olduğunu vâdetmiştir: Kafile veya ordudan birine galip geleceklerdi. **Siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz.** Yani savaşın olmadığı topluluğun. Sonra da kafile sizin olsun istiyordunuz. Bu topluluk güçsüz ve ganimeti çok olandı. Onlar bunu istiyorlardı. **Siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz.** Çünkü siz savaş için hazırlıklı değildiniz. Onlarda da güçsüzlük vardı. Ötekilerde ise güç ve hazırlık vardı**.** *En doğrusunu Allah bilir.*

---

29 en-Nisâ, 4/142.

30 el-Enfâl, 8/5.

176 **[§]Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi murat ediyordu.** Bu ilâhî beyan *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu anlama gelebilir: Cenâb-ı Hak katından âyetlerle, onlardan herhangi bir vasıta olmaksızın, hakkı ortaya çıkarmayı istiyor. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir: "(Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grupta sizin için büyük bir ibret vardır: Biri Allah yolunda çarpışan (mümin) grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup"[31]. Cenâb-ı Hak, bunların bedenlerinin zayıflığına, sayı bakımından az olmalarına, silâh, hazırlık ve benzeri savaş araçlarındaki eksikliğe rağmen; buna karşın ötekilerin bedenlerinin kuvvetine, sayı bakımından fazla olmalarına, savaşa yönelik hazırlıklarına ve araçlarına rağmen müminlerin galip gelmelerinde büyük bir âyet olduğunu bildirmiştir. O, âyetle hakkı ortaya çıkarmayı dilemiştir ki bunlardan her biri bunun kendisinden değil, Allah'tan olduğunu bilsin. Bu anlam, şu ilâhî beyanda mevcuttur: "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı"[32]. Cenâb-ı Hak bu durumun onlardan değil, kendisinden olduğunu bildirmiştir. **Sözleriyle** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Mekke'de Resûlullah'a yaptığı yardım ve zafer vâdiyle. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu ortaya çıkarmayı ve gerçekleştirmeyi dilemiştir. **Sözleriyle** meâlindeki beyanın ilmiyle ve emriyle anlamına gelmesi muhtemeldir. Yine **sözleriyle** delilleriyle, yani hakkı gerekli kılıp onu kanıtlarıyla ve kesin delilleriyle ortaya çıkarması anlamına gelebilir. Yine **Sözleriyle** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yardıma, zafere ve katından onlara yönelik savaş teçhizâtına dair müminlere yönelik müjdeler. Yine bu beyanın şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Belirtildiği üzere Bedir günü onlara yardım için gönderilen melekleriyle. Cenâb-ı Hak melekleri, onları saygıya lâyık göstermek ve yüceltmek için kendisine nispet etmiştir. Bu durum, İsâ'nın (a.s.) "Allah'ın ruhu ve kelimesi" ve Mûsâ'nın (a.s.) "Allah ile konuşan" (Kelîmullah) olarak nitelenmesi gibidir. Bu nitelemeler de onları, saygıya lâyık göstermek ve yüceltmek içindir. Söz konusu durum da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnkâr edenlerin kökünü kesmeyi diliyordu. Bu ilâhî beyan "onların izlerini kesme" anlamına gelebilir. Yani onların tümü öldürülür ve kökleri kazınır tâ ki hiçbir izleri kalmasın. İkinci olarak şu anlama da gelebilir: Arkalarından gelenleri keser ki onlara herhangi bir yardım gelmesin.

---

[31] Âl-i İmrân, 3/13.

[32] el-Enfâl, 8/17.

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨﴾

[§]***8. "Ki böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı*** 177
hâkim, bâtılı geçersiz kılsın."

Hakkı hâkim kılsın. Yani hakkı ortaya çıkarsın ve gerekli kılsın. Denilir ki: "hakka kezâ" (حق كذا); yani vacip oldu. Ayrıca bu beyanın, "hakkın hak oluşunu, bâtılın da bâtıl oluşunu ortaya çıkarsın diye" anlamına gelmesi de mümkündür. Yine şöyle denilmesi de mümkündür: **Hakk'ı hâkim, bâtılı da geçersiz kılmak için.** Belirttiğimiz üzere; hak vacip olur ve gelir; bâtıl ise gider. Tıpkı "hak geldi bâtıl yıkılıp yok oldu!"[33] Yani gitti. Söz konusu anlam da böyledir. Müşriklerin hoşlarına gitmese de hak gelir ve vacip olur; bâtıl ise gider.

اِذْ تَسْتَغ۪يثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ اَنّ۪ي مُمِدُّكُمْ بِاَلْفٍ مِنَ
الْمَلٰٓئِكَةِ مُرْدِف۪ينَ ﴿٩﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰى وَلِتَطْمَئِنَّ بِه۪
قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾

9. "Rabb'inizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, 'Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim' diye cevap verdi.

10. Bunu yalnızca müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Zaten yardım ancak Allah tarafındandır. Allah, kuşkusuz izzet ve hikmet sahibidir."

Rabb'inizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size, 'Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle ben size yardım edeceğim' diye cevap verdi. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan "andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti"[34] meâlindeki beyanın bağlantısıdır (sıla). Dediler

---

[33] el-İsrâ, 17/81.

[34] "Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir'de de yardım etmişti. Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız. O zaman inananlara şöyle diyordun: "Rabb'inizin, indirilen üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?" Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabb'iniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir. (Âl-i İmrân, 3/123-125).

ki: **Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetler** iki bin; "indirilen üç bin melekle" meâlindeki ilâhî beyanla birlikte beş bin nişanlı melek olmaktadır. Bir kısmı da şöyle demiştir: Üç bin melek Uhud'daydı. Zira Cenâb-ı Hak Uhud kıssasının hemen akabinde bunu bildirmiştir. Eğer onların dediği gibiyse **meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetler** meâlindeki beyanla ilgili iki seçenek söz konusudur. Bu, ya peşi peşine ifadesi kâfirlerin peşine düşme anlamındadır. Bu da takip etmedir. Yani melekler Bedir günü müşrikleri takip ediyorlar, yani söz konusu durumda Bedir ehli yenilgiye uğramış olan müşrikleri takip etmedikleri halde. Yahut "peşi sıra" meâlindeki beyan yardım anlamına gelmektedir. Bu durumda da iki bin demek olur. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Rabb'inizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size cevap verdi** meâlindeki beyanda belirtilen ve yardım isteyen kişi Resûlullah'tır. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.) müşriklerin Bedir'de sayıca fazlalığını görünce
178 Allah'ın dışında kendilerinin bir kuvvetinin olmadığını anladı [§]ve Rabb'ine dua ederek yalvardı[35]**.** Fakat söz konusu talep, bize göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların sözüdür. Yani müminlerin sözüdür. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle bildirmiştir: O zaman inananlara şöyle diyordun: "Rabb'inizin, size şöyle şöyle yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?" Bu hususta *nihai gerçeği bilen Allah'tır.* Bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Sadece bilmeliyiz ki bunda onlara yönelik yardım müjdesi, kalplerine sükûnet verme ve yardımın sadece Allah'tan olacağı, ondan başkasından gelmeyeceğini bildirme vardır. Bu durum şu ilâhî beyanın ifadesidir: **Zaten yardım ancak Allah tarafındandır.** Hiçbir şey Allah'ı küçük düşürmez ve aciz bırakamaz. **O,** verdiği emirde ve koyduğu yasakta **hikmet sahibidir.** O, ancak bir hikmetin gereği olarak bir şeyi emreder ve yasaklar. Belirtilen bin meleğin ve üç bin meleğin yardım etmek üzere gönderilmesi ve diğer hususlar, müminlerin kalplerine sükûnet vermek içindir. Yoksa ne kadar çok olsalar da tek bir melek yeterlidir. Çünkü melek onları görür; onlar ise onu göremezler. Böylesi bir topluluğun yok edilmesi kolaydır.

"Sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi"[36] ve **Rabb'inizden yardım dilediğiniz zamanı hatırlayın. Hemen size cevap verdi** meâlindeki ilâhî beyanlar hakkında eğer denilirse ki: Nasıl böyle korktular ki Cenâb-ı Hak onları "sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi" anlamına gelen böylesi şiddetli korkuyla niteledi. Halbuki Cenâb-ı Hak onlara "Hatırlayın, Allah size 'iki topluluktan biri sizindir' diye vâdediyordu"[37] meâlindeki beyanla yardım ve zafer vâdetmişti.

---

35 Hadis için bk. Müslim, "Cihâd", 58; Tirmizî, "Tefsir", 8; Taberî, *Tefsîr*, IX, 189; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 28.

36 el-Enfâl, 8/6.

37 el-Enfâl, 8/7.

Ayrıca nasıl bu konuda Rab'lerinden yardım dilemişlerdir. Halbuki daha önce Cenâb-ı Hak onlara zafer ve yardım vâdinde bulunmuştu?

Buna şöyle cevap verilir: Âyetin münafıklar hakkında olması mümkündür. Bu "sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi"[38] meâlindeki ilâhî beyanda belirtilen anlamdır. Bununla birlikte bazı rivayetlerde Bedir'de münafıkların olmadığı[39], aksine tümünün mümin olduğu bildirilmiştir, tâ ki Bedir'e katılanlar bununla övünmüşlerdir. Eğer âyet müminler hakkında ise, bu nitelendikleri gibi, belirttiğimiz üzere sayı bakımından az olmaları ve zayıflıkları; [§]ötekilerin ise sayıca fazla olmaları ve teçhizatlarının üstünlüğü sebebiyledir. 179
En doğrusunu Allah bilir. Bununla birlikte âyet farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Onlara yönelik yardım vâdi Resûlullah'a açıklanmış, fakat kendilerine açıklanmamış olması mümkündür. Bu durumda onlara yardım vâdi açıklanmadığı için kalplerine endişe ve korku düşmüştür. Bir diğer muhtemel yorum şudur: Onlara bu durum açıklanmış ve buna ilişkin vâd onlara ulaşmıştır. Fakat bunun ne zaman olacağına ilişkin vakit açıklanmamıştır. Görmez misin ki; onlara savaşa çıkma emredildiği halde onlar, nereye doğru çıkma emriyle muhatap olduklarını bilmiyorlardı. Üçüncü muhtemel yorum da şudur: Onlara yardım vâdinin açıklanmış olması ve bunun onlara ulaşmış olması mümkündür. Bununla birlikte onlar savaştan korkmuşlar, tabii ve nefsânî bir korkuyla bu konuda isteksiz davranmışlardır. Onların bu isteksizlikleri tercihe dayalı değildi. Onlar, yardım ve zafer konusunda kesin bir inanca sahip olsalar da bu gibi durumlarda korku ve tabii bir isteksizlik mümkündür. Dördüncü yorum şudur: Onlara yönelik yardım ve zafer vâdinin onların Allah'a yalvarmaları ve O'ndan yardım dilemeleriyle olması mümkündür. Nitekim dualarda da böyle olmaktadır. Bununla bir kısmının bedbahtlığı ve cehenneme girmesi işlediği günahlardan dolayı diğer bir kısmının ise mutluluğu ve cennete girmesi yaptığı iyiliklerden dolayı olur. Beşinci yorum ise şudur: Bu durumun Allah'tan onlara yönelik bir imtihan olması da mümkündür. Allah bununla onları sınamaktadır. Tıpkı "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız"[40] meâlindeki ilâhî beyanında bildirildiği gibi. Söz konusu âyetin mânası belirtmiş olduğumuz yorumlara açıktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

38 el-Enfâl, 8/6.

39 Bu anlamda bilgi uzun bir hadiste nakledilmiştir. Bunda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "…Ne biliyorsunuz, belki Allah Bedir ehlinin durumuna muttali olup 'dilediğinizi yapın, bütün günahlarınız bağışlanmıştır' buyurmuştur" (Buhârî, "Cihâd", 141; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 161).

40 el-Bakara, 2/155.

إِذْ يُغَشّ۪يكُمُ النُّعَاسَ اَمَنَةً مِنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لِيُطَهِّرَكُمْ بِه۪ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلٰى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْاَقْدَامَ ﴿١١﴾

11. O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.

O zaman katından bir güven olsun diye sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek… **için gökten üzerinize su indiriyordu.** Cenâb-ı Hak, şiddetli korkularından sonra **hafif bir uyku** meâlindeki ifadeyi kullandı. **Hafif bir uyku** şiddetli korkuya kapılmış kimsede olmaz. Söz konusu kimse hafif bir uykuya ancak güvenlikten sonra dalar. Böylelikle Cenâb-ı
180 Hak lütfunu ve nimetini bildirmiştir. [§]O da korkudan sonraki güvenliktir. Cenâb-ı Hak onlara bahşetmiş olduğu büyük bir nimet olan güvenliği bildirmiştir. Zira onlara **hafif bir uykuyu** indirmekten bahsetmiştir. **Hafif bir uyku,** ancak Cenâb-ı Hakk'ın "sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi"[41] meâlindeki ilâhî beyanla bildirmiş olduğu söz konusu durumlarından sonra meydana gelen güvenlikten sonra olur.

Sizi onunla temizlemek için gökten üzerinize su indiriyordu. Bazı rivayetlerde nakledilmiştir ki; müşrikler öne geçmiş ve suyu almışlardı. Müminler ise çölde susuzluktan dolayı ayakta kalamayacak duruma gelmişlerdi. Bunun üzerine şeytan onlara, eğer kendileri hak üzere olsalardı böylece çölde susuzluktan ayakta kalamayacak şekilde sıkıntı çekmeyeceklerine dair bir vesvese verdi. Akabinde Allah, onlar için korkunun yerine emin olacakları güvenliği sağladı, ve **onların üzerine gökten su indirdi** ki bununla onları temizlesin, onlar bu suyu içsin, ayaklarının altındaki kum sağlamlaşsın ve onların ayakları sağlam bassın. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: **Sizi onunla temizlemek, şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek, cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.** Müfessirler şöyle demiştir: **Şeytanın pisliği.** Şeytanın onlara verdiği vesvese. Denildi ki: Pislik, günah demektir. Bu günah, onlardan gitmiştir. Tıpkı şu be-

---

41 el-Enfâl, 8/6.

yanda belirtildiği gibi: "Bu, pisliktir veya günahtır"[42]. **Sizi onunla temizlemek için gökten üzerinize su indiriyordu.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu nimetteki mübalağa bakımından beyan etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak gökten onların ihtiyaçlarından fazlasını indirdiğini bildirmiştir, tâ ki kendilerini ve bedenlerini temizleyecek kadar su bulsunlar. Onlardan şeytanın pisliği de gitmiştir. Cenâb-ı Hak, pisliğin giderileceği vasıtayı da bildirmiştir. Çünkü pislik, azaptır. Burada pislik belirtilmiş; fakat kastedilen, pisliğin sebebidir. **[§]Şeytanın pisliğini üzerinizden gidermek için.** Denildi ki: Şeytanın 181
vesvesesi. Bu, bazı rivayetlerde aktarıldığı durumu ifade etmektedir. Buna göre müslümanlar şiddetli bir zayıflığa mâruz kalmışlardı. Şeytan onların kalplerine ümitsizlik vermişti. O, onlara vesvese veriyor ve şöyle diyordu: Siz Allah'ın dostları olduğunuzu ve resûlünün aranızda olduğunu iddia ediyorsunuz. Müşrikler ise suyu ele geçirme hususunda sizi yendi. Sizler cünüpken namaz kılıyorsunuz. Bunun üzerine Allah onların üzerine şiddetli bir yağmur yağdırdı. Müslümanlar bundan su içtiler, temizlendiler ve onlardan şeytanın pisliği gitti. Yağmur değince kum sertleşti, insanlar ve hayvanlar üzerinde yürüdüler. Böylelikle o topluluğa saldırdılar. Allah peygamberine ve müminlere bin melekle yardım etti. Bu durum şu ilâhî beyanla ifade edilmiştir: "Meleklerden peşi peşine gelen binlik kuvvetlerle."[43]

Cesaretinizi arttırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için. Bu beyan hakikat anlamıyla ayakların yere sağlam basması mânasına gelebilir. Onların bulunduğu durumda sebat anlamına gelmesi de mümkündür. "Rabt" (الربط) bir şeyi bağlamak demektir. **Cesaretinizi arttırmak** meâlindeki ilâhî beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani kalpleri bağladı tâ ki Allah onları çeşitli musibetler ve belâlarla imtihan etse dahi onlardan hiç biri bulunduğu durumdan ayrılmasın ve ayağı kaymasın. Cenâb-ı Hak tevhit ve imanda da bağlanma (rabt) ve sağlam durmayı (tesbît) belirtmiştir. Şu ilâhî beyanlar bunu ifade etmektedir: "Senin kalbine iyice yerleştirmek için"[44]; **cesaretinizi arttırmak için;** "onların yüreklerini güçlendirdik"[45]. Yine Cenâb-ı Hak, şirk ve inkâr konusunda mühürleme (tab' ve hatm), kilit (kufl) ve benzeri

---

42 "De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum" (el-En'âm, 6/145).

43 el-Enfâl, 8/9.

44 el-Furkân, 25/32.

45 el-Kehf 18/14.

kavramları belirtmiştir[46]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, tercihleri yüzünden onlara yönelik bir cezalandırmadır.

اِذْ يُوحٖى رَبُّكَ اِلَى الْمَلٰٓئِكَةِ اَنّٖى مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذٖينَ اٰمَنُوا سَاُلْقٖى فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْاَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿١٢﴾

182 **[§]*12. "O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin. Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım, artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun."***

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin.** Vahiy, kalplere hızlı bir şekilde atılmasından ve kalpte ortaya çıkmasından dolayı vahiy olarak isimlendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şeytanın vesveseleri bu sebeple şu ilâhî beyanda vahiy olarak nitelenmiştir: "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[47]. Yani kalplerine yerleştiriyorlar ve nereden geldiğini bilmedikleri bir şekilde onları bazı eylemlere çağırıyorlar. Bunun sebebi bunları, yalnızca kalbe hızlıca atmaları ve yerleştirmeleridir. Aynı şekilde ilham da kalpte hızlıca ortaya çıkması sebebiyle vahiy diye adlandırılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ve Rabb'in bal arısına ilham etti"[48]. Denildi ki: Bu, ilhamdır. Yani arıya dağlardan evler edinmesini ilham etmiştir. Yine yüce ve Azîz olan Allah şöyle buyurmuştur: "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir"[49]. Cenâb-ı Hak peygamberle yalnızca vahiy yoluyla konuştuğunu bildirmiştir, bu da ona ilham ettiği bilgilerdir. Peygamberlere bildirilenler, nereden ve kimden geldiğini bilmeksizin, kalpte birden ortaya çıkmasından ve hızlıca kalbe atılmasından dolayı vahiy olarak isimlendirilmiştir.

---

46 "İşte kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler." (el-A'râf, 7/101); "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir" (el-Bakara, 2/7); "Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?" (Muhammed, 47/24).

47 el-En'âm, 6/121.

48 en-Nahl, 16/68.

49 eş-Şûrâ, 42/51.

Bunda, vahye muhatap olan kimsenin dışında birinin vahiyleri peygamberlerin kalplerine attığına ve bunu kalplere yerleştirdiğine delil vardır. Yoksa bu hadise, birinin telkin etmesi ve yerleştirmesi olmaksızın kendiliğinden kalpte meydana gelmemektedir. Eğer kalbe atılan hayırsa bu melektendir. Eğer şer ise şeytanın telkini ve vesvesesidir. Yine âyette melek ve şeytanın varlığına dair delil vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz ben sizinle beraberim. Denildi ki: Yardım, destek ve düşmanı bertaraf etme konusunda **şüphesiz ben sizinle beraberim**. Bir diğer yoruma göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Başarılı kılmakta **şüphesiz ben sizinle beraberim. O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu** meâlindeki ilâhî beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani Cenâb-ı Hak, müminlere, belirttiğimiz yardım, destek ve düşmanı bertaraf etmek anlamında **şüphesiz ben sizinle beraberim** diye bildirdi.

[§]İman edenlerin sebatlarını pekiştirin. Cenâb-ı Hak, meleklerine, 183
iman edenlerin sebatlarını, korkmuş ve cesaretini kaybetmiş bir halden sonra onlara yardım etmek ve güven vermekle pekiştirmelerini emretmiştir. Çünkü onlar bedenlerinin zayıflığına ve sayı bakımından az olmalarına rağmen Rab'lerine icabet etmişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlar için korkuyu güvenle; zayıflığı kuvvet ve yardımla; zilleti izzetle değiştirdi. Müşrikler için ise güvenin yerine korkuyu; izzetin yerine zilleti; sayıca fazlalığın yerine zayıflık ve yenilgiyi varetti. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu **ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım** meâlindeki ilâhî beyanda belirtilen anlamdır. **İman edenlerin sebatlarını pekiştirin.** Meleklerin inişi bizâtihî onların sebatlarını pekiştirme anlamına gelebilir. Çünkü melekler onların sebatlarının sebebidir. Veya müminler onları bilmeksizin; onlar müminlerin sebatlarını pekiştirmektedir.

Artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun. Bazıları şöyle demiştir: **Artık boyunlarının üzerinden vurun.** Yani onlara galip geldiklerinde ve ellerine düştüklerinde boyunlarının üzerinden vurulur. Burası, vurmakla başın boyundan ayrıldığı eklemdir. Çünkü işkence yasaklanmıştır[50]. Bu bölgenin dışında bir yere vurmak ise işkencedir. **Artık boyunlarının üzerinden vurun** meâlindeki ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Yani boyunları ve boyunların yukarısını vurun. **Onların bütün parmaklarına vurun.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan şu mânaya gelir: Yani elinize geçen organlara ve diğer yerlere vurun. **Onların bütün parmaklarına vurun**

---

50 Buhârî, "Mezâlim" 30; Müslim, "Cihâd", 3.

meâlindeki beyan savaş durumuyla ilgilidir. Çünkü savaşta bir darbe vurup da bunun işkence olmamasının imkânı yoktur. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onlara gücünüz yettiğinde ve ellerinize düştüklerinde **artık boyunlarının üzerinden vurun;** gücünüz yettiği oranda **onların bütün parmaklarına vurun.** *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۚ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿١٣﴾

13. "Şu sebeple ki, onlar Allah ve resûlüne karşı geldiler; Allah ve resûlüne karşı gelenleri Allah şiddetle cezalandırmaktadır."

Şu sebeple. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu vurma ve öldürme ile, demektir. Çünkü **onlar Allah ve resûlüne karşı geldiler.** Yani Allah ve resûlüne savaş açtılar. "Muşâkka" (المُشاقّة) karşıtlık demektir. Onlar Allah ve resûlüne karşı geldiler. **Allah ve resûlüne karşı gelenleri Allah** âhirette **şiddetle cezalandırmaktadır.**

ذٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَاَنَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿١٤﴾

184 [§]***14. "İşte cezanız; tadın onu! İnkâr edenler için kuşkusuz cehennem azabı da vardır."***

İşte siz. Yani sizin cezanız ve azabınız. **Tadın onu! İnkâr edenler için kuşkusuz cehennem azabı da vardır.** Allah'a ve resûlüne karşı gelmeniz ve onlarla savaşmanızdan dolayı.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ ﴿١٥﴾ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُٓ اِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ اَوْ مُتَحَيِّزًا اِلٰى فِئَةٍ فَقَدْ بَٓاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰيهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٦﴾

15. "Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın.

16. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"

Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Sanki ilk savaş emri ve savaşın farz kılınması, kişinin kendisini helâka atması içindi. Çünkü Cenâb-ı Hak burada "zahf" (الزَّحْف) kavramını zikretmiştir. "Zahf" (الزَّحْف) sayılamayacak kadar kalabalık bir sayı ve topluluktur. Bir kişi kalabalık bir topluluğa karşı çıkamaz. Bu durumda savaş emri, kişinin kendisini ölüme atması içindir. "Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener"[51] meâlindeki ilâhî beyan bu anlama gelir. Bir kimsenin, kuşatılması durumunda on kişiye karşı durması gücü dâhilinde değildir. Savaş için kişinin kendisini ölüme atmasının farz kılınması caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[52]. Cenâb-ı Hak, böyle bir emirde bulunduğu takdirde çok azı müstesna onların bunu yapmayacaklarını bildirmiştir. Dolayısıyla onları imtihan etme sebebiyle böyle bir emir vermesi caizdir. Belirttiğimiz bu yoruma göre "Sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi"[53] meâlindeki ilâhî beyan hakikat anlamındadır. Zira gerçekte de buna sürükleniyorlar. Bu âyete başka bir anlam da verilebilir, o da şudur: Allah bunu, mûcize olsun ve her biri bunu kendi gücüyle değil, Allah'ın sayesinde yaptığını bilsin diye emretmiştir. Zira kuşatılması durumunda hiç kimsenin on kişiye veya bir topluluğa kendi kuvvetiyle karşı koyması mümkün değildir. Eğer belirttiğimiz anlam söz konusu ise bu, mûcize olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek 185
veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa. Savaş için yer değiştiren kimse, savaş için bir yerden başka bir yere intikal eden kişidir. Bir birliğe katılan kimse, onlara dönme ve savaş yönünde başka bir birliğe katılan kişidir. "Tehavvezte" (تَحَوَّزْتَ) ve "tehayyezte" (تَحَيَّزْتَ) sözleri, hem "vav" hem "yâ" harfiyle, bir kimse savaşa yöneldiğinde kullanılır. Bu âyete bozguna uğrama ve düşmandan kaçma yasağı

51 el-Enfâl, 8/65.

52 en-Nisâ, 4/66.

53 el-Enfâl, 8/6.

vardır. Sadece belirtilen savaş için yer değiştirme veya başka bir birliğe katılma halinde düşmana arkasını dönmek caizdir. Devamında Cenâb-ı Hak belirtilen sebeplerin dışında düşmanın arkasını dönüp kaçanın **Allah'ın öfkesine uğramış olduğunu, onun varacağı yerin cehennem olduğunu ve bunun ne kötü bir son olduğunu** bildirmiştir.

[Büyük Günah İşleyenin Durumu Hakkında Mûtezile'ye Reddiye]

Mûtezile şöyle demiştir: Savaş amacı olmaksızın yer değiştiren ve başka bir birliğe katılmaksızın ayrılanların **Allah'ın öfkesine uğramış olur** meâlindeki beyanla tehdit edilmesi (vaîd), büyük günah işleyenlerin ebediyyen cehennemde kalacağını göstermektedir. Çünkü âyetin başlangıcında bunların mümin oldukları belirtilmiştir. **Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince** meâlindeki ilâhî beyanda hitap müminlere yöneliktir. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara şiddetli azap tehdidinde (vaîd) bulunmuştur. Bu tür bir tehdit, iman ehlinin değil, cehennem ehlinin karşı karşıya kaldığı bir tehdittir. Bu durum böyle bir kişinin büyük günah işlemekle imandan çıktığını ve cehennemde ebedî kalacağını göstermektedir. Yine şöyle dediler: Âyetin münafıklar hakkında olması mümkün değildir. Çünkü rivayette bildirildiğine göre Bedir günü münafık yoktu.

Fakat bu görüş yanlıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, 'Bunları dinleri aldattı' diyorlardı"[54]. Bu sözü, onlar Bedir günü söylemişlerdir. Böyle belirtilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer **savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın** beyanı, **Allah'ın öfkesine uğramış olur** anlamındaki beyandan istisna edilmişse, bunda dönüp kaçmanın ruhsatı yok demektir. Aksine bunda belirtilen tehdidi savmak vardır. Eğer **kim düşmana arkasını dönüp kaçarsa** anlamındaki beyandan istisna edilmişse, bu durumda belirtilen durumlar için dönüp kaçma ruhsatı var demektir. Ayrıca söz konusu beyanın öncekinden değil de bundan istisna edildiğine delil, birden çok sahâbenin belirtilen sebeplerle dönüp kaçtıklarına dair gelen haberlerdir. Aynı şekilde Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen "Ben her müslümanın sığınacağı birliğiyim"[55] sözü de buna

---

54 el-Enfâl, 8/49.

55 İbn Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) bizi bir seriyyeye gönderdi. Burada insanlar kaçarcasına döndüler. Bunun üzerine Medine'ye geldik. Orada saklandık ve dedik ki: Helâk olduk. Sonra Resûlullah'ın (s.a.) yanına gelerek "Yâ Resûlallah! Biz kaçanlardanız" dedik. O da buyurdu ki: "Hayır, aksine siz yeniden saldırmak üzere gerideki birliğe katılanlarsınız. Ben sizin katılmış olduğunuz birliğinizim" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 96; Tirmizî, "Cihâd", 37). Bir başka rivayette "Ben her müslümanın sığınacağı birliğiyim"

delil teşkil eder. Ayrıca, Bedir günü müslümanların kaçarak katılacakları bir birliği yoktu. Bu durum da söz konusu ilâhî beyanın münafıklar ve kâfirler hakkında olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Yine şöyle denilir: Belirtilen tehdit dönüp kaçma ve yüz çevirmenin 186
anlamından dolayıdır. Yoksa sadece dönüp kaçmanın kendisinden dolayı değildir. Zira başka bir âyette dönüp kaçma ve bunun bağışlanmasından söz edilmiştir. Bu da şu ilâhî beyandır: “İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya sırf yaptıkları bazı eylemler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir”[56]. Eğer denilirse ki: Belki tövbe içeriğinde gizlidir, tövbe ettiler de Allah onları bağışladı. Buna şöyle cevap verilir: Eğer bunda tövbenin gizli olması mümkünse, geri dönüp kaçmanın içeriğinde dinden dönmenin de gizli olması mümkün olur. Bunda tövbenin gizli olması, [diğerinde] dinden dönmenin gizli olmasından daha evlâ değildir. Âyette belirli anlamların gizlenmesine (izmâr) işaret eden anlamlar vardır. Belirtilen tehdidi gerektiren hususların gizlenmesi gibi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunlardan biri başka bir birliğe katılmanın zikredilmiş olmasıdır. Eğer müslümanın katılacağı başka bir birlik yoksa başka bir gruba katıldığında ancak düşman birliğine katılabilir. Bu ise belirtmiş olduğumuz dinden dönmedir. İkincisi, bazı rivayetlerde anlatılan şu hadisedir: Topluluk hizaya girip saf tutunca Resûlullah ellerini kaldırıp “Ya Rabbi! Eğer bu topluluk helâk olursa artık bundan sonra yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmayacaktır” buyurmuştur[57]. Böylesi bir durumda kim kaçar veya gerisin geriye dönerse, ancak Allah’a ibadet edilmemesini amaçlamış olur, bu ise dini inkâr etmektir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak onlara düşmana karşı yardım ve zafer vâdinde bulunmuştur. Dolayısıyla kim gerisin geriye dönerse, ancak kendilerine yapılan vâdi yalanlamak için dönmüş olur.

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى
وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَٓاءً حَسَنًا اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

ifadesi geçmektedir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 110). Tirmizî şöyle demiştir: “Bu hasen bir hadistir… ”fehâsa’n-nâsü haysaten” sözünün mânası şudur: Yani onlar savaştan kaçtılar. “bel entüm el-akkârûn” sözünün mânası şudur: “el-Akkâr”, devlet başkanına doğru onu korumak üzere kaçan kimse demektir. Yoksa karşıdaki ordudan kaçmayı kastetmemiştir (önceki kaynak).

56 Âl-i İmrân, 3/155.

57 Ömer b. Hattab’tan (r.a.) rivayet edilmiştir. bk. Müslim, “Cihâd”, 58; Tirmizî, “Tefsir”, 8.

17. "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) ***attığında da sen atmadın, Allah attı; bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir."***

Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. **Onları siz öldürmediniz** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani onlara isabet ettirmekle açtığınız ölümcül bir yara, ruhu [bedenden] çıkarmada etkin ve öldürücü değildir. Fakat yüce Allah bunu ölümcül bir yara, öldürücü
187 ve ruhun çıkmasında etkin kılmıştır. [§]Çünkü yaraların bir kısmı ölümcül bir bölgeye isabet etmemekte, ruhun çıkmasında bir rol oynamamaktadır. **Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü.** Bu ilâhî beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Kulun öldürmede ve ruhun çıkarılmasında bir etkinliği yoktur. Bu, tamamen Allah'ın fiilidir. O, buna tam olarak mâliktir. Çünkü vurmada bazan yaralama olur, fakat burada ölüm meydana gelmez. Atma da böyledir. Bir kimsenin eliyle attığı her şeyi kendisi atmış olmaz. Allah'ın sayesinde atma (remy) olur. Çünkü oku, tabiatı itibariyle ulaştığı yere ulaşacak şekilde yaratan O'dur. Dolayısıyla kişinin atmada sanki bir dahli yok gibidir. Görmez misin ki; oku attığında geri döndürmeye gücü yetmemektedir. Eğer bu fiili o yapmış olsaydı, geri döndürmeye de gücü yeterdi. Bundan dolayı Ebû Hanîfe (r.a.) şöyle demiştir: Öldürmek için kiralama akdi geçersizdir[58]. İkinci muhtemel anlam şudur: Onlar, Allah'ın yardımı ve desteğiyle öldürdüler. Bu durum tıpkı bir adamın diğerine "Onu sen öldürmedin, filan öldürdü" demesi gibidir. Yani filanın yardımıyla onu öldürdün. İlk durum da böyledir. **(Oku) attığında da sen atmadın, Allah attı.** Yani senin attığın ok, amaçladığın yere isabet etmedi. Aksine sizin amaçladığınız yere ulaştıran Allah'tır. Üçüncü muhtemel yorum da şudur: **Onları siz öldürmediniz.** Yani siz onlara karşı savaşa çıkarken onları öldürmeyi ummuyordunuz. Çünkü bunlar zayıflık, şid-
188 detli korku ve zilletle nitelenmiş bir konumdaydılar. [§]Sanki ölüme sürükleniyorlarmış gibi[59]. Eğer onlar belirtilen konumdaysalar, *-en doğrusunu Allah*

---

58 "Eğer başkan, hür veya köle bir müslümana müşriklerden şu atlıyı öldürürsen yüz dinar sana vermeyi taahhüt ediyorum derse, bu kişinin bir ücret hakkı yoktur. Çünkü başkan, ücreti dile getirdiğinde onun sözünü ganimete hamletme imkânı yoktur. Cihat konusunda kiralama akdi de caiz değildir… Öldürmede kiralama akdine ilişkin cevazın aslı ona [yani İmam Muhammed] göredir. Diğer ikisine [yani imameyne, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf] göre caiz değildir. Çünkü canı almak söz konusu kişinin bir fiili değildir" (İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, IV, 154-155).

59 el-Enfâl, 8/6.

bilir ya- Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olur: Siz onlara karşı savaşa çıkarken ve onlara yönelirken onları öldürmeyi ummadınız. Çünkü sizde zayıflık; ötekilerde ise kuvvet vardı. Fakat Allah onları zelil kıldı, kalplerine korku verdi tâ ki onları öldürdünüz. **(Oku) attığında da sen atmadın, Allah attı** meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. İnsan bir avuç toprak atmakla düşmanı alt etmeyi ummaz. **Fakat Allah attı.** Nitekim Cenâb-ı Hak bunu hedefine ulaştırdı ve onların gözlerini bu bir avuç toprakla kapattı. Bu durum bir rivayette anlatıldığına göre şöyledir: Resûlullah, bir avuç toprak atmış ve müşriklerin gözlerini perdelemiştir. Dolayısıyla onlar bu sebeple yenilmişlerdir[60]. Bütün hayır ve iyilikleri kendisine nispet etmesinden dolayı da bu fiillerin tümünün Allah'a nispet edilmiş olması mümkündür. Şu ilâhî beyanlar bu nispetin örneklerindendir: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Müslüman olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur"[61]; "Fakat Allah dilediğini doğru yola iletir"[62]; "Bizi dosdoğru yola ilet!"[63] Bunun dışında Allah'a has olan fiillerin O'na nispet edildiği âyetler de böyledir. Buna göre Cenâb-ı Hak onların fiillerini kendisine nispet etti, çünkü bunlar sadece ona özgü olan fiillerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı. Yani büyük bir nimet için. Öyle ki Cenâb-ı Hak, onların bedenlerinin zayıflığına, sayıca az olmalarına; düşmanlarının ise sayıca fazlalığına, bedenlerinin ve teçhizatlarının üstünlüğüne rağmen düşmanlarına karşı onlara yardım etti. Bu, Firavun ve kavminin helâkinde bildirmiş olduğu "Bu Rabb'inizden büyük bir nimettir" meâlindeki beyanda belirtilen anlamdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bunlarda Rabb'inizden büyük bir lütuf vardır"[64]. Söz konusu durum da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah her şeyi işitmektedir. Yani yaptığınız duaları ve ona yalvarmalarınızı işitmektedir. Ya da şöyle buyurmaktadır: **İşitmektedir.** Yani dualarınıza icabet etmektedir. **Her şeyi bilmektedir.** Gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz sözlerinizi ve fiillerinizi bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* 189

60 Taberî, *Tefsîr*, IX, 205.
61 el-Hucurât, 49/17.
62 el-Bakara, 2/272.
63 el-Fâtiha, 1/6.
64 el-Bakara, 2/49.

ذٰلِكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿١٨﴾

18. "İşte size lütfu! Allah inkâr edenlerin tuzaklarını hep bozmaktadır."

İşte bu! Allah inkâr edenlerin tuzaklarını hep bozmaktadır. İşte bu! Yani onların başına gelen ölüm, esaret ve hezimet. Çünkü yüce Allah onların tuzaklarını zayıflatmıştır. Bu beyanın "Bunu da müminlere kendinden güzel bir lütufta bulunmuş olmak için yaptı"[65] meâlindeki ilâhî beyanın bağlantı (sıla) cümlesi olması mümkündür. Yani Allah'ın size bahşetmiş olduğu bu lütuf ve nimet ki Allah onların tuzaklarını zayıflatmıştır. Bu durum müminlerin tümü içindir. Her mümin her durumda Allah'ın kâfirlerin tuzaklarını zayıflatması suretiyle O'nun tarafından bir lütuf ve nimete mazhar olmuştur.

اِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَٓاءَكُمُ الْفَتْحُ وَاِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ وَاَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

19. "Siz (ey putperestler)***, eğer zafer peşinde iseniz kazandığınız zaferi gördünüz! Son verirseniz bu sizin için en iyi olanıdır, tekrarlarsanız biz de tekrarlarız. Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir; zira Allah müminlerle beraberdir."***

Siz (ey putperestler), eğer zafer peşinde iseniz kazandığınız zaferi gördünüz! Zafer talebi üç şekilde anlaşılabilir. Bu kavram, öğrenme ve açıklama talebi anlamına gelebilir. Yine yardım talebi anlamına gelir. Tıpkı "daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken"[66] meâlindeki beyanda olduğu gibi. Yani yardım talep ederlerken. Yine hak ve bâtıl arasında hüküm verme ve yargıya varma talebi anlamına gelir. "Feteha bi kezâ" (فَتَحَ بكذا) denilir. Yani buna hükmetti ve yargıda bulundu. Bu anlam da iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri, haklı olanın haksız olandan ayrılması talebidir. İkincisi ise her iki dinden yardım ve galibiyete lâyık olanın açıklanması talebidir. Nitekim Allah bir rivayette an-

---

65 Bir önceki âyet-i kerîme.

66 "Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır" (el-Bakara, 2/89).

latıldığı üzere onlara iki dinden hak olanı açıklamıştır. Buna göre Ebû Cehil “Ey Allahım! Bizimle Muhammed arasında hüküm ver” demiştir. Resûlullah da “Ey Allahım! Hangimiz akrabaya iyilik ediyor ve senin katında razı olunmuşsa sen ona yardım et” buyurmuştur. Allah da bunu yerine getirmiş, müminlere yardım etmiş, kâfirleri ise hezimete uğratmıştır. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. [§]Denildi ki: O “Allah’ım iki ordudan izzetli olana, iki 190
gruptan değerli olana ve iki kabileden hayırlı olana yardım et” diye dua etmiştir. Bunun üzerine belirtmiş olduğumuz durum meydana gelmiştir[67]. Yüce ve Celîl olan Allah, iki dinden hak olanı, iki ordudan izzetli olanı açıklamıştır. Zira O, müşrikleri kuvvetlerine, teçhizatlarına ve sayıca fazla olmalarına rağmen zayıf, zelil, sayı bakımından az, bedenleri ve teçhizatları zayıf bir topluluk eliyle hezimete uğratmıştır. Bu durum, Cenâb-ı Hakk’ın onlara hak üzere olanı açıkladığını göstermektedir. Yine şöyle denilmiştir: Onlar azap talebinde bulunmuşlardır. Onlar şu sözlerle talepte bulunmuşlardır: “Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!”[68] Bedir günü onlara azap gelmiştir. Cenâb-ı Hak onlara Uhud gününü de bildirmiştir: **Tekrarlarsanız biz de tekrarlarız. Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir.** Buradaki “istiftâh” bizim belirttiğimiz anlamdadır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: “Feth” yargıda bulunmak demektir. Katâde de aynı şeyi söylemiştir. Dediler ki: Eğer siz galibiyet istiyorsanız, Bedir günü size galibiyet hükmü gelmiştir[69]. Tıpkı “Ey Rabb’imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver”[70] meâlindeki ilâhî beyanı gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Eğer zafer istiyorsanız.** Fetih ve yardım talep ediyorsanız[71]. **Size gelmiştir.** Bu, belirtmiş olduğumuz husustur.

Son verirseniz bu sizin için en iyi olanıdır. Bu beyan bulunduğunuz duruma **son verirseniz** anlamına gelebilir. **Bu sizin için en iyi olanıdır.** Bağışlanırsınız. Tıpkı “Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır”[72] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Denildi ki: Eğer Hz. Muhammed’le savaşa **son**

67 Taberî, *Tefsîr*, IX, 207-209; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 42.

68 el-Enfâl, 8/32.

69 Bu görüşün Hasan-ı Basrî’ye ve Katâde’ye nispetine dair bir bilgiye rastlamadım. Fakat bu görüş İbn Abbâs, Dahhâk ve İkrime’den rivayet edilmiştir. bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 207; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 42.

70 el-A‘râf, 7/89.

71 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 178.

72 “İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir.” (el-Enfâl, 8/38).

verirseniz bu sizin için en iyi olanıdır. Hz. Muhammed'in sizinle savaşmayı bitirmesinden daha iyidir.

Tekrarlarsanız biz de tekrarlarız. Bu beyanın "Hz. Muhammed'le savaşı **tekrarlarsanız**" mânasına gelmesi mümkündür. **Biz de tekrarlarız.** Size karşı öldürmeyi, savaşı, esir almayı ve ezmeyi. Yine bu beyanın "açıklamadan ve her şey açığa çıktıktan sonra daha önceki durumunuz olan Hz. Muhammed'i yalanlama ve inkârı tekrarlarsanız" anlamına gelmesi mümkündür. **Biz de tekrarlarız.** İntikam ve cezalandırmayı. Tıpkı "Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" meâlindeki ilâhî beyan gibi.

Topluluğunuz çok da olsa amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir; zira Allah müminlerle beraberdir. Yardımıyla.

191 [§]Eğer denilirse ki: Cenâb-ı Hak **topluluğunuz ve çokluğunuz amacınıza ulaşmanıza yetmeyecektir** buyurmuştur. Halbuki onların çokluğu ve toplulukları Uhud günü amaçlarına ulaşmalarına yetmiştir. Zira müminlerin yenilgiye uğradıkları belirtilmiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Bu iki sebeptendir. Bunlardan biri şudur: Başlangıçta aleyhlerine olsa da işin nihai neticesi müminlerin yararına olmuştur. Belirtildiği üzere söz konusu durumları onların amaçlarına ulaşmalarına yetmemiştir. Çünkü bu durumları onlara yetmiş olsaydı, işin başı da sonu da lehlerine olurdu. İkincisi de şudur: Müminlerin hezimeti ve başlarına gelen felâket ancak kendi isyanları sebebiyle olmuştur. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat etmekte birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz"[73]. Müminlerin mâruz kaldığı felâketler düşmandan değil, kendi yaptıklarından dolayıdır. Bu sebeple soruya cevap, belirtilen durumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا اَطٖيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Ey iman edenler! Allah ve resûlüne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin."

---

[73] Âl-i İmrân, 3/152.

Ey iman edenler! Allah ve resûlüne itaat edin. Yani emir ve yasaklarında Allah'a; açıklamalarında ve yaptığı davette resûlüne itaat edin. Denildi ki: Farzlarında Allah'a; sünnetlerinde ve öğretilerinde resûlüne itaat edin. **Söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin.** Âyetlerini ve delillerini işittiğiniz halde.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٢١﴾

21. "Duymadıkları halde 'duyduk' diyenler gibi de olmayın."

Duymadıkları halde "duyduk" diyenler gibi de olmayın. Yani iman, tevhit ve âyetler konusunda **duymadıkları halde "duyduk" diyenler gibi de olmayın.** Bunlar kabul de etmiyor iman da etmiyorlar. İlâhî beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Âyetleri ve delilleri **"duyduk" diyenler gibi de olmayın. Halbuki onlar duymuyorlardı.** Yani duyduklarından faydalanmıyorlardı
[§]veya akletmiyorlardı. Hayvanlar ve diğer varlıklar gibi. Ebû Bekir el-Esam 192
şöyle demiştir: **Duymadıkları halde "duyduk" diyenler gibi de olmayın.** Küçümseyerek ve kin besleyerek duymuyorlardı, yani dinlemiyorlardı. Çünkü bir şeyi küçümseyen ve ondan nefret eden kimse onu söyleyeni dinlemez. Tıpkı "bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın"[74] meâlindeki ilâhî beyan gibi.

اِنَّ شَرَّ الدَّوَآبِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları sağır, dilsiz ve düşünemez olanlardır."

Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları sağır, dilsiz ve düşünemez olanlardır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin anlamı şudur: Allah katında canlıların en aşağı derecede onları, dinlemelerinden fayda sağlamayan sağırlar; dillerinden ve konuşma yeteneklerinden fayda sağlamayan dilsizlerdir. Çünkü bunlar kendilerine verilen dinleme yetisine uygun bir şekilde dinlemelerinden fayda sağlamıyorlar; aynı şekilde kendilerine verilen konuşma yeteneğine uygun bir şekilde konuşmalarından fayda elde etmiyorlar. Yine bunlar kendilerine verilen akıl yeteneğine uygun bir şekilde akıllarından istifade etmiyorlar. Bunlar canlıların en aşağı derecesinde olanlarıdır. Tıpkı "On-

---

74 "İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız." (Fussılet, 41/26).

lar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar"[75] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Bunlar daha şaşkın ve daha aşağı derecedeydiler. Çünkü canlılar ve hayvanlar, kendilerine verilen bu duyuların amacına uygun bir şekilde bunlardan faydalanmışlardır. Hayvanlar bu duyular sayesinde kendilerine gelen tehlikelerin ve zararların farkına varmışlar, bunlardan korunmuşlardır. Bu duyular sayesinde lezzetleri ve faydalı şeyleri bilmişlerdir. Böylelikle bu faydalı şeylere istek duymuş ve bunları yapmışlardır. Dolayısıyla hayvanlar kendilerine verilen duyuların amacına uygun bir şekilde bunlardan yararlanmışlardır. Bu duyular, ancak kendilerine yetecek kadar bilme, farkına varma ve yararlanma ölçüsünde hayvanlara verilmiştir. Bu kâfirler ise kendilerine verilen duyuların amacına uygun bir şekilde bunlardan faydalanmamışlardır. Bu duyular, onlara yararlı olanı ve neticedeki lezzetleri bilmeleri için verilmiştir ki buna uygun davranışta bulunsunlar. Yine duyular onlara neticede kendilerine gelecek zararı bilmeleri
193 için verilmiştir ki bundan korunsunlar. [§]Bununla birlikte onlar kendilerine verilen duyuların amacına uygun bir şekilde bunlardan yararlanmamışlardır. Hayvanlar ise bunlardan faydalanmıştır. Bundan dolayı bunlar hayvanlardan daha şaşkın ve daha aşağı derecededirler.

Canlıların en aşağı derecede olanlarının, devamlı bir sağırlık ve devamlı bir körlüğe mâruz kalanlar olması da mümkündür. Bu ise âhirettedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[76]; "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin"[77]. Yani devamlı görme, işitme ve devamlı hayat kazancını terkettiler. İkinci olarak şu söylenebilir: Cenâb-ı Hak onları sağır, dilsiz ve kör olarak nitelemiştir, çünkü kalp görmesi, kalp konuşması ve kalp duyması yetilerini elde etmemişlerdir. Bunlar, kendi kazanmalarıyla elde edebilecekleri duyulardı, fakat elde etmediler. Onların sadece görünür duyuları vardı. Bir diğer muhtemel yorum da Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmuş olmasıdır: Canlıların en aşağı derecede olanları, belirtilen duyulardan yararlanmayan ve bunları kullanmayı bırakanlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ عَلِمَ اللّٰهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَاَسْمَعَهُمْ وَلَوْ اَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ
مُعْرِضُونَ

75 el-A'râf, 7/179.
76 el-İsrâ, 17/97.
77 el-Mü'minûn, 23/107.

23. "Allah onlarda (inkârcılarda) ***bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi, eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi."***

Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi. Denildi ki: Âyet kâfirlerin azgınları hakkında inmiştir. İbn Abbâs şöyle demiştir: Bunlar Abdüddâroğullarından bir gruptur[78]. Bunlar Resûlullah'tan peş peşe âyet istiyorlardı. O da onlara bundan önce âyetler vermişti de kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi;** öyle ki onlar sordukları meselelerin cevabını kabul etselerdi, Allah onlara yönelik vahiy indirir ve onlara işittirirdi. Fakat Cenâb-ı Hak, sormuş oldukları meselelerin cevabını onlara işittirmiş olsaydı da onların kabul etmeyeceklerini bilmekteydi. Mûtezile şöyle demiştir: Âyet, Cenâb-ı Hakk'ın kendi katında verilebilecek her şeyi onlara verdiğini, fakat onların bunu kabul etmediğini göstermektedir. Çünkü **Onlarda bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi** buyurmuştur. Bu âyet, Cenâb-ı Hak'ta onlara verilebilecek bir lütuf bulunmadığını göstermektedir. Yoksa Cenâb-ı Hak katında onların kabul edebileceği bir şey olsaydı onlara işittirirdi. [§]Fakat bu **194**
gerçeğe uzak bir görüştür. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmamıştır: Allah kendi katında hayır olduğunu bilseydi, kendilerine işittirirdi. Aksine O, **Allah onlarda hayır olduğunu bilseydi** buyurmuştur. Dolayısıyla Allah, onlarda hayrın bulunmadığını beyan ederek haklarında olumsuz bir bilgiye sahip olduğunu açıklamıştır[79]. İlâhî beyanın yorumu belirttiğimiz şekildedir. Yani Allah, onların hayırlı bir davranışta bulunacaklarını bilseydi, onlara vahyini indirir ve onlara işittirirdi. Fakat Cenâb-ı Hak, onların kabul etmeyeceklerini bildi, şu beyanda belirtildiği gibi: **Eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi**. Yani inat etmek ve azgınlık yapmak suretiyle sordukları meselenin cevabını yalanlayarak. Cenâb-ı Hak, onların doğru bilgi almak için değil, inatlaşmak ve azgınlık yapmak üzere soru sorduklarını bildirmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَج۪يبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْي۪يكُمْ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه۪ وَاَنَّهُٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

78 Taberî, *Tefsîr*, IX, 212. Abdüddâroğulları Kureyş'in meşhur kabilelerindendir. Kusay b. Kilâb'ın soyundan ve Adnânî kabilelerdendir. Onlar Mekke'nin kayalıklarında oturuyorlardı (bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu kabâili'l-Arab*, II, 723; III, 948).

79 Arapça metindeki ifade bozukluğu giderilerek tercüme edilmiştir.

24. "Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Unutmayın ki, O'nun huzuruna götürüleceksiniz."

Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bu âyet, "Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı"[80] meâlindeki beyanın sıla cümlesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyuruyor: Sayı bakımından az olmanız, bedenlerinizin zayıf olması; düşmanın ise sayı bakımından fazla ve kuvvetli olmaları sebebiyle nefsiniz savaşa çıkmaktan hoşlanmasa da Allah ve resûlünün sizi çağırdıkları şeye icabet edin. **Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında.** Yani dünyada güzel anma, şeref ve güzel övgü; âhirette devamlı ve lezzetli bir hayatla sizi dirilteceği bir şeye sizi çağırdıklarında. Onun sizi çağırdığı şeyde ölürseniz sizin için âhirette ebedî hayat vardır. Âyetin müminlerin geneli hakkında olması da mümkündür. **Allah'a,** yani emirleri ve yasaklarına **uyun.** Sizi çağırdığı şeylerde **Resûlullah**'a da uyun. O, âhiret yurduna çağırıyordu. Tıpkı şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[81]. Âhiret yurdu, hayat yurdudur. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!"[82]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Allah'a ve resûlüne uyun. Onlar sizi içinde yaşayacağınız şeye çağırıyorlar. Allah'a ve resûlüne uymayı terkettiği için orada yaşayamayacak ve ölemeyecek olan kâfirin durumu[83] gibi değil.

195 **[§]Ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer.** Bu beyanın başlangıç cümlesi olması mümkündür. Yani **şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer.** O, güçlüyü zayıf; üstün olanı zelil kılar. Yine zayıfı da güçlü; zelil olanı da üstün; cesuru korkak; korkanı güvende; güvende olanı korkak kılar. Dolayısıyla her ne kadar zayıflığınız ve onların kuvvetli olmaları sebebiyle korkuyor olsanız da cihada çıkmak suretiyle resûle uyun. Bu ilâhî beyanın müminlerin geneli hakkında olması da mümkündür. Şöyle ki: Kim çağırdığında Allah'a ve resûle uyarsa, Cenâb-ı Hak onun kalbini nefsine galip ve nefsinin çağırdığı kötülük veya isyan fikri ile onun arasında bir engel koyar.

---

80 el-Enfâl, 8/5.

81 Yûnus, 10/25.

82 el-Ankebût, 29/64.

83 "Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar" (Tâhâ, 20/74). Yine yüce Allah şöyle buyuruyor: "İşte en büyük ateşe girecek olan odur. Sonra orada ne ölür ne de yaşar" (el-A'lâ, 87/12-13).

Eğer uymayı terkederse, nefsini onunla kalbinin çağırdığı itaat ve iyilik fikri arasında bir engel yapar ve buna davetçi kılar. **Unutmayın ki, O'nun huzuruna götürüleceksiniz.**

Denildi ki: **Allah ve resûlüne uyun.** Savaş emrine itaat etmek suretiyle. **Sizi çağırdıklarında.** Yani savaşa. **Size hayat verecek şeylere.** Yani Allah'ın bununla sizi üstün kıldığı savaş aracılığıyla. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Zilletten sonra, Allah size hayat verdi; zayıflıktan sonra size kuvvet verdi. İşte bu hayatın kendisidir. **Ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer.** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş oluyor: Müminin kalbi ile kâfir arasına; yine kâfir ile iman arasına girer.

Ve şüphesiz bilin ki, Allah kişi ile kalbinin arasına girer. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, kişiye ölüm gelmeden önce tövbe yapmakta acele etmesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olur: Kişiyle tövbe arasına ölüm engel olarak girmeden önce Allah ve resûlüne uyun. İkincisi şudur: **Allah kişi ile kalbinin arasına girer.** İnsanın yapmış olduğu ameller aracılığıyla. İnsanın yapmış olduğu fiil, kalbinin mühürlenmesine sebep oluyor. Yine bu fiil, kendisiyle amaçladığı ve çağrıldığı şey arasına giren bir karanlık varediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُص۪يبَنَّ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَٓاصَّةًۚ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٢٥﴾

25. "Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının ve bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir."

Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Buradaki "lâ" (لا) zâit, yani kelimenin anlamına etkisi olmayan bir harftir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş gibidir: İçinizden sadece zulmedenlere dokunacak fitneden sakının. Yani içiniz-
den sadece zâlimlere zulümleri sebebiyle dokunacak fitneden sakının. [§]Bu 196
da azaptır. Tıpkı "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[84] ilâhî beyanında bildirildiği gibi. Söz konusu beyan da buna göredir. Yani âhirette zulmedenlere dokunacak fitneden sakının. Bu fitne de azaptır. Böylesi bir kullanım konuşma üslubunda mümkündür. Nitekim bazıları "Ama mûcize geldiğinde de

84 Âl-i İmrân, 3/131.

inanmayacaklarının farkında mısınız?”[85] meâlindeki ilâhî beyanı “elif”in fethalı kılınması ve “lâ” (لا) harfinin çıkarılmasıyla okumuştur. Bu durumda âyet şöyle olmaktadır: Mûcize geldiğinde inanacaklarının farkında mısınız? Yani mûcizeler gelse de inanmayacaklardır[86]. “Lâ” (لا) harfinin varlığıyla âyet çeşitli yorumlara açıktır. Denildi ki: **Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının.** Yani zulmedenler için bir fitne olmaktan sakının. Bu anlam şu ilâhî beyanlarda bildirilen gibidir: “Rabb’imiz! Bizi, inkâr edenler için bir sınama konusu yapma”[87]; “Rabb’imiz! Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma!”[88] Onları inkâr edenler için fitne yapmasının şekli düşmanı onlara galip ve muzaffer kılmasıdır. Onlar ise mağlup olmuşlardır. Bu durumda inkâr edenler kendilerinin hak üzere müminlerin ise bâtıl üzere olduklarını zannederler. Bu da onların, “Rabb’imiz! Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma!” diye yaptıkları duaları anlamıdır. Tâ ki şöyle demesinler: Eğer onlar hak üzere olsaydılar mağlup olmazlar ve ezilmezlerdi.

Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının. Cenâb-ı Hak onlardan tâbi olanları, zâlimlerle birlikte fesat çıkarma çabasında olmalarını, bunların bir kısmını bir kısmına karşı kışkırtmalarını yasaklar. Bu durumda aralarına fesat girer, dolayısıyla söz konusu tâbi olanlar, birbirlerine karşı kışkırtmalarından dolayı o zâlimler için fitne konusu olurlar. İnsanlar arasında bu, zâlimler hakkında bilinen bir durumdur. Tâbi olanlar, bir kısmını bir kısmına karşı kışkırtır. Bu ise bir fitnedir.

197 [§]Söz konusu ilâhî beyan şu yoruma da açıktır: Yüce Allah insanlar arasında durumları bazan bolluk ve verimlilikle; bazan de darlık ve kıtlıkla; bazan da düşmanın dostları yenmesiyle ve benzeri şekilde değiştirir. Zâlimlere katılmadıkları sürece zulmetmeyenler vasıtasıyla zâlimlerden azabı giderir. Eğer bunlar zâlimlere katılırlarsa bunlara zulümleri sebebiyle azap edilir. İyilik ve adalet sahipleri de men etme güçleri olduğu halde zâlimleri ve bozguncuları, zulüm ve bozgunculuktan engellemedikleri için azabı hak ederler. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının.** Bu fitne onlara da size de dokunur. Cenâb-ı Hak **içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitne-**

---

85 el-En‘âm, 6/109.

86 En‘âm sûresinin 6/109. âyetinin tefsirine bakınız. Âyetin iki mütevatir kırâati vardır. Bu kırâatler “enne” (أن) harfinin fetha ve kesreli okunmasıdır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-seb‘a*, s. 265).

87 el-Mümtehine, 60/5.

88 Yûnus, 10/85.

den sakının buyurmaktadır. Adaletli kimselerin kendilerine ortak olmalarından (yani onları engellememelerinden) dolayı azap zâlimlere dokunmuştur. Böylelikle bunlar ötekiler için fitne olmuşlardır. Tıpkı "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu"[89] meâlindeki ilâhî beyanda bildirildiği gibi. Söz konusu ilâhî beyan şöyle de yorumlanabilir: Cenâb-ı Hak, adaletli insanlar, zâlimlere iyiliği emrettikçe ve onlardaki kötülüğü değiştirdikçe belâ ve azabı zâlimlerden kaldırır. Eğer bunu terkederlerse ve onlardaki kötülüğü değiştirmezlerse bunlara da belâ indirir. Yani zâlime de diğerlerine de. Buradaki fitne iki anlama gelebilir. Yaptıklarının karşılığı ki bunu sadece hak eden alır. İkincisi imtihan fitnesidir ki bu bütün insanları kapsar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاذْكُرُٓوا اِذْ اَنْتُمْ قَلٖيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِى الْاَرْضِ تَخَافُونَ اَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَاٰوٰيكُمْ وَاَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهٖ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz, insanların sizi kapıp götürmelerinden korkar halde bulunduğunuz zamanı hatırlayın. O durumda Allah size sığınacak yer verdi, yardımıyla sizi destekledi, size güzel rızıklar ihsan etti; umulur ki şükredersiniz!"

Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz, insanların sizi kapıp götürmelerinden korkar halde bulunduğunuz zamanı hatırlayın. Müslümanlar başlangıçta sayı bakımından az ve kâfirlerin yanında mazlum idiler. Öyle ki onlar canlarını kâfirlerin alacaklarından korkuyorlardı. Sayı bakımından az olmaları ve zayıflıkları sebebiyle memleketlere yerleşme konusunda bir güven duymuyorlardı. Zira kendileri hakkında çekinip korkuyorlardı. Dolayısıyla memleketlerde yerleşmeyi bırakıp dağlara ve mağaralara
çıktılar. [§]Oralara yerleştiler. Bedenleri hakkında korktukları ve dinleri ko- 198
nusunda çekindikleri için hayvanların yemi olan ot ve yeşillik yediler[90]. Sonra Azîz ve yüce olan Allah onları barındırdı, onları memleketlere ve şehirlere

---

89 el-Bakara, 2/251.

90 Müellif muhtemelen Kureyş müşriklerinin müslümanları Mekke'de Ebû Talib'in mahallesinde üç yıl, aç ve şiddetli sıkıntı içerisinde kalacak şekilde muhasara altına alması hadisesine işaret etmektedir. Olayın ayrıntıları için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III, 84-88.

indirdi. Düşmanlarına karşı onları destekledi ve onlara yardım etti. Hayvanların yemi olan otları yemelerinden sonra insanların yiyeceği olan temiz şeyleri onlara rızık olarak verdi. Bütün bunları şükrederler diye verdi ki bunlara karşılık onları şükürle yükümlü kılsın. Başlarına gelen şeylerden sonra şükretmemeleri caiz olmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bize bunları bildirmektedir ki bizler, kâfirlerden kaçtıkları dönemde yaşayan, dağları ve mağaraları ev edinen, otlarla beslenen, mallarını ve bulundukları nimetleri bırakan ve bütün bunlara, dinleri uğruna razı olan öncekilerin yaptığı gibi din konusunda aynı tavrı gösterelim. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Âyet, Bedir savaşına katılanlar hakkında nâzil olmuştur. Onlar, sayı ve teçhizat bakımından az ve bedenleri zayıf bir topluluktu. Düşmanın ise sayısı çok, bedenleri kuvvetliydi. Bundan dolayı savaşa çıkmaları onlara zor gelmişti. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb'in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı"[91]. Belirttiğimiz hususlar bu âyette de olduğuna göre aynı anlam nasıl verilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Önemsenmeyecek kadar az olduğunuz zamanı hatırlayın. Yani siz az idiniz. Bunda Ebû Hanîfe'nin şu sözüne dair delil vardır: "Bu şey falanca kişinindir, ondan satın aldım" diyen kimsenin sözü doğru kabul edilir. Sanki "Bu şey falanca kişinin idi, ondan satın aldım" demiş olur[92]. Bunun delili şu beyandır: **Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz zamanı hatırlayın.** Yani hani siz az idiniz.

Allah yardımıyla sizi destekledi. Bu yoruma göre, yani melekleriyle. **Size güzel rızıklar ihsan etti.** Onlara rızık olarak verdiği ve helâl kıldığı ganimetler.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللّٰهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُٓوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Ey iman edenler! Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile hıyanet etmeyin."

Ey iman edenler! Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de bile bile hıyanet etmeyin. Yüce ve Azîz olan Allah bu ümmeti şu ilâhî beyanla vasat, âdil bir ümmet kılmıştır: "İşte böylece, siz insanlara

---

91 el-Enfâl, 8/5.

92 bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 180.

şahit olasınız, diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık"[93]. [§]Sanki Cenâb-ı 199
Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Ey iman edenler! Allah sizi güvenilir, âdil ve vasat kimseler kıldı, siz de bu konuda Allah'a karşı hainlik etmeyin. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun"[94]. "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur"[95]. "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik"[96]. Cenâb-ı Hak, insanları emaneti taşımakla yükümlü kıldığını bildirmiştir. Yani belirttiği diğer varlıklara değil, insanlara. Sonra müşrikler ve münafıklardan oluşan bir kısmı bu emaneti taşımamış ve hainlik etmiştir. Bunun üzerine emaneti zâyi etmelerinden dolayı onlara azap tehdidi ilişmiştir. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın". Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Ey iman edenler! Allah'ın emanetini kabul ettiniz, sakın bunu zâyi etmeyin ve buna hainlik etmeyin, şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin"[97] ve "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[98]. Bunun dışında emanetlerden bahseden diğer âyetler de buna örnek verilebilir. Cenâb-ı Hak emanetlere hainlik etmeyi onlara yasaklamıştır. Böyle yaptıkları takdirde kendi emanetlerine hainlik etmiş gibi olurlar. Söz konusu ilâhî beyan, başka bir şekilde de yorumlanabilir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ey iman edenler! Kendiniz ve mallarınız Allah'ındır. Bunlar sizin yanınızda emanet olup korumak üzere onları Allah size vermiştir. Dolayısıyla bunları, Allah'ın size izin vermediği yerlerde kullanmayın. Çünkü bir kimse bir şeyi korumak üzere birine verdiğinde ve bunu emanet bıraktığında, söz konusu kişi emanet bırakanın izin verdikleri dışında bunu kullanırsa emanete hıyanet etmiş olur ve bunu ödemesi gerekir. Kendiniz ve mallarınız da böyledir. Bunlar Allah'ındır; sizin yanınızda emanettir. Cenâb-ı Hak bunları size korumak üzere vermiştir. Bu emaneti, size izin vermediği alanda kullanırsanız, Allah'a

93 el-Bakara, 2/143.

94 en-Nisâ, 4/135.

95 el-Mâide, 5/8.

96 "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir. Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul buyursun. Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir" (el-Ahzâb, 33/72-73).

97 en-Nahl, 16/91.

98 el-Bakara, 2/40.

ve resûlüne hainlik etmiş olursunuz. Dolayısıyla Allah katında olan kendi emanetlerinize de hainlik etmiş olursunuz. Eğer emaneti muhafaza ederseniz şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibi olur: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[99]. Bazıları şöyle demiştir: **Emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz**. Yani **Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, emanetinizdeki şeylere de hıyanet etmeyin.** Yani kendi aranızda
200 birbirinize verdiğiniz emanetlere. [§]İşin aslı şudur: Yüce ve Azîz olan Allah, kendi menfaatleri ve ihtiyaçlarından ötürü onları imtihan etmiştir. Dolayısıyla onlar, imtihan edildikleri konularda hainlik ettiklerinde, sanki kendilerine ve emanetlerine hıyanet etmiş gibi olmaktadırlar. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Gerçekte onlar bize değil, kendilerine kötülük ediyorlardı"[100]; "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[101] ve "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[102]. Ayrıca münafık ve müşriklerin hıyaneti dine ilişkin inkârcı tutumlarındadır. Müminlerin hıyaneti ise yaptıkları amellerdedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak müminlerin hıyanetlerinden dolayı tövbelerini kabul etme vâdinde bulunmuş, diğerlerine ise hıyanetleri sebebiyle şu ilâhî beyanla tehdidde bulunmuştur: "Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul buyursun"[103].

Bile bile. Kendinizin ve mallarınızın size ait olmadığını, bunların Allah'a ait ve sizde emanet olduğunu. Dolayısıyla bunlarda hıyanet etmeyin. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Emanet, Allah'ın kullarını buna emin kıldığı amellerdir. Yani farzlardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Allah'a hainlik etmeyin**. Yani eksik yapmayın[104].

---

99 Yani eğer emaneti muhafaza ederseniz ve Allah'a verdiğiniz sözde durursanız, Allah da size karşı sözünde durur ve size mükâfat verir.

100 el-Bakara, 2/57; el-A'râf, 7/160.

101 el-İsrâ, 17/7.

102 Fussılet, 41/46; el-Câsiye, 45/15.

103 el-Ahzâb, 33/73.

104 Taberî, *Tefsîr*, IX, 223; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 49. Taberî bunun peşi sıra şöyle der: "…Allah'ın farzlarından size karşı haklarını eksiltmeyin. Yine resûlünün sizin üzerinizde vacip olan itaatini de eksiltmeyin. Aksine sizlere emrettikleri ve yasakladıkları şeylerde onlara itaat edin. Onlara karşı görevlerinizi eksik yapmayın, yoksa emanetlerinize hainlik edersiniz, dininizi, vacip olan amellerinizi ve size gerekli olanları eksik yerine getirirsiniz. Halbuki siz bunların size zorunlu ve vacip olduğunu, size yönelik Allah tarafından ispat edilen delillerle biliyorsunuz" (Önceki kaynak).

Müfessirler âyetin nüzulü hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyet Ebû Lübâbe hakkında inmiştir. Bu, bazı rivayetlerde anlatılan şu olaya dayanmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.) Kurayza yahudilerini kuşatmıştı. Bunun üzerine onlar Ezriât'ta[105] bulunan kardeşlerinin yanına gitmek üzere müslümanlarla antlaşma talep ettiler. Yalnızca, verilen hükme razı olmak şartıyla Hz. Peygamber bunu kabul etti. Onlar da bu şartı kabul etmediler. Dediler ki: Bize Ebû Lübâbe'yi gönder. Bu kişi onların istişare ettikleri bir kimseydi. Hz. Peygamber Ebû Lübâbe'yi onlara gönderdi. Bu kişi onlara geldiğinde dediler ki: Ey Ebû Lübâbe! Muhammed'in hükmüne razı olalım mı? Ebû Lübâbe hükme razı olmamalarını eliyle işaret etti. Onlar da buna uydular. Ebû Lübâbe'nin malları ve çocukları onlarla birlikteydi. [§]Do- 201
layısıyla müslümanlara ihanet etti. Bunun üzerine âyet onun hakkında nâzil oldu[106]. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet Hâtıb b. Ebû Beltea hakkında inmiştir. O da Ebû Lübâbe'nin yaptığının aynısını yapmıştı[107]. Şöyle de denilmiştir. Âyet Resûlullah ile aralarında antlaşma yapılan bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Bunlar putlara tapıyorlardı. Fakat tam olarak kim hakkında nâzil olduğunu bilemeyiz. Bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Ancak bunda belirtmiş olduğumuz üzere Allah'ın emanetlerine hainlik etmenin yasaklandığı, bunları muhafaza etmenin emrettiği hususlar vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَاَنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ اَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾

28. "Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin."

105 Şam'da bir yerdir. Buraya şarap nispet edilirdi (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "zr'a" (ذرع) md.).

106 Hadise bu şekilde rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 221-222; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 48-49). Ebû Lübâbe (r.a.) münafıklardan değildi. Bu olaydan sonra tövbe etmiştir. Bu sahâbî Ebû Lübâbe el-Ensarî'dir. İsmi Beşîr'dir. Denildi ki: Bu, meşhur sahâbî Rifâa b. Abdülmünzir'dir. Temsilcilerden biriydi. Bedir savaşına katılmıştır. Hz. Ali'nin (r.a.) hilâfeti dönemine kadar yaşamıştır (bk. İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, IV, 1740-1742; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 669).

107 Bu rivayetin aslını bulamadım. Fakat meşhur sahih rivayete göre Hâtıb b. Ebû Beltea (r.a.) Mekke'nin fethinden önce Kureyş'e bunu haber vermek üzere mektup yazmıştır. Mümtehine sûresinin ilk âyeti onun hakkında nâzil olmuştur.

Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu bilin. Yani Cenâb-ı Hak çocukları ve malları onlara oyun olsun diye ve boşuna vermemiştir. Veya sadece onların çocukları ve malları olsun diye de vermemiştir. Aksine bunları onlara imtihan aracı olarak vermiştir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak dünyada bizim için yarattığı her şeyi bir imtihan vesilesi olarak yaratmıştır. Tıpkı şu beyanlarda ve daha başkalarında buyurulduğu gibi: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[108]; "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[109]; "Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[110]. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın dünyada yarattığı her şeyi insanları sınadığı bir imtihan aracı olarak yarattığına delil teşkil etmektedir, şu beyanlarda belirtildiği gibi: **Mal ve çocuklarınız sizin için birer imtihandır.** Yani Cenâb-ı Hak bunlar aracılığıyla, eğitim ve öğretim türlerinde, muhafaza etme ve bizi yükümlü kıldığı,
202 görev verdiği haklarda bizleri imtihan etmektedir. [§]Şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[111]. Cenâb-ı Hak mallarda bazı sorumluluklarla bizi yükümlü kılmıştır ki bu hakları yerine getirmekle bizleri imtihan etmiştir. Aynı şekilde Allah'ın yaratılmışlara yönelik emir ve yasaklarının tümü böyledir. Cenâb-ı Hak yaratılmışların menfaati ve onlardan herhangi bir zararı gidermek için bunları emretmiş ve yasaklamıştır. Yoksa bu emir ve yasakların sebebi kendisine dönük bir menfaat elde edilmesi veya kendisine yönelik bir zararın veya bir ihtiyacın giderilmesi değildir. Zira göklerin ve yerin mülkü ona aittir. O, zatı bakımından izzet sahibidir. Onun hiç bir şeye ihtiyacı olmaz. O, bunlardan münezzehtir.

Büyük mükâfat Allah katındadır. Bu mükâfat, Allah ve resûlüne hainlik etmeyenler içindir. Cenâb-ı Hak, onları imtihan ettiği mallar ve çocuklar hakkında gereğini yerine getirmeleri durumunda onlara büyük bir mükâfat vâdetmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Büyük mükâfat Allah katındadır.**

---

108 el-Bakara, 2/155.

109 el-Enbiyâ, 21/35.

110 el-A'râf, 7/168.

111 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِنْ تَتَّقُوا اللّٰهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ
سَيِّـَٔاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٩﴾

29. "Ey iman edenler! Allah'a saygıda (takvâ) ***kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."***

Ey iman edenler! Allah'a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bu âyet, daha önce geçen Bedir'de cihat ve savaşa çıkma emrine ilişkin cümlenin bağlantısıdır (sıla). Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: **Eğer Allah'a saygıda kusur etmezseniz**. Yani sizi yaptığı davette Allah'a itaat eder ve O'na uyarsanız. **O, size bir temyiz kabiliyeti verir. O, size bir temyiz kabiliyeti verir** meâlindeki beyanı şu anlama gelebilir: Yani sizin savaşa çıkmanızı ve cihadınızı, hak yolda olanı bâtıl olandan ayırt eden büyük bir delil yapar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Allah ise iradesi ve sözleriyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kesmeyi diliyordu"[112]; "Böylece günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılsın!"[113] Yani hakkı bâtıldan
ayırsın diye. [§]Allah'a hamd olsun bu durum gerçekleşmişti. Hak bâtıldan; 203
haklı haksızdan ayrılmıştı. Denildi ki: **Temyiz kabiliyeti.** Yani dine ilişkin konularda şüpheden arındıran. Yine denildi ki: Dünya ve âhirette bir çıkış yolu. **Temyiz kabiliyeti** meâlindeki ilâhî beyanın, belirttiğimiz hususlardan dolayı açıklama anlamına gelmesi de mümkündür. Cenâb-ı Hak, takvâyı her türlü hayrı kapsayıcı, bütün iyiliklerin temeli kılmıştır. Yine O, takvâyı her türlü şüpheden, sıkıntı ve zorluktan çıkaran bir unsur yapmıştır. Ayrıca Cenâb-ı Hak takvâyı her türlü lezzet ve mutluluğa ulaştıran bir yol; tüm iyilik ve bereketi elde etmeye vesile kılmıştır. Kur'ân'ın başka âyetlerinde de bu bağlamda bilgilere yer verilmiştir.

O, kötülüklerinizi örter. Daha önce yaptığınız kötülükleri. **Ve sizi bağışlar.** Yani sizin günahlarınızı örter, kimsenin bilmesine izin vermez. Bu en büyük nimetlerdendir. Mağfiretin aslı örtmekten gelir[114]. **Allah büyük lütuf sahibidir.** Yani Allah'ın katında lütuf vardır. O, belirtilen takvâ vasıtasıyla umduğunuz hayrı size bahşeder.

---

112 el-Enfâl, 8/7.

113 el-Enfâl, 8/8.

114 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ğfr" (غفر) md.

وَاِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ اَوْ يَقْتُلُوكَ اَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ خَيْرُ الْمَاكِرٖينَ ﴿٣٠﴾

30. "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır."

Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Bazıları bu âyetin, "Bulunduğunuz yerde önemsenmeyecek kadar az olduğunuz, insanların sizi kapıp götürmelerinden korkar halde bulunduğunuz zamanı hatırlayın"[115] meâlindeki beyanın bağlantısı (sıla) olduğunu söylemektedir. Kâfirlerin arasında onlar zayıf ve ezilmiş, kendi aralarında da korkan kimselerdi. Kâfirler Resûlullah'a tuzak kurmaya kalkıştılar. Ona karşı kurulan tuzak belirtildiği üzere onu öldürmek ve etkisiz hale getirmekti. Etkisiz hale getirmek ise hapis veya yurdundan çıkarmaktır. Sanki onlar Resûlullah'a yönelik tavırları hakkında kendi aralarında istişare ederek danıştılar. Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre bazıları öldürülmesini işaret etti, bazıları hapsedilmesini öngördü, bazıları da sürgün edilmesini istedi. Onların kendi aralarındaki istişareleri bu üç
204 yöntem üzerine yoğunlaşmıştı. [§] Ya öldürülecek ya hapsedilecek veya sürgün edilecekti. Sonra Allah, peygamberini onların gözleri önünde yurdundan çıkardı. Öyle ki bununla o, Allah'a itaatkâr ve ibadet eden biri olmaktadır. Ayrıca onun çıkışı, Allah'ın emriyle olmuştu ki, bu çıkışı kâfirlerin istediği yönün dışında bir yere olsun. Cenâb-ı Hak onun çıkışını hicret olarak nitelemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, kendisi hakkında kurdukları tuzakları Resûlullah'ın Allah katından öğrendiğini kâfirler bilsinler ve onların gözleri önünde Mekke'den çıkışı ve aralarından ayrılmasından sonra, bu durum, onun nübüvvet ve risâletinin delili olsun diye böyle yapmıştır. Bu mûcize, daha önce onların arasındayken gösterdiği mûcizeler gibidir. İnkârcılar arasında iken Hz. Îsâ'nın zuhur eden mûcizelerinin yanı sıra onlardan ayrılmasından sonra (göğe) yükseltilmesiyle oluşan mûcizesinin durumuna benzer. İlk durum da böyledir. Eğer onlar sürgün etme dışında belirtmiş olduğumuz hapsetmek ve öldürmekte anlaşmamış olsalardı, onlar Resûlullah'ı Mekke'den çıkarmaya kastetmiş olmalarına karşın, Cenâb-ı Hak resûlünü onların arasından çıkarmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

115 el-Enfâl, 8/26.

Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Bu beyanda Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne ve onun ashâbına bahşetmiş olduğu nimetleri hatırlatma vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, müminler onların arasında korku içerisindeyken güvenliklerini sağlamış, kaçak bir şekilde dağlarda mağaralardayken onları şehre yerleştirmiş, hayvanların ve yırtıcıların yiyeceklerini yerlerken onlara insanların temiz yiyeceklerini rızık olarak vermiştir.

Cenâb-ı Hak, müminleri kâfirlerin arasından kurtarmak, Resûlullah ile kâfirlerin onun hakkında besledikleri niyetler, kalkıştıkları tuzaklar ve onu öldürme hedefleri arasına girerek buna engel olmak suretiyle onlara yönelik nimetlerini bildirmektedir. Allah Teâlâ, **onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır** meâlindeki beyanla bunu bildirmektedir. Bu beyanda onlara karşı çeşitli deliller vardır. Bunlardan biri şudur: Belirttiğimiz üzere kâfirler ona tuzak kurmak için kendi aralarında istişare ettiler. Bu konuda kimseye bir şey de söylemediler. Sonra Resûlullah bunu öğrendi ve kendisi şehirden çıktı. Bu durum, onların bunu Resûlullah'a bildirenin Allah olduğunu bilmeleri içindir. İkincisi, Cenâb-ı Hak, onları resûlüne tuzak kurmaları sebebiyle ölümle korkutuyordu. Resûlullah amaçladıkları şey başına gelmeden onların arasından çıktı. Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri korkutmuş olduğu ölüm ise onların başına geldi. Dolayısıyla onların Resûlullah'a yönelik olarak kastettikleri ve amaçladıkları ölüm onların başına geldi. İşte bu durum, Allah'ın onlara kurmuş olduğu belirtilen tuzaktır.

[§]**Allah da onların tuzaklarını bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi** 205
yapan Allah'tır. Bazıları şöyle demiştir: Onlar Resûlullah'a karşı tuzaklarıyla kötülük yapmayı amaçladılar. Söz konusu kötülük, bu nuru söndürmekti, ki bu din ortadan kalksın ve izleri de silinsin. Allah onlardan bir grubun müslüman olmasını istedi ki bunlar Resûlullah'a yardımcı ve destekçi olsunlar ve bundan nasiplerini alsınlar. O, **tuzak bozma işini en iyi yapandır.** Denildi ki: **Onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu.** Yani onlar Resûlullah'ı öldürmek istediler. **Allah da onların tuzaklarını bozdu.** Yani Cenâb-ı Hak, onları öldürmeyi diledi ki Bedir'de öldürdü. **Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır.** Yani tuzak konusunda onlardan daha üstündür. O'nun tuzağı kâfirlerin tuzağına galebe çalmıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu.** Yani onların tuzak kurmalarının karşılığını verir.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَٓاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هٰذَٓا اِنْ هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٣١﴾

31. "Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, 'Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil' dediler."

Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda. Âyetlerimiz meâlindeki beyanın Resûlullah'ın okuduğu Kur'ân âyetleri anlamında olması mümkündür. Yine "âyetleri" demek, tevhidi ve peygamberin tasdik edilmesini gerektiren kesin delilleri demek olması mümkündür.

'Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz' dediler. İnatlaşmak suretiyle bu sözleri söylediler. Zira şu ilâhî beyanlar onların kulaklarına çalınmaktaydı: "De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar"[116]; "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin"[117]. Ayrıca inkârcılardan hiç kimse bunun bir benzerini getirmeyi ummuyordu. Buna rağmen bu görevi üstlendiler. Bu durum, onların **istesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz** meâlindeki sözlerinin bir inatlaşma olduğunu göstermektedir. **Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir.** Araplar da böyle diyorlardı: Bu, **eskilerin masalıdır.**

وَاِذْ قَالُوا اللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَٓاءِ اَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٣٢﴾

32. "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"

Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır. Cenâb-ı Hak onların ahmaklıklarının, Allah'a karşı cüretkârlıklarının ve hakka karşı olan nefretlerinin

---

116 el-İsrâ, 17/88.

117 el-Bakara, 2/23.

en ileri düzeyini bildirmektedir. Halbuki onlar Allah'ın ilâh olduğunu, azap indirmeye güç yetiren bir varlık olduğunu, taş yağdırmakta kuvveti bulunduğunu bilmektedirler. Bu durum, **Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!** meâlindeki beyanıyla ifade edilmektedir. [§]İleri düzeydeki ah- 206
maklıkları, Allah'a karşı cüretkârlıkları ve haktan nefret etmelerinden dolayı kendi canlarını yok etmeye aldırış etmemektedirler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu söz konusu ahmak insanları Allah'ın dinine davet ederken Resûlullah'la ilgili hususları insanlar bilsinler diye bildirilmiştir. Öyle ki bu ahmak insanlar, haktan şiddetle nefret etmelerinden ve Allah'a karşı cüretkârlıklarından dolayı kendi canlarını yok etmeye aldırış etmeyen kimselerdir. Yine onlardan yana Resûlullah'ın yüklenmiş olduğu büyük külfeti insanlar bilsin diye sözü edilenler bildirilmiştir.

Ahmakların sözlerinde, onların üzerlerine taş yağdırma dualarında ve bunun namazlarda okunan bir kitap oluşunda üç türlü hikmet vardır. Bunlardan biri, bu ümmete, ahmaklar kötülük yaptıklarında iyiliği emretme-kötülükten alıkoyma konusunda onlara nasıl davranacaklarını öğretmektir. Öyle ki onlar azgınıklarına devam ettiklerinde ve müminler onlardan kötülük ve eziyet gördüklerinde onlara iyiliği emretmeyi bırakmamaları; onların iyiliklerinden ümit kesmemeleridir. Onlar bu konuda peygambere uyarak böyle davranırlar. Zira onların ahmaklığına ve azgınlığına rağmen Hz. Peygamber, onları davet etmeyi ve onlara iyiliği emretmeyi bırakmamıştır. İkincisi bu, insanlar Allah'ın delilinin kulları yükümlü kıldığını bilsin diye bildirilmiştir. Düşünme ve akletmeyi terketmek onlardan kaynaklandığında insanların bu delil hakkında bilgi sahibi olmalarında da durum böyledir. Zira eğer ilmin hakikatini, onun gerçek olduğunu bilselerdi, kendileri hakkında yok olma duasında bulunmazlardı. Üçüncü olarak bu beyanda, onlardan Resûlullah'a (s.a.) ilişen hususların açıklaması vardır.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللّٰهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir."

Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez. Sen içlerinde oldukça meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani müminlerin geneli arasında. Cenâb-ı Hak, Resûlullah aralarında oldukça ve aralarında mümin oldukça dünyada kimseye azap etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, **tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir** diye buyurmuştur. Yani onlar iman ediyorken. Bu beyan, Cenâb-ı Hakk'ın "seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[118] meâlindeki ilâhî beyanla onu rahmet olarak gönderdiğini bil-
207 dirmesi gibidir. [§]**Onun ümmetinden hiç kimseyi dünyada azap etmemesi Allah'ın rahmetindendir.** Bilakis Cenâb-ı Hak, şu ilâhî beyanlarla azabı insanların çağrışacağı güne bırakmaktadır[119]: "O sadece, onların işini bir güne erteliyor"[120]; "Kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[121]. **Sen içlerinde oldukça** meâlindeki ilâhî beyanın sadece Mekke halkı hakkında olması da mümkündür. Yani Cenâb-ı Hak, Resûlullah veya kadın ve çocuklar gibi müslümanlardan birileri, içlerinde olduğu müddetçe onlara azap etmez. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi)"[122]. Yani ey Muhammed **sen içlerindeyken** onlara azap etmeyiz. Yani onların arasındayken. Tâ ki biz seni oradan çıkarıncaya kadar. **Tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.** Yani namaz kılarlarken. Denildi ki: İman ederlerken. İbn Abbâs'tan (r.a.) bu şekilde rivayet edilmiştir[123]. Fakat Cenâb-ı Hak onlara savaş ve cihat vasıtasıyla azap eder; köklerini kazıma ve toplu helâk şeklinde onlara azap etmez. Yani daha önceki ümmetlerde olduğu gibi tamamen yok etme şeklinde azap etmez.

Mûtezile, görüşlerini **tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir** meâlindeki ilâhî beyanın zâhirine dayandırmışlardır. Yani iman edecekken. Yani Cenâb-ı Hak, onların içinden birinin ömrünün sonunda iman edeceğini bildiği müddetçe onlara azap etmez. Zira onlara göre Allah'ın ilminde bir kişinin ömrünün sonunda iman edeceği varsa, o kişiyi helâk etme-

---

118 el-Enbiyâ, 21/107.

119 "Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çağrışacağı günden korkuyorum" (el-Mü'min, 40/32). İnsanların çağrışacağı gün kıyâmet günüdür.

120 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış" (İbrâhim, 14/42).

121 "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır." (el-Kamer, 54/46).

122 el-Feth, 48/25.

123 Taberî, *Tefsîr*, IX, 235.

si Allah için caiz değildir. Bu onların aslah prensiplerinin bir gereğidir. Buna göre Allah kullarına din konusunda ancak en iyi ve en yararlı olanı (aslah) yapar. Dolayısıyla onlar bu âyetin zâhirini de bu prensibe göre yorumlamışlardır. Buna göre Cenâb-ı Hak **tövbe edip dururken de Allah onlara azap etmeyecektir.** Yani iman edecekken. Fakat eğer onların dediği gibi olsaydı, bu kimselerle cihat etmek de ebedî olarak caiz olmazdı ve savaş emri düşerdi. Zira belki onların arasından müslüman olanlar olacaktı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu kimselerle cihat ve savaşı emrettiğine göre bu durum, onların zannettiği gibi olmadığını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir. Bu **208**
beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Yani onlar İslâm'a girerken. Denildi ki: Müslüman olurlarken. Bazıları da şöyle demiştir: **Tövbe edip dururken.** Müslümanlardan Mekke'de kalan azınlık kimseler. Bunlar Mekke'den çıktıklarında Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Allah onlara niye azap etmesin?[124] Yine Ebû Hureyre'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sizin iki güven unsurunuz vardı. Bunlardan biri Resûlullah'tı. Zira Cenâb-ı Hak **Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez,** diye buyurmuştur. Diğeri ise istiğfardır. Zira Cenâb-ı Hak **tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir,** diye buyurmuştur. Ebû Hureyre şöyle diyerek devam etmiştir: Bir güven unsuru gitmiştir. O da Resûlullah'tır. Biri ise kalmıştır. O da istiğfardır[125]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah bu ümmete iki güven unsuru kılmıştır. Bu ikisi onların arasında oldukça azabın âfetlerinden korunmuş olacaklardır. Bir güven unsurunu Allah kendi katına almıştır. Bir güven unsuru ise aranızda devam etmektedir. Bu, belirtilen istiğfardır[126]. Yine Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Buna göre Resûlullah, tabii hadiseler için kıldığı bir namazda son secdedeydi. Bir anda "öf, öf" dedi. Akabinde de şöyle buyurdu: "Ey Rabb'im! Ben onların arasındayken onlara azap etmeyeceğini vâdetmemiş miydin? Ey Rabbbim! Onlar tövbe ederlerken onlara azap etmeyeceğini vâdetmemiş miydin?"[127] Bazılarından şu da nakledilmiştir: İki güven unsurunu Allah indirmiştir. Bunlardan biri geçmiştir. O da Resûlullah'tır. Diğerini ise yüce Allah aranızda bırakmıştır. Bu da istiğfar ve tövbedir.

---

124 Bir sonraki âyet-i kerîme.

125 Ebu'ş-Şeyh ve Hâkim -ki o bunu sahih görmüştür- bu rivayeti nakletmiştir. Yine Beyhakî, *Şuabü'l-imân*'da rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 57).

126 Taberî, *Tefsîr*, IX, 235; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 57.

127 Bu olay Resûlullah döneminde olan güneş tutulması sırasında olmuştur (bk. Ebû Dâvûd, "Salâtü'l-istiskâ", 9; Nesâî, "Küsûf", 20).

وَمَا لَهُمْ اَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللّٰهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَمَا كَانُوا اَوْلِيَٓاءَهُ اِنْ اَوْلِيَٓاؤُهُٓ اِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ

209 [§]*34. “Onlar, hizmet ve yönetimine ehil olmadıkları halde Mescid-i Harâm’a müminleri sokmazken Allah onlara niye azap etmesin? Mescidin hizmet ve yönetimine ehil olanlar gönüllerinde Allah korkusu taşıyanlardır, fakat onların çoğu bunu bilmezler.”*

Onlar, Mescid-i Harâm’a müminleri sokmazken Allah onlara niye azap etmesin? Yani kendilerinden azabı giderecek mazeretleri yoktur. Zira onlarda öyle çeşitli tavırları vardı ki bunlardan sadece birinin olması durumunda onlar azaba müstehak olurlardı. Bu nitelikler, peygamberi ve kendilerine gönderilen âyetleri yalanlamaları, insanları ibadet mekânı olan Mescid-i Harâm’dan alıkoymaları ve “Gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!” diyerek böyle bir talepte bulunmalarıdır. Yani kendilerinden azabı bertaraf edecek bir mazeretleri yoktur. Yine onların “bize bir peygamber göndermeseydin ya”[128] demeleriyle Allah’a karşı peygamber göndermediğine dair bir delilleri de bulunmamaktadır. Bilakis Cenâb-ı Hak onlara peygamber göndermiş, onlar ise onu yalanlamışlardır. Yine onlara âyetler göndermiş, onlar ise bunları yalanlamışlardır. Ayrıca onlar insanları Mescid-i Harâm’dan alıkoymuşlardır. Dolayısıyla onların hiçbir şekilde kendilerinden azabı bertaraf edecek bir mazereti bulunmamaktadır. Ancak Allah lütfuyla ve rahmetiyle, Resûlullah’ın (s.a.) bereketi ve müminlerin bağışlanma talepleriyle onlardan azabı giderebilir. Yoksa onlarda azaba uğratılmalarını gerektiren tüm sebepler vardı.

Onlar, Mescid-i Harâm’a müminleri sokmazken. Yani orada namaz kılmalarına engel olurken. Bu beyanın, onların müminleri Resûlullah’tan alıkoymaları anlamına gelmesi de mümkündür. Fakat Cenâb-ı Hak, Resûlullah orada olduğu için Mescid-i Harâm’ı bildirdi. Onlar, müminler Resûlullah’ı görüp ona uymasınlar diye bunu yapıyorlardı.

Onlar, hizmet ve yönetimine ehil değillerdi. Yani onlar bu kendilerinden azabı bertaraf etmek için mescidin velisi olan kimseler değillerdi. Bu beyan **Allah onlara niye azap etmesin?** meâlindeki beyanın bağlantı cümlesidir

128 Tâhâ, 20/134; el-Kasas, 28/47.

(sıla), yani onlar mescidin velisi değilken. **Onlar, hizmet ve yönetimine ehil değillerdi** ilâhî beyanı şu anlama da gelebilir: Onlar, kendilerinin mescidin hizmet ve yönetimine ehil ve buraya müminlerden daha yakın olduklarını iddia ettikleri için insanları Mescid-i Harâm'a sokmuyorlardı. [§]Sonra Cenâb-ı 210
Hak onların mescidin velisi olamadıklarını bildirdi. Buranın velisi olanlar **gönüllerinde Allah korkusu taşıyanlardır.** Bu kimseler mescidin velisi olamayanların yaptığı eylemlerden sakınanlardır. Ya da buranın velisi olanlar, ibadet ve ulûhiyette başkasını ortak koşan müşrikler değil, muvahhitlerdir.

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ اِلَّا مُكَٓاءً وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

35. "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir. Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın!"

Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir. Bazıları şöyle demiştir: Onların en iyi hali, namaz kılarken bulundukları haldi. Onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmak olduğuna göre namazın dışındaki halleri nasıl olabilir? Bazıları da şöyle demiştir: **Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir.** Buna göre Hz. Peygamber (s.a.) ve ashâbı Mescid-i Harâm'da namaz kıldıklarında müşriklerden bir grup Hz. Peygamber'in ve ashâbının sağ tarafından kalkarak kuşlar gibi ıslık çalıyorlardı. Bunların bir grubu ise onların sol tarafından kalkarak el çırpıyorlardı. Onlar bu davranışları Hz. Peygamber ve ashâbı namazlarında şaşırsınlar diye yapıyorlardı. Bunun üzerine şu ilâhî beyan nâzil oldu: **Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir**[129]**.** Bunun yanı sıra ıslık çalma ve el çırpma hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Islık çalma, borazan üfleme gibidir. El çırpmak ise sola doğru tavaflarıdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Mukâu" (المكاء) ıslık demektir. "Mekâ-yemkû" (مكا - يمكو) denilir. Bu, kuşa "Mukkâ'" (مُكّاء) denilmesi gibidir. Çünkü bu kuş ıslık çalmaktadır[130]. Yani belirli bir ses çıkarmaktadır. "Tasdiye" (التَّصْدِية) ise el çırpmak demektir. Bir kimse el çırptığında "saddâ" (صدّى) denilir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Mukâ" (المكاء) ıslık çalma gibidir. "Tasdiye" (التصدية)

129 İbn Abbâs ve başkalarından bu anlama gelen lafızlarla rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 242; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 61).

130 İbn Kuteybe, *Tefsîrü ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 179.

ise iki eli birbirine vurmaktır. "Tasdiye", "sadâ" (الصَّدَى) kelimesinden türemiştir. Denildi ki: "Mukâ" (المكاء) ıslık çalmaktır. Câhiliye toplumu bununla oyun oynuyorlardı. "Tasdiye" (التَّصْدِية) ise Allah'ın yolundan ve dininden alıkoymaktır.

211 **[§]Madem öyle, küfrünüze karşılık azabı tadın!** Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bedir günü azabı tadın. Bu Bedir günü başlarına gelen hezimet ve öldürülmedir. **Azabı tadın** meâlindeki beyanın dünyadaki inkârları sebebiyle âhirette azabı tadın anlamına gelmesi de mümkündür.

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾

36. "Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenilecekler. İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler."

Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bahşettiği çeşitli nimetleri onlara hatırlatmaktadır. Bunlardan biri Cenâb-ı Hakk'ın onları özel ve diğer bölgelere üstün kılınmış bir bölgeye yerleştirmiş olmasıdır. Bu bölge ibadet mekânıdır. Sonra onlar insanların buraya girmesini ve ibadet etmesini engellemişlerdir. Yine onlara yönelik nimetlerden biri de içlerinden peygamber gönderilmiş olmasıdır. Onlar bu peygamberi de yalanlamışlardır. Yine onlara vermiş olduğu malları onlar, insanları ibadet mekânına sokmamak ve orada ibadet etmelerini engellemek üzere harcamışlardır. Sonra engelleme anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kureyş kâfirleri Bedir savaşı için Arap kabilelerinden Resûlullah ve ashâbıyla savaşmak ve kendilerine yardım etmek üzere adam kiralamışlardı. İşte bu onların söz konusu harcamalarıdır. Hezimete uğramaları kendileri için yürek acısı oldu. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre ona bu âyet hakkında sorulur. Buna cevaben o şöyle demiştir: Bu hadise geçmiştir. Câhiliye'de insanların bir kısmı mallarını bazı kişilere veriyor, bunlar da Resûlullah'la savaşıyorlardı. Onlar bunları aldılar ve nihayetinde mağlup oldular. Dolayısıyla onlar için

yürek acısı oldu[131]. Saîd b. Cübeyr'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet Ebû Süfyân b. Harb hakkında nâzil olmuştur. Ebû Süfyân Uhud günü Kinâne kabilesinden zenci (Ehâbîş) askerler kiralamış ve bunları Hz. Peygamber'e karşı savaştırmıştı[132]. [§]**Sonra bu onlara yürek acısı olacak.** Bu beyanın şu 212
anlama gelmesi de mümkündür: Kıyâmet gününde. Yani onların harcamış oldukları mallar, âhirette onlara yürek acısı olacaktır. Çünkü onlar bunları helâl olmayan bir şekilde insanları Allah yolundan engellemek için harcamışlardır. **İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler.** Yani cehennemde toplanacaklardır. Bu mâna açıktır. Onlar Allah'ı inkâr etmeleri sebebiyle cehenneme atılacaklardır.

لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلٰى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فٖى جَهَنَّمَ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin tâ kendileridir."

Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın. Allah, dünyada pisi temizle karışık bir şekilde varetmiştir. Bu durum insanların kulakları, gözleri, dilleri ve bütün organlarında söz konusudur. Yine elbiselerinde, yiyeceklerinde, içeceklerinde; zenginlik ve fakirlik gibi yararlandıkları her türlü işlerde bu durum vardır. Fakat Cenâb-ı Hak, pis ve temizi âhirette, kendisiyle temiz ve pisin bilindiği alâmetler aracılığıyla birbirinden ayıracaktır. Temiz olanın bildirildiği ilâhî beyanlara şunlar örnek verilebilir: "Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[133]; "O gün birtakım yüzler ışık saçar; güleçtir, müjde almıştır"[134]. Cenâb-ı Hak kâfir hakkında da şöyle buyurmuştur: "Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; kapkara kesilmiştir"[135]; "Günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız"[136]; "Kıyâmet günün-

131 bk. Taberî, *Tefsîr*, IX, 245; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 63.
132 Taberî, *Tefsîr*, IX, 244; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 63.
133 el-Kıyâme, 75/22-23.
134 Abese, 80/38-39.
135 Abese, 80/40-41.
136 Tâhâ, 20/102.

de onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[137]; "Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz"[138]. Bunların dışında başka âyetler de örnek verilebilir. Cenâb-ı Hak, kulaklarında, gözlerinde, yüzlerinde, elbiselerinde, yiyeceklerinde, içeceklerinde belirtmiş olduğumuz alâmetlerle pis ile temizi birbirinden ayırmıştır; tâ ki hepsi bu alâmetler aracılığıyla bilinsinler. Belirtilmiş olan temiz ile pisin birbirinden ayrılmasının, Ebû Cehil ile Hz. Peygamber (s.a.) arasında meydana gelen lânetleşme (mübahele) vasıtasıyla ger-
213 çekleşmesi de mümkündür. **[§]**Nitekim Ebû Cehil şöyle demiştir: Allah'ım en doğru yolda olanımıza, yemininde sadık olanımıza, akrabaya yardım edenimize yardım et! Kendisine karşılık verilmiş ve Cenâb-ı Hak resûlüne ve ashâbına yardım etmiştir. Böylelikle O, hak yolda olan ile bâtıl yolda olanı birbirinden ayırmıştır. Söz konusu ayırmanın âhirette olması da mümkündür. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[139].

Tâ ki pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, onların bir kısmını diğerlerinden daha alt derecelere indirmesidir, şu beyanda bildirildiği gibi: "Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar"[140]. Bu beyana ilişkin ikinci yorum, Cenâb-ı Hakk'ın onları sıra halinde zincire vurmasıdır[141]. **Hepsini bir araya toplasın.** Denildi ki: Hepsini bir araya yığsın. **Hepsini bir araya toplasın.** Bu beyan, içinde bulunulan darlık durumuna ilişkin bir bildirimdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar onun dar bir yerine atılınca"[142]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Hepsini bir araya toplasın.** Yani onları birbiri üstüne yığsın[143]. Ebû Avsece de böyle söylemiştir: Eşyayı üst üste koyup yığdığında "rakemte'l-metâ'" (رَكَمْتَ المَتاع) denilir. **Sonra da cehenneme atsın.** Cehennem, azaba mâruz bırakılmaları için cehennemliklerin toplanacağı mekândır.

---

137 el-İsrâ, 17/97.
138 Tâhâ, 20/124.
139 eş-Şûrâ, 42/7.
140 en-Nisâ, 4/145.
141 Bu, "o gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!" meâlindeki beyandan alıntıdır (İbrâhim, 14/49).
142 el-Furkân, 25/13.
143 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 179.

قُلْ لِلَّذٖينَ كَفَرُٓوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَاِنْ يَعُودُوا
فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْاَوَّلٖينَ

38. "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir."

İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Azîz ve yüce olan Allah, kerem ve cömertliğinin vardığı noktayı açıkladı. Çünkü onları bağışlamayı ve affetmeyi vâdetti. Onlar ulûhiyette
Allah'a ortak tanımışlar, [§]ibadetlerini O'ndan başkasına yapmışlar, insanla- 214
rın O'na ibadet ve itaat yapmasını engellemişler, müminlerle aralarında savaş çıkarmışlar ve helâk edilmelerine sebep teşkil edecek daha başka günah işlemişlerdir. Bununla birlikte keremi ve cömertliğinin ileri derecede olduğunu bilsinler diye bunlara son vermeleri halinde onları bağışlama vâdinde bulunmuştur. Mağfiret, affetme anlamına gelmesi muhtemeldir. Yani Cenâb-ı Hak onların yaptıkları günahları affeder, onları bunlardan sorumlu tutmaz. Buradaki mağfiret kavramı şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak, onların işlemiş olduğu günahlarını örter, onlar bu günahları hatırlamazlar. Çünkü eğer hatırlarlarsa nimetler konusunda ağızlarının tadı kaçar.

Bu âyette Mûtezile'nin görüşüne yönelik reddiye vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, eğer onlar yaptıklarını bırakır ve tövbe ederlerse yaptıklarının bağışlanacağını bildirmiştir. Böylelikle onlar neticede iman etmiş olurlar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak iman ile küfür arasında bir konum kabul etmemiştir. Halbuki Mûtezile, ikisi arasında üçüncü bir konumu kabul etmiştir. Onlar şöyle demektedirler: Eğer bir kişi büyük günah işlerse imandan çıkar ve ebediyyen cehennemde kalır, fakat küfre de girmez. Yine bu âyette kâfirin namaz, zekât ve oruç gibi ibadetleri yerine getirmekle yükümlü olduğuna dair görüşün reddi vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak yaptıklarına son verme anlamına gelen "intihâ" (الانتهاء) kavramını kullanmıştır. İntihâ ise ibadetleri terketmeyi bırakmak ve yapması gerekenleri yapmaya başlamak demektir. Mademki daha önce yapmadıkları şeylerin edası onlara gerekmiyor; şu halde bu, kâfir iken onların bu ibadetleri yapmakla mükellef olmadıklarını gösteriyor. Bilakis onlar sadece bu ibadetlere iman etmekle mükelleftiler. Zira eğer onlar mükellef olsalardı, bunlara son verme ancak bunları kaza etmekle olurdu. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisine benzemektedir: "Bir kişi uykuda kalarak veya unutarak namazı

geçirirse, bunu hatırladığında veya uyandığında kılsın. Bu onun kefaretidir"[144].
215 [§]Aynı şekilde "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[145] meâlindeki ilâhî beyana fiil, yani bunları yapmak değil, bunlara inanmak gerektiği anlamı verilir ve yorumlanır. Zira belirtilen fiilleri yerine getirmek ancak buna bir güç kazandıktan ve belli bir süre geçtikten sonra olabilir. Bu âyette iman ile şirk arasında üçüncü bir konumun -ki bu büyük günah işleyenin durumu hakkında Mûtezile'nin görüşüdür- bulunmadığına dair delil vardır. Çünkü, şayet küfür ile iman arasında bir üçüncü konum olsaydı, onlar küfre son verdiklerinde, fakat bu üçüncü konumu terketmediklerinde Mûtezile'nin görüşüne göre bağışlanmazlar. Dolayısıyla bildirilen bağışlanma, bu ikisi arasında bir konumun bulunmadığını göstermektedir. Bilakis inkâra son verdiklerinde imana girerler.

Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir. Bazıları şöyle demiştir: Eğer yaptıklarına son verdikten sonra inkâra ve Hz. Muhammed'le savaşa tekrar dönerlerse öncekilere şöyle şöyle yapılmıştır, yani savaş. Bu beyan "eğer yaptıklarına devam ederlerse" anlamına da gelebilir. Yoksa bundan çıkmışlar demek değildir, şu beyanda belirtildiği gibi: "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[146]. Onlar bu durumdaydılar. Yoksa bundan çıkmış, sonra da başka bir duruma girmiş değillerdir. Ayrıca bundan sonra bu âyet iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, küfrün her vakitte yenilenme hükmünün var olmasıdır. İkincisi, belirttiğimiz üzere söz konusu duruma tekrar dönme, bundan hiç çıkmasalar da onların buna devam etmesinden dolayıdır. Böyle bir kullanım dil bakımından mümkündür, şu beyanlarda olduğu gibi: "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır". Bu kullanım, daha önce içinde olmadıkları halde karanlıktan ilkin çıkarılmayı ifade eder. Yine bu kullanım "gökleri yükselten Allah'tır"[147] meâlindeki beyan gibidir. Burada ilkin gerçekleşen bir yükseltme demektir. Yoksa "gökler daha önce yerdeydi de daha sonra yükseltmiştir" demek değildir. **Yaptıklarına devam ederlerse** meâlindeki beyan da buna göredir. Yani "buna devam ederlerse" anlamına gelebilir. **Daha**

---

144 Müellif hadisi mâna bakımından nakletmiştir. Bu hadis yakın lafızlarla rivayet edilmiştir. Bunlardan biri şudur: "Kim bir namazı unutarak veya uyuyarak geçirirse, bunun kefareti, hatırladığında kılmasıdır" (Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 37; Müslim, "Mesâcid", 315). Bu lafızlarla rivayet Müslim'indir. Hadisteki "vav"ın ziyadesi İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* indedir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 412).

145 et-Tevbe, 9/5.

146 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" (el-Bakara, 2/257).

147 "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten Allah'tır" (er-Ra'd, 13/2).

öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir. Daha önce geçmiştir. Bu beyanın, belirtmiş olduğumuz savaş anlamına gelmesi mümkündür. İkincisi, **öncekilere yapılan şeyler.** Yani meydana gelen helâk.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ كُلُّهُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣٩﴾

39. "Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir."

Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın. Denildi ki: Fitne şirk demektir. Yani şirk ortadan kalkıncaya ve **dinin tamamı Allah'ın oluncaya** kadar onlarla savaşın. **[§]Fitne ortadan kalkıncaya kadar.** Bu beyanın şu an- **216**
lama gelmesi de mümkündür: Yani savaş imtihanı. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: İmtihanın ortadan kalkacağı zamana kadar onlarla savaşın. Bu vakit kıyâmet günüdür. Âyette cihadın kıyâmete kadar gerekli olduğuna delil vardır. Fitne içerisinde sıkıntı bulunan imtihan demektir. **Dinin tamamı Allah için oluncaya kadar.**

Dinin tamamı Allah için oluncaya kadar. Bu beyan iki anlama gelir. Bunlardan biri şudur: Dinlerden gerçek olanın hepsi Allah'ın oluncaya kadar. Yani hiç kimsenin bunda bir payı olmayıncaya kadar. O pay da, şeytana ait olan yoldur. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Benimsenen dinlerin hepsi tek bir din oluncaya kadar, o da insanların davet edildiği Allah'ın dinidir. Peygamberler ve kitaplar bununla gönderilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyanın, bütün hükümler Allah için oluncaya kadar anlamına gelmesi de mümkündür. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Yoksa kralın dinine göre kardeşini alıkoyamazdı"[148], yani kralın hükümlerine göre.

Vazgeçerlerse kuşkusuz Allah yaptıklarını görmektedir.

---

[148] "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı" (Yûsuf, 12/76).

وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَوْلٰيكُمْ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ
النَّصِيرُ ﴿٤٠﴾

40. "Yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin mevlânızdır, O ne güzel mevlâdır, ne eşi bulunmaz yardımcıdır!"

Yüz çevirirlerse bilin ki Allah sizin mevlânızdır. Denildi ki: Yardımcınızdır. Yine denildi ki: Mevlâ, kral demektir. **O ne güzel mevlâdır, ne eşi bulunmaz yardımcıdır!** Yani en güzel bir yardımcı ve destekçidir. **Ne eşi bulunmaz yardımcıdır!** Çünkü hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Yine denildi ki, sizin mevlânızdır. Yani O, size daha yakındır.

وَاعْلَمُوا اَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَاَنَّ لِلّٰهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي
الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ
بِاللّٰهِ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾

41. "Allah'a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kādirdir."

[Ganimette Humusun Verileceği Yerler]

Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere ve yakınlara aittir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Ganimet, müslümanların savaş yoluyla galip gelerek müşriklerin mallarından elde ettik-
217 leridir. [§]Fey (الفَيْءُ), ise savaş olmaksızın müşriklerin kendi elleriyle verdikleridir. Ganimetin beşte birini devlet başkanı alır, geri kalanı ise onlara taksim eder. Fey gelirini ise devlet başkanı alır ve müslümanların yararına kullanır. Feyde beşte birlik pay (humus) yoktur. Bazıları ise ganimet ve feyin aynı olduğunu söylemiştir.

Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Cenâb-ı Hak beşte birlik payı açıklamış, fakat diğer beşte dörtlük payın kime ait olduğunu bildirmemiştir. Bununla birlikte söz konusu geriye kalan pay, "Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin"[149] meâlindeki beyanda bildirildiği üzere savaşanlarındır. Bu âyetin zâhirine göre ganimetin tümü bunu ganimet olarak elde edenlere aittir. Ancak Allah, önceki âyetle söz konusu payları istisna etmiştir. Bu, beşte birlik paydır. Bu, ilim ehlinin icmâ ettiği bir meseledir. Resûlullah'tan (s.a.) bu konuda hadisler tevatür yoluyla gelmiş, ayrıca kendisinden sonra ashâbından da buna dair rivayetler mevkuf olarak nakledilmiştir. Hz. Peygamber'e mal, yani ganimet hakkında sorulduğu rivayet edilmiştir. Bu soruya karşılık o, "Beşte biri benimdir; beşte dördü ise bunlarındır" diye buyurmuştur. Yani müslümanlarındır[150]. Yine Resûlullah'ın ganimeti, yani beşte dörtlük kısmını, savaşanlar arasında taksim ettiği rivayet edilmiştir[151]. Bazı rivayetlere göre şu olay meydana gelmiştir: Ebu'd-Derdâ, Ubâde b. Sâmit ve Hâris b. Muâviye oturuyorlarken, Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: Hanginiz Resûlullah'ın (s.a.) hadisini hatırlar ki bu hadise göre o, ganimet develerinden birine doğru namaz kıldırmıştı. Namazı tamamlayınca devenin tüylerinden almış ve şöyle demiştir: "Beşte birlik pay haricinde sizin ganimetlerinizden şu tüy ağırlığındaki bir şeyi almam bana helâl değildir. Sonra o kısım da size döndürülmektedir"[152]. Yine İbn Ömer'den (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ganimetler beş eşit parçaya bölünür; sonra da buna göre pay edilirdi. Resûlullah'a düşen pay ona ait olurdu[153]. [§]İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği **218**
rivayet edilmiştir: Ganimetler beş parçaya bölünüyordu. Bunların beşte dördü savaşanlara aitti[154]. Bu durumu ifade eden farklı rivayetler de vardır. Ümmetin ittifakı da bunun üzerinedir. Âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Beşte birlik pay (humus) altı parçaya bölünür. Bir pay Allah'ındır. Bu Kâbe'nin örtüsünde kullanılır. Bir pay faydalanması için Resûlullah'a aittir. Bir kısmı ise şöyle demiştir: Söz konusu pay beşe bölünür. Bir pay Resûlullah'a aittir. Dört pay ise

---

149 el-Enfâl, 8/69.

150 İbn Ebû Şeybe, Beğavî, İbn Merdûye ve ayrıca Beyhakî *Şuabü'l-îmân* adlı eserinde rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 69).

151 Bu mânada birçok hadis rivayet edilmiştir. Örneğin bk. Müslim, "Cihâd", 47-50; Ebû Dâvûd, "Harâc", 23-24. Bunların dışındaki rivayetler için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 412

152 Bu hadis bu mânayla Ubâde b. Sâmit'ten (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 316, 319, 326; Nesâî, "Kısmu'l-fey", 1).

153 İbn Ömer'den şu lafızlarla rivayet edilmiştir: "…Resûlullah'a düşen pay ona aitti, artık dilediği gibi tercihte bulunurdu" (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 71).

154 Taberî, *Tefsîr*, X, 4; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 66.

ganimeti elde edenlerindir. Şöyle diyenler de vardır: Söz konusu pay dörde bölünür. Bir pay Resûlullah’ındır. Dörtte üçlük pay ise ganimeti elde edenlere aittir.

Beşte biri Allah’a ve peygambere aittir. Cenâb-ı Hakk’ın bunu kendisine nispet etmesi iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hakk’a nispet edilmiştir, çünkü bu, Allah için olan ibadetleri, çeşitli iyilik, hayır ve taatları yerine getirmek için varedilmiştir. Dolayısıyla “mescitler Allah’a aittir”[155] meâlindeki beyanla mescitlerin Allah’a nispet edilmesi gibi bu da O’na izafe edilmiştir. Halbuki bütün mekânlar Allah’a aittir. Aynı şekilde her ne kadar bütün evler Allah’a ait olsa da Kâbe’nin Allah’ın evi olarak nitelenmesi, çeşitli ibadet ve taatlerin yerine getirilme mekânı olduğundan dolayıdır. Bu sebeple söz konusu durum da Allah’a nispet edilmiştir. Buna göre söz konusu payın Allah’a nispet edilmesi, bunu, ibadetler, taatlar ve çeşitli iyilikleri yerine getirme vesilesi kıldığı için mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Cenâb-ı Hak söz konusu payı, Resûlullah’ı özel kılmak üzere kendisine nispet etmiştir. Zira bu pay Resûlullah’ındı. Resûlullah (s.a.) ise bütün durumlarında ve işlerinde sadece Allah içindi. O kendisi için veya başkası için değildi. Buna göre bütün malı ve sahip olduğu her şey onun değildi. Bütün bunlar sadece Allah içindi; bunları çeşitli taatlar ve iyilikleri yerine getirmek; akrabalar, yetimler, yoksullar, yolda kalmışlar, bunlardan yaşayan veya ölenler; uzak veya yakın olanlar için kullanıyordu. Görmez misin ki o, “Biz peygam-
219 berler miras bırakmayız, bıraktığımız şeyler sadakadır” buyurmuştur[156]. [§]Bu hadis, sadaka olarak bırakılan şeylerin miras olarak kalamayacağını göstermektedir. Eğer malı kendisine ait olsaydı mirasçıları, başkasından miras kalanı miras olarak alırdı. Bu durum, Resûlullah’ın kendisinin ve malının sadece Allah’a ait olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde bütün işleri de sadece Allah içindi. Görmez misin ki rivayetlerde nakledildiğine göre o, bir gün aç kalıyor bir gün ise doyuyordu; bir gün doyduğunda üç gün aç kalıyordu[157]. Yine o, aç-

---

155 el-Cin, 72/18.

156 Buna yakın bir mânayla rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 463; Buhârî, “Fardu’l-humus”, 1; Müslim, “Cihâd”, 51).

157 Ebû Ümâme’den Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Rabbim bana Mekke vadisini benim için altın yapmayı teklif etmiştir. Buna karşın ben “Hayır ey Rabbim! Bir gün tok olayım, bir gün aç kalayım -veya üç, yahut buna benzer bir şey demiştir- aç kaldığımda sana yalvarayım ve seni anayım; tok olduğumda ise sana şükredeyim ve sana hamdedeyim” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 254; Tirmizî, “Zühd”, 35). Tirmizî bu rivayeti hasen kabul etmiştir.

lıktan dolayı karnına taş bağlıyordu[158]. Durum böyle olduğuna göre söz konusu beşte birlik payın Allah'a nispet edilmesi Resûlullah'ın Allah katındaki özel konumundan, kendisi ve malının sadece Allah'a ait olmasından dolayıdır. Gerçek anlamıyla bütün varlık ve içerdiği her şey Allah'a ait olsa da durum böyledir. Fakat onların bunlardan yararlanma, ihtiyaçları giderme, çeşitli tasarruf çeşitleriyle düzenleme, başkasını buna ortak etme hakları vardır. Bütün bunlar gerçekte Allah'a ait olsa da sadece O'na nispet edilmemiştir. Resûlullah'ın kendisi ve sahip olduğu her şey Allah'a ait olduğuna, onun bunda bir düzenlemesi bulunmadığına ve bunda kimsenin bir ortaklığı olmadığına göre bunun nispetini kendisine ait kılmıştır. Bu durum *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu beyanlarda bildirildiği gibidir: "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır"[159]; "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır"[160]; "din gününün sahibi"[161]; "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[162]. [§]Cenâb-ı **220**
Hak o günün hükümranlığını ve insanların, O'nun huzuruna çıkmasını kendisine has kılmıştır. Çünkü her ne kadar her durumda Allah'a ait olsa da o gün yeryüzü krallarının tümünün yönetimi bitmiş, hâkimiyetleri sona ermiş, huzura çıkma ve dönüş sadece O'na has olmuştur. İlk durum da buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetin zâhirinde **ve yakınlara aittir** ilâhî beyanından maksadın Resûlullah'ın yakınları olduğunu gösteren bir delil yoktur. Aksine âyetin zâhirinde bu konuda pay sahiplerinin yakınlarını kastettiğine dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak şu beyanla herkese hitap etmiştir: **Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere ve yakınlara aittir.** Âyetin zâhirine göre Cenâb-ı Hak, hitap ettiklerinin yakınlarını kastetmiştir. Hitap onların tümünedir. Görmez misin ki "anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır"[163] meâlindeki ilâhî beyandan Resûlullah'ın (s.a.) yakınları anlaşılmaz. Aksine muhatapların yakınlarının tümü anlaşılır. Aynı şekilde "Eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere

---

158 Bu durum Hendek savaşında yaşanmıştır. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 300; Buhârî, "Meğazî", 29. Resûlullah'ın (s.a.) iki taş bağladığı da rivayet edilmiştir (bk. Tirmizî, "Zühd", 38).

159 el-Hac 22/57.

160 el-Mü'min, 40/16.

161 el-Fâtiha, 1/4.

162 İbrâhim, 14/21.

163 en-Nisâ, 4/7.

yazıldı"[164] meâlindeki beyan Resûlullah'ın (s.a.) akrabalarına hamledilmez. Aksine bu hitaba muhatap olanların akrabaları kastedilmiştir. **Ve yakınlara aittir** meâlindeki beyanın zâhiri de buna göredir. Ancak şöyle denilebilir: Âyetin zâhiri dışında, başka delillerin işaretiyle Cenâb-ı Hak Resûlullah'la yakınlığı kastetmiştir. Bu delil de onun beşte birlik payı (humus) Hâşimoğulları arasında taksim ettiğine dair rivayettir[165]. Yine onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu maldaki hakkım sadece beşte birlik paydır. Bu beşte birlik pay da size döndürülür"[166]. Aynı şekilde Necde b. Âmir'in[167] İbn Abbâs'a mektup yaza-
221 rak ona yakınların payı hakkında soru sorduğu rivayet edilmiştir. [§]O, buna şu cevabı yazmıştır: "Bana mektup yazıp yakınların payının kime ait olduğunu sormuşsun. Bu pay, biz Ehl-i beyt'e aittir. Ömer bizi çağırarak bu paydan bekârlarımızı evlendirmek, borçlularımızın borcunu ödemek istemişti. Biz bundan kaçınmış, hissemizi bize teslim etmesini istemiştik. O da bu payı bize vermekten kaçındı"[168]. Hz. Ömer'in bu davranışı, onun beşte birlik paya ilişkin yorumuna ışık tutmuştur, o da payın Resûlullah'ın yakınlarına ulaşmasıdır. Ona göre bu beşte birlik payla onların ihtiyaçları giderilir. Zira beşte birlik payın harcama yolu belirttiğimiz üzere Allah içindir. Bu, Allah'a yakınlığa götürücü yollarda harcanmasıdır. Eğer beşte birlik pay (humus) gerçekte bütün yakınlara aitse, bu paydan onların zenginlerine de fakirlerine de verilir. Beşte birlik paydan zenginlerin aldığı, sadaka hükmü yerine de yakınlık hükmü yerine de geçmez. Bununla onun, pay sahiplerinden zengin olanlara vermediği, aksine ihtiyaçları oranında pay sahiplerinden fakir olanlara verdiği ortaya çıkmıştır. Zira onun, bu paydan başka diğer insanların kazançları ve çeşitli meslek sahibi olmaları gibi, sayesinde ulaşacağı başka bir kazanç kaynağı yoktu. Resûlullah'ın bu paydan bazı akrabalarına verdiği bazılarına da vermediğini gösteren delillerden biri de Cübeyr b. Mut'im'den rivayet edilen şu sözlerdir: Resûlullah, yakınların payını Haşimoğulları'yla Muttaliboğulları arasında taksim ederken ben ve Osman gelerek şöyle dedik: Yâ Resûlallah! Şunlar

---

164 el-Bakara, 2/180.

165 Hz. Peygamber'in Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'na beşte birlik paydan (humus) verdiği rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Meğâzî", 38; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20).

166 Buna yakın mânada birçok sahâbe kanalıyla rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 184; V, 316, 319, 326; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 121, 149; Nesâî, "Kasmu'l-fey", 1).

167 Necde b. Âmir b. Umeyr el-Yemâmî, Hâricîler'in reislerindendi. Yezîd b. Muâviye'nin ölümünden sonra Yemâme'de ortaya çıktı. Onun bilinen görüşleri bulunmaktadır; tâbileri ise ortadan kalkmıştır. 72/691 senesinde öldürülmüştür (bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, VI, 148).

168 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 320; Nesâî, "Kasmu'l-fey", 1; Özet bir şekilde de rivayet edilmiştir (bk. Müslim, "Cihâd", 137; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20).

Haşimoğulları'dır. Allah'ın seni onlar arasında yerleştirdiği konumdan dolayı biz onların üstünlüklerini inkâr etmeyiz. Muttaliboğulları hakkında ne dersin? Onlara bu paydan verdin, bize ise vermedin. Sana yakınlık bakımından onlarla biz aynı konumdayız. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Onlar ne Câhiliyye'de ne de İslâm döneminde benden ayrılmadılar. Haşimoğulları'yla Muttaliboğulları birdir." O, bunu söylerken parmaklarını birbirine geçirdi[169].

[§]**Beşte biri Allah'a**, **peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve** 222
yolda kalmışlara aittir. Cenâb-ı Hak, ganimetin beşte birinin, çeşitli iyilik ve yakınlık vasıtalarıyla Allah için harcanacağını beyan etmiştir. Sonra da O, bu yolları açıklamış ve şöyle buyurmuştur: **Peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.** Bu sınıfların isim olarak bildirilmesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bize beşte birlik payın, başkasına değil, belirtilen ehil kimselere harcanacağını öğretmek içindir. Bu, her bir sınıfa, belirli bir hisseyi Allah'ın vacip kılması demek değildir. Aksine buna ehil olanı ve harcanacak yeri açıklama anlamındadır. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanı gibidir: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak kimseler, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur"[170]. Mezhep imamlarımız, bu âyeti, zekâtın başkasına değil, sadece bu sınıftaki kimselere verilebileceğine hamletmiştir. Onlar, bu durumu, her bir sınıfın belirli ve bilinen bir hissesi olduğuna hamletmemişler; ancak zekâta ehil olanı açıklama anlamı verilmiştir. Buna uygun olarak şöyle bir rivayet nakledilmiştir: İçlerinde Ömer, Ali, Huzeyfe, İbn Abbâs'ın da olduğu sahâbeden bir topluluk ve çok sayıda selef âlimi dediler ki: "Eğer zekâtı tek bir sınıfa verirsen, yerine getirmiş olursun"[171]. Eğer her bir sınıf için sekizde birlik pay olsaydı, bunu tek bir sınıfa veren kimse, emredilene aykırı hareket etmiş olurdu. **Beşte biri Allah'a**, **peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.** Bu beyan da buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun anlamı şudur: Ganimetten Allah'a yakınlaşma vesilesi olan beşte birlik paya sadece Resûlullah müstehaktır. Belirtilen sınıftan olanlara gelince bu beşte birlik pay bunlardan hangisine verilirse yerine getirilmiş olur. Şayet âyetin yorumu açıkladığımız şekildeyse bu sınıftan olan hiç kimsenin ondan beşte birlik veya dörtte birlik pay talep etme hakkı yoktur. Aksine onlardan,

---

169 Buhârî, "Meğâzî", 38; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20; Nesâî, "Kasmu'l-fey", 1; Taberî, *Tefsîr*, X, 6; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 69.

170 et-Tevbe, 9/60.

171 Rivayetler için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 166-167.

orada bulunanlara yoksulluğu ve ihtiyacı oranında ve ayrıca devlet başkanının görüşüne göre verilir. Eğer başka gruplar gelirse, bu beşte birlik payın devlet başkanına verilen hissesinden ihtiyaçları kadarıyla verilir. Yine İbn Ömer'den nakledildiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: Ömer bize beşte birlik paydan (humus) kendi görüşüne göre bizim hakkımız olduğunu düşündüğü kadarını veriyordu. Biz buna razı olmadık ve dedik ki: Yakınların hakkı beşte birin beşte
223 biridir. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: [§]Allah beşte birlik payı, isimlerini belirttiği sınıflara tahsis etmiştir. Buna hak sahipleri bunların sayı bakımından daha fazla olanları ile daha fakir olanlarıdır. İnsanların bir kısmı bu görüşü kabul etti, bir kısmı ise kabul etmedi[172]. Hz. Ömer devlet başkanlığı görevine geldiğinde de böyle yaptı. Nitekim İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ömer bize beşte birlik pay ile bekârlarımızı evlendirmeyi, borçlularımızın borçlarını ödemeyi teklif etti. Biz bu payın tümünü bize teslim etmesi dışında bütün tekliflerine karşı çıktık. O da bunu bize vermekten kaçındı. Hz. Ömer'in bu davranışı beşte birlik payın (humus) Resûlullah'ın yakınlarına ihtiyaçları oranında ve yoksulluklarını giderecek oranda verildiğini göstermektedir. Zira eğer beşte birlik pay tüm yakınların hakkı olsaydı, zenginlerine de fakirlerine de verilirdi. Buna işaret eden hususlardan biri de şudur: Eğer beşte birlik pay, zenginiyle ve fakiriyle tüm yakınların hakkı olsaydı, Resûlullah (s.a.) beşte dörtlük payı savaşanlara dağıttığı gibi bunu da onlara dağıtırdı. Halbuki o, bazı yakınlara bu paydan vermiş, bazılarına ise vermemiştir. Zira belirttiğimiz Cübeyr b. Mut'im hadisi bunu göstermektedir. Yine bu payın, yakınların hepsine değil, onlardan ihtiyaç sahiplerine ait olduğunu gösteren delillerden biri de şu rivayettir: Fadl b. Abbâs ve falanca şahıs[173] Resûlullah'ın huzuruna çıkarlar. Resûlullah o gün Zeyneb bint Cahş'ın yanındaydı. O ikisi şöyle derler: Ey Allah'ın resûlü, sen insanların en iyisi ve insanlara en fazla yardım edenisin. Biz evlilik çağımıza geldik. Bizi zekât memuru olarak görevlendirmen için sana geldik. O memurların yerine getirdiklerini biz de yerine getiririz, onların elde ettiği geliri biz de elde ederiz. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.), biz tekrar konuşmak isteyinceye kadar uzun süre sessiz kaldı. Öyle ki Zeyneb perdenin arkasından bize onunla tekrar konuşmamamızı işaret etti. Sonra Resûlullah şöyle buyurdu: "Biliniz ki zekât Muhammed ailesine (Ehl-i beyt) yaraşmaz. Zekât insanların kirleridir. Bana Mahmiye'yi -ki bu şahıs ganimet gelirleri-
224 nin sorumlusuydu- [§]ve Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib'i çağırın." Bu ikisi geldiler. Resûlullah Mahmiye'ye "kızını bu gençle nikâhla" dedi. Yani Fadl'a.

---

172 Buna yakın bir anlamla rivayet edilmiştir (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 344).

173 Bu kişi Abdülmuttalib b. Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'tir.

Bunun üzerine o, kızını nikâhladı. Nevfel'e de "kızını şu gençle nikâhla" dedi. O, da kızını nikâhladı. Sonra Resûlullah Mahmiye'ye "bu ikisine mehir için beşte birlik paydan şunu şunu ver" dedi[174]. Bu durum, söz konusu payda onlardan ihtiyaç sahiplerinin hakkının olduğunu göstermektedir. Bunu gösteren hususlardan biri de Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadistir: "Bu maldan benim beşte birlik paydan başka hakkım yoktur. Bu pay da size döndürülür"[175]. Resûlullah yakınlar için bundan bir pay belirlememiştir. Onların durumu da müslümanların bu konudaki durumu gibidir. Onlardan ihtiyaç sahiplerine yetecek oranda verilir. Râşid halifelerin bu konudaki tutumları böyleydi. Ali de (r.a.) yönetime gelince bu konuda bir değişiklik yapmamıştır. Bize göre bu durum muhalefet edilmesi mümkün olmayan konulardandır.

Eğer denilirse ki: Şayet Resûlullah'ın yakınlarına beşte birlik paydan fakirlik ve ihtiyaç sebebiyle veriliyorsa, bu durumda onlar genel olarak yoksullar kapsamına girerler. Dolayısıyla onların ayrıca zikredilmesinin sebebi nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Yüce Allah, zekât konusunda şöyle buyurmuştur: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur"[176]. Ayrıca Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Zekât Muhammed'e ve Muhammed ailesine helâl değildir"[177]. Eğer Allah beşte birlik paydan (humus) onlara pay vermeseydi, birisi "Fakir de olsalar, zekâtın onlara verilmesinin caiz olmaması gibi, onlara humustan pay verilmesi caiz değildir" diyebilirdi. Dolayısıyla Allah'ın beşte birlik payda (humus) onları zikretmesi bu sebepledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Âlimler, Resûlullah'ın vefatından sonra onun ve yakınlarının payı hu- 225
susunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Onlardan bir grup dedi ki: Resûlullah'ın payı ondan sonraki halifenindir. Yakınların payı ise halifenin akrabalarınındır. Bir başka grup ise şöyle demiştir: Yakınların payı Resûlullah'ın akrabalarına aittir. Hasan b. Muhammed, yakınların payının halifenin akrabalarına ait olduğunu söylemiştir[178]. Onun dışındakiler ise burada bildirilen yakınla-

---

174 Müslim, "Zekât", 167; Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20.

175 Bu rivayetin tahrici daha önce geçmişti.

176 et-Tevbe, 9/60.

177 Ebû Dâvûd, "Harâc", 19-20; Nesâî, "Zekât", 95.

178 Taberî, *Tefsîr*, X, 7; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 65. Bu sözü söyleyen Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib'dir. İlk etapta akla gelen Hasan-ı Basrî değildir.

rın Resûlullah'ın akrabaları olduğunu söylemişlerdir. Bu payın Resûlullah'a ait olduğu ve onun akrabalarına bu ilişki dolayısıyla ulaştığı veya bu payı onlara hayatta olduğu sürece yakınlık hakkıyla vermesinin muhtemel olduğunu daha önce belirttik. Ayrıca Resûlullah'ın şöyle dediği sabit olmuştur: "Biz miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır"[179]. Dolayısıyla kendi çabasıyla elde ettiği şeylerde ona mirasçı olunmadığına göre vefatından sonra ganimet olarak elde edilenden nasıl mirasçı olunsun. Eğer ona ulaşmayan payı miras olarak kalsaydı, kendi elde ettiği payın miras olarak kalması daha uygun olurdu. Bununla birlikte kendi elde ettiği ve sahip olduğu mal, ondan miras olarak kalmadığına göre diğeri miras olarak kalmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir ki, Fatıma ve Abbâs, Ebû Bekir'e gelerek Resûlullah'tan kalan miraslarını talep etmişlerdir. Onlar o zaman Fedek arazilerini ve Hayber'den kalan paylarını istiyorlardı. Ebû Bekir onlara şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'ın "Biz miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır" dediğini işittim. Hz. Muhammed'in (s.a.) ailesi bu maldan -yani ganimetlerden- yiyebilirler. Allah'a and olsun ki Resûlullah'ın yaptığını gördüğüm her işi ben de yaparım[180]. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Vârislerim ne bir dinar ne de bir dirhem pay alırlar. Hanımlarımın nafakası ve işçilerimin geçimlerinin dışında bıraktıklarım sadakadır"[181]. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah, Allah'ın kendisine fey olarak verdiğinden bir sene boyunca harcıyordu. Kalanını ise Allah'ın malı yapıyordu. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nadîroğulları'nın malları,
226 Resûlullah'a fey olarak verdiklerindendir. [§]Bunlar ona hastı ve o, kendi ailesine bir senelik nafaka olarak harcıyor; geriye kalanı ise silâh ve savaş teçhizâtına ayırıyordu[182]. Bu rivayetler, Resûlullah'ın payının onun vefatından sonra miras olarak kalmadığını açıklamaktadır. Yine bu rivayetler, Resûlullah'ın vefatından sonra beşte birlik paydan (humus) halifeye bir pay takdir edemeyeceğimizi, bilakis bunun Resûlullah'a has bir durum olduğunu göstermektedir. Bu, devlet başkanının kendisine özel olarak ayırdığı ganimetin başkasına değil ona has olması gibidir[183]. Yine müslümanlar bu fey malları için at ve deve koşturmuş değillerdi, dolayısıyla bunlar ona has idi. Resûlullah'ın (s.a.) dışında hiç kimsenin, devlet başkanına özel ganimette ve diğerlerinde özel payı olmadığı

179 Bu hadisin tahrici daha önce geçmişti.

180 Buhârî, "Fardu'l-humus", 1; Müslim, "Cihâd", 52.

181 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 464; Buhârî, "Vesâyâ", 32; Müslim, "Cihâd", 55.

182 Buhârî, "Cihâd", 80; "Fardu'l-humus", 1; Müslim, "Cihâd", 48.

183 Ebû Dâvûd, "Harâc", 18-19; Nesâî, "Kasmu'l-fey", 1.

gibi beşte birlik payda da (humus) özel bir durumu yoktur. Dolayısıyla bu pay sadece ona mahsustu. Resûlullah'ın payında durum nitelediğimiz gibi olduğuna, onun vefatından sonra Allah için olan beşte birlik paydan (humus) bir şey eksilmediğine ve bu beşte birlik payın tümü ganimetten çıkarıldığına göre bu durum, beşte birlik payın bu pay sahiplerinin taksim edilmiş hakkı olmadığını göstermektedir. Aksine bu paydan bunlara ihtiyaçları oranında verilir. Yine bu durum, bu sınıfların her biri için belirli bir payın gerekli olmadığını göstermektedir. Çünkü biz beşte birlik payda (humus) Resûlullah'ın payını diğer paylara döndürdük. Dolayısıyla onlara Resûlullah'ın payı döndürüldüğü gibi aynı şekilde yetimlerin payının veya paylarının bir kısmının, yetimlerin hazır bulunmaması ve fakat fakirlerin hazır bulunmaları ve talep etmeleri halinde söz konusu fakirler için ayrılması caizdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin anlamı, bu sınıftan olanlar dışında kimseye ganimetin verilmemesidir. Eğer bu sınıflardan birine verilmişse hak yerine getirilmiş olur; başkasına verilmesi kabul edilemez.

[§]**Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şey** beyanında hitap, 227
zekâtın ve bunun dışındaki sorumlulukların edası gibi bizâtihî herkese değildir. Aksine buradaki hitap, ganimet elde eden topluluğadır. Görmez misin ki; askerler ve savaş birlikleri savaş halinde bulundukları bir beldeye girdiklerinde, birbirlerinden ayrılırlar ve burada onlardan biri herhangi bir ganimet elde ettiğinde söz konusu kimsenin bunu bütün ordu ve birliğin ganimetine eklemesi gerekir. Bu durumda bu ganimetten beşte birlik pay (humus) çıkarılır. Bu durum, bu hitabın bir topluluğa yönelik olduğunu göstermektedir. Bu, düşmana karşı kullanacakları kuvveti olan bir topluluktur. Yoksa Cenâb-ı Hak bununla herkese hitap etmemiştir. Bu, bir veya iki kişi savaş halinde bulundukları bir beldeye devlet başkanının izni olmaksızın girip ganimet elde etmeleri durumunda bunların beş paya ayrılmayacağını göstermektedir. Aksine bunların tümü ona teslim edilir. Ganimetin bizâtihî zekât ve diğer sorumluluklar gibi belirli bir sınıra ve sınırlı bir miktara dönük olması mümkün değildir. Çünkü ganimet kâfirlerin ellerinden alınan bir şeydir; ganimet bulunduğu ve galibiyetle elde edildiği oranda alınır. Dolayısıyla hitabın belirli bir orana dönük olması mümkün değildir. Bilakis bunun azı da çoğu da eşittir. Bunda belirli bir sınır ve miktar bulunmamaktadır. Bu, şâriin belirttiğimiz yönlerden dolayı bir sınır ve miktar belirlediği zekât ve diğer sorumluluklar gibi değildir. Ganimeti elde edenler ve alanlara gelince bunların ganimette bir miktarları vardır. Bu kimseler de buna yönelik kuvvetleri bulunan kişilerdir.

[Ganimette Süvari ve Yayaların Payı]

Yine her ne kadar âyette bildirilmemişse de payın, yayalar ile süvariler arasında taksim edilmesi meselesini belirteceğiz. İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) Hayber günü savaşçıya bir pay, ata iki pay verdi: Kendisi ve atı için üç pay[184]. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) Hayber günü yaya savaşçıya bir pay, süvariye üç pay verdi: Bir
228 pay ona, iki pay ata[185]. [§]Zeyd b. Sâbit'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah Hayber günü Zübeyr'e dört pay vermiştir: Yakın akrabaların payı, müslümanlarla birlikte ona bir pay ve atı için iki pay[186]. Yine İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) süvariye iki pay, yayaya bir pay dağıtıyordu[187]. Yine Mikdâd'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Bedir günü kendisine bir pay, atı için de bir pay vermiştir[188]. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Süvari için iki pay vardır[189]. Münzir'den rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, kendisini bir ordu içinde Humus'a doğru göndermiştir. Bu seferde ganimet elde etmiş ve süvariye iki pay, yayaya ise bir pay şeklinde dağıtmıştır. Hz. Ömer bu dağıtımı kabul etmiştir[190]. Bazı âlimler bu hadislerde belirtilen at için olan payı -ki bazı râvilerin sözüne göre üç pay olup ikisi at içindir; bazılarının sözüne göre ise Resûlullah süvariye iki pay vermiştir- ihtilaf ve çelişki olarak görmüştür. Dolayısıyla bu âlimler, bu rivayetleri neshe hamletmişlerdir. Durumun böyle olmaması da mümkündür. -Eğer rivayet sabit kabul edilirse- Resûlullah'ın atların elde ettiği ganimetin dağıtımında at için arttırdığı bir payın, o sırada onun söz konusu ganimetin elde edilmesinde savaşçıları teşvik etmek için olması da mümkündür. Bu durum, devlet başkanının "Kim birini öldürürse üzerindekiler onundur; kim şunun başını getirirse ona şu vardır" demesi gibidir. O, bu sözlerle askerleri savaş konusunda teşvik etmektedir. Buna göre atlar konusunda bir payın arttırılması ganimetin elde edilmesinde Resûlullah'tan bir teşvik-

---

184 Bu hadis farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Buhârî'nin rivayeti şöyledir: Nâfi'in İbn Ömer'den naklettiğine göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) Hayber günü at için iki, yaya için bir pay dağıtmıştır. Dedi ki: Nafi' bunu tefsir etmiş ve demiştir ki: Eğer adamın yanında atı varsa ona üç pay vardır. Eğer atı yoksa bir payı vardır (bk. Buhârî, "Meğâzî", 38). Müslim'in rivayeti şöyledir: Abdullah b. Ömer'den rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) ganimette at için iki, şahıs için bir pay dağıtmıştır. Başka bir rivayette "ganimette" ifadesi yer almamaktadır (bk. Müslim, "Cihâd", 57).

185 İshak b. Râhûye ve diğerleri rivayet etmiştir. "Hayber günü" ifadesi belirtilmemiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 412, 414).

186 Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 166; Nesâî, "el-Hayl", 17.

187 Bu hadisi İbn Ebû Şeybe ve Dârekutnî rivayet etmiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 417).

188 Taberânî rivayet etmiştir (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 417).

189 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 489.

190 Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsâr*, s. 171.

tir. Fakat eğer atlar fazla olursa bunların payları sahiplerinin paylarından fazla olmaz. Çünkü süvari kendi atından daha değerlidir. Ondan daha fazla olmasa da payı ondan daha az olmaz. Ebû Hanîfe süvariye iki pay verme görüşündeydi. [§]Ebû Yûsuf ise at için iki pay, sahibi için bir pay verilmesi görüşündeydi. 229
Bu konudaki delil şu ilâhî beyandır: "Allah'ın onlardan alıp resûlüne fey olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz"[191]. Nadiroğulları ganimeti tamamen Resûlullah'a aitti. Orada bulunan müslümanlara bir şey yoktu. Zira onlar oraya at veya deve koşturmuş değillerdi. Onlar oraya yaya olarak gelmişlerdi. Dolayısıyla yayalar, oranın fethinde atlardan yoksun olmaları sebebiyle paydan mahrum edildiğine göre atların paylarının, yayaların paylarından daha fazla yapılması mümkündür. Bu durum orada bulunsalar dahi ata binmediklerinde erkekler paydan mahrum edildiklerinde böyledir. Fakat bu görüşe karşı delil şudur ki Resûlullah'ın (s.a.) ashabı Nadiroğulları'na karşı ne yaya ne de atlı olarak savaşmışlardır. Eğer savaşa ihtiyaç duysalardı atlara da ihtiyaç duyarlardı. Dolayısıyla onlar Nadiroğulları'na karşı savaşmadıklarından söz konusu ganimetten de bir hak elde etmemişlerdir. Yüce Allah söz konusu fethin kolaylığı ve onların Nadiroğulları'na karşı deve ve atlarla savaşmadıklarını hatırlatmıştır. Eğer bir şehre karşı savaşılmayıp, buradan ganimet elde edilirse bu ganimet müslümanların yararına harcanır. Bunda belirlenmiş paylar uygulanmaz. Dolayısıyla Nadiroğulları'ndan elde edilen mallar sadece Resûlullah'a aitti. O, bundan eşlerinin nafakalarını alır, geri kalanını müslümanların yararına harcardı. Eğer Nadiroğulları'na karşı Resûlullah ve ashâbının yaya olarak savaşacağı bir savaşa ihtiyaç duyulsaydı, onların elde ettikleri ganimetlerde belirlenmiş taksim uygulanırdı. Bunun delili şudur ki; o dönemlerde müslümanlardan bir topluluk, ahalisi müşrik herhangi bir şehre yaya olarak savaş açtıklarında, bundan elde edilen ganimetler süvari olarak açılan savaşta olduğu gibi taksim edilirdi. Yine bunun delillerinden biri şudur: Eğer savaşta yayalar süvarilerle birlikteyseler, süvarilere özel olarak taksim edildiği gibi ganimetler yayalara da taksim edilir. Eğer ganimet attan dolayı paylaştırılıyorsa yayaya bundan bir pay verilmez. Zira onların atları yoktur. Bu durum Ebû Yûsuf'un görüşü olarak belirttiğimiz görüşü çürütmektedir.

Allah'a iman etmişseniz. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bu beyan, "Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın"[192] meâlindeki beyanın sılasıdır. Sonra Cenâb-ı Hak "Yüz çevirirlerse bilin ki Al-

---

191 "Allah'ın onlardan alıp resûlüne fey olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kādirdir" (el-Haşr, 59/6).

192 el-Enfâl, 8/39.

230 lah sizin mevlânızdır"[193] buyurmuştur. Yani eğer onlar yüz çevirirlerse [§]sizler iman etmişsiniz ki Allah'ın sizin mevlânız olduğunu biliniz. Allah onların mevlâsı değildir. Bir grup âlim de şöyle demiştir: **Allah'a iman etmişseniz.** Bu beyan, onların mümin olmamaları halinde ganimetin geçerli olmaması ve yine mümin olmamaları durumunda ganimetin taksiminde adaletin gerekli olmaması konusunda bir şart değildir. Aksine bu beyan bir uyarı ve ikazdır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın"[194]; "O halde siz gerçek müminler iseniz Allah ve resûlüne itaat edin"[195]. Yani "Eğer mümin değilseler faizi bırakmaları gerekmez" anlamında değildir. Yine söz konusu beyan, "Eğer mümin değilseler itaat etmeleri gerekmez" anlamına gelmez. Fakat bizim belirttiğimiz anlamdadır. Dolayısıyla ilki de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize. Bu beyan hakkında denildi ki: **Kulumuza indirdiğimize.** Bedir günü Cenâb-ı Hakk'ın müminlere yardım etmek üzere gönderdiği melekler. Ayrıca Cenâb-ı Hak onların üzerine yağmur göndermişti ki bununla yer sertleşmiş, ayakların sağlam basamaması ve sabit kalamamasından sonra onların ayakları sağlam basmış ve sabitleşmişti. Susuzluktan sonra bu yağmur suyundan içmişler ve suya kanmışlardı. Zira müşrikler suyu daha önce tutmuşlardı. **Ayırım günü kulumuza indirdiğimize.** Yani Bedir günü. **Ayırım günü.** Denildi ki: Hak ve bâtıl arasındaki fark günü. Çünkü Cenâb-ı Hak Bedir gününü mûcize yapmıştır, şöyle ki o gün müminler sayı bakımından az, beden bakımından zayıf olmalarına ve kendilerinde savaş alet ve teçhizatı yoktu, düşmanın ise sayısı fazla ve kuvvetli idi, savaş alet ve teçhizatı vardı; buna rağmen müslümanlar müşriklere galip gelmişlerdir. Bu galibiyet müminlerin Allah'ın yardımı sayesinde müşrikleri yendiklerini bilmeleri içindir. Bu galibiyet, hak üzere olanı bâtıldan ayırmanın deliliydi. Yine denildi ki: **Ayırım günü.** Toplanma günü, yani Peygamber ve müminlerin müşriklerle karşılaşma günü. Ayrışma günü, yani müşriklerin müminlerden ayrıştıkları ve hezimete uğradıkları gün. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kıyâmet gününü "toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman"[196] meâlindeki beyanla toplanma ve ayrışma günü olarak isimlendir-
231 mesi gibidir. [§]Başka bir âyette Cenâb-ı Hak "Kıyâmet koptuğunda, işte o

193 Bir sonraki âyet-i kerîme.
194 el-Bakara, 2/278.
195 el-Enfâl, 8/1.
196 et-Tegâbun, 64/9.

gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar"[197] buyurmaktadır. Kıyâmet, bir durumda toplanma, başka bir durumda ayrışma günüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ اَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوٰى وَالرَّكْبُ اَسْفَلَ
مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِى الْمِيعَادِ وَلٰكِنْ لِيَقْضِىَ اللّٰهُ
اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَىَّ عَنْ
بَيِّنَةٍ وَاِنَّ اللّٰهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ

42. "İki birlik karşılaştığı sırada siz vâdinin** (Medine) **daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı; fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; tâ ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."

Siz vâdînin (Medine) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler. Bazı müfessirler dedi ki: Daha uzak yamaç, uzak olan vâdinin kenarı; daha yakın yamaç ise yakın olan vâdinin kenarıdır. Aynı şekilde İbn Kuteybe şöyle demiştir: "el-ʿUdvetü" (العُدْوَة) yamaç, vâdinin yamacı demektir[198]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-ʿUdvetü" (العُدْوَة) vâdinin onların yakınındaki kenarı demektir. O demiştir ki: Sana yakın olduğundan yerküre "ed-dünya" (الدُّنْيا) olarak isimlendirilmiştir. Âhiret ise sonraya bırakıldığından böyle isimlendirilmiştir. Denildi ki: İbn Mesûd'un mushafında "Siz vâdinin yüksek tarafında, onlar vâdinin aşağı tarafında idiler" meâlindeki lafızlardan oluşmuştur. Ebû Muâz[199] şöyle demiştir: Udve kelimesi, "el-ʿudvetü" (العُدْوَة) ve

197 er-Rûm, 30/14.

198 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 179.

199 Bükeyr b. Mârûf el-Esedî Ebû Muâz veya Ebu'l-Hasan en-Nisâbûrî. ed-Dâmeğânî de denilir (ö. 163/780). Tefsir sahibi bir âlim olup Nisâbur kadılığı yapmıştır. Sonra Şam'a yerleşmiştir. Ebû Hanîfe, Mukâtil ve başkalarından hadis rivayetinde bulunmuştur (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 434; Süyûtî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, I, 42).

"el-'idvetü" (العِدْوَة) diye iki şekilde okunur[200]. "er-Rakbu" (الرَّكْب), "er-Rukbânu" (الرُّكْبان), "er-Rikâbu" (الرِكاب) ve "er-Râkibûne" (الراكبون) tüm bunlar birer okuyuştur. Hafsa'nın mushafında âyet "iz entüm bi'l-'udveti'l-kusyâ" (إذ أنتم بالعدوة القُصْيا) şeklindedir.[201] Bazıları şöyle demiştir: **Siz**, müminler topluluğu **vâdinin yakın yamacındaydınız**. Vâdinin aşağısında Medine tarafındaki kenarda. **Onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler.** Mekke tarafındaki diğer kenarda. Yani Mekke müşrikleri.

Kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Yani kervan sahipleri deniz kenarındaydılar veya su üzerindeydiler. Katâde şöyle demiştir: Allah, müşrikleri ve müslümanları herhangi bir sözleşme olmaksızın Bedir'de karşılaştırmıştır. İki grup vâdinin iki tarafındaydı. Müslümanlar vâdinin yukarı-
232 sında [§]müşrikler ise aşağı tarafındaydılar. **Kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu.** Ebû Süfyân kervanla deniz yönüne hareket etmişti[202]. Denildi ki: Belirttiğimiz üzere siz şehrin yakın tarafında, onlar ise Mekke yönünde şehrin uzak tarafındaydı.

Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda antlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı. Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani eğer siz savaşa kervansız çıkacağınızı bilseydiniz savaşa hazırlık yapmak için bir antlaşma yapmaksızın çıkmazdınız. Dolayısıyla ya savaşa çıkma veya antlaşmanın kendisi sebebiyle aranızda ihtilâf çıkardı, ya savaşa çıkıyorsunuz veya çıkmıyorsunuz yahut da sizden bazıları sözleşme vaktinde çıkmayı ertelerdi, şeklinde bir ihtilaf olurdu bu.

Fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı. Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Allah, yardım ve zafer vâdini yerine getirmek için böyle yaptı. Veya şu anlama gelebilir: **Allah,** ilminde **olacak olan şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı.** İki topluluktan biri sizindir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Allah'ın vâdi olacaktır, yani yerine getirilecektir. Buradaki gerçekleştirme fiilinin ilk varetme ve yaratma anlamına gelmesi de mümkündür. Yani şu anlama gelir: Fakat Allah var olacağını bildiği şeyi yaratmak veya var olacağını bildiği şeye dair hüküm vermek için böyle yaptı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[200] Bu iki okuyuş mütevatir kırâatlardandır. Kırâat âlimlerinden İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkūb "ayn" harfini kesreli, diğerleri "ayn" harfini ötreli okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 276).

[201] Bu kırâat Zeyd b. Ali'ye nispet edilmiştir (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 6).

[202] Bu anlama gelen rivayet mevcuttur (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 10; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 74).

Tâ ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Tâ ki inkâr eden Resûlullah'ın hak üzere ve söylediklerinde doğru olduğuna ilişkin delile dayanarak inkâr etsin ve iman edenin bunun gibi delile bağlı olarak iman etsin. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Tâ ki ölenin niçin öldüğü ortaya çıksın.** O demiştir ki: Tâ ki ölenin niçin öldüğü ortaya çıksın. **Yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın.** O şöyle demektedir: Yani dayandığı delil ve açıklama. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan şuna dayanmaktadır: Resûlullah (s.a.) onlara hissî mûcizeler göstermişti, onlar ise onu sihirbaz olarak nitelemişlerdi[203]. **[§]** Yine Resûlullah onlara, kendi kitaplarında bulunan geçmiş pey- 233
gamberler hakkında bilgi vermiş, onlar ise "Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[204], "bu, kendisine bazı şeyler öğretilmiş biri, bir deli!"[205] ve "kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[206] demişlerdir. Resûlullah onların, Allah'ı bırakıp putlara tapma gibi yapmış oldukları davranışların tümüne muhalefet ediyor, onları bazı şeylerle korkutuyor ve tehdit ediyordu. Ayrıca o, onlardan korkmuyordu. Halbuki onlar önderler ve ileri gelenlerdi; onların emir ve yasaklarına deliler dışında hiç kimse muhalefet etmiyordu. Dolayısıyla Resûlullah'ın, tüm işlerinde kendilerine muhalefet ettiğini gördüklerinde ona delilik nispet etmişler; "sihirbaz, deli ve öğretilmiş bir deli"[207] demişlerdir. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a büyük bir mûcize vermeyi diledi tâ ki onların, daha önce O'na nispet ettikleri niteliklerden hiçbir şeyi nispet edemesinler. Yine Cenâb-ı Hak, söz konusu kimselerin, müminlerin zayıflığını ve sayılarının azlığını; kendilerinin ise güçlerini ve sayılarının fazlalığını bilmelerinden sonra müminlere Bedir günü yardım ve fetih vâdinde bulunmuştur ki bundan sonra yaşayanın (iman edenin) hayatı (imanı) bir delile dayanmış olsun; ölenin (inkâr edenin) ölümü (inkârı) de böyle olsun. Her ne kadar onda birçok delil olsa da durum böyledir ki onlar inat etmemiş ve aklen büyüklenmemiş olsalardı tek bir delil dahi yeterli olurdu.

Eğer denilirse ki: Onlar bunu tümüyle bildikleri ve bizzat yaşadıkları halde başından sonuna bu kıssanın anlatılmasının hikmeti nedir?

---

203 "Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır" (Sâd, 38/4). Bu mânada birçok âyet vardır.

204 el-En'âm, 6/25.

205 ed-Duhân, 44/14.

206 en-Nahl, 16/103.

207 ed-Duhân 44/14.

Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak müminlere, zayıflık, sayı bakımından azlık, korku, savaş ve çatışma teçhizatının olmayışı; düşmanların sayı bakımından çokluğu, güçleri, savaş ve çatışma araçlarının oluşu gibi bulundukları konumu hatırlatmaktadır ki insanlar yardım ve zaferin çokluk, güç ve teçhizat üstünlüğüne dayanmadığını, aksine Allah saye-
234 sinde gerçekleştiğini bilsinler. [§]Cenâb-ı Hak, insanlar çokluğa güvenmesin, güce dayanmasın, azlıktan dolayı kendilerini zayıf görmesin ve O'ndan başkasından korkmasın diye bu durumu bildirmiştir. Bunun yanı sıra yüce Allah, başlarına gelen hezimet ve yenilginin kendilerinin günahından veya çokluktan kaynaklanan bir beğenme, güç ve savaş teçhizatına güvenmekten dolayı olduğunu bilsinler diye bunu haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ يُرِيكَهُمُ اللّٰهُ فِى مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ اَرٰيكَهُمْ كَثِيرًا لَفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِى الْاَمْرِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ سَلَّمَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤٣﴾

43. "Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti, eğer onları sana çok gösterseydi korkup çekinirdiniz, savaşma konusunda görüşleriniz çelişirdi, fakat Allah korudu. Şüphe yok ki O kalplerin gizlediğini eksiksiz bilmektedir."

Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları şöyle demiştir: **Rüyanda az olarak.** Bizzat rüyada. Yüce Allah resûlüne rüyasında müşrikleri az göstermişti. Resûlullah ashâbına gördüğü rüyayı haber vermişti. Onlar da şöyle demişlerdir: "Resûlullah'ın rüyası haktır. Durum onların çok olduğuna dair bize ulaşan haber gibi değildir." Nihayetinde onlar Bedir'de karşılaştıklarında Allah, Resûlullah'ın rüyasını doğrulamak üzere onları müminlerin gözünde az gösterdi[208]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Allah rüyanda onları sana az olarak göstermişti.** Yani uyuduğun gözlerinde. Bu durum uyanıklık halindedir[209]. Çünkü Resûlullah'ın "gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz" buyurduğu nakledilmiştir[210]. Kuşkusuz Allah, uykuya kendileriyle daldığı gözlerle, yani yüzde bulunan iki gözle, Resûlullah'a onları gösterdi. Bunlar da yüzdeki gözlerdir.

---

208 Muhtasar bir şekilde Mücâhid'den rivayet edilmiştir (Taberî, *Tefsîr*, X, 12; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 74).

209 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 6.

210 Buhârî, "Menâkıb", 24; Müslim, "Salâtü'l-musâfirîn", 125.

İbn Mesûd'dan rivayet edilen şu ifadeler de buna işaret etmektedir: Onlar Bedir günü bizim gözlerimizde az göründüler, tâ ki bir arkadaşıma "Sen onları yetmiş kişi mi görüyorsun?" dedim. O da "Onları yüz kişi olarak görüyorum" dedi. Nihayetinde onlardan birini aldık ve ona durumu sorduk. O "bin kişiydik" dedi[211]. Eğer âyetin yorumu bu ikincisiyse Cenâb-ı Hak onları resûlüne uyanıklık halinde uyku organıyla az göstermiştir. Bu âyetin zâhiridir. Eğer Resûlullah'a onları gerçekte rüyada göstermişse biri şöyle diyebilir: Resûlullah'ın rüyası vahiydir. Dolayısıyla onlar çok olduğu halde Cenâb-ı Hak, onları hakikate aykırı bir şekilde nasıl az gösterir? Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak Resûlullah'a onların hepsini değil, bir kısmını göstermiştir. Dolayısıyla bu, ona
göstermiş olduğu hakikattir ve bu kısım azdır. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Her 235
ne kadar Resûlullah'a nispet ediliyorsa da, Allah'ın müşrikleri ashâbına az göstermiş olması mümkündür. Bunun delili âyetin sonunda yapılan açıklamadır. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu"[212]. Bu gibi beyanlar Kur'ân'da çoktur. Cenâb-ı Hak resûlüne hitap ediyor, bundan kastedilen ise başkasıdır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme!"[213] buyurmaktadır. Halbuki bilinmektedir ki bu âyetin nüzulü onun anne-babasının vefatından sonradır.

Eğer onları sana çok gösterseydi korkup çekinirdiniz. Yani korkardınız. Ve savaş konusunda ihtilaf ederdiniz. Yani savaş ve çarpışma konusunda görüşleriniz farklı olurdu. **Fakat Allah korudu.** Denildi ki: **Korudu** ve müslümanların işlerini düşmanlarına karşı tamamladı. Böylelikle onları hezimete uğrattı ve düşmanlarına karşı müminlere yardım etti. **Korudu** beyanının şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani müslümanlar yardım istediklerinde Cenâb-ı Hak onlara yardım ve zaferle karşılık vermiştir. **Şüphe yok ki O kalplerin gizlediğini eksiksiz bilmektedir.** Yani O, müminlerin kalplerindeki korku ve çekinmeyi, ayrıca düşmanların durumunu bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ يُرِيكُمُوهُمْ اِذِ الْتَقَيْتُمْ فٖٓى اَعْيُنِكُمْ قَلٖيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فٖٓى اَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ

211 Taberî, *Tefsîr*, X, 13-14; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 74.

212 Bir sonraki âyet-i kerîme.

213 el-İsrâ, 17/23.

44. "O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu ki, Allah olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirsin; zaten bütün işler Allah'a döner."

O, karşılaştığınız sırada da sizin gözünüzde onları az gösteriyordu, onların gözünde de sizi az gösteriyordu. Sizin gözünüzde onları az gösteriyordu. Bu beyanın, onların melekleri kendilerine yardımcı olarak görmeleri anlamına gelmesi mümkündür. Zira Cenâb-ı Hak onlara melekler aracılığıyla yardım vâdetmişti. Düşman, melekler orada bulunduğunda az görünmüştür. Onlar esasen çok olsalar da melekler orada bulununca az olmuşlardır. Dolayısıyla oldukları haliyle onları az gördüler. Cenâb-ı Hak bunları da ötekilerin gözünde az gösterdi. Çünkü onlar zaten böylece az idiler. Dolayısıyla oldukları haliyle onları gördüler. Melekleri ise göremediler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bunları ötekilerin gözünde az göstermiş; ötekileri de bunların gözünde az göstermiştir ki karşılaştıklarında bir kısmı diğerlerine saldırsın ve bir kısmı diğerlerine karşı savaşa cesaret etsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

236 **[§]Ki, Allah olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirsin.** Bu, belirttiğimiz üzere Cenâb-ı Hakk'ın müminlere vâdettiği yardım ve zaferin; ötekilere vâdettiği hezimet ve yenilginin yerine getirilmesi anlamındadır. Rivayette belirtildiğine göre "Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar"[214] meâlindeki ilâhî beyan Bedir hakkındadır[215]. Bu hususta Cenâb-ı Hak onlara bunu vâdetmiştir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın vâdi mutlaka yerine gelecektir"[216]. **Allah yerine getirsin diye.** Yani Allah olacağını bildiği şeyi yaratsın ve varetsin diye; veya olacağını bildiği şekliyle hak ile bâtılı birbirinden ayırsın diye. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Allah,** ilminde **olacak olan işi yerine getirsin diye.** O, şöyle demektedir: Mutlaka olacak olan bir işi zorunlu kılmaktadır ki İslâm'ı ve müslümanları yardımla aziz kılsın; öldürülme ve hezimetle şirki ve müşrikleri zelil kılsın. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu yorum bizim belirttiğimize yakındır.

Zaten bütün işler Allah'a döner. Yani işlerin düzenlenmesi ve takdiri Allah'a döner. Bu dünyada da âhirette de bu konudaki düzenleme ona aittir. Bazı rivayetlerde aktarıldığına göre Ebû Cehil Bedir'de müminlerin azlığını görünce "Allah and olsun ki bu günden sonra Allah'a ibadet edilmeyecektir"

---

214 el-Kamer, 54/45.

215 Buhârî, "Cihâd", 89; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 680-681.

216 el-Müzzemmil, 73/18.

demiştir[217]. Cenâb-ı Hak, onu yalancı çıkarmış ve onun canını almıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak **zaten bütün işler Allah'a döner;** insanlara dönmez buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bedir hadisesi başından sonuna kadar bir mûcizeydi. Öyle ki inat eden ve akıl bakımından büyüklenen kimseler dışında herkes bunu bilmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا لَق۪يتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَۚ ﴿٤٥﴾

45. "Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun."

Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz. Denildi ki: "el-fietü" (الفئة) kelimesi kendisine doğru yönelinen topluluğun ismidir. Bu kelime "fey'" (الفىء) kökündendir. Bu, dönüş demektir. Yani ona doğru dönüyorlar. Cenâb-ı Hak burada "fietü" (الفئة) kavramını daha önceki âyette ise bunun yerine "zahf" (الزحف) kavramını kullanmıştır ki söz konusu âyet "Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya geldiğinizde"[218] meâlindeki
ilâhî beyandır. [§]Cenâb-ı Hak "Onlara arkanızı dönüp kaçmayın" beyanıyla 237
arkalarını dönüp kaçmayı bunlara yasaklamıştır. Burada da **sebat ediniz** buyurmuştur ki arkayı dönüp kaçmanın yasaklanmasında sebat etme emrinin bulunduğu; sebat emrinde de arkayı dönüp kaçma yasağının var olduğu bilinsin. Dolayısıyla bir şeyin yasaklanması zıddının emredilmesi; bir şeyin emredilmesi de zıddının yasaklanması demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ı çokça anınız. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: **Allah'ı çokça anınız.** Yani Allah'ı, sizi kendisine ibadet edenlerden yapması ve size yardım vâdinde bulunması sebebiyle anınız; çokluğa bakmayınız ki zafere ulaşasınız. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Sizin canlarınızdan ve mallarınızdan O'nun sahip olduğu şeylerde **Allah'ı anınız.** Yani sizin canlarınız ve mallarınız O'nundur. O, eğer dilerse bunları sizin O'na yaklaşacağınız bir şekilde sizden alır. Dolayısıyla buna göre Allah'ı anınız. Bu, şu ilâhî beyanda bildi-

217 Katâde'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 21).

218 "Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın" (el-Enfâl, 8/15).

rilen durumdur: “Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır”[219]. Yine **Allah’ı çokça anınız** meâlindeki beyanın Cenâb-ı Hakk’ın size bahşettiği nimetler hakkında olması da mümkündür. Yahut Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Âlemlerin Rabb’inin huzurunda durduğunuzu hatırlayın. Bu da sizi günahlardan ve emirlerine karşı çıkmaktan koruduğu şeydir. Yine bunda kendisine itaate teşvik edecek hususlar vardır. Dolayısıyla bu yoruma göre anlam, nimetlerin anılması emridir. Ayrıca bu beyan, Allah’ı dille anma (zikretme) emri anlamına da gelebilir. Bu, savaşa dair yardım dilenecek bazı hususlardır. **Ki kurtuluşa eresiniz.** Yardım ve zaferle kurtuluşa ermeniz için. Veya **kurtuluşa eresiniz.** Yani zafere ulaşasınız.

وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ
وَاصْبِرُوا اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٤٦﴾

46. “Allah ve resûlüne itaat edin, birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız ve zaferi elden kaçırırsınız. Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever.”

Allah ve resûlüne itaat edin. Allah’a size emrettiği cihat ve düşmana karşı sebat etmekte; resûlüne de yerinizde durma, sebat, ihtilafları ve savaş konusunda çekişmeyi terketmekte itaat edin. Bu savaş konusunda yardım dilenecek bazı hususlardır. **Birbirinize düşmeyin, sonra zayıflarsınız.** Yani Resûlullah’la
238 (s.a.) [§]savaş konusunda size emrettikleri ve yasakladıkları hususlarda çekişmeyin. Tıpkı “Doğru olan apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi bu konuda seninle tartışıyorlardı”[220] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Çünkü siz çekiştiğinizde ihtilafa düşersiniz, ihtilafa düştüğünüzde ayrışırsınız, ayrıştığınızda da zayıflar ve korkarsınız. Bu durumda size yardım edilmez ve siz düşmanlarınıza karşı zafer elde edemezsiniz. Aksine düşmanlarınız size karşı zafer elde eder. Şöyle de denilebilir: **Birbirinize düşmeyin.** Çünkü eğer çekişirseniz birbirinizden nefret edersiniz. Bu nefret sizi cihaddan alıkoyar ve böylelikle düşmana karşı cihat terkedilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

219 “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah’ın Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah’tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur” (et-Tevbe, 9/111).

220 el-Enfâl, 8/6.

Zaferi elden kaçırırsınız. Bazı âlimler şöyle demiştir: Yardımınız ve zaferiniz ortadan kalkar. Bazıları da şöyle demiştir: Sizin devletinizin kuvveti ortadan kalkar. "Rîhukum" (ريحكم) sözcüğü şu anlama da gelebilir: Yardım edildiğiniz rüzgâr. Bu Resûlullah'tan nakledilen "Bana saba rüzgârıyla yardım edildi; Âd kavmi ise 'debûr' ile helâk edildi"[221] meâlindeki hadise dayanır. Bu, bildirilen şu beyandaki durumdur: "Onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik"[222].

Sabredin. Cihada ve düşmanlarınızla savaşmaya sabredin. **Kuşkusuz Allah sabredenlerle beraberdir.** Onlara yönelik yardım ve zafer ile. Bu âyette Cenâb-ı Hak'tan müminlere yönelik belirttiğimiz konularda bir eğitim ve öğretim vardır. Yani savaş, çatışma yöntemleri ve düşmana karşı cihat konularında. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara, sebat etmeyi ve Allah'ı anmayı (zikir) emretti; çekişmeyi ve ihtilafa düşmeyi ise yasakladı. Bu, düşmanlarına karşı zafer elde etmede yardım istenilen bazı hususlardır.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ
وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٤٧﴾

[§]*47. "İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve göste-* 239
riş yaparak yurtlarından (savaşa) *çıkıp gelenler gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır."*

Taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelenler gibi olmayın. Taşkınlık yaparak. Yani Allah'ın nimetlerine nankörlük ederek. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı"[223]. Buna göre bunlar da yurtlarından Allah'ın nimetlerine nankörlük ederek çıktılar, çünkü onlar Muhammed'le (s.a.) savaşmaya çıktılar. O ise Allah'ın insanlar için en büyük nimetlerindendir. Onlar bu nimete nankörlük etmişlerdir. Zira onunla savaşmak için çıkmışlardır. Aynı şekilde "Oysa biz, bolluk içinde azmış nice şehir

---

221 Buhârî "İstiskâ", 26; Müslim "Salâtü'l-İstiskâ", 17.

222 "Ey iman edenler! Allah'ın size şu lutfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi." (el-Ahzâb, 33/9).

223 en-Nahl, 16/112.

halkını helâk etmişizdir"[224] meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demişlerdir: Yani nankörlük etmiş nice şehir halkını. **Taşkınlık yaparak.** Nankörlük ederek ve büyüklenerek. Yani büyüklenerek ve nankörlük ederek çıktılar. **Gösteriş yaparak.** Onların yapmış oldukları gösterişin iki şekilde olması mümkündür. Bunlardan biri din konusunda gösteriş yapmalarıdır. Çünkü onlar dediler ki; "Allah'ım en doğru yolda olanımıza, akrabalarına en iyi davrananımıza ve en misafirperverimize yardım et!" Onlara göre kendileri hak üzere, müminler ise bâtıl üzere olanlardır. Onların yapmış oldukları gösterişin dünyevî konularda olması da mümkündür. Çünkü onlar servet, mal, hazırlık ve kuvvet sahibi kimselerdi. Dolayısıyla onlar insanlara gösteriş yaparak çıktılar. **Gösteriş yaparak.** Çünkü onlar kendilerine göre şerefli kimselerdi. Dolayısıyla insanlara gösteriş yaparak çıktılar. **İnsanları Allah yolundan engellemek üzere.** Yani insanları Allah'ın dininden engellemek üzere. Cenâb-ı Hak, bu kâfirlerin belirtilen sebeple savaşa çıktıklarını bildirmiştir. Dolayısıyla bunda, bu durumun tam tersi bir şekilde çıkmalarına dair müminlere emir vardır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Siz Allah'ın nimetlerine şükrederek, O'nun lütfunu kabul ederek, mütevazi olarak, dini sadece O'na has kılarak ve insanları O'nun dinine davet ederek çıkınız; siz onların çıktıkları halin tam tersi bir halde çıkınız.

Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır. Yani ilmi onları kuşatmıştır. Hiçbir şey O'nun ilminin dışına çıkmaz veya hiçbir şey O'nun hükümranlığından kurtulamaz ve bunun dışına çıkamaz. **Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır.**
240 Bu beyan iki anlama gelir. [§]Bunlardan biri şudur: Allah, onların Resûlullah'a yönelik yapmış oldukları düzenbazlıkları, hileleri ve tuzakları onu müdafaa etme ve ona yardım etmek için kuşatmıştır. İkincisi şudur: Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır. Yani onların karşılığını verir ve O'ndan hiçbir şey kaçmaz. Bu anlam, tehdit (vaîd) üzeredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَاِنّ۪ي جَارٌ لَكُمْۚ فَلَمَّا تَرَٓاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَقَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكُمْ اِنّ۪ٓي اَرٰى مَا لَا تَرَوْنَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَۜ وَاللّٰهُ شَد۪يدُ الْعِقَابِ

[224] el-Kasas, 28/58.

48. "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi."

O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermişti. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Şeytan onlara yaptıklarını** vesveselerle **güzel göstermişti. Ve 'bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur' demişti.** Şeytan bunu onlara telkin ettiğinde şu vesveseleri söylemiştir: Siz Allah'ın harem yaptığı yerin ehlisiniz, O'nun evinin koruyucusu ve sakinisiniz. Dolayısıyla onlara şöyle demektedir: Allah, daha önceki dönemlerde olduğu gibi şimdi de bunların, yani Muhammed'in (s.a.) ashâbının belâsını sizden giderecektir.

Ben de sizin yanınızdayım. Denildi ki: Sizin yanınızda olan ve size yardım eden benim. Bu yoruma göre **ben de sizin yanınızdayım** meâlindeki beyanda sanki Allah'tan haber verilerek onlara daha önce defalarca olduğu gibi şimdi de yardım edeceği bildirilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Şeytan Sürâka b. Mâlik b. Cuʿşum denilen bir adam suretinde görünmüş ve onlara gelerek şöyle demiştir: Onları tümüyle yok edinceye kadar dönmeyin. Siz çoksunuz, düşmanınız ise azdır. Böylelikle sizin dışınızdaki insanlar da güvende olacaklardır. O, buna benzer sözler söylemiştir[225]. İlk yorum sahipleri bunun mümkün olmadığını söylemişlerdir. Çünkü Mekkeliler güç, kudret ve kuvvet sahibiydi. Dolayısıyla onlar belirttiğimiz niteliklere haizken kendilerinden daha aşağı konumdaki bir adamın görüşlerini benimsemeleri mümkün değildir. **[§]**Bu **241**
yoruma göre -yani başka bir surette bulunması- **ben de sizin yanınızdayım** meâlindeki beyan bazı rivayetlerde nakledilen şu anlama gelir: Buna göre Ebû Cehil ve arkadaşları uzaklaşarak kendi aralarında istişare ettikleri bir sırada İblis onlara Sürâka suretinde gelmiştir. Onlar ise şeytandan kaçınmış ve geri durmuşlardır. Şeytan onların bu durumunu görünce **ben de sizin yanınızdayım** demiştir. Nitekim şeytan onların yanındaydı. Bu kimselerin yorumu âyetin sonunda bildirilene daha yakın anlamdadır.

---

225 Bu mânada birçok rivayet vardır. Kureyş kabilesiyle Benî Bekir kabilesi arasında düşmanlık vardı. Onlar da Benî Bekir kabilesinin bu fırsattan yararlanarak arkadan kendilerine saldıracaklarından korktular. Bundan dolayı şeytan onlara Benî Bekir kabilesinin asil ve güvenilir kişilerinden Sürâka suretinde görünmüştür (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 18-20; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 77-78). Sürâka b. Mâlik, Resûlullah Mekke'den hicret için çıktığında onu takip ettiğine dair kıssasıyla bilinmektedir. Söz konusu hadisede atının ayakları kuma batmıştı. O, Mekke'nin fethiyle müslüman olanlardandır (ö. 24/644) (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 426; İbn Hacer, *Takrîbü't-tehzîb*, s. 229).

Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı. Yani kaçınarak, yüzünü onlara dönerek geri dönmüş ve şöyle demiştir: **Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir.** Eğer cezalandırırsa. Denildi ki: O, Cebrâîl'i inen meleklerle birlikte görmüş ve onlardan korkmuştur. Bunda şeytanın belirli günden[226] önce de yok olmaktan korktuğuna ilişkin delil vardır.

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ غَرَّ هٰٓؤُلَٓاءِ دِينُهُمْ
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٤٩﴾

49. "O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, "Bunları dinleri aldattı" diyorlardı. Oysa her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa bilir ki O izzet ve hikmet sahibidir."

O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar diyorlardı ki. Bazıları şöyle demiştir: **Kalpleri çürük olanlar**, müşriklerdir. **Bunları dinleri aldattı.** Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar diyorlardı ki.** Bunlar Bedir günü savaşa katılmamış bir topluluktur, dolayısıyla münafık olarak nitelenmişlerdir[227]. Müfessirlerin bir kısmı ise şöyle demiştir: Bunlar Mekke'de müslüman olmuş bir topluluktu, orada müşriklerle birlikte kalmışlar ve Medine'ye hicret etmemişlerdi. Mekke'nin kâfirleri Bedir savaşına çıktıklarında, bunlar da onlarla birlikte çıkmışlardır. Bunlar müminlerin sayıca azlığını ve zayıflığını görünce dinlerinde şüpheye
242 düşmüş ve kuşku duymuşlar [§]ve **bunları dinleri aldattı** demişlerdir. Onlar bununla Hz. Muhammed'in (s.a.) ashâbını kastetmişlerdir[228]. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Oysa her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa,** dolayısıyla Bedir'de yardım konusunda O'nun vâdine güvenirse -çünkü onlar "Bunları dinleri aldattı" diyorlardı- **bilir ki O izzet sahibidir.** Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. **Bunları dinleri aldattı.** Çünkü bunların bir hazırlığı bulunmadığı gibi silâh ve benzeri savaş teçhizatı da yoktu. Dolayısıyla bunlar sadece dinlerinin gücü aracılığıyla savaşmaktaydılar.

---

226 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Allah, 'vakti (katımızda) bilinen bir güne kadar mühlet verilmiş olanlardansın' buyurdu" (el-Hicr, 15/37-38).

227 Taberî, *Tefsîr*, X, 21; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 79.

228 Kelbî ve başkaları tarafından rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 21; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 79).

O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, "Bunları dinleri aldattı" diyorlardı. Eğer bize denilirse ki: Kur'ân'da münafıkların sözünden bahsedilmesinin hikmeti nedir? Tâ ki biz namazda bunu okuyoruz. Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu söz, bizim, dinin onların kalbindeki konumunun yüceliği ve değerinin önemini bilmemiz için bildirilmiştir. Burada müminlerin kalplerini kastediyorum. Nitekim onlar zayıflıklarına, sayıca az olmalarına ve düşmanlarının da çokluğuna ve kuvvetlerine rağmen düşmanlarına karşı savaşa çıkmakla kendilerini ölüme atmışlardır. Onlar bunları dinlerinin selâmetini umarak yapmışlardır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu bize onların kalplerinde dinin konumunun yüceliğini bilmemiz için bildirmektedir ki bizim kalbimizde de dinin konumu onların kalbindeki değerinin benzeri olsun. **O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, "Bunları dinleri aldattı" diyorlardı** meâlindeki beyanda Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü onlar bunu kendi aralarında sır olarak söylemişlerdi. Cenâb-ı Hak resûlüne bunu bildirdi ki onun, bunu Allah katından öğrendiği bilinsin.

Yine **kalpleri çürük olanlar** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar müşriklerdir. Münafıklar ve müşrikler müminlere **bunları dinleri aldattı** demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Bunlar müslüman olmuş bir topluluktur. Bunlar müslümanlıkta ve dine itaatte zayıf kimselerdi. Bedir'e savaşa çıkıp Resûlullah'ın ashâbının zayıf olduklarını, öteki topluluğun ise kuvvetini görünce dediler ki **bunları dinleri aldattı.** Bazı kıssalarda rivayet edildiğine göre bir topluluk Mekke'de müslüman olmuştu, daha sonra bunlar müşriklerle birlikte ikamet etmişler, Medine'ye hicret etmemişlerdi. Mekke kâfirleri Bedir savaşına çıktıklarında bunlar da onlarla birlikte çıkmışlardır. Burada müslümanların azlığını görünce dinlerinde şüpheye düşmüş ve kuşku duymuşlardır. Dolayısıyla münafıklarla birlikte **bunları dinleri aldattı** demişlerdir. Bunlar, bu sözleriyle Resûlullah'ın ashâbını kastetmişlerdir. Cenâb-ı Hak ise şöyle buyurmuştur: Müminlerden **her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa,** dolayısıyla da Bedir'de yardım konusunda O'na güvenirse. Çünkü onlar **bunları dinleri aldattı** demişlerdir.

[§]O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar diyorlardı ki. Başka 243
bir âyette[229] Cenâb-ı Hakk'ın açıkladığına göre bunların münafıklar olması uygundur. Eğer buna göre yorumlanırsa âyet, "vav" (و) harfinin düşürülmesi şeklinde olur. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kalpleri çürük olan

[229] Müellif, şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır" (el-Bakara, 2/10).

münafıklar diyorlardı ki. Yoksa şöyle denilir: Münafıklar gerçekte küfrü gizleyen kimselerdir. Kalpleri çürük olanlar, küfrü gizlemeyen kimselerdir. Fakat bunlar şüpheye düşmüşlerdir. Yine bunlar vâdedilen şeyin geciktiğini gördükten sonra kendilerinde şüphe ortaya çıkmaz.

Bunları dinleri aldattı. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Onlar dediler ki: Resûlullah'ın (s.a.) onlara vâdettiği dünyadaki fetihler ve yardım gibi hususlar, bunları aldattı. Diyorlar ki: Fetih ve yardım gibi vâdedilen hususlar **bunları aldattı**. İkinci olarak onlar diyorlar ki: Devamlı nimet ve ebedî hayat gibi âhiret için vâdedilen hususlar, **bunları aldattı.** Dolayısıyla bu iki yorumdan biri âhiret hayatında vâdedilen hususlar hakkındadır. Bu da İslâm'la olmaktadır. İkincisi dünyada vâdedilen hususlar hakkındadır. Bu da belirtmiş olduğumuz fetih ve yardımdır. **Bunları dinleri aldattı.** Çünkü bunlar dinlerinin selâmeti için atalarını, evlatlarını ve bütün arzularını terketmiş, canlarını savaş için ortaya atmışlardır. Bundan dolayı dediler ki: **Bunları dinleri aldattı.** Çünkü bunların canlarını savaş için ortaya atmaları ve savaşa çıkmaları ancak dinlerine ilişkin şefkatleri ve korkularıdır. Bir diğer husus da bunların, canlarını ortaya atmakla âhiretteki ebedî hayatı talep etmeleridir. Dolayısıyla dediler ki: **Bunları dinleri aldattı.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa. Yani -müfessirlerin belirttiği üzere- Bedir savaşı ve bundaki yardım hakkında Allah'a güvenirse. **Bilir ki O izzet sahibidir.** Hiçbir şey onu aciz bırakamaz. O, dilediğini yardım etmek suretiyle aziz kılar; dilediğini ise öldürme ve hezimet ile zelil kılar. Diğer bir yorum da şudur: **Her kim** bütün işlerinde **Allah'a güvenir ve dayanırsa** ve işlerini ona havale ederse. *En doğrusunu Allah bilir.* **O izzet ve hikmet sahibidir.** Bu bağlamdaki "Azîz", üstün anlamındadır. Öldürme emri vermek suretiyle hikmet sahibidir.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ يَتَوَفَّى الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ
وَاَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَر۪يقِ ﴿٥٠﴾

244 [§]***50. "Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, 'Tadın bakalım yangın azabını!' diyerek canlarını alırken bir görseydin!"***

Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura canlarını alırken bir görseydin. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, "İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp

gelenler gibi olmayın"[230] meâlindeki ilâhî beyanının karşılığıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **İnkâr edenlerin canlarını alırken bir görseydin.** Yani inkâr edenlerin canları alınırken. Onların canları nasıl alınıyor ve nasıl yüzlerine ve arkalarına vuruluyor. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Onların canlarının alındığı hali ve inen azabı görseydin, Allah'ın yolundan engellemek, müminlere karşı büyüklenmek ve Resûlullah'ın ashâbına karşı savaşa çıkmak gibi davranışları müminlere değil kendilerine yapmış olduklarını görürdün. **Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura canlarını alırken bir görseydin.** Bunun Bedir günü meleklerin yaptığı belirtilen fiil anlamına gelmesi mümkündür. Çünkü âyet Bedir kıssası bağlamında bildirilmiştir. Yine bunun her bir kâfir için olması da mümkündür. Bu durumda melekler ona belirtilen şekilde davranmaktadırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "O zâlimler, ölümün boğucu dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara 'Haydi, canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamanızdan ötürü bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız!' derken onların halini bir görsen!"[231] Bu, bütün kâfirlere yapılan bir uygulamadır. **Suratlarına ve arkalarına vura vura.** Bu beyandan kastedilen yüz ve arkanın hakikat anlamı değildir. Aksine her vurmada ve her yönden onlara acının iletilmesi murat edilmiştir. Tıpkı "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[232] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Burada da maksat alt ve üst değildir. Aksine azabın onları kuşattığı kastedilmiştir. İlki de böyledir. Bazıları da şöyle demiştir: **Suratlarına vura vura.** Müminlere yöneldikleri vakit. **Arkalarına**. Müminlere arkalarını döndükleri ve onlara yenildikleri vakit.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَب۪يدِ ﴿٥١﴾

51. "İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir."

İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir. Küfür kalbin fiillerinden olmasına karşın örfte eller vasıtasıyla ortaya konulduğu için burada Cenâb-ı Hak "eller" anlamına gelen "eydî" (الأيدى) tabirini öne çıkarmıştır. Zira

230 el-Enfâl, 8/47.

231 el-En'âm, 6/93.

232 ez-Zümer, 39/16.

âdeten fiiller ele nispet edilir. **İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzünden-**
245 **dir ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir.** [§]Âyette Cebriyye’ye yönelik reddiye vardır. Çünkü onlar kulların kendi fiillerinde bir etkilerinin olduğunu kabul etmemektedirler. Onlar, fiillerinin hakikatini Allah’a nispet etmektedirler. Cenâb-ı Hak **ellerinizle yapıp ettikleriniz** diye buyurmuştur. Eğer kulların bir etkisi olmasaydı Cenâb-ı Hakk’ın **ellerinizle yapıp ettikleriniz** meâlindeki beyanın bir anlamı olmazdı. Aynı şekilde **ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir** meâlindeki ilâhî beyan da bunu göstermektedir. Eğer gerçekten onların yaptığı fiil olmasaydı, onlara azap etmek zulüm olurdu. Bu durum onların fiillerinin olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir.** Dünyada savaşma ve helâk etme hükmünü vermek, âhirette de azap etmek konularında. Çünkü bu hükümlere uymaları sayesinde onlara ebedî hayat ve kurtuluşu kazanma imkânı vermiştir. Onlara ilişen söz konusu helâk ve azap ise kendilerinin tercihi ve yaptıklarından dolayıdır.

كَدَاْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَاَخَذَهُمُ
اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٥٢﴾

52. “Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin âdet haline getirdikleri gibi Allah’ın âyetlerini inkâr ettiler, Allah da onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı. Allah güçlüdür, azabı çetindir.”

Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin âdet haline getirdikleri gibi Allah’ın âyetlerini inkâr ettiler. Bazıları şöyle demiştir: Bunların yaptıkları. Yani Mekkeliler’in Hz. Muhammed’e (s.a.) yaptıkları, Firavun ve kavminin Mûsâ’ya (a.s.) yaptıkları gibidir. Yani yalanlama ve âyetlerini inkâr etmede. Bazıları da şöyle demiştir: Allah’ın Mekkeliler’e yönelik ceza ve azabı, O’nun Firavun’a, hânedanına ve önceki ümmetlere uyguladığı helâk ve azabı gibidir. Cenâb-ı Hak, Mûsâ’ya (a.s.) karşı kötü davranışları sebebiyle Firavun ve hânedanına bunları yaptığı gibi Bedir günü Resûlullah’a karşı kötü davranışları sebebiyle Mekkeliler’e de bunları yapmıştır. **Âdet halinde getirdikleri gibi.** Bu beyan hakkında şöyle denildi: Onların yaptıkları gibi. Yine denildi ki: Davranışları gibi. Yine denildi ki: Benzerleri gibi. Yine denildi ki: Fiilleri gibi. Bütün bunların anlamı aynıdır.

Allah da onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı. Allah güçlüdür, azabı çetindir. Azabı çetindir. Yani dilediğini yapmaktan O'nu engellemeye çalışan hiçbir şey O'nun aciz bırakamaz.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا
مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاَنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ 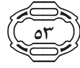

[§]*53. "Bu böyle olmuştur; çünkü Allah, bir topluluğa lütfettiği nimeti-* 246
ni, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez ve Allah her şeyi işitip bilmektedir."

Bu böyle olmuştur. Yani belirtmiş olduğu bu azap ve ceza. **Çünkü Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez.** Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın onlara bahşettiği nimet, gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplardır. **Allah değiştirmez**. Yani bu nimetleri. **Onlar kendilerini değiştirmedikçe.** Yani yalanlama, reddetme ve kabulden kaçınma gibi davranışlarını. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanlar gibidir: "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[233], "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez"[234]. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez.** Yani Allah'ın nimetlerine yönelik şükrü O'nun dışında bir varlığa yöneltmedikçe ve O'ndan başkasına kulluk etmedikçe. Yani **onlar kendilerini değiştirmedikçe,** dolayısıyla Allah'ın dışında bir varlığa ibadet etmedikçe ve kendilerine nimet bahşedenin dışında birine şükretmedikçe Cenâb-ı Hak, onlara lütfettiği nimetleri değiştirmez. Böyle bir durumda ise Allah onlara lütfettiği nimetleri değiştirir. Aynı şekilde İbn Abbâs bu beyan hakkında şöyle demiştir: "Nimetlerden bir nimet". Eğer onlar bu nimetin şükründen kaçınırlarsa Allah bunu değiştirir ve onlardan alır. İkincisi, bunun dinî nimet olması da mümkündür. Bu, onların doğru yolu herhangi bir ümmetten daha fazla benimseyeceklerine dair yemin etmelerinden sonra[235] peygamberleri yalanlamaları, kitapları reddetmeleri, İslâm ve tevhidi bırakıp şirk ve küfrü

233 el-İsrâ, 17/15.

234 el-Kasas, 28/59.

235 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

tercih etmeleridir. Dolayısıyla onlar durumlarını değiştirmeyi tercih ettiklerinde Cenâb-ı Hak da onlar hakkındaki muamelesini değiştirmiştir.

Bu böyle olmuştur; çünkü Allah, bir topluluğa lütfettiği nimetini, onlar kendilerini değiştirmedikçe değiştirmez. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri dünyevî nimettir. Bu, onlar hakkında kendileri değiştirmedikçe değişikliğe uğramaz. Kendilerinin değiştirmesi de ya bu nimete şükrü terketmek veya bunu lütfedenin dışında birine şükrü yöneltmekle olur. Onlar için bu değiştirildiğinde yerine bir şey konularak değiştirilir. Bu durum ise hakikatte değiştirme değildir. **Allah her şeyi işitip bilmektedir.** Denildi ki: Yani
247 kendisine şükreden ve hamdedenin şükrünü **işitendir.** [§]Kul şükrettiğinde nimetini arttırmasını **bilendir.** Bu beyan şu anlama da gelebilir: **İşitendir.** Yani icabet edendir. **Bilendir**. Yani onların ihtiyaçlarını ve faydasına olanları. Yine bu beyan şu anlama da gelebilir: O, gizledikleri ve açığa vurdukları sözleri **işitendir**. Onların gizledikleri fiil ve kötülükleri **bilendir**.

كَدَأْبِ اٰلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ فَاَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِم۪ينَ ﴿٥٤﴾

54. "Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin yapageldikleri gibi bunlar da Rab'lerinin âyetlerini yalanladılar, biz de günahları yüzünden onları helâk ettik. Firavun hânedanını da suya gömdük. Bunların hepsi hak hukuk tanımaz kimselerdi."

Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin yapageldikleri gibi bunlar da Rab'lerinin âyetlerini yalanladılar. Eğer denilirse ki: Onların arasından Firavun hânedanının özel olarak belirtilmesinin faydası nedir? Ve **Firavun hânedanının yapageldiği gibi** meâlindeki beyanın tekrar edilmesinin hikmeti nedir?[236] Buna şöyle cevap verilir: Firavun hânedanının özel olarak belirtilmesi, onların bunlara öncekilerden daha yakın bir konumda bulunmaları dolayısıyla olması mümkündür. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin: "Doğrusu Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik"[237]. İkinci muhtemel cevap da şudur: Onlardan Ehl-i Kitap olanlara Cenâb-ı Hakk'ın bir hatırlatmasıdır. Çünkü onlar, peygamberin kendileri dışında bir kavimden gönderilmesini inkâr ediyorlar ve diyorlardı ki:

---

236 Bu beyan iki âyet öncesinde tekrar edilmişti (bk. el-Enfâl, 8/52).

237 el-Müzzemmil, 73/15.

Hz. Muhammed (s.a.) ümmîdir ve kendisi gibi ümmîlere gönderilmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Mûsâ (a.s.) Kıptî değildi, bununla birlikte onlara peygamber olarak gönderildi. Hz. Muhammed'in (s.a.) durumu da böyledir. Ümmî olmasına karşın ümmîlere de başkalarına da gönderilmiştir. Bu hususta *en doğrusunu Allah bilir.* Tekrarın faydasına gelince, *en doğrusunu Allah bilir ya,* o da şudur: Cenâb-ı Hak birinci âyette günahlardan dolayı yakalayıp cezalandırma ve azap etmeyi bildirmiş, fakat bu azabın ne olduğunu açıklamamıştır. O, diğer âyette ise bu azabın helâk etme ve tamamen yok etme olduğunu açıklamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak **biz de günahları yüzünden onları helâk ettik. Firavun hânedanını da suya gömdük** diye buyurmuştur. "Allah onları günahları dolayısıyla yakalayıp cezalandırdı"[238] meâlindeki beyanın, dünyadayken Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri sebebiyle âhirette karşılaşacakları ceza anlamında olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak iki âyetten birinde âhiretteki azabı, diğer âyette ise dünyadaki helâki bildirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak birinci âyette Allah'ın âyetlerini inkâr etmeyi bildirmiş, fakat bunu açıklamamıştır. [§]Diğer âyette ise O, âyetlerini yalanlamayı bildirmiştir. Dolayısıyla 248
Cenâb-ı Hak âyetlerini inkâr etmenin onları yalanlama olduğunu açıklamıştır. Ayrıca yalanlama haberlerde söz konusu olur. Aynı şekilde doğrulama da böyledir. Bunda imanın tasdik olduğuna delil vardır. Çünkü yalanlama bunun karşıtı ve zıddı kılınmıştır. Yine bu âyette imanın marifet (bilgi) olmadığına da delil vardır. Çünkü bunun karşıtı bilgisizliktir. Allah hakkında bilgisizlik ise yalanlama değildir. Fakat tasdik bilgiyle (marifet), yalanlama ise bilgisizlikle gerçekleşir.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٥﴾ اَلَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿٥٦﴾

55-56. "Allah katında canlıların en kötüsü, inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir; kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır."

Allah katında canlıların en kötüsü, inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir. Burada Cenâb-ı Hak **Allah katında canlıların en kötüsü, inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir** diye buyurmuş, başka bir

---

238 el-Enfâl, 8/52.

âyette şöyle buyurmuştur: **Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.** Onlar canlıların en kötüsüdürler, zira onlar âyetleri ve hakkı işitmişler ve bunları akletmişler, fakat bunlara iman etmemişlerdir. Yani duydukları ve öğrendiklerini anlamalarına rağmen onlardan yararlanmadılar, tıpkı sağır ve dilsizin durumu gibi. Cenâb-ı Hak, anladıkları mesajlardan yararlanmadıkları için [canlıların en kötüsü olarak nitelemek suretiyle] onların akletmediklerini beyan etmiştir. Bunun âhirette olması da mümkündür. Yani onlar bu dünyada söz konusu organlardan yararlanmadıkları için kıyâmet günü sağır, dilsiz ve kör olarak diriltileceklerdir. Tıpkı "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[239] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. **Allah katında canlıların en kötüsü.** Yani Allah katında canlılar içerisinde en kötüsü, **inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir.** Bu Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette
249 açıkladığı gibidir: **[§]**"Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar"[240]. Cenâb-ı Hak, Allah'ı inkâr eden ve O'nun âyetlerini yalanlayanların hayvanlardan daha şaşkın olduklarını bildirmiştir. "Hatta daha şaşkındırlar" meâlindeki beyanın anlamını ilgili yerde belirttik. **Canlıların en kötüsü** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani imtihan edilen varlıklardan yeryüzünde yürüyenlerin en kötüsü, **inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenlerdir.** Ayrıca bu kimseler inkâr ve imanı terketme üzere hayatları son bulursa bu niteliği kazanırlar. Yine bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Benî Kurayza hakkında indiğini söylemiştir. Bunlar Resûlullah ile antlaşma yapmışlar sonra da O'na karşı Mekke müşriklerine silâh ve daha başka yardımda bulunmuşlardır. Bunun üzerine Resûlullah onlarla yapılan antlaşmayı bozmuştur. Onlar "unuttuk ve hata ettik" diyorlardı. Sonra Resûlullah onlarla ikinci defa antlaşma yapmış, onlar bunu yine bozmuşlardır. **Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır** meâlindeki beyan bunu ifade etmektedir. Âyetin sonu "antlaşmayı bozmaktan sakınmadan" veya "şirkten sakınmadan" demektir. Bazıları "canlıların en kötüsü" meâliyle başlayan âyetin inkârcılardan inatçı ve azgın zorbalar hakkında indiğini söylemiştir. Bu kimseler işittiklerini akletmiş ve incelemişler fakat bunu değiştirmiş ve buna iman etmemişlerdir. Müfessirler bu âyetin yorumunu buna göre yapmışlar ve âyete belirttiğimiz anlamı vermişlerdir. Yoksa âyette münafıkların kastedilmesi daha uygundur. Çünkü peş peşe antlaşmayı bozanların münafıklar olduğu bilinmektedir.

---

239 el-İsrâ, 17/97.

240 el-A'râf, 7/179.

فَاِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِى الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿٥٧﴾

57. “Savaş esnasında eline düşerlerse onlara yaptığınla geridekileri korkut ki, belki akıllarını başlarına devşirirler.”

Savaş esnasında eline düşerlerse. Denildi ki: Savaşta onları esir olarak alırsanız. Yine denildi ki: Savaşta onları ele geçirirseniz. Yine denildi ki: Savaşta onları bulursanız. **Onlara yaptığınla geridekileri korkut.** Bu beyan hakkında denildi ki: Onlar aracılığıyla geridekileri sakındır. Yani onlara, geride kalanların sakınacakları cezalar ver. Yani kaçınacakları. Yine denildi ki: Onlar aracılığıyla geridekilere öğüt ver. Yani onların dışındakilere. Âyet, Allah’ın inanmayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında inmiştir. Onların âdeti antlaşmaları bozmaktı. Azîz ve Celîl olan Allah, bu kimseleri sakındırmasını resûlüne emretmiştir ki bu durum onlardan sonra gelenler için bir ibret ve sakınma vesilesi olsun. Şayet bu, söz konusu kimseler için men edici bir durum olmasa da bu kimselerin sakındırılması, başkalarına yarar sağlayacaktır. Eğer başkaları onun bu kimselere belirtildiği şekilde davrandığını görürlerse bu durum, onların benzeri davranışları yapmaktan sakındırma olur. Bundan dolayı “Sizin için kısasta hayat vardır”[241] buyurulmuştur. Zira bundan dolayı öldürüleceğini gören kimse başkasını öldürmekten kaçınır. Dolayısıyla bunda yaratılmışlar için hayat vardır. [§]Aynı şekilde Allah düşmanla savaşmayı ve aralarında sa- 250
vaş açmayı rahmet yapmıştır. Çünkü insanın tabiatında savaştan nefret etmek vardır. Dolayısıyla kişi İslâm’ı terketmesiyle öldürüleceğini gördüğünde kendi canı hakkında sakındığı ve canını kaybedeceğinden korktuğu için bunu kabul eder. Böylelikle savaş rahmet olur. Aynı şekilde insanlar arasında Allah’ın, cana ilişkin koyduğu cezanın ve bundan daha alt düzeydeki cezaların tümü böyledir. Cenâb-ı Hak, bu cezaları, benzerinin tekrarlanmasını engellemek ve sakındırmak için koymuştur. **Onlara yaptığınla geridekileri korkut** meâlindeki beyan da böyledir. Yani bu kimselerden sonra gelenler için bir öğüt ve sakınma vesilesi olarak onları korkut demektir. **Ki, belki akıllarını başlarına devşirirler.** Azabı düşünmeleri, dolayısıyla antlaşmayı bozmamaları için. Aynı şekilde dünyada rağbet edilen ve korkulan her şey, âhirette vâdedilenler için bir sebep ve sakınma vesilesi kılınmıştır. Yine bu dünyada lezzetli ve arzu edilen her şey, âhiret hayatında cennette vâdedilen nimetlere sebep; nefret edilen ve çirkin

---

241 el-Bakara, 2/179.

olan her şey ise âhiret hayatında cehennemde olacağına ilişkin tehdit konusu yapılan azap hakkında bir sakınma vesilesi kılınmıştır. Dünya bu esas üzerine kurulmuştur. Âyette geçen "et-teşrîd" (التشريد), yani korkutma kavramı hakkında Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Bunun anlamı "ayırma" kökünden gelmektedir. Yani onları ayır[242]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Onlara yaptığınla geridekileri korkut.** Yani onları cezalandıracak ve sakındıracak fiilde bulun ki bununla geride kalanlar düşmanlardan ayrılsınlar. O şöyle demiştir: Denilir ki: "Onlara yaptığında korkut" anlamındaki ifade Kureyş lehçesine göre "onlara işittir" demektir. Yine denildi ki: Onları sakındır. Yani bunları geride kalanlar için ibret ve öğüt vesilesi kıl.[243] Bu, bizim belirtmiş olduğumuz yorumdur. Ebû Avsece şöyle demiştir: "et-Tenkîl" (التنكيل), korkutma ve hoşlanmayan şeyi reddetme; "en-nekâl" (النكال) ise azaptır. Başkaları şöyle demiştir: **Onlara yaptığınla geridekileri korkut.** Yani onlar aracılığıyla öbürlerini yaptıkları işlerle korkut. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "et-Teşrîd" (التشريد) onların kelâmında dağıtmak ve ayırmak demektir. Bu anlamlar birbirine yakındır. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onlara yaptığınla korkut.** Yani onlar aracılığıyla sakındır, tâ ki geridekiler senden korksunlar. "eş-Şerîd" (الشريد) kovulmuş kimse demektir. Yine bu kelime az mânasına da gelir.

وَاِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ اِلَيْهِمْ عَلٰى سَوَٓاءٍ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْخَٓائِنِينَ ﴿٥٨﴾

251 [§]*58. "Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez."*

Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Endişe edersen.** Yani bilirsen. **Bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir.** Yani sen onların yapmış olduğu hıyanetin benzerini yapma. Bu durumda sen ve onlar hıyanet konusunda eşit olmuş olursunuz. Çünkü onlara göre siz antlaşmayı daha sonra yerine getirmek üzere sözleşmişsiniz. Bunun yerine onlara antlaşmayı sona erdirdiğini bildir. Sonra da onlar arasında savaş ilân et. Bazıları da

242 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 248.
243 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 180.

şöyle demiştir: Bu beyanda gerçek anlamda korku kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Eğer sen onların antlaşmayı bozacaklarından veya hıyanet edeceklerinden korkarsan, sen onlara bozduğunu bildir. Yani antlaşmayı bozduğunu sen onlara bildir ki sen ve onlar antlaşmayı bozmaya dair bilgide eşit olasınız. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: **Antlaşmayı bozduğunu onlara açıkça bildir.** Yani onlara düşman olduğunu ve onlara savaş ilân ettiğini açık bir şekilde bildir, tâ ki bunu bilsinler ve bu konuda eşit olsunlar[244]. Bazıları da şöyle demiştir: "'Ale's-sevâ'" (على السواء), yani açık bir durum üzere. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: İlim ehlinden birçok kimse demiştir ki: **Antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir.** Savaşmak istediğini onlara bildir, tâ ki bunu bilmekte senin gibi olsunlar. İşte bu, eşit olmaktır. Keysânî şöyle demiştir: Eşitlik adalet demektir. Yine o, şöyle demiştir: **Antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir.** Yani onların üzerine yürü. Zira onlar seni bildiler, sen de onları bildin. Bu anlamlar birbirine yakındır. Yorumun özü belirtmiş olduğum iki yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Antlaşmanın aslı ise Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette bildirdiği şu ilâhî beyandır: "Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze, süresi doluncaya kadar riayet ediniz"[245]. Cenâb-ı Hak, onlar bizimle olan antlaşmayı bozmadıkları, ihanet etmedikleri ve bize karşı kimseye arka çıkmadıkları müddetçe antlaşmanın süresi doluncaya kadar uymayı emretmiştir. [§]Eğer bu tür davranışlardan birini 252
yaparlarsa bizimle onlar arasındaki antlaşmayı bozacağımızı söyleriz. Bizimle onlar arasındaki antlaşmanın başlaması da böyledir. Bizden böyle bir talepleri olursa, bu antlaşmada müslümanlar için açık bir fayda ve bir hayır bulunmaması durumunda devlet başkanının onlarla antlaşma yapma hakkı yoktur. Buna göre o, antlaşmada müslümanlar için bir yarar ve hayır umduğunda bu antlaşmaya uymak ve bunu korumak gerekli olur. Eğer devlet başkanı onlardan korkar veya onlardan bir ihanet görürse antlaşmayı bozma hakkı vardır. *En doğrusunu Allah bilir*. Ayrıca eğer bu hıyanet, onların çoğunluğundan veya onlardan güç sahibi bir kimseden gelmişse devlet başkanının onlara antlaşmayı bozduğunu bildirmeden savaş ilân etme hakkı vardır. Eğer bu hıyanet, onların bir kısmından gizlilik ve hırsızlık aracılığıyla gelmişse devlet başkanının onlara antlaşmayı bozduğunu bildirmeden savaş açma hakkı yoktur.

244 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 249.
245 et-Tevbe, 9/4.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا اِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿٥٩﴾

59. "İnkâra sapanlar sakın yakayı kurtardık sanmasınlar; çünkü ne yapsalar kurtulamayacaklardır."

İnkâra sapanlar sakın yakayı kurtardık sanmasınlar; çünkü ne yapsalar kurtulamayacaklardır. Bazı âlimler şöyle demiştir: Ey Muhammed! Müşriklerden Bedir günü senden kurtulan kimseler, başka savaşlarda seni onlara galip kılmayacağımı, kendilerinin kaçacağını ve bu hususta Allah'ı aciz bırakacaklarını sanmasın. Bazıları da şöyle demiştir: Kâfirler, Allah'ın ceza ve azabından kaçıp kurtulacaklarını sanmasın. Bazı âlimler "ennehüm yu'cizûne" (أنهم يعجزون) şeklinde elifi mansup yaparak okumuştur. Elifi mansup okuyan kimse "lâ" (لا) harfini atar ve bu beyanı bağlantı (sıla) cümlesi yapar. Böylelikle şöyle demiş olur: Onların kurtulacağını sanır. Fakat çoğunluğun kırâati "innehüm" (إنهم) şeklinde esrelidir. Buna göre söz konusu beyan cümle başıdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak **onlar kurtulamayacaklardır** buyurmuştur[246]. Denildi ki: "Mu'ciz" (معجز), "sâbık" (سابق) ve "fâit" (فائت) kelimeleri aynı anlama gelmektedir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Sebekû" (سبقوا) yani kurtuldular[247]. O, **onlar kurtulamayacaklardır** meâlindeki beyanı cümle başı yapmıştır.

وَاَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِه۪ عَدُوَّ اللّٰهِ وَعَدُوَّكُمْ وَاٰخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ اَللّٰهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٦٠﴾

253 **[§]*60. "Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir."***

246 On kırâat imamından biri olan İbn Âmir, hemzenin fethalı kılınması suretiyle okumuştur. Diğer imamlar kesrayla okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 277).

247 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 180.

Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın.** Savaşlara ve gazvelere, Bedir'e çıktığınız gibi silâhsız ve kuvvet hazırlamadan çıkmayın. Çünkü Cenâb-ı Hak, Bedir savaşını hak ile bâtıl olanı, haklı ve haksız olanı ayırmak için bir işaret yapmıştır. Bundan dolayı O, size Bedir savaşına silâhsız ve güç hazırlamadan çıkmanızı emretmiştir. Fakat bunun dışındaki savaş ve gazvelere hazır olmadan çıkmayın. Ayrıca onlar hazırlığı Rab'lerine itaat için terketmişlerdir. Zira hazırlıkla meşgul olmada O'na itaati terketmek söz konusudur. Cenâb-ı Hak güçleri yettiği kadarıyla savaş araçlarına dair hazırlık yapmalarını emretmiştir. Çünkü her ne kadar Cenâb-ı Hak, onlar için varedeceği bir sebep olmaksızın düşmanlara karşı onları galip getirmeye kādirse de bu durum, hazırlık yapmamaya göre düşman için daha korkutucudur. Bu durum "Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir"[248] meâlindeki beyan gibidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak her ne kadar dostlarını vasıtasız bir şekilde düşmana galip getirmeye kādir olsa da savaş araçlarını temin etmelerini emretmiştir. Fakat Cenâb-ı Hak, sebeplere riayet etmeyi emretmiştir, çünkü O, ölüm ve hayat gibi dünya işlerinin tümünü sebeplere bağlı kılmıştır. Halbuki Cenâb-ı Hak insanların ve tüm yaratılanların devamını kendilerine vereceği rızık olmaksızın, ölümü hastalık ve herhangi bir sebep olmaksızın da sağlayabilirdi. Fakat varlığı belirttiğimiz şekilde düzenledi.

Güç anlamındaki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürüldü. Bazıları "ok atma kuvveti" demiştir. Buna göre Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: **Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın.** Bu çerçevede "Dikkat edin! Kuvvet atmaktır" buyurmuştur. [§]Resûlullah bunu **254**
üç defa tekrarlamıştır[249]. **Elinizden geldiği kadar güç** meâlindeki beyan savaşta kullanmaya güç yetiremediklerinizi değil de güç yetirdiğiniz silâhlar anlamına gelmesi mümkündür. Bazıları şöyle demiştir: Kuvvet silâhtır. Başkaları attır demiştir. Buradaki kuvvetin tüm savaş araç ve gereçleri olması mümkündür. Bu âyette fiilin sebebi olan kuvvetin önce olmasının mümkün olduğuna dair delil vardır. "Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık" [250] meâlindeki beyanda Cenâb-ı Hak, fiile güç yetirmeyi değil, sebeplere güç yetirmeyi kastetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[248] el-Haşr, 59/13.

[249] Müslim, "İmâret", 167; Tirmizî, "Tefsîr", 8.

[250] "Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi; fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi. Bir de kalkıp, 'Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık' diye Allah'ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâke sürükleyecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor" (et-Tevbe, 9/42).

Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkutup caydırmak üzere savaş atları hazırlayın. Cenâb-ı Hak düşmanı korkutmak üzere savaş atlarını savaş için hazırlamayı emretmiştir. **Ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildikleri.** Bu beyan hakkında müfessirler farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Savaş atlarıyla müşrikleri korkutursunuz. **Ve onların gerisinde olanlar** ise yahudi ve hıristiyanlardır. Onların arasında olan bu kimseler de aynı şekilde korkutuluyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: **Ve onların gerisinde olanlar,** onların arasındaki münafıklardır. Bunlar onları tanımıyorlardı. Onlar müşriklerin casusları ve gözcüleriydi, ötekilere müminlerin durumunu bildiriyorlardı. Bunlar da aynı şekilde korkutulmaktadır. Başkaları şöyle demiştir: **Ve onların gerisinde olanlar,** şeytanlardır. Bu bağlamda Resûlullah'tan bir hadis rivayet etmişlerdir. Buna göre o şöyle buyurmuştur:
255 "Bunlar şeytanlardır. Evinde asil bir at bulunan insanı şeytan çarpmaz"[251]. **[§]** **Ve onların gerisinde olanlar** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Bunlar bundan sonra kıyâmete kadar gelecek düşmanlardır. **Siz onları bilmezsiniz, ama Allah onları bilir.** Eğer böyleyse bu âyette cihadın kıyâmete kadar devam edeceğine delil vardır. Bazıları şöyle demiştir: **Onların gerisinde olanlar,** şeytanlardır. **Siz onları bilmezsiniz, ama Allah onları bilir.** Bu beyan tıpkı "o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[252] meâlindeki beyanı gibidir. Eğer denilirse ki: Belirtilen "savaş atları" ve silâhlar hususunda şeytanlarda hangi korku olabilir? Buna şöyle cevap verilir: Şeytanlarda dostlarının hezimeti korkusu olur. Veya onların dostlarında korku olabilir. Fakat söz konusu korku şeytanlara nispet edilmiştir. Bu tür kullanımlar Kur'ân'da çoktur. **Allah'ın ve sizin düşmanlarınız.** Allah'ın düşmanları müminlerin düşmanları olarak nitelenmiştir ki Allah'a düşmanlığı benimseyen kimsenin müminlerin düşmanı olduğu; Allah'a dostluğu benimseyen kimsenin de müminlerin dostu olduğu bilinsin. Müminlerin dostu olan, Allah'ın da dostu olur.

Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, size tastamam ödenecektir. Cenâb-ı Hak Allah yolunda harcadıklarının söz konusu kimseler için bereketlendirileceğini bildirmiştir. Bu dünyada yerine koyma tıpkı şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir: Başkaları için ne harcarsanız Allah onun ye-

---

251 Taberânî, şeytan yerine "cin" lafzıyla rivayet etmiştir. Bu rivayetin senedinde "meçhul" râviler vardır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VII, 27; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 97).

252 "Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık" (el-A'râf, 7/27).

rine yenisini verir[253]. Âhiretteki yerine koyma ise sevaptır. **Zerrece haksızlığa uğramazsınız.** Bu beyan iki yoruma açıktır. Birinci muhtemel yorum şudur: Cenâb-ı Hakk'ın size emrettiği Allah yolunda cihat, bu hususta hazırlık yapma ve harcama konularında **zerrece haksızlığa uğramazsınız**. Zira canlarınız ve mallarınız Allah'ındır. Onun bunları sizden alma hakkı vardır. İkincisi de şudur: Âhiretteki sevap konusunda **zerrece haksızlığa uğramazsınız.** Yani O, size âhirette sevap veya bu dünyada yerine yenisini verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦١﴾

61. "Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven; O her şeyi işitendir ve bilendir."

Eğer barışa yanaşırlarsa sen de yanaş. "Li's-selmi" (لسّلم) şeklinde üstün
harekesiyle; "li's-silmi" (لسِّلم) şeklinde esre harekesiyle de okunmuştur[254]. [§] 256
Dil âlimleri şöyle demiştir: "li's-selmi" (لسّلم) şeklinde üstün harekesiyle okuyanlar buna "antlaşma" anlamını vermişlerdir. "Li's-silmi" (لسِّلم) diye esre harekesiyle okuyanlar ise buna "İslâm" anlamı vermişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın yorumu şudur: Yani eğer onlar barışa boyun eğerlerse ve bunu senden talep ederlerse sen de yanaş, yani onlara yönel. "Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlar"[255] meâlindeki beyanda bildirildiği üzere onların antlaşmayı bozma gibi davranışları senin onlarla barışmanı engellemesin. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar senden talep ettiklerinde onların antlaşmayı bozmaları seni barıştan alıkoymasın. **Allah'a güven**. Onların ihanetinden ve antlaşmayı bozmalarından korkma. Zira Allah seni korur ve buna karşı sana yeter. Bazıları şöyle demiştir: **Eğer barışa yanaşırlarsa.** Yani eğer İslâm'a boyun eğer ve alçak gönüllülük yaparlarsa bunu kabul et ve onlara karşı alçakgönüllü ol. Tıpkı

---

253 "De ki: Rabbim kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en büyüğüdür" (Sebe', 34/39).

254 Kesralı kırâat Ebû Bekir b. Âsım'ın rivayetidir. Diğer imamlar "sin" harfinin fethalı kılınmasıyla okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 277).

255 el-Enfâl, 8/57.

"Müminlere karşı da alçakgönüllü ol!"[256] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Cenâb-ı Hak onlara karşı alçakgönüllü olmasını emretmiştir. Burada onların bizden barış talep etmeleri durumunda bizim bunu kabul etmemiz gerektiği bildirilmiştir. Eğer bunu bizden talep etmezlerse bizim onlardan barış talep etmemiz buna mecbur kalmadıkça helâl değildir. Bu başka bir âyette bildirilen durumdur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın!"[257] Cenâb-ı Hak onlarla savaşacak güç ve hazırlığımız olduğu halde onlara barış çağrısı yapmamızı bize yasaklamıştır. Fakat eğer ilk önce onlar bizden talep ederlerse bu konuda onlara icabet edilir. Bu beyanın, belirtmiş olduğumuz mânaya gelmesi de mümkündür. Yani onların antlaşmayı bozmaları seni alıkoymasın.

Sen de yanaş. Bu beyanın müennes sigayla gelmesi, "müsâleme" (المسالمة) ve "musâleha" (المصالحة) kelimelerine atfen olabilir. Bazıları "selm" (السّلم) kelimesinin müennes olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu sözde olduğu gibi:

Barıştan dilediğin şeyleri alırsın Savaştan ise soluklarından küçük bir yudum sana yeter[258].

257 [§]Eğer denilirse ki: **Sen de yanaş** meâlindeki beyan hakkında İslâm görüşünü benimseyenlerin sözleri ne anlama gelir? Zira o, zaten İslâm'a davet ediyordu. Yine şüphe yok ki o, söz konusu kimselerin müslümanlığını kabul ediyordu.

Buna şöyle cevap verilir: Kabul etmesine ilişkin emrin, antlaşmayı bozmaları durumundan onları sorumlu tutmayı terketme emri olması mümkündür. Çünkü bizler şöyle demekteyiz: Antlaşma döneminde onların karşılaştıkları yaralanmalar ve cezalandırılmalar onlar müslüman olurlarsa uygulanır ve bundan sorumlu tutulurlar. Eğer antlaşmayı bozup, sonra bu gibi şeyler başlarına gelir ve sonra da müslüman olurlarsa bunlardan dolayı sorumlu tutulmazlar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın **sen de yanaş** buyurmuş olması mümkündür. Yani antlaşmayı bozma durumundaki tutumları sebebiyle onları cezalandırma. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu âyet neshedilmiştir. "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlullah'ın yasakladığını yasak

---

256 el-Hicr, 15/88.

257 Muhammed, 47/35.

258 Bu beyit şair Abbâs b. Mirdâs'ındır. Beyit şu mânaya gelmektedir: Barış ne kadar uzasa da sana zarar vermez ve ondan sana sıkıntı ilişmez. Savaş ise bundan daha azı dahi sana yeter. Abbâs b. Mirdâs sahâbîdir. Mekke'nin fethine ve Huneyn savaşına katılmıştır. O, kahraman şairlerden biridir (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fî hayâti's-sahâbe*, III, 633).

saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın”[259] meâlindeki âyet bunu neshetmiştir.[260] Bazıları “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün”[261] meâlindeki beyanın bunu neshettiğini söylemiştir. Yine bazıları “Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın!”[262] meâlindeki beyanın bunu neshettiğini söylemiştir. Bundaki delâlet yönü belirtmiş olduğumuz şu durumdur: Devlet başkanı müslümanların haline bakarak barış ve antlaşmayı uygun görürse, bunu kabul eder ve onlarla barış yapar. Eğer müslümanlar savaşa güç yetirecek durumdayken barış talebi onlardan gelirse bunu kabul etmez. Bu âyetin neshedildiğine dair söz konusu âlimlerin belirtmiş olduğu görüşler hakkında ise bir bilgi sahibi değiliz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يُر۪يدُٓوا اَنْ يَخْدَعُوكَ فَاِنَّ حَسْبَكَ اللّٰهُ هُوَ الَّـذ۪ٓي اَيَّدَكَ بِنَصْرِه۪
وَبِالْمُؤْمِن۪ينَۙ ﴿٦٢﴾

62. “Seni oyuna getirmeye kalkışırlarsa kuşkusuz Allah sana yeter; yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O’dur.”

Seni oyuna getirmeye kalkışırlarsa. Barış konusunda seni oyuna getirmeye kalkışırlarsa ve sana ihanet ederlerse. **Kuşkusuz Allah sana yeter.** Yani Allah onlara karşı sana imkân verir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü”[263]. [§]Eğer **sen de yanaş**[264] meâlindeki 258
beyan İslâm hakkındaysa **kuşkusuz Allah sana yeter** meâlindeki beyan şu anlama gelir: Allah seni onların kalplerindeki münafıklığa muttali kılar. Yani her ne kadar sen onların sana dış görünüşte İslâm’ı benimser görünür iç dünyalarında ise daha önce oldukları hal üzere olmalarından korkarsan da bu durum onların müslümanlığını kabul etmekte seni engellemesin. Zira Allah seni buna muttali kılar ve bu hususta sana yeter. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

259 et-Tevbe, 9/29.

260 Taberî, *Tefsîr*, X, 34.

261 “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır” (et-Tevbe, 9/5).

262 Muhammed, 47/35.

263 el-Enfâl, 8/71.

264 Önceki âyet-i kerîme.

Yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O'dur. Müminlerle meâlindeki beyanın "Cenâb-ı Hakk'ın Bedir günü müminlere destek için indirmiş olduğu melekler" anlamına gelmesi mümkündür. **Müminlerle** demek "onunla bulunan müminler" demek olması da mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak ona ve müminlere yardım etmek suretiyle onu desteklemiştir. Ona gelen yardım gerçekte Allah katındandı. Nitekim Cenâb-ı Hak "Zafer ancak Allah katından gelir"[265] buyurmuştur. Allah'tan yardım bazan müminlerle ve bunun dışındaki araçlar aracılığıyla gelir; bazan ise vasıtasız bir şekilde O'nun lütfuyla gelir.

وَاَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ اَنْفَقْتَ مَا فِى الْاَرْضِ جَم۪يعًا مَٓا اَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ اَلَّفَ بَيْنَهُمْ اِنَّهُ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٦٣﴾

63. "Müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti. O izzet ve hikmet sahibidir."

Müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin. Bazıları şöyle demiştir: **Müminlerin gönüllerini** etrafında toplandıkları dinle **birleştiren de O'dur.** Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı"[266]. Cenâb-ı Hak onların inkâr ettikleri müddetçe düşman olduklarını bildirmiştir. Müslüman olduklarında kardeş olmuşlardır. Fakat bize göre İslâm'ın gönüllerde ülfeti sağlaması ve onları birleştirmesi gerekir. Bunla birlikte İslâm bulunduğu halde gönüllerin birleşmemesi durumu da mümkündür ki aralarını düzeltenin, lütfu ve keremiyle Allah olduğu bilinsin. Bu, **fakat Allah onların aralarını düzeltti** meâlindeki beyanda bildirilen durumdur. Âyette bildirilen gönüllerin birleştirilmesinin bazan dinle, bazan de Allah katından bir lütufla olması mümkündür. Aralarındaki ihtilaf ve düşmanlığın sebebi din ise, uzlaşma olduğunda ihtilaf ve düşmanlık ortadan kalkar.
259 [§]Eğer arzu ve isteklerden dolayısıyla, bu durumda Allah'ın lütfuyla ortadan

265 Âl-i İmrân, 3/126; el-Enfâl, 8/10.
266 Âl-i İmrân, 3/103.

kalkar. **O izzet ve hikmet sahibidir. İzzet sahibidir.** Yani O'nu hiçbir şey aciz bırakamaz, emrinde ve hükmünde **hikmet sahibidir.**

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٦٤﴾

64. "Ey peygamber! Sana tâbi olan müminlerle beraber Allah sana yeter."

Ey peygamber! Sana tâbi olan müminlerle beraber Allah sana yeter. Bazı âlimler şöyle demiştir: Allah sana yeter ve sana tâbi olan müminler de sana yeter. Yani yardım etmek ve zafer vermekte Allah sana yeter. Ayrıca belirttiğimiz hususlarda da müminler için O sana yeter. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah sana yeter** ve sana tâbi olan müminler de sana yeter. Yani Allah'ın yardımı sana yeter ve müminlerin yardımı sana yeter. "Yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O'dur"[267] meâlindeki beyanda bildirilen durum budur. İlk yorum daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنٖينَ عَلَى الْقِتَالِ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ
عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُٓوا
اَلْفًا مِنَ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur."

Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Savaşa teşvik iki şekilde olur. Birincisi, Hz. Peygamber'in onlara dünya menfaati vâdetmesi ve bu hususta ümit vermesidir. Verilecek olan ganimetler veya şunu yapana şu verilecek şeklindeki sözler gibi. Yahut bu, Hz. Peygamber'in onlara âhiret hayatında menfaat vâdetmesidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[268]. Allah yolunda yaptıkları har-

[267] el-Enfâl, 8/62.

[268] "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur" (et-Tevbe, 9/111).

camalarla âhirette kazanacakları bildirilen sevap şu ilâhî beyanda açıklanan husustur: “Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah’a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz. Bilirseniz bu sizin için çok hayırlıdır. O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar. İşte büyük kurtuluş budur. Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah’ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele”[269]. Belirttiğimiz yoruma göre bunda dünya ve âhiret menfaatlerine ilişkin vâd ve onlara yönelik yardım vâdi vardır.

260 [§]İkincisi, teşvikin, ötekilerine ilişecek bir zarar ve gelecek bir belâ olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah’tır; eğer yürekten inanıyorsanız. Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvây etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin, kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir”[270]. Azîz ve Celîl olan Allah, bu âyette müminlere yardım, gönüllerine sevinç yerleştirme, onlardan hüznü giderme ve ötekileri onların eliyle cezalandırma gibi düşmanla savaşta olan bütün hayır çeşitlerini birleştirmiştir. Yine bu âyette “Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız?” buyruğuyla düşmana karşı bir teşvik vardır. Bütün bunlar savaşa teşvik etmekte ve düşmanla çarpışma konusunda onları gayretlendirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener. Bu beyanın anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa** şu kadar kimseyi **yener.** Bu beyan emir anlamındadır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: **Sizden sabırlı yirmi kişi** bulunsun, bunlar şu kadar kimseyi **yener.** Cenâb-ı Hak on kişiye yüz kişiye karşı savaşma emri vermiştir. Bu âyetin emir anlamında olduğunun delili, “Allah şu andan itibaren yükünüzü hafifletti”[271] meâlindeki beyandır. Eğer emir ve azimet anlamında olmasaydı, yükü hafifletmenin bir anlamı olmazdı. Diğer

[269] es-Saf, 61/10-13.
[270] et-Tevbe, 9/13-15.
[271] Bir sonraki âyet-i kerîme.

âlimler ise şöyle demiştir: Bu beyan, sabretmeleri ve düşmana karşı sabit durmaları durumunda galip olacaklarına dair vâd anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak “Nice az birlik vardır ki, Allah’ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir”[272] buyurmuştur. Söz konusu ilâhî beyan emir anlamında değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak **eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener** buyurmuştur. Dolayısıyla O, onların sabretmeleri durumunda düşmanlarına galip geleceklerini bildirmiştir. Nitekim *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onlar böyledir. Zira bu beyanın zâhirî anlamı, vâd ve bildirmedir. En uygunu ise beyanın haber verme değil, emir anlamında olmasıdır. Bu mâna, belirtmiş olduğumuz “Allah şu andan itibaren yükünüzü hafifletti”[273] meâlindeki beyana göredir.

Çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur. Lehlerinde ve aleyhlerinde olanın bilincinde olmayan.

اَلْـٰئنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فٖيكُمْ ضَعْفًا فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ
مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُٓوا اَلْفَيْنِ
بِاِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرٖينَ ﴿٦٦﴾

[§] ***“Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükü-*** 261
nüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah’ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir.”

Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti.

Eğer denilirse ki: **Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi** meâlindeki beyanın anlamı nedir? Zira Cenâb-ı Hak on kişiye, yüz kişiye karşı durmasını emrederken de onlarda bir zayıflık olduğunu bilmekteydi.

Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak onlarda bir zayıflık olduğunu bilmesine rağmen bunda kendilerini helâk etme durumu olsa da bunu emretmiştir. Bu O’nun bir adaletidir. Zira canlar O’na aittir. Eğer dilerse ölümle, dilerse öldürülme ve düşmanın öldürmesi suretiyle bu canları alır. Cenâb-ı Hakk’ın

---

272 el-Bakara, 2/249.

273 Bir sonraki âyet-i kerîme.

hafifletmesi bir rahmet ve lütuftur. Cenâb-ı Hak bir kişiye, on kişiye karşı durmasını emretmiştir. Zira imtihanının başlangıcı itibariyle O'nun, kimin zayıf olduğuna dair ilmi vardı. Ayrıca Cenâb-ı Hak kullarını güç yetirdikleri ve güç yetirmedikleri konularda imtihan edebilir. Bunda hikmet vardır, zira canlar O'na aittir; dilediği şekilde ve dilediği yolla bu canları alabilir. Bu, "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[274] meâlindeki beyanda bildirilen durumdur. Eğer hikmet bakımından O'nun böyle bir hakkı olmasaydı, onlara böyle bir emirde bulunması mümkün olmazdı. İkincisi, Cenâb-ı Hak, onlarda olacak olan zayıflığı bildiği gibi mevcut ve olmuş olan zayıflıklarını da bilmektedir. Bu, belirtmiş olduğumuz şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım"[275]. Yani O, cihat edeceğini bildiği gibi, var olan bir mücahidi de bilmektedir. Söz konusu beyan da böyledir.

Yine, yirmi ve iki yüz kişinin; yüz ve bin kişinin belirtilmesi, sayı bakımından bir sınırlama anlamına gelebilir. Bununla birlikte bir sınırlama anlamına da gelmeyebilir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak nesheden âyette, neshedilen âyette belirtilen sayıdan farklı bir sayıyı bildirmiştir. Çünkü neshedilen âyette iki yüze karşı yirmi kişi; nesheden âyette ise **sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener** meâlindeki beyanla iki bine karşı bin kişi bildirilmiştir. Eğer bu beyan, sayı sınırlama anlamına gelmese, bir kişinin iki kişiye karşı durması gerekir. İlk beyana göre ise bir kişinin on kişiye karşı durması gerekir. Bununla ilgili olarak Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Eğer bir kişi kâfirlerden iki kişiyle karşılaşır ve bunun üzerine esir alınırsa onun için fidye verme zo-
262 runluluğumuz yoktur. [§]Eğer üç kişiyle karşılaşır ve esir düşerse onun için fidye vermemiz gerekir." O, bir kişiye iki kişiden kaçma hakkı tanımamıştır. Zira onun için fidye vermeyi zorunlu kılmamıştır. O, bir kişiye ancak üç kişiden kaçma hakkı tanımıştır. Nitekim o, bu kimse için fidye vermeyi gerekli görmüştür. Aynı şekilde İbn Abbâs'ın da böyle söylediği rivayet edilmiştir[276]. Bu beyanın sayı sınırlaması anlamında olması da mümkündür. Belirtilen sayı

---

274 "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı. Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) daha sağlamlaştırıcı olurdu" (en-Nisâ, 4/66).

275 Muhammed, 47/31.

276 Yani önceleri bir kişinin on kişiden kaçmaması gerekirdi. Sonra bu neshedilmiş ve hafifletilmiştir. Öyle ki artık bir kişinin iki kişiden kaçmaması zorunlu olmuştur (bk. Buhârî, "Tefsîr", 8/6 âyeti; Taberî, *Tefsîr*, X, 39; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 102, 103).

tamamlandığında kaçma caiz olmaz ve onların düşmana karşı durması gerekli olur. Eğer bu sayının altında iseler karşı durmaları gerekli olmaz. Yine Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak yirmi kişinin iki yüz kişiye karşı sabretmesini emretmiştir. Eğer bunlardan kaçan olursa mazeretleri kabul edilmez. Yine O, yüz kişinin bin kişiye karşı sabretmesini emretmiştir. Eğer bunlardan kaçan olursa mazeretleri kabul edilmez. O şöyle demiştir: Sonra Cenâb-ı Hak **Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti** diye buyurmuştur. Böylece O, yüz kişinin iki yüz kişiye karşı durmasını emretmiştir. Eğer bunlardan kaçan olursa mazeretleri kabul edilmez. Yine O, bin kişinin iki bin kişiye karşı durmasını emretmiştir. Eğer bunlardan kaçan olursa mazeretleri kabul edilmez. Eğer bu beyan, sayı sınırlaması anlamına geliyorsa belirtildiğine göre şöyle denilebilir: Onlar, kendilerini kollayıp koruyacak kimseler arasında olmadıkça savaşmamaları mümkündür.

Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Sabır, Allah'ın emirleri karşısında nefsi tutmak; nefsin tüm şehvet ve zevklerinden onu alıkoymaktır. Eğer bir kimse bunu yaparsa düşmana galip gelir. Bazıları şöyle demiştir: Sabır, bir kişinin nefsini düşmanla savaşa alıştırması ve bu konuda onu sabit tutmasıdır. Şükretmeye gelince denildi ki: Canını ve eli altındakileri Allah için harcamasıdır, bunları başkası için harcamamasıdır. Bu durumda şükür ve sabır, her ne kadar dil bakımından farklı olsalar da sonuç itibariyle aynı olmaktadır. Çünkü şükür, kişinin, canı ve sahip olduğu imkânları Allah için harcamasıdır. Sabır ise kişinin, Allah'ın emrettiği her konuda nefsini tutması ve Allah'ın kendisine farz kıldığı her şeyi yerine getirmesidir. Eğer nefsini başkası için tutarsa o kişi için harcamış olur. Bundan dolayı "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[277] meâlindeki
beyanla sabır, iman olarak isimlendirilmiştir. [§]Cenâb-ı Hak "iman eden ve 263
salih amel işleyenler"[278] meâlindeki başka bir beyanla iman olarak belirttiğini burada sabır olarak nitelemiştir.

Allah sabredenlerle beraberdir. Düşmanlarına karşı yardım etme ve onlara galip gelmekte.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُونَ لَهُ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِى الْاَرْضِ تُرِيدُونَ
عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّٰهُ يُرِيدُ الْاٰخِرَةَ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

[277] Hûd, 11/11.
[278] Örneğin bk. eş-Şuarâ, 26/227.

67. "O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir."

[Esirlere İlişkin Bazı Hükümler]

O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Allah, esir alma hususunda, resûlünü ve onun ashâbını şu ilâhî beyanla uyarmıştır: **O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir.** Esirlerden fidye alma konusunda Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanla uyarıyı arttırmıştır: **Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor.** Ayrıca Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edildiğine göre o, esirler hakkında ashâbına danıştığında Hz. Ebû Bekir fidye almayı işaret etmiş, Hz. Ömer ise öldürülmelerini teklif etmiştir. Bunun üzerine o, "Gökten azap inseydi sadece Ömer kurtulurdu" buyurmuştur[279]. Cenâb-ı Hak esir alma meselesinde onları uyarmış, fidye alma konusunda ise daha şiddetli bir uyarıda bulunmuştur. Ayrıca O, "Şimdi vurun boyunlarının üstüne, vurun, onların bütün parmaklarına"[280] meâlindeki beyanla öldürmeyi ve boyunlarını vurmayı emretmiştir. Şüphesiz Cenâb-ı Hak boyunlarına ve parmaklarına vurmayı emretmiştir. Aynı şekilde "eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şeyden (fidye) dolayı size büyük bir azap dokunurdu"[281] meâlindeki beyan da uyarı anlamındadır. Ebû Bekir el-Esam bu görüşü benimsemiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Geçmişte bir yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetlerini kuruncaya kadar peygamber-
264 lerin esirleri bulunmazdı[282]. **[§]**Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Öldürmek suretiyle onlara karşı hâkimiyet kurulmadıkça müşriklerin esirlerine karşı fidye alınmaz ve onlara iyi davranılmaz. O, bu sözlerinden sonra şu âyeti okumuştur: "Nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın"[283]. Bu âlimler bu görüşü benimsemiştir. İbn Abbâs, "İshân" (الإثخان) kelimesinin öl-

---

279 İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 48). Ayrıca İbn Münzir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûye, Nâfi' ve İbn Ömer (r.a.) tarikiyle rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 108).

280 el-Enfâl, 8/12.

281 Bir sonraki âyet-i kerîme.

282 Taberî, *Tefsîr*, X, 45, 47; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 109.

283 "Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin)" (Muhammed, 47/4) (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 43; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 457).

dürme demek olduğunu söylemiştir. Ebû Muâz ise şöyle demiştir: “Yushinû” (يثخنوا), yani boyun eğdirinceye kadar. “Müshan” (المثْخَن) boyun eğen demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Hâkimiyetini kuruncaya kadar.** Yani o yerin sakinlerine **hâkimiyet kuruncaya kadar.** Ölü ve yaralıları arttırıncaya kadar. Bir toplulukta ölü ve yaralıları arttırdığında “eshante fi’l-kavmi” (أثْخَنْت فى القوم) denilir. Yine “darabehû hattâ eshanehû” (ضربه حتى أثْخَنه) denilir ve “ayağa kalkamayacak kadar onu dövdü” anlamı kastedilir. İmam Muhammed’in bazı meselelerde belirtmiş olduğu anlam budur. Şöyle ki eğer bir kimse bir ava ok atar ve onu yere indirecek şekilde isabet ettirir, daha sonra bir başkası bu ava ok atar ve isabet ettirirse, bu, önceki kişinindir. Çünkü bu kimse avı yere indirmek suretiyle onu artık av olmaktan çıkarmıştır. Bu, bizim sözünü ettiğimiz vurmadır. “sehune, yeshunu, sehânetün” (ثَخُن، يَثْخُن، ثَخَانة) ile “sehune, yeshunu, sühûnetün” (ثَخُن، يَثْخُن، ثُخُونة) kalıpları birdir. Sertleşme, katılaşma anlamındadır[284].

Bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi şudur: **Bir peygamberin** esirlerden fidye alması **uygun değildir,** tâ ki **o yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyet kuruncaya kadar.** Yani galip gelinceye kadar. Öyle ki o yerde galip geldikten sonra eğer fidye alıp onları serbest bırakırsa, onların dönüşü bir mukavemet ve kuvvete dayalı olmaz. Fakat o, söz konusu yerde galip gelmez, sonra da fidye alırsa onların dönüşü bir mukavemete dönük olur. Bu caiz değildir.

İkinci yorum şudur: **Bir peygamberin** yeryüzünde galip gelinceye kadar esir alması **uygun değildir.** Yani din tümüyle Allah’ın oluncaya kadar. Tıpkı “fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın”[285] meâlindeki beyan gibi. Bu hüküm, ondan önceki peygamberler içindi. Cenâb-ı Hak bu konuda resûlüne ruhsat verdi.

[§]Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) Bedir günü **265**
ashâbıyla esirler konusunda istişarede bulundu. O, Hz. Ebû Bekir’e “Ey Ebû Bekir! Bunlar hakkında ne dersin?” buyurdu. O da şöyle cevap verdi: Yâ Resûlallah! Bunlar senin kavmin ve senin akrabaların, bunları bırak ve bunlara merhamet et. Umulur ki Allah onların tövbelerini kabul eder. Hz. Ömer ise şöyle dedi: Yâ Resûlallah! Bunlar seni yalanlayıp yurdundan çıkardılar. Onları getirip boyunlarını vur. Abdullah b. Revâha da şöyle dedi: Yâ Resûlallah! Odunu çok bir vadiye bak, bunları oraya doldur ve ateşe ver. Hz. Abbâs ona “merhametini kestin” dedi. Bunun ardından Resûlullah sükût etti ve onlara

---

284 bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “shn” (ثخن) md.
285 el-Enfâl, 8/39.

bir cevap vermedi. Daha sonra kalktı ve oraya girdi. İnsanların bir kısmı "Ebû Bekir'in görüşünü benimsedi", bazıları " Ömer'in görüşünü benimsedi", bazıları ise " Abdullah'ın görüşünü benimsedi" dediler. Sonra Hz. Peygamber onların yanına gelerek şöyle buyurdu: Allah bazı insanların kalbini öyle yumuşatır ki bunların kalbi sütten daha yumuşak olur. Bazı insanların kalbini katılaştırır ki taştan daha sert olur. Sana gelince ey Ebû Bekir! Sen İbrahim (a.s.) gibisin. O şöyle demişti: "Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin"[286]. Yine ey Ebû Bekir! Sen Îsâ (a.s.) gibisin. Nitekim o, şöyle demişti: Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır."[287] Ey Ömer! Sen Mûsâ (a.s.) gibisin. Nitekim o, şöyle demişti: Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver[288]. Resûlullah yine şöyle dedi: Ey Ömer! Sen Nuh (a.s.) gibisin. Nitekim o, şöyle demişti: "Nuh "Rabbim" dedi, "Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!"[289] Onlardan hiçbiri fidye vermeksizin veya boynu vurulmaksı-
266 zın kurtulmasın. [§]Abdullah şöyle dedi: Süheyl b. Beyzâ hariç, zira ben onun İslâm'ı zikrettiğini işittim. Bunun üzerine Resûlullah sükût etti. Ben başıma taş yağacağı korkusu yaşadığım o günden daha korkunç bir gün görmedim. Öyle ki Resûlullah şöyle buyurmuştu: "Sadece Süheyl b. Beyzâ". Akabinde Cenâb-ı Hak **bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir** meâlindeki âyetini indirmiştir[290].

O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Bu beyanın "sizden öncekiler için" anlamına gelmesi de mümkündür. Fakat sizlerin için esirler ve ganimet helâl kılınmıştır. Âyetler ve rivayet edilen hadisler, eğer o yerde hâkimiyet kurmuşsa esirlerinin bulunmasının caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer hâkimiyet kurmadan önceki durumda olduğu gibi sonra da caiz olmasaydı buradaki tahsisin bir anlamı kalmazdı. Cenâb-ı Hak bu durumu şu ilâhî beyanla açıklamıştır: Nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın).

---

286 İbrâhim, 14/36.

287 "Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin" (el-Mâide, 5/118).

288 "Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!" (Yûnus, 10/88).

289 Nûh, 71/26.

290 Abdullah b. Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 383; Tirmizî, "Tefsîr", 8; Taberî, *Tefsîr*, X, 37-44).

Âlimler esirlerin mal karşılığında serbest bırakılmasına dair farklı görüşler ileri sürmüştür. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Bu durum, müslümanların sayısının az olduğu Bedir günüydü. Müslümanların sayısı çoğaldığında ve hâkimiyetleri kuvvetlendiğinde Allah esirler hakkında şu hükmü indirmiştir: İster lütuf olarak, ister fidye karşılığında. Dolayısıyla Hz. Peygamber ve müminlere tercih hakkı tanınmıştır. Dilerlerse bunları öldürürler, dilerlerse köle alırlar, dilerlerse fidye alırlar[291]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın esirlere muamelesi gibi davranılır. Yani dilerse bağışlar dilerse fidye alır[292]. Diğer âlimler bu görüşün aksini benimsemiştir. Mezhep imamlarımız şöyle demiştir: Devlet başkanı mala ihtiyaç duyarsa fidye alır. Nitekim belirtmiş olduğumuz âyetler ve hadisler hâkimiyet kurduktan sonra fidye almanın caiz olduğunu göstermektedir. Eğer devlet başkanı mala ihtiyaç duymazsa onları öldürme hakkı vardır. Çünkü bu, düşman için daha yıkıcı ve müminlerden
korkmalarını sağlamakta daha etkilidir. Bazı âlimler şöyle demiştir: [§]Devlet 267
başkanının bunları köle alma hakkı da vardır. Bu, söyledikleri gibi esirin Ehl-i Kitap'tan veya Araplar'ın dışındakilerin olması durumundadır. Fakat putperest Araplar, köle olarak alınamazlar. Çünkü Hz. Peygamber'in Araplar'dan esir aldığında bunlardan herhangi birini köleleştirdiğini bilmiyoruz. Yine Hz. Ebû Bekir'in dinden dönenlerden birini köleleştirdiğine dair bir bilgi bize ulaşmamıştır. Yüce Allah, "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[293] buyurduğu halde onların köleleştirilmesi nasıl caiz olabilir? Fidye ve öldürme ise Hz. Peygamber'in Bedir esirlerine yönelik yapmış olduğu fiillerdendir[294]. Hz. Peygamber'in esirlere yapılacak muamele hakkında ashâbıyla istişare ettiğine dair rivayetlerde ictihatla amel etmeye dair delil vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e söylediği rivayet edilen şu sözlere gelince: "Ey Ebû Bekir ve ey Ömer! Rabbim ikinize danışmamı bana vahyetmektedir. Eğer siz ikiniz ihtilaf etmezseniz size karşı çıkmazdım veya sizin görüşünüzün

---

291 Taberî, *Tefsîr*, X, 42; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 108-109.

292 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 494; Abd b. Humeyd de rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 458).

293 "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" (el-Feth, 48/16). Âyetin Hz. Ebû Bekir döneminde mürtetlerle yapılan savaşa işaret ettiği rivayet edilmiştir.

294 Hz. Peygamber, Bedir esirlerinden Nadr b. Hâris, Ukbe b. Ebû Muayt ve Tûme b. Adî'in öldürülmesini emretmiştir. Çünkü bunlar müslümanlara eziyet etme konusunda müşriklerin önderlerindendiler (bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III, 193-194; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 118; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 107).

aksini yapmazdım"[295]. Resûlullah'ın "Eğer siz ikiniz ihtilaf etmezseniz size karşı çıkmazdım veya sizin görüşünüzün aksini yapmazdım" dediği bu sözlere göre hiç kimsenin o ikisine karşı çıkması caiz değildir. Ayrıca Hz. Peygamber'in esirlerden aldığı fidyeyi hangi şekilde aldığına dair bir bilgi yoktur. Cizye karşılığında olmaksızın onları bırakma ve memleketlerine geri gönderme şeklindedir. Zira onlardan cizye alınmasının caiz olmadığı ve onların bu şekilde bırakılması, bu kimselerin görüşüdür. Âyette buna dair delil vardır. Bu, "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" meâlindeki beyanda belirtilmiştir. Yine bu konuda şöyle bir rivayet vardır: "Arap yarımadasında iki din bir arada bulunmaz"[296]. Ancak şöyle denilebilir: Belirtilen fidye alma hadisesi bu durumdan önceydi, bu hüküm ise daha sonradır. *En doğrusunu Allah bilir.*

268 [§]Mûtezile şöyle demiştir: **Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor** meâlindeki beyanda, kulların günah işlemeyi dilemeleri durumunda Allah'ın onların dilediği fiilleri yapmalarını dilemediğine ilişkin delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların dünya varlığını dilediklerini, kendisinin ise âhireti dilediğini bildirmiştir. Dolayısıyla onlar mâsiyet dilemişler, O ise onlar için âhireti dilemiştir. Fakat bize göre âyetin yorumu şöyledir: **Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor. Yani siz dünya varlığı istiyorsunuz, oysa Allah âhiret** hayatını ve nimetlerini sizin için **istiyor**. Ayrıca, Allah onlar için âhireti ve buradaki hayatı dilemişti, onlar ise kervanı ve dünya nimetlerini dilemişlerdi. Neticede ise onların dilediği değil, Allah'ın onlar için dilediği şey gerçekleşmiştir. Yani Cenâb-ı Hak onların kendileri için tercih etmiş olduğu şeyin dışında bir durumu tercih etmiştir. Bu işin esası şudur ki Azîz ve Celîl olan Allah, Bedir savaşına katılan müslümanlar için âhireti dilemiş ve neticede O'nun dilediği şey gerçekleşmiştir; kâfirler için cehennemi dilemiş ve neticede O'nun dilediği şey gerçekleşmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın

---

295 Bu lafızlarla rivayetin kaynağını bulamadım. Fakat Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*'de ve *Mu'cemü'l-vasît*'te "eğer görüş birliğinde olsaydınız" ifadesiyle bunu rivayet etmiştir. Bu, Bedir esirlerinin durumu hakkındadır. Bu rivayetin sened zincirinde Ebû Ubeyde b. Fudayl b. İyâz vardır. Bu râvi "hadiste gevşek" (leyyin) olarak nitelenmiştir. Diğer râvileri sikadır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IX, 68).

296 Bu lafızlarla Hz. Ömer'den (r.a.) merfû olarak rivayet edilmiştir (bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Câmi'", 18). Bu mânada sözler başka kaynaklarda da rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Cihâd", 176; Müslim, "Vasiyye", 20, "Cihâd", 63).

istiyor”[297] En uygun yorum, buradaki iradenin, sevgi ve muhabbet olmasıdır. Yani **siz dünya varlığını** seviyorsunuz, **oysa Allah âhireti istiyor.** Bu başka bir âyette bildirilen durumdur. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Hatırlayın, Allah size “iki topluluktan biri sizindir” diye vâdediyordu, siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz”[298]. Onlar güçsüz olanla savaşmak istiyorlardı, tâ ki ganimetler onların olsun. Allah’a izafe edilen irade üç farklı anlamdadır. İlki rıza anlamında olmasıdır. Tıpkı “Putperestler diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız”[299] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Onlar O’nun kendilerini terketmelerini delil getirmekteydiler ve Allah’ın yaptıklarından razı olduğu görüşündeydiler. İkincisi, iradenin emir anlamında olmasıdır. Tıpkı “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman ‘babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti’ derler”[300] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi. Üçüncüsü, iradenin, her failin fiilinin niteliği olması anlamındadır. Öyle ki onun fiili hata, gaflet ve tabiatı neticesinde ortaya çıkmaz, aksine tercih neticesinde ortaya çıkar.

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللّٰهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فٖيمَٓا اَخَذْتُمْ عَذَابٌ
عَظٖيمٌ

[§]68. *“Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiği-* 269
niz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu.”

Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu. Bu beyanın anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri Ebû Bekir el-Esamm’ın söylediği görüştür. Ona göre âyetin yorumu şöyledir: **Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı** -ki bu hüküm Cenâb-ı Hakk’ın, emrinin aksine hata yapanları yaptıkları fiiller karşılığında cezalandırmamasıdır- esirlerden ve onlardan aldığınız fidyelerden **elde ettiğiniz menfaat sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu.** Diğer âlimler ise şöyle demiştir: **Allah’ın** bu ümmete ganimetleri helâl kıldığına dair **daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı**

297 “(Resûlüm!) İnkârda yarışanlar seni üzmesin. Onlar Allah’a hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor; onlar için büyük bir azap vardır” (Âl-i İmrân, 3/176).

298 el-Enfâl, 8/7.

299 el-En‘âm, 6/148.

300 el-A‘râf, 7/28.

elde ettiğiniz ve helâl saydığınız **menfaatler sebebiyle size büyük bir azap dokunurdu.** Bazıları da şöyle demiştir: **Allah’ın,** menfaat elde etmeleri ve diğer bazı fiilleri yapmalarından ötürü tövbe etmelerine ve Allah’ın onların tövbelerini kabul edeceğine dair **daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı** bu sebeple **size azap dokunurdu.** Bu âyetin bundan başka bir yorumu da olabilir. “Şimdi vurun boyunlarının üstüne, vurun, onların bütün parmaklarına”[301] meâlindeki beyanda esir almanın mübah olduğuna ve bunun imkânına dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak “şimdi vurun boyunlarının üzerine” buyurmuştur. Boyunların üzerine vurmak ise başları boyun ekleminden ayırmaktır. Buna savaşta çok az imkân bulunur. Dolayısıyla savaşta başların gövdeden ayrılmasına güç yetirilmez. Buna ancak söz konusu kimseler esir alınıp ele düşürüldükten sonra imkân bulunur. Âyette bildirildiği üzere parmaklara vurmaya gelince bu durum savaşta meydana gelir. Çünkü savaşta elde edilene ve imkân bulunana vurulur. Dolayısıyla bunda **Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı** meâlindeki ilâhî beyanın işaret ettiği anlam ve yorum vardır. Bu âyetin, daha önce geçen şu ilâhî beyana bir ek konumunda olması da mümkündür: “Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde Rabb’in seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı. Doğru olan apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi bu konuda seninle tartışıyorlardı”[302]. **Allah’ın daha önceden yazılmış bir hükmü olmasaydı,** yani iki topluluktan birine karşı Cenâb-ı Hakk’ın sizin
270 zafere ulaşmanıza hükmetmeseydi [§]Resûlullah’a karşı mücadeleniz, savaşa çıkma konusunda ona muhalefetiniz ve kervanı istemeniz sebebiyle size azap **dokunurdu.** Veya şöyle denilebilir: Cenâb-ı Hakk’ın kimseyi azap etmeme ve içtihada dayanarak yaptıkları hatadan dolayı cezalandırmama hükmü olmasaydı size falanca durum dokunurdu. “Elde ettiğiniz” meâlindeki beyan burada “yaptığınız” anlamındadır.

فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٦٩﴾

69. “Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin, Allah’a itaatsizlikten sakının, Allah son derecede bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

---

301 el-Enfâl, 8/12.
302 el-Enfâl, 8/5-6.

Artık aldığınız ganimetten helâl ve hoş olarak yiyin. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Helâl ve hoş olarak.** Bu kavramlar birdir. Her helâl hoştur, her haram ise kötüdür. Söz konusu şey helâl olduğunda iyi hale gelir; haram olduğunda ise kötü hale gelir. Fakat "helâl ve hoş olarak" meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Dinî bakımdan **helâl**; tabiî özelliği bakımdan **iyi**. Aynı şekilde haram, dinî bakımdan haramdır, kötü ise tabiî özelliği bakımdan kötüdür. Helâllik ve haramlıktan ancak şeriat yönüyle; iyilikten ve kötülükten ise tabiat özelliği yönüyle söz edilebilir. İyi, kendisiyle lezzet alınan ve kötülük barındırmayan şeydir. Çünkü kötülük korkusu söz konusu kişinin üzülmesine sebep olmakta, iyiliği ve lezzeti yok etmektedir. Burada bildirilen niteliğiyle iyi fiil caizdir. Çünkü müşrikler, malları helâl olmayan şekillerde ve geçersiz yöntemlerle elde ediyor ve topluyorlardı. Dolayısıyla onlar, bu geçersiz yöntemlerle elde edilmiş malları ganimet olarak aldıklarında bunları yemekten hoşlanmıyorlardı. Cenâb-ı Hak **hoş olarak** meâlindeki beyanıyla onların kalplerini hoş tuttu. Bunda geçersiz bir satıştan elde edilen mala dair tasarrufun ve bunun değiş-tokuşunun caiz olduğuna, ayrıca her ne kadar geçersiz yöntemlerle elde edilmiş olsa da satıcının izninden sonra bunun yenmesinin iyi olduğuna delil vardır. İlk durum da böyledir. Bizim belirtmiş olduğumuz yorum da mümkündür. Yine âyette kâfirlerin küfür dönemlerinde yapmış oldukları fiillerden, yapmadıkları ibadetlerden sorumlu tutulmayacaklarına dair delil vardır. Çünkü onlar, bunlardan sorumlu değillerdi. Aksine onlar sadece inanmakla yükümlüdürler.

Allah'a itaatsizlikten sakının. Size emrettiği ve yasakladığı şeylerde. Ona isyan etmeyin. **Allah son derecede bağışlayıcı ve esirgeyicidir.** Tövbe eden ve yaptığından dönen için.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ ف۪ٓي اَيْد۪يكُمْ مِنَ الْاَسْرٰٓى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ ف۪ي
قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّٓا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَح۪يمٌ 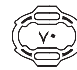

[§] *70. "Ey peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: 'Eğer Allah sizin kalp-* 271
lerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir ve sizi bağışlar.' Allah engin rahmet ve mağfiret sahibidir."

Ey peygamber! Elinizdeki esirlere şöyle de: Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse sizden alınandan daha iyisini size verir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Âyet Abbâs b. Abdülmuttalib ve arkadaşları hakkında inmiştir. İbn Abbâs da aynen şöyle diyor: Hz. Peygamber'e dediler ki: Senin getirdiğine iman ettik ve senin Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik ederiz. Bunun üzerine **eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse** meâlindeki âyet inmiştir. Yani eğer Allah sizin kalplerinizde imana dair bir inanç (اِعْتِقادُ الاِيمان) ve elçisini tasdik fiili görürse. **Sizden alınandan daha iyisini size verir.** Yani iman ve tasdik. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sizin başınıza gelenin yerine bunun daha iyisini verir[303]. Fakat bunda ve başka âyetlerde şu durum vardır ki bir fiilin benzerini yapanlar bu konuda eşittirler. Söz konusu kişi için gerçekleşeceği bildirilen vâd yerine gelecektir. **Eğer Allah sizin kalplerinizde bir düzelme görürse.** Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onların kalplerinde inanacaklarına dair görmüş olduğu imandır. **Sizden alınandan daha iyisini size verir.** Yani size **daha iyisini** verdi. Bu imandır. Kıssada belirtilmiş olan **sizden alınan** mallardan daha iyisi. "fe'ale" (فَعَل) yerine "yef'alü" (يَفْعَل) kalıbı kullanılabilir. Tıpkı "iz yekûlü'l-munâfikûne" (اِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ)[304] beyanı gibi. Yani "iz kâle'l-munâfikûne" (اِذْ قالَ الْمُنَافِقُونَ). Bu kullanım Kur'ân'da çoktur. Buna göre **daha iyisini size verir** meâlindeki beyan, "daha iyisini size vermiştir" anlamındadır. Yine **size verir** meâlindeki âyetin şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani sizden alınandan daha iyisini âhirette size verir ve sizi mükâfatlandırır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi bağışlar. Allah engin mağfiret sahibidir. Yani şirk döneminde yaptığınız günahlarınızı bağışlar. Tıpkı "eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir"[305] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Yani günahları bağışlayıcıdır. O, affedicidir**. Rahmet sahibidir.** Onlara müslüman oldukları dönemde merhamet eder. Yine **sizden alınandan daha iyisini size verir** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani sizden alınan fidyeler. Yahut Mekke'de onlardan alınanlar. Cenâb-ı Hak onlara dünyada mal ve bunun dışındaki şeyler arasından kendilerinden alınandan daha iyisini vereceğini bildirmiştir.

303 Taberî, *Tefsîr*, X, 49-50; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 112-113.

304 "O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, 'Bunları dinleri aldattı' diyorlardı" (el-Enfâl, 8/49).

305 el-Bakara, 2/192.

وَاِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

[§]*71.* ***"Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü; O yaptığını, bilerek ve yerinde yapmaktadır."*** 272

Eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü. Bu beyanın daha önce geçen âyetin bağlantısı olması (sıla) mümkündür. Bunlar şu âyetlerdir: "Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah'tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır"[306]; "Seni oyuna getirmeye kalkışırlarsa kuşkusuz Allah sana yeter"[307]. Ve bunun dışında şu beyan da bunlar gibidir: "Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen"[308]. Bunların akabinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Antlaşmayı bozma ve bunun dışındaki emanetler konusunda **sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce Allah'a hainlik ettiler. Allah'a hainlik ettiler.** Yerine getireceklerine dair söz verdikleri konuda. Vermiş oldukları sözlerden biri şudur: "Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız"[309] Allah onları bu durumdan kurtarmış, fakat onlar şükredenlerden olmamışlardır. Yine bunun örneklerinden biri şu ilâhî beyandır: "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi"[310] Allah bunu onlara bahşetmiştir, onlar ise söz verdikleri şeyi yerine getirmemişlerdir. Onlar vermiş oldukları diğer sözlere ve kendilerine verilen emanetlere riayet etmemek suretiyle de Allah'a hainlik etmişlerdir. Veya bu mesele, Allah'ın Hz. Muhammed'in özellik ve onun niteliklerini kendilerine gelen kitaplarda, bildirilmesiyle ilgili olarak onlardan aldığı ahde ilişkindir. Onlar bunu gizlemişler, tahrif etmişler ve onun niteliklerinin aksini açıklamışlardır. Bu durum onların hainliğidir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onlar daha önce Allah'a hainlik ettiler, Allah da onları elinize düşürdü.** Onlar sana hainlik ettiklerinde Allah onları senin eli-

306 el-Enfâl, 8/56.
307 el-Enfâl, 8/62.
308 el-Enfâl, 8/58.
309 Yûnus, 10/22.
310 et-Tevbe, 9/75.

ne düşürür. "Fe emkene minhüm" (فَاَمْكَنَ مِنْهُمْ) beyanı hakkında bazı âlimler
şöyle demiştir: Hıyanetlerinin karşılığı olarak onlardan intikam aldı. Bazıları
da şöyle demiştir: Sana imkân verdi, tâ ki sen onlardan intikam aldın. **Eğer**
273 **sana hıyanet etmek istiyorlarsa** meâlindeki beyan [§]irade anlamında değil,
aksine hıyanet fiilinin gerçekleşmiş olması mânasındadır. Cenâb-ı Hak sanki
şöyle buyurmuş olmaktadır: Eğer sana hıyanet etmişlerse, daha önce Allah'a
da ihanet ettiler. Faka burada Cenâb-ı Hak irade kavramını belirtmiştir, çünkü
irade her özgür failin niteliğidir. Zira fiiller, irade olmaksızın gerçekleşmez.

Allah her şeyi bilendir. Yani onların gizledikleri ihaneti ve antlaşmaları bozmalarını. **O, her şeyi yerli yerinde yapandır.** Yani işinde ve hükmünde. Öyle ki onlara karşı sana imkân vermiştir. Bazı âlimler **eğer sana hıyanet etmek istiyorlarsa bilin ki onlar, daha önce de hainlik ettiler** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yani eğer onlar müslüman olduktan sonra seni inkâr etmek suretiyle sana hıyanet ettilerse, **bil ki onlar daha önce de Allah'a hainlik ettiler**. Yani onlar daha önce Allah'ı inkâr etmişlerdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar sana hıyanet ettilerse, Allah da onlara karşı sana imkân verdi, sen de Bedir'de yaptığın gibi onları öldürdün ve esir aldın. **Allah** yaratmış olduklarını **en iyi bilendir**. **O**, işinde **hikmet sahibidir**.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَالَّذٖينَ اٰوَوْا وَنَصَرُٓوا اُولٰٓئِكَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتّٰى يُهَاجِرُوا وَاِنِ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِى الدّٖينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ اِلَّا عَلٰى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مٖيثَاقٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٧٢﴾

72. "İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) ***sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."***

[Muhacirler ve Ensarın Birbirlerinin Yakını Olduklarına İlişkin Hükümler]

İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler. İman edenler. Yani Allah’ın âyetlerini ve kesin delillerini doğrulayanlar. Veya getirmiş olduğu her konuda Allah’ın elçisini doğrulayanlar. Bu âyet sanki “Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin âdet haline getirdikleri gibi Allah’ın âyetlerini inkâr ettiler”[311] ve “Bunlar da Rab’lerinin âyetlerini yalanladılar”[312] meâlindeki beyanların karşılığı gibidir. Cenâb-ı Hak burada bu konuda yalanlamanın yerine doğrulamayı belirtmiştir. **Cihat edenler.** Allah’ın dinini izhar etmek ve ona yardım etmekte. **Malları ve canlarıyla.** Yani bunları harcayanlar. **Onları bağırlarına basanlar.** Yani Hz. Peygamber’i bağrına basanlar. **Yardım edenler, bunlar birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır.** İbn Abbâs ve müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Âyette belirtilen yakınlık miras konusundadır. Miras, iman edip de Medine’ye hicret etmeyen akrabaların değil, muhacirler ve ensar lehine hükmedilmiştir. Aynı şekilde **iman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur** meâlindeki beyanın miras hakkında olduğunu söylemişlerdir[313]. Abdullah b. Mesûd’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Muhacirler ve ensar, dünya ve âhirette birbirlerinin yakınlarıdır. Mekke’nin fethinde müslüman olan Kureyşliler (Tulekâ) ve Huneyn savaşından sonra müslüman olan Sakîfliler’e (Utekâ) gelince, bunlar da dünyada ve âhirette birbirlerinin yakınlarıdır”[314]. [§]Cerîr b. Abdullah’tan da nakledildiği- **274**
ne göre Resûlullah böyle buyurmuştur[315]. Mesûdî’den Kasım’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sahâbeyi birbirine kardeş yaptı (muâhât). Abdullah b. Mesûd ile Zübeyr b. Avvâm’ı birbirlerine mirasçı olacak şekilde kardeş yaptı. Çünkü onlar hicret etmişler ve akrabalarını terketmişlerdi. Allah miras âyetini indirinceye kadar böyle devam etti. İbn Abbâs’tan “Antlaşma yoluyla yakınlık

---

311 el-Enfâl, 8/52.

312 “Firavun hânedanıyla onlardan öncekilerin yapageldikleri gibi bunlar da Rab’lerinin âyetlerini yalanladılar” (el-Enfâl, 8/54).

313 Taberî, *Tefsîr*, X, 51-52; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 114-115.

314 Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, X, 187; Ebû Yâlâ, *el-Müsned*, VIII, 446; el-Bezzâr, *Müsned*, V, 137. Heysemî şöyle demiştir: Bunu Taberânî, Ebû Yâlâ ve Bezzâr rivayet etmiştir. Senedinde Âsım b. Behdele vardır. Bu kişi hakkında ihtilaf vardır. Bezzâr’ın diğer râvileri sahihtirler (Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, X, 15).

315 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 363; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI, 250; Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, II, 313-315, 324. Heysemî şöyle demiştir: Ahmed ve Taberânî bunu çeşitli senetlerle rivayet etmiştir. Taberânî’nin bir senedindeki râviler sahihtirler (Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, X, 15).

bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin"[316] meâlindeki beyan hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Muhacirler Medine'ye geldiklerinde akrabalık bağı olmaksızın Hz. Peygamber'in aralarında tesis ettiği kardeşlik dolayısıyla bir muhacir, ensardan birine mirasçı oluyordu. "Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik"[317] meâlindeki âyet nâzil olunca bu, önceki hükmü neshetti. Ayrıca o, şöyle demiştir: "Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin." Yani yardım, tavsiye ve destekten paylarını verin. Bu kimselere vasiyet edilir, fakat mirastan payları yoktur[318]. **İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler … göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur** meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hicretle birlikte müslümanlar birbirlerine mirasçı olabiliyorlardır. Bir bedevîye bir muhacir, bir muhacire de bir bedevî mirasçı olamıyordu. Bunlar bu durumla hicrete teşvik edildiler, tâ ki müslümanların sayısı arttı. Bu durumda yüce Allah "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır"[319] meâlindeki âyeti indirdi. Böylelikle bedevî muhacire mirasçı oldu ve kan bağıyla birbirlerine mirasçı oldular.[320] Müfessirlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemektedir.
275 [§]Yine onlar hicretin farz olduğunu düşünüyorlardı. Hicretin farz oluşu Hz. Peygamber'in "Fetihten sonra hicret yoktur, fakat cihat ve niyet vardır"[321] sözüyle ortadan kalkmıştır. Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Fetihten sonra hicret sonlanmıştır. Fakat cihat ve niyet vardır. Hicret, Allah'a ve resûlüneydi. Müminler, dinleri konusunda imtihan edilmekten kaçıyorlardı. Daha sonra Allah, İslâm'ı yaydı.[322] **Bunlar birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır** meâlindeki beyan hakkında söz konusu âlimlerin benimsediği görüş budur. Bu beyanın birbirlerine mirasçı olmaları anlamına gelmesi mümkündür. Bundan başka bir anlama da gelebilir. Bu anlam da şudur: **İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır.** Yani yardımlaşma, birbirine destek verme, haklar ve borç meselelerinde yakınlığın eksiksiz

---

316 en-Nisâ, 4/33.

317 en-Nisâ, 4/33.

318 Buhârî, *et-Tefsîr*, IV, 7; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 16; Taberî, *Tefsîr*, V, 53; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 509.

319 el-Enfâl, 8/75.

320 Taberî, *Tefsîr*, X, 53.

321 Buhârî, "Cihâd", 1; Müslim, "İmâre", 86.

322 Buhârî, "Menâkıbü'l-ensar", 45.

yerine getirirken **birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır.** Bunlar, iman edip de hicret etmeyenlere göre birbirlerine daha yakındırlar. Çünkü bu kimseler iman edip hicret etmişlerdir. Yani dinlerine yönelik duydukları endişe, kendilerinin ve dinlerinin selâmetini istedikleri için evlerini, ailelerini, akrabalarını ve ikamet ettikleri memleketlerini terketmişlerdir. Yine bu kimseler, berikilerden kendilerine daha önceden bir menfaat olmaksızın mallarını ve canlarını harcamışlar ve bütün külfeti yüklenmişlerdir. Böylece bu kimseler onlara yardımcı ve destek oldular. Dolayısıyla belirtmiş olduğumuz şekilde yakınlığın gereklerini eksiksiz yerine getirilmesinde **bunlar birbirlerinin yâr ve yakınları** oldular. Yani belirtmiş olduğumuz şekilde yakınlığın gereklerini eksiksiz yerine getirilmesi. Onların dinî yakınlık hakları vardır; din vasıtasıyla elde edilen yardımlaşma, destek olma, haklar ve menfaatler de yakınlık hakları yoktur.

[§]Onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz 276
yoktur. "Vilâyetihim" (وِلايتهم) şeklinde esreli ve "velâyetihim" (وَلايتهم) şeklinde üstün harekeli okunmuştur. Yani "vav" harfinin esre ve üstün harekeli halini kastediyorum. Aynı şekilde Kehf sûresindeki "İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur"[323] meâlindeki beyanda da "velâyet" (الولاية) kelimesi üstün ve esre harekeli olarak okunmuştur[324]. Ayrıca bazı edebiyat âlimleri "velâyet" (الولاية) kelimesinde "vav" harfinin üstün harekeli şekliyle "yardım ve destek", esreli şekliyle "hâkimiyet" anlamına geldiğini söylemiştir. Yani hâkimiyet Allah'ındır. Bazı âlimler şöyle demiştir: "el-Vilâyetü" (الولاية) şeklinde esreli olarak "yardım ve destek"; "el-velâyetü" (الوَلاية) şeklinde üstün harekesiyle okunduğunda "hâkimiyet" anlamına gelir. Başka âlimler ise "ikisi aynı anlamdadır" demiştir. Bu anlam, yönetim ve hâkimiyette yardım, destek ve yakınlık ile din konusunda yakınlıktır.

[İman-Günah İlişkisi]

İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Bu ilâhî beyanda Mûtezile'nin görüşünü reddeden bir delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, hicret etmeyenler için iman niteliğini devam ettirmiştir. Halbuki hicret etmek onlara farzdı ve onlar hicret etmeyi terketmek suretiyle büyük günah işleyen-

323 el-Kehf, 18/44.

324 İki kırâat de mütevâtirdir. Hamza iki yerde de kesrayla okumuştur. Kisâî bu âyette ona uymuş, Kehf sûresinde ise diğer görüşü benimsemiştir. Diğer imamlar, iki yerde de fethayla okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 277).

lerden olmuşlardı. Bu durum, büyük günah işleyenlerde (mürtekib-i kebîre) iman niteliğinin ortadan kalkmadığını göstermektedir.

Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse. Yani hicret etmeyenler. Bu beyan iki yoruma açıktır. İlki, şu anlama gelebilir: Onlar sizden düşmanlarına karşı yardım ve destek isterlerse, eğer sizinle ötekiler arasında bir antlaşma yoksa onlara destek olmanız ve **yardım etmeniz gerekir.** İkinci muhtemel yorum şudur: Eğer siz onların düşmanlarından korktuklarını öğrenirseniz onlara yardım edin. **Aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere.** Yani sizden aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı dinlerini korumak için yardım isterlerse onlara yardım etmeyin. Yani onlara
277 yardım etme zorunluluğunuz yoktur. [§]Bunun yorumu şudur: Onlarla antlaşmayı bozuncaya kadar. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Ey muhacirler topluluğu! Eğer hicret etmeyen mümin kardeşleriniz **sizden yardım isterlerse,** müşrik düşmanları onlara gelir ve onları İslâm’dan döndürmek için onlarla savaşırlarsa onlara yardım edin. Sonra Cenâb-ı Hak bir istisna yapmış ve bunu ve **aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere** meâlindeki âyetle ifade buyurmuştur. Bu durumda O, şöyle buyurmaktadır: Medine’ye hicret etmeyenler, sizinle antlaşması bulunan kimselere karşı sizden yardım isterlerse onlara yardım etmeyin. **Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.** Destek, yardım ve benzeri durumlarda.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ اِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِى الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿٧٣﴾

73. İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.

İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır. İbn Abbâs ve müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre miras konusunda **onlar birbirlerinin yakınlarıdır**[325]. Bu görüş, söz konusu âlimlerin muhacirler ve ensarın birbirlerinin yakını olduğuna ilişkin görüşlerine göredir. Belirtmiş olduğumuz görüşe göre birbirlerinin yakını olmaları, yardımlaşma, destek, din ve hakların tümü konusundadır. Bu, belirtmiş olduğumuz müminler hakkındaki görüşe göredir.

---

325 Taberî, *Tefsîr*, X, 56; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 116.

İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bunlardan biri şudur: Hicret etmeyen kardeşleriniz sizden düşmanlarına karşı yardım isterler ve siz onlara yardım etmezseniz **yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.** Yani kâfirlerin birbirlerine yardımcı olmaları gibi eğer sizler birbirinize yardımcı ve destek olmazsanız düşman size galip gelir. Böylece bu durumda bir fitne ve bozulma meydana gelir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: "Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"[326]. Bazı âlimler şöyle demiştir: **İlişkilerinizi böyle kurmazsanız yeryüzünde bir fitne olur** meâlindeki ilâhî beyanı "aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere"[327] meâlindeki beyanın bir devamı konumundadır. Yani eğer kardeşleriniz sizin antlaşmalı olduğunuz bir topluluğa karşı sizden yardım isterler ve siz de onlara yardım ederseniz
bir fitne ve büyük bir bozulma olur. Bazıları da şöyle demiştir: [§]Cenâb-ı 278
Hakk'ın size emrettiği hususlardan müminlerin birbirlerine mirasçı olmaları konusunda **eğer bunu yapmaz** ve kâfirlerle kendi aranızda mirasçı olma hükmünü getirirseniz **yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulma olur.** Çünkü Azîz ve Celîl olan Allah, miras hükümlerini açıklamış, sonra da âyetin sonunda şöyle buyurmuştur: "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve resûlüne itaat ederse…[328] Allah'ın sınırlarını terkeden, O'na ve resûlüne itaati terkeden ve O'nun emrettiği kimselerden başkasına mirastan pay verirse **yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozulmaya sebep olur.**

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰوَوْا وَنَصَرُوا اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٧٤﴾

74. İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihat edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir.

---

326 el-Enfâl, 8/39.

327 Bir önceki âyet-i kerîme.

328 "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kazanç budur. Kim de Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır" (en-Nisâ, 4/13-14).

İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihat edenlerle onları bağırlarına basanlar ve yardım edenler var ya. Yani Resûlullah'ı ve muhacirleri bağırlarına basanlar ve yardım edenler. **İşte gerçek müminler onlardır.** Yani muhacirler ve bunları bağırlarına basan ensar. **İşte gerçek müminler onlardır.** Çünkü onlar amelleriyle imanlarını tahkik düzeyine çıkarmışlardır. Zira onlar dinleri konusunda duydukları kaygı ve dinlerine teslim olmalarından dolayı memleketlerini, ailelerini, mallarını bırakarak hicret etmişler, Resûlullah'ın davetine yönelmişler ve bu konuda ona itaat etmişlerdir. Ensar da bunları bağırlarına basmış, evlerinde barındırmış, canlarını ve mallarını harcamış ve düşmanlarına karşı onlara yardım etmiştir. Bunların hepsi yapmış oldukları amelleriyle imanlarını tam anlamıyla gerçekleşen bir düzeye çıkarmışlardır. **İşte gerçek müminler onlardır** meâlindeki beyan "gizli ve açık durumda doğru müminler onlardır" anlamına gelebilir. Yani bu kimselerin imanı, münafıkların açık durumda olan gizlilikte ise bulunmayan imanı gibi değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır"[329]; "Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları da bilir"[330]. **İşte gerçek müminler onlardır** meâlindeki beyan, Cenâb-ı Hakk'ın onlara gerçek bir vâdde bulunduğu anlamına da gelebilir. Bu vâd, âyetin sonunda bildirmiş olduğu **bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir** meâlindeki beyandır. **İşte gerçek müminler onlardır** meâlindeki beyan "bununla imanlarını tahkik edenler onlardır" anlamına da gelebilir. **Bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir.** Yani söz konusu kişinin, ailesine ikram ettiği güzel bir lütuf.

279 [§]Resûlullah'la birlikte hicret edenlere ve geçten hicret edenlere, hicret etmenin gerekliliği eşittir. Cenâb-ı Hak, hicretin gerekliliği konusunda bunları eşitlemiştir. Yine Cenâb-ı Hak, muhacirler ve ensarı, tasdik etmede ve imanlarına şahitlik etmekte eşitlemiştir. Nitekim O, **İşte gerçek müminler onlardır** buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, yakınlık hakkı ve bundan elde edilen yararlarda onları bir kabul etmiştir. Nitekim O, "Onlar birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır"[331] buyurmuştur. Yine O, sevap ve mertebe bakımından da onları eşitlemiştir. Nitekim O, **bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir** buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, her ne kadar başka âyetlerde muhacirleri öncelemiş olsa da, bu niteliklerde onları birleştirmiştir. Çünkü bunu gerektiren

---

329 el-Ankebût, 29/3.

330 el-Ankebût, 29/11.

331 el-Enfâl, 8/72.

sebeplerde onlar eşittiler. Zira muhacirler vatanlarını, evlerini terketmişler, buralardan çıkmışlar, ailelerinden ve mallarından ayrılmışlardı. Buna karşılık ensar, onları kendi evlerine ve vatanlarına yerleştirmiş, mallarını harcamış, kendi ailelerini onların hizmetine sunmuştur. Belirtilen durumlar bu sebepledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَاُو۬لٰٓئِكَ مِنْكُمْ
وَاُو۬لُوا الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ
شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٥﴾

75. "Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihat edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."

Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihat edenler. Yani bunlardan sonra iman edenler ve ötekilerin hicret etmesinden sonra hicret edenler, daha önce hicret edenler hakkında belirtilen tüm meselelerde kendilerinden öncekilere yetişirler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu, onların din için hicret, yardım, can, mal ve diğer imkânlarını harcamaları ve dinleri hususunda kaygı içerisinde bulunmaları gibi amellerini bilmemiz için bildirmektedir.

İşte bunlar da sizdendir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Bu, bizim belirttiğimiz üzere aralarında kan bağı bulunanların, birbirlerine mirasçı olmada ve miras malında diğer müminlerden daha yakın olmalarıdır. Eğer kan bağı olan kimse bulunmazsa müminlerin geneli daha yakındır. Mezhep imamlarımızın şu görüşü buna göredir: Mirasta kan bağı bulunanlar, birbirlerine müminlerin genelinden daha yakındır. Bu ise beytülmaldır. Bu kimselerden biri bulundukça mirasta o, daha
yakın olur. [§]Yine imamlarımızın diyet konusundaki şu görüşü de buna göre- 280
dir: Diyet, mevcut oldukları müddetçe kan bağı bulunanlara düşer. Eğer bunlardan kimse bulunmazsa beytülmaldan müminlerin geneline düşer.

Aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır. Aralarında kan bağı bulunanlar eğer iman edip hicret etmişlerse **birbirlerine** diğerlerinden **daha yakındır.** Çünkü iman edip hicret ettiklerinde onların daha önce

akrabalıkları ve kan bağları bulunduğundan onlar, akrabalık ve kan bağları bulunmayan diğerlerinden daha yakın olurlar. Bunlarda kan bağı, destek, yardım, borç ve haklar birleştiğinde dört durum birlikte bulunmuş olur. Ötekilerde ise üç durum bulunmuş olur. Dolayısıyla bunlar, diğerlerinden daha yakın olurlar. Bu, bizim belirtmiş olduğumuz yoruma göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır. Yani bunlar mirasçı olmakta hicret eden müminlerden **birbirlerine daha yakındır.** Bu âyet, "iman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur"[332] meâlindeki beyanda bildirilen miras hükmünü neshetmiştir. Çünkü birbirlerine mirasçı olma hükmü, iman ve hicret hakkından dolayı idi. Sonra bu hüküm neshedilmiş ve miras akrabalığa bağlanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak **aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındır** buyurmuştur. Aynı şekilde Ahzâb sûresinde bildirilen şu ilâhî beyan da böyledir: "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar"[333]. Eğer kan bağı bulunanlardan kimse olmazsa bu durumda müminlerin genelinin hakkı olur.

Allah'ın kitabına göre. Allah'ın hükmüne göre. Veya Allah'ın kitabına göre. Çünkü bu hüküm, Allah'ın kitabında bildirilmiştir.

Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir. Kullarını ve onların yapacaklarını. **Her şeyi bilmektedir.** İhtiyaç duydukları ve duymadıkları şeyleri. Bu, bir tehdit (vaîd) ifadesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

332 el-Enfâl, 8/72.

333 el-Ahzâb, 33/6.

بَرَٓاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ٓ اِلَى الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١﴾

1. "Allah ve resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!"

Allah ve resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir! Tevil ehlinin bir kısmı şöyle demiştir: Bu beyan, Resûlullah ile süresi belirlenmemiş bir antlaşma halinde olan bir topluluk hakkındadır. Cenâb-ı Hak, süresiz olan antlaşmanın bozulmasını emretmiş ve bu antlaşmayı şu ilâhî beyanda bildirdiği dört ay ile sınırlandırmıştır: "Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın"[334]. Bazı âlimler şöyle demiştir: Bu beyan, dört aydan daha az süreli bir antlaşma halinde olan bir topluluk hakkındadır. Cenâb-ı Hak, dört aya tamamlamayı emretmiştir. Bu görüşün delili "onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz"[335] ilâhî beyandır. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle demiştir: Bu âyet, antlaşmaları bozma âdeti olan bir topluluk hakkındadır. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında yaptıkları antlaşmayı bozanlardır"[336]. Cenâb-ı Hak âyette bildirmiş olduğu üzere dört ay antlaşma süresi vermesini, bundan sonrada savaşmasını emretmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah ve resûlünden bir fesih bildirimidir!** meâlindeki âyet nâzil olduğunda Resûlullah, bunu insanlara okuması için Ali'yi [b. Ebû Tâlib] hac panayırına göndermiştir. Ali (r.a.) belirttiğimiz üzere **Allah ve resûlünden** dört ay müddeti dışındaki antlaşmalar hakkında **antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı bir fesih bildirimidir!** meâlindeki âyeti onlara okumuştur. Bunların hepsi **fesih bildirimidir** meâlindeki beyanı bozma mânasına hamletmişlerdir. Bize göre bu mânanın
dışında bir mânaya da gelebilir. [§]Bu mâna şudur: **Allah ve resûlünden,** 282
antlaşmayı yerine getirme ve buna uyma konusunda **antlaşma yapmış oldu-**

---

334 Bir sonraki âyet-i kerîme.

335 et-Tevbe, 9/4.

336 el-Enfâl, 8/56.

ğunuz müşriklere karşı ihtardır! Burada, "berâet" (البراءة), bozma anlamında değil, yerine getirme ve tamamlama mânasındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak **antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere yönelik** diye buyurmuştur. Onlara yönelik berâet, onlara eman verme ve onlarla antlaşma yapmaktır. Eğer bozma mânasında olsaydı Cenâb-ı Hak, "antlaşma yapmış olduğunuz müşriklerden" diye buyururdu. Dolayısıyla bu durum, söz konusu kavramın, onlara yönelik antlaşmanın tamamlanması ve bunun yerine getirilmesi demek olduğunu göstermektedir. Bazı dil âlimlerinin "Berâet, eman vermek demektir" şeklindeki sözleri bu yorumu desteklemektedir. "Ona berâet yazdım" denilince "ona eman verdim" kastedilir. Bu belirtmiş olduğumuz görüş, söyledikleri diğer görüşlerden daha uygundur. Müfessirleri kastediyorum.

فَسِيحُوا فِى الْاَرْضِ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّٰهِ وَاَنَّ اللّٰهَ مُخْزِى الْكَافِرِينَ ﴿٢﴾

2. "Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın; fakat bilin ki asla Allah'ı aciz bırakamazsınız ve Allah inkârcıları ergeç rezil rüsvay edecektir."

Yeryüzünde dört ay daha serbestçe dolaşın. Yani **dört ay daha yeryüzünde** dolaşın ve gezin. Yani antlaşma süresince.

Fakat bilin ki asla Allah'ı aciz bırakamazsınız. Yani biliniz ki müminler sizinle bir süreliğine antlaşma yapmıştır. Bu sürenin sonunda siz Allah'tan kaçamazsınız. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Siz Allah'ın** dostlarını, bu sürenin bitiminden sonra antlaşmayı bozma hususunda **aciz bırakamazsınız. Ve Allah inkârcıları ergeç rezil rüsvay edecektir.** "el-Hızyü" (الخزى), rezil edici azaptır ki onların başına gelecek ve onları rezil rüsvay edecektir. Bu azabın, âhirette olacağı bildirilen rezil rüsvay etme olması da mümkündür.

وَاَذَانٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اَنَّ اللّٰهَ بَرٓيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَاِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِى اللّٰهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ اَلِيمٍ ﴿٣﴾

3. "Yine Allah ve resûlünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve resûlünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur. Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur; eğer sırt çevirirseniz bilin ki siz Allah'ı acizliğe düşüremezsiniz. (Resûlüm!) ***İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!"***

Yine Allah ve resûlünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Allah ve resûlünden duyurudur.** Yani bildirimdir. Namaz ezanı da bu kökten olup bir duyurudur. "Bir çeşit duyuruda bulundum" denilir[1]. Ebû Avsece de aynı görüşü benimsemiştir.

[§]**Allah ve resûlünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur. "Allah ve resûlünün müşriklerle hiçbir bağı yoktur** meâlindeki ilâhî beyanda müfessirlerin benimsediği "antlaşmayı bozma" mânasına dair delil vardır. Çünkü "Allah ve resûlünden bir ihtardır"[2] meâlindeki ilâhî beyanda antlaşmanın yerine getirilmesi ve belirtilen süreye kadar tamamlanması mânası vardır. Rivayette anlatıldığına göre Resûlullah (s.a.) "Berâe" sûresi nâzil olduğunda Ebû Bekir'i (r.a.) müminlerin hac görevlerini yapmalarıyla ilgilenen hac emiri olarak gönderdi. Resûlullah, insanlara tebliğ etmek üzere onunla "Berâe" sûresinin ilk kırk âyetini de gönderdi. Sonra Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) onun peşinden gitti ve ona yetişti. Ali (r.a.), Ebû Bekir'den (r.a.) bu âyetleri aldı. Bunun üzerine Ebû Bekir (r.a.) Resûlullah'a döndü ve O'na "annem ve babam sana feda olsun benim hakkımda bir şey mi nâzil oldu?" dedi. Resûlullah şu cevabı verdi: "Hayır, fakat benim adıma benim veya benden olan birinin dışında kimse tebliğ edemez. Ey Ebû Bekir! Sen benimle mağarada bulunmuş olmaktan, benim İslâm kardeşim olmaktan ve kıyâmet günü havuzda benimle olmaktan razı olmaz mısın?" Ebû Bekir (r.a.) "Evet, yâ Resûlallah" diye cevap verdi. Hz. Ebû Bekir insanlara emirlik yaptı, Hz. Ali de "Berâe" sûresini tebliğ etti. Hz. Ali hac mevsiminde bulundu ve insanlara bu sûreyi okudu: Antlaşma konusunda dört ay dışında **Allah ve resûlünden bir fesihtir.** Dolayısıyla onlar bu süre boyunca serbestçe dolaşacaklardır[3]. 283

1 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 182.

2 et-Tevbe, 9/1.

3 Buna yakın ifadelerle rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 151; Tirmizî, "Tefsîr", 9; Taberî, *Tefsîr*, X, 65; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 124). Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Bekir, kurban günü Mina'da insanlara "Bu seneden sonra müşriklerin hac etmeyecekleri, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyecekleri" şeklinde ilanda bulunmak üzere göndermiş olduğu çağrıcılar arasında beni de göndermişti. -Humeyd b. Abdurrahman dedi ki- sonra Resûlullah (s.a.) Ali b. Ebû Tâlib'i peşi sıra göndermiş ve ona söz konusu "berâet" çağrısında bulunmasını emretmiştir. -Ebû Hureyre dedi ki- Kurban günü Ali bizimle birlikte Mina'da bulunan insanlara "berâet" ve bu seneden sonra müşriklerin hac etmeyecekleri ve Kâbe'yi çıplak tavaf edemeyecekleri çağrısında bulundu (bk. Buhârî, "Tefsîr", 9; Müslim, "Hac", 435).

[Büyük Hac Günü]

284 **[§]Büyük hac günü.** Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Bu, kurban günüdür. Çünkü bunda Kâbe'nin tavaf edilmesi ve hac ibadetinden söz edilmektedir. Bazı âlimler ise Arafat günü olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu, Arafat'ta vakfe yapılan gündür ve bununla hac tamamlanmaktadır. Zira hadiste bildirildiği üzere "Hac Arafat'tır"[4]. Bir diğer hadiste şöyle bildirilmiştir: "Her kim bir gece veya gündüz Arafat'ta vakfeye yetişir ve bizimle cem ederek namaz kılarsa haccı tamamlanmış ve görevini ifa etmiş olur"[5]. Buna yetişmekle hac tamamlanmış, kaçırmakla hac kaçırılmış olur. Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir ki kendisine "Büyük hac (hacc-ı ekber) nedir?" diye sorulmuştur. O, buna şöyle cevap vermiştir: Bu, müslümanlarla müşriklerin beraber hac ettikleri senedir. Onlar Mekke'de toplanmışlardır. Aynı gün yahudilerin de hıristiyanların da bayramıydı. Bundan önce de sonra da böyle bir gün olmamıştır. Dolayısıyla Allah, bu günü "büyük hac (hacc-ı ekber)" olarak isimlendirmiştir[6]. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Allah'ın hıristiyanların ve yahudilerin bayramlarını "büyük hac" olarak isimlendirmesi mümkün değildir. Bu, onların üzerine gazabın ve lânetin indiği gündür. Fakat bu günde her türden yaratılmışların toplanması dolayısıyla böyle isimlendirmiş olması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak, "o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar-"[7] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi haşir gününü büyük gün olarak isimlendirmiştir.

"Büyük hac" konusunda sahâbe farklı görüşler ileri sürmüş, farklı rivayetler de söz konusu olmuştur. Abdullah b. Zübeyr'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) Arafat günü "bu günün ne olduğunu bilir mi-

---

4 Abdurrahman b. Ya'mer'den rivayet edilmiştir ki: Necid halkından bir topluluk Arafat'tayken Resûlullah'a (s.a.) gelip ona sormuşlar, o da bir tellala emretmiş ve bu tellal şöyle çağrıda bulunmuştur: Hac Arafat'tır. Her kim toplanma gecesi fecrin doğuşundan önce gelirse haccı idrak etmiş olur. Kim acele edip iki günde dönerse ona bir günah yoktur. Kim gecikirse de ona günah yoktur (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 68; Tirmizî, "Hac", 57). Hadiste geçen toplanma anlamındaki "cem'", Müzdelife demektir.

5 Urve b. Mudarris et-Tâî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah (s.a.) Müzdelife'de namaza çıktığı vakit onun yanına geldim… Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Her kim bu namazımızda bizimle hazır bulunur, biz ayrılıncaya kadar bizimle birlikte vakfe yapar, daha önce bir gece veya bir gündüz Arafat'ta vakfe yapmış olursa haccı tamamlamış ve görevlerini ifa etmiş olur." Ebû İsâ et-Tirmizî şöyle demiştir: Bu hadis hasen sahihtir. O demiştir ki: "Tefesehû", hac görevlerini (menâsik) demektir (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 68; Tirmizî, "Hac", 57).

6 Taberî, *Tefsîr*, X, 75; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 128.

7 el-Mutaffifîn, 83/5-6.

siniz?" diye sorumuş, onlar da "Evet, [§]haram gün ve büyük hac günüdür" 285
demişlerdir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah, bu gününüzün haram oluşu gibi kanlarınızı ve mallarınızı size kıyâmet gününe kadar haram kılmıştır"[8]. Hz. Ömer'den (r.a.) kendisine "büyük hac" hakkında sorulduğu rivayet edilmiştir. O "Arafat günüdür" demiştir[9]. Yine ondan Arafat günü onların karşısına geçerek şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bugün "büyük hac" günüdür, bugün aranızdan hiç kimse oruç tutmasın. İbnü'z-Zübeyr'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bugün Arafat günü, "büyük hac" günüdür[10]. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) kurban günü kırmızı bir deve üzerinde insanlara hitap ettiği ve şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Bugün ne günüdür bilir misiniz? Bugün kurban günüdür, bugün büyük hac günüdür"[11]. Bazı rivayetlerde İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: Gördüm -veya işittim- ki Resûlullah (s.a.) kurban günü Veda Haccı sırasında Cemerât'ta "Bugün ne günüdür?" diye sormuştur. Onlar "Kurban günüdür" demişlerdir. O, "Bu ne şehridir?" diye sorunca onlar "Bu, haram beldedir" cevabını vermişlerdir. Yine O, "Bu hangi aydır?" diye sormuş, onlar "Haram aydır" demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Bugün büyük hac günüdür. Bu günün ve bu beldenin haram oluşu gibi kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız size haramdır." Sonra "tebliğ ettim mi?" buyurmuştur[12]. Hâris'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ali'ye (r.a.) "büyük hac" hakkında sordum, o da "Kurban günüdür" dedi[13]. Muğîre b. Şûbe'den rivayet edilmiştir ki kendisi bayram günü hutbe okumuş ve burada "Bugün kurban ve büyük hac günüdür" demiştir[14]. İbn Abbâs'tan "Büyük hac, kurban günüdür" dediği rivayet edilmiştir[15]. Bu konuda üçüncü bir görüş vardır. Rivayet edilmiştir ki: Resûlullah'ın Amr b. Hazm'a göndermiş olduğu mektupta "Küçük hac, umredir" yazılmıştır[16]. İbn Abbâs'ın "Umre,

---

8 Buna yakın ifadelerle rivayet edilmiştir. Fakat bunda "büyük hac günü" ifadesi bulunmamaktadır. Bunu Taberânî *el-Mu'cemü'l-evsat* ve *el-Mu'cemü'l-kebîr*'de rivayet etmiştir. Bu rivayette Furât b. Ahnef adlı râvi bulunmakta olup bu kişi zayıf bir râvidir (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, III, 270).

9 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 378; Taberî, *Tefsîr*, X, 68; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 129.

10 Son iki rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 68.

11 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 473; IV, 412; Taberî, *Tefsîr*, X, 73-74.

12 Buhârî, "Hac", 132; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 66.

13 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 237; Taberî, *Tefsîr*, X, 69. Tirmizî bu haberi merfû ve mevkuf olarak rivayet etmiştir. Bunun mevkuf olarak Hz. Ali'nin (r.a.) sözü olduğu görüşünü tercih etmiştir (bk. Tirmizî, "Tefsîr", 9).

14 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 239; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 379; Taberî, *Tefsîr*, X, 70.

15 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 379; Taberî, *Tefsîr*, X, 70.

16 İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 504; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, I, 553.

286 küçük hacdır" dediği rivayet edilmiştir[17]. [§]Abdullah b. Şeddâd'a büyük hac hakkında sorulmuş, o da "Büyük hac kurban günüdür; küçük hac ise umredir" demiştir[18]. Amr b. Hazm'ın hadisi ise bir mektubun anlatımıdır. Bunda büyük hac günü hakkında bir açıklama bulunmamaktadır. Onda küçük hac belirtilmektedir. Hz. Ali ve İbn Ömer'in rivayeti olmasa "Arafat, büyük hac günüdür" denilmesi mümkün olurdu. Çünkü Arafat'ta haccın farzı eda edilmektedir. Bu farz vakfedir. Kim bunu kaçırırsa haccı kaçırmış olur. Bunun kurban günü olduğu da söylenebilir. Çünkü o gün ziyaret tavafı eda edilir. Bu tavaf da farzdır. Yine hac menâsikinin çoğu o gün eda edilir. Hatta kurban gününün büyük hac günü olması daha uygundur. Çünkü hacı Arafat günü haccın farzlarından birini yapmaktadır. Bu farz vakfedir. Kurban günü haccın farzlarından başka bir farzı eda etmektedir. Bu farz ziyaret tavafıdır. Bu farzla birlikte hac menâsikinin çoğunu eda etmektedir. Dolayısıyla bu iki gün, her birinde hac farzlarından birinin eda edilmesi bakımından eşit olmaktadır. Kurban gününün Arafat gününe göre içinde hac menâsikleri yapılması bakımından fazlalığı vardır. Arafat gününde ise hac menâsikinden sadece vakfe yapılmaktadır. Bazı âlimler umrenin farz oluşuna Amr b. Hazm'ın rivayet etmiş olduğu "Küçük hac, umredir" sözünü delil göstermişlerdir. Umre hac olarak isimlendirildiğinde büyük olanı hac olmaktadır. Daha önce bu konudaki yorumu belirtmiştik[19]. Hz. Ali, Ebû Hureyre ve İbn Ebû Evfâ'dan (r.a.) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Büyük hac, kurban günüdür[20]. Hz. Ömer ve İbn Abbâs'tan bu günün Arafat günü olduğu nakledilmiştir[21].

287 [§]Şayet tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur. Yani eğer bulunduğunuz halden tövbe ederseniz, bu kendi iyiliğinize olur. Çünkü onlar kalplerinde olan korkudan emin olurlar. Bu korku ve endişe müşriklerin kalbinde olur. Nitekim bir rivayete göre Hz. Peygamber "iki aylık mesafeden korku salmakla desteklendim"[22] buyurmuştur. **Eğer sırt çevirirseniz.** Bildirdiğimiz hususlardan. **Bilin ki siz Allah'ı acizliğe düşüremezsiniz.** Yani Allah'ın azabından ve cezasından kurtulamazsınız. **Şayet tövbe ederseniz** meâlindeki ilâhî beyan şu

---

17 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 224.

18 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 234; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 379; Taberî, *Tefsîr*, X, 71.

19 Bakara sûresi 196. âyetin tefsirine bakınız.

20 Daha önce Hz. Ali'nin (r.a.) görüşünün tahrici geçmişti. Ebû Hureyre'nin görüşü için bk. Buhârî, "Cizye", 16. İbn Ebû Evfâ'nın görüşü için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 237; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 378; Taberî, *Tefsîr*, X, 69.

21 Daha önce Hz. Ömer'in (r.a.) görüşünün tahrici geçmişti. İbn Abbâs'ın görüşü için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 69; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 129.

22 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61, 64. Fakat meşhur rivayet "bir aylık mesafe" şeklindedir (Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

mânaya gelebilir: Yani antlaşmayı bozmaktan dolayı tövbe ederseniz. **Bu kendi iyiliğinize olur.** Dünyada. Daha uygun olanı ise şudur: Şayet tövbe eder ve müslüman olursanız, bu durum, **dünyada ve âhirette kendi iyiliğinize olur.**

[Hz. Muhammed'in Nübüvveti]

Bazı rivayetlerde Hz. Ali'ye (r.a.) "Ne ile gönderildin?" diye sorulmuş o da buna şöyle cevap vermiştir: "Şu dört şeyle: Cennete ancak iman etmiş bir nefis girebilir. Resûlullah'la antlaşması bulunan kimselerin antlaşmaları dört aydır. Hiç kimse çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmeyecektir. Bugünden sonra hiçbir müşrik harem bölgesine giremeyecektir"[23]. Bazı rivayetlerde "Bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir" ifadesi geçmektedir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede "Artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"[24] buyurmuştur. Bunda Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü o, hac mevsiminde halkın gözü önünde "Bundan sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir" buyurmuştur. Halbuki onlar sayıca çok ve kuvvetli, müminler ise sayıca az ve zayıf durumdaydı. Ayrıca bu çağrıdan sonra hiç kimse hac veya başka bir sebeple Mekke'ye girmeye cesaret etmemiştir. Bu durum, bütün bunların kendilerinden değil, Allah'ın yardımıyla olduğunu göstermektedir.

(Resûlüm!) İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele! Bu azap öldürme ve esir almadır. Bundan maksadın âhiretteki azap olması da mümkündür.

İnsanların bir kısmı nakledilen söz konusu rivayeti Hz. Ali'nin hilâfete müstehak olduğuna ve onun Hz. Ebû Bekir'e göre daha hak sahibi olduğuna delil göstermiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak göndermiş, onunla birlikte de tebliğ etmek üzere "Berâe" sûresini göndermiştir. Sonra arkasından Hz. Ali'yi (r.a.) göndermiş, o Hz. Ebû Bekir'den bunu almıştır. Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'e dönmüş ve "Benim hakkımda
bir şey indi mi?" [§]diye sormuştur. O da "Hayır, fakat benim veya benden 288
olan bir kişinin dışında hiç kimse benim adıma tebliğ edemez" buyurmuştur. Buna ilişkin delil, Hz. Peygamber'in "Benim adıma ancak benden olan bir kimse tebliğ edebilir" sözüdür. Fakat Resûlullah'ın bu görevi Ali'ye (r.a.) şu sebepten vermiş olması da mümkündür: Arap geleneklerine göre yapılmış bir antlaşma ancak kendi kavminden biri aracılığıyla bozulabilirdi. Dolayısıyla Hz. Peygamber, müşriklerin kendisine karşı bir delillerinin kalmaması ve

---

23 Tirmizî, "Hac", 44; Nesâî, "Menâsikü'l-hac", 161. Tirmizî bu rivayeti hasen kabul etmiştir. Daha önce geçen hadisin tahricine bakınız.

24 et-Tevbe, 9/28.

"antlaşmamız bozulmamıştır" dememeleri için Ali'yi (r.a.) görevlendirmiştir. Bu konuda şöyle de denilebilir: Ali'yi (r.a.) savaş konusunda görevlendirmiştir. Çünkü savaş konusunda o, Ebû Bekir'den (r.a.) daha basiretli ve daha kuvvetliydi. Resûlullah, Ebû Bekir'i (r.a.) haccı ve menâsikini yerine getirmekle görevlendirdi. Ebû Bekir (r.a.) ibadetlerin yürütülmesi, Ali (r.a.) ise savaş işlerinin yürütülmesinde görevlendirilirdi. Hilâfete olan ihtiyaç ibadetlerin yürütülmesi içindir. Bu konuda şöyle de denilebilir: Ebû Bekir (r.a.) Hac mevsiminin emiriydi, Ali (r.a.) ise hacca davet edici idi. Yaşadığımız dünyada emir, değer bakımından davette bulunandan daha yüce, konum bakımından ondan daha büyüktür. Yine Resûlullah Ali'ye (r.a.) bunu emretmiştir. Çünkü böyle yapmak, emirin kendisinin davette bulunmasından daha ulaşılabilir ve daha duyurulabilir bir durumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِلَّا الَّذٖينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ اَحَدًا فَاَتِمُّوا اِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ اِلٰى مُدَّتِهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقٖينَ ﴿٤﴾

4. "Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz. Allah haksızlıktan sakınanları sever."

Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren. Bazı âlimler şöyle demiştir: Bu âyet "Allah ve resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!"[25] meâlindeki ilâhî beyanıyla bağlantılıdır. Yani "Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz." Cenâb-ı Hak, müslümanlara yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve onlara karşı kimseye arka çıkmayanlar için antlaşmayı süresinin sonuna kadar tamamlamayı emretmiştir. Fakat antlaşmaları bozmayı âdet haline getirenler için yapılan antlaşma tamamlanmaz, aksine bozulur. Aynı şekilde bu âlimler, "Allah ve resûlünden, antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere karşı fesih bildirimidir!" meâlindeki

---

25 et-Tevbe 9/1.

ilâhî beyanı bozma olarak yorumlamışlardır. [§]Bu âyetin "inkârcıları elem veren bir azapla müjdele"[26] meâlindeki ilâhî beyanın bağıntı cümlesi (sıla) olması da mümkündür. Bu durumda elem veren azap öldürme ve esir alma olur. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: İnkârcıları öldürülmek ve esir alınmakla müjdele; **ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna. Size karşı yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirenler** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani antlaşmalı olduğunuz sürece size ihanet etmeyenler. **Sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar.** Yani sizin aleyhinize müşriklerden kimseye yardım etmeyenler ve bilgi vermeyenler. **Onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz.** Tıpkı "eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez"[27] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Cenâb-ı Hak ihanet etme endişesi durumunda antlaşmayı bozmayı emretmiş; eğer ihanet etmemişlerse ve onların aleyhine başkalarına arka çıkmamışlarsa antlaşmayı tamamlamayı emretmiştir. "İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele[28] ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşrikler müstesna" meâlindeki ilâhî beyan, "Bilin ki siz Allah'ı âcizliğe düşüremezsiniz"[29] meâlindeki beyanın şu mânaya geldiğini göstermektedir: Yani siz Allah'ın dostlarını dünya azabı konusunda aciz bırakamazsınız. Çünkü müşriklerin tümü âhiret azabı konusunda eşittir ve bunda ortaktır. **Onlara verdiğiniz söze, süresi doluncaya kadar.** Bazı âlimler şöyle demiştir: Söz konusu topluluğun süresi antlaşma halinde bulunanlar için kurban gününden sonra dört ay olup rebiülâhir ayının onuncu günüdür. Antlaşması bulunmayanlar için ise muharrem ayının sonuna kadar olup elli gündür. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Ancak** Hudeybiye'de **kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden.** Allah ve resûlü onların antlaşmalarını dört ay içerisinde feshetmemiştir. Sonra bu dört ay içerisinde size karşı **yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna.** Yani müşriklerden size karşı savaşta kimseye yardım etmeyenler. Yani bunu yapmayanlar. **Onlara verdiğiniz söze, süresi doluncaya kadar riayet ediniz.** Bu süre dört aydır. **Allah haksızlıktan sakınanları sever.** Yani günahlardan ve şirkten sakınanları. 289

26 Bir önceki âyet-i kerîme.

27 el-Enfâl, 8/58.

28 Bir önceki âyet-i kerîme.

29 et-Tevbe 9/2.

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ
وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

5. “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır.”

Haram aylar çıkınca. Bazı âlimler **haram ayların**, antlaşma ve güvenlik ayları olduğunu söylemiştir. **Çıkınca**. Bu aylar çıkınca ve geçince. **Müşrikleri**
290 **bulduğunuz yerde öldürün.** [§]Bazıları **haram ayların,** Allah’ın yaratmış olduğu ve haram kıldığı aylar olduğunu söylemiştir. Tıpkı “Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır”[30] meâlindeki ilâhî beyanda bildirildiği gibi. **Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın.** Bazı âlimler şöyle demiştir: **Bulduğunuz yerde onları esir alın.** Yani bütün mekânlarda. Çünkü “haysü” (حيث) kelimesi mekân ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak, bütün mekânlarda onların öldürülmesini emretmiştir. Çünkü herhangi bir yeri özel olarak bildirmemiştir. Diğer âlimler, “harem bölgesi hariç diğer mekânlar” olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili Bakara sûresinde bildirilen şu ilâhî beyandır: “Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın”[31]. Cenâb-ı Hak Mescid-i Haram dışında her yerde onlarla savaşmayı emretmiştir. Bu beyanın, onların harem bölgesine girmeleri durumu hariç, öldürülmeleri mânasında olması da mümkündür. Eğer harem bölgesine girerlerse -ki Hz. Ali’nin hac sırasında “Biliniz ki bu seneden sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir” beyanıyla müşriklerin buraya girmeleri ve haccetmeleri yasaklanmıştı- bu durumda girerlerse öldürülürler. Yasaklandıktan sonra oraya girmeleri bize karşı savaş başlatmaları demek olur. Mescid-i Haram’da bizimle savaşırlarsa onlarla savaşırız. Tıpkı “Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de

---

30 et-Tevbe, 9/36. Haram aylar, zilkade, zilhicce, muharrem ve recep aylarıdır.

31 el-Bakara, 2/191.

orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün" meâlindeki ilâhî beyan gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları alın. Denildi ki onları esir alın. **Onları kuşatın**. Denildi ki onları hapsedin. **Onları her geçit yerinde gözetleyin.** "Mersad" (المرصد) yol demektir. "Müşrikleri öldürün" meâlindeki beyanla sanki Cenâb-ı Hak, onlara güç yetirmeleri ve buna imkân bulmaları durumunda onları öldürmelerini, imkân bulmaları durumunda onları esir almalarını, kaleye girmeleri durumunda onları hapsetmelerini, imkân bulmamaları durumunda ise kaçmamaları için geçitleri korumalarını emretmiştir. "Ersadtü lehû" (أرْصَدت له) denildiğinde "fırsat bulmayı bekledim" mânası kastedilir. "Terassadtühû" (ترَصّدته) denildiğinde ise "onu bekledim" mânası kastedilir. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Her geçit.** Yani sizi gözetledikleri her yol. Sanki Cenâb-ı Hak, durum ötekiler için zorlaşsın, böylelikle iyice daralsınlar ve boyun eğsinler diye bunu emretmiştir. [§]Bunda 291
dârulharbe giyim ve eşya çeşitleri ile yararlanacakları şeyler taşımanın yasak olduğuna delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak onları kuşatmayı, yolları ve geçitleri korumayı emretmiştir ki durum onlar için zorlaşsın ve sıkıntıya düşsünler. Böylelikle boyun eğsinler. Halbuki oraya taşınan mallar onların durumunu genişletir. **Esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Onları esir alın ve kuşatın** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani kabul etmek mecburiyetinde kalmaları için onlara kesin deliller getirin. Eğer size boyun eğerlerse onları bırakın; eğer boyun eğmezlerse onları bulduğunuz yerde öldürün.

Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Bazı âlimler şöyle demiştir: Allah âyetin başında **müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün** buyurarak müşrikleri öldürmeyi emretmiştir. Burada Cenâb-ı Hak **şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın** buyurmuştur. Dolayısıyla âyetin zâhirine göre iman edip de namaz kılmayan ve zekât vermeyenlerle savaşmamız gerekir. Çünkü yüce Allah, onlarla savaşmayı, iman, namaz kılma ve zekât verme durumuyla ortadan kaldırmıştır. Eğer onlar bunları yerine getirmezlerse onları öldürme vacip olur. Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk böyle yapmıştır: O, Araplar zekâtı vermemek suretiyle irtidat ettiklerinde onlar boyun eğip bunu yerine getirinceye kadar onlarla savaşmıştır. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) vefat ettiğinde Araplar toplu bir şekilde irtidat etmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer "Ey Ebû Bekir Araplar'ın tümüyle savaşmak mı istiyorsun?" dedi. Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) buyurdu ki: "Eğer Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi ol-

duğuna şahitlik eder, namaz kılar ve zekât verirlerse kanları ve malları korunmuş olur." Allah'a and olsun ki! Resûlullah'a verdiklerinden bir keçi yavrusunu dahi bana vermezlerse bu sebeple onlarla savaşırım. Hz. Ömer şöyle demiştir:
292 [§]Ebû Bekir'in görüşünün, onun kalbinde genişletildiğini gördüğümde onun hak üzere olduğunu anladım[32]. Bazı rivayetlere göre söz konusu Arap kabileleri "Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik eder, namaz kılarız, fakat zekât vermeyiz" demişlerdi. Hz. Ömer ve Bedir ehli sahâbe Hz. Ebû Bekir'e gelerek "Onları bırak. İslâm onların kalbine iyice yerleşince ve sağlamlaşınca onlar zekâtı verirler" demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'ın aldığı zekâtı[33] (ikāl) bana vermezlerse onlarla savaşırım." Yine o şöyle demiştir: "Resûlullah üç şey hakkında savaşmıştır: Allah'tan başka ilâhın olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak ve zekât vermek. Allah **şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları ser-**

---

32 Nesâî, "Cihâd", 1. Nesâî bu hadisin akabinde şöyle demiştir: "İmrân el-Kattân hadis konusunda kavi bir râvi değildir. Bu hadis hatalıdır. Bundan önceki hadis doğru bir hadistir. Bu da Zührî'nin Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadistir." Nesâî'nin doğru kabul ettiği rivayet Ebû Hureyre'den nakledilen şu rivayettir: Ebû Hureyre dedi ki: Hz. Peygamber vefat edip Hz. Ebû Bekir onun yerine halife seçildiğinde ve bunun akabinde Arap kabilelerinden topluluklar irtidat ettiklerinde Hz. Ömer gelip dedi ki "Ey Ebû Bekir! Resûlullah (s.a.) 'bana Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmak emredildi. Her kim Allah'tan başka ilâh yoktur derse bir müstehak olma durumu hariç kanı ve canı korunmuştur. Hesabı ise Allah'adır' buyurduğu halde sen nasıl insanlarla savaşırsın". Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki namaz ile zekâtı birbirinden ayıranla savaşırım. Zekât malın hakkıdır. Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'a ödemiş oldukları bir keçi yavrusunu dahi bana vermekten kaçınırlarsa bundan dolayı onlarla savaşırım." Bunu üzerine Hz. Ömer şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki bu ancak Allah'ın Ebû Bekir'in gönlüne savaş için bir genişlik vermesidir. Onun hak üzere olduğunu anladım" (Buhârî, "İstitâbetü'l-mürteddîn", 3; Müslim, "İman", 32).

33 Kisâî şöyle demiştir: "'İkāl" (العِقَال) bir yılın zekâtıdır. Yılın zekâtı onlardan alındığı vakit denilir ki bu yılın ikālı onlardan alındı. Denildi ki: 'İkālden maksat burada devenin bağlandığı iptir ki bu da zekâtta alınmaktaydı. Çünkü sahibinin bu ipi de vermesi gerekmekteydi. Zira kabzetme ancak bağlamakla gerçekleşirdi. Yine denildi ki: Burada kastedilen zekât haklarından bir deve ipine (ikāl) denk gelen miktardır. Yine denildi ki: Eğer zekât memuru devenin kendisini alırsa bu durumda "ikāl olarak aldı" denir. Eğer devenin bedelini alırsa "nakdî olarak aldı" denir. Yine denildi ki: Burada İkālden maksat senenin zekâtıdır. Denilir ki: "Zekât memuru bu senenin ikālını aldı", yani onlardan zekâtlarını aldı. Yine bir kişi bir kabilenin zekâtını almak üzere gönderildiğinde "falan kişi falan kabilenin ikālini almak üzere gönderildi" denir. Ebû Ubeyd bu görüşü benimsemiş ve "Bu, bana göre daha uygundur" demiştir. Hattâbî şöyle demiştir: "Bunun gibi örnek vermelerde çoğa değil aza örnek verilir. Araplar'ın dilinde ikālin senenin zekâtı olduğu yaygın değildir." Rivayetlerin çoğunda "bana bir dişi keçi yavrusu dahi vermezlerse" ifadesi geçmektedir. Bir kısmında ise "erkek keçi yavrusu" geçmektedir. Hadislerde her iki görüşü de destekleyen ifadeler vardır (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, "'akl" md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "'akl" md.).

best bırakın buyurmuştur. Allah'a yemin ederim ki bunun üzerinde bir şey istemem, bundan bir şey de eksiltmem." Bunun üzerine onlar "Biz zekâtı vereceğiz, ama sana ödemeyeceğiz" dediler. Hz. Ebû Bekir ise "Allah'a yemin olsun Resûlullah'ın aldığı gib almadıkça ve bunu yerine koymadıkça kabul etmem" demiştir[34]. Diğer âlimler bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: **Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse** meâlindeki beyan belirtilen iki ibadetin yerine getirilmesi değil, kabul edilmesi ve bunlara iman edilmesi hakkındadır. Çünkü onların zekât mallarının üzerinden bir yıl geçinceye kadar bunları tutmaları ve vermemeleri mümkün değildir ki onlar zekâtın verilmesi sebebiyle sorumlu tutulsunlar. Bu durum bunun kabul ve ikrar etme mânasında olduğunu göstermektedir. [§]Bu âlimler Resûlullah'tan (s.a.) riva- **293**
yet edilen şu hadisi de görüşlerine delil getirmişlerdir: "Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmak bana emredildi. Her kim bu sözü söylerse bir hak karşılığı olma durumu hariç kanı ve canı korunmuştur"[35]. Yine bu âlimler dedi ki: Bazı rivayetlerde "Bana Allah'tan başka ilâh olmadığını ve benim Allah'ın elçisi olduğumu söyleyinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Bunu söylerlerse şöyle şöyle korunmuş olurlar" ifadeleri geçmektedir[36]. Bazı rivayetler "Allah'tan başka ilâh olmadığını, benim Allah'ın elçisi olduğumu söyleyinceye, namaz kılıncaya ve zekât verinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi. Eğer bunları yaparlarsa şöyle şöyle korunmuş olurlar" şeklindedir[37]. Rivayetlerde belirtmiş olduğumuz eklemeler ve eksiklikler, bunun farklı topluluklar hakkında olduğunu, bunların yerine getirilmesi değil, kabul edilmesi ve bunlara inanılması mânasında olduğunu göstermektedir. Bunları kabul etmeyen kimse "Allah'tan başka ilâh yoktur" derse bu, zâhirî bakımdan iman olur. "Allah'tan başka ilâh yoktur" deyip, "Muhammed Allah'ın elçisidir" demeyen kimse, eğer bunu söylerse iman etmiş olur. Bu ikisini ikrar edip namaz ve zekâtı ikrar etmeyen kimse, eğer bunu ikrar ederse iman etmiş olur. Bu kişi, bunları ikrar etmiş ve bunlara iman etmiş olur, yerine getirmiş olmaz. Görmez misin ki devlet başkanları onlardan isteseler de bundan kaçınsalar da zekât alabilirler. Eğer yerine getirmek imanın şartlarından biri olsaydı, bunlardan zorla alma hususunda iman etmiş olmazlardı.

---

34 Buna yakın bir rivayet, Katâde'den mürsel olarak nakledilmiştir (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 177).

35 Bu hadisin tahrici daha önceki dipnotta geçmişti.

36 Benzer bir rivayet Ebû Hureyre'den nakledilmiştir (bk. Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 33)

37 Hz. Ebû Bekir'den nakledilen rivayetin tahrici daha önce geçmişti. İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "İman", 17; Müslim, "İman", 36).

وَاِنْ اَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ
اللّٰهِ ثُمَّ اَبْلِغْهُ مَاْمَنَهُ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6. "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır."

Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir
294 alın, kuşatın [§]ve onları her geçit yerinde gözetleyin"[38]. Cenâb-ı Hak ilk âyette, böyle bir durumun gerçekleşmesi halinde koruma altına almayı; bu âyette ise öldürme ve esir almayı emretmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, ilk âyette onu kendi güvenlik bölgesine ulaştırmayı; bu âyette ise her geçit yerinde onu gözetlemeyi emretmiştir. Bundaki durum, gözün gördüğüne göre ilkindeki durumdur. Söz konusu kişi, eline geçen her vakitte belirtilen durumdan dolayı korunma talep etmeyi ve kendisini gözetlediği her durumda güvenlik bölgesine geri dönmek için çare bulmayı düşünebilir. Bunda, zâhirî bakımdan, iki âyetten birinin hükmünü yerine getirmenin ortadan kalkması vardır. Dolayısıyla bu, iki durum arasından, iki âyetin hükmüne göre amel etme hakkını gösteren vasıtaları kullanarak ve düşünerek uygun mânayı bulmayı gerektirir. Hanefî âlimlerimiz bu meselede şöyle demiştir: Eğer söz konusu kişi (düşman), savaş yapma alâmetleri göstermeden ve savaşmak için geldiğine işaret etmeden aksine eman dilemesi istenip antlaşma yapmaya çağırıldığı zaman bunu kabul ederek gelen veya bir ihtiyaçtan dolayı savaşmaktan vazgeçen bir kimsenin gelişi gibi gelir ve müslümanların güvenli bölgesine yönelirse ona eman verilir. Eğer bizim güvenlik bölgemize birini isteyen kişi gibi, üzerinde savaş emareleri bulunduğu halde, fakat onu gözetleyenlerden ve kendisine karşı güç ve kuvvet sahibi olan kimselerden habersiz gibi yönelirse sözü kabul edilmez. Bu konuda aslolan genel duruma bakarak karar vermektir. Zira öylesi bir durumda hakikati tam olarak bilme imkânı yoktur. Dârülislâm ve dârülharpte yaşayan insanların çoğu işleri de bu esasa göredir. Bu değerlendirmenin gerekliliğine dair belirtmiş olduğum âyet -zira bunun başka bir yönü bulunmamaktadır- bunun delilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

38 Bir önceki âyet-i kerîme.

Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse. Bu beyan, söz konusu kişinin korunma talebi için güvenlik bölgesinden çıkmasına, yararına olan hususlara ulaşıp da korunma talep edinceye kadar müslümanların güvenlik bölgesine girmesine izin verileceğini göstermektedir. Tabi bu durum, her bir grubun güvenlik bölgelerinin birbirinden uzak olmasından dolayı onun kendi güvenlik bölgesinden korunma talep etmeye güç yetiremediği bilinmesinden sonradır. Yine iki grubun güvenlik bölgelerinin, iki yurdun sınırında olmaması durumunda bu geçerlidir. Çünkü her bir grubun güveninin sağlanması, diğer grubun güven durumunun ortadan kalkmasıyla gerçekleşir. Zira korkusunun sebebi öteki taraftır. [§]Bundan dolayı, korunma talebi ve izin verilme- **295**
si sonunda gerçekleşen bu durum, "bulduğunuz yerde öldürün"[39] meâlindeki beyana göre esir alma ve öldürme hakkını gerektirmez. Eğer koruma altına alınmazsa geri gönderilmesi gerekir. Bu kişinin böyle bir duruma mâruz kalması caiz değildir.

Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse. Yani korunma talebinin niçin olduğunu açıklamaksızın. Açıklamamasının sebebi şu olabilir: **Tâ ki Allah'ın kelâmını işitsin** meâlindeki beyanla verilen cevapta bu açıklama bulunmaktadır. Bu durum, "Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü açıklıyor"[40] meâlindeki beyanda bildirildiği gibidir. Cevapta fetva istedikleri meselenin açıklaması vardır. Bunun, "Allah'ın kelâmını işitme"nin gereği olması da mümkündür. Yani delili mânasında. Yani emniyet içinde müslüman bölgeye girme şeklini açıklar. Bu, gerçeğe yakın bir yorumdur. Çünkü teslim olmaları için onlara baskı yapmamız bize emredilmiştir. Eğer sebepsiz bir şekilde ihtiyaçları için girmelerine müsaade edersek baskı yapmanın sağlayacağı yarar ortadan kalkar. Bu durumda antlaşmadan amaçlanan, onların davete icabet etmelerini umarak, İslâm'ın insan üzerinde bıraktığı izleri ve müslümanların güzel davranışlarını görmeleri, delillerini ve bununla ortaya çıkan hakikati işitmeleridir. Bundan dolayı müslüman bölgesine girmelerinde ihtiyaçlarını giderme söz konusu olsa da onlara izin verilir. Rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) İslâm'a davet etmeden
savaşmazdı[41]. [§]Nitekim o, pek çok defa onları İslâm'a davet etmişti. Âyete ve- **296**
rilen bu anlam, eman verme anında daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

39 Bir önceki âyet-i kerîme.

40 en-Nisâ, 4/176.

41 İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 231; Dârimî, "Siyer", 8). Resûlullah'ın (s.a.) ashabına savaştan önce insanları davet etmelerini öğretmesine dair pek çok hadis vârid olmuştur. Örneğin bk. Müslim, "Cihâd", 3; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82; Tirmizî, "Siyer", 119.

[Allah Kelâmının İşitilmesi Meselesi]

Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için. Aslolan şudur ki sözün hakikati sözün kendisi sayesinde işitilmez, çünkü işitmeyi gerçekleştiren, sözü oluşturan harflerin birleştirilip dil ve dudaklara doğru çevrilmesidir, sözün işitilen bir sesi yoktur. Ancak konuşma organından ortaya çıkan bir ses işitilmektedir. Böylelikle kelâmı veya kelâmının harfleri kulaklara ulaşmaktadır. İşitme, kelâmın idrak edilmesi ve anlaşılmasını sağlayan sesle meydana gelmektedir. Dolayısıyla kelâmın işitilmesi esasında hakikat değil, mecaz olmaktadır. Allah'ın kelâmının işitilebileceğine dair söylenenler de buna göre anlaşılmalıdır[42].

Ayrıca bu durum çeşitli şekillerde yorumlanır. Bunlardan biri, kelâmın hedeflendiği mânanın işitilmesidir. Bu, emir, nehiy, haram ve helâl kılma ve benzeri durumlardır. Bunlar Allah'a nispet edilir. Bunlara Allah'ın kelâmı da denilir. Zira emir, nehiy ve benzeri durumlar O'na nispet edilir.

İkinci yorum, Allah'ın kulu bundan aciz bırakacak bir şekilde kelâmı oluşturup düzenlemiş olmasıdır. Başkası tarafından işitilmiş olsa dahi bulunduğu hal üzere onu oluşturan Allah olduğu için O'na nispet edilmiştir. Bu durum,
297 kasidelerin inşa edene, [§]kitapların yazarına, atasözlerinin bunları ortaya çıkaran ilk nesle nispet edilmesi gibidir. Hakikatte bunu söyleyen kimse onun sözünü ve kelâmını söylemiyor olsa da durum böyledir. Zira konuştuğu şeyin başlangıcı ondandı. **Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için** ilâhî beyanının mânası da böyledir.

Üçüncüsü, Allah'ın kelâmının ifade edilmesinden dolayı olmasıdır. Yine bununla O, kelâm sıfatı ile nitelenir ve bununla ona döner. Her ne kadar yüce Allah'ın kelâmı harflerden, hecelemekten, boyuttan ve buna benzer hususlar-

---

42 Şârih şöyle demiştir: Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için. Mûtezile, Allah'ın kelâmının yaratılmış olduğuna bu âyeti delil göstermiştir. Çünkü onlara göre Cenâb-ı Hak, kelâmının işitilebilir olduğunu bildirmiştir. Halbuki sadece ses işitilebilir. Dolayısıyla bu durum, O'nun kelâmının dizilmiş harfler olduğunu ve yaratıldığını göstermektedir. Fakat biz şöyle deriz: Allah'ın kelâmı ve sıfatı zatıyla kâim olup ezelîdir. Şâhid âlemde kelâmın hakikati işitilemez. Zira kelâm, konuşanın niteliği olup onunla kâimdir. Kelâmın kendisiyle gerçekleştiği, anlaşıldığı ve idrak edildiği şey -ki bunlar dilin harflerin mahreçlerine konulmasıyla oluşan ve birleşen harflerdir- orada bir ses bulunmazsa işitilemez. Öyle ki dil harflerin yerlerinde şiddetle kullanılmadıkça ses oluşmaz. Ancak konuşma organından ortaya çıkan bir ses işitilebilir. Böylelikle kelâmının harfleri kulaklara ulaşır. İşitme, kelâmın idrak edilmesi ve anlaşılmasını sağlayan seste meydana gelmektedir. Dolayısıyla kelâmın işitilmesi aslında hakikat değil, mecaz olmaktadır. Allah'ın kelâmının işitilmesi meselesinde söylenenler de buna göredir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 340 b.).

dan münezzeh olsa da. Dönüş ona olduğuna göre orada bunun sınırlanması düşünülemez olsa da kelâm O'na nispet edilmiştir. Allah'ın "Sizi tek bir nefisten yaratan Rabb'iniz"[43] ve "O sizi topraktan yaratmıştır"[44] buyurması gibi, âlemin bütünüyle bu toprakta veya bu tek nefiste toplanmış olduğu düşünülmeksizin. Aksine hepsini yaratan Allah olduğundan O'na nispet edilmiştir. Kelâmın durumu da böyledir. Bu, denildiğine göre Allah'ın huzuruna çıkma ve dönüşün O'na olması mânasındadır. Nitekim orada hiç kimsenin bir düzenleme yetkisinin bulunmaması anlamında, dönüşün O'na olduğu belirtilmiştir. Yoksa bu gerçek hakikat anlamda ona doğru bir dönüşüm ve daha önce olmayan bir dönüş mânasında değildir. **Allah'ın kelâmı** denilmesi de bunun gibidir. Ayrıca Allah Teâlâ, zihinlerde tasvir edilmekten veya akılların O'nu zâtının yüceliğini takdir etmekten münezzehtir. O'nun sıfatları da böyledir. Hatta bunlar daha doğru ve daha önceliklidir. Zira yaratılmışların sıfatlarını, hakikatlerini ve zihinlerdeki tasavvurun içyüzünü akıl bilemez, sadece söz vasıtasıyla değerlendirebildiğini görmekteyiz. İşitme, görme ve akletme gibi nitelikler böyledir. Bu nitelikler, bunlarla nitelenen zatlardan ayrıdır (ağyâr). Zihinlerde tasavvur edilmekten münezzeh olan yüce Allah'ın, ilim ve kelâm gibi sıfatlarla nitelemesinin tasavvur edilememeye daha lâyık olduğunda şüphe yoktur. Bu şekilde O'nun hakkında düşün! Selcî[45] şöyle demiştir: "Allah'ın kelâmı" sözü, hakikat mânasında değil insanların kullandığı dile uygunluk açısından böyle denilir.
[§]Bu durum zâtından ayrı olmadığı halde "bu falanın sözüdür" ve "falanın **298**
kelâmıdır" denilmesi gibidir. Aksine bu, sözü konuşanın kelâmıdır. Fakat bundan kastedilen, onda kâim olan mânalardır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Bu, Allah'ın kelâmının çeşitli şekillerde işitilebildiğini göstermektedir." Sanki o, söylenen şu sözleri benimsemiş gibidir: Allah'ın bilinmesini sağlayan kavramları zihne getirmeden, başka varlıkların bilinme yolları dikkate alındığında Allah'ın da çeşitli şekillerde bilindiği anlaşılır. Allah'ın kelâmını işitmek de böyledir.

---

43 en-Nisâ, 4/1; el-A'râf, 7/189; ez-Zümer, 39/6.

44 er-Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; el-Mü'min, 40/67.

45 Muhammed b. Şücâ' es-Selcî'dir. Belhî [ve İbnü's-Selcî] de denilir (ö. 266/880). Hasan b. Ziyâd'ın arkadaşlarındandır. Kendi döneminde Irak halkının fakihiydi. O, vera ve ibadetle birlikte fıkıh, hadis ve Kur'ân kırâati konularında ilerideydi. İkindi namazındayken secde halinde aniden vefat etmiştir. Onun *Kitâbü'l-Menâsik*, *Kitâbu Tashîhi'l-âsâr*, *Kitâbü'n-Nevâdir*, *Kitâbü'l-Mudârebe* ve *Kitâbu'r-Red ale'l-Müşebbihe* adlı eserleri vardır. Ayrıca onun Mûtezile mezhebine meyli vardı (bk. Zehebî, *el-'İber fî haberi men ğaber*, II, 39; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 60-61).

Sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu beyan, söz konusu kişinin kendisine arzedilen ve işittirileni kabul etmediğini göstermektedir. Zira eğer kabul etmiş olsaydı, onun güvenli bölgesi, öteki değil, bu yurt olur, ayrıca onun oraya dönme değil, oradan çıkma hakkı da bulunurdu. Yine **Allah'ın kelâmı** aynı zamanda O'nun delili olduğu ve delilin iki yönden onu susturduğu bilinmektedir. Bunlardan biri, benzerini yapmaktan insanların aciz kaldığının ortaya çıkmasıdır. Resûlullah'ı reddetmek üzere ona karşı çıkanların, bunun için canlarını ve ellerinde bulunan bütün her şeyi harcayanların, onun nurunu söndürmeye dair kesin beklentilerine rağmen en uzak diyarlarda dahi haber yayılmıştır. Bu, onları susturan apaçık bir delildir.

İkincisi, ilâhî kelâmdan okunanların hepsi, insanları karşı karşıya bıraktığı tablo hikmet ve ilginç delillerle doludur ki insan idrakinin böylesi bir tabloyu ortaya koymaktan aciz olduğuna akıllar şahitlik eder. Şayet Kur'ân'ın içerdiği mânalar ve onlardan elde edilen faydalar insanların kitaplarıyla mukayese edilirse onun, hiç bir şeyin kendisine gizli kalmayan ve gaybı bilen Allah'ın kelâmı olduğu bilinir. Durum böyle olduğuna göre ilâhî kelâmı duyan kişi, bunu reddetmekle inat etmiş olur. Böyle birine yapılması gereken onu gittiği yolu yasaklamak ve baskı uygulamaktır. Kabul etme emanetini üstlenmediği için böyle davranılmamış ve ilâhî delilleri reddetmesinden dolayı engellenmemiştir. Bu davranış, had cezalarını gerektiren fiillerden daha büyük bir suçtur. Dolayısıyla ona had cezasının uygulanmaması gerekir[46]. *En doğrusunu Allah bilir.*

299 **[§]Onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır.** Bu ilâhî beyan iki anlama gelebilir. Bunlardan biri, onu bırakması ve kendi güvenli bölgesine dönmesine engel olmamasıdır ki, o yurtta yaşaması gerektiğine dair hükmünün ondan henüz düşmediği ve cizyenin ancak isteğe bağlı olarak ve delille gerekli kılınacağı bilinsin. İkincisi, onu kendi güvenlik bölgesine ulaşıncaya kadar müslümanları ondan uzaklaştırmakla koruması altında tutmasıdır. Bunda bazılarını koruma altına almakla herkesin korunma hakkının gerekliliği mânası bulunmaktadır. Bütün müslümanların durumu da buna göredir.

---

46 Yani bu kişi İslâm'ı kabul etmediği için cezalandırılmaz. Çünkü daha İslâm'ın hükümlerinden sorumlu olmamış ve bunlara iman etmemiştir. Eğer iman etmiş sonra küfrünü ilân etmiş olsaydı cezalandırılırdı. Küfür, hadleri gerektiren suçlardan daha büyüktür. Bu sebeple korunma talebinde bulunan kimse İslâm'ın hükümlerini yerine getirmediği için had cezalarıyla cezalandırılmaz.

Allah'ın kelâmını işitmek belirttiğim anlamlar yanında, Kur'ân'ı duymak, insana arzedilmesi halinde emir ve yasaklarını dinlemek, Kur'ân'daki peygamberlik delillerini ve tevhit kanıtlarını dinlemek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır. Yani lehlerinde ve aleyhlerinde olanı. Onların bilmiyor olmaları, bildiklerinden yararlanmıyor olmaları anlamına gelebilir. Bunun yanı sıra bu uygulamanın Resûlullah'la birlikte olanlara kâfirlere karşı muamelelerinin nasıl olacağını öğretme anlamında olması da mümkündür. Zira onlar daha önce bunu bilmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِك۪ينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِه۪ٓ اِلَّا الَّذ۪ينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَق۪يمُوا لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٧﴾

7. "Müşriklerin Allah'ın yanında, peygamberinin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Şüphesiz Allah günahtan sakınanları sever."

Müşriklerin Allah'ın yanında, peygamberinin yanında geçerli ahdi nasıl olabilir? Bu beyan, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* antlaşmayı nasıl hak ederler ve onlar kendileriyle Allah arasındaki ve kendileriyle Allah'ın elçisi arasındaki sözleşmeleri bozdukları halde onlarla nasıl antlaşmaya varılır demektir. Onlarla Rab'leri arasındaki sözleşme yaratılış sözleşmesidir. Zira her birinin yaratılışında Allah'ın birliğine, ulûhiyetine, peygamberliğe ve kitaplarında Hz. Muhammed'in niteliklerini insanlara açıklamalarına dair kendilerinden alınan söze şahitlik etmek vardır. Onlar, bütün bunlara aykırı davrandılar, [§] 300
kendileriyle Resûlullah arasındaki antlaşmaları bozdular ve bunları korumadılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar kendileriyle sözleşme yapılmasını nasıl hak ediyorlar. Halbuki onlar, Allah'ın kendileriyle yapmış olduğu sözleşmeyi ve Resûllah'ın kendileriyle yapmış olduğu sözleşmeleri bozmuşlardır. Onlar bunu hak etmemektedirler. Ancak Allah azze ve celle lütfu ve ihsanıyla onlarla antlaşma yapılmasına izin vermiştir.

Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Cenâb-ı Hak, Mescid-i Harâm'ın yanında antlaşma yapanları istisna etmiştir. **Mescid-i Harâm'ın yanında antlaşma yaptıklarınız hariç,** meâlindeki beyanın sözleşme yapmamak mânasına gelmesi mümkündür. Şu anlama gelmesi de mümkündür: Şöyle şöyle **antlaşma yaptıklarınız müstesna.** Zira onlar sizinle olan antlaşmaya bağlı kalırlarsa siz de onlar hakkında antlaşmanın gereğini yerine getirin.

Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun. Onlar size karşı sadık davranırlarsa süre bitmiş olsa da siz de onlarla olan sözleşmenize sadık kalın. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Antlaşmaya uymakta **onlar size sadık kalırlarsa** siz de onlarla olan antlaşmaya süre bitmiş olsa da **sadık kalın.**

Şüphesiz Allah günahtan sakınanları sever. Şüphesiz Allah şirkten, her türlü zulüm ve haksızlıktan **sakınanları sever.** *En doğrusunu Allah bilir.*

كَيْفَ وَاِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فٖيكُمْ اِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ
بِاَفْوَاهِهِمْ وَتَاْبٰى قُلُوبُهُمْ وَاَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨﴾

8. "Verdikleri söze nasıl güvenilebilir ki? Şayet size galip gelselerdi, yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi. Onlar dilleriyle sizi memnun etmeye çalışıyorlar, fakat kalplerinden geçen çok farklı. Zaten onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir."

Verdikleri söze nasıl güvenilebilir ki? Şayet size galip gelselerdi, yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Onlarla nasıl sözleşme yaparsınız? Ve onlar nasıl sözleşme yapılmayı hak ediyor. Şayet size galip gelselerdi, **yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi.** Bazı âlimler şöyle demiştir: Onlarla nasıl savaşmazsınız? **Şayet size galip gelselerdi, yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi.** Denildi ki: "el-İll" (الإلّ) Allah; "ez-Zimme" (الذمة) antlaşma demektir. Denildi ki: "el-İll" (الإلّ) yakınlık demektir. Yine denildi ki: "el-İll" (الإلّ) antlaşma ve ahit demektir. Aynı şekilde Hafsa mushafında şöyle okunmuştur: "Lâ yerkubû fîküm ahden ve lâ zimmeten" (لا يرْقُبُوا فيكم عهدا ولا ذمة). İbn Kuteybe şöyle demiştir: "el-İll" (الإلّ) antlaşma de-
301 mektir. O, bu kelimeye "yakınlık" denildiğini de söylemiştir[47]. [§]Ebû Avsece

47 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 183.

şöyle demiştir: "el-İll" (الإلّ) yakınlık demektir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "el-İll" (الإلّ) antlaşma, "ez-zimme" (الذمة) antlaşmaya varmak demektir[48]. İbn Abbâs şöyle demiştir: "el-İll" (الإلّ) Allah demektir. Cebrâîl'in (a.s.) konumundadır. Bunun yorumu Allah'ın kulu demektir. Çünkü "Cebrâîl Allah'ın kuludur" denilir[49]. Denildi ki: "el-İll" (الإلّ) haramlar demektir. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlarla **nasıl** sözleşirsiniz? **Şayet onlar size galip gelselerdi,** yakınlık bağını ve antlaşmaları **sizin için gözetmezlerdi.** Yine onlar, haramları da sizin için gözetmezlerdi. Onlar kendi aralarında yakınlık bağını ve akrabalığı koruyorlardı. Öyle ki yakınları ve akrabaları ile başka bir topluluk arasında düşmanlık ve nefret oluştuğunda onlar birbirlerine yardım ediyor ve destekliyorlardı. Ayrıca onlar, Allah'ın haramlarını gözetiyorlardı. Öyle ki haram aylarda ve Mescid-i Harâm'ın yanında savaşmıyorlardı. Yine onlar, daha önce kendi aralarındaki antlaşmaları koruyorlardı, sizinle olan antlaşmalarını ise gözetmiyor ve korumuyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu **"yakınlık bağını da antlaşma hükümlerini de sizin için gözetmezlerdi" ilâhî beyanının yorumudur.** Onlar bunu daha önceden gözetiyorlardı.

Onlar dilleriyle sizi memnun etmeye çalışıyorlar. Yani onlar dilleriyle antlaşmaya riayet ettiklerini ve bunu koruduklarını söylerler. **Fakat kalplerinden geçen çok farklı.** Ancak antlaşmayı bozmak geçer. **Zaten onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.** Antlaşmayı bozma konusunda. Fısk, Allah'ın emrinin dışına çıkmaktır. Tıpkı "Rabb'inin emrinden dışarı çıktı"[50] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi.

اِشْتَرَوْا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلٖيلاً فَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِهٖ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩﴾

9. "Allah'ın âyetlerini basit bir menfaate değiştiler, böylece insanları Allah yolundan engellediler. Bakın, onların yapageldikleri ne kötü!"

---

48 Ebû Ubeyde şöyle der: el-İll" (الإلّ) kelimesinin mânası antlaşma, akit ve yemindir. "ez-zimme" (الذمة) kelimesinin mânası antlaşması bulunmayan kimseye antlaşma yolunu bulmaktır (Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 253).

49 İbn Abbâs'tan kaynağını bulamadım. Tâbiînden Mücâhid, İkrime ve Ebû Miclez'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 83; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 134).

50 el-Kehf, 18/50.

Allah'ın âyetlerini basit bir menfaate değiştiler. Bu beyanın O'nun kesin delilleri mânasına gelmesi mümkündür. Bununla Kur'ân âyetleri ve Hz. Muhammed'in kastedilmiş olması da mümkündür. Yine "âyetleri" anlamındaki beyanıyla O'nun dininin kastedilmiş olması da mümkündür.

Böylece insanları Allah yolundan engellediler. Yani insanların, Hz. Peygamber'in yolundan gitmesini engellediler. Denildi ki: İnsanların Allah'ın dini İslâm'a girmesini engellediler. **Bakın, onların yapageldikleri ne kötü!** Yani insanların, Allah'ın dini İslâm'a girmelerini ve Hz. Muhammed'e (s.a.) uymalarını engellemekle yapmış oldukları ne kötüdür! *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَرْقُبُونَ فٖى مُؤْمِنٍ اِلًّا وَلَا ذِمَّةًۜ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿١٠﴾

302 [§]***10. "Bir mümin hakkında ne yakınlık bağına ne de antlaşma hükümlerine riayet ederler; işte onlar böyle sınır tanımaz kimselerdir."***

Bir mümin hakkında ne yakınlık bağına ne de antlaşma hükümlerine riayet ederler. Bunu daha önce açıkladık. **İşte onlar böyle sınır tanımaz kimselerdir.** Antlaşmayı bozma konusunda. Sınır tanımama, kendileri için konulan sınırı aşma demektir.

فَاِنْ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدّٖينِۜ وَنُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

11. "Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilmek isteyenler için âyetlerimizi ayrıntılarıyla açıklıyoruz."

Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Rabbinizin keremi ve cömertliğine bakın! Bir topluluk yalan sözlerle iftira etmiş, Resûlullah'ı yalanlamış, onu öldürmeye ve aralarından çıkarmaya yönelmiş, dinlerini kötülemiş ve aralarında savaş çıkarma gibi her türlü belâlı davranışı yapmıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[51] meâlindeki beyanla onlara tevbelerinin kabul edileceği, bağışlanacakları ve yaptıkları günahların affedileceği vâdinde bulunmuştur.

[51] el-Enfâl, 8/38.

Yine O, “Aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmiştir”[52] meâlindeki beyanla onların arasında kardeşlik ve sevgi varetmiştir. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz”[53]. Buna benzer başka âyetlerde de bu durum bildirilmiştir. Burada şöyle bir durum bildirilmektedir: Başka bir yerde bir günahı veya bir haksızlığı olan kimse bu davranışlarından dönerse ve tövbe ederse, bu kişinin bağışlanması ve bundan sonra yapmış olduğu günahlardan söz edilmemesi gerekir. Nitekim bunlar tövbe ettiklerinde Allah, aralarında kardeşlik ve sevgi varetmiş ve **din kardeşlerinizdir** buyurmuştur. Halbuki onlar davranışlarının benzerini yapmışlardı. Kardeşliğin gereği ise onların yapmış oldukları kötülüklerden söz edilmemesidir. **Eğer tövbe ederlerse.** Yani şirkten ve yapmış olduklarından.

Namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bu beyanın, bilinen namaz ve malın zekâtı mânasında olması mümkündür. Bu,
daha önce açıkladığımız üzere [§]bu iki ibadetin yerine getirilmesi değil, ikrar 303
edilmesi ve kabul edilip bunlara inanılmasıdır. Bu, herhangi bir kişiye itaat etmeyi reddeden, zekât ödemeyen ve sadaka vermeyen kibirliler ve yöneticiler hakkındadır. Zira onlar dünyada ebedî kalacaklarını düşünüyorlardı. Onlar kendilerine yapılacak muameleden korktukları için böyle davranıyorlardı. Namaz ve zekâttan maksadın bilinen namaz değil de boyun eğme ve itaat olması da mümkündür. Zekâttan maksadın nefis tezkiyesi ve nefsin ıslahı olması da mümkündür. Eğer durum böyleyse her zaman böyle olması gerekir. Her vakitte herkesin O’na itaat edip boyun eğmesi, nefsini tezkiye ve ıslah etmesi gerekir. Bu, tıpkı “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir”[54] meâlindeki beyan gibidir.

Bilmek isteyenler için âyetlerimizi ayrıntılarıyla açıklıyoruz. Yani bilen bir topluluk için âyetleri açıklıyoruz. Yani bilgilerinden yararlananlar için. “Bilen bir topluluk için” meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani bilmeyen bir topluluk için değil, inceledikleri ve düşündükleri zaman bilecek olan bir topluluk için.

وَاِنْ نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا ف۪ي د۪ينِكُمْ فَقَاتِلُٓوا
اَئِمَّةَ الْكُفْرِ اِنَّهُمْ لَٓا اَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿١٢﴾

52 er-Rûm, 30/21.
53 Âl-i İmrân, 3/103.
54 eş-Şems, 91/9.

12. "Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkışırlarsa, siz de küfrün elebaşılarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) ***belki vazgeçerler."***

Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlarsa. Yeminlerini meâlindeki "eymânehum" (أَيْمانَهم) antlaşmaların kendisi anlamına gelmesi mümkündür. Tıpkı "antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin" meâlindeki beyan gibi. Cenâb-ı Hak burada antlaşmaları bildirmiş sonra da "kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın"[55] buyurmuştur. **Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlarsa** meâlindeki ilâhî beyanın, antlaşma yaptıktan sonra onu bozmamak için ettikleri yeminler ve bunu pekiştirmek mânasında olması da mümkündür. Zira onların âdetinde antlaşmayı bozmak vardır. **Dininizi karalamaya kalkışırlarsa.** Onların, dine dair yaptıkları karalamalar açıktır.

304 **[§]Siz de küfrün elebaşılarıyla vuruşun.** Elebaşılarıyla savaşma emrinin elebaşılarına özel kılınmasının sebebi halkın her zaman liderlerini taklit ediyor, onların görüşleri ve yönetimleriyle hareket ediyor olmasıdır. Eğer onlarla savaşırlarsa halk da onlara uyar. İkincisi, onların liderlerinin her ne kadar ibadet önderleri olsalar da manastır ehli gibi olmadıklarına dair şüphelerin giderilmesi içindir. Manastırda yaşayanlarla savaşılmadığı gibi onlarla savaş terkedilmez. Çünkü manastırda bulunanlar, insanlardan ve her türlü menfaatten uzaklaşmışlar ve kendilerini ibadete adamışlardır. Liderler ise böyle değildir. Üçüncüsü, özellikle liderlerle savaşma emredildi. Çünkü onlar, eğer liderlerle savaşırlarsa küfürde onların önderleri kalmaz. Böylelikle inkârcılık bütünüyle ortadan kalkar. Bu, tıpkı "fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"[56] meâlindeki ilâhî beyan gibidir.

Çünkü onların yeminleri yok sayılır. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Yani antlaşmayı bozduktan sonra onların antlaşması yok sayılır. Yani eğer bozarlarsa onlarla olan antlaşmaya riayet etmeyin. **Onların yeminleri yok sayılır** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani onlar antlaşmayı bozduktan sonra onlarla yeni antlaşma yapmayın. Çünkü onlar antlaşmayı bozmaya alışmışlardır. İkincisi, Cenâb-ı Hak, bunu, antlaşmaya hiçbir zaman uymayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında söylemiştir. Bu âyetin, elifin kesralı okunduğu "lâ îmâne lehüm" (لا إيمان لهم)[57] başka bir kırâatı da vardır: Yani onların

---

[55] en-Nahl, 16/91.

[56] el-Bakara, 2/193; el-Enfâl, 8/39.

[57] Bu mütevatir bir kırâattır. İbn Âmir böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 278).

imanı yoktur. Yani onlar hiçbir zaman iman etmeyeceklerdir. Eğer böyleyse, bu, Allah'ın hiçbir zaman iman etmeyeceklerini bildiği bir topluluk hakkındadır. **Onların yeminleri yok sayılır** beyanının neticesi iki açıdan ortaya çıkar. Bunlardan biri şudur: Antlaşma sahipleri antlaşmayı bozarlarsa bu antlaşma bozulur ve o kimseler bu şekilde bırakılırlar. Antlaşmanın bozulması sonrasında ise bunlarla savaşılır. Bunlar, zimmet antlaşmasını bozan zimmîler gibi
değildirler. **[§]**Zira zimmîler bu hal üzere bırakılmazlar. Aksine zimmet hu- **305**
kukuna geri döndürülürler. Bizimle onlar arasındaki zimmet hukuku ortadan kalkmaz. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onların imanı yoktur. Yani onların tasdiki yoktur[58]. **(Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler.** Antlaşmayı bozmaktan.

اَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُٓوا اَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِاِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَؤُ۫كُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ اَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشَوْهُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿١٣﴾

13. "Yeminlerini bozan, peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren ve size karşı saldırıyı ilk başlatan topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız."

Yeminlerini bozan, topluluğa karşı savaşmaktan geri mi duracaksınız? Yani **yeminlerini bozan bir topluluğa karşı** nasıl **savaşmazsınız? Yeminleri** (أَيْمانهُم) kelimesiyle kastedilen mâna daha önce açıkladığımız hususlardır[59]. Antlaşmaları bozmayı âdet haline getirenlere karşı savaşa teşvik ve onlara karşı kışkırtma ifadesidir. **Peygamberi sürüp çıkarmaya karar veren.** Bu beyanın öldürme anlamına gelmesi mümkündür. Yani onu öldürmeye karar veren. Onun öldürülmesi aynı zamanda çıkarılması demektir. Onu Medine'den çıkarmaya karar vermişlerdi. Nitekim bazı rivayetlerde aktarıldığına göre ya-

---

58 Taberî şöyle demiştir: "Hasan-ı Basrî'den onun bu âyeti elifin kesralı haliyle 'innehüm lâ îmâne lehüm' (إنهم لا إيمان لهم) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bu, "Onların İslâm'ı yoktur" anlamına gelir. Onun bu kırâatına bunun dışındaki bir mâna da verilir. Bu da onun bu kırâatından 'aynı şekilde onların bir emânı yoktur' anlamını kastetmiş olmasıdır. Yani onlara güvenmeyin, aksine onları bulduğunuz yerde öldürün. Sanki 'Âmentühû, feene u'minuhû îmânen' (آمنته فأنا أؤمنه إيمانا) sözünün masdarını kastetmiş gibidir" (Taberî, *Tefsîr*, X, 89).

59 Önceki âyetin tefsinine bakınız.

hudiler Resûlullah'a "peygamberlerin yurdu Medine değil, Kudüs'tür. Oraya git" demişlerdi. Âyet-i kerîmede Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini ispat etmeye dair delil vardır. Çünkü onların kendi aralarında, onu yurdundan çıkarmayı ve öldürmeyi içlerinde gizledikleri bilinmektedir. Onlar bunu açığa vurmuş değillerdi. Resûlullah bu gizlediklerini onlara bildirmiştir. Bu durum, onların, Resûlullah'ın bunu, Allah katından aldığı bilgiyle öğrendiğini bildiklerini göstermektedir.

Size karşı saldırıyı ilk başlatanlar. Bu beyanın antlaşmayı bozma hakkında olması mümkündür. Yani antlaşmayı bozmakla size karşı **saldırıyı başlatanlar onlardır**. "Size karşı saldırıyı başlatanlar" meâlindeki beyanın, ilk olarak savaş ve sizi çıkarmak suretiyle saldırı başlatanlar anlamına gelmesi de mümkündür.

Yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır. Yani onlardan korkmayın, Allah'tan korkun. Zira onlar, Allah, onlara güç vermedikçe size bir belâ ulaştırmaya güç yetiremezler. Dolayısıyla
306 onlardan değil, Allah'tan korkun. [§]**Yoksa onlardan korkuyor musunuz!**
meâlindeki beyan, "Allah size yardım etmeye ve düşmanınızı kahretmeye kādirdir" mânasına da gelebilir. **Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız.** Zira Allah, onları, size karşı koymaktan engellemeye ve onların düşmanlığına karşı size yardım etmeye kādirdir.

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ بِاَيْدٖيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ
وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٤﴾

14. "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvay etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin."

Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvay etsin. Yüce Allah, savaşmanın insanlara zor ve ağır geldiğini bildiğinden müminlere kâfirlerle savaşmayı emretmiştir. O, müminlere yardım ve onların eliyle ötekileri cezalandırma vâdinde bulunmuştur. Onların eliyle cezalandırma iki anlama gelebilir. Öldürme ve yok etme mânasında olabilir. İkinci olarak esir alma ve tutuklama anlamına gelmesi de mümkündür. **Onları rezil rüsvay etsin.** Aynı şekilde bu beyan da iki anlama gelebilir. İlki, hezimete uğratma ve zelil kılma mânasına gelebilir. İkincisi, **rezil rüsvay etmenin**

âhirette olması da mümkündür. Tıpkı “Rabbimiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok ki onu rezil etmiş olursun” meâlindeki beyanda olduğu gibi. Rezil etme, içinde rezillik ve aşağılanma bulunan cezadır. **Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın** meâlindeki beyanda, Mûtezile’nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Zira onlar Allah’ın insan fiillerine kudretinin bulunmadığı görüşündedirler. Cenâb-ı Hak bu âyette kendisinin, onların eliyle ötekileri cezalandırdığını bildirmektedir. Eğer Cenâb-ı Hak insan fiillerine güç yetiremeseydi, kâfirleri onların eliyle değil, kendi eliyle cezalandırırdı.

Sizi onlara karşı başarılı kılsın. Cenâb-ı Hak onlara karşı başarı, zafer ve kâfirlerin rezil rüsvay olacaklarını vâdetmiştir. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: “De ki: Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun (bize göre) iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir”[60]. Aynı şekilde “Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir” meâlindeki beyanda da Mûtezile’nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onlara katından veya belirttiğimiz üzere müminlerin eliyle ceza vereceğini bildirmiştir.

İnananların yüreklerine su serpsin. Onların kalplerinin Allah’ı inkâr
etme ve Hz. Peygamber’i yalanlama sebebiyle acı duymuş olması mümkündür.
Bunun üzerine Cenâb-ı Hak yüreklerine su serpmeyi vâdetmiştir. Bu iki şe-
kilde olabilir. İlki, onların müslüman ve böylelikle kardeş olmalarıdır. Dolayı-
sıyla onlar, üzüldükleri ve acı duydukları hususlara mukabil mutlu ve huzurlu
olacaklardır. Bu, onların kalplerinin ferahlatılmasıdır. [§]İkincisi, öldürmek **307**
ve hezimete uğratmakla onların kalplerini ferahlatacaktır. Onlar öldürülecek
ve hezimete uğratılacaklardır. Bunda onların kalplerinin ferahlatılması vardır.
Zira onların kalbi yalanlama, Allah’ı ve âyetlerini inkâr sebebiyle acı duymuş-
tur.

وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبُ اللّٰهُ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٥﴾

15. Ve kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın. Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir.

---

[60] et-Tevbe, 9/52.

Ve kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın. Bu beyan da aynı şekilde iki anlama gelebilir. Cenâb-ı Hak, Resûlullah’ı yalanlamaları, Allah’ın âyetlerini ve İslâm’ı inkâr etmeleri yüzünden kalplerinde olan öfkeyi yatıştırır. Bu davranışları neticesinde ya müslüman olur ve kardeş olurlar veya öldürülür ve yok edilirler. Dolayısıyla belirtmiş olduğumuz sebeplerle onlarda meydana gelmiş olan öfke ortadan kalkar.

Allah dilediğinin tövbesini kabul eder. Yani Cenâb-ı Hak, onlardan dilediğini cezalandırır; dilediğinin tövbesini kabul eder. Âyette Mûtezile’nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Zira onlar, Allah’ın bütün kâfirlerin tövbesini kabul etmeyi dilediğini, fakat onların tövbe etmediklerini söylemektedirler. Cenâb-ı Hak, bu âyette bir kısmını cezalandıracağını bir kısmının ise tövbelerini kabul edeceğini bildirmiştir. O, tövbelerini kabul etmeyi dilediklerinin dışındakileri cezalandırmayı; cezalandırmayı dilediği dışındaki kimselerin de tövbelerini kabul etmeyi murad etmiştir.

Allah bilmektedir. Yani O, olmuş ve olacak olanları bilmektedir. Yani bilmeden değil, ne yapacaklarını bilerek onları yaratmıştır. Zira onları yaratması, kendisine dönük bir menfaat ve ihtiyaçtan dolayı değildir, aksine insanları yaratması sadece onların ihtiyacı ve menfaatlerinden dolayıdır. **Hikmetle yönetmektedir.** Herşeyi yerli yerine koymaktadır. **Hikmetle yönetmektedir** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Bunlarda mevcut olan Resûlullah’ı yalanlama ve Allah’ın âyetlerini inkâr etme karşısında hikmet sahibidir. Yani onların öldürülmesi, cezalandırılması ve rezil rüsvay edilmesi, her şeyi yerli yerine koymasıdır.

اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذٖينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ
يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهٖ وَلَا الْمُؤْمِنٖينَ وَلٖيجَةً وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ
بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. “Yoksa Allah sizden cihat edenleri ve Allah’tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır.”

Yoksa Allah sizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan, kendi halini-
308 **ze bırakılacağınızı mı sandınız?** [§]Bunun yanı sıra şu ilâhî beyanlar da bu anlamdadır: “Yoksa Allah içinizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan ve

sabredenleri belirlemeden cennete gireceğinizi mi sanıyordunuz?"[61]; "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız?"[62]; "Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'iman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"[63] Bütün bu âyetler, dilleriyle iman ettiklerini söyleyen münafıklar hakkındadır. Münafıklar bu davranışlarıyla gerçekten iman eden ve samimiyetle müslüman olanlara, kendilerinin de müslüman olduklarını göstermek istemişler ve onlara uyduklarını beyan etmişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Dille iman ettiğinizi açıklamak suretiyle savaşmakla imtihan edilmeyip **kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız?** *En doğrusunu Allah bilir ya*, yüce Allah kâfirlerle savaşı, iki yönden gerekli kılmış ve emretmiştir. Bunlardan biri, yeryüzünü kâfirlerden temizlemek içindir. Tıpkı "Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"[64] meâlindeki âyet gibi. İkincisi, riyakârlık için dilleriyle iman ettiklerini açıklayanların münafıklıkları, gerçekte iman edenlerin ise doğrulukları ortaya çıksın diye münafıkları imtihan etmek için savaş emredilmiştir. Bu durum, gerçek iman eden samimi kişilerle riyakâr münafıkların bilinmesi içindir. Çünkü savaş, münafıkların münafıklıklarını ortaya koyan en yüksek göstergelerden biridir. Zira onlar, dünya menfaati umarak müminleri onayladıklarını açıklıyorlardı ki yararlandıkları menfaatler kendileri için devam etsin. Savaş emrinde ise ölüm korkusu vardır. Onlar kendileri hakkında ölüm korkusu duyduklarında bundan kaçınmışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Allah, içinizden (savaştan) alıkoyanları ve yandaşlarına: 'Bize katılın' diyenleri gerçekten biliyor"[65]. Bunlar kendi canları
hakkında korktukları için böyle davranmışlardır. [§]Zira belirttiğimiz üzere 309
onlar, beklenti içerisinde oldukları menfaatlerinin devam etmesi için dilleriyle mümin olduklarını açıklıyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir

61 Âl-i İmrân, 3/142.

62 "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır" (el-Bakara, 2/214).

63 el-Ankebût, 29/1-2.

64 el-Enfâl, 8/39.

65 el-Ahzâb, 33/18.

ve apaçık hüsran işte budur"[66]. Bu, münafığın niteliğidir. Gerçekten iman etmiş mümin ve samimi müslüman ise her durumda canı pahasına kendisini Allah'a teslim eder. Zira onun Allah'a olan ibadeti, münafıkta olduğu gibi şartlı ve bir sebebe bağlı değildir. Aksine her yönden ve her durumda müminin ibadeti Allah içindir. Ölüm korkusu onu savaştan alıkoymaz. Aksine nefsi bunu ister ve bundan razı olur. Münafık ise böyle değildir. Daha önce belirttiğimiz üzere Allah'ın kullandığı soru sözcüğü, zorunluluk ve gereklilik anlamındadır[67].

Yoksa öyle mi sandınız? Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şu mânadır: Yani gizlediklerinizi ortaya çıkaracak şekilde sizler imtihan edilmeden, onaylamayı açığı vurup gizlice muhalefet etme durumunda **bırakılacağınızı mı sandınız?** Bunu sanmayın. İkinci yorum şudur: **Öyle mi sandınız?** Yani cihat ve savaşla imtihan edilmeden bu durumda **bırakılacağınızı** sanmayın. Yorumlardan birine göre bu beyan yasak anlamındadır. İkincisine göre ise zanlarını ve kendilerinde sakladıklarını bildirme mânasındadır.

Allah sizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan. Yani Cenâb-ı Hak, mücahit olarak cihat ettiğini bildiği kimseyi ve olacağını bildiği şeyi bilsin diye. Yoksa bu, söz konusu durumu Allah'ın sonradan bildiği (ilminin hâdis olduğu) anlamında değildir. Zira O, her vakitte olacak olan her şeyi olacağı hal üzere bilmekle nitelenmiştir. Dolayısıyla **Allah sizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan** meâlindeki beyan şu anlama gelmektedir: Yani Cenâb-ı Hak, mücahit olarak cihat edeceğini bildiği kimseleri ve olacağını bildiği şeyler ortaya çıksın diye. Çünkü Allah'ın, olmayacak bir şeyi olacak diye bilmesi şeklindeki bir ilimle nitelenmesi mümkün değildir. Nitekim Allah'ın, oturduğu durumday-
310 ken oturan bir kimsenin ayakta durduğunu; [§]hareket halindeyken hareketli bir şeyin durduğunu; konuşur durumdayken konuşan kimsenin sükût ettiğini bilmekle nitelenmesi mümkün değildir. Aksine Cenâb-ı Hak, yaratılmışların bulunduğu hal üzere olduklarına dair bir bilgiyle nitelenebilir. O, yaratılmışların mevcut durumlarının dışında bir halde olduklarına dair bir bilgiyle nitelenemez. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır. Bu beyan, başka bir şekilde de yorumlanabilir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, ilmi kendi zâtına nispet etmesinden, dostlarıyla ilgili bilgiyi anlamak mümkündür. Tıpkı "ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[68] meâlindeki beyanda bildirildiği gibi. Yani siz Allah'ın dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder. Veya

66 el-Hac, 22/11.
67 el-En'âm, 6/93 ayetinin tefsirine bakınız.
68 Muhammed, 47/7.

siz O'nun dinine yardım ederseniz O da size yardım eder. Yahut siz O'nun resûlüne yardım ederseniz O da size yardım eder. **Allah sizden cihat edenleri ortaya çıkarmadan** meâlindeki beyan buna göre anlaşılır. Yani Allah'ın dostları, riyakâr münafık ile samimi gerçek mümini ayırdetmeden ve bunlar arasındaki fark onlar nezdinde ortaya çıkmadan. Yine söz konusu beyan, "Akıllarınca Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[69] meâlindeki beyan gibidir. Yani O'nun dostlarını aldatmaya kalkışıyorlar. Çünkü Allah aldatılmaz ve kendisine yardım edilmez. Zira herkese yardım eden O'dur. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. O, var olacak olanı, olacağı vakitte bilendir. Bir diğer yorum, burada belirtilen ilimden muradın bilinenler olmasıdır. Bu mümkündür, dil bakımından kullanımı yaygındır ve Kur'ân'da örnekleri çoktur.

Ve Allah'tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenler. Yani bildirilenin dışında sığınacakları bir sığınak bulamayanlar. Eğer bunlar bunu bulmuş olsalardı bu sığınağı edineceklerdi. Fakat bulamadıkları için edinemediler. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı"[70]. Cenâb-ı Hak, bu kimselerin sığınacakları bir yer bulmaları durumunda hemen oraya yöneldiklerini, bunu da açığa vurmadıklarını bildirmiştir. "Velîce" (وليجة) kelimesi hakkında [§]dil âlimlerinin bir kısmı şöyle demiştir: "Velîce" (الوَلِيجَة) gayr-i müslimlerle 311
sırdaşlıktır. Bu kelimenin aslı "vulûc" (الوُلُوج) köküendir. Bu, müslüman bir kişinin müşrik birini sırdaş, arkadaş ve dost edinmesi anlamındadır. Bu kelimenin çoğulu "velâic"dir (الوَلَائج). Bazıları da şöyle demiştir: "Velîce" (الوَلِيجَة) kelimesinin aslı giriş mânasındandır. Tıpkı "deve iğne deliğinden geçinceye kadar"[71] meâlindeki beyanı gibi. Yine "Falan kimse falanın sırdaşıdır (velîce)" denilir. Yani ona özel bir kimsedir. Yine bazıları şöyle demiştir: "Velîce" (الوَلِيجَة) hıyanet demektir. Bazıları ise "velîce" (الوَلِيجَة) kelimesinin sığınılan yer demek olduğunu söylemiştir. Bazıları, kendi bünyesinden olmadığı halde ona girdirdiğin her şey "velîce" (الوَلِيجَة) olarak isimlendirilir. Bunlar birbirine yakın anlamlardır. **Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır.** Bu beyan, tehdit (vaîd) anlamındadır.

---

69 el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.

70 et-Tevbe, 9/56-57.

71 el-A'râf, 7/40.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللّٰهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿١٧﴾

17. "Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler. Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır."

Müşrikler, inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Âyet, Abbâs b. Abdülmuttalib hakkında inmiştir. Buna göre o Bedir günü esir edilmişti. İçlerinde Ali b. Ebû Talib ve başkaları da bulunan muhacirler ve ensardan bir topluluk gelmiş ve Allah'ı inkâr ettiği, Hz. Peygamber'e karşı savaştığı ve sıla-i rahimi kestiği için Abbâs b. Abdülmuttalib'i kınamıştır. Buna karşın o şöyle demiştir: "Size ne oluyor da kötülüklerimizden bahsediyor, iyiliklerimizi ise bırakıyorsunuz." Onlar, "sizin iyilikleriniz mi var?" diye cevap vermişler, bunun üzerine o, şu cevabı vermiştir: "Evet, vallahi vardır. Biz Mescid-i Harâm'ı imar ederiz, Kâbe'nin bakımını ve korumasını üstleniriz, hacılara su dağıtırız, esirleri serbest bırakırız." Allah bu âyeti ona reddiye olarak indirmiştir[72]. Fakat âyetin sonunda bunun, dedikleri gibi Abbâs hakkın-
312 da olmasının mümkün olmadığına delil vardır. [§]Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır.** Abbâs (r.a.) ise daha sonra müslüman olmuştur. Bu tehdidin İslâm'dan sonra olması mümkün değildir. Diğer müfessirler şöyle demiştir: **Müşrikler, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler.** Yani müşriklerin Allah'ın mescitlerini imar etmeleri mümkün değildir. Onlar ancak Allah'ın mescitlerini tahrip edebilirler. Zira mescitler içinde zikretmek, namaz kılmak ve hayır yapmakla imar edilirler. Tıpkı "Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde"[73] anlamındaki beyanda bil-

---

72 Kurtubî bu rivayeti isnat belirtmeksizin aktarmıştır. bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 89. Fakat bu hadise bu sûrenin on dokuzuncu âyetinin nüzul sebebi olarak rivayet edilmiştir. Bu âyette "hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz?" diye bildirilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 95; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 145). Bağlam ise aynıdır. Bu âyetin aynı hadise hakkında inmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

73 "Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar" (en-Nûr, 24/36-37).

dirildiği gibi. Onlar orayı Allah'ın adının anılması için imar etmemiş, aksine putların isimlerinin anılması için imar etmişlerdir. Dolayısıyla onlar yaptıklarıyla mescitleri imar değil tahrip etmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Kendilerinde bulunan hususiyetlerden ötürü **Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendirmeleri** müşriklere yaraşmaz. Çünkü onları Allah'a iman etmekten alıkoyan sebep, dünyayı sevmeleri ve ona meyletmeleridir. Dolayısıyla onların mescitleri imar etmeleri, bunun için harcama yapmaları, mallarını feda etmeleri ve neticede bundan kendilerinin faydalanmamaları onlara yaraşmaz. Zira onları tevhitten ve Allah'a iman etmekten alıkoyan sebep dünya sevgileri, şehvetleri ve dünyaya olan meyilleridir. Dolayısıyla onlardaki bu hususiyetler sebebiyle mescitleri onarmaları onlara yaraşmaz. Bazıları da şöyle demiştir: **Müşrikler, Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler.** Yani **müşriklerin Allah'ın mescitlerini imar etme** zorunlulukları yoktur. Çünkü onlar âhirette bundan yararlanmazlar. Zira onlar âhirete inanmamaktadırlar. Mescitlerin imarına ve bunun için infak etmeye yönelme âhirette sevap alma maksadıyladır. Onlar ise buna inanmamaktadırlar. Dolayısıyla onların bu konudaki harcamaları boşuna gider. Zira bunda onların bir amacı ve yararı bulunmamaktadır. Bu zorunluluk müslümanlar içindir. "Lehû" (له) ifadesi "aleyhi" (عليه) mânasında da kullanılabilir. Tıpkı "İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz, kötülük yaparsanız yine kendinize yapmış olursunuz"[74] meâlindeki âyette buyurulduğu gibi. Burada ikinci ifade "kendi aleyhinize" demektir. **Müşrikler, Allah'ın mes-
citlerini onarıp şenlendiremezler.** **[§]**Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: 313
Yani Allah'ın mescitlerinin imarı müşriklerle olmaz. Aksine mescitlerin imarı Allah'a ve âhiret gününe iman edenlerle olur. Allah'a ortak koşan ve âhireti inkâr edenlerle mescitlerin imarı olmaz.

İnkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken. Bazı âlimler şöyle demiştir: **İnkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken,** yani Hz. Muhammed ve onunla birlikte iman edenler inkârlarına tanıklık ederken demektir. Cenâb-ı Hak onları kendileri olarak nitelemiştir. Çünkü onlar, bunların yakınları ve akrabalarıdır. Allah bunlarla ilişkili olanları böyle nitelemiştir. Tıpkı "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir"[75] ve "Kendinize selâm verin"[76] meâlindeki beyanlar gibi. İlki de buna göredir ve bizim belirttiğimiz yoruma açıktır. Bu beyana ilişkin diğer muhtemel yorum da şudur: Zor durumlar esnasında **inkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken.** Yani

74 el-İsrâ, 17/7.

75 et-Tevbe, 9/128.

76 "Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin." (en-Nûr, 24/61).

onlara azabın inmesi ve helâk sırasında. Tıpkı "dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler" meâlindeki beyan gibi[77]. Onların inkârlarını dile getirdikleri ve bundan döndükleri diğer durumlar da böyledir. Onlar inkârlarına tanıklık etmişlerdir. Bazı âlimler de şöyle demiştir: **İnkârlarına bizzat kendileri tanıklık edip dururken.** Yani onların kendileri inkârlarına tanıklık etmektedir. Çünkü onların yaratılışları Allah'ın birliğine tanıklık etmektedir. Dolayısıyla bizzat kendileri, inkâr davranışlarına tanıklık etmektedir. Bu, "Artık insan, kendine kendisi tanıktır"[78] meâlindeki beyanda bildirilen anlam gibidir. Denildi ki: İnsan, kendine tanıktır. Yani kendisi açıklamaya tanıktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, yapıp ettikleri boşa giden kimselerdir ve onlar ebedî olarak ateşte kalacaklardır. Bu beyan, inkâr üzere ölmüş kimseler hakkındadır.

اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰٓى اُو۬لٰٓئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدٖينَ ﴿١٨﴾

18. "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler. İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."

Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan kimseler imar edebilirler. "Müşrikler Allah'ın mescitlerini onarıp şenlendiremezler"[79] meâlindeki beyanda belirtmiş olduğumuz yorumlar bunun için de mümkündür. Eğer onların sorumluluğunda değilse bütün bu sorumluluk müslüman-
314 larındır. [§]Yani mescitleri imar etmek onların sorumluluğundadır. Mescitler onlarla imar edilmektedir ve mescitleri imar etmeleri onlara gerekir. **Namazını kılan ve zekâtını veren.** Bu hususu daha önce açıkladık[80].

---

77 el-Mü'min, 40/84.

78 el-Kıyâme, 75/14.

79 Bir önceki âyet-i kerîme.

80 Örneğin Tevbe sûresi 9/11. âyetinin tefsirine bakınız.

Ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler. Bazıları dedi ki: Bu beyan, "yoksa onlardan korkuyor musunuz! Oysa asıl çekinmeniz gereken Allah'tır; eğer yürekten inanıyorsanız"[81] meâlindeki beyanla bağlantılıdır. Cenâb-ı Hak kendisinden korkmalarını, başkasından korkmamalarını emretmiştir. Sonra burada "**ancak Allah'a ve âhiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseleri** bildirmiştir. Bazıları dedi ki: Korkmak (haşyet) ibadet demektir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Allah'tan başkasına ibadet etmeyen kimseler. **İşte bunların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.** Buradaki "asâ" (عسى) kelimesi Allah kullanınca zorunluluk ifade eder. Yani bunlar doğru yolu bulmuş kimselerdir.

اَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَجَاهَدَ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ لَا يَسْتَوُ۫نَ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٩﴾

19. "Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini** (üstlenen kimseyi)**, Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez."

Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bu beyanda cümlenin iki bölümünün örtüşebilmesi için fiil veya failin gizlenmesi durumu vardır. Çünkü fiil fiille, fail de faille ancak karşılık bulur. Fiile mukabil fail, faile mukabil de fiil gelmez. Burada su verme ve imar etme, Allah'a iman eden kimseler ifadesinin karşılığında bildirilmiştir. Bu durumda *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu anlama gelmektedir: **Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini, Allah'a ve âhiret gününe iman edenin** iman etmesiyle **bir mi tutuyorsunuz?** İkinci mâna olarak şöyle de denilebilir: Hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ın imarını üstlenen kimseyi, Allah'a iman edenle bir mi tutuyorsunuz? Bu mânalar verilmelidir ki bir şahsın mukabilinde bir şahıs; bir fiilin mukabilinde de fiil olsun. Ayrıca kâfirle mümin bir tutularak "kâfir iyilikler yapmış olsa da bunlar, Allah katında denk değildir" denilmesi doğru olmaz. Ancak şöyle denilebilir: Kâfirken iyilikler

---

81 et-Tevbe, 9/13.

yapıp daha sonra iman kimse, iman edip müminken iyilikler yapan kimse gibi
315 değildir. [§]Bu durumda bunlar beraber zikredilerek **bunlar Allah katında
bir değildirler** denilebilir. Fakat iyilikler yapmış olsa da küfür üzere ölen kâfir ile iyilikler yapmış ve iman üzere ölmüş mümin bir arada zikredilerek "bunlar bir değildir" denilmesi doğru olmaz. Bu beyana dair diğer muhtemel mâna, su verme ve imar fiillerinin, bildirilen cihada karşılık olmasıdır. Buna göre kendi canını feda eden kimse ile bunun için canını feda etmeyip hacılara su dağıtan ve Mescid-i Haram'ı imar eden kimse denk olmaz. Fakat "kâfir ve mümin denk değildir" denilmiş olması ise mümkün değildir. Çünkü iki şey ancak yakın olduklarında birbirleriyle karşılaştırılabilir. Fakat eğer birbirine uzak iseler bu tür sözler söylenmez ve bunlar karşılaştırılmaz.

Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez. Zulümlerine devam ettikleri ve zulmü tercih ettikleri müddetçe. Allah zulmü tercih ettikleri müddetçe onları hidâyete erdirmez. Ya da bu, özel bir topluluk içindir. Başka yerde bunun mânasını açıkladık[82].

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ
اَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾

20. "İnanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır."

İnanan, hicret eden, Allah yolunda cihat edenler. İnananlar. Yani Resûlullah'ı (s.a.) doğrulayanlar, Allah'tan haber verdiği her şeyde onun doğru olduğunu; davet ettiği, emrettiği ve sakındırdığı her şeyde onun haklı olduğunu kabul edenler. Onlar, zaten Allah'a iman ediyorlardı. Tıpkı onların "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[83] ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[84] meâlindeki beyanlarda bildirilen sözler gibi. Onlar Allah'a inanıyorlardı. Fakat peygamberleri ve onların nübüvvetlerini yalanlıyorlardı. **Hicret edenler.** Yani babalarından, kardeşlerinden, kabilelerinden,
mallarından, evlerinden ve memleketlerinden ayrılanlar. Onlar, nefislerinin
316 arzuladığı ve kalplerin meylettiği her şeyden ayrılmışlardır. [§]Bunlar, son-

82 Âl-i İmrân sûresi 3/86. âyetinin tefsirine bakınız.

83 ez-Zümer, 39/3.

84 Yûnus, 10/18.

raki âyette bildirilen meselelerdir[85]. Yine onlar, dinlerine dair kaygıdan dolayı dinleri selâmet bulsun diye bütün bunlardan ayrılmışlardır. Öyle ki eğer İslâm'dan önce dünya ve içindekilerin tümü onlara verilmiş olsaydı veya onlar en şiddetli tehditlerle ve korkularla tehdit edilmiş olsalardı âyette belirtilen babalarından, kardeşlerinden, kabilelerinden ve evlatlarından ayrılmazlardı. Sonra müslüman olduklarında ise Allah'ın rızasını kazanmak için bunlardan ayrıldılar, Resûlullah'a (s.a.) bu konuda icabet ettiler. Cenâb-ı Hak, bunu bize onların kalbinde dinin değerinin büyüklüğü ve onların yanında dinin önemi bilinsin diye bildirmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ın (s.a.) ashabına yönelik imtihanların bizim imtihanımızdan daha şiddetli olduğu bilinsin diye bunu bize bildirmiştir. Çünkü onların imtihanları alışageldikleri durumun dışında ve yaratılışlarına aykırıydı. Zira insan fıtrat bakımından belirtmiş olduğumuz hususları seven bir varlık olarak yaratılmıştır. Buna karşın onlar, Rab'lerinin rızasını kazanmak için bunları terketmiş ve bunlardan ayrılmışlar, bu durumun kötülüğüne katlanmışlardır. Bizim imtihanlarımız ise daha önce geçen ve bilinegelen durumlardır. Dolayısıyla bunlar daha kolaydır.

Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenler. Yani en lezzetli ve sevgili şeyleri Allah için harcayanlar. Bunlar mallar ve canlardır.

Bunların Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Allah'ın birliğini doğrulayan, Medine'ye hicret eden, malı ve canıyla düşmana karşı cihat eden kimselerin **Allah katındaki mertebeleri,** kâfir oldukları halde Kâbe'yi imar etmek ve hacılara su dağıtmakla övünen kimselerden **pek büyüktür. Bu âlimler** "hacılara su verme ve Mescid-i Harâm'ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah'a ve âhiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler"[86] meâlindeki beyan hakkında da benzer yorumu yapmışlardır. **[§]** **317**
Fakat bize göre âyetin yorumu ve buradaki karşılığın anlamı şudur: Bu belirtilen kimselerin **Allah katındaki mertebeleri**, daha sonra müslüman olan ve bunlara yetişenlerden **daha büyüktür.**

Muradına erecek olanlar da onlardır. "Fevz" (الفوز) sözlük anlamı itibariyle kazanmak demektir. Yani bunlar Allah'ın nimetlerini ve lütfunu kazananlar; Allah'ın azabından ve cezasından kurtulanlardır.

---

85 Müellif muhtemelen 24. âyete işaret etmektedir.

86 Bir önceki âyet-i kerîme.

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ ﴿٢١﴾

21. "Rab'leri onları kendi rahmeti, hoşnutluğu ve cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır."

Rab'leri onları kendi rahmetiyle müjdeliyor. Rab'leri onları kendi rahmetiyle müjdeliyor. Bu beyan şu anlama gelebilir: Yani dünyada onlara yardım ve düşmanlarına karşı zaferle müjdeliyor. Tıpkı "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvay etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin, kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın"[87] meâlindeki beyan gibi. Bütün bunlar Allah'ın rahmetiyleydi. **Rahmetiyle** meâlindeki beyan, âhirette onlar için olacak sevap ve lütuf anlamına da gelebilir.

Hoşnutluğu. Yani aynı şekilde Cenâb-ı Hak onları "Rabb'iniz sizden razıdır" diye müjdeliyor. **Cennetleriyle müjdeliyor; onlar için orada kesintisiz nimetler vardır. Yani onları içinde kesintisiz nimetler bulunan cennetleriyle müjdeliyor.** Dâim olan nimetler ve lütufla müjdeliyor.

خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾

22. "Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır."

Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Kuşkusuz en büyük ödül Allah katında olandır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah'ın büyük olarak nitelediği şey büyüktür, öyle ki büyüklüğü idrak edilemez.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا اٰبَاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

---

87 et-Tevbe, 9/14.

23. "Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanıp güvenilecek dostlar edinmeyin. İçinizden kimler onları dost edinirse, işte kendilerine kötülük edenler bunlardır."

Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanıp güvenilecek dostlar edinmeyin. İçinizden kimler onları dost edinirse, işte kendilerine kötülük edenler bunlardır. Bu beyanda bildirilen dostluğun din konusunda hakikatte onları onaylamak anlamına gelmesi mümkündür. [§]Hakikatte kim onları dost edinirse onlar- **318**
dan olmuş olur. Bu kimse şüphesiz zâlimdir. Eğer böyleyse şüphesiz bu kimse zâlimdir. Dolayısıyla **İçinizden kimler onları dost edinirse, işte kendilerine kötülük edenler bunlardır** meâlindeki beyanın bir mânası olmaz. Yine âyette bildirilen dostluğun, hakikatte olmaksızın zâhirî bakımdan onlara yönelik onaylamanın açığa vurulması anlamında olması da mümkündür. Fakat burada hakikatte olmaksızın açığa vurma vardır. Bu durum, zaruret halinde yok olma ve dinin ortadan kalkması korkusu olduğu zaman mübahtır. Dolayısıyla imanı kendi içinde gizleyen, dinlerine yönelik kaygı ve kendi canlarına ilişkin korkuları sebebiyle zâhirî bakımdan onları onaylayan bir topluluğun bulunması caiz olmaktadır. Belirttiğimiz sebeplerden ötürü böyle bir durum onlar için mübah olmaktadır. Allah hicreti sağlayıp müminler için sığınacakları ve yönelecekleri sığınak ve yardımcılar yaptıktan sonra inananların kâfirleri onaylamayı açığa vurmaya ilişkin mazeretleri, belirtmiş olduğumuz sebeplerle artık kabul edilmemiştir. Onlar gizli hallerinde inkârcıların dini üzere olmasalar da durum böyledir. Bu durum, zorunluluk olmaksızın inkârı dile getiren kimsenin kâfir olduğunu göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, gerçekte böyle olmasalar da ötekileri zâhirî bakımdan dost edindiklerinde bunların, gerçekte kâfirlerin dostları ve onlar gibi zâlimler olduklarını bildirmiştir. Bu daha uygun bir yorumdur. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibidir: "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler 'Ne işte idiniz?' dediler, (onlar) 'O yerde zayıf görülenlerden idik' cevabını verdiler. Melekler ise 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!' dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir"[88]. Bu kimselerin, hicret etmemek için ileri sürdükleri mazeretleri kabul edilmemiştir. Söz konusu kimselerin durumu da böyledir. Cenâb-ı Hak, onlara sığınak ve yardımcılar sağladıktan sonra onlar, kâfirleri açıkça tasdik ederlerse gerçekte onlar gibi olurlar. Yüce Allah şu ilâhî beyanlarla bütün kâfirleri dost edinmeyi bize

---

[88] en-Nisâ, 4/97.

yasaklamıştır. "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin"[89]; "benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin"[90].
319 Bize yönelik bu yasak, tüm kâfirler hakkındadır. [§]Sonra Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanlarda yahudi ve hıristiyanları dost edinmeyi yasaklamıştır. "Yahudileri ve hıristiyanları veli edinmeyin"[91]. Sonra Cenâb-ı Hak, babalar, anneler ve bunun dışındaki akrabalardan onlarla ilişkili bulunanları dost edinmeyi bize yasaklamıştır. Çünkü gayrimüslimlerle dostluk kurmaktan bazı şüpheler ortaya çıkar. Bu sebeple Cenâb-ı Hak bu konuda bir yasak koymuştur. Yahudi ve hıristiyanlarla ilişkilere tahsis edilmiş diğer hükümler de böyledir. Aynı şekilde yahudi ve hıristiyanların tahsisi de böyledir. Zira bizimle onlar arasında tevhit ve ilâhî kitaplar konusunda bir ittifak vardır. Cenâb-ı Hak bunun dışındaki konularda dostluğu yasaklamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın bize yasakladığı dostluğun mahiyetine gelince bu, farklı şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri sevgi ve muhabbettir. Yani onları sevmeyin ve onlara muhabbet duymayın. İkincisi, onları sırlarımıza ve gizliliklerimize muttali kılmamamızdır. Tıpkı "sizden olmayanları sırdaş edinmeyin" meâlindeki beyanda belirtildiği gibi[92]. Üçüncüsü, onlara itaat etmek suretiyle onları dost edinmektir. Yani onlara itaat etmeyin. Tıpkı şu beyanlarda bildirildiği gibi: "Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz sizi yeniden küfre döndürürler[93]. "Eğer inkâr edenlere

---

89 "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah'la olan bağını koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır" (Âl-i İmrân, 3/28).

90 "Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik Rabb'iniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmış demektir" (el-Mümtehine, 60/1).

91 "Ey iman edenler! Yahudileri ve hıristiyanları veli edinmeyin. Onlar birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez" (el-Mâide, 5/51).

92 "Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin, onlar size kötülük yapmaktan geri durmazlar, sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların ağızlarından nefret taşmaktadır; kalplerinin gizlediği ise daha büyüktür. Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız!" (Âl-i İmrân, 3/118).

93 "Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun sözünü dinlerseniz sizi imanınızdan vazgeçirip yeniden küfre döndürürler" (Âl-i İmrân, 3/100).

uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler"[94]. Cenâb-ı Hak, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onları sevmeyi ve onlara muhabbet duymayı bize yasaklamıştır; aynı şekilde onları sırdaş edinmeyi ve onlara sırlarımızı ifşa etmeyi bize yasaklamıştır; yine davet ettikleri şeylerde onlara itaat etmeyi bize yasaklamıştır. Bu durum, bizimle onlar arasındaki din farklılığı dolayısıyladır. Şayet inkârı imana tercih ederlerse. Yani inkârı imana tercih ederlerse. Buradaki sevmek, tercih etme ve üstün tutma anlamındaki bir sevgidir.

قُلْ اِنْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَاَبْنَٓاؤُ۬كُمْ وَاِخْوَانُكُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ وَعَش۪يرَتُكُمْ
وَاَمْوَالٌۨ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَٓا
اَحَبَّ اِلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَجِهَادٍ ف۪ي سَب۪يلِه۪ فَتَرَبَّصُوا حَتّٰى
يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِه۪ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٤﴾

24. "De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah buyruğunu (kıyâmeti) ***gerçekleştirinceye kadar bekleyin. Allah günaha saplanmış kimseleri hidâyete erdirmez."***

De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar. Bu beyan, "inanan, hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür. Muradına erecek olanlar da onlardır"[95] meâlindeki ilâhî beyanın
karşılığındadır. **[§]Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz,** 320
hısım-akrabanız meâlindeki beyanda bildirilenler, "babalarınızı dost edinmeyin" beyanından muradın babalar ve oğulların hepsi; "kardeşlerinizi dost edinmeyin" anlamındaki beyandan muradın da kardeşler ve bunlarla ilişkili olan herkes olduğunu göstermektedir. Bunun delili, âyetin sonunda bildirilen husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak **Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız** buyurmuştur. O, oğulları, eşleri ve hısım-akrabayı zikretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

94 "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisingeri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz" (Âl-i İmrân, 3/149).

95 et-Tevbe, 9/20.

Kazandığınız mallar. Bazıları "elde ettiğiniz mallar" demiştir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Kazandığınız mallar.** Yani helâl ve haram kıldıkları mallar. Onlar "Allah bu konuda bize izin vermiştir" diyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "De ki: 'Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl, bir kısmını haram saymanıza ne demeli?' De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?"[96] **Durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz.** Onlar bu ticaretlerinin sadece ticaretlerinin durgunluğundan değil, bitmesinden ve tamamen yok olmasından korkuyorlardı. Çünkü hicrette bütünüyle ticareti terketme söz konusudur.

Eğer babalarınız, oğullarınız ve bildirilen diğerleri. Yani eğer bunlara itaat ve bunları razı etme, sizin için **Allah'a** ve **resûlüne** itaatten ve onları razı etmekten ve **Allah'ın yolunda cihat etmekten daha sevimli ise**, **artık Allah buyruğunu (kıyâmeti) gerçekleştirinceye kadar bekleyin.** Bu bir tehdit ifadesidir. Yani **Allah buyruğunu gerçekleştirinceye kadar** bekleyin. Yani azabını. Müfessirler şöyle demiştir: Allah Mekke'nin fethinde buyruğunu yerine getirinceye kadar.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللّٰهُ فٖى مَوَاطِنَ كَثٖيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ اِذْ اَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْـًٔا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرٖينَ ﴿٢٥﴾

25. "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız."

[Huneyn Savaşı'nda Allah'ın Yardımı]

Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. Yani Cenâb-ı Hak, kendisine sığındığınız birçok yerde **size yardım etmiştir.** Aynı şekilde Huneyn Savaşı'nda da çokluğa güvenmenizden dolayı düşman sizi hezimete uğrattıktan sonra sizi Allah'a sığınmaya yöneltmekle yardım etmiştir. Yine **size Huneyn Savaşı'nda yardım etmiştir. O gün siz sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı.**

[96] Yûnus, 10/59.

Yani çokluğunuzun. Cenâb-ı Hak onlara lütfunu hatırlatmaktadır ki yardım ve zafer ancak Allah sayesindedir. Yoksa sayıca çok olmaları ve kuvvetleri sebebiyle değildir. Çünkü eğer zafer sayıca çoklukla ve kuvvetle olsaydı, Huneyn Savaşı'nda olduğu kadar müslümanların sayıca çokluğu ve kuvveti olmamıştır.
[§] Ayrıca başlangıçta müslümanların yenilgisi sayıca çokluğa güvenmeleri se- 321
bebiyledir ki yardımın ve zaferin, kuvvet ve çoklukla değil Allah'tan olduğu bilinsin ve onlar çokluğa güvenmesinler ve buna dayanmasınlar.

Eğer denilirse ki: Cenâb-ı Hak, "Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın"[97] meâlindeki beyanla bize gücümüz yettiği kadar kuvvet ve savaş hazırlığı edinmemizi emretmiştir. Buna göre O, güveneceğimiz şeyleri bize emretmiş olmaktadır. Bu durumda çokluk ve kuvvete güvenmenin yasaklanması hangi anlama gelmektedir? Yine Cenâb-ı Hak bizi, kaçırdıklarımıza üzülmekten ve bize verdikleriyle şımarmayı yasaklamıştır[98]. O, verdiklerine şükretmekle ve vermediklerine sabretmekle bizi sorumlu tutmuştur. Eğer bize verdiklerine sevinip mutlu olmazsak verdiklerine şükretmek ve vermediklerine sabretmek bize gerekmez. Bu durumda bunun anlamı nedir?

Buna şöyle cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Cenâb-ı Hak, bizzat verdiği için verdikleriyle sevinip şımarmaktan ve bizzat başımıza gelen musibetlere ve vermediklerine üzülmeyi bize yasaklamıştır. Halbuki Allah'ın bize bahşettiği ve bize hâs kıldığı lütfu ve keremine sevinip mutlu olmamız bizim görevimizdir. Bunun için de ona şükrederiz. Buna göre başımıza gelen musibetler ve elde edemediğimiz nimetler karşısında sabrederiz. Çünkü Cenâb-ı Hak bizim için âhirette sevap ve büyük bir mükâfat vâdetmiştir. Aynı şekilde O, bize sayıca çok olmamızı emretmiştir. Eğer bize bunu verirse bu çokluk konusunda Allah'ın lütfu ve keremini beğenip seviniriz. Yoksa bizâtihî çokluk ve kuvveti beğenip sevinmeyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer denilirse ki: Çoklukla sevinip şımarma bunların bir kısmında vardı, hepsinde yoktu. Bu durumda nasıl oluyor da hepsi hezimete uğradı? Aynı şekilde Huneyn Savaşı'nda bunların bir bölümü isyan etmişti. Cenâb-ı Hak, bunların hepsini nasıl cezalandırdı?

---

97 el-Enfâl, 8/60.

98 Muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmiştir: "Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez." (el-Hadîd, 57/23).

Buna şöyle cevap verilir: Çünkü Cenâb-ı Hak en başından bunların hepsini helâk edebilirdi. Bir kişinin iki kişiye karşı durması emrini görmez misin?[99] Sonra gücünün üzerinde bir şekilde cihat etme emrini görmez misin? Diğer ibadetlerde ise durum böyle değildir. Zira Cenâb-ı Hak bir kişiye onlardan
322 iki kişiye karşı durmasını emretmiştir. [§]Halbuki bir kişinin gücü iki kişiye karşı durmaya yetmez. Bu durum *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hakk'ın, kendi canlarını ölüme atmakla onları mükellef tutabilmesi dolayısıyladır. Cenâb-ı Hakk'ın "eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[100] meâlindeki beyanını görmez misin? Şayet Allah'ın, onların ölümünü yazması mümkün olmasaydı böyle beyanda bulunmazdı. Bu açıklama, Allah'ın böyle bir imkâna sahip olduğunu, onları öldürüp yok etme hakkının bulunduğunu göstermektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın onlara kendilerini ölüme atmayı emretme hakkı vardır. O'nun bu hakkı olduğuna göre -ki onların kendilerini öldürmeye güçleri yetmektedir- bir kişiyi iki veya daha fazlaya kişiye karşı durma sorumluluğu yüklemesi mümkündür. Bu durumda onların ölmeleri söz konusu olsa da durum böyledir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak düşmanımız şeytanla mücadele etmemizi emretmiştir. O, şeytanın bizi gördüğünü bizim ise onu göremediğimizi bildirmiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "O (şeytan) ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[101]. Bizim görmediğimiz, fakat bizi gören bir düşmanla savaşmak çok zor bir durumdur. Bununla birlikte Allah ona karşı savaşma ve mücadele etme vasıtalarını bize öğretmiştir. Biz de böylelikle onu yeneriz. Yine Cenâb-ı Hak şeytanlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[102]; "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler"[103]. Böylelikle Cenâb-ı Hak, bize şeytanla savaşma ve onu yenme vasıtalarını bize öğretmiştir. Allah'ı anma ve düşünme

99 "Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir." (el-Enfâl, 8/66).

100 "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı." Eğer kendilerine verilen öğüdü yerine getirselerdi, bu onlar için hem daha hayırlı hem de (imanları için) daha sağlamlaştırıcı olurdu" (en-Nisâ, 4/66).

101 "Ey âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın…" (el-A'râf, 7/27).

102 el-A'râf, 7/200; Fussılet, 41/36.

103 el-A'râf, 7/201.

sırasında şeytan duramaz. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, insanlardan gördüğü-
müz düşmanlar hakkında da bize böyle uyarılarda bulunmuştur. Nitekim O
şöyle buyurmaktadır: “Bir düşman birliği ile çatıştığınız vakit sebat ediniz ve
Allah’ı çokça anınız!”[104]; “ Sabredin, kuşkusuz Allah sabredenleri sever”[105]. O,
bize düşmanla mücadele etmenin yollarını öğretmiş ve bir kişinin iki ve daha
fazla kişiye karşı durmasını sağlayan savaş yöntemlerini bize bildirmiştir. Öyle
ki bizâtihî kuvvet aracılığıyla biz buna güç yetiremezdik. [§]Sonra, cihat ile 323
diğer ibadetler arasındaki fark şudur: Allah cihadı kendi varlığının veya nü-
büvvetin delillerinden bir delil yapmış olabilir ki insanlar yardım ve zaferin
başkasından değil Allah’tan olduğunu bilsinler. Öyle ki Allah, hakkı bâtıldan
ve hakkı benimseyen ile bâtıla taraftar olanı birbirinden ayırsın. *En doğrusunu
Allah bilir.*

O yer geniş olmasına rağmen size dar gelmişti. Bu bir örneklemedir. Şiddetli hüzün ve kızma anında ve bu duyguların zirveye ulaştığı bir sırada şöyle denir: Yer genişliğine rağmen onlara dar geldi. Bu ifade insanların zihninde yerin genişliğinden dolayı söylenir.

ثُمَّ اَنْزَلَ اللّٰهُ سَكِينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَاَنْزَلَ جُنُودًا
لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾

26. “Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz askerler gönderdi ve böylece inkâr edenlerin cezasını verdi. İşte bu, inkârcıların hak ettiği karşılıktır.”

Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Güven duygusu meleklerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabb’iniz size, işaretli beş bin melekle yardım edecektir”[106]. Bazıları şöyle demiştir: Allah kendi katından bir güven duygusu indirmiştir. Yani yardımını indirmiştir. Denildi ki: Yüceliğini. Denildi ki: Rahmetini. Denildi ki: Sükûnetini. Bu beyanın aslı şu anlamdadır: Şiddetli korku ve hüzün sonra-

---

104 el-Enfâl, 8/45.
105 el-Enfâl, 8/46.
106 Âl-i İmrân, 3/125.

sında hangi şekilde sükûn bulacaksa kalpleri o şekilde güven doldu ve sükûnet buldu. İster meleklerle ister başka durumlarla. Cenâb-ı Hak, ashâbının dönmesi ve ondan ayrılmaları ona zor geldiğinde resûlünün kalbine güven verdi. **Bir de göremediğiniz askerler gönderdi.** Bunlar meleklerdir. **Böylece inkâr edenlerin cezasını verdi.** Savaş ve hezimetle. Bu, onların cezası idi.

Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi. Bu beyanda Mûtezile'nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirleri dost edindikten sonra onları müminler olarak nitelemiştir. Dost edinme, Mûtezile'nin söylediği gibi onları imandan çıkarmamıştır.

ثُمَّ يَتُوبُ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٧﴾
يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ
الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْن۪يكُمُ اللّٰهُ مِنْ
فَضْلِه۪ٓ اِنْ شَٓاءَ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٨﴾

324 [§]*27. "Artık bunun ardından Allah dilediğinin de tövbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."*

28. "Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Allah bilmekte, hikmetle yönetmektedir."

Bilin ki Allah'a ortak koşanlar necistir. Yani onların fiilleri necistir. Yapmış oldukları ibadetlerinde necislik vardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanda bildirdiği durumdur: "İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir"[107]. Cenâb-ı Hak şeytanın işini necis saymıştır. Buna göre onların yapmış oldukları ibadetler de necistir. Haccı yasaklamak, Allah'tan başkasına ibadet etmeyi yasaklamak demektir. Çünkü bu bölge, Allah'tan başkasına ibadet etmekten temizlenmiştir. **Bilin ki Allah'a ortak koşanlar necistir.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "onların yaptıkları necistir" demiştir. Bazıları "onların durumları necistir" demiştir. En uygunu,

107 el-Mâide, 5/90.

onların yaptıklarının necis olduğu yorumudur. Çünkü **Bilin ki Allah'a ortak koşanlar necistir** meâlindeki beyan yergi konumundadır. Yaptıklarının necisliği dolayısıyla yerilmeleri ve kötülenmeleri mümkün değildir. Bu durum, söz konusu yerginin yaptıkları kötü davranışlar dolayısıyla olduğunu göstermektedir. Bu tıpkı "İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir" meâlindeki beyan gibidir. Cenâb-ı Hak şeytanın işinin pis ve necis olduğunu bildirmiştir. Buna göre **Bilin ki Allah'a ortak koşanlar necistir** meâlindeki beyanın, "fiilleri necis" anlamında olması mümkündür. Çünkü bu onların yaptığı şeylerdendir. Yaptıklarından dolayı da yergiyi hak etmişlerdir. Onların hallerinde ise kendilerinin bir etkisi bulunmamaktadır.

Ey iman edenler! Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Yasak, Mescid-i Harâm'a girmenin kendisi hakkındadır. Bize göre Mescid-i Harâm'a girme yasağı, hac için ve ibadet etmek için Mekke'ye girme yasağıdır. Bu görüşün çeşitli delilleri mevcuttur. Bunlardan biri **bu yıldan sonra** meâlindeki beyandır. Eğer sadece Mescid-i Harâm'a girmeyle ilgili olsaydı bu yılda girmelerini yasaklama diğer yıllardan daha uygundu. İkincisi, **eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** meâlindeki beyandır. [§]Üçüncüsü, "Biliniz ki bu yıldan sonra hiçbir 325
müşrik haccetmeyecektir"[108] meâlindeki hadistir. Âyetin sonunda da buna delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak **eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** buyurmuştur. Yoksulluk endişesi, onları Mekke'ye almamakla olur. Çünkü eğer söz konusu yasak, sadece Mescid-i Harâm'a girmeye yönelik olsaydı, onların böyle bir endişesi olmazdı. Zira müşrikler gelirler ve ticaret için Mekke'ye girerlerdi. Dolayısıyla onların böyle bir endişesi de olmazdı. Veya şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hak Mescid-i Harâm'ı zikretmiştir, çünkü onlar Kâbe'ye ve burada haccetmeye yöneliyorlardı. Dolayısıyla Mescid-i Harâm'a girmeyi yasaklamak, haccın kendisini yasaklamak olmaktadır. Bu, Resûlullah'tan nakledilen bir rivayette bildirilmiştir. Buna göre göre o, Ali'yi hac seferine dört hususu tebliğ etmek üzere göndermiş ve insanlara şöyle çağrıda bulunmasını emretmiştir: Cennete mümin kimseden başkası giremez. Resûlullah ile antlaşması bulunan kimsenin süresi antlaşmanın bitimine kadardır. Bu süre dolduğunda Allah ve resûlü müşriklerden berîdir. Hiçkimse Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyecektir. Bu seneden

---

108 Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 9/3, 3; Müslim, "Hac", 435.

sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir[109]. Dolayısıyla Mescid-i Harâm'a girmeye dair yasak, haccın kendisini yasaklamak demektir. Çünkü hac ibadetinde, kendisine yönelinen yer Kâbe'dir. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin: "Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[110]; "Hac ve umre yaparak Beytullah'ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur"[111]; "… ve o kadîm evi tavaf etsinler"[112]. Cenâb-ı Hak bu âyetlerde Kâbe'yi zikretmiştir. Burada kastedilen İslâm ve küfür dönemlerindeki hactır. Yasak da buna göredir. Fakat Cenâb-ı Hak, Kâbe içerisinde bulunduğu için Mescid-i Harâm'ı zikretmiştir. Eğer bizim belirtmiş olduğumuz şekilde ise, dilersen âyetin sonunu baş tarafının tefsiri yapabilirsin. Bu, **eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** meâlindeki beyandır. Zira belirtmiş olduğumuz üzere eğer yasak, diğer bölgeler değil sadece Mescid-i Harâm'a girmeye yönelikse, onlarda yoksulluk endişesi olmaz. Çünkü onlar Mekke'ye girerler ve orada ticaret yaparlar, fakat Mescid-i Harâm'a girmezlerdi. Dilersen de âyetin başını son tarafının tefsiri yapabilirsin. Bu, **artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar** meâlindeki ilâhî beyandır.
326 Bu, sözünü ettiğimiz yorumdur. [§]Belirtmiş olduğumuz yoruma göre bu durum müşriklerin Mescid-i Harâm'a giremeyeceklerini göstermektedir. Ali b. Ebû Tâlib'in (r.a.) rivayeti de buna işaret etmektedir. Zimmîlere ve bunlardan olan kölelere gelince *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunlar haccetmeyen kimseler olduklarında âyetin kapsamına girmezler. Eğer denilirse ki: Ali'den şöyle bir söz nakledilmiştir: "Biliniz ki Harem bölgesine hiçbir müşrik giremez". O, haccı bu sözünde belirtmemiştir. Buna şöyle cevap verilir: Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben "bu seneden sonra hiçbir müşrik haccetmeyecektir" diye çağrıda bulundum[113]. Dolayısıyla belirttiğimiz üzere Hz. Ali'nin, "Harem bölgesine hiçbir müşrik girmez" sözü hac mânasındadır. Resûlullah'ın köle ve câriyelerin Mescid-i Harâm'a girmelerine izin verdiği rivayet edilmiştir. Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle demiştir:

109 Tirmizî, "Hac", 44; Nesâî, "Menâsikü'l-Hac", 161. Tirmizî bu rivayeti hasen kabul etmiştir.

110 Âl-i İmrân, 3/97.

111 el-Bakara, 2/158.

112 el-Hac, 22/29.

113 Birçok rivayette "hac" ifadesi belirtilmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 9/3; Müslim, "Hac", 435). Bazı rivayetlerde "Bu seneden sonra Mekke'ye hiçbir müşrik girmeyecektir", bazılarında "Bu seneden sonra Mescid-i Harâm'a hiçbir müşrik yaklaşmayacaktır" şeklindedir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 64-65). Bir rivayette de şöyle geçmektedir: "Bu seneden sonra Harem bölgesinde müslümanlarla müşrikler bir arada olmayacaktır" (bk. Rebî b. Habîb, *el-Müsned*, s. 168).

“Müşrikler, köle ve câriye olanlar hariç, bu seneden sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar”[114]. Köle ve câriyenin istisna edilmesi şu sebepten dolayı olabilir: Köle haccetmek ve ibadet etmek için Mescid-i Harâm’a girmez. O, sahibi müslüman ise sadece onun hizmeti için girer. Bazı rivayetlerde “zimmî olan hariç” ifadesi geçmektedir. Câbir b. Abdullah’tan mevkuf bir şekilde benzeri, yani “veya zimmîlerden biri” ifadesi rivayet edilmiştir[115]. Bunda Ebû Hanîfe’nin “Kâfirin Mescid-i Harâm’a girmesinde bir sakınca yoktur” görüşüne dair delil vardır[116]. O şöyle demiştir: Bu kimse iman etmek için Allah’ın kelâmını işitmek isterse bundan alıkonur mu? ve kelâmı işittiren kişiye, bu müşrik kelâmı işitsin diye ona gitmesi emredilir mi ne dersin? [§]Dolayısıyla bu durumda güven- **327**
lik bölgesine ulaştırma emri müşrik için olur, devlet başkanı için olmaz[117]. Bu duruma göre bunda bir sakıncanın olmadığı anlaşılmaktadır. Daha önce belirttiğimiz üzere âyetin zâhirinde Mescid-i Harâm’a girmeye ilişkin bir yasağa dair delil bulunmamaktadır. Bilakis Mescid-i Harâm’ın bildirilmesinden maksat, belirttiğimiz üzere hac ve Allah’tan başkasına ibadet etmedir. “-Yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız- Mescid-i Harâm”[118] meâlindeki beyanı ve Mekke’nin tüm yolunun bu olduğunu görmez

---

114 Şu lafızlarla rivayet edilmiştir: “Bu seneden sonra antlaşmalı kimseler ve bunların hizmetçileri hariç bu mescidimize girmeyecektir” (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 339, 392; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 164); “Bu rivayette Eş‘as b. Sivâr bulunmakta olup bu râvi zayıftır. Bu râvi tevsik edilmiştir” (Heysemî, *Mecma‘u’z-zevâid*, IV, 10).

115 Bu rivayetin lafzı şöyledir: “…köle veya zimmîlerden biri olması hariç” (bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 53; Taberî, *Tefsîr*, X, 108; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, II, 285; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 164).

116 Cessâs şöyle demektedir: *“Artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar”* meâlindeki beyanın mânası hakkında âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İmam Mâlik ve Şâfiî “Mescid-i Harâm’a müşrik giremez” demiştir. İmam Mâlik aynı zamanda şöyle demiştir: Bir ihtiyaç hali dışında diğer mescitlere de giremezler. Örneğin bir zimmî, bir dava dolayısıyla mescitte hâkim karşısına çıkabilir. İmam Şâfiî “diğer mescitlere girebilirler. Sadece Mescid-i Harâm’a giremezler.” demiştir. Mezhep imamlarımız ise “Zimmîlerin diğer mescitlere girmeleri caizdir” demişlerdir (el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, IV, 278-279).

117 Muhtemelen bu ifadeden maksat şudur: Bu durumda o kimseyi güvenlik bölgesine ulaştırma işi kendisine emredilen kişi müşriktir. Çünkü mümin Allah’ın kelâmını ona işittirmek için müşrike giden kimsedir. Bu durumda müslümanların lideri müşriki güvenli bölgeye ulaştırmakla görevli kimse olmuş olmaz. Dolayısıyla âyetteki emir hemen “ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır” (et-Tevbe, 9/6) meâlindeki beyandan sonra gelmiş olur.

118 el-Hac, 22/25.

misin?[119] "Nihayet varacakları yer o kadîm evdir"[120] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Harem bölgesinin tümü kurban kesim yeridir. Ancak bunun mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* belirtmiş olduğumuz gibi müşriklerin hac etmek üzere buraya girmemeleridir. Görmez misin biz müşriklerin bu çağrıdan sonra hâlâ Harem bölgesinde ikamet etmiş olduklarını ve oradan çıkmamış olduklarını biz bilmekteyiz. Yine buna işaret eden hususlardan biri "Ancak Mescid-i Harâm yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesnadır. Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun"[121] meâlindeki beyandır. Eğer bundan maksat antlaşma mekânı ise bu antlaşma, Hudeybiye günü ağacın altındaki antlaşmadır. Bu yer Mescid-i Harâm'dan kabul edilmiştir, oysa burası Kâbe'den (mescit) uzak mesafededir. Eğer bundan maksat antlaşma yapılanlar ise bu kimseler Ali (r.a.) söz konusu çağrıda bulunduğu sırada Mekke'nin dışındaydılar. Çünkü Mekkeliler daha önce Resûlullah burayı fethettiğinde müslüman olmuştu. Dolayısıyla bunlar, Mescid-i Harâm'da Mekke dışından gelenlerle Harem ve çevresinde birlikte bulunmuşlardır[122].

328 **[§]Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır; artık onlar bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar.** Bu beyan farklı anlamlara gelebilir. Bunlardan biri şudur: Onların Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarına müsaade etmeyin. İkincisi, onlara Mescid-i Harâm'a yaklaşmamalarını söyleyin. Üçüncüsü, müjdeleme mânasındadır. Yani eğer onlara bunu söylerseniz, onlar bundan sonra yaklaşamazlar.

Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Denildi ki: Müşrikler Mekke'den çıkarıldıkları için yoksulluktan korkmuşlardır. Çünkü Mekke halkının geçimi uzak bölgelerden gelenlerle sağlanıyordu. Onların refahı ve ticareti uzak bölgelerden gelen insanlar aracılığıyla idi. Fakat Allah onlara, **Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** meâlindeki ilâhî beyanla refah ve zenginlik vâdetti. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Dilerse** anlamına gelen "in şâe" (إن شاء) beyanı, Cenâb-ı Hakk'ın onla-

---

119 Yani Mekke'de ikamet etme hususunda Mekke'nin dışından gelen ile Mekke ehli eşittir.

120 el-Hac, 22/33.

121 et-Tevbe, 9/7.

122 Yani eğer "Mescid-i Harâm'ın yanında" meâlindeki beyandan maksat mekân ise antlaşma mekânı Hudeybiye idi. Burası Mescid-i Haram'dan uzak bir bölgedir. Eğer bundan maksat büyük hac gününde Ali'nin (r.a.) çağrısıyla antlaşma yapılan Mescid-i Harâm'ın sakinleri ise bu durumda âyetteki ifadeden maksat Mekke dışından gelen hacılardan Mekke çevresinde bulunan kimseler olur. Çünkü Mekkeliler daha önce müslüman olmuştu.

ra bazı vakitlerde zenginlik vâdettiğini göstermektedir. Bazıları şöyle demiştir: "İn şâe" (إن شاء) beyanı Resûlullah'tandır. Çünkü Cenâb-ı Hak resûlüne, dilerse onları zenginleştireceğini onlara bildirmesini emretmiştir. Ona, vâdettiği her şeyde istisna yapması emredilmiştir. Tıpkı "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' diye söyleme!"[123] meâlindeki beyanda olduğu gibi. **Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Oradan çıkarılan bu kimseler aracılığıyla. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara ticareti, kazancı ve bunlar aracılığıyla elde ettikleri kârları sevdirmiştir. Bu durum onları İslâm'a girmeye sevkedecektir. Neticede müslüman olacaklar ve İslâm'a gireceklerdir. Bu ticaret sevgisi onları İslâm'a sevkedecektir. Dolayısıyla müslümanların zenginliği bunlar aracılığıyla olacaktır. Bu durum, onların ticaret ve kazanç sevgilerinin onları hicret etmemeye sevketmesi gibidir. "Durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz"[124] meâlindeki
beyan bunu ifade etmektedir. İlk durum da bunun gibidir. [§]Bazıları şöyle **329**
demiştir: **Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir.** Buradaki bolluk, Cenâb-ı Hakk'ın bunu takip eden âyette bildirmiş olduğu cizyedir.

Allah bilmektedir. İçlerinde gizlemiş oldukları yoksulluk korkusunu. Veya onların lehinde ve aleyhinde olanı ve kimler aracılığıyla onların bolluk sahibi olacaklarını **bilmektedir. Hikmetle yönetmektedir.** Emrinde ve hükmünde.

Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, unutmayınız ki Allah size -dilerse- kendi lütfuyla bolluk verir. Bu beyanda Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü onların bu düşüncelerini içlerinde sakladıkları bilinmektedir. Sonra Resûlullah onlara bunu bildirmiştir. Bu gerçek, Resûlullah'ın, içlerine gizledikleri fakirlik korkusunu Allah katından öğrendiğini ashâbın bildiğini göstermektedir.

قَاتِلُوا الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدٖينُونَ دٖينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٢٩﴾

[123] el-Kehf, 18/23-24.
[124] et-Tevbe, 9/24.

29. "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."

[Ehl-i Kitap'la Savaş ve Cizye Hukuku]

Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Cenâb-ı Hak burada, yahudi ve hıristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitab'ı belirtmiş ve onların **Allah'a ve âhiret gününe inanmadıklarını** bildirmiştir. Halbuki onlar Allah'ın birliğine ve âhiret gününe inanmayı benimsemiş görünmektedirler. O halde bunun anlamı nedir? Denildi ki: Onlar her ne kadar görünüş itibariyle Allah'a ve âhiret gününe inanmışlarsa da Cenâb-ı Hakk'ın hemen peşi sıra bildirdiği üzere gerçekte onlar çocuğu olan bir ilâha inanmaktadırlar. Bu, "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler"[125] meâlindeki âyetlerle anlatılan husustur. Çocuğu olan bir ilâha iman etmek Allah'a inanmak değildir. Dolayısıyla onlar mümin değillerdir. Aynı şekilde onlar yeniden dirilmeye ve âhiret gününe inanmakta, fakat âhirette vâdedilene inanmamaktadırlar. Dolayısıyla orada vâdedilene inanmaksızın âhiret gününe iman, aslında âhirete iman etmemektir. Veya şöyle denilebilir: Onlar her ne kadar sözünü ettiğimiz inanç esaslarını benimseyip iman etmişlerse de Allah'ın kendilerine haram kıldığı şeyleri helâl; helâl kıldığı şeyleri de haram kılmışlardır. Bütün kitaplara ve peygamberlere iman edip de bunlardan bir âyete veya bir peygambere inanmayan kimse, Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş ve bunları doğrulamış değildir.

330 **[§]Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.**

Bir dinsiz bize derse ki: Siz kâfirlerle inkâr etmeleri yüzünden savaşıyorsunuz. Sonra size mal verdiklerinde onlarla savaşı bırakıyorsunuz. Eğer sizin onlarla savaşınız dünyaya tamahkârlık sebebiyle değil, inkârdan dolayı olsaydı size verdikleri mal sebebiyle onlarla savaşı bırakmazdınız. Yine eğer onlarla savaşınız sadece inkâr etmelerinden dolayı olsaydı bu konuda erkekler ile kadınlar arasında eşitlik olurdu. Zira şer'î bakımdan inkâr etmekte onlar eşittir. Yine şöyle dediler: Eğer onlarla savaşınız belirtmiş olduğumuz sebebe bağlı olsaydı

125 Bir sonraki âyet-i kerîme.

ve hikmet bunu gerektirseydi, bunu emreden de hikmet sahibi olsaydı, bütün insanlar bu konuda eşit olurlardı. Herhangi bir sebeple birini bırakmazlardı; aksine sonsuza kadar savaşırlar ve ondan başkasına rıza göstermezlerdi.

Bunlara şöyle cevap verilir: Biz kâfirlerle inkâr etmeleri sebebiyle savaşmıyoruz. Biz onları İslâm'a davet ediyoruz. Buna olumlu cevap verirlerse bırakıyoruz. Aksi durumda savaş, onları İslâm'a mecbur kılsın diye onlarla savaşıyoruz. Kâfirlerle savaşmamızın sebebi bundan başkası değildir. Öyle ise kâfirlerden cizye almakta kendilerini İslâm'a davetimizin anlamı mevcuttur. Eğer daveti kabul ederlerse onları bu şekilde bırakırız ki onlar şeriatımızı ve hükümlerimizi gördüklerinde umulur ki İslâm'a rağbet gösterirler. Yoksa biz onlardan aldığımız şeylere rağbet ettiğimiz veya bu konuda tamahkâr olduğumuz için onlarla savaşmayı bırakmıyoruz. Bu işin esası imtihandır. Zira bu dünya imtihan dünyasıdır; karşılık bulma dünyası değildir. İmtihan farklı şeylerle olur; alışılmış benzer şeylerle olmaz. Cenâb-ı Hak bazan savaşla imtihan eder; bazan malların alınmasıyla imtihan eder; bazan de sıkıntılarla imtihan eder. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[126]; "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[127]; "Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[128]. Bunlar gibi diğer âyetlerde de bildirildiği üzere. Eğer bu durum bir karşılık değil, imtihan ise bu mümkündür ve hikmetin gereğidir. Onların "bizim kadınlarla değil erkeklerle savaştığımız, kadınları köleleştirdiğimiz"e dair sözlerine gelince bu şundan dolayıdır: Çünkü kadınlar
her hallerinde erkeklere tâbidirler ve onların hizmetçileridirler. [§]Erkekler 331
müslüman olduklarında onlar da müslüman olurlar. Bu, onlar arasında bilinen bir durumdur. Zira kadınlar erkeklerin ellerindedir. Onlar kadınlara dilediklerini yaparlar. Bu durumun aslı, belirttiğimiz gibi, savaşın inkâr etmenin karşılığı değil, imtihan olmasıdır. Zira bu dünya imtihan dünyasıdır. Cenâb-ı Hak bazılarını savaşla imtihan edebilir, bazılarını malların alınmasıyla imtihan edebilir, bazılarını da bu ikisinden biriyle imtihan etmeyebilir. Eğer bu bir karşılık olsaydı bu konuda onlara bir ceza verirdi, o da cehennemde ebedî olarak kalma cezasıdır.

---

126 el-Bakara, 2/155.

127 el-Enbiyâ, 21/35.

128 el-A'râf, 7/168.

Eğer denilirse ki: Şayet kâfirler, Ehl-i Kitap'tan veya mecûsîlerden oluşmuşsa bunlardan cizye alınmasının, Arap müşriklerinden ibaretse onlardan alınmamasının hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Sözü edilen uygulanın çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan biri şudur: Arap müşriklerin uğruna savaştıkları ve benimsedikleri bir dinleri bulunmamaktadır. Yine onların dayandığı bir ilke, güvenip teslim oldukları bir kitap yoktur. Aksine onlar kabileleri uğruna savaşan ve bunun üzerine yardımlaşan bir topluluktur. Bunların dışındaki kâfirlerin ise benimsedikleri bir din, dayandıkları bir ilke vardır. Bunlar, çeşitli deliller ileri sürerek insanlarla tartışmaktadır. Durum böyle olduğuna göre onlara karşı delil getirmek ve kesin delillerle susturmak mümkün olur. Arap müşrikler böyle değildir. Zira onların nispet edildikleri bir dinleri, diğer insanları delillere dayanarak davet ettikleri bir mezhepleri yoktur. Diğerleri için bu durumlar mümkündür. Bundan dolayı bu iki topluluk birbirinden farklı değerlendirilmiştir. Bu konuda *en doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Ehl-i Kitap, kendi milletlerinden bir peygamber gönderilmesini istediler ki, o peygamber gelince ona uysunlar ve davetine icabet etsinler. Hatta buna dair yemin etmişler ve sözlerini tekit etmişlerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[129].
332 [§]Diğer kâfirlerin konumu böyle değildi. Durum böyle olunca kendilerine yapılan tehdit gerçekleşene kadar bunlarla sürekli savaşılır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[130].

Üçüncüsü, Resûlullah'ın üstünlüğünden dolayıdır. Zira o, içlerinden biri ve kendi türlerinden biri idi. Dolayısıyla bu bölgede hiç kimse onun dini dışında bir din üzere bırakılmaz. Söz konusu ilâhî beyanın başka bir şekilde yorumlanması da mümkündür. Buna göre Arap müşrikler sayı bakımından az idiler. Onlarla savaşma ve onlara karşı durma imkânı vardı. Dolayısıyla onların İslâm'dan başka benimseyecekleri bir din kabul edilmez. Diğer kâfirler ise farklı bölgelerde ve sayıca çok idiler. Birleşmeleri halinde müslümanların karşı durup bunlarla savaşmaları mümkün değildi. Bu durumda müslümanlar çok açık bir zarar görürlerdi. Bundan dolayı belirtilen uygulama gerçekleştirildi.

---

129 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

130 "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" (el-Feth, 48/16).

Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Belirttiğimiz üzere onlar her ne kadar kendilerince Allah'a ve âhiret gününe iman ediyor olsalar da gerçekte onlar buna inanmış değillerdir. Çünkü iman etmenin şartı, bütün peygamberlere ve kitaplara inanmaktır. Onlar ise bazı peygamberlere ve bazı kitaplara inanmayı terketmişlerdir. Peygamberlerden birini veya kitaplardan birini yahut bundan bir harfi inkâr eden kimse Allah'ı inkâr etmiş olur.

Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan. Onların, kitapları tahrif etmeyi ve Resûlullah'ın sıfatlarını gizlemeyi haram saymamış olmaları mümkündür. Halbuki Allah, bu davranışları onlara haram kılmıştır. Veya onlar putlara tapmayı haram saymıyorlardı. Allah ve resûlü ise bunu haram kılmıştır. Yahut Allah ve resûlünün haram kıldığı içki, domuz ve benzeri hususları haram saymıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hak dine uymayan kimseler. Bu hak din İslâm'dır. Çünkü bütün akılların gerekli gördüğü, bütün yaratılmışların fıtratlarının şahitlik ettiği bir dindir. Veya şöyle de denilebilir: **Gerçekliği** olan **bir dine uymayan kimseler.** Onlar gerçekliği olmayan bir dine uymaktadırlar. Bu şeytanın dinidir. O, onları putlara tapmaya davet etmektedir, onlar da buna olumlu cevap vermektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar. Cizye ve- 333
rinceye kadar meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani kabul edinceye kadar. Burada verme mânasının kendisi kastedilmemiştir. Bu, "şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse"[131] meâlindeki âyette belirtmiş olduğumuz durum gibidir. Burada bunları yapmak değil kabul etmek anlamındadır. Ayrıca vermek anlamına gelmesi de mümkündür. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* cizyenin, kan dökülmesini önlemek amacıyla farz kılınması sebebiyledir. Dolayısıyla cizye, kanın dökülmesini önlemek için takdim edilir.

Yenilmiş olarak ve kendi elleriyle. Bazıları şöyle demiştir: **Kendi elleriyle.** Yani kabul vaktinde cizyenin teslim edilmesi geciktirilmez. Bilakis hemen peşin olarak alınır. Bazıları şöyle demiştir: **Kendi elleriyle.** Yani zorlanmış ve yenilmiş olarak. Denildi ki: **Kendi elleriyle** demek, isteyerek ve gönülden ge-

---

131 "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın" (et-Tevbe, 9/5); "Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir" (et-Tevbe, 9/11).

lerek. Denildi ki: Kendi toplulukları adına. Fakat bu topluluktan ne kastettiklerini bilmiyoruz.

Yenilmiş olarak. Denildi ki: Boyun eğmiş olarak. Bu, "zül" (الذل) kökünden gelmiştir. "Sağura er-reculü, yesğuru, seğaran, fehuve sâğirun" (صَغُر الرجل، يَصْغُر صَغَارا، فهو صاغر) denilir ve şu anlam kastedilir: Yani boyun eğdi. O, boyun eğmiş bir kimsedir. Yine denildi ki: Yani yerilmiş olarak. İbn Abbâs'tan (r.a.) şu görüş rivayet edilmiştir: Yaka paça yakalanmış bir şekilde götürüyorlar. Bunun aslı zillettir. Bu, boyun eğme anlamındadır. Bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* "nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuştur"[132] meâlindeki âyette Allah'ın bildirmiş olduğu zillettir. Bunu kabul ettiklerinde alçaklıkla ve yenilmiş olarak boyun eğerler.

Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Yahudi ve hıristiyanlara gelince, âlimler arasında bunlardan cizye ödeyenden bunun alınacağı ve bunların dinleri üzere bırakılacağı hususunda ihtilaf yoktur. Mecûsîler ise
334 bunlardan da cizye alınır. [§]Çünkü Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mecûsîlere ne yapacağımı bilmiyorum. Onlar müslüman olmadıkları gibi Ehl-i Kitap da değildirler. Abdurrahmân b. Avf şöyle demiştir: Şehadet ederim ki Resûlullah'ın (s.a.) "onlara Ehl-i Kitab'a davrandığınız gibi davranın"[133] buyurduğunu işittim. Bazı hadislerde "Resûlullah (s.a.) Hecer'deki mecûsîlerden cizye aldığı"[134] rivayet edilmiştir. Hz. Ali'den Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in mecûsîlerden cizye aldıkları rivayet edilmiştir[135]. Ali b. Ebû Tâlib şöyle demiştir: Ben onları en iyi bilenim. Onlar okudukları bir kitaba bağlıydılar ve öğrendikleri bilgilere tâbi idiler. Fakat bu, onların kalplerinden çekilip alınmıştır[136]. Ebû Rezîn, Ebû Mûsâ ve Huzeyfe'den şöyle bir rivayette

---

132 "Allah'tan bir ipe ve insanlardan bir ipe tutunmadıkça, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, onlara alçaklık damgası vurulmuş; Allah'ın gazabına uğramışlar ve aşağılanmaya mahkûm olmuşlardır. Bu, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Bu (cüretleri de) onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır" (Âl-i İmrân, 3/112).

133 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Zekât", 42; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 435.

134 Buhârî, "Cizye", 1; Ebû Dâvûd, "Harâc", 31; Tirmizî, "Siyer", 31. Hecer, Bahreyn'de bir mekân ismidir.

135 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 248.

136 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 70; Bunu Ebû Ya'lâ da rivayet etmiştir. Senedi ise zayıftır (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VI, 12. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer, *Telhisu'l-habîr*, III, 174-175).

bulunmuştur: Eğer arkadaşlarımın mecûsîlerden cizye aldıklarını görmemiş olsaydım ben de almazdım[137]. Ebû Ubeyde, babası Abdullah b. Mesûd'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.) Münzir'e bir mektup yazarak şöyle buyurmuştur: "Kim bizim kıblemize yönelir, namazımızı kılar ve kestiklerimizi yerse bu kimse Allah ve resûlünün koruması altında olan müslümandır. Mecûsîlerden bunu isteyen kimse güven içerisine girer. Her kim bundan yüz çevirirse cizye vermesi gerekir"[138]. Bazı rivayetlerde şöyle geçmektedir: "Kim bizim kıblemize yönelir, namazımızı kılar ve kestiklerimizi yerse, bizim lehimizde olan onun da lehinedir, aleyhimize olan da aleyhinedir. Her kim bunu terkederse cizye vermesi gerekir"[139]. [§]Müçtehid âlimlerin görüşleri bu çer- 335
çevede devam etti. Seleften hiç kimse bu görüşü reddetmedi. Öyle ki bir grup "Mecûsîlerden cizye alınır, çünkü onlar da Ehl-i Kitap'tır" demiştir. Buna göre onlar mecûsîlerin kadınlarıyla evlenmeyi ve kestiklerinden yemeyi helâl saymışlardır. Bunlar Hz. Ali'den rivayet edilen haberi benimsemişlerdir. Diğerleri ise şöyle demiştir: Bunlar Ehl-i Kitap değildirler. Fakat Resûlullah'ın "onlarla Ehl-i Kitab'a davrandığınız gibi davranın. Fakat kadınlarıyla evlenmeyin, kestiklerini de yemeyin"[140] sözüne, sahâbeden ve hidâyet önderleri olan imamlardan rivayet edilenlere uyarak bunlardan cizye alınır.

Bu konuda bir diğer mesele cizyenin miktarıdır. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.) Muâz'ı Yemen'e gönderdiği ve ona şöyle dediği nakledilir: "Onlardan ergenlik çağına gelmiş herkesten bir dinar veya bunun değerinde "meʿâfir" (Yemen kumaşı) al"[141]. Hz. Ömer'den onun Osman b. Hanîf'i Sevâd'a

---

137 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 155.

138 "…Resûlün koruması" sözüne kadar rivayet edilmiştir (Taberânî, *el-Muʿcemü'l-Kebîr*, X, 152). "Senedinde Hasan b. İdris el-Hulvânî vardır. Bu râviyi zikreden kimseyi görmedim. Bu, aynı zamanda Ebû Ubeyde'nin babasından bir rivayetidir. Ondan işitmemiştir" (Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâid*, I, 28). Resûlullah'ın mektup yazmış olduğu Münzir b. Sâvâ Bahreyn'deki mecûsîlerin lideriydi (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VIII, 128).

139 Mezkûr hadis Hasan'dan mürsel olarak rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429).

140 Rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) Hecer mecûsîlerine mektup yazmış ve onları İslâm'a davet etmiştir. Onlardan müslüman olanın hakka boyun eğdiğine dair beyanını kabul etmiş, reddedenin ise cizye ödemesini gerekli kılmıştır. Bununla birlikte onların kestikleri yenmez, kadınlarıyla da evlenilmez (bk. Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, VI, 69; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429). Beyhakî şöyle demiştir: "Bu mürsel bir hadistir. Müslümanların çoğunluğunun buna ilişkin icmaı bu rivayeti desteklemektedir" (bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 192).

141 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 233; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4; Tirmizî, "Zekât", 5. Ebû Dâvûd'un rivayetinin lafızları, garip hadisin bazı lafızlarını açıklamaktadır: Muâz'dan rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) onu Yemen'e gönderdiğinde …ona ergenliğe ulaşmış

gönderdiği ve Sevâd halkına kırk sekiz dirhem, yirmi dört dirhem ve on iki dirhem vergi tahsis etmesini emrettiği rivayet edilmiştir[142]. Bazı rivayetlere göre o, zimmîlere altın sahipleri için dört dinar, basılmış para kullananlar için kırk dirhem vergi tahsis etmiştir. Bunun yanı sıra müslümanların erzakı ve üç günlük misafir edilmeleri de buna eklenir[143]. Mezhep imamlarımız bunları üç sını-
336 fa ayırır: Zenginler, orta sınıf ve fakirler. [§]Zengin kişiden kırk sekiz dirhem, orta sınıf kimseden yirmi dört dirhem ve fakirden ise on iki dirhem alınır. Bazı rivayetlerde "kırk dirhem veya dört dinar ve üç günlük misafir etme ile yirmi dirhem ve iki dinar" ifadeleri geçmektedir. Bu, bizim belirtmiş olduğumuz misafir etme ve masraflar hariç kırk sekiz dirhem görüşüdür. Rivayet edilen kırk dirhem veya dört dinar, misafir etme ve hadiste belirtilen erzakla birliktedir. Bu, muhacir ve ensarın huzurunda Hz. Ömer'in yaptığı uygulamadır. Onların hiç birinden ona bir itiraz gelmemiştir. Buna göre onlar bu hususta ittifak etmiş gibidirler. Ayrıca Hz. Ömer'in bu miktarı kendi görüşüyle takdir etmiş olması muhtemel değildir. Zira miktarlar ve hadlerin bilinme yolu akıl değil, nasların bildirmesi ve naklî delilledir. Bu, Resûlullah'tan işitilen söz gibidir. Rivayet edilen Muâz hadisinde Resûlullah'ın ona Yemen ahalisinden ergenliğe ulaşmış herkesten bir dinar almasını emretmesine gelince bu durumun, Yemen ahalisinin zayıf ve fakirliğinden dolayı olması mümkündür. Nitekim Hz. Ömer'den Mısır ve Şam ahalisinden fakir kimselere dair nakledilen rivayet böyledir[144]. Bu, arttırılması mümkün olmayan üst sınır değildir. Zira belirttiğimiz üzere Hz. Ömer varlıklı insanlar için bir dinardan fazlasını öngörmüştür. Sahâbeden hiç kimse de bu konuda ona itiraz etmemiştir. Onların bu davranışı bizim açıkladığımız görüşün doğruluğuna işaret etmektedir.

337 [§]Yine bu konudaki meselelerden biri maddî duruma ilişkin sınıflandırmada varlıklı, orta halli ile fakir arasındaki ayrımın nasıl olacağıdır. Bazıları şöyle demiştir: Fakir, çalışanlardan olup malı bulunmayan kimsedir. Bunun gibilere müslümanların zekât vermeleri gerekir. Bunlar çalışan fakirlerdir. İki

herkesten bir dinar veya bunun değerinde "meʻâfir" -ki bu Yemen'de kullanılan bir elbise kumaşıdır- almasını emretmiştir. Bu rivayetteki "ʻidl" (العِدْل) ve "ʻadl" (العَدْل) kelimesi kesra ve fethalı şekliyle hadislerde geçmektedir. Her ikisi de benzeri ve dengi mânasındadır. Denildi ki: Bu kelime fethalı şekliyle "o cinsten ona denk olan", kesralı şekliyle "cinsinden olmayan" mânasındadır. Bunun tersi de söylenmiştir (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs*, "ʻadl" md.).

142 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 196; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 260.

143 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Zekât", 43; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 429; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195-196.

144 Krş. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195-196.

yüz dirhemden az malı bulunan kimse bu sınıftan sayılır. İkinci sınıf kişinin malının iki yüz dirheme ulaşması durumudur. Bazıları şöyle demiştir: Eğer malı dört bin dirheme ulaşırsa veya daha fazla olursa üçüncü sınıftan olur. Onlar bu konuda Hz. Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) ve Hz. Ömer'in sözlerini delil getirmişlerdir. Buna göre o ikisi şöyle demiştir: Dört bin ve aşağısı nafakadır. Bu miktarın üstü ise birikim sayılır[145]. Ayrıca ikinci sınıfın iki yüz dirhemden on bin dirheme kadar malı bulunan kimselerden oluşturulması da mümkündür. Bu miktardan fazla mala sahip bulunanlar ise üçüncü sınıf kabul edilirler. Bunun dayanağı Ebû Hureyre'nin Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ettiği şu hadistir: "Her kim on bin dirhem bırakıp tenekelerde biriktirirse bununla kıyâmet günü azap edilir"[146].

Bazıları şöyle demiştir: **Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan kimselerle savaşın** meâlindeki âyette cizyenin, vermemeleri durumunda savaşılması gereken kimselerden alınacağına dair delil vardır. Kadınlar ve çocuklarla savaşılmaz ve bunlar ele geçirildiğinde öldürülmez. Dolayısıyla Kur'ân'da mevcut delil sebebiyle bunlara cizye vergisi konulması gerekmez. Zira Allah, savaşılan kimselerden cizye alınmasını emretmiştir. Hz. Ömer ve ondan sonraki devlet başkanları da böyle yapmıştır. Rivayet edilmiştir ki Ömer (r.a.) [§]ordu komutanlarına mektup yazarak "Sadece sizinle savaşanlarla savaşın, çocuk ve kadınları öldürmeyin, sadece kılıçlara uygun olanları (yetişkin insanları) öldürün" diye emretmiştir[147]. Yine o, vergi memurlarına mektup yazarak "cizye vergisini koymalarını, bunu kadın ve çocuklar için koymamalarını" emretmiştir. Bazı rivayetlere göre o, ordu komutanlarına mektup yazmış ve "sadece kılıçla savaşmaya uygun olan kimselere cizye vergisi koymalarını" emretmiştir. O şöyle demiştir: Cizye kırk dirhem veya dört dinardır[148]. Muâz'ın rivayetinde buna delil vardır. Nitekim o şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) beni Yemen'e gönderdi ve bana ergenliğe ulaşmış herkesten bir dinar veya bunun değerinde "me'âfir" (Yemen kumaşı) almamı emretti. Muâz, Resûlullah'ın kendisine cizyeyi çocuklardan ve kadınlardan değil, yetişkin erkeklerden almasını emrettiğini açıklamıştır. **338**

145 Ali'nin (r.a.) sözü için bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 109; Taberî, *Tefsîr*, X, 118-119.

146 Bunu rivayet eden bir kaynağa rastlamadım. Kurtubî, senedsiz bir şekilde nakletmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 131).

147 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 483-484.

148 Bu iki rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 195-198.

Eğer denilirse ki: Muâz'dan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Resûlullah bana ergenliğe erişmiş kadın ve erkeklerin hepsinden bir dinar almamı emretmiştir. Bazı rivayetlerde ise onun "Resûlullah bana ister erkek, isterse kadın olsun ergenliğe erişmiş herkesten bir dinar almamı emretmiştir" dediği nakledilmiştir[149].

Buna şöyle cevap verilir: Eğer bu rivayet sabit ve doğru ise, bu Benî Tağlib hıristiyanlarından alınan cizyeye delil teşkil eder[150]. Bu durumda Ehl-i Kitap'tan olan Arap kadınlarının kendilerinden alınan cizyeye ilişkin hükmü, Arap olmayan kadınların hükmünden farklı olur. Veya şöyle de denilebilir: Bu rivayet korunmuş değildir. Zira ümmet bundaki hükme aykırı davranmıştır.
339 Çünkü kadınlardan cizye alınmayacağına ilişkin ittifak oluşmuştur. [§]Şayet bu rivayet doğru ise onunla amel etmek gerekirdi. Ya da onun "Ergenliğe erişmiş erkek ve kadınlardan al" sözü "Bu ikisinden bir dinar al, her birinden bir dinar alma!" anlamına gelebilir. Tıpkı "her sehiv için iki secde"[151] sözü gibi. Bundan fazlası ona gerekli değildir.

Yine âyette bildirilmeyen bir meseleyi açıklayacağız. Bu mesele şudur: Cizye konulduğunda ve bundan sonra daha bunu ödemeden bir sene geçse, bu kişiden ikinci yılın cizyesi alınır, geçmiş senenin cizyesi alınmaz. Bu, diğer borçlar gibi değildir. Çünkü bir mecûsî eğer bir yıl geçtikten sonra müslüman olursa geçmiş senenin cizyesi kendisinden talep edilmez. Eğer diğer borçlar gibi olsaydı bu, müslüman kişiden talep edilirdi. Tıpkı üzerinde borç olarak duran malın, müslüman olduğunda veya Mecûsîlik'te kaldığında kendisinden talep edildiği gibi. Bu borç talep edildiğine göre bu durum, cizyenin diğer borçlar gibi olmadığını göstermektedir.

Eğer denilirse ki: Haraç vergisini bir yıl geciktiren kimseden bu vergi talep edilmez mi?

Buna şöyle cevap verilir: Cizye haraç vergisi gibi değildir. Çünkü haraç, toprağı sebebiyle müslümana zorunlu bir vergidir. Bu diğer borçlar gibidir.

---

149 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 89; X, 330. Ayrıntılı bilgi için bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 445; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 133.

150 Ömer (r.a.) Benî Tağlib hıristiyanlarıyla zekâtın bir katı kadar vergi ödemeleri karşılığında barış antlaşması yapar. O şöyle demiştir: Bu cizyedir. Siz istediğiniz şekilde isimlendirin. Çünkü onlar "biz Arabız" diyorlar ve cizye ödemekten şikayetçi oluyorlardı (bk. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 362). Muhtemelen o, onların kadınlarından da cizye alıyordu.

151 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 280; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 136; Ebû Dâvûd, "Salât", 194-195. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer, *ed-Dirâye*, I, 207.

Eğer denilirse ki: Mecûsî bir kişi bir yıl geçtikten sonra müslüman olursa geçmiş yılın cizyesi kendisinden talep edilir.

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Ömer'den rivayet edilmiştir ki o İslâm'a giren kişiden cizyeyi kaldırmıştır. O şöyle demiştir: Allah'a and olsun ki İslâm'da bir sığınak vardır[152]. Eğer bunu yaparsa ondan cizye kaldırılır. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.) "Müslümana cizye yoktur"[153] buyurmuştur. Her kim müslüman olduktan sonra bu kişiden cizye talep ederse hadise aykırı hareket etmiş olur. Eğer denilirse ki: Kâfir iken sorumlu olduğu cizye müslüman olunca düşer. Çünkü o, başlangıç itibariyle böyle bir şeyden sorumlu tutulması caiz olmayan bir hale dönüşmüştür. [§]Buna şöyle cevap verilir: Zimmînin **340**
üzerinde iki senenin cizyesi toplanmış olsa ve başlangıçta bunun benzerine fakirliğinden dolayı on iki dirhemden fazla miktarın yüklenmesinin caiz olmadığı bir duruma dönmüş olsa, bu durumda bu kişiyi bundan daha fazlasını ödemekle mükellef kılmak caiz olmaz. Çünkü geçmiş seneden yüklenen ve daha sonra müslüman olan kimsenin ödeyeceği cizyenin hükmü, başlangıçta cizye yüklenmesindeki hüküm yapılmıştır. Dolayısıyla üstünden iki yıl geçmiş olan önceki cizye hükmünün, başlangıçtaki hüküm kılınması gerekir. Bunun esası şudur ki cizye kanın akmasını durdurmak için konulur. Eğer bir sene geçmişse söz konusu kan önceki senede durmuş olur. Bu sebeple de geçmiş cizye alınmaz.

Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Bu beyan çeşitli hükümler içermektedir. Bunlardan biri, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, fakat bu iki inancı ikrar eden kimselerle savaş emridir. Bununla birlikte bu durum üç farklı mânaya gelir. Bunlardan biri bunların Müşebbihe'den olduklarıdır. Onların Allah'ı yaratılmışlara benzettikleri hususlardan biri, Allah'a çocuk isnat etmeleri olabilir. Zira yaratılmışlarda gördükleri durum, bunların bir birinden doğuyor olmalarıdır. Durum böyle olduğuna göre bu kişi gerçekte hak olan Allah'a inanıyor değildir ki gerçekte O'na iman etmiş olsun ve iddia ettikleri varlıkla değil O'nunla âhiret var olsun.

---

152 bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VI, 94; X, 336.

153 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 223, 285; Ebû Dâvûd, "Harâc", 32-34; Tirmizî, "Zekât", 11.

İkincisi: İnsanların fıtratında kralların elçilerine sayfa gösterme ve onları yüceltmek vardır. Öyle ki elçilerin, aralarında düşmanlık ortaya çıkan kralların arasını düzeltmeye dair iyilikleri bulunmaktadır. Dolayısıyla onlar bütün yaratılmışların aciz kaldığı kesin delillerle ve kendi kitaplarının ona yönelik şahitlikleriyle ve kitaplarını ve peygamberlerini yalanladıklarını bildikleri kimselerin bunları doğrulayanlara destek olmalarıyla birlikte Allah'ın elçisini
341 yalanladıklarında [§]onların gerçekte bütün peygamberleri ve kitapları yalanladıkları ortaya çıkar. Görünüş itibariyle uymuş olsalar da aslında onların durumu böyledir. Ayrıca bu onların yalnızca Allah'ı yalanlamaları dolayısıyladır. Buna göre onların Allah'a iman etmeleri peygamberlere imanla mümkün olur. Nitekim Resûlullah'tan Abdükays heyetine söylemiş olduğu şu sözler de bunu göstermektedir: "Ben dört şeyi emrediyorum: Size Allah'a inanmayı emrediyorum" sonra şöyle buyurmuştur: "Bilir misiniz Allah'a iman nedir? Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim O'nun elçisi olduğuma şahitlik etmenizdir"[154]. Bundan dolayı onların Allah'a inanmaları, Allah'ın elçisine inanıncaya kadar gerçek iman olamaz. Onlarla bu sebeple savaşılmaktadır.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın onların imanının bulunmadığını beyan etmesi imanın onlara sağlayacağı faydayı elde edememelerinden ötürüdür. Zira bunun en az yararı Allah'ın peygamberlerine iman ve onları tâzim ederek kabul etmektir. Şayet bu durum onda ortaya çıkarsa onunla savaş terkedilir.

Ayrıca cizyenin kabulü karşılığında onları serbest bırakmak caizdir. Bu durum, bizim bu mal sebebiyle savaştığımıza dair bir delil olmaksızın daha önce savaş emri mevcut olsa dahi böyledir. Bu durum şuna benzer: Her insana ölüm yazılmıştır, sonra da insanlar farklı dinler, farklı temayülleri benimsemekte kendi hallerine terkedilmişlerdir. Halbuki böylesi bir tablo, mevcut hallerine dair bir emre ve tercihlerine rıza gösterildiğine işaret etmemektedir. İlk durum da böyledir. Bu da mallarını onlardan almak için onların küfrüne ve savaşa rıza gösterilmiş olduğuna işaret etmez.

Sonra işin aslı şudur: Savaş, inkârın bir cezası olarak vazedilmiş değildir. Zira savaşma şekli ve bunun mânası iyilerde de kötülerde de bulunmaktadır. O da ölümdür. Dolayısıyla savaşın onları öldürmek için vazedilmediği sabit olmuştur. Fakat savaş iki sebepten ötürü vazedilmiştir: Onları, kurtuluşlarına vesile olan ve onunla ebedî lütfa erişilen dinî davete icabet etmelerine zorlamaktır. Bu savaş, onlara her türlü kesin delili sunmamızdan ve bunların onları ikna etmemesinden sonra olmaktadır. Onlarla savaşmamızın sebebi kesin

154 Bu hadis uzundur (bk. Buhârî, "İman", 40; Müslim, "İman", 24).

delilleri düşünmelerini engelleyen lezzetlere duydukları sevgidir. Bunların en lezzetlisi ise hayattır. [§]Savaşırız, tâ ki onları, kesin delilleri düşünmekten ve 342
olumlu cevap vermekten alıkoyan bu lezzetten umutları kesilsin ve bu lezzet onlar için ortadan kalksın. Cizye vermeyi kabul etmekte fıtratın kaçındığı zillet ve aşağılanmanın benimsenmesi vardır. Yine cizyeyi kabul ediş, içinde yok olmanın da bulunduğu bir hale sevkedicidir. Böylece onlar kesin delilleri incelerler ve davet edildikleri dini kabul ederler. Dolayısıyla kurtuluşları bununla sağlanır ayrıca bunda biz müslümanlara da ilâve ikram vardır.

İkincisi: İmtihanların tümü iyilikler ile hayır ve şerler arasında taksim edilmiştir. Bundan dolayı imtihan, ölüm ve hayat vasıtasıyla sağlanmıştır. Dünya işlerinin tümü de buna göredir. Dünya hayatı çeşitli haller üzere sürüp gitmektedir. İslâm'a davet de böyledir; bazan elle bazan dille mücadele ederek bazan da bunu terketmek suretiyle yapılır. Yoksa bunlardan biri, diğeri için yapılmış değildir. Aksine imtihan işinin sebebi, imtihanın çeşitli hallerinde kendisine yönelik neticelere bağlı olarak vâdedilenlerin hatırlatılması ve öğüt alınması içindir. Bu yaklaşım çerçevesinde bir toplulukla savaşılması, bir topluluğun ise bağışlanması emredilmiştir. Bir topluluğun İslâm'a davet edilmesi, bir topluluğun ise aşağılanmayı kabul etmesi emredilmiştir. Bütün bunlar Allah'ın bildiği bir maslahata ve bunlarda bulunan gerçek hikmete dayanmaktadır.

Arap müşriklerle Arap olmayan müşrikler arasındaki farka gelince bu durum değişik yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[155]. Bu uyarıcı onlara gelmiş, fakat onlar yalanlamışlardır. Yine onlar "kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair yemin ettiler"[156]. Halbuki onlara mûcizeler gelmiş, fakat onlar bunlara inanmamışlardır. Daha önce yapılan antlaşmaya ve var güçleriyle ettikleri yemine uyuncaya kadar kendileriyle savaşılmayı hak etmişlerdir. Diğerleri için böyle bir durum yoktur. Veya bu, "O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi (mûcize gösterdikten sonra da) yine onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz"[157] meâlindeki beyana dayanır. Cenâb-ı Hak, dilemesi istisna edilirse, onların imanına ilişkin ümitsizlik iki anmama gelir: Bunlardan biri, onların imanına ilişkin ümitsizlik ve cizyenin kabul edilmesidir. Bu, Allah'ın şeriatına tabi insanlarla karışsınlar, onlardan kesin delilleri dinlesinler, akıl bakımın-

---

155 Fâtır, 35/42.

156 el-En'âm, 6/109.

157 el-En'âm, 6/110.

dan övülmüş olan davranışlarla ve peygamberin getirmiş olduğu yüce ahlâkla
343 karşılaşsınlar da iman etsinler diye yapılmıştır. [§]Allah bunların iman etme ümitlerini kırmış ve onlara ebediyen ümitsiz olacaklarını da bildirmiştir. Bundan dolayı onlara herhangi bir söz verilmemiştir. Buna bağlı olarak da onların peşpeşe antlaşmaları bozmaları gerçekleşmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi: Onlar, Allah'ın dilemesi müstesna mûcizelerle iman etmeyeceklerine dair genel kural dışında tutulmuştur[158]. Belki de Allah, onların imanlarının özellikle savaş sayesinde olmasını dilemiştir. Dolayısıyla O, onlar iman edinceye kadar bunu farz kılmıştır.

Bir diğer yorum şudur: Resûlullah, onlardan biri olarak ve onların içinden seçilerek gönderilmiştir. Dolayısıyla onunla irtibatlı üstünlük, onlardan iman dışında bir alternatifin kabul edilmemesini gerektirmiştir. Nitekim Resûlullah'ın gönderilmiş olduğu bölge de üstün kılınmıştır. Üstün kılınması dolayısıyla orada mümin dışında kimse bırakılmaması bundan dolayıdır.

Bir diğer yorum da şudur: Arap müşrikler, din inşa etmekte müracaat edecekleri imamlar ve liderleri bulunmayan bir toplumdur. Bilinmektedir ki akıl nezdinde dinin inşa edilmesi ancak önderlerle mümkündür. Tıpkı bütün siyaset ve yönetim işlerinde bir kralın bulunması gerektiği gibi. Bilakis onlar geleneklere bağlı bir şekilde devam ediyorlardı ve kabile savaşları yaşıyorlardı. Gerçekte onlar, yönetim olmaksızın bir geleneğe dayanarak yaşıyorlardı. Onların dışındaki toplumlar (Ehl-i Kitap) dinî meselelerin dayanağı olarak inşa edilmiş bazı mezheplere uymaktaydılar. Bunların bir örneğine dayandılar. Dolayısıyla bunlar boyun eğdiklerinde -karşı çıktıklarında değil- olduğu gibi bırakıldılar ve onlara tâbi olma hakkı verildi. Böylece, düşünmeleri umuduyla olduğu gibi bırakıldılar. Zira her bir mezhebin görüşü bulunmaktadır. Ötekilerin ise gelenek ve ataları taklitten başka bir hususiyetleri yoktur. Bu niteliklere sahip olan kimse düşünmez ki düşünmesi için kendisine mühlet verilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yine diğer mezheplerin müntesiplerini çoğaltan ilkeleri vardır. Savaşla karşılaşınca, bunlar yok olma düşüncesiyle birbirine eklenir ve yardımlaşırlar. Bunun sonucunda müslümanların -çoğalması umut edilirken- yok olmasın-
344 dan korkulur. [§]Araplar ise sayı bakımından az idiler. Öyle ki Ehl-i Kitab'ın

---

158 Muhtemelen müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

ve diğer grupların yardımı olmaksızın karşı koymaya güç yetiremezlerdi. Dolayısıyla bununla onların ölüme zorlanmaları mümkün olmuştur.

Onların bilinen bir mezhepleri olmamakla birlikte -ki hiçbir kitapta onların mezheplerinden söz edilmemektedir- her bir grubun görüşünden bahsedilmiştir. Onların işleri geleneğe göreydi. Gelenekler, devam edilmesini engelleyen savaş gibi hususlar ortaya çıktığında terkedilirler. Dolayısıyla onlar da bu geleneklerini terkederler. Mezhep sahipleri ise kendi görüşlerini delillerle benimsemişlerdir. Bu gibi mezhepler ancak karşıt delillerle terkedilir. Bu durum, zimmîliğin ve antlaşmanın kabulüyle olur.

Yine Ehl-i Kitap'tan olan her mezhep sahibini, söz konusu mezhebin, İslâm'ın görüşünü ispat eden görüşüyle ilzam etmek mümkündür. Antlaşma yapmada, buna ulaşma ümidi vardır. Arap müşriklerin böyle bir durumu yoktur. Çünkü onların görüşleri kesin delillere ve karşıt delillere dayanmamaktadır. Aksine bunların mezhebi, taklit ve gelenekten ibarettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ
ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ
اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) ***nasıl da yüz çeviriyorlar!"***

Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yerküre ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[159]. Cenâb-ı Hak, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın çocuğu bulunduğuna dair söyledikleri yalan ve iftiranın büyüklüğü sebebiyle göklerin neredeyse çatlayacağını, yerin yarılacağını ve dağların yıkılacağını bildirmiştir. Sonra O, bu sözleri söyleyenleri açıklayarak şöyle buyurmuştur: **Yahudiler**

---

[159] Meryem, 19/90-91.

'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. O, *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* onların birkaç sebepten dolayı Allah hakkında bu sözleri söylediklerini bildirmiştir. Bu sebeplerden biri bunda Hz. Muhammed'in (a.s.) nübüvvetini ispat etmeye dair delil olmasıdır.
345 [§]Çünkü bu dinlere mensup olanların sonrakileri bunu söylememişlerdir. Fakat onların öncekileri bunu söylemiş, fakat bunu gizlemişlerdir. Onlar bunu Resûlullah'tan gizledikleri halde Resûlullah, öncekilerin bu sözleri söylemiş olduklarını bildirmiştir, tâ ki onlar kendisinin, bunu Allah katından öğrenmiş olduğunu bilsinler.

İkincisi: Cenâb-ı Hak, resûlüne öncekilerin sefihliklerini bildirmekte ve onun, bunların şimdiki sefihliklerine karşı sabretmesini sağlamaktadır ki Resûlullah, bunların sefihliklerine ve eziyetlerine sabretsin.

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hak, bunların Allah'ı insanlara benzeten zümreden olduklarını bildirmektedir. Çünkü yaratılmış bir insanı ona nispet ettiler ve dediler ki "falan kişi O'nun oğludur." Çünkü onlar bu kişide bazı haller gördüler. Şayet onlar Allah'ı, yaratılmış varlıklara benzetmeselerdi bu söylediklerini söylemezler ve inanmış oldukları teşbih benzeri inançları benimsemezlerdi. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Bunlar, ağızlarından çıkan sözlerdir. Yani bunlar, onların bu konuda kesin delil olmaksızın söyledikleri sözlerdir. Veya onları buna yöneltecek kendilerine gelen deliller olmaksızın bu sözleri ağızlarıyla söylediler.

Daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde. Bunlardan önce bu sözlerin benzerini söyleyen kimselerin bulunmuş olması muhtemeldir. Bu beyan şu anlama da gelebilir: **Daha önceki inkârcıların** şirk, inkâr ve bunun dışında Allah'a yalan ve iftira içeren **sözlerine benzer biçimde.** Tıpkı "Kalpleri hep birbirine benziyor!"[160] meâlindeki ilâhî beyanda bildirildiği gibi. Yani inkâr etmekte. Yine bu, "Böylece Allah ölüleri diriltir"[161] meâlindeki beyanda bildirilen durum gibidir. O, bütün ölüleri, Bakara sûresindeki bu âyette bildirildiği üzere, ölüye ineğin bir parçasıyla vurarak dirilttiği gibi diriltmeyecektir, fakat onları bir şekilde diriltecektir. **Daha önceki inkârcıların söy-**

160 "Bilgiden yoksun olanlar, "Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcizeli işaret gelmeli değil miydi?" dediler. Bunun gibi onlardan öncekiler de onların dediklerinin benzerini demişlerdi. Kalpleri hep birbirine benziyor!" (el-Bakara, 2/118).

161 "Hani siz bir adam öldürmüştünüz de bu hususta birbirinize düşmüştünüz. Halbuki Allah sakladığınızı ortaya çıkaracaktı. Sonra '(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun' dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve belki düşünürsünüz diye size âyetlerini gösterir." (el-Bakara, 2/72-73).

lediklerine benzer biçimde meâlindeki beyanı buna göre anlaşılır. Burada inkârın kendisi kastedilmektedir. Yine bu beyan şu anlama da gelebilir: Hıristiyanların sözü yahudilerin sözüne benzemektedir. “Mudâhe’et” (المضاهأة) benzemek ve benzetme demektir. Daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer
biçimde. Yani hıristiyanların Îsâ için “o Allah’ın oğludur” sözleri [§]daha önce 346
yahudilerin “Üzeyir Allah’ın oğludur” sözlerine benzemektedir. Dolayısıyla Îsâ konusunda hıristiyanların durumu, kendilerinden önce yahudilerin Üzeyir’e dair durumları gibidir.

Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar! Bu, kötü söz ve davranış sırasında bir yarar elde edilmeksizin kullanılan bir lânet ifadesidir. **Nasıl da yüz çeviriyorlar!** Bu beyan şu anlama gelebilir: Bu yalanları nereden uyduruyorlar ve bir delilleri olmaksızın Allah’a iftira atıyorlar. **Nasıl da yüz çeviriyorlar!** Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Yani kendilerine gelen bir yarar olmaksızın **nasıl yüz çeviriyorlar?**

اِتَّخَذُوٓا اَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ اَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَالْمَسٖيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَٓا اُمِرُوٓا اِلَّا لِيَعْبُدُوٓا اِلٰهًا وَاحِدًا لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ 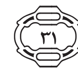

31. “Allah’ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh’i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı’ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O’ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır.”

Din âlimlerini, rahiplerini rab edindiler. Denildi ki: Ahbâr, âlimlerdir. Ruhbân ise âbidlerdir. Yine denildi ki: Ahbâr, yahudilerden mâbet ehli olanlardır. Ruhbân ise hıristiyanların mâbet ehlidir. **Allah’ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini rab edindiler.** Bu durumun sefih kimseler ve halk hakkında olması mümkündür. “Yahudiler ‘Üzeyir Allah’ın oğludur’ dediler, hıristiyanlar da ‘Mesîh (Îsâ) Allah’ın oğludur’ dediler” meâlindeki beyan ise onların âlimleri ve liderleri hakkındadır. Halk, bunları rab edinmekte ve davet ettikleri her şeyde bunlara uymaktadır. Bunlar tüm emir ve yasaklarda onlara itaat etmektedirler. Yoksa onlara tapıyor değillerdi. Fakat Cenâb-ı Hak, onların “rab edindiklerini” bildirmiştir. Çünkü bunlar, davet ettikleri ve emrettikleri şeylerde onlara uymakta ve onları dikkate almaktadırlar. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: “Ey

âdemoğulları! Size 'şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır' dememiş miydim"[162], "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[163]. Hiç kimse şeytana ibadet etmek ve itaat etmek üzere yönelmez. Fakat ona, ibadetin yapılması nispet edilmiştir. Çünkü insanlar, davet ettiği ve emrettiği şeylerde şeytana icabet
347 etmektedirler. Söz konusu durum da bunun gibidir. [§]Yine bu beyan, -eğer sabit olmuşsa- şu rivayette[164] bildirilen anlama da gelebilir: Bu kimseler onlara tapmıyorlardı, fakat onlar Allah'ın haram kıldığı şeyleri helâl sayıyor, bunlar da helâl kabul ediyorlardı. Veya Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram kılıyor, bunlar da haram kabul ediyorlardı. Bunun üzerine denildi ki: Onları rab edindiler. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Bu, din âlimleri ve rahipler hakkında benzetme anlamındadır. Yani onlara itaat ve emirlerine uyma konusunda rab edindiler. Çünkü hakikat anlamıyla onlar rab edinmiş değillerdir. Bu durum belirtildiği üzere şeytana tapmaları gibidir. Hiç kimse şeytana tapmak üzere yönelmez. Fakat onlar şeytana itaat ettikleri ve emrine uydukları için sanki tapıyor gibi oluyorlar. Mesîhi rab edinmeye gelince bu hakikat anlamındadır. Çünkü onlar "onun ilâh olduğunu" ve "ilâh oğlu ilâh olduğunu" söylemişlerdir. Dolayısıyla Mesîh'i rab edinmek hakikat mânasındadır. Din âlimleri ve rahipler hakkında ise benzetmedir.

Oysa tek bir Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. Bu beyan, **kendisinden başka ilâh** olmayan tek bir ilâhı birlemekle emrolunmuşlardı anlamına gelebilir. Yine bu beyan şu mânaya da gelebilir: Yani onlar taptıkları putlardan oluşan ilâhlara kulluk etmekle emrolunmadılar, fakat tek bir ilâha kulluk etmekle emrolundular.

---

162 Yâsîn, 36/60.

163 Meryem, 19/44.

164 Adî b. Hâtim'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a boynumda altından bir haç olduğu halde geldim. O, bana "Ey Adî! Bu putu üzerinden çıkar at. Onun Berâe sûresinden "Allah'ı bırakıp da din âlimlerini ve rahiplerini rab edindiler" âyetini okuduğunu işittim. Akabinde o şöyle buyurmuştur: Bununla birlikte onlar bunlara tapmıyorlardı. Fakat bunlar kendilerine bir şeyi helâl kıldıklarında helâl sayıyor, haram kıldıklarında ise haram sayıyorlardı." Ebû Îsâ et-Tirmizî bu rivayet hakkında şöyle demiştir: Bu, garib hadistir. Bunun Abdüsselâm b. Harb'ten başkasından geldiğini bilmiyoruz. Ğutayf b. A'yen hadiste bilinen bir râvi değildir. (Tirmizî, "Tefsîr", 9; Taberî, *Tefsîr*, X, 114). Yine bu hadis, mevkuf olarak Huzeyfe ve İbn Abbâs'a dayandırılarak rivayet edilmiştir (bk. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, V, 245; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 116; Taberî, *Tefsîr*, X, 114-115).

يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّٓا اَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٣٢﴾

32. "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor."

İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler. Denildi ki:
Allah'ın nuru, Allah'ın anılması ve birliğidir. [§]Yine denildi ki: **Allah'ın nuru,** 348
Kur'ân'dır. Yine denildi ki: **Allah'ın nuru,** O'nun yegâne dini olan İslâm'dır. Eğer nur, Allah'ı anma ve tevhit olsaydı, *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* onlar Allah'ın anılmasını bilmiyorlardı ve O'nu anmıyorlardı. Onlar sadece putları anmayı biliyor ve sadece bunları anıyorlardı. Ayrıca onlar, yakınlık ve akrabalık dolayısıyla kendi aralarında yardımlaşıyorlardı. Allah, elçisi Hz. Muhammed'i Allah'ı anma ve birliğini tasdik etme ilkeleriyle gönderince ve dinin gereği olarak yardımlaşmayı emredince onlar bu nuru söndürmek istediler. Kim "Allah'ın nuruyla Kur'ân'ı kastetmiştir derse O'nun nurunu söndürmeyi kastetmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[165]; "Bu besbelli bir büyüdür"[166]; "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın"[167] ve benzeri âyetlerde açıklandığı üzere onlar Allah'ın nurunu söndürmek istediler. Şu ilâhî beyanlarda bildirilen sözleri de böyledir: "Bu da ancak düzmece bir yalandır"[168]; "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[169], "Allah'ın nuru, dindir" sözü tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirilen durum gibidir: "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?"[170]; "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru-

---

165 "Anne babasına, 'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vâdi gerçektir' demekteler. O ise, 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil' cevabını vermektedir (el-Ahkâf, 46/17). Onların Kur'ân'ı "eskilerin masalları" nitelemeleri birçok âyette geçmektedir (bk. el-Enfâl, 8/31; en-Nahl, 16/24; el-Furkân, 25/5; el-Kalem, 68/15; el-Mutaffifîn, 83/13).

166 Sebe', 34/43; es-Sâffât, 37/15.

167 Fussılet, 41/26.

168 Sebe', 34/43.

169 en-Nahl, 16/103.

170 ez-Zümer, 39/22.

349 nun misali…"[171]. [§]Übey [b. Kâb]'ın mushafında "meselü nûri'l-mü'min" (مثل نور المؤمن) şeklindedir ki meâli şöyledir: "müminin nurunun misali"[172]. Onlar bu nuru söndürmek istediler ki kendi menfaatleri selâmet içinde devam etsin.

Söndürmek istiyorlar. Bu beyan iki yoruma açıktır: **İstiyorlar.** Yani söndürmek için çalışıyorlar. Fakat söndürmeye güçleri yetmiyor. Bu beyan şu anlama da gelebilir: **İstiyorlar.** Yani üstlendikleri ve çabaladıkları hileli yollarla bu nuru söndürmeye gayret ediyorlar.

Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor. Kesin delillerle veya yaymak ve ortaya çıkarmakla. Nitekim nurunu tamamlamıştır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim"[173].

İnkârcılar hoşlanmasalar da. Nitekim inkârcılar bu durumdan hoşlanmamışlardır.

هُوَ الَّذٖى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!"

Resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Doğru yol rehberi meâlindeki beyan, bütün hayır ve iyiliklerin, sayesinde hayır ve iyilikler haline geldiği imana sevkeden bir rehber anlamına gelmesi mümkündür. Zira iyilikler ve hayırlar imanla gerçekleşir ve bununla kendilerinden yararlanılır. Cenâb-ı Hak, onu, bunun için göndermiştir. **Doğru yol rehberi meâlindeki** beyanın, Kur'ân anlamına gelmesi de mümkündür. Kur'ân onları doğru yola

---

171 "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." (en-Nûr, 24/35).

172 Übey b. Kâb'tan (r.a.) bu konuda başka farklılıklar da rivayet edilmiştir: "Kezâlike meselü'l-mü'mini" (كذلك مثل المؤمن) veya "meselü nûri men âmene bihî" (مثل نور من آمن به) (bk. Taberî, *Tefsîr*, XVIII, 136; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 196-197). Bu, kırâat değil de tefsir de olabilir.

173 "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim" (el-Mâide, 5/3).

iletmekte ve iyilikleri kötülüklerden ayırarak onlara açıklamaktadır. Kur'ân onları buna ileten bir rehberdir.

Hak din. Bu hak olan dindir. Yani hak din, iyilikleri iyiliğe, hayırları hayırlara çeviren imandır. **Hak din** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani onu doğru yol rehberi ve hak din ile göndermiştir. [§]Yine 350
Hak din Allah'ın dini anlamına da gelebilir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır"[174].

Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye. Bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Şu mânaya gelebilir: Cenâb-ı Hak, resûlünü delillerle ve mûcizelerle diğer **bütün din** müntesiplerine üstün kılsın diye. Nitekim Allah'a hamd olsun ki onu kesin delillerle bütün dinlere üstün kılmıştır. Öyle ki onu geçersiz kılmaya kalkışmak şöyle dursun hiç kimse bu konuda şüpheler ortaya atmaya da kalkışmaz. Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak, galip gelme ve boyun eğdirme yoluyla onu, diğer **bütün din** müntesiplerine **üstün kılsın diye.** Nitekim bu durum gerçekleşmiştir. Öyle ki herkes ona boyun eğmiştir. Nitekim Arap yarımadasında ona boyun eğmemiş bir müşrik ve kâfir kalmamıştır. Ehl-i Kitap, müslümanların elinde yenilmiş ve aşağılanmış oldular. Eğer **bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye** meâlindeki beyandan maksat, O'nun dininin kesin delillerle başka dinlere üstün gelmesi ise bu, bütün kesin delilleriyle ortaya çıkmış açık bir durumdur. Eğer bundan dinin galip gelme bakımından diğer tüm dinlere üstün kılınması anlamı kastedilmişse bu durum daha gerçekleşmemiştir. İnşallah bu din, diğer tüm dinlere kıyâmet gününde üstün gelecektir[175].

Bütün dinlerin üzerinde. Cenâb-ı Hak bu âyette söz konusu kavramı "edyân" (الأديان) şeklinde çoğul kullanmamıştır. Zira din kavramı bütün dinleri kapsamaktadır. Tıpkı "Ey insan"[176] meâlindeki "yâ eyyuhe'l-insan" (يا ايها الانسان) ifadesi gibi. Bunun kapsamına bütün insanlar girmektedir. Bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Cenâb-ı Hak, bunu, din olarak isimlendirmiştir; çünkü her ne kadar farklı dinler olsa da din birdir. Zira küfür de tek bir millettir. Bu da şeytanın dinidir. Dolayısıyla O, bunu böyle isimlendirmiştir.

---

174 en-Nûr, 24/25.

175 Feth sûresi 48/28. ve Saf sûresi 61/9. âyetlerin tefsirine bakınız. Müellifin bu iki yerdeki açıklamaları daha geniştir.

176 el-İnfitâr, 82/6; el-İnşikâk, 84/6.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ كَث۪يرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُونَ
اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَالَّذ۪ينَ يَكْنِزُونَ
الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ
اَل۪يمٍ

351 [§]***34. "Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."***

Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu. Ahbâr ve ruhbânın anlamını daha önce belirttik[177].

İnsanların mallarını haksız yollarla yiyorlar. Çünkü onlar insanların mallarını, Allah'ın kitabını tahrif ederek ve değiştirerek yiyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar"[178]; "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler"[179]. Onlar, bu mallar kendileri için devamlı olsun diye bunu tahrif edip değiştirmişlerdir. Bu, haksız yollarla yemektir. Çünkü onlar müslüman olurlarsa söz konusu menfaatlerin ve malların ortadan kalkmasından korkmuşlardır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın ilk âyette[180] onları rabler olarak isimlendirmesi, onların ötekilerin mallarını kendi malları sayması ve bunları kendilerine köle yapmaları sebebiyle olabilir. Böylece bunlar ötekilere rab olmuş gibidirler.

Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanlar. Bu ilâhî beyanın, **insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar** meâlindeki beyanla bağlantılı olması mümkündür. Yani insanları Allah yolundan alıkoymak için onların mallarını almışlar, biriktirip gizlemişler ve bunları Allah yolunda harcamamışlardır. Bu malları sadece Allah yolundan alıkoymak için harcamışlardır. İnsanların bir kısmı

177 Tevbe sûresi 9/31. âyetinin tefsirine bakınız.
178 en-Nisâ, 4/46; el-Mâide 5/13.
179 Âl-i İmrân, 3/78.
180 Yani Tevbe sûresinin 9/31. âyeti.

bu âyeti zekât vermemeye hamletmişlerdir. Resûlullah'tan ve bazı sahâbîlerden şöyle bir rivayet nakledilmiştir: "Zekâtı ödenen her mal, yedi kat yerin altında da olsa biriktirilmiş servet (kenz) değildir. Zekâtı ödenmemiş mal ise [§]yerin 352
üzerinde açıkta da olsa biriktirilmiş servettir (kenz)"[181]. Hanefî âlimlerimizin bir kısmı zekâtta gümüş ve altını birbirine eklemeyi gerekli görme konusunda bu âyeti delil göstermiştir. Zira Cenâb-ı Hak, burada gümüş ve altını birarada bildirmiştir. Yine O, gümüşün infak edilmemesine ilişkin tehdide **Allah yolunda harcamayanlar** meâlindeki beyanı eklemiştir. Eğer birbirine ekleme zorunlu olmasaydı ve bunlardan birini ödeyen diğerini de ödemiş sayılsaydı bunun bir anlamı olmazdı. Ayrıca altına karşılık gümüşün verilmesi insanlar arasında yaygındır. Çünkü insanlar katında altın gümüşten daha değerlidir. Yine eğer âyet, kâfirler hakkında ise bu, kabul etmek mânasındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[182]; "Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[183]. Burada bildirilen hususlar, bu işleri yapma değil bunları kabul etme anlamındadır.

يَوْمَ يُحْمٰى عَلَيْهَا فٖى نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوٰى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿٣٥﴾

35. "O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak: İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı!"

O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak. Allah, kâfirlerin âhiretteki azabını, onları Allah'a itaatten alıkoyan ve O'nun emirlerine muhalefet etmeye sevkeden yollarla açıklamıştır. O, bunları cehennemde bir araya getirecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda

---

181 İbn Merdeveyh İbn Ömer'den (r.a.) merfû olarak rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 177). Özet bir şekilde zekâtı ödenen malın biriktirilmiş servet (kenz) olmadığı rivayet edilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 4). Bu mânaya gelen hadis ve rivayetler çoktur (bk. el-Muvatta', "Zekât", 21; Buhârî, *Tefsîr*, IX, 7; Taberî, *Tefsîr*, X, 118-119; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 177-179).

182 et-Tevbe, 9/5.

183 Fussılet, 41/7.

bildirildiği gibi: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[184]; "Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne
353 kötü arkadaş!"[185] [§]"Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını"[186]. Ve bunun benzeri âyetlerde bildirildiği üzere. Buna göre bu biriktirdikleri mallar, **cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacaktır.** Cenâb-ı Hak, onlara bu mallarla azap edecektir. Çünkü bu mallar, onları Allah'a itaatten alıkoymuş ve onları Allah'ın yolundan alıkoymaya sevketmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, âhirette onlara bunlarla azap edecektir. **Alınları** anlamına gelen "cibâhuhum" (جباههم) kelimesi, âhirete önceden göndermekten kinâyedir. Yani onlar bunları önceden göndermemişler ve Allah yolunda harcamamışlardır. **Böğürleri.** Çünkü onlar her yönden helâl ve haram dinlemeden bunları almışlardır. **Sırtları.** Çünkü bu malları, Allah'ın yolundan alıkoymak için harcamışlardır. Yine bu beyanın, azabın onları her yönden kuşatmasından kinâye olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır"[187]; "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[188]. Yani azap onları kuşatacaktır. Söz konusu durum da böyledir. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Yine bu, "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)?"[189] ilâhî beyanında bildirilen durum gibidir. Yani azap onları kuşatacaktır. Öyle ki onlar bunu yüzleri üzerinden kaldırmaya güç yetiremeyeceklerdir.

O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak. Ebû Hureyre Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir hadis rivayet etmiştir: "Altın ve gümüş sahibi olup da bunların hakkını vermeyen (zekât) kimseler için bu altın ve gümüşler kıyâmet günü plakalar haline getirilecek, sonra cehennemde kızdırılacak ve sahibinin alnı, böğrü ve sırtı bunlarla dağlanacaktır. Soğudukça bu durum, onun için tekrarlanacaktır. Bu, toplamı elli bin sene süren bir günde olacaktır. Tâ ki insanlar arasında hüküm verilinceye kadar. Böylece insan yolunu görür: Ya cennete ya da cehenneme. İnek ve koyun sahibi olup da bunların hakkını vermeyen (zekât) kimseler için, bunlar

---

184 ez-Zuhruf, 43/36.
185 ez-Zuhruf, 43/38.
186 es-Sâffât, 37/22.
187 el-A'râf, 7/41.
188 ez-Zümer, 39/16.
189 ez-Zümer, 39/24.

kıyâmet günü getirilirler ve toynaklarıyla bu kişiyi ezerler ve boynuzlarıyla ona toslarlar.” Sonra o, bu kimse hakkında, önceki kişi için söylediklerini söyledi.
Dediler ki: Yâ Resûlallah, peki at sahipleri? [§]Resûlullah şöyle buyurmuştur: 354
“Atlar üç şey içindir: Bir adam için ecirdir; biri için örtüdür; biri için yüktür. Bunları Allah yolunda hazırlık için bağlayan kimseye gelince; eğer bu kişi bir otlakta veya bir bahçede bu atlara bol miktarda ot sunarsa, Allah atların yediği sayıda ve gübresi oranında ona iyilik yazar. Eğer bunların bağlandığı ip kopar ve bunlar bir veya iki tur koşarsa, Allah bunların izi sayısınca sahiplerine iyilik yazar. Eğer bu atlar sahibinin sulamak istemediği coşkulu akan bir nehre varıp bundan su içerlerse, bunların içtiği su miktarınca Allah, sahiplerine iyilik yazar. Fakat atları müslümanlara karşı övünç kaynağı ve izzet olsun diye bağlayan kimse için bunlar kıyâmet gününe kadar yük olurlar. Yine bunları iffeti korumak ve başkasına muhtaç olmamak için bağlayıp boyunlarındaki ve sırtlarındaki Allah hakkını (cihat ve zekât) unutmayan kimse için bunlar, kıyâmet gününde sahipleri için cehennem ateşine perde olur”[190]. Eğer bu rivayetin Hz. Peygamber’e nispeti sabit ise, bunda, atlarda zekâtın vacip olduğuna dair delil vardır. Ayrıca bu, Ebû Hanîfe için bir delildir. Zira Resûlullah “sonra bunların boyunlarındaki Allah hakkını unutmayan” buyurmuştur. Bunların boyunlarındaki hak zekâttır. Sırtlarındaki hak ise üzerlerinde yapılan cihaddır. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ مِنْهَٓا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ فَلَا
تَظْلِمُوا ف۪يهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِك۪ينَ كَٓافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ
كَٓافَّةً وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٣٦﴾

36. “Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”

---

[190] Buhârî, “Zekât”, 3; “Şürb”, 12; Müslim, “Zekât”, 24.

Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın yazısına uygun olarak on ikidir. İnsanların bir kısmı şöyle der: Onlar ayları çokça öne alıp erteledikleri için bunlar onlar için karışmıştır. Öyle ki ayları tam olarak, sırasına göre bilmiyorlardı. Resûlullah hac döneminde Mekke'de insanlara hitap ederek şöyle buyurmuştur: "Biliniz ki zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şek-
355 liyle dönmektedir. [§]Bir sene on iki aydır. Bunlardan dördü haram aylardır. Üçü, birbirini izleyen zilkade, zilhicce ve muharrem'dir. Biri cemâziyelahir ile şaban arasındaki receptir." Sonra onlara şöyle seslenmiştir: "Bu hangi şehirdir? Hangi aydır? Ve hangi gündür?" Dediler ki: Haram beldedir, haram aydır ve haram gündür." Bunun üzerine Resûlullah "tebliğ ettim mi?" buyurmuş, onlar da "evet" cevabını vermiştir. Resûlullah "Allah'ım şahit ol" buyurmuştur[191]. Bazı rivayetlerde ilave olarak şu sözleri yer almaktadır: "Biliniz ki haram ayları ertelemek (nesî) inkârda ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır"[192]. Dediler ki: Onlar safer ayını bir yıl haram, bir yıl helâl sayıyorlardı. Muharremi de bir yıl haram, bir yıl helâl sayıyorlardı. Haram ayları ertelemek (nesî) şeytandandı. Resûlullah bu hadislerde haram ayları niteleyip açıklamıştır. Bu durum, daha önce Câhiliye insanlarının yasak kıldığı gibi Hz. Peygamber'in de bu aylarda savaşı haram kıldığını göstermektedir. Buna ek olarak o, haram ayları erteleyen kimselerin kusurlarını da açıklamıştır. Zira onlar muharremde savaşı helâl sayıyor ve bunu safer ayına erteliyorlar, böylece muharrem ayının yerine saferi haram sayıyorlardı. Dolayısıyla Allah, haram kılınanı helâl saydıkları için onları kınamış ve bunu inkârda ileri gitmek saymıştır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Allah'ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirip haram ayı bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar"[193]. Yani Allah'ın haram kıldığı dört ayın sayısını. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Böylece Allah'ın haram kıldığını helâl kılmak için bunu yapıyorlar. Onların bu çirkin işleri, kendilerine süslenip güzel gösterildi"[194]. Şöyle diyenler de vardır: Allah, ayların sayısını Araplar'ın bildiği şekliyle hilâllere göre on iki kılmıştır. Çünkü onların
356 bunu bilmeleri sağlanmıştır. Başkalarına ise bu sağlanmamıştır. [§]Onlar seneyi günlerle sayıyorlardı. Araplar ise **Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günde** olduğu gibi seneyi aylarla biliyorlardı. **Bunların dördü haram aylardır.**

---

191 Buna benzer bir rivayet Ebû Bekir'den (r.a.) nakledilmiştir (bk. Buhârî, "Meğâzî", 77; Müslim, "Kasâme", 29).

192 Bir sonraki âyet-i kerîme.

193 Bir sonraki âyet-i kerîme. Söz konusu hadisi İbnü'l-Münzir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdeveyh İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 183). Buna benzer bir rivayeti İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh İbn Ömer'den nakletmiştir (bk. *a.g.e*, IV, 188).

194 Bir sonraki âyet-i kerîme.

Allah'ın yazısına uygun olarak. Allah'ın yazısı meâlindeki beyan, denildiği gibi levh-i mahfûz anlamına gelebilir. Yine **Allah'ın yazısına uygun olarak** meâlindeki beyanın, Allah'ın bu konudaki hükmü anlamına gelmesi de mümkündür. **Allah'ın katında** meâlindeki beyanın, belirtmiş olduğumuz üzere levh-i mahfûz olması mümkündür. Öyle ki bu, Allah katındadır ve O, başkasını buna muttali kılmamıştır. **Allah'ın katında** meâlindeki beyanın, Araplar'ın bildiği üzere "Onun ilminde" anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İşte doğru olan hesap budur. Denildi ki: Bu, ayların doğru hesabıdır. Yani Allah'ın yarattığı üzere sahih ve doğru olan budur. Denildi ki: Bu hesap, adaletli hükümdür.

O aylarda kendinize zulmetmeyin. Âlimlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bütün aylarda. Çünkü bu aylar onlara şahit kılınmıştır. Öyle ki bunlar kendilerinde yapılan günahlar ve hayırlara şahitlik ederler. Yine onların ecelleri bu aylarda tamamlanır. Cenâb-ı Hak, "size her türlü hayrı ve nimeti getiren bu aylarda zulmetmeyin, bunlar sizin yaptığınız hayır ve şerlerle ayrılırlar" diye bildirmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: **O aylarda kendinize zulmetmeyin.** Yani dört haram ayda. Cenâb-ı Hak, her ne kadar bütün aylarda, zulüm helâl olmasa da özel olarak bu dört ayı bildirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, her ne kadar zulüm her yerde haram olsa da özel olarak Mekke'de zulmedilmemesini emretmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.) Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız"[195]. Yani Mekke'de savaşmayın. Zira tümü zulümdür.

[§]Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün 357
savaşın. Topyekün meâlindeki "kâffeten" (كافّة) kelimesinin birleşerek anlamına gelmesi mümkündür. Yani onlar sizinle birleşerek savaştığı gibi siz de onlara karşı birleşerek savaşın. **Topyekün** meâlindeki topluca mânasına gelmesi de mümkündür. Bu kelimenin ilelebet kıyâmete kadar mânasına gelmesi de mümkündür. Yani sizinle savaştıkları gibi sizinle savaştıkları vakte kadar siz de onlarla savaşın. **Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.** Yardım yapmakta ve destek vermekte.

195 el-Hac, 22/25.

اِنَّمَا النَّسٖٓيءُ زِيَادَةٌ فِى الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذٖينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِيُوَاطِؤُا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللّٰهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُٓوءُ اَعْمَالِهِمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرٖينَ ﴿٣٧﴾

37. "Aylara ek yapmak, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Onlar (ayların sayısını) ***Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helâl bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah'ın haram kıldıklarını meşru hale getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor. Allah inkârcılar topluluğunu doğru yola iletmez."***

Ebû Avsece, "nesî" (النسئ) kelimesinin erteleme demek olduğunu söylemiştir. "nese'te'ş-şehre" (نَسَأت الشهر) denilir ve bu, onu erteledin demek olur. Yine "ensee'llâhu fî ecelike" (أنْسَأ الله فى أجلك) denilir ve bununla "Allah ecelini ertelesin" anlamı kastedilir. **Uyarlamak üzere.** Uyarlamak, bir ayı başka bir ayın yerine yerleştirmek demektir. Bu, birbirini takip etmektir. Denilir ki: Topluluk falanca sözde tevâtu' (التواطؤ) etti. Yani birbirini takip ettiler. "Vâta'tü fulânen" (واطأت فلانا) denilir, ona uydum anlamı kastedilir. İbn Kuteybe, "nesî" kelimesinin ertelemek demek olduğunu söylemiştir. Onlar bunlardan haram olanın haramlığını bir sene erteliyorlardı. Savaşa ihtiyaç duydukları için bunun yerine başka ayı haram kılıyorlardı. Sonra da başka bir senede tekrar haram oluşa geri döndürüyorlardı. Sanki onlar bunu erteliyorlardı[196]. **Uyarlamak üzere.** Yani Allah'ın haram kıldığını denk getirmek, dolayısıyla O'nun haram kıldığını helâl saymak üzere. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır. Onlar aylardan haram ayların sayısını haram kıldıklarında, haramı helâl, helâlı haram saymayı önemsemiyorlardı.

Aylara ek yapmak, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir. Yani bu krallar, Allah'ın haram kıldığını helâl, helâl kıldığını ise haram sayma hususunda bir yenilik yaptıklarında, yenilik yaptıkları vakit ötekilerin inkârcılığını artırmada bir yenilik yapmış olmaktadırlar. **Onunla inkârcılar saptırılır.** Bu beyan iki yoruma açıktır. **Bununla inkârcılar saptırılır.** Yani onunla inkârcılar
358 helâk edilir. [S] Yani bu yeni durumu icat edenler. **Onunla inkârcılar saptırılır** meâlindeki âyet şu mânaya da gelebilir: Yani bu krallar ancak kendilerine

196 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 186.

uyanlar saptırılsın diye yeni durumu varetmişlerdir. **Bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlardı.** Nitekim rivayete göre onlar muharrem ayını bir yıl helâl sayıyorlar ve bu ayda kan döküyor ve malları alıyorlardı. **Bir yıl ise haram sayıyorlardı.** Dolayısıyla bu ayda kan ve malı helâl görmüyorlardı.

(Ayların sayısını) Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere. Denildi ki: Allah'ın haram kıldığının sayısına denk getirmek üzere. Onlara göre haram kılma ayların sayısıyla ilgilidir, ayların kendisiyle ilgili değildir. Zira aylarda haramlığı gerektiren anlam fazlalığı vardır. Dolayısıyla onlar ayların sayısını korudular, vakti ise korumadılar. Bu, **onlar (ayların sayısını) Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helâl bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah'ın haram kıldıklarını meşru hale getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor** meâlindeki beyanın yorumudur. Yani helâl sayılanın ertelenmesi, haram sayılanın ise öne alınması onlara güzel görünüyor. **Allah inkârcılar topluluğunu doğru yola iletmez.** Denildi ki: Onların inkârı tercih ettikleri vakit onları doğru yola iletmez. Veya dünyadaki inkârları sebebiyle âhirette onları cennet yoluna iletmez. Başka bir yerde bu beyanın yorumunu açıkladık[197].

Aylara ek yapmak, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Sanki bu âyet ve bundan önceki âyet -ki bu "doğrusu Allah'a göre ayların sayısı on ikidir" meâlindeki beyandır-[198] Arap müşrikleri hakkındadır. Bundan önceki diğer âyetler ise Ehl-i Kitap hakkındadır ki bu âyetler şunlardır: "Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini rab edindiler"[199]; "Bilin ki yahudi din bilginlerinin ve hıristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler"[200]. Cenâb-ı Hak Arap kralların kendilerini rab, kendilerine uyanları ise köle edindiklerini bildirmektedir. Öyle ki onlar, helâl ve haram kıldıkları her konuda krallarına uymaktadırlar. Aynı şekilde yahudi ve hıristiyanlar bunları köle edinmişlerdir. Sanki Cenâb-ı Hak müminlere şöyle buyurmuş olmaktadır: Arap krallar, yahudi ve hıristiyan din adamları kendilerini rab, kendilerine uyanları ise köle edinmiş-
lerdir. [§]Ey müminler topluluğu! Sizler kendinizi rab, size uyanları köle edin- **359**
meyin. Bu âyetin hemen sonrasındaki âyette Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin?: "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz?"[201]

---

197 Örneğin Âl-i İmrân sûresinin 3/86. âyetinin tefsirine bakınız.

198 Bir önceki âyet-i kerîme.

199 et-Tevbe, 9/31.

200 et-Tevbe, 9/34.

201 Bir sonraki âyet-i kerîme.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا ق۪يلَ لَكُمُ انْفِرُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ
اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَض۪يتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا
مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَل۪يلٌ

38. "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası âhiretin yanında pek azdır."

Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda savaşa çıkın!" denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Cenâb-ı Hak müminleri savaşa çıkmada yere çakılıp kalma konusunda kınamış ve dünyaya meyletmekten nehyetmiştir. Bazı âlimler şöyle demiştir: Bu âyet, Tebük savaşında Resûlullah'a katılmayıp geride kalan münafıklar hakkındadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Çevrenizdeki bedevîler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var"[202]. Bu tehdit de onlara yöneliktir. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet müminler hakkındadır. Onlara Allah yolunda savaşa çıkmak emredilmiştir. **Yere çakılıp kalıyorsunuz.** Denildi ki: Allah yolunda savaşa çıkma konusunda ağır davranıyor ve yerinizde kalıyorsunuz. "Yere çakılıp kalma" meâlindeki beyanın, yerlerinde kalma söz konusu olmaksızın kendilerinde bir ağırlık görmeleri mânasına gelmesi mümkündür. Bu durum, sağırlık ve körlük bulunmaksızın bir kişi hakkında kör ve sağır davranıyor denilmesi gibidir. Bu ifadeler, söz konusu kişinin kendisini böyle görmesi durumunda söylenir. Bazı dil âlimleri şöyle demiştir: **Yere çakılıp kalıyorsunuz.** Ağır davranıyor ve orada kalmaya meylediyorsunuz. Bu kullanım Kur'ân'da çoktur. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi "hepsi birbiri ardından orada (cehennem) toplanınca"[203]. Yani oraya ulaşınca.

Dünya hayatını âhirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası âhiretin yanında pek azdır. Yani Onun dünyada size bahşettiği nimetler, âhirette size bahşedeceğini vâdettiği nimetlere göre azdır. Veya şöyle de denilebilir: **Dünya hayatının faydası** başından sonuna kadar, âhiretin yararından ve oradaki nimetlerden **daha azdır.** Çünkü dünya hayatının nimetleri
360 sonludur. **[§]**Âhiret hayatının nimetleri ise ebedî olarak devam etmektedir.

202 et-Tevbe, 9/101.
203 el-A'râf, 7/38.

Veya şöyle de denilebilir: **Dünya hayatının faydası** âhiretin faydasından daha azdır. Çünkü dünya hayatının nimetleri ve yararlarına sıkıntı ve zarar karışır; âhiret hayatının nimetlerine ve yararlarına ise sıkıntı ve zarar karışmaz.

اِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾

39. "Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter."

Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır. Yani eğer toplanıp seferber olmazsanız. Şayet bu âyet, münafıklar hakkında nâzil olmuşsa durum açıktır. Eğer âyet, müminler hakkında nâzil olmuşsa **Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani onların başına gelecek bir azap. Cenâb-ı Hak bu azabın ne olduğunu açıklamamıştır. Bazıları şöyle demiştir: Allah, seferber olup Allah yolunda savaşa çıkmama konusunda şiddetli tehditte bulunmuştur. Bu, O'nun Bedir'de geriye dönme konusundaki şiddetli tehdidi gibidir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!"[204] Bununla birlikte Cenâb-ı Hak, Bedir savaşında sığınacak bir yer kalmadığından bu şiddetli tehditte bulunmuştur. Onların o gün savaşa çıkmaları münafıklık halinin bir sonucuydu. Burada ise Cenâb-ı Hak, bu sebeplerin dışında sebeplerle şiddetli tehditte bulunmuştur. Bunun farklı yönleri vardır. Bunlardan biri şu sebeptir: Müminlerin savaştan geri durmalarında münafıkların geri durmaları için mazeret durumu vardır. Nitekim onlar bir mazeret dolayısıyla geri dururlarsa biz de aynı şekilde mazeret sebebiyle geri durmaktayız. Bizim bu
konuda mazeretimiz vardır. [§]İkincisi: Bu durumda kâfirlerin bize karşı delil 361
getirme imkânları olur. Derler ki: Onlar bize âhireti teşvik ediyor, kendileri ise bundan kaçıyorlar ve yüz çeviriyorlar. Üçüncüsü: Onların geri durmalarında müminler için kuvvet azalması olur. Zira bunların katılmaması durumunda müminler sayıca azalır.

---

204 el-Enfâl, 8/16.

Yerinize başka bir topluluk getirir. Bu beyan hakkında farklı şeyler söylenmiştir. Denildi ki: Cenâb-ı Hak, sizin yerinize melekleri getirir, onlar Resûlullah'a yardım eder. Bedir, Huneyn ve Ahzâp savaşlarında melekleri getirdiği gibi. Denildi ki: **Yerinize başka bir topluluk getirir.** Ey Mekke ahâlisi! Sizi başkasının yerine getirdiği gibi. Dolayısıyla onlar Resûlullah'a yardım eder. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Yerinize başka bir topluluk getirir.** Yani sizin dışınızda başka bir topluluk vareder. Fakat ilk yorum daha uygundur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak âyetin sonunda şöyle buyuruyor: "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim Allah ona yardım etmişti"[205].

Siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Bu belirtmiş olduğumuz durumdur. Yani ona katılmaktan geri durmak suretiyle Resûlullah'a zarar vermeyin. Bazıları şöyle demiştir: Siz Allah'a hiçbir şekilde zarar veremezsiniz. İlk yorum belirtmiş olduğu sebeple daha uygundur.

اِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا ثَانِیَ اثْنَيْنِ
اِذْ هُمَا فِی الْغَارِ اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهٖ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا فَاَنْزَلَ
اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلَيْهِ وَاَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذٖينَ
كَفَرُوا السُّفْلٰى وَكَلِمَةُ اللّٰهِ هِیَ الْعُلْيَا وَاللّٰهُ عَزٖيزٌ حَكٖيمٌ ﴿٤٠﴾

40. "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."

Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim Allah ona yardım etmişti. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Eğer siz Resûlullah'a yardım etmezseniz de önemli değil. Zira Allah, mağarada yanında sadece bir kişi olduğu zaman ona yardım ettiği gibi şimdi de yardım eder. Eğer siz ona yardım etmezseniz, Allah ona mağarada yanında yalnızca bir kişinin olduğu durumda

[205] Bir sonraki âyet-i kerîme.

yardım ettiği ve ona yettiği gibi, yardım etmekte Allah ona yeter. Bugün yanında sayılamayacak kadar ona yardım edenler ve destekleyenler olduğu halde mi yardım etmeyecek? Nitekim Resûlullah onlara savaşa çıkma çağrısında bulunduğunda ve düşmana karşı savaşa çıkmayı emrettiğinde kendisinden dolayı bu çağrıda bulunmuyordu. Zira o biliyordu ki kendisine yardım hususunda Allah ona yeter. Bilakis o, kendileri için onları savaşa davet ediyor ve çıkmalarını emrediyordu [§]ki onlar bununla Allah katında bir yakınlık ve sevap 362
kazansınlar. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin: "Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz"[206]. Yani eğer toplanıp seferber olmazsanız ve Resûlullah'a yardım etmezseniz, ona bir zarar vermezsiniz. Zira yardım etmekte Allah ona yeter. Cenâb-ı Hak seferber olma ve savaşa çıkmayı terketmelerinden ötürü onları kınamıştır ki öteki kâfirlerin meylettiği gibi onlar dünyaya meyletmesinler ve âhiret hayatını dünya hayatına tercih etmesinler. Çünkü onların dünyaya meyletmeleri ve bunu sevmeleri, onları Hz. Muhammed'e uymaktan alıkoyan husustur. Yine bu durum, onları Allah'ı inkâr etmeye, Resûl'ünü yalanlamaya ve yaptığı davette ona olumlu cevap vermemeye itmiştir. Dolayısıyla *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* Cenâb-ı Hak müminlere şöyle buyurmaktadır: Dünyaya meyletmeyin ve onu âhiret hayatına tercih etmeyin. Zira bu durum sizi Resûlullah'ın emretmiş olduğu seferber olmaktan ve savaşa çıkmaktan alıkoyar. Nitekim bu kâfirleri belirtmiş olduğumuz üzere bundan alıkoymuştur. Bunun aslı şudur ki: Cenâb-ı Hak onların yardımına ihtiyaç duyduğu için ona yardım etmelerini istememiştir. Zira O, resûlüne dilediği gibi yardım etmeye kādirdir. Fakat O, onlardan resûlüne yardım etmelerini istemiştir ki onlar bundan dolayı âhirette kendilerine sevap kazansınlar ve orada anılsınlar. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, onlardan vermiş olduğu nimetlere şükretmelerini buna ihtiyaç duyduğu için istememiştir. Fakat O, bunu nimetin kendileri için devam etmesi ve kalan ebedî nimetlere ulaşmaları için istemiştir.

Nitekim inkârcılar onu yurdundan çıkardıklarında. Yani onu öldürmeyi planladıklarında onu çıkmaya zorladıklarında. Öyle ki o, onların arasından çıkıp gitmişti.

İki kişiden biri olarak, hani onlar mağaradaydılar. İki kişiden biri olarak. Yani yanında bir kişiden başka kimse yoktu. Bu durum yardımın insanlardan birinden gelmediğini, bilakis yardımın Allah'tan olduğunu bilmeleri

---

[206] Bir önceki âyet-i kerîme.

363 içindir. Zira bir kişiyle [§]binlerce kişiye karşı yardım ve koruma olmaz. Veya burada Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğü bildirilmektedir. O, Resûlullah'ın bütün işlerinde yanındaki ikinci kişiydi.

Arkadaşına 'tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu. Hz. Ebû Bekir'in tasası kendisine ilişkin bir korkudan kaynaklanmıyordu. Fakat o, Resûlullah'ın vurulması endişesini taşıyordu. Aynı şekilde bir rivayete göre o, Resûlullah'a şöyle demiştir: "Yâ Resûlallah! Eğer sen vurulursan Allah'ın dini ortadan kalkar ve yeryüzünde Allah'a artık ibadet edilmez." Bazı rivayetlere göre Hz. Ebû Bekir Resûlullah'a dair duyduğu endişeden dolayı ağlıyordu. Resûlullah ona "Seni ağlatan nedir?" diye sormuştur. Bunun üzerine o, belirtmiş olduğumuz sözleri söylemiştir. Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: "Ey Ebû Bekir, üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün?" Denildi ki: O ikisi mağaranın kapısına geldiklerinde Hz. Ebû Bekir öne geçmiş ve mağaraya girmiştir. Bu mağaranın zehirli hayvanlarla dolu olduğu biliniyordu. Hz. Ebû Bekir, iki ayağıyla zehirli hayvan deliklerini kapatmış ve uzun süre böyle kalmış ve şöyle demiştir: Eğer bunda bir şey olsa bana görünürdü. Veya buna benzer bir söz söylemiştir[207]. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* **Tasalanma! Allah bizimle beraberdir.** Bu beyan, Resûlullah hakkında üzülmeyi ve korkmayı yasaklama mânasında değildir. Aksine ona işin hafifletilmesi ve mevcut
364 olduğu durumun ona kolaylaştırılması anlamındadır. [§]**Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi.** Denildi ki: Cenâb-ı Hak kendi katından bir güven duygusunu, Resûlullah "üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün" buyurduğunda Hz. Ebû Bekir'e indirmiştir. Tâ ki Hz. Ebû Bekir'in kalbi Resûlullah (s.a.) hakkında duyduğu üzüntü ve korkudan sıyrılıp güven duygusuna ulaştı. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, güven

---

207 Ebû Nuaym Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mağarada kaldıkları gece Ebû Bekir "Yâ Resûlallah! Bırak önce ben gireyim, eğer bir yılan veya başka bir şey varsa senden önce benim olsun" dedi. Resûlullah "gir" buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir içeri girdi ve eliyle her tarafı aradı. Her delik gördüğünde elbisesini yırtarak bu deliği kapattı. Tâ ki bütün elbisesiyle bunu yaptı. Râvi şöyle demiştir: O bir delik kaldığında topuğuyla deliğin ağzını kapattı. Sonra da Resûlullah'ı içeri aldı. Sabah olduğundan Resûlullah ona "Ey Ebû Bekir! Elbisen nerede?" diye sordu. O da ona yaptıklarını anlattı. Bunun üzerine Resûlullah ellerini kaldırarak şöyle buyurdu: Allah'ım Ebû Bekir'i kıyâmet günü benim derecemde kıl. Allah Resûlullah'a "Allah senin duanı kabul etti" diye vahyetti (Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, I, 33). Enes b. Mâlik'ten Ebû Bekir'in ona anlatarak şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mağaradayken müşriklerin ayaklarını başımızın üzerinde gördüm ve dedim ki: "Yâ Resûlallah! Eğer onlardan biri ayaklarına bakarsa bizi ayaklarının altında görür." Bunun üzerine o, şöyle buyurdu: "Ey Ebû Bekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün." (Buhârî, "Menâkıb", 2; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 1) Bu konudaki rivayetlerin çoğu için bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 196-204.

duygusunu Resûlullah'a indirmiştir. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir. İlki: Cenâb-ı Hak, ona güven duygusu indirmiştir, tâ ki o, ötekilerin görmediği askerleri görmüştür. Nitekim O, **sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi** diye buyurmuştur. İkincisi: Cenâb-ı Hak, güven duygusunu kesin delillerle indirmiştir. Fakat eğer bildirilen durum olmuşsa Cenâb-ı Hak güven duygusunu başlangıçta indirmiştir. Çünkü Resûlullah, Allah'tan başka kimseden korkmuyordu ve O'nun kendisine yardım edeceğini biliyordu. Aynı şekilde İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi.** Hz. Ebû Bekir'e. Çünkü Hz. Peygamber'de zaten güven duygusu vardı[208]. Bu daha uygun bir yorumdur.

Sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi. Bunun söz konusu vakitte olması mümkündür. Yine bunun Cenâb-ı Hakk'ın onu meleklerle desteklediği Bedir ve diğer savaşlarda olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak insan dışındaki varlıklarla da onu desteklemeye kādir olduğunu bildirmektedir ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine seferber olup savaşa çıkmayı Resûlullah'a yardım için emretmediğini, bilakis bununla, belirtmiş olduğumuz sevabı kazansınlar diye emrettiğini bilsinler.

Ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. "İnkârcıların sözü" beyanının, Resûlullah'a kurdukları tuzak ve onu öldürme planları mânasına gelmesi mümkündür. Cenâb-ı Hak onların tuzaklarını, hilelerini ve bunun için toplanmalarını değersiz kılmıştır. **Allah'ın sözü ise en yücedir.** Yani Allah'ın onlara yönelik planı ve resûlüne yardımı en üstündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır"[209]. **İnkârcıların sözü** meâlindeki beyanın, onların benimsedikleri din ve mezhep mânasına gelmesi de mümkündür. **Değersiz.** Yani bunu kesin delillerle **değersiz kıldı**. Hz. Muhammed'in dinini ise olduğu üzere kesin delillerle **yüce kıldı. [§]İnkârcıların sözünü değersiz hale getirdi** meâlindeki âyet şu anlama 365
da gelebilir: Yani küfür kelimesinin sahiplerini değersiz hale getirdi; Allah'ın

208 İbn Ebû Hatim, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdeveyh, Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*'de ve İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*'ta İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 207).

209 el-Enfâl, 8/30.

dininin bağlılarını ise yüce kıldı. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi "üstün olan sizsiniz"[210].

Çünkü Allah mutlak galiptir. Hiçbir şey onu aciz bırakamaz. İşinde **hikmet sahibidir.**

اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41. "Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Bilirseniz, bu sizin kendi iyiliğinizedir."

Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki: Genç veya yaşlı olarak. Denildi ki: Hasta veya sağlıklı olarak. Denildi ki: Meşgul veya boş bir şekilde. Denildi ki: Zengin veya fakir olarak. Denildi ki: Gayretli olarak veya bir gayret olmaksızın. Bu beyanın aslı ise şudur: Kolay görerek veya zor görerek **sefere çıkın.** Yani size kolay da gelse zor da gelse **sefere çıkın.** Müfessirlerin bu beyana yaşlılık, meşguliyet, fakirlik ve hastalık gibi mânalar vermesinin sebebine gelince, bunlar sefere ve savaşa çıkmayı zorlaştıran hususlardır. Bu beyanın aslı belirtmiş olduğumuz üzere size kolay da gelse zor da gelse **sefere çıkın** mânasıdır. **Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın.** Nefse kolay da gelse zor da gelse **sefere çıkın.** Veya tabiata kolay da gelse zor da gelse. Yahut akıl bakımından kolay da olsa zor da olsa.

Bu sizin kendi iyiliğinizedir. Dünyada ve âhirette. Yani biliniz ki bu, kalmaktan ve sefere çıkmayı terketmekten **sizin için daha hayırlıdır**. **Eğer bilirseniz.**

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرٖيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلٰكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ اَنْفُسَهُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤٢﴾

210 "Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz" (Âl-i İmrân, 3/139). Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir" (Muhammed, 47/35).

42. "Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi; fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi. Bir de kalkıp, 'Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık' diye Allah'ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâke sürükleyecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor."

[Münafıkların Cihat Karşısındaki Tutumları]

Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Kolay elde edilecek bir kazanç olsaydı.** Yani yakın bir ganimet. **Kısa bir yolculuk.** Yani kolay. **Mutlaka peşinden gelirlerdi.** Savaşlarında. [§]**Fakat o meşakkatli yol onlara** 366
uzun geldi. Yani gidilecek yol. Denildi ki: Kazanç, dünyadır. **Kısa bir yolculuk,** meşakkatin bulunmadığı bir yolculuktur. **Kolay elde edilecek bir kazanç olsaydı** meâlindeki âyetin aslı şudur: Yani hazır yararlar. **Kısa bir yolculuk.** Yani mevcut olmayan yararlar. "'Araz" (العرض) yararlar demektir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Eğer onlar için hazır veya şu an mevcut bulunmayan yararlar olsaydı, onları uymalarını istediğin hususlarda **mutlaka peşinden gelirlerdi**. Çünkü onların âdeti menfaatlere uymaktır. Yani münafıkların. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[211]. Cenâb-ı Hak, onların, kendisine şartlı olarak kulluk ettiklerini bildirmiştir. Bu şart "kendisine bir iyilik denk geldiğinde bundan memnun olmasıdır." Dolayısıyla onların âdeti menfaatlere uymaları ve bunlara meyletmeleridir. Müminlere gelince, onlar her durumda, bolluk ve darlık döneminde Allah'a kulluk ederler. Yine onlar kendilerine bir menfaat gelsin veya gelmesin, bir meşakkatle karşılaşsınlar veya karşılaşmasınlar Resûlullah'a uyarlar ve ondan ayrılmazlar. Onlar hiçbir durumda Resûlullah'tan ayrılmazlar.

Bir de kalkıp, 'Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık' diye Allah'ın adına yemin edecekler. Yani eğer bineğimiz ve silâhımız olsaydı **sizinle beraber sefere çıkardık.** Eğer bizim erzak ve savaşacağımız aletleri satın alacak malımız olsaydı, **sizinle beraber sefere çıkardık**. Ayrıca Cenâb-ı Hak, onların buna güç yetirdiklerini, güçlerinin olmadığına dair yalan söylediklerini bildirmiştir. Nitekim O, "eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi"[212] buyurmuştur.

---

[211] el-Hac, 22/11.

[212] et-Tevbe, 9/46.

Mûtezile şöyle demiştir: **Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık** meâlindeki âyet, istitâatın fiilden önce insanda var olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak onların "bizim harcayacağımız ve silâh alacağımız şey yoktur" sözlerinde yalancı olduklarını bildirmiştir. Buna karşın biz deriz ki: İstitâat iki çeşittir: Vasıtalara ve çeşitli hallere sahip olmak anlamında istitâat ve fiilleri yapmaya ilişkin istitâat. Vasıtalara ve hallere sahip olma anlamındaki istitâatın fiilden önce olması mümkündür. Bu istitâat, vasıtalara ve durumlara ilişkin istitâat demektir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, "eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi" buyurmuştur. Yine Mûtezile'nin sözlerinden biri şudur: "Fiile ilişkin istitâat birden fazla zamanlarda devam etmez". Bu âyet ise istitâatın birden fazla vakitte devam edeceğini bildirmiştir. Bu durum, bunun vasıtalara ve durumlara ilişkin istitâat olduğunu göstermektedir.

367 [§]**Böylece kendilerini helâke sürükleyecekler.** Denildi ki: **Böylece kendilerini helâke sürükleyecekler.** Buna güç yetirmediklerine dair yalan yere yaptıkları yeminleri sebebiyle. Denildi ki: **Böylece kendilerini helâke sürükleyecekler.** Savaşa çıkmayı terketmek sebebiyle. Çünkü onlar savaşa çıkmayı terkettiklerinde öldürülürler. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler"[213]. **Böylece kendilerini helâke sürükleyecekler** meâlindeki âyetin "dünyadaki münafıklıkları sebebiyle âhirette kendilerini helâke sürükleyecekler" mânasına gelmesi de mümkündür.

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذٖينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبٖينَ ﴿٤٣﴾

43. "Allah seni affetti de, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?"

Allah seni affetti de, niçin onlara izin verdin? Geride kalmaları konusunda. **Doğru söyleyenler belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden. Doğru söyleyenler belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu**

---

213 "Münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler" (el-Ahzâb, 33/60-61).

bilmeden meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani savaştan geri kalmalarına izin vermeseydin Allah, seni onların münafıklığına muttali kılar ve böylece bu, nübüvvetin mûcizelerinden biri olurdu. Veya şu anlama da gelebilir: Eğer sen onlara izin vermeseydin, senin için onların münafıklığı belli olurdu. Çünkü sen izin vermesen de onlar geride kalırlar ve senden ayrılırlar. Doğru söyleyenler ise senden ayrılmazlar. Dolayısıyla senin nezdinde bunlar ötekilerden; bunların yalancılığı ötekilerin doğru sözlülüğünden belli olmuş oluyor.

Allah seni affetti de, niçin onlara izin verdin? meâlindeki âyette Hz. Peygamber'in kendisine emredilmeden onlara savaştan geri kalma izni verdiğine delil vardır. Bunda içtihatla amel etmenin caiz olduğuna dair delil vardır. Çünkü eğer o, kendisine emredildikten sonra onlara geride kalma izni vermiş olsaydı, Cenâb-ı Hak, onu izin verdiği için kınamazdı (itâb). Bu durum, Hz. Peygamber'in onlara içtihatla savaştan geri kalma izni verdiğini göstermektedir. Çünkü o, onların geçerli özürleri sebebiyle geride kalma izni istediklerini zannetmiştir.

Eğer şöyle bir itiraz yapılırsa: Cenâb-ı Hak, onlara geride kalma izni vermesi dolayısıyla Resûl'ünü nasıl kınamıştır? Zira Cenâb-ı Hak, "insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye"[214] meâlindeki âyette o, Allah'ın kendisine gösterdiği şekilde hükmettiğini bildirmiştir.

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hak, onu, daha iyi olanı terkettiği için kınamış olabilir. Çünkü onların savaştan geri kalmalarına izin vermeyi terketmek, izin vermekten daha iyidir. Zira bu sayede doğru sözlü ile yalancı belli olmakta
ve bunda nübüvvetin bir mûcizesi ortaya çıkmaktadır. **[§]**Daha iyi olanın ter- 368
kedilmesi sebebiyle kınama ise caizdir. **Allah seni affetti de, niçin onlara izin verdin?** meâlindeki âyetin, kınama anlamında değil, insanların birbirine karşı nasıl davranacağına dair Allah'tan bir öğretim olması da mümkündür.

İnsanların bir kısmı, bu âyeti, Resûlullah'ın (s.a.) diğer peygamberlerden üstün olduğuna dair delil kabul etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak affetme sözüyle başlamıştır. Aynı şekilde belirtilmiş olan tüm kınamalarda (itâb) önce onun zellesi bildirilmemiştir. Diğer peygamberlerde ise onların zelleleri bildirilmiştir.

---

214 "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!" (en-Nisâ, 4/105).

لَا يَسْتَاْذِنُكَ الَّذٖينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ اَنْ يُجَاهِدُوا
بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِالْمُتَّقٖينَ ﴿٤٤﴾ اِنَّمَا يَسْتَاْذِنُكَ
الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فٖى
رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿٤٥﴾

44. "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir."

45. "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar."

Allah'a ve âhiret gününe iman edenler senden izin istemezler. Yani Allah ve âhiret gününe iman edenler mazeretsiz olarak **geride kalmak için senden izin istemezler.** Onlar ancak bir mazeret sebebiyle senden izin isterler. **Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler** senden mazeretsiz olarak savaştan geri **kalmak için izin isterler. Onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar.** Yani şüphelerinden dolayı **bocalayıp dururlar.** Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar.** Bu beyanı Nûr sûresindeki şu âyet neshetmiştir: "Müminler ancak Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir. Senden izin isteyenler, evet işte onlar Allah'a ve resûlüne hakkıyla iman edenlerdir"[215]. Fakat bu, muhtemel değildir. Çünkü Tevbe sûresinin en son inen sûrelerden olduğu bildirilir. Bu beyana şu anlam da verilebilir: Onlar müşterek bir işteyseler izin istemeden gitmezlerdi. Çünkü onlar, ortak işlerde müminlere uyduklarını izhar ediyorlardı. Fakat yalnız başlarına kaldıklarında böyle davranmıyorlardı.

وَلَوْ اَرَادُوا الْخُرُوجَ لَاَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلٰكِنْ كَرِهَ اللّٰهُ انْبِعَاثَهُمْ
فَثَبَّطَهُمْ وَقٖيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدٖينَ ﴿٤٦﴾

215 en-Nûr, 24/62. Hasan-ı Basrî'nin görüşü için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 143.

[§]*46. "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara 'Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!' denildi."* 369

Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi. Bu beyanın, müfessirlerin dediği üzere, Tebük savaşı hakkında olması mümkündür. Onlar, savaşa çıkmak ve buna hazırlanmakla emrolundular. Onlar ise çıkmamaya karar verdiler. Bundan dolayı da kınandılar. Bu beyanın, bütün savaşlar hakkında olması da mümkündür. Onlar savaşa çıkmamaya karar verip inandılar ve buna hiçbir hazırlık yapmadılar. Ayrıca dediler ki: "Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık"[216]. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların, yalancı olduklarını ve zengin olduklarını bildirerek onları yalanladı. Fakat onlar savaşa çıkmamaya karar verdiler ve bunun için hiçbir hazırlık yapmadılar. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

Fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi. Allah onların sefere çıkmalarını istemedi meâlindeki âyet şu mânaya gelebilir: Yani Allah, onların sefere çıkmalarından razı olmadı. Sonra Cenâb-ı Hak, razı olmamasının sebebini şu ilâhî beyanla açıklamıştır: "Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı"[217]. Yani fesat çıkarırlardı. Yani Allah onların sefere çıkmalarını istememiştir. Çünkü O, onların cihada çıkmalarının belirtmiş olduğu şekilde müminlere bozgunculuktan başka bir katkılarının olmayacağını bilmiştir.

Onları geri koydu. Denildi ki: **Onları tutup alıkoydu.** Yani Cenâb-ı Hak, onların sefere çıkmalarının müminlere bozgunculuktan başka bir sonucunun olmayacağını bildiğinde onları tutup alıkoydu. Cenâb-ı Hakk'ın, onlarda, tembellik ve ağır davranma gibi fiilleri yaratmış olması da mümkündür. Bunda, Allah'ın kötü fiilleri de yarattığına dair delil vardır. Bu, kendileri için kötülük olsa dahi başkası için iyilik olabilmektedir. Günahkâr kimsede günah fiilinin yaratılması da buna göredir. Bu, kendisi için kötülük; başkası için iyilik olabil-
mektedir. **[§]**"İnbi'âs" (الانبعاث) sefere çıkmak demektir. İbn Mesûd'un musha- 370
fında "huruç" (خروج) kelimesinin kullanılmasıyla "Fakat Allah onların sefere çıkmalarını istemedi" şeklindedir. "Tesbît" (التَثْبيط) tutarak alıkoymak demektir. Bu kelimenin asıl mânası ağırlaştırmaktır. Ebû Avsece, "inbi'âs" (الانبعاث) kelimesinin ayağa kalkma anlamına geldiğini söylemiştir.

---

216 et-Tevbe, 9/42.
217 Bir sonraki âyet-i kerîme.

Onlara ‘oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!’ denildi. Oturun denildi meâlindeki âyetin şu anlama gelmesi mümkündür: Onlar Resûlullah’tan savaştan geri kalıp evlerinde oturmak için izin istediklerinde o, bu konuda onların mazeretlerinin olduğunu düşünerek onlara izin verdi. Eğer bu beyan Allah’a aitse bu, tehdit ve korkutma anlamındadır. Bu beyanın, şeytana ait olması da mümkündür. Buna göre şeytan, onların savaştan geri kalıp evlerinde oturmalarını teşvik etmiş onlara savaştan geri kalıp evlerinde oturmaları yolunda vesvese vermiştir. *En doğrusunu bilen Allah’tır.*

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلَّا خَبَالًا وَلَاَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

47. “Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı; içinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı. Allah zâlimleri çok iyi bilir.”

Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak. Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı. Yani eğer sizinle sefere çıkmış olsalardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak “fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi ve onları geri koydu” buyurmuştur. Bu, onların sefere çıkmadıklarını göstermektedir. Şayet onlar çıkmış olsalardı Cenâb-ı Hak onları geri koymazdı. Bu, belirtmiş olduğumuz durumun olduğunu göstermektedir. “Habâl” (الخبال), bozgunculuk ve kötülük demektir. Denildi ki: Azgınlık demektir. Bunlar bir mânadır. Şu durumdan **başka size katkıları olmayacak.** Bozgunculukta katkılarının olması birden çok anlama gelebilir. Düşman adına casus olmaları ve müslümanların gizliliklerini onlara bildirmeleri mümkündür. Yine onlar, müslümanlara korkaklık telkin edebilirler. Tıpkı şu beyanda ve benzerlerine belirtildiği gibi: “İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun”[218]. Söz konusu beyanın, âyette bunun akabinde **aranıza sokulacaklardı** meâlindeki beyanla belirtilen “araları-
371 rına sokulma” mânasında olması da mümkündür. **[§]Aranıza sokulacaklardı.** Denildi ki: Bu kelime devenin hızlandırılması fiilindendir. **Aranıza.** Sizin

218 Âl-i İmrân, 3/173.

aranıza girerler. Denildi ki: **Aranıza sokulacaklardı.** Yani bineklerini, tâ ki sizin aranıza girerler ve onlara herhangi bir eziyet dokunmaz. Onlar müslümanlar arasında gizleniyorlardı ki başlarına herhangi bir belâ ve zorluk gelmesin. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Aranıza sokulacaklardı.** Bu kelime, "vad'" (الوضع) kökünden gelmektedir. Bu hızlı sürme anlamındadır[219]. Ebû Avsece, şöyle demiştir: Bu, devenin hızlı sürülmesi mânasından gelmektedir. Bu, bana göre devenin koşturulmasından gelmektedir. Şöyle denilir: "Evda'tü'l-baîra" (أوضعت البعير), "rekadtü'l-ferase" (ركضتُ الفرس) ve "ecraytü'l-hamîra" (أجريتُ الحمير). "Hilâl" (الخلال). Aranıza. Denildi ki: "Hilâl" (الخلال) savaş demektir. Bu belirtmiş olduğumuz üzere onların, müslümanların arasına eksiklik, savaş ve başarısızlık koymalarıdır.

Sizi fitneye düşürmek isterler. Denildi ki: Sizin fitneye düşmenizi isterler. Bu, onların bulundukları şirk fitnesidir. Bu beyanın savaş, müslümanlar arasına başarısızlık ve korkaklık koyma gibi belirttiğimiz mânalara gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

İçinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı. Bu beyan da aynı şekilde iki yoruma açıktır. Bu, münafıkların kâfirleri dinleyen kimseler olmaları ve müslümanların gizliliklerini ve zayıflıklarını haber verecek casuslar olmaları anlamına gelebilir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **İçinizde** müminlerden **onlara kulak asacak olanlar da olabilir.** Çünkü denildi ki: Resûlullah'ın ashabı içerisinde kendileri arasındaki şerefleri dolayısıyla onlara muhabbet besleyen ve uyan kimseler vardı. İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Sizi fitneye düşürmek isterler. İçinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı.** Bir kişi müslüman bir topluluk gördüğünde bineğine vurarak onların arasına giriyordu. Sonra şöyle diyordu: Bana ulaşan haberi size vereyim. Düşmanın önünüzde olduğu, suları ele geçirmiş olduğu ve şöyle şöyle yaptığı ve hazırlık
yaptığı haberi bana ulaştı. **[§]İçinizde onlara kulak asacak olanlar da vardı** 372
meâlindeki âyetin şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani içinizde, savaştan geri kalıp oturan ve sefere çıkmayan münafıklar vardır ki bunlar müminlerden sefere çıkmayan kimselere hoşlanmadıkları şeyler duyurmaktadırlar. Bunlar diyorlardı ki: Müminler bozguna ve benzeri hezimetlere uğrayacaklar.

Allah zâlimleri çok iyi bilir. Yani Cenâb-ı Hak, bilgisizce, bulundukları hal üzere onlara mühlet vermemiştir. Fakat O, onların işini bir güne ertelemiştir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından

---

219 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 187.

habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamıştır"[220].

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْاُمُورَ حَتّٰى جَٓاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ اَمْرُ اللّٰهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Aslında onlar daha önce de fitne çıkarmak istemişler ve senin işlerini altüst etmeye çalışmışlardı. Nihayet onlar istemeseler de hak yerini buldu ve Allah'ın iradesi galip geldi."

Aslında onlar daha önce de fitne çıkarmak istemişlerdi. Buradaki fitne daha önce açıkladığım iki yoruma açıktır[221].

Senin işlerini altüst etmeye çalışmışlardı. Yani bu nuru söndürmek için bu işe koyuldular ve buna gayret gösterdiler. **Allah'ın iradesi galip geldi.** Denildi ki: Allah'ın dini olan İslâm. Bu beyandan maksadın Allah'ın kesin delilleri olması da mümkündür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanıdır: "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama Allah, nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor"[222]. **Senin işlerini altüst etmeye çalışmışlardı** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Resûlullah'a tuzak kurarak onu öldürmek için işlerini tersyüz ederek. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzağı boşa çıkarmayı en iyi yapan Allah'tır"[223]. **Allah'ın iradesi galip geldi.** Belirtmiş olduğumuz üzere Allah'ın dini ve kesin delilleri. **Onlar** bunu **istemeseler de.** Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye"[224]. Neticede onlar bunu istememiş olsalar da İslâm dini galip gelmiştir.

---

220 İbrâhim, 14/42.

221 Önceki âyet-i kerîmenin tefsirine bakınız.

222 et-Tevbe, 9/32.

223 el-Enfâl, 8/30.

224 "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!" (et-Tevbe, 9/33; el-Feth, 48/28; es-Saf, 61/9).

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِى وَلَا تَفْتِنّى اَلَا فِى الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾

49. "İçlerinden "Aman bana izin ver, başımı derde sokma!" diyenler de var. Ama bilmiş olsunlar ki asıl (bu tutumlarıyla) ***belânın içine düşmüş oldular. Cehennem inkârcıları mutlaka kuşatacaktır."***

İçlerinden "Aman bana izin ver" diyenler de vardır. Bunda bu sözü bütün münafıkların söylemediğine delil vardır. Bunu bir kısmı söylemiştir. Bazıları ise başka sözler söylemiştir.

[§] **Başımı derde sokma!** Denildi ki: Beni günahkâr kılma. Denildi ki: Beni 373
zora sokma. Denildi ki: Beni tekfir etme. Bu anlamların hepsi birdir. "Başımı derde sokma" diyen kimse şunu demek istemiştir: Yani belâlarıma ve günahlarıma sebep olma. Yani bana sefere çıkmayı emretme. Aksine bana savaştan geri kalıp oturma izni ver. Çünkü eğer bana sefere çıkmayı emreder, savaştan geri kalıp oturma izni vermezsen, bunun üzerine ise geride kalıp oturursam isyan etmiş ve senin emrinden çıkmış olurum. Bu durumda sen, isyanımın ve başıma gelen belânın sebebi olmuş olursun. İkinci yorum şudur: **Başımı derde sokma!** Yani bana meşakkat ve zorluk emretme, aksine bolluk ve refahı emret. Onlar bolluk ve refaha ibadet ederlerdi. Öyle ki onlar bunlara yönelmişlerdi. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[225]. O şöyle demektedir: Benim günahımın ve dönmemin sebebi olma. Bir kısmı şöyle demiştir: Onlardan Ced b. Kays denilen bir adam "Ben kadın gördüğümde sabredemem, öyle ki aklım başımdan gider. Fakat ben sana mal vermek suretiyle yardım edeyim" demiştir. "İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek!"[226] meâlindeki âyet, bu adam hakkında inmiştir. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür. O, şöyle demektedir: Bana savaşa çıkmayı emretme. Zira ben kadınlara düşkünüm, onları

225 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

226 et-Tevbe, 9/53.

gördüğümde sabredemem[227]. Bununla birlikte kıssanın nasıl olduğunu bilmiyoruz. Fakat bunun yorumu az önce belirttiğimiz gibidir.

Başımı derde sokma! Yani içinde helâk ve meşakkat olan bir imtihanla beni sınama.

374 **[§]Ama bilmiş olsunlar ki asıl (bu tutumlarıyla) belânın içine düşmüş oldular.** Yani bilmiş olsunlar ki meşakkat, belâ ve yok olmanın içine **düşmüş oldular.** Bu, münafıkların kâfir olduklarını göstermektedir. **Ama bilmiş olsunlar ki asıl (bu tutumlarıyla) belânın içine düşmüş oldular.** Yani bilmiş olsunlar ki kötülük ve günahın içine **düşmüş oldular. Başımı derde sokma!** meâlindeki âyet günaha ve kötülüğe düştüler anlamına gelir: "Ve lâ teftinnî" (ولا تفتنى) sözünün beni günaha sokma ve beni savaşa çıkarma ve "ve lâ teftinnî" (ولا تفتنى) sözünü "bana zorluk verme ve bana meşakkat, zorluk ve darlık emretme" diye yorumlayanlara göre Allah şöyle der: Dikkat edin zorluk ve darlığa düşecekler.

Cehennem inkârcıları mutlaka kuşatacaktır. Yani cehennem onları kuşatacaktır, tâ ki hiçbir çıkış ve kurtuluş yeri bulamayacaklar. Veya cehennem onları alttan, üstten, önden, arkadan, sağ ve soldan kuşatacaktır. Cehennem onları öyle kuşatacaktır ki bütün organlarına isabet edecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının"[228]. Cenâb-ı Hak cehennemin onları kuşatacağını bildirmiştir. Bunda münafıkların kâfir olduklarına dair delil vardır. Çünkü O, âyetin baş tarafında münafıkların niteliklerini, sonra da cehennemin kâfirleri kuşatacağını bildirmiştir.

اِنْ تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَاِنْ تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ اَخَذْنَٓا
اَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Sen iyi bir sonuç elde etsen bu onlara üzüntü verir; ama başına bir musibet gelse, 'Biz tedbirimizi önceden almıştık' derler ve sevine sevine dönüp giderler."

---

227 Taberî, *Tefsîr*, X, 152; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 217. "İçlerinden 'Aman bana izin ver, başımı derde sokma!' diyenler de var" ilâhî beyanının Ced b. Kays hakkında indiği yaygındır. Bu âyetler topluluğu aynı kıssa hakkında inmiş olabilir. Rivayetlerin çoğu için bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 148-149; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 213-215.

228 ez-Zümer, 39/16.

Sen iyi bir sonuç elde etsen bu onlara üzüntü verir; ama başına bir musibet gelse, 'Biz tedbirimizi önceden almıştık' derler. Denildi ki: Eğer sen iyi bir sonuç elde etsen. Yani ganimet, yardım ve düşmana karşı zafer elde etsen, bu durum onlara üzüntü verir. **Ama başına bir musibet gelse.** Yani başına felâket ve hezimet gelse, bununla sevinirler. Onlar şöyle derler: **Biz tedbirimizi önceden almıştık.** Yani biz işimizde tedbirimizi almış ve ihtiyatlı davranmıştık. Nitekim onlarla sefere çıkmadık ki onların başına gelenler bizim
başımıza gelsin. [§]**Biz tedbirimizi önceden almıştık** meâlindeki beyanın şu 375
anlama gelmesi de mümkündür: Yani görünürde müminlere uymayı açıkladık, fakat gizlilikte kâfirlerle birlikteydik ve gerçekte onlarla dostluk kurduk. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen iki durumu beklemeleridir: "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle bereber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler"[229].

Sevine sevine dönüp giderler. Bu, kâfirler **sevine sevine** dönüp giderler mânasına gelebilir. Âyette Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü bilinmektedir ki onları üzen şeyleri gizliyorlar ve açıklamıyorlardı. Sonra Resûlullah onların gizlediklerini bildirmiştir. Bu durum, onun, bunları Allah katından öğrendiğini göstermektedir.

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا اِلَّا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَنَا هُوَ مَوْلٰينَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

51. "De ki: 'Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır.' Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar."

De ki: 'Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. Bazı âlimler şöyle demiştir: **Allah bize ne yazmışsa.** Yani Allah bize ne hükmetmişse. Yani **Allah bizim için ne** hükmetmişse **başımıza ancak o gelir.** Bazıları şöyle demiştir: **Allah bize ne yazmışsa.** Yani Kur'ân'ın getirdiği hususlar. Bu, şu ilâhî beyana tekabül eder: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir"[230]. **Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir** meâlindeki âyet şu mânaya da

229 en-Nisâ, 4/141.
230 et-Tevbe, 9/111.

gelebilir: Başımıza ancak âhiretteki itibar, değer, ebedî nimetler gelir. Yani her ne kadar sizler bunlarla seviniyor olsanız da başımıza ancak bu durumlar gelir. **Bize** bunları **yazan bizim mevlâmızdır.** Yani O, bizim Rabb'imizdir. Biz O'nun kullarıyız. O, şer olsun hayır olsun bize dilediğini yazar. Yani Allah'ın bize bahşettiği şeyler, yani helâl ve mübah kıldığı şeyler. Hüküm vermeye (kazâ) gelince, onların lehine olan hususlarda bu, oldukça az söylenir. Asıl onların aleyhine hükmedilen durumlar için söylenir. Yazmaya gelince bu, onların lehine ve aleyhine olan ve onlar için helâl ve mübah olan hususlarda olur.

376 **[§]Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar.** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bu, bildirme mânasında olabilir. Yani müminler Allah'a güvenip dayanırlar, ondan başkasına güvenip dayanmazlar. Bunun yanı sıra bu beyan, emir mânasında da olabilir. Yani ey müminler Allah'a güvenip dayanın.

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَٓا اِلَّٓا اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ اَنْ يُص۪يبَكُمُ اللّٰهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِه۪ٓ اَوْ بِاَيْد۪ينَا فَتَرَبَّصُٓوا اِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ﴿٥٢﴾

52. "De ki: Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun (bize göre) ***iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir. Haydi siz akıbetimizi bekleyin, biz de sizinle beraber akıbetinizi bekleyelim."***

De ki: Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun (bize göre) iki güzellikten biridir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, iki güzellikten biridir.** Yani şehadet, ebedî hayat ve rızık ve itibar[231]. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar"[232]. **İki güzellikten biri** meâlindeki cümlede belirtilen iki güzelliğin dünyadaki ganimet ve zafer olması mümkündür. O,

---

[231] İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir ki: "Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, iki güzellikten biridir" ilâhî beyanı hakkında şöyle demiştir: Bu, fetih veya şehitliktir. Başka bir defa da şöyle demiştir: Bu, öldürülmedir. Bu şehitlik, hayat ve rızıktır. Ya da sizi bizim elimizle rezil edecektir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 151; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 217).

[232] Âl-i İmrân, 3/169.

şöyle buyurmaktadır: **Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, iki güzellikten biridir.** Yâ âhiretteki ebedî hayat, güzel rızık ve itibar veya dünyadaki ganimet ve zafer. Bizim hakkımızda beklediğiniz bunlardır.

Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah, katından bir belâ gönderecektir. Öldürülürseniz bu, âhiretteki azaptır. **Veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir.** Yani bizim elimizle öldürülmenizdir. **Haydi siz akıbetimizi bekleyin.** Yani hakkımızda kötülük bekleyin. **Biz de sizinle beraber akıbetinizi bekleyelim**. Size gelecek olan azabı. Onların bizim hakkımızda bekledikleri, sadece kötülük ve helâk olmaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette bildirdiği şu ilâhî beyan gibidir: "Ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur"[233]. Onlar bizim hakkımızda iyilik beklemiyorlardı. Fakat belirtmiş olduğumuz kötülükleri bekliyorlardı. Fakat bu durum, her ne kadar bu münafıklar hakkında helâk ve kötülük olsa da, müminler hakkında âhirette iyiliktir.

قُلْ اَنْفِقُوا طَوْعًا اَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ اِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾

53. "De ki: İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek! Zira siz günaha gömülmüş kimseler oldunuz."

De ki: İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek! Bazı âlimler şöyle demiştir: Âyet cihat hakkındadır. [§]Münafıklar, 377
müminlere emredildiği şekilde kâfirlere karşı cihadı ve savaşa katılmakla emrolunmuşlardı. Sonra onlardan cihada çıkanlar da vardı. Onların bir kısmı ise başkasını hazırlıyor, kendisi ise geri kalıp oturuyordu. Bir kısmı ise istemeyerek cihada çıkıyordu. Ve bunun gibi durumlar. Bunun üzerine şu meâldeki âyet inmiştir**: İster gönüllü harcayın, ister gönülsüz** -yani korkarak- **sizden asla kabul edilmeyecek.** Âlimlerin bir kısmı âyetin zekât hakkında olduğunu söylemiştir. Buna göre Allah müminlerin mallarında zekâtı farz kılmıştır. Münafıklar ise mümin olduklarını açıklamışlardır. Bunlar zekâtı ödüyorlardı. Fakat bunların bir kısmı **gönüllü**, bir kısmı ise **gönülsüz** ödüyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **İster gönüllü harcayın ister gönülsüz, sizden asla kabul edilmeyecek!** Çünkü onlar, Allah'a yakınlık istemiyorlar, içlerinden gönülsüz bir şekilde harcıyorlardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak

233 "Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur" (et-Tevbe, 9/98).

"onlar harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar"[234] buyurmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, onların harcamalarını kabul etmeme sebebini açıklamıştır. O da **zira siz günaha gömülmüş kimseler oldunuz** meâlindeki beyanıdır.

Zira siz günaha gömülmüş kimseler oldunuz. Yani siz günahkâr kimseler idiniz. **İdiniz** anlamındaki "küntüm" (كنتم) sözcüğü "gönülsüz harcadığınızdan dolayı **günahkâr** oldunuz" mânasına gelebilir. Zira onlar imanlarını açıklamışlar, sonra bunu terketmişlerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Şöyle ki, onlar sözde inandılar ama gerçekte inkâr ettiler"[235]. Cenâb-ı Hak, onların iman ettiklerini sonra inkâr ettiklerini bildirmiştir. Önceki durum da buna göredir.

وَمَا مَنَعَهُمْ اَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ اِلَّٓا اَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَبِرَسُولِه۪ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلٰوةَ اِلَّا وَهُمْ كُسَالٰى وَلَا يُنْفِقُونَ اِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿٥٤﴾

54. "Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar."

Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah'ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar. Bu âyette iki yön vardır. Bunlardan biri Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetini ispat etmektir.
378 Çünkü o, **onların namaza üşene üşene geldiklerini** bildirmiştir. [§]Halbuki zâhirde onlar, namaza müminlerin geldiği gibi geliyorlardı. Sonra o, onların namaza üşene üşene geldiklerini bildirmiştir. Bu durum, onun bunu Allah'tan öğrendiğini göstermektedir. Aynı şekilde o, onların harcamalarını **gönülsüz olarak** yaptıklarını bildirmiştir. Halbuki onlar zâhirde müminlerin onayını almak için riyakârlık yaparak harcama yapıyorlardı. Sonra o, onların gizli dünyalarında gönülsüz olduklarını bildirmiştir. Bu durum, onun bunu Allah'tan öğrendiğine delâlet eder.

---

234 Bir sonraki âyet-i kerîme.

235 el-Münâfikûn, 63/3.

İkincisi şudur: Allah'a yakınlık ve ibadetlerin kabul edilmesi ancak imanın hakikatiyle gerçekleşir. İman bu ibadetlerin yerine gelme ve yakınlığın kabul edilme şartıdır. Yoksa bu ibadetlerin kendileri iman değildir. Çünkü onlar zâhirde iman ettiklerini açıklıyorlar, inkâr ettiklerini ise gizliyorlardı. Bu, belirtmiş olduğumuz durumu göstermektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Namaza da ancak üşene üşene gelirler. Âyetteki kelime, "Küsâlâ" (كُسالى) "Keslâ" (كَسْلى) ve "Kesâlâ" (كَسَالى) şeklinde de olmak üzere üç şekilde kullanılır. Hepsinin anlamı ise aynıdır. Bu mâna da, onların **namaza ancak** ağır davranarak **geldikleridir**. Çünkü onlar bunu Allah'a yakınlık olarak görmüyorlardı.

فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٥٥﴾

55. "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor."

O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, takdim-te'hir üzeredir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: O halde dünya hayatında onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah bu imkânları vermekle, onlara âhirette eziyet çektirmeyi istiyor. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet bildirildiği üzeredir. O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada ve âhiret hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor. Dünya hayatında eziyet çektirme, onlara cihadın farz kılınması ve savaşa çıkmakla emrolunmalarıdır. Bu, onlara zor ve ağır geliyordu. Dolayısıyla bu, onlara eziyet çektirmektir. Bu, başka bir âyette bildirilen durumdur: "(Gelseler de) size karşı pek hasistirler. Hele korku gelip çattı mı, üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku gidince ise, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Bu, Allah'a göre kolaydır"[236]. Veya dünyada eziyet çektirme, öldürülmedir. Eğer sefere çıkmazlarsa öldürülürler.

236 el-Ahzâb, 33/19.

379 [§] Âyette Mûtezile'nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü onlar diyorlar ki: Allah bir kimseye din konusunda en yararlı olandan (aslah) başkasını vermez. Ayrıca Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a "onların malları da evlatları da seni imrendirmesin" buyurmuştur. Şayet Allah, onlara mal ve evlatları sadece iyilik ve fayda için vermemiş olsaydı, sanki şöyle buyurmuş olurdu: Onlara verdiğim iyilikler ve faydalar seni imrendirmez. Bu uzak bir yorumdur. Dolayısıyla bu durum, Allah'ın kullarına din konusunda onların yararlarına olmayan şeyleri de verebileceğini göstermektedir. "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar" meâlindeki âyette onların görüşlerini reddetmeye dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz!" buyurmuş, sonra da "Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar" diye açıklama yapmıştır[237]. O, iyilikleri için bunları vermiyor. Bu durum, Allah'ın, kullarına din konusunda faydalarına olmayan şeyleri de verebileceğini göstermektedir. **Çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor** meâlindeki âyette Cebriyye'nin görüşünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak dünya ve âhirette azap edeceğini, bununla birlikte onları, fiilleri bulunmayan hususlarda karşılıksız bir şekilde azap etmeyeceğini bildirmiştir. Bu durum, onların bunda etkin bir fiillerinin olduğunu ve Allah'ın, yapmış oldukları fiil sebebiyle onlara azap ettiğini göstermektedir. **Çünkü Allah onlara bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor** meâlindeki âyette, Allah'ın, onlara verdiği her şeyi, bunlarla onları bağışlamak için vermediğine dair delil vardır. Fakat O, onların durumunu bildiği için vermektedir. Cenâb-ı Hak, onlara vermiş olduğu malları ve diğer şeyleri, kendilerini helâk edecek durumlarda kullanacaklarını bilince, bunları bu sebeple verir. Bunları kendi kurtuluşları için kullanacaklarını bildiği kimselere ise onlara merhamet etmek için verir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak herkese kendilerinde vuku bulacak durumu bildiğine göre verir. Çünkü O, onlara bilgisinin dışında bir şeyi vermiş olsa, vermesinde hata etmiş olur.

Canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor. Denildi ki: Korkudan dolayı canlarının çıkmasını ve helâk olmalarını. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Canı ağzından çıktı" denilir. Denildi ki: Canlarının yok olmasını. Tıpkı "Bâtıl
380 yıkılıp gitti!"[238] meâlindeki âyette belirtildiği gibi. Yani yok olup gitti. [§] Aynı şekilde Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Zeheka" (زهق) "telef oldu", yani yok olup

[237] el-Mü'minûn, 23/55-56.
[238] el-İsrâ, 17/81.

gitti[239]. Âyette Resûlullah'ın nübüvvetini ispat etmeye dair delil vardır. Çünkü o, onların canlarının kâfir olarak çıkacağını bildirmiştir, âkıbetleri de onun bildirmiş olduğu şekilde gerçekleşmiştir. Bu durum, onun bunu Allah'tan öğrendiğini göstermektedir.

وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ اِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur."

Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler. Yani din konusunda iç dünyalarında. Çünkü zâhirde onlardandılar. Cenâb-ı Hak **halbuki onlar sizden değildir** buyurmuştur. Yani din konusunda iç dünyalarında. **Fakat onlar korkak bir topluluktur.** Yani öldürülmekten korkmaktadırlar. Böylece kendilerini müminlere uymuş gösteriyorlar.

لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَئًا اَوْ مَغَارَاتٍ اَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا اِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı."

Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, oraya sokulurlardı. Denildi ki: Sığınacak bir yer veya **barınacak mağaralar** -yani dağlardaki mağaralar- veya **girilecek bir kovuk** -yani yerdeki bir izbe kovuk- bulsalar, **oraya sokulurlardı.** Yani oraya dönerlerdi. **Koşarak**. Yani koşmak suretiyle. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Melce'" (الملجأ) dağlardaki sığınaktır. "Mağârât" (المغارات) mağaralar demektir. "Muddehal" (المُدَّخل) yerdeki kovuk demektir[240]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Mağaralar sığınak gibidir. Bu, kişinin içinde korunmuş olduğu yerdir. Kovuk ise aynı şekilde insanların içine girdiği yerdir. **Koşarak**. Yani hızlı bir şekilde hareket

---

239 Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "Canlarının çıkmasını" Yani çıkıp ölmesini ve yok olmasını. Denilir ki: "Zeheka mâ indeke" (زهق ما عندك) yani hepsi yok olup gitti (İbn Kuteybe, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 262).

240 Taberî, *Tefsîr*, X, 155; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 218.

ederek. Bu kelimenin kökü hakkında şöyle denilir: "Cemehat ed-dâbbetü" (جَمَحت الدابة), "tecmehü" (تَجْمَح), "cimâhan" (جِماحا) "fe hiye câmihun" (فهى جامح).
381 Bu kelime koşmak mânasındadır. İbn Kuteybe de böyle demiştir[241]. [§]Ebû Muâz[242] şöyle demiştir: "Cemûh" (الجَمُوح), kafasına ve hevasına uyan demektir. Bazıları şöyle demiştir: **Veya girilecek bir kovuk bulsalar.** Yani aralarına girecek insanlar bulsalar. Size değil, **oraya dönerlerdi.** Bunun aslı şudur ki onlar şayet sığınacakları güvenli bir yer bulsalardı, **oraya dönerlerdi.** Yani hemen oraya koşarlardı, size iman ettiklerini açıklamazlardı. Fakat onların böyle bir durumları yoktur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِ فَاِنْ اُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَاِنْ لَمْ يُعْطَوْا مِنْهَٓا اِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Onlardan sadakaların taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler."

Onlardan. Yani münafıklardan. **Sakadaların taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var.** Sadakalardan dolayı onlara sadaka vermene tamah ederek seni ziyaret ederler. Denildi ki: **Sana dil uzatırlar**. Yani sadakaları sormak için seni ziyaret eder. Yani onlar sadakalardan dolayı onlara vermen için seni ziyaret ederler. Nübüvvetten dolayı veya dine rağbetten dolayı seni ziyaret edip sana gelmezler. Fakat sadakalar vesilesiyle seni ziyaret edip sana gelirler. **Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar.** Senden razı olurlar ve seni yüceltirler. Eğer onlara vermemişsen **hemen öfkelenirler.** Çünkü Resûlullah'a gelmeleri ve onu ziyaret etmeleri sadaka dolayısıyladır. Bu sadakalardan kendilerine bir şey verilmemişse öfkelenirler. Bu konuda şöyle diyenler vardır: **Sadakalar hususunda sana dil uzatanlar da var.** Yani sadakalar hakkında seni eleştiriyor. Yani sadakaların taksimi hususunda. Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah insanlar arasında sadakaları paylaştırdığı bir sırada kendisine Zülhuveysıra et-Temîmî denilen bir kişi gelerek "Âdil ol! Yâ Resûlallah" dedi. Hz. Peygamber ona "Yazıklar olsun sana! Ben âdil olma-

241 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 188.

242 Bükeyr b. Ma'rûf el-Esedî Ebû Muâz veya Ebu'l-Hasan en-Nîsâbûrî ed-Dâmeğânî (ö. 163/780) tefsir müellifidir. Nisâbur kadısı idi. Sonra Şam'a yerleşti. Ebû Hanîfe, Mukâtil ve başkalarından hadis rivayet etti (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, I, 434; Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, I, 42).

dıktan sonra kim âdil olabilir" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer "Bana izin ver yâ Resûlallah onun boynunu vurayım" dedi. Resûlullah ona "Bırak onu, onun öyle arkadaşları var ki sizden biriniz onların namazlarına baktığında kendi namazını, onların oruçlarına baktığında kendi orucunu küçük görür -yani onların namazlarını ve oruçlarını üstün bulduğundan kendi namazını
küçük görür-. Bunlar, okun yaydan fırlaması gibi dinden çıkarlar. [§]Uzun bir **382**
hadis rivayet edilmiştir. Bu adam, Hâricîler'dendi ve Ali b. Ebû Talib'in (r.a.) öldürdüğü bir kişidir[243].

وَلَوْ اَنَّهُمْ رَضُوا مَٓا اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللّٰهُ سَيُؤْتٖينَا اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَرَسُولُهُٓ اِنَّٓا اِلَى اللّٰهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Halbuki Allah ve resûlünün verdiğine razı olup, 'Bize Allah yeter, Allah da resûlü de bize lütuf ve kereminden yine verir. Doğrusu biz yalnız Allah'tan umarız' deselerdi daha iyi olurdu."

Halbuki Allah ve resûlünün verdiğine razı olsalardı. Allah'ın onlara verdiği rızık. **Resûlünün verdiği** sadakalar. **"Bize Allah yeter, Allah da resûlü de bize lütuf ve kereminden yine verir" deselerdi.** Denildi ki: Şayet onlar **Allah'ın** kendi lütfundan -yani kendi dininden- **verdiğine razı olsalardı. Ve resûlünün verdiğine razı olup "bize Allah yeter" deselerdi.** Bu onlar için bu sadakalara tamah etmekten ve bu konuda Resûlullah'ı eleştirmekten daha hayırlı olurdu. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ın verdiğine razı olsalardı.** Kendi lütfundan. Yani Resûlullah'ın kendilerine vermiş olduğu sadakalardan razı olsalardı ve Allah'a yönelselerdi, bu onlar için bu sadakalara tamah etmekten, Resûlullah'ı eleştirmekten ve ona öfkelenmekten daha hayırlı olurdu. Yukarıdaki âyette geçen kelime "yelmizüke" (يَلْمِزك) ve "yelmüzüke" (يَلْمُزُك) şeklinde "mim" harfinin ötresiyle de okunur[244]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Lemz"

---

243 Hadisin sonu şöyledir: "…onların delili, iki elinden biri -veya iki göğsü dedi- kadının göğsü gibi olan bir adam… insanlardan ayrıldıkları bir sırada çıkıyorlar." Ebû Saîd şöyle demiştir: Resûlullah'tan (s.a.) işittiğime şahitlik ederim. Ali'nin ben onunla birlikteyken onları öldürdüğüne şahitlik ederim. Resûlullah'ın (s.a.) nitelediği özellikteki adam getirildi ve o, şöyle dedi: "Sakadaların taksimi hususunda sana dil uzatanlar" âyeti bu adam hakkında inmiştir" (Buhârî, "İstitâbetü'l-mürteddîn", 7; Müslim, "Zekât", 148; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, II, 277-278; Taberî, *Tefsîr*, X, 157; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 219). Bu durumda öldürülen adam Zülhuveysıra'nın dışında bir kişidir.

244 On kırâat imamından biri olan Yâkup el-Basrî "mim" harfini dammeli okumuştur. Diğerleri kesralı okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 279).

(اللَّمْز), kusur demektir. "Lemmâz" (لَمّاز) ve "lâmiz" (لامِز) ayıplayan anlamına gelir. Yine "hemmâz" (هَمّاز) ve "hâmiz" (هامِز) arkadan çekiştirip ayıplayan demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Sana dil uzatanlar**. Yani seni ayıplayanlar ve seni eleştirenler. Bir kimsenin arkasından konuşup onu ayıpladığında "Hemezte fulânen ve lemeztehü" (هَمَزت فلانا ولَمَزته) denilir. "Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan herkesin vay haline!"[245] meâlindeki âyet de böyledir.

اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاۤءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِى الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

383 [§]***60. "Sadakalar** (zekât gelirleri) **ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda** (çalışanlar) **ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."***

[Zekâtta Pay Sahipleri]

Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler. Âyetin daha önce belirtilen şu ilâhî beyanda bildirildiği üzere sadakanın (zekât) verileceği yerleri[246] açıklamaya dair olması uygundur: "Onlardan sadakaların taksimi hakkında sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler"[247]. Nitekim belirtildiğine göre münafıklar Resûlullah'a geliyor ve ondan sadakalardan istiyorlardı. O, bundan verdiğinde razı oluyorlar, vermediğinde ise onu eleştiriyor ve bunun için kınıyorlardı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak sadakaların bunlara ait olmadığını açıklamıştır. Aksine sadakalar, müslümanların yoksulları ve düşkünleri içindir. Aynı şekilde âzat edilecek antlaşmalı köleler ve borçlular sını-

245 el-Hümeze, 104/1. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 188.

246 Semerkandî şöyle demektedir: "Âyetin sadakanın verileceği yerleri açıklama hakkında olması daha uygundur. Yoksa sekiz sınıfın ortaklığını ispat için değildir. Allah Teâlâ hak etme sebeplerini açıklamak için bunu bildirmiştir. Öyle ki bu sebepler bir mânaya dönmektedir, o da ihtiyaçtır. Âyetin nüzul sebebi olarak belirtmiş olduğumuz üzere münafıkların Resûlullah'a gelip…" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 351b).

247 et-Tevbe, 9/58.

fı da böyledir. Sadaka, ötekiler için değil, bu kimselerden müslüman olanlar içindir. Bu konuda gelen rivayetler buna delil teşkil etmektedir. Resûlullah'tan rivayet edildiğine göre o, sadakaları olduğu gibi vermiş ve bir sınıf için ona getirilmiştir. Yine onun Akra' b. Hâbis'e yüz deve verdiği, falan kişiye de şöyle verdiği rivayet edilmiştir[248]. Sahâbeden de onların sadakayı tek bir sınıfa verdikleri rivayet edilmiştir. Yine Huzeyfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunlar zekâta hak sahibidirler. Bu sınıflardan hangisine verirsen, bu sana yeter[249]. İbn Abbâs'ın da böyle söylediği rivayet edilmiştir[250]. Hz. Ömer'den onun davar, inek ve koyunların zekâtını topladığında, süt verene baktığı ve kendilerine yetecek kadar Ehl-i beyt'e verdiği rivayet edilmiştir. O, bir eve on pay vermekteydi. O "Yetecek kadar vermek, yetmeyecek kadar vermekten daha hayırlıdır" veya buna benzer bir söz söylemekteydi. [§]Yine rivayet edilmiştir 384
ki ona bu konuda sorulmuş, o şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki, onlardan birine yüz dişi deve veya yüz erkek deve gitse de onlara zekâtı vereceğim[251]. Ali b. Ebû Tâlib'den (r.a.) rivayet edilmiştir ki kendisine bir zekât malı getirilmiş ve o, bunu bir ev ahalisine göndermiştir. Bunlar sahâbenin seçkinleriydi; onlar zekâtın bir sınıfa verilmesini caiz görmüşlerdir. Şayet her bir zekâtın, bazılarının dediği gibi eşit bir şekilde bildirilen bu sınıflar arasında taksim edilmesi gerekli olsaydı, Allah şöyle buyururdu: Sadakalar, fakirler ile onlarla beraber bulunan sınıflar arasında pay edilir. Tıpkı "miras falan kişinin yakınlarınındır" denilmesi gibidir. Yani bu konuda yabancıların hakkı yoktur. Eğer "miras falan kişinin yakınları arasındadır" denilirse her birinin bunda hakkı olur. Çünkü "beyne" harfi hepsinin eşitlenmesini gerektirir. "Lehum" (لهم) sözü ise başkasının bunda hak sahibi olmadığı mânasını gerektirir. Görmez misin ki "Hilafet Abbâsoğulları içindir" denilir ve bunda başkasının hakkının olmadığı kastedilir. Yine "Hacılara su verme görevi (sikâye) Haşimoğulları içindir" ve benzeri sözler söylenir. Bundan, onların aralarında eşit oldukları kastedilmez. Aksine bundan, bu konuda başkasının hak sahibi olmadığı kastedilir. Sonra, eğer âyette "Sadakalar, fakirler ile onlarla birlikte zikredilenler arasında pay edilir" buyurulsaydı, her bir sadakanın âyette belirtilen bu sınıflar arasında

---

248 Hadis için bk. Buhârî, "Fardu'l-hams", 19; Müslim, "Zekât", 140.

249 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 405; Taberî, *Tefsîr*, X, 166; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 221.

250 Taberî, *Tefsîr*, X, 167; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 221.

251 Amr b. Mürre'den babasının şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Ömer'e bedevîlerden alınan sadakalara ne yaptığı sorulmuş, o bunun üzerine şöyle demiştir: Allah'a and olsun ki, onlardan birine yüz dişi deve veya yüz erkek deve gitse de onlara zekâtı vereceğim" (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 422).

pay edilmesi gerekmezdi. Çünkü sadakalar için kesinti yoktur. Aksine süresi vardır. Zira bir sadakanın bir sınıfa ödenmesi durumunda hemen başka bir sadaka getirilir ve başka bir sınıfa ödenir. Bütün bu sınıflarda böyle yapılır. Sonra, imamların hiç birinden, bu sınıfların talebini üstlendiği ve bunlar arasında pay ettiği bildirilmemiştir. Aynı şekilde mal sahiplerinin hiç birinden de bildirmiş oldukları bu kimseler arasında tek bir sadaka pay ederek ödedikleri rivayet edilmemiştir. Bu durum, âyetin bizim belirtmiş olduğumuz yoruma göre anlamlandırılması gerektiğini göstermektedir. Çünkü her sadakanın bunların aralarında eşitlenmesi mânasında olsaydı, bu şekilde pay etmemeleri ve
385 bunlardan bazılarının hakkını vermemeleri caiz olmazdı. [§]Sonra, eğer devlet başkanı bu sekiz sınıfı bulmayı üstlense buna güç yetiremez. Bu, söz konusu hitabın bizim hasımlarımızın zannettiği mânaya gelmediğini göstermektedir. Çünkü eğer gerçek, onların her sadakada eşitlenmesi olsaydı, bir beldede antlaşma üzere âzat edilecek köleler veya bu sınıflardan birini bulamadığında, sahiplerini bulamadığı hissenin miktarını düşürmesi gerekirdi. Bu gerçeğe uzak bir yorumdur. Rivayet edildiğine göre Resûlullah Muâz'ı Yemen'e göndermiş ve ona şöyle buyurmuştur: "Onların zenginlerinden al ve fakirlerine dağıt"[252]. O, her beldenin sadakasının başka beldelere verilmesini hoş görmüyordu.

Âyetin yoksullar ve düşkünlere ödenen fey ve diğerleri olmak üzere tüm sadakalar anlamına gelmesi mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunların bütün bu sadaka çeşitlerinin ödenme yeri olduklarını açıklamıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Hasat günü de hakkını verin"[253] ve "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al!"[254] Ayrıca âyetin, belirlenmiş malların zekâtı anlamında olması da mümkündür. Buradaki anlam belirtmiş olduğumuz gibidir.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Bir kişi vasiyet eder ve derse ki: Malımın üçte biri, falanın, falanın ve falanındır. Bu mal, söz konusu kişiler arasında eşit olarak pay edilmez mi? Öncekinin bunun gibi olmasını engelleyen nedir?

Buna şu cevap verilir: Sadakalar vasiyetlere benzemez. Buna göre vasiyet, bilinen bir mal hakkında olur ki bu mal kişinin ölmesinden sonra artmaz. Buna bir süre de belirlenmez. Sadakalar ise birbirine eklenerek artar. Bir mal bittiğinde başka bir mal gelir. Bir sene geçtiğinde diğer bir sene yeni bir malla gelir. Eğer devlet başkanı yanındaki her şeyi sadaka olarak verse, sonra kendi-

252 Bunun benzerleri rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "İman", 31).
253 el-En'âm, 6/141.
254 et-Tevbe, 9/103.

sine borçlular gelse, kendisine bu kişilere vereceği başka bir sadaka getirilir. [§] 386
Bununla herkesin durumu düzelir. Zira kıyâmete kadar malların kesilmesi söz konusu değildir. Sadaka nasıl sekiz esasa göre pay edilir. Oysa zekât memurlarının yaptıkları çalışma miktarınca pay alacaklarında bir ihtilaf yoktur. Taksim bir sınıfta bozulduğunda hepsinde bozulur. Dolayısıyla zekât memurlarında olduğu gibi her sınıfa ihtiyacı oranında verilir. Yine "müellefe-i kulûb"un payı ne yapılır? Ki bu pay ortadan kalkmış ve neshedilmiştir. Zira buna göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi bazı sahâbîlerin bu paydan bir şey vermedikleri rivayet edilmiştir. Bu pay, diğer paylara eklenmez mi? Bir durumda sekizde bire ekleme caiz olduğuna göre başka bir durumda bundan eksiltilmesi de caizdir.

Yoksullar ve düşkünler meselesinde de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları yoksulların muhacirler olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "(Bu gelirler) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır"[255]. Düşkünler ise hicret etmeyen kimselerden olur. Bazıları şöyle demiştir: Fakir, kendisinde bir kötürümlük bulunan kişidir; Düşkün ise kendisinde bir kötürümlük bulunmayan, fakat muhtaç olan kimsedir. Bazıları da şöyle demiştir: Yoksullar, dışarı çıkmayan, insanlardan istemeyen, yoksulluklarını gizleyen kimselerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder"[256]. Düşkünler ise insanlardan isteyen kimselerdir. Hasan-ı Basrî de böyle söylemiştir[257]. Hz. Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Düşkün, malı olmayan kimse değildir. Aksine düşkün, kazanç yeri bulunmayan kimsedir. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yoksullar, müslümanların yoksullarıdır. Düşkünler ise gezip dilenenlerdir[258]. Bu, Hasan-ı Basrî'nin söylediği görüşe yakındır. Esam'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yoksul, istemeyen kimsedir -bu başlangıçta belirtmiş olduğumuz görüştür-. Düşkün ise ihtiyaç duyduğunda isteyen; ihtiyacı
olmadığında ise kendisini tutan kişidir. [§]Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir 387
hadise göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Düşkün, dolaşarak insanlardan isteyen, bir-iki lokma ve bir-iki hurma verilen kimse değildir." Denildi ki: Yâ Resûlallah! O halde düşkün kimdir? O, şöyle buyurdu: "İhtiyacını giderecek bir şey bulamayan, maddî durumu bilinmediğinden kendisine bir şey veril-

---

255 el-Haşr, 59/8.

256 "(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzsüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir" (el-Bakara, 2/273).

257 Taberî, *Tefsîr*, X, 158.

258 Taberî, *Tefsîr*, X, 158; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 221.

meyen, bununla birlikte kalkıp insanlardan da istemeyen kimsedir"[259]. Eğer bu hadis zâhirî mânaya hamledilirse "düşkün, insanlardan istemeyen kimsedir" diye söyleyen kişinin görüşü reddedilir. Fakat bunun mânasının *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* şöyle olması mümkündür: İnsanlardan isteyen kişi size göre düşkün olsa da insanlardan istemeyen ondan daha düşkün bir kimsedir. Düşküne bunun dışında bir mâna verilmez. Çünkü Allah insanlardan istemeyen kimseyi yoksul olarak isimlendirmiştir. Hadisi, âyetle uyumlu olma imkânı bulunduğu müddetçe âyeti aykırı görmek caiz değildir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu…"[260] "Aç açık" anlamına gelen "zâ metrabeh" sözü hakkında denildi ki: Yoksulluğundan dolayı o, kendisiyle toprak arasında bir engel olmayan kimsedir. Dolayısıyla bu durum, *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* düşkünün şiddetli yoksulluk içerisinde olan kimse olduğunu göstermektedir. Yoksul ise hiçbir şeye sahip olmayan, fakat yoksullukta ve ihtiyaçta düşkünün durumunda olmayan kimsedir. Hz. Ömer'in "Düşkün, malı olmayan kimse değildir; bilakis düşkün, kazanç yeri bulunmayan kimsedir" meâlindeki sözü buna delil teşkil etmektedir. Sanki şöyle demektedir: Malı olmayan, fakat kazanç yeri bulunan kimse yoksuldur. Düşkün, yoksuldan daha kötü bir durumda olan kimsedir. Onun malı olmadığı gibi kazanç yeri de bulunmamaktadır. Resûlullah'ın (s.a.) "Düşkün isteyen kimse değildir; bilakis düşkün, maddi durumu bilinmediğinden kendisine bir şey verilmeyen, bunungla birlikte kalkıp insanlardan da istemeyen kimsedir" meâlindeki sözüne, eğer "Bu maddî durumu bilinmediğinden kendisine bir şey verilmeyen kimse, başkası da onun gibi düşkün olmasına rağmen diğerinden daha düşkün bir durumdadır" anlamı verilirse, bizim belirtmiş olduğumuz mânaya uygun olur. Çünkü biz diyoruz ki: Düşkün, şiddetli yoksulluk çeken kimsedir. Bu kişi, kendisine önceki kişi gibi zarar dokunmamış olsa da yoksul olabilir. Düşkünün dışarıya çıkan kimse olduğunu söyleyenlerin sözü bu mânaya gelir. Çünkü müslüman yoksulun hali, gücünün yettiğine taham-
388 mül etmek ve iffetli davranmak, [§]gücü yettiği halde çıkarak insanlardan istememektir. Onun dışarı çıkışı çok darlıkta olduğunu ve kötü durumunun arttığını göstermektedir. Dolayısıyla her iki görüş de tek bir anlama varır. Şayet yoksul, belirtmiş olduğumuz sebeplerle maddî durum bakımından düşkünden daha iyi bir durumdaysa, az bir mal sahibine sadaka ödemek caizdir. Çünkü o, her ne kadar yoksulluğunda hiçbir şeye sahip olmayan düşkünün durumu değilse de yoksuldur. *En doğrusunu bilen Allah'tır.*

---

[259] Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 101.

[260] el-Beled, 90/15-16.

Sadakadan kendisine verilmesi caiz olan yoksul hakkında Hüseyin b. Ali'den (r.a.) rivayet edilmiştir ki: Resûlullah (s.a.) "At üstünde gelmiş olsa da yardım isteyenin hakkı vardır" buyurmuştur[261]. Yine Ebû Hureyre'den Resûlullah'ın "At üstünde gelmiş olsa da isteyene verin" buyurduğu rivayet edilmiştir[262]. Gelen bazı rivayetlere göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Kendisine yetecek kadar malı bulunduğu halde başkasından isteyen bir kul -veya bir kişi demiştir- bu istemesiyle ancak kıyâmet günü yüzünde yaralar -veya çizikler- olduğu halde gelecektir." O şöyle demiştir: "Yâ Resûlallah! Kendisine yetecek mal nedir?" Bunun üzerine Resûlullah "elli dirhem veya bu miktarda altın" buyurmuştur[263]. Bazı rivayetlerde o, "Kırk dirhemi olduğu halde başkasından isteyen kimse, yüzsüzlük ederek istemiş olur"[264] buyurmuştur. [§]Hz. 389
Ali ve Abdullah'ın şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Elli dirhemi veya buna mukabil altını olan kimseye zekât helâl olmaz"[265]. Hz. Ömer'den de böyle bir rivayet vardır. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam Resûlullah'a şöyle diyerek sorar: Benim elli dirhemim vardır. Ben birikim sahibi miyim? Resûlullah "evet" diye cevap verdi. Bazı rivayetlerde Ebû Hureyre'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Resûlullah (s.a.) "Zekât zengin ve güçlü kuvvetli kimseye helâl değildir" buyurmuştur[266]. Bazı rivayetlerde "Kazanç elde edebilen güçlü-kuvvetli kimseye helâl değildir" diye geçmektedir[267]. Hz. Peygamber'in "Zekât zengin ve güçlü kuvvetli kimseye helâl değildir" sözü, sadakaya yönelmenin ve bunu istemenin yasaklanması mânasına gelecek şekilde yorumlanır. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu görmez misin?: "Zekât üç durumdan birinde ancak helâl olur." Akabinde bunlardan birini bildirir: "veya zillet sebebiyle toprağa düşürücü fakirlik." Bu, sağlıklı ve güçlü-kuvvetli kimsenin kabul etmesini mübah kılar. Görmez misin ki Resûlullah'tan isteyen iki adama o, "Eğer dilerseniz size veririm" demiştir. Eğer o ikisine haram olmuş olsaydı Resûlullah onlara haram olanı vermezdi. Fakat söz konusu hadis, isteme-

---

261 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 201; Ebû Dâvûd, "Zekât", 33; Bu rivayetin senedi iyidir (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 193).

262 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Sadaka", 3. İmam Mâlik bunu Zeyd b. Eslem'den mürsel olarak rivayet etmiştir.

263 İbn Mâce, "Zekât", 26; Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Tirmizî, "Zekât", 22.

264 Hadiste "bir okkası bulunan kimse" ifadesi geçmektedir. Resûlullah'ın döneminde okka kırk dirhemdi (bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Nesâî, "Zekât", 89).

265 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 403. Bu, Abdullah b. Mesûd'dan da merfû olarak rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 466).

266 İbn Mâce, "Zekât", 26; Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Tirmizî, "Zekât", 23. Tirmizî bu hadisi hasen kabul etmiştir.

267 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 224; V, 326; Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Nesâî, "Zekât", 91.

yi yasaklamak anlamına gelir. Selman'dan onun Resûlullah'a sadaka getirdiği rivayet edilmiştir. Resûlullah ashabına "yiyiniz" buyurmuş, fakat kendisi yememiştir[268]. Hiç kimse Hz. Peygamber'in ashabının zayıf ve hasta kimseler olduğunu zannetmez. Bu, Hz. Peygamber'in zaruret hali dışında insanlardan istemeyi ve buna yönelmeyi yasaklamak istediğini açıklamaktadır. Yoksa bu,
390 söz konusu durumun haram oluşu anlamında değildir. [§]Yine iki yüz dirhem veya bunun değerinin altında malı bulunup sahip olduğuyla düzgün bir yaşam süren kimsenin sadaka alması mekruhtur. Görmez misin ki Hasan'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın ashabı, kendilerinde on bin dirhem değerinde silâh, at ve teçhizat ile akarları bulunduğu halde sadaka alıyorlardı. Bu güzel bir davranış; bundan müstağni kalarak iffetli davranmak ise daha güzeldir. Bu durum, Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri dolayısıylardır: "Kim mevcut durumuyla yetinirse Allah onu zenginleştirir; her kim tokgözlü olup iffetli davranırsa Allah onu kanaatkâr kılar"[269]; "İçinizden birinin bir ip alarak odun toplaması, insanlardan bir şey istemesinden -ki verirler veya vermezler- daha hayırlıdır"[270].

Sadakaların toplanmasında görevli olanlar. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bunlara sekizde bir verilir. Bazıları "bunlara çalıştıkları kadarıyla verilir" demiştir. Bazıları ise "kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçları oranında bunlara verilir" demiştir. "Bunlara sekizde bir verilir" diyenlerin görüşüne gelince, bunun bir anlamı yoktur. Zira zekizde birin bunun karşılığına ulaşması mümkündür. Halbuki emeğinin karşılığı onda birin onda birine dahi ulaşmamış olabilir. "Onlara kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçları oranında verilir" diyenlerin görüşüne gelince, bu *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* eğer söz konusu kişi tümüyle kendisini bu işe teslim etmişse ve devlet başkanı bu kimseyi müslümanların işlerinde kullanıyorsa böyledir. Durum böyle olduğunda kendisine ve ailesine yetecek miktar verilir. Fakat eğer her hangi bir vakitte bu çalışmadan ayrılmışsa bu durumda ona yetecek miktarın verilmesi söz konusu olmaz. Bize göre en uygunu bu kimselere emekleri oranında verilmesidir. Bu şekilde devlet başkanı bir kişiyi bir yetimin işlerinde kullandığında ona işinin karşılığı oranında ücret verir.

Sadakaların toplanmasında görevli olanlar meâlindeki beyanda devlet başkanları ve kadıların ihtiyaç oranında "beytülmal"den almalarında bir sakıncanın olmadığına dair delil vardır. Yine bunda müslümanlar için çalışan

---

268 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 438, 439, 443.

269 Ebû Dâvûd, "Zekât", 24; Nesâî, "Zekât", 89.

270 Buna benzer hadisler rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Büyû'", 15; Müslim, "Zekât", 107).

her görevlinin, eğer tüm zamanını bu çalışmaya ayırmış ve diğer menfaat ve işlerden kendisini alıkoymuşsa, bundan ihtiyacı ve rızkı oranında alabileceğine dair delil vardır.

[§]**Kalpleri kazanılacak olanlar.** Daha önce Resûlullah'ın (s.a.) münafık- **391**
ların liderlerine kalpleri bununla kazanılarak müslüman olmaları için sadakalardan verdiğini belirttik. Öyle ki onun falan kişiye yüz deve, falan kişiye şu kadar verdiği rivayet edilmiştir. Yine onun Ali'nin (r.a.) Yemen'den tabaklanmış deri içerisinde göndermiş olduğu bir parça altını Akra' b. Hâbis ve falan falan kişi arasında paylaştırdığı rivayet edilmiştir[271]. Bu konuda Resûlullah'ın, İslâm'ın zayıf olduğu ve müslümanların az olduğu, ötekilerin ise çok ve güçlü-kuvvetli oldukları dönemde özellikle onların liderlerine, kalplerini kazandıracak şekilde sadakalardan verdiğine dair hadisler çoktur. Fakat bugün Allah'a hamd olsun, müslümanların sayısı çoğalmış, din güçlenmiş, diğerleri ise zelil olmuştur. Dolayısıyla bu durum ortadan kalkmıştır. Zira müslümanlar güçlenmişler ve sayıca çoğalmışlardır. Dolayısıyla onlarla müslüman oluncaya kadar savaşılır. Nitekim Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den, belirtmiş olduğumuz görüşü destekleyen rivayetler gelmiştir. Rivayet edilmiştir ki Akra' b. Hâbis ve Uyeyne Hz. Ebû Bekir'e gelirler ve "Ey Resûlullah'ın halifesi, bizim bölgede yararsız ve hiçbir otun bulunmadığı çorak bir arazi var, bunu bize tahsis eder misin?" derler. O da bu araziyi onlara tahsis etmiş, buna dair bir belge düzenlemiş ve Hz. Ömer bu toplulukta yokken onu şahit tutmuştur. O ikisi, buna şahit olması için Hz. Ömer'e gitmişlerdir. Hz. Ömer bu yazılı belgede olanları işitince bunu onların elinden almış, içeriğine bakmış ve daha sonra yırtıp yok etmiştir. Bunun üzerine o ikisi kendi kendilerine söylenerek Hz. Ömer'e kötü sözler söylemişlerdir. Hz. Ömer onlara şöyle demiştir: Hz. Peygamber sizin kalplerinizi
kazanmak için size ödeme yapıyordu, [§]zira o gün müslümanlar azdı. Bugün **392**
ise yüce Allah İslâm'ı güçlendirdi. Gidiniz, gücünüz yettiğince çalışıp çabalayınız. Eğer siz gerekeni yapıp beklerseniz, Allah da sizi gözetir. Biz bu hadisin muhtevasını benimsiyoruz. Çünkü Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in söylediklerini ve yaptıklarını reddetmemiştir. Dolayısıyla bu, onu onaylaması anlamına gelir. O ikisinin sözü ise delil olarak bize yeter. Bizim bu konuda farklı delillerimiz de mevcuttur. Bunlardan biri şudur: Hz. Peygamber bir toplulukla antlaşma yapıyordu, zira belirtmiş olduğumuz üzere müslümanların sayıca azlığı ve zayıflığı sebebiyle onlara yönelmeye ve onlarla antlaşmaya ihtiyaç duymaktaydı. Allah İslâm'ı güçlendirdiğinde, müntesiplerinin sayısını çoğalttığında antlaş-

---

271 Buhârî, "Meğâzî", 61; Müslim, "Zekât", 144.

ma yapılan kimselerle olan antlaşmaları bozuldu, sonra da onların hepsiyle savaşmak emredildi. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanıdır: "O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir"[272]. İslâm'ın ikinci durumda içinde bulunduğu hal, müslümanların güç ve kuvvet kazanmaları, bu hususlarda ilk durumun aksineydi. Münafıkların durumu da bunun gibidir. Onlara da ilk durumda gönüllerini alacak ve onları susturacak ödemenin yapılması caizdir. İkinci durumda ise sakıncalıdır. *En doğrusunu bilen Allah'tır.* Âyette, kendisiyle mevcut olan mânanın ortadan kalkması dolayısıyla içtihatla neshin mümkün olduğuna delil vardır. Bu durum, neshin farklı şekillerde olabileceğinin bilinmesi içindir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in rivayetinde ölü arazının işlenip tarıma açılmasında devlet başkanının izninin şart olduğuna dair delil vardır. Bu araziler izin olmaksızın mülk edinilmez. Çünkü Hz. Ebû Bekir'e gelen söz konusu iki kişi ona "çorak bir arazi" demişlerdir. Bu ölü arazinin niteliğidir.

Âzat edilecek köleler. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bunun mânası âzat etmedir. Kölenin zekât karşılığında âzat edilmesi caizdir. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar âzat edilme karşılığında antlaşma yapılan kölelerdir ki antlaşmaları karşısında bunlardan mallarını almaktaydılar. Dediler ki: Âzat etme, antlaşmalı köleye (mükâteb)
393 ödenene benzemez. [§]O, miktarı öder ve âzat olur. Çünkü âzat etme, mülk edindirme (temlik) değildir. Mülk olmayı ortadan kaldırmadır. Antlaşmalı köleye (mükâteb) ödenen ise mülk edindirmedir (temlik). Bu farklı bir durumdur. Zekât, ancak bir mâlikten diğerine geçtiğinde zekât olur. İkincisi: Âzat etme, âzat edenin mâlik olmasını gerektirir. Onun bundaki hakkı devam eder. Başkasıyla âzat edilmek üzere antlaşmalı olan köleye (mükâteb) zekâtın ödendiği malda, söz konusu kişiye bir hak dönmez ve bunda mâlik olma zorunlu da değildir. Dolayısıyla iki durum birbirinden farklıdır. Üçüncüsü Cenâb-ı Hakk'ın **borçlular** anlamanı gelen "ğârimîn" (الغارمين) sözüdür. Şayet bir adam borçlu bir kişinin borcunu onun talebi olmaksızın öderse, malının zekâtını ödemiş olmaz. Bu, ancak ödemeyi borçluya yapmışsa zekât olur. Köleyi zekât karşılığında âzat etmek, borçlunun borcunu ödemek konumundadır. Çünkü bunlardan birinde borçlunun ve kölenin kabulüne ihtiyaç duyulmaz. Antlaşmalı köleye (mükâteb) zekât malından vermek ise zekâtı borçlunun kendisine vermek gibidir. Çünkü her iki durumda da kendisinden kabul etmiş kimseye zekâttan ödemiş olur ve alan da bunu teslim almış olur. Bu meselede bir nokta daha vardır ki o da şudur: Ben eğer âzat etmek üzere bir adamdan bir köle sa-

[272] el-Enfâl, 8/67.

tın alsam, bunun karşılığını nakit ödemeden önce bedeli zimmetimde bir borç olur. Bu borcu ödediğimde, ödemem gereken ve zimmetimde bulunan bir borcu ödemiş olurum. Fakat zekât borcumun karşılığında ödemem caiz değildir.

Önceki âyetten kalan meseleler: **Borçlular.** Allah borçluyu sadaka verilecek kimseler arasına dâhil etmiştir. O, hangi yolla kendisine gelmiş olursa olsun üzerinde borç bulunan kimsedir. Bu mânada rivayetler gelmiştir. Hz.
Peygamber'in (s.a.) [§]şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İnsanlardan dilen- **394**
me şu üç şey haricinde helâl değildir: Zillet sebebiyle toprağa düşürücü fakirlik; ağır borç; elem verici bir kan parası vermekle yükümlü olan kimse için"[273]. Bazı rivayetlerde şöyle geçmektedir: "Sadakalar şu beş kişi dışında helâl değildir: Zekât toplamakla görevli olan kimse; sadaka malını, verilen kişiden satın alan ihtiyaç sahibi kimse; borçlu kimse; Allah yolunda savaşan kişi; düşkün bir komşusu olan kimse, şöyle ki: Bu düşküne sadaka verilir, o da zengin komşusuna hediye eder"[274]. Hasan, Hüseyin, İbn Ömer ve İbn Câfer'den rivayet edilmiştir ki bir adam kendilerinden bir şey istemiş, onlar da bu adama şöyle demişlerdir: Eğer senin istemen şu üç şeyden dolayı ise hakkın vacip olmuştur: Zillet sebebiyle toprağa düşürücü fakirlik; ağır borç; elem verici bir kan parası vermekle yükümlü olan kimse için[275]. Bu rivayetlerin tümü, borçlunun, borcu çok olsun az olsun, sadaka verilecek kimselerden olduğunu göstermektedir. Eğer denilirse ki: Rivayette "ağır borç" geçmektedir. Buna şöyle cevap verilir: Borçlunun borcunun çok ağır olmaması durumunda borcu oranında sadaka alabileceğine dair âlimler arasında farklı görüş söz konusu değildir. Bu, rivayette söz edilen hususun insanlardan istemenin mekruhluğu dolayısıyla olduğunu göstermektedir. Yoksa haram oluşu mânasında değildir. Böylece deriz ki eğer söz konusu kişinin borcu çok ağır değilse insanlardan istemesi helâl olmaz; fakat borcuna eklenmesi ve bundan dolayı alması helâldir.

Allah yolunda (çalışanlar). Denildi ki: Bunlar savaşanlardır. **Allah yolunda olanlar** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani Allah'a itaatte bulunanlar. Allah'a itaate ve hayırlı işlere gayret eden herkes bu kapsama girer.

[§]Bu konuda bir mesele: **Allah yolunda (çalışanlar).** Bu, belirtmiş oldu- **395**
ğumuz üzere[276] malıyla ilişkisi kesilmiş kişidir. Allah onu, ikamet ettiği yerde her ne kadar zengin olsa da, kendisinde ortaya çıkan ihtiyaçtan dolayı sadaka

273 İbn Mâce, "Ticârât", 25; Ebû Dâvûd, "Zekât", 26; Tirmizî, "Zekât", 23.

274 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Zekât", 29; İbn Mâce, "Zekât", 27; Ebû Dâvûd, "Zekât", 25.

275 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 426.

276 Yani biraz sonra gelecek olan "yolda kalmışlar" ilâhî beyanının tefsirinde.

verileceklerden yapmıştır. Buna göre Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sadaka şu kişiler hariç zengine helâl değildir: Allah yolunda olanlar; yolda kalmışlar; düşkün bir komşusu olanlar, şöyle ki: Bu kişiye sadaka verirsin, o da komşusuna hediye eder"[277]. Bazı rivayetlerde Resûlullah'tan, belirtmiş olduğumuz hususlar rivayet edilmiştir. O, şöyle buyurmuştur: "Sadaka beş kişi dışında kimseye helâl değildir. -onda şu ifade geçmektedir- veya fakir, şöyle ki sen ona sadaka verirsin, o da zengine hediye eder." Bir kişi oturacak evi, hazırlık yapacağı eşyası ve elbiseleri olmak suretiyle zengin olur. Bununla birlikte söz konusu kişi bir savaş seferine çıkmayı istediğinde ikamet ettiği durumda ihtiyaç duymadığı şeylere ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçları, seyahat eşyaları, savaşta kullanacağı silâh, üzerinde savaşacağı binek ve hizmetini yürütecek hizmetçi gibi hususlardır. Dolayısıyla bu kişiye, seferinde ortaya çıkan ihtiyaçlarını giderecek sadaka verilmesi caiz olur. Halbuki bu kişi ikamet ettiği yerde sahip olduklarıyla zengindir. Çünkü o, o zaman açıkladığımız hususlara ihtiyaç duymaz. O, seferinde ise zengin değildir. Dolayısıyla "Allah yolunda (çalışma) dışında zengine sadaka helâl olmaz" sözünün mânası ikamet ettiği durumda zengin kişiye hamledilebilir. Böylece sefer için bazı ihtiyaç duyduğu şeyler kendisine verilir. Zira sefer durumu ona yeni ihtiyaçlar ortaya çıkarmıştır. Görmez misin ki bir kişinin ihtiyaç duymadığı eşyası veya binmediği hayvanı olabilir. Bunlar bu iki yüz dirhem olduğunda zekâttan bir şey alması caiz değildir. Eğer bir hastalığa yakalanır veya sefere çıkarsa binmek için bir hayvana ihtiyaç duyarsa, bu durumda bu kişi zenginlik statüsünden çıkar. Zira onda binme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durumda bize göre bu kişi sadakadan alabilir. Çünkü bu kişi, kendisinin olan bir şeyi kullanmaya muhtaçtır. Zengin kişi, sahip olduğu şeye ihtiyaç duymayan kimsedir.
396 [§]Aynı şekilde savaşa niyet eden kişi de sahip olduğu şeylerden daha fazlasına ihtiyaç duyabilir. Böylece her ne kadar bundan önce onu zengin kılan mülkü azalmamışsa da yardım edilmesi caiz olan kimselerden olur. Bu, *-en doğrusunu bilen Allah'tır ya-* mümkündür.

Yolda kalmışlar. Denildi ki: Misafir olan kimse. Denildi ki: Sana uğrayan bu kişi -zengin olsa da- malıyla ilişkisi kesilen yolcudur. **Yolda kalmışlar.** Aynı şekilde bu hüküm, belirtmiş olduğumuz rivayette "yolda kalmış olan kimse hariç zengine sadaka helâl değildir" meâlindeki söze göredir. Yolda kalmışlar ve bununla birlikte belirtilen diğer sınıflar böyledir. Bu hükümde ümmet ittifak etmiştir. Yolda kalmış, denildiği üzere "bir yerden başka bir yere giden kişidir."

---

277 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 31, 97. Ebû Dâvûd, "Zekât", 25.

İbn Abbâs'tan "yolcu olan müstesna"[278] meâlindeki beyanın tefsiri hakkında bunun yolcu olduğu görüşü rivayet edilmiştir. Bu, belirtmiş olduğumuz üzere ikamet ettiği yerde zengin olsa da malıyla ilişkisi kesilmiş olan kimsedir.

İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Bu beyanın, sadakaları alma hakkı bulunanlarla diğerlerine ilişkin Allah'tan bir açıklama ve bildirim olması mümkündür. **İşte Allah'ın kesin buyruğu budur** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani Allah'tan bir vacip ve farz. **Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.**

وَمِنْهُمُ الَّذ۪ينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌۜ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِن۪ينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْۜ وَالَّذ۪ينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٦١﴾

61. "Onlardan peygamberi inciten ve 'O her söylenene kulak veriyor' diyenler var. De ki: O sizin için hayırlı olana kulak veriyor; Allah'a inanıp müminlere güveniyor. Ve o içinizden iman edenler için bir rahmettir. Allah'ın resûlünü incitenler için elem verici bir azap vardır."

Onlardan peygamberi incitenler var. Cenâb-ı Hak, onların **peygamberi incittiklerini** bildirmiş, fakat onu nasıl incittiklerini açıklamamıştır. **Peygamberi incitenler** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Onu yalanlamalarıyla, ona icabet etmemeleriyle ve onları uymaya davet ettiği konularda ona itaat etmemeleriyle. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Ona işittirdikleri sözlerle, yaptıkları eleştirilerle ve onu yaptıkları kınamalarla incitirler. **Ve "o her söylenene kulak veriyor" diyenler var.** "Üzün" (الأُذُن) sözcüğü, kendisinden özür dileyenden özrü kabul eden, kendisinden özür dileyen herkesi dinleyen ve bunu kabul eden kişi demektir. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.) kendisinden özür dileyen kimsenin özrünü kabul ediyor ve ister özrü olsun ister olmasın onu dinliyordu. [§]Bu durum onun lütfundan, şerefinden ve iyi huylu olmasın- 397
dan kaynaklanmaktaydı. Ötekiler onun, kendilerine karşı lütuf, şeref ve izzetle davrandığını gördüklerinde, onun, gönlünün selâmeti için, gayretinin azlığı ve kudretinin eksikliği sebebiyle böyle davrandığını zannetmişlerdir. Onlar büyüklük taslayan ve kibir sahibi olan kişilerdi. Bundan dolayı dediler ki: **O, her**

278 en-Nisâ, 4/43.

söylenene kulak veriyor. Biz dilediğimizi söylüyoruz, sonra yemin ediyor ve ondan özür diliyoruz, o da bize inanıyor ve özrümüzü kabul ediyor. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: **De ki**, ey Muhammed! **O sizin için hayırlı olana kulak veriyor.** Yani özrü kabul eden ve dinleyen kişi, kabul etmeyen ve dinlemeyenden sizin için daha hayırlıdır. Onu nasıl üzer, eleştirir ve onu kınarsınız? Ve nasıl onu doğrulamaz ve ona inanmazsınız? Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını bildiriyor. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Üzün" (الأُذُن), kendisine bir şey söyleyen veya onunla konuşan kimseyi doğrulayan ve onu dinleyen kişi demektir. Bu şekilde Resûlullah (s.a.) lütfundan, şerefinden, izzetinden ve iyi huyundan dolayı kendisine bir şey söyleyen veya kendisiyle konuşan kimseyi tasdik ediyor ve onu dinliyordu. Yoksa bu davranışı, onların zannettiği sebeplerden dolayı değildir. Denildi ki: **Ve "o her söylenene kulak veriyor" diyenler.** Yani o, kendi içine atıyor, gizliyor ve kendisine eziyet edene karşılık vermiyor. Allah şöyle buyurmuştur: **De ki: O sizin için hayırlı olana kulak veriyor. Allah'a inanıp müminlere güveniyor.** Bazıları şöyle demiştir: **Allah'a inanıyor.** Yani Allah'ı doğruluyor. Yani ona indirdiği âyetleri doğruluyor. **Müminlere güveniyor.** Yani aralarındaki hakları, namusları ve malları konusundaki şâhitliklerinde ve yeminlerinde onları doğruluyor. **Allah'a inanıyor** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Münafıkların sırlarını ve ona karşı gizledikleri tuzakları bildirmesinde O'nu doğruluyor. **Müminlere güveniyor.** Onların, münafıklar tarafından kendisine karşı yöneltilen eleştirileri ve yapılan kınamaları ona bildirdiklerinde. Başkasına inanma, ondaki her şeyde onu doğrulamak, bildirdiklerinde ve konuşmalarında ona güvenmek demektir. **Müminlere güveniyor** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Kendilerine tebliğ ettiğine âhirette şâhitlik edeceklerine dair onlara güveniyor. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[279]. **Müminlere güveniyor** beyanı şu mânaya da gelebilir: Yani müminlere aralarındaki din kardeşliği hususunda güveniyor. Tıpkı şu beyanda görüldüğü gibi: "Ama tövbe ederlerse ve namazlarını kılıp zekâtlarını verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir"[280].

398 **[§] Ve o içinizden iman edenler için bir rahmettir.** Resûlullah (s.a.) müminler için bir rahmetti. Zira o, onların inkârdan imana; helâktan kurtuluşa yönelmelerini sağlamıştır. Ayrıca o, dünyada iman etmeleri dolayısıyla onlara âhirette şefaat edecektir. **Allah'ın resûlünü incitenler için elem verici bir azap vardır.** Âhirette.

---

279 el-A'râf, 7/6.

280 et-Tevbe, 9/11.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ اِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾

62. "Onlar sizi hoşnut etmek için (sizden olduklarına dair) Allah'a yemin ederler. Oysa gerçekten iman etmiş olsalardı asıl Allah ve resûlünü hoşnut etmek için çalışmaları gerekirdi."

[Münafıkların Müminlere Karşı Tutumları]

Onlar sizi hoşnut etmek için Allah'a yemin ederler. Yemin ettikleri hususlarla. Bazı müfessirler dediler ki: Ensar, onların -yani münafıkların- üzerine yürümüş ve şöyle demişlerdir: Sizin Hakk'ınızda indirilen âyetle biz kınandık. Ne zamana kadar? Onlar ensara "Allah'a and olsun ki böyle bir şey yoktu" diye yemin ediyorlardı. Allah, onları yalanlamış ve şöyle buyurmuştur: **Size Allah adına yemin ederler.** Size ulaşan durumun gerçek olmadığına dair. **Sizi hoşnut etmek için.** Yemin ettikleri hususlarla. **Oysa Allah ve resûlü daha lâyıktır.** Ey ensar topluluğu! **Hoşnut etmeye çalışma** hususunda Allah ve resûlü sizden daha lâyıktır. Öyle ki O, onların yalancı olarak yemin etmelerine muttali olmuştur. **Eğer gerçekten iman etmiş olsalardı.** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Fakat bunlar, doğrulayan kimseler değildir. En uygun olanı âyetin, müminlerle münafıklar arasında geçen bir kınama hakkında olmasıdır. Şöyle ki bu hadise onlardan Resûlullah'a ilişkin bir alay veya ona yönelik bir eleştiri veya Allah'ın dinine ilişkin bir alay hakkındadır. Onlar, müminlerden özür dilemişler ve onları razı etmek için buna dair yemin etmişlerdir. Allah ise bu konuda şöyle buyurmuştur: **Oysa iman etmiş olsalardı asıl Allah ve resûlünü hoşnut etmek için çalışmaları gerekirdi.** Yani eğer gerçekten iman etmiş olsalardı. Fakat onlar iman etmiş değillerdir. Müfessirlerin bir kısmının söylediği şu sözlere gelince: Münafıklardan bir adam demiştir ki: Allah'a and olsun, eğer Muhammed'in (s.a.) söyledikleri gerçekse, biz eşeklerden daha kötüyüz. Bu sözü müslümanlardan biri duymuş ve bunu Resûlullah'a bildirmiştir. Bunun üzerine Resûlullah bu adamı çağırmış ve ona "Söylediğin şeye seni sevkeden nedir?" diye sormuştur. Adam, yemin etmiş ve söylediklerinden dolayı kendini lânetlemiştir. Bunun üzerine **onlar sizi hoşnut etmek için Allah'a yemin ederler** meâlindeki beyan nâzil olmuştur[281]. Eğer bu belirtilen

281 Katâde'den bunun benzeri rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 170; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 228).

durum olsaydı, Resûlullah'a yemin ederlerdi, müminlere yemin etmezlerdi. Bu
399 durum, âyetin, belirtilen durum hakkında olmadığını göstermektedir. [§]İbn Abbâs'tan âyetin, Tebük savaşında Resûlullah'ı bırakıp geride kalan münafıkların bir grubu hakkında indiği bildirilmiştir. Dolayısıyla Resûlullah döndüğünde, onlar, hiçbir zaman onu bırakıp geri kalmadıklarına dair yemin etmeye başlamışlardır[282]. Onun dışındaki müfessirlerin bir kısmı da böyle söylemiştir. Fakat eğer onların dediği olduysa, münafıklar, müminlere değil, Resûlullah'a yemin eder ve onu hoşnut etmek isterlerdi. Bu, bizim belirttiğimiz yorumun daha uygun olduğunu göstermektedir. Bunda birkaç yön daha vardır. Bunlardan biri şudur: Âyette Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil vardır ki onlar, onun gerçek olduğunu bilsinler. Şöyle ki Allah, ona, münafıkların içlerinde ona karşı gizledikleri tuzaklarını ve çeşitli akılsızlıklarını bildirmiştir. İkincisi: Bu, aynı davranışı yapmaktan ve ona karşı düşmanlıktan kaçınmaları ve sakınmaları içindir. Çünkü onlar, Resûlullah'tan gizledikleri tüm sırlara onun vâkıf olduğunu bilmişlerdir. Üçüncüsü: Müminlere bir uyarı ve onlara öğretmedir ki onlar böyle bir duruma düştüklerinde birbirlerini hoşnut etmek için yemin etmekle uğraşmasınlar. Aksine Allah'a tövbe etsinler ve O'nun rızasını kazanmayı talep etsinler.

Hoşnut etme hususunda Allah ve resûlü daha lâyıktır. Cenâb-ı Hak, zâtını ve resûlünü bildirmiş, sonra **o, hoşnut etme hususunda daha lâyıktır** meâlindeki beyanla hoşnutluğu resûlüne nispet etmiştir. O, "hoşnut etme hususunda o ikisi daha lâyıktır" buyurmamıştır. Bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu sebeptendir: Onlar resûlünü razı ettiklerinde Allah da onlardan razı olacaktır. Onların resûlünü razı etmeleri, Allah'ı razı etmeleri demektir. Bu, onların, aralarındaki antlaşmazlıklar hakkında hüküm vermesi için Allah ve resûlüne çağrıldıklarına[283] ilişkin bildirilen duruma karşılık gelmektedir. Ayrıca Cenâb-ı Hak bu beyanda hükmü resûlüne nispet etmiştir. Çünkü onlar, esasen, aralarında peygamberin hükmetmesi için çağrılmışlardır. **Hoşnut etme hususunda Allah ve resûlü daha lâyıktır.** Çünkü karşı çıkma ve hıyanet, Allah ve resûlü hakkındaydı; müminler hakkında değildi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **hoşnut etme hususunda Allah ve resûlü daha lâyıktır** buyurmuştur. Yani müminlerden daha lâyıktır. Sonra O, Allah'a ve resûlüne karşı

---

282 Bu bilgi Mukâtil ve Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 128).

283 "Aralarındaki anlaşmazlıklar hakkında karar versin diye Allah'a ve resûlüne çağırıldıklarında bir de bakıyorsun içlerinden bir grup buna karşı çıkmış! Haklı çıkacaklarını bilirlerse koşarak ona geliyorlar" (en-Nûr, 24/48-49).

çıkılması konusunu bildirmiş[284]; sonra da resûlünü razı etmeyi bildirmekle yetinmiştir. [§]Çünkü onların hedefi Allah'a karşı gelmek değildir. Bilakis onlar, 400
Resûlullah'a karşı gelmeyi amaçlamışlardı. Bu beyanın muhtemel anlamlarından biri de onlardan bir tanesini razı etmenin bildirilmiş olmasıdır. Çünkü elçisinin razı edilmesinde Rabb'in razı edilmesi de vardır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[285].

اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

63. "Bilmiyorlar mı ki Allah ve resûlüne karşı çıkanı, içinde ebediyen kalacağı cehennem ateşi beklemektedir! İşte büyük rezillik de budur."

Bilmiyorlar mı ki Allah ve resûlüne karşı çıkan. Âyette, onların yaptıkları davranışlarda inatçı olduklarına ve haksızca inat eden ve kibirlenen kimseler için **cehennem ateşi olduğuna** delil vardır. **Allah'a karşı çıkan.** Bu beyan, "Allah'a karşı inat eden" anlamına gelebilir. Denildi ki: **Allah'a karşı çıkan.** Yani Allah'a muhalefet eden ve karşı çıkan. Bu anlamların hepsi birdir. **Bilmiyorlar mı ki.** Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Yani zaten bilmişlerdir ki **Allah'a ve resûlüne karşı çıkan için** belirtilen durum vardır. Fakat onlar, bilmelerine rağmen ona muhalefet etmede ve karşı çıkmada inat etmişlerdir. İkinci yorum şudur: Yani biliniz ki **Allah'a ve resûlüne karşı çıkan için** belirtilen durum vardır. Nitekim daha önce belirttiğimiz üzere Allah tarafından beyan edilen soru edatı, zorunluluk ve gereklilik ifade etmektedir.

İşte büyük rezillik de budur. Bu beyan da iki anlama açıktır. **Rezillik** beyanı, dünyadaki büyük rezillik mânasına gelebilir. "Âhiretteki **büyük rezillik budur**" anlamına da gelebilir. Yani cehennem ateşi büyük bir rezilliktir.

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ اَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فٖى قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِؤُا اِنَّ اللّٰهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

---

284 Yani bir sonraki âyet-i kerîmede.

285 en-Nisâ, 4/80.

64. “Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır.”

Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. Münafıklar endişe ediyorlar meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Yani endişe etmeleri onların bir gerçeğidir. Zira Allah ve resûlü, defalarca onların gizlediklerini açığa vur-
401 muştur. [§]Bu beyanın bir bildirme mânasında olması da mümkündür. Şöyle
ki **onlar kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden** endişe ediyorlardı. Bu endişelerinin sebebi Allah’ın, resûlüne onların sırlarını ve akılsızlıklarını çokça bildirmesidir.

De ki: Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu emir mânasında değil, tehdit (vaîd) mânasındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Alay edin bakalım! Zira Allah, gizlediğiniz kusurları, resûlüyle alay etmenizi ve onu eleştirmenizi ortaya çıkaracak ve açıklayacaktır.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ اِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰيَاتِهٖ
وَرَسُولِهٖ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾

65. “Onlara soracak olsan mutlaka, ‘biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!’ derler. De ki: Siz Allah ile, O’nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?”

Onlara soracak olsan mutlaka, ‘biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!’ derler. Cenâb-ı Hak sorudan bahsetmiş, fakat ne soracağını açıklamamıştır. Bununla birlikte cevapta, sorunun alay etmekle ilgili olduğuna dair açıklama vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak **De ki: Siz Allah ile, O’nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?** buyurmuştur. Rivayet edildiğine göre münafıklardan bir grup yolda saklanıyorlardı ki Resûlullah savaştan döndüğünde buradan geçsin de onu öldürsünler. Allah, peygamberine bu konudaki toplantılarının ne için olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla O, **onlara soracak olsan mutlaka, ‘biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!’ derler** buyurmuştur. Bazı müfessirlerin bildirdiğine göre Resûlullah, Tebük savaşından döndüğünde yürüdüğü esnada, bir topluluk onun önünde yürüyor, gülüyor ve alay ediyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, resûlüne, onların Allah’la, kitabıyla ve resûlüyle

alay ettiklerini bildirmiştir. O, şöyle buyurmuştur: **Onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler**[286]. Buna ilişkin başka mânaya geldiği de söylenmiştir. Denildi ki: **Onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler.** Yani onlara, söyledikleri şeyi sorarsan, kâfiledekilerin yürüdükleri esnada dalmış oldukları hususu sana
söylerler. [§]Onların alay etmelerinin keyfiyeti ve mahiyetini bilmeye ihtiya- 402
cımız yoktur. Ancak münafıkların haberlerinden bize bildirilende, müminler için bir uyarı ve bir sakındırma vardır ki onlar, münafıkların dillerinde açığa vurmadıkları sırlarından sakınsınlar ve Allah'ın, münafıkların gizledikleri hususlara muttali olduğunu bilsinler.

De ki: Siz Allah ile, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz? Allah ile mi? Allah'ın bunu, kendisine nispet etmesinin, müminlerin kendilerine bir nispet olması mümkündür. Çünkü hiç kimse Allah ile alay etmeyi kastetmez. Aksine onlar Resûlullah ve müminler ile alay ediyorlardı. Cenâb-ı Hak bunu kendisine nispet etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[287] ve "Allah'a yardım ederseniz"[288]. İlk durum da bunun gibidir. Onlar Resûlullah ve müminler ile alay ediyorlardı. Cenâb-ı Hak, onları yüceltmek ve onlara lütufta bulunmak için bunu kendisine nispet etti.

O'nun âyetleriyle. Bu beyan şu anlama gelebilir: Onlar âyetleri bulunan hükümlerle alay ediyorlardı. Dolayısıyla bu hükümlerle alay ettiler. Buna göre Cenâb-ı Hak bu alayı âyetlere nispet etmiştir. Tıpkı "Onları, zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah'ın âyetlerini sakın alaya almayın"[289] meâlindeki âyette bildirildiği üzere. Onlar Allah'ın âyetlerini alaya almamışlardı. Aksine haklarında âyetler bulunan hükümleri alaya almışlardı. Cenâb-ı Hak, alayı âyetlerine nispet etmiştir. Haklarında âyetleri bulunan bir hükmü küçümseyen kimse, âyetlerin kendisini küçümsemiş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

De ki: Siz Allah ile, O'nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz? Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, gerçekleşme anlamında olmasıdır. Yani Allah ve resûlüne böyle davranıyorlar. İkinci olarak bu beyanın, tehdit ve kınama anlamında olmasıdır. Yani Allah'a karşı mı böyle davranıyorlar? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[286] Katâde, Saîd b. Cübeyr ve benzerinden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 172; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 230-231).

[287] el-Bakara, 2/9; en-Nisâ,4/142.

[288] Muhammed, 47/7.

[289] el-Bakara, 2/231.

لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِيمَانِكُمْ اِنْ نَعْفُ عَنْ طَٓائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَٓائِفَةً بِاَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

66. "Mazeret ileri sürmeye kalkmayın. İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı açığa vurdunuz. İçinizden bir kısmını affetsek de, diğer bir kısmını günahta ısrarcı davranmış oldukları için azaba uğratacağız."

Mazeret ileri sürmeye kalkmayın. İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı açığa vurdunuz. Yani **mazeret ileri sürmeye kalkmayın.** Zira sizin mazeretiniz kabul edilmeyecektir. Çünkü "O her söylenene kulak veriyor" demenizden sonra bu hususta sizin bir mazeretiniz bulunmamaktadır.
403 Zira bu konuda sizde bu duruma aykırılık ve yalan ortaya çıkmıştır. [§]Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah yaptıklarınızın içyüzünü bize bildirmiştir"[290]. Cenâb-ı Hak mazeret beyan ettikleri hususta onları doğrulamadığını bildirmiştir. Zira onların yalanı ve buna aykırı davranışları ortaya çıkmıştır.

İman ettiğinizi söyledikten sonra inkârcılığınızı açığa vurdunuz. Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Dil ile açığa vurduktan sonra içinizden inkâr ettiniz. Bunun yanı sıra **iman ettikten sonra** gerçekten **inkâr ettiniz** anlamına da gelebilir. Nitekim onlar iman ettikten sonra inkâr etmişlerdir.

İçinizden bir kısmını affetsek de, diğer bir kısmını azaba uğratacağız. Bazıları şöyle demiştir: **İçinizden bir kısmını affetsek de.** Buna göre münafıkların bir kısmı münafıklıklarından sonra iman etmiş ve tövbe etmişlerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunları affetse de iman ve tövbe etmemiş kimseleri azaba uğratacağını bildirmiştir. Denildi ki: **İçinizden bir kısmını affetsek de, diğer bir kısmını azaba uğratacağız.** Çünkü münafıklardan iman üzere ölen kimseler vardır. Bir kısmı ise küfür üzere ölmüştür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak iman üzere ölenleri affedeceğini vâdetmiştir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!"[291]. Cenâb-ı Hak dilerse onları bağışlayacağını bildirmiştir. **İçinizden bir kısmını affetsek de.** Bunlar, Allah'ın bağışlayacağı topluluktur.

---

290 et-Tevbe, 9/94.

291 el-Ahzâb, 33/24.

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَاْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir."

[Münafıkların Özellikleri]

Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer. Cenâb-ı Hak "müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir"[292] meâlindeki beyanıyla müminler hakkında onların birbirlerinin velileri olduklarını bildirmiştir. O, "İnkâr edenler de birbirlerinin yakın ve yardımcılarıdır"[293] ilâhî beyanıyla kâfirler hakkında da onların birbirlerinin velileri olduklarını bildirmiştir. Yine Cenâb-ı Hak münafıklar hakkında **onların birbirine benzediğini** bildirmiştir.
[§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, şu mânadadır: İman ehlinin benimsedikleri, **404**
bununla yardımlaştıkları ve insanları davet ettikleri bir dinleri vardır. İnkâr ehli de aynı şekilde bir dini benimsemekte ve bununla birbirlerine destek ve yardımcı olmaktadırlar. Dolayısıyla her grup müntesiplerinin kendi aralarında din dostlukları bulunmaktadır. Münafıklara gelince, bunların benimsedikleri bir din ve mezhep yoktur. Bunlar ayrıca birbirlerine de destek ve yardımcı olmamaktadırlar. Bunların arasında yardımlaşma söz konusu değildir. Bilakis münafıklar, nimet ve refahın kullarıdır. Nimet ve refah neredeyse oraya yönelirler. Bu belirttiğimiz hususlardan dolayı onların arasında dostluk mevcut değildir.

Münafık kadınlar. Bu beyanda, başkasını taklit ederek münafık veya kâfir olan yahut taklit olmaksızın münafık olan kimsenin söz konusu ismi hak etmede ve buna karşı tehdit edilmeye ve azap edilmeye müstehak olmakta eşit bulunduğuna dair delil vardır. Çünkü kadınlar, erkeklere uyan ve onları taklit eden kimselerdir. Sonra Cenâb-ı Hak söz konusu ismi ve tehdidi hak etmede onları eşitlemiştir.

---

292 et-Tevbe, 9/71.
293 el-Enfâl, 8/73.

Kötülüğü özendirirler. "Kötülüğü özendirirler. Bu beyan şu anlama gelebilir: Yani aklın kötü gördüğü eylemleri özendirirler. Bu, Allah'a ortak koşmak ve ona karşı çıkmaktır. **İyiliği engellerler.** Yani akılların bildiği ve güzel gördüğü şeyleri engellerler. Bu, Allah'ın birliği ve ona imandır. Her türlü hayır ve güzellik bu kapsama girer. Kötülüğün kapsamına ise şirk ve her türlü mâsiyet girer.

Ellerini sıkı tutarlar. Denildi ki: **Ellerini sıkı tutarlar.** Hayır yolunda harcamaktan. Fakat elleri sıkı tutmanın hakikat anlamıyla değil benzetme mânasıyla olması da mümkündür. Yani insanın hayırlı işlerle meşgul olmaktan, bu işlere dalmaktan ve her türlü itaatten kendisini tutması ve bundan alıkoyması anlamındadır. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak, ellerden bahsetmiştir,
405 çünkü ellerle çalışılmakta [§]ve onlarla hayır ve kötülük kazanılmaktadır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Tadın bakalım yangın azabını. İşte bu ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir"[294]. Bu, ellerin yaptığı ve kazandığı bir durum değildir. Aksine bu, kalbin kazandığı bir durumdur. Fakat Cenâb-ı Hak, belirtmiş olduğumuz üzere bu dünyada yapılan eylemlerin elle yapılması ve onunla tutulması sebebiyle elden söz etmiştir. Burada belirtilen "elin sıkı tutulması" beyanının, onların cimriliğinden ve cihada az harcamalarından kinâye olması da mümkündür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar"[295].

Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Denildi ki: Yüce Allah'ı unutulmuş bir varlık gibi haline getirdiler. Onu hiç anmadılar. **Allah da onları unuttu!** Yani âhirette onları rahmetinden unutulmuş kimseler gibi kıldı. Onlar O'nun rahmetine erişemezler. **Onlar Allah'ı unuttular** meâlindeki şu anlama gelebilir: Yani onlar Allah'ın onlara bahşettiği nimetlerini **unuttular,** bunlara karşı şükretmediler. Her ne kadar bu bir unutma olmasa da **Allah da onları,** buna karşılık verme hususunda **unuttu.** Bu, kötülüğün karşılığının kötülük olarak isimlendirilmesi gibidir. Halbuki ikincisi kötülük değildir. Dolayısıyla Allah için her ne kadar unutma mümkün değilse de unutmanın karşılığının unutma olarak isimlendirilmesi de böyledir. Üçüncü mâna şudur: **Onlar Allah'ı unuttular.** Yani yardım, destek ve başarı istemeleri hususunda. Allah da onları unuttu. Yani onlara yardım etmedi ve onları başarılı kılmadı.

---

294 el-Enfâl, 8/50-51.

295 et-Tevbe, 9/54.

Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir. Eğer denilirse ki: Münafıklık ismi günahkârlıktan daha kötü ve daha çirkindir. Dolayısıyla onlar için günahkârlığın belirtilmesinin mânası nedir? *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Çünkü onlar dilleriyle müminleri onayladıklarını açıklıyorlardı. Cenâb-ı Hak onların, açığa vurdukları gibi olmadıklarını bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Veya bu ilâhî beyan şu anlama gelebilir: Münafıklık ismi insanlar arasında günahkârlık isminden daha kötü ve daha çirkindir. Dolayısıyla onlara göre günahkârlık ismi çirkinlikte daha büyük olabilir. Yahut bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak onları günahkârlar olarak isimlendirmiştir; çünkü tüm din müntesipleri günahkârlığa nispet edilmekten ve bununla isimlendirmekten kaçınmaktadırlar. Bir diğer muhtemel mâna da şudur: Onlar kendi içlerinde münafık olduklarını bilmekteydiler, fakat kendilerinin günahkâr olduklarını bilmemekteydiler. Günahkârlığın esası, Allah'ın emrinin dışına çıkmaktır.

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنَافِق۪ينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ
ف۪يهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٦٨﴾

[§]***68. "Allah, erkeğiyle kadınıyla münafıklara ve açıktan inkârcılık ya-*** 406
panlara, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşini vâdetmiştir. Onlara bu yeter de artar! Allah onları lânetlemiştir ve onlar için devamlı bir azap vardır."

Allah, erkeğiyle kadınıyla münafıklara ve açıktan inkârcılık yapanlara cehennem ateşini vâdetmiştir. Onlara cehennem ateşini vâdetmiştir. Sanki cehennem onların azap edilecekleri mekân, ateş ise orada azap edilecekleri araçtır. **İçinde ebedî kalacaklar. Onlara bu yeter de artar!** Yani yaptıklarına karşılık olarak **onlara bu yeter de artar!** Bir adam diğerine "sana şu yeter" dediğinde şunu kastetmiş olur: Yani karşılık olarak bu sana yeterlidir. **Allah onları lânetlemiştir.** Denildi ki: Lânet, dilde uzaklaştırmak anlamına gelir. Yani rahmetinden uzaklaştırmıştır. **Onlar için devamlı bir azap vardır.** Bu azap, kesinlikle onlardan ayrılmaz.

كَالَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُٓوا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًا
فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذ۪ينَ

مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذٖى خَاضُوا اُو۬لٰٓئِكَ حَبِطَتْ
اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾

69. (Ey münafıklar! Sizin durumunuz da) ***sizden öncekilerin durumuna benziyor; üstelik onlar sizden daha güçlüydü, malları ve evlatları daha çoktu. Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından istifade ettikleri gibi siz de kendi nasibinizi elde edip yararlandınız. Siz de onların daldıkları gibi boş şeylere daldınız. İşte hem dünyada hem âhirette yaptıkları boşa gidenler bunlardır, asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır.***

(Ey münafıklar! Sizin durumunuz da) sizden öncekilerin durumuna benziyor; üstelik onlar sizden daha güçlüydü. Yani bu münafık ve kâfirler, sizden öncekiler gibidir. Cenâb-ı Hak, bunların hangi konuda ötekiler gibi olduklarını açıklamamıştır. Fakat **sizden öncekilerin durumuna benziyor** meâlindeki beyan şu mânaya gelebilir: Yani sizler, **sizden öncekilerin** azaba yöneldikleri gibi azaba yöneldiniz. **Üstelik onlar sizden daha güçlüydü** ve kuvvetle tutma bakımından sizden daha üstündüler. **Malları ve evlatları daha çoktu.** Dünyada azap ve ceza bunlarla savılır. Yine birbirlerine yardım da bunlarla yapılır. Bununla birlikte onlar bu cezayı kendilerinden savmaya güç yetiremediler. Sizler ise onlardan daha güçsüz ve diğer belirtilen hususlarda daha eksiksiniz; bu azabı savmaya nasıl güç yetireceksiniz? Bu, dile getirilmiş bir yorumdur. Yine denildi ki: **(Ey münafıklar! Sizin durumunuz da) sizden öncekilerin durumuna benziyor.** Yani ötekiler tercih etmiş oldukları amellere, Allah'a karşı gelmenin her türlüsüne, peygamberleri yalanlamaya ve helâl olmayan muamelelere yöneldikleri gibi sizler de tercih ettiğiniz bu amellere yöneldiniz. Dolayısıyla ötekilerin yöneldiği gibi sizler de yöneldiniz. **Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar. Sizden öncekilerin kendi paylarından istifade ettikleri gibi siz de kendi nasibinizi elde edip yararlandınız.** Denildi ki: **Nasiplerinden** yararlandılar, yani ötekiler dinleri karşılığında dünyayı yedikleri gibi sizler de dininiz karşılığında dünyayı ye-
407 mektesiniz. [§]Denildi ki: **Onlar dünyadaki nasiplerinden haz duyup yararlandılar.** Yani dünyadaki nasiplerinden. Âhirete ise hazırlık yaparak önceden bir şey göndermediler. **Siz de yararlandınız.** Dünyadaki nasibinizden. Âhirete ise hazırlık yaparak önceden bir şey göndermediniz. Ötekilerin **yararlandıkları gibi.** Yani dünyadaki nasiplerinden yararlandıkları gibi. Onlar da âhirete

hazırlık yapıp önceden bir şey göndermediler. "Halâk" (الخَلاق) nasip demektir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "İşte onların âhirette hiç nasipleri yoktur"[296]. Yani onların nasipleri yoktur. Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Halâk" (الخَلاق) din demektir. Aynı şekilde Hasan-ı Basrî de "nasiplerinden" ilâhî beyanı hakkında bu anlamı vermiştir. Yani dinlerinden.

Siz de onların daldıkları gibi boş şeylere daldınız. Yani geçmiş ümmetlerin daldığı gibi sizler de batıla ve yalanlamaya daldınız. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: **Daldınız.** Yani oyalanıp eğlendiniz. **Onların daldıkları gibi.** Yani onların yalanlamayla oyalandıkları gibi. **İşte hem dünyada hem âhirette yaptıkları boşa gidenler bunlardır**. Dünyada ve âhirette bu amellerine sevap yoktur. Çünkü bu amelleri iman olmaksızın gerçekleşmişti. Amellerin sevabı âhirette ancak imanla olmaktadır. **Asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır.** Apaçık bir ziyana. Onların dünyadaki amellerinin geçersizliği, onların amellerini, müminler ve kâfirler olmak üzere her iki grubun da kabul etmemesi sebebiyledir. Çünkü onlar her iki gruba da onları onayladıklarını açıklamaktadırlar. Halbuki her iki gruptan biriyle de beraber değillerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara, ne bunlara!"[297].

اَلَمْ يَاْتِهِمْ نَبَاُ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰه۪يمَ
وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِؕ اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ
اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Bunlara kendilerinden öncekilerin, Nuh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrahim'in kavminin, Medyen halkının ve yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdi."

Bunlara kendilerinden öncekilerin, Nuh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrahim'in kavminin, Medyen halkının ve yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Bu beyan iki anlam verilmeye müsaittir. Bunlardan biri şudur: **Bunlara haberleri gelmemiş miydi?** Yani kendilerinden öncekilerin haberleri ile onların başına gelenler, peygamberleri yalanlamaları,

---

296 Âl-i İmrân, 3/77.
297 en-Nisâ, 4/143.

onları öldürmeye ve yok etmeye çalışmaları sebebiyle Allah'ın onları cezalandırmasına ilişkin haberler onlara gelmişti. Onlar sizin gibiydiler, sizden daha
408 güçlü ve kuvvetli idiler. [§]Sizler onları bu konuda taklit etmektesiniz. Sonra onların peygamberleri yalanlamaları ve onlara karşı çıkmaları sebebiyle başlarına gelenler geldi. Siz ise her konuda onlardan daha aşağı durumdasınız; daha az güç ve kuvvet sahibisiniz. Dolayısıyla sizin başınıza musibetlerin gelmesi daha önceliklidir. **Bunlara kendilerinden öncekilerin haberleri gelmemiş miydi?** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani **bunlara kendilerinden öncekilerin haberleri** ve başlarına gelenlere ilişkin haberler gelmiştir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Şunu görmez misin?". Yani göreceksin. Buna göre söz konusu beyanın da bu anlama gelmesi mümkündür. Bu, bir tehdit ifadesidir. Cenâb-ı Hak ötekilerin başına gelenlerden bunları sakındırmaktadır ki onların yaptıklarından kaçınsınlar.

Yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Müfessirler şöyle demiştir: Bunlar Lût peygamberin şehirleridir. "Mu'tefikât" (مؤتَفِكات) Yani yıkılmış. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "İ'tefektu" (ائتفكت) yani yıkıldım[298]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Mu'tefikât" (مؤتَفِكات) kelimesi "efk" (الأفك) kökünden türemiştir. Bu kelime, döndürmek anlamına gelmektedir. "Ennâ yu'fekûn" (أنّى يُؤفكون)[299] ilâhî beyanı, nasıl döndürülüyorlar demektir. Bazıları şöyle demiştir: **Yıkılıp giden beldeler.** Yani yalanlayan beldeler. **Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler.** Onlar bu peygamberleri yalanladılar, bundan dolayı da helâk edildiler. Bu kelime devrilip yıkılma (inkılap) mânasından gelmektedir. Sanki bu, daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi. Onlara azap etmekle. Yani onlar azabı hak etmemişken Allah onlara azap etmemektedir. Fakat onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Nitekim O'nun peygamberlerini yalanlamışlar ve getirdikleri kesin delilleri reddetmişlerdir.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ يَاْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُط۪يعُونَ
اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُو۬لٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٧١﴾

298 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 190.
299 Örneğin bk. el-Mâide, 5/75.

71. "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resûlüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir."

[Müminlerin Vasıfları]

Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir. Birbirlerinin velileridir. Bu beyanın, zorunluluk ve bildirme mânasında olması mümkündür. Öyle ki inandıkları ve benimsedikleri din, onlara dostluğu zorunlu kılmaktadır. [§]Böylelikle onlar **birbirlerinin velileri** olmaktadır. Tıpkı 409
şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi"[300] ve "Müminler ancak kardeştirler"[301]. Bu, din kardeşliği ve dostluğudur. **Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir** meâlindeki beyanın, emir mânasında olması da mümkündür. Yani birbirinizi dost edinin, kendinizden olanlardan başka kimseleri dost edinmeyin. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Yahudileri ve hıristiyanları veli edinmeyin"[302] ve "Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin"[303]. Cenâb-ı Hak, müminlerin, kendilerinden olanların dışındaki kimseleri dost edinmelerini yasaklamıştır. Dolayısıyla sanki O, müminlerin birbirlerini dost edinmelerini, başkalarını dost edinmemelerini emretmiş olmaktadır. Ayrıca buradaki dostluk (velâyet) iki anlama gelebilir. Bunlardan biri ruhî dostluktur. Bu, dinde dostluktur. Bu çeşit dostluk, onları bir araya getiren dinle ortaya çıkan belirli haklara riayet etmeyi ve bunları korumayı gerektirir. İkincisi, nefsânî dostluktur (velâyet). Bu, nikâh, miras ve benzeri yollarla mal ve canlarda oluşan dostluktur. Bu dostluk, hısımlık ve neseple oluşan nefsânî dostluktur. Dolayısıyla onlar bir dine mensubiyette bir araya geldiklerinde onlar için bu dostluk vacip olur. Bu, dostluğun kendisidir. Ruhî dostluk, muhabbet ve sevgidir. Dolayısıyla din sebebiyle bunun yerine getirilmesi ve gözetilmesi gerekir. Bu "ruhanî hayat, bedenî hayat" demen gibidir. Ruhanî hayat, ilim ve âdaptır. Sen bunlarla eşyayı uzak mesafeden görürsün ve bilirsin.
[§]Bedenî hayat ise bedenin kendisiyle canlı olduğu, ortadan kalkmasıyla da 410
öldüğü ruhtur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

300 Âl-i İmrân, 3/103.
301 el-Hucurât, 49/10.
302 el-Mâide, 5/51.
303 el-Mümtehine, 60/1.

İyiliği teşvik eder. Bu beyanın, akılların yapılmasını gerekli gördüğü iyilik mânasında olması mümkündür. Bu, Allah'ın birlenmesi ve Allah'a imandır. **Kötülükten alıkoyarlar.** Yani akılların kötü gördüğü eylemlerden alıkoyarlar. Bu, Allah'a ortak koşmak ve O'nu yalanlamaktır. Bu tür iyiliği teşvik etmek ve kötülükten alıkoymak, kâfirler arasında olandır. Müminler onları buna teşvik eder ve davet eder; bunun zıddından ise alıkoyar. Eğer bu durum, müminler arasındaysa, şer'î emir ve nehiy olur. Onlar birbirlerine şeriatın getirdiğini emreder; şeriatın getirmediği hususlardan da alıkoyar. Veya onlar birbirlerine her türlü hayır ve iyiliği emreder; her türlü kötülük ve mâsiyetten de alıkoyar. **Namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resûlüne itaat ederler.** Bütün emir ve yasaklarında. **İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır.** Cenâb-ı Hak, onları bağışlayacağını vâdetmiştir. **Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir.** Denildi ki: **Mutlak güç sahibidir.** Her şeyde O'nun gücünün izleri görülür. **Hikmet sahibidir.** Her şeyde O'nun hikmetinin ve düzenlemesinin izleri görülür.

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً ف۪ي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ
اَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٧٢﴾

72. "Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür, işte büyük bahtiyarlık da odur."

Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. Yani Allah'ın onlardan razı olması ise **hepsinden büyüktür.** Yani onlara bahşettiği her şeyden. Çünkü Allah'ın rızasında, ruhun hayatı ve lezzeti vardır. Allah'ın onlara verdiği cennet, güzel meskenler gibi hususlarda, bedenin hayatı ve lezzeti vardır. Ruhî hayat, bedenî hayattan mertebe bakımından daha yüce ve büyüktür. Çünkü bedenin büyümesi bakımından bir etkide bulunmaz. Aynı şekilde izzet, hamd
411 ve güzel anmada, ruhun hayatı ve lezzeti bulunmaktadır. [§]Zira bunda bedene ilişkin bir artış yoktur. Bu, ancak ona dâhil olan bir ferahlık ve mutluluktur. Onun başına bir zillet geldiğinde veya kötü bir şey duyduğunda, bedeni acı

duymaksızın üzülür ve bunu önemser veya ruhunda acı ve sıkıntı duyar. Bu, söz konusu durumun, bedeninde değil, ruhunda meydana gelmesinden dolayıdır. Bunun aslı şudur ki: Allah'ın rızasını kazanma talebiyle dünyada amel etmek, O'nun sevabına nail olmak için amel etmekten daha büyüktür. Çünkü Allah'ın rızasını kazanma talebiyle amel etmek kişinin sorumluluğuna ilişkin bir emirdir; sevap kazanma talebiyle amel etmek ise kişinin lehinde olan bir durumdur. Sorumluluğunda olan bir görevi eda eden kimse, lehine olan bir ameli yerine getiren kişiden mertebe ve fazilet bakımından daha üstündür. Çünkü herkes kendi lehinde olanı yapar ve bunda onun yararı vardır. Fakat herkes başkası için bir davranışta bulunmaz. Bundan dolayı belirtilen durum gerçekleşir. **İşte büyük bahtiyarlık da odur.** Çünkü bahtiyarlık ve kurtuluştur. Bundan sonra korku, zillet ve aşağılanma yoktur.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَاْوٰيهُمْ
جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٧٣﴾

73. "Ey peygamber! İnkârcılara ve münafıklara karşı cihat et, onlara sert davran; onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!"

[Peygambere Cihat Emri]

Ey peygamber! İnkârcılara ve münafıklara karşı cihat et, onlara sert davran. Bu beyanın, her iki gruba karşı kılıçla cihat emri anlamına gelmesi mümkündür. Ayrıca bu beyanın, her iki gruba karşı kesin delillerle mücadele etme anlamına gelmesi de mümkündür. Yine bu beyanın kâfirlere karşı kılıçla cihat, münafıklara da sert ve şiddetli söz yöneltme ve onlara had cezalarını uygulama mânasına gelmesi de mümkündür. Eğer bu beyan, her iki gruba karşı kılıçla cihat mânasına gelirse, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* müminlerden ayrılan, onların arasından çıkan ve müminleri onayladıktan sonra onlara açıkça karşı çıkan münafıklar hakkında olur. Bu gibi münafıklara karşı kılıçla cihat edilir ve bunlar öldürülür. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir: "Münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler"[304]. Cenâb-ı Hak bunların nerede bulunurlarsa yakalanıp öldürüleceklerini bildirmiştir. Dolayısıyla cihat emrine ilişkin âyetin bu münafıklar hakkında olması uygundur. Bu beyana

---

304 el-Ahzâb, 33/60-61.

ilişkin başka bir yorum da mümkündür. O da şudur: Münafıklar Resûlullah'ı kötülüyor ve onu kınıyorlardı. Allah bu durumu resûlüne bildirdi. Onlar da Allah'ın kendilerinin Resûlullah'a yönelik kötülemeleri ve ona ilişkin kötü sözlerini ona bildirdiğini öğrendiler. Dolayısıyla *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Seni kötüler ve sana kötü sözler söylerlerse
412 bundan sonra onlara karşı cihat et! [§]Eğer emir, kesin delillerle mücadele etmeye ilişkin ise Resûlullah (s.a.) her iki gruba karşı kesin delillerle mücadele etmişti. Özellikle Berâe sûresi münafıklara karşı delil getirme konusunda nazil olmuştur. Söz konusu emrin özelde kâfirlere karşı cihat emri olması da mümkündür. Münafıklara karşı ise belirtmiş olduğumuz üzere şiddetli ve sert söz yöneltme, had cezalarını uygulama hakkında olması mümkündür. Yine had ve tâzir cezasını gerektiren bir şey yaptıklarında münafıklara tâzir cezası uygulama anlamında olması da mümkündür. Bu durum, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların müminler arasında, onları onayladıklarını açıklayarak yaşamaları sebebiyledir.

Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur! Bu beyan, münafıklık üzere ölen münafıklar hakkındadır.

يَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ
اِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا اِلَّا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ
وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ
اللّٰهُ عَذَابًا اَل۪يمًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِى الْاَرْضِ مِنْ
وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿٧٤﴾

74. "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu! Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur; yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba uğratır; artık yer yüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı bulunur."

Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişlerdir. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Âyet bir münafığın durumu hakkında inmiştir. Bu adam bir gün şöyle demişti: Allah'a and olsun ki eğer Muhammed'in (s.a.) dediği gerçekse biz eşekten daha kötüyüz. Bunu bir erkek çocuk işitmişti. Bu çocuk bu sözü söyleyenin evlatlığıydı. Ona "Allah'a tövbe et" dedi. Bu erkek çocuk Hz. Peygamber'e gelerek ona durumu haber verdi. Bunun üzerine Resûlullah onu çağırttı. Adam Hz. Peygamber'e geldi ve böyle bir şey söylemediğine yemin etti. Bunun üzerine onun hakkında **Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar** meâlindeki âyet inmiştir[305]. Fakat bunun dışındaki görüş, daha uygundur. Çünkü **oysa inkârcılık içeren sözü söylemişlerdir** meâlindeki âyette bu beyan edilmiştir. Adamın sözü ise "Eğer Muhammed'in (s.a.) dediği gerçekse biz eşekten daha kötüyüz" şeklindedir. Bu sözün kendisi inkârcılık içeren bir söz değildir. Bilakis bu, yergi sözüdür ki bu sözle kendisini yermektedir. Ayrıca, âyette **Allah adına yemin ediyorlar** beyanı vardır. Bu bir topluluğun sözüdür. Denildi ki: Bu âyet, Abdullah b. Übey hakkında inmiştir. O, arkadaşlarına şöyle demiştir: Allah'a and olsun ki bizimle Muhammed'in (s.a.) durumu, birinin "besle köpeği, yesin seni" sözü gibidir. Yine o şöyle demiştir: Eğer biz Medine'ye dönersek bizden güçlü olanlar, zayıf olanları çıkaracaktır[306]. Bu durum Hz. Peygamber'e haber
verilmiştir. **[§]**Resûlullah onu çağırmış ve ona sormuştur. Bunun üzerine o, **413**
böyle söylemediğine dair Allah adına yemin etmeye başlamıştır[307]. Bununla birlikte âyetin, "Onlara soracak olsan mutlaka, 'biz lafa dalıyor eğleniyorduk, hepsi bu!' derler"[308] meâlindeki beyanla bağlantılı olması uygundur. Onlar Allah'la, âyetleriyle ve peygamberiyle alay ediyorlardı. Bu alay, küfürdür. Veya eğer onlar, Allah'ın bize açıklamadığı inkârcılık içeren söz söylemişlerse, biz onların bunu söyledikleri şekilde yorumlamayız. Çünkü bizim onların söylemiş olduğu bu sözü bilmeye bir ihtiyacımız yoktur.

Müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar. Bu beyanın, gerçekte müslüman olduktan sonra inkâra sapmışlar anlamına gelmesi mümkündür. "Müslüman olduktan sonra" meâlindeki beyanın, müslüman olduklarını açığa vurduktan sonra mânasına gelmesi de mümkündür.

---

305 Taberî, *Tefsîr*, X, 185; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 240.

306 "Şöyle diyorlar: Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak! Halbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, resûlünündür, müminlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler!" (el-Münâfikûn, 63/8).

307 Taberî, *Tefsîr*, X, 186; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 241.

308 et-Tevbe, 9/65.

Yani müslüman olduklarını beyan etmelerinden sonra bundan dönmüşlerdir. Âyette İslâm ile imanın aynı olduğuna ilişkin delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak **Müslüman olduktan sonra inkâra sapmışlardır** buyurmuştur. Başka âyette O şöyle buyurmuştur: "Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek…imandan sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder?"[309] Yine bir diğer âyette "imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da arttıranlar"[310] buyurmuştur.

[Hz. Peygamber'in Nübüvveti]

Başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Denildi ki: Onlar Resûlullah'ı öldürmeye ve ona tuzak kurmaya yeltenmişlerdir. Fakat yeltendikleri bu işi başaramamışlardır. Bunda Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü onlar yeltendikleri şeyi gizlemişlerdi. Sonra o, bunu haber vermiştir. Bu gaybî bir bilgidir. Dolayısıyla bu durum, onun bu bilgiyi Allah'tan öğrendiğini göstermektedir.

Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu! Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bunu söyleyen adam bu davranışından dolayı tövbe etmiş ve tövbesi kabul edilmiştir. Bu adamın İslâm döneminde bir öldürme hadisesi vardı. Resûlullah bu adamın diyetini belirlemiş ve ödemiştir.
414 O, bununla müstağni davranmıştır[311]. İbn Abbâs şöyle demiştir: **[§]Onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu!** Resûlullah münafıklara ganimetlerden ve sadakalardan veriyordu. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onların öç almaya kalkışmaları ancak Resûlullah'ın onlara ganimet ve sadaka vermesi sebebiyledir[312]. **Öç almaları**. Bazı edebiyat âlimleri, Ebû Muaz ve diğerleri şöyle demiştir: **Öç almaları.** Yani kötülemeleri. Bu kelimenin iki

309 Âl-i İmrân, 3/85-86.

310 Âl-i İmrân, 3/90

311 Taberî, *Tefsîr*, X, 187; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 241-242, 244-245. İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah döneminde bir şahıs bir başkasını öldürmüş, Hz. Peygamber de onun diyetini on iki bin olarak belirlemiştir. Bu, "onların öç almaya kalkışmaları için Allah'ın ve O'nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu!" ilâhî beyanıdır. Yani onlardan diyet almakla (İbn Mâce, "ed-Diyât", 6; Dârimî, "ed-Diyât", 11.

312 Buna benzer bir görüş Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 208; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 140).

kullanımı vardır: “Nekımû” (نَقِموا) şeklinde cer haliyle ve “nekamû” (نَقَموا) şeklinde nasb ile. “Nekame, yenkimu ve nekıme, yenkamu” (نَقَم يَنْقِم و نَقِم يَنْقَم) şeklinde kâf harfinin kesralı kılınmasıyla söylenir. O, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle buyurmaktadır: Onların Resûlullah’ı kötülemeleri ve ona karşı kötü söz söylemeleri ancak **Allah’ın kendilerini zengin etmesi sebebiyledir**. Çünkü onlar fakir ve ihtiyaç sahibi olsalardı, Resûlullah’ı kötülemeye ve ona kötü söz yöneltmeye cüret edemezlerdi. Fakat onlar Allah’ın onları zenginleştirmesi sebebiyle onu kötülemişlerdir. **O’nun lütfu sayesinde resûlünün** meâlindeki beyanın, Resûlullah’ın onlara karşı değerli insanlar gibi davranması ve onlara iyilikte bulunması anlamına gelmesi mümkündür. Öyle ki onlar “o her söze kulak veriyor, mazeretleri kabul ediyor” demişlerdir. Bu durum, onları Resûlullah’ı kötülemeye sevketmiştir.

Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur. Bundan münafığın tövbesinin kabul edilebileceği anlaşılmaktadır. **Yüz çevirirlerse Allah onları elem verici bir azaba uğratır. Yüz çevirirlerse** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani müslüman olduktan sonra. **Yüz çevirirlerse** ifadesinin şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani inkâr ve münafıklığa devam ederlerse. **Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba uğratır.** Belirtmiş olduğumuz sebeplerle. Dünyada cihat emri, öldürülme ve korku ile. Bu, dünyadaki azaptır. Âhiretteki azap ise açıktır.

Artık yer yüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı bulunur. Bunun yorumunu başka bir yerde açıkladık[313].

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِه۪ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٧٥﴾

75. “Onların içinde öyleleri var ki, ‘Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz’ diye Allah’a söz vermişlerdi.

Onların içinde öyleleri var ki, ‘Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcarız. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, Sâlebe b. Hâtıb hakkında inmiştir. O, Resûlullah’tan kendisine rızık vermesi
için Allah’a dua etmesini istemiştir. [$]O, şöyle demiştir: **Allah bize lütuf ve** 415

313 ÖrneğinBakara sûresinin 2/120. âyetinin tefsirine bakınız.

kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz[314]. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu âyet, Hâtıb b. Ebû Belte'a hakkında inmiştir. Onun Şam'da malları vardı. O, şöyle demiştir: "Allah bana bu malları verirse, elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden olurum." Allah ona bu malları vermiş, o ise cimrilik etmiş ve vâdettiği şeyleri harcamaktan kaçınmıştır[315]. Müfessirlerin bir kısmı da şöyle demiştir: Bu âyet, münafıkların geneli hakkında inmiştir. Belirli bir kişinin durumu hakkında inmemiş, aksine münafıkların geneli hakkında inmiştir. Onların âdeti böyleydi. Onlar bir şey vâdettiklerinde bunu bozarlar ve yerine getirmezlerdi.

Yine **Onların içinde öyleleri var ki Allah'a söz vermişlerdi** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Bu kişi "eğer lütfundan verirse hayır yolunda harcayacağına" dair Allah'a söz verdiği vakit münafık idi. Bununla birlikte bu kişinin söz konusu vakitte münafık olmaması da mümkündür. Fakat cimrilik ettiği, yalanladığı, aykırı davranmayı benimsediği ve vâdettiği şeyden caymayı helâl gördüğü için münafık olmuştur. Eğer cimrilik ettiği ve ona aykırı davranmayı helâl gördüğü ve yasakladığı için münafık olmuşsa "Bunun üzerine Allah onların yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[316] meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelir: Yani onların kalplerinde münafıklık oldu. Eğer bu kişi söz konusu vakitte münafık ise "Bunun üzerine Allah onların yüreklerine münafıklığı yerleştirdi" ilâhî beyanı şu mânaya gelir: Yani cimrilik ettikleri ve vâdettikleri şeylerden kaçındıkları için kıyâmet gününe kadar onları münafıklık üzere devam ettirdi. Bu, tıpkı şu ilâhî beyan gibi olur: "Onlardan sadakaların taksimi hususunda sana dil uzatanlar da var. Şayet bunlardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen öfkelenirler"[317]. **Onların içinde öyleleri var ki Allah'a söz vermişlerdi** meâlindeki beyandan "Allah'a verdikleri sözden

314 Bu, uzun ve meşhur bir rivayettir (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 189-190; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 246-247). İbn Abdülber bu hadisi zayıf görmüştür. Kurtubî, Sâlebe'nin Bedir ehlinden olduğunu açıklayarak onu desteklemiştir. Zira Resûlullah onların iman etmiş olduklarına şahitlik etmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 210). İbn Hacer de bu hadisi zayıf kabul etmiştir. O, bu rivayetin sahih olması durumunda âyetin bu isme uyan başka bir şahıs hakkında indiğini bildirmiştir. Bu, Sâlebe b. Hâtıb veya İbn Ebû Hâtıb'dır. Ümeyye b. Zeydoğullarındandır ve Bedir ehlinden değildir. Çünkü o, Uhud'da şehid olmuştur. Allah ondan razı olsun (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 400).

315 Bu, İbn Abbâs ve başkalarından senetsiz bir şekilde rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 209; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 144). Fakat Hâtıb (r.a) da Bedir ehlindedir. Muhtemelen âyet, Kurtubî'nin de tercih ettiği gibi münafıklardan başka bir kişi hakkında inmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 210).

316 et-Tevbe, 9/77.

317 et-Tevbe, 9/58.

caydıkları için"[318] kısmına kadar olan âyetlerde, adakların, bunu adayanları bağladığına ve bunların yerine getirilmesi zorunlu bir farz olduğuna, eğer bu kimseler bunu yerine getirmeyi terkederlerse sorumlu tutulacaklarına ve verdikleri sözü bozmayı helâl saydıklarında kâfir kabul edileceklerine dair delil vardır.

[§] Ve iyi kimselerden oluruz. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Mümin- 416
lerden oluruz. Bu, söz konusu kişinin o vakitte münafık olduğu görüşünde olanların yorumuna göredir. **İyi kimselerden oluruz** meâlindeki beyanın "yani şükredenlerden oluruz" mânasına gelmesi de mümkündür. Bir rivayette bu anlam bildirilmiştir. Buna göre Sâlebe, Resûlullah'tan kendisi için Allah'tan mal dilemesini istediğinde Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: "Şükrünü eda edeceğin az mal, Hakk'ını vermeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır"[319]. Veya buna benzer bir söz söylemiştir.

فَلَمَّٓا اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ بَخِلُوا بِه۪ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾

76. "Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı."

Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bu beyanın, vâdettikleri şeyi yerine getirmekten yüz çevirdiler, anlamına gelmesi mümkündür. Veya Allah'a kulluktan yüz çevirdiler, mânasına da gelebilir. **Zaten yan çizip duruyorlardı.** Aynı şekilde Allah'a kulluktan **yan çiziyorlardı.** Veya vâdettikleri ve yerine getirmeye söz verdikleri şeylerden **yan çiziyorlardı.**

فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا ف۪ي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَٓا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi."

318 et-Tevbe, 9/77.
319 Bununla ilişkili rivayetin tahrici daha önce yapıldı.

Bunun üzerine Allah da kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi. Bazıları şöyle demiştir: Allah, cimrilik etmeleri sebebiyle kıyâmet gününe kadar onlara karşılık olarak münafıklık verdi. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah, kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için** onları münafıklık üzere devam ettirdi. Müslümanın yalandan ve sözünden caymaktan kaçınması gerekir. Zira bu, münafıklığın sebebidir veya münafıklık çeşitlerinden biridir. Buna göre rivayet edilmiştir ki: "Yalandan kaçının, zira yalan münafıklık çeşitlerinden biridir. Doğru olun, zira doğruluk imanın bölümlerinden biridir"[320]. Bazı rivayetlere göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Dört haslet vardır ki kimde bulunursa münafık olur: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde tutmaz, antlaşma yaptığında bunu bozar, düşmanlık yaptığında aşırı giderek kötülük eder." Bazı rivayetlerde "kendisine emanet edildiğinde bu emanete hıyanet eder" ifadesi geçmektedir[321].

417 **[§]**Eğer denilirse ki: Yâkub'un oğullarına emanet verildi, onlar ise bu emanete hıyanet ettiler. Yine onlar konuştuklarında "onu kurt yedi"[322] diyerek yalan söylediler. Ayrıca onlar söz verdiler, fakat bu sözden caydılar. Dolayısıyla sen onların münafık olduklarını mı düşünüyorsun?

Buna şöyle cevap verilir: Rivayette mevcut olan "konuştuğunda yalan söyler" ifadesi "yani din hususunda yalan söyler" anlamına gelir. Dînî konular dışında yalan söylemek ise münafıklığı gerektirmez. Âyette, Allah'tan hayır talebi olmaksızın bir şeyin ısrarla istenmemesi hususunda delil vardır. Görmez misin ki Sâlebe, Resûlullah'tan, Rabb'inden kendisine rızık vermesini ısrarlı bir şekilde istediğinde, o bunu yapmış, Allah onun için kıyâmet gününe kadar

---

320 Bu lafızlarla kaynağını bulamadım. Fakat Abdullah b. Mesûd'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Doğru olunuz. Zira doğruluk iyiliğe götürür, iyilik ise cennete götürür. Kişi doğru söyledikçe ve doğruluk peşinden koştukça tâ ki Allah katında sıddîk olarak kaydedilir. Yalandan kaçının. Zira yalan kötülüğe götürür, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyledikçe ve yalanın peşinden koştukça tâ ki Allah katında yalancı olarak kaydedilir (Müslim, "el-Bir ve's-Sıla", 103; Ebû Dâvûd, "Edeb", 80; Tirmizî, "el-Bir ve's-Sıla", 46).

321 Yani bazı rivayetlerde "söz verdiğinde tutmaz" yerine "kendisine emanet edildiğinde buna hıyanet eder" ifadesi geçmektedir (bk. Buhârî, "İman", 24; "Cizye", 17; Müslim, "İman", 106-108).

322 Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Babaları, 'Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum' dedi. Dediler ki: 'Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun!'… 'Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş! Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın' dediler (Yûsuf, 12/13-14, 17).

münafıklığı yazmıştır. Yine söz konusu soruya ilişkin diğer bir cevap şudur: Yâkub'un oğulları, yaptıklarından dolayı korkarak yapmış oldukları davranışlarından önce, tövbe etmişler ve durumlarını düzeltmişlerdi. Dolayısıyla münafık olmamışlardır. Bu işin aslı şudur ki yalana inanmak, verilen sözden caymayı ve vâdi yerine getirmemeyi helâl saymak, münafıklığı gerektiren hususlardır. Fakat helâl saymaksızın yerine getirmeyi terketme davranışı münafıklığı gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

78. "Hâlâ anlamadılar mı ki Allah onların sırlarını da, gizli görüşmelerini de bilir ve Allah bütün gizlileri eksiksiz bilmektedir!"

Hâlâ anlamadılar mı ki Allah onların sırlarını da, gizli görüşmelerini de bilir. Bu beyan iki yoruma açıktır. İlki, onlar, **Allah'ın onların sırlarını da gizli görüşmelerini de bildiğini** anlamışlardır. Bu anlamalarının sebebi Allah'ın, onların Resûlullah'a karşı çıkmaları ve ona karşı kötü söz söylemeleri gibi gizledikleri hususları resûlüne çokça bildirmesidir. İkincisi şudur: Hâlâ anlamadılar mı. Yani münafıklar için **Allah'ın onların sırlarını da gizli görüşmelerini de bildiğini anlamalarının** zamanı gelmedi mi? Öyle ki Allah, resûlüne onların sırlarını ve gizli görüşmelerini bildirmektedir. Onlar da Resûlullah'ı eleştirmeyi, ona kötü söz söylemeyi ve ona karşı çıkmayı bırakırlar.

[§]Sır, insanın içinde gizlediği şeydir. "Necvâ" (النجوى), bir topluğun yüksek bir yerde toplanmasıdır[323]. 418

Allah bütün gizlileri eksiksiz bilmektedir! Yani insanların bilgi sınırlarının dışında olan gizlilikleri **eksiksiz bilmektedir.** Yoksa Allah hakkında gizli bir şeyin olması söz konusu değildir. İnsanlar için gizli olan da olmayan da Allah için birdir. **Allah bütün gizlileri eksiksiz bilmektedir!** meâlindeki âyet şu mânaya da gelebilir: Gelecek bütün vakitlerde ebedî olarak meydana gelecek her şeyi **eksiksiz bilmektedir.** Bu âyette Allah'ın ezelî olarak eksiksiz bildiğine dair delil vardır. Çünkü gayb ilmi, bir şeyin olacağını bilmesidir. Yoksa mevcut olan bir şeyin bilinmesi değildir. Bu, belirtmiş olduğumuz sebepten dolayı, Allah'ın ezelde âlim olduğunu göstermektedir.

---

323 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ncv" (نجو) md.

اَلَّذٖينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعٖينَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ فِى الصَّدَقَاتِ وَالَّذٖينَ
لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللّٰهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ
عَذَابٌ اَلٖيمٌ

79. "Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır."

[Münafıkların Sadaka Veren Müminlere Karşı Tavırları]

Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Bu âyetin "Onların içinde öyleleri var ki Allah'a söz vermişlerdi" meâlindeki beyandan "yüz çevirdiler"[324] beyanına kadar olan âyetle bağlantılı olması uygundur. Münafıklar cimri idiler, onlar sadece riya ve gösteriş olarak hayra harcıyorlardı. Müslümanlardan hayra harcayanlar ve sadaka verenler hakkında kendileri gibi düşünmüşler ve şöyle demişlerdir: Onlar riya ve gösteriş olarak hayra harcamışlar ve sadaka vermişlerdir. Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre Abdurrahman b. Avf, malının yarısını Tebük savaşında Allah'ın rızasını kazanmak için getirmiş ve "Yâ Resûlallah! Bu, malımın yarısıdır; sana getirdim, yarısını da ailem için bıraktım" demiştir. Bunun üzerine Resûlullah, verdiği ve bıraktığı mallarda mübarek kılınması için ona dua etmiştir. Münafıklar ona dil uzatmış ve "O, sadece riya ve gösteriş olsun diye vermiştir" demişlerdir. Yine fakir müslümanlardan başka biri bir "sâ'" hurma getirmiş ve zekât hurmaları arasına koymuştur. Hz. Peygamber ona hayır söylemiş ve ona dua etmiştir. Münafıklar ise "Allah bu
419 ölçüde bir şeye ihtiyaç duymaz" demişlerdir. Bu onların dil uzatmalarıdır. [§]
Bunun üzerine yüce Allah **Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri** meâlindeki beyanı indirmiştir. Yani bir

[324] "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı" (et-Tevbe, 9/75-76).

“sâ‘” hurma getiren kimseye[325]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Gönüllü olarak fazla fazla verenler.** Yani sadakayı gönüllü olarak fazla fazla verenleri kötüleyenler. **Daha fazla verecek bir şey bulamayanlar.** Yani güçleri yettiğinden başka verecek bir şey bulamayanlar. “Cühd” (الجُهد) güç yetirmek; “cehd” (الجَهد) meşakkat demektir[326]. Ebû Avsece şöyle demiştir: “Cühd” (الجُهد) kişinin hayır yolunda az bir şey harcamasıdır. Eğer zayıflıktan veya fakirlikten kaynaklanıyorsa “cühide’r-raculu” (جُهد الرجل) denilir. Eğer bir kişi işinde aşırı gitmişse “cehede fi’l-ameli yechedu cehden” (جَهَد فى العمل يَجْهَد جَهْدا) denilir. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: “Cühd” (الجُهد) “vüs‘” (الوُسع) gibidir. “Cehd” (الجَهد) güç yetirmek demektir. Ebû Muâz da böyle söylemiştir[327]. Âyette iki anlam vardır. Bunlardan biri, Resûlullah’ın (s.a.) nübüvvetinin ispatına dair delil olmasıdır. Çünkü bilinmektedir ki onların dil uzatmaları açık değildi, aksine gizliydi. Sonra Resûlullah bunu onlara bildirmiştir. Bu, Resûlullah’ın bunu Allah katından öğrendiğini göstermektedir. İkincisi, insanlar arasındaki işlerde, bunlar iç yüzünde zâhirine aykırı olsa da bunların zâhirine bakılır. Öyle ki münafıklar, onları riya ve gösteriş içerisinde olmakla eleştirmeleri sebebiyle kınanmışlardır. Bunun sebebi insanlar arasındaki işlerde bunların, zâhirine göre anlaşılması gerektiği, bunlarda zâhirinin dışında bir şeye bakılmadığı bilinsin diyedir. Hakikat ise işlerin iç yüzü ve gizlenen durumudur. Allah’a karşı ihlas da bununla sağlanır.

Onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Bazıları şöyle demiştir: Başkasına karşı mazeret belirten kimse, eğer o kişi, mazeret ileri sürülen kişinin söz konusu şahsın özür beyan ettiği hususta özrünün olmadığını,
onun bu konuda yalancı olduğunu bildiği halde mazeretini kabul etmişse, [§] 420
mazeret beyan edilen kişinin özür sahibinden bunu kabul etmesi, mazeret beyan edilen kişinin özür sahibiyle alay etmesi demektir. Bazıları da şöyle demiştir: **Allah onları maskaraya çevirecektir.** Yani onların alaylarının karşılığını verecektir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, her ne kadar bu karşılık alay olmasa da, karşılık vermesini alay olarak isimlendirmiştir. Bu, O’nun, kötülüğün karşılı-

---

325 Taberî, *Tefsîr*, X, 195; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 249-250. İbn Mesûd’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bizler sadaka vermekle emredildiğimizde hamallık yapıyorduk. Ebû Ukayl yarım sâ‘ getirmiş, bazıları ise daha fazla getirmiştir. Bunun üzerine münafıklar “Allah böyle sadakadan müstağnidir. Bunu yapan ancak riya maksadıyla yapmıştır” demişlerdir. Bunun üzerine “sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir.” ilâhî beyanı inmiştir (Buhârî, “Tefsîr”, 9/11; Müslim, “Zekât”, 72).

326 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 190.

327 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “chd” (جهد) md.

ğını kötülük olarak isimlendirmesi gibidir[328]. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak aşırı gitmenin karşılığını aşırı gitmek olarak isimlendirmiştir. Halbuki ikincisi aşırı gitmek değildir[329]. Buna göre Cenâb-ı Hak, her ne kadar alay etmenin karşılığı alay olmasa da, bunu alay olarak isimlendirmiştir. **Allah onları maskaraya çevirecektir** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani Allah'ın dostları bunlarla alay edecektir. Bununla birlikte bu alay, O'na nispet edilmiştir. Yine "Asıl onlarla alay eden Allah'tır"[330] meâlindeki beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani O'nun dostları bunlarla alay etmektedir. Bu "Geriye dönün de başka bir nur arayın"[331] meâlindeki beyanda kastedilen mânadır. Bu, onların ötekilerle alay etmesidir. Bu, dil bakımından mümkündür. Bir şeyin başka birine nispet edilmesi ve bundan, nispet edilen şahıstan başka bir kimsenin murat edilmesi mümkün bir durumdur.

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

80. "Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve resûlünü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez."

Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Abdullah b. Übey öldüğünde Resûlullah onun cenaze namazını kılmak istemiştir. Bunun üzerine Ömer b. Hattab elbisesinden tutarak "Allah sana bunu emretmedi" demiştir. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyur-

---

328 Müellif, "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır" (eş-Şûrâ, 42/40) ilâhî beyanına işaret etmektedir.

329 Müellif, "Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın" (el-Bakara, 2/194) ilâhî beyanına işaret etmektedir.

330 el-Bakara, 2/15.

331 "O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: 'Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.' Şöyle denecek: 'Geriye dönün de başka bir nur arayın!' Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır" (el-Hadîd, 57/13).

muştur: "Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır." Bunun üzerine Resûlullah şöyle demiş: "Rabb'im beni muhayyer bırakmış, ister yap ister yapma buyurmuştur." Bazı rivayetlerde Hz. Ömer'in ona "bağışlama dileme! Zira Allah sana bunu yasaklamıştır" dediği nakledilmektedir. [§]Bunun 421
üzerine Resûlullah "Ey Ömer! Yetmiş bir defa bağışlama dilemeyeyim mi?" buyurmuş veya buna benzer bir söz söylemiştir. Bu sırada Allah, "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır"[332] meâlindeki beyanı indirmiştir. Fakat bu gerçeğe uzak bir yorumdur ki Resûlullah âyetten söz konusu meselede tercih hakkı olduğunu anlıyor, Hz. Ömer ise onun böyle davranmasını engelliyor! Bu meselede tercih hakkının olduğunu anlamak veya bunun belirleme anlamında olması yahut bu âyetin Münâfikûn sûresindeki âyetle neshedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu hitap, tehdit ifade etmektedir (vaîd). Tehdit için nesih söz konusu değildir[333]. Bu âyetin yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: Eğer sen onlar için bağışlanma dilersen, senin bu bağışlama talebin reddedilen, dolayısıyla icabet edilmeyen türden değildir. Fakat onlar Allah'ı ve resûlünü inkâr etmiş bir topluluktur. Sen benim hükmümden biliyorsun ki bu hal üzere ölen kimseyi ben bağışlamam. Bu beyan, Resûlullah'ın bu konuda mâzur olduğu, ancak onlar için bağışlama dilemesinin nehyedildiği mânasına gelmektedir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Müşrikler akraba bile olsalar peygamber de

---

332 el-Münâfikûn, 63/6. Hz. Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Abdullah b. Übey b. Selûl öldüğünde oğlu Abdullah b. Abdullah Resûlullah'a gelerek babasını kefenlemek için gömleğini kendisine vermesini istemiştir. Hz. Peygamber de bunu ona vermiştir. Sonra ondan babasının cenaze namazını kılmasını istemiştir. Bunun üzerine Resûlullah namaz kılmak için kalkmış, Ömer de kalkarak Resûlullah'ın elbisesini çekiştirmiş ve şöyle demiştir: Yâ Resûlallah, Allah sana bunu nehyettiği halde sen namazını kılacak mısın? Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: Allah beni muhayyer bırakmış ve "onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen" diye buyurmuştur. Ben yetmişten fazla yapacağım. O "bu kişi münafıktır" demiştir. -Râvi dedi ki- Resûlullah onun cenaze namazını kılmıştır. Bunun üzerine Allah "Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma" âyetini indirmiştir (Buhârî, "Tefsîr", 9/13; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe, 25; Tirmizî, "Tefsîr", 9). "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir" ilâhî beyanının nâzil oluşuna gelince nakledilen bu rivayet ve bunun dışındaki rivayetler sebebiyledir (bk. Taberî, X, 199-200; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 253-255).

333 Şârih şöyle demiştir: "Bu hususta tercih hakkının olduğu şeklinde anlamak ve bunun yetmiş olarak belirlenmesi mânasında mümkün değildir. Yine "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır" ilâhî beyanıyla neshedilmiş olması da mümkün değildir. Bu, tevil ehlinin âyeti hamlettiği mânaların doğru olmadığını göstermektedir" (Semerkândî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 356b).

müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler"[334]. Cenâb-ı Hak münafıkların ortak koşmalarını, Allah'ı ve resûlünü inkâr etmelerini bilmiş, onların bağışlanmaları için dua etmesini yasaklamıştır. Zira bunun, Allah'ın, onların inkârcılıklarını resûlüne bildirmesinden önce olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu durum, bunu bildikten sonra Allah'ın onu yasakladığını göstermektedir. Yine bu âyette Mûtezile'nin "büyük günah işleyen bağışlanmaz" şeklindeki görüşünün reddine dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların Allah'ı ve resûlünü inkâr etmeleri sebebiyle bağışlanmayacaklarını bildirmiştir. Bu, Allah'ı ve resûlünü inkâr etmemiş kimsenin bağışlanabileceğini, onun için şefaatin olduğunu ve büyük günah işleyenin kâfir olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu durum, belirtmiş olduğumuz yorumun doğru olduğunu göstermektedir.

422 [§] Allah'tan bağışlama dileme ve başkasına şefaat etme, sadece insanların seçkin olanlarına ait bir durumdur. Bu seçkin insanlar resûller ve nebîlerdir. Bu, dünyadaki şu duruma benzemektedir: Yeryüzünün krallarına, onlar nezdinde seçkin olan kimseler dışında hiç kimse başkasına olan ihtiyaç durumunu sunmaz. Yine sadece onlar katında şeref ve mevki sahibi kimseler, başkalarına şefaatçi olabilirler. Fakat Cenâb-ı Hak bizim dışımızdaki insanlar hakkında bağışlama dileğinde bulunmamıza şu ilâhî beyanla izin vermiştir: "Bunların ardından gelenler de 'Ey Rabb'imiz! Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla' derler"[335]. "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır"[336] meâlindeki beyan nazil olunca bu âyetteki "aleyhim" (عليهم) ifadesi "indehum" (عندهم) anlamındadır. Yani bağışlanmaları için dua etmişsin veya etmemişsin bu, onlar açısından birdir. Onların Resûlullah'tan bağışlanmaları için dua talep etmeleri, Hz. Peygamber'le alay etmek içindir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, 'Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste' diyeceklerdir"[337]. Onların "Bizim bağışlanmamız için dua et" şeklindeki sözleri, bu yoruma göre alay konumundadır. "Onlar için birdir" meâlindeki beyan şu mânaya gelebilir: Yani bağışlanmaları için dua etsen de etmesen de Allah katında birdir. Zira O, Allah'ı ve resûlünü inkâr ettikleri için onları bağışlamaz.

334 et-Tevbe, 9/113.
335 el-Haşr, 59/10.
336 el-Münâfikûn, 63/6.
337 el-Feth, 48/11.

Yetmiş kere de bağışlanmaları için dua etsen. Bu beyanda yetmiş sayısının bildirilmesi, yetmişin bağışlanma talebinde en üst sınır ve zirve olmasındandır. Rivayet edildiğine göre Resûlullah her gün yetmiş defa bağışlanmak için dua (istiğfâr) ediyordu[338]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Sen bu bağışlanma dileğinde en üst sınıra ulaşsan da onlar bağışlanmayacak ve bu durum onlara fayda vermeyecektir.

Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez. Günahı tercih ettikleri vakitte. Veya Allah, bu dünyadaki günahkârlıkları sebebiyle -eğer bu hal üzere ölürlerse- onları âhirette cennet yoluna iletmez.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾

81. "Allah'ın resûlünün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular; canlarıyla mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler, üstelik 'bu sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennem ateşi çok daha sıcaktır' anlayabilselerdi!"

[Münafıkların Cihat Konusundaki Tutumları]

Allah'ın resûlünün çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı sevinç duydular. Onlar -münafıkları
kastediyorum- [§]yaptıklarıyla bütün kötü özellikleri kendilerinde toplamış- 423
lardır. Bunlardan biri, belirtildiği üzere onların Resûlullah'ı bırakıp seferden geri kalmaktan sevinç duymalarıdır. İkincisi, Resûlullah ile birlikte cihat etmekten hoşlanmamaları ve malları hususunda cimrilik etmeleridir. Üçüncüsü, **bu sıcakta sefere çıkmayın** meâlindeki sözleriyle insanları cihattan ve Allah yolunda sefere çıkmaktan alıkoymalarıdır. Allah, münafıkların tüm özelliklerini bu âyette bir araya getirmiştir. **Seferden geri kalanlar sevinç duydular.** Burada "muhallefûn" (المُخَلّفون) şeklinde "geri bırakılanlar" ifadesi belirtilmiş. Halbuki onlar gerçekte geri kalanlar idi. Bununla birlikte bu beyan iki mânaya

---

338 Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini işittim: "Allah andolsun ki ben günde yetmiş defadan fazla Allah'tan bağışlanma diliyor ve O'na tövbe ediyorum" (Buhârî, "Da'avât", 3). Bir rivayette "yetmiş defa" ifadesi geçmektedir (Tirmizî, "Tefsîr", 47).

gelir. "Muhallefûn" (المُخَلّفون), yani Allah, bildirdiği üzere onların sefere çıkışlarının müminlere bozgunculuktan başka katkısının olmayacağından ve onların bununla fitne istemelerinden dolayı[339] onları geri bırakmıştır. Cenâb-ı Hak onları bundan geri bırakmıştır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu"[340]. Bu beyan hakkında denildi ki: Onları tutup alıkoydu. Bu mânaya göre onlar geri bırakılmışlardır. Cenâb-ı Hak, onların sefere çıkışlarının müminlere bozgunculuktan ve fesattan başka bir katkısının olmayacağını bildiğinden dolayı onları geri bırakmıştır. "Muhallefûn" (المُخَلّفون) beyanı şu anlama da gelebilir: Yani Resûlullah'ın ashâbı onları geri bırakmıştır. Çünkü eğer onlar, bunları zorla çıkarmak isteseydiler buna güç yetirirlerdi. Dolayısıyla bunlar bu şekilde geri bırakılan kimseler gibidir. Çünkü eğer onlar bunları çıkarmak isteseydiler, çıkarırlardı. Dolayısıyla bunlar her ne kadar gerçekte geri kalanlar ise de geri bırakılmış kimseler gibi olmuşlardır. **Resûlullah'ın çağrısına uymayarak seferden geri kalanlar yerlerinden ayrılmamış olmaktan dolayı.** Yani Resûlullah'a muhalefet ederek. Bu beyan, "halfe Rasûlillâhi" (خَلْفَ رسول الله) diye de okunmuştur[341]. Yani Resûlullah sefere çıktıktan sonra onlar yerlerinde kalmaktan dolayı sevinç duymuşlardır. **Yerlerinden ayrılmamış olmaktan** meâlindeki beyanın "yerinde kalıp oturmak" anlamına gelmesi mümkündür. Yani onun arkasından, yerinde kalıp oturmuş olmaktan. **Yerlerinden ayrılmamış olmaktan** meâlindeki beyanın "kalıp oturdukları yer" mânasında olması da mümkündür. Bu, onların evleri ve vatanlarıdır.

Mallarıyla Allah yolunda savaşmak istemediler. Cimrilikleri ve kalplerindeki karşı koymaları sebebiyle.

Üstelik 'bu sıcakta sefere çıkmayın' dediler. Bu zâhir anlamı bakımından müminlere şefkatın belirtilmesi anlamına gelebilir. Fakat onlar, bunu kastetmiş değillerdi. Aksine onlar, müminleri Allah yolunda sefere çıkmaktan alıkoymayı istemişlerdi. Fakat onlar, müminlere genel olarak "bu sıcakta sefere çıkmayın" dediklerinde, müminler Allah yolunda sefere çıkmaktan çekinmemişlerdir. Bu, tıpkı şu beyan gibidir: "Birtakım insanlar onlara, 'insanlar size

---

339 "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı" (et-Tevbe, 9/47).

340 et-Tevbe, 9/46.

341 Bu kırâat Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd'den (ö. 203/819) rivayet edilmiştir. Bu, şâz bir kırâattır (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 216; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 388).

karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler de bu, onların imanlarını arttırdı"[342]. Onlar müminleri, düşmana karşı sefere çıkmaktan korkutuyorlardı. [§]Onlar müminleri Allah yolunda sefere çıkmaktan alıkoymada hile yapı- 424
yorlardı. Eğer alıkoymada genel ifade kullansaydılar ve bunu dile getirseydiler, müminler bunu anlarlardı. Bu durumda onların münafıklıkları ortaya çıkardı. Onların **bu sıcakta sefere çıkmayın** sözlerini müminlere değil de kendi tâbilerine söylemiş olmaları da mümkündür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında dediler ki"[343].

De ki: Cehennem ateşi çok daha sıcaktır anlayabilselerdi! Yani Resûlullah'a indirileni **anlayabilselerdi**, **cehennem ateşinin** dünya sıcaklığından **çok daha sıcak olduğunu** bilirlerdi. Bu ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar kendilerinin sadece bu dünya için yaratılmadıklarını, aksine burada imtihan edilmek üzere yaratıldıklarını **anlayabilselerdi**, âhirette vâdedilenin, dünyada imtihan edildikleri durumlardan daha şiddetli olduğunu bilirlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا
يَكْسِبُونَ

82. "Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar!"

Az gülsünler, çok ağlasınlar! Gülmenin sevinç ve mutluluktan kinâye olması uygundur. Ağlamak da üzüntüden kinâyedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Biraz sevinin ve mutlu olun, zira âhirette uzun bir şekilde ve çokça üzüleceksiniz. Bu beyanın, hakikat anlamıyla gülmek anlamında olması da mümkündür. Çünkü onlar, dünyada iken müminlere gülüyor ve alay ediyorlardı. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlar biraz güldüler, çünkü dünya azdır ve bitecektir. Âhirette ise çokça ağlayacaklardır, çünkü o, son bulmaz. **Yapıp ettikleri karşısında.**

---

342 Âl-i İmrân, 3/173.

343 "Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah'tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir" (Âl-i İmrân, 3/156).

فَاِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ اِلٰى طَٓائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَاْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ
لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ اَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا اِنَّكُمْ رَضِيتُمْ
بِالْقُعُودِ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ

83. “Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk defasında oturup kalmayı yeğlediniz, şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam edin.”

Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse. Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırırsa meâlindeki beyan, bu hususta geride kalanların hepsinin münafık olmadığını, münafıkların tümünün de sefere çıkmaktan kaçınmadıklarını ve geride kalmadıklarını göstermektedir. **Senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız.** Çünkü Cenâb-ı Hak onların müminlerle birlikte sefere çıkmalarının onlara bozgunculuk ve fesat
425 dışında bir katkısının olmayacağını bildirmiştir[344]. [§]Böylece Cenâb-ı Hak
şöyle buyurmaktadır: **Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk defasında oturup kalmayı yeğlediniz.** Yani münafıklıkları sebebiyle ilk defasında oturup kalmakla cezalandırıldılar. **De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız.** Yani bundan böyle benimle sefere çıkmanıza ve benim maiyetimde düşmana karşı savaşmanıza asla izin vermeyeceğim. **Sefere çıkmayacaksınız** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani size sefere çıkma izni versem de sizler asla sefere çıkmayacaksınız.

Şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam edin. Denildi ki: **Geride kalanlarla birlikte.** Bunlar, belirtildiği üzere münafıklardır. Bu beyanın, “mâzeret sahipleriyle birlikte oturup kalın” mânasına gelmesi de mümkündür. Bazıları şöyle demiştir: Kadınlar ve sakatlarla birlikte. Bu mânalar birdir.

---

344 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: “Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı” (et-Tevbe, 9/47).

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِه۪ؕ اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨٤﴾

84. “Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma! Çünkü onlar Allah ve resûlünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler.”

Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma. Yani münafıklardan. Mezarı başında da durma! Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre Abdullah b. Übey öldüğünde oğlu Resûlullah’a (s.a.) geldi ve “Yâ Resûlallah! Babam öldü ve o, senin gömleğinle kefenlenmeyi ve senin cenaze namazını kılmanı vasiyet etmişti. Bunun üzerine Resûlullah gömleğini çıkararak ona verdi. Akabinde yürüdü, cenaze namazını kıldı ve mezarı başında da durdu[345]. Bazı rivayetlere göre Resûlullah cenaze namazını kılmış ve ona gömleğini giydirmiştir. Ona şöyle denilmiştir: “Allah’ın düşmanına gömleğini mi giydiriyorsun?” Resûlullah buna karşı şöyle buyurmuştur: “Ben gömleğimle Hazreçoğullarından bin kişinin müslüman olmasını umuyorum.” Bildirildiğine göre Resûlullah böyle yaptığında münafıklardan bin kişi müslüman olmuştur[346]. Ayrıca Resûlullah’ın onun cenaze namazını kılmadığı da rivayet edilmiştir[347].
[§]Biz, **onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başın-** 426
da da durma! Çünkü onlar Allah ve resûlünü inkâr ettiler ve yoldan sapmış olarak öldüler meâlindeki beyanla münafıkların cenaze namazının kılınmasının yasaklanmasından sonra durumun nasıl olduğunu bilmiyoruz. Cenâb-ı Hak onları itaatten çıkmış (fasık) kimseler olarak adlandırmıştır. İnkâr nitelemesi ise daha çirkin ve daha kötüdür. Fakat onlar inkârla birlikte itaatten çıkma (fısk) çeşitlerini de kendilerinde toplamışlardır. Bu durum, onların inkâra dair inançlarına ve benimsedikleri mezhebe sadece hevâlarından dolayı inan-

---

345 Daha önce bu rivayetin tahrici yapılmıştır. Fakat bunda Abdullah b. Ubey’in bunu vasiyet ettiği belirtilmemişti. Bu durum bazı rivayetlerde bulunmaktadır (bk. İbn Mâce, “Cenâiz”, 31; Taberî, *Tefsîr*, X, 206; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV,258-259).

346 Bu, Katâde’den mürsel olarak rivayet edilmiştir. Bu rivayette sonunda “Bildirildiğine göre Resûlullah böyle yaptığında…” ifadesi yer almamaktadır (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 206; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 259).

347 Enes’den rivayet edilmiştir ki Resûlullah (s.a.) Abdullah b. Übeyy’in cenaze namazını kılmak istemiştir. Cebrâîl (a.s) elbisesinden tutmuş ve “Onların arasından ölen birinin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma!” buyurmuştur (bk. Ebû Ya‘lâ, *el-Müsned*, VII, 145; Taberî, *Tefsîr*, X, 205; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 259). Bu rivayetin râvilerinden olan Yezîd er-Rekâşî zayıf bir râvidir (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 380).

dıklarının bilinmesi içindir. Zira itaatten çıkma (fısk), her mezhep ve din mensubunun haram kıldığı bir durumdur. Herkes fısktan kaçınır ve uzak durur. İnkâr ise böyle değildir. Çünkü bir şeye inanan kişi, bunun zıddını inkâr etmiş olur. Fıskın aslı ise emrin dışına çıkmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

85. "Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi ve canlarının da inkârcı olarak çıkmasını murat ediyor."

Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi murat ediyor. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu beyan, takdim-tehir üzere anlaşılmalıdır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onların** bu dünyadaki **malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara** âhirette **bunlarla eziyet vermeyi murat ediyor.** Bu beyanda, Mûtezile'nin "aslah" görüşünün reddi vardır. Daha önce onların görüşünün reddine ilişkin delillerin açıklamasını yaptık[348]. **Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi murat ediyor** meâlindeki beyanın, emredildikleri çarpışma ve savaşlar anlamına gelmesi mümkündür. Bunlar onlara zor geliyor ve sıkıntılı bir durum arzediyordu. Dolayısıyla bu, onlar için bir azap olmaktadır. Bu, başka bir âyette bildirilen şu durumdur: "Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır"[349]. Veya dünyadayken azap etme, öldürülmeleridir. Eğer sefere çıkmazlarsa öldürülür-
427 ler. Tıpkı [§]şu beyanda olduğu gibi: "Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler"[350]. Bu, belirtilen azaptır. Çünkü onlar öldürülmüş olacaklardır. **Canlarının çıkmasını.** Denildi ki: Canlarının çıkıp yok olmasını. **İnkârcı olarak.**

---

348 Tevbe sûresi 9/55. âyetinin tefsirine bakınız.

349 el-Ahzâb, 33/19.

350 "Münafıklar, kalplerinde çürüklük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler" (el-Ahzâb, 33/60-61).

وَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ اَنْ اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَاْذَنَكَ
اُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ

86. "Allah'a iman edin ve resûlünün maiyetinde cihat edin buyruğunu içeren bir sûre indirildiğinde, içlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler ve 'Bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım' dediler.

Allah'a iman edin ve resûlünün maiyetinde cihat edin buyruğunu içeren bir sûre indirildiğinde. Yani "Allah'a iman edin" emrini içeren bir sûre indirildiğinde. Yoksa sûrenin bu ifadeyle inmesi anlamında değildir. Aksine bunda **Allah'a iman edin ve resûlünün maiyetinde cihat edin** beyanı bulunmaktadır. Bu beyanda belirtilen hususlar: "Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde"[351]. **Allah'a iman edin.** Kalpleriyle. Çünkü onlar dilleriyle iman ettiklerini açıklamışlardır. Halbuki onlar gerçekte Allah'a inanmış kimseler değillerdi.

İçlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler. Denildi ki: **İmkânı olanlar.** Bunlar zengin ve refah içerisinde olanlardır. Denildi ki: **İmkânı olanlar,** faziletli ve şerefli kimselerdir ki insanlar bunların görüşlerine yöneliyorlardı ve bunların yürüttükleri düzene bakıyorlardı. Münafıklar içerisinde zenginler ve refah sahipleri ile fikir adamları ve düzenleyici kimseler vardı.

'Bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım' dediler. Cihada katılmayıp oturma izni istediler. Bunun sebebi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunlar inkârcıları gizlice dost edinmişlerdi. Dolayısıyla dostlara karşı savaşı hoş görmediler. Veya onlar başarısızlıkları ve korkaklıkları sebebiyle savaşa çıkmaktan kaçınıyorlardı ve geri kalıyorlardı. Çünkü onlar, beklenen neticeler için davranışta bulunmuyorlardı. Onlar ancak hazır menfaatler için iş yapıyorlardı. Bundan dolayı onlar savaşa çıkmaktan kaçınıyorlardı. Müminlere gelince, onlar işin neticeleri için çalışıyorlardı. Aynı şekilde inkârcılar da müminlere karşı işin sonunda bekledikleri ganimeti elde etmek için veya mevcut durumda kendilerinden kötülüğü savmak için savaşıyorlardı. Fakat münafıklar oturmak için ve oturanlarla birlikte olmak için izin istiyorlardı. Onlar kendilerinin oturup

---

[351] "Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün" (Muhammed, 47/20).

kalma konusunda mazeretlerinin olduğunu düşünüyorlardı. **Bırak bizi, otu-**
428 **ranlarla birlikte olalım** [§]meâlindeki beyanın, zayıflar, hastalar ve çocuklardan **oturanlarla birlikte** anlamına gelmesi mümkündür. Tâ ki onların erkekleri düşmana karşı savaşa çıktıktan sonra düşman geldiğinde bunlara karşı bu oturanları savunabilsinler. Veya onların **bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım** meâlindeki sözleri, özür sahiplerinden oturanlarla birlikte, mânasına da gelebilir. Onlar kendilerinin özür sahibi olduklarını düşünüyorlardı. Halbuki onların bu konuda herhangi bir özürleri bulunmamaktaydı. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: “Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, ‘evlerimiz açıkta ve korumasız’ diyorlardı”[352]. Buna göre ilki de bu anlama gelebilir.

رَضُوا بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

87. “Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler de kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar.”

Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler. Denildi ki: Kadınlarla beraber. Bu ayıplama ve kınama ifadesidir. Yani onlar, erkekler arasında değil, kadınlar arasında **kalmayı yeğlediler.**

Kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar. İmanın, kendisiyle işlerin neticelerinin görüldüğü, kalplerden ve işlerden perdelerin kaldırıldığı bir ışığı vardır. Bu ışık, bunları apaçık göstermektedir. İnkârın ise karanlığı vardır ki bununla apaçık işler gizlenir. Dolayısıyla bu karanlık onun kalbini perdeler. Bunun açıklamasını başka bir yerde yaptık[353]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Artık anlayıp kavrayamazlar.** Geride kalanlarla beraber oturmaları sebebiyle başlarına gelecek ayıplamayı. Anlayıp kavrama (fıkh), bir şeyi, benzerine işaret eden manayla bilmektir. Bu karanlık, belirtmiş olduğumuz perdeleme sebebiyle eşyanın mânalarıyla ve benzerleriyle bilinmesini engellemektedir.

352 “Onlardan bir grup, ‘Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün’ diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, ‘evlerimiz açıkta ve korumasız’ diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi” (el-Ahzâb, 33/13).

353 Örneğin A‘râf sûresinin 7/100. âyetinin tefsirine bakınız.

لَٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ
وَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾

[§]*88. "Fakat peygamber ve beraberindeki müminler mallarıyla, canla-* 429
rıyla cihat ettiler. İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır, gerçek kurtuluşa erenler de onlardır."

Fakat peygamber ve beraberindeki müminler mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle buyurmaktadır: Peygamber ile birlikte imanı ve tasdiki gerçekleştirenler **mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler.** Yani Allah'ın dinine yardım etmek ve O'nun yolunu ortaya çıkarmak için canlarını ve mallarını harcadılar. Münafıkların, düşmana karşı cihat yoluyla Allah'ın dinine yardım etmemeleri, mallarını ve canlarını harcama konusunda cimrilik yapmaları, imanı ve tasdiki gerçekleştirmemeleri gibi onlar cimrilik etmediler.

Yine Cenâb-ı Hak, iman ve tasdiki gerçekleştiren, canlarını ve mallarını harcayan, bunlarla Allah'ın dinine yardımda ve O'nun yolunun açıklanmasında cihat eden müminler için **iyi ve güzel şeylerin her türlüsünün olduğunu** bildirmiştir. Bazıları şöyle demiştir: **İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır.** Dünyada anılma, güzel övgü ve insanların onların yoluna girmesi; âhirette ise sevap ve karşılık. Denildi ki: **İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır.** Âhirette; çünkü onlar, Allah'ın dinine yardım etmede ve O'nun düşmanlarıyla cihat etmede canlarını ve mallarını harcadılar. Denildi ki: **İyi ve güzel şeylerin her türlüsü onların olacaktır.** Güzel gözlü huriler. Tıpkı şu beyanda bildirildiği gibi: "Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var"[354].

Gerçek kurtuluşa erenler de onlardır. Kurtuluşa eren kişi, ihtiyaç duyduğunu elde eden kimsedir. "Efleha" (أفلح) denir. Daha önce bunu açıkladık[355].

اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا ذٰلِكَ
الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿٨٩﴾

354 "Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var. Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz? Otağlarına kapanmış hûriler var" (er-Rahmân, 55/70-72).

355 Bakara sûresinin 2/5. âyetinin tefsirine bakınız.

89. "Allah onlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."

Allah onlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur. Bu durum, büyüklüğün, sertlik ve katılıkta olmadığının, aksine değer ve konumda olduğunun bilinmesi içindir.

وَجَٓاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذ۪ينَ كَذَبُوا
اللّٰهَ وَرَسُولَهُ سَيُص۪يبُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٩٠﴾

90. "Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resûlüne inanmayanlar da (münafıklar) ***oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir."***

Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Mazeret ileri sürenler,** mazeretleri olmadığı halde oturup kalmak için izin isteyenlerdir. Kelbî şöyle demiştir: **Mazeret ileri sürenler,** mazereti olanlar ve kendilerinde bir hastalık bulunan-
430 lardır. **[§]Bazıları şöyle demiştir: Mazeret ileri sürenler,** özür beyan edenlerdir. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o, bu beyanı "mu'zirûn" (المُعْذِرون) şeklinde şeddesiz olarak okumuştur. O, "mazeret ileri sürenlere Allah'ın lânet ettiğini" söylemiştir[356]. Sanki o, "mu'zir" (المُعْذِر) ifadesinin "mazereti bulunan kimse" demek olduğu görüşündedir. Şeddeli olarak "muazzir" (المُعَذِّر) ifadesi ise "mazereti bulunmayan kimse" demektir. Bundan dolayı o, "muazzir" (المُعَذِّر) olan kimse, yani mazereti bulunmayan kimseyi" lânetlemiştir. Ebû Muâz şöyle demiştir: Araplar'ın sözünde çoğunlukla "mu'zir" (المُعْذِر) "mazereti bulunan kimse" demektir. Bu, onların şu sözüne tekabül etmektedir: Seni uyaran, sana özür beyan etmiş olur[357]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Şeddeli olarak "muazzir" (المُعَذِّر), özründe samimi olmayan kimsedir. O, sadece ma-

---

356 İbnü'l-Enbârî, *Kitâbü'l-Ezdâd* eserinde bunu rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 260). Dahhâk'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: İbn Abbâs "ve câe'l-mü'zirûn" (وجاء المُعْذِرون) şeklinde şeddesiz okumuştur. O, bunların "mazeret sahipleri" olduklarını söyler (bk. Taberî, *Tefsîr*, X, 210). Belirtildiği üzere şeddesiz okunması mütevâtir kırâatlardandır. On kırâat âliminden Yâkup böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 280).

357 Yani senin başına gelecek bir şey konusunda seni uyaran, sana özür beyan etmiş olur. Yani senin açından mâzur olmuş olur (Luvis Ma'lûf, *Ferâidü'l-edeb*, "azr" (عذر) md.).

zeretli olarak kabul edilmeyi istemektedir. Kişi bir işte tüm güç ve kuvvetini sonuna kadar kullanmadığında “azertü fi’l-emri” (عَذَرْت فى الأمر) denilir. Eğer bir işte tüm gücümü sonuna kadar kullanmışsam “a‘zertü fi’l-emri” (أعْذَرت فى الأمر) denilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Şeddeli olarak “muazzirûn” (المُعَذِّرون), ciddi davranmayanlardır. Bunlar, yapmak istemedikleri davranışları sergiliyorlar. Bir işi tam yapmadığında “azzerte fi’l-emri” (عذّرت فى الأمر) denilir. Bir işi ciddi yaptığında ise “a‘zerte” (أعْذَرت) denilir[358]. Yine müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu beyan, münafıkların iki kısım olduklarını göstermektedir. Bir grubu oturup kalma konusunda izin istiyordu. Bir grubu ise izin istemiyordu, fakat oturup kalıyordu. Bu, şu ilâhî beyanla ortaya çıkan bir durumdur: **Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resûlüne inanmayanlar da (münafıklar) oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir.** Buna göre münafıklardan iman edip tövbe edenler vardır ve tövbe edenin tövbesi kabul edilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir** buyurmuştur. O, “Onlara elem veren bir azap gelecektir” buyurmamıştır. Bazıları şöyle demiştir: “Mu‘zirûn” (المُعْذِرون) şeklinde şeddesiz olarak bu beyan, geride kalma hususunda mazeretleri bulunan müminler demektir. Bunlar, kendi durumları hakkında en uygun olanı düşünmesi için Resûlullah’a (s.a.) geldiler. Eğer sefere çıkmak onlar için uygunsa çıkacaklar; oturup kalmak onlar için daha uygunsa oturacaklardır. Bundan sonraki âyet, bu duruma delil teşkil etmektedir. Bu, şu beyanda belirtilen anlam gibidir: “Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur”.

[§]Eğer denilirse ki: Tek bir âyetin iki ayrı grup hakkında olması nasıl 431
mümkün olur? Öyle ki şeddesiz okunduğunda mazeret sahipleri hakkında; şeddeli okunduğunda mazeretleri bulunmayanlar hakkında olsun.

Buna şöyle cevap verilir: Kırâatların farklılığıyla bu âyet, iki ayrı durumdaki ve iki ayrı vakitteki iki âyet gibi olmaktadır. Şöyle ki eğer bu beyan, “muazzir” (المُعَذِّر) şeklinde şeddeli ise söz konusu kişi, mazereti olmadığı halde özür beyan eden kimsedir; “Mu‘zir” (المُعْذِر) şeklinde şeddesiz ise “mazereti olan kimse” demektir. Veya iki kırâattan birinin yorumu diğerinin zıddı olur. Yani bir durumda onların mazereti bulunur; bir başka durumda ise onların mazereti bulunmaz. Aksi durumda iki kırâatın aynı vakitte bir arada olması,

358 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 191; bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “‘azr” (عذر) md.

bununla birlikte yorumlarının belirtildiği üzere farklı olması mümkün olmaz. Bu, şu beyan gibidir: "Onlar ise 'Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır' dediler"[359]. Bu beyan, "Rabbunâ" (ربُنا) şeklinde merfû haliyle "Rabb'imiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırmıştır"[360] anlamındadır. Bunlardan biri dua, diğeri zorunlu bir gerçekleşme mânasındadır. Bunlar iki âyettir. Akabinde kırâat farklılığı sebebiyle tek bir âyet olmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩١﴾

91. "Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için -Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece- sorumluluk yoktur. İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."

[Cihattan Geri Kalma Mazereti Bulunanlar]

Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için sorumluluk yoktur. Eğer burada **hastalar** ve **harcama yapma imkânı olmayanlar** belirtilmemiş olsaydı, **güçsüzler için yoktur** meâlindeki beyandan anlaşılan, hasta ve harcama yapma imkânı olmayan kimse olurdu. Aynı şekilde hasta belirtildiğinde, bundan anlaşılan şey, her zayıf kimse ve harcama yapma imkânı bulamayan her bir kişidir. Bu ifadelerden her birinde, diğer kavramlardan anlaşılan mâna da bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu kavram belirtildiğine göre bu durum, "güçsüzler" anlamındaki "duafâ" (الضعفاء) kelimesinden
432 maksadın kör ve topal kimseler gibi kötürümler olduğunu göstermektedir. **[§]**
Dolayısıyla bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur"[361]. Böylece iki âyet bir olmaktadır. Yani mânaları bir olmaktadır.

---

359 Sebe', 34/19.

360 Bu kırâat mütevâtir bir kırâattır. On kırâat âliminden Yâkup böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 350).

361 "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak. Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. Kim Allah ve resûlünün sözlerini dinlerse onları, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; kim de yüz çevirirse onu acı bir şekilde cezalandırır" (el-Feth, 48/16).

Bu âyette belirli sayıda şeyin bildirilmesi durumunda belirtilen hükmün kapsamına, eğer aynı mânalardaysa, bildirilmeyen şeylerin de girmesinin mümkün olduğuna delil vardır. Bundan dolayı mezhep imamlarımız şöyle demiştir: Resûlullah'ın faiz konusunda "buğday buğdayla; altın altınla; fazlası faizdir"[362] beyanıyla belirli sayıda şeyi bildirmiş olması, bunun sadece varit olduğu mâna (illet) ile sınırlı olduğu ve onun bildirmediği şeylerin bu kapsama girmediği anlamına gelmez. Bu durum belirtmiş olduğumuz sebepledir ki güçsüzler kavramı hasta, kör, topal ve çeşitli özürler sebebiyle sefere çıkmaktan aciz kalmış herkesi ifade etmektedir. Ayrıca âyette belirtilen muayyen sayıdaki hususlar ve bunların tahsis edilmesi, bunun sadece belirtilen mâna (illetin) ile sınırlı olduğunu da göstermemektedir. Buna göre faiz rivayeti de böyledir[363].

Sonra, körlük, topallık, hastalık, nafakanın bulunmaması ve benzeri durumlar sefere çıkmama hususunda özür kılınmıştır. Şiddetli sıcaklık, mesafenin uzaklığı ve benzeri durumlar ise mazeret olarak kabul edilmemiştir. Bu durum, şu ilâhî beyana tekabül etmektedir: "Bu sıcakta sefere çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennem ateşi çok daha sıcaktır" anlayabilselerdi!"[364] Bu işin aslı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Sefere çıkmaktan alıkoyma hususunda
kişiyi sevketmeyen şehvet, [§]ticaretten elde etmeyi umduğu bir beklenti gibi **433**
her şey, sefere çıkma konusunda bir özür değildir. Zira havanın sıcaklığı, seferin uzaklığı ve düşman korkusu, onları ticaret için sefere çıkmaktan alıkoymamaktadır. Dolayısıyla bu durumlar cihada çıkmayıp geride kalmakta özür olmamaktadır. Hastalık, kötürümlük ve nafaka eksikliğine gelince bu durumlar, onları arzuladıkları her şeyde sefere çıkmaktan alıkoymakta ve aciz bırakmaktadır. Dolayısıyla bu durumlar, onlar için cihada çıkmayıp geride kalmak için mazeret olmuştur. İkincisi, bir durumda engellenmesine güç yetirilen her

---

362 Bu mânada pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan birine göre Ebû Saîd el-Hudrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) "altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla, birbirinin aynıyla ve peşin olarak değiştirilir. Her kim buna eklerse ve eklenmesini isterse faizcilik yapmış olur. Alan da veren de bu konuda eşittir (Buhârî, "Büyû'; Müslim, "Müsâkât", 82). Bu, Müslim'in ifadeleridir.

363 Yüce Allah, cihattan geride kalmada mazereti kabul edilenlerin güçsüzler, hastalar ve nafaka temin edemeyenler olduğunu bildirmiştir. Bu zümreleri saymış ve cihattan geri kalma iznini bunlara tahsis etmiştir. Fakat bu bildirmek suretiyle tahsisle birlikte "güçsüzler" kavramının, anlam bakımından kapsamına, âyette bildirilmemiş olsa da sefere çıkma gücü olmayan bütün mazeret sahipleri girer. Belirleyerek tahsis etme, âyette belirtilen bu kimseler hakkındaki hükmün de tahsisine delil teşkil etmez. Dolayısıyla bu durum, Resûlullah'ın faiz hadisinde bildirmek sûretiyle tahsis ettiği mallarda, faiz hükmünün sadece bunlara tahsis edilemeyeceğini göstermektedir. Aksine eğer mâna (illet) başka mallarda da varsa, hüküm, belirtilen malların dışındaki şeylerde de geçerli olur.

364 et-Tevbe, 9/81.

şey, geri kalma hususunda mazeret olarak değerlendirilmez. Savılması mümkün olmayan her şey ise mazeret olarak kabul edilir. Sıcaklık, seferin uzaklığı ve düşman korkusu gibi durumların, savılması mümkündür. Dolayısıyla karşılığında, ondan daha büyük bir engelin bulunmaması gibi olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu şu beyan gibidir: "De ki: Cehennem ateşi daha sıcaktır". Cenâb-ı Hak, cehennem ateşinin sıcaklığının şiddetini, âhiret seferinin uzaklığını ve o günün korkularını bildirdiğinde söz konusu kişi için sefere çıkmak kolaylaşır ve bu durum ortadan kalkar. Bundan dolayı bunlardan biri mazeret olur, diğeri ise olmaz. *En doğrusunu Allah bilir*.

Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece. Denildi ki: Dini konusunda kimseye tuzak kurmadıkları ve dünyası hususunda hiç kimseyi aldatmadıkları sürece. **Allah ve peygamberine sadık kaldıkları sürece.** Yani Allah'a ve yanında bulunduklarında resûlüne itaat ettikleri ve ona itaati terketmedikleri sürece.

İyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz. Yani sefere çıkmama hususunda belirtmiş olduğumuz kötürümlük ve nafakanın olmayışı gibi sebeplerle güç yetirmemeleri durumunda sefere çıkmayı terketmede **iyi niyet sahiplerini sorumlu tutmak olmaz.**

Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Yani sefere çıkmayı terketmelerini ve mazeret sahipleriyle beraber cihaddan geri kalmalarını.

وَلَا عَلَى الَّذٖينَ اِذَا مَٓا اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَٓا اَجِدُ مَٓا اَحْمِلُكُمْ
عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَفٖيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوا مَا
يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾

434 **[§]*92. Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de 'sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' diye cevap verdiğin zaman, harcayacak bir şey bulamamanın üzüntüsünden göz yaşları dökerek geri dönenlere de günah yoktur.***

Kendilerine binek sağlaman için sana gelip de 'sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' diye cevap verdiğin kimselere de günah yoktur. Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Eğer ümmetime zor gelmeseydi -veya müminlere demiştir- gönderdiğim her seriyyeyle birlikte sefere çıkardım. Çünkü onlar sefere çıkmak için harcayacak bir şey

bulamıyorlar. Ben de onlara binek sağlayamıyorum. Dolayısıyla bizden ayrılmaları onlara çok zor gelmektedir"[365]. Böylelikle onlar harcayacak bir şey ve binek bulamadıklarında sefere çıkmayı terkettiklerinden dolayı onlara günah yoktur.

اِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ اَغْنِيَاءُ رَضُوا
بِاَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾

93. "Sorumluluk sadece imkânları müsait olduğu halde senden izin isteyenler için vardır. Onlar geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler; Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler."

[Cihat Sorumluluğundan Kaçanların Akıbeti]

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Fakat sorumluluk, harcayacak bir şey bulup da sefere çıkmayı terkedenler için vardır. Bu durum, **sorumluluk sadece imkânları müsait olduğu halde senden izin isteyenler için vardır. Onlar geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler** meâlindeki beyanla bildirilmiştir. Yani geride kalanlardan maksat kadınlardır. **Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler.** Burada **Allah da onların kalplerini mühürledi; artık doğruyu bilemezler** diye bildirilmiştir. İlk âyette ise "Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler de kalpleri mühürlendi; artık anlayıp kavrayamazlar"[366] diye bildirilmiştir. Anlayıp kavrama (fıkh) bir şeyi başka bir şey vasıtasıyla bilmektir. Bilmek ise (ilm) başka bir şeyin aracılığı olmaksızın bilginin gerçekleşmesidir. Bundan dolayı Allah'a "âlim" denilir. Fakat O'na "fakîh" denilmesi caiz değildir. Yüce Allah, onların, inat ederek ve büyüklenerek bir şeyi, başka bir şey aracılığıyla da kendisi vasıtasıyla da bilmediklerini haber vermiştir.

---

365 Bu hadis, birbirine yakın farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Bunlardan biri, Ebû Hureyre'nin Resûlullah'tan, onun şöyle buyurduğunu rivayet ettiği hadistir: Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin olsun ki eğer müminlere ağır gelmeseydi Allah yolunda savaşan bir seriyyeden geri kalıp oturmazdım. Fakat ben onlara binek sağlayacak maddî imkân bulamıyorum. Onlar da beni takip ederek gelebilecek maddî imkân bulamıyorlar. Onların beni bırakıp geride oturmaları da onlara hoş gelmemektedir (Buhârî, "Cihâd", 7; Müslim, "İmâret", 106). Bu lafızlar, Müslim'in ifadeleridir.

366 et-Tevbe, 9/87.

يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ
قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ
اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

435 [§]***94. "Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız, çünkü Allah yaptıklarınızın içyüzünü bize bildirmiştir. Bundan böyle de Allah ve resûlü yapıp ettiklerinizi görecektir; sonra gizli açık her şeyi bilenin huzuruna çıkarılacaksınız ve O size neler yapmış olduğunuzu haber verecektir."***

Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız. Bunda münafıkların, müminlerin yanına döndüklerinde onlara söylediklerine ilişkin bir haber verme vardır. Yine bunda Allah'tan resûlüne ve müminlere yönelik münafıklara ne söyleyeceklerine ve ne cevap vereceklerine dair bir öğretim vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar, yanlarına döndüğünüz zaman da size özür beyan ederler. De ki: Boşuna mazeret ileri sürmeyin, size asla inanmayız.** Yani mazeret beyanınız hususunda sizi doğrulamayız. Yani kendiniz için açıklamış olduğunuz mazeretiniz hususunda. **Mazeret ileri sürmeyin.** Bu beyan, yasak mânasında değildir; aksine kınama ve kötüleme anlamındadır.

Çünkü Allah yaptıklarınızın içyüzünü bize bildirmiştir. Çünkü Allah yaptıklarınızın iç yüzünü bize bildirmiştir meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Siz asla ıslah olmazsınız. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı gibidir: "Onlar tiksinilecek kimselerdir; varacakları yer de cehennemdir"[367]. Cenâb-ı Hak onların tiksinilecek kimseler olduğunu ve varacakları yerin cehennem olduğunu bildirmiştir. Denildi ki: **Allah yaptıklarınızın iç yüzünü bize bildirmiştir.** Bunu, Cenâb-ı Hak, "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacak ve sizi fitneye düşürmek istedikleri için aranıza sokulacaklardı"[368] beyanı sırasında onlara bildirmiştir. Dediler ki: Bu, Allah'ın sizin yaptıklarınız hakkında bildirdiği şeydir.

---

367 Bir sonraki âyet-i kerîme.

368 et-Tevbe, 9/47.

Bundan böyle de Allah ve resûlü yapıp ettiklerinizi görecektir. Bazıları şöyle demiştir: Allah ve resûlü, yeni başladığınız işlerde yaptıklarınızı görecektir. **Allah ve resûlü yapıp ettiklerinizi görecektir** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani Allah ve resûlü, yaptıklarınızı geçersiz görecektir. **Allah yapıp ettiklerinizi görecektir** anlamındaki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani yaptıklarınızın karşılığını size verecektir. Resûlullah ve müminler bu hususta size şahitlik edecektir.

Sonra gizli açık her şeyi bilenin huzuruna çıkarılacaksınız. Daha önce belirttiğimiz üzere Allah'tan gizli kalan bir şey yoktur. Veya O'nun katında bir şey başka bir şeyden daha açık olabilir. Fakat insanlardan gizli kalan ile O'ndan gizli kalmayan bir konumdadır.

O size neler yapmış olduğunuzu haber verecektir. Bu beyan tehdit (vaîd) mânasındadır.

سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾

[§]95. "Yanlarına döndüğünüz zaman, onları hesaba çekmekten vaz- 436
geçesiniz diye size yemin billâh edecekler. Artık onlardan uzak durun; zira onlar tiksinilecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir."

Yanlarına döndüğünüz zaman, onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye size yemin billâh edecekler. Artık onlardan uzak durun. Onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye ilâhî beyanı şu mânaya gelebilir: Yani onları bağışlayasınız ve hak ettikleri karşılığı vermeyesiniz diye. Bu durumda bu beyanın mânası şöyle olur: **Artık onlardan uzak durun;** çünkü onlar kendilerini bağışlamanızı ve hak ettikleri karşılığı vermemenizi istemişlerdir. **Onları hesaba çekmekten vazgeçesiniz diye; siz de artık onlardan uzak durun** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Yani onlarla tartışmayın ve kendinizi onlarla meşgul etmeyin. Zira onlar hiçbir zaman ıslah olmazlar. **Onlar tiksinilecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir.**

يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

96. “Hoşnut olasınız diye size yemin ederler. Fakat siz onlardan hoşnut olsanız bile Allah günaha batmış o kimselerden asla razı olmaz.”

Hoşnut olasınız diye size yemin ederler. Dile getirdikleri mazeretleri kabul edesiniz diye. Sonra eğer siz onlardan hoşnut olsanız ve belirtmiş oldukları mazeretleri kabul etseniz bile **Allah onlardan razı olmaz.** Çünkü size beyan ettikleri mazeretler hususunda Allah onların özürlerinin olmadığını bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyan, onları hoşnut etmeye yönelik bir yasak mânasında değildir. Çünkü insanların birbirini hoşnut etmesi ancak yeminle olur ve zâhirde gerçekleşen bir durumdur. Fakat nehiy, iç dünyada onaylamanın terkedilmesine dairdir. Bunda Allah’ın rızası gerçekleşir.

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾

97. “Bedevîler inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileridedirler; Allah’ın resûlüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”

[Bedevîlerin İnkâr ve Münafıklık Halleri]

Bedevîler inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileridedirler. Bu beyan iki mânaya gelebilir. İlki şudur: **Bedevîlerden** bir topluluk **inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ileridedirler.** Bu, şu durumu ifade etmektedir ki Resûlullah Medine’nin inkârcı ve münafıklarına davette bulunmuş, Allah onların iman etmesi konusunda resûlünü şu ilâhî beyanla ümitsiz kılmıştır: “Artık onlardan uzak durun; zira onlar tiksinilecek kimselerdir, işlemiş oldukları günahların karşılığı olarak varacakları yer de cehennemdir”[369]. Bunun üzerine Resûlullah
437 bu kimselerin iman etmesi konusunda ümitsiz kılınınca [§]Medine’ye ve çevresine yakın bölgedeki bedevîlerden bir topluluğa yönelmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunların Medine’lilerden **inkârcılık ve iki yüzlülükte daha ile-**

---

[369] et-Tevbe, 9/95.

ride olduklarını bildirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, **bedevîler** anlamındaki beyanından, tüm bedevîleri kastetmiş olması da muhtemeldir. Şöyle ki yani bunların inkârcıları ve münafıkları, şehir halkının inkârcı ve münafıklarından daha ileridedirler. Bu durumun iki sebebi vardır. İlki şudur: Şehir ahâlisi, âyetleri ve delilleri işitiyor, merhamet, şefkat ve muhabbet sahibi insanlarla karışıp vakit geçiriyorlardı. Bedevîler ve çöl insanları ise âyetleri ve delilleri işitmiyor, merhamet ve şefkat sahibi insanlarla vakit geçirmiyorlardı. Dolayısıyla bunlar daha katı kalpli ve daha dar görüşlüydüler. Şehir ahâlisi ise daha yumuşak kalpliydiler ve daha geniş bakış açısına sahiptiler. Dolayısıyla bunlar olumlu cevap vermekte daha hızlı hareket etmişlerdir. Ötekiler ise olumlu cevap vermede daha yavaş ve ağır hareket etmişlerdir. İkincisi şudur ki onlar şehir halkının nitelenmediği kadar çok cehaletle nitelenmişlerdir. Resûlullah'tan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Hiçbir bedevî size imam olmasın". Bazı rivayetlerde "Hiçbir bedevî bir muhacire imam olmasın" buyurduğu nakledilmiştir[370]. Yine bazı rivayetlerde "Çölde yaşayan sert tabiatlı olur"[371] ifadeleri geçmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şudur: Onlar, edebli olmak ve âdap öğrenmek üzere şehirlere girmiyorlardı. Dolayısıyla onlar böyle oldukları için daha cahil kalmışlardır. İman, tasdik etmektir. Tasdik ancak bildikten sonra olur. Çünkü bilmeyen kimse tasdik etmez. Dolayısıyla bedevîler, cehalette nitelediğimiz gibi olduklarına göre inkârcılık ve yalanlama hususunda başkalarından daha ilerideydiler. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanıdır: **Allah'ın resûlüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yatkındırlar.** Cenâb-ı Hak onları cehaletle nitelemiştir. Cehaletle de yalanlama olur. İlimle ise tasdik olur. Bu, belirtmiş olduğumuz anlamdır. **Daha yatkındırlar.** Daha uygun ve daha lâyıktırlar. Bu mânalar birdir. **Allah'ın resûlüne indirdiklerinin sınırlarını.** Bazıları şöyle demiştir: Onlar sünnetleri daha az bilmektedirler. Denildi ki: Farzları. Denilir ki: Sınırlar, Allah'a itaat ve mâsiyet konusunda açıklanmış durumlardır. Bunun esası şudur ki onlar, bütün emir ve yasaklar, tüm âdaplar, helâl ve haram olan hükümleri bilmeyen insanlardı.

**[§] Allah'ın resûlüne indirdiklerinin sınırlarını tanımamaya daha yat- 438
kındırlar.** Bu beyan bir mekândan indirme şeklinde hakikat mânasında değildir. Aksine bunun yaratılması anlamındadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi:

---

370 Bu, uzun bir hadis içerisinde "lâ yeummu a'râbiyyun muhâciran" lafzıyla rivayet edilmiştir (bk. İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 78). Bunun senedi çok zayıftır (bk. İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, II, 32-33).

371 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 371, 440; IV, 297. Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 24-25; Tirmizî, "Fiten", 65. Bu rivayeti Tirmizî sahih kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 309, 338.

"Hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti"[372] ve "Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık"[373].

Allah her şeyi bilmektedir. Yani O, onların yaratılışı hususunda olacak şeyler hakkında bir bilgi üzeredir. **Hikmetle yönetmektedir.** Öyle ki O, yaratılmışları, düşünmeleri ve incelemeleri halinde Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini gösteren bir konuma yerleştirmiştir.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَٓائِرَ عَلَيْهِمْ دَٓائِرَةُ السَّوْءِ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٩٨﴾

98. "Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar ve başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin! Allah her şeyi çok iyi işitir ve bilir."

Bedevîlerden öyleleri vardır ki, hayır yolunda yaptığı harcamayı angarya sayar. Yani o, sevap kazanmak için harcamıyordu. Bazıları şöyle demiştir: Harcar, fakat bunu hak olarak görmez. Bilakis o, bunu yapmış olduğu bir angarya sayar. Bunun aslı şudur ki onlar gerçekten ellerinde bulunanların Allah'ın olduğunu, kendilerinin olmadığını bilmiş olsaydılar, bunu yapmış oldukları bir angarya ve yapmak zorunda kaldıkları bir yük saymazlardı. Fakat onlar, mallarında Allah'a ait bir pay olduğunu düşünmedikleri ve mallarının gerçekte kendilerine değil, Allah'a ait olduğunu bilmedikleri için, bunu bir angarya ve yapmak zorunda kaldıkları bir yük saymışlardır.

Başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin! Denildi ki: Kötü haller, işlerin tersine dönmesidir. Bu kelime "dönme" kökünden türemiştir. **Sizin hakkınızda bekler dururlar** meâlindeki beyanın, onlardan bazılarının dediği üzere "Hz. Muhammed'in ölümü" mânasında olması mümkündür. Denildi ki: Zamanın belâları ve olaylarıdır. **Kötü haller kendi başlarına gelsin!** Yani işler, onlar hakkında ters dönsün ve müminler hakkında bekleyip durdukları şeyler onların başına gelsin!

Allah her şeyi çok iyi işitir. Yani onların dediklerini. **Her şeyi çok iyi bilir.** Yani sır olarak sakladıklarını ve gizlediklerini.

---

372 ez-Zümer, 39/6.
373 el-A'râf, 7/26.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ
قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللّٰهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَٓا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ
اللّٰهُ ف۪ي رَحْمَتِه۪ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٩٩﴾

[§]*99. "Bedevîler arasında öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe* 439
inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır. Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."

[Bedevîlerin İman Halleri ve Salih Amelleri]

Bedevîler arasında öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak için vesile sayar. Cenâb-ı Hak âyette bedevîler arasında Allah'a ve âhiret gününe inananların olduğunu bildirmiştir ki "Bedevîler inkârcılıkta ve münafıklıkta ileridedirler"[374] meâlindeki beyanın, tüm bedevîler hakkında değil, belirtilen topluluk hakkında olduğu bilinsin. Çünkü Cenâb-ı Hak burada onlar arasında iman edenlerin olduğunu bildirmiştir. Yine O, onlar arasında hayır yolunda harcayan ve **harcadıklarını Allah'a yakınlık vesilesi kılan** kimselerin olduğunu bildirmiştir. Önceki âyette Cenâb-ı Hak, onlar arasında harcadıklarını angarya sayan kimseler olduğunu bildirmiştir[375]. Yani onlar, bunu gerçek bir sorumluluk olarak görmüyordu. Aksine bunu başlarına gelen bir angarya olarak görüyorlardı. Dolayısıyla onların bir kısmı bunu Allah'ın hakkı, mallarındaki bir gereklilik olarak görüyordu; böylelikle bunu Allah'a yakın olmak için vesile sayıyordu. Ötekiler ise bunu bir yakınlık vesilesi değil, başlarına gelen bir angarya olarak görüyordu.

Yine âyette, zekât vermeyen ve hayır yolunda harcamayan müminlerin söz konusu tehdidin kapsamına girmesi ve kendilerine münafıklığın ilişmesi korkusu vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların harcadıkları malları angarya saydıklarını bildirmiştir. Bunu yerine getirmeyi terkeden, bunu bir sorumluluk olarak görmediği için böyle davranır. Zira eğer bunu gerekli bir sorumluluk olarak görseydi, diğer sorumluluklarını yerine getirdiği gibi, bunu da yerine getirirdi. Veya bu kişi eğer yeniden dirilmeye kesin olarak inanmış olsa, hayır

---

374 et-Tevbe, 9/97.

375 Önceki âyet-i kerîme.

yolunda harcama yapar ve bunu Allah katında yakınlığa vesile kılardı. Çünkü mümin, hayır yolunda harcar ve akıbeti için amelde bulunur. O, bunu terkettiğinde, her ne kadar buna şâhit olmasak da, bu âyetin kapsamına girmesinden ve münafık isminin kendisine ilişmesinden korkulur.

Hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak ve peygamberin duasını almak için vesile sayar. Bazıları şöyle demiştir: Hayır yolunda harcadıklarını, peygamberin duasıyla Allah'a yakın olmak için vesile kılmışlardır. Çünkü onlar hayır yolunda harcadıklarında peygamber bundan dolayı onlara dua ediyor ve bağışlanmalarını diliyordu. Bu durum, Resûlullah'ın bağışlanmaları dileği ve duasıyla onlar için Allah'a yakın olmanın vesilesiydi. Bazıları da şöyle demiştir: Hayır yolunda harcadıklarını ve peygamberin duasını, Allah'a yakın olmak için vesile kılmışlardır. Bu durumda onların hayır yolunda harcadıkları, onlar için Allah katında bir yakınlık vesilesi olmuştur. Yine peygamberin duası, onlar için kalp sükûneti ve münafıklıktan beraat vesilesi olmuştur.
440 Çünkü peygamber, inkârcılar ve münafıklar için dua etmezdi. [§]Dolayısıyla Hz. Peygamber, onlara dua ettiğinde, bu durum onların kalpleri için sükûnet olmuş ve münafıklıktan beraatlarının göstergesi olmuştur. "Çünkü senin duan onlar için sükûnettir"[376] meâlindeki beyan bu anlama gelir. Yani onların kalpleri, peygamberin duasıyla, münafık olmadıkları ve bundan uzak oldukları düşüncesiyle sükûnet bulur ve yatışır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Cenâb-ı Hak bu beyanı, önceki âyette bildirdiğine karşılık olarak bildirmiştir. Bu da şu beyandaki anlamdır: "Başınıza kötü hallerin gelmesini bekler durur. O kötü haller kendi başlarına gelsin!"[377]. Cenâb-ı Hak, onların müminler hakkında bekleyip durdukları belâların onların başlarına geleceğini bildirmiştir. Burada O, müminlerin hayır yolunda harcadıkları ve bununla Allah'a yakınlık vesilesi saydıkları eylemlerin, onlar için Allah katında yakınlık vesilesi olduğunu bildirmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak onlara şu ilâhî beyanla cenneti vâdetmiştir: **Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır.** Yani cennetiyle. Cenâb-ı Hak, cennetini rahmet olarak isimlendirmiştir. Çünkü onlar cennete rahmetiyle girmektedirler; yoksa bunu hak ettikleri için değil. Bilakis onlar, oraya Allah'ın rahmeti ve lütfuyla girmektedirler. **Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır. İman edip tövbe ettiklerinde** onların kötülüklerini ve ortak koşmalarını. **Esirgeyicidir.** Öyle ki O, onları bu yaptıklarından dolayı sorumlu tutmamaktadır.

---

[376] et-Tevbe, 9/103.

[377] Önceki âyet-i kerîme.

وَالسَّابِقُونَ الْاَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرٖينَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذٖينَ اتَّبَعُوهُمْ
بِاِحْسَانٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖي
تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١٠٠﴾

100. "Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur."

[Muhacir, Ensar ve Onlara Uyanların Âhiretteki Durumları]

Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlar. Bu beyanın, "Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır"[378] meâlindeki beyanla bağlantılı ve ona atfedilmiş olması mümkündür. Yani daha önce geçmiş olan ilklerle beraber. Yani o muhacir ve ensardan sonra iman eden bu kimseleri Cenâb-ı Hak daha önceki ilklerle birlikte cennete koyacaktır. Yine bu beyanın, öncekine atıf değil, başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Ayrıca bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Daha önce geçmiş olan ilkler.** Yani İslâm ve yardım hususunda önde olanlar. Bazıları da şöyle demiştir: **İlkler.** Hicret ve yardım konusunda ilkler. **Onlara güzelce uyanlar.** Yani İslâm konusunda önde olma yorumu sahiplerinin görüşüne göre İslâm konusunda
onlara uyanlar. **[§]**Hicret etmede önde olma yorumunu yapanların görüşüne **441**
göre mâna şöyledir: Yani hicrette onlara güzelce uyanlar. Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre o, bu beyanı "vav" harfini atarak şöyle okumuştur: Onlara güzelce uyan ensar. Yani bunları muhacirler ve ensar olarak iki gruba ayırmaktadır. O, üçüncü bir grup kabul etmemiştir[379]. Kırâat imamlarının genelinin kırâatı ise "vav" harfiyle ve üçüncü grubun var kabul edilmesiyledir. Müfessirlerden şöyle diyenler de vardır: **Muhacirlerin ve ensarın ilkleri.** Onlar "rıdvan bîatını" yapanlardır. Bazıları şöyle demiştir: Onlar iki kıbleye de yönelerek namaz kılanlardır. Bazıları da şöyle demiştir: **Önceden geçenler**. İslâm'da önce olanlar. **Muhacir ve ensarın ilkleri.** İki kıbleye de yönelerek namaz kılanlar. **Onlara uyanlar.** Kıyâmete kadar dinleri üzere onlara **güzelce** uyanlar. Ayrıca hem Medine'liler hem de muhacirler Resûlullah'a (s.a.) yardım etmişler ve ona

---

[378] Önceki âyet-i kerîme.

[379] Fakat Hz. Ömer (r.a), Übey b. Kâb'ın "vav" harfiyle okuduğunu öğrendiğinde, bu kırâatından dönmüştür (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 8; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 268-269).

ensar olmuşlarsa da özel olarak Medineliler'in ensar olarak isimlendirilmesinin sebebi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, şudur: Onlar muhacirlere yardım etmişlerdir. Öyle ki bunların hepsi Resûlullah'a (s.a.) yardım etmekte eşit olsalar da ensar, muhacirleri kendi evlerinde ve vatanlarında barındırmış ve misafir etmişler, canlarını ve mallarını onlar için harcamışlardır.

Âyette Râfizîler'in görüşünün reddine dair delil vardır. Çünkü onlar, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve bu sahâbenin (r.a), imâmet ve hilâfet işini üstlenmeleri sebebiyle hak üzere olmadıklarını ve zâlim olduklarını kabul etmektedirler. Zira bu sahâbenin yüce Allah'ın bildirmiş olduğu "muhacir ve ensardan" anlamındaki beyanın kapsamı içerisinde olduğu bilinmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak onlardan razı olduğunu, onların da kendisinden razı olduklarını bildirmiştir. Bu durum, onların, işlerinde hak üzere ve doğru olduklarını göstermektedir. Yine bu, onları zulüm ve sınırı aşmakla nitelendirenin kendisinin zâlim, haddi aşmış ve bir şeyi yerli yerine koymayan kimse olduğunu göstermektedir.

Yine âyette, sahâbeyi taklit etmenin ve onlara uymanın caiz olduğuna dair delil vardır. Çünkü yüce Allah, **onlara güzelce uyanlar** meâlindeki beyanla muhacir ve ensara uyanları övmüştür. Sonra O, onların hepsinden razı olduğunu bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu durum, onları taklit etmenin gerekli, onlara uymanın vacip olduğunu göstermektedir. Eğer bir şey bildirmişlerse ve bir söz söylemişlerse, bununla amel etmek vacip olur, terketmek ise caiz olmaz. *Bu konuda en doğrusunu Allah bilir.*

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدٖينَةِ مَرَدُوا
عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ
يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظٖيمٍ ﴿١٠١﴾

442 [§]***101. "Çevrenizdeki bedevîler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Sen onları bilmezsin; onları biz biliriz. Onları iki defa cezalandıracağız, ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler."***

Çevrenizdeki bedevîler içinde münafıklar var. Medine ahalisi içinde de iki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar var. Cenâb-ı Hak, çevrelerindeki bedevîlerden ve de Medineliler'den iki yüzlülüğü huy edinmiş münafıkların olduğunu bildirmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Huy edinmek, bir şeyde en ileri

düzeye ulaşmaktır. Bazıları şöyle demiştir: **İki yüzlülüğü huy edinmiş olanlar.** Yani onda sebat etmiş ve devam etmiş olanlar. Bazıları da şöyle demiştir: **Huy edinmiş.** Yani bu hususta haddi aşmış ve ileri gitmiş.

Cenâb-ı Hak, onların tuzaklarının, hilelerinin ve azgınıklarının ileri düzeyde olması sebebiyle **senin onları bilmediğini**, kendisinin **onları bildiğini** bildirmiştir. Çünkü münafıklardan öyleleri vardır ki Resûlullah onları konuşma tarzlarından biliyordu. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin"[380]. Yine Resûlullah onların bir kısmını namazlarından tanıyordu. Tıpkı şu beyanda bildirildiği gibi: "Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar"[381]. O, kimini de Resûlullah'ı bırakıp geride kalmasıyla tanıyordu. Yani savaştan kaçıp geride kalmasıyla. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onların aşırı azgınlıkları, tuzakları ve ileri düzeydeki hileleri sebebiyle senin onları bilemediğini, kendisinin onları bildiğini bildirmiştir.

Ayrıca Cenâb-ı Hak onlara **iki defa** azap edeceğini bildirmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Öldürülme ve esir alınma. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Dünyada bir azap ve kabirde bir azap[382]. Bazıları şöyle demiştir: Onlara iki defa açlıkla azap edecektir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir. **Onları iki defa cezalandıracağız.** Öldürülme ve ölümden önce esir alınma. Diğer azap, kabirde görecekleri azaptır. **Ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler.** Cenâb-ı Hakk'ın onlara iki defa azap etmesinin şu anlama gelmesi uygundur: Onlarla müminler arasında düşmanlık varken müminler için hayır yolunda harcama yapmakla sorumlu tutuldular. Yine onlarla dost oldukları halde kâfirlere karşı savaşmakla emrolundular. Bu iki azaptan biridir. Çünkü düşmanları için harcama yapmak ve dostlarına karşı savaşmak kendilerine emredilmiştir. İkinci azap, savaşta öldürülmeleridir. [§]Eğer denilirse ki: Bir **443**
münafığın öldürüldüğü bildirilmemiştir. Buna şöyle cevap verilir: **Sen onları bilmezsin** meâlindeki beyanla sabittir ki bunlar münafıkları tanımıyorlardı; bu sebeple bir münafığın öldürüldüğü bildirilmemiştir. Onlar bilinmediklerine göre diğer müminlerin öldürüldüğü gibi öldürülürler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: **Onları iki defa cezalandıracağız.** Ölüm sırasında meleklerin yüzlere ve gerilere vurmalarıdır. Tıpkı şu beyan gibi: "İnkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura"[383]. Kabirde ise Münker ve Nekir'in vurmasıdır. **Ayrıca çok büyük bir azaba itilecekler.** Âhiret hayatında.

---

380 Muhammed, 47/30.

381 en-Nisâ, 4/142.

382 Taberî, *Tefsîr*, XI, 11.

383 "Melekler, inkâr edenlerin suratlarına ve arkalarına vura vura, 'tadın bakalım yangın azabını!' diyerek canlarını alırken bir görseydin!" (el-Enfâl, 8/50).

وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا
عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾

102. "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır."

Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Âyet Ebû Lübâbe ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar Resûlullah'ı bırakıp Tebük savaşına katılmamış geride kalmışlardı. Sonra onlar bundan pişman olmuşlar, hatalarını itiraf edip bu yaptıklarından dönmüşler ve tövbe etmişlerdir. Allah da onların tövbelerini kabul etmiş ve "umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır" meâlindeki beyanla onları bağışlayacağını vâdetmiştir. Bazı rivayetlerde bildirildiğine göre Resûlullah bu savaşından döndüğünde onu bırakıp geride kalan bu kimseler mallarını ona getirmişler ve şöyle demişlerdir: Yâ Resûlallah! Bunlar bizi senden geri bırakan mallarımızdır. Bunları al ve bizim adımıza sadaka olarak dağıt. Resûlullah bunları almak istememiş ve "Bana bu emredilmedi" buyurmuştur. Bunun üzerine "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et"[384] meâlindeki beyan nâzil olmuştur. Bu vâd, imandan çıkarmayan bir günah işleyen, sonra bu yaptığından pişman olan ve tövbe eden bütün müslümanlar içindir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, böyle bir kimsenin bu âyetin vâdi kapsamında olması umulur. Çünkü Cenâb-ı Hak müminleri ve onların bulunduğu durumu; münafıkları ve onların bulunduğu durumu bildirmiştir. Sonra O, iyi işlerine kötü işlerini karıştırmış, sonra da bu yaptıklarından pişman olmuş ve tövbe etmiş kimseleri bildirmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak böyle kimselerin tövbelerini kabul edeceğini ve onları bağışlayacağını vâdetmiştir.

خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ
صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾

---

384 Bir sonraki âyet-i kerîme. İki rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 12-14; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 275.

[§]*103. "Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir."* 444

[Zekâta Dair Bazı Meseleler]

Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Resûlullah'a onların mallarından almasını emrettiği bu sadaka hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu farz olan sadakadır. Ayrıca bunun hangi farz sadakalardan olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Malların zekâtına ilişkin bir farzdır. Bazıları şöyle demiştir: Bu, günahların kefâretine ilişkin bir farzdır. Buna göre Tebük savaşında Resûlullah'ı bırakıp geride kalanlar, geride kalmaları konusunda pişman olmuşlar, Resûlullah döndüğünde mallarını getirip şöyle demişlerdi: Mallarımızı bizim adımıza sadaka olarak dağıt! Zira bizim seni bırakıp geride kalmamıza sebep olan mallarımızdır. Dolayısıyla Allah, resûlüne bunları onlardan almasını ve işlemiş oldukları günaha kefâret olsun diye sadaka olarak dağıtmasını emretmiştir. Bunun, malların zekâtına ilişkin bir farz olduğu görüşünde olanların dayanağı Ebû Ümâme'den rivayet edilen hadisedir. Buna göre o şöyle demiştir: Sâlebe b. Hâtıb Resûlullah'a gelmiş ve "Yâ Resûlallah! Bana mal bahşetmesi için Allah'a dua et" demiştir. Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: "Yazıklar olsun ey Sâlebe, şükrünü eda ettiğin az mal, şükrünü eda etme gücünün yetmediği çok maldan daha hayırlıdır." Sonra o, yine Resûlullah'a gelip "Yâ Resûlallah! Bana mal bahşetmesi için Allah'a dua et" demiştir. Resûlullah ona şöyle buyurmuştur: "Yazıklar olsun ey Sâlebe, Allah'ın elçisi gibi olmak istemez misin? Eğer ben dağların altın olarak üzerime akmasını istesem bunu talep ederdim ve gerçekleşirdi." Sonra o, tekrar Resûlullah'a gelip "Yâ Resûlallah! Bana mal bahşetmesi için Allah'a dua et! Allah'a yemin olsun ki Allah bana mal bahşederse her hak sahibine Hakk'ını veririm" demiştir. Bunun üzerine Resûlullah ona dua etmiş ve üç defa "Allah'ım Sâlebe'ye mal bahşet" buyurmuştur. Anlatıldığına göre o, koyun edinmiş; bunun üzerine koyunları tırtılların çoğalması gibi çoğalmıştır. Öyle ki Medine'nin sokakları ona yetmez olmuş, o da şehir merkezinden ayrılmıştır. O daha önce bütün namazlarını Resûlullah'la birlikte kılıyor ve oraya çıkıyordu. Sonra Medine'nin meraları da ona dar gelmeye başladı; bunun üzerine o, buranın da uzağına taşındı. Bu sırada o öğlen ve ikindi namazlarını Resûlullah'la birlikte kılıyor, sonra da işlerine
bakıyordu. [§]Sonra o, buradan da uzaklaştı. Böylelikle sadece cuma namaz- 445
larını Resûlullah'la birlikte kılıyor, sonra da ayrılıyordu. Nihayetinde durumu cumayı ve cemaatı bütünüyle terketmeye ulaştı. Böylelikle tamamen uzaklaşmış oldu. O, artık kafilelerle karşılaştığında haberleri ve Resûllah'a indirilenleri

soruyordu. Bunun üzerine Allah **onların mallarından sadaka al** meâlindeki âyeti indirmiştir. Resûlullah sadaka toplamak üzere iki adam göndermiş, onlara sadakaların nisaplarını yazmış ve insanlar arasında dolaşmalarını ve sadakalarını almalarını emretmiştir. Ayrıca Resûlullah, bu iki adama, Sâlebe'ye ve Süleymoğulları'ndan bir adama uğramalarını ve bu ikisinin sadakalarını da almalarını emretmiştir. Bunun üzerine bu iki adam insanlardan sadakalarını almak üzere çıkmış ve Süleymoğulları'ndan olan adama uğramışlardır. Onlar, bu adama Resûlullah'ın mektubunu okumuşlar, adam da bu sadakanın verilmesine itaat etmiştir. Yine onlar Sâlebe'ye uğramış ve Resûlullah'ın mektubunu ona okumuştur. Bunun üzerine o, "Allah'a yemin olsun ki bilmiyorum. Bu ancak bir cizyedir veya cizyenin benzeridir. Gidin işinizi bitirdikten sonra gelin, tâ ki ben de bir karar vermiş olayım" demiştir. Bu iki adam diğer insanlarla olan işlerini bitirdikten sonra ona tekrar uğramışlar, o ilk söylediklerini onlara tekrar etmiştir. O, bu iki görevliye "Gidin, ben Resûlullah'la görüşeceğim" demiştir. Bunun üzerine Allah "onların içinde öyleleri var ki, Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse" meâlindeki beyandan "Allah, onların yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[385] anlamındaki beyana kadar yer alan âyetleri indirdi. Müfessirlerin çoğu bu yorumu, yani âyetin Sâlebe hakkında indiği görüşünü benimsemiştir. Onların bir kısmı da belirtmiş olduğumuz üzere âyetin Tebük savaşında Resûlullah'ı bırakıp geride kalanlar hakkında indiği görüşünü benimsemiştir.

Onlardan şöyle diyenler de vardır: Allah'ın, resûlüne insanlardan almasını emrettiği sadaka, gönüllü bağış mânasındaki sadakadır. Bu, şu durumu ifade etmektedir: Resûlullah, Tebük savaşında insanları hayır yolunda harcamaya teşvik ediyordu. O, Abdurrahman b. Avf şunu getirmiş, falan kişi şunu getirmiş diye teşvikte bulunuyordu. Dolayısıyla Resûlullah, bunu onlardan almıştır. "Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenler"[386] meâlindeki beyan bu hususta inmiştir. "Bunun ister az, ister çok olsun gönüllü olarak verilen bütün sadakalar" olduğunu söyleyenler de vardır. Cenâb-ı Hak resûlüne, görüşüne göre onların mallarından almasını emretmiş; hepsini almasını emretmemiştir. Çünkü malın tümünün alınması, onları muhtaç kılacak ve bütün itaat ve ibadetlerden alıkoyacaktır. Aksine Cenâb-ı Hak, ondan, bu mallardan bir miktar ve bir gruptan işlemiş oldukları günahlara kefâret olacak ölçüde almasını emretmiştir.

---

385 et-Tevbe, 9/75-77. Bu âyetin yorumu daha önce geçtmişti. Orada belirtilen hadisin tahrici de yapılmıştır.

386 et-Tevbe, 9/79. Söz konusu rivayetin tahrici bu âyetin tefsiri sırasında geçmişti.

[§] **Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere.** Eğer zekât mânasındaki sadaka ise bu, onların günahlarını temizlemekte ve huylarını arındırmaktadır, tâ ki sadakanın çıkarılması ve hak sahiplerine verilmesi onlar için kolay olsun. Eğer Tebük savaşından geri kalanlar için kefâret sadakası ise bu, söz konusu davranışla onlara ilişen günahlarına kefâret olur. **Onları temize çıkarmak üzere.** Denildi ki: Onları ıslah etmek üzere. Bu açık bir durumdur. Eğer gönüllü verme sadakası ise bu, onları arındıran ve temize çıkaran bir durumdur ki onlarda cimriliği sonlandırır ve onları cömertliğe sevkeder. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanla vereni övmekte; cimrilik edeni ise yermektedir: "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz onu işin kolayına yönlendiririz. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; güzel karşılığı da yalan sayarsa; biz onu zora sokarız"[387]. 446

Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah, birisi bir sadaka getirdiğinde ona dua eder ve onun için bağışlanma dilerdi. O, münafıklar için bağışlanma dilemiyordu. Onların kalpleri onun bağışlanma dileğiyle huzur buluyor ve sükûnete eriyordu. Zira onlar kendilerinin artık münafıklardan olmadıklarını öğreniyorlardı. Bu muhtemel bir yorumdur. Ayrıca başka bir yorum da mümkündür. O da şudur ki Allah, resûlüne onlar için bağışlanma dilemesini ve dua etmesini emretmiştir. Ayrıca Allah'ın ona emrettiği halde onun bunu yapmaması ve dua ettiği halde Allah'ın icabet etmemesi mümkün değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in onlar için bağışlanma dilemesi, onların kalplerine huzur vermekte ve rahatlığa erdirmekteydi. Çünkü onların tövbeleri kabul edilmiş ve günahlarına kefâret edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi çok iyi işitmekte ve bilmektedir. Bu beyanın yorumunu daha önce birçok defa açıkladık.

Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bu beyanda sadakanın, işi üstlenenin ve zekât memurunun eline geçmesiyle bundan sorumlu olan kimselerin zimmetinden düştüğüne ilişkin delil vardır. Bu sadaka fakirlerin eline geçmese ve onlara ulaşmasa da hüküm böyledir. Çünkü Hz. Peygamber'e sadaka helâl değildi. Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ın onlardan zekâtı almasıyla, bunun onlar için arınma ve temize çıkma olduğunu bildirmiştir.

---

[387] el-Leyl, 92/5-9.

447 [§]Bu âyette Muhammed b. Hasan [eş-Şeybânî'nin] vakıf konusundaki görüşüne delil vardır. Buna göre vakfeden kimse vakfettiği malı elinden çıkarırsa ve bunu bu hususta hak sahibi olmayan bir başka kişinin eline verirse, bu durum caizdir ve bu vakıf sahih bir vakıf olur.

Bazıları bu âyeti, devlet başkanının malların zekâtını isteme hakkının olduğuna dair delil getirmiştir. Sadaka toplama görevlilerini Arap topluluklara, memleketlere ve uzak diyarlara, hayvanların zekâtını yerinde almak için gönderme işinde Resûlullah'ın (s.a.) sünneti de böyle olmuştur. Resûlullah'tan sonra gelen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve diğer râşid halifeler de böyle yapmıştır. Onlardan sonra bugüne kadar böyle davranmak esas olmuştur. Öyle ki Hz. Ebû Bekir Arap kabileleri ona zekât vermeyi reddettiklerinde şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki Resûlullah'a verdikleri bir deve yularını dahi bana vermezlerse onlarla savaşırım[388]. Bu, devlet başkanının, büyükbaş ve küçükbaş hayvan sahiplerinden, hayvanlarının zekâtını istemesine ilişkin belirtmiş olduğumuz görüşü desteklemektedir. Allah, bunun zorunluluğunu, anlamak için yeterli bir şekilde, şu ilâhî beyanla açıklamıştır: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler…"[389] O, zekât toplama memurlarına bundan hak vermiştir. Eğer devlet başkanının hayvan sahiplerinden zekâtlarını, bulundukları yerlerde isteme hakkı olmasaydı ve bu zekât hayvanlarının teslimi mal sahiplerinin görevi olsaydı, zekât memurlarını bilirtmiş olmasının bir anlamı kalmazdı. Hz. Peygamber'in müslümanlardan paraların zekâtı ve ticaret mallarının zekâtını istediğine dair bize bir bilgi ulaşmamıştır. Fakat insanlar bunu veriyorlardı. Veya bunları devlet başkanına götürenlerden bunlar kabul ediliyordu. Hiç kimseye ne kadar malı olduğu sorulmamaktaydı ve bu mallar kimseden istenmemektedi. Ancak Hz. Ömer'in öşür tahsildarlarını çevredeki yerlere göndermesi bunun dışındadır. Bu, bize göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* evinden uzak olan ve zekâtını devlet başkanına getirmekte zorlanan kimseler hakkında bir kolaylık olması içindir. Böylelikle Hz. Ömer, bütün çevrelere ister Ehl-i Harb ister Ehl-i Zimmet olsun ticarî vergi tahsildarı görevlendirmiştir. Yine Hz. Ömer, onlara, müslümanların tüccarlarından kendisine verecekleri şeyleri almalarını emretmiştir. Bu uygulama, Hz. Ömer'den
448 müslümanlara yönelik bir kolaylık idi. [§]Yoksa devlet başkanının, mal sahip-

388 Buhârî, "İ'tisâm", 2; Müslim, "İman", 32.

389 "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir" (et-Tevbe, 9/60).

lerinden şahsî malları ve ticaret mallarını, zekât olarak vermek üzere istemesi onun için gerekli değildir. Hayvanların durumu böyle değildir; zira bunları istemek devlet başkanına aittir. Ancak devlet başkanına bunlardan biri, bu mallardan bir şey getirdiğinde, o, ondan bunu kabul eder. Sünnet'in uygulamasını aşıp başka bir duruma geçilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ يَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِه۪ وَيَاْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٤﴾

104. "Bilmiyorlar mı ki, kullarının tövbesini kabul eden Allah'tır, sadakaları kabul eden de O'dur. Şüphesiz Allah tövbe kapısını alabildiğine açık tutmaktadır, rahmetiyle her şeyi kuşatmaktadır."

Bilmiyorlar mı ki, kullarının tövbesini kabul eden Allah'tır. Bilmiyorlar mı ki anlamına gelen "elem ta'lem" (أَلَمْ تَعْلَم) lafzının şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani **Allah'ın** tövbe edenin tövbesini **kabul ettiğini** bilmişlerdir. Bu beyanın emir mânasında olması da mümkündür. Yani biliniz ki tövbe edenin **tövbesini kabul eden Allah'tır.**

Sadakaları kabul eden de O'dur. Denildi ki: **Kabul eden.** Cenâb-ı Hakk'ın alma fiilini kendi zatına nispet etmesi, "Onların mallarından sadaka al"[390] meâlindeki beyanla resûlüne nispet etmesine benzemektedir. Bunun gibi kullanımlar Kur'ân'da çoktur.

Şüphesiz Allah tövbe kapısını alabildiğine açık tutmaktadır, rahmetiyle her şeyi kuşatmaktadır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Tevvâb" (التواب), bağışlayan kimsenin bir niteliğidir. Yine bu kavram, tövbe eden kimsenin ismidir. Bize göre "tevvâb" insanı tövbesinde muvaffak kılandır, yani Allah Teâlâ.

Ayrıca kâfir eğer müslüman olur ve tövbe ederse -şirk ve inkâr dışındaki günah ve çirkinlikleri işlemiş olsa da- tövbenin yanı sıra onun haricinde herhangi bir kefâret gerekmez. Bir müslüman eğer günah işlerse ona hem tövbe hem de kefâret birlikte gerekir. Bu durumun sebebi şudur ki müslüman, müslüman olduğunda kendisi için zorunlu olan dinî kuralları koruyacağına iman etmiştir. Müslüman kişi, belirtmiş olduğumuz günahları işlediğinde bu kuralları ihlâl etmiş olur ve koruyacağına iman ettiği hususlara noksanlık getirir. Bunları korumayı terkettiğinde ve bunlara noksanlık getirdiğinde kendisine

---

390 Önceki âyet-i kerîme.

kefâret gerekir. Dolayısıyla bu kefâret aracılığıyla getirmiş olduğu bu noksanlığı onarmış olur. Kâfir ise dinî kuralların hiçbirinden sorumlu değildir. Onun şirkten tövbe etmesi ve iman etmesi gerekir. Bundan dolayı iki durum birbirinden farklıdır.

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ
اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

449 **[§]*105. "De ki: Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir. Sonunda, gizliyi de açığı da bilenin huzuruna çıkarılacaksınız ve O size yapmış olduklarınızın ne olduğunu haber verecek."***

De ki: Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan, Tebük savaşına katılmayıp geri kalan, sonra pişman olan ve yaptıklarından tövbe eden kimseler hakkındadır. Allah onların tövbelerini kabul etmiştir. O, şöyle buyurmaktadır: **Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir.** Yani tövbe ettiğiniz şeye tekrar dönerseniz -ki o da savaşa katılmayıp geride kalmaktır- Allah, resûlüne ve müminlere bunu bildirir. **Sonunda, gizliyi de açığı da bilenin huzuruna çıkarılacaksınız.** Yani **gizliyi de açığı da bilenin** sizin için hazırladığı akıbete döndürüleceksiniz. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet münafıklar hakkındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Durmadan bir şeyler yapın. Yeni başladığınız işlerde. Zira Allah, resûlüne ve müminlere sizin münafıklığınızı bildirecektir. Onlar sizin sırlarınıza vâkıf olacakları için sizler rezil rüsvay olacaksınız. **Sonunda, gizliyi de açığı da bilenin huzuruna çıkarılacaksınız.** Yani **gizliyi de açığı da bilenin** sizin için hazırladığına **döndürüleceksiniz. O size yapmış olduklarınızın ne olduğunu haber verecek.** Yani **yapmış olduklarınızın** karşılığını size verecektir. Bu, tehdit mânasındadır. Bazı rivayetlerde aktarıldığına göre Resûlullah (s.a.) bir cenazede hazır bulunmuş, aynı şekilde müminler de burada hazır bulunmuşlardır. Bu cenazede söz konusu mevta övülmüştür. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) "vacip oldu" demiştir. Denildi ki: Yâ Resûlallah! Ne vacip oldu? Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Melekler Allah'ın gökteki şâhitleridir. Siz de Allah'ın yerdeki şâhitlerisiniz. Siz şâhitlik ettiğinizde vacip olur." Sonra o, **De ki: Durmadan**

bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygamberi de müminler de görecektir meâlindeki âyeti okumuştur[391]. Eğer bu hadis sâbitse, bunda, icmânın delil oluşunun imkânına dair kanıt vardır. Çünkü Resûlullah "Melekler Allah'ın gökteki şâhitleridir. Siz de Allah'ın yerdeki şâhitlerisiniz. Siz şâhitlik ettiğinizde vacip olur" buyurmuştur. Dolayısıyla onlar bir şeyin kötü olduğuna şâhitlik ederlerse o kötüdür; eğer bir hayra şâhitlik etmişlerse o hayırdır. Buna göre eğer onlar bir hükme şâhitlik ederlerse bununla amel etmek gerekir.

**[§]De ki: Durmadan bir şeyler yapın; yaptıklarınızı Allah da, peygam- 450
beri de müminler de görecektir.** Bu beyan, hepsine "şöyle şöyle **yapın**" demesi şeklinde emir mânasında değildir. Fakat bu âyetin ulaştığı herkes bunun hakkında düşünür, dolayısıyla Resûlullah ve müminlerin huzurunda olduğu korkusuyla güzel görmediği işlere atılmaz. Böylelikle onunla yalnız kaldığında bunu yapmaz. Aynı şekilde "De ki, yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"[392] meâlindeki beyanda da yeryüzünde dolaşmaya ilişkin bir emir mânasında değildir. Aksine yalanlama sebebiyle onların başına gelenleri düşünmeyi emretme anlamındadır. Yine "De ki: O, Allah'tır, tektir"[393] meâlindeki beyan da onlara bunu demesi şeklinde emir mânasında değildir. Fakat herkes Allah hakkında düşünür ve O'nun bir olduğunu bilir.

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ 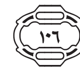

106. "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir."

Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan, "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını

---

391 İbn Ebû Hatim ve İbn Merdeveyh, bunu Seleme b. Ekva''dan rivayet etmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 283). Bu hadis ayrıca buna benzer şekilde âyetin okunması olmaksızın rivayet edilmiştir (bk. Buhârî, "Cenâiz", 86; Müslim, "Cenâiz", 60).

392 el-En'âm, 6/11.

393 el-İhlâs, 112/1.

itiraf etmişlerdir"[394] meâlindeki beyanla bağlantılıdır. Onlar, Allah'ın haklarında ne hüküm vereceğini bilmedikleri bir halde tutulmuş ve durdurulmuş idiler. Allah onlara azap mı edecek, yoksa onların tövbelerini kabul mü edecek? Bunun üzerine "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir" meâlindeki âyet inmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu beyan, "zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere bir mescit yapmış kimseler"[395] anlamındaki âyetle bağlantılıdır. Onlar mescit yapmışlardı. Onların durumu **Allah'ın hükmüne kalmıştı.** Sonra Cenâb-ı Hak, onların mescit yapmasını zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılık ve ayrışma amacıyla olduğunu açıklamıştır. Yine bazıları şöyle demiştir: **Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır.** Bunlar geriye bırakılan üç kişidir[396]. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır.** Yani alıkonulmuş kimselerdir. "Erceytehû" (أرْجَيْته) denilir ve bununla "onu alıkoydun" anlamı kastedilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır.** Yani O'nun emrine bırakılmışlardır[397]. Sanki bu âyet, dünyaya meyletmek ve ona rağbet etmek üzere geride kalan kimseler hakkında inmiş olmalıdır. Bunlar müminlerdir. Bundan önceki âyet ise dünyaya meyletmek, inkârcılık ve münafıklık sebebiyle geride kalan münafıklar hakkındaydı.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ
وَاِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَا
اِلَّا الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

451 **[§]*107. "Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescit yapmışlardır. 'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı' diye de yemin edecekler. Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar."***

---

394 et-Tevbe, 9/102.

395 Bir sonraki âyet-i kerîme.

396 Bu üç kişinin kıssası "Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti" (et-Tevbe, 9/118) ilâhî beyanının tefsiri sırasında gelecektir.

397 İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır. Yani O'nun emrine bırakılmışlardır" (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 192).

[Mescid-i Dırâr Meselesi]

Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek ve müminlerin arasına ayrılık sokmak üzere bir mescit yapmışlardır. İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir ki münafıklar mescit yapmışlardı. Mescidi bitirdiklerinde Tebük savaşına hazırlandığı bir sırada Hz. Peygamber'e gelmişler ve şöyle demişlerdir: Yâ Resûlallah! Biz, hastalar, ihtiyaç sahipleri ve aşırı yağmur yağdığı gecelerde orada kılmak için mescit inşa ettik. Yâ Resûlallah! Bize gelerek orada namaz kılmanı istiyoruz. Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Ben bir sefere çıkmak üzereyim ve bir çalışma durumundayım. Seferden döndüğümüzde inşaallah size geliriz ve sizin için orada namaz kılarız." Bunun üzerine Allah, resûlüne **zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere mescit inşa edenler** meâlindeki âyeti indirmiştir[398]. Cenâb-ı Hak bu âyette bu mescitlerini inşa etme amacının, belirtmiş oldukları gibi hastalar ve ihtiyaç sahipleri için, ayrıca aşırı yağmur yağdığı gecelerde orada namaz kılmak, din konusunda duydukları kaygı ve cemaatle namaza devam etmek için olmadığını bildirmiştir. Aksine onlar bununla **zararlı eylemler gerçekleştirmeyi, inkârcılıklarını pekiştirmeyi ve müminlerin arasına ayrılık sokmayı** amaçlamışlardır.

Zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek ve müminlerin arasına ayrılık sokmak üzere. Müminlerin arasına ayrılık sokmak meâlindeki beyan **zararlı eylemler gerçekleştirmek** anlamındaki beyanın açıklaması olmaktadır. Kuşkuya düşürmek için inşa ettikleri mescidin inşasındaki amaçları, müminlerle Resûlullah arasına ayrılık sokmaktır. Tâ ki düşman onlara geldiğinde onları ayrışmış bulsun. Böylelikle onları mağlup etmek ve onlara galip gelmek için bu durum, onların bir arada olmalarından daha kolay olacaktır. Resûlullah'tan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sözü bir olan on iki bin kişi mağlup edilmez"[399]. "Bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız"[400] meâlindeki beyan da bu durumu ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak dinde birliği nimet saymış ve onlara ayrılığı yasaklamıştır. Münafıklar, belirttiğimiz üzere müminlerin arasına ayrılık sokmayı amaçlıyorlar-

---

398 Taberî, *Tefsîr*, XI, 23; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 286.

399 İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Az olan on iki bin kişi mağlup edilmez" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 81; Tirmizî, "Siyer", 7). Tirmizî bu hadisi hasen kabul etmiştir.

400 "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz" (Âl-i İmrân, 3/103).

dı. Veya zayıf müminlerle Resûlullah arasına ayrılık sokmayı hedefliyorlardı. Böylelikle dinde onları kuşkuya düşürmek istiyorlardı. Çünkü onlar dil ve cedel uzmanıydılar. Bütün bunlar belirttiğimiz üzere inkârcılıktır.

[Hz. Muhammed'in Nübüvveti]

452 [§]Bu âyette peygamberimiz Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatına delil vardır. Çünkü bilinmektedir ki onlar zararlı eylemleri, inkârcılığı ve müminler arasına ayrılık sokmayı kendi aralarında sır yapmışlar ve gizlemişlerdi. Allah, peygamberine onların gizledikleri hususu bildirmiştir ki onun, bunu Allah katından öğrendiği insanlar tarafından bilinsin.

Ve daha önce Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere. Yani bu mescidi Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere inşa etmişlerdir. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Bu kişi, Ebû Âmir'dir[401]. Ebû Âmir'in Resûlullah'a savaş açtığı bildirilmiştir. Sonra ondan kaçmış ve bunun üzerine münafıklara "Bir mescit inşa edin, hazırlık yapın, ben Şam'a Kayser'e gidip bir ordu getireceğim. Böylelikle Muhammed ve ashâbını Medine'den çıkaracağız. Böylece o, Şam'a Kayser'e gitmiştir. Ötekiler ise Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescit inşa etmişlerdir. Yani Ebû Âmir lehine[402].

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere.** Yani zarar vermek üzere. **Fırsat kollamak üzere.** Yani düşmanlık gözeterek[403]. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Zararlı eylemler gerçekleştirmek üzere.** Yani zarar vermek üzere. **Ve daha önce Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere.** Yani **Allah ve resûlüne savaş açmış kişi lehine,** müminlere karşı fırsat gözeterek ve bekleyerek.

'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı' diye de yemin edecekler. Yani mescidi inşa etmekteki amacımız sadece iyi ve hayır olan bir şey yapmaktı diye yemin edecekler. **Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar.** Bu beyanda belirtmiş olduğumuz şekilde nübüvvetin ispatına dair delil vardır.

---

401 Bu kişi, Ebû Âmir Abduamr b. Sayfî olup Evs kabilesindendir. Ebû Âmir, Câhiliye döneminde ruhbanlığa girmiş ve "Müsûh" ("Mish" kelimesinin çoğulu olup kıldan bir giysidir) elbisesini giymiştir. Ona "rahip" deniliyordu. Fakat kavmi müslüman olunca o inkârcılığa yöneldi ve kavminden ayrıldı. Sonra İslâm'dan ayrılan on küsür adamla birlikte Mekke'ye gitmiştir. Resûlullah (s.a.) "ona rahip demeyin, bilakis fâsık deyin" buyurmuştur. Resûlullah Mekke'yi fethettiğinde o, Taif'e gitmiştir. Taif halkı müslüman olduğunda Şam'a gitmiş ve orada ölmüştür (bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevviyye*, III, 127-128).

402 Taberî, *Tefsîr*, XI, 24-26; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 284-285.

403 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 192.

لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًاۜ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِۜ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُواۜ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾

[§]***108. "Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üze-*** 453
rine kurulan mescit ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever."

Orada asla namaza durma! Denildi ki: Orada namaz kılma! Çünkü onlar Resûlullah'tan orada namaz kılmasını istemişlerdi. Yine denildi ki: **Orada durma!** Yani oraya gitme ve oraya girme. Bu mânalar birdir.

Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescit ise namaz kılman için elbette daha uygundur. Bazıları şöyle demiştir: Bu Kuba Mescidi'dir. Bazıları "bu Mescid-i Nebevî'dir" demiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Takvâ temeli üzerine kurulun mescit** hakkında tartışıldı -veya "tartıştık" demiştir-. Resûlullah (s.a.) "o, benim şu mescidimdir" buyurmuştur[404]. Übey b. Kâb'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a **takvâ temeli üzerine kurulun mescit** hakkında sorulmuş, o "benim şu mescidimdir" buyurmuştur[405]. Sözünü ettiğimiz âyetin zâhirine göre bunun Kubâ Mescidi olması gerekir. Çünkü rivayet edildiğine göre **burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever** meâlindeki âyet indiğinde Resûlullah Kubâlılar'a şöyle buyurmuştur: Allah temiz olma işinde size güzel övgüde bulunmuştur. Sizler ne yapıyorsunuz? Onlar da dediler ki: Biz küçük ve büyük abdesten sonra yıkanarak temizleniyoruz[406]. Bazı rivayetlerde onların şöyle dedikleri belirtilir: Yâ Resûlallah! Tevrat'ta su ile temizlenmenin bize farz olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bu davranışı bırakmıyoruz. Resûlullah "bunu bırakmayınız" buyurmuştur[407].

---

404 Müslim, "Hacc", 511; Tirmizî, "Tefsîr", 9.

405 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 116; "Bu rivayette Abdullah b. Âmir el-Eslemî adlı râvi vardır. Bu râvi zayıftır." (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 10).

406 Bunun benzeri birçok sahâbîden rivayet edilmiştir (bk. İbn Mâce, "Tahâret", 28; Tirmizî, "Tefsîr", 9; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 288-291).

407 Bunun benzeri Muhammed b. Abdullah b. Selâm'dan rivayet edilmiştir. O, Yahudilik'ten İslâm'a geçmiş bir sahâbiydi. Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 6; Süyûtî,

Burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Bu beyan şu anlama gelebilir: Yani **burada öyle adamlar vardır** ki iman, tevhit ve burada namaz kılmak suretiyle arınmayı tercih ediyorlar. Bu durumun olduğu tüm mescitler,
454 **takvâ temeli üzerine** kurulmuştur. [§]Yani şirkten sakınma, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına muhalefet etmekten sakınma temeli. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Burada arınmak isteyen adamlar vardır.** Yani takvâyla ve salih amellerle arınmayı, onları kirleten başka amellere tercih eden adamlar vardır. Müfessirlerin belirtmiş olduğu kirlerden ve necasetlerden temizlenme mânasında olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Burada kendilerine bulaşan kirlerden ve necasetlerden temizlenmeyi tam olarak yapmayı tercih eden **adamlar vardır.**

اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهٖ فٖى نَارِ جَهَنَّمَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠٩﴾

109. "Binasını Allah'a saygı ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah hakkı çiğneyenleri doğru yola iletmez."

Binasını Allah'a saygı temeli üzerine kuran mı. Yani Allah'a itaat ve ona karşı ihlas temeli üzerine. **Ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine.** Onun rızasını talep etme temeli üzerine kuran mı **daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kuran mı?** Yani müminler arasında ihtilaf, ayrılık çıkarmak ve Allah'ı inkâr için kurulan. Bu, mekâna mekânla mukabele edilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: İstikrar bulacağı ve faydalanacağı sağlam bir yere bir bina kuran, sağlam durmayacak, onu helâka götürecek ve faydalanmacağı bir yere bina kurandan daha iyidir. İlki ise bir fiilin karşılığında fiilin yapılması mânasındadır. Bu şu ilâhî beyandaki anlamdır: Zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek ve müminlerin arasına ayrılık sokmak üzere mescit inşa edenler[408], bunun aksini yapmak üze-

ed-Dürru'l-mensûr, IV, 289. Bu hadisin senedinde Şehr b. Havşeb vardır. Onun hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Ebû Zür'a ve Yâkub b. Şeybe onu sika kabul etmiştir (bk. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 123).

[408] et-Tevbe, 9/107.

re inşa eden gibi midir?" Yani bunlar eşit değildir. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescit ise namaz kılman için elbette daha uygundur[409]. Bu bir fiilin karşılığında bir fiilin yapılması mânasındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Allah'a itaat, O'na ihlasla ibadet, O'nun rızasını talep etme ve orada toplanma temeli üzerine mescit inşa edenler mi iyidir? Yoksa Allah'ı inkâr, müminlerin arasına ayrılık sokma ve onlara zarar vermek üzere inşa edenler mi iyidir? Bu, bir fiil karşılığında bir fiilin bildirilmesi şeklindedir. **Binasını Allah'a saygı ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak** meâlindeki âyet belirttiğimiz üzere bir mekâna mekânla mukabele etme şeklindedir.

Kuran, tesis eden, "el-üss, el-üsüs, et-te'sîs, el-esâs" (الأُسّ والأُسُس والتأسيس والأساس) kelimeleri birdir.

[§] Kaymak üzere olan bir uçurumun kenarı. Ebû Avsece şöyle demiştir: 455
Uçurumun kenarı. Dedi ki: "şefâ" (شفا) sözcüğü ağız anlamına gelir. Bunun çoğulu "eşfâ" (أشفاء) kelimesidir. Uçurum mânasına gelen "curuf" (جرف) kelimesi selin, kazıp çukur açacak şekilde içine aktığı toprak demektir. Bunun çoğulu "cirefet" (الجِرَفة) kelimesidir. **Kaymak üzere olan.** Sert olmayan yumuşak. "İnhâra, yenhâru" (انهار يَنهار) denilir ve çöktü, yıkıldı mânası kastedilir. Yine "raculün hârin" (رجل هار) denilir ve zayıf adam mânası kastedilir. Yine "ardun heşşetün" (أَرضٌ هشّة) çabuk çöken yumuşak yer demektir. "Heşşetün" (هشّة) yumuşaklık demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Kaymak üzere olan bir uçurumun kenarı.** Yani çöken bir uçurumun kenarı. "Curuf", (الجُرُف) sellerin kazıp çukur açtığı vâdilerdir. "Hâir" (الهائر), düşen, yıkılan demektir. Bu kökten türetilerek "tehevvera'l-binâu" (تهوّر البناء) denilir ve düşüp yıkıldı anlamı kastedilir[410]. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: **Bir uçurumun kenarı.** "Şefâ" (شفا) kelimesi kenar demektir. "Curuf" (الجُرُف) , sellerin vâdilerde açtığı yer demektir. "Hârin" (هارٍ) beyanından maksat da yıkılıp çöken şeydir[411].

---

409 Bir önceki âyet-i kerîme.

410 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 192.

411 krş. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 269. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "hvr" (هور), "crf" (جرف) ve "şfy" "شفى" md.

Onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlandı. Bazıları şöyle demiştir: Allah mescitlerini cehennem ateşinde yerin dibine batırdı. İbn Mesûd'un mushafına göre "burası temellerinden cehennem ateşine düştü" şeklindedir[412]. Denilir ki: Oranın bir bölümü kazılmış ve burada ortaya çıkan bir duman görülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: İnşa ettikleri binalarını cehennem ateşine atmıştır. Bunun nasıl olduğunu ve mânasının ne olduğunu tam olarak bilmiyoruz.

لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذٖى بَنَوْا رٖيبَةً فٖى قُلُوبِهِمْ اِلَّٓا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿١١٠﴾

110. "Onların kurduğu bina, yürekleri paramparça olmadığı** (yaşadıkları) **sürece içlerinde bir huzursuzluk kaynağı olmaya devam edecektir. Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

Onların kurduğu bina, içlerinde bir huzursuzluk kaynağı olmaya devam edecektir. Bazıları şöyle demiştir: **Onların kurduğu bina, huzursuzlık kaynağı olmaya devam edecektir.** Yani bir tasa ve pişmanlık. Bazıları da şöyle demiştir: **Huzursuzluk kaynağı.** Yani kuşku ve şüphe. Bir tasa ve pişmanlık ol-
456 duğunu söyleyenlerin görüşünün iki yorumu vardır. [§]Onlar yaptıklarından pişman olmuş ve tövbe etmiş olabilirler. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar yaptıkları işler ve yapmayı istedikleri davranışlar sebebiyle rezil rüsvay oldukları için bu durum, bir tasa ve pişmanlık olmuştur. Bu şu beyandaki anlamdır: "Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdırlar"[413]. Şüphe ve münafıklık mânası verenler ve **yürekleri paramparça olmadığı (yaşadıkları) sürece** -ölünceye kadar- diyenlere gelince, bunların verdikleri mâna şudur: Yani onlar ölünceye kadar şüphe ve münafıklık üzeredirler. Bu, tıpkı şu beyan gibidir: "Allah kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi"[414]. Şüphenin aslı zandır (töhmet). Eğer biri hakkında bir zan varsa "falan kişi şüphelidir" denilir.

---

412 Ebu'ş-Şeyh Dahhâk'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Mesûd'un kırâatı şöyledir: "fenhâra bihî kavâidühû fî nâri cehennem" (فانهار به قواعده فى نار جهنم). Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Burası temelinden cehennem ateşine düşmüştür" (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 293; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 23).

413 et-Tevbe, 9/107.

414 et-Tevbe, 9/77.

Yürekleri paramparça olmadığı (yaşadıkları) sürece. Bu beyan da aynı şekilde iki yoruma açıktır. Bunlardan biri, bunun benzetme olmasıdır. Şöyle ki korku ve hüzün en ileri seviyeye ulaşınca "falan kişinin yüreği paramparçadır" denilir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası onlar ebediyyen şüphe ve münafıklık üzere olacaklardır. **Ancak yürekleri paramparça olacaktır.** Yani bununla birlikte yürekleri paramparçadır. Yani kalpleri en ileri düzeyde korku ve hüzünle doludur. İkinci yorum, bunun istiâre olmasıdır. Dolayısıyla parçalanmada hakikat mânası yoktur. Yani **onlar yürekleri paramparça oluncaya kadar** münafıklık üzeredirler. Yani ölünceye kadar. Dolayısıyla yüreğin paramparça oluşu ölümden kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجٖيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهٖ مِنَ اللّٰهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذٖى بَايَعْتُمْ بِهٖ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١١١﴾

111. "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur."

[Şehitlik Mertebesi]

Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Satın almıştır anlamındaki "işterâ" (اشترى) kelimesinin şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani değer biçmiştir. Çünkü **Satın almıştır** anlamındaki "işterâ" kelimesi, haber konumundadır. Fakat değer biçmenin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani Cenâb-ı Hak canlarını ve mallarını Allah için harcamalarına değer biçmiştir ki onlar için cenneti varetsin. Sonra Cenâb-ı Hak bunu açıklayarak şöyle buyurmuştur: **Allah yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen. Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır** meâlindeki âyetin, canlarını ve mallarını Allah'a satan bir topluluktan haber verme mânasında olması da mümkündür. [§]Bu, tıpkı şu ilâhî beyanlar gibidir: "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu 457

kazanmaya adamıştır”[415]; “O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz”[416]. Dolayısıyla onlar kendi canlarını satanlar olduklarında Allah da onlardan bunu alan olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, bunun nasıl alınıp satıldığını açıklayarak şöyle buyurdu: **Allah yolunda çarpışırken öldürür ve öldürülürler.** Yani düşmanı öldürürler. **Öldürülürler.** Yani düşmanları onları öldürür. İlki “feyuktelûn” (فيُقتَلون) şeklinde merfû olarak da ikincisi “ya” harfinin nasb haliyle “feyaktülûn” (فيَقتُلون) şeklinde okunmuştur[417]. Öldürülmeleri ve öldürmeleri tarzında iki mânanın beraber oluşu demek değildir. Aksine düşmanı öldürmeleri veya düşmanların onları öldürmeleri, yani hangisi olursa mânasındadır. Veya bu beyan, “onlar öldürmeseler de düşmanla savaşırlar” anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: “Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.”; “Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah’a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz”[418]. Cenâb-ı Hak, Allah’a imanı ve kendi yolunda cihadı ticaret olarak isimlendirmiştir[419]. Sonra da **karşılığında cennet vermek üzere** buyurmuştur. Onlara yönelik vâdin karşılığında O’ndan bir lütuf olarak. Yoksa cennet bir bedel karşılığında değildir.

Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır. Cenâb-ı Hak canlarının ve mallarının onlardan satın alınmasını bildirmiştir. Onların canları ve malları gerçekte Allah’ındır. O, canlarını ve mallarını onlardan alıp dilediği şekilde yok etme hakkına sahiptir. Fakat Cenâb-ı Hak kullarına karşı bu hususta mülkü ve hakkı olmayan bir kimsenin muamelesini yapmıştır. Bu,
458 O’ndan bir kerem, lütuf ve cömertliktir. [§]Ayrıca O, bu yaptıklarına bir ecir

---

415 el-Bakara, 2/207.

416 en-Nisâ, 4/74.

417 Bu mütevâtir bir kırâattır. On kırâat imamından Hamza, Kisâî ve Halef böyle okumuştur (bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-‘aşr*, II, 246).

418 es-Saf, 61/10-11.

419 Şârihin buradaki ifadeleri şöyledir: “Veya öldürmeseler de düşmanla savaşmaları mânasındadır. Bunu başka bir âyet ile bilmekteyiz. O da şu ilâhî beyandır: “Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz.” Yine O, şöyle buyurmuştur: “Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah’a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz.” Cenâb-ı Hak, kendine imanı ve kendi yolunda cihadı, cehennemden koruyan bir ticaret saymıştır. O, burada mutlaka düşmanı öldürmeyi şart koşmamıştır. Bu durum, belirtmiş olduğumuz husustan muradın, mutlak olarak cihadın ve savaşın kendisi olduğunu göstermektedir. En doğrusunu Allah bilir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 361a).

ve bedel vâdetmiştir. O'na borç vermeye ilişkin olarak, bildirilen durum da böyledir. O, bu davranışa da kat kat ecir vâdetmiştir. Aynı şekilde kendileri için yaptıklarında onlara vâdettiği sevap, O'nun için çalışanlar gibidir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Yaptıklarına karşılık olarak"[420]. O, yine "Biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz"[421] buyurmuştur. Onlar, "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"[422] meâlindeki beyanda bildirildiği üzere her ne kadar gerçekte kendileri için çalışıyorlarsa da durum belirtildiği üzeredir. Fakat bildirdiği mükâfatı, kendisinden bir lütuf ve ikram olarak bildirmiştir. Zira bunlar gerçekte O'nundur. Bu durum, şu ilâhî beyan gibidir: "Onların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır"[423]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, onlardan canlarını ve mallarını kendisi için harcamalarını istemiştir. Veya O, *en doğrusunu Allah bilir ya*, hakikat mânasında olmak üzere malını satın almayı dilemiştir ki insanlar bir birlerine karşı nasıl davranacağını öğrensinler. Yine Allah şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse"[424]. Cenâb-ı Hak onlara mallarında ve canlarında hakkı bulunmayan kimse gibi muamelede bulunmuştur ki insanlar birbirlerine karşı malları ve canları hususunda hakkı olmayan kimse gibi davransınlar.

Bu, Allah'ın gerçek bir vâdidir. Yani bu, gerçek, gerekli bir vâddir. **Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış.** Yani O, Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da bunu vâdetmiştir. İbn Mesûd mushafında "ahden aleyhi hakkan fi't-Tevrâti ve'l-İncîli ve'l-Kur'ân" (عهداً عليه حقا فى التوراة والإنجيل والقرآن) şeklindedir.

Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Bu âyet, İncil'in hükümleri hafifletme ve kolaylaştırma; Tevrat'ın ise katı hükümler üzere indiğini söyleyenlerin görüşünü çürütmektedir. "Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, [§] diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı"[425] 459

---

420 "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez" (es-Secde, 32/17).

421 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz"(el-Kehf, 18/30).

422 el-İsrâ, 17/7.

423 el-Hac, 22/37.

424 el-Bakara, 2/245; el-Hadîd, 57/11.

425 "Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Îsâ da havârilerine, "Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?" diye sorduğunda havâriler, "Allah'ın yardımcıları biziz" demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler" (es-Saf, 61/14).

meâlindeki beyan da böyledir. Bu, İncil'in hükmünde bildirilmiştir. Ancak şöyle denilebilir: **Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir.** Yani söz konusu hüküm, bu ümmet için Tevrat'ta ve İncil'de bildirilmişti.

Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! Bu, **Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır** meâlindeki beyanın onlara yönelik bir söz olmasına göredir. Zira Cenâb-ı Hak **kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir!** buyurmuştur. Yani eğer sizler Allah'ın size yüklemiş olduğu sorumlulukları yerine getirirseniz, **Allah'tan daha fazla sözüne** bağlı ve sözü doğru bir kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu bu sevinmenin ölüm vaktinde olması uygundur. Şöyle ki melekler ona hayattayken yaptığınız bu **alışverişten ötürü sevinin** diyeceklerdir. Bu durum alışverişin, her ne kadar "bey'" (البيع) lafzı kullanılmamış olsa da, bedel karşılığı satış olduğunu göstermektedir. Daha önce hükümlerin lafızlara ve isimlere bağlı olmadığını, aksine bunlardaki anlamlara bağlı olduğunu belirtmiştik. Bu mânalar bulunduğunda bu hükümler verilir.

İşte büyük bahtiyarlık da budur. Belirtilen bahtiyarlık.

اَلتَّٓائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّٓائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِۜ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

112. O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri!

O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri! Bazıları şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan, daha önce bildirilmiş olan alışveriş ve belirtilen niteliklere haiz olmaları durumunda vâdedilen cennete ilişkin ilk beyanla bağlantılıdır. İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarında şöyle geçmektedir: "İnnellâhe'şterâ mine'l-mü'minîne't-tâibîne'l-âbidîne'l-hâmidîne" (إن الله اشترى من

(المؤمنين التائبين الحامدين). Yani Allah tövbekâr, ibadet eden, hamdeden müminlerden satın almıştır. Bu kırâat, öncekiyle bağlantılı bir şekilde kesra üzeredir. **Allah'ın sınırlarını gözetenler** meâlindeki âyete kadar böyledir. O, bunu "el-
kâimîne alâ hudûdi'llâh" (القائمين على حدود الله) şeklinde okumuştur. [§]İşte Allah 460
böyle müminlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır[426]. Bazıları da şöyle demiştir: Bu beyan başlangıç cümlesi olarak merfû şeklindedir: **O tövbekârlar, ibadet edenler, hamdedenler** meâlindeki beyanın sonuna kadar böyledir. Bunun âyetin başında belirtilen satın alma mânasına gelmesi de uygundur. Cenâb-ı Hakk'ın cihadda canlarını ve mallarını harcama karşılığında vâdetmiş olduğu hususlar, aynı şekilde diğer ibadet ve hayırlı işlerde de olur. Allah'a belirtilen ibadetlerde, çalışmalarda ve âyette belirtilen durumlarda O'nun için canını harcayan kimse, kendi canını Allah'a adamıştır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[427].

O tövbekârlar. Bu beyanın, şirkten tövbe edenler mânasına gelmesi mümkündür. Veya tüm günahlardan tövbe edenler anlamına da gelebilir. **İbadet edenler.** Bu beyan, Allah'ı birleyenler mânasına gelebilir. Yine bu beyan, bütün ibadet çeşitlerinde ibadete devam edenler mânasına da gelebilir. **Hamdedenler.** Denildi ki: Şükredenler. Denildi ki: Allah'a övgüde bulunanlar. Eğer **ibadet edenler** anlamındaki "âbidîn" (العابدين), ibadet mânasında ise **hamdedenler** anlamındaki "hâmidîn" (الحامدين) sözcüğü Allah'a övgüde bulunanlar mânasına gelir. Çünkü ibadetlerin tümü esasında şükürdür. Eğer **ibadet edenler** demek olan "âbidîn" (العابدين) sözcüğü, Allah'ı birleyenler mânasında ise **hamdedenler** anlamındaki "hâmidîn" (الحامدين) sözcüğü Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetlere şükredenler mânasına gelir.

Dünyada yolcu gibi yaşayanlar. Denildi ki: Oruç tutanlar. Buna göre Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir ki ona "sâihîn" (السائحون) sözcüğü hakkında sorulmuş o da "onlar oruç tutanlardır" buyurmuştur[428]. Yine o, "ümmetimin

---

426 Bir önceki âyet-i kerîme. "Abdullah'ın mushafında "et-tâibîne'l-âbidîne…" (التائبين العابدين) şeklindedir (Kurtubî, *Tefsîr*, 8/271). "Abdullah ve Übeyy'in "et-tâibîne" (التائبين) şeklinde "ya" harfiyle olan kırâatları da bunu göstermektedir. Bu kırâat beyanın medih üzere mansup oluşu veya "li'l-mü'minîne" (للمؤمنين) beyanının sıfatı olarak mecrûr oluşu üzeredir" (el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 30).

427 el-Bakara, 2/207.

428 Taberî, *Tefsîr*, XI, 37; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 297-298. İbn Kesîr bu rivayeti "mürsel ceyyid" olarak nitelemiştir (bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 393).

seyahati oruçtur" buyurmuştur[429]. İbn Kuteybe, şöyle demiştir: "Sâih" (سائح) kelimesinin sözlükteki anlamı yeryüzünde seyahat eden kişi demektir. Bir kişi gezdiğinde ve bir yere gittiğinde "sâih" (سائح) denilir. Yeryüzünde sehayat eden kimse, şehvetleri terkedendir. Dolayısıyla Hz. Peygamber oruçluyu, yemekten,
461 içmekten ve tüm zevklerden el çektiği için ona benzetmiştir[430]. [§]Ebû Avsece şöyle demiştir: Bunlar, yeryüzünde devamlı dolaşan ve evi barkı olmayan kimselerdir. Şöyle denilir: "Sâha, yesîhu, seyhan ve siyâhaten" (ساح يَسِيح سَيْحا و سياحة).

Rükûa varanlar, secde edenler. Denildi ki: Namaz kılanlar. Denildi ki: Allah'a boyun eğenler ve O'ndan korkanlar. Hafsa mushafında böyle zikredilmiştir. **İyiliği teşvik edenler.** Bunun tevhit olması mümkündür. Yani insanlara Allah'ı birlemeyi emredenler. Ayrıca bu beyanın, onlara bütün iyilikleri **emredenler** mânasına gelmesi de mümkündür. **Kötülükten alıkoyanlar.** Şirkten. Ayrıca bütün günahlardan, anlamına gelmesi de mümkündür. **Allah'ın sınırlarını gözetenler.** Bazıları bu beyana Allah'ın kullarına farz kıldığı farzlarını gözetenler, mânasını vermişlerdir. Bazıları da Allah'ın sünnetlerini gözetenler, mânasını vermiştir. Bununla birlikte bunlar Allah'ın tüm hükümlerini gözetenlerdir; Allah'ın kendileri için belirlediği sınırları aşmayanlar ve bunda aşırı gitmeyenlerdir.

Müjdele o müminleri! Bu beyanın bahsedilen söz konusu kimseler hakkında bir müjdeleme olması mümkündür. Bu beyanın, yeni bir cümle olması da mümkündür. Yani tüm müminleri müjdele! Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Kendileri için Allah'ın büyük bir lütfunun bulunduğunu müminlere müjdele!"[431]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُٓوا
اُو۬لٖى قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحٖيمِ ﴿١١٣﴾

---

429 Bu lafızla merfû hadis şeklinde geçtiği bir kaynak bulamadım. Fakat Âişe'den (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ümmetin seyahati oruçtur (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 39). Yine Ebû Ümâme'den (r.a) rivayet edilmiştir ki bir adam Resûlullah'tan (s.a.) seyahat için izin istemiş, Resûlullah da ona "ümmetimin seyahati Allah yolunda cihaddır" buyurmuştur" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 6; el-Hâkim, *el-Müstedrek*", II, 83; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 298).

430 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 193.

431 el-Ahzâb, 33/47.

113. "Müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler."

[Müşrikler İçin Bağışlanma Dilenmesinin Haram Oluşu]

Peygamber de müminler de müşriklerin bağışlanmalarını dileyemezler. Cehennemlik olduğunu bildiğimiz kimsenin bağışlanmasını dilemeyi bize yasaklamak suretiyle bu âyet, Allah'ın söz konusu kimsenin iman etmeyeceğini bilmesi sebebiyle onu bağışlamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla Allah'ın onu bağışlamayacağını bildiğimizden onun bağışlanmasını dilemeyiz. Yine buna göre şöyle dememiz de caiz değildir: O'nun cehennemlik olduğu kesin olan bir kişiyi bağışlaması mümkün olmadığı gibi ebediyyen iman etmeyeceğini bildiği kimse için de imanı irade etmiştir. Bu yaklaşım, Mûtezile'nin, Allah bütün kâfiler için iman irade etmiştir, fakat onlar iman etmemişlerdir tarzındaki görüşünü reddetmektedir.

[§]Peygamber de müminler de müşriklerin bağışlanmalarını dileyemezler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Resûlullah anne-babasından biri için bağışlanma dilemiştir[432]. Yine rivayet edildiğine göre Resûlullah, amcası Ebû Tâlib'in yanına gelmiş ve onu Allah'tan başka ilâh olmadığına şahitlik etmeye davet etmiştir. O, bundan kaçınmıştır. Sonra Resûlullah onun bağışlanmasını dilemiş ve "bana yasaklanmadığı sürece senin bağışlanmanı dileyeceğim" demiştir. Veya O, buna benzer bir söz söylemiştir. Bunun üzerine **müşriklerin cehennemlik oldukları müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler** meâlindeki âyet inmiştir[433]. 462

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir[434]: Allah'ın peygamberlerinden birinin, Allah'ın kâfirleri bağışlamayacağını bilmemesi mümkün değildir. Zira akıl ve hikmet, Allah'ın böyle birini bağışlamamasını ve ona ebedî olarak azap etmesini gerektirir.

---

432 Taberî, *Tefsîr*, XI, 42-43; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 301, 302-304.

433 Buhârî, "Tefsîr", 9/16; Müslim, "İman", 39.

434 Bütün nüshalarda böyledir. Hasan-ı Basrî'den böyle görüşün kaynağını bulamadım. Bu kişi Hüseyin b. Fadl olabilir. Ondan bu rivayeti zayıf kabul ettiği bildirilmiştir (bk. Kurtubî, *Tefsîr*, VIII, 273; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 33). Bu kişi Ebû Ali Hüseyin b. Fadl el-Becelî el-Kûfî en-Nîsâbûrî'dir. Meâni'l-Kur'ân alanında te'lifte bulunmuştur. O, dilci müfessir ve muhaddistir (ö. 282/895) (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 414).

Bize göre çeşitli sebeplerle akıl ve hikmet, Allah’ın kâfire ebedî olarak azap etmesini ve onu bağışlamamasını gerektirir. Bu sebeplerinden biri şudur: Bu durumda Allah’ın düşmanıyla dostu eşit olur. Düşmanla dostu eşit tutan kimse hikmet sahibi sayılmaz. Zira hikmet, bunları ayırmayı gerektirmektedir. İkincisi şudur: Böyle bir kimse Allah’ın yanında başka bir varlığa taptığında bu başkasına cahilliğinden ötürü tapmaktadır. Bu cehalet ise ebedî olarak ortadan kalkmaz. Çünkü böyle bir kimse eğer bağışlanırsa, yaptığının karşılığını aldığı ve Allah’tan başkasına taptığı için bağışlandığını zanneder. Üçüncüsü şudur: Eğer kâfir bağışlanırsa, fiillerin hikmeti ortadan kalkar. Çünkü fiiller ya övgü ya da yergi olması düşünülen neticelerden dolayı emredilir. Eğer bu kimse bağışlanırsa yerilmesi gereken fiilleri sebebiyle övülmüş olur. Bunda hikmetin
463 dışına çıkmak vardır. [§]Resûlullah’ın kendi nezdinde münafık oldukları açıklık kazanmadan önce münafıkların bağışlanmalarını dilemiş olması mümkündür. Resûlullah’ın nezdinde onların münafık oldukları açıklık kazanınca o, bağışlanmalarını dilemeyi bırakmıştır. Fakat kâfir olduğunu bildiği halde kâfirin bağışlanmasını dilemesine gelince müfessirlerin bir kısmının dediği gibi amcasına ve ebeveyninden birine bağışlanma dilemiş olması mümkün değildir.

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا اِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

114. “İbrahim’in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. İbrahim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi.”

İbrahim’in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Bazıları şöyle demiştir: İbrahim’in ona vâdi İslâm’dır. Dolayısıyla babası için yaptığı bağışlanma duası İslâm vâdi üzereydi. Onun babasının bağışlanması için yaptığı dua onun müslüman olmasından sonraydı. Görmez misin ki o, şöyle demiştir: “Rabb’imiz, duamı kabul et! Rabb’imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!”[435] Dolayısıyla İbrahim (a.s) o gün babasının bağışlanmasını dilemiştir. Babası O’na müslüman olmayı vâdetmiştir. O, bundan dolayı onun bağışlanması için dua etmiştir. Görmez misin ki babasının cehennemlik olduğu kendi nezdinde

---

435 İbrâhim, 14/40-41.

açıklık kazanınca ondan uzaklaşmıştır. İbrahim'in (a.s) babasının bağışlanması için dua etmesi onun bağışlanmasını gerektiren sebebi istemesidir. Bu sebep tevhit ve İslâm'dır. Bu, tıpkı Hûd'un halkına söylediği şu sözler gibidir: "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin"[436]. Yine bu, Nuh'un şu sözleri gibidir: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır"[437]. Cenâb-ı Hak onlara "Allah'tan bağışlanma diliyoruz" demelerini emretmiyor. O, onların müslüman olmalarını emrediyor ki onlar bağışlansınlar ve bağışlanmaya uygun kimselerden olsunlar. İbrahim'in babasının bağışlanması için dua etmesi de böyledir. Yine "Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu" meâlindeki beyan da böyledir. Yani ona bağışlanmasını sağlayan bir sebep ver. O da tevhittir. Böylece onun talebi, tevhit talebidir. Zira kâfirin bağışlanması için dua etmek helâl değildir. Hikmet açısından da Allah'ın böyle bir kimseyi bağışlaması caiz değildir.

Eğer denilirse ki: Şayet durum sizin belirtmiş olduğunuz gibiyse, Cenâb-ı Hak, "İbrahim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır" beyanıyla İbrahim'de (s.a.) bizim için bir örnekliğin olduğunu bildirdikten sonra "ancak İbrahim'in, babasına 'hiç şüphen olmasın bağışlanman için dua edeceğim' demesi başka"[438] meâlindeki âyet nasıl istisna edilmiştir?

[§]Buna şöyle cevap verilir: "Ancak İbrahim'in babasına olan sözleri hariç" şeklindeki istisnanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani tâ ki onun, babasının bağışlanması için dua etmesinin mânası bilinsin. Çünkü biz İbrahim'in (a.s), babasının bağışlanması için dua etmesinde ne kastettiğini bilmiyoruz. Peygamberlerin kavimlerine mensup bulunanların ve kendilerine yakın olanların bağışlanmaları için dua etmeleri de böyledir. Dolayısıyla bizim onların bu bağışlanma duasında ne kastettiklerini bilmemiz için söz konusu durum istisna edilmiştir. **464**

436 Hûd, 11/52.

437 Nûh, 71/10.

438 "İbrahim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak İbrahim'in, babasına 'hiç şüphen olmasın bağışlanman için dua edeceğim, ama Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur' demesi başka. Rabb'imiz! Sadece sana dayanıp güvendik, sana yöneldik; dönüş de ancak sanadır" (el-Mümtehine, 60/4).

İbrahim gerçekten çok duyarlı, yumuşak huylu biriydi. Denildi ki: "Evvâh" (الأوّاه), çokça yakarışta bulunan kimsedir. Buna göre Resûlullah'tan ona "evvâh" (الأوّاه) hakkında soru sorulduğu rivayet edilmiştir. O " çokça dua eden, Allah'tan korkan ve yakarışta bulunandır" buyurmuştur[439]. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Evvâh" (الأوّاه), mümin demektir[440]. Denildi ki: "Evvâh" (الأوّاه), derinlemesine anlayış (fakih) ve kesin inanç sahibi olan kimsedir. Denildi ki: Tesbih eden. Yine denildi ki: "Evvâh" (الأوّاه), üzüntüden ve korkudan dolayı ah vâh eden kimsedir. **Yumuşak huylu.** Denildi ki: "Halîm" (الحليم), akılsızın (sefih) zıddıdır. Yine denildi ki: Bilgili kimsedir. Halîm, akılsız kimsenin yapmış olduğu davranışa karşı kızmayan ve akılsızca hareket etmeyen kimsedir.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ
اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
يُحْي۪ وَيُم۪يتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١١٦﴾

115. Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeylerin neler olduğunu kendilerine açıklamadan, onları yoldan çıkaracak değildir. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi bilmektedir.

116. Bilesiniz ki göklerin de yerin de hükümranlığı Allah'ındır. Yaşatan O'dur, öldüren O'dur. Allah'tan başka sizin için ne bir dost ne bir yardımcı vardır.

Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeylerin neler olduğunu kendilerine açıklamadan, onları yoldan çıkaracak değildir. Bu beyan hakkında müfessirler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, müminlerin müşrikler için bağışlanma duasında bulunması hakkındadır. Bazıları da şöyle demiştir: Âyet, neshedilmesi mümkün olan hüküm ve şeriatların neshi hakkındadır. Eğer âyet, müşriklerin bağışlanması duası hakkındaysa burada nesih yoktur. Çünkü bağışlanma duasının emredilmesi ve bunun onlar için mübah olduğuna dair bir hüküm daha önce geçmemişti. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah bir toplu-

---

439 Hadiste "ed-De'âu" (الدعاء) kelimesi geçmemektedir (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 50; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 305).

440 Taberî, *Tefsîr*, XI, 50; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 306.

luğu, doğru yola ilettikten sonra, bağışlanma duasında bulunmaları sebebiyle yoldan çıkaracak değildir tâ ki bu hususun yasaklandığını bilmelerine kadar. *En doğrusunu Allah bilir.* Yine belirttiğimiz üzere onların münafıkların bağışlanmaları için dua etmelerinin, bu durum kendileri için ortaya çıkmadan önce olması da mümkündür. [§]Cenâb-ı Hak, onlara bunu açıklamadan bununla 465
onları yoldan çıkarmayacağını buyurmaktadır. Şâyet bu ilâhî beyan, hükümlerin neshi hakkındaysa -*en doğrusunu Allah bilir ya*- Cenâb-ı Hak bu durumda sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah, emredilmesi dolayısıyla yaptıkları bir fiilden ötürü bir topluluğu, **sakınacakları şeylerin neler olduğunu kendilerine açıklamadan**, yoldan çıkmış cahiller yapacak değildir. Yani onlar en sonunda kendilerinin sorumlu oldukları şeyi bilmeden böyle yapacak değildir. Bu neshi ifade etmektedir. Bu neshi mümkün olan hükümler hakkındadır. Fakat neshi mümkün olmayan hükümler ise böyle değildir. Bunun aslı şudur ki: Aklen neshi mümkün olmayan her şeyde nesih geçerli değildir. Aklen neshi imkânsız olmayan her şeyde ise neshin gerçekleşmesi mümkündür.

Bu konudaki meselelerden biri de neshedildiğini öğrenmeden önce neshedilmiş bir hükümle amel etmenin durumu hakkındadır. Böyle bir fiilde bulunmanın durumu nedir? Neshedilmiş olma durumunda bu fiili yapan kimseler sorumlu tutulup bunlara günah yazılır mı veya yapmış oldukları böyle bir fiilden dolayı sevap yazılır mı?

Eğer söz konusu fiil, Allah'a yakınlık ifade eden ve ibadet türünden bir fiil ise niyeti ve fiili dolayısıyla bunu yapan kimseye sevap yazılır, günah yazılmaz. Eğer bu fiil, Allah'a yakınlık ifade eden ve ibadet türünden bir fiil değilse, aksine helâl-haram türünden bir fiil ise böyle bir davranışta bulunan kimse neshedildiği bilgisi kendisine ulaşmadan önce bu fiilinden dolayı kendilerine günah yazılmaz. Bu durum içki hadisesinde rivayet edilen olay gibidir. Buna göre insanlar içki içiyorlardı. Sonra biri gelip onlara "biliniz ki içki haram kılınmıştır" demiş, onlar da bunun üzerine içkileri dökmüşler ve bu davranıştan kaçınmışlardır[441]. Onlar, haram kılındıktan sonra ama daha kendilerine haber ulaşmadan önce içki içmelerinden dolayı kendilerine günah yazılmaz. Allah'a yakınlık ifade eden ve ibadet türünden fiile gelince, böyle bir fiili yapan kimseler için bu fiilden dolayı bir yakınlık vardır. Bunlar namaz ve benzeri ibadetlerdir. Bu durum rivayet edilen şu olaya benzer: İnsanların bir grubu Beytülmakdis'e yönelip namaz kılıyorlardı. Biri onlara uğrayıp onlar rükû halindeyken "biliniz ki kıble değiştirilmiştir" demiş, bunun üzerine onlar hemen yönlerini değiştir-

441 Buhârî, "Tefsîr", 5/10; Müslim, "Eşribe", 3.

466 mişlerdir. Onlar bu durumu Resûlullah'a (s.a.) haber vermişler [§]O, namazı iade etmelerini emretmemiştir. Çünkü fiil Allah'a yakınlık ifade eden ve ibadet türünden bir fiildir. İbadet ve Allah'a yakınlık, onların fiillerinde bulunmaktadır. Çünkü farz kılınan fiiller, salt fiillerin kendileri sebebiyle farz kılınmamıştır. Aksine Allah'a yakınlık ve ibadet amacıyla farz kılınmıştır. Dolayısıyla bunlar buna göre mükâfatlandırılacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi bilmektedir. İnsanların yararına olan ve olmayan şeyleri. *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki bu beyan, şer'î hükümlerde neshin olmayacağını iddia edenlere yönelik bir reddiye mânasındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah insanların yararına olan hususları bilmektedir, siz ise bilmezsiniz. Nesheden hükümde (nâsih) onlar için yararlı durumlar vardır; siz bunları bilmezsiniz. Yüce Allah'ın **bilesiniz ki göklerin de yerin de hükümranlığı Allah'ındır. Yaşatan O'dur, öldüren O'dur** meâlindeki âyet bu durumu desteklemektedir. Yani sizler O'nun kullarısınız. Kulun efendisine karşı bir şeyi reddetme hakkı yoktur. Kula düşen efendisine itaat, emirlerine boyun eğme ve yasaklarından kaçınmadır. **Yaşatan O'dur, öldüren O'dur.** Yani diriltikten sonra öldürebildiği ve ölümden sonra diriltebildiği gibi O'nun kullarını bir durumda bir ibadetle, başka bir durumda başka bir ibadetle mükellef tutması mümkündür.

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ
فِى سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ
عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

117. "Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve -içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tutup, arkasından Allah tövbelerini kabul buyurduktan sonra- o sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir."

Şu bir gerçek ki Allah, peygambere ve -içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tutup, arkasından Allah tövbelerini kabul buyurduktan sonra- o sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lütfuyla muamele etti. Bu ilâhî beyan hakkında müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Allah, daha önce yapmış oldukları hatalardan (zelle) ve

kusurlarından tövbelerini kabul buyurmuştur. Bu olayda -yani Tebük savaşında- onlardan hata ve kusur sadır olmaksızın Allah bu şekilde muamelede bulunmuştur. Hz. Peygamber'in tövbesinin kabulü meselesine gelince bu durum şu ilâhî beyanda bildirilen husustur: "Allah seni affetsin, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?"[442] Muhacir ve ensarın tövbelerinin kabulü ise Uhud ve Huneyn savaşlarında yaptıklarından dolayı tövbelerinin kabul edilmesidir. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: [§]"Sırf yaptıkları bazı işler yüzünden şeytan 467
onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir."[443] Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak onların Tebük savaşında yapmış oldukları hatalardan dolayı tövbelerini kabul etmiştir. Ayrılma vaktinden önce karşılaştıkları sıkıntılar sebebiyle izin almaksızın ayrılıp gitmeye niyet etmişlerdi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöye buyurmuş olmaktadır: Allah onların ayrılma vakti olmadan ayrılıp gitmeye niyetlenmeleri sebebiyle tövbe etmelerini kabul etmiştir. Burada belirtilen tövbenin, müfessirlerin açıkladıkları bu mânadan başka iki anlama gelmesi uygundur. Buna göre Allah onların tövbelerini kabul etmiştir. Yani Cenâb-ı Hak, daha önce geçmiş olan hatalarından dolayı tövbelerini yenilemiş veya onlarda yeni bir durum ortaya çıkmaksızın bu tövbede sebat etmelerini sağlamıştır. Fakat söz konusu durum için yenileme veya sebat hükmü olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, hidâyet üzere olmakla birlikte hidâyet talep etmeleri gibi olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Bizi dosdoğru yola ilet"[444] ve "Ey iman edenler! Allah'a ve peygamberine iman edin"[445]. Yani ey geçmiş dönemde iman edenler! Şimdi de iman edin veya bu iman üzere devam edin. Buna göre **Allah onların tövbelerini kabul buyurdu** meâlindeki âyet şu mânaya gelebilir: Yani Cenâb-ı Hak, onlardan bir hata olmaksızın tövbelerini yenilemiş veya yapmış oldukları tövbede sebat etmelerini sağlamıştır. İkincisi, Cenâb-ı Hak tövbeyi bildirmiştir. Buna göre başlarına gelen sıkıntılara ve zahmetlere sabretmeleri dolayısıyla Allah, onlar için gizli olan hususları açığa

---

442 et-Tevbe, 9/43.

443 Bu durum Uhud savaşındadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir" (Âl-i İmrân, 3/155). Huneyn savaşındaki hadiseye gelince Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

444 el-Fâtiha, 1/6.

445 en-Nisâ, 4/136.

çıkarmıştır. Yine O, daha önce onlar için açık olmayan örtük hususları ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte bu hususlar onlar için, başlarına gelen sıkıntılara sabretmelerinden dolayı açığa çıkmıştır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'doğrusu biz Allah'a aitiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz' derler"[446]. Başlarına gelen musibetlere sabrettiklerinde onların, Allah'a havale etme, işi O'na teslim etme ve dönüşü O'na hasretme gibi davranışlarında artış olmaktadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Allah'ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur"[447]. Sabretmeleri dolayısıyla onların hidâyetleri artmış ve daha önce kendileri için gizli olan hususlar açığa çık-
468 mıştır. [§]Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu tövbenin şu anlama gelmesi de mümkündür: Onlar, başlarına gelen sıkıntılara ve zahmetlere sabrettiklerinde kendileri için gizli olan hususlar açığa çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Ayrıca Cenâb-ı Hak **içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tuttuktan sonra** diye buyurmuş, "kalpleri kaymıştır" diye buyurmamıştır. Yine O, "içlerinden bir grubun kalpleri" diye bildirmiş, ama hepsinin kalplerini bildirmemiştir. Bunun yorumu belirttiğimiz şekildedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in günahı olmadığı halde tövbesinin kabul edilmesinin, müminlerle birlikte bildirilmesi şu mânaya da gelebilir: Çünkü Cenâb-ı Hak "senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için"[448] meâlindeki beyanla onun günahının bağışlandığını bildirmiştir. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'ı bağışlanmaya dair dua konusunda müminlerle beraber zikrettiği şu ilâhî beyan gibidir: "Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile"[449]. Cenâb-ı Hak, ona müminlerin bağışlanması için dua etmekle beraber kendi günahının bağışlanması için de dua etmesini emretmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladığını bildirmiştir.

"Allah'tan tövbe" beyanının çeşitli mânaları vardır. Bunlardan biri başarılı kılmadır (tevfik). Cenâb-ı Hak tövbe etmekte onları başarılı kılmış ve kendilerine bunu lütfetmiştir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti"[450]. Yani Allah onları tövbe etmekte başarılı kıldı, onlar da hemen tövbe ettiler. İkincisi, "Allah'tan tövbe", onların tövbelerini kabul etmesi mânasındadır. Yani Allah, onların tövbelerini kabul

446 "İşte rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır." (el-Bakara, 2/156-157).

447 "Allah'ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur. Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir" (et-Tegâbun, 64/11).

448 el-Feth, 48/2.

449 Muhammed, 47/19.

450 Bir sonraki âyet-i kerîme.

eder. Tıpkı şu beyanda bildirildiği gibi: “Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır”[451]. Üçüncüsü, onları bağışlaması mânasındadır. Yani Allah onları bağışlamış ve affetmiştir. Bu üç mânaya göre tövbe Allah’a nispet edilmektedir.

O sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyanlar. Denildi ki: Geçim ve destek sıkıntısı döneminde. **İçlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tuttuktan sonra.** Bazı rivayetlerde anlatıldığına göre onlar, zahmet ve sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Öyle ki iki adam bir hurmayı paylaşıyordu. Yine onlar hurmayı kendi aralarında dolaştırıyorlar, biri bu hurmayı emiyor sonra üzerine su içiyordu. Sonra diğeri emiyordu[452] Buna benzer bir olay rivayet edilmiştir. Fakat Cenâb-ı Hakk’ın, onların karşılaştıkları zahmet dolayısıyla kalplerinin kaymaya yüz tuttuğunu bildirmesinden başka biz durumun nasıl olduğunu bilemiyoruz.

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذٖينَ خُلِّفُوا حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا
رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّٓا
اِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿١١٨﴾

[§]*118. “Allah geriye bırakılan* (savaşa katılmayan) ***üç kişinin de tövbesi-*** 469
ni kabul etti. Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmış ve Allah’a karşı O’ndan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bunun üzerine O da eski durumlarına dönmeleri için onlara tövbe nasip etti. Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır.”

Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti. Bazıları şöyle demiştir: Tövbeden **geriye bırakılan.** Bu, tıpkı şu beyan gibidir: “Allah peygamber, muhacir ve ensarın tövbelerini kabul buyurdu”. Onlar Allah’a dua ediyor ve yakarıyorlardı tâ ki Allah onlara tövbe nasip etti, onlar da tövbe ettiler[453]. Şöyle diyenler de vardır: Bunlar, söz konusu topluluk onları

---

451 Bir sonraki âyet-i kerîme.

452 Buna benzer bir hadise Mücâhid ve Katâde’den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 55; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 309).

453 Bu üç şahıs Kâb b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî‘dir (r.a). Bunların hadisesini Kâb b. Mâlik uzun bir hadiste rivayet etmiştir (bk. Buhârî, “Meğâzî”, 79; Müslim, “Tövbe”, 53).

geçip ilerlediğinde Resûlullah'tan **geriye bırakılanlardır**. Dolayısıyla bunlar, ötekilerin ilerlemesiyle geride bırakılanlardır. Şöyle diyenler de vardır: **Geriye bırakılanlar.** Bunlar Allah'ın geride bıraktığı kimselerdir. Yani Allah onlarda geride kalma fiili yaratmıştır. **Allah geriye bırakılan (savaşa katılmayan) üç kişinin de tövbesini kabul etti** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de uygundur: Bunlar Resûlullah'ı bırakıp geride kalanlardır. Sonra geride kaldıkları için pişman olmuşlar ve akabinde Resûlullah'a katılmışlardır[454]. Bu, belirtmiş olduğumuz yorumdur.

Sonunda, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamış, vicdanları kendilerini sıkıştırmıştı. Bu beyanın, hakikat mânasında olması da teşbih mânasında olması da mümkündür. Hakikat mânasının iki yönü vardır. Bunlardan biri şudur: **Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamıştı.** Belirtildiğine göre onlar kendilerini direklere ve tahta silindirlere bağlamışlar, onları savaşa çıkmaktan alıkoyan mallarını Resûlullah'a getirmişler ve yine onları savaşa çıkmaktan alıkoyan topraklarını hayır yolunda harcamışlardı[455]. Yeryüzü daha önce kendileri için genişken ve onun imkânlarından yararlanıyorken **yeryüzü onlara dar gelmeye başlamıştı.** Çünkü rivayet edildiğine göre bu şahıslardan biri kendisini savaşa çıkmaktan alıkoyan toprağını fakirlere bağışlamıştı. Onun bu toprakta imkân ve genişliği varken sonra ona dar gelmeye başlamıştı. İkinci yorum şudur: **Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmeye başlamıştı.** Çünkü onlar
470 kendilerini topraklarıyla ilgilenmekten alıkoymuşlar, [§]şehvetlerini, arzularını ve zevk aldıkları her şeyi terketmişlerdir. İşte bu, onlara yeryüzünün dar gelmesidir. Yine onlar kendilerini silindirlere bağladıkları için **yeryüzü onlara dar gelmeye başlamıştı.** Bu beyanın benzetme mânasında olması da mümkündür. Şöyle ki insanı şiddetli bir korku sardığında ve ileri düzeye ulaştığında bu korku, insanı yeryüzünde istikrardan ve orada zevk almasından alıkoyar. Bu durumda "genişliğine rağmen yeryüzü ona dar gelmeye başladı" denilir. **Vicdanları kendilerini sıkıştırmıştı.** Çünkü anlatıldığına göre insanlar, onlarla konuşmuyor, onlarla beraber bulunmuyor, onlarla alışveriş yapmıyorlardı; aileleri dahi onlarla konuşmuyordu.

---

454 Eğer kastedilen şahıslar biraz önce başlarından geçen olayların kaynağını belirtmiş olduğumuz üç kişiyse, bunlar Resûlullah'a katılmamışlardır. Fakat aynı hadiste bazı sahâbîlerin Resûlullah'ı bırakıp geride kaldıkları, sonra ona yetişip katıldıkları rivayet edilmiştir (bk. Önceki kaynaklar).

455 Taberî, *Tefsîr*, XI, 12-14; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 275.

Allah'a karşı O'ndan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın cezalandırmasına karşı Allah'ın bağışlamasından başka bir kurtuluşun olmadığını anlamışlardır. Yani kesin olarak inandılar ki Allah'ın cezalandırmasından onların kurtuluşu ve sığınılacak kimseleri yoktur. Denildi ki: Allah'ın azabına karşı O'nun rahmetinden başka sığınılacak bir yer olmadığını anlamışlardı. Yine denildi ki: Resûlullah'a karşı Allah'tan **başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı.** Çünkü Resûlullah'tan bunu bağışlamasını istemişler, fakat o, buna olumlu cevap vermemiştir. Dolayısıyla onlar böylece tek sığınağın Allah olduğuna, başka hiç kimsenin olmadığına kesin olarak inanmışlardır.

Sonra onlara tövbe nasip etti. Yani Allah onları tövbe etmeleri hususunda başarılı kıldı, onlar da tövbe ettiler. **Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır.** Yani O, tövbeleri kabul etmektededir. Yani O, tövbeleri kabul edendir[456].

119. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."

Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun. Âyetin zâhirine göre doğrulukla bilinen bir topluluk vardır. Dolayısıyla onlarla beraber olma emredilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'ı bırakıp, onunla beraber olan muhacir ve ensarla beraber bulunmaktan geride
kalan söz konusu kimselere emretmiş olması mânası da uygundur. [§]Bu ilâhî 471
beyanda icma ilkesinin dinde delil oluşuna dair kanıt vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kendi dini konusunda doğrularla beraber olmayı emretmiştir. Eğer onların sözlerinin kabul edilmesi gerekmeseydi, onlarla beraber olma emrinin bir anlamı olmazdı. İbn Mesûd'un mushafında "doğrulardan olun" şeklindedir[457]. Bunun mânası açıktır. **Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun** meâlindeki beyan çeşitli mânalara açıktır. Bunlardan biri şudur ki Cenâb-ı Hak "Allah'ın hakkını koruyun, bunu zâyi etmeyin" buyurmaktadır. Bunu yerine getirmede ve korumada **doğrularla beraber olun.** Bir diğer mâna

---

456 Şârihin ifadeleri şöyledir: "Hiç şüphesiz Allah, tövbe kapısını alabildiğine açık tutmakta ve rahmetiyle kuşatmaktadır." Yani O, tövbe hususunda başarılı kılandır veya tövbeleri kabul edendir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 362b).

457 Taberî, *Tefsîr*, XI, 63; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 316.

da şudur: Savaşa çıkma, cihat ve diğer imtihan edildiğiniz alanlarda imtihan edildiğiniz bu fiilleri terketmenizde **Allah'a karşı gelmekten sakının.** Yine muhtemel diğer bir mâna şudur: Cenâb-ı Hakk'ın "size emrettiği konularda Allah'a ve resûlüne karşı gelmekten **sakının** ve O'nun emrine riayet edenlerden **olun.** *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدٖينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا
عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا
يُصٖيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُنَ
مَوْطِئًا يَغٖيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ
عَمَلٌ صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٢٠﴾

120. "Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz ve onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler. Çünkü onlar Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa mâruz kalsalar, kâfirleri öfkelendirecek biçimde bir yere ayak bassalar veya düşmana karşı bir başarı elde etseler, bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır. Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz."

Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz. Bu beyanın onlarla Resûlullah arasında daha önce geçmiş olan antlaşmalar ve sözleşmelerle bağlantılı olması uygundur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Resûlullah'a yardım etmeyi ve onu desteklemeyi kabul ettikten ve bu hususta antlaşma yaptıktan sonra **Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz.** Yani geri kalmamıştır. Bu muhtemel bir mânadır. Bu beyan başka bir anlama da gelebilir. O da bu beyanın, hemen peşi sıra bildirilen durumla bağlantılı olmasıdır. Bu, **onlar Allah yolunda ne zaman bir susuzluk, yorgunluk ve açlığa mâruz kalsalar** meâlindeki beyanıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan geri kalamaz.** Öyle ki onların
472 karşılaştıkları zahmet, sıkıntı, [§]mallarındaki eksiklik, ister çok ister az olsun harcadıkları mallar veya düşmanın öldürmesine mâruz kalmayı ve ganimetle-

re gelince, Cenâb-ı Hak **bunları her biri için iyi birer amel yazılacak** hususlar kılmıştır. Yani karşılaştıkları sıkıntılar ve zahmetler, elde ettikleri hayırların her biri için onlara iyi birer amel ve sevap yazıldığı halde Resûlullah'ı bırakıp geride kalmaları onlara yaraşmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.* Veya Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Şayet başkaları Resûlullah'ı bırakıp geride kalmışlarsa Medine ahalisi onu bırakıp geride kalamaz.

Onu bırakıp kendi canlarının derdine düşemezler. Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Geride kalmak suretiyle **onu bırakıp kendi canlarının derdine düşmezler.** "Câe fulânun binefsihî" (جاء فلان بنفسه) "filan bizzat geldi", "raeytü ene bi'aynî" (رأيت أنا بعينى) "ben gözümle gördüm" denilir. Yani bu ifadeler "o geldi" ve "ben gördüm" demektir[458]. Bu beyan da böyledir. **Kendi canlarının derdine düşemezler.** Yani Resûlullah'ı bırakıp kendilerini düşünmeleri onlara yaraşmaz. Yine bu beyan şu anlama da gelebilir: Yani kendi canlarını tercih ettikleri için onu bırakıp terketmezler. Bu yorum mümkündür.

Çünkü onlar ne zaman bir susuzluğa mâruz kalsalar. Denildi ki susuzluğa. **Yorgunluk.** Denildi ki zahmet ve meşakkat. **Allah yolunda açlığa mâruz kalsalar.** Yani açlığa. **Kâfirleri öfkelendirecek biçimde bir yere ayak bassalar.** Bazıları şöyle demiştir: Yani bir yerde bulunsalar. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime "vat'" (الوطء) kökündendir. "Mevtıu" (المَوْطِئ), basılan yer demektir. **Düşmana karşı bir başarı elde etseler.** Denildi ki: Onları öldürme veya onlara yönelik baskın gibi durumlar. **Bunların her biri mutlaka onlar için iyi birer amel olarak yazılır.** Yani onların lehine ve aleyhine olanlar, belirtilen zahmet ve sıkıntılarla karşılaşma korkusuyla onlardan geride kalanların yerine iyi birer amel olarak yazılır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Onların mâruz kaldığı her şey için iyi birer amel yazılır. **Allah iyilerin emeğini asla boşa çıkarmaz.**

وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ
لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

[§]*121. "Yine, onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda bir har-* 473
cama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde, bu -Allah'ın onlara, yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için- muhakkak onların lehine yazılır."

---

[458] Her ne kadar Arapça metinde "raâ huve" (رأى هو) şeklinde yazılmışsa da "raeytü ene" (رأيت أنا) şeklinde düzeltilmelidir.

Yine, onlar küçük olsun büyük olsun hayır yolunda bir harcama yaptıklarında, bir yol katettiklerinde bu, muhakkak onların lehine yazılır. Bu, belirttiğimiz üzere Cenâb-ı Hakk'ın, canları bakımından karşılaştıkları sıkıntı ve zahmetlerin tümü ve mal bakımından mâruz kaldıkları noksanlık ve harcadıkları şeylere karşılık vermesidir. **Allah'ın onlara, yapmış olduklarından daha güzeliyle karşılık vermesi için.** Yani Cenâb-ı Hakk'ın iyi amellerinden dolayı onlara karşılıklarını vermesi ve daha iyisiyle karşılık vermesi, onlara daha kötüsüyle karşılık vermemesi için. Bu, tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[459]. Cenâb-ı Hak, onlardan yaptıklarının güzelini kabul edeceğini ve kötülüklerini de bağışlayacağını bildirmiştir. İlk durum da buna göredir. Cenâb-ı Hak, savaşta yaptıklarının daha güzeliyle onlara karşılık vereceğini, onlara daha kötüsüyle karşılık vermeyeceğini bildirmektedir.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِى الدّ۪ينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ اِذَا رَجَعُٓوا اِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

122. "Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."

[İlim Öğrenmek Amacıyla Cihattan Geri Kalmanın Caiz Oluşu]

Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Müfessirler bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah savaş için çıktığında herkes topluca çıkıyordu.

---

459 "Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır: Rabb'im! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim! İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkâf, 46/15-16).

Medine'de erkek kalmıyordu. Bunun üzerine Allah bunu yasaklamıştır. O, bu mânada şöyle buyurmuştur: **Müminlerin hepsinin topluca** Resûlullah'la birlikte **savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak üzere geride kalmalıdır.** Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah bir askerî birlik (seriyye) gönderdiğinde herkes topluca çıkıyordu. Bu durumda o, tek başına kalıyor, yanında ötekiler geldiğinde onlara bildirmek üzere vahyin inişine şahit olan hiç kimse kalmıyordu. **[§]Diğerleri şöyle demiştir: Âyet, heyetler hakkındadır.** Buna göre heyetler 474
Medine'nin çevresinden geldiklerinde kadın ve çocuklarla topluca geliyorlardı. Dolayısıyla kadın ve çocukların değil, sadece erkeklerin çıkmaları emredilmiştir. Veya her kesimden bir grubun dinde yeterli bilgiye sahip olmaya çalışmak üzere geride kalması emredilmiştir.

Cenâb-ı Hak **bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup geride kalmalıdır** diye buyurmuştur. O, herkesin sefere çıkmasını yasaklamıştır. O, başka bir âyette ise "savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın"[460] meâlindeki beyanla herkesin çıkmasını emretmiştir. Bu iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, müminlerin az olduğu durumda düşmana karşı yeterli sayıda olmaları için topluca savaşa çıkmayı emretmiştir. İkincisi, Cenâb-ı Hak seferberlik durumunda herkesin çıkmasını emretmiştir. Dolayısıyla iki ayetten biri seferberlik durumu hakkında olur; diğeri ise seferberlik dışındaki durumlar hakkında olur. Veya söz konusu beyan, belirtmiş olduğumuz üzere sayıca azlık ve çokluk dönemlerini ifade etmektedir. Âyetin Resûlullah sefere çıktığında topluca onunla birlikte çıkanlar hakkında olduğunu söyleyenlere göre, sanki Cenâb-ı Hak, ailelerini ve çocuklarını düşmanın esir alması ve mallarını yağmalamasına dair korku dolayısıyla onların Resûlullah'la beraber topluca çıkmalarını yasaklamış olmaktadır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak üzere geride kalmalıdır.** Yani onlardan bir topluluk kalmalı değil miydi? Tâ ki orada ikamet eden kâfirlere, Allah'ın, resûlüne indirmiş olduğu yardım ve desteği, Resûlullah'la savaşan kâfirlerin hezimetini bildirsin. Dolayısıyla bu durum onların İslâm'a davetine vesile olsun. Hasan-ı Basrî ve Esam bu görüşü benimsemiştir. Onlar şöyle diyorlar: Bu âyet, kendisinden önceki âyeti neshetmiştir. O da, "Medine ahalisi ve çevresinde bulunan bedevîler Resûlullah'a katılmaktan

460 "Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın" (en-Nisâ, 4/71).

geri kalamaz"[461] meâlindeki âyettir. Hasan-ı Basrî şöyle demektedir: Resûlullah (s.a.) sefere çıktığında onunla beraber çıkmaları onların görevidir. Dolayısıyla o şöyle der: Bu hüküm hemen sonrasındaki şu âyetle neshedilmiştir: **Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir**[462].
475 [§]Âyetin kadınlar ve çocuklarla birlikte Medine'ye Resûlullah'a gelen heyetler hakkında olduğunu söyleyenlere göre buradaki yasak, bunların Medine ahalisine vatanlarını dar etmeleri, fiyatları yükseltmeleri ve buna benzer durumlar içindir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır.** Yani dini ve hükümlerini öğrenmek üzere, sonra da kendi toplumlarına dönüp onlara da öğretmeleri için. Âyetin seriyyelerle beraber sefere çıkanlar hakkında olduğunu söyleyenlere göre Cenâb-ı Hak herkesin sefere çıkmasını yasaklamıştır; çünkü eğer Resûlullah'a vahiyden bir şey inerse bu durumda tebliğ edeceği hiç bir kimse yanında bulunmaz, vahiyleri peygamberden duyan bir kimse bulunmayınca, bu vahiylerin de başkasına tebliği mümkün olmaz, böylelikle bu inen vahiy kaybolabilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır.** Yani Resûlullah'a inen vahyi toplumuna öğretmek ve orada bulunmayan kimselere bunu tebliğ etmek üzere.

Onların her kesiminden bir grup. Denildi ki: Her bir topluluktan, her bir kabileden ve her bir mahalleden. Âyette ilim öğrenme ve dinde yeterli bilgi sahibi olmak için sefere çıkma farziyetinin, bunu toplumun bir kısmının yerine getirmesi durumunda herkesten düştüğüne delil vardır. Bu kimseler sefere çıkarlar ve ilim öğrenirler, sonra da kendi toplumlarına öğretirler. Çünkü Cenâb-ı Hak **onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır** diye buyurmuştur. Yine bu âyette toplumun bir kısmının yerine getirmesi durumunda cihat farziyetinin de herkesten düştüğüne delil vardır.

---

461 et-Tevbe, 9/120.

462 Hasan-ı Basrî ve Katâde'den "Müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir" ilâhî beyanı hakkında şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Topluca çıkmaları ve Hz. Peygamber'i yalnız bırakmaları. Yine Hasan-ı Basrî'den "Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak üzere geride kalmalıdır" ilâhî beyanı hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Savaşa gidenler, müslümanların ilâhî yardıma nail olmalarını ve müşriklere galip gelmelerini Allah'ın kendilerine göstermesi sayesinde dinde fakih olsunlar diye: "Seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere" (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 69-70).

Ayrıca bunda, her ne kadar hatalı olma ihtimali olsa da âhad haberle amel etmenin gerekliliğine de delil vardır. Çünkü belirtilen topluluğun yalan veya hata üzere birleşmeleri mümkündür. Sonra Cenâb-ı Hak, bu haberlerde hata ve yalan olma ihtimali olsa da toplumlarının onların haberlerini kabul etmesinin gerekliliğini şu ilâhî beyanla bildirmiştir: **Seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.** Âyete iki anlam verilebilir. Bunlardan biri şudur: Bir şehir veya kabile ahalisi, eğer yeterlilikleri varsa cihattan geri kalarak dinde yeterli bilgi sahibi olmaya uygun kimseler seçer ki bu kişiler Resûlullah'ın yanında dinde yeterli bilgi sahibi olurlar ve savaştan döndüklerinde halkı uyarırlar.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذ۪ينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا
ف۪يكُمْ غِلْظَةًۜ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّق۪ينَ ﴿١٢٣﴾

**[§]*123. "Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunan-* 476
*larla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."***

Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, "müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın"[463] meâlindeki âyetin inmesinden öncedir. Daha önce en yakındakilerden başlamak üzere savaş emri vardı. Sonra tüm kâfirlerle savaş emri gelmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Resûlullah savaştığında muhtemelen bazı kâfirleri bağışlıyor ve onları arkasında bırakıyor, sonra da başkalarıyla savaşıyordu ki bu durum onun nübüvvetine delil olsun, savaştığı kimseleri önemsemediği ve arkasında bıraktığı kimselerden korkmadığı bilinsin. Daha sonra Allah, müminlere en yakınlarından başlayarak kademeli olarak savaşmalarını ve düşmanı arkalarında bırakmamalarını emretmiştir. Müfessirlerin bir kısmı bu yorumu benimsemiştir. Bunun Allah'tan müminlere dönük savaş işine ve bunun yöntemlerine dair bir öğretim olması da mümkündür. Bu öğretim, Cenâb-ı Hakk'ın, savaş yöntemlerine dönük olarak onların ihtiyaç duyduğu her şeyi Kur'ân'ın başka âyetlerinde öğretmesi gibidir. Şu âyetler, bu durumu ifade etmektedir: "Ey iman edenler! Bir düşman birliği ile çatıştığınız

---

463 et-Tevbe, 9/36.

vakit sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız"[464]; "Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın"[465]; "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın"[466]. Veya Cenâb-ı Hakk'ın diğer ibadetlerde olduğu gibi en yakınlardan başlayarak savaşmayı emretmiş olması mümkündür.

İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Bu beyan iki mânaya gelir: Bunlardan biri belirttiğimiz üzere Allah'ın müminlere savaş işini öğretme mânasıdır. İkincisi, düşmana karşı cihadın ve savaşın ebedî olarak devam edeceğini haber vermesidir. Çünkü her bir belde ve her bir toplum fethedildiğinde bunların ötesinde kalanlar müminlerin hemen yakınında olmuş oluyorlar.

477 **[§]Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler.** Denildi ki: Onlara karşı bir şiddet. İbn Mesûd ve Übeyy'in mushafında "Sizin onlara karşı çetin gücünüzü görsünler" şeklindedir. Yani şiddet. Bu beyandaki kelime "ğulzatün" (غُلظة) şeklinde "ğayn" harfinin merfû kılınmasıyla da; "ğilzatün" (غِلظة) şeklinde kesralı olarak da okunur[467]. Bu iki farklı dil kullanımıdır; anlamları ise birdir.

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ اَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ اِيمَانًا فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فَزَادَتْهُمْ اِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

124. "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler."

125. "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) ***kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir."***

---

464 el-Enfâl, 8/45.
465 el-Enfâl, 8/15.
466 el-Enfâl, 8/60.
467 "Ğayn" harfinin dammeli kılınması şâz bir kırâattır (bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 50).

Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden ‘bu hanginizin imanını arttırdı ki?’ diye soranlar çıkar. Müfessirler şöyle demiştir: İçlerinden ‘bu hanginizin imanını arttırdı ki?’ diye soranlar çıkar. Yani münafıklar, müminlerden ayrıldıklarında birbirlerine “bu hanginizin imanını arttırdı ki?” der. Onlar alay etmek için böyle davranırlardı. Yüce Allah bunun üzerine cevap vererek şöyle buyurmuştur: Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık -yani şüphe ve münafıklık- olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır. Yani kendilerinde olan yalanlamalarına yalanlama ve inkâr katmıştır. Çünkü münafıklar ve kâfirler, kendilerine sunulduğunda delilleri ve ispatlamaları kabul edecek surette insaf sahibi değillerdir. Onların gayreti sadece inada, yalanlamaya ve delilleri reddetmeye dönüktür. Kendilerine sunulan deliller arttıkça, yalanlama ve reddetmede inatları artmaktadır. Müminlerin gayreti ise delilleri kabul etmeye ve insaflı olmaya dönüktür. Onlara sunulan deliller arttıkça kendilerinde bulunan imanları ve tasdikleri artar.

[§]**Onların imanını pekiştirmiştir.** Kendilerine sunulan deliller dola- 478
yısıyla bu durum, daha önce oldukları üzere onların sebatlarını ve devamlılıklarını arttırmıştır. Aynı şekilde münafıkların ve kâfirlerin de delilleri ve mûcizeleri yalanlama konusunda inatçılıkta devamlılıkları artmıştır. İkincisi, onlar her ne kadar iman konularını toplu bir şekilde tasdik etmiş olsalar da onların topluca iman ettikleri açıklamasına göre imanları artmıştır. Dolayısıyla onlara yönelik vahiy indikçe ve farzlar yüklendikçe bununla tasdik ve sebatları artmaktadır. Bunun aslı şudur: Eğer onlarda iman ve tasdik bulunmamış olsaydı, bu onlar için imanın başlangıcı ve yeni bir tasdik olurdu. Aynı şekilde münafıkların da daha önceki inatları olmamış olsaydı, bu durum onlarda yeni bir yalanlama ve inat olmuş olurdu. Dolayısıyla onlarda belirttiğimiz durumlar olduğuna göre açıkladığımız üzere bu, olan bir durumun artmasıdır. Bazıları şöyle demiştir: Müminlerin iyiliklerinde, münafıkların da kötülüklerinde artış olur. Fakat bu ikisi birdir. Dolayısıyla söz konusu beyanın yorumu belirtmiş olduğumuz mânadır.

Onların imanını pekiştirmiştir… onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur ki bu durum, müminlerin iman ve tasdiklerini arttırmıştır. İkinci mâna şudur: Onlarda bulunan kesin delilleri pekiştirmiştir.

Aynı şekilde münafıklarda da bu durumların zıddı olan halleri arttırmıştır.

Onlar sevinç içindedirler. Denildi ki: Sûre indirilmesiyle sevinç duyarlar.

Bu onların imanlarını pekiştirmiştir meâlindeki beyanla artışın sûreye nispet edilmesi iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Aldatmanın dünyaya nispet edilmesi gibi imandaki artış da sûreye nispet edilmiştir. Bu,
479 belirttiğimiz üzere şu sebepledir: Dünya onlara süslü görünür ki [§]bu husus, fiil yapabilen ve aldatması mümkün olanlardan ortaya çıkması durumunda aldatma sayılır. İkincisi, aldatma dünyaya nispet edilmiştir; çünkü insanlar bununla aldanmışlardır. Aynı şekilde arttırmanın sûreye nispet edilmesinin sebebi, bununla kâfir ve münafıkların yalanlamaları ve inkârları; müminlerin de tasdikleri artmaktadır. Böylece arttırma sûreye nispet edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, belirttiğimiz üzere delil ve ispat etmedir. Delille müminlerin imanları artmaktadır. Zira onlar kesin delillerin kabulüne inanmışlardır. Münafıklar ve kâfirler ise inat ve kibir sahipleridir. Zira onlar inada ve delillerin reddine inanmışlardır. Onlar için deliller arttıkça inat ve inkârları artar. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Arttırma sûreye nispet edilmiştir; çünkü o, artışın sebebidir. Nitekim bir şey fiilin hakikatine nispet edildiği gibi sebebine de nispet edilir. Bununla birlikte inen sûrenin, inkârın artmasına sebep olması mümkün değildir. Fakat bunun yorumu belirttiğimiz şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

126. "Görmüyorlar mı ki her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınanıyorlar da yine tövbe etmiyorlar ve ibret almıyorlar."

Görmüyorlar mı ki her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınanıyorlar. Denildi ki: Cihat ve savaşla sınanıyorlar da bundan geri kalıyorlar. Dolayısıyla bu vesileyle onların münafıklıkları ve inkârcılıkları ortaya çıkıyor. Yine denildi ki: Sıkıntı ve açlıkla sınanıyorlar. Böylelikle yine münafıklıkları ortaya çıkıyor. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[468]. Yine denildi ki: **Her yıl bir veya iki defa musibetlerle sınanıyorlar**. Buna

[468] el-Hac, 22/11.

göre onlar kendi başlarına kaldıklarında aralarında inkârcılığı konuşuyorlardı. Sonra Resûlullah'a geldiklerinde o, kendilerine yalnız kaldıklarında ne konuştuklarını haber veriyordu. Böylece onlar bununla rezil rüsvay oluyorlardı. Dolayısıyla bu durum, Resûlullah'ın onları sınaması ve onlara yönelik imtihanıdır. Bu belirtilen durumla bir defasında Allah yolunda cihat hususunda, diğer
defasında ise duydukları sıkıntı ve korku ile [§]başka bir seferde ise Allah'ın 480
peygamberine onların gizlediklerini ve kendi başlarına kaldıklarında konuştukları şeyleri bildirmesi vesilesiyle onların münafıklıkları ortaya çıkıyordu. Bu âyet şu üç mânaya da muhtemeldir: Resûlullah'la beraber cihat, sıkıntılar ve korkularla sınanmak, kendi içlerinde gizledikleri sırlarının ortaya çıkarılması ve sır olarak sakladıkları şeyler dolayısıyla rezil rüsvay olmak. Fakat durum böyleyse, bu hal onlarda çokça meydana gelmektedir. Bundan münafıklığın gizlenmesi ve müslümanlara karşıtlığın sır olarak saklanmasını kastediyorum. Fakat âyette bir ve iki defanın bildirilmesi, rezil rüsvaylığa ve ortaya çıkarılmaya dönüktür. Bu durumun senede bir veya iki defa olması mümkündür.

Yine de tövbe etmiyorlar. Münafıklıklarından. **İbret de almıyorlar.** Rezil rüsvay olmakla ve münafıklıklarının ortaya çıkmasıyla sınanmaktan. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا مَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

127. "Ne zaman bir sûre indirilse, 'sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir."

Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Âyet "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar"[469] meâlindeki âyetin bağıntı cümlesidir (sıla). Yani onlar birbirlerine bakarlar, sonra da belirtilen sözleri söylerler. Müfessirler içerisinde şöyle diyenler de vardır: Eğer inen sûre dinin ve imanın açıklaması hakkındaysa bunu dinlerler ve 'bu hanginizin imanını arttırdı ki?' derler. Eğer onların münafıklıklarını ve rezilliklerini açıklayan bir sûre inerse **birbirlerine bakarlar…sonra sıvışıp giderler.** Onlar bu

---

469 et-Tevbe, 9/124.

durumda münafıklıkları ortaya çıkmasın diye korkarak Resûlullah'tan sûreyi dinlemezler.

Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir. Bu beyanın, "Allah'ın onlarda kalplerin çevrilmesi fiilini yaratması" mânasına gelmesi mümkündür. Böylece bu çevirme O'na nispet edilmiştir. Bu beyanın, ceza olarak **Allah onların kalplerini çevirmiştir** mânasında olması da uygundur. Yani Allah, inada dayalı inançları, delilleri reddetmeleri, delilleri anlamayı, incelemeyi, düşünmeyi ve kabul etmeyi terketmeleri yoluyla onların kalplerini çevirmek suretiyle onları cezalandırmıştır.

لَقَدْ جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

481 [§]***128. "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur."***

Andolsun, size içinizden bir peygamber gelmiştir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **İçinizden.** Yani insanlardan. Bu durum Allah'ın onlara yönelik nimetidir. Öyle ki O, insanlardan bir peygamber göndermiştir. O, insanların dışında bir varlık türünden de peygamber gönderebilirdi. Fakat O, insanlardan peygamber göndermiştir ki onun getirmiş olduğu mûcizeleri aldatmacalardan ayırabilsinler. Çünkü onlar, eşyaya dair bilgileri dolayısıyla eşyada insan gücünün sınırını ve imkânının ölçüsünü bilmektedirler. Eğer bir insan, tabiatının ve öğrenmedeki gücünün üstünde bir şeyler getirirse, bilirler ki bunlar aldatmaca değil, mûcizelerdir. Öyle ki herkes kendi türüyle ünsiyet kurar, kendi türü dışındakilerden ise uzak durur. Bu, yaratılmışlar arasında bilinen bir durumdur ki her varlık kendi türüyle ünsiyet kurar, kendi türü dışından varlıklardan ise uzak durur. Bu bakımdan Cenâb-ı Hak onların türünden, yani insanlardan peygamber göndermiştir ki onunla ünsiyet kursunlar, onlar için getirmiş olduğu şeyleri kabul etsinler ve onları davet ettiği mesajlara olumlu cevap versinler. Bazıları da şöyle demiştir: **İçinizden bir peygamber.** Yani sizin bulunduğunuz mekândan. Burası da harem bölgesidir. Diğerleri şöyle demiştir: **İçinizden.** Yani sizin nesebinizden. Bu da onlara yönelik Allah'ın bir nimetidir. Öyle ki onu onların nesebinden göndermiştir. Onlar peygamberin nesebini, doğumunu ve her türlü belâdan uzak, tüm

kötülemelerden ve kusurlardan beri bir şekilde aralarında yetişmesini biliyorlardı. Çünkü eğer bir şahsın doğumu ve yetişmesi belirli bir kabilede veya bir mekânda nesebi bilinmeyen bir şekilde ise, onu kötülemek ve kusurunu belirtmek mümkün olabilir. Yine böyle bir kişinin nesebine, doğumuna [§]ve sağ- 482
lıklı, sağlam ve kusurlardan uzak yetişmesine ilişkin bilgisizlikten dolayı onun nesebine dair bir tanınmazlığın olması mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak elçisi Hz. Muhammed'i (s.a.) göndermiştir ki belirtmiş olduğumuz eleştirilere imkân bulunmasın, belirtmiş olduğumuz kusur ve ayıplardan hiç biri onun hakkında bilinir olmasın. Bazıları da şöyle demiştir: **İçinizden.** Yani onlar gibi ümmî Araplar'dan. O, okumaz, yazmazdı ve kendisine indirilen vahyi kendi eliyle de yazmıyordu. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kitabında bildirdiği durumdur: "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar"[470]. "Ne de onu kendi elinle yazıyordun"[471]. Buna göre Araplar "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[472] meâlindeki âyette bildirildiği üzere kendi içlerinden bir peygamber gönderilmesini umuyorlardı. Cenâb-ı Hak içlerinden bir peygamberin gelmesini bildirmiştir ki bu peygamber, yaptıkları kötülemelerden, ona atfettikleri kusurlardan ve ona yöneltikleri sihir, kehanet, delilik ve Allah'a iftira gibi ayıplardan uzak olsun; peygamber olduğunun bilinmesine daha yakın olsun. Çünkü onun getirdiği mûcizeler ve kesin deliller dolayısıyla onlar bunların semâvî olduğunu bilmektedirler. Zira onlar peygamberin sihir öğrenmediğini bilmişler ve hiçbir zaman onu yalan söylemekle suçlamamışlardır. Yine o, hiçbir zaman aklını da kaybetmemiştir. Zira o, onların arasında yetişmişti.

[§]Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir. Denildi ki: Sıkıntıya düşü- 483
ren durumlar ona ağır gelir. Yani size darlık ve zarar veren durumlar. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "'Anet" (العَنَت), darlık demektir[473]. Bazıları şöyle demiştir: "'Anet" (العَنَت), günah demektir. Yani sizin günah işlemeniz ona ağır gelir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Bu kelime günaha daha yakındır. Bu, inkâr ve diğer günahlar olmak üzere her türlü günah için kullanılabilir.

470 el-A'râf, 7/157.

471 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

472 Fâtır, 35/42.

473 İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir." Yani size darlık ve zarar veren hususlar ona ağır gelir (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 193).

Size çok düşkündür. Bazıları şöyle demiştir: Müslüman olmayanların müslüman olması açısından onlara düşkündür. Hidâyet ve doğru yolda olmanız bakımından da **size çok düşkündür.**

Müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur. Bu, fıtrî bir merhamet değil, din ve İslâm merhametidir.

Müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur. Cenâb-ı Hak, yapmış olduğu güzel fiili, şefkati ve merhameti dolayısıyla onu böyle nitelemiştir. Yani o, bu ismi yapmış olduğu fiille hak etmiştir. Yine Cenâb-ı Hak onu böyle nitelemiştir; çünkü onun yaptığı kendisi için değil, sadece Allah içindir. Aynı şekilde onun malı ve kazancı da O'na aittir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in malı mirasçılarına miras olarak kalmamıştır.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظٖيمِ ﴿١٢٩﴾

129. "Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka tanrı yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir."

Buna rağmen yüz çevirirlerse. Senden. Yani sana olumlu cevap vermekten ve senin onları iman ve tevhide davet etmenden yüz çevirirlerse, **de ki: Allah bana yeter.** Yani Allah bana yeter. **O'ndan başka tanrı yoktur. Buna rağmen yüz çevirirlerse** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani senden yüz çevirirlerse, sana olumlu cevap vermeyi, sana itaat etmeyi ve sana boyun eğmeyi reddederlerse ve sana tuzak kurmaya çalışırlarsa, **de ki: Allah bana yeter.** Yani Allah bana yeterlidir. **O'ndan başka tanrı yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım.** Yani Allah'ın bana vâdettiği yardım ve zafere güvenip dayanırım. Yani O'nun vâdine güvendim ve işimi ona havale ettim. **Buna rağmen yüz çevirirlerse** meâlindeki beyan şu mânaya da gelebilir: Yani
484 düşmana karşı senin yardımın ve desteğinden yüz çevirirlerse, **[§]de ki: Allah bana yeter.** Düşmana karşı yardım ve destek hususunda Allah bana yeter ve onlara karşı O bana yeterlidir. Bu konuda bu, gerçeğe daha yakın bir yorumdur. Çünkü Cenâb-ı Hak, münafıkların durumunu bildirdikten hemen sonra bu beyanı indirmiştir. Yine bu beyan, belirtmiş olduğumuz üzere tevhitten ve peygambere olumlu cevap vermekten yüz çevirme mânasına da gelebilir.

O, büyük arşın sahibidir. Denildi ki: O, büyük mülkün sahibidir. Yani bütün mülkler Onun mülkünün yanında küçük kalır, mülk sayılmaz. Eğer arş, bazı müfessirlerin söylediği gibi taht ise, bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* yaratılmışlar içerisinde seçkinler ve iyilere lütfedilen tahttır. Daha önce bu konuda söylenenleri belirtmiştik[474]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

474 A'râf sûresinin 7/54. âyetinin tefsirine bakınız.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk es-San‘ânî, Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘, *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A‘zamî), Beyrut 1403.

_____, *Tefsîru’l-Kur’ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü’l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş) Beyrut 1405.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Ali el-Kârî, Ebu’l-Hasan Nûreddin Ali b. Sultan Muhammed, *el-Masnû‘ fî ma‘rifeti’l-hadîsi’l-mevzû‘*, (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Riyad 1404/1984.

Âlûsî, Ebu’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-seb‘i’l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü’l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *Müsnedü’l-Bezzâr*, (thk. Mahfûzurrahman Zeynullah), Beyrut-Medine 1409.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu‘fî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, Beyrut 1405.

Dârekutnî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (thk. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî), Beyrut 1386/1966.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş‘as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillah b. İshâk, Hilyetü’l-evliyâ, Beyrut 1405.

Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü’l-Kur’ân*, (thk. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981.

Ebû Ya‘lâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ, *Müsnedü Ebî Ya‘lâ*, (thk. Hüseyin Selîm Esed), Beyrut 1404/1984.

Ebû Yûsuf, Ya‘kūb b. İbrâhim b. Habîb el-Ensârî, *Kitâbü’l-Âsâr*, (thk. Ebü’l-Vefâ el-Efgānî), Beyrut 1355.

Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, Kahire 1330.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahman Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, (thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî), Bağdat 1984.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Kahire - Beyrut 1407/1996.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, bâhsa-lʿitefirʾam îf bâʾîtsİ-le, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dımaşkî, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr (Hâşiyetü İbn Âbidîn)*, Beyrut 1386.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *Fethu'l-bârî*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī - Muhibüddîn el-Hatîb), Beyrut 1379.

_____, *el-İsâbe*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992.

_____, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1406/1986.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep 1406.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.

_____, *Telhîsu'l-habîr*, (nşr. Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî), Medine 1384/1964.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kırââti's-seb'*, (thk. Abdülâl Sâlim Mekrem), Beyrut 1401.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Beyrut 1411/1990.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1390/1970.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut, ts., (Mektebetü'l-Maârif).

_____, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen,* İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, (thk. Şevkî Dayf), Kahire 1400.

İbn Nüceym, Zeynüddîn Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî, *el-Bahru'r-râik fî şerhi Kenzi'd-dekāik*, Beyrut, ts., Dâru'l-Ma'rife.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü Kabâili'l-Arab*, Beyrut 1981.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkādir b. Muhammed b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakāti'l-Hanefiyye,* Karaçi, ts., (Mîr Muhammed Kütüphane).

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Kahire 1372.

Luvîs Ma'lûf, *Ferâidü'l-Edeb*, Beyrut 1966.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmii't-Tirmizî*, Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Rebî' b. Habîb b. Ömer el-Ezdî el-Basrî, *Müsnedü'r-Rebî'*, (thk. Muhammed İdrîs - Âşûr b. Yûsuf), Beyrut 1415.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen*, (thk. Sa'd b. Abdillah b. Abdilazîz Âl-i Humeyyid), Riyad 1414/1993.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin, nr. 426.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Medine, nr. 179.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Beyrut 1406/1986.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

_____, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1407/1987.

_____, *Tabakātü'l-müfessirîn*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976.

Şevkânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-fikr).

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Târık b. İvazullah el-Hüseynî), Kahire 1415.

_____, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, Beyrut 1405/1984

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), I-IV, Beyrut 1407/1987.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *el-İber fî haberi men ğaber*, (thk. Selâhaddin el-Müneccid), Kuveyt 1948.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1413.

Zerkeşî, Ebû Abdillah Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1357/1937.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye*, (thk. Muhammed Yûsuf el-Benûrî), Kahire 1357.

DİZİN

F

G

H

I

İ

K

S

Ş

T

U

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 7

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

YÛNUS SÛRESİ

HÛD SÛRESİ

YÛSUF SÛRESİ

RA'D SÛRESİ

İBRÂHİM SÛRESİ

[10]YÛNUS SÛRESİ 7

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

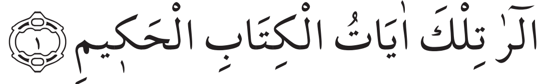

1. "Elif-lâm-râ. Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir."

[el-Hakîm]

Hurûf-i mukattaa hakkındaki görüşleri kitabımızın baş tarafında belirtmiştik[1]. **Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir** meâlindeki âyette geçen **el-hakîm** (الحكيم) lafzını, bazıları Allah diye açıklamışlardır. Buna göre sanki Allah şöyle buyurmaktadır: Bu kitap, Allah'ın âyetleridir. **el-Hakîm** lafzını bazıları da Kur'ân'ın ve kitabın sıfatı olarak anlamışlardır. Bunun da iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisine göre, Allah ona "feîl" (فعيل) kalıbında olan hakîm ismini verdi, bu da o muhkemdir anlamına gelir. "Maktûl" (مقتول) mânasına gelen "katîl" (قتيل), yaralı mânasına gelen cerîh (جريح) vb. örneklerde olduğu gibi bazan ism-i mef'ûlun ism-i fâil ile isimlendirilmesi caizdir. O muhkem kitapta helâl, haram, emir ve nehiy vardır, demektir. Yahut o bâtıldan, yalandan ve ihtilaftan arınmış, muhkem, sağlam ve hükmü kesin kitaptır demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak onu şöyle nitelemektedir: "Asılsız bir iddia ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[2]. İkinci ihtimale göre ise, onun âyetleri üzerinde düşünen, tefekkür eden ve onları anlayan insan hakîm olacağından dolayı Allah ona hakîm adını vermiştir. Allah başka bir âyette onu "mecîd" (المجيد) olarak tavsif etmiş[3], yani ona şerefli anlamına gelen bu adı vermiştir. Bu da, onu düşünen ve tefekkür eden mecîd, yani şerefli olur demektir. Hakîm, şayet Kur'ân'ın veya Allah'ın sıfatı kabul edilirse, hakikat konusunda isabet eden
demek olur. [§]Şayet Allah'ın sıfatı olursa, O her şeyi ait olduğu yere koyan 8

1 bk. Bakara sûresinin 2/1. âyetinin tefsiri.

2 "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

3 Müellif şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!" (Kāf, 50/1). "Şüphesiz o şanı yüce bir Kur'ân'dır" (el-Burûc, 85/21).

Hakîm'dir, demektir. Eğer Kur'ân'ın sıfatı kabul edilirse, yine her şeyi ait olduğu yere koyan anlamına gelir.

Bu âyette geçen "âyât" (آيات), kelimesinin, bilinen anlamıyla Kur'ân âyetleri anlamına gelmesi muhtemeldir. Kanıtlar ve deliller mânasına da gelebilir. Yani kitabın kanıtları, delilleri veya mûcizeleri. Bu kelime çeşitli âyetlerde geçmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُب۪ينٌ ﴿٢﴾

2. "İçlerinden bir kişiye, 'insanları uyar ve iman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele' diye vahiy göndermemiz insanlar için şaşılacak bir şey midir? Bir de inkâr edenler, 'bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü' demektedirler."

[Peygamberleri İnsan Türünden Göndermenin Hikmeti]

İnsanlar için şaşılacak bir şey midir? Bu cümle iki anlama gelebilir. Biri, **içlerinden bir kişiye vahiy göndermemizden dolayı,** onlar şaşırdılar anlamına; diğeri de çirkin görmek mânasında olmak üzere, **içlerinden bir kişiye vahiy göndermemize,** hayret mi ediyorlar, demek olur[4]. Onlar üç şeye hayret ediyorlardı. Biri, yaratıkların benzerini meydana getirmekten aciz kaldığı Kur'ân'ın, içlerinden bir kişiye indirilmesine hayret ediyorlardı. Diğeri içlerinden birinin veya beşer türünden birinin peygamber olarak gönderilmesine ve ona vahiy verilmesine hayret ediyorlardı. Nitekim şu âyet-i kerîmelerde buna işaret edilmektedir: "Allah peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[5] "İlâhî uyarı, içimizden ona mı indirildi şimdi!"[6] Üçüncüsü de, onlar öldükten son-

---

4 "Cenâb-ı Hak tarafından kullanılan soru edatı, iki mânada kullanılmıştır: Biri haber vermek anlamında, yani içlerinden bir kişiye vahiy göndermemizden dolayı, onlar gerçekten şaşırdılar. Diğeri de yadırgamak ve çirkin görmek anlamında olmak üzere, içlerinden bir kişiye vahiy göndermemizden dolayı, onlar hayret mi ediyorlar?" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 364b).

5 "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

6 Sâd, 38/8.

ra dirilmeye hayret ediyorlardı. Şöyle diyorlardı: “Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi?”[7] **İçlerinden bir kişiye** meâlindeki ifade, insanlardan birine anlamına gelir. Yani insanlardan birine **vahiy göndermemizden dolayı** hayret etmesinler. Çünkü insanlardan birine vahiy göndermek, hem delil olmaya, [§]hem mazeretlerin önünü kesmeye ve hem de şefkat ve 9
merhamete daha uygundur. Çünkü insanlar, neyin beşerin güç ve takatinin dışında kaldığını bilirler, kendi özlerinden ve türlerinden olmayan varlıkları ise bilemezler. Her tür kendi türüyle, her varlık kendi türünden varlıklarla ülfet eder, kimse kendi yapısı ve türünün dışındakilerle ülfet edemez. Durum böyle olunca, peygamberleri, kendilerine elçi gönderilen varlıkların türünden ve aynı yaratılışa sahip varlıklardan seçmesi, hem delillerin kabulüne, hem mazeretlerin önünü kesmeye, hem de şefkat ve merhamete daha uygun olur.

[Ümmî Birini Peygamber Göndermenin Hikmeti]

İçlerinden bir kişiye vahiy göndermemiz. Bu beyan, ümmîlerden birini göndermemiz anlamına da gelebilir. Yani içlerinden bir ümmîye vahiy göndermemiz onları şaşırtmasın! Bu, vahiyler konusunda insanları bilgilendirmek ve peygamberliğine delil getirmekte daha etkili yoldur. Çünkü Allah ümmî bir kişiyi Mekkeliler’e peygamber göndermiştir. İnsanlar ise bu kişiyi eski kitapları öğrenen veya o kitaplardan bir şeyler okuyan biri olarak tanımadılar. Aynı zamanda Mekkeliler bu kişinin kitaplarını öğrenmek için Ehl-i Kitap âlimlerinden birine gidip geldiğini de ve yazı yazdığını da asla görmediler. Sonra bu ümmî kişi Ehl-i Kitab’ın kitaplarının da kendisinin konuştuğu dilde olmadığı halde bunlara uygun muvafık olan bilgileri haber vermiştir. Bütün bunlar ümmî kişinin bu bilgileri Allah sayesinde bildiğini kanıtlar. İşte peygamberin ümmî oluşunun, risâletinin kanıtlanması konusunda en etkili yol olduğu böylece ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanları uyar diye. Bazıları şöyle demişlerdir: Uyarmak, hoş olmayan ve korkulan her konuda, müjdelemek de sevilen ve arzu edilen her şey için geçerlidir. Bazıları da **insanları uyar diye** meâlindeki cümleyi, kâfirleri cehennemle uyar diye açıklamışlardır.

İman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele, diye. Buradaki **Allah katında değerli bir yer** meâlindeki beyanla ne kastedildiğine dair farklı görüşler vardır. Bazıları buna, **Allah katında** onlar için cennet **vardır** anlamını vermiştir. Şöyle de söylenmiştir: **Onlar için** önceden

---

[7] “Diyorlar ki: Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?” (el-Mü’minûn, 23/88).

yaptıkları salih ameller **vardır. Değerli bir şey** anlamındaki ifadeyle, Mu-
hammed aleyhisselâmın onlara **Allah katında** şefaat edeceğinin kastedildiği
de söylenmiştir. **Onlar için**, önceden gönderdikleri **değerli** salih amellerinin
sevabı **vardır**, diye de anlam verilmiştir. Yani geçmişte yaptıkları hayırların
10 karşılığı veya önceden kendilerine vâdedilen şeyler vardır. [§]Buradaki ibare-
nin aslı (الْقَدَمُ) kelimesidir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Konuşmada, "li fulânin indî kademu sıdkın ve yedu sıdkın" (لِفُلانٍ عِنْدِى قَدَمُ صِدْقٍ ويَدُ صِدْقٍ), yani falanın bende doğru ayağı ve doğru eli vardır, denilir. Yani o bana geçmişte iyilikler yapmıştı. İbn Kuteybe, "kademu sıdkın" (قَدَمُ صِدْقٍ) beyanına, yapmış olduğu salih ameller diye anlam vermiştir[8]. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: İlk hitapta onların mutlu olacaklarına dair bilgi geçmiştir "Kademu sıdkın" (قَدَمُ صِدْقٍ) beyanına şefaat mânası veren de vardır. "Kademu" şefaatten kinâyedir. "Sıdk" ise vâki olacak demektir. Amellerinin sevabı onlara vâdedilmiştir diyen de mevcuttur. Yani gerçek ve doğru bir vâd onlara takdim edilir. "Kademe sıdkın" (قَدَمَ صِدْقٍ) ifadesinin, onların ayakları sağlam basar ve kaymaz anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim âhirette müminlerin ayaklarının sağlam basacağı ve asla kaymayacağı, kâfirlerin ayaklarının ise kayacağı âyet-i kerîmede de belirtilmektedir: "Sapasağlam basmışken ayağınız kayar"[9].

[Sihir]

İnkâr edenler, 'bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü' demektedirler. Buradaki sihir kelimesini "le sihrun" (لَسِحْرٌ) diye okuyanlara göre, âyetteki "hâzâ" (هذا) yani "bu" işaret ismi Kur'ân'a işaret etmektedir. Kelimeyi elifli olarak (لَسَاحِرٌ) diye okuyanlara göre de Hz. Peygamber (s.a.) kastedilmektedir[10]. Sihir ise, zâhirde gerçekmiş gibi görünür, halbuki o bâtıldır ve aslı yoktur. Sonra o, gözleri ve akılları etkisi altına alır. Sihirin gözleri etkisi altına alması, bir şeyin gerçekte olduğunun, akılları etkisi altına alması ise insanın aklını gidermesi ve onu mecnuna çevirmesidir. Firavun Hz. Mûsâ'ya (s.a.) şöyle demişti: "Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum"[11]. Yani delirdiğini düşünüyorum. Lakin **bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü,** meâlindeki beyanla onlar, insanın aklını başından alan büyüyü kastetmiyorlar, gözleri etkisi altına alan büyüyü

---

8 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 194.

9 "Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız" (en-Nahl, 16/94).

10 Bu her iki kırâat da mütevâtirdir. On kırâat imamından Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Câfer ve Yâkup (لَسِحْرٌ) diye, İbn Kesîr, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef de (لَسَاحِرٌ) diye okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 256).

11 el-İsrâ, 17/101.

kastediyorlardı. Onlar, her ne kadar görünürde gözleri etkisi altına alıyorsa da
onun gerçek olmadığını söylüyorlardı. Ama **bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü**
meâlindeki cümle, onu reddetmekten aciz kaldıklarına ve onun gerçek oldu-
ğunu bildiklerine işaret etmektedir. [§]Fakat Firavun'un sihirbazları Mûsâ'nın 11
Rabb'ine iman ettiklerini söylediklerinde Firavun'un onlara "Anlaşılan o size
sihiri öğreten üstadınızmış"[12] diyerek insanların aklını karıştırmaya çalıştığı
gibi, onlar da insanların akıllarını karıştırmaya çalışıyorlardı.

اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْاَمْرَۜ مَا مِنْ شَفٖيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهٖۜ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3. "Kuşkusuz Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da (yarattığı) ***arşa hâkim olan, her işi yöneten Allah'tır. O izin vermedikçe şefaat edecek biri de yoktur. İşte bu Allah sizin Rabb'inizdir, öyleyse O'na kulluk ediniz. Bunları düşünmez misiniz!"***

Rabb'iniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı. O gün insanlar putlara ve heykellere tapıyor, din adamlarını ve ruhbanlarını da Allah'tan gayrı Rab ediniyorlardı. Allah bu âyette **sizin Rabb'iniz** buyurarak, kulluk edilmeye ve tanrılığa lâyık bulunanın sizin o taptıklarınız değil, hem sizi yaratan ve hem de **gökleri ve yeri yaratan** Rabb'iniz Allah olduğunu beyan etmektedir. **Altı günde yarattı, sonra da (yarattığı) arşa hâkim oldu,** meâlindeki beyan hakkında daha önce bilgi verilmişti[13].

Her işi yöneten O'dur. Önceki âyet hakkında söylendiği gibi, bu âyet de kendisine kulluk tahsis edilmeye ve şükredilmeye lâyık olan, **her şeyi yöneten** Allah'tır, anlamına gelir. Kendilerine faydalı olan şeyleri kazandırmak ve zararlı olan şeyleri defetmek suretiyle bütün yaratıkların menfaatlerini yöneten O'dur; kendilerine kulluk yapanlara fayda sağlamak yahut onlardan zararı defetmek bir yana, bizzat kendilerine yarar sağlamak yahut zararları defetmek gücüne sahip olmayanlar değil! Bazı müfessirler, **her işi yöneten O'dur** meâlindeki beyana 'hüküm veren O'dur' diye anlam vermişlerdir. Yönetme ve hüküm, aynı şeydir. Bazıları da yönetir anlamına gelen "yudebbiru" (يدبّر) lafzı-

---

12 Tâhâ, 20/71; eş-Şuarâ, 26/49.
13 bk. el-A'râf, 7/54. âyetinin tefsiri.

na "yukaddiru" (يقدّر), yani takdir eder mânası vermiştir. Bu da az önce söylediğimiz gibidir; yani yönetme ve takdir aynı anlama gelir.

[Şefaat]

O izin vermedikçe şefaat edecek biri de yoktur. Şefâatçi, şefaat isteyeceği
zâtın nezdinde üstün bir konuma ve değere sahiptir. Dünyada kendisinden
şefaat talep edeceği kişi nezdinde belli bir değere ve konuma sahip olmayan
12 hiç kimse, bir insan için başka birine gidip şefaat talep etmez. [§]Durum böyle
olmakla birlikte, yine de ancak kendisine izin verildikten sonra tevhit inancı
ile gelen birine şefaat edebilir.

İşte bu Allah sizin Rabb'inizdir, öyleyse O'na kulluk ediniz. Buradaki **işte bu** anlamına gelen "zâliküm" (ذلكم) lafzı, kulluk edilmeye lâyık olan **işte bu Rabb'inizdir**, demektir. Sizleri de, gökleri ve yeri de yaratan ve işlerinizi yöneten O'dur. Binâenaleyh **O'na kulluk edin!** Bunlardan hiçbirine sahip olmayanlara kulluk etmeyin!

Bunları düşünmez misiniz? Kulluk edilmeye lâyık olanın ve kendisine şükredilmesi gerekenin, sizin kulluk ettikleriniz değil O olduğunu düşünmez misiniz? Yahut hem sizleri, hem de gökleri ve yeri yaratanın o Rabb'iniz olduğunu **düşünmez misiniz?** Yaratıkların menfaatine uygun olarak işleri idare eden, insanların dünyaları ve dinleri konusundaki yararlarının kaynağı olan, insanların kulluk ettikleri nesneler değil, O'dur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَم۪يعًاۜ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّاۜ اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ
لِيَجْزِيَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِۜ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا
لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَم۪يمٍ وَعَذَابٌ اَل۪يمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

4. "Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız, bu Allah'ın gerçek vâdidir. O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi kaynar bir içecek ve acı veren bir azaptır."

Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız. Bütün yaratıklar bütün zamanlarda zaten O'nun huzurundadırlar. Fakat Allah burada, huzurunda toplanmayı o güne tahsis etmektedir, çünkü o gün O'nun huzurunda

toplanacaklarını bütün yaratıklar bilmektedirler. “Hepsi Allah’ın huzuruna çıkacaklar”[14] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir; yani onlar dünyada da âhirette de O’nun huzurundadırlar, ama o gün onlar O’nun huzurunda olduklarını yakînen bilecek ve O’nun huzurunda toplanarak bunu ikrar edecekler. “O gün hükümranlık yalnız Allah’ındır”[15] meâlindeki âyet de aynı şeyi ifade etmektedir. Mülk dünyada, âhirette ve bütün zaman dilimlerinde sadece Allah’a aittir. Fakat o gün hükümranlık konusunda asla tartışma yapılamayacağı için, bunu o güne tahsis etmektedir. Dünyada hükümranlığın aidiyeti konusunu tartışanlar da, o gün hükümranlığın O’na ait olduğunu ikrar edecekler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, her iki dünyada da hükümranlık O’na ait olmakla ve insanlar daima O’nun huzurunda olmakla birlikte özellikle o güne tahsis edilmesinin anlamı budur. Yahut Allah, öldükten sonra dirilmeyi, kendisine dönmek diye isimlendirmiştir, çünkü insanı yeniden yaratmaktan maksat O’na
dönmesidir. [§]Belirttiğimiz gibi bundan dolayı ona bu adı vermiştir. Zira 13
onları yeniden yaratmaktan maksat bu olmasaydı, ilk yaratılış ve yok edişten sonra kendilerini tekrar yaratması abes ve anlamsız olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?”[16]

Bu Allah’ın gerçek vâdidir. Bu cümlenin, belirtildiği üzere ölümden sonra dirilmek anlamına gelmesi muhtemeldir: **O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder.** Başka bir ihtimal de, **bu Allah’ın gerçek vâdidir** meâlindeki âyetin, âhiretteki mükâfat ve ceza ile ilgili olmasıdır. Güzel işler yapanlar için mükâfat, kötü fiilleri yapanlar için de ceza…

O, baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder. Yani sizi ve bütün mahlukatı ilk defa yaratanın O olduğunu biliyorsunuz, aynı şekilde sizi öldürdükten sonra tekrar yaratacak olan da O’dur. Çünkü bir şeyi örneği olmadan yaratmanın, bir örnek üzerine onu tekrar yaratmaktan çok daha zor olduğunu siz de bilirsiniz. “Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O’dur ve bu O’nun için pek kolaydır”[17]. Yani sizce de bir şeyi tekrar yaratmak, ilk yaratmaktan daha kolaydır.

14 İbrâhim, 14/21.
15 el-Hac, 22/56.
16 el-Mü’minûn, 23/115.
17 er-Rûm, 30/27.

[İman, Amel ve Adalet]

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! Buradaki "kıst" (القسط) kelimesi adalet anlamına gelir. Fakat Allah'ın ödüllendirmesi, öyle yapması gerekli olduğu ve insanlar hak ettikleri için değil, ancak kendisinin bir lütfu ve ihsanı olarak gerçekleşecektir. Sonra sözlükte adalet anlamına gelen "kıst" (القسط) kelimesi farklı mânalara da gelir. Bunlardan biri Allah'ın iyi iş yapanlara güzel karşılık, kötü iş yapanlara da kötü karşılık vermesi, yaptıklarına verilecek olan karşılık açısından âhirette dost ile düşmanı ayırması ve dost olana, onu düşmandan ayırdedecek bir alâmet ve işaret koymasıdır. Zira dünyada rızıklandırmak ve nimetler vermek açısından dostlar ile düşmanları ayırdetmemiştir. Allah, dünyada dostu düşmandan ayırdedecek bir alâmet koymamıştır. Bunu ötekinden ayırdetmek için bu alâmeti âhirette koyacaktır. İşte sözünü ettiğimiz adaletten maksat budur, buna benzer şekilde gerçekleşecektir. "Kıst" (القسط) kelimesinin bir anlamı da ölçü ve tartıdır. Yani Allah onlara, yaptıkları her nevi işe, miktar olarak değil, adaletin gereği ve uygun olan bir karşılık verecektir. Yani bir güzelliğe belli bir miktar karşılık vermeyecek, ona ilâve yapmayacak, fakat hayra hayırla, iyiliğe iyilikle, kötülüğe de kötülükle karşılık verecektir. **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar.** Bu beyanın da adaletle karşılık verecektir anlamına
14 gelmesi muhtemeldir. [§]Yani Allah, adaletle davrananlara, bunun karşılığını verecektir, çünkü onlar asla haksızlık yapmamışlar, kendileri için çizilen sınırı aşmamışlar, davranışlarında adaletle hareket etmişlerdir. Bu âyette sanki adalet öne geçirilmiş gibi gözükmektedir. Bu itibarla âdil davranarak **iman edenlere** Allah bunun **karşılığını verecektir.** Yani onlar iman ettikleri için Allah kendilerine cehennemde azap çektirmeyecektir. Sonra yararlı işler yapan o insanlara Allah, bu yaptıklarının mükâfatını verecek, üstelik lütuf ve keremiyle daha fazlasını da ihsan edecektir[18]. *Bundan daha doğru olanı en iyi bilen Allah'tır.*

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları adaletle ödüllendirsin! Yani Allah, dünyada âdil davrananları âhirette ödüllendirecektir. Bu yoruma göre âdil davranmak anlamına gelen "kıst" (القسط) sözcüğü, onların bir niteliği demek olur. Bu sözcük şayet Allah'a ilişkin ve O'nun bir niteliği sayılırsa, bu durumda çeşitli yorumlar yapılabilir. Birincisi Allah müminlerden bir gruba adaletle karşılık verecek; yani onların yaptıkları iyiliklere iyilikle, kö-

---

18 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir" (en-Nisâ, 4/173).

tülüklere de kötülükle karşılık verecek. Bu da, adaletle karşılık vermektir. Ama
Allah müminlerden başka bir gruba da lütuf ve ihsanla karşılık verecektir; on-
ların yaptıkları iyiliklere iyilikle karşılık verecek ve kötülüklerini de örtecek-
tir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “İşte o kimselerin, yaptıklarının
güzelini kabul ederiz”[19]. “Allah asla bağışlamaz”[20]. İkincisi Allah onlara lütfuyla
muamele edecektir. Zira adalet, bir şeyi ait olduğu yere koymaktır; yani Allah
lütfunu lâyık olmayan kişilere değil, lâyık olan kişilere tevdi edecektir. Lütfu
iman edenlere vermek ise adalettir, çünkü onlar buna lâyık kimselerdir. *En doğ-
rusunu Allah bilir.* Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Fazlasını yapan
herkese iyiliğinin karşılığını versin”[21]. Üçüncüsü de güzelliğin mukabili olan
adalettir. Bu ise, zulmün mukabili olan adalet değil, lütuftur. Nitekim Allah
şöyle buyurmuştur: “Kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz”[22].
[§]Zulmün mukabili olan adalette Cenâb-ı Hakk’ın, kadınlar arasında âdil 15
davranmaya güç yetiremezsiniz, deme ihtimali yoktur. Çünkü bu gibi konular-
da insanların âdil davranmaya güçleri yeter. Bu durumda **İman edip dünya ve
âhiret için yararlı işler yapanları ödüllendirsin** meâlindeki cümle, güzelliğin
mukabili olan adaletle ödüllendirsin anlamına gelir, ki bu da lütuftur. Lütfun
da dereceleri vardır. Onun aslı, âhiretteki mükâfatların tamamı kazanılmış bir
hak ve verilmesi gerekli olan bir şey değildir; lütuftur, ihsandır, ikramdır.

İnkâr yolunu tutmaları sebebiyle münkirlerin nasibi kaynar bir içecektir. Buradaki “hamîm” (الحميم) kelimesi, sıcaklığı son sınıra ulaşan içecek anlamına gelir.

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَٓاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ
لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنٖينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ
يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

---

19 “İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz” (el-Ahkāf, 46/16).

20 “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar” (en-Nisâ, 4/48, 116).

21 “Rabb’inizden mağfiret dileyin, sonra O’na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin” (Hûd, 11/3).

22 “Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın” (en-Nisâ, 4/129).

5. "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Bilme kabiliyetinde olanlar için de âyetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor."

[Ay ve Güneşin Özellikleri ve Faydaları]

Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan O'dur. Burada güneş için aydınlatıcı anlamına gelen "dıyâ" (الضياء), ay için de aydınlık demek olan "nûr" (النور) sözcüğü kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şu olabilir: Gece karanlıktır, o karanlıkta ayın ışığı (nuru) ortaya çıkar ve gecenin karanlığını bastırır. Gündüz ise, Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Gündüzü aydınlık yapan O'dur"[23] buyurduğu gibi, zaten aydınlıktır. Şayet nuru, yani aydınlığı özellikle güneşe vermiş olsaydı, gündüzleri güneşin aydınlığı (nuru) görünmez, dolayısıyla onun aydınlığı gündüzün aydınlığını bastıramazdı. Bu itibarla onda yaratıklar için var etmiş olduğu menfaatler de yok olup giderdi. Azîz ve Celîl olan Allah, güneşin aydınlığı gündüzün aydınlığına üstün gelsin, onu bastırsın ve onda var etmiş olduğu menfaatler de ortaya çıksın diye lütfedip güneşe ışığı (aydınlatıcı olma özelliğini) yerleştirdi. Şayet güneş de ay gibi aydınlık (nur) olsaydı, onun aydınlığı ile bunun aydınlığı ayırdedilemezdi. Dolayısıyla onda yaratıklar için konulmuş olan menfaatlere de ulaşılamazdı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın gölgeyi uzatması âyetinde belirttiği şeydir, şayet dileseydi onu hareketsiz tutabileceğini haber vermektedir. Allah "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[24] meâlindeki âyette buyurduğu gibi, gölge eğer uzatılmış şekliyle hareketsiz kalsaydı, onun gölge olduğu bile bilinmezdi. Sonra Allah, gölgenin bilinmesi için güneşi delil yaptığını haber vermektedir. Uzatıl-
16 mış olan gölge peyderpey güneşi perdelemektedir. [§]Böylece güneş sayesinde gölge bilinmekte ve varlığı ortaya çıkmaktadır. İşte güneşteki ışık (aydınlatıcılık) böyle tezahür etmektedir. Bu sayede onun aydınlığı (nuru) gündüzün aydınlığından ayırdedilebilmekte ve bu sayede güneşin sağladığı menfaatlere ulaşılabilmektedir. Şayet o sadece nur (aydınlık) olsaydı, varlığı bilinemez ve görülemezdi. Zira onlardan biri diğerini bastıramamış olurdu; *en doğrusunu Allah bilir ya*, güneşin alâmeti, gündüzün alâmetinden ayırdedilemezdi. Sonra Cenâb-ı Hak güneşin alâmetini diğer bütün alâmetlere galip getirdi, o kadar ki gündüzleri yıldızlar asla görülmezler. Gündüzleri her ne kadar ay bir şekil-

---

23 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

24 "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır" (el-Furkān, 25/45).

de görülse bile, aydınlığı görülmemektedir, çünkü güneşin aydınlığı ona galip gelmekte ve aydınlığı hiç görülmeyecek derecede onu bastırmaktadır.

Yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur. Menzillerin belirlenmesi hususu, ay ve güneş her ikisi için söz konusudur. Yılların sayısı ve hesaplama her ikisi sayesinde bilinebilmektedir. Bu âyette onu belirledi anlamına gelen "kadderahû" (قَدَّرَهُ) lafzı, Hafsa'nın mushafında o ikisini belirledi anlamına gelecek tarzda "kadderahumâ" (قَدَّرَهُمَا) şeklindedir. Namaz vakitleri ile yaz-kış mevsimleri de güneş sayesinde bilinir, Allah güneşe böyle bir özellik de koymuştur. Bunların hiçbiri ayın hareketi ile bilinemez. Allah aya, onun vasıtasıyla ayları ve yılları bilme özelliğini, güneşe de namaz vakitlerini ve zamanları bilme özelliğini koymuştur. Güneş ile ayları ve yılları bilmek çok zordur. Ay ile de namaz vakitlerini ve zamanları bilmek zordur. Allah, güneşe iki fayda yerleştirmiştir: Değişimin faydası ve zamanları tanıma bilgisi ile nesnelerin olgunlaşması ve kendilerini göstermelerine dair fayda. Aya da iki fayda koymuştur: Biri günlerin, ayların ve yılların hesabını bilmek, diğeri de ürünlerin ve nesnelerin olgunlaşmasına ilişkin fayda.

Yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye. Bu ifade, sadece o ikisinin bilineceği ve başka bir şeyin bilinmeyeceği anlamına gelmez. Bilakis yukarıda belirtilen şeyler ve daha pek çok şey de bilinir.

Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Ebû Bekir el-
Esam el-Keysânî şöyle demiştir: **Allah bütün bunları hikmet ve fayda esası-
na göre yarattı** meâlindeki beyan, Allah bunları ancak kendisinin bilinmesine
işaret etsin diye yarattı, demektir. Bazıları şöyle derler: **Allah bütün bunları
hikmet ve fayda esasına göre yarattı.** [§]Yani bunlara, ancak kendisinin ya- 17
ratıcı olduğuna şahitlik edecek bir nitelik koyarak yarattı, ki o da vahdâniyet ve ulûhiyet şahitliğidir. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Allah, bunları mutlaka vuku bulacak olan bir şey için yaratmıştır, ki o da öldükten sonra dirilmektir. **Allah bütün bunları hikmet ve fayda esasına göre yarattı** meâlindeki beyan, bunları abes ve bâtıl olarak değil, hikmetle yaratmıştır anlamına da gelebilir. Nitekim "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[25], yani hikmetle yarattık buyurmaktadır.

Bilme kabiliyetinde olanlar için de âyetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor. Şöyle denilmiştir: İlimleriyle yararlanacak olan millet için bunları açıklıyor veya idare ediyor. Allah zikrettiği bu âyetleri, ancak aklını kulla-

---

25 Sâd, 38/27.

nan, düşünen, faydalanacakları âyetleri anlayan ve nesneleri akleden kişiler için belirtmiştir. Nesneler, ondan faydalanmasını bilmeyen insanlar için değil, ancak yararlanmasını bilen insanlar içindir.

اِنَّ فِى اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

6. "Geceyle gündüzün farklı olmasında, Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı bunca varlıkta, O'na saygısızlıktan sakınanlar için büyük işaretler vardır."

[Gece ve Gündüz Öldükten Sonra Dirilmeye Delildir]

Gece ile gündüzün ardarda gelmesinde, ölümden sonra dirilmenin delili ve gece ile gündüzü yaratanın idare ettiğine dair delil vardır. Ölümden sonra dirilmenin delili şudur: Gece ile gündüzden her biri, diğeri gelince kendisi gitmektedir, o kadar ki varlığından hiç eser kalmamaktadır. Sonra onların varlıkları yeniden ortaya çıkmakta ve tekrar vücut bulmaktadır. Onların hali bu tarzda devam edip gitmektedir. Her biri ortaya çıkınca diğerini yok etmekte, ondan hiçbir iz bırakmamaktadır. İşte sözünü ettiğimiz bu işi yapmaya kādir olan, insanları öldükten sonra diriltmeye, toprak haline geldikten sonra onları yeniden var etmeye de kādirdir. Yaratanın idaresi meselesine gelince, gece ile gündüz her ne kadar birbirlerine dönüşüyorlarsa da hep aynı şekilde devam etmekte, hiçbir değişiklik veya farklılık veya eksiklik veya fazlalık olmadan aynı takdir ile varlıklarını sürdürüp gitmektedirler. Onların aynı yöntem ve aynı tarzda hareket etmeleri ve birbirlerinin peşinden gelmeleri, onlarda kendilerinden kaynaklanmayan bir yönetimin ve ezelî bir ilmin varlığına işaret
18 eder. Bu da, onları düzenleyenin tek bir yaratıcı olduğunu gösterir. [§]Zira onları idare edenler birden çok olsaydı, ihtilaf ederler, gece ile gündüz hiç farklılaşmadan veya fazlalık veya noksanlığa uğramadan aynı tarzda varlıklarını devam ettiremezlerdi. İşte bu hal, onları idare eden zâtın tek olduğuna işaret eder.

Burada gece ile gündüzü yaratan ve vücuda getirenin tek ilâh olduğunun delili vardır. Zira yaratan onları birbirlerinden uzak ve farklı bir şekilde yaratmış, uzaklıklarına rağmen birindeki faydaları da öbürüne bağlamıştır. Bu da onları yaratanın tek olduğunu gösterir. Eğer yapılan işte birden çok ilâhın dahli olsaydı, tıpkı dünyadaki sultanların yaptıkları gibi, onlardan her biri kendi fiilinin öbürüne ulaşmasına engel olurdu.

Sakınanlar için. Bu beyan, Allah'a muhalefetten ve her türlü kötülükten sakınanlar için anlamına gelir.

اِنَّ الَّذٖينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَاَنُّوا
بِهَا وَالَّذٖينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ اُولٰٓئِكَ مَاْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

7-8. "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) ***görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir."***

[Korku ve Ümit ile Sabır ve Şükür]

Bize kavuşma ümidi taşımayanlar. Bazıları şöyle demişlerdir: **Bize kavuşma ümidi taşımayanlar** meâlindeki beyan, kavuşmaktan ümidini kesenler anlamına gelir. Yani Allah'ın yaratıklara vâdetmiş olduğu sevaptan ümitlerini keserler ve umulan, tamah edilen şeylere rağbet etmezler, demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Bize kavuşma ümidi taşımayanlar,** yani bize kavuşmaktan korkmayanlar demektir. Her korkuda mutlaka bir parça ümit, her ümitte de mutlaka bir parça korku vardır. Zira içinde ümit bulunmayan korku tamamen yeisten, ümitsizlikten ibarettir, yine içinde korku bulunmayan ümit de (Allah'ın cezalandırmasından) güven ve emniyette olmak demektir. Lâkin iyiliklerde ve hayırlarda esas olan, içinde korku bulunan ümittir. Kötülüklerde ve günahlarda esas olan da, içinde ümidin en küçüğünün bulunduğu korkudur. Nitekim daha önce şükrün ve sabrın da aynı şey olduğunu söylemiştik.[26] Çünkü sabır, şehvetlere ve lezzetlere karşı kendini tutmaktır, şükür de hayır yolunda çalışmaktır. İnsan kendini şehvetlere karşı koruduğunda, hayır yolunda çalışmış demektir. Bundan dolayı biz, bunların ikisi de aynı şeydir diyoruz.
Zira şükür kabullenmektir, [§]sabır da aynı şeydir. Yalnız şu kadar var ki, şü- 19
kür nimetleri kabullenmek, sabır ise belâları ve musibetleri kabullenmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar. Yani sanki ebedî kalacaklarmış gibi sadece dünya için çalışmaya devam etmeyi tercih edenler. **Nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir.** Âyetleri reddettikleri ve onları inkâr ettikleri

---

26 bk. el-Enfâl sûresinin 8/66. âyetinin tefsiri.

için gidecekleri yer ateştir. **Dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar.** Bu beyan iki anlama gelebilir: Birincisi, onlar dünya ile mutlu oldular, dünyanın güzelliklerini âhiretin güzelliklerine tercih ettiler. İkincisi, onların dünyaya razı olup, onunla mutluluk ve huzur duymaları, kendilerini tefekkürden ve âhireti düşünmekten alıkoydu.

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِاِيمَانِهِمْ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾

9. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Rab'leri, inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar."

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Rab'leri, inanmaları sebebiyle yol gösterir. Bu cümlenin çeşitli anlamlara gelme ihtimali vardır. Birincisi, **Rab'leri, inanmaları sebebiyle onlara yol gösterir** meâlindeki beyan, dünyada ve âhirette onlara cennet yolunu gösterir anlamına gelebilir. Nitekim bir rivayette, mümin kabirden çıkınca, dünyadaki amelinin kendisine en güzel surette görüneceği belirtilmektedir[27]. İkincisi, **Rab'leri, inanmaları sebebiyle onlara yol gösterir** meâlindeki âyet, Allah'ın kendilerine doğru yolu göstermesi sebebiyle onlar da doğru yolu bulmuşlardır, anlamına gelir. **Rab'leri, inanmaları sebebiyle onlara yol gösterir** meâlindeki beyan, sanki inanmaları sebebiyle Allah onları dünyada hayra çağırmaktadır, mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasıyla çelişmektedir. Çünkü onlar, kendisinde iman olduğu halde büyük günah işleyen birine mü-
20 min demekten kaçınıyorlar. [§]Eğer büyük günah işleyen kişide iman varsa, Allah'ın vâdettiğini ona isim olarak vermekten kaçınmaması Mûtezile'ye gerekir. Çünkü âyette iman edenlere doğru yolu gösterme vâdi belirtilince, kendisinde iman bulunan kişiye mümin demesi Mûtezile'ye gerekir.

---

[27] "Rab'leri, inanmaları sebebiyle onlara yol gösterir" cümlesi hakkında Katâde şöyle demiştir: Bize, Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu haber verilmiştir: "Mümin kabirden çıktığında, ameli kendisine çok güzel bir surette görünür ve nefis bir koku duyar. Heyecanla sorar: Sen nesin? Vallahi ben seni doğru bir kişi olarak görüyorum. O da cevap verir: Ben senin amelinim. Neticede ameli onun için bir nur ve cennete götüren bir rehber olur. Kâfir ise kabrinden çıktığında ameli kendisine çok kötü bir surette görünür ve bir çürük kokusu alır. Hemen sorar: Sen nesin? Vallahi ben seni kötü biri olarak görüyorum. O da, ben senin amelinim, diye cevap verir ve cehenneme girinceye kadar ona rehberlik eder" (Taberî, *Tefsîr*, XI, 88; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 344). Bu rivayet mürseldir, zira Katâde tâbiîlerdendir.

Nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar. Müfessirler ırmaklar konusunda şöyle derler: Cennet ehlinin altlarından akar. Biz bu konuyu daha önce anlatmıştık[28].

دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌۚ وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ
اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

10. "Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!'; karşılıklı iyi dilekleri de 'selâm' şeklinde olacaktır. Duaları da, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur."

Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!' olacaktır. Bazıları buradaki "da'vâhum" (دَعْوَاهُمْ) sözcüğüne iman davası anlamı vermişlerdir. Yani onlar dünyada Allah'ın birliğini ve O'nun eksikliklerden münezzeh olduğunu iddia ettikleri gibi, âhirette de imanın ve tevhidin Allah'a ait olduğunu ve O'nun eksikliklerden münezzeh olduğunu iddia ederler. **Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım.** Bu beyandaki "sübhân" (سبحان) sözcüğü, Allah'ın münezzeh olduğunu, hiçbir benzerinin bulunmadığını ve mülhit Müşebbihe'nin nitelediği her türlü âfetlerden berî olduğunu ifade eden bir kelimedir. Bu âyet, mekânların (dünya ve âhiretin) değişmesiyle fikirlerin ve iddiaların değişmediğini göstermektedir. Müfessirlerin geneli buradaki "da'vâhum" (دَعْوَاهم) kelimesinin iddia anlamına değil, dua anlamına geldiğini söylerler ve şöyle derler: İnsanlar yiyecek veya içecek arzu ettiklerinde veya canları başka bir şey çektiğinde "sübhânekellâhumme" (سبحانك اللهم) diye dua ederler, bunun üzerine istedikleri ve canlarının çektiği şeyler hemen kendilerine verilir. Fakat cennette lezzetlerin ardı arkasının kesilmediği söylenmiştir. Şayet onların söyledikleri doğru olsaydı, söz konusu lezzetlerin ve isteklerin arkasının kesilmesi gerekirdi. Ancak buna karşı şöyle söylenmiştir: Onlara yeni istekler ve temennilerde bulunmaları ilham edilir ve onlar da sürekli isteklerde bulunurlar. Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurmuştur: "Sizin için
canınızın çektiği her şey bulunacak"[29]. [§]"Beğendikleri meyveler ve canları- 21
nın çektiği kuş etleri olacak"[30]. Cenâb-ı Hakk'ın bununla neyi kastettiğini kesin olarak bilemeyiz. **Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!** Bu beyan çeşitli şekillerde anlaşılabilir. Birincisi, bu ifade cennet ehlinin tevhitten başka

---

28 bk. el-Bakara, 2/25. ve el-A'râf, 7/43. âyetlerinin tefsiri.

29 Fussılet, 41/31.

30 el-Vâkıa, 56/20-21.

bir yükümlülüğü olmadığını haber vermektedir, bundan maksat da kelime-i tevhittir. İkincisi, müminler bu sözü, gördükleri nimetlerin büyüklüğünden ve müşahede ettikleri acayipliklerden dolayı söyleyeceklerdir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk’ın kendilerine vermiş olduğu çeşitli renk ve tattaki nimetlere ve yiyeceklere karşı teşekkür için bu sözü söyleyecekler.

[Cennette Müminlerin Konuşmaları]

Karşılıklı iyi dilekleri de ‘selâm’ şeklinde olacaktır. Müfessirler şöyle derler: Melekler cennette müminlere canlarının çektiği çeşitli renk ve tattaki nimetleri getirirler, onlara selâm verirler, müminler de meleklerin selâmını alırlar. İşte **karşılıklı iyi dilekleri ‘selâm’ şeklinde olacaktır** meâlindeki cümle bunu ifade etmektedir. Bu nimetleri yiyip bitirdiklerinde de **âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun** diyecekler. Bu, İbn Abbâs’ın (r.a.) ve diğer müfessirlerin görüşüdür[31]. **Karşılıklı iyi dilekleri ‘selâm’ şeklinde olacaktır** cümlesindeki “selâm” (سلام) lafzı, hiçbir hata ve kusur içermeyen, kabalık ve çirkinlikten sâlim bir söz gibidir. Yani onların cennette birbirleriyle konuşmaları her türlü ayıptan ve kusurdan uzaktır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyurulmaktadır: “Orada boş bir söz işitmezler”[32]. “Sadece şu söz: Size esenlikler, size mutluluklar!…”[33]

Onların duaları da, ‘Âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun’ diyerek son bulur. Müfessirler şöyle derler: Onlar bu sözü, yemeyi içmeyi bitirdikleri sırada söylerler. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Allah dünya ve âhirette kendilerine verdiği nimetler üzerine, âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun, diye şükretmelerinden dolayı kullarından razı olur. **Onların duaları son bulur** meâlindeki cümle, dünyadaki dualarının âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun şeklinde olduğu gibi, sanki âhiretteki dualarının da **âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun**, şeklinde olduğunu belirtmektedir.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ
اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ف۪ي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

31 İbn Cüreyc’den böyle rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Tefsîr*, XI, 89; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 346).

32 Meryem, 19/62; el-Vâkıa, 56/25; en-Nebe’, 78/35.

33 el-Vâkıa, 56/26.

[§]*11. "Eğer insanlar iyi olanı çarçabuk istedikleri gibi kötü olanı da Allah onlar için hemen gerçekleştirseydi derhal sonları gelirdi. Bize kavuşacaklarına inanmayanları, azgınlıkları içinde bocalayıp durmak üzere kendi hallerine bırakırız."* 22

Eğer insanlar iyi olanı çarçabuk istedikleri gibi kötü olanı da Allah onlar için hemen gerçekleştirseydi derhal sonları gelirdi. Bu âyette sanki gizli bir kelime var gibidir, sanki şöyle demektedir: **Eğer Allah insanlar için kötü olanı hemen gerçekleştirseydi.** Yani iyi olanı çarçabuk istediklerinde onu hemen gerçekleştirdiği gibi kötü olanı istediklerinde de hemen gerçekleştirseydi **derhal sonları gelirdi.** Zâhirde âyet, insanların kötüyü istemelerinden söz etmemekte, sadece Allah'ın onu hemen gerçekleştirmesinden bahsetmektedir. Dolayısıyla belirttiğimiz gibi burada kötülükle ilgili olan "isti'câl" (استعجال) kelimesi gizlenmiştir. Nitekim "Allah'ın emri gelmiştir"[34]. "Gökten üzerimize taş yağdır"[35] meâlindeki çeşitli âyet-i kerîmeler de böyledir. Onlar tazarru ve niyaz ile azabın hemen gelmesini istiyorlardı. Cenâb-ı Hak ise, onlar hayrı çarçabuk istediklerinde hemen verildiği gibi, şayet azabın derhal gelmesini istediklerinde de hemen azap gönderilseydi sonları gelirdi, helâk olurlar ve yok olup giderlerdi buyuruyor. Bu yorum, özellikle dua ve istekle azabın derhal gelmesini isteyen kâfirler hakkındadır. Bu hükmün, azap isteğini açıkça belirtmeden, kötülüğü irtikâp ettikleri takdirde bütün yaratıklar hakkında da geçerli olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar iyilik yaptıklarında Allah kendilerine hemen hayrı lütfettiği gibi, kötülük yapmaları sebebiyle, o kötülüğü işledikleri anda **Allah eğer kötü olanı hemen gerçekleştirseydi, derhal sonları gelirdi.** Yani insanlara yaptıkları iyiliğin karşılığını hemen verdiği gibi, kötülük yaptıklarında da işledikleri kötülüğün gerektirdiği cezayı derhal verseydi, onların hemen sonları gelirdi. Ama Allah böyle yapmamakta, ecellerinin sonuna kadar onlara süre vermektedir. Bu âyeti, insanlar lânetle ve rezil-rüsvay olmakla birbirlerine
beddua ederler diye farklı bir şekilde yorumlamak da mümkündür. [§]Yani in- 23
sanın kızdığında, yâ Rabbi! Falana lânet eyle! Allahım, onu rezil-rüsvay et! ve benzeri sözlerle beddua etmesidir. Cenâb-ı Hak ise, insanlar birbirlerine dua ettiklerinde rahmeti ve bolluğu verdiği gibi, beddua ettikleri zaman da hemen onun karşılığını verseydi, **derhal sonları gelirdi,** helâk olurlar ve yok olup giderlerdi. Bu da onların sonu olurdu. Bu durum üç şekilde olabilir. Birincisi,

[34] "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın" (en-Nahl, 16/1).

[35] "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (el-Enfâl, 8/32).

belirttiğimiz gibi istek ve talebin derhal gerçekleşmesi. İkincisi, insanların fiili işlediklerinde ve kötülüğü irtikâp ettiklerinde gerçekleşmesi. Üçüncüsü de, yaptıkları ve ettikleri işlere bağlı olarak gerçekleşmesi.

Derhal sonları gelirdi. Bu beyan, onlar için belirlenen süreden önce sonları gelirdi anlamına gelebilir. İkinci olarak da, onların sonları bu şekilde takdir edilmiştir, mânasına gelebilir. Bu âyet, hiç kimsenin eceli gelmeden helâk olmayacağına ve ecelinin asla ileri-geri gitmeyeceğine işaret etmektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır: "Bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler"[36].

Bize kavuşacaklarına inanmayanları, azgınlıkları içinde bocalayıp durmak üzere kendi hallerine bırakırız. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu âyet, dünyada yaptıklarından dolayı hiçbir kâfiri cezalandırmamanın Allah'ın hikmeti gereği olduğunu göstermektedir. Ama yaptıkları iyiliklere karşılık dünyada çeşitli nimetler vermek suretiyle onları hemen mükâfatlandırmaktadır. Buna karşılık cezalarını kıyâmet gününe ertelemek, O'nun hikmetinin gereğidir. İşte bu âyetin yorumu budur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bize kavuşacaklarına inanmayanları, azgınlıkları içinde bocalayıp durmak üzere kendi hallerine bırakırız.** Yani onları terkederiz, kendilerine vâdedilen azap vakti gelinceye kadar kör ve şaşkın olarak bırakırız.

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِه۪ٓ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَٓائِمًا فَلَمَّا
كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَٓا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذٰلِكَ زُيِّنَ
لِلْمُسْرِف۪ينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

12. "İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur; onu zararlı durumundan kurtardığımızda ise sanki başına gelen zararı gidermeye bizi çağırıp yalvarmamış gibi inkârcılığa dönüp yoluna devam eder; haddi aşanlara işte bu şekilde yaptıkları güzel görünmektedir."

İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen her "insan" (الانسان) kelimesinden kâfir

36 "Süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler" (el-A'râf, 7/34; en-Nahl, 16/61).

olan insan kastedilmiştir. Nitekim şu âyet-i kerîmelerde bu mâna kastedilmiş-
tir: [§]“Ey insan! Büyük bir çaba içindesin”[37]. “Ey insan! Yüce Rabb’in hak- 24
kında seni yanıltıp aldatan ne oldu?”[38] “Asra yemin ederim ki, insan gerçekten
ziyandadır”[39]. Fakat Cenâb-ı Hakk’ın bu âyette de kâfiri kastettiğinden kesin olarak emin değiliz. Şayet bu âyette söylenenler esas alınacak olursa, kâfirlerin yanı sıra iman edenler de bu hitabın kapsamına girerler; çünkü bir ihtiyaç veya zorluk halinde mümin de Allah’a dua etmeye ve yalvarmaya başlar. Ama o sıkıntıdan kurtulduğunda yaptığı duayı bırakır, yalvarmasını terkeder. Bu itibarla müminler de bu hükmün kapsamına dâhildirler.

Yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur. Bu beyanda, gerçek anlamda yan üstü yatmak, oturmak ve ayakta durmak kastedilmemiş, her durumda dua ederler anlamı kastedilmiştir**.** Yani her hal ve şartta dua ederler. İnsanlar başlarına gelen zorluk ve sıkıntıları gidermeye Allah’tan başka taptıkları şeylerin muktedir olmadıklarını anlayınca, bu belâları defetmesi için hemen Allah’a dua etmeye ve yalvarmaya koyulurlar.

Sonra Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını, aşırı inatçılıklarını, tekrar ilk hallerine döndüklerini haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: **Onu zararlı durumundan kurtardığımızda ise sanki başına gelen zararı gidermeye bizi çağırıp yalvarmamış gibi inkârcılığa dönüp yoluna devam eder.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, buradaki **bizi çağırıp yalvarmamış gibi** meâlindeki beyanla Cenâb-ı Hak, rahata erince bizi unutur, sanki bizi hiç tanımıyormuş gibi duayı terkederek keyfini yaşamaya devam eder, buyurmaktadır.

Haddi aşanlara işte bu şekilde yaptıkları güzel görünmektedir. Buradaki “isrâf” (الاسراف) kelimesi, ileri gitmek, konulan sınırı geçip haddi aşmak anlamına gelir. Bu da, putlara ve benzeri şeylere taparak canları ve malları hiç fayda vermeyecek yere koymak demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾

---

[37] “Ey insan! Sen Rabb’ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O’na kavuşacaksın da” (el-İnşikāk, 84/6).

[38] el-İnfitâr, 82/6.

[39] el-Asr, 103/1-2.

25 **[§]*13. "Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik; halbuki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi, ama onların iman edecekleri yoktu. Günah yolunu seçen toplulukları işte böyle cezalandırırız."***

Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik.

Eğer denilirse ki: Cenâb-ı Hak kötülük yapanları da, yapmayanları da yok etmiştir. Bu durumda kötülük yapanları kötülüklerinden dolayı mı yok ettiği veya kötülük yapmayanları kurtarmak için mi yok ettiği nerden bilinir?

Buna şöyle cevap verilir: Kötülük yapanları yok etmesi, cezalandırma ve köklerini kurutma anlamında bir helâki ifade eder. Kötülük yapmayanları yok etmesi ise, cezalandırma ve köklerini kurutma anlamında bir helâk değildir, ancak tayin edilmiş olan ecelleri geldiği için onları yok etmiştir. **Sizden önceki nice nesilleri, haksızlık ve kötülük yoluna saptıklarında yok ettik; halbuki peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi** meâlindeki âyet, onların peygamberlerinden ısrarla ve inatla mûcizeler istemeleri ve peygamberleri de onlara istedikleri mûcizeleri getirmelerine rağmen yine de yalanlamaları üzerine helâk etmiştir, demektir. Onlar gerçekten o zaman yok edilmişlerdir. Binâenaleyh siz ey Mekkeliler! Peygamberinizden bir mûcize istersiniz ve o da size mûcize getirir, sonra yine de onu yalanlarsanız, Cenâb-ı Hak sizden önceki milletleri cezalandırdığı gibi sizi de cezalandırır. Zira istekten sonra helâk etmek O'nun hükmü gereğidir. Sanki Cenâb-ı Hak, Mekkeliler'e mûcizeler istemelerini engellemektedir. Çünkü mûcize geldikten sonra yine de kabul etmezlerse, arkasından helâk gelecektir.

Peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi. Buradaki apaçık deliller anlamına gelen "beyyinât" (بينات) kelimesi, yapılması ve sakınılması gereken fiilleri açıklamak anlamına gelebilir. Biz bu hususa değişik yerlerde temas etmiştik[40].

Ama onların iman edecekleri yoktu. Cenâb-ı Hak, senden mûcize isteseler ve sen de istedikleri mûcizeyi getirsen dahi o insanların, yani Mekkeliler'in yine de iman etmeyeceklerini peygamberine haber vermektedir. **Günah yolunu seçen toplulukları işte böyle cezalandırırız.** Yani her günahkârı cezalandırırız.

---

40 bk. el-Bakara, 2/87 ve 99. âyetlerinin tefsiri.

ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَٓائِفَ فِى الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

[§]*14. "Nasıl davranacağınızı görelim diye yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik."* 26

Sonra yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik. Buradaki "halâif" (خلائف) kelimesi, helâk etmediği o insanlara sizleri halef yaptı anlamına gelir. Bu durumda âyet, Allah'ın nimetini, lütfunu ve rahmetini hatırlatmak anlamındadır. Şayet dileseydi hepsini yok edeceğini hatırlatmaktadır. Bunlar, onların yerine gelmediler, ama Allah lütfu ve rahmeti ile sizi helâk etmedi. **Sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik,** imtihan ve kulluk etmek konusunda sizi onlardan sonra yerlerine getirdik. Yani atalarınızı imtihan ve kullukla sorumlu tuttuğu gibi, sizleri de imtihan ve kullukla mükellef kıldı. **Sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik.** Bu beyanın sanki şu mânaya geldiği anlaşılmaktadır: Sizi, kötülük yapmayanların yerlerine getirdik, onlara nasıl uymazsınız? Sizden öncekiler kötülük yapmışlar ve Cenâb-ı Hak da onları helâk etmişti, sizler ise kötülük yapmayan ve peygamberleri yalanlamayan insanların yerine geldiniz, neden onlara tâbi olmuyorsunuz? Sanki o insanlar, atalarının da kendileri gibi yaptıklarını ve bu itibarla kendileri de atalarının yoluna uyduklarını iddia ediyorlardı. Cenâb-ı Hak da **sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik,** yani kötülük yapmayanların yerlerine getirdik buyurmaktadır. Çünkü kötülük yapanlar yok edilmişlerdi, sizler ise atalarınızın yolunda bırakıldınız. **Sonra yeryüzünde sizi, onlardan sonra yerlerine getirdik** meâlindeki beyan şu anlama da gelebilir: Ben size, yani insanlara gönderilen ilk peygamber değilim. Bilakis Cenâb-ı Hak, geçmiş ümmetlere pek çok peygamber göndermiştir. O ümmetlerde peygamberlere tâbi olan ve onların çağrısına uyan insanlar vardı, ey Mekke ahalisi! Siz de bana tâbi olun ve benim davetime uyun.

Nasıl davranacağınızı görelim diye. Cenâb-ı Hak, itaat ve isyan konusunda insanların neler yaptıklarını ve gelecekte neler yapacaklarını şüphesiz bilmektedir. Ama Allah, âsi olanla itaatkâr olanların akıbetini onlara bildirmektedir. Zira mâsiyet, ancak yasaklama geldikten sonra yapılan fiile denir. İtaat da, ancak emir geldikten sonra yapılandır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak sizi denemekte, içinizden isyan edenleri bildiği gibi daha önce isyan edenleri bildiğini de size bildirmektedir. Aynı şekilde sizden itaatkâr olanları bildiği gibi,

daha öncekilerden itaatkâr olanları bildiğini de size haber vermektedir. Bunun örneklerini daha önce zikretmiştik[41]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا
ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا اَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ ل۪ٓي اَنْ اُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓائِ
نَفْس۪ي اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَيَّ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ي
عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٥﴾

27 **[§] *15. "Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar, 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler. Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer Rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım."***

Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca. Buradaki "beyyinât" (بينات) kelimesini daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[42]. Beyyinât, Allah tarafından geldiği açık olan, yaratıklardan biri tarafından uydurulmuş olmayan şey demektir. **Bize [huzurumuza] geleceklerine inanmayanlar** meâlindeki âyeti de daha önce zikretmiştik[43].

Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir, dediler. Bu beyandan maksadın Kur'ân'ı değiştirmek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü başka bir Kur'ân getirmekle onu değiştirmek aynı şeydir. Dolayısıyla âyette veya anlamına gelen "ev" (أو) kelimesi "veya" değil "ve" anlamında kullanılmıştır. Sanki onlar şunu söylüyorlardı: Başka bir Kur'ân getir ve bunu değiştir. Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğuna bakmaz mısın? **Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur.** Yüce Allah burada onlara sadece değiştirmekle ilgili bir cevap verdi. Bu da göstermektedir ki onların talebi, Kur'ân'ı değiştirmekti. Ama onlar bunu Kur'ân'ı yalanlama ve alay etme edasıyla söylüyorlardı. Sonra müfessirler, onların Kur'ân'ı değiştirme talepleri konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları şöyle dediler: Onlar Kur'ân'ın değiştirilmesini, yani azap âyeti yerine rahmet âyetinin getirilmesini veya hükümlerinin

41 bk. el-Bakara sûresinin 2/143. âyetinin tefsiri.
42 bk. el-Bakara sûresinin 2/87 ve 99. âyetlerinin tefsiri.
43 bk. Yûnus sûresinin 10/7. âyetinin tefsiri.

değiştirilmesini istemişlerdi. **Bize bundan başka bir Kur'ân getir** meâlindeki beyan, Kur'ân'ın nazmına dokunma ama hükümlerini değiştir anlamına gelebilir. Daha önce de söylediğimiz gibi, onlar azap âyeti yerine rahmet âyetini okumasını ve tanrılarına hakaret yerine onları övmesini ve benzeri şeyleri istemiş de olabilirler. *En doğrusunu Allah bilir.* Biz ise buradaki değiştirmekten maksadın hükümlerini değiştirmek mi, yoksa nazmını ve şeklini değiştirmek mi olduğunu bilmiyoruz. Bunu ancak ilâhî bir kaynaktan işitmekle bilebiliriz. Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.) sadece kendisine vahyedileni söylediğini ve sadece ona uyduğunu haber vermektedir. Kendisine şöyle söylemesi emredilmektedir: **Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum.**

Eğer Rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım. Yani size tebliğ etmekle emrolunduğum şeyi tebliğ etmezsem
dehşetli bir günün azabından korkarım. [§]Rabb'ini bilen herkes, eğer Allah'a 28
âsi olur, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet ederse, başına geleceklerden korkar. Ama Rabb'ini bilmeyen kişi, O'na isyandan ve muhalefetten korkmaz.

Onların, **Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir** meâlindeki sözü, inat ve istihza ifadesinden başka bir şey değildir. Zira başka bir Kur'ân getirse veya onu değiştirse, bu söylenenden başka onlara bir yararı yoktur. Şayet onların bu talebi caiz olsaydı, tek tek her âyet hakkında da aynı şey caiz olurdu. Bunun da asla sonu ve nihayeti gelmezdi. Dolayısıyla bu, sadece inat ve istihza anlamında bir taleptir.

قُلْ لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَٓا اَدْرٰيكُمْ بِهٖۘ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهٖۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

16. "Yine de ki: Allah** (öyle) **dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz; o gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım, siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?"

Yine de ki: Allah (öyle) dileseydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz. Bu beyan, az önce geçen "Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir" meâlindeki cümlenin sılasıdır. Bunun iki anlama gelme ihtimali olduğunu söylemiştik: Biri, onlar Kur'ân'ın nazmını ve şeklini değil hükümlerini değiştirmesini istiyorlardı. Diğeri de "Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir" meâlindeki cümlenin, Kur'ân'ın naz-

mını, şeklini ve hükümlerini toptan kaldır, anlamına gelmesidir. Sanki onlar bu Kur'ân'ı şahsen Resûlullah'ın (s.a.) uydurduğunu ve kendi kafasından düzenlediğini iddia ediyorlardı. Buna karşı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **De ki: Allah (öyle) dileseydi ben onu size okuyamazdım.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şöyle olmalıdır: Şayet Allah, aranızda dinini yaymamayı, delilleriyle sizi susturmamayı ve beni size peygamber olarak göndermemeyi dileseydi Kur'ân'ı size okumaz ve onu size haber vermezdim, yani size bildirmezdim. **Size onu haber vermezdim** meâlindeki cümle, ondaki hükümleri size bildiremezdim anlamına gelebilir. Yahut şöyle demek istiyor: Şayet Allah dileseydi bana vahiy göndermez, bana vahyedilenleri size tebliğ etmemi emretmez ve bana emrettiği şeylere sizi de çağırmamı istemezdi.

[Mûtezile]

29 **[§] Allah (öyle) dileseydi ben onu size okuyamazdım.** Bu beyanda, Allah'ın dilediği her şeyin olduğuna, O'nun dilemediği hiçbir şeyin de olmayacağına dair işaret vardır. Çünkü âyet **Allah (öyle) dileseydi ben onu size okuyamazdım,** diye haber vermektedir. Şayet Allah onu okumasını dilemeseydi, o asla okuyamazdı. İşte bu, Allah'ın dilediği her şeyin olacağına, dilemediği hiçbir şeyin de olmayacağına işaret eder. Bu âyet, Mûtezile'nin, Allah bütün yaratıkların iman etmelerini istedi, ama onlar iman etmediler, şeklindeki sözlerini reddetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım. Bu süre zarfında şu anda söylediklerime benzer bir iddiam olmadı ve şimdi okuduğum gibi bir şey de okumadım. **Siz aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?** Bunları benim kendiliğimden uydurmadığımı, bana gönderilen vahiy olduğunu anlamıyor musunuz? Zira bunlar eğer benim uydurduğum şeyler olsaydı, şimdiye kadar da aynı şeyleri söylemem gerekirdi. Bunca zaman boyunca bunları söylememişsem, kendiliğimden onları uydurmadığıma **aklınız ermiyor mu?** Bu âyet farklı anlamlara gelebilir. Birincisi, bunları Hz. Peygamber'in (s.a.) kendiliğinden uydurduğunu iddia ettiklerinde, Resûlullah (s.a.) şöyle cevap veriyor: Ben uzun zamandır aranızda yaşıyorum, yani bana vahiy gelmeden önce de sizinle idim; elimle yazı yazdığımı da, öğrenmek için başka birine gidip ders aldığımı da görmediniz. Bu durumda bunları ben kendiliğimden nasıl uydurabilirim? Zira önceden bir takım sebeplere başvurmadan herhangi bir eseri yazmak mümkün değildir.

İkincisi bir ömür boyu aranızda yaşadım, benim yalan söylediğimi asla görmemiş, duymamışsınızdır. Böyle iken Allah'a nasıl iftira edebilir, kendiliğimden Kur'ân'ı nasıl uydurabilirim? Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetin peşinden gön-

derdiği şu âyete bakmaz mısın? “Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse var mıdır?”[44] Yani Allah hakkında yalan söyleyenden daha zâlim hiç kimse yoktur.

[§]Üçüncüsü **O gelmeden aranızda uzun bir süre yaşadım** meâlindeki 30
beyan, bu sürede peygamber olduğunu iddia eden ve buna delil getiren birini duymadım, ama ben peygamber olduğumu iddia ediyor ve buna da delil getiriyorum anlamına da gelebilir. Bunları benim kendi nefsimden uydurmadığıma **aklınızı kullanıp düşünmez misiniz?**

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِه۪ۜ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

17. “Allah hakkında yalan uyduran veya O’nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kimse var mıdır? Günah yoluna sapanların kurtuluşu yoktur.”

Allah hakkında yalan uyduran veya O’nun âyetlerini yalanlayandan daha zâlim kimse var mıdır? Bu âyet de sanki “Bize bundan başka bir Kur’ân getir veya bunu değiştir”[45] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Yani yalanın çirkin ve ahlâksızca bir şey olduğunu bildiğiniz halde benden başka bir Kur’ân getirmemi ve hükümlerini değiştirmemi nasıl istersiniz? Allah’a iftira etmemi ve O’nun âyetlerini yalanlamamı nasıl beklersiniz? Bu âyetin, Hz. Peygamber’in (s.a.) Kur’ân’ı kendi kafasından uydurup Allah’a isnat ettiği şeklindeki iddialarına ilişkin cümlenin sılası olması da muhtemeldir. Buna göre Resûlullah (s.a.) şöyle demektedir: Ben sizin aranızda bir ömür geçirdiğim halde sizler şimdiye kadar beni yalan söylemekle hiç itham etmediniz, Allah’a yalan isnat etmenin ne kadar çirkin ve ahlâksızca bir şey olduğunu da bildiğiniz halde benim Allah’a yalan isnat ettiğimi nasıl söylersiniz? Bu âyetin, önceki âyetlerle alakası olmayan müstakil bir âyet olması da muhtemeldir. Sonra **Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse var mıdır?** Bu kelâmın bir soru cümlesi olduğunu söylemiştik. Bu sorunun cevabı müfessirlerin söyledikleri şu sözdür: Kötülüğü ve ahlâksızlığı, Allah hakkında yalan uydurandan zulmü daha açık

---

[44] Yûnus, 10/17.

[45] Yûnus, 10/15.

olan kimse yoktur. Onların söylemiş olduğu bu söz, bu âyetin tefsiri değildir[46]. Biz bu hususu değişik yerlerde açıklamıştık[47].

Veya O’nun âyetlerini yalanlayan. Allah’a iftira etmek, O’nun âyetlerini yalanlamaktır. O’nun âyetlerini yalanlamak da Allah’a iftira etmektir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَٓاءِ
شُفَعَٓاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ قُلْ اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا
فِي الْاَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

31 [§]***18. “Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve ‘Bunlar Allah katında bizim aracılarımız’ diyorlar. Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah’ın bilmediği bir şeyi O’na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O’nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphe yoktur.”***

Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, tapmasalar **kendilerine hiçbir zarar veremeyecek**, tapsalar da **hiçbir fayda veremeyecek** olan şeylere tapıyorlar. İkincisi, **fayda da zarar da veremeyen şeylere,** yani tapmayı terketseler de zarar vermeye gücü yetmeyen şeylere tapıyorlar. **Fayda vermeyen**, yani onlara fayda vermeye gücü yetmeyen putlar… Cenâb-ı Hak, zararı gidermeye ve fayda vermeye gücü yetmeyen şeylere taptıklarından; her türlü menfaati ve gıdaları lütfeden, her türlü zarar ve faydanın kendisinden geldiği zata kulluğu terkettiklerinden dolayı onların ne kadar akılsızca davrandıklarına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlar Allah katında bizim aracılarımız diyorlar. Bu sözü onların atalarını taklit ederek söylemiş olmaları muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da

46 “Bu âyetin, önceki âyetlerle alakası olmayan müstakil bir âyet olması da muhtemeldir. ‘Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse var mıdır?’ meâlindeki âyetin soru cümlesi olduğunu ve bunun bir cevabı olması gerektiğini değişik yerlerde belirtmiştik. Bu sorunun cevabı konusunda müfessirler şöyle demişlerdir: Kötülüğü ve ahlâksızlığı, Allah hakkında yalan uydurandan daha açık olan kimse yoktur. Müfessirlerin bu sözü, âyetteki sorunun altında gizlenmiş olan cevabıdır, yoksa âyetin tefsiri ve yorumu değildir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 367a; Medine nüshası, vr. 409b).

47 bk. el-En‘âm sûresinin 6/93. âyetinin tefsiri.

bize bunu emretti" derler[48]. Yahut onlar bu sözü, kendilerini Allah'a kulluğa ve O'nun hizmetine ehil görmedikleri için söylemişlerdi. Dünyada kendisini sultana hizmete lâyık görmeyen, bu yüzden sultan nezdinde kendisine şefaat eder ümidiyle onun çevresindekilere hizmet eden herkes bu türlü sözleri söyler. Buna göre onlar da, putların kendilerini Allah'a yaklaştıracakları[49] ve Allah katında kendilerine şefaat edecekleri düşüncesiyle onlara tapıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? [Birincisi], Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?** Yani O'na haber mi vermek istiyorsunuz? **Allah'ın bilmediği bir şeyi,** siz O'nun her şeyi bildiğini bildiğiniz halde…
Yani [§]sizin bilmediğiniz, fakat belirtilen her şeyi bildiğini sizin de bildiğiniz 32
Allah'a bir şey mi öğretiyorsunuz? Siz de biliyorsunuz ki, şayet mesele öyle olsaydı, Allah onu sizden çok daha iyi bilirdi. İkincisi, siz Allah'ın bilmediği bir şeyi mi söylüyorsunuz? Yani Allah, onun sizin söylediğiniz gibi olmadığını bilmektedir. Nitekim insanlar şöyle derler: Allah'ın dilediği oldu, dilemediği de olmadı. Yani Allah'ın olmamasını dilediği şey olmadı[50].

O münezzehtir. "Sübhânehû" (سبحانه) kelimesi, Allah'tan başkalarında görülen ayıplardan ve âfetlerden, benzer ve zıt olma ihtimalinden Allah'ı yüceltmek için kullanılır. Burada ise iki anlama gelir. [Birincisi], müşrikler âyette zikredilen şeylere tapıyorlar ve Allah katında onlar bizim şefaatçilerimizdir

---

48 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

49 Müellif burada "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar" (ez-Zümer, 39/3) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

50 "Cenâb-ı Hakk'ın 'Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?' meâlindeki âyetinin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, âyetteki 'bilmediği şeyi' ifadesi, her ne kadar onların iddia etmiş oldukları putların kendilerine Allah katında şefaatçi olacakları bilgisini kendinden nefyediyor ise de, hakikatte onların iddialarını reddetmektedir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na haber vermeye mi kalkışıyorsunuz? Siz de biliyorsunuz ki Allah, göklerde ve yerde olan her şeyi bilmektedir. Şayet iddia ettiğiniz gibi putlar Allah katında size şefaatçi olsalardı, Allah bunu sizden daha iyi bilirdi. Buna göre âyet onların iddiasını reddetmektedir. İkincisi de buna yakın bir mânadır. Cenâb-ı Hak 'Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?' buyuruyor. Yani o konunun sizin iddia ettiğiniz gibi olmadığını bilene öğretmeye kalkıyorsunuz. Bu, insanların söylediği şu söze benzemektedir: Allah'ın dilediği oldu, dilemediği de olmadı. Yani Allah'ın olmasını dilediği şey oldu, olmamasını dilediği şey de olmadı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 367a-b).

diyorlardı. Cenâb-ı Hak da "Sübhânehû" buyuruyor, öylelerini kendi katında şefaatçi kılmaktan zâtının münezzeh olduğunu ifade ediyor. Çünkü şefaat eden, ancak şefaat isteyeceği zâtın nezdinde bir kadri ve değeri olmasıyla bunu yapabilir. Kullar için Allah katında değer sahibi olmak, ancak kulluk yapmalarıyla mümkündür, bütün güçleriyle kulluk görevlerini yerine getirmeleriyle onu kazanırlar. Kulluk yapması ihtimali bulunmayanın ise, zikredilen şeyleri kazanması çok uzak bir ihtimaldir. Yani nebîler ve resûller dışında belirtilen kişileri şefaatçi kılmaktan Allah münezzehtir; onların ne zarar vermeye ve ne de fayda sağlamaya güçlerinin yetmediği kendilerine haber verilmişti, şefaat de böyledir. İkincisi, kulluk yapmak konusunda onları Allah'a ortak koşmuş olmalarıdır, Allah'ın yanında başka bir mâbut olmasından yahut kendisinden başka birine kulluk yapılmasına izin vermesinden Cenâb-ı Hak münezzehtir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلَّٓا اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ
رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ ف۪يمَا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

33 [§]***19. "İnsanlar*** (inanç birliği içinde bütünleşmiş) ***tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu. Eğer Rabb'inin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi."***

[İnanç Farklılığı ve Fıtrat]

İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti, sonra aralarında inanç farklılığı oluştu. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bütün Mekkeliler müşrik idi, putlara tapıyorlardı, içlerinde ne yahudi, ne hıristiyan ve ne de başka mezhebe mensup biri vardı. Muhammed aleyhisselâm peygamber olarak gönderilince aralarında inanç farklılığı meydana geldi; bazıları ona iman edip kendisini tasdik etti ve samimi olarak Allah'ın dinine girdi. Bazıları ise onun Allah'ın elçisi olduğunu bildikleri halde kendisini yalanlamakta inat edip kibirlendiler. Bazıları şüpheye düştü, bazısı da hiç ilgilenmedi ve düşünmedi. Böylece dört gruba ayrıldılar. Bazıları da şöyle dedi: **İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti,** yani hepsi yaratılış itibariyle tek bir halde idi. Herkesin yaratılışında yüce Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini kabullenmek inancı vardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Göklerde olanlar

da yer de olanlar da isteyerek veya istemeyerek hep O'na boyun eğmişlerdir"[51]. "Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel!"[52] Herkesin yaratılışında Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini kabul etmek inancı vardır. **Sonra aralarında inanç farklılığı oluştu,** bir kısmı o fıtrat üzere kaldı, bazıları da yalanladı ve küfrü tercih etti. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Her doğan fıtrat üzere doğar, ancak anne babası onu yahudileştirir ve hıristiyanlaştırır"[53]. Burada kendi hallerine bırakılsalardı herkesin fıtrat üzere olduğu, fakat anne babasının onun fıtrat üzere kalmasına mani oldukları haber verilmektedir. [§]Şöyle de denilmiştir: **İnsanlar (inanç birliği içinde** 34
bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti, yani bütün yaratıklar bütün bir ümmet halinde idi. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurulur: "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır"[54]. Cenâb-ı Hak sanki bu ümmeti azarlamakta ve şöyle söylemektedir: Özleri ve cinsleri farklı olduğu halde onlar ihlas ile Allah'a boyun eğiyorlar, o ümmetlerden biri olan siz ey insanlar, Allah size akıl verdiği, hikmetli olan ile akılsızca yapılanı ayırdetme gücü lütfettiği halde nasıl olur da inanç farklılığına düşersiniz ve Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetine ve rablığına başkalarını ortak edersiniz? Üstelik Allah göklerde ve yerde olan her şeyi sizin için yaratmış, onların hepsini sizin istifadenize vermiş[55] ve sizi bütün yaratılanlardan daha üstün kılmışken… Böyle bir mazhariyeti diğer ümmetlerden hiçbirine vermemişken… Bazı tefsirciler, **İnsanlar (inanç birliği içinde bütünleşmiş) tek bir topluluktan ibaretti** meâlindeki beyanın Nuh aleyhisselâm dönemine ve onunla birlikte gemiye binenlere işaret ettiğini söylemişlerdir; onların hepsi tek bir dine bağlı idiler, fakat gemiden çıkınca aralarında inanç farklılığı oluştu. Bazıları bu âyette Hz. Âdem'in (s.a.) kastedildiğini, ondan sonra evlatlarının farklı inanç gruplarına ayrıldıklarını söyler. Bazıları da Hz. İbrahim (s.a.) dönemine işaret edildiğini söyler. Fakat bunun nasıl olduğunu biz bilmiyoruz. Biz ancak Cenâb-ı Hakk'ın haber vermesiyle biliriz.

---

51 Âl-i İmrân 3/83.

52 "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz" (er-Rûm, 30/30).

53 "Her doğan fıtrat üzere doğar, anne babası onu yahudileştirir veya hıristiyanlaştırır veya mecûsîleştirir…" (Buhârî, "Cenâiz", 92; Müslim, "Kader", 22).

54 el-En'âm, 6/38.

55 Müellif burada şu âyetlere ve benzerlerine işaret etmektedir: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur." (el-Bakara, 2/29). "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?" (Lukmân, 31/20). "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir" (el-Câsiye, 45/13).

Eğer Rabb’inin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi. [Birincisi], denildi ki: İstemiş oldukları âyetler geldiğinde onları yalanlamaları halinde bu ümmete azap etmemek eğer Allah’ın hükümlerinden olmasaydı, daha önceki ümmetlerin istemiş oldukları âyetleri yalanladıklarında onları helâk ettiği gibi bunları da helâk ederdi. Fakat Cenâb-ı Hak bu ümmete azap etmeyi kıyâmet gününe ertelemiştir. İkincisi, **Rabb’inin katından daha önce verilmiş söz** ifadesi ile, peygamberleri yalanlamaları ve onlara inatla karşı çıkmaları halinde bu ümmetin kökünü kazımamak kararı kastedilmektedir. Bu iki yorumdan biri onların kökünü kazımaktan vazgeçmek, diğeri de azabı belli bir vakte kadar ertelemektir. **Aralarında hüküm verilirdi,** yani onları kabule zorlayan şey açıklanarak hüküm verilirdi.

وَيَقُولُونَ لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ فَقُلْ اِنَّمَا الْغَيْبُ لِلّٰهِ فَانْتَظِرُوا
اِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِر۪ينَ ﴿٢٠﴾

35 [§]***20. “Ona Rabb’inden bir işaret gelse ya!” diyorlar. De ki: “Gaybı bilmek Allah’a mahsustur; bekleyiniz, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.”***

Ona Rabb’inden bir işaret gelse ya! diyorlar. De ki: Gaybı bilmek Allah’a mahsustur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun cevabı, “Eğer Rabb’inin katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı”[56] meâlindeki âyette zikredilmektedir. Yani istemiş oldukları âyetler geldiğinde onları yalanlamaları halinde bu ümmete azap etmemeye dair eğer Allah’ın verdiği bir söz olmasaydı, daha önceki ümmetlerin istemiş oldukları âyetleri yalanladıklarında onlar helâk edildiği gibi siz de mutlaka helâk edilirdiniz.

De ki: Gaybı bilmek Allah’a mahsustur. Yani siz de biliyorsunuz ki, gayb ilmi Allah’a aittir. Allah, benim peygamber olduğuma işaret eden âyetleri ve açıklamaları indirmiştir.

Bekleyiniz, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim. Denildi ki: Öyleyse siz benim helâk edilmemi bekleyin, ben de sizin helâkinizi bekliyorum. Çünkü onlar Hz. Peygamber’i (s.a.) helâk olmakla korkutuyorlardı. Şöyle de söylendi: Siz şeytanın vâdlerini bekleyin, ben de Allah’ın vâdlerini bekliyorum. Buna göre bu cümle bir tehdit ifadesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[56] Bir önceki âyet.

وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ ف۪ٓي
اٰيَاتِنَاۜ قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًاۜ اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

21. “İnsanlara dokunan bir zarardan sonra bir rahmet tattırdığımızda bir de bakarsın ki onlar, bize ait işaretler üzerinde hileye sapmışlardır. De ki: ‘Hileye karşı Allah’ın tedbiri daha çabuktur.’ Şüphesiz elçilerimiz sizin hile ve düzenlerinizi kaydediyorlar.”

İnsanlara dokunan bir zarardan sonra bir rahmet tattırdığımızda bir de bakarsın ki onlar, bize ait işaretler üzerinde hileye sapmışlardır. Tefsirciler şöyle dediler: **İnsanlara tattırdığımızda**, yani Mekkeliler’e tattırdığımızda. Onlara bolluk, refah ve korktuklarından emin olmak gerçekleştiğinde tekrar yalanlamaya ve putlara tapmaya başlarlar. Ancak bu söz hem Mekkeliler’i, hem de diğer insanları içine almaktadır. İnsanlar putlara tapmaktan ümitlerini kestiklerinde hemen Allah’a sığınırlar ve O’nun dinine samimiyetle bağlanırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yakarırlar”[57]. “İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya
oturuken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur”[58]. [§]“İnsan- 36
ların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab’lerine sığınarak O’na yalvarırlar”[59]. Kur’ân-ı Kerîm’de böyle pek çok âyet-i kerîme vardır. İnsanların âdeti, şiddete ve belâya mâruz kaldıklarında, tapındıkları putların bunları defedemeyeceğini bildikleri için hemen Allah’a sığınmaktır.

Bize ait işaretler üzerinde hileye sapmışlardır. Âyetlerde hileye sapmaktan maksat, onları yalanlamak ve reddetmektir. Buradaki âyetlerin lafzı ile sanki Muhammed aleyhisselâm kastedilmiş gibidir. Çünkü başından sonuna kadar onun varlığı âyet idi. Defalarca onu öldürmeye azmederek hile

---

57 “Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah’a ortak koşuyorlar” (el-Ankebût, 29/65).

58 “İnsanın başına zararlı bir şey geldiğinde yan üstü yatarken veya otururken ya da ayakta iken hemen bize dua etmeye koyulur; onu zararlı durumundan kurtardığımızda ise -sanki başına gelen zararı gidermeye bizi çağırıp yalvarmamış gibi inkârcılığa dönüp yoluna devam eder; haddi aşanlara işte bu şekilde yaptıkları güzel görünmektedir” (Yûnus, 10/12).

59 “İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab’lerine sığınarak O’na yalvarırlar; sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında bakarsın ki bir kısmı kalkıp Rab’lerine ortak koşar” (er-Rûm, 30/33).

yaptılar. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Hatırlar mısın? İnkâr edenler sana tuzaklar kuruyorlardı”[60]. Burada diğer âyetlerin ve delillerin kastedilmiş olması da muhtemeldir; insanlar bunlarda hileye saptılar, yani onları yalanladılar ve reddettiler.

De ki: Hileye karşı Allah’ın tedbiri daha çabuktur. Buradaki “mekr” (المكر) kelimesi, birini farkına varmadan yakalamak anlamına gelir. Buna göre Cenâb-ı Hak, Allah’ın yakalaması çok çabuktur buyuruyor. O sizi hiç farkına varmadan yakalayıverir. Fakat sizin Resûlullah’ı (s.a.) yakalamaya ve ona hile yapmaya gücünüz yetmez, çünkü Allah mutlaka onu bilir. O, sizden daha çabuk yakalayıcıdır.

Şüphesiz elçilerimiz sizin hile ve düzenlerinizi kaydediyorlar. Bunlar hafaza melekleridir. Cenâb-ı Hakk’ın **De ki: Hileye karşı Allah’ın tedbiri daha çabuktur** meâlindeki beyanı, hilenizin cezasını sizden daha çabuk verir anlamına da gelebilir. Yahut O sizin farkına varamayacağınız yönden sizi çok çabuk yakalar. Bazı dilciler şöyle dediler: Âyetler hakkında hile, onları reddetmek ve inkâr etmek anlamına da gelir. Bazıları âyetlerle alay etmek anlamına gelir dedi. Bunların ikisi de aynı şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذٖى يُسَيِّرُكُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ
وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرٖيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَٓاءَتْهَا رٖيحٌ عَاصِفٌ وَجَٓاءَهُمُ
الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اُحٖيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصٖينَ
لَهُ الدّٖينَ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرٖينَ ﴿٢٢﴾

22. “Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) ***‘Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız’ diye -din ve ibadeti yalnız O’na özgü kılarak- Allah’a dua ederler.”***

60 “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah’tır” (el-Enfâl, 8/30).

Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur** meâlindeki beyan, karada ve denizde yol alıp ilerlemeniz için her şeyi sizin istifadenize veren O'dur demektir, bundan maksat da kendileriyle karaların ve denizlerin katledildiği binit hayvanları ve gemilerdir. Aynen şu âyette ifade buyurulduğu gibi: "Sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!"[61] **[§]** 37
Şöyle de denildi: **Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur,** yani karayı ve denizi size boyun eğdiren O'dur, bunların ikisi de korku ve helâk olma yeridir; oralarda ihtiyaçlarınızı karşılamanız için sizi koruyor. Karaların ve denizlerin felâketlerinden korumak yaratıkların gücü dâhilinde değildir. Cenâb-ı Hak lütfederek, ihtiyaçlarını karşılamaları için oraları dolaşanları korumuştur. Nitekim bir âyette, "Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur"[62] buyurmuş ve âyetin devamında bunun gibi çeşitli faydalarını zikretmiştir. Şayet Cenâb-ı Hak bunları insanların istifadesine vermeseydi ve kendilerini korumasaydı, insanlar bunlardan faydalanmaya ve kendilerini onların tehlikelerinden korumaya güçleri yetmezdi. Yüce Allah, insanları nimetlerine şükretmeye yöneltmek için onlara vermiş olduğu nimetleri ve lütfunu kendilerine hatırlatmaktadır.

Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan. Bu beyanın, Cenâb-ı Hak onu yarattı ve sizin karada ve denizde yürüyüp seyahat etmenizi sağladı anlamına gelmesi muhtemeldir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Orayı seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri seyahat edin, dedik"[63]. Burada kullanılan "takdîr" (التقدير) kelimesi yaratmak anlamına gelir, "mukadder" (المقدّر) de yaratılandır. Burada kulların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına işaret vardır. Çünkü yürüyüp seyahat etmek, yaratılanların fiilidir ve Cenâb-ı Hak onu kendine nispet etmektedir. Bu da, insanların fiillerini Allah'ın yarattığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

61 "Bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur. Var etti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!" (ez-Zuhruf, 43/12-13).

62 "Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir" (en-Nahl, 16/14).

63 "Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin, dedik" (Sebe', 34/18).

Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan. Bu beyanda Cenâb-ı Hak bizzat karanın ve denizin kendisini kastetmemiş gibidir. Fakat Allah, insanların daima kendisine şükretmeleri için onlara her türlü halde ve her zaman diliminde vermiş olduğu nimetleri hatırlatmaktadır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: “Karada ve denizde düzen bozuldu”[64]. Burada da bizzat karanın ve denizin kendisini kastetmemiştir, içinde sular bulunan ve bulunmayan yerleri kastetmiştir. Yani her yerde düzen bozuldu, demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Cenâb-ı Hak, her yerde ve her türlü ahvalde insanlara vermiş olduğu nimetleri hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

38 **[§]Gemide bulunduğunuzda, yani gemiye bindiğinizde. Güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğünde.** Yani gemiler hoş bir rüzgârla insanları götürdüğünde. Cenâb-ı Hak gemilerin denizde suyun akışıyla akıp gitmediklerini haber vermektedir, çünkü denizin suyu görünürde durgundur, gemileri orada rüzgâr kaydırıp götürmektedir. Dalgalar da böyledir, onlar suyun şiddetli akıntısından meydana gelmemekte, dalgayı suyun kendisi yaratmamakta, rüzgârın dalgaları sallayıp hareket ettirmesiyle oluşmaktadır. **İnsanlar orada sevinç içinde olurlar.** Yani insanlar orada sevinçli ve mutludurlar. **Sevinç içinde olurlar** meâlindeki cümlenin, sevinçten şımarırlar ve taşkınlık gösterirler anlamına gelmesi de muhtemeldir.

O sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar. Cenâb-ı Hak, gemilerin akıp gitmesiyle hissedilen mutluluğun rüzgâr sayesinde olduğunu, ayrıca gemileri kırıp parçalayan, yolcuları da helâk eden şiddetli fırtınanın ve gök gürültüsünün de rüzgâr ile meydana geldiğini haber vermektedir. Bunu da nesnelerin bazan uygun, bazan da bozuk olmasının kendilerinden değil, onun hakkında konulan sınırları korumak gerektiğinin bilinmesi için haber vermiştir. Ateş de böyledir; bazan yakar ve bozar, ama bazan da düzeltir. Bu da kendisi hakkında konulan sınırları muhafaza içindir. Kezâ su da bazan düzeltir, bazan da helâk eder; onun için konulan sınırlara uyulursa ıslah eder, uyulmayınca da bozar. Yoksa bir şeyin bizzat kendisinin bazan düzeltme, bazan da bozma ihtimali yoktur, ancak bu onun için konulan sınırların muhafaza edilmesi içindir[65]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

64 er-Rûm, 30/41.

65 “…Bu, başkasının onda gördüğü bir maslahat ve hikmet gereği olarak sınırı koruduğuna işaret eder. Bu da hikmet sahibi bir yaratıcının varlığını kanıtlar” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 368a).

[Kesin Bilgi ve Zann-ı Galip]

[§]Kuşatıldıklarını zannederler. Denildi ki: Onlar kesin olarak helâk 39
edileceklerini anlarlar. Fakat olayın meydana geldiği sırada bir şeyi kesin olarak bilmek, ancak doğru bir haberle mümkün olur. Çünkü belli olmaz, belki Cenâb-ı Hak onu başlarından bertaraf edecektir, dolayısıyla o kesin bilgi değildir. Fakat pek çok şeyde zann-ı galip, kesin bilgi gibi kabul edilir. Görmez misin ki Allah, zaruret halinde ölü eti yemeyi zann-ı galipten dolayı mübah kılmıştır. Çünkü insanın bu yüzden ölmemesi mümkündür. Aynı şekilde ölümle tehdit edilen birinin küfür kelimesini diliyle söylemesi de zann-ı galipten dolayı mübah görülmüştür. Yoksa insan, öldürüleceğini kesin bir bilgi ile bilmemektedir. Fakat bazı durumlarda zann-ı galip, kesin ve kuşatıcı bilgi kabul edilir. İşte, onlar kesin olarak kuşatıldıklarını anlarlar meâlindeki cümle de zann-ı galibe dayanan bilgi anlamındadır.

Din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak Allah'a dua ederler. Onlar başlarına gelen belâları defetmekte, taptıkları putlardan ümitlerini kesince, hemen Allah'a sığınırlar ve O'na gönülden bir samimiyetle dua ederler, şöyle derler: **Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız.**

فَلَمَّٓا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَٓا اَيُّهَا
النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا
مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

23. **"**(Allah) ***onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar! Ey İnsanlar! Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır. Dünya hayatının geçici menfaati… Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde size yaptıklarınızın ne olduğunu bildireceğiz."***

Cenâb-ı Hak, bu durumdan kurtardıktan sonra tekrar eski hallerine dönmelerinden dolayı onların akılsızca davrandıklarını haber vermekte ve **(Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar!** diye buyurmaktadır. Onların âdeti böyledir. Ölüm korkusu duyduklarında ve tanrı diye taptıkları putlardan ümitlerini kestiklerinde hemen Allah'a sığınırlar ve gönülden bir samimiyetle O'na dua ederler. Söz konusu belâ başlarından kalkıp gidince de daha önceki hallerine, yeryüzünde taşkınlık yapmaya, yani bozgunculuğa dönerler.

40 **[§]Ey İnsanlar! Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır. Dünya hayatının geçici menfaati…** Buradaki **kendi zararınızadır** meâlindeki söz, birbirinizin zararınadır anlamına gelebileceği gibi taşkınlığınızın neticesi size dönecektir anlamına da gelebilir. Taşkınlık, zulüm demektir. **Taşkınlığınız ancak sizin zararınızadır** meâlindeki beyan, eğer taşkınlığınızın neticesi sonunda size dönecektir anlamında ise, bu söz onlar için tamamen tehdit anlamına gelir. Eğer birbirinizin zararınadır anlamı verilirse, o zaman tehdit mânasının, **sonra gelişiniz bizedir** meâlindeki cümlede olduğu söylenebilir.

Sonra gelişiniz bizedir, geldiğinizde size yaptıklarınızın ne olduğunu bildireceğiz. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[66]. Bu da bir tehdit cümlesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ
بِهِ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ
الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓا اَتٰيهَٓا
اَمْرُنَا لَيْلًا اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ
كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, insanların ve hayvanların yediği yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde ve sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında oraya, bir gece vakti yahut güpegündüz emrimiz ulaşır da onu -sanki dün de yokmuş gibi- kökünden biçilmiş hale getiririz. Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz."

[Dünya Hayatının Misali]

Dünya hayatı gökten indirdiğimiz bir su misalidir ki, yer bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Burada sözü edilen dünya hayatının ekine benzetilmesinde çeşitli anlamlar vardır. Bazıları şöyle dedi: **Dünya hayatının misali** meâlindeki ifade, çabuk yok olmasında, son bulmasında ve süratle zevâl bulmasında dünya, hemen helâk olan, tükenen ve sahibinin elinden giden ekin gibidir anlamına gelir. Yahut şöyle denilir: Sevinmek ve mutlu olmak açısın-

66 bk. el-Mâide, 5/105. ve et-Tevbe, 9/105. âyetlerinin tefsiri.

dan **dünya hayatının misali**, sahibini sevindiren ve mutlu eden ekine benzer,
ancak sonra **sanki dün yokmuş gibi bir hale** getirilir. Bazıları da şöyle dedi:
Dünya hayatı için yaptığınız harcamalar açısından **dünya hayatının misali,**
[§]faydalı ürün vereceği ümidi ve arzusuyla sahibinin çeşitli harcamalar yaptı- 41
ğı ekin gibidir, ancak sonra âyette belirtilen gerçek ortaya çıkar. İnsan eğer eki-
nin nihaî durumunu önceden bilseydi, o harcamaları yapmazdı. İşte dünya ha-
yatını yaşayan insan da böyledir, eğer dünyada yaptığı harcamaların akıbetinin
hüsran ve pişmanlık olacağını önceden bilseydi, o harcamaları yapmazdı. Tıp-
kı sözü edilen ekin sahibinin belirtilen hale düşmesi gibi, şayet insan emeğinin
akıbetinin böyle olacağını bilseydi hiç emek vermez, harcama yapmazdı. Yahut
yaptığı harcamanın faydasını görmeyeceğini bilseydi hiçbir harcama yapmaz-
dı. Yani sevincinin ve mutluluğunun sonsuzca devam etmeyip sona ereceği-
ni bilseydi o külfete katlanmazdı. Veyahut onun hemen yok olup gideceğini,
süratle sona ereceğini bilseydi o harcamayı yapmaz ve o külfete katlanmazdı.
Dünya hayatının bitkiye benzetilmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bu
benzetme dünya hayatının çok çabuk sona ereceğini haber vermektedir; dün-
ya, tıpkı herhangi bir âfetle karşılaştığında süratle helâk olan ve yok olup giden
bitki gibi çabuk yok olacaktır. İkincisi, dünya hayatının değişken olduğunu ha-
ber vermektedir; tıpkı çok kısa bir zaman diliminde değişiveren bitki gibi.

Yeryüzü bu güzelliğe kavuştuğunda, buradaki "zuhruf" (زخرف) keli-
mesi güzellik anlamına gelir. **Süslendiğinde**, yani çeşitli nebatlar bitirip gü-
zelleştiğinde. Ebû Avsece şöyle dedi: "Zuhrufehâ" (زخرفها) kelimesi, bitkilerle
güzelleştiğinde anlamına gelir. **Kökünden biçilmiş hale getiririz,** yani ekini
yok ederiz, **sanki dün de yokmuş gibi,** hiç ekilmemiş hale getiririz. "Meğânî"
(المغَانى) kelimesi, insanların yaşadıkları yerler anlamına gelir, bunun tekili de
"meğnâ"dır (مَغْنَى). İbn Kuteybe şöyle dedi: "Zuhruf" kelimesi, altın demektir;
nakışa, çiçeğe ve süslenen her şeye "zuhruf" denilir[67]. Ve **Sanki dün de yok-
muş gibi** meâlindeki cümle hakkında şöyle dedi: "Meğânî" (المغَانى) kelimesi,
evler ve konak yerleri anlamına gelir, bunun müfredi de "meğnâ"dır (مَغْنَى). [§] 42
Bazıları da şöyle söyledi: **Sanki dün de yokmuş gibi** meâlindeki kelâm, sanki
dün hiç sevinmemişler gibi anlamına gelir. Yaşamamışlar gibi anlamına geldi-
ği de söylenmiştir. Bazıları da bu kelimenin zenginlik anlamına gelen "ğınâ"
(الغِنَى) kökünden geldiğini söyledi, yani sanki dün zengin değilmişler gibi. *En
doğrusunu Allah bilir.*

---

67 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 195.

Sahipleri bu güzellikleri kendi güçlerine bağladıklarında; yani dünyada yaşayanlar yaptıkları harcamaları kendi güçleriyle yaptıklarını zannettiklerinde; tıpkı ekin sahibinin o ekini kendi gücüyle elde ettiğini zannettiği gibi.

Emrimiz ona ulaşır. Denildi ki: Burada, azabımız ona ulaşır anlamı kastedilmektedir. Buna "emr" (الأمر) denildi, çünkü Allah'ın emriyle gelmektedir. Burada ortaya çıkan durumun gafletle ve yanlışlıkla olmadığı, insanlar için bir öğüt ve ikaz olsun diye bilerek ve emirle olduğu anlamı da vardır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Düşünenler için âyetlerimizi işte böyle açıklıyoruz.** Buradaki âyetler kelimesi, sanki öğütler anlamına gelmektedir. Yani dünya hayatının bitkiye ve ekine benzetilmesinde düşünenler için bir öğüt ve uyarı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ يَدْعُٓوا اِلٰى دَارِ السَّلَامِۜ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾

25. "Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor."

[Dârü's-Selâm]

Allah esenlik yurduna çağırıyor. Bu beyanla neyin kastedildiğine dair farklı görüşler vardır. Esenlik yurdundan maksadın cennet olduğu söylenmiştir. "Selâm" ile Allah kastedilmiştir, çünkü Cenâb-ı Hak onu kendi zâtına nispet etmektedir. Nitekim başka bir âyette "Mescitler yalnız Allah'ındır"[68] buyurmaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyette de Allah cenneti "Selâm"a nispet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Esenlik yurdun**'dan maksat şayet cennet ise, o zaman âyetteki mescitler, Allah'a yaklaşmaya çalışılan yerler anlamına gelir. Cennet de her türlü lezzetin ve arzuların karşılandığı yerdir. Cennet ehli her türlü âfetten salim olduğu için Cenâb-ı Hak, onu **selâm** kelimesine nispet etmektedir. Mescitler ise, Allah'a yaklaşılmaya çalışılan yerler olduğu için özellikle Allah'a nispet edilmiştir. Bazıları **esenlik yurdu**ndan maksat İslâm'dır der. Bu iki yorumda İslâm **esenlik yurdu** (دار السلام) diye, cennet de aynı şekilde isimlendirildiğine göre, her biri için iki izah yapılabilir. Birincisi, İslâm'a **esenlik yurdu** diye isim verildi, çünkü oraya giren herkes, her türlü korkudan ve âfetten emin olur, selâmette kalır. İkincisi, İslâm'a **esenlik yurdu** diye isim verildi, ona nispet edildi. Tıpkı "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa"[69]

68 el-Cin, 72/18.

69 "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?" (ez-Zümer, 39/22).

meâlindeki âyette olduğu gibi. Burada Cenâb-ı Hak onun, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olduğunu haber vermektedir. İslâm'ın kendisine nispeti de böyledir. **Esenlik yurdu** anlamına gelen "dârü's-selâm"dan maksadın cennet olduğunu söyleyenlere gelince; [§](birincisi), cennete giren herkesin her türlü 43
korkudan ve âfetten emin ve salim olduğu için ona esenlik yurdu ismi verilmiştir. İkincisi, âyetteki "dâr" (الدار) kelimesinden maksat cennettir, Selâm da Allah'tır; cennet Allah dostlarının mekânı olduğu için Cenâb-ı Hak onu kendine nispet etmektedir. Bazı şeyler, Allah'ın dostları kastedilerek Cenâb-ı Hakk'a nispet edilebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Kılâbe'den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Bana denildi ki: Gözün uyusun, fakat kalbin açık olsun ve kulağın duysun! Bunun üzerine gözlerim uyudu, ancak kalbim ve kulaklarım açık kaldı. Sonra denildi ki: Bir efendi bir saray yaptı, sonra bir ziyafet hazırladı ve insanları davet için elçi gönderdi. Davetçiye uyan saraya girer, ziyafet sofrasından yer, efendi de ondan hoşnut olur. Davetçiye uymayan da ne o saraya girebilir, ne ziyafet sofrasından yiyebilir ve ne de efendi ondan hoşnut olur. Buradaki efendi Allah'tır, saray İslâm'dır, sofra cennettir, davetçi de Muhammed aleyhisselâmdır"[70]. Eğer bu rivayet sabit ise, bazı yorumcuların söyledikleri gibi saraydan maksadın İslâm olduğu görülmektedir. Başka bir rivayette Câbir b. Abdullah (r.a.) şöyle dedi: Bir gün Resûlullah (s.a.) yanımıza geldi ve şöyle dedi: "Rüyamda Cebrâîl'i baş ucumda, Mîkâîl'i de ayak ucumda dururken gördüm; biri diğerine şöyle diyordu: Onun için bir darb-ı mesel söyle dedi, o da şöyle söyledi: Dinle! Kulağın duysun! Anla, kalbin de idrak etsin! Senin ve ümmetinin misali, tıpkı saray yaptıran bir krala benzer. Kral, sarayın içinde bir konak yaptırmış, sonra oraya bir sofra kurmuş, sonra bir elçi gönderip insanları yemeğe davet etmiş! İnsanlardan bir kısmı elçinin getirdiği daveti kabul etmiş, ama bir kısmı kabul etmemiş! Buradaki kral, Allah'tır! Saray, İslâm'dır! Konak, cennettir! Sen ise ya Muhammed, elçisin! [§]Sana uyan İslâm'ı benimser, İslâm'ı benimseyen cennete girer. Cen- 44
nete giren de sofradaki nimetlerden yer"[71]. Eğer sahih ise bu rivayet de, âyet-i

---

70 Dârimî, "Mukaddime", 1; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 103-104.

71 Tirmizî, "Edeb", 76. Bu hadisin akabinde Tirmizî şöyle dedi: "Bu hadis Hz. Peygamber'den (s.a.) bundan daha sahih bir senetle ve farklı şekillerde rivayet edilmiştir… Bu, mürsel bir hadistir, çünkü Saîd b. Ebû Hilâl, Câbir b. Abdullah'a (r.a.) yetişmemiştir. Bu konuda İbn Mesûd'un (r.a.) da bir rivayeti vardır." Bu hadisi Buhârî de başka lafızlarla rivayet etmiştir: "Resûlullah (a.s.) uyurken, kendisine melekler gelir ve biri, 'O, uyuyor' der, diğeri de, 'Göz uyur, ama kalp uyanıktır' der. Sonra da; 'Onun misali, bir saray yaptıran, sonra orada bir ziyafet sofrası kuran, sonra da etrafa davetçi gönderen adamın misali gibidir. Daveti kabul eden saraya girmiş, ziyafet sofrasından yemiş, kabul etmeyen de oraya girememiş ve sofradan da yiyememiştir.' Dediler ki: 'Hadi bunu yorumlayın da insanlar anlasın!' İçlerinden biri; 'O uyuyor' der. Diğeri, 'Şüphesiz göz uyur, ama kalp uyanıktır' der. Sonra şöyle der-

kerîmede belirtilen "dârü's-selâm"dan maksadın İslâm olduğunu kanıtlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hidâyet]

Allah esenlik yurduna çağırıyor. Cenâb-ı Hak burada **dilediğini** anlamındaki kelime ile hidâyet konusunda bir istisna getirmekte, fakat davet konusunda bu istisnayı belirtmemektedir. Bu, esenlik yurduna davet edilen herkese hidâyeti (doğru yolu) nasip etmediğinin bilinmesi içindir; doğru yolu ancak hidâyeti seçeceğini bildiği kişilere nasip eder. Bu âyet, Kaderiyye'nin aleyhinedir. Sonra hidâyet üç çeşittir. Birincisi davettir, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Her topluluğun bir kılavuzu vardır"[72]. İkincisi beyandır, nitekim Cenâb-ı Hak bu anlamda "hidâyet ve rahmet olan bir kitap"[73] yani Kur'ân'ı nitelemiştir. Üçüncüsü de başarıya ulaşmak ve kurtulmaktır. İnsan başarıya ulaştırılırsa hidâyete erdirilir. Hidâyet burada başarıya ulaşmak anlamında kullanılmıştır.

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ
اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar."

Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır. Bu âyetin işaret ettiği anlam hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Dünyada **güzel yapanlara**, bu güzelliğin karşılığı olarak âhirette **daha güzeli** vardır, o da cennettir. Burada cennete **daha güzeli** (الحُسْنَى) diye isim verilmiştir, çünkü o dünyada
45 yapılan güzelliğin karşılığıdır. [§]Nitekim cehenneme de "sûâ" (السُّوءَى) denilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir"[74]. "Kötülükte ileri gidenlerin hali ne fena oldu!"[75] Çünkü cehennem

ler: Saray, cennettir. Davetçi, Muhammed aleyhisselâmdır. Muhammed'e (s.a.) itaat eden Allah'a itaat etmiş, Muhammed'e (s.a.) isyan eden de Allah'a isyan etmiştir. Muhammed (s.a.), insanlar arasındaki ayırımın ölçüsüdür" (Buhârî, "İ'tisâm", 2).

72 er-Ra'd, 13/7.

73 Bu konuda pek çok âyet vardır, bunlardan biri şöyledir: "Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, içinde tam bilgiye dayalı açıklamalar yaptığımız bir kitap getirdik" (el-A'râf, 7/52). Ayrıca bk. el-En'âm, 6/157; el-A'râf, 7/203; Yûnus, 10/57.

74 er-Rahmân, 55/60.

75 er-Rûm, 30/10.

kötülüğün karşılığıdır. **Bir de fazlası vardır.** Dendi ki: Bundan maksat, kulların kalplerine yerleştirilen muhabbet duygusudur, güzel işler yapan herkes onu sever. Ayrıca insanların kalplerine konulan heybettir, üzerinde bir otorite ve baskı olmadığı halde herkes ondan çekinir. **Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.** Yani o güzellik gibi ve onun on katı kadar veya yediyüz katı kadar ve Allah'ın dilediği kadar fazlası vardır. Şu âyet-i kerîme buna işaret etmektedir: "Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır"[76]. Bazıları şöyle der: Buradaki fazla anlamına gelen "ziyâde" (زيادة) kelimesi ile kastedilen rü'yet, yani Cenâb-ı Hakk'ı görmek ve O'na bakmaktır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[77]. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki fazlalıktan maksat, kötülüklerle karışmış bile olsa iyiliklerin kabul edilmesidir, kötülüklerle karmaşık olsa dahi Cenâb-ı Hak, lütfu ve rızasıyla insanların yaptıkları iyilikleri kabul eder. Bu, fazilet ve ihsan yoludur; çünkü Cenâb-ı Hak daha önce ona, bütün ömrü boyunca çalışsa bile karşılığını tam olarak ödeyemeyeceği ölçüde nimetler vermişti. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Fazlalıktan maksat, tek bir inciden yapılan ve dört kapısı bulunan bir odadır[78]. Cenâb-ı Hakk'ın âyette belirtmiş olduğu fazlalıktan maksadın ne olduğunu, Allah'tan gelen bir haberden başka bir yolla bilemeyiz. Bazıları şöyle dedi: Daha güzeli, akılların erip idrak ettiği ve hayallerin tasavvur ettiği şeydir. Fazlası ise, akılların ermediği, idrak etmediği ve hayallerin tasavvur dahi edemediği şeydir. [§]Nitekim Resûlullah (s.a.) da, "Hiçbir gözün görmediği, 46
kulağın işitmediği ve insan zihninin hayal bile edemediği"[79] buyurmaktadır.

Onların yüzlerinde ne toz toprak bulaşığı olur ne de aşağılanmışlık izi. Denildi ki: Onların yüzlerinde, cehennem ehlinin yüzleri için söylenen toz-toprak ve kir-pas bulunmaz. Cehennem ehlinin yüzlerine dair Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Birtakım yüzler o gün toza toprağa bürünmüş, kapka-

---

76 Yûnus, 10/27.

77 el-Kıyâme, 75/22-23. Suheyb (r.a.), "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır" meâlindeki âyet hakkında Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Cennet ehli cennete girdiklerinde bir münâdî şöyle seslenir: Allah'ın size bir de vâdi vardır. İnsanlar derler ki: Allah bizim yüzümüzü ak etmedi mi, bizi cehennemden kurtarıp cennete sokmadı mı?" Münâdî, evet der. Sonra perde kaldırılır, vallahi insanlara Allah'ı görmekten hoşlandıkları kadar büyük bir mükâfat verilmemiştir" (Müslim, "İman", 297; İbn Mâce, "Mukaddime", 13; Tirmizî, "Tefsîr", 109.

78 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 107; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 358.

79 "Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Salih kullarım için gözün görmediği, kulağın işitmediği ve insan kalbinin hayalini bile edemediği nimetler hazırladım" (Buhârî, "Tefsîr", 32/1; Müslim, "Cennet" 2).

ra kesilmiştir"[80]. Cennet ehlinin yüzlerini de şöyle niteledi: "O gün bir takım yüzler ışık saçar; güleçtir, müjde almıştır"[81]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu, onların dünyada yaptıkları güzel şeylerin karşılığı olarak kendilerine verilen güzelliğin, dünyada sahip oldukları nimetlerin Allah'tan başkasından gelmediğine inanmalarının ve bu nimetlerin karşılığı olarak Allah'tan başkasına şükretmemelerinin bir sonucudur. Âyet-i kerîmede cehennem ehli hakkında zikredilen "toza toprağa bürünmüş ve kapkara kesilmiş yüz" hali de, dünyada Allah'tan başkasına kulluk yapmalarının, sahip oldukları nimetler karşılığında Allah'tan başkasına şükretmelerinin ve dünyada iken yapmış oldukları bunlara benzer kötülüklerin sonucudur. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte bunlar cennetlik kullardır, kendileri orada sonsuza kadar kalıcıdırlar.**

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ كَاَنَّمَا اُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا اُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır; bunlar aşağılanmışlık içinde yaşarlar, kendilerini Allah'ın cezasından kurtaracak biri de yoktur. Yüzleri sanki kapkaranlık gecenin bir parçasıyla kaplanmıştır. İşte bunlar da cehennemliklerdir, kendileri orada devamlı kalıcıdırlar."

Bilerek ve isteyerek kötülük yapanlara gelince, kötülüğün karşılığı, dengi olan cezadır. Buradaki **kötülüğün karşılığı olan ceza** meâlindeki ifadeden maksat, hikmetin gereği olarak işlediği kötülüğün dengi olan ceza ile cezalandırmaktır. İyiliğin ve hayrın karşılığı ise, hikmet gereği olarak değil, lütuf ve ihsan yoluyla verilir. Çünkü, insan yaptığı hayırların karşılığını kendi gücüyle hak etmesi bir tarafa, ne kadar uzun yaşarsa yaşasın ve ne kadar gayret gösterirse göstersin, Allah'ın vermiş olduğu nimetlerin bir tekinin bile tam olarak şükrünü eda etmeye hiç kimsenin gücünün yetmeyeceği, Cenâb-ı Hakk'ın ezelî takdiridir.

Bunlar aşağılanmışlık içinde yaşarlar. Bundan maksat, az önce söylediğimiz gibi onların dünyada yaptıkları kötülüğün eseri olarak zillet içinde ve aşağılanmış bir halde olmalarıdır. **Kendilerini Allah'ın cezasından kurtara-**

80 Abese, 80/40-41.
81 Abese, 80/38-39.

cak biri de yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi onların, Allah katında kendilerine şefaatçi olacakları ümidiyle putlara tapmalarıdır. [§] 47
Cenâb-ı Hak onların, “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır”[82] dediklerini bildirmekte, fakat onlardan Allah’ın azabını engelleyecek hiç kimsenin olmadığını haber vermektedir.

Yüzleri sanki kapkaranlıktır. Denildi ki: Buradaki “uğşiyet” (أُغْشِيَت) kelimesi “ulbiset ve uğtıyet” (أُلْبِسَت وأُغْطِيَت) anlamına gelir, yani yüzleri karmakarışık ve kararmış hale gelir demektir. Âyette geçen “kıtaan” (قِطَعًا) kelimesi bütün harfleri harekeli olarak okunduğu gibi “kıt‘an” (قِطْعًا) diye de okunmuştur[83]. Denildi ki: Bütün harfleri harekeli olarak “kıtaan” diye okunduğunda, parça anlamına gelen “kıt’a”nın “kıtaan” çoğulu olur. “Tı” (ط) harfi harekesiz olarak “kıt‘an” diye okununca da gecenin bir parçası anlamına gelir. Gecenin bir bölümü kastedilerek “sirnâ bi-kıt‘in minelleyli” (سِرْنَا بِقِطْعٍ مِن الليل) denilir, yani gecenin bir bölümünde yürüdük. Nitekim “Gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık”[84] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak, dünyada bulunan siyah yüzler gibi onların yüzlerini siyaha değil, gecenin karanlığına benzetti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şudur: Dünyadaki siyah yüzler, çirkinliğin son haddini göstermezler; çünkü aynı cins ve renge sahip olanlar, öylelerine özenirler ve onları güzel görürler. Dolayısıyla onların birbirlerinden hoşlanmaları, o halin çirkinliğin son haddi olmadığını gösterir. Gece karanlığı ise, insan tabiati ondan nefret eder ve kimse onu güzel bulmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak cehennem ehlinin yüzlerini gece karanlığına benzetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ اَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ اَنْتُمْ وَشُرَكَٓاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَٓاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ اِيَّانَا تَعْبُدُونَ

---

82 Yûnus, 10/18.

83 İbn Kesîr, Kisâî ve Yâkup, “tı” (ط) harfini cezimli olarak “kıt‘an” (قِطْعًا) diye, diğer kırâat imamları ise bu harfi üstünlü olarak okudular (bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-aşr*, II, 283).

84 Hûd, 11/81; el-Hicr, 15/65.

28-29. "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler..."

Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz. Müfessirler bu beyanı şöyle açıkladılar: Yani kulluk yapan insanlarla, kendisine Allah'tan başka kulluk yapılan herkesi toplayacağız. Ancak bize göre bunun anlamı şudur: Biz bütün yaratılanları toplayacağız. **Sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz.** Buradaki **Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz** meâlindeki beyan bir tehdit ifadesidir. Nitekim dilde, 'sen şöyle dur!' denilir. Her ne kadar bu ifade lütuf ve ikram hakkında ve insanların birbirlerine iyilik yapmaları konusunda kullanı-
48 lır ise de, [§]onun anlamı ancak daha önce söylenen sözlerle anlaşılır. Burada daha önceki cümle ise, onun lütuf ve ikram anlamına gelmediğini, aksine tehdit anlamına geldiğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Böylece aralarını böleceğiz. Denildi ki: Onların aralarını böleceğiz ve birbirlerinden ayıracağız, yani ibadet edenlerle ile ibadet edilenleri ayıracağız. Buradaki ayırmanın, birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, hesap sırasında onlardan amel eden ile dostluk göstereni birbirinden ayırırız, anlamına gelmesi mümkündür[85]. İkincisi, onlarla, şefaatlerine tamah ederek putlara kulluk yapanları, Allah katında kendilerine şefaat etsinler diye putlara tapanları ayıracağız anlamına gelebilir. Allah, onları şefaat konusunda birbirinden ayıracaktır. Uydurup yakıştırdıkları putlar kendilerini yüzüstü bırakıp kaybolduklarında[86] onları ayıracağız anlamına gelmesi de muhtemeldir. Taptıkları putlar toprak olacak, onlar da cehenneme gidecekler.

Ortaklar onlara diyecek ki... Burada Cenâb-ı Hak ortakları anlamına gelen "şurekâ" (شركاء) kelimesini kullanmaktadır. [Bunun iki sebebi olabilir: Birincisi], her ne kadar onlar gerçekte ortak değil iseler de, kendi düşünceleri-

---

85 "Hesap sırasında onlara, 'Dünyada ne yaptınız, kim için amel ettiniz ve kime dost oldunuz?' diye sorulduğunda kâfirlerle onların aralarını ayırırız mânasına gelebilir. Bunlar putlara dost olmuşlar, onlara kulluk yapmamışlar, ancak onlar için amel etmişlerdir. İşte hesap sırasında onlarla dünyada kendilerine kulluk yaptıkları mâbutları ayırdedilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, 369a).

86 Burada müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah'ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır" (Yûnus, 10/30).

ne göre ortak saydıkları için Allah onlara bu ismi vermektedir. Nitekim onlar putları tanrı kabul ettikleri için Allah da onların nitelemesiyle putlara tanrılar diye isim vermiştir. İkincisi, onlar ibadet konusunda putları ortak kıldıkları için onların ortakları diye isimlendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz' diyecekler. Her ne kadar dünyada putlara, konuşma yeteneği verilmemiş ise de, Cenâb-ı Hak kıyâmet günü o putları konuşturacaktır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O gün yer bütün haberlerini anlatır."[87] "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri işlerde aleyhlerine tanıklık edecektir."[88] Cenâb-ı Hak bütün bunları, onların aleyhine tanıklık etmeleri için o gün konuşturacaktır. **Siz bize tapmıyordunuz.** O gün kendilerine tapınmayı reddecek olan muhtemelen melek-
lerdir, çünkü bir kısım insanlar meleklere tapıyorlardı. [§]İşte bu yüzden o gün 49
melekler, onların kendilerine ibadet ettikleri iddiasını reddedecekler, çünkü ibadet ancak mâbuttan gelen bir emir ile yapılır. Onların putlara tapınmaları ise şeytana tapmak anlamına gelir, çünkü kendilerine putlara tapmalarını emreden şeytandır. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak [Hz. İbrahim'in, babasına], "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[89] dediğini haber vermektedir. Hiç kimse özellikle şeytana kulluk yapmayı kastetmez, ancak putlara kulluk yapmayı onlara emreden şeytan olunca, her ne kadar onlar şeytana kulluk etmeyi kastetmeseler bile, sanki şeytana kulluk etmiş gibidirler. Yukarıda ifade edildiği üzere, sözü edilen tapınmayı putların reddetmiş olmaları da muhtemeldir.

فَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلٖينَ ﴿٢٩﴾

29. "Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir, diyecekler."

Yani sizin bize ibadet etmenizle ilgili olarak size bir emir vermediğimize dair hüküm veren ve hâkim olarak Allah yeter, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımızı Allah bilmektedir.

87 ez-Zilzâl, 99/4.
88 en-Nûr, 24/24.
89 Meryem, 19/44.

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَٓا اَسْلَفَتْ وَرُدُّٓوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

30. “İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah’ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır.”

İşte o gün her şahıs görecektir. Buna o sırada, o gün yani kıyâmet günü anlamı verilmiştir. Âyetteki “teblû” (تَبْلُو) kelimesi “tetlû” (تَتْلُو) diye de okunmuştur[90]. “Tetlû” diye okunduğunda, amel defterinde yazılan amellerini okur anlamına gelir. “Teblû” diye okununca da, başına gelen belâları görür anlamına gelir. Bu kelime, tıpkı haber vermek fiilinde olduğu gibi “sülâsî” (الثلاثى) olarak kullanıldığında da, “iftiâl” bâbından kullanıldığında da aynı mânaya gelir. “Teblû” kelimesine şöyle bir anlam da verilmiştir: Her şahıs daha önce yapmış olduğu şeyleri orada görür. Buna, her şahıs yaptıklarının karşılığı olarak cezalandırılır anlamı da verilmiştir. Kelime “tetlû” diye okunduğunda, her şahıs yapmış olduğu amellerin peşine takılır diye de anlam verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, gerçek mevlâları olan Allah’ın huzuruna götürülecekler. Bu beyana, gerçek sultanları olan Allah’a diye anlam verilmiştir, çünkü onların Allah’tan başka tapmış oldukları diğer ilâhlar âhirette onlar için hiçbir söz hakkına saip olmayacak ve onları yüz üstü bırakıp kaybolacaklar. **Onlar, gerçek mevlâları olan Allah’ın huzuruna götürülecekler** meâlindeki kelâm, her şahsın kendisinin önceden âhirete göndermiş olduğu amelleri haktır yahut her şahsın kendi yaptıklarıyla ilgili olarak okuduğu şey haktır anlamına gelmesi de muhtemeldir. Onların taptıkları putlar ve telaffuz ettikleri küfürlü sözler gibi **uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır.**
50 **[§]Onlar, gerçek mevlâları olan Allah’ın huzuruna götürülecekler.** Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. [Birincisi], **gerçek mevlâlarının** onlar için hazırlamış olduğu yere gönderilirler anlamına, ikincisi de onların taptıkları putların emrine değil, **gerçek mevlâlarının** emrine havale edilirler mânasına gelebilir.

---

[90] Hamza, Kisâî ve Halef, kelimeyi تتلو diye, diğer kırâat imamları ise تبلو diye okudular (bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-aşr*, II, 283).

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ
وَالْاَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ
الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْاَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

31. "De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? 'Allah' diye cevap verecekler. 'Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) ***sakınmıyor musunuz?' de."***

De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Burada Cenâb-ı Hak onlara, yani Mekkeliler'e kendi tevhit ve rablığı konusunda delil getirmektedir. Bu sûre sanki tevhit konusunda Mekkeliler'e delil getirmek için gelmiş gibidir, çünkü sûre Mekke'de nâzil olmuştur. Cenâb-ı Hak, **de ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor?** buyurmakta, yani gökte rızkı kim tedbir ve idare ediyor, yerde rızkı kim düzenliyor ve idare ediyor? diye sormaktadır. Bu cümle iki anlama gelebilir: Birincisi, size gökten rızkı kim indiriyor ve yerden sizin için kim rızık çıkarıyor? İkincisi, **size gökten ve yerden kim rızık veriyor?** Yani gökte rızkı kim düzenliyor ve idare ediyor, yerde rızkı kim tedbir ve idare ediyor? Hiç kimsenin ne gökten rızık indirmeye gücü yeter, ne de yerden rızık çıkarmaya!… Aynı şekilde gökte ve yerde hayatı düzenleme ve idare etmeye de O'ndan başka kimsenin gücü yetmez. İşitme ve görme yeteneklerini hükmü altına almaya da kimsenin gücü yetmez. Ölüden diriyi çıkarmaya ve diriden ölüyü çıkarmaya da O'ndan başka kimsenin gücü yetmez. Onlar işitme ve görme yeteneğinin
gerçek mahiyetini ve keyfiyetini bile bilmiyorlar, [§]görme ve işitme yeteneği- 51
ni nasıl yaratacaklar ve bunları yerlerine nasıl koyacaklar? Bu sözü edilen şeyler bozulduklarında da onları Allah'tan başka kimse düzeltemez. Bütün bunları Allah'tan başka kimsenin yapamayacağını onlar da kabul ediyorlardı. İşte bunun itirafı: **Allah, diye cevap verecekler. Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz? de.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, madem ki bu belirtilenleri Allah'tan başka kimsenin hükümranlık altına alamayacağını anlayıp kabul ediyorsunuz, bunların sadece O'nun kudret ve hükümranlığı altında olduğunu itiraf ediyorsunuz, öyleyse O'nun cezasından ve intikamından **sakınmıyor musunuz?** diye soruyor. Yahut şöyle soruyor: Allah'ı bırakıp da başkasına kulluk yapmaktan, ulûhiyet ve rablık konusunda başkasını O'na or-

tak yapmaktan **sakınmıyor musunuz?** Yahut da şöyle söylüyor: Size nimetleri taptığınız putlar değil Allah’ın verdiğini kabul ettiğiniz halde O’ndan başkasına şükretmekten **sakınmıyor musunuz?** *En doğrusunu Allah bilir ya*, veyahut da şöyle diyor: Bütün bu sözü edilen hususları bildiğiniz halde Allah’a muhalefet ve isyan etmekten **sakınmıyor musunuz?** Onlar, gökler ve yer arasındaki her şeyin düzenleme ve idaresinin Allah’ın elinde olduğunu, göklerin ve yerin O’na ait olduğunu ikrar ettiklerine göre kulluk yapılmaya ve şükredilmeye kimin lâyık olduğunu da biliyorlardı. Buna rağmen bütün bunları kaybettiklerinde, Cenâb-ı Hak onları sapıklık ismi altında topladı. Şöyle buyurdu: “Gerçeğin dışında sapkınlıktan başka ne olabilir ki?”[91]

فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلَالُ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

32. “İşte O Allah sizin gerçek Rabb’inizdir. Gerçeğin dışında sapkınlıktan başka ne olabilir ki? Nasıl yoldan çıkarılabiliyorsunuz?”

İşte O Allah sizin gerçek Rabb’inizdir. Yani bu sözü edilen hususlar, sizin gerçek Rabb’inizin Allah olduğunu delillerle ve kanıtlarla gösteriyor. **Gerçeğin dışında ne olabilir?** Yani O, delillerle ve kanıtlarla haktır, gerçektir. **Ancak sapıklık olabilir**; çünkü delili ve kanıtı olmayan şey sadece sapıklık olur. **Nasıl yoldan çıkarılabiliyorsunuz?** Yani O’na kulluktan yüz çevirip başkasına kulluğa nasıl gidebiliyorsunuz? Yahut nimetleri verene şükretmekten vazgeçip nimetleri vermeyene şükretmeyi nasıl kabul edebiliyorsunuz? Veyahut sözü edilen hususların hükümranlığı ve idaresi elinde bulunanı bırakıp elinde hiçbir şey olmayana nasıl dönebiliyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذ۪ينَ فَسَقُٓوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

52 **[§]*33. “Böylece günahkârlık batağına saplananlarla ilgili olarak Rabb’inin verdiği, ‘Onlar artık iman etmeyecekler!’ şeklindeki hüküm gerçekleşti.”***

---

[91] Yûnus, 10/32.

Böylece Rabb'inin verdiği hüküm gerçekleşti. Yani o hüküm gerekli ve vacip oldu. Şöyle de söylendi: Günahkârlık batağına saplanmakla kalpleri mühürlenen o insanlar üzerinde **Rabb'inin verdiği hüküm gerçekleşti: Onlar artık iman etmeyecekler.** Yani bundan sonra onlar, inanmalarından dolayı bir fayda görmeyecekler. Âyetteki **Rabb'inin hükmü** meâlindeki ifadenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Biri, **günahkârlık batağına saplananların asla iman etmeyeceklerine dair Rabb'inin hükmü;** yani Allah'ın bu sözü gerçek olarak ortaya çıktı ve onlar iman etmediler, anlamına gelebilir. Buna göre âyet, asla iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği bir kavim hakkındadır. İkincisi, **günahkârlık batağına saplananlar hakkında Rabb'inin hükmü;** yani Rabb'inin delilleri ve kanıtları anlamına gelebilir.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ قُلِ اللّٰهُ يَبْدَؤُا
الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾

34. "O sizin tanrılaştırdığınız varlıklar arasında, bir şeyi ilk defa yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden biri var mı? diye sor. De ki: İlkten yaratan da yaratmayı tekrar eden de Allah'tır. Şu halde nasıl gerçeğin dışına saptırılıyorsunuz!"

O sizin tanrılaştırdığınız varlıklar arasında, bir şeyi ilk defa yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden biri var mı? diye sor. Bütün tefsirciler, **sonra yaratmayı tekrar eden** ibaresine, ölümden sonra insanları dirilten anlamı verdiler. Yani sizin tanrılaştırdığınız ve taptığınız varlıklar arasında, bir şeyi ilk defa yaratan, sonra onu ölümden sonra tekrar dirilten kimse yoktur. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Sonra yaratmayı tekrar eden** meâlindeki beyan, ölümden sonra dirilmek anlamına gelmez, çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi kabul etmiyorlardı. Dolayısıyla bunun onlara delil gösterilmesi muhtemel değildir. Ancak **sonra yaratmayı tekrar eden** meâlindeki ifade, insandan başka varlıklar hakkındadır. Çünkü onlar, insanın tekrar diriltileceğini inkâr ediyorlar, fakat insandan başka varlıkların tekrarını; meselâ gece ile gündüzün tekrarını, yağmurun ve bitkinin yaratılışının tekrar edip durduğunu ve bizzat gördükleri diğer şeylerin tekrar yaratıldığını inkâr etmiyorlardı. Yani Cenâb-ı Hak geceyi, aynı gece olarak tekrar getiriyor, gündüzü de aynı gündüz olarak tekrar getiriyor. Diğer yaratıklar da bu şekilde sona eriyor, sonra da aynı şekilde tekrar ortaya çıkıyorlar. İnsanın dışındaki diğer yaratıklarda bu durum ortaya çıkınca, aynı şey insan için de söz konusudur. [§]Bize göre her iki anlam 53

da muhtemeldir, yani ölümden sonra dirilmek ve nesnelerin benzer şekilde ortaya çıkması anlamı da kastedilmiş olabilir; çünkü bunlar Allah'tan insanlara gelen bir bildiridir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **De ki: İlkten yaratan da yaratmayı tekrar eden de Allah'tır. Şu halde nasıl gerçeğin dışına saptırılıyorsunuz!** Bu son cümleye şöyle anlam verilmiştir: Varlıkları ilk defa yaratanın, sonra da yaratmayı tekrar edenin Allah olduğunu, başka birinin buna muktedir olmadığını bildiğiniz halde Allah'ın birliğini nasıl yalanlıyorsunuz? Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bu konuda onlara şu meâldeki âyeti delil getirmektedir: "Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz?"[92]

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَهْدٖٓي اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْدٖي لِلْحَقِّ
اَفَمَنْ يَهْدٖٓي اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدّٖٓي اِلَّٓا اَنْ يُهْدٰى
فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Tanrı diye taptıklarınız içinde hakka götüren biri var mı? diye sor. De ki: Hakka götüren yalnız Allah'tır. Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile aciz olan mı? Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle?"

Tanrı diye taptıklarınız içinde hakka götüren biri var mı? diye sor. Buradaki **hakka götüren** meâlindeki ifadenin, hakka çağıran anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu durumda, sizin taptığınız o putların herhangi bir şeye çağırmaya güçleri bile yetmediğine göre zarar ve fayda vermeye de güçleri yetmez. Yaratılanlardan bazılarının fayda ve zarar vermeye güçleri yetmez, fakat bir hayra veya faydalı bir şeye davet etmeye gücü yeter. O putlar ise, diğer yaratıklardan daha aşağıdırlar, çünkü onların davete bile güçleri yetmiyor, fayda ve zarar vermeye nasıl güçleri yetsin? O insanlar, putların fayda ve zarar vermeye güçleri yetmediğini bildikleri halde yine de tapmaya devam etmelerini Cenâb-ı Hak akılsızca bir hareket olarak açıklıyor. Muhtemeldir ki, **Hakka götüren biri** meâlindeki beyan, kulluk edilmeye lâyık olanı Cenâb-ı Hak açıklıyor ve bunun için deliller ve kanıtlar gösteriyor anlamına da gelebilir. Putların insanları kulluk etmeye çağırmaya bile güçleri yetmediğine göre, kulluk edilmeye lâyık olduklarına dair delilleri ve kanıtları nasıl ortaya koyacaklar?

---

92 "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/28).

De ki: Hakka götüren yalnız Allah'tır. Cenâb-ı Hak burada hakka çağıranın Allah olduğunu haber veriyor. Sonra sözünü ettiğimiz iki yorum şöyle bir neticeyi muhtemel kılıyor: Allah hakka çağırma gücüne sahiptir, çağırdığı hak için de delil ve kanıt göstermektedir. Buna göre kulluk edilmeye ve Rab olarak kabul edilmeye lâyık olan O'dur.

[§]**Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır?** Yani deliller ve 54
kanıtlar gösteren mi **daha lâyıktır, yoksa bir başına yolunu bulmaktan bile aciz olan mı?** Yani delil gösteremeyen ve davet de edemeyen mi? **Rehberlik edilmedikçe…** Şayet, putlar doğru yola çağrılsalar bile doğru yolu bulamayacaklarına göre buradaki istisnanın ne anlamı vardır denilirse, buna şöyle cevap verilir: Bu cümle daha önce geçen "Siz bize tapmıyordunuz"[93] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Cenâb-ı Hak kıyâmet günü onları konuşturacak ve onlar da, insanlara kendilerine kulluk yapmalarını emretmediklerini ve kulluk için kendilerini ortak yapmaya davet etmediklerini söyleyerek onların aleyhine şahitlik edecekler. Böylece **rehberlik edilmedikçe** meâlindeki ifade, Allah onları, doğru yola çağrıldıklarında doğru yolu bulan, davet edildiklerinde kabul eden nitelikte yarattığı için anlamına gelir. **Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle?** Yani böyle haksız şekilde nasıl hüküm veriyorsunuz, kulluğu ve şükrü, sözü edilen eylemleri yapmaya gücü yetmeyene nasıl yöneltiyorsunuz?

Yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile aciz olan mı? meâlindeki beyanda geçen ve **rehberlik edilmedikçe** anlamına gelen ifade hakkında bazıları şöyle dedi: Putlar, kendilerine rehberlik yapılsa bile yolunu bulamazlar. Ancak burada ondan maksat insandır. Bazıları da şöyle dedi: **Rehberlik edilmedikçe** ibaresi, putlar taşınmadıkça ve istenen yere konulmadıkça anlamına gelir. Onların kendiliğinden bir yol bulmasına gelince, bu mümkün değildir. Ancak az önce söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak onu konuşacak hale getirir, konuşan bir türe dönüştürür ve konuşmasına izin verirse, o zaman cevap vermesi ve doğru yolu bulması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖى مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

[93] "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz' diyecekler" (Yûnus, 10/28).

36. "Onların çoğu sadece zanna uyuyor. Oysa zan hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamaz. Allah, onların yaptıklarını çok iyi bilmektedir!"

Onların çoğu sadece zanna uyuyor. Bazıları şöyle dedi: Bu ilâhî kelâm, o insanların putlara tapan ve "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[94], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[95] diyen ve buna benzer başka sözler söyleyen liderler ve ileri gelenlerle ilgilidir. Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Onların putlara tapmakla ilgili olarak söyledikleri, putların Allah katında kendilerine şefaatçi olacakları şeklindeki sözleri sadece zandan ibarettir, onlar öyle zannediyorlar. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet, onların liderleri
55 hakkında değil, halk ve liderlere tâbi olanlar hakkındadır. [§]Çünkü liderler, kendilerine gösterilen delilleri ve kanıtları görmüşler ve Resûlullah'ın (s.a.) getirdiği âyetleri anlamışlardı. Ancak onlar, "Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil"[96], "Bu da ancak düzmece bir yalan"[97] ve "Bu uydurmadan başka bir şey değil"[98] diyorlardı. Onlar böyle sözler söylemekle halkın kafasını karıştırmayı ve içlerine şüphe sokmayı istiyorlardı. Halk da onların, "o şöyledir, o böyledir" diye söyledikleri sözlere uyuyor ve onları tasdik ediyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **onların çoğu,** bu konuda liderlerin sözlerine **ancak zanna dayanarak uyuyorlar,** onlar öyle zannediyorlar buyuruyor. **Onların çoğu uyuyor** ibaresi, sanki Mekkeliler'i kastediyor gibidir. Yani putlara tapmak konusunda Mekkeliler'in çoğunluğu, atalarına ve geçmişlerine yalnızca zanna dayanarak tâbi oluyorlar; çünkü onlar putlara tapıyor ve "Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk"[99], "Biz atalarımızı böyle yapar bulduk"[100] diyorlardı.

Sonra Yüce Allah **zannın hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamayacağını** haber veriyor. Yani zannî bilgi ile hakikate ulaşılmaz, hak ve hakikate ancak kesin bilgi ile ulaşılır. **Allah, onların yaptıklarını çok iyi bilmektedir!** Bu beyan, onların daima dikkatli olmaları ve sakınmaları için bir tehdit ifadesidir.

---

94 ez-Zümer, 39/3.

95 Yûnus, 10/18.

96 Meselâ bk. el-En'âm, 6/7.

97 Sebe', 34/43.

98 Sâd, 38/7.

99 ez-Zuhruf, 43/22.

100 eş-Şuarâ, 26/74. Bu âyet-i kerîme her ne kadar Hz. İbrahim (s.a.) ile ilgili ise de, müşriklerin hali her zaman aynıdır.

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْد۪يقَ الَّـذ۪ى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْص۪يلَ الْكِتَابِ لَا رَيْـبَ ف۪يهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٣٧﴾

37. "Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir; o, kendisinden önceki kitapları (asıllarını) ***doğrulamakta ve konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır; bunda kuşku yoktur, o âlemlerin Rabb'indendir."***

Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, "Bize [huzurumuza] geleceklerine inanmayanlar, 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler"[101] meâlindeki âyetin sılasıdır. Cenâb-ı Hak **Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir** buyuruyor. Nitekim o âyetin devamında Allah şöyle buyuruyor: "Onlara şöyle de: Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum"[102]. Bazıları da şöyle söyledi: Kureyş kâfirleri, bu Kur'ân'ı Muhammed kendi kafasından uydurdu, demişlerdi, Cenâb-ı Hak da buna cevaben **Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir,** onun başkasına nispet edilmesi veya uydurulması söz konusu değildir buyurdu.

[§]Bu Kur'ân Allah'tandır, başkası tarafından uydurulmuş değildir 56
meâlindeki ilâhî kelâm iki anlama gelir. Birincisi, insan gücünün ve takatinin üstünde bir şey olduğu için bu Kur'ân'ın Allah'tan gelmeyip başka biri tarafından uydurulmuş olma ihtimali yoktur. Böylece onun özü itibariyle uydurulmuş olduğu fikrini imkânsız kılıyor. İkincisi, bu kitapta bulunan hikmetli sözler ve doğru [bilgiler ve haberler], onun Allah'tan geldiğine işaret eder. Çünkü Allah'tan başka birinin sözlerinde mutlaka hikmete aykırı akılsızca sözler, yalan ve tutarsızlık bulunması muhtemeldir.

O, kendisinden önceki kitapları (asıllarını) doğrulamaktadır. Yani bu Kur'ân daha önce gelmiş olan ilâhî kitapları doğrulamaktadır. Eğer onu Muhammed kendi kafasından uydurmuş olsaydı, diğer ilâhî kitaplarla onun arasında pek çok farklılık ve aykırılık bulunurdu. Çünkü Muhammed daha önce geçen diğer kitapları bilmiyordu, zira onlar onun dilinden başka bir dilde idi-

---

101 Yûnus, 10/15.

102 Yûnus, 10/15.

ler. Onları bilen herhangi birine gidip öğrenmediğinde de hiçbir ihtilaf yoktur. Bununla birlikte Kur'ân, o kitapları tasdik etmekte ve onlara uygun âyetler içermektedir. Bu durum, onun Allah'tan geldiğini gösterir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyor ne de onu kendi elinle yazıyordun"[103].

Konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır; bunda kuşku yoktur. Denildi ki: Kur'ân'da, daha önce gönderilen kitaplar açıklanmaktadır. Bu sözün tamamı şudur: Bu kitap, aralarında lafız itibariyle farklılık olsa dahi, hikmeti ve doğruyu beyan etmekte ve önceki kitaplarla uygunluk arzetmektedir. Şöyle de söylendi: **Konulmuş olan hükümleri açıklamaktadır,** yani insanların lehine ve aleyhine olan hükümleri açıklamaktadır. Yahut şöyle denilmesi de mümkündür: Kitapların açıklanması, başkalarına değil sadece Allah'a aittir. Onun, **âlemlerin Rabb'inden** geldiğinden **hiç kuşku yoktur.** Yahut şöyle buyuruyor: O levh-i mahfûzdan gelen hükümlerdir.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

57 ***[§]38. "Yoksa 'Onu Muhammed uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!"***

Yoksa 'Onu Muhammed uydurdu' mu diyorlar? De ki: Onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Eğer onu Muhammed kendi kafasından uydurmuşsa, o zaman hadi siz de **onun benzeri bir sûre getirin bakalım**; çünkü siz de onunla aynı dili konuşuyorsunuz. Üstelik sizler iftira etmek ve yalan konuşmakla bilinmektesiniz, Muhammed'in ise hiçbir zaman böyle bir hali görülmedi, asla yalan konuşmakla itham edilmedi. Dolayısıyla **onun benzeri bir sûre getirmeye** sizler daha uygunsunuz.

Allah'tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın! Eğer iddianızda doğru iseniz. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle anlam verdi: Onun bir benzerini getirmekte size yardım etmeleri için taptığınız tanrılarınızı da çağırın! Bazıları da şöyle söyledi: **Çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!** Yani bu konuda size yardım etmeleri için

---

103 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi." (el-Ankebût, 29/48).

aynı dili konuştuğunuz kişileri de çağırın! Yahut Cenâb-ı Hak şunu demek istemiştir: Onun benzeri bir sûreyi vücuda getirebilmek için diğer kitaplardan da yararlanın! **Eğer** Muhammed onu kendi kafasından uydurdu **iddianızda doğru iseniz.** Onların böyle bir sûre meydana getirmekle uğraşmaktan kaçınmaları, Kur'ân'ın uydurulmuş olmadığını, semavî bir kitap olduğunu bildiklerini gösterir.

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

39. "İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri ve henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de işte böyle yalan saymışlardı; ama bak zâlimlerin sonu nice oldu!"

İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri şeyi yalanladılar. Bazıları şöyle dedi: Onlar Kur'ân'ın nazmını ve lafzını anlamadılar, içeriğini anlamak için üzerinde düşünüp incelemediler, aksine gözü kapalı olarak yalanladılar. Bir şeyin yalan veya doğru olduğu ancak düşünüp tefekkür etmekle anlaşılır, aklına geleni hemen söylemekle değil. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **işin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri şeyi yalanladılar** meâlindeki beyanın yorumu budur. İkincisi, **İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri şeyi yalanladılar,** yani onlar Kur'ân'ın Allah tarafından indirilmediği, uydurulmuş olduğu iddiasının yalan olduğunu bildikleri halde yine Kur'ân'ı yalanladılar.

[Tevil]

Onlar henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar. Onun yani Kur'ân'ın yorumu ile ilgili bir bilgi kendilerine gelmeden onu yalanladılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Onlar Kur'ân'ın nazmını anlamadan, lafzını kavramadan, onun akıbeti ve sonu ile ilgili bir bilgi kendilerine gelmeden onu yalanladılar. Denildi ki: [§]Tevil, her şeyi işin 58
başlangıcına çevirmektir. Hukemâ şöyle dedi: Tevil, her fiilin, başlangıçta amaçlanan sonuca varmasıdır. Her fiilden başlangıçta amaçlanan şey ise fiilin planlanan şekilde son bulmasıdır[104]. Bazıları da şöyle dedi: **Henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şey** cümlesinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın bir şey

---

104 Muhtemelen burada kastedilen şudur: Tevil, insanın istediği netice ve gayedir, bizzat fiili yapmadan önce o fiilin meydana gelmesini beklemektir.

henüz var olmadan önce olacağını vâdettiği şeydir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Kur'ân'ın yorumu, dünyada olan ve kıyâmet günü gerçekleşecek olan şeylerdir, ondan maksat da sözü edilen azaptır[105]. Bazıları sevap diye yorumlamıştır, bazıları da onu akıbet diye tevil etmiştir. Vâkıdî[106] şöyle dedi: Bu âyette söylenmek istenen şey şudur: Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de âhiretle ilgili vâd ve tehdit etmiş olduğu beyanın akıbeti, henüz onlara gelmemiştir. Tevilin aslı, işin akıbetinin vardığı yere bakmaktır.

Onlardan öncekiler de işte böyle yalan saymışlardı. [Birincisi], Mekke kâfirleri peygamberlerini yalanladıkları gibi geçmiş ümmetler de peygamberlerini yalanlamışlardı. Yani ilk defa yalanlanan kişi sen değilsin, aksine senden önceki kardeşlerin de yalanlandı. Bu ifade, onların kendisini yalanlamaları ve önceki ümmetlere indirilen vahiylerin kendilerine de indirilmesini reddetmelerinden dolayı, bu huylarını devam ettirmelerinden Resûlullah'ı (s.a.) teselli anlamı taşımaktadır. İkincisi, eğer Resûlullah (s.a.) hariç tutulursa buradaki hitap onun kavmine yapılmaktadır; kendi durumlarından sakınmalarına vesile olsun diye onlara, önceki ümmetlere indirilenlere bakmalarını ve onların hallerini düşünmelerini emretmektedir.

Bak zâlimlerin sonu nice oldu! Yalanlamaları yüzünden başlarına neler geldi? Yani onlar nasıl cezalandırıldılar ve azaba uğratıldılar? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهٖ وَرَبُّكَ اَعْلَمُ
بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

59 **[§]*40. "Onların arasında bu Kur'ân'a inanan da var inanmayan da. Rabb'in bozguncuları çok iyi bilmektedir."***

Onların arasında bu Kur'ân'a inanan da var. Denildi ki: Mekkeliler'den bu Kur'ân'a inanan da var; **inanmayan da var**, bu beyan Hz. Peygamber'e (s.a.) inanmayan da var anlamına gelebileceği gibi, Kur'ân'a inanmayan da var

---

105 Muhtasar olarak rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 181; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 147).

106 İsmi Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Medenî'dir. Medine'den Bağdat'a göçmüştür. Çeşitli eserleri vardır. Megâzî ve siyer ilminin babasıdır. İlim kabıdır. Ancak hadiste sağlam değildi. Her çeşit hadisi rivayet ederdi. Bundan dolayı muhaddisler onu zayıf saymışlardır. Bağdat'ta kadılık yapmıştır. Önde gelen bir şahsiyet ve otorite idi. 207/823 yılında vefat etti (bk. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 348; a.mlf. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 454-469; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 498).

mânasına gelmesi de muhtemeldir. **İnanan da var** meâlindeki beyanın inanmış olan da var anlamına, **İnanmayan da var** meâlindeki beyanın ise inanmamış olan da var mânasına gelmesi muhtemeldir. Bunun gelecekle ilgili bir tehdit anlamına gelmesi de muhtemeldir; yani **onlardan**, Mekkeliler'den bu Kur'ân'a **inanan da var, inanmayan da var.** Onlar gerçekten böyle idiler; bir kısmı Kur'ân'a inanmış, bir kısmı da inanmamıştı. Bazıları şöyle dedi: Âyette Mekkeliler değil Yahudiler kastedilmektedir. Âyetin zâhiri, Mekke kâfirlerini göstermektedir. Müfessirlerin geneli bu kanaattedirler. Âyet, iman edenlerin dualarını kesmemeleri için sanki bir müjde anlamı taşımaktadır. İnanmayanların var olacağını da bildirmek suretiyle, inkâr etmelerinden dolayı üzüntüsünü arttırmamak için Hz. Peygamber'e (s.a.) onların imanlarından ümidini kestirmektedir.

Rabb'in bozguncuları çok iyi bilmektedir. Bu beyanın anlamı sanki şöyledir: Onlar Allah'ın bilgisi dâhilinde bozgunculuk yapmaktadırlar. Allah onları yarattı ve vücuda getirdi, onların bozgunculuk yapacaklarından cahil ve gafil değildir, aksine bunlar O'nun bilgisi dâhilindedir. Hiçbir bozguncunun ifsadı O'na zarar vermediği gibi, hiçbir salih kişinin dürüstlüğü de O'na fayda vermez. Onların bozgunculuklarının zararı ancak kendi aleyhlerine, dürüstlüklerinin faydası da ancak kendi yararlarınadır. Bu cümlenin tehdit anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani Allah onların bozgunculuklarını bilmektedir ve bozgunculuklarının cezasını onlara verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِى عَمَلِى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَرِيۤـُٔونَ مِمَّۤا اَعْمَلُ
وَاَنَا بَرِىۤءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

[§]*41. "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana,* 60
sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim."

Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şöyledir: Size verdiğim haberlerin Allah'tan geldiği konusunda eğer ben yalan söylersem, benim yaptığım banadır, yani size tebliğ ettiklerimde yaptığım tebliğin sorumluluğu bana aittir, yani onun günahı benimdir. **Sizin yaptığınız da size aittir.** Yani benim size Allah'tan tebliğ ettiğim şeyleri reddetmenizin günahı da size aittir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Yok-

sa, 'Bunu o kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur"[107]. Yani eğer ben uydurduysam, yaptığım uydurmanın günahı bana aittir. Size Allah'tan tebliğ ettiklerimi reddetmenizin günahı da size aittir.

Siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu beyanın anlamı şudur: Ben sizin dininizden sorgulanmam, siz de benim dinimden ve yaptıklarımdan sorgulanmazsınız. Nitekim başka âyetlerde Allah şöyle buyurmaktadır: "Onların hesaba çekilmelerinden sana sorumluluk yoktur"[108]. "Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona aittir… Resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır"[109]. "Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacaksınız"[110].

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَهْدِى الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾

42. "İçlerinde seni dinleyenler de var; ama sağırlara -üstelik akıllarını da işletmiyorlarsa- gerçeği sen mi duyuracaksın?"

43. "Onların arasında sana bakanlar da var; ama eğer görmüyorlarsa körlere doğru yolu sen nasıl göstereceksin?"

İçlerinde seni dinleyenler de var. Cenâb-ı Hak, onların içinden Resûlullah'ı (s.a.) ve okuduğu Kur'ân'ı dinleyen, ancak yine de iman etmeyen insanların var olduğunu haber veriyor. Bir şeyi dinleyen herkesin ondan faydalanmasının veya aklını kullanıp anlamasının söz konusu olmadığını da

---

107 Hûd, 11/35.

108 "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

109 "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

110 "De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacağınız gibi sizin yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz" (Sebe', 34/25).

bildiriyor. İnsan dinlediğinden ancak maksadı ve ihtiyacı kadar yararlanır ve aklını kullanır. [§]Onlar ise farklı amaçlarla dinliyorlardı; bazıları söyleneni 61
kabul etmek ve orada yer edinmek için, bazıları ise başkalarına anlatmak için dinliyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Onlar hep yalana kulak verirler, başka bir kesim için dinler dururlar"[111]. Bazıları da dinler ve itaat eder, ancak onun huzurundan çıktıklarında dinlediklerini değiştirip bozar. Allah şöyle buyuruyor: "İşimiz itaat, diyorlar, yanından ayrılınca da içlerinden bir grup, içinden, senin söylediğinin tersini kuruyor"[112]. Nihayet bazıları da alay etmek, kusur ve ayıp aramak için dinliyordu. Dolayısıyla Resûlullah'ı dinlemekte insanlar farklı konumdaydılar.

Sonra Cenâb-ı Hak onların iki sebepten dolayı gerçekten dinlemediklerini, akıllarını ve basiretlerini kullanmadıklarını beyan ediyor. Birincisi, sözünü ettiğimiz şekilde onlar dinlediklerinden faydalanmadılar, akıllarını ve basiretlerini kullanmadılar, tıpkı bu duyu organlarına sahip olmayanların faydalanmadığı gibi onlarda bu organlarından yararlanamadılar, bundan dolayı da Allah, sanki onların bu organlara sahip olmadıklarını beyan etmiştir. Çünkü bu organlar boş yere ve onlardan faydalanmamak için değil, ancak kendilerinden yararlanılması için verilmiştir. İkincisi, akıl, kulak ve göz gibi organların verileri sanki bazan çalışmakla elde edilir, bazan da yaratılıştan kazanılır. Onlar ise organlar kullanarak bilgi elde etmek için bu organlarını kullanmayı terkettiler, bu organlarla kazanılan bilgilerden yüz çevirdikleri için de Allah o organları bulunmadığını açıklamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, onlarda bu duyu organlarını yok sayması, muhtemelen sözünü ettiğimiz bu iki sebepten olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, **akıllarını işletmiyorlar** buyurarak onların aklî bilgileri de dinlemediklerini açıklamakta, düşünmeyi terkettikleri için onların doğru yolu bulmalarını ve doğruyu görmelerini de mümkün görmemekte, ardından şöyle buyurmaktadır: **Eğer görmüyorlarsa körlere doğru yolu sen nasıl göstereceksin?** Çünkü yolların doğrusunu bulabilmek ve o doğru yolda yürümek, ancak görmekle mümkün olur. Görmez misin ki, hayvanlar bile yolları görüyor, bir yola giriyor ve o yoldaki tehlikelerden sakınıyorlar, fakat aklî bilgileri dinlemek özelliğine sahip olmadıkları için akıl yürütemiyor. Gözleri görünüş itibariyle nesneleri gördüğü halde hayvanlar akıl yürütemiyor, çünkü zihin,

111 "Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesim için dinler dururlar" (el-Mâide, 5/41).

112 en-Nisâ, 4/81.

akıl yürütmekle elde edilen bilgileri dinler, [hayvanlarda ise böyle bir yetenek yoktur][113].

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

62 [§]***44. "Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece kötülük etmez, fakat insanlar kendilerine kötülük ediyorlar."***

Cenâb-ı Hak bu âyette, köklerinin kurutulması belasının ve mâruz kaldıkları cezanın, Allah'ın onlara kötülük etmesinden değil, onların bizzat kendilerine yaptıkları kötülük yüzünden geldiğini haber vermektedir.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُٓوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ
بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدٖينَ ﴿٤٥﴾

45. "Allah onları mahşerde topladığı vakit, sanki (dünyada) ***sadece günün bir saatinde, aralarında tanışacak kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler. Allah'ın huzuruna çıkarılacakları uyarısını asılsız sayanlar ve doğru yolda yaşamamış olanlar hüsrana uğramış olacaklar."***

Allah onları mahşerde topladığı vakit, sanki (dünyada) sadece günün bir saati kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler. Yani mezarlarında ancak o kadar kaldıklarını düşünürler. **Aralarında tanışırlar,** yani mezarlarından çıktıkları zaman birbirleriyle tanışırlar. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Sadece günün bir saati kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler** meâlindeki beyan, dünyada o kadar kısa bir süre kaldıklarını düşünürler anlamına gelir. Meselenin aslı şudur: İnsanlar kıyâmet günü dirilişin dehşetini ve zorluğunu gördüklerinden dünyadaki hayatlarının sanki çok kısa ve kendilerine verilen nimetlerin de çok az olduğunu düşünürler. Yahut âhirette azap içinde geçen sürelerinin uzunluğuna bakarak dünyadaki kalış sürelerinin çok az olduğunu düşünürler. Burada ikinci bir yorum daha vardır: Onlar aşırı derecede cahil ve akılsız olduklarından Allah'ın kendilerine bildirdiği haşri ve ebedî azabı önemsemezler, sanki günün bir saati kadar orada kalacaklarını düşünürler,

---

113 "Kalp, aklı dinlediği ve onunla gerçeği gördüğü için hayvan aklını kullanamıyor. Zâhiri itibariyle göz nesneleri görür, kulak da sözleri işitir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 371a).

hatta bundan dolayı başlarına gelecek olana aldırmazlar, yapıp ettiklerinden dolayı görecekleri azabı önemsemezler.

Aralarında tanışırlar. Yani birbirlerine lânet ettikleri kadar birbirleriyle tanışırlar. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[114]. Birbirlerinden uzak durdukları ölçüde tanışırlar, sonra araları ayrılır. Nitekim Cenâb-ı Hak "Böylece onların aralarını böleceğiz"[115] buyurmaktadır, yani onların aralarını ayıracağız.

**[§]Allah'ın huzuruna çıkarılacakları uyarısını asılsız sayanlar hüs- 63
rana uğramış olacaklar.** Yani âhiretteki ebedî nimetleri kazanamayanlar, vâdolundukları o nimetlerden hüsrana uğrayacaklar. Çünkü âhiret nimetleri ancak onu hak edip kazananlara verilecektir. Onlar ise hüsrana uğrayacakları şeyi kazandılar. Allah şöyle buyurmaktadır: "Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!"[116] Yani ateşi gerektiren şeyi kazanmaya ne kadar da sabırlı imişler!

وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ
ثُمَّ اللّٰهُ شَهٖيدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾

46. "Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını ya sana gösteririz veya (görmeden) ***seni vefat ettiririz; ama sonuçta dönüşleri bizedir; sonra Allah onların neler yaptığına da şahittir."***

Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını ya sana gösteririz veya (görmeden) seni vefat ettiririz. Buradaki "immâ" (إمّا) edatı, tereddüt ve şüphe ifade eder, aynı şekilde "ev" (أو) edatı da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buradaki "immâ" (إمّا) edatı mahzuf sayılıp altında "in" (إنْ) edatının gizli olduğu var sayılmalıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Eğer sana gösterirsek, onlara bildirdiğimiz cezanın hepsini değil ancak bir kısmını gösteririz, yahut

---

114 "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

115 "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, 'Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz' diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz' diyecekler" (Yûnus, 10/28).

116 "Onlar, doğru yol karşılığında sapkınlığı, mağfiret karşılığında azabı satın almış kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklılarmış!" (el-Bakara, 2/175).

seni vefat ettiririz ve hiçbir şey göstermeyiz. Yahut, **onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını sana gösterirsek** meâlindeki, bildirdiklerimizden bir kısmını sana göstereceğiz anlamına gelir. Bu şu âyetin anlamına benzer: "Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir"[117]. Bu yoruma göre Cenâb-ı Hak, onlara bildirdiği cezanın bir kısmını gösterdi, fakat hepsini göstermedi. İlk yoruma göre ise, Allah gösterecekse o cezanın ancak bir kısmını gösterir veya hiç göstermez.

Şöyle bir soru sornulursa: "İmmâ" (إمّا) edatı, aynen "ev" (أو) edatı gibi tereddüt ve şüphe ifade ediyorsa, Cenâb-ı Hak vuku bulanı ve vuku bulacak olanı bildiğine göre bunun Allah'a nispet edilmesi nasıl doğru olur? Zira ancak akıbetten habersiz olan birine bunun nispet edilmesi doğru olur.

Buna şöyle cevap verilir: Allah'a nispet edilen bütün tereddüt ve şüphe edatları, kesin ve zorunlu olduğu anlamına gelir. Umulur ki anlamına gelen "asâ" (عسى) edatı ile belki anlamına gelen "le'alle" (لعلّ) edatı ve benzerleri de böyledir. İşte "immâ" (إمّا) ve "ev" (أو) edatları da bu anlamdadır. Allah hiç şüp-
64 hesiz vuku bulanı ve ilerde vuku bulacak olanı da bilir. **[§]**Soru ve şüphe edatlarına gelince, daha önce teşbih edatından bahsederken[118] söylediğimiz gibi onlar gereklilik ve gerçekleşmek anlamına gelirler. Yahut da onlara bazı şeyleri göstermeyi Resûlullah (s.a.) vâdetmiş olabilir. O zaman, **Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını ya sana gösteririz veya (görmeden) seni vefat ettiririz** demiştir. Sanki şöyle demektedir: Onlara vâdettiklerini göstermek senin işin değildir, o ancak bize aittir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur: "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok"[119].

Sonuçta dönüşleri bizedir; sonra Allah onların neler yaptığına da şahittir. Bu ilâhî kelâmın, sonuçta onların âyetleri yalanlayıp reddettiklerine ilişkin olarak kıyâmet günü Allah sana şahitlik edecektir anlamına gelmesi

---

117 "Rabb'imizi tenzih ve tesbih ederiz, Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir, derler" (el-İsrâ, 17/108).

118 Meselâ bk. el-Bakara, 2/210. "Lafızlar, her ne kadar sözlük anlamı içeren sözler olarak vaz edilmiş olsa bile, dilciler nezdinde şüphe için değil, gereklilik ve gerçeklik anlamında kullanılır. Bir lafız Allah'a nispet edildiğinde, O'na lâyık olan bir anlama hamledilmesi gerekir. Nitekim göz, el, gitmek, gelmek gibi zâhirde teşbih mânasına gelen lafızların Allah'a nispet edilmesi konusunu belirtmiştik. Bu lafızlar sözlük anlamında vaz edilmiş olsa bile, Allah'a nispet edilmesi halinde aynı mânaya hamledilmesi caiz değildir. Ancak bu lafızlar mecâzî mânada kullanıldığında Allah'a nispet edilmesi caiz olur ve ona yüklenen mâna O'nun sıfatlarına uygun hale gelir. Burada da aynı durum söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 371a).

119 "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir" (Âl-i İmrân, 3/128).

muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyuruyor: "De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana vahyedildi"[120]. Âyet-i kerîmenin, Allah onların yaptıklarını bilir, hiçbir şey O'na gizli değildir anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu durumda âyet, aynen şu beyanlarda olduğu gibi tehdit anlamına gelir: "Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür"[121], "O, her şeyi hakkıyla bilmektedir."[122] *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ رَسُولٌ فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

47. "Her ümmetin bir peygamberi olmuştur. Onlara peygamberleri geldiğine göre aralarında olup bitenler hakkında adaletle hüküm verilir, haksızlığa uğratılmazlar."

Her ümmetin bir peygamberi olmuştur. Yani daha önce geçen her ümmete mutlaka bir peygamber gönderilmiştir. Ben, size gönderilen ilk peygamber değilim. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "De ki: Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem"[123].

[§]Onlara peygamberleri geldiğine göre aralarında olup bitenler hakkında adaletle hüküm verilir. Bu âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir. 65
[Birincisi], peygamberlerle ümmetleri arasında adaletle hüküm verilir; peygamberler insanlara risâleti tebliğ edip onları Allah'ın dinine davet ettiler mi? Ümmetler de peygamberleri yalanladılar ve âyetleri reddettiler mi? [İkincisi], **Aralarında adaletle hüküm verilir ve** onlar **haksızlığa uğratılmazlar.** Yani yaptıklarına ne bir şey ilâve yapılır, ne de eksik tutulur. **Aralarında hüküm verilir** meâlindeki beyan, yalanlayanlar helâk edilir, peygamberler ve onları tasdik edenler kurtulurlar mânasına da gelebilir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız"[124]. Âyet-i kerîme, yüz çevirenler ile kabul eden ve itaat edenler arasında kıyâmet günü hüküm verilir anlamına da gelebilir.

---

120 "De ki: Hangi şahidin şahitliği daha güvenilirdir? De ki: Benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi" (el-En'âm, 6/19).

121 el-Bakara, 2/96; Âl-i İmrân, 3/163; el-Mâide, 5/71.

122 el-Bakara, 2/29; el-En'âm, 6/101; el-Hadîd, 57/3.

123 el-Ahkāf, 46/9.

124 Yûnus, 10/103.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾

48. "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit, diyorlar."

Cenâb-ı Hak, "Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını sana gösteririz"[125] meâlindeki âyette onları azap ile korkutunca, onlar, ey Muhammed! Şayet dünyada bize azap gelecek sözünde doğru isen, bizi korkuttuğun o azap **ne zaman gerçekleşecek?** demişlerdi. Bu, "Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını sana gösteririz" meâlindeki âyette belirttiğimiz yorumun ikincisine girer.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ لِنَفْسٖي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ
اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

49. "De ki: Allah dilemedikçe ben kendime bile ne bir zarar ne de fayda vermeye muktedirim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler."

De ki: Ben kendime bile zarar vermeye muktedir değilim, yani bana gelen bir zararı defetmeye bile muktedir değilim. **Fayda vermeye de muktedir değilim**. Aynı şekilde kendime bir fayda vermeye bile gücüm yetmez. Buyu-
66 ruyor ki: Başıma gelen bir kötülüğü defetmeye muktedir olmadığım gibi, [§] kendime herhangi bir faydayı sağlamaya da asla gücüm yetmez. Buna bile gücüm yetmiyor ise, size azap indirmeye nasıl gücüm yeter? Bu ancak Allah'a mahsustur, onu yapmaya gücü yeten ve kādir olan sadece O'dur. O'ndan başka hiç kimsenin buna gücü yetmez. Nitekim bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "De ki: Ben yalnız sizin gibi bir insanım"[126].

De ki: Ben kendime bile zarar vermeye muktedir değilim meâlindeki âyetle Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.) insanlara azap indirmekten aciz olduğunu hatırlatmaktadır.

[Mûtezile ve Ecel Meselesi]

Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler. Yani insanların eceli geldiği zaman onu ertelemeye güçleri yetmez. **Bir an bile ileri gidemezler**, yani ecellerini öne alma-

---

125 Yûnus, 10/46.

126 el-Kehf, 18/110; Fussılet, 41/6.

ya da muktedir değildirler. Eceli ertelemeyi veya öne almayı istemelerinin bir kıymeti yoktur ki onu istesinler. Ecel geldiğinde asla ertelenmez, zamanından önceye de alınamaz. Bu âyet, eceli tamamlanmadan önce hiç kimsenin ölmeyeceğine işaret etmektedir. Bu, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir; onlar, birini öldüren kişi, onu ancak ecelinden önce öldürmüştür diyorlar. Allah ise şöyle buyuruyor: **Ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler.** Onlar ise, ecelinden önce ölmüştür, diyorlar. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler. Allah'ın azabı indiği ve vakti geldiği zaman, onu öne almaya veya ertelemeye kimsenin gücü yetmez. Dünyada, şefaat ve fidye ile bir şeyi öne almaya ve arkaya bırakmaya geçirmek muhtemel olduğu gibi, kişinin değeri ve mevkii göz önüne alınarak ecelinin öne alınması veya ertelenmesi ihtimali yoktur.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾

[§]***50. "Şunu da söyle: 'Ne dersiniz, ya O'nun azabı bir gece veya gündüz*** 67
vakti üstünüze inerse!' Günah içinde boğulmuş olanların böyle âcilen olmasını istedikleri bunların hangisidir?"

En doğrusunu Allah bilir ya, burada Cenâb-ı Hak şunu demek istiyor: Allah'ın azabı gelirse, onda ne fayda vardır? Onda sizin için hiçbir fayda yoktur, aksine sizin için zarar vardır. Faydası olmayan şeyin âcilen olmasını istemek de akılsızlık ve cahilliktir. Onların azabı istemelerinden dolayı Cenâb-ı Hak kendilerini akılsızlıkla nitelemiştir.

اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾

51.** "*(İnanmadığınız için) ***hemen olsun istediğiniz şey olduktan sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi?"

Sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi? Yani başınıza Allah'ın azabı geldikten sonra **iman edeceksiniz, öyle mi?** Cenâb-ı Hak onların, kendilerine azap geldiğinde iman edeceklerini haber veriyor. **İman edeceksiniz** cümlesinin de, Allah'a ve Resûl'üne iman edeceksiniz anlamına gelmesi muhtemeldir. Bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz

şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler"[127]. Sonra da azaba mâruz kaldıklarında iman etmelerinin kendilerine fayda sağlamayacağını haber veriyor: "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[128]. "Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[129]. **İman edeceksiniz öyle mi?** Bu beyan, azap geldiğinde onun varlığına inanacaksınız anlamına da gelebilir, çünkü onlar, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerini korkuttuğu azabı yalanlıyorlar, alay etmek ve yalanlamak maksadıyla azabın hemen gelmesini istiyorlardı. Azap gelince de iman ettiler, yani azabın varlığına inandılar. Allah şöyle buyuruyor: **(İnanmadığınız için) hemen olsun istediğiniz şey olduktan sonra mı buna iman edeceksiniz? O anda, öyle mi?** Alay ettiğiniz ve yalanladığınız için size gelemeyeceğini iddia ettiğiniz o azap gelince öyle mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

68 ***[§]52. "Sonra o kötülük edenlere şöyle denilir: Tadın bitmeyen azabı! Vaktiyle yaptıklarınızdan başka şeyler sebebiyle mi cezalandırılıyorsunuz?"***

Sonra o kötülük edenlere şöyle denilir. Buradaki kötülük edenler ibaresine, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetine, rablığına ve kendisine kulluğa başkalarını ortak yapanlar, diye anlam verilmiştir. **Tadın bitmeyen azabı!** Çünkü onlar o azabın içinde ebedî olarak kalacaklar. Bu söz, onlar cehenneme sokulduktan sonra kendilerine söylenir. **Vaktiyle yaptıklarınızdan başka şeyler sebebiyle mi cezalandırılıyorsunuz?** Yani ancak dünyada yaptıklarınızdan dolayı cezalandırılıyorsunuz.

وَيَسْتَنْبِؤُنَكَ اَحَقٌّ هُوَ قُلْ اِى وَرَبّٓى اِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾

127 el-Mü'min, 40/84.
128 el-Mü'min, 40/85.
129 el-En'âm, 6/158.

53. "Sahi bu doğru mu? diye sana soruyorlar. De ki: Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!"

Sana soruyorlar, yani senin haber vermeni istiyorlar: **Sahi bu doğru mu?** Bu ifade farklı anlamlara gelebilir. Bütün müfessirlerin söylediklerine göre, onlara gelmekle korkuttuğu azap **sahi bu mu?** anlamına gelebilir. Sonra buyurdu ki: **De ki: Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir.** Size onları indiren Allah'tır. **Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!** Yani onları yok edemeyecek ve önüne geçemeyeceksiniz. **Sahi bu doğru mu?** meâlindeki beyan ile onları tevhide davet etmesi kastedilmiş olabilir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun? diye sordular. İbrahim şöyle cevap verdi: Hayır, sizin Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabb'idir"[130]. Onların **Sahi bu doğru mu?** sözü de bunun gibidir. Sonra **De ki: Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Siz de bunları önleyemeyeceksiniz!** meâlindeki âyetle de onun hak olduğunu haber vermektedir. Buradaki hak ile mûcizelerin, Hz. Muhammed'in (s.a.) veya Kur'ân-ı Kerîm'in kastedilmiş olması muhtemeldir.

Sahi bu doğru mu? diye sana soruyorlar. De ki: Elbette! Rabbime yemin ederim ki bu söylenenler kuşku götürmez bir gerçektir. Bu ilâhî kelâm, Hz. Mûsâ ile ilgili olan şu âyete benzemektedir: "Bir zaman Mûsâ kavmine, 'Allah size bir inek kesmenizi emrediyor' demiş; onlar da 'Bizimle alay mı ediyorsun!' demişlerdi. Mûsâ, 'Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!' dedi"[131]. Burada Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk'ın emrini haber vermekte ve onları bu emre uymaya davet etmekte, onun oyun ve eğlence olmadığını, yüce Allah'tan gelen hak bir emir olduğunu söylemektedir. **Sahi bu doğru mu?** meâlindeki beyan da bunun gibidir.

Sahi bu doğru mu? diye sana soruyorlar. Bu sorunun, onun doğruluğundan şüphe edenler tarafından sorulmuş olması muhtemeldir; o hak mıdır, yoksa değil midir? diye soruyorlardı. [§]Soruyu, Resûlullah'ın (s.a.) kâfirleri **69**
tehdit ettiği azabın hemen gelmesini isteyen inatçıların alay etmek ve yalanlamak amacıyla sormuş olmaları da muhtemeldir. Hz. Peygamber'e (s.a.) tâbi olan, onu tasdik ve iman ederek kendisine itaat eden insanlar tarafından da sorulmuş olabilir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Ona inanma-

---

130 el-Enbiyâ, 21/55-56.

131 el-Bakara, 2/67.

yanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar”[132]. Hasılı onlar üç gruptu: Bir grup ona iman etmiştir, öbür grup şüphe içerisindedir, diğer grup da onu yalanlamaktadır.

وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَقُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

54. “Haksızlık yapmış olan her insan, dünyadaki her şey kendisinin olsa (o gün) ***kurtulmak için onu feda ederdi. Onlar azabı gördükleri vakit pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar. Onlar hakkında adaletle hüküm verilecek, kendilerine haksızlık edilmeyecektir.”***

Haksızlık yapmış olan her insan, dünyadaki her şey kendisinin olsa (o gün) kurtulmak için onu feda ederdi. Cenâb-ı Hak burada, onlara azap geldiğinde, o azabın şiddetinden dolayı eğer güçleri yetse yeryüzünde olan her şeyi feda edeceklerini haber vermektedir. “Onlar dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlardır”[133] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, onların iman etmesini engelleyen şeyin dünya sevgileri ve dünya nimetlerine karşı olan cimrilikleri olsa da yine hepsini feda ederlerdi.

Onlar azabı gördükleri vakit pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar. Pişmanlık ancak kalpte bulunan bir duygudur. Sanki şöyle buyurmaktadır: Âyetleri yalanladıkları ve inat edip onları reddettikleri için kalplerinde tam bir pişmanlık duygusu yerleşir. Bazıları şöyle dedi: **Pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar,** yani pişmanlık gösterecekler. Bu fiil hem açıklamak ve hem de gizlemek anlamında kullanılır. Nitekim “şeabe” (شَعَبَ) fiili de hem toplamak ve hem de parçalayıp dağıtmak anlamına gelir. Sonra insan bir şeyi içinde gizlediğinde mutlaka onu başka birine de haber verir, işte bu da onu açıklamaktır.

---

132 “Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler” (eş-Şûrâ, 42/18).

133 “Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir” (Yûnus, 10/7-8).

Onlar hakkında adaletle hüküm verilecek. Bu âyet, hikmetin gerektirdiği şekilde hüküm verilecek anlamına gelir. Çünkü hikmet, nimete nankörlük eden ve Allah hakkında O'na lâyık olmayan şeyleri söyleyen herkesin cezalandırılmasını gerektirir. [§] Yahut buradaki adalet anlamına gelen "bilkıst" (بالقسط) 70
kelimesi, âyetin sonunda belirtilen **Kendilerine haksızlık edilmeyecektir** anlamındadır. Bu kelimenin "Oku şimdi kitabını! Kendini yargılamak için sana yeter!"[134] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelmesi de muhtemeldir. "Kıst" (القِسْط) kelimesi, adalet anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın dünya ve âhirette adaletle hükmettiğini insanlar o gün anlayacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَلَٓا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Dikkat edin, Allah'ın olacağını bildirdiği şey gerçektir; ama onların çoğu bilmezler."

Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey Allah'ındır. Yani göklerde ve yerde olan herkes Allah'ın kölesi, câriyesi ve mülküdür, sizin Allah'tan başka taptığınız putların değil. Dolayısıyla kullar, dünya ve âhiretin mülkiyeti elinde bulunandan isterler, bunların mülkiyetine sahip olmayandan değil. Bu âyetle Cenâb-ı Hak, hiçbir şeyin mülkiyetine sahip olmadığını bildikleri birinden dünyayı istemelerinden dolayı onların ne kadar akılsızca hareket ettiklerini beyan ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dikkat edin, Allah'ın olacağını bildirdiği şey gerçektir. Azap olsun rahmet olsun, her vâd ve tehdit mutlaka gerçekleşecektir. **Ama onların çoğu bilmezler.** Yani bildiklerinden yararlanmazlar. İnsanlar bilmiş olsalar bile, bildiklerinden yararlanmadıkları için Cenâb-ı Hak onları bilgisizlikle nitelemiştir. **Bilmezler** anlamına gelen "lâ ya'lemûn" (لا يعلمون) kelimesinin, bilgi vasıtasını kazanmaya çalışmadılar anlamına da gelebilir; bundan maksat da Allah'ın âyetleri ve delilleri hakkında düşünmek, tefekkürde bulunmaktır. Onların bilgisizlikle nitelenmesi, kendilerine bilgi vasıtaları verilmediğinden dolayı da olabilir, bundan dolayı onlar bilmiyorlar. Mesele eğer böyle ise, onlar mâzur sayılırlar. Ancak şayet önceki iki yorum doğru kabul edilirse, o zaman onlar mâzur sayılmazlar.

---

134 "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!" (el-İsrâ, 17/14).

[**Ölümden Sonra Dirilmek**]

Bilesiniz ki göklerde ve yerde olan her şey Allah’ındır. Bu âyette ölümden sonra dirilmenin iki açıdan delili vardır. Birincisi, bütün ihtişamı ve gezenlerinin çokluğu, dayanıklılığı ve yaratılışının büyüklüğü ile göklerle, yeri
71 ve ikisi arasındaki her şeyi yaratmaya kādir olduğunu [§]ve bu kudretin insan gücünün ve hayalinin çok üstünde olduğunu belirtmesi açısından ona bir delil vardır; bütün bunlara kādir olan, canlıları ölüp gittikten sonra yeniden yaratmaya da kādirdir. İkincisi, Cenâb-ı Hak hikmeti gereği, aralarındaki uzun mesafeye rağmen yeryüzünün menfaatinin gökyüzüne bağlı olduğunu, sayılması uzun sürecek türlü nimetleri yaratıp insanlara lütfettiğini ve her şeyi olması gereken yere koyduğunu haber vermektedir. Hikmette böyle bir niteliğe sahip olan birinin, nesneleri boş ve bâtıl yere yaratmış olması ihtimali yoktur. Şayet ardında, hayatın olmadığı bir yokluk bahis konusu olsaydı, bu durum hikmete uygun düşmezdi. Bu hakikat, Cenâb-ı Hakk’ın insanları, dilediği bir amaç için yarattığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

56. “Hayatı veren de alan da O’dur; sonunda O’na döndürüleceksiniz.”

Hiç şüphesiz biliyorsunuz ki canlılara can veren ve ölüleri de öldüren Allah’tır. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: “O size hayat verdi; sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O’na götürüleceksiniz”[135]. İnsanlara başkasının değil Allah’ın can verdiğini ve O’nun öldürdüğünü bildiğinize göre, ölümden sonra sizi tekrar dirilteceğini de bilin. **O’na döndürüleceksiniz.** Cenâb-ı Hak, önce insanları, var oluşlarına ilişkin delili kabule zorladı, sonra belirttiği o delille vuku bulacak olan dirilişi de haber verdi.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَٓاءٌ لِمَا فِى الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٥٧﴾

57. “Ey insanlar! Rabb’inizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir.”

---

135 “Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah’ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O’na götürüleceksiniz” (el-Bakara, 2/28).

[Kur'ân Bir Öğüt, Şifa, Rehber ve Rahmettir]

Ey insanlar! Rabb'inizden size bir öğüt gelmiştir. Bundan maksat şu Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki öğütten maksat, yasak koymaktır, nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor"[136]. Denildi ki: Bir daha böyle bir şeyi yapmanızı yasaklıyor. [§]Başkaları şöyle söyledi: Öğüt, özenilen her şeye davet eden ve 72
korkulan her şeyden sakındıran sözdür. Bazıları da şöyle dedi: Öğüt, her katı kalbi yumuşatan ve her karanlık kalbi aydınlatan sözdür. Belirttiğimiz bu açıklamaların hepsi Kur'ân'da vardır. Orada yasak vardır, özenilen her şeye davet eden ve korkulan her şeyden sakındıran sözler vardır, o aynı zamanda insanlar düşünüp baktıkları, doğru yolu bulmak ve hakkı aramak isteyen bir bakış açısıyla tefekkür ettikleri takdirde katı kalpleri yumuşatır ve karanlık kalpleri aydınlatır. Denildi ki: Öğüt, katı kalpleri yumuşatan, kurumuş gözleri yaşartan ve kararmış gönülleri aydınlatan sözdür.

Kalplerdeki hastalıklara şifadır. Benimsenin bir dinin âfetleri ve hastalıkları olur, bu yüzden bazan zarar verir ve sahibini telef eder; tıpkı şu bedenlerin âfetleri ve hastalıkları olduğu gibi; bu hastalıklar da bedenleri yok eder ve helâkine yol açar. Sonra bedenlerin âfetleri ve hastalıkları için ilâçlar vardır, hasta ve rahatsız olan beden o ilâçlarla şifa bulur. Aynen bunun gibi bu Kur'ân da dinde şifa kaynağı ve ilâçtır, din konusunda insan onunla tedavi olur, dolayısıyla o da din konusundaki âfetleri ve hastalığı giderir. Tıpkı ilâçların, bedenlerin âfetlerini ve hastalığını giderdiği gibi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, gönüllerdeki hastalıkları iyileştirdiği için Kur'ân'a öğüt ve şifa diye isim vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir rehber ve rahmettir. Buradaki rehber anlamına gelen "huden" (هُدىً) kelimesi, sapıklıklardan uzaklaştırıp doğru yola götüren anlamına gelir. "Rahmet" (الرحمة) de, Allah'ın azabından kurtaran demektir. Yahut da "huden", insanı her türlü hayra davet eden ve hayır yolunu gösteren, "rahmet" de kendisine tâbi olanı rahmete kavuşturan anlamına gelir. [§]Hâsılı Kur'ân, kendisine 73
sarılan ve tâbi olan için hidâyet ve rahmettir. Ancak ona muhalefet edeni ve kendisinden uzaklaşanı körlükte ve sapıklıkta bırakır. Nitekim Cenâb-ı Hak bir yerde şöyle buyurur: "Kur'ân onlara kapalıdır"[137]. Başka bir yerde de şöyle

---

136 en-Nûr, 24/17.

137 "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor" (Fussılet, 41/44).

buyurur: "Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir"[138]. Yani inananların imanına iman katmıştır. Başka bir yerde de şöyle buyurur: "Bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[139]. Yani kâfirlerin kirlerine kir katmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِه۪ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Söyle onlara, (sevineceklerse) ***Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir."***

Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lütfu ve rahmetiyle sevinsinler. Bazıları şöyle dedi: Allah'ın lütfundan ve rahmetinden maksat Kur'ân'dır. Bazıları da şöyle dedi: Allah'ın lütfu Kur'ân, rahmeti ise imandır. Ancak burada Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı indirmekle lütfetmiştir anlamı da vardır, çünkü onu indirmeyebilirdi de. Buna göre âyetten, fetret döneminde yaşayan insanların da sorumlu olacakları anlamı çıkar[140]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir. Yani burada sözü edilen bu lütuflarla sevinmeniz, sizin dünyada toplayıp biriktirdiklerinizden daha değerlidir. Bazıları şöyle dedi: **Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lütfu ve rahmetiyle sevinsinler** meâlindeki âyet, müminlere hitap etmektedir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Müminlere **söyle**, **Allah'ın lütfu ile**, yani İslâm ile ve **Allah'ın rahmeti ile**, yani Kur'ân ile sevinsinler. **Evet bununla**, yani bu lütuf ve rahmetle **sevinsinler,** yani müminler sevinsinler. **Çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir.** Yani kâfirlerin dünyada toplayıp biriktirdikleri altın, gümüş ve diğer mallardan daha değerlidir.

---

138 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler" (et-Tevbe, 9/124).

139 "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/125).

140 "…Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ı indirerek lütfetmiş olması, kendisine sorumluluk yüklenen kişiye önceden aklî deliller göndermesi demektir. Aksi halde Kur'ân'ı indirmesi kesin bir emir olurdu ve o olmadan insanların sorgulanması söz konusu olmazdı" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 372a).

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًاۜ
قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

[§]*59. "De ki: Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını* 74
helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli? De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?"

De ki: Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeyler… Muhtemelen Cenâb-ı Hak buradaki **indirme** fiilini göğe nispet etmektedir. Her ne kadar rızıkları yetiştiren toprak ise de, onların vasıtaları gökle ilgilidir, ürünün yetişmesi, çardakların olgunlaşması, hülasa her şeyin yetişip olgunlaşması gökten gelen (güneş ve yağmur) vasıtalar sayesindedir. Rızıkların vasıtaları tabiri ile, toprakta bitkinin yetişmesini sağlayan yağmur gibi vasıtaları kastediyorum; insanların ve hayvanların gıdası olarak ortaya çıkan her şey onun sayesinde yetişmektedir. Aynı şekilde ürünün yetişmesini, çardakların ve her türlü meyvenin olgunlaşmasını sağlayan güneşi kastediyorum. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, az önce söylediğimiz gibi **indirme** fiilini göğe nispet etmektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurur: "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir"[141]. Yani rızıklarınızın bizzat kendileri değil, vasıtaları göktedir. **Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeyler** meâlindeki ifade, Allah'ın sizin için yarattıkları anlamına da gelebilir. Böyle Allah'a nispet edilen her şey, ancak onu yaratmış olması itibariyle nispet edilmiştir. Yani onları indirerek yarattı. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Hayvanlardan da sizin için sekiz eş indirdi"[142]. Yani zikretmiş olduğu hayvanları sizin için yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli? Bazıları dedi ki: Bundan maksat, En'âm ve Mâide sûrelerinde sözü edilen ve insanların kendilerine haram kıldıkları bahîre, sâibe, vasîle gibi hayvanlardır[143].

---

141 ez-Zâriyât, 51/22.

142 ez-Zümer, 39/6.

143 Cenâb-ı Hak Mâide sûresinde şöyle buyuruyor: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103). En'âm sûresinde de şöyle buyuruyor: "Onlar, saçma düşüncelerine göre dediler ki: 'Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinler olup onları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Şunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır.' Bir kısım hayvanlar da vardır ki, (böyle istiyor diye) Allah'a iftira ederek (keserken) üzerlerine O'nun ismini anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden Allah onları cezalandıra-

Onlardan bir kısmını taptığınız putlara adayarak kendinize haram kılıyorsu-
75 nuz. [§]Yani onlar bu hayvanları putlara adamışlardı. Bunlar En‘âm sûresinde belirtilmiştir: “Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a pay ayırdılar”[144]. Bu âyette ve devam eden âyetlerde bu hayvanları belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz? Yani haram kıldığınız şeylerin haramlığına, helâl kıldıklarınızın helâlliğine Allah mı izin verdi, **yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?** Aksine Allah adına siz hüküm veriyorsunuz. Bu sûre, Mekkeliler’le yapılan tartışma üzerine onlara karşı delil olarak inmiştir. Onlar peygamberlere ve kitaplara inanmıyorlardı. Halbuki bir şeyin haram veya helâl olduğu bilgisine ancak peygamberler, kitaplar ve Allah’tan gelen haber ile ulaşılır. Onlar ise bunların hiçbirine inanmıyorlardı. Öyleyse helâl veya haram olduğu bilgisine ulaşma vasıtalarına inanmadığınız halde nasıl helâl ve haram kılabilirsiniz? Size helâl olan bir şeyi nasıl haram kılar, haram olan şeyi de nasıl helâl sayarsınız? Bu âyette Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını, inatçılıklarını ve Allah’a yaptıkları iftiraları haber vermektedir. Onlar Allah’a bile iftiraya cüret ettiklerine göre başkalarına daha rahat iftira ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا ظَنُّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو
فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

60. “Peki, kendi uydurmalarını Allah’a yakıştıranlar, kıyâmet gününde olacaklar için ne düşünüyorlar? Gerçek şu ki Allah insanlara karşı lütufkârdır; ama onların çoğu şükretmezler.”

Peki, kendi uydurmalarını Allah’a yakıştıranlar, kıyâmet gününde olacaklar için ne düşünüyorlar? Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Onlar ölümden sonra dirilmeye inanmadıkları halde kıyâmet günü ile nasıl korkutulurlar? Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak onların helâl ve haram kılmak konu-

---

caktır. Dediler ki: ‘Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, eşlerimize ise yasaklanmıştır. Şayet (yavru) ölü doğarsa, o zaman (kadın-erkek) hepsi ona ortaktır.’ Allah bu değerlendirmelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz ki O, hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir” (el-En‘âm, 6/138-139).

144 “Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a pay ayırıp zanlarınca, “Bu Allah’a, bu da ortaklarımıza (putlara)” dediler. Ortakları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!” (el-En‘âm, 6/136).

sunda yalan söylediklerini ve Allah'a iftira ettiklerini ortaya çıkarmak suretiyle
ölümden sonra dirilmenin var olduğu konusunda da onları susturan delile işa-
ret etmektedir. Böylece onların yalancılıklarını ortaya koymak suretiyle ölüm-
den sonra dirilmek konusunda da yalan söylediklerini belirtmektedir. [§]Son- 76
ra, insan bazan kesin olarak bilmediği bir şeyle de tehdit edilir, hakkında tam
bir bilgiye sahip olmadığı bir şeyle de korkutulur ve ondan sakındırılır. İşte
burada da aynı şey söz konusudur. Sonra Cenâb-ı Hak onların hitap ederek
akıllarına ölümden sonra dirilmeye iman etmenin ve dünyada yapılan eylem-
lere karşılık vermenin gerekli olduğu fikrini öğretti, çünkü yaratıkları özellikle
yok olup gitmeleri için yaratmak hikmete uygun değildir. Burada başka bir ih-
timal daha vardır ki o da şudur: **Kendi uydurmalarını Allah'a yakıştıranlar,
ne düşünüyorlar?** Yani bu husus gerçek ise, Resûlullah'ın (s.a.) haber verdiği
herkesin ölümden sonra dirileceği ve yaptıklarının karşılığını göreceğine dair
söylediklerini ortaya çıkarsa, onların hali ne olacak?

Gerçek şu ki Allah insanlara karşı lütufkârdır. O, kâfir olsun mümin olsun herkese rızık ve çeşitli nimetler vermek ve belli bir vakte kadar azabı ertelemek suretiyle bütün insanlara karşı lütuf sahibidir. Yahut insanlar önceden Allah'a karşı kitap ve peygamber sahibi olmayı gerektirecek bir şey yapmadıkları halde onlara peygamber ve kitap göndermek suretiyle kendilerine lütfetmektedir. Bu durumda bu lütuf, kâfirlere değil sadece inanan insanlaradır. **Ama onların çoğu şükretmezler;** Allah'ın lütfuna ve Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlere şükretmezler.

وَمَا تَكُونُ فٖى شَاْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ
اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا اِذْ تُفٖيضُونَ فٖيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ
مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَٓاءِ وَلَٓا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا
اَكْبَرَ اِلَّا فٖى كِتَابٍ مُبٖينٍ 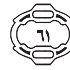

61. "Ne zaman sen bir faaliyet göstersen, Kur'ân'dan bir bölüm okusan ve siz ne zaman bir iş yapsanız, o işe koyulduğunuzda muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz. Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabb'inin bilgisi dışında kalmaz; bundan daha küçük veya daha büyük ne varsa istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır."

Ne zaman sen bir faaliyet göstersen. Bazı müfessirler buna, ne zaman bir işe koyulsan ve bir hale girsen anlamı verdiler; **Kur’ân’dan bir bölüm okusan.** Yani böylece ilâhî risâleti insanlara tebliğ etsen. **Ne zaman sen bir faaliyet göstersen** meâlindeki âyete bazıları bir ibadete koyulsan anlamı verdi. **Kur’ân’dan bir bölüm okusan,** yani böylece ilâhî risâleti insanlara tebliğ etsen. **Siz ne zaman bir iş yapsanız muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz.** Âyetin başında Cenâb-ı Hak uyarı ve ikaz anlamında peygamberine hitap etmekte, burada ise hem ona ve hem de diğer insanlara hitap etmektedir. Görmez misin ki Allah, **siz ne zaman bir iş yapsanız** buyuruyor; bu beyanın içerisine
77 onların hepsini dâhil ediyor. [§]Rabb’inizle ve insanlarla aranızdaki meseleler konusunda sizin lehinize de aleyhinize de Allah’ın şahit olduğunu haber veriyor. Lehinize ve aleyhinize olarak yapmış olduğunuz her işte **muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz.** İnsanların daima dikkatli ve uyanık olmaları için onlara tenbih ve ikaz ediyor. **O işe koyulduğunuzda;** bazıları şöyle dedi: Bu ifade, o işe başladığınızda demektir. İşe dalmak anlamına geldiği de söylenmiştir. Onu konuşmak anlamına geldiği ve konuşmada ileri gitmek anlamına geldiği de söylendi. Bunların hepsi aynı şeydir. Buradaki “fîhi” (فيه) zamiri, hak, din, Kur’ân, Resûlullah (فى الحق، فى الدين، فى القرآن، فى رسول الله) anlamlarına gelebilir. Yani hak adına, din adına, Kur’ân adına ve Resûlullah (s.a.) adına bir işe koyulduğunuzda demektir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Resûlullah (s.a.) adına veya Allah’ın dini adına veya size okunan şeyler adına bir işe koyulduğunuzda muhakkak Allah sizi gözetleyicidir.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **O işe koyulduğunuzda** meâlindeki cümle, ona daldığınızda ve ilerlediğinizde anlamına gelir. Bunun izahı da şudur: **Siz ne zaman bir iş yapsanız,** ona dalıp ilerlediğinizde **muhakkak ki biz üzerinizde gözetleyici oluruz.**

Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabb’inin bilgisi dışında kalmaz. Buradaki “lâ ya‘zübu” (لا يَعْزُبُ) fiili, gizli kalmaz anlamına gelir. Yani ne yerde ve ne de gökte, Rabb’inin emretmediği, yasaklamadığı ve sorumlu tutmadığı hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz. Böyle olunca Cenâb-ı Hakk’ın istediği, emrettiği, yasakladığı ve sorumlu tuttuğu bir şeyin O’ndan gizli kalmaması daha evla ve daha lâyıktır. **Yerde zerre miktarı bir şey bile Rabb’inin bilgisi dışında kalmaz.** Bu beyan temsilî anlamda bir sakındırma ve korkutmadır, beyan ve açıklama anlamında bir tehdit değildir. Çünkü tehdit iki şekilde olur. Birincisi, temsilî, diğeri de bizzat o şeyin beyanı ve açıklaması anlamında.

Hepsi istisnasız apaçık bir kitapta yazılıdır. Denildi ki: Az olsun, çok
78 olsun her şey o kitapta yazılıdır, [§]yani levh-i mahfûzda yazılıdır. Bu cümlenin gökten indirilen kitapta yazılıdır anlamına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَٓا اِنَّ اَوْلِيَٓاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ اَلَّذِينَ
اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾

62. "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler."

63. "Onlar ki, iman etmişler ve takvâya ermişlerdir."

[Büyük Günah İşleyenler]

Mûtezile şöyle dedi: Bu âyet, büyük günah işleyenlerin mümin olmadığına işaret eder. Çünkü eğer onlar mümin olsalardı, Allah dostu olurlardı. Allah dostu olduklarında da ne korku duyarlardı, ne de üzüntü! Büyük günah işleyenlerin korkacaklarında ve üzüleceklerinde şüphe olmadığına göre, onlar mümin değildirler, onların iman dostluğu yoktur. Ancak *en doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bunun izahı şudur: **Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler,** yani onlar hiçbir vakit korku ve üzüntü duymayacaklar. Büyük günah işleyenlerin ise bazı vakitlerde korku ve üzüntü duymaları mümkündür. Kaldı ki âyet-i kerîmede Allah dostlarının, işin başından sonuna kadar hiçbir korku ve üzüntü duymayacakları da söylenmemektedir. **Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.** Bu âyetin, dünya ehlinin dünyada çektikleri gibi korku ve üzüntü çekmeyecekleri anlamına da gelebilir, onların korkuları ve üzüntüleri ancak kendi akıbetleri içindir. Âyette, onlara cennette **asla korku yoktur, üzüntü de çekmeyecekler** anlamı da var gibidir. Cennete girdiklerinde durumları gerçekten
böyle olur, orada kendilerini üzecek her şeyden güvende olurlar. [§]Bazıları 79
Allah'ın dostları anlamına gelen "evliyâullah" (اولياء الله) tabiri ile tevhit ehlinin kastedildiğini söyler. Ancak o müjde ve o vâd, inançta ve ona vefa göstermekte muvahhit olan insanlar içindir, sadece inançta muvahhit olanlar için değil[145].

---

145 "Sözü edilen 'Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler' meâlindeki âyet hakkında Mûtezile şöyle dedi: Bu âyet, büyük günah işleyenlerin mümin olmadığına işaret eder. Çünkü eğer onlar mümin olsalardı, Allah dostu olurlardı. Allah dostu olduklarında da ne korku duyarlardı, ne de üzüntü! Büyük günah işleyenlerin korkacaklarında ve üzüleceklerinde şüphe olmadığına göre, onlar mümin değildirler, onların iman dostluğu yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bunun izahı şudur: 'Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler', yani onlar hiçbir vakit korku ve üzüntü duymayacaklar. Kaldı ki âyet-i kerîmede Allah dostlarının, işin başından sonuna kadar veya her türlü ahvalde hiçbir korku ve üzüntü duymayacakları da söylenmemektedir. Büyük günah işleyenlerin ise bazı vakitlerde korku ve üzüntü duy-

Bazı müfessirler şöyle dedi: **Onlara korku yoktur**, yani cehennem yüzünden onlara korku yoktur; **Onlar üzüntü de çekmeyecekler**, yani cennetten çıkacakları üzüntüsünü asla duymayacaklar. Mesele bizim sözünü ettiğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

64. "İşte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) ***en büyük kazanç budur."***

İşte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun! Bazıları dedi ki: **Onlara bu dünyada müjdeler vardır** cümlesiyle doğru (salih) rüya kastedilmiştir. Bu anlamda Resûlullah'tan (s.a.) gelen rivayetler vardır; Hz. Peygamber'e (s.a.) bu âyetin tefsiri sorulmuş, o da bunu doğru (salih) rüya ile tefsir etmiştir[146]. Eğer bu rivayet gerçekse, hak olan budur. Bazıları şöyle söy-
80 ledi: [§]Onun doğru rüya olma ihtimali yoktur, çünkü âhiret müjdesi, dünya hayatının müjdesi üzerine getirilmiştir; âhirette ise doğru rüya mevcut olmadığında hiç şüphe yoktur. Ancak eğer belirttiğimiz rivayet gerçekse, bu odur. Burada sözü edilen müjde, şu âyetlerde geçen müjdeye benzemektedir: "Söy-

maları mümkündür; o da tövbe vaktidir veya Cenâb-ı Hakk'ın onları bağışladığı haldedir veyahut cennette iman üzere mühürlendikleri zamandır veyahut da günahları kadar cehennemde yanıp kurtuldukları zamandır. Mutlak olan bir ifadenin bir delil ile sınırlanması caizdir. 'Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler' meâlindeki beyanın, Allah dostları, dünya ehlinin dünyada mal ve evlat sebebiyle çektikleri gibi korku ve üzüntü çekmeyecekleri, onların korku ve üzüntülerinin ancak kendi akıbetleri için olacağı anlamına da gelebilir. Buradaki dostlardan maksat, her ne kadar her mümin iman dostluğuna sahip olsa da, bu kelimenin onlar arasında örfen kullanıldığı anlama göre müminlerden hâs olanlardır. Âm olan bir lafzın örf ile ve o dili kullananların anlayışları ile tahsis edilmesi caizdir. Bazıları şöyle dedi: Allah dostları anlamına gelen tabir, bütün tevhit ehlinin ismidir. Ancak o müjde ve o vâd, itikatta ve ona vefa göstermekte muvahhit olan insanlar içindir, sadece inançta muvahhit olanlar için değil. Bunu da delillerle biliriz. Bu durumda buradaki "âm" ifade ile "hâs" kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette, onlara cennette 'asla korku yoktur, üzüntü de çekmeyecekler' mânası da var gibidir, çünkü başka bir âyette Cenâb-ı Hak 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun' (Fâtır, 35/34) buyurmaktadır. Cennete girdiklerinde de durumları böyle olur, orada kendilerini üzecek her şeyden güvende olurlar. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 372b; Medine nüshası, vr. 415b-416a).

146 "O, müminin gördüğü veya kendisine gösterilen salih rüyadır" (İbn Mâce, "Ta'bîru'r-ru'ya", 1; Tirmizî, "Ru'yâ", 3). Tirmizî bu rivayetin hasen olduğunu söylemiştir. Hadisin turukunu ve rivayetlerini detaylı şekilde görmek için bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 374.

lenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele!"[147] "İman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele!"[148] "Allah'ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu!"[149] Bunun örnekleri çoktur. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Onlara bu dünyada müjdeler vardır** meâlindeki âyet, ölüm anında melekler onları müjdelerler demektir. **Âhirette de müjdeler vardır** meâlindeki âyet ile de, onlar için cennetin var olduğuna işaret edilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın sözlerinde değişme olmaz. Muhtemelen bu beyan, Allah'ın vâdinde ve tehdidinde değişme olmaz anlamına gelmektedir; bu, değiştirme ve değişikliğe uğramayan şeylerdendir. **Allah'ın sözlerinde değişme olmaz** meâlindeki beyanla Kur'ân-ı Kerîm'in kastedilmiş olması da muhtemeldir; orada bulunan vâd, tehdit ve diğer şeylerin hiçbirinde değişme olmaz. Önceki ve sonraki ümmetlerden peygamberleri ve âyetleri yalanlayanların helâk edildiklerine ve köklerinin kazındığına dair olan Allah'ın kanunu değişmez anlamına da gelebilir. Nitekim bazı âyetlerde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma bulamazsın"[150]. "Daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir"[151]. **Allah'ın sözlerinde değişme olmaz** meâlindeki beyan, o insanlar için az önce sözü edilen müjde değişmez anlamına da gelebilir. Allah'ın delilleri ve kanıtları değişmez yahut Allah'ın vâdi ve tehdidi değişmez anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

(Öyleyse) en büyük kazanç budur. Âyetteki **budur** anlamındaki "zâlike" (ذلك) lafzı ile **en büyük kazanç bu** müjdedir denilmektedir. Yahut "Onlara asla korku olmaması; onların üzüntü de çekmemeleri"[152] **en büyük kazançtır, çünkü ondan sonra korku yoktur.**

---

147 "Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz'an sahipleri de onlardır" (ez-Zümer, 39/17-18).

148 Yûnus, 10/2.

149 eş-Şûrâ, 42/23.

150 "Yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın" (Fâtır, 35/43).

151 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir" (el-Enfâl, 8/38).

152 "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler" (Yûnus, 10/62).

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾

81 ***[§]65. "Onların sözleri seni üzmesin. Kuşkusuz güç tamamıyla Allah'ındır; O her şeyi duymaktadır, bilmektedir."***

Onların sözleri seni üzmesin. Buradaki '**onların sözleri**'nden maksat, muhtemelen Allah'ın ortağı ve çocuğu vardır diyerek söyledikleri, Cenâb-ı Hakk'a lâyık olmayan sözleridir. Yüce Allah peygamberine, bunlar seni üzmesin, çünkü bütün güç ve izzet Allah'ındır demektedir. Onların Kur'ân hakkında söyledikleri, o sihirdir ve uydurulmuştur şeklindeki sözleri de kastedilmiş olabilir. Yahut onların, Resûlullah (s.a.) hakkında söyledikleri, "o büyücüdür, yalan şeyler uydurup Allah'a nispet etmektedir" şeklindeki sözlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. **Onların sözleri seni üzmesin** meâlindeki beyanla sanki onların kurdukları tuzaklar ve yaptıkları hileler kastedilmiş gibidir. Hemen arkasından gelen **kuşkusuz güç tamamıyla Allah'ındır** meâlindeki beyan da bunu teyit etmektedir; yani tuzak kurmak ve hile yapmak konusunda da bütün güç Allah'ındır. Bu aynen şu âyet-i kerîmenin anlamına benzemektedir: "Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; oysa bütün tedbirlere hakim olan Allah'tır"[153]. Yani Allah'ın tedbiri, onların tuzaklarını bozdu ve engel oldu, O'nun tedbiri onların tuzaklarını boşa çıkardı. Buna göre **kuşkusuz güç tamamıyla Allah'ındır** beyanı da onların, senin için kurdukları bütün tuzaklarını ve bütün hilelerini Allah bozacaktır anlamına gelir. Âyette geçen "izzet" (العزة) kelimesi, güç-kuvvet anlamına gelir. Buna göre Allah şöyle söylüyor: Bütün güç ve kuvvet Allah'ındır, düşmanlarına karşı Allah sana yardım edecek, onların tuzaklarını, hilelerini ve emellerini boşa çıkaracak. **O her şeyi duymaktadır**, yani onların bütün söylediklerini duymaktadır. **Her şeyi bilmektedir**, yani onların menfaatlerine olan şeyleri bilmektedir. Yahut **O her şeyi duymaktadır**, yani dua edenin duasını kabul etmektedir; **Her şeyi bilmektedir**, yani yaptıkları her şeyi bilmektedir.

اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَٓاءَ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

153 er-Ra'd, 13/42.

66. “Bilesiniz ki göklerde ve yerde olanlar Allah’ındır. Allah’ı bırakıp da O’na ortak koştukları sözde tanrılara tapanlar neyin peşinden gidiyorlar? Onlar yalnızca zan peşinde gidiyorlar ve sadece yalan söylüyorlar.”

Bilesiniz ki göklerde ve yerde olanlar Allah’ındır. Yani göklerde ve yerde olan herkesin Allah’ın kulu ve kölesi olduğunu sizler de bildiğiniz halde falancı Allah’ın oğludur, O’nun ortağı vardır gibi sözleri nasıl söylersiniz? Üstelik sizden hiç kimse kendi kölesini ve câriyesini evlat ve ortak edinmemiştir. Bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “Allah size kendinizden bir örnek veriyor”[154]. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Yahut göklerde ve yerde olan her şeyin mülkiyeti elinde olan nasıl evlat edinir? Dünyada ancak üç amaçla çocuk istenir: Ya başkalarına karşı destek ve yardımcı olsun diye, yahut duyduğu bir ihtiyacı gidermesi için, yahut da yalnızlık vahşetinden kurtulmak için. [§]Halbuki Allah zengindir, göklerin ve yerin mülkiyeti O’na aittir, hiçbir 82
şeye muhtaç değildir. Böyleyken O’na nasıl çocuk ve ortak nispet edersiniz ve O’nun hakkında hiç de lâyık olmayan sözleri söylersiniz? Biz bu konuyu daha önce anlatmıştık. Yahut Cenâb-ı Hak burada, insanlara emrettiği, yasakladığı ve kendisine kulluk yapmalarını istediği şeylere hiç ihtiyacı olmadığını haber vermektedir. Yani Allah’ın, insanlara emir vermesi, yasak koyması, çeşitli ibadetleri yapmalarını istemesi ve onları çeşitli sıkıntılarla imtihan etmesi, bunlara kendisinin ihtiyacı ve menfaati olduğu için değildir; aksine bunları yapmalarında insanların kendi menfaatleri vardır.

Allah’ı bırakıp da O’na ortak koştukları sözde tanrılara tapanlar neyin peşinden gidiyorlar? Onlar yalnızca zan peşinde gidiyorlar. Yani onların, Allah’ı bırakıp da O’na ortak koştukları sözde tanrılara tapmak konusunda delilleri ve kanıtları olmadığı gibi kitaptan veya peygamberden elde ettikleri bir bilgileri de yoktur, onlar ancak zanna ve korkuya dayanıyorlar. **Onlar sadece yalan söylüyorlar.** Yani onlar Allah’tan başkasına tapmakla sadece yalanın peşinden koşuyorlar. Çünkü onlar müşriktirler, kitap ehli değildirler, peygambere de inanmadılar. Allah’tan başkasına tâbi olmak konusunda yalan söylediklerini ve iftira ettiklerini onların kendileri de biliyorlar. Çünkü bu gibi şeyleri bilmenin yolu kitaptır veya peygamberdir, halbuki onlarda bu ikisinden hiçbiri yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

154 “Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz” (er-Rûm, 30/28).

هُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فٖى
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ

67. "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) ***görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır."***

[Allah'ın Birliği]

İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Gündüz vaktinde her şey görülür. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyuruyor: "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki gecesinde dinlenesiniz, gündüzünde lütfundan rızkınızı arayasınız"[155]. O günler lütuf elde etme ve nimetleri hatırlama yeridir, insan kendisine lütfedilen nimetlere şükrünü (gece vaktinde) eda eder. Bu âyette gece ve gündüzün Allah'ın düzenlemesi ve belirlemesi ile seyretmekte olduğuna da işaret edilmektedir. Gece ve gündüz şayet Allah'ın düzenlemesi ve belirlemesi dışında cereyan etmiş olsalardı, aynı düzene ve aynı kanuna göre
83 gitmezlerdi. [§]Aralarında fazlalık ve noksanlık bulunur ve aynı çizgi üzerinde yol almazlardı. Bazan da birbirinin içine girerlerdi. Belirlenen aynı şekilde yol almaları, bunlarda başka birinin düzenleme ve yönetiminin bulunduğunu gösterir. Şayet herhangi bir düzenleme ve idare olmadan gitselerdi, rastgele yol alırlardı; bazan fazla bazan eksik, bazan az bazan çok olurlardı. Bu da onları düzenleyen ve idare edenin aynı zat olduğunu gösterir. Şayet onları birden çok kişi idare etmiş olsaydı, biri diğerine galip gelir ve galibiyeti de sürüp giderdi; galip gelen bir daha mağlup olmaz, mağlup olan da bir daha galip gelemezdi. Mesele sözünü ettiğimiz şekilde ise, onları düzenleyen ve idare edenin çok kişi değil tek kişi olduğu neticesi çıkar.

Bu âyette ölümden sonra dirilmenin de delili vardır; çünkü gece ve gündüzden her biri geldiğinde öbürünü yok ediyor, o kadar ki ondan hiçbir iz ve eser kalmıyor. Sonra öbürü gelince de aynı şekilde cereyan ediyor; o kadar ki giden geleni, birincisi ikincisini geçmiyor. Gece kaybolup gittikten, hiçbir izi ve eseri kalmadıktan sonra onu tekrar yaratmaya kādir olanın, ölüleri diriltmeye de kādir olduğunu gösterir. Gündüz kaybolup gittikten sonra onu yeniden ortaya çıkarmaya kādir olan, söylediğimiz gibi ölümden sonra insanlara tekrar can vermeye de kādirdir.

---

155 el-Kasas, 28/73.

Bu âyette, bir şey iki şart ile vacip olduğunda, birinin yok olmasıyla öbürünün vacip olmadığına da işaret vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette **görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşetti** buyurmaktadır, bir şeyi görmek ise ancak gözün ışığı ile gündüzün aydınlığı birlikte olursa mümkün olur. İşte bu durum, iki şartla vacip olan bir hükmün, ancak her ikisinin de birlikte olmasıyla vacip olduğunu gösterir. Gece karanlığı nesneleri örtüyor ve onun görülmesi mümkün olmuyor, gündüzün aydınlığı ise onların örtüsünü açıyor. Gece karanlığının nesnelerin üzerini örtmesinde, iki şarta bağlı olarak vacip olan bir hükmün tek bir sebeple engellenmesinin caiz olduğuna dair delil vardır; çünkü gece karanlığı hem gündüzün aydınlığını ve hem de gözün ışığını örtmektedir.

[§]İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye 84
gündüzü size bahşeden O'dur meâlindeki âyet çeşitli hususlara işaret etmektedir. Birincisi, nimetleri hatırlatmaktadır; bu, insanları şükretmeye davet eder, nankörlükten sakındırır. Aynı zamanda Allah'ın kudretini hatırlatmaktadır; Cenâb-ı Hak gece ve gündüzden birini yaratıp ortaya çıkardığında ötekini yok ediyor. Buna muktedir olanı hiçbir şey aciz bırakamaz. Âyette Cenâb-ı Hakk'ın mutlak sultan ve otorite olduğunun da delili vardır; çünkü gece geldiğinde insanlar ister arzu etsinler ister etmesinler her şeyi örtüyor, gündüz olunca da ister arzu etsinler ister etmesinler her şeyi açıp parlatıyor. Yine âyet-i kerîme, az önce söylediğimiz gibi, gece ve gündüzün aynı kanun ve yörüngede devam edip gitmelerinde bir irade ve bilgi bulunduğuna da işaret etmektedir; bunda onları yaratanın tek bir zat olduğunun delili vardır.

Cenâb-ı Hak **içinde dinlenesiniz diye** meâlindeki beyanla kendisinin yarattığını beyan etmekte, aynı zamanda geceyi dinlenmek ve istirahat etmek için yarattığını haber vermektedir. Gecenin sükûnet ve dinlenmek ile nitelenmesi, gündüzün çalışmak ve maişet temin etmek için yaratıldığına işaret eder. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak gündüzle ilgili olarak **görmenizi sağlasın diye** buyurmaktadır, yani maişetinizi kazanmak için her şeyi görürsünüz. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız"[156].

Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır. Cenâb-ı Hak burada görmesini bilen bir topluluk için demiyor, dinlemesini bilen bir topluluk için diyor. İfadenin lafzı ise görmesini bilen bir topluluk için denilmesini gerektiriyor. Çünkü âyette **görmenizi sağlasın diye** buyurmaktadır. Ancak buradaki **dinlemesini bilen bir topluluk için** meâlindeki

156 el-Kasas, 28/73.

beyan, muhtemelen aklını kullananlar için anlamına gelmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "İçlerinde seni dinleyenler de var; ama sağırlara -üstelik akıllarını da kullanmıyorlarsa- gerçeği sen mi duyuracaksın?"[157] **Dinlemesini bilen bir topluluk için** meâlindeki beyan, sûrenin başından buraya kadar olan âyetleri dinleyenler anlamına da gelebilir; **Dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır.** Yani dinlediklerinden faydalanan insanlar için yahut dinlediklerini kabul eden insanlar için. Nitekim Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah kendisine hamd edeni işitmiştir"[158]. Yani Allah onu kabul etmiştir.

قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ اِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا اَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

85 ***[§]68. "Onlar, 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"***

Onlar, 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Bazıları şöyle dedi: Onların **Allah çocuk edindi** şeklindeki sözleri, gerçek anlamda çocuk mânasına gelir. Nitekim başka bir âyete göre, "Onlar -hâşâ-kızlar Allah'ındır diyorlar"[159]. Başka bir âyette de Allah şöyle buyurmaktadır: "Yahudiler şöyle diyorlar… Hıristiyanlar böyle diyorlar…"[160] Azîz ve Celîl olan Allah, **hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir.** Yani O kimseyi doğurmamış ve kendisi de kimseden doğmamıştır buyurarak, zâtını onların söylediklerinden tenzih etmektedir. Bundan dolayı şöyle buyurmaktadır: "O doğurmamış ve doğmamıştır"[161]. Dünyada ise herkes başka birinden doğmuş, veya kendisi doğurmuştur; bütün yaratıklar böyledir. Cenâb-ı Hak ise kendisinin hiç kimseyi doğurmadığını ve hiç kimseden de doğmadığını haber vermektedir.

---

157 Yûnus, 10/42.

158 Buhârî, "Ezân", 124; Müslim, "Salât", 71.

159 "Onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!" (en-Nahl, 16/57).

160 "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler" (et-Tevbe, 9/30).

161 el-İhlâs, 112/3.

[Çocuk Sahibi Olma İsteğinin Amacı]

Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun tefsiri şöyledir: Dünyada evlat sahibi olmak isteyen biri, mutlaka şu üç sebepten biri ile çocuk sahibi olmak ister: Ya bir ihtiyacını karşılamak için, ya kendisine galip gelen şiddetli bir arzudan dolayı, yahut da korktuğu başka kişilere karşı kendisine yardımcı olsun diye. Cenâb-ı Hak göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin hükümranlığı kendisine ait olduğuna ve herkes onun kulu ve kölesi olduğuna göre, O'nun çocuğa falan hiç ihtiyacı yoktur, çünkü O zengindir, göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir. Durumu böyle olan birinin çocuğa ihtiyacı olmaz. Ayrıca dünyada kendi kölesini ve câriyesini evlat edinmek, insan tabiatına uygun olan bir ihtimal değildir. Allah'ın niteliği belirtildiği gibi olduğuna ve bütün yaratıklar O'nun kulu ve kölesi olduğuna göre, caiz olsa bile onlardan birilerini evlat edinmek neden muhtemel olsun? Bunun imkânsızlığını ve doğru olmadığını daha önce açıklamıştık. Çünkü çocuk, kendisini dünyaya getirenin şeklinden ve türünden olur. Ortak, ortağın şeklinden ve türündendir. Ortağın reddinde, çocuğun reddi de vardır, çünkü ikisi de aynı anlamdadır. Her şeklin bir zıddı vardır, zıddı veya şekli olanın da rablıkla ve ilâhlıkla alakası yoktur.

[§]Bazıları şöyle dedi: Onlar **Allah çocuk edindi** meâlindeki sözlerle ger- 86
çek anlamda çocuğu kastetmediler, fakat çocuğun babası nezdindeki konumunu ve değerini kastettiler. Bu da reddedilir; çünkü hakikate, yani hakiki anlamda çocuk ihtimali yoksa, böyle bir konumda olması imkânsızdır. Çünkü çocuk sahibi olma hakikati barındırdığı husus sebebiyle Allah hakkında mevcut değildir. Çocuk sahibi olma hakikati Allah hakkında söz konusu olduğu zaman bu hakikatin içerdiği kusur da işin içine dâhil olur.

Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Denildi ki: Allah'ın çocuk sahibi olduğu iddianızla ilgili olarak elinizde hiçbir deliliniz yoktur. Çünkü onlar babalarını ve geçmiş atalarını taklit ediyorlardı, peygamberlere, kitaplara ve delillere inanmıyorlardı. Bu söylenen şeyler ise ancak peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla öğrenilir. Halbuki onlar, bütün bunları inkâr ediyorlardı.

Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Yani Allah çocuk edindi diyorsunuz, O'nun çocuk edinmediğini bildiğiniz halde Allah için böyle konuşuyorsunuz.

قُلْ اِنَّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾

69. "De ki: Allah hakkında asılsız şeyler yakıştıranlar kurtuluşa eremezler."

De ki: Allah hakkında asılsız şeyler yakıştıranlar… Daha önce de söylediğimiz gibi onlar, Cenâb-ı Hakk'ın çocuk edinmediğini biliyorlar, fakat Allah'a iftira ederek bu yalanı söylüyorlardı. **Onlar kurtuluşa eremezler,** yani onlar âhirette arzu ettikleri şeyleri asla elde edemezler.

مَتَاعٌ فِى الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذٖيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدٖيدَ
بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

87 [§] ***70. "Bu, dünyadaki önemsiz bir menfaattir; sonunda onların dönüşü bizedir ve nihayet inkâr etmiş olmaları sebebiyle onlara şiddetli azabı tattıracağız!"***

Bu, dünyadaki ö**nemsiz bir menfaattir,** yani bu onlar için dünyadaki önemsiz bir menfaattir, âhirette ondan bir fayda görmeyecekler. **Sonunda onların dönüşü bizedir.** Cenâb-ı Hak burada (الينا مرجعهم) diyerek peygamberine hitap etmekte, (الينا مرجعكم) "sizin dönüşünüz bize olacak" şeklinde onlara hitap etmemektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu üslup, onların Allah'a iftira ederek Hz. Peygamber'i (s.a.) çok sıkıştırmalarından dolayıdır; Cenâb-ı Hak **sonunda onların dönüşü bizedir** buyurmaktadır, yani onların iftiralarının cezasını biz vereceğiz. İkincisi, **sonunda onların dönüşü bizedir ve nihayet inkâr etmiş olmaları sebebiyle onlara şiddetli azabı tattıracağız!** Yani onlar, bekledikleri şefaati ve yakınlığı bulamayacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ
مَقَامٖى وَتَذْكٖيرٖى بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُٓوا اَمْرَكُمْ
وَشُرَكَٓاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُٓوا اِلَىَّ وَلَا
تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾

71. "Onlara Nuh'un kıssasını da oku! O, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın."

Onlara Nuh'un kıssasını da oku! Yani onlara Nuh'un haberini ver ve onun kavmi ile olan meselesini anlat!

Onlara Nuh'un kıssasını da oku. Bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Nuh'un kavmi ile neden bozuştuklarını, kavminin ona nasıl hile ve tuzak kurduklarını anlat! İkincisi, Nuh kavmi, peygamberlerine kötü muamele ettiklerinden başlarına gelen belâyı ve acı akıbetlerini hatırlat! Üçüncüsü, kavminden kendisine tâbi olanlar ile muhalif olanların akıbetlerini hatırlat.

O, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa… Bazıları şöyle dedi: **Eğer benim** uzun süre **aranızda bulunmam**, sizi Allah'a kulluğa ve O'na itaate davet etmem ve size Allah'ın âyetlerini hatırlatmam **zorunuza gidiyorsa** … Bazıları da şöyle söyledi: Eğer benim davetimi kabul etmezseniz size Allah'ın azabını hatırlatmam zorunuza gidiyorsa… **Eğer benim** peygamberlik davasıyla **aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini** peygamberlik iddiası gereği Allah'ın delillerini **bildirmem zorunuza gidiyorsa…**

[§]Siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın. Bazıları 88
dedi ki: Siz ve ortaklarınız toplanın ve bana istediğiniz tuzağı kurun! **Yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın!** Yani benim için içinizde gizlediğiniz hile ve tuzaklarınızı net olarak açıklayın! Bazıları da şöyle dedi: **İşinize toplanın,** yani işinize hazırlanın ve ortaklarınızı da çağırın! Übeyy'in (r.a.) rivayeti de bu şekildedir: İşiniz için toplanın ve ortaklarınızı da çağırın! **Bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın!** Yani neye karar verecekseniz verin ve gereğini yapın! Bazıları ise şunları söyledi: **Yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın,** yani yapacağınız iş size ağır gelmesin! Kisâî dedi ki: "Ğumme" (غمة) kelimesi kapalı ve örtülü olmak anlamına gelmektedir; yani işinizi örtmeyin, kapatmayın! Sözlerinizi açık ve aynı şekilde söyleyin! İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Yapacağınız iş içinizde kapalı kalmasın, yani onu açın, açıklayın! Buna yakın bir mânaya gelecek şekilde Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurur: "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa…"[162]

---

162 "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi?" (el-Hac, 22/15).

Bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın. Yani bana istediğinizi yapın ve **bana hiç mühlet vermeyin!** Bu beyan, şu âyetteki ifadeye benzemektedir: “Artık sen neye hükmedeceksen et!”[163] Kisâî dedi ki: Bu söz, yapılacak muameleyi umursamamakta son noktayı ifade eder. Nitekim şu âyetteki ifade de bunun gibidir: “Biz İsrâiloğulları’na bildirmiştik”[164]. Buna benzer başka bir âyet de şöyledir: “Lût’a şu hükmü bildirdik”[165]. Yani ona son ve nihaî kararımızı bildirdik. Ebû Avsece şöyle dedi: Dilersen “ğumme” kelimesine karanlık anlamını verebilirsin, onlar kendi işlerini göremiyorlar, yani işleri “ğumme”dir. Dilersen şüphe içindedirler anlamını da verebilirsin. Bu kelimenin kökü “ğamme, yeğummu, ğammen” (غَمَّ، يَغُمُّ، غَماً) şeklindedir, yani “ğattâ” (غَطَّى) örttü, gizledi demektir. “Ğammetü ra’sehû” (غَمَمْتُ رَأْسَهُ) cümlesi başını örttüm anlamına gelir. **Bana yapacağınızı yapın,** yani bana ne istiyorsanız yapın!

89 [§]Bazıları şöyle söyledi: **Bana yapacağınızı yapın,** yani bana karşı bütün gücünüzü kullanın! Burada yerine getirmek mânasındaki “kadâ” (قَضى) fiili, boşaltmak ve bitirmek anlamına gelen “ferağa” (فَرَغَ) mânasına gelir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm’ın sözüdür. Bazıları da şöyle dediler: **Bana yapacağınızı yapın,** yani düşündüklerinizi uygulayın! Nitekim bazı âyetlerde Cenâb-ı Hak şu ifadeyi kullanır: “Ferâğa ilâ ehlihî” (فَرَاغَ إِلَى أَهْلِه) yani “hemen ailesinin yanına gitti”[166]. “Ferâğa ilâ âlihetihim” (فَرَاغَ إِلَى آلِهَتِهِمْ) yani “Tanrılarının yanına vardı”[167].

Nuh aleyhisselâmın kavmine söylediği, **siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın** meâlindeki sözü ile Hûd aleyhisselâmın söylediği “Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!”[168] meâlindeki sözü ve Resûlullah’ın (s.a.) söylediği “De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı ku-

---

163 “Onlar şu cevabı verdiler: Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin” (Tâhâ, 20/72). Bu sözü Firavun’un sihirbazları iman ettikten sonra Firavun’un kendilerini öldürmekle tehdit etmesi üzerine söylemişlerdi.

164 “Biz kitapta İsrâiloğulları’na şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz” (el-İsrâ, 17/4).

165 “Lût’a şu hükmü bildirdik: Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır!” (el-Hicr, 15/66).

166 “Belli etmeden hemen ailesinin yanına gitti ve (kızartılmış) besili bir buzağı getirdi” (ez-Zâriyât, 51/26).

167 “İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; ‘Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?’ dedi” (es-Sâffât, 37/91).

168 Hûd, 11/55.

run, göz açtırmayın bana!"[169] meâlindeki âyet, onların peygamberliklerinin delilidir. Çünkü bu sözü onlar, kendilerinin de aralarında yaşadıkları kendi kavimlerine söylüyorlardı, üstelik kendilerinin ne arkadaşları vardı, ne de yardımcıları! Bu durum onların bu sözü Allah'a güvenerek, O'nun yardımına ve desteğine dayanarak söylediklerine işaret eder.

فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ
اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

72. "Şayet yüz çevirirseniz, zaten benim sizden bir karşılık beklediğim yok; benim mükâfatımı ancak Allah verir. Bana (Allah'a) ***teslimiyet içinde olanlardan biri olmam emredildi."***

Şayet yüz çevirirseniz, zaten benim sizden bir karşılık beklediğim yok. Buradaki "tevellî" (التولى) kelimesi, iki anlamda kullanılır; biri yüz çevirmek ve karşı durmak mânasında, nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarır"[170]. Diğeri de yönelmek ve kabul etmek anlamında, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri velî edinirse (kabul ederse)…"[171]
Burada bu kelimenin her iki anlama gelmesi de muhtemeldir. [§]Yani **şayet** 90
yüz çevirirseniz, yani şayet size sunduğum ve davet ettiğim şeyi kabul ederseniz, **benim sizden bir karşılık beklediğim yok,** yani benim alacağım karşılık sadece Allah'a aittir. Yüz çevirmek mânasına geldiğine göre de sanki şöyle demiş olur: Ben sizden bir karşılık beklemediğim halde nasıl yüz çevirirsiniz? Yüz çevirip reddetmekte ne mazeretiniz var? Bir âyette Allah şöyle buyurur: "Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[172] Yani size sunduğum ve davet ettiğim din karşılığında sizden bir ücret talep etmiyorum ki, o külfet size ağır gelsin ve bu yükün ağırlığı sizin onu kabul etmenizi engellesin?

169 el-A'râf, 7/195.

170 "Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez" (el-Bakara, 2/205).

171 "Kim Allah'ı, peygamberini ve iman edenleri veli edinirse bilsin ki Allah'tan yana olanlar mutlaka galip geleceklerdir" (el-Mâide, 5/56).

172 "Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?" (et-Tûr, 52/40; el-Kalem, 68/46).

Bu ve benzeri âyetler, Kur'ân ve ilim öğretmenin karşılığında ücret almamak gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü buna karşılık olarak ücret almak caiz olsaydı, onların o ücreti vermemeleri ve dolayısıyla bir şey öğrenmemeleri konusunda mâzur sayılırlardı. Ücret almakta Allah'ın hükümlerini geçersiz kılmak ve yürürlükten kaldırmak ihtimali vardır.

Bana (Allah'a) teslimiyet içinde olanlardan biri olmam emredildi. Yani kendimi tam olarak Allah'a teslim etmem ve bu konuda O'ndan başka hiç kimseye hak tanımamam emredildi. Yahut ihlas ve samimiyetle Allah'a boyun eğenlerden olmam emredildi. Bütün bu anlamlar ihtimal dâhilindedir.

فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ وَاَغْرَقْنَا
الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَر۪ينَ ﴿٧٣﴾

73. "Yine de onu yalancılıkla itham ettiler. Biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık, âyetlerimizi yalan sayanları ise suda boğduk; yerlerine bunları geçirdik. İşte gör, o uyarılanların sonu nice oldu!"

Yine de onu yalancılıkla itham ettiler. Yani Nuh aleyhisselâmı yalancılıkla itham ettiler. Peygamberlik davasını yahut Allah'tan getirdiği âyetleri veyahut kendisini yalanlamaları halinde başlarına ilâhî azabın geleceği tehdidinde bulunan Hz. Nuh'u, kavmi yalancılıkla itham etmişti. **Biz de onu kurtardık,** yani Nuh'u kurtardık, **gemide onunla beraber olanları da kurtardık,** yani onunla birlikte gemiye binen müminleri de kurtardık. **Ötekilerin yerlerine bunları geçirdik.** Buradaki halifeler anlamına gelen "halâif" (خلائف) kelimesi, birbirlerinin peşinden gelen yeryüzünün sâkinleri kıldık anlamına gelebilir. Yalanlamaları sebebiyle helâk edilen ve kökü kurutulan kavmin ar-
91 kasından gelenler mânasına da gelebilir. **[§]Âyetlerimizi yalan sayanları ise suda boğduk;** buradaki **âyetler** anlamına gelen "âyât" kelimesinin, peygamberlik davasını ispat için ortaya koyduğu deliller ve kanıtlar mânasına gelmesi muhtemeldir. **Âyetlerimizi yalan sayanlar** meâlindeki beyan, Hz. Nuh'un getirdiklerini yalanlamaları sebebiyle onlara tehdit olarak söylenen azabı yalan sayanlar anlamına gelebilir.

İşte gör, o uyarılanların sonu nice oldu! O, iki grubu da, mümin olanı da kâfir olanı da aynı anda korkutmuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Sen ancak Kur'ân'a uyanı uyarabilirsin"[173]. Âyetin söylediğimiz anlama geldiği

---

[173] "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele" (Yâsîn, 36/11).

sabit olunca, o zaman şöyle yorumlanır: Kabul edenlerin ve etmeyenlerin **sonu nice oldu, gör!** Kabul edenin sonu sevap ve mükâfat, kabul etmeyenin sonu da azap oldu. **Uyarılanlar** kelimesi burada, uyarıyı kabul etmeyenler anlamına gelebilir, yani onların akıbetinin nasıl bir helâk ve köklerinin kurutulması ile sonuçlandığına bak! "Sen ancak Kur'ân'a uyanı uyarabilirsin" meâlindeki âyet de, uyarıyı ancak zikre tâbi olanlar kabul eder yahut ancak Kur'ân'a tâbi olanı uyarmak ona fayda verir anlamına gelir. Kur'ân'a tâbi olmayana ise hiçbir şey fayda vermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِه۪ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُ۫هُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِه۪ مِنْ قَبْلُ كَذٰلِكَ نَطْبَعُ عَلٰى قُلُوبِ الْمُعْتَد۪ينَ

74. "Onun ardından da birçok peygamberi kendi topluluklarına gönderdik; onlara açık mûcize getirdiler. Fakat onlar daha önce (atalarının da) ***yalan saydıklarına bir türlü inanmak istemediler. Sınırı aşanların kalplerini işte biz böyle mühürleriz."***

Onun ardından da peygamberler gönderdik, yani Nuh aleyhisselâmdan sonra da peygamberler gönderdik. **Kendi topluluklarına,** yani her topluluğa bir peygamber gönderdik. Bütün peygamberleri topluca değil, onları peş peşe ve tek tek gönderdik. **Onlara açık mûcize getirdiler.** Buradaki "beyyinât" (البيّنات) kelimesi muhtemelen peygamberlerin dile getirdikleri risâlet ve nübüvvet davasına dair deliller ve kanıtlar anlamına gelir. İnsanların sakınmaları ve yapmamaları gereken şeylerin beyanı anlamına da gelebilir. Peygamberlerin kendi kavimlerine haber verip bildirdikleri azabın onlara dünyada geleceği anlamına da gelebilir.

Fakat onlar daha önce (atalarının da) yalan saydıklarına bir türlü inanmak istemediler. Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber'in yaptığı açıklamaya, Mekke kâfirleri inanmadılar ve tasdik etmediler, tıpkı daha önce atalarının tasdik etmedikleri gibi. Bazıları da şöyle söyledi: **Daha önce (atalarının da)
yalan saydıkları,** [§]yani peygamberleri göndermeden önce yalan saydıkla- 92
rı… Bu âyet, fetret döneminde yaşayan insanların da yalanlamaları halinde sorgulanacaklarına işaret etmektedir. **Daha önce (atalarının da) yalan saydıkları** cümlesinin, "beyyinât" henüz gelmeden önce yalanladıkları anlamına

gelmesi de muhtemeldir. Yani onlar "beyyinât" gelmeden önce yalanladıkları gibi geldikten sonra da iman etmediler.

Sınırı aşanların kalplerini işte biz böyle mühürleriz. Yani Mekkeliler'in atalarının kalplerini mühürlediğimiz gibi onların kalplerini de işte böyle mühürleriz. Çünkü Cenâb-ı Hak onların âyetleri kabul etmeyeceklerini ve onlara iman etmeyeceklerini bilmekte idi. Sınırı aşmak, inatla zulme sapmak ve belirlenen sınırı aşmak demektir.

Fakat onlar daha önce (atalarının da) yalan saydıklarına bir türlü inanmak istemediler. Bu âyet iki anlama gelir. Birincisi, beyyinât, yani apaçık deliller onların kendi istekleri üzerine gelmiş olmasına rağmen yine inanmadılar. Zaten onların âdeti budur, kendi istekleri üzerine gelen âyetlere de inanmazlar. İkincisi, onların âyet olduğunu ve onun da peygamber olduğunu bilmelerine rağmen onları yalanladıkları için inanmadılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِه۪ بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِم۪ينَ ﴿٧٥﴾

75. "Onların da ardından Mûsâ ve Hârun'u açık mûcizelerimizle Firavun'a ve çevresindeki ileri gelenlere gönderdik. İman etmeyi kibirlerine yediremediler; onlar günaha gömülmüş kimselerdi."

Onların da ardından gönderdik, yani sözünü ettiğimiz peygamberlerin ardından gönderdik. **Mûsâ ve Hârun'u Firavun'a ve çevresindeki ileri gelenlere gönderdik.** Cenâb-ı Hak Mûsâ ile Hârun'u, Firavun'un çevresinde olan ve olmayan herkese gönderdi. **Açık mûcizelerimizle,** bu ifade belirttiğimiz muhtelif anlamlara gelir. **İman etmeyi kibirlerine yediremediler.** Bu beyan, peygamberlerin gösterdikleri harikulâde olaylar gerçekten Allah'tan gelen mûcize olduğunu o insanların bildiklerine, ancak inatçılık yaptıklarına, büyüklendiklerine ve kabul edip boyun eğmeye yanaşmadıklarına işaret eder. **Çünkü onlar günaha gömülmüş kimselerdi**

فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُٓوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٧٦﴾

76. "Öyle ki, kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde, 'Bu apaçık bir büyü!' dediler."

Bazıları şöyle dedi: **Kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde** meâlindeki beyan, katımızdan deliller ve mûcizeler geldiğinde demektir. Hz. Mûsâ'nın (s.a.) getirmiş olduğu delilleri ve kanıtları (mûcizeleri) kastederek, **bu apaçık bir büyü, dediler.** Delilleri ve kanıtları büyü diye isimlendirdiler, çün-
kü onlara göre büyü aslı olmayan bir şeydi. [§]Bundan dolayı onlar delillere 93
büyüdür dediler. Bu, onlar tarafından yapılan bir çarpıtmadır; onlar insanların hakkı görüp ona tâbi olmamaları için onu çarpıtıyorlardı. Bazıları, buradaki **hak** lafzı ile İslâm'ın ve dinin kastedildiğini söyler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Allah katında din kesinlikle İsâm'dır"[174]. **Bu apaçık bir büyü, dediler.** Bunu Mûsâ aleyhisselâmın onlara dine ilişkin olarak getirmiş olduğu delilleri ve âyetleri kastederek söylüyorlardı; çünkü Mûsâ onlara din getirmiş, aynı zamanda dinin delillerini ve mûcizelerini getirmişti. Dinin delilleri ve İslâm için, bu büyüdür, dediler. Hasılı her iki yoruma göre de onlar delillere büyü diye isim vermişlerdi. **Kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde.** Bu beyan, kendilerine emrimizle hakikat geldi demektir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti de böyledir: "Allah katında din kesinlikle İslâm'dır." Yani İslâm, Allah'ın emrettiği dindir. Buradaki "inde" (عند) kelimesinden bir yerden bir yere intikal edilen mekân mânası anlaşılmaz, aksine Allah'ın emrettiği din olan İslâm anlaşılır. Şu âyet-i kerîme de bu mânadadır: "Rabb'inin katında bulunanlar -yani melekler- bile O'na kulluk etmekte kibre kapılmazlar"[175]. Yani onlar Rabb'inin emriyle O'na kulluk ederler ve O'na kulluk etmekten kibre kapılmazlar. Çünkü "hakkın O'nun katından gelmesi"nden mekân mânası anlaşılmaz, bundan dolayı "Rabb'inin katında bulunanlar" meâlindeki cümleden mekân mânasının veya Allah'a yakın bir yerin anlaşılması mümkün değildir. Doğru olan, bizim yorumladığımız gibi, "indellâh" (عِنْدَ الله) lafzından Allah'ın emri mânasını anlamaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ مُوسٰٓى اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَكُمْ اَسِحْرٌ هٰذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Mûsâ şöyle dedi: Size gerçek ulaştığında böyle mi söylersiniz? Bu sihir mi! Oysa sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz."

---

174 Âl-i İmrân, 3/19.
175 el-A'râf, 7/206.

Mûsâ şöyle dedi: Size gerçek ulaştığında böyle mi söylersiniz? Bu sihir mi! Burada gerçek diye tercüme edilen hak lafzı, az önce söylediğimiz gibi İslâm ve din anlamına gelir. **Sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz.** Başarı, ihtiyacın olan şeyi elde etmektir. Âyet, **sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz** diyor, yani sihirbaz asla ihtiyacını elde edemez ve asla galip gelemez. Çünkü sihir bâtıldır, bâtıl asla hakka galip gelemez, aksine galip olan daima haktır,
94 [§]sihir ise yenilmeye mahkûmdur. Nitekim Hz. Mûsâ’nın (s.a.) getirdiği hak, Firavun’un sihirbazlarının getirdikleri sihire galip gelmişti. Yahut **sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz** meâlindeki beyan, dünyada yapmış oldukları sihirlerle âhirette kurtulamazlar anlamına gelir. Bu cümle, onlar sihir yaptıkları halde iken başarıya ulaşamazlar anlamına da gelebilir. Bazı âyetlerde şöyle de denilir: “Zâlimler kurtuluşa eremezler”[176]. “İnkârcılar iflâh olmayacak”[177]. Yani zâlimler, zulüm yaptıklarında zulümleriyle kurtuluşa eremezler, ancak zulmü terkettikleri zaman kurtuluşa erebilirler. Buna göre sihirbazlar da sihri terkettikleri zaman kurtuluşa erebilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا
الْكِبْرِيَٓاءُ فِى الْاَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾

78. “Sen, dediler, bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin? Biz ikinize de inanacak değiliz!”

Sen, dediler, bizi çeviresin diye mi aramıza geldin? Buradaki “litelfitenâ” (لِتَلْفِتَنا) lafzı şöyle açıklandı: Sen bizi vazgeçirmek ve bize engel olmak için mi geldin? İbn Kuteybe şöyle dedi: Birini bir şeyden çevirdiğim zaman “lefettü fulânen an kezâ” (لَفَتُّ فلانا عن كذا) derim, iltifat da buradan gelir[178]. Ebû Avsece de İbn Kuteybe gibi şöyle söyledi: Bizi çeviriyor ve vazgeçiriyorsun. Bunun vezni, “lefete, yelfitü, leften” (لَفَتَ، يَلْفِتُ، لَفْتًا) şeklindedir.

Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan; yani putlara tapmaktan. Bu cümle, Firavun’a kulluk yapmaktan ve ona itaat etmekten anlamına da gelebilir.

---

176 el-En‘âm, 6/21; Yûsuf, 12/23; el-Kasas, 28/37.
177 el-Mü’minûn, 23/117; el-Kasas, 28/82.
178 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 198

Bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin? Bütün müfessirler şöyle dediler: Buradaki “kibriyâ” (الكبرياء) kelimesi mülk, saltanat ve şeref anlamına gelir; yani Firavun’un mülkü ve saltanatı ikinizin olsun, insanlar ikinize tâbi olsun diye mi? Çünkü kendisine tâbi olunan her insana aynı zamanda itaat edilir, değeri yüceltilir ve şanlı-şerefli kabul edilir. **Bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi?** Bu beyanın, Firavun’un kendisi için iddia ettiği tanrılık siz ikinizin olsun diye mi anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü onlara göre her itaat edilen ve kendisine tâbi olunan kişiye kul olunmuş ve tanrı olarak kabul edilmiş sayılırdı.

Biz ikinize de inanacak değiliz! Yani sizin bizi davet ettiğiniz şeyleri veya iddia ettiğiniz risâleti tasdik edecek değiliz.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِى بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾

[§]*79. “Firavun da, işi bilen bütün sihirbazları huzuruma getirin, diye* 95
emretti.”

Firavun’un bu sözü, onun tanrılık iddiasıyla çelişmektedir, çünkü başkasına muhtaç olduğunu ifade etmektedir. Başkasına muhtaç olan birinin ilâh olması mümkün değildir.

فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾
فَلَمَّٓا اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ اِنَّ
اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾

80. “Sihirbazlar gelince Mûsâ onlara: Haydi atabileceklerinizi atın, dedi.”

81. “Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez.”

Sihirbazlar gelince Mûsâ onlara: Haydi atabileceklerinizi atın, dedi. Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Yani Allah onların kastettikleri sihir işini boşa çıkaracaktır, yani Allah onları mağlup edecek-

tir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Sihirbazlar gerçek bir başarıya ulaşamaz"[179]. Yani sihirbazlar asla galip gelemez ve muratlarına eremezler.

Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez. Yani Allah, insanların kendi elleriyle bozdukları şeyleri düzeltmez ve onları salihler arasına dâhil etmez. Bu cümle, söylediğimiz gibi, bozuk amelleriyle Allah onları salih insan yapmaz anlamına yahut onların bozuk amellerini salih kabul etmez mânasına gelir. Bazıları şöyle dedi: Allah bozgunculuk edenlerin yaptıklarından razı olmaz.

وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

82. Allah, günaha batmış olanlar hoşlanmasa da, sözleriyle gerçeği ortaya çıkarır."

Cenâb-ı Hak burada hakkı ortaya çıkarmaktan söz etmektedir. Her ne kadar ortaya çıkmasa bile hak, haktır. Bâtıl konusunda da "Bâtılı geçersiz kılar"[180] buyurmaktadır. Geçersiz kılmasa bile bâtıl bâtıldır. Ancak "Hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılar" meâlindeki âyet muhtemelen başlangıçta hakkı hâkim kılar, hak olduğu ortaya çıkar ve yine başlangıçta bâtılı bâtıl kılar, bâtıl olduğu ortaya çıkar anlamındadır; yani bâtılı iptal etmesiyle bâtıl olur, hakkı var etmesiyle de hak olur. Bu aynen, ona doğru yolu gösterdi ve o da doğru yolu buldu; onu şaşırttı ve o da şaşırdı sözüne benzemektedir. Yani o, Allah'ın kendisine doğru yolu göstermesiyle doğruyu buldu, yolunu şaşırtmasıyla da şaşırdı. Buna göre de Allah bâtılı iptal etmesiyle bâtıl oldu, hakkı var etmesiyle de hak oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

96 **[§]Sözleriyle** anlamına gelen "bikelimâtihî" (بكلماته) sözcüğünün farklı mânalara gelmesi muhtemeldir. **Sözleriyle gerçeği ortaya çıkarır.** Bu beyan peygamberleriyle gerçeği ortaya çıkarır mânasına da gelebilir. Çünkü peygamberler hakkı ortaya çıkarırlar, bâtılın bâtıl olduğu da onlar sayesinde ortaya çıkar. Onlar yeryüzünde Allah'ın delilleridir; hakkın ortaya çıkması ve bâtılın bâtıl görülmesi ancak delillerle olur. **Sözleriyle** anlamındaki "bikelimâtihî" lafzına bazı müfessirlerin verdiği mâna şöyledir: Peygamberine göndermiş olduğu âyetleriyle. Mûsâ'nın elindeki olayın hakikat olduğu, sihirbazların yap-

---

179 Yûnus, 10/77.

180 "Günah yolunu tutanların hoşlarına gitmese de hakkı hâkim, bâtılı geçersiz kılar" (el-Enfâl, 8/8).

tıkları sihirlerin de bâtıl olduğu âyetlerle ortaya çıktı. Bu lafzın, Hz. Mûsâ'nın (s.a.) kavmine söylediği azap ve düşmanlarına karşı kazanacakları zafer vâdi ve benzeri başarılar ile onlara vâdettiği nimetler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi"[181].

فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِه۪ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّهُ لَمِنَ
الْمُسْرِف۪ينَ

83. "Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ'ya iman etti. Çünkü Firavun o topraklarda gerçekten güç ve iktidar sahibiydi, üstelik kötülükte sınır tanımaz biriydi."

Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Mûsâ'ya iman etti. Buradaki **onun kavminden** meâlindeki ifade, muhtemelen Mûsâ'nın kavminden anlamına gelir; çünkü Hz. Mûsâ'nın (s.a.) İsrâil'in soyundan olduğu ifade edilmektedir, bu bakımdan onlar da onun neslindendir. Nitekim bir insan hakkında ev kendisinin olmasa bile, falanın ehl-i beytindendir, denilir. **Onun kavminden ancak az sayıda insan** meâlindeki beyan, Firavun'un kavminden anlamına da gelir, zikrettiğimiz sebepten dolayı onlar Firavun'a nispet edilmiştir. Müfessirler şöyle dedi: Buradaki "zürriyet" (ذرّيّة) kelimesiyle Allah, onlardan az bir kesimi kastetmektedir, yani onlardan ancak çok az bir kesimi iman etti. Ancak bunun ne kadar olduğunu biz bilmiyoruz.

Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarından korka korka Mûsâ'ya iman etti. Muhtemeldir ki onun kavminden iman eden az sayıda insan, ancak **Firavun ve adamlarından korka korka iman etti.** Yani onlar Firavun ve adamlarından korktukları halde yine de iman ettiler. Bu âyet, onlardan Mûsâ'ya iman etmeyi kabul etmeyenler, ancak Firavun'dan korktukları için iman etmediler anlamına da gelebilir. [§] 97

[181] "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi" (el-Mâide, 5/20).

Kendilerine kötülük edeceğinden korkarak. Yani kendilerini öldüreceğinden ve işkence edeceğinden korkarak. Bu âyet, bir insanın korku yüzünden imanını açıklamakta mâzur sayılsa bile, gerçek anlamda imanını terketmesi halinde mâzur sayılmayacağına işaret etmektedir; çünkü iman tasdiktir, tasdik de kalpte olur. Yaratıklardan hiç kimsenin, başkasının kalbine muttali olması mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki korku yüzünden imanı terketmekte hiç kimse mâzur olmaz, çünkü imanını gizlemesi mümkündür. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi"[182]. O imanını açıklamasa bile mümin idi ve onun imanı kendisi ile Rabb'i arasında idi

Çünkü Firavun o topraklarda gerçekten güç ve iktidar sahibiydi. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı"[183]. Yani o ülke halkına galip gelmiş ve onları hükmü altına almıştı. **Üstelik o, kötülükte sınır tanımaz biriydi.**

وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ
مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾

84. "Mûsâ dedi ki: Ey kavmim! Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın."

[İman ve İslâm Kavramları Aynı Anlama Gelir]

Bu âyet-i kerîme iman ile İslâm'ın hakikatte aynı şey olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü âyet-i kerîme söze **Eğer Allah'a iman ettiyseniz** diye imanla başlamış, sonra da **gerçekten O'na teslim olduysanız** diye İslâm ile bitirmiştir. Bu, iman ile İslâm'ın aynı şey olduğuna işaret etmektedir. İman, her hakkı kaybetmekten kaçınmak gerektiğine inanmaktır; İslâm da her hakkı teslim etmeye ve onu kaybetmekten kaçınmak gerektiğine inanmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* İslâm, her şeyi Allah'a teslim etmektir. İman da, her şeyin Allah'ın Rab ve ilâh olduğuna şahitlik ettiğini tasdik etmektir.

Gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın. Bu âyet-i kerîmenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. İnsanlar Firavun'dan ve onun cezalarından korktukları zaman Hz. Mûsâ'nın (s.a.) bunu söylemiş olma-

---

182 el-Mü'min, 40/28.
183 el-Kasas, 28/4.

sı ihtimal dâhilindedir. Nitekim sihirbazlar iman ettiklerinde Firavun onlara şöyle demişti: “Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim”[184]. İşte o zaman Hz. Mûsâ (s.a.) bu belâyı sizden defetmesi için, **Yalnız O’na güvenip dayanın** demişti[185].

فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾

[§]85. “Onlar da şöyle karşılık verdiler: Yalnız Allah’a dayanıp güven- 98
dik. Rabb’imiz! Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma!”

Bizi o zâlimler için imtihan aracı kılma! Bu sözü onlar, “Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ’ya iman etti”[186] meâlindeki âyette belirtildiği üzere Firavun’un korkusunu yaşadıkları sırada söylemişlerdi, çünkü onlara Firavun’un kendilerini öldüreceği ve işkence edeceği söylenmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, o zâlimlere bize karşı bir zafer ve galibiyet verme, çünkü o zaman onlar kendilerinin hak ve doğru yolda olduklarını, bizim ise dalâlet içinde ve bâtıl yolda olduğumuzu düşünecekler. İkincisi, bizi o zâlimlerin eline verme, çünkü bize işkence ederler, sihirbazlar iman ettiklerinde Firavun’un onlara yaptıkları gibi şeyler bizim için bir fitne ve sıkıntı olabilir.

وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

86. “Merhametinle bizi o inkârcılar güruhundan kurtar.”

Önceki âyette geçen “zâlimler”[187] lafzı ile bu âyetteki **kâfirler** lafzı aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى وَاَخِيهِ اَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾

184 el-A‘râf, 7/124; eş-Şuarâ, 26/49.

185 Mâtürîdî âyetin iki anlama gelmesinin muhtemel olduğunu beyan etmesine rağmen ikinci ihtimali yazmamıştır.

186 Yûnus, 10/83.

187 Yûnus, 10/85.

87. "Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın ve namazı kılın. (Ey Mûsâ!) ***İnananları müjdele."***

Mûsâ'ya ve kardeşine şöyle vahyettik: Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın, evlerinizi ibadet mahalli yapın! Bu âyet iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, **Kavminiz için evler hazırlayın**, yani kavminiz için namaz kılacağınız mescitler hazırlayın! **Evlerinizi yapın**, yani evlerinizde ibadet mahalleri yapın!
99 [§]**Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın** meâlindeki kelâmdaki emir, mescitler yapmaları içindir. **Evlerinizi ibadet mahalli yapın** emri de bina ettikleri mescitlerde kıble yapmaları içindir. İkincisi, **kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın**, yani söylediğimiz gibi kavminiz için Mısır'da mescitler yapın!

Ebû Avsece şöyle dedi: **Kavminiz için evler hazırlayın** ilâhî kelâmındaki "tebevveâ" (تَبَوَّآ) lafzı, hazırlayın anlamına gelir, yani onlar için bir yer hazırlayın. Bu lafız başka bir âyette şöyle geçmektedir: "Andolsun biz İsrâiloğulları'nı seçkin bir yere yerleştirdik"[188]. Yani onlar için seçkin bir yer hazırladık.

Evlerinizi ibadet mahalli yapın! Yani kendiniz için yaptığınız evlerde namazda yöneleceğiniz bir kıble yapın! Bu âyet, cemaat olmanın, mescit yapmanın ve kıble edinmenin sadece bize ve bizim şeriatimize mahsus olmadığına, diğer peygamberlerin sünneti olduğuna ve peygamberden peygambere tevarüs ettiğine işaret eder. Âyetteki mescitler yapmak emri de söylediğimizi teyit etmektedir. **Namazı kılın!** Namaz kılma emri, evler inşa etme, mescitler yapma ve kıble edinme emrine dayanmaktadır. Şöyle bir soru akla gelebilir: Mescitler yapmak dış görünüşü itibariyle bir emirdir, mescit yapmayı emreden "Allah'ın, yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde"[189] meâlindeki âyet ise bize göre mübah anlamındadır, bu âyet zâhirde mübahlık ifade etmez mi? Buna şöyle cevap verilir: Her ne kadar zâhirde mübahlık ifade etse de, o hakikatte emirdir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak o âyette şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde Allah'ı tenzih ederek anarlar." Allah'ın ismini anmanın ve O'nu tesbih etmenin ise

---

188 Yûnus, 10/93.

189 "Allah'ın, yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar; ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler" (en-Nûr, 24/36-37).

emir olduğunda şüphe yoktur[190]. Dolayısıyla âyet, bizim söylediğimize işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Tefsirciler şöyle dediler: Onlar Firavun ve çevresindekilerden korku- **100**
yorlardı, bundan dolayı evlerinde namazgâh edinmeleri, kıbleye dönmeleri ve Firavun korkusu yüzünden orada namazlarını gizlice kılmaları emredildi. Firavun'un helâkinden ve onların Mısır'a hâkim olmalarından önce böyle bir şey ihtimal dâhilindedir. Ancak Firavun ölünce Mısır'ı ele geçirdikten ve bölge halkına hâkim olduktan sonra da, mescitler edinmek, orada cemaat olmak ve namazı cemaatle kılmakla ilgili bu emir devam etmektedir. Bazı müfessirler buna şöyle bir anlam verdi: Evlerinizi ve mescitlerinizi kıbleye doğru yöneltin! Ancak bu yorum uzak bir ihtimaldir, çünkü yapılan her evin mutlaka bir kıble yönü vardır. Dolayısıyla bu yorum anlamsızdır. Mesele bizim söylediğimiz gibidir. Mûsâ ile Hârun aleyhisselâma, kavimleri için ev yapmaları ve evleri ibadet mahalli kılmaları emrinin iki anlamı vardır. Birincisi, Firavun'dan ve kavminden ayrılma emridir, bu sayede onların yanından ayrılmak istediklerinde bunu yapmaları mümkün olur, onların arasından geçmek zorunda kalmazlar. Sanki bu ayrılış ancak kıble cihetinde yapılıyordu. İkincisi, söylediğimiz gibi onlar namaza hazırlanmak için o insanların yanından ayrılmak istiyorlardı, çünkü Firavun'un yanında namaza hazırlanamazlardı.

İnananları müjdele! Bu müjdenin âhiretteki cennetle ve çeşitli nimetlerle olması muhtemeldir. Dünyada Firavun'a karşı zafer ve hâkimiyet elde etmek ve Firavun yüzünden yaşadıkları çeşitli zorluklardan sonra çeşitli nimetlere kavuşmakla müjdelenmeleri de ihtimal dâhilindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar yaptı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi"[191].

---

190 "Eğer denilirse ki; mescitler yapmak zâhirde bir emirdir, fakat mescit yapmayı emreden 'Allah'ın, yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde' meâlindeki âyet ise mübahlığa işaret etmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak burada 'Allah izin verdi' buyurmaktadır. Buna şöyle cevap verilir: Bu âyetin anlamı şudur: Allah'ın yapılmasını ve içinde isminin zikredilmesini emrettiği evlerde… Görmez misin ki Cenâb-ı Hak o âyette şöyle buyurmaktadır: 'Allah'ın içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar.' Allah'ın ismini anmak, orada O'nu tesbih etmek ve namaz kılmak hiç şüphe yok farz olarak emredilmiştir. Ona atfedilen şey de böyledir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 375a).

191 "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi" (el-Mâide, 5/20).

وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ زِينَةً وَاَمْوَالًا فِي
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى
اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ
الْاَل۪يمَ

101 **[§]*88. "Mûsâ, Rabb'imiz! dedi, sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!"***

Mûsâ, Rabb'imiz! dedi, sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam verdin. Bu âyette geçen "zînet" (زينة) kelimesi muhtemelen, Allah'ın onlara verdiği her türlü nimeti, gökten inen rahmeti ve yerden çıkan bitkileri de kapsar, nitekim başka bir âyette "Yeryüzü bu güzelliğe kavuşup süslendiğinde"[192] buyurmaktadır. Buradaki "zînet" (زينة) lafzı ile, binit vasıtaları, elbiseler ve insanların süslenmek için kullandıkları her nevi takı malzemesinin kastedilmesi de muhtemeldir. **Ve servet verdin,** buradaki "emvâl" (أموالا) kelimesi de, zînetin dışındaki her türlü malı ve serveti ifade eder.

İnsanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Mûtezile der ki: **Rabb'imiz! Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab!** meâlindeki âyet şöyle yorumlanır: Cenâb-ı Hak bunca nimeti onlara insanları Allah'ın yolundan saptırmasınlar diye verdi, ancak onlar insanları Allah'ın yolundan saptırdılar, aynen bunları sana öyle yapman için vermedim, ama sen öyle yaptın, denildiği gibi. Fakat bize göre âyetin anlamı, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği gibidir: Cenâb-ı Hak onlara, insanları Allah'ın yolundan saptırmaları için bunca serveti ve zikrettiği diğer şeyleri verdi, çünkü Allah onların insanları kendi yolundan saptıracaklarını bildiğine göre, verdiği nimetleri, insanları saptırmaları için vermiş olmaktadır. Bu aynen, "Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor"[193] meâlindeki âyetle "Onlara mal ve evlatlar verirken yal-

192 Yûnus, 10/24.

193 "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/178).

nızca iyilikleri için çırpınıyoruz sanıyorlar"[194] meâlindeki âyette ve benzerlerinde zikrettiğimiz gibidir, bu da onlar gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et! Buradaki "tams" (الطمس) kelimesine Ebû Avsece silip yok etmek diye anlam verdi, yani onların servetlerini silip yok et! İbn Kuteybe de, helâk et diye anlam verdi. Nitekim yol bitip tükendiği zaman "tamese't-tarîka" (طَمَسَ الطَّريقُ) dersin. Başkaları da şöyle dedi: "Tams", silmek, düzlemek anlamına gelir, nitekim Allah şöyle buyurdu: "Biz de gözlerini silme kör ediverdik"[195], yani silip düzledik. Bazıları da "tams", özünü değiştirmek demektir, dedi. 102

Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver! Bu âyet iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, **Onların servetlerini silip yok et** ve kalplerine katılık ve kasâvet ver ki, etrafındakiler ve onları taklit edenler dağılıp gitsinler, onları taklitten ve tâbi olmaktan vazgeçsinler. Onlara tâbi olanları kurtarmak için bu bizim işimizi kolaylaştırır ve onları imana davet daha rahat olur; bu sözle onları taklit edenleri ve tâbi olan halk kesimini kastediyorum. Bu durum, o insanları onlara tâbi olmaktan ve kendilerini taklit etmekten uzaklaştırmaya vesile olur. Bu, âyetin bir yorumudur. İkincisi, **Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver!** Yani bunu bir alâmet kıl, böylece onları imana zorlamış olursun. Çünkü onlar, kendilerine gönderdiğin tufan, çekirge ve diğer helâk mûcizeleriyle iman etmediler[196]. **Elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!** meâlindeki âyette işaret edilen azap da, servetin silinip yok edilmesi, kalplerinin katılaşması ve sıkıntıya düşmeleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı müfessirler şöyle dedi: **Kalplerine sıkıntı ver,** yani kalplerini mühürle, çünkü onlar **elem veren cezayı görmedikçe iman etmezler,** yani denizde boğulduklarını görmedikçe iman etmezler, ancak onu görünce iman ederler.
Yoksa bu mûcizelerle onlar iman etmezler. Cenâb-ı Hak **[§]**Hz. Mûsâ'ya (s.a.) 103
onların iman etmeyeceğini haber verdiğinde onun bu bedduayı yapmış olması muhtemeldir. Fakat haber vermeden, Hz. Mûsâ'nın (s.a.) bu bedduayı yapması caiz değildir, çünkü o insanları ancak imana davet etmek için gönderilmişti.

---

194 "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlâtlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar" (el-Mü'minûn, 23/55-56).

195 "Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Biz de gözlerini silme kör ediverdik; tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!" (el-Kamer, 54/37).

196 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tufan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

Hz. Mûsâ (s.a.) onların iman etmelerinden ümidini kesince kendilerine böyle beddua etti, nitekim Hz. Nuh (s.a.) da benzeri bir beddua yapmıştı: "Rabbim! Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar"[197]. Nuh aleyhisselâm da insanların imanlarından ümidini kesince bu bedduayı yapmıştı. Hz. Mûsâ'nın (s.a.) durumu da aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

89. "Allah şöyle buyurdu: İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın."

Allah şöyle buyurdu: İkinizin de duası kabul edildi. Bazıları şöyle dedi: Mûsâ aleyhisselâm beddua ediyor, Hz. Hârun (s.a.) da âmin diyordu, Allah da **ikinizin de duası kabul edildi** buyurdu. Her ikisinin yaptığını dua diye niteledi. Bundan dolayıdır ki Muhammed b. Hasan (ö. 189/805) (r.a.) bazı kitaplarında şöyle der: Vitir namazında imam kunûtta dua eder, cemaat da âmin derler[198].

Doğruluktan ayrılmayın, yani risâletten ve emirlerimi yerine getirmekten ayrılmayın! **Ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın.** Bu ifade, aynen Hz. Muhammed'e (s.a.) söylediği sözlere benzemektedir: "Bilmeyenlerin arzularına uyma!"[199] "Onların arzularına uyma!"[200] Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini koruması sayesinde onların yolundan gitmeyecekleri ve onların arzularına uymayacakları kesin olarak bilinen bir husustur, ancak, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, ısmet sıfatının emir ve yasakları yok etmediği, aksine yasağın günahını arttıracağı bilinsin diye söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

197 Nûh, 71/26-27.

198 Bu konuda detaylı bilgi için bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, I, 174.

199 "Sonra seni de bir din yoluna koyduk. Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma!" (el-Câsiye, 45/18).

200 el-Mâide, 5/48; eş-Şûrâ, 42/15.

وَجَاوَزْنَا بِبَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا
وَعَدْوًاۜ حَتّٰٓى اِذَٓا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُۙ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا الَّذ۪ٓي
اٰمَنَتْ بِه۪ بَنُٓوا اِسْرَٓاء۪يلَ وَاَنَا۬ مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٩٠﴾

[§]*90. "Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Fi-* **104**
ravun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim."

Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da peşlerine düşmüştü. Âyetin anlamı gayet açıktır. **İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik** meâlindeki beyan, kulların fiillerinin yaratılmış olduğuna işaret etmektedir. Çünkü denizin öte yakasına geçen İsrâiloğulları olduğu halde Cenâb-ı Hak onları geçirmek fiilini kendi zatına nispet etmektedir. Bu gerçek, Cenâb-ı Hakk'ın onların fiillerinin yaratıcısı olduğuna işaret eder.

[Firavun'un İmanı]

Sonunda Firavun boğulmak üzereyken, yani boğulurken. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Firavun denizin kıyısına vardığında denizin yarılıp yol açtığını gördü, deniz ancak benim için yarıldı dedi, denize girince de boğuldu. İşte o zaman tam boğulurken **şöyle dedi: Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim.** Ancak o anda onun yaptığı iman iki sebepten dolayı kabul edilmemişti. Birincisi, muhtemeldir ki o, ümidini kaybettiği ve ölüm korkusunu yaşadığı için iman etmişti. Bu ise gerçek iman değil, belâyı gidermek için yapılan imandı. Âhirette azabı gördüklerinde kâfirlerin de iman edecekleri haber verilmektedir: "Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver"[201]. Başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada

---

[201] "Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zâlimlerin, 'Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım' diyecekleri ve onlara, 'Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?' diye sorulacağı güne karşı insanları uyar" (İbrâhim, 14/44).

iyi işler yapayım"[202]. Diğer bir âyette de şöyle söyler: "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım"[203]. Bunlara benzer âyetlerde ifade buyurulduğu üzere "Onlar geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir"[204]. Onlar, Firavun'un gördüğü azabın daha büyüğünü ve daha şiddetlisini henüz görmemişlerdi. Sonra Cenâb-ı Hak, onlar şayet dünyaya geri gönderilseler bile yine aynı şeyleri yapacaklarını haber vermektedir. Fakat onlar bu sözü, başlarındaki belâyı defetmek için söylüyorlardı. Buna göre Firavun'un imanı da belâyı defetme imanı idi, gerçek ve iradî bir iman değildi.

105 [§]İkincisi, iman ve İslâm, ruhu (nefs) Allah'a teslim etmektir. İnsan ruhu (nefs) bedeninden çıkarken iman ettiğinde kendini Allah'a teslim etmiş olmaz, çünkü canı artık kendi elinde değildir. İşte bundan dolayı böyle bir zamanda, ölümün gelip dayandığı vakitte yapılan iman kabul edilmez. Buradaki başka bir ihtimal şudur: Allah'a iman etmek, görünen âlemden hareketle gayb âlemine delil getirmekle olur. Halbuki ölüm anında görünen âlemden görünmeyen âleme istidlâl etmek mümkün değildir. Çünkü o istidlâl ancak tefekkür ve düşünme ile elde edilir. O vakitte ise ne düşünmek mümkündür, ne de tefekkür! İşte bundan dolayı onun imanı gerçek iman değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِد۪ينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ
نُنَجّ۪يكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ
عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾

202 "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır" (el-Mü'minûn, 23/99-100).

203 "Ve onlar orada, 'Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zâlimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!" (Fâtır, 35/37).

204 "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen! Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar" (el-En'âm, 6/27-28).

91. "Şimdi mi? Halbuki daha önce hep baş kaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın."

92. "İşte bugün senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun! İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler."

İşte bugün senin cesedini kurtaracağız. Bu beyana dair çeşitli yorumlar yapılmıştır. Denildi ki: "Nuneccîke" (نُنَجِّيكَ) kelimesi, "necve" (النَّجْوَة) kökünden gelir; yani seni "necve"ye atacağız, demektir, "necve" de yüksek tepe anlamına gelir. Firavun'un öldüğünü herkes görsün ve onun iddia ettiği gibi ilâh olmadığını anlasın diye oraya atacağız. Kavminden diğer adamların bedenleri ise, o tepeye atılmadı, denizde bırakıldı. İkincisi, şöyle denildi: **Senin cesedini kurtaracağız ki, senden sonra gelenler için bir ibret olsun!** Yani seni denizden çıkaracağız, orada bırakmayacağız. Üçüncüsü, **Senin cesedini kurtaracağız,** fakat ruhunu bedenine tâbi kılmayacağız. Çünkü rivayet edildiğine göre suda boğulduklarında onlar cehenneme batmayı istemişlerdi. Bir âyette Allah şöyle buyurur: "Günahları yüzünden tufanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar"[205]. Cenâb-ı Hak, Firavun'un cesedinin ruhu ile birlikte cehenneme gitmediğini haber vermektedir, cesedi denizden çıkarılmış, ruhu diğer insanlarla birlikte cehenneme atılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onun cesedi görülsün, yalancılığı ortaya çıksın ve onunla ilgili kimsenin aklında şüphe kalmasın diye böyle olmuştur.

[§]**Senden sonra gelenler için bir ibret olsun!** Bu beyan iki anlama gele- 106
bilir. Biri, senin ölümün ibret olsun diye anlamına gelir, artık onun gibi kimse tanrılık ve rablık iddiasına kalkışamaz. Diğeri de şudur: **Senden sonra gelenler için bir ibret olsun,** yani senin böyle boğulmuş ve bir tepeye atılmış olduğunu gören için ibret olur anlamına.

İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler. Bazı müfessirler şöyle dedi: Yani Mekkeliler **gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler,** yani Firavun ve kavminin bilincinde değildirler, çünkü onlar, "Bu da ancak düzmece bir yalan"[206] ve "Bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir"[207]

---

205 Nûh, 71/25.

206 "Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir büyüdür' demişlerdi" (Sebe', 34/43).

207 "Mûsâ onlara apaçık mûcizelerimizle gelince, 'Bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir. Geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık' dediler" (el-Kasas, 28/36).

diyorlardı. Cenâb-ı Hak, insanların, onların başına gelenlerin bilicinde olmadıklarını söylüyor. Çünkü böyle bir iftira yapılamaz, yani bu kıssada söylenenler uydurma olamaz. **İnsanların pek çoğu gösterdiğimiz delillerin bilincinde değildirler** meâlindeki âyet, insanların pek çoğu onların başlarına gelen belâlardan gafildirler anlamına da gelebilir. Gaflet iki şekilde olur; birincisi, onun hak olduğunu bilip anladıktan sonra inatçılık edip yüz çevirerek gafil olmaktır. İkincisi, düşünüp tefekkür etmeyi terkederek gafil olmaktır. Bunların her ikisi de kötülenmiştir.

وَلَقَدْ بَوَّاْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْعِلْمُ اِنَّ رَبَّكَ يَقْض۪ي بَيْنَهُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ ف۪يمَا كَانُوا ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

93. "Andolsun biz İsrâiloğulları'nı seçkin bir yere yerleştirdik ve onları güzel nimetlerle rızıklandırdık. Kendilerine ilim gelinceye kadar da ayrılığa düşmediler. Ayrılığa düştükleri konularda Rabb'in kıyâmet günü aralarında hükmünü elbette verecektir."

Andolsun biz İsrâiloğulları'nı seçkin bir yere yerleştirdik. Müfessirlerin geneli şöyle der: Buradaki "bevve'nâ" (بَوَّأْنا) kelimesi, onları yerleştirdik anlamına gelir. Bazıları da, **İsrâiloğulları için seçkin** -yani güzel- **bir yer** hazırladık anlamını verir. Nitekim başka bir âyette Allah aynı kelimeyi kullanarak şöyle buyurur: "Hani sen sabah erkenden müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın"[208]. Yani müminler için mevziler hazırlıyordun. Bazıları
107 da âyete, İsrâiloğulları'nı seçkin ve sağlam bir yere kondurdun. [§]Bu da şu âyetin anlamına benzemektedir: "Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk. Onları belli bir yere yerleştirmek (istiyorduk)"[209]. Yukarıdaki âyette geçen "tevbie" (التوبئة) kelimesi, bu âyette geçen "temkîn" (التمكين) kelimesi ile aynı anlama gelir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "mubevvee sıdkın" (مُبَوَّأَ صِدق) tamlaması şerefli ve değerli bir konaklama yeri anlamına gelir. Güzel bir yer anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunların dışında iki anlama daha gelmesi

---

208 "Hani sen sabah erkenden savaşmak için müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir" (Âl-i İmrân, 3/121).

209 "Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk)" (el-Kasas, 28/5-6).

mümkündür: Birincisi, onları seçkin bir yere yerleştireceğini vâdetti ve bu vâdini yerine getirerek kendilerini belli bir yere yerleştirdi. Allah bu vâdini yerine getirdi, âyette zikrettiği üzere vâdinde doğru söyledi: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) ülkenin (tamamına) mirasçı kıldık"[210]. İkincisi, onları doğru insanların bulunduğu yere yerleştirdik anlamına gelir, çünkü o sırada Şam doğruluk üzere yaşayan insanların bulunduğu yerdi. Buna göre "Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla"[211] meâlindeki âyet de, benim doğru insanların yanından çıkmamı ve doğru insanların yanına girmemi sağla, anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları güzel nimetlerle rızıklandırdık. Müfessirler buna, onları kudret helvası ve bıldırcın etiyle rızıklandırdık diye anlam verdiler. Ancak âyetteki "tayyibât" (الطيبات) kelimesi, dinin helâl kıldığı, nefislerin hoşlandığı, kimsenin hakkının karışmadığı ve hakkında hiç haram şâibesi bulunmayan temiz rızıklar anlamına gelir.

Kendilerine ilim gelinceye kadar da ayrılığa düşmediler. Yani din konusunda **kendilerine ilim gelinceye kadar** onun hak olduğunda **ayrılığa düşmediler**. Denildi ki: Muhammed aleyhisselâmın Allah'ın resûlü olduğu konusunda **kendilerine ilim gelinceye kadar** onun Allah'ın resûlü olduğunda **ayrılığa düşmediler**. Şöyle de söylenmiştir: Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine indirmiş olduğu Kur'ân ve mûcizeler konusunda, **kendilerine ilim gelinceye kadar** onun Allah tarafından indirildiğinde **ayrılığa düşmediler.** Bu âyet, Mûsâ'nın (s.a.) Allah'ın resûlü olduğu konusunda **kendilerine ilim gelinceye kadar** onun Allah'ın elçisi olduğunda **ayrılığa düşmediler** mânasına da gelebilir.

[§]Ayrılığa düştükleri konularda Rabb'in kıyâmet günü aralarında 108
hükmünü elbette verecektir. Bu beyanın anlamı sözünü ettiğimiz yorumlar bağlamında gayet açıktır. **Rabb'in aralarında hükmünü elbette verecektir** meâlindeki ifadenin iki mânaya gelme ihtimali vardır. Birincisi, ceza ve sevap konusunda hükmünü verecektir anlamına, ikincisi de hak olanı bâtıl olandan ayırdetmek konusunda hüküm verecektir mânasına gelir.

---

210 "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik" (el-A'râf, 7/137).

211 "Ve şöyle niyaz et: Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!" (el-İsrâ, 17/80.

فَاِنْ كُنْتَ فٖى شَكٍّ مِمَّٓا اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ فَسْـَٔلِ الَّذٖينَ يَقْرَؤُنَ
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَٓاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
الْمُمْتَرٖينَ

94. "Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor. Rabb'inden sana gelen, gerçeğin tâ kendisidir, sakın şüphelenenlerden olma!"

Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, kitabı okuyanlara sor. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Burada Resûlullah'a (s.a.) hitap edilmiş, ancak maksat başkalarıdır. Bazıları da muhatap da, maksat da herkestir, dedi. Bazıları ise muhatap da, maksat da Resûlullah'tır dedi; yani sana haber verdiğim ve bildirdiğim şeylerden şüphe ediyorsan… Hitap Resûlullah'adır, ancak maksat başkaları ise bu şöyle açıklanır: Konumu ve saygınlığı itibariyle kendilerinden daha yukarda olana hitap etmek, ancak bununla başkalarını hedef almak, insanlar arasında görülen bir husustur. Yoksa Resûlullah'ın (s.a.) kendisine indirilen vahiyler konusunda şüphe etmesi veya kuşkuya düşmesi ihtimali asla yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette, "Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa"[212] buyurmaktadır. Kendisine bu hitabın yapıldığı sırada Resûlullah'ın (s.a.) anne babasının hayatta olmadığı bilinmektedir. Bu gerçek, buradaki hitabın Resûlullah'tan (s.a.) başkalarına yapıldığına işaret etmektedir. Muhatabın ve maksadın
109 Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda bulunanlar olduğu görüşünü de [§]şu şekilde açıklamak mümkündür: Kâfirlerden birtakım heyetler Resûlullah'a (s.a.) gelip kendisine bazı sorular soruyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.) de o gelen kişileri muhatap alarak konuşuyordu. Onun huzurunda bulunan tek kişi de cemaat da olabiliyordu. İşte Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, kitabı okuyanlara sor.** Bu yoruma göre **sana indirdiğimiz** ibaresi, ona vahyedilen metinleri ifade eder, çünkü Resûlullah'a (s.a.) vahyedilen her şey, hem kendisi için ve hem de diğer herkes için indirilmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Rabb'inizden size indirilene uyun!"[213] Burada Allah in-

---

[212] "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle" (el-İsrâ, 17/23).

[213] el-A'râf, 7/3.

sanlara, kendilerine indirilen vahiylere uymalarını emretmektedir. Bu da göstermektedir ki Resûlullah'a (s.a.) indirilen her vahiy, aynı zamanda insanlara indirilmişti. Muhatap Resûlullah'tır (s.a.) ancak maksat başkalarıdır yorumuna gelince, Resûlullah'ın (s.a.) kendisine vahyedilen herhangi bir konuda kuşkuya düşme ihtimali yoktur. Ancak Cenâb-ı Hak bununla, onun yanında bulunan kâfirlerin sözlerini tahkik etmek ve onlara itiraf ettirmek amacını gütmektedir. Onlar şöyle demişlerdi: Muhammed'e bunları şeytan öğretiyor. Allah onun huzurunda bunun tahkikini kastetmektedir. Yahut Allah bunlardan şüphe duyan herkese hitap etmektedir. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[214] Burada Allah tekil olarak tek bir insana hitap etmektedir, ancak maksadı, aldatılan bütün insanlar ve bütün kâfirlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.) şahsında bütün insanlara hitap edilmesi caizdir ve bunun Kur'ân'da örnekleri çoktur. Âyet-i kerîmedeki hitabın da maksadın da Resûlullah (s.a.) olduğu görüşüne gelince, başlangıçta Hz. Peygamber (s.a.) vahyedilen kişinin kendisi olup olmadığını kesin olarak bilmiyordu. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sen bundan önce **110**
ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun"[215]. "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[216]. Cenâb-ı Hak **şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, kitabı okuyanlara sor,** sana indirilen vahyin ne olduğunu onlar sana anlatsınlar, buyurmaktadır. Ebû Bekir el-Esam bu âyeti sen, **sana indirdiklerimizden şüphe** etmiyorsun, **kitabı okuyanlara sor** diye yorumlamaktadır. Yani onlara anlattıklarını ve verdiğin haberleri ve Allah tarafından sana vahiy gönderildiği iddiasını kitap okuyanlara sor, onlar da senin söylediklerinin aynısını söyleyecekler[217].

---

214 el-İnfitâr, 82/6.

215 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

216 "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin" (eş-Şûrâ, 42/52).

217 "Ebû Bekir el-Esam âyeti şöyle yorumladı: Sana indirdiklerimizden sen şüphe etmiyorsun, ancak kanaatinin ve güveninin pekişmesi ve kararının kuvvetlenmesi için onlara verdiğin haberleri, sana vahyedildiği iddianı ve onların seni yalanlayacakları haberini kitabı okuyanlara sor, onlar da senin söylediklerinin aynısını anlatacaklar. Kararın kuvvetlenmesi, ilimde şüpheye ve zayıflığa işaret etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'e (s.a.) 'Yoksa inanmıyor musun? O, hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye, cevabını verdi' (el-Bakara, 2/260) buyurmuştu. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun'a da, 'İkiniz de sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın!' (Yûnus, 10/89) demişti. Hz. Nuh için de 'Ben, cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum' (Hûd, 11/46) buyurmuştu. İşte bu âyet-i kerîme de öyledir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 376a).

Senden önce kitabı okuyanlara sor. Bazıları şöyle dedi: **Kitabı okuyanlara sor**, yani onlardan iman edenlere sor, demektir. Bazıları da dedi ki: Onlardan Ehl-i Kitab'a sor, onlar sana anlatacaklar, çünkü onların kitaplarında yazılıdır. Nitekim Allah buyuruyor ki: "Onlar, ellerindeki kitapta yazılı buldukları o elçiye uyarlar"[218].

Rabb'inden sana gelen, gerçeğin tâ kendisidir. Burada geçen "hak" (الحق) kelimesinden maksadın, Rabb'inden gelen Kur'ân olduğu söylenmiştir. Şöyle de denildi: Onun Allah tarafından gönderildiğine dair beyan geldi. **Sakın şüphelenenlerden olma!**

وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾

95. "Asla Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan da olma, yoksa hüsrana düşenlerden olursun!"

Yukarıda söylediğimiz gibi burada muhatap, Resûlullah'ın (s.a.) dışında kalan insanlardır. Yoksa Resûlullah'ın (s.a.) şüpheye düşenlerden olması yahut Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan olması veyahut hüsrana uğrayanlardan olması mümkün değildir.

اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾

111 **[§]*96. "Şu bir gerçek ki, haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşmiş olanlar asla iman etmezler."***

Haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşti. Bu beyanda işaret edilen hüküm, **"**Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[219] meâlindeki âyette geçen hükümdür. Bu, dünyadaki hayatın sonu ile ilgili hükümdür; yani dünya hayatını küfürle bitiren insan hakkında Rabb'inin hükmü kesinleşmiştir: Andolsun ki onları cehenneme dolduracağım! Yahut **hakların-**

---

218 "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

219 Hûd, 11/119; es-Secde, 32/13

da Rabb'inin hükmü kesinleşti meâlindeki cümlede sözü edilen hüküm, "Onlar kendileri için yazılmış nasiplerini elde ederler"[220] buyruğunda dile getirilen hükümdür. Veyahut **Rabb'inin hükmü**, "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik…"[221] meâlindeki âyette söylenendir. **Haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşti.** Yani onların ahvâli konusunda Rabb'inin ilmi gerçekleşti; O'nun ilminde asla iman etmeyeceği bilinen biri, küfrü tercih vaktinde asla iman etmeyecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: "Allah kimi dalâlete düşürürse artık onu hidâyete erdirecek hiçbir kimse bulunmaz"[222]. Yani Allah kimi dalâlete düşürürse, küfrü tercih etme vaktinde onu hidâyete erdirecek hiçbir kimse bulunmaz. Aynı şekilde "Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez"[223] meâlindeki âyet de böyledir, yani zulmü tercih etme vaktinde onları hidâyete erdirmez. Âyetin ilk yorumu, insanın dünya hayatının son anı ile ilgilidir, ikincisi ise zamana bağlıdır; yani Rabb'inin ilmi kimin hakkında belli bir zamana kadar iman etmeyeceği şeklinde ise, o zamana kadar asla iman etmez.

وَلَوْ جَٓاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٩٧﴾

[§]97. "Onlar, kendilerine her türlü kanıt gelse bile, elem veren azabı 112
görmedikçe iman etmezler."

Bu âyette sözü edilen azabın âhiret azabı olduğu söylenmiştir, yani onlar ancak azabı başlarından defetmek için iman ederler. Bu azabın dünyada olma ihtimali de vardır ki, biz onu daha önce açıklamıştık[224].

---

220 "Allah'a iftira eden veya O'nun âyetlerini asılsız sayandan daha zâlim kim vardır! Onlar kendileri için yazılmış nasiplerini elde ederler. Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırken, 'Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede?' derler. 'Bizden sıvışıp gittiler' diye cevap verirler. Ve (dünyadayken) kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlik ederler" (el-A'râf, 7/37).

221 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

222 el-A'râf, 7/186.

223 el-Bakara, 2/258; Âl-i İmrân, 3/86; et-Tevbe, 9/19, 109; es-Saf, 61/7.

224 bk. Yûnus sûresinin 10/90. âyetinin tefsiri.

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّٓا اٰمَنُوا
كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى
حِينٍ

98. "Keşke** (o helâk edilen beldelerden) **bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik."

Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince zillet azabını üstlerinden kaldırmıştık. Yani o belde halkı, imana yanaşmamışlardı ki belâ geldiğinde iman kendilerine yarar sağlasın; yalnız Yûnus'un (s.a.) kavmi hariç, çünkü onlar gerçek anlamda iman etmişlerdi, Allah da onların imanlarının gerçek olduğunu bildi ve bu imanları onlara fayda sağladı. Bu olay, birkaç ihtimali akla getirir. Birincisi, Yûnus'un (s.a.) kavminin dışındaki belde halkı kendilerine azap geldiğinde, üzerlerine belâ yağdığında imana gelmişlerdi, bu yüzden imanları onlara yarar sağlamadı. **Yalnız Yûnus'un kavmi hariç**, onların imanı ancak azabı hafifletmek içindi, bu yüzden imanları onlara yarar sağladı.

İkincisi, Yûnus'un (s.a.) kavmine gelen azap muhtemelen tercih ve temkîn için gelmişti, şayet imanı kabul ederlerse azap üzerlerinden kalkacak, etmezlerse başlarına azap inecekti.

Üçüncüsü, beldenin diğer halkı cehennemdeki yerlerini gördükten sonra imana gelmişlerdi, bu durumda onların imanı ıztırârî, yani zorunlu bir imandı. Yûnus'un kavmi ise o durumu görmedikleri halde iman etmişlerdi.

Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman etselerdi. Bu beyan, azabın ve belânın vukuundan sonra **iman onlyara yarar sağlasaydı**, anlamına da gelebilir. **Ama Yûnus'un kavmi hariç,** çünkü onlar azap göreceklerini anladıklarında henüz azabı görmeden iman etmişlerdi. Firavun'un ve kavminin imanı ise, ancak denizde boğulduktan ve canları ellerinden gittikten sonra gerçekleşmişti, bu yüzden onların imanı kabul edilmedi. Halbuki Yûnus'un (s.a.) kavminin imanı, kendilerine azap gelmeden ve canları ellerinde iken gerçekleşmişti, azap daha sonra gelmişti, bu yüzden imanları
113 kabul edildi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: [§]"Bir zamanlar

İsrâiloğulları'nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar"[225]. İşte İsrâiloğulları o durumu gördüklerinde, henüz dağ tepelerine düşmeden önce imana gelmişlerdi. Âd, Semûd ve benzeri diğer ümmetler ise, ancak azap kendilerine geldikten sonra iman etmişlerdi. Bu meselenin aslı, bizim az önce söylediğimiz gibidir.

Bazıları şöyle dedi: **Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı**, **yalnız Yûnus'un kavmi müstesna** meâlindeki beyan iman edip de azap geldiğinde imanı kendisine fayda vermeyen hiçbir belde halkı yoktur anlamına gelir. Bazıları da şöyle dedi: Onlar, gönderdiğimiz belâyı gördüklerinde iman etselerdi ya, o zaman Yûnus'un (s.a.) kavmi gibi olurlardı, ancak onlar azabı gördüklerinde iman ettiler. Bu meselenin aslı bizim söylediğimiz gibidir[226]. Cenâb-ı Hakk'ın, bazı insanların kendisine düşmanlığı ve muhalefeti tercih edeceğini bildiği halde buna rağmen onlara dost olması mümkün değildir, çünkü bu acizlik anlamına gelir. Dünyada birine muhalefeti, diğerine dostluğu seçen biri, ancak zayıf ve aciz olduğu için dost olmaya çalışmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmıştık. Yani geleceğini söylediğimiz azabı **onlardan kaldırmıştık**. '**Zillet azabı**'ndan maksat da rezil rüsvay edici azaptır, zaten zilletin kendisi azaptır.

وَلَوْ شَٓاءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِى الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمٖيعًا اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنٖينَ ﴿٩٩﴾

99. "Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!"

[Baskı ile İman Etmek]

Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi.

[§]Mûtezile şöyle dedi: **Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanlar iman ederdi** cümlesi, baskı yapma ve zorlama meşîetine (dilemesine) işaret 114

225 "Bir zamanlar İsrâiloğulları'nın üzerine dağı bir gölgelik gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. 'Size verdiğimize (kitaba) kuvvetle sarılın ve içinde olanı aklınızda tutun ki korunasınız' dedik" (el-A'râf, 7/171).

226 bk. Yûnus sûresinin 10/100. âyetinin tefsiri.

eder. Allah dileseydi bütün insanları zorlar, mecbur kılar ve onlar da iman ederlerdi. Fakat Allah, insanların isteyerek ve seçim yaparak iradeleriyle iman etmelerini diledi, ancak onlar iman etmediler. **Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın?** meâlindeki ilâhî kelâmı da bu görüşlerine delil gösterdiler.

Onlara şöyle cevap verilir: İradeye bağlı meşîet (dileme), sizin nezdinizde açık bir şekilde görülmektedir, baskı ve zorlama meşîeti ise onun nihaî gayesidir. Tercihe bağlı meşîet ellerinde olduğu halde insanlar iman etmedikleri zaman, Allah'ın meşîeti (dilemesi) onlarda etkili olmamış demektir, bu durumda keşke iman etselerdi diye meşîetin nihaî gayesinden haber vermek nasıl doğru olabilir? Onların iddialarına göre bu yanlış bir görüştür. Meselenin aslına gelince, âyette sözü edilen meşîet eğer baskı meşîeti olsaydı, bu meşîet ile onların da iman etmeleri gerekirdi. Çünkü o, yaratılıştır; her kâfir kişi yaratılışı itibariyle mümindir, zira herkesin yaratılışı Allah'ın birliğine şehâdet etmektedir. Bu durumda onlar yaratılış itibariyle mümin olmalarına rağmen sonra Cenâb-ı Hakk'ın âyette dileseydi onlar mümin olurlardı buyurması, Allah'ın burada baskıya bağlı dilemeyi kastetmediğine, aksine tercihe bağlı dilemeyi kastettiğine işaret eder. Bize göre âyetin tefsiri şudur: Allah katında bir lütuf olarak onlara bunu vermiş olsaydı, hepsi iman ederdi, ancak Allah onların iman etmeyeceklerini bildiği için bunu onlara vermedi; ondan maksat da başarı ve kurtuluştur. Onların iman etmeyeceklerini bildiği için Allah da iman etmemelerini diledi. Sonra imanın baskı ve cebir yoluyla gerçekleşmesi mümkün değildir, çünkü iman kalp işidir, cebir ve zorlama ise kalbe tesir etmeyen fiillerdendir. İnsan dille iman ettiğini söylese bile, kalben iman etmediği müddetçe iman etmiş sayılmaz. Dolayısıyla onların yorumuna göre âyet **Rabb'in dileseydi** onlar iman etmezlerdi anlamına gelir. Bu ise yanlış ve gerçeğe aykırı bir görüştür. Sonra zorlama ve icbar yoluyla yapılan iman muteber değildir, çünkü zorlama, zorlanan kişinin fiilini yok eder, hüküm olarak sanki hiçbir şey yapmamış gibidir.

Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!

115 [§]Şöyle bir soru akla gelebilir: Cenâb-ı Hak "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[227] yani onlar müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız, buyurmadı mı? İşte bu zorlamadır. Resûlullah (s.a.) da "Ben, Allah'tan

---

[227] "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar" (el-Feth, 48/16).

başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum”[228] buyurmadı mı? Bu da zorlamadır. Bu durumda bu iki âyet nasıl telif edilecektir?

Buna şöyle cevap verilir: İki cevap verilebilir. Birincisi, bu sûre Mekke’de nâzil olmuştur. “Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar” meâlindeki âyet ise Medine’de nâzil olmuştur. **Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın,** meâlindeki kelâmın, onları zorlama anlamına gelmesi muhtemeldir. Sonra Medine döneminde Allah savaşmayı ve baskı yapmayı emretti.

İkincisi, söz konusu iki âyetin birleştirilmesi de mümkündür. “Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar” meâlindeki âyet, İslâm ve iman sözünü söyleyene kadar onlarla savaşacaksınız anlamına gelir. Bunun delili “Allah’tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum” meâlindeki hadistir. Kalpten ve hakiki anlamda kullanılmayan ‘Lâ ilâhe illallâh’ sözü, iman değildir. Bu âyette de **mümin olsunlar diye** buyurmaktadır. Halbuki onlar zorlama ile gerçek anlamda mümin olmazlar, çünkü iman kalbin işidir, zorlama ise kalbe tesir etmeyen bir iştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hal böyleyken, sen tutup insanları zorlayacak mısın meâlindeki âyet, onları zorlamaya hakkın yok diye yorumlanır. Resûlullah (s.a.) insanlara duyduğu şefkatten dolayı onların iman etmelerini şiddetle istiyor ve arzu ediyordu, o kadar ki Cenâb-ı Hak “İman etmedikleri için neredeyse kendini helâk edeceksin!”[229] diye uyarmıştı.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى
الَّذٖينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

[§]100. “Allah’ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değil- 116
dir. O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır.”

Allah’ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. Buradaki **Allah’ın izni olmadıkça** meâlindeki ifadeye Allah’ın dilemesi olmadıkça diye anlam verildiği gibi, Allah’ın bilgisi olmadıkça mânası da, Allah’ın emri ve iradesi olmadıkça anlamı da verilmiştir. O, bizim söylediğimiz gibidir: Allah’ın

---

228 el-Buhârî, “İstitâbetü’l-mürteddîn”, 3; Müslim, “Îman”, 32.

229 eş-Şuarâ, 26/3.

dilemesi ve iradesi olmadan hiç kimse iman etmez. **Allah'ın izni olmadıkça** meâlindeki beyan, Allah'ın dilemesi ve iradesi dışında anlamına gelmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü imanla emredildiği halde iman etmeyen pek çok kişi vardır. Dolayısıyla bunun emir mânasına gelmesi muhtemel değildir. Mübahlık anlamına da gelmez, çünkü imanın terki hiçbir halde mübah değildir. Meselenin aslı bizim söylediğimiz gibidir: Cenâb-ı Hakk'ın, bazı insanların kendisine düşmanlığı ve muhalefeti tercih edeceğini bildiği halde sonra yine de onlara dost olmayı dilemesi ihtimali yoktur, çünkü bu acizlik anlamına gelir. Dünyada birine muhalefeti, diğerine dostluğu seçen biri, ancak zayıf ve aciz olduğu için onu seçmiştir.

O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır. Denildi ki: Bunun günahı **akıllarını kullanmayanlaradır.** Şöyle de denilmiştir: **Akıllarını kullanmayanlara** azap verir, yani akılları başlarına gelinceye kadar onlar akıllarıyla iş yapamazlar yahut akıllarından yararlanamazlar.

Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. Buradaki **hiç kimse** demek olan ifade, mümin olmayacağı Allah'ın ilminde sabit olduğu halde mümin olan kişi anlamına gelir ki, Allah'ın ilminde mümin olmayacağı bilinen kişinin mümin olması asla mümkün değildir, ancak iman edeceği Allah'ın ilminde bilinen biri mümin olur demektir. İman etmeyeceği Allah'ın ilminde mâlum olan biri de mümin olamaz. Bu ibareye, Allah'ın dilemesi olmadıkça hiç kimse mümin olmaz anlamı da verilmiştir. Yani insan iman ettiği zaman, ancak Allah'ın dilemesiyle iman etmiş olur. İnsan ne ya-
117 pıyorsa, ancak Allah'ın dilemesiyle yapar. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sizler ancak Rabb'inizin dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz"[230]. **Allah'ın izni olmadıkça** meâlindeki ifadeye bazıları Allah'ın emri olmadıkça diye anlam verdi. Bunun mânası da şudur: İnsan iman ettiğinde ancak Allah'ın emri ile iman eder, başkasının emriyle iman etmez. İlk anlam daha isabetlidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır. Onları "rics" (الرجس) cezasına uğratır, yani küfür cezasına uğratır. **Akıllarını kullanmayanlar,** yani akıllarından yararlanmayanlar, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا تُغْنِى الْاٰيَاتُ
وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

230 el-İnsan, 76/30; et-Tekvîr, 81/29.

101. "De ki: Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var? Fakat iman etmeyecek topluma ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir."

De ki: Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var? *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet şöyle yorumlanır: Allah buyuruyor ki: Kendisine şükretmeniz için Allah'ın göklerde ve yerde bulunan nimetlerine ve ihsanına bakın! Yahut şöyle buyuruyor: Göklerde ve yerde Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ve rablığını gösteren izlere bakın, ki bu sayede O'nun vahdâniyetini kabul eder ve kendisine iman edersiniz! Veyahut şöyle buyuruyor: Allah'ın kudretine ve saltanatına işaret eden eserlerine bakın ki, bu sayede O'nun intikamından ve cezalandırmasından korkarsınız. Veyahut da, Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyeti konusunda size delil olması için tek bir merkezin takdiriyle yaratılan varlıkların türlerine ve düzenine bakın! Göklerde ve yerde göze takılan, hatta bir bakışta görülen hiçbir şey yoktur ki, onda Cenâb-ı Hakk'ın rablığına delil bulunmasın!

Fakat iman etmeyecek topluma ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir. Bu beyanın çeşitli anlamlara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, **Kanıtların ve uyarıların kendilerine yararı olmayan toplum** meâlindeki beyan, onların amaçlarının kibir ve inatçılık olduğunu ifade etmektedir. Kanıtların, ancak gayesi kabul edip benimsemek olan kişilere faydası olur. Amacı kibir ve inatçılık olanlara hiçbir faydası olmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı yine de inanacak değillerdi"[231]. İkincisi, **ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir,** yani dünyada **iman etmeyecek topluma** âhirette onların faydası olmaz. Ancak iman eden toplum onlardan fayda görür ve yararlanır. İman etmeyenlere ise bunların hiçbir yararı yoktur. Üçüncüsü, **ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir…** Buradaki uyarıların peygamberler anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu ibare, onların ikaz edildikleri tehditler ve öncekilerin değişen halleri anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُٓوا اِنّٖى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرٖينَ ﴿١٠٢﴾

231 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

118 [§]***102. "Aslında onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin günlerinin benzerini beklemekteler. De ki: Bekleyin bakalım, ben de sizinle beraber bekliyorum!"***

Aslında onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin günlerinin benzerini beklemekteler. Onlar benimle, **kendilerinden önce gelip geçenlerin günlerinin benzerini,** yani benim helâk günümü **beklemekteler.** Yani onlar kendilerinden önce gelip geçenlerin beklediği gibi peygamberlerinin helâk gününü beklemekteler. Bu yorum, insanlar peygamberlerin helâkini ve onların emirlerinin yok olup gitmesini bekledikleri için bir kınama ve azarlama anlamına gelmektedir. Diğer bir ihtimal de şudur: Daha önce kendilerine azabın gelmesini bekleyenler gibi onlar da azabın gelmesini **beklemekteler**. Bazı müfessirler bu yorumu benimser. Başka bir ihtimal da şudur: Kendilerinden önce gelip geçenler iman etmeyi azabın geleceği güne kadar erteledikleri gibi onlar da iman etmeyi azabın geleceği güne kadar ertelemekteler. Bu, onların iman etmelerinden ümit kesildiği anlamına gelir. Yani onlar, imanın kendilerine hiç faydası olmayacağı bir an gelinceye kadar iman etmezler. İlk yorum, kınama ve ayıplama anlamına gelir.

De ki: Bekleyin bakalım; yani benim başıma geleceğini söylediğiniz o şeyi bekleyin, **Ben de sizinle beraber** onu **beklemekteyim!**

ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

103. "Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız. İşte böyle; inananları kurtarmak bize düşer."

Sonra peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarırız. Buradaki **kurtarırız** sözü, peygamberleri kurtarırız demektir; **İman edenleri de kurtarırız,** çünkü ondan sonra başka peygamber gelmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şöyledir: Cenâb-ı Hak ona peygamberleri ve iman edenleri kurtaracağını vâdetmiştir. **İşte böyle; inananları kurtarmak bize düşer;** yani peygamberleri ve iman edenleri kurtaracağımıza dair vâdimizi yerine getirmek bize düşer. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ ف۪ي شَكٍّ مِنْ د۪ين۪ي فَلَٓا اَعْبُدُ الَّذ۪ينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذ۪ي يَتَوَفّٰيكُمْ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٠٤﴾

104. "De ki: Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa bilin ki sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza ben tapmam; ben ancak, sizin hayatınızı sona erdirecek olan Allah'a kulluk ederim. Bana müminlerden olmam emredildi."

De ki: Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa… Buradaki **benim dinim** meâlindeki ifade, benim mensubu olduğum din anlamına gelir. Yahut sizi davet etmiş olduğum **benim dinim hakkında şüpheniz varsa**, demektir. **Bilin ki sizin Allah'ı bırakıp da taptıklarınıza ben tapmam.** Benim sizi davet etmiş olduğum dinden kuşku içindeyseniz, sizin mensubu olduğunuz kendi dininizden de şüphe ediyorsunuz demektir. [§]Benim men- 119
subu olduğum dini şüphe üzerine terkediyorsunuz, sonra da beni sizin şüphe ile bağlandığınız kendi dininize çağırıyorsunuz. Böylece onların şüphe gerekçesiyle davete icabet etmemelerini, buna mukabil Hz. Peygamber'i (s.a.) şüphe ile bağlı oldukları kendi dinlerine davet etmelerini akılsızca bir davranış olarak zikrediyor. Çünkü dine dair şüphe, ona başkasını davet etmeyi değil duraklamayı gerektirir. Bir dine davet, ancak diğerlerinin bâtıl olması halinde gerekli olur, şüphe durumunda değil. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu muhtemeldir. Bu da iki şekilde açıklanır. Biri, cümlede gizli bir ifade vardır, diğeri de meydan okumaktır. Gizli ifade, yukarıda da söylediğimiz üzere, **eğer benim dinim hakkında şüpheniz varsa** meâlindeki âyette bulunan, benim mensubu olduğum ve sizi davet ettiğim dinden ben hiç şüphe duymuyorum, cümlesidir, âyette gizli olması muhtemel ifade budur. Meydan okumaya gelince, benim taptığım Allah hakkında ve mensubu olduğum dine dair **eğer sizin şüpheniz varsa,** siz O'na tapmaz ve dinini de kabul etmezsiniz; ben de sizin taptıklarınıza tapmam ve dininize de uymam. Bu aynen Cenâb-ı Hakk'ın "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[232] meâlindeki âyette ifade buyurması gibidir.

Ben ancak, sizin hayatınızı sona erdirecek olan Allah'a kulluk ederim. Hayatı sona erdirmek, zarar vermekte son ve nihaî noktadır. Sizin Allah'ı bırakıp taptığınız putlar, hayatınıza son verme ve onlara tapmadığınız takdir-

---

232 el-Kâfirûn, 109/6.

de size zarar verme gücüne sahip değildirler. Cenâb-ı Hak burada onların ne kadar akılsızca davrandıklarını belirtmekte ve onlara şu delili getirmektedir: İnsanların hayatına son veren kendisine kulluk yapılmaya lâyıktır, sizin taptığınız putlar değil.

Bana müminlerden olmam emredildi. Buradaki **müminlerden** anlamındaki sözcük, gönderilenlerden lafzına benzemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza
120 geçmişte söz vermiştik"[233]. "O, bizim mümin kullarımızdandı"[234]. [§]Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Bu âyette, müşriklerden veya şüphe edenlerden olmanın yasaklanması anlamına gelmek üzere imanın kendisi de kastedilmiş olabilir. Buna göre âyette Allah'a ihlasla inananlardan ve kendilerini O'na teslim edenlerden olması emredilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًاۚ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ ﴿١٠٥﴾

105. "Ve yüzünü hak dine çevir, sakın müşriklerden olma! buyuruldu."

Ve yüzünü hak dine çevir! Yani ben kendimi ihlasla Allah'a çevirmek, O'na teslim olmak, bu konuda başkasını O'na ortak yapmamak ve başkalarına bir pay ayırmamakla emrolundum. Yahut şöyle demesi mümkündür: Ben nefsimi, yaratılışında şahitlik ettiği şeye çevirmekle emrolundum; çünkü her nefis yaratılışında Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine şahitlik etmişti. Veyahut şöyle der: **Yüzünü çevir!** Yani yüzünü sahibi olduğun ve üzerinde bulunduğun dinin tarafına çevir! Sakın müşriklerden olma! Bu beyanı daha önce açıklamıştık[235]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَۚ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ الظَّالِم۪ينَ ﴿١٠٦﴾

106. "Allah'ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara yalvarma; bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun."

---

233 es-Sâffât, 37/171.

234 es-Sâffât, 37/81, 111, 132. Bu âyetler Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. İlyas hakkında gelmiştir.

235 bk. Yûnus sûresinin 10/94-95. âyetlerinin tefsiri.

Allah'ı bırakıp kendisine iman ve itaat etsen bile **sana yararı olmayan,** reddedip itaat etmesen de **zararı olmayan varlıklara tapma! Allah'ı bırakıp başka varlıklara yalvarma** meâlindeki beyan, Allah'tan başka fayda sağlamaya gücü olmayan varlıklara tapma anlamına gelebilir. Bu âyet, Allah'ın kendine yaptığı bir çağrı anlamına da gelebilir. Yani Allah'tan başka kimseye ilâh deme!

Bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun. Burada Cenâb-ı Hak, şayet Allah'tan başkasına tapacak olursa bunun zulüm olacağını söylemektedir, buradaki zulümden maksat şirktir. Nitekim Allah, Âdem ile Havva kıssasında da aynı kelimeyi kullanmaktadır: "Ey Âdem! Sen ve eşin şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zâlimlerden olursunuz"[236]. Fakat onlar o ağaca yaklaşmışlar ve müşrik olmamışlar, ancak âsi olmuşlardı. Bu da isimlerde örtüşmenin hakikatte ve anlamda örtüşmek mânasına gelmediğinin bilinmesi içindir. Gerçeklerde örtüşmek, ancak sebeplerde örtüşmek olursa uygun düşer. Bundan dolayı âyette belirtilen kelimenin durumu da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يَمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُٓ اِلَّا هُوَ وَاِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَٓادَّ لِفَضْلِه۪ يُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿١٠٧﴾

[§]*107. "Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka gidere-* 121
cek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O'dur."

Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. Burada Cenâb-ı Hak, kendisinden başka birinden bir şey beklemeyi ve ondan ümit etmeyi yasaklamaktadır. Çünkü kendisinden başka hiç kimsede böyle bir gücün olmadığını haber vermektedir.

[İlâhî Lütuf]

O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Cenâb-ı Hak burada, şayet bir hayır ve lütuf vermeyi dilerse, bu hayrı ve lütfu engelleyebilecek hiç kimsenin olmadığını haber vermektedir. İman da

236 el-Bakara, 2/35; el-A'râf, 7/19.

hayırların ve lütufların en büyüklerindendir. Dolayısıyla Allah bir insan için imanı dilerse, o mutlaka gerçekleşir, Allah’ın dilediğini geri çevirme ve reddetme gücüne sahip kimse yoktur. Bu âyet, Allah bir kimsenin iman etmesini dilerse onun mümin olduğuna işaret eder. Bu yönüyle âyet, Mûtezile’nin iddiasını nakzetmektedir. Onlar şöyle diyorlar: Allah bütün yaratıklar için imanı dilemiş, fakat insanlar iman etmemişlerdir. Cenâb-ı Hak bir hayrı dilerse onu geri çevirecek kimsenin olmadığını haber vermektedir. Mûtezile ise, Allah’ın dilediğini reddetmeye ve geri çevirmeye kulun muktedir olduğunu iddia etmektedir. Hatalardan korunma ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.

Bu âyette, Cenâb-ı Hakk’ın herhangi bir fiili yapmasının gerekli olmadığına işaret edilmektedir, bununla ben hayır fiilini kastediyorum. Çünkü Allah ona “fadl” (الفَضْل), yani lütuf ismini vermiştir. Lütuf ise, yapması kendisine zorunlu olmayan şeydir. İnsanlar arasında da bilinmektedir ki, yapılması gerekli olan şeye lütuf denilmemektedir. Lütuf ancak yapmak zorunda olmadan yaptıkları şeyin adıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Yani o lütuf ve hayrı veya şerri dilediğine nasip eder. Burada da sözü edilenlerin verilmesi konusunda Allah’ın bazı insanları bazısına tercih edeceğine işaret vardır, çünkü Allah **Bunu kullarından dilediğine nasip eder, bağışlayan ve esirgeyen O’dur** buyurmaktadır. Allah cezalandırmak konusunda da acele etmez.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَٓاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا
يَهْتَدٖي لِنَفْسِهٖ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَٓا اَنَا۠ عَلَيْكُمْ
بِوَكٖيلٍ ﴿١٠٨﴾

122 **[§]*108. “De ki: Ey insanlar! İşte size Rabb’inizden gerçek gelmiştir. Artık kim doğru yolu tutarsa kendi lehine bu yolu seçmiş, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Ben sizin adınıza hareket edecek değilim.”***

[Kur’ân’daki Hak Kelimesinin Anlamı]

De ki: Ey insanlar! İşte size Rabb’inizden hak gelmiştir. Buradaki **hak** (الحق) kelimesi ile Muhammed aleyhisselâmın veya Hz. Peygamber’e (s.a.) indirilen Kur’ân-ı Kerîm’in kastedildiği söylenmiştir. **Hak** lafzı ile Resûlullah’ın (s.a.) insanları davet ettiği dinin kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak bir âyette “Ey insanlar! Eğer benim dinim hakkında şüpheniz

varsa"[237] buyurmuştur. Buradaki **hak** lafzı ile insanların şüphe ettikleri din kastedilmiş gibidir. Yani eğer size sunulan delilleri ve kanıtları kabul etmekte tekebbür göstermezseniz, o şüpheyi sizden giderecek olan şey **size gelmiştir**. Bazı müfessirlerin de söyledikleri gibi **hak** ile Muhammed aleyhisselâmın kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.) bizzat kendisi dünyaya gelişinden itibaren hayatının sonuna kadar mûcize idi. Yine bazı müfessirlerin söylediği gibi '**hakk**'ın Kur'ân-ı Kerîm olması muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"[238]. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'e hak, nur, şifa, rahmet, hidâyet ve benzeri değişik isimler vermiştir; onu okuyup düşünen, tefekkür eden ve ona sarılan kişilerde, sözü edilen bütün bu isimler hakikat olarak tecelli eder.

Artık kim doğru yolu tutarsa kendi lehine bu yolu seçmiş, kim de saparsa kendi aleyhine sapmış olur. Yani kim doğru yolu tutarsa, doğru yolu tutmasının dünyada ve âhirette faydası ona aittir. Kim de saparsa, sapkınlığının ve hıyanetinin zararı sadece kendisine râcidir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği ve yasakladığı şeyleri, kendine menfaat sağlamak veya şahsî ihtiyacını karşılamak için emretmiş ve yasaklamış değildir. Ancak ve ancak yaratılmışlara menfaat sağlamak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için emretmiş ve yasaklamıştır.

Ben sizin adınıza hareket edecek değilim. Yani ben sizin başınıza memur yapılmış değilim. Bazı müfessirler şöyle dediler: Bu âyet neshedilmiştir, onu kıtâl âyeti neshetmiştir. Ancak böyle bir ihtimal yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) her ne kadar savaşmakla emredilmiş ise de, o insanların amellerini muhafaza etmeye memur ve vekil değildir, [§]ona düşen sadece tebliğdir. Nitekim **123**
Allah muhtelif âyetlerde şöyle buyurur: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[239]. "De ki: "Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[240]. "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[241].

---

237 Yûnus, 10/104.

238 Fussılet, 41/42.

239 "Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır" (eş-Şûrâ, 42/48).

240 "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

241 "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰۤى اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ وَهُوَ خَيْرُ
الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

109. "Sana ne vahyedilirse ona uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

Sana ne vahyedilirse ona uy! Muhtemelen burada Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'e (s.a.) gönderilen diğer vahiyler kastedilmektedir.

Allah hükmünü verinceye kadar sabret! Yani onların eziyetlerine sabret. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) üzüyorlar ve onun hakkında lâyık olmayan sözler söylüyorlardı. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: **Allah hükmünü verinceye kadar** onların eziyetlerine sabret, cezalandırılmaları konusunda acele etme, Cenâb-ı Hakk'ın onların cezasını vereceği zamana kadar sabret! **O hüküm verenlerin en hayırlısıdır.** Yahut onların seni yalanlamalarına karşı, seninle seni yalanlayanlar arasında **Allah hükmünü verinceye kadar** sabret! **O hüküm verenlerin en hayırlısıdır.** Veyahut risâleti tebliğ ve emrolunduğun şeyleri yapmak konusunda sabırlı ol! Başarıya ulaştıran Allah'tır.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır."

Elif-lâm-râ. Bu, âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** yani emirleri ve yasakları sağlam yapılmış. **Sonra da açıklanmış**, yani vâdlerle ve uyarılarla açıklanmış[1]. Bazıları şöyle dedi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** yani vâdlerle ve uyarılarla sağlam yapılmış, **Sonra da açıklanmış**, yani emirleri ve yasakları açıklanmış. Bazıları da şöyle dedi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** o kadar ki bâtıl ona ne önünden yaklaşabilir, ne de arkasından ve ne de kimse onu değiştirebilir. **Sonra da açıklanmış**, yani verilecek olanlar ve sakınılması gerekenler açıklanmış, yahut insanların lehine ve aleyhine olan şeyler ile Allah'ın onlar üzerindeki hakları açıklanmış. Bazıları ise şöyle söyledi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** yani neshedilmemiş, **sonra da açıklanmış**, yani helâller ve haramlar açıklanmış. Şöyle de denilmiştir: **Açıklanmış**, yani âyetleri parça parça indirilmiş, bütün olarak gönderilmemiş, ihtiyaca ve sebeplere göre peşpeşe indirilmiş. Eğer bütün olarak indirilmiş olsaydı, insanlar her birinin sebebini, durumunu, "hâs" ve "âm" olanını bilmeye ihtiyaç duyarlardı. İhtiyaca ve sebeplere göre muhtelif zamanlarda parça parça indirilince, insanlar herhangi bir beyana ve bilgilendirmeye gerek duymadan onları anladılar. Âyetteki "tafsîl", ayırtetme ve açıklama ismidir. Böylece âyetin her iki anlama da muhtemel olduğu anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Âyetler]

Âyetleri sağlam kılınmış. Yani birbiriyle çelişmeyecek ve tenkit edilemeyecek derecede sağlam kılınmış. Yahut kimsenin değiştirmeye gücü yetmeyecek derecede **sağlam kılınmış**. Veyahut aralarında ihtilaf olmayacak derecede

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 179; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 399.

sağlam kılınmış. Bazıları şöyle dedi: **Âyetleri sağlam kılınmış,** yani farzlarla
sağlam kılınmış, **sonra da açıklanmış**, yani yapılanların sevabı ve günahı açık-
126 lanmış. Sonra âyetler çeşitli anlamlara gelir; **[§]**biri ibretler, ikincisi kanıtlar,
üçüncüsü de alâmet anlamına gelir. Sonra âyet, Kur’ân’da tam olan her cüm-
leye denir ve o ya kanıttır, ya ibrettir, ya da alâmettir. Her âyet mutlaka bu üç
hasletten birine sahiptir.

Hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından, yani bu âyetler hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından indirilmiştir.

Bazı fukaha şöyle dedi: **Elif-lâm-râ. Bu, âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır** meâlindeki âyet açıklamanın ertelenmesine işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak **âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış** buyurmaktadır. Önce bir harf, sonra tertip edilmiş harflerden meydana gelen cümle. Burada açıklamayı ertelemenin caiz olduğuna işaret edilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ اِنَّن۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ وَبَش۪يرٌ ﴿٢﴾

2. “Allah’tan başkasına ibadet etmeyin. Kuşkusuz ben de O’nun tarafından size gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim.”

Yani ben Allah tarafından uyarmak gereken kişiyi uyarmak, yine O’nun nezdinde müjdelemek gereken kişiyi müjdelemek üzere; yani bana tâbi olanı müjdelemek, muhalif olanı da uyarmak üzere gönderildim. **Allah’tan başkasına ibadet etmeyin**, yani kulluk edilmeye lâyık olanın Allah olduğuna dair yaratılışınız sırasındaki şahitliğinize uygun davranın! **İbadet etmeyin** ifadesi, yaratılışınız sırasında vahdâniyetine şahitlik ettiğiniz Allah’tan başkasına ibadet etmeyin, demektir.

وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذ۪ي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَب۪يرٍ ﴿٣﴾

3. “Rabb’inizden mağfiret dileyin, sonra O’na tövbe edin. Allah da sizi belirlenmiş bir süreye kadar dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın,

fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım."

Rabb'inizden mağfiret dileyin, sonra O'na tövbe edin. Eğer bu âyet kâfirler hakkında gelmiş ise, o zaman **Rabb'inizden mağfiret dileyin** meâlindeki beyan, müslüman olun anlamına gelir. **Sonra O'na tövbe edin** meâlindeki cümle de her türlü mâsiyetten ve işlediğiniz her günahtan dolayı O'na dönün demektir. Şayet âyet müslümanlar hakkında gelmiş ise, anlamı gayet açıktır. O zaman **mağfiret dileyin** meâlindeki beyan ile **tövbe edin** meâlindeki cümle aynı anlama gelir.

[§]Allah da sizi dünya nimetlerinden güzelce yararlandırsın, yani sizi 127
dünyadaki nimetlerden yararlandırsın. Bu yararlanma ile âhirette de güzellikler görürsünüz. Kâfirler ise dünya nimetlerinden yararlanırlar, ancak âhirette güzellik görmezler. Çünkü onların dünyadaki yararlanmaları, sadece dünya içindir. Halbuki mümin, dünyada yararlandığı nimetlerle âhiret hayatı için de yararlanır ve âhiret için rızık hazırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin. Buradaki **fazlasını yapan herkese.** Bu beyan, dünyada fazlasını yapan herkese o fazlalığın karşılığını âhirette verecektir, anlamına gelir. Buradaki "yu'ti" (يؤتى) kelimesi muhtemelen "etâ" (آتى) anlamına gelir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın dünyada fazlasını yapan her kişiye verdiği şeyi, ancak kendi lütfu ile vermiştir. **Fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını versin,** yani dünyada dinî davranışlarda **fazlasını yapan herkese** âhirette **o fazlalığın** karşılığını versin. Yahut **fazlasını yapan herkese,** dünyada ve âhirette **o fazlalığın** karşılığını versin. Çünkü dünyada fazilet ehli olan insanlar, âhirette de fazilet ehlidirler.

Eğer yüz çevirirseniz, yani müslüman olmazsanız, **ben sizin başınıza gelecek o dehşetli günün azabından korkarım.** Âyet gayet açıktır. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak, buradaki "kebîr" (كَبير) kelimesi yerine "azîm" kelimesini kullanmıştır[2]. Bu, yaratıklara büyük geldiği için o gün azametli görünür.

اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٤﴾

4. "Dönüşünüz yalnız Allah'a olacaktır; O her şeye kādirdir."

Dönüşünüz yalnız Allah'a olacaktır. Yani dönüşünüz, Rabb'inizin vâd ve tehdit nevinden sizin için hazırlamış olduğu şeye olacaktır. **O her şeye kādirdir**, yani vâd ve tehdit ettiği **her şeyi yapmaya kādirdir.**

2 "De ki: Ben Rabbime isyan edersem gerçekten büyük günün (âhiret) azabına uğrayacağımdan korkarım" (el-En'âm, 6/15; ez-Zümer, 39/13).

اَلَٓا اِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ اَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ
ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ
الصُّدُورِ ﴿٥﴾

5. "Bakınız! Onlar içlerindekini ondan gizlemek için sırtlarını dönerler. Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman dahi Allah onların gizlediklerini de açığa çıkardıklarını da bilir; çünkü O kalplerin içini bilendir."

Bakınız! Onlar içlerindekini ondan gizlemek için sırtlarını dönerler. Abdullah b. Şeddâd'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlardan biri Hz. Peygamber'e (s.a.) rastladığında elbisesiyle yüzünü örter ve sırtını dönerdi[3].
128 Katâde şöyle dedi: Onlar [§]Allah'ın kitabını ve onun zikrini işitmemek için sırtlarını dönüyorlardı[4]. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, Ahnes b. Şerîk es-Sekafî[5] adında biri hakkında gelmiştir. Bu zat, Hz. Peygamber'le (s.a.) oturur ve ona karşı güzel davranırdı, görüntüsü ve sözleri de güzeldi. Hz. Peygamber (s.a.) de onun sözlerini beğenir ve onu meclisinde kendine yakın oturturdu. Ancak bu kişi içinde dış görüntüsünün aksini gizliyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **bakınız! Onlar sırtlarını dönerler** meâlindeki âyeti indirdi[6]. Cenâb-ı Hak burada, onlar içlerindekini gizliyor ve saklıyor buyurmaktadır. Bu, İbn Abbâs'ın sözüdür[7]. Göğsünü çevirmek anlamına gelen "tesniyetü's-sudûr" (تثنية الصدور) ibaresinin aslı, gizlenen ve saklanan şeyi gizli tutmak için göğsünün bir tarafını diğer tarafa çevirmektir. Sözlükte göğsü ikilemek demek olan bu ibare, göğsü daraltmaktan kinâyedir. Nitekim bir âyette Allah şöyle

---

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 183; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 400.

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 184; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 401.

5 Ahnes b. Şerîk es-Sekafî'nin asıl adı Übeyy idi, ama kendisine Ahnes lakabı verilmişti. Çünkü Ebû Süfyan'ın ticaret kervanının kurtulduğu haberi geldiğinde, Benî Zühre kabilesi ile birlikte Bedir'den geri dönmüştü. Onun hakkında Benî Zühre ile geri kaçan kaçtı denilmiş ve ona Ahnes (kaçak) diye isim verilmişti. Bilâhare Ahnes müslüman oldu ve müellefe-i kulûb içinde yer aldı. Huneyn savaşına katıldı. Hz. Ömer döneminin ilk yıllarında vefat etti (bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, I, 38).

6 Bu rivayet isnatsız olarak zikredilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 5; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XI, 209).

7 "Bakınız! Onlar sırtlarını dönerler" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar kalplerinde olan şeyi gizliyorlardı (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 185).

buyurmuştur: “Allah kimi saptırmak isterse, kalbine darlık ve sıkıntı verir”[8]. Yahut kibir anlamına gelen bir ifadedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur”[9]. Sanki bunun aslı, başka bir şeye meyletmektir, nitekim Ebû Avsece öyle dedi: Başkasına meylederler. Hac sûresinde geçen “sâniye ıtfihî” (ثَانِيَ عِطْفِهِ) ibaresi de bunun gibidir.

Ondan gizlemek için. Bazıları buna Allah’tan gizlemek için diye, bazıları da Resûlullah’tan (s.a.) gizlemek için diye anlam verdiler. Ancak bazı müfessirlerin söylediği gibi âyet eğer münafıklar hakkında ise Resûlullah’tan (s.a.) saklamak ve gizlemek anlamına gelir; çünkü onlar Hz. Peygamber’e (s.a.) tâbi olmuş görünüyor, fakat içlerinde ona muhalefeti ve düşmanlığı gizliyorlardı. Âyet şayet müşrikler hakkında ise, o zaman da Allah’tan saklamak ve gizlemek anlamına gelir; çünkü onlar Resûlullah’a (s.a.) muhalif görünmeye aldırmaz ve ona düşmanlık göstermekten çekinmezlerdi. [§]Onlar kalplerinde sakla- 129
dıkları ve gizledikleri şeylere Allah’ın muttali olamayacağını düşünüyorlardı. Cenâb-ı Hak ise, onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bildiğini haber vermektedir. Bu âyette Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatına delil vardır; onlar bu düşüncelerini Hz. Peygamber’den (s.a.) gizliyorlar ve onu içlerinde saklıyorlardı. Resûlullah (s.a.) ise ancak Allah Teâlâ’nın haber vermesiyle bildiği anlaşılsın diye bu durumu onlara haber verdi.

Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman. Yani onları gizlediklerinde. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman** meâlindeki âyet, gecenin karanlığında ve evlerinin bir köşesinde **gizledikleri ve açıkladıkları şeyleri** o anda **bilir,** anlamına gelir. Meselenin aslı şudur: Onlar da biliyorlardı ki, o kalpleri ve göğüsleri de Allah yaratmıştır. Elbise ise, onların dokuyup edindikleri nesnelerdir. Sonra elde ettikleri nesneleri gizlemeye de onların güçleri yetmiyor. Buna göre onların, Cenâb-ı Hakk’ın yarattığı kalplerindekini gizlemeye güçlerinin yetmemesi daha anlaşılır bir durumdur.

---

8 “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm’a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır” (el-En‘âm, 6/125).

9 “İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur. Onun dünyadaki payı rezil rüsva olmaktır; kıyâmet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız” (el-Hac, 22/8-9).

Burada bilesiniz ki anlamına gelen "elâ" (ألا) kelimesi, söylenen sözü tekit anlamına gelmektedir. Bu, Ebû Ubeyde[10] ve diğerlerinin görüşüdür.

O kalplerin içini bilendir. Müfessirler bu beyana, O kalplerde olanı bilendir diye anlam verdiler. Ancak **O kalplerin içini bilendir** meâlindeki beyan, insan türüne ait bulunan kalplerin idaresi ve içinde sakladıklarının ayırt edilmesi Allah'a aittir anlamına gelen bir ifadedir.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا
وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فٖى كِتَابٍ مُبٖينٍ ﴿٦﴾

6. "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın! Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır."

Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın! Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hak buradaki "dâbbe" (دابة) kelimesi ile imtihan edilen kişileri kastetmiştir, ondan maksat da insan türüdür. Diğer canlılar da, imtihan edilenlerin emrine âmâde kılınan hayvanlardır, dediler. Bazıları da şöyle dedi: Bundan maksat, imtihan edilen kişilerden olsun olmasın yeryüzünde kımıldayan her canlıdır. Cümlenin tamamı şöyledir: Yeryü-
130 zünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki, onları ayakta tutmak [§]ve hayatları için gerekli olan rızkı vermek Allah'a ait olmasın! Onlar için o rızkı yaratan da Allah'tır. Sonra bu rızkı edinmek için bazan bir sebep kılmış, bazan da sebepsiz olarak vermiştir.

Onların rızkı Allah'ın üzerine olmasın! Bu beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Rızkı Allah'a aittir**, yani o rızkı yaratmak Allah'a aittir, yaratılanlar ise o rızıkla ayakta durur ve hayatlarını devam ettirirler. Âyet-i kerîmede "Rızkınız göktedir"[11] buyurulmaktadır. Yani Allah bizim rızkımızı gökten yağan yağmur ve diğer vasıtalarla yaratmaktadır. Buna göre **onların rızkı Allah'ın üzerindedir** meâlindeki beyan, onların rızkını yaratmak Allah'a aittir anlamına gelir. **Onların rızkı Allah'ın üzerindedir** meâlindeki âyete, onlara rızkı ulaştırmak, rızkın ölçüsünü belirlemek ve ma-

---

10 "Bilesiniz ki elbiselerine büründükleri zaman" meâlindeki âyet hakkında Ebû Ubeyde şöyle der: Araplar "elâ" (ألا) sözcüğünü tekit, icap ve tenbih mânasında kullanırlardı (*Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 258).

11 "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir" (ez-Zâriyât, 51/22).

işetini temin etmek Allah'a aittir anlamı da verilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Orada gerekli besinlerini uygun ölçülerle yarattı"[12]. Yani onlara rızkı ulaştırmak ve maişetlerini temin etmek Allah'a aittir. Sonra **Allah'ın üzerindedir** meâlindeki beyana bazıları şöyle bir anlam verdi: Onlara ulaşan rızık ancak Allah'tan gelmiştir, o rızkı onlara Allah'tan başka kimse vermemiştir. Buradaki **Allah'ın üzerinde** anlamına gelen ifade, Allah tarafından demektir. Bu türlü ifadeler dilde caizdir. Meselâ Cenâb-ı Hak, "Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler"[13] buyurmaktadır. Buradaki insanların üzerine mânasındaki "ale'n-nâs" (على الناس) kelimesi "mine'n-nâs" (من الناس), yani "insanlardan" anlamına gelir. Bu, Mücâhid'in görüşüdür[14]. **Onların rızkı Allah'ın üzerindedir** meâlindeki beyan, vâdettiğini yerine getirmek Cenâb-ı Hakk'a düşer anlamına da gelebilir. Allah, onların rızıklarını vereceğini vâdetmişti, vâdine vefa göstermek ve onu yerine getirmek de O'na düşer. Başka bir ihtimal şudur: Cenâb-ı Hak belli bir süre yaşamaları için varlıkları yarattığına göre, o vakit, yani ecel gelinceye kadar onların maişetini kendilerine ulaştırmak da O'na aittir. Çünkü onları o vakte kadar yaşamak üzere yaratan O'dur. Bu görüşlerden bazıları birbirine yakındır.

[Müstakar ve Müstevda' Kelimelerinin Anlamı]

Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları "müstakar" (مستقر) kelimesine gece anlamı, "müstevda'" (مُسْتَوْدَع) kelimesine de gündüz maişet vakti anlamı verdi. Bazıları da "müstakar" anne rahmi, "müstevda'" da erkeklerin sulbüdür, dedi. Bazıları da bunun tersi olarak müstakar erkeklerin sulbüdür, müstevda' anne rahmidir, dedi. Bazıları "müstakar", dünyadaki
harekât, [§]"müstevda'" da âhirette gideceği yerdir, dedi. Cenâb-ı Hak şöyle **131**
buyurmaktadır: "Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir"[15]. Yani dünyada neler yapacağınızı, maişetiniz konusunda nasıl davranacağınızı ve sonra gideceğiniz yerin neresi olduğunu Allah bilir. Yani âhiretteki maka-

---

12 "De ki: Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır. Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu" (Fussılet, 41/9-10).

13 "Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler" (el-Mutaffifîn, 83/2).

14 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 1; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 401.

15 "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir" (Muhammed, 47/19).

mınızı ve kalacağınız yeri O bilir. Bazıları şöyle dedi: “Müstakar” dünyadaki, “müstevda‘” da kabirdeki hayatıdır. Bu âyet, insanın her konumdaki bütün davranışlarını, bütün eylemlerini Cenâb-ı Hakk’ın bildiği anlamı taşımaktadır. Çünkü insanlar ya bir yerde hareketsiz haldedir, ya da hareket halindedir, işte Allah onların bütün hallerini bilir. Bu âyet aynı zamanda önceki âyetin sılası gibidir. Önceki âyette Cenâb-ı Hak “Bakınız! Onlar içlerindekini ondan gizlemek için sırtlarını dönerler” buyuruyordu. Bu âyette de Cenâb-ı Hak haber veriyor ki, yeryüzünde kımıldayan canlılardan hiçbiri Allah’a gizli değildir, rahimlerin neyi eksilteceği[16], erkeklerin sulbüne ne konulduğu Allah’a gizli değildir. Böyleyken hakkında Allah’ın emir ve yasağı bulunan ve cezalandırılması veya sevap verilmesi gereken amelleriniz nasıl Allah’a gizli kalır? *En doğrusunu Allah bilir.*

Hepsi apaçık kitapta vardır. Yani hepsi kitapta açıklanmıştır. Buna levh-i mahfûzda yazılıdır mânası da verilmiştir. Bununla Kur’ân ve diğer şeyler kastedilmiş olabilir.

وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ
عَلَى الْمَٓاءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًۜ وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ
مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ
مُب۪ينٌ ﴿٧﴾

7. “Arşı, su üzerinde iken hanginizin daha güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan O’dur. Eğer sen, ‘Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz’ desen kâfirler derhal, ‘Bu büyü gibi bir düzmecedir’ derler.”

[Âlemin Altı Günde Yaratılması]

Gökleri ve yeri altı günde yaratan O’dur. Başka bir yerde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan O’dur”[17]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: “De ki: Yerküreyi iki devir-

---

16 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O’nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır” (er-Ra‘d, 13/8).

17 el-Furkān, 25/59; es-Secde, 32/4.

de yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz?… O arz üzerinde gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu… [§] 132
Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı…"[18] Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü, biri varlığı diğeri yokluğu olmak üzere iki günde yaratmış olması mümkündür. Aynı şekilde uzayı da biri varlığı, diğeri yokluğu olmak üzere iki günde yaratmıştır. Nitekim âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[19]. "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz"[20]. "O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak"[21]. Aynı şekilde gökyüzü ile yeryüzü arasındaki varlıkları da biri varlığı, diğeri de yokluğu olmak üzere iki günde yaratmıştır. Yedinci gün de dirilme günüdür. Böylece bütün bunların her birini, biri varlığı diğeri yokluğu olmak üzere ikişer günde yaratmıştır. Biz bu konuyu A'râf sûresinde bilgimizin elverdiği ölçüde bir nebze irdelemiştik[22]. Bu âyette ise **altı gün** denilerek göklerin ve yerin belli bir zaman diliminde var olduğuna işaret edilmektedir. Çünkü insanlar nazarında günler, zamanın geçmesiyle meydana gelir. Gökler ve yer belli bir zamanda var olduğuna göre, bazı dinsizlerin söyledikleri gibi onlar ezelî değildirler, âyette belirtildiği gibi yokken var olmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yedinci günün ise dünyada imtihan edilen insanların diriltildiği gün olması mümkündür. Varlıkların, yani insanın yaratılmasındaki maksat da zaten budur.

---

18 "De ki: Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır. Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu. Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir" (Fussılet, 41/9-12).

19 "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

20 "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız" (el-Enbiyâ, 21/104).

21 "O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, melekler peş peşe indirilecek" (el-Furkān, 25/25).

22 bk. el-A'râf, 7/54. âyetin tefsiri.

[Arş]

Arşı, su üzerinde idi. Bazı müfessirlerin söylediği gibi arştan maksat şayet mülk ve saltanatın ismi ise, *en doğrusunu Allah bilir ya*, buradaki üzerinde anlamına gelen "alâ" (على) harf-i cerine, …den, …dan anlamına gelen "an" (عن)
133 anlamı verilerek Allah mülkünü sudan ortaya çıkarmış demek olur. [§]Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır. Çünkü her şeyin zuhuru ve vücuda gelmesi su ile olmuştur, Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Biz her canlıyı sudan yarattık"[23]. Arş bazı insanların söylediği gibi şayet bir kürsü ve taht ismi ise, o zaman hükümranlığın tahtı anlamına gelir. Allah onu dostlarına ikram için ve meleklerin onu taşımaları ve ona hizmet etmeleri için yaratmıştır; nitekim yeryüzü sultanlarının tahtları da böyledir, hizmetçiler orada oturana hizmet etmektedirler. Arş, Allah'ın yaratıklarından biridir, nesneleri Allah'a nispet ettiği gibi arşı da kendisine nispet etmektedir. Ancak nesneler Allah'a bazan bütün olarak nispet edilir, bazan da işaretle ve tek tek nispet edilir. Allah'ın bir şeyi işaret yoluyla kendisine nispet etmesi, o şeyi yüceltmesi anlamına gelir. Nesnelerin bütün olarak Allah'a nispet edilmesi ise, Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü hatırlatmak anlamına gelir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnız Allah'ındır"[24]. "Gökleri ve yeri yaratan O'dur"[25]. Bu ve benzeri âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığına ve azametine dikkat çekilmektedir. Cenâb-ı Hak bir âyette "evim"[26] buyurmakta, başka bir âyette de "Mescitler yalnız Allah'ındır"[27] demektedir. Bu âyetler de "beyt"in ve "mescit"lerin değerinin büyüklüğüne işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hanginizin daha güzel davranacağını denemek için, yani Allah gökleri ve yeri ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi, imtihan edilen insanlar için yarattı. Bunları kendi zatı için değil, ancak imtihan edilen varlıklar için yarattı. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir"[28]. Cenâb-ı Hakk'ın bunları kendisi için yaratmış olması abestir, çünkü bunlar özellikle yok olmak için yaratılmış-

---

23 el-Enbiyâ, 21/30.

24 el-Bakara, 2/107; el-Mâide, 5/40; el-A'râf, 7/158.

25 el-En'âm, 6/1, 73; el-A'râf, 7/158; et-Tevbe, 9/36.

26 "O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrahim ve İsmail'e de, 'Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun' diye talimat verdik" (el-Bakara, 2/125).

27 el-Cin, 72/18.

28 "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır" (el-Câsiye, 45/13).

tır. Özellikle yok olmak için yaratılan her şeyin Allah için olması abestir. Bundan dolayı mesele yukarıda söz edildiği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Eğer sen, 'Öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz' desen kâfirler 134
derhal, 'Bu büyü gibi bir düzmecedir' derler. Burada kâfirler **bu büyü gibi bir düzmecedir** sözünü, **öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz** kelâmı için söylemediler. Hz. Peygamber (s.a.) onların ölümden sonra diriltileceklerini söyledikten sonra, ölümden sonra dirilmeye dair deliller ve kanıtlar getirmişti; işte kâfirler ölümden sonra dirilmeye dair getirilen deliller ve kanıtlar için, **bu büyü gibi bir düzmecedir** demişlerdi. Burada başka bir ihtimal da şudur: Cenâb-ı Hak onların her şeyi büyüye nispet ederek, hatta büyü ile hiç alakası olmayan haberleri de ona nispet ederek ne kadar akılsızca davrandıklarına dikkat çekmektedir. Çünkü büyü ancak, nesnelerin şeklini değiştirmekten ibarettir. Halbuki Allah'ın, olacağını haber verdiği diriliş böyle değildir.

وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ
اَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ
يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٨﴾

8. "Andolsun, eğer biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek mutlaka, 'Onu engelleyen nedir?' derler. Bilesiniz ki onlara azap geldiği gün artık ondan kurtulmaları mümkün değildir. Alay etmekte oldukları şey kendilerini çepeçevre kuşatacaktır."

Eğer biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek… Denildi ki: Onu bilinen bir vakte kadar, yani diriliş gününe kadar ertelesek… Cenâb-ı Hak burada "ümmet" (اُمّة) kelimesini kullandı, *en doğrusunu Allah bilir ya*, diriliş günü bütün ümmetlerin ecellerinin son bulduğu gündür. O zaman **mutlaka, 'Onu engelleyen nedir?' derler.** Yani onlar derler ki: Bize geleceği söylenen o azabın gelmesini engelleyen nedir? Onların azabın hemen gelmesini istemeleri, âdetleri olduğu üzere onlarla alay etmek anlamındadır.

Bilesiniz ki onlara azap geldiği gün artık ondan kurtulmaları mümkün değildir. O azap geldiğinde, bunu onlardan kaldırma gücüne sahip hiç kimse yoktur. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Kendileri için Rab'lerinden

başka bir koruyucu ve bir aracı yoktur"[29]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Onları Allah'a karşı koruyacak kimse yoktur"[30]. **Onları çepeçevre kuşatacaktır** meâlindeki âyette bazıları, bu onlara gelecek mânası, bazıları da onlara
135 yapışacak anlamı verdi. **Alay etmekte oldukları şey,** [§]yani Hz. Peygamber'i (s.a.) ve kitabı alaya almalarının cezası onları kuşatır. **Bilesiniz ki onlara azap geldiği gün artık ondan kurtulmaları mümkün değildir** meâlindeki beyan, onların kendilerine şefaat edeceğini bekledikleri kişilerin şefaati ile bu azap onlardan kaldırılmaz demektir. Nitekim başka bir âyet şöyledir: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler"[31]. Allah onların beklentilerini ve onlara tapmaktaki ümitlerini boşa çıkarmak için o tanrıların onlara itibar ve güç kazandırmayacağını haber vermektedir. Başka bir âyette Allah şöyle buyuruyor: "Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler"[32]. Çünkü onlar, kendilerine şefaat edecekleri ümidiyle putlara tapıyorlardı.

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾

9. "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir."

Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırırsak… Denildi ki: Yani bol servet ve nimet verirsek… **Sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer,** yani o servetin yok olup gitmesi, kendisinden alınması onu ümitsizliğe düşürür, onun tekrar gelebileceği ümidini kaybettirir. Ümit kesmek, bazan insanı küfre götürür, meselâ Allah şöyle buyurur: "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[33] Muhtemeldir ki âyetteki ümit kesmek, eldeki nimetin gitmesi haline, nankörleşmek de nimetin ve bolluğun varlığı haline işaret etmektedir.

---

[29] "Kendileri için Rab'lerinden başka bir koruyucu ve bir aracı bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur'ân) uyar ki günahlardan sakınsınlar" (el-En'âm, 6/51).

[30] er-Ra'd, 13/34.

[31] "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/81-82).

[32] Yâsîn, 36/74.

[33] Yûsuf, 12/87.

Nankörleşir, o mal ve servet kendisinden haksız yere ve zulüm yoluyla alındığını düşündüğü için nankörleşir, bu ise küfürdür. **Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırırsak** meâlindeki beyanda geçen insan kelimesini İbn Abbâs'ın (r.a.) kâfir diye yorumladığı rivayet edilir. **Tarafımızdan bir nimet,** yani sağlık, âfiyet nimeti, malda bolluk ve insanı sevindiren her şey… **Sonra ondan çekip alırsak,** yani o rahmeti çekip alırsak, **tamamen ümitsizliğe düşer,** bu hal ona Allah'ın rahmetinden ümidini kestirir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları (günahlar) yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler"[34].

Ümitsizliğe düşer meâlindeki beyan, sıkıntı ve zorluk halinde ümitsizliğe düşer; **nankörleşir** meâlindeki beyan bolluk halinde ve nimetler içersinde iken nankörleşir anlamına da gelebilir. Bu meselenin aslı şudur: Onlar nimetlere sahip olduklarında bu nimetleri kendilerine vereni düşünmüyor, sadece
ellerindeki malı ve nimeti düşünüyorlar. [§]Bundan dolayı verilen nimetle- **136**
rin onlardan alınması, kendilerini ümitsizliğe ve nankörlüğe sevketti. Onlara nimetler verilmesi de, kendilerini nankörlüğe, sevince ve övünmeye sevketti. Eğer o nimetlere bakarak onları lütfedeni düşünselerdi, bu malların ellerinden gitmesi durumunda ümitsizliğe kapılmaz, onlara nail olmaları halinde de sevince ve nankörlüğe düşmezlerdi. Aksine nimet ellerinden gidince sabrederler, nimete sahip olduklarında da onları verene şükrederlerdi.

وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَٓاءَ بَعْدَ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنّٖىۜ اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌۙ ﴿١٠﴾

10. "Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) ***Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir."***

Bu âyetteki "ferah" (الفرَح) kelimesi razı ve hoşnut olmak anlamına gelir. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede "Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar"[35], yani dünya hayatından razı ve hoşnutturlar buyurmaktadır. De-

---

34 er-Rûm, 30/36.

35 "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir" (er-Ra'd, 13/26).

nildi ki: "Ferih" (الفَرِح) kelimesi, çok sevinmek ve şımarmak demektir. Rahatlık ve bolluk halinde insan sevinip şımarır. Cenâb-ı Hak ise "Bil ki Allah şımarıkları sevmez"[36] buyurmaktadır. "Ferah", insanı bazan küfre götürür, bazan da küfür değil sadece sevindirir. Âyetteki fahûr (الفخور) kelimesi ise, kendisine verilen mal ve servetle fakirlere karşı övünmek, yahut nebîleri ve resûlleri yalanlayarak böbürlenmek demektir. Kâfirlerin reislerinin âdeti de böyle idi, onlar servet sahibi idiler ve bolluk içinde yaşıyorlardı; mal ve bolluk itibariyle kendilerinden daha düşük olan birine peygamberlik verilmesini kabul edemiyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: "Var etti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[37] "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz"[38].

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

11. "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır."

Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. Bazı müfessirler dediler ki: **Ancak sabredenler,** yani belâlara ve zorluklara sabredenler; **dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar,** yani itaat edenler
137 böyle değildir, demektir. **Ancak sabredenler böyle değildir** cümlesi, [§]çeşitli âyetlerde zikredilen şeylere iman edenler böyle değildir anlamına da gelir gibi gözükmektedir: "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[39]. "Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edenler başkadır"[40]. **Sabredenler böyle değildir** meâlindeki beyan, isyan etmeyip günah işlemeyenler böyle değildir mânasına da gelir; **yararlı işler yapanlar** meâlindeki ifade de, itaatkâr davrananlar demektir. İmanın kendisi, bütün günahlara son verme inancı ile o inanca nakîse getirecek şeyleri karıştırmaktan sakınmak ve her konuda itaatkâr davranmaktır. Her mümin böyle

---

36 el-Kasas, 28/76.

37 ez-Zuhruf, 43/31.

38 "Ardından şunu eklemişlerdir: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız" (Sebe', 34/35).

39 eş-Şuarâ, 26/227; Sâd, 38/24; el-İnşikāk, 84/25; et-Tîn, 95/6; el-Asr, 103/3.

40 el-Asr, 103/1-3.

inanır, böyle sakınır, her türlü mâsiyete son verir ve her ilâhî buyruğa itaatkâr davranır. Mümin olan herkesin inancı böyledir. Onun hakikati, bütün bunlara vefa göstermektir.

İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır. Onlar için bir bağış vardır. Bu beyan, işledikleri küçük günahları bağışlanır, büyük günahlardan da sakınırlar demektir. **Büyük bir mükâfat vardır** meâlindeki beyan da, yaptıkları iyiliklerden ve farzlarda itaatkâr davranmalarından dolayı onlara büyük mükâfat vardır, demektir. **Onlar için bir bağış vardır** meâlindeki beyan, dünyada hataları örtülür anlamına da gelebilir; Cenâb-ı Hak dünyada onların günahlarını örter ve kimsenin bunlardan haberi olmaz. Buna göre **büyük bir mükâfat vardır** meâlindeki cümle de, itaatkâr davrandıkları ve hayırlar yaptıkları için insanlar onlara saygı gösterirler ve yaptıkları günahları da insanlardan gizler, anlamına gelir. Bu yorum, dünya hayatıyla ilgilidir, ilk yorum ise âhiret hayatıyla ilgilidir.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰٓى اِلَيْكَ وَضَٓائِقٌ بِه۪ صَدْرُكَ اَنْ يَقُولُوا
لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ مَلَكٌ اِنَّمَٓا اَنْتَ نَذ۪يرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى
كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿١٢﴾

12. "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya! demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir."

Sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin. Burada belki, ihtimal ki anlamına gelen "lealle" (لعل) edatı, iki anlama gelebilir. **Birinci yorum**, olumsuzluk anlamına gelir, yani **sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini** terketme! demektir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in (s.a.)
tebliği terketmeyeceği biliniyor ise de, âyet buna vurgu yapmaktadır. [§]Buna 138
benzer başka âyetler de vardır: "Sakın müşriklerden olma!"[41] "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[42] Resûlullah'ın (s.a.) böyle şeyler yapmayacağı bilinmekle birlikte Cenâb-ı Hak yine de bu gibi âyetlerde ona bunları yasaklamaktadır. Yasak, ancak bir adamın diğerine, belki sen şöyle yapmak istiyorsun, diyerek

41 el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

42 el-Bakara, 2/147; el-En'âm, 6/114; Yûnus, 10/94.

onu yapmasını yasaklamasıdır. İkincisi, bu edat, insan bir şeyi yapmaya niyetlenip ona yaklaştığında kullanılır. Meselâ, "Neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!"[43] meâlindeki âyet bunun örneğidir. Burada "kâde" (كاد) fiili, iman edecekleri ümidiyle Hz. Peygamber'in (s.a.) onlara yaklaştığı sıradaki durumu ifade etmektedir. Bu, onlardan uzak durmasının helâl olduğu anlamına gelir, onların tanrılarına hakaret etmek ve o hususta onları ayıplamak gibi durumlarda kullanılır ve onların tanrılarına hakaret etmemenin helâl olduğunu ifade eder. Aynı şekilde "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[44] meâlindeki âyet de iki anlama gelir. Birincisi, iman etmedikleri için onlara acıyarak kendine zarar verecek şeylerden uzak dur anlamına gelir. İkincisi, hafifletmek anlamına gelir. Meselâ Cenâb-ı Hak "Onlardan dolayı üzülme"[45] buyurmaktadır. Keza "Korkup kaygılanma"[46] buyurmaktadır. Bu ise yasaklamak anlamında değil, korkusunu ve üzüntüyü hafifletme anlamındadır. "Fealleke târikün" (فلعلك تاركٌ) ifadesinde başka bir ihtimal daha vardır; bu, Hz. Peygamber'e (s.a.) müjde anlamına gelen bir yasaklamadır, zira Hz. Peygamber (s.a.) göğsünün daralmasından ve onların kötü muamelelerinden dolayı kalbinin onlarla meşgul olmasından korkuyor ve tebliğ etmekle emrolunduğu şeyleri tebliğde gecikiyordu. Yüce Allah bundan dolayı ona güvence verdi
139 ve onun mâsumiyetini ifade buyurdu. [§]**İkinci yorum**, buradaki yasaklama, o konuda Hz. Peygamber'in (s.a.) içinde uyanan bir ümit yüzünden olabilir. Hayırlı insanlar, kötülerle başları derde girdiğinde bazan onlardan ayrılmalarına ve mârufu onlara emretmeyi terketmelerine izin verilir. Belki de herhangi bir halden dolayı tebliği ertelemesine izin verileceğine dair Hz. Peygamber'in (s.a.) içinde bir ümit uyanmıştı. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in (s.a.) bu ümidini kestiriyor ve onu her hâlükârda emrolunduğu şeyi tebliğ etmekle mükellef kılıyor. **Sana vahyedilen âyetlerin bir kısmı,** meâlindeki âyetten maksat muhtemelen, müfessirlerin söylediği gibi onların ilâhlarına hakaret etmek, onları ayıplamak ve hakkındaki iddialarına ilişkin konulardır.

Canının sıkılması. Müşrikler Hz. Peygamberle alay ederek konuşmalarından canı sıkılıyordu. Kendisiyle alay edilen herkesin canının sıkılması gerçek ve mümkün olan bir haldir. Yahut onların istedikleri şeyleri yapamamak-

---

43 "Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!" (el-İsrâ, 17/74).

44 "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (eş-Şuarâ, 26/3).

45 el-Hicr, 15/88; en-Nahl, 16/127; en-Neml, 27/70.

46 "Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız' diye vahyettik" (el-Kasas, 28/7).

tan dolayı canı sıkılıyordu, meselâ eğer bunları yaparsa iman edeceklerine dair söz verdikleri gökten melek indirmek, önlerine hazine koymak gibi şeyler… *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya! Çünkü hazinenin ve meleğin, o insanların kalplerinde bir yeri ve değeri vardı. Bundan dolayı **ona bir hazine indirilse ya,** dediler. Eğer bu yapılırsa ona saygı duyacaklar, ona verilen vahiyler ve ileri sürdüğü iddialar tasdik edilecekti. Meleğin de onların nazarında büyük değeri vardı, eğer Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında bir de melek olursa, ona saygı duyacak ve onu tasdik edeceklerdi.

Sen ancak bir uyarıcısın. Cenâb-ı Hak o insanların, **ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya,** demelerinin hemen arkasında **sen ancak bir uyarıcısın** buyurdu. Onların isteklerini yerine getirmek sana düşmez. Bu ancak onların Allah'a karşı tahakkümü ve temennileridir. Sana düşen, sana indirilen şeyleri tebliğ etmektir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[47]. **Allah her şeye vekildir.** Yani Allah, onların senin hakkında söylediklerini ve ileri geri konuşmalarını saklıyor. Yahut Vekîl ve Hafîz olan Allah'tır, sen değil! Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurur: "Onlara egemen bir zorba değilsin"[48]. "Sen onlardan sorumlu değilsin"[49]**.** *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ
اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

[§]13. "Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer doğru **140**
söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"

Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? Onlar dediler ki: Onu o uydurdu, yani bu Kur'ân'ı Muhammed kendi kafasından uydurdu. **De ki** ey Muhammed! Sizin iddianıza göre şayet onu ben uydurmuşsam, hadi siz de **onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!** Siz uydurmayı Muhammed'den daha iyi becerirsiniz, çünkü siz kendinizi yalana ve iftiraya alıştırmışsınız. Muhammed'in ise ne yalanını gördünüz, ne de iftirasını! Kendini yalana ve iftiraya alıştıran

---

47 eş-Şûrâ, 42/48.
48 el-Ğâşiye, 88/22.
49 el-Enʿâm, 6/107; ez-Zümer, 39/41; eş-Şûrâ, 42/6.

biri, onu böyle bir şeyi hiç tanımayandan daha iyi becerir. **Onun gibi on sûre getirin!… Yardıma çağırın!** Şayet onu kendi kafasından uydurdu iddianızda **doğru söylüyorsanız** Allah’tan başka cinlerden ve insanlardan çağırabildiğiniz şahitlerinizi de çağırın, onun gibisini getirmek konusunda size yardım etsinler. Yahut şöyle buyuruyor: **Onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!** Yani Muhammed, gökten gelen bir vahiy yolundan ve Allah’ın kendisine bildirmesi yolundan başka bir vasıta ile hiçbir şekilde bilmesi mümkün olmayan sizin o gizleyip sakladığınız haberleri toplayan bir sûre getirdi. Hadi, o nasıl sizin gizli hallerinize muttali oldu ise, siz de onun gizli hallerine muttali olun ve onun gizleyip sakladığı şeyleri toplayan uydurulmuş bir sûre de **siz getirin!** Allah’tan başka taptığınız putları da **çağırabildiğiniz kadar yardıma çağırın! Eğer** Kur’ân’ı onun uydurduğu iddianızda **doğru söylüyorsanız…** Yahut Allah şunu söylüyor: Siz Muhammed’le aynı dili konuşuyorsunuz, şayet Allah’a iftira edip Kur’ân’ı kendi kafasından uydurdu ise, siz de onun gibi uydurabilirsiniz; hadi öyleyse siz de bir sûre getirin, hem aynı dili konuştuğunuz kişileri de çağırın ve onlar da size yardım etsinler. **Eğer** Kur’ân’ı onun uydurduğu iddianızda **doğru söylüyorsanız…** *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin! Başka bir yerde de “Onun
benzeri bir sûre de siz getirin!”[50] buyrulur. Bazıları şöyle dedi: On sûre âyeti
daha önce geldi, ancak on sûrenin benzerini yapamadılar. Sonra “Onun ben-
141 zeri bir sûre de siz getirin!” âyeti geldi. [§]Önce on sûre getirmeye davet edil-
diler, ancak onlar bundan aciz kaldıklarında, bu sefer kendilerine onun gibi bir
sûre getirin denildi.

Onun gibi uydurulmuş on sûre! Cenâb-ı Hak, uydurulmuş sûre sözünü nasıl kullanır denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Bunun anlamı şudur: Sizin iddianıza göre eğer onun uydurulmuş olma ihtimali varsa, hadi siz de onun gibisini getirin, çünkü siz uydurmayı Muhammed’den daha iyi becerirsiniz. Şayet siz bunu yapamazsanız, başka kimse de yapamaz.

فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

---

50 “Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah’tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!” (el-Bakara, 2/23).

14. "Eğer size cevap veremezlerse, bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir ve O'ndan başka tanrı yoktur; hâlâ teslim olmayacak mısınız?"

Eğer size cevap veremezlerse. Yani siz bunu yapamazsanız ve onlar da onun bir benzerini yapmak konusunda size yardıma gelmezlerse, **bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir;** O'nun emriyle gelmiş ve O'nun tarafından gönderilmiştir, sizin iddia ettiğiniz gibi uydurulmuş değildir. **O'ndan başka tanrı yoktur;** sizin Allah'tan başka taptığınız putların ulûhiyetle alakası yoktur. İkincisi, **eğer size cevap veremezlerse,** yani ey Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı, onlar onun benzerini getiremezler, siz de **bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir;** O'nun tarafından gönderilmiştir. Ashâb-ı kirâm her ne kadar Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğini biliyorlar idiyse de, Cenâb-ı Hak burada bir uyarı ve hatırlatma yapmaktadır. Tıpkı "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur"[51] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi, bu âyet de bir uyarı ve hatırlatma anlamına gelir, yoksa Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'tan başka tanrı olmadığını bilmiyor anlamında değildir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. **Hâlâ teslim olmayacak mısınız?** Hâlâ Allah'a boyun eğmeyecek, ihlasla O'na bağlanmayacak mısınız? Âyetin ilk yorumu, İslâm ve imanın hakikati anlamına dayanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilin ki Kur'ân ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir. Bu cümle, Cehmiyye'nin ve Mûtezile'nin iddialarını yalanlamaktadır; onlar Allah'tan ilmi nefyediyorlar, âyet ise **Allah'ın ilmiyle indirilmiştir** meâlindeki ifade ile Allah'ın âlim olduğunu ispat etmektedir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا
وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾

[§]*15. "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işle-* 142
rinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar."

[Amellerde Riya]

Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa… Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Âyet, iman eden ve insanlara gösteriş olsun diye salih ameller yapanlar hakkındadır. Cenâb-ı Hak

---

51 Muhammed, 47/19.

onlar için buyuruyor ki: **Orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz,** yani namlarını ve şereflerini arttırırız, yaptıklarıyla dünyada övülme ve benzeri arzularını gerçekleştiririz. Allah yaptıkları o amellerin karşılığını onlara dünyada verir. Ama bütün yaptıkları geçersizdir. "Onların yapıp ettikleri de geçersizdir"[52]. Çünkü onlar o işleri Allah'tan başkası için yapmışlardı, dolayısıyla bu yaptıkları ile âhirette mükâfat alamazlar. İbn Abbâs (r.a.) bu görüştedir[53]. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle sorulmuş: Hayırlı kişi olarak tanınan bir adamın ölüm sırasında zorluk yaşamasının, buna mukabil kötü olarak bilinen bir adamın kolayca can vermesinin sebebi nedir? Cevaben buyurdu ki: "Müminin bazı günahları olur, bu yüzden ölüm sırasında cezalandırılır, âhirette ise Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna günahsız olarak varır. Kâfirin de dünyada bazı iyilikleri olur, ona da bu iyiliklerin karşılığı ölümü sırasında verilir, ölüm acısı kendisine hafifletilir, sonra hiçbir iyiliği olmadığı halde âhirete varır"[54]. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet kâfirler hakkındadır, onlar
143 **[§]**fakirlere sadaka vermek, yolları imar etmek, köprüler ve hanlar yapmak gibi dış görünüşü itibariyle salih olan işler yaparlar. Bütün bunlar görünüşte iyi işlerdir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz.** Yani yaptıkları o hayırlı işlerin karşılığını kendilerine dünyada tam olarak veririz, hiçbir eksiltme yapmayız. Bundan maksat dünyada onlara refah ve bolluk verilmesidir. **Onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz** meâlindeki cümlenin, onlara yaptıkları hayırlı şeyleri iade ederiz, kabul etmeyiz, anlamına gelmesi de mümkündür. Bu durumda yaptıklarının karşılığını vermekten maksat, iade etmektir. **Orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar.** Yani hayatları sona erene, ecelleri gelene kadar onlar için takdir edilen rızık, Allah'a ortak koşmaları sebebiyle eksiltilmez.

---

52 Hûd, 11/15.

53 "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa…" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah onlara mükâfatlarını dünyada verir, onlara zerre kadar haksızlık yapılmaz. Dünyevî bir menfaat için oruç tutan veya namaz kılan veya geceleyin teheccüde kalkan insan, onları sadece dünya menfaati için yapmıştır. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ona dünyada istediği menfaati veririm, artık onun dünya menfaati için yapmış olduğu ameller geçersizdir. O âhirette hüsrana uğrayanlardandır" (Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XII, 11; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 407).

54 Buna benzer bir rivayet şöyledir: Abdullah b. Mesûd (r.a.) dedi ki: Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Müminin canı sızarak çıkar, kâfirin canı ise merkebin canı gibi akarak çıkıverir. Çünkü mümin dünyada bazı hatalar yapmıştır, bu hatalarına kefâret olsun diye ölümü zorlaştırılır. Kâfir de dünyada bazı güzel şeyler yapar, bunların karşılığı olarak da ölümü kendisine kolaylaştırılır" (Taberânî, *el-Muʿcemü'l-kebîr*, bu rivayetin senedindeki râvi Kasım b. Mutayyib zayıftır. Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâid*, II, 326).

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا
فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. “Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir.”

Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Önceki âyet için yapılan ikinci yoruma göre âyetin anlamı açıktır; kâfirler için âhirette cehennemden başka bir yer yoktur. İlk yoruma göre, yani âyetin müminler hakkında olduğu yorumuna göre ise, gösteriş için yaptıkları bu amellerin karşılığı olarak onlara sadece cehennem vardır, anlamına gelir. Çünkü o insanlara gösteriş yapmayı gaye edinince, onu sadece Allah için yapmamış ve O’nun emrini zayi etmiş olur. Allah’ın emrini ve farzını zayi eden herkesin azap görmesi gerekir. Onun affı Allah’a aittir. Âyet-i kerîmede onların gösteriş amacıyla yaptıkları amellerden dolayı mutlaka azap göreceklerine dair açık bir ifade yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهٖ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهٖ
كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةً اُولٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ مِنَ
الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

17. “Rabb’inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu)? ***Bu delili de Rabb’inden gelen bir şahit izliyor; ayrıca ondan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ’nın kitabı var. İşte bunlar ona inanırlar; çeşitli gruplardan onu inkâr edenlerin varacağı yer ise cehennem ateşidir. Bundan şüphen olmasın; bu Rabb’in tarafından bildirilmiş bir gerçektir; fakat insanların çoğu inanmazlar.”***

Rabb’inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu)? Bu delili de Rabb’inden gelen bir şahit izliyor. Bu beyanın başındaki soru sözcüğü, cevap vermeyi gerektirir. Ancak âyette onun cevabı açık değildir. Çünkü onun cevabı şudur: **Rabb’inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse,**
[§]Rabb’inden gelen bir delile dayanmayan kimse gibi değildir. Nitekim başka 144

âyetlerde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Yaratanla yaratamayan bir olur mu?"[55] "Sana Rabb'inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu?"[56] Yani bilmeyen gibi olur mu? İşte **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse mi?** meâlindeki âyetin cevabı da bu âyetlerde olduğu gibi şöyledir: Rabb'inden gelen açık bir delile dayanmayan kimse gibi olmaz. Ancak bize göre onun cevabı çeşitli şekillerde olabilir. Az önce söylediğimiz gibi bazan cevabı açık ve belirgin hale olur. Bazan işaret yoluyla, bazan da açık olmayan bir kinâye yoluyla olur. Sonra bazıları onun cevabını daha önceki bir âyette bulurlar. Meselâ Cenâb-ı Hak "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa"[57] buyurmaktadır. Burada da **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse mi?** demektedir; yani bu kimse, dünya hayatını ve onun zînetini isteyen kimse gibi midir? Hayır, onun gibi değildir. Bazıları da daha sonraki bir cümlede onun cevabını bulur. Meselâ Cenâb-ı Hak bunun devamında **çeşitli gruplardan onu inkâr eden kimseler** buyurmaktadır, sanki Allah şöyle demektedir: **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse mi** çeşitli gruplardan onu inkâr eden kimse gibidir? Hayır onun gibi değildir. Dediler ki: Cevabın önce gelmesi de, sonra gelmesi de caizdir. Meselâ Allah şöyle buyuruyor: "(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)?" Bu âyetin cevabı da açık değildir. Sonra onun cevabı hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları şöyle dedi: Onun cevabı âyetin devamında gelen şu cümledir: "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!"[58] Âyetteki "Ayakta duran ve kendini ibadete veren kişi mi?" meâlindeki cümle, az önceki cümlede geçen "bilenler"in niteliğidir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Bilen kişi, bilmeyen gibi midir? Bazıları onun cevabını şu âyette ararlar: "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a ortaklar koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!"[59] Allah şöyle diyor: Allah'a ortak koşan, O'nun yolundan

---

55 en-Nahl, 16/17.

56 er-Ra'd, 13/19.

57 Hûd, 11/15.

58 "(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nâil olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)? De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!' Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar" (ez-Zümer, 39/9).

59 ez-Zümer, 39/8.

sapan ve cehennemlik olan kişi, gece vakitlerinde secde edip ayakta durarak kendini ibadete veren kişi gibi midir? Hayır, aynı değildirler. Mukātil şöyle dedi: Rabb'inden bir beyan üzere olmayan kişi, varacağı yer cehennem olan kişi gibidir[60]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Âyet-i kerîmeyi, soru takısı olan elif harfini atarak okumak da caizdir: **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse, bu delili okuyan Rabb'inden gelen bir şahit ve ondan önce de Mûsâ'nın kitabı.** Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Rabb'inin beyanı üzerinde olanlar, **işte bunlar ona inanırlar.** Sonra **Rabb'inden gelmiş açık bir delil ve bu delili okuyan Rabb'inden gelen bir şahit,** meâlindeki cümleyi bazıları, Rabb'inden gelen din diye açıkladılar. Yani Allah'tan gelen din üzerinde olan kimse **ve bu delili okuyan Rabb'inden gelen bir şahit,** yani üzerinde bulunduğu dine ait hususları onun şahidi olarak okuyan kimse, şeytanın dini üzerinde bulunan ve şahidi bulunmayan kimse gibi midir? Bazıları da şöyle dedi: **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse (hiç ötekiler gibi olur mu)?** Yani Rabb'inden gelen kesin kanıta ve açık delillere dayanan kimse, **bu delili de Rabb'inden gelen bir şahit okumaktadır;** böyle biri sağlam bir kanıta ve delillere dayanmayan ve şahidi de olmayan kimse gibi mi olur? Sonra bazıları da şöyle söyledi: **Onu Rabb'inden gelen bir şahit okuyor;** yani Cebrâîl veya başka bir melek Kur'ân'ı ona okuyor. Bazılarına göre **Onu Rabb'inden gelen bir şahit okuyor** meâlindeki beyandan, bundan maksat onun dilidir, bazılarına göre de bundan maksat Kur'ân ve benzeri şeylerdir demişlerdir. Sonra **Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimse mi?** meâlindeki beyanla Hz. Îsâ'ya iman eden ashâbının kastedilmiş olması da muhtemeldir. **Ondan önce Mûsâ'nın kitabı var** meâlindeki beyanla da Tevrat'a iman eden Mûsâ'nın ashabı kastedilmiş olabilir. **İşte bunlar ona inanırlar** meâlindeki âyet de bütün bunlara iman edenler, -salavatların en üstünü kendisine olsun- Muhammed aleyhisselâma ve onun getirdiklerine de işte onlar inanırlar, anlamına gelebilir. 145

Ondan önce de bir önder ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı var. Bu ilâhî kelâmı farklı şekilde yorumlamanın mümkün olduğu söylenmiştir. Denildi ki: Kur'ân'dan önce **Mûsâ'nın kitabı vardı** ve onu Hz. Mûsâ'ya Cebrâîl getirmişti, tıpkı bu Kur'ân'ı getirdiği gibi. **Önder olarak**, yani kendisine uyulan bir rehber olarak; **rahmet olarak**, yani [§]onları azaptan kurtaran bir rahmet olarak… 146
Ondan önce meâlindeki ifade ile "Kur'ân'dan önce" anlamı da kastedilmiş

60 Mukātil b. Süleyman şöyle diyor: "Rabb'inden bir beyan üzere amel etmeyen kişi, Kur'ân'a küfreden, varacağı yer cehennem olan kişi gibidir; bunlar eşit değildirler." (*Tefsîru Mukātil*, II, 276).

olabilir. **Mûsâ’nın kitabı var**, yani Tevrat var. **Önder**, yani onda bu Kur’ân’ın haberleri ve Hz. Muhammed’in peygamber olacağının haberleri vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Onlar, ellerindeki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye uyarlar”[61]. “Onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar”[62]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. **Bir önder ve rahmet olarak** ibaresi konusunda İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mûsâ’nın kitabı olan Tevrat, kendisine uyulan bir rehber idi, aynı zamanda rahmetti. **İşte bunlar ona inanırlar** meâlindeki beyan hakkında şöyle dedi: Ehl-i Kitap’tan ve diğerlerinden olduğu halde Muhammed aleyhisselâmın ashabı olanlar da ona inanırlar. Bu cümle şöyle de anlaşılabilir: Tevrat’a iman edenler ehlinin, aynen Tevrat’a inandıkları ve ona uydukları gibi Kur’ân’a da inanırlar ve uyarlar.

Onu inkâr edenler. Yani Kur’ân’ı inkâr edenler demektir. Çeşitli gruplardan; buradaki “ahzâb” (الأحزاب) kelimesi fırkalar ve sınıflar anlamına gelir. Bu cümle ile çeşitli gruplardan Kur’ân’ı inkâr edenler kastedildiği gibi, Hz. Muhammed’i inkâr edenler de, onun getirdiği ve insanları davet ettiği dini inkâr edenler de kastedilmiş olabilir. Eğer bu hal üzere ölürlerse **onların varacağı yer cehennem ateşidir.** Fakat müslüman olurlar ve sonra müslüman olarak ölürlerse, onların varacağı yer cehennem ateşi olmaz.

Bundan şüphen olmasın. Buradaki bundan diye çevrilen “minhu” (منه) zamiri ile yukarıda din, Kur’ân ve Hz. Peygamber şeklinde sözünü ettiğimiz üç ihtimal de kastedilmiş olabilir. Muhtemelen burada bizzat Hz. Peygamber’in şahsına hitap edilmektedir. Şu âyet-i kerîmelerde belirttiğimiz üzere hitabın ondan başkasına yapılmış olması da muhtemeldir: “Sakın şüpheye düşenler-
147 den olma!”[63] “Sakın müşriklerden olma!”[64] “Sakın cahillerden olma!”[65] **[§]**
Bunlara benzer başka âyetler de vardır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de

---

61 “Onlar, ellerindeki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülüğü yasaklar; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler” (el-A‘râf, 7/157).

62 “Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenlere gelince, işte onlar inanmazlar” (el-Bakara, 2/146; el-En‘âm, 6/20).

63 el-Bakara, 2/147; el-En‘âm, 6/114; Yûnus, 10/97.

64 el-En‘âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

65 “Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki, onlara bir mûcize getiresin! Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma!” (el-En‘âm, 6/35).

bunlar gibidir. Ismet (mâsumiyet) niteliğinin emir ve yasağı yok etmeyeceğini, aksine onları daha da arttıracağını daha önce söylemiştik[66]. Çünkü ısmet niteliği, emre uygun davranmak, yasaktan ve mahzurlu olandan uzak durmakla belli olur.

Bu Rabb'in tarafından bildirilmiş bir gerçektir. Muhtemelen burada Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. Üzerinde bulunduğu ve insanları kendisine davet ettiği dinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Rabb'inden gelen hakkın kendisi de kastedilmiş olabilir. **Fakat insanların çoğu inanmazlar.**

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اُو۬لٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذٖينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمٖينَ

18. "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden kim daha zâlimdir? Onlar (kıyâmet gününde) ***Rab'lerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de 'İşte bunlar Rab'lerine iftira edenlerdir' diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olacaktır!"***

Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden kim daha zâlimdir? Daha önce de söylediğimiz gibi zatını gerçek mâbuduna kulluktan alıkoymasından ve taptığında hiçbir fayda veremeyecek, tapmadığında da hiçbir zarar veremeyecek olana kul olmakla meşgul etmesinden daha büyük bir zulmü kimse kendisine yapamaz. Yahut Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Allah'a iftira etmesi sebebiyle temiz şahsını Allah'ın azabına ve O'nun ebedî cezasına mahkum eden kimseden daha zâlim kimse yoktur. *Hatalardan korunmak ve güç kuvvet elde etmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Âyet yorum olarak şöyledir: Kendi nefsine karşı, **yalan sözlerle Allah'a iftira edenden** daha zâlim kimse yoktur. Bunun anlamı da şudur: Sahip olduğu her şeyin Allah'tan geldiğini bildiği halde **yalan sözlerle Allah'a iftira edenden** daha çirkin bir zulmü kendisine revâ gören kimse yoktur.

Onlar (kıyâmet gününde) Rab'lerinin huzuruna çıkarılacaklar, yani kıyâmet günü Rab'lerinin huzurunda onlara yaptıkları ameller gösterilir; eğer yaptıkları ameller yaratılışlarındaki şahitlikleriyle uyuşuyorsa cennete soku-

66 bk. en-Nisâ sûresinin 4/105. âyetinin tefsiri.

lurlar, fakat amelleri yaratılışlarındaki şahitliklerine muhalif ise cehenneme sokulurlar. Rablerinin huzurunda iken amelleri onlara gösterilir, çünkü Azîz ve Celîl olan Allah onların amellerini ve sözlerini zaten bilmektedir. Âyetteki **Rab'lerinin huzuruna** anlamına gelen "alâ Rabbihim" (على ربهم) ifadesi, Rab'lerinin huzurunda demektir. Nitekim "Rablerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!"[67] meâlindeki âyette geçen Rab'lerinin huzuruna getirilirken anlamına gelen "alâ Rabbihim" (على ربهم) ifadesi, Rab'lerinin huzurunda iken anlamına gelen (عند ربهم) mânasında kullanılmıştır. Dolayısıyla **onlar (kıyâmet gününde) Rab'lerinin huzuruna çıkarılacaklar** meâlindeki âyet,
148 [§]kendilerine gösterilir anlamına gelir, çünkü kendilerine kendi menfaatleri için emredilen, yasaklanan ve imtihan edilenler onlardır. Dolayısıyla arz edilme onlaradır. Yahut **onlar arzolunurlar** meâlindeki beyan, Rab'lerinin dünyada iken onlara vâdetmiş olduğu şeye arz olunurlar anlamına gelir. Veyahut gıyaplarında değil, **Rab'lerinin huzurunda** iken bizzat kendilerine **arz olunur** demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şahitler de 'İşte bunlar Rab'lerine iftira edenlerdir' diyecekler. Bu âyetin işaret ettiği anlam konusunda farklı görüşler vardır. Denildi ki: **Şahitler** meâlindeki kelime ile resûller ve nebîler kastedilmiştir. Bazıları **şahitler** meleklerdir dedi, bazıları da müminlerdir dedi. Şahitlerden maksadın peygamberler ve müminler olduğunu söyleyenlerin görüşleri, âyetlerin beyanıyla da örtüşmektedir: "Siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye"[68] "Seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[69] Şahitlerden maksadın melekler olduğunu söyleyenlerin de âyetten delilleri vardır: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"[70] "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var"[71]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Onların amelleri ve sözleri kendilerine gösterilir; şayet bunları ikrar ederlerse hemen cehenneme gönderilirler. Ancak inkâr ederlerse, âyetlerde sözü edilen şahitler getirilir ve bu şahitler onların aleyhine şahit-

---

67 "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen! Allah 'Bu (yeniden dirilme haberi) hak değil miymiş?' diyecek. Onlar da 'Evet Rabb'imize andolsun ki öyleymiş' diyecekler. Allah da 'inkâr ettiğinizden dolayı tadın azabı!' diyecek" (el-En'âm, 6/30).

68 "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık" (el-Bakara, 2/143).

69 "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!" (en-Nisâ, 4/41).

70 Kāf, 50/18.

71 "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar" (el-İnfitâr, 82/10-12).

lik ederler. Şayet yine inkâr ederlerse, “Oku şimdi kitabını!”[72] denilecek. Eğer onu da inkâr ederlerse, o zaman vücudunun organları onların aleyhine şahitlik ederler: “O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, onların aleyhlerine tanıklık edecektir”[73]. Muhtemeldir ki onlar henüz cehenneme sokulmadan melekler bütün mahlukatın arasında şöyle nida edecekler: **İşte bunlar Rab’lerine iftira edenlerdir!** Şahitliği, insanların amellerini ve sözlerini yazmakla görevli meleklerin yapmaları ve kitapta onlar hakkında yazdıkları şeyleri haber vermeleri de muhtemeldir. **[§]Bilin ki, Allah’ın lâneti zâlimlerin üzerine olacaktır!** 149
Lânet konusunda bazıları şöyle dedi: Lânet, bütün menfaatlerden mahrum etmek ve dünyada Allah’ın rahmetinden, yani dininden, âhirette de O’nun sevap ve mükâfatından uzaklaştırmak anlamına gelir. Bazıları da lânet, azap demektir dedi.

اَلَّذ۪ينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

19. “O zâlimler, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermeye çalışanlardır; âhireti inkâr edenler de işte bunlardır.”

O zâlimler, Allah yolundan alıkoymaya çalışanlardır. Buradaki “yesuddûne” (يصدون) fiilinin iki anlama gelme ihtimali vardır. Biri, bizzat kendilerini Allah’ın dininden alıkoymak, diğeri de insanları Allah’ın dininden alıkoymak. Bu veya öbürü, onun hangi anlama geldiği ancak fiilin kökünden anlaşılır. Fiilin kökü “sudûd” (صَدَّ، يَصُدُّ، صُدُود) şeklinde geldiğinde kendini uzaklaştırmak anlamına gelir, nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurdu: “Senden iyice uzaklaşırlar”[74]. Şayet fiilin mastarı “sadden” (صَدَّ، يَصُدُّ، صَدًّا) şeklinde ise, o zaman başkalarını uzaklaştırmak mânasına gelir.

Onu eğri göstermeye çalışanlardır. Bazıları şöyle dedi: Onlar Allah’ın dinine zulmeden âsilerdir. Bazıları da şöyle söyledi: Onlar, insanların Allah’ın dinini bırakıp kendi dinlerine gelmesini isteyenlerdir. İşte bu, eğri göstermede taşkınlıktır. Allah’ın yolundan başka bütün yollar, eğridir ve taşkınlıktır. Sanki

---

72 “Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!” (el-İsrâ, 17/14).

73 “O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir” (en-Nûr, 24/24).

74 “Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine ve peygambere gelin’ denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün” (en-Nisâ, 4/61).

Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Onlar Allah'ın yolundan başka bir yol arıyorlar. Dünyada iken **âhireti inkâr edenler de işte bunlardır.**

اُولٰٓئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِى الْاَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Onlar yeryüzünde** (Allah'ı) **aciz bırakacak değillerdir; kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur; cezaları kat kat olacaktır. Çünkü onlar** (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) **ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı."

Onlar yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir. Birincisi, şayet Allah dünyada kendilerine azap etmeyi ve onlardan intikam almayı isterse asla Allah'ı aciz bırakamazlar. İkincisi, onlar âhirette azabı kendilerinden defetmekte asla Allah'ın önüne geçemezler. İnsanların liderleri ve zâlimleri hakkında nâzil olması muhtemel olan bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın onlardan istediğine azap etmesinde asla O'nu aciz bırakamayacaklarını haber vermektedir.

150 **[§]Kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur.** Onlar zannediyorlardı ki, Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyler kendilerine yardım edecekler. Çünkü onlar "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[75] ve "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[76] diyorlardı. Onlar taptıkları putların kendilerine şefaatçi olacaklarını bekliyorlardı. Yahut tâbi oldukları kişilerin kendilerini koruyacaklarını ümit ediyorlardı. Cenâb-ı Hak, zannettikleri gibi onları koruyacak kimsenin olmayacağını, aksine düşmanları olacağını haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "Kıyâmet sonrası insanlar toplanınca taptıkları şeyler kendilerine düşman olacak"[77]. Buna benzer âyetler Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sonra kıyâmet

---

75 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

76 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

77 "Kıyâmet sonrası insanlar toplanınca taptıkları şeyler kendilerine düşman olacak ve (onlara yaptıkları) ibadetlerini de inkâr edeceklerdir" (el-Ahkâf, 46/6).

gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[78]. "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! -Onların bu beklentileri gerçekleşmeyecek!- O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar"[79]. Âyette zikredildiği gibi o gün putlar onlara düşman olacaklar. **Kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur.** Yani dost edindikleri kimselerin dostluğu onlara fayda getirmeyecek. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[80].

Cezaları kat kat olacaktır. Bu beyan, az önce geçen "Allah yolundan alıkoyanlar…" meâlindeki âyette sözü edilen kişilerden maksadın insanları Allah'ın dininden alıkoyan liderler olduğuna işaret etmektedir. Çünkü âyet-i kerîme, onların **cezalarının kat kat olacağını** haber vermektedir. Bunun iki anlama gelme ihtimali vardır; biri bizzat kendileri saptıkları için, diğeri de insanları Allah'ın dininden alıkoydukları için cezaları kat kat olacaktır.

Çünkü onlar (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı. Mûtezile şöyle dedi: Bu âyet iki mânaya gelir: Birincisi, onlar işitiyorlar ve görüyorlardı, ancak Cenâb-ı Hak kendilerini istiskal
maksadıyla onların duymadıklarını [§]ve görmediklerini haber vermektedir. 151
Tıpkı bir kişinin, falancının yüzüne bakamıyorum, sözünü de duyamıyorum demesi gibi. Aslında ona bakıyor, sözünü de duyuyor, fakat ona bakmayı ve sesini duymayı istiskal amacıyla böyle söylüyor. Açıklamaya çalıştığım âyet de bunun gibidir. Onlar duyuyor ve görüyorlardı, fakat duymak ve bakmak kendilerine ağır geliyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onların göremediklerini ve işitemediklerini söylüyor. İkincisi, **Çünkü onlar (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı.** Yani sanki onlar ne işitebiliyor, ne de görebiliyorlardı. Allah onların sağır, dilsiz ve kör olduklarını haber veriyor.[81] Onlar hakkı dinlemiyorlar ve hakkı görmüyorlardı.

---

78 "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

79 "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/81-82).

80 el-Müddessir, 74/48.

81 el-Bakara, 2/18, 171.

Bize göre ilk yorumun cevabı şudur: Onlar rahmet kulağı ile dinleyemiyor, rahmet ve kabul gözü ile bakamıyorlardı. Bu yüzden onlar işitip göremiyorlardı. İkincisi ise kalp kulağı ve kalp gözüdür. Onlar kalp kulağıyla dinleyemiyor ve kalp gözü ile göremiyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir"[82]. Bize göre bunu yapamamak, fiil olarak yapamamak değil hal olarak yapamamaktır, çünkü onların işitme ve görme organları sağlamdı. Bu da gösteriyor ki bu istitâat fiilin kendisiyle gerçekleştiği istitâattir, belirttiğimiz sebeplerden ötürü. İbn Mesûd'un (r.a.) rivayeti şöyledir: İşitme gücüne sahip olmaları sebebiyle onlara kat kat azap vardır. Sonra Hasan-ı Basrî'ye soruldu, o da şöyle dedi: O, Cenâb-ı Hakk'ın "Gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan, vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan kâfirler"[83] meâlindeki âyette ifade buyurduğu haldir. Vahyi duyduklarında onu dinlemeye dayanamadıkları için elbiselerine sarılırlar. Hafsa'nın mushafında da atıf vavı ile şöyledir: Onlar dinleyemiyorlardı. İbn Mesûd'dan gelen rivayetin yorumu açıktır, yani işitme gücüne sahip olmaları sebebiyle **onlara kat kat azap vardır.** Çünkü inat ederek ve ağır davranarak dinlemediler. O durumun aslı, onların mükteseb işitme ve
152 mükteseb görme gücüne sahip olmamalarıdır. [§]Bize göre âyette sözü edilen işitme ve görme fiiliyle sorumluluğa konu olan işitme, görme ve hayattır. Çünkü âhirette hesap verilecek olan işitme ve yaşama şekli insanın duyusundan elde ettiklerini değerlendirip değerlendirmemesiyle ilgilidir. Dünyada insanın yaşama ve işitme imkânına sahip olması Allah tarafından yaratılmış olup sorumluluğa konu teşkil etmez.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾

21. "İşte kendilerine yazık edenler bunlardır; uydurdukları (tanrılar) ***da yanlarından kaybolup gitti."***

İşte kendilerine yazık edenler bunlardır. Yani dünyada ve âhirette kendilerine yazık etmişlerdir. Dünyadaki hüsranları, bütün nimetleri ve faydalı şeyleri onlara veren gerçek mâbutlarından başkasına tapmaları sebebiyledir. Onların başına gelen zillet ve horlanma bu sebepledir. Âhiretteki hüsranları

---

82 el-Hac, 22/46.

83 el-Kehf, 18/101.

ise, ebedî nimetler yerine azap görmektir, ebedî horlanmaktır. **Yanlarından kaybolup gitti.** Yani onlardan ayrıldı, yok olup gitti. **Uydurdukları (tanrılar).** Yani "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[84], "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar"[85] ve emsâli âyetlerde ifade edildiği üzere onların uydurdukları tanrılar…

لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Şüphesiz bunlar, âhirette en çok ziyana uğrayanlardır."

Ebû Avsece şöyle dedi: "Lâ cerame" (لا جرم) kelimesi, sözün mutlaka gerçekleşeceğini ifade eder. Yani kesinlikle gerçek olan şudur ki, **bunlar, âhirette en çok ziyana uğrayanlardır.** Bazıları bu kelimeye evet diye mâna vermişler; **evet bunlar, âhirette en çok ziyana uğrayanlardır.** Ferrâ ise kelimeye mutlaka diye mâna verdi, ancak insanlar o kelimeyi çok kullanmışlar ve dolayısıyla onların örfünde haktır anlamına gelmiştir. Mutlaka, gerçekte haktır anlamına gelir, bir şey mutlaka gerekli olunca o hak olur.

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُٓوا اِلٰى رَبِّهِمْ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾

23. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ve Rab'lerine gönül huzuruyla teslim olanlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."

En doğrusunu Allah bilir ya, buradaki **iman edenler** meâlindeki kelime, Allah'a ve O'nun peygamberine gönderdiği her şeye iman edenler demektir.
Dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, [§]yani imanlarının gereklerini 153
yapmaya devam ettiler, sonunda Allah'a kavuştular, **işte onlar cennetliklerdir.** Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Şu da bilinmeli ki, ben tövbe edip yürekten inanan ve iyi işler yapan, sonra da doğru yolda sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım"[86]. Yani şirkten tövbe edip Allah'a inanan ve iyi işler

---

84 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

85 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar-" (ez-Zümer, 39/3).

86 Tâhâ, 20/82.

yapan, sonra da doğru yolda sebat eden, yani sonra bu tutumunu Allah'a kavuşuncaya kadar aynı şekilde devam ettirenler… Buna göre **iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ve Rab'lerine gönül huzuruyla teslim olanlar** meâlindeki âyet, bütün bu hallerini Allah'a kavuşuncaya kadar devam ettirenler anlamına gelir. "Sonra doğru yolda sebat edenler" meâlindeki ifade, onların yollarına aynen uyanlar demektir.

Rablerine gönül huzuruyla teslim olanlar. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "ihbât" (الإِخْبات) kelimesi huşû ve tevazu anlamına gelir; yani Rab'lerinden korkarak huşû ve tevazu içinde olanlar demektir. Bazıları da şöyle dedi: Bu kelime ondan gönülleri huzura erdi demektir, onlar işte böyledirler. İbn Abbâs'ın (r.a.) buna, Rab'lerinden korkanlar, anlamını verdiği rivayet edilmiştir[87]. İbn Kuteybe de, Rab'lerine karşı mütevazi oldular diye anlam verdi ve "ihbât" (الاخبات), vakar ve tevazu anlamına gelir dedi[88]. Ebû Avsece dedi ki: "İhbât", tövbe etmek demektir, "muhbit" (مُخْبِتْ) de tövbe eden kişi anlamına gelir. Başkaları da şöyle dedi: "İhbât" (الاخبات) yönelmek demektir, buna göre "ehbetû" (اخبتوا) Allah'a yöneldiler anlamına gelir. Bu değerlendirmelerin bazıları birbirine yakın anlama gelir. İhbâta huşû ve tevazu mânasını verenlere göre, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Rab'lerinin kendilerini yaptığı davete uymakla tevazu ve huşû içinde olanlar, anlamına gelir.

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْاَعْمٰى وَالْاَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ
يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?"

Bu iki grubun durumu. Yani yukarıda nitelikleri belirtilen iki sınıfın durumu. Bundan maksat da şu iki âyette nitelikleri belirtilenlerdir: "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa…"[89] Bu, kâfirlerin nitelemesidir. Öbür sınıfın nitelemesi de "Rabb'inden gelmiş açık bir delile dayanan kimseler…"[90] meâlindeki âyette yapılmaktadır ve bu da müminlerin nitelemesidir. Yahut

87 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 24.
88 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 202.
89 Hûd, 11/15.
90 Hûd, 11/17.

kâfirlerin nitelemesi şu âyet-i kerîmede yapılmıştır: "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden kim daha zâlimdir? Onlar (kıyâmet gününde) Rab'lerinin huzuruna çıkarılacaklar, şahitler de 'İşte bunlar Rab'lerine iftira edenlerdir' diyecekler. Bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olacaktır! O zâlimler, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermeye çalışanlardır; âhireti inkâr edenler de işte bunlardır. Onlar yeryüzünde (Allah'ı) aciz bırakacak değillerdir; kendilerini Allah'ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur; cezaları kat kat olacaktır. Çünkü onlar (ilâhî ışığa arkalarını döndüklerinden) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı. İşte kendilerine yazık edenler bunlardır; uydurdukları (tanrılar) da yanlarından kaybolup gitti"[91]. İşte iki sınıftan birinin niteliği böyledir, ki bunlar kâfirlerdir. Diğer sınıf da şu âyette şöyle nitelenmektedir:
[§]"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ve Rab'lerine gönül hu- **154**
zuruyla teslim olanlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır"[92]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu iki grup, kör ve sağır ile gören ve duyan kişiye benzetilmiştir. Yani kâfirler kör ve sağır kişilere, müminler de gören ve işiten kişilere benzetilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bundan maksat kâfirin kalp gözünün kör ve gerçeği duyma kulağının sağır olduğudur; o vâdolunan gâibteki şeyleri görmemekte ve vâdolunan gayba dair haberleri duymamaktadır. Ancak her şeyin zâhirini görebilmekte, aynı şekilde her şeyin zâhir ve açık olanını duyabilmektedir, vâdolunan gayba dair haberleri görmüyor ve duymuyorlar. Halbuki o, sadece görünenleri bilmek için yaratılmamıştı, gâib olduğu halde kendisine vâdedilen ve hakkında uyarı yapılan haberleri de bilip inanmak için yaratılmıştı. Mümin işte bu gaybı da görür ve vâdolunan gayb âlemine dair haberleri de duyar. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Zâhirde gören ile kör ve duyan ile sağır sizce de eşit olmadığı gibi, kalp gözü kör olan ile gayba dair olanı kalp gözü ile gören de eşit değildir. Aynı şekilde kalp kulağı sağır olan ile onları duyan da eşit değildir.

Hâlâ ibret almıyor musunuz? Bu beyan onların eşit olmadığını hâlâ anlamıyor musunuz, anlamına geldiği gibi, hâlâ ibret almıyor musunuz? anlamına da gelir. Yani gelen Kur'ân âyetlerinden hâlâ ibret almıyor ve yasaklandığınız şeyleri yapmaktan hâlâ vazgeçmiyor musunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işi- **155**
ten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz? Bu ilâhî kelâm, çeşitli soruları akla getirmektedir. Birincisi şudur:

---

91 Hûd, 11/18-21.

92 Hûd, 11/23.

Onların kör ve sağır oldukları yahut kör ve sağır gibi oldukları belirtilmesine rağmen nasıl onların aleyhine delil getirilir? Kör görmekle, sağır da duymakla mükellef değil ki… İkincisi, onlar diyorlar ki: Biz görüyor ve duyuyoruz, bizde körlük ve sağırlık yoktur. Aksine siz kör ve sağırsınız. Üçüncüsü, bunlar ötekilerine nasıl benzetilir? Onlar görmüyor, duymuyor ve dönüp ona bakmıyorlar bile.

İlk sorunun cevabı olarak şöyle denilir: Bu örneğin onların aleyhine delil getirilmesinin sebebi şudur: Çünkü onlar, âhiret gözünü ve âhiret kulağını kazanmaya çalışmadılar. Bu yüzden Allah onlardaki gözü, kulağı ve hayatı yok saydı. Çünkü insanda yaratılan gözle dinde basiret, dinî hayatta gerçeği duyma ve dinde canlılık kazanılır. Böylece insan, ebedî hayat, sürekli görme ve devamlı işitme melekesini kazanır. Neticede âhirette de gören, işiten ve canlı olan varlıklar haline gelirler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Sizi hayat verecek davranışlara çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun”[93]. İkincisi, Allah onların bu organlarını yok saymaktadır, çünkü onlar bu organlardan gereği gibi yararlanmadılar. Bu organlar ancak kendileri için ve onlardan gereği gibi yararlanmaları için yaratılmıştı. Bu organların yaratılmasındaki gaye budur. Fakat onlar bu organlardan gereği gibi yararlanmayı terkedince, Allah da sanki bu organları yok farzetti.

Onların, “biz görüyor ve duyuyoruz, asıl kör ve sağır olan sizsiniz” sorusunun cevabına gelince, onlara şöyle denir: Müslümanlar onu duyduklarında, kulaklarına gelen âyetleri anlayıp düşünmeye çalışırlar. Siz ise böyle yapmazsınız, aksine onlara gözlerinizi kapatır, kulaklarınızı tıkarsınız. Müslümanların o âyetleri düşünmeleri, onların canlı olduklarına, gördüklerine ve duyduklarına işaret eder. Siz ise ey kâfirler, kör, sağır ve ölü gibisiniz. İkincisi, bu âyetler, Mekkeliler’e karşı delil olarak gelmiştir, onlar biliyorlardı ki babaları filozof ve âlimlerden değildiler. Dolayısıyla âyette zikredildiği gibi onlar da gören, duyan
156 ve organları canlı olan kişiler değildi. [§]Onlar da kör, sağır ve ölü gibi idiler. Hiç şüphesiz iki gruptan biri, biz veya onlar diye belirtilmiştir. Sonra onlar bu dünyada, akılda ve gerçekleri bâtıldan ayırdedici hikmette eşit durumda idiler. Bu da gösterir ki onlar, sözü edilen hususlara daha uygun düşüyorlardı.

Onlar hakkında belirtildiği bilinen örnekle ilgili cevaba gelince, onlar bu örneği kabul etmiyor ve düşünmüyorlardı. Bu örnek ancak müslümanlar için belirtilmiştir. Çünkü bir örneğin verilmesi, çoğu kez insanı onun üzerinde düşünmeye ve tefekküre sevkeder.

---

93 “Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun” (el-Enfâl, 8/24).

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢٥﴾

25. "Gerçek şu ki biz Nuh'u kavmine elçi olarak gönderdik; şöyle dedi: Ben size gönderilmiş açık bir uyarıcıyım."

[Hz. Nuh ve Tevhit Mücadelesi]

Gerçek şu ki biz Nuh'u kavmine elçi olarak gönderdik. Cenâb-ı Hak, bu âyette Hz. Nuh'u kavmine elçi olarak gönderdiğini haber vermektedir, bu gönderme eylemi, bir mekândan başka bir mekâna yapılan gönderme şeklinde anlaşılmamalıdır. Allah başka bir âyette de "Andolsun, size içinizden bir peygamber gelmiştir"[94] buyurmaktadır. Onlara o peygamberin gelmesi de, bir mekândan başka bir mekâna gitmesi şeklinde değildir. Bu gerçek, gelmek fiilinin kullanılmasıyla bir mekândan başka bir mekâna intikalin anlaşılmaması gerektiğini gösterir. Göndermek fiili de böyledir[95].

Ben size gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. Yani ben, âsi olanları cehennemle ve Allah'ın cezasıyla açık bir şekilde uyarmak için gönderildim.

اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾

26. "Allah'tan başkasına tapmayın! Doğrusu ben, başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum, dedi."

Allah'tan başkasına tapmayın! Yani yaratılışınızın varlığına şahitlik ettiği gerçek mâbuttan başkasına tapmayın! Çünkü sizin yaratılışınız, gerçekten tapılmaya lâyık olan mâbudun o olduğuna, bugün taptığınız putlar olmadığına şahitlik etmektedir. **Allah'tan başkasına tapmayın** meâlindeki beyan, Allah'ın birliğini kabul edin ve ulûhiyet niteliğini O'ndan başkasına vermeyin, anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

94 et-Tevbe, 9/128.

95 Muhtemelen müellif merhum burada, zâhirî mânası itibariyle beşerî fiillere benzeyen bazı ilâhî sıfatlara işaret etmektedir. Bazı âyetlerde buna benzer ifadeler zikredilmektedir: "Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Allah'ın azabı onlara hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi…" (el-Haşr, 59/2); "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde" (el-Fecr, 89/22); "Biz Nuh'u, 'Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar' diyerek kavmine gönderdik" (Nûh, 71/1).

Doğrusu ben, başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum. Burada Cenâb-ı Hak can yakmayı güne nispet etti, halbuki gün can yakmaz. Ancak, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak canların yakıldığı zaman dilimi olması itibariyle güne nispet etmiştir. Nitekim bir âyette şöy-
157 le buyurmaktadır: "O, geceyi dinlenme yaptı"[96]. [§]Halbuki gece dinlenmez ve böyle nitelenmez. Fakat gecenin içinde dinlenilir. Aynı şekilde "Gündüzü de gören yaptı"[97] buyuruyor. Halbuki gündüz görmez, fakat gündüz vaktinde görülür. **Can yakıcı gün** anlamına gelen cümle de böyledir, yani o gün içinde canlar yanmaktadır.

Sizin için korkuyorum. Başkası adına korkmak, hakikatte korku değildir. Aynı şekilde başkası adına ümit etmek de gerçek bir ümit anlamına gelmez. Hakikatte insan, zarar gelirse kendisine gelecek, fayda gelirse de kendisine gelecek diye kendisi adına korkar ve ümit eder. İnsanın, başkası adına değil kendi adına korkması gerçek korkudur ve kendi adına ümitvar olması gerçek ümittir; çünkü korktuğu şeyin zararı ve ümit ettiğinin faydası başkasına değil kendisine gelecektir. Böyle olunca bu ifade iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, bilmek anlamına gelir; yani başınıza acı bir azabın geleceğini ben biliyorum. Nitekim bir âyet-i kerîmede "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız"[98], yani aralarının açılacağını bilirseniz, buyurmaktadır. Başka bir âyet de şöyledir: "Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız"[99] buyurulmaktadır, yani Allah'ın kurallarına uymayacaklarını bilirseniz, demektir. İkincisi, onlara şefkat duyduğu için korkmaktadır. Çünkü insan, başkalarının başına gelen felâketlerden acı duyacak tabiatta yaratılmıştır, o kadar ki bazıları o felâketi başkalarında görmeye bile dayanamazlar. İşte başkası adına korkmanın bu iki anlamı vardır. Korkuda ümit vardır, ümitte de korku vardır. Çünkü korkuda ümit olmazsa, o "iyâs" (الاِياس) olur, yani mutlak ümitsizlik hali
158 olur. [§]Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[100] Ümitte hiç korku olmazsa, o da mutlak emniyet an-

---

[96] el-En'âm, 6/96.

[97] Yûnus, 10/67; en-Neml, 27/86; el-Mü'min, 40/61.

[98] "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin" (en-Nisâ, 4/35).

[99] "Boşama iki keredir. Ondan sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblağ vermesinde taraflara bir vebal yoktur" (el-Bakara, 2/229).

[100] Yûsuf, 12/87.

lamına gelir. Onlar için de Allah şöyle buyurur: “Ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah’ın azabından emin olamaz”[101].

فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا
نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذ۪ينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِۚ وَمَا نَرٰى لَكُمْ
عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾

27. “Kavminin ileri gelen inkârcıları, ‘Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilakis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz’ dediler.”

Kavminin ileri gelen inkârcıları. Denildi ki: Burada kavminin eşrafı ve liderleri kastedilmektedir. **Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz;** bütün ümmetler, kendilerine gönderilen peygamberlere böyle dediler: “Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız”[102]. Onların ilâhî risâleti reddetmek için ileri sürdükleri delil bu idi. Peygamberlere bu durumu delil gösteriyorlardı, *en doğrusunu Allah bilir ya*, onlar elçilerin dünyada [aralarından seçilmesini değil] gönderenin makamından gelmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Halbuki siz bizim içimizden ortaya çıktınız, zâhirde bize başka birinden gelmediniz, diyorlardı. Elçi, başkasının nezdinden gelen kişidir, dolayısıyla elçide gönderenin konumuna ait birtakım özellikler bulunur, ama sende farklı bir özellik görmüyoruz; ne yaratılışta, ne güç-kuvvette, ne malda ve ne de başka bir şeyde! Biz size elçi gönderilmedik de, siz nasıl bize elçi gönderildiniz? Çünkü siz de, biz de yaratılışta eşit durumdayız, görünür hallerimizde de eşitiz. Onlar bu veya buna benzer sözler söylüyorlardı. Peygamberlerinin risâletini reddetmek için delil olarak bu sözleri ileri sürüyorlardı. Aynı şekilde peygamberlerden delil isteyip de kendilerine delil getirildiğinde, onları sihirbazlıkla itham etmeleri de, diğer taraftan onların da kendileri gibi insan olduklarını ileri sürmeleri de kâfirlerin âdetlerindendi. Bütün bunların cevabı şu âyet-i kerîmede verilmiştir: “Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından

101 el-A‘râf, 7/99.

102 “Diğerleri ise şöyle karşılık verdiler: “Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. Hem Rahmân herhangi bir şey indirmiş değil; siz sadece yalan söylüyorsunuz!” (Yâsîn, 36/15).

159 dilediğine lütufta bulunur"[103]. [§]Ayrıca Hz. Nuh'un şu sözünde de bu iddiaların cevabı vardır: "Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden gelmiş açık bir delilim varsa ve O kendi katından bana rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız!"[104] Yani Allah kendi katından bana bir rahmet verdi ve bu rahmeti bana verdiğine dair O'ndan gelmiş açık bir delilim var. Buna benzer şeylerle onlara karşı çıkılır. Şöyle de denilir: Sizler Allah'ın lütfunu ve dünya işlerinde sizi başkalarına âmir ve lider kılmasında olduğu gibi bazı kişileri bazılarından daha özel gördüğünü inkâr etmiyorsunuz. Öyleyse Cenâb-ı Hakk'ın lütfunu ve O'nun din ve peygamberlik lütfetmek konusunda bazı kişileri diğerlerine üstün tutmasını neden inkâr ediyorsunuz?

Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Onlar peygamberliği reddetmekte bunu da gerekçe gösteriyorlar ve diyorlardı ki: Ayak takımından olan kişiler, kendilerini her davet eden kişiye uyarlar ve kendisine uyulan herkese itaat ederler. Bu ayak takımının ve zayıf kişilerin sana tâbi olmaları, peygamberliğinin ispatına işaret etmez, çünkü onlar hiçbir delil ve kanıt olmadan itaat eden insanlardır. Onlar teferruattır ve başkasının peşinden giden kişilerdir. Toplumda asıl olan kişilerden hiçbiri sana uymadı. Onlara şöyle denilir: Bu ayak takımından olan insanların servete ve dünyaya sahip olan liderlerine ve reislerine uymamaları, ellerinde her şeyin bulunduğu bu insanları bırakıp ellerinde dünyalık bir şey bulunmayan peygamberlere uymaları, onların ancak kendilerine getirilen delilleri ve kanıtları görerek peygamberlere uyduklarını gösterir.

"Erâzil" (الأراذل) kelimesi, toplumun zayıfları ve ayak takımı olanlar mânasına gelir. İbn Kuteybe **bizim ayak takımımız** meâlindeki cümleye, bizim kötülerimiz ve şirretlerimiz anlamını vermiştir[105]. "Bâdiye'r-ra'y" (بادِيَ الرَّأْى) ifadesine bazıları açık görüşlü anlamını vermiştir, gizli olan şey bana açık göründü anlamındaki (بد الى ما كان خفيًا) cümlesini de buna örnek göstermişlerdir. Bazıları da zayıf görüşlü, işlerin hakikatini anlamayan, ancak dış görünüşünü anlayabilen anlamını verdi. Onlar sanki şöyle diyorlardı: Sana ancak zayıf görüşlü kişiler tâbi olur, işlerin aslını ve hakikatini bilenler sana uymaz. Bu ifade hemzeli olarak "bâdie'r-ra'y" (بادئ الرأى) diye de okunmuştur[106]. Kelime hemze-

---

103 "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah'a dayansınlar" (İbrâhim, 14/11).

104 Hûd, 11/28.

105 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 203.

106 Ebû Amr, âyeti bu şekilde hemzeli olarak okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 288).

siz olarak da okunmuştur. Hemzeli okuyanlar, kelimenin “ibtidâ” (ابتداء) kö-
künden geldiğini söylerler; buna göre mânası işin başlangıcında olanlar, [§] 160
olayların sonunu göremeyenler anlamına gelir. Hemzesiz okuyanlar da kelimenin açık ve zâhir olmak anlamına geldiğini söylerler; yani görüşü açık ve belli olan, hiç düşünüp incelemeyenler demektir.

Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz. Yani yaratılışta veya idarede yahut malda veyahut hiçbir şeyde sizin bize üstünlüğünüz yoktur. Bunun cevabı daha önce geçmişti.

Bilakis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz. Kâfirlerin âdeti böyledir, peygamberlerin getirdikleri delilleri ve kanıtları, açık olan bir hakikate dayanarak değil zanna dayanarak reddederler.

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِه۪ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

28. “Nuh şöyle dedi: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden gelmiş açık bir delilim varsa ve O kendi katından bana rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız! Siz rahmeti istemediğiniz halde biz sizi ona zorlayabilir miyiz?”

Nuh şöyle dedi: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden gelmiş açık bir delilim varsa. Yani Rabbimden gelen açık bir beyanım varsa, yahut bana onu rahmetiyle verdiğine dair Rabbimden gelen bir delilim ve kanıtım varsa? Muhtemelen buradaki rahmet kelimesinden maksat, peygamberliktir; çünkü onlar Nuh’un (s.a.) da kendileri gibi insan olduğunu söyleyerek onun peygamberliğini inkâr ediyorlardı, Nuh (s.a.) da kendileri gibi insan olduğu halde, peygamberliğe onlardan biri değil de nasıl Nuh seçilmişti? Hz. Nuh şöyle diyor: **Rabbim bana rahmet verdi**, yani peygamberlik verdi. Ayrıca buna dair bana açık delil ve kanıt da verdi. Buradaki rahmet kelimesinin, onları davet etmiş olduğu din anlamına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz bunu anlamamışsanız. Buradaki “ummiyet” (عُمِّيَتْ) kelimesi şeddeli olarak da şeddesiz olarak da okunmuştur[107]. Kafanız karışmış anlamına gelir.

---

[107] Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef, ayn harfini ötreli, mim harfini de şeddeli okudular. Diğer kırâat imamları ise aynı harfini üstün, mim harfini de şeddesiz ve esreli olarak okudular (bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-aşr*, II, 288).

Kelime şeddeli okunduğunda halka ve ayak takımına işaret eder, yani liderleri ve reisleri hakkında onların kafası karışmış demektir. Şeddesiz okunduğunda, bu meselede liderlerin ve reislerin kafası karışmış demek olur.

161 **[§]Biz sizi ona zorlayabilir miyiz?** Yani biz, sözü edilen peygamberliği ona Cenâb-ı Hakk’ın verdiğine yahut yine sözü edilen delili ona Allah’ın verdiğine veyahut kendilerini davet ettiği dini ona Allah’ın verdiğine inanmanız için sizi mecbur edebilir miyiz? Hayır, sizi icbar edemeyiz ve zorlayamayız. **Siz rahmeti istemediğiniz halde.** Yani elinizde delil ve kanıt olmadığı halde onu istemiyorsunuz. İstemediğiniz veya yüz çevirdiğiniz o şeye delilsiz olarak sizi zorlayamayız, ancak delille size geliriz. Burada dinin zorla kabul edilmeyeceğinin delili vardır.

Übey b. Kâb’ın kırâati şöyledir: “Enulzimukümûhâ şatra enfusinâ” (أنلزمكموها شطر أنفسنا), yani biz sizi bizim tarafımıza doğru zorlayabilir miyiz?[108] Bunun anlamı şudur: Sizin inatçı bir millet olduğunuzu gördüğümüz halde bizim tarafımıza gelmeniz için sizi zorlayabilir miyiz? İbn Abbâs’ın rivayeti de aynı şekildedir: “Enulzimukümûhâ min şatri enfusinâ” (أنلزمكموها مِن شطر أنفسنا), yani sizi kendiliğimizden zorlayabilir miyiz? Yani siz istemediğiniz halde bizim sizi kendiliğimizden zorlamamız mümkün değildir.

وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾

29. “Ey kavmim! Buna karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim ecrim sadece Allah’a aittir. (Siz istiyorsunuz diye) ***ben iman edenleri kovacak değilim; onlar*** (imanları sayesinde) ***Rab’lerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi bilgisizliğe gömülmüş bir topluluk olarak görüyorum.”***

Ey kavmim! Buna karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Yani risâleti size tebliğ etmeme karşılık yahut risâlet davamı ispat için getirdiğim delile karşılık veyahut sizi dine davet etmemin karşılığı olarak sizden bir şey

---

108 Übey b. Kâb’ın âyeti şöyle okuduğu rivayet edilir: “Enulzimukümûhâ min şatri enfusinâ” (أنلزمكموها مِن شطر أنفسنا). Onun şöyle okuduğu da rivayet edilmiştir: “Enulzimukümûhâ min şatri kulûbinâ” (أنلزمكموها مِن شطر قلوبنا) (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XII, 29; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 416).

istemiyorum. Bunlara karşılık sizden hiçbir ücret talep etmiyorum. Öyleyse sizi davet ettiğim dinden ve size sunduğum delil ve gerekçeden niçin yüz çeviriyorsunuz?

[§]"Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı al- 162
tında kalmaktan mı çekiniyorlar?"[109] meâlindeki âyet de bu anlama gelir. Yani onlara tebliğ ettiğin ve davet ettiğin şey için kendilerinden ücret istemiyorsun ki, ağır bir külfet altına girmemek için onu kabul etmeyip reddediyorlar. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. İnsanın zarar göreceği endişesi ancak onu hakkı kabul etmekten, ona yönelmekten ve ona vefa göstermekten engelleyeceğinden dolayı yahut hak kendisine açıkça belli olmadığından ona yanaşmayacağı için Cenâb-ı Hak bunu zikretmektedir. Böylece her ne kadar onların yeterli bir gerekçeleri olmasa da, Allah katında ileri sürebilecekleri gerekçeyi ve sebebi de ortadan kaldırmaktadır. Şöyle buyurmaktadır: "İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye!"[110] Eğer peygamberler onlardan bir ücret istemiş olsalardı, onu reddetmek ve kabul etmemekte bir mazeretleri olurdu. İnsanları mal karşılığında veya bir mal olmaksızın kabul edip itaat etmekle mükellef tutması Allah'ın hakkıdır. İkincisi, malım az ve ihtiyacım fazla olmasına rağmen sizi davet ettiğim ve size tebliğ ettiğim şeye karşılık **sizden herhangi bir mal istemiyorum**, çünkü bu durumda elinizdeki mala göz diktiğim veya şahsî menfaatim için sizi davet ettiğim fikri içinizde uyanabilir. Aksine ben sizi davet ettiğim şeye ancak bizzat sizin menfaatiniz için davet ediyorum.

Benim ecrim sadece Allah'a aittir. Yani bu konuda benim mükâfatımı ve ücretimi siz değil, Allah verecektir.

(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim. Bu beyan göstermektedir ki, onlar peygamberlerinden, kendileri için özel bir meclis kurmasını, kendisine uyan o zayıf insanları ve ayak takımını ayırmasını ve onları dışlamasını istiyorlardı. Şu âyet-i kerîme de bunu vurgulamaktadır: "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!"[111] [§]Müfessirler 163
dediler ki: **(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim;** yani

---

109 et-Tûr, 52/40; el-Kalem, 68/46.

110 "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/165).

111 "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

sizin nezdinizde zayıf olan ve ayak takımından görülen insanların imanlarını kabul etmeyecek kişi ben değilim. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz"[112]. Onlar, ayak takımından görülen kişiler sana zâhirde uyuyorlar, fakat onların içleri öyle değildir, diyorlardı. Bundan dolayı onlara şöyle dedi: "Ben, sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara faydalı şeyler vermeyecektir' diyemem. Onların içlerinde olan düşünceleri Allah daha iyi bilir"[113]. Yani o ayak takımından sayılan insanların içlerinde ne bulunduğunu en iyi Allah bilir. Burada da aynı şeyi söylüyor: **(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim;** çünkü onların kalplerinde olan düşünceleri en iyi bilen Allah'tır.

Onlar (imanları sayesinde) Rab'lerine kavuşacaklardır. Bu beyanın iki yoruma ihtimali vardır. Birincisi, onlar Rab'lerine kavuşacaklar ve imanlarından dolayı reddettiğim için beni Allah'a şikâyet edecekler, bana düşman olacaklar ve benden kendilerini kovmamın hesabını soracaklar. İkincisi, onlar Rab'lerine kavuşacaklar, yani onların imanları zâhirî olsun bâtınî olsun, imanlarıyla Rab'lerine kavuşacaklar; hangi halde olularsa olsunlar onlar Rab'lerine gidecekler, Allah da onlara yaptıklarının karşılığını verecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şu âyette bunu dile getiriyor: "Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!"[114]

Fakat ben sizi bilgisizliğe gömülmüş bir topluluk olarak görüyorum. Bu beyan, benim davet ettiğim vahiylere karşı sizi cehâlet içinde görüyorum anlamına gelebilir. Yahut, onlar ancak zâhirde iman ettiler ve sana tâbi oldular, içlerinden iman etmediler sözlerinde cahillik ediyorlardı. Veyahut onları kovmam halinde başıma gelecek olanları bilmiyorsunuz demektir.

وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِى مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُهُمْ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Ey kavmim! Onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim koruyabilir? Düşünmüyor musunuz?"

---

112 Hûd, 11/27.

113 Hûd, 11/31.

114 "Şöyle cevap verdiler: Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz! Nuh dedi ki: Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem. Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız! Ben iman etmiş kimseleri kovacak değilim. Ben sadece gerçekleri apaçık ortaya koyan bir uyarıcıyım" (eş-Şuarâ, 26/111-115).

Ey kavmim! Onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim koruyabilir? Yani sizin isteğiniz üzerine **eğer onları kovarsam** beni Allah'ın azabından kim koruyacak? Yahut onların imanlarını kabul etmezsem beni Allah'ın azabından kim koruyacak? Sizin isteğinize uyarak benim onları reddetmeye veya imanlarını kabul etmemeye gücüm olmadığını **düşünmüyor musunuz?** Veyahut **düşünmediğiniz için mi** iman etmiyorsunuz?

وَلَٓا اَقُولُ لَكُمْ عِنْدٖى خَزَٓائِنُ اللّٰهِ وَلَٓا اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَٓا اَقُولُ اِنّٖى
مَلَكٌ وَلَٓا اَقُولُ لِلَّذٖينَ تَزْدَرٖٓى اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًا اَللّٰهُ
اَعْلَمُ بِمَا فٖٓى اَنْفُسِهِمْ اِنّٖٓى اِذًا لَمِنَ الظَّالِمٖينَ ﴿٣١﴾

[§]***31. "Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı*** 164
da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum. Sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara faydalı şeyler vermeyecektir' diyemem. Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir. Bunları yaparsam gerçekten zâlimlerden olurum!"

Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum. Bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Hz. Peygamber (s.a.), Allah'ın hazineleri ve bolluğu benim elimde değildir ki, mala ve bolluğa özenerek iman etmeniz için onu size dağıtayım, diyor. İkincisi, benim elimde bir bolluk yok ki, mala özenerek heveslenen insanların yaptığı gibi sizin de mala özenerek heveslenmeniz için davet ettiğim kuşkusu uyansın içinizde! Ben ancak bununla mükellef olduğumu bilmeniz için onu yapıyorum. Üçüncüsü, sözünü ettiğimiz soruların onlardan gelmiş olma ihtimalidir.

Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum. Bu sözün Hz. Peygamber (s.a.) tarafından onlara söylenmiş olması iki anlama gelebilir. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) bu sözü onlara yaptıkları birtakım işlerin ve sordukları bazı soruların arkasından söylemiş olması muhtemeldir. Meselâ onlar dediler ki: "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!"[115] Resûlullah'a (s.a.) da şöyle demişlerdi: "Sen bizim için yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin

115 Hûd, 11/12.

gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın"[116]. Bunlara benzer çeşitli şeyler söylemişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.) onlara şu cevabı verdi: Benim elimde bunların hiçbiri yoktur, bunlar ancak Allah'ın katında ve O'nun elinde olur. **Ben gaybı da bilmem.** Muhtemelen onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) ilerde başlarına gelecek olan şeyleri de sormuşlardı ve onları haber vermesini istiyorlardı. Eğer başlarına kötülük gelecekse, onu savmak için gerekli hazırlığı yapmak, şayet iyilik gelecekse onu karşılamak ve hazırlıklı olmak istiyorlardı. Resûlullah (s.a.) onlara dedi ki: Bu gayba ait bir konudur ve ben gaybı bilmem, gaybın bilgisi sadece Allah'a aittir.

Ben melek olduğumu da söylemiyorum ki, gökyüzündeki haberleri ve orada olan olayları bileyim!… Ben ancak sizin gibi bir beşerim. **Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum** cümlesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Yani Cenâb-ı Hakk'ın rızıklarla ilgili anahtarları benim elimde değildir. Bu sorulara göre sanki onlar, kendisine tâbi olmaları için Hz. Peygamber'den (s.a.) bolluk getirmesini istemişlerdi. O da bende böyle bir imkân yok diyordu. Hz. Peygamber'in (s.a.) onlara böyle demesinin
165 sebebi, muhtemelen içlerindeki şüpheleri gidermekti. [§]Şu da bir hakikattir ki bazı kâfirler, peygamberin insan olduğunu öğrendikten sonra da onu ilâh kabul edip kendisine tapmışlardır. Bazıları, o Allah'ın oğludur, dedi. Bazıları da gayptan haber verdikleri için o melektir, diyorlar ve meleklere tapıyorlardı. Onlar zannettiler ki, o bunu tanrı olduğu için bilmektedir. İşte Hz. Peygamber (s.a.) onların bu şüphelerini gidermek ve onları bu düşüncelerden uzaklaştırmak için böyle söylüyordu. Hz. Îsâ (s.a.) da bundan dolayı şöyle demişti: "Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı"[117]. Allah'ın selâmı üzerine olsun, o kendisinin Allah'ın kulu olduğunu biliyordu, ancak onlara, kendisini ulûhiyete ve rablığa nispet etmemeleri için böyle söylüyor, kendisinin kulluğunu ifade ediyordu. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

---

116 "Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız. De ki: Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer-peygamberim" (el-İsrâ, 17/90-93).

117 "Cevabı çocuk verdi: Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı ve anneme saygılı olmayı emretti" (Meryem, 19/30-31).

Bazı müfessirler şöyle dediler: **Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum,** yani Allah'ın anahtarları bende değildir, sizden daha alt seviyede olan ayak takımına doğru yolu gösteren O'dur. **Ben gaybı da bilmem,** yani Allah'ın onlara doğru yolu gösterdiği ve onların gizlice mümin oldukları bilgisi bendedir, demiyorum. Bu Hz. Nuh'un şu sözüne benzemektedir: "Nuh dedi ki: Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem"[118]. Açıklamaya çalıştığımız âyetin devamında da benzer bir ifade yer almaktadır: **Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir,** yani onların doğru söylediklerini en iyi Allah bilir. **Ben melek olduğumu da söylemiyorum,** yani ben sadece bir beşerim. Nitekim onlar da bunun benzerini söylemişlerdi: "Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz"[119].

Sizin hor gördüğünüz kimseler için. Denildi ki: Sizin aşağıladığınız, yani ayak takımından ve halktan saydığınız kişiler için… İbn Abbâs (r.a.), sizin gözlerinizin görmediği kişiler için, anlamını verdi. **Allah onlara faydalı şeyler vermeyecektir, diyemem.** Yani onlara iman vermeyecektir, diyemem. **Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir,** yani onların doğru söylediklerini en iyi Allah bilir. **Bunları yaparsam gerçekten zâlimlerden olurum!** Yani eğer onların imanını kabul etmezsem veya onları kovarsam, onlara zulmetmiş olurum. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَاَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ
كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٣٢﴾

[§]*32. "Dediler ki: Ey Nuh! Gerçekten bizimle tartıştın ve bize karşı çok* **166**
mücadele ettin. Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir!"

Dediler ki: Ey Nuh! Gerçekten bizimle tartıştın ve bize karşı çok mücadele ettin. Onlar gerçekten bunu söylediler, çünkü Hz. Nuh çok uzun yaşamış, bu uzun sürede hep onların arasında kalmış ve kendilerini imana davet etmişti. Dolayısıyla onlarla çok tartışmış ve çok mücadele etmişti. Onlar da, **bize karşı çok mücadele ettin, eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir,** demişlerdi. Hz. Nuh, eğer kabul etmezlerse, onları Allah'ın azabı ile korkutuyordu. Meselâ şöyle diyordu: "Doğrusu ben,

118 eş-Şuarâ, 26/112.
119 Hûd, 11/27.

başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum, dedi"[120]. Eğer kabul etmezlerse diye, onları Kur'ân'da sözü edilen âyetlerden başka beyanlarla da korkutmuştu. Onlar da, hadi, bizi korkuttuğun o azabı getir bakalım, demişlerdi.

قَالَ اِنَّمَا يَاْتِيكُمْ بِهِ اللّٰهُ اِنْ شَٓاءَ وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾

33. "Nuh dedi ki: Onu size ancak dilerse Allah getirir. Siz (O'nu) ***aciz bırakamazsınız."***

Nuh dedi ki: Onu size ancak dilerse Allah getirir. Yani benim o azabı getirmeye gücüm yetmez. Allah dilerse dünyada size azabı gönderir, dilerse öldükten sonraki zamana erteler. Bu, Resûlullah'ın (s.a.) kavmine söylemiş olduğu şu sözlere benzemektedir: "De ki: Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti"[121].

Siz (O'nu) aciz bırakamazsınız. Yani Allah'ı size azap göndermekten aciz bırakamazsınız ki ondan kurtulasınız. Şöyle de söylendi: Siz, Allah'ın cezalandıracağı çirkin amellerinizle Allah'ın önüne geçemezsiniz. Bunların ikisi de aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحٖىٓ اِنْ اَرَدْتُ اَنْ اَنْصَحَ لَكُمْ اِنْ كَانَ اللّٰهُ يُرٖيدُ
اَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

34. "Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabb'inizdir ve O'na döndürüleceksiniz."

Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şudur: **Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse,** benim duam sizi kurtarmaya yetmez. Sonra bunun ne zaman olacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Eğer sizin azgınlardan olmanız Allah'ın hükmü ise, size azap geldiği zaman benim öğüdümün size faydası olmaz. Bazıları da şöyle dedi: **Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı**

---

120 Hûd, 11/26.
121 el-En'âm, 6/58.

dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez, [§] 167
yani eğer Allah size cehennem ateşinde azap etmeyi dilemişse, benim öğüdüm size fayda vermez. Buradaki "ğayy" (الغيُّ) kelimesi azap demektir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır"[122]. Yani cehennem azabını göreceklerdir. Bize göre durum, âyette söylendiği gibidir; eğer Allah bir milletin ebediyen azgınlık içinde olmasını dilemişse, onlar ebediyen azgınlık içinde kalırlar. İşin aslı da şudur: Cenâb-ı Hak ezelî ilmiyle azgınlığı ve sapıklığı tercih edeceğini bildiği kimseyi azgınlık içinde bırakmayı, sapıklığı tercih edeceğini bildiği kimseyi de dalâlet içinde bırakmayı irade buyurur. Çünkü Allah'ın ilminde azgınlığı ve sapıklığı tercih eden kimse, O'nun düşmanlığını tercih etmektedir. Kendisine düşmanlığı seçeceğini bildiği biri için Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti irade buyurması caiz değildir. Çünkü kendisine düşmanlık yolunu seçen birine dost olmaya çalışan insanın bu durumu ancak onun zayıflığını gösterir. İşte âyet-i kerîme de, azgınlığı ve dalâleti seçeceğini bildiği birine Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti dilemeyeceğine işaret etmektedir.

Sonra azgınlığın, sapkınlığın ve dalâletin Allah'a nispet edilmesinde iki anlam vardır. Birincisi, Allah bu fiili onlarda azgınlık, sapkınlık ve dalâlet olarak yarattı. Çünkü onların fiilleri, azgınlık ve sapkınlık fiilleridir. İkincisi, Allah onları rezil etmiştir, onları muvaffak etmeyecek, doğruyu göstermeyecek, hatalardan kurtarmayacak ve doğru yolu göstermeyecektir. Bu bakımdan O'nun fiili, Allah'a nisbetle yasaklanıncaya kadar kötülenen bir fiil değildir. Yaratılanlara nisbeti açısından ise, kötülemeye konu olur, çünkü onların fiili bizzat azgınlık ve sapıklık fiilidir. Böylece onlar bu yerilmeyi hak etmişlerdir. Yaratılanın azgınlığı, insanları ona çağırmak veya onu emretmektir. Bu yerilmiş bir fiildir, bundan dolayı onlar da yerilirler. Bu açıdan o Allah'tan değildir, az önce sözünü ettiğimiz iki anlama göredir.

[§]Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size 168
öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez meâlindeki beyan, bir şartın başka bir şarta bağlı olduğuna işaret etmektedir[123].

---

122 "Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır" (Meryem, 19/59).

123 Ebussuûd el-İmâdî (rh.) şöyle dedi: "Buradaki 'eğer ben size öğüt vermek istesem' meâlindeki cümle, şart cümlesidir, daha önce geçen cümleye delâletinden dolayı cevabı hazfedilmiştir. Bu cevap da şöyle takdir edilir: Ben size öğüt vermek istesem bile, bu öğüdümün size faydası yoktur. Bu cümle Cenâb-ı Hakk'ın 'Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse' meâlindeki cevabından dolayı hazfedildiğine işaret etmektedir. Bu da şöyle takdir edilir: Eğer Allah sizi azgınlığınızın içinde bırakmayı dilemişse, ben size öğüt

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ اِجْرَامٖى وَاَنَا بَرٖٓيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Yoksa, 'Bunu o kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur."

Yoksa, 'Bunu o kendisi uydurdu' mu diyorlar? Yani onlar, onu kendi kafasından uydurduğunu kesin bir ifadeyle dile getiriyorlar. **De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur.** Bu âyetin anlamıyla ilgili farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Nuh'un kavmi, Nuh aleyhisselâm hakkında şöyle dediler: Onun, kavmini Allah'ın dinine davet etmesi meselesinde geçtiği üzere, o kendisinin Cenâb-ı Hak tarafından insanlara gönderilen bir peygamber olduğunu Allah'a iftira ederek söylemektedir. Böylece onun için Allah'a iftira ediyor, dediler. Bazıları da şöyle dedi: Bu, Muhammed aleyhisselâmın kavminin sözüdür. Onlar dediler ki: Muhammed bu Kur'ân'ı kendi kafasından uydurdu, iddia ettiği gibi Allah'tan gelmiş değildir. O söz, sûrenin baş tarafında geçmişti: "Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Hadi siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"[124] Buna göre o sözü onlar Resûlullah'a (s.a.) söylemişlerdi: Onun Allah'tan geldiğini söylediği bu Kur'ân'ı o kendi kafasından uydurmuştur. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: **De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur.** Yani eğer onu ben uydurmuşsam, uydurmamın günahı ve cezası bana aittir. Ama ben sizin işlediğiniz günahlardan sorumlu tutulmayacağım. Buna benzer başka âyetler de vardır: "(Ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[125]. "Onların

---

vermek istesem bile öğüdümün size faydası olmaz. Bu takdir, cevabın şarttan önce getirilemeyeceğine kail olan Basralılar'ın görüşüne göredir. Bunu caiz gören Kûfeliler'e göre ise Cenâb-ı Hakk'ın sözünün mânası şudur: 'Benim öğüdüm size fayda vermez' cümlesi ilk şartın cevabıdır. Cümlenin tamamı ise ikinci şartın cevabıdır. Buna göre cevap ilk şarta bağlıdır, onun irtibatı da ikinci şarta bağlıdır" (Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, IV, 204).

124 Hûd, 11/13.

125 "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur”[126]. Benim günahımın durumu da böyledir. Bu sözü onun, insanların iman etmelerinden ümidini kestiği sırada söylemiş olması mümkündür. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur: “Sizinle bizim aramızda tartışmaya
gerek yok”[127]. [§]Bu sözü onlara, insanların iman etmelerinden ümidini kesti- **169**
ğinde ve İslâm’ı kabul edecekleri ümidini ve arzusunu tamamen kaybettiğinde söylemiş, bundan sonra artık aramızda tartışmaya gerek kalmadı, demişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاُوحِىَ اِلٰى نُوحٍ اَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ اِلَّا مَنْ قَدْ اٰمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

36. “Nuh’a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!”

Nuh’a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Bazıları şöyle dedi: Nuh aleyhisselâm, kavminin iman edeceği ümidini taşıdığı sürece, asla onların helâki için beddua etmedi. Bu ümidi tamamen kaybolunca, o zaman onların helâki için beddua etti. Şöyle dedi: “Nuh ‘Rabbim’ dedi, yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma! Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler”[128]. Hz. Nuh, onların imanlarından ümit kesmesi gerektiğini, açıklamaya çalıştığımız **Nuh’a vahyolundu ki…** meâlindeki âyetten anlamıştı. Aynı şekilde diğer nebîlere ve resûllere de kendi kavimlerinin helâki için beddua etmelerine ve onların iman edecekleri ve dini kabul edecekleri ümidini taşıdıkları sürece aralarından ayrılmalarına izin verilmemişti. Ümitlerini kestiklerinde, iman edeceklerine dair beklentileri tamamen sona erdiğinde ise, onların helâki için beddua etmelerine ve aralarından çıkmalarına izin verilmişti. İşte bundan dolayı Hz. Yûnus, kendisine izin verilmeden kavminin arasından ayrıldığı için azarlanmıştı.

---

126 el-En‘âm, 6/52.

127 “İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah’ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabb’imiz, sizin de Rabb’inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O’nadır” (eş-Şûrâ, 42/15).

128 Nûh, 71/26-27.

Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Bu âyet, imanın her zaman ve her halde yenilenme ve başlama hükmüne tâbi olduğuna işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki, iman eden kişi, bazan olayların akışı sırasında tekrar iman eder. Buna göre iman da sözü edilen artma ortaya çıkar: “Bu onların imanlarını arttırır”[129]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sakın onların yaptıklarına üzülme! Yaptıkları şeylerden dolayı sakın üzülme! Bu cümlenin iki anlama ihtimali vardır. Birincisi, onların Allah’ı inkâr etmelerinden ve seni yalanlamalarından dolayı sakın üzülme! Burada üzülme-
170 nin ona yasaklanması söz konusu değildir, [§]ancak üzüntüsünü ondan kaldırmakta ve onu teselli etmektedir. Çünkü, -Allah’ın selâmı üzerlerine olsun- peygamberler, ümmetlerinin Allah’ı inkâr etmelerinden ve Allah’a düşman olmalarından üzülürler. Nitekim Cenâb-ı Hak Resûlullah’a (s.a.) şöyle demişti: “Neredeyse kendini helâk edeceksin!”[130] Başka bir âyette de şöyle söylemişti: “Onlar için üzülerek kendini helâk etme”[131]. Buna benzer başka âyetler de vardır. Allah’ın selâmı kendilerine olsun, peygamberler, kavimlerinin Allah’ı inkâr etmeleri ve âyetlerini yalanlamaları sebebiyle insanların en çok üzüleni idiler. Aynı zamanda onların iman etmelerini en çok isteyeni idiler. Onların üzüntüsü, milletin helâkine sebep olmamıştır. Görmez misin ki Nuh aleyhisselâm onların helâki için beddua etmişti. Diğer peygamberlerin durumu da böyledir. Bu gerçek, onların üzülmelerinin sebebinin, milletin Allah’ı inkâr etmeleri ve âyetlerini yalanlamaları yüzünden olduğuna, kavimlerinin helâkine acıdıkları için olmadığına işaret eder.

İkincisi, **sakın onların yaptıklarına üzülme!** Muhtemeldir ki onlar peygamberi öldürmek ve onu tuzağa düşürmek istiyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Onların seni öldürmek için çabalamalarına üzülme, onlara karşı ben sana yeterim. Ebû Avsece şöyle dedi: “Felâ tebteis” (فلا تبتئس) kelimesi, hüzün anlamına gelir. Kisâî de, üzülme demektir, der. “el-Bâis” (البائس) kökünden gelir.

---

129 “Müminler o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab’lerine güvenirler” (el-Enfâl, 8/2).

130 “İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!” (eş-Şuarâ, 26/3).

131 “Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor” (Fâtır, 35/8).

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْن۪ي فِي الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا
اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ 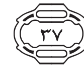

37. "Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap, haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar!"

Bizim gözetimimiz altında ve öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap! Bazı müfessirler "bi-a'yuninâ" (بأعيننا) kelimesine emrimizle ve vahyimizle anlamını verdiler. Bazıları da bizim nezaretimizde ve gözetimimizde diye mâna verdi. Ancak bize göre burada iki ihtimal vardır: Birincisi, bizim korumamız ve muhafazamız altında anlamına gelebilir. Nitekim Allah'ın gözü üzerinde olsun denildiğinde, Allah seni korusun mânası anlaşılır. Sonra âyetteki "a'yuninâ" kelimesi, bizzat göz anlamına gelmez. Nitekim "Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır"[132] ve "Kendi ellerinizin kazandığıdır"[133] meâlindeki âyetlerde geçen "yed" (اليد), yani el anlamındaki kelime de bizzat el mânasına gelmez. Burada el kelimesinin belirtilmesi, dünyada her şeyin ancak elle takdim edilmesi ve elle kazanılması sebebiyledir. Göz kelimesi de burada, dünyada her şey gözle kontrol edildiği için kullanılmıştır.

[§]İkincisi, **gözlerimizle** anlamındaki kelime, bizim seni bilgilendirme- 171
mizle mânasına gelir. Şayet Allah'ın onu bilgilendirmesi olmasaydı, gemi yapmayı ve marangozluğu bilmeyen Nuh aleyhisselâm onu nasıl yapacak ve nasıl marangozluk edecekti? O bunları ancak Allah'ın kendisini bilgilendirmesi sayesinde bilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar! Bu beyan iki anlama gelebilir. Birincisi, o haktan sapanların kurtulmaları için benden şefaat bekleme! Çünkü onlar Allah'ın hükmünde boğulacaklar! İkincisi, haktan sapmış olarak öleceği Allah'ın hükmünde belli olan o insanların doğru yolu bulmalarını benden bekleme! Yani iman etmeyeceği Allah'ın ilminde hükme bağlanan o insanların imana gelmelerini benden isteme! Burada, olmayacağı Allah'ın ilminde belirlenen bir işin talep edilmesi yasaklanmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak onun vuku bulmayacağını haber verdiği halde,

---

132 "Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmedici değildir" (Âl-i İmrân, 3/182).

133 "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar" (eş-Şûrâ, 42/30).

yine de O'ndan böyle bir talepte bulunacak olsa, sanki Cenâb-ı Hakk'ın bir konuda vuku bulmayacağını bildirdiği haberini O'ndan yalanlamasını istemiş olur. Bu âyet aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın iman etmesini irade buyurduğu kişinin iman edeceğine, iman etmeyeceğini dilediği kişinin de iman etmeyeceğine işaret etmektedir.

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾

38. "Nuh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) ***biz de sizinle öyle alay edeceğiz!"***

Nuh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça… Buradaki "mele'" (الملأ) kelimesi, kavminin eşrafı ve reisleri demektir. **Onunla alay ediyorlardı.** Onlar, Hz. Nuh ile alay ediyorlardı. Bazıları şöyle dedi: Onlar şu sözlerle alay ediyorlardı: Nuh, peygamber olduğunu iddia ettikten sonra şimdi de marangoz oldu. Bazıları da şöyle dedi: Orada deniz, vâdi ve akarsu bulunmadığı ve insanlar su ihtiyacını kuyulardan karşılarken, Nuh aleyhisselâmın gemi yapmaya kalktığını gördüklerinde şu türlü sözlerle alay ediyorlardı: Nuh, gemiyi çöllerde, sahralarda yüzdürmek için yapıyor!…

Dedi ki: Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz! Dediler ki: Müminler de şu sözlerle onlarla alay ediyorlardı: Gemiye binip diğerlerinin boğulduklarını gördüklerinde şöyle sözler söylemişlerdi: Hani siz hak ve doğ-
172 ru yolda idiniz? Ancak bu, bizim bilemediğimiz bir husustur. [§]Onların ve diğerlerinin birbirleriyle nasıl alay ettiklerini bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. **Biz de sizinle alay edeceğiz** meâlindeki beyan, onlara alay etmelerinin cezasını vereceğiz anlamına da gelebilir.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٩﴾

39. "Rezil edecek bir cezaya kimin çarptırılacağını, sürekli azabın kimin başına geleceğini yakında göreceksiniz!"

Yakında göreceksiniz. Bu bir tehdit cümlesidir. Yani alaylarınızın neticesinin size döndüğünü yakında göreceksiniz, demektir. Tıpkı “Onlar yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar”[134] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibi. Yani bizim kurtulup sizin ise boğulduğunuz sırada **rezil edecek bir cezaya kimin çarptırılacağını** göreceksiniz, yani rezil edici ve helâk edici azabın… Bundan maksat da denizde boğulmalarıdır. **Sürekli azabın kimin başına geleceğini de yakında göreceksiniz!** Yani sonsuz devirler boyu devam edecek olan azabın… Bazıları **sürekli azap** ile cehennem azabı kastedilmiştir derler. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Tufanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar”[135]. Müfessirler şöyle dediler: Nuh’un gemisinin boyu şu kadar, eni şu kadar, yüksekliği şu kadardı. Bizim onları bilmemiz mümkün değildir, kaldı ki onu bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Eğer onların söyledikleri doğru ise şöyle dediler: Onun üç tane kapısı vardı ve kendisi de üç kattı. Bunun da doğru olup olmadığını bilemeyiz. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فٖيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ
اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ اٰمَنَ وَمَٓا اٰمَنَ مَعَهُٓ
اِلَّا قَلٖيلٌ 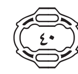

40. “Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nuh’a dedik ki: ‘Her türden** (hayvan) **birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!’ Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti.”

Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Buradaki **emrimiz geldi** meâlindeki cümle, onların hemen gelmesini istedikleri azabın gelmesi ile ilgili emrimiz geldi demektir. Nitekim başka bir âyette belirtildiğine göre onlar, “Eğer doğrulardan isen, kendisiyle bizi tehdit ettiğin azabı başımıza getir!”[136] demişlerdi. Geçmiş ümmetlerin peygamberlerinden azabı getirmesini istediklerinde âdetleri böyle idi. Burada azaba Allah’ın emri denildi, çünkü onda Allah’tan başka kimsenin dahli yoktu. Aynı şekilde hastalığa da, onda yara-

134 “Akıllarınca Allah’ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar” (el-Bakara, 2/9).

135 “Günahları yüzünden tufanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar, kendilerini Allah’a karşı koruyacak yardımcılar da bulamadılar” (Nûh, 71/25).

136 Hûd, 11/32.

tıklardan kimsenin dahli olmadığı için Allah'ın emri denilmektedir. Allah'ın emriyle kılındığı için namaza da Allah'ın emri denilir.

173 **[§]Sular coşup yükseldi.** Ebû Avsece dedi ki: "Ve fâre't-tennûr" (وفار التنور) cümlesi, su coşup yükseldi, yani ortaya çıktı, tıpkı tencerenin kaynaması gibi kaynıyordu, demektir. Şu âyet-i kerîme de bu anlamı doğrulamaktadır: "Cehennemin uğultusunu işitirler, neredeyse öfkesinden çatlayacak!"[137] Bazıları bu kelimeye ortaya çıktı anlamını verir. "Tennûr" (التنور) kelimesinin anlamında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları, o ekmek pişirilen fırındır, dedi. Dediler ki: Fırından suyun fışkırdığını gördüğünde ona bin! Su gökten iner, yerden kaynar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık"[138]. Lakin Cenâb-ı Hak, suyun yerden çıkmasını ve kaynamasını, gemiye binme vaktinin alameti kıldı.

Nuh'a dedik ki: Her türden (hayvan) birer çifti gemiye bindir! Bu cümlenin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, sular coşup kaynadığında biz ona dedik ki: **Her türden (hayvan) birer çifti gemiye bindir!** İkincisi, suların coşup yükselme vakti geldiğinde biz ona, **her türden (hayvan) birer çifti gemiye bindir!** dedik. **Birer çift** meâlindeki ifadede geçen "zevc" (زوج) kelimesi, eş demektir. Kadın cinsi "zevc"dir, erkek cinsi de "zevc"dir. Dolayısıyla erkek ve kadın "zevceyn" (زَوْجَيْن), yani iki zevc olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki **birer çift** meâlindeki ifade, bir erkek ve bir kadın anlamına gelir. "Zevceyn" kelimesi ile, rûh sahibi olanlar kastedilmiş olabilir, maksat onların soyunun kesilmemesidir. Rûh sahibi veya başkaları anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

174 **[§]Daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında aileni.** Bazıları şöyle dedi: Buradaki **aileni** anlamındaki "ehleke" (اهلك) sözcüğü ile Nuh'un ailesi ve ona iman eden müminler kastedilmiştir. Yani **her türden (hayvan) birer çift gemiye bindir,** aileni de bindir! **Ancak daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar müstesna!** Yani iman etmeyeceği Allah'ın ilminde bilinen kişiler müstesna! Yahut helâk edileceği Allah'ın ilminde bilinen kişiler müstesna! Bazıları "ehleke" lafzıyla Cenâb-ı Hakk'ın özellikle Nuh'un ailesini

137 "Rablerini inkâr edenlere cehennem azabı vardır. Orası ne kötü bir varış yeri! Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' diye sorarlar" (el-Mülk, 67/6-8).

138 "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti" (el-Kamer, 54/11-12).

kastettiğini, sonra daha önce haklarında hüküm verilmiş olanları istisna ettiğini söyler; bunlardan maksat da oğlu ve karısıdır. Bunlar Nuh'un ailesi idi. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bunun ardından ona iman edenleri belirtti, **iman edenleri** buyurdu. Yani ailenden sana iman edenleri gemiye bindir, ancak ailenden ve diğerlerinden helâk edileceklerine dair **daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar müstesna!** Yahut iman etmeyeceğine dair **daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar müstesna!** Bu âyet, Hz. Nuh'un ailesinde zâlim ve kâfir olanların da bulunduğuna işaret eder, çünkü Nuh'un ailesinden bazı kişileri istisna etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu Resûlullah'a (s.a.) olan lütfunu ve verdiği nimetleri hatırlatma sadedinde belirtmiştir; çünkü Nuh aleyhisselâm kavmi arasında çok uzun süre kalmış olmasına ve kavmini Allah'ın dinine uzun yıllar boyunca davet etmesine ve onlara öğüt vermesine rağmen kavminden çok az kimse kendisine iman etmişti. Resûlullah (s.a.) ise ömrünün kısa ve kavmi arasında az bir zaman kalmış olmasına rağmen inanan insanların sayısı çok fazla idi. Cenâb-ı Hak bu âyetle Hz. Peygamber'e olan nimetlerini tanıtıyor. Bu âyet, öğütler, nasihat edilen kişiye ancak öğüt verenin söylediklerini kendisinin yaşaması ölçüsünde fayda verir, görüşünü ileri sürenleri reddetmektedir. Hakikat böyle değildir. Gerçek olan, öğüt verilenlerin söyleneni kabul etmeleri ve onları yerine getirmeleri ölçüsünde fayda verdiğidir. Çünkü Nuh aleyhisselâm öğütleri en çok yerine getiren ve en uzun süre insanları davet eden kişidir, buna rağmen kavminden çok az kişi iman etmişti. Bu, onların anlamadıkları için değildi, söylediğimiz sebeplerdendi. Müfessirlerin söylediği, Nuh aleyhisselâm gemiye üzüm tanelerini koymuş, fakat şeytan onları almış ve ortaklık vermediği takdirde onları vermeyeceğini söylemiş[139] şeklindeki ifadelerin doğruluğu konusunda bizim elimizde bilgi yoktur. Eğer rivayet doğru ise, bu, diğer içeceklerde ve şırada şeytanın hissesinin olmadığını gösterir. [§]Ancak üzümden 175
çıkan suda onun hissesi vardır. Üçte bir ve üçte iki takdiri de, ancak ve özellikle üzüm suyunda olur, başkasında değil[140]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[139] Bu konuda bazı rivayetler vardır. Bunlardan birini Nesâî, Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Nuh aleyhisselâm üzüm çubuğu konusunda şeytanla tartışmış; şeytan o benimdir demiş, Nuh da benimdir demiş. Sonunda üçte biri Nuh'a, üçte ikisi şeytana ait olmak üzere anlaşmışlar (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 423, 425).

[140] "Bu üçte birlik pay konusu, Ebû Hanîfe'nin görüşüne delildir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 383b). Merğînânî'nin belirttiğine göre bu üçte birlik payın aslı şudur: "Üzüm suyu pişirildiğinde üçte biri kalır, üçte ikisi gider, ekşiliği çok olsa bile kalan üçte bir helâldir. Bu, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşüdür. İmam Muhammed, Mâlik ve Şâfiî'ye göre ise haramdır" (Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 112).

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٰيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبّ۪ى لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٤١﴾

41. "Nuh, 'Haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir' dedi."

Nuh, haydi gemiye binin! Yüzerken de dururken de Allah'ın adını anın, dedi. Muhtemelen "bismillâhi mecrâhâ" (بسم الله مَجْرَيها) cümlesi, Hz. Nuh onlara **haydi gemiye binin** dediği için zikredilmiştir. Yani **yüzerken de dururken de besmele çekin!** Bu, aynen insanların hayvana binerken, inerken ve diğer her türlü işin başında besmele çektikleri için, "bismillâhi min evvelihî" (بسم الله من اوّله), yani başından itibaren Allah'ın adıyla demeleri gibidir. **Yüzerken de dururken de besmele çekin** meâlindeki beyanın, Allah'ın adıyla yüzün ve Allah'ın adıyla durun anlamına gelmesi muhtemeldir; yani Allah ile hareket eder ve Allah ile durursun. Yahut Nuh'un gemisi, yolcuları götüren ve durup indiren diğer gemiler gibi değildi; gemiyi yürütmek ve durdurmakla mükellef olan insanlardır, Nuh'un gemisini ise yürüten de Allah'tır, durduran da! Bu konuda insanların hiçbir dahli yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe, "mursâhâ" (مُرْساها) durmak anlamına gelir, dedi[141].

Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir. Bu beyanın Allah'a iman eden ve resûlünü tasdik eden kişiler için söylendiği açıktır. Allah onları boğulmaktan ve helâk olmaktan kurtaracaktır.

وَهِيَ تَجْر۪ى بِهِمْ ف۪ى مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادٰى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ ف۪ى مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٤٢﴾

42. "Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nuh, uzak duran oğluna, 'Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!' diye seslendi."

Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Bu ilâhî kelâm, az önce bizim söylediğimizi teyit etmektedir: Gemiyi yürüten ve durduran Allah'tı, bundan dolayı dalgaların büyüklüğünden dolayı korkmuyorlardı. Diğer gemileri ise insanlar yürütüp durdurdukları için yolcular dalgaların büyüklüğünden korkarlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

141 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 204.

Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı meâlindeki beyan, aynı zamanda onun bir mûcize olduğunu ifade eder. Çünkü mûtat olan dalgaların geminin düzgün hareketine engel olmasıdır. Âyet-i kerîme azgın dalgaların geminin yürümesine engel olmadığını haber verdiğine göre, bu, Cenâb-ı Hakk'ın onun insanlar için bir mûcize olmasını kastettiğine işaret eder.

Nuh, uzak duran oğluna seslendi. Muhtemelen bu beyan, Nuh'tan uzak duran anlamına yahut gemiden uzak duran mânasına gelir.

[§]Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle be- 176
raber olma! Hz. Nuh bu sözle, boğulmak için kâfirlerin yanına gitme, yahut Allah'ın nimetlerini inkâr eden kâfirlerle beraber olma demek istemiş olabilir.

قَالَ سَاٰوٖى اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنٖى مِنَ الْمَٓاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ
الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ
الْمُغْرَقٖينَ ﴿٤٣﴾

43. "Oğlu, 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım' diye cevap verdi. Nuh dedi ki: 'Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır' derken aralarına dalga giriverdi, böylece o da boğulanlardan oldu."

Oğlu, 'dağa sığınacağım' diye cevap verdi. Yani dağa çıkacağım ve dağ **beni sudan koruyacak.** Zavallı, bu suyun da diğer sular gibi dağlara sığınıldığında korunacağını zannetti. Nuh aleyhisselâm, ona **bugün Allah'ın hükmüne,** yani O'nun azabına mani olacak hiçbir güç yoktur, dedi. Daha önce de söylediğimiz gibi O'nun azabına Allah'ın emri diye isim verdi[142]. Allah'ın emri, yaratma emri demektir. Bu ifade, delil olmakta nihaî noktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bizim sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir."[143] Cenâb-ı Hak, dirilme gününe de Allah'a kavuşma günü ismini vermiştir. Çünkü ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlere delil olmak konusunda o da nihaî noktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hakk'ın azabına Allah'ın emri adını vermiştir. Bu, tekvinî emirdir, yani yaratma emridir. Çünkü azabı inkâr edenlere delil olmakta nihaî nokta odur.

---

142 bk. Hûd, 11/40. âyetin tefsiri.

143 "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir" (en-Nahl, 16/40).

Ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır. Yani ancak Cenâb-ı Hakk'ın kendisine doğru yolu göstermek suretiyle esirgediği kişiler kurtulacaktır. Yahut geçmişte hakkında Allah'tan bir hidâyet ve kurtuluş rahmeti bulunanlar kurtulacaktır.

Beni sudan koruyacak. Yani suyun bana ulaşmasına engel olacak. Hz. Nuh şöyle dedi: **Bugün Allah'ın hükmünden kurtuluş yoktur.** İbn Kuteybe dedi ki: Cümle bugün Allah'ın azabından kurtulmuş kimse yoktur, demektir. Tıpkı "Atılan sudan"[144], yani atılmış sudan meâlindeki âyette buyurulduğu gibi[145]**. Bugün Allah'ın hükmünden kurtuluş yoktur** meâlindeki cümlenin aslı şudur: Bugün onlara Allah'ın azabının gelmesine engel olacak ve onları koruyacak hiç kimse yoktur.

177 **[§]Derken aralarına dalga giriverdi.** Buradaki **aralarına** anlamına gelen "beynehumâ" (بينهما) lafzı, oğlu ile Nuh arasına, mânasına gelebilir. Oğlu ile gemi arasına anlamına da gelebilir. **Böylece o da boğulanlardan oldu.** Bu beyan boğulanlardan oldu anlamına gelebileceği gibi, Allah'ın ilminde o boğulacaktı mânasına da gelebilir. Buna göre İblis hakkındaki "kâfirlerden oldu" meâlindeki âyet de iki anlama gelir. Biri, Allah'ın ilminde kâfir idi, diğeri de kâfirlerden oldu. Nitekim âyette **o da boğulanlardan oldu** buyurmaktadır, çünkü ezelde boğulanlardan değildi.

وَقِيلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَعِي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤٤﴾

44.* "**(Sonra) ***'Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!' denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; 'Zâlimlerin topunun canı cehenneme!' denildi."

(Sonra) 'Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!' denildi. Bazıları şöyle dedi: Sular çıktığı yere geri döndü; gökten yağanlar oraya çıktı, yerden çıkan sular da yere girdi ve böylece sular kayboldu. Bazıları da dedi ki: Hayır, gök suyunu tuttu, yer de kaynaklarını tuttu.

---

144 "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı" (et-Târık, 86/5-6).
145 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 204.

‘Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut!’ denildi. Aslında bu, yere ve göğe söylenmiş bir söz değildir, ancak Cenâb-ı Hak göğün yağdırmasını, yerin de kaynamasını durdurdu. Bunun, Cenâb-ı Hak tarafından onlara lütuf olarak söylenmiş olması ve onlarda bunu anlama melekesini yaratması da muhtemel-
dir. [§]**Su çekildi,** yani yeryüzünde su kayboldu. **Hüküm yerini buldu,** yani 178
Nuh kavminin helâki ile ilgili hüküm yerini buldu. Bunun sözü edilen şekilde yaratılmış olması da muhtemeldir. **Gemi Cûdî’nin üzerine oturdu,** yani Cûdî dağına oturdu. **‘Zâlimlerin topunun canı cehenneme!’ denildi.** Bu beyan helâk olsunlar mânasına gelebileceği gibi Allah’ın rahmetinden uzak olsunlar anlamına da gelebilir.

وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنٖى مِنْ اَهْلٖى وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْئَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنّٖى اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٤٦﴾

45. “Nuh Rabb’ine şöyle seslendi: ‘Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin’ dedi.”

46. “Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.”

Nuh Rabb’ine şöyle seslendi: Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır… Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, muhtemelen Nuh aleyhisselâm, oğlunun, kendisine tâbi olacağını açıklayacağını umduğu için kendi dininden olduğunu düşünüyordu, aksi halde **oğlum da ailemdendir,** demez ve onun kurtulmasını talep etmezdi, çünkü onun böyle bir talepte bulunması âyetle yasaklanmıştı: “Haktan sapanlar için bana başvuruda bulunma! Onlar boğulacaklar!”[146] Dolayısıyla oğlunun başka bir dine mensup olduğunu bildiği halde, üstelik Allah haktan sapanlar hakkında kendisine başvurmayı yasaklamışken, oğlunun kurtulmasını talep etme ihtimali yoktur. Cenâb-ı Hak, **o senin ailenden değildir** buyurdu, yani iç dünyasında ve kalbinde beslediği inancı itibariyle senin ai-

146 Hûd, 11/37.

lenden değildir. Aksi halde bu söz, elçisinin yalanlaması anlamına gelir. Ancak belirttiğimiz yorumun izahı şudur: Nuh aleyhisselâm oğlunun görünüşte kendisine muvafakat ettiği için onu kendi dinine mensup düşünüyordu, fakat içinde neyi gizlediğini bilmiyordu, dolayısıyla görünüşüne göre Allah'tan talepte bulunmuştu. Münafıkların durumu da böyle idi; zâhirde Resûlullah'a (s.a.) ve ashâbına muvafık görünüyorlar, fakat içlerinde muhalefeti gizliyorlardı. Müslümanlar da, ancak Allah'ın bildirmesinden sonra onların münafık olduklarını anlamışlardı. Nuh aleyhisselâm da oğlunun içinde neyi gizlediğini bilmiyordu. Bundan dolayı onun talebine, Cenâb-ı Hak, **o senin ailenden değildir** karşılığını vermişti, yani kurtarmayı vâdettiğim ailenden değildir. Yahut bana iman etmediği için **o senin ailenden değildir.**

179 [§]**Şüphesiz oğlum da ailemdendir** sözü ve sonra arkasından gelen **o senin ailenden değildir** karşılığı, görünüşte yalanlama anlamına gelir. Ancak bu, şöyle yorumlanır: Sendeki bilgiye göre o senin ailendendir, fakat sana kurtarmayı müjdelediğim ailenden değildir.

Senin vâdin elbette haktır. Bu beyan iki anlama gelebilir. Biri, zâlimleri boğmak konusundaki **vâdin elbette haktır**, mânasına gelebilir. İkincisi de müminleri kurtarmak konusundaki **vâdin elbette haktır**, mânasına gelebilir. **Sen hâkimlerin en âdilisin.**

Onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Bu âyeti Resûlullah'ın (s.a.) tenvinsiz olarak, o iyi olmayan bir iş yaptı anlamına gelecek şekilde "amile gayra sâlih" (عَمِلَ غَيْرَ صالح) diye okuduğu rivayet edilmiştir[147]. İbn Mesûd (r.a.) âyeti tenvinli olarak "amelun gayru sâlih" (عَمَلٌ غَيْرُ صالح) diye okudu. Tenvinsiz okunduğunda âyet, senin oğlun iyi olmayan bir iş yaptı anlamına gelir. Tenvinli okunduğunda ise, *en doğrusunu Allah bilir ya*, senin talebin iyi olmayan bir iştir anlamına gelir. Oğluna hamledilerek her iki kırâat da caizdir. Tenvinsiz olunca o iyi olmayan bir iş yaptı, küfür fiilini işledi mânasına gelir. Tenvinli olunca onun üzerinde iyi olmayan bir iş vardır anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Bu âyet, kendisine izin verilmeyen bir talepte bulunmayı yasaklamak anlamına gelebilir; çünkü Allah'ın salâtı ve selâmı kendilerine olsun peygamberler, talepte bulunmaları mümkün olsa bile ancak talep etmelerine izin verildikten sonra bir şeyi isteyebilirlerdi. Yahut daha önce yaparlarsa azarlanmaya mâruz kalırlardı. Peygamberler, kendilerine helâl olan bir şey için bile azarlanmaya mâruz

147 Ebû Dâvûd, "el-Hurûf ve'l-kırâât", 1; Tirmizî, "el-Kırâât", 2; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 438-439.

kalmışlardır. Meselâ Cenâb-ı Hak, resûlüne şöyle buyurmuştur: “Allah seni affetti de, doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?”[148] Yüce Allah “De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız”[149] meâlindeki âyetle de ona oturmasını emretti, çıkmasını yasakladı.

[§]**Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.** Cenâb-ı Hak 180
“Sakın cahillerden olma!”[150] meâlindeki âyetle Resûlullah’ı (s.a.) ikaz etmişti. Her ne kadar onun cahillerden olmadığı mâlum ise de, buna benzer âyetler vardır. Ismet sıfatının nehyetmeye engel teşkil etmediğini, aksine nehyin ısmet niteliğini daha net ortaya çıkardığını daha önce söylemiştik[151].

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ ل۪ي بِه۪ عِلْمٌۜ وَاِلَّا تَغْفِرْ ل۪ي وَتَرْحَمْن۪ٓي اَكُنْ مِنَ الْخَاسِر۪ينَ ﴿٤٧﴾

47. “Nuh dedi ki: Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!”

Nuh dedi ki: Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Yani istemek konusunda izin verip vermediğini bilmediğim bir şeyi bir daha talepte bulunmaktan sana sığınırım. Bu, muhtemel bir anlamdır.

Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum! Yani böyle bir şeyi bir daha yapmaktan ısmet niteliğiyle bana merhamet buyurmazsan **kaybedenlerden olurum!** Bunun da olması mümkün gibidir. Allah’ın rahmeti ve lütfu olmadan mağfirete ve rahmete lâyık görülmedikleri için böyle söylenmiş olabilir. Nitekim Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edil-

---

148 et-Tevbe, 9/43.

149 “Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk defasında oturup kalmayı yeğlediniz, şimdi de geride kalanlarla birlikte oturmaya devam edin” (et-Tevbe, 9/83).

150 “Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldi ise, yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki, onlara bir mûcize getiresin! Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma!” (el-En‘âm, 6/35).

151 bk. en-Nisâ sûresinin 4/105. âyetinin tefsiri.

miştir: "Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez." Kendisine, sen de mi ey Resûlullah? diye sorulunca, "Evet ben de! Ancak Allah beni rahmetiyle bürümüştür" karşılığını verdi[152]. **Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen.** Bu ifade, kinâye yoluyla mağfiret talebidir. Bu ifade, ya Rabbi, beni bağışla, meâlindeki cümleden daha beliğ ve daha üstündür. **Eğer beni bağışlamaz ve**
181 **esirgemezsen [§]**meâlindeki ifade, başkalarından mağfiret ümidini kesmekte, buna hiç kimsenin gücünün yetmediğini haber vermektedir. 'Beni bağışla!' meâlindeki cümlede başkasından ümit kesme mânası yoktur. Bundan dolayı ondan daha beliğdir. Âdem ile Havva da mağfiret dilediklerinde şöyle demişlerdi: "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[153]. Bu da kinâye yoluyla mağfiret talebidir. Bu, talepte en beliğ ifadedir.

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَاُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤٨﴾

48. "Denildi ki: Ey Nuh! Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır."

Denildi ki: Ey Nuh! Gemiden in! Bazıları bu beyana, Cûdî'den yeryüzüne in, diye mâna verdi. Bazıları da şöyle dedi: İn ve ayakta dur! Bir yerde kal! Bundan maksat yüksek bir yerden alçak bir yere inmek değildir.

[Lafızları Farklı - Mânaları Aynı Kelimeler]

Bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! Selâmet, kötülüklerden ve âfetlerden salim olmak demektir. Bereket de hiç yorulmadan her türlü hayra ve iyiliğe nail olmaktır. Sonra bu ikisi neticede aynı şeydir; çünkü insan her türlü kötülükten ve âfetten salim olduğunda her türlü hayır ve iyiliğe de ulaşmış demektir. Her türlü hayra ulaştığında da bütün kötülük ve âfetlerden kurtulmuş demek olur. Hasılı selâmet ve bereket hakikatte aynı şeydir, ancak sözcükleri farklıdır. Tıpkı "bir" (البرّ) ve "takvâ" (التقوى) kelimeleri gibidir; birr, her türlü

152 Hadis benzer lafızlarla rivayet edilmiştir. Bu, Ahmed b. Hanbel'in rivayetidir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 52). Diğer rivayetler için bk. Buhârî, "el-Merdâ", 19; Müslim, "Sıfatu'l-kıyâme", 71-75.

153 "Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" (el-A'râf, 7/23).

hayrı kazanmaktır, takvâ da her türlü kötülükten ve mâsiyetten sakınmaktır. Bunların da kelimeleri farklı, ama mânaları hakikatte aynıdır. Çünkü insan her türlü kötülükten ve mâsiyetten sakındığında her nevi hayrı ve iyiliği işliyor demektir. Her nevi hayrı ve iyiliği yaptığında da her çeşit kötülükten ve mâsiyetten sakınmış olur. “Şükür” (الشكر) ve “sabır” (الصبر) kelimeleri de aynıdır; sabır, her çeşit günahtan kendini tutmaktır, şükür de her türlü itaati yapmaktır. Bu ikisi de kelime olarak farklı, ancak anlam olarak gerçekte aynıdır. Çünkü insan her türlü günahtan kendini uzak tuttuğunda itaatkâr davranıyor demektir, itaat fiillerini yaptığında da her çeşit günahtan ve mâsiyetten kendini uzak tutmuş olur. İslâm ve iman kelimeleri de böyledir. İslâm, insanın samimiyetle ve tam anlamıyla kendini Allah’a teslim etmesi ve bu konuda başkasına hiçbir alan bırakmamasıdır. [§]İman da, kendi şahsında ve her şeyde 182
Allah’ın rablığını tasdik etmektir. Bu iki kelime de hakikatte aynı anlama gelir, ama lafızları farklıdır. Çünkü insan kendini ve her şeyi Allah’a tam olarak teslim ettiğinde O’nun hem kendisi ve hem de her şeyi üzerindeki rubûbiyetini ikrar etmiş demektir. Allah’ı tasdik ettiğinde ve hem kendi şahsı hem de her şey üzerinde O’nun rubûbiyetini ifade ettiğinde de kendini ve her şeyi Allah’a teslim etmiş olur. Bütün bunlar lafızları farklı, ama neticede aynı mânaya gelen kelimelerdir.

Bizden selâmetle gemiden in! Bu beyanın, “Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!”[154] meâlindeki âyetin cevabı olması caizdir. Cenâb-ı Hak, Nuh’u korktuğu şeyden emin kılıyor ve talep etmiş olduğu mağfiret ve rahmeti kendisine veriyor. İkincisi, Allah’tan Nuh’a verilen selâmet, güzel övgü olabilir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: “Bütün âlemlerde Nuh’a selâm olsun”[155].

Bereketlerle gemiden in! Bu ilâhî kelâmın da “Rabbim! Beni bereketli bir yere indir”[156] meâlindeki duanın cevabı olması caizdir. Bereket, bitip tükenmeyen her türlü hayrın adıdır, yahut yorulmadan elde edilen her şeydir.

[Nimetler Dünyada Herkese, Âhirette ise Sadece Müminlere Verilecektir]

Denildi ki: Ey Nuh! Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden selâm ve bereketlerle gemiden in! İleride, bir süre faydalandıracağımız topluluklar da olacaktır. Bazı yorumcuların beyanına göre bu selâmet

154 Hûd, 11/47.

155 es-Sâffât, 37/79.

156 “Yine de ki: Rabbim! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin” (el-Mü’minûn, 23/29).

ve bereket dünyada gerçekleşmiştir. Selâmet, boğulmaktan kurtulmalarıdır. Bereketler de dünyada nâil oldukları hayırlar ve faydalardır. Bazılarına göre ise selâmet ve bereketler, âhirette elde edilecektir. Sonra Cenâb-ı Hak dünya menfaatleri ve bereketleri konusunda mümin ile kâfiri ayırmadı, ancak âhiretin menfaatlerini ve bereketlerini sadece mümine tahsis etti. Şöyle buyurdu: "İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır"[157]. Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim
183 haram kıldı? [§]De ki: Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır"[158]. Allah dünyanın zîneti konusunda mümin ile kâfiri eşit gördü, sonra kıyâmet günü onları sadece mümine tahsis etti. İşte buradaki âyet-i kerîme de bunu söylemektedir: **İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır.** Burada Cenâb-ı Hak, onları dünya nimetleriyle yararlandıracağını, sonra kendilerine can yakıcı bir azabı tattıracağını haber vermektedir. Allah mümini de dünyada çeşitli nimetlerle yararlandırmaktadır. Sonra da şunu haber vermektedir: "İyi son, günahtan sakınanlarındır."[159] Onlara, yani kâfirlere can yakıcı azabın karşısında müminlere iyi son hazırlamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Seninle beraber olan gruplar üzerine… O gün Nuh'un yanında başka gruplar yoktu, sadece birkaç kişi vardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada ondan sonra gelecek olan grupları kastetmiş olmalıdır. Sanki, senden sonra gelecek olan ümmetler üzerine, buyurdu. Bu ifade, bütün nebîlerin ve resûllerin şeriatları farklı olsa bile dinlerinin aynı olduğuna işaret eder. Çünkü âyette sözü edilen gruplar, şahsen Nuh aleyhisselâm ile birlikte değildiler, Nuh ibadet yaparken onun yanında bulunmadılar. Bu gerçek, onların hepsinin aynı dine, tek bir dine bağlı olduklarını gösterir. "Rabbim! Beni, annemi babamı bağışla"[160] meâlindeki âyet de aynı anlamı teyit eder; çünkü bütün mümin erkeklere ve kadınlara yapılan mağfiret duası, kendisinden sonra gelecek olan müminleri de kapsar. Aynı şekilde aynı âyetteki "Zâlimleri ise daima helâk et" bedduası da bütün kâfirleri kapsar.

---

157 "İşte âhiret yurdu! Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır" (el-Kasas, 28/83).

158 el-A'râf, 7/32.

159 Hûd, 11/49.

160 "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helâk et" (Nûh, 71/28).

Bazı müfessirler şöyle dediler: **Bizden selâm ile in** gemiden! Cenâb-ı Hak
bu ifade ile, onu ve onunla beraber olan müminleri boğulmaktan salim kılmış-
tır. **Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden bereketlerle…** Yani
Allah onlara bereketler vermiş ve gemiden çıktıktan sonra üreyip çoğalmışlar.
Bu cümle hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: [§]Allah'ın 184
ilminde daha önce geçen peygamberlerden ve diğerlerinden bereketler ve
mutluluklarla…[161]

تِلْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَٓا اِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَٓا اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَا فَاصْبِرْ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

49. **"**(Ey peygamber!) ***İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi son günahtan sakınanlarındır."***

(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Buradaki "bu" işaret ismi ile muhtemelen Nuh kıssası kastedilmiştir. **Gayb haberlerindendir,** yani senin gıyabında olan ve senin görmediğin haberlerdendir. **Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!** Eğer **işte bu anlatılanlar gayb haberlerindendir** meâlindeki beyan ile özellikle Nuh kıssası ve onunla ilgili haberler kastedilmişse, o zaman âyette geçen ve uzağı işaret eden "tilke" (تلك) yerine yakını işaret eden "hâzihî" (هذه) kelimesinin kullanılması ve bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir denilmesi gerekirdi. Ancak burada sanki bir kelime gizli tutulmuş gibidir; "hâzihi'l-enbâ" (هذه الانباء), yani bu haberler onların kitaplarında belirtilen o haberlerdir (تلك الانباء). Şayet maksat bu veya diğer haber olsa da Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Bu da o haberlerdendir. **İşte bunlar gayb haberlerindendir** cümlesinin, Nuh ve diğer peygamberlere ait bütün kıssalar **gayb haberlerindendir**, bunlar senin gıyabında gerçekleşmiştir, dolayısıyla **ne sen ve ne de kavmin** onları görmediniz ve bilmiyordunuz, anlamına gelmesi muhtemeldir. Burada Allah özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.) kavmini zikretmektedir, onlar bunu diğer kavimlerden öğrenmişlerdi. Onlar bu haberleri bunlara haber veriyor ve bunlar da Resûlullah'ın (s.a.) doğru söylediğini anlıyorlardı. Bu âyet, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğinin ispatına işaret etmektedir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.), onların kitaplarından öğrenip bunlara anlattıkları haberle-

161 Buna benzer bir söz Dahhâk'tan da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 55).

ri söylüyordu. Âyette özellikle Resûlullah’ın (s.a.) kavmini belirtmesi de, Hz. Peygamber’in (s.a.) onu ancak Allah tarafından öğrendiğinin bilinmesi içindir. Çünkü bu haberler, onun dilinden başka bir dille gelmişti ve Hz. Peygamber’in (s.a.) bunları öğrenmek için herhangi birine gittiği de bilinmemektedir. Bu gerçek, Resûlullah’ın (s.a.) onu ancak yüce Allah’ın kendisine bildirmesiyle öğrendiğini gösterir.

Sabret! Yani onların seni yalanlamalarına ve eziyetlerine sabret! Yahut emrolunduğun veya yasaklandığın şeylere sabret! Veyahut daha önceki peygamber kardeşlerin sabrettiği gibi sen de sabret! Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen
185 de sabret”[162]. **[§]Çünkü iyi son günahtan sakınanlarındır.** Buradaki **sakınanlar** meâlindeki ifade, sanki şirkten sakınanlar anlamına gelmektedir, şirkten ve her türlü mâsiyetten sakınanlar mânasına gelmesi de mümkündür. Maksada en uygun olanı, şirkten sakınanlar anlamına gelmesidir. Çünkü bunu, “İleride, bir süre faydalandıracağımız, sonra tarafımızdan can yakıcı bir azapla cezalandırılacak topluluklar da olacaktır”[163]. meâlindeki âyete karşılık olarak söylemektedir. Cümlenin siyak ve sibakı itibariyle bu anlam daha uygundur.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ
غَيْرُهُ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾

50. “Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; O’ndan başka tanrınız yoktur; siz sadece uydurmaktasınız.”

[Hûd ve Âd Kavmi]

Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u gönderdik. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet, “Gerçek şu ki biz Nuh’u kavmine elçi olarak gönderdik”[164] meâlindeki âyetin sılası olmalıdır; bunun ardından Cenâb-ı Hak, biz Hûd’u kardeşleri Âd kavmine gönderdik buyurmaktadır. Sonra buradaki **kardeşleri** meâlindeki “ehâhum” (اخاهم) sözcüğü hakkında farklı değerlendirmeler yapılabilir. Kardeş

162 “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?” (el-Ahkāf, 46/35).

163 Hûd, 11/48.

164 Hûd, 11/25.

kelimesi farklı durumlar için kullanılır. Biri tür kardeşliğidir; bu falanın kardeşidir denilir. Meselâ kapının iki kanadından biri için, bu, ötekinin kardeşidir; ayakkabı ve benzeri çiftlerden her biri için de bu öbürünün kardeşidir denilir. Diğeri nesep kardeşliği ve din kardeşliğidir. Meselâ Cenâb-ı Hak "Müminler ancak kardeştirler"[165] buyurur. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki kardeş lafzı, din kardeşliği anlamına gelmez, çünkü Hûd aleyhisselâm onların din kardeşi değildi. Muhtemelen onlarla cins ve nesep bakımından kardeş idi; çünkü bütün insanlar aralarında çok uzun zaman dilimi bulunmasına rağmen hepsi Hz. Âdem'e nispet edilir ve hepsine Benî Âdem, yani Âdem'in oğulları denilir. Buna göre nesep bakımından aralarında çok uzun zaman bulunsa bile hepsi birbirinin kardeşi sayılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur. O'ndan başka tapılacak ilâh yoktur. Yani sizin taptığınız tanrılar ilâh değildir ve onlar tapılmaya lâyık değildirler. Tapılmaya lâyık olan ilâh, ancak sizi yaratan Allah'tır.

[§]Siz sadece uydurmaktasınız. Yani siz sadece iftira ediyorsunuz. Nuh 186
aleyhisselâmın, insanların tevhide davetinin başında ve kavminin de onu ilk reddetmelerinde ve yalanlamalarında insanlara bunu söylemiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü peygamberler, insanlara yumuşak söz söylemekle ve onlara ilâhî nimeti hatırlatmakla emrolunmuşlardı. Nitekim Hz. Mûsâ ile Hz. Hârun'u Firavun'a gönderirken onlara şöyle demişti: "Ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin"[166]. Hûd aleyhisselâm bu sözü onlara, sanki kendilerini geçmişte defalarca davet ettikten, onlara çeşitli deliller ve kanıtlar gösterdikten, onların da bütün bunları reddettikten sonra söylemişti. İşte ondan sonra insanlar yine de "Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin"[167] dediklerinde o sözü söylemişti.

Siz sadece uydurmaktasınız. Muhtemelen insanlar taptıkları putlara ilâh diyorlardı. Bunun üzerine Hûd aleyhisselâm da **siz sadece uydurmaktasınız,** dedi. Bunu kendilerine Allah'ın emrettiğini söylediklerinde[168] onlara **müfteriler** demiş olması da muhtemeldir; yani bunu size Allah'ın emrettiği şeklindeki

---

165 el-Hucurât, 49/10.

166 "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer" (Tâhâ, 20/44).

167 Hûd, 11/53.

168 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

iddianızda iftira ediyorsunuz demişti. Yahut onlar ölümden sonra dirilmeyi ve risâleti inkâr etmekle iftira ediyorlardı.

يَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾

51. "Ey kavmim! Bunun karşılığında ben sizden bir ücret istemiyorum; benim hizmetimin karşılığı ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?"

Ey kavmim! Bunun karşılığında ben sizden bir ücret istemiyorum; benim hizmetimin karşılığı ancak beni yaratana aittir. Bu âyet muhtelif yerlerde zikredilmişti[169]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hûd aleyhisselâm onlara şöyle demiş olmalıdır: Ben davetime karşılık sizden bir ücret istemiyorum ki, o ücretin getireceği yük sizin davetimi kabul etmenizi engellesin! Öyleyse sizin davetimi kabul etmenizi engelleyen ve beni reddetmenize sebep olan nedir? Aksine ben yaptığım bu davetle size arzu ettiğiniz şeyleri vâdediyorum. Davet
187 ettiğim şeyi kabulden ve onun üzerinde düşünmekten sizi alıkoyan nedir? [§]
Ben size elçi olarak geldim, size mûcizeler ve deliller getirdim, **hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?**… Yahut onların mûcizeler ve deliller olduğu konusunda **hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?** Veyahut Allah birdir, O her şeyin Rabb'idir ve her şeyin yaratıcısıdır, **hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?**

وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُٓوا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَٓاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾

52. "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!"

Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin! Burada yer alan **Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin** meâlindeki iki cümlenin aynı şeyi ifade etmiş olması muhtemeldir. Cümlede bir takdim-tehir olması da muhtemeldir: O'na tövbe edin, sonra bağışlanma dileyin! Çünkü siz kötü şeyler yapıyorsunuz. Yani Allah'a itaate dönün ve yap-

---

169 Meselâ bk. Hûd, 11/29.

tıklarınızdan nâdim olun! **Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin!** Mâlumdur ki Hûd aleyhisselâm bu sözle, onların Allah'tan mağfiret diliyoruz demelerini kastetmemiştir. Fakat onlara, kendilerinin bağışlanmasını gerektiren, bunu onlara hak ettiren vesileyi, yani tevhidi Allah'tan istemelerini emretmişti. Sanki şöyle demişti: Rabb'inizin birliğini kabul edin, O'na iman edin, sonra da O'na tövbe edin! Yahut şöyle demiş olabilir: Küfre son vermekle Allah'tan bağışlanma dileyin! Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[170].

Üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın! Bazı yorumcular şöyle dedi: Yağmur yağmamış, kuraklık başlamış ve onların nesli de kesilmişti. Eğer Allah'a tövbe ederseniz ve Rabb'inizden bağışlanma dilerseniz, **Allah üzerinize bolca yağmur gönderecek,** çocuklarınız ve soyunuz da çoğalacak. **Kuvvetinize kuvvet katsın** sözü, yaptıklarınızın kuvvetini bedenlerinizin kuvvetine katsın anlamına gelebilir, çünkü onlar güçlü-kuvvetli ve
atılgan insanlardı. [§]Şöyle diyorlardı: "Bizden daha güçlü kim var?"[171] **Üzeri-** 188
nize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın meâlindeki beyan başlangıç cümlesi de olabilir. **Allah'tan yüz çevirmeyin, y**ani sizi davet ettiğim şeylerden yüz çevirmeyin, şayet yüz çevirirseniz **günahkârlardan olursunuz.** Buradaki mücrim kelimesine Ebû Bekir, günaha batan anlamını verdi. Kötülük işleyen anlamına geldiği de söylenmiştir.

قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكٖٓي اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنٖينَ ﴿٥٣﴾

53. "Dediler ki: Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin; biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz; biz sana iman edecek de değiliz."

Dediler ki: Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin. Yani bizi davet ettiğin konuda veya iddia ettiğin peygamberlik konusunda bize açık bir mûcize getirmedin! Bunun üzerine Hûd aleyhisselâm onlara "Siz sadece uydurmaktasınız"[172] dedi.

---

[170] el-Enfâl, 8/38.

[171] Fussılet, 41/15.

[172] Hûd, 11/50.

Tanrılarımızı bırakacak değiliz. Yani tanrılarımıza tapmayı bırakacak değiliz. **Senin sözünle**. Burada kullanılan "an kavlike"deki (عن قولك) "an" harf-i ceri "bikavlike"deki (بقولك) "bâ" harf-i ceri anlamına gelir. Hûd aleyhisselâm bu sözüyle onları sadece ilâhlarına tapmayı bırakmaya çağırmadı, onları buna davet etti, ama aynı zamanda bu hallerinin yanlışlığına dair deliller ve kanıtlar da getirdi. Fakat onlar inat ederek ve kibirlenerek **biz sana iman edecek değiliz** dediler. Yani bizi davet ettiğin şeye iman edecek ve babalarımızın taptıklarına tapmamıza engel olmana uyacak değiliz.

اِنْ نَقُولُ اِلَّا اعْتَرٰيكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُٓوءٍ قَالَ اِنّ۪ٓي اُشْهِدُ اللّٰهَ وَاشْهَدُوٓا اَنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾

54. "Tanrılarımızdan biri senin aklını almış, demekten başka söyleyeceğimiz söz yok! Hûd dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım."

Tanrılarımızdan biri senin aklını almış, demekten başka söyleyeceğimiz söz yok! Denildi ki: Hûd aleyhisselâm onların tanrılarına hakaret ediyor, onları ayıplıyordu. Onlar da diyorlardı ki: Şu bir gerçek ki, tanrılarımızdan
189 biri sana kötülük yapmış, veya senin aklını almış yahut delirmişsin. [§]Sana onlardan bir zarar gelmesini istemeyiz, sağlıklı olarak onlardan uzaklaş! Bu, onlar tarafından gösterilen bir lütuf anlamına gelir. Yani biz ancak tanrılarımıza hakaret ettiğinden ve onları ayıpladığından dolayı sana acıdığımız ve zarar görmeni istemediğimiz için seni uyarıyoruz. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Onlar dediler ki: Sen ilâhlarımıza hakaret ettin, bu yüzden onlar da seni çarptı ve delirtti[173]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şudur: Tanrılarımızın cezası seni çarptığı, seni çıldırtıp delirttiği için sen bize o davetini yapıyor ve iddialarını ileri sürmeye devam ediyorsun. Onlar Hûd aleyhisselâmı, ilâhlarımıza tapmayı terketmekle tanrılarımız sana kötülük yapacak diye korkutuyorlardı; çünkü onlar putlara tapmakla onların da kendilerine şefaat edeceğini umuyor ve bekliyorlardı.

Ebû Avsece şöyle dedi: Burada geçen "i'tirâ" (الاعتراء) fiili yakalamak demektir. "İ'terathu'l-hummâ" (إعْتَرَتْه الحُمّى) denilince, hummaya yakalandı denilmiş olur. İbn Kuteybe şöyle dedi: "İ'tirâ" (الاعتراء), isabet almak, başına gelmek demektir, âyetteki bu lafız sana isabet etmiş anlamına gelir. Hülâsa o bizim söylediğimiz gibidir.

---

173 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 59.

Hûd dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Yani sizin Allah'a ortak koştuklarınızdan ve taptığınız ilâhlardan uzağım. Benim bunlardan uzak olduğuma sizler de şahit olun!

مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾

55. "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"

Haydi hepiniz bana tuzak kurun. Yani siz ve tanrılarınız, beni öldürmek veya bana kötülük yapmak şeklindeki tehditlerinizi hadi uygulayın! **Bana aman vermeyin!** Yani bu hususta bana hiç mühlet vermeyin! **Hepiniz bana tuzak kurun** meâlindeki beyan, siz ve tanrılarınız bana tuzak kurun anlamına gelebilir. Hûd aleyhisselâm diyor ki: Siz ve tanrılarınız hep birlikte yapacağınızı yapın, beni delirtecekleri ve aklımı alacakları iddianızı uygulayın! **Bana aman vermeyin!** Yani bana mühlet tanımayın! Bu, nübüvvetin en şiddetli âyetlerinden biridir. Çünkü Hûd aleyhisselâm onların içinde tek başında iken kendilerine bunları söylüyordu. Hûd aleyhisselâm bu sözleri Allah'ın kudretine güvenerek, O'na itimat ederek ve O'nun yardımını umarak söylüyordu, yoksa düşmanlarının arasında bulunan bir kimse böyle bir sözü söylemeye cüret edemezdi. Bilinmektedir ki o bu sözü yüce Allah'a dayanarak söylüyordu. Resûlullah'ın (s.a.), "Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın,
sonra bana karşı planınızı kurun"[174] meâlindeki âyette geçen beyanı da, [§] **190**
Nuh aleyhisselâmın "Bana yapacağınızı yapın"[175] meâlindeki âyette geçen ifadesi de, Şuayb aleyhisselâmın da "Ey kavmim! Bana elinizden geleni yapın!"[176] meâlindeki âyette geçen sözü de böyledir. Kur'ân'da bunun başka örnekleri de vardır. Onlar bu sözü düşman arasında bulundukları sırada, yanlarında da yardımcıları ve destekçileri olmadığı sırada söylemişlerdi. Bu durum, onların bu sözü Allah'a dayanarak söylediklerine işaret eder. Bu da nübüvvetin alâmetlerinden biridir.

---

174 "Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!" (el-A'râf, 7/195).

175 "Onlara Nuh'un kıssasını da oku! O, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın âyetlerini bildirmem zorunuza gidiyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın, yapacağınız iş içinizde niyet olarak kalmasın ve bana mühlet de vermeden yapacağınızı yapın" (Yûnus, 10/71).

176 "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Kimin başına aşağılayıcı bir azap geleceğini ve (böylece) yalancının kim olduğunu yakında öğreneceksiniz! Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim" (Hûd, 11/93).

اِنّ۪ي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللّٰهِ رَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَٓابَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾

56. "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a dayandım. Çünkü her canlının kontrolü O'nun elindedir. Şüphesiz Rabbimin yolu dosdoğru yoldur."

Ben, Allah'a dayandım. Yani işimi O'na havale ettim, yahut bütün yaptıklarımda O'nu vekil yaptım. Veyahut sizin beni öldürmekle tehdit etmenize karşı ben sadece O'na güvendim ve O'na dayandım. Veyahut da beni tehditlerinizin geçersiz olmasını sağlaması için O'na tevekkül ettim. **Benim de Rabbim, sizin de Rabb'iniz olan Allah…** Yani Cenâb-ı Hakk'ın benim de sizin de Rabb'iniz olduğunu bildiğiniz halde O'ndan korkmuyorsunuz da, taptığınız ilâhlarınızla beni nasıl tehdit ediyorsunuz? Bu aynen Hz. İbrahim'in (s.a.) sözü gibidir: "Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir hüküm indirmediği putları O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz putlardan nasıl korkarım?"[177]

Her canlının kontrolü O'nun elindedir. Yani onları dilediği zaman öldüren O'dur. "Âhızün bi-nâsıyetihâ" (آخذٌ بناصِيَتِها) beyanı, O'nun mülkü ve hükümranlığı altındadır anlamına gelir. Falancı, falanın gırtlağına yapışmış, falancı falanın elindedir denilir; aslında onun canı bunun elinde değildir veya onun gırtlağı bunun elinde değildir, onun otoritesi, yönetimi ve emri altındadır demektir.

191 **[§]Şüphesiz Rabbimin yolu dosdoğru yoldur.** Yani ben Rabbimin bana emrettiği ve beni uymaya çağırdığı en doğru yol üzerindeyim. Yahut Rabbimin bana emrettiği ve beni uymaya çağırdığı yol, en doğru yoldur. Tıpkı şu âyette buyurduğu gibi: "Rabb'in her şeyi yakından izlemektedir"[178].

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ٓ اِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبّ۪ي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْـًٔا اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَف۪يظٌ ﴿٥٧﴾

---

[177] el-En'âm, 6/81.

[178] el-Fecr, 89/14.

57. "Eğer sırt çevirirseniz bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim. Rabbim yerinize başka bir kavmi getirebilir. Siz O'na hiçbir engel çıkaramazsınız. Şüphesiz Rabbim her şeyi gözetendir."

Eğer sırt çevirirseniz bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim. Burada muhtemelen bir kelime gizlenmiştir, yani sana uymaktan ve sana itaatten yüz çevirirlerse, de ki: Ben Rabbimin risâletini tebliğ ettim. Buradaki "tevellev" (تولوا) kelimesi ancak haberdir. "Eblağtukum" (أبلغتكم) kelimesi de hitaptır. Her ikisinin hitap olmaları da mümkündür. O şöyle diyordu: Eğer sizleri davet ettiğim konuda bana uymaktan yüz çevirirseniz, **bilin ki size ulaştırmakla görevli olduğum şeyi size bildirdim.** Benim görevim sadece risâleti size tebliğ etmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmaktadır: "Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir"[179]. "Sana düşen sadece duyurmaktır"[180]. O şöyle diyordu: Bana düşen sadece Allah'ın risâletini size iletmektir, sizin bana uymaktan yüz çevirmenizin günahı benim meselem değildir. Başka bir âyette de Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[181]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabbim yerinize başka bir kavmi getirebilir. Bu cümle iki şekilde anlaşılır. Birincisi, onların helâk edileceğini haber vermektedir, çünkü Cenâb-ı Hak **başka bir kavmi getireceğini** söylemektedir. Allah eğer onları helâk etmeyecekse, başka bir kavmi getirmesinin anlamı olmaz. Onlar, "Bizden daha güçlü kim var?"[182] diyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: Sizin bedenlerinizin ve saldırınızın güçlü olması, sizi helâk etmekten Allah'ı aciz bırakmaz. İkincisi, Âd kavmi bu âlemin son nesli değildir, aksine onlardan sonra başka kavimler de gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Siz O'na hiçbir engel çıkaramazsınız.** Yani sizin bana uymaktan yüz **192**
çevirmeniz ve Allah'ın risâletini reddetmeniz, O'na hiçbir zarar vermez. O, hizmetçileri ve ordusu kendisinden yüz çevirdiğinde zarara uğrayan yeryüzünün sultanları gibi değildir. İkincisi, yeryüzü kralları öldürmekle ve birbirleriyle savaşmak yoluyla insanlara zarar verdikleri gibi siz Allah'a zarar veremezsiniz. Üçüncüsü, siz O'na zarar veremezsiniz, çünkü sizi davet ettiği dine uymanızda O'nun bir menfaati yoktur ki, uymamanızdan zarar görsün! Çünkü davetine

179 el-Mâide, 5/99.
180 eş-Şûrâ, 42/48.
181 en-Nûr, 24/54.
182 Fussılet, 41/15.

uymanızda O'nun için şahsi bir ihtiyaç ve fayda söz konusu değildir. O bunu size, ancak sizin ihtiyacınız ve sizin menfaatiniz için emretmekte ve ona uymaya davet etmektedir. **Siz O'na hiçbir engel çıkaramazsınız** cümlesinin, "Haydi hepiniz bana tuzak kurun!"[183] meâlindeki âyetin cevabı olması da muhtemeldir.

Şüphesiz Rabbim her şeyi gözetendir. Küçücük bir şey dahi olsa hiçbir şey O'na gizli değildir. Böyleyken tamamen ortada ve açıkta olan sizin yaptıklarınız ve halleriniz O'na nasıl gizli kalır? Yahut şunu demek istiyordur: **Şüphesiz Rabbim her şeyi gözetendir,** size yaptıklarınızın cezasını verecektir. Yani hiçbir şey O'nun gözünden kaçmaz ve O hiçbir şeyden gafil değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا
وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَل۪يظٍ ﴿٥٨﴾

58. "Emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık, böylece onları ağır bir azaptan da kurtardık."

Emrimiz gelince, Hûd'u kurtardık. Bu cümledeki **emrimiz gelince** anlamına gelen "ve lemmâ câe emrunâ" (ولمّا جاء امرنا) ifade kıyâmetin kopmasını gerektiren emir değil, yaratma emridir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir"[184]. Buna göre buradaki emir, tekvînî emirdir.[185] Biz ona daha önce temas etmiştik[186].

Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık. Bu ilâhî kelâm, o insanlardan kurtulmuş olanlar, ancak Allah'ın rahmetiyle kurtulmuştur, kendi bilgisiyle değil anlamına gelir. Bu konuda Resûlullah'ın
193 (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: [§]"Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez." Kendisine, sen de mi ey Resûllullah? diye sorulunca, "Evet

---

183 Hûd, 11/55.

184 Yâsîn, 36/82.

185 "Bu âyetteki 'Emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık' meâlindeki beyandan maksat, tekvînî emirdir. 'Geldi' kelimesi, o anda onun eseri göründü demektir; ondan maksat da emrin kendisi değil yaratmaktır; çünkü o ezelîdir. Bu aynen 'Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir' âyeti gibidir. Buna göre yukarıdaki âyetten maksat, azaptır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 385b).

186 bk. Hûd sûresinin 11/43. âyetinin tefsiri.

ben de! Ancak Allah beni rahmetiyle bürümüştür" karşılığını verdi.[187] Bu mesele Mûtezile'nin iddia ettiği gibi değildir. Onlar, kurtulan Allah'ın rahmeti sayesinde değil ancak kendi ameliyle kurtulmuştur, derler. **Katımızdan bir rahmetle** meâlindeki ifade farklı şekillerde yorumlanabilir. Buradaki rahmet, Hûd aleyhisselâmdır, yani Cenâb-ı Hak onlara Hûd'un sayesinde merhamet göstermiştir; çünkü Hûd'u onlara peygamber (resûl) olarak göndermişti, bundan dolayı ona tâbi olanları kurtarmıştır. Eğer durum böyle ise, o zaman fetret ehli de fetret hallerinde sorgulanırlar demektir; çünkü Cenâb-ı Hak onların Hûd aleyhisselâm sayesinde kurtulduklarını haber vermektedir. Buna göre fetret ehli de peygamber gönderilmeden önceki hallerinden sorgulanırlar. (İkincisi), **katımızdan bir rahmetle** meâlindeki ifade, onlardan kurtulanlar, katımızdan lütfettiğimiz tevfik sayesinde kurtulmuştur anlamına da gelebilir. Üçüncüsü de, onlar amelleriyle değil, bizim lütfumuzla kurtulmuştur anlamına gelir.

Böylece onları ağır bir azaptan da kurtardık. O kişileri, o kavmi helâk eden azaptan kurtardık. Bunun gelecekle ilgili bir vâd anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani onları âhirette ağır bir azaptan kurtaracaktır.

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوٓا اَمْرَ كُلِّ
جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾

59. "İşte Âd! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler; O'nun peygamberlerine âsi oldular ve her inatçı zorbanın emrine uydular."

[Âd Kavmi]

İşte Âd! Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler. Yani Rab'lerinin âyetlerini inkâr eden o ülke sakinleri Âd kavmidir. Onlar, **Rab'lerinin âyetlerini inkâr ettiler; O'nun peygamberlerine âsi oldular.** Âyetleri inkâr etmek, bütün peygamberleri inkâr etmektir. Tek bir peygamberi inkâr etmek, bütün peygamberleri ve Allah'ı inkâr etmektir. Çünkü peygamberlerin her biri, Allah'a ve bütün peygamberlere iman etmeye davet etmiştir. Onlardan birine iman etmek, Allah'a, bütün peygamberlere ve Allah'ın âyetlerine iman etmektir. Birini inkâr etmek de Allah'ı ve bütün peygamberleri inkâr etmektir. Âyetleri inkâr etmek de Allah'ı inkâr etmektir; çünkü Allah ancak âyetlerle bilinir, dolayısıyla âyetleri inkâr etmek Allah'ı inkâr etmek anlamına gelir.

---

187 Hadis benzer lafızlarla rivayet edilmiştir. Bu, Ahmed b. Hanbel'in rivayetidir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 52). Diğer rivayetler için bk. Buhârî, "el-Merdâ", 19; Müslim, "Sıfatu'l-kıyâme", 71-75.

194 **[§] Her inatçı zorbanın emrine uydular.** Denilmiştir ki: Cenâb-ı Hak onların inatçı zorbaların emrine uyduklarını, onlara itaat ettiklerini, peygamberlere uymayı ve onlara itaati terkettiklerini haber vermektedir. Şöyle de denildi: "Cebbâr" (الجبّار) kelimesi büyüklenen, peygamberlere karşı büyüklenen ve kibirlenenler demektir, çünkü onların reisleri peygamberlere karşı büyüklenir ve kibirlenirlerdi. Sonra halk tabakası da reislerine tâbi oldular ve onların isteklerine uygun davrandılar. Ebû Avsece şöyle dedi: Cebbâr, büyüklenen demektir; "anîd" (عنيد) de muhalefette inatçı olan anlamına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Anûd, anîd ve ânid" (العَنُود، العَنِيد، العانِد) kelimeleri sana muhalefet ederek muarız olan anlamına gelir[188]. Ebû Ubeyde de "anîd, anûd, ânid" (العَنِيد، العَنُود، العانِد) kelimeleri zâlim, sapkın anlamına gelir, dedi[189].

وَاُتْبِعُوا فٖى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَلَٓا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

60. "Onlar hem bu dünyada hem de kıyâmet gününde lânete uğradılar. Evet Âd Rabb'ini inkâr etti. Hûd'un kavmi Âd'ın canı cehenneme!"

Onlar hem bu dünyada hem de kıyâmet gününde lânete uğradılar. Bazıları şöyle dedi: Lânetten maksat azaptır, yani onlar dünyada da âhirette de azaba uğratılacaklar. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Bilin ki, Allah'ın lâneti zâlimlerin üzerine olacaktır!"[190] Yani Allah'ın azabı zâlimlerin üzerine olacaktır.

Âyetteki "utbiû" (أُتْبِعوا) kelimesi, katıldılar, ilhak edildiler anlamına gelir. Lânet kelimesinin kovulmak mânasına geldiği de söylenmiştir; buna göre âyet, onlar Allah'ın rahmetinden kovuldular, ne dünyada ve ne de âhirette ona nâil olamayacaklar demektir.

Evet Âd Rabb'ini inkâr etti. Hûd'un kavmi Âd'ın canı cehenneme! Yani onlar Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar!

---

188 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 205.

189 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 290.

190 Hûd, 11/18.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ
غَيْرُهُ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ ف۪يهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ
تُوبُوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبّ۪ي قَر۪يبٌ مُج۪يبٌ ﴿٦١﴾

61. "Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, duaları kabul eder."

[Hz. Salih ve Semûd Kavmi]

Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i gönderdik. Bu beyan daha önce, Semûd kavmine kardeşleri Salih'i gönderdik, meâlindeki âyette söylediklerimizle aynı anlamdadır.[191] **Kardeşleri** anlamına gelen "ehâhum" (اخاهم) lafzı ile
ilgili olarak da onun, din kardeşliği, [§]cins kardeşliği ve soy kardeşliği olmak 195
üzere üç anlama geldiğini söylemiştik[192]. Salih aleyhisselâmın onların din kardeşi olma ihtimali yoktur, ancak diğer ikisi yani soy ve cins kardeşi olması muhtemeldir.

Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun bütün peygamberlerin, kavimlerine yaptıkları ilk davet, Allah'ın birliği inancı ve O'na kulluk yapmak gerektiğidir. Çünkü diğer ibadetler, ancak tevhidi sağlam şekilde ayakta tutmakla mümkün olur. Bundan dolayı tevhit inancı, onların kavimlerini ilk davet ettikleri şeydir. Peygamberlerin âdet ve gayretleri, insanları Allah'ın birliğine ve O'na kulluğa çağırmakla sürüp gitmiştir.

O sizi yerden var etti. Bazı tefsirciler bu beyanı şöyle izah ederler: Allah sizi Âdem'den yarattı, Âdem'i de topraktan yarattı. Cenâb-ı Hak burada mahlukatı yaratmayı toprağa nispet etmektedir. Buna benzer bir ifade "Sizi bir tek kişiden yaratan O'dur"[193] meâlindeki âyette yer almaktadır, burada yaratmayı "tek bir kişiye" nispet etmektedir. O bizi tek bir kişiden yarattığını haber vermektedir, yani her ne kadar kendimiz onun zâtından olmasak da bizleri

[191] bk. el-A'râf sûresinin 7/65. âyetinin tefsiri.

[192] bk. el-A'râf sûresinin 7/65. âyetinin tefsiri.

[193] el-A'râf, 7/189.

Âdem'den yaratmıştı. İşte aynı şekilde burada da, her ne kadar bizim kendimiz topraktan gelmesek bile yaratmakta bizi toprağa nispet etmektedir. Yani bizim aslımızı topraktan yarattı ve ondan var etti demektir, bizim var olmamızı, aslımızı var ettiği şeye nispet etmektedir. **O sizi yerden var etti** meâlindeki beyanda, bütün yaratıkların var olmasını, gelişmesini, yaşamasını ve maişetlerini sağlamalarını topraktan çıkan şeye bağladı anlamı da var gibidir. Çünkü mahlukatın var olması, gelişmesi, yaşaması ve ayakta kalmaları toprakta yetişen ürünlere dayanmaktadır.

Size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. Bazıları buna, sizi oraya yerleştirdi, anlamını verdi. Bazıları da sizi oraya halef kıldı, dedi. Başkaları da şöyle dedi: Sizi yeryüzünü mâmur etmeniz için yarattı, onu dünyanız ve âhiretiniz için mâmur kılacaksınız. Burada Cenâb-ı Hak, yeryüzünü mâmur etmeyi yaratılanlara bıraktı; yeryüzünün imarını binalarının yapımını ve onlardan faydalanma yollarını onlar sağlayacaklar. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. **Mâmur hale getirme görevi verdi** meâlindeki beyana bazıları, sizin ömrünüzü uzun yaptı anlamını verdi.

196 **[§]O halde O'ndan mağfiret isteyin; sonra O'na tövbe edin.** Bu cümleyi Hûd kıssasını anlatırken açıklamıştık[194]. Yani Allah'ın sizi mağfiret edeceği bir halde olun. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[195]. Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemektedir: Eğer küfürden vazgeçerlerse, onlar bağışlanacak.

Şüphesiz Rabbim yakındır, yani yaratıklarını korumak için yakındır. Yahut, kendilerine ihsanda bulunduğu kişilere **yakındır.** Veyahut kendisine sığınana **yakındır. Duaları kabul eder;** dua eden herkesin duasını kabul eder. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Kullarım sana beni sorduklarında…"[196] "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki…"[197]

---

194 bk. Hûd sûresinin 11/52. âyetinin tefsiri.

195 el-Enfâl, 8/38.

196 "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler" (el-Bakara, 2/186).

197 "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim" (el-Bakara, 2/40).

قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فٖينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَٓا اَتَنْهٰينَٓا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا وَاِنَّنَا لَفٖى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَٓا اِلَيْهِ مُرٖيبٍ ﴿٦٢﴾

62. "Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin. Şimdi babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun? Doğrusu bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüphe içindeyiz."

Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin. Şimdi babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun? Bazıları bu âyetteki **sen içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin** meâlindeki beyanı şöyle açıkladı: Sen zayıflara merhamet eder, hastaları ziyaret ederdin türünde sözler söylediler. Şimdi bunun tersine mi döndün? Bazıları da şöyle dedi: Bizi kendi dinine davet etmeden önce senin bizim dinimize döneceğini umuyorduk, şimdi ise tanrılarımıza hakaret ediyorsun ve onları ayıplıyorsun. **Babalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi engellemeye mi kalkışıyorsun?** Yani bundan önce senin, bizim babalarımızı akılsız insanlar olarak gördüğünü bilmiyorduk, ama şimdi o akıllı insanları putlara tapmakla akılsızlık yaptıklarını söylüyorsun. **Doğrusu bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüphe içindeyiz.** Yahut onlar bunu, Salih aleyhisselâmın kendilerini Allah'ın birliğine ve O'na kulluk yapmaya çağırmasına karşı delil olarak söylüyorlardı. Dediler ki: Biz kesin olarak biliyoruz ki, babalarımız bu putlara tapmışlardır, [§]ancak **senin bizi davet ettiğin konuda ciddi bir şüp- 197
he içindeyiz.** Yani senin durumun ve bu dine davetin bizi şüpheye düşürüyor. Bu söz söylenmiştir. Ancak onların bundan ne beklediklerini bilmiyoruz. **Sen içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin** sözüyle de neyi kastettiklerini bilmiyoruz, yalnız onun aklıyla, dindarlığıyla, bilgisiyle ve basiretiyle kendisine ümit bağlanan biri olduğunu biliyoruz. O, belirttiğimiz bu ve benzeri şeylerden dolayı kendisine ümit bağlanan biriydi. **Bundan önce sen içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin,** sözüyle bunun dışında neyi kastettiklerini bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّٖى وَاٰتٰينٖى مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنٖى مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزٖيدُونَنٖى غَيْرَ تَخْسٖيرٍ ﴿٦٣﴾

63. “Salih dedi ki: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya ben Rabbimden verilmiş apaçık bir delile dayanıyorsam ve O bana kendinden bir lütufta bulunmuşsa! Bu durum karşısında O’na âsi olursam beni Allah’a karşı kim korur? (Bu teklifinizle) ***siz benim ancak zararımı arttırmış olursunuz.”***

Salih dedi ki: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya ben Rabbimden verilmiş apaçık bir delile dayanıyorsam. Yani sizi Allah’ın birliği inancına ve O’na kulluk etmeye davet etmemle şayet Rabbimden gelen bir delile, bir kanıta ve bir beyana dayanıyorsam, demektir. İkincisi, kesin olarak ben Rabbimden gelen açık bir delile dayanıyorum, anlamına gelir.

O bana kendinden bir lütufta bulunmuşsa! Buradaki **rahmet** kelimesi, Rabbim bana kendi katından bir hidâyet ve nübüvvet vermiştir anlamındadır.

Beni Allah’a karşı kim korur? Yani şayet ben **O’na âsi olursam** ve sizin dininize dönersem, beni Allah’ın azabından kim koruyacak? Sizin davetinizi kabul edecek olursam, beni hiç kimse koruyamaz. Davetinize uyar ve sizi dinlersem, Allah’tan başka beni koruyacak kimse yoktur. Sonra onların istedikleri şey muhtemelen ilâhî risâleti kendilerine tebliğ etmeyi bırakması veya kendilerinin tapmış oldukları putlara onun da tapmasıdır.

(Bu teklifinizle) siz benim ancak zararımı arttırmış olursunuz. Bu beyan hakkında farklı izahlar yapılabilir. Şöyle denildi: Benimle yaptığınız bu mücadelenizle siz **ancak benim hüsranımı arttırmış olursunuz.** Bazıları şöyle dedi: Bana isyan etmenizle siz ancak kendi hüsranınızı arttırmış oluyorsunuz. İbn Kuteybe “ğayra tahsîr” (غير تخسير) ifadesine “noksansız” anlamı verdi[198]. Ebû Avsece şöyle dedi: Bu kelime hüsran kökünden gelmektedir. Tef‘îl kalıbından “hassertuhû” (خسّرته) denilirse onu hüsrana mahkûm ettim mânasına gelir.

وَيَا قَوْمِ هٰذِهٖ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَاْكُلْ فٖٓي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا
تَمَسُّوهَا بِسُٓوءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرٖيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ
تَمَتَّعُوا فٖي دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾

198 [§]***64. “Ey kavmim! İşte size mûcize olarak Allah’ın gönderdiği dişi deve. Onu bırakın Allah’ın mülkünde otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar.”***

---

198 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 205.

65. "Fakat Semûd kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Salih de, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi."

[Hz. Salih ve Devesi]

Ey kavmim! İşte size mûcize olarak Allah'ın gönderdiği dişi deve. Onu bırakın Allah'ın mülkünde otlasın. Hz. Salih bu sözü, insanlar kendisinden mûcize istediklerinde söylemişti. **İşte size mûcize olarak Allah'ın gönderdiği dişi deve;** Salih'in peygamberlik iddiasının doğruluğuna delâlet edecek olan odur. Yahut risâlet sahibinden istemiş olduğunuz mûcize işte odur.

Allah'ın devesi. Cenâb-ı Hak, devede bulunan bir özellikten dolayı onu kendisine nispet etti, ancak o özelliğin ne olduğunu biz bilmiyoruz. Bu özellik başka develerde bulunmuyordu; Cenâb-ı Hak onu risâlete ve nübüvvete delil olacak bir mûcize olsun diye insanların görüp tanıdıkları başka develerden farklı birtakım özelliklerle yaratmıştı. Peygamberlerin mûcizeleri böyledir; semavî olduğu bilinsin diye onlar insanların güç ve kuvvetinin dışında kalan olaylardır. Sonra o devenin hangi özelliğe sahip olduğunu bilmiyoruz, yalnız vücudunun büyüklüğünü ve bedeninin kalınlığını biliyoruz; çünkü su içme sırası insanlarla onun arasında paylaşılmıştı, bir gün o içecek, bir gün insanlar içecekti. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: "Onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir"[199]. Bununla birlikte meralar taksim edilmemişti, çünkü Allah şöyle diyordu: **Onu bırakın Allah'ın yarattığı yeryüzünde otlasın.** Bazı insanların, o şöyle bir kayadan çıkmıştı, günde şu kadar süt veriyordu ve benzeri mahiyette söyledikleri sözlere gelince, biz bunları bilmiyoruz, dolayısıyla o şöyledir diye kesin bir söz söylememiz mümkün değildir. Yalnız onda, diğer develerde bulunmayan bir özelliğin var olduğunu biliyoruz. Bu özelliğin ne olduğunu bilmek bizim için ihtiyaç olsaydı, hiç şüphesiz Allah onu da açıklardı. Meselenin aslı konusunda daha önce şunu söylemiştik[200]: Bir şeyin parçası Allah'a nispet edildiğinde, O'na nispet edilen o parçalara saygı göstermek anlamına gelir. Eşyanın bütünü Allah'a nispet edildiğinde ise, Allah için ona saygı gösterilmesi kastedilmiştir. Meselâ, "Göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir"[201] meâlindeki âyetle "Zaten her şey O'na aittir"[202] meâlindeki âyet ve benzerleri böyledir.

---

199 eş-Şuarâ, 26/155.
200 bk. Hûd sûresinin 11/7. âyetinin tefsiri.
201 el-Bakara, 2/107; el-Mâide, 5/40; el-A'râf, 7/158.
202 en-Neml, 27/91.

199 **[§]Ona kötülük etmeyin.** Salih aleyhisselâm onlara, deveye kötülük etmeyi yasaklıyor ancak bu kötülükten maksadın ne olduğunu açıklamıyor. Muhtemeldir ki bu onların bildiği bir şeydir ve işte onu yasaklamaktadır. Bazı müfessirler **ona kötülük etmeyin** meâlindeki beyana onu kesmeyin mânasını verdiler. **Sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar,** nitekim onların deveyi kesmelerinden üç gün sonra azap onları yakaladı. **Semûd kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Salih de, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi.** Rivayet edildiğine göre ilk gün onların yüzleri sarardı, ikinci gün kızardı, üçüncü gün de karardı, sonra dördüncü günde onlara mahiyetini bilmediğimiz bir azap geldi. **Yaklaşan bir azap** meâlindeki ifade, çabuk gelecek olan azap anlamına gelir, onlara hiç mühlet verilmeyecek ve hemen azap edilecekler. **Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi,** yani Allah'tan gelen ve asla yalan olmayan bir tehditti. Azap onlara mûcize istemelerinin hemen arkasından gelmişti. Onlar mûcize istemişler, sonra mûcize geldiğinde onu yalanlamışlardı, bunun üzerine kendilerine azap geldi. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar"[203]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزٖيزُ ﴿٦٦﴾

66. "Emrimiz gelince Salih'i ve onunla beraber iman edenleri, bizden bir rahmet olarak, helâk olmaktan ve o günün zilletinden kurtardık. Şüphesiz Rabb'in kuvvetlidir, üstündür."

Emrimiz gelince. Yani Cenâb-ı Hakk'ın emri geldiğinde. Rabb'imizin vâdi geldi denildiğinde, Rabb'imiz tarafından vâdedilen şey geldi demektir. Çünkü O'nun vâdi ve emri gelmez, ancak emrettiği ve vâdettiği şey gelir; ondan maksat da azaptır. Yahut şöyle diyor: Allah'ın emrettiği ve vâdettiği şeyin gerçekleşme vakti geldi. O'nun emrettiği ve vâdettiği şey de azaptır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

203 "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz" (el-İsrâ, 17/59).

[§]Salih'i ve onunla beraber iman edenleri, bizden bir rahmet olarak, 200
helâk olmaktan kurtardık. Yani ihsanımız ve lütfumuzla onları kurtardık. Bu hususu daha önce açıklamıştık[204].

O günün zilletinden kurtardık. Buradaki "hızy" (الخِزْى) kelimesi, onları rezil ve rüsvay eden azap demektir. Denildi ki: Her azap, rezilliktir, Allah mü-minleri o günün rezilliğinden kurtarmıştır.

Şüphesiz Rabb'in kuvvetlidir, üstündür. Burada geçen "kavî" (قَوِىٌّ) keli-mesi, hiç kimsenin aciz bırakamadığı güç anlamına gelir. "Azîz" (عزيز) de, ken-disinden başka herkesi zillete düşüren güçtür. Denildi ki: "Kavî", dostlarına yardım eden ve düşmanlarından intikam alan demektir. "Azîz" de mülkünde ve hükümranlığında hiç kimsenin kendisini aciz bırakamayan kuvvetli kişi an-lamına gelir.

وَاَخَذَ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا ف۪ي دِيَارِهِمْ جَاثِم۪ينَ ﴿٦٧﴾

67. "Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar."

[Semûd Kavmine Gelen Azap]

Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı. Denildi ki: Onların aza-bı, Cebrâîl aleyhisselâmın çıkardığı korkunç gürültüdür (sayha). Buradaki "sayha"dan (صيحة) maksat, "sâʿika"dır (صاعقة), yani yıldırımdır da denilmiştir. Şöyle de söylendi: Her nevi azaba sayha denilir. Ancak onun nasıl bir şey ol-duğunu biz bilmiyoruz. Yahut onlara azabın süratle gelmesinden dolayı, bir sayha atacak kadar zamanda helâk edildiler. Veyahut insanlar azabın geldiğini gördüklerinde aralarında feryat ettikleri için o azaba sayha denilmiştir. Veya-hut da söylediğimiz şeydir.

Yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. Allah bu âyette kelimeyi "diyârihim" (دِيارِهِم) yani yurtları diye çoğul kullandı, Aʿrâf sûresinde ise "yurdu" anlamına gelen "dârihim"[205] (دارِهِم) diye tekil kullandı. Her ikisindeki hikâye aynıdır. Ba-zıları şöyle dedi: Yurdu diye müfred kullanılınca köyleri anlaşılır, yurtları diye çoğul kullanılınca da evleri anlaşılır. Ancak bunlar da aynı anlama gelir. On-

---

204 bk. Hûd sûresinin 11/58. âyetinin tefsiri.

205 el-Aʿrâf, 7/78.

lar yurdunda ve evlerinde diz üstü çöküp kaldılar anlamına gelen ifade, aynı mânaya gelir. "Câsimîn" (جاثمين), kelimesine öldüler, yok olup gittiler anlamı verilmiştir. Bu kelimenin aslı, yüz üstü yere yapıştılar demektir. Kuş avcıdan korkarak kafasını içine gömdüğünde "ceseme't-tâir" (جَثَمَ الطائر) denilir.Bu hususa daha önce temas etmiştik[206].

كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَٓا اِنَّ ثَمُودَا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

68. "Sanki orada hiç oturmamışlardı. İşte böyle, Semûd kavmi Rab'lerini inkâr etti. Vay Semûd'un haline!"

Sanki orada hiç oturmamışlardı. Bu beyana sanki orada hiç yaşamamışlardı, sanki orada hiç yerleşmemişlerdi ve sanki orayı hiç imar etmemişlerdi diye de mâna verilmiştir. İşin aslı şudur: Onlar helâke uğradıktan sonra ken-
201 dilerinden hiç söz edilmediği için sanki orada hiç yokmuşlar gibi oldu, [§]hiç anılmadıkları için sanki orada hiç var olmamışlardı. Hayırlı ve iyi insanlara gelince, ölseler ve bedenlerinin hiçbir izi kalmasa bile onlar ölümlerinden sonra hatırlandıkça sanki yaşıyor gibidirler.

İşte böyle, Semûd kavmi Rab'lerini inkâr etti. Denildi ki: Onlar Rab'lerinin nimetlerini inkâr ettiler, yahut Rab'lerinin âyetlerini inkâr ettiler. Bundan dolayı hepsi Allah'ı inkâr etmiş sayıldı.

Vay Semûd'un haline! Yani Allah'ın rahmetinden uzak olan Semûd'un vay başına geleceklere!

وَلَقَدْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَٓاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾

69. "Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da 'selâm' dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi."

---

206 bk. el-A'râf sûresinin 7/78. âyetinin tefsiri.

[**Hz. İbrahim'e Gelen Müjdeci Melekler**]

Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirmişlerdi. Bu müjdenin ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Elçiler ona İshak'ı ve torunlarını müjdelemişlerdi. Cenâb-ı Hak bu hususu şu âyette ifade buyuruyor: "Ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik."[207] Bazıları da şöyle dedi: Elçiler ona Lût'un kavminin helâk olacağı, Lût ve ailesinin ise kurtulacağı müjdesini getirmişlerdi. Denildi ki: Lût, Hz. İbrahim'in kardeşinin oğlu idi. Lût aleyhisselâm, kavminin kötülüklerinden ve yaptıkları (sapık) fiilden Allah'a sığınmış ve onlardan kurtulmak için dua etmişti. Şöyle demişti: "Doğrusu ben bu yaptığınızdan dolayı sizden nefret ediyorum."[208] Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Sâre, Hz. İbrahim'e şöyle demiş: Kardeşinin oğlunu yanına al, çünkü kavmi ona işkence edecek. Sâre sanki, onların yaptığı kötülükleri Cenâb-ı Hakk'ın cezasız bırakmayacağını anlamıştı. Bazıları da şöyle söyledi: Elçiler ona her iki müjdeyi de getirmişlerdi; yani hem çocuk ve torun müjdesini, hem de Lût'un kavminin helâk olacağı, Lût ve ailesinin ise kurtulacağı müjdesini. Bazı müfessirler bu görüşü benimser.

[**Selâmlaşma**]

[§]Elçiler İbrahim'e selâm vermişlerdi. O da 'selâm' dedi. Bu âyet, **202**
selâmın dünya ve âhirette nebîlerin, resûllerin ve meleklerin sünneti olduğuna işaret eder. Selâm sadece bu ümmete mahsus değildir, aksine geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin de sünnetidir. Aynı zamanda cennet ehlinin de selâmlaşma şeklidir: "Selâm size! Hoş geldiniz!"[209] Dolayısıyla söylediğimiz gibi âyet de buna işaret etmektedir. Sonra "selâm" kelimesinin nasbedilmesi ve ikincisinin ötre okunmasına gelince, ilki "söz söyledi" (قال قولاً) cümlesinde olduğu gibi söylenen şey olduğundan mansup, ikincisi ise onların sözü olarak nakledildiğinden merfû gelmiştir.

[**Misafirlere İkram Âdabı**]

Çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi. Bu cümledeki **çok geçmeden getirdi** meâlindeki ifade onların yanında kalmadı tâ ki onlara bir şeyler ikram etmekle uğraşmaya başladı demektir. Yoksa buzağıyı kesmek ve kızartmak zaman alır, ancak buzağı kızartılmış olmalıdır. Eğer kı-

---

207 Hûd, 11/71.

208 eş-Şuarâ, 26/168.

209 "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!' diyecek" (ez-Zümer, 39/73).

zartılmamış idiyse, o zaman bu beyan söylediğimiz gibi şöyle açıklanır: Gelen misafirlerle yapıldığı gibi İbrahim de, sözü edilen yiyecekler gelinceye kadar bir müddet onlarla sohbete ve konuşmaya devam etti. Burada belirttiğimiz misafirlere yapılacak olan ilgilenme âdabı vardır. Bu âyet, gelen misafirleri nereden gelip nereye gittiği ve neye ihtiyacı olduğu gibi şahsi sorularla meşgul etmemek, ancak ona ikram edilmesi icabeden ikramları yapmak ve ihtiyaçlarını karşılamak gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü İbrahim aleyhisselâm ancak onlara ikramda bulunmakla uğraşmış, şahsi halleri ile ilgili sorularla meşgul olmamıştı; söylediğimiz işleri yapmış ve onlara kızartılmış buzağı getirmişti. Bu, misafirler hakkında dikkat edilmesi gereken bir ahlâk kuralı idi.
203 [§]Görmez misin ki, şayet Hz. İbrahim gelenlerin durumlarına dair sorular sormuş olsaydı, onların melek olduklarını anlardı ve sözü edilen yemek ikramıyla uğraşmazdı, çünkü onların melek olduklarını anlardı, çünkü meleklerin yemek ihtiyacı olmadığını biliyordu.

Kızartılmış buzağı. Bazıları “hanîz” (حنيذ) kelimesine besili anlamı verdi. Başka bir âyette de besili anlamına gelen “semîn” (سمين) kelimesi kullanılmaktadır: “Besili bir buzağı getirdi”[210]. Bazıları şöyle dedi: “Hanîz”, yerde bir çukur açılarak orada kızgın taşlarla kızartılan ettir. Bazıları da şöyle söyledi: “Hanîz”, suyu akıncaya kadar kızartılan ettir. İbn Abbâs dedi ki: O, pişirmek demektir, “hanîz” pişirilmiş ettir[211].

فَلَمَّا رَاٰۤ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا
لَا تَخَفْ اِنَّٓا اُرْسِلْنَٓا اِلٰى قَوْمِ لُوطٍۜ ﴿٧٠﴾

70. “Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. ‘Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik’ dediler.”

Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı. Bazıları şöyle dedi: Burada geçen ve onları yadırgadı anlamına gelen “nekirahum” (نَكِرَهم) sözcüklerindeki “nekira” fiili if‘âl ve istif‘âl kalıplarında kullanılınca da aynı mânaya gelir; inkâr etti, anlamadı, yadırgadı demektir. Onların hırsız olduklarını sandı. Çünkü hırsızlar şayet birilerinden bir şey çalacaklarsa, onların yemeklerini almazlar, yanlarında da bir şey yemezlerdi. Denildi ki: Onların insan olmalarını **yadırgadı.**

---

210 ez-Zâriyât, 51/26.

211 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XII, 69; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 446.

Onlardan dolayı içine bir korku düştü. Denildi ki: Onlardan dolayı içinde korku duygusu uyandı. Bazıları şöyle dedi: Onların hırsız olduklarını zannettiği için korktu, çünkü kendilerine takdim ettiği yemeklerden yememişlerdi. Bazıları da dedi ki: “Hîfe” (خيفة) kelimesi yabancılık mânasına gelir. Yani onlara ikram ettiği yemekleri yemediklerini görünce içinde yabancılık
fikri uyandı. İşte o zaman onların insan olmadıklarını anladı. [§]Çünkü Hz. **204**
İbrahim’in evi, meskûn mahallin uzağında idi ve oraya ancak yemeğe ihtiyacı olan insanlar misafir olurdu. Bu gelenlerin, getirilen yemekten yemediklerini görünce, onların insan olmadıklarını ve büyük bir iş için, yani kavme azap etmek ve onları helâk etmek için geldiklerini anladı, bundan dolayı korktu.

Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik, dediler. Başka bir âyette şöyle denilmektedir: “Biz, günaha batmış bir topluluğa gönderildik; taşları üzerlerine yağdırmak için”[212]. Burada da **korkma! Biz Lût kavmine gönderildik** buyurmaktadır. Bu konudaki diğer âyetler şöyledir: “Korkma, dediler ve ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler”[213]. Hz. İbrahim şöyle dedi: “Peki ey elçiler! Sizin asıl göreviniz nedir?”[214] Bu âyet-i kerîmede “Biz gönderildik” meâlindeki cümle, Hz. İbrahim’in sorusu üzerine beyan edilmiştir. Açıklamaya çalıştığımız âyette ise Hz. İbrahim’in sorusu yer almamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Bu âyette Hz. İbrahim’in “Sizin asıl göreviniz nedir?” sorusuna cevap verilmektedir. Ancak açıklamaya çalıştığımız âyette, her ne kadar birbirinden ayrı düşmüşler ise de bu soru ile birleştirilerek meleklerin sözleri nakledilmektedir. Bu beyan başka bir yerde gerçek anlamda kullanılmıştır. Bu, Arap dilinde doğru görülen bir ifade tarzıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَامْرَاَتُهُ قَٓائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَ وَمِنْ وَرَٓاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾

71. “Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak’ı, İshak’ın ardından da Yâkub’u müjdeledik.”

---

212 “Biz, dediler, günaha batmış bir topluluğa gönderildik; balçıktan taşları üzerlerine yağdırmak üzere” (ez-Zâriyât, 51/32-33).

213 ez-Zâriyât, 51/28.

214 ez-Zâriyât, 51/31.

[Hz. İbrahim'in İhtiyarlığında Çocukla Müjdelenmesi]

Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü. Bazıları şöyle dedi: **Ayakta bekleyen.** Yani misafirlerin başında bekleyen demektir. Çünkü o yaşlı idi, yaşlı bir kadının yabancı erkeklerin yanına gitmesinde beis yoktur. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak "Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınlar"[215] buyurmaktadır. Bazıları da **ayakta bekleyen** meâlindeki ifadeye, kapının arkasında ayakta bekleyen diye anlam verdi. Ancak bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz.

Bu sûrede Cenâb-ı Hak, **ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü** buyurmakta, başka bir yerde de şöyle demektedir: "Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu"[216]. Eğer İbrahim'in karısı kapının arkasında ayakta bekliyordu diyenlerin görüşü doğru ise, o zaman bu âyette onun heyecanla gelmesinden
205 bahsedilmesi, misafirlerin yanına çıkması anlamına gelir. [§]Şayet misafirlerin başında duruyor idiyse, o zaman bu âyetteki kadının heyecanla gelmesi meâlindeki ifade, onun alnına ve yanağına vurmaya yönelmesi anlamına gelir. Yani burada gerçek anlamda bir gelmek söz konusu değil, âyette bildirilen fiili yapmaya, yani alnına vurmaya yönelmesi bahis konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Karısı güldü. Bazıları şöyle dedi: İbrahim'in onları hırsız sanıp korkmasına şaşırıp güldü. Onlar üç veya dört kişi idiler, yani on kişiden daha az idiler. Rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. İbrahim'in hizmetçilerinin sayısı üç yüze ulaşıyordu. İşte Hz. İbrahim'in karısı, hizmetçilerin sayısı bu miktara ulaşmışken, sayıları on kişiye bile varmayan birkaç insandan nasıl korktuğuna şaşırıp güldü. Bazıları da dedi ki: Hz. İbrahim'in karısı yaşı itibariyle ihtiyarlamış olduğu halde çocuğu olacağı müjdesine şaşırıp güldü. Bu doğrudur, kadın şöyle demişti: Yaşım şu kadara ulaşmışken benim çocuk sahibi olacağım gerçek midir? Bazıları ise şöyle dedi: "Dahiket" (ضحكت) kelimesi, âdet gördü demektir, zira, "tavşan hayız gördü" anlamında (ضحكت الأرنب) denir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) ve İkrime'nin sözüdür[217]. Ferrâ şöyle dedi: "Dahiket" (ضحكت) kelimesinin hayız gördü mânasına geldiği işitilmemiş ve hiç bilinmemektedir. Çocukla müj-

---

215 "Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur, bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır" (en-Nûr, 24/60).

216 "Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha! dedi" (ez-Zâriyât, 51/29.

217 Bu söz İbn Abbâs (r.a.) ve İkrime'den rivayet edilmiştir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 451-452). Aynı söz Mücâhid'den de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 73).

delendiği için hayret ederek güldü diyenlerin yorumuna göre, burada takdim tehir var demektir, sanki şöyle olmalı idi: **Ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik,** o da güldü. Bazıları dedi ki: Gelenlerin kötülüklerinden emin olunca sevinçten güldü, çünkü Hz. İbrahim ve karısı onlardan korkmuşlardı[218].

İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik. Burada açık olarak görülmektedir ki, o önce İshak ile İshak'ın doğumunun arkasından Yâkub'un doğumuyla müjdelenmişti. Ancak Yâkup, Hz. İbrahim'in değil İshak'ın oğlu idi,
[§]Hz. İbrahim'in torunu ve İshak'ın oğlu idi. Buna göre âyetteki İshak'ın ar- 206
dından sözü, torunu Yâkub'u müjdeledik anlamına gelir. Buradaki müjdeleme, çocuk ve torun ile gerçekleşmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İbrahim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Yâkub'u lütfettik"[219].

قَالَتْ يَا وَيْلَتٰٓى ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْل۪ى شَيْخًا اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عَج۪يبٌ ﴿٧٢﴾

72. "Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!" dedi.

Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Başka bir yerde de şöyle dedi: "Ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler. Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; 'Benim gibi yaşlı ve kısır kadın ha!' dedi"[220]. Burada ise şöyle demektedir: **Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!** Hz. İbrahim'in karısı, Allah'ın kudretine şaşırmış değildi, çünkü o Cenâb-ı Hakk'ın her zaman çocuk vermeye kādir olduğunu biliyordu. Fakat o, kadınlarda ve erkeklerde mûtat olanın belli bir yaşa geldiklerinde çocuk yapamadıklarını düşündüğü için şaşırmıştı. Onun şaşırması, kendisi ve kocası bu halde iken mi çocuk sahibi olacaklarına, yoksa gençlik günlerine döndürülüp o halde mi çocuk sahibi olacaklarına idi. Allah'ın kudreti açısından değil, fakat mûtat olanın hilafına bir husus olduğu için her iki durum da şaşılacak işti. Bu mesele, daha önce belirttiğimiz Zekeriyya aleyhisselâmın durumuna benzemektedir: "Bana ihtiyarlık gelip çattığı,

---

218 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 338.
219 el-Enbiyâ, 21/72.
220 ez-Zâriyât, 51/28-29.

üstelik karım da kısır olduğu halde benim nasıl oğlum olabilir?”[221] Başka bir yerde de şöyle demektedir: “Ben ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?”[222] Yani ben bu halde iken mi çocuğum olacak, yoksa gençlik yıllarıma geri mi döndürüleceğim? İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir: **Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!**

قَالُوٓا اَتَعْجَب۪ينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ اِنَّهُ حَم۪يدٌ مَج۪يدٌ ﴿٧٣﴾

207 [§]*73. “Elçiler de ‘Allah’ın işine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir, ey hâne halkı! Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir’ dediler.”*

Elçiler de ‘Allah’ın işine mi şaşıyorsun?’ dediler. Müfessirler bu âyeti şöyle açıkladılar: Cenâb-ı Hakk’ın bunu yapmak konusundaki kudretine mi şaşırıyorsun? Ancak bunun iki anlama gelmesi ihtimali vardır. Birincisi, Allah’ın işine şaşırma! Ben senin ailende buna benzer çok şey gördüm. İkincisi…[223]

Allah’ın rahmet ve bereketi üzerinizdedir. Bu beyan, “Selâm vermişlerdi”[224] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Çünkü bilinmektedir ki, onlar hiçbir şey eklemeden sadece “selâm” demediler, aksine selâma başka kelimeler de eklemişlerdi. Onlar sanki şöyle demişlerdi: Selâm üzerinize olsun, Allah’ın rahmeti ve bereketleri de! Yahut şöyle dediler: Allah’ın selâmı, rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun!

Hâne halkı! Buradaki kelimenin harekesi üstündür, sanki şöyle denilmektedir: Ey hâne halkı! Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle demiştir: “Ehl-i beyt’im, size iki ağır yük bırakıyorum: Allah’ın kitabını ve akrabalarımı”[225].

---

221 Âl-i İmrân, 2/40.

222 “Zekeriyya, ‘Rabbim!’ dedi. Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?” (Meryem, 19/8).

223 Yazma nüshada bundan sonraki cümle yer almamaktadır.

224 Hûd, 11/69.

225 Bu hadis, muhtelif senetlerle rivayet edilmiştir. Bunların lafız olarak en uygunu, Ahmed b. Hanbel’in kaydetmiş olduğu buradaki rivayettir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 14, 17, 26, 59; V, 181; Tirmizî, “Menâkıb”, 31). Tirmizî hadisin hasen olduğunu söyledi. Kur’ân-ı Kerîm ve ehl-i beyt, hadiste ağır yük olarak tavsif edildi. Çünkü onları yüklenmek ağır şeydir, onlara göre davranmak da ağırdır. Ağır kelimesinin aslı şudur: Araplar nefis, tehlikeli

Yani ey Ehl-i beyt'im, demektir[226]. [§]**Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, şanı** 208
yücedir. O "Hamîd"dir (حميد), yani övülmeye layıktır, yani şükür gibi küçük bir iyiliği kabul edip bol mükâfat verendir. "Mecîd" (مجيد) kelimesi, şan, şeref anlamına gelir. Şöyle de söylendi: Hamîd övülen demektir, Mecîd de şanlı olan, yani Kerîm olan demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ وَجَٓاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فٖى قَوْمِ لُوطٍ 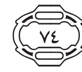

74. "İbrahim'in korkusu geçip kendisine müjde de gelince Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı."

[Hz. Lût ve Kavmi]

İbrahim'in korkusu geçince… Denildi ki: Buradaki "rav'" (الروع) kelimesi, meleklerin gelmesiyle Hz. İbrahim'in içinde duyduğu korku ve endişe anlamına gelir. **Kendisine müjde de geldi,** yani çocuğu ve torunu olacağı, Lût ve ailesinin de kurtulacağı müjdesi geldi. Bu, "Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirdi"[227] meâlindeki âyette söylediklerimizle aynıdır.

ve korunmuş olan her şey için "ağır" derlerdi. Hz. Peygamber'in (s.a.) zikrettiği iki şey için "ağır" demesi, onların değerini büyük göstermek ve şanını yüceltmek mânasındadır. Onun aslı, korunmuş hüviyette olan deve kuşu yumurtasının durumu gibidir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "ثقل" md.). "İtratü'r-racul" (عترة الرجل) tamlaması da, adamın çocukları ve diğer yakınları demektir. Şöyle de söylendi: Bu kelime, adamın yakın topluluğu, aşireti, yani ölüp giden ve gelecek olan yakınları demektir. İnsanın çocukları, kendi sulbünden olan soyu ve zürriyeti mânasına geldiği de söylenmiştir… Hz. Peygamber'in (s.a.) itresi ise, Hz. Fâtıma'dan (r.a.) olan çocuklarıdır. Hz. Peygamber'in (s.a.) itresinin, Abdülmuttalib'in nesli olduğu da söylenmiştir. Onun yakın aile efradı, yani kendi çocukları ile Hz. Ali (r.a.) ve çocukları olduğu da söylenmiştir. "İtratü'r-racul" (عترة الرجل) tamlamasına insanın amcasının çocuklarından olan yakınları mânası da verilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) rivayetine göre, Resûlullah (s.a.) Bedir esirlerine yapılacak muamele konusunda ashabıyla istişare ederken, kendisine; onlar senin itren ve kavmindir, demişti. Bu sözle de amcası Abbâs'ı ve orada bulunan Hâşimoğulları'nı kastetmiş, kavmi kelimesi ile de Kureyş'i kastetmişti. Meşhur ve mâruf olan, bununla Hz. Peygamber'in (s.a.) Ehl-i beyti'nin kastedilmiş olduğudur. Bunlar da kendilerine farz olan zekâtın verilmesi haram olan kişilerdir. Ganimetin beşte birinin beşte biri verilen yakınlarıdır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* "عتر" md.).

226 Müellifin bu değerlendirmesi tartışmaya açıktır. Doğru olan, "ehl" kelimesinin, akrabam anlamına gelen "itratî" (عترتى) kelimesinden bedel veya atf-ı beyân olmasıdır. Burada nidâ edatının yeri yoktur. Yani cümle şöyle tercüme edilmelidir: "Size iki ağır yük bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve yakınlarım olan Ehl-i beyt'imi."

227 Hûd, 11/69.

Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı. Bazı müfessirler dediler ki: Hz. İbrahim'in Lût kavmi hakkında onlarla tartışması, konuyla ilgili hikâyede belirtildiği gibi, onlara söylediği şu sözdür: Onların içinde şu kadar mümin olduğu halde onlara da mı azap edeceksiniz? Melekler buna, hayır ve benzeri sözlerle cevap verdiler[228]. Eğer bu rivayet sahih ise, âyetteki tartışmadan maksat odur, sahih değilse onun meleklerle tartışmasının ne olduğunu biz bilmiyoruz. Hz. İbrahim'in meleklerle tartışmasının, o insanlardan azabın defedilmesi veya ertelenmesi ile ilgili olması mümkündür. Bunun delili şu âyet-i kerîmedir: "İbrahim, bundan vazgeç; çünkü Rabb'inin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir, dediler"[229]. Kendilerine acıdığı ve merhamet duyduğu için Lût kavminin hayatta kalmaları için de tartışmış olabilirler, çünkü onlar azabın ve tehdit edildikleri felâketin gelmemesi için belki de iman edecekler ve davet edildikleri şeyi kabul edeceklerdi. Hz. İbrahim, onları bırakması için Rab'lerinden talepte bulunmaları ona dair bir aracılık yapıyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ اَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾

75. "İbrahim cidden ağır başlı, hassas ruhlu, kendini Allah'a vermiş biriydi."

[Halîm, Evvâh ve Münîb Kelimeleri]

Denilmiştir ki: Âyetteki "halîm" (حليم) kelimesi, kendisine zulmedene karşılık vermeyen kişi anlamına gelir. Yahut her cahilin bilgisizce davranışına yumuşak karşılık verendir. "Evvâh" (اوّاه) kelimesinin de Habeş dilinde kesin ina-
209 nan anlamına geldiği söylenmiştir. [§]"Evvâh"ın, çok âh çeken, yüreği yanan, çok dua eden mânasına geldiği de söylendi. Buna, hiç ara vermeden dilinden zikri düşürmeyen müttaki kişi anlamı verilmiştir. Bazıları da buna Rabb'i ile arasında geçen şeye çok üzülen biriydi, mânasını verdi. Cenâb-ı Hak bu üç kelimede, bütün hayır ve itaat çeşitlerini topladı: Hem Rabb'i ile arasında geçen

[228] Bu konuda çok rivayet vardır. Bunlardan biri Katâde'den gelmektedir: "Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı" meâlindeki âyet konusunda bize anlatıldığına göre, Hz. İbrahim'in onlarla tartışmasından maksat, kendilerine, 'onların içinde elli mümin varsa, onlara da mı azap edeceksiniz?' demesidir. Melekler, hayır diye karşılık vermişlerdi. Bu tartışma on kişiye ininceye kadar sürdü. Sonra 'onların içinde şayet on mümin varsa, onlara azap mı edeceksiniz?' diye sordu. Melekler yine , hayır dediler. Onlar üç köy idi ve orada Allah'ın dilediği kadar çok sayıda mümin vardı (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 79-80; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 454).

[229] Hûd, 11/76.

şeyleri, hem de insanlarla arasında geçen olayları. Çünkü onun “halîm” olduğunu, “evvâh” olduğunu ve “münîb” (منيب) olduğunu açıkladı. Münîbin, Allah’a karşı son derece ihlaslı mânasına geldiği söylenmiş, kalbi ve bedeniyle Allah’a yönelen anlamı da verilmiştir. Bunu Tevbe sûresinde açıklamıştık[230].

يَٓا اِبْرٰهٖيمُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا اِنَّهُ قَدْ جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ وَاِنَّهُمْ اٰتٖيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

76. “İbrahim, bundan vazgeç; çünkü Rabb’inin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir, dediler.”

İbrahim, bundan vazgeç. Yani yaptığın bu tartışmadan vazgeç! **Çünkü Rabb’inin emri gelmiştir.** Yani Rabb’inin emrettiği ve Rabb’inin vâdettiği şey gelmiştir. **Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir.** Yani karşı durulamaz, şefaatle geri çevrilmesi ihtimali olmayan bir azap!… **İbrahim, bundan vazgeç** meâlindeki cümle, belirtilen o tartışmadan vazgeç anlamına da gelebilir. **Çünkü Rabb’inin emri gelmiştir,** meleklerin senin yanından ayrılmalarıyla geri çevrilemez. **Rabb’inin emri gelmiştir** cümlesi, onlara azabın gelmesi ile ilgili Rabb’inin emri gelmiştir mânasına da gelebilir.

وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سٖٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَصٖيبٌ ﴿٧٧﴾

77. “Elçilerimiz Lût’a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. ‘Zor bir gün!’ dedi.”

Elçilerimiz Lût’a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu. (سیء بهم) kelimesi, kavminin yabancılara yaptıkları yüzünden, kendisini utandıracaklarından korktuğu için meleklerin gelmesinden rahatsız oldu demektir.
Onlara karşı çaresizlik hissetti. [§]Yani onların gelenlere ne yapacaklarını ve 210
misafirlerini onların kötülüğünden korumak için nasıl davranacağını bilemiyordu. Âyetteki “zer‘an” (ذَرْعًا) kelimesi, güç ve kudret anlamına gelir, yani gücü ve kudreti daraldı demektir. **Zor bir gün, dedi.** Buna çirkin ve sıkıntılı gün mânası verildi. Çünkü o, perdeleri yırtacak ve erkekleri rezil edecek bir gündü. Bu âyet, içtihadın caiz olduğuna işaret etmektedir; çünkü Lût aleyhisselâm,

230 bk. Tevbe sûresinin 9/114. âyetinin tefsiri.

zor bir gün, yani dehşetli bir gün sözünün gerçekliği sonradan belli olacaktı, henüz onun sıkıntısı ortaya çıkmamıştı; ancak o bu sözü kendi içtihadıyla söylemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Elçilerimiz Lût'a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. Burada geçen **huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti** meâlindeki beyanda ifade edilen hususun sebebi muhtemelen şu idi: Elçiler, kavmini helâk etmek üzere Lût'a geldiğinde, Lût bundan huzursuz oldu ve çaresizlik hissetti. Bu cümlenin, kavminin misafirlere kötülük yapacakları endişesiyle huzursuz oldu mânasına gelmesi de muhtemeldir. Hâsılı her iki anlam da, gerek kavminin durumu ve gerek gelen elçilerin konumu netice olarak Lût aleyhisselâma yöneliktir. Yahut ikisinden biri misafirlerin konumu ile ilgili, diğeri de kavminin başına gelecek olan felâketle ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَٓاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ قَالَ
يَا قَوْمِ هٰٓؤُلَٓاءِ بَنَاتٖى هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ فٖى
ضَيْفٖى اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشٖيدٌ ﴿٧٨﴾

78. "Lût'un kavmi koşarak ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, 'Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!' dedi."

Lût'un kavmi koşarak ona geldi. Bu âyette geçen "yuhra'ûn" (يهرعون) kelimesine bazıları koşarak anlamı, bazıları da hızlı yürüyerek geldi mânası verdi. O, koşmakla yürümek arası bir haldir, yarısı koşmak, yarısı yürümek gibi bir gidiştir. Bazıları da korkutmak diye mâna verdi, yani onu korkutacak halde geliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Bu cümle iki şekilde açıklanabilir. Biri, **daha önce**, yani Lût henüz onlara peygamber olarak gönderilmeden
211 önce **o çirkin işleri yapıyorlardı,** anlamına gelebilir. Diğeri, **daha önce**, **[§]**
yani misafirler Lût'a gelmeden önce **o çirkin işleri yapıyorlardı,** mânasına gelebilir. Buradaki çirkin işten maksat, muhtemelen şirk ve onların işledikleri ahlâksızlıktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Lût'un Kızları]

Lût, ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir, dedi. Lût aleyhisselâmın söylediği, **şunlar kızlarım; sizin için en nezih olan onlardır,** meâlindeki beyanın işaret ettiği anlam hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Hz. Lût burada kavminin kızlarını kastetmişti; çünkü peygamberler kavminin babası hükmündedir, dolayısıyla kavminin çocukları onlara nispet edilirler. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetine bakmaz mısın: "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir"[231]. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şu cümle de yer almaktadır: Peygamber de onların babalarıdır[232]. Resûlullah'ın (s.a.) zevceleri onların anneleri ise, Hz. Peygamber (s.a.) de onların babalarıdır. İşte buna göre Lût aleyhisselâmın **şunlar kızlarım** sözü ile kavminin kızlarını kastetmiştir. Söylediğimiz gibi kendisinin kavminin babası hükmünde olduğundan dolayı onların kızlarını kendisine nispet etmişti. Sonra Hz. Peygamber'in (s.a.), kavminin babası, zevcelerinin de anneleri gibi addedilmesinin mânası iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, kavmine olan şefkatinden dolayı ona nispet edilmişlerdi, çünkü Hz. Peygamber halka kendi analarından ve babalarından daha şefkatli idi. Yahut tıpkı babaları gibi halkı eğitip yetiştirdiği için bu niteliğe sahipti. İşte bu iki cihetten dolayı Resûlullah (s.a.) onlara kendi canlarından daha yakındı.

Bazıları şöyle dedi: Lût aleyhisselâm kendi kızlarını kastetmişti. Bu durumda o sözün ne anlama geldiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları dedi ki: Bu söz, kızlarını nikâhlayarak almaları konusunda yapılan bir göndermedir. **Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olan onlardır,** yani eğer imanı kabul ederseniz nikâh kıyarak onlarla evlenebilirsiniz demek istemişti.

Şöyle diyenler de vardır: Bu, onun, kavmi nezdinde zina ettiğine dair yaptığı bir gönderme idi, yoksa kendi nezdinde zani olduğuna dair yaptığı bir gönderme değildi. Nitekim şöyle derler: Muhammed aleyhisselâma sövmeye zorlanan birinin, başka bir Muhammed'i kastederek sövmesinde beis yoktur,
ona sövmesi kendisine helâldir. Eğer zorlayan kişi de yanında ise, [§]söven kişi **212**
zihninde başkasını canlandırarak Resûlullah'a (s.a.) sövebilir. Aynı şekilde insan Allah'a sövmeye zorlandığında, kalbinden putperestlerin tanrılarına niyetlenerek sövebilir, şayet sövmeye zorlayanlar nezdinde taptığı Allah'a sövdüğü zannedilirse. Buna göre Lût aleyhisselâmın **sizin için en nezih olan onlardır**

231 el-Ahzâb, 33/6.

232 Bu, Übey b. Kâb ve Abdullah b. Abbâs'ın kırâatinde de yer almaktadır; bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 567.

sözü, her ne kadar Lût'un nazarında zina kastı yok idiyse de, onların nazarında zinaya yapılan bir gönderme idi. Bazıları şöyle dediler: Lût aleyhisselâmın bu sözü, misafirlerine karşı onların yapmaya niyetlendikleri fiilin çirkinliğini kendilerine göstermek için söylemişti. Çünkü zina onlarda da haramdı, bu yüzden o fiilin çirkinliğini anlamaları ve o işten vazgeçmeleri için kızlarını ileri sürmüştü; kızları hakkında söz etmeye kalbi dayanıyor, ama misafirleri hakkında söz etmeye dayanmıyordu. Yahut onların her ikisi de helâl değil idiyse de, biri diğerinden daha hafif olduğu için o sözü söylemişti. İki kötülüğün bir arada belirtilmesi de caizdir, o zaman şöyle denilir: Her ne kadar o fiillerin ikisi de kötü ise de, bu öbüründen daha temiz ve daha helâldir, bu öbüründen daha hafif ve daha ehvendir. Zina fiili haram ise de, nikâh yoluyla kadınlarla ilişkide bulunulabiliyordu, ancak erkeğin erkekle ilişkisi hiçbir halde helâl değildi. Bazıları da şöyle söylediler: Onlar Lût'un kızlarına talip olmuşlardı, ancak Lût aleyhisselâm denk olmadıkları için kızlarını onlara vermemişti. Fakat misafirlerine yapmaya niyetlendikleri fiilin çirkinliğini anlamaları için, o sırada onlara kızlarını kendilerine nikâhlayabileceğini söylemişti. Buna benzer daha farklı değerlendirmeler de yapılabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! Başka bir yerde de şöyle dediği belirtilir: "Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın"[233]. Bu iki farklı ifade, rezil etmenin utandırmakla aynı şey olduğunun bilinmesi içindir. Bu aynı zamanda rezil etmekten maksadın, kendisine misafir gelen kişiyi utandırmak olduğuna işaret eder.

İçinizde aklı başında bir adam yok mu? Bazıları dedi ki: Lût aleyhisselâm kızlarından birini kendi aklıyla hareket edebilen biriyle evlendirirse, o da diğerlerini başlarından savar diye düşündü. Sanki şöyle diyordu: İçinizde aklı
213 başında ve kendi aklıyla hareket edebilen kimse yok mu? Denildi ki: **[§] İçinizde aklı başında bir adam yok mu?** Yani içinizde öğüt kabul edecek, sonra size yol gösterecek ve nasihat edecek biri yok mu? Yahut bu cümle soru cümlesi olarak değil, olumsuz bir cümle kabul edilerek şöyle denilir: İçinizde aklı başında bir adam yok ki, onların yapmak istediklerine engel olsun!

قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ

233 el-Hicr, 15/68.

79. "Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun, dediler."

Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Belirttiğimiz iki yoruma göre buradaki **hak** kelimesi, nikâh hakkı veya yararlanma hakkı anlamına gelir. Bazı yorumlarda **hak** kelimesine ihtiyaç mânası verilmiştir. Buna göre bütün müfessirler **bizim senin kızlarında gözümüz yok** meâlindeki âyette geçen **hak** kelimesine ihtiyacımız yok mânasını verdiler. **Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun.** Bu sözle onlar misafirlere talip olduklarını söylüyorlardı.

Bizim senin kızlarında gözümüz yok. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu beyanın yorumu şöyledir: Sen de biliyorsun ki, misafirlerinde hakkımız olmadığı gibi kızlarında da hakkımız yok; böyleyken kızlarını bize teklif ederek misafirlerini almamıza neden engel oluyorsun? Aynen misafirler gibi kızlarında da hakkımız yok. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ لَوْ اَنَّ لٖى بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰوٖى اِلٰى رُكْنٍ شَدٖيدٍ ﴿٨٠﴾

80. "Lût, keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim, dedi."

Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı; yani kendimde böyle bir güç olsaydı… **Veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim;** bununla onun güçlü bir aşirete sahip olmayı kastettiği söylenmiştir. Çünkü Araplar'da **güçlü destek** (ركن شديد) sözü ile aşiret kastedilir. Lût aleyhisselâm şöyle diyordu: **Keşke bende size karşı koyacak bir güç olsaydı,** yahut sizinle savaşmak için bana yardım edecek bir aşiretim olsaydı!… Bu anlam, başkasının ahlâksızlık yaptığını gören birinin, onunla savaşabileceğine işaret eder.

قَالُوا يَا لُوطُ اِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوٓا اِلَيْكَ فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ اِلَّا امْرَاَتَكَ اِنَّهُ مُصٖيبُهَا مَٓا اَصَابَهُمْ اِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ اَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرٖيبٍ ﴿٨١﴾

81. "Elçiler 'Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun

başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?' dediler."

Elçiler dediler ki: Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Denildi ki: Buradaki onlar **sana asla dokunamayacaklar,**
214 sözünü melekler Lût'a, [§]adamların gözlerini silme kör ettiklerinde söylemişlerdi. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Biz de gözlerini silme kör ediverdik; tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!"[234] Bazıları şöyle dedi: Melekler bu sözü Lût'a, adamların gözlerini dümdüz ettiklerinde onların, 'misafirlerin gözlerimize büyü yaptılar, sen ve ailen yarın başınıza neler gelecek göreceksiniz' diyerek Lût'u korkuttuklarında söylemişlerdi. İşte o sırada melekler, onlar yarın **sana asla dokunamayacaklar,** çünkü helâk edilecekler, demişlerdi. "Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim" meâlindeki âyet-i kerîme, onların Lût'a kastetmek istediklerinde ve onu korkuttuklarında söylediğine işaret eder. Görmez misin ki melekler Lût'a, onlar sana asla dokunamayacaklar, demişlerdi. Dolayısıyla bu husus, bizim söylediğimiz gibidir.

Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Buradaki **gecenin bir vakti** meâlindeki beyanla gecenin sonunun, yani seher vaktinin kastedildiği söylenmiştir. Buna, gecenin son üçte biri veya dörtte biri kaldığında diye de mâna verilmiştir. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Denildi ki: **Eşinden başka hiç kimse** sizden **geri kalmasın,** çünkü eşi geride kalmış ve insanların başına gelen onun da başına gelmişti. Bazıları, **geride kalmasın** anlamındaki "ve lâ yeltefit" (ولا يلتفت), geride kalmak ve olan bitene bakmak mânasına geldiğini söyler. Şöyle de söylendi: Eşin hariç, kimse sana tâbi olmayı sakın bırakmasın, çünkü eşin sana tâbi olmayacak ve insanların başına gelen onun da başına gelecek. **Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın** meâlindeki âyet muhtemelen geri kalmayı yasaklamak anlamındadır; yani kimse geri durmasın, demektir. Haber anlamına gelmesi de muhtemeldir; yani sözü edilen kişi, yani eşin hariç kimse geri kalmayacak, demektir. Bu, eşinin Lût'a muhalif olduğunun alâmetidir.

Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Dediler ki: **Sabah yakın değil mi?** Lût aleyhisselâm onların azap edileceği zaman dilimi olduğu için sanki sabahı geciktirmek istiyordu. Yine dediler ki: **Sabah yakın değil mi?** Bu, Lût tarafından söylenmiş idi. Hz. Lût insanların içinde iken ve misafirlerinin

---

[234] el-Kamer, 54/37.

beldenin altını üstüne getireceklerini bildiği halde böyle bir söz söylemesi ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunu kendisini ve ailesini oradan çıkardıktan sonra söylemiş olmalıdır. İşte o zaman söyleyeceğini söyledi ve onlara azabın gecikmesini istedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجّ۪يلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾

[§]82. *"Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak halinde taşlar yağdırdık."* 215

[Lût Kavminin Azabı]

Emrimiz gelince; muhtemelen **emrimiz** anlamındaki "emrunâ" (امرنا) lafzından maksat, Cenâb-ı Hakk'ın o beldenin altını üstüne getirmekle ilgili emridir[235]. Müfessirler şöyle dediler: **Oranın altını üstüne getirdik** meâlindeki cümlesi şunu ifade etmektedir: Cebrâîl aleyhisselâm kanatlarını Lût kavminin yaşadığı beldenin altına soktu, sonra onu göğe doğru kaldırdı, sonra ters çevirdi, üstünü altına getirdi ve yere yapıştırdı[236]. Şu âyet-i kerîme de bunu ifade etmektedir: "Altı üstüne getirilmiş şehirleri de O helâk etti"[237]. Denildi ki: Cebrâîl aleyhisselâm onları gökten yere çarpıp helâk etti. Helâk ettiğinde onları yerin altına sokması da mümkündür, böylece yerin üstünde olanları altına sokmuş olur. Ancak müfessirler bunu bizim söylediğimiz şekilde yorumladılar ve bu hususta ittifak ettiler. Bazıları şöyle dedi: Belde ters çevrildi ve zikredildiği gibi altı üstüne getirildi, orada bulunmayanların üzerine de taş yağdırıldı.

Üzerlerine sağanak halinde taşlar yağdırdık. Bazıları şöyle dedi: Üzerlerine taşlar yağdırıldı, sonra Cibrîl beldenin altını üstüne getirdi. Bazıları da dedi ki: Cibrîl beldeyi ters çevirdikten sonra üzerlerine taşlar yağdırıldı ve şehir dümdüz hale geldi. O belde halkından olduğu halde orada bulunmayan kişilere gelince, bu taşlar, üzerinde ait olduğu kişinin ismi yazılı olduğu halde onlardan her birinin başına düştü ve onu bulunduğu yerde öldürdü. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

235 "Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik" meâlindeki âyette geçen 'emrimiz' kelimesinden maksat, oranın altını üstüne getirmekle ilgili emridir. Bu tekvînî bir emirdir; yani Lût kavminin yaşadığı beldenin altını üstüne getirmek zamanı geldi demektir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 388a).

236 Katâde, Mücâhid ve diğerlerinden böyle rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 96-98; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 462-463).

237 en-Necm, 53/53.

Siccîl’den (من سجيل) kelimesini bazıları şöyle açıkladı: Siccîl, o insanların başlarına yağdırılan taşın alındığı yerin adıdır. Bazıları da şöyle dedi: Tuğla gibi pişirilmiş balçıktır. İbn Abbâs’ın (r.a.) ona, seng kil dediği rivayet edilmiştir.[238] “Mendûd” (منضود) kelimesi, taş çamurla sıvandı ve birbirine yapıştı anlamına gelir.

مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

216 [§]***83. “Rabb’in katında işaretlenmiş taşlar yağdırdık. Böyle cezalar zâlimlerin başından hiç eksik olmaz.”***

“Müsevveme” (مسومة), işaretlenmiş, siyah, kırmızı ve beyaz çizgiler konulmuş taşlar demektir. Bazıları bu kelimeye, atılacağı şahsın adı yazılmış anlamını verdi.

Böyle cezalar zâlimlerin başından hiç eksik olmaz. Bazıları şöyle dedi: Böyle cezalar, Lût kavminin zâlimlerinden uzak olmaz. Bazıları şöyle dedi: Mekke ve civarındaki zâlimlerden uzak değildir anlamına gelir, yani Allah’ın azabı onlardan uzak değildir, Cenâb-ı Hak onlardan dilediğine azap eder. **Böyle cezalar zâlimlerin başından hiç eksik olmaz;** yani o belde ve ahalisi ile helâk edilen diğer yerler, Mekke müşriklerinden uzak değildir. Bir âyet-i kerîme şöyledir: “Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz”[239]. Burada Cenâb-ı Hak bu ümmete olan lütfunu hatırlatmaktadır, çünkü onlara köklerini kazıyacak bir azap vermeyecektir, zira onların o halden dönmeleri mümkün olmayacaktır. Ancak cihadı onların azabı yaptı, ondan dönmek istediklerinde bunu yapabileceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ
غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ اِنِّى اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنِّى
اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ ﴿٨٤﴾

---

238 İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Ona Farsça’da seng kil denir. Seng, taş demektir, kil de çamur demektir. Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Onlara çamurdan taşlar gönderdik (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XII, 94; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 463-464).

239 “Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?” (es-Sâffât, 37/137-138).

84. "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum."

[Hz. Şuayb ve Medyen Halkı]

Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı, yani onu Medyen'e gönderdik. **Onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur.** Daha önce de belirttiğimiz gibi[240] her peygamber kavmini ilk olarak Allah'ın birliğine inanmaya ve O'na kulluk yapmaya davet etmiştir. **Kardeşleri Şuayb** anlamındaki "ehâhum Şuayben" (اخاهم شعيبا) ifadesinde ve daha önce sözü edilen Hûd ve Salih aleyhisselâm gibi peygamberlerin[241] kardeş olarak kaydedilmesinde, daha önceki peygamberlerin de melek olmadıklarının, kendi ümmetleri cinsinden beşer olduklarının delili vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, **kardeşleri Şuayb** demektedir. **[§]**Peygamberlerin o insanlarla dinde kardeş olmadıkları **217**
bilinmektedir. Dolayısıyla buradaki kardeşlik ifadesi, kardeş olmanın faziletini gerektirmemektedir; çünkü o insanlar kâfir oldukları halde Cenâb-ı Hak peygamberler için onların kardeşi demektedir. Bu, Râfizîler'in Resûlullah (s.a.) ile Hz. Ali'nin (r.a.) soy itibariyle kardeş olduklarını delil göstererek Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) daha üstün olduğu şeklindeki iddialarını reddetmektedir. Fazileti ve üstün olmayı gerektiren dostluktur. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Eğer Rabbimden başka birini dost edinseydim, Ebû Bekir'i dost edinirdim"[242].

Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Bu âyet, onların ölçü ve tartıda eksiklik yaptıklarını, insanlara haklarını tam olarak vermediklerini söylemekte ve onlara bunu yasaklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun iki anlamı vardır. Birincisi, faiz yüzünden bu onlara yasaklanmıştı, çünkü eğer sahibinin rızası ile noksan vermişse bu caizdir. Bu, onun faiz yüzünden yasaklandığına işaret eder. Ölçü ve tartıda da faiz olur. İkincisi, söz konusu malı teslim almadan önce müşterinin satıcıya hibe etmesi ve istediği değişikliği yapması caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben sizi iyi bir durumda görüyorum. Bu beyana malî açıdan bolluk içinde görüyorum, anlamı verildi. Fiyatları ucuzlatmak konusunda sizi rahat görüyorum mânası da verildi. Bir insanı malı az tartmaya ve başkasına haksızlık

240 Meselâ bk. Hûd sûresinin 11/61. âyetinin tefsiri.

241 bk. Hûd, 11/50, 61.

242 Buhârî, "Menâkıb", 3; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 6.

yapmaya, ancak malın azlığı ve durumun sıkışıklığı sebep olur. Öyleyse siz bolluk içinde olduğunuz halde, fiyatlar da ucuzken tartıyı nasıl eksik yaparsınız? Yahut **ben sizi iyi bir durumda görüyorum** meâlindeki cümle başka konularla ilgilidir. O hususta insanlara haksızlık yapmayın ve haklarını almalarına engel olmayın! **Doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de**
218 **korkuyorum.** Yani azabın onları kuşatacağı günden korkuyorum. [§]Kuşatma fiili güne nispet edilince, o her şeyi kuşatıcıdır demektir. Kuşatma fiili azaba nispet edildiğinde ise, özellikle kâfirleri kuşatıcıdır mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin anlamı şudur: Zâhir ve bâtın hiçbir organ yoktur ki azap ona ulaşmasın ve onu kuşatmasın! Oradaki azap, dünya azabı gibi sadece belli bir organa ulaşmakla kalmaz, aksine bütün organları kapsar.

Bu âyette yasağın sadece ölçü ve tartıya tahsis edilmesi, onlarda bundan başka günah ve kötülüğün bulunmadığı anlamına gelmez; fakat eksik ölçmek ve tartmak onlarda açık ve yaygın olduğu için özellikle buna vurgu yapmakta ve bunu belirtmektedir. Nitekim Hz. Lût'un kavmi hakkında da bir hususa özellikle vurgu yapmaktadır: "İnsanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz?"[243] "Siz, kesinlikle daha önce kimsenin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz"[244]. Cenâb-ı Hak onlar hakkında sadece bunu belirtti, ancak bu durum, onların sözü edilen ahlâksızlıktan başka bir kusur işlemedikleri anlamına gelmez. Fakat Allah sadece bunu belirtti, çünkü onlarda açık ve yaygın olan kötülük bu idi. Buna göre Şuayb aleyhisselâmın kavminde de açık ve yaygın olan ölçü ve tartıyı noksan yapmaktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ
اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ

85. "Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın."

Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin. Cenâb-ı Hak bu âyette de özellikle ölçü ve tartı konusuna temas etmektedir, çünkü onlar ölçüde hile yapıyor, tartıyı da noksan tutu-

243 eş-Şuarâ, 26/165.

244 "Lût'a gelince o, kavmine demişti ki: Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz" (el-Ankebût, 29/28).

yorlardı, bu iki şeye düşkün idiler ve söylediğimiz gibi bu ikisinde faiz cereyan ediyordu.

İnsanların mallarının değerini düşürmeyin. Bu âyet, müşterinin teslim almasından önce de malın sahibi olduğuna işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak **insanların mallarının değerini düşürmeyin** buyurmakta, malları insanlara nispet etmektedir. Eğer o mala sahip olmamış olsalardı, onların malı sayılmaması, ancak satıcının malı olması gerekirdi ve satıcı ancak kendi malını eksiltmiş olurdu.

[§]Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Bu âyet 219
başka bir yerde şu şekildedir: "Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın"[245].

بَقِيَّتُ اللّٰهِ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَمَٓا اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ

86. "Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı (meşru) ***kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim."***

Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı (meşru) kazanç sizin için daha hayırlıdır. Bazıları şöyle dedi: Eğer Allah'a iman ve itaat ederseniz, O'nun size âhirette vereceği sevap, toplayıp biriktirdiğiniz mallardan daha hayırlıdır. Bazıları da dedi ki: **Allah'ın bıraktığı kazanç sizin için daha hayırlıdır;** yani **eğer mümin iseniz,** yani helâle veya âhirete inanıyorsanız bilin ki, Allah'ın size helâl kıldığı meşru kazanç, haram kıldığı ölçü ve tartıda noksanlık yaparak kazanmaktan daha hayırlıdır. Bazıları da şöyle söyledi: Allah'a itaat etmek -ki Allah'ın size emrettiği ve sizi davet ettiği davranış da odur- sizin yaptıklarınızdan daha hayırlıdır. Hasan-ı Basrî dedi ki: Allah'ın verdiği rızık, insanların haklarını yemenizden daha hayırlıdır[246]. Ancak bu, bizim söylediğimiz anlamla birleşir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben üzerinize bir bekçi değilim. Bu âyet, ben sizin alış-verişinize şahit değilim ki, ölçü ve tartıda insanlara hile yapıp yapmadığınızı bileyim! Bunu ancak Allah bilir. Bu âyet, onun peygamberliğinin delilidir. İkincisi, **Ben üzerinize bir bekçi değilim.** Yani başınızda bir zorba değilim, ben sadece siz tebliğ

245 el-A'râf, 7/56.

246 Bunu Ebu'ş-Şeyh, Hasan-ı Basrî'den tahric etti (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 466).

ediyorum. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir"[247].

قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَٓا اَوْ اَنْ
نَفْعَلَ ف۪ٓى اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُاۜ اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَل۪يمُ الرَّش۪يدُ ﴿٨٧﴾

87. "Kavmi ise, 'Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor? Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin' dediler."

Kavmi dedi ki: Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor? Bazıları buradaki "salâtüke" (صلاتك) kelimesini, bunu
220 senin kırâatin mi emrediyor, diye yorumladılar. [§]İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Onlar bunu Şuayb aleyhisselâma söylemişlerdi, çünkü Şuayb çok namaz kılardı. Burada sanki gizli bazı kelimeler var gibidir. Onlar **namazın mı emrediyor** demişlerdi; yani babalarımızın taptıklarına tapmayı terketmemizi senin namazın mı emrediyor? **Namazın**, yani namazların demektir[248]. Muhtemelen Şuayb aleyhisselâmın kıldığı bilinen namazlar kastedilmektedir. Onlar diyorlardı ki: Bize onları **terketmemizi sana emreden** senin kıldığın namazlar mıdır? Yahut onları **terketmemizi sana emreden** sürekli kıldığın o tek namaz mıdır? Onlar böyle demişlerdi. Diğer farzlardan ayrı olarak özellikle namazın zikredilmesi, muhtemelen Hz. Şuayb'ın yaptığı ibadetlerden onların en çok gördükleri ibadet olduğu içindir, bundan dolayı ona böyle demişlerdi.

Bu âyette iki anlam daha vardır. Birincisi, **atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor,** sözünü onlar, sanki Hz. Şuayb'ın akılsız ve bilgisiz biri olduğuna göndermede bulunmuşlardı. Tıpkı bir adamın başkasını akılsızlıkla suçlarken şöyle demesi gibi: İlmin mi sana bunu emrediyor? Yahut imanın mı sana bunu emrediyor? Cenâb-ı Hak da şöyle buyuruyor: "De ki: Eğer böyle inanıyorsanız, imanınız size ne kötü şeyler emrediyor!"[249] Aynen bunlar gibi o sözü de Hz. Şuayb'ın akılsızlığına ve cehaletine telmihte bulunarak söylemiş olabilirler.

---

[247] el-Mâide, 5/99.

[248] Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef, namaz kelimesini müfred olarak okumuşlar, diğer kırâat imamları ise (صَلَوَاتُكَ) diye cemi olarak okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 290).

[249] el-Bakara, 2/93.

İkincisi, Bu söz inkâr anlamına da gelir. Bir adam başka birine der ki: Sana bunu imanın mı emrediyor? Yahut sana bunu ilmin mi emrediyor? Yani sana bunu onlar emretmiyorlar. Buna göre onların söyledikleri, **atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor** sözü, onlar sana bunu emretmiyor anlamına gelir. Bu yorum, namaz onlar tarafından beğenilen bir ibadet olduğuna göredir. Şayet beğenilmeyen ibadet ise, o zaman ilk yorum esastır.

[§]Sana namazın mı emrediyor? Cenâb-ı Hak, putlara ibadet yapmakta babalarını taklit etmeyi onlara sevdirdi, hem babalarına tâbi olmak ve hem de malların kendilerine verilmesi. Bu iki husus onları deliller ve âyetler üzerinde düşünmekten alıkoymuştu, çünkü bunlar onlara sevdirilmişti. Bütün kâfirlerin özelliği de budur; onları Allah'ın âyetleri üzerinde düşünmekten, delillere bakmaktan ve sözünü ettiğimiz şu hususlardan biri alıkoyuyordu: Zevke düşkünlük, liderliğin devamı arzusu ve şehevî arzulara meyil!… Onlar zannediyorlardı ki, şayet paygamberlere uyarlar ve onların davetlerini kabul ederlerse bunlar ellerinden gidecek. **221**

Yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemiz. Bu beyanın bütün arzularını yerine getirmek anlamına gelmesi muhtemeldir. Ölçü ve tartıda yaptıkları noksanlığı kastetmiş olmaları da muhtemeldir. Şöyle diyorlardı: Mallar bizim, onlarda başka kimsenin hakkı yok, dolayısıyla istediğimizi yaparız. Bazıları şöyle dedi: **Yahut dilediğimizi yapmaktan** anlamına gelen "ev en nef'ale mâ neşâu" (او ان نفعل ما نشاء) ifadesindeki ilk elif harfi sıladır, dolayısıyla cümle, **mallarımızda istediğimizi yaparız** şeklindedir.

Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin. Müfessirler şöyle dedi: Onlar bu sözü Şuayb aleyhisselâm ile alay etmek ve eğlenmek için söylemişlerdi. Buradaki "halîm" (الحليم) kelimesi ile akılsızlıktan, "reşîd" (الرشيد) kelimesi ile de sapıklıktan kinâye yapmışlardı. Yani sen akılsızın birisin, babalarının putlara tapmalarında da akılsızlık yapıyorsun; aynı zamanda sapıtmışsın, babalarının dinini ve mezhebini terkediyorsun. Bazıları bu cümleye olumsuzluk anlamını verdiler; yani sen uyumlu ve akıllı biri değilsin. Buradaki uyumlu ve akıllı anlamına gelen "halîm" (الحليم) ve "reşîd" (الرشيد) kelimeleri, hakikat mânasında kullanılmış gibidir; çünkü onlar Şuayb'ın yalan söylediğine asla şahit olmamışlardı, bir aksiliğini ve akılsızlığını da kesinlikle görmemişlerdi. Bundan dolayı onlar **sen uyumlu ve akıllı birisin** demişlerdi. Yani sen böyle idin, şimdi bu hale nasıl geldin? Bu aynen Hz. Salih'in kavminin Salih'e söylediklerine benzemektedir: "Ey Salih! Sen bundan önce içimizde kendisine ümit bağlanan biriydin"[250].

---

250 Hûd, 11/62.

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَرَزَقَن۪ي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَٓا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُ اِنْ اُر۪يدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْف۪يق۪ٓي اِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ اُن۪يبُ

222 ***[§]88. "Şuayb da şöyle dedi: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum."***

Şuayb da şöyle dedi: Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa! Yani bana Rabbimden açık bir beyan, deliller ve kanıtlar gelmişse!… Bu husustan daha önce söz etmiştik[251]. Yani benim Rabbimden gelen açık bir beyan ve delil üzerinde olduğumu siz de biliyorsunuz.

O bana tarafından güzel bir nasip vermişse!… Bu cümlenin, diğer peygamberler tarafından söylenen şu sözün yerine söylenmiş olması muhtemeldir: "O kendi katından bana rahmet vermiştir"[252]. Yani Şuayb şöyle dedi: **O bana tarafından güzel bir nasip vermişse.** Yani daha önce de söylediğimiz gibi[253] din ve hidâyet yahut peygamberlik vermişse… Âyetteki **güzel rızık** sözü ile, yorulmadan kazanılan helâl ve temiz malın kastedilmiş olması mümkündür. O, böyle demişti. Cenâb-ı Hak onlara yorularak elde ettikleri bir rızık vermemişti, çünkü onlar o serveti helâl olmayan yollarla kazanmışlardı.

Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Bazı insanlar şöyle dedi: Hz. Şuayb bu sözü, A'râf sûresinde zikredilen ve insanların kendisine söylemiş oldukları şu sözün karşılığı olarak söylemişti: "Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!"[254] Hz. Şuayb buna şöyle cevap vermişti: Ben sizi Allah'a ve O'nun bir olduğuna iman etmeye davet ediyor ve size O'nu inkâr

251 Meselâ bk. Hûd sûresinin 11/28. âyetinin tefsiri.

252 Hûd, 11/28. Bu, Nuh aleyhisselâmın sözüdür. Hz. Salih'in sözü de şöyledir: "O bana kendinden bir lütufta bulunmuştur" (Hûd, 11/63).

253 bk. Hûd sûresinin 11/28 ve 63. âyetlerinin tefsiri.

254 el-A'râf 7/88.

etmeyi yasaklıyorum, buna rağmen ben, size yasakladığımı yapar ve sizi davet ettiğim inancı terkeder miyim? Katâde şöyle dedi: Yani ben size yasakladığım hiçbir şeyi yapmam[255]. Bu da aynı anlama gelir.

Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Ben gücüm yettiği ölçüde sizin için ıslah etmekten başka bir şey düşünmüyorum. Bu ifade, istitâatın (güç) fiil ile beraber olduğuna işaret eder. Çünkü o, ya irade (dileme) istitâatini (güç) ya da fiil istitâatini kastetmiştir. Hz. Şuayb, onlar için gücünün yettiği kadar ıslahı murad ettiğini haber verdiği halde, istitâatin fiil ile beraber
olmadığı nasıl düşünülebilir? Bu âyette bizim görüşümüze dair delil vardır. [§] 223
Bu âyet, Mûtezile'nin görüşlerini geçersiz kılıyor. Onlar şöyle diyorlar: İstitâat, fiilden öncedir, o, iki zaman diliminde var olmaz. Onların iddialarına göre, Hz. Şuayb'ın kavmini ıslah etmeyi istemesi irade istitâati olmaksızın gerçekleşmektedir.

[Başarı ve Başarısızlık]

Başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Bazıları şöyle dedi: Başarı, her itaatkârın niteliğidir. Başarısızlık da her âsinin niteliğidir. Bazıları da şöyle dedi: Başarı, itaat konusunda sözü ve fiili uyumlu olmaktır; başarısızlık da mâsiyet konusunda sözü ve fiili uyumlu olmamaktır. Hüseyin en-Neccâr[256] şöyle söyledi: Başarı, her türlü hayrı yapabilme gücüdür, başarısızlık da her nevi kötülük ve mâsiyeti yapabilme gücüdür. Bize göre başarı, hayırlı amelleri diğerlerinden ayırabilme ve onları yapabilmektir, başarısızlık da kötü işleri diğerlerinden ayırıp onları yapmaktır. Bu tanımların ikisi de aynı anlama gelir.

Ben yalnız O'na dayanıyorum. Yani her işimde O'na güveniyor ve O'na dayanıyorum. **O'na yöneliyorum.** Yani O'na dönüyorum, yahut itaat fiillerimle O'na yöneliyorum.

وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاق۪ٓي اَنْ يُص۪يبَكُمْ مِثْلُ مَٓا اَصَابَ قَوْمَ
نُوحٍ اَوْ قَوْمَ هُودٍ اَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَع۪يدٍ ﴿٨٩﴾

---

255 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 103; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 467.

256 Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr, Neccâriye mezhebinin reisidir. Nazzâm'la münazaraları vardır. *İsbâtü'r-rusül, Kitâbü'l-kadâ ve'l-kader, Kitâbü'l-lutf ve't-teyît, Kitâbü'l-irâdeti'l-mûcibe* ve benzeri eserleri vardır. 230/845 yılı civarında vefat etti (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, X, 554).

89. "Ey kavmim! Sakın bana karşı muhalefetiniz sizi, Nuh kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sürüklemesin! Lût kavmi zaten sizden uzak değildir."

Ey kavmim! Sakın bana karşı muhalefetiniz sizi, Nuh kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sürüklemesin! Daha önce belirttiğimiz üzere Nuh kavmi boğularak helâk edilmiş, Hûd kavmi şiddetli bir bora ile, Salih kavmi de müthiş bir gürültü (sayha) ile helâk edilmişlerdi. Bazıları şöyle dedi: "Lâ yecrimenneküm" (لا يجرمنكم) sizi sevketmesin demektir. "Şikākī" (شقاقى) de bana muhalefet etmeniz anlamına gelir. Yani bana olan muhalefetiniz yüzünden, onların **başlarına gelenlerin benzeri bir mu-
224 sibet sizin de başınıza gelmesin.** [§]Bazıları da şöyle söyledi: (لا يجرمنكم) fiili, sizi günah işlemeye sevketmesin demektir. "Şikākī" (شقاقى) de bana olan düşmanlığınız anlamına gelir. Yani bana olan düşmanlığınız, onların **başlarına gelenlerin benzeri bir musibetin sizin de başınıza gelmesine sebep olacak günahlar işlemeye sevketmesin!** Şöyle de söylenmiştir: "Lâ yecrimenneküm" (لا يجرمنكم) fiili, size bana düşmanlık fikrini kazandırmasın demektir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Şikākī" (شقاقى) sözcüğü, benim zarara uğratılmam mânasına gelir. Ancak bunların hepsi de aynı mânaya gelir. Çünkü düşmanlık tezahür edince, muhalefet, nefret ve zarar vermek de ortaya çıkar. Dolayısıyla zikredilen bu anlamların hepsi aynı şeyi ifade eder. Cürmün aslı, günah ve onu iktisap etmektir.

Sonra Hz. Şuayb'ın onları diğer ümmetlerin helâkiyle korkutmasının iki sebebi vardır. Birincisi, Şuayb'ın kavmi ölümden sonra dirilmeye ve kıyâmete inanmıyordu, bundan dolayı onları geçmiş ümmetlerin helâkiyle korkuttu; çünkü eğer ölümden sonra dirilme ile korkutsaydı, bu onlarda hiçbir korku duygusu meydana getirmezdi, çünkü tekrar dirilmeye inanmıyorlardı. İkincisi, onlar babalarını taklit ettikleri ve putlara tapmak konusunda onlara tâbi oldukları için kendilerini geçmiş ümmetlerle korkutmuştu, sanki şöyle diyordu: Siz babalarınızı taklit ediyor ve putlara tapmak konusunda onlara tâbi oluyorsunuz, geçmiş ümmetler de babalarına tâbi olmuşlardı. Onların putlara tapmaları ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle helâk edildiklerini siz de biliyorsunuz; bu durumda siz de babalarınızı taklit edecek olursanız, onları taklit etmeniz ve onlara tâbi olmanız yüzünden o insanların başlarına gelen musibetler sizin de başınıza gelmez mi? Yahut şöyle diyordu: Siz, putlara tapan babalarınızı taklit ediyorsunuz, halbuki onlar helâk edilmişlerdir; öyleyse

putlara tapmayıp kurtulan babalarınızı neden taklit etmiyorsunuz? Üstelik onlardan helâk olanların neden helâk edildiğini, kurtulanların da niçin kurtulduklarını biliyorsunuz… *En doğrusunu Allah bilir.*

Lût kavmi zaten sizden uzak değildir. Yani eğer geçmiş ümmetleri unuttunuz ise, Lût kavminin başına geleni unutmazsınız, çünkü onlar sizden uzak bir yerde değildiler.

وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا اِلَيْهِ اِنَّ رَبّ۪ي رَح۪يمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾

[§]***90. “Rabb’inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O’na tövbe edin. Mu-*** 225
hakkak ki Rabbimin merhameti ve sevgisi boldur.”

Rabb’inizden bağışlanmayı dileyin. Yani Rabb’inizden mağfiret talep edin, daha doğrusu Rabb’inizin bağışlamasını sağlayacak bir vesile isteyin; bundan maksat tevhit inancıdır. **Sonra O’na tövbe edin**; yani O’na dönün, daha önce içinde bulunduğunuz hale dönmeyin. **O’na tövbe edin** cümlesi, O’na öyle bir dönüş yapın ki, bir daha asla daha önce yaptıklarınıza iltifat etmeyin, anlamındadır.

Muhakkak ki Rabbimin merhameti boldur, kendisine dönenlere merhamet buyurur. **O’nun sevgisi de boldur.** Buradaki “vedûd” (ودود) kelimesi iki mânaya gelebilir. Birincisi, sevilmesi haktır anlamına gelebilir, çünkü her şey ve her türlü güzellik O’ndan gelmektedir, insanlar da kendisine iyilik yapanı sevecek tabiatta yaratılmışlardır. İkincisi, kendisine tevessülde bulunan ve yaklaşmaya çalışanı sever anlamına gelir.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَث۪يرًا مِمَّا تَقُولُ وَاِنَّا لَنَرٰيكَ ف۪ينَا ضَع۪يفًا
وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْنَا بِعَز۪يزٍ ﴿٩١﴾

91. “Medyenliler, ‘Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz, ayrıca aramızda seni zayıf görüyoruz! Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşlayarak öldürürdük. Bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin’ dediler.”

Medyenliler, ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz, dediler. Buradaki “Mâ nefkahu” (ما نفقه) kelimesi muhtemelen **söylediklerinin çoğunu** anlamıyoruz, aklımız almıyor anlamına gelir. Onlar Hz. Şuayb ile alay etmek ve dalga geçmek için böyle diyorlardı, sanki onun delirdiğini ima ediyorlar-

dı; söylediklerini anlamıyoruz, çünkü senin sözlerin delilerin sözleri gibidir, diyorlardı. İnsanların âdeti genellikle böyledir, peygamberleri deli olmakla itham ederler. "Mâ nefkahu" (ما نفقه) kelimesi, **söylediklerinin çoğunu** kabul etmiyoruz anlamına da gelebilir. Bu kelimenin şayet anlamak mânasına geldiği kabul edilirse, o zaman şu âyetin anlamı ile örtüşür: "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!"[257] Onlar iki gruptur: Bir grup, kalplerimiz ilim için kaptır derler. Cenâb-ı Hak da onların şöyle dediklerini beyan eder: "Kalplerimiz kılıflanmıştır, derler"[258]. Yani eğer senin söylediğin gerçek olsaydı, biz onu anlardık, başka şeylere aklımız erdiği gibi ona da aklımız ererdi. Diğer grup da şöyle der: "Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağır-
226 lık vardır"[259]. [§]Onlar, anlamadıklarını ve akıllarının ermediğini sanıyorlardı; çünkü onların kalpleri kapalıydı, kulaklarında da sağırlık vardı. İlk grup şöyle diyordu: Kalplerimiz ilmin kabıdır, eğer söylediklerin gerçek olsaydı, başka şeylere aklımız erdiği gibi ona da aklımız ererdi. Bunlar kusuru peygambere atıyorlardı, ikinci grup ise kusuru kendilerine atfediyorlardı. Buna göre Hz. Şuayb'ın kavminin de bunlar gibi olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ayrıca aramızda seni zayıf görüyoruz! Bu cümle de iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, sen bizim büyüklerimizden ve önderlerimizden değilsin, sen ancak orta tabakadan birisin. Peygamberler böyledirler, onlar dünya işlerinde toplumun büyüklerinden değil, toplumun ancak orta tabakasından gönderilmişlerdi. Onlara göre güçlü ve şerefli olan, dünyaya ve mala sahip olan kişidir. Serveti olmayan insan, onlara göre zayıf ve zavallıdır. Çünkü onlar dini tanımıyorlar, âhirete de inanmıyorlardı. Bundan dolayı böyle söylüyorlardı. İkincisi, sen şahsen güçlü ve atılgan biri değilsin. Onun, basiretinde ve şahsında zayıf biri olduğu söylenmişti. İşte o insanların Hz. Şuayb'a zayıf demeleri, bu iki sebeptendi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer kabilen olmasaydı… Buradaki "raht" (رهط) kelimesi kabile anlamına da, aşiret anlamına da gelir. **Seni mutlaka taşlardık;** taşlamaktan maksat, muhtemelen öldürmektir. Lânetlemek, hakaret etmek mânasına da gelir. **Eğer kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlayarak öldürürdük** cümlesi iki anlamına gelir. Birincisi, kabilenin saygınlığı olmasaydı anlamına gelir; onlar, Şuayb'ın

257 el-Mülk, 67/10.

258 el-Bakara, 2/88; en-Nisâ, 4/155.

259 Fussılet, 41/5.

kabilesi ibadette kendileriyle birlikte hareket ettikleri, yani putlara taptıkları için sanki o kabileye saygı duyuyorlardı. İkincisi, Hz. Şuayb'ın kabilesi ve aşireti büyük olduğu ve onlardan korktukları için **eğer kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlayarak öldürürdük** demişlerdi. Onlar Hz. Şuayb'ın kabilesinden korkuyorlardı, bu yüzden ona eziyet edemiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin. Yani bizim önderlerimizden
ve büyüklerimizden biri değilsin, sen ancak orta tabakadan birisin. Yahut on-
ların nazarında güçlü olan kişi mala ve dünyaya sahip olan insan olduğu için
bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin diyorlardı, [§]çünkü başka şeyler- 227
deki gücü bilmiyorlardı. Hz. Şuayb'ta ise dünya malı yoktu, bundan dolayı onu sözü edilen konumda gördüler. Yahut sen güçlü değil, zavallının birisin dediler, o zaman bu kelime **aramızda seni zayıf görüyoruz** meâlindeki cümlenin sılası olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَهْطٖٓى اَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللّٰهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَٓاءَكُمْ ظِهْرِيًّا اِنَّ رَبّٖى بِمَا تَعْمَلُونَ مُحٖيطٌ ﴿٩٢﴾

92. "Şuayb da, ey kavmim! Size göre benim kabilem Allah'tan daha mı hatırlı ki O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Şüphesiz ki Rabbim yaptıklarınızı kuşatmıştır."

Şuayb da, ey kavmim! Size göre benim kabilem Allah'tan daha mı hatırlı? Bu ilâhî kelâm iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, **ey kavmim, benim kabilemin** sizin üzerinizdeki hakkı Allah'ın hakkından daha mı büyüktür ve daha çok mu saygıya lâyıktır ki, kabileme duyduğunuz saygı yüzünden tehdit ettiğiniz cezayı vermekten vazgeçtiniz? İkincisi, benim kavmim sizi Allah'tan daha çok mu korkutuyor ve Allah'tan daha mı güçlüdürler, anlamına gelir. "Eğer kabilen olmasaydı seni mutlaka taşlayarak öldürürdük"[260] meâlindeki âyetin tefsirinde de onun iki anlama geldiğini söylemiştik. Birincisi, Hz. Şuayb'ın kabilesine duydukları saygı idi, çünkü kabilesi her konuda onlarla birlikte idi ve onlara yardım ediyordu. İkincisi, kabileden korktukları, onların güçlerinden ve nüfusunun çokluğundan çekindiklerinden ve fazla saldırgan olmalarından dolayı, Şuayb'ı tehdit ettikleri cezayı ona vermekten vazgeçmişlerdi. İşte burada da Şuayb şöyle diyordu: Demek ki kabilemden duyduğunuz korku, Allah'tan duyduğunuz korkudan daha çok ve daha büyüktür, ama geçmiş ümmetlerin

---

260 Hûd, 11/91.

başına gelenlerden hareketle, Allah'ın gücünün ve intikamının ne kadar büyük olduğunu biliyor olmalısınız. Yahut şöyle demişti: Sizin nezdinizde kabilemin saygınlığı ve hakkı, Allah'ın hakkından ve saygınlığından daha büyüktür, ama Cenâb-ı Hakk'ın size olan ihsanını ve lütuflarını biliyor olmalısınız.

O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Bazıları bu âyete, Allah'a sırtınızı döndünüz anlamı verdi. Onların Cenâb-ı Hakk'a sırtlarını dönmeleri, O'na kızmaları anlamına gelir. Bazıları dedi ki: Araplar şöyle derler: Falanca insanları arkasına attı, yani onlara kızdı demektir. Ancak böyle bir sözün kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz. Eğer bunun kullanıldığı söylenirse, o zaman dediği gibi olması muhtemeldir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın sözüdür. Diğer müfessirler dediler ki: **O'nu arkanıza atıp unuttunuz** meâlindeki âyet, Allah'ı arkanıza
228 attınız, yani Allah'ın hakkını, emrini ve size indirdiği kitabını [§]arkanıza attınız, umursamadınız, Allah'ın emrine uygun davranmıyorsunuz ve bundan kaygılanmıyorsunuz mânasına gelir. Bu durumda Allah, sanki insanın sırtının arkasına atılan bir nesne gibidir. Bu, temsilî bir ifadedir. Yani Allah'ın emrini ve sizin davet edildiğiniz dinini sırtınızı arkasına attığınız bir nesne haline getirdiniz, ona bakıp düşünmüyor ve ondan kaygılanmıyorsunuz. Bu cümle, şu âyetlerdeki ifadeye benzemektedir: "Hemen gerisin geriye dönüş yaptı"[261]. "Gerisin geri dönecek misiniz?"[262] Bunlar da temsilî ifadelerdir, yani sizin içinde bulunduğunuz çirkinlik, topuklar üzerinde geri dönmek gibidir.

Şüphesiz ki Rabbim yaptıklarınızı kuşatmıştır. Bu beyan da iki şekilde izah edilir. Yani **şüphesiz ki Rabbim**, çirkin işlerden **sizin yaptıklarınızı kuşatmıştır** ve sizi bundan dolayı cezalandıracaktır. Yahut **şüphesiz ki Rabbim**, sizin Resûlullah'a (s.a.) kurduğunuz tuzakları ve hileleri **kuşatmıştır** ve size karşı ona yardım edecektir.

وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْت۪يهِ
عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُٓوا اِنّ۪ي مَعَكُمْ رَق۪يبٌ ﴿٩٣﴾

93. "Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Kimin başına aşağılayıcı bir azap geleceğini ve (böylece) ***yalancının kim olduğunu yakında öğreneceksiniz! Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim, dedi."***

---

261 el-Enfâl, 8/48.

262 Âl-i İmrân, 3/144.

Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Bu beyan iki anlama gelir. Birincisi, siz kendi dininizde kalın, ben de kendi dinimde kalacağım; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[263]. Çünkü Şuayb'ın kavmi kendisine şöyle demişlerdi: "Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz"[264]. İşte o zaman onlara bu cevabı vermişti. Böyle bir cevap, ancak insanların iman etmelerinden tamamen ümit kesildiği sırada verilir. Allah şu âyette de aynı şeyi söylemektedir: "Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size"[265]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır.

Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yani bana hile ve tuzak kurmak ve beni öldürmek konusunda elinizden ne geliyorsa yapın, ben de size onu yapacağım. Peygamberlerden bir diğeri de şöyle demişti: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[266] "Bekleyin öyleyse! Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"[267]

[§] Yakında öğreneceksiniz! Yani sonunda **kimin başına aşağılayıcı bir** 229
azap geleceğini yakında göreceksiniz. Bu, bir tehdit cümlesidir. Yahut sonunda bizlerden **kimin başına aşağılayıcı bir azap geleceğini yakında göreceksiniz;** bizim başımıza mı, yoksa sizin başınıza mı? **Ve yalancının kim olduğunu;** yani bizlerden kimin yalancı olduğunu da sonunda göreceksiniz; biz mi, yoksa siz mi? Çünkü iki taraftan her biri, karşı tarafın yalancı olduğunu ve Allah'a iftira ettiğini iddia ediyordu. İşte bunun üzerine, sonunda bizlerden yalancı olan ve Allah'a iftira edenle doğru söyleyeni **yakında göreceksiniz**, dedi.

Bekleyin! Ben de sizinle beraber beklemekteyim. Yani benim ölmemi bekleyin, ben de sizin helâkinizi bekleyeceğim. Yahut akıbetin hangimizin, sizin mi yoksa bizim mi lehimize olacağını bekleyin! **Ben de sizinle beraber beklemekteyim.** *En doğrusunu Allah bilir.*

---

263 el-Kâfirûn, 109/6.

264 el-A'râf, 7/88.

265 "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabb'imiz, sizin de Rabb'inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır" (eş-Şûrâ, 42/15).

266 Hûd, 11/55.

267 el-A'râf, 7/71; Yûnus, 10/20, 102.

وَلَمَّا جَٓاءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ
مِنَّا وَاَخَذَتِ الَّذٖينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فٖى دِيَارِهِمْ
جَاثِمٖينَ ﴿٩٤﴾ كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فٖيهَا اَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ
ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

94. "Emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık; haksızlık edenleri de korkunç bir gürültü yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar."

95. "Sanki orada hiç oturmamışlardı! İşte böyle, Semûd'un yıkıldığı gibi Medyen de yıkılıp gitti!"

Haksızlık edenleri korkunç bir gürültü yakaladı. Buradaki korkunç gürültü anlamına gelen "sayha"nın (الصيحة), Cibrîl'in sayhası olduğu söylendi, yani onlar Cibrîl'in oluşturduğu gürültü ile helâk edildiler. Bazıları, **sayha** için her azabın ismidir, dedi. "Racfe"[268] (الرجفة) de böyledir. Kur'ân-ı Kerîm'de azap hakkında muhtelif isimler kullanılmıştır; bazan "sâika" (صاعقة)[269]. bazan "sayha" (صيحة), bazan da "racfe" (رجفة) denilmiştir.

[Hz. Şuayb'ın Ümmetini Helâk Eden Azap]

Yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. Sanki orada hiç oturmamışlardı! İşte böyle, Semûd'un yıkıldığı gibi Medyen de yıkılıp gitti! Bu hususu da daha önce zikretmiştik[270]. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Medyen de yıkılıp gitti,** yani helâk olup gitti; **Semûd'un yıkıldığı gibi,** yani Semûd da helâk olup gitmişti. Çünkü bunların ikisini de Cenâb-ı Hak korkunç bir gürültü (sayha) ile
230 helâk etmişti. [§]Bundan dolayı ümmetler arasından özellikle Semûd'tan bahsetti. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Şuayb'ın ve Hz. Salih'in kavmi hariç, kimse tek bir azap ile azap edilmemiştir. Hz. Salih'in kavmini yer altından gelen korkunç bir gürültü (sayha) yakalamış, Hz. Şuayb'ın kavmi de

---

268 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Şuayb'ı yalanlayanlar sanki orada hiç yurt tutmamış gibi oldular. Böylece asıl hüsrana uğrayanlar, Şuayb'ı yalanlayanlar oldu" (el-A'râf, 7/78, 92). Ayrıca bk. el-A'râf, 7/155; el-Ankebût, 29/37.

269 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Eğer onlar yine de yüz çevirirlerse de ki: Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum" (Fussılet, 41/13). Ayrıca bk. el-Bakara, 2/55; en-Nisâ, 4/153; Fussılet, 41/17; ez-Zâriyât, 51/44.

270 bk. Hûd sûresinin 11/67-68. âyetlerinin tefsiri.

yukarıdan gelen bir azapla helâk edilmişti.[271] Cenâb-ı Hak, içinde onların azabı bulunan bir bulut yaratmıştı, -insanlar onun gölgelik gibi olduğunu anlamamışlardı- onun içinde bir rüzgâr vardı. İnsanlar bulutu gördüklerinde güneşin sıcağından gölgelenmek için hemen onun altına koştular, derken üzerlerine azap yağıverdi. İşte şu âyet-i kerîme bunu ifade etmektedir: "Gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi."[272]

Semûd, Allah'ın rahmetinden **uzak olduğu gibi, Medyen de** Allah'ın rahmetinden **uzak oldu.** Söz konusu helâkin belirttiğimiz gibi olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٩٦﴾

96. "Gerçekten Mûsâ'yı da mûcizelerimizle ve apaçık bir delille gönderdik."

"Âyâtinâ" (آياتنا) kelimesi açık deliller anlamına gelir. **Mûcizelerimizle ve apaçık delille** ibaresinde tekrar vardır, bu iki husus da aynı mânaya gelir. Eğer "âyât" (الآيات) kelimesi ile emirler ve yasaklar, yapılması ve yapılmaması gerekenler kastedilmişse, o zaman "sultânun mubîn" (سلطان مبين) ibaresi deliller ve kesin kanıtlar anlamına gelir.

اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ فَاتَّبَعُوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾

97. "Mûsâ'yı da Firavun'a ve onun adamlarına gönderdik; fakat onlar (Mûsâ'ya değil) ***Firavun'un emrine uydular; oysa Firavun'un emri isabetli değildi."***

[Hz. Mûsâ ve Firavun]

Firavun'a ve onun adamlarına gönderdik. Buradaki "mele'" (الملأ) kelimesinin iki şeyin ismi olduğunu söylemiştik: Biri cemaatın, diğeri de eşrafın ve ileri gelenlerin. Hz. Mûsâ kavminin eşrafına ve bütün cemaate gönderilmiş-

---

271 Bu, Kelbî'nin İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet ettiği zayıf bir hadistir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 92; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XII, 129).

272 eş-Şuarâ, 26/189. Hz. Şuayb'ın kavmine gelen azap konusunda İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen bütün rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 109-111; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 318-320.

ti. Ancak herkese gönderilmesine rağmen Firavun ve adamlarının özel olarak belirtilmesinin sebebi şudur: Krallarda örf, ancak ileri gelenleri ve eşrafı muhatap almaktır, her ne kadar maksat bütün halk ise de onlar muhatap alınır.

231 **[§]Onlar (Mûsâ'ya değil) Firavun'un emrine uydular; oysa Firavun'un emri isabetli değildi.** Bazıları şöyle dedi: Mümin sûresinde ifade buyurulduğu üzere Firavun onlara "Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"[273] deyince, onlar da Firavun'un sözüne uydular. **Oysa Firavun'un emri isabetli değildi,** yani doğru değildi. Yahut Firavun'un içinde bulunduğu hal **isabetli değildi**, aksine sapıklıktı. Ancak bize göre onlar Firavun'un putlara tapmak konusunda ve diğer hususlardaki bütün emirlerine ve yasaklarına uymuşlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu beyan etmektedir: "Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi, hemen ona boyun eğdiler"[274]. **Firavun'un emri isabetli değildi,** yani doğru değildi, aksine onun emri sapıklıktı, çünkü o hem kendisi sapkındı, hem de başkalarını saptırıyordu.

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾

98. "Firavun, kıyâmet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir. Gidilen o yer ne kötü!"

Firavun, kıyâmet gününde kavminin önüne düşecek. Bazıları dedi ki: Yani kavminin öncüsü olacak. Bazıları da şöyle dedi: O, cehenneme varıncaya kadar kavmini sevkedecek. **Kavminin önüne düşecek** meâlindeki beyan, dünyada onların lideri olduğu ve insanların ona tâbi olduğu gibi âhirette de onların önderi olacak ve insanlar onun izini takip edecekler. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde…"[275] "Böylece onları, halkı ateşe çağıran öncüler yapmış olduk"[276]. Cenâb-ı Hak dünyadaki önderlerin, âhirette de halkının önderleri olacaklarını haber vermektedir.

273 el-Mü'min, 40/29.
274 ez-Zuhruf, 43/54.
275 el-İsrâ, 17/71.
276 el-Kasas, 28/41.

Onları ateşe götürecektir. Yani onlar insanları dünyada, kendilerini ateşe götürecek olan inanca davet ediyor ve bunun gereği olan amelleri yapmalarını emrediyorlardı. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!"[277] Yani cehennem ehlinin amelini yapmaya ne kadar da sabırlı imişler! Bazıları da şöyle dedi: İnsanlar onu, kendilerini cehenneme sokuncaya kadar takip edecekler.

Gidilen o yer ne kötü! Bazıları şöyle dedi: Girilen o yere girmek ne kadar kötüdür! "Vird" (الورد) kelimesi, girmek demektir; "mevrûd" (المورود) da girilen yer anlamına gelir. Ceza, ona sebep olan şeyle isimlendirildi. İbn Abbâs (r.a.)
şöyle dedi: [§]Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "vurûd" (الورود) kelimesi, her yerde gir- 232
mek anlamına gelir. Meselâ, **gidilen o yer ne kötü!** "İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur"[278]. "Şüphe yok ki siz hepiniz oraya gideceksiniz"[279]. "Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz"[280]. Cenâb-ı Hak her iyiyi ve günahkârı oraya doğru sürecek, "Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) esirgeriz; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız" [281].

وَاُتْبِعُوا ف۪ي هٰذِه۪ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

99. "Onların burada da kıyâmet gününde de lânet peşlerini bırakmadı; verilen 'ödül' ne kötü!"

Onların burada da kıyâmet gününde de lânet peşlerini bırakmadı. Dünyadaki lânet ile muhtemelen başlarına gelen azap kastedilmiştir. Yaratılanların onlara lânet okuması da kastedilmiş olabilir, çünkü onları her anan kişi kendilerini lânetler. Âhiretteki lânette ise her iki anlam da vardır. Muhtemelen onlara dünyada azap edildiği gibi âhirette de azap edilecek, aynı zamanda onları gören herkes kendilerine lânet okuyacak. Lânet, sözlükte kovmak demektir; onlar Allah'ın rahmetinden kovulurlar; dünya azabı konusunda kendilerine merhamet edilmez, âhiret azabı konusunda da merhamet gösterilmez.

---

277 el-Bakara, 2/175.

278 "İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabb'inin kesinleşmiş bir hükmüdür" (Meryem, 19/71).

279 "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz" (el-Enbiyâ, 21/98).

280 Meryem, 19/86.

281 Meryem, 19/72. İbn Abbâs'ın (r.a.) sözü için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 110; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 472, V 535.

Verilen ödül ne kötü! Bu âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ondan maksat dünya ve âhiret lânetidir[282]. Katâde şöyle dedi: İki lânet onlara Allah tarafından peşpeşe gelir: Dünya lâneti ile âhiret lâneti[283]. Onların iddiasına göre "ridf" (الردف) kelimesi, peşpeşe gelmek anlamındaki "terâdüf" (الترادف) mastarından gelmektedir. Bazıları "rifd" (الرفد) kelimesi, yardım mânasına gelir dedi. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür. İbn Kuteybe şunları da söyler: "Rifd", lütuf ve ödül anlamına gelir, "merfûd" da lütfedilen şey demek-
233 tir. Birine lütfettiğim ve yardım ettiğim zaman "rafedtuhû" (رفدته) denilir. [§] Aynı şekilde, verilen şey ne kötü ihsan! denilir. Ebû Avsece de aynı şeyi söyledi: Onlara ne kötü şeyler verildi ve ne kötü yardım yapıldı! Verilen şey ne kötü! *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَٓائِمٌ وَحَص۪يدٌ ﴿١٠٠﴾

100. "İşte sana anlatmakta olduğumuz eski beldelerin haberleri! Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş."

[Hz. Muhammed'in Peygamberliği]

İşte bu anlamına gelen "zâlike" (ذلك) işaret ismi, bu sûrede geçen beldeler ve çağlarla ilgili haberlere işaret etmektedir. **Sana anlatmakta olduğumuz bu haberler,** gayb haberlerindendir. Senin peygamber olduğun anlaşılsın, peygamberliğine delil olsun diye anlatıyoruz, çünkü sen bunların hiçbirini görmedin. Bunları öğrenmek için birilerine gidip ders de almadın. Bunları yazan kitaplar da senin dilinde yazılmamıştı ki, onları gördün ve bu bilgileri oradan aldın, desinler! Sonra sen bunları olduğu gibi onlara anlattın. Bu durum, senin bunları Allah tarafından öğrendiğinin bilinmesi ve senin peygamberliğine delil olması içindir.

Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Kiminin izleri hâlâ ayakta;** yani onların yerini görüyor ve onları seyrediyorsun. **Kimi de biçilip yere serilmiş;** yani onların izini ve yerini göremiyorsun. Bazıları, "kāim" kelimesine evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış[284] anlamını; "hasîd" kelimesine de kökü kazınmış mânasını verdi.

---

282 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 111; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 472.

283 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 111.

284 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular, (harap olmuş) nice görkemli köşk

Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Kiminin izleri hâlâ ayakta,** yani Allah çoğunu yere sermedi, beldelerin çoğunu helâk etmedi. Bize göre bu cümlenin aslı şudur: Âd, Semûd ve Medyen gibi bazı beldelerin halkı helâk edildi, diğer beldelere müslümanlar için dokunulmadı. Çünkü Cenâb-ı Hak, Âd kavminin beldesi hakkında şöyle buyurmuştu: “Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler”[285]. “Hasîd” kelimesi de bunun gibidir; yani Nuh kavmi bütün binalarıyla birlikte helâk edildiği, Lût kavmi de beldeleriyle birlikte helâk edildiği gibi, bütün beldeler ve ahalisi helâk edilmedi, ama onların ne kendileri kaldı, ne de binaları! *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şudur: **Kiminin izleri hâlâ ayakta,** yani ahalisi helâk edildi, fakat binaları bırakıldı. **Kimi de biçilip yere serildi,** yani halkı da binaları da yok edildi, onlardan hiçbir iz kalmadı.

[§]Bu âyet üç hususa işaret etmektedir. Birincisi, az önce söylediğimiz gibi Hz. Peygamber’in peygamberliğine delildir. İkincisi, müttakiler için ibrettir; bu hususa daha sonraki âyette işaret edilmektedir: “İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır”[286]. Bu olay, âhiret azabından korkanlar için ibrettir. Üçüncüsü, müşrikler ve kâfirler için de sakındırıcıdır, çünkü onlar, o insanların başlarına gelenleri duyduklarında onların yaptıklarını yapmaktan çekinirler. İşte âyet bunlara işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* 234

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَمَٓا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَؕ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ ﴿١٠١﴾

101. “Onlara biz zulmetmedik; onlar kendi kendilerine zulmettiler. Rabb’inin hükmü geldiğinde Allah’ı bırakıp da taptıkları tanrıları onlara hiçbir şey sağlamadı; ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı.”

---

var!” (el-Hac, 22/45). İbn Manzûr şöyle dedi: “Haveti’d-dâr” (خَوَتِ الدار) ibaresi ev yıkıldı ve çöktü anlamına gelir. خَاوِيةٌ على عروشها ibaresi de boşalmış demektir. Tavanları üzerine çökmüş, mânasına geldiği de söylenmiştir. خَوَتِ الدار، وخَوِيَتْ، خِواءٌ، وخِوايَةٌ kelimelerinin hepsi, ev, hane halkından boşaldı mânasına gelir. “Ard hâviye” (أرضٌ خاويةٌ) de yeryüzü, ahalisinden boşaldı, demektir. “Urûş” (عروش) da tavanlar mânasına gelir (İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “عرش، خوى” md.).

285 el-Ahkāf, 46/25.

286 Hûd, 11/103.

Onlara biz zulmetmedik; onlar kendi kendilerine zulmettiler. Buradaki **onlara biz zulmetmedik** meâlindeki beyanın iki anlamı vardır. Birincisi, biz onlara zulmetmedik, çünkü onlar da, onların bütün yapıları da Allah Teâlâ'nın mülküdür. Her mülk sahibinin mülkünü helâk etme hakkı vardır. Dolayısıyla kendi mülkünü telef ettiğinden dolayı hiçbir mülk sahibi zâlim olmakla nitelenemez. **Onlar kendi kendilerine zulmettiler;** çünkü onların canları hakikatte kendilerine ait değildir, evleri de öyle! Dolayısıyla başkasına ait bir şeyi helâk eden kişi, zâlimdir.

İkincisi, zulüm, bir şeyi ait olduğundan başka bir yere koymak demektir. Cenâb-ı Hak, azap etmekle **onlara biz zulmetmedik** buyuruyor, çünkü onlar yaptıkları şeylerle bunu hak ettiler, dolayısıyla biz azabı ait olduğu yerden başka bir yere koymadık. Aksine onlar kendilerini olmaları gereken yerden başka yerlere koydular, kendilerini kendi mâliklerinden başkasına yönelttiler ve O'ndan başkasına kulluk yaptılar, bu ise zulümdür. Bu yorum, onların kendi
235 şahısları hakkındadır. [§]Binalarına gelince, Cenâb-ı Hak onları o insanlar için yaratmıştı, onları helâk ettiğinde, onlar için yarattığı şeyleri de helâk etmiştir. Onlar var oldukları sürece bunları da onlar için ayakta tutmaktadır. Onlar yok olup gittiklerinde, artık bu binaların varlığına da gerek kalmamıştır.

Âyette belirtilen, o insanların kendilerine zulmetmiş sayılmalarının sebebi olarak da farklı hususlar gösterilebilir. Birincisi, onlar Allah'tan başkasına taparak **kendilerine zulmettiler**. İkincisi, onlar insanları Allah'ın yolundan, Allah'a kulluktan ve O'nun birliğini kabulden çevirip Allah'tan başkasına kulluğa yönlendirdikleri için **kendilerine zulmetmiş** oldular. Üçüncüsü de hemen azabı istemeleri ile **kendilerine zulmettiler**.

Rabb'inin hükmü geldiğinde Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları onlara hiçbir şey sağlamadı. Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların Allah'tan başka taptıkları ilâhların, **Rabb'inin hükmü geldiğinde,** yani Rabb'inin azabı geldiğinde onlara hiçbir faydası olmadı. Onlar şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[287]. Cenâb-ı Hak, kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye taptıkları putların, bekledikleri faydayı onlara sağlamayacaklarını haber vermektedir. İkincisi, **onlara hiçbir şey sağlamadı,** yani tanrılarının bizzat kendileri, azabı kaldırmaya en çok ihtiyaç duydukları sırada, aciz ve zayıf oldukları için kendilerine bile faydaları olmadı.

---

[287] "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

Onlar diyorlardı ki: “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır”[288]. Onlar en çok ihtiyaç duydukları sırada kendileri için bunu yapamadıklarına göre başkaları için hiçbir halde yapamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı. Onların putlara tap-
maları sadece kendi zararlarını artırdı. Yahut taptıkları putlar, onların sadece
zararlarını çoğalttı. Âyette geçen “tetbîb” (تتبيب) kelimesine bütün müfessirler
zarar etmek anlamı verdiler. Ebû Avsece şöyle dedi: “Tetbîb” (تتبيب) kelime-
si, fesat anlamına gelir. O, şu âyette geçen bu kelimeye de aynı anlamı verdi:
“Firavun’un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı”[289]. Yani fesattan
başka bir sonuç doğurmadı. Başkaları ise, hüsrandan başka bir sonuç doğur-
madı anlamı verdi. Diğerleri de zarardan başka bir sonuç doğurmadı mânasını
verdi. Aynı şekilde “tebbet” (تَبَّت) kelimesine de hüsran anlamı verdiler. Ebû
Ubeyde, “ğayra tetbîb” (غير تتبيب), ibaresi, yok olmaktan ve helâk olmaktan baş-
ka bir işe yaramadı, anlamına gelir dedi[290]. **[§]**“Ebû Leheb’in elleri kurusun! 236
Kurudu zaten”[291] meâlindeki âyet hakkında da aynı şeyi söylediler. İnsanların
“tebben leke” (تَبًّا لك) şeklindeki beddualarına da aynı mânayı verdiler. Bazıları
“ğayra tetbîb” (غير تتبيب) ibaresine kötülüğü arttırmaktan başka bir şeye yara-
madı mânasını verdi ve dedi ki: “Tetbîb”, kötülük demektir, “tebbe” de kötülük
ve hüsran mânasına gelir, neticede her ikisi de aynı anlama gelir.

وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَٓا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِىَ ظَالِمَةٌۜ اِنَّ اَخْذَهُٓ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ

102. “Rabb’in, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir!”

Rabb’in, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Yani Allah onları yakaladığı gibi bu ümmetin kâfirlerini de işte böyle yakalar. Yani **zulme sapan**, müşrik ve kâfir olan geçmiş ümmetlere azap ettiğimiz gibi bu ümmete de azap ederiz. Ancak Cenâb-ı Hak bu ümmetin azabını ertelemektedir. Bu, onlara duyduğu rahmetin eseridir.

288 Yûnus, 10/18.
289 el-Mü’min, 40/37.
290 Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, I, 339.
291 Tebbet, 111/1.

Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir! Buradaki **O’nun yakalaması** meâlindeki ifade, O’nun azabı anlamına gelir. **Pek elem vericidir, pek çetindir!** Sadece yakalamak çok çetin olarak nitelendirilir, ancak elem verici olarak nitelendirilmez. Azap ise, elem verici olarak nitelendirilir. Ancak âyette elem ve şiddet kelimeleri birlikte kullanılınca, bu, sözü edilen yakalamanın azap için yakalamak anlamına geldiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ
النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾

103. “İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı gündür ve o gün olup bitenin gözle görüldüğü bir gündür.”

İşte bunda, âhiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. Bu hususa daha önce temas etmiştik[292]. Bunda müttakiler ve âhiret azabından korkanlar için ibret vardır.

O gün bütün insanların bir araya toplandığı gündür. Her ne kadar o gün insanların ve diğer varlıkların toplandığı gün ise de, Cenâb-ı Hak burada sadece insanlardan söz etti, çünkü âyet-i kerîme insanlar için ibret olduğunu söylemektedir. Yahut o günde toplanmaktan maksadın insanlar olduğu içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki: O gün önceki ümmetler ve sonraki ümmetler toplanacaktır.

237 **[§]O gün olup bitenin gözle görüldüğü bir gündür.** Bazıları şöyle dedi: Gök ehli ve yeryüzü ehli arzedilmek ve hesaba çekilme gününe şahit olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

104. “Biz o günü sadece belli bir süreye kadar erteleriz.”

Yani biz bu ümmetten azabı, sadece belli bir süreye kadar erteleriz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bu âyeti, onların azabın hemen gelmesini istemelerinin cevabı olarak belirtmiştir. Onların bu isteklerini de şöyle

292 bk. Hûd sûresinin 11/100. âyetinin tefsiri.

ifade buyuruyor: "Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"[293] Cenâb-ı Hak buna cevaben şöyle buyurmuştur: Biz onlardan azabı sadece **belli bir süre** erteliyoruz, yani tayin edilmiş bir vakte kadar erteliyoruz. Allah katında belli olan **bir vakte kadar** erteliyoruz. Eğer bu süre, İbn Abbâs'ın (r.a.) dediği gibi yedi bin yıl olsaydı, o zaman insanlar nezdinde de belli bir süre olurdu. Buna göre kıyâmetin vakti de mâlum olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hak kıyâmetin vakti için söyle söylemektedir: "Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır"[294]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ يَاْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِهٖۚ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾

105. "O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu!"

O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Yani **o gün** birine şefaat etmek maksadıyla **Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz.** [§]Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyuruyor: "Onlar Allah'ın razı 238
olduklarından başkasına şefaat edemezler!"[295] Yahut o günün dehşetinden ve korkutucu halinden dolayı **hiç kimse konuşamaz.** Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar"[296]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "O gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak"[297]. Yahut başkalarına şefaat etmek maksadıyla büyüklerden ve ileri gelenlerden **hiçbiri Allah'ın izni olmadan konuşamaz.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu! Yani bazıları kendisinin seçmiş olduğu kötü amelleri işlediğinden dolayı **bedbahttır**, çünkü bu ameller onları cehenneme sokacaktır. **Kimisi de mutludur**; kendi tercihi ile hayırlı ve itaate dair ameller işlediği, bunları yapmak kendisine ikram edildiği için mutludur,

---

[293] "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!" (el-Enfâl, 8/32).

[294] "Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece Rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır. O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır! Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler" (el-A'râf, 7/187).

[295] el-Enbiyâ, 21/28.

[296] İbrâhim, 14/43.

[297] en-Nebe', 78/38.

çünkü bu ameller onu cennete sokacaktır. Yaptığı her amel kendisini cennete sokmaya yarıyorsa, o mutludur. Buna mukabil yaptığı her amel kendisini cehenneme sokmaya sebep oluyorsa, o bedbahttır. Bu konuda Resûlullah’tan (s.a.) gelen bir rivayet vardır. Hz. Ömer’in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu** meâlindeki âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber’e sordum: Ey Allah’ın peygamberi! Ne üzerine amel ediyoruz? (Takdir edilip) bitirilen bir şey üzerine mi, yoksa henüz bitirilmeyen bir şey üzerine mi? Hz. Peygamber buyurdu ki: “Aksine (takdir edilip) bitirilen ve kalemlerin (önceden) yazdığı şey üzerine ya Ömer! Ancak herkese, ne için yaratıldı ise, kendisine o kolaylaştırılacaktır”[298]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾

106. “Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler.”

Bedbaht olanlar ateştedirler. Az önce bunun sebebini açıkladık. **Orada**
239 **onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler.** Bazıları şöyle dedi: [§]“Zefîr” (زفير), eşeğin göğsünde hissedildiği gibi hırıltılı nefes almaktır, ondan maksat da eşeğin ilk anırma sırasında çıkardığı sestir. “Şehîk” (شهيق) ise eşeğin boğazı sıkıldığı sırada çıkardığı yüksek sestir, anırmasını bitirirken çıkardığı şiddetli sestir. Bazıları şöyle dedi: “Zefîr”, hiçbir şeyin anlaşılmadığı homurdanma halidir; ancak inilti gibi, bir şeyin altında kalanın hırıltısı gibi, ne dediği anlaşılmayan bir sestir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle söyler: “Homurdanmasını ve uğultusunu işitirler”[299]. Şehîk, sesini yükseltmektir. Burada “zefîr” ve “şehîk” kelimelerinin zikredilmesinin sebebi muhtemelen şudur: Onlar çok yalvarıp yakardıkları ve çok bağırıp çağırdıkları için sesleri “zefîr” ve “şehîk” haline gelmiş, tıpkı hayvanların acı duyduklarında bağırdıkları gibi onların bağırmalarından da ne dedikleri anlaşılmaz hale gelmişlerdir.

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾

---

298 Tirmizî, *“Tefsîr”*, 12; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XII, 117; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 475. Tirmizî hadisin hasen olduğunu söyledi.

299 “O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler” (el-Furkān, 25/12).

107. "Rabb'inin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Rabb'in gerçekten istediğini yapar."

Rabb'inin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır. Hasan-ı Basrî'nin **gökler ve yer durdukça** meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet edildi: Gök, bu gökten başka bir göğe, yer de bu yerden başka bir yere dönüştürülecek. O gök ve o yer devam etmeyecek[300]. Çünkü Cenâb-ı Hak bu göğün parçalanacağını, dürüleceğini ve değiştirileceğini haber vermiştir. Şöyle buyurmuştur: "O gün göğü örten bulutlar (perdeler) açılacak"[301]. "O gün göğü düreriz"[302]. "O gün gökler başka göklere dönüştürülecek"[303]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. Bazıları şöyle dedi: **Gökler ve yer durdukça** meâlindeki ancak başka bir sözün sılasıdır. Sanki şöyle demiştir: Rabb'in dilediği hariç onlar orada sürekli kalacaklar. Bunun sılasında da buna benzer sözler söylenmişti. Bazıları ise şöyle söyledi: Dünya ehli orada bulundukları sürede **gökler ve yer durdukça** onların azabı ebedi olarak devam edecek; çünkü yer ve gök, ancak orada yaşayanların yok olmasından ve onların tekrar dirilmesinden sonra yok olur. Cenâb-ı Hak, dünya ehli için gök ve yer devam ettiği gibi, onların azabının devam edeceğini haber vermektedir. [§]Bazıları da dedi ki: **Onlar gökler ve yer durdukça o ateşte** **240**
ebedî kalacaklardır. Yani cennet göğü ve cennet yeri ile cehennem göğü ve cehennem yeri durdukça… Ancak dünya ehlinin helâki dünya yerinin ve göğünün helâkinden önce olduğu düşünülerek, cennet ve cehennemin yeri ve göğü helâk edilmeden önce cennet ve cehennem ehlinin helâk edileceği vehmine düşülmesin diye bunu söylemektedir. Bazıları da şunları söyledi: **Onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır.** Yani yer, yer olarak, gök de gök olarak kaldığı müddetçe, onun sona ereceği düşüncesinden uzak olduğu konusunda böyle söylenir. Yahut sıla olmak üzere, bir adamın başka birine şöyle demesi gibidir: Gece ve gündüz devam ettiği sürece seninle konuşmayacağım, yani ebediyen konuşmayacağım demektir. İşte **gökler ve yer durdukça** ilâhî kelâmının yorumu böyledir.

---

300 Bunu İbn Ebû Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh tahric ettiler (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 477).

301 "O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, melekler peş peşe indirilecek" (el-Furkān, 25/25).

302 "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız" (el-Enbiyâ, 21/104).

303 "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

Rabb'inin dilediği hariç meâlindeki beyana gelince, bazıları şöyle dedi: Tevhit ehlinden bazıları günahları ve hataları ölçüsünde cehennemde yanar, sonra çıkarlar. Bu konuda muhtelif rivayetler vardır. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) ve Ebû Hureyre'den (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Âyetteki her iki istisna da cennet ehli içindir"[304]. Yani tevhit ehlinden olanlar cehennemden çıkarlar. **Rabb'inin dilediği hariç;** yani Cenâb-ı Hak diyor ki: Onlar cehennemde ebedî kalacak derecede bedbaht değildirler. Rabb'inin dilediği hariç cümlesi mutlu olanlar hakkında da düşünüldüğünde, onlar cennet ehlinden olup cehenneme girmeyenlerin ulaştığı mutluluğa ulaşamayanlardır. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu kaydedilir: "Allah'ın ce-
241 hennemden çıkarmayı istediği kişiler, orada bir şekilde öldürülürler"[305]. **[§]**
Başka bir rivayette de şöyle buyurdu: "Cenâb-ı Hakk'ın cehennemde ebedî kalmasını istediği kişiler oradan çıkamazlar"[306]. Buna benzer başka rivayetler vardır. Eğer bu rivayet sahihse, güvenilmesi gereken budur. Bazıları şöyle dedi: **Rabb'inin dilediği hariç;** yani Allah cehennem ehlinin orada ebedî kalmasını, cennet ehlinin de "kesintisiz bir lütuf olarak ebedî"[307] olarak orada kalmalarını diledi. İbn Mesûd (r.a.) ve Übeyy'in (r.a.) mushafları da bu hususu teyit etmektedir. Onlar **gökler ve yer durdukça** meâlindeki cümle (bu ve bundan sonra gelecek olan) her iki âyette de okumuşlar, ilk âyette **Rabb'inin dilediği hariç** meâlindeki beyanı, ikinci âyette de gökler ve yer durdukça kesintisiz bir lütuf olarak devam edeceği anlamındaki cümleyi okumuşlardır. Aynı şekilde İbn Mesûd (r.a.) ve Übey, (r.a.) mushaflarında, ikinci âyette cennet ehlinden söz etmediler.

Bu meselenin aslı konusunda Ebû Ubeyde şunları söyler: İstisnanın mutlu kişiler hakkında da düşünülmesi problemlidir. Çünkü şöyle denilir: Cenâb-ı Hak cennette ebedî kalacaklarını vâdettiği kişilerden bazılarını nasıl istisna eder? Bu konuda öyle şeyler söylenmiştir ki, bunların kime dayandığını ben bilmiyorum. Ancak onların Arap dilinde bazı dayanakları ve rivayetlerden

---

[304] Bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Ancak İbn Merdûye, Câbir'den (r.a.) şöyle tahric eder: Resûlullah (s.a.) "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd, 11/106) meâlindeki âyeti "Rabb'inin dilediği hariç" cümlesine kadar okudu, sonra buyurdu ki: "Allah, bedbaht olan kişilerden bazılarını cehennemden çıkarıp cennete sokmak isterse bunu yapar" (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 476).

[305] "Allah'ın cehennemden çıkarmayı istemediği kişiler orada ölmezler, fakat cehennemden çıkarmak istediği kişileri orada kömür haline gelinceye kadar öldürür, sonra oradan çıkarılırlar…" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 11, 20; Müslim, "İman", 304; İbn Mâce, "Zühd", 37).

[306] Önceki dipnota bakınız. Bu, aynı hadistir, başka bir hadis yoktur.

[307] Hûd, 11/108.

bazı şahitleri vardır. İnsanlar bu konuda ancak Arapça'daki anlamlarına göre bir takım şeyler söylüyorlar. Neyi kastettiğini en iyi Allah bilir. İstisna konusundaki bu yorumlardan biri şöyledir: Bu tıpkı, kendisine bir şey lazım olan bir adamın, onu mutlaka yapacağına yemin etmesi, sonra da inşallah demesi gibidir. Burada Allah isterse diye bir istisna getirmesine rağmen kalbindeki kararı, onu yapmak şeklindedir, başka bir şey değildir. Bu görüşü destekleyen delillerden biri Cenâb-ı Hakk'ın şu meâldeki âyetidir: "Allah izin verirse güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz"[308]. Cenâb-ı Hak onların Mescid-i Haram'a kesin olarak gireceklerini bilmesine rağmen, Allah izin verirse diye bir istisna getirmektedir. Bu görüşün delillerinden biri de Mekke'nin harem oluşu ile ilgili hadiste Resûlullah'ın (s.a.) söylemiş olduğu şu sözdür: "Mekke'nin yitiğini almak, sahibini arayacak olandan başkasına helâl değildir"[309]. Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber burada, sahibini arayacak olanı istisna etti, halbuki o mal, başkasına helâl olmadığı gibi ona da helâl değildir.

[§]İkincisi, âyetteki "illâ" (إلا) istisna edatının "sivâ" (سوى) anlamında kul- **242**
lanılmış olmasıdır. Araplar bunu yaparlardı. Meselâ şöyle dersin: Sana, daha önceki bin dirhem müstesna, falanca ve falanca tarafından bin dirhem verilecek; yani daha önce verilen bin dirhemden ayrı olarak bin dirhem daha verilecek. Bu anlama göre Cenâb-ı Hak cennet ehline yukarıdaki âyette zikretmediği ikram ve lütuftan fazla olarak orada ebedî kalmayı vâdetti, mânasına gelir. Bunu teyit eden delillerden biri, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadistir: "Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Salih kullarım için, size bildirdiklerim dışında hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemediği nimetler hazırladım." Sonra da "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez"[310] meâlindeki âyeti okudu[311]. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak, orada insanlara bildirmediği daha pek çok nimetin var olduğunu söylemektedir.

Üçüncüsü, onların cennette ebedî olarak kalmaktan istisna edilmeleri, dirilme ile hesap arasında geçen sürede bekletilmeleri anlamındadır. Belirttiğimizden ayrı olarak ölüm ile dirilme arasında geçen zamanın kastedildiği de

---

308 "Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur" (el-Feth, 48/27).

309 Buhârî, "Lukata", 7; Müslim, "Hac", 445.

310 es-Secde, 32/17.

311 Buhârî, "Tefsîr", 32/1; Müslim, "Cennet", 4.

söylenmiştir ki bu zaman, onların cennete girecekleri ve orada ebedî olarak kalacakları ana kadar geçen berzah âlemidir. Buna göre âyette şöyle denilmiş olur: Onlar cennetten ancak hesap için bekletildikleri süre kadar uzak kalırlar. Bunu destekleyen delillerden biri de, şu âyet-i kerîmedir: "Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır"[312]. Yani ölüm ile dirilme arasındaki zaman vardır, denildi. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

وَاَمَّا الَّذ۪ينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ
وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَٓاءَ رَبُّكَ عَطَٓاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

108. "Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabb'inin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedî kalacaklardır."

Mutlu olanlara gelince**,** bu kelimenin okunuşunda kırâat imamları ihtilaf ettiler. Kisâî ve Hamza ötreli olarak "sü'idû" (سُعِدُوا) diye okudular, Ebû Amr, Medîneliler ve diğer kırâat imamları ise "şekû" (شَقُوا)[313] sözcüğüne kıyas ettiler
243 ve üstünlü olarak "se'idû" (سَعِدُوا) diye okudular. [§]Ebû Avsece şöyle dedi: Ben ötreli olarak "sü'idû" (سُعِدُوا) diye okunduğunu bilmiyorum, o ancak üstünlü olarak "se'idû" (سَعِدُوا) diye okunmuştur. Ebû Avsece "ğayra meczûz" (غيرَ مَجْذوذ) ibaresine de kesintisiz anlamı verdi, tıpkı şu âyetlerde ifade edildiği gibi: "İbrahim putları paramparça etti"[314]. Hatırladığımız kadarıyla "şehîk" ve "zefîr" kelimeleri hakkında onların söylediklerini de zikretmiştik[315].

فَلَا تَكُ ف۪ي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ
اٰبَٓاؤُ۬هُمْ مِنْ قَبْلُ وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَص۪يبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

109. "O halde onların tapmakta olduğu şeylerin (bâtıl olduğu) ***konusunda şüphen olmasın; onlar da daha önce babalarının tapındığı gibi tapın-***

---

312 el-Mü'minûn, 23/100.

313 Bu kelime Hûd sûresinin 11/106. âyetinde bu şekilde geçmektedir. Belirtilen kelimeyi Âsım'dan naklen Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef ötreli olarak "sü'idû" (سُعِدُوا) diye okudular. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım'dan naklen Ebû Bekir, Ebû Câfer ve Yâkup üstünlü olarak "se'idû" (سَعِدُوا) diye okudular.

314 el-Enbiyâ, 21/58.

315 bk. Hûd sûresinin 11/106. âyetinin tefsiri.

maktan başka bir şey yapmıyorlar. Biz onların hak ettiklerini elbette eksiksiz olarak vereceğiz."

O halde onların tapmakta olduğu şeylerin (bâtıl olduğu) konusunda şüphen olmasın; onlar da daha önce babalarının tapındığı gibi tapınmaktan başka bir şey yapmıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada söylenmek istenen şey şudur: Ey Muhammed! Putlara tapmak konusunda onların da babalarının vardığı sınıra ulaştıklarından ve babalarının o sınıra varmalarından dolayı helâk edildiklerinden sakın şüphe etme! Bunlar da o sınıra, yani helâk edilme sınırına gelip dayandılar. Ancak Allah, rahmeti ve lütfuyla onlardan azabı belli bir vakte kadar ertelemektedir. Yahut şöyle denilir: Babaları henüz kendilerine delil ve kanıt gelmeden önce putlara tapmak konusunda vardıkları sınıra onlar, Allah'tan başkasına tapmak konusunda Kur'ân ve delil geldikten sonra ulaştılar. Yahut âyet, müslümanlara tâbi görünen, fakat babalarının putlara taptıkları gibi kendileri de gizlice putlara tapan bir kavim hakkındadır. Bu anlama göre âyet şunu söylemektedir: Onlar sana tâbi görünseler de, gizlice yaptıkları ile babalarının yaptıkları sınıra vardılar. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra bu âyetin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, âyet, fertlerinden hiçbiri iman etmeyecek olan özel bir kavimden bahsetmektedir, bu da peygamberin onları bırakıp başkalarıyla uğraştığı içindir. İkincisi, Hz. Mûsâ'nın kavmi bütünüyle iman etmediği, sadece bir grubun iman edip diğer grubun etmediği gibi senin kavmin de bütünüyle iman etmeyecektir diye haber vermektedir. Bu mânaya göre muhatap kitle, senin kavmindir.

Biz onların hak ettiklerini elbette eksiksiz olarak vereceğiz. Bazıları şöyle dedi: **Biz onlara**, dünyadaki rızıklarını ve kendileri için takdir edilen nimetleri **vereceğiz**. **Eksiksiz olarak;** onlara ne takdir edildi ise onu tam olarak
vereceğiz. [§]Yani rızıkları tam olarak verilmeden onlar helâk edilmeyecekler. 244
Bazıları dediler ki: **Biz onlara** amellerinin karşılığını **eksiksiz olarak vereceğiz**. Ne yaptılarsa, hiç eksiltmeden onun karşılığını vereceğiz; iyilik yapmışlarsa iyilik, kötülük yapmışlarsa kötülük! Yaptıklarının karşılığı ne ise o verilecek. Bazıları şöyle söyledi: **Biz onların hak ettiklerini elbette vereceğiz.** Cenâb-ı Hak burada buyuruyor ki: Onlara âhirette azaptan hak ettiklerini tam olarak vereceğiz, **eksiksiz olarak**, yani onlardan bu azabı hiç eksiltmeden vereceğiz. **Biz onların hak ettiklerini elbette eksiksiz olarak vereceğiz** meâlindeki beyan, eğer **onların tapmakta olduğu şeylerin (bâtıl olduğu) konusunda şüphen olmasın; onlar da daha önce babalarının tapındığı gibi tapınmaktan başka bir şey yapmıyorlar** anlamına gelen âyete bağlı olarak yorumlanırsa, âyet, Cenâb-ı Hakk'ın asla iman etmeyeceklerini bildiği bir kavimden ümidini

kesmek mânasına gelir. O zaman bunun yorumu başka bir âyette belirtmiş olduğu şey olur: "Kim dünya hayatı ve onun süsünü istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz"[316]. Eğer ikinci anlam esas alınırsa, o zaman da mânası şu âyette belirttiği muhteva olur: "Şüphesiz Rabb'in, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir"[317].

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾

110. "Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitabı vermiştik; onda da ihtilafa düşüldü. Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı işleri bitirilirdi. Onlar kitap hakkında derin bir şüphe içindedirler."

[Tevrat'ın Tahrif Edilmesinin Sebepleri]

Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitabı vermiştik. Yani Tevrat'ı vermiştik. **Onda da ihtilafa düşüldü;** yani o kitapta da ihtilafa düşüldü. Bu ihtilafın üç konuda olması muhtemeldir. Birincisi, Allah'a iman ve O'nu inkâr hakkında; onlardan bir kısmı Allah'a iman etmiş, bir kısmı inkâr etmişti.

İkincisi, onlar Tevrat'a ilâve ve çıkarma yapmak, değiştirmek ve tahrif etmek hususunda ihtilafa düşmüşlerdi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler"[318]. "Elleriyle kitap yazanlara yazıklar olsun!"[319] "Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar"[320]. Bunlara benzer âyetler çoktur.

316 "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. Onlar, âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir. Dünyada ürettikleri boşa gitmiştir; yapıp ettikleri de geçersizdir" (Hûd, 11/15-16).

317 Hûd, 11/111.

318 "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler. Onlar bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/78).

319 "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!" (el-Bakara, 2/79).

320 en-Nisâ, 4/46; el-Mâide, 5/13.

[§]Üçüncüsü, kitaba iman edip kabul ettikten sonra onun yorumunda ve anlamında ihtilafa düştüler. Yorumda ihtilaf, bizim kitabımız için de muhtemel olan şeylerdendir. Ancak değiştirme, tahrif, ziyade ve noksan yapmak ise bizim kitabımız için söz konusu değildir, çünkü onu korumayı Cenâb-ı Hak üstüne almıştır: "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz"[321]. "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[322]. Cenâb-ı Hak onu okumayı insanların dillerine ve kalplerine kolaylaştırmıştır; o kadar ki, biri ona ziyade veya noksan yapar veya tebdil eder veya bir şeyi tahrif eder veya takdim ve tehir yapacak olsa bu mutlaka bilinir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu husus, onun hükümlerinin neshi ve şeriatinin değiştirilmesi ihtimali bulunmadığı içindir. Diğer kitapların korunmasını ise sadece insanlara bırakmıştır, nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendi"[323]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu da onun şeriatinin ve hükümlerinin yürürlükten kaldırılması ve değiştirilmesi muhtemel olduğu içindir. İşte bundan dolayı bu husus, bizim söylediğimiz gibidir. 245

Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitabı vermiştik; onda da ihtilafa düşüldü. Cenâb-ı Hak, kendisine gelen kitap hakkında insanların ihtilaf etmelerine sabretmesi için bunu peygamberine hatırlatmaktadır. Diyor ki: Sana gönderilen kitapta ihtilaf edildiği gibi, senden önceki peygamberlere indirilen kitapta da ihtilaf edilmişti.

Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı işleri bitirilirdi; yani kökleri kazınarak ve ayıplanarak helâk edilirlerdi. [Birincisi], daha önce verilmiş sözden maksat, muhtemelen Muhammed aleyhisselâm ile peygamberliği sona erdirmeye ve onu peygamberlik kurumunun mühürleyicisi yapmaya, [§]ümmetini de, başlarına kıyâmetin kopacağı son ümmet olduğuna hükmetmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın burada belirttiği "kelimetuhû" (كلمته) lafzını açıklamıştık. Ancak onun başka bir anlama gelmesi de muhtemeldir, o da şudur: [İkincisi], O'nun hükümlerinden biri de, insanlar kitap ve din konusunda ihtilafa düştükleri, doğruya ulaşamadıkları ve din yoluna giremedikleri 246

321 el-Hicr, 15/9.

322 "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

323 "Kendilerini Allah'a vermiş olan peygamberlerin ve -Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için- Rab'lerine teslim olmuş zâhidlerin, bilginlerin yahudiler arasında kendisiyle hükmettikleri, içinde hidâyet ve aydınlık bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Hepsi onun (hak olduğunun) şahitleri idi. O halde insanlardan korkmayın, benden korkun da âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir" (el-Mâide, 5/44).

zaman, onlara dini açıklayacak ve doğru yolu gösterecek bir peygamberi göndermesidir. Eğer geçmişte bu hüküm olmasaydı, insanlar helâk edilerek **işleri bitirilirdi**.

Üçüncüsü, eğer bu ümmetten azabı belli bir vakte kadar ertelemeseydi, helâk yoluyla **işleri bitirilirdi**.

Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı işleri bitirilirdi. Cenâb-ı Hakk'ın burada zikretmiş olduğu "sebekat" (سبقت) kelimesinin Hz. Mûsâ'nın kavmi ile ilgili olması muhtemeldir; Firavun ve ordusunun boğulma olayından sonra Allah köklerini kazımak suretiyle onları helâk etmeyeceğini söylemektedir. Tevrat, daha sonra indirilmiş ve kavminden ancak bir grup ona iman etmişlerdi. Bu hususu Cenâb-ı Hak şöyle açıklıyor: "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren bir topluluk da vardı"[324].

Onlar kitap hakkında derin bir şüphe içindedirler; yani dinde **derin bir şüphe içindedirler**. Bazıları, azaptan **derin bir şüphe içindedirler** diye anlam verdi. "Şekk" (الشك) ve "rayb" (الريب) kelimelerinin mâna farkını daha önce açıklamıştık[325].

وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

111. "Şüphesiz Rabb'in, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir. Rabb'in, onların yapmakta olduklarından haberdardır."

Şüphesiz Rabb'in, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir. Denildi ki: "Lemâ"[326] (لما) edatı burada sıla anlamında kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Şüphesiz Rabb'in, onların amellerinin karşılığını tam olarak âhirette kendilerine verecektir. Eğer amelleri kötü ise karşılığı da kötü, iyi ise karşılığı da iyi olacaktır.
247 **[§]**Bunu şeddeli olarak "lemmâ" okunduğunda cümle iki anlama gelir. Birincisi "illâ" (إلاّ) mânasına, ikincisi de "lemen mâ" (لَمَن ما) mânasına gelebilir; yani üç mim harfi birleştiğinde biri atılır, öbürü de diğerine idğam edilir. **Rabb'in, onların yapmakta olduklarından haberdardır.** Bu, tehdit cümlesidir.

---

324 el-A'râf, 7/159.

325 bk. et-Tevbe sûresinin 9/110. âyetinin tefsiri.

326 Kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, Yâkup ve Halef şeddesiz; İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Ebû Câfer şeddeli okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 291).

فَاسْتَقِمْ كَمَآ اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْاۜ اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾

112. "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir."

Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın! Allah başka bir yerde şöyle buyurmuştur: "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür"[327]. Bazıları şöyle dedi: **Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol,** meâlindeki âyette geçen istikametten maksat, tevhittir; yani Rabb'ine varıncaya kadar tevhit üzere ol, demektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar"[328]; yani Allah'a mülaki oluncaya kadar istikamet üzere olanlar… Bazıları "Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar" meâlindeki âyete, "Rabb'imiz Allah'tır" sözünün gerektirdiği şekilde yaşayanlar mânasını verdiler. Çünkü "Rabb'imiz Allah'tır" sözü, Allah'ın rubûbiyetini ikrar etmektir. Dolayısıyla o insan, şahsında ve bütün işlerinde rablığı ve ilâhlığı sadece Allah'a tahsis eder, kendisine de O'na kul olmayı bırakır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada zikretmiş olduğu istikamet, şahsında ve bütün işlerinde rablığı Allah'a vermesi, ulûhiyeti O'na tahsis etmesi, kendisinin de yapılması gerekenleri yapması, kaçınılması gerekenlerden kaçınması ve Allah'ın bütün emir ve yasaklarına uymasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Dosdoğru ol!** Bu söz, Hz. Peygamber'e peygamberliğini insanlara teb- 248
liğ etmesi konusunda söylenmiş olabilir. **Sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol** meâlindeki beyan, iki anlama gelir. Birincisi, Sen, emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Seninle birlikte iman edenler de emrolundukları gibi dosdoğru olsunlar! İkincisi, emrolunduğun çizgide hayatını sürdür. Âyette geçen "kemâ" (كما) edatı, zikrettiğimiz bu iki anlama gelir: Emrolunduğun üzere ve emrolunduğun çizgide.

---

327 "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabb'imiz, sizin de Rabb'inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır" (eş-Şûrâ, 42/15).

328 Fussılet, 41/30.

Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte; yani şirkten dönenlerle birlikte, onları da dilleriyle söyleyip ikrar ettikleri şey üzere dosdoğru olmaya çağır! **Siz de azıp sapmayın!** Bazıları şöyle söyledi: Buradaki "tuğyân" (الطغيان) kelimesi, konulan sınırı tecavüz etmek anlamına gelir. **Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir** meâlindeki cümle de tehdit ifade eder.

وَلَا تَرْكَنُوٓا اِلَى الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾

113. "Zâlimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah'tan başka dostlarınız olmadığına göre bir yerden yardım da göremezsiniz!"

Zâlimlerin yanında olmayın Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu âyet, "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın!"[329] meâlindeki âyetin sılasıdır. **Zâlimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar.** Hasan-ı Basrî dedi ki: Bu iki âyet arasında, yani zâlimlerin yanında olmakla nimetler konusunda azıp sapmak arasında Allah'ın dini vardır[330]. Âyet eğer müşrikler hakkında ise, o zaman müşriklerden ve diğer insanlardan zâlim olanlara işaret etmiş olur. Hiç şüphesiz zâlimlerin yanında olan herkes onlara itaat etmekte veya onları sevmektedir; dolayısıyla onun, bu âyette tehdit edilen zümreden olmasından korkulur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur; yani insanlardan azabı defedecek yahut onlara fayda sağlayacak dostlarınız yoktur. Bu durumda bir yerden yardım da göremezsiniz! Allah'tan başka size yardım edecek ve azaba mani olacak kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zâlimlerin zulümleri **yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar.** Bu beyan, her ne kadar genel bir ifade taşıyorsa da, özel bir hükümdür. Çünkü zulmün yanında olan herkesi ateş yakmaz. Allah bu ifade ile sanki zâlimlere tâbi
249 olan halka hitap etmektedir. **[§]**Şöyle demektedir: İçinizden ileri gelenlerin ve önderlerin yanında olmayın ve onların davetlerine uymayın, sonra ateş sizi yakar. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Zâlimlerin yanında olmayın** meâlindeki âyet, Resûlullah (s.a.) hakkında, müşrikler kendisini babalarının dinine davet

---

329 Hûd, 11/112.

330 Ebu'ş-Şeyh, Hasan-ı Basrî'den şöyle bir söz nakleder: İki haslet vardır ki, bunlar bir insanda sağlıklı olursa, onun diğer işleri de sağlıklı olur: Nimetlere isyan ve zâlimlerin yanında olmak! Sonra Hasan şu âyeti okudu: "Zâlimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar" (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 480).

ettikleri sırada gelmiştir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Müşriklere meyletmeyin ve onlara katılmayın!

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّـَٔاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾

114. "Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder. İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır."

[Beş Vakit Namaz]

Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kılın. Bu âyet zâhirde üç vakit namazdan bahsetmektedir: Gündüzün ilk tarafında sabah namazı, ikinci tarafında ikindi namazı vardır. **Gecenin de gündüze yakın saatlerinde** ise akşam namazı vardır; çünkü gecenin gündüze yakın saatlerinden söz etmektedir. Âyette geçen "zülef" (الزلف) kelimesi, yakınlık demektir. "Zülfâ" (الزُّلْفَى), yakınlık ve yaklaşmaya vesile aramaktır[331]. **Gecenin de gündüze yakın saatleri,** gecenin gündüze yakın olan tarafıdır, o da akşam namazıdır. Diğer namazları da şu âyette belirtilmiştir: "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl"[332]. Güneşin gün ortasını aşması ile zeval vaktine işaret etmektedir. Gecenin karanlığından maksat da yatsı namazıdır. Yahut bu namazları şu âyette belirtilmiştir: "Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin"[333]. Akşam vaktine erişmekten maksat ikindi namazıdır, sabah vakti ile sabah namazı kastedilmektedir. Gündüzün sonundan maksat, yatsı namazıdır, öğle vakti ile de öğle namazı kastedilmektedir. Bu âyette akşam namazı geçmemektedir, fakat akşam namazı açıklamaya çalıştığımız âyette geçmektedir: **Gecenin gündüze yakın saatleri.** Bazıları şöyle dedi: **Gecenin gündüze yakın saatleri,** gece saatleridir, ancak bazı müfessirler bu âyeti beş vakit namaza işaret kabul ettiler ve dediler ki: **Gündüzün iki ta-**

---

331 Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlâtlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklar" (Sebe', 34/37). Ayrıca bk. Sâd, 38/25; ez-Zümer, 39/3.

332 el-İsrâ, 17/78.

333 er-Rûm, 30/17-18.

250 **rafı** ibaresinde sabah, öğle ve ikindi namazlarına işaret edilmektedir. [§]**Gecenin gündüze yakın saatleri** ile de akşam ve yatsı namazları kastedilmektedir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Akşam ve yatsı namazları, gecenin gündüze yakın olan iki vakittir[334].

Ebû Avsece şöyle dedi: **Gecenin gündüze yakın saatleri,** gece saatleridir. "Zülfe" (الزُّلْفَة), merhale ve yakınlık mânasına gelir. Cenâb-ı Hak da, "Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır"[335], yani yakınlığı vardır buyurmaktadır. Ebû Ubeyde dedi ki: "Zülef", "zülfe"nin çoğuludur ve saat anlamına gelir. Söylediğimiz gibi bu, bir menzile, bir zaman dilimidir.

[**Namazlar Günahlara Kefârettir**]

Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder meâlindeki âyetin de beş vakit namaza işaret ettiğine dair rivayetler vardır; buradaki iyiliklerden maksat, beş vakit namazdır[336]. Rivayet edildiğine göre sahâbeden bir adam, bir kadınla ilişki dışında her şeyi yaşamış, sonra bundan pişman olmuştu. Resûlullah'a (s.a.) gidip bu durumu sormuş, Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle demiş: "Senin hakkında Allah'tan bir beyan gelmeden sana ne cevap vereceğimi bilmiyorum." Onlar bu durumda iken namaz vakti geldi. Hz. Peygamber'e (s.a.) Cebrâîl, o adamın tövbesiyle birlikte geldi ve dedi ki: **Gündüzün iki tarafında namaz kıl!** Sabah ve akşamleyin namaz kıl! Yani sabah namazını, öğle namazını ve akşam namazını kıl! **Gecenin gündüze yakın saatlerinde de namaz kıl!** Yani akşam ve yatsı namazlarını kıl! Çünkü **iyilikler,** yani beş vakit namaz **kötülükleri yok eder. İşte bu,** yani beş vakit namaz **öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır.** Yani tövbe etmek isteyenler için bir tövbedir, dedi. Hz. Peygamber (s.a.) hemen o anda bu âyeti okudu. Hz. Ömer (r.a.) dedi ki: Yâ Resûlallah, bu o adama mı mahsustur, yoksa herkesi kapsar mı? Resûlullah (s.a.) "Aksine bütün insanları kapsar" buyurdu[337]. Eğer bu rivayet sahihse, bu konuda asıl olan budur.
251 [§]Hz. Osman'ın (r.a.) da Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini duyduğu rivayet edilir: "Beş vakit namaz, kötülükleri yok eden iyiliklerdir." İnsanlar; kalıcı olan

334 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 130; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 481.

335 Sâd, 38/25, 40.

336 Konu ile ilgili rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 132.

337 Muhtelif tarikler ve farklı lafızlarla buna benzer başka rivayetler de vardır. Ancak o rivayetlerde Hz. Peygamber'in "Senin hakkında Allah'tan bir beyan gelmeden sana ne cevap vereceğimi bilmiyorum" sözü yer almamaktadır. Âyetin tefsiri yalnız İbn Merdûye'nin rivayetinde "akşam ve yatsı namazlarını kıl" cümlesine kadar yer almaktadır. bk. Buhârî, "Tefsîr", 11/6; Müslim, "Tevbe", 42; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 134-138; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 481-484.

iyi davranışlar[338] nedir ya Osman? diye sorduklarında, Hz. Osman (r.a.) şöyle dedi: Lâilâhe illallâh, Sübhânellâh, el-hamdu lillâh, Allâhu ekber, lâ havle velâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm[339]. Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Namazlar günahlara kefârettir. Dilerseniz **şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder** meâlindeki âyeti okuyun"[340]**. Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder** meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) da, iyiliklerden maksat beş vakit namazdır, dediği rivayet edilir[341]. Câbir'in (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Beş vakit namaz, birinizin kapısının önünde akan ve günde beş defa yıkandığı bir ırmağa benzer"[342]. Bu konudaki rivayetler pek çoktur. Bazıları şöyle dedi: Açıklamaya çalıştığımız âyette dört vakit namaza işaret edilmiştir: **Gündüzün iki tarafı**, sabah ve ikindi namazları vaktidir. **Gecenin gündüze yakın saatleri,** akşam ve yatsı namazları vaktidir. İyiklerin beş vakit namaza işaret ettiğine dair muhtelif rivayetler gelmiştir.

Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder meâlindeki âyet hakkında bazıları, bizzat beş vakit namaz kılmaktır, dedi. Bu eğer sahihse, belirttiğimiz hadislerde de ifade edilmiştir. Bazıları dedi ki: Bizzat namaz günahlara kefâret olmaz, ancak insana işlediği günahları hatırlatır, o da onlardan pişman olur, böylece [namaz] ona kefâret olmuş olur. Bu tıpkı şu âyetin ifadesi gibidir: "Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor"[343]. Cenâb-ı Hak burada namazın insanı hayâsızlıktan alıkoyduğunu haber vermektedir; fakat namaz ancak insana hayâsızlığı hatırlattıktan sonra kendisini ondan alıkor. [§]Bazıla- 252
rı da şöyle söyledi: "Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor." Yani insan namaz kılmaya devam ettiği sürece onu hayâsızlıktan alıkor. **Şüphesiz ki**

338 Muhtemelen onlar şu âyeti kastediyorlardı: "Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabb'inin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır." (el-Kehf, 18/46).

339 Bu mânada sahih senetle gelen bir rivayet vardır (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 71; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 485).

340 Buna yakın bir lafızla Ebû Mâlik el-Eş'arî'den de rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 133; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 484-485). Heysemî dedi ki: "Bu hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde rivayet etmiştir. Hadisin senedinde Muhammed b. İsmail b. Ayyâş vardır, bu zat hakkında Ebû Hâtim, babasından bir şey dinlemedi, dedi. Ben de derim ki: O bu hadisi babasından rivayet etmektedir. Diğer râvileri sikadır" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, I, 299).

341 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 132; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 481.

342 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 160. Hadisin Ebû Hureyre (r.a.) tarafından rivayet edilen bir de şahidi vardır (bk. Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 1; Müslim, "Mesâcid", 284).

343 el-Ankebût, 29/45.

iyilikler kötülükleri yok eder meâlindeki âyetin, namazları ve diğer iyilikleri kastetmiş olması mümkündür. Bu âyette iyiliklerden bazılarının kötülüklerden bazılarına kefâret olduğu haber verilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu, öğüt almak isteyenler için bir hatırlatmadır. İşte bu, yani adı geçen şeyler **bir hatırlatmadır,** öğüt almak isteyenler için bir öğüttür.

وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

115. "Sabret! Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez."

Bu beyanın zâhiri, Allah sabredenlerin mükâfatını zayi etmez, olmasını gerektirir, çünkü âyetin başında sabrı zikretmekte, **sabret** buyurmaktadır. Ancak muhtemeldir ki bu kelime, bütün kötülüklere **sabret** ve güzel davran anlamına gelir, çünkü **Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez,** aksine onların güzel davranışlarını mükâfatlandırır. Yahut âyet-i kerîme şunu söylüyor: Mükellef kılındığın itaatları yerine getirmek veya mükellef kılındığın tebliğ görevini insanlara iletmek konusunda sabret! Başka bir ihtimal de şudur: Onların eziyetlerine sabret ve karşılık verme, eziyetlerine karşılık vermediğinde kendilerine iyilik yapmış olursun. Şü**phesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.** Yahut bu âyeti, önceki âyette geçen "iyilikler kötülükleri yok eder" meâlindeki cümlesine bağlamaktadır.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِى الْاَرْضِ اِلَّا قَلِيلاً مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَٓا اُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾

116. "Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular."

Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, az bir kesim bunu yaptı. Bu ilâhî kelâm, azarlama, uyarı ve hatırlatma anlamına gelir. Çünkü **sizden ön-**
253 **ceki toplumlar içinde bulunsaydı ya,** buyurmaktadır. [§]Yani böyle insanlar aranızdan niye çıkmadı? Azarlanan veya uyarılan o toplumda böyle insan-

lar yoktu. Ancak bu âyet iki anlama gelir. Birincisi, **sizden önceki toplumlar içinde birikimli kimseler bulunsaydı ya!** Yani birikimli insanlar çıksaydı ve **yeryüzünde bozgunculuğu önleselerdi ya!** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Yeryüzünde bozgunculuğa engel olmaları için aralarında müslüman olan kimseler çokça bulunsaydı ya! Çünkü onların sayıları az olduğunda yeryüzündeki bozgunculuğu önlemeye güçleri yetmez. Nitekim Hz. Lût ve ailesinin sayıları azdı ve bu yüzden bozgunculuğu önlemeye veya ona engel olmaya güçleri yetmedi. Hz. Nuh'un da yanında çok az sayıda insan vardı, bu yüzden kavmini bozgunculuktan ve benzeri yanlışlıklardan engellemeye güçleri yetmedi. Mesele bizim söylediğimiz gibi olduğunda, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Müslümanların ve **yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli insanların** sayısı çok olsaydı ya! İkincisi, **sizden önceki toplumlar içinde,** yani onlardan önceki toplumlarda birikimli insanlar vardı, ancak onlar insanların yeryüzünde bozgunculuk çıkarmalarına engel olmadılar, bu yüzden hepsi birden helâk edildi. **Ancak onlardan az bir kesimi kurtardık;** bu az bir kesim yeryüzünde bozgunculuk çıkarılmasına engel olmaya çalıştılar ve bu sayede onların arasından kurtuldular. Hülâsa bu âyet, söylediğimiz bu iki anlama gelir. Bunlardan biri, bazı müfessirlerin söylediğine göre, onların içinde **yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler** yoktu. İkincisi de, onların içinde birikimli insanlar vardı, ancak onlar da **yeryüzünde bozgunculuğu önlemeye** çalışmadılar, yalnız çok az bir kesim müstesna, onlar insanları bundan vazgeçirmeye çalıştılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düştüler. Bu âyet de iki anlama gelir. Halk ve alt kesim, **refah içinde şımartılan zâlimlerin peşine düştü** anlamına gelebilir; yani onlar bol servetle şımartıldı, kendilerine refah ve bol mal verildi. Bunlar toplumun önde gelenleri ve liderleri idi. Hâsılı halk, resûllere ve nebîlere uymak yerine şı**martılan** liderlerin ve toplu-
mun önde gelenlerinin peşine takılmayı tercih etti. [§]İkincisi, **zulmedenler,** 254
yani toplumun önde gelenleri ve liderleri **şımartıldıkları refahın peşine,** yani kendilerine verilen servetin peşine **düştüler.** Yani onlar nebîlere ve resûllere uymak yerine dünyaya sarılmayı tercih ettiler. Bu iki yorumdan birincisi halk kesimine, ikincisi de toplumun önde gelenlerine ve liderlerine dikkat çekiyor. Liderler peygamberlere uymak yerine dünyaya sarılmayı tercih etmişler, halk kesimi de onlara tâbi olmuşlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

117. "Rabb'in, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir."

Yani Rabb'in, halkın tamamı veya ekserisi iyilik peşinde olduklarında, köklerini kazımak ve intikam almak şeklinde ülkeleri helâk etmez, ancak halkının tamamı veya ekserisi bozguncu olduklarında onları helâk eder. Bu âyet, bir ülke hakkında, ancak halkın ekseriyetinin durumuna göre hüküm verileceğine işaret eder; eğer halkın çoğunluğu müslümansa, oraya İslâm hükmü verilir, şayet ekseriyet dârulharp'ten ve kâfir ise, onun hükmü verilir. Halkın ekseriyeti iyilik peşinde koşuyorsa, o belde halkı kâfir ve bozguncu diye isimlendirilmez. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, Lût kavmi hakkında şöyle söyledi: "Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!"[344] Cenâb-ı Hak o belde halkını fâsık olmak, yani yoldan çıkmakla itham etti, halbuki onların içinde Lût ve ailesi gibi iyilik peşinde koşanlar da vardı. Allah, Lût'u ve ailesini o belde halkı arasında saymadı.

Rabb'in, ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir. Yani onları helâk etmekle Allah kendilerine haksızlık yapmış değildir. Bu âyet de iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, bizzat halkın kendisidir, yani Allah onları helâk etmekle kendilerine haksızlık yapmış değildir, çünkü O, kendi malı olan bir şeyi helâk etmiştir. İkincisi, Cenâb-ı Hak onları, kendi zulümleri sebebiyle helâk etmiştir. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "Onlara biz zulmetmedik"[345]. Yani onları, kendilerinin yaptıkları günahlar sebebiyle helâk etti, onlar o işleri yaparak kendilerine zulmettiler. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur: "Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi"[346].

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ
مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾

255 [§]***118. "Rabb'in dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar hep ihtilaf içinde olacaklardır."***

---

344 "Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!" (el-Ankebût, 29/34).

345 "Onlara biz zulmetmedik; onlar kendi kendilerine zulmettiler. Rabb'inin hükmü geldiğinde Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları onlara hiçbir şey sağlamadı; ziyanlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı" (Hûd, 11/101).

346 en-Nahl, 16/33.

[Mûtezile'nin İrade ve Kudret Anlayışına Reddiye]

Rabb'in dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Mûtezile şöyle der: Bu meşîet (dileme), baskı ve zorlama meşîetidir. Bu ise imtihan olgusunu ortadan kaldırır ve dolayısıyla sevap ve ceza verilmesini de yok eder. Şu âyet de aynı anlama gelmektedir: "Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi"[347]. Bize göre ise, onları tek bir ümmet yapmayı dilemesi, imtihan olgusunu ortadan kaldırmaz. Bu durum, bazı hususlara işaret eder. Birincisi, Cenâb-ı Hak, toplumda ittifak sağlanan veya ihtilaf edilen imanı ve dini bize tanıttı, varlığın hakikatlerini ve kelimelerin mecazlarını, işlerin güzelini ve çirkinini anlamamızı sağlayacak aklı lütfetmekle, ya işitme yoluyla yahut düşünerek hissetmekle veya her iki yolla onları tanımamızı sağladı. Bu ise ancak insanın kendi seçimi ve tercihi ile olmaktadır. Bir dinin kabul edilmesi, ancak delile bağlı olarak yahut eğitim yoluyla mümkün olur, çünkü o itaat ve tasdik etmektir. Bu ise duyularla algılanmayan konulardandır, onu bilmenin yolu içtihattır. Akıl sahibi olan herkes, bunu zorla kabul ettirilmenin zıddı olarak görür. Dolayısıyla âyetteki dileseydi anlamına gelen "lev şâe" (لَوْ شاء) ifadesinin, olmayacağını hem işitme ve hem de akıl yoluyla anladığımız bir mânaya gelmesi muhaldir. Âyet hakikatte sanki şunu söylemektedir: Olmasını dileseydi olmazdı[348]. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah Teâlâ, yaratılıştan beri, yaratılanların fiillerinden olmasını dilediği şeyin gerçekleşmemesi ile, dilemediği şeylerin onlarda ortaya çıkması arasında bulunmaktadır. Böyle biri, her yönüyle âcizliği ortada olan sonra da bütün kudretin kendisinde olduğunu ve istediği her şeyi boyunduruğu altına aldığını iddia eden kimse gibi olur. Böyle biri, ayağa kalkmaya ve ayakta durmaya bile gücü yetmediği halde göklere çıkmayı iddia eden kimse gibidir. Yahut zerre kadar bir şeyi kaldırmaya [§] 256
gücü yetmediği halde gökleri ve yeri kaldırdığını iddia eden biri gibidir. Eğer hakikat onların, Allah onlarda imanı cebren yaratmaya kādirdir, dedikleri gibi olsaydı, akılsızca davranış, küfür ve yalan fiilini de onlarda cebren yaratmış olması gerekirdi. Çünkü onların nazarında, zıddını yaratmaya kādir olmadığı bir şeyi yaratan kişinin kudreti, kudret değildir. Sonra bütün bunlar başka birinin değil sadece onun kudreti dâhilinde olan bir fiil olsaydı, onları kendisi yarattığı için sefih ve yalancı olan da kendisi olurdu. Bu vasıfta olan biri de Rab olamaz, yaptıklarında da hikmet bulunmaz. Rablığı başkasının kudreti veya hikmeti altında olan biri, zıtlıkları barındırmaktadır, yaptıklarından sorumlu-

---

347 Yûnus, 10/99.

348 Yani Allah kendi iradesiyle insanın iman etmesini dileseydi, insanın inkârı tercih etmesi halinde bu gerçekleşmezdi.

dur ve kendisinden delil istenir. Durumu böyle olan birinin rablığından nasıl söz edilebilir? Cenâb-ı Hak böyle olmaktan pek yücedir[349].

257 [§]İkincisi, baskı ve zorlama ile yapılan bir iş kulun fiili olarak değil yaratılışın gereği olarak yapılmış olur. Bu ise gerçekte insanın değil, Allah'ın fiili olur. Yaratılış bakımından insanda böyle bir özellik vardır. Çünkü herkes ya-

---

349 "Cenâb-ı Hakk'ın 'Rabb'in dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı' meâlindeki âyet hakkında Mûtezile şöyle dedi: Bu meşîet (dileme), baskı ve zorlama meşîetidir. Bu ise, imtihanı kaldırır ve Allah katında sevap almayı ve ceza görmeyi de yok eder. 'Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi' (Yûnus, 10/99) meâlindeki âyet de aynı mânaya gelir. Bize göre ise durum şudur: Eğer Allah meşîet olarak insanların tek bir ümmet olmalarını dileseydi, bu, imtihan olgusunu yok etmezdi, herkes onların dediği gibi cebren değil kendi tercihleriye mümin olurdu. Söylediğimize işaret eden bir takım hasletler vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, kendisi vasıtasıyla eşyanın hakikati ve mecazı, işlerin güzeli ve çirkini bilinen aklı bünyemize yerleştirerek ve anlaşılması gerekeni düşünmekle ve işitmekle anlama imkânını vererek bize imanı ve hakkında ittifak veya ihtilaf edilen dini öğretti. Bu ancak insanın kendi tercihi ile gerçekleşir; ya aklî istidlâl yoluyla veya kendisine bilgi ikram edilen birinden öğrenmekle veyahut da sıfatlarıyla hissedilmeyen şeyi bilmekle olur. Esası Allah'a itaat ve kulluk olan din ancak istidlâl yoluyla bilinir. Onun yolu da içtihattır veya kendi arzusu ve tercihi ile öğrenmektir. Allah'ın cebren yarattığı bilgide ise kişisel tercih yoktur, itaat söz konusu değildir, Allah'ın emrettiği ve istediği şeyin dışında bir fiil de olmaz. Allah sanki şöyle demektedir: Eğer Allah onlardan imanı isteseydi, bu mümkün olmazdı; çünkü kulun taati olan iman, ancak kişinin kendi tercihi ile tezahür eden imandır. Zorlama ve baskı halinde ise, Allah'a itaati ifade eden iman gerçekleşmez; çünkü zorlanan ve baskı altında tutulan insanın kendine ait fiili olmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Âyet-i kerîmeyi baskı meşîetine bağlamak doğru değildir. Mûtezile'nin ileri sürdüğü baskı meşîetinin Allah'tan geldiği iddiası da kabul edilemez. Onların iddiasına göre yaratılıştan itibaren Allah'ın yaratılanlardan istediği fiiller olmamış, istemedikleri ise olmuştur. Yine onların iddiasına göre Allah bütün yaratılanların iman etmelerini istemiş, ancak bu gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde kâfirin küfretmesini istememiş, fakat istemediği bu şey olmuştur. Onların iddialarına göre bütünüyle aciz olduğu ortaya çıkan birinin, eğer isterse bütün yaratılanları baskı altına alabileceği iddiası nasıl kabul edilir? Tıpkı bütün delilleriyle aciz olduğu ortaya çıkan birinin sonra dilediğini baskı altına alacak kudrete sahip olduğunun anlaşılması gibi!… Böyle biri, ayağa kalkmaya ve ayakta durmaya bile gücü yetmediği halde göklere çıkmayı iddia eden kimse gibidir. Yahut zerre kadar bir şeyi kaldırmaya gücü yetmediği halde gökleri ve yeri kaldırdığını iddia eden biri gibidir. Eğer hakikat onların, Allah onlarda imanı cebren yaratmaya kādirdir, dedikleri gibi olsaydı, akılsızca davranış, küfür ve yalan fiilini de onlarda cebren yaratmış olması gerekirdi. Çünkü onların nazarında, zıddını yaratmaya kādir olmadığı bir şeyi yaratan kişinin kudreti, kudret değildir. Sonra bütün bunlar başka birinin değil sadece onun kudreti dâhilinde olan bir fiil olsaydı, onları kendisi yarattığı için sefih, yalancı ve kâfir olan da kendisi olurdu. Çünkü onlara göre fâil, o fiili varedendir. Bu vasıfta olan biri de Rab olamaz, yaptıklarında da hikmet bulunmaz. Rablığı başkasının kudreti veya hikmeti altında olan biri, zıtlıkları taşımaktadır, yaptıklarından sorumludur ve kendisinden delil istenir. Durumu böyle olan birinin rablığından nasıl söz edilebilir? Cenâb-ı Hak böyle şeylerden çok yücedir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 392b).

ratılış itibariyle mümindir. Allah da işte bu meşîeti (iradeyi) dilemiştir. Dolayısıyla **dileseydi** sözünün başka mânası yoktur, aksine dilemiş ve olmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak, öyle yapmayı dileseydi onları tek ümmet yapacağını vâdetmektedir. Eğer insanları mümin oluncaya kadar zorlasaydı, iman etmiş olanı hakikatte mümin, gerçekten kâfir olanı da mecazen mümin yapardı; çünkü insanlar ancak böylelikle tek bir ümmet olurlardı. Çünkü insanların çoğu kendi tercihleriyle mümin olmuş olurlardı. Cenâb-ı Hakk'ın insanları bundan başka bir şekilde yaratması ihtimali yoktur, âdil ve övülmüş olmak bunu gerektirir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır*[350].

Bu meselenin aslı şudur: Cenâb-ı Hak, vâdedilmiş olan her şeyin delilini duyular âleminde açık bir şekilde var etti, güç yetirilip de yapmaya davet edilen her konuyu açık hale getirdi. Mûtezile'ye göre bu tür meşîet ve iddia da -dilediği her şeyin vuku bulması için yaratmasından ötürü- böyledir. Kendisinde bulunduğunu iddia ettiği kudret sebebiyle insan için yaptığı düzenlemeyi yalanlamış olur, deliller bunun benzerini engellediği için[351]. Bu şekilde nitelenen varlık hâkim olmaz. Cenâb-ı Hak böyle şeylerden çok yücedir. Şu da var ki Allah'ın verdiği haberler üzerine düşünen insan, -imtihan olgusunun devam ettiği iddiası karşısında, Allah'ın böyle bir kudreti bulunduğunu açıkça gösteren bir delile ihtiyaç duymaksızın- kolay bir şekilde bunun gerçek olduğunu görür. [§]Allah'a hamdolsun, onların sözünü ettiklere büyüklenmeye de 258
ihtiyaç duymaz. Cenâb-ı Hak şöyle de söylemektedir: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı…"[352] Mâlumdur ki, zikrettiği gibi eğer

350 "Diğer bir husus da şudur: Cenâb-ı Hak, eğer dileseydi onları tek ümmet yapacağını vâdetmektedir. Eğer maksat zorlama iradesi olsaydı ve insanları da mümin oluncaya kadar zorlasaydı, gerçekten iman etmiş olanı mümin, gerçekten kâfir olanı da mecazen mümin kılardı; çünkü insanların çoğu kendi tercihleriyle mümin olmuşlardır. İhtiyarî imanı iptal etmeden ve cebrî-zorunlu imanı ortaya koymadan insanlar tek bir ümmet olamazlardı. Evet, onlar tek bir ümmet olamazlardı. Bu durumda dileseydi insanları tek bir ümmet kılacak kudrette olduğunu söyleyerek övünmenin anlamı tahakkuk etmezdi. Buna göre âyet, ihtiyarî imanı iptal etmeyi ve onu zorunlu imana dönüştürmeyi de içine alan cebrî irade mânasına hamledilmiş olur, böyle olunca da tek bir ümmet kılmakla övünmenin mânası olmaz. Söylediğimiz gibi, kendi tercihine bağlı kılınan irade, böyle bir sonuç doğurmaz. Bazıları kendi tercihleriyle iman etmiş, kalanı da Allah dileseydi iradeleri dışında mümin olurdu, böylece insanlar tek bir ümmet olurlardı. Dolayısıyla âyet, bizim söylediğimiz mânaya hamledilmelidir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 392b; Medine nüshası, vr. 438b-439a).

351 Yani Allah, insanı kendi iradesiyle iman etmeye zorlama kudretine sahip değildir.

352 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık" (ez-Zuhruf, 43/33).

bütün insanlar kâfir olsalardı, kendi tercihleriyle kâfir olurlardı, yaptıkları şeyi yapmaya mecbur değillerdi. Onların küfür dini üzerinde olmaları doğru ise, şayet tercih hakları varsa bunun gerçekleşmemesi ve iman üzere kalmaları ihtimali de yoktur. Buna göre o tercih hakkı müminler için de varsa, onların da kendi tercihleriyle iman üzere olmaları doğru olur. Mûtezile'nin iddiasına göre Cenâb-ı Hakk'ın imtihan yoluyla insanları kâfir yapma gücü vardır, fakat imtihan yoluyla mümin yapmaya gücü yoktur. Çünkü bu, her ne kadar bize göre öyle olmasa da, onlara göre aczin ifadesidir. Başkasını var etmeye muktedir olmak sözü doğrudur, kudretiyle başkasını kadîm kılmak iddiası ise muhaldir. Yahut kudretiyle başkasını kendine muhtaç kılmak sözü doğrudur, başkasını kendinden müstağni kılmayı ise kudretle tavsif ihtimali yoktur. Onların aleyhine olan delil daha açıktır; çünkü onlar, kulun her türlü davranışlarına zorunlu olarak kādir olduğuna cevaz veriyorlar, fakat kendi tercihine cevaz vermiyorlar. Aman Allahım!… Onlar ancak şunu söylüyorlar: Kulun kâmil olmayan bir kudrete sahip olması caiz değildir, o kudret nesnelerin zıtlarına da elverişlidir, Allah'ın eksik bir kudretle tavsifi ise caizdir. Bu durumda onlar, kul için öngördükleri ve Rabb'ı cahil kılan, rablığın kendisinde bâki olduğu konusunda verdiği haberde O'nu yalancı sayan bir kudret anlayışına yaklaşıyorlar. Allah kulda, imtihanla kulluğu bâki kılan böyle bir şeye kādir değildir. Yahut onlar, Allah'ın bâki kılmayı vâdettiği ve bunu irade buyurduğu -ki bu O'nun lütfudur-, bununla birlikte kendisine şu şu nimetleri vereceğini vâdettiği kim-
259 seleri helâk etmeye kulu daha muktedir görüyorlar. [§]İnatçının biri geliyor, Rabb'ın vâdini ve bâki olmak hükümranlığını uygulamasına engel oluyor. Rab, böyle düşüncelerden çok yücedir. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah bir peygambere ve bir sıddıka belli bir ömür tayin ediyor, bununla da kulunun maslahatını düşünüyor, fakat henüz eceli gelmeden kâfir gelip onu öldürüyor, Allah'ın vâdettiği her şeyi iptal ediyor, hayatın devamında yapmayı düşündüklerini yerine getirmesine engel oluyor, dolayısıyla Allah vâdini yerine getirmeye ve istediğini yapmaya gücü yetmiyor, kul ise ancak onu aciz kılıyor yahut öldürüyor, yahut hasta ediyor[353]. Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.

Asıl olan şudur ki, bir şeyi yaptığında kendi iradesi ile yapan, ancak sonra istediği gibi olmayan herkesin durumu, -halbuki onun ancak öyle olmaması için yapmıştı- hikmette iki şeyden birini gerektirir: Ya işin sonunu bilmeden yapmış, ya da hataen öyle yapmış. Tıpkı bir şey yapan, sonra ona üzülen veya hoşlanmadığı bir hale düşen kimsenin, -halbuki öyle olması için yapmamıştı- yapanın bilmeden yaptığı veya yaptığının hatalı çıktığı fikrinin kendisinde belirmesi gibidir. Buna göre halkta sakındırmanın ve uyarmanın anlamı şu

---

353 Krş: Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 348-349.

sözlerinde görülür: “Ölmeleri için çocuk doğurunuz”, “yıkılmaları için binalar yapınız”[354], “elinin kesilmesi için çaldı”, “öldürülmek için savaştı”… Bu cümlelerindeki ikinci anlamı gerçekleşmesi birinci fiilin yapılmasına bağlıdır. Bu cümlelerde yaptığı şeylerin neticesinin kendisine döneceğini insana hatırlatmak ve sakındırmak maksadıyla gafletten uyandırmak mânasındadır. “Firavun ailesi onu bulup aldı”[355] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. Yahut şöyle
denilir: O onu bilmiyor ise de, Allah nezdinde o öyle idi. [§] Yahut fiilde akıl- 260
sızlığı ve boşuna iş yapmayı gerektirir. Çünkü o fiiliyle, olmayacağını bildiği bir şeyi kastetmektedir yahut ulaşamayacağını kesin olarak bildiği bir şeyi istemektedir. Böyle olunca Cenâb-ı Hakk’ın iman etmesi için kudret lütfetmesi veya kendisine kulluk yapması için onu yaratması -o bunu yapmak istedi ve o fiili bunun için seçti- o akılsızlık ve abesten birini gerektirir. Allah bunların her ikisinden de pek yücedir. Şu husus görünen bir gerçektir ki, Allah her şeyin akıbetini bilmektedir ve abesle iştigalden de münezzehtir. Olanı ve olacak olanı bildiği için yaratılan her insanı O yarattı. Verdiği nimetleri O verdi. Çünkü O olacak olanı ve vuku bulmayacak olanı bilir. Şu âyetlerin mânası da bu takdire göredir: “Biz, onları cehennem için yarattık”[356]. “Onların malları seni imrendirmesin”[357].

Rabb’in dileseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı meâlindeki âyeti Mûtezile’nin, o baskı ve zorlama iradesidir diye yorumlaması, doğru olmaktan uzaktır. Çünkü baskı ve zorlama halinde iman olmaz. İman etmesi için zorlanan ve baskı yapılan birinin imanı, gerçek anlamda bir iman değildir. İman, ancak kendi tercihi ve iradesiyle inanırsa, özgür ve sınanmış biri olarak inanırsa iman anlamını kazanır ve ancak o zaman onun imanına iman denir. İmanın mahiyetine dair bu gerçek, onların yorumlarının fasit olduğunu gösterir.

---

354 “Allah’ın bir meleği vardır, her gün şöyle seslenir: Ölmek için doğunuz, harap olmak için çocuk yapınız.” Bu söz zayıf senetlerle merfû ve mevkuf hadis olarak rivayet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: Bu, sokaklarda dolaşan sözlerdendir, aslı yoktur (bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 183-184).

355 “(Böyle de oldu.) Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı” (el-Kasas, 28/8).

356 “Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk” (el-A‘râf, 7/179).

357 “Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi ve canlarının da inkârcı olarak çıkmasını murat ediyor (et-Tevbe, 9/85).

Fakat onlar hep ihtilaf içinde olacaklardır. Cenâb-ı Hak insanları, ihtilaf veya ittifak edeceklerini, dost veya düşman olacaklarını bilerek yaratmıştır. Bildiğinden başka bir şeyi murad etmemiştir. Olacağını bildiği kimse hakkında vuku bulandan başkasını bilmez. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.

اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَـَٔنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١١٩﴾

261 [§]***119. "Rabb'inin esirgedikleri müstesna; zaten O insanları buna uygun yaratmıştır. Böylece Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu."***

Mûtezile der ki: "Onlar hep ihtilaf içinde olacaklardır"[358] meâlindeki ilâhî kelâm, **Rabb'inin esirgedikleri müstesna; zaten O insanları buna uygun yaratmıştır** meâlindeki âyete bağlıdır; yani Allah'ın kendilerini esirgemek için yarattıkları müstesnadır. Bizim bazı [Hanefî] kelâmcılarımız ise şöyle derler: Rahmet kelimesi müennes olarak zikredilmektedir, ancak ona bağlı olduğu söylenen **insanları buna uygun yaratmıştır** cümlesindeki "ve lizâlike" (ولذلك) işaret zamiri ise müzekkerdir, aslında bunun müennesi olan "ve litilke" (ولتلك) şekli kullanılmamıştır. Bu durum, meselenin Mûtezile'nin söyledikleri gibi olmadığına işaret eder. Bazıları şöyle mâna verdi: **Rabb'inin esirgedikleri müstesna** Allah onları ihtilaf için yaratmıştır. Bazıları da bunun, "Rabb'in, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir"[359] meâlindeki âyetin sılası olduğunu söyler; yani Allah, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk etmemek için yarattı. Bize göre ise âyetin mânası şudur: Allah onları, kendilerinin neler yapacaklarını bildiği şekilde yarattı ve buna göre onlar ihtilaf veya ittifak, dost veya düşman halinde olacaklar, onların neler yapacaklarını bildiği şeyin dışında bir amaç için yaratmadı. Onların ne olacaklarını bildiğinin dışında bir şeyi de dilemedi. Onların varacakları akıbetin dışında bir bilgi gayrısı O'nun ilminde yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِه۪ فُؤَادَكَ وَجَٓاءَكَ ف۪ي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٰى لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٢٠﴾

---

358 Hûd, 11/118.

359 Hûd, 11/117.

120. “Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor.”

Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin tefsiri şöyledir: **Sana anlattığımız** şeylerin hepsi, yahut **peygamberlerin haberlerinden** sana, birinin peşinden öbürü gelecek şekilde teker teker anlattığımız haberler, **senin kalbini kuvvetlendirmemiz** içindir.

Senin kalbini kuvvetlendirmemiz için meâlindeki beyan, farklı mânalara gelebilir. Birincisi, muhtemeldir ki Hz. Peygamber (s.a.), kendisine gelen vahiylere veya getirenin melek mi olduğu yoksa şeytanın dürtüsü ve vesvesesi mi olduğuna dair içine şüphe düşmüştü, kendi kendine bu konuda kendisiyle tartışıyordu. Cenâb-ı Hak da, kendisine indirilen âyetlerin ve onları getirenin Allah tarafından görevlendirilmiş melek olduğunu anlaması için Rabb'i ile kendisi arasında bir işaret olsun diye peygamberlerin haberlerinden bazılarını ona anlatıyordu. [§]Bu âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.) içindeki şüphe ve tereddütleri **262**
gidermek için gelmişti; çünkü bu haberleri şeytanın bilmesi ve sonra onları kendisine bildirmesi mümkün değildi, onun gücü buna yetmezdi. Dolayısıyla âyet, Resûlullah'ın (s.a.) kalbini teskin ve tatmin etmek için gelmişti. Nitekim Hz. İbrahim'in (s.a.) de buna benzer bir hali vardı: “İbrahim ‘Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!’ deyince, Rabb'i ‘Yoksa inanmıyor musun?’ demişti. O ‘Hayır inanıyorum’ cevabını verdi”[360]. Cenâb-ı Hakk'ın ölüleri nasıl dirilteceği konusunda Hz. İbrahim'in nefsi de kendisinde kuşku uyandırmıştı. Her ne kadar Allah'ın ölüleri dirilteceğine ve O'nun buna kādir olduğuna inanıyor idiyse de, kalbinin tam kanaat getirmesi için Rabb'inden onu kendisine göstermesini istemişti.

İkincisi, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e, kalbinin kuvvetlenmesi, kavmine karşı nasıl davranacağını bilmesi için peygamberlerin haberlerini kendisine anlattı; kendisinin de diğer peygamberler gibi sabretmesi ve onların kavimlerine karşı nasıl davrandıklarını bilerek kendisinin de onlar gibi davranması için, peygamberlerin kendi kavimlerinden neler gördüklerini, insanların eziyetlerine nasıl sabrettiklerini tek tek anlattı. **Kalbini kuvvetlendirmemiz için** meâlindeki beyan muhtemelen, Hz. Peygamber'in her haberi tek tek görmesi,

---

[360] “İbrahim ‘Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!’ deyince, Rabb'i ‘Yoksa inanmıyor musun?’ demişti. O ‘Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye’ cevabını verdi” (el-Bakara, 2/260).

üzerinde düşünmesi ve haberdeki incelikleri anlaması onun kalbini kuvvetlendirecektir mânasına da gelebilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık"[361]. Âyetleri tek tek, sûre sûre indirdi, bu ise onun kalbini bütün olarak indirmekten daha çok güçlendirir. Çünkü bütün olarak indirdiğinde kulağı ve kalbi dolar, izdihama mâruz kalır, fakat parça parça geldiğinde her biri üzerinde düşünür, bu ise onun kalbini ve gönlünü daha çok güçlendirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlarda sana gerçeğin bilgisi geliyor. Bazıları **bunlarda** anlamındaki "fî hâzihî" (فى هذه) kelimesine, Allah'ın sana anlattığı bu haberlerde, sana **gerçeğin bilgisi** gelmektedir, diye mâna verdi. Bizim de söylediğimiz budur. Bazıları da şöyle söyledi: **Bunlarda sana geldi,** yani bu sûrede sana **gerçek** olan geldi. Bu da az önce söylendiği gibi haberleri tek tek indirmesine işaret etmektedir. Bazıları ise şunları söyledi: **Bunlarda sana gerçeğin bilgisi geldi,** yani bu dünyada senin peygamberliğinin ve dininin gerçek olduğunu gösteren âyetler,
263 deliller ve kanıtlar geldi. [§]**Müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor.** Yani kavmine vereceğin öğüt ve müminlere yapacağın uyarı geliyor. **Müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor** meâlindeki cümleyi Cenâb-ı Hak müminlere tahsis etmiştir; çünkü öğüdün ve uyarının faydasını ancak mümin olanlar görür. Yoksa o, herkes için bir öğüt ve uyarıdır.

وَقُلْ لِلَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾

121. "İman etmeyenlere de ki: Elinizden geleni yapın! Biz de yapacağız!"

Âyetteki "mekânetü" (المكانة) kelimesi, yer ve miktar anlamına gelir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Siz, etbâınızla birlikte kendi yerinizde yapacağınızı yapın! Allah sanki insanların eşrafına ve liderlerine hitap ediyor. Biz de Allah nezdinde kendimize ait olan yerde yapmamız gerekeni yapacağız. Hangimiz daha kazançlı çıkacağız, siz mi biz mi? Hangimiz daha çok hüsrana uğrayacağız, siz mi biz mi? Göreceğiz.

---

361 "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik" (el-Furkān, 25/32).

Elinizden geleni yapın! Biz de yapacağız. Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunca deliller gösterilmesine rağmen onlara hiçbir faydası olmadığı için kınama ve korkutma anlamına gelir. İşte bunların hiçbir faydası olmadığını gördüğünde onlara böyle söyledi. Buna benzer başka bir âyet de şöyledir: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır".[362] İkincisi, onların yapmak istedikleri hilelerden ve kurmak istedikleri tuzaklardan kendilerini aciz düşürmek anlamına gelir; bundan dolayı, siz istediğinizi yapın, ben de yapacağım demiştir.

وَانْتَظِرُوا اِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾

122. "Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz!"

Yani siz bizi **bekleyin**, biz de sizi **bekleyeceğiz**. Yahut bunu, kendisini çeşitli kötülüklerle tehdit ettikleri ve korkuttukları için söylüyor. Diyor ki: Siz bizi, kendisinden korkuttuğunuz şeyin gelmesini **bekleyin**, biz de sizi korkuttuğumuz şeyin başınıza gelmesini **bekliyoruz**. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ
وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

[§]*123. "Göklerin ve yerin gizlisi* (gaybı) ***yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na güvenip dayan! Rabb'in yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir."*** 264

Göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Gayb Allah'a aittir** cümlesiyle, azabın gelişi Allah'a aittir, yeryüzünde vuku bulanların gaybı da O'na aittir, anlamı kastedilmiştir. Sanki insanların hemen azabı getirmesini istemelerinin cevabı gibidir: "Onlar senden, azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Eğer önceden belirlenmiş bir vâde olmasaydı elbette azap tepelerine inmişti"[363]. "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit? diyorlar"[364]. "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başı-

---

362 el-Kâfirûn, 109/6.

363 el-Ankebût, 29/53.

364 Yûnus, 10/48; el-Enbiyâ, 21/38; en-Neml, 27/71; Sebe', 34/29; Yâsîn, 36/48; el-Mülk, 67/25.

mıza Allah'ın azabını getir de görelim!"[365] Allah şöyle buyurdu: **Göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir.** Yani bunların ilmi Allah'ın elindedir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyuruyor: "Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti."[366] Bu anlama gelen başka âyetler de vardır. Açıklamaya çalıştığımız âyet, insanların Kur'ân'ın indiriliş şekli ve peygamberliği başkasına neden vermediği konusunda Allah'ı sorgulamaya kalkmalarının cevabı gibi de gözükmektedir. Onların sözlerini Cenâb-ı Hak şöyle ifade buyuruyor: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[367] "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!"[368] Allah şöyle buyuruyor: "Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Onların geçimliklerini biz paylaştırdık"[369]. "Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[370]. Bu durumda **göklerin ve yerin gizlisi (gaybı) yalnız Allah'a aittir,** yaratıklara değil! Bununla neyi kastettiğini en iyi Allah bilir.

Her iş O'na döndürülür. Yaratılanların bütün işleri, onların tedbir ve idaresi O'na döner. Öyleyse O'na kulluk et! Yani özel olarak sen Allah'a kulluk et! Ve O'na güvenip dayan! İnsanlara risâleti tebliğ konusunda O'na güven, onların hileleri ve tuzakları seni risâleti tebliğden alıkoymasın! Onlardan korkma! Çünkü Allah onların hilelerinden ve tuzaklarından seni koruyacaktır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[371].

265 **[§]Rabb'in yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.** Bu ilâhî kelâm, bizim söylediklerimizi teyit etmektedir. Yani Rabb'in, onların sana yapmak istediklerinden, hilelerinden ve tuzaklarından gafil değildir; aksine bunları bilmektedir, sana yardım edecek ve onlardan intikam alacaktır. Bu cümle, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun hakkında söylediklerine benzemektedir: "Ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer. Ey Rabb'imiz, dediler, doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz. Allah buyurdu: Korkmayın, bilin

---

365 el-Ankebût, 29/29.

366 el-En'âm, 6/58.

367 ez-Zuhruf, 43/31.

368 el-Furkān, 25/32.

369 "Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır" (ez-Zuhruf, 43/32).

370 el-En'âm,6/124.

371 el-Mâide, 5/67.

ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[372]. Yani Firavun'un size vereceği cevabı ben duyarım, onun yapacaklarını da görürüm. Yani korkmayın, ben size yardım edeceğim. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

372 Tâhâ, 20/44-46.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir."

Cenâb-ı Hakk'ın burada kullandığı "tilke" (تلك) işaret ismi, daha önce belirtilmiş olan bir şeye işaret etmektedir. Fakat burada işaret edilmesi gereken bir şey geçmedi. Allah "âyât" (آيات) kelimesini de belirtti, ancak ne âyetler geçti, ne de zâhirde âyet olduğunu gösterecek bir şey! Buradaki "tilke" (تلك) işaret ismi, "hâzihî" (هذه) mânasında kullanılmış gibidir. "Tilke" (تلك) yerine "hâzihî" (هذه) kelimesini kullanmak caiz olduğu gibi, "zâlike" (ذلك) yerine "hâzâ" (هذا) kelimesini kullanmak da caizdir. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Elif-lâm-mîm zâlike'l-kitâbu" (الم ذلك الكتاب) yani "Elif-lâm-mîm. Bu kitap…"[1] Bu cümle "hâze'l-kitâb" (هذا الكتاب) ile aynıdır. Yahut "tilke" (تلك) kelimesi, gökte olana işaret etmektedir, yani gökte olan kitabın âyetleridir. Yahut levh-i mahfûzda olana veyahut daha önce geçen kitaplara işaret etmektedir. Yani **bunlar apaçık kitabın âyetleridir. Apaçık** anlamındaki "mübîn" (المبين) kelimesi, risâlet âyetleri mânasına, yahut onlar Allah'tan geldiğini açıkladığı âyetlerdir anlamına gelebilir.

Kitabın âyetleri. Bu beyan da iki anlama gelebilir. Birincisi, hurûf-i mukattaaya işaret etmesidir; yani bu mukatta harfler bir araya getirildiğinde **ki-**
tabın âyetleri olur. [§][İkincisi], veyahut Allah onunla bir şey kastetmiştir, 268
ancak O'nun neyi kastettiğini biz bilmiyoruz ve diyoruz ki: **Bunlar kitabın âyetleridir.** Yani bunlar, Allah'ın kastettiği kitabın âyetleridir. Onunla neyi kastettiğini en iyi Allah bilir.

Bunlar kitabın âyetleridir. Bu beyan iki anlama gelir. Birincisi, insanlar Hz. Yûsuf'un kıssasını ve daha önce Şam'da olan İsrâiloğulları'nın Mısır'a gidişlerini Hz. Peygamber'e (s.a.) sormuşlar, o da şu cevabı vermişti: Bu haberleri

---

1 el-Bakara, 2/1-2.

ve bu kıssaları, apaçık kitaptan olan bu sûrenin âyetleri yaptık. [İkincisi], yahut **bunlar**, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini gösteren **âyetler**, deliller ve kanıtlardır; çünkü bunlar, insanların bilmediği gayb âyetlerindendir. Bunları Muhammed aleyhisselâm, her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın kendisine bildirmesiyle bilmiştir.

Sözlükte apaçık anlamına gelen "mübîn" (المبين) kelimesi burada, helâli ve haramı, yapılması ve sakınılması gereken şeyleri açıklamak için, anlamına gelir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak, "Bu, her konuda açıklama getiren bir rehberdir"[2] buyurmaktadır. Bazıları buna, Allah'ın bereketini, hidâyetini ve doğru yolunu açıklamak için anlamını verdiler. Yahut hakkı bâtıldan, adaleti zulümden ayırıp beyan etti mânasına gelir. Kitap, yazılan şeyin ismidir. Kur'ân'a da okunan kitap olduğu için bu isim verilmiştir. Veyahut kitaptan alındığı ve yüceltildiği için kitap, okunduğu için de Kur'ân denilmiştir.

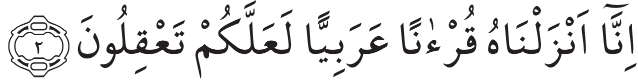

2. "Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."

Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. Burada **onu** indirdik ibaresinde geçen zamir, daha önce sözü edilen kitaptan kinâyedir. **Arapça bir Kur'ân olarak,** yani onu Arapça olarak indirdi. Onun levh-i mahfûzda hangi dilde yazılmış olduğunu bilmiyoruz; şu kadar var ki Kur'ân'ın Arapça olarak indirdiğini haber vermektedir. Aynı şekilde bütün kitaplar da, kendilerine gönderilen halkın diliyle indirilmiş, başka bir milletin lisanıyla indirilmemiştir.

269 **[§]Anlayabilesiniz diye.** Yani lehinize ve aleyhinize olan, uymanız ve sakınmanız gerekenleri anlayasınız diye. Yahut Muhammed aleyhisselâmın size verdiği bu haberlerin yüce Allah'tan geldiğini anlayasınız diye. Çünkü bu haberler onların kitaplarında Resûlullah'ın (s.a.) diliyle yazılmış değildi, buna rağmen onların kitaplarında yazılı olan şeyleri haber vermektedir. Bu, onun bu bilgileri Allah'tan aldığına işaret eder. Yahut sizin şerefinizin onda olduğunu **anlayabilesiniz diye.** Çünkü sizler kendilerine tâbi olunan kişilersiniz, insanların da onda olan şeyleri bilmeye ihtiyacı vardır, ona da ancak sizin vasıtanızla ulaşabilirler; siz kendilerine tâbi olunansınız, insanlar size tâbidirler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Andolsun, size içinde sizin için öğüt

---

[2] "Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik" (en-Nahl, 16/89).

bulunan bir kitap indirdik”[3]. Müfessirler buna, içinde sizin şerefiniz bulunan kitap diye anlam verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَۗ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِه۪ لَمِنَ الْغَافِل۪ينَ ﴿٣﴾

3. “Biz bu Kur’ân’ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) ***en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun.”***

Biz sana en güzel kıssayı anlatıyoruz. Bazıları dedi ki: **Sana kıssa ediyoruz** cümlesi, **bu Kur’ân’ı sana vahyetmekle (başka konular yanında)** onu da sana açıklıyoruz, demektir. Bazıları da şöyle dedi: **Sana kıssa ediyoruz,** yani onların kitaplarında bulunan kıssaların en güzelini ve onların kitaplarındaki haberlerin ve sözlerin en güzelini sana haber veriyoruz.

En güzel kıssa. En doğru kıssa demektir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Allah, kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi”[4]. Sözlerin en güzeli, en doğrusu demektir. **Kıssaların en güzeli**, en doğru olanıdır, sözlerin en güzeli de en doğru olanıdır.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: **Kıssaların en güzeli**, Rahmân’ın kelâmıdır[5]. Mücâhid dedi ki: Allah, sözlerin en güzelini indirdi sözü ile kastedilen, âlemlerin Rabb’inin kelâmıdır[6].

Sen daha önce bilmeyenlerden idin. Yani bu haberleri ve kıssaları daha
önce bilmiyordun. Bu âyet, her ne kadar nebîlerin ve resûllerin kendileri ve
isimleri bilinmese dahi bütün nebîlerin ve resûllerin imanının gerçek iman
olduğuna işaret eder. [§]Çünkü âyet, Hz. Peygamber’in (s.a.) onların haber- 270
lerinden ve kıssalarından habersiz olduğunu bildirmektedir. Hiç şüphe yok ki
o, samimiyetle Allah’a inanıyordu. Hatalardan korunma ancak Allah’ın yardı-
mıyla mümkündür.

---

3 el-Enbiyâ, 21/10.

4 ez-Zümer, 39/23.

5 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Ancak İbn Abbâs’tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Dediler ki, ey Allah’ın resûlü, keşke bize anlatsan (kıssa etsen). Bunun üzerine “sana en güzel kıssayı anlatıyoruz” meâlindeki âyet nâzil oldu (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XII, 150; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 496).

6 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXIII, 210; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 221.

اِذْ قَالَ يُوسُفُ لِاَبِيهِ يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ى رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَاَيْتُهُمْ ل۪ى سَاجِد۪ينَ ﴿٤﴾

4. “Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm.”

[Hz. Yûsuf’un Rüyası]

Ben rüyamda on bir yıldızla… gördüm. Bu beyanın işaret ettiği husus şudur: Yûsuf’un kardeşleri, bilgin ve yeryüzünün gözleri idiler, kendilerine uyulan ve kendileriyle doğru yol bulunan yıldızlar idiler. Çünkü yeryüzünde yıldızlar takip edilir ve onlarla doğru yol bulunur. **Güneşi ve ayı gördüm** cümlesi de Hz. Yûsuf’un ebeveynine işaret eder. Çünkü yaratıkların bütün menfaatleri ay ve güneş sayesinde elde edilir. Yeryüzündeki bütün gıdalar onlarla yetişir, meyvelerin ve her türlü gıda ürünlerinin olgunlaşması ve insanlara fayda veren her şey için onlara ihtiyaç vardır.

Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm meâlindeki âyet de, hem rüyada bizzat gördüğünün kendisi anlamına gelir, hem de rüyaya ilişen bir mâna sebebiyle gördüğünün dışında bir anlama gelir. Çünkü o rüyada yıldızları, güneşi ve ayı görmüştü, bunlar onun kardeşlerine ve ebeveynine işaret eder. Gördüğü yıldızlardan maksat, bir mâna ilişkisi sebebiyle bilinen yıldızlardan, ay ve güneşten başka bir şeydir. Sonra secde ettiklerini söyledi, o gördüğü secdenin kendisi ve hakikatidir. Hz. İbrahim’in (s.a.) rüyasında oğlunu kestiğini görmesi de böyledir; görmüş ol-
271 duğu kesme olayı gerçek bir kesme, yani koçu kesme idi; [§]rüyasında oğlunu
görmüştü, fakat ondan maksat koç idi[7] Bu bizim için bir ölçüdür: Hitaptan maksat, o hitabın kendisidir, başkası değil; ilişkili olduğu bir mânadan dolayı öyledir. Bu mâna öbürüne ulaşınca o hüküm vacip olur. Burada aynı zamanda içtihadın ve hitaplarda belirtilen anlama dikkat etmenin cevazına delil vardır. Aynı şekilde rüya tabiri insanlarda içtihatla yapılır, bu da içtihatla amel etmenin cevazına delildir.

---

7 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, ‘Yavrucuğum’ dedi, rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin? Dedi ki: Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın. Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, ‘Ey İbrahim!’ diye ona seslendik; ‘Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.’ İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik” (es-Sâffât, 37/102-107).

Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yûsuf gördüğü rüyayı kardeşlerinin yanında babasına anlatınca, babası şöyle demişti: Bu gündüz rüyasıdır, hiçbir anlamı yoktur. Ancak gizlice Yûsuf'a, bundan sonra gördüğün rüyayı kardeşlerine anlatma diye tembih etmişti. Ancak bu söz yalandı, Allah'ın elçisi olan Hz. Yâkub'un ise yalan söylemesi caiz değildir. Oğluna önce, o gündüz rüyasıdır, bir anlamı yoktur diyor, sonra gizlice o rüyayı tabir ediyor. Allah'ın elçilerinden herhangi birinin yalan söylemiş olması düşünülemez. Eğer Hz. Yâkup böyle bir yalan söylemiş ise, mutlaka ilâhî emirle olmuştur.

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلٰى اِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا
اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٥﴾

5. "Babası, 'Yavrucuğum' dedi, rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır."

[Aile Bireylerinin Birbirlerine Şahitliği]

Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma. Bu beyan, Hz. Yûsuf'un yıldızları, güneşi ve ayı kendisine secde ederlerken görmesi, ancak rüyasındaki görme olduğunu gösterir. Olayın sonunda Hz. Yûsuf'un "Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş"[8] sözü de aynı hususa işaret eder. **Rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar** meâlindeki cümle de, Hz. Yâkub'un bunu vahiy yoluyla öğrendiğini gösterir. Çünkü kesin bir ifadeyle **sana tuzak kurarlar** demiş, hiç istisna da yapmamıştı. Kardeşleri de onun dediği şeyi yaptılar. Bu âyet aynı zamanda Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin rüya tabirini bildiklerine de işaret eder. Onlar bilgili ve anlayışlı insanlardı, çünkü
Hz. Yâkup **[§]sakın kardeşlerine anlatma** demişti. Şayet onlar rüyanın yo- **272**
rumunu ve tabirini bilmiyor olsalardı, babası, Yûsuf'un rüyasını kardeşlerine anlatmasına engel olmazdı. Bilmiyor olsalardı, anlatıp anlatmamasının farkı olmazdı. Burada kardeşin, kardeşi hakkında sorgulanamayacağı[9], aynı zamanda kardeşten kardeşe hıyanet gelebileceği mânası da vardır. Anne ve baba ise çocukları hakkında sorgulanırlar, çocuk da anne ve babası hakkında sorgu-

---

8 "Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi" (Yûsuf, 12/100).

9 Yani kardeşin, kardeşi hakkındaki şahitliği kabul edilir. Kardeş, kardeşinin menfaati için yalan söylemekle itham edilmez.

lanır. Genelde anne, baba ve çocuklar birbirlerine karşı hainlik yapmazlar. Hz. Yâkup, oğlu Yûsuf'un rüyasını kardeşlerine anlatmasına engel olmuştu; bunu öğrenirlerse kardeşlerinin kendisini kıskanacaklarını ve tuzağa düşüreceklerini söylemiş, ancak annesine anlatmasına engel olmamıştı. Bu durum, kardeşlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerinde sorgulanamayacaklarına (şahitliklerinin kabul edileceğine), fakat anne ve babanın çocukları hakkındaki şahitliklerinin sorgulanacağına (şahitliklerinin kabul edilmeyeceğine) işaret eder. Çocukların anne ve babaları için yaptıkları şahitlikler de böyledir. Bundan dolayı [Hanefî] âlimlerimiz dediler ki: Anne ve babanın çocuğuna şahitliği kabul edilmez, çocuğun anne babasına şahitliği de öyledir. Kardeşlerin birbirlerine şahitliği ise kabul edilir. Böyle olmasının sebebi de şudur: Çocuk, anne ve babasının malından yararlanır, anne ve baba da çocuğunun malından yararlanır. Ancak kardeşler birbirlerinin malından yararlanamazlar. Başkasının malından yararlanan herkesin, onun için yaptığı şahitliği sorgulanır, şahitliği kabul edilmez. Buna mukabil başkasının malından yararlanmayan herkes, onun için şahitlik yapabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şeytan insana apaçık bir düşmandır. Hz. Mûsâ kavga ettiği adamı öldürdüğünde; "Bu, şeytan işidir"[10] demişti. Her türlü kötülüğün başlangıcı şeytan-
273 dandır, o kalplere [§]o fikri sokar, içine yerleştirir, sonra insanda o fikir karar haline gelir ve kulun fiiline dönüşür. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[11] "Takvâ sahipleri, içlerine saptırıcı bir fikir doğduğunda…"[12] Bu iki âyette geçen "tayf" (الطيف) ve "nezğ" (النزغ) kelimeleri, burada vesvese ve kuruntu fitlemek anlamına gelir. İnsan onlardan Allah'ı anıp O'na sığındığında kaybolup giderler.

Denildi ki: Bu âyette geçen "keyd" (الكيد) kelimesi ile "mekr" (المكر) kelimesi aynı anlama gelir, o da tuzak kurmak mânasıdır. Bu, Ebû Avsece'nin sözüdür. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Keyd", hile ve aldatma anlamına gelir[13]. Şöyle de söylendi: Keyd, haberi olmadan bir insana kötülük yapmaya çalışmaktır, "mekr" de aynı mânaya gelir.

---

10 "Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!" (el-Kasas, 28/15).

11 el-A'râf, 7/200; Fussılet, 41/36.

12 "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler" (el-A'râf, 7/201).

13 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 212.

وَكَذٰلِكَ يَجْتَب۪يكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْو۪يلِ الْاَحَاد۪يثِ وَيُتِمُّ
نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَٓا اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ
اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبَّكَ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿٦﴾

6. "Anlaşılan böylece Rabb'in seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yâkup soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Kuşkusuz Rabb'in çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."

Anlaşılan böylece Rabb'in seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yâkup soyuna da nimetini tamamlayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin tefsiri şöyledir: Rabb'in, ataların İbrahim ve İshak'ı risâlet ve nübüvvetle ve çeşitli hayırlarla seçtiği, sonra da onlara nimetini tamamladığı gibi seni de seçecek, sana ve Yâkup ailesine de nimetini tamamlayacaktır. **Böylece Rabb'in seni seçecek** meâlindeki cümle, Rabb'in gösterdiği rüya ile seni seçtiği gibi, onu sende gerçekleştirecektir anlamına da gelebilir.

Sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek. Bu beyanın, sana rüya tabirini öğretecek mânasına geldiği söylenmiştir. Bazıları şöyle dedi: Ona, Hz. İbrahim'e ve diğerlerine verilen sahifelerin yorumunu öğretti; bu sahifelerin ve sözlerin yorumunu ona öğretmişti.

[§]Daha önce nimetini tamamladığı gibi sana ve Yâkup soyuna da 274
nimetini tamamlayacaktır. Bazıları **daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi** meâlindeki cümleyi şöyle izah ettiler: Hz. İbrahim, oğlunu kesmek isteyince Cenâb-ı Hak onun yerine kendisine bir koç göndermişti, işte **sana da nimetini tamamlayacak** meâlindeki ifade de bunun gibidir, Allah kardeşlerini ve ebeveynini sana secde ettirecek demektir. Sonra insanlardan bazıları buradaki kurbanlığın Hz. İshak olduğuna istidlâl etti, çünkü Allah âyette İbrahim'e ve İshak'a nimetini tamamlayacağını söylemektedir. **Yâkup soyuna da** meâlindeki cümle ise onları da, yani Yâkub'un soyunu da kendisinden sonra peygamber olarak seçeceğine işaret etmektedir, çünkü çocukları onun soyudur. Cenâb-ı Hak, ataları İbrahim ve İshak'a yaptığı gibi onları da seçeceğini ve nimetlerini tamamlayacağını haber vermektedir.

Aynı şekilde Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre, o Yûsuf'un kardeşleri hakkında şöyle demiş: Onlar, Yûsuf'a yapacaklarını yaptıktan sonra bu durum kendilerine haber verildi.

Sana onların yorumunu öğretecek. Yani onların bilgisini ve konuşmayı sana öğretecek. Yûsuf, rüyaları insanların en iyi yorumlayanı idi. Bunu Cenâb-ı Hak şöyle ifade buyurmuştu: "Yûsuf ergenlik çağına erişince, ona güçlü bir muhâkeme yeteneği ve ilim verdik"[14].

Kuşkusuz Rabb'in çok iyi bilendir, Yûsuf'un kardeşlerinin yaptıklarını çok iyi bilmektedir. Buradaki "Alîm" (العليم) kelimesi nimetini tamamladığını çok iyi bilmektedir mânasına da gelir. **Hikmet sahibidir**, her şeyi yerli yerine koymuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ كَانَ فٖى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهٖٓ اٰيَاتٌ لِلسَّٓائِلٖينَ ﴿٧﴾

7. "Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır."

Almak isteyen için ibretler vardır meâlindeki cümle, insan doğru yolu bulmak isterse bunda ibretler vardır, anlamına gelir. Kur'ân da böyledir, o, doğru yolu bulmak isteyenler için bütünüyle bir delildir, bir ibrettir. İnatçıya gelince, Kur'ân onun da aleyhinde delildir. Sonra **almak isteyen için ibretler vardır** meâlindeki cümle, muhtemelen şuna işaret etmektedir: Bazı rivayetlerde geçtiği gibi yahudiler Hz. Peygamber'e Yûsuf konusunu ve onunla ilgili haberleri sormuşlar, Hz. Peygamber de bu konudaki haberleri olduğu gibi, yani gerçek şekliyle onlara anlatmıştı[15]. Eğer bu rivayet sahih ise, bu onlar için bir ibretti. **Almak isteyen için ibretler vardır** meâlindeki cümlenin, Hz. Yûsuf'un durumunun bilâhare sonuna kadar neler olduğunu soranlar anlamına gelmesi de
275 muhtemeldir. [§]Hâsılı Yûsuf kıssasını ve onun haberlerini soran herkes için bu haberlerde ibretler vardı. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın bu olayı ibret yapmasında çeşitli mânalar vardır. Birincisi, Allah Hz. Yûsuf ve onun haberleri için müstakil bir sûre yaptı; o sûre de "Elif-lâm-râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir"[16] meâlindeki âyette belirttiği üzere kitabın âyetleridir. Yani Yûsuf kıssasını ve

---

14 Yûsuf, 12/22.

15 Bu rivayeti bu şekilde bulamadık. Ancak rivayet edildiğine göre yahudilerden biri Hz. Peygamber'e, Yûsuf'a secde eden yıldızların isimlerini sormuş, o da onların isimlerini saymıştı (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 151; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 498-499).

16 bk. Yûsuf, 12/1.

onun haberlerini kitaptan âyetler yaptı. Onun âyet yapılması, Resûlullah'ın (s.a.) nübüvvetine ve risâletine delil getirilmesi anlamına da gelir; çünkü Yûsuf kıssası ve onun haberleri kitaplarda Arapça'dan başka bir dille yazılı idi ve herhangi bir kimse onu Arapça'ya tercüme etmemişti ve Hz. Peygamber'e bunları öğretmemişti. Sonra bu olayı Hz. Peygamber onlara, fazla ve eksik yapmadan aynen kitaplarında yazılı olduğu gibi haber vermişti. Bu gerçek, onun bu haberleri, onların kitaplarından öğrenmediğine ve yalnızca yüce Allah'ın kendisine bildirmesi ile öğrendiğine işaret eder. Rivayetlerde belirtildiğine göre, Yahudiler Hz. Peygamber'in (s.a.) Yûsuf sûresini okuduğunu duymuşlar ve gelip sormuşlar: Ey Muhammed! Bunları sana kim öğretti? Resûlullah (s.a.) şu cevabı vermiş: "Bunları bana Allah bildirdi." Yahudiler, Hz. Peygamber'in bu olayı aynen kendi kitaplarında yazılı olduğu gibi okumasına hayret etmişler[17]. Bu rivayet, onları Hz. Peygamber'e Allah'ın bildirdiğini gösterir. Sonra bunun, peygamber olduğuna dair delil isteyen herkes için delil olması da muhtemeldir. Yahut ondan soran herkes için delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلٰٓى اَبٖينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌۜ اِنَّ اَبَانَا لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍۚ ﴿٨﴾

8. "Hani kardeşleri demişlerdi ki: Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde!"

Hani kardeşleri demişlerdi ki: Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Bu âyet, bir babanın çocuklarından birine, diğerlerinde olmayan bir özellik gördüğünde, ona daha çok şefkat ve yakınlık göstermesinde beis olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bir babanın, diğerlerine haksızlık yapmamak kaydıyla, çocuklarından özel olarak birine bağış veya tasaddukta bulunmasında sakınca yoktur. [§]Bu- 276
rada Hz. Yâkub'un Yûsuf'u ve öz kardeşini, diğer kardeşlerine tercih etmesinde başka sebepler de vardır. Birincisi, onları bedenen zayıf ve aciz gördüğü için onlara karşı daha çok şefkat ve merhamet duyuyordu. Bu, yaratılanlar arasında bilinen bir husustur. Yahut küçük oldukları için onları daha çok seviyordu. Bu da insanların bildiği bir husustur; küçük çocuklar insanlara daha sevimli

17 Bu mânada bir rivayeti Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*'sinde, Kelbî, Ebû Salih ve İbn Abbâs'tan tahric eder (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 495). Kelbî zayıf olmakla meşhurdur.

gelir, kalpleri onlara daha çok meyleder, onlara daha çok şefkat duyarlar ve büyüklerden daha merhametli davranırlar. Veyahut Hz. Yâkup, Yûsuf ve kardeşinde dinî veya ilmî açıdan veya başka sebeplerle özel bir üstünlük gördüğü için onlara özel davranmıştı; diğer kardeşlerinden farklı olarak onlara öyle davranmasını kendisine Allah emretmişti. Veyahut da Hz. Yâkub'a Yûsuf'un peygamber olacağı müjdesi verildiği için onu diğer çocuklarından üstün tutuyor ve bu sebeple Yûsuf'u onlara tercih ediyordu. İşte onlar da, **Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli** meâlindeki sözü, gördükleri bazı emarelerden dolayı söylemişlerdi, yoksa kalpteki sevgi duygusunun hakikati bilinemez.

Halbuki bizim sayımız daha çok. Buradaki "usbe" (عصبة) kelimesi cemaat demektir. Bazıları buna, on kişiden kırk kişiye kadar olan bir topluluk mânasını verdiler. Yani onlar, biz bir topluluğuz ve bizim engel olma gücümüz vardır diyorlardı. Bundan dolayı [Hanefî] âlimlerimiz şöyle dediler: İmam ve dokuz kişilik bir grup, engelleyici bir güçtür, seriyyeye, yani askerî birliğe gerekli olanlar, onlar için de gereklidir, darulharbe girip ganimet aldıklarında bu ganimetin taksiminde beşte bir kuralı uygulanır.

Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde! Onlar, babalarının dinî açıdan sapıttığını kastetmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunu ancak şu anlamda söylüyorlardı: Biz sayıca kalabalık bir grubuz, can ve malla ilgili bize zarar vermek ve kötülük yapmak isteyene engel olacak gücümüz var. Biz güçlü kuvvetli bir grubuz, üstelik onun maişetini ve ihtiyaçlarını biz karşılıyoruz, böyleyken onları bize nasıl tercih eder? "Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?"[18] meâlindeki âyet de
277 bunun gibidir. [§]Bu âyette Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'i dinî açıdan sapık halde bulduğunu kastetmemiştir, bunun başka bir anlamı vardır. Yahut onlar bu sözü, babalarının kendilerinden bazı faydalar gördüğü, buna mukabil Yûsuf ve kardeşinden öyle bir fayda görmediği için söylemişlerdi. Şu da gerçektir ki, insandaki muhabbet duygusu ancak kendisinden fayda gördüğü kişiye olur, fayda görmediği kişiye sevgi duymaz. İşte Hz. Yâkub'un, fayda görmediği birini, fayda gördüğü kişilere tercih edip onu daha çok sevmesi, onlara göre açık bir yanılgı ve yanlış idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

18 ed-Duhâ, 93/7.

اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبٖيكُمْ وَتَكُونُوا
مِنْ بَعْدِهٖ قَوْمًا صَالِحٖينَ ﴿٩﴾

9. "Yûsuf'u öldürün veya onu (uzak) ***bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da*** (tövbe ederek) ***iyi kimseler olursunuz!"***

Yûsuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Muhtemelen onlar Hz. Yûsuf'u öldürmeye karar vermemişlerdi, ancak bu sözü aralarında yaptıkları istişare sırasında, şöyle yapalım, böyle yapalım ederken söylemişlerdi. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle duyuruyor: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek için tuzaklar kuruyorlardı"[19]. Bu ifade, söylenenlerden herhangi biri üzerinde karar kıldıkları anlamına gelmez, aralarında istişare ederken ileri sürdükleri bir fikir anlamına gelir. **Babanızın teveccühü yalnız size kalsın** meâlindeki cümle de bu mânayı teyit etmektedir. Onların amacı Hz. Yûsuf'u öldürmek değil, sadece babalarının teveccühünün kendilerine dönmesini sağlamaktı, bu yüzden sadece Yûsuf'un ortalıkta bulunmamasını arzu ediyorlardı. Bazıları şöyle dedi: **Babanızın teveccühü yalnız size kalsın** meâlindeki cümle, babanız yüzünü size doğru çevirsin mânasına gelir. Bazıları da babanız sürekli Yûsuf'la ilgilenmeyi bıraksın, anlamını verdi.

Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz! Burada iyi kimseler anlamına gelen "sâlihîn" (الصالحين) kelimesinin, tövbe edenler anlamına gelmesi muhtemeldir. Bazıları buna, ondan sonra babanız nezdinde **iyi kimseler** olursunuz mânasını verdi. Bazıları da şöyle dedi: Yûsuf kaybolduktan sonra babanız nezdinde sizin işiniz ve haliniz iyileşir. Bu cümlenin âhirette **iyi kimseler olursunuz** anlamına gelmesi de mümkündür. Dediler ki: Onlar hatayı işlemeden ve isyan etmeden önce tövbe etmişlerdi.

قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَاَلْقُوهُ فٖي غَيَابَتِ الْجُبِّ
يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿١٠﴾

---

19 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı" (el-Enfâl, 8/30).

278 **[§]*10. "Onlardan biri, 'Yûsuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır' dedi."***

Onlardan biri, Yûsuf'u öldürmeyin, onu (kör) kuyunun dibine bırakın, dedi. Ebû Avsece, "ğayâbeti'l-cüb" (غَيابَةِ الْجَبِّ) ibaresi, kuyunun en dibi anlamına gelir, dedi. Ğayâbe, gâib kılmak, gizlemek demektir. "Cüb" ise kuyu demektir, bunun çoğulu "cibâb" (الجباب) gelir. Ebû Ubeyde dedi ki: "Ğayâbe", senden gizlenen her şeydir[20].

Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır. Yani kervanlardan biri onu oradan çıkarır. Burada geçen "yeltekıthu" (يلتقطه) kelimesi, taneleri arayıp bulur ve yerden kaldırır mânasında, kuşlar için de kullanılır. **Eğer mutlaka yapacaksanız,** yani kesin olarak onu ortadan kaybetmek istiyorsanız. Tefsirciler ise şöyle derler: **Yûsuf'u öldürmeyin** sözünü falanca ve falanca söyledi, o bizim tanımadığımız kişilerden idi. Onların kim olduğunu bilmeye de ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece dedi ki: Kervan diye tercüme edilen "seyyâre" (سيّارة) kelimesi, "seyr" kökünden gelir, sefere çıkan gibi bir mânaya gelir, bununla kafile yani kervan kastedilmiştir. Denildi ki: "Cüb" kelimesi, taşla örtülmeyen kuyu demektir, taşla örtülürse "cüb" değildir.

قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلٰى يُوسُفَ وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾

11. "Dediler ki: Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz."

Dediler ki: Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Bu söz onların, Yûsuf'u uzaklaştırmak için babalarına defalarca başvurduklarını gösterir. Böyle bir söz daha önce dile getirilmemişse ilk anda söylenmez. Bu, onların Yûsuf'u oradan çıkarmak için defalarca izin istediklerine işaret eder. **Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz.** İyiliğini istemek, kurtulmasına çalışmak demektir. Yahut her nevi hayra ulaşması için çalışmak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

20 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 302.

اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾

[§]*12. "Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin içsin, oynasın; onu mutlaka koruruz."* 279

Yâkup aleyhisselâm, kardeşlerinin Yûsuf'u korumayı bırakıp kaybolacağından korkuyordu. Onlar, **onu mutlaka koruruz** diyerek kendisine güvence vermişlerdi. Yemek vakitlerine dikkat etmeyip onu aç bırakarak hasta olmasından korkuyordu, kardeşleri buna karşı da "yerta'" (يَرْتَع), yani **bol bol yesin içsin** diyerek güvence vermişlerdi. Yapamayacağı zor ve meşakkatli işler vererek onu zorlayacaklarından korkmuştu, buna karşı da **oynasın** sözüyle güvence vermişlerdi; çünkü oynamakta bir zorluk ve meşakkat yoktu. İşte Hz. Yâkup, söylediğimiz bu gibi şeylerle onun zarar göreceğinden endişe ediyordu, kardeşleri de bütün bu endişelere karşı belirtilen vasıtalarla güvence vermiş ve neticede Yûsuf'u babasının elinden almışlardı. Bazıları "yerta'" (يرتع) kelimesine yesin, "yel'ab" (يلعب) kelimesine de oynasın diye mâna verdi. Bu söz sanki, Hz. Yâkub'un, "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor"[21] meâlindeki sözüne verilen cevap gibidir; âyetler takdim tehir edilerek, Hz. Yâkub'a, ondan endişe etme, bol bol yiyip içecek ve oynayacak demişlerdi. Bazıları "yerta'" (يرتع) kelimesine sevinsin, neşelensin, "yel'ab" (يلعب) kelimesine de eğlensin anlamını verdi. Bu iki kelime nûn (ن) harfi ile birinci çoğul şahıs olarak yiyip içelim, eğlenelim "nerta'" ve "nel'ab" (نَرْتَع ونَلْعَب) diye de okunmuştur[22]. İbn Kuteybe dedi ki: "Nerta'" (نَرْتَع) yiyip içelim demektir, develer otlağa bırakıldığında "reta'te'l-ibile" (رَتَعت الابل) denilir. Kelime sülasîden de if'âl babından da kullanılır. Kelime ayın harfinin kesresi ile "nerta" (نَرْتَع) diye de okunur. Maksat birbirimizle oynayacağız ve biz onu gözetleyeceğiz, yani birbirimizi koruyacağız. [§] 280
"Ra'âkellâh" (رعاك الله) denilince de, Allah seni korusun mânası anlaşılır[23]. **Bol bol yesin içsin, oynasın** meâlindeki cümleye şu anlamı da verdiler: Helâl olan ve onun yapabileceği yarış ve benzeri oyunlar oynasın! Nitekim döndüklerinde babalarına şöyle demişlerdi: "Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyamı-

21 Yûsuf, 12/13.

22 On kırâat imamından Nâfi' ve Ebû Câfer ye ile ve ayın harfinin kesresi ile "yerte'i" ve "yel'ab" (يَرْتَع وَيلعبْ) diye okudular. İbn Kesîr, nûn ile ve ayın harfinin kesresi ile "nerte'i" ve "nel'ab" (نَرْتَعِ ونلعبْ) diye okudu. Ebû Amr ve İbn Âmir, nûn ile ve ayın harfinin sükûnu ile "nerta'" ve "nel'ab" (نَرْتَعْ ونلعبْ) diye okudular. Âsım, Hamza, Kisâî, Yâkup ve Halef de ye ile ve ayın harfinin sükûnu ile "yerta'" ve "yel'ab" (يَرْتَعْ ويلعبْ) diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 293).

23 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 212.

zın yanında bırakmıştık"[24]. Bu gibi oyunlar helâldir. Bu konuda şöyle bir hadis de rivayet edilmiştir: "Ancak üç türlü oyun helâldir; insanın atı ile veya yayı ile oynaması ve eşiyle oynaşması"[25]. Resûlullah (s.a.) ancak bu üç oyunun helâl olduğunu haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنّ۪ي لَيَحْزُنُن۪ٓي اَنْ تَذْهَبُوا بِه۪ وَاَخَافُ اَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَاَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾

13. "Babaları, 'Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum' dedi."

Babaları, 'Doğrusu beni endişelendiriyor' dedi. O, Yûsuf'un başına bir şey gelmesinden ve Allah'ın kendisine lütfettiği nimetin kaybolmasından endişe ediyordu; çünkü Yûsuf aleyhisselâm onun için büyük bir nimetti. Onu göremeyip kaybedeceğinden endişe ettiğini söyledi, başına bir şey gelmesinden korktuğu için korku kelimesini kullandı. Bu, "Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler"[26] meâlindeki âyetin tefsiridir. Yani onlar üzülmeyecekler, çünkü o halen vardır ve kaybolup gitmeyecektir. Onlar için korku yoktur, yani onlar onun kaybolup gitmesinden korku duymayacaklar, çünkü nimetin yok olması, sahibine nimeti eksiltir, Cenâb-ı Hak da onlara bu konuda güvence vermektedir. Söylediğimiz gibi üzüntüden maksat o andaki halin ifadesidir, korku da ileride olacak şeyden duyulan endişedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu kurt yer diye korkuyorum. Bazı müfessirler şöyle dedi: Yâkup aleyhisselâm rüyasında Yûsuf'u kurdun yediğini görmüştü[27], bundan dolayı
281 **onu kurt yer diye korkuyorum** demişti. Ancak böyle bir ihtimal yoktur. **[§]**
Çünkü peygamberlerin rüyalarının ekserisi haktır ve doğrudur. Hz. Yâkub'un

---

24 Yûsuf, 12/17.

25 Hz. Peygamber'den (s.a.) buna benzer bir hadis rivayet edilmiştir: "… Müslüman bir adamın oynadığı bütün oyunlar bâtıldır (boştur), yalnız yayıyla ok atması, atını eğitmesi ve eşiyle oynaşması müstesna! Bunlar haktandır" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 23; Tirmizî, "Fedâilu'l-cihâd", 11). Tirmizî bu rivayetin sahih olduğunu söyledi.

26 Pek çok âyette bu husus ifade edilmektedir. Bunlardan biri de şu meâldeki âyettir: "Şüphesiz iman edenlere, yahudi, hıristiyan ve Sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanıp güzel davranışta bulunanlara Rab'leri nezdinde mükâfat vardır. Onlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir" (el-Bakara, 2/62).

27 Bu, Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 140; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XII, 195).

bu rüyayı gördüğü halde **onu kurt yer diye korkuyorum** demesi ihtimali yoktur. Yahut o, Yûsuf'un onlarla gitmesine engel oluyordu. Ancak çöllerde ve sahralarda küçük çocukların başlarına kötü şeyler geleceğinden korkulduğu gibi Hz. Yâkup da Yûsuf'u kurdun parçalamasından korkmuştu. Çünkü çöllerde ve sahralarda çocuklar için duyulan korku ve onların kaybolmaları, başka şeylerden ziyade kurtların saldırısı yüzünden olmakta idi. Kardeşlerinin güreştikleri ve yarış için meşgul oldukları bir sırada yırtıcılardan birinin onu avlaması da mümkündü. Bir kişinin insanların arasından onu alıp kaybetmesi ihtimali yoktur. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Onu kurt yer diye korkuyorum** meâlindeki cümle, çocuklarından kinâyedir, yani onu helâk etmenizden ve kaybetmenizden korkuyorum, demektir.

Onu kurt yer diye korkuyorum. Yâkup aleyhisselâm oğluna "Anlaşılan böylece Rabb'in seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yâkup soyuna da nimetini tamamlayacaktır"[28] demişken, onu kurdun yemesinden nasıl korkar? Yûsuf'a, Allah seni seçecek, sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek ve nimetini tamamlayacak diyor, sonra onu kurdun yemesinden ve kaybolmasından nasıl korkuyor? Allah'tan gelen bir bilgi ve vahiy olmadan onun böyle bir şey söylemesine ihtimal yoktur.

Denildi ki: Korkunun şartı olarak âyette belirtilen hususun olması muhtemeldir; Hz. Yâkup âyette zikri geçen seçilmeyi, rüyada görülenlerin yorumunun öğretilmesini ve nimetlerin tamamlanmasını kaybetmekten korkmuş olabilir. Yahut o, benimsediği dinden dolayı herkesin korkacağı şeylerden korunmuş olsalar bile yine de herkesin korktuğu şeylerden korkmuş olabilir. Çünkü Hz. İbrahim şöyle bir dua yapmıştı: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[29] Hz. İbrahim'in putlara tapmadığı ve tapmayacağı mâlumdur. [§]Hz. Yûsuf da şöyle dua etmişti: "Müslüman 282
olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"[30] Buna benzer başka âyetler de vardır. Daha önce muhtelif yerlerde kaydettiğim[31] gibi, ısmet sıfatı asla korkuyu yok etmez, zıt olan iki fiilden birini yapmayacağı konusunda da teminat vermez, aksine korkuyu daha çok arttırır. Bundan dolayı hayırlı ve günahsız insanların, dinleri hakkındaki korkuları ve endişeleri başkalarından daha çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

28 Yûsuf, 12/6.

29 İbrâhim, 14/35.

30 Yûsuf, 12/101.

31 Meselâ bk. en-Nisâ, 4/105.

قَالُوا لَئِنْ اَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّٓا اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

14. "Dediler ki: Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun!"

Biz böylesine kalabalık iken onu kurt yerse o zaman gerçekten bize yazıklar olsun! *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyet şunu söylemektedir: Yûsuf'u kurda sanki biz teslim etmiş ve zarar göreceği zemini biz hazırlamışız demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetteki hüsran kelimesinin anlamı bu olmalıdır. Yoksa kurt onu yiyecek olsaydı onların hüsrana uğramasının anlamı olmazdı. Çünkü onlar güçlü-kuvvetli ve kurda engel olmaya muktedir oldukları halde bunu yapmadıkları için sanki kendileri ona zarar vermiş olurlardı.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهٖ وَاَجْمَعُٓوا اَنْ يَجْعَلُوهُ فٖى غَيَابَتِ الْجُبِّ وَاَوْحَيْنَٓا
اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

15. "Onu götürüp kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Biz de Yûsuf'a, 'Kardeşlerinin bu yaptıklarını bir gün onlara, kendileri (senin kim olduğunun) ***farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!' diye vahyettik."***

Onu götürüp kuyunun dibine bırakmaya ittifakla karar verince bunu yaptılar. Burada kuyunun dibi anlamına gelen "ğayâbetü'l-cüb" (غيابة الجب) tabirini daha önce açıklamıştık[32].

Biz de Yûsuf'a, 'Kardeşlerinin bu yaptıklarını bir gün onlara, kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!' diye vahyettik. Bu ilâhî kelâmda geçen **ona vahyettik** meâlindeki cümlede geçen vahiy, peygamberlik vahyi, yahut o kuyudan kurtulacağını müjdeleyen vahiydir. Veyahut da Mısır azizi ve yöneticisi olacağını müjdeleyen vahiydir. **Kendileri (senin kim olduğunun) farkına varmadan mutlaka haber vereceksin;** bazıları şöyle dedi: Bu Hz. Yûsuf'un onlara söylediği şu sözüne işaret etmektedir: "Yûsuf, 'Siz, cahilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?' dedi. Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun? diye sordular. O da 'Evet' dedi, ben Yûsuf'um, bu da kardeşim"[33]. Yûsuf'un onlara vereceği söyle-

---

32 bk. Yûsuf, 12/10.

33 Yûsuf, 12/89-90.

nen haber budur. Onlar henüz Yûsuf'un kim olduğunun **farkına varmamışlardı**. Cenâb-ı Hak **ona vahyettik** sözünü Hz. Yâkub'a söylemiş gibidir. Buna göre **yaptıklarını onlara, kendileri farkına varmadan mutlaka haber vere-
ceksin!** [§]meâlindeki cümle de Hz. Yâkub'un çocuklarına söylemiş olduğu şu 283
sözle alakalıdır: "Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın!"[34] Yâkup aleyhisselâm onlara Yûsuf'u aramalarını ve durumunu öğrenmelerini emretmişti. Sanki o, Hz. Yûsuf'un hayatta olduğunu biliyordu. Bunu da şu meâldeki âyetten anlamıştı: **Yaptıklarını bir gün onlara, kendileri farkına varmadan mutlaka haber vereceksin!** Bu âyetle onun hayatta olduğunu düşünüyordu. Görmez misin ki, o şunu da söylemişti: "İnanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!"[35] Bundan dolayı Yûsuf'un elbisesini yüzüne sürdüğünde gözleri açılmış; "Ben Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim"[36] demişti. Eğer âyet-i kerîme Hz. Yâkup ile ilgili ise, o zaman **kendileri farkına varmadan** meâlindeki cümlenin tefsiri budur. Şayet Yûsuf hakkında ise, o zaman yukarıda söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَٓاؤُٓ اَبَاهُمْ عِشَٓاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَٓا اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ
وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَٓا اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا
وَلَوْ كُنَّا صَادِق۪ينَ ﴿١٧﴾

16. "Akşam ağlayarak babalarına geldiler."

17. "Ey babamız! Biz yarış için uzaklaşmış, Yûsuf'u da eşyamızın yanında bırakmıştık; onu kurt yemiş! Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın, dediler."

[Büyük ve Küçük Günah İşleyenin Durumu ile Münafıklık]

Akşam ağlayarak babalarına geldiler. Bu ilâhî kelâmda muhtelif deliller vardır. Birincisi, küçük günah işleyen insanın azap görmesinden korkulur, ama kâfir olmaz. Büyük günah işleyen insan da imandan çıkmaz. Çünkü Hz. Yûsuf'un kardeşleri Yûsuf'u öldürmeyi kastetmişlerdi, yahut onu kuyunun dibine atmışlar, babasının gözünden yok etmişler ve babasını onsuz bırakmışlardı. Onların yaptığı bu iş, ya küçük ya da büyük günah sayılır. Eğer küçük

---

34 Yûsuf, 12/87.

35 Yûsuf, 12/94.

36 Yûsuf, 12/96.

günah idiyse, çocukları babalarından şöyle istiğfar talebinde bulunmuşlardı: "Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile!"[37] Bu âyet, onların yaptıklarından dolayı Allah'ın azabından korktukları için istiğfar talebinde bulunduklarına işaret eder. Şayet yaptıkları şey büyük günah idiyse, yine de imandan çıkmış sayılmazlar. Çünkü daha sonra onlardan peygamberler çıktı ve onlar iyi kimseler oldular. Nitekim şöyle demişlerdi: "Ondan sonra da (tövbe ederek)
284 iyi kimseler olursunuz!"[38] [§]Bu söylediklerimiz, Mûtezile'nin ileri sürmüş olduğu; küçük günah işleyene azap yoktur, büyük günah işleyen de imandan çıkar iddiasını geçersiz kılmaktadır. Aynı şekilde Hâricîler'in iddiasını da çürütmektedir, onlar şöyle diyorlar: İnsan büyük veya küçük bir günah işlerse kâfir ve müşrik olur. Bu aynı zamanda, bile bile yalan söyleyen veya verdiği sözde durmayan veya emanete ihanet edenin münafık olacağı fikrini de çürütmektedir. Çünkü Hz. Yûsuf'un kardeşleri emanete ihanet etmişler, verdikleri sözde durmamışlar ve aynı zamanda yalan söylemişler, fakat münafık olmamışlardı. Onlar, Yûsuf'u **kurt yedi** demişler, ama kurt yememişti, bu yalan bir sözdü. Hz. Yûsuf onlara emanet edilmiş, ama onlar Yûsuf'u kuyuya atarak emanete ihanet etmişlerdi. Yûsuf'u koruyacaklarına dair babalarına söz vermişler, ama onu korumamışlardı.

[Münafıkların Alâmetleri]

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Üç şey nifakın alâmetlerindendir: Konuştuğunda yalan söylemesi, kendisine bir emanet verildiğinde ihanet etmesi ve verdiği sözde durmaması"[39]. Bu hadisle o âyet arasında nasıl uyum sağlanır? Hadisin mensuh olma ihtimali yoktur, çünkü haberdir, haberlerde nesih cereyan etmez.

Buna şu cevap verilir: Onun kâfirlerden özel bir kesimle ilgili olması mümkündür. Nitekim Tevrat'ta yer alan Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceği hükmü onlara emanet edilmiş, ama onlar bu hükmü değiştirmişlerdi; onu açıklayacaklarına söz vermişlerdi, fakat sözlerinde durmamışlar ve onu gizlemişlerdi. Açıklayacaklarını söyledikleri konuda da yalan söylemişlerdi. Yahut hadiste zikredilen şeyler din konusunda ise münafık olur anlamına gelir, başka konularla ilgili ise münafık olmaz ve onlar da münafıkın alâmetlerinden sayılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 Yûsuf, 12/97.

38 Yûsuf, 12/9.

39 Bu hadis, yukarıdaki metinden daha güzel lafızlarla şöyle rivayet edilmiştir: "Münafıkın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz ve kendisine bir emanet verildiğinde ihanet eder" (Buhârî, "İman", 24; Müslim, "İman", 107).

[§]**Biz yarış için uzaklaşmıştık.** Bazıları buna, av peşinde koşuyorduk anlamını verdi. Ebû Avsece şöyle dedi: "Nestebiku" (نستبق) fiili, "sibâk" (السِّباق) kökünden gelir. Yani onlar koşuyorlar ve hangisinin öne geçeceğine bakıyorlardı; rakibinin önüne geçiyor ve koşuda onu yeniyordu. İbn Kuteybe dedi ki: "Nestebiku" (نستبق) fiili, ok atma yarışı yapmak anlamına gelir, onlar ok atmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Fiil, "sülâsî"den de "mufâale" bâbından da kullanılır[40]. *En doğrusunu Allah bilir.* 285

Biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın. Onların babalarına söyledikleri bu söz, zâhirde büyük bir laftır. Çünkü onlar, **biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın** diyorlardı. Onların doğru söyledikleri halde Hz. Yâkub'un onları yalancı sayması ihtimali yoktur. Peygamberlerden herhangi birinin, doğru söylediğini bildiği bir insanı yalancı kabul etmesi çok uzak bir ihtimaldir. Burada muhtemelen olan şudur: Onlar babalarına şöyle demişlerdi: Daha önce başka konularda senin nezdinde **doğru söyleyenler olsak da, bu konuda sen bize inanmıyorsun.** Yahut şöyle bir anlam verilir: **Sen bize inanmıyorsun,** yani bizi sorguluyorsun ve doğru söylediğimizi kabul etmiyorsun. Çünkü Hz. Yâkup şu sözlerle onları suçlamıştı: "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum"[41]**.** Onlar babalarının suçlamasına karşı çıkmışlardı. Bu suçlama ise yalan anlamına gelmez, aksine duraklama ve tereddüt mânasına gelir. Çünkü bir şeyi başka birine emanet veren kişi sonra o konuda onu sorgularsa, bu sorgulama onu yalanladığı anlamına gelmez. Buna göre çocukların söylediği **sen bize inanmıyorsun** meâlindeki söz, doğru söyleyenler olsak da daha önceki suçlamadan dolayı şimdi bizi suçluyorsun demektir. Âyetin tefsiri işte bu iki yoruma göre yapılır. Yoksa peygamberlerden birinin, verdiği haberde ve sözünde doğru söylediğini bildiği birini yalanlaması caiz değildir.

وَجَٓاؤُ عَلٰى قَمِيصِهٖ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا
فَصَبْرٌ جَم۪يلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

[§]***18. "Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Yâkup, 'Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık*** (bana düşen) ***güzelce sabretmektir. Anlattığınız şeyler karşısında,*** (bana) ***yardım edecek olan ise ancak Allah'tır' dedi."*** 286

40 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 213.
41 Yûsuf, 12/13.

Gömleğinin üstünde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Kanın yalan olması ihtimali yoktur. Ancak, *en doğrusunu Allah bilir ya*, gömleğin üzerindeki kanın kurdun yediği Yûsuf'un kanıdır şeklindeki sözleri yalan idi, çünkü kurt onu yememiş, kan da onun kanı değildi. Ferrâ şöyle dedi: "Bidemin kezib" (بدم كذب), yani yalan kan, hakkında yalan söylenmiş kan demektir. Araplar, mef'ûl yerine mastarı da kullanırlar[42]. **Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş;** yani nefsiniz size süslemiş, "tesvîl" (التسويل) kelimesi sözlükte süslü göstermek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümlenin yorumu şudur: Nefsiniz size kötü bir işi süslü gösterdi, anlattığınız işi yapmaya ve beni çocuğumdan ayırmaya teşvik etti. Ancak nefislerinin onlara süslü gösterdiği o işin ne olduğunu biz bilmiyoruz. Bunun şu âyette belirtilen husus olması muhtemeldir: "Babası, 'Yavrucuğum' dedi, rüyanı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar!"[43] *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir. Bu cümlenin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, "sabır" (الصبر) tahammülsüz olmamak, "cemîl" (جميل) de başımıza gelen musibete rıza göstermek; çünkü sabır tahammülsüzlükten kendini tutmaktır. İkincisi, "sabır", kendini tahammülsüzlükten alıkoymak, "cemîl" de karşılık beklememektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Anlattığınız şeyler karşısında, (bana) yardım edecek olan ise ancak Allah'tır. Yani sizin anlattıklarınız karşısında sabretmek için Allah'tan yardım istiyorum. Yahut şunu demek istiyor: Yûsuf'u kurt yedi gibi söylediğiniz yalanlara karşı ben Allah'tan yardım istiyorum.

وَجَٓاءَتْ سَيَّارَةٌ فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا
غُلَامٌ وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

287 ***[§] 19. "Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı; 'Müjde! İşte bir oğlan çocuğu!' diye bağırdı. Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu."***

Derken bir kervan geldi. "Seyyâre" (سيارة) kelimesi, yolcular yani sefere çıkanlar kelimesi gibi yürüyenler topluluğu anlamına gelir. **Sucularını gönderdiler;** "vârid" (الوارد) kelimesi de, su arayan, sâki demektir. **Adam kovasını kuyuya saldı;** yani kovayı kuyuya sarkıttı ve Yûsuf'u buldu. **Müjde! İşte**

---

[42] Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 351.

[43] Yûsuf, 12/5.

bir oğlan çocuğu! diye bağırdı. Bazıları şöyle dedi: Müjde anlamına gelen "büşrâ" (بُشْرَى) kelimesi, sucunun yanındaki adamın ismidir. Sucu ona şöyle seslendi: **Ey Büşrâ! İşte bir oğlan çocuğu!** Aynen; ey falan, işte bir oğlan çocuğu denildiği gibi. Bazıları da şöyle dedi: Bu kelime "beşâret" (البشارة) kökünden ve müjdelemek mânasına gelmektedir. Sanki o şöyle demişti: Müjdeler olsun, bu bir çocuk!… Bazı kırâatlarda kendine nispet ederek "yâ büşrâye" (يا بُشْراىَ) diye okunmuştur[44]. Yani adam kendini müjdelemiş, bu çocukla bana müjdeler olsun, demişti. Bu oradaki durumla ilgili kinâyeli bir söz gibidir, ancak onu bize açıklamamıştır. Onu en iyi Allah bilir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurdu: "Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim' diye de yemin etti"[45]. Burada İblis'in yemin ettiğini haber vermekte, ancak neye yemin ettiğini açıklamamaktadır.

Onu alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "isrâr" (الإسرار) kelimesi hem gizlemek, hem de açıklamak mânasına gelir. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Azabı gördüklerinde pişmanlık gösterirler"[46]. Yani pişmanlık izhar ettiler. Kullanılan kelime şayet her ikisine de ait ise, sanki şunu söylemektedir: Onu mal olarak ortaya koydular. Eğer gizlemek anlamına geliyorsa, o zaman da sakladılar demek olur, sanki şöyle diyor: Malı ortaya çıkardılar, ancak arkadaşları ortak olmak istemesinler diye orada bulunanı gizlediler. **Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu.** Yani Yûsuf'un kardeşlerinin Yûsuf'a yaptıklarını **çok iyi biliyordu**. Yahut kervanın gizleyip açıkladıkları şeyde ne yaptıklarını çok iyi biliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

[§]*20.* "(Mısır'da) ***onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona*** 288
pek değer vermemişlerdi."

(Mısır'da) onu yok pahasına sattılar. Yani onu çok ucuza sattılar. **Birkaç dirheme sattılar.** Bazıları şöyle dedi: Buradaki "bahs" (البَخْس) kelimesi eksik mânasına gelir; yani onu öyle bir fiyata sattılar ki, öyle biri asla o fiyata satıl-

44 On kırâat imamından Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef "yâ büşrâ" (يا بُشْرَى) diye okumuşlar, diğerleri de "yâ büşrâye" (يا بُشْرَاىَ) diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 293).

45 el-A'râf, 7/21. Bu âyette İblis, Hz. Âdem ile Havva'ya karşı yemin etmektedir.

46 Sebe', 34/33.

maz. Bazıları da ona zulüm mânasını verdi. Buna göre de onu haksız olarak sattılar ve zulmen parasını aldılar, demek olur. Çünkü onu hür olarak satmışlardı, hür birini satmak ise haramdır. Parasını da haksız yere ve haram olarak aldılar, çünkü hür birini satarak alınan para haramdır. Bazıları ise şöyle söyledi: **Onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar.** Yani onu kalp para ve değersiz dirhemle sattılar. **Zaten ona pek değer vermemişlerdi.** Yani kervandakiler Yûsuf’a değer vermemişler ve onu, onun gibisinin satılamayacağı kadar eksik bir fiyatla satmışlardı; çünkü eğer köle ise böyle birinin peşine düşmeden terkedilemeyeceğini bildikleri için kendisini arayan sahibinin çıkıp gelmesinden korkmuşlardı. Bu yüzden aranacağı ve ellerinden alınacağı korkusuyla onu, insanın kendi kölesini satamayacağı kadar düşük bir fiyatla sattılar. Müfessirlerin geneli şöyle dedi: **Onu yok pahasına sattılar.** Yûsuf’un kardeşleri onu yok pahasına kervandakilere sattılar; **birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.** Yani onun değerini ve kıymetini bilememişlerdi. Ancak ilk yorum daha doğru gibidir. **Zaten ona pek değer vermemişlerdi,** yani şayet çalınmış bir çocuk ise sahibinin gelip alacakları paranın da ellerinden gideceğinden korkarak satmakta cömert davranmışlardı.

Müfessirler şöyle dediler: Yûsuf, yirmi veya yirmi küsur dirheme satıldı. Ancak, “bahs” (البخس) kelimesiyle onun eksik ve değerinden düşük bir fiyata satıldığı bilgisinden başka bir bilgi yoktur, dolayısıyla bu fiyat konusu sağlam bir haber olmadan bilinemeyecek şeylerdendir. “Bahs” (البخس) kelimesi de değerinden eksik fiyata satmak mânasına gelir. Bir âyette Allah şöyle buyurur: “İnsanların mallarının değerini düşürmeyin”[47]. Yani fiyatlarını eksiltmeyin. Başka bir âyet de şöyledir: “Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın”[48]. “Bahs” kelimesinin az önce de zikrettiğimiz gibi haram ve zulüm mânasına geldiği de söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذٖى اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِه۪ٓ اَكْرِمٖى مَثْوٰيهُ عَسٰٓى
اَنْ يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ
وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَاْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِ وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِه۪ وَلٰكِنَّ
اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

---

47 el-A‘râf, 7/85.

48 Hûd, 11/84.

[§]*21. “Onu satın alan Mısırlı adam karısına, ‘Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlat ediniriz’ dedi. İşte böylece Yûsuf’a orada bir yer sağladık ve bunu* (rüyada görülen) *olayların yorumunu ona öğretelim diye de yaptık. Allah, emrini yerine getirmeye kādirdir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”* 289

Onu satın alan Mısırlı adam karısına, ona değer ver ve güzel bak, dedi. Yani onun değerini ve kıymetini bil! **Umulur ki bize faydası olur;** tüccar onu kendi malı, olarak vermişse bize fayda sağlar. **Veya onu evlat ediniriz;** çalınmış ve hür olduğu ortaya çıkarsa onu evlat ediniriz. Çünkü onlara göre böyle bir ticaret malı, onların sattığı böyle bir fiyata satılamazdı.

İşte böylece Yûsuf’a orada bir yer sağladık; yani Yûsuf’a Mısır azizi ve karısı nezdinde bir itibar sağladığımız gibi Mısır halkı nezdinde de ona itibar kazandırdık. Burada Cenâb-ı Hak imkân verdi anlamına gelen “mekkennâ” (مكّنّا) kelimesini haber makamında kullandı, çünkü o gün aziz ve kral nezdinde kendisine imkân verilmişti. “Mekkennâ” (مكّنّا) kelimesi burada, kardeşlerinin onu horlamaları, onun kıymetini ve değerini anlamamaları yerine ve onların yanında köle gibi sayılmasından sonra, Yûsuf için insanlarda ve onların kalplerinde bir yer ayırdık. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu (rüyada görülen) olayların yorumunu ona öğretelim diye de yaptık. Bu konuya daha önce temas etmiştik[49].

Allah, emrini yerine getirmeye kādirdir. Yani Allah’ın hükmü geri çevrilemez, O bir hüküm verdiği zaman mutlaka olur. Nitekim şöyle buyurdu: “Allah hükmeder, O’nun hükmünü denetleyecek yoktur”[50]. **Fakat insanların çoğu bunu bilmezler.**

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُٓ اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

22. “Yûsuf erginlik çağına erişince, ona güçlü bir muhakeme yeteneği ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.”

Yûsuf erginlik çağına erişince; buradaki “eşuddu” (الأَشُدُّ) kelimesi, her şeyin kuvvetlenmesi ve nihaî kemale ermesi anlamına gelir. Ergenliğinin veya gençliğinin sınırına varması mânasına veya aklının tamamlanması anlamına

49 bk. Yûsuf sûresinin 12/6. âyetinin tefsiri.

50 er-Raʻd, 13/41.

290 gelmesi muhtemeldir. Kelimede bu üç anlamın hepsi mevcuttur. [§]Müfessirler şöyle dediler: "Eşuddu" (أَشُدّ) kelimesi, insanın on sekiz yaşından kırk yaşına kadar olan zamanı ifade eder[51]. Çünkü her şeyin gelişmesi ve kemale ermesi, bu yaştan o yaşa kadar bir zamanda gerçekleşir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona güçlü bir muhakeme yeteneği ve ilim verdik. Buradaki hüküm kelimesi, insanlar arasında hüküm verme gücü ve hüküm bilgisi mânasına gelebilir. **Hüküm**, peygamberlik anlamına da gelebilir, yani ona peygamberlik verdik. **İlim** de daha önce geçtiği gibi[52] rüyada görülenleri yorumlama bilgisi demektir. Yahut ona hükmü verdiği zaman ilmi de vermiş, ilmi verdiği zaman hükmü de vermiş demektir.

İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız. Bu cümle güzel ameller anlamına gelebilir, yani güzel ve iyi işler yapanları böyle mükâfatlandırırız. İnsanlara karşı güzel muamele etmek mânasına da gelebilir, yani insanlara güzel muamele et! Yahut kendine karşı güzel muamele et! Bu kelimede, bu üç anlam da vardır. Yahut **işte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız** meâlindeki cümle, Allah'ın nimetlerine ve ihsanına karşı güzel davranan ve onlara şükredenleri işte böyle mükâfatlandırırız anlamına da gelebilir. **İşte böyle**, yani Hz. Yûsuf'u mükâfatlandırdığı gibi. Bununla Cenâb-ı Hak, başkalarını da Yûsuf'u mükâfatlandırdığı gibi mükâfatlandıracağını kastetmemektedir, lâkin onu da güzel bir şekilde mükâfatlandıracaktır, demektedir.

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِى هُوَ فِى بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهُ رَبّٰى اَحْسَنَ مَثْوَاىَ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Evinde bulunduğu kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Kapıları iyice kapattı ve 'haydi gel!' dedi. O da 'Hâşâ, Allah'a sığınırım! Zira kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zâlimler iflâh olmaz!' dedi."

Evinde bulunduğu kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Âyetteki **evinde** ifadesiyle, ev hakikatte kocasına ait olsa da, kocasının evi kendisine nispet edilmiş, dolayısıyla evin kadına nispet edilmesi de caizdir.

---

51 Bu konudaki görüşler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 176-178; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 518.

52 bk. Yûsuf sûresinin 12/6. âyetinin tefsiri.

Evinde bulunduğu kadın, onunla ilişkiye girmek istedi. Buradaki "râvede" (راود) fiilinin, davet ve bir çeşit istek anlamına geldiği söylenmiştir. Yani kadın onu kendisiyle ilişkide bulunmaya davet etti. Müfessirler, onu arzu etti anlamını verdiler.

[§]**Kapıları iyice kapattı ve 'haydi gel!' dedi.** Buradaki "heyte" (هيت) 291
kelimesinin Arapça olmadığı, eski kitaplardan alınan bir kelime olduğu söylenmiştir. Bununla tam olarak ne demek istediğini bilmiyoruz. Ancak müfessirlerin bazısı şöyle dediler: Gelsene!… Bazıları da, senin için hazırlandım, anlamını verdi. Bazı kırâatlarda kelime "hi'tu" (هِئْتُ) diye okunmuştur[53], bu da zikrettiğimiz gibi, senin için hazırlandım mânasına gelir. Bu ibare, işte senin için buradayım mânasına geliyor gibi gözükmektedir.

O da, hâşâ, Allah'a sığınırım, dedi. Allah'a sığınıyor ve O'na iltica ediyorum. **Zira kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı.** Müfessirler dediler ki: Âyetteki "rabbî" (ربّى) kelimesi, beni satın alan efendim anlamına gelir. **Bana iyilik edip evini açtı,** yani bana şu andaki değerimi ve konumumu o ikram etti. Bunun delili, Mısır azizinin, karısına söylediği şu sözdür: "Ona değer ver ve güzel bak!"[54] İşte onun bu sözü, buradaki âyetin de ona değer ver ve güzel bak mânasına geldiğine delildir. Ancak **O benim velinimetimdir, bana iyilik yaptı** sözü ile Hz. Yûsuf, kendisini yaratan Cenâb-ı Hakk'ı kastetmiş gibidir. **Gerçek şu ki zâlimler iflâh olmaz;** onlar zulmettiklerinde, yaptıkları zulümle iflâh olmazlar. "Mesvây" (المَثْوى) kelimesi, yerleşilen mekân, oturulan makam demektir, "sâvî" (الثاوى) de oturan, ikamet eden mânasına gelir. "Maazallâh" (معاذ الله), Allah'a sığınıyor, O'na iltica ediyor ve O'nun gücüne dayanıyorum demektir. Yahut **zâlimler iflâh olmaz** meâlindeki cümle, hayatları zulümle sona erdirildiğinde iflâh olmazlar demektir, fakat zulümden vazgeçtiklerinde iflâh olurlar.

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَٓا اَنْ رَاٰ بُرْهَانَ رَبِّهٖ كَذٰلِكَ لِنَصْرِفَ
عَنْهُ السُّٓوءَ وَالْفَحْشَٓاءَ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ

53 Bu kelime hakkında hepsi de mütevâtir olan çeşitli kırâatlar vardır. Nâfi', Ebû Câfer ve İbn Zekvân hîte leke (هِيتَ لك) diye, Hişâm "hi'te leke" (هِئْتَ لك) ve "hi'tu leke" (هِئْتُ لك) diye, İbn Kesîr "heytu leke" (هَيْتُ لك) diye, diğer kırâat imamları da "heyte leke" (هَيْتَ لك) diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 293-294).

54 Yûsuf, 12/21.

24. "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı. İşte biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık. Şüphesiz o ihlaslı kullarımızdandı."

Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı. Müfessirlerin söyledikleri, kadın Yûsuf için sırt üstü yattı, **Yûsuf da kadını arzuladı,** yani Yûsuf da pantolonunu çıkardı ve benzeri sözlerinin hepsi hurafedir, aslı yoktur, Hz. Yûsuf hakkında böyle bir söz söylenmesi helâl değildir. Bu sözlerin yanlış olduğunun çeşitli delilleri vardır. Birincisi, Hz. Yûsuf'un "Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi"[55] sözüdür. Eğer istek ve ilişki arzusu Yûsuf'tan gelmiş olsaydı, kadın için böyle söylemez, kendini aklamaya çalışmazdı.

292 [§]İkincisi, **İşte biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için böyle yaptık.** Müfessirlerin söylediği gibi şayet Hz. Yûsuf pantolonunu çıkarıp kadının bacakları arasında oturmuş olsaydı, kötülük ondan uzaklaştırılmış olmazdı.

Üçüncüsü, Hz. Yûsuf, "Bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi"[56] demektedir. Eğer onların dediği gibi olsaydı, yokluğunda azize hainlik etmiş olacaktı.

Dördüncüsü, "Kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik' dediler. Azizin karısı da: 'Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim' dedi"[57]. Bütün bu konuşmalar, müfessirlerin söylediklerinin doğru olmadığını göstermektedir, Hz. Yûsuf hakkında böyle bir şeyin söylenmesi helâl değildir. Âyetin zâhirinde onların söylediklerini destekleyen büyük ve küçük hiçbir alâmet bulunmamaktadır; çünkü orada kadın onu arzuladı, o da onu arzuladı ibaresinden başka bir şey yoktur.

Sonra bize göre âyet, farklı şekillerde açıklanabilir. Birincisi, **kadın onu arzulamıştı** ifadesi, kesin kararlı bir arzulama anlamına gelir. **Yûsuf da onu arzuladı** meâlindeki cümle ise, aklına geliveren bir arzulama anlamına gelir. Kulun kalbine geliveren bir duyguda hiçbir dahli yoktur, bundan dolayı da sorumlu tutulamaz. Bu, Hasan-ı Basrî'nin sözüdür[58].

---

55 Yûsuf, 12/26.

56 Yûsuf, 12/52.

57 "Kral (kadınlara), 'Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?' diye sordu. Kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik' dediler. Azizin karısı da: 'Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir' dedi" (Yûsuf, 12/51).

58 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 167.

İkincisi, **kadın onu arzulamıştı** meâlindeki ifade, onunla olmayı, ona sahip olmayı istemişti mânasına gelir. **Yûsuf da onu arzulamıştı** meâlindeki cümle de, onu başından defetmeyi arzulamıştı anlamına gelir. Ancak bu cümlenin devamında **eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi** buyurulmaktadır. Eğer onun arzusu kadını başından defetmek olsaydı, **eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi** meâlindeki cümlenin anlamı olmazdı. Ancak **Yûsuf da onu arzulamıştı** meâlindeki cümle, sanki onu öldürmeyi arzulamıştı mânasına gelmektedir; onu öldürmeyi arzulayınca da, kadını öldürmenin helâl olmadığına dair Rabb'inin uyarı ve işaretini gördü.

Üçüncüsü, Hz. Yûsuf'un onu arzulaması, **Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi** şartına bağlanmaktadır. Yani Rabb'inin uyarı ve işaretini görmeseydi onu arzulayacaktı. Bu, aynen şu âyetteki ifadeye benzemektedir: "Seni yerinde
sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!"[59] [§]Yani 293
seni yerinde biz sağlam tutmuş olmasaydık… Hz. İbrahim'in sözü de yaklaşık bu anlama gelir: "Hayır, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[60] Yani eğer o konuşabiliyorsa, o yapmıştır.

Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi meâlindeki âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yâkub'un dudaklarını ısırdığını gördü. Bazıları da şöyle dedi: Hz. Yâkup onun gözünde canlandırıldı ve onun parmağını ısırdığını gördü. Bazıları da, Allah'ın kitabından şu âyeti gördü, der: "Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur"[61]. Bu söylenenlerin hiçbiri bilinemez. Âyette zikredilen "burhan" (بُرْهان) kelimesinin asıl mânası, kesin delildir; şayet o Allah'ın kesin delilini görmemiş olsaydı, kadını arzu edecekti. Ancak o kesin delilin ne olduğunu biz bilmiyoruz. Onu en iyi Allah bilir. Burhan, delil ve âyet mânasına gelir. Yani eğer Hz. Yûsuf Rabb'inin delilini, Rabb'inin burhanını ve âyetlerini görmeseydi… Yahut burhan, risâlet mânasına gelir. Nübüvvet anlamına gelmesi de muhtemeldir.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَم۪يصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِۜ قَالَتْ مَا جَزَٓاءُ مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُٓوءًا اِلَّٓا اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٥﴾

59 el-İsrâ, 17/74.
60 el-Enbiyâ, 21/63.
61 el-İsrâ, 17/32.

25. “İkisi de kapıya doğru koştular. Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Kapının yanında kocası ile karşılaştılar. Kadın kocasına dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir?”

İkisi de kapıya doğru koştular. Bazıları dedi ki: Kadın, kapatmak için kapıya koştu, Hz. Yûsuf da kaçıp gitmek için kapıya koştu. Ancak kadının, kapatmak için kapıya koşma ihtimali yoktur, çünkü kapıların zaten kapalı olduğu şu âyette ifade edilmektedir: “Kadın kapıları iyice kapattı”[62]. Ancak kadın, Hz. Yûsuf’u hapsetmek ve gitmesine engel olmak için kapıya koştu. Hz. Yûsuf da çıkmak ve kaçmak için kapıya koşmuştu.

Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Onun çıkmasına engel olmak için gömleğinden çekmişti.

Kapının yanında kocası ile karşılaştılar. Yani kadının kocasını kapının yanında buldular. Bu âyet, Hz. Yûsuf’un “Efendim benim velinimetimdir, bana iyilik etti”[63] sözü ile kendisini satın alan azizi kastetmediğine, kendisini yaratan ve Azîz olan Allah’ı kastettiğine işaret etmektedir. Çünkü burada “seyyidehâ” (سيدها) yani kadının efendisi buyurmakta, “seyyidehuma” (سيدهما) yani ikisinin efendisi dememektedir.

Ebû Avsece dedi ki: **Kadın onun gömleğini yırttı;** yani yırtıp parçaladı. “Makdûd” (مقدود) parçalanmış anlamına gelir. “Min düburin” (مِن دُبُرٍ) arka taraftan, “min kubulin” (مِن قُبُلٍ) de ön taraftan demektir. Bu lafız ḳubul kökünden gelmektedir ve “min ḳubuli’l-mer’e” (من قبل المرأة) ifadesindeki “ön” anlamında
294 demektir. **[§]Kapının yanında kocası ile karşılaştılar.** Burada Cenâb-ı Hak kadının efendisi anlamına gelen “seyyidehâ” (سيدها) kelimesini kullanmakta, ikisinin efendisi anlamına gelen “seyyidehuma” (سيدهما) dememektedir. Bu durum az önce bizim söylediğimize işaret etmektedir. “Lede’l-bâb” (لدى الباب) kapının yanında demektir. Yani kadının efendisini kapının yanında buldular.

Kadın kocasına dedi ki: Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir? Bu ifade, iradenin fiil ile beraber olduğuna işaret etmektedir. Çünkü kadın, Hz. Yûsuf’un içindeki arzusunu bilmiyordu. O ancak gördüğü durumdan ve meyletmekten anladığını haber vermişti. Yûsuf’un kardeşlerinin sözleri de böyle

---

62 Yûsuf, 12/23.

63 Yûsuf, 12/23.

idi: "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli"[64]. Halbuki onlar babalarının içindeki sevgiyi bilmiyorlardı, Hz. Yâkup'tan gördükleri Yûsuf'a olan meylinden ve ona olan şefkatinden başka bir şey bilmiyorlardı. Bu, söylediğimiz gibi iradenin fiille beraber olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَا اِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٦﴾ وَاِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾

26. "Yûsuf, 'Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi' dedi. Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır."

27. "Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; bu doğru söyleyenlerdendir."

Yûsuf, 'Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi' dedi. Yani o beni ilişkiye davet etti. Âyetteki "murâvede" (المراودة) kelimesi, yukarıda söylediğimiz gibi[65] ilişkiye davet anlamına gelir. Nitekim bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Onu babasından isteyeceğiz, dediler"[66]. Yani onu çağıracağız ve isteyeceğiz. Hz. Yûsuf **asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi** diyerek gizlilik örtüsünü nasıl yırtar? denirse, buna şöyle cevap verilir: Bu sözde kadının gizlilik örtüsünü açmak yoktur, aksine kendisine yapılan ithamın ve ayıbın reddi vardır. Bir insana gereken de, Hz. Yûsuf'un yaptığı gibi kendisine isnat edilen ayıbı ve lekeyi reddetmesidir.

Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: Eğer gömleği şurdan **yırtılmışsa** Yûsuf şöyledir, burdan yırtılmışsa da böyledir. Bazı müfessirler şöyle dedi: O bilirkişi, kadının amcasının oğlu idi, anlayışlı bir adamdı, ismi de şu idi. Bazıları da şöyle söyledi: Asıl şahit, gömleğin arkadan yırtılmasıdır. Başka yorumlar da yapılmıştır. Fakat bu şahidin kim olduğu bilinmez. Onun beşikteki bebek olduğu da söylenmiştir. Bizim, onu bilmeye ihtiyacımız yoktur.

64 Yûsuf, 12/8.
65 bk. Yûsuf sûresinin 12/23. âyetinin tefsiri.
66 Yûsuf, 12/61.

Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir;
295 **bu doğru söyleyenlerdendir.** Gömleğin önden yırtılması, [§]ancak kadının Yûsuf'u kendinden uzaklaştırmak için olabilir, arkadan yırtılması da kadının Yûsuf'u kendinden itmek için değil kendine çekmek için olabilir. Bu, örfen açık olan bir haldir. Bundan dolayı bilirkişi dedi ki: **Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir; bu doğru söyleyenlerdendir.** "Aziz, Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: Anlaşılıyor ki bu iş, siz kadınların tuzağıdır"[67]. Azîz, Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmasını, kadının onu itmesinden değil kendine çekmesinden dolayı yırtılmış olacağına delil getirdi. Bu, içtihatla amelin caiz olduğuna işaret eder. Çünkü genellikle gömlek, ancak arkadan çekildiği sırada arkadan yırtılır, önden ise ancak önden itilirken yırtılır. Bundan dolayı bu hal, söylediğimiz şeye delil sayılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Her ne kadar gerçekte bunun aksinin olması da mümkün ise de, genel durum böyledir.

Eğer gömleği önden yırtılmışsa o şöyledir, **şayet gömleği arkadan yırtılmışsa,** böyledir diye bilinen cümlede, âlimlerimizin çeşitli meseleler için gösterdikleri deliller vardır. Bu meselelerden biri şudur: İçinde inciler ve tabaklanmış deriler bulunan bir mağazada derici ile incici kavga ettiklerinde, onlardan her birinin elinin durumuna göre hüküm verilir; inciciye inci ile, dericiye de deri ile ve ellerinin durumuna göre. Genel anlayış ve elin zâhiri ile buna delil getirilir; tıpkı gömleğin arkadan yırtılmasının kadının Yûsuf'u arzulamasından dolayı olduğuna istidlâl edilerek onun aleyhine hüküm verildiği gibi. Buna benzer meselelerin sayısı çoktur; bir meselenin her ne kadar gerçekte görünen lafzî anlama aykırı olması mümkün olsa da, onun hakkında genel durumun işaretiyle hüküm verilir.

فَلَمَّا رَاٰ قَم۪يصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ اِنَّ كَيْدَكُنَّ
عَظ۪يمٌ ﴿٢٨﴾

296 [§]***28. "Aziz, Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: Anlaşılıyor ki bu iş, siz kadınların tuzağıdır. Sizin tuzağınız gerçekten yamandır."***

---

67 Yûsuf, 12/28.

Kadının tuzağı, Yûsuf'la birlikte olmayı arzuladığında bu arzusunu açıklayıp ona güvenmesi, ancak Hz. Yûsuf onun arzusunu kabul etmeyince, kadının durumu açıklayıp şöyle demesiydi: "Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası…"[68] Kadının bu sözü, onun hilelerinden biriydi. Hile anlamına gelen "keyd" (الكيد) ve tuzak anlamına gelen "mekr" (المكر) kelimelerinin aslı, insanı güvende iken yakalamak demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyette iki eş arasında ihtilaf konusu olan bir mal hakkında âlimlerimizin sözlerine delil vardır. Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, eğer o, erkeklerin mallarından ise erkeğin elinde, kadınların mallarından ise kadının elinde kalır.

يُوسُفُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا وَاسْتَغْفِرٖى لِذَنْبِكِ اِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِـٔينَ ﴿٢٩﴾

29. "Yûsuf! Sen bunu olmamış say! Hanım! Sen de günahının affını dile; çünkü sen günahkârlardan oldun!"

Yûsuf! Sen bunu olmamış say! Yani, "Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi"[69] sözünü unut! Bu âyetin bütün bu olanları unut anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani bu konuyu kapat ve bir daha asla açma!

Hanım! Sen de günahının affını dile. Bunu söyleyen, Yûsuf'a **bunu olmamış say** dedi, kadına da, **sen de günahının affını dile, çünkü sen günahkârlardan oldun,** dedi. Adam bu sözü, birlikte olmayı arzu eden ve buna davet edenin kadın olduğu ortaya çıkınca söylemişti. Ancak bu sözü kimin söylediğinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları, kadının kocası söyledi, dedi, Yûsuf'a da; **bunu olmamış say,** yani bu konuyu açma, demişti. Müfessirler dediler ki: Çünkü adam kıskanç olmayan biriydi. Bazıları şöyle söyledi: O sözü başka bir adam, yani kadının amcasının oğlu söylemişti. Bu daha doğru gibidir. **Sen de günahının affını dile** meâlindeki cümle hakkında bazıları şöyle dedi: Adam bu sözü kadına söylemişti, çünkü onlar her ne kadar putlara tapıyor idiyseler de, ancak kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyorlardı; bundan dolayıdır ki kadına **sen de günahının affını dile** demişti. Bazı müfessirler şöy-
le söyledi: **[§]Sen de günahının affını dile,** yani kocandan af dile, çünkü ona 297
ihanet ettin. Eğer bu yorum doğru ise, o zaman kadına bu sözü söyleyen kocası değil, başka biriydi. Eğer ilk yorum doğru kabul edilirse, o zaman o sözü her ikisi de söylemiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

68 Yûsuf, 12/25.

69 Yûsuf, 12/26.

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِى الْمَدِينَةِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتٰيهَا عَنْ نَفْسِهٖ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا اِنَّا لَنَرٰيهَا فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٣٠﴾

30. "Şehirdeki bazı kadınlar, 'azizin karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş; (Yûsuf'un) ***sevdası kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapkınlık içinde görüyoruz' dediler."***

Şehirdeki bazı kadınlar, 'azizin karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş' dediler. Kadın sanki sırrının, şehirdeki kadınlar nezdinde gizli kalmasını istemişti, ama onlar bu sırrın krala ulaşması için şehir halkı içinde yaymışlardı. Yahut o kadınlara kendisi söylemediyse, o zaman mutlaka hizmetçilerden biri öğrenmiş ve o sırrı şehirdeki kadınlar arasında yaymıştı. İşte o zaman onlar şöyle demişlerdi: **Azizin karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş.** Yani kölesiyle birlikte olmak istiyormuş.

(Yûsuf'un) sevdası kalbine işlemiş! Bazıları buradaki "şeğâf" (الشغاف) kelimesine, kalbin örtüsü ve kılıfı mânasını verdi. Buna göre âyet, kadının Yûsuf'a olan aşkı kalbine işledi mânasına gelir. Ona "meşğûf" (مشغوف) da denilir; o da, aşktan çılgına dönmüş anlamına gelir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Şeğaf" (شغف), aşkını içine gömmek mânasına gelir[70]. "Şeğaf" (شغف), aşk ile dolmaktır. Ebû Avsece şöyle dedi: Âyet, aşk kalp kılıfının içine işledi mânasına gelir. Bu kelime ayın harfi ile "şeafehâ" (شعفها) diye okunursa, aklı gitti, aşık oldu mânasına gelir[71]. Bu, o kadınların sözüdür, bununla onların neyi kastettiklerini bilmiyoruz. Ancak bu bir haberdir, Allah onların böyle söylediklerini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

298 **[§]Biz onu gerçekten açık bir sapkınlık içinde görüyoruz,** çünkü kocasına ihanet etmişti. Yahut, **o gerçekten açık bir sapkınlık içinde,** çünkü aşkından şaşkına dönmüştü. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَئًا وَاٰتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكّٖينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَاَيْنَهُٓ

70 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 199; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 528.

71 Bu okuyuş, bazı tâbiîlerden şâz kırâat olarak rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 200; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 528, 529).

اَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا بَشَرًا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا مَلَكٌ كَر۪يمٌ ﴿٣١﴾

31. "Azizin karısı, kadınların dedikodularını duyunca onlara davetçi gönderdi; yaslanmaları için yastıklar hazırladı ve onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyvelerini soyarken Yûsuf'a)***, 'karşılarına çık!' dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Bu yüzden ellerini kestiler ve 'Hâşâ Rabb'imiz! Bu bir beşer değil, bu ancak değerli bir melektir!' dediler."***

Azizin karısı, kadınların dedikodularını duyunca. Yani onların konuşmalarını işitince… "Mekr" (المَكْر) kelimesi, insanı güven halinde iken yakalamak mânasına gelir, burada ondan maksat da gizlenmesi istenen ve kendisine emanet edilen şeye ihanet etmektir. Sanki kadın, sırrının ve Yûsuf'a olan aşkının insanlardan saklanmasını istemişti, onu şehirdeki kadınlara da insanlardan gizlemek üzere açıklamıştı, fakat onlar da bunu her tarafa yaymışlardı. İşte kadının duyduğu [dedikodu anlamı verdiğimiz] hile bu idi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı müfessirler böyle dediler. Kadının, sırrını kadınlara vermemiş olması da mümkündür, ancak hizmetçilerden biri farkına varmış ve kadınlara o haber vermişti, onlar da her tarafa yaymışlardı. **Azizin karısı,** onlardan bunu duyunca, **onlara davetçi gönderdi,** ya vereceği ziyafete davet etti veya ziyarete gelmelerini rica etti. Müfessirler ise şöyle dediler: Kadınlar, şehirdeki fırıncı ve sucu kadınlardı. Onu kimin söylediğini ve onların kim olduklarını bilmiyoruz. Zaten onların kim olduklarını bilmeye ihtiyacımız da yoktur.

Yaslanmaları için yastıklar hazırladı. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Buradaki "müttekeen" (مُتَّكَأً) kelimesi, yiyecek, içecek ve yaslanacak yastık hazırladı mânasına gelir[72]. Bazıları bu kelimeye semer anlamı verdi. Bazıları da yastık
veya dayanılacak şeyler anlamı verdi. Ebû Avsece de, uzanmış, [§]yani kadın- **299**
ların oturacakları ve uzanacakları yerlerini hazırladı mânasını verdi. Kelime "mütkeen" (مُتْكًأ) diye okunduğunda[73], Hasan-ı Basrî'nin dediğine göre, semer

---

72 Bu mânada bir rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 202.

73 Bazı rivayetlerde zikredilen bu okuyuş, şâz kırâattır (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 529-530).

ve yiyecek mânasına gelir. İbn Kuteybe de böyle dedi ve ona "bezmâverd" (البَزْماوَرْد) denilir diye ekledi[74].

Onlardan her birine bir bıçak verdi. (Kadınlar meyvelerini soyarken Yûsuf'a), 'karşılarına çık!' dedi. Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Burada kadının söylediği karşılarına çık sözüne Hz. Yûsuf nasıl itaat etmiştir? Bu, helâl olmayan bir durumdur. Ancak bu hal çeşitli yollarla açıklanabilir. Birincisi, kadınların yanına girmeye ve onlarla halvet olmaya Hz. Yûsuf zorlanmış olabilir. Çıkmaya gelince, o konuda zorlanmış olmaz, çünkü maksat onların yanından çıkmaktır. Çünkü onların karşısına çıktığında oradan çıkması da mümkün olacaktı. Sanki kadın onların karşısına çıkmaya izin verince, onların yanından çıkacağı için arzu ederek çıktı. Çünkü kadının izni olmadan o evden çıkması mümkün değildi. Dolayısıyla onların karşısına çıkma emri, o evden çıkma iznini de kapsamakta idi; çünkü kadının izni olmadan evden çıkmanın yolu yoktu. Bu yüzden önce onların karşısına çıktı, sonra da o mekândan ayrıldı. Bu, oradan kurtulmanın başka yolu olmadığı için zorlama sayılmaz. Buradaki çıkma emri, sanki sadece "çık" kelimesinden ibaretti, "onların karşısına" ifadesini söylememişti. Dolayısıyla Hz. Yûsuf, kadınların yanına çıkacağını bilmiyordu, bu yüzden çıktı. Ancak Cenâb-ı Hak
300 âyette kadının maksadını haber vermektedir, [§]yani onun çık emrinden maksadı kadınların karşısına çıkması idi. Karşılarına çık, dedi ilâhî beyanıyla kadının maksadını haber vermektedir. Konuşmada bu gibi şeyler yapılmaktadır. Karşılarına çık cümlesindeki "aleyhinne" (عليهن) zamiri, "anhunne" (عنهن) diye, yani onların yanından çık anlamında kullanılmış olması da caizdir; "alâ" (على) harf-i cerini, "an" (عن) harf-i ceri anlamında kullanmak Arap dili açısından caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar, insanlara ölçerek bir şey aldıklarında"[75], yani insanlardan aldıklarında demektir. Bunun örnekleri çoktur. Bu âyet-i kerîme, Yûsuf'u satın alanın, onun sokağa çıkmasına ve insanların içine girmesine engel olduğuna işaret etmektedir. Ya onun canından korktuğundan yahut kadınlar yüzünden fitneye düşmesini istemediğinden veyahut da hakkında çalınmış bir çocuğu alıkoyduğu kanaatinin uyanmaması için Yûsuf'un varlığından haberdar olunmasını istemediğinden onun dışarı çıkmasına engel oluyordu. Burada bir insanın kendi çocuğunu veya kölesini şefkat duygusuyla korumak istemesi fikri nasıl olmaz?

---

74 Bezmâverd'in aslı zümâverd'dir, yabancı dilden Arapçalaştırılmıştır. Yumurta ve etle yapılan bir yemektir (Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, "ورد" md.).

75 "Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler" (el-Mutaffifîn, 83/1-2).

Kadınlar Yûsuf'u görünce güzelliği karşısında şaşırıp kaldılar. Burada kullanılan ve onu büyüttüler anlamına gelen "ekbernehû" (أَكْبَرْنَه) kelimesi, onun güzelliğini çok yücelttiler anlamına gelir; bir insanda böyle bir güzelliğin bulunmasına şaşırıp kaldılar. Görmez misin ki o kadınlar şöyle demişlerdi: **Hâşâ Rabb'imiz! Bu bir beşer değil, bu ancak değerli bir melektir, dediler. Bu yüzden ellerini kestiler.** Yani ellerindeki meyve bıçaklarıyla ellerini kestiler. Müfessirler bu cümlede ki **hâşâ Rabb'imiz** (حاش لله) ifadesine maazallah anlamını verdiler. Bazıları bu sözün, çirkinlikten tenzih etmek mânasına geldiğini söyledi. Kadınların, maazallah, **bu bir beşer değil, bu ancak değerli bir melektir** demeleri, onların Allah'a inandıklarına işaret eder. **Bu ancak değerli bir melektir** sözü de, onlar meleği görmeseler de, meleğin güzel olduğu anlayışının toplumda hâkim olduğunu ifade eder. [§]Dolayısıyla güzel olan her 301
şeyi meleklere nispet ediyorlardı. Onlara çirkin olan her şeyi de -Allah lânet eylesin!- şeytana nispet ediyorlardı. Âyetteki "beşeran" (بَشَرًا) kelimesi, "bişiran" (بِشِرًى) diye de okunmuştur[76], o zaman da, bu, satın alınan bir insan olamaz mânasına gelir.

قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّـذ۪ى لُمْتُنَّن۪ى ف۪يهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُـهُ عَنْ نَفْسِه۪ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُـرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِر۪ينَ ﴿٣٢﴾

32. "Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onunla beraber olmak istedim. Fakat o, iffetini korudu. Andolsun, eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!"

Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Onlar, kadın hakkında şöyle söylemişlerdi: "Azizin karısı, hizmetindeki genç ile beraber olmak istiyormuş"[77]. Yani sizin beni, beraber olmak istiyorum diye **kınadığınız şahıs işte budur**. Şimdi onu görünce siz ellerinizi kestiniz, bu insan olamaz, insandan çok daha üstündür diye şaşırıp kaldınız.

---

76 Bu şâz kırâat bazı tâbiîlerden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 209; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 531).

77 Yûsuf, 12/30.

Ben onunla beraber olmak istedim. Yani onu benimle birlikte olmaya davet ettim. **Fakat o, iffetini korudu.** Yani davetimi kabul etmedi. Nitekim bir âyette "Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır"[78] buyurulur, Allah'ın hükmünü engelleyecek kimse yoktur anlamı kastedilir. Âyetteki "ista'same" (استعصم) kelimesi, Allah veya dini sayesinde, yahut peygamberliği veyahut aklı sayesinde kendini korudu, demektir. Bu ifade müfessirlerin söylediği gibi Hz. Yûsuf pantolonunu çıkarmıştı benzeri sözlerin doğru olmadığına işaret eder. Çünkü kadın, **o, iffetini korudu** demektedir.

Andolsun, eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa… Bu sözü azizin karısı söylemişti. **Mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!** Bu beyan ya **mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacak** anlamına gelir, veya **mutlaka zindana atılacak ve elbette aşağılananlardan olacak** mânasına gelir. Çünkü adam karısına, "Ona değer ver ve güzel bak!"[79] demişti. Ona değer verilirken kadının yanında değerli ve saygındı, ancak birlikte olmayı reddedince, kadın, **mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacak**, yani aşağılananlardan biri olacak dedi.

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَن۪ٓي اِلَيْهِ وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنّ۪ي
كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِل۪ينَ ﴿٣٣﴾

302 [§]***33. "Yûsuf, 'Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!' dedi."***

Yûsuf, Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir, dedi. Hz. Yûsuf'un **zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir** demesi, çağıranın ve birlikte olma davetinin azizin karısından geldiğine işaret etmektedir. Görmez misin ki başka bir yerde de şöyle demektedir: "Kral (kadınlara), 'Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?' diye sordu"[80]. Azizin karısı da buna benzer şeyler söylemişti: "İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur"[81]. Yani onunla beraber olmak istediğim için sizler beni kınamıştınız, şimdi siz onunla beraber olmak istiyorsunuz. Ve Hz. Yûsuf'un

78 Hûd, 11/43.
79 Yûsuf, 12/21.
80 Yûsuf, 12/51.
81 Yûsuf, 12/32.

söylediği şu söz: **Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir.** Yani o zillet ve aşağılanma benim için daha iyidir. "Ehabbu ileyye" (أحبّ إليّ) kelimesi, benim tercihim odur, dinim için o daha hayırlıdır, demektir. **Bunların benden istediklerinden,** yani onların istedikleri şey nefsin hoşuna gitse, ona meyletse ve onu arzu etse de, yine zindanın kendisine daha hayırlı olduğunu haber vermekte; nefis zindandan hoşlanmadığı, hatta nefret ettiği halde yine de zindanı tercih ettiğini ve dini için onun daha hayırlı olduğunu söylemektedir. Görmez misin ki Hz. Yûsuf şunu da söylemektedir: **Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!** Bu ifade, Hz. Yûsuf'un söylediği **zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir** meâlindeki cümle ile, ancak kendi irade ve tercihiyle sevdiğine ve dindeki tercihini kastettiğine işaret etmektedir, nefsin sevdiğine ve tercihine değil. Aksine nefis, kadınların davet ettikleri şeyi arzu eder ve onu ister. Bunun delili de yine Hz. Yûsuf'un söylediği, sonra **onlara meyleder ve cahillerden olurum** meâlindeki beyanıdır. **Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir** meâlindeki cümle, dua cümlesi değildir, nitekim bazı insanlar öyle dediler: O Rabb'inden zindanı talep etmişti, duası kabul edildi ve zindana düştü. Hz. Yûsuf'un duası, şu sözde görülmektedir: **Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan…** Nitekim Hz. Âdem ile Havva da şöyle demişlerdi: "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[82]. [§]Bu âyetteki "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik" 303
meâlindeki ifade dua değildir, içinde bulundukları halden haber vermektedir. Dua ancak onların şu sözleridir: "Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" Hz. Nuh da şöyle demişti: "Ey Rabbim! Ben, senden hakkında bilgi sahibi olmadığım bir şeyi istemekten yine sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, kaybedenlerden olurum!"[83]

Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meylederim. Bu cümle, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Yûsuf'a vermediği bir lütfun daha kendi katında bulunduğuna işaret etmektedir. Çünkü o lütfu kendisine vermiş olsaydı, kadınların tuzakları ve kötülükleri meydana gelmeyecekti. Çünkü Hz. Yûsuf, **bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan** demektedir. Eğer bu da kendisine verilmiş olsaydı, Hz. Yûsuf'un böyle bir istekte bulunmasının anlamı olmazdı. Bu, Mûtezile'nin iddialarını da reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar: Yüce Allah herkese her türlü itaati yerine getirme kudretini ve her nevi

82 "Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" (el-A'râf, 7/23).

83 Hûd, 11/47.

hayrı yapma kuvvetini, aynı zamanda her çeşit kötülüğü de defetme gücünü vermiştir.

Bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan. Yani eğer onların tuzaklarını benden sen gidermezsen, giderebilecek hiç kimse yoktur. Az önce geçen “Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen” meâlindeki âyet de bu mânadadır. Bu cümle, “Allahım! Beni bağışla ve esirge” diye dua etmekten daha beliğdir. **Onlara meylederim.** Bazıları buradaki “esbu ileyhinne” (أَصْبُ إِلَيْهِنّ) ibaresine onlara meylederim diye anlam verdi. Bazıları da şöyle mâna verdi: Eğer onların bana kurdukları tuzakları boşa çıkarmazsan, onlara uyarım. “Sabv” (الصَّبْوُ) kelimesine, emrin dışına çıkmak mânası verilmiştir. Dininden çıkan herkese de Sâbiî oldu denilir. Müşrikler de Resûlullah’a (s.a.) Sâbiî, yani üzerinde bulunduğumuz dinden çıktı diyorlardı. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: “Sabv” (الصَّبْوُ) kelimesi, hoşa giden iş demektir. **Cahillerden olurum**, yani eğer bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan benim fiilim, âlimlerin hâkimlerin fiili gibi değil, cahillerin fiili gibi olur.

فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

34. “Rabb’i onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Şüphesiz O, çok iyi işiten, pek iyi bilendir.”

Rabb’i onun duasını kabul etti ve kadınların tuzağına düşürmedi. Bu ilâhî beyan, Hz. Yûsuf’un duasından maksadın, onun şu sözü olduğuna işaret eder: “Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara
304 meylederim”[84]. [§]“Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir”[85] sözü dua değildir, o ancak haberdir, zindanı öyle gördüğünü haber vermektedir. Çünkü onun arkasından Cenâb-ı Hak, Rabb’inin onun duasını kabul ettiğini haber vermekte ve **kadınların tuzağına düşürmediğini** bildirmektedir.

Şüphesiz O, çok iyi işiten, pek iyi bilendir. O, işitendir. Yani yaratılanlar arasında söylenen açık ve gizli her sözü işitmektedir. **Bilendir,** yani hiçbir şey O’na gizli değildir.

---

[84] Yûsuf, 12/33.

[85] Yûsuf, 12/33.

“Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan”[86] meâlindeki âyet ve hemen arkasından gelen **Rabb’i onu kadınların tuzağına düşürmedi** meâlindeki cümle, kadınların Hz. Yûsuf’u, kendisine de gizli olacak ve farkına varmayacak bir şekilde o işe davet ettiklerine, onun da hemen bunu kendisinden uzaklaştırması için Allah’a sığındığına işaret eder.

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى ح۪ينٍ ﴿٣٥﴾

35. “Sonunda -kesin delilleri görmelerine rağmen- onu bir zamana kadar zindana atmak (yetkililerce) ***gerekli ve uygun görüldü.”***

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre kadın kocasına şöyle demişti: Yûsuf benimle birlikte olma isteğine devam ediyor, ama ben kabul etmiyorum. Kocası da bu sözü doğru saymış ve Yûsuf’u zindana atmıştı. **Kesin delilleri görmelerine rağmen** meâlindeki cümle hakkında müfessirler şöyle dediler: Kesin delil gömleğin arkadan yırtılması, yüzünün tırmalanması ve benzeri şeylerdir. Ancak onların gördükleri kesin deliller, sanki Hz. Yûsuf’un nübüvvetinin ve risâletinin delilleri idi. Bazıları da şöyle söyledi: Onu kadınların ithamından uzaklaştırmak, insanlardan ilişiğini kesmek ve böylece o olayı unutturmak için hapsettiler. Âyette mâsumiyetinin ve kendisine yaptıkları ithamlardan aklandığının delillerini gördükten sonra Hz. Yûsuf’u hapsettikleri belirtilmektedir; bu durumda onlar Hz. Yûsuf’u haksız yere hapsetmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ اَحَدُهُمَٓا اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَعْصِرُ خَمْرًا
وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنّ۪ٓي اَرٰين۪ٓي اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْس۪ي خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ
نَبِّئْنَا بِتَاْو۪يلِه۪ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٣٦﴾

36. “Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Onlardan biri, ‘Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm’ dedi. Diğeri de, ‘Ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm. Kuşlar ondan yiyordu. Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni iyi kişilerden biri olarak görüyoruz’ dedi.”

Onunla birlikte zindana iki delikanlı daha girdi. Denildi ki: Onlar kralın kölesi idiler ve kral onlara kızdığı için hapse atmıştı. **Onlardan biri, ‘Ben rüyada şarap yaptığımı gördüm’ dedi.** Bazıları şöyle dedi: Orası üzüme şa-

---

86 Yûsuf, 12/33.

rap denilen bir yerdi. Yahut üzüme, sebep olduğu halin ismiyle veya aslının ismiyle şarap deniyordu. Bir şeye, sebep olduğu halin ve aslının ismi ile isim-
305 lendirilmesi dilde caizdir. **[§]Diğeri de, ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm, dedi.** Bunlardan biri kralın fırıncısı, diğeri de sâkisi idi. **Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen biri olarak görüyoruz.** Bazıları şöyle dedi: Hz. Yûsuf'un zindandaki iyiliği, hastaları tedavi etmesi, dertlileri teselli etmesi ve kendi başına Rabb'ine ibadet etmeye çalışması idi. Bu, muhtemeldir. Belki de o zindandakilere iyilik yapıyor, onlarla iyi ilişkiler kuruyor ve namaz, oruç gibi kendisi ile Rabb'i arasında mâlum olan ibadetleri yapmaya çalışıyordu. Bundan dolayı ona Muhsin, yani iyi insan adını vermişlerdi. Onlar bu sözü, Hz. Yûsuf'tan özellikle hayırlı şeyler yaptığını gördükleri yahut kendilerini putlara tapmaktan çekip Allah'ın birliğine inanmaya ve O'na kulluk yapmaya davet ettiği için söylemiş de olabilirler. Bundan dolayı ona "muhsin" (المحسن), yani iyi insan adını vermişlerdi. Hz. Yûsuf'un zindandakilere hep güzel muamele ettiği için böyle söylemiş de olabilirler. İhsan kelimesi burada ilim anlamına da gelebilir; yani biz seni bilgili insanlardan biri olarak görüyoruz. Bu, Ferrâ'nın görüşüdür.

Bunun yorumunu bize bildir. Rüya tabirine burada tevil ismi verildi, çünkü tevil, işin akıbetinden haber vermektir, bundan dolayı ona tevil dediler. Sonra Hz. Yûsuf şarap yaptığını gören kişinin rüyasını, tekrar krala şarap yapma işine dönmekle yorumladı. Yukarıda söylendiği gibi o, daha önce de kralın şarap ustası idi. O, rüyasında eski işine devam ettiğini görünce, Hz. Yûsuf da onun rüyasını tekrar eski işine döneceği şeklinde yorumladı. Diğeri ise söylendiği gibi fırıncı idi, ancak o insanlar için ekmek yapıyordu; o da rüyasında başında ekmek taşıdığını ve kuşların o ekmekten yediklerini görmüştü; buradan Hz. Yûsuf onun eski işinden ayrılacağı neticesini çıkardı, onun işinden ayrılması da öldürülmesi anlamına geliyordu. Çünkü o daha önce insanlar için ekmek üretiyordu ve başkaları için ekmek yapıyordu. Buradan Hz. Yûsuf, onun işinden ve mesleğinden çıkarılacağı neticesine vardı. Ancak o aynı zamanda asılacaktı, çünkü rüyada ayakta dikilmiş halde idi. Bundan dolayı onu bulunduğu hal üzere yorumladı. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ اِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ اَنْ
يَأْتِيَكُمَا ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِى رَبِّى اِنِّى تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ
بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾

[§]*37. "Yûsuf şöyle cevap verdi: Size erzak olarak verilen yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir. Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan, aynı zamanda âhireti de inkâr etmekte olan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim."* 306

Yûsuf şöyle cevap verdi: Size erzak olarak verilen yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Yûsuf bu sözü onlara bu konuda bilgi sahibi olduğunu anlatmak için söylemişti. Yani o, kendisine ihtiyaç duyulmayan şeyi de biliyordu. Kendisine ihtiyaç duyulmayan şeyin ilmini bilen, onun yorumunu bilmeye daha lâyıktır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu onları putlara tapmaktan ve Allah'tan başkasına kulluktan vazgeçirmek, Allah'ın birliğini kabule ve O'na kulluğa yönlendirmek için Cenâb-ı Hak tarafından uygun görülen bir çare idi. **Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir,** yani O'nun lütfudur sözünü Hz. Yûsuf bundan dolayı söylemişti. O bilgiyi Allah'a nispet etmiş ve kendisine onu Allah'ın öğrettiğini söylemişti. Ancak bu öğretme işi de, meleklerin gelip kendisine bildirmelerinden başka bir yolla olmaz. Bu, -Allah'ın salât ve selâmı kendilerine olsun- peygamberlere yüce Allah'tan gelen bir lütuftur. **Size erzak olarak verilen yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şöyledir: Rüyada işaretlerini gördüğünüz **o yemek size gelmeden,** bunun yorumunu yemek gelmeden önce **mutlaka size haber vereceğim.**

Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim. Hz. Yûsuf, burada **Allah'a inanmayan bir kavmin dinini** terkettiğini haber vermektedir. **Allah'a inanmayan bir kavmin dinini terkedip geldim** meâlindeki cümle, daha önce Hz. Yûsuf o dine mensuptu da sonra terketti anlamına gelmez. Yani baştan beri ona yanaşmamıştı demektir, onu terketmeseydi başkasını alırdı anlamında değildir. Nitekim "Gökleri yükseltti"[87] meâlindeki âyet, önce gök aşağıya konulmuştu, sonra yukarı kaldırdı mânasına gelmez, onu ilk yaratırken yüksek olarak yarattı demektir. Aynı şekilde "Yeryüzünü aşağıya serdi"[88] meâlindeki âyet de böyledir; yeryüzü önce yüksekte idi de sonra aşağıya indirdi demek değildir. Cenâb-ı Hak, onları ilk yaratırken yukarda ve aşağıda olacak şekilde yaratmıştır. "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[89] meâlindeki âyet de böyledir; onlar önce karanlıkta idiler de sonra

---

87 er-Ra'd, 13/2.

88 er-Rahmân, 55/10.

89 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" (el-Bakara, 2/257).

Allah onları oradan çıkardı anlamına gelmez, aksine Allah onları korudu ve o karanlığa hiç girmediler demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah’a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim. Bu âyet, küfrün bütünüyle tek millet olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Hz. Yûsuf, iman etmeyen bir milletin dininden uzaklaştığını haber vermektedir, uzaklaştığı o millet mezhepleri ve görüşleri itibariyle birbirlerinden çok farklı idiler.

وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَٓاءٖٓي اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَٓا اَنْ
نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ
وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

307 **[§]*38. “Atalarım İbrahim, İshak ve Yâkub’un dinine uydum. Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah’ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler.”***

[Mûtezile ve Büyük Günah]

Atalarım İbrahim, İshak ve Yâkub’un dinine uydum. Hz. Yûsuf önceki âyette “Ben, Allah’a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim”[90] demiş, onların Allah’ı ve âhiret gününü inkâr ettiklerini haber vermişti. Bu, Allah’a ve âhiret gününe inanmayanların kâfir olduklarını gösterir. Bu âyet, küfürle iman arasında üçüncü bir konum düşünen Mûtezile’yi reddetmektedir. Hz. Yûsuf, Allah’a inanmayanların kâfir olduğunu haber vemekte idi, Mûtezile ise büyük günah işleyen mümin değildir, ancak kâfir de değildir, demektedirler. Sonra Hz. Yûsuf, Allah’a iman etmeyen o insanların dininden uzaklaştığını, ataları İbrahim’in ve âyette zikrettiği diğerlerinin dinlerine tâbi olduğunu söylemektedir. Sonra da atalarının dininden haber vermektedir: **Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz.** Onlara atalarının dinini tanıtıyor; Allah’a ortak koşmaktan kaçınmak, ulûhiyetin sadece O’na olduğunu kabul etmek ve kulluğu da O’na yöneltmektir. Buna göre dünyada sadece iki din vardır: Küfür dini ve İslâm dini! Hz. Yûsuf, İslâm dinine mensup olmayanın küfür dinine mensup olduğunu haber vermektedir. Sonra atalarından özellikle üçünün ismini vermektedir: **İbrahim, İshak ve Yâkup.** Çünkü bunlar, bütün insanlar

90 Yûsuf, 12/36.

nezdinde saygın şahsiyetlerdi. Her din mensubu kendilerini, onların dininden olduklarını iddia etmektedirler. Hz. Yûsuf onların İslâm dinine, samimi olarak tek Allah inancına bağlı olduklarını haber veriyor, onlar sizin iddia ettiğiniz gibi değildirler diyordu. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi"[91].

Bu, Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Bu, yani benim ve atalarımın bağlı olduğu bu din, **Allah'ın bize ve insanlara olan lütfundandır.** Çünkü Cenâb-ı Hak insanları, onların bünyelerine yerleştirdiği akıl sayesinde Allah'ın vahdâniyetini ve rubûbiyetini anlayabilecek bir fıtratta yarattı. **Fakat insanların çoğu şükretmezler.** Allah'ın lütfuna ve yaratılıştan bünyelerine aklı
yerleştirmesine şükretmezler. [§] Yahut onlara vermiş olduğu bu din ve hidâyet, **308**
Allah'ın lütfundandır, ancak insanların çoğu o dini ve o hidâyeti terkediyor.

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾

39. "Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) ***daha iyi?"***

Arkadaşları gördükleri rüyayı tabir etmesini kendisinden istediklerinde Hz. Yûsuf, onları Allah'ın birliğine inanmaya davet etti ve onlara bunun yolunu gösterdi. "Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir"[92] dedi ve şöyle devam etti: **Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) daha iyi?** Yani tek bir Rabb'e kulluk etmek ve O'nun rızasını kazanmak mı daha iyi, yoksa birçok tanrıya kulluk edip birilerinin rızasını kazanmak mı? Çünkü tanrı kabul edilenden bazılarına kulluk ettiği ve onların rızasını kazanmaya çalıştığında, diğerlerini kızdırmış olur. Dolayısıyla onun maksadına ulaşması ve ihtiyaçlarını karşılaması mümkün olmaz, çünkü ne kadar gayret gösterse de hepsinin rızasını kazanmaya gücü yetmez. Fakat tanrı bir tane olduğunda onu razı etmek daha kolaydır; çünkü sadece ona kulluk etmeye ve onu razı etmeye çalışır ve neticede maksadına ulaşır, ihtiyaçlarını da elde eder. İkincisi, Hz. Yûsuf, onun **gücüne karşı konulamaz olan bir tek Allah** olduğunu haber veriyor; O, diğer tanrıları

---

91 Âl-i İmrân, 3/67.

92 Yûsuf, 12/37.

ve sizin taptıklarınızı kahretmek gücüne sahiptir. Bu durumda gücüne karşı konulamaz olan bir tek Allah'a kulluk etmek, mağlubiyetin kahrını yaşayan birçok tanrıya kulluktan daha hayırlıdır.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Hz. Yûsuf, **ey zindan arkadaşlarım** demiş, onları zindan arkadaşı diye isimlendirmişti, çünkü onlar da zindanda idiler. Tıpkı cehennem arkadaşı, cennet arkadaşı vb. denildiği gibi. Fakat öyle olsaydı, "Yâ sâhibeyi's-sicni" (يا صاحِبَيِ السِّجْنِ) değil, "yâ sâhibâ es-sicni" (يا صاحِبا السِّجن) demesi gerekirdi. Böyle demediğine göre Hz. Yûsuf'un bu ifadesi, onları kendine nispet ettiğini gösterir. Sanki şöyle demişti: "Yâ sâhibeyye fi's-sicn" (يا صاحِبَيَّ فِى السِّجن), ey benim zindandaki arkadaşlarım! Çünkü onlar da Hz. Yûsuf'la birlikte zindanda idiler.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهٖٓ اِلَّٓا اَسْمَٓاءً سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍۜ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِۜ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُۜ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

309 **[§]*40. "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler."***

Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, yani putlar, **sizin ve atalarınızın** tanrılar adını **taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir.** Onlar, kendilerine kulluk yapılmaya ve ilâh diye isimlendirilmeye lâyık değildirler. Buna lâyık olan ancak sizleri ve göklerle yeri yaratandır. **Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir.** Yani sizin onlara tapmanıza dair, sizin ve atalarınızın tanrılar diye isimlendirdiğiniz o nesneler hakkında Allah hiçbir delil ve kanıt indirmemiştir. **Hüküm sadece Allah'a aittir.** Yani ilâhlık, rablık ve kulluk yapılmak konusunda hüküm sadece Allah'a aittir. Gerçek, sizin söylediğiniz şu sözlerdeki gibi değildir: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[93]. "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[94]. Cenâb-ı Hak, kulluk ve ulûhiyet konusunda hükmün sadece Allah'a ait olduğunu söylüyor.

93 ez-Zümer, 39/3.
94 Yûnus, 10/18.

Yahut şöyle söylüyor: Yaratmakta hüküm sadece Allah'a aittir. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyuruyor: "Bilesiniz ki, yaratma da emretme de yalnız ona aittir"[95]. Yani yaratmak da, yaratma emrini vermek de yalnız O'na aittir. **O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir.** O'nun hükmü işte şudur: **O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir.**

İşte dosdoğru din budur. Yani Allah'a kulluk etmek ve O'nun birliğine iman etmek, **dosdoğru dindir.** Çünkü o, delile ve kanıta dayanan dindir. Diğer dinlerin ise hiçbir değeri ve doğru bir temeli yoktur, çünkü delile ve kanıta dayanmamaktadırlar. "Kayyim" (القيّم) kelimesi, delile ve kanıta dayanan anlamına gelir. Müfessirler bu kelimeye dosdoğru mânasını verdiler.

Fakat insanların çoğu bilmezler. Muhtemelen düşünmedikleri için **bilmezler**. Düşünmüyorlar, bu yüzden bilmiyorlar, eğer düşünüp tefekkür etselerdi bilirlerdi. Bu ilâhî kelâm, cahillikle yapılsa bile işlenen suça ceza vermenin gerekli olduğuna işaret eder. Çünkü Allah, bilmesi için insana gerekli imkânı verdi. Ona bilme imkânını verdiği için, cahil kalmakta mazereti yoktur. Yahut onlar biliyorlardı, ancak bilgilerinden yararlanmıyorlardı, bundan dolayı Allah onlarda bilgiyi yok saymaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ اَمَّٓا اَحَدُكُمَا فَيَسْقٖي رَبَّهُ خَمْرًا وَاَمَّا الْاٰخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَاْسِهٖ قُضِيَ الْاَمْرُ الَّذٖي فٖيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾

[§]*41.* ***"Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak; di-*** 310
ğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) ***kesinleşmiştir."***

Ey zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine şarap sunacak; diğeri ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecek. Daha önce de söylediğimiz gibi[96] Hz. Yûsuf onların rüyalarını şöyle yorumladı: Sâki, rüyasında daha önce yaptığı işi gördüğü için rüyasını tekrar eski işine dönmekle yorumladı. Fırıncının rüyasını da, ekmek yaptığında onları başında taşımadığı halde başında ekmek taşıdığını gördüğü için rüyasını da işinin bitirileceği şeklinde yorumladı. Çünkü o, daha önce yaptığı işin aksine bir rüya görmüştü. **Kuşlar onun başından**

---

95 el-A'râf, 7/54.

96 bk. Yûsuf sûresinin 12/36. âyetinin tefsiri.

yiyecek. Hz. Yûsuf, ekmekleri başında taşırken gördüğü için onun rüyasını şöyle yorumladı: Asılacak ve kuşlar onun başından yiyecekti. O, daha önce insanlar için ekmek yapıyordu, insanlardan başkası (kuşlar) için ekmek yaptığını görünce asılacağını ve **kuşların onun başından yiyeceğini** söyledi.

Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yûsuf onların rüyalarını yorumlayınca, asılıp öldürüleceğini söylediği kişi dedi ki: Ben bir şey görmedim, biz sadece eğleniyorduk. Hz. Yûsuf onlara şöyle söyledi: **Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir.** Yani hüküm verildi, iş bitti. Ancak şu husus bilinmiyor: O sözü ikisi de söylemiş miydi, söylememiş miydi? Yalnız şu kadar var ki âyet, Hz. Yûsuf’un onların ikisinin de rüyalarını yorumladığını söylemektedir. O rüyayı onlar için yorumlamamıştı., Allah’tan kendisine gelen bir bilgi ile o hali bilmişti. Âyet-i kerîme şöyle söylüyor: “Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir”[97].

Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir. Bazıları “kudıye” (قُضِىَ) kelimesine iş bitti anlamını, bazıları da **yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) tamamlandı,** ben tamamladım mânasını verdi. Cenâb-ı Hak aynı kelimeyi başka bir âyette de kullandı: “Biz kitapta İsrâiloğulları’na bildirmiştik”[98]**. Yorumunu sorduğunuz iki rüya (bu şekilde) kesinleşmiştir**
311 meâlindeki âyet, [§]sanki Hz. Yûsuf’a vahiy ve emir gelmiş, o da onlara bunu vahiy olarak tebliğ etmiş mânasına gelmektedir. Yani müfessirlerin söylediğine göre, bu iş böyle olacak, bunun geri dönüşü yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ لِلَّذٖى ظَنَّ اَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنٖى عِنْدَ رَبِّكَ فَاَنْسٰيهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهٖ فَلَبِثَ فِى السِّجْنِ بِضْعَ سِنٖينَ ﴿٤٢﴾

42. “Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, ‘Efendinin yanında benden bahset’ dedi. Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf’tan söz etmeyi unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı.”

Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye dedi ki… Bazıları şöyle dedi: Hz. Yûsuf’un doğru söylediğini zanneden kişi, efendisine sâkilik yapıyor ve kurtuluyor. Bazıları da dedi ki: Hz. Yûsuf, kurtulacağını zannettiği kişiye dedi ki… Bunu söyleyenler, zannı Yûsuf’a ait kılmaktadırlar. Âyette zikredilen zan

---

97 Yûsuf, 12/37.

98 “Biz kitapta İsrâiloğulları’na şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz” (el-İsrâ, 17/4).

fiili, eğer o adama ait ise, o zaman gerçekten zannetmek anlamına gelir. Şayet zanneden kişi Hz. Yûsuf ise, o zaman ilim ve kesin bilgi anlamına gelir. Yani **onun kurtulacağını** Hz. Yûsuf kesin olarak bildi demektir. Çünkü onun yorumladığı şeyde kuşkuya düşmesi ihtimali yoktur, çünkü rüyaları yorumlamayı ona Allah öğretmişti: "Rabb'in sana rüyada görülenlerin yorumunu öğretecek"[99]. "Bu, Rabbimin bana öğrettiklerindendir"[100]. Zannın gerçek anlamda Hz. Yûsuf'la ilgili olması da muhtemeldir, buna göre Hz. Yûsuf, kurtulacak olan kişiye, efendisinin kendisinden söz edeceğini zannettiğini söyledi. Bu durumda âyette takdim-tehir var demektir.

[Esbâba Tevessül]

Efendinin yanında benden bahset! Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yûsuf Allah'tan başkasına sığınıp zindandan kurtulmayı kraldan talep edince, Allah da adama ondan bahsetmeyi yıllarca unutturdu ve Rabb'inden başkasından hayır beklemesinin cezası olarak onu zindanda tuttu. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir. Hz. Yûsuf'un Allah'tan başkasına sığınması, kalbini Allah'tan çekip başkasıyla meşgul etmesi ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak o adamın kurtulmasını onun eliyle sağlamayı uygun buldu, kendisini ise unutulmuş olarak zindanda tuttu, çünkü onların zindana girmesine yol açan sebebin kendisi olmadığını biliyordu. Yalnız insanlara mazeret göstermek ve onlara azizin karısının kendisine yaptığı iftirayı reddetmek için gerekçelerini açıklaması gerekiyordu. [§]Yahut bu haberi insanların dillerinden düşürmek **312**
ve kafalarındaki tereddütleri gidermek için buna gerek vardı. Hz. Yûsuf düşündü ki, adam kralın yanında kendisinden bahsettiği zaman, belki kendisini zindandan çıkarırdı. Bunu da kalbini Allah'tan çıkarmayı düşündüğü için değil, o adamın kurtulmasına kendi eliyle vesile olduğunu düşündüğü için söylemişti. Cenâb-ı Hak dünya işlerinin hepsini işte böyle sebeplere bağlamıştır. Kullarının, kalpte Allah'ın kaderi inancı olmakla birlikte sebeplere sarılarak kulluk yapmalarını ister. Meselâ rızkı ve ziraati insanların çalışarak elde edecekleri sebeplere bağladı. Yine meselâ savaş için pek çok silâh ediniliyor ve onlarla savaşılıyor, ancak insanlar Allah'ın verdiği güçle savaşıyor ve O'ndan gelen yardım ile galip gelebiliyorlar. Oysa Cenâb-ı Hak bütün bunları ve o sebeplere sarılmayı emretmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç hazırlayın"[101]. Bütün bunları yapan insan, Allah'tan başkasına

99 Yûsuf, 12/6.
100 Yûsuf, 12/37.
101 el-Enfâl, 8/60.

sığınmış değildir, yahut başarıyı ve zaferi onlardan ve o sebeplerden bekliyor değildir, aksine bütün bunların Allah'tan ve O'nun katından geldiğini bilmektedir. Aynı şekilde Hz. Yûsuf'un da kendisi gibi yaratılmış birine sığınmak istediğinin ve kurtuluşu ondan beklediğinin düşünülmesi caiz değildir. Ancak bu, söylediğimiz gibi esbâba tevessül meselesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Efendinin yanında benden bahset! Hz. Yûsuf'un neden böyle bir şey söylediğine dair iki ihtimal vardır. Birincisi, onun bilgisi ve emri olmadan zindana atılmış olabileceğim için benden bahset! Çünkü o kadın kendisini zindana atmakla tehdit etmişti. İçine, bunun kadın tarafından hazırlanan bir tuzak olduğu fikri doğdu. Bundan dolayı o sözü söylemişti. İkincisi, benden gördüğün ve duyduğun şeyleri ona anlat! Çünkü Hz. Yûsuf zindanda o iki kişiyi tevhit inancına davet etmiş, şöyle demişti: "Ayrı ayrı tanrılara mı, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'a mı (inanıp bağlanmak) daha iyi?"[102]

Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan söz etmeyi unutturdu. Bazı müfessirler şöyle dedi: Şeytan Hz. Yûsuf'a, kendisini yaratan ve vareden Rabb'ine dua etmeyi unutturdu ve o da hakiki rab olan Allah'a dua etmedi. Bazıları da şöyle söyledi: Hz. Yûsuf, **efendine benden bahset** demişti, **ama şeytan ona, efendisine Yûsuf'tan bahsetmeyi unutturmuştu.** Bu mâna daha doğru gibi-
313 dir, ilk anlam ise uzak bir ihtimaldir. [§]Çünkü sonunda adam şöyle demişti: "O iki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra olayı hatırlamış olanı, 'Ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm, beni hemen gönderin' dedi"[103]. Onun bu sözü, kralın yanında Hz. Yûsuf'tan söz etmeyi şeytanın unutturduğuna ve bu yüzden uzun zaman onu efendisinin yanında anmadığına işaret eder. Bazıları şöyle dedi: Onu şeytan unutturmamış, aksine belki önceki sözleri hatırlar ve kızgınlığı daha da artar diye kasten Yûsuf'tan söz etmemişti, zamanı gelene kadar bilerek ondan bahsetmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hak burada, unutturma işini şeytana nispet etti, nitekim Hz. Mûsâ da şöyle demişti: "Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir"[104]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, her kötülüğün başı şeytan olduğu için Allah onu şeytana nispet etmiş olmalıdır. Çünkü şeytan insanın aklına çeşitli şeyleri hatırlatır, kalbine birçok şey sokar ve ona vesvese verir. Sonra insan

102 Yûsuf, 12/39.
103 Yûsuf, 12/45.
104 el-Kehf, 18/63.

da o istikamette karar verir ve o şeyi yapar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada unutmanın faydası, Hz. Yûsuf zindanda olduğu halde Cenâb-ı Hakk'ın, onun risâletinin delilini ve nübüvvetinin kanıtını ortaya çıkarmak, o kadınların şahitliği ile de Yûsuf'un suçsuzluğunu ortaya koymak istemesidir. O, zikrettiği sözlerin ve yorumladığı rüyaların bilgisi idi.

Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı. Bazıları beş sene daha, bazıları da yedi sene daha zindanda kaldı dediler. Ancak biz onu bilmiyoruz, onun bir müddet daha zindanda kaldığından başka bir şeyi bilmeye de ihtiyacımız yoktur.

وَقَالَ الْمَلِكُ اِنّ۪ٓي اَرٰى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۜ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُون۪ي ف۪ي رُءْيَايَ اِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Kral dedi ki: Rüyamda yedi arık ineğin yedi semiz ineği yediğini gördüm. Ayrıca yedi yeşil ve bir o kadar da kuru başak gördüm. Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın."

Kral dedi ki: Rüyamda yedi semiz ineği gördüm. Âyet-i kerîme onun sadece gördüğünü söylüyor, uykuda iken rüyasında gördüğünü söylemiyor. Ancak âyetin sonunda rüya kelimesini de belirtiyor. **Eğer rüya yorumluyorsanız** meâlindeki ifade, onu rüyada gördüğüne işaret eder. Bu aynı zamanda bazı rüyaların hak olduğuna ve gerçeklik payı bulunduğuna, bazılarının da
asılsız olduğuna ve gerçeklik payı bulunmadığına işaret eder. [§]Çünkü o şöyle 314
demişti: **Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın.** "Yorumcular, bunlar karışık düşlerdir, dediler"[105]. Sanki bazı rüyalar hak ve gerçektir ve onun neticeleri beklenir, ancak karışık düşlerin hakikatle alakası yoktur.

Kral dedi ki: Rüyamda yedi semiz ineği gördüm; bunlar yaşlı ineklerdi. "Simân" (السمان) besili ve semiz olmak demektir. **Onları yedi zayıf inek yiyordu.** "İcâf" (العجاف) zayıflayıp kurumak demektir. **Ayrıca yedi yeşil başak gördüm.** "Sünbülât" (سنبلات) başak, "hudr" (خضر) da yeşil, biçilmeye hazır demektir. **Bir o kadar da kuru başak gördüm.** "Yâbisât" (يابسات) kurumuş, biçilmeye

---

105 Yûsuf, 12/44.

değmez otlar demektir. Bu âyet göstermektedir ki, bazı rüyalar açık olur, işaret ettiği şey açıkça bilinir, bazıları da kapalı ve kinâyeli olur, açık değildir, ancak düşünmek ve tefekkür etmekle neye işaret ettiği bilinir. Çünkü âyette **yedi inek gördüm** diyor. **Yedi**, bildiğimiz yedi sayısıdır. **İnekler** yıllardan kinâyedir. **Besili**, bolluktan ve refahtan kinâyedir. **Onları yiyordu,** bildiğimiz yeme fiilidir, başka şey değil. Aynı şekilde **yedi zayıf** ibaresindeki **yedi**, bildiğimiz yedi sayısıdır. **Zayıf** (icâf) da, sıkıntıdan ve kuraklıktan kinâyedir. **Yedi başak**, bildiğimiz başaktır. **Yeşil**, hasat edilebilir olmaktan kinâyedir. **Kuru** (yâbisât) da hasat edilecek durumda olmamaktan kinâyedir. İşte burada açık ve sarih olan, sözün
315 hakiki anlamına işaret eden şeyler vardır, [§]bu sözler kulağa geldiğinde maksadın ne olduğu anlaşılmaktadır. Burada aynı zamanda müphem olan, açık olmayan şeyler de vardır. Bu, iki şeyi gösterir: Onlardan bazıları düşünmek ve tefekkür etmekle anlaşılır, ikincisi, bazıları da açıkça anlaşılmaz, ne düşünmekle, ne de tefekkür etmekle maksat anlaşılır, onun maksadı ancak bunların dışında bir beyan ile anlaşılır. İşte Allah ile yaratılanlar arasındaki hitapların durumu da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Efendiler! Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın. Buradaki "yâ eyyuhe'l-mele'" (يا ايّها الملأ) cümlesi ile, kavminin eşrafına ve bilginlerine hitap etmektedir. "Mele'" (الملأ) kelimesinin milletin eşrafı ve liderleri anlamına geldiğini daha önce de söylemiştik[106]. Krallarda âdet böyledir, onlar konuştuklarında ancak halkın en akıllılarına, maddî ve mânevî konumu en iyi ve yüksek olanlarına hitap ederler. **Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın** meâlindeki cümle, gece uyurken gördükleri rüyayı kastetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu rüyamı da bana yorumlayın. Sanki onları, eğer bilmiyorlarsa zorlama bir şekilde rüya yorumlamayı yasaklamaktadır. Aynı şekilde kendisinden bilmediği bir şeyi yapması istenen herkese düşen, bilmiyorsa onunla uğraşmaması, zorluğa girmemesidir. Çünkü âyette, **eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyamı da bana yorumlayın** denilmektedir.

قَالُوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَاْوِيلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِمِينَ ﴿٤٤﴾

44. "Yorumcular, 'Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz' dediler."

---

106 bk. el-A'râf sûresinin 7/60. âyetinin tefsiri.

Yorumcular, bunlar karmakarışık düşlerdir, dedi. Bazıları buna yalancı düşlerdir, aslı olmayan şeylerdir diye anlam verdi, bazıları da bunlar karmakarışık yalancı düşlerdir, dedi. Tıpkı muhtelif nebatların toplanıp karmaşık bir demet oluşturması gibi. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle denilmektedir: “Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol”[107] Yani ağaçların dallarından bir tomar al! Bazıları şöyle dedi: “Dığs” ve “edğâs” (ضغث وأضغاث) kelimeleri, yorumu olmayan şey demektir. Otların bir çeşidine de
“dığs” (ضغث) denilir. [§]O hasır otuna benzeyen kındıra (yakı otu) bitkisidir. 316
Şöyle de söylendi: “Dığs” ve “ahlâm” kelimeleri, mânası ve yorumu olmayan iki isimdir, ikisi de aynı şeydir. “Ahlâm” (الأحلام) kelimesinin aslı iki anlama gelir. Birincisi, akıllar demektir, delili şu âyettir: “Bunu onlara akılları mı emrediyor yoksa onlar azmış bir topluluk mu?”[108] İkincisi, ergenlik çağına ulaşmak anlamındaki “ihtilâm” (إحتلام) kökünden gelir. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulur: “Çocuklarınız ergenlik çağına gelince…”[109] Muhtemelen âyette de bu anlamda kullanılmıştır; çünkü küçük çocuk henüz aklı ermez, şeytan da onunla oynamaz ve ihtilam olmaz, mâlumdur ki ihtilam ancak şeytanın oynamasından olur. Bundan dolayı bâtıl ve asılsız rüyaya ahlâm, yani düş denilmiştir, çünkü o şeytanın oynamasından meydana gelmektedir. Küçüğün ihtilamına da hulüm, yani düş görmek denilir, çünkü âkıl-bâliğ olduğunda şeytan onunla oynar.

Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz. Onu bilmemeleri, muhtemelen yorumu olmadığı içindir. Bazı âyetlerde şöyle denilmektedir: “Onlar Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler”[110]. “Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez”[111]. Bu âyetler, onların şefaatçileri yoktur anlamına gelir. **Biz böyle düşlerin yorumunu bilenlerden değiliz** meâlindeki cümle de, onun bir yorumu vardır, ama biz onu bilmeyiz anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذٖى نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا اُنَبِّئُكُمْ بِتَاْوٖيلِهٖ
فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدّٖيقُ اَفْتِنَا فٖى سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ

107 Sâd, 38/44.
108 et-Tûr, 52/32.
109 en-Nûr, 24/59.
110 el-Enbiyâ, 21/28.
111 el-Müddessir, 74/48.

يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلّ۪ٓي
اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

45. “O iki kişiden, hapisten kurtulup bunca zaman geçtikten sonra olayı hatırlamış olanı, ‘Ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm, beni hemen gönderin’ dedi.”

46. “(Zindana gelerek) ***‘Yûsuf! Ey özü sözü doğru arkadaş!*** (Rüyada görülen) ***yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek ile yedisi yeşil, diğer yedisi kuru olan başaklar hakkında bize yorum yap. Ümit ederim ki, insanlara dönerim ve umarım onlar da doğruyu öğrenirler’ dedi.”***

O iki kişiden, hapisten kurtulan, yani ölümden kurtulan kişi demektir, ondan maksat da yukarıda geçtiği gibi kralın sâkisidir. **Bunca zaman geçtikten sonra olayı hatırladı;** âyetteki “ümmet” (الأُمّة) kelimesinin burada zaman anlamına geldiği söylenmiştir, yani adam hayli zaman sonra onu hatırladı, de-
317 mektir. [§]Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Andolsun, eğer biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek…”[112] Yani sayılı bir vakte kadar ertelesek, demektir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Bunca zaman geçtikten sonra hatırladı** meâlindeki cümle, insanlardan bir nesil geçtikten sonra demektir[113]. “Ümmet” (بعد الأُمّة) kelimesi “emeh” (بعد أَمَهٍ) şeklinde de okunmuştur[114]. Ebû Avsece şöyle dedi: “Emeh” kelimesi, unutmak ve yanılmak mânasına gelir; buna göre âyet yanılıp unuttuktan sonra demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: “Şeytan ona, efendisine Yûsuf’tan söz etmeyi unutturdu”[115]. Fiilin vezni şöyledir: “Emihe, ye’mehu, emehen, âmih” ve “emih” (أَمِهَ يَأْمَهُ أَمَهًا، آمِهٌ وأَمِهٌ) şeklinde çekimi yapılan bu kelime, unuttu anlamına gelir[116]. Ümmet kelimesi ise, bilinen anlamıyla ümmet ve geçmiş asırlar mânasına gelir. Aynı zamanda nimet anlamına da gelir. Çoğulu “ümem”dir (الأُمَم). Bu kelime, din ve sünnet anlamına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Biz atalarımızı

---

112 Hûd, 11/8.

113 Bunu İbn Ebû Hâtim, Hasan-ı Basrî’den tahric etti (bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 544).

114 Bu şâz bir kırâattir, İbn Abbâs’tan (r.a.) ve bazı tâbiîlerden rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XII, 228; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 544).

115 Yûsuf, 12/42.

116 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* “أمه” md.

bir inanç (ümmet) üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[117]. Yani biz onları bir din üzerinde bulduk, demektir. Ümmet kelimesi boy-pos anlamına da gelir; meselâ falancanın boyu güzeldir mânasında "fulânun hasenu'l-ummeti" (فُلانٌ حَسَنُ الأُمَّةِ) denilir. Kelime "emem" (الاَمَمْ) diye okunduğunda yakın anlamına gelir[118]. Bu kelimenin burada belirttiğimiz iki anlama da gelmesi muhtemeldir; yani hayli zaman sonra hatırladı mânasına, yahut baştaki elif harfini üstünlü okuyana göre unuttuktan sonra hatırladı mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm. Yani onun yorumunu bilen kişi bizzat kendisi gelip anlatmayacak, ben öğrenip size anlatacağım. Görmez misin ki âyette şöyle denilmektedir: **Beni hemen gönderin! (Zindana gelerek) 'Yûsuf!' dedi.** Burada gizli bir kelime vardır, sanki şöyle demişti: Beni Yûsuf'a gönderin. Âyette ona gönderildi veya ona gitti ifadesi bulunmamaktadır, fakat ona gönderildiğine işaret etmektedir. Yûsuf'a gidince, ona dedi ki: **Ey özü sözü doğru arkadaş!** "Sıddîk" (الصدّيق) kelimesi burada hep doğru konuşan adam demektir. Aynı vezinden gelen "şirrîb" (شِرّيب), "fissîk" (فِسّيق), "sikkîr" (سِكّير) kelimeleri de, içkiciliği, fâsıklığı ve sarhoşluğu çok olan kişiler için kullanılır. Sıddîk, asla yalancılıkla suçlanmayan adamdır. Yahut onun, Allah'ın elçisi olduğunu bildikleri için kendisine sıddîk demişlerdi. Hz. İbrahim hakkında da aynı kelime kullanılır: "Kuşkusuz İbrahim, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi"[119]. Yahut **ben size bu rüyanın yorumuna dair bilgiyi öğrenip getiririm** sözünü, ondan öğrenirim ve **yorumunu size bildiririm** anlamında söylemişti.

[§](Rüyada görülen) yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek ile yedisi 318
yeşil, diğer yedisi kuru olan başaklar hakkında bize yorum yap. Hz. Yûsuf da istediği yorumu yapıp kendisine söyledi. O şöyle demişti: "Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın (böyle saklayın). Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir"[120]. Bu, kralın gördüğü rüyanın yorumu idi ve Hz. Yûsuf bunu kendisinden yorum isteyene söylemişti.

---

117 ez-Zuhruf, 43/23.

118 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* "أَمَّ" md.

119 Meryem, 19/41.

120 Yûsuf, 12/47-48.

Ümit ederim ki, insanlara dönerim ve umarım onlar da doğruyu öğrenirler. Bu ifade farklı anlamlara gelebilir. **Öğrenirler** sözü, o rüyanın hak olduğunu ve gerçeği gösterdiğini öğrenirler anlamına gelebilir. Bazılarının söylediği gibi "O karmakarışık düşleri"[121] öğrenirler anlamına gelmez. İkincisi, **öğrenirler** sözü, senin diğer insanlardan üstünlüğünü ve faziletini öğrenirler anlamına gelebilir. Yahut senin, insanlar uykuda iken onların hallerini ıslah etmeye çalıştığın gibi, uyanıkken de onların ihtiyaçlarını karşılamaya ve sıkıntılarını gidermeye çalıştığını öğrenirler.

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِن۪ينَ دَاَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ ف۪ي سُنْبُلِه۪ٓ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾

47. "Yûsuf şöyle dedi: Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın (böyle saklayın)***."***

Sonra Hz. Yûsuf onlara ziraati, ürünü toplamayı ve saklamayı, ürünün sözü edilen zamana kadar yeterli olması için nasıl depolamaları gerektiğini öğretti. Dedi ki: **Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz.** Buradaki "deebâ" (دأبا) kelimesine bazıları devamlı anlamı verdi, yani ziraate devam edeceksiniz, dedi. Ebû Avsece, bu kelimenin ciddi çalışmak ve yorulmak anlamındaki "devb" (الدوْب) kökünden geldiğini söyler. İbn Kuteybe de, ziraatta gayret göstermek ve onu devamlı yapmak anlamı verir. Bunların hepsi de aynı mânaya gelir[122].

Sonra hasat ettiğiniz ürünü başağında bırakın (böyle saklayın), onu toplamayın, çünkü bu usul ürünün ömrünü, onu toplayıp başağından çıkarılmasından daha çok uzatır. **Yalnız yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç,** isterseniz onları toplayın, yani yiyeceğiniz kadarını toplayın.

ثُمَّ يَأْت۪ي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ اِلَّا قَل۪يلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾

---

121 Yûsuf, 12/44.
122 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 219.

[§]***48. "Sonra bunun ardından, saklayacaklarınızdan az bir miktar*** (to- 319
humluk) ***hariç, o yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek yedi kıtlık yılı gelecektir."***

Sonra yedi kıtlık yılı gelecektir, yani kuraklık gelecektir. **O yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek,** yani o yıllar için depoladıklarınızı bitirecek kıtlık yılları gelecek. **Yalnız saklayacaklarınızdan az bir miktar (tohumluk) hariç;** bazıları buna depoladıklarınız mânasını, bazıları da koruduklarınız anlamını Ebû Avsece, depoladıklarınız mânasını verdi.

ثُمَّ يَأْتٖى مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ فٖيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفٖيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Sonra bunun ardından insanların bol yağmura kavuşacakları bir yıl gelecek; artık o yıl (bolca ürettikleri üzüm ve zeytin) ***sıkacaklar."***

Sonra bunun ardından insanların bol yağmura kavuşacakları bir yıl gelecek. Bazıları dedi ki: Bundan maksat sulamadır, ki onunla da yağmur kastedilmektedir, yani size yağmur yağdırılacak, demektir. Yağmurla sulanmak anlamı da verilmiştir. **Artık o yıl (bolca ürettikleri üzüm ve zeytin) sıkacaklar.** Bazıları bunun üzüm, yağ, zeytin ve benzeri şeyleri sıkmak anlamına geldiğini söyledi. Bu ifade, sadece ürünün bolluğundan ve bereketli olacağından haber vermektedir. Bazıları "ya'sırûn" (يعصرون) kelimesine kurtulurlar anlamını verdi; "asar" (عَصَر) sığınak mânasına gelir, yani yağmura sığınıyorlar demektir[123]. Bu, Ebû Ubeyde'nin sözüdür[124]. Diğer edebiyatçılar ve yorumcular ise, kelimeye sıkmak mânasını verdiler, yani üzüm ve benzeri şeyleri sıkıp suyunu çıkarmak. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونٖى بِهٖ فَلَمَّا جَٓاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰتٖى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ اِنَّ رَبّٖى بِكَيْدِهِنَّ عَلٖيمٌ ﴿٥٠﴾

---

123 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "عصر" md.

124 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 313.

50. "Kral 'Onu bana getirin!' dedi. Elçi Yûsuf'a geldiğinde Yûsuf, 'Efendine dön de sor ona: Ellerini kesen o kadınların zoru neydi? Şüphesiz Rabbim onların hilesini çok iyi bilir' dedi."

Kral 'Onu bana getirin!' dedi, yani Yûsuf'u bana getirin. **Elçi Yûsuf'a geldiğinde Yûsuf, 'Efendine dön de sor ona: Ellerini kesen o kadınların zoru neydi?' dedi.** Burada Hz. Yûsuf'un daha önce adama, "Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, neden, 'Efendinin yanında benden bahset"[125] dediği anlaşılmaktadır; o sadece kendisine yapılan ithamdan aklanmak için bunu istemişti. Müfessirlerin söylediği gibi, eğer o sözü başka bir amaçla söylemiş olsaydı, gelen elçiyi geri çevirmezdi. O, sadece aklanmak amacıyla onu söylemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

320 **[§]Efendine sor: Ellerini kesen o kadınların zoru neydi?** Bu cümlenin iki mânaya ihtimali vardır: Birincisi, onlar hâlâ kurdukları tuzak fikrinde midirler, yoksa ondan vazgeçtiler mi? İkincisi, Hz. Yûsuf, kendisinin mâsum olduğunu, itham ve iftiraya uğradığını kralın bilmesi ve kralın gözünde o iftira ve ithamdan aklanmak için böyle söylemişti.

Şüphesiz Rabbim onların hilesini çok iyi bilir. Yani o kadınlar gerçekten hile yapmışlardı.

قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِه۪ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا
عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُٓوءٍ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَز۪يزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ
اَنَا۬ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِه۪ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٥١﴾

51. "Kral (kadınlara)***, 'Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?' diye sordu. Kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik' dediler. Azizin karısı da: 'Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim. Şüphesiz ki o doğru söyleyenlerdendir' dedi."***

Sonra kral kadınlara şöyle dedi: **Yûsuf'u elde etmek istediğinizde beklentiniz ne oldu?** Bu söz, kadınların Yûsuf'la birlikte olmak istediklerini kralın bildiğine işaret eder. Çünkü **Yûsuf'u elde etmek istediğinizde** demektedir, onu elde etmek istediniz mi, istemediniz mi? diye sormamakta, aksine kesin bir ifade kullanmaktadır.

---

125 Yûsuf, 12/41.

Kadınlar, 'Hâşâ! Allah için, biz ondan hiçbir eğrilik görmedik' dediler. Önce kadınlar Yûsuf'un mâsum olduğunu, haksız yere itham ve iftiraya mâruz kaldığını ikrar ettiler, onların ikrarından sonra da azizin karısı ikrar etti ve dedi ki: **Şimdi gerçek ortaya çıktı, ben onunla beraber olmak istemiştim.** Yûsuf, "Kadın benimle beraber olmak istedi"[126] sözünde **şüphesiz ki doğru söyleyenlerdendi,** dedi.

"Mâhatbukünne" (ما خطبكن) cümlesi, durumunuz nedir, haliniz nicedir, demektir. "Hatb" (خطب), durum ve hal mânasına gelir. "Râvedtunne" kelimesini daha önce açıklamıştık[127]. **Kadınlar, hâşâ, Allah için,** dediler. Bu kelimenin maazallah anlamına geldiği söylenmiştir, çirkinlikten tenzih etmek ve aklamak için kullanılan bir kelime olduğu da söylenmiştir. **Biz ondan hiçbir eğrilik görmedik;** müfessirler bunu zina diye tefsir ettiler. Ancak o, kadının söylediği "Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası nedir?"[128] anlamındaki cümlede
geçen kötülüktür. **[§]**Kadının sözünü ettiği kötülük de, Yûsuf'un kendisi ile **321**
birlikte olmak istediği iddiasıdır. Kadınlar, biz ondan böyle bir şey görmedik dediler. Azizin karısı da, **şimdi gerçek ortaya çıktı,** hakikat anlaşıldı, dedi.

Biz ondan hiçbir eğrilik görmedik. Bu cümle, Hz. Yûsuf'un müfessirlerin söyledikleri gibi pantolonunu çıkarmadığına işaret eder. Çünkü Yûsuf eğer böyle bir şey yapmış olsaydı, kadınlar kötülüğün Yûsuf'tan geldiğini bilirlerdi.

ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّ۪ي لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْد۪ي كَيْدَ الْخَٓائِن۪ينَ ﴿٥٢﴾

52. "Yûsuf dedi ki: Bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi."

Bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi. Âyetteki **bu** işaret ismi, Hz. Yûsuf'un, kralın davetini kabul etmeyip elçisini geri çevirmesine işaret etmektedir; çünkü kral, "Onu bana getirin!"[129] demişti. **Bilmesi içindi,** yani kralın bilmesi içindi. **Yokluğunda ona hainlik etmediğimi,** yani kral yanımda değilken ailesi konusunda ona hainlik etmediğimi bilmesi için-

---

126 Yûsuf, 12/26.
127 bk. Yûsuf sûresinin 12/23. âyetinin tefsiri.
128 Yûsuf, 12/25.
129 Yûsuf, 12/50.

di. Hz. Yûsuf bu sözü, kadının "Senin ailene kötülük etmek isteyenin cezası nedir?"[130] sözünü reddetmek ve kendisinin söylediği "Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi"[131] sözünü doğrulamak için söylemişti. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Bunu bilmesi içindi** sözü, Allah'ın bilmesi içindi anlamına gelir; **ben ona hainlik etmedim,** yani kocasına hainlik etmedim. Ancak bu yorum uzak bir ihtimaldir. Çünkü kocasının gıyabında ona hainlik etmediğini Cenâb-ı Hakk'ın bildiğini, hiç şüphesiz Hz. Yûsuf da biliyordu.

Allah, hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz; yani hile ve hıyanet fiilini, hidâyete ve doğruya çevirmez, ancak hile ve hıyanet fiilini sapıklığa ve azgınlığa çevirir.

وَمَٓا اُبَرِّئُ نَفْسٖيۚ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّٓوءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبّٖيۜ اِنَّ رَبّٖي غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٥٣﴾

53. "Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir."

Müfessirler dediler ki: Hz. Yûsuf, "Yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi"[132] deyince, kral ona şöyle dedi: Arzu ettiğin şeyi arzuladığında da mı hainlik etmedin? Bunun üzerine Yûsuf şunları söyledi: **Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, daima kötülüğü emreder.** Bu
322 bizim bilmediğimiz şeylerdendir. [§]Daha önce geçen "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; o da kadını arzuladı"[133] meâlindeki âyetin tefsirinde, Hz. Yûsuf için böyle bir şey söylenmesinin helâl ve caiz olmadığını söylemiş ve orada zikrettiğimiz sebeplerden dolayı müfessirlerin görüşlerinin yanlış olduğunu belirtmiştik. **Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder** sözü, Rabbim beni korudu demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Yûsuf'un **bu, azizin yokluğunda ona hainlik etmediğimi bilmesi içindi** sözü de, Allah beni ondan koruduğu için krala ihanet etmedim, şayet Allah beni korumasaydı ona ihanet ederdim, demektir. **Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder** sözü de, Rabbim beni korumasaydı anlamına gelir. Çünkü

---

130 Yûsuf, 12/25.
131 Yûsuf, 12/26.
132 Yûsuf, 12/52.
133 Yûsuf, 12/24.

nefis, şehevî arzulara, lezzetlere ve hevâya meyilli ve arzulu olarak, hoş olmayan şeylerden ve zorluklardan da sakınmak tabiati üzere yaratılmıştır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Azan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi; cehennem işte onun için tek barınaktır. Rabb'inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin tâ kendisidir"[134]. Cenâb-ı Hak bu âyette nefsin kötü arzuları, dünya hayatını ve şehvetleri tercih ettiğini tespit etmektedir. "Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir"[135] meâlindeki âyet ise, irade ile tercih edilen sevgiyi ve dini tercih etmeyi ifade etmektedir, nefsin iradesini ve tercihini değil. Hiç şüphe yok ki nefis daima daha leziz ve daha şehevî olan şeyleri ister ve tercih eder, zorluklardan ve hoş olmayan şeylerden de nefret eder. Nefis, işte böyle bir tabiatta yaratılmıştır.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾

54. "Kral dedi ki: 'Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim.' Onunla konuşunca, 'Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin' dedi."

Kral dedi ki: Onu bana getirin, onu kendime özel danışman edineyim. Yani o benim özel işlerime baksın. Yahut **onu kendime özel danışman edineyim** sözü, onun fikrine uyayım ve sözünü dinleyeyim anlamına gelir. Hz. Yûsuf'un onun özel danışması olması ancak bu şekilde gerçekleşir. Bundan dolayı âyette şöyle denilmektedir: "Yûsuf'a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik"[136]. Yani kendisine başka hiç kimse karışmaması kaydıyla Yûsuf'a yetki verdi, sadece kendi özel hizmetinde kullanmak için değil… Bu görüşün delili de Hafsa'nın mushafında cümlenin "inneke'l-yevme ledeynâ mutâ'in emîn" (إنك اليوم لدينا مطاع أمين), şeklinde rivayet edilmesidir, sen katımızda kendisine itaat edilen ve güvenilen birisin, demektir.

[§]Onunla konuşunca, 'Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin' dedi. 323
Âyet-i kerîme Yûsuf'un krala getirildiğini söylemiyor, onunla konuşunca diyor; burada her ne kadar Yûsuf'un getirildiğini belirtmiyorsa da ifadeden onun getirildiği anlaşılıyor. Çünkü şunu söylüyor: **Onunla konuşun-**

---

134 en-Nâziât, 79/37-41.

135 Yûsuf, 12/33.

136 Yûsuf, 12/56.

ca, ‘Bugün sen katımızda yüksek yeri olan, güvenilir birisin’ dedi. Buradaki “mekîn” (مكين) kelimesinin gözde, itibarlı anlamına geldiği söylenmiştir. Bu kelimenin katımızda kendisinden razı olunan ve emanet edeceklerimiz konusunda güvenilir kişi anlamına geldiği de söylenmiştir.

قَالَ اجْعَلْنٖى عَلٰى خَزَٓائِنِ الْاَرْضِ اِنّٖى حَفٖيظٌ عَلٖيمٌ ﴿٥٥﴾

55. “Yûsuf da, ‘Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim’ dedi.”

Yûsuf dedi ki: Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Hz. Yûsuf, o insanların yetişen ürünü korumayı beceremeyeceklerini bildiği ve eğer hazinelerin yönetimini başka biri üzerine alırsa, insanların durumuna göre öncelik verilmesi gerekenleri ve daha lâyık olanları bilemeyeceklerini düşündüğü için bu göreve talip oldu. O, insanların ekserisinin ihtiyaçlarını ve bedenlerini ayakta tutacak olan taleplerini arzetmek için kendisine başvuracaklarını da biliyordu. Bütün bunları yerine getirmek ve bu işleri kendi eliyle idare etmek için o göreve talip oldu. Bundan dolayı **çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim, dedi.** Buradaki “hafîz” (حفيظ) kelimesine bazıları, bana verilen bu görevi insanlar için çok iyi yerine getiririm, anlamı verdiler. Bazıları da hesabı iyi bilirim anlamı verdi. “Alîm” (عليم) kelimesi de, bütün dilleri bilirim demektir. Şöyle de söylenmiştir: “Hafîz”, yeryüzünün bütün gelirlerini bilirim demektir. İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Hafîz”, elimin altında bulunanları korurum, “alîm” de insanların durumlarını bilirim, demektir. Şöyle de denildi: “Hafîz”, onu takdir etmeyi, insanların mâruz kaldığı açlığın boyutunu bilirim demektir. Yahut “hafîz” korunması bana tevdi edilen şeyleri korumayı, “alîm” de insanların ihtiyaçlarını veyahut hak edenlerin önceliğini bilirim demektir.

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ يَتَبَوَّاُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَٓاءُ
نُصٖيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا نُضٖيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٥٦﴾

56. “Böylece Yûsuf’a orada dilediği gibi hareket etmek üzere ülke içinde yetki verdik. Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz. Güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz.”

Böylece Yûsuf'a ülke içinde yetki verdik. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Kendisine atılan iftiradan Yûsuf'u akladığımız ve onun mâsum olduğunu ortaya çıkardığımız gibi Mısır ve diğer bölgelerdeki insanların ihtiyaçları için kendisine ülke içinde yetki verdik. [§] 324
Yahut şöyle denilmiştir: Kardeşlerinin onu öldürmeye kastetmelerinden koruduğumuz ve kendisini ölümden kurtardığımız gibi ülke içinde ona yetki de verdik. **Böylece Yûsuf'a yetki verdik** meâlindeki kelâmın cevabının şu cümlede verilmesi mümkündür: Biz, Yûsuf'un kendisine sığındığı kişi onu oradan çıkardıktan sonra kendisine ülke içinde yetki verdiğimiz gibi, aynı şekilde kendisine sığındığın kişi seni ülkenden çıkardıktan sonra sana da ülkede yetki vereceğiz ve onları sana sığındıracağız.

Orada dilediği gibi hareket etmek üzere. Yani istediği yerde konaklar, istediği yerde oturur. **Biz dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz.** Buradaki "rahmet" (رحمة) kelimesi ile dünya rahatlığı, bolluğu ve nimetleri kastedilmiş olabilir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur"[137]. Âyetteki "rahmet" (رحمة) kelimesinin din, nübüvvet ve ısmet anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir, çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah'ın rahmeti bir kimseye tahsis etmesi söz konusu olamaz, rahmeti sadece belli kişiye isabet etmez. Onların iddiasına göre Allah, aynısını İblis'e de vermedikçe Hz. Peygamber'e bile rahmet veremez.

Güzel davrananların mükâfatını zayi etmeyiz. Yani Allah ile ilişkisi güzel olan bir insanın mükâfatını dünyada da, âhirette de zayi etmeyiz, onun iyiliğinin karşılığını mutlaka veririz. Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah'ın nimetlerine karşı davranışı güzel olanın ve Allah'a şükrederek onları kabul edenin ecrini zayi etmeyiz.

Yûsuf sûresindeki üç âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir. Biri, "Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meylederim"[138] meâlindeki âyettir. Burada kadınların Hz. Yûsuf'a kurdukları tuzakları Allah ondan uzaklaştırmadığı takdirde onlara meyledeceğini haber vermektedir. Onlar ise şöyle diyorlar: Allah kötülüğü ve tuzağı herkesten uzaklaştırmıştır, [§]ancak ondan 325
uzaklaştırmamıştı. "Nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder"[139] meâlindeki âyet de böyledir. Bu âyet, Cenâb-ı Hak birine acıdığı

[137] Fâtır, 35/2.
[138] Yûsuf, 12/33.
[139] Yûsuf, 12/53.

zaman ondan kötülüğü ve kötü şeyi gidereceğini haber vermektedir. Halbuki onlar diyorlar ki: Allah acısa bile kötülüğü ve kötü işi gideremez. Üçüncüsü de, **dilediğimiz kimseye rahmetimizi eriştiririz** meâlindeki âyettir. Mûtezile şöyle diyor: Allah, birini bırakıp ötekine rahmetini vermez, onu kimseye tahsis etmez.

وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

57. "İman edip de sakınanlar için âhiret mükâfatı daha hayırlıdır."

İman edenler için âhiret mükâfatı daha hayırlıdır. Yani onlar için âhiretin sevabı ve mükâfatı, dünyanın sevabından ve mükâfatından daha hayırlıdır. **İman edenler** anlamındaki "âmenû" (آمنوا) lafzı burada, tasdik edenler demektir. **Onlar sakınırlar**, yani şirkten sakınmaktadırlar. Yahut **iman edenler**, inananlar demektir, **sakınanlar** da isyandan ve ahlâksızlıktan sakınanlar anlamına gelir.

وَجَٓاءَ اِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Yûsuf'un kardeşleri (tahıl almak üzere) ***gelip huzuruna girdiler. Kardeşleri onu tanımadıkları halde Yûsuf onları tanımıştı."***

Cenâb-ı Hak Hz. Yûsuf'un meselesini ulaştırmak istediği yere ulaşınca, kardeşlerinin onu tanımamalarını da sağladı. Bundan dolayı şöyle söyledi: **Kardeşleri onu tanımadıkları halde Yûsuf onları tanımıştı.** Buradaki "münkirûn" (منكرون) kelimesi, "Hiç de tanıdık kimseler değil"[140], yani onlar Hz. İbrahim nezdinde tanınan kimseler değildi meâlindeki âyette geçtiği üzere kardeşleri Yûsuf'u tanımamışlardı demektir. Münker, dinen ve aklen bilinmeyen şeydir.

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونٖى بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبٖيكُمْ اَلَا تَرَوْنَ
اَنّٖٓى اُوفِى الْكَيْلَ وَاَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلٖينَ ﴿٥٩﴾

59. "Yüklerini hazırlayınca, 'Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin' dedi, görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim."

---

140 ez-Zâriyât, 51/25.

Yüklerini hazırlayınca, yani istedikleri erzakı kendilerine verince. Ebû Avsece dedi ki: "Cehâz" (جَهاز), eşya, yük demektir. Kadının çeyiz eşyasına da "cehâz" denir. Bu kelime "cihâz" (جِهاز) diye okunmaz. Müfessirler şöyle dediler: Kardeşleri yanına geldiklerinde Yûsuf aleyhisselâm onlara dedi ki: Siz ajansınız, kralınız sizi Mısır halkını gözetlemek, sonra Mısır'la ilgili haberleri ona götürmek için gönderdi. Siz bize bunun için geldiniz. Bu, Hz. Yûsuf'un onlara
böyle söyleyip söylemediğini bilmediğimiz şeylerdendir. [§]Müfessirlerin söy- 326
ledikleri bundan başka şeyler de vardır: Yûsuf onlara şöyle dedi; onlar Yûsuf'a, biz şöyle şöyle adamlarız, bizden biri şu şekilde helâk oldu, bizim şöyle bir babamız var… Bu türlü sözler peygamberlerin sözü olamaz, bunlar ancak yüksek sesle konuşan sıradan insanların sözleridir[141]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin dedi, görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim. Hz. Yûsuf'un, sebepsiz yere veya öncesinde söylenen bir söz olmadan hemen böyle bir sözle konuşmaya başlamasının ihtimali yoktur. Ancak bunun ne olduğu âyette belirtilmemiştir. Orada aralarında nasıl bir görüşme cereyan ettiğini de bilmiyoruz.

Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum. Bu cümle iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, onlara ölçeği tam olarak vereceğini söylemektedir, çünkü o bölgenin insanları sıkıntılı zamanlarda ölçeği noksan yapıyor ve eksik tartıyorlardı. İşte bundan dolayı Hz. Yûsuf, **görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum,** eksik yapmıyorum demişti. İkincisi, **görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum** meâlindeki cümle, ihtiyaca göre dolduruyorum anlamına gelir. **Ben iyi bir ev sahibiyim,** yani size iyilik yapıyor ve rızıkları bol bol veriyorum. Çünkü o bölgenin insanları, gelen misafirlere güzel davranmazlar, yiyecek darlığından dolayı onlara bolca ikramda bulunmazlardı. Hz. Yûsuf, **görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum** anlamındaki sözü sanki, "Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!"[142] meâlindeki sözünden sonra söylemiş gibidir. O sanki şöyle demişti: Baba bir kardeşinizi bana getirin, eğer onu getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın. Bundan hemen sonra da şöyle demişti: **Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum.** *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنْ لَمْ تَاْتُونِى بِهٖ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِى وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾

141 Onların söyledikleri sözler için müteakip âyetin tefsirine bakınız.

142 Yûsuf, 12/60.

60. "Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!"

Müfessirler ise şöyle dediler: Hz. Yûsuf, kardeşlerine dedi ki: "Baba bir kardeşinizi de bana getirin…"[143] Çünkü Yûsuf onlara, siz kralınızın casusu ola-
327 rak geldiniz, deyince [§]hemen hapsedilmelerini istedi. Onlar da, biz Peygamber Yâkub'un çocuklarıyız, on iki erkek kardeştik, bir kardeşimiz çobanlık yaparken helâk olmuştu. Onun kanlı gömleğini bulup babamıza götürdük ve ona şöyle şöyle dedik. Onun ana baba bir kardeşini de babamızın yanında bıraktık. İşte o zaman Hz. Yûsuf onlara şöyle dedi: "Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin dedi, görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim." Ancak müfessirlerin söylediği bu söz, Hz. Yûsuf'un söylediği sözün sebebi ve cevabı olamaz. Hz. Yûsuf'un ilk olarak böyle bir şey söylemiş olmasının doğru olmadığını yukarıda kaydetmiştik. Ancak biz aklen biliyoruz ki, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Yûsuf'a böyle söylemesini emretmesinin başka bir sebebi ve anlamı vardır. Yoksa Hz. Yûsuf'un onlara doğrudan **bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın,** demesi ihtimal dâhilinde değildir. Yûsuf biliyordu ki babasının erzaka ihtiyacı vardı, kardeşlerinin de bu konudaki ihtiyaçlarını biliyordu. Buna göre, ortada başka bir sebep olmadan onun böyle bir söz söylemesi mümkün değildir. İşte o sebepten dolayı Allah Hz. Yûsuf'a şöyle demesini emretmişti: **Bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!** Yani bana daha sonra da gelmeyin! *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

61. "Kardeşleri, 'Onu babasından isteyeceğiz, kuşkusuz bunu yapacağız' dediler."

Bu söz zâhirde, Hz. Yûsuf'un söylediği "Baba bir kardeşinizi de bana getirin"[144] sözünün cevabı değildir. Bu sözün cevabı, getiririz veya getiremeyiz demeleridir. Kardeşlerinin söylediği **onu babasından isteyeceğiz, kuşkusuz bunu yapacağız** meâlindeki söz ise, onun cevabı olmasının ihtimali yoktur.
328 Her ne kadar [§]**onu babasından isteyeceğiz** anlamındaki sözde bir netlik olmasa da, yani isteneni yapabilecekler veya yapamayacaklar belli değilse de, **kuşkusuz bunu yapacağız** sözü kesin bir beyandır. Ancak bu cümlenin iki anlamı var gibidir. Birincisi, cümlede gizli bir kelime vardır; **onu babasından**

[143] Yûsuf, 12/59.
[144] Yûsuf, 12/59.

isteyeceğiz, eğer babası izin verirse, isteneni **kuşkusuz yapacağız** demektir. Yahut cümlede takdim-tehir vardır; "bana kardeşinizi getirin" sözünün cevabı, **kuşkusuz bunu yapacağız** meâlindeki cümledir. Sanki Hz. Yûsuf onlara "bana baba bir kardeşinizi getirin" dediğinde, onlar da kuşkusuz bunu yapacağız demişlerdi. Sonra da aralarında şöyle söylemişlerdi: **Onu babasından isteyeceğiz.** Bu ilâhî kelâmın bu şekilde iki anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu babasından isteyeceğiz. Ebû Avsece dedi ki: Âyetteki "murâvede" (المُراودة) kelimesi, mümârese anlamına gelir, o da aldatmak ve savunma yapmak demektir. Bu kelimenin onu almaya çalışacağız ve isteyeceğiz mânasına geldiği de söylenmiştir.

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِى رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا
اِذَا انْقَلَبُوا اِلٰى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Yûsuf, emrindeki gençlere dedi ki: Ödedikleri bedeli yüklerinin içine koyun. Umarım ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar ve umarım yine gelirler."

Yûsuf, emrindeki gençlere dedi ki… Buradaki "li-fityânihî" (لفتيانه) kelimesi "li-fityetihî" (لفتيته) diye de okunmuştur[145]. Fitye hizmetçi, "fityân" (فتيان) da köleler demektir. **Ödedikleri bedeli yüklerinin içine koyun.** Denildi ki: Verdikleri paraları torbalarının içine koyun! Bu âyet verilen hibenin hibe olduğu açık olarak söylenmese de, hibe edilen kişinin eline verildiği ve o da hibe olduğunu bilmeden onu eline aldığı takdirde bunun sahih olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Hz. Yûsuf, ödedikleri parayı hibe olarak onların yüklerinin içine koymuştu, onlar da bu durumu bilmiyorlardı. Para onlara verildiği sırada hâlâ Hz. Yûsuf'a aitti. Bundan dolayı âlimlerimiz şöyle dediler: Kişinin malını, kim alırsa onun olsun diye müslümanların gelip geçtiği yollardan birine koyması halinde bunu alan kimseye o mal helâldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Umarım ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar ve umarım yine gelirler. Bu ilâhî kelâm iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, hırsızlıkla suçlanacaklarından korkarak **geri gelirler**, çünkü belki de onu görecekler ve

---

145 Her iki kırâat da mütevâtirdir. Ebû Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef, "li-fityânihî" (لِفِتْيانه) diye, diğer kırâat imamları da "li-fityetihî" (لِفِتْيَتِهِ) diye okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 295).

diyecekler ki: İçimizden biri bunu eşyalarımızın arasına veya çuvallarımızın içine gizlice koydu. Hz. Yûsuf bunu, hırsızlıkla suçlanacaklarından korkarak
329 geri gelirler diye yapmıştı. [§]İkincisi, müfessirler şöyle dediler: Hz. Yûsuf, babasında onların tekrar gelmelerine yetecek para bulunmadığından endişe edince, tekrar gelmeleri için ödedikleri paralarını eşyalarının arasına koydu, dolayısıyla parasızlık yüzünden gelmemezlik yapmayacaklardı, çünkü onlar çobanlıkla geçiniyorlardı.

فَلَمَّا رَجَعُوٓا اِلٰٓى اَبٖيهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَاَرْسِلْ مَعَنَٓا اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Babalarına döndüklerinde, 'Ey babamız! Artık bize erzak verilmeyecek (çünkü kardeşimizi istiyorlar)***. Kardeşimizi bizimle beraber gönder de erzak alalım. Biz onu mutlaka koruyacağız' dediler."***

Babalarına döndüklerinde, ey babamız! Artık bize erzak verilmeyecek (çünkü kardeşimizi istiyorlar), dediler. "Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; bana hiç yaklaşmayın!"[146] meâlindeki sözle, kardeşimizi götürmezsek ne gelecekte ne de şimdi bize erzak verilmeyeceğini belirttiler. **Kardeşimizi bizimle beraber gönder de erzak alalım.** Buradaki "nektel" (نكتل) kelimesi "yektel" (يكتل) diye de okunmuştur[147], ancak mâna itibariyle "nektel" kırâati daha uygundur, çünkü cümle **kardeşimizi bizimle beraber gönder de erzak alalım** şeklindedir, yani onun sebebiyle erzak alamadık, eğer onu gönderirsen erzak verecekler. **Biz onu mutlaka koruyacağız.** Onların bu sözü sebepsiz olarak söylemeleri mümkün değildir; ortada bir korku vardı, babaları onun başına kardeşleri tarafından bir şey geleceğinden ve onu itham edeceklerinden korkuyordu. Çünkü o, onların baba bir kardeşi idi, bu yüzden Hz. Yâkup ona zarar vereceklerinden yahut başına bir şey gelecek olursa kardeşlerinin ona yardım etmeyeceklerinden korkmuştu. Veyahut burada zikredilmeyen başka bir şey vardı ve biz onun ne anlama geldiğini bilmiyoruz. *Onu en iyi Allah bilir.*

---

146 Yûsuf, 12/60.

147 Her iki kırâat da mütevâtirdir. Hamza, Kisâî ve Halef "yektel" (يَكْتَل) diye, diğer kırâat imamları ise "nektel" (نكتل) diye okumuşlardır (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 295).

قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَٓا اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخ۪يهِ مِنْ قَبْلُ فَاللّٰهُ
خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٦٤﴾

64. "Yâkup dedi ki: Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! En iyi koruyucu Allah'tır. O, acıyanların en merhametlisidir."

Yâkup dedi ki: Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim! İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati şöyledir: Daha önce kardeşi Yûsuf'u ne kadar koruduysanız, bunu
ancak o kadar koruyacaksınız. Bu âyet, bir konuda kendisinden [§]daha önce 330
bir töhmet veya hıyanet görülen kişinin, böyle bir şeyin görülmediği bir konuda itham edilmesinin caiz olduğuna işaret etmektedir, çünkü Hz. Yâkup, her ne kadar kardeşine bir şey yaptıkları ortaya çıkmadı ise de Yûsuf'a yaptıklarından dolayı Bünyâmin hakkında onları itham ediyordu. Bu, âlimlerimizin şu görüşlerine delildir: Bir konuda fâsıklığı veya yalancılığı ortaya çıkan kişinin başka konularda da şahitliği mecruhtur, sakıncalıdır.

En iyi koruyucu Allah'tır. O, acıyanların en merhametlisidir. Yani eğer onu gönderirsem ancak Allah'ın korumasına güvendiğim ve O'nun muhafazasına dayandığım için gönderirim, sizin korumanıza güvendiğim için değil. **O, acıyanların en merhametlisidir;** yani O her türlü kedere ve her yardım isteyene, her merhametliden daha merhametlidir. Çünkü acıyan herkes, ancak Allah tarafından kendisine lütfedilen merhamet sayesinde acımaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ قَالُوا يَٓا اَبَانَا
مَا نَبْغ۪ي هٰذِه۪ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا وَنَم۪يرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا
وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَع۪يرٍ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَس۪يرٌ ﴿٦٥﴾

65. "Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler. Dediler ki: Ey babamız! Daha ne istiyoruz? İşte bedelimiz de bize geri verilmiş; yine ailemize yiyecek getiririz; kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü de fazla alırız. Çünkü bu (getirdiğimiz) ***az bir miktardır."***

Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler. Bunu daha önce açıklamıştık[148]. **Dediler ki: Ey babamız! Daha ne istiyoruz? İşte bedelimiz de bize geri verilmiş.** Buradaki **daha ne istiyoruz** ibaresi, paradan başka ne istiyoruz, paramız da bize geri verildi anlamına gelir. Yahut bunun ötesinde hangi büyük şeyi istiyoruz, sadece bir deve parası istiyorduk, bir deve parası ise küçük bir şeydir, çünkü eşyalarımız bize on develik para olarak geri verildi. **Ailemize yiyecek getiririz; kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü de fazla alırız.** Çünkü Hz. Yûsuf’un, kişi başına ancak bir deve yükü kadar mal verdiği, daha fazla vermediği belirtilmiştir. Onlar, **bir deve yükü de fazla alırız,** yani kardeşimiz sayesinde bir deve yükü daha fazla alırız, diyorlardı. **Çünkü bu (getirdiğimiz) az bir miktardır;** yani çabuk biter, o miktarda durmak olmaz. Bazıları şöyle dedi: Bu ölçekteki erzak bize az geliyor, o bize erzakı yasaklamıyor ve bu ona ağır gelmiyor. Çünkü o şöyle dedi: “Görüyorsunuz ki ben ölçeği tam dolduruyorum ve ben iyi bir ev sahibiyim. Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl ürünü yoktur; bana hiç
331 yaklaşmayın!”[149] [§]Eğer kardeşimizi ona götürmezsek bize tahıl ürünlerinden vermeyecek ve bizi ondan mahrum edecek. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada başka bir mâna daha vardır ve bu onların söylediklerine daha yakındır, o da şudur: **Çünkü bu (getirdiğimiz) az bir miktardır;** yani bir deve yükünün parasını istemek az bir şeydir; çünkü onlara on deve yükünün parası olan malları geri verilmişti. Dolayısıyla sadece bir deve yükünün parasına ihtiyaçları vardı. Onlar şöyle dediler: Bir deve yükünün parasını istemek azdır, onu üstlenmek kolaydır, o Bünyâmin’in devesinin yükünün parasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ لَنْ اُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ لَتَاْتُنَّنٖى بِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ فَلَمَّٓا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكٖيلٌ ﴿٦٦﴾

66. “Yâkup şöyle cevap verdi: ‘Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç, onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!’ Ona hepsi de kesin söz verince, ‘Söylediklerimize Allah şahittir’ dedi.”

---

148 bk. Yûsuf sûresinin 12/62. âyetinin tefsiri.

149 Yûsuf, 12/59-60.

Yâkup şöyle cevap verdi: Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem! Yani onu bana geri getireceğinize dair Allah adına yemin edecek ve söz vereceksiniz. Her ne kadar Hz. Yâkup “En iyi koruyucu Allah’tır. O, acıyanların en merhametlisidir”[150] demiş, oğlunun korunması konusunda Allah’a güvendiğini, onu Cenâb-ı Hakk’ın koruyacağını söylemiş idiyse de, yine de Allah adına yemin edip söz vermedikçe onu göndermeyeceğini açıklıyordu; çünkü insanlar arasında açık ve mûtat olan şudur: İnsanlar bütün işlerinde, canları ve malları konusunda Allah’a güvenip dayandıkları, O’nun korumasına itimat ettikleri halde yine de birbirlerinden söz alırlar, yemin verirler. İşte Hz. Yâkup da aynı şeyi yapmaktadır; çocuğunun korunması hususunda Allah’a güvenip dayandığını haber verdiği halde, ancak **aşılamaz engellerle kuşatılmaları hariç, onu mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz verdikten sonra** oğlunu gönderebileceğini söylüyor; yani ancak başlarına hepsini içine alan bir belânın gelmesi, hepsini helâke götürecek bir olayla karşılaşmaları hariç, böyle bir hal olursa ancak mâzur sayılırlar, yoksa sadece Bünyâmin’e bir hal olması durumunda mâzur sayılmazlar. İkincisi, onu geri getirmeye engel olacak büyük bir olayın gelmesi hariç anlamına gelebilir; Hz. Yâkup, onu kralın istemesinden dolayı sanki kral tarafından başına bir şey gelebileceğinden korkuyordu.

Ona hepsi de kesin söz verince, Yâkup, **‘Söylediklerimize Allah şahittir’ dedi.** Yani ettiğiniz yeminlere ve bana verdiğiniz sözlere Allah şahittir. Yahut “En iyi koruyucu Allah’tır”[151] dediği gibi, onu Allah koruyacaktır, diyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ اَبْوَابٍ
مُتَفَرِّقَةٍ وَمَٓا اُغْن۪ي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ
عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

[§]*67.* ***“Sonra şunu söyledi: Oğullarım!*** (Şehre) ***hepiniz bir kapıdan gir-*** 332
meyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. Ben yalnız O’na güvenip dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O’na güvenip dayansınlar.”

---

150 Yûsuf, 12/64.

151 Yûsuf, 12/64.

[Nazar Değmesi]

Sonra şunu söyledi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Yâkup onlara nazar değmesinden korkmuştu, çünkü onlar boylu-poslu, yakışıklı ve parlak gençlerdi, bu yüzden onlara göz değmesinden endişe etmiş ve ayrı ayrı kapılardan şehre girmelerini söylemişti. Bazıları da şöyle dedi: Hz. Yâkup onlara ansızın bir gece baskını yapılıp öldürüleceklerinden korkmuştu, çünkü onlar güçlü kuvvetli idiler ve Mısır halkı onların hırsızlık yapmak için geldiklerinden korkmuş olabilirlerdi; bundan dolayı onların ayrı ayrı girmelerini söylemişti. Bu, İbn Abbâs’ın (r.a.) sözüdür. Ayrı ayrı girdikleri takdirde en azından hepsi birden öldürülmezlerdi, belki bazıları öldürülür, ama bazıları da kurtulurdu. Yahut Hz. Yâkub’un bu sözle neyi kastettiği bilinmemektedir. Bazıları şöyle söyledi: Hz. Yâkup, Yûsuf’un rüyada kardeşlerinin kendisine secde ettiklerini gördüğü için onların helâk edilmeyeceğini biliyordu, ancak başlarına bir musibetin gelmesinden korkuyordu, bunun için ayrı kapılardan yahut farklı sokaklardan veyahut ayrı yollardan girmelerini emretmiş veyahut da onların söylediklerini söylemişti.

Hatırladığım kadarıyla Hz. Yâkub’un söylediği **hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin** meâlindeki sözü hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demişti: Vallahi Hz. Yâkup bu sözle asla uğur inancını kastetmiyordu, ancak Yûsuf’un kardeşi ile kavuşacağını ve “Ben gerçekten senin kardeşinim”[152] diyeceğini biliyor veya zannediyordu.

Ama Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Yani başınıza bir belâ gelir veya nazar değecek olursa, ben Allah’tan başınıza gelecek olan bir şeyi asla geri çeviremem.

Şöyle bir soru sorulursa: Hz. Yâkub’un onlara şehre ayrı ayrı girmelerini emretmesi, göz değmesinden yahut bölge halkının onları hırsız sanmalarından veyahut halkın onlara baskın yapmalarından korktuğu içinse, bunu ilk se-
333 ferinde neden söylememişti? Göz değmesinden ve [§]İbn Abbâs’ın (r.a.) söy-
lediği şeylerden korkmak, bölge halkının onları bir arada gördüklerinde hırsız olduklarından çekinmesi, onların oraya ilk gidişlerinde de söz konusu idi.

[Buna şu cevap verilir:] Arkadaşların ve dostların bu şekilde toplanmaları mümkün olduğundan dolayı Hz. Yâkub’un ilk seferden korkmamış olabilir. İlk seferde, söyledikleri o korkuların sebebi yoktu, fakat ikinci defa gittiklerinde,

---

152 Yûsuf, 12/69.

belde halkının bu kadar gencin aynı ebeveynin çocukları olduklarını anlayacakları için göz değmesi ve diğer korkuların duyulması muhtemeldir. Yahut onlara ayrı kapılardan girmelerini emretmesi bir imtihandı, bununla onları imtihan ediyor ve onun için böyle emrediyordu. Veyahut bunun başka bir anlamı vardı ve bizim onu bilmeye ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam. Yani ayrı ayrı girseniz dahi başınıza Allah'tan bir belâ gelir veya göz değecek olsa, ben Allah'tan gelen hiçbir şeyi sizden savamam. **Hüküm Allah'tan başkasının değildir** meâlindeki cümle, **Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden savamam** anlamındaki sözün tefsiridir. Yani sizin başınıza gelecek olan Allah'ın kaza ve kaderi tecelli ederse ben onu sizden gideremem, yazılan o şey çaresiz başınıza gelecektir. **Hüküm Allah'tan başkasının değildir;** yani o konuda hüküm yalnız Allah'a aittir, O'nun hükmünde ve kazasında sizin başınıza geleceği yazılmış olan şey çaresiz gelecektir.

Ben yalnız O'na güvenip dayandım. Güvenecek olanlar yalnız O'na güvenip dayansınlar. Bu beyan, insanın korktuğu her şey için esas olan bir cümledir: Hz. Yâkup, çocuklarına tedbirli olup sakınmalarını sonra da Allah'a güvenmelerini tenbih ettiği gibi insan da tedbirli olup sakınmalı ve aynı zamanda Allah'a tevekkül etmelidir. Sakınmak, yaratılanların mûtat halidir. Tevekkül ise işi Allah'a havale etmek ve O'na güvenmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنٖى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ
مِنْ شَیْءٍ اِلَّا حَاجَةً فٖى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا
عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

[§]***68. "Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde*** (emrine uymuş oldular. Fakat bu)***, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savamazdı; ancak Yâkub'un duygularından kaynaklanan bir ihtiyacı gidermiş oldu. Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik. Fakat insanların çoğu bilmezler."*** 334

Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde. Yani babalarının emrettiği şekilde ayrı ayrı sokaklardan girdiklerinde, **bu, Allah'tan gelecek hiçbir şeyi onlardan savamazdı;** yani Allah'ın kaza ve kaderinden hiçbir şeyi geri çeviremezdi, **ancak Yâkub'un duygularından kaynaklanan bir ih-**

tiyacı gidermiş oldu. Yâkub'un duygularından kaynaklanın bir ihtiyacı gidermiş oldu meâlindeki cümlede geçen **duygularından kaynaklanın ihtiyaç** şu iki husustan biridir: Ya arzu ya da korku. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar"[153]. Buna göre Yâkub'un duygularından kaynaklanan ihtiyaç şu iki ihtimalin dışında değildir: Ya onların ayrı kapılardan girmelerine dair bir arzu duyması yahut topluca bir kapıdan girmelerine ilişkin bir korku. Bu ihtiyacını gidermiş oldu.

Şüphesiz o ilim sahibi idi, çünkü ona biz öğretmiştik. Bu beyan, Yâkub'un oğullarına söylediği şu sözün sılası olmasına benzemektedir: "(Oğullarım), hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Yani oğullarına ayrı kapılardan girmelerini emrettiği ve topluca girmelerini yasakladığı için **ilim sahibi idi. Fakat insanların çoğu bilmezler.** Bu beyan şu sözü ile ne kastettiğini bilmezler demektir: "Hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin".

İbn Abbâs'tan nakledilmiştir: **Babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiklerinde.** Yani değişik kapılardan. **Bu onlardan bir şeyi savamazdı.** Yani Allah'ın kazasından. **Ancak Yâkub'un duygularından kaynaklanan bir ihtiyacı gidermiş oldu.** İbn Abbâs diyor ki: Bu ihtiyacını açığa çıkardı da onu söyledi, demektir. **Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik.** Kendisine Allah öğrettiği için, Allah koruyacaktır, diyordu. Şöyle söylendi: Oğlunu Allah'ın koruyacağını Yâkup biliyordu. Şöyle de denildi: **Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz öğretmiştik;** yani o, bildiği şeylerle amel etti ve bildiklerinden yararlandı. **Fakat insanların çoğu** bildiklerinden yararlanmadılar. **Şüphesiz o, ilim sahibiydi** cümlesi, Yûsuf'un olayını başından sonuna kadar biliyordu, çünkü biz ona haber vermiştik anlamına da gelebilir. **Fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Şüphesiz o, ilim sahibiydi, çünkü ona biz**
335 **öğretmiştik** meâlindeki cümlenin, [§]Yûsuf'un ve kardeşinin gitmesinden ve başına gelen zorluk ve musibetten duyacağı hüznü biz ona bildirmiştik, her ne kadar öğretmiş olduğumuz bilgi onun nefsine ve bedenine etkisi oldu ise de, bunları bilmesinin o olaylarda bir etkisi olmadı, anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yani başına gelen şey geldikten sonra bizim kendisine öğrettiğimiz bilgi, daha önce bilgi sahibi olan kimsenin durumu gibidir, olayların meydana gelmesine bir şey yapamadı ve bilgisinin hiç etkisi olmadı.

Müfessirlerin ekserisi şöyle dediler: **ancak Yâkub'un duygularından kaynaklanan bir ihtiyacı gidermiş oldu** meâlindeki cümle, çocuklarının güzelliğinden, parlaklığından ve hoş yapılarından dolayı göz değmesi (nazar) korkusu

---

[153] el-Haşr, 59/9.

için duyduğu ihtiyacı giderdi. Yahut yukarıda söylediğimiz gibi, bölge halkının çocuklarına kötülük yapacakları endişesinden her birine şöyle şöyle yapmaları için onları ikaz etme ihtiyacını giderdi. Veyahut bununla neyi kastetti ise onu giderdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ اِنّ۪ٓى اَنَا اَخُوكَ فَلَا
تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

69. "Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı (ve ona gizlice) ***'Ben, gerçekten senin kardeşinim; onların yaptıklarına üzülme!' dedi."***

Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı. Bunun iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, onlar şehre girdiklerinde Yûsuf kardeşini çağırdı ve onu yanına aldı mânasına gelebilir. İkincisi, onlar hep birlikte Hz. Yûsuf'un huzuruna girdiler, ama Yûsuf kardeşini yanına almış ve ona, **ben, gerçekten senin kardeşinim** demişti. Bazı müfessirler dediler ki: Hz. Yûsuf onu soy itibariyle kendisine nispet ederek **ben senin kardeşinim** dememiş, ancak ölen kardeşinin yerine ben senin kardeşinim demek istemişti.

Hz. Yûsuf'un, kardeşini yanına almasının iki anlamı vardır. Ya kardeşlerine onu bana getirin demiş olduğundan veya onun faziletinden ve konumundan dolayı böyle yapmıştı; böylece Yûsuf ve kardeşinin babaları nezdindeki üstün sevgisini ve Allah tarafından gelen konumlarını diğer kardeşleri de anlamış olacaklardı. Çünkü her ikisi için bunu kralın ve diğer insanların yanında yapmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların yaptıklarına üzülme. Bu cümlenin de iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, kardeşlerinin yaptıklarına üzülme anlamına gelir; sanki Hz.
Yûsuf onu çağırıp yanına aldığında kendisine kardeşlerinden şikâyet etmiş [§] **336**
ve o sırada kardeşine **onların yaptıklarına üzülme** demişti. İkincisi, onların, yani hizmetçilerin ve çalışanların sana yaptıklarına üzülme anlamına gelebilir. Sanki Hz. Yûsuf ona, kardeşlerinin yüklerinin içine para koyarak onlara tuzak kurmak istediğini haber veriyor ve şöyle diyordu: **Onların** sana **yaptıklarına üzülme!** Çünkü Hz. Yûsuf ona kendisinin kardeşi olduğunu haber verdiği halde kardeşini itham edilmiş bir konuma, kendisinden hiçbir şey görülmediği halde iftiraya uğramış bir hale düşürmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet göstermektedir ki Hz. Yûsuf, kardeşlerine hazırladığı tuzaktan maksadının ne olduğunu kardeşinin bilmesini istiyordu.

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فٖى رَحْلِ اَخٖيهِ ثُمَّ اَذَّنَ
مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعٖيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾

70. “Yûsuf, onlar için yüklerini hazırlattığı zaman (saraya ait bir) ***su kabının kardeşinin yükü içine konmasını sağladı! Sonra arkadan seslenen biri, ‘Ey kafile! Siz mutlaka hırsızsınız!’ diye bağırdı.”***

Yûsuf, onlar için yüklerini hazırlattığı zaman; “cehâz” (جَهاز), yola çıkmak için hazırlanan malzeme çantasına denir. Nitekim gelinin bohçasına da “cehâz” denilir. **(Saraya ait bir) su kabının kardeşinin yükü içine konmasını sağladı!** “Sikâye”nin (السِقاية), kralın su içmek için kullandığı kap olduğu söylenmiştir. Yemeğin ölçüldüğü bir kap olduğu da söylenmiştir. Kıymetli ve pahalı olduğunun dışında onun nasıl bir şey olduğunu bilmiyoruz. Görmez misin ki elçi şöyle sesleniyordu: “Onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var. (İçlerinden biri) ‘Ben bu söze kefilim’ dedi”[154]. Kıymetli ve pahalı olmasaydı onu getirene bir deve yükü bahşiş verilmezdi. O dönemde bir deve yükü tahılın kıymeti onun kadardı. **Sonra arkadan seslenen biri ‘Ey kafile! Siz mutlaka hırsızsınız!’ diye bağırdı.** Onlara hırsız demesini Hz. Yûsuf’un emretmiş
337 olma ihtimali yoktur, [§]çünkü onların hırsız olmadıklarını kendisi biliyordu. *Ancak en doğrusunu Allah bilir ya*, onlara **siz mutlaka hırsızsınız** diyen kişi, bunu kendiliğinden söylemiştir. O, insanlara tahılı ölçekle dağıtan görevlilerden biri idi. Böyleleri yalan konuşmayı önemsemezler. Yahut onlara **ey kafile! Siz mutlaka hırsızsınız** diye seslenen kişi, orada bulunanlardan biriydi. Veyahut bu söz, gerçeği söylemeleri anlamında bir sorudur; bu durumda onu Hz. Yûsuf söyletmiş olabilir, bunun dışında bir anlamda Hz. Yûsuf’un böyle bir şeyi emretmesi mümkün değildir, çünkü o yalan sözdü.

قَالُوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ
وَلِمَنْ جَٓاءَ بِهٖ حِمْلُ بَعٖيرٍ وَاَنَا بِهٖ زَعٖيمٌ ﴿٧٢﴾

71. “Kardeşleri onlara dönerek, ‘Ne arıyorsunuz?’ dediler.”

72. “Kralın su kabını arıyoruz; onu getirene bir deve yükü (bahşiş) ***var, diye cevap verdiler.*** (İçlerinden biri) ***‘Ben bu söze kefilim’ dedi.”***

---

154 Yûsuf, 12/72.

Kardeşleri onlara dönerek, 'Ne arıyorsunuz?' dediler. 'Kralın su kabını arıyoruz' dedi. O kap için bir âyette "suvâ'" (صواع), başka bir âyette de "sikâye" (سقاية) denilmektedir. Onun hem su içmek ve hem erzak ölçmek için kullanılan bir kap olması mümkündür. Münâdîye dediler ki: **Ne arıyorsunuz?** Ebû Avsece bu lafza, ne kaybettiniz, diye mâna verdi. Bu kelime iftiâl ve tefe'ul bâbından da kullanılır. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Üzülme!"[155] kelimesi, "bu's" (البؤس) kökünden gelir[156]. "Sikâye", tahıl ölçülen kap demektir, kralın maşrabası olduğu da söylenmiştir. "Suvâ'" (صواع) ile "sâ'" (صاع) kelimelerinin ikisi de aynı anlama gelir.

Onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var, ben bu söze kefilim, dedi. Bir deve yükü bahşiş verileceğine ben kefilim, dedi. "Za'îm" (الزعيم) kelimesi, grubun reisi anlamına da gelir.

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِى الْاَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ

73. "Onlar, 'Allah'a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz, biz hırsız da değiliz' dediler."

Bu âyetin farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Belki de onlar şöyle demişlerdi: Daha önce siz, ödediğimiz paraları iade etmiş, onları yüklerimizin
içine koymuştunuz[157], [§]sonra bizi hırsızlıkla ve yeryüzünde fesat çıkarmakla 338
itham edeceğinizden korkarak onu geri vermiştik, şimdi böyle bir şeyle bizi nasıl itham edersiniz? İkincisi, siz de biliyorsunuz ki biz, Allah'ın peygamberi ve elçisi olan bir zâtın çocuklarıyız, peygamberlerde ne hırsızlık görülmüştür, ne de yeryüzünde fesat çıkarmak! Bizim ailede böyle bir şeyin benzeri görülmemiştir ve biz böyle bir ithamla karşılaşmadık, siz bize nasıl böyle bir ithamda bulunursunuz? Üçüncüsü, siz de görüyorsunuz ki bizler oruç tutan, namaz kılan insanlarız; böyle olan ve böyle yaşayan bir insan hırsızlıkla itham edilmez. Yahut **Allah'a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz** meâlindeki sözü, farklı kapılardan şehre girdiklerini gördükleri zaman söylemişlerdi, şayet onlar hırsız olsalardı, hep

---

155 Yûsuf, 12/69.

156 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 219.

157 Burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Eşyalarını açtıklarında ödedikleri bedelin kendilerine geri verildiğini gördüler" (Yûsuf, 12/65).

birlikte şehre girerlerdi, çünkü hırsızların âdeti çalmak için ayrı ayrı gitmek değil, hep birlikte gitmektir.

قَالُوا فَمَا جَزَٓاؤُهُٓ اِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾

74.** "*(Görevliler), 'Peki, yalan söylüyorsanız** (sizde) ***bunun cezası nedir?' diye sordular."***

Yani içinizde yalan söyleyen olur ve bu da ortaya çıkarsa, onun cezası nedir?

قَالُوا جَـزَٓاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فٖى رَحْلِهٖ فَهُوَ جَـزَٓاؤُهُ كَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِمٖينَ ﴿٧٥﴾

75. "Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa onun buna karşılık alıkonulmasıdır. Biz zâlimleri böyle cezalandırırız, dediler."

Onun cezası, kayıp eşya kimin yükünde bulunursa onun buna karşılık alıkonulmasıdır. Bu cümlenin iki mânaya gelme ihtimali vardır. Birincisi, **buna karşılık alıkonulmasıdır,** yani kendisinin köle olarak alınmasıdır. İkincisi, hapsedilmek üzere tutuklanmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَٓاءِ اَخٖيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَٓاءِ اَخٖيهِ كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَاْخُذَ اَخَاهُ فٖى دٖينِ الْمَلِكِ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَٓاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذٖى عِلْمٍ عَلٖيمٌ ﴿٧٦﴾

76. "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır."

Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Bu cümlenin zâhiri, mallarını kontrol edip su kabını arayanın Hz. Yûsuf olduğu anlamına gelir, çünkü **kardeşinin yükünden önce**

ibaresinde kardeşi, Hz. Yûsuf'a nispet edilmektedir. Ancak arama emrini veren kişi olması münasebetiyle ona nispet edilmişti, çünkü sultanlar verdikleri emri bizzat kendileri yapmazlar. Bu âyette Bünyâmin ile kardeşleri arasındaki ayırıma da işaret edilmektedir, çünkü **kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı** meâlindeki cümlede kardeşinin ismini verdi, diğerlerini vermedi. [§]Bu da iki anlama gelir. Birincisi, Hz. Yûsuf "Ben senin 339
öz kardeşinim"[158] dediği için ondan kardeşi diye söz etmiş, diğerlerinden ise kardeşi olarak bahsetmemişti. Âyette onun, kardeşi olduğunu söylediği için onu kardeş diye zikretmiş ve kendisine nispet etmiş, diğerlerinin ise kardeşleri olduğunu söylemediği için onlardan kardeş olarak söz etmemiştir.

İkincisi, onun, yani Bünyâmin'in Hz. Yûsuf'a bir zararı ve kötülüğü dokunmamış, aralarında kardeşlik ve sadakattan başka bir şey geçmemişti. Diğerleri, yani diğer kardeşleri ise, kendisine kötülük etmişler, zarar vermişler ve çirkin işler yapmışlardı, onların kendisine yaptıkları kötülük sebebiyle onların kardeşliğinden uzak olduğunu göstermek için böyle söylemişti. Tıpkı Hz. Nuh'la ilgili olarak şu âyet-i kerîmede söylendiği gibi: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin. Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir"[159]. Cenâb-ı Hak burada Hz. Nuh'a, oğlunun kendi ailesinden olduğu fikrini onun kötü işler yapması sebebiyle reddetmekte, onun yaptıklarının doğru şeyler olmadığını söylemektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. Bu cümle, diğerlerinin yükleri arandıktan sonra kardeşinin yükünün arandığına ve onu hepsini aramadan çıkarmadığına da işaret eder. **İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik** meâlindeki beyan iki anlama gelir. Birincisi, "kezâlike kidnâ" (كذلك كدنا), yani işin başından sonuna kadar ne yapması gerektiğini, nasıl bir tedbirle kardeşini diğerlerinden ayırıp yanında tutacağını, [§]babalarının ilgisi sadece 340
kendilerine yönelik olsun diye Yûsuf'u babasından uzaklaştırmaya çalışmalarının cezası olarak ne yapacağını Yûsuf'a öğrettik. Çünkü babaları kendilerine şöyle demişti: "Onu bana mutlaka getireceğinize dair Allah adına yeminle kesin söz vermediğiniz takdirde onu sizinle beraber göndermem!"[160] Yûsuf'a yaptıkları eylemin haberi kendisine ulaştığında onlardan yüz çevirmişti: "On-

158 Yûsuf, 12/69.
159 Hûd, 11/45-46.
160 Yûsuf, 12/66.

lardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor!' diyordu"[161]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu iş, babalarının ilgisi sadece kendilerine yönelik olsun diye Yûsuf'a yaptıklarının cezası ve babalarının onlardan yüz çevirmesi içindi. Bunun böyle olması mümkündür. İkincisi, "kezâlike kidnâ" (كذلك كدنا), yani o kabı kardeşinin yükünden bilerek çıkardığını anlamasınlar, bilmeden ve rastgele çıkardığını görsünler diye onların yüklerini nasıl arayacağını kendisine öğrettik. Su kabının kardeşinin yükünde olduğunu kesin olarak bildiğini diğerleri anlamasınlar diye nasıl arama yapması gerektiğini Cenâb-ı Hak işin başında kendisine öğretmişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik** meâlindeki cümle bu iki anlama gelir. Yahut **Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik** meâlindeki cümle, onlar kendi kardeşlerini tutmaya çalışacakları için daha önce yaptıklarının cezası olarak Yûsuf'a böyle bir tuzak kurmasını emrettik, anlamına gelir.

Yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Burada Cenâb-ı Hak, Yûsuf'un kardeşinin hükmünün, onlardaki uygulamaya göre, hırsızlık yapan adamın malı çalınan kişiye köle yapılması olduğunu belirtmektedir. Hırsıza çaldığının iki katı kadar ceza ödemesi, dövülmesi, terbiye edilmesi ve sonra serbest bırakılması, kralın hükümlerinden idi. Biz hırsızlık konusunda kralın ne hüküm verdiğini bilmiyoruz, yalnız âyette kardeşini kralın kanununa göre almadığını haber vermektedir.

Allah dileyip bunu öğretmeseydi. Yani bu hükmü, kralın hükmü yapmasaydı, yahut kralın kanununda bulunmamasına rağmen Yûsuf'a hırsızı yakalama ve hapsetme yetkisini vermeseydi… Veyahut Hz. İbrahim'le ilgili âyette söylendiği gibi: "Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. An-
341 cak Rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç"[162]. [§]Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, istisnayı gerçek iradeye, yani Allah'ın iradesine bağlarlardı. Veyahut da Hz. Yûsuf şunu söylüyordu: Allah'ın ilminde benim küçük bir hata yapmam müstesna, o zaman ben o kralın kanununa tâbi olmayı hak ederim, Allah da benim yapacağımı bildiği şeyi dilemiş olur. Hz. İbrahim'in sözü de böyledir: "Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç." Yani ben sizin Allah'a ortak koştuklarınızdan korkmam, ancak benim yapacağım bir hata ve benden sadır olan bir kusur ile ona lâyık görülmem müstesna, o zaman da Allah benim onu yapacağımı bildiği için onu dilemiş demektir.

---

161 Yûsuf, 12/84.

162 el-En'âm, 6/80.

Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Buradaki derecelerden maksat, faziletler ve üstünlüklerdir. Cenâb-ı Hak bazı kimseleri, peygamberlikle, ilimle ve her türlü lütuflarla diğerlerinden üstün tutar. **Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.** İlmi ne kadar güzel ve çok olursa olsun hiçbir âlim yoktur ki, bir konuda kendisinden daha güzel ilme ve daha çok bilgiye sahip olan biri bulunmasın! Yahut **her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır** meâlindeki cümle, insanlara ilim öğreten her ilim sahibinin üstünde yüce Allah vardır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah ilimle âlim değildir diyenler, bu âyetin sözlük anlamına dayanarak delil gösterirler. Cenâb-ı Hak burada **her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır** buyurmakta, başkalarının ilmi bulunduğunu belirtti ve fakat kendisinin ilmi bulunduğunu belirtmedi, kendisi hakkında "alîm" tabirini kullandı. Ancak alîm deyince de ilmi bulunduğunu ispat etmiş oldu. Çünkü Allah, bütün âlimlerin üstünde bir "alîm" (عليم) vardır deyince bu anlam ortaya çıkar.

قَالُٓوا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ فٖى نَفْسِهٖ
وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Dediler ki: 'Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı.' Yûsuf onlara belli etmeksizin içinden şunları geçirdi: Asıl sizin durumunuz kötü! Allah, sizin suçladığınız hususu çok iyi bilmektedir."

Dediler ki: Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı. Bazı müfessirler şöyle dedi: Kardeşlerinin, onun çalması ile kastettikleri şey şudur: O, anne tarafından dedesinin taptığı altından yapılmış bir putu çalmıştı, onu da Allah'tan başkasına tapmasın diye çalmıştı. Ancak biz bu olayı bilmiyoruz. Yalnız kardeşlerinin söyledikleri **daha önce onun kardeşi de çalmıştı** anlamına gelen sözün yalan olduğunu biliyoruz. Onun kendilerinden olmadığını Hz. Yûsuf'un bilmesi için **daha önce onun kardeşi de çalmıştı** dediler ve böylece temize çıkmak ve yapılan ithamdan kurtulmak istediler. **Yûsuf onlara belli etmeksizin içinden şunları geçirdi: Asıl sizin durumunuz** Allah katında **kötü!**
Denildi ki: Hz. Yûsuf bu sözü içinden söyledi, onlara açıklamadı. [§] Yahut onu 342
hırsızlıkla suçladıkları olayın gerçek yüzünü gizlediler. **Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı** anlamına gelen sözü, Yûsuf'tan ayrı olarak Bünyâmin'e söylemişlerdi; eğer sen çaldıysan, daha önce kardeşin de çalmıştı,

bunu onlar kendi aralarında söylüyorlardı. Bazı rivayetlerde şöyle denilmiştir: Eğer o çaldı ise, daha önce kardeşi de hırsızlıkla itham edilmişti[163]. Eğer durum gerçekse, o zaman onların yorumu doğru olur.

Sizin durumunuz kötü. Bu cümleye bazıları, sizin Yûsuf'a yaptığınız muamele daha kötü diye anlam verdiler. **Allah, sizin suçladığınız hususu çok iyi bilmektedir.** Yani söylediğiniz yalanı; daha önce kardeşi Yûsuf da hırsızlık yapmıştı sözünüzdeki yalanı çok iyi bilmektedir.

قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَز۪يزُ اِنَّ لَهُٓ اَبًا شَيْخًا كَب۪يرًا فَخُذْ اَحَدَنَا مَكَانَهُ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٧٨﴾

78. "Dediler ki: Ey aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine içimizden birini alıkoy. Şüphesiz biz seni iyilik sever biri olarak görüyoruz."

Dediler ki: Ey aziz! Gerçekten onun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine içimizden birini alıkoy. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onlar **onun çok yaşlı bir babası var** sözüyle onun kalbini yumuşatmak istemişlerdi, çünkü yaşlı birinin kalbi küçük çocuğuna daha meyyaldir. Onlar diyorlardı ki: O, babamızın nezdinde bizden daha değerli ve daha çok tercihe şayandır, bu yüzden **onun yerine içimizden birini alıkoy. Şüphesiz biz seni iyilik sever biri olarak görüyoruz**. Onlar Hz. Yûsuf'un tahılı ölçmekte, kendilerini misafir etmekte, ağırlamak ve ikram etmekte güzel davrandığını gördüklerinde onun iyilik sever biri olduğunu anlamışlardı.

قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَاْخُذَ اِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُٓ اِنَّٓا اِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Yûsuf, 'Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız! Aksi halde biz gerçekten haksızlık etmiş oluruz!' dedi."

---

163 Bu, şâz kırâattir: "Ahmed b. Cübeyr el-Antâkî, Kisâî'den naklen İbn Ebû Süreyc'e, Velîd b. Hassân ve diğerleri "fekad sürrika" (فقد سُرِّقَ) kelimesini şeddeli, mebni ve mef'ûl olarak, yani hırsızlıkla itham edildi mânasına gelecek şekilde okudular" (Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 32).

Yûsuf dedi ki: Eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınırız! Bu sözün Hz. Yûsuf'a ait olduğu söylenmiştir: **Maazallâh!** Yani **eşyamızı yanında bulduğumuz kimseden başkasını** hırsızlık suçuyla alıkoymaktan ve hapsetmekten Allah'a sığınırım. Eğer kardeşini yakalamayıp onun yerine hırsızlık yapmadığı için yakalama hakkının olmadığı başka birini almaktan nasıl Allah'a sığınır, çünkü sadece terki caiz olmayan bir fiili terketmekten Allah'a sığınılır denilirse, buna şöyle cevap verilir: O, kardeşini almadığı için değil, eşyasının yanında buldukları kişiden başkasını alıkoymaktan Allah'a sığınmıştı. **Aksi halde biz gerçekten haksızlık etmiş oluruz!** Şayet eşyamızı yanında bulduğumuz kişiden başkasını alırsak sizin nezdinizde de haksızlık etmiş oluruz, çünkü onların hükmüne göre hırsızı yakalamak ve hırsızlık suçuyla onu hapsetmek hakkı vardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ اَلَمْ تَعْلَمُوا اَنَّ
اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فٖى
يُوسُفَ فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ حَتّٰى يَأْذَنَ لٖى اَبٖى اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لٖى
وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمٖينَ

[§]*80. "Ondan ümitlerini kesince görüşmek üzere bir kenara çekildiler.* 343
Büyükleri dedi ki: Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam gelmeme izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en iyisidir."

Ondan ümitlerini kesince; denildi ki: Onlar kardeşlerinin kendilerine verilmesinden ümitlerini kesmişlerdi. **Görüşmek üzere bir kenara çekildiler.** Yani insanlardan ayrıldılar, bir kenara çekilip kardeşlerinin durumunu, yahut babalarına dönmeyi veyahut o şehirde kalmayı aralarında gizlice görüştüler. **Büyükleri dedi ki.** Müfessirler şöyle dedi: En büyüklerinden maksat, yaşça büyük olan değil akıllı olandır, o da falancadır. Bazıları onun Yehûda olduğunu, bazıları da Şem'ûn olduğunu söyledi. Ancak onlara bu sözü kimin söylediğini biz bilmiyoruz, onu bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Yalnız **en büyüklerinin söylediğini** biliyoruz, o da ya aklen en büyük olan veya yaşça en büyük olandır. **Bilmiyor musunuz ki babanız…** Buradaki "bilmiyor musunuz?" veya "görmediniz mi?" sözü, iki şeyden biri için kullanılır. Ya emir an-

lamında kullanılır, yani şöyle bilin diye, yahut da uyarmak ve beyan etmek anlamında kullanılır. Burada sanki takrir ve tenbih anlamında kullanılmış gibidir; yani **biliyorsunuz ki, babanız sizden Allah adına söz almıştı, daha önce de Yûsuf hakkında kusur etmiştiniz.** Bu ifade, "Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç"[164] meâlindeki âyetin, hepinizin başına bir musibet gelmesi ve hepinizin birden helâk olmanız hariç anlamına geldiğini gösterir. Müfessirlerin söylediği gibi o cümle, onu geri getirmekten engellenmeniz, yani mağlup olmanız ve onu geri getirmekten aciz kalmanız hariç anlamına gelmez. Çünkü onu babalarına götürmelerine mani olacak bir olay meydana gelmişti, fakat en büyükleri yine de babasına dönmekten kaçınıyordu. Bu durum, o âyetin de böyle yorumlanması gerektiğini gösterir. "Aşılamaz engellerle kuşatılmanız hariç" meâlindeki âyetin, onu geri getirmekten engellenmeniz hariç anlamında yorumlanmasına, "Babanıza dönün ve deyin ki: Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti"[165] meâlindeki âyetle istidlâl edilmiştir diyen olursa, âyet eğer onların hepsini kapsamış olsaydı, en büyükleri onlara babalarına dönmelerini emretmezdi. Belirtilen husus buna işaret eder. Müfessirler ise şöyle diyorlar: "Babanıza dönün" meâlindeki âyet, emir değildir, ancak babanıza döndüğünüz zaman ona "Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti" deyin anlamındadır.
344 [§]Aynı şekilde "İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor"[166] meâlindeki âyet de emir anlamında değildir, şu mânadadır: Şehrin halkına ve kafileye soracak olursan, onlar da sana bizim söylediğimizi söyleyecekler. Bunun gibi "Babanıza dönün!" meâlindeki âyet de emir değil, babanıza dönerseniz ona şöyle söyleyin, anlamındadır.

Daha önce de kusur etmiştiniz, yani daha önce de **Yûsuf hakkında** babanızın emrini zayi etmiştiniz, yahut **Yûsuf hakkında** Allah'ın emrini ve vâdini zayi etmiştiniz. **Babam gelmeme izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım.** Bu cümlenin iki mânaya gelme ihtimali vardır. Biri, **babam izin verinceye kadar,** yani oğlunun durumu hakkında özrümüz ve doğru söylediğimiz belli olduğunda kendisine dönmeye izin verinceye kadar; diğeri de, **babam izin verinceye kadar,** yani kardeşimi kurtarıncaya ve onların elinden alıncaya kadar kralla savaşmaya izin verinceye kadar. **Veya benim için Allah hükmedinceye kadar,** yani babama dönmeye veya kralla savaşa hükmedinceye kadar… **O hükmedenlerin en iyisidir. Veya benim için Allah hükmedinceye kadar** meâlindeki cüm-

164 Yûsuf, 12/66.
165 Yûsuf, 12/82.
166 Yûsuf, 12/82.

le, mazeretimiz ve doğru söylediğimiz babamız nezdinde ortaya çıkmasına hükmedinceye kadar anlamına da gelir. O hükmedenlerin en iyisidir; yani O, mazeretimizi ortaya çıkarmakla hükmedenlerin en iyisidir, çünkü Allah mazeretin açıklamasına hükmederse, onu bütün yaratıklar hakkında da açıklamış olur. Başkasının hükmü ise böyle değildir. Çünkü hüküm veren her insan hakkında şöyle denilmesi caizdir: O ancak Allah'ın hükmü ile hüküm vermiştir ve Allah **hükmedenlerin en iyisidir.** "O, merhametlilerin en merhametlisidir"[167] meâlindeki âyet de böyledir. Çünkü yaratıklardan kim merhamet gösterirse, ancak Allah'ın rahmetiyle merhamet etmiş olur ve Allah merhametlilerin en merhametlisidir.

اِرْجِعُوٓا اِلٰٓى اَبٖيكُمْ فَقُولُوا يَآ اَبَانَآ اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَآ اِلَّا
بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظٖينَ ﴿٨١﴾

81. "Babanıza dönün ve deyin ki: Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti. Biz de ancak bilip gördüğümüze tanıklık ettik. (Koruma sözü verdik ama) ***bilgimiz dışında kalan olaylara karşı da onu koruyamazdık."***

Babanıza dönün. Bu ifade ilk bakışta emir anlamına gelebilir. Yukarıda söylediğimiz mânaya da gelebilir[168], yani babanıza giderseniz, **ona deyin ki: Ey babamız! Şüphesiz oğlun hırsızlık etti.** Bu cümlede, sanki onu diğer çocuklarına tercih ettiği suçlamasına bir ima var gibidir; yani senin bizden daha çok sevdiğin ve kalbini kendisine meylettiğin oğlun hırsızlık yaptı. Bunun bir ima değil, onlara göre açık olan bir durumu haber verdiği gibi bir anlamı da vardır. **Biz de ancak bilip gördüğümüze tanıklık ettik,** yani su kabının onun yükünden çıktığını gördük. **(Koruma sözü verdik ama) bilgimiz dışında kalan olaylara karşı da onu koruyamazdık.** [§]Bu âyet, "Aşılamaz engeller- 345
le kuşatılmanız hariç"[169] meâlindeki âyetle, yani hepinizi toptan içine alan bir engel hariç diye yapılan yorum ile aynı anlama gelir. Buna göre âyet, sana söz verdiğimiz ve yemin ettiğimiz sırada onun hırsızlık yapacağını bilemezdik, bilseydik o sözü vermez ve o yemini yapmazdık demektir. **(Koruma sözü verdik ama) bilgimiz dışında kalan olaylara karşı da onu koruyamazdık,** yani su kabını onun yükünün içinden çıkardığı vakitte, onun hırsızlık yaptı veya yapmadı diye itham edileceğini yahut su kabını yükün içine Yûsuf mu koydu

167 Yûsuf, 12/64, 92.

168 Bir önceki âyetin tefsirine bakınız.

169 Yûsuf, 12/66.

yoksa başka biri mi koydu diye suçlanacağını başlangıçta bilemezdik. Üstelik mesele de dönüp buna dayanıyor. Bunları başlangıçta bilseydik onu yanımıza alıp getirmezdik.

وَسْـئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتٖى كُنَّا فٖيهَا وَالْعٖيرَ الَّتٖٓى اَقْبَلْنَا فٖيهَا وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

82. “İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz.”

İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Yani şehir halkına ve kafileye soracak olursan, onlar da sana bizim söylediğimizi söyleyecekler: **Biz gerçekten doğru söylüyoruz.** Su kabının onun yükünün içinden çıktığını açık olarak gördük. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا فَصَبْرٌ جَمٖيلٌ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَاْتِيَنٖى بِهِمْ جَمٖيعًا اِنَّهُ هُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ﴿٨٣﴾

83. “Babaları şöyle dedi: Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir. Şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.”

Babaları şöyle dedi: Hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Hz. Yâkup, onların verdikleri haberleri nefislerinin kendilerini aldattığı ve süslü gösterdiği şeylerden saymıştı, ama onlar Bünyâmin meselesinde kendisine muhalefet etmemişler ve onunla ilgili verdiği hiçbir emri ihmal etmemişlerdi. Bu seferki durum, daha önce Yûsuf’la ilgili olarak babalarının kendilerine söylediği gibi değildi: “Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş”[170]. Çünkü o zaman babalarının emrine aykırı davranmışlar ve Yûsuf’u öldürmeye çalışmışlardı. Bundan dolayı Hz. Yâkup onlara bunun, nefislerinin aldatması ve bu aldatmayı da onlara güzel göstermesi olarak nitelemişti. Fakat şimdi babalarına muhalefet etmemişler ve emrine uymazlık da yapmamışlardı. Böyleyken Hz. Yâkup nasıl olur da **hayır, nefisleriniz bu hususta sizi aldattı** demişti?

---

170 Yûsuf, 12/18.

Fakat Hz. Yâkup bunu, çocuklarının hepsi birden hırsızlıkla itham edildikleri için söylemiş gibidir. Çünkü şöyle denilmişti: "Ey kafile! Siz mutlaka hırsızsınız!"[171] "Onlar, "Allah'a andolsun ki bizim bu yerde fesat çıkarmak için gelmediğimizi siz de biliyorsunuz, biz hırsız da değiliz, dediler"[172]. Onlar hırsız olmadıklarını kesin bir dille ifade etmişlerdi [§]ve Bünyâmin de onların için- 346
deydi. Böyleyken "Şüphesiz oğlun hırsızlık yaptı"[173] diye Bünyâmin'in hırsızlık yaptığını kesin bir dille nasıl söylersiniz? Lakin **nefisleriniz bu hususta sizi aldattı.** Babalarının Yûsuf'u ve kardeşini onlardan daha çok sevdiği ve kalbinin onlara daha meyilli olduğu fikriyle onlara düşmanlık ve nefret besliyorlardı, çünkü şunu söylemişlerdi: "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerlidir. Halbuki bizim sayımız daha çok"[174]. *En doğrusunu Allah bilir.* Nefretiniz ve düşmanlığınız yüzünden nefisleriniz sizi aldattı ve Bünyâmin'in halini ve durumunu incelemeye gerek görmediniz, yükünün içinde bir şey bulunan herkesin onu oraya kendisinin koymayabileceğini, aksine sahibinin bilgisi dışında başka biri tarafından da konulmuş olabileceğini düşünüp araştırmadınız.

Bana düşen artık güzel bir sabırdır. Bunu daha önce açıklamıştık[175]**. Umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir.** Müfessirler şöyle dediler: **Onların hepsini bana getirir,** çünkü onlar bir cemaat olmuşlardı: Yûsuf, Bünyâmin ve kardeşleri Yehûda ve Şem'ûn. Hz. Yûsuf kardeşini hapse atması sebebiyle diğer ikisi de orada kalmışlardı. Yahut sadece Yûsuf ve kardeşi geride kalmıştı. Bazı müfessirler şöyle söyledi: Cibrîl en güzel bir surette Hz. Yâkub'a gelmişti, Yâkup da ona Yûsuf'un halini sormuştu: Yûsuf hayatta mı, yoksa öldü mü? Cibrîl; hayatta deyince, Hz. Yâkup, **umulur ki, Allah onların hepsini bana getirir,** demişti. Yahut Hz. Yâkup, Yûsuf'un rüyasında yıldızların, güneşin ve ayın kendisine secde ettiklerini görmesinden, onun ölmediğini, hayatta olduğunu anlamıştı. Gördüğü rüya gerçekleşmeden onun ölmeyeceğini hayatta kalacağını biliyordu, bundan başka delillerle de bu kanaate sahip olmuştu. Ancak onun nerede olduğunu bilmiyordu. İşte bundan dolayı, **şüphesiz O, çok iyi bilendir, hikmet sahibidir,** demişti.

171 Yûsuf, 12/70.
172 Yûsuf, 12/73.
173 Yûsuf, 12/81.
174 Yûsuf, 12/8.
175 bk. Yûsuf sûresinin 12/18. âyetinin tefsiri.

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظٖيمٌ ﴿٨٤﴾

84. "Onlardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor!' diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu."

Onlardan yüz çevirdi, yani oğlunun hırsız olduğunu söylemeleri üzerine çocuklarından yüz çevirdi ve onları azarladı. **Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor, dedi.** Bu cümleye üzüntüden içim yanıyor anlamı verildiği gibi içim parçalanıyor anlamı da verildi. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Esef" (أسف) kelimesi, üzüntü-
347 nün en şiddetlisi anlamına gelir[176]. [§]Kelimenin aslı, üzüntünün son noktası mânasına gelir. Hüznün ve üzüntünün son sınırına varınca "esife" (أسِفَ) denilir. Bu kelime, kızgınlığın son noktası mânasına da gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük"[177].

Âh Yûsuf'um âh! İçim yanıyor! Bu, sadece dille söylenen bir söz değildi, içinde duyduğu hissiyatı haber veriyordu. Bu caizdir, nitekim Cenâb-ı Hak "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz"[178] sözü ile onların kalplerindeki duygularını haber veriyordu, dilleriyle söyledikleri sözü değil. O sözün, bütünüyle amaçsız olarak söylenmiş olması da muhtemeldir.

Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu. "Kazm" (الكظم) kelimesi, feryat etmekten kendini tutmak, hüznünü fiillerine yansıtmadan üzüntüyü içinde saklamak mânasına gelir. "Ceze'u" (الجزع) ise, feryadını fiillerine yansıtmak demektir. Hüznü heyecanlandıran şey gazabı da heyecanlandırır. Ancak hüzün insan gücünün dışında, gazap ise insanın kendi elindedir, yalnız her ikisini heyecanlandıran şey de aynıdır. Yahut "kezîm", hüznünü kalbine gömen anlamına gelir, gam ise geldiğinde sanki insanın kalbini örtüp perdeleyen durumdur. "Hemm" (الهم), maksada uygun niyetlerden birine sevkeden düşüncedir. "Hüzn" (الحزن), yaratılış halinin değişiminde etkili olan, lâkin fiillerde görülmeyen şeydir. "Ceze'u" (الجزع) durumu ise, fiillerde görülür, ama yaratılışın yapısını değiştirmez. Bundan dolayı Hz. Yâkub'un

176 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 221.

177 ez-Zuhruf, 43/55.

178 "Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. (Ve şöyle derler:) "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz" (el-İnsân, 76/8-9).

ruhî bakımdan zayıflamasında etkili olmuş, [§]onun bazı organlarına zarar 348
vermişti, gözlerini kaybetmiş, hüznünü içine gömmüştü. “Kezîm” (الكظيم), söylediğimiz gibi kederi yutmak, ortaya çıkmasını engellemek ve feryat etmekten kendini alıkoymaktır.

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِك۪ينَ ﴿٨٥﴾

85. “Oğulları, ‘Allah’a andolsun ki, sen ‘Yûsuf’um!’ diye diye sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!’ dediler.”

“Tallâhi” (تالله) kelimesi, insanların vallahi ve billâhi yerine kullandıkları bir yemin sözcüğüdür. Hz. İbrahim de aynı lafızla yemin etmişti: “Allah’a yemin ederim ki putlarınıza bir oyun oynayacağım!”[179] **Yûsuf’um, diye diye…** Yani sürekli Yûsuf’u sayıklayarak, onu hiç aklından çıkarmayarak üzüntüsünden kurtulamayacaksın. Sanki onlar babalarını Yûsuf’un kederinden kurtulmaya davet ediyorlardı. Çünkü devamlı onu anmak, üzüntüsünü yeniler ve canlandırır. Bu yüzden babalarına dediler ki: Devamlı Yûsuf’u sayıklarsan, **sonunda hasta olacaksın**. Âyetteki “harad” (الحرض) kelimesi, hastalık anlamına gelir, bunaklık mânasına geldiği de söylenmiştir. Kelimenin aslı zayıf düşmek demektir. **Ya da büsbütün helâk olacaksın!** Hz. Yâkup bu hale gelmişti; üzüntüden bedeni zayıflamış, vücudunun bazı organları fonksiyon kaybına uğramıştı, gözlerine boz gelmiş, üzüntüden görme yeteneğini kaybetmişti.

Bazıları “harad” (الحرض) kelimesine, yaşlılıktan aklının gitmesi anlamı verdiler. **Ya da büsbütün helâk olacaksın**, öleceksin! *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنَّمَا اَشْكُوا بَثّ۪ي وَحُزْن۪ٓي اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

86. “Yâkup da şöyle dedi: Ben acımı ve kederimi ancak Allah’a arzediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan gelen bilgiyle biliyorum.”

Yâkup da şöyle dedi: Ben acımı ve kederimi ancak Allah’a arzediyorum. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Harad”, hastalık demektir; “bes” (الْبَثّ) de, üzüntünün en şiddetlisi anlamına gelir; çünkü sahibi üzüntüye dayanamayıp “bes” sevi-

179 el-Enbiyâ, 21/57.

yesine geliyor, acı duymaya başlıyor ve şikâyetleniyor. Bir rivayette bu kelime
349 bu mânada kullanılmıştır: [§]“Men besse felem yasbir” (مَنْ بَثَّ فَلَمْ يَصْبِرْ), yani kim şiddetli üzülüp de sabretmezse…” şikâyet eder[180]. Âyetteki şikâyetini Allah'a arzetme ifadesi, dil ile açık olarak söylenmek anlamına gelmez, bu şikâyetini kalbinde tutmak demektir. Hasan-ı Basrî, **acımı ve kederimi ancak Allah'a arzediyorum** meâlindeki cümleye ihtiyacımı Allah'a arz ediyorum mânasını verdi[181]. Âyetteki “bes” ve “hüzün” kelimeleri sanki eş anlamlı olarak kullanılmış gibidir, aynı anlamı farklı kelimelerle tekrar etmiştir.

Ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum. Bazı müfessirler**, Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum** meâlindeki cümleyi, Hz. Yûsuf'un gördüğü rüyadan onun gerçekleşeceğini biliyordu diye açıkladılar. **Sizin bilmediklerinizi,** yani sizin de benim de ona secde edeceğimizi biliyorum. İbn Abbâs (r.a.) Hz. Yâkub'un **sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum** meâlindeki sözü, Yûsuf'un ölmediğini, hayatta olduğunu bildiği şeklinde tefsir etti[182]. Âyette geçen insanların bilmediği, fakat Hz. Yâkub'un Allah'tan gelen bilgiyle bildiği şey, Yûsuf'un ölmediğidir[183]**. Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum** sözü, sizin yararlanmadığınız bilgiden ben yararlanıyorum anlamına da gelebilir. İşin aslı şudur: Yûsuf'un kardeşleri eğer onun ulaştığı saltanat ve izzeti önceden bilselerdi, onu babasından uzaklaştırmak istemezler, Yûsuf'a dair emrini bozmaya çalışmazlardı, ama bilmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Hz. Yâkup Allah'tan gelen bilgiyle bildiği, onların ise bilmediği olayın ne olduğunu açıklamamıştır. Nitekim Hz. İbrahim de babasına şöyle demişti: “Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi”[184]. Müfessirlerin söyledikleri, Hz. Yâkub'un böyle diyerek Yûsuf için feryat ettiği sözünün doğru olma ihtimali yoktur; çünkü çocukları kendisine haberi getir-

---

180 Hz. Peygamber'in (s.a.) bu sözü söyledikten sonra “Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arzediyorum” meâlindeki âyeti okuduğu rivayet edilmiştir (bk. Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 327-328; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 166; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VII, 214-215; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 572).

181 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 45; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 573.

182 “Ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum” meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben biliyorum ki, Yûsuf'un rüyası sadık rüyadır ve hiç şüphesiz ben ona secde edeceğim (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 45).

183 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Yâkup tekrar görür hale geldi. Dedi ki: Ben size, ‘Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim' demedim mi?” (Yûsuf, 12/96).

184 Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'in sözünü şöyle nakleder: “Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım” (Meryem, 19/43).

diklerinde “Bana düşen artık güzel bir sabırdır”[185] demişti. Müfessirlerin onun hakkında söyledikleri ise güzel olması bir yana sabır bile değildir.

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخِيهِ وَلَا تَايْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

[§]*87. “Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!”* 350

Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın. Müfessirler, “tehassesû” (تحسسوا) kelimesine, gidin arayın, Yûsuf’tan ve kardeşinden bir haber bulup getirin, anlamını verdiler. Ancak bunun dışında bir mâna verilmesi daha doğru gibidir, o da içine o hissin doğmasıdır, buna göre sanki şöyle diyordu: Gidin, Yûsuf’a ve kardeşine bakın; çünkü kardeşleri Yûsuf’un nerede olduğunu bilmiyorlardı, buna mukabil Bünyâmin’in durumunu ve nerede olduğunu biliyorlardı. Eğer maksat müfessirlerin söylediği gibi onları araştırıp haber getirmek olsaydı, bu yorum Yûsuf hakkında doğru olsa da kardeşi hakkında doğru değildi, çünkü onlar her ne kadar Yûsuf’un durumunu ve nerede olduğunu bilmiyorlar idiyse de, kardeşinin durumunu ve nerede olduğunu biliyorlardı. Dolayısıyla Hz. Yâkup onlara ancak her ikisinin durumuna bakın emrini vermişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu fikir bir araştırmadan değil, onlar hakkındaki basiretten ve içine doğan histen kaynaklanmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* Sanki Hz. Yâkup, Yûsuf’un orada olduğunu ve kardeşinin de onunla birlikte olduğunu vahiy yoluyla öğrenmiş, fakat çocuklarının tembellik göstereceklerini ve gitmekte ağır davranacaklarını bildiği için onların orada olduklarını çocuklarına söylememişti. Bu yüzden çocuklarına böyle bir emir veriyordu, bu açık bir emir değil, ima yollu bir emir idi. Yahut **gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın** meâlindeki cümlede gizli bir kelime vardır, yani gidin Yûsuf’tan kardeşini geri vermesini isteyin; çünkü Bünyâmin’in onun yanında olduğunu biliyordu. Müfessirlerin geneli şöyle dedi: Hz. Yâkup bu sözü çocuklarına ancak Yûsuf’un hayatta olduğunu bildiği için söylemişti, çünkü Yâkup ölüm meleğini görmüş ve ona; ruhları aldığın kişiler arasında Yûsuf’un ruhu da var mı? diye sormuş, melek de; hayır demişti. Bazıları da ölüm meleğini rüyasında görmüş ve sözünü ettiğimiz soruyu orada sormuştu,

185 Yûsuf, 12/18, 83.

351 der. İşte Hz. Yâkup bunun üzerine çocuklarına o sözü söylemişti. [§]Ancak biz deriz ki: Hz. Yâkup, gördüğü rüya vasıtasıyla ve başka yollardan Yûsuf’un hayatta olduğunu, ölmediğini biliyordu. Yûsuf’un görmüş olduğu rüyanın[186] hak ve doğru bir şekilde gerçekleşmeden ölmeyeceğini de biliyordu. Fakat onun nerede olduğunu önceden bilmiyordu, bilâhare onun bulunduğu yeri ve durumunu da vahiy yoluyla öğrendi. Bunun üzerine çocuklarına, gitmelerini, ona ve kardeşine bakmalarını emretti. Bunun aslı şudur: Hz. Yâkub’un başına gelen Yûsuf’u kaybetmesi olayı bir imtihandı, Rabb’i onu bununla imtihan etmişti; aynı zamanda bir belâ idi ve Rabb’i bu belâyı onun başına sarmıştı, iki çocuğunun hasretini yaşamak sıkıntısına uğratılmıştı. Görmez misin ki Hz. Yûsuf, isteseydi yerini ve halini babası Hz. Yâkub’a bildirebilirdi, çünkü her ne kadar Hz. Yâkup Yûsuf’un nerede olduğunu bilmiyor idiyse de, Yûsuf babasının nerede olduğunu biliyordu, buna rağmen durumunu ve yerini babasına bildirme emri gelmeden bildirmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. “Min ravhillâh” (من روح الله) ifadesinin Allah’ın rahmeti mânasına geldiği söylenmiştir. **Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!** Cenâb-ı Hak bu âyette Allah’ın rahmetinden ancak inkâr edenlerin ümit keseceğini haber vermektedir; çünkü iman eden biri, Cenâb-ı Hakk’ın istediğini rahmetine ve nimetine dâhil edeceğini bilir ve O’nun rahmetinden ümit kesmez. Kâfir ise ne Allah’ın rahmetini bilir, ne de istediği kişiyi rahmetine dâhil edeceğini! Bu yüzden O’nun rahmetinden ümit kesmiştir. Yüce Allah müminlerin ümit kesmesini yasaklamıştır, çünkü onlarda Yûsuf’un öldüğü kanaati vardı, şöyle diyorlardı: “Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın”[187] Onlar bu sözü kafile Mısır’dan ayrıldığında, babalarının; “İnanın ben Yûsuf’un kokusunu alıyorum!”[188] sözü üzerine söylemiş-
352 lerdi. Kardeşi ise hırsızlıktan hapiste idi. [§]Mahpus olan kişi, onların kanunlarına göre geri verilmezdi. Yahut şöyle de diyebiliriz: Her ne kadar onlar ümit kesmemiş idiyseler de, yine de Allah onlara ümit kesmeyi yasaklamakta, sonra da şöyle söylemektedir: **Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!** Bu, Allah’tan gelen bir haberdir. Cenâb-ı Hak, kâfirlerden başkasının Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyeceğini haber vermektedir. Aynı şekilde Hz. İbrahim’e çocuğunun olacağı müjdesi verildiğinde melekler

186 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Bir gün Yûsuf, babasına demişti ki: Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm” (Yûsuf, 12/4).

187 Yûsuf, 12/95.

188 Yûsuf, 12/94.

şöyle demişlerdi: "Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma!"[189] Burada da onu ümitsizliğe kapılmaktan menetmektedir. Aslında Hz. İbrahim'in ümitsizliğe kapılması söz konusu değildi, fakat yine de Allah ona ümitsiz olmayı yasaklamaktadır. Sonra da Hz. İbrahim'e şunu bildirmektedir: "Haktan sapmış olanlardan başka kim Rabb'inin rahmetinden ümit keser!"[190]

Bu âyet, Mûtezile'nin iddialarını da reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar: Büyük günah işleyen biri, ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Aslında o kâfir değildir, onların iddiasına göre Allah'ın rahmetinden ümit kesmiştir. Cenâb-ı Hak da **inkâr edenlerden başkasının Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyeceğini** haber vermiştir. Fakat onlar diyorlar ki: Büyük günah işleyen biri, Allah'ın rahmetinden ümit kesmiştir, fakat o kâfir değildir.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا
بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِى
الْمُتَصَدِّقِينَ

88. "Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde dediler ki: Ey aziz! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz, az bir bedel ile geldik. Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır."

Huzuruna girdiklerinde, yani Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde **dediler ki: Ey aziz!** Muhtemelen onlar her krala aziz dendiğini bildikleri için Yûsuf'a da aziz demişlerdi. Yahut kralın Yûsuf hakkında karısına, "Ona değer ver ve güzel bak"[191] dediği için Hz. Yûsuf'un aziz konumunda olduğunu düşünerek kendisine aziz demişlerdi. Veyahut insanların ihtiyacı olan tahıl onun elinde olduğu, kendisinin ise insanların sahip oldukları şeylerden müstağni olduğu için ona aziz demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bizi ve ailemizi kıtlık bastı. Müfessirler bu cümleye, bize kıtlık belâsı 353
ve zorluğu geldi, diye anlam verdi. **Biz, az bir bedel ile geldik.** Denildi ki: Durgunluğun hakim olduğu pazarda bile erzak almaya yetmeyecek birkaç kuruşla geldik. Çünkü Hz. Yûsuf izzet ve şeref makamında idi ve başkalarına mal

189 "Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma, dediler" (el-Hicr, 15/55).
190 el-Hicr, 15/56.
191 "Onu satın alan Mısırlı adam karısına dedi ki: Ona değer ver ve güzel bak!" (Yûsuf, 12/21).

veriyordu. Ebû Avsece dedi ki: **Biz, az bir bedel ile geldik,** yani çok küçük bir para ile geldik. İbn Kuteybe de aynı mânayı verdi, az bir para dedi[192]. İbn Abbâs şöyle dedi: O, değeri düşük gümüş paradır, o kadar ki değerini düşürmeden harcanamaz[193]. Ebû Ubeyd dedi ki: "İzcâ'" (الإزجاء) kelimesi Arapça'da vermek ve sevketmek anlamına gelir. Başka bir âyet de şöyledir: "Görmez misin ki, Allah bulutları yürütüyor"[194]. Yani sevkediyor ve gönderiyor. Bazıları ona, eksik diye mâna verdi. Bazıları yağ ve yün getirdiler demiş, çam fıstığı ve sebze tohumu getirdiler de denilmiş, buna benzer başka şeyler de söylenmiştir. "Müzcât" (مزجاة) kelimesi "tezciye" (التزجية) kökünden geliyor gibi gözükmektedir, nitekim gün gün geçiriyoruz dendiği gibi.

Yine de bize talebimizi karşılayacak kadar ver; Bazıları bu cümleye şöyle bir anlam verdi: Bize malı, iyi bir para karşılığı kadar tam ölçekle ver; yani bizden düşük para alırsın, fakat tahılı bize bol para alıyormuş gibi tam olarak ölçerek verirsin. Ancak **bize talebimizi karşılayacak kadar ver** meâlindeki cümle, bize ölçeği tam ölçerek ver demektir. Çünkü "îfâ" (الايفاء) kelimesi, hakkını tam olarak vermek anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurur: "Ölçü ve tartıyı adaletle yapın"[195]. **Bize bağışta da bulun.** Yani tartı sırasında verilen iki bedel arasında fazladan bir miktar daha ver, yahut iki ölçek arasında fazladan bir miktar daha koy! Bazıları **bize bağışta da bulun** meâlindeki cümleye, sadaka olarak bize bir miktar da fazladan ver, diye anlam verdiler. Ancak onların söyledikleri sözler ve sadaka olarak istedikleri şey, fiyatını düşürmek mânasına gelir gibidir, çünkü peygamberler için sadaka helâl
354 değildir, fakat onlara düşük fiyatla vermesi caizdir. [§]Sadaka verilmesi caiz olmayan kişiye malı düşük fiyatla vermek caizdir. Aynen ticarette malın fiyatını düşürmeye izin verilen, fakat sadaka vermeye izin verilmeyen köle gibi. Allah'ın elçisinin durumu da böyledir; parasız mal (hediye) alması caizdir, fakat sadaka alması helâl değildir[196].

Bizi ve ailemizi kıtlık bastı. Bu beyanın, babalarının gözlerinin görmediği mânasında kullanılmış olması da muhtemeldir, bundan dolayı onları ve ailesini kıtlık basmıştı. **Bize bağışta da bulun** cümlesi, Bünyâmin'i bize gönder, belki Allah babamızın gözünü iade eder anlamına da gelebilir[197].

---

192 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 222.

193 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 50; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 575.

194 en-Nûr, 24/43.

195 el-En'âm, 6/152.

196 Müellifin ibaresi, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin de peygamber olduklarını söyleyenlerin fikirlerine uygun düşmektedir.

197 Bu yorum için ayrıca bk. Yûsuf sûresinin 12/90. âyetinin tefsiri.

Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır. Müfessirler dediler ki: Onlar eğer İslâm dinine bağlı idiyseler, sanki onun İslâm dininde olmadığını zannediyorlardı. Şayet onun müslüman olduğunu düşünüyolar idiyse şöyle demeleri gerekirdi: Şüphesiz Allah verdiğin sadaka ile seni mükâfatlandıracaktır.

قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾

89. "Yûsuf, 'Siz, cahilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?' dedi."

Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz? Bu, izaha ihtiyacı olmayan açık bir cümledir. Onların kardeşi Bünyâmin'e yaptıkları muamele konusunda müfessirler şunu söyledi: Onun hırsızlık yaptığını söylemeleridir[198]. Ancak onlar bunu sadece gördükleri şeye göre söylemişlerdi. Dolayısıyla bu sözden dolayı onlar fazla ayıplanmayı hak etmiyorlar. Fakat onlar Bünyâmin'e bazı üzücü muameleler yapmışlar gibidir. Onların Yûsuf'tan ve kardeşinden hoşlanmadıklarında şüphe yoktur. Çünkü şöyle demişlerdi: "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli"[199]. **Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?** Onlar Yûsuf'a ne yaptıklarını biliyorlardı. [§]Ancak 355
Hz. Yûsuf sanki şunu söylemişti: Yûsuf'a yaptığınızı hatırlıyor musunuz, yoksa unuttunuz mu? O, diyordu ki: Yûsuf'a yaptığınızı hatırlayın ve bundan dolayı Allah'a tövbe edin, cahillerden olmayın! Yahut onlara şunu söylüyordu: Ondan vazgeçtiniz ve tövbe ettiniz mi, yoksa daha sonra da aynı kafada mısınız?

Çünkü siz, cahilsiniz. Bazı müfessirler buna günahkârsınız anlamını verdi. **Siz cahilsiniz** meâlindeki cümle, Yûsuf'un değerini ve konumunu bilmiyorsunuz anlamına da gelir. Çünkü onlar eğer Hz. Yûsuf'un Allah katındaki değerini ve konumunu bilselerdi "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli" demezlerdi. Ona olan sevgisinden dolayı babalarını hata etmekle suçlamazlardı. Çünkü onlar; "Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde"[200] demişler, sonra da ona yaptıklarını yapmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

198 Burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Dediler ki: Eğer o çaldıysa, daha önce onun kardeşi de çalmıştı" (Yûsuf, 12/77).

199 Yûsuf, 12/8.

200 Yûsuf, 12/8.

قَالُوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَا اَخٖى قَدْ
مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضٖيعُ اَجْرَ
الْمُحْسِنٖينَ ﴿٩٠﴾

90. "Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun? diye sordular. O da 'Evet' dedi, ben Yûsufum, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez."

Yoksa sen, gerçekten sen Yûsuf musun? diye sordular. Hz. Yûsuf'un onlara söylediği "Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?"[201] sözü üzerine kardeşleri sanki onun Yûsuf olduğunu anlamışlardı. Yahut babalarının söylediği, "Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf'u ve kardeşini iyice araştırın!"[202] sözünden anlamışlardı; babaları Yûsuf'un kardeşini anınca ve onu da Yûsuf'un yanında gördüklerinde onun Yûsuf olduğunu anladılar, bundan dolayı söyledikleri o sözü söylediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

O da 'Evet' dedi, ben Yûsuf'um, bu da kardeşim. Allah bize lütufta bulundu. Kim Allah'tan korkar ve sabrederse… Bu son cümle, kim Allah'a âsi olmaktan korkar ve O'nun verdiği belâlara sabrederse mânasına gelmesi muhtemeldir. Yahut Allah'ın yasaklarından korkar ve O'nun emirlerini yerine getirmeye sabırlı olursa, anlamına gelir. Veyahut kim korkar ve sabrederse güzel yapmış olur demektir. Veyahut da şunu söylemektedir: Cefâdan sakınan ve belâya sabreden güzel yapmıştır. **Şüphesiz Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.** Daha önce geçen "Bize bağışta da bulun!"[203] meâlindeki âyetin, kardeşimizi bize geri ver anlamına geldiği anlaşılmaktadır. O, belirttiğimiz gibidir. *en doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِٔينَ ﴿٩١﴾

356 **[§]*91. "Dediler ki: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz."***

---

[201] Yûsuf, 12/89.

[202] Yûsuf, 12/87.

[203] Yûsuf, 12/88.

Dediler ki: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Buradaki "tellâhi" (تالله) kelimesi yemin sözcüğüdür, ancak Yûsuf'un kardeşleri bu lafzı yemin mânasını kastetmeksizin alışkanlıkları gereği sözün gelişi olarak söylediler, bu Araplar'ın âdetidir. Yoksa Hz. Yûsuf, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini onlardan üstün kıldığını biliyordu. Bu yemin lafzı burada, Hz. Yûsuf'un faziletini ve konumunu bildiklerini tekit anlamında kullanılmış gibidir; yani sen zaten bize hep üstün kılınmıştın! **Gerçekten biz hataya düşmüşüz.** Yani bizim sana yaptıklarımızda gerçekten hata etmişiz. Yahut **Allah seni bize üstün kılmış** meâlindeki cümle, kardeşlerinin söylediği "Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli"[204] sözü ile ilgilidir; yani babaları Yûsuf ile kardeşini onlardan üstün tutunca dediler ki: Sen zaten üstün tutuluyordun, babamız seni üstün tutuyordu ve biz gerçekten hata ettik.

قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾

92. "Yûsuf şöyle dedi: Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak, Allah sizi affetsin! O, merhametlilerin en merhametlisidir."

Hz. Yûsuf şöyle dedi: **Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak.** İbn Kuteybe "lâ tesrîbe" (لا تثريب) kelimesine şu anlamı verdi: Yaptıklarınızdan dolayı bugünden sonra sizler ayıplanmayacaksınız[205]. Bazıları da size üzüntü verilmeyecek diye mâna verdiler. Dendi ki: "Tesrîb" (تثريب) kelimesinin asıl mânası bozmaktır; (ثرّب علينا الأمرَ) denildiğinde, onu bozdu denilmiş olur[206]. Ebû Avsece, "tesrîb" (تثريب) kelimesine kınama mânasını verdi; buna göre Hz. Yûsuf şöyle diyordu: Yaptıklarınızdan dolayı sizler kınanmayacaksınız. İbn Abbâs (r.a.) bu cümleye, bugünden sonra sizi asla ayıplamayacağım, onu da size ayıplatmayacağım anlamı verdi. Burada iki ihtimal vardır. Birincisi, size ayıplama yok, kınama da yok! Yani tövbe ettiğiniz ve hatanızı ikrar ettiğinizde size kınama ve ayıplama cezası verilmeyecek. Her günah işleyen veya büyük günah işleyen sonra vazgeçip tövbe eden herkesin hükmü de budur, o artık ayıplanmaz ve kınanmaz. Şu âyet-i kerîme hakkında da aynı şey söylenmiştir: "Birbirinize kötü ad takmayın"[207]. Rivayet edildiğine göre onlar kâfirleri küfürlerinden dolayı

---

204 Yûsuf, 12/8.
205 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 222.
206 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 222.
207 el-Hucurât, 49/11.

ayıplıyorlar ve onlara lakap takıyorlardı, sonra onlar müslüman olmuşlardı.
357 [§]Bundan dolayı kötü lakap takmaktan ve küfür halinde iken yaptıklarının benzerini yapmaları yasaklandı. Hatadan elini çektikten ve tövbe ettikten sonra da ayıplamak ve kınamak gerekseydi veya bu caiz olsaydı, Resûlullah'ın (s.a.) ashabı da ayıplanır ve kınanırlardı. Çünkü onlar da başlangıçta kâfir idiler. Dolayısıyla bu, helâl olmayan bir ceza türüdür.

İkincisi, **yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak** meâlindeki cümle, İbn Abbâs'ın (r.a.) söylediğine göre sizi ayıplamayacağım demektir, yani sizin bize yaptıklarınızdan söz etmeyeceğim. Bu sözle Hz. Yûsuf, onların kendisine yaptıklarından bahsetmeyeceğine dair onlara güvence vermektedir. Bundan dolayı o; "Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra…"[208] anlamına gelen bir ifade kullanmıştı. Bu sözle de, kendisi ile kardeşleri arasındaki şeyleri şeytanın yaptırdığını söylüyordu. Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra, diyerek o suçu kardeşlerine değil, şeytana nispet etmişti.

Allah sizi affetsin! Kardeşleri hatalarını ikrar edip yaptıklarından tövbe ettiklerinde Hz. Yûsuf, kesin bir ifade ile onlar için Allah'tan mağfiret diledi. İşlediği günahtan tövbe eden ve ondan elini çeken herkesin rahmet ve mağfiret edilmesi için kesin bir dil kullanılır. **Allah sizi affetsin** meâlindeki cümle, onların affedilmesi için yapılan dua mânasındadır, yahut onları affedeceğini Cenâb-ı Hakk'ın vahiy yoluyla verdiği haber anlamına da gelir veyahut Allah onları affetmiştir, demektir. Veyahut da şunu söylemektedir: Allah ile aranızdaki şeyler için Cenâb-ı Hak'tan mağfiret dileyin ki, Allah sizi affetsin! **O, merhametlilerin en merhametlisidir;** çünkü yaratılanlardan merhamet gösteren her canlı, ancak Allah tarafından kendisine verilen rahmet ile merhamet etmektedir, O, merhametlilerin en merhametlisidir. "O, hükmedenlerin en hayırlısıdır"[209] ve "O, hâkimlerin en âdilidir"[210] meâlindeki âyetlerde söylediklerimiz de bunun gibi idi. Çünkü yaratılanlardan hüküm veren herkesin, ancak Allah tarafından kendisine verilen bir hükümle hüküm vermesi caizdir.

اِذْهَبُوا بِقَم۪يص۪ي هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَب۪ي يَاْتِ بَص۪يرًا وَاْتُون۪ي
بِاَهْلِكُمْ اَجْمَع۪ينَ

[208] Yûsuf, 12/100.
[209] el-A'râf, 7/87; Yûnus, 10/109; Yûsuf, 12/80.
[210] Hûd, 11/45.

[§]*93. "Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecek duruma gelir; bütün ailenizi de bana getirin."* 358

Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun, gözleri görecek duruma gelir. Bu âyet-i kerîme, Hz. Yûsuf'un bu sözü -babasının gözlerinin açılacağına dair kullandığı bu kesin ifadeyi- kendi kanaati ve içtihadı ile değil vahiyden aldığı bilgi ile söylediğini göstermektedir; çünkü gömleği babasının yüzüne konulduğunda gözlerinin açılacağını kesin bir ifade ile dile getirmektedir. **Gözleri görecek duruma gelir** meâlindeki ifade, iki anlama gelir. Birincisi, söylediğimiz gibi gözleri açılır mânasına gelir. İkincisi de gözleri gördüğü halde bana gelir demektir.

Bütün ailenizi de bana getirin. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Hz. Yûsuf onlara bütün aile bireylerini getirmelerini emretti, bununla da onların yaptıklarından tövbe edip kendisine yönelik olarak işledikleri hatayı ikrar ettiklerinde hepsini aklamak ve onlara ikramda bulunmak istedi.

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنّ۪ي لَاَجِدُ ر۪يحَ يُوسُفَ لَوْلَٓا اَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾

94. "Kafile Mısır'dan ayrılınca babaları, 'Eğer bana bunamış demezseniz, inanın ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum!' dedi."

Kafile Mısır'dan ayrılınca; denildi ki: "Fesale" (فصل) kelimesi, çıktı mânasına gelir; yani Mısır'dan çıkınca demektir; "fesale" (فصل) ve "infesale" (انفصل) aynı mânada kullanılır. **Babaları, ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum, dedi.** Müfessirler dedi ki: Araları, yani Mısır'la Hz. Yâkub'un yaşadığı Kenan[211] arası seksen fersahtı[212]. Kûfe ile Basra arası kadar[213] olduğu ve aralarında on günlük bir yürüme mesafesi bulunduğu söylenmiştir. Aralarındaki mesafenin ne kadar olduğunu bilmeye ihtiyacımız yoktur, yalnız günlerce sürecek bir yolculuk yapmak gerektiğini biliyoruz. Sonra Hz. Yâkup o mesafeden Yûsuf'un

---

211 Hz. Yâkub'un Filistin bâdiyesinde oturduğu rivayet edilmiştir. Ken'ân b. Sâm b. Nuh'a nispetle oraya "Kenan yurdu" denilir. Şam, Filistin ve Ürdün bölgesinin en eski şehridir. Hz. Yâkub'un ikametgâhının, Filistin köylerinden Nablus'ta olduğu söylenmiştir. Hz. Yûsuf'un gömleği de oradadır (bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XIII, 71; Yâkut el-Hamevî, *Muʿcemü'l-büldân*, "كنعان" md.).

212 Fersah, uzunluk ölçülerindendir, miktarı üç mildir, o da on iki bin zirâ eder ve bu da 5544 metre tutar (Kal'acî, *Muʿcemu lugati'l-fukahâ*, "الفرسخ" md.).

213 Kûfe ile Basra arası yaklaşık 400 kilometredir.

kokusunu alıyor, ama yanında bulunanlardan hiçbiri o kokuyu duymuyor. İşte Hz. Yâkub'un o mesafeden oğlunun kokusunu alması ve yanındakilerin bu kokuyu duymamaları da Allah'ın mûcizelerinden biridir. Bu olay aynı zamanda onun gelmesiyle duyulan sevinci ve müjdeyi de gösteriyordu. Bazı müfessirler dediler ki: O gömlek, cennet giysilerindendi, Allah onu Hz. İbrahim'e giydirmişti.
359 [§]Hz. İbrahim de Hz. İshak'a, Hz. İshak Hz. Yâkub'a ve Hz. Yâkup da Hz. Yûsuf'a giydirmişti. Bundan dolayı üzerinde onun kokusu vardı, çünkü o cennet giysilerindendi. Eğer bu söz doğru ise, o zaman kokuyu Hz. Yâkup duyduğu halde diğerlerinin duymamasının nedenini de gösterir. Hz. Yâkup, kafile Mısır'dan ayrılmadan önce, gömleğin Hz. Yûsuf'ta olduğu sırada o kokuyu duymamıştı. Müfessirlerin söylediklerinin doğru olması muhtemeldir yahut gömleğin kendi gömleklerinden biri olması ihtimali de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer bana bunamış demezseniz. Buradaki "tufennidûn" (تفندون) kelimesine, üzüntüden aklını kaybetmek, bunamak, yalan söylemek, zâfa düşmek, aciz kalmak, cahillik etmek, akılsızlık etmek ve ahmaklık yapmak gibi anlamlar verilmiştir. Aklını kaybetmişsin demezseniz, anlamı da verilmiştir. Bu kelime insanlar arasında ihtiyarlığı had safhaya varmış anlamında kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Kiminiz ömrün en düşkün çağına eriştirilir"[214]. Olmasaydı anlamına gelen "lev lâ" (لو لا) kelimesi cümlenin başında kullanılınca, olumsuzluk ifade eder, yani bana bunamış demeyin, demektir. Haber cümlesinde kullanılınca da olumsuzluk ifade eder. Meselâ Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı!"[215] Yani imanları onlara fayda sağlamadı.

قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفٖى ضَلَالِكَ الْقَدٖيمِ ﴿٩٥﴾

95. "Yanındakiler ise, 'Vallahi sen hâlâ eski şaşkınlığındasın' dediler."

Tallâhi, dediler. Bunun bir yemin lafzı olduğunu, fakat yemin maksadı taşımadan insanların onu alışkanlık halinde kullandıklarını daha önce söylemiştik[216]. **Sen hâlâ eski şaşkınlığındasın;** denildi ki: Yûsuf'un sevgisinden ve onun eski hatıralarından dolayı şaşırmışsın. Onlara göre Yûsuf ölmüştü, bundan dolayı babalarının o halini yadırgadılar, Yûsuf'un kokusunu aldığını söylemesinden dolayı onu hatalı buldular. Fakat Hz. Yâkub'a göre Yûsuf yaşıyordu. Bundan dolayı o sözleri söylediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

214 en-Nahl, 16/70; el-Hac, 22/5.

215 Yûnus, 10/98.

216 bk. Yûsuf sûresinin 12/91. âyetinin tefsiri.

فَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَ الْبَش۪يرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِه۪ فَارْتَدَّ بَص۪يرًاۚ قَالَ اَلَمْ
اَقُلْ لَكُمْ اِنّ۪ٓى اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

[§]*96. "Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Yâkup tekrar* 360
görür hale geldi. Dedi ki: Ben size, 'Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim' demedim mi?"

Müjdeci gelince, gömleği yüzüne koyar koymaz Yâkup tekrar görür hale geldi. Gözleri tekrar eskisi gibi görmeye başladı. Müfessirler, müjdecinin Yehûzâ olduğunu söylediler. Onun postacı olduğu da söylenmiştir. Onun kim olduğunu biz bilmiyoruz, bilmeye de ihtiyacımız yoktur, yalnız Hz. Yâkub'a gönderilen giysi, her ne kadar Hz. Yûsuf önceden "Şu benim gömleğimi götürün de onu babamın yüzüne koyun"[217] dedi ise de, aynı giysidir.

Dedi ki: Ben size, 'Allah tarafından sizin bilmediklerinizi bilirim' demedim mi? Bazı müfessirler dediler ki: Çünkü Hz. Yâkup daha önce onlara şöyle demişti: "Ben acımı ve kederimi ancak Allah'a arz ediyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan gelen bilgiyle biliyorum"[218]. Yani siz Yûsuf'un rüyasının doğru olduğunu ve onun hayatta olduğunu bilmiyorsunuz. Hz. Yâkup ise onların bilmediği bu hususu, Allah'tan gelen bir vahiyle biliyordu.

قَالُوا يَٓا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَٓا اِنَّا كُنَّا خَاطِ۪ٔينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ
سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبّ۪ىۜ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّح۪يمُ ﴿٩٨﴾

97. "Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten hata ettik, dediler."

98. "Yâkup, 'Sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O çok bağışlayan, pek esirgeyendir' dedi."

Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile! Çünkü biz gerçekten hata ettik, dediler. Hz. Yâkup da onlara **sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim** demişti. Onlar babalarından, Rabb'inden af dilemesini istemişlerdi, Hz. Yâkup ise bu talebi yerine getirmeyi bir süre sonraya erteledi. Onlar Hz. Yûsuf'tan da af dilemişler, hatalarını ve günahlarını itiraf etmişlerdi, Hz.

217 Yûsuf, 12/93.

218 Yûsuf, 12/86.

Yûsuf da onların bu isteği üzerine hemen onları affetmişti. Bazı insanlar şöyle söyledi: Hz. Yâkup, çocuklarının mağfiret talebini ertelemiş, Hz. Yûsuf ise onları hemen affetmişti; çünkü gençlerin kalbi, yaşlıların kalbinden daha yumuşak ve daha incedir, bundan dolayı böyle oldu. Fakat bu söz bir şey değildir, bu ancak sıradan insanlarda olabilecek bir haldir. Peygamberler ise yaşlandıkça kalplerinin yumuşaklığı, inceliği ve huşûu daha da artar. Bazı insanlar da şöyle dedi: Bu ancak böyle olmuştur, çünkü Hz. Yâkub’un öfkesi, Yûsuf’un öfkesinden daha büyüktü. Bundan dolayı kardeşleri Yûsuf’tan af dilediklerinde hemen onları affetmiş, fakat Hz. Yâkup mağfiret talebini sonraya ertelemişti.

361 [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre onlar Hz. Yâkup’tan ancak şefaatçi olarak Rabb’inden mağfiret talep etmesini istemişlerdi. O da bunu istiğfar ve şefaat vaktine kadar ertelemişti, çünkü günün her saati istiğfar için uygun değildi. Kardeşleri Yûsuf’tan da af dilemişler, o da hemen onları affetmişti. Meselenin bu anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Hz. Yâkup istiğfar talebini ertelemişti, çünkü işlenen günah onlarla Rab’leri arasında bir meseleydi, bu yüzden Rabb’inden izin gelinceye kadar bu talebi ertelemişti. Yûsuf’a yaptıkları ise Yûsuf’la onların arasındaki bir meseleydi ve Yûsuf da hemen o anda onları affetmişti.

Sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim, yani eğer siz de Allah’tan af dilerseniz… Yahut **sizin için biraz sonra Rabbimden af dileyeceğim** sözünü, vakti gelince dileyeceğim anlamında söylemişti. İbn Abbâs’ın (r.a.) söylediği şey de budur: O istiğfarı seher vaktine ertelemişti[219]. Veyahut talebin hemen kabul edilmesi için istiğfar ve şefaatten önce bir hayır yapılana kadar onu ertelemişti.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِنٖينَ ﴿٩٩﴾

99. “Yûsuf’un yanına girdiklerinde anne babasını bağrına bastı ve ‘Allah’ın izniyle Mısır’a güven içinde girin [kalın]’ dedi.”

Bu âyetin zâhiri, Hz. Yûsuf’un onları Mısır’ın dışında karşıladığını ifade eder. Onları şehrin dışında karşılamış ve şöyle demişti: **Allah’ın izniyle**
362 **Mısır’a güven içinde girin!** [§]Sonra onlar gelip Mısır’a girdiklerinde annesi-

[219] Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 584. Bu görüş İbn Mesûd’dan (r.a.) da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 64; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 584).

ni ve babasını bağrına bastı, Mısır'da güven içinde kalmalarını söyledi. Çünkü Mısır halkı kâfir idi, sanki onlar oradaki kraldan korkuyorlardı, bunun için onlara güvence vermişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada Hz. Yûsuf bir istisna edatı kullanmaktadır, çünkü söylediği şey bir vâd idi, Hz. Yûsuf onlara güvence vâdediyordu. Peygamberler bir şey vâdettiklerinde sonunda bir istisna getirirlerdi. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Allah izin verirse, demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme!"[220] Hz. Yûsuf "Allah izin verirse" diye getirdiği istisna kaydını, onların Mısır'a girmeleri için değil, orada emniyet içinde kalmaları için koymuştu. Çünkü şehre girmek emirdi, sözünü ettiği güven içinde olmak ise vâd idi. Daha önce de söylediğimiz gibi vâd konusunda istisna yapılır, ancak emirde istisna olmaz.

وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَٓا اَبَتِ هٰذَا
تَاْو۪يلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبّ۪ي حَقًّا وَقَدْ اَحْسَنَ ب۪ٓي اِذْ
اَخْرَجَن۪ي مِنَ السِّجْنِ وَجَٓاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ
الشَّيْطَانُ بَيْن۪ي وَبَيْنَ اِخْوَت۪ي اِنَّ رَبّ۪ي لَط۪يفٌ لِمَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ هُوَ
الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿١٠٠﴾

100. "Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkarıp buraya) ***getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütufkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir."***

Anne babasını makamına çıkardı. Önceki âyette geçen "Anne babasını bağrına bastı"[221] meâlindeki cümle ile onları makamına çıkardı ifadesi aynı mânaya gelir gibidir. Bu âyette özellikle ebeveynini makamına çıkardığını belirtiyor, fakat muhtemelen annesiyle babasını ve kardeşlerini birlikte çıkarmıştı. Çünkü kardeşleri yaptıkları hatayı itiraf ettikleri ve Hz. Yûsuf da onları affedip "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak"[222] dediği halde yine onları

---

220 el-Kehf, 18/23-24.

221 Yûsuf, 12/99.

222 Yûsuf, 12/92.

makamına çıkarmamış olsaydı, kardeşlerinin gönlünde, Yûsuf'un kafasında kendileri hakkında hâlâ bazı fikirlerin bulunduğu düşüncesi uyanırdı. Eşrafın ve büyüklerin ismi özellikle belirtildiği gibi Hz. Yûsuf da, şan ve şereflerinden dolayı annesi ve babasını özellikle belirtmişti. Cenâb-ı Hak da bir âyette şöyle buyurur: "Gerçekten Mûsâ'yı da mûcizelerimizle ve apaçık bir delille Firavun'a
363 ve onun adamlarına gönderdik"[223]. [§]Annesi ve babasını makamına çıkarması ifadesi, sultanın taht edinmesinde ve oraya oturmasında beis olmadığına işaret eder. Çünkü o helâl veya mübah olmasaydı, ne Hz. Yûsuf taht edinir, ne de Hz. Yâkup oraya otururdu. Her ikisinin bu yaptığı, onun mübah olduğuna ve bir beis bulunmadığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hepsi onun huzurunda yere kapandılar. Bazı müfessirler şöyle dediler: O gün insanların birbirlerini selâmlamaları, secdeye kapanmak şeklinde idi. Bizim birbirimize verdiğimiz selâm yerine o gün insanlar birbirleri için secdeye kapanırlardı. Bugün ise böyle bir uygulama mübah değildir, yapılması gereken sadece selâm vermektir. Allah'tan başkasına secde etmek, bizâtihî secdenin hoş görülmemesinden ibaret değildir, ancak secdenin ifade ettiği mânadan dolayı hoş görülmemiş ve yasaklanmıştır; secdenin mânası da kulluğunu ve zavallılığını göstermektir. Hiç kimsenin kulluğunu ve zavallılığını Allah'tan başkası için göstermesi helâl değildir. Bizzat secde fiilinin kendisine gelince, o kıyâm, kuûd ve benzerleri gibi insanın hallerinden biridir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hepsi onun huzurunda yere kapandılar.** Bu cümle, zelil bir halde boyun eğdiler mânasına da gelebilir. Bazıları şöyle dedi: Onlar, bütün aile efradını birleştirdiği ve aralarındaki düşmanlığı kaldırdığı için şükür anlamında olmak üzere Allah için secdeye kapanmışlardı. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür.

Yûsuf dedi ki: Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi. Yani daha önce görmüş olduğum rüyayı Rabbim gerçekleştirdi ve onu benim için sâdık bir rüya yaptı. Hz. Yûsuf bir rüya görmüş ve rüyası aradan uzun yıllar geçtikten sonra gerçekleşmişti. Bu durum, hitap kulağa çalındığı zaman, onun açıklamasının belli bir zaman sonra gelmesinin caiz olduğunu gösterir. Gayet tabii hitapla birlikte gelmesi de caizdir. Bazılarının söylediği gibi hitabın açıklamasının gecikmesinde herhangi bir karışıklık ve şüphe söz konusu değildir.

364 **[§]Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı.** Hz. Yûsuf, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine olan lütfunu ve ihsanını anmış, fakat sıkıntısını açık olarak dile getirmemiş, yalnız ima yollu bir ifade ile yetinmiş,

---

223 Hûd, 11/96-97.

şöyle demişti: **Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı.** O, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini verdiği sıkıntılardan olmak üzere zindana atıldım veya hapsedildim gibi bir söz söylememişti.

Sizi çölden (çıkarıp buraya) getirdi; onlar bâdiyeden, yani çölden gelmişlerdi ve hayvancılık yapıyorlardı.

Üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Bazıları buna "ayırdı" anlamı verdi ve şöyle dedi: Şeytan benimle kardeşlerimin arasını ayırdıktan sonra. Müfessirlerin söylediği gibi "nezğ" (النزغ) kelimesi, sanki bozmak mânasına gelir; yani şeytan benimle kardeşlerimin arasını ayırıp, bozduktan sonra… Kardeşleri Yûsuf'un faziletini anlayıp yaptıklarının hatalı olduğunu itiraf ettiklerinde Hz. Yûsuf, "Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak"[224] demiş ve yapılan şeyleri şeytana nispet etmişti.

Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütufkârdır. Buradaki latîf kelimesi, iki şeyin ismidir. Birincisi, iyiliğin ve şefkatin ismidir, nitekim şöyle denilir: Falancı iyilikseverdir, şefkatlidir. İkincisi, "latîf" (اللطيف), lütfettiği şeyleri bilen ve verdiklerinin büyük ve çok olanını bildiği gibi küçüklerini de bilen demektir. Yahut şöyle denilir: **Latîf**, yani açık ve meydanda olanı bildiği gibi insanlara gizli ve kapalı kalan şeyleri de biliyor, hiçbir şey O'na gizli kalmıyor: "Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de), O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir"[225]. Cenâb-ı Hak için "Azîm" (العظيم) ve "Latîf" (اللطيف) denilir; Allah'ın büyüklüğünden anlaşılması gereken mâna, yaratılanların büyüklüğünden anlaşılan mâna olmadığının bilinmesi için böyle denilir. Çünkü yaratılanların "azîm" ve "latîf" olmaları caiz değildir, fakat Allah'ın öyle olması caizdir. O da bundan anlaşılması gereken mânanın, başkalarından anlaşılması gerekenden farklı olduğunun bilinmesi içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir. Yani olmuş ve olacak olanı, zâhir ve bâtın olanı, gizli ve açık olanı ve her şeyi bilendir. Yahut işlerin başlangıcı ve sonunu bilendir. **Hakîmdir**, [§]yani ilimle hükmedendir ve her şeyi 365
ait olduğu yere koyandır. Yaratılanların yaptığı gibi cehâletle, gafletle ve akılsızca hüküm vermez. Cenâb-ı Hak bütün bunlardan yüce, pek çok yücedir.

224 Yûsuf, 12/92.
225 Tâhâ, 20/7.

رَبِّ قَدْ اٰتَيْتَنٖى مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنٖى مِنْ تَاْوٖيلِ الْاَحَادٖيثِ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَنْتَ وَلِيّٖ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ تَوَفَّنٖى مُسْلِمًا وَاَلْحِقْنٖى بِالصَّالِحٖينَ ﴿١٠١﴾

101. "Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"

Ey Rabbim! Bana iktidar verdin. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bana iktidarın bir kısmını verdin dedi, çünkü bütün iktidarı ona vermemişti, onun üstünde daha büyük bir kral vardı. Ancak o bundan dolayı "mine'l-mulki" (من الملك) dememişti; çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bütün dünyanın iktidarını kimseye vermediği mâlumdur. Yüce Allah, "Sen mülkü dilediğine verirsin"[226] buyurmaktadır. Aynı anda dünyada birçok iktidar bulunmaktadır. Mukātil, âyetteki "من" harf-i cerrinin sıla olduğunu söyler[227], Hz. Yûsuf sanki şunu söylemektedir: Ey Rabbim! Şüphesiz iktidarı bana verdin. Ancak bunun yorumu bizim söylediğimiz gibi olmalıdır.

Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin… Müslüman olarak canımı al… Bu âyette Hz. Yûsuf duasında ve istediği şeyde, talebinin Rabb'i tarafından kabulüne vesile olsun diye önce Allah'ın kendisine olan ihsanını, övgüsünü ve iyiliklerini anıyor. Bunda, iki açıdan Mûtezile'nin iddiasının reddine işaret vardır. Birincisi, onlar şöyle diyorlar: Herkesin şefaatçisi kendi yaptıklarıdır. Fakat Hz. Yûsuf burada, ben şunu yaptım, sen de bunu yap, demiyor. O sadece Allah'ın nimetlerini ve kendisine olan ihsanını anıyor.

İkincisi, yine onlar diyorlar ki: Yüce Allah, hak etmeden kimseye iktidar ve peygamberlik vermez, Allah tarafından hiç kimseye hak etmeden bir nimet ve ihsan verilmez. Onlar şunu da söylüyorlar: Herkes öğrencidir, ancak Allah kimseye bir şey öğretmez. Âyet-i kerîmede ise Hz. Yûsuf öğretme işini Allah'a nispet etmekte ve şöyle demektedir: **Bana rüyaların yorumunu da öğrettin.** Halbuki onlar, Allah öğretmedi, o kendisi öğrendi diyorlar.

---

226 Âl-i İmrân, 3/26.

227 Mukātil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, I, 352.

[§]**Bana rüyaların yorumunu öğrettin** meâlindeki beyan hakkında müfessirler şöyle dedi: Rüya tabirini öğrettin. Fakat âyette geçen “ehâdîs” (الاحاديث) haberler demektir, tevil ise akıbeti ve işin varacağı sonu bilmektir. Sanki şöyle demiştir: Bana, haberlerin karar kılacağı yeri ve akıbetlerini öğrettin. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: “Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır”. **Ey gökleri ve yeri yaratan!** Bu ifade, sanki nidâ ve dua cümlesidir; ey gökleri ve yeri yaratan demektedir. Bundan dolayı “fâtıra” (فاطر) kelimesi üstün harekelidir. 366

Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. Bu cümle, **sen benim dünya ve âhirette velinimetimsin** anlamında söylenmiş gibidir. Nitekim falan adam, falancının velinimetidir denilir. Bu cümlenin, **dünya ve âhirette** bana en yakın olan **sensin** anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yahut **sen dünya ve âhirette** benim Rabbim ve efendimsin anlamına gelir.

Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat! Burada kendisini iyi kulların arasına katması isteği, bütün iyilikleri içine alır. Başka bir ihtimal da kendisini iyi kulların arasına, yani babalarının, atalarının ve bütün nebîlerin ve resullerin arasına katmasını istemiş olmasıdır.

Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat! Bu âyet de Mûtezile’nin iddiasını geçersiz hale getirmektedir. Onlar diyorlar ki: Allah’ın herkese verdiği şey, müslüman olarak canını almayacağı değildir. Bu durumda onlara göre Hz. Yûsuf’un duası abestir. İkincisi, onların iddiasına göre Cenâb-ı Hak insanı müslüman olarak öldürmeye mâlik değildir. Çünkü onlar şunu söy-
lüyorlar: [§]Allah insana, mümin olması için her şeyi verdi, o kadar ki geride 367
verecek bir şey bırakmadı. Allah nezdinde olmadığını bildiği bir şeyi isteyen kişi, Allah ile alay etmektedir. Yahut böyle bir istekte bulunmakta, verilen nimeti gizlemek söz konusudur, nimeti gizlemek de nankörlüktür.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَٓاءِ الْغَيْبِ نُوح۪يهِ اِلَيْكَۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُٓوا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

102. “İşte bu kıssa, gayb haberlerindendir. Onu sana vahyediyoruz. Onlar, tuzak kurmak üzere ittifak ettikleri zaman, sen onların yanında değildin.”

İşte bu kıssa, gayb haberlerindendir. Buradaki **işte bu** işaret ismi, Yûsuf’un ve kardeşlerinin haberine işaret eder ve onlar hakkında sana anlattığımız kıssaları, başından sonuna kadar sana bildirdiğimiz haberleri sen bizzat

görmüş değilsin, o sırada onların yanında da değildin anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "(Ey peygamber!) Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!"[228] Bunları senin ancak Allah'tan gelen bir vahiyle bildiğin anlaşılsın ve bu da senin risâletine ve nübüvvetine delil olsun diye anlatıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, tuzak kurmak üzere ittifak ettikleri zaman, sen onların yanında değildin. Yani o sırada sen orada ve onların yanında bulunmuyordun, buna rağmen aynen cereyan ettiği gibi onu haber verdin; bu, söylediğimiz gibi risâlete delil olması içindir.

Onlar, tuzak kuruyorlardı, yani babalarına ve kardeşlerine karşı tuzak kuruyorlardı. Babalarına karşı kurdukları tuzak, onların şöyle demeleridir: "Ey babamız! Niçin Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isteyen kimseleriz"[229]. Onlar Yûsuf'un iyiliğini istediklerini söylediler, fakat ona hainlik yaptılar. Kardeşlerine kurdukları tuzak da, şu sözleridir: "Yarın onu bizimle beraber (kıra) gönder de bol bol yesin içsin, oynasın; onu mutlaka koruruz"[230]. Onlar Yûsuf'u koruyacaklarına dair garanti vermişlerdi, fakat korumadılar. İşte böylece her ikisine de tuzak kurmuş oluyorlardı. Âyette geçen "mekr" (المكر) kelimesi, sözlükte hile yapmak demektir. İnsana güven ve emniyet tarafından yaklaşarak hile yapmaktır. Onlar hem babaları Hz. Yâkub'a, hem de kardeşleri Hz. Yûsuf'a böyle yapmışlardı.

وَمَٓا اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠٣﴾

368 **[§]*103. "Sen ne kadar inanmalarını istesen de insanların çoğu inanmazlar."***

Yani, ey Muhammed! Sen insanların mümin olmalarını ne kadar büyük bir arzu ile istesen de onların çoğu mümin olmaz. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurur: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir"[231]. Hz. Peygamber'in (s.a.) yaratılanlara karşı şefkati ve merhameti ve onların iman etmeleri için duyduğu arzu o boyuta ulaşmıştı ki, neredeyse bu uğurda kendisini helâk edecekti. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Ne-

228 Hûd, 11/49.
229 Yûsuf, 12/11.
230 Yûsuf, 12/12.
231 el-Kasas, 28/56.

redeyse kendini helâk edeceksin!"[232] demektedir. Başka bir âyette de şunu söylemektedir: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[233]. "Onların yüzünden üzülme"[234]. Resûlullah'ın (s.a.), insanların iman etmelerine duyduğu arzu işte bu boyuta ulaşmıştı, Cenâb-ı Hak da bu âyetlerle onun yükünü hafifletmektedir. Bazı müfessirler şöyle dedi: **İnsanların çoğu,** yani Mekke ehli, **sen ne kadar inanmalarını istesen de inanmazlar.** Onlar gerçekten böyle idiler ve ekserisi mümin değildi. Âyetteki hitabın Mekkeliler'e veya başkalarına yapılmış olması farketmez, hepsinin durumu aynıdır.

وَمَا تَسْئَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

104. "Halbuki sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun. Kur'ân herkes için ancak bir hatırlatma ve öğüttür."

Halbuki sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun. Yani onlara yaptığın tebliğden, onları Allah'a itaate, sadece O'na kulluk yapmaya ve O'na şükretmeye davet etmenden dolayı onlardan ücret istemiyorsun. Davet ettiğin şeyi kabul etmelerine ve senin emrine uymalarına engel olan şey nedir? Bu âyet, itaate ve ibadete davete karşılık ücret almanın caiz olmadığına işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak insanlara tebliğ ettiği şeye karşılık ücret almasını Hz. Peygamber'e (s.a.) yasaklamakta ve onun ücret almadığını haber vermektedir. O, emrolunduğu şeylerin hepsini bütün insanlara şahsen tebliğ etmekle yükümlü değildi. Gerçi Cenâb-ı Hak, "Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik"[235] buyurmaktadır,
fakat Hz. Peygamber bu görevin bir kısmını başkalarına yüklemiş, [§]şöyle 369
buyurmuştur: "İyi dinleyin! Burada bulunanlar, sözlerimi bulunmayanlara ulaştırsın!"[236] Onun tebliğ ettiği görev için ücret alması caiz olmayınca, ondan geleni tebliğle memur olanın da tebliği için ücret alması caiz olmaz. **Sen bunun karşılığında onlardan bir ücret de istemiyorsun** meâlindeki âyet iki

232 "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (eş-Şuarâ, 26/3).

233 "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

234 "Sen de onların yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma" (en-Neml, 27/70).

235 Sebe', 34/28.

236 Hadisi bu lafızla Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir (*el-Müsned*, V, 37). Bu, Resûlullah'ın (s.a.) veda hutbesinden bir cümledir. Hadis buna yakın lafızlarla başka kaynaklarda da rivayet edilmiştir (Buhârî, "İlim", 9; Müslim, "Kasâme", 29).

şekilde yorumlanır. Birincisi, o, tebliğ ettiği ve insanları davet ettiği şey için ücret istemiyordu ki, ücret verme ve bu külfete katlanma zorunluluğu onların kabul etmesini engellemiş olsun! İkincisi, âyet, onun bir şey almadığını ve dünyalık nimetler toplamadığını haber vermektedir. Nitekim bir âyet-i kerîme şöyledir: “Sakın dünya hayatına göz dikme!”[237] Onun, helâl olmayan bir şeye gözünü dikmediği de herkesin mâlumudur. O zaman getirilen yasak, mübah olanı almakla ilgilidir.

O herkes için ancak bir hatırlatma ve öğüttür. Yani senin tebliğ etmiş olduğun bu Kur’ân âlemler için ancak bir hatırlatma ve öğüttür. Yahut bizzat kendisi, yani Hz. Peygamber (s.a.) âlemler için ancak bir hatırlatma ve öğüt idi. **O herkes için ancak bir hatırlatma ve öğüttür,** yani kendisine tâbi olan ve onu yerine getiren için şan ve şereftir. Bu, başka bir âyette zikrettiği şeyle aynı mânadadır: “Aklı olan kimse için bunda büyük bir ibret vardır”[238]. “Onda da inananlar için bir ders vardır”[239]. Yani ona tâbi olanlar için onda fayda vardır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

105. “Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler.”

Göklerde ve yerde nice deliller vardır. Bazı müfessirler şöyle dedi: Gök-
370 teki deliller güneş, ay, yıldızlar, bulut ve benzeri varlıklardır. [§]Yerdeki deliller
de dağlar, nehirler, denizler, şehirler ve benzerleridir. Fakat göğün ve yerin bizzat kendileri delildirler, yerden çıkan bitkiler de delildir. **Onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler.** Yani onlar, kendileri için delil olarak sunulan varlıklardan yüz çevirdiler; bunlar ancak Allah’ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine delil olarak sunulmuşlardır, ancak onlar kendileri için getirilen delillerden yüz çevirdiler. Doğruyu bulma ve hatalardan korunma ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.

---

237 “Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb’inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır” (Tâhâ, 20/131).

238 “Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır” (Kāf, 50/37).

239 “Onda da inananlar için bir ders vardır” (el-Hicr, 15/77; el-Ankebût, 29/44).

Nice deliller vardır; yani gökleri ve yeri yaratmakta Allah'ın tek olduğuna dair nice deliller ve alâmetler vardır. Bu da bizim söylediğimize yakın bir anlamdır. Bazıları şöyle dedi: Göklerin delilleri, belirttiğimiz anlamdır güneş, ay ve yıldızlar, yerin delilleri de daha önce helâk edilen Nuh kavminin, Âd ve Semûd'un ve Lût kavminin helâk edilmelerinin izleridir. **Geçip giderler;** yani onları görür, fakat ibret almazlar. **Yüz çevirirler** ibaresi de, az önce söylediğimiz gibi, yüz çevirdikleri o deliller, ancak Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine delil olan şeylerdi. Yahut onlar, o deliller üzerinde düşünmekten ve tefekkürden, inatçılıklarından ve kibirlerinden dolayı yüz çevirirler. Buna göre bu yüz çevirmenin iki anlamı vardır. Birincisi, yüz çevirdiler, yani kendilerini Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine götürecek olan o deliller üzerinde düşünmediler ve tefekkür etmediler, bu onlardan yüz çevirmektir. İkincisi, onlar düşündüler ve bunların Allah'ın birliğine delil olduğunu anladılar, fakat inatlarından ve kibirlerinden yüz çevirip geçtiler. Çok latîf olsalar da göklerde ve yerde Allah'ın birliğine işaretten ve O'nun ulûhiyetine delil olmaktan başka şey yoktur.

وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾

[§]***106. "Onların çoğu ortak koşmadan Allah'a iman etmezler."*** 371

Bu âyetin iki anlama ihtimali vardır. Birincisi, itikat olarak Allah'a inanmamak ve O'na ortak koşmak anlamına gelir, yani **onların çoğu Allah'ın** ilâh olduğuna **iman etmezler, ancak** putları tanrı diyerek **Allah'a ortak koşarlar,** onların ilâh olduğunu söylerler. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yol ararlardı"[240]. İkincisi, fiil olarak ortak koşmak anlamına gelir, yani **onların çoğu Allah'a iman etmezler, ancak onlar** putlara ve başka şeylere taparlar. Yahut **onların çoğu** dilleriyle **Allah'a iman etmezler, ancak** kalpleriyle ortak koşarlar, demektir. Veyahut **onların çoğu Allah'a,** nimetlerin her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'tan geldiğine **inanmazlar, ancak** şükürde O'na **ortak koşarlar.**

اَفَاَمِنُوٓا اَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً
وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

---

240 el-İsrâ, 17/42.

107. "Allah tarafından onlara kuşatıcı bir azabın gelmesi veya onlar farkında olmaksızın kıyâmetin ansızın kopması karşısında kendilerini güvende mi hissediyorlar?"

Yani onlar, kendilerine Allah'ın azabının gelmesi **veya onlar farkında olmaksızın kıyâmetin ansızın kopması karşısında** nasıl emin oldular? Üstelik onlar, kendilerinden öncekilerin başına Allah'ın azabının geldiğini ve onları helâk ettiğini de duydular. Onlara kıyâmetin gelmesinden korkutan bilgi de ulaşmıştı, her ne kadar onun hakikatini bilmiyorlardı ise de ondan korkuyorlardı. Onlar, kendisine hakkında açıklama yapılmayanın, bu itibarla kendisine korku ve bilgi gelmeyenin göz ardı ettiği gibi değil, inatçının ve kibirlinin göz ardı ettiği gibi o bilgiyi görmezden geldiler. **Allah tarafından onlara kuşatıcı bir azabın gelmesi** meâlindeki cümleye Ebû Avsece, onları tamamen kaplayan bir azap, anlamı verdi. Nitekim bu lafız başka bir âyette de geçmektedir: "O kıyâmetin haberi sana geldi mi?"[241] Buradaki "ğâşiye" (الغاشية) kelimesi, onlara
372 yukarıdan gelen azap anlamına gelir. [§]Başkaları şöyle dedi: **Allah tarafından gelen kuşatıcı bir azap.** Yani her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın azabından biri… Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Andolsun, onları Rabb'inin azabından bir esinti dokunsa…"[242] Müslümanların, "Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler"[243] meâlindeki âyet gereği yüz çevirmeyip ibret alırlar. **Allah tarafından onlara kuşatıcı bir azabın gelmesi veya kıyâmetin ansızın kopması karşısında kendilerini güvende mi hissediyorlar?** meâlindeki âyet de bunun gibidir. Her ne kadar her iki âyet de gayrimüslimler hakkında gelmiş ise de, müminlere de hitap etmektedir; yani onlar âyette sözü edilen delilleri görmezden gelerek geçip gidiyor ve ibret almıyorlar, ayrıca her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın kuşatıcı azabından kendilerini güvende görüyorlar ise de, müminler böyle değildirler.

قُلْ هٰذِهٖ سَبٖيلٖٓي اَدْعُٓوا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصٖيرَةٍ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنٖي
وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ﴿١٠٨﴾

108. "De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu yapıyoruz)***. Allah'ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim."***

---

241 el-Ğâşiye, 88/1.

242 el-Enbiyâ, 21/46.

243 Yûsuf, 12/105.

De ki: İşte bu benim yolumdur. Burada geçen “sebîl” (السبيل) kelimesinin hem müennes hem de müzekker olarak kullanıldığı söylenmiştir. “Hâzihî” (هذه) kelimesi bir işaret ismi olarak, itaate veya yüce Allah’a kulluğa işaret etmiş olabilir. **Benim yolum** ibaresi de, benim üzerinde bulunduğum yol demektir. **İşte bu benim yolumdur** meâlindeki cümle, sizi Allah’a çağırdığım yolum demektir. **Ben ve bana uyanlar ne yaptığımızı bilerek (bunu yapıyoruz).** Buradaki “basîret” (بصيرة) kelimesi bilmek, beyan etmek, aydınlatıcı delil göstermek anlamına gelir. Yani sizleri davet ettiğim **bu benim yolum**, ancak sizi ne yaptığımı bilerek davet ettiğim bir yoldur; yani bilgiye, açık beyana, kesin kanıta ve aydınlatıcı delile dayanan bir yoldur; bu din, delilsiz ve kanıtsız olarak insanların beşerî arzulara ve şehevî duygulara çağrıldığı diğer dinler gibi değildir. **Bana uyanlar,** yani **bana uyanlar** da sizi ancak delile ve kanıta dayanan dine çağırıyorlar; çünkü bana tâbi olan, ancak bilerek, açık bir beyan ve delile dayanarak tâbi olmuştur.

Allah’ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim. Denildi ki: Bu beyan sanki “Onların çoğu ortak koşmadan Allah’a iman etmezler”[244] meâlindeki âyetin sılası gibidir. **Sübhânallah**! Bu afzı, onların söylediklerinden Allah’ı tenzih etmek ve Allah hakkında O’na lâyık olmayan sözlerinden Cenâb-ı Hakk’ı uzak tutmak anlamına gelir. **Ben ortak koşanlardan değilim,** yani ben Cenâb-ı Hakk’ın ulûhiyetine ve rablığına başkalarını ortak koşanlardan veya O’na kulluğa başkalarını ortak edenlerden değilim. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالاً نُوحٖٓى اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى
اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذٖينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذٖينَ اتَّقَوْا اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾

[§] ***109. “Senden önce de şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiği-*** 373
miz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik. İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Sakınanlar için âhiret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”

---

[244] Yûsuf, 12/106.

[Peygamberlerin Erkek Olması]

Senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik. Cenâb-ı Hak burada "ricâl" (رجال) kelimesini kullanmaktadır; *en doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümle senden önce peygamber olarak ancak bir insanı gönderdik, melek ve cin göndermedik anlamına gelir, böyleyken insan olduğundan dolayı Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini, nasıl inkâr edersiniz? Üstelik daha önce insandan başka birinin peygamber gönderildiğini görmediniz ve duymadınız… Nitekim Cenâb-ı Hak şunları söylemektedir: "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi? diyorlar"[245]. "Şayet peygamberi bir melek yapsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokardık"[246]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetteki **ancak erkek olarak** anlamına gelen "illâ ricâlen" (الا رجالا) ifadesi, peygamber olarak senin gibi bir insanı gönderdik, melek ve cin göndermedik mânasına gelir. Yahut buradaki "ricâl" (رجال) kelimesi, peygamber olarak kadının gönderilmediğini ifade etmektedir.

[Peygamberler Köylü Değil, Şehirlidirler]

Şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden. Yani bütün peygamberler ancak gönderilmiş oldukları şehir halkından seçilmiştir, çöl ve sahra halkından peygamber gönderilmemiştir. Âyette geçen ve köyler anlamına gelen "kurâ" (القرى) kelimesi ancak şehirleri ve gelişmiş yapıların olduğu yerleri kastetmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu"[247]**.** Bu kelimeden maksadın Mekke olduğu da söylenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve köy anlamına gelen bütün "karye" ve "kurâ" (القرية والقرى) kelimeleri ile şehirler kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak bütün nebîleri ve resûlleri ancak şehir halkından seçip göndermiştir, çöl ve sahra halkından göndermemiştir. Bunun iki sebebi vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Birincisi, şehir halkı çeşitli halk tabakalarının karışımından ve farklı nitelikteki insanların bir araya gelmesinden oluşur. Onlar farklı nitelikteki insanlara yaklaşım konusunda tec-

245 "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

246 "Ona bir melek indirilseydi ya, dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi. Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük" (el-En'âm, 6/8-9).

247 en-Nahl, 16/112.

rübeli idiler, çöl ve sahra halkından daha akıllı, daha yumuşak huylu ve daha
basiretli idiler; çünkü çölde (köylerde) yaşayanların birlikte olduğu ve uyum
sağladığı varlıklar ancak çeşitli hayvanlarladır. İşte bundan dolayı peygamber-
ler çöl ahalisinden değil, ancak şehir halkından seçilip gönderilmişlerdi. [§] 374
Sonra peygamberler gönderilmeden önce, onun gönderilmesine insanların ihtiyaç duyacağı bir takım işaretler ve alâmetler mutlaka ortaya çıkar, bu da halkın onları daha çabuk benimsemeleri ve daha kolay kabul etmeleri içindir.

İkincisi, peygamberlikten maksat, onun uzak bölge ve çevrelerde yaşayan insanlar tarafından duyulup bilinmesidir. Şehirler de, insanların civar bölgelerden ve uzak beldelerin ötesinden ticaret maksadıyla ve çeşitli ihtiyaçları için gelip gittikleri yerlerdir. Bu vesile ile peygamberin varlığı o bölgelerde de duyulur. Çöl ve sahralara gelince, insanlar nadiren oraya uğrarlar, ihtiyaçlarını orada karşılamazlar, dolayısıyla peygamberlik ve onunla kastedilen halk arasında yayılma imkânı bulamaz.

İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Yani önceki ümmetlerin peygamberleri yalanlamaları yüzünden helâk olduklarına bakmadılar ve bu gerçeği düşünmediler mi? Resûlullah'ı (s.a.) yalanlamaktan sakınmaları için onların peygamberleri yalanlamaları yüzünden dünyada akıbetlerinin ne olduğuna bakmadılar mı? **Yeryüzünde dolaşmadılar mı?** Bu cümle iki şekilde açıklanır. Birincisi, onlar yeryüzünü dolaştılar ve "Yalanlayanların akıbetinin ne olduğunu"[248] gördüler, fakat inatçılık yaptılar ve ibret almadılar. İkincisi, yeryüzünü dolaşın ve bakın ifadesi, bizzat yeryüzünü gezmek anlamında değildir, ancak onların başına nelerin geldiğini soruşturmaktır.

Sakınanlar için âhiret yurdu elbette daha iyidir. Yani şirkten sakınanlar için veya Allah'a ve resûlüne muhalefetten sakınanlar için… **Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?** Çünkü sakınıp aklını kullanan, sakınmayandan daha üstün ve daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

حَتّٰٓى اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ نَصْرُنَا
فَنُجِّيَ مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

248 Âl-i İmrân, 3/137; el-En'âm, 6/11; en-Nahl, 16/36.

110. "Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat, suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez."

Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada… Buradaki "kezebe" (كذب) fiili iki şekilde "küzibû" (كُذِبُوا) ve "küzzibû" (كُذِّبُوا) diye okunmuş[249] ve iki farklı anlam veril-
375 miştir. [§]Bazıları şöyle dedi: Peygamberler, ümmetlerinin iman etmelerinden ve peygamberleri tasdik etmelerinden ümitlerini kesti, demektir. Peygamberlerin onların iman etmelerinden ümitlerini kesmeleri, delillere inatla karşı koyduklarını ve onları reddetmekte öne çıktıklarını çokça gördükleri içindi, bu yüzden onların iman etmelerinden ümitlerini kesmişlerdi. Yahut onların ümit kesmeleri, iman etmeyeceklerine dair Allah'tan gelen bir haberle olmuştu. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurur: "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[250]. Bunun gibi başka âyetler de vardır. **Peygamberler yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada;** bazıları şöyle dedi: Peygamberler, kendilerine bağlı zayıf kişilerin kendilerini yalanladıklarını sandılar. Ancak bu düşünce peygamberlere ait idiyse, o zaman peygamberlerin kendi tâbileri ile ilgili zanlarından ibarettir; yani peygamberlere tâbi olanlar çok zorluk gördükleri, üzerlerindeki belânın uzun süre devam etmesi ve Allah'ın yardımının gecikmesi üzerine, peygamberlerin içine onların başına gelenlerden dolayı kendilerini yalanladıkları fikri doğdu. Eğer yalanlama düşmanlardan gelmiş ise, hiç şüphe yok ki peygamberler, onların kendilerini yalanlayacaklarını zaten biliyorlardı. Rivayet edildiğine göre Urve b. Zübeyr, Hz. Âişe'ye (r.a.) şöyle sormuş: Cenâb-ı Hakk'ın **Peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada** meâlindeki âyette geçen kelime "küzzibû" (كُذِّبُوا) diye mi okunmalı? Hz. Âişe, aksine kavmi onları yalanlamıştı dedi. Ben dedim ki: Vallahi peygamberler, kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını kesin olarak biliyorlardı, bu bir zan değildi. Hz. Âişe; Ey Urve! Evet, onlar bunu kesin olarak biliyorlardı, diye cevap verdi. O zaman ben dedim ki: Belki de onlar kendilerine yalan söylendiğini sanmışlardı. Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: Maazallah! Peygamberlerin, Rab'leri

---

249 Her iki kırâat da mütevâtirdir. Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Câfer ve Halef, "küzibû" (كُذِبوا) diye sülâsîden ve şeddesiz olarak, diğerleri de "küzzibû" (كُذِّبوا) diye tef'îl bâbından şeddeli olarak okudular (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 296).

250 Hûd, 11/36.

hakkında bunu zannetmeleri mümkün değildir[251]. O zaman ben, öyle bu âyetin anlamı nedir, dedim. Şöyle cevap verdi: Onlar, peygamberlere tâbi olanlardır; Rab'lerine iman etmişler ve kendilerini tasdik etmişlerdi, fakat üzerlerindeki belâ uzun süre devam edip Allah'ın yardımı da gecikince, nihayet peygamberler, kavimlerinden kendilerini yalanlayanların iman etmelerinden ümitlerini kestiler, kendi tâbilerinin de kendilerini yalanladıklarını sandılar, işte tam o sırada Allah'ın yardımı geldi[252]. Bazıları da şöyle dedi: **Nihayet peygamberler ümitlerini yitirince.** Yani kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini yitirince, kavimleri de tehdit edildikleri azabın gecikmesi üzerine, Allah'ın azabının başlarına geleceği konusunda peygamberlerin kendilerine yalan söylediğini
zannettiler. [§]Bazıları da şöyle söyledi: **Onlar zannettiler,** yani kavimleri **376**
zannettiler ki, peygamberleri onlara gökten gelen **onlara yardımımız gelir** haberinde yalan söylediler. Bazılarının söylediği gibi eğer âyet peygamberlere tâbi olanlar hakkında ise, o zaman şu âyetle aynı mânaya gelir: "Peygamber ve yanındakiler, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır"[253]. Eğer peygamberleri yalanlayan diğerleri ile ilgili ise, o zaman peygamberlere Allah'ın yardımı geldi, demektir.

Dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Yani müminlerden dilediğimiz kimse… Bu cümle ilk bakışta, Cenâb-ı Hakk'ın o müminlerden dilediği kişileri kurtaracağına dair geleceğe ilişkin bir haberdir, müminlerden o insanlarla ilgili bir habere benzemektedir. Şayet öyle ise, o zaman anlamı şöyle olur: Onlardan dilediğimizi kurtardık, dilediğimizi de helâk ettik. Ancak bu, kelimelerin ilk bakışta görünen anlamı itibariyle böyledir. Yahut âyet, âhirette dilediğimizi kurtaracağız mânasına gelir.

Suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez. Yani günahkârlara azabımız geldiğinde, artık o geri çevrilmez.

---

[251] Yani Peygamberler, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yalan söylediği zannına asla düşmediler. Ancak kelime sülâsîden ve şeddesiz olarak okunduğunda çeşitli şekillerde izah edilir, bunlardan bir kısmını müellif zikretti.

[252] Buhârî, "Tefsîr", 12/6; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/87; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 595.

[253] "Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, 'Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?' diye niyaz etmişlerdi. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır" (el-Bakara, 2/214).

لَقَدْ كَانَ فِى قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُولِى الْاَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا
يُفْتَرٰى وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصٖيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى
وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

111. “Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur’ân, uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidâyettir.”

Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Burada işaret edilen **onların kıssaları** ile, Hz. Yûsuf ve kardeşlerinin kıssası kastedilmektedir, işte o kıssada **akıl sahipleri için ibretler vardır.** Peygamberlerin ve bütün geçmiş ümmetlerin kıssalarında **akıl sahipleri için ibretler vardır,** anlamına gelmesi de muhtemeldir. İbret almak, ancak **akıl sahipleri için,** aklını kullanan ve ondan faydalananlar için söz konusudur.

377 **[§]Uydurulabilecek bir söz değildir.** Bu ilâhî kelâmın, Muhammed aleyhisselâmın söylediği sözler, anlattığı kıssalar, peygamberlere ve geçmiş ümmetlere dair verdiği haberler **uydurulabilecek bir söz değildir**, aksine hiç kimseden öğrenmeden ve hiç kitap okumadan geçmiş kitaplardan haber vermektedir anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu Kur’ân, **uydurulabilmesi** mümkün olan **bir söz değildir** anlamına da gelebilir. **Fakat o, kendinden öncekiler için onaydır,** yani Resûlullah’a (s.a.) indirilen vahiyler, daha önceki kitapları tasdik edicidir. **Ve her şey için detaylı açıklamadır,** yani insanların ihtiyaç duyduğu her konuyu açıklayan kitaptır. **Bir hidâyettir**, doğru yolu bulmak isteyenler için dalâletten kurtaran bir hidâyet kitabıdır. Ve müminler için **bir rahmettir**.

Hz. Yûsuf ve kardeşlerinin kıssasının Resûlullah’a (s.a.) söylenmesi, Kureyş’in eziyetlerine karşı sabırlı olmaya işaret etmektedir. Yani şunu söylüyor: Yûsuf’un kardeşleri aynı dine bağlı olmalarına, aynı soya mensup ve kardeş olmalarına rağmen, yine de Yûsuf’a yapacakları hileyi yaptılar, onu tuzağa düşürdüler. Senin kavminin senden farklı bir dine bağlı olduklarına göre, onların eziyetlerine karşı sabırlı olman daha çok yakışır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذٖٓى اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-mîm-râ. İşte kitabın âyetleri. Rabb'inden sana indirilen, gerçeğin tâ kendisidir; fakat insanların çoğu inanmaz."

Elif-lâm-mîm-râ. İşte kitabın âyetleri. Baştaki **elif-lâm-mîm-râ**, noktasız hurûf-i mukattaadan kinâye olması muhtemeldir; **işte kitabın âyetleri** meâlindeki cümle, **elif-lâm-mîm-râ**'nın tefsiri olur. Bütün noktasız hurûf-i mukattaa, sonra gelen cümlenin tefsiridir, denilmesi açık olan bir durumdur. İkincisi, **elif-lâm-mîm-râ** (الٓمٓرٰ) ifadesinin delillerden, kanıtlardan ve diğer kitaplardan kinâye olması da mümkündür, sanki şöyle buyurmaktadır: **İşte bu** delilleri, kanıtları ve diğer kitapları Kur'ân'ın **âyetleri** ve delilleri yaptık. Hurûf-i mukattaa konusunda daha önce açıklama yapmıştık[1].

Sonra **işte kitabın âyetleri. Rabb'inden sana indirilmiştir** meâlindeki âyetin işareti konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: İşte kitabın âyetleri, Tevrat, İncil ve daha önceki diğer kitaplardır. **Rabb'inden sana indirilen** kitap da, Muhammed aleyhisselâma indirilen Kur'ân'dır. Bazıları da şöyle dedi: **İşte kitabın âyetleri,** Kur'ân-ı Kerîm'dir; **Rabb'inden sana indirilen** de, yine Kur'ân'dır, ancak Cenâb-ı Hak bu cümlede onun Rabb'inden indirildiğini haber vermektedir.

Gerçeğin tâ kendisidir, yani onun Allah tarafından indirilmiş olduğu gerçektir. Onların iddia ettikleri gibi Kur'ân Allah'tan gelmemiş, Muhammed (s.a.) kendi kafasından uydurmuş değildir. Buradaki "hak" (الحق) kelimesinden maksadın, şu âyette ifade edilen anlamın kastedilmiş olması da muhtemeldir:

1 bk. el-Bakara sûresinin 2/1. âyetinin tefsiri.

"Asılsız bir iddia ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[2]. *En doğrusunu Allah bilir.*

380 **[§]Fakat insanların çoğu inanmaz,** yani onun Allah'tan geldiğine inanmaz. Yahut onun Allah'ın âyetleri ve delilleri olduğuna inanmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ الَّذ۪ى رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْر۪ى لِاَجَلٍ مُسَمًّى يُدَبِّرُ الْاَمْرَ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاۤءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

2. "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır; her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşleri Allah düzenliyor; âyetleri de açıklıyor ki Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız."

Gökleri direk olmaksızın yükselten Allah'tır. Buradaki **yükseltti** anlamına gelen "rafea" (رفع) kelimesi yüksek olarak yarattı mânasına gelir, önce aşağıya konulmuştu da sonra yükseltti demek değildir, başlangıçta onu yüksek olarak yarattı demektir. Aynı şekilde "Yeryüzünü canlıların altına serdi"[3], "Yeryüzünü enine boyuna uzattı"[4] ve "Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi"[5] meâlindeki âyetler ve benzerleri de bu anlamdadır; yani aşağıya serilmiş olarak yarattı, enine boyuna uzatılmış olarak yarattı mânasındadır, yüksekte idi de aşağıya indirdi, toplanmış idi de yaydı anlamında değildir, öyle yarattı demektir.

Görebileceğiniz bir direk olmaksızın. Bazıları şöyle dedi: O direklidir, fakat siz onu görmüyorsunuz, yani siz onu direksiz olarak görüyorsunuz, ama direklidir. Bazıları da, âyette belirtildiği üzere o direksizdir, dedi. Ancak burada göğü görünmeyen bir direkle tutması sebebiyle ortaya çıkan ilginçliğin ve latîfliğin direksiz olarak göğü tutmasındaki ilginçlik gibi olmasıdır. Çünkü dünyada geniş ve yüksek bir tavanın direksiz olarak havada durması görülen ve mümkün olan bir şey değildir. Yüksekte olan bir şey, ancak görülen bir di-

---

2 Fussılet, 41/42.

3 er-Rahmân, 55/10.

4 er-Ra'd, 13/3.

5 en-Nâziât, 79/32.

rekle yüksekte durabilir. Buradaki latîflik, diğerindeki latîflik gibidir. Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın canlıları ölümden sonra tekrar yaratmaya kādir olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Allah bunu söyledikten sonra **Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız diye** buyurmaktadır. Yani geniş ve yüksek olan göğü direksiz olarak yüksekte tutmaya kādir olan, yeniden yaratmaya, öldükten sonra yaratıkları diriltmeye ve onlara tekrar can vermeye de kādirdir. [§] 381
Hatta geniş ve yüksek olan göğü direksiz yukarıda tutmak, bir canlıyı ölümden sonra tekrar yaratmaktan daha zordur. Çünkü dünyada bazan yok olan bir şeyi tekrar yapmaya kādir olan çıkabiliyor, fakat geniş ve yüksek bir tavanı direksiz havada tutmaya kādir olan biri yoktur. Bu bakımdan göğün direksiz tutulmasının ölümden sonra dirilmeye delil getirilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İstivânın Anlamı]

Sonra arşa istivâ etti. Çeşitli âyetlerde geçen "Allah her şeyi işitir ve görür"[6], "O, her şeyi hakkıyla bilmektedir"[7] ve "Her işi yöneten Allah'tır"[8] meâlindeki âyetlerde geçen "semî‘" (سميع), "basîr" (بصير), "alîm" (عليم) ve "müdebbir" (مدبّر) kelimeleri, yaratılanlara nispet edildiğinde mekân[9] mânası anlaşılır ise de, "istivâ" (إستواء) kelimesinden yaratılanlar için anlaşıldığı gibi mekâna kurulup oturmak mânasının anlaşılması caiz değildir. Sonra, dünyada 'falanca şu beldenin işini üzerine aldı' denildiğinde, yahut işine hakim oldu denildiğinde, bundan mekân mânası anlaşılmaz, aksine bundan emrinin, otoritesinin ve iradesinin geçerli olduğu anlaşılır. Buna göre istivâ kelimesi de Allah'a nispet edildiğinde mekân mânasını anlamak caiz değildir. Daha önce de söylediğimiz gibi[10] bunun asıl mânası, "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[11] meâlindeki âyetin ifade ettiğidir. O, hiçbir şeyde ve hiçbir konuda yaratılanlara benzemez. Dün-

6 bk. el-Hac, 22/61, 75; Lokman, 31/28; el-Mücâdile, 58/1.

7 Bu ibare pek çok âyette geçmektedir; meselâ bk. "O, her şeyi hakkıyla bilmektedir" (el-Bakara, 2/29).

8 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Her işi yöneten Allah'tır" (Yûnus, 10/3, 31; er-Ra‘d, 13/2; es-Secde, 32/5).

9 Muhtemelen müellif buradaki "mekân" kelimesini sözün gelişi olarak zikretmiştir. Evla olan, şârihin söyledikleridir: "Cenâb-ı Hakk'ın kendisini işiten, gören, bilen ve yöneten olarak tavsif ettiği gibi, bundan yaratılanlar hakkında anlaşıldığı mâna anlaşılmaz; yaratılanlar bir takım âletler ve organlarla bu niteliklere sahip ise ve dünyada o nitelikler bu vasıtalardan ayrı düşünülemez ise de, aynı şekilde yaratılanların istivâsından anlaşılan mânanın Cenâb-ı Hakk'ın istivâsından anlaşılması caiz değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 406b).

10 Meselâ bk. el-A‘râf, 7/54.

11 eş-Şûrâ, 42/11.

yada bile yaratılanlar her açıdan birbirlerinin aynısı değildirler, ancak bazıları sadece bir yönden başkasına benziyor. Sonra hepsi aralarındaki o benzerlik cihetiyle birbirlerine benzemektedir. Öyleyse her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah, kendisine benzer hiçbir şeyin olmadığını haber verdiğine
382 göre, [§]bu sözüyle benzerlik yönlerinin tamamını reddetmektedir; O, her açıdan yaratılanlardan farklıdır. Bu, daha önce zikredilen bir meseledir.

Âyette geçen arş kelimesinin işaret ettiği anlama dair de ihtilaf edilmiştir. Bazıları ondan maksadın imtihana tâbi tutulanlar olduğunu söyledi, âlemde onların dışındaki varlıkları yaratma düzeni imtihana çekilenlerle tamam oldu. Çünkü bütün varlıkların yaratılmasının amacı bunlardır. Bazıları şöyle dedi: Arş, öldükten sonra dirilmeye işaret etmektedir, mahlukatın varlığını yönetmek onunla düzgün ve tam olur, o kadar ki şayet tekrar dirilmek olmasaydı onları varetmek abes ve yanlış olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[12] Cenâb-ı Hak onların huzuruna getirilmemelerini, boş yere yaratıldıklarının alâmeti saymıştır. Bazıları da **arş**a hükümranlık mânasını vermiştir, zira hükümranlık arşla tamam olur. Ona kralın tahtı da denilmiştir.

İşleri Allah düzenliyor. Yapılan işlerin, bir düzenleyicinin yönetimi ortaya çıktığı, her şeyin ilim ve hikmete uygun olarak düzenlendiğine, hiçbir şeyin ilim sahibi ve müdebbir bir yöneticinin düzenlemesi olmaksızın rastgele meydana gelmediğine dair bilgiler her akıllı insanda vardır.

Allah âyetleri de açıklıyor. Bu cümle delilleri ve kanıtları açıklıyor anlamına gelebilir. **Âyetleri açıklıyor** anlamındaki cümle, muhtemelen Kur'ân âyetlerini açıklıyor demektir, onları topluca değil, parça parça indirdi **ki Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız.** Söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak âyetleri, yönetim ve düzenlemeyi ve gökleri direksiz yukarıda tutmayı, öldükten sonra dirilmeyi delillendirsin diye belirtmiştir.

Rabb'inize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız. Yukarıda söylediğimiz gibi bu cümle, "Hepiniz dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız"[13], insanların "dönüşleri"[14] ve "huzuruna çıkacakları"[15] yüce varlık Allah'tır meâlindeki âyetlerle aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

12 el-Mü'minûn, 23/115.

13 Yûnus, 10/4.

14 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Sonunda dönüş Allah'adır" (Âl-i İmrân, 3/28).

15 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar" (İbrâhim, 14/21).

وَهُوَ الَّذٖى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فٖيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3. "Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getiren, orada meyvelerin her birinden çifter çifter yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O bürüyüp örtüyor. Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır."

Yeryüzünü enine boyuna uzattı. Başka bir âyette şöyle buyurdu: "Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı"[16]. [§]Başka bir âyette de Allah Teâlâ, 383
"Yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"[17] buyuruyor. Bu iki âyet de aynı anlama gelir. Bir âyette yeryüzü için döşek anlamına gelen "firâş" (فراش)[18], başka bir âyette de yine döşek anlamına gelen "mihâd" (مهاد) kelimesi kullanılmaktadır[19]. Bu lafızlarla Allah, insanlara vermiş olduğu nimetlerini hatırlatmaktadır.

Yeryüzünü enine boyuna uzattı, yani yeryüzünü yaydı. **Onda sabit dağlar meydana getirdi.** Yeryüzünün su üzerinde yayıldığı, bu yüzden tıpkı bir geminin sallanması gibi üzerindekilerle birlikte sallandığı, arkasından ağır dağları dikerek sallanmanın durdurulduğu ve sabitleştirildiği belirtildi. Aynı zamanda onun havada uzatılıp yayıldığı, sonra sözü edilen dağlarla onu sabitleştirdiği de hatırlatıldı. Ancak eğer mesele bu söylenenler gibi olsaydı, onun sabitleşip istikrara kavuşması dağlarla sağlanamazdı. Çünkü yeryüzü ve dağlar, tabiatı gereği olarak suda ve havada aşağıya doğru düşerler; ağırlıkları çoğaltıldıkça aşağıya doğru düşmeleri de hızlanır, dolayısıyla sabitlik ve yerinde durma gerçekleşmezdi. Aksine sabit kalma ve yerinde durma ancak yükselmek ve yukarıya doğru çıkmak tabiatında olan bir nesnenin bu tabiatını, aşağı düşmekten engellemekle mümkün olur. Fakat şöyle söylenebilir: Yeryüzünün kendisi aşağıya düşmüyor, kendi başına sallanmıyor, ancak üzerindekileri sallıyor ve sarsıyor, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Yeryüzüne onları

---

[16] en-Nâziât, 79/30.

[17] el-Ğâşiye, 88/20.

[18] "Rabb'iniz ki, sizin için yeri döşek kılmıştır" (el-Bakara, 2/22).

[19] "Biz, yeryüzünü bir döşek yapmadık mı?" (en-Nebe', 78/6).

sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik"[20]. Eğer durum böyle ise, o zaman dağlar, yeryüzünün sabit kalmasını ve yerinde durmasını sağlamış ve onu sallanıp sarsılmaktan engellemiş olur. Yahut Cenâb-ı Hak bunu, lütfu ve kudreti bilinsin diye belirtmiştir, çünkü her konuda Allah'ın sınırsız kudreti ve lütfu bilinsin diye tabiatı düşmek olan yeryüzünü düşmekten alıkoyuyor, tutuyor. Bunun nasıl olduğunu en iyi Allah bilir.

Yeryüzünü enine boyuna uzattı. Yani yeryüzünü bu şekilde yarattı, yoksa gökyüzünün yükseltilmesinde söylendiği gibi yeryüzü bir yerde toplu halde idi de sonra yaymış değildir.

384 **[§] Onda sabit dağlar ve ırmaklar meydana getirdi.** Azîz ve Celîl olan Allah, her ne kadar nesneleri bir sebebe bağlı olarak veya sebepsiz olarak yaratması mümkün ise de, -çünkü O buna kādirdir- her şeyin kendisi tarafından yaratıldığını insanların daha kolay anlamaları için nesnelerin ekserisini bir sebebe bağlı olarak yaratmıştır. İşte Allah ya verdiği nimetleri hatırlatmak ve böylece insanların şükür görevlerini yerine getirmeleri için yeryüzünü yayıp uzattığını, sözünü ettiği dağlarla onu sabitleştirdiğini, canlıların faydalanmaları için ırmaklar koyduğunu belirtmektedir; yahut da bunları, kudretini ve hükümranlığını haber vermek maksadıyla hatırlatmaktadır. Çünkü Allah yeryüzünü, içine bir şeyin girmeyeceği şekilde yarattığını, hemen arkasından da gücünü ve kudretini anlamaları için son derece ağır ve azametli dağları yeryüzüne dâhil ettiğini haber vermektedir.

Irmaklar meydana getirdi. Cenâb-ı Hak yeryüzünü uzatıp yaydığını, yaratılanların istikrarlı bir şekilde yaşamaları için onu yerinde duran ve sabit halde yaratıldığını haber vermektedir. Sonra sağladığı bütün faydalarından yararlanmaları için orada ırmakları var ettiğini bildirmektedir.

Sonra da yeryüzünde her meyveyi çifter çifter yarattığını haber vermektedir. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Meyvelerin her birinden çifter çifter yarattı,** yâni iki renkte yarattı. Bazıları da buna iki tatta yarattı diye anlam verdi. Ancak meyvelerde ikiden fazla renk vardır: Kırmızı, beyaz, siyah, sarı gibi. Meyvelerin tatları da öyledir; ekşi, tatlı, acı ve mayhoş olanları var. Ancak şöyle söylenebilir: **Çifter çifter**, yani lezzetli ve tatsız, bunun üçüncü bir şıkkı yoktur. Bu ibare renge tahsis edilirse, çeşitli renkte ve tatta anlamına gelir. Bazıları buna erkek ve dişi mânasını verdi. Eğer maksat ağaçlar ise bu anlam doğrudur, çünkü ağaçların bazısı meyve veriyor, bazısı vermiyor. Meyve veren ağaç dişidir,

20 el-Enbiyâ, 21/31.

meyve vermeyen de erkektir[21]. Başka bir anlam vermek doğru olmaz. Çift anlamına gelen "zevceyn" (الزوجين) kelimesi esas olarak, benzer, birbirinin dengi ve zıddı olanlara verilen isimdir. Bunda da Allah'ın dengi ve zıddı olamayacağına dair delil vardır. Zevc kelimesinin aslı, benzeri ve zıddı şeklinde mukabili olan kimse demektir. Cenâb-ı Hak burada bütün yaratılanları gece ve gündüz, erkek ve dişi gibi benzeri ve zıddı olacak şekilde yarattığını haber vermektedir. Bu da çiftin, faydalanma konusunda tek nesne gibi, bizzat kendileri hakkında ise ayrı ayrı nesneler gibi olduklarını gösterir.

[§]**Geceyi de gündüzün üzerine O bürüyüp örtüyor.** Yani gecenin ka- 385
ranlığını gündüzün aydınlığı ile, gündüzün aydınlığını da gecenin karanlığı ile yok ediyor. Yahut birini diğerine elbise gibi giydiriyor. Veyahut gündüzün yaratılanlara görünenleri gece ile örtüyor, gecenin örtüp sakladığı nesneleri de yaratılanlara gündüzün aydınlığı ile gösteriyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır. Bütün bu belirtilenlerde, Allah'ın âyetlerine inatla karşı koyan ve kibirlenen insanlar için değil, fakat Allah'ın âyetlerini ve kanıtlarını **düşünen insanlar için** ölümden sonra dirilmenin delili, ince bir yönetimin, ilmin ve hikmetin delili ve Allah'ın birliğinin kanıtı vardır. **Düşünen insanlar için şüphesiz bütün bunlarda ibretler vardır** meâlindeki cümlede Cenâb-ı Hak, bunların ancak düşünüp tefekkür eden insanlar için ibret olacağını, fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* çaba göstermeyen insanlar için durup dururken ibret olmayacağını söylemektedir. Yahut bu âyetler ancak düşünen insanlara fayda verir, düşünmeyi ve tefekkürü terkeden insanlara faydası olmayacağını belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَفِي الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَٓاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِي الْاُكُلِ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

4. "Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler; sürgünlü-çatallı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır."

---

21 Ağaçların meyve vermesine dair yapılan yorumlar sadece dönemin anlayışını ve bilgisini yansıtır.

Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları vardır. Bu cümledeki **komşu parçalar** anlamına gelen "kıta' mütecâvirât" (قطع متجاورات) ifadesi şunu gösterir: Komşuluktan, ancak yeryüzünün parçalar halinde olmasıyla söz edilebilir. Yeryüzünün tek bir parça halinde olması durumunda komşuluktan bahsedilmez. Bu gerçek, ancak bir ortaklık halinde komşuluktan bahsedilir, ortak sınırın bulunması halinde şuf'a hakkı doğar, başkalarında ise böyle bir hak yoktur, diyenlerin görüşlerini reddetmektedir. Bize göre ise doğru olan, Cenâb-ı Hakk'ın söylediğidir: Yeryüzü birbirine bitişik parçalar halinde olursa ancak komşuluk olur.

386 **[§]Birbirine komşu parçalar, üzüm bağları vardır.** Bu âyetteki **komşu parçalar** meâlindeki ifade, ziraate elverişli olan açık araziler anlamına gelir. **Üzüm bağları** anlamındaki ifade de yine birbirine komşu bağlar demektir. **Bağlar** anlamındaki "cennât" (جنّات) kelimesi de, ağaçlarla çevrelenmiş ve içinde çeşitli renkte meyveler bulunan bostanlar mânasına gelir. **Ekinler, sürgünlü-çatallı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; "**sınvân" (صنوان) kelimesi, bir kökten çıkan iki hurma ağacı mânasına, "gayru sınvân" (غير صنوان) da dağılmış hurma mânasına gelir. Şöyle de denildi: Sınvân, kökü bir olan, fakat sonra dallanıp budaklanan hurma, "gayru sınvân" (غير صنوان) tek gövdeli hurma demektir. Şöyle de söylenmiştir: "Sınvân", yerden çıktıktan sonra dallanan ve kolları çıkan hurmadır; bundan dolayı amcaya 'babanın sınvânı' denir. **Hepsi bir tek su ile sulanır;** yani yukarıda belirttiği ekin, hurma ve meyvelerle bostanlar **tek bir su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunları şunun için söylemektedir: Bütün yeryüzünün cevheri ve özü aynıdır, hepsi **aynı su ile** sulanmaktadır. Sonra oradan rengi, tadı, kokusu, lezzeti ve görüntüsü farklı ürünler çıkar; bu durum, onların kendiliğinden yetişmediği, sebeplerle oluşmadığı, aksine tek olan, müdebbir olan, Alîm ve Hakîm olan yüce Allah'ın lütfu ile meydana geldiği bilinsin diyedir. Çünkü onlar eğer kendiliğinden veya tabiatları gereği yahut sebepler sayesinde yetişmiş olsalardı, hepsinin kokusu, lezzeti, rengi ve tadı aynı olurdu. Söylediğimiz gibi onlar aynı renk, aynı tat ve aynı görüntüde olmayınca, tek olan, Alîm ve lütufkâr olan düzenleyici bir yöneticinin idaresi sayesinde yetiştiğine işaret eder.

Üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. Denildi ki: Bu üstünlükten maksat ağırlıklarıdır, yani bazısının ağırlığı diğerinden fazladır, bazısı kolayca taşınır, bazısı taşınamaz. Fakat söylediğimiz şekilde onların koku, lezzet,
387 tat, renk ve görüntü itibariyle [§]bazısı diğerinden daha üstündür. Hepsinin aslı olan toprak ise tektir, birbirine bağlı ve komşudurlar. Onları sulayan su da

tektir. Sonra ürünler, meyveler, ekinler ve üzümler farklı farklı çıkmaktadır; bütün bunlar, yeryüzünde suyun var ettiği ürünler, bir takım sebeplerin ve tabiatın yarattığı ürünler olmadığı; aksine bütün bunların Allah'ın lütfu olduğu bilinsin diyedir. Çünkü bu ürünler eğer toprağın, suyun, sebeplerin ve tabiatın eseri olsaydı, hepsinin aynı şekil ve konumda olması gerekirdi.

İşte bunlarda ibretler vardır. Söylediğimiz gibi Allah'ın birliğine, düzenleme ve idaresine, ilmine ve hikmetine delâlet eden ibretler vardır. **Akıllarını kullanan insanlar için;** yani tabiatı inatçılık ve kibir olan insanlar için değil, himmet ve gayret sahibi, ibretler konusunda aklını kullanan, anlamaya çalışan, düşünüp tefekkür eden insanlar için… Yahut akıllarından ve bilgilerinden yararlanan insanlar için…

Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu temsilî bir ifadedir, Cenâb-ı Hak onu âdemoğullarının zihinlerine yönelik bir temsil getirmiştir. Yeryüzü aslında bütün bir çamur halinde idi, Rahmân onu düzeltti, sonra yaydı, toprak oldu ve birbirine komşu parçalar haline geldi. Üzerine gökten su indi ve toprak hemen çiçeklerini, meyvelerini ve ağaçlarını çıkarmaya başladı. Toprak bitkilerini yetiştiriyor, ölümden sonra tekrar canlanıyor. Sonra toprak içini boşaltıp tuzunu ve içindeki kötü şeyleri dışarı çıkarıyor; bu iki şey de aynı su ile sulanmaktadır. Eğer su tuzlu olsaydı, yeryüzü o sudan tuzlandı denilirdi. Aynı şekilde insanlar da Âdem aleyhisselâmdan yaratıldılar, onlara da gökten aynı öğüt geliyor; bazılarının kalbi yumuşuyor, huşû ve teslimiyet gösteriyor, bazı kalpler ise katıdır, gafil davranıyor, zevk ve eğleceye dalıyor ve katılaşıyor. [§]Sonra Hasan-ı 388
Basrî şöyle dedi: Vallahi Kur'ân okumak için oturan herkes, mutlaka ya bir ziyade ile veya bir noksanlıkla kalkar. Sonra şu âyeti okudu: "Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece kaybını arttırır."[22]

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفٖى خَلْقٍ جَدٖيدٍ
اُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ فٖٓى اَعْنَاقِهِمْ
وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾

[22] el-İsrâ, 17/82. Rivayet için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 101; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 604.

5. "Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların, 'Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?' demeleridir. Onlar, Rab'lerini inkâr edenlerdir; onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır; onlar cehennemliklerdir; orada ebedî kalacaklardır!"

Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların şu sözleridir. Hasan-ı Basrî dedi ki: Yâ Muhammed! Eğer onların senin peygamberliğini yalanlamalarına şaşırıyorsan[23], asıl onların şu sözleri şaşılacak şeydir: **Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?** Bazıları şöyle dedi: Ey Muhammed! Sâffât sûresinde "Doğrusu sen hayranlık duydun, onlarsa alay etmektedirler"[24] buyurulduğu gibi, eğer sana vahyettiğimiz Kur'ân'dan şaşkınlık duyuyorsan, onların sözlerinden de şaşırmalısın! Yani Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Asıl onların ölümden sonra dirilmeyi inkâr için söyledikleri şu sözleri sende şaşkınlık meydana getirmelidir: **Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?** sözleri sende şaşkınlık meydana getirmelidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin aslı şudur: Eğer onların, senin peygamberliğini yalanlamalarına ve seni peygamber saymamalarına şaşırıyorsan, daha önce Allah'ın insanları ölümden sonra diriltme gücüne sahip olduğunu inkâr etmelerine şaşırmalısın! Çünkü asıl şaşılacak şey, onların görüp müşahede ettikleri Allah'ın kudretini ve ölümden sonraki hayatla ilgili âyetlerini yalanlamalarıdır; öyle ki eğer onlar düşünüp tefekkür etseler ve inat etmeselerdi Cenâb-ı Hakk'ın bütün bunlara kādir olduğunu anlarlardı. Onların Yüce Allah'ı âcizlikle ve ölümden sonra insanları tekrar diriltmeye kādir olmamakla tavsif etmeleri, senin risâletini yalanlamalarından daha çok hayret edilir. Senin peygamberliğini kabul etmeyi ve seni tasdik etmeyi gerektiren bir delil senin tarafından henüz onlara gösterilmedi, fakat Allah'ın ölüleri diriltmeye muktedir olduğunu ve hatta ondan da fazlasını yapmaya kādir olduğunu anlamalarına yetecek pek çok delil Allah tarafından onlara gösterildi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onun aslı şudur: Senin tarafından onlara hidâyetin hakikati, nimetler, âyetler ve deliller verilmemiş, sadece açıklama ve çağrı yapılmışken, eğer onların senin peygamberliğini inkâr etmelerine ve seni
389 yalanlamalarına **şaşırıyorsan**, **[§]**asıl onların ölüleri diriltmeye Allah'ın kādir olduğunu inkâr etmelerine ve her şeyin hakikatinin Allah'a ait olduğunu anladıktan sonra da her türlü noksanlıktan münezzeh olan Cenâb-ı Hak hakkında söylemiş oldukları sözlerine şaşırmalısın! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

23 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 606.

24 es-Sâffât, 37/12.

Onlar, Rab’lerini inkâr edenlerdir. Burada onların âhireti inkâr etmiş olmaları, Allah’ı inkâr gibi sayılmaktadır. Çünkü onlar, Allah ölüleri diriltemez diyerek Cenâb-ı Hakk’ı aciz gördüler; Rabb’ini aciz gören de, gerçek Rabb’i ve gerçek ilâhı tanımamış demektir.

Onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır. Bazıları şöyle dedi: Küfür onların boyunlarında demir halkalara dönüşecek, çünkü insandan peygamber gönderilmesini inkâr etmişler, putları mâbut olarak kabul etmişler, onlara boyun eğmiş ve onlara tapmışlardı; işte boyunlarındaki demir halkalar bunlardır. Bazıları da şöyle söyledi: **Onlar boyunlarında demir halkalar bulunanlardır** cümlesi, âhirette boyunlarında demir halkalar olacaktır anlamına gelir, nitekim Cenâb-ı Hak “Onu yakalayıp bağlayın”[25] buyuruyor. **Onlar cehennemliklerdir; orada ebedî kalacaklardır!**

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلٰى ظُلْمِهِمْ وَاِنَّ رَبَّكَ لَشَد۪يدُ الْعِقَابِ

6. “Senden, iyilik yerine bir an önce kötülüğün gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce nice benzerleri gelip geçmiştir. Şüphesiz Rabb’in insanları zulümlerine rağmen bağışlayandır. Şüphesiz Rabb’inin azabı da çok çetindir.”

Senden, iyilik yerine bir an önce kötülüğün gelmesini istiyorlar. İstif’âl bâbı iki anlam taşır; biri o işin yapılmasını istemek, diğeri de bizzat fiilin kendisidir. Meselâ Allah şöyle söylemektedir: “Bana dua edin, duanızı kabul edeyim”[26]. Buradaki “estecib” (استجب) fiili kabul edeyim anlamına gelir. Başka bir âyette de “Benim davetime gelsinler”[27], yani benim davetimi kabul etsinler buyurmaktadır. **Bir an önce gelmesini istiyorlar** anlamına gelen “yesta‘cilûneke” (يستعجلونك) kelimesine de, eğer talep mânası verilirse, o zaman Resûlullah’tan (s.a.) azabın bir an önce gelmesini istediler anlamına gelir. Nitekim bir âyette şöyle buyurulur: “Gelecek olan azabın gelmesini istedi”[28]. [§]Cenâb-ı Hak başka âyetlerde 390

[25] el-Hâkka, 69/30.

[26] el-Mü’min, 40/60.

[27] “Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler” (el-Bakara, 2/186).

[28] el-Meâric, 70/1.

şöyle buyurur: "Onlar, (alaycı bir tavırla), 'Rabb'imiz! Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!' dediler"[29]. "Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır!"[30] Onlar azabın ertelenmesini ve mühlet verilmesini istemeden önce onun hemen gelmesini istemişlerdi. Halbuki onlardan azabın ertelenmesi ve kendilerine mühlet verilmesi bir iyilikti, fakat onlar bundan önce öbürünün hemen gelmesini istediler. **Bir an önce gelmesini istiyorlar** meâlindeki cümle eğer fiilin bizzat kendisi anlamı verilirse, o zaman âyete şöyle mâna verilir: Ya Muhammed! Onlar senden bir iyilik getirmeni istemeden önce hemen kötülük istediler. Çünkü daha önce onlardan bir iyilik gelmeden onlar senin peygamberliğini yalanladılar ve senin şahsına eziyet ettiler. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

Denildi ki: **Kötülük** anlamındaki "seyyie" (السيئة) lafzı ile söylediğimiz gibi azap kastedilmiş, **iyilikten önce** meâlindeki ifade ile de aftan önce mânası murat edilmiştir. Onların kötülüğü ve azabı istemeleri, Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamber olduğunu ve doğru söylediğini bilmemelerindendir. Çünkü eğer onun peygamber olduğunu, haber verdiği şeylerde ve korkuttuğu azapta doğru söylediğini bilselerdi, böyle bir şey istemezlerdi. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine azap göndermeye kādir olduğunu biliyorlardı. Fakat onun peygamber olduğunu bilmedikleri için kendisiyle alay etmek amacıyla onu istemişlerdi. Eğer onların isteği üzerine azap gerçekleşmiş ise, o zaman âyet, bilme imkânına sahip olan ve düşünüp tefekkür edebilen bir cahile de cezanın ve azabın gerekli olduğuna işaret eder. Bunlar, onun Allah'ın elçisi olduğunu bilmedikleri için düşünüp tefekkür etmeyi de terketmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa onlardan önce nice benzerleri gelip geçmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Benzerleri** anlamındaki "mesülât" (المَثُلات) kelimesinden maksat cezalardır; yani geçmiş ümmetler, azabı istemeleri ve gelen mûcizelere karşı inatla direnmeleri yüzünden cezalandırıldılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki peygamberinden, azap ve mûcizeler isteyen, sonra da inatla direnen kavminin akılsızlığına sabır göstermesini istemekte ve şöyle söylemektedir:
391 [§]Geçmiş ümmetler de peygamberlerinden azap ve mûcizeler getirmesini istemişler, mûcizeler geldikten sonra da inatla karşı çıkmışlardı, bunun üzerine tepelerine ceza yağdı. İşte bunların durumu da öyledir. Bazıları "mesülât" (المثلات) kelimesine emsal ve benzer mânasını verdi. Hafsa'nın mushafında da

29 Sâd, 38/16.
30 el-Enfâl, 8/32.

"emsâl" (أمثال) kelimesi zikredilmektedir: "Ve kad halet min kablihimu'l-emsâl" (وقد خلت من قبلهم الامثال). *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şudur: Bunun emsali daha önce geçti, eğer ibret alsalardı, bu onlara örnek olurdu. Fakat ibret almadılar, dolayısıyla bu durum geçmişteki örneğin onlar için de örnek olmasını engelledi.

Şüphesiz Rabb'in insanları zulümlerine rağmen bağışlayandır. Bazıları bağışlayandır anlamındaki "zû mağfiratin" (ذو مغفرة) lafzına, onların zulümlerini örtendir ve azabı belli bir vakte kadar ertelemektedir mânasını verdi. Nitekim bazı âyetlerde şöyle buyurdu: "Allah onların işini bir güne erteliyor ki…"[31] "Biz o günü sadece belli bir süreye kadar erteleriz"[32]. Bazıları şöyle söyledi: **İnsanları zulümlerine rağmen bağışlayandır** meâlindeki cümle, eğer tövbe ederler ve bu tövbe hali üzere ölürlerse mânasına gelir. Yahut müminleri **zulümlerine rağmen bağışlayandır**, demektir. **Şüphesiz Rabb'inin azabı da çok çetindir,** yani tövbe etmeyip zulüm ve şirk üzere ölen kâfirlere azabı çok çetindir. Buna göre **Şüphesiz Rabb'inin azabı da çok çetindir** meâlindeki cümle, kâfirlere azabı çok çetindir anlamına gelir. İlk yoruma göre ise, suçlulara azabı çok çetindir demektir.

وَيَقُولُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّه۪ۜ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرٌ
وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾

7. "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilse ya!' diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın; her topluluğun da bir kılavuzu vardır."

[Hissî Mûcize Talebi]

İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilse ya!' diyorlar. Başka bir âyette de şöyle buyurulur: "Bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin"[33]. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurur: "Sen bizim için yerden bir pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız"[34]. Onların, öncekilerin

---

31 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış" (İbrâhim, 14/42).

32 Hûd, 11/104.

33 el-Enbiyâ, 21/5.

34 "Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çık-

benzeri bir mûcize getirmesini istemelerinden maksat, muhtemelen önceki
392 peygamberlerin getirdiği mûcizelerin aynısıdır. [§]Halbuki Hz. Peygamber'in (s.a.) aynı mûcizeyi getirmesi gerekmiyordu, onun yapması gereken onların tabiatına ve örfüne uygun bir mûcize getirmesiydi. Bütün peygamberler hep aynı mûcizeyi değil, aksine farklı farklı mûcizeleri getirmişlerdi; her biri diğerinin getirdiği mûcizeden farklı bir mûcize getirmişti. Cenâb-ı Hak peygamberine buyurdu ki: Bu senin işin değil, **sen ancak bir uyarıcısın.** Yahut onlar, daha öncekilerin yaptıkları gibi helâk edilecekleri bir mûcizenin kendilerine getirmesini inatla istiyorlardı, Cenâb-ı Hak da **sen ancak bir uyarıcısın** buyurmuştu. Her ne kadar onlar inatla mûcize istiyorlar idiyse de, yüce Allah mûcize göndermek ve sonra yine karşı çıktıklarında onları helâk etmeyi bu ümmete bağışlamıştır. Çünkü bunlar peygamberliğini ispat için mûcize getirmesini ve kendilerine yetecek bir şeyi ortaya koymasını istemişlerdi, onlar ise inatçılık yapıyorlardı.

Sen ancak bir uyarıcısın cümlesi mûcize getirmek senin elinde değildir mânasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "De ki: Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır"[35]. "De ki: Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette iş bitirilmişti"[36]. Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **Sen ancak bir uyarıcısın,** yani mûcizeleri var etmek ve onları yaratmak senin işin değildir; "De ki: Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır."

Her topluluğun da bir kılavuzu vardır. Yani insanları Allah'ın birliğine ve dinine çağıran bir davetçisi vardır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[37]. **Her topluluğun bir kılavuzu vardır** cümlesi de, her zamanın bir kılavuzu vardır mânasına gelebilir. Sonra bu davetçinin kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları Allah'tır, bazıları da peygamberlerden biridir demiş, bazıları ise şöyle söylemiştir: Buradaki davetçi, peygamberden başka bir delildir. Bâtınîler şöyle dediler: Ondan maksat, haktan sapmaması için peygamber gibi mâsum imamdır. Ancak bize göre mâsum olsun olmasın, Kur'ân'da sapıklığa düşmeye
393 engel olacak, [§]ve saptığı zaman onun haktan ayrıldığını gösterecek şeyler

---

malısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız. De ki: Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim" (el-İsrâ, 17/90-93).

35 "Onlar hâlâ, 'Rabb'inden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?' diyorlar. De ki: Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır; ben sadece bir uyarıcıyım" (el-Ankebût, 29/50).

36 el-En'âm, 6/58.

37 Fâtır, 35/24.

vardır. **Her topluluğun da bir kılavuzu vardır.** Yani bir davetçisi vardır. Nitekim Allah şöyle buyurur: “Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun”[38].

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغٖيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ
وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾

8. “Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O’nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır.”

[Ceninin Yaratılması]

Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını bilir. Yani Allah her dişinin karnında erkek çocuk mu kız çocuk mu, sağlıklı mı yoksa özürlü çocuk mu taşıdığını bilir. Burada Cenâb-ı Hak ilminden ve kudretinden haber vermekte, hiçbir şeyin kendisine gizli olmadığını ve hiçbir şeyin O’nu aciz bırakamayacağını söylemektedir. Bu bir iddiadan ibarettir, O’nun her şeyi bildiğini bize ispat edecek olan şey nedir? denilecek olursa, buna şöyle cevap verilir: Allah’ın idaresinin ve lütfunun o şeyle birlikte olması, ona ait bilginin Allah’ta olduğunu gösterir. Çünkü onun büyüyüp gelişmesi, kusurlardan sâlim ve düzgün olması, bütün organlarının düzgün bir şekilde gelişmesi, hiçbirinin diğerinden daha büyük olmaması, bazısının daha noksan bazısının daha tam olmaması, meselâ iki gözünün de düzgün olarak görmesi, birinin diğerinden daha fazla olmaması, aksine her ikisinin de eşit şekilde gelişip büyümesi, aynı şekilde ellerinin, ayaklarının, kulaklarının ve diğer organlarının da böyle olması, bunun bir ilimle ve düzgün bir yönetimle gerçekleştiğine işaret eder.

Rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. Yani rahimlerin neyi azaltacağını ve neyi çoğaltacağını Allah bilir. Bütün müfessirler bunu şöyle yorumladı: **Rahimlerin eksilteceği** şeyden maksat, doğumun dokuz aydan ne kadar eksik olacağıdır. **Rahimlerin artıracağı** şeyden maksat da, dokuz ayı ne kadar geçeceğidir. Hasan-ı Basrî şöyle diyordu: Rahimlerin eksiltmesi, altı
ayda, yedi ayda yahut sekiz ayda doğum yapmasıdır, [§]arttırması da dokuz **394**
ayı geçmesidir[39]. Übey [b. Kâb]’ın mushafında şöyledir: Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını bilir ve ne doğuracağını bilir[40]. Fakat **Allah rahimlerin**

---

38 Fâtır, 35/24.

39 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 111, 112; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 609.

40 Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XIII, 109.

neyi eksiltip neyi artıracağını bilir meâlindeki cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, rahimlerin eksilteceği şey, hâmile olamamasıdır, yani o kısırdır. Eksiltmekten maksat, oradaki özelliğin yok olmasıdır. Cenâb-ı Hak aynı kelimeyi şu âyette de kullanmaktadır: "Su çekildi"[41]. Yani çekilip gitti. **Neyi artıracağını bilir** meâlindeki cümle de neye hâmile olduğunu bilir demektir. Yahut **rahimlerin eksilteceği şey,** kadınların doğurması için belirlenen vakitten önce doğurması, arttıracağı şey de kadınların doğuracağı zamanın üzerine çıkmasıdır. Veyahut **rahimlerin eksiltip artıracağı** şeyden maksat, rahimdeki çocuk sayısının çok veya az olmasıdır, rahmin bir çocuğu veya birden çok çocuğu taşımasıdır. Veyahut da çocuğun kendisinin artıp eksilmesidir; çünkü çocuğun karnında bir hastalık ârız olur, çocuk gelişir, fakat karnı eksik kalır, bunun gibi bazı organları gelişir, bazıları gelişmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır. Yani yaratılış sırasında her şey bir ölçüye bağlanmıştır, hiçbir şey rastgele bırakılmamıştır, Cenâb-ı Hak onu takdir edip düzenlemiştir.

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾

9. "O, görüneni de görünmeyeni de bilir; O, büyüktür, yücedir."

O, görüneni de görünmeyeni de bilir. Bazıları şöyle dedi: Hiçbir şey O'nun bilgisinin dışında (ğayb) değildir, O yaratıkların görmediklerini (ğayb) de, onların gördüklerini de bilir. Yani insanlara görünen ve görünmeyen her şey, Allah katında aynı bilgi seviyesindedir. Bazıları da şunu söyledi: **O, görüneni de görünmeyeni de bilir,** bilfiil duyu ötesinde (ğayb) olanı da, bizzat görüneni de bilir. Bilfiil gaybın kapsamına yokken henüz var olmayan demektir, görünen de olan giren mevcut olan demektir. Cenâb-ı Hak henüz var olmayanı, sonra varedip etmeyeceğini de bilir. Var olunca da onu nasıl, ne zaman ve hangi vakitte varedeceğini de bilir. Var olan ve görüneni de var olarak bilir.
395 Âyet-i kerîmenin bu iki anlama gelmesi caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]** Cenâb-ı Hak gözlemledikleri halde özelliklerini bilmedikleri nesnelerin özelliklerini bilir. Meselâ yemekte bulunan yemek gücünü, sudaki gücü, göz ve kulağın mahiyetini, aklı, ruhu ve onların keyfiyetini de bilir. Bunların hepsi insanların bilmediği şeylerdir.

[Allah'ın Sıfatlarını Nasıl Anlamak Gerekir?]

---

41 Hûd, 11/44.

O, büyüktür, yücedir. Yani Allah yaratıkların hayal edemeyecekleri kadar yücedir. İnsanlar arasında şöyle sözler söylenir: Bu, kavminin büyüğüdür, bu zamanının biriciğidir. Bununla insanlar onun şahsen büyük ve iri olduğunu veya sayı itibariyle bir tane olduğunu kastetmezler, ancak emrinin ve iradesinin etkinliğini, şanını ve hükümranlığını, insanların ise onun karşısında düşük ve ona boyun eğer konumda olduklarını kastederler. Buna göre Allah'ın sıfatlarından anlaşılması gereken mâna, insanların beden büyüklüğünden anlaşılan anlam gibi değildir. Buna göre Allah'ın isimlerle nitelemesi de yaratılanların nitelenmesi ile aynı mânaya gelmez. Meselâ Allah için şöyle denilir: O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır, büyüktür ve latîftir, yani lütufkârdır. Cenâb-ı Hakk'a bu sıfatların nispet edilmesinden, yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılan mâna anlaşılmaz. Çünkü dünyada biri için, o büyüktür denildiğinde, o lütufkârdır denilmiş olmaz. O evveldir denilince de, âhirdir denilmez. Zâhir ve bâtın sıfatları da böyledir. Dünyada bir insan bunlardan biriyle nitelendiğinde diğeri tabii olarak yok olur. Duyu ötesinde olan varlık nitelendiğinde ve ona bir isim nispet edildiğinde de böyledir. Bunun böyle olması, yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılması gereken mânanın Allah'a nispet de anlaşılmayacağı bilinmesi içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَوَٓاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِه۪ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ
وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾

10. "Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen O'na göre eşittir."

Sizden, sözü tek başına iken kendi içinde **gizleyenle onu** başkasına **açıkça söyleyen, geceleyin** yani gece karanlığında **gizlenenle gündüzün yürüyen O'na göre eşittir.** Bazıları **gündüzün yürüyen** meâlindeki ifadeye, gündüz
açıkta olan mânasını verdiler. [§]Bazıları şöyle dedi: **Gündüzün yürüyen,** iz- 396
bede olan insandır, günün aydınlığı ile kaçmaktadır. Bazıları da şöyle söyledi: **Geceleyin gizlenen kişi,** yani geceleyin evinde istirahat eden kişi; **gündüzün yürüyen,** yani gündüzün ihtiyaçlarını temin için dolaşan, hareket halinde olan insan. Cenâb-ı Hak bunu, önceki cümlenin, yani "Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını bilir"[42] meâlindeki âyetin sılası olarak zikretmiştir. Allah rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını da bildiğini, görüneni de görünmeyeni de bildiğini söylüyor. Sonra da Cenâb-ı Hak, sözü gizleyenle onu açıkça

[42] er-Ra‘d, 13/8.

söyleyeni, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyeni de bildiğini, yani her şeyi bildiğini, hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını, yaratılanlardan gizli iş yapanla açıktan iş yapanın farketmediğini söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, insanların kendisine isyandan sakınmaları için bundan söz etmiştir. Çünkü peşinde bir murakıp ve muhafız olduğunu bilen insan, bunların olmadığını bilenden daha çok sakınır ve daha korkar. Mukātil şöyle dedi: **Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen** Allah nezdinde **eşittir**; yani mâsiyetini gecenin karanlığında gizleyen veya onu gündüzün aydınlığında alenen yapan insanla ilgili her şeyin bilgisi Allah'ın nezdindedir[43]. Burada iki şeyin hatırlatılması söz konusudur. Birincisi, Cenâb-ı Hak insanlara, ilk günden hayatlarının son bulacağı güne kadar verdiği nimetleri hatırlatmakta, hayatta oldukları müddetçe nimetlerinin sürekli devam etmesi için kendisine şükretmelerini istemektedir. İkincisi, Allah insanların kendisine isyandan ve muhalefetten ebediyen sakınmaları için onların bütün hallerini ve yaptıklarını bildiğini hatırlatmaktadır. Bunları bildiğini şu âyette ifade buyurmaktadır: "Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını, rahimlerin neyi eksiltip neyi artıracağını bilir. O'nun katında her şey bir ölçüye bağlıdır. O, görüneni de görünmeyeni de bilir; O, büyüktür, yücedir. Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen O'na göre eşittir"[44]. Nimetlerini de şu âyette hatırlatmaktadır: "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler (muakkıbât) vardır"[45].

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِنَّ
اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِاَنْفُسِهِمْ وَاِذَا اَرَادَ اللّٰهُ
بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

397 [§] ***11. "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır. Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz."***

[Koruyucu Melekler]

---

43 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 369.

44 er-Ra'd, 13/8-10.

45 er-Ra'd, 13/11.

Kişinin takipçileri vardır. Bazıları şöyle dedi: Onlar, insanın görünürde yaptığı işleri kontrol eden güvenlik güçleri ve yöneticilerdir. Cenâb-ı Hak onun gizli hallerinin de mahfûz olduğunu haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: "Sizden, sözü gizleyenle onu açıkça söyleyen O'na göre eşittir"[46]. Cenâb-ı Hak bunları bildiğini, aynı zamanda görünen hallerinin de kontrol edildiğini haber vermektedir. Bazıları da şöyle dedi: **Onun takipçileri vardır,** yani onu koruyan melekler vardır. Bu mânada olmak üzere Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Melekler sabah namazında ve ikindi namazında sizin yanınızda buluşurlar"[47].

Önünde ve arkasında onu kayıt ve koruma altına alırlar. Bu cümle, "İnsanın sağında solunda oturmuş iki alıcı vardır"[48] meâlindeki âyetle aynı anlama gelir. Mücâhid dedi ki: Önündeki iyilikleri, arkasındaki kötülükleri yazar. İnsanın sağ tarafındaki melek iyilikleri yazar, sol tarafındaki de ancak sağdaki meleğin şahitliği ile yazar; ancak insan yürürken meleklerden biri önde, diğeri arkada olur[49].

[§]Onun takipçileri vardır. Buradaki "lehû" (له) zamiri muhtemelen 398
Allah'a gider, yani Allah için onu **takip edenler vardır… Bunlar onu koruma altına alırlar.** Bu zamirin erkek ve kadın herkese işaret etmesi de muhtemeldir, bunun benzeri "Allah her dişinin karnında neyi taşıdığını bilir"[50] meâlindeki âyettir.

Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alırlar. Bu cümlenin âdemoğlunun başına gelen belâlardan ve musibetlerden onun şahsını korurlar, anlamına gelmesi muhtemeldir. Eğer maksat onun şahsını korumak ise, o zaman **Allah'ın emrinden** meâlindeki ifade, onu Allah'ın azabından ve belâlarından korurlar anlamına gelir. Nitekim "Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi"[51] meâlindeki âyet de, azabımız gelince mânasına gelir. **Onu**

---

46 er-Ra‘d, 13/10.

47 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sizleri gece ve gündüz melekleri takip ederler ve onlar görev devir teslimi sırasında sabah namazında ve ikindi namazında buluşurlar. Sonra geceyi sizinle geçiren melek Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna çıkar, Allah insanları herkesten iyi bilmesine rağmen yine de sorar: Kullarımı nasıl bıraktınız? Onlar da şu cevabı verirler: Onları namazda bıraktık, yanlarına vardığımızda da namaz kılıyorlardı" (Buhârî, "Mevâkîtu's-salât", 16; Müslim, "Mesâcid", 210).

48 "İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken biz ona şah damarından daha yakınız" (Kāf, 50/16-17).

49 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 613.

50 er-Ra‘d, 13/8.

51 "Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi" (Hûd, 11/40).

korurlar ibaresi, onun amellerini Allah'ın emriyle korurlar mânasına da gelebilir.

Önünde ve arkasında meâlindeki beyan farklı anlamlara gelir. **Önünde** anlamındaki "min beyni yedeyhi" (من بين يديه) kelimesi, yaptığı hayırlı ameller, **arkasında** meâlindeki "min halfihî" (من خلفه) kelimesi de kötülükler ve günahlar mânasına gelebilir. İlkinin, önden gönderdiği (yaptığı) ameller, ikincisinin geride kalan (yapmadığı) amelleri mânasına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir"[52]. **Önünde** kelimesi geçmiş zaman, **arkasında** kelimesi kalan zaman mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Bu nimetin, Resûlullah (s.a.) tarafından getirilen din nimeti veya Kur'ân veya din işinden bir şey olması mümkündür. İnsanlar kendi hallerini değiştirmedikçe Allah da o nimeti değiştirmez. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonra sıvışıp giderler. Allah da onların kalplerini haktan
399 çevirmiştir"[53]. "Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[54]. [§]Bundan maksadın sağlık, esenlik ve mal gibi dünyevî nimetler olması da mümkündür. Onlar kendilerinde olanı değiştirmedikçe Allah da bunları değiştirmez.

Şöyle bir soru sorulabilir: Peygamberler zorluklara ve belâlara mâruz kaldılar, bunlardan önce onların kendilerinde bir değişiklik yaptıkları düşünülemez mi?

Buna şu cevap verilir: Onlara bu nimetin yerine daha hayırlı olanı verilmiştir. Bu, kendilerinin sebep olduğu bir değiştirme değildir, fakat söylediğimiz gibi o nimetin yerine daha hayırlı olan bir nimet kendilerine verilmiştir.

Sonra, yenilenme ve tekrar ortaya çıkarılması gerekli bulunan lütuf türü itaatler ve nimetlerden ibaret olanlar, insanların tercih hallerini ve kendilerini değiştirmeleri halinde değişir. Devam etmesi gereken fiillere gelince, onları

---

52 el-İnfitâr, 82/5.

53 "Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir" (et-Tevbe, 9/127).

54 "Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?' Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez" (es-Saf, 61/5).

Allah sonradan değiştirir. O da esenlik, sağlık ve bolluk gibi şeylerdir. Bu yenilenmesi ve yeniden yapılması gerekenler de itaatler ve isyanlardır[55].

Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Bu ilâhî beyan, Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Onlar diyorlar ki: Allah insanlar için dinde yalnızca aslah (en uygun) olanı diler. Fakat bu âyette Cenâb-ı Hak, onların başına bir kötülük gelmesini murat ettiğinde kimsenin onu geri çeviremeyeceğini haber vermektedir. İşte bu âyet, insanlar Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri değiştirdiklerinde Cenâb-ı Hakk'ın da onlar için kötülük murat edeceğine işaret etmektedir. Allah bunu onların aleyhine değiştirmektedir. Mûtezile ise şöyle diyor: Yaratılanların, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına bir kötülük yapmayı dilemesi onların bunu ortadan kaldırma halinde güçleri vardır, Allah onlara bir hayrı murat ettiğinde onu da reddedebilirler. Fakat Allah, "Lütfunu engelleyebilecek kimse yoktur"[56], "Vereceği kötülüğü geri çevirecek kimse de yoktur" diye buyurmaktadır.

[§]**Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz.** Yani Cenâb-ı 400
Hakk'ın onlar için murat ettiği azabı defedecek bir dost veya yardımcı yoktur ki, onu defetsin veya onlara yardım etsin. Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne de yardımcı vardır"[57].

Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetin başındaki "muakkıbât" (مُعَقِّبَات) kelimesi, Allah'ın emriyle insanı koruyan muhafızlar demektir. Bu kelime "Allah'ın hükmünü denetleyecek yoktur"[58] meâlindeki âyette de geçmektedir, ancak burada O'nun hükmünü reddedecek kimse yoktur anlamına gelmektedir. Bundan başka anlamlar verenlerin de olduğu söylenmiştir. Meselâ "a‘kabe fulânun fulânen" (أَعْقَبَ فلانٌ فلانًا) denildiğinde, o gitti bu geldi denilmiş olur. "Akkabtü"

---

55 "Sonra itaatlerden ve hayırlı fiillerden yenilenmesi ve tekrar yapılması gereken nimetlerin değişmesi, insanların tercih haline göre zıddına döner. Bu nimetler, ilâhî lütuf ve korumanın engellenip insanın yardımsız bırakılmasıyla değişir. Devam etmesi gereken durum ve nesneler yahut hiç ardı gelmeyecek şekilde benzerlerinin getirilmesiyle haklarında devam etme hükmü verilen nimetlerin değiştirilmesi sonradan Allah tarafından gerçekleştirilir, meselâ zihin sağlığı ve anlama kabiliyeti gibi; insanlardan bu halin değişmesi, o nimetleri ait olmadıkları yerde kullanmak ve nimetlerin şükür hakkını yerine getirmekten imtina etmekle olur. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 408b).

56 "Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder. Bağışlayan ve esirgeyen O'dur" (Yûnus, 10/107).

57 el-Bakara, 2/107.

58 "Allah hükmeder, O'nun hükmünü denetleyecek yoktur" (er-Ra‘d, 13/41).

(عَقَّبْتُ) denilince de döndüm anlamı kastedilir. " Racea alâ akıbeyhi" (رجع على عَقِبَيْهِ) denilince de, geri döndü demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Muakkıbât, gece ve gündüz birbirini takiben gelen meleklerdir, bir grup gidince, onların yerini başka bir grup alır. **Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alırlar.** Burada Allah'ın emrinden anlamına gelen "min emrillah" (مِنْ امْرِ الله) sözcükleri, Allah'ın emriyle anlamındaki "bi-emrillah" (بِأَمْرِ الله) mânasındadır. **Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz.** Buradaki "vâlin" (وال) kelimesi veli, yani dost mânasına gelir. Kelime kādir ve kadîr, hâfız ve hafîz lafızlarının benzeridir[59]. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır.

هُوَ الَّذِى يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾

12. "Size korku ve ümit duyguları içinde şimşeği gösteren ve yağmur dolu bulutları meydana getiren O'dur."

Size korku ve ümit duyguları içinde şimşeği gösteren O'dur. Yani sizi hem korkutan hem ümit veren şimşeği… Yahut korktuğunuz ve ümit ettiğiniz şeyi gösteren… Müfessirler der ki: **Korku** yolcu için, **ümit** de mukim içindi. **Korku** ev halkı için, **ümit** de ziraat ehli için olduğu da söylenmiştir. Bize göre, ümit eden de korkan da aynı gruptur; yararlanma zamanında ondan faydalanmayı ümit ediyorlar, yararlanma vaktinin dışında da onun zararından korkuyorlar. Yahut faydasını ümit ediyorlar, zararından korkuyorlar. Veyahut onun geçmesini ümit ediyorlar, üzerlerine inmesinden ve yararlanma zamanı gelmeden zarar vermesinden korkuyorlar. **Size korku ve ümit duyguları için-**
401 **de şimşeği gösteren O'dur.** Bu beyan hakkında başka bir ihtimal da şudur: [§] Sözü edilen korkuyu ve vâdedilen ümidi size gösterecek; çünkü şimşek hem ışıktır, hem ateştir. Işıktır, cennette vâdedilen ışığı ümit ettirir. Ateştir, âhirette sözü edilen ateşten korkutur, çünkü orada ateş vardır. Görmez misin ki, ateş şiddetli olunca, ona dokunanın halinden korkulur.

Yağmur dolu bulutları meydana getiren O'dur. Yani içinde yağmur ve su bulunan ağır bulutları yükselten O'dur. Ebû Avsece şöyle dedi: Bulut yükseldiğinde "neş'eti's-semâu" (نشأت السماء) denilir, buluta da "neş'un" (نَشْأٌ) denilir. "Enşee" (أنشأ) fiili, aldı mânasına gelir. "Enşeellâhu'l-halka" (أَنْشَأَ الله الخلق), yani Allah mahlukatı yarattı demektir. Sülasîden "neşee" fiili "irtefea" (إرتفع) mânasına,

59 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 225.

if’âl bâbından enşee fiili de rafea (رفع) mânasına gelir. Âyette de bu anlamda, yani yükseltti mânasında kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِه۪ وَالْمَلٰٓئِكَةُ مِنْ خ۪يفَتِه۪ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُص۪يبُ بِهَا مَنْ يَشَٓاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللّٰهِ وَهُوَ شَد۪يدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

13. "Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder; O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır. Onlar Allah hakkında tartışıp dururken O, yıldırımlar gönderip bunlarla dilediğini çarpar. O'nun azabı pek şiddetlidir."

[Gök Gürültüsü ve Şimşek]

Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder; Gök gürültüsü anlamına gelen "ra‘d" (الرعد) kelimesi ile şimşek anlamına gelen "berk" (البرق) kelimelerinden neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları dedi ki: "Ra‘d" kelimesi, bulutlarla görevli meleklerden birinin ismidir, onun sesinden maksat da Allah'ı tesbih etmesidir. Bu konuda İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Yahudiler Hz. Peygamber'e (s.a.) gelip dediler ki: Yâ Ebe'l-Kāsım! Bize gök gürültüsünün ne olduğunu anlat! Hz. Peygamber (s.a.) şöyle dedi: "O, bulutlarla görevli meleklerden biridir, yanında ateşten kamçılar vardır, bulutları onlarla Allah'ın dilediği yere sevkeder." Dediler ki: O zaman duyduğumuz o ses nedir? Buyurdu ki: "Bulutları sevk sesidir, emrettiği yere gitmeleri için çıkardığı yönlendirici sesidir." Yahudiler, doğru söyledin, dediler[60]. [§]Eğer bu 402
rivayet doğru ise, âyetten maksat da odur. Hz. Ali'ye (r.a.) gök gürültüsü ve şimşekten sorulduğunda şu cevabı vermiş: Gök gürültüsü (ra‘d) bir melektir, şimşek (berk) de onun demir kamçılarla bulutlara vurmasıdır[61]. Şöyle de söylendi: Gök gürültüsü, söylediğimiz gibi, Allah'ı tesbih ile bulutları sevkediyor. Bulut az olduğunda onu dürer, gazabı şiddetlenince de ağzından ateş çıkar, yıldırım işte budur. Şöyle de söylenmiştir: O, bulutları sevkeden rüzgârdır, bulutlar yoğunlaşıp çıkacak bir yer bulamayınca ses çıkarır, işte bulutların çıkardığı gürültü odur. Bazı felsefeciler şöyle dedi: Gök gürültüsü, bulut kütlelerinin çarpışmasıdır, bundan taşın taşa çarpması gibi o ses çıkar. Başka bazı

60 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 274; Tirmizî, *"Tefsîr"*, 13; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 621. Tirmizî, bu rivayet hasendir, dedi.

61 Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, I, 152; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 621.

felsefeciler de şöyle söyledi: O ancak bir rüzgârdır, bulutların altında sıkışır ve parçalanır, işte o ses bundan çıkar. Gök gürültüsünü meydana getiren şey, ya melektir, ya rüzgârdır, ya da Cenâb-ı Hakk'ın, her şeyin Allah'ı tesbih ettiğini haber vermesi dikkate alındığında her şeyin yaptığı tesbih türündendir. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"[62]. Yaratılış gereği ortaya çıkan bir tesbih olması da muhtemeldir; çünkü her şeyin yaratılışında, yaratıcısına hamdetme, kendisini varedeni mülhitlerin niteledikleri her şeyden uzak tutma özelliği ile O'nun ulûhiyetinin ve rablığının delilleri varedilmiştir. Sözlü bir tesbih olması da muhtemeldir; çünkü, diğer yaratıkların anlamayacağı şekilde, gizlice Allah'ı tesbih ve tenzih özelliği her şeyin yaratılışına konulmuştur. Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Gök gürültüsü, melektir ve o ses onun tesbihidir. Şimşek ise o meleğin bulutları sevkederken çıkardığı sestir. Bunun örneklerinin çok olduğu söylenmiştir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.* Onun korkunç bir şey olduğundan, mahlukatı korkuttuğundan ve insanlara Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığını ve azametini hatırlattığından başka, bizim onu bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Eğer insanlar ona alışmamış olsalardı o sesi dinlemeye canları dayanmazdı.

403 **[§] Gök gürültüsü Allah'ı överek tenzih eder.** Yani insanlara Allah'ın hükümranlığını ve azametini hatırlatır. Bu ve onun, insanlara Allah'ın hükümranlığını ve azametini hatırlatması, onun tesbihidir. **O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır;** yani Cenâb-ı Hakk'ın korkusundan melekler de bu tesbihe katılırlar. Gök gürültüsü Allah'ı tesbih ediyor ve mahlukata Allah'ın azametini ve hükümranlığını hatırlatıyor, bu da onun Allah'ı övmesidir. Melekler, kendileriyle Rab'leri arasında kalacak şekilde Allah'ı tesbih ederler. Cenâb-ı Hak âyette gök gürültüsünün hamd ile tesbih ettiğini belirtti, fakat meleklerin hamd ile tesbihini zikretmedi. **O'nun korkusundan dolayı melekler de buna katılır** buyurdu. Buradaki korkusundan kelimesi iki mânaya gelir. Birincisi, O'nun cezasından korkarak demektir, çünkü onlar en küçük bir hata yaptıkları takdirde Allah'ın cezası ile korkutulmuşlardı. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız"[63]. İkincisi, cezadan değil Allah'ın heybetinden korkarlar demektir, çünkü Allah onları kendisine itaat etmek ve teslim olmakla nitelemiş, şöyle buyurmuştur: "Melekler, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmez ve kendilerine emredileni yerine getirirler"[64]. Başka bir

---

62 el-İsrâ, 17/44.

63 el-Enbiyâ, 21/29.

64 et-Tahrîm, 66/6.

âyette de, “Onlar asla yorulmazlar”[65] buyuruyor. Buna benzer başka âyetler de vardır. Sonra Cenâb-ı Hakk’ın heybetinden korkma hali âhirette de devam eder, cezadan korkmak ise geçip gider.

O, yıldırımlar gönderir. Buradaki “sa‘ka” (الصَّعْقَة) kelimesinin, bazılarını öldüren, bazılarının da aklını başından alan kuvvetli gürültü mânasına geldiği söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek”[66]. Bu kelimenin bir azap ismi olduğu da söylenmiştir, onu daha önce açıklamıştık[67]. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.) gelip kendisine Rabb’in işinden bir şey soruyor. Hemen o sırada bir yıldırım düşüyor ve adamı yakıyor. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme geliyor: **O, yıldırımlar gönderip bunlarla dilediğini çarpar. O’nun azabı pek şiddetlidir**[68]**.**

[§]Onlar Allah hakkında tartışıp duruyorlar; yani Allah’ın birliği konusunda tartışıyorlar, çünkü kâfirlerin hepsi, Allah’ın birliği ve ulûhiyeti konusunda tartışıp duruyordu. **404**

O’nun azabı pek şiddetlidir. Bazıları şöyle dedi: O’nun intikamı ve cezası çok şiddetlidir. Buna, çok güçlüdür mânası verildiği gibi, yakalaması çok şiddetlidir anlamı da verilmiştir. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Mihâl” (المحال) kelimesi, hile ve tuzak anlamına gelir, kelimenin kökü “hîle”dir (حِيل)[69]. Ancak ona ilkinin ismi verilmiştir, çünkü o, hilenin cezasıdır. Tıpkı kötülüğün cezasına kötülük, saldırının cezasına saldırı ismi verildiği gibi[70]. Hile ve tuzak anlamına gelen “keyd” (كَيْد) ve “mekr” (مَكْر) kelimeleri, daha önce de söylediğimiz[71] gibi, insanlar güven içinde olduklarını düşündükleri sırada onları hiç beklemedikleri yerden yakalamaktır. Ebû Avsece şöyle dedi: “Mihâl” bana göre “mekr” (مكر), yani tuzak mânasına gelir.

---

65 “Göklerde ve yerde olanlar hep O’na aittir. O’nun huzurunda bulunanlar, O’na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah’ı tenzih ederler” (el-Enbiyâ, 21/19-20).

66 “(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah’ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar” (ez-Zümer, 39/68).

67 bk. el-Bakara sûresinin 2/55. âyetinin tefsiri.

68 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 125-126; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 625-626.

69 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 226.

70 Burada müellif şu âyetlere işaret etmektedir: “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez” (eş-Şûrâ, 42/40). “Kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın” (el-Bakara, 2/194).

71 bk. Yûsuf sûresinin 12/5 ve 78. âyetlerinin tefsiri.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ
اِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ اِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ
الْكَافِرِينَ اِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾

14. "Dua edilmeye lâyık olan O'dur. O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler, onların hiçbir isteğini karşılayamazlar. Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir. Halbuki bu yoldan su asla onun ağzına gelecek değildir. Kâfirlerin duası hep boşa gider."

Dua edilmeye lâyık olan O'dur. Bu cümleye iki anlam verilebilir. Birincisi, ibadet edilmeye lâyık olan O'dur, O'ndan başka hiç kimse ibadete lâyık değildir. Yani ibadet edilme hakkına sahip olan O'dur, O'ndan başka kendisine ibadet edilenlerin hiçbiri ibadet edilme hakkına lâyık değildir. İbadet edilme hakkı O'na aittir, başkasına değil. İkincisi, yapılan duayı kabul etme hakkı O'na
405 aittir, [§]O'ndan başka hiç kimsenin duayı kabul etme gücü yoktur. İlk yoruma göre âyetteki davet kelimesi ibadet anlamına gelir, ikinci yoruma göre de yapılan duayı kabul etmek, yani dua eden insanın duasını kabul etmek O'na aittir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yaratılanların duasını kabul etme gücü sadece O'nda vardır, insanların O'nun dışında taptığı ve dua ettiği nesnelerin böyle bir gücü yoktur. **O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler, onların hiçbir isteğini karşılayamazlar** meâlindeki âyet buna işaret eder. Yani **O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler,** duayı kabul etme gücüne sahip değildirler. Yahut onların putlara tapmalarından umduklarını alamazlar. Bunun örneği şu âyette belirtilmiştir: **Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir. Halbuki bu yoldan su asla onun ağzına gelecek değildir.** Burada Allah'tan başkasına dua eden kişinin iki avucunu suya doğru açan kimseye benzetilmesinin açıklaması şöyledir: *En doğrusunu Allah bilir ya*, Allah'tan başkasına dua eden kişi, **ancak iki avucunu suya doğru açıp** suya dua eden **kimse gibidir;** suya dua etse bile su ona cevap veremediği ve duasını kabul edemediği gibi, putlara dua eden kişiye de putlar cevap veremez ve duasını kabul edemezler. *Bunu en iyi Allah bilir.* Yahut bu örnek şöyle de açıklanabilir: Allah'tan başkasına tapan veya O'ndan başkasına dua eden kimse, **ancak iki avucunu suya doğru açan kimse gibidir;** yani o sudan uzakta bir yerdedir, kendisi suya ulaşamadığı gibi Allah'tan başkasına tapan da arzusuna ve beklentisine ulaşamaz. Başka bir ihtimal de şudur: Avuçlar birleştirildiğinde

su avuçlanır, eller ve parmaklar açıldığında ise suyu avuçlama imkânı yoktur; işte Allah'tan başkasına kulluk yapan da böyledir.

Kâfirlerin duası hep boşa gider. Yani kâfirlerin dua ve ibadetlerinin kendilerine, âhirette hüsrandan başka bir getirisi yoktur. Hâsılı; onların bütün yaptıkları kendilerinden kaybolup gider, onlar yaptıkları dua ve ibadetle umduklarını elde edemezler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Daha önce taptıkları putlar onları terkedip kaybolmuştur"[72]. Yahut "Uydurdukları putlar kendilerini bırakıp gitmiştir"[73].

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿١٥﴾

[§]***15. "Göklerde ve yerde bulunan her şey ve bunların gölgeleri sabah akşam, isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler."*** 406

[Secde]

Göklerde ve yerde bulunan her şey isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler. Buradaki **secde** kelimesi ile gerçek secde kastedilmiştir, mümin ve kâfir herkes Allah'a secde eder; ancak mümin kendi tercihi ve arzusu ile secde eder, kâfir ise zaruret halinde, sıkıntıya ve zorluğa düştüğünde istemeyerek secde eder. Buradaki secdenin farklı mânalarda kullanılmış olması da muhtemeldir. Birincisi, gerçek secde mânasında kullanılmıştır, eğer maksat bu ise, o zaman âyet özellikle imtihan edilenler hakkındadır.

İkincisi, hilkat secdesi mânasında kullanılmış olabilir, bu durumda da âyet yaratılanların hepsi ile ilgilidir, çünkü Allah her şeyin yaratılışında ve hilkatinde Cenâb-ı Hakk'ın birliğine işaret eden, O'nun ulûhiyetini ve rablığını gösteren özelliği koymuştur.

Üçüncüsü, mümin ve kâfir herkeste ortaya çıkan durumların secdesi olabilir. Mümin her türlü ahvâlde Allah'a secde eder, kâfir ise ancak dara ve zora düştüğünde secde eder, boyun büker, bolluk ve rahatlık halinde secde etmez. Âyet, kâfirin Allah'a secdesinin de kendi tercihi ve arzusu ile olduğu anlamına da gelir gibidir, çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaş-

---

72 Fussılet, 41/48.

73 "Uydurdukları tanrılar kendilerini bırakıp gitti!" (el-En‘âm, 6/24).

tırsınlar diye onlara tapıyoruz"[74]. "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[75]. Onlar putlara tapmış olsalar da, secdenin ve ibadetin Allah'a yapılması gerektiğini biliyorlardı. Fakat başkalarını Allah'a ortak koştukları için Cenâb-ı Hak onlardan bunu kabul etmedi.

Her şey ve bunların gölgeleri sabah akşam… Yani o nesnelerin gölgeleri **sabah akşam** Allah'a secde ederler. Her şeyin gölgesi, o şeyle birlikte döner, o şeyin döndüğü yöne döner. Cenâb-ı Hak burada akşam ve sabah anlamına gelen "ğudüv" (الغدوّ) ve "âsâl" (الآصال) kelimelerini zikretti, çünkü gölge sabah ve akşama yakın zamanlarda belirgin olarak ortaya çıkar.

Göklerde ve yerde bulunan her şey isteseler de istemeseler de Allah'a secde ederler meâlindeki secde ile, onların eğilmeleri ve boyun eğmeleri kastedilmiş olabilir. Eğer maksat eğilmek ise, o zaman sözü edilen secde, insan
407 olsun olmasın, canlı olsun olmasın bütün yaratıklar içindir. **[§]Her şey ve bunların gölgeleri sabah akşam…** Yani o nesnelerin gölgeleri de sabah akşam eğilir. Buradaki secde lafzından maksadın hilkat secdesi olması da mümkündür, bu durumda da herkes hilkati, yani yaratılış özelliği ile Allah'a secde ediyor demektir.

Burada sabah akşam denilmesinin anlamı nedir? diye sorulursa, cevap olarak denilir ki: Bu ifadeden belli bir zaman dilimi değil, her zaman, daima, bütün vakitler, anlamı kastedilmiştir.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهٖٓ
اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي
الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ
شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهٖ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ
شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ 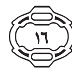

[74] "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

[75] "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

16. "Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? diye sor. 'Allah'tır' diye de cevap ver; sonra de ki: Öyle ise O'nu bırakıp da kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip olmayan koruyucu putlar mı edindiniz? 'Hiç körle gören bir olur mu; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?' diye de sor. 'Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?' De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir."

Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? diye sor. 'Allah'tır' diye de cevap ver. Cenâb-ı Hak önce onlara, **göklerin ve yerin Rabb'i kimdir,** diye sormasını Resûlullah'a (s.a.) emrediyor, sonra da Allah diyerek bunun cevabını onlara kendisinin vermesini emrediyor. Bu, görünüş itibariyle bir iddiadır. Bu sûredeki âyetlerin ekserisi iddia, bazıları da delildir. Meselâ Allah şöyle buyurmaktadır: **Kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip olmayan şeyler… Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular?** Çünkü onlar, taptıkları putların Allah'ın yarattığı gibi yaratamayacağını, kimseye fayda veremeyeceğini, kimseden de zararı gideremeyeceğini kabul ediyorlardı. Cenâb-ı Hak, peygamberine şunu emrediyor: **Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? diye sor.** Allah ona Rabb'iniz kimdir? diye sormasını değil, **Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir?** diye sormasını emrediyor. Onlara bunu sormayı emretmesinin sebebi, ancak göklerin ve yerin Rabb'inin, taptıkları putlar olduğunu söylemeye cesaret edememeleri içindir. Onlar göklerin ve yerin Rabb'inin Allah olduğunu kesin olarak ikrar ediyorlardı. O'nun göklerin ve yerin Rabb'i olduğunu ikrar ettikleri zaman, bu ikrarın içine göklerde ve yerde olan her şeyin O'nun rubûbiyeti altında olduğu hükmü de girer. Çünkü Allah gökleri ve yeri, ancak orada yaşayanlar için yaratmıştır. Buna göre Allah göklerin ve yerin Rabb'i olunca, aynı zamanda göklerde ve yerde olan her şeyin de Rabb'i olmuş olur. **[§]Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? diye sor. 'Allah'tır' diye de** 408
cevap ver. Allah önce onlara sormasını, sonra da cevabını onlardan önce yine kendisinin vermesini emrediyor. Çünkü Hz. Peygamber, her türlü hayır yarışında önde gidendir. Hz. Peygamber'in (s.a.) sorusuna insanlar, göklerin ve yerin Rabb'i Allah'tır, diye cevap vermişlerdi. Bunun delili, Übey, İbn Mesûd ve Hafsa'nın mushaflarıdır. Onlar âyeti şu mânada okudular: Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir? 'Allah'tır' diye cevap verdiler. Yukarıdaki kırâat, Hz. Peygamber (s.a.) her türlü hayır yarışında önde olduğu gibi, bu soruya cevap vermekte de onları geçmesini emrettiğine işaret eder.

Sonra de ki: Öyle ise O'nu bırakıp da koruyucu putlar mı edindiniz? *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Göklerin ve yerin Rabb'inin Allah olduğunu ve O'nun gerçek ilâh olduğunu ikrar ettiğinize göre,

Allah'ı bırakıp da şu putları nasıl rab edindiniz ve onlara nasıl taptınız? Yahut göklerin ve yerin Rabb'i olmayanı, bunların Rabb'i olduğunu ve ibadete lâyık olduğunu ikrar ettiğiniz Allah'tan nasıl daha üstün görürsünüz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip olmayan; çünkü onlar kendilerine bile fayda sağlayacak güce sahip olmadıkları gibi zararı gidermeye de güçleri yetmiyor. Böyle iken nasıl başkasına fayda verebilir veya başkasından zararı nasıl defeder? Cenâb-ı Hak onların buna güçlerinin yetmeyeceğini, gerçek güç ve kudret sahibinin kendisi olduğunu onlara öğretiyor. O güç ve kudrete sahip olanı nasıl bıraktınız ve güçsüz olana nasıl taptınız? Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah'ı bırakıp da **kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip olmayanı** nasıl ilâh edindiniz? İkincisi, **kendilerine bile fayda sağlayacak veya zararı savacak güce sahip değil iken,** faydayı elde etme ve zararı ortadan kaldırma ihtiyacı da varken, "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[76] diyerek fayda sağlamak için onlara nasıl taptınız?

Hiç körle gören bir olur mu? diye de sor. Yani taptığınız putların kör olduğunu, hiçbir şeyi göremediğini, Allah'ın ise her şeyi gördüğünü biliyorsunuz, böyleyken her şeyi görene kulluğu nasıl bırakır, hiçbir şeyi görmeyene kulluğu nasıl tercih edersiniz? Bunlar eşit midir? Hayır, eşit değildir. Yahut Allah onlara şunu söylüyor: Siz putlara tapmakla, onların Allah nezdindeki şefaatlerine tamah ettiniz, halbuki onlar kördürler, siz ise görüyorsunuz, kör olan birinin gören kişiye rehberlik yaptığını dünyada gördünüz mü? Veyahut gözleri görmeyen birinin gören kişiye kılavuz olacağını nasıl düşünürsünüz? Eğer böyle düşünmüyorsanız, putların şefaatine nasıl tamah edersiniz?

409 [§] **Hiç körle gören bir olur mu? diye de sor.** Kör olandan maksat kâfirdir, gören de mümindir. **Yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu? diye de sor.** Buradaki karanlıktan maksat küfürdür, aydınlık ise imandır. Karanlığı küfre, aydınlığı imana benzetmelerinin sebebi şudur: Karanlık her şeyi örter ve perdeler, aydınlık ise örtüyü ve perdeyi kaldırır. İmanın delilleri ve kanıtları vardır, bu deliller o örtüleri ve perdeleri kaldırır ve her şeyi aydınlatır. Küfrün ise onları kaldıracak delilleri ve kanıtları yoktur, bu yüzden karanlıktır, hiçbir şeyi aydınlatamaz. İman aydınlıktır, söylediğimiz gibi delillerle ve kanıtlarla her şeyi aydınlatıp parlatır. Kâfir, hiçbir şeyi göremeyen kör gibidir, çünkü ka-

[76] "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

ranlıktadır. Mümin ise gören kimse gibidir, çünkü yanında delilleri ve kanıtları vardır.

Yoksa Allah'a ortaklar mı buldular? Yani aksine onlar, taptıklarında kendilerine fayda veremeyeceğini, tapmadıklarında da zarar veremeyeceğini bildikleri halde ibadet konusunda onları **Allah'a ortak ettiler. Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?** Yani onların taptığı ve ulûhiyet konusunda Allah'a ortak koştukları o putlar, Allah'ın yarattığı gibi bir nesne yarattılar da, Allah'ın yaratması ile putların yaratmasını mı karıştırdılar? Aslında onlar, putların, Allah'ın yarattığı gibi bir şey yaratmadığını biliyorlar, üstelik onlar Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu ikrar etmelerine rağmen ibadet ve ulûhiyet konusunda o putları nasıl Allah'a ortak ederler? Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını geçersiz kılmaktadır, çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah kulların fiillerini yaratmamıştır, onları yaratmaya gücü yetmez. Onların iddiasına göre insanların fiillerini Allah yaratmadı, insanlar kendileri yarattı. Buna göre burada bir yaratma benzerliği vardır. İşte bu bakımdan bu âyet, onların iddialarının yanlışlığına ve görüşlerinin bozukluğuna işaret etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. Yani göklerde ve yerde olan her şeyi yaratan Allah'tır. **O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir.** Yani her şey O'nun gücü, kudreti ve hükümranlığı altındadır. Onların taptığı putlar ise, yenik ve mağlupturlar.

اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ
زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَٓاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ
زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ
جُفَٓاءً وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْاَرْضِ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ
اللّٰهُ الْاَمْثَالَ

[§]*17. "O, gökten su indirdi; su, vâdiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel,* 410
üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara

fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir."

Bazı müfessirler şöyle dediler: Allah bu âyette yakîn ile şekke (kesin imanla şüpheli olana) bir misal getiriyor. Kalp, yapılan işin yakîn ve şek halinde olma durumuna göre onu taşır. Şüpheli olana hiçbir ameli fayda vermez, kesin iman ile amel edenleri ise Allah faydalandırır. İşte âyetteki **köpük atılıp gider** ifadesi şüpheli olana işaret etmekte, **insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur** meâlindeki ifade ise kesin imanla yapılana işaret etmektedir. Altın ateşe konulup hâlis olanı alındığı ve işe yaramaz olan maddeleri atıldığı gibi Cenâb-ı Hak da kesin bir imanla yapılanı kabul etmekte, şüphe ile yapılanı reddetmektedir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür[77]. Katâde şöyle dedi: **O, gökten su indirdi; su, vâdiler dolusunca sel olup aktı;** yani küçük küçüklüğü ile, büyük de büyüklüğü ile aktı. **Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü;** yani suyun üzerine çıkan nesneleri götürdü. **Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider.** Buradaki "cüfâ'" (الجفاء) kelimesi ağaca sarılan maden cürufu vb. şeyler demektir. **İnsanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur.** Cenâb-ı Hak burada hak ile bâtıla örnek vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, şöyle demektedir: Suyun üzerinde görünen o köpük nasıl dağılıp yok oluyor ve atılıyor, istifade edilemez hale geliyor ve artık ondan bir bereket beklenmiyorsa, bâtıla bulaşan insanların durumu da aynen öyle olur, köpüğün dağılıp gitmesi gibi olur. Aynı şekilde su yerde kaldığı ve orada istikrar bulup kaldığında arazi nasıl bitek hale gelir, oradan bereket beklenir ve ekin elde edilirse, hakka katılan insanların durumu da böyledir; su yerde kaldığı gibi hak da onlarda sürekli
411 kalır. **[§]Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası yapmak istedikleri madenler…** Burada Allah şunu söylüyor: O maden ateşe atıldığında altının ve gümüşün hâlis olan kısmı kalır, cürufu yanıp gider. İşte hakkın, sahibi için devamlı var olması da bunun gibidir. **Veya alet yapmak istedikleri…** Bu ibare ile Allah, kendisinden istifade edilen ve çeşitli faydalar bulunan demiri ve tunçu kastetmektedir. Yani maden ateşe atıldığında onun hâlis olan demiri ve tunçu kalıp cürufu yandığı gibi, hak da sahibi için, aynen hâlis demirin ve tunçun kaldığı gibi, bâki kalır[78].

---

77 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 135; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 632.

78 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 136; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 634.

O, gökten su indirdi; yani Kur’ân’ı indirdi. Kur’ân, kesin inanç sahibinin kalbini inancı ölçüsünde, şüphelinin kalbini de şüphelerine göre kendi arzuları istikametine doğru çeker. Bu arzular çoğu kez bâtıl ve köpük gibi yok olup gidicidir. Âyetteki **su** haktır, **vâdiler** kalplerdir, **sel** arzular, **köpük** de bâtıldır. **Hak**, yanmayan madendir ve zînettir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: **İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur.** Köpük, demir ve altın madeninin cürufu bâtıldır, bunları alan hiçbir fayda görmez. Aynı şekilde bâtıla sapan kişi de kıyâmet günü bâtılından hiçbir fayda göremeyecek. Su, zînet ve saf maden ise haktır, bunları bulan onlardan yararlanır, aynı şekilde hak ehli de kıyâmet günü o haktan yararlanır. Zînetten maksat, altın ve gümüştür, madenden (metadan) maksat da tunç, demir, kurşun, bakır ve benzeri şeylerdir; bunlardan da ancak ateşe girip saf olanı cürufundan ayrıldığında yararlanılır.

Hüseyin b. Vâkıd[79], Mukātil’in şu sözünü nakleder: Allah küfür ile imana ve hak ile bâtıla şöyle bir misal getirdi: **O gökten su indirdi; su, vâdiler dolusunca sel olup aktı;** vâdi büyük ise oradan vâdinin büyüklüğü ölçüsünde sel aktı, küçük ise küçüklüğü ölçüsünde sel aktı. **Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü;** yani suyun üzerinde kalan köpüğü alıp götürdü. Sonra buyurdu
ki: **Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası,** [§]yani altın ve gümüş 412
gibi, **veya alet yapmak istedikleri**, yani demir, tunç ve kurşun gibi, **madenlerden de üste böyle köpük çıkar**. Yani akan selin üzerindeki köpüğün kimseye faydası yoktur, sudan ise faydalanılır. Selin köpüğü olduğu gibi, zînet eşyası ve alet elde etmek için maden ateşe atıldığında onun da köpüğü, yani cürufu vardır ve bu cürufun hiçbir faydası yoktur. Hâlis maden olan zînet eşyası ve âletten ise istifade edilir. Âyette vâdiler kalplere benzetilmiştir. Sel de beşerî arzulara benzetilmiştir. Su, zînet ve alet de insanların yararlandıkları hakka benzetilmiştir. Suyun köpüğü, zînetin posası ve aletin işe yaramayan cürufu da bâtıla benzetilmiştir. Sudan, hâlis altından ve kullanılan aletlerden insanlar dünyada yararlandıkları gibi, hak da sahiplerine âhirette fayda verecektir. Köpük, altının posası ve aletin cürufu insana dünyada fayda vermediği gibi, bâtıl da sahibine âhirette fayda vermeyecektir[80].

---

79 Hüseyin b. Vâkıd, Merv kadısıdır. Muhaddistir, sikadır, hayır ehli insanlardandır. 159/776’da vefat etmiştir (bk. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 337; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, I, 169; a.mlf; *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 321).

80 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, I, 374.

İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Yani Allah Teâlâ, hak ile bâtılı, belirttiği bu örnekte açıklıyor. **Köpük atılıp gider;** yani kurur gider ve ondan istifade edilmez. **İnsanlara fayda veren şeye gelince,** yani suya gelince, **o dünya durdukça durur;** insanlar ondan içerler, tarlalarını sularlar ve her işte ondan faydalanırlar. Yüce Allah bu üç örneği, bir örneğin içinde söz konusu etmiştir. Yüce Mevlâ, "Rablerinin emrine uyanlar için"[81], yani dünyada Rab'lerine iman eden ve O'nun birliğini kabul edenler için, "mükâfatın en güzeli" vardır, yani âhirette ona cennet vardır, buyurmaktadır.

Cenâb-ı Hak iman ve hakkı ve onlarda sebatı, istikrarı ve güzel kokuyu, önce temiz bir toprağa, sonra güzel bir ağaca benzetmektedir, küfrü ve bâtılı da kötü bir toprağa ve kötü bir ağaca benzetmekte, onları kötülükle ve yok
413 olup gitmekle nitelemektedir. [§]Şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir"[82]. "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[83]. "Güzel memleketin bitkisi Rabb'inin izniyle (güzel) çıkar"[84]. Cenâb-ı Hak bazan da mümini gören ve duyan insana, kâfiri de kör ve sağır insana benzetmektedir: "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu?"[85] Küfrü de bazan karanlığa, bazan küle ve ölüme benzetmekte[86], imanı da aydınlığa, ışığa ve canlı olmaya benzetmektedir[87]. Cenâb-ı Hakk'ın verdiği bütün bu örnekler zâhirde iddia

---

81 "Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır" (er-Ra'd, 13/18).

82 "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir" (İbrâhim, 14/24-25).

83 İbrâhim, 14/26.

84 "Güzel memleketin bitkisi Rabb'inin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz" (el-A'râf, 7/58).

85 Hûd, 11/24.

86 Müellif şu âyetlere işaret etmektedir: "Hiç körle gören bir olur mu; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?" (er-Ra'd, 13/16). "Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır" (İbrâhim, 14/18).

87 Zikredilen âyetlere bakınız. Ayrıca bk. "Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlık içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir" (el-Bakara, 2/17). "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir" (el-En'âm, 6/122).

mânasına gelir; çünkü bu örneklerde hakkın beyanı olmadığı gibi haklı olanla haklı olmayanın ayırdedilmesi de söz konusu değildir, yalnız şu söylenmektedir: Şununla şu eşit midir? -belirtilen şeyler eşit değildir-, iyi ile kötü[88], yahut gören ve duyan ile kör ve sağır, veyahut ölü ile diri, veyahut da karanlık ile aydınlık bir midir? Bunların hiçbiri eşit değildir. Farklı mezheplerden olsalar da din mensuplarının her biri şunu söylerler: Hak üzere olan benim, [§]bâtılda 414
olan da başkalarıdır! Herkes kendisinin kör ve sağır olmadığını, karanlıklar içinde bulunmadığını, aksine aydınlıklar içinde olduğunu iddia eder. Verilen bu örneklerde hakkın bâtıldan, haklı olanın diğerlerinden ayırdedilmesi söz konusu değildir, bu, başka şeylerle anlaşılır: Delillerle, kanıtlarla ve burhanlarla! Cenâb-ı Hak "İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz"[89] buyuruyor. Hakkın bâtıldan, hak üzere olanın olmayanından ayırdedilmesi, ancak delillerle, kanıtlarla ve burhanlarla mümkündür. İmanın ve hakkın, güzelliğini, hoşluğunu ve ortaya çıkan neticelerini akıl sahibi olanların akıl yoluyla anlayacakları delilleri ve kanıtları vardır. Küfrün ve bâtılın çirkinliğini, bozukluğunu ve neticesinin ne kadar kötü ve çirkin olduğunu da akıl sahibi olanlar akıl yoluyla net olarak anlarlar.

İbn Kuteybe şöyle dedi: **Bu sel, üste çıkan köpüğü**, yani suyun üstüne çıkan köpüğü; **süs eşyası**, yani zînet eşyası; **veya âlet**, yani çeşitli kap-kaçak… Yani yerden çıkan bakır madeni ile kurşun ve demir gibi cevherler ve altın ve gümüş gibi madenler eritildiğinde suyun üstüne çıkan köpük gibi onların da cüruf kısmı ayrışır. Âyette geçen "cufâ'" (الجفاء) kelimesinden maksat, sel sularının vâdinin iki yakasına attığı şeylerdir. Nitekim tencere kaynayıp köpüğünü dışarı attığında "ecfeeti'l-kıdru bi-zebedihâ" (أَجْفَأَت الْقِدْرُ بِزَبَدِها) denilir[90].

Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "râbiyen" (رابيا) kelimesi, suyun üstüne çıkan şey demektir. Bu da köpükle aynı mânaya gelir. Su köpürdüğünde "zebede'l-mâu" (زَبَدَ الماءُ) denilir. **Süs eşyası yapmayı istemek,** bundan maksat, altın ve gümüş gibi zînetlerden üzerlerine takınacakları süs eşyalarıdır. **Köpük atılıp gider,** yani lüzumsuzdur ve hiçbir işe yaramaz. "Cufâ", insanın önemsemediği, kaybından çok az üzüntü duyduğu ve hafife aldığı şeydir. "Cufâ", nesnelerin posa kısmıdır. Bu türlü şeylerle vâdi dolduğu ve sonra da sel onları götürdüğünde "kad incefâ el-vâdî" (قد إنْجَفَى الوادى) denilir. Ebû Avsece dedi ki: Bana göre

88 "De ki: Kötünün çokluğu sana ilginç gelse de iyi ile kötü bir değildir. O halde ey akıl sahipleri, Allah'a âsi olmaktan sakının ki kurtuluşa eresiniz!" (el-Mâide, 5/100).

89 "İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır" (el-Ankebût, 29/43).

90 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 227.

"ğusâ" (الغُثاء) selin götürdüğü ağaçlar, hayvanlar ve benzeri şeyler demektir. İbn Kuteybe "Onları kapkara bitki kalıntısı haline getiren"[91] meâlindeki âyete kurumuş bitki diye anlam verdi. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Cufâ", donmuş demektir. "Zebed" kelimesinin de, suyun üstünde toplanıp kütle haline gelen ve sonra sel tarafından götürülen şey olduğu kanaatindedir. Ferrâ da şöyle dedi: "Feyezhebu cufâen" (فَيَذْهبُ جُفاءً) ifadesi, geldiği gibi süratle gider demektir[92].

415 [§]Burada su ile sanki dine örnek verilmektedir. O da gökten indirilen ve tek olan hak dindir. Fakat insanlar farklı dinler ve farklı mezhepler edindiler. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın"[93]. Uyulması emredilen din ile ona tâbi olmak aynı şeydir. Gökten inen su da aynı saflıktadır, asıl olan odur, fakat sonra ondan önemsenmeyen ve üzüntü duyulmayan bir takım şeyler ortaya çıkıyor, sel de odur. Yahut suyun örnek verilmesinin anlamı şudur: Su gökten temiz ve tatlı olarak gelir, ancak sonra toprakta bulunan unsurların farklılığına göre suyun rengi ve tadı da farklılaşır; bazısı yerden tuzlu ve acı olarak çıkar, bazısı kullanılamayacak derecede acı, bazısı da tatlı su olarak çıkar. Bu farklılık, topraktaki özlerin farklılığından kaynaklanır, yoksa gökten inen suyun hepsi tatlı ve temiz idi. Bu sulardan istifade edileni tektir, o da tatlı olanıdır. Buna göre faydalanılacak olan din de tektir, diğerlerinden ise tıpkı acı ve tuzlu su gibi yararlanılmaz. Yahut âyetin bundan başka bir anlamı vardır ve biz onun ne olduğunu bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte Allah böyle misaller getirir.

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ
اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهٖ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ
سُوٓءُ الْحِسَابِ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾

91 "Yeşil bitkileri çıkartan, sonra onları kapkara bitki kalıntısı haline getiren (Rabb'in)" (el-A'lâ, 87/4-5).

92 Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 370.

93 "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

18. "Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) ***onu mutlaka feda ederlerdi. Onlar var ya, hesabın en kötüsü işte onları bekliyor; varacakları yer de cehennemdir. Orası ne kötü kalacak yerdir!"***

Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Yani Allah'ın kendilerini davet etmiş olduğu dini kabul edenler için… Cenâb-ı Hak onları ancak, selâmet yurduna, yani cennete gitmelerine vesile olacak olan dine davet etti: "Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor"[94].
[§]Allah onları selâmet yurduna çağırdı ve kendilerine de bu çağrıyı kabul **416**
veya reddetmek imkânını verdi. Daveti kabul edene selâmet yurdu ve belirtilen en güzel mükâfat, daveti reddedene de cehennem ve zillet yurdu vardır. Hangi yolu seçerse, vâdedilen o karşılık kendisine verilecek; daveti kabul yolunu seçerse kendisine vâdedilen ebedî nimetler ve selâmet yurdu verilecek, eğer reddetmek şıkkını seçerse, o zaman da kendisine vâdedilen ebedî azap ve zillet yurdu verilecek. **Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır** meâlindeki âyetle benzeri diğer âyetler müminler içindir, çünkü en güzel mükâfattan yararlanacak olanlar onlardır. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm de müminler için hidâyet ve rahmet[95], kâfirler için ise körlük ve dalâlettir[96]. "İnananların kalplerine şifa verir"[97] meâlindeki âyet de böyledir. Kâfirlerin kalplerine verdiği şey de şöyle açıklanmaktadır: "Bu, onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[98]. "Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır"[99].

---

94 Yûnus, 10/25.

95 "Şüphesiz o, müminler için bir hidâyet rehberi ve bir rahmettir" (en-Neml, 27/77).

96 "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor" (Fussılet, 41/44).

97 "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin." (et-Tevbe, 9/14). "Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır" (el-İsrâ, 17/82).

98 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

99 el-Bakara, 2/10.

Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır. Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) onu mutlaka feda ederlerdi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Onların, yapılan daveti kabul etmelerine engel olan şey, bu dünyaya olan düşkünlükleri ve me-
417 yilleridir, fakat azap ve zorluk başlarına geldiğinde [§]ondan kurtulmak için yeryüzünde olan her şeyin kendilerinin olmasını isterler.

Onlar var ya, hesabın en kötüsü işte onları bekliyor. Yani onlar çok kötü bir şekilde hesaba çekilecekler. Çünkü onların yaptıkları güzel işlerin ve fayda göreceklerini umdukları işlerin hiçbirinden fayda göremeyecekler, aksine bunlar, âyet-i kerîmede belirtildiği gibi seraptan ibarettir: "Susamış kimsenin su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz"[100]. Cenâb-ı Hak onların yaptığı kötülükleri görmezden gelmez. **Varacakları yer de cehennemdir. Orası ne kötü kalacak yerdir!** Onların gidecekleri yer cehennemdir. **Orası ne kötü kalacak yerdir!** Onlara kötü muamele edecek olan yerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٩﴾

19. "Sana Rabb'inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar."

Sana Rabb'inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Yani hakkı bilen kişi, hakka karşı gözünü kapatan ve onu bilmeyen kimse gibi olur mu? Yahut hakkı hak olarak bilen, onu bâtıl olarak bilen gibi olur mu? Onlar eşit değildirler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[101]

Bunu ancak akıl sahipleri anlar. Yani ancak akıllarından yararlanan akıl sahipleri bunları anlar ve ibret alırlar.

اَلَّذ۪ينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْم۪يثَاقَ ﴿٢٠﴾

---

100 "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

101 ez-Zümer, 39/9.

20. "Onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler, yeminlerini asla bozmazlar."

Sonra Cenâb-ı Hak onların kim olduklarını açıklıyor: **Onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler.** Allah'a verdikleri sözden maksat, muhtemelen yaratılış sırasındaki sözleridir. Onlar, yaratılış esnasında Allah'a verilen sözde duruyorlar. Çünkü herkesin hilkatinde Allah'ın vahdâniyetine dair delil ve ulûhiyetinin şahidi vardır; işte onlar o sözde duruyorlar. Allah'a verdikleri sözden maksadın, peygamberlerin dilleriyle ifade edilen mîsâk (peygamberlerden alınan söz) olması da muhtemeldir. Bu konuya daha önce temas etmiştik[102].
[§]Bu husus başka âyetlerde de belirtilmektedir: "Allah peygamberlerden söz **418**
almıştı"[103]. "Allah, kendilerine kitap verilenlerden sağlam söz almıştı"[104]. **Onlar yeminlerini asla bozmazlar.** "Ahd" ve "mîsâk" kelimeleri aynı mânaya gelir. Ahd, mîsâk diye isimlendirilmiştir, çünkü insan ona sağlam bir şekilde yapışıyor ve o kendisini başka şeyle uğraşmaktan alıkoyuyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذٖينَ يَصِلُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُٓوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾

21. "Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağı koruyan, Rab'lerine saygıda kusur etmeyen, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir."

[Muhafaza Edilmesi Gereken Davranışlar]

Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağı korurlar. Cenâb-ı Hakk'ın korunmasını emrettiği davranışlar, çeşitli konulara yöneliktir ve farklı seviyededir. İnsanın, kendisi ile diğer müminler arasında koruması gereken şey, kendisi için istediğini onlar için de istemesi ve ancak kendi başına gelen şeyin

---

102 bk. el-Bakara sûresinin 2/27. âyetinin tefsiri.

103 "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz' diyerek söz almış, 'Kabul ettiniz mi ve bu ahdimi üstlendiniz mi?' dediğinde 'Kabul ettik' cevabını vermişler; bunun üzerine 'O halde şahit olunuz, ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim' buyurmuştu" (Âl-i İmrân, 3/81).

104 "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!" (Âl-i İmrân, 3/187).

onların da başına gelmesini arzu etmesidir. Kendisi ile aile efradı arasında koruması gereken şey, Allah'ın onlar için belirlediği hakları koruması ve bunları yerine getirmesidir. Kendisi ile peygamberler arasında koruması gereken şey, bütün peygamberlere ve bütün kitaplara iman etme hakkını korumasıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hakk'ın korunmasını emrettiği şeyden maksat bunlar olmalıdır. **Rablerine saygıda kusur etmezler;** ister Allah'ın korunmasını emrettiği bu davranışlara kusur etmek şeklinde olsun, ister bunları ihmal etmek ve korumaktan yüz çevirmek şeklinde olsun, yine Rab'lerine saygıda kusur etmezler ve O'ndan korkarlar. **Hesabın kötü sonuç vermesinden korkarlar;** yani iyilikleri fayda vermediği ve kötülüklerinden de vazgeçilmediği takdirde başlarına gelecek olan azabın şiddetinden korkarlar, işte kötü sonuç budur! *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾

22. "Ve onlar Rab'lerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) ***sadece onlarındır."***

Onlar sabrederler. Sabrın, insana, nefsinin hoşlanmadığı ve ağır bulduğu davranışlara karşı kendini tutması ve engellemesi anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[105]. Sabır, belâlara feryat etmekten insanın kendini tutması ve Allah'ın emrettiği ve farz kıldığı şeyleri edaya mecbur etmesi anlamına da gelebilir. Yahut onlar, Allah'a âsi olmaktan kendilerini tutarlar ve nefislerini bu türlü davranışlardan alıkorlar. Sabır, işte belirtilen bu üç mânada yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

419 **[§]Rablerinin rızasını elde etmek için.** Burada geçen ve sözlükte yüz anlamına gelen "vech" (الوجه) kelimesi iki anlama yorumlanır. Biri, Rab'lerinin rızasını aramak için mânasına, diğeri de Allah katında yerleri ve üstün bir makamları olsun diye, anlamına gelebilir. Bundan dolayı üstün olana ve bir mevki sahibi olana gözde ve itibarlı denilir, nitekim bir âyette Allah şöyle bu-

105 bk. el-Enfâl sûresinin 8/66. âyetinin tefsiri.

yurur: “O, dünyada da âhirette de itibarlı kılınanlardandır”[106]. Yani dünyada da âhirette de üstün ve mevki sahibi olandır. “Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı (vechi) oradadır”[107] meâlindeki âyet de bu anlama gelir; yani Allah’ın, yönelinmesini emrettiği yön orasıdır. **Onlar Rab’lerinin rızasını elde etmek için sabrederler;** yani Rab’leri katında bir mevki ve üstün bir makam elde etmek için, yahut da Allah’ın rızasını elde etmek için sabrederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Namazı dosdoğru kılarlar; yani namazlarını düzenli olarak kılarlar, bazan kılıp bazan kılmamak şeklinde değil, devamlı olarak kılarlar. “Namaz kılın!”[108] meâlindeki âyet de bu anlamdadır, yani namazınızı muntazaman kılın demektir. **Namazı dosdoğru kılarlar** cümlesinin, namazı daima canlı ve ayakta tutarlar anlamına da gelebilir.

Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcarlar. Bu cümle, her türlü meşru harcamayı, sadakayı, zekâtı ve insanın ailesine ve çocuklarına yaptığı harcamayı içine alır. **Gizli ve açık** meâlindeki ifade de, her zaman demektir, insanlardan gizli olarak da, onların göreceği şekilde de verir; yani insanların bilgisi dâhilinde de, hiç bilgileri olmadığı halde de verir. Her durumda verir, Allah’ın rızasını esas aldıktan sonra insanların bilgi sahibi olmaları onun vermesini engellemez.

Kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. Bu cümle iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, aralarında düşmanlık bulunan kişilere güzellikle karşılık verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Sen kötülüğü en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!”[109] İkincisi, kendilerine yapılan kötülüğü
hayırla ve onlara iyi karşılık vermekle savarlar. [§]Kötülüğe kötülükle, çirkin- 420
liğe çirkinlikle karşılık vermezler, aksine iyilikle karşılık verirler. **Kötülüğü iyilikle savarlar** meâlindeki cümleye bazıları, kendilerine kötülük yapıldığında yumuşak davranırlar anlamını verdiler. “Sefeh” (سفه) kötülük demektir, “hilm”

---

106 “Melekler demişti ki: “Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh’tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah’a) yakın kılınanlardandır” (Âl-i İmrân, 3/45).

107 “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zatı oradadır. Şüphesiz Allah (zat ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir” (el-Bakara, 2/115).

108 Meselâ, bk. el-Bakara, 2/43.

109 “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!” (Fussılet, 41/34).

(حلم) de güzel davranmaktır. **İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır.** Yani yukarıda belirtilen ahde vefa göstermek, korumaları emredilen hususları korumak, yapmaları emredilen ve farz kılınanları sabırla yerine getirmek, yasaklanan davranışlardan uzak durmak gibi fiiller karşısında sabredenlerin akıbeti Allah'ın insanları davet ettiği (cennet) yurdudur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[110]. İkincisi, **İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır;** yani onların yaptıkları güzelliklerin akıbeti cennettir. Yahut bu dünya hayatının akıbeti cennettir, veyahut onların akıbetleri cennet yurdudur.

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ
وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾

23. "O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de her kapıdan onların yanına girerler."

O güzel son, girecekleri adn cennetleridir. Müfessirler şöyle dediler: Adn, cennetin merkezidir, yani cennetin ortasıdır. Bazıları da şöyle dedi: Adn, ikamet demektir, yani ikamet ettikleri cennetler anlamına gelir. "Adene" (عدن) kelimesinin, ikamet etti mânasına geldiği söylenmiştir.

Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Cenâb-ı Hak neden onların babalarını, eşlerini ve çocuklarını özellikle belirtti? Üstelik, "Onlar, Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler"[111] müjdesine, "Onlar Allah'ın, korunmasını emrettiği bağı korurlar"[112] meâlindeki âyete ve "Onlar Rab'lerinin rızasını elde etmek için sabrederler"[113] meâlindeki ilâhî buyruğa dâhil oldukları halde, özellikle onları belirtmenin anlamı nedir? Bu soruya iki ihtimalle cevap verilebilir. Birincisi, onlar müslüman olmuşlar ve göçüp gitmişlerdi, yani müslüman oldukları hal üzere ölmüşler, belirtilen iyilikler ve güzelliklerden hiçbirini yapmamışlardı.
421 [§]Cenâb-ı Hak bunların da cennete gireceklerini ve o kişilere katılacaklarını haber vermektedir. İkincisi, bunlar, onların derecesine ulaşamadılar, fakat

110 Yûnus, 10/25.
111 er-Ra'd, 13/20.
112 er-Ra'd, 13/21.
113 er-Ra'd, 13/22.

Cenâb-ı Hak bunları da onların derecesine ulaştıracağını ve onlara katacağını haber vermektedir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: “İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu nesillerini katacağız”[114]. Cenâb-ı Hak onları dünyada olduğu gibi âhirette de birbirleriyle buluşturacaktır. Herkes kendi yakınını, âhirette yanına alacaktır. **Babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte** meâlindeki cümle, kendisi lâyık değil ise, yakını dahi olsa başkasının lâyık olmasının ona fayda getirmeyeceğine işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak âyette **…lâyık olanlarla birlikte** buyurmaktadır. Bu ilke, Allah’ın Hz. Nuh’a söylediği sözde de görülmektedir: “O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir”[115]. Bu âyet de göstermektedir ki, birinin babasının veya yakınının iyi olması, âhirette ona bir fayda getirmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Melekler de her kapıdan onların yanına girerler. Muhtemeldir ki, onların bulundukları yerlerin ve makamlarının kapıları olacak ve her bir kapıdan içeriye melekler girecekler. İkincisi, muhtemelen onların yanına giren her melek, her birinin ameline ve yaptığı hayırlara göre farklı bir hediye ile gelecektir. **Her kapıdan,** yani her çeşit hediyeden demektir. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Biri, melekler cennet ehlinin hizmetçisi olacaklar, bu anlam insanların meleklerden daha faziletli olduğu anlamına gelmektedir. Diğeri de, melekler hayır ehlini sevdikleri ve insanlar da dünyada iken hayır yaptıkları için meleklerle arkadaşlık hakkını kazanacaklar, Cenâb-ı Hak onları âhirette birbirlerine dost ve arkadaş yapacaktır. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

[§]*24. “Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu, derler.”* 422

Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Allah başka bir âyette de şöyle buyurur: “Cennette onlar selâmla karşılanacaklardır”[116]. **Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu, derler.** Bunun anlamı-

---

114 “İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır” (et-Tûr, 52/21).

115 Hûd, 11/46.

116 İbrâhim, 14/23.

nı "İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarındır"[117] meâlindeki âyetin tefsirinde belirtmiştik.

وَالَّذٖينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مٖيثَاقِهٖ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُٓوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

25. "Allah'a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya işte rahmetten mahrum olmak da onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir."

Allah'a verdikleri sözü pekiştirdikten sonra bozanlar. Burada geçen "ahd" (العهد) ve "nakd" (النقض) kelimelerini daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[118].

Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkaranlar var ya… Bu âyetin lafızlarından her biri, diğerinin anlamı ile irtibatlıdır. Onlar Allah'a verdikleri sözü bozduklarında, aynı zamanda Allah'ın korunmasını emrettiği bağı da koparmışlar ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmışlardır. Allah'ın korunmasını emrettiği bağı kopardıklarında Allah'a verdikleri sözü de bozmuşlar ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmışlardır. Ancak şu söylenebilir: Onların bozdukları söz inançla ilgili olabilir, o zaman mesele kendileriyle Rab'leri arasındadır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın korunmasını emrettiği şey, peygamberlere ve bütün kitaplara imanı korumakla ilgili idiyse, o da Rab'leriyle kendileri arasındaki bir meseledir. Eğer sıla-i rahmi korumakla ilgiliyse, o bir fiildir, yeryüzünde fesat çıkarmak da bir fiildir; zinâ, hırsızlık, yol kesmek ve benzeri isyanların hepsi, yeryüzünde fesat çıkarmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yeryüzünde fesat çıkarmak, insanların Allah'a iman etmesini ve O'nu tasdik etmesini engellemek, yahut diğer isyan hareketlerinde
423 bulunmak veyahut yol kesmek anlamına da gelebilir. **[§]Allah'ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar** meâlindeki cümle, yukarıda söylediğimiz gibi peygamberlerin hepsine ve bütün kitaplara imanı koruma emrinden, bunlardan bazısına olan iman bağını koparanlar mânasına gelebileceği gibi, Allah'ın,

---

117 er-Ra'd, 13/22.

118 Meselâ bk. el-Bakara, 2/27 ve er-Ra'd, 13/20. âyetlerinin tefsiri.

korunmasını kendilerine farz kıldığı sıla-i rahimi koparanlar da kastedilmiş olabilir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın onlara korumalarını emrettiği amelleri ile bağlarını koparanlar mânası kastedilmiş olabilir.

İşte rahmetten mahrum olmak onlar içindir; dünyanın kötü sonu da onlar içindir. Lânet, sözlükte kovmak ve uzaklaştırmak demektir; sanki onlar âhirette Allah'ın rahmetinden kovulup uzaklaştırılacaklar. Yahut onlar, dünyada Allah'ın hidâyetinden ve doğru yolundan kovulup uzaklaştırılacaklar. **Dünyanın kötü sonu da onlar içindir.** Onların bir yurda davet edildikleri, fakat başka bir yurda gitmekten sakındırıldıkları daha önce söylenmişti[119]. Onlar esenlik yurduna[120] davet edilmişlerdi, eğer kabul ederlerse, söylenildiği gibi en güzel sonuç onların olacaktı[121]. Aşağılayıcı yurttan sakınmaları da istenmişti, şayet sakınmazlarsa o kötü ve aşağılayıcı yurda gidecekler. Âyetlerde geçen "sû'" (السوء), "hevân" (الهوان) veya "sûu'd-dâr" (سوء الدار) lafızları, onların oradaki ikametlerinin kendilerine çok kötü geleceği anlamına gelir. Yahut cennet ehli için belirtilen "hüsnü'l-meâb" (حُسْنُ المآب), yani "Güzel yurt"[122], "hüsnü's-sevâb" (حُسْنُ الثواب) "Nimetin güzeli"[123] ve (الحُسْنَى) "Mükâfatın en güzeli"[124] ifadelerinin karşılığında cehennem ehli için de "sûu'd-dâr" (سُوءُ الدار) "Dünyanın kötü sonu" denilmektedir.

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

26. "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır. Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar, oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir."

Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır. Cenâb-ı Hak insanları kendi elinde bulunana özendirmekte, yaratılmışların elinde bulunandan ümitsizliğe düşürmekte ve bundan ümitlerini kestirmektedir. Çünkü

---

119 Meselâ bk. er-Ra'd sûresinin 13/22. âyetinin tefsiri.

120 Müellif şu âyete işaret etmektedir: "Allah esenlik yurduna çağırıyor" (Yûnus, 10/25).

121 Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Rablerinin emrine uyanlar için mükâfatın en güzeli vardır" (er-Ra'd, 13/18).

122 "Varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır" (Âl-i İmrân, 3/14). "Varılacak güzel yurt onlar içindir" (er-Ra'd, 13/29).

123 "Şüphe yok ki nimetin güzeli Allah'ın katındadır!" (Âl-i İmrân, 3/193).

124 "Onlar için mükâfatın en güzeli vardır" (er-Ra'd, 13/18).

424 onları Allah’a imandan alıkoyan, peygamberleri yalanlamaya sevkeden [§]ve daveti kabul etmelerini engelleyen, yaratılmışların ellerinde bulunan o mallardı. Bu dünyada liderliğin, izzet ve şerefin devamını o mallarda görüyorlardı. Bundan dolayı Allah, insanlara serveti bollaştırıp daraltanın kendisi olduğunu söylemektedir; dilediğine bollaştıran, dilediğine de daraltan O’dur. Bu güç yaratılmışlarda yoktur. Cenâb-ı Hak rızkı dostlarından ve düşmanlarından dilediğine bollaştırdığını, yine düşmanlarından ve dostlarından dilediğine daralttığını belirtmekte, bunu da dünyada bollaştırıp dağıtmanın dostluğa işaret etmediği, daraltıp kısmanın da düşmanlığı göstermediği bilinsin diye söylemektedir. Allah’ın yaptığı bu fiilin hikmeti, dünyada görüldüğü gibi dostlara bollaştırıp genişletmek, düşmanlara ise kısıtlamak şeklinde değildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk’ın dünyada rızkı genişletmesi ve daraltması imtihan içindir, âhirette ise dünyada yaptıklarının karşılığıdır. İmtihan sırasında dost da düşman da eşit tutulur ve imtihanda araları birleştirilir. Ancak imtihanın karşılığı verilirken araları tefrik edilir.

Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar. Bu cümledeki **sevinip mutlu oluyorlar** meâlindeki ifadenin, daha önce geçen “Allah’a söz verdikten sonra ahdini bozanlar, Allah’ın korunmasını emrettiği bağı koparanlar”[125] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir, yani onlar dünya hayatı ile sevinip mutlu oluyorlar. Sonra bu sevinme farklı anlamlara gelebilir. **Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar,** yani dünya hayatına razı oluyorlar anlamına gelebilir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu oluyorlar”[126]. Yahut bilinen anlamıyla seviniyorlar mânasına gelir. Mümin de dünya hayatıyla sevinir, denilecek olursa, şöyle cevap verilir: Doğru, o da sevinir, fakat onun sevinci, kendisini dünyaya kaptırmasına ve âhiretten gafil olmasına sebep olmaz. Kâfirin aşırı sevinci ise kendisini âhireti hatırlamaktan ve her türlü itaatten alıkoyar. İnsanlar arasında alışılagelen budur; insan bir şeyden çok sevinirse, başka şeyleri unutur ve gaf-
425 lete düşer. [§]Yahut âyetteki **sevinip mutlu olurlar** lafzı, şımarıp azgınlaşırlar anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Halkı ona şöyle demişti: Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez”[127]. Bu âyetteki “ferah”tan (الفرح) maksat, şımarıp böbürlenmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

125 er-Ra‘d, 13/25.

126 “Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenler” (Yûnus, 10/7).

127 “Kârun Mûsâ’nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez” (el-Kasas, 28/76).

Oysa âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin yorumu şudur: Dünya hayatından hayli uzun süre faydalanmalarına rağmen, âhiret hayatının faydaları yanında bu ancak bir anlık faydadan başka bir şey değildir, yahut âhiret hayatının faydaları yanında çok küçük bir şey gibidir. Bu gerçeği Cenâb-ı Hak şöyle ifade buyuruyor: "Onlar (dünyada) sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar"[128]. "Onlar sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar"[129]. Onlar dünyada çok uzun süre faydalandıkları halde âhiretin faydaları yanında onu, sanki bir anlık bir fayda gibi zannederler. İşte **âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir** meâlindeki cümle ile, başka bir âyette ifade buyurulan "Dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır"[130] meâlindeki cümle âhiret hayatı ile mukayese edildiğinde dünya hayatının çok az olduğunu beyan etmektedir. Çünkü âhiretin faydaları ve nimetleri süreklidir, asla bitmez, arkası kesilmez, herhangi bir âfet, üzüntü ve korku o mutluluğu bulandırmaz. Dünyanın faydası ise sonludur, sürekli değildir, âfetler ve üzüntüler de o mutluluğu bulandırır. Bundan dolayı dünyanın faydası, âhiretin faydaları ve nimetleri yanında çok azdır. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Âhiretin yanında dünya hayatı, geçici bir faydadan başka bir şey değildir** cümlesi, dünya hayatı boş bir oyalanmadan ibarettir anlamına gelir. Ancak doğrusu bizim söylediğimizdir.

وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَوْلَٓا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ
مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖٓى اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ ﴿٢٧﴾

27. "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar. De ki: Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır."

İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar. Muhtemelen onların istemiş oldukları mûcize, daha önce peygamberlerin kendi ümmetlerine getirmiş oldukları mûcizelerdir. Yahut kendilerinin isim vererek belirttikleri mûcizelerdir: "Dediler ki: Sen bizim için yerden pınar fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız.Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın

---

128 "Kıyâmet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar" (en-Nâziât, 79/46).

129 "Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar" (el-Ahkāf, 46/35).

130 et-Tevbe, 9/38.

olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle kar-
426 şımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı"[131]. [§]Veyahut kendilerini iman etmeye mecbur edecek, zorla iman etmelerini sağlayacak mûcizeler istiyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler"[132]. Bu âyet-i kerîme, eğer Allah isteseydi onlara öyle mûcizeler indirirdi ki, bu onların hepsinin iman edip doğru yola gelmelerine vesile olacağına işaret etmektedir. Allah'ın yanında öyle şeyler var ki, eğer onu insanlara verseydi, bu onların hidâyete gelmelerine ve Allah'ın birliğini kabul etmelerine vesile olurdu. Aynı şekilde yanında bulunan öyle şeyler var ki, onları verecek olsaydı, bu onların hepsinin inkârına sebep olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan yapardık"[133]. Fakat Cenâb-ı Hak insanların arzularına ve temennilerine göre mûcize indirmez, ancak düşünüp tefekkür edildiğinde delil olacak şeyler indirir. Kim onlar üzerinde düşünür ve tefekkür ederse doğru yolu bulur ve kendi iradesi ve tercihi ile iman eder. Yüz çeviren ve düşünmeyen de sapıtır ve kendi iradesi ve tercihi ile yoldan çıkar. "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz" meâlindeki âyet, eğer onların iman etmelerini ve doğru yolu bulmalarını istesek, kendilerine mûcize gönderirdik anlamına gelir. Açıklamaya çalıştığımız âyette onların mûcize istemelerinin hemen arkasından gelen **de ki: Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır** meâlindeki âyetin yorumu işte budur. Yani Cenâb-ı Hak kendisine yöneleni ve O'na doğru geleni hidâyete erdirecek, yüz çevirecek ve kendi tercihi ile başka tarafa gidecek olanı da saptıracak mûcizeler indirir. Dolayısıyla onların hidâyete ermeleri kendi irade ve tercihleriyle, sapıtmaları da kendi irade ve tercihleriyle olur, kimse zorla ve baskı ile hidâyete veya dalâlete götürülmez.

---

131 "Dediler ki: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız. De ki: Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim" (el-İsrâ, 17/90-93).

132 eş-Şuarâ, 26/4.

133 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık. (Ayrıca) evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur" (ez-Zuhruf, 43/33-35).

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

[§]***28. “Bunlar, iman edenler ve Allah’ı zikrederek gönülleri huzura ka-*** 427
vuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah’ı zikrederek huzura kavuşur.”

Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: **Bunlar, iman edenler ve Allah’ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır.** Allah’ı zikretmekten maksat, Cenâb-ı Hakk’ın peygamberine indirmiş olduğu Kur’ân-ı Kerîm’dir. Bu, Allah’ın zikrine yönelen ve ona dönenin niteliğidir; onu düşünüp tefekkür eden insanların kalpleri huzur ve sükûn bulur, mutmain olur. Bu meselenin esası şudur: Cenâb-ı Hak, kendi irade ve tercihi ile imanı ve hidâyeti seçeceğini bildiği kişiye hidâyet yolunu açmayı, yine kendi irade ve tercihi ile dalâleti ve sapkınlığı seçeceğini bildiği kişiye de dalâlet yolunu açmayı dilemiş, onlardan her biri için kendi irade ve tercihinin ne olacağını bildiği sonucu dilemiştir.

Bilesiniz ki gönüller ancak Allah’ı zikrederek huzura kavuşur ve onunla sükûn bulur. Bazı müfessirler şöyle dedi: Bu, husumetler ve dostluklarla ilgilidir; yani bilin ki, Allah ile dostluk iman edenlerin kalplerini huzur ve sükûna kavuşturur, Allah’tan başkasıyla dostluk ise insanı mutlu etmez. Bazıları âyete şöyle bir anlam verdi: Bilesiniz ki Kur’ân ve ondaki sevap, iman edenlerin kalplerini huzura ve sükûna kavuşturur.

Bilesiniz ki gönüller ancak Allah’ı zikrederek huzura kavuşur. Yani iman edenlerin kalpleri Allah’ı zikrederek mutlu olur ve sevinir. **Bilesiniz ki Allah’ı zikretmek,** iman edenlerin kalplerine sevinç ve müjde verir. Allah, kâfirlerin ancak dünya hayatı ile sevinip mutlu olduklarını söylemektedir: “Onlar dünya hayatıyla sevinip mutlu oluyorlar”[134]. “Onlar dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu oluyorlar”[135]. Yüce Allah müminlerin Allah’ı zikretmekle mutlu olduklarını ve içlerinin sevinçle dolduğunu, kâfirlerin kalplerinin ise Rahmân’ın anılmasından dolayı nefretle dolduğunu, Allah’tan başkalarının anılmasıyla mutlu olduklarını söylemektedir: “Ne zaman tek başına Allah’ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah’ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin

---

134 er-Ra‘d, 13/26.

135 “Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenlerdir” (Yûnus, 10/7).

428 parladığını görürsün”[136]. [§]Cenâb-ı Hak, müminlerin kalplerinin Allah’ı zikrederek sevinç ve mutlulukla dolduğunu, diğerlerinin kalplerinin ise Allah’tan başkalarının anılmasıyla sevinip mutlu olduklarını belirtmektedir.

Gönüller ancak Allah’ı zikrederek huzura kavuşur meâlindeki âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah’ı zikretmek onların kalplerine huzur ve mutluluk verir, onları başarıya ulaştırır ve doğru yola götürür. İkincisi, onların kalpleri Allah’ı zikretmeleriyle huzura kavuşur, onların Allah’ı zikretmeleri Cenâb-ı Hakk’ın ihsanını, nimetlerini, azametini ve şanını anmakla olur.

اَلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾

29. “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir.”

[Tûbâ]

“Tûbâ” (طوبى) kelimesinin, onlara hayırlar verilecek ve onlar gıpta edilecekler anlamına geldiği söylenmiştir. En güzel şeyler ve en büyük nimetler onlara verilir anlamına geldiği de söylenmiştir. Eğer hayra ulaşırsan sana ne mutlu! diye de söylenmiştir. Habeş dilinde veya Hintçe’de cennetin adı olduğu, cennetteki bir ağacın ismi olduğu da söylenmiştir; bu ağacın kökleri Resûlullah’ın (s.a.) evinde, dalları da ümmetinin evlerindedir. Eğer onun cennette bir ağaç olduğu rivayeti doğru ise, o zaman âyetin doğru anlaşılması için mutlaka onun öncesinde bir şey olması gerekir; sanki Ehl-i Kitap onun kendilerine ait olduğunu iddia etmişler, Cenâb-ı Hak da onlara değil müminlere ait olduğunu haber vermiştir. Onlar şöyle diyorlardı: “Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek”[137]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse Rabb’inin katında onun mükâfatı vardır”[138]. Onlar cennetin kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi, Allah da cennetin onlara değil, aksine ihlasla kendini Allah’a teslim edenlere ait olduğunu haber vermektedir. Buna göre onlar Tûbâ ağacının da kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi, fakat Allah onlara değil, iman edenlere ait olduğunu haber veriyordu. Âyet-i kerîme şayet Arap müşrikleri hak-

136 ez-Zümer, 39/45.

137 el-Bakara, 2/111.

138 “Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse Rabb’inin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de” (el-Bakara, 2/112).

kında gelmişse, onlar ölümden sonra dirilmeyi, cenneti ve cehennemi inkâr
ediyorlardı, bu durumda onların şöyle demiş olmaları muhtemeldir: Eğer id-
dia ettiğiniz gibi öldükten sonra dirilmek varsa ve orada cennet ve Tûbâ ağacı
da varsa, onlar bize aittir. [§]Nitekim Allah onların şöyle dediklerini haber 429
vermektedir: "Hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[139].
Bazıları şöyle dedi: **Tûbâ**, Cenâb-ı Hakk'ın, insanların kazandıkları sevaplarını
övmek ve gıpta ettirmek için kullandığı bir kelimedir. Bazıları da şöyle söyledi:
Tûbâ, Cenâb-ı Hakk'ın dostları için hazırlamış olduğu bir lütuf ve ihsandır,
onun mahiyeti kitaplarda zikredilmiştir[140].

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ فٖى اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَٓا اُمَمٌ لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ الَّذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ قُلْ هُوَ رَبّٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ

30. "İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar. De ki: Benim Rabbim O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur; sadece O'na güvenip dayandım, dönüş de yalnız O'nadır."

İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik. Yani senden önce diğer ümmetlere elçiler gönderdiğimiz gibi, her ne kadar **Rahmân'ı inkâr etmiş olsalar da** seni de onlara elçi olarak gönderdik. Daha önce gönderdiğimiz elçilerden her biri, Rabb'imiz **O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur; sadece O'na güvenip dayandım** demiş, fakat insanlar **Rahmân'ı inkâr etmişlerdi,** yani senden önce insanlara gönderilen her peygamber sözü edilen daveti yapmakla emrolunmuştu. Sen de o peygamberlerin söylediği gibi **Rabbim O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur,** diye söyle. Kendilerine peygamber gönderilmeyen hiçbir ümmet yoktur: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[141].

139 "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum" (el-Kehf, 18/36).

140 Muhtemelen müellif daha önceki peygamberlere indirilen kitapları kastetmektedir.

141 Fâtır, 35/24.

Sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Bu âyet-i kerîme, "Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!"[142] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Seni, önceki peygamberlerin ve ümmetlerin haberlerini **onlara okuyasın** ve bu, senin peygamberliğinin delili olsun, senin bu haberleri Allah Teâlâ'dan aldığını onlar da anlasınlar diye gönderdik.

Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bu sözü, bütün yaratılanlarda senin peygamberliğinin delili vardır anlamında değil, bütün yaratılanlarda Allah'ın birliğinin ve ulûhiyetinin delili vardır anlamında söylemektedir. Bütün bunlara rağmen onlar yine de **Rahmân'ı inkâr ediyorlar.** Buna göre onlar senin peygamberliğine dair delilleri de inkâr edecekler, demektir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar** cümlesi, "Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!" meâlindeki
430 âyetin sılasıdır. Onlar, [§]kibirlerinden dolayı inatçılık yapan insanlardı. Bundan dolayı Allah şöyle söylemektedir: Eğer onlara "Kendisiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân"[143] getirmiş olsaydın yine inanmazlardı, bütün bunları getirsen dahi onların yapacakları şey yine yalanlamak ve yine inatla direnmek olacaktı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik…"[144] "Onlara gökten bir kapı açsak…"[145] Cenâb-ı Hak inatçılıkları yüzünden onların, Allah dilemedikçe ne kadar büyük olursa olsun mûcize ile iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "Bütün işler Allah'a aittir"[146]. "Allah dilemedikçe onlar yine de inanacak değildirler"[147]. Yani her şey Allah'ın elindedir; Allah kimin iman etmesini dilemişse o iman eder, kimin iman etmemesini dilemişse o da kesinlikle iman etmez.

Bazıları şöyle dedi: **Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar,** yani Rahmân ismini inkâr ediyorlar, çünkü onlar şöyle diyorlardı: Muhammed (s.a.) bizi Allah'a kulluğa ve O'nun birliğini kabule davet etmişti, şimdi ise bizi Rahmân'a kulluğa ve O'nun ulûhiyetini kabul etmeye çağırıyor, bu iki kişiye kulluk yapmak demektir. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: **De ki: Benim Rabbim O'dur,**

---

142 er-Ra'd, 13/27.

143 er-Ra'd, 13/31.

144 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

145 "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de "Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!" derler…" (el-Hicr, 15/14-15).

146 er-Ra'd, 13/31.

147 el-En'âm, 6/111.

O'ndan başka tanrı yoktur! Yani benim Rahmân'a kulluk yapmaya ve O'nun ulûhiyetini kabule davet etmem, Allah'a kulluğa davet etmemle aynı anlama gelir. Bu kelimelerin ikisi de aynı şeydir, iki ayrı varlığa kulluk yapmak anlamında değildir. Nitekim Allah, "İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın!"[148] buyurmaktadır. Yani isimlerin birden çok olması, zâtın da birden çok olduğu anlamına gelmez. Dünyada da bir şeyin birden çok isminin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla isimlerin farklılığı zâtın da farklılığını gerektirmez, aynı şey Allah hakkında da geçerlidir. Bazıları şöyle dedi: Rahmân, önceki ki-
taplarda geçen Allah'ın isimlerindendir. [§]Dediler ki: Bunu Resûlullah (s.a.) **431**
yazmış, ama onlar onu kabulden kaçınmışlar[149] ve Rahmân nedir, biz onu bilmiyoruz, demişlerdi. İşte bunun üzerine **onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar** meâlindeki âyet gelmişti[150]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ
بِهِ الْمَوْتٰى بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيعًا اَفَلَمْ يَايْـَٔسِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ لَوْ
يَشَاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ
بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَاْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾

31. "Eğer, gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân olsaydı (yine inanmazlardı)***. Fakat bütün işler Allah'a aittir. Müminler hâlâ anlamadılar mı ki Allah***

---

148 "De ki: İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur. Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut" (el-İsrâ, 17/110).

149 "Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?' derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır" (el-Furkān, 25/60).

150 "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar" meâlindeki âyet hakkında Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilir: Bize rivayet edildiğine göre Hudeybiye seferinde Resûlullah (s.a.) müşriklerle anlaşma yaptığında anlaşma metninin başına bismillâhirrahmânirrahîm yazdırmıştı. Kureyş buna itiraz etmişti: Rahmân nedir, biz onu bilmiyoruz? Cahiliye ehli, 'Allahım, senin isminle' (bismikellâhumme) diye yazıyorlardı. Resûlullah'ın (s.a.) ashabı, müsaade et, onları öldürelim, demişler, fakat Hz. Peygamber (s.a.), "Hayır, onların istediği gibi yazın!" demişti (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 150; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, IV, 650).

dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi? Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir. Allah, vâdinden asla dönmez."

Eğer, gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı… Bazı müfessirler şöyle dedi: Bunun yorumu şudur: Eğer Kur'ân-ı Kerîm, sana gelen Kur'ân'dan farklı olarak **kendisiyle dağların** yerlerinden sökülüp **yürütüldüğü yahut yerin parçalandığı veyahut ölülerin konuşturulduğu bir kitap olsaydı,** hiç şüphesiz senin Kur'ân'ını da böyle yapardık, ancak senden önceki peygamberlere verdiği kitaplardan hiçbirini böyle yapmadık, o nebîlerimize ve resûllerimize vermiş olduğumuz bir şeydir. **Fakat bütün işler Allah'a aittir.** Yani bütün o işlerin gerçekleşmesi Kur'ân'dan değil, Allah tarafındandır demektir. Eğer Kur'ân ile onlar yapılmış olsaydı, yine de onların hepsi Allah Teâlâ tarafından yapılmış olurdu.

Fakat bütün işler Allah'a aittir. Allah istediklerinizi dilerse yapar, dilemezse yapmaz. Ancak bu cümleye bundan başka bir anlam verilmesi daha doğru gibidir, o da daha önce geçen "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar"[151] meâlindeki âyette onların istemiş oldukları belirtilen mûcizenin sılası olmasıdır. Allah buyuruyor ki: Senin onlara okuduğun
432 **Kur'ân, [§]eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü yahut yerin parçalandığı veyahut ölülerin konuşturulduğu bir kitap olsaydı,** bütün yaratılanlar Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine delil olduğu halde onlar Rahmân'a iman etmedikleri gibi, sana da iman etmezler ve peygamberliğini tasdik etmezlerdi. Onların mûcize istemelerinin gerçeği öğrenme ve doğru yolu bulma isteği olmadığını, aksine inat ve isyan isteği olduğunu Hz. Peygamber'in (s.a.) bilmesi için Cenâb-ı Hak onların ne kadar inatçı ve isyankâr olduklarını Resûlullah'a (s.a.) haber vermektedir.

Bazıları şöyle dedi: **Kur'ân**, **eğer kendisiyle dağların yürütüldüğü** meâlindeki cümle, eğer Kur'ân âyette belirtilen şeyi yapsaydı, onu mutlaka bu Kur'ân yapardı demektir ve bunda Kur'ân'ın şanını yüceltmek söz konusudur. Ancak daha önce belirttiğimiz yorum, daha doğrudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminler hâlâ anlamadılar mı? Bazıları dedi ki: Bu cümle, "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar"[152] meâlindeki âyetin ve **Kur'ân**, **eğer kendisiyle dağ-**

[151] er-Ra'd, 13/27.

[152] er-Ra'd, 13/30.

ların yürütüldüğü bir kitap olsaydı meâlindeki kelâmın sılasıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: **Müminler**, kimin Allah'ın nitelediği iman üzere olduğunu **hâlâ anlamadılar mı?** Bu beyanın tamamı şudur: Sanki müminler, onların Resûlullah'tan (s.a.) mûcizeler istemeleri sebebiyle, kendileri de onlar için mûcizeler istemişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onların imanlarının durumu ile ilgili olarak **müminler hâlâ anlamadılar mı?** buyurdu. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurdu: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler"[153]. Sanki müminler, onların da iman etmeleri için mûcizeler istemişlerdi. Allah şöyle buyurdu: Mûcizeler geldiğinde onların iman edeceklerini siz nereden biliyorsunuz, ey müminler?! Bazıları da şöyle söyledi: **Müminler hâlâ anlamadılar mı?** Onlarda görülen aşırı bir inat ve kibirden dolayı kendilerinin asla iman etmeyeceği müminler tarafından hâlâ açık olarak anlaşılmadı mı? Bu yorumu ileri sürenler, âyetteki "iyâs" (الإياس) kelimesini ilim ve kesin bilgi diye tefsir ettiler. **[§]**Çünkü ümit kesmek anlamına gelen "iyâs", duygula- 433
ra galip geldiğinde, korku ve zan gibi bir kanaat haline gelir. İşte o duygunun galebesinden dolayı onu kesin bilgi ve ilim olarak algıladılar, çünkü iyâs duygulara galip geldiğinde kesin bilgi ve kanaat haline dönüşür. Bazıları dedi ki: **Müminler hâlâ anlamadılar mı?** Yani Cenâb-ı Hakk'ın bunu yapabileceğini müminler bilmiyorlar mı? **Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi. Müminler hâlâ anlamadılar mı?** meâlindeki âyet hakkında Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: "Efelem yey'es" (أفلم يَيْأس) sözcüğü, kâtibin hatasıdır, doğrusu "efelem yetebeyyen" (أفلم يتبيّن) olmalıydı, yani Allah dileseydi onu yapacağı müminler tarafından hâlâ açıkça görülmedi mi? Bunun anlamı şudur: Müminler tarafından açık olarak anlaşılmıştır. Bazıları bu cümleye, müminler hâlâ bilmediler mi? anlamını verdi, yani Allah insanların iman etmelerini ve doğru yola gelmelerini dileseydi, onların mutlaka iman edeceklerini ve doğru yola geleceklerini müminler bilirler. Bu yorumun sahibi der ki: "Yey'esu" (يَيْأس) fiilinin biliyor mânasına gelmesi dilde caiz olan bir kullanım şeklidir. Onun "Neha'" (نَخَع) ve diğer kabilelerin dili olduğu söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: **Müminler hâlâ anlamadılar mı?** meâlindeki cümle, **Allah dileseydi…** anlamındaki cümleye bağlı değildir, ondan tamamen ayrıdır ve "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilseydi ya!' diyorlar"[154]

---

153 "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: Mûcizeler ancak Allah'a aittir. Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?" (el-En'âm, 6/109).

154 er-Ra'd, 13/27.

meâlindeki âyete bağlıdır. O cümleyi, onların bu sözlerine cevaben söylemiştir. Sanki şöyle buyurmuştur: **Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi.** Fakat Allah dilediğini dalâlete düşürür, dilediğini hidâyete erdirir. Yani dalâleti tercih edeceğini bildiği kişi için onu diler, hidâyeti seçeceğini bildiği kişi için de onu diler. Dolayısıyla **müminler hâlâ anlamadılar mı?**
434 meâlindeki beyan, bağımsız bir cümledir, onun cevabı yoktur. [§]Sanki şöyle buyurmuştur: Mucizeleri ve delilleri gördükten sonra da sergiledikleri aşırı inat ve direnmeden dolayı onların imanlarının durumunun ne olduğunu **müminler hâlâ anlamadılar mı?** Sanki müminler, onların müslüman olmalarını istediklerinden ve onlara acıdıklarından dolayı, Resûlullah'tan (s.a.) onlar için de mûcizeler getirmesini istemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Müminlerin, onların iman etmelerinden ümitlerini kesme zamanı hâlâ gelmedi mi? Yani müminlerin, onların iman etmelerinden ümitlerini kesme zamanı gelmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik..."[155] buyurdu. İşte bu âyetin yorumu budur. Müminlerin, onların iman etmelerinden ümit kesme zamanı gelmiştir, fakat eğer Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi. **Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi** meâlindeki beyanın sılası, "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar"[156] meâlindeki âyettir. **Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdirirdi** meâlindeki beyan, şu âyet-i kerîme gibidir: "Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi"[157].

İnkâra devam edenler. Bazıları bu cümleye, Resûlullah (s.a.) ile savaşanlar mânasını verdi. **Yaptıklarından dolayı felâkete uğrayıp duracaklar.** Bu cümledeki "kāria" (القارعة) kelimesi, kalplere çarpan ve onları kıran gürültünün ismidir. Onlara çarpan şey de azap, ölüm ve benzeri hezimetler ile çocuklarının esir edilmesi ve mallarının müslümanlar tarafından ganimet olarak alınmasıdır. **Yahut** sen **onların yurtlarının yakınına ineceksin.** Bazıları bu cümleye yahut o felâket onların yurtlarının yakınlarına kadar gelecek, diye anlam
435 verdiler. [§]Bazıları da şöyle dedi: Resûlullah'ın (s.a.) askerî birliklerinden biri mutlaka onların bir kısmını bastıracak yahut onların yakınlarına inecektir. **Tâ ki Allah'ın vâdi gelinceye kadar.** Allah'ın vâdi de iki şekilde olur. Birincisi, Allah müminleri onların hepsine karşı muzaffer kılacak ve onların toprakları-

---

155 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler (el-En'âm, 6/111).

156 er-Ra'd, 13/30.

157 el-En'âm, 6/111.

na, vatanlarına ve mallarına müslümanları vâris kılacaktır[158]. İkincisi, **Allah'ın vâd**inden maksat Mekke'nin fethidir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir"[159]. **Allah, vâdinden asla dönmez.** Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne vâdettiği fetih, yardım ve diğer vâdlerden asla dönmez.

Yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar; muhtemelen bu felâket, onların mâruz kaldıkları açlık ve başlarına gelen sıkıntılardır. Müslümanlarla aralarında meydana gelen savaşlar olması da muhtemeldir. **Veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir;** yani askerî birlikler onların yurtlarının yakınına kadar inecektir. **Allah'ın vâdi gelinceye kadar;** muhtemelen burada Mekke'nin fethi kastedilmektedir. Yani Allah'ın sana vâdettiği Mekke'nin fethi gerçekleşinceye kadar sen onların yakınlarına ineceksin. Yahut **Allah'ın vâdetmiş olduğu** ölümden sonra dirilme vakti gelinceye kadar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَاَمْلَيْتُ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ

[§]*32. "Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; ancak* 436
ben inkâr edenleri bir süre serbest bıraktım, sonra da onları yakaladım. Görülsün işte azabım nasılmış?"

Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi; kavmin seninle alay ettiği gibi senden önceki peygamberlerle de kavimleri alay etmişlerdi. Cenâb-ı Hak bu âyette, insanların kendisini yalanlamalarına karşı peygamberini teselli etmektedir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Andolsun, senden önceki peygamberlerle de alay edildi;** yani senden önceki peygamberlerden kavimleri alay ederek mûcize ve azap istemişlerdi. Cenâb-ı Hak burada, on-

158 Müellif sanki şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah, Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz. Allah, onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah, her şeye kādirdir" (el-Ahzâb, 33/26-27).

159 "Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş ve şunları şimdi vermiş, insanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki, bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun ve Allah sizi dosdoğru yola iletsin. Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir; şüphesiz Allah her bir şeye kādirdir" (el-Feth, 48/20-21).

ların alay etmek için bunları istediklerini açıklamaktadır. Bu âyet, daha önce geçen “İnkârcılar, ‘Ona Rabb’inden bir mûcize indirilseydi ya!’ diyorlar”[160] meâlindeki âyetin sılasıdır.

Ancak ben inkâr edenleri bir süre serbest bıraktım. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Ben onları inkârlarında ve alay etmelerinde bir süre serbest bıraktım. Bu âyet, onlardan azabı ertelemenin kendileri için güvence anlamına gelmediğine delâlet etmektedir.

Sonra da onları yakaladım; onlar emniyet içinde olduklarını düşündükleri sırada kendilerini yakaladım. **Görülsün işte azabım nasılmış?** Onların alaycı tavırlarla istedikleri cezayı başlarına indirdim. Bazıları şöyle dedi: Allah’ın azabı **nasılmış?** Yani azabının şiddeti nasılmış? Buna benzer başka bir âyet şöyle buyurur: “Nice belde var ki, onlara biraz süre verdim”[161]. [İkincisi], âyete şöyle bir anlam da verilmiştir: Onları verdiğim azabı nasıl buldun? Yani onlar o azabı şiddetli buldular mı? Üçüncüsü, **Görülsün işte azabım nasılmış?** Yani peygamberlerin korkuttukları azap hak ve gerçek mi imiş?

اَفَمَنْ هُوَ قَٓائِمٌ عَلٰى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ قُلْ
سَمُّوهُمْ اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْاَرْضِ اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ
بَلْ زُيِّنَ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبٖيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

437 [§]*33.* ***“Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah, -bir de O’na ortaklar koşuyorlar- hiç başkalarıyla bir olur mu? De ki: ‘Söyleyin bakalım onların isimlerini*** (onlar kimlermiş, ne yapmışlar)***! Siz Allah’a yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz? Yoksa kuru laf mı söylüyorsunuz?’ Doğrusu inkâr edenlere tuzakları güzel göründü de doğru yoldan saptırıldılar. Allah’ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletecek yoktur.”***

Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten Allah; Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten** kimdir, Allah mı yoksa sizin ortak koştuklarınız mı? Yaratmak da

[160] er-Ra‘d, 13/27.

[161] “Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim, sonra da onları kıskıvrak yakaladım. Dönüş yalnız banadır” (el-Hac, 22/48).

dâhil olmak üzere her şeyi düzenleyerek yöneten ve koruyan kimdir? Âyetteki “kâim” (القائم) kelimesi, burada sanki koruyan ve bilen anlamına gelmektedir. Buna göre âyet, herkesin hak ettiğini koruyan ve bilen, yahut onlara rızkı veren ve vermeyen Allah, bütün bunlardan habersiz ve kör olan gibi midir? Hayır, onlar aynı değildirler, anlamına gelir. Buna benzer başka bir âyet şöyledir: “Sana Rabb’inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu?”[162] Yahut Allah şunu söylüyor: **Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten,** onları gözetmeyen kimse gibi midir? Hayır, onlar aynı değildir. Mukātil şöyle dedi: Onların rızıklarını ve yiyeceklerini **veren ve koruyan Allah**[163]. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Bir de Allah’a ortaklar koşuyorlar;** yani Allah’ın ortakları olduğunu söylüyor ve onlara tapıyorlar. Halbuki yüce Allah, tapılmaya en lâyık olanıdır. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Herkesin rızkını koruyup gözeten ve herkesi yedirip içiren benim; benimle, bunların hiçbirini yapamayan ortaklarım aynı olur mu? Bu âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibidir: **Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten;** yani rızık veren, herkesin yaptığı ve hak ettiği şeyi gören ve bilen ve onları çeşitli belâlardan koruyan, bütün bunlardan kör, cahil ve aciz olan kimse gibi olur mu? Böyle biri O’nun gibi olamaz. Cenâb-ı Hak onların taptıkları putları Allah’a ortak koşmaları, ulûhiyet ve kendisine kulluk konusunda putları ortak saymaları sebebiyle onları akılsızlıkla nitelemektedir: Allah, kör ve aciz biri gibi olur mu? Yani onlar aynı değildirler.

Herkesi hak ettiğine göre yönetip gözeten. Bu beyan, herkesi muktedir kılan ve herkese güç veren anlamına gelebilir, yahut karşılık vermek mânasına gelir, herkese hak ettiğinin karşılığını veren. **Bir de Allah’a ortaklar koşuyorlar.** Yani putlar insanların neyi hak ettiklerini bilmedikleri ve hak ettikleri şeyi vermeye de muktedir olmadıkları halde, onlara kulluk yaparak veya onları ilâh
diye isimlendirerek Allah’a ortak koşuyorlar. [§]Putların sözü edilen eylemleri 438
yapmaya muktedir ve hiçbir şeye sahip olmadıklarını bildikleri halde, kulluk yapmakta onları Allah’a ortak kılmaları ve onlara da tanrı adını vermeleri yüzünden Cenâb-ı Hak kendilerini akılsız olmakla nitelemektedir.

De ki: Söyleyin bakalım onların isimlerini (onlar kimlermiş, ne yapmışlar)! Bazı müfessirler şöyle dedi: **Söyleyin bakalım onların isimlerini!** Yani onların isimleri ve sıfatları ne imiş? Şayet onların isimlerini söyleselerdi, yalan, bâtıl ve uydurma isimler söyleyeceklerdi. Bize göre ise âyetin anlamı

---

162 “Sana Rabb’inden indirilenin hak olduğunu görüp bilen kimse görmeyen gibi olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri anlar” (er-Ra‘d, 13/19).

163 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 381.

şudur: Eğer onlara tanrı adını verir ve onları mâbut edinirseniz, Allah'a vermiş olduğunuz Hâlik (yaratan), Râzık (rızık veren), Rahmân (merhamet eden), Rahîm (acıyan) ve benzeri isimleri onlara da verin bakalım! *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: O putlara tanrı ve mâbut adını veriyorsanız, aynı zamanda Hâlik, Râzık, Rahmân ve Rahîm gibi isimleri de vereceksiniz. Onlar, putların böyle olmadıklarını biliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz Allah'a yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz? Yani Allah göklerde ve yerde olanı ve her şeyi bildiği halde, sizin tanrılar hakkında söyledikleriniz ve onları kendisine ortak kıldığınız gibi yeryüzünde olan ve O'nun bilmediği bir şeyi mi öğretiyorsunuz? Şu âyet-i kerîme de aynı anlama gelir: "Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?"[164] Yoksa siz, söylediğimiz ve nitelediğimizden yeryüzünde herhangi bir şeyin olmadığını mı Allah'a bildiriyorsunuz? Yani Cenâb-ı Hak şöyle diyor: Allah her şeyi bildiği halde, siz O'na göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz? Siz, Allah'ın her şeyi bildiğini ikrar ediyorsunuz, böyleyken O, sizin söylediklerinizi, ortak tanıdıklarınızı ve diğer şeyleri bilmez mi? İkincisi, **Allah'a bilmediği bir şeyi mi bildiriyorsunuz?** Yani yeryüzünde Allah'ın bilmediği bir şey yoktur.

439 **[§] Yoksa kuru laf mı söylüyorsunuz?** Müfessirler buna şöyle anlam verdiler: Aksine siz bâtıl ve uydurma sözler söylüyorsunuz. Bu cümle sanki zayıf ve hafif söz anlamına gelmektedir. Araplar asılsız ve sabit olmayan şeye görüntü diyorlardı. Cenâb-ı Hak da bir âyette şöyle buyurdu: "Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz"[165]. Yani dar ve hafif görüşlü olan, aslı ve kararı olmayan kişilerden başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. **Yoksa kuru laf mı söylüyorsunuz?** Bu cümlenin, yaratılanlar ve geçmiş ümmetler hakkında olması da muhtemeldir. Yani onların putları Allah'a ortak koşmalarının ve onları tanrı ve mâbut diye isimlendirmelerinin aslı çıkmadı. Bu yoruma göre buradaki "em" (أَمْ) edatı, hakikat ve asıl konumunda olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

164 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur" (Yûnus, 10/18).

165 "Kavminin ileri gelen inkârcıları, 'Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilâkis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz' dediler" (Hûd, 11/27).

Doğrusu inkâr edenlere tuzakları güzel göründü. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Tuzakları** anlamına gelen "mekruhum" (مكرهم) kelimesinden maksat, onların, putların tanrı ve Allah'ın ortakları olduğuna dair söyledikleri yalan ve uydurma sözlerdir. Ancak **tuzakları** anlamına gelen "mekruhum" kelimesiyle, onların Resûlullah'a (s.a.) kurdukları tuzaklar kastedilmiş gibidir; çünkü onlar bu dinin yeryüzünde yayılmaması, o nuru söndürmeleri ve kendi şan ve şereflerinin bu dünyada devam etmesi için Hz. Peygamber'i (s.a.) öldürmek amacıyla tuzaklar kuruyorlardı. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler sana tuzaklar kuruyorlardı"[166]. "Mekr" kelimesi, hile yapmak ve insanı güvendiği taraftan yakalamak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğru yoldan saptırıldılar. Onların kurdukları tuzaklar ve tercih etmiş oldukları şeyler bilindiği için doğru yoldan saptırıldılar. "Sebîl" (سبيل) kelimesi mutlak olarak kullanıldığında Allah'ın yolu mânasına gelir, yoksa bütün dinlere ve mezheplere sebîl adı verilir. Nitekim Allah, "Başka yollara sapmayın"[167]
buyurmaktadır. [§]Söylediğimiz gibi "sebîl" kelimesi mutlak olarak kullanıl- 440
dığında Allah'ın yolu anlamına gelir, "kitap" (كتاب) kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Allah'ın kitabı, "dîn" (الدين) kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Allah'ın dini kastedilir.

Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletecek yoktur. Allah'ın saptırdığı birini kimse doğru yola getiremez, Allah'ın doğru yola soktuğu birini de kimse saptıramaz.

لَهُمْ عَذَابٌ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ

34. "Onlar için dünya hayatında büyük bir azap vardır; âhiret azabı ise elbette daha çetindir; onları Allah'a karşı koruyacak kimse de yoktur."

---

166 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

167 "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

Onlar için dünya hayatında büyük bir azap vardır. Onlara dünyada verilecek olan azaptan maksat, ölüm, savaş, korku, açlık ve çeşitli belâlar olabilir. Nitekim Allah şöyle buyurur: “Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu”[168].

Âhiret azabı ise elbette daha çetindir. Yani daha şiddetlidir. **Onları Allah’a karşı koruyacak kimse de yoktur.** Yani onları Allah’ın azabından koruyacak kimse yoktur ki, azap geldiğinde onları korusun!

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتٖى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
اُكُلُهَا دَٓائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذٖينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرٖينَ
النَّارُ ﴿٣٥﴾

35. “Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin özellikleri şöyledir: Zeminden ırmaklar akar; yemişleri ve gölgesi süreklidir. İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir.”

Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin özellikleri şöyledir. Yani takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin vasfı veya sıfatı şöyledir. **Takvâ sahiplerine vâdolunan cennet,** kâfirlere vâdolunan cehennemle mukayese mânasında örneklendirilmiş gibidir; yani bunlar birbirine benzemezler ve aynı şey de-
441 ğildirler. Bu, öbürü gibi değildir, ona benzer de değildir. [§]Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “Rabb’ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları bulunan bir bahçedir”[169]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Niteliği böyle olan ebedî nimetler, azabı ve niteliği şöyle olan ile aynı olur mu? Aynı olmaz. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânaya gelir.

---

168 “Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah’ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı” (en-Nahl, 16/112).

169 “Rabb’ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rab’lerinden bir de bağışlama lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?” (Muhammed, 47/15).

[Cennetin Nimetleri]

Zemininden ırmaklar akar; yemişleri süreklidir; yani cennetin meyveleri süreklidir, hiçbir zaman onların sonu gelmez. Cenâb-ı Hak burada âhiret meyvelerinin ve oradaki nimetlerin yok olmayacağını ve tükenmeyeceğini, aynı şekilde âhiret azabının da ebedî olduğunu ve sonunun gelmeyeceğini haber vermektedir. **Gölgeler de süreklidir.** Allah cennetin gölgesinin de yok olmayacağını ve kesilmeyeceğini; orada güneş olmadığını, dolayısıyla güneşin zevâliyle gölgesinin de zevâl bulmasının söz konusu olmadığını haber vermekte, orada bulunan her şeyi devamlı ve faydalı olmakla nitelemektedir. Gölge, zararı olmayan, aksine fayda veren bir şeydir, güneşin ise zararı da vardır, faydaları da. Aynı şekilde dünyada olan her şeyin hem faydası ve zararı vardır, hem de onlar zevâle ve tükenmeye mahkûmdur. Cenâb-ı Hak, âhiretin gölgesinin ve oradaki nimetlerin, dünya nimetleri ve gölgesi gibi olmadığını, aksine onların ebedî ve kalıcı olduğunu, zevâle ve tükenmeye mahkûm olmadığını, zararlarının da bulunmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir. Yani inkârcıların cezası cehennemdir. Bu âyetin zâhiri, şirkten sakınanlara işaret etmektedir, çünkü âyette inkâr edenlerin sonunun cehennem olduğu belirtilmektedir, buna göre belirttiğimiz gibi şirkten sakınanların sonu da cennettir, anlamına gelir. Yani o cennet, şirkten sakınanların alacağı karşılıktır. **İnkâr edenlerin sonu ise ateştir,** yani inkâr edenlerin cezası cehennemdir. Yahut bunun mutlu sonu, sakınan kimseler için cennettir, onların sonu ise cehennemdir. Bazıları şöyle dedi: **İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur;** yani onların yaptıkları amellerin ve işledikleri iyiliklerin sonu cennettir, Allah'ın birliğini inkâr edenlerin akıbeti ise cehennemdir.

وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ
مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ اِنَّمَٓا اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَٓا اُشْرِكَ بِه۪ اِلَيْهِ
اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ 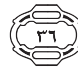

[§]*36. "Kendilerine kitap* (Kur'ân) ***verdiğimiz kimseler sana indiri-*** 442
len vahiyden memnun olurlar. Fakat inanç gruplarından onun bir kısmını inkâr eden de vardır. De ki: Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O'nadır."

Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar. Bu âyet-i kerîme, "Onlar Rahmân'ı inkâr ediyorlar"[170] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Allah şunu haber vermektedir: **Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden,** Rahmân'ın zikrinden **memnun olurlar.** Sonra **kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler** meâlindeki beyanla kimin kastedildiğinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Muhammed aleyhisselâmın ashabı, Resûlullah'a (s.a.) indirilenden mutlu oluyorlardı. Bazıları da şöyle söyledi: **Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler** Tevrat ehli olan yahudiler kastedilmiştir, **onlar sana indirilen vahiyden memnun oluyorlar.** Cenâb-ı Hak burada sana indirilen vahiyden yahudilerin memnun olduklarını söylüyor, ancak bir yerde de şöyle diyor: "Ehl-i Kitap'tan kâfirler ve putperestler Rabb'inizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler"[171]. Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır"[172]. Bu kitabı hakkıyla okuyan, onu çarpıtmayan ve değiştirmeyen, ona iman etmektedir ve Muhammed'e (s.a.) indirilenden mutlu olmaktadır. Onu değiştiren ve çarpıtan da Muhammed'e (s.a.) indirilenden mutlu olmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **Kendilerine kitap (Kur'ân) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar** ilâhî kelâmında Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: **Kendilerine kitabın** faydalarını **verdiğimiz kimseler,** işte onlar **sana indirilen vahiyden memnun olurlar;** bundan maksat da şu âyette söylenenlerdir: "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır." Çünkü insanların çoğu Muhammed aleyhisselâma indirilenden mutlu olmuyorlar.

443 **[§]Fakat inanç gruplarından onun bir kısmını inkâr eden de vardır.** Muhtemelen Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed'e (s.a.) indirilenlerin hepsini değil, bir kısmını inkâr ediyorlardı; onlar Hz. Peygamber'in (s.a.) özelliklerine ve sıfatlarına dair olan âyetleri inkâr ediyorlardı, çünkü kendi kitaplarında bulunan buna dair âyetleri gizliyorlardı. **İnanç gruplarından onun bir kısmını inkâr eden de vardır** Arap müşrikleri de kastedilmiş olabilir. Onlar da Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen âyetlerin bir kısmını inkâr ediyorlardı; bu hususa

---

170 er-Ra'd, 13/30.

171 "Ehl-i Kitap'tan kâfirler ve putperestler Rabb'inizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini ancak dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir" (el-Bakara, 2/105).

172 el-Bakara, 2/121.

şu âyetlerde temas edilmektedir: “Onlar Rahmân’ı inkâr ediyorlar.”[173] “Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!”[174] Müşrikler de âyetlerin hepsini inkâr etmiyorlardı.

De ki: Bana, sadece Allah’a kulluk etmem ve O’na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O’na çağırıyorum. Bunu sanki onların sözleri üzerine söylemişti; sanki onlar Hz. Peygamber’i (s.a.) putlara tapmak konusunda kendileriyle beraber olmaya veya babalarının yaptıklarını yapmaya davet etmişlerdi, bunun üzerine şöyle demişti: **De ki: Bana, sadece Allah’a kulluk etmem emrolundu,** aynı zamanda O’na hiçbir şeyi ortak koşmamakla emrolundum. **O’na hiçbir şeyi ortak koşmam** meâlindeki cümleyi Hz. Peygamber’in kendiliğinden söylemiş olması muhtemeldir. **Ben yalnız O’na çağırıyorum;** ben Allah’ın birliğine çağırıyorum, böyleyken sonra gidip O’ndan başkasına kulluk mu edeyim? **Dönüş de yalnız O’nadır;** döneceğim yer O’nun yanıdır.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ مَا
جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

37. “Biz Kur’ân’ı işte böyle Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik. Sana bu ilim geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan, (bil ki) ***Allah tarafından senin ne bir dostun ne de bir koruyucun olur.”***

Biz Kur’ân’ı işte böyle indirdik. Yani sana âdâbı öğrettiğimiz ve nübüvveti verdiğimiz gibi, aynı şekilde sana **Arapça bir hüküm olarak Kur’ân’ı da indirdik.** Denildi ki: Arapça bir hikmet olarak indirdik, Araplar hikmeti anlamıyorlardı. Yahut içinde hüküm bulunan bir kitap indirdik. **Biz Kur’ân’ı işte böyle Arapça bir hüküm olarak indirdik** meâlindeki âyetin tefsiri başka bir âyette verilmektedir: “Elif-lâm-râ. Bunlar apaçık kitabın âyetleridir. Biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik”[175]. Cenâb-ı Hak Kur’ân’a hüküm adını verdi, çünkü hükmetmek üzere indirmiştir.

Sana bu ilim geldikten sonra, eğer onların arzularına uyarsan; bu ifade, müşriklerin Hz. Peygamber’i (s.a.) kendilerinin yaptıkları bazı şeylere katılmaya davet ettiklerine işaret etmektedir. **(Bil ki) Allah tarafından senin ne bir dostun olur;** seni Allah’ın azabından koruyacak ve sana yardım edecek ne bir dostun olur, **ne de** Allah’ın azabından koruyacak **bir koruyucun olur.**

---

173 er-Ra‘d, 13/30.

174 Sâd, 38/5.

175 Yûsuf, 12/1-2.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلاً مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا
كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَاْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ

444 [§]*38. "Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Süreli her şeyin bir kaydı vardır."*

Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik. Bazı müfessirler şöyle dedi: Bu âyet, Resûlullah'ın (s.a.) zevceleri ve çocukları çok olduğu için yahudilerin onu ayıplamaları ve kınamaları üzerine gelmiştir. Onlar şöyle diyorlardı: Eğer o iddia ettiği gibi peygamber olsaydı, sıradan insanların yaptıkları gibi kadınlarla keyif sürmez, çocuk sahibi olmayı da istemezdi, peygamberlik görevi onu bu işlerden alıkordu. İşte bu âyet bunun üzerine nâzil olmuştur[176]. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Kadınlardan yararlanmak ve birden çok eşe sahip olmak, insanın nübüvvet ve risâlet görevini yerine getirmesine engel teşkil etmez, nitekim daha önceki peygamberlerde bu bir engel teşkil etmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber mûcize getiremez. Yani peygamberler, kendiliklerinden mûcizeler getirme gücüne sahip değildirler. Mûcize getirmeyi ancak Allah dilerse kendisi gerçekleştirir. Hz. Îsâ şöyle demişti: "Ben körü ve cüzzamlıyı iyileştiririm"[177]. Cenâb-ı Hak bütün mûcizelerin ancak Allah'ın izni ve emriyle gerçekleştiğini, peygamberin kendisinin mûcize yaratamadığını haber vermektedir. Bu âyet, müfessirlerin zikrettiği gibi Hz. Peygamber'i çok kadınla evlenmesinden dolayı kınamalarına Allah'ın verdiği cevap olabileceği gibi, başka bir şeyin cevabı olması da muhtemeldir; meselâ peygamberleri yiyip içmesinden ve sokaklarda yürümesinden dolayı kınamalarının, peygamberlerin insan olmasını inkâr etmelerinin cevabı da olabilir. Cenâb-ı Hak, peygamberine şöyle diyor: Kavmin seni kınamış olduğun için kavmi tarafından ilk defa kınanan peygamber sen değilsin! Kavmin seni kınadığı gibi senden önceki peygamberleri de kavimleri kınamış ve kavminin senden istediği mûcizeleri onlar da peygamberlerinden istemişlerdi. Bu sözlerle peygamberleri reddetmeleri ve emirlerini terketmeleri onlar için mazeret kabul edilmedi, aksine onlara Allah'ın azabı geldi. Senin kavminin durumu da böyledir.

---

176 Bu, Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 327; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 168.)

177 "Allah'ın izniyle ben körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim" (Âl-i İmrân, 3/49).

Süreli her şeyin bir kaydı vardır. Bu beyanın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle anlam verdi: Her kitabın bir zamanı vardır, ondan maksat da peygamberlere indirilen kitaplardır, o kitaplar belli bir zamana kadar uygulanır, sonra neshedilir ve hükmü yürürlükten kaldırılır. Bazıları da şöyle söyledi: [§]Süreli olan her şeyin sona ereceği bir eceli vardır; bununla elle yazmak 445
murad edilmemiş, ancak tespit kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: "Allah o müminlerin kalplerine imanı nakşetmiştir"[178]. Buradaki kalplerine imanı yazdı ifadesi, koydu, tespit etti anlamına gelir, eliyle oraya yazdı mânasına gelmez. Buna göre **süreli her şeyin bir kaydı vardır** ibaresi de belli bir zamana kadar tespit anlamındadır. Âyet-i kerîme, her kitabın bir zamanı vardır mânasına, yani yazılan her şeyin bir zamanı, inatçılara gelecek olan azabın ve peygamberlere yapılacak yardımın bir vakti vardır anlamına da gelebilir. Tayin edilen o zamandan ne önce gelir, ne de sonraya bırakılır. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "Ecelleri gelince bir an geri kalmazlar"[179].

يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

39. "Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır."

Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır. Bazıları şöyle dedi: **Allah dilediğini siler** anlamına gelen cümledeki silmek fiili, başlangıçta her şeyi silinmiş olarak yarattı, önce orada bir şey tespit edilmiş de sonra silinmiş değildir. Aksine her şeyi böyle silinmiş bir şekilde yarattı. Bu, "Biz gecenin nişanını sileriz"[180] mânasındaki âyet gibidir. Yani gece önce farklı tespit edilmiş de sonra silinmiş değildir, aksine başlangıçta öyle silinmiş olarak yaratmıştır. "Gökleri bir direk olmaksızın yükselten Allah'tır"[181] meâlindeki âyet de böyledir; yani önce aşağıya koymuş da sonra yükseltmiş değildir, olduğu gibi yüksek yaratmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Sonra Allah katında bağışlanmış olan amellerin, küçük çocukların yaptıkları ile cezası olmayan ameller olması muhtemeldir. [§]Bazıları şöyle söyledi: Âyet, silmeyi yaratmaya 446

178 el-Mücâdile, 58/22.

179 "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler" (el-A'râf, 7/34).

180 "Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim Rabb'inizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık" (el-İsrâ, 17/12).

181 "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, Allah'tır" (er-Ra'd, 13/2).

hamledilir. Bu da çeşitli şekillerde açıklanabilir. Bir ihtimal, hükümlerin neshedilmesidir, âyet bizâtihî kendisini değil, hükmünü ve onunla amel etmeyi silmek anlamına gelir. **Dilediğini de yerinde bırakır;** yani neshedilmez, onunla amel etmek terkedilmez ve hüküm yerinde kalır. Diğer bir ihtimal, ahvâlin silinmesi anlamına gelmesidir, ondan maksat da bir halden başka bir hale intikal etmek ve dönüşmektir. Meselâ ceninin nutfeden alakaya, alakadan mudğaya dönüşmesi[182] gibi. Cenâb-ı Hak onu bir halden başka bir hale naklediyor, bir durumdan başka bir duruma dönüştürüyor. İşte silmekten maksat budur. Başka bir ihtimal de, silmekten maksadın, insan hayatının mutluluk (saâdet) veya bahtsızlıkla (şekavetle) bitirilmesidir; insan önce kâfir iken bilâhare hayatının sonuna doğru müslüman olur, küfür halinde iken yaptığı amelleri silinip hasenata dönüştürülür veya müslüman iken ömrünün sonuna doğru küfre girer, bütün salih amelleri silinir ve onlardan hiç fayda görmez. Diğer bir ihtimal da şudur: Silmek ve yerinde bırakmaktan maksat, hafaza meleklerinin yazdıkları amellerdir, onlardan cezası ve sevabı olmayanlar silinir, cezası ve sevabı olanlar yerinde kalır, aynen yazıldığı gibi bırakılır. Yahut maksat, insanların yapmış oldukları şeylerdeki niyetleridir, hafaza melekleri insanların niyetlerine muttali olmadıkları için hakikatte ve insanın niyetinde sevap (hasene) olan bir işi, zâhir durumuna göre günah (seyyie) diye, yahut hakikatte günah olan bir şeyi zâhirde sevap diye yazarlar. Cenâb-ı Hak işte bunu değiştirir; yani insanın niyeti kötülük olan fakat zâhirde hayır görünen bir şeyi hakikatte kötü diye, zâhirde kötü olan ama hakikatte hayır olan bir şeyi de hayır diye yazar. Veyahut da bu durum hafaza meleklerinin yazmalarında başka bir açıdan ortaya çıkar, o da şudur: Hafaza melekleri amelleri yazarlar, sonra bu yazdıkları levh-i mahfûzda yazılanlarla karşılaştırılır, hafaza meleklerinin fazla yazdıkları silinir, eksik yazdıkları da ilâve edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

447 **[§]Ana kitap onun katındadır.** Bu cümle de farklı anlamlara gelebilir. Meleklerin yazdıklarının karşılaştırıldığı kitap O'nun katındadır anlamına gelebilir. Nebîlere ve resûllere gönderilen kitapların istinsah edildiği ana kitap O'nun yanındadır, yani levh-i mahfûzdadır anlamına gelebilir. Burada dillerin değişmesinin mânanın değişmesini gerektirmediğine delil vardır. Çünkü o kitapların yazıldığı levh-i mahfûzdaki ana kitabın hangi dilde olduğu bilinmemekte, ancak her kitap gönderildiği peygamberin diliyle indirilmektedir. Aynı şekilde melekler de âdemoğlunun amellerini yazıyorlar, onu yaratılanların diliyle yazmış olmaları ihtimali yoktur; çünkü onların konuştukları dille yazmış

182 bk. el-Hac, 22/5; el-Mü'minûn, 23/14.

olsalardı zâhir olurdu[183], bu durum onların ancak kendi dilleriyle yazdıklarına delâlet eder. Bütün bunlar, dillerin farklı olmasının mânanın farklı olmasını gerektirmediğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾

40. "***Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister*** (bundan önce) ***seni vefat ettirelim, senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir.***"

Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun sanki Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk'ın onlara göndereceğini vâdettiği bütün azabı ve diğer vâdettiklerini kendisine göstermesini arzu etmiş veya Allah'tan onu istemişti. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştu: Onlara vâdettiğimiz şeylerin bir kısmını sana ister gösterelim, ister ondan önce seni vefat ettirelim ve göstermeyelim, **senin görevin sadece tebliğ etmektir.** Yani bu işte senin yapacağın bir şey olmadığı gibi, ondan sana bir şey de olmaz, senin işin sadece tebliğ etmektir. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok"[184]. Bu durumda âyet, bir vâd ve süre belirleme anlamına değil, azarlama ve kınama mânasına gelir. Çünkü âyet, ister o şekilde, ister bu şeklinde bir ihtimal ifadesi kullanmaktadır, dolayısıyla bunun ona nispet edilmesi caiz değildir. **Onlara haber verdiğimiz azabın bir kısmını sana ister gösterelim, ister (bundan önce) seni vefat ettirelim** meâlindeki cümle zâhirde bir tereddüt anlamına gelir; yani vâd anlamına veya Resûlullah'a (s.a.) talepte bulunmasının yasaklanması
mânasına gelmektedir. [§]Eğer talebin yasaklanması söz konusu ise, o zaman 448
onlara azabın gelmesini istemesinin Resûlullah'a yasaklandığı anlamına gelir; yani biz dilersek azabı göndeririz, dilemezsek göndermeyiz demektir. Şayet vâd anlamına geliyorsa, o zaman Allah şunu söylemektedir: Vâdettiklerimizin hepsini değil, ancak bazısını sana göstereceğiz. Yoksa âyetin zâhirinde bir tereddüt anlamı çıkar.

183 Muhtemelen müellif burada kıyâmet günü olacak olan şeye işaret etmektedir.

184 "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir" (Âl-i İmrân, 3/128).

Hesaba çekmek bize aittir. Bu cümle vâdedilen şeyin hesabı ve cezası bize aittir anlamına gelebilir. Buradaki hesap kelimesi, bilinen şekliyle kıyâmet günündeki muhâsebe mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yani Allah onları terkedilmiş ve ihmal edilmiş halde bırakmaz. Yahut bize hesap verecekler, hesaba çekmek bizim işimizdir anlamına da gelebilir. Dilde bunlar caizdir.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَاْتِى الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِه۪ وَهُوَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾

41. "Bizim, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Allah hükmeder, O'nun hükmünü denetleyecek yoktur; O'nun hesaba çekmesi de hızlıdır."

Görmüyorlar mı? Bunun hayret ve uyarı anlamına geldiğini daha önce söylemiştik. Bu ifade iki şekilde yorumlanır. Birincisi, haber anlamına gelir, yani belirtilen fiilleri yaptığımızı onlar görmüşlerdir, demektir. İkincisi, emir anlamına gelir, yani belirtilen fiilleri yaptığımızı görsünler! Buna benzer başka bir âyette de Allah şöyle buyurur: "Yeryüzünde gezmezler mi?"[185] Yani yeryüzünde geziyorlar veya gezsinler mânasına gelir. **Biz, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip duruyoruz.** Bazıları şöyle dedi: Bu beyan küfür diyarının müslümanlar tarafından fethedileceği, kâfirlere karşı onlara Cenâb-ı Hakk'ın yardım edeceği ve o beldeleri kâfirlerin hâkimiyetinden çıkarıp müslümanların hakimiyetine vereceği anlamına gelir; işte bu, bir eksiltmedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak vâdettiği şeylerden bazılarını peygamberine göstereceğini söyleyince, kâfirler şöyle demişlerdi: Allah'ın sana göstereceğini vâdettiği şey nerede? İşte o zaman Allah şöyle buyurdu: **Bizim, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı?** Yani onlara ait olan bazı yerlerin müslümanların eline geçtiğini görmüyorlar mı? Onlara ait olan bazı yerleri müslümanların hakimiyetine vermeye kādir olan, hepsini onlara vermeye de kādirdir. Hâlâ ibret almıyorlar mı? *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı
449 Hakk'ın âyette zikretmiş olduğu eksiltmeden maksat bu olmalıdır. [§]Bazıları şöyle söyledi: Yeryüzünün eksiltilmesinden maksat, o beldedeki fukahanın ve âlimlerin ölmesidir. Bunun açıklaması da şöyledir: Fukaha ve ulemâ, yeryüzünü ve orada yaşayanları mâmur kılanlardır, yeryüzünün ıslahı onlar sayesinde sağlanır. Dolayısıyla onların gitmesi, yeryüzünün eksiltilmesi diye nitelenmiş-

185 "Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi?" (er-Rûm, 30/9).

tir. Bu aynen Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü bozmakla nitelemesi gibidir: "Yeryüzünde düzen bozulurdu"[186]. "Karada ve denizde düzen bozuldu"[187]. Yeryüzünün düzeni kendiliğinden bozulmaz, fakat Allah yeryüzü ehlinin bozulmasını yeryüzünün bozulması olarak niteledi. Buna göre yeryüzü kendiliğinden eksilmez, fakat Allah o belde ehlinin ve orayı mâmur kılanların gitmesini, yeryüzünün eksilmesi olarak niteledi. Beldeleri mâmur kılanlar da o beldenin fukahası ve ulemâsıdır. Bunun, Resûlullah'tan (s.a.) önceki ümmetlerin âlimlerinin, yani Ehl-i Kitap âlimlerinin gitmesi mânasına gelmesi de muhtemeldir. Allah buyuruyor ki: Onların âlimlerinin yok olup gitmelerinden ibret almıyorlar mı? Hiç şüphesiz her peygamber, insanlara âdabı öğretir, onlara bilgi verir, geçmiş ümmetlerin yok olup giden nişânelerini ve kaybolan izlerini onlara yeniden gösterir; peygamberin gönderilmesiyle ulemâ da vücut bulduğu halde nasıl onun peygamberliğini inkâr ederler? Çünkü o vakit, ulemânın ortaya çıkma vakti ve zamanıdır. Eğer âyette sonraki ulemâ ve fukaha kastedilmiş ise, o zaman teselli anlamına gelir, yani yeryüzü, ulemâ ve fukahanın gitmesi halinde eksilmekle nitelenmiş olduğu hale gelir demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah hükmeder, O'nun hükmünü denetleyecek yoktur. Denildi ki: O'nun hükmünü geri çevirecek kimse yoktur. O'nun hükmünden maksat da muhtemelen kâfirler hakkında hükmettiği azaptır. Buna göre Allah şöyle diyor: Onlar için hükmettiği azabı geri çevirecek kimse yoktur! Bu aynen şu âyetteki ifade gibidir: "Rabbim! Adaletinle hükmünü ver"[188]. Yani onlar hakkında verdiğin hükmü adaletle ver! **O'nun hükmünü denetleyecek yoktur.** Bu beyanın, kimse O'nun hükmünü sorgulayamaz, yaratılanlar birbirlerinin hâkimiyet alanına girdiği gibi kimse O'nun hükümranlığının yerine geçemez anlamına gelmesi de muhtemeldir. **[§]**Nitekim Cenâb-ı Hak hafaza melekleri 450
hakkında şöyle buyurdu: "Kişinin önünde ve arkasında takipçiler vardır"[189]. Bunlar o kişiyi korumak ve mâruz kaldığı şeyler konusunda birbirlerini kontrol ederler. *En doğrusunu Allah bilir.* **O'nun hesaba çekmesi de hızlıdır.** Bu ilâhî kelâmı daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[190].

---

186 "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lütufları vardır" (el-Bakara, 2/251).

187 "İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor" (er-Rûm, 30/41).

188 "Rabbim! Adaletinle hükmünü ver. Rabb'imiz Rahmân'dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur" (el-Enbiyâ, 21/112).

189 "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır" (er-Ra‘d, 13/11).

190 Meselâ bk. el-Bakara sûresinin 2/202. âyetinin tefsiri.

وَقَدْ مَكَرَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَم۪يعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

42. "***Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; oysa bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır. O, herkesin neyi hak ve elde ettiğini bilir. İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını yakında anlayacaklardır!***"

Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı; yani onlar sana tuzak kurdukları gibi onlardan öncekiler de peygamberlerine tuzak kurmuşlardı. Cenâb-ı Hak bu sözle insanların verdikleri eziyetlere karşı peygamberine sabrı telkin ediyor. Sonra buradaki tuzak kelimesi iki mânaya gelebilir. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) şahsına tuzak kurdular, yani onu öldürmek ve yok etmek istediler. İkincisi, onun davet ettiği ve ortaya koymak istediği dinine tuzak kurdular, o nuru söndürmek ve ortadan kaldırmak istediler. Onlardan önceki insanların kendi peygamberlerine kurdukları tuzak da bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır. Bu cümle de iki anlama gelir. Birincisi, Cenâb-ı Hak bütün tedbirlere Allah'ın hâkim olduğunu, herkese kurduğu tuzağın cezasını vereceğini söylüyor. İkincisi, hakiki tuzağı kuran Allah'tır, onların hepsini hiç beklemedikleri yerden hak ile yakalayıverir. Onlara gelince, onların yakalaması hak ile değil, bâtıl iledir, sonra çok azı müstesna onlar beklemedikleri yerden yakalamaya muktedir değildirler. Dolayısıyla hakiki tuzak, hak ile yakalamaktır, bu da hakikatte onların değil, Allah'ın elindedir. **Bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır** meâlindeki cümle, tuzak kurmanın bütün tedbir ve idaresi Allah'a aittir anlamına gelebilir, dilerse onu sürdürür, dilerse ona engel olur; bu yetki onlara değil Allah'a aittir. Yahut tuzağın hakikati Allah'a aittir, O'nun tuzağı, insanların tuzağına galip gelir.

O, herkesin neyi hak ve elde ettiğini bilir; yani hayır veya şer olarak neyi hak ettiğini bilir. **İnkâr edenler dünya hayatından kimin kazançlı çıkacağını**
451 **yakında anlayacaklardır!** [§]Buradaki "ukbe'd-dâr" (عُقْبى الدّار) tamlamasından maksadın cennet olduğu sanki onlar tarafından biliniyor gibidir. Bu durumda âyet, "Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek"[191] meâlindeki âyetin sılası olur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu

[191] "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek' dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!" (el-Bakara, 2/111).

söylemektedir: Onlar âhirette kimin kazançlı çıkacağını bilecekler; kendileri mi, yoksa müminler mi? Yahut bu âyet-i kerîme, “Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum”[192] meâlindeki âyetin cevabıdır. Onlar dünya şartlarında kendilerini müminlerden üstün görünce ve dünya bütün imkânlarıyla onlara açılınca, âhiretin de aynı şekilde kendilerinin olacağını zannettiler. Cenâb-ı Hak da işte buna cevap vermektedir.

وَيَقُولُ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

43. “O inkârcılar, ‘Sen peygamber değilsin’ diyorlar. De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter.”

O inkârcılar diyorlar ki; yani dediler ki: **Sen peygamber değilsin;** yani Allah seni peygamber olarak göndermemiştir. Onlar Hz. Peygamber’e (s.a.) böyle diyorlardı, Cenâb-ı Hak da kendisine, onlara şöyle söylemesini emrediyor: **De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah yeter;** ben peygamberim ve Allah’ın size mûcizelerle birlikte gönderdiği elçisiyim. Yahut Resûlullah (s.a.) bu sözü onlara, risâletini ve nübüvvetini ispat etmek için yeterince delil ve kanıt gösterdiği halde kabul etmedikleri ve kendisi de artık onların tasdiklerinden ümidini kestiği sırada söylemişti: **Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter. Kitap bilgisine,** yani Tevrat’a sahip olan da benim peygamber olduğumu bilir, benim resûl ve nebî olduğuma o da şahitlik eder. Kitabın bilgisine sahip olan benim hak yolda ve Allah’ın elçisi olduğumu bilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Onlar için bir delil değil midir?”[193] Başka bir âyette de, “Bilgi sahibi olanlara sorun”[194] buyurmaktadır. Bu âyeti kesre ile “ve min indihî ilmu’l-kitâb” (ومِنْ عِنْدِهِ علمُ الكتاب) şeklinde okuyanlara göre[195], *en doğrusunu Allah bilir ya*, yorumu şöyle yapı-

---

192 “Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum” (el-Kehf, 18/36).

193 “İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?” (eş-Şuarâ, 26/197).

194 “Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun” (en-Nahl, 16/43).

195 Bu hadis zayıf bir isnatla merfû olarak rivayet edilmiştir, İbn Abbâs’tan (r.a.) ve tâbiîlerin pek çoklarından da rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 177-178; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 668). Âyetin bu şekildeki kırâati şazdır, mütevâtir değildir.

lır: “Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilen”[196] bu kitabın
452 ilmi Allah tarafından gelmiştir. [§]Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber’in (s.a.) de âyeti bu şekilde kesre ile “min indihî ilmu’l-kitâb” (مِنْ عِنْدِه علمُ الكتاب) diye okuduğu söylenmiştir. Ancak bütün kırâat imamları üstünlü olarak “ve men indehû ilmu’l-kitâb” (ومَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الكتاب) diye okumayı tercih etmişlerdir. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Bazıları âyeti şu şekilde okudular: “Ve min indihî ulime’l-kitâbu” (ومِنْ عِنْدِهِ عُلِمَ الكتابُ), ancak âyeti kimin böyle okuduğunu bilmiyorum[197]. Abdullah b. Selâm’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, bir de kitap bilgisine sahip olanlar yeter meâlindeki âyet, benim hakkımda nâzil oldu[198]. Eğer bu rivayet sabitse, müfessirlerin söyledikleri, **kitap bilgisine sahip olanlar yeter** meâlindeki âyet, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları hakkında gelmiştir sözünü teyit etmektedir.

---

196 “Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir” (Fussılet, 41/42).

197 Bu da şâz kırâattır. Bu kırâat Hz. Ali (r.a.), Hasan-ı Basrî ve diğerlerine nispet edilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 336; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XIII, 176).

198 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 176; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, IV, 668.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bu, Rab'lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır."

Elif-lâm-râ. Bu, kitaptır. Buradaki elif-lâm-râ, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetle kitabı vücuda getirdiği hurûf-i mukattaadan kinâyedir. **Onu biz indirdik,** onu biz topladık ve kitap haline getirdik, yani o hurûf-i mukattaayı kitap haline getirdik ve sen kitabın ne olduğunu bilmediğin halde onu sana indirdik. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[1]. Diğer bir âyette de şöyle buyurur: "Sen onu kendi elinle yazmayı bilmiyordun"[2]. **İnsanları çıkarman için.** Çıkarma fiilinin Allah'a nispet edilmesi, onun sebeplerini Allah verdiği ve işlerin hakikatinin Allah sayesinde yani O'nun kudretiyle yapıldığı içindir. Çıkarma fiilinin peygamberlere nispet edilmesi ise, Cenâb-ı Hak sebepleri vermeden onun gerçekleşemeyeceğini göstermek içindir. Çünkü bir fiilin oluşmasını sağlayan sebepleri vermeye O'ndan başka kimsenin gücü yetmez. Sonra sebepler iki şekilde olur. Birincisi, ona çağırmaktır. İkincisi, onlara getirdiği beyan ve o konudaki delildir. İşte peygamberlerin getirebildiği sebepler bunlardır. Fiilin hakikatine gelince, ona Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez.

---

1 "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin" (eş-Şûrâ, 42/52).

2 "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi" (el-Ankebût, 29/48).

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için. Buna, küfürden imana çıkarman için diye mâna verildi. Küfre karanlık ismi verildi ki, ikisi de aynı şeydir. Çünkü küfür, göz, kulak ve dil gibi organların bütün işlevlerini örter, dolayısıyla doğru olmayanı görür, doğru olmayanı işitir ve aynı şekilde dil de doğru olmayanı söyler. Bütün organların durumu böyledir. İman ise bütün perdeleri ve örtüleri açar, kaldırır ve örtülmüş olan her şeyi aydınlığa çıkarır. İkincisi, **karanlıklardan,** yani şüphelerden demektir; **aydınlığa** kelimesi de imana ve hidâyete mânasına gelir.

454 [§]Küfürden (inkâr) imana. Burada küfür karanlık diye isimlendirildi. Bu birinci yorumdur. Çünkü küfür görme, işitme ve dil kanallarını kapatır; bu takdirde insan faydalı olmayanları görür ve işitir. Faydalı olmayan sözleri söylemesi de bu sebeple olur, hatta bütün organlar için aynı durum söz konusudur. Oysa iman bütün örtüleri ve perdeleri kaldırır ve her gizli gerçeği aydınlatır. İkincisi karanlıktan, yani şüphelerden aydınlığa, yani iman ve hidâyete

İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için. Aydınlığa çıkarmanın ve hidâyetin Allah'a nispet edilmesi dört açıdan izah edilebilir. Birincisi, emrediyor ve onları sözünü ettiği dine davet ediyor. İkincisi, açıklıyor ve beyan ediyor. Üçüncüsü, özendirilen eylemleri arzu etsinler ve korkutulan fiillerden sakınsınlar diye onları özendiriyor ve korkutuyor. Dördüncüsü, hidâyeti O gerçekleştiriyor, bunu Allah'tan başka kimse yapamaz. Ondan maksat, başarıya ulaştırmak ve hatadan korumaktır. İlk üç madde Resûlullah (s.a.) vasıtasıyla yapılır; yani peygamber emreder ve davet eder, özendirir ve korkutur, beyan eder ve ortaya çıkarır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Elif-lâm-râ. Bu, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için indirdiğimiz kitaptır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: **Bu,** insanların zikredilen şeyden sözü edilen şeye çıkmalarını emretmen için **sana indirdiğimiz kitaptır.** İkincisi, insanları zikredilen şeyden çıkarman için onu sana indirdik.

Rablerinin izniyle. Buna Rab'lerinin emriyle diye anlam verilmiştir, yani onları Rab'lerinin emriyle davet et! [İkincisi], bazıları da Rab'lerinin ilmiyle mânasını verdi, yani bu hurûf-i mukattaayı Allah kendi ilmiyle indirdi. Üçüncüsü, Rab'lerinin muvaffak kılmasıyla anlamına da gelebilir. Allah'tan gelen izin, sözünü ettiğimiz bu üç mânadan birine gelebilir: Emir, ilim ve başarı mânasına.

Güçlü ve övgüye lâyık olanın yoluna çıkarman için; burada kastedilen Allah'tır, yani peygamber onları, her girenin kurtuluşa ereceği Allah'ın yoluna çağırıyor. **O güçlüdür;** güç sahibi olan herkes gücünü O'ndan aldığı için Allah

güçlü (Azîz) diye isim almıştır. [§]Yahut şöyle denilir: O, kendi zatıyla güçlüdür, insanlar gibi başkası sayesinde güçlü değildir. Yahut, O asla mağlup edilemeyen **güçlüdür. Övgüye lâyıktır;** yaptıklarında kötülemenin asla söz konusu olmadığı yegâne mâbuttur; tıpkı tedbir ve idaresinde asla hata bulunmayan bir hakîm gibi. Müfessirler şöyle dedi: **Azîz,** engelleyen, **Hamîd** de ibadetin az olanını da kabul eden anlamına gelir. 455

اَللّٰهِ الَّذٖى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرٖينَ مِنْ عَذَابٍ شَدٖيدٍ ﴿٢﴾

2. "O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı inkârcıların vay haline!"

O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Bu cümledeki Allah kelimesini "ellâhi" (اَللّٰهِ) kesre ile okuyan, bunu, önceki âyetin mevsûlu yapmış ve ikisini tam bir cümle haline getirmiş, kesreyi kesreye tâbi kılmış olur. Allah kelimesini "ellâhu" (اَللّٰهُ) şeklinde ötre ile okuyan da ilk âyetten bağımsız saymış ve müpteda yapmış olur; buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: O öyle bir Allah'tır ki, **göklerde ve yerde olan her şey O'nundur.** Allah kelimesini kesreli olarak zikretti, **O Allah ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur** buyurdu; yaratıklara emrettiği, onları dinine davet ettiği, çeşitli yollarla onları imtihan ettiği, bunu kendi menfaati veya onun buna ihtiyacı olduğu için değil, aksine imtihan edilenlerin menfaati ve ihtiyacı için yaptığı bilinsin diye böyle buyurdu.

Şiddetli azaptan dolayı inkârcıların vay haline! Bazıları şöyle dedi: Âyetteki "veyl" (الويل) kelimesinden maksat zorluk ve şiddettir. "Veyl"in cehennemde bir vâdi ismi olduğu da söylenmiştir. Esam şöyle dedi: Belânın çok şiddetli olmasından dolayı, keder ve üzüntü duyulan her şey için kullanılan bir nidâ edatıdır. Hasan-ı Basrî de böyle demiştir.

اَلَّذٖينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا اُولٰٓئِكَ فٖى ضَلَالٍ بَعٖيدٍ ﴿٣﴾

3. "Onlar, dünya hayatını âhirete tercih eden, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir; işte onlar derin bir sapkınlık içindedirler."

Onlar, dünya hayatını âhirete tercih ederler. Önceki âyette hakkında "veyl" kelimesini kullandığı o kişilerin kim olduğunu Allah bu âyette nitelemektedir: Onlar, dünya hayatını âhirete tercih edenlerdir. Evet, onlar dünya
456 hayatını âhiret hayatına tercih eden ve onu seçenlerdir. [§]Yani onlar dünya hayatıyla yetindiler ve onunla mutlu ve huzurlu oldular. Nitekim Allah da şöyle buyurmaktadır: "Onlar dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu oldular"[3]. Dünya için dünya hayatını seçtiler, fakat âhiret için bir şey seçmediler. Halbuki dünya, sadece dünya için yaratılmamıştır, o ancak âhiret için yaratılmıştır. Kim onu, âhirete giden yol için değil de dünya hayatı için seçerse, sapıklığa düşmüş ve haktan sapmış olur. **Onlar, dünya hayatını âhirete tercih ederler;** onlar dünya hayatını âhirete öyle tercih ederler ki, sonunda âhireti terkeder, ondan vazgeçer ve onu tamamen unuturlar. Ancak müslümanlar da bazan dünya hayatını âhirete tercih ederler, fakat söylediğimiz gibi müslümanlar onu âhiret için severler, onlar ise dünya için severler.

Allah yolundan alıkoyarlar. Buradaki alıkoyma iki ihtimali akla getirir. Birincisi, onlar bizzat kendileri yüz çevirdiler, demektir. İkincisi, onlar, her girenin kurtulacağı Allah'ın yolundan insanları alıkoydular. Ancak bu fiilin hangi anlama geldiği mastarından anlaşılır: Fiilin kökü "sadde, yesuddü, sadden" ve "sudûden" (صَدَّ يَصُدُّ صَدًّا وصُدُودًا) şeklindedir. "Sadden" (صدّاً) mastarı, başkasını alıkoymak anlamına, "sudûden" (صُدوداً) mastarı da yüz çevirmek mânasına gelir. **Onu eğri göstermek isterler;** yani onu ayıplı ve kusurlu gösterirler. Bu cümle, âyet-i kerîmenin onların liderleri, insanları Allah'ın yolundan alıkoyan ve Allah'ın dininde ayıp ve kusur arayan önderleri hakkında geldiğine işaret eder. Ancak onlar bunu yapmaya asla imkân bulamadılar.

[Dalâlet Kelimesinin Anlamı]

İşte onlar derin bir sapkınlık içindedirler. Burada sapkınlık anlamına gelen "dalâl" (ضلال) kelimesi, helâk mânasına gelebilir, yani onlar asla kurtuluş imkânı olmayan bir helâke uğradılar. Şaşırmak, kaybolmak anlamına da gelebilir; yani onlar şaşırdılar ve yollarını kaybettiler, asla doğru yolu bula-
457 mayacaklar. [§]"Dalâl" kelimesi, bâtıl olmak ve boşluğa düşmek mânasına da gelebilir, yani onlar derin bir boşluğa düştüler, asla doğruyu bulamayacaklar. Âyet-i kerîme, ebediyen doğru yola gelmeyeceklerini Allah'ın bildiği ve kendilerine sapkınlık mührü vurulan bir kavim hakkındadır.

---

3 "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenlerdir" (Yûnus, 10/7).

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِه۪ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤﴾

4. "İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir. O, güçlüdür, hikmet sahibidir."

İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik. Diğer kitaplar ümmetlerin kendi dillerinin dışında gönderilmiş olsa bile, bu kitabın kendi kavminin diliyle gönderilmiş olması gerekir. Çünkü bu kitabın bizzat kendisi, onun peygamberliğine delil ve alâmet kılınmıştır. İnsanlar, kendi dillerinde olmasına rağmen onun benzerini meydana getirmekten aciz kalmışlardı, bu durum onun Allah tarafından geldiğini anlamaları içindi. Eğer o, peygamber tarafından uydurulmuş olsaydı, insanların da onun benzerini uydurmaları mümkün idi, çünkü aynı dili kullanıyorlardı. Onun benzerini yapmaktan aciz kaldıklarında, artık o kitabın insanlar tarafından uydurulmuş değil Allah tarafından gönderilmiş olduğu anlaşılır. Sonra **istisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik** cümlesi, farklı şekillerde yorumlanabilir. Bazıları şöyle dedi: Bu durum, insanların dilleri farklılaştıktan sonraki zamanla ilgilidir. O zaman Allah, önceki ümmetlerden farklı dili konuşan sonraki insanlara öncekilerin haberlerini onların diliyle göndermiş, bunu da kendi dillerinde olmayan o haberleri ancak Allah'ın haber vermesi ile bildiklerini anlasınlar diye böyle yapmıştır. [İkincisi], bazıları da şöyle söyledi: Cenâb-ı Hak, insanların söyleyecek sözleri olmasın diye her peygamberi kendi kavminin dili ile göndermiştir. Nitekim bir âyette onların şu sözlerini aktarıyor: "Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi?"[4] Üçüncüsü, onların dillerinde biri peygamber olarak gönderildiğinde, aynı dili konuşmadıkları birine göre onu daha kolay kabul eder ve daha çabuk benimserler. Çünkü her tür ve her cins, kendi cinsinden ve özünden olanı, böyle olmayandan daha kolay benimser. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Şayet peygamberi bir melek yapsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokardık"[5]. **[§]**Çünkü meleği ken- **458**

[4] "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!' De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. (Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor" (Fussılet, 41/44).

[5] "Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük" (el-En'âm, 6/9).

di hüviyetiyle görmek ve ona bakmak, insanın gücü dâhilinde değildir. Buna göre her dil sahibi, kendi dilini konuşanı başkasından daha kolay kabul eder ve daha çabuk benimser.

Onlara açık açık anlatsın diye; bazıları buna şöyle bir anlam verdiler: Onlar için daha açık ve daha anlaşılır olsun diye. Bazıları da, peygamberlerinin sözlerini anlasınlar diye mânasını verdi. **Onlara açık açık anlatsın; bundan sonra Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir.** Yani sapkınlık yoluna götüren sebebi tercih edeni sapkınlığa, doğru yola götüren sebebi tercih edeni de doğru yola iletir. Bazıları da şöyle dedi: **Allah dilediğini sapkınlık içerisinde bırakır, dilediğini de doğru yola iletir;** peygamberleri yalanlayanları sapkınlığa düşürmek, tasdik edenleri de doğru yola iletmek Allah'ın hükmüdür. Ancak bunların doğrusu ilk zikrettiğimiz yorumdur: Sapkınlık sebebini tercih edeni Allah sapkınlığa düşürür, dilediğini de, yani doğru yola götüren sebebi tercih edeni de doğru yola iletir. **O, güçlüdür, hikmet sahibidir.** Çünkü bütün yaratılanlar O'na muhtaçtırlar, O'nun karşısında zelil ve hakirdirler, güçlü olan da gücünü O'ndan almaktadır. Yahut O, asla mağlup edilemeyen bir gücün sahibidir. **Hakîmdir,** hükmünde ve idaresinde asla hata bulunmayandır. Yahut peygamberleri göndermesinde ve bütün fiillerinde **hikmet sahibidir,** yaptığında asla hata görülmez, hep isabetlidir, her şeyi ait olduğu yere koyandır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِۜ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾

5. "Mûsâ'yı da, 'Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın onlara yaşattığı** (güzel) **günleri hatırlat!' diye mûcizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır."

Mûsâ'yı da mûcizelerimizle göndermiştik. Allah'ın mûcizelerinden maksat muhtemelen Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine dair gönderdiği deliller ve kanıtlardır. Peygamberliğini ispat etmek için Hz. Mûsâ'ya göndermiş olduğu deliller olması da muhtemeldir. Allah'ın mûcizelerine istersen delilleri diyebilirsin, istersen alâmetleri de diyebilirsin. Mûcizeleri, alâmetleri ve delilleri aynı anlama gelirler. Dolayısıyla maksat ya Allah'ın

vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin alâmetleridir, ya da Hz. Mûsâ'nın peygamberliğinin alâmetleridir. Bazıları "bi-âyâtine" (بآياتنا) kelimesine dinimizle anlamını verdi; yani biz Mûsâ'yı, insanları davet etmesi için **kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar diye,** kendi dinimizle gönderdik. Cenâb-ı Hak bütün resûlleri ve nebîleri bunun için göndermiştir. Bütün peygamberler, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaları için gönderilmiştir. Bu konuyu daha önce çeşitli yerlerde zikrettik.

[§]**Ve Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat, diye.** Buradaki 459
hatırlat fiili, öğüt vermek anlamına gelir, yani onlara Allah'ın günleriyle öğüt ver! Bazılarına göre Allah'ın günlerinden maksat, nimetleridir. Katâde şöyle dedi: Allah Hz. Mûsâ'ya, insanlara vermiş olduğu nimetleri kendilerine hatırlatmasını emretmektedir;[6] Cenâb-ı Hak tıpkı bir kavmin yaşadığı mutlu günler gibi size nimetlerle dolu öyle günler vermiştir ki, o günlerde size nice hayırlar lütfeylemiş, nice kötülükleri de sizden uzaklaştırmıştır, nice sıkıntıyı sizden gidermiş, nice üzüntüyü yok edip sizi rahatlatmıştır; Allahım! Ey Rabb'imiz, sana hamdolsun!… Bazıları şöyle dedi: Allah'ın günleri, Allah'ın yarattığı olaylar anlamına gelir, yani onlara geçmiş ümmetler hakkında Allah'ın yarattığı olayları hatırlat! Onlar peygamberleri yalanladıklarında Allah kendilerini nasıl helâk etmiş! Şu yorum da ihtimal dâhilindedir: Peygamberleri tasdik edenlere Allah'ın nimetlerini hatırlat, peygamberleri tasdik etmeleri sayesinde Allah onları azaptan ve helâk olmaktan kurtarmıştı. Aynı şekilde peygamberleri yalanlamaları sebebiyle Allah'ın onların başlarına getirdiği belâları ve onları nasıl helâk ettiğini de onlara anlat! Âyetteki **Allah'ın günleri** ibaresinden maksat bilinen anlamıyla günlerdir. Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ'ya o günleri insanlara hatırlatmasını emretmektedir, çünkü günler onlara rızıklarını getirmekte, amellerini ve ömürlerini devam ettirmektedir; iyi ise iyi, kötü ise kötü olacak ve onların ömürlerini ve ecellerini bitirecek. Günlerin onlara rızık getirmesi, Allah'tan kendilerine gelen bir lütuftur, ömürlerini ve ecellerini bitirmesi de Allah'ın hükümranlığının ve kudretinin göstergesidir. İşte Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ'ya bunları insanlara hatırlatmasını emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*
[§]Bu âyette, sanki Hz. Mûsâ'ya, İsrâiloğularına Firavun'dan gördükleri çeşitli 460
işkenceleri ve sonra ondan nasıl kurtarıldıklarını hatırlatması emredilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onlara geçmiş günleri ve sonra onu izleyen günleri hatırlat! Bu yorum sanki daha doğru gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 184. Taberî ibarenin sadece bu kadarın rivayet etmiştir.

Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır. Sabrın, Allah'a isyandan ve bütün yasaklardan kendini uzak tutmak anlamına geldiğini, şükrün de Allah'a itaat etme arzusu olduğunu daha önce söylemiştik[7]. Cenâb-ı Hak, âyetlerde zikrettiği şeylerin peygamberlere dil uzatan, onlara büyüklenen, onların sözlerini kabul etmeyen ve davetlerinden yüz çevirenler için değil, kendini Allah'a isyandan tutan ve O'na itaati arzulayan kimseler için olduğunu haber vermektedir. Çünkü öyleleri ne ibret alırlar ve ne de mûcize onlara fayda verir! Bunlar ancak zikrettiğimiz o sabreden ve şükreden kullar içindir. Âyetteki "sabbâr" (صبّار) ve "şekûr" (شكور) kelimeleri, müminden kinâye gibidir. Çünkü Allah'a ve O'nun birliğine iman eden herkes, O'na isyan etmekten kendini tutmak gerektiğine ve her ne kadar bazan isyan etse bile her türlü itaatin gerekli olduğuna da inanır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Bunda müminler için ibretler vardır. Nitekim başka âyetlerde bunu söylemektedir: "Onda inananlar için bir ders vardır"[8]. "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için"[9]. "Ve takvâ sahipleri için"[10]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ
فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ
نِسَٓاءَكُمْ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿٦﴾

6. "Mûsâ kavmine şöyle demişti: Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar size işkencenin en kötüsünü revâ görüyor, erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunlarda size Rabb'inizden büyük bir imtihan vardı."

Mûsâ kavmine şöyle demişti: Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Bu âyette gizli bırakılmış bazı kelimeler var gibidir, o da başka bir âyette şöyle ifade edilmektedir: "Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size

---

7 bk. el-Enfâl sûresinin 8/66. âyetinin tefsiri.

8 el-Hicr, 15/77; el-Ankebût, 29/44.

9 "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır" (ez-Zâriyât, 51/20).

10 Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Bu Kur'ân insanlara bir açıklama, takvâ sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür" (Âl-i İmrân, 3/138).

verdi"[11]. **İşkencenin en kötüsünü revâ gören Firavun'un adamlarından sizi kurtardığını da hatırlayın!** [§]Denildi ki: Size **işkencenin en kötüsüyle** azap 461
ediyorlardı. Bazıları da şöyle dedi: **Onlar sizi işkencenin en kötüsüne** uğratıyorlardı; **erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı.** Bu âyetteki "sevm" (السوم) kelimesi, tattırmak ve mâruz bırakmak anlamına gelir. "Sâmenî kezâ" (سامنى كذا) ifadesi, bana tattırdı ve beni ona mâruz bıraktı demektir. "Sümtü'd-dâbbete ʿale'l-havd" (سُمْتُ الدّابّة على الحوض) denilince de hayvanı havuza götürüp suvardım, denilmiş olur. **Bunlarda size Rabb'inizden büyük bir imtihan vardır.** Bu cümleyi de Bakara ve A'râf sûrelerinde açıklamıştık[12]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَز۪يدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَاب۪ي لَشَد۪يدٌ ﴿٧﴾

7. "Hani Rabb'iniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) ***daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti."***

Hani Rabb'iniz size bildirmişti. Bazıları buna, hani Rabb'iniz şöyle demişti, diye mâna verdi. Şöyle de denildi: Hani Rabb'iniz, size bilgi vermiş ve sizi haberdar etmişti. Araplar bazan if'âl bâbındaki fiilleri tefe'ul bâbı mânasında kullanırlar. Buradaki fiil de o anlamdadır. "Ev'ade ve teva'ade" (أوْعَدَ وتَوَعَدَ) fiili de böyledir. Bu, Ferrâ'nın sözüdür[13]. Kelimenin hakikati, Rabb'iniz vâdetti veya Rabb'iniz taahhüt etti anlamına gelir; **eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim.** Cenâb-ı Hak burada şu nimete şükrederseniz demiyor, onun hangi nimet olduğunu açıklamıyor, bütün nimetleri veya nimetlerden birini kastediyor. Şöyle şükrederseniz diye de demiyor[14]. **Size daha çok vereceğim,** burada da Allah neyi, hangisinden daha çok vereceğini söylemiyor. **Eğer şükrederseniz** ibaresi sanki tevhit ile şükrederseniz anlamına gelmektedir, yani sizi yaratan Cenâb-ı Hakk'ın bir olduğuna dünyada iken inanırsanız, zevk alma duygusunu ve dünyada içinde bulunduğunuz nimetleri size O'nun verdiğine ve sizleri en güzel surette yaratanın O olduğuna inanırsanız, âhirette ebedî nimetleri **size daha çok vereceğim.** Bu yoruma göre Cenâb-ı Hak sanki

11 el-Mâide, 5/20.

12 bk. el-Bakara, 2/49 ve el-A'râf, 7/141. âyetlerinin tefsiri.

13 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 4.

14 Yani sözle veya fiille hangi şekilde şükrederseniz edin, diyor.

şöyle demiş olmaktadır: Siz eğer şükrediciler olarak âhirete gelirseniz, ben de ebedî nimetleri **size daha çok vereceğim.** İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşü de böyledir veya buna yakındır[15]. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak öyle buyuruyor: **Nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!** Yani eğer **nankörlük**
462 **ederseniz,** [§]Allah'ın birliğine inanmazsanız, O'na başkalarını ortak koşarsanız ve Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü O'ndan başkasına tevcih ederseniz, **hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!** Muhtemelen Cenâb-ı Hak, insanın şükrettiği her çeşit nimeti dünyada arttıracak ve onun devamını sağlayacaktır, anlamına da gelir.

Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim. Hiç şüphesiz bu bir lütuf ve ihsandır. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi şükür, bir mükâfat ve karşılıktır. Lütfettiği nimetlere karşılık Allah Teâlâ'ya mükâfat verilmez, insanlar zikredilen şükrü yapmakla kendilerine daha çok nimet verilmesini istemektedirler. O, hakikatte şükür değildir, ancak Allah'tan gelen bir lütuftur, onu belirtmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenler…"[16] "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını satın almıştır"[17]. Bu canlar ve mallar hakikatte onların değil Allah'ındı. Onların ödünç verdikleri şey, kendileri için verdikleri bir ödünç idi. Satın alma olayı da böyledir, onlar kendileri için efendilerinden satın alıyorlardı. Fakat Allah onların canlarını satın almayı kendisinin bir lütfu ve ihsanı olarak zikretmektedir. Buna göre Allah'a şükretmekle insanlar kendileri için Allah'tan daha çok lütuf istemektedirler. Her ne kadar şükür zâhirde bir karşılık vermek anlamına geliyor ise de, Allah ile kullar arasında karşılık vermek söz konusu olmaz, ancak fazlalık sebebi olur. Cenâb-ı Hak tasaddukta bulunmaya ödünç adını verdiği gibi, şükretmeye de Allah'ın lütfu ve ihsanı adı verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

15 İbn Abbâs'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Siz eğer Allah'ın birliğine inanır ve itaat ederseniz, size mutlaka daha çok sevap vereceğim (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 343; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 190).

16 "Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır" (el-Hadîd, 57/18).

17 "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur" (et-Tevbe, 9/111).

وَقَالَ مُوسٰٓى اِنْ تَكْفُرُٓوا اَنْتُمْ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا فَاِنَّ اللّٰهَ
لَغَنِىٌّ حَمٖيدٌ ﴿٨﴾

8. "Yine Mûsâ, 'Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır' demişti."

Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmaktadır: **Yine Mûsâ, 'Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır' demişti.** Yani Allah zatıyla zengindir, kimseye muhtaç değildir. Emretmiş olduğu şeyi, kendisinin ihtiyacı ve menfaati için emretmemektedir. Fakat O'nun sizi imtihan etmesi, [§]ancak sizin şahsınızın 463
ihtiyacı ve bedenlerinizin menfaati içindir. Bazıları şöyle dedi: **Siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük etseniz dahi bilin ki Allah kimseye muhtaç değildir, övgüye lâyıktır** cümlesi, Allah bütün yaratıklardan müstağnidir ve yaratılanlar nezdinde övgüye lâyıktır, anlamına gelir. Söylediğimiz gibi Allah, yapılmasını emrettiği fiilleri kendi menfaati ve şahsının ihtiyacı için değil, halkın faydalanması ve onların ihtiyaçlarının karşılanması için emretmektedir. Aynı şekilde yasakladığı fiilleri de kendine zarar geleceği korkusundan değil, insanlara zarar vereceği ve âfetlerin onlara yöneleceği için yasaklamıştır. Azîz ve Celîl olan Allah bu âyette, yarattıklarına, onların itaatine, ibadetine ve kendisine şükretmelerine ihtiyacı olmadığını haber vermektedir. "Hamîd" (حميد), yaptıklarında asla eleştirilemeyen anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer insanlar inkâr ederlerse, hiç şüphesiz Allah onlardan kimin inkâr edeceğini biliyordu, O'nun bunu bilmesi, onları yaratmasında eleştirilmesini gerektirmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذٖينَ
مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّٓوا
اَيْدِيَهُمْ فٖٓى اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُٓوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ وَاِنَّا لَفٖى
شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَٓا اِلَيْهِ مُرٖيبٍ ﴿٩﴾

9. Sizden öncekiler, Nuh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ***ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp***

getirerek, 'Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz' dediler."

Sizden öncekilerden Nuh kavmi hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Bu âyet-i kerîme, müminlere ve peygamberlere hitap ediyor gibidir. Cenâb-ı Hak onları sabra teşvik etmekte, kâfirlerin yalanlamalarına, eziyetlerine ve alaylarına karşı onları uyarmakta ve şöyle buyurmaktadır: **Sizden öncekiler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı?** Yani sizden öncekiler hakkındaki bilgiler size mutlaka gelmiştir, o bilgilerde Hz. Peygamber'e onların yaptığı gibi yapmanıza engel olacak şeyler vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi"[18]. Yani peygamberleri yalanlamaları ve etbâı ile alay etmeleri sebebiyle onların başlarına neler geldiğine dair haberler size geldi. Mâruz kaldıkları şeyler kendilerine daha kolay ve daha hafif gelsin diye Cenâb-ı Hak bunları peygamber-
464 lere hatırlatmaktadır; [§]çünkü emsallerinin neden dolayı belâya ve sıkıntıya mâruz kaldığını bilene bunlar, hususen ona mâruz kalandan daha kolay ve daha hafif gelir. Buradaki hitabın kâfirlere yapılmış olması da muhtemeldir; Allah, **sizden öncekiler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı?** buyurmaktadır, yani insanların peygamberleri yalanlamaları ve etbâı ile alay etmeleri sebebiyle başlarına neler geldiğine dair haberler size geldi, onların başlarına gelen şeyler sizin de başınıza gelebilir. Çünkü onların başına bunu gönderen, halen diridir ve aynı şeyin benzerini göndermeye kādirdir. Bu durumda âyet, geçmişteki insanların yaptıklarından sakınmaları için kâfirleri korkutma, ayıplama, azarlama ve olacak olanı bekleme anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Bu âyet, Hz. Âdem'e varıncaya kadar soyunu tespite çalışmanın ve onları akılda tutmanın gereksiz bir meşguliyet ve zorlama olduğuna işaret etmektedir. Nitekim bir rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.) soyunun Mudar'a kadar tespit edildiği, ondan sonrasına gidilemediği belirtilmektedir[19]. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Onları (tam olarak) ancak**

---

18 el-Kamer, 54/4.

19 Bu ifadeyi kaynaklarda bulamadık. Ancak Mudar, Arap kabilelerinin pek çoklarının atasıdır, Kureyş de o kabilelerden biridir. Onun Hz. İbrahim'in (s.a.) dinine inanan bir mümin olduğu rivayet edilir. O, Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnan'dır. Adnan ile İbrahim aleyhisselâmın oğlu Hz. İsmail (s.a.) arasındaki kişiler hakkında ihtilaf vardır. Hz. Peygamber'le (s.a.) Adnan arasındaki kişiler konusunda ise ittifak vardır (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 528-529). Ebû Ubeyd ve İbnü'l-Münzir, İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet ederler: Adnan ile İsmail arasında otuz ata vardır ve bunlar bilinmemektedir. Ebû Ubeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebû Hâtim, Urve b. Zübeyr'in şu sözünü rivayet ederler: Mead b. Adnan'dan sonrasını bilen birini görmedik (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 10).

Allah bilir meâlindeki âyet, geçmişlerin soyunu bildiğini söyleyenin iddiasını yalanlamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak **onları ancak Allah bilir** buyurmaktadır. "Onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var"[20] meâlindeki âyet de, geçmiştekilerin hepsinin hayat hikâyesini anlatmadığına delâlet etmektedir. Allah'ın, peygamberine anlatmadığını bilmeye çalışmak ve bunun için zorlanmak daha da anlamsızdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Beyyinât]

[§]Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi. Denildi ki: Buradaki **465**
"beyyinât" (البيّنات) kelimesi, Allah'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine dair açıklamalar anlamına gelir. Peygamberlerin risâleti ve nübüvveti ispat etmek için getirdikleri kanıtlar anlamına da gelebilir. Bazıları şöyle dedi: "Beyyinât" (البيّنات), onların sakındıkları ve yaptıkları şeyler, kendilerine helâl olan ve haram olan şeyler hakkında açıklama anlamına gelir.

Ellerini ağızlarına götürüp getirdiler. Bu beyanın yalanlamaktan ve kabul etmemekten kinâye ve temsilî bir ifade olması muhtemeldir. Çünkü onların ellerini ağızlarına götürmeleri tasdik etmelerine engeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette, daveti kabulden kaçınanlar için "Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir"[21] benzetmesini yapmaktadır. Başka bir âyette de, "Sizi gerisin geri döndürürler"[22] buyurmaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyet, sanki gerçek anlamda ellerini ağızlarına götürdükleri anlamını içermektedir. Bu da iki anlama gelir. Birincisi, onlar ellerini peygamberlerin ağızlarına götürerek siz yalan söylüyorsunuz, dediler. İkincisi, ellerinin bizzat kendi ağızlarına götürdüler, böylece peygamberleri susturmaya çalıştılar, onlarla ve onların etbâı ile alay ettiler. Nitekim bir âyette, "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir"[23] buyurmaktadır. Bunun anlamını yerinde açıklamıştık. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlama gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

20 "Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var" (el-Mü'min, 40/78).

21 "Dua edilmeye lâyık olan O'dur. O'nun dışında el açıp dua ettikleri şeyler, onların hiçbir isteğini karşılayamazlar. Onlar ancak, ağzına gelsin diye iki avucunu suya doğru açıp yalvaran kimse gibidir. Halbuki bu yoldan su asla onun ağzına gelecek değildir. Kâfirlerin duası hep boşa gider" (er-Ra'd, 13/14).

22 "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz" (Âl-i İmrân, 3/149).

23 "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir" (el-Enfâl, 8/35).

Biz size gönderilene inanmıyoruz, dediler. Size gönderilen ifadesi, tevhit anlamına gelebilir. Çünkü onlar insanları tevhide ve Allah'a kulluğa çağırmak için gönderilmişlerdi. **Bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz** meâlindeki cümle de bu anlamı teyit etmektedir. Peygamberler de onlara, "Allah hakkında bir şüphe mi var?"[24] dediler. **Biz size gönderilene inanmıyoruz** meâlindeki cümle, peygamberliğin ispatına ve bu konuda getirilen delillere inanmıyoruz anlamına gelebilir. Buna göre **bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz** meâlindeki cümle de, risâleti ve nübüvveti tasdik konusunda **kuşku içindeyiz** anlamına gelir. Bu ilâhî kelâm, onların putlara tapmak konusunda da kuşku içinde olduklarına işaret eder. Çünkü bu konuda onların şayet bir beyanı, delili ve daveti olsaydı, **bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz** demezler, kesin bir ifade kullanırlardı. Dolayısıyla bu âyet, onların tapmış oldukları putlara ibadet
466 konusunda ciddi bir şüphe ve kuşku içinde olduklarına işaret etmektedir. [§]
Sonra şüphe ve kuşku anlamına gelen "şekk" (الشكّ) ve "rayb" (الرَّيْب) kelimeleri hakkında bazıları, aynı mânaya gelir, dedi. Bazıları da şöyle dedi: "Şek", bilinen şekliyle şüphe demektir. "Rayb" ise, şüphede son noktayı ifade eder.

Ellerini ağızlarına götürüp getirirler meâlindeki cümle hakkında bazı müfessirler şöyle dedi: Davet edildikleri dine kızdıkları için parmaklarını ısırırlar. Bazıları şöyle söyledi: Peygamberlerin sözlerini reddettiler ve onları yalanladılar demektir. Bunu âyetin başında belirtmiştik. Bazıları da şöyle dedi: Peygamberleri ağızlarıyla reddettiler.

قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ
لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى قَالُٓوا اِنْ
اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُنَا
فَاْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

10. "Peygamberleri, 'Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor' dediler. Onlar, 'Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!' diye cevap verdiler."

---

[24] İbrâhim, 14/10.

Peygamberleri, 'Allah hakkında bir şüphe mi var?' dediler. Yani Allah'ın ulûhiyeti konusunda şüphe mi var? Yahut Allah'a kullukta şüphe mi var? O'nun ulûhiyetinde ve O'na kullukta hiçbir şüphe yoktur; çünkü O'nun ilâh ve mâbut olduğunu siz de ikrar ediyorsunuz. O'nun ilâh ve mâbut olduğunu babalarınız da ikrar ediyorlardı, dolayısıyla O'nun ulûhiyetinde ve O'na kullukta hiç şüphe yoktur. Şüphe ancak sizin taptığınız putlara kullukta ve onların ulûhiyetinde vardır. Sizin atalarınız da Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ve O'nun mâbut olduğunu şu sözlerle ikrar ediyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[25]. "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[26]. Onlar gökleri ve yeri yaratanın ve ikisi arasında bulunan her şeyi yaratanın Allah olduğunu şu sözlerle ikrar ediyorlardı: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[27]. [§]Onların taptıkları putlar ise hiçbir 467
şey yaratmadılar. Dolayısıyla Allah hakkında sizde de bir şüphe yoktur. Ancak sizin Allah'ı bırakıp taptığınız putlarda veya Allah'ın birliğinde şüpheniz vardır. Yahut şöyle demektedir: **Allah hakkında bir şüphe mi var?** Yani Allah'ın mâbut olduğunda şüphe mi var? Yani Allah'ın mâbut olarak var olduğunda hiç şüphe yoktur. Şüphe ancak onların, "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" dedikleri putlarda vardır. Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın mâbut olduğunda ise hiç şüphe yoktur. Burada sanki bazı kelimeler gizlenmiş gibidir; yani gökleri ve yeri yarattığını ikrar ettiğiniz ve onları yaratanın kendisi olduğunu sizin de bildiğiniz Allah hakkında hiç şüphe yoktur. Âyetin delil getirmek anlamına gelmesi de muhtemeldir; yani **Allah hakkında bir şüphe mi var?** Gökleri ve yeri O'nun yarattığında şüphe mi var? Yani siz de biliyorsunuz ki O, gökleri ve yeri yaratandır, onları Allah'ın yarattığını siz de ikrar ediyorsunuz.

O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor. Bu cümlenin iki anlama gelmesi ihtimal dâhilindedir. Birincisi, sizin fetret döneminde iken işlediğiniz günahlarınızı müslüman olduğunuzda bağışlayacaktır. İkincisi, onlar müslüman oldukları ve Allah'a iftira ettiklerinden, O'na lâyık olmayan sözlerinden tövbe ettikleri takdirde, Cenâb-ı Hak onların günahlarını bağışlayacağını vâdetmektedir. Yani siz Allah'a iftira etmiş, O'nun hakkında uygun olmayan sözleri söylemiş ve gönderdiği peygamberleri yalanlamış olsanız da, müslüman olduğunuz, tövbe ettiğiniz ve peygamberleri tasdik ettiğiniz takdirde Allah sizin bütün günahlarınızı bağışlayacaktır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın

---

25 ez-Zümer, 39/3.

26 Yûnus, 10/18.

27 Lukmân, 31/25.

yaratılanlara olan lütfu ve güzel muamelesi belirtilmektedir. Şöyle bir ihtimal de vardır: **O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor** ilâhî kelâmı, "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız, diyorlar"[28] meâlindeki âyetin cevabıdır. Allah buyuruyor ki: Müslüman olduğunuz ve tövbe ettiğiniz takdirde yurdunuzdan atılmayacaksınız, ancak belirlenen ecelinizi beklersiniz, **o vakte kadar da süre veriyor.**

[İki Ecel]

Mûtezile, bu âyetin zâhirine takılarak iki ecel bulunduğunu söylüyor: Şu fiili yaptığı haldeki eceli ile şöyle yaptığı haldeki eceli. Fakat iki ecel kabul et-
468 mek, ancak akıbetler hakkında cahil olan kişinin onları bilmemesiyle olur. **[§]** Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah ise, olanı da olacak olanı da bilendir. Allah olacak olanı da bildiği için O'nun katında iki ecelin var olma ihtimali yoktur. Allah herkesin ecelini ancak olacağını bildiği vakte koymuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Onlar, 'Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz' diye cevap verdiler. Onların sözlerinde iki açıdan çelişki vardır. Birincisi, onlar peygamberlerine itaate ve tâbi olmaya yanaşmadılar, çünkü peygamberler de onlar gibi insan idiler, sonra putlara tapmak konusunda kendileri gibi insan olan atalarına itaat ettiler ve onlara tâbi oldular. Şöyle dediler: **Bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz.** Bu, sözdeki çelişkidir. İkincisi, onlar peygamberleri tâbi olunan kişi olarak kabul etmediler, çünkü onlar da insandı; fakat kendi nefislerini tâbi olunan kişi yapmaktan geri durmadılar, peygamberleri bırakıp başkalarına tâbi oldular veya başkalarının etbâı oldular. Şöyle dediler: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz."[29] Bu da sözdeki başka bir çelişkidir.

O halde bize, açık bir delil getirin! Onlar, davet edilmiş oldukları Allah'ın ulûhiyeti ve rubûbiyeti konusunda veya Allah'tan gelen risâlet iddialarına delil istediler. Gözlerinin değdiği her şeyde Allah'ın birliğinin ve ulûhiyetinin delili vardı. Fakat onlar inat olsun diye delil istediler. Aynı şekilde peygamberler, risâlet davalarına da delil getirmişlerdi, fakat onlar inat edip büyüklük taslayarak onu reddettiler. Bu sefer onları kabule zorlayacak ve mecbur edecek veya geldiğinde kendilerini helâk edecek bir mûcize ve delil istediler. O zaman

28 el-Kasas, 28/57.

29 ez-Zuhruf, 43/23.

peygamberler onlara şöyle cevap verdiler: "Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir."[30] Yani sizi helâk edecek olan bir delili getirmek bizim elimizde değildir, o ancak Allah'ın elindedir, Allah dilerse onu yapar, dilemezse yapmaz.

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ؕ وَمَا كَانَ لَنَٓا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِؕ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

[§]11. "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi 469
sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah'a dayansınlar."

Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız. Yani bizim de sizin gibi insan olmaktan başka bir halimiz yok. Bu âyette Bâtınîler'in iddialarının reddine işaret vardır, çünkü onlar insan cevherinde risâletin bulunmasını inkâr ediyor ve diyorlardı ki: Risâlet ancak ruhaniyetin cevherinde bulunur. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, insanların "Siz de bizim gibi sadece insansınız" demelerine şu cevabı vermişlerdi: **Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız.** Onlar, kendileri için insan olmaktan başka bir şey söylemediler. İşte onların, **biz de sizin gibi sadece insanız** demeleri, Bâtınîler'in iddialarının bâtıl olduğunu gösterir. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, kendilerinde Allah'ın lütfundan başka bir şeyin bulunduğundan söz etmediler.

Fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur. Bu ilâhî kelâm da Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir. Onlar şöyle diyorlar: Allah, peygamberliği hak edenden başka hiç kimseye özel olarak peygamberlik vermez. Bu da göstermektedir ki, Allah onlara lütfetmiş ve kendilerini özel olarak seçmiştir, peygamber olmaları yaptıkları amellerle onu hak ettikleri için değildir, Allah'ın lütfu ve ihsanı onların üzerinde olduğu içindir.

---

30 İbrâhim, 14/11.

Allah’ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Daha önce de söylediğimiz gibi[31] iznin anlamı mübah olmaktır, yasağın zıddıdır. Ancak Kur’ân’da zikredilen izin kelimesinin hepsi aynı mânaya gelmez, her yerde farklı bir anlam kazanır ve bulunduğu yere göre uygun bir mâna verilir. Bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Sonunda Allah’ın izniyle onları yendiler”[32]. Yani Allah’ın yardımıyla yendiler, çünkü hezimet, yardımın geldiği yerde olur, bu itibarla bu âyetteki izin kelimesine yardım anlamı verilir. Başka bir âyette şöyle buyurdu: “Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim”[33]. Yani Allah’ın yaratmasıyla ölüyü diriltirim demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki izin kelimesi de bu anlama gelir. Çünkü şöyle demektedir: **Allah’ın izni olmadan**
470 **bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir.** [§] Yani Allah’ın yaratması olmadan ve onu bizim elimizde gerçekleştirmeden biz size bir delil getiremeyiz. İşte Kur’ân’da geçen izin kelimesi cümlenin siyak ve sibakına göre oraya uygun bir anlam verilir. İzin kelimesinin bu âyette emir mânasına gelmesi de muhtemeldir, yani biz delili Allah’ın emriyle getiririz, Allah onu getirmeyi bize emrederse getiririz.

Müminler ancak Allah’a dayansınlar. Bu cümle, insanların yaptıkları eziyet ve tehdidin arkasından gelmiş gibidir. Peygamberler şöyle dediler: Sizin tehdidinize ve eziyetlerinize karşı müminler yalnız Allah’a güvenip dayanırlar. **Müminler ancak Allah’a dayansınlar** meâlindeki cümle, iki mânaya gelir. Birincisi, emir anlamına gelir, yani ey müminler, kâfirlerin bütün tehditlerine karşı ve bütün işlerinizde Allah’a güvenip dayanın! İkincisi de müminlerin yaptıklarından haber vermek anlamına gelir; onlar ancak Allah’a dayanırlar, bütün işlerinde O’na güvenirler, her türlü hayır ve iyiliği bir takım sebep ve vasıtalardan değil O’ndan beklerler. Kâfirler ise sebeplere güvenip dayanırlar, her türlü bolluğu ve hayrı sebeplerden beklerler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا لَنَٓا اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَٓا
اٰذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

---

31 bk. el-Bakara, 2/213; Yûnus, 10/100; İbrâhim, 14/1. âyetlerinin tefsiri.

32 “Sonunda Allah’ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût’u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti” (el-Bakara, 2/251).

33 Âl-i İmrân, 3/49. Bu söz âyette, Hz. Îsâ’nın kelâmı olarak hikâye edilmektedir.

12. “Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah’a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz. Tevekkül edenler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler.”

Ne diye biz Allah’a dayanıp güvenmeyelim? Bu söz sanki, peygamberlerin “Allah’ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemiz mümkün değildir. Müminler ancak Allah’a dayansınlar”[34] şeklindeki sözlerine onların verdikleri cevap üzerine söylenmiş gibidir, o zaman peygamberler şöyle demişlerdi: **Ne diye biz Allah’a dayanıp güvenmeyelim?** Fakat onlar tarafından söyleneni âyet belirtmemekte, sadece peygamberlerin onlara verdiği cevaptan söz etmektedir: **Ne diye biz Allah’a dayanıp güvenmeyelim?**

Üstelik bize yollarımızı göstermiş olduğu halde. Bazıları şöyle dedi: Allah bize gideceğimiz yolu göstermiştir. Bize göre ise âyet, girmemiz gereken yola girmeye bizi muvaffak kıldı ve onu bize ikram etti, anlamına gelir. Yani girilmesi mümkün yollar içinde girmemiz gereken yolu bize ikram eden ve o yola girmeye bizi muvaffak kılan Allah’a, bize yardım etmesi ve muzaffer kılması konusunda neden güvenmeyelim? [§]Çünkü bu, düşmana karşı koymak- 471
tan ve yardım etmekten daha zordur. Daha zor ve daha büyük olanı bize ikram etti ise, bize yardım etmesi daha evlâdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz. Bu sözün, onlara düşmana karşı koyma emri verilmeden ve yardım istemelerine izin verilmeden önce söylenmiş olması muhtemeldir, çünkü âyette onların eziyetlerine karşı sabretmeleri emredilmekte idi. Şöyle dediler: **Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette göğüs gereceğiz.**

Ne diye biz Allah’a dayanıp güvenmeyelim? Müminler bu sözü, kâfirlerin sayıca çok, müslümanların ve Hz. Peygamber’e tâbi olanların az olduğu sırada söylemişlerdi. Kâfirler müminleri az görüyor ve bundan dolayı onları azarlıyorlardı. İşte o zaman müminler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak sözü edilenleri bize ikram etmişken, düşmanlarımıza karşı bize yardım etmesi ve bizi onlara galip getirmesi konusunda ne diye Allah’a dayanıp güvenmeyelim?

Tevekkül edenler yalnız Allah’a dayanıp güvensinler. Bu âyet sanki emir anlamına gelmektedir, yani Allah’a güvenin, başkalarına güvenmeyin! Haber anlamına gelmesi de mümkündür, yani müminler ancak Allah’a güvenip dayanırlar, O’ndan başkasına dayanmazlar. Nitekim Allah’ın elçisi şöyle demişti:

---

[34] İbrâhim, 14/11.

"Ben, Allah'a dayandım"[35]. Bu, Hûd aleyhisselâmın sözüdür. Müminlerin sözü de şöyle idi: "Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver"[36].

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا اَوْ لَتَعُودُنَّ
فِى مِلَّتِنَا فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾

13. "İnkârcılar peygamberlerine, 'Andolsun ya dinimize dönersiniz ya da sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!' dediler. Bunun üzerine Rab'leri onlara, 'O zâlimleri elbette helâk edeceğiz' diye vahyetti."

İnkârcılar peygamberlerine, 'Sizi kesinlikle yurdumuzdan çıkarırız!' dediler. Çıkarma konusu üç ihtimali akla getirir. Birincisi, hakiki anlamıyla çıkarmak mânasına gelir, kendi vatanından başka beldelere sürgün etmektir. İkincisi, çıkarmaktan maksat hapsetmek olabilir, yani sizi mutlaka hapsedeceğiz ve memleketin imkânlarından ve insanlardan yararlanamayacaksınız. Üçüncüsü, çıkarmak fiiliyle öldürmek kastedilmiş olabilir, yani sizi kesinlikle öldürürüz. İşte kâfirler bu üç şeyle peygamberleri ve onların etbâını tehdit edi-
472 yor ve korkutuyorlardı. [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler sana tuzaklar kuruyorlardı"[37]. Sonra onların peygamberleri tehdit edip korkutmalarında da üç ihtimal vardır, çünkü onlar ellerinde mûcizeler ve deliller bulunan peygamberlere bu türlü tehditlerle saldırma cesaretini gösteriyorlardı Birincisi, onlar kendilerini bunlara hâkim ve kādir görüyorlardı, kibirli ve zâlim kimselerdi. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: "Peygamberler yardım istediler ve sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı"[38]. Bu âyet, onların kendilerini güçlü ve zorba gördüklerine işaret etmektedir.

---

35 "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a dayandım. Çünkü her canlının kontrolü O'nun elindedir. Şüphesiz Rabbimin yolu dosdoğru yoldur." (Hûd, 11/56).

36 "Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın." (el-A'râf, 7/89).

37 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

38 İbrâhim, 14/15.

İkincisi, onlar peygamberlerin ortaya koydukları delilleri ve kanıtları karşılayamadıkları için böyle söylemişlerdi; onları öldürmeye niyetlenmişler ve peygamberleri fikren susturmaktan aciz kaldıkları için yurtlarından kovmakla tehdit etmişlerdi. İnsanlar arasında yaygın olan hal de budur; insan hasmını delillerle karşılamaya gücü yettiği müddetçe onu öldürmeyi düşünmez, fakat bundan aciz kaldığında onu öldürmeye ve helâk etmeye çalışır.

Üçüncüsü, onların söyledikleri o kötü söze peygamberler, daha güzeli görülmeyen en güzel bir sözle cevap verdiler.

Ya bizim dinimize dönersiniz. Buradaki "millet" (ملّة) kelimesi din anlamına gelir. Nitekim Hz. Peygamber de aynı kelimeyi kullanarak şöyle buyurur: "İki farklı din mensubu birbirine vâris olamaz"[39]. Cenâb-ı Hak da şu âyette aynı kelimeyi kullanmaktadır: "Hanîf olan İbrahim'in dini"[40]. **Ya dönersiniz;** peygamberler önceden onların dininde olup sonra terketmiş değillerdi, fakat daha önce de söylediğimiz gibi[41] başından beri kendi dinlerine bağlı idiler.

Bunun üzerine Rab'leri onlara, 'O zâlimleri elbette helâk edeceğiz' diye vahyetti.

وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامٖي وَخَافَ وَعٖيدِ ﴿١٤﴾

[§]*14. "Ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu lü-* 473
tuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyan ve tehdidimden çekinenler içindir, diye vahyetti."

Ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu âyette Cenâb-ı Hak onlara yardım etmeyi, kendilerini muzaffer kılmayı, peygamberlerin taraftarları sayıca az ve bedenen zayıf, düşmanları ise sayıca çok ve bedenen güçlü olmalarına rağmen onların yurduna mutlaka yerleştireceğini vâdetmektedir. Bu da, onların bu sözü kendi taraflarından değil, ancak Allah'tan gelen bir vahiy ile söylediklerini anlamaları içindi. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonuç, onların söyledikleri gibi tecelli etti, işte bu da onların peygamberliklerinin alâmetlerindendi. Onların peygamberlerden ısrarla talep ettikleri mûcizeleri

---

39 bk. İbn Mâce, "Ferâiz", 6; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 16.

40 "Onlar, "Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. Sen de şöyle de: "Hayır! Biz, Hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi" (el-Bakara, 2/135).

41 bk. el-A'râf sûresinin 7/88. âyetinin tefsiri.

ve delilleri istemeye hakları yoktu, çünkü peygamberler onları kendilerine itaate veya kulluğa çağırmıyorardı, ancak yüce Allah'ın vahdâniyetini ve ulûhiyetini kabule, itaati ve kulluğu da taptıkları putlara değil Allah'a yapmaya davet ediyorlardı. Üstelik bu, ince ve küçük olsa da her varlığın hilkatinin, hatta bizzat onların hilkatinin de şahitlik ettiği bir şeydi. Bu itibarla peygamberlerin, onların iddia ettikleri delilleri ve kanıtları getirmeleri gerekmediği gibi, davet ettikleri dine delil getirmelerine de ihtiyaç yoktu. Ancak onlar inatçı ve kibirli bir milletti, bu yüzden peygamberlerin söylediklerini kabul etmiyorlar, inatçılıklarından ve kibirlerinden onları tasdik etmiyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetini ve ulûhiyetini anlamaları için de Allah'ın yarattıklarına bakıp düşünmüyorlardı. Her ne kadar peygamberlerin deliller getirmelerine ihtiyaç yok idiyse de, onların söyleyecekleri sözleri ve mazeretleri kalmasın diye yine de deliller ve mûcizeler getirmeye mecbur edildiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu lütuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar içindir. Âyetteki **bu** işaret ismi, farklı anlamlara gelebilir; çünkü onun öncesinde üç özellik geçmişti, dolayısıyla onlardan her birine işaret etmiş olması muhtemeldir. Birincisi, peygamberin söylediği şu sözdür: "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur"[42]. İşte **bu** anlamına gelen "zâlike" işaret isminden maksat, bu âyetteki lütuf ve fazilet olması ihtimal dâhilindedir; yani bu lütuf ve fazilet, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.** [İkincisi], daha önce onların "Ne diye
474 biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim?"[43] dedikleri belirtilmişti; yani **bu,** **[§]** âyette geçen ve Cenâb-ı Hakk'ın bize nasip ettiği hidâyet ve doğru yol, işte **bu** hidâyet ve doğru yol, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.** [Üçüncüsü], bundan önceki âyette "Bunun üzerine Rab'leri onlara vahyetti"[44] denilmekte idi; yani işte **bu** yardım ve zafer ve onların yurtlarına yerleştirmek, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.**

Sonra, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.** Bu beyan hakkında bazıları şöyle dedi: **Huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar,** dünya ve âhirette bu kaygıyı taşıyanlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun yorumu şöyledir: Dünyada ve âhirette benim hükümranlığımdan, intikamımdan ve azabımdan korkanlar içindir; dünyada

[42] İbrâhim, 14/11.
[43] İbrâhim, 14/12.
[44] İbrâhim, 14/13.

Allah'ın elçilerini ve nebîleri yalanlayanların başlarına gelen felâketlere, âhirette Allah'ın tehdidinden ve azabından korkanlara işaret etmektedir, çünkü yalanlamaları ve kabul etmemeleri yüzünden o azabın başlarına geleceğini Cenâb-ı Hak önceden haber vermişti. Bazıları şöyle söyledi: **Huzuruma çıkmanın kaygısı** meâlindeki ifade, âhiret hayatı ile ilgilidir. Allah şöyle buyurmaktadır: "İşte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[45] Bu çıkış onlara korku veriyor. Haber verdiği cehennem azabı da korku vermektedir.

Sonra âyette **benim huzurum** (benim makamım) anlamına gelen ifadede Allah makamı kendi zâtına nispet etmiştir, bu sözün "Sonra arşa istivâ etti"[46], "Rabb'in ve melekler geldi"[47] ve "Onlar, ille de Allah'ın çıkıp gelmesini mi bekliyorlar!"[48] meâlindeki âyetlerle ve benzerleriyle en küçük bir benzerliği yoktur. "Makamî" (مقامی) sözünde hiç benzerlik olmadığı halde Müşebbihe'ye nasıl benzer gelmektedir? İnsanlar onu sormuşlar, bunu sormamışlardı, benzer olmakta bu daha çok değilse de, daha az da değildir. Bu ve benzerlerinde asıl olan şudur: Cenâb-ı Hak, "Dönüş yalnız O'nadır"[49] (إليه المصير), "Dönüp O'nun huzurunda toplanacaksınız"[50] (وإليه مرجعكم), "Dönüş de yalnız O'nadır"[51] (وإليه مآب) ,"Dönüş de yalnız O'nadır"[52] (وإليه مَتَاب) buyurmaktadır. Bütün yaratılanlar her iki dünyada da beraber oldukları halde Allah onların gidecekleri ve varacakları yerin kendi huzuru olduğunu söylemektedir, çünkü şanı yüce olan Allah onları dünyada ebedî ve sürekli kalmaları için yaratmamış, [§]an- 475
cak zevâl bulmaları ve yok olmaları için yaratmış, âhireti ise ebedî ve sürekli kalmaları için yaratmıştır. Fakat onları bu dünyada imtihan edilmeleri için yaratmıştır, onlar orada imtihan edilecekler, sonra ebedî kalacakları yurda gidecekler. Onları dünyada yaratmış olmasından amaç dünya değil, âhirettir. Durum böyle olunca, her ne kadar onlar dünyada ve âhirette Allah'ın huzurunda olsalar, göz açıp kapayıncaya kadar dahi olsa Allah'a asla gâib ve gizli olmasalar da, Cenâb-ı Hak yine de dönüşü kendi zâtına nispet etmektedir, çünkü onları yaratmasındaki maksat budur. *Kurtuluş Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

45 el-Mutaffifîn, 83/6.
46 el-A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3.
47 "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde." (el-Fecr, 89/22).
48 el-Bakara, 2/210.
49 el-Mü'min, 40/3.
50 el-En'âm, 6/60; Yûnus, 10/4.
51 er-Ra'd, 13/36.
52 er-Ra'd, 13/30.

Cenâb-ı Hak, geçmiş peygamberlerin ve tâbilerinin haberleriyle düşmanlarının haberlerini, onların birbirlerine yaptıklarını, gönderdiği elçilere yaptıklarından dolayı düşmanların başına gelen azabı, onların köklerinin kazınmasını ve mâruz kaldıkları çeşitli belâları belirtmekte, aynı zamanda peygamberlere, onların tâbilerine ve dostlarına, düşmanlarına karşı kendilerine yardım etmek, onları muzaffer kılmak ve yurtlarına yerleştirmek suretiyle ikram etmiş olduğu şeyleri de hatırlatmaktadır. Dostlara ve düşmanlara Allah'ın nasıl muamele ettiğinin bilinmesi, dostların lâyık görüldükleri ikramlara özenilmesi ve düşmanların yaptıkları şeylerin benzerlerini yapmaktan insanların sakınmaları için, aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın elçilerine ve dostlarına nasıl davrandığını ve peygamberlerin de Rab'lerine karşı nasıl davrandıklarını bilmeleri için bütün bunları okunan hikmetli bir kitap haline getirmiştir. Peygamberler, nâil oldukları bütün hayırları ve ikramları, sanki kendilerinin hiçbir dahli ve müdahaleleri yokmuş gibi hep Allah'a nispet etmişler, şöyle demişler: "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur"[53]. Onlar "Biz de sizin gibi sadece insanız" sözünü, hayrın insan olma cevheriyle meydana gelmediğinin, ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti ile olduğunun bilinmesi için söylediler. "Bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz Allah'a dayanıp güvenmeyelim?"[54] meâlindeki âyet ile benzeri âyetler de, onların her şeyi Allah'a nispet ettiklerini, sanki kendilerinin hiçbir dahli olmadığını ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak, dostlarına ve peygamberlerine ikram etmiş olduğu yardımı, gücü ve onları yurtlarına yerleştirmeyi de
476 belirtmekte, sanki bunları yaptıkları ile hak ettiklerini söylemektedir. [§]İşte âyet-i kerîmede geçen **bu** anlamındaki işaret ismi, Allah'ın yardımına, onları yurtlarına yerleştirmesine ve sözünü ettiğimiz diğer ihtimallere işaret etmektedir; işte bunlar, **huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyanlar ve tehdidimden çekinenler içindir.** Cenâb-ı Hak, peygamberlerine ve dostlarına muamelesinin, peygamberlerin ve dostların da efendilerine ve mevlâlarına karşı davranışlarının nasıl olduğunu insanların bilmeleri için, bunun Allah'tan gelen bir lütuf ve ikram olmadığını, sanki onların davranışlarıyla bunu hak ettiklerini söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾

15. "Peygamberler yardım istediler ve sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı."

---

53 İbrâhim, 14/11.

54 İbrâhim, 14/12.

Peygamberler yardım istediler. Bu cümledeki “istiftâh” (استفْتاح) kelimesi iki anlama gelir. Birincisi, yardım istemektir, onlar düşmanlarına karşı Allah’tan yardım istediler. Nitekim başka bir âyette de aynı kelime kullanılmaktadır: “Onlar daha önce kâfirlere karşı zafer istiyorlardı”[55]. Yani yardım talep ediyorlardı. İkincisi, zafer konusunda Allah’ın hakemliğine başvurdular anlamına gelir, yani hakka daha yakın olan ve zaferi daha çok hak eden kim ise demektir. Nitekim aynı kelime başka bir âyette de bu mânada geçmektedir: “Ey Rabb’imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver”[56]. Bu âyet, Allah’ın hakemliğine başvurmak anlamına gelir.

Sonunda bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı. Söylediğimiz gibi onlar Allah’ın hakemliğine başvurdular, Allah da dostlarına yardım edip düşmanlarını helâk etti. Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil şöyle demiş: Allahım! Senin kadîm dinin ve güzel ellerin hürmetine, hangimiz sana daha sevgili ve hakka daha yakın isek ona yardım eyle! Cenâb-ı Hak da müminlere yardım etmiş ve düşmanları helâk etmişti. **Bütün inatçı zorbalar hüsrana uğradı,** yani Allah’ın peygamberine ve dostlarına karşı zorbalık yapanlar hüsrana uğradılar. “Anîd” (العنيد) kelimesi, haktan ve itaatten yüz çeviren demektir. Bazıları “cebbâr” (الجبّار) kelimesinin, kızgınlıkla savaşan ve kızarak vuranlar anlamına gelir dedi. O, bizim söylediğimiz gibidir[57].

16. “Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir!”

Ardından da cehennem gelecek. Yani dünya azabının ardından onlara cehennem ve onun azabı gelecek. “Verâ’” kelimesi bazan ön ve arka anlamında da kullanılır; yani başlarına gelenin devamında cehennem vardır. Bu kelime, zikredilen o musibetlerin arkasından mânasına da gelebilir.

[§]Orada zorbaya yanan gövdelerden sızan su içirilecektir! Yani dün- 477
yada içtikleri suya mukabil cehennemde onlara “sadîd” (صديد) içirilecek, sadîd,
insanların yaralarından ve çıbanlarından akan irindir. Cenâb-ı Hak âhirette

55 “Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur’ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti böyle inkârcılaradır” (el-Bakara, 2/89).

56 “Ey Rabb’imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın” (el-A‘râf, 7/89).

57 bk. Hûd sûresinin 11/59. âyetinin tefsiri.

kâfirler için, dünyada kullandıkları elbise yerine farklı elbiseleri, içecek ve yiyecek yerine canların hiç hoşlanmayacağı şeyleri yaratmıştır. Dünyada içtikleri suyun yerine cehennemde insanlardan çıkan irin, cerahat[58] ve kaynar su[59] verecektir. Dünyada yedikleri yemeğin yerine de cehennemde zakkum[60] ve dikenli bitki[61] yiyecekler. Dünyadaki elbiseleri yerine de katran giyecekler[62]. Dünyadaki dost ve arkadaş yerine orada onların dostu şeytan olacak: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[63]. Çünkü bütün bunlar, şeytanın onları Allah'ın dininden alıkoyması, O'nu anlamasını engellemesi ve onların da aynı şekilde dünyada insanları Allah'a itaatten engellemelerinin cezası olarak âhirette de şeytanla birlikte olma muamelesi kendilerine yapılacak. Sonra bazıları şöyle dedi: Onlara içirilen irin (sadîd) şudur: Cehennem onları yakar, vücutlarında yaralar açar ve o yaralardan irin akar, işte orada onlara ondan içirilecek. Bazıları dedi ki: Hayır! Cenâb-ı Hak irini onların içecekleri kılmıştır, tıpkı cennet ehlinin yiyecek ve içeceğini köksüz şeylerden yarattığı gibi. **Onlara gövdelerden sızan su içirilecek** meâlindeki cümle, onların su zannettikleri, fakat hakikatte irin olan sıvıdan içirilecek anlamına gelebilir. Onun hakikatte ve görünürde irin olması da muhtemeldir. Ancak onlar susuzluklarını giderir ümidiyle onları içecekler.

يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ
بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

478 **[§]*17. "Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır."***

Onu yutmaya çalışacak; Ebû Avsece dedi ki: âyetteki "tecerru'" (التجرع) kelimesi, zorla ve iğrenerek içmek anlamına gelir. **Fakat boğazından geçiremeyecektir.** Bu cümledeki "esâğa" (اساغ) fiiline boğaza sokmak anlamı veril-

58 "Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur!" (el-Hâkka, 69/36).
59 "Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz" (el-Vâkıa, 56/54).
60 "Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir. O, karınlarda, fokurdayan su misali kaynayan bir tortu gibidir" (ed-Duhân, 44/43-44).
61 "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur" (el-Ğâşiye, 88/6).
62 "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir" (İbrâhim, 14/50).
63 ez-Zuhruf, 43/36.

miştir. Zorlanmadan kolaylıkla yutmak anlamı da verilmiştir. "İçimi güzeldir"[64] meâlindeki âyet de boğazdan kolay geçer demektir. Bu fiil, hiç zorlanmadan lokma boğazdan geçtiğini ifade için kullanılır.

Ona her taraftan ölüm gelecek. Bazıları şöyle dedi: Her taraftan onlara keder ve üzüntü gelir. Gam, keder ve zorluklar şiddetlendiğinde insanlar arasında yaygın olarak kullanılan söz de aynıdır: Sanki ölü gibisin! Veya üzüntüden ölüyorsun! **Ona ölüm gelecek** meâlindeki cümleye bazıları, ölümün sebepleri gelecek anlamı verdiler; o kadar ki şayet cehennemde ölüm hükmü olsaydı, onlar, başlarına gelen belânın şiddetinden dolayı ölürlerdi, fakat Allah'ın hükmü, orada onlar için ölümün asla söz konusu olmayacağı şeklindedir. **Ama ölmeyecektir,** yani çektiği azaptan kendisini rahatlatacak gerçek bir ölümle ölmeyecektir. **Her taraftan;** bazıları buna her cihetten diye anlam verdi, yani üstten, alttan, arkadan ve önden. Nitekim başka âyetlerde Allah şöyle buyurur: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[65]. "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır"[66]. Cenâb-ı Hak cehennemin onlara her taraftan geleceğini ve her cihetten saldıracağını haber vermektedir. **Her taraftan** meâlindeki ifade, her sebepten anlamına da gelebilir, yani ölüm onlara her cihetten (sebep) gelecektir, o kadar ki şayet ölüm hükmü bulunsaydı, insanlar o sebeplerden her biri ile ölürlerdi. Bazıları da şöyle söyledi: Onun bedeninin ve diğer organlarının hiçbir noktası yoktur ki, belânın şiddetinden dolayı oraya ölüm gelmiş olmasın ve onlar ölümün tadını ve acısını tatmış olmasınlar!

Ardından da, yani bu azabın arkasından da, **oldukça ağır bir azap vardır;** asla sonu gelmeyen ve hiç ara vermeyen bir azap daha vardır. Cenâb-ı Hak, sürekli oluşundan dolayı ve sona ereceği ümidini tamamen bitirmek için o azabı **ağır** (غليظ) ve şiddetli olmakla nitelemiştir.

مَثَلُ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ اَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرّٖيحُ فٖى يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلٰى شَيْءٍ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعٖيدُ ﴿١٨﴾

64 Fâtır, 35/12.
65 ez-Zümer, 39/16.
66 el-A'râf, 7/41.

479 **[§]*18. "Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu*** (sonucu gerektiren davranış) ***derin sapkınlıktır."***

Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, kül gibidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada takdim-tehir vardır; yani Rab'lerini inkâr edenlerin yaptıkları amellerin misali, **fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir.** Sonra onların yaptıkları **ameller,** muhtemelen iman halinde iken yaptıkları amellerdir, sonra küfre dönmüşlerdi. Küfür halinde yaptıkları fiiller, iman halinde iken yaptıkları salih amelleri iptal etmişti. Şu âyet-i kerîmede Allah bunu belirtmektedir: "Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider"[67]. Yahut **onların amellerin**den maksat, küfür halinde iken yaptıkları güzel şeylerdir, o güzel şeylerden âhirette yararlanmayı bekliyorlardı, ancak yararlanamadılar, yaptıkları o güzel işler şiddetli bir rüzgârın savurduğu kül gibi savruldu ve rüzgâr yapacağını yaptıktan sonra o küllerin sahibi onlardan hiç yararlanamadı. Buna göre onların küfür halinde iken yapmış oldukları salih ameller yahut iman halinde iken yaptıkları salih ameller bilâhare küfre dönmeleri halinde onlardan hiç yararlanamazlar. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurdu: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin su zannettiği serap gibidir"[68]. Bundan dolayı yaptıkları kötü amellerin kendisini salih ve güzel gibi görürler. Cenâb-ı Hak da, "Kötü işleri güzel bulan kimse"[69] buyurmaktadır. Haddi zatında kötü olan amel seraba benzetilir, çünkü orada bir şey yoktur, insan ancak hayal görmektedir. Buna göre onlar kötü ameli de güzel olarak görürler, ancak öyle değildir. Küle benzetilen şey ise haddi zâtında salih amellerdi, ancak küfre dönmeleri onu iptal etmiştir.

480 **[§]Fırtınalı bir günde.** Günün kendisi fırtına değildir, ancak burada gizli bir kelime vardır, sanki şöyle demektedir: İçinde şiddetli rüzgârın bulunduğu bir günde. Tıpkı "Gündüzü gören kıldı"[70] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu gibidir. Gündüz, kendisi görmüyor, ancak gündüzün aydınlığında görülüyor, yahut gündüzün ışığıyla görülüyor. "Âsıf" (العاصف) kelimesinin, gök gürültüsü

---

67 el-Mâide, 5/5.

68 "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

69 "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

70 Yûnus, 10/67.

ve nesneleri kıran kasırga mânasına geldiği söylenmiştir. Yahut **şiddetli rüzgâr** ile "âsıf", kelimesi iki farklı lafızdır, fakat aynı mânayı ifade ederler.

Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. Tıpkı yukarıda rüzgârın yapacağını yaptıktan ve etrafa savurduktan sonra sahibine hiçbir fayda getirmediğini söylediğimiz kül gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır.** Âyetteki **bu** anlamına gelen "zâlike" (ذلك) kelimesinden maksat muhtemelen küfürdür; yani küfür **derin bir sapkınlıktır,** o sapkınlıkta kurtuluş ihtimali asla yoktur. Yahut bu, onları haktan çok uzaklara atan küfürdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾

19. "Allah'ın gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattığını görmüyor musun? O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir."

Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını görmüyor musun? Bu âyetteki **görmüyor musun** meâlindeki ifade, uyarı ve hayret anlamına gelmektedir, yani gerçeği anladı ve bildi, ama gafil davrandı. Yahut şöyle deriz: Bu, hayretten doğan bir uyarı ifadesidir, ondan sonra bile anlamadı, onunla dahi bilemedi. Bu ifadenin bu iki anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı. Bütün tefsirciler şöyle dediler: Buradaki **hak ile** meâlindeki "bi'l-hak" (بالحق) kelimesi hak için anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, müfessirlerin "bi'l-hakkı" (بالحق) kelimesini "li'l-hakkı" (للحق) diye yorumlamaları, yani kesinlikle var olması için anlamına gelir ki o da âhirettir; çünkü Allah ilk âlemi (dünyayı) ikinci âlem (âhiret) için yaratmıştır. Bu âlemi yaratmasından maksat, ikinci âlemdir. [§]Dolayı- 481
sıyla gökleri ve yeri de ilk âlem için değil ikinci âlem için yaratmıştır. Çünkü ikinci âlem için değil de ilk âlem için yaratmış olsaydı, bu, onları yok olmaları için yarattığı anlamına gelirdi. Bu ise, hikmetin dışında olan bir fiildir. Allah şöyle buyurdu: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[71] Bazıları şöyle dedi: İnsanları denemesi ve imtihan etmesi amacıyla kendisine gerekli olan bir hak için yarattı, göklerle yeri imtihan edilenler hakkında şahitlik etmeleri için yarattı. Yahut Allah şunu söylüyor: Onları **hak ile** yani hikmetle yarattı.

---

71 el-Mü'minûn, 23/115.

Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı. Âyetteki hitap şayet Resûlullah’a (s.a.) yapılmış ise, sanki şunu söylemektedir: Gördün ve bildin ki Allah, gökleri ve yeri hak ile yaratandır. Şayet hitap başkalarına ise, o zaman şunu demektedir: Biliniz ki Allah gökleri ve yeri hak ile yaratandır, onları abes olarak ve boş yere yaratmamıştır.

O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Allah bu âyetle Mekkeliler’e hitap etmektedir; Cenâb-ı Hak burada kudretine ve gücüne işaret etmekte, insanlar ölüp gittikten sonra onları yeniden yaratma gücüne sahip olduğunu söylemektedir. Yani Allah sizi helâk edip yok etmeye kādirdir, sizin yerinize başkalarını getirmeye de kādirdir, demektedir. Buna göre göre sizleri öldükten sonra yaratmaya da kādirdir.

وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾

20. “Allah’a göre bu zor bir şey değildir.”

Müfessirler şöyle dedi: Yani bu, Allah için kolay ve basit bir şeydir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre ise, **bu değildir** mânasına gelen “ve mâ zâke” (وما ذاك) ibaresi, yok edip bitirmek Allah için zor ve sıkıntılı bir şey değildir, demektir; yani Allah, ülkesinden bir şey yok olduğunda onu kazanmanın kendilerine çok ağır geldiği yeryüzünün sultanları gibi değildir. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah’ın hükümranlığında ve mülkünde yaratılanlar hiçbir ilâvede bulunamazlar, onların yok olup gitmeleri de hiçbir noksanlık meydana getirmez. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar”[72]. Yani kâfirlere karşı çetindirler. Cenâb-ı Hak müminleri böyle tavsif etmektedir: “Onlar kâfirlere karşı
482 sert, kendi aralarında merhametlidirler”[73]. [§]Allah, Mâide sûresindeki âyette geçen “şiddet” (الشدّة) kelimesi yerine Feth sûresinde “izzet” (عزّة) kelimesini, oradaki “zillet” (الذلّة) kelimesi yerine de burada rahmet kelimesini kullanmaktadır. Yahut **Allah’a göre bu zor bir şey değildir** ilâhî kelâmı, sizin öldürülmeniz ve öldükten sonra diriltilmeniz Allah’a zor ve çetin değildir anlamına gelir.

---

72 “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar” (el-Mâide, 5/54).

73 “O, Allah’ın elçisi Muhammed’dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler” (el-Feth, 48/29).

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمٖيعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا كُنَّا
لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ
هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَجَزِعْنَٓا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ
مَحٖيصٍ ﴿٢١﴾

21. "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"

Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Mukātil şöyle dedi: Bütün insanlar mezarlarından kalkıp Allah'ın huzuruna giderler. Allah, âyette **hepsi** anlamına gelen "cemî'an" (جميعاً) kelimesini kullanmaktadır, çünkü diriltilmeyen kimse kalmayacaktır[74]. Âyetin bunun dışında başka anlamlara gelme ihtimali de vardır. Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede **Allah'ın huzuruna çıkacaklar,** buyurmaktadır, yani Allah'ın emri için yahut Cenâb-ı Hakk'ın onların diriltileceğini vâdettiği için Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Yahut Allah'ın hükmü için O'nun huzuruna çıkacaklar demektir, onları dirilttiğinde Allah hüküm verecektir. "Berazû" (بَرَزُوا) kelimesi de, Allah'ın huzurunda hazır oldular, orada bulundular, yok olup gittikten ve kaybolduktan sonra Allah'ın huzurunda bütünüyle mevcut olarak hazır oldular demektir. Yani onlara göre dünyada kendileri Allah'ı görmüyorlardı ve O'nun huzurunda değildiler, bugün ise yaptıklarından ve hallerinden Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını onlar da bilecekler. Bu husus başka âyetlerde de ifade edilmektedir: "Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için"[75]. "İçinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım"[76]. Allah cihat etmeyenleri ve zorluklara göğüs germeyenleri bildiği gibi, cihâd edenleri ve zorluklara göğüs gerenleri

74 Mukātil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, II, 402.

75 "Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınayacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır" (el-Mâide, 5/94).

76 "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım" (Muhammed, 47/31).

de bilmektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "O, gizliyi ve açığı bilendir"[77]. İnsanların gizlice yaptıklarını bildiği gibi alenen yaptıklarını da bilmektedir. **Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar,** yani hepsi Allah'ın huzurunda mevcut olarak hazır duracaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

483 [§]Her ne kadar herkes iki dünyada da Allah'ın huzurunda iseler, dönüşlerinin[78], varacakları[79] ve gidecekleri yerin[80] O'nun huzuru olsa da, bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olma gerçeği âhirete nispet edilmektedir; *en doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi, bu gerçeği dünyada insanlar tartışmış olsalar da, o gün hiç kimsenin bunu tartışmayacağından dolayıdır. Yahut bunun özellikle o güne nispet edilmesi, insanların yaratılmasındaki asıl maksadın dünya hayatı değil, âhiret hayatı olduğu içindir. Bundan dolayı Allah onu özel olarak o güne tahsis etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Yani o gün herkes Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını anlayacak, sanki daha önce bunu bilmiyorlarmış gibi…

Zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz? Bazıları şöyle dedi: Yani siz Allah'ın azabını bizden defedebilir misiniz? Çünkü biz size tâbi idik, tâbi olunan sizdiniz, dolayısıyla bu azabı bizden defedin! Fakat onlar azabı gördükten sonra, kendilerinden onu defetmelerini istemeleri imkânsızdır, çünkü şayet onu defetmeye güçleri yetseydi önce kendilerinden defederlerdi. Ancak tıpkı dünyada olduğu gibi orada da onlarda bir şaşkınlık ve körlük söz konusudur. Şaşkınlıktan ne dediklerini bilmiyorlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Bu dünyada kör olan âhirette de kördür"[81]. Sanki zayıflar, onlardan azabın bir kısmını kaldırmalarını istemişler, bir kısmına ise tahammül edebileceklerini söylemişler gibidir. Çünkü örfte kabul gören şey, tâbi olanların yükünü tâbi olunanın taşımasıdır, bu bakımdan onlar bir kısım azabı kaldırmalarını, azabın bir kısmını ise taşımayı istemişlerdi. Bu husus başka bir âyette şöyle ifade edilmektedir: "Şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?"[82] Onlar mâruz kaldıkları azabın bir kısmına tahammül etmeyi istiyorlardı.

---

77 el-En'âm, 6/73; er-Ra'd, 13/9.

78 Meselâ bk. el-Mü'min, 40/3.

79 Meselâ bk. el-En'âm, 6/60; Yûnus, 10/4.

80 Meselâ bk. er-Ra'd, 13/36.

81 el-İsrâ, 17/72.

82 "Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' dediklerinde…" (el-Mü'min, 40/47).

[§]Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Bazı âlimler şöyle dediler: Gerek tâbi olan ve gerek kendisine tâbi olunan bütün kâfirler, Allah'ın doğru yolunu Mûtezile'den daha iyi bilmektedir; çünkü onlar, **Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik** diyorlar. Onlar, Cenâb-ı Hak eğer doğru yola iletmiş olsaydı doğru yolu bulacaklarını, kendilerini doğru yola iletmenin Allah'ın gücü dâhilinde olduğunu biliyorlardı. Mûtezile ise şöyle diyor: Allah bütün kâfirlere ve bütün yaratılanlara doğru yolu gösterdi, fakat onlar doğru yola girmediler. Allah şayet bir kimseyi doğru yola sokmak istese, buna gücü yetmez. Kâfirler ise şöyle dediler: **Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik.** Onlar, eğer Allah kendilerini doğru yola iletmiş olsaydı doğru yolu bulacaklarını anlıyor ve biliyorlar. Çünkü Allah onları doğru yola iletmiş olsaydı ve O'nun iletmesiyle doğru yolu bulamamış olsaydılar, kendilerine tâbi olan halka **biz de sizi doğru yola iletirdik** mazeretini ileri sürmezlerdi. Benzeri bir sözü İblis de söylemişti: "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için"[83]. İblis, sapmayı Allah'ın verdiği imkâna nispet etmektedir. Mûtezile ise, Allah kimsenin sapmasına imkân vermez diyor. Bu hususu İblis de Mûtezile'den iyi biliyor. 484

Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı, yani bizi hidâyetle rızıklandırmış ve bize onu ikram etmiş olsaydı, **biz de sizi iletirdik.** Fakat Allah bizi hidâyetle rızıklandırmadı ve onu bize ikram etmedi. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik** meâlindeki âyetin tefsiri şöyledir: Bizim üzerinde bulunduğumuz yol eğer doğru yol olsaydı, sizi de o yola iletirdik. Bu yorum, âyetin zâhirini bir delile dayanmadan saptırmaktır. Eğer onun için bu caiz ise, başkası için de delilsiz olarak bütün âyetlerin zâhirini saptırmak caiz olur. Halk kesimi, üzerinde bulundukları yolun doğru yol olmadığını biliyorlardı, dolayısıyla bu yorumun anlamı yoktur.

Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok! Müfessirler şöyle dedi: Onlar kendi aralarında konuştular: Gelin biraz sızlanalım, belki Allah bize acır! Bir müddet sızlanırlar, fakat kendilerine merhamet edilmez. Sonra şöyle derler: Gelin sabredelim, belki Allah bize acır! Yine merhamet edilmezler. Bunun üzerine şöyle derler: **Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!** Onların imtihandan ve denemeden sonra böyle bir şey demiş olma ihtimali yoktur.

---

83 "İblis dedi ki: Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım" (el-Hicr, 15/39).

485 Fakat onlar bu sözü sanki şu ilâhî kelâmı işittikten sonra söylemişlerdi: [§] "Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz"[84]. İşte bu sözü işittiklerinde şöyle dediler: **Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!** Yani bizim için bir sığınak ve kurtuluş imkânı yok! Bu sözü onların ilk hallerinde ve işin başında söylemiş olma ihtimali yoktur. Fakat müfessirlerin zikrettikleri şeyi onların tamamen ümitlerini kestikleri sırada söylemiş olmaları muhtemeldir.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ
وَوَعَدْتُكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا اَنْ
دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا اَنْفُسَكُمْ مَا اَنَا
بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ اِنِّي كَفَرْتُ بِمَا اَشْرَكْتُمُونِ
مِنْ قَبْلُ اِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٢﴾

22. "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır."

Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der. Bazıları hüküm yerine getirilince ibaresini, cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme sokulunca diye tefsir ettiler; işte o zaman cehennemde İblis kalkıp âyette belirtilenleri söyler. **Hüküm yerine getirilince** ibaresini bazıları şöyle tefsir ettiler: Cennet ehli ile cehennem ehli belirlenip ayrılınca, henüz cehennemlikler cehenneme, cennetlikler cennete girmeden İblis kalkar ve etbâına âyette geçen şeyleri söyler. **Hüküm yerine getirilince** ibaresi, hesap tamamlanıp herkesin durumu belli olunca İblis kalkıp konuşur anlamına da gelebilir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Sona erince de uyarıcılar olarak kendi toplulukla-

---

[84] et-Tûr, 52/16.

rına döndüler"[85]. Yani dinleme işi bitince döndüler demektir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. Bazıları şöyle dedi: **Hüküm yerine getirilince,** yani onlara azap gelince. Bu cümlenin şu anlama gelmesi de mümkündür: Cenâb-ı Hak onlara, İblis'in kalkıp kendilerine hitap edeceğini vâdetmişti, hüküm yerine getirildi, yani Allah'ın vâdettiği hitap etme işini şeytan yerine getirdi. Yahut kâfirler kıyâmet günü aralarında tartışırlar ve ısrarla konuşmaya devam ederler, [§]nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonra on- 486
ların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[86]. "(Dünyada) size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin edecekler"[87]. Onlar âhirette yalan söyleyecekler ve dünyadaki halleri ile ilgili olarak ısrarla konuşmaya devam edecekler. Yahut bazı mazeretler ileri sürerek diyecekler ki: İblis bize galip ve üstün geldi, sanki o bizi görüyordu, fakat biz onu göremiyorduk; mağlup ve perişan olan kişi senin hükmüne göre kötülenmez ve cezalandırılmaz. Bu türlü asılsız şeyler ve ısrarlarla kendilerine mazeret arayacaklar ve İblis bizi saptırdı diyecekler. İşte o zaman İblis kalkar ve onlara der ki: **Benim sizi zorlayacak gücüm yoktu,** yani sizi mağlup edecek ve kahredecek bir güce sahip değildim, ben sadece davet ettim, **siz de benim çağrıma uydunuz.** Mağlup olmuş ve zorlanmış olarak değil, isteyerek uydunuz. *Bunun doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu. Allah'ın vâdetmiş olduğu şey, peygamberlerin diliyle vâdettiği ölümden sonra dirilmenin, cennetin, cehennemin, hesabın ve azabın mutlaka gerçekleşeceğidir. Yahut Allah'ın sakındırdığı bütün tehditlerdir. Bütün bunlar haktır, yani mutlaka vuku bulacaktır. **Ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım.** İblis'in bunu söylemesi, muhtemelen "Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım"[88] ve benzeri vâdlerinin hepsinin temenni, aldatma ve yalan çıkmasından dolayıdır.

---

85 "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde 'Susup dinleyin!' dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler" (el-Ahkāf, 46/29).

86 el-En'âm, 6/23.

87 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücâdile, 58/18).

88 "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu. Buradaki "sultan" (سلطان) kelimesinin iki mânaya ihtimali vardır. Birincisi, benim sizin üzerinizde bir gücüm, baskım ve galibiyetim yoktu, sizi nasıl zorlar ve size nasıl galip gelebilirdim, benim yaptığım sadece çağırmaktan ibaretti, **siz de benim çağrıma** kendi arzunuzla **uydunuz.** İkincisi, "sultan" kelimesi delil ve kanıt anlamına gelir, yani size yaptığım davete dair benim bir delilim ve kanıtım yoktu, ben ancak çağrı yapmış ve vesvese vermiştim, halbuki peygamberlerin delilleri ve
487 kanıtları vardı ve siz onları terkedip **[§]benim çağrıma uydunuz.** Yani ben sizi zorlamadım ve sizi mecbur etmedim. Ancak şeytanın insanları zorla saptırabileceği yorumu doğru değildir; çünkü şayet İblis'in onlar üzerinde baskısı ve onlara galip gelmesi söz konusu olsaydı insanlar mâzur sayılır ve azaba uğratılmazdı, çünkü zorlanan ve mağlup edilen insan mecburdur, mecbur olan da mâzurdur. Dolayısıyla âyetteki "sultan" kelimesi delil anlamına gelir.

O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. İblis'in maksadı, -Allah ona lânet etsin- kınanmaması değildir, ancak onun maksadı şudur: Siz kendi liderlerinize dönün, onlarla uğraşın, çünkü başınıza gelenler onların yüzündendir, benim yaptığım sadece çağrıda bulunmaktı. **Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz.** Bu cümleye şöyle anlam verildi: Ne ben size yardım edebilirim, ne de siz bana yardım edebilirsiniz! Şöyle de söylendi: Ne ben sizin imdadınıza gelebilirim, ne de siz benim imdadıma gelebilirsiniz! Bu âyete, ne ben sizin başınıza gelene engel olabilirim, ne de siz benim başıma gelene engel olabilirsiniz, diye de mâna verilmiştir. Bunların hepsi aynıdır. **Ben sizi kurtaramam.** Yani ben sizin imdadınıza koşmak ve sizi kurtarmak gücüne sahip değilim, siz de beni kurtarma gücüne sahip değilsiniz. Yoksa böyle bir güçleri olsaydı, mutlaka o gücü kullanırlardı.

Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Yani Allah'a kulluk ve O'na itaat etmek konusunda sizin beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiş, onu reddetmiştim. **Kabul etmemiştim** anlamına gelen "innî kefertü" (إنى كفرت) ifadesi, itaat ve ibadet konusunda daha önce beni Allah'a ortak koşmuş olmanızı bugün kabul etmiyorum anlamına da gelebilir. Bu iki yorumdan birine göre İblis o gün, yani kalkıp konuşma yaptığı gün o iddiadan berî olduğunu söylüyor ve onu kabul etmiyor. İkincisine göre de, dünyada iken de, yani kendisini Allah'a ortak koştukları zaman da ben onu kabul etmemiştim, diyor. **Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır.**

وَاُدْخِلَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ ف۪يهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

[§]*23. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Rab'lerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve altından ırmaklar akan cennetlere konulacaklar ve orada selâmla karşılanacaklardır."* 488

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, altından ırmaklar akan cennetlere konulacaklar. Yani onların cennete girmelerine izin verilecek.

Rablerinin izniyle içinde ebedî kalacaklar. Âyette geçen "izin" (الاِذن) kelimesi burada sanki rahmet anlamına gelmektedir, yani onlar Rab'lerinin rahmeti sayesinde cennette ebedî kalacaklar. **Orada selâmla karşılanacaklar.** Bu cümle bilinen anlamıyla selâm mânasına geldiği gibi, övgü mânasına da gelebilir, yani onlar Rab'lerine hamdü senâ ederler. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun"[89]. **Orada selâmla karşılanacaklar** meâlindeki cümle hakkında bazıları şöyle dedi: Onlar birbirlerine selâm verirler, selâmla birbirlerini karşılarlar. Bazıları da şöyle söyledi: Selâm, her türlü hayrın, uğurun ve bereketin ismidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[90] buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا
ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْت۪ٓي اُكُلَهَا كُلَّ ح۪ينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَا
وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ
خَب۪يثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَب۪يثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَا لَهَا مِنْ
قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

89 "Şöyle derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir" (Fâtır, 35/34).

90 Meryem, 19/62.

24. "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti."

25. "O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir."

26. "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır."

Görmedin mi? Bu ifadenin, hiçbir şeyin farkında değilken başına gelecek olan şeyden dolayı uyarı ve hayret anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[91]. Yahut henüz başına gelmeyen bir şeyden hayret edeceğine dair bir uyarıdır. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu, Araplar'ın söze başlarken kullandıkları bir lafızdır, bir adam diğerine şöyle der: Falancanın yaptığını görmedin mi? Bu ifadeyi başka yerlerde kullanmak da mümkündür. Burada "emmâ" (أمّا) edatını kullanmak ise doğru değildir.

Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Buna şöyle mâna verilmiştir: Allah misali açıkladı ve ortaya koydu. **Güzel sözü, güzel bir ağaca benzetti.** Ebû Bekir el-Keysânî dedi ki: **Güzel söz** ile Kur'ân-ı Kerîm kastedilmektedir. **Kötü söz** ile de insanların yazdıkları kitaplar kastedilmektedir. Allah Kur'ân'ı güzel ağaca benzetmektedir, eğer sahihse rivayet edildiğine göre ondan maksat da hurma ağacıdır veya meyve veren her nevi ağaçtır. [§]Cenâb-ı
489 Hak, insanların yazdıkları kitapları kötü ağaca benzetmektedir, ondan maksat da meyve vermeyen ağaçtır. Allah Kur'ân'ı güzel ağaca benzetti, çünkü güzel ağaç kıyâmete kadar var olacak ve insanlar her şekilde ondan yararlanacaklar, kesip onu sona erdirmeyecekler, o var olmasını sürekli devam ettirecek ve koruyacak. Kur'ân da böyledir, insanlar ondan devirler boyu yararlanacaklar.

Kökü sabit, dalları göktedir. Buradaki **kökü sabit** anlamına gelen "asluhâ sâbitün" ifadesi, yerde kökleşmiş bir şekilde durmaktadır anlamına gelir. Kur'ân da böyledir, o da delilleri ve kanıtlarıyla sabittir. İnsanların yazdıkları kitaplar ise yanlış ve asılsızdır, delili ve kanıtı olmayan iddialarla doludur; tıpkı meyve vermeyen kötü ağaç gibidir, kalıcılığı, kararlı duruşu ve sebatı yoktur. Bazıları şöyle söyledi: Güzel söz, iman ve tevhittir; Allah, imanı meyve veren ve meyvesi gelişip olgunlaşan güzel ağaca benzetti. O, Allah'ın şu cümlede tavsif ettiği gibidir: **O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir.** İman ve tevhit de böyledir; ağacı her zaman ve her vakit sahibine meyvesini vermekle nitelediği gibi, iman ve tevhit de sahibine sürekli meyve vermekte, onun hayırlar ve

---

[91] bk. İbrâhim sûresinin 14/19. âyetinin tefsiri.

yararlı işler yapmasını sağlamaktadır. **Kökü sabittir,** yani iman ve tevhîd, delillerle ve kanıtlarla sabittir. **Dalları göktedir,** yani müminin ameli her an göğe yükselmektedir. Kötü sözden maksat küfürdür, çünkü onun, sahibine hiçbir faydası yoktur. Kötü sözün güzellikle hiç alakası yoktur, ayrıca onun delili ve kanıtı da yoktur. O ancak insanı şehvetle ve arzularla sarsan bir sözdür. Tıpkı meyve vermeyen ve kimseye faydası olmayan kötü ağaç gibidir. O, kıyâmete kadar kalıcı da değildir. İşte **kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır,** benzetmesinde kastedilen budur.

Bu darb-ı mesel, bundan başka bir mânaya örnek gösterilmiş gibidir; burada Cenâb-ı Hak, duyu organlarının algıladığı, gözün gördüğü kötü cevherleri ve güzel cevherleri zikretmektedir. Duyu organlarının algıladığı ve gözün gördüğü cevherlerin her birinin güzel ve kötü olması, yaratılanların görmediği ve duyu organlarının algılamadığı şeylerin de güzel ve kötü olduğuna delil ve şahit olduğunu anlatmak içindir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, duyu organlarının algıladığı bu âlemi ve âlemde açıkça görülen nesneleri, gâib olana ve algılanamayan varlıklara delil ve şahit kılmıştır. Hisle ve gözle algılanan nesnelerden hareketle gâibte vâdedilenlere özenilmesi korkulan ve kötü algılanan davranış ve olgulardan gâibte sakınılması için bütün bunlar, insanlara lütfedilen akıl
vasıtasıyla idrak edilir. [§]Cenâb-ı Hak bu dünyadaki acıların, hastalıkların ve 490
zorlukların benzerini insanların âhirette yaşamamaları için kendilerine bunları gerektirecek fiillerden kaçınsınlar diye onları yaratmıştır. Aynı zamanda dünyadaki nimetleri ve lezzetleri de, kendilerinin ebedî nimetlere ulaşmalarına vesile olsun diye yaratmıştır. Âyetin bu anlama gelmesi muhtemeldir, yoksa Allah **güzel ağaç** ve **kötü ağaç** ifadesiyle bizzat ağacın kendisini kastetmiş değildir. Mesele bizim söylediğimiz gibidir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: Allah güzel ağacı, mümine örnek gösterdi; mümin yeryüzünde yaşamakta, fakat onun ameli her gün göklere yükselmektedir, nitekim ağaç da her zaman meyvesini vermektedir, tıpkı müminin gece ve gündüz her saat yaptıklarını Allah için yapması gibi.

Her zaman. Bazıları bunu her sene diye tefsir etti, çünkü ağaç her sene bir defa meyve verir. Bazıları şöyle dedi: Maksat, ağacın çiçek açmasından olgunlaşmasına kadar geçen altı aylık bir süredir. Bazıları da, her akşam ve sabah kastedilmiştir, dedi. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin"[92]. Bazıları da maksat, yaklaşık iki

[92] er-Rûm, 30/17.

aylık bir zamandır, dedi. Söylediğimiz gibi burada herhangi bir zaman dilimi kastedilmiş değildir, fakat vakitlerin hepsi, her an ve her saat kastedilmiştir.

Eğer bir mülhit bize şunu söylerse: Allah'ın örnek verdiği güzel ağaçtan maksat bizim sözlerimizdir, dolayısıyla burada kastedilen biziz; Cenâb-ı Hakk'ın örnek verdiği kötü ağaçtan maksat da sizin sözlerinizdir, dolayısıyla orada biz değil siz kastediliyorsunuz.

491 [§]Onlara şöyle cevap verilir: Bu örnekteki güzel sözden maksadın mükâfatı ve uhrevî faydası olan söz olduğuna dair örnekler ve deliller daha önce geçti. Mükâfatı ve uhrevî faydası olan her şey haktır. Sizin sözlerinizin ise mükâfatı ve uhrevî faydası olmayan şeylerdir. Mükâfatı olmayan her şey, hikmet gereği olarak bâtıldır. Küfrün de hiçbir mükâfatı yoktur. İkincisi, iman ve tevhidin delilleri ve kanıtları vardır, küfrün ise ne delili vardır ne de kanıtı! Küfür ancak şeytanın sevdirdiği ve süslediği temenniler ve şehvetlerden ibarettir. Bundan dolayı mesele bizim söylediğimiz gibidir.

Güzel sözden maksadın, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine göndermiş olduğu vahiy olması da mümkündür, kötü söz de şeytanın insanlara telkinde bulunmasından ibarettir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Gerçekten şeytanlar dostlarına telkinde bulunurlar"[93]. Allah'ın vahyi, sabit olan, daimî olan, Allah'a iman edenlerin yararlandığı ve mükâfatı bulunan sözlerdir. Şeytanın telkini ise bâtıldır, yok olmaya mahkûmdur, mükâfatı yoktur ve kimsenin ondan yararlanması da söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kökü yerden sökülmüş. Buradaki "ictesset" (اجتثت) kelimesi hakkında bazıları, kökünden sökülüp atılmış diye mâna verdi, bazıları da çekilip atılmış dedi. Ebû Avsece şöyle dedi: Ağaç kökünden söküldüğünde bu fiil kullanılır.

[İman Artıp Eksilmez]

Ayakta duramıyor. Bunun tefsirini yukarıda yaptık. Bazı müfessirler şöyle dedi: Şirki, kesilip atılan, toprakta kökü kalmayan ve göğe uzanan dalı da bulunmayan Ebû Cehil karpuzuna benzetti, yani onun hiçbir ameli ve sözü Allah'a yükselmez. İmanı da faydası, fazileti, sebatı ve yerde istikrarlı duruşuyla sözü edilen ağaca benzetti. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sonra insanlardan
492 bazıları bu örneği iman ile küfrün yaratılmış olduğuna delil gösterdi ve dedi ki: Allah bu örnekle iman ile küfre yaratılmış olan bir şeyi örnek göstermiştir, ki o da ağaçtır. İman da öyledir. Fakat bize göre bu örnekten, iman ile küfrün yara-

93 el-En'âm, 6/121.

tılmış olduğuna istidlâl edilmesi gerekmez, ancak onları yaratan aynıdır; şayet onları yaratan farklı kişiler olsaydı, ne bu ona, ne de o buna örnek gösterilirdi! Bunların örnek gösterilmesi, onların her ikisini yaratanın da aynı kişi olduğuna işaret eder. Bu husus sabit olunca da, bu konunun bizim söylediğimiz gibi olduğunu gösterir. Bazı kişiler bu örnekten imanın azalıp çoğalacağına istidlâl ettiler, çünkü Allah ağacı örnek göstermiştir, ağaç ise azalıp çoğalan bir şeydir. Biz deriz ki: Bu âyette onların söylediklerine gösteren bir bilgi yoktur, çünkü ağacın kendisinde bir sınır yoktur, fakat iman sınırı olan şeydir, onun çoğalması ancak süslenmesi ve güzelleştirilmesidir. İmanın bizzat kendisi ziyade kabul etmez; tıpkı yaprakları ve meyvesi ortaya çıktığında[94] süslenen ve güzelleşen ağaç gibi. Ağacın kendisi artmakla nitelenmez, iman da böyledir.

Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Muhtemelen bu cümlenin anlamı şudur: Allah duyu organlarıyla algılanan, gözle görülen ve zâhir olan nesne ve olayları, örtülü bırakılan ve gayba dair olan nesne ve olaylara işaret etmesi için insanlara bu misalleri açıklamaktadır; onlar açık olan ve algılanan nesne ve olaylardan hareketle örtülü ve gizli olan şeyleri akıllarıyla idrak edecekler. **Öğüt alsınlar diye,** belki öğüt alırlar diye.

Allah'ın güzel söze nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel söz-
den maksat muhtemelen tevhittir; dallarından maksat da Allah korkusu, huşû
ve boyun eğiş ile kulluğa özenmek ve itaatsizlikten çekinmektir. Meyvelerin-
den maksat ise, insanın yaptığı yararlı işler ve hayırlardır. [§]Kötü kelimeden 493
maksat da şirktir; dalları şirkten neşet eden katılık, inat ve direnmedir, meyve-
leri de şirk halinde iken yapılan işlerdir. Yahut güzel sözden kastedilen iman-
dır, dalları amel edilen hükümlerdir, meyveleri de dünyada ve âhirette devamlı
sevap getiren amellerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظَّالِمٖينَ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ ﴿٢٧﴾

27. "Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zâlimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar."

94 "Biz deriz ki: âyette onların söylediklerine işaret eden bir bilgi yoktur. Çünkü ağacın kendisinde bir sınır yoktur, aksine ağaç hakikaten çoğalır ve azalır. İmanın ise bilinen bir sınırı vardır, ki o da tasdiktir, tasdik de artıp eksilen bir şey değildir, onun çoğalması ancak süslenmesi ve güzelleşmesi anlamındadır. Yoksa imanın bizâtihî kendisi artmaz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 419b).

Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar. Cenâb-ı Hak bazan bu âyette olduğu gibi imanı sabit tutmaktan, bazan de aşağıdaki âyette olduğu gibi onun artmasından söz etmektedir: "İmanlarına iman katsınlar diye"[95]. Bazan da başlangıç ve yenileme anlamında ondan bahsetmektedir: "Ey iman edenler! İman ediniz!"[96] "Bizi dosdoğru yola ilet!"[97] Çünkü yenileme ve başlangıç, hemen meselenin vukuunda ortaya çıkar, çünkü o fiiller biter, yok olup gider ve kalmaz. Var olan bir şeye ilâve etmek anlamındaki ziyade ile var olanın sabit kalması, hepsi hakikatte aynı anlama gelir.

[İnsanın Fiilleri]

Allah zâlimleri şaşırtır. Cenâb-ı Hak saptırmayı bazan kendine, bazan de şeytana nispet etmektedir, hiç şüphe yok ki şeytana nispet edildiğinde eleştiri mânasına gelir. Zikredilen şey Allah'a nispet edildiğinde, şeytana nispet edilenden farklı bir anlama gelir. Allah'a nispet edildiğinde, kâfirdeki şaşırma fiilini yaratan Allah'tır, anlamına gelir. Şeytana nispet edildiğinde ise, onun süslemesi ve sevdirmesi anlamına gelir. Her iki nisbetin doğru anlaşılması için
494 bu ayırımı yapmak gerekir. [§]Mûtezile'nin dediği gibi, ona sapıtan (ضَالّ) ismini vermesine gelince, birine sapıtan veya inkâr eden ismini verdiği her kişi için mutlaka bir saptıranın olması ve ona saptıran (مُضِلّ) isminin verilmesi gerekir. Onun sapıtan veya inkâr edip saptıran diye isimlendirilmemiş olduğuna göre, Cenâb-ı Hak ancak fiili onun şahsında gerçekleştiren kendisi olduğu için kendine saptıran anlamındaki "mudıll" (مُضِلّ) adını vermiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi Allah ondaki sapıtma fiilini yaratandır. Mûtezile şöyle diyor: Allah bütün insanlara doğru yolu göstermiştir, ancak insanlar doğru yola girmediler ve Allah onları saptırmadığı halde kendileri sapıttılar. Bu görüş, âyetin görünüşünü delilsiz olarak başka tarafa çekmektir.

Allah dilediğini yapar. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah dilediği her şeyi yapmaya kādir değildir. Çünkü diyorlar, Allah bütün insanların iman etmelerini diledi, fakat insanlar iman etmediler. Cenâb-ı Hak kendisi için şunu da söylüyor: "Dilediğini yapan yalnız O'dur"[98]. Fakat onlar diyorlar ki: Allah hepsinin iman etmesini diledi, ancak dilediğini yapamadı, buna gücü yetmedi, aksine insanlar Allah'ın dilediğini değil kendi dilediklerini yaptılar. Onların bu yorumları Kur'ân'ın zâhirine aykırıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

95 el-Feth, 48/4.

96 en-Nisâ, 4/136.

97 el-Fâtiha, 1/6.

98 el-Burûc, 85/16.

Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar. Bu ilâhî kelâm sanki “Allah’ın güzel söze nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi?”[99] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Bunu söyleyenin yorumuna göre; güzel sözden maksat Kur’ân’dır, buna göre sağlam söz de Kur’ân’dır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Allah sağlam söze iman edenleri,** Kur’ân’ı kabul ettikleri ve ona göre amel ettikleri için **dünya hayatında sağlam tutar;** âhirete iman edip ölümden sonra dirilmeyi ikrar ettikleri için de onları **âhirette sağlam tutar. Allah zâlimleri de şaşırtır;** çünkü onlar Kur’ân’ı kabul etmemişler, onu reddetmişler, büyüklenmişler ve inatçılık yapmışlardır. [§]Güzel sözden maksadın tevhit ve iman olduğunu söyleyen- 495
lere göre de, sağlam söz imandır; Allah kendi tercihleriyle kabul ettikleri için **dünya hayatında** onları imanlarında sağlam tutar. Âhiret hayatı konusunda ise şöyle söylenmiştir: Onları mezarlarında münker ve nekire cevap vermek konusunda sağlam tutar, onların sorularına doğru cevap vermelerini mümkün kılar. **Allah zâlimleri de şaşırtır;** çünkü onlar dünya hayatında imanı kabul etmediler, dünyada kabul etmedikleri için mezarda da onu kabul etmezler. **Allah sağlam söze iman edenleri dünya hayatında sağlam tutar** meâlindeki ilâhî kelâmın anlamı muhtemelen şu âyet-i kerîmede belirtilmektedir: “Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor”[100]. Davetini kabul edeni Cenâb-ı Hak dünyada sağlam tutuyor, **âhiret hayatında** da onlara esenlik yurduna götüren yolu gösteriyor. Davetini reddeden kâfiri de, dünya hayatında daveti reddettiği için âhirette esenlik yurduna götüren yoldan da saptırıyor. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

Allah dilediğini yapar. Daveti kabul edip doğru yolu tercih edene doğru yolu gösteriyor, daveti kabul etmeyip sapıklığı tercih edeni de saptırıyor.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾

28-29. “Allah’ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? Oraya girecekler; orası ne kötü karargâh!”

[99] İbrâhim, 14/24.
[100] Yûnus, 10/25.

Allah'ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verenleri görmedin mi? Bu âyetin nüzûl sebebi hakkında farklı rivayetler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bu sûrenin tamamı Mekke'de nâzil olmuştur, yalnız bu âyet müstesna, bu âyet Medine'de gelmiştir. Bazıları da sûrenin tamamı Mekke'de gelmiştir, der. Bu âyetin Medine'de geldiğini ileri sürenler şöyle derler: **Sonunda onlar toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürüklüyorlar,** meâlindeki âyetten maksat Bedir savaşıdır; onlar toplumlarını Bedir'e sürüklediler ve orada öldürüldüler. Mekke'de Bedir diye bir yer yoktur, o ancak Medine'dedir. Sûrenin tamamının Mekke'de geldiğini söyleyenler de, helâk yeri anlamına gelen "dâru'l-bevâr" (دار البوار) terkibinden maksadın, Kitab'ın zâhirini tefsir edenlere göre cehennem olduğunu ifade ederler. Bu, âyetin zâhirine daha uygun bir yorumdur. Çünkü Cenâb-ı Hak o yerin neresi olduğunu açıklamakta, **cehennem** olduğunu söylemektedir. Bu âyet, müşriklerin büyükleri ve liderleri hakkında geldiğine işaret eden bilgiler vardır, çünkü Allah, **toplumlarını sürüklediler** diye buyurmaktadır.

496 **[§]** Sonra âyette onların nankörlükle karşılık verdikleri nimetten maksadın ne olduğu konusunda da ihtilaf edilmiş, farklı görüşler ileri sürülmüştür. Birincisi, şanı yüce olan Allah onlara bu dünyada çeşitli nimetler ve bolluk vermişti, fakat onlar bu nimetleri kendilerine haram kıldılar, onların bir kısmını taptıkları putlara tahsis ettiler, onları dokunulamaz saydılar ve onlardan yararlanmadılar; meselâ Kur'ân'da belirttiği bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî gibi[101]. Putlara ayırdıkları payları de Cenâb-ı Hak şöyle açıklıyor: "Bu ortaklarımıza (putlara) aittir, dediler"[102]. İşte nimeti nankörlüğe dönüştürmek budur, onlar Allah'ın kendilerine lütfettiği nimetleri haram kılmışlar ve onları putlara tahsis etmişlerdi. İkincisi, o nimetten maksat Muhammed aleyhisselâmdır yahut Kur'ân'dır veyahut İslâm'dır. Bu onlar için büyük bir nimet idi, fakat onu yalanlamışlar ve inkâr etmişlerdi. Yahut onlar, kendilerine lütfedilen nimetlere karşı yapılması gereken şükrü nankörlüğe dönüştürmüşlerdi, o nimetleri inkâr sebebi saymışlar, kendilerine verilen bu nimetlere şükretmemişlerdi.

Allah'ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verdiler. Bu beyanın hakikati iki mânaya gelir. Birincisi, onlar Allah'ın kendilerine lütfettiği Muhammed aleyhisselâmı kendilerinden uzaklaştırmışlardı, sonunda Muham-

101 "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103).

102 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler" (el-En'âm, 6/136).

med aleyhisselâm onlardan alındı, oradan başkalarının yanına hicret etmesi emredildi; onlar işte bu nimeti nankörlükle karşılamışlardı. İkincisi, onlar Rab'lerinden bir uyarıcı göndermesini istedikten, eğer onu gönderirse kendisine uyacaklarına dair bütün güçleriyle yemin edip Allah'a söz verdikten sonra[103] gönderilen o nimeti nankörlükle karşılamışlardı; Allah'ın verdiği o nimete şükretmemişler, şükrü nankörlüğe dönüştürmüşlerdi.

Sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere sürüklediler. Yani helâke uğrattılar. Bu beyan, âyet-i kerîmenin, kâfirlerin liderleri ve önderleri hakkında geldiğine işaret etmektedir; çünkü onların, kavimlerini helâke sürükleyeceklerini haber vermektedir. "Ehallû" (أَحَلُّوا) fiili mazi sigasıyla gelmiştir,
[§]çünkü onların kendi toplumlarını helâke sürükleme cinayeti muhak- **497**
kaktır. İkinci âyete Cenâb-ı Hak **cehenneme sürüklüyorlar, oraya girecekler; orası ne kötü karargâhtır** diye, onların cehenneme gireceklerini belirterek başlamaktadır; çünkü onlar henüz cehenneme girmemişler, daha sonra girecekler, ama mutlaka gireceklerdir. Âlimlerimizin bu âyeti başka bir mesele için delil olarak kullanmaları da caizdir. Şöyle ki: Bir köle bir kuyu kazdıktan sonra âzat edilince, sonra oraya biri düşecek olsa, kölenin kuyuyu kazdığı sıradaki değerine bakılır. Çünkü kuyuyu kazmak, kazıldığı gün değil, olayın meydana geldiği günde ortaya çıkan bir cinayet sebebidir, zira cinayet henüz gerçekleşmemiş, kazıldığı günün cinayeti daha sonra gerçekleşecektir. Yahut şöyle söylenir: Onların ruhlarını cehenneme (dâru'l-bevâr) sürüklediler, bedenleri o günde (âhirette) oraya girer, henüz bedenleri girmedi, sonra girecektir.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَب۪يلِه۪ۜ قُلْ تَمَتَّعُوا فَاِنَّ مَص۪يرَكُمْ
اِلَى النَّارِ

30. "Allah'a ortaklar koştular ki halkı O'nun yolundan saptırsınlar. De ki: Biraz daha oyalanın; sonunda döneceğiniz yer ateştir!"

Allah'a ortaklar koştular. Müteakıben Cenâb-ı Hak, onların toplumlarını neden helâke sürüklediklerini açıklamakta, şöyle buyurmaktadır: **Allah'a ortaklar koştular,** yani Allah'ın benzeri ve dengi olduğunu söylediler. Bunu da **halkı O'nun yolundan saptırmak için** söylediler. **Allah'a ortaklar koştular** meâlindeki cümleden maksat muhtemelen sözünü ettikleri ortaklara, Allah'a

103 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

ibadet eder gibi ibadet etmeleridir. Yahut Cenâb-ı Hakk'a Allah dedikleri gibi onlara da ilâh ismini vermeleridir. Onlar işte bu iki cihetten Allah'a ortaklar koştular. İşitmeyen, görmeyen, fayda veremeyen, verilen faydayı reddedemeyen ve zarar veremeyen o şeyleri Allah'a ortak kıldıkları için Cenâb-ı Hak onlardan akılsız diye bahsetmektedir; çünkü onlar, kendilerini yaratanın, rızık verenin, nimetler ihsan edenin, başlarına gelen her türlü belâyı ve sıkıntıyı defedenin Allah olduğunu bilmelerine rağmen yine de o nesneleri Allah'ın benzeri ve dengi sayıyorlar. **Allah'a ortaklar koştular ki halkı O'nun yolundan saptırsınlar** meâlindeki cümlenin, yukarıda belirtilen ve Allah'ın lütfettiği nimetlere nankörlükle karşılık vermeleri anlamına gelen tefsiri olması da caizdir.

De ki: Biraz daha oyalanın. Yani belirtildiği gibi Allah'ın lütfettiği nimetlere nankörlükle karşılık vermekle biraz daha oyalanın, **sonunda döneceğiniz yer ateştir!** Bu ilâhî beyan, kâfir olarak ölenler hakkındadır. Yahut dünyada **biraz daha oyalanın,** veyahut küfürle **biraz daha oyalanın; sonunda döneceğiniz yer ateştir!** Bu hüküm, Allah'ın, asla iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim hakkındadır. Bu âyet aynı zamanda peygamberliği ispat eden delillerdendir.

Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "bevâr" (البوار) kelimesi helâk olmak ve yok olmak anlamına gelir. Bu kelimenin şu kökten geldiği söylenmiştir: "Bâre, yebûru, bevran, bâirun" (بار، يبور، بَوْرًا، بائرٌ). Bu kökten gelen "kavmun bûrun" (قومٌ بورٌ) cümlesi de helâk olan kavim mânasına gelir. Pazar yerinde alış-veriş ve ticaret durgun olduğunda "bârati's-sûku, bârati's-sil'atü" (بارت السوق، بارت السلعة) denilir. Kadın ihtiyarlayınca da "bârati'l-mer'etü, tebûru, bevâran, fehiye
498 bâiratün" (بارت المرأة، تَبور، بَوارًا، فهى بائرة) denilir. [§]Hz. Peygamber (s.a.) de bir hadislerinde şöyle buyurdular: "Kadınların kocasız olarak yaşlanmalarından Allah'a sığınırız"[104]. Yani tek başına kalmalarından. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

104 İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle diyordu: "Allahım; borç baskısından, düşmanın baskısından, kocasız kalıp yaşlanan kadınların çoğalmasından ve Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım!" Bunu Taberânî her üç *Mu'cem*'inde de rivayet etmiştir. Rivayetin senedinde Abbâd b. Zekeriyya es-Sarîmî adında bir râvi vardır, onun kim olduğunu bilmiyorum, diğer râvileri ise sikadır (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 143). Alış-veriş ve çarşı-pazarda işler kesat olduğunda "bâra" (بار) fiili kullanılır. Bu mânada olmak üzere "neûzü billahi min bevâri'l-eyyim" (نعُوذ بِالله مِنْ بَوارِ الأيِّم) yani kadınların yalnız (kocasız) kalmalarından Allah'a sığınırız denilmiştir. Bundan maksat da kadının evde kalması ve kimsenin ona talip olmamasıdır. İşler kesat olduğunda "bârati's-sûk" (بارت السوق) denilir, kadının kocası olmadığı halde kimse ona talip olmadığında da aynı fiil kullanılır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "بور" md.). Dul anlamına gelen "eyyim" (أيِّم) kelimesi başka mânalarda da kullanılır; bâkire olsun, evlenmiş olsun kocası olmayan kadın için "eyyim" denilir. Karısı olmayan erkeğe de "eyyim" denilir. Bu kelime, kocasından dul kalan kadınlar için de kullanılır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "أيم" md.).

قُلْ لِعِبَادِىَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا يُق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ ف۪يهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾

31. "İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar."

İman eden kullarıma söyle: Namazlarını dosdoğru kılsınlar. Bu beyanın iman etmek mânasına gelmesi muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[105]. Buradaki namaz kılmak ifadesi ile iman etmek kastedilmektedir. Söyleneni yapmaya ve ona vefa göstermeye kadar insanı hapsetmek mümkün değildir, çünkü bu müebbet hapis cezası anlamına gelir. Ancak ona vefa göstermek ve söyleneni yapmak mânasına gelmesi muhtemeldir, çünkü âyet müminlere hitap etmekte ve onu yerine getirmelerini emretmektedir; iman etmek ise daha önce gerçekleşmişti.

Şöyle bir soru sorulabilir: Söylediğimiz gibi onlar önceden iman ettiklerine göre, âyette geçen namaz kılmak emrine, iman etmek mânası nasıl verilir?

Buna şu cevap verilir: Bu caizdir, Cenâb-ı Hak onlara o anda da iman etmelerini emretmektedir; çünkü iman için her zaman yenilenme hükmü vardır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Allah'a iman edin"[106]. Yani o anda da Allah'a iman edin! Buna göre de namazı kılmak emrinin, ona iman etmek anlamına gelmesi muhtemeldir. Âyet-i kerîmedeki namaz kılma ve infâk etme emrinin, bilinen anlamıyla namaz ve bilinen mânasıyla farz olan zekât mânasına gelmesi ve onları sürekli korumanın kastedilmiş olması da muhtemeldir. Onları kabul etmek ve korumak anlamına da gelebilir.

[§]Onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harca- 499
sınlar. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Onlara verdiğimiz rızıklardan** meâlindeki ifadeyle verilmesi emredilen ve farz kılınan zekâtlardır[107]. Görmez misin ki âyetin sonunda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Alım satımın bulunma-**

---

105 et-Tevbe, 9/5.

106 en-Nisâ, 4/136.

107 Hasan-ı Basrî'nin söylediği belirtilen bu sözün ona ait olduğunu kaynaklarda bulamadık. Ancak bu söz İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 224).

dığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce. Nâfile olarak verilen sadakalar için böyle bir tehdit ifadesinin kullanılma ihtimali yoktur. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Her birinize ölüm gelmeden önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın"[108]. Nâfile ibadetler için tekrar dünyaya dönme ve eceli geciktirme talebinde bulunma ihtimali yoktur. İşte bu âyette, kastedilen ibadetin farz kılınan zekâtlar olduğuna işaret vardır. Bazıları şöyle dedi: **Onlara verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık harcasınlar** ilâhî kelâmındaki gizli ifadesi nâfile sadakalar, açık lafzı da farz olan zekât hakkındadır; çünkü farzın alenen ve açıktan verilmesi gerekir, onun açıktan verilmesinde riyakârlık yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce. Buradaki **alım satımın bulunmadığı gün** meâlindeki ifade ile, insanın kendini Rabb'inden satın alamayacağı gün kastedilmektedir, halbuki dünyada insan kendini Rabb'inden satın alabilir. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[109]. "Allah, müminleri satın almıştır"[110]. Buna göre **o gün gelmeden önce** meâlindeki cümle, kimsenin kendisini Rabb'inden satın almaya muktedir olamayacağı gün gelmeden önce anlamına gelir. **Alım satımın bulunmadığı gün** ibaresi de, alım-satım mümkün olsa bile kendini satın almanın kimseye fayda vermeyeceği gün demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Daha önce inanmamış kimseye o gün iman etmesi fayda sağlamaz"[111]. "Dehşetli cezamızı gördüklerinde inanmaları fayda vermeyecektir"[112]. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır.

500 **[§]Dostluğun fayda vermediği gün.** Burada dostluk anlamına gelen "hilâl" (خلال) kelimesi mastardır, dostluk ve sadakat anlamına gelmektedir. Bunun iki mânaya gelme ihtimali vardır. Birincisi, dünyada aralarında var olan

108 "Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın" (el-Münâfikûn, 63/10).

109 el-Bakara, 2/207.

110 "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır" (et-Tevbe, 9/111).

111 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz" (el-En'âm, 6/158).

112 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir" (el-Mü'min, 40/84-85).

dostluk o gün onlara fayda vermeyecektir, çünkü dünyada Allah için yapılmayan her dostluk, âhirette düşmanlığa dönüşecektir. Nitekim Allah "Dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[113] meâlindeki âyette bunu açıklamaktadır. Cenâb-ı Hak dünya menfaati için birbirine dost olan kişilerin aslında birbirinin düşmanı olduğunu, ancak Allah için dost olanların dostluğunun fayda vereceğini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[114]. Bunun gibi âyetlerde Cenâb-ı Hak, dünyada Allah için olmayan dostluğun âhirette düşmanlığa dönüşeceğini, hatta onların birbirlerinden kaçacaklarını ve birbirlerine lânetler yağdıracaklarını haber vermektedir. İkincisi, âyetteki "hilâl" (خلال) kelimesi, şefaatçiler ve yârenler anlamına gelir, ancak onlar da o gün şefaat edemezler. Cenâb-ı Hak buyuruyor: "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler"[115]. Yahut şefaat ederler, ancak şefaatleri kabul edilmez. "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[116].

[Büyük Günah İşlemek]

İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar. Bu âyeti, bazı Mûtezile âlimleri, büyük günah işleyenin ebedî cehennemde kalacağına delil gösterdiler; çünkü Allah namazı ve zekâtı terkedeni ebedî cehennemle korkutmaktadır, mazeretsiz olarak namazı terketmek ve zekâtı vermemek büyük günahlardandır, dolayısıyla bu âyet bizim söylediğimize delil teşkil etmektedir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*, biz deriz ki; âyet-i kerîmenin namazı dosdoğru kılmayı, zekât ve sadaka vermeyi ve bazı müfessirlerden naklen söylediğimiz gibi ona iman etmeyi emretmek anlamına gelmesi muhtemeldir. Buna göre onların farziyetine iman etmeyi terkeden biri, hiç şüphesiz cehennemde ebedî bırakılır. Yahut onları terketmeyi helâl sayan, bu helâl sayması sebebiyle küfre girer ve o da cehennemde ebedî olarak bırakılır. Veyahut da bir mazeret sebebiyle bunları terkeder, o zaman da ulemânın

---

113 "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır" (ez-Zuhruf, 43/67).

114 "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

115 el-Enbiyâ, 21/28.

116 el-Müddessir, 74/48.

ittifakına göre o ebedî cehennemde bırakılmaz. Âyetin sözünü ettiğimiz bu mânalara gelmesi muhtemel olduğuna göre, o zaman âyet özel bir anlama işaret ediyor demektir. Sonra büyük günah işleyen birinin ebedî cehennemlik olması, ancak bunun dışında başka delillerle ileri sürülebilir; çünkü bu âyetin zâhiri, söylediğimiz özel mâna ihtimalinden dolayı onların ebedî cehennemlik olduğuna işaret etmemektedir. Bundan dolayı onların ebedî cehennemlik ol-
501 duğuna dair başka delil istenir. [§]İbn Kuteybe dedi ki: "Ve lâ hılâl" (ولا خلال) ifadesinde geçen, mufâale bâbından gelen bir mastardır. "Hâleltü fulânen hılâlen" ve "muhâlleten" (خالَلْت فلاناً خلالاً و مخالّة) denilir. "Hulle" ve "muhâlle" (الخُلّة والمُخَالّة) o kökten gelen isimlerdir, dostluk ve sadakat anlamına gelir[117]. Ebû Avsece de şöyle dedi: "Hilâl" kelimesi, "muhâlle" kökünden gelir, sevgi ve muhabbet mânasına gelir.

اَللّٰهُ الَّذ۪ى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِه۪ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِىَ فِى الْبَحْرِ بِاَمْرِه۪ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَٓائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾

32. "Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur."

33. "Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur."

Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır… Bu âyet, Allah'ın tedbir ve yönetiminin göklerde ve yerde olan her şeyi kapsadığına işaret etmektedir, O'nun ilmi bütün yaratılanları ihata etmektedir, çünkü insanı kastederek **gökten su indirip onunla size rızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır** buyurmaktadır. Allah göklerin yararlarını, aralarındaki mesafenin çok uzun olmasına rağmen yeryüzünün yararı ile birleştirmiştir. Bu durumun hikmetli bir idareden ve ilimden dolayı böyle olduğuna işaret eder; o, bir olan, her şeyi bilen ve

117 İbn Kuteybe *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 233.

her şeye gücü yetenin tedbir ve idaresidir. Sonra sert ve sağlam olan gökyüzü ile kesîf ve kalın olan yeryüzünü, bütünüyle gökleri ve yeri insanların emrine âmâde kıldığını, müthiş dalgaları ve ürkütücü halleri olan denizleri, akıp giden nehirleri, güneşi, ayı, geceyi ve gündüzü bu insanın emrine ve hizmetine verdiğini belirtmesinde, bütün bunlarda iki anlam vardır. Birincisi, Allah onlara verdiği nimetleri, başkalarının hizmetine verildiklerini dahi bilmeyen bütün o sisteme dâhil nesneleri insanların hizmetine vermesinde onlar için yarattığı faydaları hatırlatıyor, bununla da onların şükrünü yerine getirmelerini istiyor. İkincisi, Cenâb-ı Hak burada kendi hükümranlığını ve kudretinden bahsetmektedir, çünkü sertliğine, sağlamlığına, kalınlığına ve ürkütücülüğüne
rağmen bunları insanların hizmetine verdiğini söylemektedir. [§]Belirttiği bu **502**
varlıkları başkasının hizmetine vermeye kādir olan, insanları ölümden sonra diriltmeye de kādirdir. Bütün bunları emre âmâde kıldığını belirtmesi, onları bizim hizmetimiz için ve bizim emrimizde olacak şekilde yarattığı anlamına gelmesi de muhtemeldir. İkinci olarak, onları bizim istifademize âmâde kılmıştır, yani onlardan faydalanma yollarını ve vasıtalarını bize öğretmiştir anlamına da gelebilir.

Düzenli seyreden anlamındaki “dâibeyn” (دائبين) kelimesi hakkında şöyle dedi[118]: Bu fiil, sürekli olarak deveran ediyorlar demektir, “devb” (دَوْب) kökünden gelir, yani ardı ardına gelmek[119] anlamındadır.

وَاٰتٰيكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا
اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

34. “O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah’ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zâlim, çok nankördür!”

O size istediğiniz her şeyi verdi. Bu cümlenin iki türlü okunuşu ve iki yorumu vardır. Bazıları şöyle dedi: O size **istediğiniz** her şeyden **verdi** anlamına gelecek şekilde tenvinli olarak “min küllin” (مِنْ كُلٍّ)[120] diye okunmuştur. Bu

118 Bunu söyleyen Ebû Avsece’dir.

119 Arapça metinde her ne kadar “te‘ab” (التعب) şeklinde yazılmışsa da doğrusu “teba‘” (التبع) olmalıdır.

120 Bu kırâat şazdır (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIII, 226-227; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 367).

kırâat inkâr mânasına gelir, yani sizin emrinize verdiğini söylediği nesneleri Allah size istemediğiniz halde verdi, sizin talebiniz ve isteğiniz olmadığı halde onları size lütfetti. İkincisi, **O size istediğiniz her şeyi verdi,** istemediğinizi de verdi. Allah istememiz gerektiğini bile bilmediğimiz nimetleri bize vermiştir, çünkü belirttiği o şeyleri bizi yaratmadan önce yaratmıştı. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **O size istediğiniz her şeyi verdi,** istemediğinizi de verdi[121]. Bu, az önce bizim de söylediğimiz şeydir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Biz, bize verilemeyen nimetleri de Allah'tan istiyoruz, öyleyse âyetin ne anlamı var?

Bu soruya birkaç açıdan cevap verilebilir: Birincisi, Allah, **sizin istediğiniz her şeyden** buyurarak "teb'îd" (التبعيض) edatını (yani sizin ancak bir kısmını istediğiniz şeylerden) kullanmıştır. İkincisi, Allah istediğiniz şeylerden yararlanma ilmini, onlardan yararlanma ilmini istemeden önce **size verdi.** Üçüncüsü, istemeyi hak eden ve istemeye lâyık olan **her şeyi size verdi.** Âyet işte bu anlamlara gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

503 **[§] Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız.** Bazıları şöyle dedi: **Başa çıkamazsınız,** yani şükrünü edâ edemezsiniz, hatta şükrünü takdir edemezsiniz. Bazıları da şöyle dedi: O nimetleri sayamazsınız. İnsanların en az nimete sahip olanı bile, şayet verilen o nimetleri saymaya; cevherinin ve suretinin güzelliğini, bünyesinin düzgünlüğünü, organlarının sağlıklı ve uyumlu oluşunu ve ayrıca ancak uzun zaman düşündükten sonra hatırlanabilecek olan nimetleri saymaya kalksa, buna gücü yetmez. Bazıları da şöyle söyledi: **Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız;** yani onların iç yüzünü kavrayamaz, o nimetlerin bütününü ihata edemezsiniz.

Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zâlim, çok nankördür! Bu cümledeki **çok zâlimdir** meâlindeki ifade, yaratıldığı ve emrolunduğu cihetin dışına gitmek suretiyle kendine zulmetmiştir, kendini helâke atmıştır ve tehlikeye düşürmüştür anlamına gelir. **Çok nankördür** meâlindeki cümle de, Allah'ın nimetlerine nankörlük etmiştir anlamına gelir, çünkü şükrünü, bütün bunları kendisi için yaratandan gayrısına yöneltmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنٖى وَبَنِىَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ

121 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 367; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 44.

35. "İbrahim şöyle dua etmişti: Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"

[Mekke'nin Harem ve Güvenli Kılınışı]

İbrahim şöyle dua etmişti: Rabbim! Bu şehri güvenli kıl. Yani emniyetli yer (مَأْمَنًا) kıl! Oradaki halkın güven ve emniyet içinde yaşaması için "âminen" (آمِنًا) (yani güvenen, emin olan) denilmiştir, nitekim gündüze de gören adı verilmiştir[122], halbuki gündüzün kendisi görmemekte, fakat gündüz vaktinde görmek mümkün olmaktadır. Bunun örnekleri çoktur. Sonra **bu şehri güvenli kıl** meâlindeki cümle hakkında bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. İbrahim'in Rabb'inden Mekke'yi güvenli kılmasını, bütün insanlar için değil, özellikle kendi ailesi ve çocukları için istemişti. Çünkü orada pek çok kan dökülmüş, namuslar çiğnenmişti, dolayısıyla bu durum, onun güvenli olmasını özellikle ailesi ve çocukları için istediğine işaret eder. Ancak eğer müfessirlerin söylediği doğru ise, o zaman, "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!"[123] meâlindeki âyet ne olacak? "O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık"[124] meâlindeki
âyet nereye konacak? Ve bunlara benzer başka âyetler… [§]Cenâb-ı Hak, o **504**
beldeyi insanlar için güvenli kıldığını ve orada herkesin güven içinde olacağını haber vermektedir. Bu âyetin iki anlama gelme ihtimali vardır. Birincisi, imtihan ve deneme açısından Allah orayı güvenli kılmıştır; kan dökmekten, namusları çiğnemekten ve diğer isyan hareketlerinden o beldeyi korumalarını insanlardan istemiştir. Her ne kadar insanlar onun güvenli olma özelliğini kaybetmişler ve doğru olmayan şeyler yapmışlar ise de, Allah insanlardan o beldeyi bu türlü şeylerden korumalarını; Allah'a ibadet için yapılan câmileri ve hayır işlerini devam ettirmek gibi amelleri korumalarını istemişti. Allah o belde halkına ve bütün insanlara doğru ve helâl olmayan fiillerden o beldeyi korumalarını emretmişti. Ancak sonradan insanlar bu emri terkettiler, oraya yakışmayan ve doğru olmayan işler yaptılar. Allah'ın güvenli kıldığını haber verdiği Harem işte böyle idi.

---

122 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

123 "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır! Hâlâ asılsız şeylere inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü edecekler?" (el-Ankebût, 29/67).

124 el-Bakara, 2/125.

İkincisi, Allah orayı yaratırken güvenli kılmıştı. Bu açıdan bakıldığında şöyle bir soru akla gelir: Allah orayı yaratılıştan güvenli kıldı ise, orada nasıl kan dökülmekte ve namuslar çiğnenmektedir? Buna şöyle cevap verilebilir: Her ne kadar orası yaratılıştan güvenli olsa da, bu yapılanların insanların kendi hallerinin gerektirdiği bir ceza olması mümkündür. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmaktadır: "Yahudilerin zulmü sebebiyle, kendilerine helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[125]. Temiz ve iyi şeyler, yaratılış itibariyle helâl idi, ancak insanların zulmü sebebiyle Allah bu nimetleri onlara ceza ve intikam olarak haram kılmıştı. İşte buna göre Allah Harem'i de yaratılışta güvenli kılmıştı, fakat sonra insanların isyanları sebebiyle, onlara ceza olarak bu güvenli hal yok edildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut! Şöyle bir soru sorulabilir: Hz. İbrahim nübüvvet ve risâletle korunduğu, insanlar içinden o seçildiği halde Allah'tan nasıl korunmayı ister, nasıl böyle bir dua eder? Bazı müfessirler buna şu yorumu yaptı: Hz. İbrahim, sonraki nesillerin Allah'ın dininde ve Allah'ın birliği konusunda ihtilafa düşeceklerini bildiği için Rabb'inden çocuklarının ve soyunun korunmasını istemişti. Kendisi için de bunu istemiş olmasına gelince, mâlum olduğu üzere insan başkasına dua ettiğinde önce kendi nefsiyle söze başlar. Mûtezile şöyle dedi: Hz. İbrahim dua edip sözünü ettiği yanlış fiilden korunma talep etmesi, talep ettiği şey kendisine verilmiş olsa veya bağışlandığını bilse dahi, kulluk gereği böyle duada bulunmanın caiz
505 olduğunu gösterir. [§]Denildi ki: Hz. İbrahim'in ve diğer peygamberlerin yaptıkları dualar, onların korunmalarının (ısmet) kendi taleplerine, tazarru ve niyazlarına bağlı olduğu anlamına gelir. Çünkü mâlumdur ki onlar, kendilerini ihmal ederek ve başıboş bırakarak o korunmayı istememişler, aksine kendilerini Allah'a itaate zorlayarak bunun onlar için de gerekli olduğunu göstermek istemişlerdir.

Sonra âyet, iki açıdan Mûtezile'nin aleyhine delildir. Birincisi, Hz. İbrahim Allah'tan, putlara tapmaktan korunmayı (ısmet) talep etti, o biliyordu ki Allah kendisini ondan korursa korunacak ve kendisine doğru yolu gösterirse hidâyet bulacaktı. Mûtezile ise şöyle diyor: Allah korur, ancak kul korunmaz, Allah doğru yolu gösterir, ancak kul doğru yola gitmez. Yine diyorlar ki: Allah birine onu verdiği zaman, artık o şey O'nun elinden çıkar ve bir daha onu vermesi mümkün olmaz. Onların iddialarına göre peygamberlerin duaları alay etmek yahut hakikati gizlemek anlamına gelir; çünkü başkasından, elinde olmadı-

---

[125] en-Nisâ, 4/160.

ğını bildiği bir şeyi isteyen biri onunla alay ediyor demektir, yahut kendisine vermiş olduğu bir şeyi istemek, (verdiği halde bunu isteyerek) hakikati gizlemektir. Nebîlerin, resûllerin ve büyük insanların, dinlerinden ve üzerinde bulundukları halden sapmaktan korkmaları daha fazla ve daha büyük olur, çünkü onlar Allah nezdinde, kendilerinin oldukları halden başka bir durumda olmaktan korkmaktadırlar, bundan dolayı sahip oldukları nimetin kendilerinden alınmasından endişe ederek ebedî bir korku hali içinde bulunurlar. Üzerinde Allah'ın nimetleri daha çok olan kimsenin Allah korkusunun da daha çok olması gerekir.

Ebû Avsece şöyle dedi: "Vecnubnî" (واجْنُبْنِى) kelimesi, beni uzaklaştır demektir. İbn Kuteybe ona, beni ve onları uzaklaştır diye anlam verdi[126].

رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثٖيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنٖى فَاِنَّهُ مِنّٖى وَمَنْ عَصَانٖى فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٣٦﴾

36. "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin."

Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Putların insanları saptırmada herhangi bir dahli olmasa da, Cenâb-ı Hak burada saptırmayı putlara nispet etmiştir, çünkü insanlar o putlar sebebiyle sapmışlar, putlar onların sapıtmalarına sebep olmuşlardı. Her ne kadar sebeplerin dahli olmasa da bazan işler sebeplere nispet edilir. Nitekim bunu şu âyet-i
kerîmenin tefsirinde belirttik: [§]"Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu 506
onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[127]. Aslında sûre onların kirlerini arttırmamaktadır, ancak kirlerinin artmasına sebep olduğu için, kir sûreye nispet edilmiştir. Sûre nâzil olduğunda onların yalanlaması ve inkârı daha da artmıştı, bu yüzden ona nispet edildi. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. İkincisi, onlar, içinde bulundukları ahvâle nispet edilmiştir, öyle ki şayet bu ahvâl can taşıyan varlıklarda olsaydı onları da saptırır ve şaşırtırdı; çünkü o nesneler kendilerine süslü ve güzel gösteriliyor. Bu tıpkı, her ne kadar dünya aldatmasa da, aldatmanın dünyaya nispet edilmesi gibidir; çünkü o öyle bir haldir ki, şayet o canlıların hallerinden olsaydı, bu bir aldatma olurdu. Saptırmanın putlara nispet edilmesi de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

126 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 233.

127 et-Tevbe, 9/125.

Kim bana uyarsa o bendendir. Buradaki **bendendir** anlamına gelen "minnî" (منّى) lafzı, dinde ve dostlukta benimle beraberdir mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, dinde ve din işlerinde benimle beraberdir demektir. "Aldatan bizden değildir"[128] meâlindeki hadis de bu mânaya gelir; yani bize uymuyor veya bizimle beraber değildir veyahut bizim dinimizde değildir demektir. **O bendendir** meâlindeki ifade de, benim dinimdendir anlamına gelir. Hâsılı, **kim bana uyarsa,** davetimi kabul eder ve emrime uyarsa **o bendendir,** yani benim bulunduğum hal üzeredir. Aynı şekilde "Aldatan bizden değildir" meâlindeki hadis de, bizim bulunduğumuz hal üzere değildir mânasına gelir.

Kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin. Bu cümledeki **kim bana karşı gelirse** meâlindeki ifade, Allah'a ortak koşarak karşı gelmek anlamında değil, şirkin dışında işlediği hatalarla karşı gelmek mânasındadır, onlara karşı **sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.** Yahut **kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin,** yani onların inkârını belli bir vakte kadar örtersin; çünkü "ğufran" (الغفران) kelimesi örtmek anlamına gelir, Cenâb-ı Hak da onu belli bir vakte kadar örtmektedir, nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O sadece, onların işini bir güne erteliyor"[129].
507 [§]Veyahut **kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin.** Yani ona tövbe etme ve müslüman olma imkânını verirsin, o da müslüman olur ve tövbe eder, sen de onun isyanını bağışlar ve merhamet edersin. **Kim de bana karşı gelirse,** yani benim davetime ve emrime karşı gelirse, **sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin,** yani ona tövbe etmek ve bulunduğu halden dönmek imkânını verirsin ve sonra da onu bağışlar ve esirgersin.

رَبَّنَٓا اِنّٓى اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتٖى بِوَادٍ غَيْرِ ذٖى زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقٖيمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوٖٓى اِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) ***yanında tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"***

---

128 Müslim, "İman", 164; Ebû Dâvûd, "Buyû'", 50; Tirmizî, "Buyû'", 74.

129 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış" (İbrâhim, 14/42).

Ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim. Hz. İbrahim'in bu sözü Mekke'ye ilk geldiği sırada söylemiş olması mümkün değildir, çünkü devamında **senin kutsal evinin (Kâbe) yanında** diye ilâve etmektedir. Halbuki Mekke'ye ilk geldiğinde orada Kâbe yoktu. İşte bu gerçek, onun **ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını yerleştirdim** ve "Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle"[130] ve benzeri duaları, Kâbe'yi yükselttikten sonra yaptığına işaret eder.

[Hz. İbrahim'in Üç Şeyle İmtihanı]

Ben zürriyetimden bir kısmını yerleştirdim. Bu ifade, Hz. İbrahim'in bütün neslini değil, ancak çocuklarından bir bölümünü oraya yerleştirdiğine işaret etmektedir, çünkü **zürriyetimden bir kısmını** demektedir. Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'i başka hiçbir peygamberin başına gelmeyen üç şeyle imtihan etmiştir. Birincisi, **çocuklarını tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirmekle** imtihan etmiştir, hatta orada su da yoktu; böyle bir yere çocuklarını bırakmaya insan kalbi dayanmaz. Buna rağmen çocuklarını orada bırakması, onu yüce Allah'ın emriyle yaptığına işaret eder. İkincisi, evladını kurban etmekle imtihan etmiştir, bıçağı evladının boğazına dayadığında Allah ona fidye olarak bir koç göndermişti. Üçüncüsü de onu ateşe atmakla imtihan etmiştir, ateşe atılıp helâk olacağı anda Allah Teâlâ kendisine serin ve selâmet bir rüzgâr göndermişti. Bütün bunlar onun peygamber olduğunun delilleridir. Ayrıca onun iki hicreti vardır. [§]Biri, ailesini yerleştirdiği Mekke'ye, ikinci- 508
si de Beytülmakdis'e hicreti. Şu âyette bunu belirtmektedir: "Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık"[131].

Ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim. Bu beyan, târiz anlamı taşıyan, açık olmayan bir duadır. Târiz yoluyla dua etmek ve kinâye ile istemek, açık ve sarih olarak istemekten daha belîğ ve daha anlamlıdır, tıpkı Hz. Âdem ile Havva'nın duaları gibi: "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[132]. Böyle bir ifade, bizi bağışla, bize

---

130 "İbrahim İsmail'le birlikte Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu: Ey Rabb'imiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin" (el-Bakara, 2/127-128).

131 el-Enbiyâ, 21/71.

132 "Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" (el-A'râf, 7/23).

acı diye dua etmekten daha belîğdir; çünkü öyle bir ifade ile Allah'tan başkasından istenir ve onda, burada bulunan hüsrana uğramak ifadesi olmaz[133].

Zürriyetimden anlamına gelen "min zürriyetî" (مِن ذرِّيّتى) ibaresindeki "min" harf-i cerinin sıla olması muhtemeldir, yani zürriyetimi yerleştirdim. Kısım bildirmek mânasına da gelebilir, yani zürriyetimden bir kısmını yerleştirdim. Bazı tefsirlerde ifade edildiği üzere oraya yerleştirdiği zürriyetinden maksat Hz. İsmail ile Hz. İshak'tır[134].

Senin kutsal evinin (Kâbe) yanında; burada geçen ve kutsal anlamına gelen "muharrem" (المحرّم) kelimesi iki şekilde açıklanır. Birincisi, orada helâl ve iyi olmayan şeyleri yapmayı Allah haram kılmıştır. Her ne kadar öyle şeyleri yapmak başka yerlerde de helâl değilse bile, Cenâb-ı Hakk'ın o beldeye vermiş olduğu fazilet ve saygınlıktan dolayı Mekke'yi özel olarak belirtmiştir. Tıpkı özel olarak camileri diğer mekânlardan daha faziletli olarak belirttiği gibi.

İkincisi, **senin kutsal evin** meâlindeki "beytike'l-muharrem" (بيتك المحرم) cümlesi, yasaklanan evin anlamına gelir. "Harreme" (حرّم) fiili, engelledi, yasakladı demektir. Nitekim bir âyette şöyle buyurur: "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik"[135]. Bu cümle haramlık mânasına gelmez, süt anneler ona haramdır demek değildir, ancak engelleme anlamına gelir; yani onu kendi annesine geri döndürmek için süt anne kabul etmesini engelledik. Buna göre **senin kutsal evin** meâlindeki ifade, Allah için insanların engellendiği ev demektir, o kadar ki firavunlardan ve krallardan hiç kimsenin ona galip gelmeye ve onu kendi yararları için kullanmaya gücü yetmemiştir, aksine onlar engellenmiş ve olduğu gibi kalmıştır. Bunda Allah'ın vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin delili vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

509 **[§]Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar!** Bazı müfessirler şöyle dedi: Burada takdim-tehir söz konusudur, şöyle demektedir: "Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[136] **ki** senin için senin evinde **namazı kılsın-**

---

133 Yani bağışlanma ve merhamet, Allah'tan başkalarından istenir. Ancak o ebedî hüsran ifadesi burada olmaz. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'tan istendiğinde ise, bu ebedî hüsran dile getirilir: "Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz!"

134 Mâruf olan, o meşhur rivayette belirtildiği üzere Hz. İsmail'dir. Çünkü İbrahim aleyhisselâm, oğlu İsmail'i ve annesi Hâcer'i alıp Mekke'ye götürmüş ve Allah'ın emri ile onları orada bırakmıştı. Müfessirler, Hz. İshak'ın da oraya götürüldüğünden söz etmezler (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 233; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 47; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 371; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIII, 236).

135 el-Kasas, 28/12.

136 İbrâhim, 14/35.

lar! Âyetin başka bir anlama gelmesi de muhtemeldir, o da şöyle denmesidir: **Ben zürriyetimden bir kısmını, tarıma elverişli olmayan bir vâdiye yerleştirdim.** Yani orada insanları namazdan meşgul edecek bir şey yoktur. Çünkü ziraat ve diğer nimetleri elde etmek için çalışmak, insanı namazdan ve Allah'a ibadetten alıkor. Yani **zürriyetimden bir kısmını,** insanları namaz kılmaktan meşgul eden ziraat çalışmalarının olmadığı **bir vâdiye yerleştirdim.** Buradaki namaz kelimesiyle bilinen anlamıyla namaz kastedilmiştir. Namaz ile, dua, zikir ve benzeri şeylerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. **Namazı kılsınlar** meâlindeki cümle ile bizâtihî namazın kendisi ve diğeri taatler kastedilmiştir. "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle!"[137] meâlindeki âyet de bu anlamdadır.

İnsanların gönüllerini onlara meylettir. Bu beyanda Hz. İbrahim Rabb'inden, insanların gönüllerini oraya meylettirmesini istemesinin iki anlamı vardır. Birincisi, zürriyetini binanın, bitkilerin ve ziraatın olmadığı bir yere yerleştirdiği için böyle bir talepte bulunmuştur. Böyle bir yerde kalmak insanda yalnızlık ve vahşet duygusu uyandırır, Rabb'inden insanların gönüllerini **onlara meylettirmesini** istedi ki, insanlar oraya gelsin, böylece onların yalnızlığı gitsin ve insanlarla ünsiyet sağlasınlar. Yahut Hz. İbrahim Rabb'inden insanların gönüllerini **onlara meylettirmesini** istedi ki, onlara getirilen azıklardan ve yiyeceklerden yararlanarak yaşasınlar; çünkü onları ziraatın olmadığı maişet imkânının bulunmadığı bir yere yerleştirmişti. Cenâb-ı Hak insanoğlunun bünyesini, yiyecek ve gıda almadan ayakta kalamayacak şekilde yaratmıştır, bundan dolayı Hz. İbrahim Rabb'inden, onlara getirilen şeylerle maişetlerini temin etmelerini istemişti. Müfessirler şöyle dedi: **İnsanların gönüllerini onlara meylettir,** yani hac için meylettir. Dediler ki: Eğer o, "min" (من) harf-i cerini kullanmadan (yani insanlardan bir kısmının gönüllerini demeyip), insanların gönüllerini onlara meylettir deseydi, kâfir ve mümin herkesin Kâbe'yi haccetmesi gerekirdi. [§]Ancak bize göre Hz. İbrahim'in herkes için böyle bir **510**
istekte bulunması ihtimal dâhilinde değildir. Yahut "İnsanlara hac ibadetini duyur"[138] meâlindeki âyette kâfir ve mümin herkesin kastedilmesi ihtimali yoktur. Aksine bu, özel bir kesime yönelik bir çağrıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler! Bu cümle, verdiğin o ürünlere şükretsinler anlamına gelebilir. Onlara getirilen yiyecek ve gıdalarla maişetlerini temin ettikleri için şükretsinler anlamına da gelebilir. **Çeşitli**

---

137 İbrâhim, 14/40.

138 el-Hac, 22/27.

ürünlerden onlara rızık ver meâlindeki cümlede özel olarak bir ürün kastedilmemiş, ancak gıdalarını ve ayakta kalmalarını sağlayacak olan her nevi ürün kastedilmiştir.

رَبَّنَٓا اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْف۪ي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِي السَّمَٓاءِ ﴿٣٨﴾

38. "Rabb'imiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."

Rabb'imiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Hz. İbrahim'in işin başında böyle bir duayı yapmış olma ihtimali yoktur. Aksine, *en doğrusunu Allah bilir ya*, o, başına gelen bir şeyden dolayı bu duayı yapmıştır. Çünkü Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun Hz. İbrahim, gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi Allah'ın bildiğini hiç şüphesiz biliyordu. Lâkin âyette, gelen şeyin ne olduğu belirtilmemiştir. Müfessirler şöyle derler: Hz. İbrahim bunu, yani **gizlediğimiz şeyi bilirsin** meâlindeki sözü, oğlu İsmail ve annesini, suyun ve tarımın olmadığı bir yerde bırakmasından dolayı içinde duyduğu sıkıntıyı ve hüznü ifade maksadıyla söylemiştir. Onlar diyorlar ki: **Açıkladığımızı da bilirsin** sözünü de, "Ey Rabb'imiz! Ben zürriyetimden bir kısmını bir vâdiye yerleştirdim"[139] meâlindeki âyeti kastederek söylemiştir. Ancak biz bunu bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Bu cümle, yerde ve gökte hiçbir şeyin Allah'a gizli olmadığına dair Cenâb-ı Hak'tan Hz. İbrahim'e gelen bir cevap ve haberdir. Yani hiçbir emir, hiçbir yasak ve hiçbir ceza Allah'a gizli kalmazken, hakkında ceza ve emir bulunan ameller nasıl gizli kalır?

511 **[§]Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin.** Hz. İbrahim'in mutlaka içinde gizlediği bazı ihtiyaçları vardı, Rabb'inden bunları karşılamasını istemiş, şöyle demişti: Benim gizlediğim veya açıkladığım ihtiyaçlarımı sen bilirsin Rabbim! Onları bana lütfeyle! Yahut kavmi bir konuda kendisine sataşmış, o da öyle bir şeyle alakası olmadığını ifade etmek için, gizlediğimiz ve açıkladığımız her şeyi Allah bilir, -*en doğrusunu Allah bilir ya*- beni tenkit edenler onu bilemezler demişti. Tıpkı Hz. Îsâ'nın söylediği "Sen

139 İbrâhim, 14/37.

benim içimdekini bilirsin"[140] sözü gibi. Veyahut bütün din mensuplarının Hz. İbrahim'e dostluk besledikleri ve onun dininden olduklarını iddia ettikleri için bu sözü söylemişti. Bundan dolayı da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: "İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi"[141]. Allah bu âyetle Hz. İbrahim'i, onlardan her birinin ileri sürdüğü iddialardan aklamaktadır. Sonra bu gruplardan bazıları Allah'tan bazı şeyleri sakladıklarını iddia ediyorlardı, Hz. İbrahim de Allah'ın birliğini insanlara öğretmek için, gizlensin veya açıklansın hiçbir şeyin O'na gizli olmadığını söylüyordu. Bunu da Allah'ın birliğini ve hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını anlamaları için söylüyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي وَهَبَ ل۪ي عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰع۪يلَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبّ۪ي لَسَم۪يعُ الدُّعَٓاءِ

39. "Yaşlılığıma rağmen bana İsmail'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir."

Yaşlılığıma rağmen bana İsmail'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Müfessirler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak ona bir evlat lütfetmişti, onun yaşı şu kadardı, karısının yaşı da şu kadardı[142]. Ancak biz onu bilmiyoruz, sadece ihtiyarlayıp çocuktan kesildiği vakitte Cenâb-ı Hakk'ın ona bir çocuk armağan ettiğini biliyoruz. İşte o zaman kendisine çocuk sahibi olacağı müjdesi verilince, şöyle demişti: [§]"Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz öyle mi?"[143] Aynı müjde karısına verildiğinde o da şöyle demişti: "Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam!"[144] Anlaşılıyor ki Cenâb-ı Hak onlara, yaşlandıkları ve çocuktan kesildikleri bir vakitte çocuk armağan etmişti. 512

140 "Allah, "Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?" buyurduğu zaman o şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin" (el-Mâide, 5/116).

141 "İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilâkis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi" (Âl-i İmrân, 3/67).

142 "Denildi ki: O sırada karısı doksan dokuz, Hz. İbrahim de yüz yaşında idi. Bu konuda Mücâhid'den gelen rivayeti daha önce kaydetmiştim. İbn İshak'a gelince, o şöyle dedi: Bazı âlimlerin bana söylediğine göre Sâre İshak ile müjdelendiğinde doksan yaşında, Hz. İbrahim de yüz yirmi yaşında idi" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 76).

143 el-Hicr, 15/54.

144 Hûd, 11/72.

Yaşlılığıma rağmen bana İsmail'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Hz. İbrahim iki şeye birden hamdetmektedir. Verilen armağana ve yaşlanıp çocuktan kesildikleri vakitte çocuk verilmesine. Bunların her biri de, Allah'a hamd ve senâ etmeyi gerektirir.

Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir. Bu cümlede sözlükte duaları işiten anlamına gelen "le-semî'u'd-du'â" (لَسَمِيع الدعاء) ibaresi, burada duaları kabul eden demektir.

رَبِّ اجْعَلْنٖى مُقٖيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتٖى رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَٓاءِ ﴿٤٠﴾

40. "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabb'imiz, duamı kabul et!"

Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle. Cenâb-ı Hak namaz kılma emrini daha önce vermişti, Hz. İbrahim de o emri yerine getirmeye devam ediyordu. Hz. İbrahim'in, kendisini devamlı namaz kılanlardan eylemesini istemesi, namaz emrinin dışında Allah katında henüz kendisine vermediği bir lütfun bulunduğuna işaret eder, Hz. İbrahim işte onu istemiş ve o da gerçekleşmişti. Bu âyet, Mûtezile'nin ileri sürdüğü, şu iddianın yanlış olduğuna işaret ediyor: Allah insana her şeyi vermiştir, artık kendisinde verecek bir şey kalmamıştır.

Rabb'imiz, duamı kabul et! Bazıları şöyle dedi: Benim duamı kabul eyle, yani kendisi ve zürriyeti için istemiş olduğu namazı devamlı kılma niyazımı kabul et! Ancak bunu, Hz. İbrahim'in Rabb'ine yapmış olduğu dualardan birine tahsis etmeyi gerektirmez, o muhtelif zamanlarda pek çok dua yapmıştı. Meselâ şöyle dua etmişti: "Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[145] "Ey Rabb'imiz! Bunu yaptım ki namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir!"[146] "Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle"[147]. Bunlara benzer daha pek çok dua etmişti.

---

145 İbrâhim, 14/35.

146 İbrâhim, 14/37.

147 "Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar Rabb'imiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi" (el-Bakara, 2/128-129).

رَبَّنَا اغْفِرْ لِى وَلِوَالِدَىَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

[§]*41. "Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve mü-* 513
minleri bağışla!"

Rabb'imiz! Beni, anamı ve babamı bağışla! Hz. İbrahim, Rabb'inden ebeveynini bağışlamasını istedi. Hasan-ı Basrî dedi ki: Hz. İbrahim'in annesi müslüman, babası ise kâfirdi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu"[148]. O, doğru yoldan sapmış olmayı sadece babasına tahsis etti, bu onun annesinin müslüman olduğuna işaret eder[149]. Ancak annesinin halini, müslüman mı yoksa kâfir mi olduğunu bilmiyoruz, fakat babası hiç şüphesiz kâfir idi. Hz. İbrahim, anne ve babası kâfir oldukları halde -eğer annesi kâfir idiyse- İslâm'ı gizlemek kaydı ile onlar için dua etmiş olması da muhtemeldir; yani müslüman idiyseler onları bağışla kaydı ile dua etmiş olabilir. Yahut onlar için yaptığı mağfiret talebi ile bizzat müslüman olmalarını kastetmiş olabilir. Veyahut bu dua ile Allah'tan dünyada onların durumlarını gizlemesini, onları rezil ve rüsvay etmemesini istemiş olabilir. Ancak Hz. İbrahim Rabb'inden hesap gününde onları bağışlamasını istemektedir, dolayısıyla onların durumlarını örtmesini istemiş olma ihtimali yoktur. Ancak **beni ve anne babamı bağışla** meâlindeki cümle ile **müminleri bağışla** anlamındaki cümlesi birbirinden ayrılırsa, o zaman böyle bir mâna mümkün olur. **Hesap günü müminleri bağışla** meâlindeki cümle, başlı başına müstakil bir cümle olur. Bu konuyu daha önce belirtmiştik[150]. Hz. İbrahim'in dua etmesi ve ebeveyni için mağfiret dilemesi ile, Rabb'inden onların bağışlanmaya lâyık olacak ve onu hak edecek olan sebebi istemiştir, ki o da tevhittir ve Allah'ı
bilmektir. **[§]**Daha önce belirttiğimiz gibi o, Hz. Nuh'un, kavminden mağfiret 514
dilemelerini emrettiğinde söylediği ile[151], aynı şekilde Hûd aleyhisselâmın söylediği, "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin!"[152] sözü de böyledir.

Hesap kurulacağı gün. Bununla adalet kastedilmiş olabilir. Bir adam başka birine, hesabımı gör, yani âdil davran der. Hesap görmek, o konuda hikmetin gereği olan adaleti gözetmek, hiç ziyade ve noksan yapmamak demektir.

---

148 eş-Şuarâ, 26/86.

149 Âlûsî bunu muhtasar olarak kaydetti (bk. *Rûhu'l-meânî*, XIII, 243). Kurtubî bu sözü Kuşeyrî'ye nispet etti (bk. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 375).

150 bk. et-Tevbe sûresinin 9/114. âyetinin tefsiri.

151 "Dedim ki: Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır" (Nûh, 71/10).

152 Hûd, 11/52.

Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Biz, kıyâmet günü için adalet terazileri kurarız"[153]. Bazıları şöyle dedi: **Hesap kurulacağı gün,** yani hesaplaşmanın yapılacağı gün. Hesap kurmak sözü ile bizzat muhasebenin kendisi kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ
تَشْخَصُ فِيهِ الْاَبْصَارُ ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ
اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَاَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾

42. "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış."

43. "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar."

Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber zâlimlerin yaptıklarından Allah'ın gafil olduğunu sanmamasına rağmen, bu âyette özellikle Resûlullah'a (s.a.) hitap edilmektedir. Allah'ın resûlü öyle sanmamasına rağmen Cenâb-ı Hak yine de ona hitap etmektedir, tıpkı şu âyetlerde olduğu gibi: "Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma!"[154] "Sakın müşriklerden olma!"[155] Bu ve benzeri âyetlerde Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ın (s.a.) öyle olmadığını bilmesine rağmen yine de onu bunlara yasaklamıştır. Bu konuda asıl olan şudur: Ismet sıfatı, imtihan edilmeye engel değildir, imtihan da ancak emretmek ve yasak koymakla olur. Çünkü imtihan,
515 ısmet vasfını kaldırsaydı, [§]emir ve yasak ısmetin faydasını yok ederdi, onun vukûuna ihtiyaç duyulmazdı. Anlaşılıyor ki ısmet, imtihanda ziyadeliği gerektirir, imtihanla ona ihtiyaç duyulur ve ondan yararlanılır. Âyet-i kerîmede hitabın başkalarına yapılmış olması da muhtemeldir, yani Allah'ı zâlimin zulmünden gafil olduğunu zanneden herkese hitap edilmiş olabilir, nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[156] Burada hitap her insana değil, yüce Rabb'i hakkında yanılıp alda-

153 "Biz, kıyâmet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz" (el-Enbiyâ, 21/47).

154 el-Kasas, 28/88.

155 el-En'âm, 6/14; Yûnus, 10/105; el-Kasas, 28/87.

156 el-İnfitâr, 82/6.

nan kişilere yapılmıştır. Buna göre **sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma** meâlindeki ilâhî kelâm, Allah'ı zâlimin zulmünden gafil zanneden herkese hitap etmektedir. Allah'ın zâlimin zulmünden habersiz olduğu zannına onları sevkeden de, Cenâb-ı Hakk'ın yumuşaklığı (hilmi), azabı onların zulmettikleri vakitten sonraya ertelemesi ve hemen cezalandırmamasıdır. Bazıları Allah'ın ondan habersiz olduğu iddiasını, yeryüzü sultanlarından gördükleri uygulamaya dayandırdı, onlar zulmeden birinden en kısa zamanda intikam alıyor, ondan intikam almaya güçleri yetiyor; işte bu hali görmüş olmaları onları, Allah'ın zâlimlerden azabı ve intikam almayı ertelemesi, Cenâb-ı Hakk'ın bundan habersiz olduğu inancına sevketti. Bazıları da şirki ve Allah'ı inkârı tercih etmelerinden Allah'ın razı olduğunu iddia etti, Cenâb-ı Hakk'ın, yaptıklarından dolayı kendilerini cezalandırmadığı ve köklerini kurutmadığı için O'nun bunu emrettiğini ileri sürdüler. Bu durumu Allah'ın rızasına ve kendilerine bunları emrettiğine delil saydılar. Cenâb-ı Hak, peygamberine şunu haber veriyor: Onlardan azabı ertelemesi ve kendilerine fırsat vermesi, habersiz olduğu ve unuttuğu için değildir, yaptıklarından razı olduğu ve onu emrettiği için de değildir, lâkin belli bir güne ertelediğinden dolayıdır.

Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma. Bu beyan, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanları yarattığı sırada, onlardan kimlerin zulmedeceğinden Allah'ı gafil sanma, yani onları yarattığı sırada zâlimlerin zulmedeceğinden habersiz ve gafil değildi, [§]yarattığı insanlardan kimlerin 516
zâlim olacağını biliyordu. Çünkü onlardan meydana gelen fayda ve zarar, yine onlara dönecektir. Cenâb-ı Hakk'ın onları, kendisinin bildiği bir hikmetten dolayı böyle yarattığı anlamına gelmez.

İkincisi, söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hakk'ın onlardan azabı ertelemesi yaptıklarından habersiz olduğu için değildir, lâkin yaptıkları sırada kendilerini azap ile yakalamakta imtihan gerçeğinin ortadan kalkacağından dolayıdır. Çünkü azap ve sevap, görerek verilmiş olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, o günün ne kadar korkunç ve ürkütücü olduğunu şöyle beyan ediyor: **Onların işini öyle bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış, başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş.** Bazıları şöyle dedi: Bütün bunlar görmekle ilgilidir. Diyorlar ki: Gözler dehşetten dışarı fırlamış; ona, yani davetçiye korku dolu gözlerle bakıyorlar; **başları yukarıda,** herkes başını yukarı dikmiş; o günün dehşetinden **bakışları bir noktaya sabitlenmiş** haldedirler. Bütün bunlar dikkati şahsa değil gözlere çeviriyor; çünkü gözlerini dikmek, başını kaldırmak, gözlerin ken-

dileri için değil, bakmak için yapılır. Bazıları **o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış ve bakışları bir noktaya sabitlenmiş** meâlindeki cümleleri gözlere, **başları yukarıya kalkık** meâlindeki cümleyi şahıslara atfetmiştir. Cenâb-ı Hak başka bir yerde de şöyle söylemektedir: "O çağrıcıya doğru koşarlar"[157]. Yani daveti kabul etmediklerinden dolayı başlarına gelenden kurtulmak ümidiyle süratle çağırıcıya doğru giderler. "İhtâ'" (الإهْطاع) kelimesinin gözlerini bir noktaya dikmek, "iknâ'" (الإقْناع) kelimesinin de başını kaldırmak, anlamına geldiği söylenmiştir. "Muhtiîne" (مُهْطِعين) sabit bir nazarla bakmak mânasına, "mukniî
517 ruûsihim" (مُقْنِعي رُءُوسهم) ibaresi de başını kaldırıp uzatmak anlamına gelir. [§] Bazılarına göre " muhtiîne" (مُهْطِعين) kelimesi, az önce söylediğimiz gibi süratle gitmek demektir. Bazıları da şöyle dedi: "Mukniî ruûsihim" (مُقْنِعي رُءُوسهم) sözcükleri, boyunlarına yapışarak başlarını kaldırırlar anlamına gelir.

Zihinleri bomboş. Yani o günün dehşetinden ve ürkütücü halinden kalpleri sökülüp gırtlaklarına dayanmış, ağızlarından dışarı çıkamıyor, yerine de dönemiyor durumdadırlar. Bu ifade bir temsil ve kinâyedir, tıpkı şu âyette olduğu gibi: "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi[; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti]"[158]. Bu âyet de korkunun şiddetinden bu halde olduklarını temsilî ifade ile dile getirmektedir. Çünkü dünyada gerçek anlamda yüreklerin ağıza gelme ihtimali yoktur, çünkü eğer ağıza gelseydi can çıkar ve insanlar hemen ölürlerdi. Dolayısıyla âyet-i kerîme, insanların yaşadığı korkunun şiddetini temsilî ifade ile dile getirdiğine işaret etmektedir.

وَاَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَاْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا اَخِّرْنَا اِلٰى اَجَلٍ قَرِيبٍ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ اَوَلَمْ تَكُونُوا اَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ ﴿٤٤﴾

44. "Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zâlimlerin, 'Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım' diyecekleri ve onlara, 'Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?' diye sorulacağı güne karşı insanları uyar."

---

157 "Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler" (el-Kamer, 54/7-8).

158 "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz" (el-Ahzâb, 33/10).

Kendilerine azabın geleceği güne karşı insanları uyar. Yani insanların **Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver** diye yalvaracakları güne karşı onları uyar! [§]**Azabın geleceği güne karşı insanları uyar** meâlindeki cümlenin, 518
başlarına azabın ineceği gün anlamına gelmesi muhtemeldir. Sonra azap başlarına geldiğinde onların ne diyeceğini haber vermektedir: **Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver!** Bazıları bu cümleyi, bizi dünyaya çevir, süresi yakın olan dünyadır, diye tefsir etti. Ancak böyle bir ihtimal yoktur; çünkü dünya başlangıç, âhiret ise sondur, eğer bu yorum doğru olsaydı âhiret başlangıç olurdu. Bu ise imkânsızdır. *Ancak en doğrusunu Allah bilir ya*, onlar, davetçiyi kabul etmeleri için güven ve emniyet haline döndürülmelerini istiyorlardı; çünkü korku ve endişe halinde iken kabul etmelerinin faydasını görmemişlerdi. Başlarına gelen şey, ancak güven ortamında kabul etmedikleri için gelmişti. Bu itibarla davetçiye icabet etmeleri ve kabullerinin kendilerine fayda getirmesi için güven ortamına döndürülmelerini istiyorlardı, çünkü onlar bu taleplerinin gerekçesi olarak şunu söylüyorlardı: **Senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım.**

Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz? Cenâb-ı Hak bu âyette onların neye yemin ettiklerini beyan etmemekte, bunu başka bir âyette açıklamaktadır: "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler"[159].

Sizin için bir yok oluş bulunmamaktadır. Bazıları şöyle dedi: **Sizin için bir yok oluş bulunmamaktadır;** dünyadan yok oluş söz konusu değildir, yani siz şöyle diyordunuz: Dünyadan başka bir hayat yoktur, diri ve ölü olarak bizim için ondan başka yok oluş yoktur, tıpkı şu âyette söyledikleri gibi: "Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Ölür ve yaşarız"[160]. Cenâb-ı Hak onların ölümden sonra asla diriltilmeyeceklerine dair yemin ettiklerini söylemektedir. Bazıları da şöyle dedi: **Sizin için bir yok oluş bulunmamaktadır** meâlindeki cümle, **Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver** meâlindeki âyette istemiş oldukları şeyin cevabıdır. Yani içinde bulunduğunuz azap halinden **sizin için bir yok oluş bulunmamaktadır**, istediğiniz süre ve azabı erteleme imkânının size verilmesi söz konusu değildir, yani sizin için böyle bir yol yoktur.

---

159 en-Nahl, 16/38.

160 "Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Ölür ve yaşarız. Bir daha da diriltilecek değiliz" (el-Mü'minûn, 23/37).

وَسَكَنْتُمْ فٖى مَسَاكِنِ الَّذٖينَ ظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ
فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْاَمْثَالَ ﴿٤٥﴾

519 [§]*45.* ***"Ve sizden önce*** (bâtılı seçerek) ***kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz. Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu, size misaller de getirdik."***

Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin, yani peygamberleri yalanlayanların **yurtlarına yerleşmiştiniz.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun tefsiri şöyledir: Onlar Rab'lerinden, daveti kabul etmeleri için tekrar güven haline döndürülmelerini istemişler, şöyle demişlerdi: "Rabb'imiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım"[161]. Cenâb-ı Hak şöyle dedi: **Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin,** yani peygamberleri yalanlayanların **yurtlarına yerleşmiştiniz.** Yani siz dünyada onların yurtlarının ve evlerinin benzeri olan yerde yaşıyordunuz, sizin yaptıklarınızın benzerini yapan önceki milletlerin başına nelerin geldiğini de gördünüz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu,** yani azap ve köklerinin kurutulması gibi başlarına gelen cezalar ortada iken siz onlardan ibret almadınız. Buna göre tekrar güven haline döndürülseniz bile, bugün başınıza gelenden yine ders almayacaksınız. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[162]. Onlar, daveti kabul edeceklerine dair sözlerinde yalan söylemektedirler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu âyetin tefsiri budur. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz.** Yani siz de onların yaptıklarının aynısını yaptınız. **Onlara ne yaptığımız sizin için açıkça belli oldu;** peygamberleri yalanlamaları sebebiyle onların köklerini kazıdık, fakat siz bundan ders almadınız, tekrar geri gönderilseniz bile yine ders almayacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizden önce (bâtılı seçerek) kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz meâlindeki âyet, tefekkür ve istidlâlin ve kıyasın gerekliliğine işaret etmektedir. Her ne kadar onlar bilmeseler de, kendilerine bilme imkânı verildikten sonra ceza verilmesinin de gerekliliğine işaret etmektedir. Tefek-

161 İbrâhim, 14/44.
162 el-En'âm, 6/28.

kür ve istidlâle işareti şu cümlede görülmektedir: **Sizden önce (bâtılı seçerek)**
kendilerine kötülük edenlerin yurtlarına yerleşmiştiniz. [§]Peygamberleri 520
yalanlamaları sebebiyle onların başına gelen belâlara baksaydınız ve onlardan ders alsaydınız ya! Kıyasa işareti şöyledir: Cenâb-ı Hak, onların başına gelen belâların bunların da başına gelmesiyle korkutmaktadır. Çünkü bunlar, onların başına gelen belâlara sebep olan şeyde müşterek konumdadırlar, o da peygamberleri yalanlamaları ve onlara kötü muamele etmeleridir.

Size misaller de getirdik. Yani size öyle örnekler gösterdik ki, eğer onları düşünüp tefekkür etseydiniz, sizin için ders olur ve aynı şeyleri yapmanıza engel olurdu. Yahut **size misaller de getirdik,** yani size örnekleri, benzer halleri ve anlamanızı sağlayacak bilgileri açıkladık; onları sizin için örnek ve benzer görseydiniz, yaptıklarının da sizin yaptıklarınızla aynı ve benzer olduğunu düşünseydiniz, onların başına gelenin sizin de başınıza gelebileceğini hesap etseydiniz!. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللّٰهِ مَكْرُهُمْ وَاِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ

46. "Tuzaklarını Allah bilip dururken onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler. Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi!"

Onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler, peygamberleri helâk etmek ve öldürmek için tuzak kurmaya ve hile yapmaya devam ettiler. Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler sana tuzaklar kuruyorlardı"[163]. Kur'ân'ın diğer âyetlerinde de geçen onların peygamberlere kurdukları tuzaklar, sonunda peygamberlerin şöyle demelerine sebep olmuştu: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[164] Onlar, peygamberlerin getirdiği Allah'ın dinine de tuzak kurmuşlardı, o nuru söndürmek için tuzaklar kurmuş, hileler yapmışlardı. Fakat Allah bunu onların aleyhine çevirdi, dinini galip getirdi ve nurunu kıyâmet gününe kadar bâki yaptı. Şöyle buyurdu: "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler"[165]. İki yo-

163 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

164 Hûd, 11/55. Bu, Hûd aleyhisselâmın sözüdür.

165 "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor" (et-Tevbe, 9/32).

rumdan birine göre sanki onların tuzakları ve hileleri, peygamberlerin canlarına yönelikti, onları helâk etmek ve yok etmek istiyorlardı. İkincisine göre de onlar, peygamberlerin getirdikleri dini ve kendisine davet ettikleri nûru söndürmek istiyorlardı.

521 [§]**Tuzaklarını Allah bilip duruyordu** (cümlenin tam anlamı şöyledir: Onların tuzakları Allah katındadır). Bu cümlenin, onların Allah'ın elçilerine ve dinine kurdukları tuzakların cezası Allah katındadır anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut onların tuzaklarının bilgisi Allah katındadır, O'nun yanında mahfûzdur, hiçbir şey O'ndan kaçamaz ve âhirette insanları ona göre cezalandırır anlamına da gelebilir. Veyahut onların kurdukları tuzakların sebepleri Allah katındadır, onlar Allah katında bulunan o şeyden yararlandılar anlamına gelebilir; bundan maksat da Cenâb-ı Hakk'ın onlara verdiği nimetler, lütfettiği mallar ve bünyelerine yerleştirdiği akıllardır, bunlar sayesinde onlar o tuzakları kurabiliyor ve o hileleri yapabiliyorlar. İşte bütün bunlar Allah katındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi! Bu ilâhî kelâmın kırâatinde ve tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları âyeti şöyle okudu: "Ve inkâde mekruhum" (وإن كاد مكرُهم). Bu, Allah kendilerinden razı olsun Hz. Ömer, İbn Mesûd, Übey ve İbn Abbâs'ın kırâatidir[166]. Bazıları da "ve inkâne mekruhum" (وإن كان مكرُهم) diye okudu. Sonra "ve in kâne" (وإن كان) ibaresinin mânasında da farklı görüşler vardır. Hasan-ı Basrî ve başkaları şöyle dedi: Buradaki "in" (إن) edatı, "mâ" (ما) mânasına gelir. Yani onların tuzakları ile dağlar yıkılıp yok olacak değildi. Âyet şunu söylüyor: Onların tuzakları, dağları yıkmaktan çok daha basit ve hafif şeylerdir. "İn" edatının "mâ" mânasında kullanıldığının örnekleri Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Meselâ, "Onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız"[167]. Burada biz onu asla yapmayız mânasında kullanılmaktadır. "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız"[168]. "İn" edatı burada da aynı mânada kullanılmakta ve âyet de, biz de sizin gibi insan olmaktan başka bir şey değiliz anlamına gelmektedir. "İn" edatı bazan "kad" (قد) mânasında da kullanılır. Meselâ, "Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir"[169] meâline gelen âyette bu

166 Resmî mushafa muhalif olduğu için bu kırâat şâz kabul edilir (bk. Taberî, *Câmiʻu'l-beyân*, XIII, 246-247; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 53-54).

167 "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız" (el-Enbiyâ, 21/17).

168 "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız" (İbrâhim, 14/11).

169 "Ve 'Rabb'imizi tesbih ederiz, Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir' derler" (el-İsrâ, 17/108).

mânada kullanılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyette geçen "in" edatını "mâ" mânasında kullananlar, onların tuzaklarını küçümseme, hafife alma mânasını vermiş olurlar: [§]Şüphesiz onların tuzakları, dağların yıkılıp yok olmasından 522
daha zayıf ve daha basittir, dağlar ise peygamberlerin risâletinden ve Allah'ın dininden daha zayıftır ve daha çabuk yok olurlar. Aksine peygamberlerin risâleti ve Allah'ın dini, dağlardan daha sağlamdır, çünkü Allah'ın dininin ve O'nun peygamberlerinin yanında Allah'ın delilleri ve kanıtları vardır. Onların tuzakları dağları yıkıp yok etmeye yetmiyorsa, yanlarında Allah'ın delilleri ve kanıtları bulunan Allah'ın dinini ve peygamberlerin risâletini yıkmaya hiçbir şekilde yetmez. Âyetteki "in" edatını "kad" mânasında anlayanlar ise, onların tuzaklarının büyüklüğü anlamı verirler. Âyetteki "kâne" (كان) yardımcı fiilini "kâde" (كاد) diye okuyanlar da, yine onların tuzaklarının büyüklüğü anlamı vermiş olurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecekti! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[170]. Onların Allah hakkında söyledikleri sözün büyüklüğünden dolayı neredeyse gökler çatlayacaktı, işte tuzakları da böyle idi. Âyet-i kerîmede onların tuzaklarının her iki anlamda kullanılmış olma ihtimali yoktur, yani tuzakların hem küçümsenmesi ve hem de büyültülmesi anlamında kullanılmamıştır. Ancak şöyle denebilir: Onların şirk ve küfür mânasında söyledikleri sözler gerçekten büyüktür, fakat o nûru yok etmek ve söndürmek için kurdukları tuzaklar ve hileler zayıftır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tuzaklarını Allah bilip dururken onlar tuzaklarını kurmaya devam ettiler. Oysa onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi. Bu beyan hakkında müfessirlerin söyledikleri, bu âyet Nemrut hakkında geldi, o bir tabut yapmış, kuşları da onun ucuna bağlamıştı [§]diye anlattıkları hikâyeye gelin- 523
ce[171], bizim onu bilme imkânımız yoktur, onların hepsinin hayal mahsulü şey-

170 Meryem, 19/90-91.

171 Hz. Ali'nin (r.a.) "Onların tuzaklarıyla dağlar yıkılıp yok olacak değildi" meâlindeki âyeti şöyle tefsir ettiği rivayet edilmiştir: Zâlimlerden biri şöyle demişti: Gökte olanı görmedikçe ben bu işten vazgeçmem! Sonra leş yiyen kuş yavrularının etle beslenmesini emretti, sonunda yavrular büyüdü ve irileşti. Sonra bir tabut yapılmasını emretti, iki adamı içine alacak büyüklükte bir tabut yapıldı. Sonra tabutun ortasına bir sırık bağladı. Sonra kuşları ayaklarından zincirle oraya bağladı. Sonra onları aç bıraktı, sonra sırığın ucuna et astı. Sonra o ve arkadaşı tabuta girdi. Sonra onları tabutun ucuna bağladı, sonra onları eti arzular bir halde yalnız bıraktı. Sonra Allah'ın dilediği kadar bir süre gittiler. Sonra arkadaşına dedi ki: Aç bakalım ne göreceksin? Dedi ki: Dağları sanki sinek gibi görüyorum. Sonra, kapat dedi ve tekrar kapattı. Kuşlar yine Allah'ın dilediği kadar uçtular. Sonra, aç dedi, o da açtı. Ne görüyorsun? deyince, gökyüzünden başka bir şey görmüyorum, dedi. Ona

ler olduğunu zannediyorum. Biz bu konuda âyette zikredilenden başka bir şey söylemeyiz. Âyette geçen fiilin "letezûle" (لَتَزُولُ) diye okunması tekit mânasına gelir[172], "litezûle" (لِتَزُولَ) diye okunması halinde ise reddetmek mânasına gelir; yani onların tuzaklarından dağlar yıkılacak değildir. O, bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ مُخْلِفَ وَعْدِهٖ رُسُلَهُ اِنَّ اللّٰهَ عَزٖيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

47. "O halde, Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma! Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz."

O halde, Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma! Söylediğimiz gibi buradaki hitabın da Resûlullah'a (s.a.) yapılmış olması muhtemeldir. Yani Allah'ın vâdettiği cezanın gelmesinin gecikmesinden, sakın Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerine söz verdiği şeyden caydığını sanma! Nitekim onların zulüm işledikleri vakit azabı kendilerinden geciktirmiş olması da Cenâb-ı Hakk'ın gafil ve habersiz olduğundan değildi. Ancak O'nun vâdi belli bir vakte bağlıydı. Dünyada insanların verdikleri sözden caymaları ancak iki sebepten olur. Birincisi, sözlerini yerine getirme imkânına sahip olmadıkları için, ikincisi de verdikleri sözü yerine getirmelerinin kendilerine zarar vereceğinden dolayı. Cenâb-ı Hak ise bütün bunlardan yücedir.

Allah güçlüdür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz. Bazıları şöyle dedi: Buradaki **Azîz** kelimesi, hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz demektir. **Azîz** kelimesinin, gücüne karşı durulamayandır, her şeyi zelîl kılandır, bütün yaratılanlar zelîldirler ve O'nun gücü altındadırlar mânalarına geldiği de söylenmiştir. Azîz, galiptir ve gücüne karşı durulamaz demektir. "Züntikām" (ذو انتقام), dostları için onların düşmanlarından intikam alır, yani düşmanlara galiptir ve kahirdir, dostlara da yardımcıdır, demektir.

---

uzaklığın artmasından başka bir şey gösterilmemişti. Bunun üzerine, sırığı düzelt dedi, o da düzeltti. Kuşların et arzusu sona ermişti. Dağlar onların bağırmalarını duydu, nerde ise yerlerinden yıkılıp gidecekti. Bu konuda başka rivayetler de vardır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 244-246; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 54-56).

172 Bu kırâat mütevâtirdir, Kisâî böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 300).

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

[§]*48. "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüş-* 524
türülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır."

Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bugünkü yeryüzü yok olacak, sonra aynı anda ağacı, dağı ve tepesi olmayan dümdüz bir yer haline dönecek. "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün"[173]. Bazıları şöyle dedi: Bu yeryüzü başka bir yere döndürülecek; bembeyaz, tertemiz, üzerinde kan dökülmeyen, isyan yapılmayan bir yere döndürülecek, tıpkı gökler gibi olacak. Bazıları şöyle söyledi: Yeryüzünün aslı değiştirilmez, ancak vasfı ve güzelliği değişir. Tıpkı bir adamın başka birine, sen değişmişsin, dediği gibi; bu sözle onun aslının ve kendisinin değiştiğini değil, ahlâkının ve dininin değiştiğini kasteder. Yerin ve göklerin değiştirileceği ifadesi de bu mânadadır. Doğru olan, hallerinin değişeceği anlamına gelmesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "O gün yer, bütün haberlerini anlatır"[174]. "Yer dümdüz edildiğinde"[175]. "Yerküre paramparça olduğu gün"[176]. "Gök yarıldığında"[177]. "Gök yüzü yarıldığında"[178]. "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler"[179]. "(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz"[180]. "Sana dağları soruyorlar"[181]. "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman"[182]. Cenâb-ı Hak bir yerde yeryüzünün dümdüz edildiğini, bir yerde üzerinde işlenen her şeyi haber verdiğini söylemekte, gökyüzünün parçalandığından ve

173 "Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabbim onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün" (Tâhâ, 20/105-107).

174 ez-Zilzâl, 99/4.

175 el-İnşikāk, 84/3.

176 "Yerküre kendilerinden ayrılıp paramparça olduğu gün göz açıp kapayıncaya kadar (o seslenene yöneleceklerdir); bu bizim için çok kolay bir toplamadır" (Kāf, 50/44).

177 el-İnşikāk, 84/1.

178 el-İnfitâr, 82/1.

179 en-Neml, 27/88.

180 "(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün. Onları da (diriltiklerimizi) hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız" (el-Kehf, 18/47).

181 Tâhâ, 20/105.

182 "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/5-6).

yarıldığından bahsetmekte, dağların da yürütüldüğünü, geçip gittiğini, kal-
525 dırıldığını [§]ve toz duman haline getirildiğini haber vermektedir. Bunların başka örnekleri de vardır. Bütün bunlar zamanın değişmesiyle o nesnelerin durumlarının de değiştiğini gösterir; çünkü kıyâmet günü, her şeyin dümdüz edildiği gündür. Buna göre, "O gün onlar birbirlerine de soramazlar"[183], "Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar"[184], "Birbirlerine soru soramayacaklar"[185] ve "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır)"[186] meâlindeki bütün âyetler, *en doğrusunu Allah bilir ya*, zamanların ve hallerin değişmesi durumuna işaret etmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

Yerin ve göklerin değişmesi iki anlama gelir. Birincisi, "İstersen orada bulunduğumuz şehre ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor"[187] ve "Bu şehir güvenlikli idi"[188] meâlindeki âyette ve benzeri pek çok âyette geçtiği gibi yerin ve köyün belirtildiği yerlerde orada yaşayanlar kastedildiğine göre, yerin ve göğün değişmesinden maksat da orada yaşayanların değişmeleridir. İkincisi, bizzat yeryüzünün kendisinin değişmesidir. Sonra bu iki anlamın her birinin de ikiye ayrılması muhtemeldir. Yerde ve gökte yaşayanların hallerinin değişmesindeki ihtimallerden biri, dünyada öyle olmadıkları halde o gün Allah'a teslim olmuşlar ve O'na boyun eğmişlerdir anlamına gelmesidir. İkincisi, Allah'ın dostları o gün ebedî nimetler ve daimî lezzetler içindedirler, düşmanları ise azap, acı ve zorluk içindedirler, halbuki onların hepsi, yani dostlar ve düşmanlar dünyada aynı durumda idiler, aynı acıları ve lezzetleri paylaşıyorlardı. Bizzat yeryüzünün kendisinin değişmesine gelince, onun da iki anlamı vardır. Birincisi, süsünün ve niteliğinin değişmesidir. İkincisi, bizzat kendisinin ve özünün değişmesidir. Nitekim cennetin toprağının miskten ve zaferandan olduğu rivayet edilmektedir, buna benzer başka rivayetler de vardır[189]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

183 "İşte o gün kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır, birbirlerine de soramazlar" (el-Kasas, 28/66).

184 es-Sâffât, 37/27.

185 "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!" (el-Mü'minûn, 23/101).

186 "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir" (er-Rahmân, 55/29).

187 Yûsuf, 12/82.

188 "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı" (en-Nahl, 16/112).

189 Bu konudaki muhtelif rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 249-254; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 56-57.

[§]Bir gün gelecek yer başka yere dönüştürülecek. Bu beyan, sanki "Allah'ın, peygamberlerine verdiği sözden sakın cayacağını sanma!"[190] meâlindeki âyetin sılası gibidir. İnsanlar, bu ne zaman olacak? diye sormuşlar, Cenâb-ı Hak da, **yeryüzünün başka bir yere dönüştürüleceği gün** cevabını verdi. Dolayısıyla bu âyet, onların sorularına cevap mahiyetindedir. *En doğrusunu Allah bilir.* 526

İnsanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır. Daha önce de söylediğimiz gibi[191], Cenâb-ı Hakk'ın kıyâmet günü insanların Allah'ın huzuruna çıkacaklarını özellikle belirtmesi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, bu ilk âlemi ikinci âlem için yarattığından ve bu âlemi yaratmasından maksadın ikinci âlem olduğundan dolayıdır. Bazıları şöyle dedi: İnsanların o gün Allah'ın huzuruna çıkacaklarının özellikle belirtilmesi, onların mezarlarından başka bir şey için değil sadece hesap için çıkacaklarından dolayıdır, onları Allah hesaba çekecektir. Onların sadece bunun için çıkacaklarından dolayı Cenâb-ı Hak, kendi huzuruna çıkacaklarını söylemektedir. Dünyada onlar kendi ihtiyaçlarını temin için çıkıyorlardı. Bundan dolayı Allah, huzura çıkma olayını sadece kendi zâtına nispet etmektedir.

Allah'ın huzuruna çıkacaklar. Bu beyanın iki mânaya ihtimali vardır. Birincisi, onlar teslim olarak, boyun eğerek, kabul ederek ve itaat ederek Allah'ın huzuruna çıkacaklar, halbuki onlar dünyada böyle değildiler. İkincisi, insanlar O'nun huzuruna çıkacaklar, yani vâdolundukları ve korkutuldukları için O'nun huzuruna çıkacaklar. Allah'ın vâdi ve tehdidi için, davet edildikleri ve özendirildikleri için çıkacaklar. Denildi ki: Gizlenmek ve saklanmak imkânı olmadığı, aksine Allah'a açık ve ayan oldukları için O'nun huzuruna çıkacaklar.

Gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah. Yani eşi-ortağı olmayan Allah. "Kahhâr" (القهّار) kelimesi, bütün yaratılanları kahrına râm eden, zâlimlere ve firavunlara galip olan demektir. Yahut Cenâb-ı Hak "Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır"[192] meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere, hak ettiklerini vermesi için Allah'ın huzuruna çıkacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

190 İbrâhim, 14/47.
191 bk. İbrâhim sûresinin 14/21. âyetinin tefsiri.
192 İbrâhim, 14/51.

وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾

527 [§]*49. "O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!"*

50. "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir."

O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin! Onların giysileri katrandandır. Buradaki "katırân" (قَطِرَان) kelimesinin "katır" ve "ân"dan meydana geldiği, "katır"ın bakır anlamına, "ân"ın da bakırın sıcaklığının son haddeye varması mânasına geldiği söylenmiştir. "Hamîm" ve "ân" kelimeleri[193] de böyledir. Onun tunç anlamına geldiği de söylenmiştir. Bazıları "katırân" (قَطِرَان) kelimesi için, insanların azap edilmeleri için hazırlanan bakır eriyiğidir, dedi. Bazıları da şöyle dedi: Ondan maksat develerin boyandığı, bilinen katrandır, çabuk tutuştuğu ve çok kuvvetli yandığı için belirtilmiştir.

O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin! Cenâb-ı Hak kâfirlerin âhiretteki azabını, onların dünyada övündükleri elbise, içecekler ve arkadaşlar gibi sebeplere bağlamıştır. Onların peygamberlerin davetlerini kabul etmelerini engelleyen sebep bunlardı. Allah onların âhiretteki azabını da cehennemde bu nevi şeylere bağladı. Buyurdu ki: **O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!** Onlar sıra halinde dizilir ve birbirlerine zincirle bağlanırlar. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz"[194]. Çünkü insan ona uyuyor ve onun emriyle hareket ediyordu. Başka bir âyette de, "Toplayın o zâlimleri!"[195] buyurmaktadır. Onların reisleri ve tâbi olunan insanları da böyledir. **Onların giysileri katrandandır,** çünkü onlar dünyada giysileriyle övünüyorlardı. Onların dünyada övündükleri ve peygamberlere uymalarını engelleyen her şeyin durumu da böyledir. Bunları daha önce söylemiştik[196]. Âyetteki "asfâd" (الأصفاد) kelimesi zincirler anlamı-

---

193 "Onun ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler" (er-Rahmân, 55/44).

194 "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır" (ez-Zuhruf, 43/36).

195 "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22-23).

196 Meselâ bk. et-Tevbe sûresinin 9/35. âyetinin tefsiri.

na gelir, yani onlar yanyana zincirlerle bağlandılar demektir, müfredi "safed" (صَفَد) gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[197]. [§]"Asfâd" kelimesi konusunda 528
Ebû Avsece de aynı görüştedir, yalnız o, müfredinin "sıfâd" (صِفاد) olduğunu söyler; "safed", lütuf ve ihsan demektir. "Serâbîluhum" (سَرابيلُهُم) kelimesi gömlekleri demektir, müfredi "sirbâl" gelir. "Katırân" (قَطِرَان) kelimesi söylediğimiz gibi bakır anlamına gelen "katır" ve sıcaklığı son hadde varan mânasına gelen "ân"dan meydana gelmiştir. Bu, İbn Kuteybe[198] ve Ebû Avsece'nin görüşüdür. Cenâb-ı Hak bu tehditleri, zorlukları, âhirette azap edilecekleri o vasıtaları ve nimetleri, doğruluğu âyetler ve delillerle sabit olan peygamberlerin diliyle belirtmektedir, bunu da peygamberlerin tehdit ettikleri azaptan sakınmalarına ve onların özendirdikleri nimetleri elde etmelerine engel bir gerekçeleri olmasın diye söylemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın diye!"[199] "Ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın diye!"[200] *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüzlerini de ateş bürüyecektir. Çünkü elleri enselerinden bağlanmıştır, dolayısıyla yüzlerini ateşten korumaları mümkün olmayacaktır. Dünyada insan, yüzüne gelen bir şeyden eliyle korunmaya çalıştığı için Cenâb-ı Hak böyle söylemektedir, onların ancak yüzleriyle sakınmaya çalışacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَجْزِىَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ اِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾

51. "Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; kuşkusuz Allah'ın hesabı çabuktur."

---

197 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 234.

198 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 234.

199 "Müjdeleyen ve uyaran peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/165).

200 "İki birlik karşılaştığı sırada siz vâdinin (Medine) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilaf çıkardı; fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; tâ ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir" (el-Enfâl, 8/42).

Allah herkese hak ettiğini vermek için bunu yapacaktır; ister iyi ister kötü yaptıkları her şeyin karşılığını almak için insanların Allah’ın huzuruna çıkacaklarını daha önce söylemiştik[201]. **Kuşkusuz Allah’ın hesabı çabuktur.** Bazıları şöyle dedi: Sanki hesabı görülmüş olarak gelmiş gibi. İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu söyledi, çünkü dünyada ancak hesaba çekenin kimi ve neden hesaba çekeceğini hatırlamamasından dolayı hesap uzun sürer, yahut kendisini engelleyen bir meşguliyetinden veyahut hesabı bilmemesinden dolayı uzun
529 sürer. [§]Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah’a hiçbir şey gizli değildir, hiçbir şey O’nu meşgul etmez, her şey O’nun nezdinde mahfûzdur ve **O’nun hesabı çok çabuktur.** *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut şöyle deriz: Dünyada hesaplaşma, ancak insan düşünmeye, tefekküre ve hatırlamaya ihtiyaç duyulduğu için uzun sürer, her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah’ın ise düşünmeye ve tefekküre ihtiyacı yoktur, aksine her şey O’nun yanında mahfûzdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهٖ وَلِيَعْلَمُوٓا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ
وَلِيَذَّكَّرَ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

52. “İşte bu, bütün insanlara, bununla hem uyarılsınlar hem Allah’ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler hem de akıl sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildirimdir.”

İşte bu, bütün insanlara, bununla uyarılsınlar diye yapılmış bir bildirimdir. Muhtemelen bundan maksat, Kur’ân-ı Kerîm’dir, sûrenin başında ifade buyurulduğu üzere o, insanlar için gönderilen bir bildirimdir: “Bu, sana indirdiğimiz kitaptır”[202]. Belirtildiği gibi o, bir bildirimdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bununla uyarılsınlar diye,** âyet-i kerîmede belirtildiği üzere Kur’ân’la uyarılsınlar diye: “Bu (Kur’ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır”[203]. **O bir bildirimdir** meâlindeki cümle, sözü edilen tehditler için bildirimdir mânasına gelebilir: “O gün, suçluların -sıra halinde- zincirlere vurulmuş olduklarını göreceksin!”[204] Yani **bu,** sözünü ettiği şeyler **bir bildirimdir,**

---

201 bk. İbrâhim, 14/48. âyetin tefsiri.

202 “Elif-lâm-râ. Bu, Rab’lerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övgüye lâyık olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır” (İbrâhim, 14/1).

203 el-En‘âm, 6/92.

204 İbrâhim, 14/49.

mutlaka onlara ulaşacaktır. **Uyarılsınlar diye,** yani belirttiği şeylerle uyarılsınlar diye. **Hem de Allah'ın ancak bir tek Tanrı olduğunu bilsinler diye;** Allah'ın vahdâniyetini ve ulûhiyetini ortaya koyan mûcizelerle O'nun ortağı olmadığını anlasınlar diye. **Akıl sahipleri öğüt alsınlar diye.** *En doğrusunu Allah bilir.*

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş) Beyrut 1405.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Muhammed Hüseyin Besyûnî Za'lûl), yy., 1410.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebussuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. İbrâhim Şemseddin), Beyrut 1423/2002.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Kahire 1330.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Kahire - Beyrut 1407/1986.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-bârî*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī - Muhibüddîn el-Hatîb), Beyrut 1379.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu’l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992.

7071 İbn Hacer el-Askalanî, Ebu’l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takrîbü’t-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep 1406.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu’l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü’l-ʿArab*, Beyrut 1414/1994.

İbnü’l-Cezerî, Ebu’l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi’l-kırââti’l-ʿaşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâʿ), Beyrut, ts. (Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye).

Kalʿacî, Muhammed Revvâs - Hâmid Sâdık Kuneybî, *Muʿcemu luğati’l-fukahâ’*, Beyrut 1405/1985.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi’l-Kur’ân / Tefsîru’l-Kurtubî*, (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Kahire 1372.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Merğînânî, Ebu’l-Hüseyin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, Beyrut, ts., (el-Mektebetü’l-İslâmiyye).

Mukātil b. Süleyman, Ebu’l-Hasan Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmiu’s-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu’t-Te’vîlât*, Süleymâniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu’t-Te’vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Süyûtî, Ebu’l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru’l-mensûr*, Beyrut 1993.

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiʿu’l-beyân ʿan te’vîli âyi’l-Kur’ân / Tefsîru’t-Taberî*, Beyrut 1405/1984

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Muʿcemü’l-büldân*, Beyrut, ts.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *el-Kâşif*, (thk. Muhammed Avvâme), 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1413.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut 1419.

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

H

I

İ

K

N

O

Ö

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 8

Çeviren

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

HİCR SÛRESİ

NAHL SÛRESİ

İSRÂ SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُب۪ينٍ ﴿١﴾

1. "Elif-lâm-râ. Bunlar kitabın, apaçık Kur'ân'ın âyetleridir."

(الٓرٰ) ["Hurûf-i mukattaa" adı verilen bu harflerle ilgili görüş ve yorumlar için bk. el-Bakara 2/1]. Daha önceki bahiste, hurûf-ı mukattaanın, Allah'ın Kitabı yahut Allah'ın âyetlerinden kinâye olmasının ihtimal dâhilinde bulunduğunu belirtmiştik. Allah hurûf-ı mukattaayı, hikmetin gerektirdiği mânaya hamlederek onları Kitab'ın bir bölümü veya okunan âyetleri haline getirdi. Yahut bunlar Hz. Peygamber'in (s.a.) görmediği geçmişteki ümmetlerden haber vermekten kinâyedir. Yani o haberleri ve bilgileri, bu Kitab'ın ancak gökten (Cenâb-ı Hakk'ın yüce katından) indirildiğini ve Allah'tan gelen vahiyle bilindiğini bilmeleri için o bilgileri Kitap yahut âyetler yaptık. Biz bu hususu birçok yerde belirttik. (وَقُرْاٰنٍ مُب۪ينٍ) "Apaçık Kur'ân." Allah Kur'ân'da, yapılacak ve sakınılacak olan işleri açıklıyor. Yahut "mubîn" (مُب۪ينٍ), açıklayıcı. Yani hak ile bâtılı açıklıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

رُبَمَا يَوَدُّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِم۪ينَ ﴿٢﴾

2. Zaman olacak, inkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık!" diye hayıflanacaklar.

Zaman olacak, inkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık!" diye hayıflanacaklar. Müfessirlerin geneli şöyle dediler: Tevhit ehlinden bir topluluk günahları sebebiyle ateşte azap edildikten sonra, şefaatle yahut Allah'ın rahmetiyle oradan çıkarılınca, kâfirler de müslüman ve tevhit ehli olmayı isteyecekler; işte o zaman müşrikler de İslâm ve tevhit ehli olmayı temenni edeceklerdir.
[§]Fakat bu uzak bir görüştür. Doğru olan ise müminler ateşten çıkarıldıktan 8
sonra, kâfirler ancak ateşte iken temenni etmiş olacaklar şeklindeki yorumdur.

Oysa ateşe girmeden önce de onlara belâ ve sıkıntılar isabet etmişti. Nitekim yüce Allah şöyle buyurdu: "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım" der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır"[1]. Yüce Allah, dünyaya geri dönmeyi istediği gibi kâfirin ölüm halinde iken müslüman olmayı temenni edeceğini haber verdi. Öyle ki, bu durum, kâfirlerin sözünü ettikleri vakitten önce müslüman olmayı isteyeceklerine işaret eder. Yahut hesaba çekildikleri zaman yahut cennetlikler cennete, kendileri de cehennem ateşine gönderildikleri zaman müslüman olmayı temenni edecekler. Belki kâfirler gerçeğin ortaya çıktığı hallerde müslüman olmayı tek tek temenni edecek ve isteyeceklerdir. Oysa kendileri için gerçek ortaya çıkmıştır, fakat onların müslüman olmalarını engelleyen husus elde etmeyi arzu ettikleri ve fakat elde edemedikleri dünya nimetleridir.

Hasan-ı Basrî yüce Allah'ın "bunlar kitabın, apaçık Kur'ân'ın âyetleridir" meâlindeki sözü hakkında onun yukarıda geçen "Keşke müslüman olsaydık!" diye hayıflanacaklar anlamındaki ilâhî beyana dair yemin olduğunu söylemiştir: Böylece Allah hurûf-ı mukattaa ile, kâfirlerin müslüman olmayı isteyeceklerine yemin etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

3. Bırak onları; yesinler, yararlansınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler!

Bırak onları; yesinler, yararlansınlar. Bu ifade emir niteliğinde olmayıp tehdit ve korkutmadır, aynı zamanda tehditte son nokta ve bir tekittir. Nitekim yüce Allah'ın "dilediğinizi yapın, o sizi görüyor"[2] meâlindeki beyanı da tehdit niteliği taşımaktadır. Çünkü devamında **Gerçekten Allah sizin yaptıklarınızı görüyor** buyurmuştur. Buna göre "Bırak onları; yesinler sözü yakında bilecekler!" sözü dolayısıyla bir tehdittir. Onları bırak, yaptıkları ile cezalandırma, mânasında olması ihtimali de vardır.

---

1 el-Mü'minûn, 23/99-100.

2 Fussılet, 41/40.

* **Bırak onları; yesinler, yararlansınlar** meâlindeki ifade Allah'ın inanmayacaklarını bildiği ve Resûl'ünün iman etmelerinden ümidini kestiği bir topluluk hakkındadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Ve onları taşkınlıkları içinde şaşkın olarak bırakırız" âyeti gibidir[3]. *

[§]Boş ümit oyalasın onları. Emel, dünya malına göz dikmek ve onu arzu 9
etmektir. Bunun yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre anlamı şudur: Onların arzuları, onları engelledi demek kendileri ve atalarının hak dine mensup olduklarını zannetmeleridir[4]. İşte bu zan, yapılan daveti kabul etmelerine ve mûcizelerle (âyât) diğer deliller hakkında düşünmelerine engel oldu. İkincisi: Yöneticilik ve şeref kendilerinde kalsın diye hayatlarının sürüp gideceğini düşünmeleridir. İşte yapılan daveti kabul etmekten, Hz. Peygamber'e (s.a.) boyun eğmekten, âyet ve deliller hakkında düşünmekten onları alıkoyan sebep bu idi. Üçüncüsü: Hz. Peygamber'in yok olmasını arzu ediyor ve bunu temenni ediyorlar, onun hâkimiyet ve yönetiminin yıkılmasını ve bunların kendilerine dönmesini istiyorlardı. Hafsa'nın mushafında bu âyetin sözleri şöyledir: "Zerhum yehûdû ve yel'abû ve yulhihumu'l-emel" (ذرهم يخوضوا ويلعبوا ويلههم الأمل), yani onları bırak, bâtıla dalsınlar, oynasınlar ve boş ümit kendilerini oyalasın.

* **Yakında bilecekler.** Hak yolda olanla bâtıl yolda olanları bilecekler ve onları birbirinden ayıracaklar. Hakkı savunan kim, bâtılı müdafaa eden kim? Sen mi yoksa onlar mı? Bilecekler. Yahut senin onlara nasihatini ve kendilerine karşı şefkatini yakında bilecekler. Çünkü sen onlara öğüt verdin, kendilerine şefkatle yaklaştın; hainlik etmedin. Yahut onlar sizinle alay etmelerini ve sizi eğlenceye almalarını bilirler[5]. *

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾

4. "Biz hiçbir toplumu, kendilerine gönderilmiş belli bir kitap olmadan helâk etmedik."

---

3 "O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi (mûcize gösterdikten sonra da) yine onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak taşkınlıkları içinde bırakırız" (el-En'âm, 6/110). Arapça metinde iki yıldız arasındaki ibare asas yerinden sonraya bırakılmıştı, biz onu buraya aldık (bk. vr. 392b, str. 22-23).

4 Yani arzuları ve kendilerinin ve babalarının hakta isabet ettiklerine inanmaları kâfirlerin iman etmelerine engel oldu.

5 Arapça metinde iki yıldız arasındaki ibare yerinden önce gelmişti, biz onu buraya koyduk (bk. vr. 392b, str. 16-18).

Hasan-ı Basrî bu âyet hakkında şunları söylemiştir: Azapla helâk ettiğimiz hiçbir köy halkı yoktur ki, onları yok etmeden önce kendilerine bilinen bir kitabı getiren ve bilinen o kitabı kendilerine okuyan elçiler göndermiş olmayalım. Onlar elçileri yalanlayıp elçiler de iman etmelerinden ümitlerini kesince, işte o zaman azap edilmek üzere helâk edilirler. Bu açıklama, yüce Allah'ın beyan ettiği husustur: "Halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe rabbin memleketleri helâk etmez"[6]. Açıklamasını yaptığımız ilk âyet buna göre anlaşılmalıdır.

10 [§]Bazıları da şöyle demiştir: "Hangi beldeyi yok etmişsek mutlaka onlar için bilinen bir kitab vardır." Buyuruyor ki: O kitap ki orada onlar için bilinen belirlenmiş bir süre vardır. Bu yoruma göre sanki o beyan, kâfirlerin, helâke mâruz bırakılmalarında acele edilmesini istemelerine karşılık bir cevap olarak söylenmiştir.

مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ ﴿٥﴾

5. Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir."

Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir. Yani hiçbir ümmet, Allah'ın bir kavmi helâk etmek için belirlediği sürenin önüne geçemez ve bu süreyi tehir de edemez. Tıpkı şu âyette belirtildiği gibi: "Ne bir saat geciktirilirler, ne de bir saat öne alınırlar"[7]. Yani Allah'ın belirlediği saati ne geciktirebilirler, ne de öne alabilirler. Bu âyet Mûtezile'nin söylediği şu sözün yanlışlığını ortaya koyar: Allah yaratıkları için eceller belirler, sonra başka biri gelir Allah'ın belirlediği ecel gelmeden önce bu kişiyi öldürür. Oysa yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onlar ne bir saat tehir edilirler, ne de bir saat öne alınırlar." Yine Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Senden azabın acele verilmesini isterler, belirlenmiş ecel olmasaydı, azap onlara gelirdi"[8]. Allah, eğer onlara belirlenmiş bir süre koymasaydı onlara azabın geleceğini haber vermiştir. Oysa yüce Allah vâdettiği belirli süreye riâyet edeceği sözünü vermiştir. Mûtezile'nin sözüne göre Allah, vâdini yerine getirme imkânına sahip değildir. Çünkü bir insan gelip o şahsı öldürür, Allah'ın vâdini yerine getirmesine engel olur. Bu durum

6 "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz" (el-Kasas, 28/59).

7 "Her ümmetin bir eceli vardır, onların ecelleri geldiği zaman ne bir saat geciktirilirler ne de öne alınırlar" (el-A'râf, 7/34).

8 el-Ankebût, 29/53.

ise acizliktir ve vâdinden caymaktır. Sözde israfa dalmaktan ve haktan uzaklaşmaktan Allah'a sığınırız.

وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾

6. Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam! Sen kesinlikle cinlere kapılmış birisin!"

Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam. Yani Ey kendisine Kur'ân indirilen kişi, sen cinlere kapılmış birisin. Hasan-ı Basrî bu âyet hakkında şunları söylemiştir: "Ey kendisine Kur'ân'ın indirildiğini iddia eden zat, sen sana Kur'ân'ın indirildiği iddianda cinlenmişsin. Hasan'ın dediği gibi "Kur'ân'ın sana indiğine dair iddianda" cümlesi gizlenmiştir. Aksi takdirde metnin zâhirinde bir çelişki ortaya çıkar. Çünkü müşrikler Hz. Peygamber'e (s.a.) Kur'ân'ın indirilmiş olduğunu kabul etmiyorlardı. Zira eğer Kur'ân'ın ona indirildiğini kabul etmiş olsalardı, onların "Sen cinlere çarpılmışsın" sözleri çelişkili ve yanlış olurdu. Bunun için onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) mecnûn, yani cinlenmiş kişi adını vermişlerdi.

[§]Müşrikleri, Hz. Peygamber'e mecnûn adını vermeye sevkeden çeşitli 11
sebepler vardır. Birincisi şudur: Müşrikler, aralarındaki akıllı ve anlayış sahibi insanlara Hz. Peygamber'in muhalefet ettiğini ve benimsedikleri dinin dışında bir dine inanmaya davette bulunduğunu görünce akıl ve anlayış sahibi insanlara ancak delilerin muhalefet ettiğini düşünerek O'na mecnûn (deli) adını verdiler. İkincisi: Onlar, dünya işlerinde kendilerine karşı muhalefet etmeyi açıklayanlara karşı öldürme ve yok etmeyi adet edinmiş bulunan firavunlara ve zâlimlere karşı, Hz. Peygamber'in (s.a.) din hakkında muhalefet ızhar ettiğini gördüler. Öyle ise dinî konularda kendilerine muhalefet ızhar eden Hz. Peygamber'e karşı nasıl davranırlardı! Böylece onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.), kendilerine karşı çıkamayacağını ve kendisini ve canını tehlikeye atmayacağını, bunu ancak deli olduğu için yapabileceğini sandılar.

Üçüncüsü: Onlar, kendisine vahiy indiği zaman Hz. Peygamber'in renginin değiştiğini gördüklerinde bu durumun, içinde bulunduğu ruhî bunalımdan kaynaklandığını sandılar. Bu işin gerçeğini düşünen bilir ki, bir kimseye delilik bulaşmışsa deli odur, Hz. Peygamber değil. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Arkadaşlarında delilik bulunmadığını düşünmediler mi?"[9];

---

9 el-A'râf, 7/184.

"Sen Rabb'inin nimeti sayesinde deli değilsin"[10]. Yüce Allah, düşünmeleri halinde Hz. Muhammed'de delilik olmadığını bileceklerini haber vermiştir. Fakat bunu inatçılık ve kibirden dolayı söylüyorlar. Hem ona büyücü dediler, bu sözlerinin çelişkili olduğunu göstermektedir. Çünkü sihirbaz denilen kişi, ancak ilimde ve basiretteki üstünlüğünden dolayı sihirbaz olarak adlandırılır, bu da bir çelişkidir[11].

لَوْ مَا تَأْت۪ينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٧﴾

7. "Doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirseydin ya!"

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyetin yorumu şöyledir: Onlar Hz.
Peygamber'e (s.a.) şöyle diyorlardı: Sen meleklerin sana vahiy getirdiklerini
zannediyorsun, o halde geldikleri zaman onları bize göstersen de biz de onları
12 görsek ya." [§]Senin inandığın gibi onlar melek midirler yoksa şeytan mı?"
Bazıları da şöyle demiştir: **Bize melekleri getirsen** de senin elçi olduğuna ve iddia ettiğin gibi elçi olarak gönderildiğine şahitlik etseler. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu:

مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُٓوا اِذًا مُنْظَر۪ينَ ﴿٨﴾

8. "Biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz."

Biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz. Bazıları melekleri kendi suretleri ile görmenin insan gücü dâhilinde olmadığını söylemiştir. Bu sebeple yüce Allah **biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz** buyurmuştur. Ancak ölümle indiririz, eğer onları görselerdi ölürlerdi, çünkü onlara melekleri görme gücü verilmemiştir. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Ona melekler indirilseydi ya!"[12]. Allah Teâlâ, eğer melek indirseydi muhakkak öleceklerini onlara haber verdi, çünkü onlarda meleği kendi suretinde görme gücü yoktur. Sonra yüce Allah "Şayet peygam-

---

10 el-Kalem, 68/2.

11 Hem ona deli dedikleri gibi sihirbaz da dediler. Onlara göre sihirbaz basireti, bilgisi ve mahareti fazla olan kimsedir. Dolayısıyla bu sözleri de çelişki teşkil etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vilât*, vr. 424a).

12 "Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi" (el-En'âm, 6/8).

beri bir melek yapsaydı muhakkak ki onu (yine) bir adam suretinde göndereceğini" haber vermiştir[13]. Bu durumda onlar için bir karışıklık söz konusu olur ve melek olduğunu anlamazlardı. Bazıları da **biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz** meâlindeki âyet hakkında şu yorumu yaptılar: Melekleri "hüccetlerle, mûcizelerle ve kesin delillerle elçiler üzerine yahut herkese değil de buna ehil olanlar üzerine indirirdik."

Bazıları da: **Ancak gerçekle** anlamındaki ifadeyi onların helâkine sebep olacak azapla gönderirdik diye tefsir etmişlerdir. Böylece melekler sadece onların yok olmasını gerektiren bir azapla inerler yahut hüccet ve kanıtlar delillerle inerler. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

9. "Kesin olarak bilesiniz ki bu Kitab'ı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz."

Bu zikri kuşkusuz biz indirdik. Yani Kur'ân'ı biz indirdik **ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.** Öyle ki "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[14]. Allah'ın korumasını kendi üzerine alması sebebiyle, sayıları çok olmasına rağmen, isyan ve taşkınlık yapanlardan hiçbiri, Kur'ân'ın indiği zamandan beri onda itiraz ve tenkit noktası bulma gücüne sahip olamamışlardır. Bu durum Kur'ân'ın gökten (Allah katından) geldiğini ve korunmuş olduğunu göstermektedir. Bazıları **onu koruyan da yine biziz** cümlesini, Hz. Muhammed'i (a.s.) koruyacağız şeklinde yorumlayarak, yani biz onu kendisine indirilen Kur'ân sayesinde koruyacağız demişlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle demiştir: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[15]; "Şayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır"[16]. Hz. Peygamber'in bile ancak ilâhî vahiy sayesinde doğru yolu bulabileceğini Allah haber vermiştir. [§]Buna göre Allah, 13
kendisine indirdiği Kur'ân sayesinde Hz. Peygamber'i (s.a.) koruyor. Buradaki "zikir" (الذكر) kelimesinin peygamberlik anlamına gelme ihtimali de vardır. Yani peygamberliği biz indirdik ve onu, yani elçiyi risâlet ve nübüvvet görevi karşılığında koruyacağız.

---

13 Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir adam suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük" (el-En'âm, 6/9).

14 Fussılet, 41/42.

15 el-Mâide, 5/67.

16 "De ki: 'Şayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır. Eğer doğru yolda isem bu da Rabbimin bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz O her şeyi işitmektedir, çok yakınımızdadır'" (Sebe', 34/50).

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى شِيَعِ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَاْتٖيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١١﴾

10-11. "Andolsun senden önce de eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik. Onlara bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla alay ederlerdi."

Andolsun senden önce de eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik. Denildi ki, bu eski topluluklardan maksat önceki milletler demektir. Başka bir görüşe göre önceki fırkalar, bir başka görüşe göre önceki cemaatler demek olup bunların hepsi aynı anlama gelir.

Onlara bir peygamber geldiğinde muhakkak onunla alay ederlerdi. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e, kavminin kendisi ile alay edişi ve eziyetleri karşısında sabırlı olmayı öğretiyor ve şöyle diyor: *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu durum sana mahsus değildir, belki bunların hafiflemesi ve kolaylaşması için bu noktada senin ortakların ve arkadaşların vardır. Halk arasında yaygın olan örfte bir kimseye isabet eden belâ ve musibetlerde ortaklar ve arkadaşları olursa o belâ ve musibetler diğer insanlar arasından sadece kendisine mahsus olmaktan daha kolay ve daha basit olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet **Ey kendisine vahiy gelen adam!**[17] meâlindeki cümlenin sılasıdır. Sanki Hz. Peygamber (s.a.) bunu duyunca ona zor geldi ve kalbi daraldı da bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: **Andolsun senden önce de eski topluluklar arasından elçiler göndermiştik.** Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i, onların eziyetleri ve alay etmelerine karşı sabırlı yapıyor. Onlara karşı gösterdiği şefkat ve yaptığı nasihati olmakla beraber bu durum ona çok zor geliyordu. Onlara yaptığı nasihat ve gösterdiği şefkat şu âyetlerde ifade edilen noktaya ulaşmıştı: "Nerde ise kendini yok edeceksin…"[18]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[19]. Nerde ise Hz. Peygamber'in kendisi yok olacaktı. Yahut Allah bu durumu ona hatırlattı, çünkü Hz. Peygamber'in kavmi, babalarını taklit ederek, onlara uyarak ve onların telkinleri altında kalarak onunla alay etmişler, bunu da kendiliklerinden yapmamışlardır. Onlar, yani öncekiler ise bir kimseyi taklit ederek değil belki sadece kendiliklerinden elçileri ile alay

---

17 el-Hicr, 15/6.

18 "İnanmıyorlar diye nerde ise kendini yok edeceksin…" (eş-Şuarâ, 26/3).

19 Fâtır, 35/8.

etmişlerdir. [§]Başkasını taklit ederek, telkin altında kalarak ve başkasına uyarak bir başkası ile alay edip onu kötüleyenin kötülemesi, bunları kendiliğinden yapanların durumundan daha ehvendir. Çünkü ancak deliler, çocuklar ve böyle bir âfete mâruz kalanlar telkin altında iş yaparlar. Âfetlerden kurtulan ve akıllı olan insanlar bunu yapmazlar. Bunların yaptığı, öncekilerin elçileri ile alay etmelerinden daha ehvendir. *En doğrusunu Allah bilir.* 14

كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

12-13. "İşte onu (Kur'ân'ı) ***inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz. Nitekim daha öncekilere de bu ilâhî kanun uygulanmıştır."***

İşte onu (Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz. Bu beyan hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları şu yorumu yapmıştır: Böylece yalanlama ve alay etmeyi kâfirlerin kalplerine sokarız da ona inanmazlar. Bu yorumu yapan şöyle diyor: Yalanlamayı seçip de yalanlayanın kalbine yalanlamayı sokmak da Allah'ın hükmündendir. Yine doğrulamayı seçip de Hz. Peygamber'i doğrulayan ve doğrulamayı seçenin kalbine tasdik etmeyi sokmak da Allah'ın hükmündendir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[20]; "Allah onunla (örnekle) başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır"[21]. Bazıları da şöyle demiştir: Böylece… İnkar etmeleri sebebiyle kâfirlerin kalplerine küfür ve fâsıklığı yerleştiririz. Nitekim yüce Allah da şöyle buyuruyor: "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik"[22]; "…onların kalplerini katılaştırdık"[23]. **İşte onu (Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine yerleştiririz** ifadesinin yorumunun, yalanlamaları ve delillerle mûcizeleri reddetmeleri inat ve kibirlenme şeklinde olup ona inanmasınlar diye, inkârcıların kalplerine delil ve mûcizeleri sokarız şeklinde olma ihtimali de vardır.

20 Saf, 61/5.

21 el-Bakara, 2/26.

22 el-En'âm, 6/25.

23 "Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular" (el-Mâide, 5/13).

İşte onu (Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz. Yani müminlerin kalplerine mûcizeleri ve hüccetleri benimseyip tasdik etme fikrini yerleştirdiğimiz gibi -bu tercihi kendileri yaptıklarını bildiğimiz için- kâfirlerin kalplerine de mûcize ve delilleri reddedip yalanlama düşüncesini sokarız. Bu mâna ihtimal dâhilindedir, belirttiğimiz diğer mânalar da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

15 [§]Nitekim daha öncekilere de bu ilâhî kanun uygulanmıştır. Bu sözün, deliller ve mûcizeler getirildikten sonra yalanlama, reddetme, inatçılık yapma ve kibirlenme anlamına ihtimali olduğu gibi, Allah'ın delillerine karşı kibirlenip onlara karşı inatlaşınca yok etme, kökünü kazıma mânasına da gelmesi ihtimali vardır.

Bazı müfessirler şöyle demiştir: **(Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz.** Yani belirttiğimiz gibi küfrü azapla kâfirlerin kalplerinde yaratırız sokarız da onlar azaba inanmazlar. Yani azabı tasdik etmezler, oysaki daha öncekilere de elçilerini ve kendilerine verilecek azabı yalanlamaları sebebiyle bu ilâhî kanun uygulanmıştır, onlar da öncekilerin yolundan gidiyorlar.

Ebû Avsece şöyle demiştir: **(Kur'ân'ı) inkârcıların kalplerine, inanmadıkları halde böyle yerleştiririz** demek onların kalplerine sokarız demektir. Âyette geçen "sâlik" (السالك) kelimesi giren, "sülûk" (السلوك) de girmek demektir. "Selektu" (سلكت) girdim anlamına gelir. Yüce Allah'ın "Onu (inkârı) günahkârların zihinlerine böyle soktuk"[24] meâlindeki âyeti bu mânayı doğrulayıcı niteliktedir. Başka bir âyette de Mûsâ aleyhisselâmdan hikâye ederek şöyle buyurmuştur: "Elini cebine sok"[25].

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَّاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾
لَقَالُوا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

14-15. "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de "Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!" derler.

---

24 "Onu (inkârı) günahkârların zihinlerine böyle soktuk. Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler" (eş-Şuarâ, 26/200-201)

25 el-Kasas, 28/32.

Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar. Azîz ve Celîl olan Allah mûcize talep etme ve meleklerin inmesini istemeleri sebebiyle, inanmayanların sefihlik ve inatçılık yaptıklarını bize şöyle haber veriyor: "Doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirseydin ya!"[26] Buyuruyor ki, onlar mûcize talep etmelerinde ve diğer isteklerinde inatçıdırlar, mağrurdurlar, doğru bilgi istemiyorlar. Fakat müslümanlar, onların Kur'ân'a karşı inatçılık yaptıklarını bilmiyorlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: 'Mûcizeler ancak Allah'a aittir.' Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?"[27]. Çünkü müminler, belki inanırlar umuduyla, inanmayanların mûcize istemelerine yardımcı oluyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız" ifadesiyle onların inanmayacaklarını haber vermiştir.

[§]Onlara gökten bir kapı açsak nerde ise oraya çıkacaklar. Bu beyan 16
yukarıda sözü edilen bağlamda anlaşılır. Yüce Allah, meleklerin inmesini istemeleri sebebiyle onların inatçı ve mağrur olduklarını, doğru bilgi istemediklerini haber veriyor.

Bu âyetin mânasına dair de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "Eğer onlar üzerine kapı açsak" sözü için şu anlamı veririler: Yani meleklere kapı açsak da meleklerin gökten inip çıkmakta olduklarını gözleri ile görseler de inanmazlar ve **Gözlerimiz perdelendi** derlerdi. Denildi ki "huyyirat ve süddet" (حيرت وسدت) kelimeleri şaşırtıldı ve perdelendi demektir. **Hayır, bizler büyülenmişiz derler.** Yani gözlerimiz büyülendi, bu sebeple onları görmüyoruz derler. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlara gökten bir kapı açsak** meâlindeki beyanda geçen "aleyhim" kelimesi "lehum" (لهم), yani onlara anlamındadır. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar"[28]. Bu beyanda geçen "ale'n-nüsubi" (على النصب) kelimesi "li'n-nüsubi" anlamındadır.

---

26 el-Hicr, 15/7.

27 "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: 'Mûcizeler ancak Allah'a aittir.' Ama mûcize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız?" (el-En'âm, 6/109).

28 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır" (el-Mâide, 5/3).

Oradan yukarı çıksalar. Yani mûcizeleri gözleri ile görüp her şeyi müşahede etseler yine de **gözlerimiz perdelendi.** Bu söz Resûlullah’a ve arkadaşlarına kâfirlerin iman etmelerinden ümit kestiriyor. **“Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!” derler.** Müşrikler inatçılıklarının şiddetinden ve sefihliklerinden dolayı bunu söylüyorlar, melekleri görmeyi de inkâr ediyorlar.

Ebû Avsece “fe zallû fîhi ya‘rucûn” (فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ) âyetine şu mânayı veriyor: Yani o gün onlar yukarıya doğru çıkarlar, yükselirler. Başka biri de “fe zallû” (فَظَلُّوا) kelimesine “meylettiler” anlamını vermiştir. Nitekim yüce Allah’ın “fe zallet a‘nâkuhum” (فظلت أعناقهم)[29] âyetinde “meyletmiştir” mânası vardır. Yine Ebû Avsece demiştir ki: **Gözlerimiz perdelendi** meâlindeki cümle gözlerimiz hayratte bırakıldı demektir. Hayrete düştüğü zaman bir kimse hakkında “tesekkera basaruhû (تَسَكَّر بصره) denilir. Yine o, hayrete düşünce “tehayyertü” (تحيرت) şaşırdım, hayrete düştüm denildiğini söylemiştir. Arap dilinde şöyle denilir: “Sekkerallâhu basarahu” (سكر الله بصره), yani Allah gözünü şaşırttı; rüzgar sakinleştiği zaman da “sekerati’r-rîhu tesküru - sekeran” (سكرت الريح تسكر سكرا) denilir. Yine: “Leylün sâkir” (ليل ساكر) yani sakin gece denilir. “Sekertü’l-mâe eskuruhu sekeran” (سكرت الماء أسكره سكرا) denilir. Yani suyu hapsettim, sakladım anlamına gelir. Yine “siker” (السكر) engel demektir, “sükûr” (السكور) çoğuldur.

“Sekira, yeskeru, sekr/sükr, sekrân, kavm sükârâ” (سكر، يسكر، سكرا، سكران، وقوم سكارى) denilir. “Sekratü” (السكرة) “ğamratü” (الغمرة) demektir, bu şiddet anlamına gelir.

Yüce Allah “Ölüm sarhoşluğu gelince…”[30] buyurmuştur. Ölümün şiddeti ve ıztırabı gelince demektir. İbn Kuteybe: “Sükirat” (سكرت) kelimesine “perde-
17 lendi” anlamı vermiştir. [§]Bu kabilden olmak üzere önüne set çekildiği zaman “sükira’n-nehru” (سكر النهر) denilir. “Sin” harfinin esresiyle “sikr” denilir ki bu (السِّكر) sarhoşluk veren şeydir. Şarabın sarhoşluk vermesi de bu anlamdan alınmıştır. Çünkü şarap akıl ve göz üzerinde bir perdedir[31]. Hasan-ı Basrî şeddesiz olarak “sükırat” (سُكِرَتْ) kelimesine büyülendi anlamı vermiştir[32].

---

29 (eş-Şuarâ, 26/4)

30 “Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir; İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir!” (Kāf, 50/19).

31 Bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 235.

32 Bk. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, a.y.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِى السَّمَٓاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ اِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

16-18. "Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ışık kovalar."

Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk. Denildi ki bu, yıldızlar oluşturduk demektir. "Burûc" (بُرُوجًا) kelimesinin güneş, ay ve yıldızların konakladığı yerler olma ihtimali vardır. Allah o burçlardan her biri için bir konaklama yeri belirlemiş olup her biri tek başına her gece burada konaklarlar. Anılan "burûc" (بُرُوجًا) kelimesinin güneş, ay ve yıldızların doğup battığı yerler mânasında olma ihtimali de vardır[33].

Seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Yani bakanlar için gökleri süsledik. **Seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik.** Bu âyette göğe bakmayı yasaklayan kurranın[34] sözünün reddedilmesine işaret vardır; bakanlar için onu süsleyip sonra da ona bakmayı yasaklama ihtimali yoktur[35]. Bu durum bakanlar için bir sakınca olmadığına işaret eder. Başka bir âyette yüce Allah şöyle buyurmuştur: "And olsun ki, biz dünya göğünü kandillerle süslendirdik"[36]. Allah güneş, ay ve yıldızlarda insanlar için menfaatler yarattı; insanlar gece karanlığında bunlarla yollarını bulurlar; yine onları karanlıklarda aydınlatan birer kandil yapmış ve gökleri bakanlar için süslediğini bildirmiştir. Çünkü göze çirkin gelen bir manzara hakkında bakan düşünmez, hem de böyle manzaralara bakmaz. Dolayısıyla yüce Allah gökleri insanlar için

---

33 Arapça metinde 19. âyetin tefsirinde iki yıldız arasında bir ibare vardı. Biz o ibareyi buraya aldık (bk. vr. 349a, str. 21-28).

34 Arap dilinde şöyle denilir: Okudum, yani ibadet eden bir okuyucu oldum. (تقرّأت تقرواً) de bu anlamdadır. (القارىء والمتقرىء والقرّاء) kelimelerinin hepsi ibadet eden demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "نسك" md.).

35 "O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratmıştır. Gerçekten biz, bilgiye açık bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık" (el-En'âm, 6/97).

36 "Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Ayrıca bunlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık" (el-Mülk, 67/5).

süsledi ki kendilerini düşünmeye ve onlara bakmaya sevketsin. Onlara bakmak ise bunların tek bir varlığın yönetimi altında olduğunu bilmeleri içindir.
18 [§]Şöyle ki: Aralarında uzaklık olmasına rağmen göklerin menfaatini yerkürenin menfaatine bitiştirdi ve öyle şeyler yarattı ki bunlar görünüşte (zâhir) benzerdirler, halbuki hakikatte birbirine zıt gibidirler. Bunların bir kısmı görünüşte de birbirine zıttır, oysa hakikatte birbirine benzerdir. Işıkla karanlık bunun örneğidir. Bu iki şey birbirinin zıddı olduğu halde zâhirde benzer olmuşlardır. Öyle ki gece karanlığında yıldızlar ışık verirler, yerde bulunan varlıklar da bu ışıktan yararlanırlar. Işıkla karanlık görünüşte birbirinin zıddıdır, fakat ortaya çıkan menfaatleri sebebiyle şekiller gibi olmuşlardır. Çünkü ayın ışığı yanında yıldızların ışığından yararlanılmaz, güneşin ışığı yanında da ayın ışığından yararlanılmaz; her biri diğerinin gücünü yok etmesi sebebiyle bunlar birbirinin benzeridir. Bütün bunlar tek bir yönetimden çıktığı bilinsin diye böyle yaratılmıştır. Öyle ki menfaatin gereği olarak zıtlar birbirinin benzerleri gibi, benzerler de birbirinin zıddı gibi olmuştur.

Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Yani göğü koruduk. Allah şeytanların göğe çıktıklarını, yerde vuku bulacak yağmur ve benzeri konularda meleklerden gökteki bilgileri dinlediklerini, sonra ilâveler yapıp bunları kâhinlere götürdüklerini, onların da bu bilgileri insanlara haber verdiklerini ve şöyle dediklerini belirtti: Biz size, şu şu günlerde yağmur yağacağını haber vermedik mi, işte bu haktır dediler? Sonra şeytanlar göğe çıkmaktan engellendiler ve Allah göğün şeytanlardan korunmasını emretti. Bu sefer de "dinleme hırsızlığı yapmaya başladılar, bu sebeple Allah şeytanları uzaklaştırsınlar diye onlara yıldızları musallat kıldı. Bu, yüce Allah'ın şu beyanlarında belirttiği hususlardır: "Uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır"[37]; "Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar"[38].

"Ve hafıznâhâ" (وَحَفِظْنَاهَا) ifadesinin, gök ehlini kovulmuş şeytandan **koruduk** mânasına da gelme ihtimali vardır. Çünkü daha önce köy, şehir, kafile ve diğer sözü edilenlerden bahsedildiğini belirttik. Bunlardan kastedilen köy-

---

37 "Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır. Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar" (es-Sâffât, 37/8-10).

38 "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz" (en-Nahl, 16/99-100).

lerde ve şehirlerde yaşayan insanlardır[39]. Bu da buna göre değerlendirilmelidir. Ancak, gök ehli bütünüyle Allah'ın dostları ve kendisine itaat edenlerdir. Yer halkına gelince onlar içinde azgınlar, sapıklar da vardır ki bunlar şeytanın dostlarıdır. Nitekim yüce Allah, "Şeytanın sultası sadece kendisini dost edinenler üzerinedir"[40] buyurmuştur.

"Burûcen" (بروجا) "Burçlar" hakkında "on iki burç vardır. Burcun aslı kale
ve saraydır. **[§]Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Ancak kulak** 19
hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa müstesna. Allah buyuruyor ki: Biz, şeytanın kendilerine ulaşmasından yahut kulak hırsızlığı dışında, onların durumu hakkında bilgi sahibi olmaktan onları koruduk. Sonra peşinden ateş saçan bir yıldız (şihâb) gelir. Ebû Avsece **ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa** meâlindeki beyan hakkında şöyle denildiğini söylemiştir: "İsteraktü's-sem'a" (استرقت السمع) kulak hırsızlığı yaptım, yani bir topluluğun gafil olduğu vakti gözetledim de onlar farkında olmadan sözlerini işittim. Böylece melekler eğer şeytanların kulak hırsızlığı yaptıklarını ve bilgi kaçırdıklarını bilselerdi buna engel olurlar; sözlerini ve konuşmalarını dinlememeleri için konuşmaktan imtina ederlerdi. "Şihâb" (شِهَابٌ) yıldızdır. Denildi ki: "Şihâb" (الشهاب) bir tarafında ateş olan bir odun parçasıdır. "Şuhbân" (الشهبان) kelimesi ise cemaat demektir. Bazıları "şihâbun mubîn" (شِهَابٌ مُبِينٌ) ifadesinin daha önce mevcut olmayan ve Hz. Peygamber (s.a.) hakkında kullanılan bir tabir olup ışık veren bir yıldız anlamına geldiğini söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu ifadenin bizzat gökleri meleklerle korumak anlamına gelme ihtimali vardır. Bu da "her taraftan uzaklaştırılırlar"[41] meâlindeki âyette belirtilmiştir[42]. Şühübün Kur'ân'da daha başka âyetlerde belirtilen anlamlara gelmesi muhtemeldir.

---

39 "İstersen orada bulunduğumuz şehrin halkına ve aralarında geldiğimiz kafileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz" (Yûsuf, 12/82).

40 "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir" (en-Nahl, 16/99-100).

41 "Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır" (es-Sâffât, 37/8-9).

42 Bu siyakta gelen şu âyetlere işaret etmektedir: "Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar" (Sâffat, 37/10); "Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor" (el-Cin, 72/9).

Bazıları "racîm" (الرجيم) kelimesinin lânetlenen anlamına geldiğini söylemiştir. İbn Mesûd'un mushafında ise "lânetlenmiş olan her şeytandan…" meâlindeki ifade vardır. Lanetlenmiş anlamına gelen "laîn" (اللعين) sözlükte tard edilen, uzaklaştırılan kimse demektir. Belirtildiğine göre "duhûran" (دحورا) kelimesiyle aynı anlamdadır[43].

وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ

19. "Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar yerleştirdik, orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik."

Arzı da yaydık, oraya sağlam dağlar yerleştirdik. Başka bir âyette yüce Allah şöyle buyurdu: "Yeryüzüne, sakinlerini sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik; kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler ve yollar açtık"[44]. Bundan dağları kastediyor. Bu ifadenin zâhirine göre sanki yer sallanıp üzerinde bulunanları yere meylettiriyor, bu sebeple Allah yeri dağlarla sabitlemiştir. Böyle olmazsa yerin tabiatı yukarıdan aşağı doğru iniştir. Bunun gibi dağların
20 tabiatı da alçalma ve aşağıya doğru inmektir. [§]Ancak yüce Allah, lütfuyla tabiatı aşağıya doğru iniş olan yeri, aynı şekilde tabiatı yukarıdan aşağıya doğru iniş olan dağlarla sabitledi ki böylece Allah'ın lütuf ve kudreti bilinsin. Biz bunu daha önce de belirtmiştik.

Orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik. Bazıları şöyle demiştir: Yani dağlarda ölçüyle belirlenmiş olan her şey vardır. Yani altın, gümüş, demir, kalay ve benzeri yerden çıkarılan her şey ölçülü olarak orada vardır. Bu yorum doğru değil gibidir. Çünkü altın, gümüş ve demir için bitkiler ve yerde biten maddeler için söylenildiği gibi, yerde bitirildi denilmez; aksine altın, gümüş ve demir için: "Biz orada yarattık, orada yerleştirdik" gibi ifadeler kullanılır. Bazıları şöyle demiştir: **Orada bitirdik.** Yani yerde her renkten ölçüleri belli olan bitkiler bitirdik. Yani bilinen, ölçüleri belli olan bitkiler demektir. Nitekim yüce Allah, "Biz yağmuru ancak belli bir ölçü ile indiririz"[45] buyurmuştur. Yani

---

43 "Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır" (es-Sâffât, 37/8-9).

44 el-Enbiyâ, 21/31

45 el-Hicr, 15/21.

cahillerin yaptıkları gibi, düzenleme yapmaksızın, ölçüsüz ve kabataslak değil. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunun, ziraat ürünlerini sonunda ölçülü olacak şekilde yerde **bitirdik** mânasına gelme ihtimali de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik. Yani bütün yaratılmışlar bir araya gelseler, yerden ilk çıkışında, bir saniyede, göz açıp kapayacak kadar bir vakitte, büyüyen ve çoğalan bitkilerin miktarını insanlar bilemezler. Bunlar Allah katında bellidir, miktarı da biliniyor. Bilinmelidir ki bunlar Allah'ın lütfu, düzenlemesi, kudreti, bilgisiyle olmaktadır, bunların hepsinin düzenleyicisi ve yöneticisi de birdir, değişmez ve farklılık göstermez. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

[§]*20. "Yine orada hem sizin için hem de rızkı size borç olmayanlar için* 21
uygun geçim şartları yarattık."

Sizin için orada geçim şartları yarattık. Yani yeryüzünde ve dağlarda. **Rızkı size borç olmayanlar için.** Hasan-ı Basrî demiştir ki: Yani sizin için ve çevrenizdekiler için yeryüzünde yaşamak için geçim şartları yaptık. Allah orada sizin sağlamadığınız geçimlikler yarattı, bunu yapmak Allah'a aittir; onların rızkını da sizin rızkınızı da Allah verir. Bazıları da şöyle demiştir: Rızkı size borç olmayanlar vahşi hayvanlar ve kuşlardır. Hayvanlar ise yaşamada insanlarla ortaktırlar. Fakat bunun dışında bir mâna daha yakın ve daha uygundur. Bunun sebebi şu idi: Mekkeliler, Hz. Peygamber'i minnet altında bırakmak için: Onu biz terbiye ettik/yetiştirdik, biz besledik, onun nafakasını biz verdik ve onun rızkını biz verdik de sonra bize böyle yaptı diyorlardı. Bu sebeple bu âyet onlara cevap yerinde geçmiştir. **Orada hem sizin için hem de rızkı size borç olmayanlar için uygun geçim şartları yarattık.** Yani Muhammed'in geçimini sağladık.

وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَآئِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُٓ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾

21. "Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır ve biz oradan indirdiğimizi belirli bir ölçüye göre indiririz."

Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ifadenin şu anlama gelmesi muhtemeldir: Halkın depoladığı her şeyin **hazineleri sadece bizim katımızdadır.** Yani o hazineler bizim katımızdadır. Yani depoladığımız nesneler var ya, onlar işte bizim katımızdadır, bizim hazinemizdedir.

Biz oradan indirdiğimizi ancak belirli bir ölçüye göre indiririz. Bu yoruma göre "ve mâ nunezziluhû" (وما ننزله) kelimesi, onu biz ancak belli bir ölçüye göre veririz demektir. Yani her ne kadar rızıklar sizin yanınızda depolanmış ve saklanmış olsa da bunların hepsi Allah'ın hazinelerindedir; dilediğine verir, dilediğini mahrum eder.

Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır. Bu beyanın şu anlama gelmesi muhtemeldir. **Hazine**ler anlamındaki "hazâin" (الخزائن) kelimesi malların saklandığı gizli yerler ve saklı mekânlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, O şöyle diyor: Yerin içinde hiçbir şey ve gizli hazineler yoktur ki onların düzenlenmesi ve bilgisi bizim nezdimizde olmasın. Allah bize haber veriyor ki; hazinelerin düzenlenmesi ve onlara dair bilgi açıktakiler gibidir. Hiçbir şey onun yönetiminin ve bilgisinin dışına çıkmaz, belki bunların hepsi onun bilgisi ve düzenlemesi altında gerçekleşmektedir.

Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır. Bu beyan hakkında Hasan-ı Basrî demiştir ki: "Hazâin" her şeye hayat veren su kaynakları hakkın-
22 daki bilgi katımızdadır, [§]her şey sudan yararlanır. Su bütün her şeyin kaynağıdır, her şeyin varlığı su sayesindedir demektir[46]. O, şöyle demiştir: Görmez misin ki yüce Allah **biz onu ancak belirli bir ölçüye göre indiririz** buyurmuştur. Allah indirme kelimesini kullanmıştır, o da gökten temiz olarak inen sudur.

Hasan-ı Basrî'nin bu söylediği muhtemel bir yorumdur. Fakat tamamı şöyle olmalıdır: Su "hızâne'dedir, hızâne ise suyun saklandığı yer, yani mahzen ve depodur. Suda bir güç ve bir özellik vardır ki yaratıkların canlılığı onun sayesinde gerçekleşir. Yaratıkların menfaatleri sudaki özelliklerde bulunur, suyun kendisinde değil. Görmez misin ki, su ağacın köklerine isabet edince onun yararları ağacın dallarında yukarı kısmında ortaya çıkar. Suda gizli bir güç ve özellik bulunduğu böylece sabit olmuştur. Yaratıklar suyun bu güç ve özelliğinden yararlanır, kendisinden değil. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

46 Kurtubî, *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 14.

Hem sözü edilen bu hazineler, rüzgârlar, su, yağmurlar ve diğerleri, onlara karşı delil olarak belirtilen nimetlerdendir. Çünkü yüce Allah bu nimetleri kendisi için değil, aksine onlar için varedip yaratmıştır. Kullar için yaratınca onları başı boş bırakması muhtemel ve mümkün değildir. Yani bu nimetler insanlara emirler vermemesi, yasaklar koymaması ve onları imtihana tabî tutmaması, mükâfatla ve ceza ile karşılayacakları bir akıbeti onlar için yaratmaması düşünülemez. İşte bu sebeple bu âyetin sonunda “Ve senin Rabb’in, onları kıyâmette toplayıp bir araya getirecektir”[47] buyurmuştur.

Ancak belirli bir ölçüye göre. Belirttiğimiz birinci yoruma göre bunun mânası şudur: Yani kullar onu stok edip saklasa da biz onu sadece belli bir ölçüye göre veririz. **Ancak belirli bir ölçüye göre** meâlindeki söz daha önce geçen bilinen bir ölçü ile indiririz mânasına da gelme ihtimali vardır. Eğer tevil buna göre yapılırsa, var olan ve meydana gelen her şeyin, daha önceki bir kadere göre vuku bulacağına, Allah’ın önceden takdir etmediği hiçbir şeyin de var olmayacağına işaret eder. Yahut **ancak belirli bir ölçüye göre indiririz** anlamındaki beyan sınırlandırılmış bilinen bir ölçü ile indiririz, belirsiz bir şekilde indirilmez, belki bilinen ve belirli bir miktarda indirilir demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ
وَمَا اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾

22. “Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik, gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Onu depolayan siz değildiniz.”

Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik. Bazıları “levâkıh” (لواقح) kelimesine taşıyıcı olarak gönderdik anlamı vermişse de bu doğru değildir. Eğer buna göre mâna verilirse “levâkıh” (لواقح) kelimesi değil “melâkıh” (مَلاقح) ve “mulkıhât” (مُلْقِحات) kelimelerinin kullanılması gerekirdi.

Ebû Avsece (لواقح) kelimesine ağaçları aşılar, yani aşılayıcı olarak yapraklarını bitirir, diye anlam vermiştir. Yine dişi deve için “nûk levâkıh” (نوق لواقح),
“nâka lâkıh” (ناقة لاقح) denilir. Yani deve hamile olmuştur. Yine “harb lâkıh” (حرب
لاقح) denilirki bu da “şiddetli savaş” demektir. “Sehâb lâkıh” (سحاب لاقح) [§]de- 23
nir, bu da su taşıyan yağmur bulutuna denilir. “Rîh lâkıh” (ريح لاقح) ise aşılayıcı

47 el-Hicr, 15/25.

rüzgâr, ağacı aşılayan, yani yaprağını ve taşıyacağı meyveyi bitiren rüzgâr demektir. Yine "rîh yulkıh" (ريح يلقح) denilir, bu da rüzgâr aşılar demektir. Yine "elkaha'r-racülu" (ألقح الرجل) denilir, bu da devesi hamile oldu anlamına gelir. Yine "recül mulkah" (رجل ملقح) denilir, aynı anlamda. "Lekūh" (لقوح) beraberinde küçük yavrusu bulunan dişi deveye denilir. Cem'i "likāh"tır (لقاح). Cem'inin cem'i ise "lekāih" (لقائح) gelir. "Lukah, levâkıh" (اللقح، اللواقح) ise develerden hamile olanlar anlamına gelir.

İbn Kuteybe'nin naklettiğine göre Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Levâkıh" (اللواقح) "melâkıh"den (ملاقح) başkası değildir. Bu kelime "mulkıha"nın (ملقحه) çoğuludur. Allah Teâlâ bununla şunu kastediyor: Rüzgârlar ağaçları ve bulutları aşılarlar, sanki rüzgârlar bulutları doğurur[48]. "Levâkıh" (اللواقح) ağaçlardan meyveleri, buluttan yağmurları ve diğerlerinden beklenen sonuçların ortaya çıkmasını sağlayan rüzgârlardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Gökten su indirip onunla sizin su ihtiyacınızı karşıladık. Suyu depolayan siz değildiniz. Bu, "Her şeyin hazineleri sadece bizim katımızdadır"[49] meâlindeki âyette belirttiğimiz ilk tevile göre suyu depolayan siz değilsiniz anlamındadır. Hasan-ı Basrî'nin teviline göre ise bundan maksat su ile yağmurdur, **Suyu depolayan siz değildiniz.** Yani Allah'ın gökten indirdiğini belirttiği yağmur ile suyunu siz depolamıyorsunuz, yani toprağın içinde onu siz tutmuyorsunuz. Bu ifade şöyle de yorumlanabilir: Siz Allah adına depoluyor değilsiniz, yani Allah'ın hazineleri sizin elinizde olmadığı gibi kimsenin elinde de değildir, belki Azîz ve Celîl olan Allah'ın elindedir. Başka bir tevile göre ise **suyu depolayan siz değilsiniz** meâlindeki cümlenin mânası "yer altına gizlenen ve depolanan şeyleri düzenleyen siz değilsiniz şeklindedir.

وَاِنَّا لَنَحْنُ نُحْيٖ وَنُمٖيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Kuşkusuz hayat veren de öldüren de biziz; her şeyin son sahibi de biz oluruz."

Yani biz bâkîyiz, bütün yaratılanlar yok olur, sadece Allah bâkî kalır. İşte bu sebeple ölen kimsenin halefine vâris denilir. Çünkü kişi ölür, geride vârisi kalır, vâris var olmaya devam eder. "Yeryüzü ve üzerinde bulunanlar sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler"[50] meâlindeki âyet de bu mânada değerlendirilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

48 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 236.

49 el-Hicr, 15/21.

50 Meryem, 19/40.

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ اِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

[§]*24-25. "Andolsun biz, içinizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da muhakkak biliriz. Ve senin Rabb'in, onları kıyâmette toplayıp bir araya getirecektir. O, Hakîm'dir, Alîm'dir."* 24

Andolsun biz, içinizden önce gelip geçenleri de biliriz, geri kalanları da muhakkak biliriz. Bazıları demiştir ki: Andolsun biz, içinizden önce gelip geçen yalancıları, yalanlamaları sebebiyle onların başına gelenleri de biliriz, sizden geri kalan yalancıları da biliriz. Bazıları da şöyle demiştir: Yalancılardan olup ölenleri de biliriz, onlardan olup doğacak olanları da biliriz. Bu sebeple yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Senin Rabb'in, onları kıyâmette toplayıp bir araya getirecektir.** Yani geçenleri, kalanları, daha sonra kıyâmet gününe kadar yaşamayanları bir araya getirecektir. **Andolsun biz, içinizden hayırda önce gelenleri ve şerde kalanları da biliriz.** Bazıları da bu âyete: "İlk ve son safta olanları biliriz." yorumunu yapmıştır. Fakat bu yorum kabul edilebilir olmaktan uzaktır.

O, Hakîm'dir, Alîm'dir. "Hakîm"; eşyayı lâyık olduğu yere koyandır. İkincisi "Alîm" eşyayı yerli yerinde varedendir. Birincisinde insanlar eşyayı yerine koymayı bilir, ikincisi ise ancak Allah'ın yapması ile olur. **Alîmdir.** Yani Allah halkın faydasına olanları, leh ve aleyhindeki hususları iyi bilendir yahut eşyayı lâyık olduğu yere koymayı en iyi bilendir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾

26. "Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) ***kurutulmuş çamurdan yarattık."***

Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık. Başka bir âyette yüce Allah "O sizi çamurdan yarattı"[51]; "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık"[52] buyurmuştur.

---

51 "Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz" (el-En'âm, 6/2).

52 "Şimdi o inkârcılardan şu sorunun cevabını iste: Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı? Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık" (es-Sâffât, 37/11).

Başka âyetlerde de: "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz"[53]; "Sizi topraktan yarattık"[54] buyurmuştur. Allah Teâlâ, bir kere kuru balçıktan söz etti ki kuru balçık bir görüşe göre değişik siyah bir çamurdur; bir kere de topraktan söz etti, bir kere ise yapışkan çamurdan, ki yapışkan çamur yapışan çamurdur; bir kere de çamurdan alınmış bir özden söz etti. Oluşum süreci ve zamanlarına göre bunların o adları alma ihtimali vardır. Bir
25 halde toprak idi, bir halde yapışkan çamur oldu, [§]bir halde kurutulmuş çamur oldu ki çok eğleştiği için bu şekilde siyahlaşıp değişti, kurutulmuş çamur, çanak ve testi oldu[55].

Organlarla kemiklerin birleştirildiği bir yaratık olmadan önce insan üzerinden bu üç merhale geçmiştir. Nitekim insanoğlunun merhalelerine ilişkin değişimi haber veren Allah şöyle buyurdu: "Ey insanlar! Ölümden sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık"[56]. Allah orada et ve kemik halinde yaratılmadan önce üç aşamadan bahsetti. Bir aşamada nutfe (döllenmiş yumurta) idi, sonra alaka (rahimde asılıp beslenen embriyo) oldu, sonra mudğa (şekilsiz et görünümünde) oldu. İşte buna göre Âdem hakkında sözü edilen toprak, çamur, balçık ve benzeri aşamalar zikrettiğimiz değişik halleri aşma yahut benzetme ve temsilî bir anlatım olma ihtimali vardır. Sözü edilen çamur ile yapılan temsilin açıklaması şöyledir: Kurutulmuş çamur, fahhâr ve yapışkan çamur gibileri binaların, çanakların, kazanların ve yarar sağlayan çeşitli aletlerin imal edildiği çamurdur. Habis olan çamurdan ise söz konusu alet ve eşyalardan hiçbiri yapılmaz. Bunlardan böyle ürünler yapma imkânı da olmaz.

Allah Âdem'in yaratılışını, çeşitli faydaların muhtevasında toplandığı çamura benzetti. Buna göre Âdem'de tertemiz çamurun içerdiği bütün menfaat ve hayır türlerini toplanmıştır. Bütün bunlar, Allah'ın kudretine, hükümranlığına ve nimetlerini hatırlatmaya işaret ederler. Çünkü Allah Âdem'i çamurdan ve belirtilen maddelerden yarattığını bize bildirdi; toprak ile çamurda beşerî

---

53 el-Mü'minûn, 23/12.

54 "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim…" (el-Hac, 22/5).

55 "O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı" (er-Rahmân, 55/14).

56 Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim" (el-Hac, 22/5).

niteliklerden hiçbir iz yoktur. Bunun gibi, insanın yaratıldığı nutfede de beşerî özelliklerden herhangi bir iz yoktur. Bu, Allah'ın maddî varlıkları yoktan yaratmaya (lâ min şey) gücünün yettiği bilinmesi içindir. Zira beşerin yaratıldığı toprakta beşerî özelliklerden hiçbir özellik yoktur[57], insan soyunun yaratıldığı nutfede de et, kemik, kıl ve diğer unsurları ile insanlarda var edilen akıl, ilim, düşünme, idare etme, azalar ve bunlar dışında kalan beşeriyet ve insaniyet nitelikleri yoktur. Bu da eşyayı mevcut bir nesne olmadan da yaratmaya Allah'ın kudreti ve hâkimiyetinin bulunduğunu bilmeleri ve insanlara verdiği nimetleri tanımaları için Allah böyle yapmıştır. Öyle ki Allah Âdem'i yapışkan çamurdan ve kuru balçıktan ve belirtilen maddelerden yarattığını haber verdi. İşte bu saf ve temiz çamurun özelliğidir, çünkü kirli ve temiz olmayan çamur Allah'ın nitelediği dereceye ulaşamaz, uzun süre beklese de o duruma gelemez. Çünkü kirli ve pis çamurdan yararlanılmaz; ondan ne bina, ne çanak, ne kazan yapılır, aynı zamanda bu çamur ekinin bitmesi için de elverişli değildir. Dolayısıyla
bunun sözünü ettiğimiz temsil anlamına gelme ihtimali vardır, [§]gerçek an- 26
lamda yahut çeşitli merhalelere göre gerçek olma anlamında değildir. Dolayısıyla Allah'ın Âdem'i aslı tertemiz olan çamurdan yarattığını gösterir. Buna göre beşerin kendisinden yaratıldığı nutfe olması ihtimali de vardır ki bu nutfe temiz olur, bir şeye isabet etmez, o çıktığı yerin dışında bir niteliktedir. Çünkü Allah: "O, atılan bir sudan yaratıldı"[58]; "Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür"[59] buyurmuştur.

"Salsâl" (الصلصال): Bazıları kuru topraktır demiştir. "Hame" (الحمأ): Siyah çamurdur. "Mesnûn" (المسنون): Kokuşmuş, bozulmuş demektir. Bazıları da "Salsâl" (الصلصال): Vurduğun zaman ses çıkaran demektir. Ses çıkardığı zaman "Salsalatü'l-licâm ve'l-feres" denilmesi bu kullanıma örnektir. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Salsâl", ateş değmeyen kuru topraktır. Tıklattığın zaman ise ses çıkarır, ateş değince onun adı "fahhâr"dır. "Mesnûn" kokusu değişen demektir. Yine "mesnûn" dökülmüş demektir. Bir şeyi kolaylıkla döktüğün zaman: "Senente'ş-şey'e" (سننت الشىء) denilir. "Sünne'l-mâu alâ vechike"

---

57 Bilinmelidir ki, Allah bir şeyden ve hiçbir şey olmadan eşyayı yaratmaya kādirdir. Çünkü beşerin babasının kendilerinden yaratıldığı anılan toprak ve çamurda herhangi bir beşeriyet eseri yoktur.

58 "İnsan neden yaratıldığına bir baksın. O, atılan bir sudan yaratıldı" (et-Târık, 86/5-6).

59 "Sonra onun neslini, önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür" (es-Secde, 32/8).

(سُنّ الماء على وجهك) "Su yüzüne dökülmüştür" denilir. Bunlar İbn Kuteybe'nin görüşleridir[60].

Ebû Avsece "min hamein mesnûn" (من حمإ مسنون) cümlesindeki "hame"nin kuyunun altındaki siyah toprak olduğunu söylemiştir. İşte bu sebeple ona "hame" denilmiştir. Çünkü otlatılmaktan korunuyor. Yine: Hararetleri şiddetli olunca "humiyeti'l-harbu ve'ş-şems ve't-tennûr" (حميت الحرب والشمس والتنور) denilir. Yani savaş, güneş ve tandır şiddetli kızgın olunca böyle denilir. "Mesnûn" (مسنون) yaratılmış demektir. Hasan-ı Basrî demiştir ki "mesnûn" insanların yaratılışının üzerinde cereyan ettiği nesnedir. Yani Âdem'in çocukları, onun yaratılışına göredir. Yani insanlar Âdem'in yaratılışı ne ise insanlar da aynı özden yaratılmıştır. Bunun benzeri başka açıklamalar da vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْجَآنَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

27. "Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu alevden yaratmıştık."

Cin türüne gelince daha önce onu da kavurucu alevden yaratmıştık. Bazıları "cânn"ın (الجان) iblis olduğunu söylemiştir. Bazıları "cânn"a (الجان) cinlerin babası demiştir. İblis de şeytanların babası demektir. Onlara şeytan adı verilmesinin sebebi yaptıkları işte başkaldırmalarıdır. Görmez misin ki Allah insan ve cinlerden şeytanların var olduğundan bahsetmiştir. Tıpkı yüce Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "İnsan ve cinlerin şeytanları…"[61] Bu durum onların inatla başkaldırmalarındandır. Cân cin kelimesinden türemiştir (الجان). *En doğrusunu Allah bilir.*

27 [§]Bazıları "semûm"un (سموم) dumansız ateşin alevi olduğunu söylemiştir. Ateşin dumansız olanı işte budur. "Mâric" (مارج) ateşten çıkan kısımdır. Bazıları da semûmun (سموم) ateş cinsinden olduğunu söylemiş, sanki ateşin alevini kastetmiştir. Bazıları da "nâru's-sumûm"un (نار السموم) öldüren ateş olduğunu söylemiştir. Her ne kadar semûm ve mâricin bazılarının zikrettiği ateş alevi olsa da onun tabiatı yükselmek ve yukarı çıkmaktır. Buna göre ateşten yaratılanın tabiatı yükselmek ve yukarı çıkmaktır. İşte bu sözü edilen cânnın tabiatıdır.

60 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 237-238.

61 "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar" (el-En'âm, 6/12).

Çamurun tabiatı ise alçalmak, yere doğru inmektir. Buna göre topraktan yaratılanın tabiatı yere doğru meyletmek ve yere doğru inmektir.

"Cân" hakkında Ebû Avsece şöyle demiştir: Cin (جن), cânnın (جان) tekilidir. Çoğulu "cân"dır. Bu adı almasının sebebi gizli olmasıdır. Bir başkası da şöyle demiştir: Cân (الجان) topluluk adıdır, cin ise tek bir ferdine verilen addır.

Özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamur. Bu söze dair Hasan-ı Basrî şunları söylemiştir: "Salsâl" (الصلصال) hararetli çamur olup sertlik ve kuruluğundan dolayı ses çıkarır. "Hame" (الحمأ) çamurdur. "Mesnûn" (المسنون) hakkında şunu söylemiştir: Yaratılışı takib edilendir, o soyundan sonraki halkın kendi yaratılışına göre varedilmesi sünnetidir. Hasan-ı Basrî "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık"[62] meâlindeki âyet hakkında Hasan diyor ki: Yarattığı her çamurdan değil, Âdem'i çamurun ortasından çekip çıkardı demektir. Soyun çoğalması hakkında da böyle demiştir. Yüce Allah'ın: "Biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık"[63] anlamındaki sözle kastedilen budur. Allah'ın yarattığı her şeyden değil, fakat onu suyun içinden çekip çıkardı. Yine şöyle dedi: Cân, cinlerin babası olan İblis'tir. Biz onu Âdem'den önce dumansız ateşten yarattık. Hasan-ı Basrî diyor ki: Semûm cehennemin adlarından biridir, nitekim cehennemin birçok adı vardır. Yüce Allah cinleri cehennem ateşinden yarattığını haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ى خَالِقٌۢ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ى فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٢٩﴾

[§]*28-29. "Hani rabbin meleklere demişti ki: "Ben şekillenebilir özlü* 28
balçıktan, (şekil verilip) ***kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım. Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın."***

Hani rabbin meleklere demişti ki: Ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım. Onun şeklini tesviye ettiğim vakit. Yani yaratılışını tamamladığım ve **ona ruhumdan**

---

62 el-Mü'minûn, 23/12.

63 el-Mü'minûn, 23/12.

üflediğim vakit demektir. Allah Teâlâ başka bir âyette: "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[64] buyurdu. İnsanlar bunda şüphelenmediler ve **ona ruhumdan üfledim**; "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[65] meâlindeki sözlerden, yaratmak için üflemekten anladıkları mânayı anladılar. Öyle ise onlara ne oluyor ki "Sonra Allah arşın üzerine çıktı"[66]; "Sonra O, duman halinde olan göğe yükseldi"[67] ve bu meâldeki âyetlerden yaratıkların taht üzerine çıkması mânasını anladılar. Belki Allah'ın yaratmak için üflemesi mânasını anlamak Allah'ın arşa istivâ etmesini anlamaktan akla daha yakındır[68]. Çünkü istivâ kelimesini başka mânalara çekmek mümkündür, fakat üfleme/nefh kelimesini başka mânalara çekmek mümkün değildir, (o sadece tek bir mânaya gelir). Fakat onlar bunu karıştırdılar. Çünkü onlar Allah'ın fiilini yaratıkların fiiline kıyas ettiler. Oysa onlar, Allah'ını sınırları[69], Allah'ın hükmü[70], Allah'ın kulları[71], Allah'ın yaratıkları[72] gibi sözlerde yapmadıkları kıyasları yaratıklar hakkında yapmaları gerekmez. Oysa yüce Allah, hiçbir şey'in Allah gibi olmadığını[73] bize haber vermiştir. Onların bu yaptıkları şeytanın telkinidir.

Ruhumdan[74]. Ruhumuzdan demektir. Yani yaratıkların canlılığı kendisine bağlı olan ruh demektir. Yani daha önce de belirttiğimiz gibi yaratıkların

---

64 "İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi" (et-Tahrîm, 66/12).

65 "İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık" (el-Enbiyâ, 21/91).

66 "Şüphesiz ki rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yarattıktan sonra arşa çıktı" (el-A'râf, 7/54).

67 Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti ardından ona ve arza, "İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!" buyurdu. "İsteyerek geldik" dediler" (Fussılet, 41/11).

68 Yani yüce Allah'ın üflemesini yaratılmışların üflemesi gibi anlamak, Allah'ın istivasını/arş üzerine çıkmasını yaratılmışların çıkması gibi anlamaktan akla daha yakındır.

69 "Bunlar, Allah'ın sınırları olup sakın onları aşmayın" (el-Bakara, 2/229).

70 "İşte bu Allah'ın size verdiği hükmüdür, Allah aranızda hüküm veriyor" (el-Mümtehıne, 60/10).

71 "Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler" (el-Mümtehine, 76/6).

72 "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler" (er-Rûm, 30/30).

73 eş-Şûrâ, 42/11.

74 el-Enbiyâ, 21/92.

hayatının kendisine bağlı bulunduğu ruhumdan yarattığım şey demektir. Nitekim daha önce bunu zikrettik[75].

[§]**Hemen onun için secdeye kapanın.** Bu cümlenin daha önce geçen 29
ben şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan bir insan yaratacağım meâlindeki cümlenin sılası olma ihtimali vardır. Çünkü zikredildiği üzere, Allah bunu yapacağını meleklere haber verdi ve onlara secde etmelerini emretti, dolayısıyla Âdem'e secde emri onu yarattıktan sonra oluyor. Bu, fiil anından önce emretmenin mümkün olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ اِلَّٓا اِبْلٖيسَ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ ﴿٣١﴾

30-31. "Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblis hariç; o, secde edenlerle birlikte olmaktan kaçındı."

Secde etme emrinin zâhiri ve âyette belirtilen istisna İblis'in meleklerden olduğunu gösteriyor, çünkü secde emri İblis'in içinde bulunduğu topluluğa yönelik idi ve istisna da onlardan yapıldı. Biz daha önce âlimlerin ihtilaflarını ve görüşlerini hatırladığımız kadarıyla zikretmiştik[76]. Esas olan şudur: İstisna konumunda söylenen sözün, icmalen söylenenlerden düşmesi gerekir. Örnek; bir kimsenin başka birine "Senin bende bir dirhem dışında 10 dirhem alacağın vardır" demesi gibi. Buradaki istisna icmalen zikredilen adlardan düşer, dolayısıyla alacak dokuz dirhem olur. Bir kimse: "Elli müstesna, bin…" demiş olsa da bunun gibidir. O sözü edilen sayı düşmezse hepsinin kapalı olması gerekir. Örnek; bir adamın "Falanca dışında beldenin âlimlerini gördüm demesi gibi. Burada "hepsi" anlamına gelen "kül" (كل) kelimesinin gizlenmesi vacip olur ki hepsi hakkında vaki olsun. Yine bir kimsenin "Falanca dışında beldenin bütün âlimlerini gördüm" demesinde olduğu gibi. Umumi ifadelerin tahsis edilmesi de bu kurala göredir.

---

75 Allah ruhu kendisine nispet etti. Çünkü ruhu da Allah diğer yaratıklar gibi yarattı. Dolayısıyla keramet/üstünlük babından onu kendisine nispet etti. Bu, (ناقة الله) "Allah'ın devesi" (el-A'râf, 7/73), (طهرا بيتى) "İkiniz benim beytimi temizleyin" (el-Bakara, 2/125) sözleri gibidir.

76 Bk. el-Bakara, 2/34; el-A'râf, 7/11.

قَالَ يَٓا اِبْل۪يسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِد۪ينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ اَكُنْ
لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾

32-33. “Allah, “Ey İblis! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?” diye sordu. Dedi ki: “Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) ***kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!”***

Başka bir yerde Allah şöyle buyurmuştur: “İblis dışındakiler derhal secde
30 ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu”[77]. [§]Allah ona “Ey İblis! Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?”[78] buyurdu. Başka bir yerde: “Allah şöyle buyurdu: “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?”[79]; başka bir yerde: “Allah, “Ey İblis” dedi, “Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?”[80]; diğer bir yerde: “Ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten, onu çamurdan yarattın”[81] buyurdu. Allah bunun benzerlerini değişik sözlerle ifade etmiştir. Malumdur ki şeytana yapılan bu hitaplar birkaç kere değil bir kere olmuştur.

Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: yüce Allah İblis kıssası ile peygamberlerin kıssasını birlikte değişik yerlerde, farklı sözlerle zikretmiştir. Çünkü bu kıssalar kendi kitaplarında bu şekilde farklı idiler, dolayısıyla Allah kıssayı kendi kitaplarındaki sözlere göre zikretmiştir ki doğru söylediğine işaret etmek üzere, Resûlullah’ın bu kıssayı Allah’ın bildirmesi ile bildiğini bilsinler. Bunda, mâna değişmedikten sonra sözlerin farklı ve değişik oluşunun hükmün değişmesini gerektirmediğine dair delil vardır. Bu durum, bir haberi mânasına uygun olan farklı lafızlarla aktarılmasının caiz olduğuna da işaret eder. Bunun gibi biri, mânasına uygun olması şartıyla indirildiği dilden başka bir dile çevirerek Kur’ân okuması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

77 “Meleklere, “Âdem’e secde edin” dediğimizde İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu” (el-Bakara, 2/34).

78 el-Hicr, 15/32.

79 el-A‘râf, 7/12.

80 Allah, “Ey İblis” dedi, “Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?” (el-Kasas, 38/75).

81 el-A‘râf, 7/12.; el-Kasas, 38/75.

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۙ ﴿٣٤﴾

34. "Allah, "O halde çık oradan, dedi; artık kovuldun!"

O halde çık oradan. Bazıları bu cümle hakkında: "gökten çıkıp yere in"; bazıları yerden denizdeki bazı adalara çık", bazıları "cennet ve benzeri yerlerden çık" yahut "melek suretinden İblis suretine gir" demişlerdir. Bunun hakkında: "Gerçekten çıkmak dışında şöyle bir mekândan şöyle bir mekâna çık" şeklinde yorumu yapmak da caizdir. Bu çıkmanın nasıl olduğunu biz bilemiyoruz.

Kovulmuş. Bu söz hakkında "lânetlenmiş", "yıldızlarla taşlanmış" diyenler de vardır.

وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٣٥﴾

35. "Kıyâmet gününe kadar lânetlenmiş bulunmaktasın!"

Kıyâmet gününe kadar lânetlenmiş bulunmaktasın. Lânet sözlükte uzaklaştırmak ve yardımsız bırakmak demektir. Allah'ın dini ve hidâyetine nail olmasın diye şeytan kıyâmet gününe kadar Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldı. Sonra kıyâmette onun için daimi bir azap ve sürüp giden bir lânet vardır.

قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾

[§]*36. "Rabbim! Öyleyse insanların yeniden diriltileceği güne kadar* 31
bana mühlet ver" dedi."

Melun şeytan kıyâmete kadar lânetlendi ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırıldı. Yani ona hidâyet ulaşmaz, çünkü hidâyet dünyada iken bir kimseye Allah'ın rahmeti ile ulaşır, âhiretteki rahmet ise yükümlülük ve sorumlulukların affedilmesidir.

[Şeytanın Yaratılmasındaki Hikmet]

Hakkında Konuşulan Bir Mesele: Kullarının düzenini bozacağını ve onları günah işlemeye çağıracağını bildiği halde, Allah Teâlâ'nın İblis'i yaratmasında ve bilinen vakte kadar ona mühlet vermesindeki hikmet nedir? Allah'ın kullarını ifsad etmek için şeytana mühlet verdiği bilinmektedir. Yapacaklarını

bilmesine rağmen Allah’ın şeytanı yaratmasındaki hikmet nedir? Bazıları şunu söylemiştir: Bunları bilmesine rağmen Allah İblis’i yarattı ki bu sayede onu kendisine yönelik menfaatler ve kendi ihtiyacı için yaratmadığı, mâsiyetlerinin kendisine zarar vermediği ve ilâhî hükümranlığa eksiklik getirmediği bilinsin. Yapacaklarını bilmesine rağmen, Allah’ın şeytanı yaratmasının sebebi, onu kendi menfaatleri için ya da kendi ihtiyacı için değil belki yaratıkların menfaatleri ve ihtiyaçları için yarattığı bilinsin diyedir. Bazıları da şöyle demiştir: Allah evliyasını gözetmek için onlarla birlikte düşmanları da yaratmıştır ki, bu sayede evliyası kendilerine Allah’ın bir özelliği tahsis ettiğini bilsinler. Eğer kulların hepsi Allah’ın evliyası olsaydı Allah’ın fazlını ve kendilerine verdiği özelliği bilemezlerdi. Bunun gibi Allah’ın nimetleri, yaptığı ihsanlar, tek başına bu nimetlerin ve ihsanların kendileri ile bilinmez, belki başlarına gelen belâ ve sıkıntılarla bilinir. Evliya kullar da böyledir. Eğer düşmanlar olmasa Allah’ın kendilerine yaptığı özel muameleyi ve ikram ettiği faziletleri bilemezlerdi.

Bunun aslı şudur: Halkın bilgisinin ulaşamayacağı ve beşer hikmetinin idrak edemediği şekilde, hikmet ve sırlar bulunan bazı şeyleri Azîz ve Celîl olan Allah’ın yaratması caizdir. Nitekim görünen nimetleri hikmetli ve anlamlı yapmıştır, ancak halkın bilgisi ve beşerin hikmeti ona ulaşamaz. Belâ ve sıkıntılar da böyledir, onlarda halkın bilgisinin ulaşamadığı bir hikmet vardır.

32 [§]Buna göre Allah’ın İblis’i, asi ve azgın kimseleri bir hikmete binaen yaratmış olması caizdir. Fakat yaratıkların bilgisi buna ulaşamaz, sözü edilen zâhirî nimet ve zâhirî sıkıntılar gibi beşerî hikmet bunu idrak edemez. Bunun aslı şudur: Allah Teâlâ’nın, isyan edeceklerini ve haddi aşarak saldıracaklarını bildiği halde yaratıkları yaratmıştır. Fakat kulların, kurtulma ve helâk olma noktasında seçme ve tercih etme iradeleri vardır; kurtulacakları işleri seçince kurtulurlar, helâk edilecekleri işleri seçince de helâk olurlar. Dolayısıyla helâk olmaları da kurtulmaları da kendi tercihleri ile olur. Bunun dayandığı ilke birçok yerde sözünü ettiğimiz şu noktadır: Allah Teâlâ, kulları bu dünya hayatında sınamak için yaratmıştır. Dolayısıyla anılan İblis ve diğer düşmanları, mihnetlerini tamamlamak için yaratmıştır. Bunları yaratmamakta mihnetin yok olması söz konusudur, oysa dünya bir sınama yeridir.

قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ﴿٣٧﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾

37-38. “Allah, “Vakti (katımızda) ***bilinen bir güne kadar mühlet verilmiş olanlardansın” buyurdu.”***

Bazı tevilciler bu âyeti, “birinci sûra üflemeye kadar” diye tevil ettiler. Denildi ki: İkinci sûra üflenmesine kadar ve bunun gibi anlama gelir. Fakat biz bunu bilemeyiz. Sanki yüce Allah şeytana bilinen vakte kadar mühlet vermiş, o vakti kendisine bildirmemiş, onu bu vakte muttali kılmamıştır. Çünkü şöyle buyurmuştur: “Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı”[82]. Şeytan insanların görmediklerini gördüğünü, bu sebeple kendisinin Allah’tan korktuğunu haber vermiştir. Eğer Allah ona malum vakti açıklamış olsaydı, o vakit gelmeden önce helâkten korkmazdı. Bu yorum zikrettiğimiz hususlara işaret ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَغْوَيْتَن۪ي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَع۪ينَۙ ﴿٣٩﴾

39. “İblis, “Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) ***şirin göstereceğim ve onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım.” dedi.***

İblis, “Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: “Rabb’i bimâ eğveytenî” (رب بما أغويتنى) cümlesi bana lânet etmen sebebiyle demektir. Bu yorum Hasan’ın hileye başvurması ve Mûtezile mezhebinden kaçışıdır. “Eğveytenî” (أغويتنى) sözü hakkında onlara gereken itiraz “leantenî” (لعنتنى) sözü için de lazımdır. Çünkü lânet etmek uzaklaştırmaktır, Allah şeytanı rahmetinden uzaklaştırınca alçaltmış da olur. İğva ile idlâl aynı şeydir. Dolayısıyla lânetlemekten doğan problem iğva için de söz konusudur. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: İğva ve lânet etme Allah’tan olunca sövmek demek olur. Fakat bu mâna uzaktır. Çünkü sövmenin Allah’a nispet edilmesi ve “Allah sövüyor” denilmesi caiz olmaz. Çünkü söven ve şetmeden kimseler
görünürde halk nezdinde kötülenir. [§]Dolayısıyla kötülenmesine sebep olan 33
bir fiilin Allah’a nispet edilmesi caiz olmaz. Bu meselenin aslı şudur: Allah’ın “Rabb’i bimâ eğveytenî” (رب بما أغويتنى) sözü azma işini yaratmanın Allah’ın fiili olmasına ihtimali vardır. Yahut azgınlığı ve sapıklığı seçeceğini bildiği için onu azdırdı mânasına gelme ihtimali vardır.

---

82 “İki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve “Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah’tan korkuyorum, Allah’ın cezası çetindir” dedi” (el-Enfâl, 8/48).

İblis, "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim. Şeytan sanki şöyle diyor: Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için kullarını azdıracak fiilleri artıracağım. Bu ve benzeri konuları daha önce belirttik[83].

Şöyle bir itirazda bulunulabilir: "Benim sapmama imkân verdiğin için…" meâlindeki söz İblis'e ait olup, onu Allah'a nispet etmesinde yalancıdır.

Buna şöyle cevap verilir: "Eğer şeytan, Allah'a nispet etiği saptırmada yalancı olsaydı Allah bu sözünü yalanlar ve reddederdi. Nitekim şeytanın "… Ben Âdem'den daha hayırlıyım, beni şundan, onu bundan yarattın"[84] tarzındaki sözünü şu âyetiyle yalanlayıp reddetti: "Allah, "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir." buyurdu[85]. Yüce Allah, iğva kelimesini kendisine nispet etmede onu reddedip yalanlamayınca, bu şeytanın saptırma ve iğvayı Allah'a nispet etmesinin hakiki mâna olduğuna işaret eder. Yahut şeytanın "Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan…" meâlindeki sözü Allah'ın şeytana olan lütuf ve ihsanını hatırlatmak mânasında olur. Çünkü şeytan, Allah'ın kendisini, Âdem'i yarattığı topraktan daha faziletli ve daha hayırlı olan maddeden yarattığını söylemiştir. Dolayısıyla bu söz şeytandan şükür konumunda çıkmış olur. Fakat "bimâ eğveytenî" (بما أغويتنى) sözü böyle değildir, şeytan bu sözde yalancı olunca, Allah'ın onu yalanlamama ve sözünü reddetmeme ihtimali yoktur. Çünkü saptırmaya imkân vermek, Allah'tan olmadığı zaman, bu şeytanın Allah'a nispet ettiği kötü bir iş olur. Bunun için bu iki söz birbirinden farklıdırlar. Yahut durum şöyledir: Eğer İblis'in -Allah ona lânet etsin- sözü yalan ise o zaman Nuh'un (a.s.) "Eğer Allah sizi saptırıyor ise…"[86] sözü ile Hz. Mûsâ'nın (a.s.): "…Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[87] meâlindeki sözünü ne yapacaksınız?

34 **[§]Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onların hepsine (günahları) şirin göstereceğim.** Bu beyanın, ağızla söylemeksizin şeytanın içindeki bir niyet ve kastı olma ihtimali de var-

---

83 el-A'râf, 7/16.

84 "Ben Âdem'den daha hayırlıyım, beni ateşten, onu çamurdan yarattın" (Sâd, 38/76).

85 "Allah, "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!" (el-A'râf, 7/13).

86 "Eğer Allah sizi saptırıyor da ben size öğüt vermek istiyorsam benim öğüdüm size fayda vermez. O sizin Rabb'inizdir ve siz ona döndürüleceksiniz" (Yûnus, 10/34).

87 Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?" Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez" (es-Saf, 61/5).

dır. Bu sebeple Azîz ve Celîl olan Allah, şeytanın azim ve söz ile yaptığı diğer saptırmalardan haber vermiştir. Allah'ın, şeytanın azminden ve iradesinden haber vermesi caizdir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur: "Sizi sadece Allah rızası için yediriyoruz, sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür istiyoruz"[88]. Allah'ın kullarından naklen haber verdiği bu sözün onların sözleri olma ihtimali yoktur. Çünkü sadaka verirken hiçbir kimse böyle bir söz söylemez. Fakat bu söz sadaka vermekle onların niyet ve azimlerinden haber vermektir. İşte buna göre bu sözün, diliyle ifade etmeksizin İblis'in kasıt ve azimlerinden haber vermek şeklinde olması mümkündür. Âyetin baş tarafındaki "kavl" (القول) kelimesi Allah'ın zikrettiği gibi: "Sizin açığa vurduğunuzu da ve gizlediğinizi de en iyi bilirim"[89] meâlindeki sözdür. Yüce Allah, onların şu âyette meleklerin gizlediklerini haber verdi. Bu sözün, anılanları ağızdan söylemek üzere olma ihtimali vardır. Azîz ve Celîl olan Allah "Kıyâmete kadar senin üzerine lânet olsun"[90] buyurunca şeytan o sözü söyledi. Allah Teâlâ şeytan aleyhine kıyâmete kadar lânet olduğuna şahitlik edince -aleyhillâne- hidâyetten ümit keserek: "(رب بما أغويتنى): "Rabbim! Bana lânet etmen ve aleyhimde lânet olduğuna şahitlik etmen sebebiyle **yeryüzünde onların hepsine (günahları) şirin göstereceğim** dedi.

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾

40. "Aralarından senin samimi kulların hariç."

Aralarından senin samimi kulların hariç. "Muhlis" (المخلِص) kelimesi lâmın kesri ile inanç, amel ve vefada ihlâslı olan demektir. "Muhlas" (المخلَص) lâmın fethi ile olunca Allah'ın halis kıldığı, koruduğu ve vefayı has kıldığı kimsedir. "Muhlas", Allah'ın kullarına dahli, kulların da sayesinde Allah'ın kendilerine rahmet ve lütfunu tahsis ettiği özellik sahibi kimseler olduktan sonra ancak olunur. Mûtezile şöyle diyor: Kulların kendilerinden sadır olan bir eylem bulunmadan hiç kimse, bir nimet tahsis edilmeye ve fazilete müstahak olamaz,
Allah'ın lütfunu hak etmez. [§]Mûtezile âlimleri şöyle derler: Allah İblis dışın- 35
da ne bir kimseyi ne de İblis'e uyanları saptırır. İblis Allah'ı Mûtezile'den daha

88 el-İnsân, 76/9.

89 "'Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir' dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de 'Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!' buyurdu" (el-Bakara, 2/33).

90 el-Hicr, 15/35.

iyi tanıyor. Şöyle ki Mûtezile, Allah'ın hiçbir kimseyi saptırmayacağı ve kulun kendi dahli olmaksızın hiç kimseye bir lütuf tahsis edemeyeceği görüşündedir.

قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾

41. "Allah da buyurdu ki: "İşte bana varan doğru yol budur** (hâlis kulların yolu)**."

İşte bana varan doğru yol budur. Bazıları "aleyye" (عَلَيَّ) sözcüğünün "ileyye" (إِلَيَّ) mânasında olduğunu söylemiştir. Buna göre mâna bu bana varan doğru yoldur şeklinde olur. Allah buyuruyor ki: O benim elimde olup başka hiçbir kimsenin elinde değildir. Bazıları da **işte bana varan doğru yol budur** meâlindeki âyeti şöyle yorumlamıştır: Yani hak Allah'a döner, hakkın yolu da bunun üzerinde olup bu yol üzerinde hiçbir şey eğrilmez. "Aleyye müstekim" (عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ) sözünün "açıklaması benim üzerimedir ve o yol dosdoğrudur" mânasında yorumlanmaya ihtimali vardır. Bu yüce Allah'ın: "Doğru yol Allah'a aittir"[91], yani doğru olan yolu açıklamak Allah'a aittir sözü gibidir. Bazıları da şöyle demiştir: İblis "kullarının hepsini saptıracağım"[92] deyince yüce Allah "İşte bana varan doğru yol budur" buyurdu. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Senin saptırdıklarınla sana uyanların varacağı yol banadır. Bu durum, bir kimseyi tehdit ettiğin zaman ona, "Yolun benden geçer" demek gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ اِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾

42. Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır."

Kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır. Bu beyan, yani senin onlar aleyhinde bir delilin yoktur demektir. **Sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında.** Çünkü onlar sana delil ve burhan olmaksızın uyarlar. (لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ) sözü: Onları kahredeceğin ve buna zorlayacağın bir delilin yoktur, ancak sana uyan sapıklar müstesna demektir. Onlar baskı ve zorlanma olmak-

91 "Doğru yol Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi" (en-Nahl, 16/9).

92 el-Hicr, 15/39.

sızın sana uyarlar. Yani bu, her ne kadar senin onları saptırman olmasa da Allah'ın ilminde sana uyan ve sapıklığı tercih edenler demektir. Senin sadece, sana isteyerek uyanlar üzerinde bir etkileme gücün vardır.

وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٤٣﴾

43. "Kuşkusuz cehennem, o sana uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır."

Yani İblis'in ve ona uyanların buluşma yerdir.

لَهَا سَبْعَةُ اَبْوَابٍۜ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

[§]*44. "Onun yedi kapısı vardır, her kapıdan girmek üzere de onlardan* 36
birer grup belirlenmiştir."

Onun yedi kapısı vardır. Bilinen kapılar olma ihtimali olduğu gibi bu kapıların cehennemin varış yerleri olma ihtimali de vardır. Görmez misin ki yüce Allah **her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir** buyurdu. Bu beyanı kapılarla kendilerinin değil, cehenneme varış yerlerinin ve cehennemin derinliklerinin kastedildiğine işaret eder. Çünkü ancak derinlikler için **belirlenmiş birer parça** olur, kapılar için olmaz.

Hasan-ı Basrî ve Esam **Onun yedi kapısı vardır** ilâhî beyanındaki kapılardan, cehennem tabakaları ve derinliklerinin kastedildiği görüşündedir. **Her kapıdan girmek üzere de onlardan birer grup belirlenmiştir.** Ayrıca onlar, bu beyanda yahudi ve hıristiyanlar için birer kapı, Mecûsîler için bir kapı, müşrikler, münafıklar için bir kapı ve büyük günah işleyenler için bir kapı belirlenmiş olduğunun kastedildiğini söylemişlerdir. Bu iki âlim yine büyük günah işleyenler ile Sâbiîler ve dehrîler için bir kapı olduğunu belirtmişler ve onları bu kapıya dâhil etmişlerdir.

Bize göre bu âyetin zâhirî mânası kâfirler hakkındadır. Çünkü yüce Allah "Sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin yoktur"[93] buyurmuştur. "Ğâvîn" (الْغَاوِينَ) ile kastedilen kâfirlerdir. Yine şeytanın "Ben onları saptıracağım"[94] sözü de böyledir. Durum bu olunca anılan cehennemin yedi kapısı küfür ehline ait olup büyük günah işleyenler

93 el-Hicr, 15/42.
94 el-Hicr, 15/39.

oradan girmeyeceklerdir. Aslında bildikleri halde bilmez görünerek dünya ve âhiret âlemini inkâr eden ve hiçbir şeye inanmayanlar mütecâhile, cahillik için bir kapı olma ihtimali de vardır. Bir kapı da dehrîler için vardır, onlar yaratıcıyı inkâr ederler. Bir kapı da senevîler içindir. Senevîler iki tanrının varlığını kabul eden düalistlerdir. Bir kapı da müşrikler içindir, onlar Allah'ın bir olduğunu kabul ederler, fakat bir olan yaratıcıya başkalarını ortak tanırlar, heykellere ve putlara taparlar. Bir kapı yahudiler için, bir kapı hıristiyanlar için, bir kapı da münafıklar için vardır. İşte bunlar yedi kapı olup büyük günah işleyenler için adlandırılmış bilinen bir kapı yoktur, o kapıların hepsi kâfirler içindir.

اِنَّ الْمُتَّقٖينَ فٖى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾

45. "Allah'a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar."

Eğer büyük günah işleyenler "cehennemin yedi kapısı"na dâhil iseler o takdirde (اِنَّ الْمُتَّقٖينَ) kelimesi büyük günah işlemekten sakınanlar mânasında olur. Büyük günah sahipleri ise **Onun yedi kapısı vardır** sözüne dahil değildir. Dolayısıyla (اِنَّ الْمُتَّقٖينَ) sözü şirkten sakınanlar anlamında olur.

37 **[§]Bahçelerdedirler.** Yani bostanlardadırlar. Bostan ise ağaçlar, hurma ağaçları ve kaynak suları ile iç içe olan bahçelerdir. Dünyada bu bahçelerin suları ise akar vaziyette de akmaz durumda da olur. Bu sebeple Allah Teâlâ başka bir âyette, âhiret sularının akar durumda olduğunu şöyle beyan etmiştir: "İki cennette de akıp giden iki kaynak vardır"[95]. **Pınarlar.** Bazıları demiştir ki: Allah kaynak suları ifadesini zikretti ki cennet sularının, dünyada olduğu gibi karlar ve büyük nehirlerden oluşmadığı, fakat cennetten çıktığı bilinsin. Bazıları da şöyle söyledi: yüce Allah'ın su kaynakları ifadesini zikretmesinin sebebi herkesin bostanında sadece bir kaynak suyu bulunur, dünyada olduğu gibi, bu su bostanına başka birinin mülkünden akarak gelmez, başkasının bostanından da. Fakat her bir kimsenin bahçesinde Allah'ın iradesine göre tek başına bir kaynak suyu çıkar, bu kaynak toprağa bitişik değildir. Nitekim İsrâiloğulları kıssasında bu husus şöyle zikredilmiştir: "Taştan on iki göze fışkırdı. …"[96] "Allah dilerse yer ile bağlantısı olmaksızın o taşta, onlar için su çıkarılır. Fakat

95 er-Rahmân, 55/50.

96 "Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, 'Asânı taşa vur!' demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı. Her topluluk kendi içeceği yeri bildi. 'Allah'ın rızkından yiyin için; yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın' (dedik)" (el-Bakara, 2/60).

Allah, lütfu ile orada su yaratır, vâdedilen cennetlerde de durum böyledir. Bunun zikredilmesinin, dünyada insanların değişik istek ve arzularına göre olma ihtimali vardır. Onlardan bir kısmı kaynak suyuna rağbet eder ve akarsuya bakarak haz alır, bir kısmı akan nehre rağbet eder. Bu sebeple Allah Teâlâ bir kere su kaynağından bir kere de nehirlerden bahsetti. "Zemininden nehirler akan cennetler…"[97] meâlindeki âyette olduğu gibi. Nitekim dünyada insanların rağbet ettikleri şekilde bir kere çadırlardan ve kubbelerden, bir kere odalardan ve türlü türlü yaygılar ve mefruşattan, küplerden, testilerden, cariyeden, gılmandan ve diğerlerinden bahsetti. İnsanlardan bir kısmı bir türe rağbet eder, fakat diğer türe rağbet etmez. Dolayısıyla Allah Teâlâ, âyetlerde dünyada insanların rağbet ettikleri her şeyi zikretti ki, insanları rağbet ettiklerine ulaştıracak amellere sevketsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

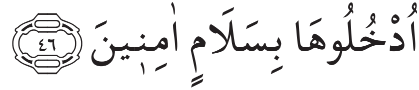

46. "Esenlikle, güvenle girin oraya!" (denecek)**.**

Bazıları **güvenle girin** beyanı hakkında şöyle dedi: "Dünyada evlere girerken yapmalarını emrettiği üzere cennete selâm vererek girin" demektir.
[§]Nitekim yüce Allah: "Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel 38
bir selâmlama ile kendinize selâm verin"[98] buyurmuştur. Yine Allah meleklerin kendilerine selâm verdiklerini haber vermiştir. Cennetin bekçileri onlara, "Selâm size! Hoş geldiniz"[99] diyecekler. "Onlara İbrahim'in misafirlerini hatırlat. Onun yanına girip selâm vermişler, o da, "Doğrusu biz sizden korkuyoruz" demişlerdi"[100]. **Esenlikle, güvenle girin oraya** cümlesi hakkında bazıları da şöyle dedi: Oraya selâmla girin, size hoş olmayan bir şey isabet etmez, ne bir korku ne de bir üzüntü sizi kederlendirmez. Nitekim Allah bunu başka bir âyette bize bildirmiştir: "Onlar üzerinde korku yoktur ve üzülmeyecekler de…"[101]

---

97 el-Bakara, 2/25.

98 "Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin" (en-Nûr, 24/61).

99 "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!' diyecek" (ez-Zümer, 39/23).

100 el-Hicr, 15/52.

101 "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler" (Yûnus, 10/62; el-Hicr, 15/45).

وَنَزَعْنَا مَا فٖى صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلٖينَ

47. "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar."

Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik. Bazıları dediler ki: Bu âyet "Allah'a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar"[102] meâlindeki cümlenin sılasıdır. Yani dünyada küfür sebebiyle onların göğüslerindeki düşmanlık duygusunu kalplerinden çıkardık, bu sebeple Allah'ın kendilerini hidâyetine erdirdiği İslâm sayesinde kardeşler olmaya intikal ettiler de kardeş oldular. Sonra onlara, düşmanlık duygusu olmaksızın cennete girin denilecek. Şu ilâhî beyanda belirtilen husus budur: "Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[103]. Allah dünyada iken düşmanlık duygularını onların kalplerinden çıkardı, böylece kardeş oldular da cennete girdiler. Bazıları şöyle demiştir: **Onların gönüllerindeki düşmanlık duygularını** cennete girip karşılıklı olarak sedire yaslanınca âhirette **temizledik.** İşte o zaman kalplerinden düşmanlık duygusu ve aralarındaki haksızlıklar (mezâlim) çıkarılır. Eğer bu olursa, o müslümanlar arasında olur. Buna göre dünyada başkasına cefada bulunan kimselere yaptıklarını Allah'ın unutturması muhtemeldir. Çünkü yapılan cefanın hatırlatılması kişinin içinde bulunduğu nimetleri azaltıp sıkıntıya sokar. Bunun gibi, bir kişi ile çocuğu arasındaki cefa ve babaya asi olma durumlarını, Allah'ın onlara unutturması caizdir. Hz. Ali'den rivayet edilen şu söz buna uygun düşmektedir: "Ben, Talha ve Zübeyr'in yüce Allah'ın: **Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar** buyurduğu kimselerden olmamızı umarım[104].

---

102 ez-Zâriyât, 51/15.

103 "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız" (Âl-i İmrân, 3/103).

104 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/208.

[§] Karşı karşıya. Bazıları demiştir ki: Allah onların konaklarını karşılıklı 39
yapacak, birbirine bakacaklar, birbirlerini ziyaret edecekler." Bazıları da şunu söylemiştir: "Biri diğerini ziyaret etmek isteyince Allah, üzerinde oturdukları sedirlerde karşılıklı olmayı emreder; dolayısıyla birbirlerine sırt çevirmezler, yüz de çevirmezler. Allah, âhirette onların içecek ve çeşitli yiyeceklerden oluşan nimetler içinde bir araya geleceklerini haber verdi. Nitekim dünyada kardeşler kendi aralarında yemek içmek, tat almak ve birbirine bakmak gibi eylemlerin paydaşı olmak için toplu halde bulunmayı güzel görürler. İşte bu duruma göre, Allah, âhirette de takva sahiplerinin yeme içme ve türlü lezzetler içinde iken bir araya geleceklerini haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

48. "Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Oradan çıkarılmaları da söz konusu olmayacaktır."

Orada hiçbir yorgunlukla karşılaşmayacaklar. Yani onlara zorluk ve sıkıntı dokunmayacak. Allah onlara, dünyada olduğu gibi dokunacak bir zorluğun olmadığını haber vermiştir. Çünkü dünyada bir yerde uzun süre kalanlar oradan usanıp, bıkarlar. Bunun gibi, bir kimse yiyecek, içecek ve meyvelerden çok yerse bundan usanır ve bıkar, aldığı gıdalar onu rahatsız eder ve ona uygun gelmez. Bu sebeple yüce Allah, çok yiyip içseler de cennet ehlinin usanç duymayacağını, cennet yemeklerinin onları rahatsız etmeyeceğini haber verdi.

Oradan çıkarılmayacaklardır. Yüce Allah, cennetliklerin cennetten çıkarılmayacaklarını, onların da buradan çıkmayı istemeyeceklerini haber verdi. Nitekim şöyle buyurdu: "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[105]. Çünkü nimetlerin yok olmasından korkmak, sahibinin hem o nimetleri hem de nimetlerin tadını almasına engel olur. Bu sebeple Allah, cennet ehlinin cennette ebedî olarak kalacaklarını, oradaki nimetlerin de daimi olacağını ve yok olmayacağını haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾

---

105 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler" (el-Kehf, 18/107-108).

49. "Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu bildir.

50. Ama azabım da çok elem verici bir azaptır!"

Kullarıma benim gerçekten çok bağışlayıcı, çok esirgeyici olduğumu haber ver. Bazıları şunu söylemiştir: (نَبِّئْ عِبَادِى) **Kullarıma haber ver.** Yani onlara haber ver ki bağışlanmayı isteyen ve kazandığı günahlardan tövbe edenleri ben çok bağışlayıcı, onlara çok merhametliyim. **Ama** bana isyan edip bağışlanma dilemeyenler ve tövbe etmeyenler **için azabım da çok elem verici bir**
40 **azaptır!** [§]Bundan başka mânaya da ihtimali vardır, o da Allah'ın şöyle buyurmuş olmasıdır: Hem **rahmetimden** ümitlerini kesmemeleri hem de benden ümit kesmemeleri için **Kullarıma haber ver ki şüphesiz ben çok bağışlayıcı, çok esirgeyiciyim;** fakat onlar onun rahmeti ile affını umarlar, azap ve cezasından korkarlar. Yine ebedî olarak güvenmemeleri çin onlara haber ver ki, benim azabım çok ağrıtıcı bir azaptır. Dolayısıyla âyette Hz. Peygamber'e (s.a.) müjdelemesi ve uyarması için bir emir vardır. Yüce Allah sanki şöyle buyurdu: Benim veli kullarımı müjdele ki, ben evliyama karşı çok merhametli ve çok bağışlayıcı olduğumu, düşmanlarıma karşı azabımın şiddetli olduğunu müjdele. **Kullarıma haber ver.** Cümlesinde hem müjde hem de uyarı vardır. Müjde **Şüphesiz ben çok bağışlayan ve çok esirgeyiciyim** sözüdür, uyarıya gelince **Benim azabım çok acı veren azaptır** sözüdür.

51. "Onlara İbrahim'in misafirlerini hatırlat."

Onlara İbrahim'in misafirlerini hatırlat. Yani kavmine İbrahim'in misafirini hatırlat. Yani onlara öğüt ve yasakların tamamını haber ver. Çünkü bunda elçileri yalanlaması sebebiyle yalanlayanların başına inecek şeyi haber vermek vardır. O da yok edilmek ve elçileri doğrulayanların da kurtulmasıdır. Bunda, onları yasaklayan ve öğüt veren korkutma ve teşvik unsurlarının tamamı vardır. Çünkü bunda senin elçiliğine ve peygamber olduğuna delâlet eden bir belge vardır. Zira o peygamber kendisi şahit olmadığı halde, onların kitaplarında bulunan bilgilerden haber veriyor. Bu durum, peygamberin bu bilgileri ancak Allah'ın bildirmesi ile bildiğini gösterir. **Yahut onlara haber ver,** çünkü onda onları yaptıkları işlerin benzerini yasaklayan bir bilgi, bunda da Allah'ın nimetlerini hatırlatma vardır. Çünkü onlar müjde getirdiler: Çocuk müjdesi, kâfir bir kavmin helâk edilmesi. İşte bu, onları benzer işleri yapmalarını engeller. Müjde ise İbrahim'in yaptığı eylemin benzerini yapmaya teş-

vik eder, onlardan haber verir. Bunda sözü edilen teşvikler vardır. **İbrahim'in misafirlerinden.** Misafir ister evinde yemek yesin ister yemesin; konuk oluşu ister yemek için olsun ister olmasın, başkasının yanında konaklayan kimsedir.

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Onun yanına girip selâm vermişler, o da, "Doğrusu biz sizden korkuyoruz" demişti."

Onun yanına girip selâm vermişler. Yani İbrahim'e (a.s.) selâm verdiler, Hz. İbrahim de onların selâmını aldı. Ebû Bekir el-Esam şunları söyledi: Selâm
Allah'ın halk arasına güven ve birbirine karşı şefkat [§]ve kalplerine, içinden 41
kinleri çıkaracak sebepleri koymasıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Allah selâmı, başkasının yanına giden herkese bir dua yaptı. O da zikrettiğimiz husustur. Bazıları da şöyle demiştir: Selâm her hayrın, iyiliğin ve bereketin adıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Selâm dışında orada boş söz işitmezler"[106]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu biz sizden korkuyoruz demişti. "Vecilûn" (وَجِلُونَ) korkanlar demektir. Baz müfessirler şöyle demiştir: Hz. İbrahim, onların hırsızdan başka bir kimse olmadıklarını ve şüpheli kişiler olduklarını sandığı için korkmuştu. Fakat onlardan korkmasına, hırsız ve şüpheli kimseler olduklarını sanmasına ihtimal yoktur, çünkü yanına girdikleri zaman ona selâm vermişlerdi, oysa hırsızlarla şüpheli kimseler bir eve girince sahibine selâm vermezler. Fakat İbrahim (a.s.) sadece onların ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce korktu. Nitekim yüce Allah bu olayı hikâye ederken şöyle buyurmuştur: "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü"[107]. İşte o zaman onlardan korktu. Bu durumu görünce İbrahim (a.s.), büyük bir iş için gelen melekler olduklarını sandı, çünkü kendilerine ikram edilen yemekleri yememişlerdi; İbrahim (a.s.) ile gelinen yer arasında öyle bir mesafe bulunmaktaydı ki bu mesafeden gelenlerin yemek yemeye ihtiyaçları olurdu[108].

---

106 Meryem, 19/62.

107 Hûd, 11/70.

108 İmam Mâtürîdî (r.h.) yukarıdaki âyetin (Hûd, 11/70) yorumu hakkında şunları söylüyor: "Kendilerine getirilen yiyeceklerden almayınca içinde bir ürkme gizledi. İşte o zaman bildi ki onlar beşer değillerdir, çünkü İbrahim'in konağı beldenin öyle uzak bir yerinde idi ki insanlardan kim bu konağa gelirse mutlaka yemek yemeye ihtiyaç duyardı. Getirilen yemekleri yemeyince, onların insan türünden olmadıklarını bildi, dolayısıyla bu meleklerin ancak bir kavmi helâk edip onlara azap vermek için gelmelerinden korktu."

قَالُوا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾

53. "Korkma dediler, "Biz sana akıllı ve bilgili bir çocuk müjdeliyoruz."

Korkma biz **seni bilgili bir çocukla müjdeliyoruz** demektir. Başka bir âyette "Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğunun olacağını müjdeledik"[109]. Hilim, sahibini her türlü kötü ahlâktan uzaklaştıran niteliktir. İlim ise sahibini bütün yüksek ahlâka davet eden bir niteliktir. Meleklerin müjdesi o çocukta yüksek hasletlerin toplandığı ve ondan her türlü kötü ahlâkî özelliklerin yok edildiği bilinsin diyedir.

قَالَ اَبَشَّرْتُمُونِي عَلٰٓى اَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾

42 **[§]*54. "İbrahim, "Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz öyle mi? Peki,*** (çocuğum olamayacağına göre) ***bana neyi müjdelemiş oluyorsunuz? dedi."***

İbrahim, **Üzerime yaşlılık çökmüş olmasına rağmen bana böyle bir müjde getiriyorsunuz.** Bulunduğum bu halde iken beni çocuğu olmakla mı müjdeliyorsunuz yahut bana ve eşime gençliğimiz geri mi verilecek, ben ve eşim yaşlı halde iken bizi müjdeliyor musunuz? Ya da gençliğimiz bize geri verilmelidir. Yoksa yaşlılık halinde çocuk vermeye Allah'ın güç sahibi olduğunu, İbrahim'in (a.s.) bilmemesi ihtimali yoktur. Ancak bu durumdaki bir babaya çocuk verildiği görülmemiştir. Yahut da bu, başka bir hale, gençlik durumuna döndürülerek yapılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾

55. "Sana gerçeği müjdeledik. Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma!" dediler.

Sana gerçeği müjdeledik, bu mutlaka olacaktır. Yani olacak bir vâddir, başka bir yolu yoktur. Kendisine bir nimet verilen kimseye gerekli nimeti verene şükretmekle meşgul olması, verilen nimetin sebeplerini ve bulunduğu hali keşfetmekle uğraşmak değildir. Çocuk sahibi olmakla müjdelenmenin iki yönü vardır: Biri, erkek çocuğu ile müjdelenmek, ikincisi bu çocuğun ergen-

---

109 es-Sâffât, 37/101.

lik çağına ulaşacağı ve bilgi sahibi olacağı vakte kadar yaşamasıdır. Nitekim melekler: **Seni bilgili bir erkek çocuğu ile müjdeliyoruz**[110] dediler, tıpkı yüce Allah'ın başka bir âyette buyurduğu gibi: "O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak ve sâlih kişilerden olacak"[111]. "Kehlen" (كهلا) sözünde çocuğun yetişkinlik durumuna gelinceye kadar yaşayacağının müjdesi vardır.

Sakın ümitsizliğe kapılanlardan olma. Daha önce peygamberlere bazı
hususların yasaklandığını ve bu tür günahlardan korunmuş (ısmet) oldukla-
rını; kendilerine yasaklanan fiilleri yapmalarına ihtimal bulunmadığını zik-
retmiştik. Örnekler: "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[112]; [§]"Sakın müş- 43
riklerden olma!"[113]; "Eğer bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden
olursun"[114]; "Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme"[115] ve benzeri âyetler. Do-
layısıyla İbrahim (a.s.) müşrik, zâlim ve kâfirlerden olması vehmedilmeyen
kimselerdendir. Çünkü daha önce de zikrettiğimiz üzere, ısmet sıfatı imtihanı
ortadan kaldırmaz. Eğer ısmet imtihanı kaldıracak olursa bu takdirde ısmetin
faydası kesinlikle giderdi. Zira ısmete, imtihan zamanında ihtiyaç duyulur. Fa-
kat imtihan olmazsa ısmete ihtiyaç bulunmazdı. Buna göre Hz. İbrahim, yaşlı-
lık halinde Allah'ın kendisine çocuk hibe etmez diye asla Rabb'inin rahmetin-
den ümit kesmedi, fakat bahsettiğimiz sebeple o sözleri söyledi[116].

قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهٖٓ اِلَّا الضَّٓالُّونَ ﴿٥٦﴾

56. "Haktan sapmış olanlardan başka kim rabbimin rahmetinden ümit keser!" dedi.

Allah sonra Rabb'inin rahmetinden ümit kesenlerin ancak sapıklar olduğunu açıkladı. Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin sapıklık ve küfür olduğunu haber verdi. Mûtezile'ye göre Allah'ın rahmeti dardır, bu sebeple büyük

---

[110] el-Hicr, 15/53.

[111] Âl-i İmrân, 3/53.

[112] (De ki:) "Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım? Halbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O'dur." Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'ân'ın gerçekten rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheye düşenlerden olma!" (el-En'âm, 6/114).

[113] "Ve yüzünü hak dine çevir, sakın müşriklerden olma!" buyuruldu" (Yûnus, 10/105).

[114] Allah'ı bırakıp sana yararı da zararı da olmayan varlıklara tapma; bunu yaparsan, kuşkusuz kendine yazık edenlerden olursun" (Yûnus, 10/106).

[115] "Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür" (el-Furkān, 25/52).

[116] el-Ankebût, 29/31.

günahlar ona sığmaz. Büyük günah işleyenler hakkında demediklerini bırakmadıkları için Allah’ın rahmetinden ümit kesiyorlar.

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوا اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٥٨﴾

57-58. “Ey elçiler! Göreviniz nedir?” diye sordu. Dediler ki: “Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) ***gönderildik.”***

Ey elçiler! Göreviniz nedir? Denildi ki: Sizin haberiniz, kıssanız ve durumunuz nedir? “Hatb” (خَطْبُ) iş demektir. Yani siz hangi iş ve meşguliyet için gönderildiniz?

Dediler ki: “Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. İbrahim’e bu durumu ilk haber verip sözü ilk söyleyenlerin onlar olma ihtimali vardır. Fakat başka bir âyette sözü edilen durum orada olmuştu. “Biz şu memleketin halkını yok edeceğiz; çünkü oranın halkı zulme sapmışlardır”
44 dediler”[117]; **[§]**“Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!”[118] Bunun üzerine İbrahim (a.s.) dedi ki: “Orada Lût vardır. Onlar dediler ki: Biz orada kimin var olduğunu çok iyi biliyoruz.” Burada kıssayı kısa bir şekilde zikrediyor. Bu da bir haberi, bir olaya ilişkin sözler olduğu gibi ifade edilmese de mânayı doğru anlatan başka lafızlarla nakletmenin caiz olduğuna işaret eder.

Dediler ki: “Aslında biz, Lût ailesi dışında suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. Sanki buradaki istisna mücrimlerden değil de şahıslardan ve köyde yaşayanlardan yapılıyor gibidir. Çünkü Lût ailesi suçlulardan değildir, dolayısıyla onların suçlulardan istisna edilmesine ihtimal yoktur. Yahut şöyle denilebilir: Haberde istisna olsa da bu gerçek bir istisna değildir.

اِلَّا اٰلَ لُوطٍ اِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَا اِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾

---

117 el-Ankebût, 29/31.

118 el-Ankebût, 29/31; el-Ankebût, 29/34.

59. "Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız.

60. Fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir ettik."

Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız. Allah, meleklerin Lût kavmini helâk edeceklerini haber verdikten sonra ailesini, sonra da hanımını onlardan istisna etti. Bunda, istisnanın (azaptan) vazgeçme olmadığına işaret vardır. Zira istisna vazgeçme anlamında olsaydı bu, haberde yalan unsurunun bulunmasını gerektirirdi. Fakat bu istisnada mücmel lafızla kastedilen mânayı elde etmeyi açıklamak söz konusudur.

Yine bu beyanda istisnadan da istisna yapmanın caiz olduğuna işaret vardır. Çünkü "illâ âle Lût illemraeteh" (اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍۜ اِلَّا امْرَاَتَهُ) sözü ile Lût'un ailesinden hanımını istisna etmiştir. Dolayısıyla hanımını da kavminden kabul ederek onu Lût'un ailesinden istisna etmiştir. Bu ifadede, türün hilafından istisna etmenin caiz olduğuna işaret vardır. Çünkü Lût ailesini kavminden istisna etti, zira suçlu kimseler salih kullar türünden değillerdir. Sonra da hanımını ailesinden istisna etti. Çünkü hanımı da onlardan değildir.

Burada yine şu mânaya işaret vardır. Bir kimsenin tâbileri için ailesi ifadesi kullanılır, çünkü kavminden Lût'un ailesini istisna etmiştir. Aynı zamanda bir kimseye uyanlar "âl" kavramına dâhildir. Görmez misin ki yüce Allah (اٰلَ فرعون)[119] buyurdu. Firavun'un ailesi ise ona uyan kimselerdi. Mûsâ ailesi, Hârun ailesi, İmrân ailesi gibi kavramlarda da "âl" uyanlara döner. Dolayısıyla bu ifade "Allahım! Muhammed'e, Muhammed'in âline rahmet et" duasına, Hz. Muhammed'e uyan herkes dâhil olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir 45
ettik. Ebû Bekir el-Esam "kaddernâ inneha" (قَدَّرْنَٓا اِنَّهَا): Haber "ahbernâ" (أخبرنا), yani haber verdik demektir, demiştir. Fakat bu yorum Ebû Bekir'in, Mûtezile mezhebini takviye etmek için başvurduğu bir hiledir. Çünkü Mûtezile, kullara ait fiillerinin Allah'ın takdiri ve yaratması ile vuku bulduğunu inkâr ediyor. Âyette şuna işaret vardır: Kullara ait fiilleri Allah'ın yaratması ve takdiri ile gerçekleşir. Bunun aslı şudur: Yani onun hayatının devam etmesini esas itibariy-

119 "Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: 'Adamı, 'Rabbim Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz'" (el-Mü'min, 40/28).

le (ezelde) biz takdir ettik. **Geride kalanlardan.** Yani hayatta kalanlardandır. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Ğâbirûn" (الْغَابِرونَ) hayatta kalmaya devam edenler demektir. Aynı zamanda geçmişte olanlar demektir; geçmişte kaldığı ve baki olduğu zaman bir şey için: "Ğabera, yağburu, ğabran" (غبر، يغبر، غَبْراً) denilir.

فَلَمَّا جَٓاءَ اٰلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾

61-62. "Elçiler Lût ailesine geldiklerinde Lût onlara, "bilinmedik tanınmadık kimselersiniz" dedi."

Elçiler Lût ailesine geldiklerinde Lût onlara, "bilinmedik tanınmadık kimselersiniz" dedi. Yani siz tanınmayan bir topluluksunuz, bu beldenin halkı arasında bilinmiyorsunuz. Onlara bu sözü söylemesinin sebebi şu idi: Çünkü onun kavmi yabancılara yaptıklarını o belde halkına yapmazlardı. Görmez misin ki onlar: **Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi? dediler**[120]. Yani onlardan hiçbir kimseyi misafir kabul etmeyi sana yasaklamadık mı? *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Öyle ama, biz sana insanların, hakkında kuşkuya düştükleri şeyi getirdik."

Öyle ama, biz sana insanların, hakkında kuşkuya düştükleri şeyi getirdik. Bu daha önce geçmiş olan **bilinmedik tanınmadık kimselersiniz** sözünün cevabı değildir. Fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Lût ile kavmi arasında bazı mücadele ve tartışmalar geçtikten sonra onlar bu sözü söylediler. O tartışmalardan biri: "Lût, "Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın?"; "Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!"[121] meâlindeki âyetlerde geçen sözleri ile diğer tartışmalardı. Halbuki Lût yaptıkları çirkin işten dolayı onları tehdit ediyordu. Bundan dolayı ona şöyle demişlerdi: "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!"[122]

---

[120] el-Hicr, 15/70.

[121] el-Hicr, 15/68-69.

[122] "Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak, meşrû yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?" Kavminin tek cevabı şu oldu: "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!" (el-Ankebût, 29/29).

[§]Öyle ama, biz sana insanların, hakkında kuşkuya düştükleri şeyi getirdik. Bazıları bu âyete şu anlamı vermiştir: Bu beyan kendilerine yaptığı azap tehdidine dair şüphe içinde bulunmaları sebebiyle demektir. Bazıları da: **Kuşkuya düştükleri şey sebebiyle** ifadesini yaptıkları mücadele ve tartışma sebebiyle, diye yorumlamışlardır. Yahut Allah Teâlâ şöyle diyor: Belki, kuşkuya düşmelerinin cezasını sana getirdik. Onların kuşkulanmalarının, Lût (a.s.) ile mücadele etmeleri mânasına gelme ihtimali vardır. Yahut üzerinde bulundukları kuşku anlamına gelmesi de muhtemeldir. 46

وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾

64. "Sana, gerçeği getirdik. Biz muhakkak doğru söylüyoruz."

Bazıları "ve eteynâke bi'l-hak" (وَاَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ) ifadesine şu anlamı vermiştir: "Senin ve ailenin kurtuluşunu ve kavminin yok edilişini getirdik". Diğer bazıları da buna şöyle anlam vermiştir: "Onları tehdit ettiğin azabı getirdik". "Ve innâ le-sâdikûn" (وَاِنَّا لَصَادِقُونَ) ifadesinin anlamı, söylediğimiz sözde doğruyuz demektir. Eğer onların söyledikleri bir söz değilse bu tevile ihtimali vardır. Çünkü Lût sözlerinden melek olduklarını anladığı için onların doğru söylediklerini biliyordu. Fakat Lût, kendilerinden çıkan bir söz olmaksızın, bulundukları halde Allah onlardan haber verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ وَاتَّبِعْ اَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Hemen gecenin bir vaktinde ailenin hızla yola koyulmasını sağla! Sen de arkalarından git! Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın! Size emredilen yere doğru gidin!"

Hemen gecenin bir vaktinde ailenin hızla yola koyulmasını sağla. Yani gecenin bir ölümünde. Bazıları, sahur vaktinde demiştir. Nitekim yüce Allah "Biz onları sahur vaktinde kurtardık"[123]. "Bi-kıt'in minelleyl" (بِقِطْعٍ مِنَ الَّيْلِ) cümlesi, ister sahur olsun ister başka bir vakit olsun, gecenin bir kısmıdır. **Sen de arkalarından git.** Yani arkalarından sen de yürü, git demektir. İşte bunun gibi

---

123 "Biz onlar üzerine bir kasırga gönderdik. Lût ailesi hariç. Biz onları sahur vaktinde kurtardık" (el-Kamer, 54/34).

bir ordunun emirliğini üstlenen kişinin de onların ardından gitmesi gerekir yahut onların ardından gidecek birine emrederek bu görevi yerine getirir ki geride kalan askerleri -onlarla bağlantısı kesilenler mânasına da ihtimali vardır- orduya ilhak etsin ve bu durum ordu mensuplarını daha iyi koruyor olsun.

Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın! Bazıları şöyle demiştir: (وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ) sizden biriniz kimse ile ihtilafa düşmesin, **size emredilen yere doğru gidin.** Başka bir âyette yüce Allah “Eşin hariç, sizden hiç kimse geride
47 kalmasın”[124]. buyuruyor. [§]Çünkü hanımı sizden geri kalırsa o kavme isabet eden kötülük ona da isabet eder. Bu durum, mâna doğru aktarıldıktan sonra sözün takdim ve tehirinde, dilin ve kelimelerin değiştirilmesine dair bir engelin bulunmadığına işaret eder. Çünkü Lût kıssası ile diğer kıssalar fazlası ve eksiği ile, söz ve dil farkları ile anlatılmış ve tekrarlanmıştır. Bu farklılıklar anlam bakımından değişmeyi gerektirmez, bunda bir sakınca yoktur.

Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın. Yani sizden hiçbiri arkasına bakmasın *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onlar arkalarına dönüp baktıkları ve yerin altüst çevrildiğini ve üzerlerine yıkıldığını gördükleri zaman bünyeleri ve kalpleri buna tahammül gösteremez, helâk olurlar yahut bayılırlar[125]. Görmez misin ki Mûsâ güçlü olmasına rağmen dağın parçalanmasına tahammül gösteremedi, aksine bu anda dehşete düşüp bayıldı. Bunlar ise zayıftırlar, kavimlerine isabet eden azap da daha şiddetlidir, bünyelerinin buna tahammül etmemesi daha uygun bir konudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَضَيْنَٓا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ

66. “Lût’a şu hükmü bildirdik: “Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır!”

124 “Elçiler “Ey Lût! Biz Rabb’inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?” dediler” (Hûd, 11/81).

125 “Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabb’i onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi. Rabb’i, “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin” buyurdu. Rabb’i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim” (el-A‘râf, 7/143).

Lût'a şu hükmü bildirdik. "Kadaynâ" (وَقَضَيْنَا) hakkında şöyle denildi: Bu O'na vahyettik demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirdik…"[126] Yani onlara vahyettik. Bazıları da "ve kadaynâ ileyhi" (وَقَضَيْنَا اِلَيْهِ) cümlesine şu anlamı vermiştir: Ona vardırdık ve bildirdik. Bu yorum Kisâî ve İbn Kuteybe'ya aittir[127]. "Zâlike'l-emra" (ذٰلِكَ الْاَمْرَ) sözüyle belirtilen **Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır** meâlindeki âyetin kastedilmesi ihtimali vardır. İşte bu, Allah'ın İbrahim'e vahyedip bildirdiği husustur. "Ve kadaynâ ileyhi zâlike'l-emra" (وَقَضَيْنَا اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ) cümlesinin "Muhammed'e (s.a.), sana ulaşan durumun/emrin, son ferdine kadar onların yok edilmiş olacağını vahyettik mânasına gelme ihtimali vardır. **Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır** meâlindeki âyetin Lût'a müjde olmak üzere ona vahyedilmiş olması anlamına gelmesi ihtimali de vardır. Yani onların nesli kesilecektir. Bu âyette onların neslinin kesileceğini bildirmek söz konusudur; nesillerinin kesilmesini bildirmede ise onların yok olacaklarını bildirmek vardır.

[§]Şunların ardı. Bazıları şunların aslı kesilmiştir demiştir. Bazıları kök- 48
leri kazınacaktır demiştir. "Musbihîn"den (مُصْبِحِينَ) sabah vaktine girdikleri zamanı, yani sabahın doğmaya başladığı zamanı kastediyor değildir, belki bununla güneşin dağma zamanını kastetmiştir. Görmez misin ki yüce Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayıverdi!"[128]. Güneşin doğması onun yükselmesi ve yer üzerine yayılması olayıdır. Bu da zikrettiğimiz görüşün doğruluğuna işaret eder. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.* "Sayha"nın (الصيحة) birkaç yoruma ihtimali vardır. Birincisi: Allah "sayha" (الصيحة) kelimesini, onların süratli bir şekilde yok olması için zikretti. Yani korkunç bir ses kadar sürede helâk oldular demektir. İkincisi: Korkunç ses ile helâk edildiler yahut onlar yok edilince korkunç feryatta bulundular demektir. Sayha her türlü azabın adıdır.

وَجَٓاءَ اَهْلُ الْمَد۪ينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Şehir halkı sevinerek geldiler."

Misafirlerin gelmesine seviniyorlar yahut misafirlerin güzel görünüşlü, yakışıklı ve güzel giysili olmaları dolayısıyla birbirlerini müjdeliyorlardı.

---

126 "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: "Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz" (el-İsrâ, 17/4).

127 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 238.

128 el-Hicr, 15/73.

قَالَ اِنَّ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ ضَيْف۪ي فَلَا تَفْضَحُونِۙ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا
تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾

68-69. "Lût, "Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın?" dedi; "Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!"

Bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın. Bu âyetin iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Konuklarım hakkında beni rezil etmeyin, çünkü onlar bize güvenip konuk oldular, beni onlar nezdinde rüsvay etmeyin. Bu yorum başka bir âyette: "misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin"[129] anlamındaki beyan ettiği husustur. Bu âyetin, beni halk arasında rezil etmeyin mânasına gelmesi de muhtemeldir. Halk şöyle der: "Lût ev halkı arasında konuklara şöyle şöyle davranılıyor". Oysa benim ev halkım, halk nazarında salih ve güvenilir olarak biliniyor, bu sebeple halk nezdinde beni rezil etmeyin, erkeklere yaptığınız muamele hakkında Allah'tan sakının, beni halk nazarında rüsvay etmeyin. Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin meâlindeki âyette geçen "ihzâ"nın (اخزاء) ahlâkî kötülük mânasında olma ihtimali vardır. Bunun delili, bunlar benim misafirlerim, sakın beni utandıracak bir şey yapmayın diye sözü edilen âyettir. Bu âyet (اخزاء)'nın tefsiri oluyor, zillet mânasına da ihtimali vardır. Bunun gibi (اِنّ الْخِزْىَ الْيَوْمَ)[130] âyetinde de bu kavram "bugün zillet" mânasındadır.

قَالُٓوا اَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَم۪ينَ ﴿٧٠﴾

70. "Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi?" dediler.

Seni el âlemi korumaktan menetmedik mi?" dediler. Bu âyet Lût'a (a.s.) kavmi tarafından misafir konuk etmesinin yasaklandığına delâlet ediyor. Bunun için "seni âlemi korumaktan yasaklamadık mı?" dediler. Ebû Bekir el-
49 Esam dedi ki: [§]Onların "Seni âlemi korumaktan yasaklamadık mı?" sözleri, Lût (a.s.) için özür dileme yerinde çıkarılıyor. Çünkü onlar elçilere/resûllere saygı gösteriyorlardı. Bundan, kendilerine gönderilen elçiler olmasa da, din farkı ve Allah'ın dinine çağırmada ihtilaf olmakla beraber, bütün elçilerin

---

129 "Lût, "Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!" dedi" (Hûd, 11/78).

130 "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!" derler" (en-Nahl, 16/27).

kavimlerini/ümmetlerini kastediyorum, onlar elçilerin getirdikleri kuvvetli delilleri inkâr ediyor olsalar da genelde peygamberlere saygı gösteriyorlardı. Görmez misin ki yüce Allah bizim peygamberimiz (Hz. Muhammed) için şöyle buyurdu: "(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz"[131]. Birincisi daha uygundur. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

قَالَ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ بَنَاتٖٓى اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلٖينَ ﴿٧١﴾

71. "Lût, "İşte kadınlar, benim kızlarım, (nikâh) ***yaparsanız" dedi."***

Lût, "İşte kadınlar, benim kızlarım, (nikâh) yaparsanız. Başka bir yerde yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Lût, "Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olan yol onlarla evlenmektir"[132]. Biz bunu, içinde Hûd'un (a.s.) bahsi geçen sûrede belirtmiştik. Bazıları ise şöyle demiştir: Lût onlara kavminin kızlarını arzetmesinin sebebi, kendisi onlar için baba gibi olmasına binaendir[133]. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarının müminlerin anneleri olduğu zikredilmiştir[134]. Bazıları da şunu söylemiştir: Kızların burada zikredilmesinde, Lût tarafından onlara yaptıkları işin çirkin bir iş olduğunu bildirmek söz konusudur. Çünkü kızlarının helâl olması hakkında şeriatın, Nuh kavmi için hüküm getirmiş olması caizdir, fakat hiçbir şekilde livâtanın helâl olması caiz değildir.

لَعَمْرُكَ اِنَّهُمْ لَفٖى سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾

72. "(Ey resûlüm!) ***Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş*** (sersem) ***halleriyle saçmalayıp duruyorlardı."***

(Ey resûlüm!) Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı. Hasan-ı Basrî dedi ki: Allah yaratıkları içinde dilediğine yemin eder, fakat hiç kimsenin Allah'tan başkasına yemin etmeye

---

131 (Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar; fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar" (el-En'âm, 6/33).

132 (Hûd, 11/78).

133 Bazıları demiştir ki: Lût, kendi kızlarını değil ancak kavminin kızlarını onlara nikâhlamak suretiyle arzetti. Fakat onları kendisine kız olma sıfatıyla nispet etmesi, kendisinin onlara karşı baba gibi olmasındandır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 428b).

134 "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir" (el-Ahzâb, 33/6).

hakkı yoktur. Burada yüce Allah, sadece Hz. Peygamber'in (s.a.) hayatına ye-
min etmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Hz. Muhammed'in (a.s.) ha-
yatına[135] yemin etmiş olup O'nun dışında kimseye ve hayatına yemin etme-
50 miştir. [§]Bazıları "leamruke" (لَعَمْرُك) kelimesini, herhangi bir kimsenin ha-
yatına yemin etmeyi kastetmeksizin, Araplar'ın yeminlerinde kullandıklarını
söylemiştir. Bir kısmı da bu yeminin tariz şeklinde olduğunu söylemiştir. Aslı
şudur: yüce Allah bazı şeylere yemin etmiştir. Güneşe, aya, geceye, gündü-
ze yemin etmiştir; dağlara, göklere ve halk nezdinde saygı gösterilen şeylere
yemin etmiştir, Resûlullah gibi[136]. Allah Teâlâ, kendisini yaratıklara rahmet
olarak gönderdiğini haber vermiştir ki kendisine yemin etmekle yüceltilmeye
daha lâyıktır. Görmez misin ki yüce Allah onun hakkında şöyle buyurmuştur:
"Biz seni sadece âlemlere rahmet olarak gönderdik"[137]. Bütün âlemlere rahmet
olarak gönderilen zat, saygı gösterilmeye başkalarından daha lâyıktır, çünkü
onun sağladığı faydalar daha yaygın yahut daha çoktur. Bazıları da şunu söy-
lemiştir: "leamruke" (لَعَمْرُك) "Ömrüne yemin olsun ki". Buradaki yemin Hz.
Peygamber'in (s.a.) hayatına değil, belki dininedir. Bu görüş Dahhâk'a aittir.

Onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı. Bazıları demiştir ki: "Sekratihim" (سَكْرَتِهِمْ) bu ölüm zamanında insana inen sıkıntılı hal anlamına gelir. Allah, onların içinde bulunduğu şaşkınlık halini ölüm anındaki sarhoşluk durumuna benzetmiştir. **Saçmalayıp duruyorlar.** Bazıları, bu kelimeye sapıklıklarında ve küfürlerinde tereddüt ediyorlar anlamı vermiştir.

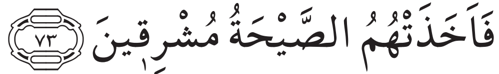

73. "Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayıverdi!"

Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayıverdi. Birçok yerde "sayha"nın[138] ne olduğuna dair âlimlerin farklı görüşleri bulunduğunu zikretmiştik. Bazıları: "Sayha" azabın kendisidir, dedi. Yani onları azap yakaladı demektir. Bazıları azaba sayha adı verilmesinin sebebinin, süratle inmesi ve onları yakalaması olduğunu söylemiştir. **Ortalık aydınlanırken.** Bazıları: Güneş yükselip aydınlatınca (أشرقت الشمس), net olarak görününce de (شرقت) denildiğini söylemiştir. Bu görüş Kisâî'ye aittir. Ebû Avsece "muşrikîn" (مُشْرِقِينَ)

135 Bazıları da Hz. Muhammed'in (a.s.) hayatına yemin etmiştir.

136 Bütün nüshalardaki metin tercih edilmiştir.

137 el-Enbiyâ, 21/107.

138 Hûd, 11/67, 94.

kelimesi hakkında "İşrak vaktine girdikleri zaman, yani güneş üzerlerine doğduğu zaman demiştir. Bunu daha önce zikretmiştik.

فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجّ۪يلٍ

74. "Ardından yurtlarının altını üstüne getirdik, üzerlerine taşlaşmış çamur yağdırdık!"

Yurtlarının altını üstüne getirdik. Hûd'un bahsi geçen sûrede bu konuyu zikrettik.

اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّم۪ينَ

[§]***75. "İşte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır."*** 51

İbret alacaklar için. Bazıları buna firaset kökünden (للمتفرسين) "feraset sahipleri için" anlamı vermişlerdir. Bu konuda Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği bir hadis nakledilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Müminin ferasetinden sakının, çünkü o Allah'ın nuru ile bakar." Râvi dedi ki; sonra Hz. Peygamber (s.a.) "inne fî zâlike leâyâtin li'l-mütevessimîn" (اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّم۪ينَ) âyetini okudu[139]. Eğer bu haber doğru ise ve haberin ardından Hz. Peygamber'in (s.a.) bu âyeti okuduğu da doğru ise tamamdır. Bazıları "li'l-mütevessimîn" (لِلْمُتَوَسِّم۪ينَ) kelimesine, ibret alanlar anlamı vermiştir. Bu kelimenin anlamı hakkında "düşünenler" de "nazar edenler" de denilmiştir. Zikrettiklerine göre o ibret alanlar için bir mûcizedir, fakat anılanlar için hangi yönden mûcize olduğunu açıklamamışlardır[140]. Bunun birkaç yoruma ihtimali vardır. Birincisi "leâyâtin li'l-mütevessimîn" (لَاٰيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّم۪ينَ), Hz. Peygamber'in (a.s.) elçiliğine itibar edenler için demektir. Çünkü, İbrahim (a.s.) ile Lût (a.s.) kıssalarını olduğu gibi Kur'ân'da zikretmiştir. Oysa o bunlara şahit olmadı. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.) doğruluğuna ve peygamberliğinin delilini işaret eder.

139 Tirmizî, "Tefsîr", 16; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 43.

140 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 189.

İkincisi: Bu İbrahim (a.s) ile Lût'un (a.s.) verdikleri haberin doğru olduğunun bir delilidir. Çünkü onlar kendi kavimlerine, azabın ineceğini ve başka tehditleri haber veriyorlardı. Bu da bütün peygamberlerin verdikleri haberlerin doğru olduğuna işaret eder[141].

Üçüncüsü: Onlardan helâk edilenlerin helâkinin yalanlamaları sebebiyle ve kurtarılanların kurtulmasının da iman ve tasdik etmeleri sebebiyle gerçekleştiğini hatırlayanlar içindir.

Dördüncüsü: Helâk olmuş kavimlerden geride izler kalmıştır; dolayısıyla bu izler bu olayı hatırlayanlar için bir delil olur.

Bunun aslı şudur: yüce Allah, **bunda ibret alacak olanlar için dersler**
olduğunu zikretti. Yani bu, takva sahibi müminler için demektir. İbret alma ve
düşünme inananlar içindir, çünkü onlardan inananlar yararlanırlar. "Müteves-
sim" (مُتَوَسِّم), bir alâmete bağlı olarak bir şeyi bilen kişidir. "Müteferris" (متفرس)
52 de böyledir; [§]başkasındaki bir alâmeti görerek bir şeyi bilendir. Başkasının
ne sebeple yok olduğuna bakar, bu sayede yaptığı işten vazgeçer ve bu olaydan
öğüt alır. Bu kişi bir şeyi sadece mânaya bağlı olarak bilen ve bilmiş gibi görü-
nen kimse gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ﴿٧٦﴾

76. "Bakın, o harabeler bir yol üzerinde hâlâ duruyor."

Yani daimî yoldur, daimî bir alâmettir.

اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

77. "Onda da inananlar için bir ders vardır."

Bu da zikrettiğimiz gibi müminler için bir alâmettir. *En doğrusunu Allah bilir.* Birinci âyette "leâyât" (لَاٰيَاتٍ) kelimesi zikredildi. Çünkü o âyette İbrahim'in haberleri, kıssası ve Lût kavminin kıssası vardır. Bunlarda anılan kimseler için dersler vardır. Bu âyette ise "leâyeten" (لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ) "İnananlar için ders vardır" meâlindeki ifade geçti. Çünkü âyette tek bir şeyi zikretmiştir, o da yoldur.

---

141 Yani İbrahim ile Lût'un verdikleri haber. Çünkü onlar kavimlerine azabın ineceğini ve diğer tehditleri haber veriyorlardı.

وَاِنْ كَانَ اَصْحَابُ الْاَيْكَةِ لَظَالِمِينَ ﴿٧٨﴾

78. “Eyke halkı da gerçekten bir zâlimler topluluğu idi.”

Yani Eyke halkı zâlim idiler. Eyke, içiçe ve sık ağaçların çok olduğu bir yerdir. Onlar burada idiler. Gayza’da iken Allah onlara Şuayb’i (a.s.) gönderdi. Bazı tevilciler Hz. Şuayb’ın (a.s.) iki kavme; bir kere Gayza halkına, bir kere de Medyen halkına gönderildiğin söylemiştir. Nitekim âyete “Medyen halkına kardeşleri Şuayb’ı gönderdik”[142]; başka bir âyette de: “Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı. Şuayb onlara şöyle demişti: “Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?”[143]

Eyke halkı da gerçekten bir zâlimler topluluğu idi. Yüce Allah kâfirlere değişik adlar vermiştir; bir kere zâlimler, bir defa fâsıklar ve müşrikler demiştir. Zulüm ismi bazan küfür ve şirk dışındaki işlere de söylenir. Fısk ismi de böyle, küfür ve şirk dışındaki işler için kullanılır. Hem küfür, küfür isminden dolayı çirkin olmamıştır. İman ismi de öyle, iman isminden dolayı güzel olmamıştır. Çünkü hiçbir mümin yoktur ki bazı şeyleri inkâr edip bazı şeylere iman
etmiş olmasın. [§]Yüce Allah: “Kim tâğûtu inkâr edip Allah’a iman ederse…”[144] 53
buyurmuştur.

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَاِنَّهُمَا لَبِاِمَامٍ مُبِينٍ ﴿٧٩﴾

79. “Biz onların da cezasını verdik. Bu iki şehir açıkça bilinen bir yol üzerindedir.”

Allah onlardan intikam altığını belirtti, fakat ne ile intikam aldığını zikretmedi. Başka bir âyette ise şöyle buyurdu: “Nihayet o şiddetli deprem onları yakalayıverdi”[145]; başka bir âyette de “Korkunç ses onları da yakaladı!.”[146]; bir diğer âyette “Gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi[147] buyurmuştur. Şid-

---

142 el-A‘râf, 7/85.

143 eş-Şuarâ, 26/176-177.

144 “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir” (el-Bakara, 2/256; orijinal metinde el-Bakara, 2/265 yazılı olup yanlıştır).

145 “Nihayet o şiddetli deprem onları yakalayıverdi de yurtlarında yere serilip kaldılar” (el-A‘râf, 7/91).

146 “Ama sonunda sabaha girerlerken korkunç ses onları da yakaladı!” (el-Hicr, 14/81).

147 “Onu yalancılıkla suçladılar, derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi” (eş-Şuarâ, 26/189; Arapça dipnotta 26/18 şeklinde yanlış yazılmıştır).

detli sarsıntının onlardan bir kavim için, korkunç sesin başka bir kavim için, gölge günün azabının da başka bir kavim için olma ihtimali vardır. Yahut hepsinin mahiyetinin bir, fakat isimlerinin değişik olması da muhtemeldir. Sonradan gelenlere ibret olması için, onların yok edildiklerini yahut azaba çarptırıldıklarını bilip bunların yaptıklarına benzer işler yapmaktan sakınmak dışında, bizim bunu bilmeye ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

54 **[§]Onlardan intikam aldık.** Yaptıkları kötü iş ve Lût’a karşı kötü muamelede bulunmaları dolayısıyla, Lût kavminden Lût adına intikam aldığımız gibi, elçiler adına onlardan intikam aldık. Buna göre Mekke halkından da Muhammed’e (a.s.) yaptıkları kötü iş ve fena muamele dolayısıyla onun adına intikam alırız. Eyke halkına inen azap onları engellemek için yetecek bir azap ve öğüt olup Lût kavmine inen azabı zikretmeye ihtiyaç hissettirmez.

Bu iki şehir açıkça bilinen bir yol üzerindedir. Bazıları demiştir ki: Bu ikiden kastedilen Lût kavmi ile Şuayb kavmidir. “Lebiimâmin mubîn” (لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ): Apaçık bir yol demektir. Yani helâk edilmeleri apaçıktır. Yüce Allah’ın “lebiimâmin mubîn” (لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ) sözü ile “lebisebîlin mukîm” (لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ) sözü birdir. Yani onların kalıntıları görünür ve apaçıktır, kim bu yola girerse yahut kim onların köyüne ve mekânına girerse, onların helâk edilmelerinin izleri ile başlarına gelen musibet hakkında açık bilgi edinir. “Lebiimâmin mubîn” (لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ) ifadesi gidilen ve kastedilen yol demektir.

وَلَقَدْ كَذَّبَ اَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾

80. “Kuşkusuz Hicr halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladılar.”

Kuşkusuz Hicr halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladılar. Tevilciler bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: Hicr ashabı Salih ve Semûd kavmidir. Onlar yine dediler ki: Hicr, bir vadinin adıdır. Yine denildi ki: Hicr, vadinin kenarında yer alan bir köyün adı olup bu kavim o köye nispet edilmiştir. **Kuşkusuz Hicr halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladılar.** Tevilci âlimler şöyle demişlerdir: Gönderilen elçiler anlamındaki “el-murselîn” (الْمُرْسَلِينَ) sözü ile Allah Teâlâ sadece Salih’i kastetmekle birlikte, bütün elçileri zikretmiştir. Çünkü Salih onları, diğer elçilerin çağırdığı dine çağırıyordu. Salih’i yalanlayınca, bütün peygamberleri de yalanlamış oldular. Çünkü her elçi bütün elçilere iman etmeye çağırır, dolayısıyla bunlardan birini yalanlayınca hepsini yalanlamış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰتَيْنَاهُمْ اٰيَاتِنَا فَكَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٨١﴾

81. "Oysa onlara âyetlerimizi de gönderdik, fakat bunlara sırt çevirdiler."

Oysa onlara âyetlerimizi de gönderdik, fakat bunlara sırt çevirdiler. Burada "âyât" (اٰيَاتِ) kelimesinin, Allah'ın birliğini gösteren deliller ve mûcizeler anlamına gelmesi ihtimali vardır. Bütün mûcizeler; Allah'ın birliğinin delilleri ve elçilik mûcizeleri mânasına da gelebilir. **Sırt çevirdiler**, yani kabul etmediler demektir. Çünkü kabul etmeyince ondan yüz çevirmiş olurlar. Yahut âyetlerden yüz çevirdiler, yani onları yalanladılar.

وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا اٰمِنِينَ ﴿٨٢﴾

[§]***82. "Onlar, güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yapar-*** 55
lardı."

Onlar, güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı. Bu âyet Salih'in (a.s.) Allah'tan gelecek azap tehdidinden emin oldukları halde demektir. Çünkü: "Ey Sâlih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, tehdit ettiğin azabı bize getir!" dediler"[148] ve onlar azap tehdidinden emin idiler. Bazıları da şöyle demiştir: Sanatta ileri seviyede oldukları için azabın, dağlarda yonttukları evlere gelmeyeceğinden emin idiler. Bu da yüce Allah'ın şu âyetinde belirtilen husustur: "Dağlardan ustaca evler oyup/yontu yapmaya devam edebileceğinizi mi sanıyorsunuz?"[149] Bazılarının yorumuna göre bu âyette geçen "fârihîn" (فارهين) ustaca demektir.

فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ ﴿٨٣﴾

83. "Ama sonunda sabaha girerlerken korkunç ses onları da yakaladı!"

Ama sonunda sabaha girerlerken korkunç ses onları da yakaladı. Korkunç sesin, onları gündüzün açık bir şekilde yakalaması ihtimali vardır.

---

[148] "Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler, böylece rablerinin emrinden dışarı çıktılar ve 'Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, tehdit ettiğin azabı bize getir!' dediler" (el-A'râf, 7/77).

[149] eş-Şuarâ, 26/149.

فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾

84. "Aldıkları tedbirin kendilerine hiçbir faydası olmadı."

Aldıkları tedbirin kendilerine hiçbir faydası olmadı. Kendileri için yonttukları evler onlara fayda sağlamadı, yani Allah'ın azabından kurtulmaya hiçbir şekilde fayda sağlamadı. "Femâ eğnâ anhüm" (فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ) cümlesinin; putlara ve heykellere tapma türünden yaptıkları ibadetler onlara fayda vermedi mânasına gelme ihtimali vardır. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Biz o putlara sadece, bizi doğrudan Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"[150]; "Onlar (putlar) Allah katında bizim şefaatçilerimizdirler"[151]. Yani taptıkları varlıklar onları Allah'ın azabından kurtaramadı. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Bu dünya hayatında nimetlenmeleri ve dünya malından yararlandırılmaları, onların kendilerinden azabın uzaklaştırılmasına faydası olmadı. Nitekim yüce Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kulakları da gözleri de kalpleri de onlara hiçbir fayda sağlamadı"[152]. Yani her ne kadar kendilerine anılan kulak, göz ve kalp verildiyse de bakıp Allah'ın âyetleri hakkında düşünmeyice ve inkâr edince…

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَم۪يلَ ﴿٨٥﴾

56 [§]***85. "Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. Kıyâmet de mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol."***

Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. "Bilhakkı" (بِالْحَقِّ) kelimesi, Allah'ın yaratıklarına karşı kendisinin hakkı ve yaratıkların birbirine karşı hakkı anlamına gelmesi muhtemeldir. Hak, övülen ve tercih edilen her sözün ve fiilin adıdır. Bâtıl ise yerilen her söz ve işin adıdır. Bazıları şunu söylemiştir: Biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları, hak sahiplerinin hakkını gözeterek ve Allah'ın

---

150 ez-Zümer, 39/3.

151 Yûnus, 10/18.

152 "Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik; kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler kendilerini kuşatıverdi!" (el-Ahkāf, 46/26).

şahitleri olarak yarattık. (اِلَّا بِالْحَقِّ): Yani yer ile gökleri başka şey için yaratmadı, aksine yaratıkların imtihan edilmesi için yeri ve gökleri yarattı. Hasan[-ı Basrî] bu görüşü benimsemiştir. Yine denildi ki: "Allah yer ile gökleri ve ikisi arasında olanları, vuku bulacak bir şey için yarattı, yani sevap ve ceza akıbeti için yarattı; özellikle yok olmak için değil, mutlu bir akıbet için yarattı. Çünkü bir şeyi yok olmak için yaratmak faydasız boş bir iştir, o da şu âyette yüce Allah'ın ifade buyurduğudur: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[153] Allah kullarını, sırf kendisine dönsünler ya da mutlu bir gelecek ve hayırla karşılık vermek için yaratmasının anlamsız olmadığını haber verdi[154]. Biz bunu daha önce de zikretmiştik. **Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık. Kıyâmet de mutlaka gelecektir** meâlindeki âyetin kıyâmeti inkâr edenlere karşı iki delil olmak üzere iki açıdan getirilmiş olması mümkündür. Birincisi: Zikrettiğimiz üzere, eğer kıyâmet olmasaydı, gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri, özellikle yok olmak için yarattığı ortaya çıkardı. Bir şeyi özellikle sırf yok olmak için yaratmak, anlamsızdır ve gerçeğe aykırıdır. Özellikle amaçlanan bir akıbet olmaksızın binayı yapanın onu yıkmak için yapması gibi. İkincisi: Gökleri ve yeri boşuna yaratmakta düşmanlarla dostları eşit kabul etme söz konusudur. Oysa hikmette bunların birbirinden ayırtedilmesi gerekir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[155]. Aslında onların zannı, Allah'ın gökleri ve yeri boşuna yarattığı şeklinde değildir, fakat dirilişi inkâr edince, onlardaki inanç, Allah'ın gökleri ve yeri boşuna yarattığı tarzında bir zanna dönüştü.

Kıyâmet de mutlaka gelecektir. Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol. Bazıları "fesfahi's-safha'l-cemîl" (فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ) ifadesini şöyle yorumlamıştır: "Yani onlardan yüz çevir; dilleri ve fiilleri ile sana verdikleri eziyete karşılık verme." **Kıyâmet mutlaka gelecektir,** sana verdikleri eziyetten ve o gün yaptıklarından dolayı senin yerine ben onları cezalandıracağım. **Güzel bir şekilde hoşgörü** meâlindeki beyan örfte eksiklik ve bozukluk içermeyen söz
demektir. [§]Yani **Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörülü ol.** Yani tam olarak 57
nitelenen bir ahlâkla eksiklik ve bozukluk taşımayan bir hoşgörü ile davran. **Güzel bir şekilde hoşgörülü ol** meâlindeki beyanın onları hoş görme ve min-

---

153 el-Mü'minûn, 23/115.

154 Allah kullarını, kendisine dönsünler ya da akıbet için yaratmasının abes olduğunu haber verdi.

155 "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!" (Sâd, 38/27).

net altında bırakmama anlamına gelmemesi muhtemeldir. Sanki yüce Allah Hz. Peygamber'e, başa kakma tarzında olmayacak şekilde hoş görmeyi emretmiştir. **Kıyâmet mutlaka gelecektir.** Sen hoş görmenin karşılığını göreceksin, onlar da sana yaptıkları eziyetin karşılığını görecekler.

86. "İyi bilesin ki Rabb'in, evet O, muhakkak surette eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilmektedir."

İyi bilesin ki Rabb'in, evet O, muhakkak surette eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilmektedir. Bu âyetin iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Biri şudur: Allah kulların kötülük ve muhalefetlerini bildiği halde yaratmıştır, bundan gafil olarak ve bilmeyerek yaratmamıştır. Bilinmelidir ki, Allah yaratıkları kendi ihtiyacı için yahut kendi menfaati için yaratmamıştır, belki emir ve yasakları hakkında sınamak ve kulların menfaat ve ihtiyaçlarına bağlı olarak yaratmıştır. İkincisi: **Senin Rabb'in, muhakkak** yaratıklarını **eşsiz yaratandır,** kullarının maslahatlarını çok iyi bilendir, çünkü onları hoş görmek, dinleri sebebiyle cezalandırmaktan daha elverişlidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

87. "Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) ***yedisini ve yüce Kur'ân'ı verdik."***

Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) yedisini ve yüce Kur'ân'ı verdik. "Mine'l-mesânî" (مِنَ الْمَثَانِى) kelimesinin ne anlama geldiği hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları demiştir ki; "seb'an mine'l-mesânî" deki (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى) "mesânî" (مَثَانِى) Kur'ân'ın hepsidir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi"[156] buyurmuştur. Denildi ki, Kur'ân'ın "mesânî" (مَثَانِى) adıyla adlandırılması, onda misaller, ibret levhaları ve haberlerin tekrarlanmasından dolayıdır. Eğer böyle ise, "seb'an mine'l-mesânî" (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى) Kur'ân'dan yedi demek olur. Hem bazı tevilcilerin belirttiğine göre, bunun yedi uzun sûre mânasına da gelmesi ihtimali vardır. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "Biz sana Kur'ân-ı azîmden yedi verdik." "Seb'an" (سَبْعًا)

---

156 ez-Zümer, 33/39.

kelimesi Kur'ân sûrelerinden Fâtiha mânasına da gelmesi muhtemeldir. Yani biz sana Kur'ân'dan Fâtiha'yı verdik. Bir topluluk da "seb'an mine'l-mesânî"nin (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى) Fâtihatü'l-Kitâb olduğu görüşünde bulunanlar olduğunu söylemişlerdir. Onlar bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) bir hadis de rivayet ediyorlar. Ebû Hureyre'den rivayet olunduğuna göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: [§]"el-Hamdülillah Kur'ân'ın anasıdır, Kitab'ın anasıdır ve seb'u'l-mesânîdir[157]. 58
Übey'den de rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah Tevrat'ta ve İncil'de Kur'ân'ın anası (Ümmü'l-Kur'ân) gibi bir âyet indirmemiştir. O es-seb'u'l-mesânî olup benimle kulum arasında taksim edilmiştir, ne isterse kuluma verilecektir"[158]. Müfessirler içinde şöyle diyen de vardır: Mesânî Kur'ân'ın hepsidir. Daha önce zikrettiğimiz âyetle Ebû Hureyre'den rivayet olunan şu hadise gidilmektedir: "Ne Tevrat'da ne İncil'de ne Zebûr ile Kur'ân'da bir benzeri -yani Ümmü'l-Kur'ân'ın benzeri- yoktur. Ümmü'l-Kur'ân es-seb'u'l-mesânîdir ve bana verilen Kur'ân-ı Azîm'dir"[159]. Zikrettiklerine göre, Ümmü'l-Kur'ân es-seb'u'l-mesânîdir. Eğer es-seb'u'l-mesânî Fâtihatü'l-Kitâb ise yüce Allah şöyle buyurmuş gibi olur: Andolsun ki biz sana yedi verdik, o da mesânîdir. Eğer "seb'an mine'l-mesânî" (سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِى) uzun yedi sûre ise şöyle olur: Yani biz sana yedi verdik, o da mesanîdir. Hz. Peygamber'den (s.a.) yine şöyle rivayet olunmuştur: "Tevrat yerine bana uzun yedi sûre geldi, mesânî ise İncil yerine verilmiştir ve Rabbim bana mufassal sûrelerle fazlasını vermiştir"[160].

Hem hadiste rivayet edilen bilgi eğer sabitse, es-seb'u'l-mesânî Fâtihatü'l-Kitâb'tır. Eğer doğru değilse kaçınmak daha iyidir. Çünkü bizim böyle bir bilgiye ihtiyacımız yoktur ve bizim onu adlandırmamız şahitlikten başka bir şey olmaz. Bize bir fayda getirmeksizin şahitlik anlamına gelen konumdan uzak durmak ve kendini tutmak daha doğrudur. Müfessirlerin bir kısmı, seb'u'l-mesânînin mufassal sûreler olduğunu söylüyor. Mesânînin Fâtihatü'l-Kitâb olduğunu söyleyen, her rekâtta tekrarlandığı için bunu söylemiştir. [§]Yahut 59
mesânî tekrarlanan ve iade edilen âyetlerdir. Çünkü Kur'ân'daki her bir harf[161]

---

157 Tirmizî, "Tefsîr", 16.

158 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 114; Tirmizî, "Tefsîr", 16.

159 Bk. Buhârî, "Tefsîr", 1/1, 15/3; "Fedailü'l-Kur'ân", 9; Mâlik, *el-Muvatta'*, "Salât", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 211, V, 114.

160 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 107.

161 Müellif (r.a.) her bir harf ile ince mânaları, orada bulunan hikmetli hükümleri kastediyor olsa gerektir. İşte bunlar başka bir sûrede tekrarlanıp iade olmaktadır. Çünkü Fâtiha sûresi Kur'ân'ın anasıdır.

başka bir mânayı eda eder, bu sebeple de mesânî adını alır. Mesânînin Kur'ân olduğunu söyleyenler bundan dolayı söylemişlerdir. Çünkü Kur'ân'ın örnekleri, haberleri, ibretleri, iade edilmekte ve tekrarlanmaktadır. Mesânînin, yedi uzun sûre olduğunu söyleyenler, Kur'ân'da hadler, kıssalar, farzlar ve genel hükümleri tekrarlandığı için bu açıklamanın yapıldığını ifade ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

(وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ) **yüce Kur'ân'ı verdik.** Allah Kur'ân'a azîm, mecîd, hakîm adlarını verdi. Bunlar fiil yapanların adlarıdır, oysa gerçekte Kur'ân'ın işi, ameli yoktur. Fakat -*en doğrusunu Allah bilir ya*- bu durumun üç ihtimali vardır: Allah'ın Kur'ân'a azîm, mecîd adlarını, onu yücelttiği, şereflendirdiği ve üstün kıldığı için vermiştir. Kur'ân azîmdir, mecîddir, hâkimdir. Yani muhkemdir. Hakîm ism-i mef'ûl mânasında ve faîl vezninde olan bir kelimedir, bu dil yönünden mümkündür. Yahut Allah'ın Kur'ân'a bu adları vermesinin sebebi, ona sarılıp hükümleri ile amel edenlerin azîm, mecîd ve hakîm olmasındandır. Yahut Allah ona azîm, mecîd, hakîm adını şu sebeple vermiştir. Yani azîm, mecîd, hakîm olan Allah tarafından gelmiştir. Hakîmin aslı isabetli olan, her şeyi lâyık olduğu yere koyan demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨٨﴾

88. "Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Onlardan yana üzülme, müminlere karşı da alçak gönüllü ol!"

Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Buradaki "ayneyke" (عَيْنَيْكَ) sözünden, gözün kendisinin kastedilmesi muhtemeldir. Aynı zamanda bu kelimenin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi Allah, onları faydalandırdığı nimetlere, onlar gibi bakmayı resûlüne yasaklamıştır. Çünkü onlar Allah katında mertebe sahibi ve önemli kimseler olduklarından dolayı dünyada bu mallardan yararlandırıldıklarını sanmışlar, bunun için şöyle demişlerdir: "Rabbimin huzuruna götürülsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[162]. Yine onlardan hikâye ederek Allah şöyle buyurmuştur: "Dönüp Rabbime va-

---

162 "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabbimin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum" (el-Kehf, 18/36).

racak olsam bile…”[163] ve benzer âyetler. [§]Onlar bu dünyada nimetlerden yararlandırılmalarının sebebi, kendilerinin Allah katında önem taşıdıkları ve değer kabul edildiklerinden dolayı olduğunu zannettiler, bunun için o sözleri söylediler. Bu sebeple yüce Allah kendilerine hangi gözle bakıyorlarsa onlara o gözle bakmasını Hz. Peygamber’e yasaklamış, fakat ibret gözü ile bakmayı emretmiştir. 60

İkincisi: yüce Allah, onların baktıkları gibi müminlere karşı kibirlenme, baskı yapma ve onlara alay etme gözü ile bakmasını Hz. Peygamber’e yasakladı. Çünkü onlar çeşitli dünyevî nimet ve mal sahibi kılınmaları sebebiyle, insanlar karşısında büyüklendiler ve onlarla alay ettiler, çünkü göz mal zenginliğine zorlanmadan ve tabiî bir şekilde takılır. Dolayısıyla Allah Teâlâ sanki onların yararlandırıldıkları nimetlere rağbet etmekten ve onları tercih etmeyi Hz. Peygamber’e (s.a.) yasaklamış gibi oldu[164]. Çünkü yararlandırıldıkları nimetler sözü edilen şu unsurlardır: “O halde, onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor”[165]. (لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ) **onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikme,** çünkü onlar anılan sebeple mallardan yararlandırılmışlardır.

“Lâ temuddenne ayneyke” (لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ) cümlesi gözleri bir nesneye dikmeyi yasaklama, gözün kendisi[166] kastedilerek değil, nefsi dikkate alınarak söylenmiş olma ihtimali vardır. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Nefsini onların yararlandırıldıkları mallara ve nimetlere meylettirme ve buna rağbet ettirme, çünkü bu genişlik Allah nezdinde önemli ve mertebeleri yüksek kişiler olmalarından dolayı onlara verilmemiştir; aksine bu nimetlerin, Allah katında önem ve değer taşımadığının bilinmesi içindir. Öyle ki Allah kendisine iftira atanlara, nimetleri ve lütuflarını inkâr edenlere de vermiştir.

---

163 “Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum ama, dönüp rabbime varacak olsam bile, O’nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim” (Fussılet, 41/50).

164 “O halde onların malları da evlâtları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor” (et-Tevbe, 9/55).

165 “Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb’inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır” (Tâhâ, 20/131).

166 Yani muhatabın şahsı, kendisi. Alâeddin es-Semerkandî şöyle demiştir: “Burada (عين) kelimesinden nefsi kastetmiştir. Çünkü anılan metâlara tekellüfsüz sabredilir. Dolayısıyla sanki yüce Allah Hz. Peygamber’i (s.a.) onların yararlandırıldıkları şeylere rağbetten yasaklamış gibi oluyor. (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 430a).

Anılan âyette fakirliğin zenginlik üzerine üstün tutulması söz konusudur. Çünkü Resûlullah'ı (s.a.), onların yararlandırıldıkları mal ve nimetlere gözlerini dikmekten yasaklamıştır. Mâlumdur ki, Resûlullah (s.a.) gözlerini bunlara
61 dikse, sadece dünya ve dünya sevgisi için dikmez, [§]belki düşmanlarına karşı cihat için bunlardan yararlanmak ister ve hayır yolunda ashabına yardım etmek için yapardı. Buna rağmen Allah, onu kendisine yasakladı. Bu durum, en hayırlı ve en faziletli olan yolun Hz. Peygamber'in (s.a.) tercih ettiği fakirlik ve elinin darda bulunması yolu olduğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Ezvâcen minhum" (اَزْوَاجًا مِنْهُمْ) yani türlü mallar ve değişik nimetler. Bazıları bu beyan hakkında şunu söylemiştir: Bu onlardan zengin olanlar ve benzeri kimseler anlamına gelir. Eğer bu ifadenin anlamı türlü mallar olursa, bunda takdim ve tehir vardır. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: İki gözünü, onları yararlandırdığımız türlü mallara dikme. Eğer "ezvâcen minhum" ifadesi insan sınıfları ise o Kur'ân'ın cari olduğu düzene göre anlaşılır. Yani iki gözünü onlardan bir kavme verdiğimiz mallara dikme.

Onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikme âyetinde, Mûtezile'nin görüşünü nakzeden delil vardır. Çünkü Mûtezile şöyle diyor: Allah bir kimseye ancak dinde en yararlı olanı (aslah) verir. Eğer Allah'ın bu kimselere verdiği nimetler onlar için din yönünden en yararlı olsaydı, elçisini, gözlerini bu mallara dikmeyi yasaklamazdı. Dolayısıyla (Mûtezile'nin görüşünün aksine), bazan Allah din itibariyle en faydalı olmayanı da verdiğine işaret etmektedir. Bunun gibi şu âyet de inkârcılara mühlet verilmesinin sebebinin sadece günahlarını arttırmak olduğunu belirtmektedir: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır"[167]. Nitekim onlar "Hayırları artmak için onlara mühlet veriliyor" diyorlar. Tıpkı şu âyette belirtildiği gibi: "Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür"[168]. Bu âyetlerin hepsi Mûtezile'nin görüşlerini reddediyor. Daha önce de bu konuyu birçok yerde zikretmiştik.

---

167 Âl-i İmrân, 3/178.
168 Âl-i İmrân, 3/180.

Onlardan yana üzülme. Buradaki yasağın Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisine mahsus olması ihtimali vardır. Yüce Allah onlara şefkat göstermek için, onlardan dolayı üzülmesini yasakladı, belki onlara karşı sert davranmasını emretti. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kâfirler ve münafıklarla cihat et ve onlara karşı sert davran"[169]. Buna göre yüce Allah **müminlere karşı da alçak gönüllü ol** buyurmuştur. Yani müminlere yumuşak davran ve nazik muamele et; kâfirlere karşı ise şiddetli ve sert davran. Bu Allah'ın müminleri nitelediği özelliktir. Şu âyetlerde belirtildiği gibi: "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[170];
"Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar"[171]. [§] Allah, mü- 62
minlerin kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametli davranan, müminlere karşı alçak gönüllü olan, kâfirlere karşı da şiddetli davranan kimseler olduklarını bildirdi. Bu mesele de buna göre anlaşılmalıdır. Bu âyetin yasaklamak için değil, belki hafifletme, teselli ve kendisinden üzüntüyü kaldırma anlamına gelme ihtimali vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) onların, Allah'ı inkâr etmelerine ve imanı terketmelerine üzülüyordu, öyle ki nerde ise kendini bunun için telef edecekti. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "İnanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!"[172]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[173]. Ve benzeri âyetler. Yukarıdaki âyetin başka bir yoruma da ihtimali vardır: Hz. Peygamber (s.a.) onlara üzülüyor ve kendisine karşı kurdukları tuzaklar, yaptıkları hileler dolayısıyla kalbi daralıyordu. Nitekim yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: "Sen de onlar yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma"[174]. Zira ben onları cezalandırırım. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقُلْ اِنّ۪ٓي اَنَا النَّذ۪يرُ الْمُب۪ينُ ﴿٨٩﴾

---

169 Kâfirler ve münafıklara karşı cihat et ve onlara karşı katı davran. Onların varacakları yer cehennemdir ve ne kötü bir varış yeridir" (et-Tevbe, 9/48).

170 el-Feth, 48/29.

171 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihat ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar" (el-Mâide, 5/54).

172 "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!" (el-Kehf, 18/6).

173 "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

174 en-Neml, 27/70.

89. “Kuşkusuz ben apaçık bir uyarıcıyım” de.

Bu âyetin, Allah’a isyan karşısında uyarıcı, itaat karşısında açıklayıcıyım mânasına ihtimali vardır. Yahut âsileri Allah’ın azabından uyaran, emir ve yasaklarını açıklayandır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَۙ ﴿٩٠﴾ اَلَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾

90-91. “Nitekim biz, bölüp parçalayanları, Kur’ân’ı parçalara ayıranları cezalandırdık.”

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bütün ilâhî kitaplar Kur’ân’dır. Yani Allah’ın kitaplarını bölüp parça parça yaptılar. Yani tahrifte bulunarak ve değiştirerek onları birbirinden ayırdılar; kendilerine uygun olanları aldılar, uygun düşmeyenleri bozup değiştirdiler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: “Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla “iman ettik” diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler. “Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun” derler[175]. Ve benzer âyetler. İşte bu, onların Kur’ân’ı bölmeleri ve sözlerini parçalamalarıdır. Yüce Allah’ın “Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz”[176]; “Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar”[177] meâlindeki âyet ile benzeri âyetler gibi.

63 [§]Bazıları demiştir ki: Onların bölüştürmeleri şöyledir: Kureyş’ten bir topluluk, insanları Hz. Peygamber’den (s.a.) yüz çevirmek için Mekke’nin akarını (ev, toprak ve bahçe) bölüştürdüler. Onlardan bir gruba Hz. Peygamber (s.a.) sorulunca da: O bir kâhindir diyordu, başka bir grup da şair, büyücü ve

---

175 “‘Eğer size şu verilirse hemen alın, eğer o verilmezse uzak durun’ derler. Allah bir kimseyi fitneye düşürmek isterse elbette Allah’ın iradesine karşı senin elinden hiçbir şey gelmez. İşte onlar Allah’ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onların dünyadaki hakkı büyük bir rezilliktir. Âhirette de onlar için büyük bir azap vardır” (el-Mâide, 5/41).

176 “De ki: ‘Öyleyse Mûsâ’nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?’ Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz” (el-En‘âm, 6/91).

177 “Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar. Her kesim kendi inancını beğenmektedir” (el-Mü’minûn, 23/53).

delidir vb. diyordu. "'Idîn" (عِضِينَ) onların Kur'ân büyüdür, şiirdir, kehanettir[178], öncekilerin masallarıdır, Allah'a yalan isnat ediyor ve benzeri sözler söylüyor, demeleridir. Bazıları da âyette takdim vardır diyor. Yani "Sana mesânî ve Kur'ân-ı Azîm" verdik. Tevrat ve İncil'i hıristiyan ve yahudilere indirdiğimiz gibi Kur'ân'ı da sana indirdik, onlar Allah'ın Kitab'ını bölenlerdir; bir kısmına inandılar, bir kısmına inanmadılar. Ebû Avsece şöyle dedi: "Adaytü'l-cezûr" (عضيت الجزور) denilir, yani kesilen hayvanı organlara taksim ettim demektir. Başka biri şöyle demiştir: Bu sözcük "ıdatün" (عِضة) kelimesinden alınmıştır, o da Kureyş dilinde büyü demektir. Büyücüye de "âdıh" (عاضه) denilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bunlar Kur'ân'ı bölüp Hz. Peygamber (s.a.) aleyhine parçalama ve bunu her bir yolla yaymak ve kendilerinin civarındaki yabancı kabilelere bildirmek noktasında birbiri ile anlaşma yapmışlardır[179]. "Idîn" (عِضِينَ), yani onu ayırdılar ve parça parça ettiler. Bir görüşe göre, Hz. Peygamber (s.a.) hakkındaki sözü ayırdılar demektir. Bu daha önce sözünü ettiğimiz mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

92-93. "Rabb'ine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!"

Rabb'ine andolsun. Denildi ki bu beyan yüce Allah'ın yemin ifadesidir. **Hepsini sorguya çekeceğiz.** Bazıları demiştir ki sorguya çekilecekler yaratılmışların hepsidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[180]. Yüce Allah hepsini sorgulayacak; peygamberleri, elçiliği tebliğden, peygamberlerin gönderildiği kavimler de elçilerin çağrısını kabul
etmekten sorulacaklardır. [§]Bazılar da demiştir ki: **Rabb'ine and olsun ki** 64
hepsini sorguya çekeceğiz. Sorguya çekilecekler bahsi geçen Kur'ân'ı bölüp parça parça yapanlar ve Resûlullah (s.a.) ve arkadaşları ile alay edenlerdir; onlara yaptıklarının sebepleri ve delillerini, elçisine ve getirdiği Kitab'a yaptıkları

178 Yüce Allah'ın (اَلَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضِينَ) sözünün Arapça'daki aslı ve nerden alındığı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şöyle söyleyen vardır: Müfredi (عضة) olup aslı (عضوة)'dir. Bir şeyi parçalara ayırdığın zaman söylediğin (عضيت الشئ) sözünden alınmıştır. Vavı kelimeden eksiltmişlerdir. Mâna şudur: Onlar, yani müşrikler Kur'ân hakkındaki sözlerini parçaladılar, onu yalan, şiir ve kehanet olarak vasıflandırdılar. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "عضه" md.).

179 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 239.

180 el- A'râf, 7/6.

kötü muameleye sevkeden sebebi soracak: "Niçin benim elçimi ve Kitab'ımı büyüye, yalana, kâhinliğe ve Allah'a iftira etmeye nispet ettiniz?" "Ne yaptınız; hangi ameli yaptınız?" diye sorulmayacaklar. Çünkü bunlar ellerine verilen kitapta yazılı olacak, onu oradan okuyacaklar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[181] **Rabb'ine and olsun ki hepsini sorguya çekeceğiz** meâlindeki söz tehdit ve şiddetin son noktasında şiddetli bir tehdittir, çünkü bu yeminle birlikte yapılmış bir tehdittir. Yeminle birlikte yapılan her tehdit son derece şiddetlidir. Zira eğer bu tehdit bize hükümdarlarından gelseydi korkulurdu da ya Rabbimizden gelince nasıl olur?

94. "Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme!"

Sen, sana buyurulanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme. Sana buyurulanı açıkça duyur. Bu beyan hakkında bazıları "emrolunduğun gibi istikamet sahibi ol" yorumunu yapmıştır. Nitekim yüce Allah "Emrolunduğun gibi istikamet sahibi ol"[182] buyurmuştur. Bu Hz. Peygamber'e (s.a.) verilen bütün emirlere dairdir. Bazıları **duyur**, yani emredildiğin elçilik tebliğini yerine getir ve müşriklerden yüz çevir demektir demişlerdir. Müşriklere karşılık vermekten yüz çevir. Bunun mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* emrolunduğun gibi onlara elçilik görevini tebliğ etmeye devam et, onlardan korkma, ürkme; korku, akrabalık ya da başka hiçbir şey seni elçilik görevini tebliğ etmekten engellemesin. Fakat sen emrolunduğun fiili yapmaya devam et. O da Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibidir: "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin"[183]; "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için
65 şahitlik eden kimseler olun"[184]. [§]Yani onlara buğz etmeniz ve kendi aranızda akraba olmanız, gerçeği söylemenizi ve adaleti icra etmenizi engellemesin. Buna göre "fesda'bimâ tü'mer" (فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ) cümlesi, emredildiğin elçiliği tebliğ etmene bak, korku, tehdit ve seninle onlar arasındaki akrabalık bağları seni bu görevi yapmaktan alıkoymasın.

---

181 el-İsrâ, 17/14.

182 "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol! Siz de azıp sapmayın. Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir" (Hûd, 11/112).

183 el-Mâide, 5/8.

184 en-Nisâ, 4/135.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Fesda' bimâ tü'mer" (فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ), yani emredildiğin risâleti açığa vur. "Fesda'" (فَاصْدَعْ) aslı ayırmak ve fethetmektir. Bundan şunu murat ediyor: Senin savunduğun hakikat ile bâtılı, sana yakîn yani ölüm gelinceye kadar, birbirinden ayır[185]. Ebû Avsece dedi ki: "Fesda'" (فَاصْدَعْ), yani emrolunduğun şeye devam et. "Sada'te" (صدعت), yani (مضيت) devam etme, işine bak demektir. Bunların hepsinin aslı yarmak, parçalamaktır. Şöyle denilir: "Tesaddeû" (تصدعوا), yani ayrıldılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müşriklere aldırış etme. Yani onlara karşılık vermekten yüz çevir. Sana eziyet yapmaları dolayısıyla onlara karşı ben sana yeterim. Bazı müfessirler, müşriklere **aldırış etme** anlamındaki sözün kılıç âyeti ile neshedilmiş olduğunu söylemiştir. Fakat bahsettiğimiz şekildeki mânasıyla neshedilmemiştir. **Müşriklere aldırış etme** ifadesinin şu mânaya da ihtimali vardır: Eğer savaşa ve tevhide çağrı varsa o her vakit değil bazı vakitlerdedir yahut belli bir kavme karşıdır. Allah, onların Hz. Peygamber'e (s.a.) icabet etmeyeceklerini ve ona inanmayacaklarını bildiği için O'nun elçisi onların iman etmelerinden ümit kesmiştir. Bu sebeple yüce Allah ona şu emri vermiştir: Onlardan yüz çevir, onlarla meşgul olma, onları davet etme, çünkü onlar inanmayacaklardır. Fakat başka kavimleri imana çağır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِءِينَ ﴿٩٥﴾

95. "O alaycılara karşı biz senin yanındayız."

Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Seninle alay eden bütün kâfirlere karşı biz sana yeteriz; yok etmek ve diğer maksatlarında sana ulaşmalarına engel olduk. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Bir aylık yürüyüş mesafesinden korku ile yardım olundum"[186]. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Peygamber'den (s.a.) insanları vazgeçirmek için gözetleme yerlerinde ve yollarda bulunan **alaycılara karşı biz senin yanındayız.** Kıssada belirtildiğine göre, anılanların sayısı yedi yahut beş kişi idi. Allah onları yok etmek suretiyle Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında olmuştur. Müfessirlerin zikrettiklerine göre Hz. Peygamber (s.a.) ile alay edenlerin hepsi değişik cezalarla yok edilmişlerdir[187].

185 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 230.

186 Buhârî, "Teyemmüm", 1, "Cihâd", 122; "Salât", 56; Nesâî, "Gusül", 26. Yani bir aylık yürüyüş mesafesindeki düşmanlar benden korkarlar.

187 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 62.

اَلَّذٖينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

[66] ***96. "Allah'ın yanında başka bir tanrı daha edinenler ileride anlayacaklar!"***

Allah'ın yanında başka bir tanrı daha edinen. "Yecʿalûne" (يَجْعَلُونَ) fiili yapmak, yaratmak mânasında değildir, çünkü onlar eğer yapacak olsalardı mevcut olurdu. Çünkü yapılan her şey vardır. Fakat "yecʿalûne" (يَجْعَلُونَ) sözü, ya isim vermek ya da ibadet etmek şeklinde Allah ile beraber başka bir ilâhın olduğunu sanırlar demektir. "Ellezîne ceʿalû'l-Kur'âne ıdîn" (اَلَّذٖينَ جَعَلُوا الْقُرْاٰنَ عِضٖينَ) âyeti de böyledir. Onlar Kur'ân'ı parça parça yapma gücüne sahip değillerdir, fakat böyle olacağını sandılar. Çünkü yüce Allah "Biz Kur'ân'ın koruyucusuyuz"[188] meâlindeki âyette belirtildiği gibi onu korumayı üstlenmiştir. Yine şöyle buyurmuştur: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"[189]. Yüce Allah Kur'ân'ı koruyacağını, ne önünden ne de arkasından Kur'ân'a asılsız bir ilâvenin gelmeyeceğini bildirmiştir. Eğer onlar Kur'ân'ı parça parça yapma gücüne sahip olsalardı, onun önünden bâtılın gelmiş olması gerekirdi. Bu durum onların söyledikleri sözün mecaz olduğuna işaret etmektedir. Yine yüce Allah'ın İbrahim'den (a.s.) hikâye olmak üzere "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; "Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?" dedi"[190] "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[191] Müşriklerin kullandıkları bütün "ceale" (جعل) kelimeleri âyetlerde kendi inançlarına göre mecazdır; ya isimlendirme yoluyla yahut da Allah'tan başka ilâh diye taptıkları varlıklara ibadet etmeleri itibariyle böyledir. Bunun zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği bu alaycılara karşı Allah Hz. Peygamber'e (s.a.) (koruyucu olarak) yeter O'nunla alay edenlerin hepsi kâfirlerdir. Fakat müfessirlerin belirttikleri bu kimselerin, Mekke'nin gözetleme yerlerinde olmaları muhtemeldir. Allah'ın bunu onlara nispet etmesinin sebebi, onların başkalarına Allah dışında varlıkları ilâh edinmeyi emretmeleri ve bunların da onu yapmış olmalardır. Sanki bunu onlar yapmışlar ve bu sözü onlar söylemişlerdir. **O alaycılara karşı biz senin yanındayız**[192]. Yani adı geçen

---

188 "Kesin olarak bilesiniz ki bu Kitab'ı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz" (el-Hicr, 15/9).

189 Fussılet, 41/42.

190 es-Sâffât, 36/91.

191 "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/5).

192 Az önce geçen âyet.

Hz. Peygamber'e (s.a.) yapmadığını koymayan alaycılar. Dolayısıyla "ellezîne yec'alûne" (اَلَّذِينَ يَجْعَلُونَ) sözü "kâne" (كان) kelimesini gizli olarak kapsar: Böylece Allah ile birlikte başka ilâhlar kabul etmiş olanlar anlamına gelir. Eğer bundan sonrakilerle ilgili ise "yec'alûne" (يَجْعَلُونَ) fiili "Gelecekte onunla beraber başka ilâh edinenler" şeklinde mânası zâhirine göredir.

Yakında bilecekler. Bu beyan bir tehdittir. Yani yakında kendilerine azap inince yapmış oldukları o bölme, parçalama ve Resûlullah'ı (s.a.) ve ashabını alaya almanın ne demek olduğunu bileceklerdir.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾

97. "Söyledikleri yüzünden canının sıkıldığını muhakkak ki biliyoruz."

Yani söylemeye devam ettikleri ve geçmişte söylemiş oldukları adı geçen bölme, parçalama ve Hz. Peygamber ile alay etme gibi sözler ve Allah'ın elçisine **yaptıkları türlü eziyetler yüzünden canının sıkıldığını muhakkak ki biliyoruz.** [§] Yani biz yapılanları biliyoruz, o bilgi bizim katımızda korunmuştur, 67
bundan dolayı onları cezalandıracağız, sakın canın sıkılmasın. Bu ifade Hz. Peygamber'i (s.a.) eziyetlere karşı sabrettirme, ona teselli verme ve onlara karşılık vermemek için söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazan yaptığı daveti kabul etmedikleri için, bazan da sözle eziyet ettikleri için, Hz. Peygamber'in (s.a.) canı sıkılıyordu. İkincisi: Yani onlardan gelen eziyeti ve Hz. Peygamber'in (s.a.) buna canının sıkıldığını bilerek demektir. Fakat onları biz yarattık, seni ve onları bununla sınamak için onlara bu imkânı bilerek biz verdik.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾

98. "Ama sen Rabb'ini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol!"

Ama sen Rabb'ini hamd ile tesbih et. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Rabb'inin emri ile namaz kıl ve secde edenlerden ol. Yani namaz kılanlardan ol. **Tesbih et.** Bu kelime emirdir, bazı müfessirlerin söylediği gibi, eğer hamdetmek bir emir ise, Hz. Peygamber (s.a.) de Rabb'inin emri ile bunu yapınca ondan sonra **Rabb'ini hamd ile** meâlindeki ifade ile tesbih etme emrinden sonra emir sîgasını zikretmenin bir anlamı yoktur. Bunun başka bir yoruma da ihtimali vardır. **Tesbih et** meâlindeki söz inkârcıların, hakkında söylediklerinden Allah'ı beri kıl, çünkü tesbih etmek sözlükte tenzih etmektir. **Rabb'ini**

hamd ile. Yani Rabb'ine övgü ile hamdet. Yani Allah'ı överek bütün bunlardan onu tenzih et, beri kıl. **Secde edenlerden ol.** Yani boyun bükenlerden ol. Çünkü secde boyun bükmek, alçalmaktır. Yahut Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.) kendi zatını tesbih etmesini emretmesi onu teselli etmek ve onlardan gelen sıkıntılara karşı kalbini rahatlatmaktır. Yani bunların yaptıkları yerine sen Rabb'ini tesbih et.

99. "Kesin olan şey gelinceye kadar Rabb'ine kulluk et."

Rabb'ine kulluk et. Bu ifadenin tevhit mânasına gelmesi muhtemeldir. Yani Rabb'ini tevhit et. Bunun gibi, İbn Abbâs şöyle demiştir: Kur'ân'da zikredilen her ibadet kavramı tevhit demektir. Allah Hz. Peygamber'e (s.a.) her işte inanarak ihlâslı olmayı emrediyor. İbadetin kendisine de ihtimali vardır. Allah ona, şükür olmak üzere, kendisine ibadet etmesini emrediyor mânasına da muhtemeldir. Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan bir hadiste iki ayağı şişinceye kadar namaz kılardı. Kendisine "Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamadı mı?" sorusu sorulunca şu cevabı vermişti: "Çok şükreden bir kul olmayayım mı?"[193]

68 **[§] Kesin olan şey gelinceye kadar.** Kesinleşmiş olan ve kesin olarak inandığın şey demektir. Bunun gibi yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider"[194]. Yani inanılacak esasa kim inanmayı reddederse onun ameli kesin olarak boşa gider. Çünkü iman reddedilemez. Buna göre kesin olan şey ona gelmez, belki kesin inanılan şey gelir. Bunun gibi anılan: "Namaz Allah'ın emridir" sözü de Allah'ın emri ile demektir, Hz. Peygamber (s.a.) de namazla emrolunandır. Çünkü namaz Allah'ın emri olmaz, belki Allah'ın emri ile olur. Bu türden gelen ifadeler de böyledir. **Kesin olan şey gelinceye kadar** meâlindeki söz onlara vâdedilen azap gelinceye kadar mânasına da muhtemeldir. Yani buna kesin olarak inanıyorlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

193 Bu hadis *Sahîh-i Buhârî*'de değişik sözlerle rivayet olunmuştur (bk. Buhârî, "Rikāk", 20; "Tefsîr", 48; "Teheccüd", 6; Müslim, "Sıfâtü'l-Münafıkîn", 79-81).

194 "Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. O, âhirette de hüsrana uğrayanlardandır" (el-Mâide, 5/5).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَتٰٓى اَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾

1. "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir."

Bu âyet hakkında iki yorum vardır: Birincisi: **Allah'ın emri** meâlindeki sözün bilinmesiyle ilgilidir, yani Allah bununla ne emek istemiştir? İkincisi acele verilmesini ettikleri şey nedir? Acele gelmesini istedikleri şey, kıyâmete inanmayanların çabuk gelmesini istedikleri diriliş saatidir, kıyâmettir, şu âyette ve benzerlerinde belirtildiği gibi: "İnanmayanlar kıyâmetin acele gelmesini ister"[1]. Bazıları **Allah'ın emri**'nin onun azabı olduğunu söylemiştir. Bunun gibi Kur'ân'da belirtilen **Allah'ın emri** anlamındaki bütün beyanlar böyle olup onlardan kastedilen mâna Allah'ın azabıdır. **Allah'ın emri geldi**[2]. Yani azabı geldi demektir. Buna benzer âyetler de böyledir. **Allah'ın emri geldi** meâlindeki âyetin Ehl-i Kitab'ın, müşriklere karşı kendisi aracılığı ile yardım istedikleri elçi geldi mânasına da muhtemeldir. Nitekim yüce Allah "Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince…"[3] buyurdu. Arap müşrikleri diğer kâfirler gibi kendilerinden de bir elçi olmasını

1 "Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın! Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar" (eş-Şûrâ, 42/17-18).

2 Bk. el-Mü'min, 40/78; el-Hadîd, 57/14; birçok âyette "emr" sözü azap mânasında gelmiştir: "Bizim emrimiz geldiği zaman Nûh'u kurtardık" (Hûd, 11/58); "Ey İbrahim! Bundan yüz çevir, çünkü Rabb'inin emri gelmiştir ve onlara geri çevrilmeyen bir azap gelecektir" (Hûd, 11/76).

3 Onlara Allah katından ellerindekini (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır" (el-Bakara, 2/89).

70 temenni ediyorlardı. [§]Yüce Allah'ın: "Onlar var güçleriyle yemin etmişlerdi"[4] meâlindeki beyan gibi. **Onun (azabın) bir an önce gelmesini isteyip durmayın.** Muhammed (a.s.) vasıtasıyla temenni etmekte olduğunuz şeyin gitmesini istemekte yahut başka bir şeyde acele etmeyin[5]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hak **Allah'ın emri geldi** meâlindeki sözü ile onun vuku bulduğunu kastetmemiş, belki vukuunun yakın olduğunu kastetmiştir. Yani Allah'ın azabının belirtileri yaklaşmıştır. Nitekim "Sana hayır geldi, şöyle bir iş geldi…" denilir, bundan da vuku bulduğu değil, belki yakın olduğu kastedilir. **Allah'ın emri geldi** meâlindeki sözünün, Allah'ın azabının belirtileri, işaretleri ve izleri ortaya çıkmıştır demektir. Yoksa onun azabının bir mekândan başka bir mekâna geldiği anlamında değildir. Nitekim yüce Allah "Hak geldi, bâtıl yıkılıp gitti"[6] buyurmuştur. Kıyâmetin belirtileri Hz. Peygamber'dir (s.a.), çünkü peygamberlik onunla son bulmuştur. O kıyâmetin alâmeti idi. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ben ve kıyâmet şu iki parmak gibi yakın gönderildik" buyurduktan sonra (yan yana duran) iki parmağına işaret etti"[7].

Kıyâmetin bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Çünkü sizin bunda bir menfaatiniz yoktur, neden acele ediyorsunuz ki? Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Şunu da söyle: "Ne dersiniz, ya O'nun azabı bir gece veya gündüz vakti üstünüze inerse!" Günah içinde boğulmuş olanların böyle acilen vuku bulmasını istedikleri bunların hangisidir?"[8] Çünkü bunda onlar için bir menfaat yoktur, belki onlar aleyhine bir zarar vardır.

Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir. "Sübhâne" (سُبْحَانَ) kelimesi Allah'ı yüceltme kelimesidir, bu kelimeyi Allah, inkârcıların söylediklerinden Allah'ı uzak tutmak ve Allah'a nispet ettikleri çocuk, eş, ortak ve diğer eşyadan ve zıtlardan yüceltmek üzere, veli kullarının dilinde söyletir;
71 Allah bunlardan yücedir. "Sübhânallah" (سُبْحَانَ الله) [§]uzak görülen yahut tuhaf

4 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

5 "Allah Resûlullah'ı (s.a.) peygamber olarak gönderince onu doğrulamadılar, onu öldürmeyi ve yok etmeyi istediler. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: "Allah'ın emri geldi, onun acele gelmesini istemeyin." Yani gelmesini temenni etmekte olduğunuz peygamber geldi, onun hakkında acele etmeyin, yani temenni ettiğinizin gitmesini istemede acele etmeyin" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 431 ⊠).

6 "De ki: "Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur" (el-İsrâ, 17/81).

7 Buhârî, "Rikāk", 39; "Talâk", 25, "Tefsîr", 79/11; Müslim, "Cum'a", 43, "Fiten", 122-135.

8 Yûnus, 10/50.

karşılanan yahut büyütülen bir şeyin arkasından buna bir cevap olmak üzere belirtilen bir kavramdır. O da Allah'a yakışmayan çocuk, ortak ve benzeri şeylerle ilgili sözler ve nitelemelerin ardından belirttiği bir kavramdır. Allah'ı vasıflandırdıkları şeylerden beri kılmak için Allah "sübhânehû" (سُبْحَانَهُ) buyurmuştur.

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ٓ اَنْ اَنْذِرُٓوا اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾

2. "Allah, "Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin" hükmünü bildirmeleri için kullarından dilediğine, emri uyarınca vahyi taşıyan melekler indirir."

Allah, emri uyarınca vahyi taşıyan melekler indirir. Bazıları "birrûhi" (بالرُّوح) kelimesinin "Allah'ın peygamberlerine indirdiği vahiy ile" mânasında olduğunu yahut ruhun rahmet anlamında olduğunu söylemiştir. Ruh Allah'ın rahmet ettiği ve dinine hidâyet ettiği kimselerin kurtuluşuna vesile olan şeydir. Bu da şu âyette zikredilen husustur: "Biz seni sadece bütün âlemlere rahmet olarak gönderdik"[9]. Bir görüşe göre bu risâlet, nübüvvet ve Kur'ân'dır. Bunların hepsine ruh adı verilmiştir. Çünkü dinin yaşaması bunlarla kaimdir. Nitekim bedenin canlılığını sağlayan kuvvete de ruh denilmiştir. Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: "

Emri uyarınca vahyi taşıyan melekler. Emri uyarınca hayat ile demektir, o da zikrettiğimiz din hayatıdır.

Kullarından dilediğine. Yani kullarından dilediği ve tercih edip tahsis etmek istediği kimseler üzerine demektir. Bu beyanda, bu iş için başkası elverişli olsa bile Allah'ın bazısına karşı bazısına (nübüvveti) tahsis etmesinin mümkün olduğuna dair delil vardır[10].

Allah, "Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin. Resûl ve nebîler (Allah'ın selâmı hepsi üzerine olsun) buna binaen uyarı ve Allah'ın birliğine çağrı ve ona ibadete yönlendirme görevi ile geldiler. **İnsanları uyarın** meâlindeki cümle az önce geçen

---

9 el-Enbiyâ, 21/107.

10 Her ne kadar tahsis ettiğinden başkası daha uygun olsa da; çünkü Allah, tahsis edilen kimsenin kendisinin hak talebi ile değil, belki kendi tercihi ile bunu yapıyor.

Melekleri indirir … Uyarın anlamındaki cümlelerin sılasıdır, daha sonra gelen kelimenin sılası değildir. Hem bu şu cümlenin gizlenmiş olması ihtimaline göre anlam verilir: Yani uyarın ve onlara **şüphe yok ki Allah'tan başka bir ilâh yoktur** deyin.

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ تَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾

72 [§]***3. "[Allah], gökleri ve yeri hikmetle yarattı. O, putperestlerin ortak koştukları her şeyden münezzehtir."***

Allah, gökleri ve yeri hikmetle yarattı. Daha önce "bi'l-hakkı" (بِالْحَقِّ) sözünü birden fazla yerde zikrettik, öyle ki Allah gökleri ve yeri boşuna yaratmamıştır, ancak vuku bulacak bir iş için yahut sınamak ve cezalandırmak için ve benzeri hususlar için yaratmıştır[11].

Allah ortak koştukları her şeyden münezzehtir. Allah yaratmayan, fayda ve zarar vermeyen, zararı defetmeyen; yaratılan, fayda verilen, zarar verilen ve zararı defedilen putlardan berîdir, münezzehtir.

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٤﴾

4. "İnsanı bir damla sudan yarattı; fakat görürsün ki o, yaratıcısına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır!"

Allah **insanı bir damla sudan yarattı.** Azîz ve Celîl olan Allah onlara nimetlerini, üzerlerindeki kudret ve hükümranlığını ve bilgisini hatırlatıyor. Çünkü bütün insanlar nutfenin (sperm ve yumurtanın) sayesinde canlı bir varlık haline dönüştüğü bilgiyi anlamak üzere bir araya gelseler bunu anlamaya güçleri yetmezdi. Öyle ki Allah aşılanmış yumurtadan insanı en güzel bir şekilde ve mutedil olarak yaratmıştır. Bunda dehrîlerin sözlerini geçersiz kılan bilgiler vardır. Çünkü onlar bir şeyi yoktan (lâ şeyden) yaratmayı inkâr ettiler. Zira onlar insanın nutfeden nasıl bir canlı varlığa dönüştürüldüğünü kavrayamadılar. Dolayısıyla, onların görüp idrak etmeseler de bir şeyin yoktan yaratılmasını ikrar etmeleri gerekir.

Bunda öldükten sonra dirilmeye dair delil vardır. Çünkü insana ilişkin bir iz olmaksızın insanı nutfeden yaratmaya gücü yetenin, insanı ölümden sonra diriltmeye ve bütün varlıkları yoktan (lâ şey) yaratmaya gücü yeter.

---

11 Bk. el-En'âm, 6/73; el-Hicr, 15/85.

Yaratıcısına apaçık bir muhalif olup çıkmıştır. Bazıları demiştir ki "hasîm" (خَصِيمٌ) bâtıla karşı mücadele edendir. **Apaçık.** Yani bâtıla karşı mücadelesi açık demektir. Bazıları şunu söylemiştir: "Hasîm" (خَصِيمٌ), olan bir şey hakkında mücadele eden cedelci demektir. Ebû Avsece "hasîm"in (خَصِيمٌ) hem mücadele eden hem de mücadele edilen kimse olduğunu söylemiştir. Mücadele eden de edilen de "hasîm"dir (خَصِيمٌ). "Hasîm" (خَصِيمٌ) faîl (فعيل) kalıbında bir kelimedir. Faîl, fâil ve mef'ûl için birlikte kullanılır. Sanki Allah şöyle demiştir: (فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ): İnsan sanki husumetten kesilen, düşmanlık yapamadığı açık olandır. [§]Bu, insanın başka bir âyette düşmanlık yapacağı ve delil getirmek- 73
ten âciz kalacağı belirtilen husustur. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur. Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" diyor"[12]. İnkârcıya karşı getirilen bu delile cevap vermekten âciz olmuş ve Allah'ın ölüleri diriltmeye kudretini inkâr eden kişi şaşırıp kalmıştır. Öyle ki dayandığı delil için vereceği bir cevabı kalmamıştır.

وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٥﴾

5. "Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da sizin için O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz."

Eti yenen büyük ve küçükbaş hayvanları da O yarattı. (Sizin için): Görünüşe göre bu hayvanlar bizim için yaratıldı, bizim için de bunlarda her gün yararlanılacak tüyleri, derileri ve daha başka unsurlarında menfaatler yaratılmıştır. Nitekim yüce Allah başka bir âyette şöyle buyuruyor: "Allah yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratmıştır"[13]; "Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin emrinize vermiştir"[14]. "Ve'l-en'âme halekahâ leküm" (وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ) sözünün zâhire göre bu nesneleri bizim için yarattı mânasına gelme ihtimali vardır. Allah bu sûrede ve diğer sûrelerde çeşitli menfaatleri ve bize verdiği nimetleri tek tek zikretmek suretiyle, bizim için o hayvanlarda menfaatler yarattığını yukarıdaki âyeti tefsir edici ve açıklayıcı olarak bildirdi. "En'âm" (الانعام) kelimesinin, tek tek her birine işaret edilmeksizin mücmel olarak zikredilmesi, bu sûrede işaret edildiği üzere, nimetlerin şükrünü yerine getirmek ve Allah'ın herhangi bir şeyi yoktan yaratmaya kādir olduğunu bilmeleri içindir.

---

12 Yâsîn, 36/77.

13 el-Bakara, 2/29.

14 el-Câsiye, 13/45.

Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler. Bazıları demiştir ki: “Dif’un” (دِفْءٌ) dört ayaklı bütün hayvanların neslidir. Bazıları da şöyle demiştir: Dört ayaklı hayvandan doğan yavrudur. İbn Kuteybe de şunu söylemiştir: “Dif’un” (دِفْءٌ) kendisiyle ısınılan şeydir[15]. “Dif’un” (دِفْءٌ) kelimesi ile sözü
74 edilen “menâfi‘” (مَنَافِعُ) kelimesinin tefsirinin [§]başka bir âyette yapılan tefsirin aynısı olma ihtimali vardır. Bu âyet de şudur: “Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden gerek yolculuk zamanınızda gerekse ikamet gününüzde kolaylıkla taşıyabileceğiniz barınaklar yapmanızı; bunun gibi bir süreye kadar onların yünlerini, yumuşak tüylerini, kıllarını ev ve giyim eşyasıyla ticaret malı olarak değerlendirmenizi sağladı”[16]. Azîz ve Celîl olan Allah dört ayaklı hayvanları sıcak, soğuk, açlık ve sayısı çok, fakat sayılması uzayacak olan ve nefisleri harekete geçiren semavî ve diğer bütün eziyet türlerine karşı koruyucu olarak belirtilen hayvanlardan söz etti ve bunlarda binme, içme ve yemeye dair birçok fayda var etti. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır”[17]; “Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Size onların karınlarında oluşan nesneden içiriyoruz; onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var”[18].

وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ﴿٦﴾

6. “Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır.”

Bir kimse şöyle bir soru sorabilir: Hayvanların akşam eve döndürülmelerinde ve sabah salıverilmelerinde hangi güzellik vardır? Buna bazı müfessirler şöyle cevap vermiştir: Hayvanlar akşam eve dönerken memeleri sütle dolarak şişmiş, hörgüçleri uzamış olarak geri dönmeleri olabilecek en hoş bir durumdur. **Salıverirken.** Sabahleyin otlamak için salıverdiğiniz zaman demektir. Yahut hayvanların eve döndürülmesi zamanında güzellik olur. “Serh” (سَرح) sabah akşam hayvanların sütlerini içmek, sütleri ile misafir ağırlamaktır. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları**

---

15 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 241. Yani dört ayaklı hayvanlarda ısındığınız yün, kıl ve deriler vardır.

16 en-Nahl, 16/80.

17 “Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır; gönüllerinizdeki bir ihtiyaca onlar üzerinden ulaşırsınız; onlarla ve gemilerle taşınırsınız” (el-Mü’min 40/80).

18 “Onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var, etleriyle besleniyorsunuz” (el-Mü’minûn, 23/21).

otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır. Çünkü onlar akşam hayvanlarını eve döndürürken ve sabah salıverirken sevinirler ve bu sevinç onların yüzlerinde görülürdü, bu da onların güzelliklerini artırırdı. İşte insanlar arasında bilinen şey şudur: Sevindikleri zaman bu sevinç onların yüzlerinde ortaya çıkar, dolayısıyla yüzlerindeki güzelliği artırır. [§]İnsanlar 75
üzülüp kendilerine bir keder isabet edince o keder yaratılışlarında bir eksilme meydana getirir, dolayısıyla çirkinliklerini artırır. Bazıları da şunu söylemiştir: Onlar hayvanlarını akşam eve döndürüp sabah salıverdikleri zaman insanlar, sahiplerinin zengin, servet sahibi kimseler olduklarını görürler ve başkalarına muhtaç olmazlar, belki başkalarının onlara ihtiyacı olur. Dolayısıyla insanlar nezdinde şan ve şeref sahibi olurlar, işte bu onların hayvanlardaki güzelliği ve şerefidir. Onların hayvanlardaki güzellikleri açıktır. Çünkü yaygılar ve yataklar onların yün ve tüylerinden elde edilir. Bunun gibi giyilen elbiseler de onlardan elde edilir. Yaygı, tefriş, giysi güzelleşmek ve zarafetten başka bir şey değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Ubeyd'in "Hîne türîhûne" (حِينَ تُرِيحُونَ) ifadesi hakkında şöyle dediği söylenir: "erahtü'l-ibile, urîhuhâ irâhaten" (أرحت الإبل أريحها إراحة) sözünden (حِينَ تُرِيحُونَ) denilir, bununla Araplar nezdinde "irâha" (إراحة) çobanların davarlarını gece ağılına döndürmesini kasteder. Bu sebeple bu yerlere Murâh yeri denilmiştir. **Salıverdiğiniz zaman.** Hayvanları meraya çıkarmaktır. Şöyle denilir "sarahtühâ, esrahuhâ, serhan ve sürûhan" (سرحتها، أسرحها، سرحاً وسروحاً). İbn Kuteybe ve Ebû Avsece de böyle dediler[19]. "Dif'un" (دِفْءٌ) kelimesi, belirttiğimiz gibi, ısınmayı talep etmektir.

وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغ۪يهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ اِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌۙ ﴿٧﴾

7. "Bu hayvanlar ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır. Kuşkusuz Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir."

Ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır. Allah bu âyette, ağır yükleri bir mekândan diğer bir mekâna, bir beldeden başka bir beldeye nakledecek hayvanlardan söz etti. Öyle ki şayet bu yüklerimizi taşıyacağını bildirdiği hayvanları yaratmış olmasa, bunlarsız

[19] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 241.

76 insanlar ancak zorlanarak ve sıkıntı altında bu yerlere ulaşabilirlerdi[20]. [§]Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah bu nefislerde ihtiyaçlar ve hayatı ayakta tutan unsurlar yarattı, oysa hayatın gidişatı ancak bunlarla mümkün olabilir. Muhtemelen insan kendi ihtiyacını ancak başka bir belde ve mekâna giderek elde edebilir. Kendi başına buna tahammül etse belki de kendini telef etmesi ve ayakta tutan unsurun gitmesi söz konusu olur. Bu sebeple yüce Allah kendimizi ayakta tutan ve ihtiyaçlarımızı taşıyan hayvanları bizim için yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Rabb'iniz çok şefkatli, çok merhametlidir. Yani Azîz ve Celîl olan Allah'ın rahmeti ve şefkatinden biri, dört ayaklı hayvanları anılan hususlarda sizin için yararlı kılmasıdır. Yahut bu hususu, kendileri için yarattığı o hayvanlara infak ve ihsanda bulunmak ve güzel davranmak suretiyle merhametli olmaları için zikretmiştir. O konuda **onlardan beslenirsiniz**[21] cümlesini zikretti. O hayvanların etini yemeye ancak onları boğazlamakla ulaşılır. Bilinmelidir ki, eti yenen hayvanları boğazlama rahmet ve şefkatin dışında değildir.

Bu âyet Seneviyye taifesinin sözlerini bozmaktadır. Öyle ki onlar bu hayvanların kesilmesine karşı çıkarak şöyle demişlerdir: Bu hayvanlar dövmekten, boğazlanmaktan ve öldürülmekten dolayı ağrı çekerler de siz nasıl ağrı çekmezsiniz? Sizden biri bir kimseyi öldürmeyi kastedse size göre o kimse sefihtir, hikmet ve merhamet sahibi değildir, belki katı yüreklilik ve sefihlikle nitelenmiştir. Oysa yüce Allah hikmetle, rahmet ve şefkatle nitelenmiş olup hayvan kesmeyi ve şu hayvanları öldürmeyi emretmez, çünkü bunlar merhameti yok edecek davranışlardandır.

Seneviyye'ye birkaç yönden cevap verilir: Birincisi şudur: yüce Allah bu dünyada ya sevap ya da ceza yönünden insanı sınamayı dilediği bir akıbet için yaratmış ve kendisinin bu hayvanları bizim için yarattığını ve bizim için onlarda düşünülen ve amaçlanan menfaatler koyduğunu bildirmiştir. Bazan biz görünen olaylar içinde kendisine karşı merhametli ve şefkatli olmakla nitelenmiş olduğu halde amaçladığı bazı menfaatler ve sonuçta beklediği hayır dolayısıyla kendisini yaraladığını ve nefsine sıkıntılar ve hoş olmayan şeyler
77 yükleyen kimselerin var olduğunu görürüz. [§]Kastedilen bazı menfaatler

---

20 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demiştir: "Allah yine, yeryüzünde, ağır yükleri bir mekândan başka bir mekâna, bir beldeden başka bir beldeye, onlar olmaksızın ancak sıkıntı ve zorlukla taşıyacak hayvanlardan söz etti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 432b).

21 "Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz" (en-Nahl, 16/5).

dolayısıyla hacamat yaptıran, kan aldıran ve hoşa gitmeyen ilâçlar içen kimse sefihlikle, hikmet ve rahmetin dışına çıkmakla vasıflanmaz. Bunları yapan adam, sonuçta bundan bir menfaat ummasa, bu sıkıntılarla hoşa gitmeyen işlere tahammül gösteremez. Bizim anlattıklarımız, yapılan bir işten kastedilen bir menfaat olduğu ve beklenen sonuç bulunduğu zaman, insanın yüklendiği eziyetler, ağrılar ve hoşa gitmeyen eylemler hikmet ve rahmetin dışında olmadığına işaret eder. Dolayısıyla Seneviyye zümresinin "bunlar rahmeti yok eder" şeklindeki görüşü bâtıl olur. Bununla beraber, şu dört ayaklı küçük baş hayvanlarla büyükbaş hayvanlar sonuçta sınamak ve ve ceza için yaratılmamışlardır. Fakat insanın faydalanması için yaratılmışlardır, dolayısıyla insanların bu hayvanlardan yararlanma hakları vardır; bazan etlerinden, bazan yük taşımalarından ve sırtları ile onlardan yararlanma hakları vardır. Belirttiğimiz hususlarla birlikte, sonuçta fayda kastedilince ve hayır umulunca hoş olmayan eylemlerle türlü sıkıntıları ve ağrıları yüklenmek, bir işi hikmet dairesinin dışına çıkarmaz, merhamet ve şefkati yok etmez. Bu durum, telef edilmeleri bizim için mübah kılınmamakla beraber, hakikatlerini değiştirmeksizin ve amaçları dışında kullanılmaksızın, sadece bu hayvanlardan yararlanma ve onları boğazlamanın bize mübah kılındığına işaret eder. Ortaya çıkmıştır ki hayvanlardan yararlanmak ve esas itibariyle bize ait olmaları mübah kılındı; hakikatlerini ve yaratılış amaçlarını değiştirmek ise mübah değil. Çünkü eşyanın aslı olsaydı bu kesinlikle onları telef etmeye engel olmazdı. Böylece "Sakıncalı olduğuna işaret eden delil var oluncaya kadar eşyada asl olan helâllik ve mübahlıktır" görüşünü savunanların sözleri bâtıl olur[22].

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

8. "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. O, sizin bilmediğiniz başka binekler de yaratır."

Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı. Bu âyette geçen "zînet" (زينة) kelimesi iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, süs, yaya giden için değil binen için söz konusudur[23]. Yaya yü-

---

22 Geçen 6. âyetin tefsirinden bir parça burada vardı, biz onu öne alarak buraya koyduk (bk. vr. 402a, str. 31-34).

23 Arapça metinde takdim tehir yapılarak tercüme edilmiştir.

78 rümek yüz üzerinde eksiklik bırakır, binmek ise bırakmaz. [§]Bu da "sizin için hayvanlarda güzellik vardır" âyetinde zikrettiğimiz üzere bir ziynettir. İkincisi: Binen adam yaya olarak yürüyene baktığı zaman kendisinin binen olmasına sevinir, yüzünde sevinç belirtisi görünür. Bu durum onun güzellik ve cemalini artırır. Bu âyette sözü edilen mânanın aslı Azîz ve Celîl olan Allah'ın zikrettiği şu âyetlerde mevcuttur: "Eti yenen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da sizin için O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu yün ve derilerle daha başka yararlar vardır"[24]; "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı". Yüce Allah dört ayaklı hayvanları ne için yarattığını ve onlarda ne gibi faydalar yarattığını açıklıyor. Bu faydalar onlardan elde ettiğiniz yün ve derilerle ısınmanız, etlerinden yemeniz ve daha başka menfaatlerdir. Allah atları neden yarattığını "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları yarattı" meâlindeki âyetle açıkladı. İbn Abbâs'a at etinin hükmü soruldu, o da "Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları yarattı" meâlindeki âyeti okudu. Allah bu âyette "yemeniz için" buyurmadı. İşte bu sebeple İbn Abbâs at etinin yenilmesini mekruh kabul etmiştir. Bu istidlalin tamamı şudur: Allah dört ayaklı hayvanlar ve onlarla elde edilen nimet ve menfaatleri zikretti ve bunda mübalağa ederek şöyle buyurdu: "Eti yenen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da sizin için O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz"[25]; "Onlarda akşamları otlaktan getirirken, sabahları otlatmaya salıverirken size sergiledikleri bir güzellik de vardır"[26]; "Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir"[27]. Âyeti sonuna kadar oku. Yüce Allah kendilerinden yararlanılan çeşitli menfaatlerin hepsini yeterli, yetersiz ve mübalağalı olmak üzere üç kategoride zikretti. Atlar, katır ve eşeklerdeki menfaati, anılan binmekten başka bir menfaat olmamak üzere belirtti, o da binme menfaatidir. Çünkü o menfaati anmak mübalağa ve detaylı anlatma anlamına gelir, bu anlatım azla yetinmek anlamında değildir. Eğer orada başka bir menfaat olsaydı başka yerde belirttiğini burada da belirtirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

24 "Eti yenen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da sizin için O yarattı. Onlarda sizin için soğuktan koruyucu şeyler ve başka yararlar vardır, ayrıca onlardan beslenirsiniz" (en-Nahl, 16/5).

25 en-Nahl, 16/5-6.

26 en-Nahl, 16/10-11.

27 en-Nahl, 16/14.

Varlıkların ikincisi, insan tabiatının nefret ettiği, habis varlıklar olduğu bilinenlerdir. Çocuklar ergenlik çağına ilk ulaştıkları zaman bu hayvanlara binmeye rağbet ederler; tabiatı buna göre yaratılmış olanlar dışında, bunların etlerini yemeye rağbet eden hiç kimse yoktur. Tabiatı buna göre yaratılmış olan ise bunların etini yer. Fakat yaratılışı ile baş başa bırakılan kimseye gelince, yaratılışı bunların etlerini habis bulur ve onu yemekten nefret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Câbir'in (r.a.) şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Hayber günü insan- 79
lara açlık isabet edip ehil eşekleri alıp kestiler, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) ehil eşeklerin etleri ile at, katır ve kesici dişleri bulunan yırtıcı hayvanları ve gagası olan yırtıcı kuşların etlerini yasakladı; yankesiciliği ve yağmalamayı da yasakladı"[28]. Câbir'den (r.a.) bunun tersi de rivayet olunmuştur. Câbir (r.a.) şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.) bize at eti yedirdi, eşek etlerini ise yasakladı"[29].

Esmâ bint Ebû Bekir'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edildi: "Hz. Peygamber (s.a.) döneminde bir at kestik ve etini yedik"[30]. Bazı haberlerde şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) eşek etini yasakladı ve at eti için bize izin verdi"[31].

Biz deriz ki: Bu durum, at etini yemenin mübah olduğu bir durumda at eti yemiş olmaları caizdir, çünkü o haberlerde ne zaman yediklerinden bahsedilmedi.

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (s.a.) ashabı savaşlarda at eti yiyorlardı. İmam Hasan [b. Ziyâd] her durumda bunda bir sakınca görmezdi. İmam Hasan'ın: "Onlar savaşlarda at eti yerlerdi" sözü onların at etini zaruret halinde yediklerini göstermektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Atlar üç türlüdür: Bir adamın şöyle, bir adamın böyle, başka bir adam için günahtır"[32]. Hz. Peygamber (s.a.), atın bundan başka bir işe yaramadığını açıklıyor, eğer elverişli olsaydı "Atlar dörttür…" der ve şöyle ifade ederdi: "Bir adam için de yiyecektir…" Belirttiğimiz bu bilgilerden, katırın haram olduğu, onun da atgillerden olduğu ortaya çıkı-
yor. [§]Eğer katırın anası helâl olacak olsaydı o da helâl olurdu, hem çocuğun 80

---

28 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (خلس) ve (نهب) md.leri. Bk. Buhârî, "Cihâd", 130; "Nikâh", 31; "Zebâih", 27-38; "Hiyel", 4; Müslim, "Sayd ve Zebâih", 23, 30, 36-38; "Nikâh", 29-32; Nesâî, "Sayd ve Zebâih", 29.

29 Müslim, "Sayd ve Zebâih", 23, 30, 36; Nesâî, "Sayd ve Zebâih", 29.

30 Buhârî, "Zebâih", 27; Müslim, "Sayd ve Zebâih", 38.

31 Buhârî, "Cihâd", 130; "Zebâih", 27-37; Müslim, "Sayd ve Zebâih", 23, 30, 36.

32 Buhârî, "Cihâd", 48; Müslim, "Zekât", 24.

hükmü anasının hükmüdür, çünkü çocuk anadan olmadır, yahut o atın bir parçası gibidir. Mantık ve kıyas bakımından, katır etini haram kılanın at etini de haram kılması lazım gelir. Görmüyor musun ki vahşi eşek ehil eşekle çiftleşse ondan doğacak hayvanın eti yenmez. Yine ehil bir eşek vahşi bir eşekle çiftleşse ve yavrulasa onun doğurduğu hayvanın eti yenir. Yine görmez misin ki, helâllik ve haramlıkta çocuğun hükmü anasının hükmü gibi kılınmış, babaya itibar edilmemiştir. Katır eti haram olunca at etinin de haram olması lazım gelir. Ancak, Ebû Hanîfe (r.h.) katır etini mutlak olarak haram kabul ederdi, çünkü bunda şüphe vardır, aynı zamanda bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan hadislerde ihtilaf bulunmaktadır. Fakat Ebû Hanîfe'den, katır etinde şüphe bulunduğu için etinin yenmesinin mekruh olduğunu söylediği rivayet olunmuştur. İmam Ebû Yûsuf (r.h.) ise katır etinin yenmesini mübah kabul ediyordu. Ebû Yûsuf lehine, atın vahşi eşekle çiftleşmesinden doğan yavru, ehil eşekle vahşi eşeğin çiftleşmesinden doğan yavru arasındaki fark konusunda, eşek yavrusunun anasının cinsinden değişmeyeceği, dolayısıyla onun hükmü ile aynı olduğu noktasında delil getirilebilir. Katır ise anasının cinsinden değildir, belki o üçüncü bir cinstir, bu sebeple onun yolu ötekinin yolu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah sizin bilmediğiniz başka şeyler de yaratır. Allah bizim bilmediğimiz şeyleri yarattığını bildirdi, bizim bunları bilmek için kendimizi zorlamamız gerekmez. Yahut yarattıkları içinde nimet olduklarını bilmediğiniz nimetleri de yaratır. Yahut Allah o sözü söylemiştir, çünkü bir kavim Allah'ın, sınananın bilmediği bir şeyi yaratması söz konusu değildir.

وَعَلَى اللّٰهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ لَهَدٰيكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩﴾

9. "Doğru yol Allah'a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi."

Doğru yol Allah'a aittir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, Allah'ın doğru olan yolu açıklamak Allah'a aittir demiştir. Allah hidâyet ile dalâleti birbirinden ayırır; kendi yolundan ayrılan yolları da diğerlerinden ayırır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[33].

---

[33] "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir" (el-Kıyâme, 75/16-17).

[§] Yolun eğrisi de vardır. Yani yolların sapık olanını açıklamak Allah'a ait- 81
tir, orta yol, hem de uzaklaşılan yoldur. Yahut şöyle denilir: Allah'ın yardımıyla doğru yola ulaşılır. Bazılar da **Allah'a aittir.** Yani Allah ile **doğru yola** ulaşılır, bu da zikrettiğimiz yoldur. **Yolun eğrisi de vardır.** Nitekim yüce Allah "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın"[34] buyurmuştur. Bazıları da: "Hak ve adalet yolu Allah'ındır." demişlerdir. "Alâ" (عَلَى) harfi bazan "lam" (ل) harf-i cerri "li" yerinde kullanılır. Nitekim yüce Allah: "dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar"[35] buyurmuştur. Burada "alâ" (عَلَى) "li" (ل) mânasında olup "Dikili taşlar için boğazlanmış hayvanlar" demektir. "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!"[36] "Alâ Rabb'ihim"deki (على ربهم) "alâ" (عَلَى) "li" (ل) harf-i cerri mânasında olup "Rab'leri için" demektir. Şu âyette de bunun gibi kullanılmıştır: "İşte o gün insanlar, âlemlerin Rabb'i için çıkacaklar"[37] **Yolun eğrisi de vardır.** Onlar da Allah'ın yolundan ayrılan yollardır.

Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi. Bu âyetin tevilini daha önce zikretmiştik. **Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.** Bu ifade iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Allah dileseydi, velilerine (müminlere) ikramda bulunduğu lütuflarını herkese ikram ederdi de o lütuf sayesinde hidâyeti benimser ve hidâyete ererlerdi. İkincisi: Hidâyetin kendisiyle elde edildiği hali, Allah dileseydi hepinize verirdi. Bu, yüce Allah'ın şu âyette beyan ettiği mânadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı…"[38], âyeti sonuna kadar oku. Çünkü eğer bu nimetler kâfirlerde olsa hepsi kâfir olurlardı, müslümanlarda olsa müslüman olmazlardı.

هُوَ الَّذٖٓى اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فٖيهِ
تُسٖيمُونَ ﴿١٠﴾

---

34 "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

35 el-Mâide, 5/3.

36 el-En'âm, 6/30.

37 el-Mutaffifîn, 83/6.

38 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık" (ez-Zuhruf, 43/33).

10. “Gökten su indiren O’dur. Ondan hem kendiniz için içecek su hem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verir.”

Gökten su indiren O’dur. Bu beyanın bağlı bulunduğu âyetler şunlardır: “Allah, gökleri ve yeri hak ile yarattı”[39]; “İnsanı bir damla sudan yarattı”[40];
82 “Eti yenen büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da O yarattı”[41]. [§]“Binmeniz ve güzelliğini seyretmeniz için atları, katırları, eşekleri de yarattı”[42]. Allah şöyle buyuruyor: Gökten sizin için anılan şeyleri indirdi, **O Allah ki hem kendiniz için içecek su aşhem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verendir.** Belirttiğimiz gibi bu beyanın, Allah gökten bizim için su indirdi mânasına ihtimali vardır. Sonra şunu bildirdi: **Kendiniz için içecek su ve bitki.**

Ondan içecek su. Bu beyanın içilen bütün içecekleri kapsaması muhtemeldir. **Ondan içecek su.** Bu beyan özellikle su mânasına gelir. **Ondan ağaç.** Bu da bilinen ağaç mânasına gelme ihtimali vardır. Ağaç yerde yükselir ve uzar, yeryüzünde yayılan otlara ağaç ismi verilmez. Bu ifadenin zâhiri bilinen ağaca raci olmasıdır. Ancak yüce Allah “fîhi tüsîmûn” (فِيهِ تُسِيمُونَ) cümlesini belirtti, yerde ondan dikersiniz demektir. Bu ifade yüce Allah’ın, bu âyetten yeryüzünde yayılan ve yükselen ağaç türünü kastedğine işaret eder.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: “Sâime” (السائمة), otlayan demektir. Ebû Avsece de aynı şeyi söylemiştir. Ebû Ubeyde de: “esemtü sâimetî” (أسمت سائمتى) denilir, yani hayvanlarımı otlattım anlamına geldiğini söylemiştir. “Ve’l-hayli’l-müsevvemeti” (والخيل المسومة)[43] ifadesi de böyledir. Yani otlayan atlar demektir.

يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

11. “Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır.”

---

39 en-Nahl, 16/3.

40 en-Nahl, 16/4.

41 en-Nahl, 16/5.

42 en-Nahl, 16/8.

43 Allah’ın şu âyetine işaret ediyor olsa gerektir: “Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah’ın katındadır” (Âl-i İmrân, 3/14).

Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. Yani belirtiği gibi gökten indirdiği su sebebiyle sizin için ekin, zeytin ve sözü edilenlerin hepsini bitirir. Allah, suyu lütfetmesi sebebiyle farklı olan ve aynı olan bitkileri aşılamasını yapar, bitkilerin dışında kalan canlılar ve hayvanlar için durum böyle değildir. Bir türün aşısını başka bir tür vasıtasıyla yapmamıştır, aksine her türün aşısını kendi türünden yapmıştır. Ve suda, lütfu ile farklı olan bütün canlılara uygun olan bir özellik koymuştur ki bunu anlamak için bütün yaratıklar toplansalar -zorlansalar bile- bunu yapmaya güçleri
yetmez. [§]Görünüşte insanlar suyu bilirler, fakat sudaki lütufu, herkesin ha- 83
yatının sayesinde var olduğu ve kendisiyle uyum arzettiği gizli özelliği idrak edemezler.

Bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır. Allah, düşünen topluluk için suda bir işaret ve delil olduğunu zikretmiş, ancak neye dair bir delil olduğundan söz etmemiştir, fakat düşünen topluluk için bir delil olduğunu belirtmiştir. Yani kullar düşünmek suretiyle suyun neye işaret ettiğini anlar. Bu durum, görünüşleri itibariyle bilinmeyen nesnelerin içyüzü tefekkür ve düşünmekle anlaşılır.

وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ
بِاَمْرِه۪ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾

12. "O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır."

O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi. Anılan bu nimetlerin bizim emrimize verilmesinin açıklaması şöyledir: Allah bu nesneleri yarattı ve bunlarda yaratıklar için birçok menfaatler koydu, ister dilesin ister dilemesin, ister sevsin ister sevmesin, bu menfaatler yaratıklara ulaşır. Gündüzde yaratıklar için geçimi sağlama imkânları ve değişimler koydu, insanlar orada yaşarlar ve değişim içinde olurlar; geceyi de insanların rahatlayıp, dinlenecek ve huzur bulacakları zaman dilimi yapmıştır, öyle ki ister kabul etsinler ister karşı çıksınlar, gece ile gündüzden yararlanırlar. Bu gibi güneş, ay ve yıldızlarda; meyvelerin olgunlaşması, ekinin yetişmesi, hesap, yılların ve ayların bilinmesi, yol bulma ve yol yürüme gibi halkın kendi başlarına idrak etme gücü dâhilinde bulunmayan menfaatleri insanlar için yaratmıştır. Yaratıklar evrendeki nesne-

ler istesin ya da istemesin onlardaki menfaatlerden yararlanırlar. İşte bunların, bizim emrimize âmâde kılınmasının açıklaması budur.

Bu nesnelerin emrimize verilmesinin anlamı şöyle olması muhtemeldir: Allah, bizim gücümüzde bu eşyayı kullanıp onlardan yararlanmak ve ihtiyaç duyduğumuzda onları kullanmaya bizi muktedir kılan çözüm imkânları yarattı. Yaratıkların bizim emrimize verilmesinin şu anlama gelmesi muhtemeldir: İsteseler de istemeseler de biz onlardan yararlanırız. *En doğrusunu Allah bilir.*

84 **[§]O'nun emrine boyun eğmişlerdir.** Bu beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Yani yaratılmışlar Allah'ın emri ile yararlanıyorlar mânasına gelebilir. **Emri ile** anlamındaki kelime şuna da muhtemeldir: Yani onların insanların yararlanması sebebiyle aslında böyle olmaları demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır[44]. Birinci âyette **düşünen topluluk için** buyurdu. Azîz ve Celîl olan Allah, tefekkürü, beş duyu organı ile bilinmeyenleri idrak etmeye bir vasıta yaptı; çünkü aklın, bilinmeyenleri idrak etmesi için beş duyu organından başka bir yolu yoktur. Zira açık beş duyu organı bulunmadan aklın bir şeyi idrak etmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla yüce Allah duyu organlarını, bilinmeyenleri aklın idrak etmesi için bir basamak yapmıştır. Allah Teâlâ birinci âyette **düşünen bir kavim için** meâlindeki ifadeyi, ikinci âyette **akleden bir kavim için** ifadesini, üçüncü âyette **öğüt alan bir kavim için,** dördüncü âyette **belki şükredersiniz**[45] beyanını zikretti. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bu ifadeyi merhale merhale tekrarladı, çünkü bunlar, hakkında düşünmekle anlaşılır ve bilinirler. Hem insan bilme, akletme ve anlamadan sonra öğüt alır, öğüt alınca da Allah'ın nimetlerine karşı şükreder.

İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır. Sözü edilenlerde Allah'ın birliğine işaret vardır, Allah'ın bütün işleri yönettiğine, bilgisine ve hikmetine, yaratılmışların diriltileceğine delil, yüce Allah'ın kudret ve sultasına işaret vardır. Çünkü gece ile gündüz, zâlimlerin, diktatör ve firavunlar üzerine gelip giderler ve ister istemez onların ömürlerini tüketirler, işte bu Allah'ın hükümranlığının ve kudretinin belgesidir. Bilinmelidir ki, hükümranlık ve kudret onların değil, Allah'ındır. Gece ile gündüzün oluşmasında öldükten sonra dirilmeye de işaret vardır, çünkü gece geldiği zaman gündüz gider, öyle

44 Önceki âyet.
45 en-Nahl, 16/14.

ki ondan bir iz kalmaz, sonra ilkinden iz kalmadıktan sonra onun benzerini yaratır. İzleri kaybolup yok olduktan sonra gece ve gündüzü yaratmaya kādir olan Allah, bunlardan hiç iz geride kalmayacak hale geldikten sonra onları yeniden yaratmaya elbette kādirdir. Güneş ile ay, yıldızlar ve sözü edilen nesneler de böyledir. [§]Bunların hepsi tek bir yolda, tek bir takdir ile bir farklılık 85
ve fazlalık, takdim ve tehir olmaksızın bir uyum içinde hepsi tek bir yolda tek bir düzende, tek bir ölçüde farklılık ve ihtilaf olmaksızın cereyan edince bu durum, bunların tek bir varlığın yönetiminde bulunduğuna, rastgele vaki olmadığına, hepsini yönetenin bir olduğuna işaret etmektedir. Bu, aynı zamanda kendi kendine değil, kendisinin dışında başka varlığın düzenlemesiyle yürüdüğünü, bir ilme ve hikmete göre böyle cereyan ettiğini gösterir. Dolayısıyla bu durum peygamberliğin lüzumlu olduğuna ve risâleti lütfetmesi sebebiyle Allah'a ibadet etmenin de gerekli olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir ya,* yüce Allah'ın **işte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır** meâlindeki sözünün mânası budur.

وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ

13. "Sizin için yerden türlü renklerde bitirdiği şeyler de böyle; bunda da düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır."

Sizin için yerden türlü renklerde bitirdiği şeyler. Yani türleri ve cevherleri değişik bitki ve meyveler. Azîz ve Celîl olan Allah kendi gücünden, hükümranlığından ve kullarına verdiği nimetlerinden haber veriyor. Hükümranlığı ve kudretine gelince, yerde yarattığı ve su ile bitirdiği bitki ve ağaçlar olup ne yerin cevherine, ne de suyun cevherine ve cinsine aittir. Bunlar ana baba gibidirler. Su baba gibi, toprak ana gibidir. Dolayısıyla ikisinden türeyen bitkilerden çıkanlar, diğer nesnelerde olduğu gibi meselâ; üreme ana-babanın cinsine ve cevherine döndüğü gibi onların cevherine ve cinsine dönmez. Belki toprakla sudan meydana gelen üreme ve inşa tohumun cins ve cevherine aittir. Bilinmelidir ki Allah'ın, eşyayı sebepli ve sebepsiz, bir şeyden ve bir şey olmaksızın yaratmaya kādir ve hükümranlık sahibi olduğu bilinmesi; değişik cevherleri ve değişik sınıftan varlıkları insanların yararlanması için yaratmıştır. **Renkleri muhtelif** anlamındaki sözün, tek cinsten ve tek bir şeyden mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü tek bir cinsten çeşitli renkler olmaktadır, bir şeyden çeşitli renkleri inşa etmeye gücü yeten varlığı hiçbir şey âciz kılamaz.

86 **[§]Bunda da düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır.** Başka bir âyette: **Akleden bir kavim için**[46] meâlindeki beyan vardır. Bir başka âyette: **Düşünen bir kavim için**[47] meâlindeki ifade yer almaktadır. Bir âyette de: **Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır**[48] meâlindeki cümleler bulunuyor. Başka bir âyette ise: **Bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır**[49], başka bir âyette: **İnananlar için**[50] meâlindeki söz geçmektedir. Bunların hepsinin inananlardan kinâye olması muhtemeldir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: Bütün bunlarda inananlar için ibret vardır. Çünkü iman anılan düşünme, öğüt alma, akletme, ibret alma, sabır, şükür ve diğerlerini bünyesinde toplamakta ve bunlar sonucu oluşmaktadır.

Bunda düşünen, akleden, öğütlenen, bir kavim için büyük ibret vardır âyetleri. Yani himmetleri âyetler üzerinde düşünmek ve akıl yürütmek olan bir kavim için, himmetleri âyetler hakkında düşünmek ve ibret almak olan bir kavim için; himmetleri inat, kibirlenme ve âyetler hakkında nazar ve fikirden yüz çevirmeyen demektir. Yahut âyet, düşünen, aklını çalıştıran, tezekkür edenleri zikretmiştir. Çünkü âyetin menfaati onlar içindir. Her ne kadar âyetler onlar için ve diğerleri için olsa da menfaatleri anılan kimseler içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ الَّذٖى سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَاْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فٖيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

14. "Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lütfuna nâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir."

Taze etinden yemeniz için denizi hizmetinize veren de O'dur. Denizi Allah'ın bizim emrimize vermesi, içinde ziynet, cevher, inci gibi Allah'ın orada yarattığı türlü eşyayı insanlara bolca lütfetmesi, içindeki canlı hayvanları, balık

---

46 en-Nahl, 16/12.

47 en-Nahl, 16/11.

48 Lukmân, 31/31. Arapça dipnotta (s. 86/4) Lukmân, 3/31 şeklinde verilen sûre numarası yanlıştır.

49 el-Hicr, 15/75.

50 el-Hicr, 15/77.

ve diğer türleri bolca vermesi demektir. Allah'ın bu varlıkları halka ihsan etmesi, nefis mallara ulaştıran yolları onlara bildirmesi olmasaydı, denizde şiddetli korku olduğu için, içindeki bu malları ve balık türlerini oradan çıkarmaya, onlara ulaşmaya güçleri yetmezdi. Yüce Allah'ın **taze etinden yemeniz için** anlamındaki sözünün özellikle balık anlamına gelmesi muhtemeldir. Balığın yanı sıra karada olsa yenilebilen manda ve diğer hayvan türleri mânasına gelmesi de muhtemeldir.

[§]Çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Ziynetin 87
başka bir âyette zikredilen inci ve mercan olmaya ihtimali vardır, tâ ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Onlardan inci ve mercan çıkar"[51]. Hilye (حِلْيَةً), yani **ziynet olarak** sözünün, kendisinden ziynet elde edilen maddeler anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu yorum da şuna dayanıyor: Bir şeye imal edildiği asıl maddenin ve sonunda oluşacağı ürünün adının verilmesi caizdir. Yahut hilyeye bu ad ziynet olduğu için verilir. Şüphe yoktur ki, inci ve mercan ikisi de ziynettirler. Görmez misin ki dört ayaklı hayvanlar hakkında da ziynet ve güzellik ifadesi kullanılmıştır. Atlar ve katırlarda da durum bunun gibidir[52]. İnci ile mercanda ziynet yönü daha çok ve güzellik yönü daha açıktır. Yüce Allah, denizin derinliklerinde bulunan varlıklara ulaşma imkânını yarattı. Denizdeki varlıklar ise anılan inci ve çeşitli ziynetlerdir. Denizin içindeki maddeler anılan taze et ile suyun üstünde yüzen söz konusu gemilerdir.

Denizdeki varlıklara ulaşmak için bize bildirdiği çare ve sebepleri emrimize vermesinin açıklamasına gelince sanki yüce Allah şöyle buyurdu: Altından üstüne kadar, denizi sizin emrinize verdik." Bunda bazı konulara işaretler vardır. Birincisi: Tehlikeli gemi yolculuğuyla ticaret yapmanın mübah olmasıdır. Çünkü denize dalan kimse bedenini ve canını tehlikeye atar, gemiye binen kimse de böyledir. Eğer bunu talep etmek kişiye mübah olmasaydı, bu husus Allah'ın kuluna yaptığı ihsanlar arasında olmazdı. Çünkü bu ifade, Allah'ın yaptığı ihsanları belirtmek konumunda ortaya çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün. İmam Hasan ve Esam şöyle demiştir: "Mevâhır" (مَوَاخِرَ) yük ve ağırlık kapasitesi tam olarak doldurulmuş gemilerdir. Allah kendileri aracılığıyla ihsanda bulunduğu nimetlerini anıyor; öyle ki kulları için denizlerde sayelerinde büyük ve ağır yükler taşıdıkları, büyük ve küçük gemiler vermiştir ki bu gemilerin işlevi alçalmak ve

---

51 er-Rahmân, 55/22.

52 Bk. en-Nahl, 16/5-6, 8.

denize dalmaktır. Allah denizde bu gemileri büyük ve ağır yüklerle tutmaktadır. Bazıları da "mevâhır" (مَوَاخِرَ) kelimesi için tek bir rüzgârla denizde gidiş
88 geliş tarzında yüzen, cereyan eden demektir. [§]Zira deniz suyu durgundur, rüzgâr vasıtasıyla Allah gemileri insanların istedikleri ve kasteddikleri tarafa doğru yürütmektedir. Çünkü eşya, akıntısı olan su yolunda akıp gider. Fakat su durgun ve sakin olursa buna imkân yoktur. Bu sebeple yüce Allah büyük lütuflarını ve gemileri durgun suda akıtır gibi yüzdürmeye kādir olduğunu hatırlatıyor. Bazıları "mevâhır" (مَوَاخِرَ) kelimesine suyu yararak ve yırtarak yüzen gemiler anlamı vermiştir. Arap dilinde "meharati's-sefînetu" (مخرت السفينة) denilir. "Mahru'l-ardı" (مخر الأرض) ifadesi de bu köktendir. Bu sadece suyu gemi için yarmaktır. Bu görüş İbn Kuteybe'ye aittir[53]. Ebû Ubeyde de şöyle söylemiştir: Bu ifade gemilerin suyu yarmasından alınmadır[54]. Ebû Avsece şöyle denildiğini söylemiştir: "el-Mevâhıru'l-müstakbile" (المواخر المستقبلة) "önüne alan gemiler". Arap dilinde insan rüzgârı önüne alıp karşılayınca "istemhara'l-insânu er-rîha" (استمخر الانسان الريح) denilir. Ebû Ubeyde: "Mevâhıra"nin (مَوَاخِر) istidbârdan (arkadan gelmek) anlamı bulunduğunu söylemiştir. Şöyle denilir: Sizden biri küçük abdeste çıktığı zaman rüzgâra istimhar etsin, yani rüzgârı arkasına alsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun lütfundan istemeniz için. Orada imkân verilen ticaret sebebiyle denizi katederek gemilerle kendi bedenleri ve ruhlarının kıvamı olan nimetleri aramak için gidilen uzak ülkeler mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü Allah insanların bünyesini gıdasız yaşayamayacak bir bünye yapmıştır. İnsanlar, bedenlerinin kıvamı olan besinleri kendi ülkelerinde bulamayabilirler, dolayısıyla kendilerinden uzakta bulunan ülkelere gitmeye ihtiyaç duyarlar. Yüce Allah kıtalar ve çöllere dört ayaklı kara hayvanları lütfettiği gibi, deniz aracılığıyla da onlara lütufta bulunmuştur. Nitekim yüce Allah lütfunu şu âyette açıklamıştır: "Bu hayvanlar, ancak kendinizi fazlasıyla yorarak ulaşabileceğiniz bir beldeye yüklerinizi taşır"[55] denizden çıkarılan yiyecek ve ziynetler sebebiyle **O'nun lütfundan istemeniz için** buyurmuştur.

O'na şükretmeniz için. Sûrenin başından itibaren belirtilen bütün menfaat türleri ve nimetler Allah'a şükretmenin eda edilmesini istemek içindir.

53 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 242.
54 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 357.
55 en-Nahl, 16/7.

O'nun lütfundan istemeniz için. Bu âyette ticaretin mübah olduğuna ve tehlikeli vasıtalara binerek ve sıkıntılara katlanarak Allah'ın lütfunu istemenin mübah olduğuna işaret vardır. Şöyle ki Allah Teâlâ denizi insanların emrine verdiğini, hatta öğrettiği çarelerini ve sebeplerini onlara deniz taşıtlarına binme imkânını sağladı. Çünkü dalgıç canını ve bedenini tehlikeye atar, bunun gibi gemiye binen de.

وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَم۪يدَ بِكُمْ وَاَنْهَارًا وَسُبُلاً لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾

[§]*15. "O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar* 89
ve yollar açtı ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz."

O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz. Yani Allah yeryüzüne dağları yerleştirdi ki yeryüzü sizi sarsmasın. Çünkü yeryüzü su üzerine yayılmıştır, gemi suda iken ters dönüp yolcularını boşalttığı gibi, yeryüzü de üzerindekileri öyle yapıyordu, bu sebeple Allah, yeryüzünde bulunanların orada durabilmesi için onu dağlarla sabitlemiştir. Fakat eğer anlattıkları gibi yeryüzü su üzerine yayılmış olsaydı üzerindekileri çalkalamaz, sarsılmaz, belki toprak suyun içine çöker ve suya sızardı. Çünkü toprağın tabiatından biri su içinde alçalmak ve suyun dibine sızmaktır. Ancak şöyle denilirse bu müstesnadır: Allah lütfu ile toprağın tabiatını, sızmaksızın ve ahşap gibi dibe çökmeksizin sarsılan ve içini boşaltan tabiat yapmıştır. O zaman sözü edilen mâna ihtimal dâhilinde olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer toprak rüzgâr üzerine yayıldı derlerse, bu söyledikleri fikir ihtimal dâhilinde olur ve kendi sözlerine daha çok benzer. Görmez misin ki, kuyu içindeki kandiller ile kanallardaki kandiller ışık vermezler, belki her ne zaman yakılırsa sönerler. O zaman kandilin sönmesi yerdeki rüzgâr sebebiyle olur. Daha önce biz bu hususu belirtmiştik. Bunun *en doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: Yeryüzü öküzün sırtı üzerine yayılmıştır, öküzün hareket etmesi sebebiyle yer de sallanırdı, işte yukarıda belirtilen şekilde Allah yeri sabitlemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı. Bu konunun Allah tarafından belirtilmesi verdiği nimetleri hatırlatma konumundadır. Çünkü Allah'ın, yeri yarattığı gibi bırakma ve insanları sarsıp

90 çalkalasın diye dağlarla onu sabit hale getirmeme hakkı vardır, [§]böylece insanlar yeryüzünde durup ondan yararlanamazlar. Fakat Allah lütfu ve ihsanı ile yeri dağlarla sabitledi ki orada yaşayabilsinler ve yerden yararlansınlar. Bunun gibi, Allah'ın, insanlar için kuyu sularını temin edecekleri [yer altında] akan nehirler yaratmama hakkı da vardır. Yine onları değişik ihtiyaç maddelerine muhtaç kılma sonra da onlara ihtiyaçlarını nasıl gidereceklerine dair yolları ve yordamları açıklamama hakkı vardır[56]. Ayrıca onlara ihtiyaçlarının giderileceği çeşitli beldelere ve mekânlara götürecek yolları araştırmayı teklif etme hakkı da vardır. Fakat, Allah lütfu ile insanlar için yeryüzünün zemininde akan nehirler yarattı ve yeri dağlarla sabitledi ki üzerinde sarsılmadan yaşasınlar. Bunların hepsi Allah'ın lütfu ve ihsanı iledir.

Belki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz. Bu beyanın, ihtiyaçlarını giderecek yollara ulaşırsınız mânasına da sözü edilen nimet ve ihsanlar sebebiyle bilinen hidâyete ulaşırsınız anlamına da gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

16. "Daha nice işaretler koydu. Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar."

Daha nice işaretler koydu. Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar. Bu beyan yine insanlara yönelik lütuf ve ihsanlarını belirtmesi konumundadır. Çünkü eğer Allah denizlerde ve kara parçalarında sayelerinde yol alınacak olan alâmetler koymasaydı, hiç kimse denizlerde ve kara parçalarında yolları bilme gücüne sahip olamazdı. Sonra denizlerdeki alâmetler bazan suyun tadı ile ve bulunduğu dağlar ile, bazan rüzgarlar ile bazan da yıldızlar ile olur. İnsanlar suyun tadı ile bu yolun şöyle bir mekâna götüreceğini bilirler. Bunun gibi dağlar ve rüzgârlar aracılığıyla ihtiyaç ve maksatları olan yerlere giden
91 yolları bilirler. [§]Bunun gibi yıldızlarla da yolları tanıyorlar. İşaretler değişik olup onlar aracılığı ile yollarına ulaşıyorlar. **Yıldızlarla da insanlar yollarını bulurlar.** Bu cümle söz konusu işaretler ve yıldızlarla yollarına erişiyorlar, bu işaretler ve yıldızlar kulların Allah'ı tevhit etmesine vesiledir.

56 Onlar ihtiyaçları gidermeye ulaşırlar ve çeşitli ihtiyaçlarını giderecek olan yolları talep etmekle onları mükellef kılardı, sonra da onlara bu ihtiyaçları gidermenin yollarını açıklamazdı. Fakat Allah lütfu ve ihsanı ile halka ihtiyaçlarını hangi yollardan gidereceklerini açıklıyor.

اَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾

17. "O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?"

Bu âyetin iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi: Onlar aleyhine hüccet kabul edilmektir. Yani yaratmayan, fayda vermeyen, nimet vermeyen, mevcûdatı bütünü ile yaratan, size nimetleri veren gibi midir? **düşünmez misiniz?** İbadeti ve şükrü yaratıcınızın ve size nimet verenin dışındaki varlıklara yöneltmeniz zulümdür, haktan sapmadır. İkincisi, düşlerinin sefihleştirdiği kimseler yerine konulurlar. Çünkü onlar yaratıcı olmadığını bildikleri varlıklara ibadet ediyorlar, bütün eşyanın yaratıcısı olduğunu bildikleri Allah'a ibadette bulunmayı terkediyorlar. **Düşünmez misiniz?** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوهَا اِنَّ اللّٰهَ لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٨﴾

18. "Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir."

Allah'ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Bu beyanın, birkaç türlü yoruma ihtimali vardır. Birincisi: Eğer Allah'ın size verilen nimetlerini, bunların tamamını aynen saymaya kalksanız, bilinemeyecek kadar çok olduklarından onları saymaya güç yetiremezsiniz. İkincisi: **Eğer saymaya kalkarsanız** yani bütün gayretinizle kendinizi zorlasanız da Allah'ın size verdiği nimetlerin şükrünü yerine getirmeye çalışsanız, hepsinin şükrünü yerine getirmek şöyle dursun, bunlardan sadece birinin şükrünü yerine getirmeye gücünüz yetmez. Üçüncüsü: Bu âyet sitem yapmak ve azarlamak konumundadır, yani yaratana ve nimet verene ibadet etme yerine yaratmayan ve nimet vermeyen bir varlığa ibadet etmeye nasıl yöneldiniz? Allah'ın size verdiği nimetleri saymaya gücünüz yetmiyor, nerde kaldı ki ona karşı şükrünüzü eda edesiniz. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Allah'ın nimetleriniz saysanız başa çıkamazsınız.** Allah'ın nimetlerini bilemezsiniz, çünkü nice nimetler vardır ki onları yaratıklar bilmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?"[57] Bunları bilme-

[57] "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar" (Lukmân, 31/20).

yince saymaya da güçleri yetmez. **Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir.** Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi: Siz -her ne kadar Allah'a iftira edip onun delillerine ve âyetlerine karşı inatlaşmaya girip elçilerini yalanlasanız da- yaptığınız günahlardan dolayı bağışlanma talebinde
92 bulunursanız, Allah sizin bütün hatalarınızı bağışlar. [§]Nitekim yüce Allah "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[58]. İkincisi: **Gerçekten bağışlayıcıdır.** Yani açığa çıkarıldığı takdirde sizi rezil edecek olan günahlarınızı örter. Fakat O, sizin hakkınızda bunları rahmeti ile örter. **Çok merhametlidir.** Günahlarınızı örtmesi sebebiyle size acır. **Çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.** Bu beyanı, nimetleri ve türlü menfaatleri belirtilmesinin ardından getirmesi, emrimize verdiği ve bizim için yararlanılır kıldığı söz konusu hayvanlara karşı merhametli olmak için belirtmiş olması da muhtemeldir.

وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

19. "Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir."

Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir. Bu beyan iki anlama gelir: Biri daha çok sakındırmak ve uyarmak içindir. Çünkü dünyada yaptıklarını kendisinin üzerinde kontrol eden ve koruyan birinin olduğunu bilen bir kişi, işlerini daha çok kontrol eder, üzerinde gözetleyen ve kontrol edenin bulunmadığını düşünen kimseden daha çok sakınır. İkincisi: **Gizlediğinizi bilir.** Allah elçisine karşı yaptığınız hileleri, öldürme, yurdundan çıkarma ve diğer türden kurduğunuz tuzakları bilir. Yani Allah bunların hepsini, gizlediklerinizi ve açıkladıklarınızı bilir. Bu âyet nihaî tehdit ve ayıplamak üzere sevkedilmiştir.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Onların, Allah'ın dışında taptıkları varlıklar hiçbir şey yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır."

Allah'ın dışında taptıkları varlıklar. Bu âyetteki (يَدْعُونَ) kelimesinin duanın kendisi olma ihtimali vardır. (يَدْعُونَ): Yani ilâh diye adlandırdıkları putlara, ihtiyaç zamanında çoğunlukla dua ederler. "Yed'ûne" (يَدْعُونَ)'nin ibadet ediyor-

---

58 "İnkâr edenlere söyle eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır" (el-Enfâl, 8/38).

lar mânasına da gelmesi muhtemeldir. Yani Allah'ın dışında ibadet ettikleri putlar bir şey yaratamazlar, oysa onlar yaratılmışlardır. Bu birinci anlama varır: "Yaratan yaratamayan gibi midir?"[59]

اَمْوَاتٌ غَيْرُ اَحْيَاۤءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

21. "Onlar canlı değil ölüdürler; insanların ne zaman diriltileceklerini bilmezler."

Onlar canlı değil ölüdürler. Bu cümleden putlara tapanlarla Allah'ı inkâr eden bütün kâfirlerin kastedilmiş olma ihtimali vardır. Onlar diri değil, ölüdürler. Çünkü Allah Teâlâ bir âyette kâfire ölü adını vermiştir. Buna göre **onlar canlı değil ölüdürler** sözünün kâfirler anlamına gelmesi ihtimali vardır. **[§]Ne** 93
zaman diriltileceklerini bilmezler. Yani diriltildikleri zaman kendilerine bildirilecektir. Âhirette bileceklerini eğer bu dünya hayatında bilselerdi, dünyada iken ne yaptıklarını bilemezlerdi. **Onlar canlı değil ölüdürler** sözünün ibadet etmekte oldukları putlar olma ihtimali vardır, o putlar ölüdürler, diri değillerdir. Çünkü onlar konuşmazlar, işitmezler, görmezler, ölü gibi ne bir fayda ne de bir zarar verirler. **Canlı değillerdir.** Yani hayvanlar ve dört ayaklı canlılar gibidirler, yararlanabilecekleri ruhları yoktur. Buna göre **ne zaman diriltileceklerini bilmezler** anlamındaki söz putlara tapanlara varır. Çünkü putlar insanların ne zaman diriltileceklerini bilmezler, putlara tapanlar da putların bunu bilemediklerini bilirler, fakat diriltildikleri zaman bileceklerdir. Bazıları **ne zaman diriltileceklerini bilmezler** anlamındaki beyanı, ilâh diye tapılanlar da onlara tapanlar da birlikte diriltilecekler şeklinde yorumlamıştır. Nitekim yüce Allah "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, "Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz" diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz" diyecekler"[60]; "(Allah, görevlilere buyurur:) "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"[61] Bazıları şöyle demiştir: O putlara tapanlar bir arada toplanacak, oysa onlar ne zaman toplanacaklarını bilmiyorlardı. Dünyada yaptıklarından dolayı bunu bilemediler. "Onların, Allah'ın dışında

59 en-Nahl, 16/17.

60 "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, "Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz" diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, "Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" diyecekler…" (Yûnus, 10/28).

61 es-Sâffât, 38/22-23.

taptıkları varlıklar hiçbir nesne yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır"[62] meâlindeki âyet her ne kadar meleklere, Allah'ın dışında ibadet ettikleri meliklere ait ise de ne **zaman diriltileceklerini bilmezler** sözünün tevili, (dirilişin kendini bilseler de) **diriliş vaktini bilemezler** şeklinde olur. **Ne zaman diriltileceklerini bilmezler.** Yani kendilerinin diriltileceğini bilmezler. **Onlar hiçbir şey yaratamazlar, onların kendileri yaratılmıştır.** Bu beyanın putlar hakkında söylenmiş olma ihtimali yoktur. Çünkü putlara tapanlar, putların bir şey yaratamayacağını biliyorlardı. Bu söz sadece işitmeyen, görmeyen; fayda ve zarar vermeyen putlar hakkında söylenir. Dolayısıyla bu, yukarıdaki ifadenin meleklere ve putlara tapanlara ait olduğuna işaret eder.

اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾

94 [§]*22. "Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri inkârcıdır; onlar ululuk taslayan küstahlardır."*

Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. Daha önce onların taptıkları putları iptal etme ve bu gibi varlıkların ibadete lâyık olmadığı ve bunların ilâh olarak benimsenmesini iptal etmeyi anlatan delilleri zikrettik[63]. Sonra ilâhlık ve rablığın tek bir zata tahsis edilmesi, onların taptıkları putların değil, ilâhlığa sadece O'nun müstahak olduğunu açıklayan delilleri belirtti ve şöyle dedi: **Sizin ilâhınız tek ilâhtır,** şunların taptıkları çok sayıdaki ilâhlar değil.

Âhirete inanmayanlara gelince, işte onların kalpleri inkârcıdır. Kalpleri inkârcıdır meâlindeki sözün âhirete imanı, ölümden dirilmeyi inkâr edicidir anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut ilâhlık ve rablığın tek bir varlığa tahsisini ve ibadeti ona yöneltmeyi inkâr ediyorlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"[64] **Onların kalpleri inkârcıdır** sözünün, Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiklerini inkâr etme mânasına da gelmesi muhtemeldir.

Onlar ululuk taslayan küstahlardır. Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiklerine karşı büyüklük taslamaktadırlar. **Ululuk taslayan** sözünün Hz. Peygamber'i, emsallerinden onun gibi birini boyun eğilmeye ehil görmedikle-

62 en-Nahl, 16/20.

63 Bk. el-Bakara, 2/163.

64 Sâd, 38/5.

ri için ona karşı büyüklük taslıyorlar mânasına gelmesi ihtimali vardır. Yahut **Ululuk taslayanlar** peygamberlerin davet ettikleri Allah yoluna karşı büyüklük taslayanlar demektir. Çünkü peygamberlerin hepsi halkı Allah'ın birliğine ve ibadeti ona tahsis etmeye çağırmışlardır.

لَا جَرَمَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾

23. "Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. O, ululuk taslayanları sevmez."

Hiç kuşku yok ki Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir. Saklı tuttukları meâlindeki beyanın Hz. Peygamber'e karşı yaptıkları hile ve kurdukları tuzaklar mânasına gelmesi ihtimali vardır. **Açığa vurdukları** anlamındaki beyanın ona yaptıkları yardım mânasına ihtimali vardır. Yahut **Allah onların gizledikleri** ve açıkladıkları habis işleri **bilir** demektir. İster açıklasınlar, ister gizlesinler, onların yaptıkları işlerden hiçbiri Allah Teâlâ'ya gizli değildir. **Hiç kuşku yok** meâlindeki söz hakkında Ebû Bekir el-Esam şunları söylemiştir: "Lâ cerame" (لَاجَرَمَ) kelimesini Araplar, bir olayın gerçekleşmesinin yahut gerçekleşmemesinin gerekli olduğunda kullanırlar. Nitekim Araplar "hakkan" (حقا), "vele'umrî" (ولعمرى), ve eymullahi" (وأيم الله) ve benzeri ifadeleri kullanırlar. Hasan[-ı Basrî] bunun bir tehdit kelimesi olduğunu söylemiştir. Bazıları da "lâ cerame"nin (لَاجَرَمَ) mânasının "hakkan" (حقا), "belâ" (بلى), "Hayır öyle değil", "lâ budde" (لابد) olmazsa olmaz anlamında olduğunu söylemişlerdir. Netice olarak bunların hepsi tek bir mânaya döner, o da tehdittir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın **Allah onların saklı tuttuklarını da açığa vurduklarını da bilmektedir** meâlindeki sözü bir tehdittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah ululuk taslayanları sevmez. Çünkü Allah ululuk taslamayı sev- 95
mez başka bir insana karşı büyüklenmek hiçbir kimseye yakışmaz. Çünkü insanların hepsi birbirinin şeklinde ve birbirinin benzeridir. Birbirinin benzeri kimselerin, kendisi gibi olan insanlara karşı büyüklük taslaması caiz değildir. Çünkü birinin diğerine karşı büyüklük iddiası yalandır, Allah hepsini aynı şekillerde ve birbirinin benzeri yapmıştır. İşte bunun için bir insanın diğer insana karşı büyüklük taslaması aslında yalan ve kendine iftiradır. Zira Allah bütün insanları birbirinin benzeri ve dengi olarak yaratmıştır. Oysa Allah yalanı haram kılmış ve onu akıl nazarında da çirkin yapmıştır.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُٓوا اَسَاط۪يرُ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٢٤﴾

24. "Onlara, "Rabb'iniz ne indirdi?" diye sorulduğunda "eskilerin masallarını!" diye cevap verirler."

Onlara, "Rabb'iniz ne indirdi?" diye sorulduğunda "eskilerin masallarını!" diye cevap verirler. Yani reislere tâbi olanlar, **Rabb'iniz neyi indirdi?** dediler. Reisler de, **Öncekilerin masalları** dediler. "Mâzâ enzele Rabbuküm" sözü gizlenmiş konumdadır, dolayısıyla (اَنْزَلَ) kelimesiyle sanki onlar şöyle demişlerdir: Yani sizin Rabb'iniz ona neyi indirdi? O reisler de o zaman sanki şöyle cevap verdiler: **Öncekilerin masalları.** Böyle değilse, onların tek başına **Öncekilerin masallarıdır** demelerinin, tâbilerinin sordukları sorulara cevap olma ihtimali yoktur[65]. Çünkü onlar "Biz o putlara, sadece bizi Allah'a direkt yaklaştırdıkları için tapıyoruz"[66]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar[67]. Dolayısıyla kendilerine: **Rabb'iniz neyi indirdi?** sorusu ile hitap edilince: **Öncekilerin masalları** şeklinde cevap vermelerine ihtimal yoktur. İhtimal olması için soruya ilâve bir sözün eklenmesi yahut cevapta gizli bir cümlenin olması gerekir. Buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş gibi oluyor: "Onlara: Bu adam ne zannediyor, kendisine Rabb'iniz neyi indirdi?" denilince o zaman şöyle cevap verdiler ve **Öncekilerin masallarını** indirdi dediler. Nitekim yüce Allah da şöyle buyuruyor: "Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam!"[68] Yani onlar: "Ey kendisine vahiy indirildiğini sanan adam" dediler. Yahut: "Onlara: Rabb'inizin indirdiği nedir?" denilince şöyle cevap verdiler: "Allah bir şey indirmedi, onun (Muhammed'in) söyledikleri öncekilerin masallardır" dediler. Bu gibi sözlerin alaya almak üzere söylenmiş olma ihtimali vardır.

96 **[§]Eskilerin masalları.** Ebû Avsece bu cümle hakkında şöyle demiştir: Öncekilerin sözleri demektir. "Esâtîr" (اَسَاط۪يرُ) kelimesinin tekili "ustûr"dur

65 Bu âyette ızmâr söz konusudur ve buna göre anlaşılır. Sanki onlar "Rabb'iniz neyi indirdi? Sorusunu sordular, reisleri de: Öncekilerin masalları dediler. Yoksa onların "öncekilerin masalları." demelerine ihtimal yoktur.

66 ez-Zümer, 39/3.

67 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar" (Yûnus, 10/18).

68 Dediler ki: "Ey kendisine vahiy gelen adam! Sen kesinlikle cinlere kapılmış birisin!" (el-Hicr, 15/6).

(أسطور), o da çeşitli sözler demektir. Nitekim yüce Allah: "…bu uydurmadan başka bir şey değildir"[69]. Yani aslı yoktur, aslı yalandır. İşte o kâfirlerin âdeti de aynen böyle idi, peygamberlerin sözlerine "Evvelkilerin masalları" diyorlardı ve kendilerine okunan âyetleri büyüye nispet ediyorlardı. Eğer bu gerçekten büyü yahut öncekilerin masalları olsaydı onun lehine bir delil olurdu[70]. Yahut o sözü alay etmek için söylemişlerdir. Çünkü sözlerinin alay etmek üzere söylenmiş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَحْمِلُٓوا اَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذ۪ينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اَلَا سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü!"

Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Bunlardan biri şudur: Onlar yani elçilerin söyledikleri için "öncekilerin masalları" diyenler, kendi günahlarını tam olarak yüklenirler, Hz. Peygamber'e (s.a.) soru sormak için gönderdikleri elçi ve heyeti görevlendirenlerin de günahlarını yüklenirler. Dolayısıyla hem kendi günahlarını yüklenirler hem de elçileri görevlendirenlerin ve onlara bilgisizce uyanların günahlarını yüklenirler. Çünkü onlar kendilerini gönderenlere uyarak saptıklarını bilmediler[71]. Onlar her ne kadar bunu bilmeseler de aslında bilmeleri gerekir. Bu sebeple günah onların üzerine yüklenir. Çünkü bu yolu onlar açmışlardır. Nitekim şöyle bir hadis rivayet

---

69 "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil" (Sâd, 38/7).

70 Eğer o gerçekte evvelkilerin masalları yahut büyü olsaydı, bu onun elçi olduğu hakkında delil olurdu. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.) önceki kitapları ve büyüyü öğrenerek bilgi sahibi olmadı. Hz. Peygamber'in bir insandan öğrenim görmeksizin ilim sahibi olması onun elçiliğinin belgelerinden biridir" (Semerkandî, Şerhu't-Te'vîlât, vr. 432a).

71 Yani, elçilerin söylediklerine "Öncekilerin masalları" diyenler sapar, yine onu söyleyenlere uyanlar da bu sebeple saparlar.

edilmiştir: "Kim kötü bir yol açarsa bu kötü yolu açmanın günahı ile bu yola girerek âdeti yapanların günahı kıyâmete kadar o yolu açana aittir"[72].

97 **[§]Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi muhtemeldir. İslâm'a arzu duyanlar (kendilerine İslâm'ın gerçek olduğu haber verilince) müslüman olunca o günahlar üzerlerinden düşer. **Günahlarından da yüklenmiş oldular.** Bunlar yaptıklarını onların günahlarını yüklenmek için yapmadılar, fakat *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların ve saptırdıkları kimselerin günahlarını yüklenenlerden olmak için yapmadılar. **Bilgisizce** meâlindeki söz cahilce demektir.

İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü! Yani onların yüklendikleri günah yükü ne kötüdür! **Bilgisizce.** Yani saptırdıklarının günahının kendilerine döneceğini bilmeksizin, yahut bundan dolayı kendilerine yüklenecek günahı bilmeksizin, demektir.

قَدْ مَكَرَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan tepelerine inmiş, böylece hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza ansızın gelmişti."

Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar. Kâfirlerin âdeti, Allah'ın elçilerine tuzak kurmak ve onlara karşı hile yapmak olmaya devam etmiştir. Mekke kâfirlerinin Hz. Peygamber'e (s.a.) kurdukları tuzak da böyledir. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* müşriklerin kendisine yaptıkları eziyete karşı, diğer peygamberleri kavimlerinin kurdukları tuzaklara karşı sabrettikleri ve onlara karşılık vermeyi terkettikleri gibi, Allah, son elçisine buna sabretmeyi öğretmek için bu olayı Hz. Peygamber'e (s.a.) hatırlatıyor. Nitekim ona hitaben Al-

72 "Kim İslâm'da güzel bir yol açarsa onun ecri ve ondan sonra onunla amel edenlerin sevabı ilk açanındır, onların sevaplarından bir şey eksiltilmez. Kim de İslâm'da kötü bir yol açarsa onun günahı kendisine ait olduğu gibi, ondan sonra bununla amel edenlerin günahı da ona aittir, onların günahından hiçbir şey eksiltilmez" (Müslim, "Zekât", 69, "İlim", 15; Nesâî, "Zekât", 64).

lah şöyle buyurmuştur: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[73]. Hem onların kurdukları tuzaklar iki şekilde oluyordu: Biri elçilerin getirdikleri vahiyler hakkında idi. Elçilerin kavimlerine getirdikleri vahyin gerçeğini örtmek için kendilerini zorluyorlardı. İkincisi: Onların öldürme, yurtlarından çıkarma ve kurdukları benzeri tuzaklar elçilerin kendilerine yöneliktir. Allah bu sebeple Mekke halkını, Resûlullah'a yaptıkları kötülükler sebebiyle, peygamberlerine karşı tuzak kuran tarihteki o kavimlerin başına inen azap gibi bir azabı onlara da indirmekle korkuttu ki, o kavimlerin peygamberlerine yaptıkları muamelenin benzerini Hz. Peygamber'e (s.a.) yapmasınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş. Hasan[-ı Basrî] şöyle demiştir: Bu âyette ifade edilen şey, temelsiz inşa edilen bir bina ile temsildir, yıkılır fakat hangi sebepten yıkıldığı bilinmez. Buna göre onların tuzakları temelsiz bina gibi boşa çıkar, yok olup gider. Bunun dışında bir temsil şeklinde
olma ihtimali de vardır. [§]Bu temsil de şudur: Onlar peygamberlere tuzak **98**
kurdular ve tuzaklarını muhkem yaptılar, bununla kendilerini koruma altına alırlar. Kendisi ile korunulan bina gibi. Bu sebeple Allah onların tuzaklarını iptal etmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri için bir plan kurduk"[74]; "(yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu"[75].

Üstlerindeki tavan tepelerine inmiş. İşte sözünü ettiğimiz o sığındıkları tuzaklarının bozulmasıdır. Tıpkı sayesinde çeşitli eziyet veren musibet ve kötülüklerden korunulan tavanın çökmesi gibi bir durumdur. Bu ifadenin gerçekten vuku bulmuş olması da muhtemeldir. Bu, toprağa gömülme, binaların altüst oluşu ve üzerlerine taş yağdırılması türünden Lût kavmine inen musibetlerdir. Bazı müfessirlerin belirttiği gibi, Nemrud'un inşa ettirdiği bina ve bu binanın üzerlerine çökmesi olayı hakkında bizim bir bilgimiz yoktur.

---

73 "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme" (el-Ahkāf, 46/35).

74 "Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan bir plan kurduk" (en-Neml, 27/50).

75 (Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Evet, Allah en iyi tuzak bozucudur" (Âl-i İmrân, 3/54).

Farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza ansızın gelmişti. Bunun gibi zâlim ve yalancı kimselere, bilmedikleri taraftan azap gelir. Nitekim "Biz onları ansızın yakaladık…"[76] buyurulmuştur.

Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş. "Fe etallâhu bunyânehum"deki (فَاَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ) "etâ" (فَاَتَى) kelimesi "ityân"dan (إتيان) gelmektedir. Bilinmektedir ki Allah'ın gelmesinden, onun bir mekândan başka bir mekâna intikali anlaşılmaz, fakat azabının gelmesi anlaşılır. Allah'a "ityân" (إتيان) yani "gelme" anlamındaki fiilin nispet edilmesi, azap Allah'ın emri ile Allah'tan geldiği içindir. Buna göre "Senin Rabb'in geldi"[77]; "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar!"[78] meâlindeki âyetlerde geçen gelme sözünden, intikal ve bir mekândan başka bir mekâna gelmek mânası anlaşılmaz. Biz bu ve benzeri hususları birçok yerde belirttik.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْزِيهِمْ وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓاءِيَ الَّذ۪ينَ كُنْتُمْ تُشَٓاقُّونَ ف۪يهِمْ قَالَ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ اِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّٓوءَ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٧﴾

27. "Sonra kıyâmet gününde Allah onları rezil eder ve der ki: "Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede?" Kendilerine ilim verilmiş olanlar, "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!" derler."

Sonra kıyâmet gününde Allah onları rezil eder. Allah Teâlâ, dünyada azap verdikten sonra kıyâmet gününde de onları rezil edeceğini şu beyanıyla haber verdi: "Hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza ansızın
99 gelmişti"[79]. **Rezil eder.** Tevilciler şöyle demiştir: Onlara azap verir [§]sanki "ihzâ" (الإخذا) rezil etmek, zelil etmek, küçük düşürmek ve rüsvay etmektir. Hz. Peygamber'e (s.a.) ve ashabına karşı yaptıkları zulüm ve zorbalığa karşılık Allah onları âhirette alçaltıyor, küçük düşürüyor ve rüsvay ediyor. "O gün Al-

---

76 "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve "Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı" dediler. (İnkârda ısrar edince) biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık" (el-A'râf, 7/95).

77 "Senin Rabb'in ve melekler saf saf geldi" (el-Fecr, 89/22).

78 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

79 el-Bakara, 2/210.

lah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz"[80] meâlindeki âyetin mânası şudur: Yani Hz. Peygamber'e (s.a.) ve ashabına karşı alçak gönüllü davrandıkları ve ona kanat gerdikleri için, Allah inananları alçaltmaz, onları küçük düşürmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Uğruna mücadele ettiğiniz ortaklarım hani nerede? Yani tanıdığınız ortaklar sebebiyle benim veli kullarıma düşmanlık ediyordunuz yahut onlardan dolayı bana düşmanlık ediyordunuz. **Ortaklarım hani nerede?** Onlar Allah'a ortak değillerdir. Fakat yüce Allah, dünyada iken sizin ortakları sandığınız varlıkları kendisine nispet etmiştir. Yüce Allah'ın "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı"[81] meâlindeki âyet de böyledir. Yani onların inancına ve putlara ilâh adını vermelerine göre demektir.

Uğruna mücadele ettiğiniz. Yani müminlere muhalefet ediyor ve düşmanlık yapıyordunuz. Yani putlara ibadet konusunda müminlere karşı muhalefet ediyordunuz, çünkü müşrikler şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye biz onlara tapıyoruz"[82]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[83]. Müşrikler müminlere muhalefet ediyorlar ve bu uğurda mücadele ediyorlardı. Ancak yüce Allah'ın müminleri kendisine nispet etmesinin sebebi, onların Allah'ın velileri ve Allah'ın dinine yardım eden kimseler olmalardır. Muhalefeti de kendisine nispet etti, çünkü onlar Allah'ın emrine muhalefet ediyorlardı.

Kendilerine ilim verilmiş olanlar … derler. Müfessirler **Kendilerine ilim verilenlerin** yazıcı olan değerli melekler olduğunu söylemişlerdir. Fakat melekler ve diğer inananlar mânasına gelmesi de muhtemeldir. **Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük inkâr edenlerin başına!** Yani zillet ve alçaklık ve rezillik ve her türlü kötülük kâfirler üzerinedir. İşte bu şekilde Allah'ın delilleri ve burhanları hakkında kibirlenip inatçılık yapan her mütekebbir ve inatçıya, dünyada yaptıkları büyüklenme ve zorbalık mukabilinde karşılık verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

80 "O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: "Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter" (et-Tahrîm, 66/89).

81 "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; "Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?" dedi" (es-Sâffât, 37/91).

82 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir" (ez-Zümer, 39/3).

83 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar" (Yûnus, 10/18).

اَلَّذٖينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمٖٓى اَنْفُسِهِمْ فَاَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا
نَعْمَلُ مِنْ سُٓوءٍ بَلٰٓى اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

100 **[§]*28. "Kendilerine kötülük edip dururken canlarını meleklerin aldığı kimseler, "Biz hiçbir kötülük yapmadık" diyerek boyun büküp teslim olurlar. "Hayır! Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!"***

Canlarını meleklerin aldığı kimseler. Hasan[-ı Basrî] şöyle demiştir: Hesap gününde Allah'ın huzurunda melekler onların canını alırlar demektir. Bazıları da şöyle demiştir: Ruhları çekilip alınacağı zaman şirk ve küfür sebebiyle **kendilerine karşı zulmettikleri halde melekler onların canını alırlar.** Hasan[-ı Basrî]'nin teviline göre **kendilerine karşı zulmettikleri halde,** dünyada zulmettikleri halde demek oluyor. **Biz hiçbir kötülük yapmadık** "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[84] demeleri ve benzeri asılsız sözleri sebebiyle yalan söyledikleri için, onların, âhirette de zulüm ile vasıflanmaları caizdir. Çünkü onlar Allah'ın ilâhlığına ve kulluğuna başkalarını ortak koştuklarını inkâr ediyorlar. Onların bu inkâr ve yalan sözleri ilk durumlarında, bunun kendilerine fayda vereceğini zannetmelerine binaendir. Onların inkârları fayda vermeyince, yapmış oldukları kötü işlerden başka iyi işler yapmak için dünyaya iade edilmelerini yahut güven haline iade edilmelerini isteyeceklerdir. Nitekim buna işareten yüce Allah şöyle buyuruyor: "Yahut (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!…"[85] Geri gönderilmeyip bundan ümitlerini kesince, o zaman Allah onların organlarını konuşturacak, yaptıkları hakkında aleyhlerine şahitlik edeceklerdir[86]. İşte o zaman suçlarını ikrar edip günahlarını itiraf edeceklerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Günahlarını itiraf ettiler…"[87]

---

84 "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

85 "(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!'" (el-A'râf, 7/53).

86 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorarlar. 'Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz" (Fussılet, 41/20-21).

87 "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar. O alevli ateşin mahkûmları artık rahmetten mahrumdurlar" (el-Mülk, 67/11).

Boyun büküp teslim olurlar. Bazıları şöyle demiştir: müslüman olup Allah'ın emrine teslim olurlar. Fakat belirttikleri durum gerçek olsaydı yaptıkları kötülüğü inkâr etmezlerdi. Nitekim âyette şöyle buyurulmuştur: **Biz hiçbir kötülük yapmadık.** Bazıları "fe elkavu's-seleme" (فَاَلْقَوُا السَّلَمَ) beyanına boyun eğme, yakarış ve teslim olma mânasını vermişlerdir. "Fe elkavu's-seleme" (فَاَلْقَوُا السَّلَمَ) beyanının ölüm anında boyun büküp teslim olurlar, bunu gördüklerinde inanırlar yahut dünyada iken müminlerin birbirine selâm verdiklerini görmelerine binaen âhirette onlara selâm verirler mânasına gelmesi muhtemeldir.

[§]Biz hiçbir kötülük yapmadık. Bu, âhirette bir kötülük yapmadık de- 101
mektir. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* **Biz hiçbir kötülük yapmadık** sözlerinde Allah onları yalanlayacaktır. Nitekim âyetin devamında şöyle buyurdu: **Hayır! Allah yaptıklarınızı çok iyi bilmektedir!** Bu dünyada söyledikleri yalan söz ortaya çıkıp gerçekleşmediği gibi, onların âhirette yalan söylemelerinin caiz olmadığı hakkında bir tehdittir.

فَادْخُلُوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّر۪ينَ ﴿٢٩﴾

29. "İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin!" Ululuk taslayanların yeri ne kötü!"

İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin! [Yani onlara şöyle denilecek: Cehennem kapılarından girin]. **Ululuk taslayanların yeri ne kötü!** Yani Allah'ın dinine karşı kibirlenenlerin yahut Allah elçilerinin Allah'tan getirdikleri yahut Allah'ın onlara indirdiği vahye karşı kibirlenenlerin kalacağı yer ne kötüdür.

وَق۪يلَ لِلَّذ۪ينَ اتَّقَوْا مَاذَٓا اَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّق۪ينَ ﴿٣٠﴾

30. "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, "Rabb'iniz size ne indirdi?" diye sorulur. Onlar, "Hayır indirdi" derler. Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır. Âhiret yurdu daha da hayırlıdır. Allah'a karşı gelmekten sakınanların yurdu ne güzel!"

Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, 'Rabb'iniz size ne indirdi?' diye sorulur. Onlar, "Hayır indirdi" derler. Müfessirler şu yorumu yaptılar: Bu, inananların, müşriklerin sözlerine karşılık söyledikleri sözdür: **Onlara, 'Rabb'iniz ne indirdi?' diye sorulduğunda 'eskilerin masallarını!' diye cevap verirler**[88]. "Kālû hayrân" (قَالُوا خَيْرًا) sözü hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "kālû hayran" (قَالُوا خَيْرً), yani onların söyledikleri: "Hz. Peygamber Hak ile gönderilmiştir ve o şöyledir…" tarzında dedikleri söz hayırdır demektir. Bazıları da "kālû hayran" (قَالُوا خَيْرًا) sözünün, Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilenlerden hikâye olarak söylenmiştir. (خَيْرًا): Yani Rabbimiz onlar üzerine hayrı indirdi yahut çeşitli ufuklardan gelerek Resûlullah'a (s.a.) soru soran insanlar olmalıdırlar. İnananlara: **Rabb'iniz ne indirdi?** diye soru sorunca **hayır** (indirdi) cevabını verdiler. Kâfirlere bu soruyu sorunca da: "Öncekilerin masalları"[89] dediler.

Şöyle olması da mümkündür: Kâfirlerin büyüklerinin, kendilerine uyanlara **öncekilerin masalları** demelerine karşılık, müminlere uyanların, onların büyüklerine **Rabb'iniz ne indirdi?** diye bir soru sormuş olması ve onların da hayırdır demiş olmaları mümkündür.

102 **[§]Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır.** Buradaki güzellikler: Kendilerine yardım edilmesi, düşmanlarına karşı da kendilerine zafer verilmesidir. **Âhiret yurdu** dünyada onlara verdiklerinden **daha da hayırlıdır.** Bazıları bu dünyada **iyilik yapanlar** için âhirette güzel sonuç vardır demişlerdir. **Âhiret yurdu daha da hayırlıdır.** Yani cennet müminler için, dünyada kendilerine verilenlerden daha hayırlıdır ve daha üstündür. **Takvâ sahibi olanların yurdu ne güzeldir.** Allah kâfirler hakkında söylediği "İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin!" Ululuk taslayanların yeri ne kötü!"[90] sözüne karşılık müminlere de bunu söylemiştir. Sonra Allah takvâ sahiplerine vâdettiği yurdu vasıflandırmak üzere şöyle buyurdu:

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاؤُنَ كَذٰلِكَ يَجْزِى اللّٰهُ الْمُتَّقِينَ

88 en-Nahl, 16/24.
89 en-Nahl, 16/24.
90 en-Nahl, 16/29.

31. "Girecekleri yer, zemininden ırmaklar akan adn cennetleridir; orada diledikleri her şeye sahip olacaklar. Takvâ sahiplerini Allah böyle ödüllendirecektir."

Girecekleri yer, zemininden ırmaklar akan adn cennetleridir; orada diledikleri her şeye sahip olacaklar. Yani diledikleri lezzet ve şehvetlere sahip olacaklardır.

Şöyle bir soru sorulursa: Şunu düşündün mü? Müminler kendilerine peygamberlerin dereceleri ile ebrâr ve sıddîkların mertebelerinin verilmesini isteseler bu dilekleri yerine getirilecek midir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunu dileyemezler. Çünkü bu gibi şeyler ya haset etmekten dolayı olur yahut temenni tarzında olur. Cennette ise haset olmaz. Çünkü haset bir kimsenin, kendisinde olmayan bir şeyin başkasında olduğunu görmesi ve bunu çekememesidir yahut benzerini kendisi için istemesidir. Cennet ehli olanlar bütün temenni ettikleri şeyleri yahut kalplerinden geçen şeyleri bulacaklardır, dolayısıyla Rab'lerinin başkalarına verdiği şeyleri istemelerinin bir anlamı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Takvâ sahiplerini Allah böyle ödüllendirecektir.** Bu beyan açık olup yoruma ihtiyacı yoktur.

اَلَّذِينَ تَتَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Onlar, meleklerin, "Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete!" diyerek mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimselerdir."

Meleklerin, mutluluk içinde ruhlarını teslim alacağı kimseler. Hasan[-ı Basrî]'nin yorumuna göre: Meleklerin ruhlarını teslim alacağı kimseler hesap gününde mutluluk içindedirler, onlara şöyle denilir: **Selâm size; yaptıklarınıza karşılık girin cennete.** Biz daha önce belirttik ki "selâm" (السلام) kelimesi dünyada ve âhirette Allah'ın yaratıklar arasında belirlediği bir selâmlama ve tebrik ifadesidir. Bu hususu birçok yerde zikrettik.

[§]Bazıları demiştir ki: **Meleklerin, vefat ettirdiği kimseler.** Dünyada 103
iyilerin ruhlarını çekip almak suretiyle, mutluluk içinde teslim alırlar demektir. Bazıları buna, hem diri hem de ölü hallerinde de onlar iyidirler, anlamı vermiştir. İşte bunlar dünyada, işleri iyi olan müminlerdir.

Selâmın iki mânaya gelmesi ihtimali vardır: Dünyada inananlar birbirini selâm duası ile karşıladıkları gibi melekler de onları cennette selâm duası ile karşılarlar. İkincisi: Onların verdiği selâm her türlü âfet ve çirkin işlerden emin olduklarını bildirmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَاْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَاْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَ كَذٰلِكَ
فَعَلَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾

33. "O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi."

O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini, yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar. Bu ifade onların imanından ümit kesmek anlamına gelir. Yani onlar iman etmek için ancak ruhlarının kabzedilmesi anını yahut onlar üzerine azabın indiği vakti bekliyorlar. Yani ancak bu iki vakitte iman ederler, oysa bu iki vakitte iman etmeleri onlara fayda vermez, çünkü onların o iki anda imanı zorunludur. Tıpkı yüce Allah'ın şu beyanında olduğu gibi: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, "Allah'ın birliğine inandık derler"[91]; "Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir"[92]. Allah'ın azabını görünce iman ederler, fakat bu vakitte iman etmeleri onlara fayda vermez. Allah haber veriyor ki: Onlar o vakti beklerler, Allah da iman etmeyeceklerini bildiği için imana çağırmanın ve onlara karşı savaşma külfetini üzerinden kaldırmak için, resûlüne onların imanından ümit kestirir. **Yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar.** Bu ifadenin, dünyadaki azap mânasına da âhirette azabı gördükleri zaman mânasına da gelmesi muhtemeldir.

---

91 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/84-85).

92 "Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır" (en-Nisâ, 4/159).

[§]**Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı.** Bu beyanın iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Biri şöyledir: Bundan önce yalanlama, inat ve belirtilen vakte kadar inanmayı terketme gibi elçilerine karşı inatçılık yapanlar ve kibirlenenler de böyle yaptılar. Ey Muhammed! Kavminin seni yalanlaması ve iman konusunda inat etmesi gibi eylemler de bunun gibidir. **Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı.** Yani peygamberlerini yalanlamak ve inatçılık göstermek suretiyle senin kavminden önce de bunu yapanlara azap indirildi mânasına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* 104

Allah onlara haksızlık etmemişti. Azap etmek suretile zulmetmedi, **fakat onlar kendilerine zulmettiler.** Çünkü onlar kendilerini Allah'ın yerleştirdiği yere koymadılar (kendilerine lâyık olanı yapmadılar). Belki kendilerine fayda veren, nimet veren Allah'a ibadetten kendilerini alıkoydular. Onlar kulluğu, ne bir fayda ne de bir zararı dokunmayan ve hiçbir şekilde ibadete lâyık olmayan varlıklara müstahak kıldıklarından kendi kendilerine zulmetmişlerdir. Öyle ki kendilerini hikmetten uzaklaştırıp hikmet olmayan eylemlere yöneltmişlerdir. Çünkü Allah onları, hikmetin gerektirdiği donanıma sahip kılmıştır. Zulüm bir şeyi lâyık olduğu yerden başka bir yere koymaktır. İnkârcılar da kendilerini lâyık olduğu yerin dışında bir konuma yerleştirmişlerdir. Yüce Allah ise onları hikmetin konulmasını gerektirdiği yere koymuştur.

Kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar. Sanki Allah şöyle buyurdu: Naklî, aklî ve duyusal deliller getirildikten sonra onlar sadece meleklerin Allah Teâlâ'dan bir azap getirmesini bekliyorlar. Çünkü Resûlullah (s.a.) onlara naklî, aklî ve hissî deliller getirmiştir, fakat ona inanmadılar, onu tasdik etmediler. İşte bu sebeple Allah şöyle buyuruyor: "Onlar kendilerini kahreden ve iman etmeye mecbur bırakan (azap inmesi) tarzındaki delillerden başka bir şey beklemiyorlar. O zaman iman edecekler. İşte bu, onlara ineceği belirtilen azaptır. Yahut şöyle buyuruyor: Onlar, iman etmek için ancak imanın fayda vermeyeceği vakti bekliyorlar. Bu vakit de canlarının ellerinden çıkacağı vakittir. Yüce Allah bu sebeple, onların bu vakitteki imanlarının fayda vermeyeceğini haber vermiş, şöyle buyurmuştur: "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır"[93].

---

[93] "Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/85).

فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ
﴿٣٤﴾ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ
شَيْءٍ نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍ كَذٰلِكَ فَعَلَ
الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٣٥﴾

105 **[§]*34-35. "Sonunda yaptıklarının kötülüğü yine kendilerine dokundu ve alay ettikleri şey onları kuşattı. Müşrikler dediler ki: "Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık." Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir."***

Müşrikler dediler ki: "Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık." Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. En'âm sûresinde de **Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar**[94] buyurdu.

Burada da şöyle buyurdu: **Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir.** "Hel" (فَهَلْ) kelimesi görünürde soru edatıdır, fakat ondan kastedilen şudur: Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir. Nitekim müfessirler aynı şeyi söylemişlerdir. Çünkü peygamberlerin, tebliğden başka bir görevi olmadığı hakkında Allah'tan açıklama gelmiştir. Yüce Allah'ın "O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini mi bekliyorlar"[95] meâlindeki beyanı bunun gibidir. Yani ancak kendilerine şunun gelmesini bekliyorlar. Yüce Allah'ın: "İnsan için temenni ettiğinden başkası yoktur"[96] meâlindeki âyet de bunun gibidir. "Em" (أم) kelimesi şüphe edatıdır, burada Allah'ın muradı, insan için temenni ettiğinden başkasının olmadığı ve benzerleridir. Çünkü Allah'ın şu beyanı geçmiştir: "İnsan için çalıştığından

---

94 "Putperestler diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık." Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: "Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz" (el-En'âm, 6/148).

95 en-Nahl, 16/33.

96 en-Necm, 53/24.

başkası yoktur"[97]. Yüce Allah'ın En'âm sûresindeki: "Müşrikler diyecekler ki! Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız"[98].

Bu sözün birkaç türlü açıklaması vardır: Biri, bu sözü alay etmek üzere söylemiş olmalardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "İnsan, "Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?" diyor"[99]. İkincisi: **Eğer Allah dileseydi** yani Allah kendisine ibadet etmemizi, O'ndan
başkasına ibadet etmememizi emretseydi yapardık. [§]Nitekim yüce Allah 106
şöyle buyuruyor: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti" derler"[100]. Üçüncüsü: Onlar şöyle dediler: "Eğer Allah bizim yaptıklarımızdan razı değilse onları yapmak için bizi bırakmaz, belki yok ederdi."

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فٖى كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا
الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ
فَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿٣٦﴾

36. "Andolsun ki biz her ümmete, "Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun" diyen bir elçi gönderdik. Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler. Yeryüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların akıbetinin ne olduğunu görün."

Andolsun ki biz her ümmete bir elçi gönderdik. Yüce Allah elçisine, ümmetine gönderilen ilk peygamber olmadığını, belki her ümmete Allah'ın bir elçi gönderdiğini[101] haber veriyor. Bu, Allah Teâlâ'nın şu beyanı gibidir: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[102]. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'i (s.a.), kendisine isabet eden çirkin davranışlar ve eziyetlere

97 en-Necm, 53/39.

98 el-En'âm, 6/148.

99 Meryem, 19/66.

100 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

101 Allah elçisine haber verdi ki: Sen ümmetine gönderilen ilk değilsin, belki Allah her bir ümmete bir elçi göndermiştir.

102 "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun" (Fâtır, 35/24).

karşı sabrettiriyor. Yani sen ilk defa musibetle karşılaşan kişi değilsin, belki senden önce kardeşlerin oldu, senin başına gelen musibetler onların da başlarına ümmetleri tarafından getirilmiştir. **Andolsun ki biz her ümmete, Allah'a kulluk edin.** Burada bir kelime gizlenmiştir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: Biz her ümmete bir elçi gönderdik ve onlara şöyle dedik: **Allah'a kulluk edin, sahte tanrılardan uzak durun.** Bütün elçilerin kavimlerine gönderilişinde şu husus vardır: Allah'ı birlemek, ibadeti Allah'a tahsis etmek ve Allah'ı bırakıp da putlara tapmamak. Nitekim yüce Allah [peygamberlerin] şöyle söylediklerini bildiriyor: "Ey kavmim! Allah'a ibadet edin, sizin için Allah'tan başka bir ilâh yoktur"[103]. Burada **Tağuttan sakının** meâlindeki söz sizin için Allah'tan başka bir ilâh yoktur" sözü gibidir. İkisi birdir. **Tâğût.** Bazıları demiştir ki: Allah'tan başka ibadet edilen her şeydir. Hasan[-ı Basrî] demiştir ki: Tâğût şeytan olup "Şeytana tapma"[104] anlamındaki cümle ile ibadet ona nispet edilmiştir. Çünkü Allah'tan başkasına ibadet eden, şeytanın emri ile ibadet eder. İşte bu sebeple ibadet şeytana nispet edildi. Bu hususu daha önce de belirtmiştik.

107 **[§]Onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler.** Bazı kimselerin dediği gibi, bu âyet hidâyet kavramıyla Allah'ın insanlara doğru yolu açıklamayı kastetmediğine işaret eder. Çünkü her bir insan için Allah'tan beyan vuku bulmuştur. **Kimileri de saptırılmayı hak ettiler** meâlindeki beyan Mûtezile'nin görüşlerini reddeder. Onlar şöyle dediler: Hidâyet Allah'ın insanlara doğru yolu açıklamasıdır. Fakat burada hidâyet Allah'tan gelen bir açıklama değildir, aksine Allah'ın kuluna sayesinde ikram ettiği ve iman ve itaate muvaffak kıldığı lütuftur. Hidâyeti tercih ettiği için **onlardan kimini Allah doğru yola iletti, kimileri de saptırılmayı hak ettiler.** Yani sapıklığı benimsedikleri ve onu tercih ettikleri için onlar sapıklığı hak ettiler.

Yeryüzünü dolaşın. Hasan[-ı Basrî] **dolaşın** anlamındaki "fesîrû" (فسيروا) sözünün emir niteliğinde olmadığını, belki yüce Allah'ın sanki şöyle buyurmuş olduğunu söylemiştir: Yeryüzünde yürüyüp dolaşsanız yalanlamalarından dolayı peygamberleri yalanlayanların akıbetinin nasıl olduğunu görürdünüz. Bazıları da şöyle dedi: **Dolaşın** demek sanki bu hacılara yönelik bir emirdir. Yani yeryüzünde yürüyüp dolaşın, çünkü siz, yalanlamalarından ötürü yok edilen sizden öncekilerin izlerini göreceksiniz. Hz. Peygamber (s.a.), tarihte gelmiş

---

103 Bu, Nuh, Hûd, Sâlih ve Şuayb'tan (a.s.) her birinin kendi kavmine yaptığı hitaptır (bk. el-A'râf, 7/59, 65, 73, 85).

104 "Babacığım, şeytana tapma, çünkü şeytan Rahmân olan Allah'a isyan etmiştir" (Meryem, 19/44).

geçmiş ümmetlerin haberlerini ve başlarına gelen işleri onlara haber veriyor, onlar da bunu inkâr ediyordu. İşte o zaman şunu ifade buyurdu: **Yeryüzünü dolaşın** sizden öncekilerin bıraktıkları izlere bakın. Bu ifadenin, dolaşmanın kendisi olmayıp belki onların izlerine ve yaptıkları işlere bakıp yorum yapmak ve inen musibetlerin ne için indiği hakkında düşünmek anlamındadır.

اِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰيهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدٖى مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرٖينَ ﴿٣٧﴾

37. "Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah, yoldan çıkardığı kimseyi hidâyete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz."

Sen onların doğru yola yönelmelerine haris olsan da. Ebû Bekir el-Esam demiştir ki: Hz. Peygamber (s.a.) yakınlarının hidâyete ermesini sever ve tutku derecesinde bunu isterdi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sen dilediğini doğru yola iletemezsin"[105] Ebû Bekir sonra şöyle dedi: **Allah sapanlara doğru yolu göstermez.** Yani sapma vaktinde sapmaları sebebiyle Allah onları doğru yola iletmez. Yahut sapıklığı seçme anında onu tercih edenleri, doğru yola eriştirmez. Yahut sapıklığı tercih ettiğini ve sapıklık üzerinde öleceğini bildiği kimseleri hidâyete eriştirmez. Yahut sapıklık yolunda helâk olanları kurtarmaz. [§]Hidâyetin dilde kullanımına dair üç görüş vardır. **Al-** 108
lah, hidâyete erdirmez. Yani Allah saptırdığı kimseyi hidâyete erdirmez. Yani Allah bir kimseyi saptırırsa onu kimse doğru yola eriştiremez; belirttiğimiz gibi sapanları da doğru yola eriştirmez, saptırdığı kimseyi de Allah hidâyete eriştirmez, *-en iyisini Allah bilir-* yahut sapıklığı seçtiği için Allah'ın dünyada saptırdığı kimselere âhirette cennetin yoluna sevketmez, tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Allah kâfir olan toplulukları doğru yola iletmez"[106]; "Allah zâlim toplulukları doğru yola iletmez"[107]. Yani küfür ve zulmü tercih etme anında hidâyete erdirmez yahut sapıklığı ve zulmü tercih ettiğini bildiği kimseleri doğru yola iletmez. Yahut sapıklığı ve şirki tercih edeceğini bildiği kimseleri Allah hidâyete eriştirmez. Yahut benimseme anında sapıklığı benimseyenleri hidâyete eriştirmez. **Onların asla yardımcıları da olmaz.** Bu âyetin yorumu aslında açıktır.

---

105 "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir" (el-Kasas, 28/56).

106 el-Bakara, 2/264.

107 el-Bakara, 2/258.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللّٰهُ مَنْ يَمُوتُ بَلٰى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

38. "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir, fakat insanların çoğu bilmez."

Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler.

Bize şöyle bir soru sorulursa: Kâfirlerin yaptıkları yeminin Kur'ân'da belirtilmesi ve bu yeminin okunan bir âyet yapılmasının hikmeti nedir? Onların yaptıkları bu yemin, Hz. Peygamber (s.a.) ile arkadaşlarının huzurunda olmuştur. Oysa onlar bu yemini biliyorlardı, bu yemin daha önceki peygamberler ve kıssalar gibi değildir. Geçmişte vuku bulan kıssaları görmediği halde Hz. Peygamber bunları Mekkeliler'e olduğu gibi haber vermiştir. Bunda Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvet ve risâletinin ispatı vardır. Bunların Kur'ân'da belirtilip okunan Kur'ân âyetleri yapılmasının hikmet ve faydası, bunun ancak Allah'ın bildirmesi ile bilinmesidir. Onların yaptıkları yeminde sözünü ettiğimiz peygamberliği ispat yoktur, oysa onlar da bunu biliyorlardı, dolayısıyla onu belirtmenin faydası nedir?

Buna şu cevap verilir: Öyle görünüyor ki Allah Azze ve Celle'nin bu yeminden bize bahsetmesi müşriklerin sefihliklerinin büyük, akıllarının az ve Hz. Peygamber'in (s.a.) yumuşak huylu ve hoşgörülü olduğunu, onlardan gelmesi muhtemel eziyet ve çirkin eylemlere karşı tahammül göstermesi ve insanlar içinde sefihlere, bozgunculara ve asi kimselere karşı nasıl davranacağımızı
109 bilmemiz içindir. [§]Ayrıca bu, akılları az ve sefihleri çok olan kavimlerine karşı Allah elçilerinin yaptıkları muameleyi dikkate alarak bizim de böylelerine nasıl davranacağımızı bilelim diyedir. İşte, Allah'ın müşriklerin yeminlerini Kur'ân'da zikretmesinin faydası budur. O kavimlerden çıkan katmerli kâfirler elçilerin getirdikleri mûcizeler ve delillerin etkisini azaltmak için hakkında kafa karıştırma işini üstlenmişlerdir. Bunu yaparken belirtildiği gibi bazan yemin etmek suretiyle bunu gerçekleştirmişler, öyle ki son derece kuvvetlendirdikleri yemin ifadeleri ile Allah'a yemin etmişlerdir, bazan da peygamberlerin getirdikleri mûcizelerin sihir olduğunu iddia etmişlerdir. Büyüye nispet etmek suretiyle, bazan iftira atmakla ve bazan peygamberlerin deli olduklarını ileri

sürmekle bunu yapmışlardır. Yine Hz. Peygamber'e (s.a.) bir beşerin bilgi öğrettiğini bir haber olarak yaymakla bunu yapmışlardır ki bununla peygamberlere uyanların kafalarını karıştırmak istemişlerdir.

[**Ölümden Sonra Dirilmenin Gerekliliği**]

Hem öldükten sonra dirilme akıl, hikmet ve peygamberlerin verdiği haberlerle zorunludur. Çünkü elçilerin haberleri ile onun getirdiği haberlere inananların söyledikleri sözlerden daha doğru bir haber yoktur. Peygamberlerin verdikleri haberler, tasdik ve kabul edilmeye başkalarından daha lâyıktır. Çünkü peygamberlerin, doğru söylediklerine dair mûcizeler ve gerçeği söylemelerine ilişkin delilleri vardır. Ölümden sonra dirilmenin aklî izahına gelince, bu dünyanın sadece yok edilmek için yaratılmış olması hikmetin dışındadır. Çünkü amacı olmayan her iş faydasızdır, abestir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[108] Allah şunu haber vermiştir: Eğer yaratana dönüş olmazsa yaratıkların var edilmesi abestir. Hikmete gelince Allah'ın veli kullarına yaptıkları zulüm sebebiyle zâlimlerden intikam alması, güzel ve iyi işler yapmaları dolayısıyla yaptıklarına karşılık ihsanda bulunması gereklidir. Zulmü sebebiyle eğer zâlimden intikam almak, güzel iş yapanlara, güzel iş yaptıkları için mükâfat vermek üzere diriliş ve öldükten sonraki hayat var olmasaydı taatlara ve güzel işler yapmaya teşvik etmenin ve zâlimleri intikamla tehdit etmenin bir faydası olmazdı. Dolayısıyla ölümden sonra dirilmek, zikrettiğimiz sebeplerden dolayı vaciptir, Allah'ın veli kulları ile Allah'ın düşmanlarını birbirinden ayırmak da vaciptir. Allah bunları dünyada bir arada yaşatmıştır, oysa hikmet açısından bu iki grubun birbirinden ayrılması gereklidir.

[§]En büyük yeminleri. Anlatıldığına göre Arap müşrikleri, sadece 110
önemli büyük işlerde ve kendileri için sıkıntılı olan durumlarda, saygı göstermek ve onu yüceltmek için yemin ederlerdi. Aslında onlar normalde ibadet ettikleri putlara yemin ederlerdi. Allah'a yemin ettiklerinde bu onların en büyük yeminleri olurdu.

Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir. "Belâ" (بَلٰى) sözü onların **Allah'ın ölen birini diriltmeyecek** anlamındaki sözlerini reddetmektir. Bunun üzerine Allah "belâ" (بَلٰى) "öyle değil", Allah diriltir buyurdu. **Allah'ın gerçek bir vâdidir** sözünün vâd mânasına gelmesi muhtemeldir. Yani Allah'ın onları dirilteceğine dair bir vâd olarak. Dolayısıyla Allah'ın vâdettiği

108 "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

şeyi yerine getirmek Allah'ın üstlendiği gerçek bir vâdidir. Yahut diriltmeyi vâdedip onu yerine getirmek üzere bir haktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat insanların çoğu bilmezler. Bu âyetin iki türlü yorumlanması muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Bildikleri ile amel etmedikleri için Allah onların bilmediklerini beyan etmiştir. Yaratılış gayesine uygun olarak yararlanmadıkları için Allah işitme, görme ve diğer duyuların yararını yaratmadığı gibi bu bilgiyi onlarda yaratmamıştır.

İkincisi: Allah gerçek anlamda, onların duyularıyla bilgi sahibi olmadıklarını belirtti. Çünkü onlar, sayesinde bilgiye ulaşacakları mûcizeler, âyetler ve diğer sebepler hakkında düşünmediler ve bu sebeple de bilgi sahibi olmadılar. Sonra onları, bilgisizlikleri sebebiyle mâzur kabul etmedi, çünkü Allah onlara, mûcize, delil ve âyetlere bakıp düşünmek suretiyle bilgiye ulaşacak imkânı vermiştir. Fakat onlar kendilerini başka işlerle meşgul ettiler ve kendileri için bilgi vasıtası yaptığı kaynakları hakkında düşünmediler. İşte bu durum, Allah'ın emir ve yasaklarını bilmeyen kimselerin, delil ve alâmetlerle ulaşma imkânı sağladıktan sonra cezalandırılacağına işaret eder[109]. Emrini terkettiği için böyle bir kimseyi cezalandırmak hikmetin kapsamı dışına çıkmaz. Duyular âleminde emrini bildirmediği halde kölesine emreden birinin kölesini cezalandırması hikmetle bağdaşmaz, çünkü köle ancak bir açıklama ile kendisine neyin emredildiği bilgisine ulaşır, oysa emreden efendiden bir açıklama yapılmamıştır. Bundan dolayı sözü edilen durum gerçekleşmiştir. Görmez misin ki Allah şu beyanıyla onu şiddetle tehdit etti.

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذٖى يَخْتَلِفُونَ فٖيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبٖينَ ﴿٣٩﴾

111 **[§]*39. "Böylece Allah, hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklamayı ve inkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamalarını murat etmiştir."***

Bu âyette geçen **Kâfir olanların bilmeleri için** anlamındaki beyanın şu şekilde tevil edilmesi mümkündür: Yani inkârcıların ileri gelenlerine uyanlar, reislerinin yalancı olduklarını bilmeleri için. Aksi takdirde yöneticiler tâbileri

---

109 Bu Allah'ın şu âyetine işaret etmektedir: "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır" (el-A'râf, 7/179).

nezdinde yalancı olurlar. Yahut bunu söylemiş olması, âhiretin kendilerine ait olduğunu iddia etmelerinden dolayıdır. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "…ona bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: "Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum"[110]. Allah onlardan hikâye ederek naklettiği bu sözlere **inkâr edenlerin,** âhiretin kendilerine ait olduğu iddialarında **yalancı olduklarını kendilerinin anlamaları için** diye cevap vermiştir.

Hakkında ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklamak için. Bazıları şöyle demiştir: Onlar sadece ölümden sonra dirilme konusunda ihtilafa düştüler. Onların bir kısmı dirilişi tasdik ettiler, bir kısmı da yalanladılar. Allah, bunu onlara açıkla diye buyuruyor: **İhtilaf ettikleri şey.** Yani dinde ve mezhep konusunda ihtilaf ediyorlar. Bir din ve mezhep iddiasında bulunan herkes, başkalarını da bu din ve mezhebe çağırınca, bunlar içinde hak olanı hak olmayandan, doğru söyleyeni yalan söyleyenden ayırt eder. **İnkâr edenlerin, yalancı olduklarını kendilerinin anlamaları için.** Bu âyet onların dirilişe inanmama ve onu inkâr etmelerinin yanlışlığını anlamaları anlamına gelmesi ihtimali vardır. Yahut Allah resûlünü yahut Allah'ın birliğini inkâr etmelerinin yanlışlığını bilmeleri anlamına gelmesi mümkündür.

Onlar yalancı olmuşlardır. Bu, inkâr ettikleri hususları inkâr etmekte yalancıdırlar demektir. Bu durum onlar için âhirette ortaya çıkacaktır.

اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَٓا اَرَدْنَاهُ اَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

40. "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir."

Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir. Allah Teâlâ emrinin süratle gerçekleştiğini, işlerin onun için göz açıp kapayacak kadar süreden daha kısa zamanda vuku bulduğunu haber veriyor. Bu yorumda şuna işaret vardır. "Yaratmak fiili" ve "yaratılan" aynı şey değildir. Çünkü "ol" anlamındaki "kün" emri ile bir şeyin yaratılması anlatılmıştır. "Fe yekûn" (فَيَكُونُ) sözü ile de yaratılan (mükevven) ifade edilmiştir. Bunun gibi, "innemâ kavlünâ li-şey'in" (اِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ) cümlesindeki "şey" (شئ) kelimesi de şeyin yaratılmasından kinâye kılınmıştır. Dolayısıyla "şey" sözü ona yönelik sözün vaki

110 "Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: "Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum, ama dönüp Rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim" (Fussılet, 41/50).

112 olması ve tekvinden kinâye yapılmıştır. [§]Böylece tekvinin mükevvenden başka bir şey olduğu ortaya çıkmıştır. Sonra şu ihtimaller söz konusudur: Tekvin ya sonsuza varacak şekilde başka bir tekvinle var olur (teselsül) ya da başka bir tekvin olmadan var olur. Biz daha önce her ikisinin de yanlış olduğunu açıklamıştık. Meselenin aslı bu iki alternatiften oluşur[111]. Böylece ortaya çıktı ki, Allah Teâlâ ezelde tekvin sıfatı ile nitelenmiştir, yani tekvin ezelî bir sıfattır. *Başarıya ulaştırmak yalnız Allah'a aittir.*

İkincisi: Kesbi (fiili) yapana kâsib denir. Kim hangi fiili yaparsa o fiile ait isim ona tahsis edilir. Eğer söz konusu olan yaratıkların bütün fiilleri ise yaratıklar bununla isimlendirilir; ölü, hareketli, hareketsiz, pis, temiz, küçük, büyük olan gibi. Allah bunlardan münezzeh olunca o yaratan, öldüren, dirilten, hareket ettiren, durduran, toplayan, ayıran diye isimlendirilir. Böylece ortaya çıkmıştır ki, Allah'ın fiili yaptığı işten (mefûl) ayrıdır. Zatıyla doğrudan nesneleri yaratır, başka bir vasıta ile değil. *Başarıya ulaştırmak yalnız Allah'a aittir.*

وَالَّذٖينَ هَاجَرُوا فِى اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِى الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41. "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!"

Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenler. Hicret edenlere müşriklerin zulmü birkaç şekilde idi: Bir kısmı ülkesinden çıkarılıp beldesinden uzaklaştırılmıştır. Nitekim yüce Allah bu hususu şöyle ifade buyurmuştur: "Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir"[112]. Onların bir kısmı da hicret etmeleri engellenmek suretiyle zulme uğradılar, bir kısmı ise müslüman olduğunu açıklayıp müslümanca yaşaması engellenmek ve türlü eziyetlere mâruz kalmakla zulme mâruz kalmıştır. Mâruz kaldıkları eziyet

111 Yani tekvinin başka bir tekvin ile olması yahut tekvinsiz olması. Bunlar tekvinin iki yönü olup bu meselede ihtilaf söz konusudur.

112 "Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir" (el-Mümtehine, 60/9).

ve zulüm türleri, müslüman olduklarını açıklamaları ve Resûlullah'ın daveti-ni kabul edip O'na tabî olmalarından ötürüdür. Sonra Allah onlara güzel bir vâdde bulunarak şöyle buyurmuştur: **Yerleştireceğiz.** Denildi ki, onlara elbette vereceğiz ve yine denildi ki elbette onları rızıklandıracağız, bu iki yorum da birdir. (فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً) **Dünyada güzel şekilde.** Dünyada hasene zilletten sonra izzet, darlıktan sonra genişlik, kuvvet, yardım ve kahredildikten ve düşmanın elinde mağlup olduktan sonra galip gelmek, zilletten sonra şan ve şeref sahibi olmak anlamlarına gelmesi ihtimali vardır. İşte bunlar Allah'ın dünyada onlara verdiği güzelliktir. Muhacirlik karşılıklı olarak alakayı kesmektir. Sanki Allah şöyle buyuruyor: Akrabaları ile, malları ile, kazançları ile ve ülkeleri ile ilgiyi
kesenler… [§]İşte Allah akraba ve yakınlara karşılık olmak üzere onlara yeni 113
dostlar, kardeşler ve mallarına karşılık başka mallar verdi; bunun gibi evler verdi, Mekke'de geride bıraktıkları her şeyi verdi, bunların hepsinin yerine karşılığını verdi.

Âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler! Bunun anlamı muhtemelen şöyledir: Allah'ın muhacirleri Medine'de konaklatma, onları burada aziz edip şanlarını yükseltme, emir sahibi yapıp yardım etme gibi lütuflarda bulunmasını, kâfirlerin hasedinden dolayı belirtmiştir. Kâfirler bundan dolayı müminlere haset ettiler. İşte o zaman Allah **Âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır** buyurdu. **Keşke bilseler.** Yani keşke âhirette onlara vâdettiklerini bilseler demektir. **Âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!** Bu beyanla kastedilenlerin muhacirler olma ihtimali de vardır. Yüklendikleri eziyetler ve mâruz kaldıkları zulüm onlara hafif gelir, basit gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذ۪ينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

42. "Onlar güçlüklere katlanan, Rab'lerine güvenen kimselerdir."

Onlar güçlüklere katlanan, Rab'lerine güvenen kimselerdir. Hasan-ı Basrî demiştir ki: Yani âhirette Allah'ın kendilerine yaptığı vâdleri yerine getireceğine güvenirler, Allah bunu yerine getirecektir. **Sabredenler.** Yani Allah'ın emrine sabredenler yahut hicrete ve mallarından ve yurtlarından uzaklaşıp onlardan ayrılmaya karşı sabredenler.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالاً نُوحٖٓى اِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُٓوا اَهْلَ الذِّكْرِ
اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَۙ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِۜ وَاَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الذِّكْرَ
لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

43-44. "Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun. O peygamberleri apaçık delillerle ve kutsal metinlerle gönderdik. İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) ***düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik."***

Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. *En doğrusunu Allah bilir ya,* müfessirlerin söylediklerine göre bu, kâfirlerin yaptıkları bir işin ardından vuku buluyor. Onlar şöyle dediler: "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[113] dediler. Yine: "Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?"[114] dediler. Buna karşılık yüce Allah onlara şu cevabı verdi: **Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik.** Yani biz kadınlardan peygamber göndermedik, peygamberler erkek olup hem erkeklere hem de kadınlara gönderilmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

114 **[§]Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun.** Bazıları şunu söylemiştir: Bu söz soru sorma emrini içermez. Fakat eğer bilenlere sorarsanız, bundan önce insanlara kendi türleri dışındaki bir türden peygamber gönderilmediğini onlar size haber verirler. Bazıları da şöyle demiştir: Bu beyan soru sorma mahiyetinde bir emirdir. Yani bilgi sahiplerine sorun ve onları taklit edin. Eğer mutlaka taklit etmeniz gerekli ise bilenlere sorun ve onları taklit edin, babalarınızı ve kitabı bilmeyenleri taklit etmeyin, fakat bilgi sahiplerini taklit edin.

---

113 "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

114 "Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, 'Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?' diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar" (el-Furkān, 25/21).

Bazıları **bilgi sahibi olanlara sorun** meâlindeki beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Eğer apaçık delilleri ve kanıtları bilmiyorsanız onları taklit edin. Bu beyanın şu anlama gelmesi de muhtemeldir: **Eğer delilleri ve peygamberlerin getirdikleri kitapları bilmiyorsanız** peygamberlerin delillerle ve kitaplarla sadece insanlardan gönderildiğini haber versinler. Dolayısıyla bazı müfessirlerin belirttiği gibi takdim ile olur: "Senden önce biz sadece kendilerine vahiyler ilettiğimiz erkekleri deliller ve kitaplarla gönderdik." Yine **bilgi sahibi olanlara sorun** meâlindeki cümlenin şöyle yorumlanmaya ihtimali vardır: Yani Ehl-i Kitap'tan şeref sahibi değerli kimselere sorun ki size delilleri ve kitapları açıklasınlar. Çünkü onlar bilgileri gizlemekten ve yalan konuşmaktan hoşlanmazlar. Eğer bilgi sahipleri bütün Ehl-i Kitap olanlar olursa, kastedilen şey elçilerin beşerden ve erkeklerden olduğunu sormaktır. Çünkü onlar bunu biliyorlar.

Sana da uyarıcı kitabı indirdik. Denildi ki: İndirilen mesajları insanlara açıklaman için sana Kur'ân'ı gönderdik. **İnsanlara açıklaman** meâlindeki cümlenin şu anlama gelmesi muhtemeldir: Gayb haberlerini ve onların gıyabında olan hususları, Allah'ın kulları üzerindeki hakları, insanların birbiri üzerindeki haklarını açıklaman, yaptıkları her şeyi açıklaman, sakınacakları eylemleri, helâl ve haramları açıklaman için.

(Ola ki üzerinde) düşünürler. Bu konuda düşünürler. **İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için sana da uyarıcı kitabı indirdik.** Bu âyet şöyle de yorumlanabilir: Kitaplarında tahrif ettikleri, değiştirdikleri hususları açıklaman için sana Kitab'ı indirdik, dolayısıyla bunda senin peygamberliğinin delili ve işareti vardır. Yahut şöyle yorumlanabilir: Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen onlara indirilen gibidir. Çünkü yüce Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.), onlara indirilen vahiyleri açıklıyor olduğunu belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَاَمِنَ الَّذٖينَ مَكَرُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَخْسِفَ اللّٰهُ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ
يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾

[§]*45. "Şimdi şu kötülükleri planlayanlar, Allah'ın onları yerin dibine* **115**
geçirmeyeceğinden veya hiç bilemeyecekleri bir yerden kendilerine azabın gelmeyeceğinden emin mi oldular."

Şimdi şu kötülükleri planlayanlar, Allah'ın onları yerin dibine geçirmeyeceğinden emin mi oldular. "Efe emine" (اَفَاَمِنَ) cümlesini daha önce belirttik. Buna göre buradaki elif soru edatıdır, ancak şu var ki bu sorunun Allah'tan olması ihtimali yoktur, belki bu ifade cevap niteliğindedir. Hem bu soru edatlı ifade iki anlama gelir: Birincisi, onların, Allah'ın tuzağından emin olduklarıdır. İkincisi, nehyetmek anlamındadır, yani emin olmasınlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ansızın gelen Allah'ın azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz"[115]. Belirttiğimiz şekilde bu, onların Allah'ın tuzağından emin olduklarını haber vermek tarzında yorumlanma ihtimali vardır. Emin olmasınlar tarzında bir eylemi yasaklama anlamına da ihtimali vardır. Sonra Allah, kendi tuzağından sadece hüsrandakilerin emin olacaklarını haber vermiştir. Yani ancak kâfirler emin olabilirler. Çünkü onlar peygamberlerin yaptıkları azap tehdidi konusunda onları yalanladılar. Yahut Allah'ı bilmedikleri ve haklarını, nimet ve azabını tanımadıkları için bundan emin oldular.

Kötülükleri planlayanlar. Bazıları demiştir ki: Onların kötülükleri planlamaları, Resûlullah'a (s.a.) ve ashabına kurdukları tuzaklardır, öyle ki bu tuzaklara yakalansalardı onları kötü duruma düşürecek ve düşmanlarına karşı galip gelemeyeceklerdi. Bazıları da şöyle demiştir: Onların kötülük planı kurmaları, yaptıkları işlerdir. Bunların hepsi onlardan vaki olmuştu; Resûlullah (s.a.) ve ashabına karşı planlar yapmışlar, müslümanlar aleyhine, düşmanlarına yardım etmişlerdi ve kötü işler yapmışlardı.

Allah'ın onları yerin dibine geçirmeyeceği. Yani onlar kötülükleri planlayınca Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirmesinden yahut onları bilemeyecekleri bir yerden kendileri için güven yahut korkunun olmadığı bir durumda azabın kendilerini yakalamayacağından emin oldular.

اَوْ يَاْخُذَهُمْ فِى تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ اَوْ يَاْخُذَهُمْ عَلٰى
تَخَوُّفٍ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

46-47. "Ya da onlar işe güce dalmışken Allah'ın kendilerini kıskıvrak yakalamayacağından emin mi oldular? Onların bunu engelleme güçleri de yoktur. Yoksa Allah'ın içlerine felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağına dair bir güvenceleri mi var? Ama sizin Rabb'iniz kuşkusuz çok şefkatli, çok merhametlidir."

115 el-A'râf, 7/99.

Onlar işe güce dalmışken kendilerini kıskıvrak yakalamayacağı. Bu beyan hakkında şöyle denildi: Yolculuklarında ve ticaretlerinde yakalamamak demektir. Çünkü insanlar güven durumunda olunca yolculuk ve ticaret yaparlar. **Felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağı.** [§]Bazıları 116
demiştir ki bu cümle, azarlamak ve kötülemek üzere sevkedilmiştir. Bazıları da malların ve diğer varlıkların noksanlaştırılmasını anlatmak üzere ifade edilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[116] **Felâket korkusu salarak kendilerini cezalandırmayacağı** meâlindeki beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Köy köy, belde belde korku salarak yakınlarına kadar gelmesi, sonra onları yakalamasıdır. Ne zaman bir köye azap edilse kendilerini bu azap korkusu yakalar, işte bu, korku salarak cezalandırmaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir"[117]. Allah felâketin ülkelerinin yakınına ineceği tehdidinde bulundu. Kendi bölgelerine felâket ininceye kadar Allah onları korkutuyordu. İşte bu, korku ile yakalamaktır. Allah bu beyanda, her halde, ne güven ve ne de korkunun olmadığı halde azabının inmesinden, cezalandırmasından -yani güven ve korkudan her biri diğerine galip gelmediği durumda- işe güce dalma ve ihtiyaç durumunda emin iken de, korkma durumunda iken de azabından emin olunmaması gerektiğini bildiriyor. **Sizin Rabb'iniz kuşkusuz çok şefkatli, çok merhametlidir.** Çünkü sizin kökünüzü kazımamış, Allah'a yaptığınız iftira, elçilerini yalanlama, döneminde mûcizelerine ve hüccetlerine karşı kibirlenme ve inatlaşmanız sebebiyle sizi cezalandırmamıştır. Fakat mühlet vererek cezanızı ertelemiştir. Yahut tövbe edip yaptığınız günahlardan dönünce, Allah çok şefkatli çok merhametlidir; size acır, o yaptığınız günahları örter.

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا خَلَقَ اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَم۪ينِ
وَالشَّمَٓائِلِ سُجَّدًا لِلّٰهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ

116 "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!" (el-Bakara, 2/155).

117 "Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir. Allah, vâdinden asla dönmez…" (er-Ra'd, 13/31).

48. "Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır."

Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, Allah bu sözü, her şeyin Allah'a secde edip boyun eğdiği kendilerince bilinmiş ve ortaya çıkmış bir kavme söylemiştir. Bu sözü onlara bir sitem olmak üzere söylemiştir: Yani siz kendilerine akıl verilmeyen, anlama ve işitme duyusu bulunmayan her nesnenin, Allah'a boyun eğip onu tesbih ettiğini biliyorsunuz da size akıl, anlama ve diğer yetenekler verildiği halde ona boyun eğmiyorsunuz. İkincisi
117 emir niteliğindedir. [§]Yani bilin ki Allah'ın yarattığı her şey ona secde eder, boyun eğer. Oysa Allah onlara deliller getirdi, eğer düşünselerdi bunların hepsinin Allah'a boyun eğip onu tesbih ettiğini muhakkak bilirlerdi. Aksi takdirde **Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmektedir** meâlindeki ilâhî beyanın zâhirine göre şöyle demeleri gerekirdi: Müfessirlerin söylediklerine göre, eğer hitap Mekkeliler'e olsaydı, bunun "Görmedik" şeklinde olması gerekirdi. Fakat belirttiğimiz bu iki yoruma göre âyete anlam verilir. **Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı?** Bu beyanı Allah'ın şu anlamda belirttiği anlaşılıyor gibidir: Müslümanlar o kâfirlerin taptıkları putlardan ve Allah hakkında söyledikleri büyük günah olan sözleri söylemelerinden ürkünce bundan dolayı yüce Allah **Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı?** buyurdu.

Onların gölgeleri sağa ve sola dönmektedir. Bazıları şöyle demiştir: "Zılâl"den (ظِلَالُ) maksat o şeyin kendisidir. "Zılâl" (ظِلَالُ) şahıstan kinâyedir. Nitekim: "Falancının gölgesini gördüm." denilir. Yani şahsını gördüm demektir. Bazıları da "zılâl" (ظِلَالُ) kelimesinden gölgenin kendisini kasteddiğini söylemiştir. Fakat onun boyun eğmesi ve secde etmesi güneş ve aydan dolayı olur[118]. "Zıl" (ظِلُّ) kelimesini şahıstan kinâye yapanların yorumuna göre gölge, her nefsi boyun eğen ve secde eden duruma getirir. Sonra cansız nesnelerin boyun eğip secde etmesinin mânası şu ilâhî beyanlardaki gibidir: "Gölgeleri sağa ve sola dönmektedir".

"Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik"[119]; "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. "Ey dağlar! Onunla birlikte tes-

---

118 "Yani gölgenin boyun eğmesi Allah'a olur ve bu durum güneş ve ay sebebiyle meydana gelir.

119 Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik" (Sâd, 38/18).

bih edin. Ey kuşlar! Siz de!" dedik ve onun için demiri yumuşattık"[120]; "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîm'dir, bağışlayıcıdır"[121]; "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[122] Bu ve benzeri âyetlerin birkaç şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi: Azîz ve Celîl olan Allah'ın, kendi lütfu ile bu eşyanın bilinmeyen mahiyetinde Allah'a secde etme ve ona boyun eğmeyi öğrenme mânasını koymasıdır. O Allah'ın emri ile isabet ettiği yere rüzgârın tatlı tatlı esmesinden bahsetmesi gibidir[123]. [§]Allah, rüzgârın kendi **118**
emri ile estiğini haber vermiştir. Bu durum rüzgârın Allah'ın emrini bildiğine işaret eder. Allah Teâlâ yine şöyle buyurdu: "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. Yüce Allah şöyle buyurur: "Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu." derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz"[124]. Bu âyette, her şeyin (kıyâmette) şahitlik yapıp konuşacağını haber vermiştir. Eğer bu eşya anlamayacak, hitabı bilmeyecek olsa, ölü bile olsa muhatap yapılmazdı. Buna göre eşyanın tesbih etmesi de böyledir. Dolayısıyla yüce Allah'ın bu cansız varlıkların bilinmeyenleri mahiyetlerinde secde ve tesbih etmeyi bilecek ve anlayacak kabiliyeti koyması mümkündür.

İkincisi: Bu cansız varlıkların secde etmesi ve boyun eğmesi, kendileri bilip anlamasa da Allah'ın bunları tesbihe âmâde kılması ile gerçekleşir, ancak Allah onların yaratılışlarını böyle düzenlemiştir.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ bu eşyanın yaratılışını, kendi birliğine ve ilâhlığına işaret edici ve şahit kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* eşyanın secde etmesi ve boyun eğmesinin mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

120 "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. 'Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık" (Sebe', 34/10).

121 "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîm'dir, bağışlayandır" (el-İsrâ, 17/44).

122 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!" (Meryem, 19/90-91).

123 Yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor: "Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı onun buyruğuna verdik" (Sâd, 38/36).

124 Fussılet, 41/20-21.

Allah'a secde edip yere kapandıkları halde. Yani zelil ve alçalmış oldukları halde.

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مِنْ دَٓابَّةٍ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Göklerdekiler, yerdeki canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler."

En doğrusunu Allah bilir ya, Allah bize şunu hatırlatıyor: Yaratıkların en yücesi, en bilgilisi olan melekler Allah'a secde ederler, yaratıkların en kuvvetlileri, en katı varlıkları olan dağlar, gökler ve yer Allah'a secde eder; yine yaratıkların en sefih ve en cahilleri olan dört ayaklı hayvanlar ve diğerleri de ona secde ederek boyun eğerler. Oysa siz ona secde etmeyi ve boyun eğmeyi reddettiniz; büyüklenerek ibadet etmediniz. Şu sözünü ettiklerin ise Allah'tan başkasına secde etmiyorlar. Allah Teâlâ, bu inkârcıların kendisine secde etmekten, O'na boyun eğmekten yüz çevirmeleri ve O'na karşı büyüklük taslamalarından dolayı sefih olduklarını haber veriyor.

يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

119 **[§]*50. "Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rab'lerinden korkar, kendilerine buyurulanı yerine getirirler."***

Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rab'lerinden korkarlar. Bazıları şunu söylemiştir: Meleklerle peygamberlerin korkusu, Allah'ın heybetinden ve celâlinden korkması olup, O'nun azabından bir bölümünün başlarına inmesi korkusu değildir. Diğer insanların korkusu, kendilerine zarar verecek bir azabın başlarına inmesinden korkmaktır. Bunun gibi insanların ümit edip arzu duymaları da böyledir. Ümit ve arzu kendilerine ulaşacak olan faydayı ummaktır. Meleklerin ve peygamberlerin ümit ve arzusu, Allah'ın rızasını ummaktır; kendilerine ulaşacak bir menfaati ummak değildir.

Bazıları **korkarlar** anlamındaki "yehâfûne" (يخافون) kelimesine azap ve intikam korkusu anlamı vermiştir. Çünkü insanlar sınanıyorlar, sınanan herkes Allah'ın azap ve cezasından korkar. Görmez misin ki Allah onları nasıl şiddetli tehditlerle tehdit etmiş, şöyle buyurmuştur: "Onlardan her kim, ben Allah dı-

şında bir ilâhım derse…"[125] buyurmuş; İbrahim (a.s.) da şöyle demiştir: "Beni ve oğullarımı, putlara tapmaktan uzak tut"[126] demiştir. İbrahim (a.s.) putlara ibadet etmekten korktu. Bundan kim korkarsa, Allah'ın tehdidinden ve azabından da korkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüceler yücesi Rab'lerinden korkarlar. Üst, alt ve benzeri yönler mekânlar ve meclisler için kullanılır, bunlarda üstünlük, şeref ve mertebe mânası yoktur. Çünkü meclis ve mekân olarak "şu şunun üstündedir" dediğimiz nesne veya kişinin, altta ve daha aşağıda olması mümkündür. Ötekinin üstünde olmakla üstünlük ve şerefi artmaz. Bunun gibi, altta olmakla zillet ve alçaklık olmaz. Bu durum, "fevk" (فَوْقِ) kelimesinden mekânın üstü yahut altı anlaşılmadığını gösterir. Çünkü dağlara ve yüksek yerlere çıkanlar, yücelik ve azametle vasıflandırılmazlar. Falanca Irak'ın yöneticisidir yahut Horasan'ın yöneticisidir denildiği zaman bu ifadede o kişiyi yüceltme vardır. Çünkü bunu söyleyen onu kudret ve güç ile, sulta ile, o bölgelerde emir ve iradesinin geçerliliği ile beraber
anmıştır. [§]Bu beyanın, Allah, kulların gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi 120
bilir ve yaptıkları bütün işleri bilir mânasına da ihtimali vardır. Buna göre üst anlamına gelen "fevk" (فَوْقِ) kelimesinin tevil edilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerine buyurulanı yerine getirirler. Azîz ve Celîl olan Allah, kendisine itaat etmeleri ve boyun eğmelerinin üstünlüğü ile onları nitelemiştir, tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[127]; "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine emrettiklerine karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[128].

---

125 "Böyle iken (bazıları) 'Rahmân evlat edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis o evlat dedikleri lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır. O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler. Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler! Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız" (el-Enbiyâ, 21/26-29).

126 "İbrahim şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!'" (İbrâhim, 14/35).

127 el-Enbiyâ, 21/20.

128 et-Tahrîm, 66/6.

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوٓا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَاِيَّايَ
فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾

51. "Allah buyurdu ki: "İki tanrı edinmeyin, Tanrı bir tektir. Şu halde yalnız benden korkun."

Allah buyurdu ki: İki tanrı edinmeyin, Tanrı bir tektir. Buna muhatap olanların kimler olduğunu bilmiyoruz. Eğer bu hitabın muhatapları Mekke halkı ise, onlar "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"[129] meâlindeki âyete göre zaten Allah'tan başka ilâh edinmişlerdi. Ancak Senevîler'le zındıklar bununla muhatap olabilirler. Çünkü Senevîler Allah'ın iki tane olduğunu söylüyorlar. Bu hitaba muhatap olanların Mekke halkı olma ihtimali vardır. Onlar her ne kadar birçok ilâh edinmişlerse de gerçekte iki ilâha tapıyorlardı. Çünkü o putlara şeytanın emri ile itaat ederek tapıyorlardı, dolayısıyla ibadetleri şeytana nispet edilmiştir. Çünkü onlar şeytanın emriyle bu ibadeti yapıyorlardı. Görmüyor musun ki İbrahim (a.s.) babasına şöyle demişti: "Babacığım! Şeytana tapma"[130]. Her ne kadar görünürde şeytana tapmıyor olsa da, o putlara şeytanın emri ile ibadet ettikleri için Allah putlara ibadeti ona nispet etmiştir. Yahut "iki ilâh"tan söz etmekle kastedilenin, sadece bir ilâha yapılan ilâvedir. O zaman Allah sanki şöyle buyurmuş olur: "Bir ilâhtan çok ilâh edinmeyin ve onlara tapmayın."

121 **[§]Yalnız benden korkun.** Yani benden korkun, ibadet etmekte olduğunuz putlardan korkmayın, çünkü siz eğer onlara ibadet etmeyi terkederseniz onlar size bir zarar veremezler.

وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدّ۪ينُ وَاصِبًا اَفَغَيْرَ اللّٰهِ
تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, itaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?"

---

129 "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/5).

130 "Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân'ın buyruğuna uymamıştır" (Meryem, 19/44).

Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Yani göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, oysaki siz O'na boyun eğmiyorsunuz. Yahut göklerde ve yerde bulunan her şey; kölesi, cariyesiyle herkes O'na ibadet ettiler; siz nasıl oluyor da ilâh ve Rab oluşunda Allah'ın kullarını O'na ortak koştunuz.

İtaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Bazıları "vâsıben" (وَاصِبًا) kelimesine daimî olarak anlamı vermiştir. Çünkü diğer dinlerin hapsi bâtıldır, yok olup gider, O'nun dini ise her iki dünyada kalıcı olur. **İtaat da daima ve yalnız O'na yapılır.** Bazıları bu beyan hakkında şunu söylemiştir: Yani ihlâslı olarak. "Vâsıben" (وَاصِبًا) kelimesi "vasab"dan (وصب) alınmıştır. Vasab ise (وصب) daim olan ağrı ve sıkıntı demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Yani Allah'ın dini vardır, ona ancak gayretle ve sıkıntı çekerek ulaşılır. Dini sadece Allah'a tahsis etmek için gayret edin ve sıkıntı çekin. Bu yorum "vâsıben" (وَاصِبًا) kelimesinin mânasıdır, o da ihlâsla demektir.

Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz? Yani Allah'tan başkasına muhalefet etmekten mi korkuyorsunuz? Yani korkmayın, fakat Allah'a muhalif olmaktan korkun, başkasına muhalefet etmekten korkmayın. Yahut şöyle buyuruyor: Allah'tan başkasından korkmayın, Allah dışındaki varlıklardan sakınmayın, fakat Allah'tan sakının, Allah'ın azabından sakının.

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ اِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَاِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ
﴿٥٣﴾ ثُمَّ اِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنْكُمْ اِذَا فَر۪يقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ
يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾

53-54. "Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na yalvarırsınız. Allah sizi sıkıntıdan kurtardığında içinizden bazıları, gariptir ki, hemen Rab'lerine ortak koşarlar."

Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na yalvarırsınız. Yani tazarruda bulunursunuz. Allah Teâlâ onların sefihliğinden ve akıllarının azlığından haber veriyor, öyle ki onlar göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'a ait olduğunu, hepsinin O'nun mülkü olduğunu, ellerindeki nimetlerin de Allah'tan olduğunu, başlarına gelen belâ ve şiddeti kaldıracak ve kendilerini bundan koruyacak olanın Allah olduğunu biliyorlar. [§]Sonra onlar bu nimetleri inkâr ediyorlar, bolluk ve genişlik 122

zamanında nimeti verene yapılması gereken şükrü başkasına yöneltiyorlar, şiddet ve belâ geldiği zaman da ona inanıyorlar. Allah şöyle buyuruyor: O nimetleri size veren benim, belâ ve şiddeti sizden kaldıracak olan benim, yoksa ibadet etmekte olduğunuz putlar değildir, genişlik ve bolluk vaktinde beni nasıl inkâr ettiniz de darlık ve sıkıntı vaktinde bana inandınız. Onlar bir vakitte dini Allah'a tahsis ediyorlar, başka bir vakitte ona şirk koşuyorlardı. İşte bu sebeple Allah "ve lehu'd-dînu vâsıben" (وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا) beyanı ile "Daima dini bana tahsis edin, bir vakitte iman edip başka bir vakitte imanı terketmeyin" buyuruyor. Bunun gibi, onların âdetleri şu idi: Bolluk ve genişlik halinde Rab'lerini inkâr ederler, belâ ve şiddet halinde ise iman ederlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[131].

Onlara karşı müslümanlara cihat ve savaşın farz olması bu mânadan dolayı olma ihtimali vardır. Çünkü korku ve şiddet vaktinde iman etmek, onların âdetindendi. Bu sebeple Allah müminlere, müşriklere kaşı savaşmayı farz kıldı ki, iman etmeye mecbur olsunlar ve imanda devam etsinler. Onlara karşı savaşmak farz olduğundan beri müslümanlar çoğaldı ve insanlar grup grup İslâm'a girdiler. Oysaki bundan önce İslâm'a teker teker giriyorlardı. Bunda Hz. Muhammed'in (a.s.) elçiliğinin ispatına işaret eden delil vardır. Çünkü Allah şöyle dedi: **Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır.** Allah sadece, onların bildiğini ve onların nezdinde bilinen "Bunların hepsinin Allah'tan" olduğunu haber verdi ki Hz. Peygamber (s.a.) bunu Allah'ın vahyetmesi sayesinde bilmiştir.

Elinizde nimet olarak ne varsa Allah'tandır. Sonra başınıza bir sıkıntı geldiğinde O'na yalvarırsınız. Yani Allah'a yakarırsınız. Bu müminler için aynı zamanda bir öğüttür. Çünkü onlardan birçoğu ancak sıkıntı ve belâ ken-
123 dilerine isabet edince Allah'a yakarırlar. [§]Fakat belâ ve sıkıntı kaldırılınca o yakarmayı bırakırlar ve Rab'lerini unuturlar.

لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْۜ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Kendilerine verdiklerimize karşı nankörlük etmek için (böyle yaparlar)***. Yiyip için bakalım, ama yakında anlayacaksınız!"***

---

131 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

Kendilerine verdiklerimize karşı nankörlük etmek için. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, Allah'ın verdiklerini ve ihsan ettiği nimetleri, Allah'ı inkâr etmeye vasıta yapmaları. İkincisi, putlara ibadet etmeleri ve şükrü Allah'tan başkasına çevirmeleri sebebiyle onlar Allah'ı inkâr ediyorlar. Allah'ın, onların sefihliğinden haber vermesinin başka bir açıdan olma ihtimali vardır. O da şudur: Onlar, insanlar içinde sadece iki kimseden birine itaat edilip boyun eğildiğini görmüşlerdir. Biri belâyı kendilerinden uzaklaştıran, diğeri kendilerine fayda veren komşu. Taptıkları putların belâyı defetme ve menfaat celbetme durumları yoktur. O halde bunlara niçin tapıyorlar? Ebû Bekir el-Esam **Kendilerine verdiklerimize karşı nankörlük etmek için** meâlindeki beyan hakkında: Yani Kur'ân'ı inkâr etmeleri için diye yorum yapmıştır. **Yiyip için bakalım, ama yakında anlayacaksınız!** Bu Allah tarafından onlara bir tehdittir, şöyle buyuruyor: Yakında nimetlerini inkâr etmek ve şükrü ondan başkasına çevirmekten dolayı sizin başınıza gelecek olanı bileceksiniz. Allah onları helâk edeceğini haber vermiştir.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ
عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Onlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden, bilmedikleri şeylere de bir pay ayırırlar. Allah'a yemin olsun ki böyle kendi uydurduğunuz putlardan dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz."

"Ve yecʿalûne" (وَيَجْعَلُونَ) yani söylerler. **Kendilerine rızık olarak verdiklerimizden bilmedikleri şeyler**[132]. Allah'ın kendilerine verdiği deve, ekin ve benzeri nimetler. Bazıları demiştir ki tapmakta oldukları putlar için, rızık olarak kendilerine verdiğimiz hayvan, ekin ve Allah'ın verdiği diğer nimetlerden onlara ayırırlar, oysa o putlar kendileri için bir pay olduğunu bilmezler[133]. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara) dediler"[134]. Allah'ın verdiği nimetleri kendilerine haram kıldılar ve onları

---

132 Bazıları demiştir ki: Taptıkları putlar ve vesenler için verdiğimiz rızıklardan bir pay ayırırlar.

133 Bazıları demiştir ki: Taptıkları putlar ve vesenler için, hayvanlar, ekin ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeyleri putlara ve vesenlere ayırırlar.

134 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-Enʿâm, 6/136).

ilâhlarına tahsis ettiler. **Bilmedikleri şeylere de bir pay ayırırlar** meâlindeki beyandan kastedilenin şeytan olması ihtimali vardır. Yani putlar için ayırdık-
124 ları nimetler gerçekte şeytana ayrılmıştır. [§]Çünkü bunu onlara emreden ve onları buna davet eden şeytandır. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi "Babacığım! Şeytana tapma"[135]. Hiç kimse şeytana ibadet etme kastı ile bunu yapmaz, fakat onlar putlara tapınca sanki şeytana tapmış gibi oldular. Çünkü bunu onlara emreden şeytandır; onları putlara ibadete çağıran da odur. Buna göre, putlara yaptıkları ibadet, belirttiğimiz sebeplerle şeytana yapılmıştır. Fakat onlar şeytanın bu işlerde payı olduğunu bilmezler.

Bilmedikleri şeylere de bir pay ayırırlar. Bu beyanın şu yoruma da ihtimali vardır: Aslında, putların bunda payı yoktur, fakat bunları bilmeyerek onlara ayırırlar. Yani putların bunda payları yoktur. Bu yüce Allah'ın şu sözü gibidir: "Onlara şöyle de: "Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur"[136]. Yani Allah'a, tanrı olmadığını bildiği putları ve benzeri diğer şeyleri mi haber veriyorsunuz? Yani Allah bildirdiğinizin dışındakileri de biliyor. Az önce Allah'ın "yec'alûne" (يَجْعَلُون) sözünün "söz söylemek" mânasında olduğunu belirttik. Yani söylerler. Yoksa, bunu yapma imkânına sahip olamazlar.

Allah'a yemin olsun ki böyle kendi uydurduğunuz putlardan dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz. Burada "tefterûn" (تفترون) sözü, putlara ilâhlar adını vermekle iftira etmek demektir. Allah'a iftira etmeye şu ilâhî beyanda olduğu gibi ihtimali vardır: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[137]. Onlar (müşrikler) babalarının yaptıkları ile kendi yaptıklarının, Allah'ın emri ve rızası ile olduğunu, çünkü kendilerini bu inanç üzerinde bıraktığını iddia ettiler, işte bu onların Allah'a yaptıkları iftiradır.

Allah'a yemin olsun ki böyle kendi uydurduğunuz putlardan dolayı mutlaka sorguya çekileceksiniz. Buradaki sorgulamanın ceza mânasına gelmesi muhtemeldir. Yani Allah'a yemin olsun ki yaptığınız **iftiradan dolayı** cezalandırılacaksınız demektir. Sorgulamadan maksadın delil isteme sorgulaması mânasında olmasına da ihtimali vardır, yani -Allah hakkındaki iddialar-

135 Meryem, 19/44.

136 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle söyle: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphe yoktur'" (Yûnus, 10/18).

137 el-A'râf, 7/28.

dan dolayı- onlara bu inancınızın delili nedir? diye sorulacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ ﴿٥٧﴾

[§]*57. “Yine onlar -hâşâ- ‘Kızlar Allah'ındır’ diyorlar. Akıllarınca be-* 125
ğendikleri de kendilerinin oluyor!”

Allah'a kız çocukları isnat ediyorlar. Yani onlar, Allah'ın kız çocukları vardır diyorlar. Allah onların şiddetli sefihliklerinden haber veriyor. Öyle ki onlar bir taraftan kızlardan nefret edip utanç duyuyorlar, sonra da kalkıp onları Allah'a nispet ediyorlar. Allah Teâlâ resûlünü, kâfirlerin yaptıkları eziyete sabrettiriyor, çünkü onlar kesin olarak Allah'ın Rab'leri ve yaratıcıları olduğunu bilmelerine rağmen, Hz. Peygamber hakkında istediklerini söylediler: Sihirbaz[138] dediler, iftiracı[139] dediler, benzer sözler söylediler. Hz. Peygamber'i kim inkâr ederse Hz. Peygamber (s.a.) onların sözlerine sabretmeye ve onlara karşı hilim sahibi olmaya daha lâyıktır.

“Sübhânehû” (سُبْحَانَهُ), müşriklerin söyledikleri sözlerden tenzih etme kelimesidir, hayrete düşürme ifadesidir, çünkü onlar kendileri hakkında çirkin gördükleri pozisyonları Allah'a nispet ettiler[140].

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٥٨﴾

58. “Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir.”

Bazıları şöyle demiştir: Araplar'ın “Allah senin yüzünü çirkinleştirsin. Allah senin yüzünü karartsın” anlamındaki sözleri çirkinlik ve siyahlığı kastetmek için söylenmiş değildir, fakat hoşlanmadığı bir durumu kastederek söylenmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Yüzü mosmor kesilir,** yani yüzü kederden dolayı değişmiş demektir. “Ve huve kezîm” (وَهُوَ كَظِيمٌ) yani üzüntülü demektir. Bunun gibi, insanlarda üzüntü ve keder şiddetli olunca, bu durum örfe göre yüzlerinde çirkinlik ve siyahlığın ortaya çıkması diye ifade edilir.

---

138 Yûnus, 10/2.

139 el-Furkān, 25/4.

140 Beğendikleri şeyler kendilerinindir; oğulları kendilerine, hoşlanmadıkları (kızları) ise Allah'a tahsis ediyorlar.

يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُٓوءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ اَيُمْسِكُهُ عَلٰى هُونٍ اَمْ يَدُسُّهُ فِى التُّرَابِ اَلَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Verilen müjdenin** (kendisine göre) **kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!"

Verilen müjdenin (kendisine göre) kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Bu beyanda Allah kız çocuğuna karşı nasıl davranıldığını belirtiyor. Kendisine zarar verecek ve sohbetini kötüleştirecek şekilde alçalarak tutacak mı, yoksa canlı olarak toprağa mı gömecek? O şöyle diyor: Rabbim kızları tercih etti, dolayısıyla kız çocuğunu ona göndereyim, çünkü kız çocukları Allah'a daha çok yakışır. İşte o kız çocuğu yüce Allah'ın, hakkında "Diri diri gömülen kıza hangi günahından ötürü öldürüldüğü sorulduğunda…"[141] buyurduğu kızlardır. Onlar bunu, geçim endişesi ile yapıyorlardı. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır"[142].

126 **[§] Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!** Kendileri için hoş karşılamadıkları kız çocuklarını Allah'a nispet etmekle ne kötü yargıda bulunuyorlar. Yahut onların "Allah bize bunu emretti"[143] demelerinde, yahut "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)"[144] meâlindeki sözleri ile benzer sözlerinde vardıkları yargı ne kötüdür! *En doğrusunu Allah bilir.*

لِلَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٦٠﴾

---

141 "Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda" (et-Tekvîr, 81/8-9).

142 " Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır" (el-İsrâ, 17/31).

143 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

144 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, "Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)" dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm, 6/136).

60. "Âhirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır; Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. O Azîz'dir, Hakîm'dir."

Âhirete inanmayanlar kötü sıfatlarla anılır. Bazıları şunu söylemiştir: "Meselü's-sev'" (مَثَلُ السَّوْءِ) yani onlar için kötü bir ceza vardır, ki o da cehennem ateşidir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Meselü's-sev'" (مَثَلُ السَّوْءِ), onların Rab'lerini, kızları tercih etmekle niteledikleri kötü bir sıfat demektir. Allah'a ise en yüce sıfatlar yaraşır. Yani benzeri bulunmayan en yüce sıfatlar, çünkü benzersiz olmak onun sıfatıdır. Allah'ın onlar için **kötü sıfat** (مَثَلُ السَّوْءِ) sözünü kullanması muhtemelen onları, bir yerde ölüler, bir yerde fâsıklar, bir yerde zâlimler, bir yerde karanlıklar içinde olanlar ve benzeri diye adlandırmasında geçen sıfatlardan dolayıdır. Âhireti inkâr etmeleri sebebiyle o sıfat onlara aittir. Hikmet, akıl ve şeriatın gerektirdiği şeyi inkâr etmeleri sebebiyle o sıfat ve kötü örnek onlara aittir.

Kötü sıfat (مَثَلُ السَّوْءِ) sözünün, kötü bir benzeri mânasına ihtimali vardır. (مَثَلُ السَّوْءِ)'in sıfat mânasına da gelmesi muhtemeldir. Eğer benzer mânasında ise bu dünyadadır, nitekim Kur'ân'da birden fazla âyette Allah onları kötü ağaç[145], kötü kelime, kül[146], köpük[147], serap[148] ve benzeri şeylere benzetmiştir.

[§]Eğer nitelik ve sıfat anlamında ise o âhirette olup Allah'ın sözünü ettiği 127
şu âyette vardır: "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar…"[149]

Yüce sıfatlar ise Allah'a yaraşır. Yani en yüksek sıfatlar Allah'ın veli kullarınındır, onlar da müminlerdir. Çünkü yüce Allah inananları hayat, nur[150],

---

145 Müellif Allah'ın şu âyetine işaret ediyor olsa gerektir: "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/26).

146 Yüce Allah'ın şu sözüne işaret ediyor: "Rab'lerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır" (İbrâhim, 14/18).

147 Allah Teâlâ'nın şu sözüne işaret ediyor: "O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir" (er-Ra'd, 13/17).

148 Allah Teâlâ'nın şu sözüne işarettir: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

149 "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur" (el-Furkān, 25/34).

150 Bk. Fâtır, 35/19-20.

adalet[151] ve diğer güzel sıfatlarla vasıflandırmıştır. Bu sıfatlar gerçekte Allah’a aittir, fakat lütuf ve ihsanı ile veli kullarını da bunlarla nitelemiş ve onlara bu isimleri vermiştir. Bu yüce sıfatların Allah’a nispet edilmesi, kendileri hak ettikleri için değil sadece Allah’ın lütfu sayesinde bu isimlerin müminlere verilmesinin gerekli olmasından ötürüdür. Şu beyan da buna göre yorumlanır: “Allah’ın en güzel adları vardır, ona bu adlarla dua edin”[152]. Yani Allah’ın veli kullarının en güzel adları vardır[153]. Allah’a bu adların nispet edilmesinin sebebi, veli kulların, Allah’ın kendilerine verdiği bu adları almaya Allah’ın lütfu ile müstahak olmalarıdır. Dolayısıyla yüce Allah’ın: “Ve lillâhi’l-meselü’l-a‘lâ” (وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى) sözünün anlamı şöyle olur: En yüce sıfatlar Allah’ın veli kullarınındır. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuş oluyor: Âhirete inanmayanların kötü nitelikleri vardır meâlindeki âyette belirtilen ifadeye karşılık âhirete inananların en yüce sıfatları vardır.

O Azîz’dir, Hakîm’dir. Hasan-ı Basrî demiştir ki, emri üzere, bütün her şeye hâkim olmasından ötürü Allah Azîz’dir. O’nun dışındaki her şey zelildir, hükmettiği bütün olaylarda adaleti ile hikmet sahibidir. Bu konuyu birden çok yerde zikretmiştik[154]. **O Azîz’dir, Hakîm’dir.** Bu konuda sanki yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Allah, yaratıkları ve velileri sebebiyle değil zatı sayesinde
128 Azîz’dir. [§]Nitekim dünya hükümdarları hizmetçileri ve maiyetiyle izzet sahibi olurlar. Bu yardımcı ve hizmetçiler giderse veya ona isyan ederlerse kahrolur ve hükümdarlığını kaybeder. Azîz ve Celîl olan Allah ise böyle değil, zatından dolayı Azîz’dir, galiptir. **Hakîm**’dir (الْحَكِيمُ), yani onun kullarından bazı asiler yaratması onun bilgisi dâhilindedir, bu sebeple onları yaratmak hikmet dışı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

151 el-A‘râf, 7/181.

152 el-A‘râf, 7/180.

153 Müellif (r.h.) bu ifade ile Allah’ın veli kullarının dillerinde dolaşan en güzel adlarla Allah’ı vasıflandırarak ona dua ederler ve onunla adlandırılmasına gayret gösterirler.

154 Bk. el-Bakara, 2/129.

61. "Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor. Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler."

Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı. Bu ilâhî beyan yaptıkları karşılık Allah'ın, asilerin kökünü kazıma ve yok etme hakkı olduğuna işaret eder. Fakat Allah lütfu ile onları belirlediği bir müddete kadar bırakmıştır. Eğer Allah'ın böyle yapma hakkı bulunmasaydı yaptığı tehdidin bir anlamı olmazdı. Ebû Zeyd el-Belhî de şöyle demiştir: Allah, yaptığı tehditler sebebiyle kendisine ulaşan zarar yahut fayda için tehdit etmez, fakat hikmetin gerektirdiğine uygun olarak tehdit eder. Bu durum da tehdidin lazım ve vacip olduğuna işaret eder. Biz şöyle diyoruz: Allah hikmetin gereğine göre tehdit ediyor, oysa tehditten sonra Allah (rahmet ve lütfunun gereği olarak) onlara mühlet vermiştir. Buna göre, işledikleri büyük günahlar sebebiyle onları cehennem ateşine soktuktan sonra oradan çıkarması caiz olur.

Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı. Bu âyette Mûtezile'nin sözünü reddetmeye dair delil vardır. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah bir vakitte iman edeceğini bildiği bir kavmi yahut onların zürriyetlerinden gelip iman edeceklerini bildiği bir kavmi helâk etme hakkına sahip değildir. Çünkü tehdit ettiklerinden bir kısmı iman edebilir yahut onların zürriyetinden iman edecekler çıkabilir. Onları tehdit etmek, Allah onları yaşatsaydı ömrünün sonunda iman edeceğini bildiği kimseleri yok edebileceğine işaret eder[155]. Çünkü bir şeyi yapabilecek olan kimse ancak tehdit edilir. Fakat Allah lütfu ile onu belli bir vakte kadar tehir eder. Bunda, Allah'ın dinde kulları için en faydalı olmayanı (aslah olmayanı) yaptığına işaret vardır.
[§]Ayrıca (بِظُلْمِهِمْ) **zulümleri sebebiyle** meâlindeki ifade hakkında farklı gö- **129**
rüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, kâfirlere has bir beyandır. Bazıları da, hem kâfirler hem müminlerden büyük-küçük günah işleyen herkese dairdir. Zelle işleyen hiçbir kimse yoktur ki bu sebeple cezalandırılmayı ve azap edilmeyi hak etmiş olmasın. Fakat Allah lütfu ile dilediği kimselerin hatalarını affeder.

Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Bazıları şunu söylemiştir: Allah "dâbbe" (دَابَّةٍ) ile insanlar için yarattığı yürüyen hayvanı kastetmiştir. Allah in-

---

155 Yani yüce Allah'ın: "Eğer Allah insanları cezalandırırsa…" âyetidir.

sanları helâk edince hayvanları da yok eder, çünkü o hayvanları insanlar için yaratmıştır. Bazıları da **Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yer üzerinde hiçbir hayvan bırakmazdı demektir. Çünkü dört ayaklı hayvanlar insanlar ne ile yaşıyorlarsa onlar da bununla yaşıyorlar. İnsanlar helâk olunca o hayvanlar da helâk olurlar. Çünkü onların yaşama sebebi olan insanlar ortadan kalkmıştır. Ayrıca Allah'ın dâbbe ile insanı kastetmiş olması da mümkündür. Yani Allah onları zulümlerinden ötürü cezasız bırakmadı, aksine onları helâk etti. Allah onlara dâbbe adını vermiştir, çünkü Allah, onlardan zulüm konumunda söz etmiştir. Her ne kadar başka yerde onları güzel isimlerle isimlendirmiş olsa da. Çünkü başka bir yerde şöyle buyurmuştur: "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkını vermek Allah'a ait olmasın!"[156] Şüphe yoktur ki insan da bu isimlendirmeye dâhildir. Buna göre diğer yerde geçen dâbbe isimlendirmesine dâhil olmaları mümkündür. Eğer sözü edilen dâbbeden insan kastedilmişse, peygamberler ve elçilerin helâki sadece nesillerinin tükenmesi ile olur. Çünkü peygamberlerin çoğu zâlim (müşrik) babaların çocukları idiler. Babaları helâk edilince bunların elçi ve nebî olacak çocukları doğmazdı, dolayısıyla peygamberlerin helâki o zâlimlerin zulmü sebebiyle değil belki neslin kesilmesi ile olur. Eğer dâbbeden hayvanların kendileri kastedilirse, hayvanlar sadece insan için ve onların menfaatleri için yaratılmıştır, hayvanlar helâk edilince, kimler için yaratılmışlarsa onlar da helâk edilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

130 **[§]Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.** Mûtezile'nin görüşünün geçersizliğine işaret etmektedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah insanlar için eceller belirler, sonra bir kâfir gelip Allah'ın koyduğu ecel gelmeden onu öldürür. Oysa Allah, insanlar için konulan ecel geldikten sonra ne bir saat geri ne bir saat ileriye tehir edilmeyeceklerini haber vermiştir. Mûtezile şöyle diyor: Belki kâfir eceli öne alıp kişiyi öldürür, bu da boş söz söylemektir. Bu iki anlama gelir: Biri, insanlar için belirlenen ecel bir saat geri bırakılmaz, bir saat da ileri alınmaz. İkincisi: Ecelin tehir ve takdimine dair yapılan dualara icabet edilmez[157].

156 "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın! Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır" (Hûd, 11/6).

157 Yani ecelin sonraya bırakılması yahut öne alınması konusunda yapılan duayı Allah Teâlâ kabul etmez.

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ اَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ اَنَّ لَهُمُ
الْحُسْنٰى لَا جَرَمَ اَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَاَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nispet ediyorlar. Öte yandan en güzel sonucun kendileri için olacağı yolunda dillerinden yalan dökülüyor. Kaçınılmaz olarak onlara ancak ateş vardır ve onlar oraya sürüleceklerdir!"

Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nispet ediyorlar. Kızları olmasını istememek gibi, bazı şeylerin kendilerine ait olmasını müşrikler hoş karşılamıyorlar; kızlar Allah'a aittir diyorlar ve kızları kendilerine nispet etmeyi çirkin görüyorlar; kullarından bazılarını ise Allah'a ortak koşuyorlardı. Oysa onlar köleler ve cariye gibi insanların kendilerine denk olmasından hoşlanmıyorlardı. Tıpkı şu iâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah size kendinizden bir örnek veriyor"[158]. Azîz ve Celîl olan Allah müşriklerin sefihliklerinden ve boş söz söylemelerinden haber veriyor, Allah hakkında söyledikleri çocuk isnat etmek ve ortak nispet etmek gibi büyük günah olan sözlerden dolayı onların kökünü kazıyıp helâk etmemek suretiyle onlara karşı sabır, yumuşaklık ve teenni ile muamele ettiğini bildiriyor. Bilmeliyiz ki, Allah onlardan gafil bulunduğu için yahut sehven onları ihmal etmiş değildir, belki hilminden dolayı kendilerine mühlet vermiştir. Allah'ın zatı hakkında halk da böylece sabırlı ve halim davransın ve cezalandırmada acele etmesin. Çünkü eğer Allah onları yok etmek istese, o sözleri söyledikleri saatte onları helâk eder ve yaşamak için kendilerine mühlet
vermezdi. Fakat O, bunu bir güne erteledi. [§]Yüce Allah'ın şu beyanında bu 131
anlam mevcuttur: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"[159] "Ve yec'alûne" (وَيَجْعَلُونَ) sözünün yani kendileri için hoş karşılamadıkları hususları Allah'ın velilerine nispet ediyorlar. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: En güzel karşılık âhirette onlar içindir, o da cennettir. Onlara göre müminler için de "Ama, dönüp Rabbime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim"[160] meâlindeki âyete göre ateş vardır.

---

158 "Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz" (er-Rûm, 30/28).

159 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış olacak" (İbrâhim, 14/42).

160 "Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: 'Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum, ama dönüp Rabbime

Dillerinden yalan dökülüyor. Ebû Bekir el-Esam, onların şöyle dediklerini anlatmıştır: Biz Allah’ın dini üzerindeyiz, biz gerçek yoldayız. En güzel karşılık bizimdir diyorlar, bununla da güzel işler yaptıklarını ve benimsedikleri dini kastediyorlar. Bazıları şöyle demiştir: **Onlar için en güzel karşılık vardır.** Bundan erkek çocuklarını kastediyorlar. Çünkü onlar kızları Allah’a nispet ediyorlar, erkekleri de kendilerine nispet ediyorlardı. Onların zikrettikleri en güzel sonuç işte budur. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlar için en güzel karşılık vardır.** Yani cennet vardır. Nitekim tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: “Andolsun ki, eğer Rabbime döndürülsem…”[161] Sonra Allah sözlerinde yalancı olduklarını açıkladı ve şöyle buyurdu:

Kaçınılmaz olarak onlara ancak ateş vardır. Onlar için sandıkları gibi en güzel akıbet yoktur, fakat onlar için ateş vardır. Biz daha önce “lâ cerame” (لا جرم) kelimesini açıklamıştık[162]. Kâfirler birkaç fırka idi. Bir kısmı, dünya nimetlerinde ortak oldukları gibi, âhiret nimetlerinde de müminlere ortak olmayı iddia edenlerdi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlara, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?”[163] Onların bir kısmı, dünyada olduğu gibi, âhiretin de kendilerine ait olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla, **hoşlanmadıkları şeyleri Allah’a nispet edenlerin** en güzel akıbetin kendilerine ait olduğunu iddia edenler olması caizdir, o akıbet de kendilerine ait olduğunu ileri sürdükleri cennettir.

Onlar oraya sürüleceklerdir. “Mufratûn” (مُفْرَطُونَ) kelimesi “ferat”tan (فرَط)
132 alınmadır. O da geçmek veya öne geçmektir. Sanki âyet [§]onların reisleri hakkındadır. Allah, cehenneme giderken onların, arkadaşlarını geçeceklerini haber vermiştir. O “Öncekiler de sonrakilere derler ki:”[164] Önde olanlar uyulanlardır, arkadakiler de reislere uyanlardır. Bazıları “mufratûn”a (مُفْرَطُونَ) şu anlamı vermiştir: Tâbilerinin önünde cehenneme acele sokulacaklardır. Bazıları da “mufratûn” (مُفْرَطُونَ) kelimesi hakkında şunu söylemişlerdir: Cehennem

varacak olsam bile, O’nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim.’ Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız!” (Fussılet, 41/50).

161 Fussılet, 41/50.

162 Bk. Yûnus, 10/22.

163 “Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarla eşit yapacağımızı mı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!” (el-Câsiye, 45/21).

164 “Öncekiler de sonrakilere derler ki: ‘Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!’” (el-A‘râf, 7/39).

ateşine terkedilmiş, unutulmuşlardır. Bazıları da "mufratûn" hakkında şöyle demiştir: Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmışlardır. Fakat bu iki görüş âyetin tevili değildir. Çünkü cehennem ateşinde olan herkes unutulmuş, terkedilmiş, Allah'ın rahmetinden zaten uzaklaştırılmıştır. Bazıları da onlar cehennem ateşine sokulacaklardır demiştir. Bunun da sebebi belirttiğimiz husustur.

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ
فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٦٣﴾

63. "Allah'a andolsun, senden önceki çeşitli topluluklara da mutlaka elçiler göndermiştik; fakat şeytan onlara yaptıklarını allayıp pulladı. Bugün de şeytan öylelerinin velisidir. Onlar için dehşetli bir azap vardır."

Allah'a andolsun, senden önceki çeşitli topluluklara da mutlaka elçiler göndermiştik. Bu yeminin sebepsiz bir yemin olması ihtimali yoktur, fakat onların peygamberliği inkâr etmelerinden ötürü yapılmış yemindir. Bu durumda **Allah'a andolsun, senden önceki çeşitli topluluklara göndermiştik** meâlindeki ifade ile yemin etmiştir. Nitekim senin ümmetine seni gönderdik de senin ümmetine güzel gösterdiği gibi, **şeytan onlara işlerini süslü gösterdi.** Şeytan bugün olduğu gibi o zaman da onların velisi idi.

Şeytan onlara yaptıklarını allayıp pulladı. Allah şöyle buyuruyor: Bunlar şeytanın, işlerini allayıp pulladığı ilk kimseler değillerdir, fakat geçmiş ümmetlerde de şeytanın, yaptıkları işleri kendilerine güzel gösterdiği, bu sebeple de peygamberlerini yalanladıkları olmuştur. Dolayısıyla sen ilk yalanlanan değilsin, belki yalanlanmakta seninle aynı durumu yaşayan ortakların
vardır. [§]**Bugün de şeytan öylelerinin velisidir.** Bazıları **şeytan öylelerinin** 133
velisidir meâlindeki beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Dünyada şeytan, onların velisidir, çünkü dünya onların aralarında dostluk yurdudur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Bazıları bazılarının velileridir"[165]; "Onların velileri şeytandır"[166]. Âhirette ise birbirine düşman olurlar, şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[167]; "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak,

---

165 "Kâfirlerin bazıları bazılarının velileridir" (el-Enfâl, 8/38)

166 "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar."

167 ez-Zuhruf, 43/67.

birbirinize lânetler yağdıracaksınız”[168]; “Yandaşı (şeytan), ‘Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi’ der”[169]. Bu ve benzeri diğer âyetler. Bunların âhirette de birbirinin dostu olma ihtimali yoktur, aksine birbirine lânet edecekler ve uzaklaşmaya çalışacaklardır, işte bu düşmanlık alâmetidir. **Bugün de şeytan öylelerinin velisidir** meâlindeki beyan hakkında şunları söylemiştir: Şeytan onlara daha yakındır, bu sebeple kendilerine yaklaştırılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Allah’ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır”[170]. **Şeytan öylelerinin velisidir.** Yani şeytan onların sahibi ve arkadaşıdır. Tıpkı şu âyetlerde belirtildiği gibi: “[Şeytan onun arkadaşıdır]; “(Allah, görevlilere buyurur:) “Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah’ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!”[171]

وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِى اخْتَلَفُوا فِيهِ
وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

64. “Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için ve inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik.”

Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için gönderdik. Bazıları ihtilaf ettikleri kitap ifadesi için kendilerinden önceki kitaplar demiştir. Çünkü onlar kitapları hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bir kısmı bu sözleri başka sözlerle değiştirmiş, bir kısmı bozup tahrif etmiştir. **Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için gönderdik.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanla şunu kastetmiştir: Kitapları hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Çünkü, Allah bu kitabı, önceki kitapları tas-
134 dik etmek ve hakkı bâtıldan ayırmak üzere gönderdi. [§]Bazıları şöyle demiştir: **Özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için.** Yani peygamberler, dinler ve Hz. Peygamber’e (s.a.) indirilen kitap hakkında demektir.

168 “İbrahim onlara şöyle demişti: ‘Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah’ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır’” (el-Ankebût, 29/25).

169 “Yandaşı (şeytan), ‘Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi’ der” (Kāf, 50/27).

170 ez-Zuhruf, 43/36.

171 “(Allah, görevlilere buyurur:) ‘Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah’ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!’” (es-Sâffât, 37/22).

Yani onlar bu sayılanların hepsi hakkında ihtilafa düştüler, bu sebeple Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.) indirdiği Kitap'la bâtıla karşılık hakkı onlara açıkladı. Çünkü bu Kitap'ta (Kur'ân'da) geçmiş milletlere dair haberler vardır, oysa Hz. Peygamber bu olaylara şahit olmadı ve bunları kendisine haber veren birine de gidip gelmedi. Sonra Allah Hz. Peygamber'e, bu haberleri vuku bulduğu şekliyle haber verdi. Bu durum Hz. Peygamber'in (s.a.) bu bilgileri sadece Allah'ın bildirmesi ile bildiğine işaret etmektedir.

Bu beyanda şuna işaret edilmiştir: Allah'ın kıyâmete kadar kullarının başına geleceğini bildiği olaylara dair Kitap'la açıklamalar yapmış ve böylece bunlara ulaşma imkânı sağlamıştır: Yaptığı açıklamalar ya kinâye tarzındadır ya da açıkça beyan etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Biz sana kitabı ancak … açıklaman için gönderdik.** Öyle ki Allah açıklama yapmak suretiyle onları ihtilafta bırakmış değildir. Buna göre, onların hakkında nas bulunmayan olaylarla sınanacaklarını bildiği için, bu konuda onlara açıklama yapmayıp kendilerini şaşkın vaziyette bırakmasına ihtimal yoktur. Fakat bu açıklama iki şekilde yapılmıştır: Biri aklın bedâheti ile anlaşılabilen açık ve net bir açıklama, diğeri ancak düşünme, araştırma ve delilleri inceleme sonucu anlaşılabilen kinâye yollu açıklamadır. Bu konunun aslı **özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için** meâlinde beyanda saklıdır. Yani ihtilafa düştükleri konularda onlara açıklama yapman için. Çünkü onlar kimin haklı olduğu konusunda bu meselede ihtilafa düşmüşlerdir. Çünkü onlardan her bir fırka kendilerinin haklı olduğunu ve üzerinde yürüdüğü yolun hak olduğunu, başkasınınkinin ise bâtıl üzerinde olduğunu iddia etmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ Kitab'ı Hz. Peygamber'e (s.a.), ihtilafa düştükleri konuları açıklaması için indirdiğini haber vermiştir.

İnanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik. Yüce Allah Hz. Peygamber'i ve Kitab'ını müminlere rehber ve rahmet yaptı. Çünkü onlar her ikisine de inandılar, tasdik ettiler ve kabul ettiler. Dolayısıyla Hz. Peygamber ve Kitab'ı onlar için rehber, rahmet ve yol gösterici bir ışık olmuştur. [§]Fa- 135
kat kim bu ikiliyi yalanlayıp kabul etmezse onlara gelen bir azap ve körlüktür. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek

istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[172].

وَاللّٰهُ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Allah gökten su indirip onunla ölmüş toprağa hayat vermektedir. Kuşkusuz bunda dinlemesini bilen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır."

Allah gökten su indirip onunla ölmüş toprağa hayat vermektedir. Azîz ve Celîl olan Allah kudret ve hâkimiyetini hatırlatarak, gökten su indirdiğini ve bununla ölü olan toprağı canlandırdığını, toprakta bitkiler, ziraî ürünler ve ağaçlar yarattığını haber vermiştir. Bunları yapmaya gücü yeten bir varlık, öldükten sonra da insanları diriltmeye kādirdir. Çünkü iki diriltme arasında bir fark yoktur; bunların birine gücü yetenin diğerine de gücü yeter.

Kuşkusuz bunda. Yani zikrettiklerimizde **öğütleri işiten bir topluluk için açık delil vardır.** Bazıları **işiten bir topluluk için açık delil vardır** meâlindeki beyanı, açık deliller ve hüccetler vardır diye yorumlamıştır. Fakat işitmeyenler için açık delil olmaz. Bunun aslı şudur: Kuşkusuz bunda işitmesinden yararlanan ve akleden bir topluluk için açık delil vardır. Yani onlar akılları ile yararlanırlar. Bunun aslı şudur: Belirtildiği üzere, bunların hepsi inananlar için açık bir delil teşkil eder. Çünkü onlar Allah'ın açık belgelerini ve öğütlerini işitenlerdir, hepsi anlamına gelen "küllih" (كُلِّه) kelimesi de inananlardan kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةًۜ نُسْق۪يكُمْ مِمَّا ف۪ي بُطُونِه۪ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَٓائِغًا لِلشَّارِب۪ينَ ﴿٦٦﴾

---

172 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirir ve onlar birbirlerine bunu müjdelerler. Ama kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katar ve onlar inkârcı olarak ölüp giderler" (et-Tevbe, 9/124-125).

[§]66. "Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında** (oluşan)**, içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz." 136

Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. İbret işaret ve delildir. Yani Allah sizin için sağmal hayvanlar yarattı, onlarda delil vardır. Bu cümle "Allah gökten su indirip onunla ölmüş toprağa hayat vermektedir. Kuşkusuz bunda dinlemesini bilen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır"[173] meâlindeki âyetin sılasıdır. Yani Allah gökten su indirdi ve orada sizin için ibret bulunan sağmal hayvanlar yarattı. Yüce Allah sağmal hayvanlarda, alafla beslenme ihtimali olmayan bir vakitte evlatları için gıda olmak üzere sağmal hayvanlarda süt yarattı. Hayvanların sahipleri için de o sütten yararlanma imkânı sağladı. Eti yenmeyen hayvanlarda ise sahipleri için artan sütlerinden yararlanma imkânı vermedi, onlara fazla süt de vermedi.

Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz. Burada kuvvetli bir şekilde hatırlatmada bulundu. Bunun zâhirine göre müennes kelime ile zikrolunması gerekirdi. Çünkü Allah bu ifadeden ya bol süt alınan annelerini yahut onlardan topluca erkek hayvanları kastediyor. Nasıl olursa olsun, sonuçta müennes kelime ile ifade edilir. Fakat bazıları şöyle diyorlar: Burada kelime müzekker kipi ile getirildi. Bundan sütün kaynağı olan erkek hayvan kastedilmiştir. Bu durum, Ebû Hanîfe ve Hanefî âlimlerin (r.a.), süt emzirmede haram kılınanın erkeğin sütü olduğuna dair görüşleri lehine delil teşkil ediyor. Bazıları şöyle demiştir: "Butûnihî" (بُطُونِهِ) kelimesinde zamirin müzekker olarak getirilmesi, cinsler ve cevherler arasından sayı ve cemaati değil de cins ve cevheri kastetmek içindir[174].

Besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Sütün besin artıklarıyla kan arasından çıkarılmasının mânası şudur: Alaf işkembeye inince işkembe onu pişirir, [§]alaf atıklarını alt tarafa bırakır, kanı onun üzerine çıkarır, sütü de kan ile 137
atıklar arasına yerleştirir. Sonra ciğerler devreye konur ve kan ayrıştırılarak damarlara, süt de memelere gönderilir, atıklar da işkembede olduğu gibi gübre olarak kalır. Bazı filozoflar şöyle demiştir: Alaf işkembeye düşünce ondan atık olur, sonra ondan kan olur, sonra halis süt olur. Süt rahime düşen meni gibidir.

---

173 en-Nahl, 16/65. (Metin dipnotunda "geçen âyet" deniliyor fakat yakın dipnotta geçmiyor).

174 Sütün oluşmasının aslı erkektir. Bu da Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının, haram kılan unsurun erkeğin sütü olduğu hakkındaki görüşleri lehine delil teşkil eder.

Önce zigota dönüşür, sonra bir çiğnem et parçasına (mudğa) intikal eder. Süt de bunun gibi belli evrelerden geçerek oluşur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı filozoflara ait görüşlerin şuna da ihtimali vardır: Alaf atık olur, sonra kan olur, sonra da süt olur. Sütün akış yolunun, atıklarla kan arasında olması muhtemeldir. İki şekilden hangisi olursa onda sözünü ettiğimiz (ilâhî) lütuf vardır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: (فَرْث) işkembede bulunan alaf atıklardır. Çünkü süt yemek idi, o yemekten kan süzüldü, ondan da işkembede atık kaldı, kandan da kolay içilen halis süt süzüldü. Yani sütün içimi kolaydır, içen kişiyi üzmez, yutarken zorluk vermez[175]. Bunun gibi Ebû Avsece "esağtühû" (أسغته) ifadesinin onu kolayca boğazıma koydum, yuttum anlamına geldiğini söylemiştir.

En doğrusunu Allah bilir ya, bunun burada zikredilmesinin sebebi insanları minnet altında bırakmaktır. Bunun gibi, sözü edilen meyveler, üzümlerde olduğu gibi, gözle bakıldığı zaman en bulanık ve en habis şeyler arasından Allah'ın lütfu ile en latif ve en safi sütü çıkardı. Arada görünen herhangi bir perde ve algılanan bir engel olmaksızın bunu korumaya kādir olan varlık mevcûdatı yoktan var etmeye de kādirdir. Çünkü bütün yaratıklar bir araya gelseler sayesinde şunu şundan koruyan ve sütün pis olanla karışmasını engel-
138 leyen sebebin içyüzünü idrak edemezler. [§]Hurma ağacı, üzüm bağı ve hoş olan meyvelerle tatlı üzümlerden çıkan meyve suları da böyledir. Onun sağlık üzerindeki etkisi orada görülmeden ve üzümün üzüm ve diğer meyvelerin de farklı meyve olmasını sağlayan sebep idrak edilmez. İşte bunlar, Allah'ın mevcûdatı yoktan var etmeye kādir olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bunlar aslında odundan ibaret ağaçlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır."

175 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 245.

Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Hurma ağacının tadı olmayan ahşap gövde, üzüm bağının da ağaç olmasında sizin için delil vardır. Her iki meyve ağacının dal ve yapraklarında ne bal vardır, ne de üzüm. Fakat Allah her ikisinden, içinde bal, hurma ve kuru üzüm olan çeşitli meyveler çıkardı, siz de onlardan lezzetli içecekler edinirsiniz. Bu şarabın yasaklanmasından önce idi. "Seker" (سَكَرًا), insanları sarhoş eden her şeydir. Siz bu ikisinden **güzel rızık,** yani helâl hoş rızık edinirsiniz. Bu rızık, içtikleriniz dışında yediklerinizdir. Bunlar sayesinde de Allah'ın lütfettiği çok mallar kazanırsınız. Bazıları da şöyle demiştir: "Seker" (سَكَرًا) meyvelerden yapılan ve Allah'ın içilmesini haram kıldığı içeceklerdir: Üzümden yapılan şarap, hurmadan yapılan da "seker" denilen içkidir. Güzel rızık ise kuru üzüm, hurma ve hurma şırası gibi meyvelerden elde edilen içeceklerdir. "Seker" (سَكَر) sarhoşluk veren içecektir, güzel rızık da sirke ve benzeri maddelerdir.

Bunda da uyarıldıkları şeyler hakkında **aklını kullanan bir topluluk için** delil ve beyan vardır. Onlar bu sayede bilirler ki kuru bir ağaçtan kendileri için meyveleri yaratmaktan âciz olmayan zat ölüleri diriltmeye kādir olur ve
dilediğini yaratır. İnsanlar biliyor ki [§]çocuk spermden (nutfe), meyveler su 139
ve ağaçlardan, süt ottan meydana gelir. Bunlar dışındaki nesnelerden de başka yaratıklar oluşur. İşte bu sözü edilenler nesnelerin oluşmasının sebebidir, bu sebeplerin o nesneleri nasıl var ettiği idrak edilmez ve bilinmez. Bunu bilmek ancak zatından dolayı âlim olan bir âlimin öğretmesiyle olur. Bütün gayretlerini sarfetseler de insanlar öğretme olmaksızın sözünü ettiğimiz nesnelerin oluşumunu idrak edemez ve o sebepler aracılığıyla var olmalarını anlayamaz. Bu durum, insanlara bunları zatıyla bilen birinin öğrettiğine işaret eder. Allah'ın zatıyla âlim olduğu ortaya çıkınca, -insanlar her ne kadar başkası sebebiyle bilenleri görüyor olsa da- her ne kadar dünyada (duyular âleminde) bir nesnenin mutlaka bir nesneden meydana geldiğini görse de bu yaptığımız açıklama Allah'ın mevcûdatı yoktan (bir nesne olmaksızın) yaratmaya kādir olduğunu gösterir. Bundan şu anlaşılır: Yenilen alaf yahut yenilen yemek veya yerde yetişen sayesinde ortaya çıkan süt, yiyecek ve ürünler yalnızca su, yemek ve ot sebebiyle var olmuş değildir, aksine Allah'ın lütfuyla ortaya çıkmıştır. Çünkü bazan o su bir durumda meyve ağacını, hurma ağacını sular, sonra ondan meyve ve hurma çıkmaz. Bunun gibi, sağmal hayvanlar da bir durumda alafla beslenir de ondan süt çıkmaz.

Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bazıları şu yorumu yapmıştır: "Seker" (سَكَر) haram olan içecektir, güzel rızık da ağaçların meyvesinden elde edilen helâl

içecektir. Bazıları da şöyle demiştir: "Seker" (سَكَر) şarap elde edilen meyveler, güzel rızık ise meyve ve kuru üzüm olarak yenilen türden yiyeceklerdir. Bazıları da demiştir ki "seker" (سَكَر) Acem şarabıdır, güzel rızık da şıra ve sirke yapıp içtikleri içeceklerdir. Bazı haberlerde rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber "seker"i (سَكَر) haram kıldı, fakat âyeti tefsir etmedi. Bazı haberlerde şöyle gel-
140 miştir: [§]Hz. Peygamber (s.a.) Muaz'ı Yemen'e gönderdi ve ona, seker denilen içeceği yasaklamasını emretti[176]. Abdullah'tan şöyle bir rivayet gelmiştir: "Evlatlarınız fıtrat üzere yaratılmışlardır, siz onlara sarhoşluk veren içecek "seker" içirmeyin. Çünkü yüce Allah haram olan bir maddede şifa yaratmamıştır"[177]. İslâm beldelerinde yaşayan fakihler arasında sekerin, kuru hurma suyunun (fadîh)[178] kuru üzüm suyunun (nakī')[179] pişirilmeden çok yenilmesi halinde sarhoşluk verince, haram kılındığında ihtilaf yoktur. Biz bunu, **şüphesiz bunda aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır** meâlindeki Bakara sûresinde geçen âyette belirttik[180].

Üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Yani bunlarda, yenilmesi haram olan maddeler elde edersiniz, bir de helâl olan güzel rızık elde edersiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "De ki: "Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?" De ki: "Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?"[181]. Yahut sarhoşluk veren içeceklerin (seker) helâl olduğu zamanda Allah'ın verdiği nimetleri hatırlatmak anlamına gelir. Yani onlardan, sarhoşluk veren içecekler ve içecek dışında **güzel rızık** edinirsiniz.

---

176 Bu rivayet Sahih-i Müslim'de şu lafızla geldi: "Ebû Burde babasından naklen bize anlatarak şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.) beni ve Muaz'ı Yemen'e gönderip şöyle buyurdu: "İkiniz İnsanlari İslâm'a çağırın, müjdeleyin nefret ettirmeyin; kolaylaştırın zorlaştırmayın." Ravi dedi ki; Hz. Peygamber'e (s.a.): "Ey Allah'ın Elçisi! Bize iki içecek maddesi hakkında fetva ver: Biri Bit' (بتع) olup baldan yapılır, diğeri Mirz (مزر) olup o da mısır ve arpadan kaynatılıp keskinleştirilerek yapılır. Dedi ki: Hz. Peygamber'e kapsamlı anlam ifade eden sözler verilmişti, o şöyle buyurdu: "Namazdan alıkoyacak sarhoşluk veren her şeyi yasaklıyorum" (Müslim, "Eşribe", 71-72).

177 Bu hadis Buhârî'de bu sözlerle gelmiştir. İbn Mes'ud (سكر) seker hakkında şöyle demiştir: Allah, yasakladığı bir şeyde sizin için şifa vermemiştir" (Buhârî, "Eşribe", 15).

178 Fadîh: Sadece kuru hurmadan elde edilen (mefdûh) içecektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "fḍḫ" md.).

179 Nakī': İçine kuru üzüm ve diğer maddeler konulan bir şeydir. Sonra bunların suyu süzülür ve içilir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "nḳ'" md.).

180 Bk. el-Bakara, 2/219.

181 Yûnus, 10/59.

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ اَنِ اتَّخِذ۪ى مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ
الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾

68. "Ve Rabb'in bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin."

Ve Rabb'in bal arısına şöyle ilham etti: "Dağlardan yuvalar edinin. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Vahyetti:** Yani arıların kalplerine "anılanları yap" diye attı. Vahiy atmak, bırakmaktır. Bu adla adlandırılmasının sebebi, kalbine bırakılan ve atılanın, biri bunu yapıp bıraktığının farkına varmaksızın, kalplere nüfuz etmesi ve süratle kalpte vaki olmasıdır. O da vesvese verilen yahut kalbine vesvese bırakılan kimseler, birinin kendisini davet ettiğini yahut o işi güzel gösterdiğini bilmeksizin Allah'ın, vesvese vermeye şeytanı muktedir kılmasıdır. [§]Bunun gibi, herhangi bir kimsenin buna çağırdığını yahut kalbine 141
ilham ettiğini bilmeden, meleklerin âdemoğluna yaptığı ilhamlar da böyledir. Bütün bu olgular şeytanı ve melekleri inkâr edenlere karşı bir cevap teşkil eder. Onlar inkârcılardan bir zümre olup şöyle derler: İnsanların nefislerine yerleştirilen, şehvetler ve arzular onları sevkeden ve yönelten unsurlardır, şeytan değil. Onlara şöyle denilir: Hakkında düşünmeden yahut istemeden veya önceden düşünmeden insana bazı fikirler gelir. Bu husus, bir başkasının bunları insanın kalbine bıraktığına işaret eder, bunlar arzu ve şehvetlerin etkisiyle oluşan işler değildir. Bu da aynı şekilde, başkasının bu konuda bir dahli olmaksızın, Allah'ın insanı itaatlara muvaffak kıldığına ve lütufta bulunduğuna işaret eder. İnsanların işledikleri türlü günahlarda ve mâsiyetlerde ilâhî yardımdan mahrum kalmaları da böyledir.

Hem **Rabb'in bal arısına şöyle ilham etti.** Yani arı ve diğer hayvanlara ilham etmesi iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Biri şudur: Allah bu hayvanları çeşitli tabiatlarda yarattı; ki onlar bu tabiat sayesinde menfaatleri, tehlikeleri, yaşama yerlerini, beden ve ruhlarını devam ettirecek hususları bilirler; beden ve ruhun zararına ve faydasına olanları, kendilerini buna çağıran yahut buna işaret eden, emreden ve yasaklayan birinin var olduğunu bilmezler mânasına gelmesi muhtemeldir. Fakat onlar yaratılıştan bunları biliyorlar; daha birçok şeyi de herhangi bir kimsenin kendilerine öğrettiğini bilmeden bunları tabii olarak bilirler. Buna şu örnekler verilebilir: Suda yüzen kaz, ona yüzmek öğretilmeden yüzer; havada uçan kuş da böyledir, kendisine uçmak öğretilmeden uçar. Buna göre, bu hayvanların bildiğini bilmeksizin sözü edi-

len fayda ve zararları anlaması ve bilmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

142 [§]İkincisi: Muhtemeldir ki yüce Allah bu eşyanın yaratılışını, emir, yasak gibi hitaplara vakıf olacak ve benzerini insanın bilemeyeceği hususları bilecek kabiliyette yarattı. Görmez misin ki insan faydalı ve tehlikeli olan şeyleri ancak öğrenmekle bilir, hayvanlar ise hacmi ne kadar küçük olursa olsun, (öğretilmeksizin) bilir, öyle ki tehlikelerden korunur, faydalı olan eylemlere ve nesnelere rağbet eder. Bu hayvanların emir, yasak ve hitapları anladığına işaret eden delillerden biri yüce Allah'ın şu âyetidir: "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. "Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu" derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz"[182]. Görmez misin ki, onlar (organlar) hitabı anladıkları için şöyle cevap verdiler: "Allah bizi konuşturdu" cümlesi ile cevap verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dil âlimlerinden bazıları şöyle demiştir: Arap kelâmında vahiy birkaç anlama gelir: Bunlardan biri nübüvvet vahyidir. O da Allah'ın meleklerini peygamberlerine ve elçilerine göndermesidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile olmuştur…"[183] Vahiy türlerinden biri de işaret anlamına gelen vahiydir. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: "Onlara vahyetti ki, sabah-akşam Allah'ı tesbih edin"[184]. Vahyin başka bir şekli de ilhamdır. Şu âyetlerde belirtildiği gibi: **Senin Rabb'in arıya vahyetti** "Mûsâ'nın anasına vahyettik ki…"[185]; "…Senin Rabb'in yere vahyetti ki…"[186]. Vahiy şekillerinden biri de fısıldama anlamına gelen vahiydi (isrâr). Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar"[187]. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bize göre vahyin aslı bir insanın
143 arkadaşına gizli tutması için bir söz söylemesidir. [§]Bazan da vahiy ima yolu

---

182 Fussılet, 41/20-21.

183 "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir" (eş-Şûrâ, 42/51).

184 Meryem, 19/11.

185 "Mûsâ'nın anasına vahyettik ki onu emzir…" (el-Kasas, 28/7).

186 "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında; ve yer ağırlıklarını dışarı attığında…" (ez-Zilzâl, 99/1-5).

187 "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar" (el-En'âm, 6/112).

ile ve yazı ile de olur. Vahyin esası, daha önce neden bu adı aldığını anlatırken belirttiğimiz gibi, süratle kalpte vaki olması ve kalbe atılmasıdır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Vahyin yorumu şudur: Vahiy, vahyedeni ve irşat edeni vahyedilenin bilmesidir. Bu da iki şekilde olur: Biri şudur: Allah insan dışındaki her biyolojik varlığa sahip canlıyı menfaatine yönelecek ve kendisini yok edecek tehlikelerden kaçmayı doğuştan sahip kıldığı bilgilerle yol gösterdi, tıpkı dinî ve dünyevî konularda faydasına olan bilgileri insana öğretimle gideceği yolu gösterdiği gibi. Allah Teâlâ her hayvana faydasını ve zararını, yaratılışını düzenleyerek öğretmesini örnek vermiştir. Tıpkı insana hitap ve beyanla öğrettiği gibi **Senin Rabb'in arıya vahyetti.** Yani Allah yaratılışına yerleştirdiği bilgilerle arıya yol gösterdi ve işarette bulundu ki, **dağlardan ve ağaçlardan insanların kurdukları çardaklardan** oralarda bulunan **evler edin.** Yani insanların mesken olarak yaptıkları nesnelerden ev edin. "Arîş" (العريش) tavanı olmayan ve duvarlardan oluşan yapıdır. Arı fıtratıyla onun boşluklarını ev edinir. Bütün bunlar insanların menfaati içindir.

Üstelik bu gizlice öğretme ve bilgileri yaratılışına koyma sadece arıya has olmayıp bütün hayvanlar için söz konusudur. Çünkü belirttiğimiz gibi hayvanlar tehlikeler, menfaatler, yaşamayı sağlayan gıdalar, helâk olmasına sebep olan her şeyi öğrenim görmeden bilirler. oysa insanlar, bütün bunları öğrenim dışında bir yolla bilemez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu iki sebebe dayanır: Birincisi imtihana tabî tutmaktır. Çünkü insanlar öğretilerek sınanmışlardır, öğrettiklerini dikkate alma teklifi Allah'tan insanlara bir sınamadır. Hayvanların ise sınanması söz konusu değildir. Dolayısıyla bu işleri kendilerine öğretilmeden bilirler. Yahut şu sebebe dayanır: Bu insanın öğretilerek bilmesi, öğrenmede bazısı bazısına üstün olduğu içindir. [§]Çünkü hayvanların küçüğü ve **144**
büyüğü bunları bilmede eşittir. Âdemoğullarında ise öğrenmede üstünlük ve farklılık mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulabilir: Hayvanların hepsi o ilham ve vahiy konusunda ortak olunca, diğer hayvanlar arasından arıyı özellikle zikredip tahsis etmesinin anlamı nedir?

Buna şu cevap verilir: Arıya tahsis edilerek vahiyden söz edilmesi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* arı dışındaki o hayvanların arıda yaratılan faydaları verememesidir. Bu faydalar insanlara ancak eğitim ve öğretimle verilir. Arıya ise bunlar öğretilip eğitilmeden doğuştan verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanların kurdukları çardaklardan. Denildi ki bu, yaptıkları binalardan demektir. Bu ifadeden kastedilen şey edinilen çardaktır. Çardak da ahşaptan yapılır.

ثُمَّ كُلِى مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِى سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ
بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَٓاءٌ لِلنَّاسِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ
لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; Rabb'inin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!" Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) ***çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır."***

Dağlardan evler edin[188] âyeti ile **Sonra her türlü meyvelerden ye ve Rabb'inin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git.** Bu ve benzeri âyetlerin lafzî anlamı **yeryüzünde gezin dolaşın**[189] âyetlerinde olduğu gibi emirdir, fakat bunların gerçeği Allah'ın imkân vermesi ve kolaylaştırmasıdır. Bu âyetlerde de gerçekte pekiştirmek ve anlamayı kolaylaştırmak söz konusudur.

145 [§]Hem bu âyette hem **onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar** meâlindeki âyette ve daha önce geçen "Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz"[190]; "Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz"[191] anlamına gelen âyetlerde yoktan (hiçlikten) mevcûdatı var etmeye Allah'ın kādir olduğuna, bunlar hakkında bilgisinin olduğuna ve bunları yönettiğine dair delil vardır. Çünkü Allah, şu değişik cevherlerden, cevherleri ve cinsleri dışında, mevcut olmayan şeyler çıkardı. Bunlar şu hayvanların yedikleri yiyeceklerden çıkarılan ürünlerdir. Örnek; arının yediği meyvelerden çıkardığı bal, inek, koyun, deve gibi hayvanların yediği bitkilerden çıkardığı süt, bağdan çıkarılan üzüm ve meyve suyu, üzüm ve sarhoşluk veren içecekler gibi. Bunlardan çıkan maddelerin hiçbiri yenilenin cinsinden değildir, sulanan (bağın, meyvenin) cevherinden değildir. Bunlar mevcûdâtı yoktan sebepsiz olarak var eden kādir-i mutlakın bilgisine

188 en-Nahl, 16/68.

189 "Sizden önce nice uygulamalar geçmiştir. Yeryüzünde gezin de yalanlayanların sonunun ne olduğuna bir bakın" (Âl-i İmrân, 3/137).

190 en-Nahl, 16/66.

191 en-Nahl, 16/67.

işaret eder. Bunda Allah'ın bilgisine, yönetmesine ve hikmetine işaret vardır, çünkü yediği bir bitkiden başka, rengi farklı olan, karında o karanlık ortamda o sütü inşa etmek, Allah'ın bilgisinin yaratıkların bilgisi ile, onun hikmetinin insanların hikmeti ile ölçülemeyeceğine, bunun gibi, kudretinin de insanların kudreti ile ölçülemeyeceğine işaret eder.

Rabb'inin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git! Denildi ki Rabb'inin yoluna girerek. Denildi ki itaat ederek. Denildi ki bu ifade zilletten gelir. "Zülülen" (ذُلُلًا) yani yumuşaklık ve lütufla. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar"[192]; "Müminlere kanat ger"[193]. "Zülül" (ذُلُلًا) kelimesi zülden, rıfktan yani yumuşaklıktan gelir. Bu iki anlama gelir: Biri yani Rabb'inin yolları alçaltıldı, diğeri de o yollara girmek sana kolaylaştırıldı, hatta nasıl dilersen öyle girersin.

Renkleri farklı. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Petek ve baldır. Bazıları şöyle demiştir: Tadı ve lezzeti farklı. Renkler hakkında da şöyle denildi: Beyaz, kırmızı ve sarı renkler.

[Balda Şifa Vardır]

[§]**Onda insanlara şifa vardır.** Bazıları demiştir ki **onda** her türlü hasta- 146
lığa yaralara, hatta her şeye varıncaya kadar **insanlar için şifa vardır.** Bazıları da şöyle demiştir: Balda her hastalığa değil bazı hastalıklara şifa vardır. Bazıları **onda şifa vardır** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Kur'ân'da şifa vardır, onda kalplere dine dair şifa vardır. Bazıları da **onda şifa vardır** sözünü şöyle yorumlamıştır: Onda bedenlere dair şifa vardır. Eğer bunu murad etmişse o açıktır, balda o şifa vardır. **Onda şifa vardır** sözü, din adına şifadır mânasına gelmesi de muhtemeldir. Eğer maksat bu ise hakkında düşünme yönünden olur, düşününce idrak eder ve bu şifaya ulaşır[194].

Sonra her türlü meyvelerden ye. Bazıları şu yorumu yapmıştır: Arıya yönelik olarak ona her türlü bitkiden yemesi demektir. Bazıları da dağlarda bulunan her türlü meyvelerden ye demektir. Abdullah'ın şöyle dediği rivayet

---

192 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihat ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütufdur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir" (el-Mâide, 5/54).

193 el-Hicr, 15/88.

194 Bu yorum şeklinin açıklaması ileride gelecektir.

edilmiştir: Kur'ân ve bal her ikisi de şifadır[195]. Kur'ân din için şifadır, bal ise bedenler için şifadır.

Sonra her türlü meyvelerden ye. Meyvelerin tadı, görünümü, kokusu çeşitlidir.

Rabb'inin koyduğu yollardan git! O da Allah'ın arılar için koyduğu rızık yolları ve sığınma yerleridir. "Zülül" (ذُلُلًا) şu anlama gelir: O da senin yolun ve rızkın için belirlediği her şeyi sana kolaylaştırdı. Bunun da sebebi şudur: Âdemoğullarının yararlanması için Allah sana yol yapmak ve onları menfaatlerine vasıta kılmak istedi. Kudret ve hükümranlığını insanlara göstermek için de Allah senin bedenini dilediği gibi küçük yaptı. Onlar bilmelidirler ki, yaratıcılarını hiçbir şey âciz kılmaz ve O vâdettiği diriliş, sevap ve azaba elbette kādirdir.

Farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar. Tür birdir, sonra da onun çeşitleri vardır. Hurma, üzüm ve diğer meyve renkleri gibi tadı, kokusu ve görünüşü de farklı. İşte her balda insanların menfaatleri ve damak tadları açısından şifa vardır.

147 [§]Allah'ın kendilerine dilediği gibi kudretini gösterdiğine göre balda hem din hem de ilim yönünden şifa vardır; açıkladığımız gibi, gözlemleri sayesinde balda Allah'ın kudretini ve yaptığı düzenlemeyi bilirler.

İşte bunda delil vardır. Kesin bir ibret, delil ve burhan vardır. **Düşünen bir topluluk için.** Yaptıkları gözleme göre Allah'ın yönetimini, takdirini ve dilediğini yapmaya kādir olduğunu düşünenler için demektir.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ قَدٖيرٌ ﴿٧٠﴾

70. "Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden,** (sahip oldukları) **bilgiden hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah ilim ve kudret sahibidir."

Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden, (sahip oldukları) bilgiden hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır.

---

195 Abdullah [b. Mes'ûd]'dan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet olunmuştur: "İki şifaya sarılın; bal ve Kur'ân" (İbn Mâce, "Tıb", 7).

Şöyle bir soru sorulabilir: Bizi yaratmasını, sonra bizi öldürmesini, sonra sözü edilen hale bizi çevirmesini belirtmesinde Allah'ın bize karşı hangi lütfu vardır ki bizi çevirdiği halde hiçbir şey bilmiyoruz?

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu nimetlerin anılmasının birkaç şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi şudur: Allah kullarına sizi yaratan ve vefat ettirenin kendisi olduğunu hatırlatıyor. Sonra sizi bir şey bilmediğiniz zamandaki duruma döndürür, onun hâkimiyet ve sultası altında olduğunuz halde, nasıl oldu da bunlardan hiçbirini yapma imkânına sahip olmayan putlara taptınız, Allah'ın ilâhlığına ve ibadetine başkalarını ortak ettiniz. Yahut bu âyet, siz bir şey değilken sizi yarattığını, yaşattıktan sonra da vefat ettireceğini, sizi akıllı bilgili yaptıktan sonra da bir şey bilmediğiniz eski hale döndüreceğini hatırlatıyor. Buna sahip olan ve kādir olan varlık öldükten sonra sizi diriltmeye de elbette kādir olur, yok olduktan sonra diriltmeye de gücü yeter. Yahut Allah böyle bir hatırlatma da bulunuyor, çünkü bu sayede insanların yaratılış amacının özellikle yok olmak değil, aksine başka bir amaç olduğunu bilsinler. Allah daha önce çeşitli nimetleri ve sözü edilen imkânları kulların emrine verdiğini belirtmesi, yaratılışlarındaki amacın özellikle fani olmak olmadığını hatırlatmaktır. Çünkü yaratılış eğer sadece fani olmak için olsaydı, [§]kullar için bunca nimetleri ve gıdaları yaratmasında bir anlam kal- 148
mazdı. Ki o nimet ve gıdaları da, emirlerine âmâde kıldığı imkânları da kullar için yarattı.

Ebû Bekir el-Esam **Allah sizi yarattı** cümlesi hakkında şunları söyledi: Siz ölü nutfeler halinde idiniz de sizi yarattı, sonra çocuk olarak ve yaşlı durumda **sizi vefat ettirir,** sizden bir kısmınızı da **ömrün en düşkün çağına kadar yaşatır.** Güçlü, bilgili ve işleri yönetir duruma getirdikten sonra, kulunu aklı bozulacak yaşlılığa ve bilgiden sonra bilgisiz hale çevirir ki ömür ve rızkın kendilerinden dolayı düzenlenip güçlendirildiğini insanlar bilsinler. Çünkü ömür ve rızık mevcuttur fakat onlarla birlikte insanlar eskir, tükenir ve bilgisiz bir konuma döner. Bu da insanın bu serüveninin beslenme ile değil Allah'ın düzenlemesi ve lütfuyla oluşmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Allah ilim sahibidir. Yani Allah yaratıkları hakkında yaptığı düzenlemeyi bilir. Yaratıklar da o sayede yaratıklarının kādir olduğunu ve O'nun kendilerini işlere yönelttiğini idrak ederler, böylece hakîm ve âlim olurlar. Bu işleri düzenleyen hikmet sahibidir, dilediği şekilde gücü yetendir.

Âyette ecellerin farklı farklı kılınmasını belirtmekteki hikmet, kulların daima korku ve ümit içinde olmaları içindir. Çünkü insanların ecelleri eğer bir olursa, kendilerine ölümün geleceği vakti bilecekleri için buna güvenir ve

karşılıklı olarak mâsiyet işlerlerdi. İkincisi: Kendileri ve mülkleri hakkındaki tedbirin başkasına ait olup kendilerine ait bulunmadığını bilmeleri içindir. Çünkü yönetmek ve emretmek kendilerine ait olsaydı her biri en kuvvetli olan durumu tercih ederdi.

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِى الرِّزْقِ فَمَا الَّذٖينَ فُضِّلُوا بِرَآدّٖى رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾

71. “Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler, rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki onlar Allah’ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?”

Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Bazı müfessirler şöyle dedi: Müşriklerin Allah’ın yarattıklarını ve kullarını ilâhlık ve ibadette ona ortak koşmalarına karşılık Allah bunlardan söz ediyor. Allah şöyle buyuruyor:
149 **Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi,** [§] mal verdi de efendiliğe ve mevlâlığa ulaştılar. Kölelerinizin ve elinizin altındakilerin mülkünüzde ve mallarınızda size ortak olmasını istemezsiniz, o halde nasıl oluyor da Allah’ın kullarının ve kölelerinin kendisine ortak olmasına razı oluyorsunuz. Bazı tevilciler bu yorumu benimser.

Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Bu beyana dair Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bazınızı zengin, bazınızı fakir yaptı, sizden hür ve köleler var etti. Zenginlik ve mülk sahibi kılınmakla **kendilerine fazlalık verilenler, rızıklarını ellerinin altındaki kölelerle paylaşmaya yanaşmıyorlar. Onlar bunda eşittirler.** Yani sahip olduğu şeylerde efendi ile kölenin eşit olması demektir. Allah şöyle buyuruyor: Sizden biri mülkünde ve statüsünde sahip olduğu kölenin kendisine eşit olmasına razı olur mu? Siz bunu kendiniz için eksiklik görünce -bunu yapsanız- Allah’ın kendisi ile putlar arasında ortaklık kurduğunu sandınız, öyle ki siz Allah’ın size mülk olarak verdiklerini onunla putlar arasında ibadette ortak koştunuz. Size verdiği rızka da ortak koştunuz da ve “Bunlar Allah’ın, bunlar da ona ortak koştuklarımızındır” dediniz[196].

---

[196] “Allah’ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah’a pay ayırıp zanlarınca, ‘Bu Allah’a, bu da ortaklarımıza (putlara)’ dediler. Ortakları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!” (el-En‘âm, 6/136).

Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar? Bu beyanda şöyle deniliyor: Allah onlara canlarını, rızıklarını, mallarını ve evlatlarını nimet olarak verdi. Onlar da Allah'tan başkasını O'na ortak koştular, Allah'ın kendilerine verdiği nimeti inkâr ettiler, bu sebeple asi ve kâfir oldular. Sonra sözü edilen lütuflara dair düşünmekle yükümlü tuttu. Bunu düşündükleri takdirde Allah'ın bazı insanları bazılarına üstün kıldığını anlarlar. Bu üstünlük başvurdukları sebeplerin değil Allah'ın verdiği bir üstünlüktür. Düşünmeleri halinde bu üstünlük ve lütuflara hak ettikleri için değil Allah'ın rahmeti ve inayeti sayesinde ulaştıklarını bilirler diye bunları belirtti. Bu durum her ne kadar hepsi beşer türünden ise de Allah'ın lütfuyla bazı kullarına nübüvvet ve risâleti tahsis etmesine delil olur ki insanlar bunu inkâr ediyor. Nitekim insanlar aynı türden oldukları halde insanların bir kısmını rızık, zenginlik, saltanat, hürriyet gibi konularda diğerlerine nispetle daha üstün kıldı. Bütün bu lütufları inkâr etmediklerine ve bir kısım insanlara karşı diğerlerine ihsanlar tahsis ettiğine göre lütfu ve rahmetiyle peygamberliği Hz. Muhammed'e tahsis etmesini nasıl inkâr edersiniz?
[§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Rabb'inin **150**
rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır"[197]. Allah, peygamberlik ve diğer nimetlere nail olmanın, hak etmek ve lâyık olmakla değil kendi lütfu ve rahmeti ile olduğunu haber vermiştir. Yahut Allah onların şu sefihliklerini zikrediyor: Onlar (müşrikler) mülkiyetleri altındaki kölelerini ve cariyelerini ve diğer mallarını kendilerine ortak yapmaktan yüz çeviriyorlar, oysa bunların kendilerine, işlerinde yardımcı ve hizmetçi olmak gibi faydaları vardır; onlara ne oluyor ki hiçbir kimseye faydası olmayan taş ve tahtaları ulûhiyet, rubûbiyet ve ibadette Allah'a ortak yapıyorlar?

Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar? Nübüvveti tevil etmek üzere, Allah bazı kimseleri bazısına risâletle üstün kılmaz diye Allah'ın lütfunu ve rahmetini **inkâr mı ediyorlar?** Yahut onlar Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri **inkâr edip** nimetleri başkalarına mı yöneltiyorlar? Onlar da ibadet ettikleri putlardır. Onlar şöyle dediler: "Onlar bizim ortaklarımızındır". Yahut onlar Allah'ın nimetlerine yapılacak şükrü, başkalarına çeviriyorlar, o başkaları da taptıkları putlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

197 ez-Zuhruf, 43/32.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنٖينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ

72. "Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti; sizi güzel ürünlerle rızıklandırdı. Onlar yine de bâtıla inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar?"

Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti. Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle demişlerdir: Bunlar, torunlar, hizmetçiler ve kölelerdir. Bu grubun yorumuna göre cümlede takdim vardır. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Allah sizin için kendi cinsinizden eşler ve hizmetçiler yaptı. Çünkü Allah Teâlâ daha önce şunu belirt-
151 ti: "Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi"[198]. [§]Allah, kendilerine kendi cinslerinden verdiği eşler ve ellerinin altındaki hizmetçiler verdiğini belirterek, onlara nimetlerini ve lütfunu hatırlatıyor; onlar bu eşlerden yararlanıyorlar, hizmetçi ve köleleri hizmetlerinde kullanıyorlar, oysa bunlar kendi türlerinden insanlardır. Allah onlara, üzerlerindeki lütfunu ve ihsanını hatırlatıyor.

Yahut bunun "Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir"[199] meâlindeki âyetin sılası olma ihtimali vardır. Onlar kızlardan utanç duyuyorlar ve doğunca utanmalarından dolayı kız çocuklarını diri diri gömüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Allah şöyle buyuruyor: "Siz kız çocuklarından nasıl utanç duyarsınız, oysa Allah kızlardan sizin için yararlandığınız eşler yarattı ki, siz onlarsız sabredemezsiniz. Bunun gibi, Allah size o kızlardan rağbet ettiğiniz erkek çocukları veriyor, öyle ki eğer bu kızlar olmasa yararlandığınız eşler olmaz, arzu ettiğiniz erkek çocukları, yardımcılar, rağbet ettiğiniz hizmetçiler ve destekçiler olmazdı. Allah onların, kızlardan utanç duymalarındaki çelişkileri onlara hatırlatıyor. Şöyle ki, arzu ettikleri erkekler ve yardımcılar, nefret ettikleri o kızlardan oluyor, bundaki çelişkiyi onlara hatırlatıyor.

---

198 en-Nahl, 16/71 (Arapça metinde "adı geçen âyet" deniliyor, fakat yanlıştır).

199 en-Nahl, 16/58.

Bu durum, kadınların kocaların mülkü gibi olduklarına ve kendilerinden cinsel açıdan yararlanmak hakkında köle olarak mülkiyeti altında olan köleler gibi ellerinin tasarrufu altında olduklarına işaret eder. Bununla beraber, Azîz ve Celîl olan Allah üremeyi çeşitlilik, bir halden başka bir hale dönüşmeye bağladı. Bunun gibi, sürekli yeni nesillere intikal etmeleri Allah'ın düzenlemesini daha çok hatırlatan husustur, delil ve işaretleri hakkında daha çok düşündürücüdür. Allah eğer dileseydi, halkı bir kerede yaratır ve onları bir defada yok ederdi. Kullar için yarattığı rızıkları ve çeşitli bitkileri, eğer Allah dileseydi bunların hepsini bir kerede ve bir vakitte yaratırdı. Fakat Allah bunları kullar için farklı zamanlarda ve farklı şekillerde yaratmıştır ki, âyetleri ve yaptığı düzenlemeye dair düşünüp araştırma yapsınlar, dolayısıyla bu durum rağbet edilen şeyleri elde etmeye ve sakındırılanlardan sakınmakta daha etkili olsun. Bunun gibi, Kur'ân'da birçok yerde varit olan haber, kıssa ve vâdlerle cennet ve cehennemden söz edilmesi, onları Allah'ın âyetleri ve evrene dair düzeni hakkında düşünmeye sevketmek ve her zaman teşvik edilene rağbet ettirmek, mahzurlu ve sakıncalı işlerden sakındırmak içindir.

[§]Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı. Başka bir âyette: "Kendinizi sakındırın"[200] (bununla enfüsün hakikatini kastetmiştir); "Kendinizi öldürmeyin"[201]. Ve benzeri âyetlerin hepsinde "enfüs" (اَنْفُس) kelimesi zikredilmiştir. Hem bu hitapla muhatap olanlar, sözlükte ve dilde bir olsalar da bunların hepsinden tek bir mânayı ve tek bir şeyi anlamamışlar, belki her birinden, başkasından anladıkları mânadan başka bir mâna anlamışlardır. İşte bu durum, hitaptaki hikmet ve mânanın, dilin lafzî mânası itibariyle anlaşılmaz, belki hitaba dair ön görülen bir hikmet konulmuş delili ile anlaşılır[202]. Kim hitaptaki zâhirî mânaya inanırsa bundaki hikmet ve anlamın kapısını kapatmış olur, çünkü ondan kastedilen şeyin yerine zâhirî mânayı koymuş olur. 152

Eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti. O da sözünü ettiğimiz hususlardır. "Hafede" (حَفَدَةً) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "hafede"nin (حَفَدَةً) hizmetçilerle köleler olduğunu söylemiştir. Bazıları da "hafede"nin (حَفَدَةً) çocuğun çocuğu, yani torun olduğunu söylemiş-

200 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlardan ibaret olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

201 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir" (en-Nisâ, 4/29).

202 "Bu durum, hükmün, hitabın zâhirine taalluk etmediğine, hitapta konulmuş olan hikmet delili ile bilinir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 441a).

tir. İbn Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: "Hafede" (حَفَدَةً) iki kızkardeştir. Yine İbn Mesûd'dan: "Hafede"nin (حَفَدَةً) hısımlar olduğu şeklinde bir görüş de rivayet edilmiştir[203]. Ona göre hısımlar ve iki kızkardeş birdir. Bir görüşe göre "hafede" (حَفَدَةً) yardımcılar ve ensârdır. Allah onlara, kızlardan utanç duymaları sebebiyle ortaya çıkan çelişkiyi hatırlatıyor. Şöyle ki: Nasıl oluyor da kızlardan utanç duyuyorlar, halbuki dünya işlerinde kızkardeşler, yardımcılar ve ensar onlardandır[204]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Torunlar oğulların oğullarıdır. Yine o şöyle demiştir: "Hafede" (حَفَدَةً) yardımcılardır, "hafede" (حَفَدَةً) ibadette ve işte gayret gösterendir. "Hafede, yahfidu" (حَفَدَ، يحفد) dersin, hizmet etti ve çabaladı demektir. "Hafede", "ve ileyke nes'â ve nahfidü" duasında da çabalarız, gayret
153 gösteririz demektir[205]. [§]İbn Kuteybe "hafede"nin (حَفَدَةً) "hizmetçi ve yardımcılar", "oğullar ve hizmetçiler" olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Hafd"in (الحفد) aslı adımların birbirine yetişmesi ve yürümede sürat yapmaktır. Bunu ancak hizmetçiler yaparlar, bu sebeple onlara (حَفَدَةً) denilmiştir. Bu kelimenin tekili "hâfid"dir, kâfir ve kefere kelimelerinde olduğu gibi. Vitir namazının duasında "ve ileyke nes'â ve nahfidü" (واليك نسعى ونحفد) denilir[206]. Ebû Ubeyde de şöyle demiştir: "Hafd"in (حفد) aslı çalışmaktır. Yine o şöyle demiştir: Kunut duasındaki "nahfidü" (نحفد) de bundandır, yani sana çalışırız demektir[207]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi güzel olan ürünlerle rızıklandırdı. Bazıları "tayyibât"ın (الطَّيِّبَاتِ) helâller olduğunu söylemiştir. Bazıları da "tayyibât" (الطَّيِّبَاتِ) hakkında şunu söylemiştir: "Tayyibât" hoş ve helâl, yumuşak ve latif olan her şey demektir. Ve Allah sizden başka hayvanlara ve dört ayaklılara sert (kemik) ve temiz olmayan olan maddeleri rızık olarak verdi. Allah'a şükrünü eda etsinler diye onlara ihsanlarını ve nimetlerini hatırlatıyor.

Onlar yine de bâtıla inanıyorlar. Bazıları şöyle demiştir: Şeytanı mı tasdik ediyorlar da onun kızlardan utanç duyma çağrısını kabul ediyorlar.

---

203 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 144; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 143.

204 Allah onlara kızlardan ar duymalarındaki çelişkiyi hatırlatıyor; yani kızlardan nasıl utanç duyuyorlar, halbuki onlardan kendileri lehine yardımcılar ve ensar olur.

205 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 144; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 143.

206 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 246-247.

207 (حَفَدَ، يحفِد، حَفْدًا، حَفَدَانًا): Hafif ve süratli bir şekilde çalıştı. "Hafede" (حفد): Hizmet etti. "Ve ileyke nes'â ve nahfidü" (واليك نسعى ونحفد): Yani çalışma ve hizmette süratli davranırız. Ebû Ubeyde, şöyle demiştir: "Hafed"in (حفد) aslı hizmet ve çalışmaktır. "Hafed" (حفد) ve "hafede" (الحفدة): Yardımcılar ve hizmetçilerdir. Tekili "hâfid"dir (حافد).

Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar? Yani şu kızlar sizin için nimettir, onlara karşı nasıl nankörlük yapıyorsunuz. Bir görüşe göre **onlar bâtıla mı inanıyorlar?** meâlindeki söz, şeytana ve onun davetine mi inanıyorlar demektir. **Allah'ın nimetine.** Yani Muhammed'i inkâr mı ediyorlar yahut İslâm'ı mı yahut Kur'ân'ı mı inkâr ediyorlar. Ebû Bekir el-Esam: **Onlar bâtıla mı inanıyorlar?** Bu beyan hakkında Allah şöyle buyuruyor demiştir: Siz kendinizin putların kulları olduğunuzu, onların önünde eğildiğinizi ve ibadet ettiğinizi ikrar ediyorsunuz. **Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar?** Bu beyan hakkında da şöyle diyor: Allah'ın size nimet vermesine, sizi gözetmesine ve rızık vermesine karşılık ona nankörlük ediyorsunuz, oysa size yakışan şükretmekti. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٧٣﴾

[§]***73. "Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir rızık sağlama imkânı olmayan, buna güçleri yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?"*** 154

Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir rızık sağlama imkânı olmayan. Yani herhangi bir fayda sağlamayan. *En doğrusunu Allah bilir ya,* nefis arzusuna bağlı olarak bazı yaratıklara tabî olmamak ve işlerimizi, bize ne bir faydası ne de bir zararı dokunmayan, hiçbir şekilde rızık verme imkânı bulunmayan varlıklara dayanmamak için Allah bize bunları hatırlattı. Nitekim şunlar ne bir faydası ne de bir zararı olmadığını bildikleri halde onlara uyup ibadet etmişlerdir. Allah onlara fayda, zarar ve rızık verme imkânına sahip olmadıklarını bildikleri yaratıklara ibadet etmelerindeki sefihliklerini hatırlatıyor, böylece Allah'ın yanında yaratılmışlara karşı onların yaptıkları gibi yapmayalım.

Ayrıca **kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir rızık sağlama imkânı olmayan,** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu beyanda öne alma (takdim) vardır. Bazıları da şöyle demiştir: Yani sözü edilenlere sahip olmayan, Allah'tan başka nesnelere ibadet ediyorlar. Bazıları da şu anlamı vermiştir: Göklerde ve yerde kendilerine rızık verme imkânına sahip olmayan ve hiçbir şey yapamayan Allah'ın dışındaki varlıklara ibadet ediyorlar. Bazıları da şöyle demiştir: Göklerde ve

yerde kendilerine rızık ya da başka bir şey veremeyen Allah'ın dışındaki varlıklara ibadet ediyorlar.

فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

74. "Allah için (kendiliğinizden) ***örnek göstermeyiniz. Gerçeği Allah bilir, siz bilmezsiniz."***

Allah için (kendiliğinizden) örnek göstermeyiniz. Yani ulûhiyet ve ibadette yaratıklar ve benzerlerinden Allah'a örnekler vermeyiniz. Yahut Allah için, onun benzerleri ve emsalleri vardır demeyin. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Sizin olan şeylerin Allah'a ait olduğunu, ibadette ve ilâhlıkta Allah'a emsal kabul ettiğiniz putlara ait olmadığını bildiğiniz halde, ibadette ve ilâh diye isimlendirmede yaratıkları Allah'ın benzerleri yapmayınız. **Allah için (kendiliğinizden) örnek göstermeyiniz** meâlindeki beyanın Allah'ın veli kullarına örnekler vermeyin anlamına gelmesi de mümkündür. Çünkü Allah evliyasının konumunu ve mertebesini açıklamıştır.

155 **[§]Gerçekten Allah bilir.** Yaratıklardan onun denginin ve benzerinin bulunmadığını bilir, siz ise faydanıza olanı yahut helâkinize sebep olanı bilemezsiniz.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُنَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor: Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur ama onların çoğu bilmezler."

Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor. Bununla örnek verilmesinin iki açıklaması vardır: Birincisi, size göre dünyada bir şeye gücü yetmeyen ve infak etmeye imkânı bulunmayan bir kimse bir şeye

sahip olup infak etmeye gücü yeten kişi gibi değildir. Bu, yüce Allah'ın beyanları gibidir: "De ki; hiç körle gören bir olur mu"[208], "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer?"[209]. Yani gören ile görmeyen, sağır ile işiten bir olamaz. Buna göre yaratıklara infak etme ve nimet verme imkânı bulunan gerçek mâbut ile buna gücü yetmeyen bâtıl mâbut eşit olmaz.

İkincisi: Allah kâfiri ve mümini örnek verdi. Kâfir kendisine nimet olarak verilen maldan, Allah'a itaat yolunda yahut hayır işlerinde harcamaz. Mümin ise kendisine verilen bütün nimetleri Allah'a itaat ve hayır yolunda harcar. Bunların ikisi eşit değildir. Allah'a itaat yolunda harcayan, bir şey harcamayan gibi değildir. Bunlardan biri gerçek mâbut ve ilâhın örneği, ikincisi, mümin ve kâfirin örneği olur.

Ayrıca bu âyette çeşitli deliller vardır. Bunlardan biri şudur: Kudret (istitâat) fiilden ayrılmaz[210]. Çünkü yüce Allah **hiçbir şeye gücü yetmeyen** buyurduktan sonra **kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor** diye buyurmuştur. Dolayısıyla fiilin karşısına kudreti koydu. [§]Eğer kudret fiilden ayrılacak **156**
olsaydı, kudretin karşısına başka bir kudreti zikreder, fiil karşılığında onun dengi olan fiili zikrederdi[211]. Bu durum kudretin fiilden ayrılmayacağına işaret etmektedir.

İkincisi: Belirtildiği gibi, köle gerçekten mülkiyete sahip değildir. Bu sebeple **hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle** meâlindeki beyanı getirmiştir. Eğer kölenin bir şeye gücü yetecek olursa o da mülkiyet kime aitse, ancak onun izin verdiği kadar olur. Bunun gibi, yaratılanların hepsi gerçekten mülkiyet vermenin hakikatine sahip değillerdir. Eşyada mülkiyetin hakikati Allah'a aittir (mülkiyeti o verir). İzne bağlı olan kulların mülkiyet miktarı kendilerine izin verildiği kadardır.

Üçüncüsü: Köle, infak etme ve sadaka verme hakkına sahip değildir. Çünkü Allah **hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle** buyurmuş, daha sonra mülkiyete sahip olanlar hakkında **kendisini güzel bir**

---

208 " De ki; hiç körle gören bir olur mu?; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?" (er-Ra'd, 13/16).

209 "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?" (Hûd, 11/24).

210 "Kudret, yapılan işten ayrılmaz." Yani kudret Mûtezile'nin sandığı gibi fiilden önce bulunmaz, belki fiil ile beraber bulunur; kul bir fiili gerçekleştirmek isteyince Allah Teâlâ kudreti yaratır.

211 Bundan rızık verdiğimiz sözünü kastediyorum (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 441a).

şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişi buyuruyor. Bu, kölenin infakta bulunma ve hibe etme hakkına sahip olmadığına işaret eder.

Katımızdan kendisini rızıklandırdığımız. Veli kullarımızdan yahut dinimizin evliyasından demektir. Bu sözlükte caiz ve yaygın bir mânadır. **Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah’a mahsustur.** Bazıları şöyle demiştir: **Allah’a hamdolsun** meâlindeki cümleyi belirttiklerinin ardından getirdi. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e nimetleri ve çeşitli menfaatleri bildirdikten sonra onun ardından **Allah’a hamdolsun** anlamındaki cümleyi getirmiştir. Bazıları da **Allah’a hamdolsun** meâlindeki sözün övgü olduğunu, insanların çoğunun Allah’a hamd ve senada bulunmayı bilmediklerini haber vermiştir.

Bilmezler. Bu cümlenin, bildiklerinden yararlanmadıkları için onların bilgisi bulunmadığının belirtilmesi mânasına gelmesi muhtemeldir. Yahut, mûcizelere ve delillere bakıp bunlar üzerinde düşünmedikleri ve bunun bir neticesi olarak bilmedikleri için, gerçekten bilgilerinin bulunmadığı anlamında olması ihtimali vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ اَحَدُهُمَٓا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ
كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَاْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوٖي هُوَ وَمَنْ
يَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٧٦﴾

76. “Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüktür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?”

Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüktür, onu nereye gönderse yararlı bir so-
157 **nuçla gelmez.** [§]Dediler ki: Bu örneğin birinci örnekte belirttiğimiz gibi iki yoruma ihtimali vardır. Birincisi: Mümin ve kâfirdir. Allah kâfiri, hiçbir şey yapamayan ve efendisine bir hayır ve menfaat sağlamayarak yük olan dilsiz köleye benzetti. Mümini de efendisine her türlü hayır ve fayda sağlayan kimseye benzetti. Allah buyuruyor: Sizce bunlar eşit midirler? Eşit olamazlar. Buna göre Allah’a hiçbir şekilde itaat türünden bir iş yapmayan kâfir kişi ile her türlü itaati yapan kişi, hayrı yerine getiren adaletle emreden her mümin kul ile eşit olmazlar.

İkincisi: Allah bâtıl mâbuda karşılık gerçek mâbuda örnek verdi. Allah şöyle buyuruyor: Size her nimeti ve her hayrı veren, bütünüyle âdil olmayı emreden; dilsiz, bir şeye gücü yetmeyen, fayda yahut zarar veremeyen, cevap veremeyen, ibadet edenlerine ve hizmet edenlerine muhtaç olan varlıklarla eşit olur mu, bu onunla bir olur mu? Elbette örnek olarak da eşit olmazlar. Ancak burada hakkı konuşmayan ve adaleti emretmeyenle örnek verildi; adaleti emretmeyen dilsize mukabil adaleti emreden zikredildi. Birincisinde infak etme yetkisine sahip olmayana mukabil infak etme yetkisine sahip olan örnek verildi.

O dosdoğru yoldadır. Yani o dosdoğru hak yol üzerindedir, o gerçek mabuttur. Ebû Avsece şöyle demiştir: “Kell” (كَلّ) başkasının sırtına yük olandır. Onun dışındaki edebiyatçılar da aynen böyle söylemiştir. Bazıları ise şunu demiştir: “Kell” (كَلٌّ) yoksul demektir, ikisi de birdir. Ebkem, dilsizdir, o da kesinlikle konuşamayandır. Ve şunu da dediler: Adaleti emreden, tevhidi emreden demektir.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٧٧﴾

[§]*77. “Göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir. Kıyâmet bir göz kırpması* 158
kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kādirdir.”

Göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir. Bu beyanın birkaç şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi, müfessirlerin belirttiği gibi kıyâmetten ve kopacağı vakitten sormaktır. Nitekim yüce Allah “Ne zaman gelip çatacak?” diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: “Onun hakkındaki bilgi sadece rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah’tır. O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir!”[212] Gizli olduğu için ağır gelecektir. Çünkü gizli olan her şey kişiye ağır gelir. Allah, **Vakti geldiğinde onu açığa** çıkaracak olanın ancak Allah olduğunu haber vermiştir. Ne zaman kopacağını O’ndan başkası bilmez.

---

212 “‘Ne zaman gelip çatacak?’ diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: ‘Onun hakkındaki bilgi sadece Rabbimin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah’tır. O (kıyâmet), göklere de yere de ağır gelecektir! Sizi ansızın yakalayacaktır!’ Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: ‘Onun bilgisi Allah katındadır, fakat insanların çoğu bunu bilmezler’” (el-A‘râf, 7/187).

İkincisi: Gök ve yer ehlinin gizledikleri hususların gayp bilgisi Allah'a aittir. Yani bazısının bazısından gizledikleri şeyler demektir. Bunlar Allah'a nispetle gayp değillerdir. Belki halktan gizli olan da halka açık olan da Allah'a ait olup hepsi bir yerde açıktır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir"[213].

Üçüncüsü: **Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir.** Yani görünen bu evrenin iç yüzünü bilir. Duyularıyla görseller ve görünen maddî varlıkları ve mevcûdatı bilseler de insanların evrenin iç yüzünü bilme imkânları yoktur. Her canlıya kaynak teşkil ettiğini haber verdiği su gibi bir maddenin iç yüzünü insanlar bilmezler, her canlının hayatını sağlayan sudaki anlamı idrak edemezler. Bunun gibi insanın yaratıldığı spermi ve insanı insan yapan spermde saklı anlamı bilemezler. Görme, işitme ve akıl da böyledir. İnsanlar duyuların görünüşlerini bilir ve farkederler, fakat görme, işitme ve anlama eylemlerini
159 sağlayan özelliği bilemezler. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Bu insanlarca bilinmeyen görülen varlık ve cisimlerde saklı hakikatin bilgisi Allah'a aittir. Yahut şöyle buyuruyor: Gökte ve yerde yaşayanların ehlinden bilmedikleri varlıkların sahibi Allah'tır. Bu mâna şu ilâhî beyanda mevcuttur: "Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter"[214]. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *En doğrusunu Allah bilir ya,* gök ve yer halkından gizlenenlerin bilgisi Allah'a aittir. O gayp da kıyâmettir, Allah onun vaktini başkasına bildirmemiştir.

Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Bazıları şöyle demiştir: Kıyâmetin durumu meâlindeki beyan, yani kıyâmetin durumu Allah için daha basit ve göz açıp kapamaktan daha kolaydır. Çünkü insan için göz açıp kapamaktan daha kolay ve daha basit bir şey yoktur. Çünkü göz farkında olmadan açılıp kapanır.

Bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa bir vakit. Yani göz açıp kırpmaktan daha kolay. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Halkı yeniden yaratmak Allah için göz kırpmaktan daha kolay ve daha basit bir iştir. Çünkü insan gözünü kırpar ve bununla bir anda yer ile gök arasını görür, oysa yer-gök arası 500 yıllık yürümeyle gidilecek yol mesafesindedir. Allah şunu buyuruyor: Yarattıklarını 500 yıllık yürüyecek mesafeyi gören bir göz kırpması kadar kısa bir zamanda gören kişiyi yaratmaya kādir olan, bunları yeniden yaratmaya ve yok olduktan sonra diriltmeye elbette kādirdir, belki o daha kısa bir zamandır.

---

213 en-Nahl, 16/19.

214 Âl-i İmrân, 3/189.

Yani onları yeniden yaratması göz kırpmaktan daha kısa ve daha süratli olur. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir.

Bazıları **kıyâmetin durumu** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Yani kıyâmetin kopma vakti ancak bir göz kırpacak kadar zamandır. Yani kıyâmetin kopması ile oluşması arasında ancak göz kırpacak kadar bir zaman vardır, belki göz kırpmaktan daha da kısadır. Fakat Allah, insanlar nezdinde göz kırpmaktan daha süratli ve daha basit bir şey olmadığı için göz kırpmayı örnek verdi. Çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere, insan göz kırpar fakat süratli ve hafif hareket olduğu için bunun farkında olmaz. İşte burada göz kırpmanın zikredilmesi, gerçekte bu vaktin göz kırpacak kadar olduğunu kastetmek için değil temsil içindir. [§]Fakat süratte mübalağada bulunmak, akla gelebilen ve 160
tasavvur edilebilen nihaî hızı belirtmek içindir. Örnek: "Kim zerre kadar hayır işlerse onu görecektir, kim de zerre kadar kötülük işlerse onu görecektir"[215]; "İşte Rabb'iniz Allah budur, mülk O'nundur. O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar"[216]; "Kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez"[217] meâlindeki âyetler ve benzerlerinin hepsi gerçeği ifade etmek için değil, belki temsili olarak belirtiliyor. Yani az ya da çok, hayır yahut şer türünden kişinin işlediği işler, yine çekirdek zarı kadar küçük bir haksızlığa uğratılmazlar, kıl pay kadar haksızlığa uğratılmazlar, yine kıl payı kadar zulme uğratılmazlar ifadeleri şunu anlatmak içindir: Hiçbir şeye malik olmazlar. Çünkü kıtmîr (قطمير) bir şeye sahip değildir. Bu ve benzeri sözler belirttiğimiz gibi temsil olmak üzeredir. Bir de **kıyâmetin durumu bir göz kırpması kadardır** meâlindeki sözün yorumu şudur: Kıyâmetle sizin aranızda geçen vakit ancak göz kırpacak kadar bir zamandır. Yani kıyâmetin kopma zamanından geride kalan zamana kadar, ancak anılan göz kırpacak kadar yahut kalan zamandan daha kısa olmak üzere daha az bir zaman kalmıştır.

Şüphesiz Allah her şeye kādirdir. Diriltme ve yeniden yaratma gibi hususlara, her şeye Allah kādirdir, hiçbir şey Allah'ı âciz bırakamaz. Bu âyetin zâhirî anlamı Mûtezile'nin, kullara ait fiillerin yaratılmış olduğunu inkâr etmelerini reddetmektedir. Çünkü Allah, her şeye kādir olduğunu haber vermiştir. Yine bu âyet Mûtezile'nin "Allah milyon tane şeye kādir değildir." sözlerini de geçersiz kılmaktadır.

---

215 ez-Zilzâl, 99/7-8.

216 "İşte Rabb'iniz Allah budur, mülk O'nundur. O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar" (Fâtır, 35/13).

217 "Kendilerini temize çıkaranlara ne dersin? Hayır, Allah dilediğini temize çıkarır ve kimseye kıl payı kadar haksızlık edilmez" (en-Nisâ, 4/49).

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔا وَجَعَلَ لَكُمُ
السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

78. "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi."

Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı. Allah bununla, daha önce geçtiği üzere, kıyâmetin süratle vuku bulması, kıyâmetin bilgisi, dirilişin hikmeti gibi kudret ve hâkimiyetini
161 hatırlatıyor. **[§]Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından çıkardı,** çocuğu üç karanlık ortam içinde yarattı[218], onun gıdasını anaların gıdası ile birlikte ve anaların kuvveti ile birlikte verdi, sonra çocuğun o karanlıklar içinde, halden hale dönüşmesini zikretti, öyle ki bütün yaratıklar çocuğun anne gıdası ile nasıl beslendiğini, bir halden başka bir hale, bir cevherden başka bir cevhere nasıl dönüştüğünü bilmek için çabalasalardı bunu bilmeye güçleri yetmezdi. Bu durum, karanlık devrelerde bunları yapmaya kādir olan ve bilen zat öldükten sonra diriltmeye ve yok olduktan sonra mahlukatı yeniden yaratmaya elbette kādirdir ve halktan gizlenenleri bilir. Yahut Allah ilk durumumuzu bize hatırlatıyor; biz bir şey bilmezken bizi analarımızın karnından çıkardı, sonra birçok şey bilecek duruma getirdi; ardından bir şey bilmez durumdan intikal ettiğimiz diğer durumlara ulaşmamızdaki nimet ve ihsanlarını bize hatırlatıyor. İkincisi: Bize sözü edilen durumda olduğumuzu, kimseden yardım dilemeksizin ve kimsenin yardımı olmaksızın analarımızın karnına intikal ettirdiğini hatırlatıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Size kulaklar, gözler, kalpler verdi. Sesleri duyup ayırt etmek için kulağı vermeye, görmek ve cisimlerin renklerini birbirinden ayırmak için göz vermeye, anlamak ve lehinde-aleyhinde olanları kavramak için akıl vermeye, fakat aklı duyup gördükleri ve aklettiklerinin ve sözü edilenlerin arasını ayırt etme gücünün mahiyetini idrak edemeyen bir konumda tutmaya gücü yeten, bütün bunları yapmaya kādir olan, yok olduktan ve öldükten sonra yaratıkları varedip iade etmeye kādirdir. Bundan sonra yüce Allah **Siz hiçbir şey bilmiyordunuz**

---

218 "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

meâlindeki sözün ardından işitme, görme ve akıldan bahsetti. [§]Bu durum, 162
bu akıl ve duyuların bilgi kaynağı olduklarına işaret eder. Bunlar vasıtasıyla varlığın bilgisine ulaşılır. Kendisine, bir şeyi bilme vasıtası verilen kimseye, o şeyin bilgisi de verilmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şükredesiniz diye. Lafzî anlamı itibariyle "lealle" (لَعَلَّ) şüphe kelimesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* zikredilmesinin sebebi insanların hepsinin Allah'ın nimetlerine şükretmemesidir yahut onları şükretmeye mecbur etmektir.

اَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فٖى جَوِّ السَّمَٓاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا اللّٰهُ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) ***Allah'tan başkası tutmuyor. Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır."***

Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor. Yani diğer cisimler gibi bedenleri birer cisim olan kuşları, alttan birilerinin yardımı olmaksızın ve yukarıdan bir şey ile bağlı olmaksızın havada tutmaya kādir olan, yok olduktan sonra yaratıkları yeniden yaratmaya elbette kādirdir. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Allah'ın kuşlara yaptığı lütfu, havada durmaya ve boşlukta uçmaya kādir olacak şekilde onlarda yarattığı hikmeti görmüyorlar mı ki, bütün yaratıklar o lütfu ve o hikmeti anlamak için bir araya gelseler anlayamazlar. Bu âyette Mûtezile'nin görüşünü reddetmek söz konusudur. Çünkü uçmak kuşun işidir. Sonra Allah uçmayı Allah'a nispet etmiş, şöyle buyurmuştur: Onları ancak havada Allah tutar, buyurmuştur. Bu durum, Allah'ın uçma işinde dahlinin ve fiilinin var olduğunu gösterir.

Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır. Yüce Allah'ın zikrettiği şeylerin hepsi, inananlar için bir ibret oluyor, çünkü bunlardan yararlanan onlardır. Ebû Avsece şöyle demiştir: Göz kırpmak, süratle bakmaktır; gök boşluğu havadır. Şöyle denilir: Göğün karnı, göğün boşluğu. Şöyle de denilir: "Cev" (الجو) yerin alçak olan kısmıdır. Birincisi daha doğru gözükmektedir.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ الْاَنْعَامِ
بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ اِقَامَتِكُمْ وَمِنْ اَصْوَافِهَا
وَاَوْبَارِهَا وَاَشْعَارِهَٓا اَثَاثًا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٨٠﴾

80. "Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden gerek yolculuk gününüzde gerekse ikamet gününüzde kolaylıkla taşıyabileceğiniz barınaklar yapmanızı; kezâ bir süreye kadar onların yünlerini, yumuşak tüylerini, kıllarını ev ve giyim eşyasıyla ticaret malı olarak değerlendirmenizi sağladı."

Allah size evlerinizden huzur yeri yaptı. Bu âyetin lafzî anlamı şudur: Allah bizim için evlerden bazılarını mesken ve ikamet yeri yapmıştır. Çünkü
163 Allah **size evlerinizden mesken yaptı** buyurdu, [§]tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur"[219]. Meskûn olmayan evler mescitler, ribatlar/kaleler, ordunun atlarını bağladıkları yerler ve diğer evlerdir. Kulların, Allah'ın büyük lütuf ve nimetlerini bilsinler diye bundan bahsetmiş olması ihtimali vardır. Allah yeryüzünü, sözü edilen dağlar sayesinde yaşayabilecekleri ikamet yeri yaptı. Önceden yeryüzü üzerindekileri sarsacak ve üzerinde duralamayacak yapıda iken orada dağları varettiğini haber verdi[220]. Yahut âyetin metnindeki "min" (مِنْ) harfinin sıla olma ihtimali vardır. Yani Allah sizin için içinde yaşayacağınız evler yaptı.

Allah size evlerinizden size mesken yeri yaptı. Bu cümlenin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Biri şudur: Yani Allah yeri sizin emrinize verdi, öyle ki orada yaşayacağınız mesken edinme imkânına sahip oldunuz. Yahut sizin için evler yaptı, yani size evleri nasıl yapacağınızın bilgisini öğretti[221], eğer

---

219 "İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de!" (en-Nûr, 24/29).

220 Müellif yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor olsa gerektir: "O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, ırmaklar ve yollar açtı ki gideceğiniz yere ulaşabilesiniz" (en-Nahl, 16/15).

221 Hem "Allah evlerinizden size huzur yeri yaptı" sözü iki şekilde yorumlanmaya muhtemeldir. Biri şudur: Yani Allah yeri sizin emrinize âmâde kıldı, öyle ki orada meskenler edinme gücüne sahip oldunuz, yahut "sizin için meskenler sağladı" ifadesi size mesken yapmayı öğretti demektir.

o bilgi size öğretilmiş olmasaydı orada ev inşa etme imkânına sahip olamazdınız, Allah böylece size olan lütuflarını hatırlatıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah evlerinizden size huzur yeri yaptı ve sizin için hayvanların derisinden evler sağladı ve benzeri âyetlerde Mûtezile'nin görüşünü geçersiz kılan delil vardır. Çünkü Allah insanlar için yerleşeceğiniz evler yaptığını belirtti. Yerleşmek ise kulun fiilidir. Bu da kullara ait fiillerde Allah'ın dahli (etkisi) bulunduğuna işaret eder.

Sizin için hayvanların derisinden evler sağladı. Tevil ehli âlimler sizin için hayvanların derisinden sağladı sözünü, yani onların yünlerinden diye tevil etmişlerdir. Fakat yünü deriye nispet etti, çünkü yün deriden çıkar ve ondan kırkılıp alınır. Bu da "ve min esvâfihâ" (وَمِنْ اَصْوَافِهَا) âyetinde ifade edilen husustur ki o, koyunun yünüdür. "Ve evbârihâ" (وَاَوْبَارِهَا) devenin yünüdür. "Ve eş'ârihâ" (وَاَشْعَارِهَا) da keçiden çıkan kıllardır.

[§]Yolculuk gününüzde. Denildi ki: Sefer ve yolculuk yaptığınız günde. 164
Ebû Avsece şöyle dedi: **Yolculuk gününüzde** yürüme gününüzde demiştir. Şöyle denilir: "Zaane, yaz'anu" (ظعن يظعن) yürüdü. İkamet gününüzde bazıları şehirde ikamet ettiğiniz günde, bazıları seferde konakladığınız zaman demiştir. Buradaki "ca'l" (جعل) **sizin için evlerden mesken yaptı** meâlindeki beyanda zikrettiğimiz iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi onların emrine vermek, ikincisi öğretmek. Azîz ve Celîl olan Allah **evlerinizde mesken** dediği yerde derilerden ve deve tüylerinden edinilen evler hakkında bunu belirtti, fakat "derilerden, deve tüylerinden ve keçi kıllarından edinilen evlerde" diye buyurmadı. Sanki, birincisinde belirttiği için burada zikretmeyi terketti. Yahut birincide açıkça ikincide işaret yolu ile zikretti.

Giyim eşyası olarak. Denildi ki "esâs" (اَثَاث) ile "riyâş" (رياش) olup o da maldır. Başka bir görüşe göre ise "esâs" (اَثَاث) giysi ve ticaret eşyasından edinilen mallardır. **Bir süreye kadar ticaret malı.** Bu beyanın iki süreye işaret etmesi muhtemeldir: Bu elbisenin eskime vaktine veya yok olma vaktine işaret eder.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ اَكْنَانًا
وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابٖيلَ تَقٖيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابٖيلَ تَقٖيكُمْ بَأْسَكُمْ
كَذٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

81. "Yine Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı, dağlarda size sığınaklar yarattı; size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler, mâruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti. İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir."

Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı. Burada gölgeliklerin anılan evler olma ihtimali vardır, çünkü o evler aynı zamanda onlara gölge de oluyordu. Bu cümlenin ağaçlar, elbiseler, etekler ve gömlekler olması da muhtemeldir. Yüce Allah "sizi korur" buyuruyor. Yani sizi örtüyor demektir. İbn Kuteybe de gölgelik kelimesine ağaçlar ve dağlar anlamı vermiştir.

Allah dağlarda size sığınaklar yaptı. Onlar dağların içindeki mağaralar
165 ve dağlarda edinilen evlerdir ki insanları sıcaktan ve soğuktan korur. [§]**Size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler bahşetti.** Denildi ki bunlar gömlekler ve zırhlardır. Sonra Allah anılan evlerin, sığınakların ve giysilerin sizi sıcaktan ve korkudan ve aynı zaman düşmanın zarar vermesinden korur. **İşte Allah, size nimetini böyle eksiksiz vermektedir.** Bu nimetler burada sözü edilen türlü nimetlerdir.

Size sıcağa karşı kendinizi koruyacak elbiseler verdi. Allah bu giysilerin sıcaktan koruduğundan bahsetti, aslında bunlar insanı hem sıcaktan hem de soğuktan birlikte korurlar. Bunlardan birini zikredip de diğerini zikretmemek, birini belirtmenin yeterli olmasından dolayıdır.

İşte Allah, size nimetini böyle eksiksiz vermektedir. Yani Allah, sizi müslüman olmaya mecbur etmek yahut deliliyle susturmak için bu şekilde nimetini belirtmeyi tam yapıyor.

Teslimiyet gösteresiniz diye. Bu sûrede başından sonuna kadar sözü edilen bütün nimetler ve âyetler sadece şu sonucun gerçekleşmesi için belirtilmiştir: Umulur ki müslüman olursunuz (لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ). Bu sûrede zikredilen "Belki şükredersiniz"[222], "Belki doğru yolu bulursunuz"[223] meâlindeki ifadelerde bu sonuçların hepsinin kastedilmesi ihtimali vardır. Bunlardaki her bir cümlenin diğerinden ayrı bir mâna taşıma ihtimali de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, kendilerine hatırlatılan çeşitli nimetlere, lütuf ve ihsanlara inanan bir kavim hakkındadır. Bilinmelidir ki İslâm

---

222 en-Nahl, 16/14, 78.

223 en-Nahl, 16/15.

Allah'ın en büyük nimetlerindendir, Allah'ın nimeti olmaksızın ona erişilmez. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Nahl sûresine aynı zamanda Niam sûresi adı da verilmiştir, çünkü bu sûrede baştan sona nimetler ve halka yarar sağlayan türlü ihsanlar zikredilmiştir.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾

82.** "*(Ey resûlüm!) ***Buna rağmen eğer onlar senden yüz çevirirlerse artık sana düşen, sadece açık seçik duyurmaktır."

Eğer onlar senden yüz çevirirlerse. Senin peygamberliğini ve yaptığın çağrıyı kabul etmekten yüz çevirirlerse **artık sana düşen, sadece açık seçik duyurmaktır.** Yani onlara kabul ettirmek senin görevin değildir, belki sana düşen görev onlara tebliğde bulunmak ve onlara açıklamalar yapmaktır.

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَاَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

[§]*83. "Onlar Allah'ın nimetini biliyor, ama sonra kalkıp nankörlük ediyorlar. Onların çoğu inkârcıdır!"* 166

Onlar Allah'ın nimetini biliyor, ama sonra kalkıp nankörlük ediyorlar. Nimet kelimesinin burada Muhammed (s.a.) anlamında olma ihtimali vardır, onlar onun peygamber olduğunu biliyorlardı, fakat inkâr ettiler. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Oğullarını tanıdıkları gibi onu da tanırlar"[224]; "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de onu yazılı bulurlar"[225]. Burada **Allah'ın nimeti** meâlindeki ifadenin Allah'tan olduklarını bildikleri söz konusu nimetler anlamına gelmesi muhtemeldir. **Sonra o nimetlere nankörlük ediyorlar.** Putlara tapmak ve bu nimetlerin şükrünü Allah'tan başkasına yapmak suretiyle nankörlük ediyorlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Eğer onlara, kendilerini kimin yarattığını sorarsan, elbette Allah'tır derler"[226]. Onlar Allah'ın, kendilerinin yaratıcısı olduğunu, onlara ait olan her şeyin Allah katından geldiğini bilmekle beraber, putlara tapıyorlar, dolayısıyla Allah'tan başkasına tapmaları Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük olur.

---

224 "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar" (el-Bakara, 2/147).

225 "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar" (el-A'râf, 7/157).

226 ez-Zuhruf, 43/87.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذٖينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ

84. "Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız ve artık inkâr etmiş olanların, ne (olmadık) ***mazeretler ileri sürmelerine izin verilecek ne de onlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermeleri istenecektir."***

Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız. Bazıları şunu söylemiştir: Ümmetin şahidi, o ümmetler aleyhine, sözü edilen şekilde, vücut organlarının kendi aleyhlerinde şahitlik etmeleri gibi şahitlik edecektir. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir"[227]; "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder"[228]; "O gün yer, bütün haberlerini Rabb'inin ona vahyettiği şekilde anlatır"[229]. Bu ve benzeri âyetlerde, yaptıkları kötü işleri inkâr ettikleri zaman aleyhlerinde şahitlik yapılacağı belirtilmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Her ümmetin şahidi, kendisine gönderilen peygamberidir, o peygamber onlar aleyhine, kendilerine Rab'lerinin elçilik görevini tebliğde bulunduğuna dair
167 şahitlik edecektir. [§]Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[230]. "Nezîr" (نذير) onlara gönderilen elçidir. Şu ilâhî beyanlarda da bu konu işlenmiştir: "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlar hakkında şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[231]; "Böylece insanlara karşı şahitler olmanız için ve peygamber de size karşı şahit olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık"[232]. Yüce Allah, Hz. Muhammed'i o ümmetler aleyhine, peygamberlerinin elçilik görevlerini tebliğ ettikleri konusunda şahit getirecek. O da "Elbette kendilerine peygamber gön-

---

227 "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir" (en-Nûr, 24/24).

228 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder" (Fussılet, 41/20).

229 "O gün yer, bütün haberlerini Rabb'inin ona vahyettiği şekilde anlatır" (ez-Zilzâl, 99/4).

230 "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun" (Fâtır, 35/34).

231 "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!" (en-Nisâ, 4/41).

232 el-Bakara, 2/143.

derilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"[233]; "Kıyâmet gününde Allah elçileri toplayacak"[234]; "O gün Allah onlara hitap ederek, "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diye sorar"[235]. Allah elçilere, kavimlerine risâleti tebliğ etmelerini sorar, kavimlerine de elçilere ne cevap verdiklerini sorar. Bazı müfessirler bu görüşü benimsemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kur'ân'da Allah'ın gelmesi, gitmesi ve benzer şekilde belirtilen ifadelerin hepsinin gönderme anlamına gelmesi mümkündür[236]. Bu âyetlerin hepsinin tefsiri şöyledir: "Biz her ümmetten şöyle şöyle gönderiririz" şeklindedir. Şu âyetler de bu türdendir: "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde"[237]; "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar!"[238]; "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlar hakkında şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[239] İşte bu göndermek anlamındadır.

Artık inkâr etmiş olanların, ne (olmadık) mazeretler ileri sürmelerine izin verilecek. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onların mazeret ileri sürmelerine bile izin verilmeyecek, çünkü onların bir özrü yoktur. Bu husus şu âyetin ifadesidir: "Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar. (Zamanı geçtiği için) kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler"[240]. [§]Onların özür bil- **168**
dirmeleri kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. Çünkü onların mazeret bildirmeleri şu beyanlarda belirtildiği anlam gibidir: "Ey Rabbimiz! Bizi işte

---

233 el-A'râf, 7/6.

234 "Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar 'Bizim bir bilgimiz yok. Bütün gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin' diyecekler" (el-Mâide, 5/109).

235 "O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar" (el-Kasas, 28/65).

236 Yani Allah gelmez, belki onlar aleyhine şahitlik yapacak şahitler gönderir.

237 "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde…" (el-Fecr, 89/22).

238 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

239 "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!" (en-Nisâ, 4/41).

240 el-Mürselât, 78/35-36.

bunlar saptırdılar!"[241]; "Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik"[242]. Buna benzer mazeret beyanları onlara fayda vermeyecek, bu sebeple onların mazeret ileri sürmelerine izin verilmeyecek, onlardan Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermelerine de imkân verilmeyecektir. Hasan-ı Basrî "ve lâ hum yüsta'tebûn" (وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ) beyanına şu anlamı vermiştir: Onların işledikleri küçük günahlar da silinmeyecektir. Buna benzer bir ifade şu âyette geçmektedir: "Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir; kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri kabul edilmez"[243]. Yani onlar, hataları silinenlerden olmayacaklardır. Yani onlar kendilerinden sudur eden günahlardan muaf tutulmazlar. **Onlara izin verilmeyecek.** Bazıları bu beyan hakkında şöyle demiştir: Onlara tövbe etme ve bulundukları durumdan dönme imkânı verilmeyecektir. Çünkü o vakit tövbe ve Allah'ın yoluna dönme vakti değildir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, "Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır"[244]. Bu ve benzeri âyetlerde olduğu gibi. "Ve lâ hum yüsta'tebûn" (وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ) eksiğinden dönmesi için bir kimseye eksiğini hatırlatmak, sitemde bulunmaktır. Bu durumun âhirette olması muhtemel değildir. **Hem kâfirlere izin verilmez.** Yani onların konuşmalarına izin verilmez. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah buyurur ki: "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"[245] Yahut şefaat edeceklere, kâfirler için şefaat etme izni verilmez, şefaatçilere sadece müminlere şefaat izni verilir demektir.

---

241 "Allah buyuracak ki: 'Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!' Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir. Hepsi birbiri ardından orada (cehennemde) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler. Allah da, 'Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz' diyecektir" (el-A'râf, 7/38).

242 "İnkâr edenler şöyle dediler: 'Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!' Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik'" (Sebe', 34/31).

243 "Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir; kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri kabul edilmez" (Fussılet, 41/24).

244 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/84-85).

245 el-Mü'minûn, 23/108.

وَاِذَا رَاَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾

85. "O zâlimler azabı görünce artık cezaları hafifletilmez, kendilerine mühlet de tanınmaz."

O zâlimler azabı görünce. Yani azaba girince demektir. Bunun delili sözü edilen **Azap onlardan hafifletilmez** meâlindeki cümledir. Çünkü azap devam eder, devam eden azapta hafifletme de yoktur. **Onlara mühlet de verilmez** yani azaptan mühlet verilmez. İkincisi: Hak ettikleri ve lâyık oldukları azap onlardan hafifletilmez. Yahut belirttiğimiz gibi, onların azabında bir kesinti olmaz.

وَاِذَا رَاَ الَّذٖينَ اَشْرَكُوا شُرَكَٓاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ شُرَكَٓاؤُنَا الَّذٖينَ كُنَّا نَدْعُوا مِنْ دُونِكَ فَاَلْقَوْا اِلَيْهِمُ الْقَوْلَ اِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٨٦﴾

[§]***86. "Şirke sapanlar, Allah'a ortak koştukları şeyleri gördüklerinde,*** 169
"Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır" diye itirafta bulunurlar. Fakat o varlıklar, "Siz gerçekten yalancısınız" diyerek onlara gerekli cevabı verirler."

Şirke sapanlar, Allah'a ortak koştukları şeyleri gördüklerinde, "Ey Rabbimiz! İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır diye itirafta bulunurlar. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Onların ortak koştukları şeyler,** yani onların yakınları ve şeytanlardan olan dostları demektir. Tıpkı şu âyetlerde belirtildiği gibi: "(Allah, görevlilere buyurur:) "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını"[246]; "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik"[247]; "Unutma o günü ki onları hep birden toplaya-

[246] "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!'" (es-Sâffât, 37/22).

[247] "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik de bunlar, önlerinde bulunanı da arkalarında olanı da onlara şirin gösterdiler. Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki hüküm onlar için de kesinleşti. Kuşkusuz onların hepsi hüsrana uğramışlardır" (Fussılet, 41/25).

cağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara "Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?" diyeceğiz"[248]. **Onların ortak koştukları şeyler.** Yani dünyadaki yakınları ve dostları. Sözünü ettikleri ortaklar bunlardır.

İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır. Bu tevile göre mânası şöyledir: Biz sana ve senin dışında ortak kabul ettiklerimize dua ediyorduk. **Onlara gerekli cevabı verirler.** Yani onlara **siz elbette yalancısınız derler.** Bazıları: **Seni bırakıp da kendilerine taptıklarımız işte bunlardır**dan kastedilen, ibadet ettikleri putlardır. **Onlara gerekli cevabı verirler,** yani onları şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi yalanlarlar: "Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" diyecekler…"[249]. Onlar hakkında söylediklerini yalanlayacakları ve kendilerinin o putlara ibadetten gafil olduklarını bildireceklerdir. Bazıları da: Ortaklarından maksat ibadet ettikleri meleklerdir demişlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: "Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?" Melekler şöyle cevap verecekler: "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı"[250]. Onlar, putların emri ile cinlere
170 taptıklarını ve putlara tapmadıklarını haber vermişlerdir. [§]Yahut tâbilerin kendilerine boyun eğdikleri reisleri, Allah'a koştukları ortaklar olur. Putlar ve zikredilen varlıklar olmaya da ihtimal vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır" diye itirafta bulunurlar. O daha önce sözünü ettiğimiz şeydir, onlara: **Şüphesiz ki siz yalancılarsınız** derler yahut iddia ettikleri ve inandıkları şeyler hakkında onları yalanlarlar.

وَاَلْقَوْا اِلَى اللّٰهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

---

248 "Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz" (el-En'âm, 6/22).

249 "'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler" (Yûnus, 10/29).

250 "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?' Melekler şöyle cevap verecekler: 'Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı'" (Sebe', 34/40-41).

87. "Onlar da artık ister istemez Allah'ın iradesine boyun eğerler; tanrı diye uydurdukları ise onları yüzüstü bırakmış olur."

Onlar da artık ister istemez Allah'ın iradesine boyun eğerler. Yani hepsi Allah'a boyun eğerler, dini ona tahsis ederler, emir ve ilâhlığı da ona teslim ederler. **Tanrı diye uydurdukları ise onları yüzüstü bırakmış olur.** Yani putlar ve heykellere tapmaları sebebiyle umdukları şefaat ve şefaat dışındaki hususlar onlar hakkında bâtıl olmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[251]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar"[252]. Onların arzu ettikleri ve o putlara ibadet etmekten umdukları şefaat ve Allah'a yakınlık vehmi bâtıldır.

اَلَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ
بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾

88. "Hem kendileri inkâr eden hem de insanların Allah yolundan gitmesini engelleyenler yok mu, bozgunculuk yapmış olmalarından ötürü işte onlara azap üstüne azap vereceğiz."

Bazıları şöyle demiştir: Onlar kâfirlerin reisleri ve önderleri idiler, onlar hem kendileri saptılar hem de kendilerine uyanları saptırdılar, kendileri kâfir olmaları sebebiyle onlar için daimî azap vardır, başkalarını saptırdıkları için de ilâve azap vardır, tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi, bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü!"[253]; "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler; düzüp koştukları iddialardan dolayı kıyâmet gününde kaçınılmaz olarak sorguya çekileceklerdir"[254]. Yüce Allah onların

---

[251] "Bilinmesi gerekir ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir" (ez-Zümer, 39/3).

[252] "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

[253] en-Nahl, 16/25.

[254] "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler; düzüp koştukları iddialardan dolayı kıyâmet gününde kaçınılmaz olarak sorguya çekileceklerdir" (el-Ankebût, 29/13).

hem kendi günahları ile ağır yüklerini taşıdıklarını hem de saptırdıkları ve müslüman olmalarını engelledikleri kimselerin günahlarını yüklendiklerini haber vermiştir. Tâbilerini saptırmaları ve yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmaları sebebiyle **onlara azap üstüne azap vereceğiz** meâlindeki beyanda
171 buna göre değerlendirlir. Bu yorum Ebû Bekir el-Esamm'a aittir. [§]Bazıları şöyle demiştir: Onların azap şekli şöyledir: Derileri ateşte pişip acı duymaz hale geldikçe ve zayıfladıkça, derilerini yenisiyle değiştirmek suretiyle azapları artırılır. Sönmeye her yüz tuttukça da ateşin alevi artırılır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar"[255]; "Onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz"[256]. İşte bu azabı artırmaktır. Bundan başka bir yoruma da ihtimali vardır ki o da şudur: İnkâr etmenin azabı daimî ve ebedîdir, Allah inkâr dışındaki amelleri ve kötülüklerine binaen, onların azabını artırır. Öte yandan hataları olmakla beraber, inananların kötülükleri affedilir ve cezalandırmaktan vazgeçilir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz"[257]. Müminlerin yaptıkları kötülüklerin affedilmesine karşılık, kâfirlere küfür dışındaki kötülükleri sebebiyle azap artırımı yapılır.

İbn Mesûd'un mushafında fesat çıkarmaları sebebiyle onların azabını kat kat artırırız. (Âyetlerde) zikredilen "artırma", "üstünde" ve diğer kavramlar kat kat artırma mânasındadır.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ ف۪ي كُلِّ اُمَّةٍ شَه۪يدًا عَلَيْهِمْ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ
شَه۪يدًا عَلٰى هٰٓؤُ۬لَٓاءِۜ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ
وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِم۪ينَ ﴿٨٩﴾

255 "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/56).

256 "Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidâyetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz" (el-İsrâ, 17/97).

257 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

89. "Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik."

Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız. "Min enfusihim" (مِنْ اَنْفُسِهِمْ) sözünün, "insan cinsinden" mânasına gelmesi muhtemeldir. Belirttiğimiz kelime organların kendi aleyhlerine şahitlik yapması mânasına da gelmesi ihtimali vardır. **Seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız.** O daha önce sözünü ettiğimiz husustur. Hz. Peygamber (s.a.) dini onlara tebliğ ettiğine dair onlar aleyhine şahitlik yapacak, tebliği kabul eden ve itaat edenlerin de lehine şahitlik yapacak; peygamberi reddedip yalanlayanlara ise red ve yalanlamalarından ötürü aleyhte şahitlik yapacak.

Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber olmak üzere indirdik. (تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ) Bu sûrede belirtilenler her konuda açıklayıcı olarak. Çünkü bu sûrede nimetlerin bütün çeşitlerini ve bunların yapısal özelliklerini, bu nimet ve cevherlere ulaşma yollarını ve kulların emrine verdiği çeşitli nesnelerin yanı sıra, vâdlerini, tehditlerini, emir ve yasaklarını belirtti. Düşmanın
başına gelen belâları, [§]Allah'ın velilerinin düşmanlarına karşı elde ettikle- 172
ri zaferi belirtti. Orada Allah'ın hakimiyetini/sultasını, gücünü; kâfirlerin sefihliklerini ve inatlarını; yapılacak ve sakınılacak şeyleri anlattı. İşte her şeyin açıklanması meâlindeki "tibyânen li-külli şey" (تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ) beyanının anlamı budur. Yahut Kitab'ta her şeyin açıklaması vardır. Yani Kur'ân'da sözü edilen emir, yasak, vâd, tehdit, geçmiş ümmetlere ait örneklerle haberler, yapılacak ve sakınılacak olan her şey. İşte her şeyin Kur'ân'da sözünü ettiğimiz yönlerden açıklaması vardır. Yahut peygamberlerin getirip davet ettiği bütün kitapları açıklayan bir kitabı Hz. Peygamber'e indirmiş olması anlamına gelir. Çünkü bu Kitap'ta peygamberlerin getirdikleri tüm kitapların ve onlardaki emir, yasak, vâd ve tehditler vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "(Resûlüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik"[258].

[258] "(Resûlüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri Allah size haber verecektir" (el-Mâide, 5/48).

Hem bu açıklama hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Âyetin iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi açıklamanın usûle ait olmasıdır, furûa değil. Dinin tamamlandığını belirtmek gibi. Fakat bu yorum zayıftır, çünkü kemal dinin vasfıdır, dinin kemali de Kitap ve sünnet ile olur. Bu açıklama ise Kitab'a aittir. Dolayısıyla diyanet işinde ihtiyacın gerektirdiği kadarını kapsamayan eksik açıklama yapmak caiz değildir. Şu husus da belirtilmiştir: İman, türlü ibadetler, hadlerde ve hükümlerde, haklarda ve sayesinde sıla-i rahim, kardeşlik ve komşularla iyi geçinme ve benzeri davranışların düzenlendiği güzel ahlâk gibi usûlü'd-dîn konularında ortaya çıkan problemler hakkında Kitap bir açıklama içerir. Bu sayılanlar genel olarak usûlü'd-dînin kapsamı içine girer. Bunların ötesi Hz. Peygamber'in (a.s.) açıklamalarına bırakılmıştır; böylece okunuş ve mânalara işaret yönünden Kitab'a dair olarak kendisi için gerekli olan ödevleri karşılamış olur.

173 [§]İkinci yorum: **Her konuda açıklama,** Kur'ân'ın cümlelerini, müphemini ve müşkülünü kapsamış olmasıdır. Bu ifade, Hz. Peygamber'in (s.a.) Kur'ân'ın cümlelerini açıklamasını, müphem olan ifadelerini tefsir etmesini ve müşkülünü göstermesini ve izah etmesini de kapsar. Sünnetlerin tamamı, birbiri ile bağlantılı oldukları için Kitab'ın açıklamalarıdır.

Burada "beyan" (البيان) ve "tafsîl" (التفصيل) kelimelerinin geçtiği âyetlerin, belirttiğim iki yorum dışında, birkaç şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi: Kitap, çeşitli din mensupları arasında tartışma çıkan meselelerde zaruret dolayısıyla açıklamaya zorladığı bütün konularda bir açıklamadır. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak Kitab'ı, Allah'tan geldiğini düşünmeye mecbur bırakan bir açıklama yaptı. Çünkü Kur'ân, içerdiği kayıt ve delil türlerini insanın gücünü aşan, benzerini ve nazmını telif etmeyi arzu etmekten beşerin âciz kaldığı bir kitaptır. Bilmelidirler ki ihtiyaç olan konularda Allah onlara yardım etti, ihmal ettikleri takdirde bundan düşmanlık ve inat doğacağı konularda gerçeği öğrenecekleri kimselere müracaat etmeye zaruret onları mecbur etti. Bu sebeple Allah onlara Kitab'ı bir nimet olarak verdi ve o Kitapta, kardeşliğin devam etmesine dair bütün ihtiyaçlarını açıkladı.

İkincisi: Kitapta her şeyin açıklamasının bulunması şu anlama gelebilir: Allah katından talep edilmekle, araştırmakla ve bu sayede ebediyete kadar karşılaşılacak ihtiyaçların üstesinden gelmekle, her şeyin açıklaması yapılmış olur. Dolayısıyla o Kitap bunun temeli olur. Fakat muhtelif yollarla gerçek bilgiye ulaşılır. Bunun örneği şudur: Allah her şeyin[259] hayatını sudan sağladı, bütün

---

259 "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" (el-Enbiyâ, 21/30).

yaratıkların rızıklarının göklerde olduğunu[260] belirtti ve Allah'ın gökten giysi ve lüks elbise[261] indirdiğini haber verdi. [§]Yine bizi topraktan yarattığını[262], 174
sonra da bütün insanları sözü edilenlerin hepsinin değişik vasıtalarla ve doğum yolu ile kendisine raci olduğu tek bir nefisten yarattığını haber verdi[263]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu durum kelâmcıların söylediği gibidir: Duyu organlarıyla algılanan âlem, her bilinmeyene (ğâib) delil yapılmıştır, Allah, duyulur âlemi akıl yürütmek ve düşünmekle ulaşılan delil yapmıştır. Allah onu böyle yaratmış olmakla beraber felsefecilerden, ulvî ve süflî âleme dair küllî çıkarmada zorlananlar olmuştur. Aynı zamanda filozoflardan bazıları bu duyulur âlemden çıkarılabilecek bilgileri çıkarmakta da zorlanmıştır. Kur'ân'ın durumu da bunun gibidir. *Başarıya ulaştıran yalnız Allah'tır.*

Üçüncüsü: Kur'ân'da bazan rumuz ve işaretle, bazan da kapalılığı gidermeye bağlı olarak açıklamanın bulunması yoluyla olur. Rumuz ve işaretle yapılan açıklama, mânalarda saklı olanın bilinmesi insandan istenmiştir. O mânalarda bulunan bilgilere ulaşmanın yolları ise çeşitlidir. Bunlardan Kur'ân dışı vahyin yardımıyla vuku bulan vardır. Kur'ân dışı vahiy de farklı şekillerde olur: Meleğin diliyle vahiy göndermek, sadık rüya yoluyla yahut kalbe ilham etmekle veya bu konuda düşünmekle ya da yapılan açıklamaları dikkate alarak kıyas etmekle olur. Allah'ın doğruya ulaşmak için yardım etmesi ve sapmaktan korumasından sonra ancak doğruya isabet mümkün olur. Anlamları kapalı olanların anlaşılması hususunda düşünürlerin düzenlenmesini dilediği önermelere göre açıklama olur. Ya da bu beyan, Allah'ın peygamberini muttali kılmayı dilediği başka açıklama yoluyla bilinir., çünkü âlemlerin Rabb'inin seçkin kullarıyla yaptığı muamele lafızlarla anlatılmaktan yahut zihinlerde canlandırmaktan çok yücedir. Meselâ hafaza meleklerinin yazması, ölüm meleğinin yeryüzünün çeşitli bölgelerinde aynı anda insanların ruhlarını çekip alması ve daha başkaları bu ilginç işlerdendir. [§]İşte bunların hepsi, insanların kuşatıcı 175
bilgi sahibi olmaktan âciz olduğu lütf-i ilâhî sınırıdır. Bununla birlikte âyetin, çok ve genel olan işler anlamında tevil edilmeye de ihtimali vardır. Tıpkı şu

260 "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir" (ez-Zâriyât, 51/22).

261 Müellif yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor olsa gerektir: "Ey âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar" (el-A'râf, 7/26).

262 "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık" (el-Hac, 22/5).

263 "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan Rabb'inize itaatsizlikten sakının" (en-Nisâ, 4/1).

âyette belirtildiği gibi: "Her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"[264] **Güç ve kuvvet sadece Allah'ındır.**

Bize göre bu meseledeki ilke şudur: Bazılarının beş olarak belirtildiği şekilde açıklama tarzları için ezberlenmesi vacip olan bir sayı yoktur. Beyan da sadece iki kısımdır. Biri, Allah'ın açıkladığı, diğeri Allah'tan başkasının açıkladığıdır. Duyu ötesinin beyanla ortaya çıkanı duyuların algı alanında gerçekleşendir[265]. Çünkü o beyanı inkâr eden beyan derecelerinin birincisinden mahrum olur ve inkârın inkâr olduğunu anlamaktan engellenir ve muhalefetin her iki külfetinden de kurtulunmuş olur[266]. Ayrıca duyuların dışında kalan ve düşünmeye bağlı olan beyanın -yakın ve uzak olsa da- çeşitli şekilleri vardır ki ona ulaşma vasıtası olan (aklî) delil duyusal delil gibidir. Çünkü sebepler üzerinde düşünmek, duyu ötesinde olan bir bilgiye ulaşma yoludur. Görmeye konu olanlar hakkında duyuları kullanmak gibi. Bir (duyuların ve aklın) sınırı yahut bir konuda kesin bir bilgi isteyen kişi bunun için delile muhtaç olur.

Gerçekte beyanın aslı ortaya çıkmaktır. Çeşitli konulara dair bilgileri açığa çıkarmanın vasıtaları farklıdır, açığa çıkma dereceleri de buna göre farklıdır. Bunun genel çerçevesi gerginliğin kalplerden kalkması ve işlerin gerçeğinin akılların idrakteki istidlâl derecesine göre kalplerde ortaya çıkması ve bilinme ihtimaline göre kalplerde tecelli etmesidir.

Bir hidâyet ve rahmet kaynağının, her konuda açıklama getiren bir reh-
176 ber olması gerekir. **[§]Hidâyet ve rahmet.** Hepsi aynı anlama gelir: Rahmet, hidâyet, beyan. Allah'ın rahmeti ve hidâyeti ile beyan açığa çıkar ve aydınlanır. Fakat onlar şöyle dediler: Beyan bütün insanlaradır, inatlaşan ve kibirlenenler dışında gerçek herkes için açığa çıkar, hidâyet ve rahmet ise özellikle inananlar içindir. Nitekim **müslümanlar için hidâyet, rahmet ve müjde olarak** ifadesi zikredilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ وَاِيتَٓائِ ذِي الْقُرْبٰى وَيَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾

264 el-Enbiyâ, 21/30.

265 Yani duyu ötesinde bulunanların açıklama yolu ile anlaşıldığı yollar.

266 Müellif filozoflara işaret ediyor olsa gerektir.

90. "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor."

Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı emreder. Allah adaleti emreder meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "İnsanlar arasında". Yani aranızda adaletle ve ihsanla hükmetmeyi emreder ki o da kendisine itaatle mükellef kıldığı emirdir. Yahut kendilerine ya da insanlara güzel davranmayı emretmek olur. Adaletle emretmenin, kulun kendisi ile Allah arasında, ihsanı emretmenin de kendisi ile diğer insanlar arasında olması mümkündür. Yani kul Rabb'ine karşı adaletle muamelede bulunur, çünkü adalet bir şeyi lâyık olduğu yere koymaktır. Kişi kendisi ile Rabb'i arasındaki ihsan derecesinin sınırını aşmaya güç yetiremez. Allah insanlara, onların Allah'a yaptıklarından daha fazla ihsanda bulunmaya güç yetirir, dolayısıyla yaratıklara ihsanda bulunmuş olur, fakat kimse Allah'a ihsanda bulunmuş olamaz.

Akrabaya karşı cömert olmak. Yani akrabaya farz olan zekât dışında sadaka vermek.

Hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. Bunlar kötülüklerdir, yani Allah bütün kötülükleri yasakladı.

Ebû Bekir el-Esam **Muhakkak ki Allah adaleti emreder** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yani Allah'ın, onlar üzerlerindeki hakkı sebebiyle adaleti ve **ihsanı** emreder demiştir. Bunlar da Allah'a ibadet ve birbirlerine şefkatin vasıtası kılınan itaatlardır. **Akrabaya karşı cömert olmak** akrabayı ve yakınları ziyaret etmektir. **Hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı da yasaklar.** İbn Abbâs, Mukātil, Katâde ve diğerleri şöyle demişlerdir: **Allah adaleti emreder,** tevhidi emreder demektir, **ihsanı emreder** meâlindeki söz farzları yerine getirmeyi emreder demektir. Bu görüş İbn Abbâs ve Katâde'nin görüşüdür.
[§]Mukātil **ihsan** sözünün, kulların kendi aralarındaki muameleler olduğunu, 177
bazılarının bazılarına güzel davranışları mânasına geldiğini, **akrabaya karşı cömert olmak** meâlindeki sözün de akrabayı ziyarette bulunmak, **hayâsızlığı yasaklar** meâlindeki söz zinayı yasaklar, **kötülüğün** şirk olduğunu, **zorbalığın da** insanlara yapılan zulümler olduğunu söylemiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Münker şeriatlerde ve âdetlerde tanınmayan davranıştır. Münkerin, Allah'ın ateşle tehdit ettiği yasaklanmış fiiller olduğu da söylenmiştir. Denildi ki; **zorbalık** da öldürmek ve zulüm yapmaktır.

Bununla beraber, adaletin iç yüzünün ne olduğunun bilinmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* adalet her şeyi lâyık olduğu yere koymaktır. Buna

göre, her şey, tevhit ve diğerleri adaletin çerçevesine girer. Rablık ve ilâhlık Allah'a tahsis edilir, Allah'tan başkası bu konuda ona ortak koşulmaz, bu nitelikler başkasına çevrilmez, başkasına nispet edilmez. Belki rablık ve ilâhlık Allah'a, kulluk da kullara nispet edilir, kulluk Allah'a nispet edilmez, rablık ve ilâhlık da kullara nispet edilmez. İşte bu adalettir, her şeyi lâyık olduğu yere koymaktır; rablığı yerine, kulluğu da yerine koymaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* adaletin mânası budur.

İhsana gelince, o, Hz. Peygamber'in (s.a.) buyurduğu gibi, Cebrâil (a.s.) ona imanın ne olduğu sorusunu sorunca, ihsanı ve İslâm'ı da sormuş ve "İhsan nedir?" demiştir. Buna karşılık Hz.Peygamber: "Görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmendir, sen onu görmesen de Allah seni görüyor"[267] buyurmuştur. Bir kimse başkası için, kendisini görecek şekilde bir iş yaparsa ebedî olarak o işte o kişinin rızasını ister, o işi ona tahsis eder ve o işte rızasının olmasını
178 ister. [§]İhsanın üç şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi: Az önce belirtildiği gibi, Allah'ı görür gibi onun için iş yapmaktır. Bu da kulun kendisi ile Allah arasındaki işlere dairdir.

İkincisi: Kul ile halk arasındaki işlerdedir. O da izin verilen işlerde kendisi için sevdiği şeyleri halk için de sevmektir. Yahut mutlak anlamda şöyle deriz: Kendisi için sevdiğini, halk için de sever. Eğer bu açıklamaya, düşmanlarla aramızda cereyan eden savaşlar ve öldürmeler sebebiyle itiraz edilirse ve denilirse ki, savaşta kendimize yapılmasını istemediğimizi onlar için isteriz. Buna şöyle cevap verilir: Bu savaşlarda ve öldürmelerde, kâfir olan düşmanı helâkten ve ebedî azaptan kurtarma talebi vardır. Bu bizim kendimiz için de sevdiğimiz bir akıbettir. Bir kimsenin bizi tehlikeden kurtarmaya çalışmasını severiz. Görmez misin ki yüce Allah: "Biz seni bütün âlemlere sadece rahmet olarak gönderdik"[268] buyurmuştur.

Görünüşü itibariyle savaşta rahmet yoktur, fakat gerçekte rahmet vardır, çünkü savaş onları İslâm'a sevkeder, zira öldürme ve savaş başlamadan önce ancak az kimseler müslüman olmuştur, fakat onlara karşı savaş başlatılınca, grup grup İslâm'a girmişlerdir. Dolayısıyla savaş, her ne kadar görünüşte baştaki gözün bakışı ile rahmet olmasa da gerçekte rahmet olmuştur.

Üçüncüsü: Halkın başına gelen şu belâ ve musibetler de böyledir. Bunlar gerçekte birer nimet ve rahmettirler. Bu sebeple, sabredince bunun sonunda sevap ve nimet var olduğu için, bazı insanlar onları nimet olarak isimlendir-

---

267 Buhârî, "Tefsîr", 31/2; "Îmân", 37; Müslim, "Îmân", 57.

268 el-Enbiyâ, 21/107.

mişlerdir. [§]Bunu Allah’tan hak ve adalet olarak görmüştür, sıkıntı ve sevinç 179
halini de Allah’tan görmüştür. Kul, akıbetinde hayır, menfaat bulunduğu için bunları nimet bilirse, dönüp dolaştığı bütün sıkıntı ve şiddet hallerinde kalbi rahat eder. İşte bu açıdan şöyle denilmesi caiz olur: Bunlar nimet ve rahmettir, fakat görüntü itibariyle değildir. Çünkü bir kimsenin başına belâ iner de ona sabrederse bunda dört haslet olur: Birincisi kazandığı kötülüklerin örtülmesidir. İkincisi: Kulluğu ve başkasının kendisi üzerindeki mülkiyeti bilmektir. Üçüncüsü: Musibetleri izleyen sevap ve daimî nimettir. Dördüncüsü: Nimeti şiddetten ayırmaktır. Çünkü şiddet sebebiyle nimetin kadri daha iyi bilinir. Kulun, kendisine ihsanda bulunmasına gelince; helâkine sebep olacak şeylerden onu korumasıdır.

Hayâsızlığı yasaklar. “Fahşâ” (الفحشاء) büyük ve çirkin olan fiildir. Münker ise tanınmayan ve garib olan bir davranıştır. İbrahim’in (a.s.): “Siz tanımadık kimselersiniz”[269] demiş ve tanımadığı için meleklere tanınmayan (münker) adını vermiştir. Münker, hayır ve salah sahibi iyi bir kul olmakla tanınan kimselerin yaptıkları hatalardır, bu işin onlardan çıkması beklenmez ve garip karşılanır. Çünkü bu iyi kullar bu nevi işlerle tanınmamışlardır, bu sebeple onların yaptıkları bu tür hatalar münker diye isimlenir. Fahşâ, çirkin işler, fesat sahibi ve kötü insanların yaptıkları işler olup bu işler onlarda çok büyük ve çirkin olur. “Bağy” (الْبَغْيِ) zulüm demektir. Münker, fahşâ ve bağy, bunların hepsinin aynı anlamda olması da ihtimal dâhilindedir. Fahşâ (الْفَحْشَاءِ) münkerdir, fahşâ bağydir, münker fahşâ ve bağydir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Size öğüt veriyor. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Anılanların hepsinden sizi sakındırıyor ki **aklınızı başınıza alasınız** ve onlardan uzak durasınız. Bazıları da şöyle demiştir: Öğüt katı kalpleri yumuşatan ve Allah’a itaata çeviren sözlerdir. Biz bunu daha önce belirtmiştik.

وَاَوْفُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ اِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْاَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكٖيدِهَا
وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللّٰهَ عَلَيْكُمْ كَفٖيلًا اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ

[§]91. “Antlaşma yaptığınız zaman Allah’a verdiğiniz sözü yerine geti- 180
rin; Allah’ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Unutmayın ki yaptıklarınızı Allah bilmektedir.”

---

269 “Elçiler Lût ailesine geldiklerinde Lût onlara, ‘bilinmedik tanınmadık kimselersiniz’ dedi” (el-Hicr, 15/61-62).

Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Bu beyan, bazı kimselerin bazılarına verdiği sözlerde durmalarını Allah'ın emretmesi anlamına gelmesi muhtemeldir. Allah kullarına, verdikleri sözün gereğini yerine getirmelerini emretti, verilen sözü bozmayı da yasakladı. Birbirlerine verdikleri sözlerde durmasalar da Allah'a verdikleri sözlerde durmaları lazım gelir. Fakat Allah söz verince sözde durmalarını emredip ahitlerini bozmayı yasakladı. Çünkü verdikleri sözlerde durmayı terketmek ve bunun üzerine ileri sürdükleri şartı bozmak, anlaşma yapmadıkları sözlerde durmamaktan daha çirkin ve daha kötüdür, tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini, sizden aldığı sağlam ahdini hatırlayın; o zaman, "Duyduk ve kabul ettik" demiştiniz. Allah'tan korkun; şüphesiz Allah kalplerin içindekini bilmektedir"[270]. İşittik ve itaat ettik dedikten sonra kulların verdikleri sözde durmayı terketmesi ve verilen ahdi bozması, daha önce geçen bir ahit ve şart ileri sürme olmadan verilen sözü bozmaktan daha ürkütücü ve daha çirkin bir iştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* vâdetmeseler de sözde durmak gerekli olsa da söz verilince sözde durmayı, Allah'ın emretmesinin mânası işte budur. Çünkü Allah insanları hikmeti ve sınanmayı kabul edecek şekilde yaptı ve bünyeleri ile yaratılışlarını, bunları yerine getirebilecek kabiliyette yarattı. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler"[271]. Yani onları da bünyelerini de ben yarattım. Yani Allah bu şeylerin yaratılışları ile bünyelerini o yükü yüklenecek şekilde yaratmadı, o yükü insan yüklendi. Yani insanı ve bünyesini bu yükü yüklenebilecek ve yerine getirebilecek kabiliyette yarattı.

Yüce Allah'ın, söz verince sözün yerine getirilmesini emrettiği ahitlerin kulların yaptıkları yeminler olma ihtimali de vardır. Çünkü Allah bu konu
181 hakkında şöyle buyurdu: **[§]Kuvvetlendirdikten sonra yeminleri bozmayın.** Allah Teâlâ yeminlerden söz edip onları bozmayı yasakladı. Ayrıca bunun, yemin yapınca onu bozduğu zaman kişinin günahkâr olacağı yeminleri bozmayı yasaklaması anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü Allah bu tür yeminleri bozmayı yasaklamıştır, eğer akdettiği yemin sebebiyle günahkâr olsaydı onu bozmayı yasaklamazdı. Çünkü yemin edince onu bozduğu için kişinin

270 el-Mâide, 5/7.

271 "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir" (el-Ahzâb, 33/72).

günahkâr olacağı bildirilmiş ve yerine getirilmesi, korunması emredilmeyen yeminleri bozmak zaten emredilmiştir. Üstelik o âyette **kuvvetledirdikten sonra** meâlindeki ifade zikredilmiş ve yerine getirilmesinde günah söz konusu değilse, kişi de eğer bunu kuvvetlendirmemişse bu yemini bozmaya cevaz verilmemiştir. Fakat kuvvetlendirmeyi belirtmesinin sebebi, kuvvetlendirdikten sonra onu bozmanın, kuvvetlendirmeden bozmaktan daha çirkin ve daha kötü olmasıdır. Belirttiğimiz gibi, sözleşme yaptıktan sonra ahitleri bozmakta çirkinlik ve ölçüyü aşmak vardır.

Bazıları **kuvvetlendirdikten sonra** meâlindeki beyanını Allah adına yemin etmeleri anlamına geldiğini söylemişlerdir. Çünkü Arap müşrikleri büyük ve önemli olmayan işler için yemin etmezlerdi, işte bu da onların en son yeminleridir. Bu sebeple yorum yapan bazı âlimler: “Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler”[272] meâlindeki âyet hakkında şöyle demişlerdir: “kuvvetle yemin”, onların Allah’a yemin etmeleridir.

Allah’ı kendinize kefil tutarak. Denildi ki: Müşrikler kendi aralarında, Allah’ı kendileri hakkında kefil tutma konusunda yemin ediyorlardı. Yine denildi ki: Kefil, şahitlik eden, koruyan demektir. Böylece malları ve canları korumak için kefil olduğu nesnelerden sorumlu tutulur.

Allah yapacaklarınızı biliyor. Verdiğiniz sözde duracağınızı da, verdiğiniz sözü bozacağınızı da bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَكُونُوا كَالَّت۪ي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ اَنْكَاثًاۜ تَتَّخِذُونَ
اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ اَنْ تَكُونَ اُمَّةٌ هِيَ اَرْبٰى مِنْ اُمَّةٍۜ اِنَّمَا يَبْلُوكُمُ
اللّٰهُ بِه۪ۜ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مَا كُنْتُمْ ف۪يهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾

[§]***92. “Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle ye-*** 182
minlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) ***bir kandırma aracı yaparak, ip-***
liğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın. Allah bu şekilde
sizi imtihan etmektedir. Ve O, hakkında görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri
kıyâmet gününde size mutlaka açıklayacaktır.”

---

272 el-En‘âm, 6/109.

Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın. Bu beyanın tevilinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun, kâfirlerin birbirine muhalefetine dair olarak indiğini söylemiştir. O muhalefet de bazısının bazısına vâris olması, bazısının bazısına yardımda bulunmasıdır. Helâk olsalar da birbirlerine maddî ve manevî yardımda bulunma konusunda yemin ediyorlardı. Sonra anlaşmalı oldukları kabileler dışındakilerle birlikte çoğalmak ve hâkim olmak isteyince o yemini bozuyorlar, çokluk ve hâkimiyet kimin tarafında ise ona dönüyorlardı, bu sebeple onlara bu tavır yasaklanmıştır.

Bazıları da, âyetin Hz. Peygamber (s.a.) ve ashabından sonra gelenler hakkında indiğini söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.) Hâricîler'in ortaya çıkacağını, dinde ihtilaflar olacağını bildiği için, adalet ehli ile sözleşme yapanlarla onlara biat edenleri, sayıca çok olmaları ve galip gelmeleri sebebiyle adalet ehli ile beraber olmayı ve onlara yardımda bulunmayı terketmelerini ve verdikleri ahdi bozmalarını yasaklamıştır. Bunun için **Allah bu şekilde sizi imtihan etmektedir** buyurdu. Bu açıklama, yapılan uyarının müslümanlar hakkında olduğuna işaret eder. Bazıları da âyetin, münafıklar hakkında indiğini söylemişlerdir. Çünkü münafıklar Resûlullah ile ashabına yardım edeceklerine dair yemin ediyorlar ve "biz sizinle beraberiz" diyorlardı. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur"[273]. Onlar kendilerinden olan müminlere muvafakat edeceklerine ve düşmanlarına karşı yardım edeceklerini sanırlar ve bunun için yemin de ederlerdi, sonra çokluğun, galebe ve kuvvetin kâfirlerde olduğunu görünce onlara meylederler, yeminlerini bozarak onlarla beraber olurlardı. Bunun benzeri şu âyette yer almaktadır: "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler"[274].

183 **[§]İpliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın.** Yani verdikleri sözü ve misakı bozmakta, kuvvetlendirdikten sonra büktüğü ipliği çözen kadın gibi olmayın. Bundan başka bir yoruma da ihtimali olması caizdir.

---

273 et-Tevbe, 9/56.

274 "Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara) 'Üzerinize kol kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler. Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir" (en-Nisâ, 4/141).

Allah şöyle buyuruyor: Allah hakkında, onun insanları var etmekte ipliği büktükten sonra çözen kadın gibi olduğunu zannetmeyin. Eğer diriliş olmayacak olsa bu durum ipi büktükten sonra çözen kadın gibi olurdu, oysa siz bunun çirkin bir şey olduğunu bilirsiniz. İşte bunun gibi, diriliş olmasa insanları yaratmadaki çirkinlik de böyle olurdu.

Sonra Allah ahit ve misak veren ve bunu yemin ile kuvvetlendiren, sonra da bozan kimseye, ipi büktükten sonra onu geri çözen kadın örneğini vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Allah şöyle buyurur: Bu kadın sağlam bir şekilde büktüğü ipi çözünce ondan yararlanmadığı gibi, söz verip de verdiği ahdi bozan kimse de bu sözden yararlanamaz ve ona güvenilemez. Şöyle buyuruyor: O kadın ne büktüğü ipi bırakıp ondan yararlanmıştır, ne de pamuk ve keteni olduğu gibi bırakmıştır. Söz verip de sonra sözünü bozan da böyledir; söz verdiği zaman ne onu tutar, ne de söz vermeyi bırakır, benzer açıklamalar yapılabilir.

Ayrıca o kadın hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, bir temsil olarak söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yani sağlam bir şekilde büktükten sonra ipini çözen bir kadın duysanız "bu ne ahmak bir kadındır" derdiniz. İşte kuvvetli bir şekilde söz verip de onu bozan kimse de böyledir.

Aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Dehalen" (دَخَلًا) "Kandırma" doğru ve düzgün olmayan bir eylemdir. Araplar'da söyle denilir: "Hâzâ medhûlun (هذا مدخول) "Bu medhûldür" yani doğru değildir. Başka biri "dehal" (دَخَلًا) hakkında şöyle demiştir: Dehal aldatarak ve tuzak kurarak, yani bazınız bazınızı aldatır. Bu Ebû Avsece'nin görüşüdür. İbn Kuteybe de şunu söylemiştir: "Dehalen beyneküm" (دَخَلًا بَيْنَكُمْ) sözü: Aranızda hainlik ve fesat çıkararak anlamına gelir. **Bir grubun olması.** Yani bir fırkanın bir fırkadan daha güçlü olması demektir. Ebû Avsece de (اَنْكَاثًا) kelimesi için şöyle demiştir: Bu kelime "niks"ten (نكث) gelmektedir, "niks" (نكث) sicimin iplikleridir. Bu iplikler bozulur, sonra taraklanır ve yün haline getirilir, sonra da tekrar bükülür.

[§]"Mıtrak" (المطرق) kamıştan bir sopa olup onla pamuk dövüldüğü gibi **184**
yün dövülüp ayrılır ve yumuşatılır. Arap dilinde: "taraktu's-sûfe, atrakuhu, tarkan" (طَرَقْتُ الصوف، أطرقه، طرقاً) denilir. Yani dövdüm demektir. Yine "nefeştühu, enfeştühu, nefşen" (نفشته، أنفشته، نفشاً) denilir. Yani: Birbirinden ayırdım da ayrıldı demektir. Allah Teâlâ'nın şu beyanı bu anlamı içerir: "O gün dağlar atılmış yün

gibi olur"[275]. Yine Arap dilinde, ip iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz ve on tasmalı olunca "habl müsennen" (حبل مثنى) denilir. İbn Kuteybe demiştir ki: "Enkâs" (أنكاث) kıl ve diğer onun dışında bükülenlerin bozulanıdır, tekili "niks" (نكث) kelimesidir. Allah şöyle buyuruyor: "Yemin ve ahitlerini kuvvetlendirdikten sonra bunları bozup da günahkâr olmayın; yoksa ip eğiren ve dokuyan sonra bu dokuduğu ile eğirdiğini bozup çözülmüş hale getiren kadın gibi olursunuz"[276]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُ وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

93. "Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız."

Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı. Hasan-ı Basrî **Allah dileseydi** meâlindeki beyan hakkında şunu demiştir: Buradaki dilemek zorlamak ve mecbur etmektir. Yani Allah dileseydi onları iman etmeye zorlar ve onlara galip gelir de hepsi iman ederlerdi. Bu düşünce yanlıştır. Baskı ve zorlama ile iman meydana gelmez. Çünkü baskı ve cebir altındaki kulun yaptığı işte kendi dahli olmaz, dolayısıyla Hasan-ı Basrî'nin yorumu bâtıl geçersizdir. Zira bu durumda imanın ortaya çıkması mümkün değildir. Ebû Bekir el-Esam bu âyetin yorumu şöyledir demiştir: Allah dileseydi onlar için bir mûcize indirirdi de o mûcizeye dayanarak iman ederlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler"[277]. Allah, şayet bir mûcize indirse, ona boyun eğeceklerini haber verdi. Fakat bize göre bunun mânası şudur: Onlar mûcizeye inanıp boyun eğecek değillerdir, fakat O'nun bunu dilemesiyle boyun eğerler. Dileseler de yahut istemeseler de, mûcizenin onları imana sevketmesine ihtimal yoktur. Görmez misin ki onlar haşir günü mûcizeleri görünce
185 yalan konuşurlar. [§]Şu beyanda belirtildiği üzere: "Sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık'

---

275 "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür" (el-Kāri'a, 101/5).

276 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 248.

277 eş-Şuarâ, 26/4.

demekten başka bir şey olmadı"[278]. Burada yüce Allah, mûcizeleri gördükleri halde yalan söylediklerini haber vermiştir. Allah'ın dünyada onlara indirdiği âyet, kıyâmet gününde görecekleri âyetten daha büyük değildir. Hem âhirette mûcizeyi görmek onların yalan konuşmalarını engellemedi. Bu durum gösteriyor ki; mûcize onları imana sevkediyor, inanmaya zorluyor değildir. Fakat Allah dileseydi kendi tercihleri ile iman ederlerdi, dolayısıyla onun yaptığı yorum yanlış olur.

Hem bize göre bu âyetin iki şekilde yorumlanması da muhtemeldir: Birincisi: **Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı.** Kendilerine verdiği mûcizenin zâhirine bakarak kesinlikle iman ederlerdi. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı"[279] İnsanları küfre teşvik eden sebeplerle hepsi kâfir olmasaydı Allah Teâlâ kâfirlerin tavanları ve merdivenlerini gümüşten yapardı. Eğer Allah bunu müslümanlar hakkında aynen yapsa ve onların ellerinde olsa, yine hepsi iman ederlerdi. Çünkü bunun kâfirlerin ellerinde olmasına ihtimal yoktur. Müslümanlar hakkında bu imkân aynen söz konusu olunca ve ellerinde ortaya çıkınca bu kâfirleri, küfrü terkedip İslâm'a girmeye sevketmez.

İkinci yorum şudur: Allah dileseydi lütfuyla insanları tek bir ümmet yapardı ve onlarndan her birinin kalbini İslâm'a açardı, insanlar da bu lütfu kalplerine kimin koyduğunu bilmeden bunu yapardı. Allah'ın düşmanı olan şeytana vesvese verme imkân verip, o da davet edenin yahut kalplerine bırakanın kim olduğunu bilmeden insanların kalbine vesvese vermesi gibi bir yolla bunu yapardı. [§]Görmez misin ki, İblis (aleyhillâne) Âdem'e (a.s.) vesvese verince, 186
Rabb'inin yasakladığı ağacın meyvesinden yedi. Eğer vesvese verenin İblis olduğunu bilseydi onun dediğini yapmazdı. Bunun gibi, Allah meleklere iman edenlerin kalplerini sebat ettirmez ve kalplerine bazı şeyleri bırakıp ilham etmeye imkân vermezdi. Buna şu beyanda temas edilmiştir: "O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin"[280]. Herhangi bir kimsenin kendilerini buna çağırdığını

---

278 "Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/22-23).

279 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık" (ez-Zuhruf, 43/33).

280 "O sırada Rabb'in meleklere şunu vahyediyordu: Şüphesiz ben sizinle beraberim, iman edenlerin sebatlarını pekiştirin. Ben inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım, artık boyunlarının üzerinden vurun, onların bütün parmaklarına vurun" (el-Enfâl, 8/12).

bilmeden yahut kimin kalplerine bıraktığını bilmeksizin demektir. Düşmanına (şeytana) ve meleklerine, sözünü ettiğimiz bu imkânı veren Allah, kimin yaptığını bilmeksizin, insanların kalplerini İslâm'a açma ve onları buna çağırma imkânına sahiptir.

Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir. Hasan-ı Basrî'nin söylediğine göre bu âyet "hükmetmek anlamındadır"[281] Ebû Bekir el-Esam bu âyet hakkında şöyle demiştir: Yasak koyduğu kimseyi koyduğu yasak sebebiyle saptırır, verdiği emirle de hidâyete erdirir. Fakat bu görüş yanlıştır. Çünkü Allah yasaklama sebebiyle saptırıcı, emretmek yoluyla da hidâyete erdirseydi, nebî ve resûllerin hakkında da saptırıcı olması gerekirdi. Çünkü Allah onlara da yasaklar koydu, dolayısıyla onları da saptırmış olurdu.

Eğer denilirse ki: Sözünü ettiğin durum gerçekleşmedi, çünkü peygamberler günah işlememişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir: Günah işlemek onların fiilidir. Sapmanın peygamberlerin fiilleri sebebiyle olmasına ihtimal yoktur. Dolayısıyla sözü edilen itirazın yanlış olduğuna işaret eder. İtiraz edenlerin görüşüne göre nehiyle asi ve saptırıcı olur. Bize göre **Dilediğini saptırır** meâlindeki beyanın anlamı şudur: Yani insanların sapma fiilini yaratır yahut hidâyet karşısında sapıklığı tercih edeceğini bildiği kimseleri saptırıp onlara yardım etmez.

Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız. Âyetin anlamı açık olup yoruma ihtiyacı yoktur.

وَلَا تَتَّخِذُوٓا اَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا
السُّوٓءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾

187 **[§]*94. "Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız."***

---

281 Yani Allah dilediği kimseler hakkında sapıklık, dilediği kişiler hakkında da hidâyet hükmünü verir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 444a).

Yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın. Bunun yorumunu daha önce belirttik. **Sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar.** Ebû Bekir el-Esam demiştir ki: **Sapasağlam basmışken ayağınız kayar** meâlindeki beyan şuna işaret eder: Önce geçen âyetler müslümanlara dairdir. Allah Teâlâ sebat ettikten sonra bazı ayakların kaydığını haber vermiştir ki o da müslüman olduktan sonra kâfir olmaktır. **Sapasağlam basmışken** korku ile **ayağınız kayar** meâlindeki ifade güven içinde olduktan sonra demektir. Çünkü onlar imanları sebebiyle güvende bulunuyorlardı, verdikleri sözü ve yaptıkları yeminleri bozmaları sebebiyle korkuyorlar. Buna göre **ayağınız kayar sonra** meâlindeki beyan korkudan kinâyedir, **sebat ettikten sonra** sözü de güvenden kinâye olur. Yani verdikleri sözle güvende olduktan sonra verdikleri sözü bozmaları sebebiyle korkar oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız. Bu beyana yorum şöyledir: Dünyada iken öldürülmek ve kahredilmek suretiyle azabı tadarlar. Allah'ın dininden insanları çevirmeleri ve iman ettikten sonra imanı inkârla değiştirmeleri sebebiyle âhirette azabı tadarlar anlamına gelmesi de muhtemeldir. **Sizin için çok büyük bir azap vardır.**

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللّٰهِ ثَمَنًا قَلٖيلًاۜ اِنَّمَا عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾

95. "Allah'a verdiğiniz sözü küçük bir menfaate satmayın! Eğer bilirseniz sizin için Allah katında olan daha hayırlıdır."

Allah'a verdiğiniz sözü küçük bir menfaate satmayın. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın ahdi, Allah'ın dinidir. Bazıları da Allah'ın onlara verdiği söz olduğunu söylemiştir. Allah'ın ahdinin verdikleri ahit ve yaptıkları yeminler olma ihtimali de vardır. Yani Allah'a verdiğiniz sözü az bir menfaat karşılığında bozmayın.

Allah katında olan daha hayırlıdır. Çünkü Allah katında olan devamlı ve kalıcı olandır, bu ise yok olan, devam etmeyendir yahut ahdinizi yerine getirmenizin karşılığı olan şey bundan daha hayırlıdır, yani anılan ahde vefa ile size vereceği karşılık başkasından daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذٖينَ صَبَرُٓوا اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

188 **[§]*96. "Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah'ın katındakiler kalıcıdır. Asla kuşkunuz olmasın ki, güçlüklere göğüs gerenlerin ecirlerini, yapmış olduklarının daha da güzeliyle vereceğiz."***

Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah'ın katındakiler kalıcıdır. Yani verdiğiniz ahdi ve yaptığınız yeminleri bozmak suretiyle kazandığınız ve aldığınız mallar tükenir, yok olur, Allah katındaki karşılık ve sevap ise kalıcıdır.

Asla kuşkunuz olmasın ki, güçlüklere göğüs gerenlerin ecirlerini vereceğiz. Bu ilâhî beyanda geçen "saberû" (صَبَرُوا) sözü; emirlere ve yasaklara karşı sabrederler; verdikleri söze **en güzel bir şekilde** vefa göstermek üzere sabrederler demektir. Burada "bi ahseni" (باَحْسَنِ) kelimesi sabretmeleri karşılığında kendilerine vereceğimiz mükâfat, ahde vefa etmekten daha güzeldir demektir. Yahut onları, yaptıklarından daha güzeli ile mükâfatlandıracağız; yani onların kötülüklerini iyiliğe çevireceğiz. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir"[282]; "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir"[283]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

97. "Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz."

---

282 "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (el-Furkān, 25/70).

283 el-Ahkāf, 46/16.

Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız. Müfessirler **güzel bir hayat yaşatacağız** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları âhirette **güzel bir hayat** demiştir, o da cennettir. Bazıları da dünyada **güzel bir hayat** demiştir. **Güzel bir hayatın** âhirette olduğunu söyleyenlerin yorumu şöyledir: Kimin dünyadaki ameli güzel ve yararlı olursa, Allah ona âhirette güzel bir hayat yaşatır. Böyle olmazsa **kim salih amel işlerse** meâlindeki cümlenin anlamı tek bir amele inhisar eder. Bunun gibi yüce Allah'ın: "Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver[284] **[§]**âyetinin za- 189
hiri mânası da birdir. Fakat bunun açıklaması belirttiğimiz şu husustur: Kimin dünyadaki işi yararlı olursa Allah ona sözü edilen vâdini gerçekleştirir. **Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver** meâlindeki beyan şu anlama gelir: Bize dünyada verdiğin müddetçe güzel şeyler ver[285]. Yahut bitirmek anlamında olur. Yani kimin hayatı yararlı işle son bulursa, cennette yüce Allah ona tertemiz hoş bir hayat yaşatır. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Kim iyilik getirirse ona getirdiğinin on katı vardır"[286].

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Tertemiz hayat" cennettir. Çünkü dünyada insanın hayatını daraltan ve sıkıntıya sokan olaylar vardır. Bazıları da: Dünyada güzel bir hayatın tevili şöyledir demiştir: Dünyada iken kimin himmet ve gayreti yararlı iş yapmak olursa, elbette biz ona güzel bir hayat yaşatırız. Yani onu başarılı kılar ve hayırları, yararlı işler yapmayı ve taatı ona kolaylaştırırız. Bu da Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan şu hadiste ifade edilen husustur: "Herkes (cennet ve cehennemden hangisi için) yaratılmışsa onun yolu kendisine kolaylaştırılır"[287]. Yüce Allah da şöyle buyuruyor: "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz onu işin kolayına yönlendiririz"[288]; "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı harcayanlara gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır"[289]. Ve benzeri âyetlerde olduğu gibi. İşte bu, dünyadaki güzel hayattır, çünkü kişiye yararlı güzel iş yapmak kolaylaştırılmış, itaat hayır yapmakta başarılı kılınmıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Erkek ol-**

284 "İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru' derler" (el-Bakara, 2/201).

285 Yani dünyada verdiğin işler ve malları güzel olarak ver, kötü olarak verme demektir.

286 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

287 Buhârî, "Tefsîr", 92/5, 7, "Edeb", 120; "Kader", 4; "Tevhîd", 54; Müslim, "Kader", 6-8.

288 el-Leyl, 92/5-7.

289 el-Ankebût, 29/69.

sun kadın olsun, kim yararlı işler yaparsa. Bunun anlamı şudur: Dünyada Allah’ın taksimine ve rızkına kanaat getirir de razı olursa, fazla talepte bulunma düşüncesinin yanı sıra, keder ve dünyaya haris olma zilletini onlardan yok etmek suretiyle biz onu **dünyada güzel bir hayatla yaşatacağız.** Çünkü insanların çoğu sıkıntıları ve zilletleri, Allah’ın kısmetine razı olmamaktan ve verdiklerine kanaat etmemektendir. İşte bu kişi bunlardan korunduğu için temiz bir hayat yaşar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güzel hayatın dünyada olacağı görüşünde olanlara göre, âhirette biz onlara **yaptıklarından daha güzeli ile karşılık vereceğiz.** Bu Ebû Bekir el-
190 Esamm’ın görüşüdür. [§]Sözü edilen kimselere dünyada **yaptıklarından daha güzeli ile karşılık vereceğiz.** Bazıları da **Temiz hayat** için helâl rızık demiştir. **Yaptıklarından daha güzeli ile** bunun açıklamasını belirtmiştik.

فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّج۪يمِ ﴿٩٨﴾

98. “Kur’ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.”

Kur’ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın. Başka bir âyette şöyle buyurmuştur: “Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah’a sığın! Allah işitendir, bilendir”[290]; “Ve de ki: “Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım”[291]. Dolayısıyla, Resûlullah’a emredildiği gibi, şeytanın gizli kışkırtmalarından Allah’a sığınmak vacip olur. Yahut belirtildiği şekilde şeytanın fitlemesi durumunda Allah’a sığınmak gerekir. Fakat şeytandan Allah’a sığınırken onun kışkırtma ve fitlemesinden de sığınmak gerekir.

Şöyle bir soru sorulursa: Eûzü çekerek okumak, diğer zikirlere, ibadet ve amel-i salihlere değil de Kur’ân’a nasıl tahsis edilmiştir?

Buna şu cevap verilir: Kur’ân dışında, ibadet ve zikirlerde “bismillah” denilerek şeytandan Allah’a sığınılır. Çünkü besmelesiz hiçbir şeye başlanmaz. İşte bu kulların şeytandan Allah’a sığınmalardır. Fakat bunlardaki sığınma kinâye yolu ile Kur’ân okumadaki sığınma ise açık ifade ile olur. Çünkü Kur’ân bir kanıt ve kuvvetli bir delildir, kendisinde kanıt bulunan kitaba düşmanın saldırısını, kullara ait işlere yaptıkları saldırıdan daha çoktur. Görmez misin ki şeytan kendisine uyanlara, Kur’ân’ın büyü olduğunu, onun öncekilerin masallarından ibaret olduğu, onu Hz. Peygamber’e sadece bir insanın öğrettiği[292] ve

---

290 Fussılet, 41/36.

291 el-Mü’minûn, 23/97.

292 “Biz biliyoruz ki, onu bir insan öğretiyor” (en-Nahl, 16/103).

benzeri düşünceler telkin ediyordu. Şu beyanda buyurulduğu gibi: "Şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[293]. Yani onlar Kur'ân'a saldırmayı istiyorlardı, çünkü Kur'ân kuvvetli bir delil ve burhandı, dolayısıyla kulların işlerinden herhangi bir işe yahut zikirlerden herhangi bir zikre saldırmakla meşgul olmadılar. Buna göre hüccet olan Kur'ân'ı okurken şeytandan Allah'a açıkça sığınmak, diğerlerinde ise üstü kapalı olarak sığınmak caiz olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ayrıca bu beyanda[294] ve "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkaca- **191**
ğınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar da ellerinizi yıkayın"[295]; **Ve Kur'ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın** meâlindeki diğer âyetlerde hikmet ehli, bunlardan zâhirine göre bir mâna anlamadılar, belki bundan hikmete göre bir mâna anladılar. Çünkü zâhirî anlam Kur'ân'ın okunuşundan sora Allah'a sığınmanın anlaşılmasıdır. Bunun gibi, namaza kalkma emrinden de (zâhiren) namazı kıldıktan sonra abdest almak anlaşılır. Sonra onlar bu ve benzeri âyetlerde bu mânayı anlamamışlar, belki şunu anlamışlardır: "Kur'ân okumak istediğin zaman Allah'a sığın." Bunun gibi "kalktığınız zaman" meâlindeki cümleden de "Namaza kalkmak istediğiniz zaman şunları yıkayın…" mânasını anlamışlardır, hem her kalkmada abdest alma mânasını da anlamamışlar, sadece bir kalkmada bu mânayı anlamışlar, diğerinde değil. Yani bu ifade: "Abdestsiz iken namaza kalkmak istediğiniz zaman" demektir. Yine onlar "Namaz kılınıp tamamlandığı zaman yeryüzüne dağılın"[296]. "Yemeğinizi yiyince hemen dağılın"[297]; yine "Hac ibadetlerini tamamladığınız zaman Allah'ı anın"[298] meâlindeki âyetlerden bu ibadetleri tamamlama mânasını anlamışlardır. Bu durum, bir hitaptan kastedilen ve ondan anlaşılan zâhirî mâna olmadığı, belki hikmet ve maksat olduğuna işaret etmektedir. Allah'a sığınmanın aslı, düşmanlarının vesvese ve tuzaklarından Allah'a sığınmaktır.

---

293 el-En'âm, 6/121.

294 "Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse"; "Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım." âyetleri.

295 "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)" (el-Mâide, 5/6).

296 el-Cum'a, 62/10.

297 "Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın" (el-Ahzâb, 33/53).

298 "Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah'ı anın" (el-Bakara, 2/200).

اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz."

Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Bazıları şöyle demiştir: Şeytanın, iman edenlere nüfuz edecek bir yolu yoktur. Bazıları da sultanı delil diye açıklamıştır. Yani şeytanın iman edenler aleyhine bir delili yoktur. Bazıları da şöyle demiştir: Şeytanın, iman edenler üzerinde hükmü yoktur, onun hâkimiyeti kendisini veli edinenler üzerindedir. Fakat kendisini veli edinenler üzerinde de kahreden bir hükmü yoktur. Belki
192 onlar, onun bir işareti ile gönüllü olarak ona itaat ediyorlar. [§]Bu durum, sultan kavramını hâkimiyet diye yorumlamanın sahih olmadığına delâlet eder. Buna göre sultanı yol ve hüccet diye yorumlamak uygun olur. **Şeytanın, iman etmiş olanlar üzerinde bir hâkimiyeti olamaz** meâlindeki sözün Kur'ân anlamına gelmesi ihtimali vardır. Çünkü Kur'ân'ın belirtilmesinden sonra şeytanın sultasının olmadığı zikredilmiştir. **İman edenler** meâlindeki kelimenin hülâsa olarak yalnızca Rab'lerine inananlar şeklinde anlaşılmaya da ihtimali vardır.

Tevekkül sıkıntı, sevinç, darlık genişlik gibi bütün durumlarda Allah'a dayanmak ve işini ona bırakmaktır. İşte Allah'a tevekkül budur.

اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهٖ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir."

Şeytanın hâkimiyeti, hücceti ve yolu **ancak onu veli edinenler üzerindedir.** Yani onu yönetici edinip her emrinde ve bütün işaretlerinde, ayrıca kalplerine attığı vesveselerde ona itaat ederler. Bunun aslı şudur: Şeytanın **iman edip** her hal ve saatlerinde **Rab'lerine tevekkül edenler üzerinde hâkimiyeti yoktur**[299]. Yani Allah'a iman edip ona tevekkül edenler üzerinde şeytanın bir yolu ve hâkimiyeti yoktur.

299 Önceki âyet.

Onun yüzünden Allah'a ortak koşanlar. Allah'a ortak koşanlar'dan kastedilenin İblis olması ihtimali vardır. Ona uyarlar ve Rab'lerinden vazgeçerler. **Onun yüzünden Allah'a ortak koşanlar** sözünün, Rab'lerine ortak koşanlar mânasına da ihtimali vardır.

وَاِذَا بَدَّلْنَٓا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ
مُفْتَرٍ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

101. "Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- "Sen sadece uyduruyorsun" dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler."

Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman ilâhî beyanının iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi müfessirlerin söylediği gibi bir âyetin peşinden gelen başka bir âyetle neshedilmesi anlamına gelmesidir. O da bir âyetin lafzının kaldırılması değil bir âyetin hükmünün başka bir âyetin hükmüyle değiştirilmesi şeklinde olur. İkincisi Hz. Peygamber'in risâletine ilişkin delil ve kanıttan başka bir kanıtla değiştirdik ve yeniledik demektir. **[§]Sen** 193
sadece uyduruyorsun dediler. Her ne zaman onlara bir hüccetten sonra başka bir hüccet, bir âyetten sonra başka bir âyet gelirse şöyle derler: **Sen sadece uyduruyorsun.** Hz. Peygamber'e (s.a.) Allah'a iftira ettiğine dair nispette bulunuyorlar. Onların inatlaşma ve kibirlenme âdetleri de böyle olmuştur. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Rab'lerinin âyetlerinden onlara bir âyet gelmeye görsün, ondan ille de yüz çevirirler"[300]; "Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir"[301]. Onlara ne zaman bir delil ve âyetten sonra başka bir âyet gelince onları yalanlamakla ve Hz. Peygamber'i (s.a.) de bunları kendisi tarafından uydurmaya nispet etmekle karşılıyorlardı. Bununla onların küfürleri artıyordu. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, "İman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[302].

---

300 "Rab'lerinin âyetlerinden onlara bir âyet gelmeye görsün, ondan ille de yüz çevirirler" (el-En'âm, 6/4).

301 el-Enbiyâ, 21/2.

302 et-Tevbe, 9/124-125.

Yüce Allah inananlara inen her bir sûrenin inananların imanını artırdığını, müşriklerin de azabını artırdığını ve inkârlarına inkâr kattığını haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyette "izâ" (اذا) edatının (لو) edatı yerine konularak şöyle yorumlanması muhtemeldir: Eğer bir delilden sonra bir delil, bir âyetin ardından yeni bir âyet indirsek iman etmezler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler"[303]; "Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü bir Kur'ân olsaydı (yine inanmazlardı)"[304]. Yani eğer bu Kur'ân'ın inmesi sebebiyle dağlar yahut ölüler konuşturulacak olsaydı inatlarından dolayı yine de ona inanmazlardı. İşte birincisi de buna göredir. **Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman.** Yani soru sebebiyle bir âyeti başka bir âyetle değiştirsek de **Sen sadece uyduruyorsun** derlerdi.

194 [§]**Allah neyi indireceğini çok iyi bilir** beyanı **Allah,** kulların yararına olsun yahut olmasın **indireceği şeyleri çok iyi bilir** mânasına gelmesi muhtemeldir. Yahut şöyle olur: **Allah** inananların kalplerini sabit kılmak gibi **neyi indireceğini çok iyi bilir.** Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "İman edenlere sebat kazandırsın"[305]. Yahut şöyle olur: Cebrâil'in (a.s.) Resûlullah'a **indireceğini en iyi bilir.** Şu âyet de böyledir: "Müslümanlara rehber ve müjde olsun diye Rabb'in tarafından bir gerçek olmak üzere Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle"[306]. Yani Hz. Peygamber (s.a.) Kur'ân'ı kendiliğinden uydurmadı, fakat Cebrâil onu Rabb'inden indirdi.

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾

303 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

304 "Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân olsaydı (yine inanmazlardı). Fakat bütün işler Allah'a aittir" (er-Ra'd, 13/31).

305 Sonraki âyetten.

306 Sonraki âyet.

102. "İman edenlere sebat kazandırsın, müslümanlara rehber ve müjde olsun diye Rabb'in tarafından bir gerçek olmak üzere Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle."

Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle. "Hak ile" anlamındaki "bi'l-hakkı" (بِالْحَقِّ) kelimesi Allah'ın onlar üzerindeki hakkı, yahut bazılarının bazıları üzerindeki hakkı mânasına gelebilir. Sözler hakkında kullanılınca hak doğruluktur, işler hakkında doğru olan ve sağduyu, hükümler hakkında ise adalet ve isabettir. Hak, bir işi yaptığı için failinin övüldüğü şeydir.

İman edenlere sebat kazandırsın diye. Bu cümle şu beyanın tefsiridir: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler"[307]. Çünkü yüce Allah iman edenleri sebat ettirmek için Kur'ân'ı indirdiğini haber verdi. Âyette geçen "imanlarını artırır" ifadesi burada zikredilen sebat ettirmektir. **Sen ancak uyduruyorsun**[308] meâlindeki söz "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[309] meâlindeki beyana karşılıktır. Bilinmesi gerekir ki, Tevbe sûresinde sözü edilen iman artışı bu âyette belirtilen sebat ettirmek, tatmin olmak ve benzeri mânalardır.

[§]**Müslümanlara rehber ve müjde olsun diye.** Yani cehaletten ve onla- 195
ra arız olan şüphelerden yahut sapıklıktan hidâyete ermek müslümanlar için müjdedir. Başka bir âyette yüce Allah şöyle buyuruyor: "İnananlar için kılavuz ve rahmet olsun diye"[310]. Bilinmelidir ki iman ile İslâm birdir.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ الَّذٖى يُلْحِدُونَ
اِلَيْهِ اَعْجَمِىٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُبٖينٌ ﴿١٠٣﴾

103. "Hiç kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır."

---

[307] "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler" (et-Tevbe, 9/124).

[308] Önceki âyet.

[309] et-Tevbe, 9/125.

[310] "Ey insanlar! Rabb'inizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir" (Yûnus, 10/57).

Kuşkusuz, "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz, onlar ona bir insan öğretiyor demediler, fakat falanca kişi diye adını belirleyerek ifade ettiler. Ancak beşer ifadesi kullanılarak haber Allah'tan gelmiştir. Görmez misin ki Allah devamında **oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır** buyurarak bunu haber vermiştir. Bu haber, insanların Hz. Peygamber'i öğrettiğini söyledikleri beşerin, kendisine işaret edilmiş ve adı belirlenmiş biri olduğuna işaret eder. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: Bunun (o beşerin) dili yabancıdır, oysa Peygamber (s.a)'in dili Arapça'dır. Nasıl oldu da Hz. Peygamber (s.a.) onun söylediklerini, o da Hz. Peygamber'in söylediklerini anlamışlardır. Oysa birinin dili ötekinden başka idi. Müfessirler şunu söyledi: Hz. Peygamber (s.a.) kendisine şu ad verilmiş olan yahudi bir delikanlı ile oturur, delikanlı ona Tevrat'ı okur, Hz. Peygamber (s.a.) de onu dinlerdi. Hz. Peygamber (s.a.) ona İslâm'ı öğretirdi, o da o zaman müslüman oldu da Kureyş onun için "Ona beşer bunları öğretiyor" dedi. Eğer dedikleri gibi Hz. Peygamber (s.a.) ona İslâm'ı öğretiyor idiyse ve müslüman olmuşsa şöyle bir soru sorulabilir: O delikanlı kendi dilinden başka bir dil konuşan Hz. Peygamber'in (s.a.) haber verdikleri hakkında Arapça olarak dilini nasıl anladı? Fakat bunun Kur'ân'da olması ihtimali vardır. Çünkü onlar şöyle dediler: "Sen ancak uyduruyorsun"[311], sonra da şöyle derler: **Onu ancak bir insan öğretti.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: Bu Kur'ân'ı ona nasıl öğretti ki! Oysa o onun dilinden çok az şeyi anlar. Oysaki sizin diliniz Arapça olduğu halde, Kur'ân'ın bir benzerini yapamıyorsunuz, benzeri bir sûre yahut bir âyet de getiremezsiniz, buna rağmen onun dilini anlamayan bir kişi Kur'ân gibi bir kitap yapmaya nasıl kādir olmuştur? Bu durum onlar aleyhine delil anlamına gelir.

196 [§]Şunu da ifade etmeliyiz ki onların sözlerinde açık bir çelişki bulunmaktadır. Çünkü onlar: **"Sen ancak uyduruyorsun" dediler, sonra da "Ona bir insan öğretiyor"** dediler. Halbuki başkasının bilgi öğrettiği kişi uydurmacı değildir, çünkü iftira kendinden uydurulandır, işte bu açık bir çelişkidir. **Öğretiyor dedikleri kişi** hakında bazıları şöyle demiştir: Ona meylediyorlar. Bu görüş Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin sözüdür. Onlar şöyle de dediler: İlhâd[312] meyletmektir, kabrin bir köşesine doğru meylettiği için lahide bu sebeple lahid adı verilmiştir. Kisâî şöyle dedi: Meyletmek anlamına gelmektedir, yani meylediyorlar.

311 en-Nahl, 16/101.

312 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 249.

Açık seçik Arapça. “Mubîn” (مبين) kelimesinin, leh ve aleyhlerindeki her şeyi açıklayan anlamında olması muhtemeldir. Yahut Allah’ın kulları üzerindeki haklarını ve bazı kimselerin bazı kimseler üzerindeki haklarını açıklamak anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu âyet Bâtınîler’in görüşlerini reddeder. Çünkü onlar şunu söylüyorlar: Resûlullah bu Kur’ân’ı kendisi Arapça kelimelerle telif etmiştir, yoksa Allah ona Kur’ân’ın lafızlarını Arapça olarak indirmemiştir. Eğer belirttikleri durum gerçek olsaydı Bâtınîler’in iddiaları yukarıdaki âyette açıklandığı üzere Hz. Peygamber’in bu Kur’ân’ı kendisi Arapça olarak yazıp Allah’a iftira etmiş olduğu iddiası türünden olurdu.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللّٰهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

104. “Allah’ın âyetlerine inanmayanlar yok mu, Allah onlara hidâyet vermeyecek; onlar için elem verici bir azap vardır.”

Allah’ın âyetlerine inanmayanlar yok mu, Allah onlara hidâyet vermeyecek. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* kim Allah’ın âyetlerini yalanlarsa, o Allah katında hidâyete ermiş olmaz. Ebû Bekir el-Esam da şöyle demiştir: Âyetleri yalanlamaları sebebiyle **Allah onları hidâyete erdirmez.** Bu görüş, Allah’ın âyetlerini yalanlayan kişinin hidâyete ermeyeceği meselenin kendisine gizli ve müphem kaldığı herkese bütünüyle hayaldir. Aynı şekilde Ebû Bekir el-Esamm’ın şu sözü de öyledir: Allah’ın âyetlerini yalanlayan kimseyi O’nun hidâyete erdireceğini kim vehmeder? Bu bütünüyle yanlıştır ve hayaldir. Bize göre bunun aslı şudur: **Allah’ın âyetlerine inanmayanlar yok mu,** inat ve kibirlenmeleri sebebiyle **Allah onları hidâyete erdirmez.**

[§]Çünkü onlar Allah’ın âyetlerine karşı inatlaşıyorlar, onların âyetler ve **197**
gerçek olduklarını bilmelerine rağmen yalanlıyorlar. Yahut bu sözü yüce Allah, iman etmeyeceklerini ve bunun üzerinde öleceklerini bildiği bir kavme söylemiştir. Allah iman etmeyeceğini bildiği kimseyi hidâyete erdirmez.

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَأُولٰئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

105. "Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar böyle bir yalanı uydurabilirler, asıl yalancılar onların kendileridir."

Ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar böyle bir yalanı uydurabilirler, ona iman edip tasdik edenler değil. Bunu yalanlayanlar işte yalancıların tâ kendileridir.

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِه۪ٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٠٦﴾

106. "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir gazap vardır."

[Küfre Zorlamak]

Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere. Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa. Kim Allah'ı inkâr ederse meâlindeki beyanın geçtiği bunun iki anlama gelmesi muhtemeldir: Biri şudur: İnkâr etmeye zorlayanın zannına göre Allah'ı inkâr eden kişi. Bu, zorlayanın talebinden dolayı Allah'ı inkâr ettiği inancındadır. Bu yüce Allah'ın şu âyetinde ifade edildiği gibidir: "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı"[313]. Yani onların inancına göre ilâhlar, çünkü onlar ilâh değillerdi. Şu âyet de bunun gibidir: (Mûsâ) şöyle dedi: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!"[314] Kuyumcunun inancına göre o heykel ilâh olduğu için Allah ona ilâh adını vermiştir. İkincisi de şudur: **Kim Allah'ı inkâr ederse** kalbini küfre açarak, kâfir olarak. Fakat kalbi iman ile dolu olduğuna inandığı halde, dili ile baskı altında küfür açıklamasında bulunursa bu küfür değildir.

---

313 "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; 'Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?' dedi" (es-Sâffât, 37/91).

314 "(Mûsâ) şöyle dedi: 'Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!'" (Tâhâ, 20/97).

Bunun aslı şudur: Bir din yahut mezhebe inanan kimse ancak üç sebeple inanır. Birincisi: Bu din ve mezhepte başkasını daha basiretli, daha maharetli ve daha bilgili gördüğü için ve kendisi bu dereceye ulaşamayınca, onun görüşü, bilgisi ve basireti daha fazla olduğu için taklit eder. İkincisi: Şüpheden dolayı inanır. Çünkü diğerinin inancı kendince hak görünür ve sözünü ettiğimiz şüpheden ötürü o da buna inanır. Üçüncüsü: Hak kendince ortaya çıktığı için ona inanır. [§]Bu üç sebepten dolayı, kişi bir kimsenin mezhep veya din olarak 198
inandığına inanır. İnsanın bir mezhebe karşılıksız olarak gelişigüzel bir şekilde inanmasına gelince bu olmaz. Zorlayanın zorlamasından dolayı olan bu şahıs küfrünü açıklarsa kâfir olmaz. Bunun aslı şudur: İman ve küfür ancak insanın kendi tercihi ile gerçekleşir. Baskı, tercih imkânını ve küfrü isteyerek tercih etmeyi yok eder. İşte bu sebeple bu kişi, inkârı seçme durumu kendisinde bulunmadıkça baskı görmeden önce olduğu gibi iman dairesinde kalır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Bizler müslüman olmaları için kâfirlere karşı savaşmakla emrolunmadık mı? Bu da baskı altında müslüman olmaktır. Kitap da bunu söylüyor: "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[315]. Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka ilâh yoktur deyinceye kadar insanlara karşı savaşmakla emrolundum"[316]. Hem kişi kılıç korkusuyla müslüman olunca onun müslümanlığı görünüşte bir müslümanlık olur. Bunun gibi, bir kimse kâfir olmaya zorlansa ve küfür kelimesini dilinden söylese onun küfrü görünüşte küfür olur, dolayısıyla baskı altında müslüman olduğuna hükmedildiği gibi, baskı altında kâfir olduğuna da hükmedilir. Bunlar arasındaki fark nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Böyle bir sonuca varılırdı, ancak Allah Teâlâ kulunu böyle bir neticeye varmaktan kurtarıp onu iman üzerinde bıraktı. Kalpleri iman ile huzur bulduktan sonra küfür kelimesini dilleriyle ifade etseler de, onun bir lütfu ve nimeti olarak iman dairesinde bırakılmıştır. Yoksa kural, küfür kelimesini konuşan kimsenin kâfir olduğuna hükmedilmesidir. Boşama, köle azat etme, evlenme ve benzeri konulara gelince bu işleri yapanın konuştuğuna göre sonuç vuku bulur. Çünkü boşama, azat etme ve benzer sözlerin kendisine bağlı olup başkasına bağlı değildir. Bu kişi her ne kadar bu konularda zorlanmış olsa da, konuşmak için tercih hakkına sahiptir ve ilgili konudaki

---

315 "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: 'Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak'" (el-Feth, 48/16).

316 Buhârî, "Îmân", 17; Müslim, "Îmân", 32.

sözü söylemeye yönelmiştir. Çünkü baskı altına alınan kişi anılan sözleri konuşmak için dilini kullanmak istese buna gücü yetmez, dolayısıyla bu durum
199 baskı altına alınan kişinin kendi tercihi ile konuştuğuna işaret eder. [§]Satmaya, satın almaya ve benzerlerine gelince sözün kendisi ile ilgili değildir. Çünkü bazan alışverişler konuşarak değil malı almak ve vermek suretiyle olur. İşte bunun için baskı altında kalmak, alışverişin iptalinde etkili olur. Fakat kâfir olmaya zorlanan kimselere gelince, küfür kelimesini dili ile açıklasa da, kalbi imanla mutmain olduktan sonra, Allah onları iman ve onun hükmü üzerinde bırakmıştır. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan şu hadis buna göre söylenmiştir: "Ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları işler affedilmiştir"[317]. Bu da küfür hakkında olup ondan başkası için söylenmiş değildir. Çünkü o zaman küfür üzerinde zorlanmak yaygındı, onun dışında kalan boşama ve diğer işlerde baskı yoktu.

Bizim kâfirlerle savaşmamıza gelince, bunun da iki şekilde açıklanması muhtemeldir. Birincisi, cezalandırmak üzere yapılabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi, siz de onlarla topyekün savaşın"[318]. Gerçeğini bilmesek de müslüman olduklarını açıklamalar için, ceza olmak üzere onlarla savaşırız.

İkincisi: Biz baskı altında onların İslâm'ını kabul ettik ki onlar bu şekilde müslümanlar arasında yaşarken İslâm'ı görüp müslümanlardan onun gerçeğini öğrensinler. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "İnanmış kadınlar size muhacir olarak gelince onları sınayın"[319]. Allah onlara "inanmışlar" adını vermiş, sonra da " sınayın" sözü ile onları sınamayı bize emretmiştir. Kadınlar sadece gerçek imanlarının ortaya çıkması için sınanırlar. Böyle olmasa, sınamanın bir anlamı kalmazdı. Bunun dayandığı ilke şudur: Allah iman ve küfrün gerçeğini dile ve diğer organlara değil de kalbe bağlamıştır. Çünkü diğer organların baskı altında kullanılması caizdir. Fakat kalbin kullanılmasına sahibinden başkası yetkili değildir. Bu Allah'ın lütfudur ve O'ndandır. **Kim kalbini**
200 **inkâra açarsa.** [§]Baskı altında olsa bile kim kalbini küfre açarsa o bu fiili sebebiyle kâfirdir. Daha önce zikrettiğimiz üzere küfrü tercih etmesi sebebiyle kişinin kalbi açılır, çünkü kalp üzerinde baskının tesiri olmaz. **Bunlar için çok büyük bir gazap vardır.** Bu âyet açık olup yorumlanmaya ihtiyacı yoktur.

---

317 Hadis şu sözlerle gelmiştir: "Allah ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları şeyleri kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talâk", 16; bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, s. 433-434).

318 "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın" (et-Tevbe, 9/36).

319 "Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın" (el-Mümtehine, 60/10).

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾

107. "Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindendir. Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez."

Çünkü onlar. Yani o gazap ve azap dünya hayatını **âhiret hayatına** tercih etmeleri sebebiyledir. Bunun iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi, inkârları sebebiyle onlar dünya hayatını âhirete tercih etmişlerdir. Yoksa sadece sevmek müminden de vaki olur, fakat iman adı ondan yok olmaz. Yüce Allah da öyle buyuruyor: "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda seferber olun" denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz?"[320]. Bu âyette yüce Allah müminlerin dünya hayatını sevmeleri sebebiyle onlardan iman adını yok etmedi, bu durum birinci sevme ve tercihin red ve inkâr üzere olduğuna işaret etmektedir. Bu da inkâr yolu ile değil, dünyaya meyletmesi sebebiyledir. Yahut âhireti mutlaka vuku bulacak gibi görmediler, fakat belki olur diye zannettiler. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz dediniz"[321]. Müslümanlar ise âhiret hayatı hakkında zan ve şüphe içinde değiller, bilakis gerçekten kesin iman sahibi idiler, dolayısıyla buna müstahak oldular.

Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez. Küfrü tercih ettikleri vakit. Yahut Allah küfrü imana tercih edenlere hidâyet vermez. Yahut Allah'ın bu sözü, küfrü tercih edeceklerini ve küfür üzerinde öleceklerini bildiği bir kavmi hidâyete erdirmez, anlamındadır.

اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾

---

320 "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda seferber olun' denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır" (et-Tevbe, 9/38).

321 "'Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur' denildikçe, 'Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz' dediniz" (el-Câsiye, 45/32).

201 [§]***108. "Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır."***

Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. "Tab'" (طبع) "mühürlemek" örtmektir, küfrün karanlığı kalbin, kulağın ve gözün nurunu örter. Sanki her birinin iki nuru vardır, zâhirî ve bâtınî iki gözü vardır, onlarla birlikte görür. Bunlardan biri kaybolunca yahut göz kör olunca görünen göz ile görmeyen kimselerde olduğu gibi görmez olur. Kişi ancak gözünün nuru ile ve havanın nuru ile görür, bunlardan birine bir âfet gelirse faydalanma yok olur ve hiçbir şeyi görmez olur. Kalp de buna göredir. Onun gizli ve açık birer gözleri vardır ki bu zâhirî göz bilinmektedir. Kişi ancak bu iki gözle görür. Küfür karanlığı kişinin kalp gözünü kapatırsa bir şey görmez olur[322]. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir"[323]. Yüce Allah görünen gözlerin kör olmadığını, esasen göğüslerdeki kalbin kör olduğunu haber vermiştir. Bu, belirttiğimiz görüşün doğruluğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* kulak ve gözün mühürlenmesinin mânası işte budur.

Gaflette olanlar da işte bunlardır. Bu beyan, Allah'ın âyetleri ve delilleri hakkında düşünmekten gafildir anlamına gelmesi muhtemeldir. Ayrıca şu anlama gelmesi de muhtemeldir: inkâr etmeleri ve Allah'ın âyetleriyle delillerini yalanlamaları yüzünden başlarına geleceklerden gafildirler.

109. "Hiç kuşku yok ki âhirette kaybedecek olanlar bunlardır."

Kuşku yoktur ki. "Lâ cerame" (لَا جَرَمَ) sözü hakkında daha önce bilgi verdik. Yani mutlaka, gerçekten demektir[324]. Denildi ki bu kelime tehdittir, **Hiç kuşku yok ki âhirette kaybedecek olanlar bunlardır.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki, onlar cenneti ve Allah'ın rahmetini kaybetmiş-
202 lerdir, [§]ailelerini, cennetteki konaklama yerlerini kaybetmişlerdir, kendilerini kaybetmişlerdir, öyle ki kendilerini ateşe atmışlardır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Fani ve yok olan nimetlere karşılık daimî, bâki olan nimetleri kaçırmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

322 Aynı ibare tekrarlanmaktadır.

323 el-Hac, 22/46 (Arapça metinde s. 201 dipnotta 22/4 yanlış yazılmış).

324 Bk. Hûd, 11/22.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١١٠﴾

110. “Öte yandan, bilesin ki Rabb’in, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra Rabb’in elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”

Öte yandan, bilesin ki Rabb’in, eziyetlerle sınandıktan sonra. Denildi ki; iman ettikleri için Mekke’de kâfirler tarafından kendilerine azap edilenler, sonra da Hz. Peygamber (s.a.) ve arkadaşları ile beraber cihat edip bunda sabredenlerdir. **Artık bu yapılanlardan sonra Rabb’in elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.** Denildi ki; sınandıktan sonra onların yaptıkları hatalara karşı **çok bağışlayandır, çok acıyandır.** Denildi ki: “Min ba‘di mâ futinû” (مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا) fitneden sonra demektir. Bir kere ile yetinmesi gerekirdi. O zaman “le ğafûru’r-rahîm” (لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ) beyanı anılan “lillezîne hâcerû” (لِلَّذٖينَ هَاجَرُوا) cümlesinin mevsulu olurdu. *En doğrusunu Allah bilir ya,* [Cevaptan önce söz uzadığı için] bu ifade iki kere belirtildi. [Âyetin, Allah onları çok bağışlayandır, yani şu sınananları, azap edilenleri ve diğerlerini çok bağışlayandır mânasına da ihtimali vardır]. Tevilcilerin belirttiklerine göre, inananlardan bazı insanlar Medine’ye gitmek üzere yola çıktılar, geri çevirmek için müşrikler onlara yetişip kendileri ile savaştılar, onlardan bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da kurtuldu. Bunun üzerine yüce Allah **senin Rabb’in elbette çok bağışlayıcıdır** meâlindeki âyeti indirdi[325]. Tevilcilerden şunu söyleyenler de vardır: yüce Allah “Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece “İman ettik” demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?”[326] buyurdu. Onların çoğu şunu söylediler: **[§]**“Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâra saparsa -kalbi imanla **203**
dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere”[327]. Bu âyet sadece Ammâr b. Yâsir hakkında inmiştir. Bizim buna ihtiyacımız yoktur, ihtiyacımız sözünü ettiğimiz âyetteki hüküm ve hikmettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

325 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIV, 184; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XIII, 324.

326 “Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece ‘İman ettik’ demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?” (el-Ankebût, 29/1-2).

327 en-Nahl, 16/106. Arapça metinde dipnotta âyetin numarası verilmemiş.

يَوْمَ تَأْتٖى كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

111. "O gün herkes gelip kendisini savunacak, herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek, onlara haksızlık edilmeyecektir."

O gün herkes gelip kendisini savunacak. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: (تُجَادِلُ) kelimesi: Yani herkese, kendisinin yaptığı hayır ve şerden[328] haber verecektir demektir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Her nefis kazandığı kötülük sebebiyle rehindir, öyle ki onun boynunda asılı olacaktır[329]. Fakat şunların sözünü ettiği konularda mücadele yoktur, mücadele atışma demektir. Mücadele sanki bazı hususları inkâr ettiği ve bazı iddialar öne sürdüğü için kişinin kendisiyle atışmasıdır. Nitekim şu âyette belirtildiği üzere bazı hususları dava konusu yaptığı için kendine hasımlık yapıyor ve kendisiyle atışıyor gibidir: "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[330]. Bazıları da şunu söyledi: Cehennem öyle bir nefes alarak ses çıkarır ki bunun korkusundan diz çökmeyen ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş peygamber kalır[331]. İşte o zaman her nefis kendisi ile mücadele edecek, kendine hasım olacak.

İnsanların, bundan başka bir şekilde kendileriyle mücadele etmelerine de ihtimal vardır. O da şudur: "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar. "Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu" derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz"[332]. İşte bu onların kendileri ile mücadelesidir. Yine Allah şöyle buyuruyor: "Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki

[328] "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorarlar. 'Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz" (Fussılet, 41/20-21).

[329] Sanki şu âyetlere işaret ediyor: "Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir" (el-Müddessir, 74/38); "Her insanın yükünü omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız" (el-İsrâ, 17/13).

[330] "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

[331] Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 193.

[332] Fussılet, 41/20-21.

biz ortak koşanlar olmadık" demekten başka bir şey olmadı"[333]. Münafıklar hakkında zikredilen âyet de böyledir. "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler"[334]. Yahut şöyle denilir: "Tücâdilu" (تُجَادِلُ) mücadele eder. Fakat bu mücadelenin ne olduğu açıklanmaz. Çünkü Allah Teâlâ mücadeleyi belirtti, fakat onun ne olduğundan bahsetmedi.

[§]Herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenecek. Yani onların yaptık- 204
ları güzel işler ve iyilikler eksiltilmeyecek, kötülüklerine de ekleme yapılmayacak. Bu âyet Mûtezile'yi reddediyor. Çünkü onlar büyük günah işleyenin ebediyen cehennemde kalacağını söylüyorlar. Oysa yüce Allah herkese yaptığının karşılığının verileceğini haber vermiştir. O halde ya herkese yaptığı kötülüğün karşılığı eksiksiz verilip de yaptığı hayır ve itaatların karşılığı verilmese durum nice olurdu?

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ اٰمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوعِ
وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

112. "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı."

Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu. Bu âyette verilen örnekle, âyetin inişi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Verilen bu örnek Mekke halkı içindir. Âyet onlar hakkında inmiştir. Mekkeliler'e şehirlerin halkını[335] örnek vermiştir. İsrâiloğullarından gelen peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle onlara azap indirdi. Allah Resûlullah'ı yalanlamaları sebebiyle, daha önceki ümmetlere in-

---

333 "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

334 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların ta kendileridir" (el-Mücadele, 58/18).

335 (القارية والقاراة) Şehirli, bir arada yaşayanlardır. Şehirlilere "ehlü'l-kāriye" (أهل القارية) bedevîlere "ehlü'l-bâdiye" (أهل البادية) denilir.

diği gibi, kendilerine inecek azaptan Mekkeliler'i sakındırıyor. Bazıları da şöyle demiştir: Örnek, Medineliler için verilmiş olup Mekke halkı hakkında inmiştir, Allah Mekkeliler'in Hz. Peygamber'i yalanlamaları gibi yalanlamamaları için Medineliler'i sakındırıp uyarıyor ki yalanlamaları sebebiyle Mekkeliler'in başına gelen açlık ve korku giysisi onların da başına gelmesin.

Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Denildi ki burası Mekke'dir, Mekke böyle idi, halkı orada sıkıntılardan yahut kötülüklerden emin idiler; her taraftan oraya rızık geliyordu. Bu durumda olan başka bir şehrin olması ihtimali de vardır.

Ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti. Yani Allah'ın nimetlerine şükretmeyi inkâr ettiler, yani bu nimetlerin şükrünü edâ etmediler demektir, Allah Teâlâ tarafından onlara bu nimetler gösterilmedi demek değildir.

205 **[§]Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı.** (لِبَاسَ): Cevherlerin üstünü örten şeydir. Görmez misin ki yüce Allah, nesnelerin üstünü örttüğü için geceye "libâs" (لِبَاسَ) adını verdi[336]. Buna göre açlık da açlıktan önce var olan örtüyü kaldırır. Çünkü açlık şiddetlenince sahibinin yüzünü değiştirir ve örtüsünü kaldırır. Açlık köpek eti, leş ve yakılmış kemikleri yedikleri zaman onlara isabet ettiği belirtilen açlıktır. Sözü edilen korkuyla Resûlullah'ı onlara göndermeyi dilemesidir. Görmez misin ki Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Bir aylık yürüme mesafesindeki çevreye korku salmakla yardım olundum"[337]. "Havf"ın (الْخَوْف) öldürme anlamına gelebileceği de söylenmiştir.

Bol rızık. Kisâî şöyle dedi: Bir kimseye mal isabet edince yahut zahmetsiz bir yaşayış isabet edince "erğade'r-racülü" (أرغد الرجل) denilir. İbn Kuteybe "rağaden" (رَغَدًا) kelimesine çok ve bol anlamı vermiştir[338].

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

---

336 Yüce Allah'ın şu âyetine işarettir: "Biz geceyi libas/örtü yaptık" (en-Nebe', 78/10).

337 Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Salât", 56; Nesâî, "Gusül", 26.

338 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 249.

113. "Oysa onlara kendi içlerinden bir peygamber de gelmişti. Ama onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayıverdi."

Kendi içlerinden bir peygamber. Yani kendilerinden, kendi soylarından ve neseplerinden tanıdıkları bir peygamber. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Oğullarını tanıdıkları gibi onu tanıyorlar"[339]. **Onu yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de haksızlıklarını sürdürürken azap onları yakalayıverdi.** Yalanlama sebebiyle. Öyle ki bir şeyi lâyık olmadığı yere koydular. Yahut onlar kendilerine karşı **zâlimdirler**. Yüce Allah peygamberleri insanların beşer türlerinden ve kendi soylarından gönderdiğini haber verdi. Çünkü peygamber başka bir yapıya ve mahiyete sahip olunca mûcizeden başka bir mûcize ortaya çıkmaz delil ile ayırt edilmez. Çünkü bir olay olağanın ve beşerî gücün dışına çıkınca onun bir mûcize ve kanıt olduğunu insanlar bilirler; zira elçi kendi mahiyetlerinin dışındaki bir varlıktan mutadı ve gücü aşan bir olayı bilmezler, böyle bir olayı ancak kendi türlerinden birinin elinde ortaya çıkması halinde bunu bilebilirler. Yine bunun gibi kendileri arasından bir kimsenin yalanı doğru olandan ayrılır, başkasından olunca bilinmez.

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ اِنْ
كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

[§]***114. "Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyip için ve eğer*** 206
yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin."

Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyin. Bazıları şöyle demiştir: Helâl ve tayyib ikisi birdir ve helâl demektir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: Allah'ın size helâl kıldığı rızıklardan yiyin. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Size tayyib olan (helâl olan) kadınları nikâhlayın…"[340] Yani size helâl olan kadınlar demektir. Bazıları da **helâl ve güzel rızık** yani tat aldığınız sizin için helâl olan şeyler demektir. Çünkü helâl olan bazı şeyler vardır ki insan onlardan tat almaz, hoşlanmaz, belki onları çirkin bulur. "Tayyiben" (طَيِّبًا) kelimesinin, nefislerinizin hoşlandığı ve tat aldığı, iğrenilmeyen rızıklar anlamına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü yüce Allah insanların gıdasını en temiz, en

339 "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar" (el-Bakara, 2/146).

340 "Kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın" (en-Nisâ, 4/3).

lezzetli maddelerden yaptı, hayvanlar ve dört ayaklılar için de en sert ve en iğrenç olan maddelerden yaptı. Zira en temiz ve hoş olan, daha çok şükretmeye vesiledir. **Allah'ın size verdiği helâl ve güzel rızıktan yiyin.** Bu beyanın sizin üzerinizde bir şer ve zarar yoktur anlamında olması da muhtemeldir. Bu âyet, helâl olmayı şart koşmakla beraber, helâl olmadığı halde kişinin tercihine göre habis olan yiyecekleri de Allah'ın rızık olarak verdiğine işaret eder.

Eğer yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'nun nimetine de şükredin. Allah'a ibadet etmeseler de kulların Allah'a şükretmesi lazımdır. Bu yüce Allah'ın buyurduğu gibidir: "Eğer inanıyorsanız Allah ve resûlüne itaat edin"[341]. İnanmıyor olsalar da Allah'a ve resûlüne itaat farzdır. Yahut şöyle buyuruyor: Eğer ona bir yönden ibadet ediyorsanız verdiği nimetlerin şükrünü Allah'a yöneltin. Yani bütün durumlarda ona kulluk yapın ve şükredin.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾

115. "Allah size sadece murdar eti** (meyte)**, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça; bilsin ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."

Allah size sadece murdar eti (meyte), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olanı haram kıldı. Yani ölmüş hayvan etini haram kıl-
207 dı. [§]Sanki Allah bunu söyledi, bunun arkasından kendilerine helâl kılınmış olan bazı yiyecekleri haram kılmalarından bahsetti. Kendilerine helâl kılınan ziraat ürünlerini, dört ayaklı hayvanları, develeri bahîre[342] ve sâibe yapmaları ve bahsedilen diğer yiyecekleri kendilerine haram kılmaları gibi. Sonra şöyle buyurdu: Bunlar haram kılınmadı, belki anılan ölü eti, kan, domuz eti ve benzeri yiyecekler haram kılındı. Âyetin yorumunun bu anlama gelmesi mümkündür. İlkin bunların haram kılınması uzak bir ihtimaldir.

---

341 "Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah'a ve resûlüne ait olduğunu söyle! O halde siz gerçek müminler iseniz Allah'a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah ve resûlüne itaat edin" (el-Enfâl, 8/1).

342 Yüce Allah'ın şu sözüne işarettir: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103).

Ama biri zorda kalırsa anılan haram kılınmış yiyeceklere dair **haksızlığa sapmadan** bunlardan yiyebilir, o da doyacak kadardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın"[343], yani bu sınırı aşmaksızın yiyebilir. Bazıları şöyle demiştir: "Ğayra bâğin" (غَيْرَ بَاغٍ) kendi dinine göre helâl kabul ederek, "ve lâ âdin" (وَلَا عَادٍ) ise yemede ĥaddi aşmaksızın demektir. Bazıları da şöyle demiştir: "Ğayra bâğın" (غَيْرَ بَاغٍ) müslümanlara karşı isyan etmeksizin, onlara düşmanlık yaparak cemaatlerinden ayrılmaksızın; "ve lâ âdin" (وَلَا عَادٍ) ise onlara zorluk verecek bir saldırıda bulunmaksızın demektir. Biz daha önce bunları ve sözlerini belirtmiştik[344].

Fakat bize göre bu âyetin yorumu, müslümanlara karşı isyan etmeksizin ve zaruret miktarını aşmaksızın şeklindedir. Bazı insanların, "ğayra bâğin" (غَيْرَ بَاغٍ) kelimesine, insanlara zulmetmeksizin ve onlar üzerine saldırmaksızın diye yaptıkları yorum iki yönden ihtimal dâhilinde değildir. Birincisi: Zaruret durumunda bu kavramın insanlara karşı zulüm yapmak mânasına gelme ihtimali olmaz. Çünkü anılan o durumda buna gücü yetmez. İkincisi şudur: Bu kişi, sözü edildiği gibi bâği olsa ve kendisine ölü etinden yemek mübah kılınmasa da kendisine karşı bağî olur. Çünkü eğer bu durumda yemese ölecek ve asi olacak. Bu da âyetin yorumunun bizim söylediğimiz gibi olduğuna işaret eder.

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلَالٌ وَهٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ اِنَّ الَّذٖينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾

[§]***116. "Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, "Bu helâldir, bu haramdır" demeyin; çünkü Allah hakkında asılsız şey söylemiş olursunuz; Allah hakkında asılsız şey söyleyenler de kesinlikle iflah olmazlar."*** 208

Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, "Bu helâldir, bu haramdır" demeyin. Yani ağzınıza geldiği gibi **bu helâldir, bu haramdır** demeyin. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: Sizin helâl kabul ettiğinize **bu helâldir**, haram kabul ettiğinize de **bu haramdır** demeyin. Bu, yüce Allah'ın şu sözü gibidir: "De ki: 'Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmı-

343 el-Mâide, 5/3 (Arapça metinde s. 207'deki dipnot [5/5] yanlıştır).

344 Bk. el-Bakara, 2/173.

nı helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?'"[345]. Bu âyette hiç kimsenin, "Allah'ın izni olmaksızın bu Allah'ın helâl kıldıklarındandır, şu da haram kıldıklarındandır" deme hakkı olmadığına dair işaret vardır. Kim eşyada aslolanın mübahlık yahut haramlık olduğunu söylerse o bu söz ile Allah'a iftira ediyordur. Çünkü Allah ona böyle söylemesi için izin vermemiş, belki ona bunu yasaklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah hakkında asılsız şey söylemeniz için. Yani şunu söylediğiniz zaman Allah'a iftira etmiş olursunuz.

Şöyle bir soru sorulursa: Harama helâl, helâle haram adını vermeleri sebebiyle Allah onlara "Allah'a iftira edenler" adını nasıl verdi?

Buna şu cevap verilir: Çünkü helâl kılmak, haram kılmak, emretmek ve yasaklamak rablıktır; onlar Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram yahut haram kıldığı bir şeyi helâl kıldığı zaman sanki Allah haram kıldı, Allah helâl kıldı yahut kendileri haram ya da helâl kılıp onu Allah'a nispet ederek Allah haram kılmış yahut Allah helâl kılmış gibi davranmalarından ötürü, Allah'a iftira atmış olurlar. Çünkü Allah'ın haram kıldığı bir şeyi helâl kılan yahut helâl kıldığı bir şeyi haram kılan kâfir olur. Oysa haramdan yararlanan yahut helâlden yararlanmayı terkeden kâfir olmaz, sadece mücrim, yani günahkâr olur. Emirleri terkedip yasakları emredenler de böyledir.

209 [§]**Allah hakkında asılsız şey söyleyenler.** Bu beyan haram kıldıklarını helâl, helâl kıldıklarını haram kılmakta ve bunu Allah bize emretti[346] diyerek yalan söyleyenler demektir.

Kesinlikle iflâh olmazlar. Yani Allah'a iftira etmeye devam ettikçe iflâh olmazlar. Fakat iftiradan uzaklaşıp tövbe ederlerse iflâh olurlar yahut dünyada iftiraya devam ederlerse âhirette **iflâh olmazlar.**

117. "Az bir faydalanma… Ardından onlara elem veren bir azap vardır."

345 "De ki: 'Allah'ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli?' De ki: 'Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?'" (Yûnus, 10/59).

346 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'" (el-A'râf, 7/28).

Az bir faydalanma. Müpteda olmak üzere cümlede yer almıştır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* birkaç sebepten dolayı buna az bir faydalanma adı verilmiştir. Birincisi: Dünya metaı yok olmak ve sona ermek esasına göre vardır. Değeri yok olmak ve sona ermek olan her meta az sayılır. Nitekim bir atasözünde şöyle söylenmiştir: Mutlaka vuku bulacağı için "her gelecek yakındır". Buna göre yok olan ve devam etmeyen her şey azdır. İkincisi şudur: Dünya nimetlerine az denilmesinin sebebi âfetler, üzüntüler, çeşitli belâlar ve şiddetlerle karışık olduğu için gerçekte azdır. Yahut yüce Allah'ın dünya nimetlerine azdır demesinin sebebi, âhirette Allah'ın vâdettiği nimetlere göre az olmasıdır. Çünkü bu nimetlerde sözünü ettiğimiz hususlar yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا
ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾

118. "Yahudilere daha önce sana sözünü ettiğimiz şeyleri haram kılmıştık. Onlara biz haksızlık etmedik, fakat onlar kendi kendilerine haksızlık ediyorlardı."

Yahudilere daha önce sana sözünü ettiğimiz şeyleri haram kılmıştık. O da yüce Allah'ın En'âm sûresinde anlattığı husustur: "Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıklarını onlara haram kıldık… Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyüz"[347]; "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzünden… önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık"[348].

Onlara biz haksızlık etmedik. Haram kıldığımız şeyleri yasaklamakla onlara haksızlık etmedik, çünkü biz onlara temiz olan o şeyleri, taşkınlık ve azgınlıkları sebebiyle kendilerine karşılık ve ukubet olmak üzere haram kıldık. Bu durum, Nisâ sûresinde Allah'ın ifade buyurduğu husustur: "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri yüzün-

---

347 "Yahudilere mahsus olmak üzere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz elbette doğru sözlüyüz" (el-En'âm, 6/146).

348 "Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık" (en-Nisâ, 4/160).

210 den… Önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık”[349]. [§]O da “Biz onları taşkınlık ve azgınlıkları sebebiyle cezalandırdık” meâlindeki beyanda ifade edilen husustur. Yüce Allah, bir ceza ve ukubet olmak üzere, onların yaptıkları zulüm sebebiyle, taşkınlık ve azgınlıkları sebebiyle onlara bu şeyleri haram kıldığını haber verdi. Fakat onlar bu işte esas kendilerine zulmettiler. Yahut **Biz onlara haksızlık etmedik** meâlindeki beyan şöyle olmalıdır: İnsanlar Allah’ın köle ve cariyeleridir. Bu sebeple, Allah köle ve cariyelerini bir kere haram kılıp başka bir kere helâl kılmakla kullarını sınamaya tâbi kılıyor, fakat onlar nimetleri ve ihsanları bunlara sahip olan varlıktan başkasına yöneltmeleri ve kendilerine verdiği nimetlere karşı teşekkürü bunları verenin dışında başka varlıklara çevirmelerinden ötürü aslında onlar kendilerine haksızlık etmişlerdir.

ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذ۪ينَ عَمِلُوا السُّٓوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
وَاَصْلَحُٓوا اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١١٩﴾

119. “Sonuç olarak senin Rabb’in cahillikle kötülük işleyen, ama bunun ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır; onların bu dönüşünden sonra, bilesin ki, artık Rabb’inin mağfiret ve rahmeti de çok geniştir.”

Sonuç olarak senin Rabb’in cahillikle kötülük işleyen. “Cahillikle kötülük işleyen” meâlindeki beyanın iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi kendisi cahil olmasa da yapılan iş cahil ve sefih işidir, kötü iş yapan adama: “Ey cahil, ey sefih!” denilir. İkincisi kötü iş işlemesi sebebiyle helâl olan şeyi bilmeyendir. Hem yüce Allah’ın: **Senin Rabb’in cahillikle kötülük işleyen** meâlindeki beyanı belirtilmeksizin gizli bir zamire bağlı olarak vârid olmuş olabilir. Çünkü Allah Teâlâ: **Senin Rabb’in cahillikle kötülük işleyen ama bunun ardından tövbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır** buyurmuş, sonra da bu cümleyi, cevabını belirtmeden başlangıç olarak tekrarlamıştır. O da **artık Rabb’inin mağfiret ve rahmeti de çok geniştir** cümlesidir. Lafzın zâhirine göre cevabın şöyle olması gerekirdi: Sonra Rabb’in bilmeden kötülük işleyen, daha sonra da tövbe edip kendilerini düzeltenleri çok bağışlayan,

349 “Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık” (en-Nisâ, 4/160).

onlara çok acıyandır. Nitekim yüce Allah şu beyanında bunu belirtmiştir: **Öte yandan senin Rabb'in çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır**[350]. Fakat kelimeyi gizlemek (ızmâr) yahut tekit etmeyi dilemek üzere tekrar etmek [§]yahut başlangıç veya başka bir yerde belirtilen bir cevapla yetinmek 211
anlamına gelir. Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka"[351]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümle onun cevabıdır, yani senin Rabb'in tövbe ettikten sonra çok bağışlayan, çok acıyandır, bu kişi kötülük yapmadan önceki gibidir. Araplar kuvvetlendirmek amacıyla bazı şeyleri bazan tekrar ederler.

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾

120. "Kuşkusuz İbrahim, bir tevhit önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi, müşriklerden de değildi."

Kuşkusuz İbrahim, bir tevhit önderi olarak Allah'a gönülden itaat edendi. İbn Mesûd şöyle demiştir: "Ümmet" (أُمَّةً) insanlara hayrı öğretendir demiştir[352]. Bazıları da "kāniten" (قَانِتًا) Allah'a itaat edendir demiştir. Bazıları da: "Ümmeten kāniten" (أُمَّة قَانِتًا) her hayırda kendisine uyulan önder demektir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Ben seni insanlara önder yapacağım"[353]. Hasan-ı Basrî "ümmeten" (أُمَّةً) kelimesine tâbi olunan sünnet anlamı vermiştir[354]. Yüce Allah'ın buna ümmet adını vermesi, düşmana karşı koymakta ümmet ve cemaate benzemesinden ötürü olabilir. Çünkü her ne kadar İbrahim (a.s.) yalnız başına tek bir kişi olsa da tek başına bir kişi gibi değil, düşmanlara ve ekâbir takımına karşı koymakta ümmet, cemaat ve onlardan yüz çevirenler gibi olmuştur. Ümmetin aslı, denildi ki cemaat ve çok sayıdaki insandır. **İbrahim ümmet idi.** Yani o bir cemaat gibi hayırlı işler yaptığı ve kendisinde her hayır itaatin toplandığı kişi idi. İbrahim (a.s.) işte bu sebeple ümmet adını almış-

---

350 "Öte yandan, bilesin ki Rabb'in, eziyetlerle sınandıktan sonra yurtlarından göçenlerin, ardından çabalarını sürdürüp sabır gösterenlerin yardımcısıdır; artık bu yapılanlardan sonra Rabb'in elbette çok bağışlayıcı, çok merhametlidir" (en-Nahl, 16/110).

351 "Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir" (Âl-i İmrân, 3/89).

352 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 191; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 198.

353 "Vaktiyle Rabb'i İbrahim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince, 'Ben seni insanlara önder yapacağım' buyurmuştu. İbrâhim, 'soyumdan da' deyince Rabb'i, 'Vâdim zâlimleri kapsamaz' buyurdu" (el-Bakara, 2/124).

354 Yani her hayırda uyulan önder demektir. Nitekim Allah Teâlâ "Ben seni insanlara önder yapacağım" buyurdu. İmam Hasan "İbrahim bir ümmet idi" demiştir.

tır. Yahut ümmetin tefsiri, peşinden getirilen cümledir: **Allah'a boyun eğen tevhit önderi.** Denildi ki: "Kânit" (قانت) itaat eden, kunût ise ayakta durmak
212 demektir. [§]Nitekim anlatıldığına göre Hz. Peygamber'e (s.a.) namazın en faziletlisinden sorulunca şöyle buyurdu: "Uzun kunutta bulunmaktır"[355]. Yani uzun süre kıyamda bulunmaktır. Bu mânaya göre İbrahim (a.s.) yaptığı bütün kulluk görevlerinde ve Allah'ın her emrinde, Allah için ayakta duran kimsedir demektir. Yine denildi ki: "Ümmeten" kelimesi din olarak demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir"[356].

Bir tevhit önderi olarak. Denildi ki: "Hanîfen" (حَنِيفًا) hacıdır; müslimdir. Yine denildi ki ihlâslı kişidir; onda bunların hepsi vardı; hacceden, müslim, Allah için ihlâslı olan. Hanifin aslı meyletmektir. Yani İbrahim Allah'ın emirlerine ve kulluk yapılacak fiillere meyleden biriydi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müşriklerden değildi. Şüphe yoktur ki İbrahim (a.s.) müşriklerden değildi, fakat Allah bunu iki sebeple zikretmiştir: Birincisi her bir din mensubu kendisinin, Hz. Peygamber'in dini üzerinde olduklarını ve her fırkanın da ona intisap ettiğini iddia eder. Bu sebeple İbrahim'i bundan beri kılarak onların üzerinde bulundukları dine mensup olmadığını haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: "İbrahim ne yahudi ne de hıristiyan idi"[357]. İkincisi: Bu âyet onun müşriklerden olmadığını "Bu benim Rabbimdir"[358] diye başlayan ilâhî beyanda belirtti. Çünkü bu söz konuştuğu lafızların zâhirine göre ondan çıktı, bu kelâm aslında Allah'a ortak koşmak anlamına gelir. Dolayısıyla burada lafzın zâhirine göre şirke bir tür benzerlik vardır. Fakat Allah onu şirkten uzaklaştırarak ağzından çıkan bu sözün Allah'a ortak koşmak olmadığını, fakat hasmı kendisi ile tartışmaya girince, tartışmak üzere o sözün ağzından çıktığını haber vermiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "İşte o bizim delilimizdir, onu İbrahim'e verdik"[359]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

355 Bk. Müslim, Sahîh, "Müsâfirîn", 22; Tirmizî, "Salât", 110; Nesâî, "Zekât", 49; İbn Mâce, "İkâmet", 200.

356 "'Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin' (dedik)" (el-Enbiyâ, 21/92).

357 "İbrahim ne yahudi ne hıristiyan idi; bilakis o, tek Allah'a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi" (Âl-i İmrân, 3/92).

358 Müellif (r.h.) İbrahim'in (a.s.) Allah'ın varlığı hakkında En'âm sûresi 6/75-79. âyetlerindeki tartışma ve delil arayışını bildiren âyetlere işaret ediyor.

359 "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb'in hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir" (el-En'âm, 6/83).

شَاكِرًا لِاَنْعُمِهِ اِجْتَبٰيهُ وَهَدٰيهُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾

[§]***121. "Allah'ın nimetlerine şükrederdi; Allah onu seçkin kılmış, doğru*** 213
yola yöneltmişti."

Allah'ın nimetlerine şükrederdi. Yani Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü Allah'tan başkasına çevirmedi, belki onların şükrünü nimetleri verene yaptı. Şükür duyular âleminde nimete bir karşılık vermektir. Yaratılmışlardan hiçbiri, Allah'ın verdiği en küçük bir nimetine karşı teşekkür etmekte Allah'a lâyık olacak mertebesine ulaşamaz ve hiçbir kimse Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimetlerin karşılığını tüketemez, nerde kaldı ki ona denk gelecek bir karşılık versin. Fakat Azîz ve Celîl olan Allah, gerçekte her ne kadar şükür olmasa da lütfu ve ihsanı ile buna şükür adını vermiştir. Nitekim kulun Allah'a borç olarak verdiği sadakayı sadaka olarak belirtti. Yine kulların kendileri de malları da gerçekte Allah'ın olmasına rağmen, kulun kendisini Allah'a teslim etmesine ve Allah'ın emrine vermesine de satma adını vermiştir[360]. Örfte bir kişi kölesinden borç istemez, kendisini satmayı da istemez, fakat Allah Teâlâ lütfu ve ihsanı ile kullarına, kendileri hakkında da malları hakkında da mülkiyeti olmayan köle muamelesi yapmıştır. Şükür isimlendirmesi de işte buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onu seçkin kılmış. Bazıları buna, risâlet ve nübüvvet (peygamberlik) görevi için onu seçti anlamını vermiştir. Yahut **Allah onu seçkin kılmış,** o kavim arasından seçmiş ve uyulan bir önder yapmıştır. **Doğru yola yöneltmişti.** O da İslâm dini idi. Bu da şu âyette belirtilen husustur: "De ki: "Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, sapasağlam bir dine, Allah'ı bir bilen İbrahim'in dinine iletti"[361].

وَاٰتَيْنَاهُ فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾

---

360 "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir. Kim Allah'tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O halde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur" (et-Tevbe, 9/111).

361 "De ki: 'Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, sapasağlam bir dine, Allah'ı bir bilen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi'" (el-En'âm, 6/161).

122. "Biz İbrahim'e bu dünyada iyilik verdik; kuşkusuz o, âhirette de sâlihlerden olacaktır."

Biz İbrahim'e bu dünyada iyilik verdik. Bazıları: Güzel övgü verdik demiştir. Bazıları dünyada iyilik verdik, çünkü bütün din mensuplar Allah'ı veli ediniyorlar ve ondan razı oluyorlar. **Bu dünyada iyilik verdik** meâlindeki be-
214 yanın, [§]Allah ona ne verdi ise mutlaka hasene olarak verdi anlamına gelmesi muhtemeldir. Nitekim bu husus **ey Rabbimiz dünyada bize iyilik ver**[362] meâlindeki ilâhî beyanda belirtildiği gibi, dünyada bize her ne verdiysen onların hepsini iyilik olarak ver demektir. Çünkü iyilik anlamındaki "hasene" (حسنة) sözü tek bir iyiliğin adıdır. Yahut yüce Allah'ın **bize dünyada iyilik ver** meâlindeki beyanın, ruhun bedenden alınması anında iyilik ver, yani ruhun bedenden alınmasının güzellikle olması mânasına gelmesi muhtemeldir.

Âhirette de sâlihlerden olacaktır. Yani dünyada Allah'ın kula verdikleri âhirette verdiklerinden eksiltilmeyecektir. Bazılar da **bize dünyada iyilik ver** meâlindeki beyan hakkında nübüvvet ve risâlet, yani peygamberlik ver demişlerdir. Yahut şöyle de denilebilir: Allah kuluna vereceğini bildirdiği iyilik ve güzelliği açıklamadı, fakat "Allahım! İbrahim'e rahmet ettiğin gibi Muhammed'e de rahmet et." duasında olduğu gibi, peygamberliği ona tahsis etti. İbrahim'de bir özellik ve lütuf vermiştir ki Allah onu başkasına değil sadece ona tahsis etti, birincisi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ اَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ اِبْرٰه۪يمَ حَن۪يفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِك۪ينَ

123. "Sonra sana, 'Tevhid önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrahim'in dinine uy' diye vahyettik."

Sonra sana, "Tevhid önderi olan İbrahim'in dinine uy" diye vahyettik. Yani İbrahim'in dinine ve onun yoluna uy demektir. Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen bazı haberlerde şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Cebrâil (a.s.) Terviye günü İbrahim'e (a.s.) gelerek onu Mina'ya götürdü, orada hacla ilgili yapılacak bütün ibadetleri ona hem öğretti hem de gösterdi. Bunun üzerine yüce Allah Muhammed'e (s.a.) **Tevhit önderi olan ve putperestler arasında yer almamış bulunan İbrahim'in dinine uy" diye** vahyetti. İşte bu sebeple bizler de hacda ve hac dışında İbrahim'in dinine uymakla emrolun-

---

362 el-Bakara, 2/201.

duk. *En doğrusunu Allah bilir ya,* millet kelimesinin aslı dindir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İki millet mensubu kimseler birbirine vâris olamazlar”[363] buyurmuştur. Yani iki ayrı din mensubu demektir.

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ
بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

124. “Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştı. Rabb’in kıyâmet gününde, ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir.”

Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenler. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) İsrâiloğulları’na kendilerini haftada bir gün cuma günü ibadete ayırmalarını ve dünya işlerinden o gün sıyrılmalarını emretti. [§]Bunun üzerine onlar da şöyle dediler: Biz cumartesi gününü 215
kendimizi ayırırız, çünkü Allah cumartesi günü hiçbir şey yaratmadı dediler. Onlardan bir grup da “Peygamberinizin size emrettiğine bakın, onu alın.” dediler. İşte bu onların ihtilafıdır. Bunun üzerine istedikleri gibi, cumartesi günü onlara ayrıldı, sonra o günde Allah’a isyan etmeyi helâl kabul ettiler, bu sebeple yüce Allah da o günde iş yapmanın ceza olmak üzere onlara haram kılmıştır. Hasan-ı Basrî ve Katâde şöyle demişlerdir ki: **Sebt gününün gözetilmesi gerekli kılındı,** yani onlar ancak cumartesi gününde lânete uğradılar da maymuna döndürüldüler, yani cumartesi günü hakkında ihtilafa düşenler. İhtilafları, bazısının cumartesi gününü helâl bazısının haram kabul etmeleriydi. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Onların ihtilafa düşmesi elçi ve nebîleri yalanlamaya dair olmuştur, bir kısmı peygamberleri tasdik etmişler, bir kısmı da yalanlamışlardır. Bu sebeple yüce Allah ceza olmak üzere cumartesi gününü onlara yasaklı gün yaptı. Yahut ihtilafları Mûsâ’dan (a.s.) tuhaf mûcizeler istemeleri ve “Allah’ı açıktan görmedikçe ey Mûsâ sana inanmayacağız”[364]; “Onların ilâhları gibi bize de ilâhlar yap”[365] demeleri ve benzeri isteklerinde olduğu gibi korkunç isteklerde bulunmalarıdır.

---

363 İbn Mâce, “Ferâiz”, 6; Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 10; Tirmizî, “Ferâiz”, 16.

364 “Ey Mûsâ! Allah’ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz de bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı” (el-Bakara, 2/55).

365 “İsrâiloğulları’nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, ‘Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap’ dediler. Mûsâ dedi ki: ‘Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!’” (el-A‘râf, 7/138).

Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştı. Bu beyan iki anlama gelir: Birincisi cumartesi imtihanı, **ancak onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştır.** Yani o günde itaatin dışına çıkanlar hakkında gerekli kılındı, çünkü yüce Allah: **Yoldan çıkmaları sebebiyle**[366] buyurdu. İkincisi: Cumartesi günü cezası o güne saldıranlar hakkında verilip ihtilafa düşenler hakkında değildir. Çünkü içlerinden bir grup onlara bunu yasakladılar, bir grup da o güne saldırdılar. İşte bu sebeple Allah saldıranları yok edip onlara bunu yasaklayanları yok etmedi. **Sebt günü hakkında ihtilafa girenler** meâlindeki beyanın Mûsâ (a.s.) hakkında yahut sebt günü hakkında ihtilafa düştüler ve bundan dolayı cezalandırıldılar mânasına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

216 **[§]Rabb’in kıyâmet gününde, ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir.** Onların arasında ceza vererek hükmeder yahut hak yolda olan ile bâtıl yolda olanı açıklamaya hükmeder demektir. Fakat şöyle bir soru sorulursa: Allah dünyada hak yolda olanla bâtıl yolda olanı açıklamış, öyle ki bir grubu helâk etmiş, diğer bir grubu da kurtarmışsa **ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir**[367] meâlindeki beyanı nasıl söylemiştir? Fakat belirttiğimiz üzere bunun ceza vermek suretiyle olması ihtimali vardır.

اُدْعُ اِلٰى سَبٖيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتٖى هِيَ اَحْسَنُ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبٖيلِهٖ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَدٖينَ ﴿١٢٥﴾

125. “Rabb’inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabb’in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir.”

---

366 “Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Onlar, cumartesi tatili yaptıkları gün, avlayacakları balıklar sürüler halinde suyun yüzüne çıkarak onlara doğru gelirken, tatil yapmadıkları günde ortalığa çıkmıyorlar diye cumartesi yasaklarını çiğniyorlardı. Yoldan çıkmaları sebebiyle onları işte böyle sınıyorduk” (el-A‘râf, 7/163).

367 Allah cezalandırmak suretiyle onlar arasında hükmeder yahut hak ile bâtılı açıklayarak hükmeder. Fakat denilirse ki: Allah dünyada hak yolda olanı bâtıl yolda olandan ayırmış, öyle ki bir grubu yok ederek diğer bir fırkayı kurtarmıştır. İhitilaf ettikleri konular hakkında Allah aralarında hükmedeceğini nasıl söylemiştir?

Rabb'inin yoluna davet et. Bu beyan hakkında şöyle denilmiştir: Rabb'inin dinine davet et. **Hikmetle.** Hasan-ı Basrî demiştir ki hikmet Kur'ân'dır. Yani onları Allah'ın dinine Kur'ân'la çağır. Bazıları da **hikmetle** hüccet ve kuvvetli deliller ile demektir, demiştir. Yani onları Allah'ın dinine kuvvetli delil ve kesin kanıtlarla çağır. Yani onları Allah'ın dinine hüccet ve kuvvetli delillerle bağla ki bu sebeple onda sebat etsinler.

Güzel öğütle. Hasan-ı Basrî demiştir ki: Yani yüce Allah'ın Kitap'ta verdiği öğütlerle öğüt ver. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Yani onlara, Allah'ın verdiği nimetleri hatırlat. **Onlarla en güzel yöntemle tartış.** Yani yumuşak sözler ve kanat germek suretiyle en güzel bir şekilde mücadele et ki Allah'ın dinini kabul etsinler ve Rab'lerine boyun eğsinler.

Bunun gibi âlimler "Hatırla ki sana Kitap ve hikmeti öğretmiştim"[368]; "Allah peygamberlerden, "Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz"[369] ilâhî beyanlar hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Kitap ile hikmet birdir, İki ismidir, yani hikmet Kur'ân'dır. Bazıları da şöyle demiştir: Kitap Kur'ân'dır, o da vahyi işitmektir. Hikmet ise ilhamın vahyedilmesidir, o da sünnettir. Bazıları da: Kitap tenzildir (indirilendir), [§]hikmet tenzile yerleştirilen mânadır. "Kitap ve hikmet birdir, 217
o da Kur'ân'dır" diyen **Rabb'inin yoluna hikmetle davet et** sözünün Kur'ân olduğunu söyleyen ile iki kavramın bir olmadığını söyleyen burada şöyle söylüyor: Hikmet, hüccet ve burhandır; ya ilham yönünden yahut Kitap'tan çıkarılıp ortaya konulması (tevil) yönünden.

Bu sûrede belirtilen **Rabb'inin yoluna hikmetle davet et** meâlindeki cümlesinde geçen bu hikmetten biri "Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar…"[370] anlamındaki âyette ifade edilen husustur. Yani arıların karnından çıkar. Yine: "Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla

---

368 "İşte o zaman Allah şöyle diyecek: 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim'" (el-Mâide, 5/110).

369 "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz' diye söz almıştı" (Âl-i İmrân, 3/81).

370 "[Rabb'in bal arısına] 'Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; Rabb'inin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!' diye ilham etti. Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır" (en-Nahl, 16/69).

kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz"[371]. meâlindeki âyette belirtilen hususun yanı sıra kuru üzüm bağından ve değişik meyvelerden ve benzerlerinden çıkarıldığı belirtilen içeceklerin de hepsi Allah'ın hikmeti ile olmuştur. Yani onları Allah'ın dinine çağır, bunu onlara hatırlat, Allah'ın dinini kabul edip emrine boyun eğdikleri halde onlar onu ikrar etmektedirler.

Güzel öğüt. Bu öğüt "Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder."[372] meâlindeki beyanda belirtilenlerdir. Bunların hepsi hikmetin gerektirdikleri ve aklın güzel gördükleridir. Çünkü adalet, ihsan ve sözü edilen akrabaya verme, her bir insanın aklında güzel görülenlerdir. Yine çirkin işlerle, yasakları işlemeye son vermek de güzeldir, bunları işlemek ve yapmak da çirkin görülen şeydir. Sanki hikmet ilim ve amel etmeyi birlikte kapsar, sanki Allah şöyle buyurmuştur: Onları ilim ve amel ile birlikte Allah'ın dinine çağır ki onlara fayda sağlasın yahut onları yumuşak bir üslupla, bazan kanat gererek, bazan da sertlik ve zorbalıkla davet et. İşte bu bir şeyi lâyık olduğu yere koymaktır. Daha sona Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Öğüdü alasınız diye size öğüt veriyor"[373].

Onlarla en güzel yöntemle tartış. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın şu şekilde yorumlanması muhtemeldir: Yani inkârlar üzerinde ikrarları sebebiyle onlarla mücadele et. Bu şu beyanlarda dile getirilen husustur: "O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu?"[374]; "Yerden en küçük bir rızık sağlama
218 imkânı olmayan, buna güçleri yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?"[375]. [§]"Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile, katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor"[376]; "Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüktür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?"[377]; "Allah kiminize kiminizden daha fazla rızık verdi. Ama kendilerine fazla verilenler,

---

371 en-Nahl, 16/66.

372 "Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alasınız diye size böyle öğüt veriyor" (en-Nahl, 16/90).

373 en-Nahl, 16/90.

374 "Yaratan yaratmayanla bir midir? Düşünsenize!" (en-Nahl, 16/17).

375 en-Nahl, 16/73.

376 en-Nahl, 16/75.

377 en-Nahl, 16/76.

rızıklarını ellerinin altındakilerle paylaşıp da onları bu hususta kendileriyle eşit hale getirmeye yanaşmıyorlar. Peki, onlar Allah'ın nimetini inkâr etmiş olmuyorlar mı?"[378]. Bunlara benzeyen âyetler. Allah yukarıdaki âyette, aynen ikrar ettikleri hususları, inkâr ettiklerine karşı delil getirerek en güzel bir şekilde tartışmayı emretmiştir ki, onu kabul edip boyun eğmeye kendilerini mecbur etsin.

Bunun yanında bu âyette din hakkında tartışma, bazılarının bazılarına karşı nasıl muamelede bulunmaları gerektiğini öğretmeye dair delil vardır. Çünkü Allah **Rabb'inin yoluna hikmetle davet et** buyurdu. Allah katındaki hikmetle, o da Kur'ân'dır yahut diğer kanıtlar ve açık delillerdir. **Güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir şekilde tartış.** İşte böylece bazısının bazısı ile Allah'ın gösterdiği şekilde tartışmaları gerekir. Nebî ve resûllerin firavunlar ve ekâbir takımı ile tartışmalarını Kitab'ında bu şekilde belirtmiştir ki, o tartışmalardan bazıları âyetlerde şöyle ifade edilmiştir: "Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak" Rabb'i hakkında İbrahim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi?"[379]; "Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?"[380] Yine Firavun'un Mûsâ (a.s.) ile tartışması da böyledir, Allah onun hakkında şöyle buyurdu: "Firavun, "Âlemlerin Rabb'i de kimdir?" diye sordu. Mûsâ, "Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa, bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir" diye cevap verdi"[381]; "Mûsâ devamla şunu söyledi: "Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir"[382]; "Firavun, "Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu." diye karşılık verdi. Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir

---

378 en-Nahl, 16/71.

379 "Rabb'i hakkında İbrahim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrahim 'Rabbim hayat veren ve öldürendir' deyince o, 'Hayat veren ve öldüren benim' dedi. İbrahim 'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez" (el-Bakara, 2/258).

380 "Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: 'Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?'" (el-En'âm, 6/80)

381 "Firavun, 'Âlemlerin Rabb'i de kimdir?' diye sordu. Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir' diye cevap verdi" (eş-Şuarâ, 26/23-24).

382 eş-Şuarâ, 26/28.

de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş!"[383] Daha birçok örnek vardır.
219 **[§]**İşte bu resûl ve nebîlerin firavunlar ve düşmanlarla tartışmasıdır, ya evliya arasındaki tartışmalar nasıl olur? Bunların hepsi din hakkında tartışmaktan yüz çeviren ve bu hususta konuşmak ve delil getirmekten kaçınanları reddeder.

Kuşkusuz senin Rabb'in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilir. Bu beyanda onların sapıklığa nispet edilmesi işaret ve kinâye yolu ile olup açık ifadelerle değildir. Çünkü yüce Allah, resûlüne öğrettiği ve yapmasını emrettiği güzel muameleden dolayı açıkça: "Siz Allah'ın yolundan saptınız" buyurmadı. Çünkü bu ifade tarzı kabul edilmeye daha yakın, kalpleri daha çok meylettirici ve daha etkileyicidir. Görmez misin ki yüce Allah Mûsâ (a.s.) ile Hârûn'u (a.s.) Firavun'a gönderince ikisine hitaben şöyle buyurdu: "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına alır veya içine bir korku düşer"[384].

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾

126. "Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki muhakkak bu, sabırlı davrananlar için daha hayırlıdır."

Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın. Bu âyetin iniş sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet Resûlullah'ın (s.a.) ashabı hakkında inmiştir, bu da şöyle olmuştur: Onlardan bir grup Uhud savaşında, kulaklarının, burunlarının kesilmesi, karınlarının yarılması ve benzeri çok kötü bir işkenceye mâruz kalınca onların arkadaşları: "Eğer Allah bize yardım eder de galip getirirse onlara şöyle şöyle yapacağız" diyerek kendilerine yapılan işkenceye karşılık vermeyi düşündüler. Bunun üzerine yüce Allah, **cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın** meâlindeki âyeti indirdi. Bunda düşmanlarına karşı müminlere yardım ve zafer müjdesi vardır. Çünkü onların düşmana karşı zafer kazanmaları söz konusu olmasaydı kendilerine yapılan işkenceye misliyle nasıl muka-

383 "Firavun, 'Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu' diye karşılık verdi. Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş!" (eş-Şuarâ, 26/31-32).

384 Tâhâ, 20/44.

bele edebilirlerdi. Bu durum, bu âyetin müminler için yardım ve zafer müjdesi olduğuna işaret ediyor. Bunda aynı zamanda öldürme yetkisine sahip olmayanın intikam almasının caiz olmadığına dair delil vardır. Çünkü intikam almak belki de vurmak bu işi üstlenenlerin başarılı olamayacakları içindir. Fakat bir kısmının bir kısmına yardım etmeleri sebebiyle, onların arkadaşları sorguya çekilir. Bu âyette yol kesen eşkıyanın öldürülmek yahut elleri ve ayakları kesilmek üzere cezalandırılacaklarına dair delil vardır. Her ne kadar işkenceyi onlardan bir kısmı üstlenmiş olsa da bunu yapan, ancak üstlenmeyenlerin yardımı ile yapacak olmasından ötürüdür. [§]Bazıları şöyle demiştir: Âyet kâfirlerle 220
yapılan savaşların onların başlattığı savaşa karşılık verilmesine dair savaşlar hakkında inmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir"[385]; "Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün"[386]. Ve bu beyanların benzerleri konuya dair örneklerdir. Bunlar karşılıklı olunca Allah kendilerine yapılan işkencenin sınırını geçmemelerini, ancak onların yaptıkları kadar cezalandırmalarını emretti. Fakat eğer başlatılan savaş, karşılık verme savaşı değilse, onlar İslâm'ı kabul etmedikleri takdirde toptan öldürülürler. Bu husus yüce Allah'ın şu beyanıyla sabittir: "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[387]. Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka bir ilâh yoktur deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum"[388]; "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: 'Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar'"[389]. Bazıları da şöyle demiştir: Hayır, bu âyet müslümanlar hakkında inmiştir. Onun hükmü kısas, öldürme dışında kesme ve yaralama cezaları ile ilgilidir. Allah bu cezalarda kulların haklarında haddi aşmamalarını emretmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Kötü-

---

385 "Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir" (et-Tevbe, 9/36).

386 el-Bakara, 2/191.

387 "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın" (et-Tevbe, 9/29).

388 Buhârî, "Salât", 28, "Zekât", 1, "Cihâd", 102; Müslim, "Îmân", 10.

389 "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: 'Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar'" (el-Feth, 48/16).

lüğün cezası onun kadar bir kötülüktür"[390]; "Şu halde kim size saldırırsa, onun yaptığı saldırının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır"[391]; "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın… Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabb'inizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır"[392].

Fakat sabır gösterirseniz. Belirtildiği gibi o, yani sabır **sabredenler için** çok hayırlıdır. **Fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır** meâlindeki beyan âyetin savaş hakkında değil de kısas hakkında indiğine işaret eder. Çünkü savaşta: Sabırlı ol denilmez yahut sabretmek daha hayırlı olmaz. Dolayısıyla bu durum âyetin savaş hakkında olmadığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فٖى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾

127. Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma.

Sabret ya Muhammed, **Senin sabrın ancak Allah'ın ihsanı sayesinde**
221 **olacaktır.** Yani senin sabırda başarılı olman ancak Allah'ın lütfu iledir. [§]Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: Fakat başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum"[393]. İkincisi: **sabret; sabır gös-**

---

390 "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez" (eş-Şûrâ, 42/40).

391 "Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır" (el-Bakara, 2/194).

392 "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabb'inizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır" (el-Bakara, 2/178).

393 "Şuayb da şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbimden açık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir nasip vermişse! Size yasakladığımı kendim yapmak niyetinde değilim. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat

termen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Yani senin kısası terketmen Allah emrettiği için, onun emri iledir, sendeki âcizlik ve zâf sebebiyle değildir.

Onlardan dolayı üzülme. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) kavminin Allah'a küfretmeleri ve Allah'a imanı terketmelerinden dolayı üzülüyor ve kalbi daralıyordu. Bunun örneği şu âyetlerdedir: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[394]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor"[395]. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurdu: Bu sebeple **onlardan dolayı üzülme.** Bu beyan Hz. Peygamber'i (s.a.) teselli etmek ve rahatlatmak için olup yasaklamak için değildir. **Onlardan dolayı üzülme** meâlindeki söz beyanın öldürülen ve şehit edilen müminlerden dolayı üzülme, çünkü onlar Rab'leri katında sevinçlidirler, Allah'ın kendilerine verdikleri ile sevinçlidirler anlamına gelmesi muhtemeldir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar"[396]. Yani müminlere üzülme, onlar sözü edilen lütuflar içindedir. Yahut müminlere üzülme, o kâfirlerin sana kurdukları tuzaktan dolayı kalbin daralmasın; çünkü onlar Allah'ın elçisine ve arkadaşlarına tuzaklar kuruyorlar, onlara eziyet ediyorlardı, bunun için Allah, senin kalbin bundan dolayı daralmasın diye emretti. Bazılar da şöyle demiştir: Bu âyet şehitlerin efendisi Hz. Hamza'nın şehit edilmesi hakkında inmiştir. Hamza'ya işkence edildi, büyük yaralar aldı, bu durum Hz. Peygamber'e (s.a.) çok şiddetli gelerek "Eğer onlara
karşı zafer elde edersek şöyle şöyle yapacağız dedi"[397]. Bunun üzerine **[§]Ceza-** 222
landırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın[398] meâlindeki âyet indi. Fakat eğer bu rivayet doğru ise bu, kâtil ve öleni yaralayanlar dışındakilere uygulanan bir ceza anında olur. Bu da ilkin olmuştu. Görmez misin ki Allah

başarmam Allah'ın yardımına bağlıdır. Yalnız O'na dayanıyor ve O'na yöneliyorum" (Hûd, 11/88).

394 eş-Şuarâ, 26/3.

395 "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

396 "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169-171).

397 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 195.

398 en-Nahl, 16/126.

Teâlâ: "Hüre hür, köleye köle, kadına kadın"[399] buyurdu. Onlar hür insanı köleye karşı, kadına karşı erkeği cezalandırmayı istiyorlardı. Bu âyet inince onunla ve "Sizin için kısasta hayat vardır"[400] meâlindeki âyetle neshedilmiş oldu. Eğer kātilden başkası kısas sebebiyle cezalandırılacak olsaydı bunda hayat olmazdı. Savaşta kâfirlerle birlikte bunu söyleselerdi bu muhtemel olmaz. Çünkü savaşta müminlerin, kâfirlerin hepsini öldürme ve tek bir kişi bırakmama hakları vardır. Bu durum hükmün iki anlama geleceğine işaret eder: Belirttiğimiz gibi neshedilmiş olma yahut hakkından fazla kısas cezası uygulamayı yasaklama anlamlarıdır. Nitekim yüce Allah anılan âyette "Ona saldırın…"[401] buyurmuştur.

اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذ۪ينَ اتَّقَوْا وَالَّذ۪ينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

128. "Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır."

Bu beyanın, Allah ve resûlüne muhalefetten **sakının** anlamına gelmesi muhtemeldir. Takvâ sahiplerine yardım ederek sizinle beraberdir, çünkü Allah onlara karşı sizin yardımcınızdır. **İyiliği seçenler,** yani amelde ve tevhidde. Yahut şöyle buyuruyor: **Allah takvâ ile hareket edenlerin yanındadır.** Allah, haram kıldığı ve yasakladığı fiilleri yapmaktan sakınanlara yardım ve nusretiyle muamele ederek onların yanında olur. **İyiliği seçenler.** Yani Allah'ın nimetlerine karşı şükrünü yerine getirmekle. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

399 el-Bakara, 2/178.

400 el-Bakara, 2/178.

401 "Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır" (el-Bakara, 2/179).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

سُبْحَانَ الَّذٖى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى
الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذٖى بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَا اِنَّهُ هُوَ
السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ ﴿١﴾

1. Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."

Bir gece götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. "Sübhâneke" (سُبْحَانَ) kelimesi Allah'ı dengi bulunmaktan yüce tutmak yüceltmek ve ortakları olmaktan tenzih etmek anlamına gelir. Bu kelime Allah'ı Muattıla'nın söylediği ve mülhitlerin sandığının aksine Allah'ın çocuğu yoktur, hiçbir şeye muhtaç değildir, âfetlerden ve yaratıkların bütün özelliklerinden uzak olduğunu ifade eder. Bazı haberlerde rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) "sübhânallah"ın (سبحان الله) tefsiri sorulmuş ve şu cevabı vermiştir: "O Allah'ı her türlü kötülükten uzak tutmaktır"[1]. **Bir gece, kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın anlamı sanki şöyledir: Kulunu bir gece vaktinde bir aylık yürüme mesafesindeki yolu katettirmeye gücü yeten Allah, ölümden sonra insanları diriltmeye elbette kādir olur; resûlünü korumaya, ona yardım etmeye, nübüvvet ve risâletine dair mûcizelerini gösterme ve muhalefet edip onu yalanlayanların bütün hilelerini boşa çıkarma imkânına sahip olur.

---

1 Taberî, *a.g.e.*, XI, 90; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 140.

Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya. Allah mescide "aksâ" (أقصى) adını verdi. "Aksâ" en uzakta olan demektir. "Kasıye, yaksâ, kasan" (قصى، يقصى، قصاً) kökünden[2] türemiştir. Sanki o zaman Mescid-i Haram ile Beytülmakdis denilen Mescid-i Aksâ'dan başka bir mescid yoktu. *En doğrusunu Allah bilir ya,* işte
224 bundan dolayı Beytülmakdis'e Allah Mescid-i Aksâ adını vermiştir. **[§]Çevresini mübarek kıldığımız.** Denildi ki mübarek olarak adlandırılmasının sebebi konukları, hayırları çok ve geniş olmasıdır. Başka bir görüşe göre mübarek adını almasının sebebi, peygamberlerin makam ve mekânı olmasıdır. Onların bereketi ve uğurlu olmaları sebebiyle bu yer de mübarek kılındı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye. Yani aklî mûcizelerimizi gösterdikten sonra hissî bazı âyetlerimizi göstermek için demektir. Çünkü hissi mûcizeler şüpheyi yok etmede ve vesveseyi ortadan kaldırmakta daha çok etkilidir. Zira hiç kimse bilgi yolu duyu ve gözlem olan konularda şüphe etmez. Çoğunlukla şüpheler ve vesveseler aklî bilgilerde ortaya çıkar. Zira hiç kimse kendisinin kendisi olduğundan şüphelenmez. Azîz ve Celîl olan Allah, resûlüne, insaflı kimselerin kabul edip iman etmesine ve Resûlullah'ın (s.a.), Allah elçisi olduğunu ikrar etmesine mecbur edecek hissi mûcizeler göstermek istedi. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'in kendilerine haber verdiği bilgilerin (gerçek olduğunu) biliyorlardı. Öyle ki falanca dışındakileri ve birçok işler gördüğünü söylediği takdirde[3] onun görmeden ve müşahede etmeden söz söylemeyeceğini biliyorlardı. Çünkü onlar, aklî mûcizeler kendilerine geldikçe "büyüdür", daha önceki kitaplarında zikredilen bilgileri için de "öncekilerin masallarıdır, ona bunları bir insan öğretiyor" dediler. Hayır, bunlar büyü işi, yalan ve iftira değil, öncekilerin masalları da değildir. Onlar onu bir kere büyüye, başka bir kere de yalan ve iftiraya ve benzerlerine nispet etmişlerdi.

O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir. Yani sözü edilen fiilleri yapmaya gücü yeten, söz ve iş türünden hiçbir şeyin onun için gizli kalmasına ihtimal yoktur.

---

2 "Kasıye, yaksâ, kasan" (قصى، يقصى، قصاً): Mekân uzak oldu. "Kasıye'r-racülü ani'l-kavmi" (قصى الرجل عن القوم): Kişi kavminden uzak oldu demektir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "ksy" md.) Hz. Peygamber'in (s.a.) mescidi hicretten sonra inşa edilmiştir. İsrâ sûresi ise Mekke'de inmiştir.

3 (Falancadan başka) sözünden -herkesin varlık ve mahiyetini bildiği- melek ve diğer varlıkları kastetmiş olsa gerektir.

Sonra Hz. Peygamber'in (s.a.) göklere yükseltildiği (mîraç), hatta burada kendinden önceki peygamber kardeşlerini gördüğü şeklinde rivayet edilen haberler ve bu haberlerde sözü edilen bilgilere dair biz de Ebû Bekir es-Sıddîk'in söylediğini deriz: "Eğer bunları o söyledi ise doğru söylemiştir, ben de bunlara şahitlik ederim. Fakat eğer sözü edilen haberler doğru değilse âyette belirtilen kadarını söyleriz:[4] Hz. Peygamber Beytülmakdis'e, Mescid-i Aksâ'ya kadar gece yürütüldü deriz, âhad haberleri buna ilâve etmeyiz, çünkü bunlar âhad haberlerdir, âhad haberlerin verdiği bilgiye şahitlik yapmak caiz olmaz.

وَاٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ اَلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونٖى وَكٖيلًاۜ ﴿٢﴾

[§]***2. "Mûsâ'ya kitabı verdik ve "Benden başkasına güvenip dayanma-*** 225
yın" diyerek o kitabı İsrâiloğulları'na bir hidâyet rehberi kıldık."

Mûsâ'ya kitabı verdik. Yani Tevrat'ı verdik. **O kitabı İsrâiloğulları'na bir hidâyet kıldık.** Yüce Allah'ın bütün kitapları, hidâyeti benimsemek isteyen herkes için kılavuzdur, doğru yolu bulmak isteyenler için doğru yoldur, açıklama isteyenler için açıklamadır. Çünkü bu kitaplar üç haslete çağırmışlardır: yüce işlere, yüksek ahlâka, salih amellere çağırmışlardır; üç şeyi de yasaklamışlardır: Kötü işler, saçma ve önemsiz işler, ahlâksızlık ve çirkin davranışlar. Allah Teâlâ Kitab'ı, İsrâiloğulları için hidâyet yaptığını belirtmiştir, çünkü kitabın faydası onlara dokunmuştur, zira onlar bu Kitap vasıtasıyla hidâyet buldular, buna göre o Kitap hidâyet isteyenler için hidâyettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Benden başkasına güvenip dayanmayın. Yani benden başkasını vekil edinmeyin. Yani biz onlara o Kitap'ta dedik ki yahut onlara orada belirttik, yahut emrettik ki **benden başkasını vekil edinmeyin.** Yani benden başkasını dayanılacak kişi ve **vekil yapmayın.** Vekil O'dur, işler O'na bırakılır, her durumda Allah'a dayanılır. Denildi ki: Benden başkasını Rab ve ilâh edinmeyin. Yine denildi ki: Benden başkasını ortak edinmeyin. Bunun aslı belirttiğimiz gibidir, vekil itimat edilen, güvenilendir.

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾

---

4 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 6; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 283.

3. “Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nuh çok şükreden bir kul idi.”

Ey Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler. Bazıları şöyle demiştir: “Zürriyyet”ten (ذرّيّة), daha önceki peygamberleri kastediyor. Yani Nuh’un soyundan olanları, Nuh ile birlikte taşınanlar ki onlar insanlardır. İnsanlardan elçiler göndermesini inkâr ettikleri için, Allah Teâlâ bunu hatırlattı. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, sadece “Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?” şeklindeki itirazları engellemiştir”[5]. İkincisi: **Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın** başkasına da ihtimali vardır. Yani Nuh ile birlikte taşıdıklarımızın zürriyetinden gelen şu kâfirler, nasıl oluyor da hidâyet üzerinde olan babalarına muhalefet ettiler ve onlardan başkalarına uydular. Yahut o peygamberler (elçi) Nuh (a.s.) ile beraber taşıdıklarımızın soyundan idiler ve onlar insan idiler. Beşer olan peygamberleri nasıl da inkâr ettiklerini belirtti. Bazıları da onun bir sesleniş ve bir çağrı olduğunu söylediler. Yani ey tûfan zamanında **Nuh ile birlikte** erkeklerin belinde (meni olarak) ve kadınların rahimlerinde (yumurta olarak) **taşıdığımız** nesil!

226 **[§]Bilesiniz ki o çok şükreden bir kul idi.** Ondan Nuh’u kastediyor. Bazıları demiştir ki: Allah Nuh’a çok şükreden adını vermiştir, çünkü o her halde iken Allah’ı anardı. Bazıları da şekûrun, nimet vericisinin rızasını isteyen, kızdığı eylemleri yapmaktan sakınan kimse olduğunu söylemiştir. Bazıları ise şekûrun Allah’a itaat eden kul olduğunu söylemiştir. Biz daha önce şükrün anlamının nimetin karşılığı olduğunu belirtmiştik. Yahut şöyle denilir: Nuh’un Allah’a ibadeti şükür ibadeti olup bağışlanma talebi tarzındaki ibadet değildi. Yani o, ibadetinde istiğfar eden değil, çok şükreden idi.

وَقَضَيْنَٓا اِلٰى بَن۪ٓى اِسْرَٓاء۪يلَ فِى الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِى الْاَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَب۪يرًا ﴿٤﴾

4. “Biz kitapta İsrâiloğulları’na şöyle bildirmiştik: “Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.”

---

[5] “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir” (el-İsrâ, 17/94).

Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik: Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracaksınız. "Kadaynâ" (قَضَيْنَا) beyanına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle demişlerdir: Kitap'ta onlara vahyettik, haber verdik ve bildirdik ki **yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracaksınız.** Bazıları bunun "kadaynâ aleyhim" (قَضَيْنَا عليهم) şeklinde olduğunu söylemiştir. Yani onlar aleyhine hükmettik. Bazıları da bu ifade için şunu söylemiştir: Onlar aleyhine yazdık. Nasıl olursa olsun, bunda Mûtezile'nin görüşünü iptal etmek söz konusudur. Çünkü yüce Allah, burada "kadâ"nın onları bilgilendirmek ve haber vermek olduğunu sananların teviline göre, İsrâiloğulları'na haber verip bildirmiştir. Onlara şöyle denilir: Allah, verdiği haberde tasdik etsinler yahut etmesinler diye haber verip bildirmiştir. Eğer doğru çıkması için bir haber vermişse, bu Allah tarafından verilmiş bir hükümdür ki onlar yeryüzünde iki kere fesat çıkaracaklardır. Eğer "kadâ"nın tevili kitap ve hüküm vermekse bu açıktır. O bizim söylediğimiz şu husustur: İster itaat ister isyan (günah) olsun, bir iş yapan her insanın yaptığı fiil Allah'ın hükmü ile olur. Şunu da eklemek gerekir. Başkasına, kötülük yapmak Allah'ın kazası ile mi oluyor? diye sorarsa, mutlak anlamda evet yahut hayır diye cevap vermemesi gerekir. Ancak kazadan neyi kastettiğini ve ne anladığını açıklarsa bu müstesnadır. Çünkü kaza birkaç mânaya yönelik olarak kullanılır: Şu âyette buyurulduğu gibi yaratmak anlamına yönelik olur: "Böylece onları yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti"[6]. Yani onları yarattı. "Kadâ" (قضاء) kelimesi Allah'ın şu âyetinde emretmek anlamında kullanılmıştır: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi … emretti"[7]. Yani Rabb'in bunu emretti. "Kadâ"nın bir anlamı da hükmetmektir. "Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin"[8]. [§]Yani sen nasıl 227
istersen öyle hükmet. Mûtezile'nin dediği gibi, kadânın (kaza) hamletmek ve defetmek mânasında kullanıldığı bilinmemektedir. Kazadan neyi kastettiğini açıklamadan, mutlak anlamda buna cevap verilemez. Eğer kazadan hükmetmek anlamını murat etmişse o zaman şöyle denilir: Evet, olan iş Allah'ın kazası ve hükmü ile olmuştur, Allah'ın kazası ve hükmünde kulu mâsiyete sevketmek ve bu mâsiyete yöneltmek yoktur.

---

6 "Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti" (Fussılet, 41/12).

7 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti" (el-İsrâ, 17/23).

8 Tâhâ, 20/72.

İki kere. Bu beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerden bazıları şöyle demiştir: İsrâiloğulları Rab'lerine karşı haddi aşmışlardır. Bu sebeple Allah onlara Câlût adlı hükümdarı musallat kılmış, o da onları öldürüp soylarını esir almış, mallarına el koymuştur. Uzun zaman onlar bu şekilde kaldılar, sonra tövbe edip bu davranışlarından vazgeçtiler. Sonra Allah Dâvûd'u (a.s.) gönderdi, o Câlût'u öldürüp İsrâiloğulları'nı onun elinden kurtardı ve kendilerini yerlerine döndürdü. Sona tekrar daha önceki hallerine döndüler, bunun üzerine Allah onlara Buhtunnasr'ı musallat etti, o dan Câlût'un yaptıklarını onlara yaptı, sonra yine tövbe ettiler, bu sefer yüce Allah Muhammed'i (s.a.) gönderdi. Bazıları ise Allah önce Buhtunnasr'ı, sonra falanca falancayı gönderdi demiştir. Bu da yüce Allah'ın şu beyanda belirttiği husustur: "Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi… Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız"[9]. Yani eğer isyana dönerseniz biz de sizi tekrar cezalandırırız.

Fakat bundaki bazı hikmetler ve işaret ettiği anlamlar dışında, bizim bunları bilmeye ihtiyacımız yoktur. Bu yollardan birincisi şudur: Bunda Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini ispata dair delil vardır. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.), kendisine öğretilmeden ve hiçbirinin yanına gidip gelmeden, onların kitaplarındaki bilgilerden haber verdi ve haber verdiği şekilde olay vuku buldu. Bu da gösteriyor ki O, bunu Kitab'ında haber vermesiyle Allah sayesinde bildi.

İkincisi: Hiç bir kavim, fesat çıkarmaya çalışmak ve mûcizelere karşı inatçılık yapmak dışında, sadece kâfir olmaları sebebiyle kökü kazınacak şekilde yok edilmemiştir. Üçüncüsü: İnsanlar için din konusunda en yararlı olanı gözetmek ve onlara vermek Allah'a vacip değildir. Öyle ki onları mümin olarak öldürmedi, fakat kendilerini serbest bırakıp isyan etmelerine imkân verdi, sonra da kendilerini o durumdayken öldürecek kimseleri onların üzerine musallat etti ve onları dinine çağırdı… Eğer onlar için en yararlı olanı yapmak Allah'a borç olsaydı, onları müslüman olarak öldürürdü, çünkü bu durum din bakımından kendileri için en yararlı olandı.

228 **[§]Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.** Yani çok büyük cürette bulunacaksınız. Denildi ki tamamen üstün gelecek ve galip olacaksınız, tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Kuşkusuz ülkesinde Fi-

9 el-İsrâ, 17/5-8.

ravun ululuk taslamıştır"[10]. Yani galip geldi ve ezdi demektir. Görmez misin ki, Allah başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı"[11]. Bu âyetin galip gelme ve kahretme mânasında olduğu ortaya çıkmıştır. Yine denildi ki o, kuvvet, cüret ve kibirlenmedir; bu da sözünü belirttiğimiz mânadır.

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولٰيهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ
فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾

5. "Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi."

Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince. Yani önce onlardan âsi olanın vâdesi gelince ve Allah'ın emrine muhalefet edip O'nu inkâr edince demektir. **Üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik.** Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Üzerinize gönderdik** meâlindeki beyan vahiy göndermek anlamında değil, belki tahliye mânasındadır. Yani onları şiddetli bir kuvvete sahip kimselerle baş başa bıraktık, yani şiddetli ve kuvvetli bir şeklide yakalayan kimseleri gönderdik demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık"[12]. Yani onları şeytanları ile baş başa bıraktık. Bazıları da demiştir ki **üzerinize gönderdik,** yani sizin üzerinize musallat kıldık demektir.

Üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bu Mûtezile aleyhine bir delil olur. Çünkü Allah Teâlâ onların üzerine şiddetli, güçlü kullarını gönderdiğini belirtmiştir. Onları, sadece kendilerini cezalandırmak ve yaptıkları işlerin kötülüğü sebebiyle göndermiştir, bu da onlara yapılan bir kötülüktür. Bu durum, kulların bütün işlerinde Allah'ın müdahalesinin olduğuna işaret eder.

[§]Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Ba- 229
zıları "fecâsû" (فَجَاسُوا) kelimesinin tecessüsten geldiğini söylemiştir. Yani kendileri ile ilgili tarihî bilgileri araştırıyorlar, onların hikâyelerini işitiyorlar, onlar

10 el-Kasas, 28/4.

11 el-Kasas, 28/4.

12 "Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık" (Meryem, 19/83).

Fars tarafından gelen ordular olup insanları sokaklarda öldürdüler. Bir görüşe göre, yolda öldürdüler.

Ebû Ubeyde, "fecâsû hılâle'd-diyâr"ın (فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ) mânasının ülkelerinde öldürüldüler demek olduğunu söylemiştir.

Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi. Yani haklarında Allah'ın, "Yeryüzünde iki kere fesat çıkaracaksınız"[13] buyurduğu kimseler için yerine getirilmiş bir vâd… Yani yapılmış, yerine getirilmiş, olmuş bir vâd. Yoksa vâd yerine gelmez. Bunun gibi "Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vâdettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir"[14]. Yani vâdedilmiş, yerine getirilecektir. Buna benzeyenler de bunun gibidir.

Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince meâlindeki beyan **Evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar** kısmına kadar. Bilinmektedir ki onların kitabında bu konu başlangıç olmak üzere **Üzerinize gönderdik… köşe bucak aradılar** meâlindeki sözler yer almamaktaydı. Fakat *en doğrusunu Allah bilir ya,* **iki fesattan ilkinin zamanı gelince** elbette her tarafı arayan **üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı göndereceğiz** meâlindeki beyanlar idi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanlarla, sözü edilen eylemleri onlar yapmamış olsalar da Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda olanlara hitapta bulundu. Fakat onlardan öncekiler bunu yapınca, onlarla iftihar edip "Biz Allah'ın oğulları ve Allah'ın sevdiği kullarız." dedikleri için kendilerine hitapta bulunmuştur[15]. Allah onlara verdiği nimetleri bunlara hatırlatıyor ve yaptıklarından onları sakındırıyor. Şu yaptığı hitapta olduğu gibi: "Bir zamanlar, "Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe
230 sana asla inanmayız" demiştiniz"[16]. [§]Şu ve benzeri beyanlar da aynı hususa dairdir: "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyeceğe dayanamayacağız. Bizim için Rabb'ine dua et de bize toprağın ürünlerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin' demiştiniz"[17]. Yüce

---

13 Önceki âyet.

14 "Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vâdettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir" (Meryem, 19/61).

15 "Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler" (el-Mâide, 5/18).

16 "Bir zamanlar, 'Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz de bakıp dururken hemen sizi yıldırım çarpmıştı" (el-Bakara, 2/55).

17 "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyeceğe dayanamayacağız. Bizim için Rabb'ine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin' demiştiniz" (el-Bakara, 2/61).

Allah, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda bulunan kimselere hitapta bulundu, her ne kadar bu sözleri onlar söylemeseler de yaptıkları ve söylediklerine rıza gösterdikleri için, öncekilerinin yaptıklarından dolayı bunlara sitem etti, onlardan şükretmelerini istemek ve onların yaptıklarının benzerini yapmaktan sakındırmak için böyle bir hitapta bulundu. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَاَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ اَكْثَرَ نَفِيرًا ﴿٦﴾

6. "Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik, servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık."

Bir zaman sonra onlara karşı size tekrar üstünlük verdik. Yani onlara karşı galibiyet ve helâk verdik. **Servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık.** Yani bundan öncekilerden erkekler ve sayı itibariyle daha çok demektir. Sonra ikinci kere âsi olup Allah'ı inkâr edince, Allah onlara başka kavimleri musallat etti, onlar da bunları imha ettiler. Bu yüce Allah'ın şu beyanında belirtilen husustur. "Âhiretteki vâd gelince". Yani helâk etmek suretiyle imha edince, yani akıbet için belirlenen vakitte demektir. "Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler"[18]. Sonra Allah, tövbe ettikleri ve yaptıklarından döndükleri takdirde, onlara "Umulur ki Rabb'iniz size acır" meâlindeki beyanla rahmet vâdetti. Sonra da "Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız"[19] meâlindeki beyanla da onları tekrar cazalandırma tehdidinde bulundu. Yani eğer siz kötülükleri işlemeye dönerseniz biz de sizi tekrar cezalandırırız.

Bir de müfessirler şöyle demiştir: Allah onlara Buhtunnasr ile Câlût'u, sonra falanca falancaları musallat etti görüşü ancak Resûlullah'tan gelen bir haberle biliniyor. Âyette, Allah'ın onlara çok güçlü kullar gönderdiği açıklamasından başka bir bilgi yoktur. Allah'ın bize bunu aktarması dışında, buna ancak hadis ile ilâve yapılabilir. Bunda da çeşitli hikmetler vardır. Birincisi: Belirttiğimiz gibi Muhammed'in (a.s.) peygamberliğinin ispatı ve isyan etmeleri karşısında onların peygamberlerinin kendilerini cezalandırmaktan sakındırdığı sözünde doğru söylemeleridir. Sonunda söyledikleri gibi de oldu. [§]Bu 231
âyette onların yaptıklarının benzerini yapmaktan sakındırmak söz konusudur.

---

18 el-İsrâ, 17/7.
19 el-İsrâ, 17/7.

Çünkü onlar buna, başkalarından daha lâyık değillerdir. İbn Kuteybe **evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar** beyanına dair şunu söylemiştir: Yani ülkeler arasında yaşadılar ve oralarda fesat çıkardılar. "Câsû" (جاسوا) ve "hâsû" (حاسوا) da denilir[20]. **Sonra size tekrar üstünlük verdik.** Yani devlet verdik.

Adamlarınızı daha da çoğalttık. Yani sayı olarak. Ebû Avsece **Adamlarınızın sayısını daha da çoğalttık** beyanına dair şöyle demiştir: "Nefîran" (نَفِيرًا) kelimesi çıkmak ve gitmekten alınmıştır. Mânası sayı bakımından çok yaptı demektir. Katâde de şöyle demiştir: "Nefîr" (نفير) savaş için çağrılan savaşçılardır. Yani sefer için siz çağırsanız, onlar da çağırsalar siz onlardan daha çok olursunuz.

اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُٓوُ۫ا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ﴿٧﴾

7. "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik."

Eğer iyilik ederseniz kendinize için iyilik etmiş olursunuz. Allah'a değil. Çünkü yaptığınız iyiliğin menfaati size döner ve ondan dolayı siz mükâfatlandırılırsınız. **Kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz.** Yani aleyhinize olur. Şu ilâhî beyanda ifade buyurulduğu gibi: "Kim yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur"[21]. Yani onun zararı kendi aleyhinedir. Buna göre Allah'ın kullarına emrettiği işlerle yasakladığı işleri onların menfaatleri ve ihtiyaçları için emretmiş ve yasaklamıştır, kendi menfaati ve ihtiyacı için değil. Bazıları da **Kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz.** Yani kendinize kötülük edersiniz demiştir.

---

20 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 251. "hâse, yehûsu, havsen" (حاس، يحوس، حوسا). "Havs" (الحوس): Ülkelerde yağmalama, hareketlenme ve öldürmenin yayılmasıdır. Denildi ki: O, savaş için sefer etmektir. Bu mânalar birbirine yakındır. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "hvs" md.).

21 "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur" (Fussılet, 41/46).

Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince. Yani son vâdedilen vakit gelince ki o isyanları ve Allah'ın elçilerini yalanlamaları sebebiyle verilecek olan cezadır. **Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince** meâlindeki beyan dini değiştirme ve tahrif etme sebebiyle cezalandırma vakti gelince demektir. **Düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler diye.** "Liyesûû" (لِيَسوءوا) kelimesi iki vavla birlikte çoğul, tek vav ile olunca tekildir: Yüzleriniz kötü olsun diye. Allah Teâlâ, kimlerin yüzlerini kötü yapacağını açıklamadı. İhtimaldir ki, birinci vâdde olduğu gibi, Allah onurunuzu çiğneyen bir kavim gönderir. [§]"Bu iki 232
fesattan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşıp köşe bucak her tarafı aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vâd idi"[22]. Onlar onurunuzu çiğneyip yüzlerinizi kötü yaparlar. Bu kelimeyi "nun" (ن) harfi ile beraber okuyanlara göre, yapılan kendi emriyle yapıldığı ve o kavmi bunlar üzerine musallat ettiği için, Allah bu işi kendine nispet etmiştir. Bazıları burada "vech" (الوجه) kelimesini belirtmesinin, üzüntü, keder ve onlar için alçaltmadan kinâye olduğunu söylemiştir. Nitekim sevinç halinde iken: Yüzüne ikram etti denilir, yani yüzünü sevinçli hale getirdi demektir. Yahut yüz kelimesini belirtmesinin sebebi o değişiklik ve çirkinliğin yüzde ortaya çıkmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler. Bu âyetin lafzî anlamına göre, birinci kere girdikleri gibi, mescide ikinci kere gireceklerdir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurdu: **İlk defa girdikleri gibi.** Fakat başka kulların, birinci defa girdikleri gibi, mescide ikinci kere girecekleri anlamına da gelmesi muhtemeldir. Bazılarına göre burada mescitten kastedilen kilise ve havradır.

Ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik. Yani sayesinde yükseldikleri gücü yok etmek için, yani kendisiyle galip geldikleri ve düşmanlarını mağlup ettikleri gücü. Yani kendisiyle âsi oldukları vasıtaları yok etmek için. Ebû Avsece "mâ alev" (مَا عَلَوْا) kelimesini şöyle açıklamıştır: Yani helâk oldukları şeyleri bozmak için. "Tebâr" (تبار) fesattır. Şöyle denilir: "Alevtü'ş-şey'e" (علوت الشىء), yani bir şeye sahip oldum demektir.

عَسٰى رَبُّكُمْ اَنْ يَرْحَمَكُمْ وَاِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرٖينَ حَصٖيرًا

22 el-İsrâ, 17/5.

8. "Umulur ki Rabb'iniz size acır. Ama eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız. Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık."

Umulur ki Rabb'iniz size acır. Bunun, sözü edilenler için olması muhtemeldir. İnen âyetler onlar hakkında inmiştir, eğer tövbe ederlerse Allah onlara merhamet eder. Bu âyetin başlangıç mahiyetinde bir beyan olmaya da ihtimali vardır. Yani, umulur ki Rabb'iniz size Muhammed (a.s.) sebebiyle merhamet eder. **Eğer yine fesatçılığa dönerseniz biz de cezayı tekrarlarız.** Yani, eğer yalanlamaya ve isyana dönerseniz biz de cezalandırmaya ve kıyâmete kadar savaşa devam ederiz.

Biz cehennemi kâfirler için ebedî bir ceza yeri yaptık. Denildi ki: İçinden çıkmayacakları bir hapishane yaptık. Yine denildi ki: Tutuk evi yaptık, içinde mahsur kalacakları bir yer yaptık. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَهْد۪ي لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا كَب۪يرًاۙ ﴿٩﴾

233 [§]***9. "Kuşkusuz bu Kur'ân en doğru olana iletir; dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler."***

Kuşkusuz bu Kur'ân en doğru olana iletir. "Lilletî hiye akvem" (لِلَّت۪ي هِيَ اَقْوَمُ) cümlesindeki "hiye" (هِيَ) zamirinin müennes olmasının mânası hakkında birkaç yorum yapılmıştır: Bir yoruma göre bu Kur'ân, dinlerin en kuvvetlisi ve en âdili olan millete iletir. Millet dindir, Allah'ın dinidir. Başka bir görüşe göre ise bu Kur'ân en doğru, en düzgün işlere iletir. Diğer bir görüşe göre yolların en doğru ve en düzgününü gösterir. Âyetin bu üç yoruma gelmesi de muhtemeldir.

Bu Kur'ân en doğru olana iletir. Bu beyanın, salih amellere ve hayırlara götürür diye yorumlanması da caizdir. Çünkü salih ameller Kur'ân'la var olurlar. Bu beyanın, Kur'ân açıklar, çağırır mânasına da gelmesi muhtemeldir. Eğer hidâyet isterlerse bu Kur'ân herkese yol gösterir. Fakat, menfaati sözü edilenlere ait olmak üzere Allah şunları hususi olarak belirtti. Biz daha önce belirtmiştik ki bu Kur'ân ve Allah'ın diğer kitapları hidâyet ve rahmet olup insanları üç haslete çağırır: yüce işlere, üstün ahlâka, güzel işlere ve faydalı işlere. Kötü

işleri, alçak işleri, kötü ahlâkı, ahlâkî düşüşü yasaklar; Kur'ân'ın, bizzat haber verdiğine göre, kendisi aracılığıyla hidâyet isteyenler için hidâyet ve rahmettir, doğru yolu isteyenler için doğru yoldur.

Dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminleri müjdeler. Mutlak anlamda müjde iman edip yararlı işler yapanlara verilmiş, özellikle yararlı işler yapmayan müminler için belirtilmemiştir. Onlar hakkındaki mesele bunlar hakkındaki meseleden başkadır. Bu durum, iman edene mümin ismi amel-i salih olmadan da verileceğini kanıtlar. Yine bunda amel-i salih şart koşulan yerde iman adının amel-i salih olmaksızın da hak edileceğine dair delil vardır.

[§]Kendileri için büyük bir mükâfat olduğu. Allah katında önemi büyük olduğu için, Allah ateşe büyük adını verdiği gibi, mükâfata da büyük adını vermiştir. Yahut "kebîr" (كَبِيرًا) hedeflenilen ve rağbet edilenlerin en büyüğü olduğu için Allah ona büyük adını vermiştir. O da cennetteki sevaptır. Ateş ise kendisinden sakındırılan ve korkutulanların en büyüğüdür. 234

وَاَنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِيمًا ﴿١٠﴾

10. "Âhirete inanmayanlara gelince, onlar için de ağır bir azap hazırladık."

Onların ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleri ve ona inanmamaları, şehvetleri kendilerini teslim alsın diye Allah'ı inkâr etmeye ve peygamberleri yalanlamaya sevkeden sebeptir, o da dünyada şehvetlerinin kendilerini teslim almasıdır. Çünkü bütün peygamberler dünyada onları, şehvetlerini terketmeye çağırmışlar, âhirette sevabı gerektirecek işleri yapmaya teşvik etmişler, azabı gerektirecek eylemlerden sakındırmışlardır. Bu sebeple onlar başta âhireti ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiler ki dünya kendilerini teslim alsın. İşte elçileri inkâr etmeye ve onları yalanlamaya sevkeden sebep budur. Görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Âhirete inananlar ona inanırlar"[23]. Yani âhirete iman edenler Kur'ân'a yahut Muhammed'e inanırlar. Yani öldükten sonra dirilmeye inanmak, müminleri Kur'ân'a ve Muhammed'e (a.s.) inanmaya sevketti. Âhireti yalanlamaları da inkârcıları elçileri yalanlamaya sevketti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[23] "Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler" (el-En'âm, 6/92).

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولًا

11. "İnsan, hayrı istediği gibi şerri de ister. İnsan pek acelecidir!"

Bazıları şöyle demiştir: İnsan kızdığı zaman, hayır için yaptığı dua gibi, kendisi, çocuğu ve eşi aleyhine dua eder ve lânet eder. İşte bu sebeple "duâehû" (دُعَٓاءَهُ) kelimesi fethalı okundu. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: İnsanın göğsü ve kalbi hoşlanmadığı en küçük bir olaydan dolayı daralır, bu sebeple kendisi ve ailesine lânet eder de Allah duasını kabul etmez. Sonra hayır duada bulunur da Allah ona verir yahut buna benzer bir ifade söz konusudur. **İnsan hayrı istediği gibi şerri de ister.** Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Biri, insan bilerek hayrı istediği gibi, şer olduğunu bildiği halde **insan şerri de ister.** İkincisi: Bilmeden ve gafletle kabul edilecek olsa, hayır için dua edince kabul edileceğini bildiği gibi **insan şerri de ister.** Hem bu insan kâfir bir kişi
235 olunca alaylı bir şekilde dua eder. [§]Şu ve benzeri ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"[24]; "Birisi, huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından inkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi"[25]. Eğer insan müslümansa kendisi ve ailesi aleyhine, kötü olduğunu bilerek ve haklarında kötülük isteyerek dua eder; yine yanılarak ve gaflet içinde iken de kötülük talep ederek dua eder. Meselâ, mallar ve evlilik ister, fakat belki de bunlar onun için şerdir.

İnsan pek acelecidir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Âdem hakkında söylenmiştir. Çünkü Allah onu yaratıp cesedinin bir kısmına ruh üfleyince kalkmak istedi, bu sebeple ona çok aceleci denildi. Fakat her insan aslında tabiatı itibarıyla çok aceleci olarak yaratıldı. Görmez misin ki insan tek bir işe yahut tek bir duruma sabredemez, eğer bu durum nimet ise ona sabretmez, fakat ondan bıkar. Bunun gibi, en az bir şiddet ve belâ durumunda da böyledir, belâ ile sınanınca ona sabretmez, dolayısıyla sürekli olarak bir halden başka bir hale intikal eder. Görmez misin ki Mûsâ'nın (a.s.) kavmine sıkıntı, zorluk ve meşakkat çekmeden bıldırcın kuşu ve helva indirmek gibi, Allah onlara bazı ikramlarda bulunmuştur. Giysiler de böyledir. Sonra onlar buna sabretmeyip şöyle dediler: "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyeceğe dayanamayacağız'[26]. Onlar

---

24 el-Enfâl, 8/32.

25 el-Meâric, 70/1-3.

26 el-Bakara, 2/61.

Rab'lerinden sarımsak ve pırasa ve benzeri yiyecekler istediler. İnsan işte buna göre çok aceleci olarak yaratılmıştır. Görmez misin ki yüce Allah kendini eğitme gücünü insanın içine yerleştirdi, kendini eğitme gücü verdi ve onu iki yönden birine çevirme kudreti var etti. Bunlar da övülen ve yerilmeyen yönlerdir. Bunların birincisi, insanın kendisini sabır, hilim ve vakar sahibi olmaya alıştırmasıdır. İkincisi ise acelecilik özelliğini acele etmesi sayesinde kişinin övülmesini sağlayan hayırlı işlere ve itaatlara harcamasıdır. Yoksa, yaratılışının ve tabiatının zahirine göre insan acele üzerine inşa edilmiş ve sözü edilen nimetlere sahip olarak yaratılmıştır. Görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Ancak namaz kılanlar başka"[27] İşte bu yukarıda bizim sözünü ettiğimiz husustur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Fakat Allah Teâlâ'nın kulunu emir, yasak, vâdedilenlere teşvik ve teh- **236**
ditle sınaması sayesinde onu andığımız eğitimle, yaratıldığı tabiatı ve inşa edildiği özelliklerinden çıkmaya muktedir olacak şekle dönüştürdü. Görmez misin ki Allah tahammülsüzlük ve sızlanmayı belirttikten sonra şu şu müstesna diyerek bir istisna yaptı. Allah halkı işte çeşitli niyet ve değişik tavırlar sahibi olacak şekilde yarattı, hepsini tek bir niyet ve azim üzere yaratmadı. Bu sebeple de büyük sanatlara ve en yüce isimlere rağbet etmez. Aksine onları çeşitli tabiatlarda yarattı. İnsanlardan bir kısmı yüksek işlere ve büyük sanatlara rağbet eder, bir kısmı da hacamat, tabakçılık, dokumacılık gibi daha aşağı işlere ve sanatlara rağbet eder. İsimlerde de durum böyledir. Bir kısmının arzusu yüksek işler ve yüce amellere yönelik olur. Eğer onların hepsinin gayreti tek tür bir faaliyete yönelik olsaydı insanların faydasına olan hususlar ve üretilen bilgiler ortaya çıkmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ
النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ
وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْص۪يلًا

[27] el-Meâric, 70/19-22.

12. "Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Nitekim Rabb'inizin nimetlerini arayasınız, ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz. İşte biz her şeyi açık açık anlattık."

Biz geceyi ve gündüzü birer nişan olarak yarattık. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Gece, gündüz, güneş ve aydan kastedilen şudur: Yani güneş ile ayda varlığımıza dair işaretler yaptık. Görmez misin ki Allah işareti (âyet) geceye ve gündüze nispet ederek şöyle buyurdu: **Gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz; ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye.** Hesap ancak ay ile bilinir. Yine görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "O Allah ki, güneşi aydınlatıcı, ayı da ışık yaptı"[28]. Bu âyet yılların sayısını ve hesabı aya bağlamıştır.
237 [§]Bu durum hesabın ay ile bilineceğine işaret eder. Bu da Ali ve İbn Abbâs ile diğer müfessir âlimlerin görüşleridir. **Gecenin nişanını sileriz** meâlindeki cümlede belirtilen "mehavnâ"nın (محونا) tevili, onun silinmesine dair söyledikleridir, o da gecede görülen siyahlık ile sonunda oluşan eksilmedir. Bazıları da şöyle dedi: Allah gecenin 70 parçasından 69 parçasını mahvetmiştir. Bu görüşün sahipleri yukarıda adı geçen o âlimlerdir. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir el-Esam ve diğerlerine gelince onlar şöyle diyorlar: Bu âyette güneş ile aydan bahsedilmemiştir, belki gece ile gündüzden söz edilmiştir. Âyet bize, Allah'ın gece ile gündüzü birer alâmet yaptığını haber verdi, güneş ile ay da bunun gibi birer alâmettir, bunlar aracılığı ile yılların sayısı ve hesabı bilinir. Çünkü bu hesap ve yılların sayısı ancak güneş ve ay ile bilinirler. Aylara gelince onlar günler ile bilinmezler, belki ay ile bilinirler. Buna göre: **Gecenin nişanını siler, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getiririz** meâlindeki beyanın anlamı şöyle olur: Yani gecenin alâmetini başlangıçta ışığı giderici ve karartıcı yaptık ve **gündüzün nişanını aydınlatıcı** yani başlangıçta ışık verici yaptık. İkisi aydınlatıcı ve ışık verici değillerdi. Sonra gecenin alâmeti silindi ve gündüzün alâmeti aydınlatıcı bırakıldı. Fakat başlangıçta gecenin alâmetini aydınlatıcı yaptı. Şu beyanda buyurulduğu gibi: "Göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"[29]. Yani Allah Teâlâ bunları başlangıçta böyle yarattı, yoksa gök yerde idi de onu yukarıya doğru kaldırmış değildir. Dağlar da böyledir, başlangıçta yere döşenmiş idiler de sonra Allah onları dik yapmıştır demek değildir, belki başlangıçta onları

---

28 "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur" (Yûnus, 10/5).

29 el-Ğâşiye, 88/18-19.

böyle yaratmıştır. **Gecenin nişanını sildik, aydınlatıcı olarak gündüzün nişanını getirdik.** Yani bunları başlangıcında böyle yapmıştır; bunu karanlık, ışığı giderilmiş, ötekini aydınlatıcı ışık veren yaptı. [§]**Gece ile gündüzü iki** 238
nişan kıldık ki onlar değişik iki alâmettir, her biri diğerinden farklıdır. Çünkü bunların biri diğerini yok eder, öyle ki hiçbir izi kalmaz. Gece ile gündüzün ikisi yüce Allah'ın birliğine işaret eden alâmetlerdir, çünkü bunlar eğer birkaç ilâhın işi olsalardı bunlardan biri diğerinin üzerine gelip galip olunca diğerinin hükümranlığının yahut emrinin oluşmasına engel olurdu. Bu durum ortada bulunmayınca gece ile gündüzün tek bir ilâhın işi olduğuna işaret eder. Gece ile gündüzün her ikisinde de Allah'ın yönetimine delâlet vardır, çünkü onlar tek bir yolda tek bir ölçüde, birbirine karşı bir farklılık yahut geçmişte olanlara göre bir değişiklik olmaksızın cereyan ederler. Bu da onların tek bir yönetimden çıktıklarına ve böyle devam ettiklerine işaret eder. Yine bunda Allah'ın bilgisi ve hikmetine işaret vardır. Çünkü güneş ile ayda bazı menfaatler konulmuştur. Öyle ki eğer gece sürekli olsaydı gecenin menfaati giderdi, eğer gündüz sürekli olsaydı tek başına onun menfaati giderdi. Bunda öldükten sonra dirilmeye işaret vardır, çünkü onlardan biri gelince diğerini telef eder, öyle ki kesinlikle ondan bir eser kalmaz, sonra Allah, ilkinden başkası olduğu bilinmeksizin onu olduğu gibi iade eder. Buna göre Kur'ân'daki âyetlerin ve ona tevdi edilen mânadan neyin murad edildiği ancak düşünme ve akıl yürütme yolu ile anlaşılır. Gece ile gündüzde tabiatçıların görüşlerini geçersiz kılmak söz konusudur. Çünkü belirttiğimiz gibi ikisinin aynı düzende, tek bir biçimde ve tek bir çizgide yürüyüp gitmesi, bu işlerin tabii olarak değil de bir yönetme sayesinde böyle olduğuna işaret eder. Ashâb-ı Nucûm'un görüşünü iptal etmeye gelince yıldızların, yaratıkların menfaatleri emrine verilmiş olmalarından, güneş ve ayın ışığı karşısında kaybolup görünmez ve mağlup duruma gelmelerinden ötürüdür. [§]Bütün bunlar o varlıkların kendi kendilerini yönetme yet- 239
kisine sahip olmadıklarına, başka bir varlık tarafından yönetildiklerine işaret eder. Belirttiğimiz gibi, tabiatçıların dışındaki inkârcıların, bunlardan her birinin menfaatinin diğerine bağlı olması düşüncesini reddetmek, bunların yöneticisinin belirttiğimiz gibi tek olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'inizin nimetlerini arayasınız. "Fadlen" (فَضْلًا) kelimesinin başka bir âyette belirtilen rızık ve geçimlikler anlamına gelmesi ihtimali vardır: "Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık"[30]. Bu kelimenin dinî konulardaki çeşitli faziletler anlamında olması ihtimali de vardır.

30 en-Nebe', 78/11.

Ayrıca yılların sayısını ve hesabını bilesiniz diye. O belirttiğimiz gibi, güneş ve ay vasıtasıyla yılların sayısı ve hesabı bilinir.

İşte biz her şeyi açık açık anlattık. Buradaki "fessalnâhu" (فَصَّلْنَاهُ) kelimesinin, bir işareti diğerinden ayırmak anlamına gelmesi ihtimali vardır. Yani belirtildiği gibi, Allah gece ile gündüzü birlikte tek bir alâmet yapmadı. Hasan-ı Basrî bu beyan hakkında şöyle dedi: Yani Allah kullarına emredip yasakladıklarını birbirinden ayırdı. Yani yapılması gerekenleri sakınılması gerekenlerden ayırdı. **Açık açık anlattık.** Yani Allah bunları müphem bırakmadı, belki son derece açık olarak anlattı.

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ ف۪ى عُنُقِه۪ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا
يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا

13. "Her insanın sorumluluğunu boynuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız."

Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Burada "tâirahû" (طَٓائِرَهُ) kelimesinin ne anlam ifade ettiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "tâirahû" (طَٓائِرَهُ) kelimesinin mutsuzluk ve mutluluğunu, rızkını ve yaşayışını boynuna astık mânasına geldiğini söylemiştir. Bazıları da şöyle demiştir: İşlediği hayır ve kötülük türünden işler demektir. Bazıları da şu yorumu yapmıştır: Amelinden payını ve nasibini boynuna astık, bu onun karşılığıdır. Ve benzeri yorumlar. Bunların hepsi tek bir mânaya döner, çünkü insan yaptığı işlerden ötürü mutlu ve mutsuz olur, yaptığı işlerin karşılığı da böyledir. Bunun gibi, Hasan-ı Basrî şu âyeti böyle tevil etmiştir: "Derler ki: 'Rabbimiz!' Kötü
240 yanımıza yenildik"[31]. Yani yaptığımız işler demektir. [§]Ayrıca amele ve sözü edilenlere "tâir" adının verilmesi iki anlama gelir: Birincisi uğurlu (tefe'ul) ve uğursuz (tıyere) kabul etmek eyleminden mülhem olarak böyle isimlendirilmiştir. Araplar çeşitli konularda kuş aracılığıyla bir şeyin uğurlu veya uğursuz olup olmadığını belirlemeye çalışırlar ve şöyle derlerdi: Kuş onun için şu hayrı getirdi, şu kötülüğü getirdi. İşte yüce Allah onlara kullandıkları kavramla hitapta bulundu ve onu boyunlarına bağladığını haber vermiştir. Bu yüce Allah'ın şu beyanlarında söylediği husustur: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince "Bu bizim hakkımızdır" derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu

31 el-Mü'minûn, 23/106.

Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[32]; "Şöyle cevap verdiler: 'Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz.' Sâlih, 'Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz sınava çekilen bir topluluksunuz' dedi"[33]. Benzeri başka âyetler de vardır.

İkincisi: Onların yaptıkları işlere "tâir" (طَآئِر) adı verilmesinin sebebi, o işleri doğuranın kuş gibi olmasıdır, o da niyet ve azimdir. Önce kişinin kalbine bir düşünce gelir, bunun aklına gelmesinde ise kendisinin bir etkisi yoktur, sonra düşünür, sonra düşünmek onu iradeye sevkeder, sonra irade onu talebe ve eyleme sevkeder. İşlerin kendisinden doğduğu niyet kuş gibidir, bu sebeple ona bu ad verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Boynuna. Burada "unukıhî" (عُنُقِهِ) kelimesinin nefisten kinâye olması muhtemeldir. Yani onu nefsine karşı sorumlu kıldık, bu caizdir. Şöyle denilir: Bu senin benim üzerimde, benim boynumdaki hakkındır. İkincisi: Burada bir işten kurtulmak isteyince bir kimsenin diğer bir kimseye söylediği şu söz gibi, boyun kelimesini kullandı: Bu işi sana yükledim, onu boynuna doladım. Yani eğer o işte bir şer varsa günahından dolayı sorumlu sen olacaksın, eğer hayır varsa bunun sevabı ve karşılığı sana ait olacaktır. **[§]Her insanın sorumlulu- 241
ğunu boynuna yükledik.** Bunun anlamı: Yani yaptığı işten ve kötülüğünden dolayı başkası sorguya çekilmez, o sorguya çekilir demektir. Bu, yüce Allah'ın şu beyanında belirttiği husustur: "Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[34]. Bu üç âyetin mânaları birdir, o da belirttiğimiz gibi, hiç kimsenin başka birinin yaptıklarından sorumlu olmadığı ve hiçbir nefsin başkasının hata ve günahını yüklenmediğidir. Fakat herkes kendi hatasını yüklenir.

---

32 "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez" (el-A'râf, 7/131).

33 "Şöyle cevap verdiler: 'Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz.' Sâlih, 'Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz' dedi" (en-Neml, 27/47).

34 "Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz" (el-İsrâ, 17/15).

Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi: Yani boynuna asılanı açılmış bir kitap yaparız. İkincisi: Boynuna bağladığı yükü kitap yaparız.

İbn Kuteybe: **Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız** meâlindeki beyanın belirttiğimiz anlama geldiğini söylemiştir: Yani o iş sebebiyle bir kitap çıkaracağız[35] Ebû Avsece de şöyle demiştir: Yani yaptıklarını yazarız, sonra bunlar boynuna asılır da kıyâmet gününde onunla Allah’ın huzuruna gelir. Ebû Ubeyde “tâir” (طَآئِرَ) kelimesine haz anlamı vermiştir. Diğer tefsir âlimleri ise şöyle demiştir: Yaptığı iyilik ve kötülükleri boynuna asarız. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu iki mânanın açıklanmaya ihtiyacı vardır. Benim görüşüme göre, *en doğrusunu Allah bilir ya,* anlamı şöyledir: Allah’ın hükmettiği hayır ve şerden herkesin payı vardır, bu da onun boynuna asılacaktır. Araplar şöyle derler: İnsana sarılan onun boynuna sarılır, uğur ve uğursuzluk da insanın boynuna yapışan bir kuş gibidir. Bu, sorumluluğumdan çıkana kadar benim üzerimde, benim boynumdaki alacağındır. İnsanın hayır ve şer türünden olan paylarına “tâir” (طَآئِر) denilmesinin sebebi, belirttiğimiz gibi şudur: Araplar: “Ona ‘kuş’ (طَآئِر) şöyle bir hayır getirdi, yine ‘kuş’ (طَآئِر) ona şöyle bir şer getirdi” şeklinde söz söylerdi. Bu aynı zamanda Araplar’ın, bir şeye, onun sebebinin adını vermelerine binaendir. O da sözü edilen husustur.

اِقْرَاْ كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًاۜ ﴿١٤﴾

14. “Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!”

Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter. Denildi ki bu, şahit olarak yeter anlamındadır. Ve yine denildi ki kâfi olarak ve hesaba çeken olarak yeter mânasındadır. İkisi de birdir, çünkü inanan
242 kimse, geçmiştek iyilikleri sayesinde onları bilir, [§]rahmeti hakkında ümitli olduğu, kötülükleri hakkında da korktuğu için, iyi işleri hakkında kesin bir hüküm veremez. Dolayısıyla ceza konusunda kendi aleyhinde şahitlik etmez. Kâfire gelince kendisinin cehennemlik olduğuna şahitlik eder. Çünkü Allah’ın rahmetinden kâfirin bir ümidi yoktur.

35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 252.

Oku şimdi kitabını. Yani "Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız"[36]. Bu sebeple ona: **Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter** denilecek. Bunda, kişinin hangi dilde olursa olsun, kitabını kendi dilinde okuması dolayısıyla büyük bir lütuf söz konusudur. Çünkü Allah bu kitabın hangi dilde yazılı olacağını açıklamamıştır. Okuduktan sonra ömür boyu yaptıklarının hepsini hatırlayacaktır. Oysa insan (dünyada) en yakın zamanda yaptığı işleri bile unutur, fakat bu kişi âhirette, neler yapmışsa bir anda ve derhal hepsini hatırlayacaktır.

مَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖۚ وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۜ وَلَا
تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰىۜ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبٖينَ حَتّٰى نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾

15. "Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz."

Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir. Yani Allah'ın verdiği çeşitli nimetlere erişir de şükrünü edâ etmeye kalkarsa bunu kendisi için yapar, çünkü nimetlerden yararlanan kendisidir. Yahut şöyle buyuruyor: "Kim hidâyeti seçerse ve Allah'ın davet ettiği dini kabul ederse o sadece kendisi için bunu seçmiş olur. Çünkü faydalanan odur, boynunu azat etmeye çalışan da odur.

Kim saparsa. Yani kim sapıklığı seçerse **sadece kendi aleyhine seçer.** Yani zararı sadece kendisine olur. Bu da şu beyanda belirtilen husustur: "Kim yararlı bir iş yaparsa o kendi lehinedir, kim kötü bir iş yaparsa o da kendi aleyhinedir"[37]; "Eğer güzel bir iş yaparsanız kendiniz için yaparsınız, kötülük yaparsanız da kendi aleyhinize yaparsınız"[38]. **Kim** bundan **saparsa** kendi aleyhine sapar. **Yani sapıklığının zararı kendisine döner.** Bu durum şu âyette ifadeline husus gibidir: **Kim şükrederse, kendisi için şükreder…**[39]

---

36 el-İsrâ, 17/13.

37 Fussılet, 41/46.

38 el-İsrâ, 17/7.

39 Lukmân, 31/12.

Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. O belirttiğimiz mânadır. Yani hiçbir insan başka bir insanın hatasını yüklenmez, başkasının işlediği günah sebebiyle günahkâr olmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu belirtti ki âhirette vuku bulan durumun dünyadakinden farklı ol-
243 duğu bilinsin. [§]Çünkü dünyada başka bir kimse yerine bir kimse cezalandırılabilir, bir kimse başka bir kimsenin meşakkatini yüklenir. Âhirette ise hiç kimse başka bir kimsenin yerine cezalandırılmaz. İkincisi, bazı kimseler gönüllü olarak bazı kimselerin külfetlerini karşılıksız yüklenirler, kurtarılmasını üstlenirler. Âhirette ise kimse bunu yapamaz.

Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz. Bu beyan şu anlama gelir: Biz dünyada, her yönden delillerdeki şüpheleri defedip kaldırmadıkça ve böylece delilleri tamamlamadıkça, her yönden mazeretlerini kaldırmak için her ne kadar elçiler gönderilmeden kendilerini bu deliller bağlasa da, kökten yok edecek şekilde azap etmeyiz. Yahut **biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz** meâlindeki beyan deliller var olsa ve azap onlara lazım gelse de Allah'ın bir lütfu ve rahmeti olarak azap etmeyiz demektir. Allah'ın onlara dünyada verdiği azap küfre mukabil bir azap değildir, çünkü küfre mukabil azap daimîdir, ebedîdir, kesilmez; oysa dünyadaki azap kesilir, ara verilir, fakat onlar inat gösterip mûcizeleri reddettikleri için dünyada bazı azap türlerine mâruz kaldılar. Küfür azabı ise âhirtte olup ebedîdir.

Bu âyette şu hususa işaret vardır: Allah'ın **Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz** dediği yerde tevhidin delili onları bağlamış ve aklen ortaya çıkmıştır. Eğer deliller onları bağlamayacak olsaydı, o zaman resûller onları imana çağırınca: Siz kimsiniz, sizi bize kim gönderdi? diyebilirlerdi. Fakat Allah Teâlâ lütfu ile onların üzerinden şüpheleri uzaklaştırmak ve gönderdiği resûller vasıtasıyla mazeretlerini kaldırmak istedi. Çünkü varlık ve olaylara dair bilginin kaynakları üçtür: Biri duyuların gösterdiği apaçık bilgiler. Diğeri düşünerek ve araştırarak idrak edilen bilgiler, bir diğeri de yalnızca (başkaları tarafından) öğretilen ve dikkat çekilen bilgiler.

244 [§]**Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz.** Azap etmek üç şekilde olur: Birincisi Allah onları dünyada başlangıç azabı olmak üzere, sınamak ve imtihan etmek için suçları olmaksızın azap eder. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[40]; "Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncu-

[40] el-Enbiyâ, 21/35.

ları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[41] ve benzer âyetlerde bu konuyu açıklamıştır. Dolayısıyla âyetler onları küfre nispet etmek değil, (yani günahlarına kefaret değil) belki onlara bir uyarı ve bir hatırlatmadır.

İkincisi: İnat ve kibirlenmeden dolayı azap edilir, bu da köklerini kazıma tarzında olur, onlara bir ceza, takva sahiplerine bir öğüt olur. Bu azap ise bir tehdidin ardından gelen azaptır.

Üçüncüsü: Âhirette vâdedilen azaptır. Allah şöyle buyuruyor: Dünyada **bir resûl göndermedikçe** âhirette **biz azap etmeyiz.** En uygun olan mâna, anılan azap etmenin kök kazıma tarzındaki azap etme şeklinde olmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاِذَٓا اَرَدْنَٓا اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾

16. "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) ***emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz."***

Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz. "Emernâ mütrafîhâ" (اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا) cümlesi şeddeli ve şeddesiz okunabilir. "Emernâ" kelimesini şeddeli olarak "emmernâ" (أمّرنا) diye okuyana göre bunun iki mânaya ihtimali vardır: Birincisi (أمّرنا) şımarmış yöneticilerini (iyiye yönlendirici) emîr yaparız. "Emmernâ" (أمّرنا) emirlikten ve onlara musallat kılmaktan gelir. Yani onlara şımarmış kimseleri yönetici ve sulta sahibi kılarız. Yani onların sayılarını çoğaltır ve şımarmış olanlarını fâsık ve kibirlenenlere sultan yaparız. İkincisi: "Emmernâ" (أمّرنا), yani şımaranların ve nimet verilenlerin sayısını çoğaltırız demektir. Şu âyetlerde ifade edilenleri Allah onlara hatırlatıyor: "Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevkusafaya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların

41 "Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

izlerinden gitmekteyiz"[42]; "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[43]. Onlar azap edilmeyeceklerine inanıyorlardı, çünkü bu dünya hayatında mallarının ve evlatlarının çokluğu sebebiyle
245 nimetlenmişlerdi. [§]Azîz ve Celîl olan Allah, geçmiş ümmetlerden bazılarını, azlık ve darlık durumunda değil, ancak sayılarını çoğalttıktan ve dünya varlıklarını bolca verdikten sonra helâk ettiğini haber vermiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar"[44]. Âyette geçen "hattâ afev" (حتى عفوا) cümlesi çoğaldılar demektir. "Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık"[45]. Geçmiş ümmetler, çoğalıp, sefihlik sebebiyle kendilerini güvende hissedip izzet sahibi olmadıkça azaba çarptırılmamışlardır. Yüce Allah şu müşrikleri, mal ve evlatlarına, sayılarının çokluğuna mağrur olmamaları için uyarıyor. "Emernâ" (أمَرنا) kelimesinin şeddesiz olduğunu söyleyenlere göre, bu kelime emretmekten gelir, yani onların büyüklerine ve ileri gelenlerine resûle itaat etmeyi ve çağırdığı dini kabul etmeyi emrettik. Nihayet peygamberlerine isyan edip onun çağrısını inadına ve kibirlenerek kabul etmeyince, işte o zaman helâk edilirler. Çünkü daha önce belirttik ki, sadece Allah'ın mûcizeleri hakkında inat ve kibirlenmelerinden dolayı Allah geçmiş ümmetlerin kökünü kazımıştır, yoksa ilk anda sadece resûlleri yalanlamarı ve onlara muhalefet etmeleri sebebiyle kendilerini yok etmemiştir.

Şımarmış yöneticilerini. Bazıları "mütrafîhâ" (مُتْرَفِيهَا) kelimesinin nimet verilen kimse olduğunu söylemiştir. Bazıları "mütrafîhâ" (مُتْرَفِيهَا) kelimesinin ikram edilen ve kibirlenenler olduğunu söylemiştir. Hepsi biridir.

Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde. Bu beyanda iradenin, murad edilenden başka bir şey olduğuna işaret vardır. Çünkü yüce Allah iradenin, helâk etme anından önce olduğunu haber vermiştir. Bu da iradenin murad edilen-

---

42 "Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevkusafaya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: 'Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz'" (ez-Zuhruf, 43/23).

43 "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: 'Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.' Ardından şunu eklemişlerdir: 'Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız'" (Sebe', 34/34-35).

44 "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve 'Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı' dediler. (İnkârda ısrar edince) biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık" (el-A'râf, 7/95.

45 "Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birdenbire bütün ümitlerini yitirdiler" (el-En'âm, 6/44).

den başka bir şey olduğuna işaret eder. Burada Allah'ın, ne sebeple helâk edileceklerse onu murad ettiği anlamı vardır, o da yalanlama ve inattır. Çünkü Allah onların bunu seçeceklerini bilir. Helâk olma sebebi dışında bir durumu bildiği halde onları helâk etmeyi murad etmesine ihtimal yoktur. Bu durum, Mûtezile'nin, iradenin murad edilen şeyin aynısı olduğu ve Allah onların helâkine sebep olan şeyi murat etmediği görüşünü reddeder. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sonuçta o ülke helâke müstahak olur. Helâk edilmelerini murat etmesi sebebiyle onlar helâke müstahak olmuşlardır. Yahut **o ülke helâke müstahak olur** meâlindeki beyan, geçmiş ümmetlerden haber vermesi sebebiyle, anlamına da gelir. Şu beyanda belirtildiği gibi: "Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur"[46].

Biz de oranın altını üstüne getirdik. Yani onları kuvvetli bir şekilde helâk ettik.

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفٰى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهٖ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

[§] ***17. "Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilip görmede Rabb'in yeterlidir."*** 246

Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Kullarının günahlarını bilip görmede Rabb'in yeterlidir. "Habîr" (خَبِير) ile "Basîr"in (بَصِير) bir olma ihtimali de vardır, aralarında fark olma ihtimali de vardır: "Habîr" (الخبير) kulların yaptıkları işleri bilen, "basîr" (البصير) maslahatlarını, yaşantılarını ve cezalarını bilen demektir. Şöyle denilir: Falanca şu işte basîrdir (فلان بصير فى أمر كذا) yani bilgilidir, "fulânun ebsaru min fulânin" (فلان أبصر من فلان), yani falanca falancıdan daha bilgilidir. **Kullarının günahlarını.** Bu onların Resûlullah'a (s.a.) kurdukları tuzaklardır. Bu sebeple şöyle buyurdu: Sana kurdukları tuzaklara karşı Allah yeter.

---

46 "O zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler. Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur; Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksın" (el-Ahzâb, 33/61-62).

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ
جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾

18. "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer."

Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz. Bu âyetin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi şudur: Onlar küfür halindeyken işledikleri infak, sadaka vermek ve mallarını dağıtmak ve benzeri güzel işler yaparlar, bununla dünyada izzet, şan ve şeref kazanmak isterlerdi. Bunun üzerine yüce Allah, o yaptıklarından bunları kastedenler hakkında **burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri vereceğini** haber verdi. İkincisi: **Kim bu geçici dünyayı isterse** meâlindeki beyanın anlamı şöyle olur: Yani o yaptıkları ile mal toplamayı ve malını artırmayı murad ederse **istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz.** Sonra Allah haber vermiştir ki, dünyayı isteyen herkese yahut dünyada bunun karşılığının verilmesini isteyen herkese dünyada peşin verilecek demek değildir. Fakat Allah'ın dilediği kimselere dilediği kadar dünyada verilir. Çünkü bir şey isteyen herkese istediği verilmez.

Hem Allah âhirette verilecekleri bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: **Sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer.** Yani halk nezdinde kötülenen, çirkin ve alçak isimlerle adlandırılmış olarak girer yahut cehennemde kötülenip kınanır. **Kovulmuş olarak,** yani en güzel isimlerden ve hayırlardan uzaklaştırılmış olarak yahut Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış olarak. **Kınanmış.** Kendi içinde, yani o gün kendini kötüleyerek yahut melekler ve bütün yaratıklar nezdinde kötülenmiş olarak.

Nuh'tan sonraki nesillerden nicelerini helâk ettik. Bu âyet hakkında iki türlü yorum bulunmaktadır: Birincisi, onları helâk etmekten, ecelleri ile ölme-
247 lerini kastetmiş olma ihtimali vardır. [§]Diyor ki: Nuh (a.s.) zamanında onların sayıları azdı, sonra çoğalarak bir kuşağı oluşturdular, sonra da öldüler, öyle ki onlardan tek bir kimse kalmadı. Burada helâk etmenin, kökünü kazımak mânasına da gelmesi ihtimali vardır. Bu da iki şekilde ortaya çıkar: Birincisi onlar bu dünya hayatında eşittirler, yani dost ile düşman… Hikmette ikisini birbirinden ayırmak söz konusudur. Bunun için birini diğerinden ayıracak bir

yurda ihtiyaç vardır. İkincisi, hepsi birlikte helâk olmuşlardır. Akıl ve hikmette insanları özellikle, amaç olan bir akıbet olmaksızın yok etmek gayesiyle yaratmak abestir, yanlıştır. Bu sebeple orada, amaç olan başka bir dünyanın var olduğuna işaret eder ki, şu insanların yaratılmasında bu maksada göre bir hikmet olsun. Bu da ölümden sonra dirilmeyi zorunlu kılmaktadır.

وَمَنْ اَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

19. "Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir."

Kim âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa. Bu yukarıda geçen şu beyanın açıklamasıdır "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz". Sanki şöyle buyuruyor: Rabb'ini inkâr ettiği, âhireti yalanladığı halde kim dünyayı isterse "Dünyada onun için orada dilediklerimiz için istediğimizi peşin olarak veririz"[47]. Rabb'ine inanıp, âhireti tasdik ettiği halde kim âhireti ister de onun için çaba harcayarak çalışırsa **işte onların çalışmaları karşılık görecektir.** Yani makbul bir karşılık bulacaktır. Karşılık bulan, sevapla mükâfatlandırılan çaba ve çalışmadır. Kim **âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa.** Bu beyan, söz konusu kişilerin âhireti inkâr ederek dünyayı elde etmek isteyen kimseler olduğuna işaret eder. Sonra Allah dünyada yaptığı işlerle âhireti kasteder de onun için **mümin olarak** çalışırsa **işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir.** Yani makbul bir karşılık görecektir.

كُلًّا نُمِدُّ هٰٓؤُلَٓاءِ وَهٰٓؤُلَٓاءِ مِنْ عَطَٓاءِ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَٓاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾

[§]***20. "Hepsine, bunlara da ötekilere de Rabb'inin ihsanından kesintisiz veririz. Rabb'inin ihsanı sınırlı değildir."*** 248

Hepsine, bunlara da ötekilere de Rabb'inin ihsanından kesintisiz veririz. Yani mümin ve kâfir, hepsine buna ve şuna veririz. Yani âhireti isteyeni dünyadan mahrum bırakmayız. Yüce Allah âhireti inkâr etmelerinden ötü-

---

47 Önce geçen âyet.

rü o kâfirlerin haberlerini bildiriyor ki, âhireti inkâr edene dünyayı ve dünya varlığını veriyor değildir, fakat kâfir olana da iman edene de Allah dünyayı verir. Bunu yapmasının sebebi onların âhireti inkâr etmeleri karşısında dünya sevgisi ve dünyanın izzet ve şerefini istemeye sevketmesin. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Hepsine, bunlara da ötekilere de Rabb'inin ihsanından kesintisiz veririz.** Allah mümine de kâfire de fâsıka da takva sahibine de dünyada verir.

Rabb'inin ihsanı sınırlı değildir. Yani Rabb'inin rızkı, lütfu sınırlı değildir. Bazıları şöyle demiştir: Hapsedilmiş ve engellenmiş değildir. Bazıları da "mahzûran" (مَحْظُورًا) kelimesine noksanlaştırılmış anlamı vermiştir, o da âhirette olacaktır. Yani âhirette verilecek olan karşılık eksiltilmiş olmayacaktır. Bir haberde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah âhiret niyeti bulunan kimseye dünyayı verir, dünya niyeti bulunan kişiye ise âhireti vermez"[48]. Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Kulumun azmi ve kastı âhiret olunca Allah kazancını kendisine yeterli yapar, kalbine zenginlik koyar; kişinin azim ve kastı dünya olursa Allah onun gelirini açığa vurur ve fakirliği iki gözünün önüne getirir, akşama da sabaha da fakir olarak girer"[49].

Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz[50]. Fakat her kim âhiret için dünyayı elde etmek isterse o kötülenmiş değildir. Bu yüce Allah'ın şu beyanında belirttiği husustur: "Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir"[51]. Bu aynı zamanda şu beyanda da ifade edilmiştir: "Kim dünya hayatını ve dünyanın ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar"[52].

---

48 Bu sözlerle bir hadis bulamadım. Ancak İbn Mâce, *es-Sünen*'inde ("Zühd", 2) şu hadise yer vermiştir: "Kimin düşüncesi ve himmeti dünya ise Allah onun işlerini dağıtır, fakirliği iki gözünün önüne getirir, dünyadan ona sadece yazılan miktarı gelir; kimin niyeti de âhiret olursa Allah onun işlerini toplar, zenginliği kalbine koyar, dünya ona alçalmış olarak gelir."

49 Bu hadis Tirmizî'de ("Sıfatü'l-kıyâme", 30) şöyle gelmiştir: "Kimin düşüncesi/niyeti âhiret olursa Allah zenginliği onun iki kalbine yerleştirir, dağınıklığını giderir, dünya ona alçalmış olarak gelir; kimin de himmeti/niyeti dünya olursa Allah fakirliği iki gözünün önüne getirir, işlerini dağıtır, dünyadan da ona sadece takdir edildiği kadarı gelir."

50 el-İsrâ, 17/18.

51 el-İsrâ, 17/19.

52 "Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar" (Hûd, 11/15).

[§]“Bilin ki dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir”[53]. 249
Dünya hayatı sırf dünya için harcanırsa bu bir oyun ve eğlencedir. Âhiret hayatı için dünya hayatını elde etmek isteyene gelince o bir oyun ve eğlence değildir. Çünkü dünya sırf dünya hayatı için yaratılmamıştır, ancak âhiret için yaratılmıştır. Kim dünyayı âhiret için yaratılmış görür de bunun için onu elde etmek isterse o bir oyun ve eğlencedir; kim de âhiret için yaratılmış görür de onu âhiret için elde etmek isterse o bir oyun ve eğlence değildir.

اُنْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ وَلَلْاٰخِرَةُ اَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَاَكْبَرُ تَفْضِيلاً ﴿٢١﴾

21. “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır.”

Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Dünyada, rızık, yaratılış itibariyle; bazısı kör olur, bazısı görür, bazısı sağır olur, bazısı işitir ve benzeri. İnsanlar dünyada birbirinden farklı ve birbirinden üstün oldukları gibi, âhirette de böylece Allah katındaki mertebe ve dereceleri bakımından da farklı ve üstün olurlar; Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır.** Daha çok yahut daha geniş diye buyurmamıştır. Bu durum, üstünlük ve derecenin, durumlarının dünyadaki farklılığına göre değil, belki Allah katındaki derece ve mertebe olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولاً ﴿٢٢﴾

22. “Allah’tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve yalnızlığa terkedilmiş olarak kalırsın.”

Allah’tan başka tanrı tanıma. Daha önce belirtmiştik ki hitap resûlüne ait olduğu halde bu tür hitapta yasağın bulunması imkânsız değildir, her ne kadar peygamberi koruyan ısmet sıfatından dolayı peygamber hakkında yasak

---

53 “Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah’ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir” (el-Hadîd, 57/20).

vehmedilmeyecek olsa bile. Çünkü biz emir ve yasağın bulunması durumunda ısmetten faydalanılacağını önceden belirttik. Zira emir ve yazak bulunmasaydı ısmet sıfatına ihtiyaç kalmazdı. Yahut da Allah başkasını kastederek Hz. Peygambere hitap etti. Tıpkı yeryüzü hükümdarlarının kendilerine en yakın olan ve önemli olan memurlarına hitap ettiği gibi, onlar aşağı seviye ve değersiz insanlara hitap etmez. İkincisi şudur: Allah herkesin kendisine hitap ediyor, bu
250 hitabı sadece resûlüne yapmıyor, fakat zihne gelen herkese aittir hitap. [§]Bu beyanla insana hitap etmesi muhtemeldir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Ey insan!"[54]; "Ey insanlar!"[55]. Hiç bir insan bu hitaba diğerinden daha lâyık değildir. Birincisi de buna göre anlaşılır. Yahut şöyle deriz: Allah peygamberine hitap ediyor. Bunun sebebi şudur: Nezdindeki değeri ne kadar büyük, derecesi ve konumu ne kadar yüksek olursa olsun hiç kimsenin dinde Allah katında bir ayrıcalığı yoktur, bunu insanlar bilmelidir. Zira peygamberler Allah katında değerli ve yüce insanlar olmalarına rağmen şirk konusunda onlar affedilmeyince diğer insanlar da affedilmez. Görmez misin ki yüce Allah meleklere şöyle buyurmuştur: "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız"[56]. Oysa ki melekler Allah'ın en çok lütfettiği yaratıklarıdır. Çünkü Allah onları şöyle nitelemiştir: "Allah'ın emirlerinde ona isyan etmezler ve kendilerine ne emredilirse onu yaparlar"[57]. Elçilerin durumu da buna göredir. Görmez misin ki bu ifadelerin ardından yüce Allah şöyle buyurdu: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme"[58]. Biliniyor ki, Hz. Peygamber'in (s.a.) ana ve babası (ebeveyn-i resûl) hidâyet üzerinde değillerdi, dolayısıyla resûlüne: "Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger". "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster diyerek dua et"[59] hitabı ile muhatap olmaya ihtimali yoktur. Bu durum, yüce Allah'ın, bu hitapla Allah'a ortak tanıma ihtimali olan ve böyle tasavvur edilen herkesi muhatap aldığına işaret etmektedir.

---

54 el-İnfitâr, 82/6.
55 el-Bakara, 2/21.
56 el-Enbiyâ, 21/29.
57 et-Tahrîm, 66/6.
58 el-İsrâ, 17/23.
59 el-İsrâ, 17/24.

Sonra kınanmış ve yalnızlığa terkedilmiş olarak kalırsın. İnsanlar nezdinde alçalmış ve kahredilmiş olursun. Çünkü “hızlân” (خذلان) yardımın zıddıdır. Görmez misin ki yüce Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: “Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah’a güvensinler”[60] Burada “hızlân”ı (خذلان) yardımın zıddı olarak belirtti. Buna göre “mahzûl” (مخذولا) yani kahredilmiş, alçaltılmış, yardım edilmemiş olursun. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّٓا اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا اِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ اَحَدُهُمَٓا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَٓا اُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَر۪يمًا ﴿٢٣﴾

23. “Rabb’in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.”

Rabb’in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Bazıları şöyle dedi: “Kadâ” (قضى) hükmetti demektir. Bazılarına göre burada “kadâ” (قضى) emretti demektir. Yani **Senin Rabb’in, kendisinden başkasına tapmamayı emretti.** Bazıları da şöyle dedi: “Ve kadâ rabbuke” (وقضى ربك): Yani Rabb’in tavsiye etti demektir. **[§]**Bunun gibi İbn Mesûd ile 251
Übey b. Kâb’ın mushafında bu ifadeyi (ووصّى ربك) diye okudukları nakledilmiştir; yani “Rabb’in tavsiye etti”[61]. Bazıları da bu cümle hakkında şöyle demiştir: Senin Rabb’in ahdetti. İbn Kuteybe “ve kadâ rabbuke” (وقضى ربك), yani “hateme rabbuke” (حتم ربك)[62] demiştir. O da farz kılmak, ilzam etmektir. Yani **Allah sadece kendisine ibadet edin** diye farz kıldı ve bunu zorunlu kıldı demektir. Bu mâna daha uygundur. Görmez misin ki yüce Allah başka bir beyanda şöyle buyurmuştur: “Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah’ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça

---

60 “Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah’a güvensinler” (Âl-i İmrân, 3/160).

61 Sicistanî, *Kitâbü’l-Mesâhif*, s. 54.

62 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 253.

sapmışlardır"[63]. "Kim Allah ve resûlüne isyan ederse" meâlindeki ifade "Allah ve resûlü bir şey hakkında hüküm ve emir verince" sözünün mânasının şu olduğuna işaret etmektedir: Yani Allah ve resûlü bir iş hakkında emir verip hükmederlerse demektir.

Yani **Senin Rabb'in, kendisinden başkasına tapmamayı emretti.** Farz kıldı, zorunlu kıldı, hükmetti ve kendisinden başkasına tapmamayı emretti, sadece gerçek mâbud olan, ibadet edilmeye, ilâhlık ve rablığa müstahak olan ilâha tapmanızı emretti, ondan başka hiç kimseye tapmayın. Allah bize açıklamıştır ki, o ilâhtır, Rab'tır, ibadet edilmeye, ilâhlığa ve rablığa müstahak olan odur, Allah dışında taptığınız heykel ve resim şeklindeki putlar ve üç yönden ilâhlığa müstahak değildir: Birincisi, mahiyet ve keyfiyetini anlamak ve bilmekten, akılların âciz olmasıdır. Çünkü akıllar kendilerinin keyfiyeti ve mahiyetini bilemezler, fakat eşyanın iyilik (hüsün) ve kötülüklerini (kubuh), çirkinliklerini bilirler, Allah'ın ilâhlığını, ona kulluk yapmanın güzelliğini ve başkasına ibadetin çirkinliğini de idrak ederler.

İkincisi, bütün yaratıklarda Allah'ın ilâhlık ve rablık izlerinin bulunması, bir şükür olmak üzere ibadetin ona tahsis edilmesidir. Buna göre, ilâhlık izlerini taşıdığı için, yüce Allah'a şükretmek üzere, Allah insan uzuvlarının her biri için kendisine şükür borcu koydu. Üçüncüsü, sem'î-naklî delildir. Allah bize, Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığını, kendisi dışında hiçbir kimsede ilâhlık bulunmadığını haber verdi. Allah'ın yarattıkları üzerine bazı işleri farz kılması ve Allah'tan başkasına tapmamalarını emretmesinin mânası işte budur.

252 [§] Yukarıdaki âyeti "Senin Rabb'in sadece kendisine ibadet yapılmasına hükmetti" diye tevil etmek, herkesin yaratılışında Allah'ın birliğinin izlerini, rablığına ve ibadet edilmeye lâyık olduğuna şahitlik eden delilleri yarattığı içindir. İşte bu, "kadâ" (قضى) kelimesinin hüküm anlamına geldiğini söyleyenlerin tevilidir. "Kadâ" (قضى) kelimesini Rabb'in emretti ve **sadece kendisine ibadet yapmakla** sizi mükellef kıldı diye tevil edenlere gelince, bu yorumda Allah'a ibadet yapılması emri ve başkasına ibadet yapılmasının yasaklanması mevcuttur. Sanki Allah şöyle buyurmuştur: Senin Rabb'in, kendisine ibadet yapın diye emretti ve başkasına ibadet yapmanızı yasakladı.

Ayrıca itaat ile ibadet arasındaki farka burada işaret etmek gerekir: Allah'tan başkasına itaat etmek caizdir, fakat Allah'tan başkasına ibadet etmek caiz değildir. Çünkü itaat emre uymaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuş-

---

63 "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır" (el-Ahzâb, 33/36).

tur: “Allah’a, resûlüne ve sizden emir sahiplerine itaat edin”[64]. Yani emir sahiplerinin emrini yerine getirin. İbadet ise Allah’a teslim olmak, boyun eğmek ve ona şükretmektir. Bunu Allah’tan başkasına yapmak caiz olmaz. Yahut ibadette idrak edilemeyen bir anlam vardır, Rahmân mânası gibi. Öyle ki bu mâna sebebiyle Rahmân adının başkasına isim olarak verilmesi caiz değildir. Bu konu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Ana ve Babaya İyilik Yapmak**]

Anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Yine ana-babaya ihsanda bulunmayı Allah size farz kıldı ve buna hükmetti. Yahut da ana-babaya ihsanda bulunmayı size emretti. Hem insanların örfünde ihsan, zorunlu olmadığı halde iyilik yapmaktır. Bu iyilik bir lütuftur ki kişi onu başkasına yapar. İşte örfte ve sözlükteki ihsan budur. Fakat ana-babaya ihsan emrinden kastedilen şükretmektir. Çünkü belirttiğimiz mâna insanlar nezdinde bilinen gönüllü iyiliktir. Oysa âyetteki ihsan başka bir âyette belirtilen şu mânadır: “Bana ve ana-babana şükret”[65]. Çünkü şükür nimete ve yapılan bir iyiliğe verilen mükâfat ve karşılıktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o da her ne kadar bu âyet ile diğer âyetlerde ihsan kelimesi belirtilmemişse de: “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya ihsanda bulunun”[66] ve diğer âyetlerde olduğu gibi, bundan kastedilen -*en doğrusunu Allah bilir ya*- ana babaya şükretmektir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmuştur: “Bana ve anne-ba-
bana şükret”[67]. [§]Şükür karşılık vermektir, Allah ana karnında iken ve ana 253
karnından çıktıktan sonra, kişiyi her türlü kötülük ve çirkin işlerden koruma, şefkatli davranma, terbiye etme ve iyiliklerde bulunmalarının bir kısmına karşılık olmak üzere, ana-babayı ödüllendirmesini ona emretti. Öyle ki ana baba evlatlarını sevinçte kendilerine tercih ediyorlar, her türlü kötülük ve sakıncalı işlere karşı da ona siper oluyorlardı. İşte bu sebeple, anlattığımız gibi, ana babanın yaptıklarına karşılık ve bir mükâfat olmak üzere onlara şükretmesini çocuğa emretti. Bu durum, çocukların, kendi işlerini yapmaktan ve ihtiyaçlarını karşılamaktan âciz oldukları durum hakkında zikredilmiştir. *En doğrusunu*

---

64 “Ey iman edenler! Allah’a, resûlüne ve sizden emir sahiplerine itaat edin” (en-Nisâ, 4/59).

65 “Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır” (Lukmân, 31/14).

66 “De ki: ‘Gelin, Rabb’inizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anne babaya iyilik edin…’” (el-En‘âm, 6/151).

67 en-Nisâ, 4/36.

Allah bilir ya, bu da ana babanın kuvvetli, kendi ihtiyaçlarını ve menfaatlerini elde etme gücüne sahip oldukları bir zamanda çocuklarına iyilikte bulunup onlara ihsanda bulundukları içindir. Çocuğa yaptıkları bu iyilik ve ihsanlar, ana-babanın kendilerine iyilik ve ihsanda bulunmalarının karşılığı olmak üzere, çocuğu ebeveyne itaate sevkeder. İşte insanlar nezdinde bilinen durumda şudur: İnsanlardan biri diğerine iyilik yapınca bu onu, karşılığını vermeye sevkeder, ki bu iyilikler aralarında devam etsin ve kesilmesin. *En doğrusunu Allah bilir ya,* işte bunun için Allah, zayıflık ve âcizlik durumunda iken ana babaya ihsanda bulunmayı emretmiştir. Çünkü Allah şöyle buyuruyor:

Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa. Sonra Allah evlada, çocukluk ve küçüklük dönemindeki durumunu, kendisini nasıl terbiye edip iyilikte ve şefkatte bulunduklarını, gerek söz gerekse eylemleriyle yumuşak davrandıklarını, hatta insanların kendi aralarında iğrendikleri pislikleri çocuktan olunca bundan iğrenmediklerini, yine insanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olan pislik ve diğer akıntılar çocuktan olunca ebeveynin bunlardan uzaklaşmadığını hatırlamasını emretti. Dolayısıyla evlada, kendisinin önceden bulunduğu bilgisizlik ve ihtiyaçlarını giderememe, düşkün hale gelip iğrenilecek ve uzak durulacak konuma geldiklerinde, ana babadan iğrenmemesini, onlardan uzak durmamasını, -ana babasının yapmadığı gibi- bir şey isteyince ve bir şeye muhtaç olunca bunları karşılamasını, onlara karşı yumuşak davranmasını, onlar daha önce kendisine karşı alçalıp boyun eğdikleri gibi, kendisi de onlara karşı yumuşak davranmasını emretti. Bu yüce Allah'ın şu
254 beyanda belirttiği husustur: "Sizi Allah yarattı, sonra öldürecek"[68]. [§]Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir"[69]. Yüce Allah, güçlü ve bilgili olduktan sonra (ana-babayı) daha önce bulundukları çocukluk durumuna geri döndüreceğini haber verdi, bu hal ise zaaf ve bilgisizlik halidir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı"[70]; "Allah sizi güçsüz yarattı"[71] daha sonara şöyle buyurdu:

---

68 "Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden, (sahip oldukları) bilgiden hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah ilim ve kudret sahibidir" (en-Nahl, 16/70).

69 er-Rûm, 30/54.

70 "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi, analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi" (en-Nahl, 16/78).

71 er-Rûm, 30/54.

Onlara öf bile deme! Onları azarlama. Bazıları **Onlara öf bile deme.** Bu beyan onların yüzlerine karşı hoşnutsuzluk göstermemekten kinâyedir. **Onları azarlama.** Yani onlara, size yapmadıkları tarzda, onlara yönelik hitap ve konuşmada sert davranma. Bazıları da şöyle demiştir: "Uffin" (أُفٍّ) kelimesinden kastedilen mâna sadece öf demek olup başka bir şey değildir. "Ve lâ tenherhumâ" (وَلَا تَنْهَرْهُمَا), yani sert sözler, kırıcı ifadeler kullanma. Fakat başlangıçta insanlara ağır gelecek hususları, sonunda da hoş olmayan davranışları belirtti. Yani ana babaya, insanların ağırına gidecek olan ve ilk durumda hoşlanmadıkları, ağır ve çirkin kabul ettikleri sözler söylenince "öf" derler. Yani, onlara sertlik, kırıcılık ve azarlamaya götüren öf bile deme. Bazıları yüce Allah'ın şu beyanına buna göre anlam verdiler: "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar"[72]. Çünkü göz ile bakmak kişiyi zinaya sevkeder, ahlâksızlık ve fuhşun başlangıcı bakıştan olur. Bazıları da: "gözlerini haramdan sakınsınlar ve namuslarını korusunlar" meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Allah sözü edilen ilk ve son durumu belirtti ki bunların hepsinden kaçınsınlar. İşte buna göre **onlara öf bile deme ve azarlama** ifadesi hakkında Allah Teâlâ ilk ve son durumu belirtti demişlerdir. İkincisi: Yani sert davranmaya ve azarlamaya sevketmesin diye yüzünü buruşturma ve küçük düşürücü davranışlarda bulunma. [§]Eğer "uffin" (أُفٍّ) kelimesinin 255
yorumu "öf" demek olup başka bir anlama gelmezse, bunda Ebû Hanîfe'nin fıkıhtaki bir meselesi lehine delil vardır. Mesele şudur: Namaz kılan kişi, secde edeceği yere üflerse o bir konuşma olduğu için namazı bozar. Çünkü yüce Allah: **Ana-babaya öf bile deme** buyurmuştur. Yani "öf" sözünü söyleme demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ana-babaya gönül alıcı güzel sözler söyle. Çünkü Allah, evladın "öf" demesini yasaklamıştır, yine onlara sert sözler söylemesini de yasaklamıştır. Evlat "öf" demekten ve sert sözler söylemekten kaçınırsa, ondan sonrası yumuşak ve latif söz olur.

Ebû Avsece şöyle demiştir: Arap dilinde: "Nehertühû ve enhertühû" (نهرته وانتهرته) denilir. Nehr, tehdide benzer sert söz söylemektir. Ebû Bekir el-Keysânî (el-Esam) şöyle demiştir: Kerem sahibi, başka birinin nimetlerini üstlenen ve eziyetlerle baskıyı terketmekle afiyet dileyen kimsedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ey iman edenler! Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa

72 en-Nûr, 24/30.

kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın"[73]. Başka biri cömert kimseyi anlatırken şöyle demiştir: Sahip olduğu şeyi ihtiyacı olana veren ve kendisi muhtaç olduğu zaman başkasının sahip olduklarına sahip olmak istemeyen kimsedir. "Kerîm"in (كريم) de bu mânaya yakın olma ihtimali vardır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Ana-baba evlatlarına iyilik yapma ve şefkatli davranma tatbikatı ve meylinde yaratılmış gibidirler, fakat evlatlar böyle değildir, iyilik yapmak üzere yaratılmış olanın iyiliği, yaratılışı böyle olmayanın iyiliğine nasıl benzer ki?

Buna şu cevap verilir: Bundan dolayı iyilik yapmayı ebeveyne değil evlatlara emretti. Çünkü ana-baba, çocuğa yaptıkları iyilik ve ihsanı fıtratları gereği yaparlar, çocuk ise böyle değildir. İşte bunun için sözü edilen iyilik emri evlatlara yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* İşte bundan dolayı yüce Allah,
256 **[§]**babanın çocuğunu öldürmesinden dolayı aralarında hayatı koruyan kısası meşru kılmamış, babasını öldürmesinden dolayı çocuğun öldürülmesini ise meşru kılmıştır. Çünkü babanın kalbine, çocuğunu öldürmeye engel olan şefkat ve rahmet konulmuştur. Çocukta ise bu şefkat ve merhamet yoktur. Bu sebeple çocuğun, babasını öldürmesinden dolayı onun hakkında kısas hükmünü koydu, babanın çocuğunu öldürmesinden ötürü kısas hükmü koymadı. İyilik yapma ve ihsanda da durum buna göredir.

Şöyle bir soru sorulursa: Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ın sadece bir âyetinde ana-babaya şükretmeyi kendisine şükretmekle birlikte zikretmesinin hikmeti nedir? O âyet de şudur: "Bana ve ebeveynine şükret"[74].

Buna şu cevap verilir: Çünkü çocuğun ilk halinden vardığı son duruma kadar, beslenme, eğitim, her kötülükten korunma, her türlü âfet ve kötülükten muhafaza gibi işleri ebeveyn sayesinde olmaktadır.

Bu âyette Ebû Hanîfe'nin görüşü lehinde bir delil vardır. Ebû Hanîfe sözleşmeli (mükâteb) köleler hakkında şöyle demiştir: Bir kimse (köle olan) babasını ve anasını satın alsa, bunlar (otomatik olarak) sözleşmeli (mükâteb) köle olurlar. Fakat kardeşini yahut mahremi olan bir yakınını satın alsa ebeveyn gibi sözleşmeli köle statüsüne geçmezler. Çünkü baba ve ana, evlada yaptıklarına karşılık ve bir şükür vesilesi olarak bu statüye intikal ederler. Dolayısıyla

---

73 el-Bakara, 2/264.

74 "Biz insana ana babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem ana babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır" (Lukmân, 31/14).

bunu yapmak evlada düşen bir yükümlülüktür. Fakat kardeş ve diğer mahremlere gelince onlara yapılacak olan muamele örfün gereğine göredir, dolayısıyla kardeşini köle olarak satın alması, onu sözleşmeli köle statüsüne sokmaya muhtemel değildir.

Allah'tan gelen bu hitap her ne kadar resûlüne ise de bundan kastedilen ondan başkasıdır. Çünkü bilinmektedir ki, Resûlullah (s.a.) peygamber olduğu vakitte, ana-babasına kavuşmamıştı. Allah'ın ona bu şekilde hitapta bulunması, Allah'ın bu hitaptan ondan başkasını; bu duruma ihtimali olan, bu durumda olduğu vehmedilen ve anılan şekilde davranmalarını emrettiği herkesi kasteddiğine delâlet eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِى صَغِيرًا ﴿٢٤﴾

24. "Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster diyerek dua et."

Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. Burada "cenâh" (جَنَاحَ) kelimesinin iki elden kinâye olması muhtemeldir. Çünkü insanın iki eli kuşların iki kanadı konumundadır, kuşun kanatları ise iki elleridir. Sanki Allah
şöyle buyurdu: [§]Ana-babana iki ellerini alçalt ve indir. Nitekim O, evlada 257
dili ile ana-babasına karşı alçak gönüllü olmasını şu sözlerle emretmiştir: "Onlara gönül alıcı güzel sözler söyle"[75]. Yani ana-babana söz ve davranışla boyun eğ. Burada "cenâh" (جَنَاح) kelimesinin zattan kinâye olma ihtimali de vardır. Yani ana-babana bütün varlığınla ve organlarınla boyun eğ. "Zül" (الذُّلِّ) kelimesinden, bizzat zilletin kastedilme ihtimali vardır. Yani ana-babaya, onlardan yardım isteyen ve onlara muhtaç olan biri gibi davran; onlara yardım eden ve ihtiyaçlarını gören biri gibi davranma. Belki onlara karşı, başkasından yardım istemek için ihtiyacını öne sürerken alçalan biri gibi davran. "Zül" (الذُّلِّ) kelimesinin kalpteki merhametten kinâye olma ihtimali de vardır. Yani kalbin ve bütün organların inceliği ile onlara karşı alçal. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı serttirler"[76].

---

75 el-İsrâ, 17/23.

76 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar" (el-Mâide, 5/54).

Yani inananlara karşı merhametli, kâfirlere karşı şiddetlidirler. Yine görmez misin ki yüce Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[77]. Allah o âyetteki zillete karşılık burada rahmeti, izzete karşılık setliği belirtmiştir. Buna göre "cenâha'z-zülli" (جَنَاحَ الذُّلِّ) sözünün rahmetten kinâye olmaya ihtimali vardır. Dolayısıyla bunun anlamı şöyle olur: Sen ana-babaya gizli-açık her durumda boyun eğ. Nitekim: "Onlara öf bile deme ve azarlama"[78] meâlindeki beyanda bunu belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster diyerek dua et. Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdikleri gibi, beyana dair şu yorumu yapmıştır: Yani terbiye edince. **Bana merhamet ettikleri gibi** meâlindeki ifadeyi gizli kılmak üzere şöyle olma ihtimali vardır: *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki şöyle demiş gibi olur: **Ey Rabbim! Ana-babama, küçükken beni eğitip** merhametli davrandıkları **gibi sen de onlara merhamet et.**

Müfessirlerin bu âyetin, "Peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler"[79] meâlindeki âyette neshedilmiş olduğuna dair görüşü gerçek olmaktan uzaktır. Bu âyetin hem inananlar hem de kâfirler hakkında
258 olması muhtemeldir. Sözü edilen rahmet [§]kâfirler için hidâyet istemek, onları rahmet ve bağışlanmaya ehil hale getirmek olur. Nuh'un (a.s.) kavmi için "Rabb'inizden bağışlanma isteyin, çünkü o çok bağışlayandır"[80] dediği gibi bu da caizdir. Yani Rabb'inizden hidâyet isteyin ki sizin günahlarınızı bağışlasın, çünkü O'nun çok bağışlayan olduğu sabittir. Zira yüce Allah'ın kullarına bağışlanma dilemeyi emredip de bağışlanmayı dilemeden bulundukları halde iken bağışlamayı vâdetmesi muhtemel olmaz. İbrahim'in (a.s.) babası için bağışlanma duasında bulunmayı vâdetmesi de böyledir. Yahut küçüklere ve zayıflara merhamet edildiği gibi, bazılarının bazılarına karşı merhamet etmeleri tarzında bir rahmet olması muhtemeldir. Ayrıca evladın ana-babasına yapması emredilen muamelenin benzeri, dindarlık ve ahlâkî üstünlük yönünden müminlerce insanlara karşı yapılması gerekir. Ancak bunun diğer insanlar ara-

---

77 "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler" (el-Feth, 48/24).

78 el-İsrâ, 17/23.

79 "Müşriklerin cehennemlik oldukları, müminler nezdinde açıklık kazandıktan sonra, akraba bile olsalar peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler" (et-Tevbe, 9/113).

80 Nûh, 71/10.

sında yapılması bağlayıcı bir farz değildir, fakat ana-babaya yapılması gereken bu muamele bağlayıcı bir farzdır. Çünkü ana-babaya yapılan iyilik, çocuklara ihsanda bulunma ve onları terbiye etme karşılığının gereği yahut onların haklarına, mertebe ve hususiyetlerine saygı göstermek içindir. Bu yüce Allah'ın elçisine buyurduğu şu söz gibidir: "Sana uyan müminlere kol kanat ger"[81]. Yoksa Allah inananları, "kendi aralarında merhametlidirler"[82] meâlindeki âyette belirtildiği gibi birbirine merhametli olmakla nitelemiş ve merhametli davranmayı onlara emretmiştir.

Ebû Avsece **Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger**
meâlindeki ifade hakkında şunu söylemiştir: Yani ana-babaya karşı yumuşak
ol, onlara şefkatle muamele et. Allah Teâlâ, ana-babaya dille iyilikte bulunmayı
ve onlara karşı söz ve fiillerle nazik olmayı belirtti. Bu âyetin zahirinde malı
harcayarak iyilik yapmak yoktur ancak bunun da "Ana-babaya ihsanda bulun"[83]
meâlindeki emrine dâhil olma ihtimali vardır. Yahut çocuğun malı, ana-ba-
banın malı olduğu için bunu belirtmedi. Câbir b. Abdullah'tan rivayet olunan
hadisi görmez misin? O şöyle rivayet etmiştir: "Bir adam, babası ile beraber
Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek şöyle dedi: 'Ey Allah'ın elçisi! Benim malım var-
dır, babam var, onun da malı vardır, [§]babam ise malımı almak istiyor.' Hz. 259
Peygamber (s.a.) de ona şöyle buyurdu: "Sen ve malın, babanınsınız"[84] Yine
görmez misin ki yüce Allah çocukların evlerini ana-babaya nispet ederek şöyle
buyurdu: "Kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden yiyip içmenizde bir
sakınca yoktur"[85]. Bunun mânası oğullarınızın evlerinden demektir.

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا ف۪ي نُفُوسِكُمْ اِنْ تَكُونُوا صَالِح۪ينَ فَاِنَّهُ كَانَ لِلْاَوَّاب۪ينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾

81 eş-Şuarâ, 26/215.
82 el-Feth, 48/29.
83 el-En'âm, 6/151.
84 Bk. İbn Mâce, "Ticârât", 64; Ebû Dâvûd, "İcâre", 43.
85 "Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur" (en-Nûr, 24/61).

25. "Kalplerinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir. Eğer iyi olursanız bilesiniz ki Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır."

Kalplerinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir. Bazıları şöyle demiştir: Allah, kalplerinizde yer eden ana-babaya ait muhabbeti, iyilik ve keramet sırlarını en iyi bilendir. Bazıları da **kalplerinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir** meâlindeki beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Yani nefislerinizin yaptığını en iyi bilen Allah'tır. Bu Îsâ'nın (a.s.) söylediği şu söz gibidir: "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?" buyurduğu zaman o şu cevabı verir: "Sen benim içimdekini bilirsin"[86]. Yani kendi yaptıklarımı bilirsin, ben ise senin takdirini ve düzenlemeni bilemem. Sözü edilen âyet buna göre anlaşılmalıdır. **Kalplerinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir** meâlindeki beyan "Ana-babaya öf bile deme"[87] meâlindeki cümlenin sılasıdır. Yani Rabb'iniz anılan duruma geldikleri zaman, ana-babaya karşı, içinizde bulunan iğrenme, küçük görme ve hoş karşılamama duygularını en iyi bilendir. Fakat sen bunu açığa vurmuyorsun, için dışına uymuyor. Yahut yüce Allah **içinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir** meâlindeki beyan için, Allah'tan başkası içinizdekileri bilmez, bu sebeple insanlara karşı gösteriş yapmayın, içinizde gizlediklerinizi bunu bilmeyenlere çevirmeyin buyuruyor olmalıdır. Başlangıçta Allah herkese hitap ederek kalbindekini başkasına açıklamamasını ve onları kendisi için saklamasını istiyor. Yahut **içinizdekini en iyi bilen Rabb'inizdir** meâlindeki beyan kalbinizden geçenleri ve yaptığınız planları Rabb'in en iyi bilendir demektir.

260 **[§]Eğer iyi olursanız.** Yani iyi kişi olmaya dönüşürseniz demektir. Çünkü "tekûnû" (تَكُونُوا) kelimesi yeni bir oluşu ifade eder. **Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır,** meâlindeki cümle **senin Rabb'in, kendisinden başkasına tapmamayı emretti**[88] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir. Eğer iyi olursanız **şüphesiz Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır.** Yani Allah kendisine yönelenleri ve dilediklerini çok bağışlayandır. Sonra "çok yönelen" anlamındaki "evvâb" (أوّاب) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, "evvâb" (أوّاب) çok tövbe eden ve Allah'a çok dönendir, demiştir. Bu görüş Ebû Avsece'nin görüşüdür. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Evvâb" (أوّاب) birkaç kere tövbe edendir. "Âbe, yeûbu"dan (آب، يئوب) gelmiştir. Yani döndü de-

---

86 "Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin" (el-Mâide, 5/116).

87 el-İsrâ, 17/23.

88 el-İsrâ, 17/23.

mektir[89]. İki mâna da birdir. Bazıları da “evvâb” (أوّاب) itaat edendir, bazıları tesbih eden ve benzeridir demişlerdir.

[Kuşluk / Evvâbîn Namazı]

Bazıları da **Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır** meâlindeki beyan hakkında şunu söylemiştir: O kuşluk namazıdır, bu konuda da bir haber rivayet etmiştir. Rivayet edildiğine göre Zeyd b. Erkam şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.), kuşluk namazı kılmakta olan bir kavmin yanına uğradı ve şöyle buyurdu: “Evvâbîn namazı kızgın kumlar üzerinde bulunan deve yavrularının, kızgınlığın şiddetinden çöktükleri zamandır”[90]. Başka bir haberde Ebû Hureyre’den şöyle rivayet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.) bana üç şey emretti: Bunlar da her aydan üç gün oruç tutmak, vitir namazını kılmadan uyumamak ve kuşluk vaktinin iki rekâtını kılmaktır. Çünkü kuşluk namazı evvâbîn namazıdır”[91]. Kuşluk namazı ve fazileti hakkında teşvik edici mahiyette birçok hadis rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) kuşluk namazını, 2, 4, 6, 8 rekât olarak kılmıştır ki bunları burada aktarmak bahsi uzatır ve çok yer alır[92].
[§]Kim kuşluk namazını kılarsa onu vacip, sünnet-i müekkede olarak değil de **261**
nâfile olarak kılsın. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) bu namazı bir kere kılmış, bir kere terketmiştir, dolayısıyla gece namazı gibidir, kılan fazilete erişir.

وَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذٖيرًا ﴿٢٦﴾

26. “Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma!”

Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Bu âyet sanki “Rabb’in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti”[93] meâlindeki âyetin sılasıdır. Yani Allah yine

---

89 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, 253.

90 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 366, 367, 375; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 143-144; Ebû Dâvûd, “Salât”, 153. (صلاة الأوابين إذا رمضت الفصال) Bu vakit: Kumların kızgınlaşmasıdır, deve kafileleri, kumsalın hararetinin şiddetinden ve develerin tırnaklarını yaktığından dolayı deve yavruları çökerler (İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, “رمض” md.).

91 Buhârî, “Teheccüd”, 33; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 76, 79.

92 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/74; Ebû Dâvûd, “Tetavvu’”, 12.

93 el-İsrâ, 17/23.

akrabaya ve sözü edilen kimselere hakkını vermesini emretmiştir. Yani farklı görüşlere göre Allah farz kıldı, mecbur kıldı ve hükmetti demektir. Bu "Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya… iyi davranın"[94] meâlindeki âyet gibidir. Azîz ve Celîl olan Allah, ana-babaya iyilikte bulunmayı ve onlara şükretmeyi, akrabaya ve âyette sayılan kimselere sıla yapmayı farz olarak emretmiştir. Ayrıca, "hakkahû" (حَقَّهُ) kelimesi hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: O hak farz olan haktır ki bu da zekâttır. Çünkü Allah zekâtı farz olan bir emrin sılası yapmıştır, o da Allah'a şükretmek, ibadeti Allah'a tahsis etmek ve çocuklar için ana babanın yaptıklarının karşılığı olmak üzere ana-babaya şükretmektir. Daha önce de bunu yapmanın bir farz olduğunu kaydettik. İşte buna göre âyette sayılanların sılası da böyledir. Çünkü onlara iyilikte bulunmak farzdır, akrabaya sılayı kesmek hakkında şiddetli tehditler vardır, sılada bulunmaya ise teşvik vardır. Müfessirlerden, o hakkın nâfile bir hak olduğunu söyleyenler de vardır. Görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!"[95] Yine O, şöyle buyurdu: "Eğer sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle!"[96] Belirtildiği üzere, onların yüz çevirmesi "sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan" meâlindeki beyanın farz olan fiillere dair olması muhtemel değildir. Bu da o hakkın nâfile olduğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gereksiz yere de saçıp savurma! Bazıları "tebzîr" (تبذير) ile "isrâf"ın (اسراف) aynı şey olduğunu söylemiştir. O da infakta ve haklarda sınırı aşmaktır. Yahut hakkı hak sahibinden alıp hakkı olmayana vermektir. İbn Mesûd'a "tebzîr"den (تبذير) sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Tebzîr" (تبذير) faydalı olmayan alanda harcama yapmaktır. İbn Abbâs'ın görüşü de böyledir[97]. Belirttiğimiz anlama gelmesi muhtemeldir, o da şudur: Kişi akrabaları hak sahibi iken onlara harcamayı terkeder de yabancılara harcama yapar.

94 en-Nisâ, 4/36.
95 el-İsrâ, 17/29.
96 el-İsrâ, 17/28.
97 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 73.

إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾

[§]*27. "Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da Rabb'ine karşı çok nankördür."* 262

Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Yani saçıp savuranlar şeytanın velileridir, **şeytan da Rabb'ine karşı çok nankördür.** Yani Rabb'inin nimetlerine karşı çok nankördür.

وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾

28. "Eğer sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle!"

Eğer sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'e (s.a.) soru sorulur, o da şöyle cevap verirdi: "Muhammed ailesinin -ki onlar dokuz ev halkıdır- bir ölçek (sâ') yiyecek hakkı yoktur"[98]. Bunun üzerine yüce Allah onlara **hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle** meâlindeki âyeti indirdi. Yani onlara yakında rızkın geleceğini vâdet. **Eğer sen onlara ilgi gösteremiyorsan.** Bu beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Senden bir şey isteyip de yanında verecek bir şey bulamazsan, Allah'tan sana gelecek rızkı beklersin, inşallah bu bir vâd gibi olur, bunun benzerlerini de söylediler. **Eğer sen onlara ilgi gösteremiyorsan** meâlindeki beyanın yüz çevirmek mânasına gelmesi muhtemeldir. Cevap vermemek, daveti kabul etmemek mânasına gelmesi de muhtemeldir. O da bir kere hoşlanmamak ve küçümsemek için olur, ikinci olarak yanında verecek bir şey bulunmadığı için olur. Fakat küçük görmek ve küçümsemek için yahut yanında verecek bir şeyi olmadığından yüzçevirme durumu bilinmediği için, Allah onlara, kendilerinden yüz çevirmenin hoşlan-

---

98 Hadis şöyle gelmiştir: "Sabah akşam Muhammed ailesi için sadece bir ölçek (sâ') yiyecek hakkı vardır. Onlar da dokuz evdir" (Buhârî, "Rehn", 1).

mamak ve küçümsemek amacıyla yapılmadığını açıklamasını emretti. Bunun gibi, onların isteklerini kabul etmemek de böyledir. Fakat bu, yanında onlara verecek bir şeyi olmadığı içindir. Bilmelidirler ki onlardan yüz çevirmek onları küçümsemek ya da hoşlanmamak için değildir, fakat yanında onlara verecek bir şeyi bulunmadığı için, yahut onlara verecek bir şeyin olmasını istediği içindir. Bu da **kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle** meâlindeki beyanda anlatılan husustur. Müfessirler bu yüz çevirmenin, ondan bir şey istemelerinden dolayı olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) verecek bir şey aramak için onlardan yüz çeviriyordu. Bu yüz çevirmenin faydası ondan bir
263 şey istemelerini sağlamaya dönüktür. [§]Bir de rahatlatıcı söz anlamına gelen "meysûran" (مَيْسُورًا) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun, "Onlara güzel bir vâdde bulun", bizde olursa size veririz mânasına geldiğini söylemiştir. Bazıları da şöyle demiştir: "Onlara yumuşak ve rahatlatan söz söyle" mânasındadır. Ebû Avsece: "meysûran" (مَيْسُورًا) sözü hakkında şu yorumu yapmıştır: "Yani güzel söz söyle. Bu kelime kolaylaştırmaktan geliyor. Bunun benzerini de söyleyenler vardır: Yani onları güzel bir şekilde geri çevir ki, senin ilgi göstermemenin, senin yanında verecek bir şeyin bulunmamasından olduğunu, başka bir sebebi olmadığını bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾

29. "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!"

Eli sıkı olma. Sende var iken harcama yapmakta. **Ölçüsüzce eli açık da olma,** sonra senden bir şey umanlar seni kötülerler. Fakat Allah "Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler"[99] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu için, ne israf ne de kısma şeklinde harcama yapmalarını emretmiştir. Bu görüş İbn Abbâs ve diğerlerinin görüşüdür. Bazıları bu konuda şunları söylemiştir: Rabb'inin sana emrettiği alanlarda hak yolunda harcama yapmaktan kaçınma, seni yasakladığı alanlarda da **ölçüsüzce eli açık olma,** sonra şöyle şöyle oturursun. Bazıları da şöyle demiştir: Bu

99 "Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur" (el-Furkān, 25/67).

cimrilik ve israfı yasaklamadır[100]. Eğer bu ifade cimriliği yasaklama olsa **Ölçüsüzce eli açık da olma**[101] meâlindeki beyan cömertliği yasaklama olurdu. Allah'ın hiç kimseye cimrilik ve cömertliği yasaklamasına ihtimal yoktur. Çünkü bu iki sıfat yaratılışta mevcut iki tabiattır. Hiç kimseye tabii ve fıtrî olan yol yasaklanmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* belirttiğimiz üzere, hak ve haklı kişi uğrunda harcama yapmaktan elini tutarsa ve hak ile hak sahipleri dışında elini yayarsa bu ona yasaklanır.

[§]Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Elini boynuna bağlı tutma** 264
meâlindeki beyan yahudilerin, "Allah'ın eli bağlıdır" meâlindeki sözleriyle gerçek eli kastetmediklerine, belki kısık ve az harcamayı kasteddiklerine işaret etmektedir. Bunun gibi, "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler" meâlindeki beyan, burada geçen ellerden, gerçek eli açmak mânasını kastetmemiş olduğuna, belki rızkı genişletme ve çoğaltmayı kasteddiğine işaret eder. Görmez misin ki yüce Allah "Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir"[102] buyurmuştur.

Bu âyetteki hitabın daha önce, çeşitli yerlerde belirttiğimiz üç yorumdan birine uygun olma ihtimali vardır. Birincisi: yüce Allah resûlüne bunların hepsi ile hitap etti ve kavmini bu hitaba ortak etti. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur, Allah bazı konularda resûlüne hitap eder, sonra bu hitaba kavmini de ortak eder.

İkincisi: "Ey insan"[103], "Ey insanlar"[104], "De ki Allah birdir"[105], "De ki, şafağın Rabb'ine sığınırım"[106], "De ki insanların Rabb'ine sığınırım"[107] meâlindeki beyanlarda belirttiğimiz gibi, benzer hitaplarda her birinin kendisine hitap etmiştir. Çünkü "De ki Allah birdir" hitabında özellikle Resûlullah'a (s.a.) hitap edip başkalarına hitap etmeme ihtimali olmaz, belki bu hitap bütün insanlara ve her bir insanadır.

---

100 Birinci kısım cimriliği yasaklama, ikinci kısım da israfı yasaklamadır.

101 Yasakladığı konuda, şöyle oturur kalırsın. Bazıları bunun cimrilik ve israftan yasaklama olduğunu söylemişlerdir.

102 "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Rabb'inden sana indirilen, onlardan birçoğunun azgınlığını ve inkârcılığını kuşkusuz arttıracaktır" (el-Mâide, 5/64).

103 el-İhlâs, 112/1.

104 el-Bakara, 2/21.

105 el-İnfitâr, 82/6.

106 el-Felak, 112/1.

107 en-Nâs, 114/1.

Üçüncüsü: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e (s.a.) mahsus olmak üzere, başkalarını kastederek resûlüne hitapta bulundu. Bu yeryüzünde hükümdarların özel adamlarına ve halkı içindeki en akıllı kimselere hitapta bulunup muhatapları dışındaki kişileri murad etmeleri gibidir. Buradaki hitabın da buna ihtimali vardır.

Yahut **Elini boynuna bağlı tutma** sözü ile cimrilik yapan başkalarına, **ölçüsüzce eli açık da olma** sözü ile de Allah resûlüne hitapta bulunmuş olur. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.) sözü edilen cimri bir kimse olma ihtimali yoktur. Bu ifade elini açmaya da ihtimali vardır, bunun için de sözü edilen mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin. "Melûmen" (مَلُومًا) kelimesinin, kendince ve insanlarca kötülenmiş olursun; niçin infakta bulunduğun için kendini kötülersin, onlara infak edecek bir şeyi niçin bulmadın diye de insanlar nezdinde kötülenirsin, hakkın dışında infak ettiğin için de
265 Allah nezdinde kötülenirsin. **[§]**"Mahsûran" (مَحْسُورًا) kelimesi hakkında İbn Kuteybe şu yorumu yapmıştır: Yani sefer deveyi yorup da takatini kestiği gibi ihsan da seni yorup zayıf bırakır[108]. Ebû Avsece şöyle demiştir: O kelime hasret ve pişmanlıktan geliyor, şöyle denilir: Kişi pişman edildi, pişman edilmiştir. Yine o şöyle demiştir: "Tebzîr" (التبذير) fesattır, "melûmen" (مَلُومًا) ise kederlenmiş ve hüzünlenmiş demektir.

اِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرًا بَص۪يرًا ﴿٣٠﴾

30. "Rabb'in rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, onları görmektedir."

Rabb'in rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da. Yani rızkı Allah genişlettiğine genişletir, daralttığına daraltır ve az verir. Yani bu iş Allah'a aittir, yaratıklara ait değildir. Bunun sebebi halktan ümitlerini kesip onu Allah'tan bilsinler ve Allah'tan başkasından bilmesinler diyedir. İkincisi: Üstün olduğunu belirttiği kimseler için üstünlük devam etsin ve onlar için ortaya çıksın diye bundan söz etmiştir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler

108 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 254.

ve farklılıklar daha büyük olacaktır"[109]. Müfessirlerden, **Rabb'in rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da** meâlindeki beyanın "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma"[110] meâlindeki âyetin sılası olduğunu söyleyenler de vardır. Allah şöyle buyuruyor: *En doğrusunu Allah bilir ya,* şayet sen rızkı engellesen ve haram kılsan da Allah'ın takdirinde eğer onun rızkını genişletmek ve yaymak varsa, senin engel koyman ve yasaklaman buna zarar vermez. Yine sen bir kimsenin rızkını genişletsen ve yaysan, Allah'ın takdirinde eğer onu daraltmak ve azaltmak varsa, senin genişletmen ve yayman ona fayda vermez. Bilinmelidir ki, rızkı genişletmek, yaymak, daraltmak ve engellemek Allah'tandır. Yahut insanlardan ümit kesip onun rahmetine ve lütfuna tamah etsinler diye Allah bunu belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, kullarından haberdardır, onları görmektedir. Yani kulların yaptıklarını bilendir, faydalarına olanı, leh ve aleyhlerindekileri görendir. Yahut "habîr" (خَبٖير) ile "basîr" (بَصٖير) aynı mânadadır. Yahut bu ifade belirtildi ki kulların yaptıkları işleri bilmekte olduğu insanlarca bilinsin. Emrine muhalefet etmeleri, resûllerini reddetmeleri ve yalanlamalarına rağmen Allah onları yarattı, [§]yaratıkların yapacağı işleri bilmesine rağmen O'nun fiili ve insanları 266
yaratması hikmetin dışına çıkmamıştır. Çünkü kulların Allah'a itaat etmesinde ve emirlerini yerine getirmelerinde Allah'ın bir menfaati, buna mukabil muhalefet etmelerinde O'na bir zarar ve kötülük yoktur, belki bunun menfaat ve zararı kendilerine aittir. Bu sebeple, kulların yapacaklarını bilerek onları yaratması hikmete uygun olmuştur. Yeryüzündeki hükümdarlardan sefih ve cahil olanlar vardır. Çünkü onların gönderdikleri elçiler bazı işler yaparlar ve kendilerine fayda sağlamak ve zarar verecek şeyleri defetmek için çalışırlar. Buna göre, kendilerine zarar vereceğini bildikleri bir şey yapınca, bu sefihlik olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَقْتُلُوٓا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَبٖيرًا

31. "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır."

---

109 el-İsrâ, 17/21.
110 el-İsrâ, 17/29.

Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Araplar'ın âdetlerinden biri şu idi: Kız ve erkek çocuklarını, onlardan faydalanamayacak duruma geldikleri zaman öldürürlerdi, çok yaşlılık (erzel-i umur) dönemine ulaşınca da ana-babalarını öldürürlerdi. Bu sebeple Allah Teâlâ müslümanlara, onların yolundan gitmeyi yasaklayarak bu duruma geldikleri zaman ana-babalarına iyilik yapmalarını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: "Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa…"[111] âyetin sonuna kadar. Kız çocuklarını öldürme işinde, bu âlemin yaratılmasından amaçlanan neslin üreme yolunun ve doğumların kesilmesi söz konusudur. Çünkü âlemin yaratılmasından amaçlanan şey sözünü ettiğimiz insan neslinin devam etmesidir. Kız çocuklarını öldürmekte neslin kesilmesi ve âlemin yaratılma amacının ihlali söz konusudur. Daha sona yüce Allah **biz onları da sizi de rızıklandırırız** buyurmuştur. Yani onlar sizin rızkınızı yemiyorlar, belki bir ölçüde her birinin rızkı vardır, onların bekasında sizin rızkınızın noksanlaşması ve yok olmasında sizin rızkınızın artması söz konusu değildir, belki herkes kendi rızkını yer. Görmüyor musunuz ki Allah onlar için rızık yarattı, siz o rızka ortak değilsiniz, o rızık da doğan kız çocukları için annesinin memede yarattığı süt olup bu sütten siz yararlanmıyorsunuz. Dolayısıyla ortaya çıkmıştır ki herkes kendi rızkını yer, başkasının rızkını eksiltmez.

267 **[§]Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahtır.** Yani onları öldürmek aklen büyük hatadır. Sözünü ettiğimiz sebep dolayısıyla, kız çocuklarını öldürmekte kendisi aracılığı ile bu âlemin yaratılış amacının engellenmesi ve bu amacın son bulması söz konusudur. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Onları öldürmek geçmiş ümmetlerde **büyük bir günah idi.** Bu âyetlerin hitap ettiği kimselerin, evlat öldürme, zina etme, hukuka dayanmaksızın adam öldürme ve benzeri önceden ve sonradan bu işlerin faillerine yapılan hitapla iki yönden muhatap olma ihtimali de vardır. Birincisi: Araplar'ın yaptıkları kötü işler ve âdetler akıl nazarında çirkin ve saçma olmaları dolayısıyla hikmet dışında kalan eylemlerdir, bu sebeple de Allah bunları yasakladı. İkincisi: Bunu belirtti ve yaratıkları içinde, kız evlatlarını öldürme işini yapacakların bulunduğunu bildiği için bunu (kız çocuklarını öldürmeyi), sözü edilen endişelerden dolayı yasakladı… *En doğrusunu Allah bilir.*

---

111 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle" (el-İsrâ, 17/23).

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَٓاءَ سَبٖيلًا ﴿٣٢﴾

32. "Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur."

Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur. Yani olduğu vakitte aklen çirkin iştir. Çünkü zinanın mübah kabul edilmesinde sayesinde hikmet ve ilme ulaşılan bilgilerin yok olması söz konusudur. Yahut zina hikmet açısından **iğrenç ve hayâsız bir iştir.** Görmez misin ki yüce Allah şöyle buyurdu: "Allah çirkin işleri emretmez"[112]. Dolayısıyla bu, yüce Allah'ın çirkin işleri emretmediğine işaret eder. Aynı zamanda zinada buyruktan önce hikmet yahut akıl açısından çirkinlikler vardır. Nitekim Allah Teâlâ bundan dolayı "Allah çirkin işleri emretmez" diye buyurmuştur. Zira eğer çirkin olmasaydı sadece "Allah emretmez" buyururdu. Adam öldürmenin mübah kılınmasında, bu âlemin yaratılış amacının yok olması söz konusudur. Azîz ve Celîl olan Allah, evlat öldürme hakkında, onun büyük bir günah olduğunu haber vermiştir. Bu durum akıl yönünden çok büyük bir hatadır. Zina hakkında çirkin iş anlamına gelen "fâhişeten" (فَاحِشَةً) kelimesini kullandı. Fâhişe, akıl ve hikmet bakımından çirkin ve iğrenç işlemdir. Allah Teâlâ, adam öldürme hakkında israf etmemeyi belirterek "öldürmede haddi aşmasın"[113] buyurdu. "İsraf" (إسراف) belirlenmiş olan sınırı aşmaktır. "Zinaya yaklaşmayın" meâlindeki "velâ tekrabu'z-zinâ" (وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰٓى) cümlesinin; zina etmeyin **çünkü o çirkin iştir** anlamına gelmesi muhtemeldir. "Yaklaşmayın" anlamındaki "velâ tekrabû" (وَلَا تَقْرَبُوا) sözünün, zinaya götüren sebeplere yaklaşmayın mânasına gelmesi de muhtemeldir.

[§]Zinaya yaklaşmayın. Zinanın kendisini yasaklamaya ihtimali olduğu 268
gibi, öpmek, dokunmak ve benzeri zina sebeplerini yasaklamaya da ihtimali vardır. Nitekim bir hadiste bu husus şöyle belirtilmiştir: "İki göz zina ederler, iki el zina ederler, cinsel organ da bunların hepsini ya tasdik eder yahut yalanlar"[114].

112 el-A'râf, 7/28.

113 el-İsrâ, 17/33.

114 Buhârî, "İstîzân", 12; "Kader", 9; Müslim, "Kader", 21.

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّه۪ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا

33. "Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda haksızlığa sapmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur."

Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Hak, Resûlullah'tan (s.a.) rivayet olunan hadiste zikredilen hususlardır. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Müslüman bir kişinin kanı ancak üç sebeple helâl olur: müslüman olduktan sonra kâfir olmak, yahut evlendikten sonra zina etmek, yahut hukuka aykırı olarak adam öldürmek"[115]. Yüce Allah hukuk dışında adam öldürmeyi yasakladı. Çünkü adam öldürmemin mübah kılınmasında, Allah'ın âlemi yaratmasındaki gayenin yok olması söz konusudur. Yasaklamada insanın yaşaması vardır. Zinanın mübah kılınmasında, ilmin yok olması ve insanın cahilliği söz konusudur. Bunun haram kılınmasında ilmin yaşaması, devam etmesi, hikmete ve bazı insanların bazısından sorup öğrendiği ilimlere ulaşması vardır. O takdirde hikmet ehli olan kimseler, hikmet ehli olmayanlardan ayrılamaz. Dolayısıyla adam öldürmede ilimlerin ve hikmetlerin yok olması söz konusudur. Din (değiştirmek) sebebiyle öldürmede ise dinin yaşaması söz konusudur. Çünkü dinini terkedince öldürüleceğini düşünen kimse, -bundan İslâm dinini kastediyorum- düşüncesinden dönerek dini olan İslâm'ı terketmez. Zina sebebiyle recmedileceğini bilen insan, zinadan uzak durur ve onu terkeder. Başkasını öldürdüğü takdirde öldürüleceğini bilen kimse de adam öldürmekten kaçınır. İşte bu sebeple: "Sizin için kısasta hayat vardır"[116] buyurulmuştur.

Şöyle bir soru sorulursa: Kadın dinden dönerse öldürülmez, deniyor. [Buna ne dersiniz?]

---

115 Buhârî, "Diyât", 6; Müslim, "Kasâme", 25-26.

116 "Ey akıl sahipleri! Sizin için kısasta hayat vardır, belki takva sahibi olursunuz" (el-Bakara, 2/179).

[§]Buna şöyle cevap verilir: Çünkü kız çocuklarının öldürülmesinde dinin hayat bulması yoktur. Çünkü kadınlar din konusunda erkeklere tâbidirler, dolayısıyla onların öldürülmesinde hayat yoktur. Görmez misin ki şöyle rivayet olunmuştur: Falanca erkek müslüman oldu, onunla birlikte şu şu kadınlar da müslüman oldular. *En doğrusunu Allah bilir.* 269

Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Hak andığımız şeydir. **Allah'ın dokunulmaz kıldığı.** Bunun, İslâm sebebiyle, cizye ödeyerek zimmîlik sebebiyle dokunulmaz kıldığı anlamına gelmesi muhtemeldir. **Hukuk ile olan müstesna…** Bu, sözünü ettiğimiz husustur.

Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik. Yani hüküm verme ve kahretme imkânı verdik. Bazıları da "sultân" (سُلْطَانًا) kelimesine şu anlamı vermiştir: Yani kısası gerektiren konuda öldürmek üzere kendisine kanıt verdik. Sonra öldürülenin velisi lehine yetki verdik, bunun için herhangi bir veli adı belirtmemiştir. Veliden kastedilenlerin, ölünün terikede halefi olan vârisler olma ihtimali vardır. Zira o başka haklar gibi bir haktır, bu sebeple vârislere verilmiştir. Kan hakkı da buna dâhildir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik.** Yani gerekli olan hakkı almak için delil verdik. Bu âyetin lafzî anlamına göre vârislerden birinin kan bedelini talep etme işini ifa edebileceğine işaret eden delil vardır. Çünkü eğer vârislerden her birinin kan bedelini talep etme hakkı olsaydı bu, "öldürmede israfa gitmesin" meâlindeki âyette belirtildiği üzere sınırı aşmak olurdu. Çünkü vârislerden her biri onu dövecek olsalar, öldürme konusunda onun gibi olurlardı, oysaki bunu yapmaları yasaklanmıştır. Sözünü ettiğimiz husus sabit olunca bunda Ebû Hanîfe'nin şu sözünün doğruluğuna dair işaret olur: Vârislerin bazıları küçük, bazıları büyük olsalar, küçüklerin büyümelerini beklemeden büyüklerin kan bedelini talep etme hakkı olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öldürme hususunda haksızlığa sapmasın. Bazıları şöyle demiştir: Velâyet hakkının bulunduğu kātil dışındaki kimseleri öldürme, çünkü Araplar'ın âdetinde kātil olmayanı öldürmek de vardı. Bazıları da: **Öldürme hususunda haksızlığa sapmasın,** yani Allah'ın kısasta koyduğu öldürme ve yaralamadaki sınırı aşmasın, demişlerdir. Bazıları da: **Öldürme hususunda haksızlığa sapmasın,** [§]yani ilk öldürmede demektir. Çünkü bir insanı hak- 270
sız yere öldürmüş olur, bunu yapmak ise haddi aşmaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur"[117].

---

117 el-Mâide, 5/32.

Öldürme hususunda haksızlığa sapmasın. Allah'ın, bununla öldürülenin velisine hitapta bulunma ihtimali vardır. "Felâ yüsrif fi'l-katl" (فَلَا يُسْرِفْ فِى الْقَتْلِ) buyurdu. Yani kendisi için belirlenen sınırı aşmasın. Bir hadiste rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Öldürdüğün zaman güzel bir şekilde öldür"[118]. İkincisi: Bununla kātile hitapta bulunmuştur, ona şöyle buyurmuş oluyor: Öldürme, çünkü öldürmek haddi aşmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları demiştir ki: Öldürülen kişiye, velisi vasıtasıyla yardım olunmuştur, **velisine yetki verdik** meâlindeki beyan gereği velisi ona yardım eder. **O yardım olunmuştur** meâlindeki beyanın, müslümanlarla yardım olunmuştur mânasına gelmesi ihtimali vardır. Yani müslümanlarla hükümdarlar ve diğerleri, o öldürme fiilini ondan uzaklaştırmak zorundadırlar. Bu, **öldürme hususunda haksızlığa sapmasın** meâlindeki sözü, velisinin kātilinden başkasını öldürmek, yahut yaralandığından daha fazla yaralar yahut ona işkence yapar şeklinde yorumlayanların yaptığı yoruma göredir. Allah şöyle buyuruyor: Bundan sakının, çünkü müslümanların öldürmeyi ondan uzaklaştırma mükellefiyeti vardır. Yahut da âhirette **yardım olunmuştur** demektir.

Bu âyetin lafzî anlamına göre, kısasın hür ve kölelerle müslümanlar ve zimmîler arasında vacip olduğuna dair delil vardır. Çünkü Azîz ve Celîl olan Allah **hukuka dayalı olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın** buyurmuştur, dolayısıyla zimmîlerin canları da bu âyetin hükmüne dâhil olmuştur. Çünkü onların canına dokunmak da haramdır. Buraya kadar belirttiğimiz hususlar, aralarında küçük vârisler olsa da, büyük olan vârislerin kātili öldürme hakları olduğunu kanıtlamaktadır. Rivayet olunduğuna göre, Hasan b. Ali (r.a.) babalarının kātili falanı öldürdü, halbuki o zaman vârisler arasında buluğ çağına ermemiş olanlar vardı.

O yardım olunmuştur meâlindeki beyanın lafzî anlamına göre, yukarıdaki ifadenin, kātile yardım olunmuş olması mânasına gelmesi muhtemeldir.
271 [§]Çünkü **o yardım olunmuş oldu** buyurdu da **yardım olunmuş** buyurmadı. Adam öldürmeden önce **yardım olunmuştur** demesi de caizdir. Çünkü Allah'ın yardımı müslümanlara yönelik idi. Fakat öldüren olunca yardım edilmemiş oldu. Ancak, öldürülenin velisi yardım olunmuştur denilirse bu caizdir[119].

---

118 Tirmizî, "Diyât", 14; Nesâî, "Dahâyâ", 22,24.

119 Geçen 32 numaralı âyetin tefsirinde bir kesit vardı, biz onu buraya naklettik (bk. vr. 428b, str. 8-10).

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَت۪يمِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ
وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُ۫لًا

34. "Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur."

Rüşdüne erinceye kadar yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. En güzel anlamına gelen "ahsenü" (اَحْسَنُ) ism-i tafdîl kalıbındadır. Eğer şekil bakımından en güzel ise kastedilen o son derece güzeldir, eğer özü (muhtevası) bakımından ise güzel olanı istemek anlamındadır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Rabb'iniz tarafından size indirilenlerin en güzeline uyun"[120]. Yani itaate davet edenine uyun demektir. Yüce Allah sanki şöyle buyurmuştur: Yetimin malına, kendisi için en hayırlı ve en güzel olacak şekilde yaklaşın. Bu da şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yemeyin"[121]. Allah şunu buyuruyor: İsraflı bir şekilde ve aceleci yaklaşmayın, belki onun için daha hayırlı olacak şekilde davranın. Eğer bu ifade son derece güzel bir şekilde yaklaşmayı istemek anlamında ise bu, Ebû Hanîfe'nin (r.h.) söylediği şu sözde anlatılandır: Yetimin malı, kendisinin menfaatine yaklaşınca, velisi o mala sadece yetimin şimdiki menfaati için yaklaşsın, ileride umulacak olan bir menfaat için (bir yatırım şeklinde) yaklaşmasın. Yetim lehine yetimin malına yaklaşınca, peşin bir menfaat olmasa da yetimin lehine ve ileride umulan bir menfaati için yaklaşması da caiz olur. Biz bunun tevilini ve bu tevilde Ebû Hanîfe'nin görüşüne dair delil olduğunu daha önce En'âm sûresinde belirttik[122]. [§]Üstelik 272
bu âyeti, Ebû Hanîfe'nin görüşü lehine delil getirenler de vardır. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Eğer lehine ise vasînin, yetimin malını kendisine satması caizdir. Çünkü emsal kıymetle o malı başkasına satma hakkı vardır. Bu durum, yetimin lehine hayırlı olanı belirtmenin, vasî bu malı kendisine sattığı vakitte söz konusu olduğuna işaret eder.

---

120 ez-Zümer, 39/55.

121 "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin" (en-Nisâ, 4/6).

122 Bk. el-En'âm, 6/152.

Yetimin malına, onun yararına olmadıkça el sürmeyin. Sanki bu beyanda bir kısım kelimeler gizlenmiştir (izmâr). Yani **yetimin malına ancak kendisi için en güzel ve en yararlı olacak yollarla yaklaşın** demektir. O da yetimi korumak, onun kârını ve malının büyümesini istemektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rüşdüne erinceye kadar. Yani aklı mükemmel, malî işleriyle diğerlerini tam olarak yönetme çağına gelinceye kadar. O zaman emir kendisine ait olur, bu beyanda bundan sonra da eğer varsa işin vasîye ait olmayacağı hükmü yoktur, fakat ancak vasînin izni ile alıp satar.

İbn Kuteybe **Rüşdüne erinceye kadar** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Bu, sebat etme noktasında erkeklerin durumuna ulaşıncaya kadar demektir. Bunun 18 yaş olduğu söyleniyor. "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır…"[123] İbn Kuteybe bu ilâhî beyanı dikkate alarak şöyle demiştir: "Bu beyana göre yetimin reşit olması erkeklerin reşit olmasından başkadır". Reşitlik, belirttiğimiz şekilde, tasarruflarındaki eksiklikten dolayı sorguya çekilemeyeceği yaşa kadar aklının ve tasarruflarının sağlam olmasıdır. Kişi kırk yaşını geçince yaptığı eksikten dolayı sorguya çekilebilir. Kırk yaşına kadar ise kişi, aklî gelişme sürecinde olur.

Ahde vefa gösterin; çünkü ahit sorumluluk doğurur. "Bi'l-ahdi" (بِالْعَهْدِ) sözünün insanlar arasındaki antlaşma ve sözleşmeler anlamına gelmesi muhtemeldir, kullar bunlara da vefa göstermekle emrolunmuşlardır. Ahde vefanın, bu âyetlerde sözü edilen emir ve yasaklar olması ihtimali vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti"[124]. Yani bunlara vefa gösterin, çünkü bunların hepsi sorumluluğu gerektiren şeyler olup ister ahde vefa göstersin, ister ahdi bozsun, onlardan sorulacaktır. Bazıları da **çünkü ahit sorumluluk doğurur** meâlindeki beyanı şöyle yorumlamıştır: Yani ahdi bozan sorumlu olur.

---

123 "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır: 'Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!'" (el-Ahkāf, 46/15).

124 el-İsrâ, 17/23.

[§]Ayrıca antlaşma birkaç şekilde olur: Birincisi yaratılış ahdi, ikincisi 273
peygamberlerin dilinde kullarından aldığı ahit, üçüncüsü ise insanlar arasında cereyan eden ahit. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَاْوِيلًا

35. "Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir."

Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün. Allah ölçünce, insanların ölçüyü tam yapmalarını emretti, tartınca da tartıyı tam yapmalarını ve insanların haklarını tam vermelerini emretti. Bu yüce Allah'ın şu âyetinde buyurduğu husustur: "Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın"[125]. Onların âdetleri ise şöyle idi: Ölçüp tarttıkları zaman insanlara verdikleri şeyleri eksik yapıyorlar, haklarını tam vermiyorlardı. Bu sebeple Allah onlara bunu yasakladı ve şiddetli bir şekilde şöyle tehdit etti: "Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler, kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler"[126]. Diğer şeyler arasından ölçü ve tartıya tâbi olan malları tahsis ederek belirtmesinin iki hususa ihtimali vardır: Birincisi: Genel olarak halkın ticarî muameleleri bu iki mal üzerinden cereyan etmekteydi, bu sebeple bu malların satılmasında ölçü ve tartıyı tam yapmalarını emretti. İkincisi: Riba korkusudur, çünkü ölçekli ve tartılı mallar zimmette borç olan mallardır. Bunlardan biri alınınca zimmette borç olan şeyden alınmış olur, eksik yapılınca yahut fazla yapılınca bu da riba olur. İşte bu sebeple bu iki madde tahsis edilerek belirtildi. Eğer bunlar dışındaki eşya söz konusu olursa bunlarda da tam olarak verilmesi emredilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğru terazi ile tartın. Bazıları şöyle demiştir: "Kıstas" (القسطاس) kelimesi geçmiş kitaplardan alınan bir kelime olup belirli değildir. Bazıları da şöyle demiştir: O adalettir, yani adil bir şekilde tartın. Bazıları da şöyle demiştir: Kıstas tartı aletidir (terazi). Yüce Allah'ın şu âyetinde olduğu gibi: "Ey kavmim!

---

125 Hûd, 11/85.
126 el-Mutaffifîn, 83/1-3.

Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın”[127]. Bazıları kıstasın el kantarı olduğunu söylemiştir. Nasıl olursa olsun, belirttiğimiz gibi bu ilâhî beyanda, ölçü ve tartının tam yapılması ve haklarının tam verilmesi emri vardır; eksik ve noksan yapmak yasaklanmıştır.

Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir. O daha iyidir meâlindeki cümlenin, anılan ölçü ve tartıyı tam tapmak, hakları tam vermek dünyada daha hayırlıdır, çünkü bunda onlar için dünyada güven vardır. “Ah-
274 senu te’vîlen” (اَحْسَنُ تَاْوِيلاً), [§]yani âhiretteki akıbeti bakımından daha güzeldir. “Zâlike” (ذٰلِكَ) kelimesinin baştan sona bu âyette belirtilen hususların olması ihtimali vardır, onlarla amel ettikleri vakit dünyada kendileri için hayırlıdır, akıbet bakımından da çok güzeldir.

Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu beyanda, İslâm’da içtihadın caiz olduğuna dair delil vardır, çünkü Allah ölçü ve tartıyı tam yapmayı emretti, buna da ancak ölçüp tartanın içtihadı ile muktedir olunur. Çünkü bir adam tarafından yapılmış olsa da iki ayrı tartı nerede ise eşit olmaz. Kişinin ölçmesinde içitihadın teklif edilmesi, bilerek fazla ve noksan yapmayı terketmek içindir. Bunu yaptığı zaman ölçüyü tam yapar ve gerekeni yerine getirir. İstihsan da buna göredir, o da âlimin gücü yettiği en güzel hükmü tercih etmek için içtihat etmesidir. Bize göre bu içtihadın ve istihsanın aslıdır. Tartıyı yapan kişi, ticari akitte belirledikleri ölçüyü tam olarak karşıladığını bilmediği halde hakkını tam olarak vermek için sade gayret sarfeder, içtihat eder. Tabii ki, bir olayı kıyas edecek ve kendisine benzetecek bir asıl bulunmadığı zaman. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ
اُو۬لٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُ۫لًا

36. “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”

Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Denildi ki: Söyleme. Denildi ki: Atma[128]. Denildi ki: Peşine düşme. Nasıl olursa olsun, bu beyanda,

127 Hûd, 11/85.

128 İsabetli olmayan bir zanda bulununca رمى يرمى denilir. Ebû Mansûr şöyle demiştir: O Allah’ın رجما بالغيب sözü gibidir. Denildi ki: Ardına düşme. Nasıl olursa olsun, bunda bilgisi olmayan iş hakkında söz söylemeyi ve laf atmayı yasaklama vardır.

bilgi olmayan konuda söz söyleme ve kafadan atmanın yasaklanması söz konusudur. Bilgin olmayan şey hakkında kafadan atma, bilgin olmayan konuda söz söyleme[129].

Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur. Bazıları şöyle demiştir: (كُلُّ أُولَٰئِكَ) **Bunların hepsi.** Yani kulak, göz ve kalp sahibinin yaptıklarından sorulacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O gün onların ağızlarını mühürleriz; elleri bize yapmış olduklarını anlatır, ayakları da tanıklık eder"[130], [§]"Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptık- 275
larından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder"[131]. O organlara, sahiplerinin yaptıkları işler sorulacak, onlar da aleyhine şahitlik yapacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: Organ sahibine, organlarının yaptıklarından sorulacaktır demektir. Yani kişiye, bu organlarını hangi işlerde neden kullandığı sorulacaktır. Bazıları da "küllü ulâike" (كُلُّ أُولَٰئِكَ) sözü hakkında şöyle demiştir: Yani bütün yaratılmışlar **ondan,** yani anılan kulak, göz ve kalpten **sorumulu tutulacaktır.** Bazıları da **hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme** meâlindeki beyana dair şöyle diyor: Görmediğin halde gördüm yahut işitmediğin halde işittim, bilmediğin halde bildim deme. Yorumculardan bir kısmı bunun yalancı şahitlik hakkında olduğunu söylemiştir.

Eğer bir kimse bunu, kıyas ve içtihadı iptal etmek için delil getirmek isterse şöyle diyebilir: Bir kimse kıyas yapınca, bilmediği bir şey hakkında söz söylemiş olur. Fakat aslında böyle değildir. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.) ashabı, olaylar hakkında kendi görüşlerine dayanarak konuştular ve olaylara dair danışmalarda bulundular. Hz. Ebû Bekir de, hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.) bir açıklama olmaksızın Hz. Ömer'i halifelik makamına getirmiştir. Hz. Ömer ise halifeliği müminler arasında şûraya dayandırmıştır. Oysa Hz. Peygamber'den (s.a.) bu konularda bir hadis rivayet olunmamıştır. Biz, onların bu işleri bilgisizce yaptıklarını yahut bilmeden konuştuklarını söyleyemeyiz. Belirttiğimiz bu hususta yüce Allah'ın **hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme** sözü şuna delâlet eder: Ahkâm konusunda içtihat etmek ve müçtehidin fer'î meseleleri, hakkında nas bulunan asla benzetmesi buna dâhil değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

129 Yani bilgin olmayan şey hakkında söz söyleme.

130 Yâsîn, 36/65.

131 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder" (Fussılet, 41/20).

Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül. Yani ilim sebepleri hakkında bilgin olmadığı meselelerin ardına düşme. Bilgi sebepleri de anılan kulak ve gözdür. Aynı zamanda **çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur** ifadesinin, bu şeylerin şükründen sorumlu tutulacaktır şeklinde olması yahut sınandığı bu şeylerden sorumlu tutulacaktır mânasında olması caizdir.

وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا 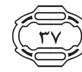

276 [§]*37. "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin."*

Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Buradaki yasak, yürüme eyleminin kendisi değildir, yasak sadece kibirlenerek ve böbürlenerek yürümek içindir. Ayrıca bir şeyi yasaklamak onun zıddını yapmayı gerektirir. Emretmek de böyledir. Aynı zamanda bir şeyi yasaklamak onun zıddını emretmeyi gerektirir, yine bir şeyi emretmek de onun zıddını yasaklamayı gerektirir. Burada kibirlenmeyi yasaklamak vardır, dolayısıyla bu aynı zamanda sözü edilen kibirlenmenin zıddını emretmek olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürürler"[132]. Bazıları şöyle demiştir: Şımararak, kibirlenerek ve şiddetle sevinerek. Denildi ki bunun anlamı: Kendini büyük görerek, kendini beğenerek kibirlenmektir.

Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ yeri yarmayı ve dağların boyuna ulaşmayı belirtti. Çünkü yaratıklardan öylesi vardır ki, yeri yırtarak içine girerler yahut dağların boyuna ulaşırlar, onlar da meleklerdir. Şunu belirtmek gerekir ki, onlar Allah'a karşı, resûlüne karşı kibirlenmemişlerdir, onun karşısında kendilerini büyük görmemişler, belki onlara boyun eğmişlerdir. Kuvvet ve şiddet bakımından bu duruma ulaşamayan kimse, Allah'a boyun eğmeye, ona karşı alçak gönüllü davranıp kibirlenmemeye daha lâyıktır.

Yüce Allah'ın bunu belirtmesinin sebebi şu ihtimaldir: Onlar bu dinin nurunu söndürmeye ve Resûlullah'ı (s.a.) mağlup etmeye çalışıyorlardı, bu sebeple O, şöyle buyuruyor: Yeri yırtmak ve dağların boyuna erişmek sizin

132 "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır" (el-Furkān, 25/63).

için mümkün olmadığı gibi, Allah'ın dinini söndürmek ve resûlünü mağlup etmek de mümkün değildir. Bu da şu beyanda belirtilen husustur: "Onların içlerindeki, hedefine asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir"[133]. Allah bunu hatırlatarak şöyle buyuruyor: Sen kibrinle ve azametinle reis ve kumandanların mertebe ve menzilesine ulaşamazsın. Âyete bu temsile göre anlam verilmesi ihtimali vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Allah şöyle buyurur: **Şüphesiz sen yeri yırtamazsın.** Yani yeri yırtıp onun içinde bulunan hazineleri ve menfaatleri çıkarıp onlardan yararlanamazsın, dağların boyuna da erişip dağ başlarında bulunan menfaatlerden yararlanamazsın. O halde, kuvvet ve şiddette senin gibi olan başkalarına karşı nasıl da kibirleniyorsun. Kibir konusunda bilinmesi gereken şudur: Kendisini bilen, içinde bulunduğu olayları, âfetleri ve türlü ihtiyaçların farkında olan kimse, kendisi gibi olan birine karşı kibirlenmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾

[§]*38. "Bütün bunların kötülüğü, Rabb'inin katında istenmeyen şeyler* 277
olmasıdır."

Bütün bunlar. Yani şu âyetlerde Allah'ın emrettiği ve yasakladığı bütün fiillerin kötülüğü, Rabb'in katında hoş karşılanmayan, gazap edilen davranışlardır. Bunda şu hususa işaret vardır: Şu âyetlerde Allah'ın emredip yasakladığı fiiller mendub emirler yahut mendup yasaklar değildir; belki vücup, lüzum ve hüküm emirleridir, çünkü bunların hepsinin Rabb'in katında **hoş karşılanmayan şeyler** olduğunu belirtmiştir. Çünkü eğer bu emir ve yasaklar mendup olsaydı, istenmeyen şeyler olarak nitelenmezlerdi. Yani burada sözü edilen her bir şey Rabb'in katında istenmeyen şeydir. Bu yüce Allah'ın şu beyanında ifade edilen husustur: "En güzeline uyan kullarımı müjdele!"[134] Yani hepsini işitip de en güzeline uyan ve başkasını terkedenleri müjdele demektir. Birincisi buna göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

133 "Ellerinde hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlara gelince, onların içlerindeki, hedefine asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir" (el-Mü'min, 40/56).

134 "Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz'an sahipleri de onlardır" (ez-Zümer, 39/18).

ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَتُلْقٰى ف۪ي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾

39. "İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın."

İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir. Yani Allah'ın şu âyetlerde emrettiği ve yasakladığı hususlardır, hikmet eseri olup sefihlik kabilinden değildir. Yani Allah'ın o âyetlerde emrettikleri fiiller hikmettir; yasakladığı davranışlar ise sefihlik olduğu için yasaklamıştır. Bazıları da şöyle demiştir: **Hikmet** burada Kur'ân'dır. **Bu,** yani Allah'ın sana vahyettikleri hikmettir. Bazıları da hikmet isabettir demiştir. Yani Allah'ın sana vahyettiği hususlar doğrudur demiştir. **İşte bunlar, Rabb'inin sana vahyettiği hikmetlerdir,** yani bu âyetlerde belirtilenlerle Allah'ın emredip yasakladıkları, işte onlar hikmettendir. Hikmet ise, bir şeyi yerli yerine koymaktır. Şöyle diyor: Allah'ın hükmü, her şeyi yerli yerince koymaktır, bir şeyi yerinin dışına koymak hikmet değildir.

Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın. Mâlumdur ki Resûlullah (s.a.), Allah ile beraber başka bir ilâh tanımaz. Çünkü Allah onu korudu ve elçiliği için tercih etti. Fakat Allah bunu belirtti ki, eğer Resûlullah da bunları yapacak olsa anılan cezayı ona da uygular. Durum böyle olunca, Resûlullah'tan mertebesi daha aşağıda olanlara ise anılan cezanın uygulanması daha lâyıktır. İşte bu durum yüce Allah'ın me-
278 lekler hakkındaki şu beyanlarda belirtilen husustur: [§]"Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zalimleri böyle cezalandırırız"[135]; "Melekler O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[136]. Günahlardan korunmuş olmayan, sözünün önüne geçilmemekle nitelenmez. **Allah'tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın** meâlindeki beyan da bu anlama uygundur. Yani Allah katında yahut kendi kendine yahut halk nezdinde kötülenmiş, kovulmuş olursun. "Medhûran" (مَدْحُورًا), yani Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılarak cehenneme atılmış olursun demektir. Yahut Allah

---

135 el-Enbiyâ, 21/29.

136 "O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler" (el-Enbiyâ, 21/27).

herkese tek tek hitap etmiştir: Kim bu günahı yüklenirse demektir. Yahut yüce Allah bununla resûlüne hitapta bulunmuş, fakat onunla başkasını kastetmiştir. Nitekim birçok yerde bu konuyu belirttik. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَاَصْفٰيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَن۪ينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ اِنَاثًا اِنَّكُمْ
لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظ۪يمًا ﴿٤٠﴾

40. "Rabb'iniz erkek çocukları size verdi de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi? Gerçekten siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz!"

Rabb'iniz erkek çocukları size verdi de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi? yüce Allah müşriklerin akılsızlıklarından haber veriyor, çünkü onlar "Kızlar Allah'ındır" diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!"[137] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, kızları Allah'a, erkek çocukları da kendilerine nispet ettiler. Onları, böyle yapmaya sevkeden şey, Ehl-i Kitab'ın sözleri idi. Çünkü onlar Allah'ı çocuk sahibi olmakla nitelediler, buna bağlı olarak çocuğu olanın kızı da olur görüşüne sahip oldular. Bu sebeple yüce Allah şöyle buyurdu: **Siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz.** Cenâb-ı Hak tarafından âyette, Allah hakkında söylediklerine bu **büyük kelimesinden** başka bir ilâvede bulunulmadı, o sözleri için bir örnek verilmedi. Çünkü bunun arkasında verilecek bir örnek yoktur. Zira yüce Allah'ın çocuğu olduğuna dair sözlerinin örneğini, göklerin parçalanmasını, yerin yarılmasını ve dağların çökmesini örnek vererek şöyle buyurdu: "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[138]

Allah Teâlâ, müşriklerin "Allah'ın çocuğu olduğu"na dair iddialarının ağır bir söz oluşundan dolayı, gökler ve onlarla beraber sözü edilen diğer nesnelerin altüst olduğunu haber verdi ve ortak koşmalarına dair şöyle buyurdu: "Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır"[139]. Bu âyetler Allah hakkında çocuğu ve ortağı olduğuna dair söz söyleyenler için belirtilen son derece güzel örneklerdir. Bunların ötesinde Allah'ın kızı olduğunu söyleyen-

137 en-Nahl, 16/57.

138 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar" (Meryem, 19/90-91).

139 "Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır" (el-Hac, 22/31).

279 lere dair belirtilen bir örnek yoktur. **[§]Fakat Allah şöyle buyurmuştur: Siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz.** Allah bundan fazlasını söylememiştir. Çünkü Allah hakkında söyledikleri ve ona nispet ettikleri şeyler son derece akılsızlık ve söz israfıdır. Allah, zâlimlerin söylediklerinden çok çok/büyük olarak yücedir. Yahut şöyle buyurur: Aklınızca **siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz,** düşünseniz ve kafa yorsanız, Allah sübhânehû ve teâlâ hakkında söylediğiniz sözlerin çok ağır laflar olduğunu bilirdiniz.

Ebû Avsece de şöyle demiştir: "Efe asfâküm" (أفأصفاكم ربكم), yani Rabb'iniz size verdi mi. Şöyle denilir: "Asfeytühû" (أصفيته), yani onu verdim demektir. "Asfâküm" (أصفاكم), yani sizi seçti demektir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فٖى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزٖيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

41. "İyice düşünmeleri için bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Ama bu, sadece onların haktan uzaklaşmalarını arttırdı."

İyice düşünmeleri için bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Hasan-ı Basrî "sarrafnâ" (صَرَّفْنَا) cümlesine dair Allah şöyle buyuruyor demiştir: O geçmiş ümmetlerden resûlleri yalanlamaları sebebiyle, onların başına gelenleri, geceleri itaat ve ibadete duran bir ümmet olarak, biz bu Kur'ân'da açıkladık ki onların başına gelenleri hatırlayarak elçileri yalanlamaya son versinler. Allah'ın onlara açıkladığı hususlar, nefreti, yani elçileri yalanlamayı artırdı. Bazıları şöyle demiştir: **Bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık.** Yani ibret alıp iman etsinler diye, bu Kur'ân'da ve adı geçen âyetlerde, yapılması ve sakınılması gereken her davranışı, hak ve sorumlulukları açıkladık. **Kur'ân, onlarda** iman etmekten uzaklaşma dışında başka bir şeylerini artırmadı, o şu âyette belirtilen husustur: "Şu Rabb'inin sana vahyettiklerindendir"[140]. Bazıları da demiştir ki, bu Kur'ân'da, elçilere yaptıkları kötü muamele ve yalanlama sebebiyle, âhirette başlarına gelecek şiddetli azapla ilgili tehditler hakkında ayrıntılı açıklamalar yaptık. Fakat âhirete inanmayınca bu tehditler sadece nefretlerini artırdı.

280 [§]Bundan sonra, Allah Teâlâ Kur'ân'da kapsamlı öğütlerden bahsetti, öyle ki eğer bu öğütlere bakıp düşünecek olsalar onları, yapmış oldukları bu gibi işlerden alıkordu, fakat onlar Kur'ân'a saygı ile bakmadılar, belki ona alaylı ve küçümseyen bir nazarla baktılar, işte bunun için öğüt alma kelimesine nef-

140 el-İsrâ, 17/39.

reti artırma cümlesi eklenmiştir. Allah'ın, bu nefret ifadesini öğüt ifadesine eklemesinin sebebi şudur: Onlar Kur'ân'ın inmesi sebebiyle inkâr ve yalanlama gösterdiler, dolayısıyla burada nefret ifadesi buna eklendi. Çünkü Kur'ân Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilince onların yalanlamalarını artırdı ve onlar için inkâr meydana geldi. Nitekim Kur'ân âyetleri indirilince müslümanların da imanını artırıyordu.

İyice düşünmeleri için bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık. Şeref kazansınlar diye. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Andolsun, içinden sizin için öğüt bulunan bir kitabı size indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"[141]; Yani unuttukları, terkettikleri ve gafil oldukları şeyleri hatırlasınlar diye.

Bununla beraber **iyice düşünmeleri için bu Kur'ân'da ayrıntılı açıklamalar yaptık** meâlindeki beyanın anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah Kur'ân'ı zorunlu olarak öğüt alsınlar diye indirdi yahut aleyhlerine olsun için yahut öğüt almayı onlara emretmek için indirdi. Bu "Ben cinler ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım"[142] âyeti ile "Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik"[143] meâlindeki âyette belirttiğimiz husustur. Yani onları ibadet ve itaate bağlamak yahut ibadet ve taati kendilerine emretmek için yahut ibadet ve itaatte bulunacağını bildiği kimseler için, Allah elçiler gönderip yarattı.

İyice düşünmeleri için. Yani bununla kendileri için öğüt olsun diye. Çünkü Allah'ın, onlara bir açıklama yapması ve öğüt almak üzere açıklamalar göndermesi, sonra da bunların olmamasına ihtimal yoktur. Fakat bizim belirttiğimiz husus, öğüt olsun diyedir ve olmuştur da, fakat onlara fayda vermemiştir.

Ama bu, sadece onların haktan uzaklaşmalarını arttırdı. Onların uzaklaşmasını artıran Kur'ân değildir, belki ona alay ve küçümseme gözü ile baktılar, bu durum bize göre onların uzaklaşmasını ve yalanlamasını artırdı, yoksa Kur'ân, kendisinin anlattığına göre, hidâyet ve doğru yola iletmekten başka bir şeyi artırmaz.

---

141 el-Enbiyâ, 21/10.

142 "Ben cinler ve insanları sadece bana kulluk etsinler diye yarattım" (ez-Zâriyât, 51/56).

143 en-Nisâ, 4/64.

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذًا لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِى الْعَرْشِ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

281 [§]*42. “De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah’tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yollar ararlardı.”*

De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah’tan başka ilâhlar olsaydı onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yollar ararlardı.

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, bu âyetin, müşriklerin tapmakta oldukları resimli ve resimsiz putlar hakkında indiğini söylemişlerdir. Yani, eğer sizin dediğiniz gibi, Allah ile beraber diğer ilâhlar da bulunsaydı, o takdirde arşın sahibine yaklaşmak için yol ararlardı. Bazıları şöyle demiştir: “Eğer onların aklı olsa ve akla itaat ve ibadet imkânı tanınsa, o takdirde, ibadet ve itaatle arşın sahibine yol arardı. Bu husus, Allah’ın melekler hakkında buyurduğu şu âyettir: “Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile Rab’lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar”[144]. Fakat en uygun olan görüş, yüce Allah’ın bu putlar hakkında “Allah’tan başka ilâhlar olsaydı…” gibi bir sözü söylemeyeceğidir. Çünkü putlar ahşaptandır. Fakat Allah putlar hakkında söylediğini söylemiştir ki o da şöyledir: Onlar işitmez, akletmez ve görmezler daha ve başka âyetlerde buyurduğu gibi: “Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?”[145]; “Allah’tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar!”[146] Bu gibi ifadelerin putlar hakkında söylenmesi caiz olur. Fakat Allah Teâlâ’nın belirttiği: “Eğer onların söyledikleri gibi Allah ile beraber başka ilâhlar olsaydı…”[147] meâlinde belirttiği sözleri arşın sahibine varmak isteyenler türünden değillerdir. Ancak bazılarının dediği gibi, şöyle söylenebilir: Eğer ibadet ettiğiniz putlar, sizin inancınıza göre ilâh olsalardı, o takdirde kendilerine imkân verilip de itaat

---

144 “Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile Rab’lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O’nun rahmetini umar, azabından korkarlar” (el-İsrâ, 17/57).

145 “Bu kitapta İbrahim’i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi. Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?” (Meryem, 19/41-42).

146 el-Hac, 22/73.

147 el-İsrâ, 17/42.

ehlinden olsalardı, itaatla Allah'a gidecek yol ararlardı. Fakat en uygun olan yorum şudur: Eğer olmuşsa bu meleklere ibadet edenler ve onları mâbut tanıyanlar hakkında olmuştur. Yahut yönetme hakkı olan birkaç ilâh olduğunu kabul edenlerdir. Yahut tedbir sahibi birden fazla ilâhın bulunduğunu söyleyen Senevîler hakkındadır. Veya âlemin kadim olduğunu ve aslî unsurları bulunduğunu söyleyenlerdir.

En doğrusunu Allah bilir ya, biz şöyle deriz: **Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı** meâlindeki beyan şu anlama gelir: Yani o takdirde, Allah Teâlâ ilâhlık ve rablığını gösterdiği gibi, bunlar da yaratıkları inşa etmek suretiyle rablıklarına ve ilâhlıklarına işaret edecek deliller gösterirlerdi. Halbuki kendilerinin ilâhları olduklarını iddia ettikleri kimselerden, böyle bir şey inşa ettiklerini iddia edenler ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla bu durum, Allah'tan başka bir ilâh bulunmadığına işaret etmektedir.

[§]Eğer söyledikleri gibi Allah'tan başka ilâhlar olsaydı. Bazılarına bu 282
beyan hakkında şunları şöylemiştir: Bu O'nun gibi, yani Allah gibi olsalardı, yani yaratma, yok etme ve yönetmede onun gibi olsalardı ve yaratmasında, onlar için dilemesinde ve yönetiminin uyumlu olmasında onu, kendi emirlerini uygulamakta engelleselerdi demektir. Onlar bunu yapamayınca, bu durum Allah'tan başka bir ilâh olmadığına işaret etmektedir. Bu Allah'ın şu sözü gibidir: "O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı"[148]. Bazıları da şunu söylemiştir: Eğer inandığınız gibi, **Allah ile beraber başka ilâhlar olsaydı, o takdirde** yarışmak ve birbirine galip gelmede **arşın sahibine gitmek için yol arayacaklardı,** galip gelme ve kahretmede **o takdirde arşın sahibine yol ararlardı.** Nitekim hükümdarların âdeti de şudur: Hükümdarlardan her biri başkasına galip gelmek ve onu mağlup etmek için çalışır ve ona karşı yarışa girerdi. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Eğer Allah ile beraber başka ilâhlar olsaydı, o takdirde her bir ilâh yaratığını götürürdü." Yani galip olur, kahreder ve yarışırdı. Bundan başka bunun, şöyle de yorumlanmaya da ihtimali vardır: O ilâhlardan her birinin rablık ve ilâhlığına işaret etmek üzere, yaratmada tek Allah olmak isterdi. Bunu delil olarak ileri sürmenin esası şudur: İlâhların her biri diğerine engel olamayınca, ondan başkasının ilâh olmadığına işaret eder, o aynen birinci ilâh olur.

---

148 "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir" (el-Mü'minûn, 23/91).

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: …Onlar onun diğerlerine karşı üstünlüğünü ve mertebesini bilirler, ona yaklaştıracak şeyler isterlerdi. Bir görüşe göre ihtiyaçlarını ona iletirler, ihtiyaçları için ondan yardım isterlerdi. İşte bu, başlangıçta belirttiğimiz, ilâha itaati talep etme mânasıdır.

سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَب۪يرًا ﴿٤٣﴾

43. “Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir.”

“Sübhânehû” (سُبْحَانَهُ) şu anlama gelir: Allah kendisini inkârcıların söyledikleri şeylerden ve ortaklar, benzerler, çocuk, ona yakışmayan şeyler gibi onların yakıştırdıkları sıfatlardan beridir. Bunun için şöyle buyurdu: **Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir.** Sonra da şöyle buyurdu:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ ف۪يهِنَّ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِه۪ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْب۪يحَهُمْ اِنَّهُ كَانَ حَل۪يمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

44. “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder; O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîm’dir, bağışlayıcıdır.”

Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder. Hem burada sözü edilen varlıkların tesbih etmesinin birkaç mânaya ihtimali vardır: Birincisi yüce Allah’ın gökleri, yeri ve anılan diğer varlıkları yaratmasında, kendi
283 birliğine, ilâhlığına işaret eden delil, [§]ve bunları Allah’ın bir olduğuna, ortağı ve benzerinin olmadığına şahit kılmasıdır. Eğer böyle olursa, ruh sahibi olan ve olmayan her şey buna dâhil olur, dolayısıyla **fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız** meâlindeki cümle özellikle kâfirlere mahsus bir hitap olur, müslümanlara gelince onlar bunu anlarlar. İkinicisi: Allah Teâlâ bu eşyanın özelliğinde belirtildiği gibi, tesbih ve tenzihte bulunmayı koymuştur. **Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız** meâlindeki âyette haber verdiği üzere biz o tesbihi anlamıyoruz. O nesneler de yine bunun tesbih olduğunu bilmezler. Nitekim Allah kendileri bunun tesbih olduğunu bilmeseler de organlarda ve uzuvlarda kendisine yönelik tesbih ve ibadet yapma özelliği koymuştur. Üçün-

cüsü: İnsanlardan sadece özel kişiler bilmiş olsalar da -ki onlar peygamberlerdir- yüce Allah, tesbih olduğu bilinmek üzere bu şeylerin seslerini kendisi için tesbih yapmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O Halîm'dir, bağışlayıcıdır. "Halîm" (حليم) kelimesi "sefîh"in (سفيه) zıddıdır, o Hakîm'dir. İkincisi: Şöyle denilir: O Halîm'dir, aceleci değildir; yani cezalandırmada acele etmez. Tövbe ettikleri **zaman çok bağışlayandır** (yahut tövbe etmeseler de) **çok bağışlayandır,** onların ayıplarını örter. "Hilm" (الحلم) belirttiğimiz üzere, sefihlik ve acelenin zıddıdır. Allah burada, onların onun hakkındaki vahşi ve büyük söz etmelerinin ardından kendisinin Halîm olduğunu belirtti ki, onları acilen yakalayıp cezalandırmadığını bilsinler; çok bağışlayan olduğunu da belirtti ki -her ne kadar onlar onun hakkında büyük sözler söylemişlerse de- tövbe ettikleri takdirde onları bağışladığını ve günahlarını cezalandırmaktan vazgeçtiğini bilsinler.

Bir mülhit şöyle bir soru sorabilir: Siz Rabb'inizi yumuşaklıkla ve rahmetle nitelendiriyorsunuz, sonra da: "Küfürleri sebebiyle onlara Allah ebediyen cehennemde azap edecek" diyorsunuz, bunda rahmet yahut hilim nasıl oluyor?

Buna şöyle cevap verilir: Siz rahmet ile hilmin ne olduğunu bilmiyorsunuz, eğer bilseydiniz bu soruyu sormazdınız. Küfürden dolayı eğer Allah ebediyen azap etmeyecek olmasaydı o zaman Halîm olmaz belki sefih olurdu. Rahmet de bunun gibidir. Tabiatına uygun olmayacak şekilde bir şeyin çıkması, onun sahibini hikmet ve rahmet çizgisinin dışına çıkarmaz. Oysa siz hikmet ve rahmeti kendi yaratılışınıza uygun olan şeklinde tasavvur ettiniz, oysa ki olay böyle değildir.

Bunun gibi, şu sözü söyleyen Mûtezile mensuplarına da aynı şey söylenir: Allah din konusunda ancak bizim için en yararlı olanı yapar, çünkü o çok cömerttir, eğer en yararlı ve en hayırlı olanı vermezse çok cömert olmaz, cömertlikle nitelenmez.

[§]Mûtezile'ye şu cevap verilir: Siz cömertliğin ne olduğunu bilmiyorsu- **284**
nuz, siz sadece kendi tabiatınıza ve kendinize uygun olanı söylediniz, ona gücünüz yetti. Şayet cömertliğin gerçeğini bilecek olsaydınız bunu söylemez, kalbinize de böyle bir düşünce gelmezdi. Allah'a ait olan ise seçip tercih edeceğini bildiği şeyleri seçmektir. Çünkü, kendisine karşı düşmanlığı tercih edeceğini bildiği kimse hakkında Allah'ın dostluğu tercih etmesi caiz olmaz. Bunun gibi, kendisine dostluğu tercih edeceğini bildiği kimselere düşmanlığı tercih etmesi de caiz olmaz. Dolayısıyla dinde hiçbir kimse için en yararlı olanı gözetmek zorunluluğu yoktur, belki hikmet ve rablığın gerektirdiğini gözetmeyi üstlenir.

Şu kâfirlerin, Allah'ı çocuğu ve ortağı olmakla ve benzeri şeylerle nitelediklerini belirtmesinin ardından, bütün cansız varlıkların Allah'ı tesbih ettiğini belirtmesinde birkaç yönden hikmet vardır: Birincisi: Akıllı, temyiz ehli, efendilik ve bilgi sahibi olduklarını iddia etmelerine karşılık, Allah onların akılsız olduklarını belirtiyor; onlar kendi inançlarınca, Allah'ı O'na yakışmayan, ilâhlık ve rablığı O'ndan düşüren niteliklerle beraber belirttiler. O temyiz, anlayış ve akla sahip olmayanlar bile Allah'ı bu sayılanların hepsinden tenzih ettiler, hepsinden beri kıldılar.

İkincisi: Bunun ardından o varlıların tesbihlerinden söz etti ki, kendisinin onların tesbihlerine ihtiyacı olmadığı, bunda bir menfaatinin bulunmadığı bilinsin. Çünkü onların dışında kalan bütün yaratıklar Allah'ı tesbih etmiştir, belki onların tesbihlerinin menfaati kendilerine dönmektedir.

Üçüncüsü: Resûllerin risâletini ispat etmek için bunu belirtti. Çünkü onlar cansız varlıkların tesbihte bulunduğunu belirtmişlerdir, bu ise gökten bir vahiy olmaksızın anlaşılmaz ve akledilmez. İşte bu da risâlete işaret etmektedir. İşte, sözünü ettiğimiz bu üç açıklamaya göre belirttiğinin ardından, anlatılan şekilde tesbih etmeyi belirtmek caiz olur. Bunun gibi, cansız varlıkların secde etmesi de belirttiğimiz anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
حِجَابًا مَسْتُورًا ﴿٤٥﴾

285 [§]***45. "Kur'ân okuduğun zaman seninle, âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz."***

Kur'ân okuduğun zaman seninle, âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz. Bazıları şöyle demiştir: Kâfirler Resûlullah'ın, insanlara risâletini tebliğ etmesine ve kendisine indirilen Kur'ân âyetlerini okumasına engel oluyorlardı. Oysa o, elçiliğini tebliğ etmekle emrolunmuştu. Bu sebeple yüce Allah bu âyeti indirerek kendisi ile o âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çektiğini ve Hz. Peygamber'e (s.a.), o perde sebebiyle tebliğ yapma imkânı verdiğini haber vermiştir. Sonra bu perde hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kendi başlarına bazı işlerle ve bazı meşgalelerle uğraşıp onlara tebliğde bulunmalardır. Şöyle diyenler de vardır: Allah onların kalplerine korku ve ürperti koyar, öyle ki bunu engellemeye güçleri yetmez. Şöyle diyenler de vardır: Onları, Hz. Peygamber'i (s.a.) görmeyecek,

fakat okuyuşunu ve tilâvetini işitecek konuma getirir, böylece ona eziyet etme ve kendisine zarar verme gücüne sahip olmazlar, böylece onlara tebliğde bulunmuş olur.

Burada sözü edilen perdenin, anlama perdesi olması caizdir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) alaylı ve küçük düşürücü bir nazarla bakıyorlardı, bu sebeple Kur'ân'daki mânalarını anlamaları engellendi. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden mahrum edeceğim"[149]. Yüce Allah'ın şu âyeti de buna işaret etmektedir: "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik"[150].

Ayrıca Hasan-ı Basrî **seninle, âhirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Yani Allah onların kalplerine mühür vurdu ki inanmasınlar. Hasan-ı Basrî'nin bu meseledeki görüşü şudur: Küfrün bir sınırı vardır, kâfir o sınıra ulaşınca, Allah onun kalbini mühürler ki, bu sebeple ebediyen inanmasın, inkâr etmesinin bir sonucu olarak cezaya ve helâk edilmeye müstahak olsun. Ancak Allah, onlardan iman edecek nesillerin doğacağını bildiği için, lütfu sayesinde onları geride bırakmıştır yahut başkalarının menfaati olduğu için onları geride bırakır, değilse helâk edilmeleri gerekli olur. Hasan-ı Basrî bu sebeple şöyle diyor: Onlar kendi fiillerinin bir sonucu olarak helâke müstahak oldukları için, Allah onları helâk etmeyi kendisine nispet etmiştir.

Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Helâk etmeyi Allah kendisine nispet etti, çünkü peygamberlere uymayı hafife aldılar, onlara karşı kendilerini büyük gördüler ve de kibirlendiler. Fakat biz ona şunu söyleriz: Sözünü ettiğimiz kibirlenme onların fiili olup Allah'ın fiili değildir, o zaman kibirlenmeyi Allah'a nispet etmenin anlamı nedir? Bu bir hayaldir ve mezheplerinin, kendilerini benimsemeye mecbur ettiği düşüncelerden kaçmaktır.

[§]Câfer b. Harb şöyle demiştir: Bu âyette gizlenmiş bir kelime vardır **286**
(izmâr). Çünkü onlar perdeyi Allah'a nispet ettiler, perdeyi o çekti dediler. Bu, onların söylediklerinin şu ilâhî beyanlarda belirtilmesidir: "Yahudiler 'Kalplerimiz perdelidir!' dediler. Aksine, inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar"[151]; 'Kalplerimiz perdelidir!' dediler. Aksine,

---

149 el-A'râf, 7/146.

150 Bir sonraki âyet ve el-En'âm, 6/25.

151 "Dediler ki: 'Bizi çağırdığın şeylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var; bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır'" (Fussılet, 41/5).

inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar"[152] ve benzeri hayaller. Eğer bu âyetleri bahsettikleri hayallere göre anlamak caiz olsaydı, başkaları için hepsini bunun benzerlerine göre anlamak de caiz olurdu. Bu ise uzak bir ihtimaldir.

Fakat bize göre perde çekmeyi Allah'ın kendisine nispet etmesi, kendisinin bu işte bir yaratmasının ve fiilinin olduğuna işaret eder. O da yaptıkları tercihin bir sonucu olarak Allah'ın onlara yardım etmesidir. Yahut şöyle denilebilir: Allah perde çekmeyi kendisine nispet etti, çünkü onların kalplerindeki küfür karanlığını o yaratmıştır. Bu durum inasanlar arasında meşhurdur. Kim küfre inanırsa onun kalbi daralır ve sıkışır, öyle ki başkasını görmez olur. Kişi başkasını görmemek ve küfrün dışındaki yolu bulmamak için küfür inancında olmaz, fakat küfrü benimsediği için iman yolunu görmez. Bu durum, şuna işaret ediyor: Allah'ın yaratmasından dolayı böyle bir duruma intikal eder. Bunun gibi, iman edip inanan kimse imanın nuru ile birçok şeyi görür; yoksa o görmediği varlıklara iman nuruyla görsün diye iman edip inanıyor değildir. Bu da, o kişinin başkası sayesinde imanı idrak ettiğine işaret eder. Bunun gibi, halk arasında bilinen husus şudur ki, bir kimse başkasına düşmanlık beslerse bundan dolayı kalbi daralır. Bunun gibi, başkasının dostu olduğuna inanırsa, aralarındaki sıcaklık sebebiyle kalbi o kişiden dolayı açılır. İşte bütün bunlar kalbin daralması ve ferahlamasında başkasının bir etkisi olduğunu gösterir. O da sözünü ettiğimiz ilâhî yardımda bulunmak ve başarıya ulaştırmak yahut bu durumu onlarda yaratmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yüce Allah'ın: "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler çektik"[153] meâlindeki âyeti bu konuya dâhil olur.

Bunun aslı şudur: Allah'ın sözünü ettiği perde, kılıf ve örtü çekmek, inatları ve hak karşısında kibirlenmeleri sebebiyle onlara ceza olsun diyedir. Çünkü onların inat ve karşı durmaları arttıkça kalplerindeki karanlık ve körlük de artmaktadır. Bu da başka âyetlerde belirtildiği gibidir. Şöyle ki: "Onlar eğrilik yapınca, Allah da kalplerini eğriltti"[154]; "Anlamamakta direndikleri için Allah
287 da onların kalplerini haktan çevirmiştir"[155]; [§]"Hayır! Doğrusu şudur ki, ya-

[152] "'Kalplerimiz perdelidir!' dediler. Aksine, inkârları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar" (el-Bakara, 2/88).

[153] "Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik" (el-En'âm, 6/25).

[154] es-Saf, 61/5.

[155] "Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir" (et-Tevbe, 9/127).

pıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır"[156]. Yüce Allah, onların kalplerini kaplayıp karartan sebebin, kendi kazandıkları günahları olduğunu, kalplerini haktan çevirmeyi tercih etmeleri ve (haktan) dönmeyi tercih etmeleri sebebiyle Allah onların kalplerini çevirdiğini haber vermiştir. İşte onların kalplerine perde ve örtü koymak da onların yaptıkları inkâr ve isyan sebebiyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَفٖى اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِى الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾

46. "Ayrıca onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarına da bir tıkaç koyarız. Sen Kur'ân'da Rabb'inin birliğini andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler."

Ayrıca onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler, kulaklarına da bir tıkaç koyarız. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın adı anılınca şeytan o kişiden yüz çevirir ve kaçar. Bu şu ilâhî beyanlarda belirtildiği anlamdır: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın! Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir"[157]; "Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler"[158]. Bazıları da **canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler** ilâhî beyanı için: Yani insanlar kendilerini çağırdıkları yoldan yüz çevirirler ve ibadet etmekte oldukları putlarına yönelirler, demiştir.

Sen Kur'ân'da Rabb'inin birliğini andığında. Bu beyanın şu anlamlara gelmesi muhtemeldir: **Andığın zaman.** Rabb'inin birliğine, ilâhlığına ve rablığına dair delilleri **andığın zaman.** Yahut risâlete yahut ölümden sonra dirilişe dair delilleri **andığın zaman** demektir. Bu üç esasın delillerini belirtmesi muhtemeldir. Çünkü onlar bu esasları inkâr ediyordu. Bunlardan söz edilince yüz çevirirler. **Canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler,** bu cümlenin, kaçarak ve yüz çevirerek giderler mânasına gelmesi muhtemel olduğu gibi, inkâr ve yalanlamadan kinâye olma ihtimali de vardır.

---

[156] el-Mutaffifîn, 83/14.

[157] el-A'râf, 7/200.

[158] el-A'râf, 7/201.

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾

47. "Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken de o zâlimlerin, 'Siz, sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!' dediklerini çok iyi biliyoruz."

Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini, kendi aralarında fısıldaşırken, sanki onlar Kur'ân'ı dinliyor gibi idiler, ya onun söz diziminden (nazım) hoşlanıyorlardı yahut içinde ilginç haberler bulunduğu için onu dinliyorlar yahut onda kötülenecek bir şey bulmak için onu dinliyorlardı. Eğer dinlemeleri ilk iki sebepten dolayı ise, ihtilaf yerleri gelince -ki orada Allah'ın birliğine, risâlete ve ölümden sonra dirilmeye dair delillerden söz edilmiştir-
288 [§]o zaman koşarak arkalarını çeviriyorlardı. Her ne kadar bu dinleme işi, kötülemek için idiyse de bu mâna ihtimal dâhilindedir. **Biz onların seni dinlerken neye kulak verdiklerini en iyi biliriz.** Denildi ki; Kur'ân'ı yalanlamak için dinliyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar"[159]. Onlar, yalanlamak için Resûlullah'ın (s.a.) dediklerini dinlemeye koşuyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: Hz. Peygamber'i (s.a.) kötüleyecek bir nokta bulmak için dinlemeye koşuyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: Onlar dinleyip tanıdıktan sonra Hz. Peygamber'i ancak zayıf ve sıradan insanlara kötülediklerini, yani onların nezdinde, yaptıkları kötülemenin yerinde bir kötüleme olduğunu göstermek için dinliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi aralarında fısıldaşırken. Denildi ki: Yani kendi aralarında, Hz. Peygamber'in (s.a.) büyülenmiş, mecnun ve kâhin bir kimse olduğunu aralarında fısıldaşıyorlardı. Sonra Allah resûlüne, gizlice söyledikleri ve aralarında fısıldaştıkları şeyleri haber verdi ki, bunlar onun elçiliğini kanıtlasın ve bunları Allah'ın bildirmesiyle bildiğini göstersin. Hz. Peygamber'in deli ve büyülenmiş biri olmadığını bildiklerinden dolayı onları zâlim olarak isimlendirmiştir. Fakat böyle olmadığını bilerek ona bunları söylüyor, büyü ve delilik nispet ediyorlardı.

159 el-Meâric, 70/36-37.

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ
سَبِيلًا ﴿٤٨﴾

48. "Bak işte, senin hakkında ne türlü benzetmeler yapıyorlar! Böylece yoldan saptılar, bir daha da doğru yolu bulamıyorlar."

Bak işte, senin hakkında ne türlü benzetmeler yapıyorlar. Delillerle, sihirbazlarla ve kâhinlerle, sonra da saptılar. Yahut insanların sana uymalarını engelleyecek vasıtaları senin için örnek vererek ona büyü, delilik ve kâhinlik nispetinde bulundular. İşte bu durum, onların Hz. Peygamber'in davetini kabul etmelerini ve ona uymalarını engellemekteydi.

Böylece yoldan saptılar, bir daha da doğru yolu bulamıyorlar. Bu beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onların amaçladıkları gibi, insanların sana tabî olmasını engellemeye ve yollarından çevirmeye **güçleri yetmez.** Bazıları da şu yorumu yapmıştır: Ona tuzak kurmaya yol **bulamazlar,** çünkü bununla onu kastetmişlerdir. Bazıları da şu yorumu yapmıştır: Ona nispet ettikleri nitelemeleri kanıtlamak için yol **bulamazlar.**
[§]Hasan-ı Basrî bu konuda şöyle demiştir: Kalplerine mühür vurulduğu, per- 289
de çekildiği ve kılıf içine konulduğu için, hidâyet ve imana yol bulamazlar. **Güçleri yetmez** meâlindeki sözün, kanıt ve delillerle ve Resûlullah'ın (s.a.) tevhit, risâlet ve diriliş hakkında getirdiği delillerle istidlâl etmeye güçleri yetmez demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٤٩﴾

49. "Dediler ki: Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?"

Dediler ki: Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken. Yani eskimiş ve parçalanmış kemikler halini alınca. **Ufalanmışken.** Denildi ki: Toprak olmuşken. Denildi ki: Toz olmuşken. Denildi ki: Eskimiş oldukları halde, öyle ki kemik tükenince kırılıp gider. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Çürümüş kemikler olmuş iken mi?" diyorlar. Ve ekliyorlar: "O zaman bu, (bizim

için) ziyanlı bir dönüş olur!"[160] Yani olmayacak. Bunların hepsini, dirilişi inkâr etmek ve kendilerinin diriltilip yaptıkları işlerden dolayı cezalandırılacaklarına dair haberle alay etmek için söylediler. Çünkü onlar sanki hayret etmek, olacağını uzak ihtimal olarak görmek ve bununla alay etmek üzere bu sözleri söylediler. Onu bilmemek, kendilerini sözü edilen şekilde şaşkınlık ve alay etmeye sevketmiştir. O kâfirler Allah'ın, ölümden sonra diriltmeye kādir olduğunu inkâr ettiler. Nitekim Mûtezile de Allah'ın, kullarının işlerini yaratmaya kādir olduğunu inkâr etmişlerdir. Mûtezile'nin o kâfirlere karşı ilk yaratılışa dair getirecekleri delil yoktur, çünkü kâfirler onlara şöyle söyleyebilirler: Siz Allah'ın ilk yaratmaya kādir olduğunu ikrar ediyorsunuz da kulların fiillerini yaratmasını inkâr mı ediyorsunuz, sizin bunda ileri sürecek bir deliliniz yoktur.

Ebû Avsece "rufâten" (وَرُفَاتًا) kelimesi hakkında şöyle demiştir: Yani kırılmış olduğu halde. "Fettettühû" (فتته) kırdım demektir. İbn Kuteybe "ekinneten" (اَكِنَّةً) kelimesi hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Ğıtâ" (غطاء) ve "ağtıye" (أغطية) kelimelerinde olduğu gibi "kinân"ın (كنان) çoğulu olup perde demektir. "İz hum necvâ" (وَاِذْ هُمْ نَجْوٰى). Yani onlar birbirine fısıldarlar, bazısı bazısına gizlice Muhammed (a.s.) için deli, büyücü, kâhin ve öncekilerin masalları diyorlar. Bazıları da onların fısıldaşmaları Enbiyâ sûresinde hikâye edilen şu sözleridir: "O zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar"[161]. İşte bu yüce Allah'ın şu beyanında ifade edilen husustur: **Zâlimler dediler ki; siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz**[162]. Ebû Ubeyde "meshûren" (مَسْحُورًا) kelimesi hakkında şunu söylemiştir: Kendisine büyü yapılmış kişi demektir. Onların sözleri bazan çelişmektedir. Daha önce biz onların sözlerindeki çelişkileri belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَدِيدًا ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِى صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِى فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ اِلَيْكَ رُؤُسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتٰى هُوَ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَرِيبًا ﴿٥١﴾

160 en-Nâziât, 79/11-12. (رفاتا): Denildi ki; toprak, denildi ki; toz, denildi ki; (رفاتا) yani eskimiş, öyle ki ölünce kırılıp gider. (عظاما نخرة) âyetinde olduğu gibidir.

161 "O zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar" (el-Enbiyâ, 21/3).

162 el-İsrâ, 17/47.

[§]50-51. "De ki: İster taş olun ister demir; isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık! Bu defa da 'Bizi tekrar hayata kim döndürecek?' diyecekler. 'Sizi birinci defa yaratan' de. Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve 'Ne zamanmış o?' diye soracaklar. De ki: 'Yakın olduğunu sanıyorum.'" 290

De ki: İster taş olun ister demir, isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık! Bazı müfessirler şöyle demiştir: Yani demir yahut taş olsanız da sizi öldürürdü. Fakat bu uzak bir anlamdır. Zira onlar ölümü inkâr etmiyorlardı, çünkü ölüme her an şahit oluyorlardı, onun inkâr edilmeye ihtimali yoktur. Fakat onlar öldükten, toprak ve ufalanmış kemik olduktan sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. Ancak onlara şöyle söylenebilir: Siz diriltilmeyecek, yaptığınız işlerin karşılığını görmeyecek olsaydınız, o zaman taş veya demir olurdunuz, insan olmazdınız. Çünkü taş, demir ve benzeri nesneler sınanmazlar, onlara bir şey emredilmez, bir şey de onlara yasaklanmaz. Fakat insanlar sadece çeşitli meşakkatlerle, emir, yasak, helâl ve haramlarla sınanmak için yaratılmışlardır; dolayısıyla imtihan olmazsa olmazdır, bazı emir ve yasaklarla sınandıkları zaman, ceza ve azap için ölümden sonra dirilmek olmazsa olmazdır. Sözü edilen demir ve taş olmayıp da beşer iseniz, biliniz ki sizler ölümden sonra diriltileceksiniz ve yaptığınız işlerin karşılığını göreceksiniz. Buna göre onların yaptığı tevillerin, söyledikleri dışında bir anlama göre yorumlanması ihtimali vardır, yoksa onların söylediklerinin ve tevillerinin lafzî anlamı ihtimal dâhilinde değildir, çünkü ölümü inkâr eden hiç kimse yoktur.

De ki: İster taş olun ister demir, isterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık! Yani eğer zikrettiği taş veya demir yahut olabilecek en kuvvetli bir yaratık da olsanız, sizi onlardan yeniden yaratmaya kādir olurdu. Bunun gibi, başlangıçta insan olunca, başlangıçta su ve topraktan yarattığı gibi, sizi olduğunuz gibi bir insan olarak iade etmeye gücü yetmez mi? Oysa o su ile toprakta insan bedeninin izlerini taşıyan kemik, et, damar, deri ve diğer maddeler yoktur. Bunu yaratmaya kādir olan, insanı öldükten ve ufalanıp toz
toprak olduktan sonra yaratmaya da elbette kādir olur. [§]Başka bir yorumda 291
şöyle denilebilir: Siz, taş yahut demir yahut sözü edilen diğer nesneler olsaydınız da sizi elbette diriltirdi, o zaman öldükten, toprak ve kemikleri ufalanmış hale geldikten sonra sizi nasıl olur da diriltmez. Yahut benzer sözler.

İsterse canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık! Onlar bunu ve zihinlerinde uzak gördükleri her şeyi belirttiler. Nitekim **bizi tekrar kim diriltecek diyecekler** meâlindeki beyan onlarla alay etmek üzere belirtil-

miştir. **De ki sizi ilk defa yaratan.** Onlar Hz. Peygamber (s.a.) ile alay etmek ve maskaralık için ağızlarına geleni söylemişlerse de söyledikleri sözleri akılsızlık ve alay etmek için söylemiş olsalar da, Allah Teâlâ dostlarına ve inananlara, delil ve kesin kanıtlar ileri sürerek akıllı ve hikmet sahibi kimselerin tartışması gibi tartışmalarını emretmiştir. Her ne kadar söyledikleri sözlerde alaycı olsalar da Allah onlara böyle muamelede bulunmuştur. Bunun gibi Allah, peygamberlerine imana davet ettikleri kavimlerine en güzel bir şekilde muamele etmelerini emrederek şöyle buyurmuştur: "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış"[163]; "Kullarıma söyle, (inanmayanlara karşı) sözün en güzelini söylesinler; çünkü şeytan aralarına girer. Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır"[164]. Yüce Allah'ın bu âyetleri belirtmesi, sadece onlara karşı bunları delil olarak ileri sürmemiz ve onlara karşı nasıl muamele etmemiz gerektiğini bilmemiz içindir. Çünkü yüce Allah, ölümden sonra insanların dirileceklerine benzerine muhtaç olunmayacak yeterince âyet ve deliller getirdi. Fakat bu delilleri, sözünü ettiğimiz sebeple burada belirtti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları bu inkâra sevkeden iki türlü bakış açısı olmuştur: Birincisi: Onlar öldürüldükten sonra bu şekilde diriltilmekte bir hikmet görmediler. Çünkü eğer Allah ikinci defa diriltecek olsaydı onları öldürmezdi. Çünkü bu bir binayı yıkıp aynen onun benzerini yapmak gibi bir şeydir. İkincisi: Uzun zamandan beri birçok kavmin ölüp de diriltilmediğini gördükleri için inkâr etmeleridir. Bunlara şöyle denilir: Sizin yaratılışınız ve var oluşunuz sonraya bırakılmıştır. Hem bu sonraya bırakılışınız, bir daha var olmayacaksınız demek değildir. Buna göre öldükten sonra dirilmenin gecikmesi, bunun vuku bulmayacağına delil teşkil etmez. Birinci şüphenin cevabına gelince onlara şöyle denilir: Siz, Allah'ın sizi birinci defa yarattığını ve öldüreceğini ikrar ediyorsunuz. Oysa yaratıp sonra diriltmemek üzere öldürmek de hikmetten değildir. Çünkü bu da bozmak ve yok etmek için bir bina inşa etmek gibi olur (ki bu hikmete uygun değildir). Yeniden inşa etmek üzere binayı yıkmak hikmete uygun olunca diriltmek üzere insanı öldürmek de hikmete uygun olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

292 **[§]'Sizi birinci defa yaratan' de.** Yani daha önce de belirttiğimiz gibi, hiçbir şey değilken (yokken) sizi ilk defa yaratan tekrar yaratır. Sizin aklınıza göre bir şeyi ikinci defa yapmak birinciden daha kolay, daha basittir. Çünkü duyular

---

163 en-Nahl, 16/125.

164 el-İsrâ, 17/53.

âleminde hiçbir kimse bir defa yaptığı bir şeyi ikinci defa yapmayı öğrenmede ve yapmada zorlanmaz, belki ilk defa yapmada ve bilmede zorlanır, sonra bu şeyi tekrar yaparken ilk bilgiye dayanarak yapar. Bu durum bunu yapmanın daha kolay ve daha basit olduğunu gösterir. Bu da Allah Teâlâ'nın "İkinci kere yaratmak, Allah için daha kolaydır"[165] ilâhî beyanında belirtmiştir. Yani sizin aklınıza göre bunu yapmak daha basit ve daha kolaydır.

Sonunda onlar, sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacaklar. Yani, Hz. Peygamber (s.a.) ile alay etmek ve onu küçümsemek üzere başlarını hareket ettirecekler. **Ve 'Ne zamanmış o?' diye soracaklar.** Yine alaya almak üzere bunu söyleyecekler. Yani olmayacak. **Ve 'Ne zamanmış o?' diye soracaklar.** Bunu, dirilişi bilmedikleri için ve inkâr ettikleri için söylediler, yoksa dirilişin mutlaka olacağını bilselerdi bu sözü söylemezler, belki dirilişe iman edenlerin korktuğu gibi onlar da Allah'tan korkarlardı. **De ki: Yakın olduğunu sanıyorum.** "Olaki" anlamına gelen (عَسٰى) kelimesi Allah tarafından ifade edilince vacip anlamını kazanır. Yani mutlaka olacaktır demektir. "Karîben" (قَرِيبًا), yakın demektir, yani olacaktır. Bu yakın olmaya denilir. Yani olacaktır. Araplar'da "ale'l-kurb" (على القرب) denilir, bu, olmak üzere anlamına gelir. "Baîd" (بعيد) kelmesi de böyledir, doğrudan inkâr için söylenir. Uzak ihtimali görmek üzere de deniliyor. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Doğrusu onlar o azabı ihtimalden uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görmekteyiz"[166]. Yani onlar dirilişin vuku bulacağı görüşünde değillerdir, biz ise olacağı görüşündeyiz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktadırlar"[167]. İnanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlardı, çünkü olacağına inanmıyorlardı, inananlar ise onun olacağına inanıyor idiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَجِيبُونَ بِحَمْدِهٖ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَلٖيلًا 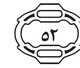

52. "O gün Allah sizi çağıracak ve siz, (dünyada) ***çok az kaldığınız zannı içinde O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız."***

---

[165] "O Allah ki, başlangıçta yarattığını sonradan iade eder ki bu onun için daha kolaydır" (er-Rûm, 30/27).

[166] el-Meâric, 70/6-7.

[167] "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar" (eş-Şûrâ, 42/18).

O gün Allah sizi çağıracak ve siz de ona hamdederek çağrısına uyacaksınız. Bu davet ve kabulün, yaratılış çağrısı ve yaratılışı kabul olma ihtimali vardır. Çünkü onların yaratılışları, Kur'ân'da birden fazla âyette belirttiğimiz gibi yaratılışları, Rab'lerine saygıda bulunmak ve her vakitte ona hamd ve sena
293 etmek üzere olmuştur. [§]Bu ifadenin, "muhtıîne ile'd-dâ'" (مهطعين إلى الداع), yani "o çağrıcıya doğru koşarlar"[168] ve benzeri ilâhî ifadelerde olduğu gibi, Allah'ın kudret ve azametini görüp ona hamd ve sena ederek cevap verdikleri için, sözlü çağrıya, sözlü kabule ve amel mânasına gelmesi ihtimali vardır. Yahut **O gün Allah sizi çağıracak,** kıyâmet gününde çağıracak. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Çağrıcının görülmemiş bir şeye çağırdığı gün"[169]; "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar"[170]. Yüce Allah, o günde dünyada iken Hz. Peygamber'in (s.a.) çağrısını kabul etmemekten kaynaklanan korkulardan ötürü davetçilerinin davetini kabul edeceklerini ve Allah hakkında övgü dolu sözler söyleyeceklerini haber verdi.

O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız. Yani Allah'ı överek ve ona hamdederek onun davetçilerinin davetini kabul edeceksiniz. Yani Allah'ı övüp ona hamdedeceksiniz.

(Dünyada) çok az kaldığınız zannı içinde. Hasan-ı Basrî "zannedersiniz" anlamındaki "tezunnûne" (وَتَظُنُّونَ) kelimesi hakkında şunları söylemiştir: Yani bilirsiniz ve açık kesin bir şekilde anlarsınız ki siz dünyada ancak az bir müddet kalmışsınız. Bunun gibi, Katâde de şöyle söylemiştir: Yani kıyâmeti gördüğünüz zaman, dünyayı hakir ve küçük görürsünüz. **(Dünyada) çok az kaldığınız zannı içinde.** Bu beyanın kabirde mânasında olması da dünyada olması da mümkündür. Yani âhiretteki korkular ve orada kalış süresinin uzunluğu sebebiyle dünyada kaldığınız süreyi çok kısa kabul edeceksiniz.

[Kabir Azabı]

Bununla birlikte, kabir azabını inkâr edenler bu âyetin ve benzer âyetlerin lafzî anlamını delil olarak getiriyorlar. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "(Dünyada) çok az kaldınız"; "Diyecekler ki biz orada bir gün veya bir günün

---

168 "Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler" (el-Kamer, 54/7-8).

169 el-Kamer, 54/6.

170 İbrâhim, 14/43.

bir kısmı kadar kaldık…"[171]. Kabir azabını inkâr edenler şöyle dediler: Şayet azap ve şiddet içinde olsalardı, dünyadaki kalışı az ve kısa bir zaman olarak değerlendirmezlerdi. Çünkü azap, belâ ve şiddet içinde olan her bir fert bunu çok görür, fazla kabul eder ve ebediyen unutmaz. İşte insanlar nezdinde bilinen anlam budur. Onlar kabirdeki kalışı az ve kısa bir süre gibi kabul edip de "bir gün yahut bir günden az…" diyerek az ve önemsiz deyince, bu onların azap ve belâ içinde olmadıklarını kanıtlar. Kabir azabını inkâr edenler "Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir"[172] meâlindeki âyeti takdim ve tehir var diye
tevil ederek [§]şöyle yorumlamıştır: "Kıyâmet koptuğunda, 'Firavun ailesini 294
en şiddetli azabın içine atın!' denilecek. Sabah akşam ateşe arzolunacaklar"[173]. Burada "Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir" meâlindeki sözün kabir ile kıyâmetin kopması arasında onlar için azap olacak şeklinde değildir diye tevil ediyorlar, belki "onlar için orada sabah akşam rızıkları vardır"[174] meâlindeki âyette belirtildiği gibi, cennette olacaktır diyorlar.

Kabirde azabın olacağını söyleyenler **orada çok az eğleştiğinizi zannedersiniz** meâlindeki beyanı dünyada diye tevil ediyorlar. Yahut: O sûra yapılacak iki üfleme arasındaki vakittir diyorlar. Yine sûra birinci defa üflenmesi ile ikinci defa üflenme arasında onlardan azap kaldırılacaktır, diyorlar. Bu teviller hileye başvurmaktır. Yine şöyle denilir: Onların, dünyadaki kalış süresini azımsamalarında ve bunun onlar için kısa bir süre kabul edilmesinde, kabirde onlar için azap olmadığını gösteren bir delil yoktur. Çünkü insanlar arasındaki örfe göre, bir belâ, şiddet ve bir tür hastalık içinde olup da sonra daha şiddetlisi başlarına geldiği zaman, içinde bulundukları durumu küçük görürler ve onu unuturlar. İşte bunun gibi onlar kıyâmet azabını, dehşetini ve korkularını gördükleri zaman, kabirdeki azabı küçümseyecekler ve onu unutacaklardır. Görmez misin ki, onlar cenneti ve cennetteki nimetleri görünce dünyada, içinde bulundukları nimetleri unutacaklardır. Oysa dünyada iken şüphesiz olarak onların nimetleri vardı, işte azap da buna göredir.

---

171 "İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, 'Ne kadar kaldınız?' dedi. (Diğerleri) 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler ve eklediler, 'Kaldığınız müddeti Rabb'iniz daha iyi bilir'" (el-Kehf, 18/19).

172 "Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyâmet koptuğunda, 'Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!' denilecek" (el-Mü'min, 40/46).

173 el-Mü'min, 40/46.

174 Meryem, 19/62.

وَقُلْ لِعِبَادٖى يَقُولُوا الَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ اِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ
اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوًّا مُبٖينًا ﴿٥٣﴾

53. "Kullarıma söyle, (inanmayanlara karşı) ***sözün en güzelini söylesinler; çünkü şeytan aralarına girer. Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır."***

Kullarıma söyle, (inanmayanlara karşı) sözün en güzelini söylesinler. "En güzel olan" anlamındaki "elletî hiye ahsen" (الَّتٖى هِىَ اَحْسَنُ) cümlesinin üç şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi: "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır"[175] meâlindeki beyanda olduğu gibi davettir. Yüce Allah Hz. Peygamber'e (s.a.), Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle insanları çağırmasını emretti. Burada "elletî" (الَّتٖى) kelimesinin müennes olması "davet" (دعوة) kelimesinin müennes olmasından dolayıdır. Sanki yüce Allah "davet" (دعوة) kelimesini gizleyerek şöyle buyuruyor: Onları en güzel davet şekliyle davet et. "el-Hasenetü" (الحسنة) kelimesini gizleyerek (izmâr) de şöyle olması
295 caizdir: [§]Yani onlara söyle, en güzel olan kelimelerle (الحسنة) konuşsunlar. Yahut sözler anlamındaki "akvâl" (الأقوال) kelimesini gizlemek üzere sanki şöyle buyurmuştur: Onlara sözlerin en güzeli olan sözler söylesinler. Yoksa bu cümlenin lafzî anlamı şöyle olur: En güzel olanı söylesinler.

İkincisi: Bu beyanın yorumu, "Onlarla münazara ve ve mücadele" anlamına gelen "el-mücâdele ve'l-münâzara meahum" kelimelerini gizlemek üzeredir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"[176]. Allah Teâlâ resûlüne onlara karşı en güzel şekilde mücadele etmesini ve en güzel şekilde tartışmasını emretti.

Üçüncüsü: Onlara karşı güzel muamele etmek, müslümanlara yaptıkları türlü eziyetleri affetmek ve bunlardan vazgeçmektir. Allah Teâlâ müslümanlara, onlara yaptıkları muamelede güzel davranmalarını ve onların kusurlarından vazgeçmelerini emretti. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever"[177]; "Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz"[178];

---

175 en-Nahl, 16/125.
176 en-Nahl, 16/125.
177 el-Mâide, 5/3.
178 el-Mü'minûn, 23/96; Fussılet, 41/34.

"Onlar öfkelerini yenerler, insanları affederler"[179] ve benzeri âyetler. Yüce Allah, haber verdiği gibi müşriklerin ileride kendilerine veli, sıcak bir dost ve kardeş olurlar umudu ile müminlere, onlara karşı en güzel bir şekilde muamele etmelerini, yaptıkları kötülüklere karşılık vermemelerini, fakat affedip kusurlarından vazgeçmelerini emretti.

Hikmet yönünden ise Allah Teâlâ bu dili yarattı ve onu yaratıklar arasında birbirlerini anlamak için tercüman kıldı, dil vasıtasıyla birbirlerinin ihtiyaçları giderilir, onunla dünya ve âhiretleri ayakta durur, bütün peygamberler ve kitaplar o dil ile gönderildi. Durum böyle olunca dilin sadece hayırda ve hikmette kullanılması gerekir, en güzel ve en doğru bir şekilde kullanılması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü şeytan aralarına girer. Yani aralarını bozar, onlara vesvese verir, aralarını bozmak için birini diğerine saldırtır. Şeytanın âdeti budur.

[§]**Kuşkusuz şeytan insanların apaçık düşmanıdır.** Yani insan var oldu- 296
ğundan bu yana şeytan insana açık bir düşmandır, düşmanlığı da bellidir. Yüce Allah şeytanı, insanlara vesvese verecek ve kendileri için hayırlı zannedecekleri eylemlere davet edecek şekilde yarattı; ebedî olarak içlerinde oluşan vesvesenin kendileri için en yararlı düşünce olduğu fikrini insanların kalbine bırakır, herkese, kendince gerçek olduğu inancına sevkeden bir görüşü sevdirir, bununla aralarına ebedî olarak fesat ve düşmanlık duyguları koymayı kasteder. İşte bu şeytanın âdeti, halidir. Her bir insanı başka bir tarafa çekerek, herkese diğerinin yöneldiği yönün dışında bir yön gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِكُمْ اِنْ يَشَاْ يَرْحَمْكُمْ اَوْ اِنْ يَشَاْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَٓا
اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَك۪يلًا

54. "Sizi en iyi bilen Rabb'inizdir. Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Biz seni onlardan sorumlu bir vekil olarak göndermedik."

Sizi en iyi bilen Rabb'inizdir. Bu ifadenin iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi: **Sizi daha iyi bilendir.** Maslahatlarınızı, dünya ve âhirette sizin yararınıza olan fiilleri daha iyi bilir. İkincisi: **Sizi en iyi bilen Rabb'inizdir,** gizlediğiniz, açıkladığınız, bildiğiniz ve yaptığınız işleri bilir, yoksa Allah'ın bizi bizden daha iyi bildiğinde şüphe yoktur.

---

[179] "Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever" (Âl-i İmrân, 3/134).

Dilerse size merhamet eder, dilerse sizi cezalandırır. Bazıları demiştir ki: Onların eziyetlerinden sizi kurtarır yahut **dilerse sizi cezalandırır** da onları size musallat eder. İkincisi: **Dilerse size merhamet eder** de sizi dinine yönlendirir ve kendi yolundan gitmeye muvaffak eder. Yahut **dilerse** sizi bırakır ve rezil eder, kendi yoluna sevketmez, dinine girmeye muvaffak kılmaz. **Dilerse size merhamet eder** meâlindeki beyanın dünya ve âhirette rahmet eder mânasına ihtimali vardır. Dünyada merhamet etmesi, onları itaatte muvaffak kılması ve bunda yardımcı olmasıdır, âhiretteki rahmeti ise onları kurtarıp cennetine koymasıdır. Dünyada azap etmesine gelince, onları rezil etmesi ve kendi tercihleri ile baş başa bırakması, âhirette de cehennem ateşinde onlara azap etmesidir.

297 **[§]Biz seni onlardan sorumlu bir vekil olarak göndermedik.** Bazıları şöyle demiştir: Onları, seni reddetme ve davetini kabul etmeleri ve yaptıkları işler üzerinde seni koruyucu yapmadık.

Bazıları da şunu söylemiştir: "Vekîl" (وَكِيلًا) yani yaptıklarına kefil göndermedik. Yani sen onların yaptıklarından dolayı sorumlu değilsin. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[180]; "Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır"[181]. Bazıları da **Biz seni onlara bir vekil olarak göndermedik** ilâhî beyanına, yani onlara hükmeden ve onları kahreden biri olarak göndermedik, anlamı vermiştir.

وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِمَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ
النَّبِيّٖنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا دَاوُ۫دَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

55. "Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabb'indir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."

---

180 "Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

181 "De ki: 'Allah'a itaat edin, resûle itaat edin.' Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabb'indir. Bu beyanın, belirttiğimiz şu anlamlara gelmesi muhtemeldir: Allah onların maslahatlarını, mefsedetlerini, açık ve gizli işlerini en iyi bilendir. Bundan başka bir yorum yapılması muhtemeldir, o da şudur: "'Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler"[182]; "Allah, elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[183] meâlindeki âyetlerde hikâye edilen sözlere verilen cevaptır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: **Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin Rabb'indir**, yani nübüvvet ve risâlete elverişli olan ile olmayanı, ona ehil olanla olmayanı en iyi bilendir. Yahut Allah şöyle buyuruyor: **Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen,** yani Allah onları bilgisizce değil bilgi ile yarattı. Yahut Allah onları kendilerinden daha iyi bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Bunun gibi ifadeler ancak bir olay hakkında olur, fakat Allah hangi olay hakkında indirdiğini belirtmedi. Bunun yanında, anılan peygamberden bazılarının bazılarına üstün kılınması hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. [§]Bazıları 298
şunu söylemiştir: Allah her bir peygambere, başkasına vermediği bir üstünlük vermiştir. Örnek; Mûsâ (a.s.) ile konuşmuştur[184] (kelîmullah), İbrahim'i (a.s.) dost edinmiştir[185] (halîlullah), Îsâ'ya (a.s.) ölüleri diriltme, alaca hastaları ile dilsizleri iyileştirme[186] mûcizeleri vermiştir -ki Îsâ (a.s.) O'ndan bir ruhtur ve bir kelimesidir (kelimetullah)- Süleyman'a (a.s.) kendisinden sonra hiç kimsenin kolayca erişemeyeceği bir hükümdarlık vermiştir[187], Dâvûd'a (a.s.) Zebûr'u[188] vermiştir. Efendimiz Muhammed'i (a.s.) de bütün insanlara peygamber olarak göndermiş[189], geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır[190]. Bazıları da şunu söylemiştir: Allah kendi nezdinde, peygamberlerin bazılarını bazılarına göre derecesini, mertebesini ve kıymetini üstün kıldı. Birincisi derece, mûcizelerde ve delillerde olur. İkincisi: Menzile ve kıymet bakımından kendilerinde olur. Peygamberlerin bazılarının bazılarına üstün kılınmasının, anılan mûcize ve delillerden dolayı olma ihtimali vardır. Yine kendisine uyan-

---

182 ez-Zuhruf, 43/31.
183 el-En'âm, 6/124.
184 en-Nisâ, 4/164.
185 en-Nisâ, 4/125.
186 en-Nisâ, 4/171.
187 Sâd, 38/35.
188 en-Nisâ, 4/163.
189 Sebe', 34/28.
190 el-Feth, 48/2.

ların çokluğu sebebiyle birbirine üstün kılınmaları ihtimali vardır. Üçüncüsü, Allah'ın verdiği nimetlere şükretme ve verdiği belâ ve musibetlere sabretmede bazıları bazılarına üstün kılınır. Mûtezile'nin görüşüne göre, Allah'ın müstahak kılması dışında Allah katında peygamberlerden hiçbirinin diğeri üzerinde üstünlüğü söz konusu olmaz.

Dâvûd'a da Zebûr'u verdik. Allah'ın bütün kitapları zebûrdur, çünkü zebûr kitap demektir. Biz daha önce inen âyetlerin hangisi hakkında bu kelimenin kullanıldığını bilmediğimizi belirttik. Bunun gibi ifadelerin başlangıç ve yeni bir cümle olmak üzere belirtilmesi ihtimali yoktur. Fakat onda şu nokta vardır: Üstün kılma ve mertebe verme ancak Allah tarafından olur ve elde edilir; yoksa kendilerinin düzenlemesini ve hak etmesiyle olmaz. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır"[191]. Allah'ın böyle buyurmasının sebebi şudur: Hiçbir kimse kendisinden kaynaklanan vasıtalarla kendinde üstünlük ve bir mertebe görmesin, aksine bunlar
299 Allah katındandır. [§]Ebû Bekir el-Esam **Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık** meâlindeki beyan hakkında şöyle dedi: Allah bu beyanla Ehl-i Kitab'a hitap ediyor ve diyor ki, sizden öncekiler dünyevî bakımdan birini diğerine üstün görürlerdi, sonra o üstün tutulanlar, kendilerinde özellik ve fazilet gördükleri için peygamberlere uyarlardı. Ey Mekkeliler! Size ne oluyor ki, kendinizde ve başkasında görmediğiniz üstünlükleri ve özellikleri Muhammed'de gördüğünüz halde O'na uymuyorsunuz yahut buna benzeyen sözler. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾

56. "De ki: 'Allah'ı bırakıp da tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın! Ama onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir ne de ferahlığa çevirebilirler.'"

De ki: Allah'ı bırakıp da tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın. Sebe' sûresinde de Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "De ki: 'Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım! Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip olmadıkları gibi, buralarda herhangi bir ortaklıkla-

---

191 el-İsrâ, 17/21.

rı da yoktur; Allah'ın onlardan bir destekçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır'"[192]. Tevil ehlinin söylediklerine göre, bu âyetin onlara belâ ve musibetler inip de, bu sıkıntıların üzerlerinden atılmasını, tapmakta oldukları Allah'ın dışındaki putlardan istemeleri üzerine bu şekilde emrolunmuş olmaları muhtemeldir. Allah onlara şöyle buyurur: Cenâb-ı Hak dışında, ilâh olduklarını sandığınız putlara seslenin ki başınıza inen musibeti kaldırsın. Yine bu ifadenin, ne bir musibet gelmesi ne de onların cahillikte bulunmalarını açıklamak üzere inmiş olma ihtimali de vardır. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Onlara ancak, bizi doğrudan Allah'a yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz"[193]; "O putlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[194]. Yüce Allah, putların Allah katında şefaat yetkisinin olmadığını haber vermiştir. Onlara ibadet etmeleri, kendilerini Allah'a ulaştırmaz. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: 'O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?'"[195] Allah şunu haber vermiştir: Onlar putlara tapmakla yiyecekleri şeylere sahip olamazlar. Yahut bu husus, Allah'tan başkasından, kendileri üzerinden sıkıntıyı kaldırmak ve defetmek yahut onlara menfaat celbetmek ve hayır getirmek umutlarını kesmek için belirtilmiş olabilir. Nitekim yüce Allah, kendisinden başka hiç kimsenin bu imkâna sahip olmadığını haber vermiştir. [§]Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Allah'ın 300
insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur"[196]; "Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur"[197]. Yüce Allah, kendisi eğer bir rahmet kapısı açmışsa, onun dışında bu kapıyı kimsenin kapatamayacağını, eğer kendisi rahmet kapısını kapatmışsa ondan başka kimsenin bunu açamayacağını haber vermiştir. Yine bir kimseye bir zarar dokunsa, onu kimsenin kaldıramayacağını, hayır vermek murat etmişse de hiç kimsenin bunu uzaklaştıramayacağını ve geri çeviremeyeceğini haber vermiştir.

De ki: Allah'ı bırakıp da tanrı olduğunu ileri sürdüklerinize yalvarın. Sözü edilen yalvarma -lafzî anlamı itibariyle emir olsa da- gerçekte emir değildir, fakat müşriklerin taptıkları Allah'tan başka varlıkların âciz olduğunu, sözü edilen putların bir sıkıntıyı defetmek ve değiştirmekten âciz olduklarını

192 Sebe', 34/22.
193 ez-Zümer, 39/3.
194 Yûnus, 10/18.
195 ez-Zümer, 39/43.
196 Fâtır, 35/2.
197 "Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kādirdir" (el-En'âm, 6/17).

haber vermiştir. Yüce Allah’ın “De ki taş olun”[198] sözü de emir olmayıp Allah’ın kudret sahibi olduğunu, en sert ve diriltilmesi size göre en zor nesnelere döndürülseniz de hiçbir şeyin onu âciz bırakmadığını haber vermektir. **Onlar sizin sıkıntınızı ne kaldırabilir,** yani sizden uzaklaştırıp geri döndüremezler. **Değiştiremezler.** Bu kelimenin iki mânaya ihtimali vardır: Birincisi, o zararı sizden başkasına çeviremezler ve onu geri döndüremezler. İkincisi, en şiddetli ve en ağır durumdan en hafif ve ehven olan duruma çeviremezler.

Rabb’inin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır. Yani gökte ve yerde bulunanlar o azaptan sakınırlar.

En doğrusunu Allah bilir ya, bu beyan yaratıklardan hiçbirinin Allah’tan başka kimseden bir şeyler ummaması ve Allah’tan başka kimseden korkmaması için bir uyarıdır. Müfessirler bu âyetin yorumunu meleklere döndürse de onun, Allah’tan başka her mâbut mânasına gelmesi ihtimali vardır. Melekler, cinler ve ibadet ettikleri putlar. Okumakta olduğun ikinci âyetin lafzî anlamı, melekler yahut cinler hakkındadır. Bu da yüce Allah’ın şu beyanında belirttiği husustur:

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا

301 [§]*57. “Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile Rab’lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O’nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabb’inin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır.”*

Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile Rab’lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar. Yani Allah’tan başkasına tapan bu insanlar **Allah’a hangisi en yakın diye Rab’lerine vesile ararlar, onun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar.** Bu vesilelerin kimler olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu kavramı (vesileyi) melekler ve cinler olarak yorumlayanlar vardır. Bu görüş Abdullah b. Mesûd’a aittir. Ab-

198 “De ki: ‘İster taş olun ister demir; ister canlanmasını aklınızın almadığı herhangi bir yaratık!’” (el-İsrâ, 17/50-51).

dullah b. Mesûd şöyle diyor: Araplar'dan bir kavim cinlere tapıyorlardı, cinler müslüman olunca onlar yine cinlere tapmaya devam ettiler. İşte bu sebeple yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka taptığınız o varlıklar, Rab'lerine vesile ararlar, siz onlara nasıl tapıyorsunuz?" Bu vesilenin melekler olduğunu söyleyenler **O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hasan-ı Basrî şu yorumu yapmıştır: Allah'ın sevgisini ve rızasını umarlar ve onun azabından korkarlar. Yani heybet, celâl ve azametinden korkarlar, yoksa ateşinden ve azabından korkmazlar, çünkü Allah melekleri azap ve şiddetli cezayı gerektirecek işler yapmaktan korumuş ve şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[199]; "Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[200]; "Onlardan biri, "Tanrı O değil, benim!" diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız"[201]. Bu bir ihbardır ki, onlar eğer o sözü söylerlerse, sözü edilen cehennem azabını ona verecektir, yoksa onlardan biri bunu söylemiş diye değil. Ebû Bekir el-Esam **Rahmetini umar** meâlindeki cümleye, sevabını umar, **azabından korkar** meâlindeki beyana da cezalandırmasından korkar, demiştir. Çünkü Allah onlar hakkında tehdit niteliğinde şöyle buyurmuştur: "Onlardan kim bunu söylerse…". Allah onlar hakkındaki tehdidini ortaya koymuştur. Fakat Allah'ın sevabı, tat alınan, azabı da ağrı ve elem duyulan bir olgudur. **Rahmetini umar** ifadesi hakkında müfessirlerden şöyle diyenler olmuştur: Yani cennetini umar. [§]Fakat bu onların cennet ehli ile sohbet etmek isteye- **302**
rek: "Her kapıdan onların yanına girerek sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun"[202] derler meâlindeki âyete benziyor. Bize göre, **bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olanları bile Rab'lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar** meâlindeki beyanın, Allah dışında taptıkları putlara da vesile ararlar demektir. O zaman bunun yorumu şöyle olur: **Yalvardıkları o varlıklara dua ederek isterler.** Yani kendilerine ibadet etme ve itaat imkânı verilse ve sebepleri bir araya getirilse, belirtilen şekilde

---

199 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

200 el-Enbiyâ, 21/20.

201 el-Enbiyâ, 21/29.

202 "O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!" diyerek her kapıdan onların yanına girerler" (er-Ra'd, 13/23-24).

olurlar. Bu yüce Allah'ın şu beyanı gibidir: "Eğer bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik"[203]. Yani Allah dağı muktedir kılsa ve beşere yüklenen ve onun sırtına yerleştirilen bu yük o dağa yüklense, belirtildiği gibi[204] Allah'tan başkasına ibadet eden o putperestlerin sözü edilen sefihlikleri karşısında o dağı, Allah korkusundan parçalanmış olarak görürdün. Yüce Allah şunu söylüyor: Kendisine ibadet imkânı verilse, bu imkânla Rab'lerine ulaşmak için vesile arayan putlara nasıl tapıyorsunuz, yahut âyet şayet melekler hakkında ise anlamı şöyle olur: Rabb'ine itaat etmek için vesile arayan varlıklara siz nasıl tapıyorsunuz? Sanki yüce Allah Mekke halkının sefihliğini belirtiyor, çünkü onlar "Bize taş yağdır"[205] ve benzer sözlerle azap istemişlerdi, oysa bütün gök ehli ile yer ehli onun azabından sakınırlar.

وَاِنْ مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيٰمَةِ اَوْ مُعَذِّبُوهَا
عَذَابًا شَد۪يدًاۜ كَانَ ذٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

58. "**(Günaha batmış) **ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce ya helâk etmiş veya onları çetin bir şekilde azaba uğratmış olacağız. Bu, kitapta yazılıdır."

(Günaha batmış) ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce ya helâk etmiş veya onları çetin bir şekilde azaba uğratmış olacağız. Ebû Bekir el-Esam şunları söylemiştir: **Her ne kadar ülke varsa** biz onları öldüreceğiz. Bazan ölüm kelimesi yerine "Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur"[206] meâlindeki beyanda olduğu gibi, helâk kelimesi de kullanılır. Yani ölürse demektir. Yine şöyle de
303 denilir: Buna göre Ebû Bekir el-Esam şunu söylüyor: **[§]Hepsini helâk etmiş olacağız.** Yani kıyâmet gününden önce öldüreceğiz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Her nefis ölümü tadacaktır"[207]; "Dünya üzerinde bulunan her

---

203 "Şayet eğer bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirseydik dağın Allah korkusundan parçalandığını görürdün" (el-Haşr, 59/21).

204 O da yüce Allah'ın: "Bu Kur'ân'ı bir dağ üzerine indirseydik" sözü gibidir. Yani dağa bu imkân verilse ve insana yüklenen bu yük ona yükletilse, anıldığı gibi, dağın Allah korkusundan dolayı parçalandığını görürdün.

205 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!'" (el-Enfâl, 8/32).

206 en-Nisâ, 4/176.

207 el-Enbiyâ, 21/35.

şey fani olacaktır"[208]. **Yahut ona azap edeceğiz** yani **şiddetli bir azap vererek** intikam alacağız. Ebû Bekir el-Esamm'ın teviline göre; Allah Teâlâ hepsinin helâk olacağını "Her nefis ölümü tadacaktır" ve "dünya üzerinde bulunan her şey fâni olacaktır" meâlindeki sözleri ile haber verdiği için, bu azap hükmü sadece bazı köy ve şehirler için değil, bütün köy ve şehirler için geçerli ve doğru olur. Bu ifadenin, köylerin bir çoğuna yaptığı üzere, sözünü ettiği bir halkın helâk edilmesinden sonra tekrar helâk edilmesi mânasına da ihtimali vardır. Köy halkını helâk edip de köyü hali üzere bırakma ihtimali de vardır. Sonra da kıyâmetten önce bu köy helâk edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Bekir el-Esamm'ın tevili şöyledir: Şunu şunu yapıyor, ya onları ecelleri ile öldürüyor yahut yok edici azapla öldürüyor. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir el-Esamm'ın dediğine göre, **hepsini helâk etmiş olacağız** meâlindeki beyanın, yani onları öldüreceğiz demek olduğunu söylemiştir. **Yahut şiddetli bir azap vereceğiz.** Hasan-ı Basrî diyor ki: Kıyâmet günü gelmeden önce kıyâmet koptuğu zaman, yüce Allah'ın "sûra üfürüldü, gökte ve yerde ne varsa helâk oldu"[209]; "Kıyâmetin sarsıntısı çok büyük bir şeydir"[210] meâlindeki beyanlarında ifade edilenlerin hepsi kıyâmetten öncedir. Hasan-ı Basrî diyor ki: "Kıyâmet insanların kötüleri yüzünden kopacaktır." Dolayısıyla onun görüşüne göre sözü edilen azap etme, kendileri yüzünden kıyâmetin kopacağı kimseler için olur. Katâde de şöyle demiştir: İşittiğin gibi, işte bu Allah'ın kazası ve hükmüdür, olmazsa olmazıdır; ya o köy halkını "Herkes ölümü tadacaktır"[211] meâlindeki beyanda olduğu gibi ölüm vasıtasıyla helâk edecektir yahut emirlerini terkedip resûllerini yalanlayınca, köklerini kazıyan biz azapla o köyü yok edecektir.

[§]Sözünü ettiğimiz intikam işte budur. Bazıları şunu söylemiştir: Halkı 304
iyi olan köyleri ecelleri ile, halkı kötü olan beldeyi ise sözü edilen helâk türü azap yakalayacaktır. Eğer muhtemel ise o geçmiş yıllardadır. **(Günaha batmış) ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce helâk etmiş olacağız.** Bu beyanın kâfirlerin liderlerini ve yönetici kadrolarını helâk edeceğiz mânasına gelmesi muhtemeldir. Dolayısıyla dinlerin hepsi tek bir din oluyor ki o da İslâm'dır. Bazı müfessirlerin dediğine göre, "Şimdi bizim yeryüzünü

208 er-Rahmân, 55/26.

209 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar" (ez-Zümer, 39/68).

210 "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır" (el-Hac, 22/1).

211 el-Enbiyâ, 21/35.

etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Şu halde üstün gelen onlar mı?"[212] meâlindeki beyan hakkında şöyle demişlerdir: O kâfirleri helâk etmek, kâfirlerin hâkimiyetini müslümanlara vermektir; işte yeryüzünün etrafından eksiltmesi budur, kâfirlerin eksilmesi belde belde devam edecek, hatta yeryüzünün hepsi müslümanların olacaktır. Bu da Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu sözdür: "Yeryüzü bana yakınlaştırıldı; doğusu ve batısı bana gösterildi, ümmetim ise yakınlaştırıldığı yere kadar ulaşacaktır"[213]. İşte **günaha batmış ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce helâk etmiş olacağız.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın anlamı şudur: Yani kâfirleri yok edeceğiz. **Günaha batmış ne kadar ülke varsa hepsini kıyâmet gününden önce ya helâk etmiş veya onları çetin bir şekilde azaba uğratmış olacağız** meâlindeki beyanın haber verdiği üzere, yeryüzünde bulunan her şeyin tükenip yok olacağı ve yeryüzünün içinde binalar ve yükseklikler olmaksızın dümdüz yapılacağı anlamındadır. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "Dünya üzerinde bulunan her şey yok olacaktır"[214]; "Sana dağlardan sorarlar"[215]; "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman…"[216] yüce Allah yer üzerinde ne bir kimse ne de bir bina kalmayacağını, hepsinin "Eğrilik olmayan şekilde yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak, orada ne bir kıvrım ne de bir tümsek olacak"[217]. İşte Allah'ın helâk etmesi ve azap vermesi budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

305 **[§]Bu, kitapta yazılıdır.** Bazıları şöyle demiştir: Bu Allah katındaki levh-i mahfûz denilen kitapta vardır. Bazıları da şöyle demiştir: Bunlar Allah'ın bütün elçilerine gönderdiği kitaplarda yazılıdır. Yani Allah'ın elçilerine gönderdiği hiçbir kitap yoktur ki, orada "Dünyada olan her şey fânidir"[218]; "Herkes ölümü tadacaktır"[219] diye yazılı olmasın. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

212 el-Enbiyâ, 21/44.

213 Bk. Müslim, "Eşrâtu's-Sâa", 19; Ebû Dâvûd, "Fiten", 1; Tirmizî, "Fiten", 14; İbn Mâce, "Fiten", 9.

214 er-Rahmân, 55/26.

215 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabbim onları un ufak edip savuracak' (Tâhâ, 20/105).

216 "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/5-6).

217 Şu âyetlere işaret ediyor: "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün" (Tâhâ, 20/106-107).

218 er-Rahmân, 55/26.

219 el-Enbiyâ, 21/35.

وَمَا مَنَعَنَٓا اَنْ نُرْسِلَ بِالْاٰيَاتِ اِلَّٓا اَنْ كَذَّبَ بِهَا الْاَوَّلُونَ وَاٰتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْاٰيَاتِ اِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

59. "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) ***kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz."***

Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Allah Teâlâ, mûcizeleri indirmesini engelleyen sebebin sadece öncekilerin bu mûcizeleri yalanlaması olduğunu haber vermiştir.

Şöyle bir soru sorulursa: Öncekilerin yalanladıkları içinde mûcizelerin indirilmesine engel olan şey hangisidir?

Buna şu cevap verilir: Sanki gizli tutulmuştur. Yani mûcizeleri göndermemize ancak, öncekilerin yalanladığı gibi, sonrakilerin de bunları yalanlayacağını bilmesinden başka bir şey değildir.

Yine şöyle bir soru sorulursa: Biz şunu soruyoruz: Eğer sonrakilerin yalanlayacağını bilmesi, öncekilerin yalanlamalarını bilmesi gibi ise, hem öncekilerin mûcizeleri yalanlamasını bilmesi, onlara mûcizelerin indirilmesine engel olmadı da sonuncuların yalanlayacaklarını bilmesi nasıl engel oldu? Allah, onların Hz. Peygamber'i ve Kitab'ı (Kur'ân'ı) yalanlayacaklarını bilmesine rağmen, elçilerini gönderdi. Fakat Allah'ın bu durumu bilmesi, Kitab'ı (Kur'ân'ı) indirmesine ve elçi göndermesine engel olmazken, onların mûcizeleri yalanlayacaklarını bilmesi, onlara mûcize gönderilmesine nasıl engel oldu? Oysa Hz. Peygamber ile Kitab'ı yalanlayacaklarını bilmesi, Hz. Peygamber'in gönderilmesine ve Kitab'ın (Kur'ân'ın) indirilmesine engel olmadı?

[§]Buna şu cevap verilir: Allah'ın kanunu öyle gelmiştir: İsteklerinin ar- **306**
dından -yani mûcize isteğinin ardından- mûcizeler indirilip de bunları yalanlayınca, Allah onları helâk etmiştir. İşte ilk asırlarda Allah'ın kanunu böyle gelmiştir. Sonra rahmet ve lütfunun eseri olarak Allah'ın vâdi geçmiştir ki bu ümmeti, dünyada azap olmak üzere ve kökünü kazımak şeklinde yok etmeyecektir. Nitekim bu hususu resûlüne haber vermiştir: "Biz seni bütün âlemlere sadece rahmet olarak gönderdik"[220]. Allah'ın rahmeti, onları dünyada bıraka-

---

[220] el-Enbiyâ, 21/107.

rak, azabı ve kökünü kurutmayı kaldırmak suretiyle Muhammed ümmetine ihsanda bulunmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki şöyle buyurmuş gibidir: Bu ümmeti kökünü kazıma ve azap etme şeklinde yok etmeyeceğiz diye yaptığımız vâdimizin ve rahmetimizin öne geçmesi dışında hiçbir şey bizim mûcize göndermemizi engellememiştir. İşte, gönderdiğimiz takdirde onları yalanlayacaklarını bildiğimiz için, sözünü ettiğimiz o vâd mûcize göndermemize engel olmuştur. Çünkü mûcize isteyip de onu gönderdikten sonra ardından yalanlama olunca, bizim kanunumuz onları yok etmek şeklinde yürümüştür. Sonra da Hz. Peygamber'i âlemlere sadece rahmet olarak gönderdiğini haber verdiği üzere Allah'tan, Muhammed ümmetini, bir rahmet olmak üzere helâk etmeyeceğine dair vâd, ilm-i ilâhîde geçmiştir.

Bunun dayandığı temel ilke şudur: Allah Teâlâ geçmişte gönderdiği peygamberlerin peygamberliklerini ispat etmek üzere başka mûcize ve delillere ihtiyaç kalmayacak şekilde yeterli mûcizeler ve mükemmel deliller indirdi. Bundan sonra istedikleri mûcizeleri sadece inatçılık ve inkârcılık maksadıyla istediler, doğruyu araştırmak ve hidâyeti istemek için değil. Onların mûcize istemeleri inatçılık ve inkârcılığa dayalı olunca, bunları yalanlayıp da kendilerine mühlet verilmeyince helâk edilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "'Ona bir melek indirilseydi ya!' dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi"[221]; "Biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz"[222] ve benzeri beyanlar. Görmez misin ki bir mûcize olmak üzere kavmi, Îsâ'dan (a.s.) kendilerine "Allah'ın gökten bir sofra indirmesini Rabb'inden istemesini teklif ettiler, o da Allah'tan sofra indirmesini istedi, Allah Teâlâ sonra da inkâr ettikleri takdirde onlara ne yapacağını da haber verdi. Oysa onlar inatçılık ve inkârcılık olsun diye ondan kendilerine gökten bir sofra indirilmesini istemişlerdi. Bu-
307 nun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu: [§]"Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye yapmadığım azabı ona yapacağım"[223]. Mûcize istemenin ve şu ümmetin helâk

---

221 el-En'âm, 6/8.

222 el-Hicr, 15/8.

223 "Havârîler 'Ey Meryem oğlu Îsâ! Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?' diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: 'Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun.' Onlar 'İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım' dediler. Meryem oğlu Îsâ şöyle yalvardı: 'Allahım! Ey Rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofra indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın.' Allah da şöyle buyurdu: 'Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim'" (el-Mâide, 5/112-115).

edilmesinin ardından mûcize gönderilmemesinin sebebi, esir edildikten sonra, bu ümmetin neslinden müslümanların gelmesi ve kıyâmete kadar neslin devamının bırakılmış olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik. Denildi ki: Salih'in (a.s.) elçiliğine işaret eden bir mûcize olarak demektir. Bazıları da "mubsıraten" (مُبْصِرَةً) kelimesine[224] şu anlamı vermiştir: Yani Allah tarafından gönderilmiş bir mûcize olduğunu gözleriyle görerek demektir. Çünkü onlar bu dişi deveyi kendi develerinden farklı görmüşlerdi. Bu da şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "İşte bu size bir mûcize olmak üzere Allah'ın devesidir". **Onlar deveye zulmettiler**[225]. Yani onu yalanladılar, inkâr ettiler, sonra da Allah tarafından bir mûcize olduğunu bildikten sonra, kendi develerine aykırı ve insanların develerinin dışında bir hayvan olarak gördükleri için onu kestiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz. İbn Abbâs, Hasan[-ı Basrî] ve diğerleri bunun hakkında şu yorumu yapmıştır: Süratli bir ölüm. Bazıları da **oysa biz** insanlar için **mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz** diye anlam vermiştir. Eğer dişi devenin mûcize olduğuna inanmazlarsa dünyada azap edilirler. Yahut Allah şöyle buyuruyor: İnat etmek için istemeleri sonucu yaratılan ve yalanlanan mûcizeleri **sadece korkutmak için göndeririz,** belirttiğimiz üzere, istedikleri mûcizeleri, onları helâk etmek için göndeririz. Yahut **biz mûcizelerle göndeririz,** onları istemelerinin ardından, sonra da onları yalanlamaları üzerine bunları sadece korkutmak için göndeririz; sonradan gelen ümmetlerden benzeri mûcizeleri isteyenler için de durum aynıdır veya bunun gibi yorumlar yapılabilir. Sözü edilen mûcizelerin; güneş, ay ve diğerlerinin batması olarak yorumlanması da muhtemeldir. Biz insanları korkutmak için bunları göndeririz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

224 Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 142.

225 "'Ey kavmim! İşte size mûcize olarak Allah'ın gönderdiği dişi deve. Onu bırakın Allah'ın mülkünde otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar.' Fakat Semûd kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Sâlih de, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi" (Hûd, 11/64-65).

وَاِذْ قُلْنَا لَكَ اِنَّ رَبَّكَ اَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّت۪ٓي
اَرَيْنَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْاٰنِ وَنُخَوِّفُهُمْ
فَمَا يَز۪يدُهُمْ اِلَّا طُغْيَانًا كَب۪يرًا

308 **[§]*60. "Hani sana, 'Rabb'in insanları çepeçevre kuşatmıştır' demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik. Biz onları korkutan uyarılarda bulunuruz, fakat bu onların taşkınlıklarını iyice arttırmaktan başka bir şey sağlamaz."***

Hani sana, 'Rabb'in insanları çepeçevre kuşatmıştır' demiştik. Yani biz sana demiştik ki; senin Rabb'in insanları kuşatmıştır. Bir şeyi kuşatmak birkaç yönden olur: Birincisi galip olmak, güç sahibi olmak ve hükmetmektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler"[226]. Yani helâk ve galebe onları yakaladı ve dalgalar onlara kādir oldu. İkincisi: İhatadır, bir şeyi kuşatıp bilmektir. Tıpkı şu beyanlarda olduğu gibi: "Allah her şeyi kuşatandır"[227] yani bilendir; "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır"[228]; Yani onu bilemezler. Üçüncüsü, halk arasında birbirini kuşatma türünden bilinen kuşatmadır. Yüce Allah hakkında bu mânayı dikkate almaya ihtimal yoktur. Bu, ilk iki yorum üzerine bina edilmiştir. Yani bilgi bakımından onları kuşatması, onlar üzerinde kudret ve galebesidir. "Kuşattı" anlamına gelen "ehâta" (اَحَاطَ) kelimesi hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, Allah kulların amellerini, leh ve aleyhte olan, faydalı ve faydasız olan hususları kuşattı anlamı vermiştir. Bu şu beyanda ifade buyurulan husustur: "Senin Rabb'in göklerde ve yerde ne varsa hepsini en iyi bilendir"[229]. Bazıları da şunu söylemişlerdir: Onlar Resûlullah'a (s.a.) tuzak kuruyorlar; onun nurunu söndürmek ve elçilik göre-

---

226 "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız' diye - din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler" (Yûnus, 10/22).

227 en-Nisâ, 4/126.

228 "Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O'nun ilminden sadece kendisinin dilediklerini kavrayabilirler" (el-Bakara, 2/255).

229 el-İsrâ, 17/55.

vini tebliğ etmesine engel olmak istiyorlardı. Nitekim yüce Allah şu âyetinde bunu ifade buyurmuştur: “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı”[230]. Buna benzer şekilde şöyle buyurmuştur: **Senin Rabb’in insanları çepeçevre kuşatmıştır.** Yani sana kurdukları tuzakları bildi, onların sana tuzak kuracaklarını bildiği halde seni onlara elçi olarak gönderdi ve elçiliği onlara tebliğ etmek üzere seni mükellef kıldı. Fakat risâletini tebliğ edinceye kadar seni onlardan koruyacağını, onları senden engelleyeceğini şu âyetlerde vâdetti: “Allah seni insanlardan koruyacaktır”[231]; “Ancak, elçi olarak seçtiği başka… Allah, onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir”[232]. [§] Azîz ve Celîl olan 309
Allah, kavimlerinin engelleyip, tuzaklar kuracaklarını bildiği halde peygamberler gönderdi ve onlara elçilik görevlerini tebliğ etmelerini emretti, fakat onları koruma altına aldı, onlara elçilik görevini tebliğ etmek için imkân verdi. Buna göre **insanları kuşattı** meâlindeki beyanın anlamı, ilim ile yahut onları kudret ve galibiyetiyle kuşattı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur’ân’da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik. Müfessirlerin büyük çoğunluğu şunu söylemişlerdir: Allah’ın Hz. Peygamber’e (s.a.) gösterdiği rüya uyku halindeki rüya değildir, belki uyanıkken, uyuyabilen gözün görmesiyle görmüştür, uyumayan gözle (kalple) değil[233]. Çünkü Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Benim gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz”[234]. Ancak Allah ona uyuyan bir göz ile rüya gösterdi, kalp ve bilgi türünden bir görme değil. Saîd b. Müseyyeb de şöyle demiştir: O uyku rüyasıdır, rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem bir topluluğu minberler üzerinde gördü ve bu onun fenasına gitti, bunun üzerine fitne olmak üzere onlara mal verileceğini kendilerine hatırlattı[235]. Bazıları da şöyle demiştir: Resûlullah’a (s.a.) rüya gösterildi, rüyada sanki güven içinde Mescid-i Haram’a giriyordu, bu rüyayı gördüğünü ashabına haber verdi. Hudeybiye savaşı olunca ve Beytullah’a gitmesi engellenince, bazı insanlar onun bu rüyasından şüpheye

---

[230] “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah’tır” (el-Enfâl, 8/30).

[231] el-Mâide, 5/67.

[232] el-Cin, 72/27.

[233] Yani kalp ve bilgi ile görmektir.

[234] Buhârî, “Teheccüd”, 16; “Salâtü’t-Terâvîh”, 1; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 125; Ebû Dâvûd, “Tetavvu’”, 27.

[235] Bk. Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XV, 107.

düştüler. İşte haber verildiği gibi o rüyanın insanlar için imtihan olması budur. Fakat Hz. Peygamber (s.a.) o rüyada Mescid-i Haram'a ne zaman gireceği kendisine açıklanmamıştı. Oysa Hz. Peygamber'e (s.a.) güven içinde Mescid-i Haram'a gireceği şu beyanda vâdedilmiştir: "Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir"[236].

Sadece insanları sınamak için. Fitne şiddetli bir meşakkattir. Eğer bu, Beytülmakdis'e yolculuğunda gördüğü ve haber verilen mûcizelere dair olsaydı, herhangi bir insanın öğretmesi ve büyü yapmasıyla bunun gibi bir olayı dü-
310 şünmek mümkün olmazdı. [§]Allah'ın haber verdiği bu durum insanlar için imtihan olsun diye bu rüyayı Hz. Peygamber gördü. Bu imtihan haber verilen rüyayı tasdik etmek veya yalanlamak şeklinde idi. Bu uykuda görülen bir rüya olsaydı bile belirttiğimiz sebeple bu zaten onlar için bir imtihandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kur'ân'da lânetlenen ağaç. Yani Kur'ânda sözü edilen lânetlenmiş ağaç da onlar için bir imtihan idi. Nitem Allah Teâlâ bunu şöyle buyuruyor: "Biz o zakkumu zâlimler için bir sınama aracı yaptık. O, cehennemin ta dibinde yetişen bir ağaçtır"[237]. Bu ağacın onlar için fitne olma yönü kıssada belirtilen şu sözlerdir: Muhammed şöyle diyor: Cehennem ateşinde bir ağaç vardır, oysa ateşin tabiatı ağacı yok etmektir, cehennem de ağaç nasıl bulunuyor da onu ateş yok ediyor? Fakat onlar cehennemdeki ağacın da ateşten bir ağaç olduğunu, içeceklerinin de ateşten olduğunu, bunun gibi yiyeceklerinin de ateşten olduğunu bilmediler. Ağaç ateşten olunca onu ateş yemez. Bu konuda şöyle diyenler de vardır: Zakkum kaymak ve hurmadır, cehennemde kaymak ve hurma nasıl bulunabilir? Bununla, cehennemde ağaç bulunduğuna dair verdiği haberde Hz. Peygamber'in (s.a.) yalancı olduğu iddia ediyorlar. İşte o ağaç da Hz. Peygamber'i (s.a.) doğrulama ve yalanlamada onlar için bir imtihan (fitne) vesilesi olmuştu.

O ağaca lânetlenmiş adı verilmesinin sebebi hakkında bazıları şunu söylemiştir: Araplar eziyet veren her zararlı nesneye lânetlenmiş adını vermişlerdir. Bu sebeple zakkum ağacına da lânetlenmiş adı verilmiştir, çünkü cehennem halkına eziyet edip zarar veriyordu. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: O ağaca

---

236 "Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur" (el-Feth, 48/27).

237 es-Sâffât, 37/63-64.

lânetlenmiş adı verilmesinin sebebi, cehennem halkının lânetlenmiş olmasına bağlıdır, bunun için cehennem halkının adıyla anılmıştır. Bu, gündüze gören[238], adını vermek gibidir. Gündüz görmez, belki gündüz aracılığı ile görülür, dolayısıyla gündüz görme sebebi olmasından dolayı bu adı almıştır. Bu mesele de buna göre değerlendirilmelidir. Lânetin aslı uzaklaştırmaktır, her türlü hayır ve menfaat ağaçtan uzaklaştırıldığı için bu adı almıştır, dolayısıyla ağaç lânetlenmiştir. Tıpkı şu beyanda belirtilen husus gibi: "Rabbim, o putlar, insanlardan birçoğunu saptırmışlardır"[239]. Allah bu âyette saptırmayı putlara nispet etti, putların ise bunda bir etkisi yoktur, fakat insanlardan birçoğu onlar aracılığı ile saptılar, dolayısıyla sanki onları o putlar saptırmış gibi oldu. [§]Bu me- 311
sele yine yüce Allah'ın şu sözü gibidir: "Dünya hayatı onları aldattı…"[240] Yani dünya hayatına aldananları bırak demektir. "Fi'l-Kur'âni" (فِى الْقُرْاٰنِ) kelimesi: Yani Kur'ân'da belirttim demektir. Lânetlenmiş ağaç da müstesna… o Kur'ân'da bulunmaz. Bu Allah'ın sözünü ettiği musibetler ve diğerleri gibidir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki"[241]. Musibetler Kitap'ta olmaz, fakat Kitap'ta belirtilmiştir.

Sözünü ettiğimiz uyarılarla **biz onları korkuturuz. Fakat bu onların taşkınlıklarını iyice arttırmaktan başka bir şey sağlamaz.** Bu, şu ilâhî beyanlarda bahsettiğimiz husustur: "Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı"[242]; "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[243]. Bu beyanlarda sözü edilen nefret ve azabı artırmıştır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e (s.a.) alay ve hakaret gözü ile baktılar. Müslümanlara gelince, bu âyetler onların imanlarını ve hidâyetlerini artırmıştır, çünkü onlar ona saygı ve değer verme gözü ile baktılar.

---

238 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

239 "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin" (İbrâhim, 14/36).

240 "Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak."

241 "Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır" (el-Hadîd, 57/22).

242 "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

243 et-Tevbe, 9/125.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا اِلَّٓا اِبْلِيسَ قَالَ ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا ﴿٦١﴾

61. "Hani, meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik. İblis'in dışında hepsi secde ettiler. İblis, 'Ben, çamurdan yarattığın kimseye secde eder miyim!' dedi."

Hani, meleklere, "Âdem'e secde edin" demiştik. İblis'in dışında hepsi secde ettiler. İblis, "Ben, çamurdan yarattığın kimseye secde eder miyim!" dedi. "Eescüdü" (ءَاَسْجُدُ) **Secde eder miyim?** Yani secde etmem demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem"[244]. Bu göstermektedir ki "eescüdü" (ءَاَسْجُدُ) sözünün mânası şudur: Yani secde etmem. İblis kıssasında Allah çeşitli sözlerden bahsetti. Bir kere "Ey İblis! Sana ne oldu ki secde edenlerle beraber olmadın"[245]. Başka bir yerde şöyle buyurdu: "Secde etmekten seni engelleyen şey ne idi?"[246]. Bir başka yerde de "Seni secde etmekten alıkoyan nedir?"[247] ve benzeri âyetler. Dolayısıyla bunun tek bir halde değil,
312 değişik hallerde olması mümkündür. Bu da ona benzer. [§]Âdem (a.s.) kıssasında sözü edilen değişik durumlar da böyledir. Şöyle ki, bir kere "topraktan yarattı"[248], başka bir kere "çamurdan"[249], bir kere de "şekillenebilir özlü balçıktan yarattı"[250] ve benzer âyetler. Bu, Âdem'in çamur iken değişen hallerinden haber vermektir. Arapça'dan başka bir dilde olması da caizdir. Burada ise çeşitli sözlerle, fazlası ve eksiği ile bahsetti, çünkü sözler mânayı değiştirmez.

---

244 "Dedi ki: 'Ben, şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattığın bir insana asla secde etmem!'" (el-Hicr, 15/33).

245 el-Hicr, 15/32.

246 "Allah, 'Ey İblis' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?'" (Sâd, 38/75).

247 "Allah buyurdu: 'Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?' (İblis), 'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' dedi" (el-A'râf, 7/12).

248 "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık" (el-Hac, 22/5).

249 "Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. O'nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz" (el-En'âm, 6/2).

250 "Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık" (el-Hicr, 15/26).

قَالَ اَرَاَيْتَكَ هٰذَا الَّذ۪ي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
لَاَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُٓ اِلَّا قَل۪يلًا

62. "Ve ekledi: 'Şu benden üstün kıldığına bak! Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım!'"

Şu benden üstün kıldığına bak. İblis (Allah'ın lâneti üzerine olsun) Âdem'in faziletini ve Allah'ın ona ikram ettiğini ikrar etti. Her ne kadar şeytan kendisinin ateşten, Âdem'in ise çamurdan yaratıldığını söyleyerek yaratılış bakımından Âdem'den üstün olduğunu iddia etmiş olsa da Âdem'e verilen bu üstünlük ya Allah'a itaat etme yahut Allah'ın verdiği peygamberlik yönünden olmuştur[251]. Çünkü **şu benden üstün kıldığına bak** demiştir. Şeytan, ya Allah'a itaat ettiği[252] yahut Allah Âdem'i kullarına elçi olarak gönderdiği için, Âdem'in kendisinden üstün olduğunu ve ikrama nail kılındığını ikrar etmiştir.

Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım! Şeytanın, Rabb'ine hitap ederek **eğer beni** şu zamana kadar **yaşatırsan** diye hitap etmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü kıyâmete kadar tehir edilip saptırmaya devam etmeyi, Allah'ın bir nimet ve lütfu olarak istediği için, istemiştir. "Eğer bana o nimetleri verirsen sana isyan edeceğim der; nimet karşılığında Allah'a ancak itaat ve şükür kelimeleri ifade edilir, nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onların içinde öyleleri var ki, "Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz" diye Allah'a söz vermişlerdi"[253]. Ancak nimet karşılığında Allah itaatla karşılık verebilir, fakat isyanla mukabelede bulunmak diye bir şey bilinmemektedir.

[§]Eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan meâlindeki beyan iki mânaya 313
gelir: Birincisi tekit olmak üzere belirtilebilir. Şeytan şöyle der: Sen eğer beni kıyâmete kadar tehir ederek yaşatırsan ben de Âdem'in zürriyetini peşime takacağım; yahut onun tarafından bir temenni olmak üzere söylenmiş olabilir.

---

251 Yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor: "'Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' dedi" (el-A'râf, 7/12).

252 Her ne kadar Arapça metinde "li tâatihim" (لطاعتهم) şeklinde yazılarak tashih edilmemişse de aslında "litâatihî" (لطاعته) şeklinde düzeltilmesi gerekir.

253 et-Tevbe, 9/75.

Burada iki durum söz konusudur: Tehir edilmek ve Âdem'in neslini peşinden sürüklemek ve bunların her ikisini de istemek.

Eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan. Bu beyanda Mûtezile'nin görüşüyle çelişen bir işaret vardır: Çünkü İblis Rabb'inden tehir edilme ve kıyâmete kadar bırakılmayı istemiştir, oysa ki o Allah'ın, kendine yaptığı vâdi gerçekleştireceğini ve kıyâmete kadar bırakacağını biliyordu, melekler ise bunu bilmiyorlardı, belki şöyle demişlerdi: Bir kul gelip de onu öldürecek ve vâd ettiğini yerine getirilmesinin ve belirlenen vakte kadar bırakılmasını engelleyecek, işte o Rabb'ini, onlardan daha iyi tanıyor. Böylece İblis, "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için…"[254] demiştir. Onlar ise şöyle diyorlardı: Allah İblis'i saptırmadı, O şeytanı onlardan daha iyi bilir.

Neslini peşime takacağım. Bu beyan hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onları kuşatacağım, ihata edeceğim. Bazıları da buna, saptıracağım anlamını vermiştir. Nitekim bu husus, başka bir âyette şöyle ifade edilmiştir: "Onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım"[255]. Bazıları da "le ahtenikenne" (لَأَحْتَنِكَنَّ) kelimesine "mertebesinden aşağı indireceğim" anlamı vermiştir. Denildi ki, istila edeceğim demektir. İbn Kuteybe "le ahtenikenne" (لَأَحْتَنِكَنَّ) kelimesine kökünü kazıyacağım demektir. "Le ahtenikenne" (لَأَحْتَنِكَنَّ) kelimesinin "haneke'd-dâbbete" (حنك الدابة) sözünden alındığı da söyleniyor. Hayvanı dizginledi, yönetmek için hayvanın alt çenesine ip bağlayınca "haneke dâbbetehû hanken" (حنك دابته حنكا) denilir. İbn Kuteybe bu ifade hakkında şunu söylemiştir: İstediğim gibi onları güderim demektir[256].

Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım. Başka bir âyette belirtildiği gibi, sanki şeytan Rabb'inden (ecelinin) tehir edilmesini istemiştir. Sanki melûn şeytan,
314 **[§]Kıyâmet gününde senin üzerine lânet olsun**[257] meâlindeki beyanı işitince şöyle dedi: "Rabbim! Kıyâmet gününe kadar bana mühlet ver"[258]. Şeytan, kendisine iman etse de rahmetin kendisine dokunmayacağını bildi, çünkü Allah

254 el-Hicr, 15/39.

255 "Allah şeytanı lânetlemiştir, o da 'Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler' demiştir" (en-Nisâ, 4/119).

256 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 258.

257 el-Hicr, 15/35.

258 el-Hicr, 15/36.

Teâlâ kıyâmet gününe kadar ona lânet ettiğini zikretmiştir. Laîn, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılandır. İşte o zaman Rabb'inden, kıyâmet gününe kadar mühlet istemiştir. O melûn şeytan, yaratıkların Allah'a itaat etmesinin, Allah'ın mülkünde bir şeyi artırmayacağını, isyanının da mülkünden bir şeyi eksiltmeyeceğini biliyordu, bunun için "Âdem'in neslini peşime takacağım, onları azdıracağım ve yoldan çıkaracağım" demiştir[259].

قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَاِنَّ جَهَنَّمَ جَزَٓاؤُكُمْ جَزَٓاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾

63. "Allah şöyle buyurdu: "Git! Onlardan kim sana uyarsa cezanız, eksiksiz bir ceza olarak cehennem olacaktır."

Git! Onlardan kim sana uyarsa, onlara ihsan etmem ve nimet vermemle beraber, **cezanız eksiksiz bir ceza olarak cehennem olacaktır.** İbn Kuteybe "mevfûren" (مَوْفُورًا) kelimesine (موفرا)[260] "Çokça tamamlanmış" anlamı vermiştir. Bir başkası "vâfiren" (وافرا) kelimesine tam mânası vermiştir.

وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ وَعِدْهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ اِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾

64. "Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) ***çağrınla ayart! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vâdde bulun. Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vâdetmez."***

Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Biri, belirttiği gibi şeytana imkân ve güç vermek şeklindedir. Yani Rabb'ine âsi olup emrini (secde emri) terkedince, Allah, rüsvay etmek için ona bu imkânı verdi ve onu bunla-

---

259 "Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım" (el-Hicr, 15/39).

260 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 258.

rı yapmaya muktedir kıldı, çünkü Allah'ın Âdem'e secde etme emrini kendisi için zulüm kabul etmiştir. Bu sebeple Allah onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Kıyâmete kadar sana lânet olsun"[261]. Lânet ve alçaltmanın tamamlanması için Allah ona bu imkânı vermiştir. İkincisi: Allah şeytana bu sözleri, tehdit
315 ve korkutmak için söylemiştir. [§]Görmez misin ki şeytan bu sözleri Allah'ın tehdidinin ardından söylemiştir. Bu da yüce Allah'ın şu beyanında ifade edilen husustur: "Allah şöyle buyurdu: 'Git! Onlardan kim sana uyarsa cezanız, eksiksiz bir ceza olarak cehennem olacaktır'[262]. Bu âyetteki "ayart" anlamına gelen "vestefziz" (وَاسْتَفْزِزْ) kelimesi, şeytanı, ona uyan ve dediklerini kabul edenleri tehdit etmesinin ardından söylenmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Dilediğinizi yapın; Allah sizin yaptıklarınızı görüyor"[263]. Bu ifade -her ne kadar emir tarzında olsa da- aslında bir tehdittir. Buna göre **onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart** meâlindeki beyan, senin için ve sana uyanlar için şöyle bir ceza vardır demektir. Yahut belirttiğimiz gibi, bunu yapmak için şeytana imkân ve güç vermek onu aşağılamak ve lânetlemek içindir. Yoksa sözü edilen eylemleri yapmasını Allah'ın ona emretmesi mümkün olmaz. O zaman bu emir sefihlik ve çirkin işleri emretmek anlamına gelmiş olur. Oysa yüce Allah çirkin ve günah olan eylemleri yapmayı emretmeyeceğini, sadece adaleti emredeceğini haber vermiştir. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "De ki; Allah çirkin işleri emretmez"[264]; "Allah adaleti, güzel işler yapmayı ve akrabaya vermeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve zorbalığı yasaklar"[265]. Eğer bu ifadeler emir mânasına alınırsa çirkin işleri ve kötülükleri emretmesi anlamına gelmiş olurdu. Dolayısıyla bu durum, yukarıdaki âyetin, sözünü ettiğimiz iki yorum şeklinden biri anlamına geldiğine işaret eder. Yahut uzak görmek ve kendi isteği ile şeytana uymayı tercih edenler dışında, sözü edilen sebeple o işleri yapma imkânına sahip ve kādir olmaktan umut kesmek üzere olur. Bu da Allah'ın belirttiği şu husustur: "Şüphesiz, azgınlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[266]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[261] el-Hicr, 15/35.
[262] el-İsrâ, 17/63.
[263] Fussılet, 41/40.
[264] el-A'râf, 7/28.
[265] en-Nahl, 16/90.
[266] el-Hicr, 15/42.

Onlardan gücünün yettiklerini ayart. İbn Kuteybe “vestefziz” (وَاسْتَفْزِز) kelimesi hakkında şöyle demiştir: Yani koş, yaya olarak…[267] Ebû Avsece de şöyle demiştir: “Vestefziz” (وَاسْتَفْزِز), yani hor gör. Yani o da bu çağrıyı kabul etti, emretti de emrini yerine getirdi. “Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi, hemen ona boyun eğdiler”[268]. Yani onlara emretti de onlar ona itaat ettiler. Yahut onları çağırdı da kabul ettiler.

[§]Sesinle. Bu kelimenin üç türlü yorumlanmaya ihtimali vardır: Birin- 316
cisi gerçek ses anlamıdır. Öyle ki şeytanın sesi olur ve o sesle insanları davet eder, bu görünen kesif nefsin (beden) içinde gizli olan nefs o sesi duyar fakat görünen beden onu duymaz. İnsanın kalbine çok şey geldiği halde bunların nereden geldiğini, heyecanının neden olduğunu ve nereden atıldığını bilmez; bilmeden ve muttali olmadan kalplere birçok şeyi vesvese olarak sokar. Buna göre şeytanın, biz işitmesek de insanları kendisi aracılığı ile çağıracağı sesinin olması caizdir. Fakat o görünürdeki bedene işittirdiği ve gördürdüğü şeyleri (içinde saklı) gizli nefse işittirir, bundan gizli nefsi kastediyorum. Görmez misin ki uykuda olan insan birçok şeyi görür, dünyanın en uzak yerinde bulunur, oysa görünen nefs burada durmaktadır. İşte bütün bunlar gizli nefs ile yapılır.

İkincisi: O ses gerçekten ses değil belki temsilidir. Fakat Allah sesten söz etti, çünkü bazı hususların bazı kimselere bildirilmesi ses aracılığı ile olur, bazı insanlar bazı insanları uzaktan çağırır. Bu sebeple Allah, insanlara uzaktan verdiği ve Allah’a asi olmaya çağırdığı vesvese yerine, şeytanın sesinden söz etmiştir. Hasan-ı Basrî de “Şeytan ona vesvese verdi”[269] meâlindeki beyan hakkında böyle, uzaktan, kula yakınlık olmaksızın vesvese verdiğini söyledi.

Üçüncüsü: Her âsinin yaptığı gibi şarkı, çalgı aletleri ve diğer işlerin nispet edilmesine göre anlaşılır. Yahut her âsi, her sapık kişinin yaptıklarının şeytana nispet edildiği gibi, ses de kendisine nispet edilir. Nitekim Mûsâ (a.s.) da bu
işleri şeytana nispet etmiş, şöyle demiştir: [§]“Bu şeytanın işlerindendir”[270]; 317

---

267 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 258. (استفزّه الخوف): Yani korku onu hafifletti/istihfaf etti. Tenzîl-i Azîz’de [Kur’ân] “Onlardan dilediğini istifzaz et” cümlesi vardır. Yani sesini ve çağrını hafiflet (İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “فز” md.).

268 ez-Zuhruf, 43/54.

269 “Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: ‘Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?’” (Tâhâ, 20/120).

270 “Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: ‘Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!’” (el-Kasas, 28/15).

"Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir"[271]. O iş gerçekten şeytanın işi değildir, fakat Allah Teâlâ bu sözü söyledi ve onu şeytana nispet etti, çünkü o işi yapanlar şeytanın emri ve çağrısı ile yaparlar. Müfessirlerin büyük çoğunluğu "bi savtike" (بِصَوْتِكَ) sözüne "senin çağırman ile" mânasını vermişlerdir.

Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla. Bazıları "eclib" (وَاَجْلِبْ) kelimesine, onları topla anlamı vermişlerdir. Şöyle denilir: "Eclebtühüm" (أجلبتهم), onları peşimden celp ettim. Bu Ebû Avsece'nin görüşüdür. "Bi haylike ve racilike" (بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ). Daha önce sözünü ettiğimiz üç şekilde tevil edilebilir: Birincisi, şeytanın kendi türünden atlıları ve yayaları olur, biz onları görmesek de onun yapısı bunları çeker. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık"[272]. Şeytanın, bizim görmediğimiz fakat onların bizi gördüğü atlıları ve yayalarının olması mümkündür. İkincisi, daha önce de sözünü ettiğimiz üzere o temsilî bir ifadedir, fakat Allah atlılardan, yayalardan söz etti, çünkü uzakta ve yakında ihtiyaç olduğu zaman insanlar atlı ve yaya olarak birbirine ulaşırlar. Belirttiğimiz üzere Allah onun için de bundan bahsetmiştir. Üçüncüsü: Allah kendisine isyan noktasında süvari olan herkesi ve yine Allah'a isyan noktasında her yaya yürüyeni, ses konusunda belirttiğimiz üzere Allah'a isyan noktasında her sesi nispet ettiği gibi bunları da şeytana nispet etti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mallarına, evlâtlarına ortak ol. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Şeytanın mallara ortak olması Câhiliye döneminde yaptıkları gibi, Allah'a bahîre,
318 sâibe, vasîle ve hâmî develeri nispet etmelerdir[273]. [§]Evlatlara gelince onları yahudileştirdiler, hıristiyanlaştırdılar ve Mecûsîleştirdiler, bu Katâde'nin görüşüdür. Bazıları şöyle demiştir: Şeytanın mallara ortak oluşu, manen pis ve haram yollarla kazanmaları, onu böyle yerlere ve helâl olmayan alanlara harcamalarıdır. Evlada ortak olmalarına ise zinadan doğan çocuklardır. Bazıları da şöyle demiştir: Mallar, ilâhları önünde kestikleri hayvanlarla ilâhlara tahsis

---

271 el-Kehf, 18/63.

272 el-A'râf, 7/27.

273 Yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103).

ettikleri ekinler ve hayvanlardır[274]. Bu ifadelerin daha önceki **Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla** meâlindeki âyetin sılası olması da mümkündür. Zikredilenlerin sonuna kadar, öyle ki şeytan onlara mal ve evlatta ortak olur.

Bununla beraber, Allah'ın sözünü ettiği nesnelerdeki ortaklığın anlamı, *en doğrusunu Allah bilir ya,* kendisi inşa etmek ve yaratmak itibariyle, bu mallar ile evladın gerçekte Allah'a ait olmalarıdır. Gerçek mülkiyet, belirttiğimiz sebeple Allah'a aittir, görünürdeki yararlanma ise kullarına aittir. Zira bunların hepsi, sınama hakkı dolayısıyla Allah'ındır ve onları bunlarla sınar, yararlanma hakkı ise kullarındır. Çünkü Allah'ın, kendi menfaati için bir şey yaratması mümkün değildir, belki kulların onlardan yararlanmaları için bunları yaratır. Oysa Allah kulları için şeriatler koydu, İblis de onlar için gidecekleri yollar belirledi. Bu, yüce Allah'ın şu belirttiği husustur: "Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah'ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar?"[275] O malları Allah'ın şeriatı yolunda değil de İblis'in çizdiği yolda harcadıkları zaman İblis'i o mallara ortak etmiş olurlar. İnsanlar için çizdiği ve gösterdiği yolda şeytana itaat söz konusu olan her şeyde kullar şeytanı onlara ortak etmiş olurlar. Çünkü evlat üç sebepten dolayı istenir: Ya yalnız başına kalma durumunda onlarla ünsiyet etmek için, yahut düşmanlara karşı evlattan yardım almak için, yahut da vefat ettikten sonra anılmak için. [§]Bunun gibi, 319
mallar da şunun için istenir: Ya hayatta iken onlardan yararlanmak için, yahut düşmana karşı yardımcı olmak için, yahut bıraktıkları hayırlarla anılmak için. Fakat eğer kullar bu malları İblis'in emrettiği yollara harcarlarsa, onu bu mallara ortak etmiş olurlar. Şeytanın, kulların mallarına ortak olması ise, onlara emredip haram kazanç elde etmelerini sağlamak ve helâl olmayan yollara harcamakla olur. Evlatta da durum böyledir. Şeytan evlada kötülüğü emreder ve kötülüğe çağırır, onlar da bu çağrıya itaat ederler ve uyarlar. İşte bu, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şeytanın evlada ortaklığıdır.

---

274 Müellif şu âyete işaret ediyor olsa gerektir: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm, 6/136).

275 "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!" (el-En'âm, 6/136).

Kendilerine vâdde bulun. Müfessirlerin büyük çoğunluğu bu kelime hakkında şunu söylemiştir: Yani onlara cennet yok, cehennem yok, diriliş yok diye vâdde bulun, fakat o onlara Allah'ın vâdettiğinin tersini vâdeder, Allah'ın korkuttuklarının zıddı ile korkutur. Allah'ın ümit vâdi onda tehdit olur, Allah'ın korku vâdi onda ümit vâdi olur. Bu, şu ilâhî beyanda buyurulan husustur: "Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştur; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım"[276]. Yüce Allah şeytanın vâdettiklerinin yalan çıkacağını haber vermiştir. İşte bu durum **zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vâdetmez** meâlindeki ilâhî beyanın ifadesidir. Yani yalan ve bâtıldan başka bir şey vâdetmez. Çünkü bunların hepsi vâdettiğinin tersine çıkar.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا

65. "Şurası muhakkak ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. Güvenip dayanmak için Rabb'in yeter."

Benim kullarım üzerinde senin hiçbir nüfuzun olmayacaktır. "Sultan" (سُلْطَانٌ) sözünün üç mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi, güç ve kahırdır. İkincisi, delil ve burhandır. Üçüncüsü, velâyettir. Kudret ve kahıra gelince, Allah şeytana onları kâhretme gücü vermemiştir. İster istesinler ister dilemesinler fark etmez. Bunun gibi, şeytanın onlar üzerinde çağırdığı ve emrettiği işlerde kuvvetli bir delili de yoktur. Nitekim kıyâmet gününde şeytan şöyle diyecek: "Benim onlar üzerinde bir yaptırım gücüm yoktu"[277]. Velâyet anlamında sultana gelince, şeytanın, kendisine uymayı ve onu dost edinmeyi tercih edenler
320 hakkındadır. [§]Tıpkı şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "Şeytanın nüfuzu sadece kendisini veli edinenler üzerindedir"[278]; "İblis, aralarından senin samimi kulların hariç, onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım"[279]. Allah'a ihlâs ile bağlanan üzerinde onun bir nüfuzu yoktur. "Sultan" (سُلْطَانٌ) kelimesinin delil mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü kullar Allah'ın emrine onun gönderdiği delillerle uyarlar, dolayısıyla kuruntuları ve verdiği şüpheleriyle şeytana tabî olmasınlar.

276 İbrâhim, 14/22.
277 İbrâhim, 14/20.
278 "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir" (en-Nahl, 16/100).
279 "İblis, 'Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve -aralarından senin samimi kulların hariç- onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım' dedi" (el-Hicr, 15/39-40).

Güvenip dayanmak için Rabb'in yeter. "Vekîlen" (وَكِيلًا) kelimesinin, seni şeytanın yaldızlı sözlerinden ve aldatmalarından koruyan bir koruyucu olarak, şeytanın tuzaklarına karşı sana yardım edici olarak, korkunca sığınacağın sığınak olarak, bütün işlerinde dayanacağın bir dayanak olarak yeter anlamlarına gelmesi muhtemeldir.

رَبُّكُمُ الَّذٖى يُزْجٖى لَكُمُ الْفُلْكَ فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحٖيمًا ﴿٦٦﴾

66. "Lütfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren Rabb'inizdir. Doğrusu O size çok merhametlidir."

Lütfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren Rabb'inizdir. "Yüzcî" (يزجى) gemiyi, denizde akıtır, sevkeder ve seyrettirir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah denizde gemileri bizim emrimize verdi, karada da hayvanları emrimize verdi ki, onlara binerek denizlerde, çöllerde ve karada mesafe katedelim, bu sayede uzak ülkelerde bizim için yaratılan ihtiyaçlarımıza ve uzak mekânlara ulaşalım. Nitekim bunu şu ilâhî beyanda söylemiştir: "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur"[280]. Yani Allah onları bizim emrimize verdi. Biz şöyle deriz: Bunun gibi, sözü edilen nimetleri bizim emrimize Allah verdi. Ancak bu işlerin Allah'a nispet edilmesi, "denizde ve karadaki seyrimizi ve dolaşmamızı o yarattı" ve "bizim fiillerimiz Allah tarafından yaratılmıştır" dememize göredir. [§]Sonra ondaki kudreti, 321
hakimiyeti ve bilgisini hatırlatıyor. Şöyle ki Allah ağacı yarattı ve ağır bir cisim olmasına rağmen, ona su üzerinde duracak bir özellik vermiştir. Ağırlığı olan cisimlerin tabiatlarından biri suda süzülüp dibe inmektir. Ahşabın su üzerinde durmasını sağlayan özelliğin ne olduğunu anlamıyoruz, halbuki ağırlığı ağaçtan daha az olan nesneler suya batmakta ve dibe inmektedir. Yahut ağaç tabiatı gereği Allah'ın lütfu sebebiyle, suyun üzerinde duracak ve dibe batmayacak şekilde yaratılmıştır. İçindeki bizim anlayamadığımız bir özellik sebebiyle yahutta kendi lütfu ile suyun üzerinde duracak bir nesneyi inşa etmeye gücü yeten Allah, insanların aklı bunu idrak etmese ve anlayışı bundan âciz kalsa da bu insanları yaratmaya ve yok olup gittikten sonra onu yeniden yaratmaya elbette kādirdir. Tabiatı suda süzülmek ve dibe batmak olan bir ahşabı su üzerinde duracak ve hareketsiz olarak kalacak şekilde yarattığı gibi, elbette sö-

280 Yûnus, 10/22.

zünü ettiklerimizi yapmaya kādir olur. Gemilerin geçmesi için denizlerdeki dalgaları sakinleştirmeye kādir olan ve akarsuda seyreder gibi gemilerin orada seyretmeleri için rüzgârları yaratan ve bu şekilde bunları yapmaya kādir olan, yok olduktan sonra canlıları belirttiğimiz şekilde diriltmeye kādir olur. Bunda, belirttiğimiz gibi, Allah'ın, şükretmemizi bize öğüt vermesi, kendisine saygı duymamız, herhangi bir şey üzerinde gücünü ve hâkimiyetini inkâr etmememiz için kendi nimetlerini hatırlatması vardır. Bununla beraber, akıllar anlama noktasında eksik olduğu için insanlardan bazıları bunu inkâr etmektedir.

Bu beyanda ayrıca çeşitli anlamlara işaretler bulunmaktadır: Birincisi, denizleri ve karaları katetmeye kendileriyle ulaşılan gemileri ve gemilerle taşıma yapmak gibi yolları öğretmeye işaret vardır. İkincisi, denizleri ve karaları bizim emrimize vermektir. Öyle ki bunlar eğer bizim emrimize verilmemiş olsaydı onları kullanmak bizim için mümkün olmazdı. Üçüncüsü Hz. Muhammed'in peygamberliğini göstermesidir. Çünkü eğer gökten bir haber gelmeseydi, uzak beldelerde ve uzak mekânlarda ihtiyaçlarımızı karşılayacak unsurların bulunduğunu bilemezdik. Bu mekânlara götüren o deniz yolunu ancak resûlün Allah Teâlâ'dan getirdiği haberle bilebilirdik.

322 **[§]O size çok merhametlidir.** Bazıları şöyle demiştir: Sizin için gemileri, uzak beldelerde sizin için yarattığı rızıklarınıza ulaşmanız için hayvanları yaratması, Allah'ın rahmetindendir. Bazıları da şöyle demiştir: Tövbe edip hatalarınızdan dönünce, Allah size çok merhamet edendir. Yahut âyet inananlar hakkındadır, Allah ise inananlara merhamet etmeye devam etmektedir. Eğer bu ifade rızıklar hakkında ise o zaman bütün insanlar içindir.

Eğer Senevîler şu soruyu sorarlarsa: Siz Rabb'inizi rahmet ve şefkatle niteliyorsunuz. Oysa ki o sizi öldürüyor, katlediyor, üzerinize şiddet ve sıkıntılar, külfetler yüklüyor, bunlar rahmet sıfatının bir sonucu değildir.

Buna şöyle cevap verilir: Birden fazla yerde bu sorunun cevabını size belirttik. Şöyle ki: Kişi kendisine karşı çok merhametlidir, nefsine karşı rahmet ve şefkati vardır, bununla beraber kendisine sıkıntılar ve büyük külfetler yükler, çünkü sonunda bunlardan bir fayda umar; hacamat yaptırmak, kan aldırmak, tadı hoş olmayan ilâçlar içmek bunun örnekleridir. Şayet bunların sonunda sağlanacak faydayı düşünmezse bunlara tahammül göstermez. Ana-baba da böyledir, herkesin bildiği şekilde çocuklarına karşı merhamet ve şefkatleri vardır. Fakat buna rağmen, çocuklarına sözünü ettiğimiz sıkıntılı işleri, büyük külfetleri yüklerler, çünkü sonuçta onlar lehine bir fayda umarlar. Buna rağmen ana-babanın yükledikleri bu külfet ve sıkıntılar kendilerinin merhamet

ve şefkatle nitelemelerine engel olmaz. Bunun gibi, yüce Allah'ın bize yüklediği külfetler ve verdiği sıkıntılar onun rahmetle nitelenmesine engel olmaz ve bunlar onu hikmet dairesinin dışına çıkarmaz, bilakis O -kendisinin buyurduğu gibi- "Merhamet edenlerin en merhametlisidir"[281].

وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِى الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّٓا اِيَّاهُ فَلَمَّا
نَجّٰيكُمْ اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾

67. "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!"

Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. Yani onların putlara ibadetten umdukları şey bâtıl olmuş, sadece Allah'a ibadet kalmıştır. Çünkü Allah'a ibadetten umulan akıbet bâtıl olmaz.

[§]Çünkü onlar putlara ve resimli heykellere tapıyorlar ve şöyle diyorlar- **323**
dı: "Onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[282]; "Biz onlara, sadece bizi direkt olarak Allah'a yaklaştırmaları için ibadet ediyoruz"[283]. Putlara taptıkları için Allah Teâlâ onların cahilliğinden ve âhirette o putlardan umduklarını vermekten onların âciz olduklarını, çünkü putların, dünyada kendilerine dokunan belâ ve musibetlerden hiçbirini defetme imkânına sahip olmadıklarını haber vermiştir, âhirette onlardan bunu nasıl beklerler? **Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider.** Yani Allah'tan başka taptıkları ilâhlar yok olur, sadece ibadete hak kazanan ilâh kalır, çünkü size O yardım etmiştir, sizi yok olmaktan O kurtarmıştır. **O sizi kurtarıp karaya çıkardığında.** Onların âdetleri böyle idi, kendilerinin helâk olmasından korktukları zaman, Allah'a halisane bir şekilde dua ederlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[284]; "Karada ve denizde yol

---

281 Yûsuf, 12/64.

282 Yûnus, 10/18.

283 ez-Zümer, 39/3.

284 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalayarak üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) ‘Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız’ diye -din ve ibadeti yalnız O’na özgü kılarak- Allah’a dua ederler”[285]. **O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz.** Bu beyanın, verdiğiniz ahdi tutmaktan ve vâdinizi yerine getirmekten yüz çevirirsiniz mânasına gelmesi muhtemeldir. Çünkü onlar: “Eğer bizi bundan kurtarırsanız elbette şükredenlerden olacağız derler.” Onlar bu vâdlerinden yüz çevirdiler ve onu yerine getirmediler.

İnsanoğlu çok nankördür! Rabb’inin nimetlerine karşı çok nankördür. Allah onların cahilliklerini iki yönden hatırlatıyor: Birincisi genişlik durumunda kendilerine nimet veremeyeceğini, şiddet durumunda kendilerinden belâyı defedemeyeceklerini bildiği kimselere ibadet etmeleridir. İkincisi: Duyular âleminde başka birine nimet veren ve ona ihsanda bulunan kimseye şükredilir ve övülür. Herhangi birine insanlardan bir belâ ve şiddet gelirse, ona
324 beddua ve lânet eder. Kâfirlerin Allah ile muameleleri [§]halkın birbiri ile muamelelerinin hilafınadır. Şiddet ve ve belâ durumunda ona halisane dua ederler, genişlik zamanında ise nankörlük ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَاَمِنْتُمْ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلًاۙ ﴿٦٨﴾

68. “Peki, O’nun sizi karada yerin dibine geçirmeyeceğinden yahut başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız.”

Peki, O’nun sizi karada yerin dibine geçirmeyeceğinden emin misiniz? Nitekim bir kavmi karaya gömdü **yahut başınıza taş yağdırmayacağından emin misiniz?** Nitekim başka bir kavme taş yağdırmıştı. Onlar çakıl taşları idiler, onları bunlarla helâk etmiştir. **Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız.** Size yardım edecek bir yardımcı yahut yaslanacağınız bir dayanak bulamazsınız.

---

285 Yûnus, 10/22-23

اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً اُخْرٰى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهٖ تَبِيعًا ﴿٦٩﴾

69. "Yahut sizi bir defa daha denize döndürüp üzerinize bir kasırga göndererek -inkâr etmeniz sebebiyle- sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı size arka çıkacak birini de bulamazsınız."

Yahut sizi bir defa daha denize döndürmesinden emin misiniz? Yani sizi bir defa daha denize binmeye muhtaç kılmasından emin misiniz? Yahut **inkâr etmeniz sebebiyle sizi boğmayacağından emin misiniz?** Yahut bu ifade şunu hatırlatır: Sözü edilen gemiyi inşa, onu denizde yürütme, dalgalarını teskin etme ve denizin korkularını defetmeye gücü yeten, sizi karada yok etmeye yahut ikinci defa sizi denize döndürüp orada boğmaya elbette gücü yeter.

Yahut sizi bir defa daha boğmayacağından emin misiniz? Bu beyanda belirtilen husus şu âyetlerde dile getirilmiştir: "Lütfuna nâil olasınız diye denizde gemileri sizin için yüzdüren Rabb'inizdir"[286]; "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur"[287] Bu ilâhî beyanlar kulların fiillerinde Allah'ın yaratmasına dair delil vardır. Çünkü onlar karada yürürler de denizde gemilerini yürütürler. Bununla beraber, denizde gemileri yürütmeyi de karada yürümeyi de kendinse nispet etti ki, Allah'ın bu işlerde yaratma fonksiyonunun bulunduğu bilinsin.

Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız. Allah "tebîan" (تَبِيعًا) buyurdu. Yani kanlarınız sebebiyle bizi takip eden ve o kan bedelinizi bizden talep edenler demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Tebî" (النبيع) kefil demektir. Bir yerde muhakeme olanlara da deniliyor. Başkaları onun "tebia"dan geldiğini söylemiştir. [§]Yani **kendinize tabî olacak birini bulamazsınız.** İbn Kuteybe 325
şunu söylemiştir: "Hâsıb" (الحاصب) rüzgârdır, hâsıb adını almasının sebebi, çakıl taşlarını atmasıdır, bunlar da küçük çakıl taşlarıdır. "Kāsıf" (قَاصِفًا) ise ağaçları kıran şiddetli kasırgadır[288].

---

286 el-İsrâ, 17/66.

287 Yûnus, 10/22.

288 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 259.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَن۪ٓي اٰدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَث۪يرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْض۪يلًا ﴿٧٠﴾

70. "Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık."

Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik. Âdemoğullarını en güzel şekilde yaratmak suretiyle onlara ikram etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda da belirtildiği gibi: "Size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır"[289]. "Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır"[290]. Buyurduğu gibi insanı en güzel bir biçimde ve en güzel boyda yaratmıştır. Aynı zamanda kendilerinde, lütufları zilletten, güzellikleri çirkinliklerden, hikmeti anlamsızlıktan, hayrı şerden ayıracakları akıllar var etmek suretiyle onlara izzet ve şeref verdi. Yine onlarda hikmeti ve hayrı konuştukları, hikmetleri anlayıp bir araya getirmeye ulaştıkları bir dil yarattı. Yine rızıklarını en helâl hoş rızık yapmak, onlardan fazla olan (ve ihtiyaç sahibine verilmediği takdirde) kirli olan kısmını başkalarına bırakmak suretiyle şerefli ve aziz kıldı; yeryüzünde bulunan her şeyi yararlanmaları için yaratmak suretiyle şerefli ve aziz kıldı. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratmıştır"[291]. Yine bütün yaratıkları emrine verdiği için insanoğlunu şerefli ve üstün yaratmıştır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin için yaratmıştır"[292]. Yine âdemoğullarını, bütün yaratıkları var etmenin amacı yapmıştır; âdemoğullarını, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı, denizleri ve karaları, zor ve şiddetli olan her şeyi kullanmayı diğer yaratıklar için hazırlanmamış biçimde ihtiyaçlarına ve menfaatlerine hazır hale getirmekle onları üstün kılmıştır. İşte insanların diğer yaratıklara üstün kılınması bu açıdandır.

326 [§]Allah'ın, âdemoğullarını üstün kılmasının, Hz. Âdem'i üstün kılmasından dolayı olması mümkündür. Yine Âdem'i üstün kılması meleklerini ona secde ettirmesinden ve onu meleklere de peygamber olarak göndermesinden dolayı olması da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey

---

289 el-Mü'min, 40/64.
290 et-Tîn, 95/4.
291 el-Bakara, 2/29.
292 el-Câsiye, 45/13.

Âdem! Onlara isimlerini haber ver"[293]. Allah Teâlâ Âdem'i (a.s.) üstün kılınca, onun oğulları da onun gibi üstün kılınmış oldular. İşte bu sebeple şunu ifade ediyoruz: Oğula hakaret etmekle babaya da hakaret edilmiş olur.

"Âdemoğullarının diğer hayvanlar ve yaratıklar üzerine üstünlüğü elleri ile yiyip içmelerdir, diğer hayvanlar ise ağızları ile yer içerler" diye müfessirlerce yapılan yorum işte bu sözü edilen üstün kılınmadır. Ancak Âdem için bunu bir özellik olarak belirtmesinde büyük bir hikmet ve fazilet yoktur (el ile yemek içmek). Fakat Allah âdemoğullarını, daha önce belirttiğimiz gibi lütuflar yönünden üstün ve aziz kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları karada ve denizde taşıdık. İşte bu sözünü ettiğimiz âdemoğullarının aziz kılınması ve meleklere karşı üstün tutulmasıdır. Ayrıca bunun iki türlü yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi Allah'ın kara parçaları ile denizi âdemoğullarının emrine vermesi, böylece denizin içinde ve yüzeyinde bulunan çeşitli mallara ve menfaatlere ulaşmalarıdır. Kara parçaları da böyledir, içinde ve yüzeyinde bulunan mallar ve menfaatlere ulaşmaları için insanların emrine verilmiştir. İkincisi: Deniz ile kara parçalarının ötesinden ihtiyaçlarını giderecekleri öyle şeyler yarattı ki başka yaratıkların ötelerde ihtiyaçlarını giderecekleri şeyler yaratmamıştır. İşte bu insanların diğer yaratıklara üstün kılınmasının bir başka anlamıdır. Bunun yanında, **biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik,** meâlindeki beyanın ardından, insanoğlunun sözü edilen üstün kılınması ve ikram edilmesinin açıklamasıdır. Çünkü yüce Allah, **onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik** buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın, âdemoğullarını şerefli kılması ve onları üstün olarak yaratmasının, başka varlık türlerinden seçmediği şekilde onların içinden nebîler ve resûller, takva sahibi kimseler ve hayırlı insanlar çıkarması tarzında olması da mümkündür. Görmez misin ki Mûsâ (a.s.) şöyle demiştir: "Ey kavmim! Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın"[294].

[§]Kendilerine güzel güzel rızıklar verdik. O da belirttiğimiz şu nimet- 327
lerdir: Allah onların rızıklarını ve gıdalarını temizlikte nihaî dereceye ulaşmış özellikte yaptı. Öyle ki insanların dışındaki hayvanların gıdası ve rızkı böyle temiz değildir, çünkü hayvanlar insan yiyeceklerinden artan, iğrenilecek, sert, kepek ve diğer unsurlar çıkarıldıktan sonra artanları yiyorlar. İnsanların yi-

---

293 el-Bakara, 2/33.

294 "Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi'" (el-Mâide, 5/20).

yecekleri pişirmede ve olgunlaşmada ve yumuşaklıkta son noktaya ulaştırdı. İnsanlar dışında kalan hayvanlar, gıdalarını çiğ olarak olduğu gibi, pişmemiş ve olgunlaşmamış halde iken yerler, bununla beraber, bunlarda iğrençlik ve eziyet veren özellikler vardır.

Ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık[295]. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Allah Teâlâ **yarattıklarımızın birçoğuna onları üstün kıldık** meâlindeki beyan şöyle açıklanır: Melekler dışındaki cinlere, şeytanlara ve şeytanların arkadaşlarına üstün kıldık. Bazıları da şöyle demiştir: **Yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık,** yani canlılara, dört ayaklı hayvanlara üstün kıldık anlamında demektir. **Üstün** elleri ile yemek yemelerinden ötürü ve rızıklarını da dört ayaklı hayvanların rızkından farklı yapmak suretiyle… **Yarattıklarımızın çoğu üzerine,** yani yeryüzünde bulunanlardan cinler ve diğerlerinden üstün kıldık, çünkü cinlere, kendilerinden bir resûl gönderilmedi, onlara ayrı bir kitap da indirilmedi; belirttiğimiz gibi onların rızıkları, beşerin yediklerininden artan kemik, dışkı ve diğer maddelerdir. İnsanların diğer yaratıklar üzerine üstün kılınmasının anlamı işte budur.

İnsanların melekler üzerine, meleklerin de insanlar üzerine üstün kılınmasına dair söze gelince, biz bunlardan hiçbiri hakkında söz söylemek istemiyoruz. Çünkü bu konuda bir bilgiye sahip değiliz, bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Bu durum hakkındaki bilgi Allah'a aittir. İnsanları melekler üzerine, melekleri de insanlar üzerine üstün kılmak bizi ilgilendiren bir şey değildir. En kötü ve en fâsık bir insanla, göz açıp kapayacak kadar bir zaman bile Allah'a isyan etmeyenleri bir araya getirip "İnsanlar meleklerden daha üstündürler" diyerek değerlendirme yapmak caiz değildir. Fakat ille de bir söz söylemek gerekirse; peygamberler, elçiler ve en çok takva sahibi kimselerle melekler tafdil meselesinde bir araya getirilir, o zaman bazısının bazısından üstün olduğundan söz edilebilir. Yukarıda söylediğimiz gibi, bu mesele hakkında hüküm Allah'a ait olup bizi ilgilendiren bir şey yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

295 Âdemoğulları ve Allah'ın Âdem'i onlar üzerine şerefli ve üstün kılması hakkında zikredilen şeyin, insanlar arasından gönderdiği peygamberler, elçiler, takva sahipleri ve hayırlı kimseler olması caizdir. Çünkü Allah insanlardan başkasına bu üstünlüğü vermemiştir. Görmez misin ki Mûsâ'dan (a.s.) söz ederek: "Ey Kavmim! Allah'ın sizin üzerinizdeki nimetini hatırlayın." buyurmuştur. Ve yine buradaki: "Ademoğullarına güzel güzel rızıklar verdik" ilâhî beyanı da böyledir.

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ فَمَنْ اُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمٖينِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ
يَقْرَؤُنَ كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتٖيلًا

[§]*71. "Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o* 328
günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar."

Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağız. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu cümle "O gün Allah sizi çağıracak ve siz, (dünyada) çok az kaldığınız zaman içinde O'na hamdederek çağrısına uyacaksınız"[296] meâlindeki beyanla ilgilidir. Hangi gün? diye soracaklar, Allah Teâlâ da şöyle cevap verecek: **Her insan topluluğunu önderleri ile çağıracağız. Önderleri ile** anlamına gelen "bi imâmihim" (بإمامهم) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları **önderleri ile çağıracağız,** meâlindeki beyana şu anlamı vermiştir: Yani kabul ettikleri ve savundukları din ile demektir, herkes bağlı bulunduğu ve savunduğu din ile çağrılacaktır. Bazıları "bi imâmihim" kelimesine, başları ve kendilerini saptıran imamları ile, yani tâbi olanlar önderleri ile ve onları saptıran başları ile çağrılacaktır, hatta bazıları bazılarını kötüleyecek, bazıları bazılarına lânet edecek ve bazıları bazılarından uzaklaşmaya çalışacaktır, diye anlam vermiştir. Tıpkı şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır"[297]; "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız'"[298]; "Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik'"[299]. Liderlere tabî olanlar, uydukları kimselerle beraber çağrılacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: Her bir

---

296 el-İsrâ, 17/52.

297 "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur" (el-Bakara, 2/166).

298 "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız'" (el-Ankebût, 29/25).

299 "İnkâr edenler şöyle dediler: 'Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!' Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik'" (Sebe', 34/31).

insan topluluğu kendilerini çağıran davetçileri ile çağrılacaktır; eğer davetçi peygamberse onunla, şeytansa şeytanla çağrılacaktır. Bu yorum daha önce sözünü ettiğimiz anlama yakındır. Bazıları "bi imâmihim" kelimesi hakkında şunu söylemişlerdir: Bu, meleklerin amellerini yazdıkları kitaplarla anlamına gelir. Bazıları da şöyle demiştir: Kendilerine indirilen kitapla. Aleyhlerinde kuvvetli delillerin bulunduğunu, uyduklarına delilsiz ve kanıtsız olarak tâbi olmaları sebebiyle kendilerine azabın gerekliliğini bilsinler diye herkes sözü edilen önderlerle çağrılacaktır.

Yukarıdaki görüşlerin özeti şu üç noktaya varıyor: Birincisi, kıyâmet gününde her insan topluluğunun önderi çağrılır, insanların bu önderi ya hayırda olur, ya şerde olur; sonra ona yaptığının karşılığı verilir, ardından tâbilerini
329 kendileri için hazırlanan sevap ve azaba çağırmakla mükellef kılınır. [§]İkincisi, hayır ve şerde öncülük eden her önder ve reis, yaptıkları davete uyanlarla beraber çağrılır; meselâ her peygamber kendisine uyan kavmi ile beraber çağrılır, şerre çağıran her önder ve şeytan da onların peşi sıra çağrılır. Üçüncüsü: "Bi imâmihim" demek, yaptıkları işlerin yazıldığı kitapları ile demektir. Tıpkı şu beyanda buyurulduğu gibi: "Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız"[300] ve benzeri âyetler.

O günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse. Hepsi kitaplarını okuyacaklar, ancak mümin kul kitabına bakınca orada yazılı olanlardan dolayı ferahlayıp sevinecek, Allah'ın hüccetlerine uyduğu için okumak kendisine kolaylaştırılacak ve basitleşecek. Kâfire gelince kitaba bakınca üzülecek, kederlenecek ve kitabını okumak kendisi için zorlaşacak. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki "Alın kitabımı okuyun. Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum"[301]; "Kitabı sol tarafından verilene gelince o, "Keşke" der, "Bana kitabım verilmeseydi"[302]. Çünkü uyduğu kimselere delilsiz uymuştur. Yahut şu olur: Mümin kul kitabına baktığı zaman kötülüklerinin bağışlanmış olduğunu görür. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[303]. Bunu görünce

300 el-İsrâ, 17/13.

301 el-Hâkka, 69/19-20.

302 "Kitabı sol tarafından verilene gelince o, 'Keşke' der, 'Bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!'" (el-Hâkka, 69/25-26).

303 "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

mümin olan ferahlar, kâfir ise aleyhine olarak kötülüklerinin bâki olduğunu, yaptığı iyiliklerin de geçersiz olduğunu görerek bundan dolayı üzülüp kederlenir. Yüce Allah işte bunun için söylediğini söyledi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ كَانَ فٖى هٰذِهٖٓ اَعْمٰى فَهُوَ فِى الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى وَاَضَلُّ سَبٖيلًا ﴿٧٢﴾

72. "Bu dünyada kör olan âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır."

Bu dünyada kör olan âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Bu varlığının işaretleri ve birliğinin delilleri çok olmakla birlikte dünya hayatında Allah'ı birlemekte ve O'na iman etmekte kör olan, âhirete ve öldükten sonra dirilmeye dair âyetlere karşı da kördür. Bazıları da **Bu dünyada kör olan** meâlindeki beyan hakkında haktan kör olan, [§]onun 330
delillerinden **âhrette de kördür** demiştir. Çünkü hakkın kendisine karşı kör olunca, onun delillerine karşı da kör olmuştur. Buradaki "fî" (فى) harf-i cerri "'an" (عن) harf-i cerri mânasında olur. Çünkü Allah'ın birliğine işaret eden delillerle diğer âyetler, öldükten sonra dirilmeye ve âhirete işaret edenlerden daha çoktur. Çünkü hiçbir şey yoktur ki, onda Allah'ın birliğinin izi, ilâhlığına işaret eden deliller olmasın. Âhiret hakkındaki durum ise böyle değildir. Dolayısıyla Allah'ın varlığı ve birliği konusunda kör olan âhirete iman noktasında daha fazla kördür. Bazıları şöyle söylemiştir: Bu dünyada Allah'a imanda kör olan âhirette Allah'a iman etmekte daha kördür. Çünkü dünya, kendisine iman etmenin kabul olunduğu yerdir, âhirette ise iman kabul olunmaz. Bu, şu beyanda söylenen husustur: "Artık kendileriyle arzuladıkları şeyler arasına bir set çekilmiştir."[304] Yani kendileri ile arzu ettikleri iman arasına bir engel girdi. Nitekim bu durum "tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi"[305] meâlindeki âyette belirtilmiştir. Yani Allah'ın şiddet ve azabını görünce kendileri ile benzerleri arasına set çekildi. Bu Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür. Ebû Bekir el-Esam da buna yakın sözler söylemiştir. O sözler de şunlardır: Bu dünyada cehaletinden dolayı hakka ve doğruya karşı kör olan kimse, âhirette doğruyu ve gerçeği bilme noktasında daha da kördür yahut buna benzer sözler söylemiştir. Bazıları da şunu söylemiştir: Dünyada iken kalbi Allah'a imana ve tevhide karşı kör ise, o kişi âhirette gözü ve diğer duyuları daha da kör olur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak

304 "Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir; tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi. Çünkü onlar sürekli şaşkınlığa iten bir kuşku içindeydiler" (Sebe', 34/54).

305 Aynı âyet.

haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim'"[306]; "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[307]. Sözü edilen şekilde onların duyuları gitmiş olarak haşredileceklerdir, çünkü onlar dünyada duyu organları olduğu halde bunlardan faydalanmayı terketmişlerdir.

Bu dünyada kör olan. Bu beyanın, Allah'a iftira atmak suretiyle kör olan âhirette de kördür diye yorumlanmaya ihtimali vardır. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık" demekten başka bir şey olmadı"[308] ve benzeri âyetlerde
331 olduğu gibi, [§]âhirette Allah'a iftira ediyorlar, dünyada yalan konuştukları gibi yalan konuşuyorlar. Şu beyanda olduğu gibi: "Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!"[309] yüce Allah onlardan şöyle haber verdi: "Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[310]. Katâde **bu dünyada kör olan** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Allah şöyle buyuruyor: "Dünyada, Allah'ın gösterdiği göklerin ve yerin, dağların ve yıldızların yaratılışı hakkında kör olan, görmediği âhiret hayatında da **kördür ve yolunu daha da şaşırmıştır.** Bu yorum daha önce sözünü ettiğimiz yoruma yakındır. İbn Abbâs (r.a.) da şöyle demiştir: Bu nimetlerin Allah katından olduğunu bilmeye karşı kör olan, **âhirette hüccetini** bilmeye karşı daha kördür[311]. Şöyle de denilebilir: Allah'ın dinine karşı **bu dünyada kör olan âhirette daha da kördür ve yolunu daha çok şaşırmıştır.** Bunun hakkında: Delilinde sapmıştır da denilebilir. İbn Abbâs dışındaki bir müfessir de şöyle demiştir: Bu nimetlere karşı kör olan, yani kâfir olan, nimetleri gördüğü halde, onların Allah'tan olduğunu bilip de Rabb'ine şükretmeyen kimse, âhirette daha da kördür. Allah şöyle buyuruyor: Dünyada kör olan, âhirete ait hallerden olan diriliş ve ceza gibi görmediğimiz (gaib) işlere karşı kör olan orada daha çok kördür ve daha çok yolunu şaşırmıştır. Bu yorumların bazısı bazısına yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

306 Tâhâ, 20/125.
307 el-İsrâ, 17/97.
308 el-En'âm, 6/23.
309 el-A'râf, 7/23.
310 el-En'âm, 6/28.
311 Bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*,, XV, 128; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 124.

وَاِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذٖى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ لِتَفْتَرِىَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَاِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلٖيلًا

73. "O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı."

O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar. Bu durum kâfirlerden bir tür çağrı gibi oldu, ki eğer bu çağrıyı kabul edecek olsa, nerde ise onunla ayartılmış duruma gelecekti. Ayrıca kâfirlerin âdeti böyledir, Resûlullah'ı nerede ise şaşırtacaklar, vahyedilen âyetlerden alıkoyacaklar ve onu bundan çevireceklerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bundan başka
bir Kur'ân getir veya bunu değiştir"[312]. İşte onların âdetleri böyle idi. [§]Bir **332**
tuzak olmak üzere, Hz. Peygamber'den (s.a.) Allah'a iftira etmesini ve sapıtmasını istiyorlardı, bu talep dalâlet ve inkârı açıklama şeklinde değildi, belki sapıklığa ve inkâra götürecek bir açıklama idi. Onlar aynı zamanda bundan, Hz. Peygamber'in yanında ve O'na yardım etmiş görünerek aslında, içinde bulundukları bazı işlerde Hz. Peygamber'in kendilerine yardım etmesini istiyorlardı. Fakat Allah Resûlullah'tan istedikleri şeyleri, Kitab'ında belirttiği âyetler ve aklî deliller sayesinde hepsinden O'nu korudu. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[313]. Bu âyette yüce Allah, verdiğin hükümden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymaz hale gelmedikçe iman etmiş olmayacaklarını haber vermiştir. Mâsum olmayan insanın Allah'ın verdiği hükümden dolayı içinde sıkıntı duyması mümkündür, şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah ve resûlüne eziyet verenlere, dünyada da âhirette de Allah lânet etmiştir"[314]. Hata yapmaktan korunmuş (mâsum) olmayan kimseye eziyet edilmesi caiz olur fakat ona lânet

---

312 Yûnus, 10/15.

313 "Seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (en-Nisâ, 4/65).

314 el-Ahzâb, 33/57.

edilmez. Allah'ın "İnanan erkekler ve inanan kadınlar…"[315] meâlindeki beyanı mevcuttur. Mâsum olmayan kimsenin, yaptığı işlerde muhayyer olması mümkündür. Bu konuda şu ilâhî beyan da vardır: "Allah ve resûlüne itaat edin"[316]. Bunun benzeri çok sayıda âyet mevcuttur. Bunun gibi, insanların akılları da Hz. Peygamber'in (s.a.) hatalardan korunmuş olduğuna (mâsum) şahitlik eder. Kim, bazı âyetleri tevil etmekle ve rivayet ettiği bir hadisle yahut rivayet ettiği Hz. Peygamber'den (s.a.) ısmet niteliğini uzaklaştırıp yok etmek isterse, biz onun tevilini de rivayet ettiği hadisi de kabul etmeyiz ve rivayetin yalan olduğuna şahitlik ederiz. Rivayet ettiği haberin, başka bir mânasının olması mümkündür. Bir râvinin hadisi, taşıdığı mânadan başka bir mâna ile rivayet etmeye hakkı yoktur. Hz. Peygamber (s.a.), "Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve diğer üçüncüsü olan Menât'ı?"[317] meâlindeki âyeti okurken şeytanın ona "Bunlar yüksek geniş kanatlı beyaz erkek deniz kuşları[318], onların da şefaati umulur"[319] meâlindeki sözlerini telkin ettiğine dair yorumlarına gelince bazıları şöyle dedi: Müşrikler Hz. Peygamber'e "Bizim ilâhlarımızı selâmlamadıkça senin Hacerülesved'i selâmlamana izin vermeyiz, demişler"[320]; bazıları da müşriklerin Hz. Peygamber'e "Bizim ilâhlarımızı selâmlamadıkça biz senin Hacerülesved'i selâmlamana izin vermeyiz demişler". Fakat bunların hepsi yanlış olup hayal ürünüdür; çünkü Hz. Peygamber (s.a.), küçükken müşriklerin putları etrafında dolaşmazdı, aynı zamanda onun bu putlara yaklaştığını kimse görmemişti, tâ ki küçükken putlara yaklaşmasını ondan istemişlerdi, kendisine vahiy geldikten ve peygamber olduktan sonra putla-
333 rını selâmlamasını ondan nasıl isterler? [§]Bunun gibi nakledilen şu hikâye de hayaldir: Güya müşrikler, kendisine tâbi olmak için, Hz. Peygamber'den (s.a.), kendisine uyan müminlerden bazılarını meclisinden uzaklaştırmasını istediler, Hz. Peygamber (s.a.) de bunu yapmayı içinden geçirdiği için **neredeyse seni ayartıp ondan vahyettiklerimizden saptıracaklardı** meâlindeki

---

[315] "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır" (el-Ahzâb, 33/36).

[316] Bu âyetin tefsiri için bk. Hac sûresi (22/52). Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVII, 176.

[317] en-Necm, 53/19-20.

[318] Putlara tapan müşrikler, putların kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarına ve onun katında şefaatçı olduklarına inanırlardı. Onlar putlarını garanik kuşlarına benzetiyorlardı. Bu sebeple garanik kuşlarının şefaatinin de umulduğuna inanıyorlardı.

[319] Bu âyetin tefsiri için bk. Hac sûresi (22/52). Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 187-188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVII, 176.

[320] Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 299.

âyet nazil oldu. Fakat bunların hepsi asılsızdır, hayal ürünüdür, Hz. Peygamber (s.a.) hakkında vehmettikleri bu durum ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü onlar Hz. Peygamber'i (s.a.) hakkıyla tanıyamadılar, eğer hakkıyla tanısalardı bu vehimlerden hiçbirini onun hakkında ileri sürmezlerdi. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar. Biz daha önce, onların âdetinin bu olduğunu belirtmiştik. Ancak Allah Hz. Peygamber'i (s.a.) bundan korumuştur.

وَلَوْلَٓا اَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ اِلَيْهِمْ شَيْـًٔا قَلِيلاًۗ ﴿٧٤﴾

74. "Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!"

Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Bu âyetin lafzı, müfessirlerin bu beyan hakkında bütün söylediklerini reddeder. **Seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!** Bu beyan, yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i (s.a.) sağlam tuttuğunu, sebat ettirdiğini, dolayısıyla onlara meyletmediğini haber vermiştir. Çünkü Allah Teâlâ, nerdeyse onlara meyledecek olduğu sırada kendisini sağlam bir şekilde tuttuğunu haber verdi ve **az bir şey** diye buyurdu. Buna az bir şey adını verdi, çünkü onların dedikleri olsaydı büyük bir şey olacaktı, belki bu küfre kadar varacaktı, bu da onların sözünü ettikleri durumun olmadığına işaret etmektedir.

Neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! "Kâde" (كاد) kelimesi yakın olmak anlamına gelen mukarebe fiillerindendir, yani: Onlara meyletmesi yakın oldu demektir. "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[321] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. Yani gökler parçalanmaya yaklaştı demektir. Bu âyette Hz. Peygamber'in (s.a.), onlara meylettiği hakkında bir ifade yoktur. Onların sözleri, belirttiğimiz sebeplerle geçersizdir. Çünkü Allah **az bir şey** meâlindeki ifade ile belirtti. Onların söyledikleri ise büyük bir şey olup küfre kadar varmasından korkulur. İkincisi: Allah "kidte" (كِدْتَ) yani "nerde ise sen" diye buyurdu. Bu kelime karşılıklı yaklaşma kelimesidir. Üçüncüsü: Bu ifade şart cümlesinden sonra geti-

321 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!" (Meryem, 19/90).

rilmiştir: **Seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!** Dolayısıyla Allah Hz. Peygamber'i (s.a.) sebat ettirdiği için onlara meyletmedi. Bu İbrahim'in (a.s.), putları kırdığı zaman sorguya çekilince: "… İbrahim, 'Hayır, dedi, 'Bu işi onların şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!'"[322] meâlindeki sözü ile Yûsuf'un (a.s.) kıssasındaki: "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı"[323] meâlindeki söze benzer. Son âyetlerde Hz. Peygamber (s.a.) için, "meyletti", Hz. Yûsuf için de "O kadını arzu etti" meâlinde bir ifade yoktur, çünkü ifade şart cümlesine dayalı olarak çıkmıştır.

334 **[§]Neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın.** Bu beyan hakkında Hasan-ı Basrî şunları söylemiştir: Yani arzu ettin, demektir. Fakat Hz. Peygamber (s.a.), İblis'in hatırına getirdiği bir istek olarak onu arzu etti. Yûsuf kıssası hakkında da yüce Allah böyle buyurmuştur: Kadın iradeli bir şekilde onu arzuladı, Yûsuf (a.s.) ise hatırından geçme tarzında arzu etti. Başka biri bu ifade hakkında şunu söyledi: Müslüman olmak için müşrikler, Hz. Peygamber'den (s.a.) kendilerine özel bir meclis yapmasını istediler de Hz. Peygamber (s.a.) onların müslüman olmalarını şiddetle istediği ve onlara karşı şefkatli olduğu için bunu yapmak istemiştir. Böyle bir şeyi yapmak caizdir; ancak küçük de olsa, Allah'tan izin olmaksızın böyle bir şey yapmak, peygamberler için caiz değildir. Görmez misin ki, Yûnus (a.s.) kavmine kızarak Allah'tan izin almadan onların yanından çıkıp gittiği zaman Rabb'i ona büyük bir sitemde bulunarak şöyle buyurdu: "Eğer Yûnus tesbih getirenlerden olmasaydı, kesinlikle kıyâmete kadar balığın karnında duracaktı"[324]. Bunun benzerini eğer peygamberlerden başkası yapsaydı, bunun için övülür, hamdedilirdi. Bu durum, Allah'ın izni olmaksızın peygamberlerin -basit de olsa- bir şey yapmalarının caiz olmadığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذًا لَاَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

75. "Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!"

---

322 el-Enbiyâ, 21/63.

323 Yûsuf, 12/24.

324 es-Sâffât, 37/143-144.

Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık. Yani dünya hayatındaki azabı kat kat yapar, öldükten sonraki hayatı da kat kat yapardık. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Dıʻfe'l-hayâti" (ضِعْفَ الْحَيٰوةِ), yani hayat gibi demektir. Başka bir müfessir şöyle demiştir: "Dıʻfe'l-hayâti" (ضِعْفَ الْحَيٰوةِ), dünya azabıdır, "dıʻfe'l-memâti" (وَضِعْفَ الْمَمَاتِ) de âhiret azabıdır. **Sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!** Denildi ki; engel bulamazsın, denildi ki; sana yardım edecek yardımcı bulamazsın, şefaat edecek şefaatçi bulamazsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْاَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَاِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ اِلَّا قَلِيلًا

76. "Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!"

Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Hasan-ı Basrî **neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi** meâlindeki beyan hakkında şunu söylemiştir: Yani nerde ise seni öldürecekler ve öldürmek suretiyle seni oradan çıkaracaklardı. Müşrikler, Hz. Peygamber'i (s.a.) öldürmeyi düşünmüşlerdi, fakat "Allah seni insanlardan korur"[325] vâdinden ötürü onu bundan korudu. [§]**Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar.** 335 Geçmiş ümmetlerdeki Allah'ın kanunu bu şekilde idi; onlar peygamberlerini öldürdükleri zaman, ondan sonra hayatta çok az kalırlar, helâk edilirlerdi. Bazıları da şöyle demiştir: O çıkarma Hz. Peygamber'i (s.a.) çıkarması anlamınadır. Ancak Allah Teâlâ, bu ümmeti, kökünü kazıyacak şekilde helâk etmek istemediği için, öne geçen rahmeti ve lütfu ile onu Medine'ye hicret ettirmek şeklinde Mekke'den çıkardı. Eğer Mekke müşrikleri onu kendileri çıkaracak olsalardı, daha önceki ümmetlerde Allah'ın kanunu olduğu üzere, aralarından çıkan elçilerini ülkesinden çıkarınca, onları helâk etmek Allah'ın kanunu olduğundan, onlar da helâk edileceklerdi. Bazıları da bunun, müşrikler tarafından gerçekten çıkarmak tarzında olduğunu söylemiştir. Onlar Resûlullah'ı (s.a.) aralarından çıkardılar ve bunu yaptıktan sonra çok az kaldılar, Nihayet yüce Allah onları Bedir'de ve diğer savaşlarda öldürmek suretiyle helâk etti. Bu durum şu ilâhî beyanda dile getirilmiştir: "Seni dışarı çıkaran şehrinden

325 el-Mâide, 5/67.

daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu"[326]. Bu âyette, müşriklerin, Hz. Peygamber'i (s.a.) köyünden çıkardıklarına ve bu sebeple helâk edildiklerine işaret vardır. Allah Teâlâ'nın, peygamberine dair kanunu da böyledir. Kavimleri kendilerine bunu yapınca, onlara da aynı kanun uygulanmıştır.

Onlar, neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Bu beyan hakkında şöyle demişlerdir: Yani sen Medine'de konaklayınca, seni nerde ise Medine topraklarından da çıkaracaklardı. Yahudiler onun için: Bu toprak nebî ve resûllerin beldesi değildir, belki nebî ve resûllerin beldesi Şam beldesidir. Eğer sen nebî ve resûl isen oraya çık, dediler. Bunun üzerine Resûlullah aleyhissalâtü vesselâm Şam'a yönelerek yola çıktı, arkadaşlarının da kendisine katılması için şu kadar mil mesafenin başında arkadaşlarının nöbet tutması için asker topladı, bunun üzerine Cebrâil (a.s.) ona bu âyeti indirdi. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ve benzeri olayların vuku bulması muhtemel değildir[327]. Çünkü Bu konuda Allah'tan bir izin olmaksızın, Resûlullah'ın (s.a.), Medine bölgesinden Şam bölgesine yahudilerin sözleri ile çıkması mümkün değildir, böyle olayın vukuu muhtemel değildir, Hz. Peygamber'den böyle bir davranışın çıkması vehmedilemez. Doğru görüş bizim belirttiğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın[328] meâlindeki beyanın şu şekilde yorumlamak uygun görünmektedir. Yani, hile, aldatma ve tuzaklarla seni bulunduğun yerden uzaklaştıracaklardı, fasihçe kendisine vahyedilenden **neredeyse seni** ayartıp açık bir beyan ve sözlerle ondan saptırmayı şiddetle arzu ediyor değillerdi, fakat tuzak kurmak ve aldatmak suretiyle bunu yapıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

سُنَّةَ مَنْ قَدْ اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلاً ﴿٧٧﴾

336 **[§]*77. "Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın."***

326 Muhammed, 47/13.
327 Bk. Taberî, *a.g.e.*, X, 301; Âlûsî, *a.g.e.*, XV, 130.
328 el-İsrâ, 17/73.

Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Hasan-ı Basrî'nin söylediğine göre, geçmiş ümmetlere dair Allah'ın kanunu şu idi: Onlar bir peygamberi öldürdükleri zaman helâk edilirler, yahut azaba çarptırılırlardı. Bazılarının dediğine göre onlar bir peygamberi kendi bölgelerinden çıkardıkları zaman, Allah onların iman etmeyeceklerini bildiği için, cari olan ilâhî kanun onları yok etmekti, bazılarının görüşüne göre ise sadece çıkarmaktı. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi bazı kavimler peygamberlerini bölgelerinden çıkardılar: "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti"[329]; "Seni dışarı çıkaran şehrinden daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu"[330]. Fakat onlar rahmet azabı, rahmet helâki tarzında azap edilip helâke mâruz bırakıldılar, köklerini kazıma tarzında helâk edilmiş değillerdir. **Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın.** Yani azabımızda bir değişiklik bulamazsın demektir.

اَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ اِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾

78. "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir."

Namazı kıl. Namazı kılma emrinin, namaza devam etme ve onu bırakmama anlamına gelmesi muhtemeldir. Yani namazı bırakma ve onu devam ettir. Yahut tamamlama ve ikmal etme anlamı taşıması muhtemeldir. Yani namazı tam kıl ve emredilen şartları ile mükemmel kıl. "Ekım" (اَقِم) kelimesinin, namazı icra etme anlamına da ihtimali vardır. "Ekımi's-salâte" (اَقِمِ الصَّلٰوةَ) cümlesinden bir şeyin dikilmesi ve ikamesi gibi dikilmek, doğrulmak mânası anlaşılmaz. Bu durum, bir hitaptan sadece zahirindeki mânanın kastedilmediğine işaret eder.

Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından sonra. Bu ifade hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Güneşin "dulûk" (دُلُوكِ), yani zeval vaktidir. "İlâ ğasekılleyl" (اِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ) gecenin karanlığına ka-

---

329 "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına 'Tasalanma! Allah bizimle beraberdir' diyordu" (et-Tevbe, 9/40).

330 Muhammed, 47/13.

dar demektir. "Kur'âne'l-fecr" (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ) sabah namazı demektir. İnsanlar diyorlar ki: Bu âyetlerde beş vakit namazın bütün vakitlerinin açıklaması vardır. Çünkü âyet ilk farz olan namazdan -ki o öğle namazıdır- son namaza kadar -ki o da sabah namazıdır- bahsetmiştir. Bu tevile göre "ilâ" (اِلٰى) harf-i cerri "son"
337 mânasına gelmez, fakat Allah sanki şöyle buyurmuş oluyor: [§]Namazı, güneşin zeval vaktinde ve gecenin karanlık vaktinde kıl. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle diyen müfessirler de vardır: Bu âyette gündüz namazlarından söz edilmiştir, çünkü Allah Teâlâ burada güneşin "dülûk"ünden bahsetmiştir, o da güneşin zeval vaktinde olmasıdır, "ilâ ğasekılleyl"e (اِلٰى غَسَقِ اللَّيْلِ) kadar devam eder, "ğasekulleyl" (غَسَقِ اللَّيْلِ) ise karanlığın başlangıcıdır. Dolayısıyla gündüz namazlarına öğle ile ikindi namazları da girer. Bu yoruma göre "ilâ" (اِلٰى) harfi sona erme, yani geceye dek mânasında olur, dolayısıyla akşam namazı buna dâhil olmaz. Bunun yanında, hitabın ve namaz kılma emrinin Resûlullah'a (s.a.) tahsis edilmesi sebebiyle sanki yüce Allah şöyle buyurmuş oluyor: Onlara namaz kıldır. Eğer mâna böyle ise, bunda imamın namazı ile birlikte cemaatin namazının da sahih olacağına ve cemaatin namazının imamın namazına bağlı olduğuna işaret vardır. Çünkü onlara namaz kıldır buyurmuştur. Eğer her biri namazını kendi başına kılacak olsaydı "ekımi's-salâte" (اَقِمِ الصَّلٰوةَ) yani "onlara namaz kıldır" demez, belki "salli's-salâte" (صل الصَّلٰوةَ), yani namaz kıl derdi. Bu da yorumun belirttiğimiz gibi olduğuna işaret eder.

Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasında. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi güneşin "dülûk" ettiği vakitte, yani secde ettiği vakitte **namazı kıl** demektir[331]. Tıpkı şu beyanlarda buyurulduğu gibi: "Onların gölgeleri sağa ve sola dönmektedir"[332]. İkincisi: Güneşin gün ortasını aşma zamanını izleyen vakitten [gece karanlığının başladığı zamana kadar **namazı kıl**, sabah kırâatini de ikame et, yani sabah namazını da kıl] ve namazda kırâati de yerine getir. Burada sabah kırâatinin tahsis edilerek ifade edilmesi yüce Allah'ın belirttiği gibi olduğundandır: "Sabah namazı (Kur'ân'ı) melekle-

---

331 Ebû Zer'den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.) güneş batınca Ebû Zerr'e şöyle buyurmuştur: "Nereye gideceğini biliyor musun?" Dedim ki Allah ve resûlü en iyi bilendir. Şöyle buyurdu: "Güneş gider, arşın altında secde eder, Allah'tan izin ister, kendisine izin verilir, secde edip de kabul olmadığı, izin isteyip de izin verilmediği zaman da yakındır, ona: Geldiğin yere geri dön denilir, o da batıdan doğar. İşte bu yüce Allah'ın: 'Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider' [Yâsîn, 36/38] meâlindeki âyette belirtilen husustur", (Buhârî, "Bedü'l-Halk", 4; Müslim, "Îmân", 250, 215; Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 15).

332 "Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır" (en-Nahl, 16/48).

rin şahit oldukları bir namaz"[333]. Burada "sabah Kur'ân"ı şeklinde tahsis etmek şahit olunmuş bir namaz olduğu içindir. Sabah vaktinde namazın farz olduğu, daha önce belirttiğimiz gibi "Namazın kırâatini yerine getir" sözü ile sabittir. Bunula beraber, **sabah namazı şahitlidir** meâlindeki beyan, Allah'ın bilgisinde şahitlidir yahut şahitli olmuş yahut şahitli duruma intikal etmiştir demektir.
[§]Sonra Allah şöyle buyurdu: "Kur'âne'l-fecr" (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ), yani "Sabah Kur'ân'ı", 338
o da Sabah namazıdır. Gündüzün namazları belirtildi, gece namazları da buna şu beyanda dâhil oldu: "Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl"[334]. Fakat müfessirler şöyle diyorlar: Teheccüd uykudan sonradır, akşam ve yatsı namazlarından önce uyumak mekruhtur, dolayısıyla bu yorum doğru değildir. Şöyle diyenler de vardır: "Güneşin dülûkü", onun batmasıdır, bu da İbn Mesûd ve diğerlerinin görüşüdür[335]. Bazıları da bu âyette gece namazlarından bahsedilmektedir, çünkü Allah gece karanlığının başlangıcını belirtti, bu da güneşin batması ile olur. "Kur'âne'l-fecr" (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ) ise gece karanlığının son bulduğu vakittir, çünkü gece karanlığı fecrin aralığına kadar devam eder.

"Kur'âne'l-fecr" (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ) beyanının iki türlü yorumlanması muhtemeldir: Birincisi, Kur'ân'ın sabah namazından kinâye olmasıdır. Sanki yüce Allah şöyle buyuruyor: Güneşin gün ortasını aşma vaktinde namaz kıl, yine sabah namazını kıl, çünkü o birinciye tâbidir. "Kur'âne'l-fecr" (قُرْاٰنَ الْفَجْرِ) sözünün şu mânaya da gelmesi ihtimali vardır: Yani sabah kırâati. Yani sabah kırâatini yerine getir demektir. Kırâat yerine bazan Kur'ân demek de caizdir. Nitekim yüce Allah: "Kur'ân'ı sana okuduğumuz zaman sen onun Kur'ân'ına uy"[336] meâlindeki âyette olduğu gibi, yani kırâatine uy demektir. Hem insanlardan, namazda kırâatin farz olduğuna bu âyeti delil getirenler vardır, çünkü belirttiğimiz gibi, birinciye tâbidir. Sanki yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Kırâati yerine getir." İnsanlardan şöyle diyenler de vardır: Allah Teâlâ'nın, diğer namazların değil de sabah namazının kırâatine teşvik etmesinin sebebi, dört rekâttan kısa olduğu için, Hz. Peygamber'in (s.a.), bu namazda kırâati uzun yapmasıdır. Çünkü Allah, sabah namazı dışındaki hiçbir namazı iki rekât yapmamıştır. Dolayısıyla bu namazdaki kırâati teşvik etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

333 el-İsrâ, 17/78.
334 el-İsrâ, 17/79.
335 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 134, 139.
336 el-Kıyâme, 75/18.

339 **[§]Sabah namazı şahitlidir.** Müfessirlerin büyük bir kısmı şöyle demiştir: Bu namaza gece ve gündüz melekleri birlikte şahit olurlar[337]. Yani gece ve gündüzün koruyucu melekleri bir arada bulunurlar. Resûlullah’tan (s.a.) birçok hadis ve sahâbeden bu konuda birçok eser rivayet edilmiştir[338].

Sabah namazı şahitlidir. Yani sabah namazında okunan Kur’ân’a, gece melekleri ile gündüz melekleri şahitlik eder. Müfessirler bu âyete bu anlamı vermişlerdir, bunun hakkında bazı rivayetler de vardır. Yoksa başka türlü de bir yorum yapılabilir: Sabah namazında kalpler, kulaklar ve akıllar şahit olur. Çünkü bu vakit, bütün meguliyetlerden, dinleme ve anlamayı işgal eden engellerden kurtulduğu bir vakittir, akşam ve yatsı namazı gibi diğer namazlarda bu boşluk olmaz. Çünkü bu vakitler meşguliyet ve ihtiyaçlara yakın vakitlerdir. Görmez misin ki, aşikâre Kur’ân okumak sadece meşguliyetlerden kurtulmuş olan akşam ve yatsı gibi namazlar için konulmuştur. Bunun yanında sabah vakti diğer vakitlere göre en boş olan vakittir, çünkü bu vakit uykuyu tamamladıktan sonra ve değişimlerin olacağı vakitten hemen öncedir. Dolayısıyla bu vakitte Kur’ân okumak daha çok işitilir, kalpler ona daha kuvvetle şahit olur. Fakat müfessir âlimler bu Kur’ân okuyuşuna, sözü edilen yorumu yapmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِه۪ نَافِلَةً لَكَۗ عَسٰٓى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾

79. “Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, Rabb’in seni övülmüş bir makama yükseltsin.”

Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl. Bazıları: Nâfile kelimesinin ganimet mânasında olduğunu söylemiştir. “sana ganimetleri soruyorlar”[339] Yani ganimetlerden. “Nâfileten lek” (نَافِلَةً لَكَ) “sana mahsus bir nâfile olmak üzere”: Yani elde edeceğin ganimet ola-

337 Bk. Taberî, *a.g.e.*, XV, 139-141; Kurtubî, *a.g.e.*, X, 307.

338 Zühri’den: Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme b. Abdurrahman’dan rivayet ettiğine göre Ebû Hureyre şöyle demiştir: Resûlullah’tan (s.a.) şöyle buyurduğunu duydum: “Sizden birinin cemaatle kıldığı namaz, tek başına kıldığı namazdan 25 cüz daha fazladır. Gece melekleri ile gündüz melekleri sabah namazında birleşirler.” Sonra Ebû Hureyre: Dilerseniz “Sabah namazı şahitlidir.” âyetini okuyun dedi (Buhârî, “Ezan”, 31; “Tefsîr”, 17/11; Müslim, “Mesâcid”, 246).

339 el-Enfâl, 8/1.

rak yahut bunun benzeri bir yorum. Hasan-ı Basrî “nâfileten lek” (نَافِلَةً لَكَ) cümlesi hakkında şunu söylemiştir: Sana mahsus olmak üzere. Bu namazın Hz. Peygamber’e (s.a.) mahsus olması, hiçbir durumda onun hiçbir şeyden gafil olmamasıdır. [§]Hz. Peygamber’den (s.a.) başka diğer insanlar ise birçok şeyden 340
gafil olurlar. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ’nın, teheccüd namazının nâfile olduğunu belirtmesi Hz. Peygamber’in (s.a.) günahlarının bağışlanmasına binaendir, dolayısıyla o hangi ameli yapsa nâfile olur. Hz. Peygamber’den (s.a.) başkasına gelince onların yaptıkları hayırlar, günahlarına kefaret olur, nâfile olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb’in seni övülmüş bir makama yükseltsin. Şöyle dedi: Rabb’in seni övülmüş makama gönderecek, onun akıbetini sen de teheccütle öveceksin. Yani, dünyadaki teheccüdüne karşılık olmak üzere Rabb’in seni öyle bir makama gönderecek ki, o akıbeti öveceksin. Bazıları da **övülmüş bir makam** için önce ve sonraki bütün insanların övdüğü makam demiştir. Bazıları da övülmüş bir makam *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şefaat makamıdır demiştir. Yani sen ümmetine ve onlardan âsi olanlara şefaat edeceksin demektir. Bu cümlenin, şu ilâhî beyanların ve daha önce sözü edilen tehditlerin bağlantısı (sıla) olması mümkündür: “Allah’tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve yalnızlığa terkedilmiş olarak kalırsın”[340]; “Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!”[341]; “Allah’tan başka tanrı tanıma; sonra kınanmış ve kovulmuş olarak cehenneme atılırsın”[342]. Hz. Peygamber (s.a.) bu tehditleri işitip kulağında çınlanınca, bunlar onu korkutup ürküttü de bunun üzerine **Rabb’in seni övülmüş bir makama yükseltsin** meâlindeki âyet inmiştir, eğer Allah’a ibadet eder ve bütün emir ve yasaklarında ona itaat edersen, namazı kılar ve orucu tutarsan.

وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْن۪ي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْن۪ي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ
لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَص۪يرًا ﴿٨٠﴾

80. “Ve şöyle niyaz et: “Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!”

340 el-İsrâ, 17/22.
341 el-İsrâ, 17/29.
342 el-İsrâ, 17/39.

De ki; Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla. Lafzî anlamına göre bu hitap Hz. Peygamber'edir (s.a.). Çünkü, sözü edilen şekilde ona dua etmesini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) de Allah'ın, **Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver** meâlinde kendisine emrettiği bu duayı bilmiş ve yapmıştır. Buna göre, bundan neyin kastedildiğini araştırmamıza ihtiyaç yoktur. Ancak bunda başkalarının Hz. Peygamber'e ortak olması müstesnadır. O zaman böyle bir yola girilir ve
341 neyin kastedildiği araştırılır. [§]Müfessirler ise bu konuda söz söylemişlerdir. Bazıları **Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi sağla** meâlindeki beyan hakkında şunları söylemiştir: Hz. Peygamber (s.a.) Mekke'de idi, sonra Mekke'den Medine'ye hicret etmekle emrolundu ve kendisine şu duayı yapması emrolundu: **Rabbim!** Yahudilere rağmen, Medine'de **girilecek yere doğrulukla girmemi sağla,** Mekke kâfirlerinin orada güçlü ve hâkim olmalarına rağmen, beni Medine'den Mekke'ye güven içinde **doğrulukla çıkmamı sağla.** Görmez misin ki devamında, onlara karşı **bana tarafından yardımcı bir güç ver** demiştir. Allah da onun için bunu yaptı ve duasını kabul etti. Birden çok yerde belirttik ki, sultan kavramı üç şekilde yorumlanmaya müsaittir: Bazan güçlü, üstün ve tartışmada galip gelen delilden ibaret olur, bazan etkili ve hükümran olan yöneticilikten ibaret olur, bazan da görünen galip ve kuvvetli elden ibaret olur. Allah'a hamdolsun ki O'nun kâfirlere karşı resûlüne ihsanı ve lütfu ile bunların hepsi olmuştur. Bazıları: **Girilecek yere doğrulukla girmemi sağla** meâlindeki duayı şöyle yorumlamıştır: Mekke'de, Mekkeliler'in benim risâlet görevini tebliğ ettiğimi bilsinler diye, Mekke'den **çıkmamı sağla** ki Medine yahudileri, benim yardım edildiğimi ve bana emredilen görevi tebliğ ettiğimi bilsinler. Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: Beni Mekke'den **doğrulukla çıkar,** benim **cennete doğrulukla** girmemi sağla. Yine bazıları: Rabbim! Bana yüklediğin risâlet ve nübüvvet görevinde emrettiklerini, emrettiğin şekilde yerine getirmek ve risâlet görevini halka tebliğ etmeyi bana teklif ettiğin için benim **doğrulukla girmemi** sağla. **Beni doğrulukla çıkar;** yani bana teklif ettiklerinden beni salimen, bana bir kötülük dokunmadan çıkar yahut bunun gibi bir söz.

Bunun aslı şudur: Sanki Rabb'i Hz. Peygamber'e (s.a.), bütün işlerinde ve bütün sözlerinde doğruluk, bir yere ve işe girme yahut çıkma tarzındaki taabüdî olan bütün işlerde kendisinden doğruluk istemesini emretti. Çünkü kul şu iki ihtimalin dışında olmaz: Bir işe girmek, bir işten çıkmak. Hz. Peygamber (s.a.), Allah'tan her durumda, her giriş ve çıkışta doğruluk vermesini

istedi. Mücâhid, **Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla** meâlindeki duasının risâlet ve nübüvvet hakkında olduğunu söylemiştir. O da bizim daha önceki belirttiğimiz görüştür.

Bana tarafından yardımcı bir güç ver. Bazıları bunun için, Allah'tan kuvvetli delil ver demiştir ki, o kuvvetli delili kâfirlere karşı ileri sürmüştür. Bazıları **yardımcı güç,** ifadesi için: Yani insanların kalplerine heybet ver ki benden korksunlar, Hz. Peygamber'in heybetinden iki aylık uzak mesafede bulunan kâfirler bile korkuyorlardı[343]. Bazıları da şunu söylemiştir: Bundan kastedilen, [§]kendisi aracılığı ile insanların dine yardım ettikleri, had cezalarını ve 342
hükümleri ikame ettikleri hükümdarlardır. Denildi ki: Sultan had cezalarını, hükümleri ve şeriatleri uygulamaktır. Bu aynı zamanda velâyet kavramının da tefsiridir. Çünkü devlet adamının uyguladığı hükümler velâyetle gerçekleşir. İşte bu, velâyetin; hükümlerin uygulanması olduğu şeklinde belirttiğimiz husustur.

Ayrıca sıdk ve ihlas[344] hakkında da bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları demiştir ki, ihlas, bir kimsenin bir şeyden dolayı kalbinde Allah'tan başkasına bir pay vermemesidir. Eğer pay verirse bunun tadını bulamaz. Sıdk bize göre kişinin bütün işlerinde lütfu Allah'a nispet etmesi, bu lütufla kendisinin bir payının bulunmadığını bilmesidir. Buna göre de bütün işlerinde Rabb'ine karşı şükretmesi lazımdır. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mekke kâfirleri, orada tuşa getirmek, yahut öldürmek yahut Mekke'den çıkarmak için Resûlullah'a (s.a.) tuzak kurunca ve Allah da Mekkeliler'in orada kalmasını murad edince, resûlüne, Medine'ye hicret etmek üzere oradan çıkmasını emretti ve ne söyleyeceğini de ona öğretip şu meâldeki âyeti indirdi: **Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver.** Allah ona Fars ve Rum saltanatının çökeceğini ve bunları ümmetine vereceğini de vâdetti.

وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

81. "De ki: 'Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur.'"

---

343 Müellif Resûlullah'tan (s.a.) rivayet olunan şu hadise işaret ediyor: "Bir aylık yoldan korku ile yardım olundum" (Buhârî, "Teyemmüm", "Cihâd", 122, "Salât" 54; Nesâî, "Gusül", 26).

344 Yüce Allah'ın: "Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla" âyetine işaret ediyor.

De ki: "Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti. Bazıları **hak geldi** meâlindeki cümlenin, İslâm geldi demek olduğunu söylemiştir. Denildi ki: Hak olan Kur'ân geldi demektir. Yine denildi ki: Muhammed geldi demektir. Yahut Allah şöyle buyuruyor: Hak ve hakkın izleri geldi, bâtıl ve bâtılın izleri gitti. Yahut hakkın kuvvetli delilleri ve burhanları geldi, bâtılın şüpheleri ve yaldızları gitti. Sözünü ettiğimiz gibi hakkın, İslâm ve Hz. Peygamber (s.a.) anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Bâtıl yıkılıp gitti. Yani bâtıl gitti ve diğer dinler ve mezhepler, puta tapınmalar ve benzeri diğer dinî işler gitti. Dediler ki: Bunun aslı şudur: İnsanlar Hz. Peygamber'in (s.a.) peygamber olarak gönderilmesinden önce şaşkınlık içinde ve yolunu kaybetmiş vaziyette idiler; bu durum Hz. Îsâ'nın yeryüzünden göğe kaldırılmasından sonra Allah'ın dinini ve onun yolunu kaybetmiş olmalarından kaynaklanmıştı. Allah'ın yolunu bulamıyorlar, doğru bir şeye erişemiyorlar, hayretler içinde üzgün vaziyette idiler; tâ ki Allah Teâlâ onla-
343 rı Allah'ın dinine çağırmak, **[§]**kendisinden önceki peygamberlerin sarıldığı Allah'ın yolunu insanlara açıklamak ve içine düştükleri şaşkınlıktan onları kurtarmak için Hz. Muhammed'i (s.a.) gönderdi de O bu görevleri yerine getirdi. İşte **Hak geldi, bâtıl yok oldu** meâlindeki beyanın anlamı budur. Yani yitirdikleri hak geldi ve bundan dolayı onlar sevindiler. **Bâtıl yıkılıp gitti,** yani gitti ve silinip yok oldu, **gerçekten bâtıl yok olmaya mahkûmdur.** Yani gidecek ve yok olacaktır, hayır getirmez, ehline fayda getirmez. Hak ise takipçisine fayda getirir.

Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti. Bu beyana muhatap olanlar, hakkın gelmesinden, bir mekândan başka bir mekâna intikal etmeyi yada bâtılın yok olup gitmesinden falanın gelip filanın gitmesini anlamamışlar, belki hakkın gelmesinden, onun ortaya çıkışını ve yükselişini anlamışlar, bâtılın yıkılıp gitmesinden yok olmasını, mahvolmasını ve kıymetten düşmesini anlamışlardır. Buna göre, arazlar gelmesinden, cisimlerin ve bedenlerin gelişini anlamamışlardır. Buna göre: "Senin Rabb'in geldiği zaman"[345] meâlindeki beyandan Allah'ın, bir mekândan başka bir mekâna intikal etmesi mânasının anlaşılması gerekmez. "Sonra arşa istiva etti"[346] meâlindeki beyandan da yaratıkların istivası, yani bir taht üzerinde bulunması gibi bir mâna anlaşılmaz, Allah'ın inmesinden[347] yara-

345 "Senin Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde" (el-Fecr, 89/22).

346 el-A'râf, 7/54.

347 Müellif, Hz.Peygamber'den (s.a.) rivayet olunan şu hadise işaret ediyor: "Her gece, gecenin üçte biri geçtikten sonra Allah dünya semasına inerek şöyle buyurur: Ben melikim, ben melikim, kim bana dua ederse duasını kabul ederim, kim benden bir şey isterse istediğini veririm, kim benden bağışlanmasını isterse onu bağışlarım, sabah aydınlanıncaya kadar böyle devam eder" (Buhârî, "Salâtü'l-müsâfirîn", 24; Tirmizî, "Salât", 27).

tıkların inmesi gibi bir mâna anlaşılmaz. Nitekim arazlara nispet edilen fiillerden, bedenler ve cisimlerden anlaşılan mâna da anlaşılmaz, belki bundan anladıkları mâna diğerinden anladıklarından başkasıdır. Buna göre, Allah'a nispet edilen fiil ve niteliklerden yaratıklara nispet edilenler anlaşılmaz, belki Allah yaratıklara benzetilmekten yahut yaratıkların ona herhangi bir nitelik bakımından yahut herhangi bir yönden benzemesinden de berîdir, uzaktır. Aksine Allah kendisini nitelediği gibidir: "Hiçbir şey onun gibi değildir, o işiten ve görendir"[348]; "Allah, onların ileri sürdüğü nitelemelerden uzak ve yücedir"[349]. Zâlimlerin söylediklerinden Allah yücedir.

[§]Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur. Denildi ki bâtıl gidicidir, ehline 344
fayda getirmez, çünkü mahvolacaktır, kalmayacaktır; hak ise ehline fayda getirir ve kalıcıdır. Buna göre, yüce Allah hakka, kalıcı olan bir şeyi örnek vermiş, bâtılı da kalıcı olmayan ve durmayan bir şey ile anlatmış, şöyle buyurmuştur: "İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir"[350]. Yerinde açıklamıştık ki, Allah bâtıla köpük örneğini verdi, o yok olur, ondan faydalanılmaz, bâtıl da işte böyledir. Hakka da suyu örnek verdi, su yerde kalır ve insanlara fayda verir. Yine Allah bâtılı yerin üstünden sökülmüş sabit kalmayan kötü bir ağaçla temsilî olarak şu âyette anlatmıştır: "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[351]. Allah hakkın örneğini, yerde sabitlenmiş ve karar kılmış meyve veren iyi bir ağaca temsilî olarak şu âyetle anlatmıştır: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti"[352]. Bunlar (hak ve bâtıl) Allah'ın nitelediği gibidir; hak sabittir, bâkidir, kararı vardır, ehline fayda verir, bâtıl ise görülür, sonra silinir ve bekası yoktur.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ اِلَّا خَسَارًا

348 eş-Şûrâ, 42/11.

349 "Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir" (el-En'âm, 6/100).

350 er-Ra'd, 13/17.

351 İbrâhim, 14/26.

352 İbrâhim, 14/24.

82. "Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır."

Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifadır. Sanki bu âyet işin başlangıcında inmiştir. Çünkü **biz indiririz,** buyurdu da Kur'ân'dan şifa olanı indiririz demedi. Yüce Allah'ın: **Kur'ân'dan şifa olan şeyi indiririz** meâlindeki beyanın, Kur'ân'ın kendisini indiririz anlamında olması da mümkündür. Bu da bizim belirttiğimiz mânadır. Bunun, Kur'ân'da yer alan, onların başına gelecek olaylara dair tehditler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Sanki bunlarda müminler için bir şifa vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onlarla savaşın ki Allah sizin elinizle onları cezalandırsın"[353]. Yahut şöyle deriz: "yaparız" fiili yerine "yaptık" kelimesinin belirtilmesi de mümkün olur. Bunun Kur'ân'daki örnekleri çoktur.

345 **[§]Müminler için şifa ve rahmet olan.** Yani dünyada şifa isteyen müminler için şifadır, ona sarılanlar için de âhirette rahmettir. Yani dünyada Kur'ân'dan şifa elde etmek isteyene o şifadır, dünyada ona sarılana âhirette rahmettir, her ne kadar Kur'ân bizzat kendisi şifa ve nur olsa da ondan yüz çeviren ve ona küçümseme ve hafife alma gözü ile bakan zâlimler için körlük, ziyan ve karanlıktır. Fakat o kendisine saygı ve yüceltme gözü ile bakanlara şifa ve rahmettir. Bunun gibi, duyular âleminde bir şeyi gören kimse gözün nuru ile ışığın (hava) nuru ile ve bu iki nuru örten perdelerin birlikte kalkması durumunda görür. Çünkü bir göz kör olursa ışığın (hava) nuru tecelli etse de bir şeyi göremez. Bunun gibi gözün nuru tecelli etse de ışığın (hava) nurunu bir şey örttükten sonra yine göz görmez. Belirtilen şeyler olsa da göz ancak iki nur ile görür: Gözün nuru, havanın nuru. Kâfirin kalbini, karanlık örttüğü için Kur'ân'ın nurunu ve şifasını göremez. Mümin kul ise imanının nuru ile Kur'ân'ın şifasını ve nurunu görür. İlâçlar da bunun gibidir -kendileri itibariyle her ne kadar şifalı ve faydalı olsalar da- ancak insan tabiatının kabul etmesi ile fayda verirler. Çünkü -şifalı olsalar da- bunları tabiat kabul etmezse sahibine fayda sağlamazlar, bu ilâçlar şifa da vermezler, aslında olduğu gibi zararlı olurlar ve şifa vermez duruma gelirler. Kur'ân da buna göre değerlendirilir, her ne kadar zatında şifa ve nur olsa da kâfir için ziyan ve körlük olur, küfrün karanlığı, onun nuruna sirâyet ederek kendisi için fazlalık, pislik, isyan ve nefrete intikal eder, bu sebeple kendisinde şifa ve rahmet yok gibi olur. İşte **zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır** meâlindeki beyanın anlamı budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

353 "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvay etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin, kalplerindeki öfkeyi yatıştırsın" (et-Tevbe, 9/14).

وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ
كَانَ يَؤُ۫سًا

83. "İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer; başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer."

İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer. Bu ilâhî beyanda belirtilen nimetin Muhammed (s.a.) olması muhtemeldir. Çünkü daha önce de sözünü ettiğimiz üzere, müşrikler şaşkınlık ve körlük içinde olup Allah'ın
dinine yol bulamıyorlar, [§] [ve kendilerinin bir uyarıcı ve inanmak için Hakk'a 346
çağıran bir davetçilerinin olmasını temenni ederlerdi ve Allah'ın şu sözleri ile haber verdiği gibi buna yemin de ederlerdi]: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse, herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu, sadece (Hak'tan) uzaklaşmalarını arttırdı"[354]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bundan sonra Allah Teâlâ, kendi dinine çağırması ve kendi yolunu açıklaması için Muhammed'i (s.a.) gönderdi, bu Allah katından büyük bir nimetti, fakat onlar ondan yüz çevirdiler ve uzaklaştılar. Müfessirlerin yaptığı yorumun şu olma ihtimali vardır: İnsana rızık ve geçim işi genişletildiği zaman, Allah'a dua etmekten yüz çevirir ve O'ndan uzaklaşır.

İnsanın başına bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa düşer. Yani hayırdan ümidini kesen olur, asla ona dönmez. İşte o müşriklerin âdeti de böyle idi. Onlar, kendilerine bir kötülük dokunduğu ve belâ isabet ettiği zaman Allah'a ihlâsla dua ederlerdi, bunlar kalktığı ve bertaraf olduğu zaman ise Allah'ı inkâr ederlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[355]; "Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır"[356] ve benzer âyetler. İnsanların hepsi dört fırkadan oluşmuştu: Bir kısmının yolu, belirttiğimiz gibi, şiddet halindeyken Allah'a hâlisâne dua ederler, genişlik ve rahatlık zamanında Allah'ı inkâr ederlerdi.

---

354 Fâtır, 35/42.

355 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

356 "Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır" (Fussılet, 41/51).

Bir kısmı, rahatlık ve nimet zamanlarında Allah'a inanırlar, şiddet zamanında ise onu inkâr ederlerdi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[357]. Bunlar münafıklardır. Bir kısmı da bütün durumlarda Allah'ı inkâr eder. Dördüncü fırka müslümanlardır ki bunlar bütün durumlarda genişlik ve rahatlık durumunda da şiddet durumunda da Allah'a inanırlar. Aslında insanlar bu durumda idiler. Buna göre **bir kötülük gelince de hemen karamsarlığa** düşer meâlindeki
347 beyan putlardan ümit keser şeklinde olur gibi görünüyor. [§]Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi "Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[358]. İşte bu onların, ibadet ettikleri putlardan ümit kesmeleri olur. Fakat müfessirler bunu belirttiğimiz gibi, hayırdan ümit kesmeye, hayra bir daha dönmemeye çevirdiler.

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِه۪ۜ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَب۪يلًا ﴿٨٤﴾

84. "De ki: 'Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar.' Rabb'iniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir."

De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar. Burada hangi sebep vardı ki yüce Allah'ın **De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar** buyurduğunu bilemiyoruz. Bunun, başlangıçta sebepsiz olduğunu söylememiz caiz olmaz. Resûlullah'ın (s.a.) müşriklerin iman edeceklerinden ümit kesmesi dolayısıyla yüce Allah'ın böyle buyurması muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.), onları davet etmesi, Allah'ın âyetlerini kendilerine okuması ve onlara kuvvetli birçok deliller getirmesi, onlarda inat ve küfürden başka bir şey artırmadı. İşte bu durumda yüce Allah **De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar** buyurdu. Yani herkes kendi dini ve kendi yolu üzerinde iş yapar. Tıpkı şu beyanlarda belirtildiği gibi: "Sizin dininiz size,

---

357 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

358 "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!" (el-İsrâ, 17/67).

bizim dinimiz bize…"[359]; "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim"[360]. Bütün bunlar kendisine iman etmemeleri ve dinini kabul etmekten ümit kesmeleri üzerine buyurulmuştur. Sonra da yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Rabb'iniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.** Yani sizin Rabb'iniz, bizden kimin hidâyet üzerinde olduğunu, kimin olmadığını yahut bizden kimin daha çok hidâyet üzerinde olduğunu en iyi bilir: Biz mi, yoksa siz mi?

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Şâkile" (الشاكلة) kelimesi böğür anlamına gelir. Yani nahiyesi üzerine iş yapar demektir. İbn Kuteybe "şâkiletihî" (شَاكِلَتِهِ) kelimesi hakkında şu yorumu yapmıştır: Yani yaratılışı ve tabiatına göre demektir. Kutrub şöyle demiştir: "Şâkiletihî" yoluna göre demektir. Bu daha doğruya benzemektedir. Bazısı şöyle dedi: Niyetine göre demektir. Denildi ki: Dinine ve mezhebine göre. Denildi ki: Tarzına ve yöntemine göre. Bunların hepsi tek bir mânaya döner. [**De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar**] beyanın şu anlama gelmesi en doğrusu gibi görünüyor: Yani herkes kime ben-
ziyorsa ve kim kendisine benziyorsa ona göre iş yapar. [§]Çünkü şekil bir şeye 348
benzeyen demektir. Örfte "hâzâ şeklü hâzâ" (هذا شكل هذا) denilir, yani şu şuna benzer. **De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar** ifadesi, tabiatı, yaratılışıdır diyenlerin görüşüdür. Çünkü insan tercih edeceği ve seçeceğini bildiği tabiat üzerine yaratılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبّ۪ي وَمَٓا اُو۫ت۪يتُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَل۪يلاً ﴿٨٥﴾

85. "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir."

Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Ruh burada Kur'ân'dır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Allah, 'Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin' hükmünü bildirmeleri için kullarından dile-

---

359 el-Kâfirûn, 109/6.

360 Yûnus, 10/41.

diğine, emri uyarınca vahyi (ruhu) taşıyan melekler indirir"[361]; "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik, sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[362]. Denildi ki: **Ruh ancak Rabbimin işidir.** Yani Rabbimin yönettiği işlerdendir, bütün yaratıklar toplansalar onun gibisini yapma gücüne sahip olamazlar.

Şöyle bir soru sorulursa: Kur'ân'ı ikrar etmedikleri halde, Kur'ân'dan nasıl sordular?

Buna şu cevap verilir: Onlar Hz. Muhammed (s.a.) nezdindeki anlayışa göre Kur'ân'a Kur'ân ve ruh adını vermişlerdir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bu elçiye ne oldu ki yemek yer ve çarşılarda dolaşır"[363]. Halbuki onlar Hz. Muhammed'in (s.a.), peygamber olduğunu ikrar etmiyorlardı, fakat ona yine de resûl adını veriyorlardı, çünkü o kendi inancına göre elçi idi. Yani kendini elçi sanan bu adama ne oluyor ki yemek yiyor demektir. Buna göre **sana ruh hakkında soru sorarlar** meâlindeki beyan da böyledir. Kendi inancına göre ruh olan demektir. Ebû Bekir [el-Esam] bu görüşü kabul etmiştir.

Hasan-ı Basrî **Sana ruh hakkında soru sorarlar** meâlindeki beyan hakkında şunları söylemiştir: Ruh bedenin hayatı kendisi vasıtasıyla ayakta duran unsur olup O'na (Kur'ân'a) kim sarılırsa sapıklık yolunda helâkten kurtulur demiştir.

De ki: "Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir. Yani ruh, Rabbimin emri ile iner. **Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir** meâlindeki beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani Rabbimin yarattıklarındandır. Bu ikisi tek bir anlama gelir. Bazıları da şöyle demiştir: Ruh bir melektir, Mekkeliler Hz. Peygamber'e (s.a.) ruh hakkında soru sordular. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "O gecede ruh ile diğer melekler iner"[364]. Yani melek
349 iner[365]. Bazıları da şöyle demiştir: [§]Onlar Hz. Peygamber'e, sadece bedenle-

---

361 "Allah, 'Benden başka tanrı olmadığı hususunda insanları uyarın ve bana saygıda kusur etmeyin' hükmünü bildirmeleri için kullarından dilediğine, emri uyarınca vahyi (ruhu) taşıyan melekler indirir" (en-Nahl, 16/2).

362 "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin" (eş-Şûrâ, 42/52).

363 "Dediler ki: "Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?" (el-Furkān, 25/7).

364 "O gece melekler ve ruh, Rab'lerinin izniyle her bir iş için iner dururlar" (el-Kadr, 97/4).

365 Bk. Kurtubî, *a.g.e.*, X, 324-325.

rin hayatını sağlayan ruh hakkında soru sormuşlardı, fakat buna cevap vermeyip onu Allah'a havale etti, çünkü açıklamış olsaydı bunu anlayamazlardı.

Ebû Yûsuf'tan (r.h.) rivayet edildiğine göre; kendisi kelâm ilmine dalmayı yasaklar ve bu âyetin lafzî anlamına dayanırdı. Şöyle ki Mekkeliler Hz. Peygamber'e (s.a.) ruhtan sordular fakat buna cevap vermeyip ruhun durumunu Allah'a bıraktı. Halbuki Hz. Peygamber'e (s.a.) hangi soru sormuşlarsa onlara açıklamada bulunmuştur. Şu beyanlarda olduğu gibi: "Sana şarap ile kumardan sorarlar"[366]; "Sana ganimetlerden sorarlar"[367]; "Sana yetimlerden sorarlar"[368]; "Sana hayız halinden sorarlar"[369]; "Kadınlar hakkında sana sorular sorarlar"[370]. Bunlara benzer beyanlarda Hz. Peygamber'e (s.a.) ahkâm hakkında ne sorulmuşsa mutlaka onlara cevap vermiş ve yeterli ölçüde açıklama yapmıştır. Fakat burada **De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir** buyurdu [Bu durum kelâm ilmine dalmanın mekruh olduğuna işaret eder]. Câfer b. Harb[371] da şöyle demiştir: Allah Teâlâ kelâmî konularda konuşmayı emretmiş ve şöyle buyurmuştur: "Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"[372]; "Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme"[373] ve benzeri âyetler. Allah bu durumda kelâma dalmayı nasıl yasaklamış olur! Fakat Ebû Yûsuf, bu yasakla, (Allah'ın zâtı gibi) sadece akılla idrak edilemeyen, şaşkınlık ve sapıklıktan başka bir şeyi artırmayan meselelere dalmayı yasakladı. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadiste olduğu gibi: "Allah'ın yarattıkları hakkında düşünün, fakat yaratıcının (zâtı) hakkında düşünmeyin"[374]. Çünkü Allah'ın zatı idrak edilemez, idrak edilemeyen hakkında düşünmek, ancak körlük, şaşkınlık ve hayreti artırır. Fakat idrak edilebilen ve akledilen

---

366 el-Bakara, 2/219.

367 el-Enfâl, 8/1.

368 el-Bakara, 2/220.

369 el-Bakara, 2/222.

370 en-Nisâ, 4/127.

371 Ebu'l-Fadl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdâdî el-Âbid (ö. 236/850 [?]), Mûtezile'nin önde gelen âlimlerinden olup Bağdatlı'dır. Kelâm ilmini Basra'da yaşayan Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'tan aldı ve birçok kitap tasnif etti. Onun *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-İstiksâ*, *Kitâbü'r-Red 'alâ ashabi't-Tabâi'*; *Kitâbü'l-Usûl* adlı eserleri vardır (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

372 "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabb'in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir" (en-Nahl, 16/125).

373 "'Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir' diyecekler. De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!'" (el-Kehf, 17/22).

374 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 356-357.

350 bilgilere dalmaktan yasaklanmamıştır. [§]Belirttiğimiz gibi bu meselenin aslı, din hakkında konuşmanın ve birçok âyet hakkında kelâm ilmine dalmanın mübah olmasıdır. Bunlardan biri yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Onlarla en güzel bir şekilde mücadele et"[375] benzer başka âyetler de vardır.

Ruhun ne olduğunu tefsir etmeyiz, çünkü soranların ruhtan neyi kasteddiklerini bilmiyoruz, bundan neyi kasteddiklerini kendileri biliyorlardı, Hz. Peygamber (s.a.) ise onların sordukları soruyu bilmişti. Onlar Resûlullah'ın (s.a.) peygamberlik iddiasını da doğru olduğunu bilmek için, kendi kitaplarında ruh hakkındaki bilgiden sordular. Çünkü bu sorunun cevabını peygamber olan kimseden başkasının bilemeyeceğini biliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Size ise pek az bilgi verilmiştir. Bazıları bu beyana dair şunu söylemiştir: Maslahat ve ihtiyaçlarınız için size verilen bilgi çok azdır. Bazıları da şöyle demiştir: Allah'ın yarattığı ve onun nezdindeki bilgiden size çok az şey verilmiştir. Ruh da böyledir, bize varlıkların sadece açıkta görünen bilgisi verildi, varlıkların iç yüzü ve hakikati hakkındaki bilgi verilmedi. Şöyle ki, biz gözün gördüğünü, kulağın işittiğini, dilin konuştuğunu, elin tuttuğunu ve yakaladığını, ayağın yürüdüğünü ve aklın idrak ettiğini biliriz, fakat bunların iç yüzüne dair olan ve görmeyi, işitmeyi, konuşmayı, yürümeyi ve idrak etmeyi sağlayan özelliğin mahiyetini bilemeyiz. Bunun gibi gözle gördüğümüz ve gözlemlediğimiz şu cevherleri biliriz; meselâ şunun eşek olduğunu, bunun öküz olduğunu, şunun şu olduğunu biliriz. Fakat eşeği eşek, öküzü öküz yapan özelliğin mahiyetini bilemeyiz. Diğer bütün cevherler ve bütün türler böyledir. Allah'ın yarattığı bilgilerden çok azını, ancak görüşlerini biliriz, gerçeğini bilemeyiz.

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهٖ
عَلَيْنَا وَكٖيلًا ﴿٨٦﴾ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ
كَبٖيرًا ﴿٨٧﴾

86-87. "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birini bulamazsın. Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) ***o başka. Onun sana ihsanı çok büyük olmuştur."***

---

375 en-Nahl, 16/125.

Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız. Onların sordukları ruhun Hz. Peygamber'e (s.a.) indirilen vahiy ve Kur'ân olduğunu söyleyenler, bu âyetle birlikte şunu delil getiriyorlar: "De ki; bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere, insanlar ve cinler toplansa benzerini getiremezler"[376]. Çünkü bu âyet, ruhtan sorulan sorunun ardından getirilmiştir. Bu da cevabın belirttiğimiz husus olduğuna işaret etmektedir. [§]Bu âyet sebebiyle iki fırka 351
sapmıştır: Haşviyye ve Mûtezile. Haşviyye şöyle diyor: Kur'ân ve (dolayısıyla) kelâm ezelden beri Allah'ın sıfatlarıdır, Allah'tan hiçbir zaman ayrılmaz[377]. Bununla birlikte şunu da diyorlar: Kur'ân zâtıyla mushaflardadır; o yeryüzünde ve kalplerdedir. İşte onların bu sözleri çelişkilidir. Çünkü Kur'ân (kelâm) Allah'ın zâtının sıfatı olunca ne aynıdır ne de gayrıdır; zâtıyla mushaflarda olması yahut yeryüzünde yahut zâtıyla kalplerde olması mümkün olmaz. [Şeyh Ebû Mansûr (rahimehullah) şöyle dedi:] Şu mushaflarda var olan Kur'ân'a gelince, kendisi vasıtasıyla anlaşılan yahut ona uygun olan mânadır, bununla Kur'ân'ı kastediyorum. Şöyle de denilir: (Mushaflarda olan) lafızlar o Kur'ân'ın aslından yapılan nakildir (hikâye).

Mûtezile'ye gelince onlar, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını inkâr ediyorlar, sonra da şöyle diyorlar: Kur'ân yaratılmıştır. Onların inancına göre yazılan, sabit bırakılan ve silinen lafızlar Kur'ân'dır, bu sözü edilen hususlar ise kulların fiilleridir. Sonra da kullara ait fiiller yaratılmış değildir diyorlar. Bu ise onların sözlerindeki apaçık bir çelişkidir.

Bizim görüşümüze göre, yukarıda sözü edilen "gitmek" ve "gelmek" kelimelerinin hepsi mecazdır. Yani lafzî mânasında değil hakikatine uygun anlamdadır. Nitekim falanın kelâmını, filanın sözünü işittim, falanın sözünü yazdım ve benzeri ifadeler kullanılır. Bu sözlerin hepsi mecaz olup lafzî anlamda değildir. Çünkü falancanın kelâmı ya da sözü işitilmez, kelâm ve sözün kendisiyle anlaşıldığı ses işitilir. Buna göre tevilini yapmakta olduğumuz ilk âyet işitilen ve yazılanlar diye anlaşılır, fakat gerçek kelâm bunlardan biri ile nitelenmez[378]. Bunu açıkladıktan sonra şunu söyleyelim ki gelmek anlamında olan "mecî" kelimesi hakkında böyle bir fiil yaptığı bilinmeyen bir zâta da bazan nispet edilir.

376 el-İsrâ, 17/88.

377 Yani Haşviyye'ye göre Allah ezelden beri ve ilelebet kelâm sıfatına sahiptir, kelâm ezelî olduğu gibi ebedî ve bâkidir.

378 Yani gerçek kelâm işitilmez ve yazılmaz.

Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız meâlindeki beyanın, "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: 'Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir'"[379] anlamına gelen âyetin sılası olması muhtemeldir. **Biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız** tâ ki Resûlullah böyle bir vahye erişme imkânı kalmaz. Ancak, Resûlullah Allah dilediği takdirde, kendisine vahyettiği kelâmı giderebileceğini, buna gücü yettiğini ve onu ortadan kaldırabileceğini biliyordu. Aynı şekilde yine bunu her mümin de bilir. Eğer âyet sıla değil de bir başlangıç cümlesi ise o minnet ve rahmeti belirtmek anlamına gelir. Yani, peygamberliği ve vahyi ibka etmenin, kullarına bir lütuf olduğunu bilmeleri için, Allah Hz. Peygamber'e (s.a.) vahyettiklerini kendi katına alma hakkına sahiptir. Bunun gibi, ilkin ona vahyetmek ve onu insanlara peygamber olarak göndermek, istihkaka ve bir talebe mebni değil de bir lütuf ve ona yönelik bir ayrıcalıktır, peygamberliği hak etmesinden ve yaptıklarına verilen bir karşılık değildir.
352 [§]Tıpkı şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi: "Allah rahmetini dilediğine verir"[380]; "De ki; lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir"[381]. Allah Teâlâ, peygamberliğin kendisine ait bir görevlendirme olduğunu, peygamber olarak gönderdiği kişiye nübüvvet vermesi kendisi hak ettiği için değil, Allah'ın lütfu ve tahsis etmesine bağlı bulunduğunu haber verdi. Bir lütuf ve rahmet olarak peygamberliği ve vahyi muhafaza edip bırakması da buna göre anlaşılmalıdır.

Bunda Mûtezile'nin görüşünü birkaç yönden iptal eden kanıt vardır: Birincisi Mûtezile'nin söylediği şu sözdür: Allah, hak etmeyen hiçbir kimseyi risâlet ve nübüvvet için seçmez. Oysa Allah Hz. Muhammed'i lütfu ile ve kendi tahsis etmesi ile peygamber gönderdiğini vahyedip onu peygamber olarak gönderdikten sonra da lütfu ile peygamberliğini baki kıldığını haber vermiştir. İkincisi: Allah'ın, Hz. Peygamber'e (s.a.) vahyettiklerini bırakmasında, kulları için dinde en yararlı olanı (aslah) yapmamasının onun iradesi dâhilinde bulunduğuna dair delil vardır. Çünkü vahyi ortadan kaldırıp peygamberliği yok etmekle insanları tehdit etti, tehdit etme hakkı olan ancak tehdit eder. Hikmet açısından yapmadığı bir işi yapmakla tehdit etmez. Ayrıca nübüvveti muhafaza etmek ve indirdiği vahiyleri insanların ellerinde bırakmanın insanları peygamberlik ve vahiyden yoksun bırakmaktan daha yararlı (aslah) olduğunda şüphe yoktur. Bu da gösteriyor ki dinde insanların en faydasına olmayanı Allah yapar.

---

379 Geçmiş âyet.

380 el-Bakara, 2/105.

381 Âl-i İmrân, 3/73.

[Üçüncüsü]: Bunda şu görüşün doğruluğuna dair delil vardır: Allah, insanlara peygamber göndermese ve vahiyler indirmese de onları tevhide ve kendisine iman etmekle mükellef kılar. Çünkü bilinmektedir ki, Allah peygamber göndermese ve insanlar kişi olarak mükellef olmasalar, başıboş bırakılmış olacakları için Allah'ın onları yaratması anlamsız olurdu. Dolayısıyla bu durum, elçi gendermese ve bir şey vahyetmese de kulların Allah'ın birliğine iman etmek ve onu bilmekle mükellef olduklarına işaret eder. Çünkü Allah peygamber göndermek ve onu bâki kılmanın kendisi tarafından bir lütuf ve rahmet olduğunu şu beyanıyla haber vermiştir: **Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka. Çünkü Allah'ın lütfu senin üzerinde çoktur. Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka.** Yani nübüvvetin ve vahyin bâki kılınması, Rabb'in tarafından bir rahmettir, Allah'ın lütfu ise çok büyüktür.

[Dördüncüsü]: Ezberlemek ve unutmak -her ne kadar kula ait bir fiil ise de- Allah'ın da bunlarda yaratması vardır, o sayede insan ezberler, çünkü şöyle buyurmuştur: **Biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız.** Allah, dilerse kalpten ezberlenen şeyleri yok eder ve unutturur.

[§][Beşincisi]: **Biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız.** Hik- 353
metin bir başka yönü de şudur: Müminler, bütün lütufların Allah tarafından olduğunu bilmeleri gerekir. Kullar, bunda kendilerinin bir fazilet ve özelliğinin bulunduğunu düşünmemeli, ellerinde ortaya çıkan hayırlar ve itaatların hepsini kendilerinin Allah'a nispet etmeleri gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَاْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَاْتُونَ بِمِثْلِه۪ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَه۪يرًا ﴿٨٨﴾

88. "De ki: "Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar."

De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsalar dahi onun benzerini ortaya koyamazlar. Bu beyanın, "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız" meâlindeki âyetin[382] sılası olma ihtimali vardır. Ayrıca tüm

[382] el-İsrâ, 17/86.

insanlar ve cinler bunun bir benzerini getirmek için bir araya gelseler buna güçler yetmezler. "Onun gibi" anlamına gelen "bi mislihî" (بِمِثْلِهِ) sözü "bihî" (به), yani "onu" demektir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın misli gibi hiçbir şey yoktur"[383]. Yani O'nun gibi bir şey yoktur, çünkü Allah'ın misli yoktur. Bu durum "Kur'ân'ın mislini getiremezler" sözünün, tanıyıp gördükten sonra onu ortaya koyamazlar demektir. İlkin benzerini görmeden, bakıp tanımadan onu yapmaya güçlerinin yetmemesi, daha kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü, nesneleri ve şekilleri gördükten sonra, bir şeyin şeklini çizmek ve düzenlemek gözlem yapıp görmeden önce tasvir ve tanziminden daha kolay ve daha basittir.

Yine bu âyetin, Hz. Peygamber'in (s.a.) hem insanlara hem de cinlere gönderilmiş olduğuna işaret vardır. Çünkü yüce Allah **De ki, eğer insanlar ve cinler toplansa** buyurmuştur. Zira eğer Hz. Peygamber (s.a.), insan ve cin türlerine birlikte gönderilmiş olmasaydı, bunları belirtmesinin bir anlamı ve faydası olmazdı. Bunda, cinlerden de Arap dilini konuşanların var olduğuna işaret vardır. Eğer böyle olmasaydı, Allah cinleri insanlarla birlikte belirtmezdi. Şu şekilde de yorum yapmak mümkündür: Eğer insanlar insanlarla, cinler cinlerle, yahut insanlar cinlerle, cinler de insanlarla bir araya gelseler yahut şunlar şunlarla bu **Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelip birbirine destek olsalar dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.** Bazı yorumcular şöyle demiştir: Bu ifadenin belirtilmesinin se-
354 bebi, Kur'ân "bir büyüdür", **[§]**"ona ancak bir beşer öğretiyor", "bu Allah'a yapılmış bir iftiradan başka bir şey değildir", "O, Allah'a iftira etmiş yalancı bir adamdır" demeleridir[384]. İftira, sihir ve diğer sözünü ettikleriniz ancak insan ve cin türünden olur. Allah Teâlâ bunlar bir araya gelseler Kur'ân'ın benzerini ortaya koyamayacaklarını haber verdi. İnsanlarla cinlerin Kur'ân'ın benzerini getirmekten âciz olduklarının delili de Allah'ın, sefilliğini ve yalancılığını açığa çıkardığı bir aşağılık kişiden başka hiçbirinin Kur'ân'a nazîre yapmaya tamah etmemesidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Âyetlerimiz kendilerine okunduğu zaman 'biz dinledik' dediler. Dileseydik bunun gibisini söyleriz. Bu eskilerin masallarından başka birşey değildir. Şöyle demişlerdi: Allahım eğer Kur'ân senin katından bir gerçek ise gökten bize taş yağdır veya bize bir azap getir[385]. Şu beyanda bu sözü söyleyenin yalanı ve saçmalığı ortaya çıktı. Önce "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir", sonra da "Eğer bu

383 eş-Şûrâ, 42/11.

384 Meselâ bk. el-En'âm, 6/7; Hûd, 11/7; Sebe', 34/43.

385 el-Enfâl, 8/31-32.

senin katından gelmiş bir gerçek ise bize gökten taş yağdır" demiş ve "eğer gerçekse" bize yardım et (tevfik) diye Allah'tan yardım istememiştir. Bu da o kişinin saçmalığın son noktasında bulunan bir sefih olduğunu gösterir. Üstelik "eğer bu katından gelmiş bir gerçek ise" diyerek Kur'ân'da şüpheye düştü, eğer şüphe etmeseydi yaratıklardan hiçbiri Kur'ân'a nazîre yapmak için kendisini zorlamayı istemez ve bunu aklına getirmezdi. Bu da gösteriyor ki Kur'ân Allah'tan gelmiş bir mûcize ve alâmettir.

Bir de âlimler bu **Kur'ân'ın benzerini getirmekte** meâlindeki cümle hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Denildi ki söz dizimi ve tertibinin benzerini getirmekte. Denildi ki gerçeklik ve doğrulukta benzerini getirmekte. **Bu Kur'ân'ın benzerini getirme konusunda bir araya toplansalar benzerini getiremezler** meâlindeki beyanın, sözünü ettiğimiz beş yönden benzerini getirememeleri muhtemeldir.

"Bi mislihi" (بمثله) kelimesinin de belirttiğimiz mânaya gelmesi muhtemeldir, yani **Sana vahyettiğimizi dileseydik ortadan kaldırırdık** meâlindeki cümlenin bağlantısı (sıla) olarak kabul ettiğimiz yoruma göre onu ortadan kaldırırdık demektir. Ortadan kaldırılan ve yok edilen **bu Kur'ân'ın benzerini getirmek üzere insanlar ve cinler toplansalar benzerini getiremezler,** yani onu getirmeye güçleri yetmez.

[§][Yahut başlangıç olmak üzere olur]. Eğer başlangıç olmak üzere olursa 355
o misli üzere olur. Yani onun mislini yapmaya kādir olamazlar, nitekim bu Kur'ân sesleri kulaklarına geldikten sonra onun mislini hiç yapamazlar. Eğer bunu yapmak onların gücü dâhilinde olsaydı, kendi sözlerinin doğru, peygamberin sözünün yalan çıkması için bunu yaparlardı. Bunu yapamayınca ve bunun için kendilerini zorlamayınca/tekellüfte bulunmayınca, onlar bu Kitab'ın Allah katından gönderilen bir kitap olduğuna ve Kur'ân'ın âciz bırakan ve kendi güçlerinin dışında olan bir kelâm olduğuna delâlet etmektedir.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِى هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا

89. "Muhakkak ki biz bu Kur'ân'da insanlara (gerçekleri anlatmak için) ***her türlü misali denedik. Yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler."***

"Velekad sarrafnâ" (وَلَقَدْ صَرَّفْنَا), yani açıkladık, örnek verdik mânasına gelmesi de muhtemeldir, [Bu Kur'ân'da] insanlara ayrı ayrı her türlü örnekler verdik anlamına da gelebilir. Yani insanlar için misal olmak üzere, peş peşe örnek verdik, her örnekten sonra başka bir örnek verdik. Üzerinde düşünselerdi, Resûlullah'ın (s.a.) doğru, kendilerinin de yalan söylediklerini ve cahilce davrandıklarını bilirlerdi; hakkı bâtıldan, haklıyı haksızdan ayırırlardı; fakat onlar bunun üzerinde düşünmediler, etraflıca tefekkür etmediler ve inatçılık yaptılar. "Min külli meselin" (مِنْ كُلِّ مَثَلٍ), yani "her türlü örnek". Bununla bütün örnekleri kastetmiyor, belki de belirttiğimiz her örnekten bir tanesinin mânasını kastediyor ki eğer bu örnekler üzerinde düşünselerdi onlar için muteber olurdu.

Muhakkak ki biz bu Kur'ân'da insanlara (gerçekleri anlatmak için) her türlü misali denedik. Örneklerin çeşitlendirilmesi ve insanlar için örnek verilmesi üç yönden olur: Birincisi, Resûlullah ile onu tasdik eden ve etmeyen diğerlerine, geçmiş ümmetler içinden elçileri yalanlayanların başına inen ceza ve azaba şahitlik eden bu ümmet için örnek verdi. Oysa Allah bunun, geçmiş ümmetlerden yalanlayanlar hakkında kendi kanunu olduğunu haber vermiş ve bu kanunun değiştirilmediğini şu beyanıyla açıklamıştır: "Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın"[386]. O kanun değiştirilemez, yerine başka bir şey konulamaz. Dolayısıyla azap geçmiş ümmetler için hemen verilmiş, bu ümmet için tehir edilmiştir[387]. O kanun, ümmetlerden hiçbiri için değiştirilmiş ve tebdil edilmiş değildir.

İkincisi: Örneklerin değiştirilmesi anlamına gelmesi muhtemeldir. O da Allah'ın açıkladığı din, dünya ve âhiretin düzgün olmasını sağlayan bilgileri açıklaması ve hatırlatmasıdır. Öyle ki, bunlar üzerinde düşünseler ve tefekkür etselerdi bunu anlarlardı.

356 [§]Üçüncüsü: Allah'ın dinine hikmetle ve güzel öğütlerle çağıran misallerin değiştirilmesi, şu ilâhî beyanda olduğu gibi üç yöne çevrilirse Kur'ân'da belirtilen bütün örneklere de çevrilir: "Rabb'inin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlara karşı en güzel bir şekilde mücadele et"[388].

---

386 "Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın" (Fâtır, 35/43).

387 O yüce Allah'ın: "Allah'ın yasasında değişiklik bulamazsın" âyetidir. O yasa değiştirilemez, tebdil edilemez, geçmiş ümmetler için o yasa peşin/dünyada, bu ümmet için ise tehir edilmiştir.

388 en-Nahl, 16/125.

Yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler. Bu beyanın, Kur'ân'da onlara verdiği çeşitli örnekler sebebiyle bunları kabul etmeyip inkâr ettiler anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut Allah Teâlâ **yine de insanların çoğu inkârcılıkta direndikçe direndiler,** meâlindeki beyanın Allah'ın nimetlerine karşı şükretmede nankörlük ettiler, şükrü başkasına çevirdiler yahut Allah'ın birlik ve ilâhlığını mübalağa ile inkâr ettiler anlamına gelmesi mümkündür.

وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخ۪يلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْج۪يرًاۙ ﴿٩١﴾

90-91. "Onlar, 'Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın' dediler."

Onlar, 'Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın' dediler. Sözü edilen soru veya taleplerin sonuncusuna kadar… Bu soruların hepsinin bir grup tarafından sorulmuş olması mümkündür. Bir gruptan gelmeyen sorunun diğer bir gruptan gelmesi ihtimali vardır, her bir fırkanın bir soru sormuş olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Dediler ki; doğru yolu bulmanız için yahudi yahut hıristiyan olun"[389]. Her bir fırka tarafından, başkasından gelmeyen sorular soruldu; yahudilerden "Yahudi olun ki hidâyet bulasınız" sözü geldi, hıristiyanlardan da "Hıristiyan olun ki hidâyet bulasınız" sözü geldi. Buna göre, birincinin böyle olmasına ihtimal vardır.

Üstelik onları bu imkânsız ve yanlış soruları sormaya sevkeden birkaç sebep vardır: Birincisi tövbe edip daveti kabul ederse, Resûlullah'ın kendilerine vâdettiği cennetler ve oradaki akan nehirler, meyve veren bahçeleri sormalarıdır. Eğer çağrısını kabul etmezlerse "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar!"[390]

---

389 el-Bakara, 2/135.

390 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

meâlindeki beyanda ifade edildiği gibi, Hz. Peygamber, göklerin üstlerine düşmesi ile onları tehdit ediyordu. "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar"[391] meâlindeki beyanda ifade buyurulduğu gibi, alay etmek üzere, Hz. Peygamber'den (s.a.) azabın kendilerine verilmesini acele istediler.

357 [§]İkincisi: Ehl-i Kitab'ın kitabı bulunmayan Mekke müşriklerine, cevap alamayacaklarını bildikleri saçma ve vukuu imkânsız olan bu soruları öğretmiş olması muhtemeldir. Bunun sebebi şudur: Müşrikler bunları Resûlullah'a (s.a.) sorsunlar, o da cevap veremeyip onlara tâbi olan aşağı tabakaya şöyle desinler: Biz Resûlullah ile tartıştık, onun ileri sürdüğü delil ve burhanlara itiraz ettik, işte bakın, eğer o eğer peygamber olsaydı cevap verebilecekti. Bunu insanlara gösterip böylece taşkınlıklarını ve sapıklıkların uzatıp gitmek ve bulundukları durumda kalmak için bunu yapmışlardı.

Üçüncüsü: Müşriklerden reis ve yönetici konumunda olanların, cevap veremiyeceğini bildikleri halde, tâbilerine ve sefil kesime, kendilerinin Resûlullah (s.a.) ile tartıştıklarını, onun getirdiği hüccetlere ve burhanlara itiraz ettiklerini göstererek kendilerinde olan riyaset ve menfaatlerin kalıcılığını ve bunun ellerinden gitmemesi sağlamak için, Hz. Peygamber'e (s.a.) bu soruları sormuş olmaları muhtemeldir.

Sonra Allah onların sordukları soruların, inatlaşma sorusu olup doğruyu öğrenme ve ihtiyaç duyulan bir meselenin sorusu olmadığını açıklamıştır:

أَوْ تُسْقِطَ السَّمَآءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسَفًا أَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ
وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقٰى
فِي السَّمَآءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ قُلْ
سُبْحَانَ رَبّ۪ي هَلْ كُنْتُ اِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

92-93. "'Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirme-

---

391 "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler" (eş-Şûrâ, 42/18.).

diğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız'. De ki: 'Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim.'"

Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin meâlindeki âyetle **ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız** meâlindeki âyet, bütünü ile onların Hz. Peygamber'e (s.a.) yönelttikleri soruların hepsinin inatlaşma sorusu olup doğruyu talep etme ve hidâyet isteme soruları olmadığına işaret etmektedir. Çünkü eğer onlar, doğru yolun gösterilmesini ve hidâyeti istiyor olsalardı, göklerin üzerlerine düşürülmesini istemiyor olurlardı. Çünkü onların cennet istemede menfaatleri olsa da bunda bir menfaatleri yoktu. Allah Teâlâ burada o kavmin cahilliğini, inatçılığını ve Resûlullah'a kötü muamelede bulunmalarını aktarıyor.

Şunu da eklemek gerekir: Onların yaptıkları bu cahilliği Allah'ın, Kur'ân'ı kıyâmete kadar okunan bir kitap yapmasının hikmet ve faydası, sonradan gelenlerin, sefihlerle karşılaştıkları zaman onlara nasıl bir muamelede bulunacaklarını, Resûlullah'ın yaptığı gibi muamele etmelerini bilmeleri içindir.

[§]De ki: Rabbimi tenzih ederim! Allah Teâlâ, yüce zatı aleyhinde haki- **358**
me başvurmak ve hüküm vermekten Rabb'ini tenzih etmesini peygamberine emretti. Onların istedikleri şeyler, Allah'ın aleyhinde hüküm vermektir. **De ki: Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim.** Resûlullah (s.a.) âyette sözü edilen cenneti getirmek ve daha başka türden istediklerine Allah'ın dışında kimsenin malik olmadığını belirtip Allah'ı tenzih ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben sadece bir beşer peygamberim. Yani ben, birer beşer olan daha önceki peygamberler gibi bir insanım, onlar peygamberlerine, sizin bana sorduğunuz gibi şeyler sormadılar yahut onlar bu soruları sormuş olsalar da bunlara cevap verilmedi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yoksa daha önce Mûsâ'ya sorulduğu gibi, siz de peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz? Kim imanı küfre değişirse şüphesiz dosdoğru yoldan sapmış olur"[392]. Yahut **Ben sadece bir beşer peygamberim** meâlindeki beyanın anlamı şöyle olmalıdır: Yani Resûlullah'ın (s.a.), diğer peygamberlere bir şekilde itiraz etme hakkı yoktur, peygambere düşen görev gönderileni yahut emredilen elçiliği tebliğ etmekten başka bir şey değildir. Yahut Resûlullah şöyle buyurmuş olur: Ben, benden istedikleriniz hakkında, Rabbimi tesbih ve tenzihten başka bir şey

---

392 el-Bakara, 2/108.

yapma imkânına sahip değilim. **Rabbimi tesbih ederim.** Yani Rabbim, kullarının üzerinde baskı kurma ve hükmetmeyi seçme hakkına mâlik olmaktan yücedir.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demişlerdir: “Yenbû” (يَنْبُوعًا) su kaynağı demektir; “yenâbî” (ينابيع) çoğuludur[393]. “Kisfetün” (كِسْفَةً) kıta, parça demektir, çoğulu “kisef”tir (كِسَف). Bir başkası şöyle demiştir: “Kisf” (كِسْف) kelimesi cezimle okununca azap demektir. “Kisefen” (كِسَفًا), kelimesi “kıtaan” (قِطَعاً) gibidir. Ebû Avsece “kabîlen” (قَبِيلًا) kelimesinin mânasının gözle görmek olduğunu söylemiştir. Yine bu kelimenin mukabele etmekten geldiğini ifade etmiştir. “Beytün min zuhruf” (بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ): **Altından bir evin** olmalı demektir. Ebû Avsece’ye göre “müzahraf” (المزخرف) müzeyyen, yani süslü demektir. “Zahreftü’l-beyte” (زخرفت البيت) denilir. Yani evi süsledim demektir. **Yahut göğe çıkmalısın.** Yani göğe yükselmelisin, yukarı çıkmalısın. **Oraya (göğe) çıktığına da asla inanmayacağız.** Yani çıkmana inanmayacağız. Buradaki “irtikā”, yükselmek demektir. Bazıları, cezimle okuyarak “kisfen”i (كِسفًا) taraf, “kisefen” (كِسفًا) kelimesini de “kıtaan” (قطعا) gibi parçalar şeklinde anlamlandırmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى اِلَّا اَنْ قَالُوا اَبَعَثَ اللّٰهُ بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٤﴾

359 **[§]*94. “Kendilerine kurtuluş rehberi*** *(vahiy)* ***geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir.”***

Kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını engelleyen nedir? Yani peygamber kendilerine hidâyeti getirince **ancak Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?** demek oldu. Başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: “Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab’lerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine de gelmesini beklemeleridir”[394]. Fakat bu, Allah’ın azabını görme-

---

393 İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 261.

394 “Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab’lerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir” (el-Kehf, 18/55).

den inanmayacakları için, onların imanlarından ümit kesmeleri üzerine buyurulmuştur. O vakitte iman kabul edilmez ve kendilerine fayda vermez. **Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?'** meâlindeki beyan, onların delil getirmeleri konumunda bulunur ve bu anlama gelir. Eğer Allah dileseydi gökten melekler de indirirdi. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Onlar dediler ki; eğer Allah dileseydi mutlaka melekler gönderirdi"[395]. Burası onların şüpheye düştükleri yerdir. Şöyle demeleri mümkün: O da elçi beşerdir, O'nun bize elçi olması, bizim ona elçiler olmamızdan daha uygun değildir. İşte bu düşünce şüpheye düştükleri yerdir. Bunun için Allah onlara cevap vermiştir. Çünkü onlar kendilerine kendi türlerinden ve aynı özelliklere sahip bir elçinin gönderilmesini inkâr ettiler ve bunu uzak gördüler. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurdu:

قُلْ لَوْ كَانَ فِى الْاَرْضِ مَلٰٓئِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنّٖينَ لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ
مِنَ السَّمَٓاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾

95. "De ki: 'Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik.'"

De ki: Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı. Yani orada ikamet edip, oturanlar olsalardı, **elbette gökten bir meleği elçi olarak gönderirdik.** Hem bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları da **yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yani yeryüzünün sakinleri melekler olsaydı da onlara meleklerden bir elçi gönderseydi yine de onlar "Allah bir meleği elçi mi gönderdi?" diyecekler miydi? Yani Allah bizim özelliklerimizde ve bizim türümüzden bize elçi mi gönderdi diyecekler miydi? Yani onların bunu söylemeye hakları yoktur. Buna göre, yerin sakinleri beşer olunca "Allah bize kendi özelliklerimizi taşıyan elçi mi gönderdi? deme hakları olmaz. İkincisi: Eğer yeryüzü meleklerin mekânı, onlar da oranın sakinleri olsaydı da [kendilerine kendi cevherleri dışından bir elçi gönderseydi] o zaman da şöyle diyeceklerdi: Allah bizim özelliklerimiz dışında, bir beşeri mi elçi gönderdi? Fakat yeryüzü beşerin mekânı, melekler

---

395 "Ama onlar, 'Rabbimiz (buna inanmamızı) isteseydi mutlaka (elçi olarak) melekler gönderirdi. Bu durumda biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz' dediler" (Fussılet, 41/14).

360 de semanın sakinleri olunca [§]onların kendi türlerinden ve kendi özelliklerini taşıyan bir elçinin gönderilmesini inkâr etmeye hakları yoktur. Çünkü onlar melekleri tanımıyorlar ve onların özelliklerini taşımayan varlıkları da tanımıyorlar, belki kendi özelliklerini taşıyanı tanıyorlar, dolayısıyla kendi özelliklerini taşıyan bir elçinin gönderilmesi, kendi özelliklerini taşımayanın gönderilmesinden daha iyidir. Yahut şöyle buyuruyor: **Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler** ve insanlar **bulunsaydı da melekler onları tanısaydı,** onları bildikleri için kendilerinden yani meleklerden bir elçi istemek hakları olurdu. Fakat yeryüzünün sakinleri sadece insanlar olunca, onların bunu isteme hakları yoktur. Çünkü onlar meleklerin ve cinlerin güçlerini bilmiyorlar, ancak insanların güçlerini biliyorlardı. Dolayısıyla gönderilen mûcizelerle kuvvetli delilleri aldatıcı delillerden ayırırlardı, çünkü onlar insanların güçlerini biliyorlar, meleklerin ve cinlerin güçlerini ise bilmiyorlardı; dolayısıyla mûcize getirdiklerinde, mûcize ve delil olduklarını bilemezler. Yahut kendi kuvvetleriyle olması ihtimali dışına çıkınca, bu meleklerin kuvvetleri ile olur da onlar onu beşerden bilirler. Bir başka açıklama şekli de şudur: Onlar beşerin peygamberliğini ikrar ettiler, çünkü onlar melekleri sadece beşerin verdiği haberle bilirler, çünkü onları tanımak için meleklerle bir arada birbirlerini gören bir durumda bulunmadılar. Onlar meleklerin melek olduğunu sadece beşerden gelen bir haberle biliyorlar, dolayısıyla bir beşerin elçiliğini inkâr etmeye hakları yoktur. Bunun aslı yüce Allah'ın şu beyandır: "Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir erkek suretine sokardık"[396]. Daha önce de belirttik ki, onlar melekleri tanımıyorlardı, kendi yapısal özellikleri dışından olan peygamberin de mutlaka erkek olması gerekirdi. Dolayısıyla, Allah'ın verdiği habere göre bunda itirazda onlar aleyhine bir karıştırma söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيدًا بَيْن۪ي وَبَيْنَكُمْ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرًا بَص۪يرًا ﴿٩٦﴾

96. "Yine de ki: 'Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. O, kullarını çok iyi bilip görmektedir.'"

---

396 "Şayet peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu (yine) bir erkek suretine sokar, onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük" (el-En'âm, 6/9).

De ki: Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. Bazıları şöyle söylemiştir: Yani Allah'ın benim peygamberliğim ve size gönderilmiş bir resûl olmama dair yarattığı mûcizeler ve getirdiği deliller yeter, çünkü bu açıklama, o kâfirlerin peygamberliği inkâr eden sözlerine karşılık söylenmiştir. Bazıları da şunu söylemiştir: Bu açıklamanın, onların iman etmelerinden ümit kesilmesi üzerine yapılmış olması ihtimali vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir"[397].

O, kullarını çok iyi bilip görmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Hz.
Peygamber'in onlara resûl olarak gönderildiğini kabul edeceklerini yahut red-
dedeceklerini bildiği için, Allah bunu belirtiyor, hallerini bilmemekten dolayı
değil. Elçilerini kabul yahut reddeceklerini Allah'ın bilmesinde hikmetin dı-
şına çıkmak söz konusu değildir. [§]Çünkü onların daveti kabul etmelerin- **361**
de peygamberler için bir menfaat yahut reddetmelerinde onlar için bir zarar yoktur. Daveti kabul edince bunun menfaati kendilerine aittir, reddedince de zararı onlaradır. İşte bu sebeple, reddeceklerini bildiği halde Allah'ın elçilerini göndermesi, hikmetin dışına çıkmak değildir. Duyular âleminde ise hikmetten çıkmak söz konusudur. Çünkü duyular âleminde bir kimse, düşündüğü ve ulaşacağı bir menfaat için yahut kendisinden bir zararı defetmek için elçi gönderir. Elçinin elçiliğini reddedeceğini ve ona elçi gönderdiği vakitte kabul etmeyeceğini bilirse, reddedeceğini bilmesine rağmen bunu yapmak hikmetten çıkmaktır. Yahut **O, kullarını çok iyi bilip görmektedir** meâlindeki beyan tehdit anlamına gelir, benzerleri de böyledir, Mûtezile'den bazıları şu ilâhî beyanla bize karşı delil getirmiş olsa da: "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde, insanların inanmalarını, ancak Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[398]. Mûtezile Allah'a şöyle der: "Bize kaza ve kader engel oldu". Çünkü sizin (Sünnîler'in) görüşünüz şudur: İnsan mâsiyet ve itaat türünden yaptığı işleri ancak Allah'ın kazası ve kaderi ile yapar. Dolayısıyla Allah'a karşı ileri sürdükleri delil şöyle demektir: Ya Rabbi! Senin kazan ve takdirin bize engel oldu.

---

397 "İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: 'Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabb'inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır'" (eş-Şûrâ, 42/15).

398 "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?" şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

Fakat bu düşünce geçersizdir. Çünkü onlar yaptıklarını fiil anında yapmıyorlar, çünkü Allah buna hükmetti ve bunu takdir etti. Eğer durum böyle olsaydı o zaman bu itirazları yerinde olabilirdi. Çünkü Allah böylece hükmetmiş ve takdir etmiştir. Onlar yaptıkları işleri, Allah kendileri hakkında böyle hükmedip takdir ettiği için yapmıyor olunca, Allah'a karşı itirazda bulun-
362 ma hakları da olmaz. [§]Çünkü kaza ve kader kendilerini bu işleri yapmaya zorlamamış, onlar üzerinde bir güç kullanmamıştır. Belki başka bir alternatif de yapmak onlar için mümkün olmuştur. İşte bundan dolayı onların Allah'a karşı bir delil ileri sürme hakları yoktur. Çünkü buna -yani kaza ve kadere- hükmetmek söz konusu olsaydı, insanların yapacaklarını bilmesi sebebiyle de Allah'a itirazda bulunma hakları olurdu. Zira Allah'ın, onların yapacağı fiilleri bildiğinde şüphe yoktur. Onların, kendileri hakkındaki ilâhî bilgiye itiraz etme hakları olmayınca -çünkü onlar Allah'ın bildiğinden başkasını yapamazlar- buna göre Allah'a karşı kaza ve kaderi ileri sürerek itirazda bulunma hakları yoktur. Çünkü Allah bilmiştir ki, kulun kendisi iradesiyle bu fiili zıddına karşı tercih edecektir. Bu da haklarındaki kaza ve kaderden dolayı bu fiilleri yapmadıklarına ve kaderin fiil üzerinde bir etkisi bulunmadığına işaret eder. Allah haklarında böyle hükmettiği için, onlar kendilerine göre yapacakları vakitte fiili yapamayınca, bunu Allah hakkında delil olarak ileri sürmeye de hakları yoktur. Çünkü kaza ve kader onları fiillerini yapmayı engellememiştir ve ona zorlanmıyorlardır. Allah da onlar hakkında bu işlere hükmetti, çünkü onların bu işleri yapacaklarını ve bu tercihi yapacaklarını bilmiştir. İşte bundan dolayı belirttiğimiz görüşün doğruluğu gerçekleşmiştir. Bunun gibi duyular âleminde başkası hakkında hükmeden herkes de böyledir. Daha önce konuya dair bilgisi olduğu için hükmeder.

وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونِه۪ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا مَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَع۪يرًا

97. "Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidâyetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz."

Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur. Yani Allah kimi, hidâyeti kabul etmeye muvaffak kılarsa ve onu şeytanın verdiği vesveseden korursa işte o Allah nezdinde ve hidâyeti akledenler nezdinde hidâyeti benimsemiştir. **Kime de yol göstermeyip şaşkınlıkta bırakırsa** yani onu alçaltır ve korumaz da şeytandan gelecek vesveseyi kabul ederse işte o şaşkındır, sapmıştır. **Sen böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın.** Allah'ın dinine sevkeden ve onları buna muvaffak kılan bir destekçi bulamazsın. Yahut onlara Allah'tan başka yardım edecek ve kendilerine inen azaptan kurtaracak dostlar bulamazsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun sü- 363
ründürerek toplarız. Hasan-ı Basrî şunu söylemiştir: Dünyada yaptıkları işlerin kötülüğünü bilmeleri için onlar hesaba çekilecekler, sonra da cehenneme doğru haşredileceklerdir. [Bu] âyette belirtilen şu husustur: **Onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız,** yahut bunun gibi bir şey. Ayrıca "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur"[399] meâlindeki âyetle "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler"[400]; "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)?"[401] meâlindeki âyetlerde belirtilen hususlar kastedilmiş olabilir. Son âyet elleri boyunlarına bağlı olacağı için yüzleri ile ateşten korunmaya çalışacaklardır anlamına gelebilir.

Kör, dilsiz ve sağır bir halde. Bunun iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Âhirette bu duyu organlarının algıları ve lezzetleri gideceği için Allah onlara sağır, dilsiz ve kör adını vermiştir. Yoksa bu organların gerçekten yok olacağı mânasında değildir. Belki bu organlarla onlardan yararlanma arasına Allah'ın sözünü ettiği şu engel girer demektir: "Onların üstünde kat kat ateşten tabakalar olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[402]. İşte o gölgeler onlarla eşyayı görme arasına engel koyacak. Allah onlara dünyada **kör, dilsiz ve sağır** adını verdi, bu gerçekten gözlerinin yok olması anlamında değildir, fakat dünyada bu duyu organlarından yararlanmadıkları ve bunları emredilen alanlarda kullanmadıkları için bu duyuların fonksiyonları onlardan giderilmiştir.

---

399 el-Furkān, 25/34.

400 el-Kamer, 54/48.

401 ez-Zümer, 39/24.

402 "Onların üstünde kat kat ateşten tabakalar olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!" (ez-Zümer, 39/16).

Âhirette de durum böyle olacaktır. Dünyada yaratıldıkları işlerde kullanılmadıkları için, bir azap olmak üzere bu duyu organlarının gerçekten yok olduğu mânasına gelmesi ihtimali vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor: "Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin, oysa ben gören biri idim"[403].

Varacakları yer cehennemdir. Yani kalacakları yer cehennemdir, orada barınacaklardır. **Onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürtülmüştür. Hasan-ı Basrî bu beyan hakkında şu yorumu yapmıştır: Cehennem ateşinin alevi, onlara isabet eden ağrısı gitmeksizin söner, sonra onlar için cehennem ateşini artırırız. Bazılar da: "Küllemâ habet" (كُلَّمَا خَبَتْ), yani **Ne zaman sönerse** cümlesine dair şu yorumu yapmıştır: Yani derileri ne zaman pişerse ve ateş sakinleşirse demektir.

364 [§]İbn Kuteybe şunu söylemiştir: "Küllemâ habet" (كُلَّمَا خَبَتْ), yani sakinleşince demektir. Ateşin alevi sakinleşince "habeti'n-nâr" (خبت النار) denilir. Ateşin alevi sakinleşip de korlar sönmeyince: "Hamedet, tahmedü, humûden" (خمدت، تخمُد، خُمودا) dersin. Ateş sönüp de bir şey kalmayınca "hemedet, tehmudu, humûden" (همدت، تهمد، هُمودا) denilir[404]. **Yakıcı alevlerini çoğaltırız.** Ateşlerini artırır da tekrar alevlenir. Ebû Avsece: "Saîr"in (سَعِير) ateş olduğunu söylemiştir. Ateşi yaktığın zaman "seartü'n-nâr" (سعرت النار) denilir. Yine "nâr mes'ûra" (نار مسعورة) denilir. Yani yakılmış ateş.

Yakıcı alevlerini çoğaltırız. Yani ateşi eskiden olduğu duruma getiririz de alevlenir ve yanar… Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar"[405]. Bazıları da şunu söylemiştir: Onları cehennem ateşi yiyip de onlardan kemikler dışında bir şey kalmayıp kömür haline gelince ateşin sönmesidir. Sonra Allah tarafından derileri, başka yenisiyle değiştirilir ve cehenneme yakıt olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunların hepsi birdir. Bazıları da "küllemâ habet" (كُلَّمَا خَبَتْ) cümlesi hakkında şunu söylemiştir: Ateş onları yakıp kül oldukça yeniden yaratılırlar, sonra ateş onları tekrar yakmaya başlar. İşte bu **yakıcı alevlerini çoğaltırız** meâlindeki söz ile "Ben onu sekara sokacağım. Sen bilir misin sekar nedir? Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz"[406]

403 Tâhâ, 20/125.

404 İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 261.

405 "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/56).

406 el-Müddessir, 74/26-28.

meâlindeki beyanda anlatılan husustur. Cehennem yakalayınca yakmadan bırakmaz demektir.

ذٰلِكَ جَزَٓاؤُ۬هُمْ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا وَقَالُٓوا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا
ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَد۪يدًا ﴿٩٨﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ اَجَلًا
لَا رَيْبَ ف۪يهِ فَاَبَى الظَّالِمُونَ اِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾

98. "Cezaları işte budur. Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmişler ve demişlerdi ki: "Bizler, bir kemik yığını ve un ufak olmuşken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?"

99. Düşünmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin benzerlerini de yeniden yaratmaya kādirdir! Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur. Ama zâlimler inkârcılıktan başkasını kabullenmediler."

Cezaları işte budur. Yani belirtilen ceza. **Çünkü onlar âyetlerimizi inkâr etmişler ve demişlerdi ki: Bizler, bir kemik yığını ve un ufak olmuşken yepyeni bir yaratmayla dirilecek mişiz, öyle mi?** demelerine karşılık onların cezalarıdır. Daha sonra yüce Allah şöyle buyurdu: Görmediler mi? Yani ibret alıp bakmadılar mı ki **gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin benzerlerini de yeniden yaratmaya kādirdir!** Bu düşünme ve ibret almanın iki yönden olması muhtemeldir. Birincisi şudur: Siz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını ve sizi de yarattığını ikrar ediyorsunuz. Önceden bir örneği olmaksızın göklerin ve yerin ilkin yaratılması, bunların aşağısında olan varlıkları yaratmaktan
daha büyüktür. [§]Bunları yaratmaya gücü yeten sizin gibileri yaratmaya ve 365
ölümden sonra tekrar yaratmaya daha çok gücü yeter. Size göre, aklınızca da bir şeyi tekrar yapmak ilk yapmaktan daha kolay ve daha basittir.

İkincisi: Biliyorsunuz ki Allah gökleri ve yeri yarattı, sizi de yarattı, bunları özellikle yok olsunlar diye yaratmadı, çünkü bir şeyi herhangi bir amaç ve hedef olmaksızın yaratmak faydasız bir iştir. **Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur** meâlindeki beyan buna göre anlaşılır mutlaka olacaktır demektir. **Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur**

meâlindeki beyanın acele verilmesini istedikleri azaba karşılık bir cevap olması da mümkündür. Yani **Allah onlar için bir vade takdir etti,** bu ecel ne ileri ne de geri gider. **Allah onlar için bir vade takdir etti, bunda kuşku yoktur** meâlindeki beyandan maksadın, ecellerini bitirecek olan ölüm olması muhtemeldir. Fakat Allah kullarını sadece ölsünler diye yaratmamıştır, aksine bir akıbet, bir hedef için yaratmıştır. Bu da daha önce belirttiğimiz husustur.

Ama zâlimler inkârcılıktan başkasını kabullenmediler. Yani öldükten sonraki dirilişi inkâr ettiler. Zalimler burada kâfirlerdir. Şayet **kâfirler zâlimlerden başkasını kabullenmediler** buyursaydı bu da aynı anlama gelirdi.

قُلْ لَوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَٓائِنَ رَحْمَةِ رَبّٖٓى اِذًا لَاَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ
الْاِنْفَاقِ وَكَانَ الْاِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

100. "De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsanoğlu pek eli sıkıdır!"

De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. Bu beyanın birkaç türlü yorumlanmaya ihtimali vardır. Bazıları demiştir ki, bu isteklerine dair olan cümlenin sılasıdır, daha önce geçen ve o istekler şu beyanlarda mevcuttur: "Yerden bir pınar fışkırmadıkça sana inanmayacağız yahut hurma ve üzüm bağları bulunan bir bahçen olsun, veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız." De ki: "Rabbimi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim"[407]; "…ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı"[408]; "Yahut meyvelerinden ye-
366 diği bahçesi olsun"[409]. [§]Onlar bu şeyleri inatçılık olsun diye ve alaya almak için istiyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ, kendisi her ne kadar onlara istediklerini verdiyse de onların infakta bulunmadıkları, belki cimri davrandıklarını haber verdi. Allah'ın yasası şudur ki, kullara istediklerini verip de sonra ken-

407 el-İsrâ, 17/93.

408 "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı.' Bu zâlimler (inananlara), 'Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz' dediler" (el-Furkān, 25/7-8).

409 el-Furkān, 25/8.

disine iman etmeyi ve bağlılığı terkedince yok edilirler. Yüce Allah, inatçılık olsun diye onların istekte bulunduklarını, bunların kendilerini rahatlatmak ve rızıklarını genişletmek tarzında bir istek olmadığını haber vermiştir. Bu âyette risâleti ispat da söz konusudur, açıkladığı gibi, bu da onların cimrilikleri ve infak etmekten kaçınmalarıdır. Bazıları da **De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız** meâlindeki âyetin her biri hakkında değil özel bir kavim hakkında olduğunu söylemiştir. Öyle ki onlara istekleri verilse sözü edilen davranışları yaparlardı. Bu, şu beyanlarda ifade edilen hususlar gibidir. "İster uyar ister uyama onlar inanmazlar"[410]; "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik"[411]. Bu beyan Allah'ın inanmayacaklarını bildiği bir kavim hakkında nazil olmuştur. İlki de buna göre anlaşılır. Yukarıdaki âyetin, Allah rızıklarını genişlettiği takdirde infak etmeyi ve genişlik sağlamayı üstlenen bir kavim hakkında nazil olması ihtimali de vardır. Allah Teâlâ, onların taahhüt ettikleri ve söz verdikleri şeyi yapmayacaklarını haber vererek şöyle buyurdu: "Onların içinde öyleleri var ki, Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz diye Allah'a söz vermişlerdi"[412]. Bu âyetin, halkın tabiatı ve âdetini Allah'ın haber vermesi olarak yorumlanması ihtimali de vardır. O da şöyledir: Onlar çok mallar elde edip bunları biriktirince, bu sebeple mal biriktirme hırsları artar, genişlik sağlama ve infak hakkındaki cimrilikleri de artar. Çünkü bu mallar, çoğalmadan ve biriktirilmeden önce yoktu, bu durum insanlar arasında bilinen bir şeydir. Allah, bir imkân sahibi olunca, kulların infaktan ve fakirlere genişlik sağlamaktan kaçındıklarını haber verdi. Nitekim insan tabiatı, daha önce olmayan malları çoğaldıkça cimri davranmak ve kısmak üzere yaratılmıştır.

[§]İnsanoğlu pek eli sıkıdır! Bunun her kâfirin sıfatı olmaya ihtimali var- 367
dır. "Gerçekten insan pek tahammülsüz ve pek cimri bir tabiatta yaratılmıştır"[413] meâlindeki beyanın ifadesine göre onların âdetlerinin cimrilik, musibet zamanlarında sızlanma olmasına ihtimali vardır. Her insanın âdetinin bu du-

---

410 "Kâfirleri ister uyar ister uyarma, onlar inanmazlar" (el-Bakara, 2/6).

411 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

412 "Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı" (et-Tevbe, 9/75-76).

413 "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz" (el-Meâric, 70/19-21).

rumda olması da mümkündür. Başlangıçta böyle olur, sonra sınanma ve tecrübe ile insanlar cömert ve sabırlı olurlar. Yahut Allah'ın şunu haber veriyor olması muhtemeldir: İnsanlar mülk sahibi kılınsalar ve ömür boyunca ayrı ayrı kendilerine verilen rızıklar bir defada topluca verilecek olsa, ömürlerinin sonunda fakir olurlar korkusuyla infak etmekten imtina ederler. Çünkü onlar ecellerinin nereye varacağını bilemezler, dolayısıyla bu durum onları cimriliğe ve sıkı davranmaya sevkeder. Yahut onların buna ihtiyacı olmasa da Allah, insanları başlangıçta eli sıkı ve vermemek üzere yaratıp inşa ettiğini belirtiyor. Evlatlar ve çocuklardan küçük olanların ellerindekileri, bunlara ihtiyaçları olmasa da, başkalarına vermek istemediklerini görürsün, bu durum çocuklarda bilinmektedir. Allah insanları bu şekilde yarattı, onları cömertlik, fakirlere genişlik vermek, cimrilik ve eli sıkı olmakla sınamak için böyle yarattı. Yoksa onların asıl yaratılışlarında ve ilkin var edilişlerinde belirttiğimiz gibi cimri olarak yaratılmışlardır, ki bu yüce Allah'ın şu beyanlarda haber verdiği gibidir: "Gerçekten insan pek tahammülsüz ve pek cimri bir tabiatta yaratılmıştır"[414], "insan çok acelecidir"[415]. Allah insanları elem ve musibetli durumlarda sızlanan, bunlara karşı sabretmeyen bir tabiatta yaratmıştır. Yine insanları çok aceleci[416], tek bir duruma ve tek bir işe sabretmez şekilde yarattı. Sonra onları sabır üzerine, sızlanma ve aceleyi terketmek konusunda sınamıştır. **İnsanoğlu pek eli sıkıdır** meâlindeki beyan bu mânaya göre anlaşılır. Yani insan tamahkâr, cimri, eli sıkı ve daraltıcı olarak davranır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra sınanarak ve tam tersini yaparak bunları terketmiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَنٖۤى اِسْرَٓاۤءِيلَ اِذْ
جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّٖى لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُورًا ﴿١٠١﴾

101. "Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları'na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, 'Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!' demişti."

Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanlarda geçen âyet Allah'ın Mûsâ'ya (a.s.) verdiği mûcizeler ve Firavun'a karşı tartışmada kullanmasını emrettiği delillerdir. Yoksa Mûsâ'nın

414 Âyet az önce geçmiştir.
415 Daha önce bu âyete işaret edilmiştir.
416 el-İsrâ, 17/11.

(a.s.) âyetleri dokuzdan fazla, [§]yirmi ve daha çok olurdu. Çünkü onun sırf asâsında dört mûcize vardı. Biri asâsını denize vurup da yarıldığı zaman, diğeri kayaya vurup da ondan su gözeleri fışkırdığı zaman, bir diğeri asâsını atıp ejderhaya dönüştüğü zaman, dördüncüsü ise ejderha büyücülerin iplerini, asâlarını ve benzeri araçlarını yuttuğu zamandır. Sanki sayı belirttiğimiz rakama ulaşıyor. Fakat Allah apaçık delil olarak dokuz mûcizeden bahsetti ki Hz. Mûsâ'ya, bunlarla Firavun ve kavmine karşı tartışmasını emretti. 368

"Beyyinât" (بَيِّنَاتٍ), yani Allah katından geldiği ve beşerden olmayıp semavi olduğu konusunda açık seçik. Yahut "beyyinât" (بَيِّنَاتٍ) Mûsâ'nın, bütün haber verip söylediklerinde doğruluğunu açıklayıcı oldukları, verdiği hükümlerde ve yaptığı işlerde âdil olduğunu açıkladığı halde. Çünkü peygamberlerin mûcizelerinde şuna ihtiyaç duyulur: Mûcizeler, insanlara söyledikleri sözlerde ve verdikleri hükümde peygamberlerin doğru ve âdil olduklarını açıklamasıdır. Çünkü onlar Allah'a ibadet ve itaata çağırıyorlar, bu da her sağlam aklın ve selim yaratılışın gerekli kıldığı olaydır. Mucizelere olan ihtiyaç, peygamberlerin sözlerinde doğruluk ve verdikleri hükümlerde âdil olduklarını göstermekten başka bir şey değildir.

Ayrıca bu mûcizeler hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları asâ, el, taş, malları yok etmek[417], Elif Lâm Mim Sâd (A'râf) sûresindeki beş mûcizedir[418]. Bunlar da yüce Allah'ın şu beyanında belirttiği mûcizelerdir: "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfanı gönderdik…"[419]. Bazıları "Elif lâm mîm sâd" (ألمص) sûresinde sözü edilen beş mûcize şunlardır demiştir: Asâ [iki mûcize], gönderilen ölüm, bembeyaz el, denizin yarılması. Bazıları da şöyle demiştir: "Elif lâm mîm sâd" (ألمص) sûresinde belirtilen beş mûcizenin el, dilindeki düğümün çözülmesidir[420], asâda ise iki tane mûcize

---

417 Müellif burada muhtemelen şu âyette işaret ediyor: "Mûsâ, 'Rabbimiz!' dedi, 'Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!' Allah şöyle buyurdu: 'İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın'" (Yûnus, 10/88-89).

418 Yani A'râf sûresi.

419 "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

420 "Mûsâ 'Rabbim!' dedi, 'Kalbime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar'" (Tâhâ, 20/25-28).

vardır. İbn Abbâs (r.a.) da şunu söylemiştir: Asâ, el, kıtlık, meyve eksikliği[421]. Bununla beraber, tefsircilerden bir kısmı kıtlık ile meyve eksikliğini bir kabul ederler; ikisini ayrı ayrı kabul edenler de vardır. Bunun gibi, bir kısmı da asâyı
369 da tek bir mûcize kabul ederler, [§]iki ayır mûcize kabul edenler de vardır. Mallarını yok etmeyi mûcize sayan da saymayan da vardır. Biz ise asâyı tek bir mûcize kabul ediyoruz; kıtlık ile meyvelerin eksiltilmesini bir mûcize, malları yok etmeyi bir mûcize, "elif lâm mîm sâd" (ألمص) sûresinde belirtilen beş maddeyi mûcize kabul ediyoruz. Toplam sekiz mûcize oluyor. Dokuzuncusu da "Mûsâ şöyle dedi: **Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi**[422]. Çünkü Allah "çok iyi biliyorsun ki" onlar birer mûcizedir, buyurmuştur. Firavun Hz. Mûsâ'nın bu sözünü yalanlamadı ve onu yalanlayacak bir şey ile karşılık vermedi. Bu durum, yüce Allah'ın buyurduğu şu durumdur: "Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"[423] yüce Allah, onların birer mûcize ve kuvvetli delil olduklarını kesin bildikten sonra onları zulüm ve inatlarından dolayı inkâr ettiklerini haber verdi. Safvân b. Assâl el-Murâdî şu rivayeti nakletmiştir: İki yahudi Hz. Peygamber'e (s.a.) gelip ona, Allah'ın Mûsâ'nın getirdiğini söylediği dokuz mûcizeyi sordular. Hz. Peygamber de şöyle cevap verdi: "Hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayın, hukuka aykırı olarak bir insanı öldürmeyin, zina etmeyin, israf etmeyin, suçsuz insanı sulta sahibine gidip şikâyet etmeyin, faiz malı yemeyin, namuslu kadınlara iftira atmayın, savaştan kaçmayın, ey iki yahudi! Sizler cumartesinin saygınlığını ihlâl etmeyin." Safvân dedi ki: O iki yahudi Hz. Peygamber'in iki el ve ayağını öptüler ve: "Şahitlik ederiz ki sen Allah'ın peygamberisin" dediler. Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a.) onlara: "Müslüman olmanızı engelleyen şey nedir?" diye sordu. Onlar da: "Eğer müslüman olursak yahudiler bizi öldürürler" cevabını verdiler[424]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

421 "Andolsun ki biz de Firavun'a uyanları, ders alsınlar diye kuraklık yılları ve ürün kıtlığı ile cezalandırdık" (el-A'râf, 7/130).

422 el-İsrâ, 17/102.

423 en-Neml, 27/14.

424 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV/239; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 18, "İsti'zân" 23; Nesâî, "Tahrîmu'd-dem", 18. Bu hadis, râviler arasında Abdullah b. Seleme'nin yer alması dolayısıyla zayıftır. -O el-Murâdî el-Kûfî'dir- Ondan Amr b. Mürre ve Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî'den başkası rivayette bulunmamış, İclî ile Yâkûb b. Şeybe'den başkası onu güvenilir kabul etmemiştir. Buhârî: Onun hadisini destekleyen başka rivayeti yoktur demiştir. Diğer râvileri ise güvenilirdir, Buhârî ile Müslim'in de râvileridirler (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahkīku lecnetin minel-ulemâ, XXX/14-16), Tirmizî bu hadisi kuvvetlendirmiş ve bu hadis için "hasen sahih" demiştir.

Haydi İsrâiloğulları'na sor. O onlara gelince. Yani Mûsâ (s.a.) onlara geldiğinde. Bazıları dedi ki: Allah, yahudiler nezdinde, Hz. Peygamber'in (s.a.) bunları Allah'ın bildirmesi ile bildiğini, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu onların kafasına yerleştirmek için Resûlullah'a (s.a.), İsrâiloğulları'na kendi kitaplarındaki dokuz mûcizeyi sormasını emretti. [§]Çünkü onlar o mûcizeleri, 370
Hz. Peygamber'in (s.a.) dilinden başka bir dilde olan kendi kitaplarından biliyorlardı, oysa Hz. Peygamber (s.a.) eli ile yazı yazmıyordu, yazı öğrenmek için de kimsenin yanına ders almak için gitmemişti. Bu durum, onların, Hz. Peygamber'in (s.a.) bu bilgiyi ancak gökten gelen bir vahiy ile bilebildiğini bildiklerine işaret eder. Bazıları da şöyle demiştir: O ifade onlara bu soruyu sormaları için bir emir mahiyetinde değildir, belki onlara sorsaydın sana haber verirlerdi, tarzındadır. Nitekim yüce Allah: "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorunuz"[425] buyurmuştur.

Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum! demişti. Aklında bir sorun var, yani büyülendin demektir. Büyülenen kimse, aklı etki altına alınan, aklını kullanmayan demektir. Onların sözleri çelişkilidir, çünkü onlar bir kere onun için büyücü dediler, bir kere de büyülenmiş; oysa büyücü, basireti son noktaya ulaşan demektir, büyülenen ise büyücünün mağlup edip kahrettiği kişi demektir.

قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بَصَٓائِرَ وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾

102. "Mûsâ şöyle dedi: 'Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!'"

Mûsâ şöyle dedi: Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi. "Alimte" (عَلِمْتَ) kelimesi fethalı ve dammeli de okunmuştur[426]. Allah'ın başlangıçta çok **iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi** buyurması da mümkündür. Başka bir defasında Mûsâ (a.s.) Firavun'a karşı delil getirince **çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin**

---

425 "Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun" (en-Nahl, 16/43).

426 İbn Zencele, *Huccetü'l-Kırâât*, 411.

Rabb'i indirdi buyurdu. "Besâir" (بَصَائِرَ) yani inatçı ve kibirli olmayanlar, kendisi aracılığı ile gerçeği bâtıldan ayırarak gördüğü halde demektir.

371 **[§]Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!** Mûsâ (a.s.), Firavun'un **Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum** sözüne karşılık **Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!** mukabelesinde bulunmuştur. Bazıları "mesbûr" (مَثْبُورًا) kelimesine "helâk olmuş" mânasını vermiştir. "Mağlub" da denilmiştir. Bazıları da değiştirilmiş anlamı vermiştir. **Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik** meâlindeki beyanın şu mânaya gelmesi ihtimali vardır: Yani kendi aleyhine helâk olmayı istersin. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler"[427]. Yani helâki isterler. Zan, bazan zan edilecek yerde bazan da bilgiye konu olan yerde olur.

فَاَرَادَ اَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْاَرْضِ فَاَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾

103. "Derken Firavun onların ülkedeki varlığına son vermek istedi. Bu yüzden biz onu ve yanındakilerin hepsini denizde boğduk."

(فَاَرَاد) Yani **Firavun onların yerdeki varlığına son vermek istedi.** Müfessirler şöyle demiştir: Firavun onları ülkeden çıkarmak ve yok etmek istedi. Yani Mısır'dan. Fakat o Allah'ın Mûsâ'ya, "Kullarımı geceleyin yola çıkar"[428] meâlindeki emri ile kavmini çıkarmasını istediği için, Firavun kendilerini çıkarmadan, onlar Mısır'dan gönüllü olarak çıkmışlardı. O zaman **Firavun onları ülkeden çıkarmak istedi** meâlindeki beyanın yorumu, öldürmek ve yok etmekle dünyadan çıkarmak istedi demektir. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) için bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık"[429]. Yerin doğusundan çıkarmayı kasteddi. Yoksa belirttiğimiz gibi, onlar zaten onun toprağından çıkmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

427 el-Furkān, 25/13.

428 eş-Şuarâ, 26/52.

429 "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik" (el-A'râf, 7/137).

Bu yüzden biz onu ve yanındakilerin hepsini denizde boğduk. Bu, Allah'ın başka bir âyette ifade buyurduğu şu husustur: "Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü"[430].

وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهٖ لِبَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ اسْكُنُوا الْاَرْضَ فَاِذَا جَٓاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفٖيفًا ﴿١٠٤﴾

104. "Arkasından da İsrâiloğulları'na, 'Yurdunuzda oturun! Âhiret vakti gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz!' dedik."

Arkasından da İsrâiloğulları'na dedik ki. Yani Firavun'un helâkinden sonra İsrâiloğulları'na **bu ülkede ikamet edin** dedik. Bu konuda da farklı görüşleri ileri sürülmüştür: Bazıları: **Yerde ikamet edin** meâlindeki cümle hakkında şunu söylemiştir: Firavun'un ikamet ettiği Mısır'da ikamet edin.
[§]Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Allah, onların topraklarını, 372
evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı"[431]. Bazıları **yurdunuzda oturun,** meâlindeki beyandan Şam ve kutsal toprakların kastedildiğini söylemiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Ey kavmim! Allah'ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin, sakın geri dönmeyin, sonra kaybedenler siz olursunuz"[432]. Bazıları **yurdunuzda oturun,** beyanı hakkında şöyle söylemiştir: Firavun'un sizi yerin doğu ve batısından çıkarmak istemesine karşılık, belli bir yerde değil, belki doğu ve batıda dilediğiniz yerde, korkusuzca ve güven içinde oturun demektir. Nitekim bu konuda yüce Allah şöyle buyuruyor: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık"[433]. Bu İbn Abbâs'ın görüşüdür.

---

430 "Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: 'Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim'" (Yûnus, 10/90).

431 "Allah, onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah, her şeye kādirdir" (el-Ahzâb, 33/27).

432 el-Mâide, 5/21.

433 "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık. Sabırlarına karşılık Rabb'inin İsrâiloğulları'na verdiği güzel söz yerine geldi. Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri de helâk ettik" (el-A'râf, 7/137).

Yüce Allah’ın **âhiret vakti gelince** meâlindeki beyanı Meryem oğlu Îsâ’nın gönderilmesidir. “Ci’nâ biküm lefîfâ” (جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا), yani doğu ve batı taraflarına dağılmış olan **hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz. Âhiret vakti gelince,** bundan Îsâ’nın diri oluşunu ve gökten inişini kastediyor. **Hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz,** yani uzak ve garib kalanların hepsini köylerden şuraya buraya toplayacağız, hepsi bir araya getirilmiş olacak, o birinci toplanma gibidir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre onlar şöyle dediler: **Âhiret vakti gelince hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz,** yani ikram edilen üstünlükleri ve kendilerinin alçaklığını görmeleri için, hepinizi; sizi, Firavun’u ve ordusunu bir araya toplayacağız.

وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿١٠٥﴾

105. “Biz Kur’ân’ı sadece gerçeğin bilgisi olarak indirdik, o da** (sana) **yalnız gerçeği söyleyerek geldi; seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”

Biz Kur’ân’ı sadece gerçeğin bilgisi olarak indirdik, o da (sana) yalnız gerçekle indi. Hasan-ı Basrî şunu söylemiştir: Kur’ân’da hikmetler ve haberler vardır; onun hikmetleri adalettir, haberleri doğrudur ve gerçektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Rabb’inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır. O’nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir”[434]. “Ve temmet kelimetü Rabb’ike sıdkan ve adlen” (وتمت كلمة ربك صدقا) cümlesindeki “sıdkan” verdiği haberlerde demektir. “Adlen” (عدلاً) kelimesi ise içinde bulunan hikmetler bakımından demektir. Allah işte içinde adaletli hükümler ve doğru haberler bulunan bu gerçekten ötürü Kur’ân’ı indirdi. Şöyle de deniliyor: Doğruluk haberlerde ve haber vermekte, adalet de hükümlerde ve haktadır. **Hak ile indi.** Yani sizde devam edip karar kılan hak ile, yahut buna benzer bir söz demektir. **Onu hak ile indirdik** meâlindeki beyanın şu mânaya da ihtimali vardır: Yani Allah’ın kulları üzerindeki hakkı ile ve bazı kulların bazıları üzerindeki hakkı ile Kur’ân’ı indirdik
373 demektir. **Hak ile indi.** [§]Yani Allah’ın kulları üzerindeki o hakkı sebebiyle devam edip yerleşti yaratıkların bazılarının bazıları üzerindeki hakkı sebebiyle sabit olup karar kıldı. Bunun dayandığı temel şu âyettir: **Biz Kur’ân’ı gerçek**

434 el-En‘âm, 6/115.

ile indirdik, o da gerçek ile inmiştir. Hak övülen ve sevilen her şeyin adıdır. Bâtıl da sevilmeyen ve kötülenen her şeyin adıdır. Kim hakka uyarsa sevilmiş ve övülmüş olur; kim de hakka muhalefet eder ve ona uymayı terkederse kötülenmiş olur. Yahut **Hak ile indi** meâlindeki cümle değiştirme ve tahrif ona bulaşmadı mânasında olur.

Seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Allah, Hz. Peygamber'i (s.a.) sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdiğini haber verdi, fakat bu peygamberliğin gereği olarak böyledir. Allah onu sadece sözünü ettiği bu iki husus için gönderdi. Yoksa onu, nefsinde birçok zorluklarla sınamıştır, bütün vakitlerde özellikle bu iki görevle meşgul değildi, fakat bu peygamberliğin gereği idi. Allah onu sadece müjdelemek ve uyarmak için gönderdi. Yani seni koruyucu ya da vekil olarak göndermedi, onlar üzerinde baskıcı biri olarak da göndermedi. Belki, seni kendilerine elçiliği tebliğ etmek sonra da müjdelemek ve uyarmak için gönderdi; bunlar işlerin sonunda olan iki durumdur: Müjdelemek, sevilen ve övülen her işin sonunda olur, uyarmak ise hoş karşılanmayan ve kötülenen her işin sonunda olur.

Burada **seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik** meâlindeki beyan hakkında şöyle bir soru sorulabilir: Müjde, Hz. Peygamber'in emrettiği ve çağırdığı hususlarda onun çağrısını kabul edenleredir, uyarı da yasaklanan işi yapanlaradır. Şu halde bu ifade, yasağın engelleme ve haram kılmaya nasıl işaret etmez? Çünkü yasaklanan şeyi yapması sebebiyle Allah kula uyarıda bulunmuştur.

Buna şöyle cevap verilir: Uyarı her kötülenen ve hoş karşılanmayan eylemin akıbetidir, müjdelemek de her sevilen ve övülen eylemin akıbetidir. Dolayısıyla bu, âdap ve diğer şeyler hakkında olur. Bununla beraber, peygamberler sadece yasaklanan ve halk arasında ortaya çıkan şirk ve diğer kötü ve çirkin işleri değiştirmek için gönderilmişlerdir. Onlar, halk arasında ortaya çıkan küçük günahlar sebebiyle gönderilmemişlerdir. [§]Fakat, gönderildikleri gö- 374
revlere bağlı olarak küçük günahlarla âdap türünden işler de müjde ve uyarıya dâhil olmuştur. Yoksa onların gönderilme sebebi, sadece büyük günahlarla kötü davranışlar olurdu. Durum belirttiğimiz gibi olunca, sözünü ettiğimiz mekruhlar ve âdap kabilinden olan işler de yasaklar da edep yasağı, vücup ve hüküm açısından yasak olmuştur. Bunun yanında, yüce Allah birçok kötülükleri affedeceğini haber vermiştir. Affedeceği küçük günahlar uyarı ve tehdide dâhil olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَى النَّاسِ عَلٰى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا ﴿١٠٦﴾

106. "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ***ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik."***

"Ve Kur'ânen feraknâhu" (وَقُرْاٰنًا فَرَقْنَاهُ) şeddeli ve şeddesiz olarak "ferraknâhu" ve "feraknâhu" diye okunan bu kelime tefrik ettiğimiz, ayırdığımız Kur'ân demektir. Bazılarına göre şeddesiz olarak "feraknâhu" (فَرَقْنَاهُ) kelimesi muhkem yaptık, önünden ve arkasından ona bâtıl gelmeyecek şekilde kuvvetlendirdik, tespit ettik demektir[435]. Bazılarına göre ise "ferraknâhu" (فَرَّقْنَاهُ) kelimesi şedde ile okunarak indirmede birbirinden sûre sûre, âyet âyet parçaladık, ayırdık demektir. **İnsanlara aralıklarla okuyasın diye.** Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* birkaç yönden olur: Birincisi şudur: O da "İnkârcılar, "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!" diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik"[436] meâlindeki âyette belirtilen husustur. Azîz ve Celîl olan Allah, Kur'ân'ı, onun kalbine yerleştirmek için farklı zamanlarda indirdiğini haber vermiştir. Çünkü parçalı olarak indirilmek ezberleme bakımından kalpte daha çok yerleşir ve kalır.

İkincisi, insanların basiretlerinin yenilenmesi, delil yönünün kat kat artması için, Allah Kur'ân'ı olaylara göre farklı zamanlara ayırarak indirmiştir. Eğer Kur'ân'ın indirilmesi toptan bir kerede olsaydı, o yenilenme olmaz ve onların bu basiretini artırmazdı.

Yahut Allah Kur'ân'ı, ayrı ayrı zamanlarda indirdi, bunu uyarmak, her vakitte insanları sebat ettirmek ve her durumda onlara öğüt vermek için yaptı. Çünkü bu durum, onlar için bir defada indirilmekten daha uyarıcı, daha öğüt vericidir. Görmez misin ki mûcize devam edince daha az uyarıcı olur. Vakitlere bölündüğü zaman ise korku ve uyarma bakımından daha güçlü olur. Güneşin gece tutulması gibi; karanlığın devam etmesi sebebiyle korkutucu ve

---

435 Müellif yüce Allah'ın şu âyetine işaret ediyor: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

436 "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik" (el-Furkān, 25/32).

uyarıcı olmaz, fakat güneşin gündüz tutulması, arada kesiklik olması sebebiyle bir uyarı olur. İşte Kur'ân'ın peyder pey inmesi de buna göre anlaşılmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اٰمِنُوا بِهٖٓ اَوْ لَا تُؤْمِنُوا اِنَّ الَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهٖٓ اِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾

107. "De ki: 'Siz ona inanın veya inanmayın, şu bir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın kelâmı) ***okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar.'"***

De ki: Siz ona inanın veya inanmayın. Bu beyanın lafzî anlamı serbest bırakmak demektir. Fakat bundan kastedilen mâna öğütlerin lüzumu, tehditlerin kuvvetlendirilmesi ve ağırlaştırılmasıdır. "Dilediğinizi yapın"[437]. [§]Bu 375
âyetin görünüşü serbest bırakmak üzerinedir. Fakat hakîmler bunu, lafzî anlamına göre anlamamışlar, fakat onu kuvvetli tehdit ve bağlayıcı bir vaaz mânasında anlamışlardır. Duyular âleminde bilinen husus şudur: Bir insan başka birine defalarca emir verse ve defalarca öğüt verse de başarılı olmasa ona şöyle der: Dilersen yap, dilersen yapma. Çünkü yapsan da yapmasan da geride bunun zararı senin aleyhinedir, yaparsan faydası kendine döner. **İster inananın, ister inanmayın** meâlindeki beyan da böyledir. Hz. Peygamber'e (s.a.) inanmayı terketmenin bize bir zararı yoktur, inansanız bunun bize bir faydası yoktur. Bunun faydası da zararı da size aittir; dilerseniz yapın, dilerseniz yapmayın. Bu yüce Allah'ın şu beyanlarda belirtildiği gibidir: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize kötülük edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik"[438]; "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur"[439]. Bu ve benzeri yararlı ve faydalı işler yapan kendisi için yapar, kötü işler yapan da kendi aleyhine, kendi zararına yapar meâlindeki âyetler de böyledir.

---

437 "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

438 el-İsrâ, 17/7.

439 "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez" (Fussılet, 41/46).

İşte bu sebeple bu, ashâb-ı zevâhirin görüşlerini geçersiz kılar. Onlar şöyle dediler: Hitaptan onun zâhiri-lafzî mânası kastedilir, zâhiri-lafzî mânasının dışına taşırılamaz. Şöyle ki: **İster inananın, ister inanmayın** meâlindeki beyandan, gerçekten insanların inanıp inanmamakta serbest oldukları anlaşılmaz. Fakat onlar bundan kuvvetli ve ağır tehdit ve öğütler vermenin zorunlu olduğu mânasını anlamışlardır.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Allah'ın bize emrettikleri, bize fayda sağladığı için, yasakladıkları da bize zarar verdiği için olursa, bu dünyada kendi menfaati için iş yapmayanı kötüleme ve cezalandırma olmaması gerekir?

Buna şu cevap verilir: Hikmette kendimizi esirlikten azat etmek ve nefsimizi yok olmaktan kurtarmak için çalışmak farzdır. Allah'ın bize emrettikleri içinde kendimizi esirlikten ve nefsimizi yok olmaktan kurtarmak da vardır. Sonuç olarak Allah'ın bu emir ve yasaklarının menfaati bizim lehi-
376 mizedir, Allah'ın bunda bir menfaati yoktur. [§]zarar bakımından da durum aynıdır (yasaklarının zararı Allah'a değil, bizedir). "Biz onlara zulmetmedik"[440] meâlindeki beyan bu anlama gelir, Âdem (a.s.) ile diğerlerinin duası da bu mânada anlaşılır. "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik"[441].

Bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk'ın kelâmı) okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar. Bu ilâhî beyan yine ashâb-ı zevâhirin çelişkisini ortaya koyuyor. Çünkü âyetin zahirinden çıkan mânaya göre sadece onlardan öncekiler yüzüstü secde ederler, bu da inancın, kulağa çalındığı gibi âyetin zahirine göre değil, fakat hikmetin gerektirdiğine göre olduğuna işaret eder. **Kendilerine ilim verilenler.** Yani ilmin faydaları kendilerine verilenler, yüzüstü secdeye kapanırlar. Bununla birlikte **yüzüstü secdeye kapanırlar** meâlindeki beyanın gerçek secde değil, temsilî secde olmaya, işittiğine boyun eğme, ona karşı alçalma ve zelil olma mânalarına ihtimali vardır. "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?"[442] Bu âyette de ifade edildiği üzere, sözünü ettiğimiz temsil, topuğu üzerine dönmek değil, temsil olmak üzere, vazgeçmek, geri dönmek anlamındadır. Birincisi de buna göre anlaşılır. Şu ilâhî beyanda da durum aynıdır: "Allah, kendilerine kitap verilenlerden,

440 "Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine zulmettiler" (en-Nahl, 16/118).

441 "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bağışlayıp bize merhamet etmezsen elbette ziyana girenlerden oluruz" (el-A'râf, 7/23).

442 "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?" (Âl-i İmrân, 3/144).

"Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler"[443]. Burada-ki anlam onunla amel etmeyi terketmektir. Burada secdenin namazdan kinâye olma ihtimali vardır. Yani Allah için namaz kılarlar. Gerçekten secde anlamına gelmesi ihtimali de vardır: Allah'ın âyetleri ve delilleri kendilerine okunduğu zaman Allah için secdeye kapanırlar, o da Allah'ın âyetlerini gördükleri zaman Firavun'un sihirbazlarının secde etmesi gibidir. O da "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar"[444] meâlindeki âyettir. Buna göre onların yaptıkları gibi bir secde olmaya da ihtimali vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾

108. "Ve 'Rabbimizi tesbih ederiz, Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir' derler."

Ve Rabb'imizi tesbih ederiz derler. İnkârcıların söylediklerinden O'nu tenzih ederiz **Rabbimizin vâdi mutlaka yerine getirilir.** Yani Allah'ın vâdettiği şey yapılır. "Allah'ın emri yapılır"[445]; "Allah'ın hükmü değişmez kaderdir"[446].

وَيَخِرُّونَ لِلْاَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَز۪يدُهُمْ خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

[§]*109. "Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur'ân onların saygısını* 377
arttırır."

Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar. Eğer secdenin yorumu namaz ise bunda Ebû Hanîfe'nin görüşü lehine bir delil söz konusudur. Şöyle ki Ebû Hanîfe'ye göre namaz kılan adam korkudan dolayı yahut şefkatinden dolayı yahut Allah'ın verdiği bir nimete yahut dinini ikram ettiğinden dolayı sevindiği için ağlarsa namazı bozulmaz. Fakat eğer bu ağlama başına gelen belâ ve sıkıntılara karşı teselli bulmak için olursa namazı bozulur. Bu meselenin aslı şudur: Ağlamak Allah için olursa bu ağlama namazı bozmaz, dünya için olursa yahut kendi ihtiyacı için olursa namazı bozar.

---

443 "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!" (Âl-i İmrân, 3/187).

444 el-A'râf, 7/120.

445 en-Nisâ, 4/47.

446 el-Ahzâb, 33/38.

Kur'ân onların (Allah'a yakınlığını) saygısını arttırır. Yani onlara Kur'ân'dan bir şey okununca huşû ve alçak gönüllüklerini artırır yahut okunan âyetler artırır. Hasan-ı Basrî, "huşû" (خُشُوع) kalpteki daimî korkudur diyor.

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَاۤءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾

110. "De ki: 'İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur.' Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut."

De ki: "İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bunu zikretti ki Araplar peygamberleri, gökten indirilen kitapları bilmiyorlar, bunlara iman da etmiyorlardı, Rahmân'ı anmayı ve Rahmân adını vermeyi de bilmiyorlardı, bunun gibi Allah'ın diğer isimlerini de bilmiyorlardı. Elçilere ve nebîlere iman etmeyip kitapları da tanımayınca, bu durum onları Allah'ın isimlerini inkâr etmeye sevketti. Bu sebeple Rahmân da neymiş[447] diyorlar; rahmânı inkâr ediyorlardı[448]. Yani onlar Rahmân'ı anmayı ve onun isimlerini anmayı zikrettiğimiz sebeple inkâr edi-
378 yorlardı. [§]Yahut Rahmân adının, rahmetten alındığını bilmedikleri için onu inkâr ediyorlardı, eğer bilselerdi bunu inkâr etmezlerdi. Nitekim Rahîm adının rahmetten alındığını bildikleri için onu inkâr etmiyorlardı. Allah adına gelince, onlar her mâbuda, ibadet edilen her varlığa ilâh adını veriyorlardı. Bunun için, ibadet ettikleri putlara da ilâh adını verdiler. Şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[449]; "Bunlar Allah katında bizim

447 "Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?' derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır" (el-Furkān, 25/60).

448 "İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar ise Rahmân'ı inkâr ediyorlar. De ki: 'Benim Rabbim O'dur, O'ndan başka tanrı yoktur; sadece O'na güvenip dayandım, dönüş de yalnız O'nadır'" (er-Ra'd, 13/30).

449 ez-Zümer, 39/3.

şefaatçilerimizdir”[450]. Onlar kendisince mâbut olana Allah adını veriyorlar ve putlara yaptıkları ibadet Allah’a dönük idi. Şöyle ki “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara taptıklarını”[451] zannediyorlardı. Onlar putlara taparak, Allah’a yaklaşmak istiyorlardı. Bunun için de Allah’ın diğer adlarını inkâr ediyorlardı. Bununla beraber, Araplar bir şeyin iki yahut daha çok adı olmasına karşı çıkmamışlar, isimlerin çeşitliliği ve çokluğunun adlandırılan şeyin de çeşitliliğini ve birkaç tane olmasını gerektirmediğini biliyorlardı. Onların: “Şu ana kadar tek bir ilâha ibadete çağırıyordu, şu saatte iki yahut daha çok ilâha ibadet etmeye çağırıyor” tarzındaki sözlerini, inatçılık ve eziyet vermek için söylediler. Yoksa onlar bir şeyin iki yahut daha çok adının olduğunu biliyorlardı. Fakat onlar belirttiğimiz üzere, sırf inatçılık yapmak ve eziyet vermek için, Allah’ın birçok adının olmasını inkâr ettiler. Âyetin buna göre tevil edilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bununla beraber, tahsis ederek Allah’ı şu iki ad ile anmaları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Diğer adlarla Allah’tan başkasının adlandırılması caizdir. Hasan-ı Basrî: yüce Allah’ın bu adı özellikle belirtmesinin sebebi, halk nezdinde saygı gösterilen adlar olmalarıdır. Öyle ki, bu iki ada gösterilen saygı başka adlara gösterilmemiştir. Ebû Bekir el-Esam da şöyle demiştir: Allah bu iki adı belirterek tahsiste bulunmuştur, çünkü bunlar dışındaki adlar, onun sıfatlarından türetilmiş adlardır. Fakat bu iki ad Allah’ın sıfatlarından alınmamıştır. Zeccâc da şöyle demiştir: Rahmân, rahmetten alınmıştır, fa‘lân
vezninde olup rahmette nihai nokta demektir. [§]Bu kelime gazabı nihaî nok- 379
taya varan kimse için söylenen “gazbân” sözü gibidir. Rahmân ile Rahîm ikisi de rahmetten alınmışlardır. Ancak, daha önce de belirttiğimiz üzere, Rahmân fa’lân vezninde olup, rahmet sıfatının nihaî noktasıdır. Allah’tan başka yaratıklar rahmette bu dereceye ulaşamazlar. İşte bunun için Rahîm sıfatı değil de Rahmân sıfatı tahsis edilerek belirtilmiştir. Bunların hepsi birdir, ihtilaf yoktur. Bunun aslı, belirttiğimiz gibi, bu iki sıfata Allah’tan başkası ortak olamaz, başka sıfatlarda olabilir.

En güzel isimler Allah’ındır. Yani Allah’ın isimlendirildiği adların hepsi güzel isimleridir. Yararlı ve güzel olan her iş Allah’ındır. Yani Allah’a nispet edilir, ona izafe edilir. Çirkin olan hiçbir iş ona nispet edilmez. Bunun dayandığı esas şudur: Her güzel ve yararlı iş ona işaretle nispet edilir. Çirkin olan hiçbir iş

---

450 “Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve ‘Bunlar Allah katında bizim aracılarımız’ diyorlar” (Yûnus, 10/18).

451 ez-Zümer, 39/3.

O'na işaret yoluyla ya da isimlendirme yolu ile nispet edilmez. Bütün övgüler, salavatlar ve güzel işler Allah'a aittir. Bu tahiyyat duasında sözü edilen husustur. Her temiz ve her güzel olan iş Allah'a nispet edilir. **En güzel isimler Allah'ındır.** Bu ifadenin iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır. Birincisi güzel isimler Allah'ındır, Allah onlarla isimlendirilir. İkincisi güzel olup Allah'tan başkasının isimlendirildiği her şey gerçekte O'na ait olur, Allah onunla adlandırılır, her güzel şey ona nispet edilir.

Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut. Müfessir âlimler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları **namazında niyazında sesini fazla yükseltme** meâlindeki beyan hakkında şunu söylemiştir: Yani müşrikleri kine sevkedecek bir mekânda namaz kılma, **fazla da kısma,** yani arkadaşlarından gizleyerek de yapma belki **ikisinin arasında bir yol tut.** Bazıları da şunu söylemiştir: Her namazını cemaatle kılma, **sesini fazla da kısma,** hepsini cemaatsiz kılma, **ikisinin arasında bir yol tut,** fakat bazısını cemaatle bazısını da cemaatsiz kıl. Bazıları da **Namazında niyazında sesini fazla yükseltme,** yani işlerde ve sana emrettiğim amellerde sınırı aşma, senin için çizdiğim sınırlardan eksik yapma, fakat **ikisinin arasında bir yol tut.** Bazıları da **Namazında niyazında sesini fazla yükseltme** meâlindeki beyan hakkında, insanlara gösteriş yapma, sesini faz-
380 la yükseltme [§]demişlerdir. **Sesini fazla da kısma.** Yani sesini gizlemek için dikkat çekme. **Namazında niyazında sesini fazla yükseltme,** yani namazdaki bütün zikirleri, bütün kırâatleri yaparken sesini çok yükseltme. **Sesini fazla da kısma.** Hepsinde oku, fakat bazısını sesli bazısını da gizli oku. Bazıları da şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) namazında, müşriklere işittirecek şekilde sesli okuyordu, bu sebeple onlar kendisine eziyet ediyorlardı, İşte Allah Teâlâ, eziyete uğramaması için sesini çok yükseltmemesini emretti. Bütünü ile gizli okuma ki ashabın senin sesini duysunlar ve senin okuyuşunu onlar da alsınlar. Bazıları da şöyle demişlerdir: Bu, tebliğ etmek, iman etmelerini istemek ve benzeri hususların gereği olarak Allah'a ve birliğine davet etmeye dairdir. Fakat bu ve benzeri konularda kesin yorum olmaz. Şöyle denilir: O şöyle idi, ancak ondan bir haber ile sabittir. Çünkü haberle hitap etmek onun için yapılan bir hitaptır. Onun hakkında tevili bitirmek ve bir şey hakkında kesin hükmetmek, Allah'a ve resûlüne karşı şahitlikte bulunmaktır. Allah ve resûlü hakkında, "bu mânayı murat etmiştir" tarzında ihatalı olmadan şahitlikte bulunmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرٖيكٌ فِى
الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِىٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبٖيرًا ﴿١١١﴾

111. "'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdolsun' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!"

Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdolsun. Bu âyette tevhide ihtiyaç duyulan her şeyi belirtmiştir. Çünkü tevhidi reddedip inkâr eden, ancak burada sözü edilen yollardan biri ile reddeder. Tevhidi inkâr edenlerden bir kısmı ona çocuk nispet etmektedir ki bunlar yahudi ve hıristiyanlardır. Bir kısmı onun ortağı olduğunu söyleyenlerdir, bunlar da Arap müşrikleridir. Bir kısmı da Allah'ın velisi ve zillete karşılık yardımcısı olduğunu söylemektedir. Onlar da Senevîler ve diğerleridir. Onlar şöyle demişlerdir: Allah bu ışığı yarattı ki, karanlık bağından kendisini kurtarmaya yardımcı olsun. Oysa Allah kendi zatını tenzih ederek onu bunların Allah hakkında söyledikleri ve ona nispet ettiklerinin hepsinden berî kılmıştır. Çünkü dünyada çocuk ya eğlenmek ya ünsiyet etmek için istenir. Allah Teâlâ ise bunlara muhtaç olmaktan berîdir. Yine Allah ortağı olmaktan münezzehtir, çünkü dünyada ortaklardan bazısının bazısına yardım etmesi ve birbirinden kuvvet kazanması için, malından istifade etmek ve bulundukları durumdan istifade etmek için edinilir. Bu dünyada veli de yardım elde etmek, düşmanlarına karşı yardım
istemek için edinilir. [§]Allah Teâlâ ise, bunlardan hiçbirine ihtiyacı olmaktan 381
çok yücedir. Allah Teâlâ, yaratıkların bütün özelliklerini ve kendilerine nispet ve izafe edildikleri ve nitelendirildikleri özelliklerin hepsini kendisinden nefyetmiştir.

Ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt! Yani Allah kendisini nelerle nitelemişse sen onu onlarla nitele, onun zatından, yaratıkların bütün özelliklerini nefyet; işte bu Allah'ın tâzimi ve yüceltilmesi olur. Yahut şöyle der: Allah'ı, kendisinin belirttikleri ile tanı, böyle yaparsan Allah'ı yüceltmiş ve ona saygıda bulunmuş olursun.

Bu dünyada çocuk birkaç sebepten istenir: Birincisi onunla eğlenmek, ikincisi yalnızlığa karşı ünsiyet, yahut kişiye bağlı bir ihtiyaç ki insan çocuk aracılığı ile bu ihtiyacı gidermek ister. Yahut düşman tarafından gelecek olan

bir zillet ki, ona karşı çocuktan yardım ister. Allah bu hususlardan birinin kendisine nispet edilmesinden münezzehtir, berîdir.

Acizlikten münezzehtir. Yani kendileri aracılığıyla zilletten kurtulacağı veliler edinmedi, belki kendi katından bir rahmet ve lütuf olmak üzere veliler edindi ki onlar bu sebeple aziz olmaktadırlar, yüce olmaktadırlar.

Allah çocuk edinmediğini belirtti, oysa insanlar için çocuklar yarattı ki bir şeyi yaratmakta, kendisi için bir fayda olmadığı bilinsin.

Hâkimiyette ortağı bulunmayan. Eğer Mûtezile'nin dediği gibi olsaydı, onların görüşüne göre Allah'ın hâkimiyetinde ortağı olurlardı. Çünkü Mûtezile şu görüşü savunuyor: Allah hâkimiyeti kâfirlerden hiçbir kimse için murat etmemiş, belki onu velileri için murat etmiştir. Mûtezile'nin görüşüne göre, firavunlar yönetimde Allah'a ortak olmuşlardır. Çünkü Allah'ın murat ettiği olmadı, belki onların dedikleri oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin).

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, Riyad 1423/2003.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin, nr. 426.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 8.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen*.

DİZİN

H

I

İ

K

N

O

Ö

P

R

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 9

Çeviren

Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

KEHF SÛRESİ

MERYEM SÛRESİ

TÂHÂ SÛRESİ

ENBİYÂ SÛRESİ

HAC SÛRESİ

[18]KEHF SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ٓي اَنْزَلَ عَلٰى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا
﴿١﴾ قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَد۪يدًا مِنْ لَدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِن۪ينَ الَّذ۪ينَ
يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ اَجْرًا حَسَنًا ﴿٢﴾ مَاكِث۪ينَ ف۪يهِ
اَبَدًا ﴿٣﴾

1-3. "Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki, insanları) ***kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak, dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminlerin, içinde ebedî kalacakları güzel bir mükâfata*** (cennet) ***erişeceklerini müjdelemek için kuluna sağlam ve kusursuz kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir."***

Hamd Allah'a mahsustur. Bu ve buna benzer yerlerde "hamd" kelimesinin açıklaması, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyledir: Hamd hakkı, her bir ferde bahşedilen nimetin sahibine aittir. Bir başka ifadeyle; söz konusu nimet, ulaştığı herkese bazı kimselerin vasıtası ile ulaşmış olsa da hamd ve övülme hakkı (yine de) Allah Teâlâ'ya aittir. Nimete vasıta olan kişi övülse de bu durum değişmez. Çünkü o nimet, Cenâb-ı Hak'tan gelmektedir yoksa ona aracılık edenden değil. Aracılık yapan kişi, nimetin ulaşması için Allah'ın kendisi adına kullandığı konumdadır. Dolayısıyla hamd ve övgü hakkı, başkasının değil sadece Cenâb-ı Hakk'ındır. Ya da "el-hamdü lillah" (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ) cümlesi "Hamd ve övgü O'na mahsustur deyiniz" anlamına da gelmiş olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, zatı için hamdden söz ettiği her yerde buna bir şey daha ilâve eder. Eklediği şey, ya kudreti ve hükümranlığı ya da yaratıklara bahşettiği nimetleridir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a

---

[1] Müfessirler Kehf sûresinin Mekkî olduğunu söylemişlerdir.

mahsustur"[2]; "Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'a mahsustur"[3];
8 [§]"Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki) kuluna kitabı indirmiştir"[4]; "Çocuk edinmeyen Allah'a hamdederim"[5]. Allah Teâlâ, kendi zatı için nerede hamd ve övgüden söz etmişse ardından mutlaka ya kudretini ve hükümranlığını ya da nimetlerini belirtmiştir. Yüce Allah, hamd ve övgünün ardından nimetin belirtildiği yerlerde onun karşılığında kendisine şükür ve hamd borcunun yerine getirilmesini istemektedir. Kudreti ve hükümranlığı hamde ilâve edilirse bu kendisine tâzim edilmesini, (zatından) korkulmasını ve yüceltilmesini emretme mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

(O Allah ki) kuluna sağlam ve kusursuz kitabı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir. Âyetin metnindeki "ve lem yec'al lehû ivecen" (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا) cümlesi, "lam" harfi olmaksızın "ve lem yac'alhu" (وَلَمْ يَجْعَلْه عِوَجًا) demektir. Anlamı şudur: "Allah Teâlâ o Kitap'ta eğrilik yapmadı". Bu gibi ifadelerde fazladan bir "lam" harfi getirilebilir. "Radife leküm" (رَدِفَ لَكُم) cümlesinin "radifeküm" (رَدِفَكُم) şeklinde olması buna bir başka örnektir. Verilen örnekte ve burada olduğu gibi fiile zâid bir lam bağlamak, Arap dilinde mümkündür. "Kuluna sağlam ve kusursuz Kitab'ı indirmiş, onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir" meâlindeki cümle, iki şekilde açıklanabilir: Müfessirlerin ifade ettikleri üzere cümlede (ikinci cümle başta, birinci cümle sonda olmak üzere) takdim ve tehir vardır denilebilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Allah kuluna kitabı kusursuz indirmiş ve onda hiçbir bozukluğa yer vermemiştir". İkinci açıklama şekline göre ise ifadede gizli bir "bel" (بَلْ) harfi vardır deriz. Buna göre yüce Allah sanki şöyle demiş olur: "Allah kuluna Kitab'ı indirmiş, içinde herhangi bir eğriliğe yer vermemiş aksine onu dosdoğru indirmiştir." Âyette belirttiğimiz bu iki şekilden birine göre anlam verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Velem yec'al lehû ivecen" (وَلَمْ يَجْعَلْ لَه عِوَجًا قَيِّماً): Kur'ân'da "ıvec" (عِوَجٌ), yani"eğrilik" söz konusu olmadığına göre dosdoğru olmuş olur. Dosdoğru olunca da eğriliği olmaz. Bu iki kelimeden her biri, diğerinin mânasını da ta-

---

2 "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı var eden Allah'a mahsustur" (el-En'âm, 6/1).

3 "Hamd, gökleri ve yeri yoktan var eden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan Allah'a mahsustur" (Fâtır, 35/1).

4 el-Kehf, 18/1.

5 "'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!" (el-İsrâ, 17/111).

şımaktadır. Ne var ki bir sözü tekrar etme ve pekiştirme amacı ile bir kez daha söylemek, Araplar'ın âdetlerindendir. "İffetli yaşamaları, zina etmemeleri"[6] meâlindeki âyete bakalım: Âyette sözü edilen kadınlar, zina ettiklerinde iffetli olmazlar. "Zina etmek" ve "iffetsiz olmak" aynı mânaya gelen iki ayrı deyiştir. Ancak sözleri tekrar etmek, Araplar'ın adetleri olduğu için aynı mâna değişik
sözlerle tekrar edilmiştir. [§]"li yunzira be'sen şedîden" (لِيُنذِرَ بأساً شَدِيداً) âyetinde 9
de durum böyledir. "el-be's" (البَاسُ) şiddetli demektir; "eş-şedîd", (الشَّدِيد) de şiddetli anlamına gelir, dolayısıyla, "eş-şedîd" (الشَّدِيد) de "el-be's" (البَاسُ) mânasınadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin ifadesi de aynen böyledir.

"Kayyimen" (قَيِّماً) kelimesinin ne anlama geldiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları "kayyim" "şahit" anlamına gelir demişlerdir. Buna göre mâna şöyle olur: "Kuluna daha önce indirilen kutsal kitapların metinlerine ilâve yapılıp yapılmadığına, eksiltilip eksiltilmediğine, değişikliğe uğratılıp uğratılmadığına ve tahrif edilip edilmediğine şahit olan kitabı indirmiştir. O kitaplara ekledikleri, eksilttikleri, tahrif ettikleri ve değiştirdikleri şeyleri beyan eden kitabı indirmiştir". Şu beyanlar, Kur'ân'ın söz konusu şehadetine örnektir: "Elleriyle kitap yazıp, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun!"[7]; "yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar"[8]; "Onlardan bir grup, kitapta olmayanı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler ve Allah katından olmadığı halde, 'Bu Allah katındandır' derler"[9]. Kur'ân'ın kınadığı bu kimseler, ilâhî kitapların metnini ve kelimelerin sırasını tahrif ediyorlardı. Aralarında kitabın muhtevasını ve dinî hükümlerini tahrif edenler de bulunuyordu. İşte bu Kur'ân, onların yaptıklarını ortaya koyan bir şahit ve tanık olmaktadır.

Bazıları da "kayyim" kelimesinin sonsuza kadar sabit ve mevcut anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kayyim olan bir şey, değiştirilmez, başkalaştırılmaz, neshedilmez, üzerine ekleme yapılmaz ve eksiltilmez. Kur'ân, "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[10] meâlindeki cümlenin anlattığı

---

6 "Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin" (en-Nisâ, 4/25).

7 "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun" (el-Bakara, 2/79).

8 "yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak 'işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ' diyorlar" (en-Nisâ, 4/46).

9 Âl-i İmrân, 3/78.

10 "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

gibidir. Kur'ân, -Allah Teâlâ'nın "Allah hak ile bâtıla böyle misal verir"[11] beyanından anlaşılacağı üzere- hakkı değişmez ve mevcut, bâtılı da gidici olmakla ve yok olup gitmekle nitelediği gibidir. Kur'ân, nasıl ki "hoş söz"ü sabit olup mevcudiyetini korumak, "kötü söz"ü de yok olmak, değişikliğe uğramak ve gitmekle[12] nitelemişse aynen öyledir. İşte bu Kur'ân da aynen böyledir. Çünkü o haktır.

10 [§]Bazıları da "kayyim" kelimesinin "dosdoğru" mânasına geldiğini söylemişlerdir. "Müstakîm" kelimesinin, düzgün ve uyumlu anlamına gelmesi, "kayyim" kelimesiyle aynı kökte ortak olmasından dolayıdır. Kur'ân'ın "kayyim" kelimesiyle nitelenmesi, bir kısmının diğer kısmını doğrulaması, başının sonu ile sonunun da başıyla uyumlu olmasındandır. Bir başka ifadeyle; Kur'ân, tutarsız olarak ortaya çıkmamıştır. Kur'ân, "Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"[13] beyanında belirtildiği gibi çelişkiler içermez. Bu kitap, o kâfirlerin dedikleri gibi Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı başı sonuyla ve sonu da başıyla çelişkili ve tutarsız bir biçimde gelirdi. Tutarsız ve çelişik olmadığına göre bu, onun Allah katından indiğini gösterir. Kur'ân âyetlerin umûmî anlamını ve zâhirini esas alanların dediği gibi olsaydı dosdoğru, istikamet üzere ve düzgün olmaz, aksine tutarsız ve çelişkili olurdu. Çünkü Zâhirîler, Kur'ân lafızlarının "umûm" ifade ettiğine inanıp zâhirini esas alıyorlar. Sonra söz konusu umûmî bir delil bulunursa onunla tahsis ediyorlar. Bu zâhirî yaklaşımı, herkesçe kabul edilen bir husus değildir. Kur'ân, esasen hangi yorum esas alınırsa alınsın (içindeki) kanıtlar ve delillerle dosdoğrudur. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Kendi tarafından gelecek çetin bir azap ile uyarmak (için.) Yani Allah bu Kitab'ı kuluna sizleri çetin bir azap ile uyarmak için indirmiştir. "li yünzira be'sen şedîden" (لِيُنذِرَ بأساً شَدِيداً) "li yünzira bi be'sin şedîdin" (لِيُنذِرَ بِبَأسٍ شَدِيدٍ)

---

11 "O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir" (er-Ra'd, 13/17).

12 Herhalde müfessir şu beyana işaret ediyor olsa gerektir: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/24-26).

13 en-Nisâ, 4/82.

demektir. "el-Be's" (البَأس) azap anlamına gelir. "Kendi tarafından" meâlindeki "min ledünhü" tabirinin, iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi "O, kitabı kuluna kendi tarafından, yani kendi katından indirmiştir" şeklindedir. İkincisi ise "Ey kâfirler! O, kitabı sizi kendi katından inecek olan çetin bir azapla uyarmak için indirmiştir" anlamıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminleri müjdelemek için. Bu beyan, müminlerin arasında salih ameller işlemeseler de "mümin" ismini almayı hak ettiklerini göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ önce "müminler"i belirtmekte sonra da "salih ameller"den söz etmekte ve salih amelleri onlara tahsis etmektedir. Fakat mutlak (kurtuluş) müjde(si) ancak salih amel işleyen müminlere verilmektedir. Çünkü mutlak müjde, Kur'ân'ın tümünde sadece salih amel işleyen müminlere yönelik olarak belirtilmiştir. Salih amel işlemeyen müminler ise Cenâb-ı Hakk'ın dilemesine kalmışlardır. Allah Teâlâ onları dilerse affeder, dilerse işledikleri amel miktarınca azap eder ve dilerse kötü amellerini iyi amelleriyle karşılaştırır. [§]İyi amelleri kötü fiillerine üstün ge- 11
lirse "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[14] meâlindeki beyan doğrultusunda kötü hallerini iyiliklere dönüştürür. Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği gibi salih amel işlemeyen müminlerin durumu O'nun dilemesine kalmıştır. Salih amel işleyen müminlere mahsus olan mutlak müjde onlar için söz konusu değildir.

İçinde hiçbir kötülüğün ve çirkinliğin olmadığı **güzel bir mükâfata (cennet)** erişeceklerini müjdelemek için. Burada "onlar için değerli bir ödül"[15]; "büyük bir mükâfat"[16] değil de "güzel bir mükâfat" ifadesi kullanılmıştır. Ama bu ifade de "içinde ebedî kalacakları" meâlindeki beyan ile "değerli bir ödül" ve "büyük bir mükâfat"tan söz eden ifadeler gibi olmuştur.

İçinde ebedî kalacakları güzel bir mükâfata (cennet) erişeceklerini müjdelemek için kuluna sağlam ve kusursuz Kitab'ı indirmiştir. Cennetten ebediyen çıkmazlar ve orada kalırlar. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi **içinde ebedî kalırlar.** Yani insanların dünyada çok kaliteli bile olsa aynı yemeği yemekten bıkıp usandıkları ve başka bir yemeği arzuladıkları gibi

---

[14] "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir" (el-Furkān, 25/70).

[15] "Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır ve onlar için değerli bir ödül hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/44).

[16] "Kuşkusuz bu Kur'ân en doğru olana iletir; dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler" (el-İsrâ, 17/9).

(bir durum söz konusu olmaz). Orada kalmaktan bıkıp usanmazlar. Bu yüzden başka bir yere geçip gitmeyi de istemezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler"[17]. İkincisi; **içinde ebedî kalırlar**, çünkü nimetin bulunduğu ortamı kaybetme ve ondan mahrum kalma korkusu, o nimeti insana zehir eder. Şu ilâhî beyanlarda da bu gerçeğe temas edilmiştir: "İçinde ebedî kalmak üzere"[18], "Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler"[19].

وَيُنْذِرَ الَّذٖينَ قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ﴿٤﴾ مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ وَلَا
لِاٰبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ اِنْ يَقُولُونَ اِلَّا كَذِبًا ﴿٥﴾

4. "**(Bir de) **'Allah evlat edindi' diyenleri uyarmak için..."

5. "Bu konuda ne onların ne de atalarının bir bilgisi var. Ağızlarından çıkan bu söz ne kadar çirkin! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar."

(Bir de) "Allah evlat edindi" diyenleri uyarmak için… Bu konuda ne onların ne de atalarının bir bilgisi var. Bu beyan iki mânaya muhtemeldir. İlki, onlar Allah Teâlâ'nın evlat edinmediğini biliyorlar, fakat bildikleri halde
12 yalan ve iftira atarak böyle söylüyorlar. [§]Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz"[20]. Yani ortak olmadığını bildiğim nesneyi kendisine ortak koşmam için bana çağrıda bulunuyorsunuz; yine şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?'"[21]. Yani Allah Teâlâ'ya onların dedikleri gibi olmadığını bildiği şeyi bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?

---

17 el-Kehf, 18/108.

18 "İçinde ebedî kalmak üzere." Bu tabir Kur'ân'da birçok yerde geçer. Meselâ bk. en-Nisâ, 4/57, 123; et-Tevbe, 9/155 vb.

19 "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler" (Yûnus, 10/62).

20 "Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz! Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum" (el-Mü'min, 40/41-42).

21 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur" (Yûnus, 10/18).

Bu konuda ne onların ne de atalarının bilgisi var meâlindeki beyanın muhtemel olan diğer bir mânası şudur: Onlar Allah Teâlâ'nın ortağı ve evladı olduğunu bilerek değil, atalarını taklit ederek cahilliklerinden dolayı söylüyorlar. Çünkü onlar Cenâb-ı Hakk'ın ortağı ve evladı olmadığı gerçeğini bilen Ehl-i Kitap olmadıkları gibi peygamberlere inanan kimseler de değillerdir. [Bu gibi durumlarda] bilgi kaynağı şu ikisidir. Kitap ve peygamberler. Onlar söylediklerini bilgiye dayanarak değil cehaletlerinden söylüyorlar. Onların babaları da böyledir. Durum bu olduğuna göre âyet, bilmeden bir şey söyleyen kimsenin bu hareketinden sorumlu tutulacağını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "'Allah evlat edindi' diyenleri uyarmak için" ifadesini kullanmaktadır.

Ağızlarından çıkan bu söz ne kadar çirkin! Yani Allah Teâlâ'yı hakkıyla tanıyan kimse (Hz. Peygamber) hakkında söyledikleri bu sözün (vebali) ne kadar büyük ve ne kadar ağır! Allah hakkında söyledikleri sözün ağırlığından "neredeyse gökler çatlayacak"[22] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere gökler ve yer neredeyse çatlayacak! **Yalandan başka bir şey söylemiyorlar**. "İn yekûlûne illâ kezibâ" (ان يقولون الا كذبا) cümlesinin başındaki "in" (إن) edatı, olumsuzluk mânasına gelen "mâ" anlamındadır.

Arap dili âlimleri âyetteki "kelime" (كلمة) sözcüğünün neden "kelimeten" (كلمةً) şeklinde mansup okunduğu konusu üzerinde durmuşlardır. Bazıları mastar olarak (mef'ûl-i mutlak) mansup olmuştur demişlerdir. Buna göre mâna şöyle olur: "Onların söyledikleri söz (vebali) büyük olmuştur." İfade (وكلم الله موسى تكليما)[23] âyetine benzer. Kutrub[24] der ki: "Kelimeten" sözcüğü "bi'se raculen ve ni'me raculen" (بئس رجلاً ونعم رجلا) ifadelerinde "raculen" kelimesinin fiilin gizli olan failine işaret ettiği gibi faile işaret etmek üzere temyiz olarak mansuptur. Bu da Arap dilinde caizdir. Netice olarak kelimenin mansup olması bu

---

22 "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar" (Meryem, 19/90-91).

23 "Ve Allah, Mûsâ ile gerçekten konuştu" (en-Nisâ, 4/164).

24 Kutrub: Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed. Kutrub diye meşhurdur (ö. 210/825 civarı). Nahivcidir. Basralı azatlılardan olup edebiyat ve dil alimidir. Mûtezile mezhebinde Nazzamcı görüşteydi. Arap dilinde müsellesi ilk koyan odur. Kutrub, lakabı olup hocası Sîbeveyh onu böyle çağırırdı. Hocasından ayrılmamıştır. Ebû Dülef el-İclî'nin çocuklarını eğitirdi. Bazı eserleri şunlardır: Arap dili konusunda *Meânî'l-Kur'ân*, *en-Nevâdir*, *el-Ezmine*, *el-Ezdâd*, *Halku'l-insân*, *Mâ hâlefe fîhi'l-insân el-behîmiyyete'l-vuhûş ve sıfâtihâ*, *Ğarîbu'l-hadîs* (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 95). Müselles: Aynı harflerden oluşan yalnız ilk harfinin harekesinin değişmesiyle üç farklı kelime teşkiline imkân veren kombinezonların sözlüğü demektir (bk. Muharrem Çelebi, "Kutrub", *DİA*, XXVI, 494-495).

13 tarz bir şeydir.” [§]Halîl[25] de şöyle demiştir: “Kelimeten” sözcüğünün mansup olması, marife ve gizli olan bir ismin sıfatı olması dolayısıyladır. Çünkü yüce Allah, “Allah evlat edindi” diyenleri uyarmak için” ifadesini kullanmaktadır. Bu söz, Allah Teâlâ’ya atılmış bir iftiradır. Âyetin tevili şöyledir: Atılan bu iftira (vebali) büyük bir sözdür. Bazıları ise “Söyledikleri bu söz, bir söz olarak ne kadar çirkin!” demişlerdir. Biz de böyle söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

“Ağızlarından çıkan”, yani “söyledikleri bu söz” ya da “söylemekte oldukları bu söz, ne kadar çirkindir!”

فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ اِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَسَفًا ﴿٦﴾

6. “Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!”

Durum böyleyken arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin! Allah Teâlâ bir başka âyette ise şöyle bir beyanda bulunur: “İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!”[26] Cenâb-ı Hak, zikrettiği fiilin failinin Hz. Peygamber olduğunu haber vermektedir. Ancak ona bunu yap veya yapma dememektedir. Öyle görülüyor ki yasaklık diğer âyette zikredilmektedir. Yasaklama getiren ifade “O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme”[27] meâlindeki beyandır. Bundan dolayı bazıları şöyle demiştir: “Durum böyleyken arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin” meâlindeki cümle, onların arkalarından üzülmeyi yasaklamaktadır. Bize göre söz konusu ifade yasaklama tarzında değil de teselli ve yatıştırma kabilinden söylenmiştir.

Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek cümlesindeki “üzülerek” anlamına gelen “esefen” (أَسَفاً) kelimesi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları esef “öfkenin zirvesidir” demişler ve buna

---

25 Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Ezdî el-Yahmedî (ö. 175/791). Dil ve edebiyat âlimlerdendir. Aruz ilmini o koymuştur. Halîl, nahiv âlimi Sîbeveyh’in hocasıdır. Arap dilinde *Kitâbü’l-Ayn, Meâni’l-hurûf, Cümletü âlâti’l-Arab, Tefsîru hurûfi’l-luğa, Kitâbu’l-Arûz, en-Nakt ve’ş-şekil* ve *Kitâbü’n-Nağam* isimli eserleri vardır (bk. Ziriklî, *el-A’lâm*, II, 314).

26 eş-Şuarâ, 26/3.

27 Fâtır, 35/8.

"Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik"[28] meâlindeki ilâhî beyanı örnek göstermişlerdir. Müfessirler âyette yer alan "âsefûnâ" (آسَفُونا) kelimesinin "bizi öfkelendirdiler" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da esefin "üzüntünün zirvesi" olduğu görüşünü beyan etmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor"[29]. Âyette yer alan "yâ esefâ" tabiri "yâ huznî" takdirinde olup "Ah benim Yûsufum! Üzüntüden içim yanıyor!". Hz. Peygamber'in (a.s.) üzüntü duyması, iman etmeye yanaşmamaları sebebiyle cehennem ateşinde telef olup gidecekleri için onlara acıdığından olabilir. Ya da davete icabet etmemeleri ve Allah Teâlâ hakkında söyledikleri o sözlerden dolayı onlara gazap etmiş de olabilir. Allah için olduktan sonra her iki ihtimal de mümkündür. Netice olarak Resûlullah'ın (a.s.) nefsi onlar için ya üzüntüsünden ve şefkatinden ya da gazabından neredeyse helâk olacaktı. [§]Bu beyanda Resûlullah'ın (a.s.) katledip **14**
telef etmek için kâfirlerle savaşmış değil, müslüman olmaları için çarpıştığına dair delil vardır. Çünkü onlara acıdığından neredeyse kendini helâk edecekti. Dolayısıyla kâfirleri katletmek için onlarla savaşmış olması ihtimal dâhilinde olmaz. Zira katil fiilinde şefkati bir yana bırakma gibi bir özellik vardır. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) onlarla savaşması, savaşın kendilerini İslâm'ı kabule zorlaması ve müslüman olup helâk olmamaları amacına yöneliktir.

Âyette, iki açıdan müslümanlara hatırlatma ve uyarı mevcuttur. Birincisi, günahların Resûl-i Ekrem'in kalbinde işgal ettiği yerin büyük olmasıdır. Her halde bu kendisini incitir ve -"Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir"[30] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere- lânete uğrarlar. Bu beyanda, Resûlullah'ı kıran ve inciten söz ve davranışları yapmayı yasaklamak söz konusudur. İkincisi, burada Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in ümmetinin kâfirlere ve kötülük yapanlara nasıl davranacaklarına dair bir öğretim vardır. Buna göre müminler, kâfirlerle zâhiren savaşırlar ama Resûlullah'ın (a.s.) yaptığı muamele uyarınca kalplerinde onlara karşı bir şefkat duyarlar.

Bu son kitaba inanmazlarsa. Âyet-i kerîmede Kur'ân'a "el-hadîs" ismi verilmiştir. Nitekim "Allah, sözlerin en güzelini indirdi"[31] meâlindeki beyanda bu

---

28 ez-Zuhruf, 43/55.

29 "Onlardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!' diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu" (Yûsuf, 12/84).

30 "Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/57).

31 "Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi" (ez-Zümer, 39/23).

isim geçmektedir. Cenâb-ı Hak Kur'ân'a "kasas"[32], "hadîs"[33], "zikr"[34], "rûh"[35] ve benzeri isimler vermiştir. Üzüntü ve öfke sadece peygamberlerin kendilerinde aynı anda en ileri dereceye çıkabilir. Fakat onların dışındaki kişiler bunların sadece birine tahammül edebilir. Üzüntü varsa öfke gider, öfke gelince üzüntü gider. Bunların ikisinin bir arada bulunması peygamberlere mahsustur.

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

7. "Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık."

Biz, yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık. Cenâb-ı Hakk'ın neleri yeryüzünün süsü yaptığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları bitki, ağaç, insan ve başka şeyler olmak üzere yeryüzünde bulunan her şey oranın süsüdür demişlerdir. **Kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye.** Âyetin tevili böyle olduğu takdirde (bir sonraki âyette) "Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız"[36] meâlindeki beyanda işaret edilen şey, kıyâmet
15 olur. [§]Yani Allah Teâlâ, yeryüzünde bulunan her şeyi kupkuru bir toprak haline getirecek ve onların yerini dümdüz ve bomboş bırakacaktır[37]. Bu âyet, kıyâmeti haber vermektedir. Bazıları yeryüzünün süsü tabiri ile kastedilen şeyin, yeryüzündeki bitkiler ve onlara tahsis edilen rızık olduğunu söylemiştir. Bu görüşe göre maksat, kendilerine rızık verip karşılığında emir ve yasak getirerek, ibadetlerle ve başka davranışlarla yükümlü kılarak onları imtihan etmektir. Allah Teâlâ, yeryüzündeki bu bitkileri ve o rızıkları onlara boşu boşuna vermemiştir. Fakat onları çeşitli şekillerde imtihan etmek ve denemek için bahşetmiştir. Durum bu olduğuna göre âyet, hiçbir kimsenin yeryüzünde bulunan şeyleri sahibinden izinsiz alamayacağını ve herhangi bir şeyi ele geçirme

---

32 Yûsuf, 12/3.

33 ez-Zümer, 39/23.

34 "Zikr" kelimesi birçok âyette "İşte bu sana okuduğumuz apaçık delillerdir, hikmet dolu sözlerdir" beyanında olduğu gibi (Âl-i İmrân, 3/58) "Kur'ân" mânasına kullanılır (bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "zikr" md.).

35 "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik" (eş-Şûrâ, 42/52).

36 el-Kehf, 18/8.

37 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak'" (Tâhâ, 20/105-106).

girişiminde bulunamayacağını ifade eder. Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân der ki: "zîneten lehâ" (زينة لها) [yani] yeryüzünde bulunanları imtihan etmek için onlara süs yaptı. Cenâb-ı Hak, burada yeryüzünde bulunanları onların hangisinin daha iyi davranacağını deneyerek göstermek için yarattığını beyan etmektedir. Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[38]. Bazı müfessirler, iki âyeti birbiriyle birleştirip şöyle demiştir: Allah Teâlâ hayatı imtihan ve ölümü amellerin karşılığını vermek için yaratmıştır. Bu görüş sahipleri "Biz, kimlerin daha güzel davranacağını deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık" meâlindeki beyanı delil olarak göstermişlerdir. Cenâb-ı Hak, onları darlık ve ölümle değil, süsle ve hayatla denediğini haber vermektedir demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ hem hayat vererek ve hem de sıkıntı ve darlıkla onları denemiştir. Onlara hayat vermesi, (dünyada) genişlik ve rahatlık içinde iken darlık ve sıkıntı zamanları için azık hazırlanması gibi öldükten sonrası için azık hazırlamaları amacına yöneliktir. Genişlik zamanında azık hazırlamayan kimsenin darlık halinde azığı olmaz. Buna göre hayatta azık hazırlamayan kimsenin öldükten sonra da azığı olmaz.

وَاِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا ﴿٨﴾

8. "Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız."

Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız. Yani biz onları yeryüzünden bitkilerin ve gıda maddelerinin giderilmesi suretiyle de deneyip imtihan edeceğiz. Bu beyanın yorumu şudur: yüce Allah, onları rahatlık ve genişlikle imtihan edeceği gibi, darlık ve sıkıntıyla da deneyecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[39]; "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[40]; [§]"Bu 16
sonuncuları, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[41]. "Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın

38 "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur" (el-Mülk, 67/2).

39 el-Enbiyâ, 21/35.

40 el-Bakara, 2/155.

41 "Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

süsü yaptık. Ve biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız" meâlindeki beyan da buna göre anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan biz onları genişlik, rahatlık, darlık ve sıkıntıyla deneyeceğiz anlamına gelir.

İbn Kuteybe "bâhi'un nefseke" (بَاخِعٌ نَفسَكَ) cümlesini "kendini helâk edeceksin" diye açıklamıştır[42]. Ebû Avsece ise kelimenin fiili olan "behaa nefsehû" (بَخعَ نَفسَه) tabirini "(üzüntüden, sıkıntıdan) canını çıkardı" şeklinde anlamıştır. Her iki âlim de "esef" kelimesinin "hüzün" anlamına geldiğini söylemiştir. Bir başkası, "esef" aynı zamanda "gazaptır" demiştir: Delili şu beyandır: "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik"[43]. Bu âyetteki "âsefûnâ" (آسَفُونَا) "ağdabûnâ" (أغضَبُونَا) "bizi öfkelendirdiler" demektir. İbn Kuteybe der ki: Âyette yer alan "es-sa'îd" (الصَّعِيدُ) kelimesi, "düz, engebelsiz toprak" demektir. Bu kelimenin "toprağın yüzey tabakası" anlamında olduğu söylenmiştir. Kelimedeki bu anlamdan dolayı toprağa "es-sa'îd" adı verilmiştir. Çünkü toprak, yeryüzünün yüzüdür. "el-cüruz" (الجُرُزْ) ise üzerinde hiçbir şey bitmeyen toprak demektir. Arapça'da "ardun cüruz" (آرضٌ جُرُز) ve "aradûn ecrâz" (أرَضُون أجْرَاز) denilir. Ebû Avsece de az önceki mânaya katılarak "el-cüruz" (الجُرُز), üzerinde hiçbir şey bitmeyen [topraktır], "es-sa'îd" (الصَّعِيدُ) de topraktır demiştir.

اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّق۪يمِ كَانُوا مِنْ اٰيَاتِنَا عَجَبًا ﴿٩﴾

9. "Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve rakīmi mi şaşırtıcı buldun?"

[Ashâb-ı Kehf Kıssası]

Âyetin başındaki "em hasibte" (اَمْ حَسِبْتَ) "yoksa sen zannettin mi?" kelimesinin, "e hasibte" (أَ حَسِبْتَ) "Zannettin mi?" "kad hasibte" (قَدْ حَسِبْتَ) "şüphesiz sen zannettin" mânasında olduğu söylenmiştir. "Em" (أَمْ) kelimesinin "bel hasibte" (بَلْ حَسِبْتَ) "bilakis sen zannettin" anlamında olması muhtemeldir. Tıpkı "em yekûlûnefterâ" (أمْ يَقُولُون افْتَرى) "yoksa o Allah hakkında bir yalan uydurdu mu diyorlar"[44] cümlesinin "bel yekûlûne" (بَلْ يَقُولُونَ) "bilakis o Allah hakkında bir yalan uydurdu diyorlar" mânasında olması gibi. "Em hasibte enne ashâbe'l-

[42] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 268.
[43] ez-Zuhruf, 43/55.
[44] "Yoksa onlar, 'Allah hakkında bir yalan uydurdu' mu diyorlar?" (bk. eş-Şûrâ, 42/24).

kehfi ve'r-rakîm" (اَمْ حَسِبْتَ اَنَّ اَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ) âyeti de bu doğrultudadır. Bundan önce birçok yerde Cenâb-ı Hakk'ın kullandığı istifham harfinin (bilgi talep etme harfi değil) yükümlü ve bağlayıcı kılma anlamına olduğunu belirtmiştik. Bu beyan iki şekilde açıklanabilir: Birincisi: İfadenin emir olduğu söylenebilir. Buna göre mâna şöyle olur: Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'in bizim varlığımıza işaret eden şaşırtıcı alâmetlerden olduklarını bil ve kabul et. Ya da belirttiğimiz gibi bilakis sen şaşırtıcı mı zannettin? O, böyledir. Ya da Allah Teâlâ şöyle demektedir: Ashâb-ı Kehf'in ve Rakîm'in bizim varlığımıza işaret eden ve kendisinden daha hayret vericisi bulunmayan alâmetlerden olduklarını zannetme! Tam aksine; sana bundan çok daha fazla hayret verici alâmetler gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"er-Rakîm" (الرقيم) kelimesinin mânası üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "kitâbun merkûm" (كتابٌ مَرقُوم)[45], yani "yazılmış kitap" beyanında olduğu üzere "er-rakîm" "kitap"tır derken, bazıları onun Ashâb-ı Kehf'in sığındığı mağaranın içinde bulunduğu bir vadidir demişlerdir. Bazıları da "er-rakîm"in mağaraya sığınan gençlerin isimlerinin yazılı olduğu levhadır ifadesini kullanmışlardır. [§]"er-Rakîm" kelimesinin mağaraya sığınan gençlerin içinden çıktıkları **17**
köydür diyenler de olmuştur. İbn Abbâs'tan bu doğrultuda bir rivayet nakledilmiştir. İbn Abbâs şöyle anlatmıştır: "er-Rakîm'in ne olduğunu bilmiyorum. Bu yüzden Kâb'a sordum. Kâb, onun mağraya sığınan gençlerin içinden çıktıkları köydür dedi"[46]; "er-Rakîm"in o gençlerle birlikte bulunan köpek olduğu da söylenmiştir. Bu hususta zikrettiğimiz açıklamalara benzer açıklamalar yapmışlardır. Ancak Kehf ve Rakîm'in ne mânaya geldiğini öğrenmeye ihtiyacımız yoktur. Çünkü bu iki kelime, mağaraya sığınan gençlerin konuştukları dilden bir kelimeydi. Dolayısıyla Araplar, kelimenin ne anlama geldiğini sormamışlar, sadece Ashâb-ı Kehf'i ve Ashâb-ı Rakîm'i sormuşlardır. Dolayısıyla onların kelimelerin mânalarıyla meşgul olmaları da gerekmez.

Tevil âlimlerinin genelinin ifadeleri şu olmuştur: Resûl-i Ekrem'e Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm'in kim oldukları ve başlarına ne geldiği sorulmuş o da "Size yarın haber vereceğim" demiş, ancak "inşallah" dememiştir. Allah Teâlâ da onu azarlamış ve vahyi bir süre durdurmuştur. Bunun üzerine "Allah izin verirse" demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme! Unuttu-

---

45 el-Mutaffifîn, 83/9, 20.

46 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 131-133; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 73. Ne var ki İbn Abbâs'tan farklı rivayetler de vardır. Taberî der ki: Rakîm hakkında doğruya en yakın olan görüş, onunla bir levha veya taş ya da üzerine yazı yazılabilecek herhangi bir nesnenin kastedilmiş olduğudur (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 131-132).

ğun takdirde Rabb'ini an ve 'Umarım Rabb'im bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir' de"[47] beyanı inmiştir. Ancak bu düşünce, çürük bir yaklaşımdır ve Resûlullah (a.s.) hakkında düşündükleri durumun gerçekleşmesi imkânsızdır, çünkü yalandır. Hz. Peygamber'in (a.s.) "Size yarın haber vereceğim" demesi, mümkün değildir. Allah Teâlâ ona bunun emretmemiştir. Ya da "inşallah" demeden böyle cevap vermesi, Cenâb-ı Hakk'ın da ondan vahyi kesmesi, bunun üzerine haberi söz verdiği vakitte verememesi, Allah Teâlâ'nın kendisini risâleti için seçip, vahyinin iniş yeri olarak tercih ettikten sonra onların nezdinde yalanın ortaya çıkması ve verdiği haberi yalan sayması mümkün değildir. Sayılan hususlar, uzak ve imkânsız bir ihtimaldir. Onların Allah ve Resûlullah (a.s.) hakkında düşündükleri şeyler ihtimal dâhilinde değildir. Mekke kâfirleri, Resûlullah'ın (a.s.) risâletini insanlara tebliğ etmesine engel olmuşlar, davet etmesi emredilen mesajlara çağırmasının önüne geçmişler, delilleri ve burhanlarına dair insanların aklını karıştırmak için birtakım şüpheler ileri sürerek onlara karşı durmuşlardır. Ancak yüce Allah, bunu yapmalarına razı olmamış ve çarptırmalarla karşılık vermekten onları aciz bırakmıştır. Şu halde Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (a.s.) onlara söz verdiği vakitte vâdettiği hususları haber vermekten aciz kalsın diye vahyi keserek nasıl olur da kendisini yalancı durumuna düşürür!

18 [§]Birçok kıssa ve haberde müşriklerin yahudilere Hz. Peygamber'i ve sıfatını sordukları "Onun niteliklerini kitaplarınızda buluyor musunuz?" diye bilgi istedikleri belirtilir. Çünkü onlar, sordukları hususları bilebilecek Ehl-i Kitap değillerdi. Dolayısıyla kendilerine bilgi ve haber verecek birine ihtiyaç duymuşlardı. Ve Medine yahudilerine Hz. Peygamber ve onunla ilgili durumları sormuşlar, yahudiler de "Onun vasfını kitabımızda sizin anlattığınız gibi bulmaktayız. Bu günler, onun ortaya çıkma vakti ve zamanlarıdır" demişlerdi. Bunun üzerine müşrikler yahudilere "Bize ona soracağımız ve cevabını ancak bir peygamberin bilebileceği bir şey söyleyin" dediler. Yahudiler şöyle cevap verdiler: "Ona üç soru sorun. Eğer cevabını verebilirse kendisi peygamberdir, veremezse yalancıdır. Ona Ashâb-ı Kehf'i, Zülkarneyn'i sorun. Zülkarneyn hükümdardı. Şöyle şöyle emirler vermişti. Bir de ona ruhu sorun. Eğer bu sorulara cevap verebilirse peygamberdir. Veremezse yalancıdır" dediler. Müşrikler, yahudilerden öğrendikleri bu soruları Resûlullah'a (a.s.) yönelttiler. Hz. Peygamber de cevap verdi. Bazı kıssalarda yahudilerin "Ona ruhu sorun. Eğer size ruh hakkında bir şey söylerse peygamber değildir. Haber veremez ve durumu Allah'a havale ederse o peygamberdir" dedikleri de belirtilir[48].

---

47 el-Kehf, 18/23-24.

48 Bu ve benzeri rivayetler için bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 71.

Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i mi şaşırtıcı buldun? Allah Teâlâ'nın birçok âyette Resûlullah'a (a.s.) hitap edip başkasını kastetmiş olması gibi burada da Hz. Peygamber'e hitap edilip başkasının kastedilmiş olma ihtimali vardır. Buna karşılık bizzat kendisi kastedilerek hitabın Resûl-i Ekrem'e (a.s.) yapılmış olması da muhtemeldir. Bu cümlenin muhatabı Resûlullah (a.s.) olduğu takdirde "em hasibte" (ام حسبت) cümlesiyle devamı iki şekilde açıklanabilir. Birinci ihtimale göre Cenâb-ı Hak şöyle diyor: Onlara dair haber ve rivayetlerin senin risâletin ve peygamberliği hakkında hayret verici alâmetlerimizden olduğunu kesin olarak bildin[49]. Bu yoruma göre "hasibte" fiilinin kökü olan "hisab", ilim ve kesin bilgi mânasına gelmiş olur. Allah Teâlâ âdetâ şöyle buyurmaktadır: Sen mağaraya sığınanlara ait haberlerin ve onlara dair rivayetlerin peygamberliğin için hayret verici bir alâmet olduğu konusunda kesin bilgi sahibi oldun.

İkincisi, bu beyan onların hallerini bir halden bir başka hale geçmelerini haber verme niteliğindedir. Bu yoruma göre "hüsbân" kökü, zannetme mânasında olur[50]. Allah Teâlâ sanki şöyle demiş olmaktadır: Sen onların hallerinin ve değişimlerinin bizim hayret verici alâmetlerimizden olduğunu zannetmiş bulunmaktasın. [§] Yaptığımız bu açıklama, hitabın Resûl-i Ekrem'e ya- 19
pılmış olması durumunda geçerlidir. Fakat burada başka birine hitap edildiği takdirde fiil, zannetme ve daha başka mânalara gelmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ اَوَى الْفِتْيَةُ اِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا اٰتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً
وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا رَشَدًا ﴿١٠﴾

10. "O gençler mağaraya sığınmışlar ve 'Rabb'imiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!' demişlerdi."

O gençler mağaraya sığınmışlar. Âyette geçen "evâ" (اَوَى) fiili, "indamme" (انْضَمَّ) "girdi, sığındı" mânasınadır. Bazıları âyet metninde yer alan "el-kehf" (الْكَهْفِ) kelimesinin dağda mağara anlamına olduğunu söylemişlerdir. Bu ke-

49 Böylece âyetteki istifhamın tekit mânasında olduğuna işaret edilmiş olmaktadır.

50 Arapça'da "hasebe'ş-şey'e yahsübuhû hasben ve hisâben ve hüsbânen" onu saydı ve tek tek sayıp sonunu getirdi demektir. Buna karşılık "hasibe yahsebü hisbânen" "zannetti" anlamına gelir (bk. *el-Mu'cemü'l-vasît*, "ha-se-be" md.). Bu bilgiyi İbn Manzûr'un *Lisânü'l-'Arab* isimli eserindeki "ha-se-be" kökü ile karşılaştırabilirsiniz.

limenin "fezâ" (الفَضَاء) uzay, boşluk mânasına olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları da "melce", (الملجَأ) sığınak anlamındadır demişlerdir. Fakat daha önce de değindiğimiz gibi "el-kehf" ve "er-rakîm" kelimelerinden maksadın ne olduğunu bilmiyoruz. Bu kelimeler, mağaraya sığınan gençlerin lisanında yer almaktadır. Ancak biz, ne anlama geldiklerini bilme ihtiyacı içinde değiliz. Âyet metninde yer alan "el-fitye" (الفِتْيَة) kelimesi ile kastedilen yaşlılar değil, delikanlılar ve gençlerdir. "Fitye" kelimesi, köleler, hizmetçiler ve hür olanlar anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve 'Rabb'imiz! Bize katından rahmet gönder (demişlerdi). Hasan-ı Basrî[51] "Bize katından rahmet gönder" adına gelen âyetteki beyanındaki "rahmet" kelimesini "cennet", "bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster" meâlindeki cümlede geçen "raşeden" kelimesini, "yesîran" (يسيرا) sıfatını da ekleyerek "kolay bir çıkış yolu" şeklinde açıklamıştır. Biz "O halde mağaraya sığının ki, Rabb'iniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın"[52] meâlindeki beyanı açıklarken bu açıklamayı belirttik. Bu son cümle, dua değildir, sadece Allah Teâlâ tarafından onlara bir telkin ve ilhamdır. Dolayısıyla cümle, birinci âyetin tefsiri olur. Bazıları "Bize katından rahmet gönder" meâlindeki âyette geçen "rahmet" kelimesini "rızık" olarak açıklamışlardır. Çünkü mağaraya sığınan gençler, kavimleri kâfir oldukları için aralarından ayrılıyorlardı. Çünkü kavimleri kâfirdiler ve kendileri de mensup oldukları İslâm dinine göre yaşamak istiyorlardı. Bu gençler, bir kimsenin dinini yaşamak için insanlardan ayrılmasının mümkün olduğunu anlıyor, fakat kimsenin bulunmadığı bir mekâna çekilip orada yaşamaya güçlerinin yetip yetmeyeceğini ve kendi yaratılışlarının bunu kaldırıp kaldıramayacağını bilmiyorlardı. Bu nedenle kendilerine acıdıkları için Rab'lerinden "Bize katından

---

51 Ebû Saîd Hasan b. Yesâr el-Basrî (21-110 h./642-728 m). Tâbiîndendir. Basralılar'ın imamıydı. Zamanında ümmetin en hayırlı kişisiydi. Hasan-ı Basrî, yürekli ve ibadete çok düşkün, fasih konuşan, fakih âlimlerden birisiydi. Medine'de dünyaya geldi. Hz. Ali b. Ebû Tâlib'in himayesinde yetişti. Muaviye zamanında Horasan valisi Rebî b. Ziyâd kendisine kâtiplik görevi verdi. Basra'ya yerleşti. Heybeti insanların kalplerinde büyüdü. Hasan-ı Basrî valilerin huzuruna girer onlara (iyilikleri) emreder ve (kötü şeyleri) yasaklardı. Hak uğrunda kınayanın kınamasından korkmazdı. Babası, Meysan halkından olup ensardan birisinin azatlısıydı. Gazzâlî der ki: Hasan-ı Basrî, insanların içinde konuşması peygamberlerin konuşmasına, yaşantısı da sahâbîlerin yaşantısına en çok benzeyen bir kişiydi. Fesahatte zirveydi. Ağzından hikmet dökülürdü. Haccâc b. Yûsuf ile ters düştüğü anlar olmuştur. Ancak onun eziyetinden kurtulmuştur. Hasan-ı Basrî'ye dair birçok menkıbe ve dilden dile dolaşan sözler vardır. Hasan-ı Basrî, Basra'da vefat etmiştir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 226).

52 el-Kehf, 18/16.

rahmet", yani rızık "gönder" diye dua ederek rızık istediler. **[§]Ve bize içinde** 20
bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster. Yani bütün işlerimizi doğruya ve hak yola yönelt. (Böyle dua etmelerinin sebebi) -daha önce belirttiğimiz gibi- onların din uğruna toplumdan ayrılmanın mümkün olduğunu anlamaları, fakat sığınacakları yerde helâk olma endişesi varsa bunun mümkün olup olmadığını bilmemeleriydi. Bundan dolayı Rab'lerinden işlerini doğruya ve hak yola yöneltmesini niyaz etmişlerdir. "Ve 'Rabb'imiz! Bize katından rahmet gönder" meâlindeki âyette geçen "rahmet"in "nimet ve genişlik", "Ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster" meâlindeki dua cümlesinde geçen "min emrinâ" (içinde bulunduğumuz durum) kısmının "dini durumumuzu doğruya ilet", "Rabb'imiz! Bize katından rahmet", yani din "gönder" "Ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster" anlamlarına gelmesi muhtemeldir.

فَضَرَبْنَا عَلٰٓى اٰذَانِهِمْ فِى الْكَهْفِ سِن۪ينَ عَدَدًاۙ ﴿١١﴾

11. "Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık."

Bunun üzerine biz de onları o mağarada yıllarca derin bir uykuya daldırdık. Bu beyanda yer alan "ed-darb ale'l-âzân" (الضَّربُ عَلَى الآذَانِ), "kulaklara vurmak" "silmek", yani işitme duyusunu gidermek demektir. Arapça'da "ıdrıb alâ haysü kezâ" (اضْرب على حيث كذا), "şunun olduğu yere vur", yani onu sil, gider anlamına gelir. İşitme duyusunun giderilmesi, iki şekilde olabilir. Birincisi, insanların, sayesinde hayat bulduğu ruhlarının yok edilmesi şeklinde olur. Bu durumda âyet-i kerîmede işitme duyusunun giderilmesi belirtilmiş ve kinâye yoluyla ölüm kastedilmiş olur. Ya da ölümle değil de, işitme duyusunun giderilmesiyle olur. Allah Teâlâ, bir başka beyanında "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın"[53] buyurduğuna göre bu ifade bize insanların, sayesinde hayat bulduğu ruhların yok edilmesini değil de işitme duyusunun giderilmesini kastettiğini gösterir. Bu beyan, "Geceleyin sizi öldüren O'dur"[54] meâlindeki âyete benzer.

ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ اَيُّ الْحِزْبَيْنِ اَحْصٰى لِمَا لَبِثُٓوا اَمَدًا ﴿١٢﴾

53 el-Kehf, 18/18.

54 "Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O'dur" (el-En'âm, 6/60).

12. "Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık."

Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım. Yani vuku bulmadan (ğâiben) bildiğimizi vuku bulmuş (şâhiden) olarak da bilelim **diye onları** uykudan **uyandırdık.** Çünkü Cenâb-ı Hak, onların ne yapacaklarını (onların davranışlarını gerçekleştirmeden önce) biliyordu. Âyetin yorumu belirttiğimiz gibidir. Allah Teâlâ insanları yaratmadan önce (ğâib) olarak bildiği gibi, yarattıktan sonra da bilsin ya da içlerinden günah işlemeyenleri işleyenlerden bilip de ayırt etsin diye onları uyandırdı. Çünkü ortada hata eden insan yokken Allah Teâlâ'nın insanın hata etmiş olduğunu bilmekle nitelenmesi imkânsız olduğu gibi, isabet eden insan ortada yokken insanın isabet etmiş biri olduğunu bilmekle nitelenmesi de mümkün değildir. Durum böyle olduğuna göre Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, vuku bulduğunda hata edeni isabet edenden, isabet edeni de hata edenden ayırıp bilsin anlamında olur. Bu konuda asıl kural şudur: Allah Teâlâ, var olanı, var olacağını bildiğine göre bilir.

21 **[§] Kaldıkları müddeti daha iyi hesap eden.** Bu ifadenin anlamı şu iki şekilde olabilir: Ya "Sonra da iki gruptan hangisinin, orada kalma sebebini daha iyi hesap edip değerlendireceğini bilelim diye"; ya da "Sonra da iki gruptan hangisinin orada kalma süresini daha iyi hesap edip değerlendireceğini bilelim diye". *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirler "eyyü'l-hizbeyni" (أىّ الْحِزْبَيْن) tamlamasıyla kastedilen iki grubun kimler olduğuna dair ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, onların müşrikleri ve müminleri derken, bazıları hükümdar ve gençler demişlerdir. Bazıları ise şu açıklamayı yapmıştır: "Onlar (uykularından) uyanınca mağarada ne kadar süre kaldıkları noktasında ihtilaf etmişlerdir. İçlerinden bir kısmı "bir gün veya günün bir parçası kadar kaldık" derken, bir kısmı da "Ne kadar kaldığınızı Rabb'iniz daha iyi bilir" demişlerdir[55]. Bu sözü söyleyenlerin hangi gruptan olduklarını bilmiyoruz. Müfessirlerin görüşlerini aktarmak dışında bunu bilmeye ihtiyacımız yoktur.

---

55 Müellif şu beyana işaret ediyor: "İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, 'Ne kadar kaldınız?' dedi (Diğerleri) 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler; ve eklediler, 'Kaldığınız müddeti Rabb'iniz daha iyi bilir'" (el-Kehf, 18/19).

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَاَهُمْ بِالْحَقِّ اِنَّهُمْ فِتْيَةٌ اٰمَنُوا بِرَبِّهِمْ
وَزِدْنَاهُمْ هُدًى ﴿١٣﴾ وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا
رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِه۪ٓ اِلٰهًا لَقَدْ قُلْنَا اِذًا
شَطَطًا ﴿١٤﴾

13. "Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar Rab'lerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk."

14. "(Haksızların karşısında) ***ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: "Bizim Rabb'imiz, göklerin ve yerin rabbidir; O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Yoksa kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz."***

Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Âyette geçen "el-hak" (الْحَقّ), kelimesi ile haber nitelenirse mâna "doğru haber", hükümler nitelenirse "adil hükümler" ve fiiller anlatılırsa "isabetli fiiller" anlamı kastedilmiş olur. Bazıları burada geçen "el-hak" kelimesiyle kastedilen, Kur'ân'dır demişlerdir. Buna göre âyetteki "bi'l-hakki" kelimesi "fi'l-hakki" demektir ki o da Kur'ân'dır. Yani biz sana onların başından geçenleri Kur'ân'da anlatıyoruz demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hakikaten onlar Rab'lerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk. Âyette yer alan "ez-ziyâde" ve "er-rabt" kelimelerinin anlamları birdir. Bu iki kelimeden her biri diğerinin mânasını, yani hidâyetlerinin artırılması mânasını ifade eder. Buna göre âyet şu anlama gelir: "Biz onları hidâyet üzere sabit kıldık". Bu iki kelimeyle "et-tesbît" ve "er-rabt" da kastedilebilir. Buna karşılık "artırdık" anlamındaki "zidnâhum" (زدناهم) fiili ile ilk başlangıç ve "rabatnâ" (ربطنا) fiili ile artırmanın yenilenmesi mânası da kastedilmiş olabilir. Çünkü imanın her vakit yenilenme gibi bir özelliği vardır. Sebebine gelince mümin, her vakit küfrü inkâr edip reddetmektedir. Bunu yapan kişi, aynı şekilde her zaman imanı yenilemektedir. "Rabatnâ" fiilini "sebat" ve "zidnâ" fiilini de "eskisi üzerine ziyade" olarak yorumlamak da mümkündür. Buna karşılık, "zidnâ"yı başlangıç ve "rabatnâ" fiilini de yenilenme

olarak yorumlamak da mümkündür. "İmanlarını pekiştirmiştir"[56] meâlindeki beyan da böyledir.

22 [§]Hasan-ı Basrî "zidnâhum huden" (زِدْنَاهُمْ هُدًى) âyetini açıklarken şöyle demiştir: Yani Allah'ın hükümlerinden biri hidâyeti benimseyenin hidâyetini artırmaktır. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar"[57]. Fakat bu kaide Hasan-ı Basrî'nin dediği gibi olsaydı bir kere hidâyet yolunu seçen kimsenin inkâra sapmaması ve Allah Teâlâ'nın da onun hidâyetini artırması gerekirdi. Müşahede edilen gerçek böyle olmadığına göre bu bize Hasan-ı Basrî'nin dediğinin isabetli olmadığını gösterir. Bu konuda isabetli olan bizim dediğimizdir.

(Haksızların karşısında) ayağa kalkıp şöyle derken onların yüreklerini güçlendirdik: "İz kāmû" (إِذْ قَامُوا), "hüccetlerle ve burhanlarla ayağa kalktılar" mânasına muhtemel olduğu gibi, "mağaraya girdikleri zaman oraya sığınmak üzere ayağa kalktılar" anlamına da gelmiş olabilir. Bunun yanında "Allah ve dini için ayağa kalktılar" mânası ile "O kâfirlerin yanından ayağa kalkıp (çıktılar)" ve **Bizim Rabb'imiz göklerin ve yerin Rabb'idir,** yani "Bizim Rabb'imiz göklerin, yerin ve içinde bulunanların Rabb'idir dediler" anlamı da ihtimal dâhilindedir.

O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız. Bu beyanın, kavimlerinin taptıkları putlara tanrı ismini vermeleri gibi biz onlara tanrı ismini vermeyiz anlamına gelmesi muhtemeldir.

Yoksa biz onlara tanrı dersek **kesinlikle yanlış bir şey dillendirmiş oluruz.**

Yakarmayız. Yani O'ndan başkasını tanrı edinmeyiz ve O'ndan başkasına ibadet etmeyiz, putperestlerin putlara taptıkları ve Allah'ın yanında başka tanrılar edindikleri gibi. Kendi iddialarına göre yanlarındaki putlara ilâh adını verdiler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "İbrahim gizlice tanrıları-

---

56 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler" (et-Tevbe, 9/124). Hasan-ı Basrî'nin tefsiriyle (thk. Dr. Muhammed Abdürrahîm), Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde Hasan-ı Basrî'nin yukarıdaki açıklamasını bulamadık.

57 "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder" (Muhammed, 47/17).

nın yanına vardı"[58] ve "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak"[59]. Peygamberlerin onların taptıkları putlara "ilâh" ismini vermeleri caiz değildir. Çünkü onlar ilâh değillerdir. Fakat peygamberler bu ifadeyi, onların zanları ve kendi adetlerine binaen kullanmışlardır. "O'ndan başkasına asla tanrı deyip yakarmayız" meâlindeki beyanda buna göre anlaşılır. Yani O'ndan başkasına asla ilâh olarak tapmayız demektir. Kelime "ibadet" mânasına geldiğinde ifadede gizlenmiş bazı kelimeler var demektir. Buna göre cümle şöyle yorumlanır: Kavmimizin yaptığı gibi biz Allah'ı bir yana bırakıp da O'ndan başkasına ilâh diye çağırmayız. Eğer bunu yaparsak haksızlık ve yanlış bir şeyi dile getirmiş oluruz.

İbn Kuteybe[60] der ki: "fe darabnâ alâ âzânihim" (فضَرَبْنَا عَلٰى اٰذَانِهِمْ), Onları uyuttuk demektir[61]. Âyetin sonundaki "el-emed" (الأَمَدُ) kelimesi gaye anlamınadır. "Ve rabatnâ alâ kulûbihim" (وَرَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ), onlara sabrı ilham ettik ve kalplerini güçlendirdik demektir. "Şetatâ" (شَطَطًا) haddi aştılar anlamınadır. Bir kimse sözde haddi aşarsa bunu anlatmak için "eşatta aleyye" (أشَطَّ عَلَيّ) denir, yani o bana karşı haddi aştı.

هٰؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖ اٰلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ
بَيِّنٍ فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ﴿١٥﴾

[§]*15. "Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler. Onların* 23
tanrı olduğuna dair açık bir delil getirseler ya! Allah hakkında yalan uyduran dan daha zâlim kim olabilir!"

---

58 "Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler. İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; 'Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?' dedi 'Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?' Sonra onlara güçlü darbeler indirmeye başladı" (es-Sâffât, 37/90-93).

59 "(Mûsâ) şöyle dedi: 'Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!'" (Tâhâ, 20/97).

60 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889). Edebiyatın önde gelen bilginlerinden ve çeşitli dallarda eser veren âlimlerden biridir. İbn Kuteybe'nin edebiyat, tefsir, hadis, siyaset ve başka ilim dallarında eserleri vardır (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 85-86; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 143, 147; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 42, 44).

61 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 264.

Sonra yüce Allah'ın onların ağzından naklettiği şu cümleyi söylemişlerdir: **Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka** taptıkları **tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna dair açık bir delil getirseler ya!** Yani onlara ilâh adı vermelerine ya da onların ibadete lâyık olduklarına dair açık bir delil getirseler ya! Arapça'da "لو لا" anlamındaki "hellâ" (هَلّا) kelimesi, hem mazi (dili geçmiş zaman) ve hem de gelecek zaman ifade eden fiillerle kullanılır. Mazi fiille kullanıldığında "inkâr" mânası ifade eder. Yani "onların buna dair açık bir delilleri yoktu" anlamına gelir. Gelecek zaman ifade eden fiillerle kullanıldığı zaman "istek" bildirir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Ben nasıl Allah'ın hak bir ilâh olduğunu ve O'nun gökleri ve yeri yarattığını ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'i olduğunu düşünüyorsam sizler de o putların ilâh olduklarına açık bir delil getirin[62].

Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kim olabilir! Yani Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse yoktur. Bu beyanın tevilini bundan önce birçok yerde yapmıştık[63].

وَاِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ فَأْوُا اِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ اَمْرِكُمْ مِرْفَقًا ﴿١٦﴾

16. "Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o halde mağaraya sığının ki, Rabb'iniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın."

Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız. Âyetin baş tarafı, İbn Mesûd'un mushafında "illallah" (اِلَّا اللّٰه) yerine "min dûnillah" (مِنْ دُونِ اللّٰه) şeklindedir[64]. Meşhur olan kırâate göre âyetin tefsiri şöyledir: Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklar. Yani mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız o zaman Allah'a tapmaktan uzak durmayın. Çünkü onlar, putlara ve aynı zamanda da Allah'a tapıyorlardı. Ve O'nu da mâbut olarak görüyorlardı. Mağaraya sığınan gençler, sanki şöyle demiş oldular: Mademki siz onlardan ve Allah'ın

---

62 Tefsirin Arapça'sında burada bir önceki âyetin tefsirine dair bir paragraf vardı. Onu öne aldık.

63 Meselâ "Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zâlimi kimdir? Şüphe yok ki zâlimler kurtuluşa eremezler" cümlesinin tefsirine bakılabilir (bk. el-En'âm, 6/21).

64 bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 143; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 138).

dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız o halde Allah'a tapmaktan uzak durmayın. Gençlerin bu ifadeleri, Hz. İbrahim'in (a.s.) kavmine söylediği şu sözlere benzer: "İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü?"[65] Hz. İbrahim, kavminin Allah Teâlâ'yı bırakıp tapmakta oldukları varlıkların arasından âlemlerin Rabb'ini istisna etmektedir. Çünkü kavmi, hem putlara ve hem de Allah'a tapmakta ve O'nu da mâbut olarak görmekteydi. Ancak içlerinden bazıları, kendilerini Allah'a ibadet edecek mertebeye ermiş görmüyor ve Allah katında kendilerine şefaat ederler umuduyla putlara tapıyorlardı. Ya da putlara yaptıkları ibadetleri kendilerini Allah'a yak-
laştırır umuduyla yapıyorlar ve buna benzer kanaat taşıyorlardı. [§] "Mademki 24
siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız" meâlindeki beyanın, son cümlesi öne geçirilir, baştaki cümle sona alınabilir. Yani "Madem ki siz onlardan uzaklaştınız o halde mağaraya sığının" demiş olurlar. Çünkü o gençler, yani mağaraya sığınanlar, Allah'tan başkasına tapmıyorlardı. İkincisi ise belirttiğimiz gibidir. Yani madem ki siz onlardan uzaklaştınız. Onlar, zâhiren Allah'tan başkasına tapıyor olsalar da aslında O'ndan başkasına tapmıyorlardı demek olur. Abdullah b. Mesûd'un mushafındakine dair yoruma gelince şöyledir: "Madem ki siz, onlardan ve Allah'ı bırakıp da taptıkları bütün varlıklardan uzaklaştınız." Bu ifadenin onların ağzından söz ve konuşma şeklinde çıkmamış olma ihtimali de vardır. (Bu durumda) söz konusu beyanlar, onlar kavimlerinden ayrılır, uzaklaşır ve mağaraya sığınırlarken kalplerine ilham edilmiş ve verilmiş olabilir. "O halde mağaraya sığının ki, Rabb'iniz size rahmetini yaysın" denilmiş olur.

Hasan-ı Basrî der ki: Mağaraya sığınan gençlerin kavmi arasında kendilerinden başka iman edenler de vardı. Dediler ki: Sizler kavminizden ayrılıp, uzaklaştığınız zaman mağaraya sığının. O (iman edenlerden) uzaklaşmayın. Belki size yetişirler ve sizinle buluşmak isterler. Onlardan uzaklaşmayın.

O halde mağaraya sığının ki, Rabb'iniz size rahmetini yaysın. Bu beyan, gençler kavimlerinden ayrılmaya karar verip de şeytan karşılarına dikilince söylenmişe benzemektedir. Şeytan, karşılarına dikilip şöyle der: "Kavminizden ayrılıp yanınızda yiyecek ve içeceğin olmadığı bir yere gitmektesiniz. Orada kendinizi helâk edeceksiniz". Mağaraya sığınanlar da şeytanın vesveselerini şöyle diyerek savuşturur: Rabb'iniz size rahmetini yaysın. İşinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın.

---

65 "İbrahim dedi ki: 'İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü? İyi bilin ki âlemlerin Rabb'i dışında taptıklarınız benim düşmanımdır'" (eş-Şuarâ, 26/75-77).

Rabb’iniz size rahmetini yaysın. Bazıları bu beyanı Rabb’iniz sizin için yaratsın diye açıklamışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Kemiklere bak, onları nasıl bir araya getiriyoruz. Bu âyette “nunşizuhâ” kelimesi “nunşiruhâ” diye okununca “onları nasıl yaratıyoruz” anlamına gelir[66]. Bazıları ise “yenşur leküm” (ينشر لكم) cümlesine “sizin için yaysın” mânasını vermişlerdir. Buna göre “neşr” (نشر), yaymak mânasına olan “bast” (بسط) demek olur. “Min rahmetihî” (من رحمته) cümlesindeki “rahmet” kelimesi, rızık anlamına gelmesi muhtemel olduğu gibi, kendilerinden helâki savuşturacak her şey mânasına gelmesi de muhtemeldir.

25 **[§]İşinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın**[67]. Yani sizin için faydalanacağınız ve yararlanacağınız şeyleri hazırlasın. Bu açıklama, Ebû Avsece’ye aittir. Kelime “rifk” (رفق) kökündendir. “Merfik” de “mirfak” gibidir. Çünkü “merfik” yararlanılan şey demektir. İbn Kuteybe “mirfak” kelimesine, yararlanılan şey anlamı vermiştir[68]. Ebû Ubeyde ise şu açıklamayı yapmıştır: “el-mirfak”, yararlandığın şeydir. Bileklere ise “merfik” denilmiştir[69]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları “yüheyyi’ leküm” (يهئ لكم) cümlesine size hazırlasın mânası vermişlerdir. Bu durumda fiil, “sen müminleri hazırlıyorsun” anlamındaki “tübevviu’l-mü’minîne” (تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ)[70] cümlesindeki fiile benzer. “Sen müminleri hazırlıyorsun”. “Bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!”[71] meâlindeki beyan da bu anlama verilecek bir başka örnektir. Âyette geçen “raşed” (رشد), kelimesiyle aynı kökten olan “reşîd” (رشيد), hak yolu izleyen ve salih olan kişi demektir. Mukātil b. Süleyman ise “raşed” kelimesine “mahreç”, yani çıkış yolu mânası vermiştir[72]. İbn Abbâs, “İşinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın” meâlindeki cümlede geçen “mirfak” kelimesini yiyece-

---

66 Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Câfer ve Yâkup fiili “ra” harfiyle “nenşuruhâ” (نَنْشُرُهَا) şeklinde okurken, kalan kırâat imamları “zây” harfiyle “nunşizuhâ” (نُنْشِزُهَا) şeklinde okumuşlardır (bk. Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 85).

67 Nâfi‘, İbn Âmir ve Ebû Câfer “mirfak” kelimesini “merfikan” şeklinde okumuşlardır (bk. Pâluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 84).

68 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 264.

69 İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ra-fe-ka” md.

70 “Hani sen sabah erkenden savaşmak için müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir” (Âl-i İmrân, 3/121).

71 el-Kehf, 18/10.

72 Ancak bu ifade Mukātil b. Süleyman’ın tefsirinde yer almamaktadır (bk. Tefsîrü Mukātil b. Süleyman, II, 576).

ğiniz öğle yemeği[73] diye tefsir etmiştir. “Mirfak” belirttiğimiz gibi yararlanılan her şey demektir. Bu kelimenin “çıkış yolu” anlamına geldiği de söylenmiştir.

وَتَرَى الشَّمْسَ اِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمٖينِ وَاِذَا غَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فٖى فَجْوَةٍ مِنْهُ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ﴿١٧﴾

17.* “**(Mağaraya sığındılar. Orada baksan) ***güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu; batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün. Onlar ise mağaranın ortasındalar. İşte bu, Allah’ın âyetlerindendir. Allah kime hidâyet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidâyetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın.”

(Mağaraya sığındılar. Orada baksan) güneşin, doğduğu zaman ışınlarının mağaralarına direkt olarak düşmeyip **sağına vurduğunu** görürsün. Bazıları, âyeti “Güneşin, doğduğu zaman ışınlarının mağaralarına vurmadığını ve sağına düştüğünü **batarken de onlara dokunmadan sol taraftan geçip gittiğini görürsün** diye anlamışlardır. Bazıları da şöyle demişlerdir: Güneş ne doğduğu zaman ve ne de batarken onlara değmezdi. Çünkü mağara büyük ayı ve küçük ayı takım yıldızlarının[74] karşısındaydı. Bu takım yıldızların karşısında olan şeylere güneş vurmaz. Bazıları ise bu açıklamaya itiraz etmiş ve mağarada örtü ve perde vardı ve bunlar güneşin onlara vurmasına engel oluyordu demişlerdir. [§]Fakat bu açıklama doğru değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, 26
güneşin üzerlerine vurmamasını mağaraya sığınanlar için varlığına işaret eden alâmetlerden ve bahşettiği lütuflarından biri yapmıştır. Güneş ışınlarının perde ve örtü ile engellenmesinde büyük bir alâmet ve üzerlerinde minnettarlık

---

[73] Bu rivayet, İbn Abbâs’ın tefsiri ve sünnet kitaplarının tefsir bölümünde geçen rivayetler arasında geçmemektedir (Humeydî, *Tefsîru İbn Abbâs ve merviyyâtuh*, II, 584). Ayrıca *Tefsîru İbn Abbâs* diye de isimlendirilen *Sahîfetü Alî b. Ebî Talha*’da da yer almamaktadır (thk. Râşid Abdülmün‘im, *er-Reccâl*, s. 327).

[74] Bunlar yedi yıldız olup kuzey kutupta görülürler. Bu yıldızlar cenaze taşıyanlara benzetilmiştir (bk. *el-Mu‘cemü’l-vasît*, “na-a-şe” md. Kelimenin bu açıklamasını İbn Manzûr’un *Lisânü’l-‘Arab* isimli sözlüğündeki açıklamayla karşılaştır).

doğuracak bir taraf yoktur. Allah Teâlâ'nın varlığına asıl işaret eden şey, güneş ışınlarının üzerlerine düşmesi sonra da uğrayacakları zararı ve vereceği rahatsızlığı savuşturmuş olmasındadır. Mağaraya sığınan gençler, güneş ışınlarının kendilerine vurmayacağı bir konumda oldukları zaman, ışınların vereceği zarar ve rahatsızlığa da mâruz kalmazlardı. Bu durumda da büyük bir alâmet ve hikmet yoktur. Çünkü güneş ışınlarının vurmadığı bir konumda zarar ve rahatsızlık da olmaz. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın lütfu, güneş ışınları kendilerine vurduğu ve üzerlerine düştüğü halde ondan gelecek zarar ve rahatsızlıkları engellemesinde söz konusu olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güneşin, doğduğu zaman mağaralarının sağına vurduğunu görürsün. Yani kendilerinin sağına veya kıblenin sağına vurduğunu görürsün. "Zâtü'ş-şimâl", yani sol taraf da böyledir. Yani kendilerinin soluna ya da kıblenin soluna demektir. Dağın veya mağaranın sağ tarafına gelince, müfessirlerin ifadelerine göre dağın sağı ve solu yoktur.

Onlar ise mağaranın ortasındalar. Bazıları âyette geçen "fecve" (الفَجْوَة) kelimesinin gölge mânasına geldiğini söylerken, bazıları ise uzay boşluğu anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da kelimeye mekân genişliği mânası vermişlerdir. Yüce Allah, içinde genişlik buldukları ve oradan oraya hareket edebildikleri bir mağarada onları toplamak suretiyle lütfunu ve ihsanını haber veriyor. Dağda bulunan mağara, (aslında) böyle olmaz, bilakis dar olur.

İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir. Bu beyan, harikulâde olayların (âyât) peygamberlerden başkalarının ellerinde cereyan ettiğini inkâr edenlerin görüşlerine bir reddiyedir. Çünkü yüce Allah, Ashâb-ı Kehf'te birçok mûcize var etmiştir. Bunların tümü, insanların güçleri ve yapabilecekleri fiillerin kapasitesi dışındadır. Çünkü Ashâb-ı Kehf, dinlerinin selâmeti için kavimlerinden ayrılmıştı. Alâmetleri şöylece sıralamak mümkündür: İnsanların gücünü aşan olayların birincisi, onların işitme duyularını giderdiğini ve insanların tabiatları ve yaratılışları (nın tahammülü) dışında kendilerini üç yüz sene uyuttuğunu, sonra da Allah Teâlâ'nın haber verdiği üzere aralarında (mağarada ne kadar kaldıklarını birbirlerine) sorsunlar diye uyandırdığını haber vermesidir.

İkincisi, bu kadar süre zarfında ve böyle bir yerde elbiseleri yıpranmamış ve değişikliğe uğramamıştır. Uyandıkları zaman söyledikleri şu cümle bizi doğrulamaktadır: "Bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık"[75]. Elbiseleri eskimiş veya değişmiş olsaydı kaldıkları süreyi "Bir gün ya da günün bir kısmı

[75] el-Kehf, 18/19.

kadar" diyerek az ve kısa bulmazlardı. Elbise bulmaya değil de yiyecek bir şeyler bulmaya koyulmaları da bunu gösterir. Çünkü "Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin"[76] demişlerdir. Elbiseleri yıpranmış veya değişmiş olsaydı yiyecek aradıkları gibi elbise tedarik etmeye de kalkarlardı. Hatta buna yiyecek bir şeyler temin etmekten daha çok önem verirlerdi.

[§]Üçüncüsü, güneş doğduğu zaman (mağaralarının) sağ tarafına vurma- 27
sı ve (battığı zaman da) onlara dokunmadan sol tarafından geçip gitmesidir.

Dördüncüsü, sıcaklığın ve soğuğun onları etkilemesinin engellenmesidir. Çünkü gerek soğuk ve gerekse sıcağın şiddetlenip çoğaldığı zaman insanı helâk etmek ve sağlığını bozmak gibi bir özelliği vardır.

Beşincisi, yüce Allah'ın onları sağa ve sola çevirmesi ve toprağın bedenlerini bozması ve çürütmesine engel olmak suretiyle onları korumasıdır. Çünkü zaman uzayınca toprağın insanın bedenini çürütmek ve bozmak gibi bir özelliği vardır.

Altıncısı, âyette belirtildiği üzere bulundukları yere girmek isteyen kimse oraya girip de durumlarını görünce kapılacağı korku ve dehşettir. Cenâb-ı Hak beyan buyurur: "Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı"[77]. Dehşetli durumlarını görmekten korkuya kapılacağın için dönüp kaçardın. Âyette anlatılan durum, Resûl-i Ekrem için söz konusu olduğuna göre başkalarının durumu nice olur varın siz hesap edin!

Yedincisi, Allah Teâlâ'nın onları bütün insanların şerrinden korumasıdır. Bu yüzden hiçbir kimse onların durumundan haberdar olmamış ve kendilerini bulamamıştır.

Sekizincisi, herhangi bir gıda maddesi almaksızın onları üç yüz sene canlı olarak tutmasıdır. Oysa kimse gıda almadan sağ kalamaz. Bunca yıl sağ kalmaları, Allah Teâlâ'nın lütfu ile olmuştur. Daha buna benzer sayıp sıralaması uzun zaman alacak pek çok harikulâde olaylar (âyât) vardır. Bunların hepsi, insanların gücü ve yapabildikleri fiillerin (âdât) dışında kalan önemli harikulâde olaylardır (âyât). Ashâb-ı Kehf'in elde ettikleri bu lütuflar, kavimleri arasında Allah'ın dinini tercih etmiş olmaları ve dinlerini yaşayabilmek için kavimlerinden ayrılmalarından ötürüdür. Çünkü o zamanda hâkimiyet kâfirlerin elinde idi. Yüce Allah da onlara sözünü ettiğimiz lütufları ikram etmiştir. Allah

[76] el-Kehf, 18/19.
[77] el-Kehf, 18/18.

Teâlâ'nın dostlarından herhangi birine günlerce sürecek bir yolculukla varılacak mesafeyi bir günde veya bir saatte geçmesi, ya da suyun üzerinde yürütmesi inkâr edilmez. Böylesi olaylar ne uzak görülür ve ne de reddedilir.

Tevil âlimleri Ashâb-ı Kehf şöyle idi, köpekleri şu vaziyette idi, isimleri şunlardı ve sayıları şu kadardı derler. Bütün bunlar ancak doğru bir rivayet olursa bilinecek hususlardandır. Cenâb-ı Hak, resûlünün (a.s.) onlar hakkında herhangi bir kimseden bilgi istemesini yasaklamıştır. Çünkü "Ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!"[78] buyurmuştur. Sözü edilen bilgi istemelerin tümü Hz. Peygamber'e yasak edilen hususlardandır.

28 [Ş]Ebû Avsece der ki: Âyette geçen "tezâveru" (تَزَاوَرُ) kelimesi meyleder veya kayar anlamınadır. "Tezverru" (تَزْوَرُّ) kelimesi de aynı anlama gelir. "Takriduhum" (تَقْرِضُهُمْ) ise onları bırakıp mağaranın soluna vurur demektir. Yani güneş ne doğarken ve ne de batarken onlara vurmuyordu demektir. Arapça'da "karadtuhû" (قَرَضْتُهُ) onu terkettim demektir. "Akridhu kardan" (أقْرِضْهُ قَرْضاً) "Onu adam akıllı terket" demek olur. "Karadtu mevdıa kezâ" (قَرَضْتُ مَوضِعَ كَذا) "Filan yerden ayrıldım ve orada bıraktım" demektir. "Karadahû" (قَرَضَهُ) "Bir şeyi makasla kesti" demektir. "Tezâvere yetezâveru" (تَزَاوَرَ يَتَزَاوَرُ), "döndü ve meyletti" anlamına gelir. "Ve hüm fî fecvetin minhu" (وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِنْهُ) âyetinde geçen "fecve" (فَجْوَةٍ) kelimesi "genişlik" anlamında olup çoğulu "fecevât" (فَجَوَات) şeklindedir. "İşte bu, Allah'ın âyetlerindendir" meâlindeki cümle, birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Bu haber ve sözü edilen Ashâb-ı Kehf kıssası, Allah Teâlâ'nın kudretinin alâmetlerindendir ya da Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberinin peygamberliğini ve nübüvvetini ispat etmek için getirdiği delillerindendir veya Allah Teâlâ'nın o gençlere, dinini seçenlere ve onu başka dinlere tercih edenlere bahşetmiş olduğu harikulâde olaylardandır (âyât).

Bazıları âyette geçen "tezâveru" (تَزَاوَرُ) ve "takriduhum" (تَقْرِضُهُمْ) fiillerinin aynı anlama geldiğini söylemişler ve şu açıklamayı yapmışlardır: "Tezâveru" güneş doğduğu zaman mağaralarından kayıp, onlara vurmadan mağaranın sağına düşüyordu, "ve izâ ğarabet takriduhum" (واذا غربت تقرضهم), yani batarken de onlara vurmadan mağaranın soluna vuruyordu. "Ve hum fî fecvetin minhu" (وَهُمْ فِى فَجْوَةٍ مِنْهُ), yani kendileri de oranın gölgelik bir yerinde idiler. Ebû Muâz[79]

[78] el-Kehf, 18/22.

[79] Ebû Muâz el-Fadl b. Hâlid en-Nahvî el-Mervezî. Bâhile kabilesinin azatlısıdır. Abdullah b. Mübârek ve Ubeyd b. Selîm'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şakîk ve beldesinin halkı rivayette bulunmuşlardır. Hicrî 211 yılında vefat etmiştir. Kur'ân konusunda güzel bir kitabı vardır. Ezherî *Kitâbü't-Tehzîb* isimli eserde kendisinden rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân onu güvenilir (sika) râviler arasında zik-

şöyle demiştir: "ez-zâiğa" kelimesi onlara kalacak mekân olmaya elverişli yer anlamınadır.

Allah kime hidâyet ederse işte o doğruyu bulmuştur; kimi de hidâyetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir rehber bulamazsın. Bu ifadenin tefsirini daha önce birçok yerde belirttik[80].

وَتَحْسَبُهُمْ اَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ
الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ
لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

18. "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı."

Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Bazıları şöyle de-
miştir: Onları uyanık sanırdın denilmesi, uyanık gibi gözlerinin açık bir hal-
de olmasındandır. Bazıları da "Sen onları uyanık sanırdın" çünkü uyanık olan
kimsenin sağa ve sola dönmesi gibi uykularında sağa ve sola dönüyorlardı"
demiştir. Bazı tevil âlimleri de şöyle demişlerdir: Onların sağa ve sola dön-
meleri, bedenleri bozulup da çürümesin diye toprağın zararını kendilerinden
savuşturmak içindi. [§]Allah Teâlâ, toprağın bedenlerine vereceği zararı on- 29
ları bir yandan diğer yana çevirmeden de gidermeye kādir olmakla birlikte
bunu bedenlerini sağa ve sola çevirerek yapmıştır, her ne kadar bedeni sağa
ve sola çevirme işi, belirttiğimiz sebepten dolayı eziyet veren bir şeyi ortadan
kaldırma gücüne sahip bulunmayan birinin yapacağı iş ise de Allah Teâlâ böy-
le yapmıştır. Çünkü bu (işi sebep ve vasıta kullanmadan) bizzat yapabilecek
güce sahip ve toprağın zararını savuşturacak yöntemlere ihtiyaç duymayan
kimse, bunları kullanmadan bunu yaptığı takdirde onlara toprağın zararın-
dan nasıl sakınılacağını ve zararının giderileceğini öğretmesi mümkün olmaz.

reder. İbn Manzûr da *Lisânü'l-'Arab*'da birçok yerde zikreder (Meselâ: "Va-a-de", "ka-sa-ra" ve "ka-ta-ra" maddelerinde). Kâtip Çelebi kitabına *Kitâbü'l-Kırâa* ismini vermiştir (bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 5; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, I, 2; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, II, 1449).

80 Meselâ bk. el-A'râf, 7/178; el-İsrâ, 17/97.

Söz konusu koruma insanların gözlerinin önünde gerçekleşmezse herhangi bir mânası da olmaz. Bazıları şöyle demiştir: "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın" meâlindeki beyan, onların zanlıların ve hırsızların sığındıkları bir yerde bulunmaları dolayısıyla söylenmiştir. Burası hakkındaki kötü bir zan beslenen ve kötülük işlediği düşünülen bir kişinin kaçtığı bir yerdi. Ya da kötü bir iş yapmak isteyen birinin karşısına dikilmeye ve birisiyle mücadeleye niyet eden kimselerin barınacakları bir yerdi. Bu gençler, uyumaya elverişli ve uyumak için tercih edilecek bir yerde değillerdi. "Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın" denilmesi, korkudan dolayı uyumanın mümkün olmadığı bir mekânda bulunmaları ve uyudukları halde sanki uyanıklarmış gibi bir durumda olmaları dolayısıyla söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Fakat onlar uykuda oldukları halde kendilerine bakan kimsenin onları uyanık zannetmesinin hangi sebeple belirtildiğini bilmiyoruz. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunu bize açıklamadığı için tefsir edemiyoruz.

Onları sağa sola çeviriyorduk. Bu beyanın tefsiri yukarıda belirttiğimiz gibidir. Uyurken bir yandan öbür yana dönüyor olmaları ve Allah Teâlâ'nın da bunu sağa sola çevirme fiiliyle ifade etmiş olması da mümkündür. Ashâb-ı Kehf zamanında yaşayan bazı kimseler toprağın bedene verdiği zararın ve bozulmanın giderilmesinden söz ettikleri için bu fiil kullanılmış olabilir. Ya da çevirme işini Allah Teâlâ'nın yaratması söz konusu olduğu için çevirme fiilini kullanmıştır.

Sağa ve sola. "Zâte'l-yemîn" (ذَاتَ اليَمِين) ve "zâte'ş-şimâl" (ذَاتَ الشِّمَال) sağ ve sol demektir. Çünkü bir şeyin zatından o şeyden başkası ya da onun dışında bir başka şey anlaşılmaz. O halde âyette geçen "zâte'l-yemîn" bizzat sağ ve "zâte'ş-şimâl" de soldur başkası değildir. "Âlimun bizâtihî" cümlesi de buna göre anlaşılır, bundan O'nun ilminden başka bir şey anlaşılmaz.

30 **[S]Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı.** Bazıları âyette geçen "el-vasîd" (الوَصِيدُ) kelimesinin avlu (فناء) anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da buna "kapının eşiği" anlamı vermişlerdir. İbn Kuteybe, "el-vasîd"in "avlu" anlamına geldiğini söyleyerek şöyle devam etmiştir: Bu kelimenin "kapının eşiği" mânasında olduğu söylenmiştir ki bence bu daha güzeldir. Çünkü Araplar "Evsıd bâbeke" (أوصِدْ بَابَكَ) derler ki "kapını kapa" demektir. "İnnehâ aleyhim mu'sadeh" (إنّها عليهم مُؤصَدَة)[81] âyetinde geçen "mu'sadeh" (مُؤْصَدَة) kelimesi de aynı anlama gelir, yani "kapatılmıştır"

[81] el-Hümeze, 104/8.

mânasındadır[82]. Kelimenin asıl mânası, kapı kapatıldığı zaman onun eşiğe yapıştırılması demektir. "Vasîd" kapının eşiği mânasında olursa, Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin mağaranın kapısının iç kısmında olduğu söylenmiş olur. Kelimenin mânası "avlu" olursa âyet köpeğin mağara kapısının dışında olduğunu ifade eder. Bir de bu beyanda, her ne kadar Ashâb-ı Kehf ile aynı cevherden olmasa da köpeği Allah lütfuyla onlar gibi üç yüz sene mağarada canlı bıraktığına dair işaret vardır.

Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Ashâb-ı Kehf'i görenin içini korku kaplaması saçlarının ve tırnaklarının uzamış olmasından ötürüdür. İnsanı korkutacak ve dehşete düşürecek bir halleri vardı. Fakat bizce bu, hiç ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Ashâb-ı Kehf, "Bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık"[83] demektedirler. Müfessirlerin dediği gibi saçları uzamış, tırnakları çıkmış ve durumları değişmiş bir halde olsalardı "bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık" demezlerdi. Çünkü kendilerine bakıp durumlarının değişmiş olduğunu görselerdi orada dedikleri gibi bir gün veya günün bir kısmı kadar bir süre kalmadıklarını anlarlardı. Bu da bize, sözü edilen korku ve dehşetin bahsettikleri o saç ve tırnak uzamasından dolayı olmadığını göstermektedir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Ashâb-ı Kehf, şüpheli bir yerde bulunuyordu. Öyle bir yere ancak başına şüpheli bir şey geleceğinden korkan ya da şüpheli bir faaliyet yapmaya karar verenler sığınır. Böyle bir yere, sözünü ettiğimiz bu iki sebepten dolayı ancak ya başına bir kötülük geleceğinden korkanlar ya da başkasına kötülük yapmak isteyenler sığınırlar. Nitekim daha önce insana ürperti veren ve içine korku salan bir yerde bulunan kimselerden korkulduğunu ve endişe edildiğini söylemiştik. Ya da Ashâb-ı Kehf'in, Allah Teâlâ'nın kalmalarını dilediği vakte kadar orada kalmaları için kimse yaklaşıp da onları uyandırmasın diye insana korku ve ürperti verecek bir yere sığındıklarını söylemiştik. Allah Teâlâ'nın dilediği vakte kadar kalacak olmaları, onların sağa ve sola çevrilmeleri olayında da muhtemel bir mâna olarak gözükmektedir. **Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı** meâlindeki beyanda geçen "korku"nun, "dinin heybeti" olması da mümkündür. Hz. Peygamber'in "Bir aylık mesafeden düşmanın kalbine korku salmakla yardım edildim"[84] buyurması dinin bir heybetinin olduğunu gösterir. Sözü edilen korku, onun dinini ve gerçek bir peygam-

82 İbn Kuteybe'den yapılan alıntı burada bitmektedir (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 364).

83 el-Kehf, 18/19.

84 Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3.

ber olduğunu vurgulamak içindir. Buna göre Ashâb-ı Kehf’in durumlarında görülen heybetin, kavimlerinin içinde bulundukları sırada seçtikleri dinleri ve onu yaşamak için yiyecek içecek bir şeyin bulunmadığı bir mekâna sığınmalarından kaynaklanması da mümkündür. Söz konusu heybet, seçtikleri dinin gerçek bir din olmasından kaynaklanmış olabilir. Hak dinin heybet uyandırması, Allah Teâlâ’nın resûlüne bildirmediği bir sebebe dayanır. Bundan dolayı tefsir edilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَٓاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ
قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا
اَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هٰذِهٖ اِلَى الْمَدٖينَةِ فَلْيَنْظُرْ اَيُّهَا اَزْكٰى طَعَامًا
فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ اَحَدًا

31 **[§]*19. “İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da birbirlerine sormaya başladılar; içlerinden biri, ‘Ne kadar kaldınız?’ dedi.*** (Diğerleri) ***‘Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık’ dediler ve eklediler, ‘Kaldığınız müddeti Rabb’iniz daha iyi bilir. Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise size ondan erzak getirsin; ayrıca çok dikkatli davransın da sakın varlığınızı kimseye sezdirmesin.’”***

İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da. Yani Allah Teâlâ onların başlarından geçenleri ve hikâyelerini sizlere nasıl haber vermişse aynı şekilde onları uyandırdığını da haber vermektedir. Ya da onların işitme duyularını nasıl gidermiş ve senelerce uyutmuşsa aynı şekilde onları uyandırmıştır. “İşte böyle uyuttuğumuz gibi onları uyandırdık da” **birbirlerine sormaya başladılar.** Cenâb-ı Hak onların birbirlerine soracaklarını bildiği için kendilerini uyandırmıştır. Allah’ın yarattığı ve var ettiği her şey böyledir. Nasıl davranacaklarını bildiği için Allah onları yaratmış ve var etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk”[85]. Allah Teâlâ, onların cehennemliklerin amellerini

85 “Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır” (el-A‘râf, 7/179).

yapacaklarını bildiği için kendilerini cehennem için yaratmıştır. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[86] beyanı da bu konuya bir başka örnektir. Cenâb-ı Hak, cinlerin ve insanların içinde kendisine kulluk edeceğini ve kendisi için cennetliklerin amellerini yapacağını bildiği kimseleri kulluk için yaratmıştır. Allah Teâlâ'nın yarattığı her şeyde âdeti budur. O, yarattığının öyle davranacağını bildiği için ancak öyle yaratır. Çünkü yapacağını bildiği fiilin dışında bir şeyi yaratması mümkün değildir. Ne olacağını bilmediği bir şeyi yaratmak, sonuçları bilmemek ve aciz olmak anlamına gelir. Allah Teâlâ olanı ve olacağı bildiğine, fiilinin abes olarak tahakkuk etmesinden yüce olduğuna göre bir şeyin vuku bulacağına dair bilgisine aykırı bir şey yaratması mümkün değildir. Bu kural dünyada da böyledir. Bir şeyin vuku bulacağına dair bilgisine aykırı bir iş ya da fiil yapan kimse, abesle iştigal eden ya da akıbetleri bilmeyen kimsedir. Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

İçlerinden biri, 'Ne kadar kaldınız?' dedi. (Diğerleri) 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler. Bu cümlenin açıklaması, "Sonra da iki gruptan hangisinin, kaldıkları müddeti daha iyi hesap edip değerlendireceğini ortaya koyalım diye onları uyandırdık"[87] meâlindeki beyanın açıklamasında zikredilenin aynısıdır. "Bir gün ya da günün bir kısmı kadar kaldık" cümlesini üzerlerinde uzun bir süre kaldıklarını ve zaman geçirdiklerini gösteren alâmet ve belirti görmeyince söylediler.

[§]Uyuyan kimsenin rüyasında gördüğü acaip durumları ve başka birçok **32**
şeyleri (uyanınca hatırladığı gibi) kendi hallerini hatırlayınca bu kadar şeylerin ve gördükleri bunca hayret verici ilginç durumların bir gün veya günün bir kısmı kadar bir sürede gerçekleşmesinin ihtimal dışı olduğunu anladılar. İşte o zaman işi Allah Teâlâ'ya havale ettiler **ve eklediler, kaldığınız müddeti Rabb'iniz daha iyi bilir.** Allah Teâlâ, yüz sene süreyle ölü olarak tuttuğu kişiyi dirilttiği zaman o, bu konuda kesin konuşmuş, işi Cenâb-ı Hakk'a havale etmemiş ve "Ne kadar kaldın diye sordu. Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım"[88] cevabını vermiştir. Çünkü o ölüydü. Ölü hiçbir şey görmez ve nefsinde bunca süre ölü olarak kaldığını gösteren bir belirti de bulunmaz.

---

86 ez-Zâriyât, 51/56.

87 el-Kehf, 18/12.

88 "Yahut evlerinin çatıları çöküp üzerine duvarları yıkılarak harap olmuş, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, 'Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?' demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. 'Ne kadar kaldın' diye sordu. 'Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım' dedi" (el-Bakara, 2/259).

Bu yüzden kaldığı süreye dair kesin konuşmuş ve işi Allah'a havale etmemişti. Ama uyuyan kişi uykusunda çok şey görür. Ve gördüklerinin kısa bir sürede olmayacağını bilir. Bu nedenle Ashâb-ı Kehf kaldıkları süreyi Allah Teâlâ'ya havale etmişlerdir.

Şimdi siz içinizden birini şu gümüş paranızla şehre gönderin de baksın. Bu ifadeden, kavimlerinden ayrılınca yanlarında azık, yani gümüş para bulunduğu ve aralarından birinin kendilerine yiyecek bir şeyler getirmesi için birisini gümüş parayla göndermesini istediği anlaşılmaktadır. Aynı beyandan, parayı kendilerine izafe ederek "gümüş paranız" ifadesini kullandığı da ortaya çıkmaktadır. Hiç şüphesiz bu talepte bulunan kişinin de o parada payı vardı. Çünkü "şu gümüş paranızla" demektedir. Âyetin bu ifadesi, yolculuklarda ve başka durumlarda giderleri eşit olarak paylaşma demek olan "münâhede"nin[89] caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü söz konusu gümüş para aralarında ortaktı. Bu beyanda, ayrıca vekâletin caiz ve bidat olmadığına dair delil vardır. Ayrıca bundan, vekâletin eski çağlardan beri yapılageldiği ve nesilden nesle geçtiği anlaşılmaktadır.

Baksın, hangisinin yiyeceği daha temiz ise. Bu beyanın tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "ezkâ ta'âmen" (أَزْكَى طَعَاماً) kelimelerine "hangisinin yiyeceği daha helâl ise" mânası vermişlerdir. Çünkü o şehrin bazı sakinleri, taptıkları putlar için ve onlar adına kurban kesiyorlardı. Bu yüzden şehre gönderdikleri kişiden kendilerine yemesi ve alması helâl yiyecek getirmesini istemişlerdir. Bazıları da "ezkâ" kelimesine, "daha ucuz" ve "daha çok" anlamı vermişlerdir. Çünkü onlar ne zaman çıkacaklarını bilmedikleri bir mekândaydılar. İhtiyaçları çok olduğu için daha çok ve orada kalacakları süre zarfında yetecek gıda
33 maddesi istemişlerdir. [§]Bazıları da "ezkâ ta'âmen" kelimelerine "daha temiz ve daha kaliteli" anlamı vermişlerdir. Çünkü hoş olan gıda maddesi, akılları daha fazla arttırır, nefisleri daha çok ıslah eder ve onlar için daha yararlıdır. Bundan dolayı yüce Allah insanların rızıklarını daha hoş ve daha yumuşak olan gıda maddelerinden yaratmıştır. Çünkü sözü edilen özellikteki maddeler, akletmeyi ve anlamayı arttırır. Buna karşılık hayvanların rızıklarını sert ve habis şeylerden yaratmıştır. Çünkü hayvanların gelişmesi gereken bir akılları yoktur. Âyette geçen "ezkâ" kelimesinin aslı, artma ve çoğalma mânasındadır.

---

89 "Tenâhüd" her bir arkadaşın ortaya diğeri kadar para koyması demektir. Fiilin, "tenâhedû-nâhedû-nâhede ba'duhum ba'dan" şeklinde kullanımı vardır. Ortaya konan masrafa "nihd" denir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ne-he-de" md.).

Ayrıca çok dikkatli davransın da. Âyette yer alan "vel yetelettaf" (وليَتَلطَّف) fiilinin çeşitli anlamlara gelmesi muhtemeldir. Kendisinin dinleri uğruna onları terkedenlerden olduğunu hissetmesin diye onlara yumuşak davransın mânasına olabileceği gibi, yiyecek bir şeyler satın alırken yumuşak ve hoş görülü davransın mânasına da gelebilir. Çünkü bir haberde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah satarken kolaylık sağlayan, satın alırken hoş görülü olan kişiye rahmetiyle muamele eylesin"[90]. **Sakın varlığınızı,** yani kendisinin filanca kişinin oğlu ve filan topluluktan olduğunu **kimseye sezdirmesin,** sonra onun mağaraya sığınanlardan olduğunu anlarlar veya bulunduğunuz yeri kimseye sezdirmesin.

اِنَّهُمْ اِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ اَوْ يُعِيدُوكُمْ فٖى مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوٓا اِذًا اَبَدًا ﴿٢٠﴾

20. "Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz."

Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler beyanındaki "yercumûküm" (يَرْجُمُوكُمْ) fiili, "sizi öldürürler" mânasına ya da "istediklerini yaparlar" anlamına gelir. **Ya da kendi dinlerine,** yani küfür olan dinlerine **döndürürler. İşte o zaman,** yani onların dini ve inançları üzere olursanız **ebediyen kurtuluşa eremezsiniz.** Bu ifadelerden sanki onların takıyye yapmayı bilmezmiş gibi bir halleri olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde onlara dilleriyle istediklerini söyleseler ve kalpleriyle tasdik etmeselerdi kurtuluşa ererlerdi. Ya da takıyye yapmayı biliyorlardı. Ancak geçmiş asırlarda takıyye diye bir şey yoktu ve onlara da takıyye yapma izni verilmemişti. Bir diğer ihtimale göre takıyye onlara verilen bir ruhsattı. En uygun olanı bunun yapılmaması ve ortaya konulmamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ اَعْثَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فٖيهَا اِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ اَمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُنْيَانًا

90 Tirmizî, "Buyû'", 74. Tirmizî'de hadisin metni şöyledir: "Allah Teâlâ, satarken kolaylık sağlayan, satın alırken hoş görülü olan kimseyi sever".

رَبُّهُمْ اَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذٖينَ غَلَبُوا عَلٰى اَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا ﴿٢١﴾

21. "Böylece** (kıssayı anlatarak insanları) **onlardan haberdar ettik ki, Allah'ın vâdinin hak olduğunu ve kıyâmetin şüphe götürmez olduğunu bilsinler. Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki: 'Üzerlerine bir bina yapın. Rab'leri onları daha iyi bilir.' Onların yöneticileri ise 'Bizler, kesinlikle onların yanı başına bir mâbet yapacağız' dediler."

Böylece (kıssayı anlatarak insanları) onlardan haberdar ettik ki. Müfessirler, "kezâlike" (كَذٰلِكَ) kelimesinin işaret ettiği anlam üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ona şu anlamı vermişledir: Yiyecek bir şeyler satın almak için daha önce basılmış gümüş para ile mağaradan gönderilen kişi, oradan nasıl çıkarılmış ve bu, şehir halkının o gençler hakkında bilgi edinmelerine sebep olmuşsa aynı şekilde onları haberdar ettik, yani onları bilgilendirdik. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ gençlerin, Ashâb-ı Kehf'in haberlerini ve başından sonuna kadar kıssalarını nasıl bildirmişse aynı şekilde onları da haberdar etmiştir. Yani onlara bilgi vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

34 **[§]Böylece onlardan haberdar ettik.** Bu beyanın mânası şöyle de olabilir: Onların işitme duyularını nasıl gidermiş ve kendilerini uzun bir süre nasıl uyutmuşsak aynı şekilde peygamberlerin Cenâb-ı Hak'tan naklederek vâdettiklerinin hak olduğunu bilsinler diye kıssayı anlatarak insanları da haberdar ettik.

Sonra onlara nasıl bilgi verildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları Allah Teâlâ onları uyuttuktan sonra kendisinden kaçtıkları hükümdara ve şehir halkına bilgi vermiş ancak onların Ashâb-ı Kehf'e ulaşmalarına engel olunmuştur demiştir. Bazılarının görüşü ise şöyledir: Allah Teâlâ bu bilgiyi Ashâb-ı Kehf'i uyutmadan önce vermiş, ancak kendilerine ulaşmalarına engel olunmuş, (gençler) mağaranın kapısını kapatmışlar ve orada kalmışlardır. Sonra da yüce Allah, onları belirtildiği gibi uyutmuştur. Ardından o zamanın hükümdarı ölmüş ve üzerinden asırlar gelip geçmiştir. Daha sonra ülkeye salih ve müslüman olan başka bir hükümdar hâkim olmuş sonra Allah Teâlâ ona kendileri hakkında bilgi vermiştir. Müfessirler bunlara benzer açıklamalar yapmışlardır. Fakat biz, hikâyenin nasıl olduğunu bilmiyoruz. Âyetin zâhirine göre Allah

Teâlâ Ashâb-ı Kehf'i uyuttuktan ve uyandırdıktan sonra haklarında bilgi vermiştir. Âyette bilgi verilenlerin birinci veya ikinci hükümdar ya da halk veya bunların dışında başkaları olup olmadığına dair herhangi bir açıklama yoktur. Dolayısıyla o hükümdar hakkında, filanca hükümdardı, şeklinde kesin bir yargıda bulunulamaz. Çünkü bu haberler, Kur'ân'da Hz. Peygamber (a.s.) için bir delil olarak anlatılmıştır. Her hangi bir şey kesin olarak belirtilseydi ya da onların kitaplarında yazılı olandan daha fazla veya daha eksik belirtilseydi haber Resûlullah'ın (a.s.) delili olmaktan çıkardı.

Allah'ın vâdinin hak olduğunu bilsinler. Öyle anlaşılıyor ki bundan önceki peygamberler, kavimlerine bir grup insanın dinlerine düşkünlüklerinden dolayı hükümdarlarından kaçtıklarını, bir mağaraya sığındıklarını, ardından şu kadar sene uyuduklarını ve sonra uyandıklarını haber vermişler, kavimleri de onların söylediklerini gerçek dışı kabul etmişler ve bunun üzerine yüce Allah da peygamberlerin vâdettikleri ve Ashâb-ı Kehf'e dair kendilerine verdikleri haberin hak ve gerçek olduğunu bilsinler diye onları haberdar ettik demiştir.

İkinci yoruma göre onlar, muhtemelen öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti inkâr ediyorlardı. Peygamberler, kendilerine onların öldükten sonra diriltileceklerini haber veriyordu. Allah Teâlâ Ashâb-ı Kehf hakkında bilgi verdi ki öldükten sonra dirilmenin ve kıyâmetin hak olduğunu bilsinler. Çünkü Ashâb-ı Kehf'in beslenecekleri herhangi bir gıda maddesi, yiyecekleri yemek ve hayatiyetlerini sürdürecekleri herhangi bir şey olmaksızın nefislerinin üç
yüz sene veya daha fazla uyku halinde bırakılmasındaki mûcize [§]ölüleri di- 35
riltmekten ve çürümüş un ufak olmuş kemikleri bir araya getirmekten daha fazla ve daha büyük (bir mûcize) değilse ondan aşağıda da değildir. Çünkü nefislerin gıda almaksızın üç yüz yıl veya daha fazla kalması şöyle dursun birkaç gün bile hayatta kaldığını görmemişlerdi. Ashâb-ı Kehf uykudan uyandırıldı ki öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler, uzun bir süre beslenecekleri herhangi bir gıda maddesi olmadan nefisleri tutmaya kādir olan varlığın ölüleri diriltmeye ve canlandırmaya da kādir olduğunu anlasınlar. Ya da başta belirttiğimiz üzere geçmiş peygamberler, sanki kavimlerine Ashâb-ı Kehf kıssasını haber vermişler, onlar da bu peygamberleri yalanlamışlar, bunun üzerine Allah Teâlâ da onların kendilerine verdikleri haberlerin hak ve doğru olduğunu öğrensinler diye Ashâb-ı Kehf'in haberlerini ve başlarından geçenleri haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan daha önce geçen bu haberler ve kıssalar, Kur'ân'da Hz. Peygamber'in delili ve peygamberliğini ispat etmeye dair bir kanıt olsun diye belirtilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'da beyan edilmemiş, açıklığa kavuşturulma-

mış ve tefsir edilmemiş bir hususta kesin olarak şöyledir diye hüküm vermek caiz değildir. Çünkü bu tavırda Allah Teâlâ'ya iftira atma korkusu vardır. Böyle bir mevzuda Kur'ân'da zikredilenden fazla da eksik de söylenemez. Çünkü söylenecek şeyler, onların kitaplarında anlatılanlara muhalif olabilir. Ve bu durumda da yapılan açıklamada ne delil olma özelliği kalır ne de bir işaret.

Eğer denilirse ki: Onlar peygamberlerin kendilerine haber verdikleri şeylerin hak olduğunu nasıl bildiler? Çünkü Allah'ın vâdinin hak olduğunu inkâr etmiyorlardı. Fakat peygamberlerin kendilerine vâdettiklerinin ve haber verdiklerinin Allah tarafından yapılmış bir vâd ve verilmiş bir haber değil de kendi kafalarından uydurma şeyler olduğunu zannediyorlardı.

Buna şöyle cevap verilir: Peygamberlerin verdikleri haberlerin hak olduğunu birkaç yönden anlamışlardır. Birincisi; yiyecek bir şeyler almaya gönderilen kişinin elinde gördükleri dirhemlerin eskiden basılmış para olmasıdır. Gerçi bu paraların Ashâb-ı Kehf'in elindeki dirhemler değil de yiyecek satın almaya gelen o kişinin biriktirdiği dirhemler olmaları da mümkün olmakla birlikte yine de delillerden biri buydu. Onlar bu kişinin elindeki dirhemlerin Ashâb-ı Kehf'e ait olduğu yolundaki beyanını tasdik ettiklerine göre peygamberlerin söylediklerini tasdik etmek daha uygun ve haberleri inanılmaya daha lâyıktır.

İkincisi, yiyecek almaya gelen kişiyi görünce Allah Teâlâ'nın onları normalin dışında uzun bir süre uyutmuş, her türlü zarar, rahatsızlık ve bozulmadan korumuş olduğunu, yiyecek ve içecek maddesi olmaksızın hayatta bıraktığını anladılar. İnsanların yemeden içmeden -bu kadar süre hayatiyetlerini sürdürmeleri şöyle dursun- bundan daha az bir sürede de çoğunlukla hayatta uzun süre kalamayacaklarını ve hayatiyetlerini sürdüremeyeceklerini biliyor-
36 lardı. [§]Buna bağlı olarak anladılar ki sözü edilen canları korumaya ve hayatta bırakmaya kādir olan bir varlık, diriltmeye ve canlandırmaya da kādirdir, olmasını istediği bir şeyi gerçekleştirmekten aciz değildir ve O dilediğini yapar.

Üçüncüsü, Allah Teâlâ'nın onları uzun bir süre uyuttuğunu ve bütün âfetlerden koruduğunu sonra da diriltip canlandırdığını görünce kendilerine verilen haberin hak olduğunu anladılar. Yüce Allah, onları ancak umut edilen bir akıbet ve hedeflenen bir hikmet için uyutmuş ve uyandırmıştır. İnsanların yaşatılmaları ve öldürülmeleri de aynı şekilde ancak umut edilen bir akıbet ve hedeflenen bir hikmet içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir zaman insanlar aralarında Ashâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Onların kendi aralarında durumlarına dair ne konuştuklarını bilmiyoruz. **Dediler ki: Üzerlerine bir bina yapın.** Ya da onlar, Ashâb-ı Kehf'in mağaraya sığınma sebepleri üzerinde tartışıyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki tartışmaları, mâbet ve başka bir mekân olarak belirtilen bina hakkındaydı. Bu tartışmanın onların uyuma süreleri hakkında cereyan etmesi muhtemel olduğu gibi, sayılarına ve buna benzer başka bir şeye dair olması muhtemeldir. Fakat bu konuda şudur diye kesin hüküm vermek mümkün değildir. Çünkü tartışanlardan biri **Rab'leri onları daha iyi bilir** ifadesini kullanmaktadır.

Onların yöneticileri ise 'Bizler, kesinlikle onların yanı başına bir mâbet yapacağız' dediler. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. [Birincisi,] onların yanı başına mâbet yapma isteği, orada Ashâb-ı Kehf'i anarak değer verme ve yüceltme amacına yönelik olabilir. Allah Teâlâ'nın onlara değer verdiğini anladıkları için yakınlarında bulunup buranın o gençleri kendilerine hatırlatmasını istemiş olabilirler. [İkincisi], ya da kendileri ibadet etmek için Ashâb-ı Kehf'in yanı başına bir mâbet yapmak istemiş de olabilirler. Böylece onların bereketlerine ulaşma ve buna benzer bir gaye ile yakınlarında Allah Teâlâ'ya ibadet etmek istemiş olabilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَيَقُولُونَ ثَلٰثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ
رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبّٖى اَعْلَمُ
بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا قَلٖيلٌ فَلَا تُمَارِ فٖيهِمْ اِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا
تَسْتَفْتِ فٖيهِمْ مِنْهُمْ اَحَدًا ﴿٢٢﴾

22. "(Sonra gelenler) ***bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, 'Onlar üç kişidir, dördüncüleri de köpekleridir' diyecekler; 'Beş kişidir, altıncıları köpekleridir' diyecekler. 'Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir' diyecekler. De ki: 'Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!'"***

(Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taş atar gibi tahminler yürüterek, "Onlar üç kişidir, dördüncüleri de köpekleridir" diyecekler; "Beş kişidir, altıncıları köpekleridir" diyecekler. "Onlar yedi kişidir, seki-

zincisi köpekleridir" diyecekler. Bazıları şöyle demiştir: Ashâb-ı Kehf, yedi kişiydi, sekizincileri köpekti. Çünkü âyet metninde üç ve beş rakamları belirtildikten sonra "karanlığa taş atar gibi" meâlindeki ifade geçmektedir. Bunun anlamı, gaybı taşlamak ve zanda bulunmaktır. Bazıları ise bilmeden gaybı açıklamaya çalışmaktır demişlerdir. Ancak bu tabir "yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir" denilirken kullanılmamıştır. İbn Abbâs (r.a) da böyle söylemiş-
37 tir. [§]Çünkü o, "Ben Allah Teâlâ'nın istisna ettiği[91] ve bilgisi çok az olanlardan biriyim. Ashâb-ı Kehf yedi kişiydi ve sekizincileri köpekleriydi" demiştir[92]. Her halde İbn Abbâs "Ben, (âyette) belirtilen rakamlara dayanarak zanna en az yer veren ve hüküm verenlerden ya da Hz. Peygamber'den (a.s.) naklen en az haber duyanlardan biriyim" demek istemiştir. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir [el-Esam][93] ve başkaları şöyle der: Cenâb-ı Hak, "Onların sayısını Rabb'im daha iyi bilir" ifadesini kullanmış, sonra da kullarından az bir kısmını, onlar hakkında bilgisi bulunanlar olarak istisna etmiştir. Sayıca az olanların meleklerden mi yoksa insanlardan mı olduklarını bilmediğimiz gibi, kim olduklarına dair da mâlumatımız da yoktur. Netice olarak onların kim olduklarını ve sayılarının kaç olduğunu bilmiyoruz[94]. Bizim kanaatimiz de bu doğrultudadır. Zaten yüce Allah da **Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!** buyurmakta ve peygamberine onlar hakkında herhangi bir kimseden bilgi istemesini yasaklamaktadır. Çünkü bu konunun onların kitaplarında açıklanmamış olma ihtimali vardır. Netice olarak Allah Teâlâ yalancılıkla suçlanmasını hoş görmediği için peygamberine bilgi vermemiş olabilir[95].

---

[91] İbn Abbâs, "Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır" beyanına işaret etmektedir.

[92] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 150; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 78.

[93] Adı, Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam'dır (ö. 225/840). Mûtezile mezhebine mensup fakih ve müfessirdir. Kendisinin tefsiri vardır. Ayrıca usûl ilminde *Makâlât* isimli eserle, *Munâzarât maa'l-Allâf* isimli eserleri vardır. Ebû Bekir el-Esam'dan Râfizî görüşlü olduğu ve Allah'a cisim isnat ettiği (tecsîm) konusunda haberler zikredilir (bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, III, 519).

[94] Dr. Muhammed Abdürrahîm'in tahkik ettiği Hasan-ı Basrî tefsiriyle, Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde herhangi bir açıklama bulamadım.

[95] "Bundan dolayı sözü edilen bu olay ve diğer kıssalar hakkında Kur'ân'da zikredilse bile mütevatir olarak sabit olmadığı sürece kesin olarak şöyledir demiyoruz. Çünkü söz konusu kıssalar onların kitaplarında belirtildiği gibi gerçekleşmiş olabilir. İşaret ettiğimiz bu kıssalar, Kur'ân'dan sadece Hz. Peygamber'in peygamberliğine delil ve peygamberliğinin ispatı için bir hüccet olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den mütevatir olarak nakledilenler hariç kitapla sabit olmayan bir şey hakkında kesin konuşmuyoruz. Zira zikredilenlere ilâve veya onları eksiltme endişesi vardır. Bu durumda o kıssalar, kendi kitaplarında aksini iddia ettikleri için Hz. Peygamber'i destekleyen bir delil olmaktan çıkar ve onun aleyhine bir delile dönüşür" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 465b).

Öte yandan Ashâb-ı Kehf'in hangi zamanda yaşadıkları da ihtilaflıdır. Bazıları Hz. Îsâ'dan sonra Hz. Muhammed dünyaya gelmeden önce yaşadıklarını söylerken bazıları bu olay, Hz. Mûsâ'nın peygamber olarak gönderilmesinden önceydi demiştir. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir el-Esam ve onların görüşleri bu doğrultudadır. Bu yaklaşım doğruya daha yakındır. Çünkü (kâfirler) Ashâb-ı Kehf hakkında, sadece Tevrat'a inananlar, yani yahudiler soru sormuşlardır. Bu durumda Ashâh-ı Kehf'in Hz. Îsâ'dan sonra gelmiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü yahudiler İncil'e inanmıyorlardı.

Müfessirlerin "Ashâb-ı Kehf'in isimleri şunlardı ve sayıları şu kadardı" diye yaptıkları açıklamalar, ancak sahih bir rivayet olursa kesinlik kazanabilir. Allah Teâlâ onların sayılarını kendisinin daha iyi bildiğini ve bu konuda sayıları az bir grup hariç kimseye bilgi vermediğini açıklamaktadır. Zaten bizim onların isimlerini ve sayılarını öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur. Olsaydı Allah Teâlâ kitaplarda bunları beyan etme işini kendi üstüne alır ve açıklardı.

İbn Kuteybe "racmen bi'l-ğayb" (رَجْماً بِالغَيبِ) tabiri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Racmen bi'l-ğayb", gayba dair bir konuda zan ile tahmin yürüterek, yani zanna dayanarak sayı ve isim söylemektedirler[96]. Bazıları da bu tabire "gayba taş atarak", yani kesin bir kanaate dayanmayarak mânası vermişlerdir. "Zannen bi'l-ğayb" (ظنا بالغيب) ile "kazfen bi'l-ğayb" (قذفا بالغيب) aynı şeydir.

[§]"Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme" be- 38
yanından 24. âyette yer alan "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme!" cümlesine kadar geçen ifadelerde ki hitap, hiçbir kimse bir başkasından daha öncelikli olmaksızın bütün insanlara yapılmış olabilir. Bu cümle, gerçeği açıklama dışında kâfirlerle tartışmaya girmeyi bırakma ve aynı şekilde Ashâb-ı Kehf hakkında kimseden bilgi istememek gerektiğini öğretme mahiyetinde söylenmiş bir cümledir. Bunun yanında Cenâb-ı Hak onlara "inşallah" demeden herhangi bir vaatte bulunmamalarını öğretmekte ve bunun terbiyesini vermektedir.

Yukarıdaki cümlelerde hitabın Resûlullah'a (a.s.) yönelik olması da muhtemeldir. Fakat Hz. Peygamber bu konuda kimseyle tartışmamış, hiç kimseden bilgi istememiş ve inşallah demeden vâdde bulunmamıştır. Yüce Allah'ın bu cümlelerde Resûl-i Ekrem'e (a.s.) hitap etmesi insanların bu edep ve terbiyeyi kendileri açısından hayata geçirmeleri içindir. Buradaki ifade Cenâb-ı Allah'ın

---

96 İbn Kuteybe, *Tefsîrü ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 266 (Kesin bir bilgi olarak değil, zanna dayanıp tahmin yürüterek der).

“Sakın müşriklerden olma”[97] meâlindeki beyanıyla ve benzeri cümlelerle müminlere hitap etmesine benzer. Allah Teâlâ’nın böyle hitap etmesi, Resûl-i Ekrem’in (a.s.) şirk koşmasından ya da müşriklerden birisi olmasından dolayı değil, fakat daha önce sözünü ettiğimiz amaçlara yönelik olmasından dolayıdır.

Ayrıca **Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme** meâlindeki beyan hakkında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları, tartışma konusunun Ashâb-ı Kehf’in durumuyla ilgili olduğunu söylemiştir. Buna göre mâna şöyle olur: Ashâb-ı Kehf hakkında kitaplarında bulunan açıklama hariç, onlarla tartışmaya girme ve kimseden onlarla ilgili bilgi isteme. Çünkü sen onların kitaplarında bulunmayan şeyler hakkında kendileriyle tartışmaya girersen söylediklerini yalan sayarlar. (Onun için) kitaplarında yer alan kadarıyla tartış. Bu yaptığımız açıklama tartışma konusunun [Ashâb-ı Kehf hakkında] olması durumunda geçerlidir. Eğer konu Ashâb-ı Kehf’ten başkaları hakkında olursa bu durumda yeni bir tartışma açma ve yeni bir münakaşa mahiyetinde olur. Böyle olursa âyetin, iki mânaya muhtemel hale gelir. Bunlardan birincisine göre mâna **onlarla** gayet açık olan şeyler ve açıkça bildikleri hususlar dışında **tartışmaya girme** şeklinde olur. Açıkça bildikleri hususların bir benzeri, putların herhangi bir zarar ve fayda vermedikleri, bir şey duymadıkları ve buna benzer başka özelliklerdir.

39 [§]İkincisi, onlarla hikmetin incelikleri ve latifeleri ile tartışma! Fakat peygamberlerin gözle görülür alâmetlerle onlarla tartıştıkları gibi açık ve gözle görülür şeylerle tartış, latif ve ince olanlarla değil.

Ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme. Bu beyan, filozofların kitaplarına ancak ne yazılmış diye bakmanın caiz olduğunu gösterir. Çünkü filozofların eserlerinde, Kur’ân’a muhalif olan görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kitaplardan Kur’ân’a uygun olanlar alınır diğerleri terkedilir.

وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ اِنّ۪ي فَاعِلٌ ذٰلِكَ غَدًاۙ ﴿٢٣﴾ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُۘ
وَاذْكُرْ رَبَّكَ اِذَا نَس۪يتَ وَقُلْ عَسٰٓى اَنْ يَهْدِيَنِ رَبّ۪ي لِاَقْرَبَ مِنْ
هٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾

97 “De ki: ‘Bana müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma (denildi)’” (el-En‘âm, 6/14).

23-24. "'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme! Unuttuğun takdirde Rab'bini an ve 'Umarım Rabb'im bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir' de."

[İnşallah Demeden Konuşmak]

'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme! Bu hitabın mânası, zâhirine göre olsaydı "Hiçbir şey için 'Allah'ın dilemesi hariç şu işi yarın yapacağım' deme" cümlesi, "Allah dilemesi hariç" diyerek söz vermeyi (emretme değil) yasaklama mânasına gelirdi. Bu ilâhî beyanın mânası bu olmadığı için müfessirler cümleye gizli bir "inşâallâhu" (إن شاء الله) fiili takdir ederek cümleyi "Allah dilerse cümlesini kullanmadan hiçbir şey için şu işi yarın yapacağım deme" şeklinde anlamışlardır. Bu da bize hitabın zâhirî mânasına göre değil, fakat hikmetin ve delilin gereğine göre yorumlanması gerektiğini gösterir. Sonra Allah Teâlâ kulun "Allah dilerse" demeden söz vermesini yasaklamıştır. Bazıları yeminleri vâdlere kıyaslamış ve kişinin yemin ederken "Allah dilerse" diye istisna getirmesi gerekir demişlerdir. Ancak bu yanlış bir kıyastır. Çünkü yeminler, Allah Teâlâ'ya saygı göstermek ve O'nu yüceltmek için yapılır. Bu yüzden yemin ederken "Allah dilerse" ifadesinin kullanılması emredilmemiştir. Çünkü "Allah dilerse" demek söz konusu yüceltmeyi zedeler. Ayrıca bu konuda şöyle bir rivayet de vardır: "Yemin edeceğiniz zaman Allah adına yemin edin. Babalarınızın ve tâğutların üstüne yemin etmeyiniz"[98]. Cenâb-ı Hak, kendisinden başkası adına yemin etmeyi, onu yüceltme anlamına geldiği için yasaklamıştır. Ama bir şeyi vâdetmeye gelince bu, fiili kendine izafe etmek demektir. Oysa kul gerçek mânada vâdettiği şeyi yapmaya malik değildir. [§]Bundan dolayı yüce Allah, kul vâdini yapmayınca vâdinden dön- **40**
müş duruma düşmesin diye sözünün arkasından "Allah dilerse" cümlesinin getirilmesini emretmiştir. Peygamberlerin de aynı şekilde bir şeyi vâdettikleri zaman "Allah dilerse" dedikleri rivayet edilir. Hz. Mûsâ'nın "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın"[99] şeklindeki ifadesi buna örnektir. Sonra Hz. Mûsâ sabredemeyince karşılaştığı kul, onu sabretmemekle azarlamamıştır. Eğer bu yemin olsaydı, arkadaşının "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[100] diye

---

98 Hadisi bu lafızla bulamadım. Fakat aynı mânada iki hadis vardır. Birisi "Kim Allah'tan başkası üstüne yemin ederse küfre girmiş ya da şirk koşmuştur" hadisidir (Tirmizî, "Nüzûr", 9; Nesâî, "Eymân", 4). Diğeri de "Dikkat ediniz! Kim yemin edecekse ancak Allah adına etsin" şeklindeki rivayettir (Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 26; "Tevhîd", 13; Tirmizî, "Nüzûr", 9).

99 "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam" (el-Kehf, 18/69).

100 el-Kehf, 18/67, 72, 75.

çıkışması gibi kendisini azarlardı. Nebî ve resûller yemin etmişler, ancak hiç birinin "Allah dilerse" diye istisna getirdiği belirtilmemiştir. Bu da bize "Allah dilerse" demenin yapılan vâdlerde gerekli, ama yeminlerde gereksiz olduğunu göstermektedir.

'Allah izin verirse' demeden hiçbir şey için, 'Şu işi yarın yapacağım' deme! Bu beyan, hiçbir şeyin Allah Teâlâ'nın dilemesi olmaksızın vücuda gelmeyeceğine dair bir delildir. Çünkü bu cümlede yüce Allah, "Allah izin verirse" deme çağırısında bulunmaktadır. Sonra vâdedilen şey söz verilenin aksine gerçekleştiği zaman Hz. Peygamber vâdinden dönmüş olmuyor. Bu da bize Allah Teâlâ'nın böyle dilediğini, bir şey dilemediği zaman onun vücuda gelmeyeceğini gösteriyor. Çünkü meydana gelen Cenâb-ı Hakk'ın dilemediği bir şey olsa ya da bir şeyi dilese de vücuda gelmese bu takdirde "Allah izin verirse" cümlesinin herhangi bir mânası kalmaz. Çünkü kulun dilemediği vücuda gelmiş, dilediği ise meydana gelmemiştir. Bu da bize şunu gösteriyor: O dilerse var olur, dilemediği vücuda gelmez. Bu beyanda, Allah Teâlâ'nın itaat olmayan fiilleri de dilediğine dair delil vardır. Çünkü Resûlullah'ın (a.s.) itaat olmayan şeyi vâdetmediği, aksine söz verdiği şeylerin hep Allah'a itaat olduğu bilinen hususlardandır. Allah Teâlâ, ilâhî beyanda söylenmese ve belirtilmese de bütün itaatları dilemiş ve irade etmiştir. Çünkü bilginler şöyle der: Allah Teâlâ kulun bütün itaatini ve hayrını diler. İtaat olmayan şeyi dilemeseydi "Allah dilerse" diye istisna getirmezdi. Çünkü biliniyor ki O, bunu dilemiştir. İstisna getirmesi, kulun itaat olmayan şeyi tercih ettiğini bildiği zaman bunu dilediğini göstermektedir. Bu da Mûtezile'nin aleyhine bir delildir.

Eğer denilirse ki: Hz. Peygamber'e (a.s.) vâdde bulunurken "Allah izin verirse" diye istisna getirmesinin emredilmesi, vâdini yerine getirmeden ölme ihtimali ya da gücünü kaybedip verdiği sözü yerine getirmekten aciz duruma düşmesi ihtimalinden dolayıdır.

41 [§]Buna şöyle cevap verilir: Bu meselede zan ve tahayyüle yer yoktur. Tam aksine burada zikredilmese de imkân dâhilinde olması ön şarttır. Meselâ bir insana imkân dâhilinde olmadığı için uçması emredilmez. Aynı şekilde emredilen ve yasaklananların tümü imkân dâhilinde olduğu takdirde emredilir ve yasaklanır. Mümkün olmak, belirtilmese de şart koşulmuş gibidir. Yapılan vâdler, yeminler ve başka şeyler de hep bu prensip üzeredirler.

Yukarıdaki hitapta kastedilenin Hz. Peygamber'den başkası olması da mümkündür. Hatta bu ihtimal daha ağır basmaktadır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in bir şeyi vâdedip de "Allah dilerse" dememesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü

o, Allah Teâlâ'nın dilemesi ve iradesi olmadan hiçbir şeyin var olmayacağını bilir. Ama Hz. Peygamber'den başkasının bunu bilmemesi mümkündür. Bundan dolayı âyetteki hitabın ondan başkasına yönelik olması daha önceliklidir. Dolayısıyla "Allah dilerse" cümlesinin Hz. Peygamber tarafından söylenmesi, onlara bildirme ve öğretme amaçlıdır denilebilir.

Unuttuğun takdirde Rabb'ini an. Bu cümle iki mânaya gelebilir. Birinci ihtimale göre mâna şöyle olabilir: Rabb'ini unuttuktan sonra hatırladığın zaman onu an. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma"[101]. İşte "Unuttuğun takdirde Rabb'ini an" beyanı da böyledir.

İkinci ihtimale göre mâna şöyle olabilir: Cümlenin başında "Allah dilerse" demeyi unuttuğun takdirde sonunda söyle. Çünkü Hz. Peygamber'in konuşmaya başlarken teberrüken "Allah dilerse" demesi müstahaptı. Cümlenin başında "Allah dilerse" demeye "inşallah doğrusunu buluruz"[102] meâlindeki âyet örnektir. Örnek verilen âyette yahudiler, önce "inşallah" diyerek istisna yapmakta sonra da söz vermektedirler. Böyle davranmak müstehaptır. Allah Teâlâ âdetâ şöyle demektedir: Sözün başında Rabb'ini anmayı, yani "inşallah deme"yi unuttuğun takdirde sonunda an. Bu ifade Zâhirîler'in aleyhine delil olur. Çünkü Kur'ân'ın zâhirî ifadesi, unuttukları takdirde Allah'ı anmaları yükümlülüğünü getirmektedir. Oysa unutma halinde olan hiç kimse bir şeyi yapmakla mükellef değildir. Âyetten unutma halinde olan kişinin Allah'ı anma yükümlülüğü altında olduğu anlaşılmadığına göre bu bize ifadenin zâhirî mânası doğrultusunda değil de doğru ve hikmetin gereğine göre anlaşılması gerektiğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Ve 'Umarım Rabb'im bana, doğruya bundan daha yakın yolu gösterir' de. Bazıları bu cümleyi şöyle açıklamışlardır: "De ki, umarım Rabb'im bana doğruya daha yakın yolu gösterir" meâlindeki beyan, benim resûl olduğuma en açık delil ve Ashâb-ı Kehf hakkında en ikna edici açıklamadır. Çünkü onlar Resûl-i Ekrem'e Ashâb-ı Kehf'in yapıp ettiklerini ve durumlarını soruyorlar ve onun peygamberliğini ve doğruluğuna buradan delil getiriyorlardı. Resûl-i Ekrem de onlara şöyle diyordu: Rabb'im bana peygamberliğimi kanıt- 42

101 "Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma!" (el-En'âm, 6/68).

102 "Yine, 'Bizim için Rabb'ine dua et de onun nasıl bir şey olduğunu bize iyice açıklasın; çünkü bu sığır bize ayırt edilemez geldi; inşallah doğrusunu buluruz' dediler" (el-Bakara, 2/70).

layan mûcize gösterdi. Bu, sizin benden istediğinizden daha açık ve kalpleri daha fazla ikna eden bir mûcizedir. Çünkü onun peygamberliğine dair duyusal mûcizeleri vardı.

Hasan-ı Basrî der ki: "Asâ" (عَسَى) kelimesi, yüce Allah tarafından söylendiğinde kesinlik ifade eder[103]. Buna göre anlam şöyle olur "Rabb'im bana doğruyu ve isabetli olanı gösterdi". Hasan-ı Basrî dışındaki müfessirler ise şöyle derler: Resûl-i Ekrem onlara sordukları sorunun cevabını ertesi günü vereceğini vâdederek "Umarım Rabb'im bana söz verdiğim zamandan daha erken gösterir" demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَبِثُوا فِى كَهْفِهِمْ ثَلٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا ﴿٢٥﴾

25. "Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar, buna dokuz yıl da ilâve ettiler."

[Ashâb-ı Kehf'in Mağarada Kalış Süresi]

Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar. Bazıları, bu âyetin "Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir diyecekler"[104] meâlindeki beyan ile alakalı olduğunu ve bunun üzerine Allah Teâlâ'nın da Hz. Peygamber'e "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir"[105] demesini emrettiğini söylemişlerdir. Bazıları da bu cümlenin Allah Teâlâ'nın cümlesi olduğunu ve kendilerine zikredilen süre kadar mağarada kaldıklarını haber verdiğini ifade etmişlerdir.

---

103 Ben bu ifadeyi Hasan-ı Basrî'den nakleni bulamadım. Fakat Süyûtî "Asâ kelimesi Allah tarafından kullanılırsa kesinlik anlamına gelir" şeklinde bir kaideyi İbn Abbâs ve Mücâhid'e dayandırır. Süyûtî şöyle der: İbn Ebû Hâtim'in Süddî'den nakline göre Ebû Mâlik şöyle demiştir: "Kur'ân'da geçen bütün asâ kelimeleri kesinlik ifade eder. Ancak iki "asâ" kelimesi bundan müstesnadır. Birisi Tahrîm sûresinde geçendir. "Asâ rabbuhû in tallekakünne" (عَسَى ربُه إن طلَقَكُنَّ) "Eğer sizi boşayacak olursa Rabb'i ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir" (et-Tahrîm, 66/5). Diğeri de İsrâiloğulları hakkındadır. "Asâ rabbukum en yerhamekum" (عَسَى ربُكُم أن يرحَمَكُم) "Umulur ki Rabb'iniz size acır" (el-İsrâ, 17/8). İbnü'l-Münzir'in nakline göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: Asâ iki şekildedir. Birincisi; kesin bir husustadır. "fe asâ en yekûne mine'l-müflihîn" (فَعَسَى أن يكُونَ منَ المفلِحِين) "Tövbe edip iman eden ve iyi işler yapan kimseye gelince, işte onun kurtuluşa erenler arasında olması umulabilir" (el-Kasas, 28/67). Diğeri ise kesin anlamına değildir. "Ve asâ en tekrehû şey'en ve hüve hayrun lekum" (وَعَسَى أن تكْرَهُوا شيئا وهو خير لكم) "Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz" (el-Bakara, 2/216). Müminin hoşlanmadığı şeylerin tümü onun için hayırlı olmadığı gibi sevdiği şeylerin hepsi de kendisi için kötü değildir (Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 587).

104 el-Kehf, 18/22.

105 el-Kehf, 18/22.

[§]**Buna dokuz yıl da ilâve ettiler.** Bazıları, âyette geçen “dokuz”dan maksadın “dokuz yıl” olduğunu söylemişlerdir. Fakat âyette, yüce Allah’ın “dokuz yıl” veya “dokuz ay” ya da “dokuz gün” den hangisini kastettiğinin beyanı yoktur. Onun için Cenâb-ı Hakk’ın şu veya bu miktarı kastettiğini bilmiyoruz. Peygamberine “Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O’na aittir”[106] demesini emretmesi gibi bu konuda da işi Allah Teâlâ’ya havale ederiz. 43

Yüce Allah “üç yüz sene” derken neden “sene” kelimesini “sinîn” (سِنِينَ) şeklinde çoğul getiriyor. Halbuki “Selâsu mieti raculin” (ثَلثمائة رجُلٍ) ve “selâsu mieti dirhemin” (ثَلثمائة درهمٍ) ve benzeri ifadelerde olduğu gibi “selâsu mieti senetin” (ثَلثمائة سَنَةٍ) demesi gerekmez miydi şeklinde gelecek bir soruya Arap edebiyatına vakıf bazı kimseler şöyle cevap vermişlerdir: Allah Teâlâ bu âyette “üç yüz” (selâsumie) sayısının sayılanını “sinîn” kelimesi olarak belirlememiş, fakat sayının “selâsumie” (üç yüz) kelimesiyle sona ermesini istemiştir. Bu yüzden sayının sonu “selâsu mietin” şeklinde tenvinlidir. Sayıyı bitirdikten sonra da bu “üçyüz” rakamının sayılanını cümlenin baş kısmından ayrı olarak “sinîne” şeklinde getirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَبْصِرْ بِهٖ وَاَسْمِعْ مَا لَهُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا يُشْرِكُ فٖى حُكْمِهٖ اَحَدًا ﴿٢٦﴾

26. “De ki: ‘Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gizli bilgisi O’na aittir. O öyle bir duyar, öyle bir görür ki! (O kadar olur!) ***Onların Allah’tan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez.’”***

De ki: Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. Bu beyan, daha önce dediğimiz gibi onların mağaralarında kaldıkları sürenin bilgisini Cenâb-ı Hakk’a havale etmektedir.

Göklerin ve yerin gizli bilgisi O’na aittir. Bu cümlenin üç mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, “Gizliyi ve açığı bilendir”[107] meâlindeki beyanda olduğu üzere gökte ve yerde bulunanların gizli bilgisi O’na aittir anlamı kastedilmiş olabilir.

---

106 el-Kehf, 18/26.

107 el-En‘âm, 6/73; el-Haşr 59/22.

İkincisi, göklerde ve yerde bulunanların birbirlerine gizledikleri ve sır olarak açtıkları şeylerin bilgisi O'na aittir anlamına gelebilir.

Üçüncüsü, âyete göktekilerin ve yerdekilerin gördükleri şeylerin gizli bilgisi O'na aittir mânası verilebilir. Çünkü bizzat gördükleri ve şahit oldukları şeylerde onların bilmedikleri gizli bilgi ve sır vardır. Meselâ bizzat gördükleri ve güneş olduğunu anladıkları gök cismi buna örnektir. Bu cismin güneş olduğunu biliyorlar. Fakat güneşin yaratıklara elverişli ve faydalı kılan özelliğinin ne olduğunu bilmiyorlar. Ay için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Göklerde ve yerde bulunanlar, bu cisimleri bizzat izlemişler, fakat bunları başka nesnelere faydalı hale getiren ve onlara menfaat sağlayan özelliğin ne olduğunu anlayamamışlardır. İşitme, görme, akıl yürütme vb. duyular için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Onlar bu duyuları zâhirî halleri üzere tanımışlar, fakat bunların hangi özelliğine dayanarak işittiklerini, gördüklerini ve anladıklarını keşfedememişlerdir. Dolayısıyla yüce Allah şöyle demiş olmaktadır: Müşahede ettiğiniz bu varlıkların gizli bilgisi O'na aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

44 **[§]O öyle bir duyar, öyle bir görür ki! (O kadar olur!)** Bu üslup, bir şeyin en son noktaya, zirveye ve en üst dereceye ulaşmasının anlatımında kullanılır. Bir kimse cömertlikte zirveye çıkmışsa "ekrim bihî min fulânin" (أكْرِمْ به مِن فُلانٍ) "Filan ne cömert!" denilir. Bir kimse de güzelliğin zirvesindeyse aynı kalıpla "ahsin bihî min fülânin" (أحْسِنْ به مِن فُلانٍ) "Filan ne güzel!" ifadesi kullanılır. Buna göre âyette geçen "Ebsır bihî ve esmi'" (أبْصِرْ بِه وَأَسْمِعْ) ifadesi, Allah Teâlâ'nın bilgide en son zirvede olduğunu, insanların bilmedikleri ve müşahede ettikleri şeyleri bildiğini ifade eder. Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları fiilleri öyle bir görür ki! Ağızlarından çıkan sözleri öyle bir duyar ki! (O kadar olur!) Yani Hak Teâlâ, yapmadıkları ve söylemedikleri şeylerden onların bilmediklerini bilir. Allah, yapmadıklarını ve söylemediklerini bildiğine göre söylediklerini ve yapıp ettiklerini haydi haydi bilir. Burada yüce Allah onları hareketleri ve sözleri konusunda uyarmaktadır. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Onların Allah'tan başka bir yöneticisi yoktur. Bu beyanın "Onların Allah'tan başka ilâhları ve Rab'leri yoktur" anlamında olması muhtemeldir. Bir diğer ihtimal de şu anlama gelmesidir: "Onların Allah'tan başka hidâyetlerini ve başarılarını üstlenecek kimseleri yoktur." Ya da şu anlama gelir: "Onların Allah'tan başka zaferi ve yardımı üstlenecek kimseleri yoktur." Bir başka ihtimal de şöyledir: "Onların Allah'ın intikamını ve azabını üzerlerinden kaldırmayı üstlenecek O'ndan başka kimseleri yoktur." *En doğrusunu Allah bilir.*

O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez. Bu beyanın şu anlama gelmesi muhtemeldir: “O, ilâhlığına ve rabliğine kimseyi ortak etmez”. **O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez** meâlindeki beyanın, şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: Hüküm O’nundur. O’ndan başka hiç kimsenin hüküm verme yetkisi yoktur. Onlara düşen, hüküm verirken Allah’ın hükmünün ne olduğunu araştırmaktır. Bu beyan O, takdirine ve yaratıkları hakkında yaptığı planlamaya kimseyi ortak etmez anlamına da gelebilir. Bir başka ihtimal de şudur: O, yaratıkları arasında yaptığı taksime kimseyi ortak etmez. Bu beyanın, O, peygamberlerin getirdikleri ve insanları davet ettikleri konulara dair hükmüne kimseyi ortak etmez anlamına gelmesi de muhtemeldir.

وَاتْلُ مَا اُوحِيَ اِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهٖ وَلَنْ تَجِدَ
مِنْ دُونِهٖ مُلْتَحَدًا

27. “Rabb’inin kitabından sana vahyedileni oku! Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Ondan başka bir sığınak da bulamazsın.”

Rabb’inin kitabından sana vahyedileni oku. Bu beyanda yer alan “Rabb’inin kitabı” tamlamasından maksat, levh-i mahfûz olabilir. Yani okunan (metluv) ve okunmayan (gayr-i metluv) ve Allah nezdinde bulunan levh-i mahfûzdan sana vahyedilenleri tebliğ et. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyrulduğu gibi: “Sana indirileni tebliğ et”[108] Bunlar da Hz. Peygamber’e okunan (metluv) ve okunmayan (gayr-i metluv) türünden indirilen vahiylerin hepsidir. “Rabb’inin
kitabı” tabiriyle [§]Hz. Peygamber’e (a.s.) indirilen kitap, yani Kur’ân kastedil- 45
miş de olabilir. Buna göre mâna şöyle olur: Onlara bu kitabı oku. Kastedilen şayet belirttiğimiz anlam ise zikrettiğimiz Kur’ân, tilâvetiyle Allah’a yaklaşılan bir kitap olur.

“Rabb’inden sana indirileni tebliğ et” emriyle “Rabb’inin kitabından sana vahyedileni oku” buyruğunda, bizim gereğini yapmadığımız farz statüsünde bir yükümlülük vardır. Şöylesine ki; Cenâb-ı Hak resûlüne risâletini ve kendisine indirileni tebliğ etmesini emretmektedir. Dünyanın en uç noktasında ve en uzak diyarında bulunan kimselerce bile mâlumdur ki Resûlullah’ın (a.s.) söz konusu tebliği bizzat üstlenmesi mümkün değildir. Vefatından sonra

108 “Ey peygamber! Rabb’inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez” (el-Mâide, 5/67).

risâletini tebliğ etmesinin kendisine emredilmesi de mümkün değildir. Söz konusu risâleti tebliğ görevi, müslümanların ve onların yöneticilerinin üzerine bir vecibeydi. Ama onlar bu görevlerini ihmal etmişlerdir. Bundan dolayı -*en doğrusunu Allah bilir*- müslümanların dârülharbe ticaret maksadıyla ve dârülharp sakinlerinin de dârülislâma aynı şekilde ticaret gayesiyle girmelerine ruhsat verilmiştir. Bununla İslâm dininin onlar tarafından duyulması amaçlanmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak, âhir zaman idarecilerinin dinine önem vermeyeceklerini, tebliğ etmeleri emredilen şeyleri tebliğ işini üstlenmeyeceklerini ve O'nun emrini yerine getirmeyeceklerini ve böylece Allah Teâlâ'nın delilinin onları bağlayacağını biliyordu. Yoksa söz konusu ticarete ve ticaretini yaptıkları mallara ne ihtiyaç vardı ki! Fakat işaret ettiğimiz hikmet dolayısıyla dârülharp ve dârülislâm sakinlerinin karşılıklı olarak birbirlerinin ülkelerine giriş ruhsatı verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Bazıları bu beyanı, Onun yasalarını değiştirecek hiç kimse yoktur şeklinde anlamışlardır. Çünkü Allah'ın, âyetlerini yalanlayanlara dair yasası helâk etmek, tasdik edenler hakkındaki yasası ise kurtuluştur. Helâk etmeyi ve kurtuluşu öne alması ve geri bırakması mümkün ise de O'nun ilâhî sünneti budur. Fakat sünnetin kendisine gelince, tıpkı "Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın"[109] meâlindeki beyanında belirtildiği üzere değiştirilmez ve onlardan sapma da olmaz.

Hasan-ı Basrî, **Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: "Cenâb-ı Hakk'ın onlara dünyada vâd ve tehdidine konu olan eylemlere dair kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur. Bu hüküm, âhirette de değiştirilmez ve bundan sapma da olmaz. Çünkü Allah Teâlâ müminlere cenneti, kâfirlere de azabı vâdetmiştir. İşte bu değiştirilmez[110]. Bazıları ise **Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur** meâlindeki beyanda geçen "kelimeler"in Kur'ân olduğunu ve "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[111] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere onun değiştirilmeyeceğini, başkalaştırılmayacağını, ilâve ve eksiklik yapılmayacağı-
46 nı söylemişlerdir. [§]Bazıları da söz konusu "kelimeler"i Allah Teâlâ'nın dinini

109 "Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın" (Fâtır, 35/43).

110 Dr. Muhammed Abdürrahîm'in tahkik ettiği Hasan-ı Basrî tefsiriyle, Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde Hasan-ı Basrî'ye nispet edilen açıklamayı bulamadım.

111 "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

teyit etmek için koyduğu ve getirdiği deliller ve kanıtlar diye açıklamışlardır. Bu deliller, kişinin müslüman olmasını ve İslâm dinini seçmesini gerektirir. Ancak kendisine eksik anlatılmışsa ya da delil sunulan şahıs inatçı ve üstünlük taslayan biri ise bu delillerin herhangi bir faydası olmaz. Ama kendisinde bu iki özelliğin bulunmadığı kişi kesinlikle İslâm'a girer[112]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirler, **Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur** meâlindeki beyanın Ashâb-ı Kehf hakkında indiğini söylemişlerdir. (Buna göre Allah Teâlâ şöyle) diyor: Ey Muhammed! Ashâb-ı Kehf hakkında sana ne vahyettiğimizi soranlara haber ver. Vahyettiğimize bir şey ekleme, bir şeyini de eksiltme. Eğer bu âyet onlar hakkında inmişse Resûlullah (a.s.) onlara, kendisine vahyedilenden ve onlara dair indirilenden başkasını haber vermiyordu demek olur. Tercih edilmesi gereken yorum bizim belirttiğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ondan başka bir sığınak da bulamazsın. Bu hitap, zâhiren her ne kadar Resûl-i Ekrem'e (a.s.) yönelikse de -Kur'ân'ın birçok âyetini tefsir ederken söylediğimiz üzere- başkalarına da uyarı bağlamında gelmiştir. "Mültehaden" (مُلتَحَداً) kelimesine bazıları giriş yeri mânası vermişlerdir. Çünkü bu kökten gelen mezara "lahid" denilmesi, içine girilmesinden dolayıdır. Bazıları da "sığınak" mânasına geldiğini söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ
وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ
مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ وَكَانَ اَمْرُهُ فُرُطًا ﴿٢٨﴾

28. "Rızâsını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!"

---

112 Semerkandî'nin ifadesi şöyledir: Bazıları "Onun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur" beyanını "Onun dinini teyit etmek için getirdiği hüccetlerini ve burhanlarını değiştirecek hiç kimse yoktur" şeklinde açıklamışlardır. Kim bu delilleri cahil bir kâfire sunarsa hak ve gerçek onun için açığa çıkar. Ancak anlatımda kusur edilir ya da delil sunulan kişi inatçı ve dik kafalı olursa gerçeği farkedemez. Ama bu iki sakatlık olmazsa delilleri dinleyenler hakikati görürler ve o kişi kesinlikle müslüman olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 466).

Rızâsını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Bu beyan, sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle birlikte olmak için sabret anlamına gelebilir. Bu durumda sabah akşam onlarla birlikte oturma emri, insanların bu iki vakitte birbiriyle oturma adetleri uyarınca onlara öğüt verme ve ilim öğretme amacına yönelik olur. Bu iki vakit, insanları öğüt alma ve ilim öğrenmekten alıkoyacak meşguliyetlerin bulun-
47 madığı boş bir vakittir. Ya da sabah ve akşam vakitlerinin belirtilmesi, [§]yüce Allah'ın sabah ve ikindi namazlarının farzından sonra namaz farîzası getirmemiş olmasından da olabilir. Bir namaz farîzasının getirilmemiş olması ise sözünü ettiğimiz zikir (dua) ve gece gündüz muhtaç oldukları öğretme faaliyetine fırsat verilmesi içindir. Ya da "sabah akşam dua edenler" belirtilmiş, ama kinâye yoluyla sabah namazıyla ikindi namazı kastedilmiş de olabilir. Çünkü bu iki namaz hakkında, başka namazlarda olmayan bir fazilet ve (kılmayanlara yönelik) tehdit gelmiştir. "Bir de sabah namazını, çünkü sabah namazı şahitlidir"[113] meâlindeki beyan söz konusu fazilete örnektir. İkindi namazını kaçıranlar hakkında da tehdit gelmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kim ikindi namazını kaçırırsa sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur"[114]. Buna benzer başka rivayetler de vardır. Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem'e sözünü ettiğimiz sebeplerden ötürü sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle birlikte sabah ve ikindi namazlarına kendisinin de sabrederek devam etmesini emretmiştir. Ya da sabah ve akşamı kastetmeksizin kendine tâbi olanlarla her vakit birlikte olmasını ve onlara sabretmesini emretmiş de olabilir.

Müfessirler derler ki: Hz. Peygamber'e bu emrin verilmesi şu sebeple olmuştur: Mekke kâfirlerinin önde gelenleri Resûlullah'tan (a.s.) kendine tâbi olanları yanından kovmasını ve kendileri için bir toplanma yeri tahsis etmesini istemişlerdi. Bu talep üzerine "Rab'lerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!"[115] meâlindeki beyan ile "Rızâsını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster" meâlindeki beyan nâzil olmuştur.

---

113 "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir" (el-İsrâ, 17/78).

114 Dârimî, "Salât", 21; Nesâî, "Salât", 17. Bir başka rivayete göre Resûlullah (a.s.) "İkindi namazını kaçıran sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur" demiştir. Buhârî, "Mevâkît", 14; Müslim, "Mesâcid", 200; Tirmizî, "Mevâkît", 14. Hadiste geçen "vetera hakkahu" (وَتَرَ حَقَّهُ), hakkını eksiltti demektir. Hadiste "Kim ikindi namazını kaçırırsa sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibi olur" demek, ailesini ve malını kaybetmiş ve tek başına kalmış gibi olur demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ve-te-ra" md.). Hadisin başka şerhleri de vardır.

115 el-En'âm, 6/52.

Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bu beyana şöyle mâna verilmiştir: Gözlerini onlardan başkalarına çevirme. Bazıları ise bu beyanı şöyle açıklamıştır: Gözlerini onlardan çevirip, bakışlarını onların üstünden kaldırma, gözlerini onlardan başkalarına çevirme. **Dünya hayatının çekiciliğine meylederek** meâlindeki cümle, iki anlama gelebilir. Birincisi, âyetin mânası müfessirlerin dedikleri gibiyse Mekke'nin önde gelen kâfirleri, Resûl-i Ekrem'den kendisine tâbi olanların katılamayacakları bir toplanma yeri istemişlerdi. Buna göre **Dünya hayatının çekiciliğine meylederek** anlamına gelen cümlenin tevili şöyle olur: Senden sırf kendilerine has bir toplantı yeri talep edenleri istiyorsun, (oysa) onlar bu hareketleriyle dünya hayatının çekiciliğini istiyorlar, Allah Teâlâ'nın rızasını istemiyorlar. [§]İkincisi, 48
onların senden talep ettikleri şeyi yaparsan bu, dünya hayatının çekiciliğini isteyenlerin yaptıkları bir iş olur. Çünkü (toplumda) eşraf ve önde gelenlerin katıldıkları meclisi istemek, sadece dünya hayatının çekiciliğini istemek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş olan kimseye boyun eğme! Bizim görüşümüze göre bu beyanın yorumu açıktır. Biz buna, zâhirinin ifade ettiği anlamı veriyoruz. Biz **Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız** beyanı inkârları dolayısıyla kalplerinde küfrün karanlığını yerleştirdiğimiz kimseye boyun eğme, ya da işledikleri inkâr dolayısıyla yardımı ve desteği kestiğimiz kimseye boyun eğme diye yorumlamaktayız. Mûtezile mezhebi bu âyet hakkında ne diyeceğini bilememiş, şaşırıp kalmış ve birçok yoruma baş vurmuştur. Hatta onlardan bazıları âyetin kırâatini değiştirip onu (وَلاَ تُطِع من أغفَلَنَا قَلْبُهُ) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda Mûtezile'ye göre âyetin mânası, fiilin kalbe isnat edilmesi suretiyle "Bizi anmaktan kalbinin kendisini gafil kıldığı kimseye boyun eğme" şeklinde olur. Mûtezile âlimleri, "min şerri mâ halak" (مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ) âyeti hakkında da mezheplerine göre sahih ve doğru olsun diye aynı şeyi söylemişlerdir[116]. Yine bir başka Mûtezilî de **Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız kimseye boyun eğme!** meâlindeki beyanı "Kalbini gafil bulduğumuz kimseye boyun eğme!" diye anlamış ve şöyle demiştir: Yaptığımız açıklama, Arap dili açısından doğrudur. Arapça'da "Kâtelnâhum femâ ecbennâhum" (قاتلناهم فمَا أجْبَنَّاهُمْ) denir. Mânası şudur: Onlarla çarpıştık ve ken-

[116] el-Felak, 113/2. Mûtezile mezhebinin "Kul için en uygun olanı (aslah) yaratmak Allah üzerine vaciptir" kaidesine uygun düşsün diye "Min şerri" (مِنْ شَرِّ) âyeti tenvinlenerek "min şerrin" (مِنْ شَرٍّ) şeklinde okunmuş, "mâ" (مَا) harfi de Allah'a isnat edilmesinden kaçınmak için olumsuzluk "mâ"sı olarak kabul edilmiştir (bk. İbnü'l-Müneyyir, *el-İntisâf li mâ tazammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*, IV, 300).

dilerini korkak bulmadık. "Fe seelnâhum femâ ebhalnâhum" (فَسَألنَاهُم فما أبْخَلْنَاهُم) "Onlardan istedik ve kendilerini cimri bulmadık" denir. Buna benzer başka ifadeler de vardır[117]. Zannediyorum[118] bu yorum, Cübbâî'ye[119] aittir.

Bazıları **Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız kimseye boyun eğme!** meâldeki beyanda geçen "ağfelnâ kalbehû" (أغْفَلنَا قَلبَهُ) cümlesini şöyle açıklamıştır: Bizi anmaktan kalbini gafil kılacak kişiyle kendisini baş başa bıraktığımız kimseye boyun eğme! Bu durumda bu beyan, birçok kişinin ahlâkını bozsun diye kölesini serbest bırakan kimseye söylenen şu cümleye benzemiş olur: "Köleni milletin başına musallat ettin." Aslında kölenin efendisi kölesini onların başlarına musallat etmiş değildir. Fakat kölesini engelleme ve yaptığı fiile engel olma imkânı olduğu (ve bunu yapmadığı) için "musallat etme" fiili
49 efendiye nispet edilmiştir. [§]Buna göre **kalbini gafil kıldığımız** cümlesi, "gafil kılma fiilini yapmalarına izin verdiğimiz ve kendilerine engel olmadığımız kimse demek olur. Bu mana, Câfer b. Harb'e[120] aittir.

Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ onlara dünyada verdiği maddî imkân ve zenginlik gibi vesileleri bahşettiği için "gafil kılma" fiilini kendi zatına nispet etmiştir. Onları gaflete sevkeden kendilerine verdiği bu maddî imkânlardır. İşte gafil kılma fiili bu sebeple yüce Allah'a nispet edilmiştir. Allah Teâlâ bazılarına verdiği maddî imkânı bir âyette meâlen şöyle beyan eder: "Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık"[121]. Bu tevil, Ebû Bekir el-Esamm'a aittir.

---

117 "Ağfelnâ kalbehû" (أغفلنا قلبه) "kalbini gaflet içinde bulduğumuz" demektir. Bu cümle "lekîtü fulânen fe ahmedtühû" (لَقِيتُ فُلاناً فأحمَدْتُه) "Falan ile karşılaştım ve onu iyi bir şahsiyet olarak buldum" cümlesine benzer. Amr b. Mâ'dîkerib Hâris b. Kâboğullarına şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki sizden istedik sizi cimri bulmadık, sizinle çarpıştık sizi korkak bulmadık, sizi hicvettik ama cevap vermekten aciz bulmadık" (Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 392; Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, XXI, 99).

118 Bu görüşleri Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'taki (III, 205) görüşleriyle mukayese et.

119 Ebû Ali Muhammed b. Abdülvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916). Cübbâî, Mûtezile imamlarından olup kendi asrında kelâm âlimlerinin reisiydi. Cübbâiyye zümresi ona nispet edilir. Cübbâî'nin mezhep içinde başka taraftarı olmayan konuşmaları ve görüşleri vardır. İçi dopdolu ve uzun bir tefsiri bulunmaktadır. Eş'arî kendisine cevap vermiştir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 256). Ayrıca âyetin Mûtezile mezhebine göre tevili ve el-Kaffâl'ın bu görüşlere verdiği cevap için bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXI, 100).

120 Ebu'l-Fadl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdâdî (ö. 236/850-51 [?]) Mûtezile imamlarındandır. Kelâm ilmini Basra'da Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'tan almıştır. Birçok kitap yazmıştır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

121 ez-Zuhruf, 43/32.

Hasan-ı Basrî "ağfelnâ kalbehû" (أَغْفَلْنَا قَلْبَه) âyetine "Yardım etmediğimiz (hızlân) ve kalbini mühürlediğimiz kimseye boyun eğme" mânası vermiştir. Hasan-ı Basrî şöyle der: Küfrün bir sınırı vardır. Bu sınıra ulaştığında Allah Teâlâ kulunu terkeder, kalbini mühürler ve o kişi asla iman etmez[122]. Böyle kimse hakkında şöyle bir soru sorulur: Allah onu küfür halinin ilk başında mı terketti yoksa bundan bir süre sonra mı? Eğer buna, küfür halinin ilk başında bıraktı diye cevap verilirse bu bizim görüşümüze göre verilmiş bir cevap olur. Eğer, hayır küfür halinin başında değil fakat bir süre sonra, derse verdiği cevaba göre o kişi başarıya ulaştırılmış bir kâfir ve ilâhî yardımdan yoksun bırakılmış bir mümin demektir. Onların bu söylediklerinden Allah'a sığınırız.

Birinci yoruma cevabımız, âyetin zâhirî mânasından ve olması gereken anlamdan çevrildiğini söylemekten ibarettir. Bunu yapmaları caiz olsaydı başkalarının da bütün âyetleri zâhirî mânasından çevirmeleri caiz olurdu. Bu da hem uzak bir ihtimaldir ve hem de imkânsızdır. Cübbâî'nin, onları bu halde bulduk, şeklindeki teviline gelince; yaptığı yorum, "if'âl" babı Arap dilindeki bütün fiiler açısından onun dediği mânaya gelmiş olsaydı isabetli olurdu. Fakat bazı fiillerde böyle söylenip bazılarında söylenmezse söylediği isabetli ve doğru olmaz. Bu gerçeği dikkate alarak söyleyeceklerimize gelince; eğer âyetin anlamı Cübbâî'inin dediği gibi olsaydı Allah Teâlâ, kendisini bizi anmaktan gafil bulduğum için kalbini gafil kıldığım kimseye boyun eğme derdi. Çünkü âyet, Cübbâî'ye göre yüce Allah'ın gafil bulduğu kimseye boyun eğme yasağı getirmektedir. Fakat kişi, Allah Teâlâ'nın kimi gafil bulduğunu bilemez ki. Sadece kendisinin gafil bulduğu kimseleri bilir. Buna karşılık âyetin yorumu bizim belirttiğimiz gibi olursa, onun sözünü ettiği şeyin yasak edilmesinin herhangi bir anlamı olmaz. Bu da bize onun yorumunun sakat ve hayalî olduğunu gösterir. "Gafil kılma" fiilinin Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi de O'ndan kaynaklanan bir sebebe dayanır.

[§]Câfer b. Harb'in fiili "müsaade etme" ve "musallat kılma" mânasındaki **50**
teviline yönelik cevabımıza gelince; bu ancak bir övme sadedinde değil, kınama tarzında "Köleni şuna musallat ettin" diyen kimseye söylenir. Dolayısıyla bu fiil kınama anlamında kullanılarak yüce Allah hakkında söylenip de O'na izafe edilmez.

Ebû Bekir'e de aynı şekilde cevap verilir. O, fiilin Allah Teâlâ'ya onlara verdiği maddî imkânlar dolayısıyla izafe edilebileceğini söylemişti. Oysa bu, sen şu maddî imkânları verdin o da böyle yaptı diyerek Cenâb-ı Hakk'a kına-

122 Bakara sûresinde "خَتَمَ اللّٰهُ على قُلُوبِهِم وعلى سمعهم" "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir" (el-Bakara, 2/7) âyetini tefsir ederken geçmişti.

ma anlamında söylenmiş ve izafe edilmiş olur. Buna karşılık övme tarzında söylenmesi durumunda ifade yanlış olmaz ve tevili de geçerlidir. Netice olarak fiilin yüce Allah'a nispet edilmesi bize şunu gösteriyor: Allah Teâlâ öyle bir eylem yapar ki yaptığı bu fiil, onun kendisine nispet edilmesini isabetli kılar. Söz konusu fiil, daha önce belirttiğimiz üzere onların kalplerinde bir zulmet yaratma ve tercih ettikleri küfür ve seçip üstün tuttukları bâtıl inançlar yüzünden kendilerini terketmesi anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme! Bazıları "furutan" (فُرُطاً) kelimesine kayıp ve helâk anlamı vermişlerdir. Bazıları da mânasının hüsran ve hasar olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece ise furut (فرط) kelimesinin "tefrit" (تفريط), yani ihmal mânasına geldiğini söylemiştir. Bir başkası da "efrata fi'l-kavl" (أفرط فى القول) tabirinin mânası Ebû Avsece'nin dediği gibi değildir demiştir: Bazı kıssalarda belirtildiği gibi, bizler Mudar kabilesinin başkanlarıyız. Biz müslüman olduk mu bizden sonra herkes müslüman olur denilir[123]. Ebû Ubeyde ise "furut" kelimesine "pişmanlık" anlamı vermiştir.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ اِنَّا
اَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَاِنْ يَسْتَغِيثُوا
يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ
مُرْتَفَقًا ﴿٢٩﴾

29. "Ve de ki: Gerçek, Rabb'inizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zâlimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) ***imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!"***

Ve de ki: Gerçek, Rabb'inizden gelendir. Bu beyanda sanki gizli bir kelime var gibidir. O kelimeyi de katarak mâna vermek gerekirse şöyle deriz: "Ve de ki: Ben size gerçeği Rabb'inizden getirdim." Allah Teâlâ ya da şöyle demiş olabilir: "Onlara de ki: Gerçeği Rabb'inizden sizlere getirdiğimi biliyorsu-

123 O topluluk şöyle diyordu: "Bizler Mudar kabilesinin eşrafıyız. Biz müslüman olduk mu herkes olur." Bu söz, kibirlenme ve sözde aşırı gitme kabilindendi (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 392).

nuz. Bunlar, benim resûl olduğumu teyit etmek için Cenâb-ı Hakk'ın getirdiği mûcizeler ve delillerdir. Bir başka ifadeyle; biliyorsunuz ki ben sizlere yaptığım daveti teyit etmek için öyle mûcizeler ve deliller getirdim ki benim bünyem[124] bunlara güç yetirmez, kapasitemin ve takatimin dışındadırlar.

Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Bu beyanın birkaç mânaya
gelmesi muhtemeldir. Birincisi, dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Çünkü
o, kendisinden başka birisi için değil, kendisi için amel etmektedir. Tıpkı şu
ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: [§]"Kim dine ve dünyaya dair yararlı bir iş 51
yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine
işlemiş olur"[125], "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"[126].
Yüce Allah, örnek verilen âyetlerde olduğu gibi bu âyette de aynı doğrultuda
ifade kullanmış olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkinci ihtimale göre Resûl-i Ekrem (a.s.) şöyle demiş olmaktadır: Ben risâleti size tebliğ ettim. Sizi İslâm'a zorla sokmadığım gibi benden başkası da zorlamamaktadır. Artık içinizden dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin. Çünkü iman eden ancak kendi tercihi ve dilemesiyle iman emekte, inkâr eden de ancak kendi tercihi ve dilemesiyle inkâr etmektedir. Onu buna hiç kimse zorlamamaktadır.

Üçüncü ihtimal şöyledir: Allah Teâlâ iman ve inkârın akıbetlerini beyan etmiştir. İmanı tercih edenin akıbetinin ne olduğunu ve inkârı seçenin sonunun da nereye varacağını açıklamıştır. Beklenen akıbet şudur: **Biz, zâlimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık.** Allah Teâlâ müminler için vâdini şöyle beyan etmiştir: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz. İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!"[127]. Bu durumda Resûl-i Ekrem şöyle demiş olmaktadır: Cenâb-ı Hak bu iki durumdan her biri için bir akıbet beyan etmiştir. Artık dileyen akıbet olarak cennetleri ve içinde bulunan nimeti elde eder, dileyen de akıbet olarak sözü edilen cehennem ateşine ve çeşit çeşit azaba duçar olur. Bunların tümü, o tehdit üzere ortaya çıkar.

---

124 Bünye fıtrat demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "be-ne-ye" md.).

125 Fussılet, 41/46.

126 "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz" (el-İsrâ, 17/7).

127 el-Kehf, 18/30-31.

Yukarıdaki beyan şöyle açıklanabilir: "Biz zâlimler için" cehenneme girme zamanı, yani âhirette ateş hazırladık.

Alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan. Bu beyan da iki mânaya ihtimallidir. Birinci ihtimale göre "alevler" gerçek mânada kullanılmış olabilir. İkinci ihtimale göre ise burada temsilî bir anlatım söz konusu olabilir. Buna göre anlam şöyle olur: Cehennem ateşi onları çepeçevre kuşatacaktır. Ve dünyada çadırların dışarı çıkmayı, soğuğu ve sıcaklığı engellediği gibi cehennem ateşinden çıkamayacaklar. Eğer "sürâdik" (سرادق) kelimesi hakikat anlamında olursa *-en doğrusunu Allah bilir-* bu, dünyadayken Allah Teâlâ'nın bahşetmiş olduğu övünç vesileleri olan elbise, yiyecek, içecek ve başka nimetlere karşılık âhirette bunların ateşten olan çeşidini vermesi demek olur. Âhirette alacakları karşılık âyetlerde şöyle ifade edilir: "Onların giysileri katrandandır"[128]; "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur"[129]. İçecekleri de ya-
52 nan gövdelerden sızan su[130] ğıslîn[131] olacaktır. [§]Bunun dışında dünyada iken övündükleri ve kendilerini imandan alıkoyan başka şeyler de söz konusudur. Allah Teâlâ âhirette onlara aynı türün ateşten üretilmiş benzerini verecek ve onları bununla cezalandıracaktır. Buna göre onların dünyada iken yolculuğa çıktıklarında çadırla övünüyor olmaları ve yüce Allah'ın da cehennemde onları ateşten çadırla cezalandıracak olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

(Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Onların "imdat dilemeleri, "suyunuzdan biraz da bize verin"[132] beyanında belirtildiği gibi olabilir. Onların sularını istemeleri üzerine kendilerine erimiş maden gibi bir su verilir. Cehennemin ateşini tattıktan sonra su istemeleri ve kendilerine erimiş maden gibi su verilecek olması da mümkündür.

Müfessirlerin geneli "el-mühl" (المُهْل) kelimesinin sıvı yağın[133] veya meyve suyunun dibine çöken tortusu olduğunu söylemişlerdir. Fakat cehennemlikle-

---

128 "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir" (İbrâhim, 14/50).

129 "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. O da ne besler ne de açlığı giderir" (el-Ğâşiye, 88/6-7).

130 "Ardından da cehennem gelecek, orada zorbaya, yanan gövdelerden sızan su içirilecektir! Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir" (İbrâhim, 14/16-17).

131 "Bu sebeple bugün burada onun candan bir dostu yoktur. Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur! Onu da günahkârlardan başkası yemez" (el-Hâkka, 69/35-37).

132 "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler" (el-A'râf, 7/50).

133 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 267.

re verilecek olan suyun hangi açıdan buna benzediği noktasında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, Cenâb-ı Hak suyu kalınlığından dolayı tortuya benzetmiştir. Çünkü kalın olan bir şey, başkasına göre daha yapışkan ve daha tutucu olur demişlerdir. Bazıları ise Allah Teâlâ'nın o suyu, renginin karalığından dolayı tortuya benzettiğini ileri sürmüşlerdir. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam ise başka bir görüş belirtmişlerdir. Onlara göre cehennemliklere verilecek olan su kırmızı, sarı, siyah vb. birçok renkte ve şiddette olduğu için tortuya benzetilmiştir. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esamm'ın verdikleri mâna şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur"[134]. Allah Teâlâ bu örnek âyette gökyüzünü erimiş madene o günün dehşeti ve korkunçluğu dolayısıyla renk değiştireceği için benzetmiştir.

Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak! Yani cehennem ateşi ne fena bir barınaktır! "Murtefak" (مُرْتَفَقٌ) kelimesinin anlamı üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "murtefak" kelimesinin "dayanak" anlamına geldiğini söylerken, bazılarına göre "toplanma yeri" mânasındadır. Yani, ateş ne kötü bir toplantı yeridir demek olur. Bazıları da bu kelimenin meclis anlamına geldiğini söylemişlerdir. Başka bazıları da şöyle demiştir: "Cehennem ateşi ne kötü bir evdir! Onların yanlarında bulunacak olanlar kâfirler ve şeytanlardır."

Ebû Avsece der ki: "Sürâdik", beyaz pamuklu bezden yapılmış ev ve oda
benzeri bir yapıdır. "Sâet murtefekâ" (ساءت مرتفقا), yani "O ne kötü bir dayanak
ve ne kötü bir yerdir" demektir. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: "Sürâdik" ça-
dırın etrafında bulunan oda demektir. Ebû Avsece açıklamasına şöyle devam
eder: "Sürâdik", kıyâmet günü kâfirleri bürüyecek olan bir dumandır. O, üç
katlı bir gölgedir[135]. "el-Mühl" sıvı yağ tortusudur. [§]"el-Mühl" bakır ve kur- 53
şun eriğidir. "Sâet murtefekâ", yani ne kötü bir meclistir demektir. "İrtifak" kö-
künün aslı, rahatlık sağlayan hizmete dayanmak anlamına gelir[136].

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ اَجْرَ مَنْ اَحْسَنَ عَمَلًا

134 el-Meâric, 70/8.

135 Müellif burada "Haydi yalan saydığınız azaba doğru ilerleyin! Gölgelendirmeyen, ateşe karşı da bir faydası dokunmayan üç bölüklü bir gölgeye doğru yol alın" beyanına işaret etmektedir (bk. el-Mürselât, 77/29-30).

136 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 267.

30. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz."

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz. Bazıları, âyetin başında yer alan **dünya ve âhiret için yararlı iş yapanlar** meâlindeki cümleyi sonda, sonda yer alan **güzel iş yapanların ecrini zayi etmeme** anlamındaki cümleyi de başta düşünerek (takdim ve tehir) anlamak gerektiğini söylemişlerdir. Bunların anlayışlarına göre Allah Teâlâ sanki şöyle söylemiş olmaktadır: Biz onların içinden güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz, sonra da "iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!"[137] Bazıları da iki cümle arasında takdim ve tehir yoktur, ifade Kur'ân'da belirtildiği gibidir demişlerdir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Onların içinden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zayi etmeyiz. Devamında da kendilerine nelerin verileceği belirtilmiş ve "Onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır" denilmiştir.

اُولٰئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْر۪ى مِنْ تَحْتِهِمُ الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ ف۪يهَا
مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ
مُتَّكِـ۪ٔينَ ف۪يهَا عَلَى الْاَرَٓائِكِۜ نِعْمَ الثَّوَابُۜ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا ﴿٣١﴾

31. "İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler; orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak!"

İşte onlara, içinden ırmaklar akan adn cennetleri vardır. Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler; altın bileziklerle bezenecekler. Cenâb-ı Hak bu âyette dünyada bunlara olan arzularını terkeden müminlerin sevaplarını belirtmiştir.

---

137 el-Kehf, 18/31.

Onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler giyecekler. Müfessirler bu beyanda geçen “istebrak” (استبرق) kelimesinin kalın ipek, “sündüs” (سندس) kelimesinin de “ince ipek” olduğunu söylemişlerdir. Kalın ipek olan “istebrak” giyilmez. Fakat Allah Teâlâ sanki giyilen ipekle yere serilen ipeği bir cümlede toplamış, giyme fiilini, giyilecek olan sündüs için kullanmıştır. Bu ifade “et‘amtü fulânen ta‘âmen ve şerâben” (أطْعَمْتُ فُلانًا طَعَامًا وشَرابًا) sözünde olduğu gibi, içecek yenilmediği halde, filanca kişiye yemek ve içecek yedirdim cümlesine benzer. “İstebrak”ın bazı Araplar’ın lehçesine göre ince ipek anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Eğer kelime bu anlamda ise sanki onlar için belirtilmiş gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada tahtların üzerine kurulacaklardır. Bazıları, âyet metninde geçen “el-erâik” (الارائك) gerdek odalarındaki yataklar anlamına gelir demişlerdir. Kelimenin tekili olan “el-erîke” gerdek odasındaki yatak demektir[138]. Bazıları “el-erâik”in üzerinde yatak bulunan karyola demek olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece ise “el-erâik” kelimesinin yastık anlamına geldiğini belirtmiştir.

[§]Ne güzel bir karşılık, ne güzel bir konak! “Murtefak” kelimesnin ev 54
anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunun aslı şudur: Cenâb-ı Hak, dünyada iken nefislerinin çektiğini onlara âhirette vermeyi vâdetmiş, böylece âhirette vâdedildiği için o cazip şeyleri dünyada terketmelerini hedeflemiştir. Aynı şekilde dünyadayken nefislerinin ve tabiatlarının nefret ettiklerinden âhirette onları sakındırmıştır. Bununla da âhirette vâdedilen cezalara müstehak olmamalarını amaçlamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِاَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ اَعْنَابٍ
وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زَرْعًا

32. “Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin bitirmiştik.”

[Bahçe Sahipleri Kıssası]

Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Burada sözü edilen “misâl”in geçmiş ümmetlerde ve kitaplarında olması mümkündür. Yukarıdaki âyette sözü edilen iki adam kıssası, resûl olduğu bilinsin ve iddiasında doğru söz-

---

138 “el-Hacele” elbise, yatak ve perdelerle gelin için süslenen gerdek odası demektir” (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ha-ce-le” md.).

lü olduğu anlaşılsın diye Zülkarneyn kıssası ve o sırada yaşananlar, Ashâb-ı Kehf'in durumu ve yaşadıklarına ilâveten Resûlullah'a (a.s.) soru sorulması üzerine inmiş olabilir. Çünkü soruyu soranlar, bu haber ve kıssalar hakkında Allah'ın kitabını bilenden başkasının mâlumat sahibi olmayacağını biliyorlardı. Sebebine gelince; bu konudaki bilgiler, Allah'ın kitaplarında mevcuttu. Ve Hz. Peygamber de bu kitapları bilmiyordu. Zira söz konusu kitaplar, onun dilinden başka bir dildeydi ve kendisinin de bunları öğrenmek için bilen birisine gidip geldiği rivayet edilmemiştir, buna rağmen kitaplarında olan bu bilgileri kendilerine haber vermiştir. Bu da Resûlullah'ın (a.s.) söz konusu bilgileri yüce Allah'tan öğrendiğini ve peygamberlik iddiasının doğru olduğunu kanıtlar. Bu duruma göre Resûl-i Ekrem'in (a.s.) *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bu konuda bilgi vermesi risâletinin ve peygamberliğinin alâmetidir denilebilir. Ya da **Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat** diye başlayan ilâhî beyan, şu mânaya da gelebilir: Onlara senin, onların ve iki adamın durumunu anlat. Senin ve onların durumu, davranışları aktarılan iki adamın durumu gibidir. Veya **Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat** diye başlayan cümle şöyle de yorumlanabilir: İbret alanlara ve fikir sahiplerine iki adamın durumunu anlat. Bunlardan her birinin düşüncesi şöyledir: Biri dünyayı, onun süsünü ister ve talep eder, gözü ondan başkasını görmez. Diğeri dünyadan el etek çekmeyi ister, dünyanın süsünü istemez ve âhireti ister. Bu beyanın mânası böyle veya belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber'in (a.s.) ve onların durumlarını örnek verme kabilinden olduğu takdirde bir başlangıç cümlesi olur. Bir uyarı ve ikaz olmak üzere ibret alma ve zikredilenlerin üzerinde düşünme kabilinden söylenmiş bir açıklama mahiyetini kazanır. Buna karşılık olup biteni sorma tarzında kabul edilirse ibret alma kabilinden olmaz. Fakat Resûl-i Ekrem'in (a.s.) peygamber olduğunu bildirme tarzında söylenmiş olur. Bu durumda ifade onun risâleti ve nübüvvetine delil teşkil eder.

İbn Abbâs ise bu beyanı şöyle tefsir etmiştir: **Onlara,** yani Mekkeliler'e **misal olarak** Mahzûm kabilesinden biri müslüman diğeri kâfir olan **şu iki kardeşi anlat**[139]. Onlar, Allah Teâlâ'nın Sâffât sûresinde "Benim bir arkadaşım vardı" diye başlayıp "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin or-
55 tasında görür"[140] diye belirttiği iki kişidir. [§]Bu iki kardeşten müslüman olanı

---

139 Beyzâvî ve Hâzin kendi tefsirlerinde İbn Abbâs'a isnat etmeksizin buna benzer bir rivayet nakletmişlerdir (bk. *Mecmû'a mine't-tefâsîr*, IV, 105-106).

140 "İçlerinden biri şöyle der: 'Benim bir arkadaşım vardı; Derdi ki: Sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?' Ve ekler: 'Şimdi dönüp bakar mısınız (ona)?' Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür" (es-Sâffât, 37/51-55).

malını tasadduk etmiş ve âhireti talep etmiş, diğeri de dünyayı istemişti[141]. İbn Mesûd'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Söz konusu iki kişi kardeş idiler. Babalarından kendilerine miras mal kalmıştı. O malı bölüştüler. Bunlardan birisi malı ile dünyayı ve onun süsünü istemiş, diğeri ise kendine düşen malı tasadduk etmiş, âhireti talep etmiş ve yanında hiçbir mal kalmamıştı. Bunlar, sözü edilen yaklaşımı benimsemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat. Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekin, yani iki bahçe **bitirmiştik.**

كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْـًٔا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا ﴿٣٣﴾

33. "Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık."

Bağların ikisi de yemişlerini, yani ürünlerini **verip.** Burada Allah Teâlâ "Âtetâ hamlehumâ" (O bağların ikisi de ürününü verip) dememiş, bahçe iki adet olduğu halde tekil kipini kullanarak **O bağ yemişini vermiş** demiştir. İkil yerine tekil kullanmak Arap dilinde mümkündür. Meselâ Arapça'da "kilte'l-mer'eteyni sâlihatâni" (كلتا المرأتين صالحتان) diyecek yerde "kilte'l-mer'eteyni sâlihatun", yani bu iki kadın salihadır" (كلتا المرأتين صالحة) ve "Kilânâ sâlihâni" (كلانا صالحان) diyecek yerde "Kilânâ sâlihun", yani biz ikimiz salih kimseyiz" (كلانا صالحٌ) denebilir. Bunun şiirden de örneği vardır: Şair der ki:

"Kilânâ şâirun min hayyin sıdkın - velâkinne'r-rahâ ta'lû's-sikâlâ"[142] (كلانا شاعر من حى صدق - ولكن الرحى تعلو الثقالا) İkimiz de aynı mahalleden şairiz. Fakat değirmenin üst taşı alt taşın üstündedir.

---

141 Bu rivayet Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde yer almamaktadır. Zemahşerî ise söz konusu rivayetin zayıf olduğunu belirterek "O iki kişi es-Sâffât sûresinde zikredilmektedir" ifadesini kullanmıştır (bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 206).

142 Bu beyit, Miskîn ed-Dârimî'nin şiirinden alınmıştır (bk. Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, s. 104; Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, s. 36). Ancak beyit "iki şair" hakkında varid olmuştur (Ama şair kelimesi tekildir) (كلانا شاعر من حى صدق / ولكن الرحى فوق الثقال) Râgıb'ın eserinde "min hayyin sıdk" yerine "min kavlin sıdk" ifadesi geçmektedir. "es-Sikâl", bir deri olup yere serilir. Üzerine değirmen taşı konur ve un öğütülür. Belki de "es-sikâl", değirmenin alt taşıdır (Cevherî, *es-Sıhâh*, "se-ka-le" md.).

Hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. Yani meyvesinden hiçbir şey eksiltmemişti.

İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık. Yani iki bağın arasından sular akıtmıştık.

وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَاَعَزُّ نَفَرًا ﴿٣٤﴾

34. “Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: ‘Ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm.’”

Böylece adamın bol ürünü oluyordu. Birisi şu açıklamayı yapmıştır: “semer” (ثَمَرٌ) kelimesini “sümur” (ثُمُرٌ) şeklinde okuyanlara göre anlamı bol
56 ürün değil, malik olduğu bahçe ve başka her şey demek olur. [§]Aynı kelimeyi “semer” (ثَمَرٌ) şeklinde okuyanlara göre ise meyve mânasına gelir. Bazıları da “es-semeru” (الثمر) ve “es-sümuru” (الثُمر) kelimelerinin çoğullarının “es-simâr” (الثمار) şeklinde olduğunu söylemişlerdir[143]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken, Yani onunla konuşurken veya kendisine cevap verirken ya da çekişip tartışırken **ona şöyle dedi: Ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm.** Bu beyanın hitaba başlangıç cümlesi olarak söylenmiş olması ihtimali yoktur. Çünkü başlangıç cümlesi olması isabetli değildir. Öyle anlaşılıyor ki arkadaşı ona tehdit yöneltmiş ve kendisini korkutmuş o da kendisine bunları söylemiştir. Ya da arkadaşına, Rabb’im bana âhirette şöyle verecek ya da bundan daha hayırlısını verecek demiş o da kendisine, ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm demiştir. Yani O, bana dünyada lütufta bulunmuş, beni sana üstün kılmıştır. Âhirette de üstün kılacaktır. Böyle dediği, “eğer senin iddian doğruysa ‘Orada bunun yerine daha iyisini bulurum’”[144] demesinden anlaşılmaktadır. Aksi takdirde bu cümlenin hitaba başlangıç cümlesi olması isabetli değildir.

---

143 Kırâat imamlarından Âsım ve Ebû Câfer kelimeyi “semer” şeklinde okumuşlardır. Bu durumda mânası “meyve” şeklinde olur. Ebû Amr ise kırâatta hafiflik olsun diye birinciyi “semr” ikinciyi “sümr” şeklinde okumuştur. Ya da “bedene” ve “büdn” örneğinde olduğu gibi “semera” nın çoğulu “sümr” şeklinde okumuştur. Bunların dışındaki kırâat imamları ise “simâr” kelimesinin çoğulu olarak “sümur” şeklinde okumuşlardır (bk. Dimyâtî, *İthâfu fudalâi’l-beşer fi’l-kırââti’l-erba‘a aşer*, s. 290).

144 el-Kehf, 18/36.

وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ قَالَ مَا اَظُنُّ اَنْ تَبِيدَ هٰذِهِ اَبَدًا ﴿٣٥﴾

35. "Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: "Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam."

Böyle bir böbürlenme içinde kendine kötülük ederek bağına girdi. İfadenin nefsine kötülük ederek mânasına ihtimali olduğu gibi, bedenine kötülük ederek mânasına olması da muhtemeldir. "Nefsine kötülük etme" cümlesinin "bedenine kötülük etme" anlamında kullanılması, nefsin işlediği suçtan dolayı onun "beden" kelimesinin kullanıldığı yerde kullanılması sebebiyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Bazıları "mâ ezunnu" (ما أظنُّ) fiiline, kesin olarak inanmam, bilmem anlamını vermişlerdir. Bazıları da bu fiilin "zannetmek" mânasında olduğunu ifade etmişler ve çünkü arkadaşı kendisiyle tartışıyordu. Bağının fâni olması ve kıyâmetin kopması konusunda tereddüt etti ve şüpheye düştü demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayatta olduğum sürece bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam, demiştir. Ya da sanki o helâke şahit olmamış, görmemiş ve bu cümleyi söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلٰى رَبّ۪ي لَاَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا ﴿٣٦﴾

[§]*36. "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabb'imin huzuruna* 57
götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum."

Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum. Eğer senin iddia ettiğin gibi Rabb'imin huzuruna götürülürsem, söylediklerin doğru olduğu takdirde hiç şüphem yok ki orada daha iyisini bulurum.

قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ اَكَفَرْتَ بِالَّذ۪ي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوّٰيكَ رَجُلًا ﴿٣٧﴾

37. “Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, ‘Yoksa sen’ dedi, ‘Seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) ***yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah’a da mı inanmıyorsun?’”***

Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, “Yoksa sen” dedi, “Seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah’a da mı inanmıyorsun? Yani aslını topraktan ve seni de spermden yaratan “daha sonra seni bir adam biçimine sokan”, yani seni düzgün yaratan ve bir adam biçimine sokan “Allah’a da mı inanmıyorsun?” Mümin olanın arkadaşıyla bu konuda tartışması, onun öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmesi dolayısıyla olabilir. Yani sen Allah Teâlâ’nın öldükten sonra diriltmeye ve yeniden yaratmaya kādir olduğunu inkâr edip küfre mi giriyorsun? Halbuki O, senin aslını topraktan ve nefsini de nutfeden (sperm) yarattı. Sen öldüğün ve helâk olduğun zaman toprak ve suya dönüşeceksin. O aslını topraktan ve nefsini sudan yaratmaya kādir olduğuna göre seni yeniden yaratmaya da ve toprak ve su olduktan sonra yeniden diriltmeye de kādirdir. Mümin olanın arkadaşıyla tartışması, Allah’ın hikmetini inkâr etmesi dolayısıyla da olabilir. Bu durumda arkadaşına şöyle demiş olur: yüce Allah senin aslını topraktan, nefsini nutfeden (sperm) yarattı sonra seni düzgün bir şekilde yaratıp bir adam biçimine koydu. Cenâb-ı Hak seni diriltmese ve yeniden yaratmasa, belirttiği şekliyle aslını ve seni yaratması anlamsız ve hikmet dışı olur. Çünkü bir kimse bir bina yapsa sonra onu yararlanma kastı olmaksızın yıksa bu binayı ilk başta boşa yapmış, serserice, akılsız ve hikmet dışı bir iş yapmış olur. İşte senin ve aslının, daha sonra yeniden yaratılman söz konusu olmaksızın varedilmesi de aynen böyle akılsızlık ve hikmet dışı bir iş olur. Bu Cenâb-ı Hakk’ın şu beyanında belirttiği husustur: “Sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız”[145] Allah Teâlâ onların huzuruna dönmeleri söz konusu olmaksızın yaratılmalarını “boş yere” bir iş olarak nitelemektedir. Mümin olanın arkadaşıyla tartışması onun Allah’tan başkasına ibadetini akılsızlık olarak kabul etmesi sebebiyle de olabilir. Bu durumda arkadaşına şöyle demiş olur: Aslını topraktan ve nefsini nutfeden (sperm) yaratan sonra da seni düzgün bir adam biçimine sokan varlığın nimetini inkâr edip de nimetlerinin şükrünü başkalarına yapıp O’ndan başkasına mı kulluk ediyorsun? Mümin olanın arkadaşıyla tartışması şu üç sebepten birisi dolayısıyla olabilir. Ya Allah’ın kendisini diriltmeye ve yeniden hayat vermeye olan gücünü inkâr etmesi ya yeniden dirilmedeki hikmetini kabul etmemesi ya da nimetlerini inkâr edip O’dan başkasına şükretmesi sebebiyle olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

145 “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?” (el-Mü’minûn, 23/115).

لٰكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبّ۪ي وَلَٓا اُشْرِكُ بِرَبّ۪ٓي اَحَدًا ﴿٣٨﴾

[§]***38. "Halbuki O Allah benim Rabb'imdir ve ben Rabb'ime hiçbir şeyi ortak koşmam."*** 58

Halbuki O Allah benim Rabb'imdir. Mümin olan sanki şöyle diyor: Halbuki senin aslını topraktan ve nefsini nutfeden (sperm) yaratan o Allah benim Rabb'imdir. **Ve ben Rabb'ime hiçbir şeyi ortak koşmam.**

el-Halîl, "lâkinnâ" (لكِنّا) ifadesinin "lâkinnî ene" (لكِنّى أنا) "fakat ben diyorum ki O Allah benim Rabb'imdir" takdirinde olduğunu söylemiş ve cümlenin "İnnî ene ahûke" (إنّى أنا أخوك)[146], yani ben gerçekten senin kardeşinim cümlesine benzediğini ifade etmiş, "ene" (أنا) kelimesinden "elif" (أ) harfini düşürdüklerini ve ama "nun" (ن) harfinden sonra da yazdıklarını belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْلَٓا اِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ اِنْ تَرَنِ اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٣٩﴾

39. "Keşke bağına girdiğinde, 'Mâşallah! Güç yalnız Allah'ındır' deseydin! Eğer malca ve evlatça beni kendinden güçsüz görüyorsan"

Keşke bağına girdiğinde. Keşke bağına girseydin, Allah Teâlâ'nın kudretine ve otoritesine baksaydın da **Mâşallah! Güç yalnız Allah'ındır' deseydin.** Ya da **Keşke bağına girdiğinde** Allah'ın sana nimet olarak verdiklerine baksaydın da O'na şükretseydin, benimle alay etmekle meşgul olmasaydın, benim durumumun zayıflığına ve elimin acizliğine bakmasaydın ve bana karşı övünmekle vakit geçirmeseydin! **Eğer malca ve evlatça beni kendinden güçsüz görüyorsan** cümlesi de buna benzer olarak söylenmiş bir cümledir.

"İn terani ene ekalle minke" (اِنْ تَرَنِ اَنَا اَقَلَّ مِنْكَ) cümlesinde "ekalle" kelimesi mansuptur. Çünkü kelime "in terani" (اِنْ تَرَنِ) fiiline bağlıdır. "Ene" (اَنَا) kelimesi cümle yapısı bakımından herhangi bir kelimeyle irtibatlı değildir. Bu durumda "ekalle" kelimesi, fiilin mef'ûlü olarak mansup olur. Fakat 34. âyette geçen "ene

---

[146] "Yûsuf'un huzuruna girdiklerinde öz kardeşini yanına aldı (ve ona gizlice) 'Ben, gerçekten senin kardeşinim; onların yaptıklarına üzülme!' dedi" (Yûsuf, 12/69).

ekseru” (اَنَا اَكْثَرُ)[147] cümlesinde “ekseru” “ene” kelimesinin haberidir (yüklemi). Bu yüzden merfu olmuştur.

Bundan sonra mümin arkadaş, ifadesinin devamında isteğini, Rabb’inden umudunu ve korkusunu zikretmekte ve şöyle demektedir:

فَعَسٰى رَبّٖى اَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعٖيدًا زَلَقًا ﴿٤٠﴾

40. “Ben de Rabb’imin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir.”

Ben de Rabb’imin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler, yani bahçene gökten âfetler **gön-**
59 **derir de.** [§]Müfessirler “husbân” (الحُسْبَان) kelimesinin azap mânasına geldiğini söylemişlerdir. Ancak Ebû Bekir el-Esam bu cümleye, yapıp ettiklerinin[148] hesabı olarak gökten azap gönderir mânası vermiş ve şu açıklamayı yapmıştır: Gönderilen azap, o kişinin inkârına karşılık olan cezasıdır. Söz konusu ceza, Allah Teâlâ’nın helâk ettiği iki bahçe konusunda belirtilmiştir. Çünkü yüce Allah, “Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik” diye başlayan beyanını “işte böyle cezalandırdık”[149] diyerek bitirmektedir. Ebû Avsece “husbân” kelimesine “azap” anlamı vermiştir. “Husbân” küçük oklar[150] demektir. “Husbâne” de kelimenin tekilidir[151].

---

147 el-Kehf, 18/34.

148 Zeccâc da şöyle demiştir: Bu âyetin mânası “Allah senin bağına gökten hesaba çekilme azabı gönderir” şeklindedir. “el-Husbân” (الحُسْبَان) bir kimsenin elinin kazandığı şeyin hesabı demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ha-si-be” md.).

149 “Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız” (Sebe’ 34/16-17).

150 en-Nebl; sihâm (ok) demektir. Bazıları bunun Arap sihamı olduğunu söylemiştir. Kelime müennes olup, kendi lafzından tekili yoktur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “se-he-me” md.).

151 Ebû Ziyâd “husbân” kötülük ve belâ demektir. “Husbân” küçük oklar olup Fars yaylarıyla atılır. Tekili “husbâne”dir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ha-se-be” md.).

Bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. Ebû Avsece “sa‘îden zelekâ” (صَعيدًا زَلَقًا) terkibine “üzerinde bitki olmayan zemin” mânası vermiştir. “Zelekan” (زَلَقًا) dümdüz demektir. İbn Kuteybe “es-sa‘îd” (صعيد) kelimesine dümdüz pürüzsüz yeryüzü, “ez-zelak” kelimesine de “ayakların kaydığı zemin” mânası vermiştir[152].

اَوْ يُصْبِحَ مَٓاؤُ۬هَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَط۪يعَ لَهُ طَلَبًا ﴿٤١﴾

41. “Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez.”

Yahut bağının suyu dibe çekilir de. Bu beyan iki anlama gelebilir. Bunlardan birincisi şudur: Allah senin bağına gökten âfetler, yani azap gönderir de bahçen boş ve üzerinde hiçbir bitkinin olmadığı kaygan bir zemin haline gelir. İkincisi de şudur: Allah, bahçenin suyunu giderir ve bu sebeple bahçen helâk olur. Çünkü bahçelerin helâki, önce suyunun çekilmesiyle sonra da üzerine azap inmesiyle meydana gelir.

Bir daha onu aramaya bile gücün yetmez. Bu beyan da iki mânaya gelebilir. Birincisine göre öyle bir hale düşersin ki (su vardır ama) almaya gücün yetmez ya da öyle bir duruma düşersin ki (su yoktur) bulmaya gücün yetmez.

وَاُح۪يطَ بِثَمَرِه۪ فَاَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلٰى مَٓا اَنْفَقَ ف۪يهَا وَهِيَ
خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَن۪ي لَمْ اُشْرِكْ بِرَبّ۪ٓي اَحَدًا ﴿٤٢﴾

[§]*42. “Çok geçmeden adamın ürünleri* (felâketlerle) ***kuşatıldı. Sahibi,*** 60
çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. ‘Ah’ diyordu, ‘Keşke ben Rabb’ime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!’”

“Uhîta bi semerihî” (اُحيطَ بِثَمَرِه)[153] ürünleri helâk edildi demektir. **Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı.** İnsanların adetleri böyledir. Bir hüsrana ve musibete uğradıkları zaman kaybettiklerine içleri yanarak ellerini oğuşturur dururlar.

---

152 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 267.

153 Ebû Amr, Âsım ve Ebû Câfer dışındaki kırâat imamlarının tamamı “semer” kelimesini “sümür” (ثُمُر) şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr, “bi sümrihî” şeklinde okumuştur (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 85).

Çardakları yere çökmüş haldeki bağı. Âyette yer alan "hâviyetün alâ urûşihâ" (خَاوِيَةٌ على عُرُوشِهَا) sözüne "çardakları üzerine çökmüş bağı" anlamı verileceği söylenmiştir. "Hâviye" (خاوية) kelimesinin "bereketi gitmiş" mânasına gelmesi ihtimali de vardır.

Ah diyordu, keşke ben Rabb'ime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım! Eğer bu sözü dünyada söylemişse tövbe ettiği anlamına gelir. Çünkü tövbe, yaptıklarına pişmanlık duymak demektir. Bazıları da bu hayıflanmayı âhirette yapacağını ifade etmişlerdir. Eğer âhirette söyleyecekse, o zaman kendisine hiçbir faydası olmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âhirette bütün kâfirler iman edecek, fakat imanları fayda vermeyecektir.

وَلَمْ تَكُنْ لَهُ فِئَةٌ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مُنْتَصِرًا ﴿٤٣﴾

43. "Ona Allah'tan başka yardım edecek yandaşları da yoktu; kendisi de (bu felâkete) ***engel olamadı."***

Ona Allah'tan başka yardım edecek yandaşları da yoktu; kendisi de (bu felâkete) engel olamadı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan, "Ben, servetçe senden daha zenginim; nüfusça da senden daha güçlüyüm"[154] cümlesinin karşıtıdır. Bu durumda mâna, sözü edilen zafer, ona Allah'ın azabına karşı fayda vermedi ve belirtilen malla kendi kendine muzaffer olamadı şeklinde olur.

هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَخَيْرٌ عُقْبًا ﴿٤٤﴾

44. "İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur. Mükâfatı en iyi olan O, en güzel akıbeti veren yine O'dur."

İşte burada yardım ve dostluk, Hak olan Allah'a mahsustur. Âyette geçen "hunâlike" (هُنالِكَ) kelimesini bazıları "işte burada" diye tefsir ederken, bazıları da Allah'ın dostluğu işte böyledir şeklinde anlamışlardır. Öte yandan kelimenin okunuşu ve tevili konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları âyeti "el-Velâyetü lillah" (الوَلايَةُ لله) şeklinde okumuş ve buna "dostluk Allah'a mahsustur" anlamını vermişlerdir. Aynı kelime İbn Mesûd mushafında da aynen böyledir: "Hunâlike'l-velâyetü lillâhi'l-gafûri ve huve'l-hak" (هنالك الوَلايةُ لله الغفورِ وهو الحقُّ) **İşte burada dostluk, bağışlayan Allah'a mahsustur. Ve O, haktır.** Hafsa'nın mushafına göre âyet-i kerîme "Ve hunâlike'l-mülkü ve'l-vilâyetü lillâhi'l-gafûri

154 el-Kehf, 18/34.

zi’r-rahmeti” (وهنالك الملك والولاية لله الغفور ذى الرحمة) şeklindedir. Bu durumda mâna şöyle olur: İşte burada otorite ve hükümranlık, rahmet sahibi mağfiret eden Allah’a mahsustur. Bazıları âyeti “lillâhi’l-hakku” şeklinde okumuştur ki bu durumda anlamı şöyledir: Hak olan hükümranlık Allah’a mahsustur[155]. “Velâyet” (الوَلاَيَة) dostluk anlamına gelen “el-muvâlât” (المُوَالاَة) kökündendir. [§]İbn 61
Abbâs (r.a) der ki: “Allah’a dost olmayan, O’na iman etmeyen ve O’nun hak olduğunu bilmeyen hiçbir kimse yoktur.” “el-vilâyet” (الوِلاَيَة) Hafsa ve Übeyy’in kırâatinde zikredildiği üzere otorite ve hükümranlık anlamınadır. (هنالك الولايةُ الحقُّ لله). Âyet (الوَلايةُ للهِ وهو الحقُّ) şeklinde okunmuştur. Bu durumda mânası “işte burada dostluk Allah’a mahsustur. Ve o haktır” şeklinde olur. Âyet (هنالِكَ الوَلايةُ للهِ الحقِّ) şeklinde ve (هنا لِك الوَلايةُ الحقُّ لله) şeklinde de okunmuştur.

Mükâfatı en iyi olan O, en güzel akıbeti veren yine O’dur. Yani bu müminin dünyada alacağı sevap, âhirette en üstün sevap olur ve akıbeti de bu kâfirin akıbetinden daha güzeldir.

32. âyetteki “misâl”in[156] Resûl-i Ekrem’e zikredilmesi -*En doğrusunu Allah bilir*- onun risâletine delil, Allah’ın tevhidine, kudretine ve hükümranlığına bir hüccet olmasındandır.

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَش۪يمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا ﴿٤٥﴾

45. “Onlara dünya hayatının örneğini de ver: O gökten indirdiğimiz bir su gibidir; yerdeki (onu emen) ***bitkiyle karışmış, sonra*** (zamanı gelince) ***bitki rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şeyi yapabilecek güçtedir.”***

---

155 Kırâat imamlarından Ebû Amr ve Kisâî “el-hak” kelimesini “el-vilâyetü”nün sıfatı olarak “el-hakku” şeklinde okurken kırâat-ı aşerenin kalan imamları “lillâhi” kelimesinin sıfatı olarak “el-hakki” şeklinde okumuşlardır. Hamza, Kisâî ve Halef kelimeyi “el-vilâyetü” şeklinde okurken, kalan imamlar “el-velâyetü” şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 85). Taberî “el-vilâyetü” kırâatini tercih eder. Çünkü Allah Teâlâ bunun arkasından hükümranlık ve saltanatına dair haber vermektedir. “el-Hakki” şeklindeki kırâat, kelimenin “Allah”ın sıfatı olmasından dolayıdır (Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XV, 164).

156 İki kişi olup, içlerinden birine iki bahçe verilen kişilerin misali (Âyetin tefsiri için bk. el-Kehf, 18/32).

Onlara dünya hayatının örneğini de ver: O gökten indirdiğimiz bir su gibidir. Bu örneğin verilmesinin sebebi konusunda tevil ehli alimler ihtilaf etmişlerdir. Bir müfessir, bu örneğin müşrik Araplar için verildiğini belirterek, çünkü onlar dünyanın fâni olacağını ve bir gün helâk olacağını inkâr ediyorlar ve asla yok olmayacağını söylüyorlardı demiş, sonra da şöyle devam etmiştir: Fani ve helâk olduğunu gözleriyle gördükleri bitki ve başka nesneler, dünyadan bir parçadır. Dünyanın bir parçasının fâni ve helâk olması ihtimal dâhilinde olduğuna göre bunların dışındakiler de böyle olacaktır. Bir başkası da şöyle demiştir: Bu örneğin verilme sebebi, dünya sakinlerinin ve onu talep edenlerin dünyalık elde ettikleri ve ondan yararlanmak ve faydalanmak iste-
62 dikleri zaman [§]buna engel olunmasıdır. Âyette işaret edilen durum, çiftçilerin ekini elde etmek ve ondan yararlanmak istemeleri sonra da o üründen yararlanmalarının ve maksatlarına ulaşmalarının önüne geçilmesine benzer. Dünya da böyledir. Onu talep edenlerle dünyalık arasına engel konulur. Başka bazıları da şu açıklamayı yapmıştır: Dünya hayatının adı geçen bitkilerle örnek verilmesinin sebebi, bunların dünya sakinlerine süslü gösterilmeleri ve güzel kılınmaları içindir. Çünkü dünya bitkileri onlar için süslenir ve güzelleştirilir. Sahiplerinin hoşuna giden kendileri için süslenen, sonra da bozulan ve helâk olan bitki gibi. İşte dünya da böyledir. Bu bir başka âyette beyan edilen husustur: "Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir"[157]. Dünya ve içindekiler de böyledir. Dünyada ne varsa âfete ve fesada mâruz kalmaktan uzak değildir.

Âyette sözü edilen örneğin, birçok hikmet ve delil yönü vardır. Bunlardan birincisi, verilen örneğin düşünüp de ibret alanlar için ibret ve öğüt ihtiva etmesidir. Bunun yanında âlemin hâdis (sonradan olma) olduğunu ve onu yoktan var eden bir varlık bulunduğunu inkâr eden, âlemin fâni olduğunu ve öldükten sonra dirilmeyi de kabul etmeyen inatçıları ve böbürlenenleri bağlayan bir delil olma özelliği taşımasıdır. Âlemin hâdis olmasına (sonradan olma) gelecek olursak, onlar âlemdeki eşyanın teker teker yokken var olduklarını gözleriyle görünce âlemin bütünüyle böyle olduğunu anlarlar. Verilen örnek, onlara ayrıca âlemdeki varlıkların fâni olduğunu hatta yok olup giderken hiçbir eserinin kalmadığını, sonra da yok olanın aynısının (yeniden) var olduğunu göstermektedir. Bu durum, âlemdeki varlıkların bir kısmında zuhur edince

157 "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta birçokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir" (el-Hadîd, 57/20).

tümünün de böyle olduğu anlaşılır. Âlemin hâdis ve fâni olduğu ortaya çıktığına göre mutlaka onu yoktan var eden bir varlık olmalıdır. Âyette verilen örnek, öldükten sonra dirilmenin vuku bulacağını da göstermektedir. Rızıkların, ağaçların, bitkilerin ve başka nesnelerin yenilenip durduğunu ve yok olduktan sonra eskisi gibi tekrar vücut bulduğunu gözlerinin önüne sermektedir. Bu eşyanın varedilmesinde asıl hedefi teşkil eden âlemin yeniden yaratılması da bunun gibi olacaktır. Bu durum, yeniden iade edilmeye başka varlıklara nazaran kendilerinin daha uygun olduğunu gösterir. Çünkü başka varlıkların yaratılmasında asıl maksat kendileridir. Söz buraya gelmişken şunu da belirtelim: Bilginler, belli bir amaç ve sonuç söz konusu olmaksızın sırf helâk olsun diye bir şeyi yaratmanın ve yok etmenin anlamsız olduğu ve bunun hikmetle bağdaşmadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Ölümden sonra dirilme ve yeniden yaratma olmasa Allah Teâlâ'nın onları yaratmasında hiçbir hikmet olmazdı. Çünkü bu durumda yaratması sadece yok olup gitmek amaçlı olurdu.

[§]O gökten indirdiğimiz bir su gibidir; yerdeki (onu emen) bitkiyle 63
karışmış. Bu beyan, Allah Teâlâ'nın bilgisini, kâinatı idare etmesini ve kudretini göstermektedir. Çünkü O, gökten su indirdiğini ve bunun bitkiyle karıştığını haber veriyor. Suyun özelliği, bitkiye karıştı mı onu boğmak ve çürütmektir. Ama karıştığı bitkiyi çürütmediğine aksine canlandırdığına göre bu bize suda Allah'tan başka kimsenin bilmediği bitkiye hayat veren bir özellik olduğunu ve bir de O'nun zatıyla âlim olduğunu gösterir. Kâinatı idare ettiğinin delili ise aralarında bunca mesafe olduğu halde göğün menfaatleriyle yeryüzünün menfaatlerini birbirine bağlamasıdır. Bu durum bize Cenâb-ı Hakk'ın birliğini, zatıyla çok bilen, planlayıcı ve kādir olduğunu göstermektedir. Sözü edilen hadiselere ve yok etmeye kādir olan zat, yeniden hayat vermeye ve öldükten sonra diriltmeye de kādirdir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Sonra (zamanı gelince) bitki rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Âyette geçen "heşîmen" (هَشِيماً) kelimesine "kurumuş, çöp haline gelmiş" mânası verilmiştir. **Allah, her şeyi yapabilecek güçtedir.** "Muktedir" (مُقْتَدِراً) kelimesi, "gücü yetme" fiilinden olup "iftiâl" babındandır.

Ebû Avsece "fe asbaha heşîmen" (فَأَصْبَحَ هَشِيمًا) âyetindeki "heşîmen" kelimesine, kurumuş, çürüyüp gitmiş mânası vermiştir. İbn Kuteybe de "Erkeklere Hâşim ismi bu sebeple verilmiştir" demiştir. Ebû Avsece "tezrûhu'r-riyâh" (تَذرُوه الرِّيَاحُ) cümlesine "rüzgârların uçurduğu" anlamını vermiştir. İbn Kuteybe

ise aynı cümleye "De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak'"[158] âyetinde olduğu üzere "rüzgârların un ufak edip savurduğu"[159] mânasını vermiştir.

اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ اَمَلًا ﴿٤٦﴾

46. "Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabb'inin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır."

[Servet ve Oğulların Dünya Hayatının Süsü Olduğu]

Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise. Bu beyan, insanların eğilimlerine göre söylenmiş bir cümledir. Dünyada hedefi bol mal ve oğullar olan kimse için bunlar dünya hayatının süsüdürler. Belirtildiği gibi kendisi fâni ve gidici bile olsa bu böyledir. Dünyada hedefi iyi davranışlar ve âhiret olan kişi için de bunlar ebediyen kalıcı olan şeylerdir.

64 [§]**Kalıcı olan iyi davranışların** ne olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Birisi, bunların "Sübhânallâhi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh" (سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة إلا بالله) tesbihi olduğunu söylemiştir. Bu tesbihi ve hamdi okuyan kişi, "Allah Teâlâ'yı tesbih ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Allah en büyüktür. Allah'tan başka güç ve kuvvet yoktur" demiş olur. Hz. Peygamber'den nakledilen haberlerden biri bu doğrultudadır. Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Elâ ve inne sübhânallâhi velhamdu lillâhi ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber hiye'l-bâkıyâtu's-sâlihât" (ألا وإن سبحان الله والحمد لله ولا إله إلا الله والله أكبر هى الباقيات الصالحات), yani "Dikkat edin! Allah'ı tesbih ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Allah en büyüktür cümleleri kalıcı olan iyi davranışlardır"[160]. Bir habere göre Resûl-i Ekrem

---

158 "Sana dağları soruyorlar. De ki: "Rabb'im onları un ufak edip savuracak" (Tâhâ, 20/105).

159 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 268.

160 Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre Resûl-i Ekrem "el-Bâkıyâtu's-sâlihâtı çok söyleyiniz" deyince kendisine "Nedir onlar ey Allah'ın elçisi?" diye soranlar olmuştur. Resûlullah da (a.s.) "Tekbir getirmek, lâ ilâhe illallâh demek, sübhânallâh demek, hamdetmek ve velâ havle velâ kuvvete illâ billâh demektir" diye cevap vermiştir. Naklettiğimiz rivayet, iki Mısırlı muhaddisin en sahih isnadıdır. Bu haberi Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerine almamışlardır (Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 512-513. Bu gibi rivayetler için bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Kur'ân", 491; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 268).

sahâbîlerine “Kalkanınızı alınız” der. Sahâbîler “Üstümüze gelmekte olan bir düşman var da ona karşı mı?” diye sorduklarında Resûlullah (a.s.) “Kalkanınızı cehennem ateşine karşı alınız. ‘Sübhânallâh, velhamdu lillâh ve lâ ilâhe illallâh, vallâhu ekber velâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh’ deyiniz. Çünkü bunlar, öne geçiren, geri bırakan ve kalıcı olan iyi davranışlardır” cevabını verir[161]. Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber Ebu’d-Derdâ’ya şöyle demiştir: “Onları al. Onlarla arana engel konulmadan önce kabul et. Çünkü bu kelimeler, kalıcı iyi davranışlardır. Ve cennet hazinelerinden bir hazinedirler.” Ebu’d-Derdâ “Nedir onlar ey Allah’ın resûlü?” deyince Resûl-i Ekrem yukarıdaki duayı “Sübhânallah”tan başlayıp sonuna kadar okumuştur[162]. Eğer sözü edilen haberler sahihse bu konuda esas alınması gereken asıldır ve bundan başka bir açıklama yapmak caiz olmaz.

Bir başkası ise şöyle demiştir: Âyette geçen “el-bâkıyâtu’s-sâlihât” beş vakitte kılınan namazdır. İbn Abbâs ve daha başkasının görüşü bu doğrultudadır[163]. Bu iki ihtimalden hangisi olursa olsun içinde diğerinin mânasını bulundurmaktadır. Çünkü bunların her biri gerçekte hayırların ve ibadetlerin tüm çeşitlerini kendisinde toplamaktadır. Çünkü “sübhânallah” demek, Rabb’i her türlü kusurdan ve noksanlıktan tenzih etmek demektir. “Elhamdu lillâh” Allah’tan mahlûkata ulaşan her türlü nimete karşılık O’na övgü ve başkasını değil kendisini hamde ve övgüye lâyık görmek anlamına gelir. “Lâ ilâhe illallâh” (لا اله الا الله) ise, O’dan başka mâbut olmadığı, O’ndan başkası ibade-
te lâyık değildir demektir. “Allâhu ekber” (الله اكبر) ifadesine gelince; [§]O’nun 65
hakkında söylenen her şeyden yüce olduğunu ifade etmek ve yaratılmış olma vasıflarının tümünün kendisinde bulunmadığını belirtmek anlamına gelir. “Lâ havle velâ kuvvete illâ billah” (لا حول ولا قوة الا بالله) ise O’ndan başkalarından yüz çevirmek ve beklentiyi kesmek, her şeyi tamamıyla kendisine havale etmek ve O’na teslim olmak demektir. Bu kelimelerden her biri, -belirttiğimiz gibi- aslında ibadet ve hayırların tüm çeşitlerini kendinde toplar. Namaz da böyledir. Bütün ibadet çeşitlerini bünyesinde toplar. Çünkü kul namazda organlarından her birini namazın bütün intikallerinde kullanır. Netice olarak namaz, bütün ibadetleri bünyesinde toplamış olur.

---

161 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 541. Hâlid b. Ebû Umrân’ın nakline göre Resûl-i Ekrem şöyle demiştir: “Çünkü onlar, kıyâmet günü kulu öne geçirici, takip edici ve uzaklaştırıcı olarak gelirler. Ve onlar kalıcı olan iyi davranışlardır.” (bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 107).

162 “Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh”ın cennetin hazinelerinden birisi olduğunu belirten birçok hadis gelmiştir (Meselâ bk. Ebû Dâvûd, “Salât”, 361).

163 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XV, 165. Fakat İbn Abbâs’a nispet edilen başka rivayetler de vardır. Bu rivayetlere göre o, “el-bâkıyâtu’s-sâlihât”ın “Sübhânallâhi, ve’l-hamdu lillâhi, ve lâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber” olduğunu söylemiştir (bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XV, 166).

"el-Bâkıyâtu's-sâlihât" (الباقيات الصالحات) esas itibariyle hayırların ve itaatların tamamı demektir[164]. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân'da birçok âyette hakkı kalıcı ve sabit olmakla, bâtılı da butlan, yok olup tükenmek ve gitmekle nitelemektedir. Allah'ın şu beyanları bu konuya dairdir: "İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir"[165], "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti"[166]. Ve benzerleri. İşte "el-bâkıyâtu's-sâlihât" bu doğrultuda kalıcıdır ve **Rabb'inin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.** Yani onların umdukları en hayırlı şeydir.

İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilir: **Rabb'inin nezdinde sevapça daha hayırlı** demek, insanlara sevap olarak verilecek şeyin en hayırlısı anlamına gelir. **Ümit bağlamaya daha lâyıktır** meâlindeki beyan da insanların yaptıkları amellerden kıyâmet günü ümit bağladıkları şeyin en hayırlısı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَاهُمْ فَلَمْ نُغَادِرْ
مِنْهُمْ أَحَدًا 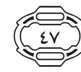

47.* "**(Düşün) ***o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün. Onları da (diriltticklerimizi) ***hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız."***

164 Taberî "el-bâkıyâtu's-sâlihât" konusunda bütün görüşleri naklettikten sonra Ali b. Ebû Talha ve İbn Abbâs'tan rivayet edildiği üzere bunların hayır amellerinin tamamı olduğu görüşünü tercih etmektedir. Çünkü bunların tamamı, onları işleyenler için âhirette kalıcı olan, karşılık ve sevap verilecek olan salih amellerdendir. Allah Teâlâ, ne Kitab'ında ve ne de Resûl-i Ekrem'den nakledilen bir haberde "kalıcı olan iyi davranışlar ise Rabb'inin nezdinde hem sevapça daha hayırlıdır" beyanına bazı amelleri dâhil edip bazılarını dışarıda bırakmış değildir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 167).

165 er-Ra'd, 13/17.

166 "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/24-26).

[Kıyâmetin Dehşeti]

(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz. Allah Teâlâ burada kıyâmet gününün ne denli dehşetli ve korkunç olacağını onlara hatırlatıyor. Çünkü dünya hayatında görmüş oldukları en sabit şey (dağlar) o günün dehşeti ve korkunçluğu karşısında yerinden oynayıp yürüyecek ve en katı nesneler kırılıp dökülecektir. [§]Sözü edilen katı ve sabit nesneler, dağlardır. Allah Teâlâ bir başka 66
âyette şöyle beyan buyurur: "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[167]. Bir diğer âyetin meâli şöyledir: "Dağlar savrulan kum yığınları halini alır"[168]. Allah Teâlâ bir başka âyette de şöyle buyurur: "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler"[169]. Yüce Allah bir başka âyette de konuya dair şöyle buyurur: "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman"[170]. Bunlara benzer daha birçok âyet vardır. Yüce Allah o günün dehşetinin ve korkunçluklarının ne derece olacağını onlara hatırlatmaktadır. Çünkü dünyadaki en sabit, en katı ve şiddetli nesneler (dağlar), sözü edilen şekilde yürüyecektir. Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği bu dehşet ve korkunç durumdan daha hafifi karşısında bile insanların nefisleri duramaz. O halde adı geçen bu dehşet ve korkunç durum karşısında evleviyetle duramaz. Hz. Mûsâ'nın başından geçen olaya bakıldığında bu durum gayet açık olarak görülür. Hz. Mûsâ insanların en çetini ve en güçlüsüydü. Ama (Tur) dağının yerle bir olması karşısında dayanamadı ve bayılıp yere düştü[171]. Ne var ki yüce Allah o gün insanları dirilttikten sonra bir daha ölmeyeceklerine hükmetmiştir. Yoksa insan nefsi, sözü edilen bu dehşetlerden daha hafif olanları karşısında bile dayanamaz.

Öte yandan dağların sözü edilen durumları değişik hal ve zamanlarla ilgilidir. Belirtildiği gibi o günün başlangıcında dağlar yürüyecek ve onlar dağları durmadıkları halde duruyormuş gibi göreceklerdir. Sonra onlar savrulan kum yığınları halini alacaklardır. Daha sonra da atılmış renkli yüne dönüşe-

---

167 el-Kāria, 101/4-5.

168 "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil, 73/14).

169 en-Neml, 27/88.

170 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/4-6).

171 "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, "Rabb'im! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabb'i, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü" (el-A'râf, 7/143).

ceklerdir. Sonra da parçalanıp toz duman haline gelecektir[172]. Dağlar, şiddet ve dehşetin miktarına uygun çeşitli durumlar ve vakitlerde belirtilen hallere göre şekil alacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

67 [§]Öte yandan "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler"[173] meâlindeki beyan açısından şöyle bir ihtimal daha vardır. O günün dehşetinden dağlar, bulutlar gibi hareket ettikleri halde sanki duruyorlarmış gibi gözükür. Dünyada da korku ve dehşet sebebiyle bunun aynısı görülebilir. İkinci bir ihtimale göre dağlar bir araya gelmesi ve üst üste binmesi sebebiyle de duruyormuş gibi görülebilir. Dünyada da yürüyenler kalabalık ve izdiham nedeniyle duruyormuş ve yürümüyormuş gibi görülebilirler. Meselâ büyük bir ordu giderken dışardan bakan orduyu yürümüyormuş ve olduğu yerde duruyormuş gibi görebilir. İşte dağların durumu da aynen böyle olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan âyette sözü edilen bu korkunç durumların kâfirler ve isyankârlar için söz konusu olması da muhtemeldir. İman edenler ve ihsan mertebesine ulaşanlar ise "'Rabb'imiz Allah'tır' deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: 'Korkmayın, kederlenmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!'"[174] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi bu korkunç durumlardan güven ve afiyette olacaklardır.

Yeryüzünü dümdüz görürsün. Yani yeryüzünü üzerinde bina, ağaç, dağ, taş ve hiçbir şey bulunmaksızın dümdüz olmuş görürsün. "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün"[175] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi yeryüzü dümdüz hale gelir. **Yeryüzünü dümdüz görürsün** meâlindeki beyanı "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[176] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi dünya sakinleri, O'nun huzuruna çıkacaklar anlamında olması da ihtimal dâhilindedir.

Onları da (diriltiklerimizi) hiçbirini geride bırakmaksızın mahşerde toplamış olacağız. Yani "De ki: Hem öncekiler hem sonrakiler; bilinen bir günün belirlenmiş bir vaktinde mutlaka bir araya getirilecekler!"[177] meâlindeki beyanda anlatıldığı üzere onların tümünü bir araya toplayacağız.

---

172 Mâtürîdî merhum yukarıda geçen el-Vâkıa sûresinin 56/4-6 âyetlerine işaret etmektedir.
173 en-Neml, 27/88.
174 Fussılet, 41/30.
175 Tâhâ, 20/106-107.
176 İbrâhim, 14/21.
177 el-Vâkıa, 56/49-50.

وَعُرِضُوا عَلٰى رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ
بَلْ زَعَمْتُمْ اَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا

48. "Artık hepsi sıra sıra senin Rabb'inin huzuruna çıkarılmışlardır. (Onlara)***: 'Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi*** (tek başınıza) ***bize geldiniz. Oysa size asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız*** (deriz)***.'"***

Artık hepsi sıra sıra senin Rabb'inin huzuruna çıkarılmışlardır. Bazıları bu âyete, artık onların tümü birden Rabb'inin huzuruna çıkarılmışlardır anlamı vermişlerdir. **Artık hepsi sıra sıra senin Rabb'inin huzuruna çıkarılmışlardır** meâlindeki cümlenin hesap vermek için çıkarılmışlardır mânasında olması da muhtemeldir. Bazıları da bu âyete "O gün cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır. Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[178] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere, onlar makamlarına arzedileceklerdir, mânası vermişlerdir. Âyette sözü edilen "Allah'a arzedilme"nin Cenâb-ı Hakk'a dünyada ve âhirette her hâlükârda ve her zaman arzedilip durdukları halde o gün gerçekleşme ihtimali vardır. Allah Teâlâ kendine arz olunmayı ve kıyâmeti inkâr ve ikrar edenleri bildiği halde bu olayın âhiret günü gerçekleşmesi ihti-
mal dâhilindedir. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi "Hepsi Allah'ın 68
huzuruna çıkacaklar"[179], "O gün iş Allah'a kalmıştır"[180]. Yani iş her vakit Allah'a aittir. Aynı şekilde onların her türlü durumda "Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri" olmayacaktır[181]. Bu ifadeler, herkesin Allah Teâlâ'ya arzedileceğini ifade etmektedir. Fakat o günün özel olarak Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi, âhiret günü Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ve hükümranlığını tanıyacak ve hakikatini bilecek olmalarından dolayıdır. İşte Allah Teâlâ'nın huzuruna o gün çıkarılacaklarının belirtilmesi de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Andolsun ki sizi ilk defasında yarattığımız gibi (tek başınıza) bize geldiniz. Bu ifade birkaç mânaya muhtemeldir. Bir ihtimale göre mâna şöyle olabilir: Sizi dünyada ilk defasında yarattığımız zaman yaratılışınızın (emri-

---

178 eş-Şuarâ, 26/90-91.

179 İbrâhim, 14/21.

180 "Evet, ceza günü nedir bilir misin? O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır" (el-İnfitâr, 82/18-19).

181 "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!" (el-Mü'min, 40/16).

mize) icabet ettiği gibi (davetimizi) kabul ve bizi ikrarla geldiniz. İkinci ihtimal de şudur: Dünyada iken sizler diriltileceksiniz, bir araya getirileceksiniz ve kıyâmet sizin için kopacak şeklindeki ifademize uygun olarak andolsun ki bize geldiniz. Üçüncü ihtimal, müfessirlerin söylediği şekildir. İlk baştaki halinize uygun olarak size yardım edecek yandaşlar ve destek verecek destekçiler olmaksızın **Andolsun ki bize tek başınıza geldiniz**. Bazıları da âyeti şöyle anlamışlardır: Size engel olacak mal ve destek verecek yandaşlar olmaksızın annelerinizin karnından nasıl çırıl çıplak ve yalınayak çıktıysanız andolsun ki öylece bize geldiniz. Bu mâna şu beyanda belirtilmiştir: “Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Sizin hakkınızda ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz”[182].

Oysa size asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız. Bu beyan, belirtilen dehşetli durumların ancak âsiler ve dirilmeyi inkâr edenler için söz konusu olacağını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ “Oysa size” kıyâmet günü “asla bir buluşma zamanı tayin etmediğimizi sanmıştınız” diye buyurmuştur. Bu ifade, ilk âyette belirtilen dehşetli ve korkunç hallerin müminler için değil âsiler ve fasıklar için söz konusu olacağını göstermektedir.

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا
وَيْلَتَنَا مَا لِهٰذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً اِلَّا اَحْصٰيهَا
وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ اَحَدًا ﴿٤٩﴾

49. “Artık kitap** (amel defteri) **ortaya konmuş suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, ‘Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!’ dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Rabb’in hiç kimseye haksızlık etmez.”

Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuş. Bu beyanda geçen “kitap” (الكتاب) kelimesini “hesap” (الحساب) olarak tefsir edenler olmuştur. Bunun meleklerin yazdığı amel defteri olması da muhtemeldir. Bu defter, ellerine verilecektir.

182 el-En‘âm, 6/94.

[§]Suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak. Yani korkmuş ve ürkmüş olarak "Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş dediklerini görürsün." Bazıları şöyle demiştir: Amel defterine bakıp da çirkin amellerinin orada kaydedilmiş olduğunu görünce içinde olanlardan korkacaklardır. 69

Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Kötü amellerimizden **küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!** Yani hepsini muhafaza etmiş **dediklerini görürsün.** Âyete iyi ve kötü amellerden küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş anlamı da verilmiştir. "Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın" meâlindeki beyanın, insana karşılığının verileceği ve verilmeyeceği hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş, yani muhafaza etmiş anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Böylece dünyada iken **yaptıklarını** âhirette korunmuş, hiçbir şey atlanmamış ve kaybolmamış olarak **karşılarında bulmuşlardır.** Bazıları bu cümlenin meleğin sözü olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici", yani muhafaza edici "olmasın!"[183]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'in hiç kimseye haksızlık etmez. Yani herkese ameli kadar karşılık verir. Amelinden fazla da vermez, eksik de. Ya da müminin iyi amellerinden eksiltmez. Kâfirin yaptığı kötü amellerden hiçbirini sayıp dökmeden bırakmaz. Zulüm, dünyada bir şeyi konulması gereken yerden başka bir yere koymaktır. Allah Teâlâ "Rabb'in hiç kimseye haksızlık etmez", yani herkese amelinin karşılığını verirken zâlim olmaz ve bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymaz demiş olmaktadır.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا اِلَّٓا اِبْلٖيسَ كَانَ مِنَ
الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهٖ اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُٓ اَوْلِيَٓاءَ مِنْ دُونٖى
وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمٖينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾

50. "Hani biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik; İblis'ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, Rabb'inin emrinden dışarı çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zâlimler adına bu ne kötü bir tercih!"

---

183 Kâf, 50/18.

[Hz. Âdem ve İblis Kıssası]

Hani biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' demiştik. Allah Teâlâ Âdem ve
70 İblis kıssasından [§]bazan daha fazla bazan daha eksik olarak Kur'ân'da birçok yerde söz etmiştir. Kıssayı böyle anlatması ve tekrarlaması eski kitaplarda tekrarlanması ve mükerrer olarak anlatılmasındandır. Hadise Kur'ân'da da o kitaplarda belirtildiği gibi anlatılmıştır ki bu Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olsun. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in geçmişte indirilmiş olan kitaplardan habersiz olduğunu biliyorlardı. Ya da bu olay, Kur'ân'a muhatap olanların ihtiyaçlarından ve tekrar edilmesinden elde edecekleri faydalardan dolayı tekrar edilmiş de olabilir. Veya her zaman ve her durumda onlara öğüt ve uyarı olsun diye tekrarlanmış da olabilir. Bir olay, öğüt verme ve uyarı için tekrar edilir ve yeniden ondan bahsedilir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir*.

İblis'ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi. Bu beyanın anlamı hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Âyette İblis'in cinlerden olduğu ifade edilmiştir. Çünkü o cennetlerde çalışan cinlerdendi, bu yüzden cinlerden olduğu söylendi. Bazıları da şöyle demiştir: Meleklerin cin isminde bir kabilesi vardı. İblis işte bu kabiledendi. Bundan dolayı cinlerden olduğu söylendi. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: İblis bir an olsun asla meleklerden olmadı. Fakat o, yüce Allah'ın dediği gibi cinlerdendi. İblis, cinlerin atasıdır. O cinlerden Rabb'ine ilk karşı gelendir. Tıpkı Âdem'in insanların atası ve babası olduğu gibi. Buna göre İblis, cinlerin babası olmuş olur[184]. Bazıları da "O cinlerdendi" meâlindeki cümleye o cinlerden oldu anlamını vermiştir. Aynı şekilde "ve kâne mine'l-kâfirîn" (وَكان من الكافرين) "O kâfirlerden oldu"[185] meâlindeki âyette de o kâfirlerden oldu" mânasını vermişlerdir. Bazıları âyeti şöyle tefsir etmişlerdir: O, Allah'ın ezeldeki ilmine göre cinlerdendi[186]. Yani onun, Rabb'ine isyan edeceği ve Âdem'e secde etmeye direneceği vakit kâfirlerden olacağı Allah'ın ezelî ilminde vardı. Biz bu konuya daha önce belirtmiştik[187].

Rabb'inin emrinden dışarı çıktı. Âyette yer alan "feseka" (فَسَقَ) fiili Rabb'ine inatla karşı geldi ve isyan etti şeklinde açıklanmıştır. "Fısk" (الفِسق) kökünün asıl mânası, çıkmaktır. Yani İblis Rabb'inin emrinden çıktı demek olur. İbn Kuteybe de kelimeyi buna benzer şekilde açıklamış ve şöyle demiştir:

---

184 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XV, 170.

185 "O direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu" (el-Bakara, 2/34).

186 Allah'ın ezeldeki ilminde cinlerdendi, Allah'ın ezeldeki ilminde cinlerden olacağı yer alıyordu.

187 bk. el-Bakara, 2/34.

“fe feseka”, yani Rabb’ine itaattan çıktı. Arapça’da “feseka” kökü kullanılarak “fesaktü’r-rutabete” denir ki hurmayı kabuğundan çıkardım demektir[188].

**Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsu-
nuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır**. Bu beyanın iki anlama gelmesi muh-
temeldir: Birinciye göre yüce Allah “min dûnî” (مِن دُونِى) derken kendisini kas-
tetmektedir. Bu durumda sanki şöyle demiş olmaktadır: Şimdi siz beni bırakıp
da **onu ve izleyenleri mi dost,** Rab ve ilâh **ediniyorsunuz? Oysa onlar izin**
düşmanınızdır. [§]Onlar ilâh ve Rab değillerdir. Düşmanı Rab ve ilâh edin- 71
mek nasıl caiz olur? İkinci ihtimale göre yüce Allah “evliyâe min dûnî” (اولياء من
دونى) derken, benim dostlarımı bırakıp da onu ve izleyenleri mi dost ediniyor-
sunuz? demek istemiştir. Buna göre Allah Teâlâ âdetâ şöyle demiş olmaktadır:
Şimdi siz benim dostlarımı bırakıp da onu ve izleyenleri mi dost ediniyorsu-
nuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Yani, nasıl oluyor da düşmanları dost
ediniyor, size dost olanları bir yana bırakıyor ve dost edinmiyorsunuz? *En doğ-
rusunu Allah bilir.*

Zâlimler adına bu ne kötü bir tercih! Yani Rab’lerine ibadeti bırakıp İblis’e ibadet ve itaat etmeleri ne kötü! Bu, onlar için ne kötü bir bedel! Ya da **zâlimler adına bu ne kötü bir tercih** cümlesinin mânası, “dostlarının yerine ya da Rab’lerinin ilâhlığı ve rablığına bedel olarak düşmanlarını dost edinmeleri ne kötü!” şeklinde de olabilir.

مَا اَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَا خَلْقَ اَنْفُسِهِمْ وَمَا
كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلّٖينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

51. “Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim.”

Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ bu ifadeyi Arap müşriklere söylemiştir. Çünkü onlar “Melekler Allah’ın kızlarıdır” demişlerdi. Taptıkları putların birer ilâh ve Allah’ın ortağı olduklarını söylemişlerdi. Yüce Allah da onlara, Ben onlara ne meleklerin, ne yeryüzünün ve ne de kendilerinin yaratılışını gösterdim. Onların kitapları yoktu. Ve onlar herhangi bir peygambere inanmış da değillerdi. O halde iddia ettikleri üzere meleklerin Allah’ın

188 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 269.

kızları, putların birer ilâh ve Allah'ın ortakları olduğunu nasıl bildiler? İlmin ve bilginin kaynağı gözlem, kitap ve peygamberlerdir. Arap müşrikler bu sayılan bilgi kaynaklarından herhangi birisine sahip olmadıklarına göre Rab'lerini nasıl tanıdılar, Allah'ın oğlu ve ortakları olduğu yolunda söyledikleri sözleri neye dayanarak bildiler? Hasan-ı Basrî bu yorumu benimsemiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Arap müşrikler, İblis ve zürriyetini veli ve dost edindikleri için biz onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdik. Bu beyan "Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onu izleyenleri mi dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zâlimler adına bu ne kötü bir tercih!"[189] meâlindeki beyanın sılasıdır.

Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim. Bu beyana dair bir kaç yorum yapılmıştır. Yani nefislerini yaratırken onları hazır bulundurmadım. Çünkü onlar o zaman mevcut
72 değillerdi. Göklerin ve yerin yaratılışında da hazır bulundurmadım. [§]Çünkü Allah Teâlâ gökleri ve yeri yarattığı zaman onlar hiçbir şey değillerdi. Ya da **onlara göstermedim,** yani ne göklerin ve yerin yaratılışını ve ne de kendilerinin yaratılışını nasıl planladığımı onlara bildirdim. O halde benim ilâhlığıma ve rablığıma nasıl ortak koşuyorlar? Ben bu hususta onlardan yardım dilemedim ki! *En doğrusunu Allah bilir.*

[Yaratma Fiilinin Yaratılan Nesneden Başka Bir Şey Olması]

Birçok kelâmcı bu âyeti bir şeyi yaratmanın başka, yaratılan o şeyin başka bir şey olduğuna delil olarak göstermişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Ben onlara ne göklerin ve yerin yaratılışını ne de bizzat kendilerinin yaratılışını gösterdim.** Halbuki onlar gökleri de görüyorlar, kendilerini de görüyorlar. Hatta Allah Teâlâ onlara "Yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?"[190] diye onlara soruyor sonra da ne göklerin ve yerin ve ne de bizzat kendilerinin yaratılışını göstermediğini haber veriyor. Allah Teâlâ'nın kullandığı ifade, göklerin, yerin ve kendilerinin yaratılışının göklerden, yerden ve kendilerinden başka bir şey olduğunu gösterir.

Ben yoldan çıkaranları yardımcı edinecek değilim. Bazıları bu âyete Ben iman ve hidâyetten saptıranları dinime yardımcı edinecek değilim. İkinci bir mâna da şöyledir: Ben kullarımı yoldan çıkaranları dinime yardım eden ya da dostlarıma destek olan kullarım edinecek değilim. Bazıları da şöyle demiş-

---

189 el-Kehf, 18/50.

190 "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?" (ez-Zâriyât, 51/20-21).

tir: Ben âdemoğullarını yoldan çıkaranları, gökleri, yeri ve kendilerini yaratırken yardımcı edinecek değilim. Yüce Allah'ın kastettiği İblis ve onun soyudur. Ya da şu anlam verilebilir: Ben yoldan çıkaranları dost edinecek değilim. Onları ancak düşman edindim. **Ben o yoldan çıkaranları dostlarıma yardımcı edinecek değilim.** Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Vâdim zâlimleri kapsamaz"[191].

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا
لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ مَوْبِقًا ﴿٥٢﴾

52. "Unutma ki bir gün Allah, 'Benim ortaklarım olduğunu ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın!' buyuracak. Onları çağıracaklar fakat kendilerine cevap veremeyecekler; çünkü biz aralarına aşılamaz bir uçurum koyduk."

Unutma ki bir gün Allah, 'Benim ortaklarım olduğunu ileri sürdüğünüz şeyleri çağırın! buyuracak. Allah Teâlâ "ortaklarım" ifadesini onların bâtıl iddialarına göre kullanmaktadır. Yoksa Cenâb-ı Hakk'ın ortakları yoktur. **Onları çağıracaklar.** Yani taptıkları putları çağıracaklar, **fakat kendilerine cevap veremeyecekler.** Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Onlara bir vakitte cevap veremeyeceklerdir. Halbuki başka bir vakitte ise vereceklerdir. Verecekleri cevap şudur: "'Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler…"[192] [§]Fakat **Kendilerine cevap veremeyecekler** meâlindeki 73
cümle, dünyada iken putlara tapmalarından dolayıdır. Onlar ancak putların kendilerine şefaatçi ve yardımcı olmalarını istedikleri için tapıyorlardı. Tıpkı şu sözlerinde olduğu gibi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[193], "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[194], "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır!"[195] Netice olarak **fakat kendilerine cevap veremeyecekler** meâlindeki

---

191 "'Ben seni insanlara önder yapacağım' buyurmuştu. İbrahim, 'soyumdan da' deyince Rabb'i, 'Vâdim zâlimleri kapsamaz' buyurdu" (el-Bakara, 2/124).

192 "'Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler…" (Yûnus, 10/29).

193 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

194 ez-Zümer, 39/3.

195 "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/81-82).

beyan, putlara tapmak suretiyle onlardan umdukları aracılık etme, yardımda bulunma, başlarına gelen belâları savma ve Allah'ın azabını engelleme gibi eylemleri yapamayacaklardır demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü biz onlarla putların **aralarına aşılamaz bir uçurum koyduk.** Bazıları âyette geçen "mevbık" (مَوبِقاً) kelimesine helâk yeri ve uçurum anlamını vermişlerdir. Bazıları da onlarla putları birbirinden ayıracak olan uçurumun cehennemde bulunacağını söylemiştir. Başka bazıları ise "el-mevbık" cehennemde bir vadidir demiştir. Bazıları da bunun cehennemde bir nehir olduğunu ileri sürmüştür. Bazıları ise buna şu mânayı vermiştir: Müşriklerle putlar arasındaki bağlantıyı, dünyada helâk olma yeri, uçurum kıldık.

وَرَاَ الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا اَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

53. "Suçlular ateşi görür görmez, kendilerinin orayı boylayacaklarını iyice anlayacaklar; fakat ondan kurtuluş yolu bulamayacaklar."

Suçlular ateşi görür görmez, kendilerinin orayı boylayacaklarını iyice anlayacaklar. Yani oraya gireceklerini öğrenecekler ve kesin olarak anlayacaklar. **Fakat ondan kurtuluş yolu bulamayacaklar.** Yani taptıkları putlar, onlardan cehennemi savuşturamayacaklardır. Ebû Ubeyde bu beyanı şöyle açıklamıştır: Fakat ondan kurtuluş yolu, yani dönüş yolu bulamayacaklar.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فٖى هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْاِنْسَانُ اَكْثَرَ شَیْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾

54. "Hakikaten biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır."

Hakikaten biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali vermişizdir. "Sarrafnâ" (صَرَّفْنَا) fiilini, daha önce birçok yerde belirtmiş ve açıklamıştık[196]. "Min külli mesel" (مِنْ كُلِّ مَثَلٍ) sözünün, iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birin-

---

[196] bk. el-İsrâ, 17/41, 89.

cisi "Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur"[197]. meâlindeki beyanda olduğu üzere "sıfat", yani "yüce sıfatlar" demektir. İkinci ihtimale göre "min külli mesel" (مِنْ كُلِّ مَثَلٍ) ifadesindeki "mesel" olduğu üzere "benzer" anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: Onun benzeri hiç bir şey yoktur[198]. [§]Eğer 74
"mesel" kelimesi "benzer" mânasına gelirse Cenâb-ı Hak, *-en doğrusunu Allah bilir-* sanki şöyle demiş olmaktadır: Biz bu Kur'ân'da her türlü misali, onların görmedikleri şey hakkında bilgi sahibi olma ihtiyacında oldukları her şeyi açıkladık. Allah Teâlâ gördükleri veya bildikleri şeylerden örnek verdi ki onun vasıtasıyla görmedikleri şeyler hakkında bilgi sahibi olsunlar. Eğer "mesel" kelimesi "sıfat" anlamında olursa o zaman da Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir-* sanki şöyle demiş olur: Biz bu Kur'ân'da yapılan ve yapılmayıp sakınılan her şeye dair bir sıfat beyan ettik ki onun sayesinde haklarını ve vecibelerini, yaptıklarını ve yapmayıp sakındıklarını bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat insan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır. Müfessirler bu beyanı şöyle tefsir etmişlerdir: İnsan, yani kâfir, tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler"[199]. **İnsan tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır** meâlindeki beyanın anlamı, insanın yapısı, başka yapılara nispetle tartışmaya çok düşkün olan bir varlıktır mânasında gibi gözükmektedir. Çünkü cinlere Kur'ân ve âyetler okununca bahsedilen bir tartışma olmaksızın bunları kabul etmişlerdir. Tartışmadan kabul ettiklerini "Biz, doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik"[200] meâlindeki beyandan anlamak mümkündür. Melekler de böyledir. Onların da bu konuda kayda geçen bir tartışmaları ve münazaraları olmamıştır. İnsanoğlunun yapısından dolayı mûcizeler ve deliller hakkında tartışmalar ve münazaralar zuhur etmiştir. Şu ilâhî beyanlar, bu kabildendir: "İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız"[201]; "Onlarla en güzel yöntemle tartış"[202]; "Ehl-i Kitap'la mü-

---

197 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

198 eş-Şûrâ, 42/11.

199 "Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler. Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır" (el-Kehf, 18/56).

200 "De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu: "Biz, doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve ona iman ettik" (el-Cin, 72/1-2).

201 "İşte siz böylesiniz; hadi hakkında bilginiz olan konuda tartıştınız, fakat hiç bilgi sahibi olmadığınız bir konuda niçin tartışıyorsunuz!" (Âl-i İmrân, 3/66).

202 en-Nahl, 16/125.

cadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün”[203]; “Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler”[204]. Daha bunlara benzer çok âyet vardır. İnsanoğlundan kaynaklanan tartışmanın çokluğundan dolayı daha çok âyet ve delil indirmeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu âyet, zikredilen nitelikte mücadeleye izin verildiğini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ اَنْ يُؤْمِنُوا اِذْ جَاءَهُمُ الْهُدٰى وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ
اِلَّا اَنْ تَاْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْاَوَّلٖينَ اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا

75 ***[§]55. “Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab’lerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece, öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir.”***

Kendilerine hidâyet geldiğinde insanları iman etmekten ve Rab’lerinden mağfiret talep etmekten alıkoyan şey sadece öncekilerin başına gelenlerin kendi başlarına da gelmesini, beklemeleridir. Yani insanların iman etmelerine engel olan şey, dik kafalılık ve inattan başkası değildir. Çünkü Allah Teâlâ onlara o kadar çok delil ve mûcizeler göstermiştir ki inat etmeseler ve dik kafalı olmasalar (hakkı) tasdik etmekten başka çare bulamazlardı. Fakat iman etmelerine engel olan şey, sözünü ettiğimiz dik kafalılık ve inattır. Öncekilerin başına gelenler kendi başlarına da gelmedikçe iman etmezler. Öncekilerin başlarına gelen ise köklerinin kazınması ve helâk edilmektir. Allah Teâlâ ancak bu gerçekleşirse onların iman edeceklerini beyan ediyor. Ancak o vakitte iman etmek “ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir”[205] beyanında olduğu üzere onlara fayda vermez.

Yahut âhiret azabının göz göre göre kendilerine gelmesini beklemeleridir. Bu beyanın metninde geçen “kubulen” (قُبُلًا)[206] kelimesi, ayan beyan, göz

---

203 “İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap’la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün” (el-Ankebût, 29/46).

204 el-Kehf, 18/56.

205 el-Mü’min, 40/84-85.

206 Kırâat imamlarından Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkup bu kelimeyi “kıbelen” şeklinde okumuşlardır. Kırâat-ı aşere imamlarından geri kalanları ise “kubulen” şeklinde kırâat etmişlerdir (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 85). Kelime “Kıbelen” okunduğu takdirde mânası “ayan beyan” demek olur. Buna karşılık “kubulen” okunursa “kabîl” kelimesinin çoğulu olarak mânası “yahut çeşit çeşit âhiret azabının kendilerine gelmesini beklemeleridir”

göre göre demektir. Ebû Ubeyde “ev ye’tiyehumu’l-azâbu kubulen” (اَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا) cümlesindeki “kubulen” kelimesine “mukâbeleten ve kıbelen, istînâfen” (مُقَابَلَةً وقِبَلاً إسْتِينَافاً) anlamı vermiştir. “Mukâbeleten” “karşılık olarak”, “kıbelen” “önlerinden” ve “istînâfen” “yeni bir başlangıç olarak” demektir. Mücâhid ise kelimenin “kubulen” okunması halinde “ansızın” mânasına, “kıbelen” okunması durumunda ise “kabilen, kabilen”, yani “bölük bölük” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ebû Avsece de “kubulen” kelimesinin “karşısında” anlamına geldiğini ve “kıbelen”in de aynı mânaya geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise “kubulen” kelimesine “karşısında ve ayan beyan” anlamı vermiştir[207]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلٖينَ اِلَّا مُبَشِّرٖينَ وَمُنْذِرٖينَ وَيُجَادِلُ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا اٰيَاتٖى وَمَا اُنْذِرُوا هُزُوًا

56. “Biz resûlleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler. Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır.”

Biz resûlleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Yani biz resûlleri ancak insanlara müjde ve uyarıda bulunmalarını gerektirecek vahiylerle göndeririz. resûller, insanlara emir vermek ve yasaklamak için gönderilmişlerdir. Onların gönderiliş amacı, itaati, yani Allah’a itaati emretmek ve mâsiyeti yasaklamaktır. Peygamberler bu görev için gönderilmişlerdir. Müjde onların emirlerine tâbi olanlar ve yasakladıklarından vazgeçenler içindir. Uyarı da onların yasakladıklarını yapanlara yöneliktir. Netice olarak müjde, verdikleri emir konusunda kendisine tâbi olanlar, uyarı da yasak olanları işleyenlere mahsustur. *En doğrusunu Allah bilir.*

şeklinde olur. “Kubulen” kelimesi “min kablü” takdirinde ve “yahut âhiret azabının önlerinden kendilerine gelmesini beklemeleridir” mânasında da olabilir (bk. Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuh*, III, 296-297).

207 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 269.

Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak. Yani Hz. Peygamber'in sihirbaz, kâhin ve Allah'a yalan uyduran biri olduğunu ileri sürerek ve başka şeyler iddia ederek **hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler.** Sihirbazlık, kâhinlik ve daha başka iddialara dayanarak Hz. Peygamber'le mücadele ederler ki bu bâtıldır. Veya Hz. Peygamber'le tartıştıkları ve mücadele ettikleri şeylerin bâtıl,
76 [§]Resûlullah'ın (a.s.) insanları Allah'a inanmaya davetinin hak, doğru ve nur olduğunu anlarlar. Fakat ona karşı inat ederler ve mücadele yürütürler. Onlara göre müslümanlar bâtıl üzeredir, tıpkı şu ilâhî beyanda açıklandığı gibi: İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler[208]. Onlar İslâm'ın nur olduğunu anlarlar fakat bâtıla dayanarak mücadele edip tartışmak suretiyle ona karşı inat ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır. Bazıları Allah Teâlâ'nın âyetlerinin güneş, ay ve başka nesneler, "Kendilerine yapılan uyarılar"dan maksadın da peygamberlerin uyarı yaparken dayandıkları kitap, yani Kur'ân olduğunu söylemişlerdir[209]. Bazıları da âyete şöyle mâna vermişlerdir: Onlar âyetlerimi, yani Kur'ân'ı ve onun getirdiği delilleri, Kur'ân'dan başka kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır. Bu tevili yapan şöyle demiştir: Âyetin birinci tevili bâtıldır, doğru değildir. Çünkü Allah Teâlâ bu âyetten sonra "Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zâlim kim vardır?"[210] buyurmaktadır. Tevili yapan kişi, şöyle devam etmektedir: Bu ifade bize Cenâb-ı Hakk'ın "âyetler" kelimesiyle bâtıl tevili yapan kişinin belirttiğini değil sözünü etmiş olduğumuz delilleri ve hüccetleri kastetmektedir. Onlar, Allah Teâlâ'nın âyetlerini gerçekten alaya almamış olsalar bile gereğince amel etmedikleri gibi bu amel etmeyi de istemeyince âyetlerle alay ettiklerinin ve dalga geçtiklerinin söylenmiş olması da mümkündür. Onlar için "kör", "dilsiz" ve "sağır" ifadelerini kullanmış olması da bu sebeptendir[211]. Çünkü gerçekte böyle olmasalar bile gözlerinden, kulaklarından ve dillerinden yararlanmamışlar ve onları yaratılış gayesinde kullanmamışlardır. Duyu organlarını kullandıkları halde nasıl kullanmamış kabul edilmişlerse burada da Allah'ın âyetleriyle gerçekte alay etmedikleri halde etmiş gibi kabul edilmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Öte yandan onların müslümanlarla mücadelelerini şu sözlerle yapmış olmaları da

---

208 et-Tevbe, 9/32; es-Saf 61/8.

209 Kastedilen Muhammed ümmeti için Kur'ân, diğer ümmetler için ise diğer semavî kitaplardır.

210 el-Kehf, 18/57.

211 "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir" (el-Bakara, 2/18. Ayrıca bk. el-Bakara, 2/171).

muhtemeldir: “Bu sihirdir”[212]; “Kâhinliktir”[213]; “O uydurmadır”[214]; “şiirdir”[215].
Ve buna benzer başka ifadeler. [§] Yahut da müslümanlarla mücadeleleri şu ve 77
benzeri sözlerle olmuştur: Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?”[216];
“Siz de bizim gibi sadece insansınız[217]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّه۪ فَاَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ
يَدَاهُ اِنَّا جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا
وَاِنْ تَدْعُهُمْ اِلَى الْهُدٰى فَلَنْ يَهْتَدُٓوا اِذًا اَبَدًا

57. “Kendisine Rabb’inin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zâlim kim vardır? Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik. Sen onları hidâyete çağırsan da artık ebediyen hidâyete eremeyecekler.”

Kendisine Rabb’inin âyetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden daha zâlim kim vardır? “Rabb’inin âyetleri hatırlatılıp” meâlindeki cümle ile geçmiş ümmetlerden peygamberleri yalan sayanlar hakkında inen âyetler vasıtasıyla kendilerine nasihat edilen kimselerin kastedilmiş olması mümkündür. Bu durumda âyetin yorumu şöyle olur: Rabb’inin âyetleriyle öğüt verilip de ondan yüz çevirerek nefsine zulmeden kimseden daha zâlim hiçbir kimse yoktur. Halbuki o kişi kendisine verilen öğütten yararlansaydı kurtuluşa erecekti. Yahut da Rabb’inin âyetlerinin ona hatırlatılması, Rabb’inin tevhidine ve Resûlullah’ın (a.s.) risâletine dair getirdiği deliller ve kesin kanıtlardır. Ancak o bunları kabul etmemiş ve doğrulamamıştır. Yani sözü edilen âyetler ve delillerden öğüt almayarak, onları kabul etmeyerek nefsine zulmedenden daha zâlim hiçbir kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

212 Bu iddialarına dair âyetler Kur’ân’da çoktur. Meselâ bk. Yûnus, 10/2; el-Kasas, 28/48; el-Müddessir 73/24.

213 el-Hâkka, 69/42.

214 el-Furkān, 25/4.

215 el-Enbiyâ, 21/5; Yâsîn, 36/69; el-Hâkka, 69/41.

216 “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir” (el-İsrâ, 17/94).

217 “Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz” (İbrâhim, 14/10).

"Ona sırt çevirenden." Burada sözü edilen "sırt çevirme"nin ilk başta yüz çevirme olması muhtemeldir. Buna göre anlam şöyle olur: Âyetleri kabul etmeyen, onlara aldırmayan ve üzerinde düşünmeyen kimseden daha zâlim kim vardır? Veya onların âyet ve delil olduklarını öğrendikten sonra sırf inat ve dik kafalılıktan dolayı onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim vardır?

Ve kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zâlim kim vardır? Bu cümlenin, kendi elleriyle yaptığı hiyanet ve şirki unutandan daha zâlim kim vardır? anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Yahut da "Ve kendi elleriyle yaptığını unutandan" anlamındaki cümle, öncesine bağlıdır. Buna göre mânası şöyle olur: Kendisine öğüt verilen ve elleriyle yaptıklarından kurtuluş yolu gösterilen ancak öğüt almayan kimseden daha zâlim kim vardır? *En doğrusunu Allah bilir.*

"Kendi elleriyle yaptığını" meâlindeki cümlede elin yapılan bütün işlerde bir fonksiyonu olmasa da işleri ellerin öne çıkardığı belirtilmiştir. Çünkü normal hayatın akışına göre bir şey ancak eller vasıtasıyla öne alınır ve geri bırakılır. "febimâ kesebet eydîkum"[218] (فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُم) âyetindeki "kesb" de böyledir. Çünkü dünya hayatında ancak el vb. şeylerle kazanç elde edilir. Bu beyan Zâhiriyye mezhebini reddeder. Çünkü onların anlayışına göre âyet, kelimenin zâhirî mânasına göre anlaşılır. Oysa burada "el" kelimesinden bizzat elin kendisi anlaşılmamış, fakat elden başka bir şey anlaşılmıştır.

78 [§]"Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik."

Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik. Küfür karanlık kaynağıdır. Bir insan küfre girdi mi küfür kalbin ve bütün organların nurunu örter. İman ise aydınlatır. İman kalbi ve insanın bütün organlarını aydınlatıp nurlandırır. Birçok yerde belirttiğimiz gibi insan ancak zâhir olan iki nur vasıtasıyla görür. Bunlar kişinin kendi nuru ile gördüğü nesnenin nurudur. Bunlardan birisi yok olduğu zaman diğerinden yararlanmak da imkânsız hale gelir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere iman aydınlık kaynağıdır ve kalpte nurdur. İki nur bir araya geldiği zaman kişi ondan yararlanır, kalbin ve imanın nuruyla varlıkları derinden anlamaya ve akletmeye başlar. İnsanın kulak, göz ve dil bütün organlarının durumu da böyledir. İnsan bu nurla hakkı görmeye, akletmeye, hakkı ve doğruyu duymaya başlar. Küfür karanlıktır, organların nurunu engeller ve üzerini

---

218 "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar" (eş-Şûrâ, 42/30).

örter. Ve insanı görmez, akletmez, hakkı duymaz ve konuşmaz hale getirir. Daha önce de belirttiğimiz gibi insan bir şeyi gözün ve hevânın nuruyla görür. Bunlardan biri gittiği zaman insan bir şey görmez hale gelir. Belirttiğimiz husus bu kabildendir.

Tevili yaptığımız bu beyanda, Mûtezile'nin görüşünü geçersiz kılan delil vardır. Çünkü küfür, ya bizâtihî veya Allah'ın fiiliyle mutlaka karanlıktır, çirkindir ve kınanmıştır. Eğer küfür kendi kendine öyle olmuştur denirse buna şöyle cevap verilir: Eğer bu mümkünse eşyanın kendi kendine hâdis olması (sonradan olma) da mümkündür. Çünkü bir şeyin kendi kendine karanlık, çirkin ve kötü olmasıyla eşyanın kendi kendine şu an bulunduğu hal üzere olması arasında hiçbir fark yoktur. Bir şeyin kendi kendine karanlık ve çirkin olması geçersiz olduğuna göre onu karanlık ve çirkin kılanın yüce Allah olduğu kesin hale gelir. Biz de zaten bunu söylüyor ve kâfirin küfür fiilini karanlık ve çirkin olarak, müminin iman fiilini aydınlık ve güzel olarak yaratan Allah'tır, diyoruz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sen onları hidâyete çağırsan da artık ebediyen hidâyete eremeyecekler. Yüce Allah'ın bu beyanı asla iman etmeyeceklerini bildiği bazı belirli topluluklara dairdir, bütün kâfirler hakkında olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü kâfirlerden iman edenler vardır.

[§]Hasan-ı Basrî der ki: Allah Teâlâ'nın bu beyanı, kalplerine mühür vu- 79
rulan ve perde konulan kimseler hakkındadır. Çünkü onun şöyle bir sözü vardır: Küfrün öyle bir sınırı vardır ki kâfir o sınıra ulaştı mı kalbi mühürlenir ve bir daha asla iman etmez. Bazıları da bu âyetin, karakterleri inat, kibir, âyetleri ve delilleri yalan saymak olan kimselere dair olduğunu söylemişlerdir. Âdetleri böyle olunca inatları yüzünden asla iman etmezler. Bu ifadenin aslı bizim belirttiğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ
الْعَذَابَ بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا

58. "Senin Rabb'in hep bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) ***cezalandıracak olsaydı, onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan öte kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır."***

Senin Rabb'in hep bağışlayıcıdır ve merhamet sahibidir. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Allah Teâlâ, onların kusurlarını örttüğü ve isyan ettikleri zaman cezalandırmadığı için bağışlayıcıdır, tövbe ettikleri zaman tövbelerini kabul ettiğinde merhamet sahibidir. İkinci ihtimale göre bağışlanma dileyip tövbe ettiklerinde bağışlayıcıdır. Onlara merhamet ettiği ve daha önce işledikleri günahların üzerinde durmadığı için de merhamet sahibidir.

Şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) cezalandıracak olsaydı, onlara azabı dünyada **çarçabuk verirdi. Fakat kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki.** Hasan-ı Basrî şu açıklamayı yapar: Allah Teâlâ her ümmet için helâk olacakları bir süre ve zaman tayin etmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu şöyle beyan eder: "Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir"[219] Bir başka âyette ise şöyle buyurur: "Fakat Semûd kavmi, o deveyi hunharca öldürdü. Sâlih de, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi"[220]. Yüce Allah bu ümmetin helâk zamanını ise kıyâmet günü olarak belirlemiştir. Söz konusu helâk zamanı "Ama asıl vâdeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[221] beyanında sözü edilen vakittir. Bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ peygamberlerini yalanlayan bütün ümmetleri helâk etmiş ve kendilerinden sonra gelen ümmetlerin bundan öğüt ve ibret almalarını hedeflemiştir. Yüce Allah, bu ümmetin helâkini ise kıyâmet günü olarak tayin etmiştir. Çünkü bu ümmetten sonra ibret alacak başka bir ümmet olmayacaktır.

Artık bundan öte kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır. Âyette geçen "mev'il" (مَوْئِلًا) kelimesinin melce ve sığınak mânasına geldiği söylenmiştir. İbn Kuteybe ise şöyle der: Arapça'da "lâ veelet nefsüke" (لَا وَأَلَتْ نَفسُكَ) denir ki nefsin kurtulmasın demektir. "Veele fülânun ilâ kezâ" (وأل فلان إلى كذا) tabiri ise filanca şuna sığındı anlamına gelir[222].

وَتِلْكَ الْقُرٰٓى اَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا

219 "Elçiler 'Ey Lût! Biz Rabb'inin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların başına gelecek olan, şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın, değil mi?' dediler" (Hûd, 11/81).

220 Hûd, 11/65.

221 el-Kamer, 54/46.

222 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 269.

[§]***59. “İşte o beldeler*** (ahalisi)***, zulme sapınca onları helâk ettik; helâk*** 80
etmek için de belli bir süre belirlemiştik.”

İşte o beldeler (ahalisi), zulme sapınca onları helâk ettik; helâk etmek için de belli bir süre belirlemiştik. Bu beyanda Mûtezile’nin görüşlerini geçersiz kılan delil vardır. Çünkü onlara göre helâk olan, belirlenen süre gelmeden önce helâk olur. Yüce Allah ise onların helâk olmaları için belli bir süre belirlemiş olduğunu haber vermektedir. Bu süre, bir an bile ne öne alınır ve ne de geriye ertelenir.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰيهُ لَٓا اَبْرَحُ حَتّٰٓى اَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ اَوْ اَمْضِيَ حُقُبًا

60. “Bir vakit Mûsâ genç adamına, ‘Tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) ***senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim’ demişti.”***

[Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası]

Bir vakit Mûsâ genç adamına, ‘Tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça durup dinlenmeyeceğim demişti. Tevil âlimleri şöyle demiştir: “Lâ ebrahu” (لَا اَبْرَحُ) “lâ ezâlü” (لَا أزالُ) demektir. “Lâ ezâlü hattâ eblüga kezâ” (لَا أزالُ حتى أبلغَ كذا), bu ise filan noktaya ulaşıncaya kadar vazgeçmeyeceğim, anlamına gelir. Bu takdirde âyetin mânası açık olur. Aksi takdirde “el-berâh” kelimesi bir yerden ayrılma mânasını ifade eder. Buna göre âyet şu anlama gelir: İki denizin birleştiği yere varmadıkça bulunduğum durumdan ayrılmayacağım. Burada sanki gizli bir kelime vardır. Onu da takdir edersek anlam şöyle olur: İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar seninle (durup dinlenmeden) yürümeye devam edeceğim. Öyle anlaşılıyor ki Mûsâ’nın (a.s.) yanında bulunan genç o mekâna Mûsâ (a.s.) beraberinde olmaksızın daha önce gitmişti. Bu durumda cümle, bir hizmetçinin herhangi bir iş için gitmek istediğinde efendisine, ben çıkıyorum, ben gidiyorum demesi kabilinden olur. İşte o esnada Mûsâ (a.s.) da ona “lâ ebrahu”, yani sözü edilen yere ulaşıncaya kadar ben de seninle birlikte yürüyeceğim ve senden ayrılmayacağım demiş olur. Böylece Hz. Mûsâ (a.s.) bana böyle yapmam emredildi demiş olmaktadır. Bazıları, o gence “fetâ” denilmesi Mûsâ’nın (a.s.) hizmetçisi olmasındandır demişlerdir. Bazıları da kendisinden ilim öğrenmek için onu takip etmesi ve arkadaşlık etmesi dolayısıyladır, demişlerdir.

"Mecmaa'l-bahreyn" (مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ) "iki denizin birleştiği yer demektir. **Yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim' demişti.** Âyette geçen "hukuben" (حُقُبًا) kelimesinin zaman anlamına geldiği söylenmiştir. Bazıları "hukub" (حُقُب) kelimesinin seksen sene olduğunu belirtmiştir. Bazıları da kelimenin bir lehçeye göre yıl anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Bir kısım bilgin de bu tabirin, uzak mesafe anlamının temsilî yolla anlatımı olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin yetmiş sene vb. olduğunu söyleyenler de olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِى الْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾

61. "Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) ***unuttular. Balık denizde yolunu tutup gitmişti."***

Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) unuttular. Asıl unutan genç adam olduğu halde Allah Teâlâ unutma fiilini hem Hz. Mûsâ'ya ve hem de o genç adama nispet etmiştir. Bazıları da şu açıklamayı yapmıştır: yüce Allah, unutma fiilini hem Hz. Mûsâ'ya ve hem de o gence "terketme, bırakma" mânasında izafe etmiştir. Çünkü Mûsâ ve genç adamı o mekândan ayrılmış ve balığı orada bırakmışlardı. Unutmayı onlara izafe etmesi her ikisinin balığı orada bırakmaları ve oradan ayrılmaları dolayısıyladır. Yoksa asıl unutan Mûsâ (a.s.) değil o genç adamdı. Çünkü genç adam "Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir"[223] demiştir. Çünkü unutulan şey terkedilmiş demektir. Bazıları da unutmanın hem Hz. Mûsâ'ya ve hem de genç adama nispet edilmesi ikisinin de unutmasından dolayıdır demiştir. Genç adam, Mûsâ'ya (a.s.) hatırlatmayı ve balığın denizde yolunu tu-
81 tup gittiğini haber vermeyi, [§]Mûsâ (a.s.) da balığın durumu hakkında bilgi istemeyi unutmuştu. Dolayısıyla her ikisi de unutmuştu. Genç adam balığın denize gittiğini haber vermeyi ve hatırlatmayı, Mûsâ (a.s.) da balığın durumunu sormayı unutmuştu. Bazıları da şöyle demiştir: Unutmanın Mûsâ'ya (a.s.) ve genç adamına nispet edilmesi, gitmesi ve ilim alması emredilen kişinin yerini her ikisinin de unutmuş olmalarından dolayıdır. Bu yoruma göre unutmak "bilmemek" diye tevil edilmiş olur. Yani Mûsâ ve genç adamı o kişinin yerini bilmediler demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[223] el-Kehf, 18/63.

Balık denizde yolunu tutup gitmişti. Ebû Avsece bu beyana şu anlamı vermiştir: Balık, bir kovuğa girer gibi denize girmişti. "es-Serab" (السَرَبُ) yerde bir delik, yarık, kovuk demektir. Farsça'da buna "sümc" denir[224]. İbn Kuteybe ise "serab" kelimesine gidiş yeri anlamı vermiştir[225].

Müfessirler şöyle demişlerdir: Söz konusu balık kızartılmıştı, Allah onu canlandırdı. Bazıları da balığın taze olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu balığın kızartılmış veya taze olup olmadığını öğrenme ihtiyacı içinde değiliz. Allah Teâlâ onu -kızartılmış veya taze- hangi halde olursa olsun canlandırmaya kādirdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتٰيهُ اٰتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقٖينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾

62. "Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, 'Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük' dedi."

Oradan, yani o mekândan **uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, 'Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük' dedi.** Bu beyan, bir kimse meşakkate girdiği ve ağır bir çaba harcadığı zaman "şöyle bir meşakkate düştüm" ve bir hastanın "Şöyle bir hasatlığa yakalandım" demesinde herhangi bir mahzur olmadığına delildir. Böyle bir davranış, Allah'tan şikâyet ve ondan gelen karşısında yakınma olarak değerlendirilmez. Çünkü Hz. Mûsâ **gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük**, çaba harcadık demiştir.

قَالَ اَرَاَيْتَ اِذْ اَوَيْنَا اِلَى الصَّخْرَةِ فَاِنّٖى نَسٖيتُ الْحُوتَ وَمَا اَنْسَانٖيهُ اِلَّا الشَّيْطَانُ اَنْ اَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبٖيلَهُ فِى الْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾

63. "Genç, 'Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir.' Balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti."

---

224 bk. Hasan Amîd, *Ferheng-i Fârisî Amîd,* "Sümc".

225 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 269.

Genç, 'Gördün mü, dedi, o kayanın yanında konakladığımız zaman balığı unuttum! Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir meâlindeki beyanda geçen "en ezkürahû" (اَنْ اَذْكُرَهُ) kelimeleri İbn Mesûd mushafında "en üzekkirahû" (اَنْ اُذَكِّرَهُ) şeklindedir[226]. Hasan-ı Basrî şu açıklamayı yapmıştır: "O genç unutmuş değildi. Fakat Hz. Mûsâ'nın emrini kasten ve ihmal ederek hatırlatmamıştı. Unutturmayı da şeytana nispet ederek şöyle demişti: "Beni kışkırttı da sana hatırlatmadım." [§]Hasan-ı Basrî Hz.
82 Âdem kıssasında ve başka benzer yerlerde geçen "nesiye" (نَسِىَ)[227] fiilini de emrini yerine getirmedi ve terketti, diye açıklamıştır[228]. Fakat Hz. Mûsâ'nın yanındaki gencin, balığın denize gittiğini kendisine kasten hatırlatmaması ihtimal dâhilinde değildir. Şeytan dinî konularda burada bahsedilene benzer hususlarda insana engel olmaya çalışır. İnsanın elinde nimetler çoğalıp da hali vakti düzelince -burada olduğu gibi- insana unutturma çabası içine girer.

Balık, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ, balığın götürülmesinde büyük bir sıkıntıyı göğüslemek zorunda kalmışken o gencin balığın denizde yol tutup

---

226 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 57.

227 "Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik" (Tâhâ, 20/115).

228 Hasan-ı Basrî'nin burada ve benzer yerlerde "unutma" fiilini "terketme" ve "emri ihmal etme" diye yorumlaması, "unutma" fiilini, sorumluluk gerektirmeyen eylemlerden kabul etmesinden olabilir. Bu sebeple yukarıdaki âyette geçen "unutma" fiilini "terketme" mânasında yorumlamıştır. Çünkü biz de bu âyeti kendi görüşümüze delil olarak alıyoruz. Burada Hz. Mûsâ'nın yanındaki genç adam "Onu sana söylemeyi bana unutturan, şeytandan başkası değildir" demekte ve unutturmayı şeytana nispet etmektedir. Şeytan ancak sorumlu tutulacak şeyleri yaptırma çabası içindedir. Bunu unutturduğu kişi belki sorumlu tutulur beklentisiyle yapar. Hz. Âdem kıssasında da durum aynıdır. Orada da "unutma" kelimesi geçer, ancak yüce Allah o fiili, Âdem'i azarlamak için "zelle", yani ayak sürçmesi olarak kabul eder. Bu da "unutma"nın "hesaba çekilme"yi mümkün kılan bir fiil olduğunu gösterir. Hasan-ı Basrî'nin unutmanın balığın denize sıçramasını haber vermeyi kasten terketme anlamında olduğuna dair belirtilen görüşü mânasızdır. Çünkü Allah Teâlâ o gencin "unutma"yı şeytana nispet ettiğini haber vermektedir. Eğer kastedilen balığın durumunun Hz. Mûsâ'ya kasten haber verilmemesi olsaydı, unutmanın şeytana izafe edilmesinin herhangi bir mânası olmazdı. Çünkü şeytan, ancak genellikle dinî konularda engel olma ve bir şeyin önüne geçmeye ya da bu sonucu doğuran fiilleri yapmaya çaba harcar. Bir insana bol bol nimet verildiğinde ve genişlik sağlandığında aynı şekilde yine unutturma çabası içinde olur. Şeytanın o genci balığın denize sıçradığını hatırlatmayı terketmeye ilişkin çaba harcaması ve onu buna sevketmesi anlamsızdır. Ama balığın denize sıçradığını o gence unutturması ve onun geri dönme ve balığı aramak zorunda kalmasına gelince; bunda büyük bir yorgunluk söz konusudur. Böylesi bir durumun dinî bir konuda ihmale sebep olması çok nadirdir. Bu da şeytanın çaba harcadığı şeylerdendir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 471).

gittiğini kendisine hatırlatmayı nasıl olup da unutmuş olduğuna hayret etmişti. Bazıları da Hz. Mûsâ kuruyup izleri suyun üstünde kalınca balığa hayret etti demişlerdir[229]. *En doğrusunu Allah bilir.* Öte yandan o genç balığın durumunu ve denize kaçtığını Hz. Mûsâ'ya haber verince Mûsâ (a.s.), "İşte aradığımız bu idi"[230], yani istediğimiz o adamı bulmaktı demiştir. Hz. Mûsâ (a.s.) bu cümleyi o gence söylemiştir.

Öte yandan bu beyandan çıkarılacak birçok ders vardır: Bunlardan birincisi, insanın ilim öğrenmesi ve alması gerektiğidir. İnsanların gerek fert ve gerekse toplum olarak bilgiye ihtiyaçları varsa ilim alınacak yer, mesafeli ve uzak bile olsa o ilmi almak vaciptir. Çünkü Mûsâ (a.s.) "Tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim"[231] demişti. Bu beyanda, iki kişinin yolculuğa çıkmasının herhangi bir sakıncasının olmadığına ve bu iki kişiden her birinin ve her ikisinin -bir haberde belirtildiği üzere- şeytan olmadığına dair delil vardır. İlgili haber şöyledir: "Tek yolcu şeytandır, iki yolcu iki şeytandır"[232]. [§][Mûsâ ve genç şeytan olmazlar], 83
çünkü Hz. Mûsâ ile o gençten her biri, fert olarak sıradan başka fertlere benzemedikleri gibi, iki kişi olarak da herhangi bir iki yolcuya da benzemezler. Bu beyanda işaret edilen bir başka hüküm şudur: Azık olmadan yola çıkılmayacağıdır. Çünkü Hz. Mûsâ ve yanındaki genç adam, kendisine gitmesinin emredildiği iki denizin birleştiği noktaya doğru yola çıkarken sözü edilen balığı azık olarak almışlardı.

Müfessirlere gelince onların hepsi şunu söylemişlerdir: Hz. Mûsâ'ya kendisinden ilim öğrenmesi için Hızır'a gitmesi emredilmişti. Fakat Kur'ân'da Hızır ismi geçmez. Orada belirtilen sadece "Cenâb-ı Hakk'ın kullarından biri" cümlesidir. Çünkü Allah Teâlâ "Derken, kullarımızdan birini buldular"[233] demektedir.

Âyette işaret edilen bir diğer hüküm de ileride gerçekleşip gerçekleşmeyeceği şüpheli her fiil için "İnşallah" demenin gerekli olduğudur. Buna karşılık gerçekleşeceği vahiy yoluyla öğrenilen ve kesin olan fiiller için inşallah demek

---

229 Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ, balığın denizde yol bulup gitmesine, suyun ve eserinin kurumuş olmasına dair gencin verdiği habere hayret etti (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37a, Medine nüshası).

230 el-Kehf, 18/64.

231 el-Kehf, 18/60.

232 Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Tek yolcu şeytandır. İki yolcu iki şeytandır. Üç yolcu ise topluluktur" (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 86).

233 el-Kehf, 18/65.

gerekmez. Çünkü Hz. Mûsâ yanındaki gence "Tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim"[234] demiş ve inşallah tabirini kullanmamıştır. Çünkü ona gitmesini Allah Teâlâ emretmişti. Hz. Mûsâ'ya (Allah tarafından) bir yere gitmesi emredilip de sonra kendisinin gidip gitmeyeceğinden şüphe duyması ihtimal dâhilinde değildir. Bundan dolayı Hz. Mûsâ o konuda kesin bir ifade kullanmıştır. O salih kulun Mûsâ'ya söylediği söz de böyledir: "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[235] O da inşallah demeden kesin ifade kullanmıştır. Çünkü göreceği şeylere sabredemeyeceğini vahiy yoluyla öğrenmişti. Mûsâ'ya (a.s.) gelince; sabredeceğini vâdederken inşallah demektedir. Çünkü o sabredip sabredemeyeceği konusunda kendisinden emin olmaksızın şüphe duyarak vâdini ileride bir vakte nispet etmiş ve belirttiğimiz gibi "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam"[236] demiştir.

Bu beyanda işaret edilen bir başka husus da şudur: Bir kimse ilim almak ve öğrenmek için bir kişinin yanına gidip gelse ve (bu arada) kendisinde birtakım kabul edilemez ve haksız davranışlar görse Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşına yap-
84 tığı gibi ondan ayrılması ve bilgi almaması gerekir. Çünkü [§]gemiyi deldiğini, çocuğu öldürdüğünü ve bunun dışında zâhiren kabul edilemez ve haksız olan davranışlar görmüştü. Halbuki o bütün bunları emir üzerine yapmıştı. Mûsâ (a.s.) onunla birlikte olmaktan hoşlanmamış ve arkadaşlık ettiğine çok pişman olmuş, o kişi de kendisine bütün bu yaptıklarının iç yüzünü anlatan bilgileri açıklamıştı. Bir kimse ilim aldığı bir şahısta birtakım kabul edilemez ve haksız davranışlar gördüğü zaman üzerine düşen yükümlülük budur. O kişiden ayrılması ve kendisinden ilim almaması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öte yandan -daha önce belirttiğimiz gibi- onların Ashâb-ı Kehf ve başka kıssalar hakkında gerek Hz. Peygamber'e soru sormaları üzerine anlatılan, gerekse kitaplarında bahsi geçen bu kıssa ve haberlerin soruya muhatap olmadan Resûlullah'a anlatılması, bunları Allah Teâlâ'dan öğrendiğinin bilinmesi amacına mâtuftur.

Diğer taraftan Hz. Mûsâ'ya o adamdan ilim öğrenmesinin emredilmesi ve bu amaçla ona gönderilmesinin sebebinin ne olduğu üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ bir gün kavmi içinde kalkıp bir konuşma yapar. Daha önce yapmadığı şekilde bir konuşmadır bu. Mûsâ (a.s.) yaptığı bu

---

234 el-Kehf, 18/60.

235 el-Kehf, 18/67.

236 el-Kehf, 18/69.

konuşmayı beğenir. Dünyada kendisinden daha bilgili hiçbir kimsenin olmadığı şeklinde bir duyguya kapılır. Bunun üzerine iki denizin birleştiği yerde kendisinden daha bilgili bir kimse olduğu haber verilir. Ve o adama gitmesi ve kendisinden ilim alması emredilir. Bazıları da bu yaklaşımı kabul etmez ve şöyle der: Mûsâ'ya (a.s.) Tevrat verilmişti ve içinde çok ilim bulunmaktaydı ve Mûsâ da (bu yüzden) kendisinden daha bilgili hiçbir kimsenin bulunmadığını zannetmişti. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya iki denizin birleştiği yerde kullarımızdan bir kul var ve o senden daha âlimdir diye haber verilmiş sonra da o adama gitmesi ve kendisinden ilim öğrenmesi emredilmişti.

Eğer sebep müfessirlerin dediği gibi ise bu takdirde Mûsâ'ya (a.s.) verilen o adama gitme ve bilgi alma emri, hatırına gelen ve içinden geçen o düşünce dolayısıyla ceza ve kınama kabilinden olur. O adama gitmesi ve kendisinden bilgi öğrenmesi emrinin Mûsâ'dan (a.s.) kaynaklanan bir sebep olmaksızın sırf yüce Allah tarafından bir imtihan vesilesi olarak ilim öğrenme yükümlülüğü şeklinde getirilen başlıbaşına bir yükümlülük olması da mümkündür. Bu durumda Hz. Mûsâ'ya getirilen yükümlülük, herhangi bir sebep olmaksızın yüce Allah'ın imtihan etmek üzere kişiye getirdiği yükümlülük olarak verdiği emir kabilinden olur. Hz. Mûsâ'dan kaynaklanan bir sebep olmaksızın doğrudan yüce Allah'ın imtihan vesilesi olarak verdiği emir gereği Sina dağına gitmesinin emredilmesi ve orada levhalarda yazılı olarak kendisine Tevrat'ın verilmesi söylediğimize örnektir. Buna göre Hz. Mûsâ'ya emredilen yere gitmesi ve o kişiden ilim öğrenmesi emrinin bir imtihan vesilesi olarak doğrudan doğruya verilmiş bir emir olması da muhtemeldir.

[§]Müfessirlerin Mûsâ'ya (a.s.) gitmesi ve ilim öğrenmesi emredilen şah- **85**
sın Hızır ve yanında bulunan ve kendisine tâbi olan gencin de Yûşa b. Nûn olduğu yolundaki açıklamaları, ancak vahiy alan ve bu yolla bilgi sahibi olan birinden duymakla ve onun haber vermesiyle bilinebilir. Fakat bunu vahye dayandırmadan söyleyen kimsenin sözlerinin doğru olup olmadığı bilinemez. Bizim onların Hızır ve Yûşa olup olmadıklarını öğrenmeye ihtiyacımız yoktur. Asıl ihtiyaç, bu hikâyedeki çeşit çeşit hikmet ve ilimlerdir.

Müfessirlerin söz konusu kulun filan kişi olduğu, filan yerdeki denizin kıyısında rastlaştıkları, Mûsâ'nın (a.s.) ona şöyle dediği, onun da Mûsâ'ya böyle cevap verdiği yolundaki ifadelerinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığı da yine (sahih rivayet) duymaya bağlıdır. Eğer bu konuda bir rivayet varsa ne âlâ! Aksi takdirde bu konuda Kitap'ta belirtilenden daha fazlasını söylememek gerekir. Çünkü Kur'ân'da anlatılan bu haberler ve kıssalar, Hz. Peygamber'in peygam-

berliğine delil olsun diye belirtilmiştir. Bu konu onların kitaplarında anlatılanlardan daha fazlası ya da eksiği ile anlatılacak olursa tasdik edilmesine değil kesinlikle yalanlanmasına sebep olurdu.

قَالَ ذٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلٰى اٰثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾

64. "Mûsâ, 'İşte aradığımız bu idi' dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler."

Mûsâ, 'İşte aradığımız bu idi' dedi. Yani bizim aradığımız, balığın kaybolması idi dedi. Çünkü balığın kaybolması, o adamın bulunduğu yerin işaretiydi.

Hemen izleri üzerine geri döndüler. Bazıları bu âyete başladıkları yere geri döndüler anlamını vermişlerdir. Bazıları da şöyle söylemiştir: Mûsâ ve o genç adam, balığın kaybolduğu mekâna gitmek üzere geldikleri izi takip ettiler ve yol katederek geri döndüler. Çünkü o mekân, ilim mekânı ve Mûsâ'ya (a.s.) gitmesi emredilen adamın bulunduğu yerdi. Bazıları da şöyle demiştir: Suda balığın izini sürdüler. Fakat bu görüşlerden birincisi en ağır basanıdır. Çünkü âyette, balığın izi denilmiyor, ikisinin izi deniliyor.

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا اٰتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

65. "Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik."

Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik. "Katımızdan bir rahmet" sözleriyle "peygamberlik" kastedilmiş olabilir. Çünkü Mûsâ'ya (a.s.) "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[237] demiştir. Bu sözü vahiy bilgisine sahip olmadıkça söyleyemez. Bir de şunu söylemiştir: "Ben bunları kendiliğimden yapmadım"[238]. Bu beyanla yaptıklarını kendiliğinden değil Allah Teâlâ'nın emri üzerine yaptığını haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[237] el-Kehf, 18/67.

[238] el-Kehf, 18/82.

[§]“Katımızdan bir rahmet” anlamındaki beyanla Allah Teâlâ’nın kendi- 86
sine vermiş olduğu bütün hayır ve bereketlerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Yahut da gemi yolcuları için gemiyi delerek, ana-babasına veya insanlara acıdığı için o çocuğu öldürerek ve yıkılmak üzere olan duvarı doğrultarak vb. hareketleri yaparak tecelli eden kalp merhameti ve şefkati de kastedilmiş olabilir.

“Ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik” meâlindeki cümlenin anlamı açıktır.

قَالَ لَهُ مُوسٰى هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلٰٓى اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾

66. “Mûsâ ona, ‘Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?’ dedi.”

Mûsâ ona, ‘Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?’ dedi. “Sana tâbi olayım mı?” meâlindeki cümle, o kulun yolculuk halinde olduğunu ve o mekânda ikamet eden biri olmadığını göstermektedir. Başkasından ilim öğrenen kimse, hocası ihtiyacını gidermek için nereye giderse ona tâbi olur, öğrencinin ikamet ettiği yerde kalması emredilmez. Çünkü Mûsâ (a.s.) “Bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?” demektedir.

“Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgi” meâlindeki beyan, sana öğretilen bilgiyi bana göster veya sana öğretilen doğruya ulaştıran bilgi ve doğrudan bana da öğret anlamlarına gelmesi de muhtemeldir.

قَالَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلٰى مَا لَمْ
تُحِطْ بِهٖ خُبْرًا ﴿٦٨﴾

67-68. “O kul, ‘Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin, (iç yüzünü) ***kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin?’ dedi.”***

O kul, ‘Doğrusu sen benimle beraberliğe, dış görünüşü itibariyle bende şahit olacağın kabul edilemez şekilde gerçekleşen olaylara **sabredemezsin** dedi. Yahut şöyle dedi: Sen nebî ve resûlsün. Resûl’ün, dış görünüşü bakımından kabul edilemez bir şey gördüğü zaman o kötü olaya tepki göstermemesi ve değiştirmemesi caiz olmaz. Sen bende göreceğin davranışlara sabredemezsin.

Çünkü sebebini bilmiyorsun. Dikkat edilirse görülecektir ki o kul, Mûsâ'nın, gördüğü kötü olaya tepki göstermesine ve onu değiştirmesine cevaz verdi. Çünkü ona **(iç yüzünü) kavrayamadığın bir şeye** mahiyetini bilmediğin sürece **nasıl sabredersin?' dedi.** *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ سَتَجِدُنِى اِنْ شَاءَ اللّٰهُ صَابِرًا وَلَا اَعْصِى لَكَ اَمْرًا ﴿٦٩﴾

69. "Mûsâ, 'inşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam' dedi."

Mûsâ, 'İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam' dedi. Bu beyanda geçen "inşallah" ifadesinin her iki durum için olması muhtemeldir. Hem vâdettiği sabır ve hem de **Senin sözünden dışarı çıkmam** demesiyle ilgili söz konusu olması mümkündür. "İnşallah" tabiri **Senin sözünden dışarı çıkmam** sözü için değil de özel olarak sabırla ilgili gö-
87 zükmektedir. Çünkü **Senin sözünden dışarı çıkmam** [§]Hz. Mûsâ tarafından verilmiş bir sözdür. "İnşallah" tabiri ahitlerde kullanılmaz.

İnşallah sen beni sabreder bulacaksın meâlindeki beyan, "inşallah" tabirinin "tercih edilen fiil" den önce söyleneceğini ve bunun müstehap olduğunu gösterir. Çünkü Mûsâ (a.s.) sözüne bu cümleyle başlamaktadır. "İnşallah doğrusunu buluruz"[239] meâlindeki beyan da bunun gibidir. Kişi sözünün başında "inşallah" demez veya unutursa sözünün sonunda der ve inşallah sözü, vâdine uymama ve yalan söyleme konumuna düşmemekte fonksiyon icra eder. Bazıları "Unuttuğun takdirde Rabb'ini an"[240] cümlesini bu anlama uygun olarak tevil etmişlerdir. Yani sözünün başında "inşallah" demeyi unutursan sonunda söyle, diye tefsir etmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَاِنِ اتَّبَعْتَنِى فَلَا تَسْـَٔلْنِى عَنْ شَىْءٍ حَتّٰى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

70. "O da, 'Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!' diye tembih etti."

O da, 'Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar nefsinin tepki göstereceği ve hoşlanmayacağı **hiçbir şey hakkında** yaptığımı niçin yaptım diye **bana soru sorma!' diye tembih etti.**

---

239 el-Bakara, 2/70.

240 el-Kehf, 18/24.

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا رَكِبَا فِى السَّف۪ينَةِ خَرَقَهَا قَالَ اَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ
اَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا اِمْرًا

71. "Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşıp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, 'İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!' dedi."

Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşıp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, "İçindekileri boğmak için mi onu deldin? dedi. Bu cümle iki türlü söylenmiş olabilir. Birincisi söz konusu kula tepki mahiyetinde söylenmiş olabilir. Yani Mûsâ (a.s.), o kulun yaptığı fiili zâhiri itibariyle kabul edilemez bir fiili gördüğü için kendisine tepki göstermiş ve **İçindekileri boğmak için mi onu deldin?** demiş olabilir. Nebîlerin ve resûllerin âdeti böyleydi. İkincisi, bu cümle bir soru cümlesi olabilir. Yani gemiyi **İçindekileri boğmak için mi deldin?** yoksa kusurlu hale getirmek için mi? Ya da niçin yaptın demiş olabilir. **Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın! dedi** meâlindeki cümle olmasa ifadenin zâhiri bunun bir soru cümlesi olduğu yönündedir. Eğer bu iki ihtimalden birincisi geçerli olursa, yani o kula tepki ve yaptığını red anlamı olursa **Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!** beyanının mânası açık olur. Buna göre anlam şöyle olur: Gerçekten sen sorumluluğu büyük ve ağır bir iş yaptın. Buna karşılık cümlenin mânası soru sorma ise o zaman gizli bir ifade söz konusudur. Bu durumda Mûsâ (a.s.) şöyle demiş olur: **İçindekileri boğmak için mi onu deldin?** Eğer onları boğmak için deldinse **Gerçekten sen çok kötü**, yani sorumluluğu ağır **bir iş yaptın!** [§]Bu cümle, yapılan fiile tepki 88
anlamında olduğu takdirde bir bina yapmaya kalkışan sonra da meskün hale getirmek için harcama yapmayan kimseye "Sonunda tahrip etmek veya yerle bir etmek için bina ettin" ve ekin eken sonra da onu sulamayı bırakan kişiye "Sonunda telef etmek için ekin ektin" denilmesi vb. kabilinden olur. Örnekteki kişi binayı yerle bir etmek için bina yapmamış, ekin eken de ekini telef etmek için ekmemiş olsa da biri ekini sulamadığı, diğeri de yaptığı binayı meskün hale getirmediği için neticede onu yıkmak için yapmış ve ekini telef etmek için ekmiş gibi olur.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Hz. Mûsâ o kulun gemiyi delmesinin içindekileri boğacağını henüz bilmeden nasıl oluyor da 'İçindekileri boğmak için mi onu deldin diyor? Gemide açtığı delik, içindekileri öldürmeyebilirdi'.

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Mûsâ, yapılan işin sonunda varacağı neticeyi haber vermektedir. Gemide açılan bir delik, büyük bir ihtimalle içindekilerin boğulmasına sebep olur. Bu fiil, bina ve ekin örneğinde zikrettiğimiz gibidir. Kişinin binayı yapması ve ekini ekmesi onu tahrip ve telef etmek için olmasa bile meskün hale getirmeyi ve sulamayı ihmal ettiğinden dolayı “sonunda tahrip etmek için bina ettin” ve “sonunda telef etmek için ektin” denilmektedir. İşte Mûsâ’nın (a.s.) arkadaşına söylediği söz de bu kabildendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَطٖيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾

72. “Kul, ‘Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?’ dedi.”

Kul, “Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?” dedi. Bu beyan, Mûtezile mezhebi aleyhine delildir. Çünkü o kul Mûsâ’ya (a.s.) **sen benimle beraberliğe sabredemezsin** diyor. Hz. Mûsâ’nın kafasında öyle gerekçeler vardı ki bunları tercih etmemiş olsaydı onunla birlikte olmaya sabrederdi. O kul kendisine, **Sen benimle beraberliğe sabredemezsin** dediğine göre bu bize Hz. Mûsâ’nın fiile yakın bir zamanda bir istitâate ihtiyacı olduğunu ve fiilin bu istitâatle gerçekleştiğini gösterir. Onun öyle gerekçeleri vardı ki bunları tercih etmemiş olsaydı kendisiyle birlikte olmaya sabrederdi. Bu da bize bir fiile ilişkin istitâatin o fiilden önce olmadığını, aksine fiil anında olduğunu göstermektedir.

Hasan-ı Basrî der ki: Bu cümle, bir şeyin zor olduğunu ifade etmek için söylenir. Bir kimsenin bir başkasına baktığı halde sırf kininden dolayı “Sana bakamıyorum” demesi bu duruma benzer. Bu cümleyi sarf eden kişi, gerçek anlamda bakmaya gücü olmadığını belirtmek için değil, fakat bu meselenin kendisine ağır geldiğini ifade etmek için söyler. İşte yukarıdaki cümle de bu kabildendir. Meselâ bir kimse bir başkasına baktığı halde “Sana rahmet nazarıyla bakamıyorum” der. Belirttiğimiz gibi aslında ona rahmet ve şefkat nazarıyla bakamıyordur. Bu iki cümle aynıdır. Biz de zaten bunu söylüyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ لَا تُؤَاخِذْنٖى بِمَا نَسٖيتُ وَلَا تُرْهِقْنٖى مِنْ اَمْرٖى عُسْرًا ﴿٧٣﴾

[§]*73. “Mûsâ, ‘Unuttuğum şeyden dolayı beni paylama ve işimi çıkmaza sokma!’ dedi.”* 89

Mûsâ, unuttuğum şeyden dolayı beni paylama dedi. Bu beyanın, birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan birincisi, üstü kapalı kinâyeli bir anlatımdır. Yani **Unuttuğum için beni paylama** demektir. Tıpkı Hz. İbrahim’in şöyle söylediği âyette olduğu gibi: “Sonra yıldızlara şöyle bir baktı, ‘Ben rahatsızım’ dedi”[241]. Yani bu ifadenin (tariz yoluyla) “Ben rahatsız olacağım” mânasına gelmesine benzer.

İkincisi ilâhî beyanda yer alan “unutma” fiili, gerçek mânada unutma anlamına da gelebilir. Hz. Mûsâ o kulda zâhiren kabul edilemez gördüğü şeylerden dolayı “hiçbir şey hakkında bana soru sorma”[242] şeklinde söylediği sözü unutmuştu. Peygamberlerin âdetleri hep böyleydi. Onlar bir kötülük gördükleri zaman üzüntüden ve gördüklerine gazaplarından dolayı kendilerini tutamazlar. Onun için o kulun kendisine söylediği sözü unutması garip karşılanmaz. Bazıları da söz konusu “unutma”yı “emri yerine getirmeme” ve “terketme” mânasında yorumlamışlardır. Bu da birinci yorumla aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve işimi çıkmaza sokma! dedi. Bu beyana bazıları şu anlamı vermiştir: Bana zor gelecek bir işi yükleme. Bir kısım müfessir onu üzerime (ağırlık) yükleme diye tevil etmiştir. Bazıları da âyette geçen “irhak” kelimesinin şiddet ve yorgunluk anlamına geldiğini söylemiştir. Bir kısım müfessir de bu cümleye, beni zora sokma anlamı vermiştir[243].

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُۙ قَالَ اَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ
نَفْسٍۜ لَقَدْ جِئْتَ شَيْـًٔا نُكْرًا ﴿٧٤﴾

---

241 es-Sâffât, 37/88-89.

242 Bütün nüshalarda “ba‘dehâ” (بَعْدَهَا) kelimesi bulunmaktadır. Bu kelime “Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme!” (el-Kehf, 18/76) ifadesinde Hz. Mûsâ’nın sözü olarak geçmektedir. Metinde zikredilen âyet “Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!” daha önce geçmişti (el-Kehf, 18/70).

243 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 270. Mûsâ şöyle diyor: “Seninle olan durumumu ve arkadaşlığımı zora sokma” (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XV, 185).

74. "Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında, o kul hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: 'Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın'"

Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında, o kul hemen onu öldürdü. Mûsâ dedi ki: Mâsum bir insanı[244]**, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha!** Bu beyanın da iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, yaptığına tepki gösterme ve reddetme anlamındadır. İkincisi ise daha önce (71. âyetin tefsirinde) belirttiğimiz gibi soru sorma anlamıdır. Yani **Sen mâsum bir insanı bir cana karşılık olmaksızın mı katlediyorsun, yahut da haklı olarak mı ya da niçin?,** yahut öldürülmesini gerektiren sebebi bilmediği halde zâhirde gördüğü haksız yere adam öldürmeye karşı red ve inkâr anlamındadır.

Gerçekten sen fena bir şey yaptın. Belirttiğimiz gibi bu beyanın, yapılana tepki mânasında olduğu gayet açıktır. Ama soru anlamında olursa o zaman metinde bulunmayan ancak anlamın doğru çıkması için takdir edilmesi gerekli olan bir cümle söz konusu olur. Buna göre ifade şu anlama gelir: Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın mı katlettin? Eğer bunu yaptıysan **Gerçekten sen kötü bir şey yaptın,** yani günah işledin.

90 [§]Öte yandan "nükran" (نُكْراً) kelimesi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları "nükran" kelimesinin "imran" (إِمْراً)[245] kelimesinden daha büyük ve daha ağır olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu durumda bir cana karşılık olmaksızın mâsum bir insanı öldürme ve helâk etme söz konusudur. Dolayısıyla bu daha ağır ve daha büyüktür. Gemiyi delme ve helâk etmede bu büyüklükte bir vabal yoktur. Gemiyi delme, sadece onu helâk etme sebebidir. Gemi delinir ama birisi ölmeyebilir. Bazıları da "İmran" kelimesinin "nükran" kelimesinden daha büyük bir vebal anlamına geldiğini söylemiş ve şöyle devam etmişlerdir: "İmran" kelimesinin kullanıldığı gemiyi delme olayında bir topluluğu yok etme, "nükran" kelimesinin belirtildiği mâsum bir kimseyi öldürme olayında bir kişiyi öldürme söz konusudur. Bu, birinciden daha hafiftir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[244] "Zekiyye" (زكِيَّةً) kelimesi başka kırâatlerde "zâkiye" (زاكِيَةً) şeklindedir. Bu, kırâat imamlarından Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Câfer'in okuyuşudur (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 86).

[245] "Bunun üzerine birlikte yürüdüler. Kıyıya ulaşıp gemiye bindikleri zaman o kul gemiyi deldi. Mûsâ, 'İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!' dedi" (el-Kehf, 18/71).

قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكَ اِنَّكَ لَنْ تَسْتَط۪يعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ اِنْ
سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْن۪ي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنّ۪ي
عُذْرًا ﴿٧٦﴾

75. "O kul, 'Sana, benimle beraber olmaya asla sabredemezsin dememiş miydim?' dedi."

76. "Mûsâ, 'Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme! Bu takdirde hakikaten benden yana mazeretin sonuna ulaşmış olursun' dedi."

Sana, benimle beraber olmaya asla sabredemezsin dememiş miydim? Bu cümlenin mânası önceden anlamını belirttiğimiz cümle ile aynıdır.

Mûsâ, 'Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme! Bu takdirde "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[246] dediğin için **hakikaten benden yana** benimle arkadaşlığı terketmekten yana **mazeretin sonuna ulaşmış olursun'** çünkü ben sabretmemiş oldum **dedi.**

فَانْطَلَقَا حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَيَٓا اَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَٓا اَهْلَهَا فَاَبَوْا اَنْ
يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا ف۪يهَا جِدَارًا يُر۪يدُ اَنْ يَنْقَضَّ فَاَقَامَهُ قَالَ لَوْ
شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ﴿٧٧﴾

77. "Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Mûsâ, 'Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın' dedi."

Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Yiyecek istedikleri yer, bir "şehir" olduğu halde âyette "köy" tabiri geçmektedir. Buranın şehir olduğu ileride **Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi**[247] meâlindeki beyandan anlaşılmaktadır. Bu cümle bize oranın şehir olduğunu

246 el-Kehf, 18/67.
247 el-Kehf, 18/82.

göstermektedir. Araplar şehir anlamına gelen "medine"ye köy mânasına gelen "karye" derler.

Onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındı. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar, o hemen onu doğrulttu. Hasan-ı Basrî der ki: Söz konusu duvar, dışardan bakan bir kimsenin gözüne yıkılacak gibi görünmekteydi. Ebû Bekir el-Esam duvar için kullanılan "yürîdu en yankadda" (يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ) cümlesindeki "irade etme" fiilini şöyle açıklar: İrade, ortaya gerçek mânada bir fiil koyan (duvar yıkıldı gibi) ya da kendisine fiil izafe edildikten sonra ortaya gerçek mânada fiil koyamayan (duvar yıkılmak üzere) bütün failler için kullanılan bir sıfattır. Şu örneğe bakınca bu gerçek daha kolay anlaşılır: Duvar gerçekte yıkılmakta iken "sekata" (سَقَطَ) "yıkıldı" fiili kullanılır. Bize göre böyle söylenmesinin se-
91 bebi, [§]duvarın yıkılmaya ve göçmeye yüz tutması ve yaklaşmasıdır. Bir başka örnek daha verelim: Bir kimse ölmeyi ve düşmeyi istemediği halde ölmek istedim, helâk olmak istedim ve düşmek istedim der. O bu cümlelerle ölümle burun buruna geldiğini ifade eder. Kişinin ölüme yaklaşması, gerçekten onu istemesi demek değildir. İşte âyetteki "yürîdu en yankadda" (يُرِيدُ اَنْ يَنْقَضَّ) cümlesi de aynen böyledir. Yani duvar, yıkılma haline yaklaşmış ve yerle bir olması an meselesiydi demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mûsâ, 'Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın' dedi. Mûsâ'nın (a.s.) bu beyanı iki mânaya gelebilir. Birincisi, yemeğe çok ihtiyaç duyduğu için ve o şehir halkına muhtaç olmamak gayesiyle **Dileseydin elbet buna karşı bir ücret alırdın** demiştir. Çünkü onlara muhtaç duruma düşmüşlerdi. (Mûsâ'nın arkadaşına, ücret al diye teklif etmesi) o şehir halkından kendilerini yedirmelerini istemeleri ve onların da yedirmemeleriydi. Mûsâ (a.s.) bir daha onlara muhtaç duruma düşmemek için duvarı doğrultma karşılığında onlardan ücret almak istemiştir. İkinci ihtimal şudur: Mûsâ'nın (a.s.) o kuldan ücret almasını istemesi şehir halkının iyilik yapmaya değer kimseler olmadıklarını düşünmesinden dolayıdır. Çünkü onlarda yemek yedirme konusunda cimrilik ve pintilik görmüştü. Sebebine gelince onlardan yemek istemişler, belde halkı da cimrilik ve pintilikleri yüzünden onlara yiyecek bir şey vermemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı kıssalarda Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının doğrulttuğu duvarın uzunluğu beş yüz arşın, boyu iki yüz arşın ve genişliği kırk arşın vb. kadar olduğu ve altından da şehir halkının yolunun geçtiği zikredilir. Fakat duvarın enini boyunu öğrenmeye ihtiyacımız yoktur. Asıl ihtiyaç, içindeki çeşit çeşit hikmetlere ve faydalaradır.

قَالَ هٰذَا فِرَاقُ بَيْن۪ي وَبَيْنِكَ سَاُنَبِّئُكَ بِتَاْو۪يلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ
عَلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾ اَمَّا السَّف۪ينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاك۪ينَ يَعْمَلُونَ فِي
الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ اَنْ اَع۪يبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَاْخُذُ كُلَّ سَف۪ينَةٍ
غَصْبًا ﴿٧٩﴾

78. "O cevap verdi: 'İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim' dedi."

79. "Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) ***onların gideceği yerde her*** (sağlam) ***gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı."***

O cevap verdi: 'İşte bu, beraberliğimizin sona ermesidir. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim' dedi. Yani sana **Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin**[248] demenin açıklamasını haber vereceğim. Sonra da beyan edip açıklamasını yapmış ve şöyle demiştir: **[§]Gemi** 92
var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. Yani gemiyi kusurlu hale getiriyorum. "Ve kâne verâehum melikun" (وَكانَ وراءهم مَلِكٌ), yani "arkalarında (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı" cümlesi bazı, kırâatlarda "Ve kâne emâmehum melikun" (وَكانَ أمَامَهم مَلِكٌ), yani "önlerinde (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı"[249] şeklindedir. **(Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı.** İbn Mesûd mushafında bu cümle "وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا", yani arkalarında her sağlam gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı şeklindedir[250]. Bu yoruma göre **onu delerek kusurlu hale getirmek istedim** cümlesi, şu anlama gelir: O gemiyi gasıp kral almasın diye ayıplı hale getirdim. Çünkü o kral, ancak sağlam ve kullanmaya elverişli gemileri gasbediyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

248 el-Kehf, 18/67.

249 İbn Abbâs'ın mushafı buna örnektir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 57).

250 İbn Mesûd kırâatinde "Arkalarında her sağlam gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı" şeklindedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 57).

وَاَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ اَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا اَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا

80. "Erkek çocuğa gelince, onun anne babası, mümin kimselerdi; çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk."

Erkek çocuğa gelince, onun anne babası, mümin kimselerdi. Bu beyanda sözü edilen çocuğun yaşı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu genç, ergenlik çağına ermiş yetişkin bir çocuktu demişlerdir. Araplar henüz sakalı çıkmamış ya da çıkmak üzere olup da tam çıkmamış olan ergenlik çağına gelmiş erkeklere ergenlik zamanına yaklaştığı için "gulam" (غُلَام) derler. Bundan dolayı Mûsâ (a.s.) ona **Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha**[251] demiştir. Küçük yaşta olan bir kişi, haksız yere birisini öldürdüğünde (kısas cezası olarak) ölüm cezası ile cezalandırılmaz. Eğer o "gulam"dan maksat çocuk olsaydı Mûsâ'nın (a.s.) **Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha** demesinin herhangi bir anlamı olmazdı. Bazıları da şöyle demiştir: Bu "gulam" küçük yaştaydı. Hz. Mûsâ'nın **Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha** meâlindeki sözü, bu çocuk öldürülseydi yapılan, (çocuk kısas edilmediği için) bir cana karşılık olmaksızın katil olurdu, demek olur. Bu durumda ifade, Hz. Peygamber'in şu sözüne benzerdi: "İmanlarınız kanlarınızı korumaktadır"[252]. Bu da onlardan birinin bir başkasının kanını akıttığı (sonra da müslüman olduğu) zaman söz konusu olur. Bir diğer örnek de bir kadın zina ettiği (ve kocası tarafından yakalandığı) zaman "İman olmasaydı ona (kocası ile lian yapan kadına) daha başka türlü
93 davranırdım"[253] meâlindeki hadistir. **[§]Mâsum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın**[254] meâlindeki beyan buna göre anlaşılır. Çünkü adam öldürmenin bir can karşılığında olması ihtimali vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

251 el-Kehf, 18/74.

252 *Te'vîlât*'ın bütün nüshalarında ibare "yahkinu" değil de "tahkinu" şeklindedir. Ben hadisi metinde geçen ifadeyle bulamadım. Her halde bu ifadeyle Hz. Peygamber'in şu hadisine işaret ediliyordur: İnsanlar 'lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar onlarla çarpışmakla emredildim. Bu kelimeyi söyleyince-haklı yere öldürülmeleri hariç-benden kanlarını ve mallarını korumuş olurlar" (Buhârî "İ'tisam", 28, Müslim, "Îmân", 34-36).

253 Buhârî, "Tefsîr", 24/3; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 266. Ayrıca bk. en-Nûr, 24/6-9 âyetlerinin tefsiri

254 el-Kehf, 18/74.

Öte yandan çocuğun öldürülme sebebi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları, çocuk kâfir olduğu için Mûsâ'nın arkadaşı onu öldürmüştür demişlerdir. Zaten Übey b. Kâb'ın mushafı da "ve emme'l-ğulâmu fe kâne kâfiran" (وأمّا الغُلامُ فكان كافرا), yani "Çocuğa gelince o kâfirdi" şeklindedir. Bu kırâat farkı bize o çocuğun ergenlik çağına ermiş bir kâfir olduğunu göstermektedir. Çünkü kâfir olmasaydı anne-babası onun yüzünden azgınlık ve nankörlüğe düşmezdi. Bazıları da şöyle demiştir: Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının o çocuğu öldürmesi yol kesen bir hırsız olmasındandı. Çocuk insanların yollarını kesiyor ve mallarını alıyordu. Çocuğun küçük yaşta olduğuna ilişkin görüşe göre Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının onu öldürmesi, ergenlik çağına eriştiğinde kâfir olarak erişeceğini bildiğinden dolayı idi. Bunu en iyi Allah Teâlâ bilir. Hz. Mûsâ'nın arkadaşının çocuğu neden öldürdüğünü, yaşının büyük veya küçük olduğunu bilmeye ihtiyacımız yoktur. Çünkü o, çocuğu kendiliğinden değil yüce Allah'ın emri üzerine öldürdüğünü haber vermekte ve "Ben bunları kendiliğimden yapmadım"[255] fakat Allah'ın emri üzerine yaptım demektedir. Allah kullarından herhangi birine -küçük bir çocuğu öldürebileceği veya ölüm meleğine insanların ruhlarını alma emri verebileceği için- onu öldürmesini emredebilir. Buna göre Allah Teâlâ onu bir başkasının eliyle öldürebilir ve ruhunu alabilir. Çünkü "Bilesiniz ki yaratma da buyurma da yalnız ona aittir"[256].

Çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. Bu beyanda sözü edilen "korkma", korku anlamında değil "bilme" mânasındadır. Buna göre anlamı şöyle olur: Çocuğun onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşüreceğini biliyorduk. Übeyy'in mushafında da böyle zikredilmektedir[257].

Şayet şöyle bir soru sorulursa ve denilirse ki: "Allah Teâlâ, çocuğun ana-babasını azgınlık ve nankörlüğe düşüreceğini bilmesini nasıl oluyor da onu öldürmeye delil gösteriyor? Halbuki Cenâb-ı Hak, İblis ve askerlerinin zamanın sonuna kadar yaşamalarına müsaade etmiştir. Oysa onların insanları azgınlık
ve nankörlüğe sevkedeceklerini ve [§]çeşit çeşit mâsiyetlere ve çirkin fiillere 94
düşüreceklerini biliyordu. İnsanlara kötülük ve zulümden başka bir şeyi revâ görmeyen zâlimler de böyledir. Allah Teâlâ onların ne yapacaklarını bildiği halde kendilerini yaşatıyor. O halde o çocuğun öldürülmesi ve helâk edilmesine ana-babasını azgınlık ve nankörlüğe düşürecek olmasını nasıl oluyor da delil olarak gösteriyor."

255 el-Kehf, 18/82.

256 el-A'râf, 7/54.

257 Übeyy'in mushafında "fe hâfe rabbuke" (فَخَافَ ربُّكَ) şeklindedir (İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 144).

Buna şöyle karşılık verilir: Bunun iki cevabından birincisi şudur: Allah Teâlâ, insanoğlunu birtakım özellikler, sebepler ve nesnelerle imtihan eder. İmtihana konu olan o özellikler ve nesneler, kulu imtihana konu olan şeye teşvik eder ve onda istek uyandırır. Her ne kadar imtihan, o özellikler ve nesnelere karşılık değilse de kulda böyle bir isteği uyandırır. Cenâb-ı Hakk'ın insanları birtakım ibadetler ve itaatlarla imtihan etmesi buna örnek verilebilir. Söz konusu ibadet ve itaatları yaptıkları takdirde kendilerine sevap ve karşılık verileceği zikredilir. Oysa zikri geçen ibadet ve itaatla imtihan, sevap ve mükâfat için değildir. Cezalar ve başka sıkıntılar da böyledir. Birinci cevap bu doğrultudadır.

Sorunun ikinci cevabına gelince; çocuğun öldürülmesi, insanların gönüllerini hoş etmek için yüce Allah'ın bir lütuf ve ihsanı olarak belirtilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ insanları küçük yaşta da ileri yaşta da öldürebilir. Cenâb-ı Hakk'ın, birçok insanın rızkını bol bol verdiği halde "Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi"[258] meâllindeki beyanda da bu doğrultuda yorumlanır. Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine âyette sözü edilen nimetler bahşedildiği halde "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık"[259] meâlindeki beyan da böyledir. Böyle bir açıklama, yüce Allah'ın herkesin evini o şekilde donatma gücüne sahip olduğunu hatırlatma amacına mâtuftur. Bunca nimetlere erdiği halde öyle davranmayan kişi, bunu Allah Teâlâ'nın lütuf ve ihsanı sayesinde yapmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَرَدْنَٓا اَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً وَاَقْرَبَ رُحْمًا

81. "Böylece istedik ki, Rab'leri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin."

Böylece istedik ki, Rab'leri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Bazıları "hayran minhu zekâten" (خَيْرًا مِنْهُ زَكٰوةً) tabirine "ondan daha salih" ve "akrabe ruhmen" (أَقْرَبَ رُحْمًا) kelimelerine de

258 "Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir" (eş-Şûrâ, 42/27).

259 "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık" (ez-Zuhruf, 43/33).

"sıla-i rahmi daha çok yapan ve ana-babasına daha itaatkâr" mânasını vermişlerdir. Bazıları da "ameli ondan daha temiz" ve "ana-babasına daha çok iyilik eden" anlamına vermeyi uygun görmüşlerdir.

[§]Ebû Avsece "ruhmen" (رُحْمًا) kelimesinin rahim ve akrabalık anla- 95
mına geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise bu kelimenin rahmet ve şefkat[260] mânasına geldiğini ifade etmiş ve o anne-babaya öldürülen çocuktan daha hayırlı bir evlat verildiğini belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ اَبُوهُمَا صَالِحًا فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَبْلُغَا اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ اَمْرِى ذٰلِكَ تَاْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا

82. "Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabb'in istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur."

Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı. Bu beyanda sözü edilen define hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları söz konusu define çocuğun ana-babasının toprağa gömdükleri mal idi demişlerdir. İbn Abbâs da çocuğun ana-babasının salih kimselerden oldukları ve kendilerinden iyilik haberleri nakledildiği için bu define muhafaza edilmiştir demiştir. Bazıları da söz konusu definenin, içinde bulunan sayfalar olduğunu söylemiştir. Ebû Bekir el-Esam ise şöyle demiştir: O definenin ilim olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü ilim, âlimlerin bildikleri ve insanların da ortaklaşa paylaştıkları bir şeydir. Dolayısıyla ilmin insanlar dışlanarak sadece o ana-baba için saklanmış olması mümkün değildir. Haberde rivayet edilen husus sabit ve haber sahih ise söz konusu define, mal ve ilim olur. Enes b. Mâlik'in nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "yüce Allah'ın Kitab'ında, **altında da onlara ait bir define vardı** dediği kullandığı duvarın altında

260 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 270.

altın bir levha vardı ve üzerinde şu ibare yazılıydı: 'Bismillâhirrahmânirrahîm. Bir kimsenin öleceğini kesin olarak bilip de içinin nasıl rahat olduğuna, kadere kesin olarak iman edip de nasıl üzüntü duyduğuna, dünyanın elden çıkacağına/içindekilerle birlikte alt üst olacağına kesin kanaat edip de içinin nasıl rahat ettiğine hayret ediyorum. Muhammed Allah'ın resûlüdür"[261]. Bu rivayet, Resûlullah'tan (a.s.) sahih olarak nakledilmiş olduğu takdirde o sayfada hem mal ve hem de ilim vardı demek olur. Çünkü o levha biriktirilen ve çok değer verilen altından yapılır. Ama o definenin mahiyetinin ne olduğunu bilmeye ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Babaları ise iyi bir adamdı. Rabb'in istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabb'inden bir rahmet, yani bir nimet ve ihsan **olarak definelerini çıkarsınlar.** Çünkü babaları, bu malı onlar için koruyamaz ve yetim ve fakirlerin çoğuna hiçbir mal verilmediği gibi onlara bırakacağı malı ulaştıramazdı. Fakat bu, yüce Allah'tan iki çocuğa ulaşan nimet, ihsan ve rahmet oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

96 **[§]Ben bunları kendiliğimden yapmadım.** O kul, belirttiğimiz gibi yaptığını kendiliğinden değil Allah'ın emri üzerine yaptığını haber vermiştir.

İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur. Yani ilk başta sana "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin"[262] diye söylediğim sözün tevili işte budur.

Öte yandan Hz. Mûsâ'ya bilgi alması için o kula gitmesi, kendisine tâbi olması ve onunla arkadaş olmasının emredilmesi, kendisinden sadece tepki gösterdiği şeylerin bilgisini alması ve onların sebebini öğrenmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü tepki gösterdiği fiiller zâhiren münker olduğu için bunlara tepki göstermişti. Fakat Hz. Mûsâ'nın (a.s.) o kuldan bunun dışında başka bilgiler almış, fakat bize anlatılmamış olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirlerin, Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının öldürdüğü çocuğun adının Haşnûza olduğuna dair görüşü vardır, fakat o çocuğun ismi nedir bilmiyorum, ana-babasının isimlerinin ne olduğunu bilmiyoruz. Öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur. Aynı şekilde duvar sahibi iki yetim çocuğun adının da Asram ve Sarîm olduğunu da bilmiyorum. Bunu öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur. Yine

---

261 Ben bu rivayeti bulamadım. Ancak Taberî böyle bir ifadeyi Hasan-ı Basrî'nin sözü olarak nakletmektedir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 5-6).

262 el-Kehf, 18/67.

Mûsâ'nın (a.s.) arkadaşının adının Hızır olduğu, ona Hızır denilmesi beyaz bir kürkün üzerine oturduğu ve oturunca yeşermesi dolayısıyla bu ismin verildiği şeklindeki ifadelerine gelince; bu ancak vahiy yoluyla, yani semadan gelen vahiyle bilinecek hususlardandır. Bu konuda Kur'ân'ın söylediğinden daha fazlasını söylemiyoruz. Çünkü söylersek, Allah'a yalan yere iftira atmış oluruz ve bize herhangi bir amel veya başka bir hususta faydası da olmaz. Kur'ân'da sadece "kullarımızdan bir kul", "iki yetim çocuk", "genç", "şehirde iki yetim" vb. ifadeler zikredilmektedir. Bu konuda [Kitap'ta] olan neyse o söylenir. Allah Teâlâ'ya yalan iftira atmış olmamak için bunun ötesine geçilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَاَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾

83. "Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: 'Size onunla ilgili bir parça okuyacağım.'"

[Zülkarneyn Kıssası]

Sana Zülkarneyn hakkında soru soruyorlar. De ki: Size onunla ilgili bir parça okuyacağım. Bu beyanda Zülkarneyn kıssasının Hz. Peygamber'e bu konuda soru sorulmadan önce indiğine dair bir işaret vardır. Çünkü âyette "seelûke" (سَأَلُوكَ) "Sana sordular" denilmiyor, "yes'elûneke" (يَسْـَٔلُونَكَ) "Sana soruyorlar" deniyor. Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin rivayet ettiği haber de buna işaret etmektedir. [§]Ukbe şöyle anlatır: Ehl-i Kitap'tan bir grup ellerinde say- 97
falarla ve kitaplarla geldiler ve bana "Resûlullah'ın (a.s.) huzuruna girmemiz için bize izin ver" dediler. Hz. Peygamber'in (a.s.) odasına gittim ve kendisine kapıda beklediklerini haber verdim. Resûlullah (a.s.) bana dedi ki: "Benim onlarla bir işim yok. Bana bilmediğim şeyleri soruyorlar. Ben ancak bir kulum. Rabb'imin bana öğrettiğinden başka hiçbir bilgim yok." Sonra "Bana abdest suyu getir de abdest alayım" buyurdu. (Getirdiğim suyla) abdest aldı ve evindeki namazgâhında namaza durdu. İki rekât namaz kıldı. Namazı bitirince yüzünde bir sevinç eseri gördüm. Sonra bana "Git. Onları ve ashabımdan kapıda bulunan kim varsa hepsini içeri al" buyurdu. Ben de onları içeri aldım. Hz. Peygamber kendilerini görünce "İsterseniz bana sormak istediğiniz şeyi size bildirebilirim. Dilerseniz onu kitabınızda bulduğunuz şekliyle size haber verebilirim" dedi[263]. Eğer bu rivayet sahih ise bize Zülkarneyn ve haberinin Resûlullah'a (a.s.) daha sorulmadan önce (âyet olarak) indiğini gösteriyor. Fa-

263 Bu rivayeti ayrıntısıyla görmek için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 7.

kat bütün tevil âlimleri Zülkarneyn haberi Hz. Peygamber'e (âyet olarak) inmeden önce sorulmuş sonra inmiştir demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ayrıca Zülkarneyn hakkında ihtilaf edilmiştir. Hasan-ı Basrî Zülkarneyn peygamberdi demiştir. Bu görüşüne delili ise "Ey Zülkarneyn! 'Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik" meâlindeki beyandır[264]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu beyan, bahsi geçen konuda Zülkarneyn'e hakemlik görevi vermek anlamına gelir. Bir hüküm, ancak peygamber olan bir kimseye havale edilir[265]. Hz. Ali'ye "Zülkarneyn peygamber miydi yoksa hükümdar mıydı?" diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: Zülkarneyn ne peygamberdi ne de hükümdardı[266]. Bunlardan başkaları da şöyle demiştir: Zülkarneyn hükümdardı. Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin rivayet ettiği haber bunu göstermektedir. Söz konusu habere göre Hz. Peygamber'e Zülkarneyn hakkında soru sorulur. Ukbe'nin rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle cevap verir: "Zülkarneyn Rumlar'dan bir gençti. Kendisine hükümdarlık verildi. Yola çıktı ve filan yere kadar ulaştı"[267].

98 [§]En ağır basan ihtimal, Zülkarneyn'in bir hükümdar olduğudur. "Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık"[268] beyanına bakılınca onun hükümdar olduğu anlaşılır. İşaret ettiğimiz ilâhî beyan, "Biz onu bütün yeryüzüne hükümdar yaptık" anlamına gelir. Bu beyanda, dilediğini yapmak üzere yeryüzünün tamamının emrine verildiğinden ve herhangi bir köşesinin istisna edilmeyip tümüne hükümdar olduğundan söz edilmektedir. Bu, şu ilâhî beyanlar gibi değildir: "Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin içinde toplandığı bir yere yerleştirmedik mi?"[269],

---

264 el-Kehf, 18/86.

265 Ben bunu Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiş olarak bulamadım. Fakat Kurtubî, bu âyetin tefsirinde olayı "kīle", yani "denilmiştir" fiilini kullanarak nakleder. Kurtubî "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" dedik (el-Kehf, 18/86) âyetini tefsir ederken şöyle der: Ebû Nasr el-Kuşeyrî "Zülkarneyn eğer peygamber ise bu söz vahiydir. Peygamber değilse Allah'tan bir ilhamdır" demiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 52).

266 Ebu't-Tufeyl anlatır: Hz. Ali'ye "Zülkarneyn peygamber miydi?" diye sorulunca "Salih bir kuldu. Allah'ı sevdi Allah da onu sevdi. Allah'a içten bağlı oldu Allah da ona içten bağlı oldu. Allah onu kavmine gönderdi. Başına iki darbe vurdular. Bundan dolayı Zülkarneyn ismini aldı. Bugün de aranızda onun gibisi vardır" diye cevap verdi (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 8).

267 Bu gibi rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 7-8.

268 el-Kehf, 18/84.

269 "'Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız' diyorlar. Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin içinde toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir" (el-Kasas, 28/57).

“Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik”[270]. Burada onlara her yer değil, belli bir mekân tahsis edilmektedir. Zülkarneyn’e gelince; herhangi bir köşesi istisna edilmeksizin bütün yeryüzünde iktidar sahibi kılındığından söz edilmektedir. Allah Teâlâ, onu yeryüzünün bütününde hükümdar yapmış ve tüm yeryüzünü emrine vermiştir. Hasan-ı Basrî’nin “Allah onu hakem kıldı ve hüküm verme yetkisi verdi” demesi, Zülkarneyn’nin peygamber olduğunu göstermez. Çünkü o zamanlar cihat ve gaza görevini hükümdarlar üstleniyorlardı. Yüce Allah’ın “Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım”[271] meâlindeki beyanına bakılınca bu gerçek anlaşılır. Çünkü cihadı, gazayı ve düşmanla savaşı hükümdarlar üstleniyorlardı. Burada da durum aynıdır. Yüce Allah’ın “Haksızlık edeni cezalandıracağız… “iman edip iyi işler yapan kimselere gelince”[272] şeklindeki sözü de böyledir. Zülkarneyn’in bu sözü yüce Allah’tan gelen bir ilham ve orada bulunan meleğin öğretmesi olabilir. Ya da yanında bir peygamber bulunmuş ve ona bunu öğretmiş de olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zülkarneyn’e neden bu ismin verildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Ona Zülkarneyn denildi. Çünkü kavmini Allah’ı tevhide ve ona iman etmeye davet etmişti. Başını sağ tarafından yaraladılar da Allah’ın dilediği kadar bir süre onların yanına çıkamadı. Bazı rivayetlere göre de ölmüş; sonra tekrar geri gelmiş ve onları ikinci kez davet etmişti. Bu kez de başını sol tarafından yaraladılar. Aldığı darbelerin başında izi kaldı. Ve bundan dolayı ona Zülkarneyn dediler. Yoksa öküz boynuzu gibi boynuzu olduğundan bu ismi almamıştır. Bazıları da şöyle derler: Onun iki adet örüğü vardı. Bu yüz-
den Zülkarneyn ismini aldı. [§]Başka bazıları ise ona Zülkarneyn denilmiştir. 99
Çünkü o, güneşin iki tarafına, yani battığı ve doğduğu yere ulaşmıştı açıklamasını yapmıştır. Bazıları da bu ismi almasının sebebinin iki asır yaşaması olduğunu söylemişlerdir[273]. *En doğrusunu Allah bilir.* Zaten neden o ismi aldığını öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur.

---

270 “Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik; kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık” (el-Ahkaf, 46/26).

271 “Mûsâ’dan sonra İsrâiloğulları’nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine ‘Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım’ dediklerinde o, ‘Üzerinize savaş farz kılındığında savaşmayacağınızdan korkarım’ cevabını verdi” (el-Bakara, 2/246).

272 “O, şöyle dedi: ‘Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabb’ine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız’” (el-Kehf, 18/87-88).

273 Bu gibi görüşler için bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVI, 8.

اِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْاَرْضِ وَاٰتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾ فَاَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾

84. "Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) ***her şey için bir yol öğrettik."***

85. "O da bir yol tutup gitti."

Ona (muhtaç olduğu) her şey için bir yol öğrettik. Bahsi geçen "sebeb" kelimesinin ne anlama geldiğine dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları bunun "menâzil ilmi" olduğunu söylemiştir. Yani yeryüzünün konaklama yerlerini, çeşitli bölgelerini ve eskilerin yaşantılarına dair izlerin bulunduğu yerleri öğrettik. Bazıları "sebeb"in "ilim" ve "kuvvet" olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da yüce Allah Zülkarneyn'e verilen iktidarın ve hükümranlığın düzgün işleme yollarını öğretti, zira onun buna ihtiyacı vardı demişlerdir. Bazıları da bu beyanda adı geçen "sebeb"in "en'âm" denilen develer olduğunu söylemiştir. Bu hayvanlara keresteleri yükler ve gemi yapardı. Karşısına deniz çıktığı zaman gemilerle denizi geçer sonra gemileri yıkıp dağıtırdı. Keresteleri develere yükler ve kara parçasını hayvanların üzerinde geçerdi. İşte burada adı geçen "sebep" budur.

Aslına bakacak olursak yüce Allah ona iktidarı ve hükümranlığı düzgün kılacak olan sebebi vermiş ancak bunun ne olduğunu bize beyan etmemiştir. Dolayısıyla "sebep" kelimesiyle neyi kastettiğini biz bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

حَتّٰى اِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِمَّا اَنْ تُعَذِّبَ وَاِمَّا اَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾

86. "Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) ***buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, 'Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik."***

Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu. Sanki Zülkarneyn güneşin nereden battığını öğrenmek ister gibidir.

Çünkü Allah Teâlâ “Onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu” buyurmaktadır. “Hamie” (حَمِئَةٍ) kelimesi “hâmiye” (حَامِيَةٍ) ve “hamie” (حَمِئَةٍ) olmak üzere iki türlü okunur. Müfessirler derler ki: Bu kelimeyi “hâmiye” şeklinde okuyanlar kelimeye “onu sıcak bir gözede batar (gibi) buldular” anlamını vermişlerdir. Aynı kelimeyi “hamie”[274] şeklinde okuyanlar ona “kara balçık”[275] anlamı vermişlerdir.

[§]Orada bir kavme rastladı. Bazıları şu açıklamayı yapmışlardır: Bu 100
kavmin bir kısmı kâfir, bir kısmı da mümindi. Kavim, bu iki zümrenin tamamı idi. Allah Teâlâ kâfirler hakkında **‘Ey Zülkarneyn! Onları ya** katlederek **cezalandıracak veya** müminler hakkında da **haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin’ dedik** buyurmuştur. Yüce Allah’ın bu beyanı, bir muhayyer bırakma değil, her iki zümre hakkında başlı başına hüküm verme ifadesidir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu kavmin tamamı kâfirdi. Bu durumda âyetin yorumu, senin davetine icabet etmezlerse “ya onları cezalandıracak veya” davetine icabet edip Allah’a iman ederlerse “haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin” şeklinde olur.

قَالَ اَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ اِلٰى رَبِّهٖ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ﴿٨٧﴾ وَاَمَّا مَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءًۨ الْحُسْنٰى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ اَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

87. “O, şöyle dedi: ‘Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabb’ine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak.’”

88. “İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız.”

274 Âsım’ın râvisi İbn Âmir, Ebû Bekir, Hamza, Kisâî, Ebû Câfer ve Halef “hâmiye”, kalan imamlar da “hamie” şeklinde okumuşlardı (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 86).

275 Taberî şu açıklamayı yapar: Kelimenin iki türlü okunuşunun da doğru bir açıklaması ve anlaşılır mânası vardır. Kelimenin bu iki şeklinden biri diğerinin mânası ile çelişmez. Şöylesine; güneşin balçıklı ve çamurlu bir gözede batması mümkündür. Buna göre âyeti “fî aynin hâmiyetin” şeklinde okuyan, gözeyi sıfatıyla, yani sıcaklığı ile nitelemiş olmaktadır. Buna karşılık “fî aynin hamietin” şeklinde okuyan da gözeyi aslî niteliğiyle, yani çamurlu ve balçıklı olarak nitelemektedir (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVI, 10).

O, şöyle dedi: "Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabb'ine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak.' İman edip iyi şeyler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır. Daha önce de belirttiğimiz üzere[276] Zülkarneyn bu hükmü ya bir peygamberin kendisine öğretmesi veya yanında bulunan meleğin bildirmesi üzerine vermiş ya da Allah Teâlâ'nın kâfirler hakkındaki âdetinin katl ve helâk etme, müminler hakkında da helâk etmeyip ihsanda bulunma olduğuna dair bilgisine dayanarak ifade etmiştir. Ya da kendisine böyle ilham edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve ona işimizden kolay olanını buyuracağız. Hasan-ı Basrî der ki: Bu beyanda geçen "yüsran" (يُسْرًا) "ârifen" (عارفا) mânasınadır[277]. Bazıları da bu kelimenin "ma'rûf" (معروفا), yani meşru mânasına olduğunu söylerken, bazıları da yüsr, bütün hayır ve bereketin ismidir demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

89. "Sonra yine bir yol tutup gitti."

Sonra ihtiyacını gidermek için **yine bir yol,** bir vesile **tutup gitti.** Bir başkası da şöyle demiştir: Burada bahsi geçen "sebep", Zülkarneyn'in doğu ve batının yolunu tutmasına ve ulaştığı noktaya ulaşmasına yardımcı olan bir yol, bir vesiledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

حَتّٰى اِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلٰى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا

90. "Nihayet güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık."

Nihayet güneşin battığı yere ulaştığı gibi Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği vesile ile **güneşin doğduğu yere ulaşınca, onu öyle bir kavim üzerine doğar**
101 **buldu ki, onlar için güneşe karşı bir örtü yapmamıştık.** [§]Hasan-ı Basrî der

276 83.ncü âyetin teviline bakınız.

277 Arapça'da "emrun arîfun ve ârifun", "ma'rûfun", yani "bilinen iş" demektir. "Fâilun" vezni "mef'ûlün" mânasında olmuş olur. Ezherî der ki: Leys'ten başka kimseden "emrun ârifun" tamlamasının "emrun ma'rûfun" mânasına kullanıldığını duymadım. İmamlardan öğrendiğimiz şudur: "Raculün ârifun" "sabırlı adam" demektir. Ebû Ubeyde ve başkaları böyle söylemişlerdir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ra-fe" md.).

ki: Oranın arazisi sallanıyor ve toprağı akıyordu[278]. Sakin durmuyordu, üzerine kurulacak binayı ve (güneşe karşı) kurulacak perdeyi[279] taşımaya elverişli değildi. Güneş doğduğu zaman binaları ve perdeleri olmadığı için (doğrudan doğruya) üzerlerine doğardı. (Bu yüzden) denize dalarlar, güneş yükselince de denizden çıkarlardı[280]. İbn Abbâs ise şu açıklamayı yapar: Güneş doğduğu zaman harareti yeryüzünün batısından doğduğundan daha fazlaydı. Her şeyi yakardı hatta elbise, bina, tahta ve başka ne varsa hepsini yakar kül ederdi[281].

كَذٰلِكَ وَقَدْ اَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

91. "İşte böyle oldu! Biz onunla ilgili her şeyi ayrıntısıyla biliyorduk."

İşte böyle oldu! Âyette yer alan "kezâlike" (كذلِكَ) kelimesinin neye işaret ettiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları kelimenin açılımını şöyle yapmıştır: Biz Resûlullah'a Zülkarneyn ve haberini aslına uygun olarak işte böyle haber verdik. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Biz Zülkarneyn'e o yolu işte böyle verdik ki o da bu vesile ile güneşin battığı yere nasıl ulaşmışsa doğduğu yere de öylece ulaştı. Başka bazıları ise şöyle demişlerdir: Zülkarneyn'e güneşin battığı yerde nasıl "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin"[282] denilmişse doğduğu yerde de işte böyle denildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz onunla ilgili her şeyi ayrıntısıyla biliyorduk. Bazıları bu beyanın "Size onunla ilgili bir parça okuyacağım"[283] meâlindeki cümleye bağlı olduğu-

---

278 Toprak akıyordu fiili "Mâ'a yemî'u mey'an" (مَاع الشيئ يميع ميعا) su aktı ve eridi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "me-ye-a" md.).

279 Perde anlamına gelen "el-hicr" örtü, harem ve yabancıların girmesi yasak olan muhafaza altında bulunan mekân demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-ce-ra" md.).

280 Hasan-ı Basrî'den naklen bu gibi rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 12.

281 Bu rivayeti İbn Abbâs'tan nakledilmiş olarak bulamadım. Fakat Taberî İbn Cüreyc'ten bunu gösteren bir rivayet nakletmektedir. Rivayet şöyledir: Arazileri üzerine asla bina yapamadılar. Orada başlarını sokacak bir binayı asla yapamadılar. Üzerlerine güneş doğunca güneş tepe noktasına gelinceye kadar yer altına kovuklara gizlenirler ya da denize girerlerdi. Bunun sebebi, topraklarının üzerinde dağ olmamasıydı. Bir keresinde onlara bir ordu geldi. O yöre halkı askerlere dediler ki: Siz burada bulunduğunuz sürece güneş üzerinize asla doğmayacak. Onlar da dediler ki: Güneş doğmadıkça buradan ayrılmayacağız. Bu kemikler nedir? Halk dedi ki: Bunlar, üzerine güneş doğan kimselerin leşleridir. İşte burada öldüler. Râvi diyor ki: Bunun üzerine askerler kaçarak oradan ayrıldılar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 12).

282 el-Kehf, 18/86.

283 el-Kehf, 18/83.

nu söylemişler ve onu şöyle açıklamışlardır: Biz onunla ilgili her şeyi bilgiye dayanarak ayrıntısıyla biliyorduk. Onu size okuyacağım. Bazıları da şöyle demiştir: Bu cümle, bir başlangıç cümlesidir. Birinci cümle ile bağlantılı da olsa onunla alâkalı da değildir. Buna göre âyetin mânası “Biz onun yanında olanı biliyorduk” şeklinde olur.

ثُمَّ اَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾

92. “Sonra yine bir yol tuttu.”

Sonra yine bir yol tuttu. Bu beyanda geçen “sebep”ten maksat, Zülkarneyn’in yeryüzünün batısı ve doğusuna ulaşması konusunda belirttiğimiz vesiledir. Yani biz ona bir yol ve vesile verdik demek olur.

حَتّٰى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾

102 **[§]*93. “Nihayet iki dağ arasına ulaştığında bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu.”***

(حَتّٰى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السُّدَّيْنِ) Nihayet iki dağ arasına ulaştığında. Âyetin metninde geçen “es-süddeyni” (السُّدَّيْنِ) kelimesi bazı kırâatlerde “es-seddeyni” (السَّدَّيْنَ) şeklinde okunmuştur[284]. İki kelime arasında fark olduğu kabul edilirse öyle görünüyor ki “es-süddâni” orada bulunan iki dağ olmalıdır. “es-Seddeyni” ise Zülkarneyn’in yaptığı iki seddir. Aralarında fark ihtimali olmadığı takdirde ise “seddeyn” Zülkarneyn’in yaptığı veya yaratılıştan o şekli almış olan iki seddir.

---

284 Kırâat imamları bu kelimenin kırâat şekli üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Medine kırâat imamlarının geneli ve bazı Kûfe imamları kelimeyi “hattâ izâ beleğa beyne’s-süddeyni” (حَتّٰى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السُّدَّيْنِ) şeklinde okumuşlardır. Aynı şekilde bu kelimeyi Kur’ân’da geçtiği her yerde de böyle okumuşlardır. Bazı Mekke kurrası ise aynı kelimeyi Kur’ân’da geçtiği her yerde “es-seddeyni” şeklinde okumuşlardır. Kırâat imamı Ebû Amr b. Alâ kelimeyi bu sûrede “seddeyni” şeklinde okurken, Yâsîn sûresinin 9’ncu âyetinde “südden” şeklinde okumuştur. Ebû Amr der ki: “es-Seddü”: Bir şeyle bir başka şey arasındaki engel demektir. “es-süddü” ise, gözdeki bir perde demektir. Kûfe kurrâsına gelince; onların geneli bu kelimeyi bu sûredeki (حَتّٰى اِذَا بَلَغَ بَيْنَ السُّدَّيْنِ) âyeti hariç, Kur’ân’da geçtiği her yerde “seddün” şeklinde okumuşlardır. Burada ise “süddün” şeklinde “sin” harfini zammeli okumuşlardır (bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XVI, 12-13).

Diğer taraftan bu seddin ne olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları söz konusu seddin oranın arazisini çevreleyen dağın iki tarafı arasındaki giriş noktasıdır demişlerdir. Ye'cûc ve Me'cûc[285] bu giriş noktasından o araziye girmekteydi. İşte Zülkarneyn'nin yaptığı sed o giriş noktası oluyordu. Bazıları ise bu görüşe katılmamışlar ve şöyle demişlerdir: Hayır gerçek böyle değildi. Âyette sözü edilen seddeyn iki dağ idi. Bunlardan biri Ye'cûc'un, diğeri de Me'cûc'un önünü kapatır ve tıkardı. Bunun nasıl olduğunu ancak Allah bilir.

Bunların ötesinde nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. Hasan-ı Basrî bu beyan hakkında şöyle demiştir: Bu kavim yaşantılarını düzeltecek ve hayatta kalmalarını sağlayacak şeyleri biliyorlardı. Fakat hidâyeti sapkınlıktan, hayrı şerden vb. ayıramıyorlardı. Bazıları ise şöyle demiştir: Onlar kendi dillerinden ve sözlerinden başka hiçbir dili ve sözü anlamıyorlardı. Zülkarneyn ise bütün dilleri biliyordu. Bu kavim Zülkarneyn'in ne dediğini, Zülkarneyn de onların söylediklerini anladı. Çünkü "Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel" bir ücret "ödesek kabul eder misin?"[286] demişlerdir. Zülkarneyn de "Rabb'imin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür"[287] cevabını vermiştir. Az önce de belirttiğimiz gibi Zülkarneyn onların ne dediğini, onlar da Zülkarneyn'in ne dediğini anladılar. Bu da bize onların kendi dillerini anladıklarını, başkalarının dillerini ise anlamadıklarını göstermektedir.

[§]Bu beyan, sözün çoğunu anlamıyor olsalar da az bir kısmını anladıkla- **103**
rını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu kavim hakkında "nerede ise hiçbir sözü anlamayan bir kavim" demektedir. Âyette geçen "yekâdu" (يَكَادُ) fiili, bir şeyin kesin olarak gerçekleşmediğine değil, bunun yaklaşmış olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ اِنَّ يَاْجُوجَ وَمَاْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ
فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلٰى اَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا

285 Ye'cûc ve Me'cûc hakkında iki görüş vardır: Birinci görüşe göre bu ikil kelime yabancı isimdir. Bu görüşün delili kelimelerin gayr-i munsarif olmalarıdır. İkinci görüşe göre bu iki kelime türemiştir. Bu iki ismin türemiş olduğunu söyleyenler birçok açıklama zikrederler (Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXI, 145).

286 el-Kehf, 18/94.

287 el-Kehf, 18/95.

قَالَ مَا مَكَّنّ۪ي ف۪يهِ رَبّ۪ي خَيْرٌ فَاَع۪ينُون۪ي بِقُوَّةٍ اَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾

94. "Dediler ki: 'Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel ödesek kabul eder misin?.'"

95. "Zülkarneyn şöyle cevap verdi: 'Rabb'imin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür. Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım.'"

Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cûc ve Me'cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir bedel, bir karşılık, bir ücret **ödesek kabul eder misin? Zülkarneyn şöyle cevap verdi: Rabb'imin beni içinde bulundurduğu nimet ve kudret sizinkinden üstündür.** Hasan-ı Basrî'nin teviline göre bu beyanın anlamı şöyledir: Rabb'imin beni içinde bulundurduğu peygamberlik daha üstündür. Çünkü Hasan-ı Basrî, Zülkarneyn'in peygamber olduğunu söylemekte ve buna delil olarak da "Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar sahibi kıldık"[288] meâlindeki beyanı göstermektedir. Ama Hasan-ı Basrî'den başkalarına göre onun mânası şudur: Rabb'imin bana verdiği hükümdarlık ve bana bahşettiği güneşin doğduğu ve battığı yere ulaştıran vesile ve yol, sizin söylediklerinizden daha hayırlıdır.

Siz bana kuvvetinizle, yani güçleneceğim bir şeyle **destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel**, yani bir sed **yapayım.**

اٰتُون۪ي زُبَرَ الْحَد۪يدِ حَتّٰٓى اِذَا سَاوٰى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتّٰٓى اِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ اٰتُون۪ٓي اُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾

96. "'Bana, demir kütleleri getirin.' Nihayet (vadiyi demirle doldurup) ***iki dağın arasını aynı seviyeye getirince, 'Ateşi körükleyin!' dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, 'Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim' dedi."***

---

288 el-Kehf, 18/84.

Bana, demir kütleleri, yani demir parçaları **getirin.** Bazıları şöyle demiştir: Zülkarneyn onlardan demir parçaları istedi. Çünkü orası demirin bulunduğu bir yerdi. Bazıları da demir, onlar için kerpiçten veya bakırdan daha yumuşaktı demiştir. Fakat bütün bunlar ancak (âyet veya hadisten) duyularak bilinebilecek şeylerdir.

Nihayet (vadiyi demirle doldurup) iki dağın arasını aynı seviyeye getirince. Bu beyandan, söz konusu seddin iki dağın başına ulaştığı ve onlarla aynı seviyeye geldiği anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ateşi körükleyin! dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, "Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim" dedi.** Bazıları "kıtran" (قِطْراً) kelimesinin bakır, bazıları da kurşun olduğunu söylemişlerdir. Rivayete göre Zülkarneyn bir tabaka demir döküyor, sonra üzerine bir tabaka odun sonra da odunun üzerine demir dö-
küyordu. Bunu dağın zirvesine [§]ulaşıncaya ve bu yolla seddi iki dağ ile aynı **104**
seviyeye getirinceye kadar yaptı. Sonra bakır eritildi ve üzerine döküldü. Bakır odunu yakmaya ve demiri eritmeye başladı sonunda bakır odunun yerini aldı ve demire yapıştı. Anlatıldığına göre Zülkarneyn bu seddi yaptı. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onun bakırı, bizdeki milât[289], yani sıva harcı gibiydi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَا اسْطَاعُوا اَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا

97. "Artık onu ne aşabildiler ne de delebildiler."

Artık onu ne aşabildiler, yani ne o seddin üzerine çıkabildiler **ne de** alt tarafından **delebildiler.** Bu haberler ve kıssalar hakkında Kur'ân'da bahsedilen açıklamalara bir şey eklenmez. Çünkü Allah Teâlâ'ya iftira atmış olmaktan ve yalan uydurmuş olmaktan korkarız. Fakat Kur'ân'da belirtildiği kadarını anlatır ve ona başka bir şey eklemeyiz. Bu olay, Kur'ân'da da bizim belirttiğimiz kadar anlatılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Arapça'da dağ için "es-süddü" (السُدُّ) denilir. "Züber" (زُبَر) kelimesi, parçalar demektir. "el-Kıtr" (القِطْرُ) ise bakır anlamına gelir. Âyette geçen "en yazherûhu" (أن يَظْهَرُوه) "onu aşmaya" demektir. Bir kimse bir çatının üstüne çıktığı zaman "zahera fülânun ale's-sathi" (ظَهَرَ فُلانٌ على السَّطْح) denilir[290]. Ebû Avsece de böyle demiş ve âyette geçen bazı kelimeleri şöyle

289 Milât (المِلَاط): Harç, bina yaparken duvar kerpiçleri arasına katılır ve duvar onunla sıvanır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "me-le-ta" md.).

290 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 270-271.

açıklamıştır: "es-Süddeyni" (السُّدّين) dağın iki tarafı, "er-radmü" (الرَّدْمُ) sed, "es-sadefeyni" (الصَّدَفَين) iki sed gibidir. "Üfriğ aleyhi kıtran" (أفْرِغْ عليهِ قِطْراً) üzerine bakır dökeyim demektir.

قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبّٖى فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبّٖى جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبّٖى حَقًّا ﴿٩٨﴾

98. "Zülkarneyn, 'Bu, Rabb'imden bir rahmettir. Fakat Rabb'imin vâdi gelince O, bunu yerle bir eder. Rabb'imin vâdi haktır' dedi."

Zülkarneyn, 'Bu, Rabb'imden bir rahmettir' (dedi.) Söz konusu rahmetin, yapılan ve kendileriyle Ye'cûc ve Me'cûc'un arasına engel olan sed olması muhtemeldir. Bu yüce Allah'tan bir rahmettir. Yani bu engel O'nun rahmeti sayesinde yapılmıştır. Bir başka ifadeyle; bu sed Allah'tan gelen bir nimettir. Rahmet, nimetin tâ kendisidir. Yani sizinle Ye'cûc ve Me'cûc arasındaki bu sed, Rabb'imin size rahmetidir. Öte yandan bu ifadenin iki türlü açıklaması söz konusudur: Zülkarneyn bu seddi bitirdiği zaman onun Allah'tan bir rahmet olduğunu beyan etmektedir. Seddin ilk başlangıcında kendisinden bir sed yapmasını istedikleri zaman sed yapma fiilini kendi nefsine izafe ederek "Siz bana kuvvetinizle destek olun da, sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım"[291] demiştir. Bu ifade, Zülkarneyn'in yaptığının, ancak yüce Allah'ın rahmeti ve ihsanı sayesinde yaptığını ve bu seddin inşasını O'nun yarattığını göstermektedir[292]. İkinci açıklama şekli şudur: Allah Teâlâ dinde insanlar için en fay-
105 dalı olmayanı (aslah) yaratabilir. [§]Çünkü burada iki ihtimalden birisi söz konusudur: Onlar için ya ilk fiil, dinde en faydalı olandır. Bu durumda ikincisi (yani seddin yıkımı) dinde onlar için en faydalı şık olmaz. Ya da ikincisi en uygundur da birincisi değildir. Öte yandan yüce Allah bunun onlar için rahmet olduğunu ifade etmektedir. [Böylece Mûtezile'nin yüce Allah'ın kulu hakkında en uygun olanını yaratmasının üzerine vacip olduğu tezi çürümüş olur.]

Fakat Rabb'imin vâdi gelince. Rabb'in vâdinden maksat, O'nun vâdine konu olan şey, yani vâdedilendir. Çünkü vâd gelmez. Âyette sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Fakat Rabb'im tarafından vâdedilen husus gelince. Bu da ya

291 el-Kehf, 18/95.

292 Yani bu ifade bize söz konusu engelin Allah'ın rahmeti ve ihsanı sayesinde yapıldığını ve Allah'ın bir yaratmasının söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu da kulların fiillerinin yaratılması konusunda Mûtezile mezhebinin görüşünü çürütmektedir (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 474a).

Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkmasıdır ya da bu seddin açılmasıdır[293]. **O, bunu yerle bir eder.** Yani daha önce belirttiğimiz gibi kırar ya da yerle bir eder. "O, bunu yerle bir eder", yani yere yıkar, yerle bir eder. İbn Kuteybe "O, bunu yerle bir eder" meâlindeki cümleyi, "yere yapıştırır" şeklinde açıklamıştır[294].

Rabb'imin vâdi haktır' dedi. Burada geçen "vâd" vâdde bulunmaktır, ama önceki "vâd" "vâdedilen" mânasındadır.

وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِى بَعْضٍ وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾

99. "O gün** (kıyâmet günü) **biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır; sûra da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir."

O gün (kıyâmet günü) biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır. Yani birbirine karışmış dolanır bir halde bırakmışızdır. Öte yandan onların "birbirlerine çarparak çalkalanmaları"nın, Zülkarneyn'in inşa ettiği seddin yanında olma ihtimali vardır. O seddin açılışında orada birbirlerine çarparak çalkalanırlar. Ya da bu beyan, onların çok olmaları ve izdiham oluşturmaları nedeniyle de belirtilmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sûra da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir. Bu beyanın zâhirine göre sûra üfürme vakti için kullanılan kip geçmiş zamandır, fakat kastedilen gelecek zamandır. Yani sûra üfürülecek ve böylece onlar bütünüyle bir araya getirileceklerdir. Bu gibi kullanımlar, Kur'ân'da çoktur. Geçmiş zaman gelecek zaman, gelecek zaman da geçmiş zaman kipiyle ifade edilir.

وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾

---

293 Müfessir, bununla yüce Allah'ın "Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman; şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır" şeklindeki beyanına işaret etmektedir (el-Enbiyâ, 21/271).

294 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 271. Eserin bütün nüshalarında İbn Kuteybe'nin ifadesinden sonra "yemûcu fî ba'din" (يَمُوجُ فِى بَعض) "onları çalkalanır bir halde" cümlesi yer almaktadır. Fakat bu ibare, bu kaynakta mevcut değildir. Söz konusu ibarenin gelecek âyetin tefsirinde yer alacağını belirtmiş olalım.

100. "Kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir."

Kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir. Kâfirlerin cehen-
106 nemle yüz yüze getirilmelerinin, [§]"Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[295] meâlindeki beyanlarda olduğu üzere oraya atılmalarından önce olma ihtimali vardır. Kâfirlerin cehennemle yüz yüze getirilmeleri cehenneme konulduktan sonra onunla azap edilmelerinin kinâye yoluyla anlatımı da olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: Bu azap, onların sabah akşam arzedilecekleri ateştir[296].

اَلَّذ۪ينَ كَانَتْ اَعْيُنُهُمْ ف۪ي غِطَٓاءٍ عَنْ ذِكْر۪ي وَكَانُوا لَا يَسْتَط۪يعُونَ سَمْعًا

101. "Ve (dünyada iken) ***gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan, vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan"*** (Kâfirleri o gün cehennemle yüz yüze getirmişizdir.)

Ve (dünyada iken) gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan. Daha önce birçok yerde küfrün karanlığının kalbin nurunu, işitme ve görme duyularıyla kalp ve başka organların nurunu örttüğünü ve perdelediğini belirtmiştik. Çünkü bu duyu organlarından her birinin kendi özünde (içinde) bir nuru ve ışığı vardır. Söz konusu organlar, ancak iki nur sayesinde görür ve duyarlar. Bunlardan biri, zâhirin diğeri de gizliliğin ve bâtının (içinin) nurudur. İşte küfür, bu nuru örter ve kapatır. Ve insanı hakkı görmez eder, ibretli şeylere bakmaz ve üzerinde tefekkür etmez hale getirir; hakikat (sadece) zâhirin nuruyla kula tecelli etmez. İmanın bir nuru ve ışığı vardır. Kulun önünde hakkın tecelli etmesi ve her güzelin güzelliğini ve her çirkinin çirkinliğini anlayabilmesi için onunla görür, işitir ve önünde bulunan her şeyin perdesi onunla kaldırılır. Bu durum insanın gözünün nuruyla ve havanın ışığıyla görmesine benzer. Bu ışıklardan biri gidince insan hiçbir şey işitmez ve görmez olur. Dolayısıyla insan bir şeyi iki nurla bilir ve o şeyin hakikati kendisine bu ikisiyle ortaya çıkar. Bunlar kalbin ve duyuların nurudur. Küfrün karanlığı kalbin nurunu kapattığı zaman insan bir şey görmez, ibret almaz, işitmez ve hakkı söylemez hale gelir. İman ise bunları aydınlatır ve ışıklandırır. İnsanı her şeyi görür hale getirir ve bu sayede hakkı bâtıldan ayırır. İnsan nelerin gerçeğe işaret eden kanıt, nelerin sahte delil olduğunu anlar hale gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

295 eş-Şuarâ, 26/91.

296 el-Mü'min, 40/46.

Vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan. Bu beyan, iki şeye işaret etmektedir: Birincisi; onların işitme organları olduğu halde duyma yeteneklerinin olmadığını belirtmektedir. Bu da bize fiile ilişkin istitâatin fiil anında olduğunu ve ondan önce bulunmadığı gibi sonra da devam etmediğini göstermektedir. Çünkü yüce Allah, “Vahye kulak vermeye de tahammül edemezlerdi” buyurmaktadır. Hz. Mûsâ’nın birlikte olduğu o kulun birçok yerde kendisine söylediği sözde de aynı durum görülmektedir. Çünkü o, “Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin”[297] demişti. Bu da fiili gerçekleştiremeyeceğini belirtmesinden [§]istitâatın fiil anında olduğunu gösterir, fiilden 107
önce ve sonra bulunması ihtimali yoktur. Bu beyanın işaret ettiği ikinci husus ise onların Allah’ın vâdinden yararlanmalarına ve bu vâde[298] lâyık olmalarına yardımcı olan ikinci bir istitâatlarının daha olduğudur. Ancak onlar bu istitâatlarını başka şeylerle meşgul olarak kaybetmişlerdir. Çünkü kendilerinden kaynaklanan ihmal nedeniyle azarlanmakta ve kınanmaktadırlar. Eğer onlardan kaynaklanmamış olsaydı, azarlanma ve kınanmalarının herhangi bir anlamı olmazdı.

Bir zümre şöyle demiştir: Allah Teâlâ’nın kâfirlerin işitme duyularının olmadığını söylemesi, gerçekten işitme duyularının olmadığından değil, (hakikati duymaya) tahammül edememelerindendir. Tıpkı, işitme, görme ve konuşma duyularından yararlanmadıkları için onlarda bu duyuların da olmadığını belirtmiş olması gibi[299]. Örnek ifadede de işitme, görme ve konuşma duyularının bulunmadığı anlamında değildir. Buna göre yüce Allah’ın onların gücünün olmadığını (istitâat) belirtmesi bu duyu organlarından yararlanmamalarından dolayıdır. Yoksa fiile başlamadan önce istitâatlarının bulunmadığından değildir. Onlar gözlerini yumunca ve hakikati söylemeyince Allah Teâlâ da onların bu duyularının bulunmadığını ifade etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَحَسِبَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَنْ يَتَّخِذُوا عِبَاد۪ي مِنْ دُون۪ٓي اَوْلِيَٓاءَۜ اِنَّٓا
اَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِر۪ينَ نُزُلاً

---

297 el-Kehf, 18/67, 72, 75. Bu âyeti 78 ve 82. âyetlerle karşılaştır.

298 Yani Allah’ın vâdiyle: “Bu ilâhî beyanda insanların, fiil anında Allah’ın yardımıyla elde ettikleri ve ihtiyaç duydukları bir istitâatın bulunduğuna dair delil vardır” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 474a).

299 “Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler” (el-Bakara, 2/171. Ayrıca bk. el-Enfâl, 8/22).

102. "O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık!"

**O inkârcılar, beni bırakıp kullarımı yardımcı edineceklerini mi san-
dılar?** Bazıları, bu beyan hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Dünyada melek-
lere ve peygamberlere tapan ve beni bir yana bırakıp da onları dost edinen o
108 inkârcılar [§]âhirette onların kendilerine dost olacaklarını mı ve şefaatlerini
üstlenip kendilerine şefaat ve yardım edeceklerini mi sandılar? Asla! O taptık-
ları kendileri için asla dost olamayacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belir-
tildiği gibi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[300], "ki sadece bizi Allah'a
yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[301].

Âyetin ikinci ihtimale göre açıklaması şöyle olabilir: **O inkârcılar,** beni bırakıp ihlaslı "kullarımı yardımcı" ve dost "edineceklerini **mi sandılar.**" Yani onlar, beni bırakıp da onları dost edinemezler. Onlar müminleri dinlerine ve kendilerine dost olmaya davet ediyorlardı. Yüce Allah, bu gerçeği şöyle ifade eder: "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[302].

Üçüncü bir ihtimale göre bu beyan şöyle anlaşılabilir: **O inkârcılar** beni bırakıp taptıkları ve dost edindikleri şeylere tapmalarını ve onları dost edinmelerini benim emrettiğimi ve buna benim izin verdiğimi **mi sandılar?** Çünkü onlar "Allah da bize bunu emretti"[303] vs. diyorlar. Asla! Allah Teâlâ bunu ne emretmiş ve ne de izin vermiştir.

Âyetteki "efehasibe" (أَفَحَسِبَ) fiilinin "e fe hasbu" (أَفَحَسْبُ)[304] şeklinde cezimle okunması fiilin başındaki soru elifinin hazfedilmesiyledir. Yani ibare "fe hasbullezîne keferû" (فَحَسْبُ الذِينَ كفَرُوا) şeklinde olur. Bu takdirde âyet üç türlü açıklanabilir: Birincisi: Beni bırakıp kullarımı dost edinen kâfirlere hazırladığımız cehennem yeter. Âyet-i kerîme bu durumda "Onların harcı cehennem;

---

300 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

301 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

302 en-Nahl, 16/99-100.

303 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez'" (el-A'râf, 7/28).

304 Taberî bu kırâatı Hz. Ali, İkrime ve Mücâhid'e nispet etmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 26).

işte oraya girecekler"[305] beyanı gibi olur. İkincisi: "Kâfirlere benden başkalarını dost edinmeleri yetmez mi?" Yani bu yetmez mi? Bana kulluk etmeleri ve ulûhiyetime dönmeleri için kendilerine deliller ve alâmetler takdim ettiğim halde bunlara dönme zamanı gelmedi mi? Üçüncüsü: Beni bırakıp başkalarını dost edinmeleri zillet olarak onlara yeter.

Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık! Âyette geçen "nüzülen" (نُزُلاً) kelimesini bazıları "nüzûl" (نُزُول) (inme) kökünden "nüzlen" (نُزْلاً) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda kelime, konak mânasınadır. Bazıları da kelimenin "nüzül" (نُزُل) ve "enzâl" (أَنْزَال) (misafir yemeği) kökünden olduğunu belirtmişlerdir[306]. Bu durumda mana, orada ateşi yerler. Yiyecekleri ve içecekleri ateşten olur şeklini alır. İbn Kuteybe "en-nüzül" kelimesinin misafire ve askerlere takdim edilen yiyecek maddesi mânasında olduğunu söylemiştir[307].

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْاَخْسَرِينَ اَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ اَلَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾

[§] 103. "De ki: 'Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğra- 109
yanları bildirelim mi?'

104. "Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir."

De ki: "Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?" Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. Bu beyan, kâfirlerin reislerinin sözlerine karşı bir cevap ve bir karşı ifade gibi durmaktadır. Şöylesine; onların reisleri, kendilerine tâbi olan bazı kimselere bol mal veriyorlar ve iyilikte bulunuyorlardı. Daha sonra bu kâfirlerden yardım gören kişiler, Hz. Peygamber'e tâbi oldular ve onun dinine girdiler. Bu yeni dine girince sıkıntıya düştüler ve kâfirlerin elebaşılarından elde ettikleri menfaatler yok olup gitti. Bunun üzerine kâfirler kendilerini ayıpladılar ve bu dini seçtikleri için onları azarladılar. "Girdiğiniz din hak din olsaydı bizim dinimize mensupken halimiz vaktimiz

305 el-Mücâdile, 58/8.

306 "en-Nüzül" (النُّزُل) ve "nüzl" (النُّزْل) misafir için hazırlanan şey demektir. Çoğulu "enzâl" (الأَنْزَال)'dir. Bir kavmin "enzâl"i aynı zamanda rızıklarıdır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ne-ze-le" md.).

307 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 271.

nasıl iyi idiyse şimdi de öyle iyi olurdu" dediler. Ya da buna benzer sözler ettiler. Allah Teâlâ da onlara cevap verdi ve şöyle buyurdu: **De ki: 'Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?'** Bu beyanın insanlardan el etek çeken ve kendilerini putlara ibadete hasreden ve bu konuda nefislerini bitkin düşüren, sıkıntı ve meşakkatlere katlanan rahipler ve manastırlara çekilen kimseler hakkında bağımsız bir cümle olması da mümkündür. Yüce Allah da küfür bakımından aynı olmakla birlikte bunların dünyayı talep eden ve riyaset peşinde koşan, fakat onların yaptıklarını yapmayan kimselerden iş ve davranışça daha çok ziyana uğramış ve çaba bakımından daha sapkın olduklarını haber vermiştir. Âyette geçen "el-ahser" (الأَخْسَرُ) bir şeyi hüsran ile nihayetine ermekle ve sonuna ulaşmakla nitelemek demektir. "Ef'alü" (أفْعَلُ) kalıbının ism-i fâil yerine kullanılması da mümkündür[308]. Kelimenin ism-i fâil yerine kullanılması, Arap dilinde imkânsız değildir. Buna göre âyetin tevili şöyle olur: **De ki: 'Size, iş ve davranışları bakımından ziyana uğrayanları bildirelim mi?'** Tıpkı, "Allâhu ekber" ifadesinin Allah daha büyük mânasına değil de Allah büyüktür mânasına kullanılmasına benzer.

Dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. Bu beyan iki türlü anlaşılabilir: Birincisi: Taptıkları şu putlara kul oldukları ve böylece nefislerini nasipsiz bıraktıkları için zelil oldular. "İşte hem dünyada hem âhirette yaptıkları boşa gidenler bunlardır"[309] meâlindeki beyan da buna göre anlaşılır. Yani dünyada putlara taparak nefislerini zelil kıldılar. İkincisi: Onların dünyadaki çabaları boşa gitmiştir. Çünkü putlara tapmak suretiyle âhirette (elde edecek-
110 lerini) umdukları ve tamah ettikleri şeylere ulaşamamışlardır. [§]Çünkü onlar "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[310], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[311] vb. şeyler söylemişlerdir. Dolayısıyla dünyadaki uğraşları ile âhirette umduklarına erişememişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar taptıkları putlara ibadete ederek **iyi yaptıklarını sanıyorlar.** Asla! Âyetin "Onlar" fakirlere harcama yaparak ve kendilerini geçim darlığından kurtararak hayır veya iyilik "yaptıklarını sanıyorlar" mânasında olması da [muhtemeldir.] Yani yaptıkları, iyi bir iş ve hayır değildir. Âyet, onların hakkı bilmeseler bile yaptıkları fiillerden dolayı hesaba çekileceklerini göstermektedir. Zaten bizim görüşümüz de bu doğrultudadır. Bir kimse hakkı ve doğruyu

---

308 Yani kalıbın daha üstünlük ve daha aşağılık ifade etmeksizin ism-i fail yerine kullanılması mümkündür.

309 et-Tevbe, 9/69.

310 ez-Zümer, 39/3.

311 Yûnus, 10/18.

bilmeden bir fiili işlerse isteyerek ve ilim öğrenerek hakka ulaşma yolunu bulduktan sonra o fiili ile hesaba çekilecektir. Çünkü yüce Allah, **Onlar iyi yaptıklarını sanıyorlar** buyurmaktadır. Sonra da onların kim olduklarını şöyle haber veriyor:

اُولٰئِكَ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهٖ فَحَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقٖيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾

105. "İşte onlar, Rab'lerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyâmet gününde onların (dünyadaki) ***amellerine değer vermeyiz."***

İşte onlar Rab'lerinin âyetlerini, hüccetlerini ve burhanlarını, Hasan-ı Basrî'ye göre ise dinini inkâr etmişlerdir. Bunu birçok yerde belirttik[312]. **Ve O'na kavuşmayı inkâr eden.** Yani öldükten sonra dirilmeyi veya O'na gitmeyi. Bundan da önceden bahsedilmiştir.

Bu yüzden amelleri boşa gitmiş olanlardır; bu sebeple biz kıyâmet gününde onların (dünyadaki) amellerine değer vermeyiz. Yani biz onlara değer vermeyiz. Fakat kötü amelleri söz konusu olunca Allah Teâlâ yaptıklarının hesabını sorar[313]. Yüce Allah "Ticaretleri kâr etmemiş"[314] derken kastettiği de budur. Ticaretleri kâr etmeyince kayba uğramış olurlar. "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[315] meâlindeki beyan **Biz kıyâmet gününde onların amellerine değer vermeyiz** anlamına gelen cümle ile tartılacağının kastedildiğini bize gösterir[316].

ذٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا اٰيَاتٖى وَرُسُلٖى هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

312 Meselâ bk. el-Kehf, 18/57.

313 Yani Allah Teâlâ onlara önem atfetmez, ama kötü amelleri söz konusu olduğunda yaptıklarının hesabını sorar.

314 "Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır" (el-Bakara, 2/16).

315 en-Nahl, 16/25.

316 Yani yüce Allah, kıyâmet günü onların iyi amellerine değer vermez ama kötü amellerinin hesabını sorar.

111 [§]***106. "İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resûllerimi alaya almaları sebebiyle işte onların cezası cehennemdir."***

Daha sonra yüce Allah onların alacakları cezayı haber vererek şöyle diyor: **İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve resûllerimi alaya almaları sebebiyle işte onların cezası cehennemdir.**

اِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾

107. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır."

Allah Teâlâ daha sonra da kâfirler için belirttiği cezaya karşılık olarak müminlerin dünyada iken işledikleri ve yapmayı tercih ettikleri amellerin karşılığını ve sevabından bahsetmekte ve şöyle buyurmaktadır: **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır.** Müminler için vâdedilen cennetler dört tanedir: Bunlar naîm cenneti, me'vâ cenneti, adn cenneti ve firdevs cennetidir. Sonra bu dört cennetten her birinde diğerinin özelliği bulunmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ "cennâtü'l-me'vâ" tabirini kullanmaktadır. Bu kendisine sığınılan cennettir. Naîm cennetinin mânası açıktır. Adn cenneti ikamet veya başka bir kökten türemedir[317]. Firdevs cennetine bu ismin verilmesi, ağaçlarla çevrelenmiş ve donanmış olmasındandır[318]. Netice olarak bu cennetlerin tümünde bu sayılan özellikler bulunmaktadır.

Rivayete göre İbn Abbâs, Kâb'a Firdevs'in ne mânaya geldiğini sorar. Kâb şöyle demiştir: "Firdevs, Süryanice'de üzüm bahçeleri anlamına gelir". Bazıları bizim de belirttiğimiz üzere Firdevs'in bu ismi alması, ağaçlarının çok ve dallarının birbirine geçmiş olmasından dolayıdır demiştir. Ubâde b. Sâmit'in

---

317 "Adene fulânun bi'l-mekân ya'dinu ve ya'dunu, adnen ve udûnen (عَدَنَ فُلانٌ يعدِن ويعدُن و عدنا وعدونا) ikamet etti demektir. "Adentü'l-belede" bir beldeyi vatan edindim demektir. Her şeyin merkezi, onun ma'dinidir. Adn cennetleri, ebediyet mekânında ikamet cennetleri demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-de-ne" md.).

318 Firdevs bahçe demektir. Ferrâ kelimenin Arapça asıllı olduğunu söylemiştir. İbn Sîde ise firdevsin Araplar'a göre tıpkı bahçe gibi verimli bir vadi anlamında olduğunu söylemiştir. Bu kelime, Rumların dilinde (Grekçe) bustan şeklinde geçer. Zeccâc der ki: Firdevsin aslı şudur: Firdevs, bahçelerde olan şeyleri kendisinde toplayan bahçe demektir. Dil âlimlerine göre de firdevs bu anlama gelir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "fe-ra-de-se" md.).

nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Cennet, yüz tabakadır. İki tabaka arasında gökle yeryüzü arası kadar mesafe vardır. Firdevs, en yüksek derecedir. Firdevs bu derecelerin en üstünde bulunur. Cennetteki dört nehir buradan kaynaklanır. Allah Teâlâ’dan cenneti istediğiniz zaman Firdevs’i isteyin”[319].

Bazıları âyette geçen “nüzülen” (نُزُلاً) kelimesine “nüzûl” (نُزُول) kökünden “menzil”, yani konak mânası vermişlerdir. Kelime (نُزْلٌ) kökünden “misafir yemeği” mânasınadır diyenler de olmuştur[320].

108. “Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler.”

Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak, yani oradan başka
bir yere gitmek **istemezler.** Allah Teâlâ insanların dünya nimetlerinden bı-
kıp usandıkları gibi cennetin nimetlerinden bıkıp usanmayacaklarını haber
vermektedir. Çünkü kişi bir nimetten usanıp [§]bir başkasını isteyebilir. Do- **112**
layısıyla Allah Teâlâ da cennetliklerin orada bıkıp usanmayacaklarını, dile-
diklerine[321] sahip olacaklarını ve canlarının istediğini elde edeceklerini haber
vermiştir.

İbn Kuteybe, **oradan hiç ayrılmak istemezler** meâlindeki beyan başka yere taşınmak[322] istemezler diye tevil etmiştir. Ebû Avsece de aynı şekilde kelimenin başka yere gitme anlamına “tehavvül” kökünden türediğini söylemiştir. İbn Kuteybe “nüzülen” (نُزُلاً) kelimesinin yiyecek ve içecekler anlamına geldiğini belirtmiştir. “en-Nüzül” (النُّزُل) misafir yemeği demektir[323]. *En doğrusunu Allah bilir.*

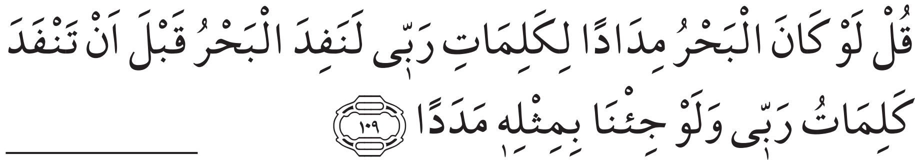

---

319 İbn Mâce, “Zühd”, 39.

320 “en-Nüzül” (النُّزُل) ve “en-nüzl” (النُّزْلُ) misafir için hazırlanan şey demektir. Çoğulu “enzâl” (الأَنْزَال) gelir. “Enzâlü’l-kavm” bir topluluğun yiyecekleri şey mânasına gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-ʿArab*, “ne-ze-le” md.).

321 Öyle anlaşılıyor ki müfessir “Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır” (ez-Zuhruf, 43/71) beyanı ile “Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz” (et-Tûr, 52/22) ifadesine işaret etmektedir.

322 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 271.

323 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 271.

109. "De ki: 'Rabb'imin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi Rabb'imin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi.'"

De ki: "Rabb'imin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi Rabb'imin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi."

Öyle anlaşılıyor ki bu beyan şunlara mukabil olarak belirtilmiştir: "Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik"[324], "her şey için detaylı açıklama"[325]. Bunun açıklaması şöyledir: Allah Teâlâ, Kur'ân'ın her şeye dair açıklama ve ayrıntılı beyan olduğu belirtilince, bu kadarcık bir kitapta her şey için açıklama ve her şey için detaylı beyan nasıl mümkün olur, dediler. Cenâb-ı Hak da onların bu sözlerine cevaben şöyle buyurdu: Kur'ân'daki lafızlara yüklenen anlamlar ve hikmetler ayrıntısıyla açıklanıp ve şerh edilse ve bunlar da yazıya geçirilse sözü edilen miktara ve daha da fazlasına ulaşır.

Hasan-ı Basrî bu âyeti şöyle tevil eder: **Rabb'imin sözleri**, yani Rabb'imin yaratması **için denizler mürekkep olsa**, yani Allah Teâlâ yarattıklarını söylese[326] ve "ben şunları ve şunları yarattım" dese ve bunları yazdırsa, yarattıkların hepsi yazıya dökülse âyette sözü edilen miktara ulaşır. Hasan-ı Basrî'nin bu tevili Allah Teâlâ'nın yarattığı çeşit çeşit yaratıklara ve bütün şahıslara yönelik olur. Ebû Bekir el-Esam da "li kelimâti rabbî" (لكلمات ربى) kelimesini "Rabb'imin yarattığı şeylerin beyanı" diye açıklamıştır. Bu açıklama da birinci yorumla aynı anlama varır. Ebû Bekir el-Esam şöyle devam eder: Bu beyanın birinci
113 faydası muhatapların, Allah'ın yarattıkları ve var ettikleri [§]zihinde canlandırılamayınca onları yaratan ve yoktan var edenin zihinde canlandırılamamaya en lâyık yüce bir varlık olduğunu anlamalarıdır. İkinci faydası, Allah Teâlâ'nın kudretini, hâkimiyetini ve ilminin mahlûkatını kuşatmış olduğunu insanların anlamaları ve buna kādir olan varlığın, inkâr ettikleri diriltme fiiline daha kādir olduğunu öğrenmeleridir. Bilgisi, sözü edilen yaratıkları kuşatan bir varlık, onların fiillerini ve sözlerini daha çok bilir ve buna daha çok vâkıf olur. Böylece onların her an ve daima dikkatli olmaları hedeflenmiştir. Öte yan-

324 en-Nahl, 16/88.

325 "Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur'ân, uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidâyettir" (Yûsuf, 12/111).

326 Yani Allah yarattıklarını sonuna kadar sayıp dökse ve bunları haber verse demektir.

dan Allah Teâlâ'nın **Rabb'imin sözleri** meâlindeki kelimelerin, vahdâniyeti ve rubûbiyyetine dair getirdiği delilleri ve âyetleri mânasına gelmiş olması da muhtemeldir. Yani Allah bunları yazsaydı yazılanlar adı geçen miktara ulaşırdı demek olur. "Sözler" anlamındaki kelimesinden maksat Kur'ân olduğu takdirde anlamı ilkin belirttiğimiz yoruma dönüşür. Bu durumda ilâhî beyan, âdetâ onların söyledikleri söze mukabele ve cevap şeklini alır. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir'in ifadelerine göre "Allah'ın kelimeleri" deyimi, yaratması veya yaratmasına dair beyanı mânasına gelmesi muhtemel olabilir.

Ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi. Burada belirtilen miktar, miktarı belirleme amaçlı değil, onu büyük gösterme ve mübalağa amaçlıdır. "Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kâlem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi"[327] meâlindeki beyanda belirtilen husus da odur. Bu da bize "Ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi" anlamındaki cümlesinde geçen "meded" (مَدَدٌ), yani destek ve takviyenin bir sınırının ve bir sonunun olmadığını, fakat takviye ve desteği yüceltmek ve mübalağaa yapmak amaçlı olduğunu gösterir.

Âyet-i kerîmede, Allah Teâlâ'nın yarattığı ilimlerin insanların idrak edebilecekleri bir nihayetinin ve sonunun olmadığını, fakat her tür ilimden bir şeyler alıp gereğine göre amel edilmesi gerektiğine işaret vardır. Âyetten anlaşılan bir diğer husus da meselenin ilim öğrenme meselesi olmadığı, maksadın ilmin bizzat kendisi değil, asıl amacın öğrenilene göre amel etmek olduğudur. Çünkü ilimlerin bir nihayeti ve beşerin ulaşabileceği bir sınırı yoktur. Bütün bunlar, âyette kastedilen mânanın belirttiğimiz anlam olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّه۪ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّه۪ اَحَدًا ﴿١١٠﴾

110. "De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.'"

---

327 Lokmân, 31/27.

**De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın,
sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor.** Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e kendisi-
nin de onlar gibi bir beşer olduğunu bildirmesini emretmektedir. Ayrıca bu
emir ve yalnızca onlar gibi bir insan olduğunu haber vermesi birçok mânaya
114 gelir. [§]Birincisi şöyledir: Onlar Resûl-i Ekrem’den bir beşerin takatini ve ka-
pasitesini aşan mûcizeler istiyorlardı. Allah Teâlâ da Hz. Peygamber’e kendisinin onlar gibi bir beşer olduğunu, istedikleri mûcizelerin gücünü ve kapasitesini aştığını, bu sebeple de onları var etme gücünün bulunmadığını, hiçbir kimsenin Cenâb-ı Hakk’ı hükmü altına alamayacağını ve herhangi bir hususta O’nun iradesine müdahalede bulunamayacağını haber vermesini emretmektedir. Bütün bu konularda yetki yüce Allah’a aittir. O dilerse bir mûcize indirir, dilemezse indirmez. Ben bunlardan hiçbirine malik değilim.

İkincisi şudur: Cenâb-ı Hakk’ın bunu belirtmesi, Hz. Peygamber insanın kapasitesini aşan bir mûcize getirdiği takdirde bunu kendi kendisinden değil Allah katından getirdiğini onların bilmeleridir. Çünkü insanın kapasitesinin bunu kaldıramadığını bilmektedirler. Resûl-i Ekrem onlara sözü edilen nitelikte bir mûcize getirdiği zaman bunu ancak Allah katından getirmekte olduğunu ve kendisinin söylediklerini resûl olarak söylediğini bilmeleridir.

Üçüncüsü de şöyle olabilir: Allah Teâlâ’nın Resûlullah’a (a.s.) kendisinin yalnızca onlar gibi bir insan olduğunu söylemesini emretmesi, aşırı sevgilerinin kendisini ilâh edinmeye sevketmesini önleme amacına mâtuftur. Nitekim Hz. Îsâ’nın kavmi, kendisini sevmede ileri gitmişler ve onu ilâh ve rab edinmişlerdi.

Artık her kim Rabb’ine kavuşmayı bekliyorsa. Bu beyan Arap müşrikleri hakkında nâzil olduğu takdirde onlar öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlar ve Allah’a kavuşmayı ummuyorlardı. Fakat onlara, Rabb’e kavuşmaktan söz etmesi, kendi nefislerinde Cenâb-ı Hakk’ın eski ihsanını ve nimetlerini biliyor olmalarındandır. Dolayısıyla Allah’tan kendilerine gelen ihsanın devam etmesi için salih amel işlemeleri emredilmiştir, ki bu amel, onları Allah’ı tevhide ve öldükten sonra dirilmeyi ikrara sevketsin. Âyet müminler hakkında nâzil olduğu takdirde mâna şöyle olur: **Artık her kim Rabb’ine**, yani Rabb’inin sevabına **kavuşmayı bekliyorsa** kendisine sevap verilmesi için **dünya ve âhirete yararlı iş yapsın.** Çünkü sevap, başka amele değil sadece salih amele verilecektir.

Âyetten anlaşılan bir başka husus da -belirttiğimiz gibi- ilimden maksadın salih amel olduğudur. Çünkü ilim, sonu gelmeyen bir alandır. Nihayeti olmayan bir şey emrediliyorsa bu o şeyin zatı için değil, gereğine göre amel etmek içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın. Bu beyanın, kâfirlerin ibadet ve ulûhiyet konusunda putları Allah Teâlâ'ya ortak koşmaları gibi O'na ibadet ve ulûhiyet konusunda gerçek mânada şirk koşma anlamında olması muhtemeldir. Aynı beyanın, Tevhit ehli bazı kimselerin bazı itaat ve hayırlar hakkında bildiklerini uygulayarak salih amelde gösteriş yapmaları mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

En doğrusunu Allah bilir. Dönüş ve gidiş O'nadır.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

كهيعص ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ﴿٢﴾

1. "Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd."

2. "Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır."

Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd. Bu beş harfin (sanki tek kelimeymiş gibi) Kur'ân'ın isimlerinden birisi olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları da Allah Teâlâ'nın isimlerinden bir isim olduğunu ifade etmişlerdir[1]. Hz. Ali'den rivayet edilen "Ey Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd! Beni bağışla!"[2] meâlindeki dua, bu anlayış doğrultusunda yapılmıştır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Söz konusu rivayetin Hz. Ali'ye isnadı sahih değildir. Çünkü adı geçen harfler, Cenâb-ı Hakk'ın duada okunduğu bilinen isimleri arasında zikredilmemiştir. Bazıları ise bunların Allah Teâlâ'nın sûrelere başlangıç yapılan isimlerinden alınmış harfler olduğunu söylemişlerdir. Başka bazıları ise şöyle demişlerdir: "Kâf" harfi yüce Allah'ın el-kâfî (الكَافِى), "hâ" el-hâdî (الهَادِى), "ayn" el-âlim (العَالِمُ), "sâd" es-sâdık (الصَّادِقُ) isimlerinin işaretidir. İbn Abbâs'a göre ise "kâf" el-kerîm (الكَرِيمُ), "hâ" el-hâdî (الهَادِى), "yâ" el-hakîm (الحَكِيمُ), "ayn" el-alîm (العَلِيمُ), "sâd", es-sâdık (الصَّادِقُ) isimlerinden alınmadır[3]. Rebî b. Enes ise şöyle demiştir: "Yâ" harfi yüce Allah'ın "وَهو يُجِيرُ وَلاَ يُجَارُ عَلَيهِ"[4], yani "kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan" meâlindeki beyandan alınmıştır. Kelbî ise şöyle demiştir: "Bu harf grubu, yüce Allah'ın "kâfî (كَافٍ)", "hâdî (هَادٍ)", "âlim (عَالِمٌ)" ve

1 Birinci yaklaşım Katâde'den rivayet edilmiştir (Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 612). İkincisi ise İbn Abbâs'tan nakledilmiştir (Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 332).

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 45.

3 Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, (s. 332) ile Taberî tefsirini (XVI, 45-50) birbiriyle karşılaştır.

4 "'Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?' de. Yönetim Allah'ın diyecekler. 'O zaman nasıl olup da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?' de" (el-Mü'minûn, 23/88-89).

"sâdık (صَادِقٌ)" isimlerine işaretle kendi zatını övdüğü bir övgüdür. Netice olarak Cenâb-ı Hak kendi zatını şöyle övmüş olmaktadır: O yaratıklarına yetendir (kâfi), kullarına hidâyet rehberidir (hâdî), yaratıklarını ve onların durumlarını
116 bilendir (âlim) ve sözünde doğru olandır (sâdık)[5]. [§]Bazıları da şöyle der: yüce Allah, içinde mahiyetini sadece kendisinin bildiği sır bulunmayan hiçbir kitap indirmemiştir. Kur'ân'ın sırrı da sûrelere giriş harfleridir. Başka bazıları ise bu harflerin ardından getirilen âyetlerin onların tefsiri olduğunu söylemişlerdir. Bu söz Hasan-ı Basrî'ye aittir. Müfessirler buna benzer çok açıklamalarda bulunmuşlardır. Hurûf-ı mukattaa hakkındaki gereken açıklamayı bundan önce birçok yerde yapmıştık[6].

[Hz. Zekeriyya'nın (a.s.) Rabb'inden Çocuk İstemesi]

Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır. Bu cümle iki mânaya gelebilir. Birinci ihtimale göre "zikru" (ذِكْرُ) kelimesi emir olabilir. Buna göre âyet Onlara Zekeriyya kulunun çocuk sahibi olmaktan umudunu kestiği bir anda çocuk isteğini kabul etmek suretiyle Rabb'inin kendisine luftettiği rahmetini anlat anlamına gelmiş olur. Bu durumda âyet, yüce Allah'ın Zekeriyya'ya (a.s.) rahmetinden söz etmesi ve bu olayı kitaplarında yer aldığı şekliyle haber vermesi açısından Hz. Peygamber'in peygamberliğine delil olur. İkinci ihtimale göre âyetin mânası şöyle olur: Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna duasında lütfettiği rahmetinin anlatıldığı Kur'ân'dır. Bu açıklamaya göre âyette geçen "zikr" kelimesi Kur'ân olur. Cenâb-ı Hak, birçok âyet-i kerîmede Kur'ân'ı "zikr" diye isimlendirmiştir[7]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ﴿٣﴾

3. Hani o, alçak sesle Rabb'ine yalvarmıştı.

Hani o, alçak sesle Rabb'ine yalvarmıştı. Bazı müfessirler alçak sesle anlamına gelen "nidâen hafiyyen" kelimelerini, yalvarmasını kelimelere döküp telaffuz etmeksizin ihlasla kalbinden geçirdi diye açıklamışlardır. Bazıları da bu beyanı şöyle yorumlamıştır: Kavminden ve yanında bulunanlardan gizleyerek alçak sesle yalvardı. Öte yandan bu cümlenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisine göre Hz. Zekeriyya yakarışını sırf Allah Teâlâ'ya yönelik ve sadece O'na yapılmış olsun diye gizlemiş ve yanında bulunanlara hisset-

---

5 bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 609. Karşılaştır: Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 45-51.

6 Meselâ bk. el-Bakara, 2/1.

7 Meselâ bk. el-Hicr, 15/6, 9; en-Nahl, 16/44; Yâsîn, 36/11; Sâd, 38/8.

tirmemişti. İkinci ihtimale göre ise Hz. Zekeriyya yaşının ilerlediği ve çocuk yapmaktan ümidini kestiği bir zamanda Rabb'inden çocuk istemesi dolayısıyla kendisini ayıplamalarından utanç duyduğu için yakarışını gizlemiş ve onlara sezdirmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنّ۪ي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ اَكُنْ بِدُعَٓائِكَ رَبِّ شَقِيًّا

4. "Rabb'im!" demişti, "Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabb'im! Ben sana ettiğim dualarda hiç eli boş dönmedim.

Benim kemiklerim zayıfladı, yani güçsüzleşti ve inceldi. **Saçlarım ağardı.** Hz. Zekeriyya Rabb'inden özür dilemiş ve yaşlanmış olduğundan ve çocuk
yapmanın umulmadığı bir çağa girdiğinden söz etmişti. [§]Yani bedenimin 117
zayıfladığı ve kemiklerimin inceldiği bir çağa eriştim demek istemişti. Hz. Zekeriyya bunun ardından Rabb'inden çocuk istemiştir. Onun Rabb'inden özür dilemesi, Allah Teâlâ'nın ileri yaşlarda, zayıflık halinde, sebebe bağlı ve sebepsiz olarak her zaman çocuk yaratmaya ve onu bağışlamaya kādir olduğunu bilmediğinden değil, eriştiği o yaşta, yani genellikle çocuk sahibi olmanın umulmadığı bir yaşta çocuk istemesinin mümkün ve uygun bir hareket olup olmadığını bilmemesindendi. Bu olay, Âl-i İmrân sûresinde şöyle belirtilmiştir: "Zekeriyya onun bulunduğu yere, mâbetteki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve 'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da 'Allah tarafından' cevabını verirdi"[8]. İşte o an Hz. Zekeriyya çocuk bahşetme duasının ve çocuk yapma umudunun kalmadığı bir zamanda çocuk istemesinin mümkün olduğunu anladı. Çünkü Meryem'in yanında yaz mevsiminde kış meyvelerini, kış mevsiminde yaz meyvelerini hiç değişmemiş bir halde gördü. İşte o an Rabb'inden çocuk istedi. Bu olay da şöyle anlatılır: "Orada Zekeriyya Rabb'ine dua edip dedi ki: Rabb'im! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[9] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

8 Âl-i İmrân, 3/37.

9 Âl-i İmrân, 3/38.

وَاِنّ۪ي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَٓاء۪ي وَكَانَتِ امْرَاَت۪ي عَاقِرًا فَهَبْ ل۪ي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّاۙ ﴿٥﴾ يَرِثُن۪ي وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

5-6. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum; karım da kısırdır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Yâkup hanedanına da vâris olsun; Rabbim, onu rızana erdir!"

Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Hasan-ı Basrî der ki: Zekeriyya (a.s.) yakınlarının malına vâris olacaklarından korkmuştu. Buna karşılık ilmi ve peygamberliği miras olarak kalacak şeylerden değildir[10]. Ebû Bekir el-Esam ise şöyle demiştir: Bu yaklaşım sahih değildir. Zekeriyya'nın (a.s.) mallarının vârislerine kalacağından korkup da bu sebeple Rabb'inden çocuk istemesi ihtimal dâhilinde değildir. Aksine akrabalarının kendisinden sonra dini ve sünneti üzere hareket etmeyecekle-
118 rinden korkmuş [§]ve Rabb'inden dinini ve sünnetini muhafaza konusunda yerine geçmesi için bir evlat istemiş olabilir. Ebû Bekir el-Esam, onun malına vâris olunması ihtimal dâhilinde olmadığını söyledi. Çünkü bir hadiste Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız. Geriye bıraktığımız mal, sadakadır"[11]. Bu iki ihtimalden biri gündeme gelir. Ya bu hüküm başka peygamberlerin değil, özel olarak onun malı hakkında idi ya da Zekeriyya (a.s.) peygamber değildi. Peygamber olduğuna göre Zekeriyya (a.s.) muhtemelen yakınlarının malına mirasçı olacaklarından değil, ilmine vâris olup onu tahrif edeceklerinden endişe ediyordu. Netice olarak o, "benden sonra akrabalarımın ilmimi zayi edeceklerinden endişe ediyorum" demiş olmaktadır.

Zekeriyya'nın (a.s.) **Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum** demesinin ve çocuk istemesinin bir başka açıklaması daha olabilir. Buna göre söz konusu duayı etmesinin sebebi, Rabb'inin razı olacağı temiz bir çocuk istemektir. Böyle bir çocuğu vefatından sonra hayatta iken yaptığı işlerle ve faaliyetlerle anılmak, kendisine dua edilmek için istemiş olabilir. Duayı da halk arasında ismi hep anılsın ve kendisine sürekli

---

10 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 58; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 609.

11 Buhârî, "Ferâiz", 2; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 49.

dua edilsin diye arzulamış olabilir. Halk arasında bilinen âdet budur. İnsanlar, salih bir çocuğa sahip oldukları zaman hayatta iken yaptıkları iyilikler dolayısı ile dua alırlar ve isimleri unutulmaz. Zekeriyya'nın (a.s.) çocuk istemesi halk içindeki bu âdetten dolayı idi denilebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Karım da çocuk doğuramayan **kısır** bir kadın**dır. Tarafından bana yerimi alacak,** yani yerime geçecek **bir halef ver. O, Yâkup hanedanına da vâris olsun.** Bazı müfessirler bizim söylediğimiz şeyleri söylemişler ve şöyle bir açıklama yapmışlardır: Bana vâris olup malımı miras olarak alacak ve Yâkup hanedanından da miras yoluyla peygamberliği alacak bir halef ver[12]. Zekeriyya (a.s.) şöyle demişti: Tarafından bana yerimi ve ilmimi alacak bir halef, yani vâris ve Yâkup hanedanından (intikal edecek) iktidarı miras olarak devralacak bir halef ver. Çünkü Yâkup hanedanı hükümdar idi ve dayıları oluyordu. Zekeriyya da (a.s.) âlimdi. *Bunu en doğru şekilde Allah bilir.* Fakat "yerisunî" (يَرِثُنِى) "yerimi alacak" fiili ile "Zekeriyya'da (a.s.) bulunan ilim, hikmet, din ve başka şeyler"; "ve yerisu min âl-i Ya'kūp" (وَيَرِثُ مِنْ اٰلِ يَعْقُوبَ) "Yâkup hanedanına vâris olsun" meâlindeki cümle ile de onlarda bulunan ilim ve başka şeyler kastedilmiş olabilir. Yâkup hânedanının Zekeriyya'nın (a.s.) dayıları oldukları sabit olduğu takdirde[13] âyet, zevi'l-erhâmın[14] birbirine mirasçı olduklarına delil olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا زَكَرِيَّا اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيٰى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا

[§]***7. Allah buyurdu ki: "Ey Zekeriyya! Biz sana Yahya adında bir oğul*** 119
müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik."

Ey Zekeriyya! Biz sana Yahya adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: Fazilette ve derece itibariyle bundan önce kimseye Yahya gibi bir oğul vermedik. Gerekçe olarak Hz. Peygamber'in şu hadisini göstermişlerdir: "Âdemoğulları içinde Yahya b. Zekeriyya hariç, günah işlemeyen veya aklından geçirmeyen

---

12 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 58; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 609.

13 Mücâhid der ki: "Zekeriyya (a.s.) Dâvûd (a.s.) zürriyetindendi" (bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 453).

14 Zevi'l-erhâm: Terikede üçte bir, dörtte bir gibi belli bir sehmi olmayan ve terikeyi asabeden olmak sıfatıyla da elde edemeyen kan hısımlarıdır (bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 620).

hiçbir kimse yoktur"[15]. Bazıları da şöyle demiştir: "lem nec'al lehû min kablü semiyyâ" "لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا" âyeti, ondan önce hiç kimse "Yahya" diye isimlendirilmedi demektir. "لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا" âyetinin "Ona Yahya ismini vermeyi Allah üzerine aldı. Ondan önce hiçbir kimse Yahya diye isimlendirilmedi. Başka insanlar çocuklarına kendileri isim verirler" mânasında da olabilir.

قَالَ رَبِّ اَنّٰى يَكُونُ لٖى غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَاَتٖى عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾

8. "Zekeriyya, 'Rabbim!' dedi. 'Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?'"

Zekeriyya, "Rabbim!" dedi. "Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?" Hasan-ı Basrî der ki: "Ey Allah'ın kulları! Zekeriyya (a.s.) Rabb'inden kendisine bir çocuk bahşetmesini istedi. Allah da duasını kabul etti ve kendisine bunun müjdesini verdi. Zekeriyya (a.s.) 'Benim nasıl oğlum olabilir?' dedi ve bunun için bir alâmet talep etti. Ve "Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver"[16] dedi. Allah Teâlâ bu yüzden Zekeriyya'yı (a.s.) ayıplamadı, azarlamadı, fakat ona merhamet etti." Ya da Hasan-ı Basrî buna benzer bir şeyler söyledi. Bir başkası da şöyle demiştir. Yüce Allah'ın Zekeriyya'nın (a.s.) dilini tutması ve konuşmasını engellemesi, aldığı müjdeye işaret istemesini cezalandırmak içindi. Bu konuda açıklama yapanların tümü bunu Zekeriyya'nın (a.s.) bir sürçmesi (zelle) ola-
120 rak kabul etmişlerdir. [§]Ancak Hasan-ı Basrî şöyle der: Cenâb-ı Hak bundan dolayı Zekeriyya'yı (a.s.) ne ayıplamış ve ne de cezalandırmıştır. Fakat kendisine yönelik bir rahmet olarak bunları belirtti. Diğer açıklama yapan ise bunu işaret istemesine karşılık bir ceza olarak kabul etmiştir. Bu beyanın, onların dediklerinden başka türlü yorumlanması da mümkündür. Buna göre "Ennâ yekûnu lî gulâmun" (انى يكون لى غلام) âyeti, "benim hangi durumda oğlum ola-

15 Saîd b. Müseyyeb'in Amr b. Âs'tan nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Bütün âdemoğulları kıyâmet günü bir günah işlemiş olarak gelecektir. Bunun tek istisnası Yahya b. Zekeriyya'dır." Resûlullah (a.s.) daha sonra elini yere uzatmış ve küçük bir dal parçası almış ve şöyle demiştir: "Bunun sebebi onun erkeklik organının ancak şu dal parçası kadar olmasındandır. Bundan dolayı yüce Allah ona 'efendi, iffetli ve salih kullardan bir peygamber' ismini vermiştir." Bu hadis, Müslim'in şartına göre sahihtir. Ancak Buhârî ve Müslim bu rivayete *Sahîh*'lerinde yer vermemişlerdir (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 404).

16 "Zekeriyya, 'Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver' dedi. Allah, 'Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır' buyurdu" (Meryem, 19/10).

cak? Şu durumda mı, yoksa gençlik halime döndürüleceğim de o halde mi oğlum olacak?" demektir. Bu son açıklamaya göre âyet, çocuk sahibi olabileceği hali sorma ve bilgi isteme kabilinden olur. Yoksa Allah Teâlâ'nın yaşlılık halinde sebebe dayalı veya sebep olmaksızın çocuk yaratmaya kādir olduğunu bilmemesinden kaynaklanmış olmaz. Zekeriyya'nın (a.s.) sözü bu doğrultuda yorumlanır. Ona dediği yerde Cenâb-ı Hakk'ın sözü bu anlama gelir.

Ebû Avsece şu açıklamayı yapmıştır: "Âkır ve akîm" (عَاقِرٌ وعَقِيمٌ) çocuk doğuramayan kadın demektir. "İtiyyen" (عِتِيًّا) kelimesi ihtiyarlığın son sınırı anlamına gelir. Yani çok yaşlı demektir. "el-Mihrâb" (المِحْرَابُ) kelimesini "mihrab" olarak kabul etmek mümkün olduğu gibi, "saray" ve "konak" olarak kabul etmek de imkân dâhilindedir. İbn Kuteybe ise şöyle der: "İtiyyen" "ümitsiz" demektir. "İtiyyen" (عِتِيًّا) ve "utiyyen" (عُتِيًّا) aynı mânayadır. Aynı kökten türeme olarak "melikün âtin" (مَلِكٌ عَاتٍ) deyimi vardır. Mânası katı kalpli yumuşak olmayan[17] kişi demektir. "Seviyyen" (سَوِيًّا), sağlam [dilsiz olmayan] demektir.

قَالَ كَذٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْـًٔا

9. "'Orası öyle' dedi ve buyurdu ki Rabb'in: 'O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım.'"

'Orası öyle' dedi ve buyurdu ki Rabb'in: O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım[18]. Yani ben seni yaratmadan önce sen hiçbir şey değildin[19]. Zekeriyya'nın (a.s.) bir oğlu olacağı müjdesini aldıktan sonra bir işaret ve alâmet talep etmesi iki şekilde açıklanabilir: [§]Birincisi: 121
Bir oğlu olacağı müjdesini alınca herhalde bunun bir meleğin mi yoksa bir başkasının mı müjdesi olduğunu anlayamamış ve ondan bir işaret istemişti. Böylece verilen müjdenin bir meleğin müjdesi olarak Allah'tan mı, yoksa bir başkasından mı geldiğini anlamak istemişti. Çünkü âyet-i kerîmede meâlen

17 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 272.

18 Bu eserin bütün nüshaları "halaknâke" (خَلَقْنَاكَ) şeklindedir. "Halaktuke" (خَلَقْتُكَ) okuyuşu, Medine ve Basralılar'la kırâat imamı Âsım'ın kırâatıdır. Diğer Kûfe âlimleri bu kelimeyi "tâzim" mânası ifade eden çoğul "nâ=biz" zamiri ile "ve kad halaknâke" (وَقَد خَلَقْنَاكَ) şeklinde okumuşlardır. İlk kırâat şekli, sanki daha yaygındır (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 72-73. Ayrıca bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân* s. 88).

19 Eserin bütün nüshalarında bu fiil "nahlukuke" (نَخْلُقَكَ) şeklindedir. Bu fiilin failini "halaknâke" (خَلَقْنَاكَ) kırâatindeki fiilin faline uygun olsun diye çoğul yapmışlardır.

şöyle denilmektedir: "O mâbette durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle seslendiler: "Allah'ın bir kelimesini tasdik edici, efendi, iffetli ve salih kullardan bir peygamber olarak Yahya'yı Allah sana müjdeliyor"[20]. Zekeriyya'nın alâmet talep etmesi meleğin müjdesi hakkında bilgi almak ve bunun Allah'tan gelip gelmediğini öğrenmek amacına mâtuftu. Yoksa Allah Teâlâ'nın her hâlükârda yaratmaya kādir olduğunu bilmediğinden değildi. Böyle bir düşünce, dünyada imanı en zayıf bir müminden beklenmezken peygamberlerden birinden nasıl beklenir? Ya da alâmet talep etmesi, eşinin ne zaman hamile kalacağını, çocuğun ana rahmine ne zaman düşeceğini öğrenmeye mâtuf idi. Böylece çocuk daha doğmadan ve onu (kucağına alarak) görmeden önce ana rahmine düşmesiyle sevinmek istemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

"O bana kolaydır." Çünkü ben bir sebebe bağlı olarak da sebepsiz olarak da yaratırım. "Daha önce sen hiçbir şey değilken seni de" bir spermden "yaratmıştım." Her şeyi yoktan ve herhangi bir sebebe bağlı olmadan yaratmaya kādir olan varlık, yaşlı bir erkekle kısır ve yaşlı bir kadından çocuk yaratmaya da kādirdir.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِى اٰيَةً قَالَ ايَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾

10. "Zekeriyya, 'Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver' dedi. Allah, 'Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır' buyurdu."

Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır buyurdu. Bazı müfessirler bu sana işaret, sen sağ ve salim olduğun halde üç gece insanlarla konuşmamandır diye anlamışlardır[21]. Bazıları da verilen süreyi bir başka ilâhî beyanda yer alan **üç gün ancak işaretle konuşmandır**[22] beyanı doğrultusunda **tam üç gece,** yani günleri de dâhil tam üç gece şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu âyette **üç gece** meâlindeki ifade geçerken diğer âyette "üç gün" meâlindeki ifade kullanılmıştır. Her iki âyette sözü edilen olay da aynı olaydır.

---

20 Âl-i İmrân, 3/39.

21 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 454. Başka bir mâna için gelecek âyetin sonuna bakınız.

22 "'Rabbim! Bana bir alâmet göster' dedi. Şöyle buyurdu: 'Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır'" (Âl-i İmrân, 3/41).

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِه۪ مِنَ الْمِحْرَابِ فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ اَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

11. "Bunun üzerine Zekeriyya, mâbetten kavminin karşısına çıkarak onlara, özel bir işaret diliyle, 'Sabah akşam Allah'ı tenzih edin' dedi."

Bunun üzerine Zekeriyya, mâbetten kavminin karşısına çıkarak onla-
ra, özel bir işaret diliyle, Sabah akşam Allah'ı tenzih edin dedi. [§]"Özel bir 122
işaret diliyle" anlamına gelen "fe evhâ ileyhim" (فأَوْحَى إِلَيْهِم) beyanı hakkında bazıları "Onlara işaret etti" anlamı vermişlerdir. Bazıları da "onlar için yere yazdı" demişledir. Bu beyanın mânasının bir başka âyette geçen "üç gün ancak işaretle (remz) konuşmandır"[23] meâlindeki ifade doğrultusunda "dudaklarıyla onlara ima etti" şeklinde olması da mümkündür. Çünkü "remz" (الرَّمْزُ) dudakları oynatmak demektir. Îmâ (işaret) de dudakları oynatarak yapılmaktadır.

"Fe evhâ ileyhim" ifadesinin "Onlara işaret etti" anlamına geldiğini belirttik. Bazıları ise bu cümleye "onlar için yere yazdı" mânası vermişlerdir. **Sabah akşam Allah'ı tenzih edin.** "Sebbihû" fiilinin sabah akşam Allah için namaz kılın anlamında olması ihtimali vardır. Eğer "tesbih"ten maksat "namaz kılmak" olursa, bundan namazın geçmiş milletlerde gecenin bitiminde farz olmuş olduğu anlaşılır. Bu kelimenin tesbih, Allah'ı övme ve ona sabah akşam dua etme anlamına gelmesi temeldir.

يَا يَحْيٰى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾

12. "Ey Yahya! 'Kitab'a var gücünle sarıl!' dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik."

Ey Yahya! Kitab'a var gücünle sarıl! Bazı müfessirler bu beyana, Allah'ın sana verdiği güç ve yardımla sarıl anlamını verirlerken bazıları da Kitab'a sarıl ve içindeki hükümlere göre amel et" demişlerdir. Başka bazıları da onu "Kitab'a kuvvetle, yani ciddiyetle sarıl" şeklinde anlamışlardır. Ebû Bekir el-Esam "el-cidd" (الجِدُّ) kelimesi işe hızla yapışmak, "el-kuvve" (القُوَّةُ) kelimesi ise insanın üzerine yüklenen şeyi yüklenmesi demektir.

---

[23] Âl-i İmrân, 3/41.

Bu ilâhî beyanda, Mûtezile mezhebinin görüşüyle çelişen delil vardır. Çünkü onlar istitâatin fiilden önce insanda bulunduğunu ve iki anda devam etmediğini söyler. Netice olarak onların görüşüne göre Hz. Yahya istitâat bulunmaksızın Kitab'a sarılmış olur. Oysa âyette kuvvetle sarılması emredilmektedir. Dolayısıyla onların bu kuvvet konusundaki görüşleri, Kur'ân'ın zâhirine muhalif olmuş olur.

Ona henüz çocukken hikmeti verdik. Bazıları âyette geçen "el-hükm" (الحُكْم) kelimesini çocukluk halinde peygamberlik olarak tefsir etmişlerdir. Bazıları da **Ona hikmeti verdik** cümlesinin, ona anlama yeteneği ve eşyanın iç yüzünü kavrama istidadı verdik anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları da bu cümleyi, Ona hikmeti ve bilgiyi verdik diye tefsir etmişlerdir. Âyetin
123 mânası ne olursa olsun [§]Mûtezile mezhebinin yanlışlığına dair delil vardır. Çünkü onlar derler ki: Cenâb-ı Hak hiç kimseye peygamberliği veya herhangi bir hayrı kişi önceden bunları hak etmedikçe ve lâyık hale gelmedikçe özel olarak seçip vermez. Yahya'nın (a.s.) küçüklüğünde ve çocukluk çağında peygamber olmasını ve zikri geçen hikmetleri almasını gerektirecek nesi vardı? Bu da bize onun peygamber olması ve o hikmeti almasının Allah Teâlâ'nın lütfu, ihsanı ve rahmeti neticesinde olduğunu, yoksa kendisinin hak etmesi ve bunları almasını gerektirecek bir şey yapmış olmasından dolayı gerçekleşmediğini göstermektedir. **Ey Yahya! Kitab'a var gücünle sarıl!** cümlesi Yahya'nın (a.s.) peygamber olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah ona kitabı verdiğini bildirmektedir.

Bu beyanda Ebû Hanîfe'nin müslüman ve müşrik çocuklarının dinî durumuna dair yaptığı istidlâlin delili vardır. O şöyle demiştir: Onların dinî durumuna ilişkin bilgim yoktur. Onlar hakkında İmam Ebû Hanîfe müslüman ve müşrik çocuklarının durumları hakkında kesin bir hüküm vermemiştir. Ebû Hanîfe kesin bir hüküm vermemiştir, çünkü Yahya ve Îsâ peygamberlere çocukken ve küçük yaşta nasıl hüküm, anlama ve marifet verilmişse Allah Teâlâ müslüman ve müşrik çocuklarına da çocukluk halinde yaratıcılarını ve yoktan var edicilerini tanısınlar diye marifet, temyiz gücü ve anlayış verebilir demiştir.

وَحَنَانًا مِنْ لَدُنَّا وَزَكٰوةً وَكَانَ تَقِيًّا ﴿١٣﴾

13. "Ayrıca katımızdan ona şefkat ve ruh temizliği de (verdik)***. O, kötülükten çok sakınan biriydi."***

Ayrıca katımızdan ona şefkat (verdik). “Hanânan min ledünnâ” (حَنَانًا مِنْ لَدُنَّا) cümlesi “âteynâhu’l-hükme sabiyyen” (اٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا) cümlesi üzerine atfedilmiştir. Buna göre mâna şöyle olur: Biz ona şefkat ve ruh temizliği de verdik. “Hanânan min ledünnâ” beyanının anlamı üzerinde ihtilaf edilmiştir. İbn Abbâs onu katımızdan bir şefkat, diye tefsir etmiştir[24]. Bazıları da onu “katımızdan bir rahmet” şeklinde açıklamışlardır. Bu yaklaşım, Hasan-ı Basrî’ye aittir. Bazıları da “el-hanân” (الحَنَانُ) kelimesinin “sevgi” anlamına geldiğini
söylemişlerdir. [§]Ebû Avsece Arapça’da “hanâneke” (حَنَانَكَ) ve “hanâneyke” 124
(حَنَانَيكَ) aynı anlamda olup “senin rahmetinle” anlamına gelir demiştir[25]. Ebû Avsece kelimenin aslının “tehannun” (التَّحَنُن) köküne dayandığını ve merhamet etme anlamına geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise kelimenin aslının devenin yavrusuna özlem duyması deyiminden geldiğini ifade etmiştir[26].

Ve ruh temizliği de (verdik). O, kötülükten çok sakınan biriydi. Bazı müfessirler “zekâten” (زَكوةً) kelimesini Zekeriyya (a.s.) ve eşine çocuk yapmaları beklenmeyen bir zamanda verdiği bir sadaka olarak tefsir etmişlerdir. Bazıları da bu kelimeyi “salih olma” (salâh) ve hayırların artmasına vesile olan şey diye açıklamışlardır. Âyette geçen “zekât” kelimesinin -takvâ eseri olan iyilik gibi- her türlü hayır ve bereketin ismi olması mümkündür. Buna göre âyetin mânası, ona her türlü iyiliği ve hayrı verdik şeklinde olur.

O, kötülükten, yani kötülüklerin tümünden **çok sakınan biriydi.** Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın[27]. Burada da iyilikte ve kötülükleri defetmede yardımlaşın demek olur.

وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾

14. “Anne babasına çok iyi davranırdı; zorba ve âsi değildi.”

---

24 Mukayese etmek için bk. Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 333; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVI, 66-67 (Taberî bu tevili Mücâhid’e atfetmektedir). Ayrıca bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 404. Mücâhid bu tabiri, rahmetle şefkat şeklinde açıklamıştır.

25 Bilginler bu kelimeyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmışlardır: “Hanâneke” (حَنَانَكَ) ve “hanâneyke” (حَنَانَيكَ) “şefkat üstüne şefkat” mânasına gelir. Bu kelimeler tesniye kalıbında kullanılan mastarlardan olup fiili “lebbeyk” (لَبيك) mastarında olduğu gibi zikredilmez (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “hanne” md.).

26 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 273.

27 el-Mâide, 5/2.

Anne babasına çok iyi davranırdı. Bu beyan "ona hikmeti verdik"[28] anlamındaki "ve âteynâhu'l-hükme" (وَاٰتَيْنَاهُ الْحُكْمَ) cümlesi üzerine mâtuftur. Yani biz ona ana-babasına iyilik etme karakteri verdik. Zorba ve âsi değildi, aksine Allah'a boyun eğen, onun karşısında zelil ve Rabb'ine itaat eden biriydi. Hasan-ı Basrî ise **zorba ve âsi değildi** meâlindeki beyanı insanları Allah'a isyan etmeye zorlayan[29] biri değildi diye açıklamıştır. Müfessirler "lem yekün cebbâran" (لَمْ يَكُنْ جَبَّارًا) cümlesinin, çok öldüren değildi mânasına olduğunu söylemişlerdir. Yani o, öfkelenip de öldüren ve öfkesine kapılıp da başkasına vuran biri değildi[30]. Onun asıl karakteri belirttiğimiz gibidir. Çünkü o, sözü edilenin aksine Allah'a boyun eğen ve itaat eden biriydi. Belirtildiği gibi hiçbir günah işlememiş ve işlemeyi aklından da geçirmemişti[31].

وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

125 **[§]*15. "Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun."***

Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun. Âyetin metninde geçen **ona selâm olsun** ifadesi üç şekilde açıklanabilir. Bir yaklaşıma göre "selâm" (سلام), her türlü iyiliğin ve hayrın ismidir. Bu takdirde âyetin mânası şöyle olur: Sözü edilen bu hallerin tümünde bütün iyilikler ve hayırlar ona olsun. İkinci ihtimale göre "selâm" övgü demektir. Bu esas alındığı takdirde mâna şöyle olur: Allah onu doğumundan ölümüne kadar bu dünyada ve öldükten sonra âhirette övmüştür. Üçüncü ihtimale göre "ona selâm olsun" beyanı "şeytanın karşısına dikileceği ve vesvese vereceği tüm bu hallerde ona esenlik olsun demek olur. Çünkü şeytan doğum anında gelir ve eğer bir yol bulabilirse çocuğu ifsat eder[32]. Aynı şekilde insan ölürken şeytan gelir ve kişiyi ifsat etmeye çalışır. Bundan dolayı yüce Allah Hz. Yahya'nın (a.s.) şeytanın kışkırtmalarından salim, uzak ve korunmuş olduğunu, o derecede ki hiçbir günah işlemediğini, hatta bunu aklından bile geçirmediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

28 Meryem, 19/12.
29 Meryem, 19/12.
30 Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 612.
31 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 404.
32 Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Âdemoğullarının tümüne anneleri onları dünyaya getirirken şeytan dokunur. Bunun tek istisnası Meryem ve oğludur" (bk. Müslim, "Fedâil", 147).

Öleceği gün. Bu beyan ölümün ve katledilmenin gerçekte birbirinden farklı olmakla birlikte aynı şey olduğunu göstermektedir. Çünkü kıssada Hz. Yahya'nın katledildiği sonra da (burada) öldüğü belirtilmiştir. Bu da bize ikisinin aynı şey olduğunu gösterir. Ölümün ve katledilmenin aynı şey olması Mûtezile'nin görüşünü çürütmektedir. Çünkü onlar maktulün eceli gelmeden önce "öldüğünü" söylerler. Bu konuda "Allah yolunda öldürülenler için 'ölüler' demeyin"[33] meâlindeki beyan, onlara "ölü" demeyi her açıdan değil, bir açıdan yasaklamaktadır. Çünkü Hz. Yahya belirtildiği gibi katledildiği için şehit olduğu halde burada kendisine "ölü" denilmektedir.

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ مَرْيَمَ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾

16. "Kitap'ta Meryem'i de okuyup an. Hani o, evinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti."

[Hz. Meryem'in Hz. Îsâ'ya Hamile Kalması ve Doğurması]

Kitap'ta Meryem'i de okuyup an. Hasan-ı Basrî der ki: Bu beyan, daha önce geçen "Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır"[34] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Bana göre mâna şöyle olur: "Bu, Rabb'inin Meryem'e rahmetinin anlatımıdır". Bazıları da âyete "Meryem'in kitaptaki haberini ve kıssasını an" anlamını vermişlerdir.

[§]Hani o, evinden ayrılarak doğu tarafında, yani doğu tarafına doğ- 126
ru **bir yere çekilmişti.** Öte yandan "izintebezet min ehlihâ" (اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا) cümlesinin, Meryem ergenlik çağına erdiğinde kan akrabalarından evlenmesi haram olmayanlardan kimsenin gözü ona ilişmesin, kimse kendisini görmesin ve hiçbir bakış üzerine değmesin diye ailesinden ayrıldı ve uzaklaştı anlamına gelmesi muhtemeldir. Bazı müfessirler "mekânen şarkıyyen" (مَكَانًا شَرْقِيًّا) cümlesini şöyle açıklamıştır: "Meryem, güneşlenecek bir yere[35] oturdu. Çünkü mevsim kıştı".

فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾

33 el-Bakara, 2/154.

34 Meryem, 19/2.

35 "el-Meşraka" (المَشْرَقَة) ve "el-meşruka" (المَشْرُقَة) güneşlenmek için oturacak yer anlamına gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "şe-ra-ka" md.).

17. "Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, ona ruhumuzu gönderdik; ruh ona tam bir insan şeklinde göründü."

Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Bazıları bu beyana şu anlamı vermiştir: "Meryem, onların bulunduğu yerden uzaklaşarak onlara görünmez olmuştu". Bazıları da onu şöyle açıklamıştır: "Meryem onlarla kendi arasına bir perde çekmişti". Mukātil b. Süleyman da şöyle demiştir: Meryem, dağı onlarla kendisi arasında bir perde ve engel olarak kullandı. Yani dağın arka tarafına çekilerek onu ailesi ile arasına aldı. Kendisini aile fertlerinden hiçbir kimse görmedi[36].

Derken, ona ruhumuzu gönderdik. Übey b. Kâb şöyle demiştir: Âyette geçen "ruh" kelimesi Hz. Îsâ'dır. Yüce Allah onu bir beşer suretinde Meryem'e gönderdi ve **Ruh ona tam bir insan şeklinde göründü.** Bir başka müfessir de aynı âyeti şöyle açıklamıştır: Derken ona ruhumuzu, yani Cebrâil'i gönderdik. Kur'ân'da birçok âyette Cebrâil'e "ruh"[37], "ruhulkudüs"[38] ve başka isimler[39] verilmiştir. Ruh ona tam bir insan şeklinde göründü demek, onun beşerden başka bir alâmeti yoktu demektir. Bazıları "tam bir insan şeklinde" diye çevrilen "beşeren seviyyen" (بَشَرًا سَوِيًّا) tabirini "hiçbir kusuru ve noksanı olmayan, aksine düzgün, sağlıklı ve tam bir insan şeklinde göründü" diye açıklamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَتْ اِنّ۪ٓي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿١٨﴾

18. "Meryem, 'Ben, senden, çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)***' dedi."***

Meryem, "Ben, senden, çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)" dedi. Eğer "O kişi Allah'tan sakınan bir kimse ise Meryem nasıl olur da ondan Rahmân'a sığınır? Rahmân'a ancak günahkâr ve fasıktan sığınılır" diye sorulacak olursa bu soruya bazı cevaplar verilmiştir.

Hasan-ı Basrî **Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen** meâlindeki cümlenin **Ben, senden çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım** anlamındaki cümleden ayrı olduğunu söylemiştir. Bu durumda söz konusu cümle söze başlan-

---

36 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 623.

37 bk. el-Meâric, 70/4; en-Nebe', 78/38; el-Kadr, 97/4.

38 bk. el-Bakara, 2/88, 253; el-Mâide, 5/110; en-Nahl, 16/102.

39 Meselâ "ruhulemîn" için bk. eş-Şuarâ, 26/193.

gıç cümlesi olur. Buna göre Meryem sanki şöyle demiştir: Eğer sen Allah'tan sakınan bir kimse isen senden bana hiçbir kötülük dokunmaz ve hiçbir şer
isabet etmez. [§]**Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen** meâlindeki cümle- 127
nin, "Benden izin almadan ve razı mıyım değil miyim diye sormadan huzuruma girdiğin için sen Allah'tan sakınan bir kimse değilsin" mânasında olması da ihtimal dâhilindedir. **Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen** meâlindeki cümlenin, Ben senden, çok esirgeyici olan Rahmân'a sığınırım! Halbuki sen Allah'tan sakınan bir kimse idin anlamına gelmesi de mümkündür. Bu durumda ruh Meryem'in yanına daha önce takvâ ehli ve salih bir kimse olarak tanıdığı bir beşer şeklinde girmiş, Meryem de sanki ona şöyle demiş olur: Ben seni müttaki ve salih bir kişi olarak tanımıştım. Sen benim huzuruma benden izin ve müsaade almadan nasıl girdin? Arapça'da "in" (إن) kelimesinin "mâ" (ما) ve "kad" (قد) yerine kullanılması mümkündür. Bunun Kur'ân'da çok örnekleri vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾

19. "Melek, 'Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabb'in tarafından gönderilmiş bir elçiyim' dedi."

Melek, 'Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabb'in tarafından gönderilmiş bir elçiyim' dedi. Bu beyanda geçmeyen, ancak takdir edilmesi gereken bir cümle vardır. Melek sanki şöyle demiştir: Ben ancak sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlayacağım mesajıyla Rabb'in tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Yani Rabb'in beni sana **sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için** gönderdi. İbn Mesûd'un mushafına göre bu âyet (إنّما أنا رسُولُ ربّكِ ليَهَبَ لكِ غُلاماً زَكِيّاً) "Ben ancak Rabb'inin sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlaması için onun tarafından gönderilmiş bir elçiyim" şeklindedir[40]. Âyetin metninde geçen "zekiyyen" (زَكِيّاً) kelimesi, salih ve her türlü kötülükten arınmış anlamınadır.

قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لِى غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾

---

40 bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 58. Verş rivayetine göre Nâfi', Ebû Amr ve Şeyh Yâkup bu âyeti "li yehebe leki" (لِيَهَبَ لَكِ) şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 88).

20. “Meryem, ‘Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?’ dedi.”

Meryem, ‘Ben iffetsiz olmadığım ve bana bir erkek eli bile değmediği halde nasıl çocuğum olur?’ dedi. Ne takvâ sahibi ve ne de başka hiçbir erkek elinin Meryem’e değmediği bilinmektedir. O sanki şöyle demiştir: Ben iffetsiz olmadığım, zina etmediğim ve nikâhlı olarak bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Sanki o çocuğun ancak bu sebebe dayanarak olacağını biliyordu. Bundan dolayı nasıl çocuğum olur demiştir.

قَالَ كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ اٰيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً
مِنَّا وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا

21. “Melek cevap verdi: ‘Orası öyle; ancak Rabb’in buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir.”

Melek cevap verdi: Orası öyle; ancak Rabb’in buyurdu ki ben herhangi bir sebebe dayanarak da sebepsiz de yaratırım. **O bana kolaydır.** Yani bir şeyi belli bir sebep aracılığıyla da sebepsiz olarak da yaratmak bana kolaydır. Bazıları bu beyanı şöyle anlamışlardır: Rabb’in daha önce geçen peygamberlere de bunun benzerini, yani babasız ve anasız çocuk yaratmaya kādir olduğunu söylemiştir[41].

128 **[§]Biz, onu insanlara bir delil** (yapacağız). Yani -daha önce geçen peygamberlerin haber verdiği üzere- onun babasız olarak doğmasını insanlara karşı peygamberliklerine dair delil getireceğiz. Çünkü onlar babasız ve anasız bir çocuk dünyaya geleceğini haber vermişlerdi. Ve aynen dedikleri gibi oldu. Bu da peygamberlerin verdikleri haberi ancak Cenâb-ı Hak’tan öğrendiklerini gösterir. Verdikleri haber onların doğru söylediklerinin delili olur. Allah Teâlâ’nın **bu kararlaştırılmış bir iştir** meâlindeki beyanı, peygamberlere daha önce verdiği bu haber ve yaptığı vâd kararlaştırılmış ve olacak bir iştir mânasına gelir.

Müfessirler **Biz onu insanlara bir delil kılacağız** meâlindeki beyanı, dünyaya babasız gelmiş olması, beşikte iken insanlarla konuşması ve bunların dışında onda başka mûcizelerin de görülmüş olması dolayısıyla Îsâ’yı insanlara

41 Yani sperm ve anne olmadan çocuk yaratmak bana kolaydır.

bir delil yapacağız diye açıklamışlardır[42]. Hz. Îsâ'nın, öldükten sonra dirilmeye dair insanlara delil olması da mümkündür. Çünkü yüce Allah onu babasız olarak ve herhangi bir sebebe bağlı olmadan yaratmıştır. İnsanlar babasız dünyaya gelen çocuk görmedikleri için de ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmişlerdi. Ama daha sonra Îsâ (a.s.) babasız dünyaya geldi. Ölümden sonra dirilme de aynen böyle olacaktır. Çünkü aralarında hiçbir fark yoktur. Sebebine gelince babasız ve annesiz çocuk yaratmaya kādir olan varlık, öldükten sonra diriltmeye de kādirdir. Hatta buna evleviyetle kādirdir[43].

Ve kendimizden insanlara **bir rahmet kılacağız.** Çünkü onun yoluna giren ve kendisini takip edene kurtuluş vesilesi olur. Allah Teâlâ'nın bir âyette peygamberine verdiği mesaj da budur. "Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[44]. Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği bütün nebîler ve resûller de hep böyleydiler. Allah Teâlâ'dan onlara rahmet olarak gelmişlerdir.

Bu, kararlaştırılmış bir iştir. Yani bu meydana gelecek bir iştir. Ebû Bekir el-Esamm'ın: **Orası öyle; ancak Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız** beyanı hakkındaki teviline göre "bu kararlaştırılmış bir iştir" meâlindeki cümle, bu, peygamberlerin Îsâ ve annesi hakkında verdikleri haber doğrultusunda bilinen bir vâd ve haberdir anlamına gelir.

Müfessirlerin, Îsâ'nın (a.s.) Meryem'in yakasına ya da burnuna veya bunların dışında başka bir yerine üfürüldü şeklindeki sözlerinin ya da bundan başka anlattıkları hususların ve Kitap'ta belirtilmeyen diğer kıssaların, Allah Teâlâ'dan veya vahye muhatap olan peygamberden gelen bir habere dayanmadıkça anlatılması caiz değildir. [§]Çünkü bunu söyleyen kimsenin doğru **129**
söyleyip söylemediği ve rivayetin sahih olup olmadığı bilinemez. Netice olarak Kur'ân'da ne söylenmişse o kadar söylenmeli, orada geçen haberin üzerine ilâve de eksiltme de yapmamalıdır. Çünkü bu haberler, Hz. Peygamber'e sırf risâlet ve nübüvvetine delil olsun diye belirtilmiştir. Sebebine gelince, söz konusu haberler daha önce geçen kitaplarda yer almış olan haberlerdir. Bu haberleri Mekke'de bilen kimseler vardı. Dolayısıyla işaret edilen haberler onların kitaplarında belirtildiği gibi ifade edilmiştir ki Resûl-i Ekrem'in bunları yüce Allah'tan öğrenmiş olduğunu anlasınlar. Eğer bu haberlere ilâve yapılsa ya da eksiltilse Hz. Peygamber'in peygamber olduğuna delil olmazlardı.

---

42 bk. Âl-i İmrân, 2/49; el-Mâide, 5/110.

43 Müfessirin Zuhruf sûresi 61. âyetin tefsiri sadedinde söylediklerini burada söyledikleri ile mukayese et. Çünkü bazı tevil âlimleri Zuhruf âyetini Îsâ'nın nüzulüne delil olarak göstermektedirler.

44 el-Enbiyâ, 21/107.

فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهٖ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَاَجَاءَهَا الْمَخَاضُ
اِلٰى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنٖى مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا
مَنْسِيًّا ﴿٢٣﴾

22. "Derken Meryem ona hamile kaldı, işte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi."

23. "Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine yöneltti. Meryem, 'Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!' dedi."

Derken Meryem ona hamile kaldı, işte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi. Bu ifade bize Meryem'in doğurmasının hamile kalmasının hemen ardından olmadığını, fakat doğumla hamilelik arasında belli bir sürenin geçtiğini göstermektedir. Ancak bu sürenin ne kadar olduğu sadece Cenâb-ı Hakk'ın bildirmesiyle bilinebilir.

Bazı müfessirler **İşte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi** meâlindeki cümleyi ailesinden utandığı için karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi diye açıklamışlardır. Bazıları da aynı cümleye, Karnında bebeği ile **uzak bir yere** çekildi anlamını vermişlerdir.

Sonra doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine yöneltti. İbn Kuteybe "fe ecâehe'l-mehâdu" (فَاَجَاءَهَا الْمَخَاضُ) âyetindeki "ecâehâ" (أجاءَهَا) fiilini "câe bihâ" (جَاءَ بِهَا) şeklinde açıklamıştır. Yani doğum sancısı onu bir ağacın dibine getirdi, oraya yöneltti. "Câet bî el-hâcetü ileyke" (جَائتْ بى الحَاجَةُ اليك) ve "ecâetnî el-hâcetü" (أجَائتْنِى الحَاجَةُ) denilir[45] ki her iki cümlenin mânası da ihtiyaç beni sana getirdi demektir. İbn Kuteybe "el-mehâd" (المَخَاضُ) kelimesinin "doğum (sancısı)" anlamına geldiğini söylemiştir[46]. **İşte bu sebeple karnında bebeği ile uzak bir yere çekildi** meâlindeki cümle, doğum sancısının Meryem'i sığındırdığı hurma ağacının -tevil âlimlerinin de ifade ettikleri üzere- kuru bir ağaç olduğunu gösterir. Çünkü o, sırf ailesinden utandığı için uzak bir yere çekilmiş ve onlardan uzaklaşmıştır. Meryem'in sığındığı hurma ağacı meyve veren yaş

---

45 Tefsirin bütün nüshalarında "yekûlü" (يَقُولُ) "O söyler" geçmektedir. Ancak doğru olanı İbn Kuteybe'nin *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân* isimli eserindeki kullanımdır. Orada "Denilir" anlamındaki "yukâlü" (يُقَالُ) kelimesi geçmektedir (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 273).

46 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 273).

bir ağaç olsaydı insanlar da o ağaca sığınırlar ve onun bulunduğu yerde ikamet ederlerdi. Dolayısıyla Meryem'in yanı başında insanların barınaklarının bulunduğu böyle bir ağaca sığınma ihtimali yoktur. Öte yandan onun ağaca sığınması, kadınların doğum esnasında çektikleri şiddetli doğum sancısından destek alacakları bir şeye ihtiyaç duymaları gibi ondan destek ve yardım almak amaçlı idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Meryem, 'Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!' 130
dedi. Bu beyan, keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim, yani tanınmaz ve bilinmez olsaydım anlamına gelmesi muhtemel olduğu gibi keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim, öldükten sonra böyle anılmasaydım mânasına da gelebilir. Çünkü Meryem'in şerefli, onurlu ve peygamberlik ailesine mensup bir kadın olduğu belirtilir. Bundan dolayı daha sonra kötü anılmamak ve iftiraya uğramamak için tanınmayan bir kimse olmayı temenni etmiştir. Müfessirler **unutulup gitseydim** anlamına gelen "küntü nesyen mensiyyen" (وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا) cümlesine, atılan hayız (âdet kanı) bezi olsaydım mânasını vermişlerdir[47]. Ebû Avsece de aynı açıklamayı yapmış ve "en-nesyü" (النَّسْيُ) "el-haydu" (الحيض), yani "âdet kanı" mânasınadır demiştir. Ebû Bekir el-Esam ise şöyle demiştir: Kelimenin bu anlama gelmesi ihtimali yoktur. Çünkü Hz. Meryem Allah katındaki değerini biliyordu. Dolayısıyla böyle bir temennide bulunması ihtimal dışıdır. Fakat insan sıkıştığı zaman büyük bir şeyi temenni edebilir. Meselâ insan, başına gelen musibetin büyüklüğünden dolayı bazı zamanlar ölmeyi temenni edebilir. Buna göre Hz. Meryem'in, müfessirlerin belirttiği hususu temenni etmesi yadırganacak bir şey olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَا اَلَّا تَحْزَن۪ي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾

24. "Aşağısından biri ona şöyle seslendi: 'Tasalanma! Rabb'in senin altında bir su kaynağı yaratmıştır.'"

Aşağısından biri ona şöyle seslendi. Bu beyanda geçen ve "aşağısından" anlamına gelen "min tahtihâ" (مِنْ تَحْتِهَا) tabirine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Meryem'e melek seslenmiştir derken, bazıları da seslenen

47 "el-Hîdatu" (الحِيضَةُ) kadınların bağladıkları âdet bezi demektir. Hz. Âişe (r.a) "Keşke ben atılmış bir âdet bezi olsaydım" demiştir. "el-Mahîda" (المَحِيضَةُ) kelimesi de aynı mânayadır. Kelimenin çoğulu "el-mehâyıd" (المَحَايِض) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-ye-da" md.). el-İstisfâr (الاستِثْفَارُ) kelimesi, "insanın izarını (bele sarılan peştamal) dürüp bükerek uylukları arasına koyup sonra çıkarması" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "se-fe-ra" md.).

kişinin oğlu Îsâ (a.s.) olduğunu söylemişlerdir[48]. Ebû Bekir el-Esam da şöyle demiştir: Meryem'e bir meleğin seslenmiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü yüce Allah "aşağısından" ifadesini kullanmaktadır. Ona seslenen melek olsaydı yukarıdan seslenirdi. Fakat (bizce) bu yaklaşımın kabule değer bir tarafı yoktur. Çünkü melek ancak kendisine emredilen yerden seslenir. Aşağıdan veya yukarıdan olması fark etmez. Bazı müfessirler de Cebrâil vadinin alt tarafından **Tasalanma! Rabb'in senin altında bir su kaynağı yaratmıştır** diyerek seslenmiştir demişlerdir. En doğru gözüken ihtimal, kendisine seslenenin oğlu Îsâ olmasıdır. Çünkü Meryem kendisine kötü söylenecek ve iftira atılacak diye üzülüyordu. Îsâ (a.s.) konuştuğu ve bu yerde bulunduğu zaman Meryem bundan sevinç duyar. Çünkü Îsâ'nın (a.s.), kendisine yöneltilen tenkit ve atılan iftiranın bir kısmını geçersiz kılacağını biliyordu. Meryem'in bir başka sebepten dolayı üzülmüş olması muhtemeldir. Meryem kendisinden ve çocuğundan endişe ettiği için hüzünleniyor olabilirdi. Çünkü o, içecek su ve yiyecek bir gıdanın bulunmadığı bir yerde ikamet ediyordu. Bundan dolayı kendisi ve çocuğunun can derdine düşmüş ve bundan dolayı üzülmüş olabilir. İşte bunun üzerine **Tasalanma! Rabb'in senin altında bir su kaynağı yaratmıştır** deni-
131 lerek kendisine müjde verilmiş olabilir. [§]Böylece Allah Teâlâ onu yaşadığı korkudan güvende kılmıştır. Bazı tevil alimleri âyette geçen "es-seriyy" (السَّرِىُّ) kelimesinin küçük nehir, yani akarsu mânasına geldiğini söylemişlerdir[49].

Bazıları da "Aşağısından biri ona şöyle seslendi" cümlesini, Meryem'in sığındığı hurma ağacının aşağısından biri ona seslendi şeklinde açıklamışlardır.

وَهُزّ۪ٓي اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾

25.** "(Şu) **hurma ağacını da kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün."

(Şu) hurma ağacını da kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün. Bu beyan, kazanç elde etmenin gerekli olduğuna delildir. Çünkü Allah Teâlâ Meryem'e üzerine taze olgun hurma dökülsün diye hurma ağacını silkelemesini emretmiştir. Allah dileseydi hurmalar Meryem'in üzerine onun herhangi bir çabası olmadan da dökülür ve o da bunları yerden top-

48 Bu yaklaşım Mücâhid'den nakledilmiştir (Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 455). Aynı yaklaşım Hasan-ı Basrî'den de nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 81).

49 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 455.

lardı. Zekeriyya'nın (a.s.) bakımı altında iken rızkını zorluk çekmeden elde ediyor idiyse bu da ona daha kolay ve daha hafif olurdu[50].

Âyet, bir kimsenin yiyeceğini kazanacak kadar bir kuvvete sahip olduğu takdirde başkalarından dilenmesinin caiz olmadığına da delildir. Âyetten Hz. Zekeriyya'nın (a.s.) Allah katında Meryem'den daha faziletli ve mertebesinin daha yüksek olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü o Zekeriyya'nın (a.s.) bakımı altında iken yüce Allah kendisini Zekeriyya'ya (a.s.) herhangi bir külfet ve masraf yüklemeden rızıklandırmıştı. Ama ondan ayrılınca çalışıp kazanç elde etmesini emretti. Âyetten anlaşılan bir başka husus da Allah Teâlâ'nın peygamberlerin gösterdikleri mûcizeleri peygamber olmayan müminlerin ellerinde yaratmasının mümkün olduğudur. Çünkü Cenâb-ı Hak, Meryem için kuru hurma ağacını altından dere akıtarak meyve veren yaş hurma ağacına çevirmiştir. Bir de Zekeriyya'nın (a.s.) bakımı altında iken hiçbir çaba harcamaksızın onu rızıklandırmıştır. Bu açıdan belirtilen olaylar peygamberlerin gösterdikleri mûcizelere benzer ve onlara yakındır. Çünkü yüce Allah "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlardan üstün eyledi"[51] meâlindeki beyanla, onu dünyadaki kadınlara üstün kılmış ve "Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır" anlamına gelen beyanla da[52] ona "sıddîka" ismini vermiştir. Bu isim insanlardan ancak doğruluğun ve sabrın zirvesine çıkan kimselere verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَكُلِى وَاشْرَبِى وَقَرِّى عَيْنًا فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًا فَقُولِى
اِنِّى نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّا ﴿٢٦﴾

[§]26. "Ye iç, gözün aydın olsun! İnsanlardan birini görürsen de ki: Ben, 132
çok esirgeyici olan Rahmân'a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım."

50 Mâtürîdî bu ifadeyle herhalde "Zekeriyya'yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriyya onun bulunduğu yere, mâbetteki odaya her girdiğinde yanında (yeni) bir rızık bulur ve 'Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da 'Allah tarafından' cevabını verirdi" (Âl-i İmrân, 3/37).

51 "Melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi'" (Âl-i İmrân, 3/42).

52 "Meryem oğlu Mesîh sadece bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Onun annesi dürüst ve inançlı bir kadındır" (el-Mâide, 5/75).

Ye iç, gözün aydın olsun! Yani üzerine dökülen taze hurmaları ye, altında akıtılan akarsudan iç ve hüzün duyduğun, canının ve çocuğunun canının derdine düştüğün yerden razı ol veya gönlün hoş olsun.

İnsanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok esirgeyici olan Rahmân'a adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.

Yani susma ve konuşmama adağında bulundum. Âyet bazı mushaflarda böyle nakledilmiştir, o da Übeyy'in mushafıdır[53]. Âyette geçen "de ki" ifadesi "söyle" anlamında değildir. Buradaki "söyleme" den maksat Meryem'in onlara "Ben, çok esirgeyici olan Rahmân'a adakta bulundum" anlamında yaptığı bir işarettir. Eğer âyetin mânası bu ise işaretin maksadı bildirmesi ve anlatabilmesi durumunda bizzat sözün ve kelâmın sağladığı neticeyi gerçekleştireceğine dair delil olur. Bundan dolayı dilsizlerin ve başkalarının işaretleri anlaşılıyor ve kavranabiliyorsa işaret yoluyla yaptıkları talâk (boşama), nikâh ve bütün akitleri geçerli olur. Bazıları da "de ki" ifadesinin gerçek mânada "söylemek" anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Buna göre Meryem'e şöyle demesi emredilmiş olur: "Ben çok esirgeyici olan Rahmân'a susma ve sükût etme adağında bulundum." Netice olarak onun susma ve sükût adağı, bu ifadeyi kullandıktan sonra başlamış olur. Hasan-ı Basrî de bu kanaati benimsemiştir.

فَاَتَتْ بِه۪ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا

27. "Sonra çocuğu kucağına alarak topluluğuna getirdi. Dediler ki: Ey Meryem! Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın!"

Meryem **çocuğu**, yani Îsâ'yı **kucağına alarak topluluğuna getirdi. Dediler ki: 'Ey Meryem! Gerçekten sen çirkin bir şey yaptın**. Ebû Bekir el-Esam bu âyeti, gerçekten sen olmayacak bir iş yaptın diye tevil etmiştir. Ancak onun tevili "ferayti" (فَرَيْتِ) fiiline "et-takdir" (التَّقْدِيرُ) mânası verildiğinde isabetli olur. Arapça'da "ferâ" (فَرَى) fiilinin "düşünüp taşındıktan sonra yaptı" anlamına geldiği söylenmiştir. Bazıları da aynı âyete "Sen büyük bir iftira yaptın" anlamını vermişlerdir ki bu açık bir zina iftirasıdır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp"[54]. Bazıları "şey'en feriyyen" (شئاً فَرِيّاً) beyanındaki "feriyyen" (فَرِيّا) kelimesini açıklarken yapılan her acaib fiil ve işe "feriy" denildiğini belirtmişlerdir. Kelime burada acaib ve tuhaf bir iş

---

53 Zikri geçen kırâat "savmen samten" (صَوماً صَمتاً) veya "savmen ve samten" (صَوماً و صَمتاً) şeklindedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 145).

54 "Elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri" (el-Mümtehine, 60/12).

anlamına gelmiş olur. Bu açıklama doğruya daha yakındır. Çünkü onların sözlerinin açıkça iftira olarak yorumlanması mümkün değildir. Burada iftiranın üstü örtülü olarak atılmasının bir gerekçesi (babasız çocuk doğurması) ve bir dayanağı (her hangi bir kimse ile evli değil) vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّا

[§]*28. "Ey Hârun'un kız kardeşi! Baban kötü bir adam, annen de iffetsiz* **133**
değildi."

Ey Hârun'un kız kardeşi. Bazı müfessirler Meryem Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârun b. İmrân'ın kız kardeşiydi demişlerdir. Bu görüşü ileri süren müfessirler, Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmişlerdir. Eğer bu rivayet sahih ise[55] adı geçen Hârun, Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârun olmalıdır. Bazıları da bu görüşü kabul etmemişler ve Meryem'in Hârun b. Mâsân adında baba bir erkek kardeşi vardı demişlerdir. Bundan dolayı Meryem'i ona nispet etmişler ve "Ey Hârun'un kız kardeşi" demişlerdir. Bazıları da adı geçen Hârun o toplumda salih ve ibadete düşkün bir kişiydi. Meryem'i ona benzetmişler ve saliha ve ibadete düşkün olduğu için ona nisbet etmişlerdir demişlerdir. Diğer bazıları da şu görüşü ileri sürmüştür: İsrâiloğulları Hârun'u sevdikleri için her salih kimseye Hârun derlerdi. Meryem'in saliha ve ibadete düşkün olmasından dolayı kendisine bu ismi vermişler ve onu Hârun'un kardeşi olarak nitelemişlerdir.

Baban kötü bir adam, annen de iffetsiz değildi. Yani baban, annen ve sen kötü ve iffetsiz değildiniz. Bu çocuk sana nereden geldi? Âyette bu husus açıkça söylenmiş bir söz değil, üstü kapalı olarak ifade edilmiştir. Daha önce işaret ettiğimiz gibi bunu açıkça zina etmekle suçlama ve iffetine iftira etme tarzında değil de hayret ifadesi olarak söylemişlerdir.

İbn Kuteybe âyette geçen "savm" (الصَّوم) kelimesinin "imsâk" (الإمْسَاك), yani kendini tutma mânasına geldiğini söylemiştir. "Savmen" "susmak" demektir. "feriyyen" (فَرِيًّا) büyük ve acaib demektir. "el-Bağiyy" (البَغِىُّ) kelimesi "imraetün bağiyyun" (امْرَأَةٌ بَغِيٌّ) ve "nisvetün beğâyâ" (نِسْوَةٌ بَغَايَا) zinâ eden kadınlar anlamına gelir[56]. Ebû Avsece de böyle söylemiştir.

فَاَشَارَتْ اِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِى الْمَهْدِ صَبِيًّا

55 Ben bu konuda hiçbir rivayete rastlamadım.

56 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 274.

29. “Bunun üzerine Meryem çocuğu işaret etti. ‘Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?’ dediler.”

[Hz. Îsâ’nın Beşikte Konuşması]

Meryem çocuğu işaret etti. Yani konuşun diye oğlu Îsâ’yı işaret etti. **Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz dediler.** Yani beşikte yatan bir çocukla nasıl konuşuruz dediler[57].

قَالَ اِنّ۪ي عَبْدُ اللّٰهِ اٰتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَن۪ي نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَن۪ي مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُ وَاَوْصَان۪ي بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾

30. “Cevabı çocuk verdi: ‘Ben Allah’ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı.’”

31. “Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı; yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı emretti.”

Cevabı çocuk verdi. Ben Allah’ın kuluyum. O bana kitabı verdi. Yani o bana kitabın ilmini verdi dedi. Söz konusu kitabın hangi kitap olduğunu, İncil mi, Tevrat mı yoksa bir başka kitap mı olduğunu söylemiyoruz. Çünkü yüce Allah bir başka âyette meâlen “Rabb’in ona yazmayı, hikmeti Tevrat’ı ve İncil’i öğretecek”[58] ifadesini kullanmış, Kitab’ı, yanında da Tevrat ve İncil’i belirtmiştir. Bu beyan, âyette geçen kitabın Tevrat ve İncil’den başka bir kitap olduğunu bize göstermektedir.

134 **[§]Ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, o beni kutlu ve bereketli kıldı.** Bu beyan bize Îsâ’nın (a.s.) bu kelimelerden sonra konuştuğunu göstermektedir. Yoksa müfessirlerin dediği gibi bu kelimeleri söylemiş ve sonra çocukların konuştukları yaşa erişinceye kadar bir daha konuşmamış değildir. Çünkü Allah Teâlâ’nın kendisini bir peygamber ve bereketli yaptığını haber vermektedir. Netice olarak Hz. Îsâ’nın peygamber olması, konuşmaması ve insanları Allah’ın dinine davet etmemesi ihtimal dışı bir şeydir. Hz. Îsâ herhangi bir hayır sözcüğü konuşmadığı takdirde onda ne gibi bir bereket

57 Konuşun diye oğlu Îsâ’yı işaret etti. Beşikte yatan bir çocukla biz nasıl konuşuruz dediler.

58 Âl-i İmrân, 3/48.

olabilir? Bu da bize gerçeğin onların dedikleri gibi olmadığını göstermektedir. Arapça'da "el-berake" (البَرَكَة) her türlü hayır ve iyiliğe verilen isimdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yaşadığım sürece bana namazı, zekâtı emretti. Burada geçen "namaz" ve "zekât"ın bilinen namaz ve zekât olması muhtemeldir. Bunun yanında namazın her zaman ve her mekânda Allah Teâlâ'yı övme ve ona dua etme, zekâtın da nefsi arındıran, salih kılan ve her türlü hayırla geliştiren bir ibadet anlamına gelmesi ihtimali de vardır. Eğer bu kelimelerden kastedilen bilinen namaz ve zekât olursa, bu takdirde Hz. Îsâ'ya onları insanlara öğretmesinin emredildiği anlaşılmalıdır. Bu durumda Hz. Îsâ sanki şöyle demiş olur: Allah bana yaşadığım sürece insanlara zekâtın hükmünü bildirmemi ve öğretmemi emretti. Çünkü Hz. Îsâ'nın zekâtını vermek gerekecek kadar malı yoktu. Netice olarak beyan, kendisine zekâtın hükmünü bildirmesi emredilmiştir diye yorumlanır. Ya da bu emir, insanlarla birlikte az çok ne varsa vermesinin emredilmesi (muvâsât)[59] diye de açıklanabilir. Zekât kelimesi ile ikinci mâna kastedildiği takdirde Hz. Îsâ ve başkaları eşit şekilde zekât vermekle yükümlü olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبَرًّا بِوَالِدَتِى وَلَمْ يَجْعَلْنِى جَبَّارًا شَقِيًّا ﴿٣٢﴾

32. "Ve anneme saygılı olmayı emretti, beni zorba ve isyankâr yapmadı."

Anneme saygılı olmayı emretti. Yani beni anneme saygılı kıldı. Bu cümle az önce geçen "Ve beni peygamber yaptı ve bereketli kıldı"[60] cümlesi ile bağlantılıdır. Ve anneme saygılı olmayı emretti, **beni zorba ve isyankâr yapmadı.** Bu beyanın mânasını Yahya kıssasını anlatırken açıklamıştık[61].

وَالسَّلَامُ عَلَىَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

[§]*33. "Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürülece-* 135
ğim gün esenlik benimle olacaktır."

---

59 Muvâsât: geçinme ve rızık elde etmede insanlara katılma ve onlarla ortak olma demektir. Kelimenin aslı hemzedir. Telaffuzu hafif olsun diye hemze vava dönüştürülmüştür (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "e-se-ve" md.).

60 Meryem, 19/30-31.

61 Meryem, 19/14.

Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır. Bu kısmı da Yahya (a.s.) kıssasını belirtirken açıklamıştık[62]. Ne var ki Allah Teâlâ o sözü edilen durumlarda Yahya'ya (a.s.) selâm etmişti. Burada ise Îsâ'nın (a.s.) kendine selâm verdiğinden söz ediyor. Bazı kıssalarda ise Îsâ (a.s.) ve Yahya'nın (a.s.) karşılaştıklarından, Yahya'nın Îsâ'ya [benim için bağışlanma dile] sen benden daha hayırlısın" dediğinden, Îsâ'nın da "Bilakis sen benden daha hayırlısın. Allah sana selâm etti. Bense kendi kendime selâm verdim" dediğinden söz edilir[63]. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذٖى فٖيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾

34. "İşte Meryem oğlu Îsâ bu; şüpheye düşüp tartıştıkları konuda gerçek söz de bu."

İşte Meryem oğlu Îsâ bu. Yani Meryem oğlu Îsâ budur, yoksa Hıristiyanların ve başkalarının dediği gibi O Allah'ın oğlu değildir, Hıristiyanların dediği gibi üç unsurdan biri de değildir[64]. **İşte Meryem oğlu Îsâ** meâlindeki cümlenin Îsâ'ya dair onlara verdiğin haber de bu, şu kâfirlerin **şüpheye düşüp tartıştıkları konuda gerçek söz de bu** mânaya gelmesi de muhtemeldir. Çünkü onlar Îsâ (a.s.) hakkında kendilerine verdiğin haberi inkâr ettiler. Yani onların doğruluğundan şüphe ettikleri konuda gerçek söz de budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا كَانَ لِلّٰهِ اَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾

35. "Allah'ın bir evlat edinmesi olacak şey değildir. O, bundan münezzehtir. Bir işe karar verdiği zaman ona sadece 'ol!' der, hemen olur."

Allah'ın bir evlat edinmesi olacak şey değildir. O, bundan münezzehtir. Allah Teâlâ zatını bir çocuk edinmekten tenzih etmektedir. Çünkü yüce Allah hakkında, çocuk edinmek ve talep etmek için baş vurulan sebepler oluşmaz. Ya da Cenâb-ı Hak burada zatını evlat edinmekten tenzih etmiyor fakat başka bir

---

62 Meryem, 19/15.

63 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 70.

64 Herhalde Mâtürîdî merhum bu ifadesiyle yüce Allah'ın "Andolsun ki 'Allah üç unsurdan biridir' diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Tanrı'nın dışında hiçbir ilâh yoktur" (el-Mâide, 5/73) şeklindeki beyanına işaret ediyor.

şey söylüyor: Çocuk edinmek ilâhlığı düşürür. Çünkü dünyada çocuk, babasının şeklinde olur ve ona benzer. Netice olarak mahlûkata benzeyen birisinin
ilâh olması ihtimal dâhilinde değildir. [§]Çünkü dünyada çocuk, üç sebepten 136
birisinden dolayı edinilir ve istenilir. Kişi, ya kapıldığı yalnızlıktan kurtulmak için çocuk yapar ve çocuğu ile bu yalnızlığını giderir, ya bir ihtiyacı vardır ve çocuğu sayesinde o ihtiyacını gidermekte başkasına muhtaç olmaktan kurtulur ya da düşmanlarından korktuğu için çocuk yapar ve ona dayanarak düşmanına galip gelir. Allah Teâlâ böylesi bir konumda olmaktan münezzehtir. Ve onun bir işi yapmaktaki hızı **Bir işe karar verdiği zaman ona sadece ‘ol’ der, hemen olur** beyanında belirtilmiştir. Emrinin yerine getirilmesinde bu derece hıza sahip olan bir varlığın hiçbir sebep ve gerekçe ile çocuğa ihtiyacı olmaz. Allah Teâlâ zâlimlerin söylediklerinden münezzehtir ve çok yücedir.

وَاِنَّ اللّٰهَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُۜ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٣٦﴾

36. “Îsâ şunu da söyledi: Muhakkak ki Allah, benim de Rabb’im, sizin de Rabb’inizdir. O halde O’na kulluk edin, doğru yol budur.”

Muhakkak ki Allah, benim de Rabb’im, sizin de Rabb’inizdir. O halde O’na kulluk edin. Kulluğa davet edilenler, Cenâb-ı Hakk’ın Rab’leri olduğunu biliyorlardı. Çünkü “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[65] vb. sözler söylüyorlardı. Buna göre Hz. Îsâ onlara sanki şöyle demiş oluyordu: Benim de sizin de Rabb’iniz olduğunu bildiğiniz Yaratıcı’ya kulluğa dönünüz. Ve Rabb’iniz olmadığını bildiğiniz mahlûkata kulluk etmekten vazgeçiniz.

فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْۚ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٣٧﴾

37. “Sonra gruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Büyük güne ulaşıldığında, vay o inkârcıların haline!”

Sonra gruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Bu ilâhî beyanın ne anlama geldiği hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları Îsâ (a.s.) hayatta iken gruplara ayrılanlar kendi aralarında onun hakkında ihtilafa düşmüşlerdir demiş-

65 ez-Zümer, 39/3. İmam Mâtürîdî-merhum-herhalde Îsâ (a.s.) kavmi ile Arap müşriklerin inançları arasında bir benzerlik görmüş olsa gerektir. Çünkü müşrikler hakkında inen âyeti delil olarak getirmektedir.

tir. Kimisi, o bir büyücüdür demiş, kimisi kâhindir demiş, kimileri de buna benzer şeyler söylemişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Aralarından alınıp göğe yükseltildikten sonra Îsâ hakkında gruplara ayrılanlar da farklı görüşler ileri sürmüştür. Kimi o Allah'tır derken, kimi Allah'ın oğludur demiş, kimi de o üçün üçüncüsüdür[66] ve buna benzer başka fikirler ileri sürmüşlerdir. Bütün bunları, niteledikleri ve hakkında söyledikleri gibi olmadığını bile bile Îsâ hakkında söylemişlerdir. Ancak onlar, inat etmişler ve büyüklenmişlerdir.

137 [§]Bazıları da Hz. Muhammed peygamber olarak gönderilince onun hakkında gruplara ayrıldılar, kendi aralarında ihtilafa ve ayrılığa düştüler demiştir[67]. Bazıları Resûl-i Ekrem için büyücüdür[68], kâhindir[69], cinlere kapılmış biridir[70], söz uydurandır[71], yalancıdır[72] vb. şeyler söylemişlerdir. Bütün bunları Resûlullah'ın (a.s.) söylediklerinin onların kitaplarına uygun olduğunu ve getirdiği Kitab'ın onların kitaplarını doğruladığını, kendisinin onların inandıkları peygamberlere inandığını bile bile söylemişlerdir. Fakat bu sözleri inatları ve böbürlenmeleri yüzünden söylemişlerdir. Bu tevili yapanlar, âyette yer alan **vay o inkârcıların haline** meâlindeki beyanda geçen tehdidin ve "yazıklar olsun" cümlesinin bunlar için[73] söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Birinci tevili yapan da şöyle der: Âyetteki tehdid Îsâ (a.s.) hakkında gruplara ayrılan ve ihtilafa düşenlerle ilgilidir[74]. *En doğrusunu Allah bilir.* Yazıklar olsun mânasındaki "veyl" her kâfire yöneliktir. Bu tehdidden payı olmayan hiçbir kâfir yoktur.

Büyük güne ulaşıldığında vay o inkârcıların haline. Bu günün büyük olmakla nitelenmesi öncekilerin ve sonrakilerin toplanma yeri olmasındandır. O güne cinler, insanlar ve melekler şahit olacaklardır. O gün büyük bir sahne olacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın bu günü "büyük" olmakla nitelemesi, dünyada âlemin

---

66 el-Mâide, 5/73.

67 Ancak bazılarının Hz. Peygamber hakkında zikrettiği bu görüşler, müşriklere aittir. Yoksa Îsâ'nın (a.s.) mahiyeti hakkında "O, Allah'ın unsurundan bir ilâh mıdır yoksa insan mı şeklinde ihtilafa düşen ve gruplara ayrılanların görüşü değildir.

68 Yûnus, 10/2; Sâd, 38/4.

69 et-Tûr, 52/29; el-Hâkka, 69/42.

70 el-Hicr, 15/29; es-Sâffât, 37/36.

71 en-Nahl, 16/101.

72 Müşriklerin Resûl-i Ekrem'in yalancı olmakla suçladıkları âyetler çoktur. Bunlardan birisi Sâd sûresinin 4. âyetidir (Sâd, 38/4).

73 Müşrikler için.

74 Onlar için zikredilen tehdid ifadesi "Vay o inkârcıların haline" cümlesidir. İlk tevili yapan âyette zikri geçen tehdid Îsâ (a.s.) hakkında gruplara ayrılan ve ihtilafa düşenleredir demiştir. Bu son kısım eserin bir diğer nüshasında "Resûlullah hakkında gruplara ayrılanlar ve ihtilafa düşenleredir" şeklindedir.

yaratılmasından maksadın o gün olmasındandır. Allah Teâlâ mahlûkatı büyük bir gün için yaratmıştır. O da bu sözü edilen gündür.

اَسْمِعْ بِهِمْ وَاَبْصِرْ يَوْمَ يَاْتُونَنَا لٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٣٨﴾

38. "Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki! Ne var ki o zâlimler bugün tam bir sapkınlık içindedirler."

Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki! Hasan-ı Basrî der ki: Onlar dünyada kör, dilsiz ve sağır[75] olmalarının aksine orada çok işiten ve çok gören kişiler olurlar. Bazıları da âyete onlar bizim huzurumuza çıkacakları gün ne güzel de işitirler ve görürler! anlamını vermişlerdir. Bazıları da bu mânanın doğru olmadığını, âyetin alay etme
ve hayret belirtme kabilinden olmadığını söylemişlerdir. [§]Bu görüşe göre 138
âyetin mânası şöyle olur: Onlar bizim huzurumuza çıkacakları gün söylediklerini duyacak ve yaptıklarını göreceklerdir. Bazıları da âyete şu anlamı vermiştir: Onların konuşmalarını kendilerine duyur ve bildir. Huzurumuza gelecekleri gün onlara ne yapacağımızı gör. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ne var ki o zâlimler bugün tam bir sapkınlık içindedirler. Onlar apaçık bir pişmanlık veya tam bir helâk içindedirler. Buna benzer açıklamaları tefsirimizde birçok yerde yapmıştık[76].

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ اِذْ قُضِىَ الْاَمْرُ وَهُمْ فٖى غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Sen onları pişmanlık günü hakkında uyar; o gün onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken iş olup bitecektir."

Sen onları pişmanlık günü hakkında uyar. Müfessirlerin geneli bu âyette geçen "el-hasra" (الْحَسْرَةُ) kelimesini ölümün "boz bir koç" şeklinde canlanma-

---

75 Mâtürîdî merhum Bakara sûresindeki "Artık onlar sağırdırlar, dilsizdirler ve körlerdir ve bu yüzden geri de dönemezler" şeklindeki ifadeye işaret etmektedir (el-Bakara, 2/18; ayrıca bk. Meryem, 19/171).

76 Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/164.

sı olarak açıklamışlardır. Bunların ifadelerine göre söz konusu koç cennetliklerle cehennemlikler arasında kesilecek ve cehennemliklerle cennetlikler ona bakıp pişmanlık duyacaklar ölmek istedikleri için üzüleceklerdir. Ölüm boğazlanınca ondan ümitsizliğe kapılacaklardır. Bu açıklamayı yapanlara göre âyette sözü edilen "hasret" işte budur. Fakat söyledikleri bu husus, ancak Hz. Peygamber'den gelen bir rivayetle bilinebilir. Resûl-i Ekrem'den sahih bir rivayet olursa durum o rivayetteki gibi olur[77]. Yoksa onların duyacakları pişmanlık dünyada iken yaptıkları amelleri sebebiyle olacaktır. Bu durum şu ve benzeri ilâhî beyanlarda belirtilen husustur: "Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir"[78], "Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana!"[79], "Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!"[80] Onların dünyada iken işledikleri her amel âhirette kendileri için pişmanlık ve bir iç yangısı olacaktır.

139 **[§]O gün onlar bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken iş olup bitecektir. İş olup bitecektir.** Yani cennetlikler cennete ve cehennemlikler cehenneme girecektir. **Onlar gafletin içine dalmış oldukları halde,** yani onlar bu gafletin için dalmış ve henüz Allah'a iman etmemişken iş olup bitecektir.

إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

---

77 Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle anlatmıştır: "Ölüm boz bir koç kılığında getirilir. Bir seslenen şöyle der: Ey cennetlikler! Cennetlikler başlarını kaldırıp bakarlar. 'Bunu tanıyor musunuz?' Cennetlikler 'Evet. Bu ölüm' derler. Cennetliklerin tümü onu görmüştür. Bu koç boğazlanır. Seslenen sonra 'Ey cennetlikler! Burada ebedîlik vardır. Artık ölüm yoktur. Ey Cehennemlikler! Burada ebedîlik vardır. Artık ölüm yoktur' der. Sonra 'Sen onları pişmanlık günü hakkında uyar; o gün onlar' dünyadakiler 'bir gafletin içine dalmış oldukları halde ve henüz iman etmemişken iş olup bitecektir' beyanını okur (bk. Buhârî, "Tefsîr", 19. Ayrıca bk. Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 20).

78 "İzleyenler şöyle derler: 'Ne olurdu, bize ikinci bir fırsat verilseydi de, şimdi onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!' Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir. Onlar artık ateşten çıkacak değillerdir" (el-Bakara, 2/167).

79 ez-Zümer, 39/56.

80 "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet kendilerine kıyâmet vakti ansızın gelip çatınca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: 'Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!' Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!" (el-En'âm, 6/31).

40. "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler."

Bu beyan, *-en doğrusunu Allah bilir-* bütün yaratıkların fâni ve yaratıcının bâki olduğunun kinâyeli anlatımıdır. Âyette geçen "verâset" fiilinin mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.* Dünyada vârise vâris denilmesi, kelimenin bu anlamı dolayısıyladır. Çünkü vâris, miras bırakanından sonra hayatta kalmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ اِبْرٰهِيمَ اِنَّهُ كَانَ صِدّ۪يقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾

41. "Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi."

[Hz. İbrahim Kıssası]

Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu beyan, "kâf-hâ-yâ-ayn-sâd" (كهيعص)[81] diye başlayan âyet ile bağlantılıdır. Buna göre yüce Allah "Rabb'inin İbrahim'e olan rahmetini an" demektedir. Hasan-ı Basrî bu beyanın baştaki âyetle bağlantılı olduğunu söyler. Aynı şekilde bu sûrede benzer şekilde belirtilenlerin tümü baştaki âyetle bağlantılıdır. Sanki bütün bunlar hakkında "Kâh-hâ-yâ-ayn-sâd" (كهيعص) âyeti belirtilmiştir. Çünkü "Kâh-hâ-yâ-ayn-sâd" (كهيعص)'ın tefsiri en başta kendisini takip eden âyetlerde belirtildiği gibi bütün bu bağlantı âyetlerinde de zikredilmiştir. Aynı şeyleri bütün hurûf-ı mukattaalar hakkında da söylemek mümkündür. Yani bunların tefsirleri takip eden âyetlerde anlatılanlardır, denebilir. Buna karşılık Hasan-ı Basrî dışındaki müfessirler de âyete, bu Kitap'ta onlara İbrahim'i ve kıssasını an diye bir mâna vermişlerdir. Söz konusu âlimler bu sûrede belirtilen ifadelere de aynı anlamı vermişlerdir. Meryem hakkındaki "vezkür fi'l-kitâbi Meryeme" (واذْكُرْ فِى الكِتَابِ مَريَمَ)[82] âyetine Kitap'ta onlara Meryem'in haberini ve kıssasını an; Mûsâ hakkındaki âyete, Kitap'ta Mûsâ'nın haberini ve zikrini onlara an diye mâna vermişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi. "Sıddîk" (الصِّدّيقُ) ismi ancak bu ismi hak edecek çok şeyler yapan kimselere verilir. Kelimenin "sıddîk" şeklinde şeddeli hali de bu fiili çok yapan, yaptığı iş kendisi

---

81 "Kâf-hâ-yâ-ayn-sâd. Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır" (Meryem, 19/1-2).

82 "Kitapta Meryem'i de okuyup an" (Meryem, 19/16).

için âdet ve huy haline gelmiş olan kimseye isim olarak verilir. Hz. İbrahim'in böyle isimlendirilmesi eda etmesi gereken hak ve yapması gereken fiil ile bunu yerine getirme ve eda etme arasına göz açıp kapayacak kadar bir zaman ve bir mühlet koymamasından, aksine o hakkı ve o fiili karşısına çıkar çıkmaz eda etmesinden ve bu konuda vefakâr olmasındandır. Bundan dolayı Allah Teâlâ ona "Vefa örneği İbrahim'in"[83] meâlindeki beyanla "vefakâr" ismini verirken bir başka âyette onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Vaktiyle Rabb'i İbrahim'i bazı sözlerle sınayıp da İbrahim onları eksiksiz yerine getirince"[84]. Cenâb-ı Hak İbrahim'i karşısına çıkan hakka vefakâr davrandığı ve Rabb'inin imtihanını eksiksiz yerine getirmek âdeti olduğu için "vefa örneği" diye isimlendirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ قَالَ لِاَبٖيهِ يَٓا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنٖى عَنْكَ شَيْـًٔا

140 [§]***42. "Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"***

Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Dua ettiğin zaman seni **duymayan ve** ibadet edersen seni **görmeyen ve** kendisine muhtaç olup istediğin zaman **sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?** Bazıları âyetin son kısmına şu anlamı vermişlerdir: Âhirette Allah'ın azabına karşılık sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Allah Teâlâ şöyle demiş oluyor: Dua ettiğin zaman seni duyan, ibadet ettiğin zaman seni gören, muhtaç olup istediğin zaman sana yardım eden bir varlığa nasıl olur da tapmazsın? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

يَٓا اَبَتِ اِنّٖى قَدْ جَٓاءَنٖى مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَاْتِكَ فَاتَّبِعْنٖٓى اَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا

43. "Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi hakikaten bana geldi, bu sebeple bana uy ki seni düz yola çıkarayım."

---

83 "Yoksa Mûsâ'nın ve ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu?" (en-Necm, 53/37).

84 el-Bakara, 2/124.

Babacığım! Sana gelmeyen bir bilgi, yani bulunduğun hal üzere öldüğün takdirde ölümden sonra başına geleceklere dair açıklama **hakikaten bana geldi.** Ama sana gelmedi. **Bu sebeple bana** seni davet ettiğim Allah'ın dinine **uy ki seni düz yola** mutedil, düz ve eğriliği olmayan dosdoğru dine **çıkarayım.** Bu beyan İbrahim'e o sırada vahiy geldiğini göstermektedir. Bu söz, İbrahim'in "Rabb'im budur; zira bu daha büyük" beyanının ardından "Ben O'nun birliğine inanarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim"[85] demesi örneğinde olduğu gibi kendisine vahiy gelmeksizin içtihadı ve akıl yürütmesi sonucu söylenmiş bir söze benzemektedir. Aslında bütün bunlar ona Allah tarafından verilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir"[86] meâlindeki beyanına bakanlar bu gerçeği hemen görürler.

يَٓا اَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾

44. "Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân'ın buyruğuna uymamıştır."

Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, Rahmân'ın buyruğuna uymamıştır. Onlar akılları sıra şeytana kulluk etmiyorlardı. O zaman şeytana kulluk etmekle nitelenmeleri iki sebebe dayanabilir. Birincisi şudur: Onların kulluk ettikleri putlar, kendilerine kulluk etmelerini emretmiş, çağrıda
bulunmuş da onlar da kendilerine kulluk etmiş değillerdi. [§]Onların putlara 141
kulluk etmeleri şeytanın emri ve kendilerini daveti üzerine olmuştu. İşte şeytana kulluk etmekle nitelenmeleri şeytandan gelen bu emir dolayısıyla olmuştur. İkincisi: Anlatıldığına göre şeytan putun içinden konuşuyordu. Ve onlar da şeytanın sözüne kulluk etmişlerdi. Dolayısıyla sanki şeytana kulluk etmiş gibi oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَبَتِ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾

45. "Babacığım! Allah'ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum."

---

85 el-En'âm, 6/78-79.

86 el-En'âm, 6/83.

Babacığım! Allah’ın gazabına uğramandan korkuyorum. Bazıları “korkuyorum” fiilini “Eğer küfür üzere devam eder ve hayatını bu inançla bitirirsen Allah’ın gazabının sana dokunacağını biliyorum” şeklinde açıklamışlardır. Eğer “korkma” fiilinin açıklaması “bilme” şeklinde olursa tevil bu şartla isabetli olur. “Korkma” kelimesinin bildiğimiz “korkma” mânasında kullanılmış olma ihtimali de vardır. Bana göre mâna eğer vâdini yerine getirmezsen[87] Allah’ın azabının sana dokunmasından **ve böylece şeytanın yandaşı olmandan**, yani azaba yakın olmandan **korkuyorum** şeklinde olur.

قَالَ اَرَاغِبٌ اَنْتَ عَنْ اٰلِهَتٖى يَا اِبْرٰهٖيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَاَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنٖى مَلِيًّا ﴿٤٦﴾

46.* “**(Babası:) ***‘Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım; şimdi uzun bir süre gözüme görünme!’ dedi.”

(Babası:) Ey İbrahim! Sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? dedi. Kuşkusuz İbrahim onların tanrılarından yüz çeviriyordu.

Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlatırım. Bu beyanın birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Bulunduğun dinden vazgeçmezsen andolsun seni taşlatırım, yani yemin ederim seni öldürürüm. İkincisi: Beni dinine davetinden vazgeçmezsen andolsun seni taşlatırım. Yani yemin ederim seni kovarım. Üçüncüsü: Eğer bizim tanrılarımıza iftira atmaktan, onları yermekten ve kötü şeyler söylemekten vazgeçmezsen andolsun seni taşlatırım. Yani bizim tanrılarımızı yermene ve iftira atmana karşılık yemin ederim ben de sana kötü şeyler söylerim. Âyette geçen “racm” (الرَّجْمُ) kelimesi bu üç mânayı kapsar; bunlar da, yani öldürme, kovma ve yerme mânalarıdır. Eğer “öldürme” anlamına gelirse din karşılığı olur. Buna göre anlam şöyle olur: Dininden vazgeçmezsen andolsun seni öldürürüm. Eğer “kovma” mânasına gelirse bu, davet karşılığı verilen bir ceza olur. Bu takdirde anlam şöyle olur: Eğer beni davet ettiğin dine çağırmaktan vazgeçmezsen andolsun seni kovarım. Kelime, “kötü söz söyle-

---

87 Çünkü İbrahim’in babası, “İbrahim’in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü” (et-Tevbe, 9/114) ifadesinde belirtildiği üzere kendisine iman edeceğine söz vermişti. Mâtürîdî bu âyetin tefsirini yaparken şöyle der: “Bazıları onun vâdi İslâm’dı demişlerdir. İbrahim’in babasının bağışlanması için yaptığı dua müslüman olacağı vâdi üzerineydi. Dikkat edilirse görülecektir ki babasının cehennemlik olduğunu anlayınca ondan uzak olduğunu ifade etmiştir” (Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, II, 451).

me ve yerme" mânasında olursa Hz. İbrahim'in babası, şöyle demiş olur: Eğer tanrılarımız hakkında kötü şeyler söylemekten vazgeçmezsen andolsun senin hakkında kötü şeyler söylerim. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi uzun bir süre gözüme görünme dedi! Âyette geçen "meliyyen"
(مَلِيًّا) kelimesine bazıları "uzun", bazıları "uzak" ve bazıları da "uzun bir zaman"
anlamını vermişlerdir. [§]Kelime "uzak" anlamında olursa Hz. İbrahim'in 142
babasından uzak olması ve gözüne görünmemesi demek olur. Yani kelime "ba'ude" (بَعُدَ) anlamına gelir ve babası İbrahim'e "benden uzak ol" ve "beni terket" demiş olur. Buna karşılık aynı kelime "dehr" (الدهر), yani zaman ve "tûl" (الطول) mânasına gelirse babası İbrahim'e "Benimle ebediyyen konuşma" demiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبّٖى اِنَّهُ كَانَ بٖى حَفِيًّا ﴿٤٧﴾

47. "İbrahim şöyle dedi: Esen kal! Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır."

İbrahim şöyle dedi: Esen kal! Hz. İbrahim'in babasına "cahiller onlara lâf attığı zaman 'selâm' deyip geçerler"[88] meâlindeki beyanda olduğu gibi (bilinen) selâmı vermemesi ancak terbiye sınırları dâhilinde bir söz söylemesi muhtemeldir. "Selâmun aleyke" (سَلَامٌ عَلَيكَ) cümlesinin bilinen selâm anlamına da gelmesi ihtimal dışı değildir. Fakat selâm mânasında olursa ifadede bir kelimenin takdir edilmesi gerekir. Kelimenin takdirinden sonra anlam şöyle olur: müslüman olduğun takdirde Allah'ın selâmı üzerine olsun. **Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim.** Bu beyanın, az önce selâm için söylediğimiz gibi müslüman olursan Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim mânasında olma ihtimali vardır. Bir diğer ihtimale göre de **Rabb'imden senin için mağfiret dileyeceğim** demek Rabb'imden seni bağışlanmaya lâyık hale getirecek sebebe ve mağfiret edilmeye ehil kılacak vesileye ulaştırmasını dileyeceğim anlamına gelir.

Çünkü O, bana karşı çok lütufkârdır. Bazıları "hafiyyen" (حَفِيًّا) kelimesine ihsanı çok ve lütufkâr mânası verirken, bazıları bunun "âlim" mânasına geldiğini söylemişlerdir. Müfessirlerin bir kısmı da cümleyi şöyle açıklamıştır: O, dua ettiğimde kabul etmeye beni alıştırmıştır. Ebû Avsece bu kelimenin "durumu bilen" kişi mânasına geldiğini söylemiştir. Kelimenin kökü, "hafiye'r-

88 "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır" (el-Furkān, 25/63).

racülü yahfâ" (حَفِىَ الرَّجُلُ يَحْفَى) kullanımına dayanır ki adam ayağında nalın ve mest olmadan yalın ayak yürüdü demektir. Çoğulu "hufât" (حُفَاة) şeklindedir, bu da dost anlamına gelir. Yerden yeşillik toplayan kimse için de bu kökten türeme "ihtefâ yahtefî" (احْتَفَى يَحْتَفِى) fiili kullanılır[89].

وَاَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَاَدْعُوا رَبّ۪ى عَسٰٓى اَلَّٓا اَكُونَ بِدُعَاءِ رَبّ۪ى شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

48. "Sizden de Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabb'ime niyaz ediyorum. Umudum odur ki Rabb'ime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim."

Sizden de Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyorum. Âyette geçen "i'tizâl" (الإعْتِزَال) "Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık"[90] meâlindeki beyanda olduğu gibi Şam toprakları-na hicret etmek ve onların bulundukları mekândan ve yurttan ayrılıp gitmek demektir. Verdiğimiz örnek âyette de "necceynâhu" (نَجَّيْنَاهُ), fiilinin kökü "en-necât" (النَّجَاةُ), yani kurtarma onlardan ayrılarak meydana gelmiştir.

143 **[§] Allah'ın dışında taptığınız**. Yani sizden ve Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyorum demektir. Âyet Hz. İbrahim'in onların yurtlarından, mekânlarından ve yapıp ettiklerinden de uzaklaştığını ifade etmektedir. Yani İbrahim (a.s.) hem taptıkları şeylerden ve hem de yurtlarından, mekânlarından ve fiillerinden uzak durmuştur.

Ve Rabb'ime niyaz ediyorum. Umudum odur ki Rabb'ime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Ve Rabb'ime niyaz ediyorum. Umudum odur ki kavmimin Allah'tan başkasına kulluk etmesi dolayısıyla bedbaht olması gibi ben de O'ndan başkasına kulluk ederek bedbaht olmayacağım. İkincisi: Umudum odur ki Rabb'ime niyazımdan eli boş ve duası reddedilmiş olarak dönmeyeceğim. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

89 Bu kökün mastarı olan "el-ihtifâ" (الإحْتِفَاء) baklayı yerden tırnaklarıyla söküp almak demektir. "İhtefe'l-bakle" (احْتَفَى البَقْلَ) boyu kısa ve az bulunduğu için baklayı topraktan parmaklarının ucuyla aldı demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-fe-ye" md.).

90 el-Enbiyâ, 21/71.

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَهَبْنَا لَهُ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا

49. "Nihayet İbrahim onlardan ve Allah'ın dışında taptıklarından uzaklaşınca, biz ona İshak ve Yâkub'u bahşettik, her birini peygamber yaptık."

Nihayet İbrahim onlardan ve Allah'ın dışında taptıklarından uzaklaşınca. Yani Cenâb-ı Hakk'ın kendisini kurtardığını ifade ettiği o mübarek yere hicret etmek suretiyle o yurttan ve mekândan, bir de Allah'tan başkasına tapmak için yaptıkları o hareketlerden uzaklaşınca **biz ona İshak ve Yâkub'u bahşettik.** Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur: "İbrahim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Yâkub'u lütfettik"[91]. Cenâb-ı Hak, burada "hibe" (الهبة) kelimesini kullanmaktadır. Çünkü çocuk yüce Allah'tan yarattıklarına bir lütuf ve bir nimet olarak verilmiş bağıştır. Cenâb-ı Hak, çocuğu kullarına onların üzerinde bir hakları olmaksızın verir. Çocuğun bağış olarak zikredilmesinin faydası budur. **Her birini peygamber yaptık.** Bu beyan açıktır. Yüce Allah ona zikri geçen İshak ve Yâkub'u bahşetmiş, sonra da onları peygamber kılmıştır.

وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

50. "Onlara da rahmetimizden bağışlarda bulunduk ve onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı nasip ettik."

Onlara da rahmetimizden bağışlarda bulunduk. Âyetin metninde geçen "rahmet" kelimesinin anlamına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, rahmet nübüvvet anlamına gelir demiştir. Buna göre anlamı şöyle olur: Allah size nübüvveti bahşetmiştir. Bazıları da "rahmet" kelimesinin "nimet" mânasına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu durumda da bu beyan Allah onlara bahşettiği peygamberlik ve başka şeyleri, nimetinden bahşetmiştir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı nasip ettik. Âyetin metninde geçen "lisâne sıdkın" (لِسَانَ صِدْقٍ) tabirinin mânası hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bundan kastın yüce Allah'ın indirdiği kitaplar olduğunu söylemiştir. Bu kitaplarda onların doğruluklarına, faziletlerine ve mertebele-

---

91 el-Enbiyâ, 21/72.

rine dair haberler bulunmaktadır. Söz konusu kitaplar, yüksek bir doğruluk dilidir. Bazıları da bu deyimden maksadın onların çocukları olduğunu söylemişlerdir. Yüce Allah onları kendilerinden sonra anılan ve tâzim edilen nebîler
144 ve resûller yapmıştır. [§]Çünkü bütün nebîler ve resûller, Hz. İbrahim'in neslinden olup, babaları İbrahim'den Hz. Muhammed'e kadar yüksek bir doğruluk delili idiler. Çünkü hepsi hayrın, bereketin ve mutluluğun her türlüsü ile anılırlar. Bazı müfessirler "lisâne sıdkın aliyyen" (لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيّاً) tabirini bütün dinlere mensup olanların İbrahim'e iman etmeleri ve dinine inanmaları diye açıklamışlardır. Bir topluluğun sözünde duanın, bereketin ve övgünün İbrahim ve ailesine has kılınması bu tefsire göre açıklanır. Onlar şöyle dua ederler: "Allah'ım! Muhammed'e ve ailesine rahmet eyle. İbrahim ve ailesine rahmet ettiğin gibi"[92].

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ مُوسٰى اِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولاً نَبِيًّا ﴿٥١﴾

51. "Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi."

[Hz. Mûsâ Kıssası]

Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Bu beyan, daha önce "Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an!"[93] meâlindeki beyanla aynı anlamdadır. "Kitapta Meryem'i de okuyup an!"[94] emri, Hasan-ı Basrî'ye göre "Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır"[95] meâlindeki beyanın sılasıdır. Buna göre âyetin mânası şöyledir: Rabb'inin Mûsâ'ya olan rahmetini okuyup an. Başka müfessirlere göre ise bu beyanın anlamı şöyledir: Onlara Mûsâ'nın Kitap'taki haberini ve kıssasını okuyup an. Biz buna daha önce değinmiştik.

---

92 Hz. Peygamber'e salât konusunda çok hadis vardır. Bunlardan birini Abdurrahman b. Ebû Leylâ rivayet etmiştir. O şöyle anlatır: Bir gün Kâb b. Ucre benimle karşılaşınca "Hz. Peygamber'den duymuş olduğum bir hediyeyi sana da vereyim mi?" dedi. Ona "Evet ver" dedim. Bana bu hediyeyi verdi ve şöyle dedi: Hz. Peygamber'e "Yâ Resûlallah! Ehl-i beyt olarak size nasıl salavat getireceğiz? Çünkü Allah bize size nasıl selâm vereceğimizi öğretti (Peki! Salavatı nasıl getireceğiz?)" dedim. Hz. Peygamber cevap verdi: "Şöyle deyiniz: Allahım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine tıpkı İbrahim'e ve İbrahim ailesine rahmet eylediğin gibi rahmet et! Şüphesiz sen övgüye en lâyık, şanı en yüce olansın. Allahım! Muhammed'e ve Muhammed ailesine tıpkı İbrahim'e ve İbrahim ailesine bereket ihsan ettiğin gibi bereket ihsan eyle! Şüphesiz sen övgüye en lâyık, şanı en yüce olansın deyin" (Buhârî, "Enbiyâ", 126; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 88).

93 Meryem, 19/41.

94 Meryem, 19/16.

95 Meryem, 19/2.

Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi. “İhlaslı” anlamına gelen “muhlesan” (مُخْلَصاً) kelimesi, “muhlisan” (مُخْلِصاً) şeklinde de okunmuştur[96]. Bazıları iki kırâat arasındaki farkı şöyle açıklamışlardır: “Muhlasan” (مُخْلَصاً) özel olarak seçilmiş demektir. Yüce Allah onu kendisine resûl ve nebî olması için özel orak seçmiş, ihtiyar buyurmuş ve tayin etmişti. Kelime “muhlisan” (مُخْلِصاً) şeklinde okununca da mâna Allah onu kendisine olan ibadetinde ve tevhidinde ihlaslı kılmıştı şeklini alır.

[Resûl ve Nebî Arasındaki Fark]

Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi. Bazıları resûl ve nebî kelimeleri arasındaki farkı açıklarken resûl (yeni bir şeriatı) tebliğ ile görevli, “nebî” ise bir başka resûlün tebliğ ettiği (şeriatı) bildirmekle görevli peygamber anlamına gelir demişlerdir. Başka bazıları ise resûl kendisine vahiy ve kitap
inen peygamber, [§]nebî ise (kendine özel vahiy gelmeyen, bir başka resûlün 145
şeriatını) haber veren peygamberdir demişlerdir. Nebî kelimesi esasen her türlü hayır ve bereketten haber veren peygamber demektir. Bir peygambere “nebî” denmesinin sebebi, kendisinde (hayır ve bereket) özelliklerinin toplanmasından dolayıdır. Buna “sıddîk” kelimesi örnek verilebilir. Bir kimseye bu isim ancak bütün hayır ve bereket özelliklerinin kendisinde toplanmasından sonra verilebilir. Söz konusu özelliklerden birisi eksik olursa o kişiye “sıddîk” değil “sâdık” denilir. O eksik olan özellik de kendisinde toplanırsa kişi “sıddîk” olur. İşte “nebî” de böyledir. Kendisinde bütün hayır ve bereket özellikleri toplandığı için ona “nebî” denilmiştir. Gerçeğin böyle olduğunu şu iki haberden öğreniyoruz. Hz. Peygamber, “Salih rüya, nübüvvetin kırk beş parçadan biridir”[97] derken bir başka hadiste “Güzelce susmak, nübüvvetin yirmi beş parçadan bir parçasıdır” buyurmuştur[98]. Bu rivayetler bir peygambere nebî denilmesinin -“sıddîk” kelimesini açıklarken vurguladığımız gibi- kendisinde bütün hayır ve bereket özelliklerinin toplanmasından dolayı olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾

96 “Muhlisan” (مُخلِصًا) şeklindeki kırâat Âsım, Nâfi‘, Hamza, Kisâî ve Halef hariç kalan kırâat imamlarının kırâatidir (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 88).

97 Buhârî, “Ta‘bîr”, 4; İbn Mâce, “Ta‘bîr”, 1. Her iki kaynakta da “kırk altı” rakamı geçmektedir.

98 *el-Muvatta’*, “Şiir”, 17 (İmam Mâlik’e ulaşan bir habere göre Abdullah b. Abbâs “Doğruluk, temkinle hareket etme, güzel bir üslup nübüvvetin yirmi beşte biridir” derdi).

52. "Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu fısıldaşırcasına** (kendimize) **yaklaştırdık."

Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik. Bu âyette geçen "el-eymen" (الْاَيْمَنِ) kelimesini "yümn" ve "bereket" kökünden kabul edersek âyetin mânası şöyle olur: Ona mübarek ve hayırlı Tûr dağı tarafından seslendik. Bir haberde de şöyle rivayet edilmiştir: Mûsâ (a.s.) der ki: "Rabb'im bana Tûr-ı Sînâ dağından geldi, Sâîr[99] dağından doğdu[100] Fârân dağından zuhur etti"[101]. Bunun anlamı şudur: Rabb'imin vahyi bana Tûr-i Sînâ dağı tarafından geldi. "Sâîr dağından doğdu", yani Hz. Îsâ'ya vahyi Sâîr dağından, Hz. Muhammed'e de Fârân dağından geldi. Kelime "yümn" mânasında olursa dağın hayrı ve bereketi mânasına olur. Bazıları dağın hayrı derken bazıları da Mûsâ'nın hayrı demişlerdir. Ebû Bekir el-Esam der ki: Bu anlatılan şeyler, ancak hakkında bir rivayet olursa bilinecek şeylerdendir. Biz bu kelimeyi tefsire kalkışıp yüce Allah şunu kastet-
146 miştir diyemeyiz. Çünkü değişiklik yapmış olmaktan korkarız. [§]Zira ifade, onlara karşı delil getirme bağlamında belirtilmiştir. Onların kitaplarında olandan daha fazlası ya da daha eksiği söylenecek olursa bu cümle, kendilerine karşı delil getirme özelliğini kaybeder.

Ve onu fısıldaşırcasına (kendimize) yaklaştırdık. Müfessirler buradaki "yakınlaştırma"nın mekân itibariyle bir yakınlaştırma olduğunu söylemişlerdir. Fakat bize göre bu, mertebe, değer ve fazilet açısından yakınlaştırmadır. Bu bilinen bir husustur ve daha sağlamdır. Âyetin metninde geçen "neciyyen" (نَجِيًّا) kelimesi, "el-münâcât" (الْمُنَاجَاة) kökündendir. Yani Hz. Mûsâ kendileri dışında kimsenin farkedemeyeceği bir şekilde gizlice Rabb'ine seslenmiştir. Mûsâ'dan "neciyyen (münâcatta bulunan)" diye bahsedilmesi, nefsini Allah'a ihlaslı bir şekilde bağlaması ve teslim etmesi sebebiyledir. Bundan dolayı bir haberde rivayet edildiği üzere namaz kılan kişi hakkında da "Rabb'iyle gizlice konuşan (münâcatta bulunan)" denilmiştir. İlgili haber şudur: "Gizlice ses-

---

[99] Bu kelime bütün nüsha ve şerhlerde "Sâûr" şeklindedir. Tashih *Mu'cemü'l-büldân*'dandır (V, 10). "Sâîr" Tevrat'ta Filistin'de bir dağ adıdır. Burası Nâsıra ile Taberiye ve Akkâ arasındadır (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 10).

[100] Eserin bütün nüsha ve şerhinde ifade "talea" (طَلَعَ) değil de "ittalea" (اطَّلَعَ) şeklindedir. Düzeltme şu ifadeden yararlanılarak yapılmıştır: "Allah Sîna'dan geldi, (Ve onlara) Sâîr'den doğdu ve Fârân dağından zuhur etti" (*el-Kitâbü'l-mukaddes*, Tesniye, 33/2. Ayrıca bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 10; X, 10; VI, 323).

[101] Fârân: Bu kelimenin kökeni İbrânîce olup Arapça'ya geçmiştir. Fârân Mekke'nin isimlerinden olup Tevrat'ta zikredilmektedir. Bu kelimenin Mekke dağlarından birinin adı olduğu da söylenmiştir (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, VI, 323).

lendiğin varlığa dikkat et!"[102]. Namaz kılan kişi, nefsini her türlü meşgaleden sıyırıp Rabb'ine teslim ettiği için münâcî diye isimlendirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا اَخَاهُ هٰرُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾

53. "Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârun'u da bir peygamber olarak onun yanına verdik."

Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârun'u bir peygamber olarak onun yanına verdik. Bu beyanın anlamı daha önce (benzer âyetlerde) zikrettiğimiz gibidir.

وَاذْكُرْ فِى الْكِتَابِ اِسْمٰعِيلَ اِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولاً نَبِيًّا ﴿٥٤﴾

54. "Bu kitapta İsmail'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi."

[Hz. İsmail Kıssası]

Bu kitapta İsmail'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı. Hasan-ı Basrî'nin ifadesine göre **İsmail'i de okuyup an** meâlindeki cümle "Bu, Rabb'inin Zekeriyya kuluna lütfettiği rahmetin anlatımıdır"[103] anlamındaki cümlenin sılasıdır (bağlantı). Bu durumda âyetin mânası şudur: Onlara Rabb'inin İsmail'e olan rahmetini anlat. Ancak başka müfessirlere göre söz konusu beyan (baştaki âyetle bağlantılı değil) başlangıç cümlesidir. Bu açıklamaya göre de mâna şöyle olur: Onlara İsmail'in haberini ve kıssasını kendilerine karşı delil getirme tarzında anlat. Çünkü bu haberler ve kıssalar, onların kitaplarında mevcuttu. Yüce Allah resûlüne söz konusu haberleri ve kıssaları kitaplarında bulunduğu haliyle haber veriyor ki Hz. Peygamber de onlara bildirsin ve böylece verdiği bu haberleri Allah Teâlâ'dan aldığını öğrensinler. Öğrensinler de bütün bunlar, onun peygamberliği ve risâleti için kendilerine delil olsun.

---

102 Ben bu haberin kaynağını bulamadım. Ancak aynı mânada şöyle bir hadis vardır. "Namaz kılan gizlice Rabb'ine seslenir. Herkes Rabb'ine ne ile seslendiğine dikkat etsin" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 67).

103 Meryem, 19/2.

Öte yandan âyetin metninde geçen "İsmail"in kim olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerin geneli bu kişinin -her ikisine de salât ve selâm olsun- Hz. İbrahim'in oğlu İsmail olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da bu kişinin peygamberlerinden birine, "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım"[104] diyenlerden biri olduğu kanaatine varmışlardır. Fakat bu kişinin kim olduğunu ancak yüce Allah bildirirse bilebiliriz. Esasen onun kim olduğunu öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur.

147 **[§] O gerçekten sözüne sadıktı.** Müfessirlerin geneline göre yüce Allah'ın Hz. İsmail'i (a.s.) **sözüne sadıktı** diye nitelendirmesi, bir kişiye geri dönünceye kadar olduğu yerde kalma ve kendisini bekleme sözü vermesi ve o noktada söz verdiği kişi geri dönünceye kadar günlerce yerinden ayrılmaması ve beklemesi dolayısıyladır. Fakat İsmail gibi birinin söz verip de inşallah dememesi ihtimal dâhilinde değildir. "Allah izin verirse demeden hiçbir şey için şu işi yarın yapacağım deme"[105] beyanı ile "Allah izin verirse" demeden yarın şu işi yapacağım demesini Cenâb-ı Hak peygamberine yasaklamıştır. "Sâdıka'l-va'di" (صَادِقَ الوَعْدِ) tabirinde geçen "sâdık" (صَادِقٌ) kelimesi "sıddîk" (صِدِّيقٌ) anlamına gelir. "Sıddîk" karşısına çıkan her türlü hakka vefakâr olan kişi demektir. Çünkü her mümin, imanının esası olarak Rabb'inin emrettiği her hususta ona iman etmesi, yasakladığı her şeyden vazgeçmesi ve üzerindeki her hakka vefakâr olması gerektiğine inanır. Yüce Allah İsmail'i karşısına çıkan ve tecelli eden her hakka vefakâr olduğu için "sözüne sadık" olarak nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Elçi-peygamberdi. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[106].

وَكَانَ يَأْمُرُ اَهْلَهُ بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّه۪ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾

55. "Halkına namazı ve zekâtı emrederdi ve Rabb'inin rızasına ermişti."

Halkına, yani kavmine **namazı ve zekâtı emrederdi.** Bu beyanda geçen "salât" bilinen namaz ve "zekât" da bilinen zekât anlamına gelirse bu iki ibadet geçmiş milletlerde de mevcuttu demek olur. Eğer birincisi dua ve övgü, ikincisi de nefisleri arındıran ve ıslah eden anlamına gelirse bunlar herkesin yapmakla yükümlü olduğu buyruk demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve Rabb'inin rızasına ermişti. Bu cümlenin anlamı açıktır.

---

104 "Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine 'Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' dediler" (el-Bakara, 2/246).

105 el-Kehf, 18/23.

106 Bu sûrenin 51. âyetine bakılabilir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِدْرِيسَ اِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

56. "Kitapta İdris'i de okuyarak an. Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi."

57. "Onu üstün bir konuma getirdik."

[Hz. İdris Kıssası]

Kitapta İdris'i de okuyarak an. Bu cümlenin anlamı bundan önce geçen aynı beyanlarda belirttiğimiz gibidir. **Hakikaten o, pek doğru bir insandı ve bir peygamberdi** meâlindeki beyanın anlamını da belirtmiş bulunmaktayız[107].

Onu üstün bir konuma getirdik. Hasan-ı Basrî der ki: Âyette geçen "rafa'nâhu" (رَفَعْنَاهُ) fiili di-li geçmiş zaman anlamında değildir. Fiilin mânası onu cennette üstün bir konuma getireceğiz şeklindedir. Tevil âlimleri ise Cenâb-ı Hak İdris'i dördüncü kat göğe yükseltmiş ve o orada ölmüştür[108] demişler veya buna benzer açıklama yapmışlardır. Fakat bizce yüce Allah'ın
İdris'i yükseltmesi [§]"Onlara hak ettikleri yüksek bir övgü ile anılmayı na- 148
sip ettik"[109] beyanını açıklarken de ifade ettiğimiz gibi mertebesinin, değerinin yükseltilmesi, hem yüce Allah ve hem de insanlar nezdinde üstün bir konuma getirilmesi anlamında olmalıdır.

اُولٰئِكَ الَّذِينَ اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ اٰدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْرَاۤئِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾

---

107 Bu sûrenin 41. âyetine bakılabilir.

108 Nitekim Mîraç hadisinde buna şöyle işaret edilir: "Dördüncü semaya geldik. 'Kim bu kişi?' denildi. 'Cebrâil" diye cevap verildi. 'Yanındaki kim?' diye soruldu. 'Muhammed'dir (a.s.)' denildi. 'Ona peygamberlik görevi verildi mi?' diye soruldu. 'Evet' denilince 'Merhaba ona. Gelen ne güzel bir kişidir!' denildi. İdris'e geldim. Kendisine selâm verdim. 'Merhaba! Kardeş ve nebî' dedi (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 6; "Fedâilü's-sahâbe", 71; Tirmizî, "Tefsîr", 20).

109 Meryem, 19/50.

58. "İşte bunlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu, Âdem'in soyundan gelen peygamberler; Nuh ile birlikte (gemide) ***taşıdıklarımız, İbrahim ve İsrâil'in*** (Yâkup) ***soyundan gelenler ve doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerden olup, kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar."***

İşte bunlar, Allah'ın peygamberlik ve daha önce sözü edilen rahmetle **kendilerine lütuflarda bulunduğu kimselerdir.** Rahmet âyetin metninde geçen "nimet"in tâ kendisidir. Bu da Mûtezile mezhebinin bir görüşünü daha reddeder. Onlar şöyle demektedir: Allah, lâyık olmadıkça ve hak etmedikçe hiçbir kimseye özel olarak peygamberlik veya lütfundan vermez. Oysa yüce Allah bunları kendi katından bir nimet ve lütuf olarak verdiğini haber vermektedir.

Âdem'in soyundan gelen peygamberler. Peygamberler, Hz. Âdem'in, Nuh ile birlikte (gemide) taşınanların, İbrahim'in, İsrâil'in (Yâkup), tevhide ulaştırdığı kimselerin ve risâlet ve nübüvvet için seçtiği insanların soyundan idiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar. Bazı müfessirler âyet, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi Ehl-i Kitab'ın müminleri hakkında inmiştir demişlerdir. Ehl-i Kitab'ın müminleri, iman ettikten sonra kendilerine Kur'ân âyetleri okununca ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlardı. Bu beyanın, yüce Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu kimseler hakkında olması da muhtemeldir. Bu kimselerin kitaplarında içinde secde kelimesi geçen âyetler vardı. Söz konusu âyetler okunduğu zaman ağlayarak ve secde ederek Allah için secdeye kapanırlardı. Âyette geçen "secde" hakiki mânada değil de Cenâb-ı Hakk'a boyun eğme ve kendilerine okunan delillerini ve burhanlarını kabul etme anlamında da olabilir. Bir başka muhtemel anlam da şudur: yüce Allah'ın âyetlerini ve otoritesini gördükleri zaman kendilerine hâkim olamazlar ve secde ederek yere kapanırlar. Bu durumları yüce Allah'ın haber verdiği üzere Firavun'un yanındaki sihirbazların âyetleri görünce secdeye kapanmalarına benzer. "Sonunda sihirbazlar secdeye kapandılar"[110]; "Sihirbazlar secdeye kapandılar"[111] beyanlarında geçen "sücceden" (سُجَّداً) ve "sâcidîn" (سَاجِدِينَ) kelimeleri, yüce Allah'a secde ettiler anlamında değil, âyetleri görünce kendilerine hâkim olamayarak yüz üstü yere kapandılar mânasındadır.

110 Tâhâ, 20/70.

111 "Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. 'Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler" (eş-Şuarâ, 26/46-48).

[§]Ebû Avsece der ki: Âyette geçen “bukiyyen” (بُكِيّاً) kelimesi “bukiyyen” 149
(بُكِيّاً), “bikiyyen” (بِكِيّاً) ve “buküyyen” (بُكُيّاً) şeklinde üç türlü okunabilir. Her üç kelimenin anlamı da “ağlayanlar” demektir. “Neciyyen” (نَجِيّاً)[112] kelimesi ise “sırdaş” anlamına gelir. Nitekim kelime, “fülânun neciyyu fülânin” (فُلانٌ نَجِيُّ فُلاَنٍ) “Falan falancanın sırdaşıdır” cümlesinde bu mânayadır.

Kendilerine Rahmân’ın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar. Bu beyanda kinâye yoluyla namaz kastedilmiş ve yüce Allah onları namazda huşu içinde ve ağlayan kişiler olarak nitelemiş de olabilir. Allah Teâlâ devamla şöyle buyurmuştur:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ اَضَاعُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾

59. “Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır.”

Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan ve nefsânî arzulara uyan bir nesil geldi. Yani yüce Allah’ın, kendi rızası için namaz kılmakla ve namazda huşu içinde olmakla ve ağlamakla nitelediği o kimselerin ardından **artık namaz kılmayan,** yani namazı ihmal eden bir nesil geldi. Çünkü bunlar onların Allah için kıldıkları namazı putlar için kılıyorlardı. **Namazı kılmayan** meâlindeki beyanda geçen namazın [bilinen namaz] olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü namaz, en son terkedilen ve yerine getirilmeyen bir ibadettir. Sebebine gelince; bir haberde şöyle rivayet edilmiştir: “İslâm düğümleri birer birer çözülecektir. Bunun ilki emanet, sonuncusu ise namaz olacaktır”[113]. Bazı müfessirler, âyetteki **namazı zayi ettiler** meâlindeki beyanı, namazı tamamı ile kılmamak değil de, vaktinde kılmamak olarak açıklamışlardır. Eğer bu açıklama isabetli olursa âyet müslümanlar hakkında inmiş demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bunların ardından artık namazı kılmayan bir nesil geldi. Bazıları bu beyanda geçen “halfun” (خَلْفٌ) kelimesinin kınama, “halef” (خَلَفٌ) kelimesinin ise övme anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Bazıları da bu iki kelimenin

---

112 Kastedilen Meryen sûresinin 52. âyeti olan (وَقَرَّبْنَاه نَجِيّاً) “Ve onu fısıldaşırcasına (kendimize) yaklaştırdık” âyetidir.

113 Benzeri rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 251.

anlam itibariyle aynı olduğunu her ikisinin de aynı mânada kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Ve nefsânî arzulara uydular. Yani nefsânî arzularını ibadetlere tercih ettiler, ibadetleri değil de nefsânî arzuları esas aldılar.

150 **[§]Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklar.** Bazıları âyette geçen “el-ğayyu” (الغَىُّ) kelimesinin cehennemde bir vadi anlamına geldiğini söylemişlerdir. Fakat Hz. Peygamber’in söz konusu kelimenin cehennemde bir vadi olduğunu söylediğine dair herhangi bir haber nakledilmedikçe böyle bir iddiada bulunmak mümkün değildir[114]. Bazıları ise bu kelimenin azap anlamında olduğunu söylemişlerdir. Başka bazıları ise bu kelimenin “şer (kötülük)” mânasına geldiğini ifade etmişlerdir. Onların dünyada işledikleri amellerin cezasının “ğavâye” diye isimlendirilmesi, amellerinin doğru yoldan sapma niteliğinde olmasından olabilir. Bir cezaya sebebinin adını vermek mümkündür, tıpkı şu beyanda ve benzerlerinde olduğu gibi “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür (davranıştır)”.

اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا 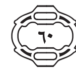

60. “Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler böyle değildir. Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete (gireceklerdir)**.**

Ancak daha sonra Allah Teâlâ şirkten **tövbe eden,** Allah’a **iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler böyle değildir** diyerek onları istisna etmiştir. **Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete girecekler.** Bu beyanın mânası şöyle olabilir: Onları kâfir iken işledikleri amellerden dolayı mümin iken işledikleri güzel amelleri eksiltilmeyecektir. Aksine kötü amellerini iyi amellere çevirecektir. Nitekim yüce Allah bu konuda başka ilâhî beyanlarda şöyle buyurmuştur: “Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir”[115];

---

114 İbn Mesûd “el-ğayyu, cehennemde dibi derin bir vadidir” demiştir. Bu haberi Hâkim ve Taberî nakletmişlerdir. Söz konusu haberin Abdullah b. Amr b. Âs’tan benzeri ve Ebû Ümâme’den de merfû olarak daha tam olan bir benzeri nakledilmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî*, VIII, 391).

115 “Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir” (el-Furkān, 25/70).

"eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[116]. Cenâb-ı Hak iman ettikleri ve şirkten vazgeçtikleri takdirde kâfir iken işledikleri yüzünden onları cezalandırmayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüce Allah bundan sonra söz konusu cennetin hangi cennet olduğunu beyan etmek üzere şöyle demektedir:

جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتٖى وَعَدَ الرَّحْمٰنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾

61. Çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vâdettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir. Şüphesiz O'nun vâdi yerine gelecektir."

Bu cennet, **çok esirgeyici olan Allah'ın** gayba iman eden **kullarına vâdettiği** adn cennetleridir. İşte onlar **idraklerini aşan** (ğayb) bu **adn cennetlerine gireceklerdir**. Öte yandan âyetin metninde geçen "ğayb" (الغيب) kelimesiyle kastedilen Allah olabilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Bu cennet, çok esirgeyici olan Allah'ın gözleriyle görmeseler de verilen habere dayanarak ğayba, yani Allah'a iman eden kullarına vâdettiği adn cennetleridir. "Ğayb" kelimesiyle "cennet" de kastedilmiş olabilir. Buna göre mâna şöyle olur: Bu cennet çok esirgeyici olan Allah'ın ğayba, yani gözleriyle görmeseler de cennete, cehenneme ve öldükten sonra dirilmeye iman eden kullarına vâdettiği adn cennetleridir.

Şüphesiz O'nun vâdi yerine gelecektir. Yani vâdettiği şey şüphesiz yerine gelecektir. Fakat âyetin metninde geçen "me'tiyyen" (مَأتِيّاً) kelimesi gelen anlamına değil de gelinen mânasındadır. Çünkü insan, kendisine gelen her şeye kendisi gelmiş demektir. Bundan dolayı gelecek olan vâde "me'tiyyen", yani "gelinen" denilmiştir.

لَا يَسْمَعُونَ فٖيهَا لَغْوًا اِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فٖيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾

116 el-Enfâl, 8/38.

151 [§] ***62. "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir. Orada, sabah akşam rızıkları hazırdır."***

Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir. Cenâb-ı Hak bir başka yerde de şöyle buyurmuştur: "Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey. Sadece şu söz: Size esenlikler, size mutluluklar!"[117]. Yani orada ne boş bir söz işitirler, ne sevmedikleri bir söz ve ne de günaha sokacak bir hareket görürler. Yalnız esenlikler dilenir. "Selâm" (السّلام) kelimesi, sanki bütün hayır ve bereketin adı gibidir.

Orada, sabah akşam rızıkları hazırdır. Hasan-ı Basrî bu beyana dair şöyle demiştir: Araplar için hayatın en hoş ve en sevimli tarafı, öğle ve akşam yemeği yemektir. İşte bundan dolayı yüce Allah onlara cennette öğle ve akşam yemeği verileceğini haber vermiştir. Arap olmayanlar için de hayatın en hoş yanı, ipek giymek ve inci takınmaktır. Bunun için Arap olmayanlara da "Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir"[118] ifadesiyle tercih ettikleri şeylerin cennette kendilerine verileceğini bildirmiştir.

Müfessirler şöyle demiştir: Cennette, sabah, akşam, gece ve gündüz yoktur. Fakat cennetliklere bu nimetler isteklerine göre sabah veya akşamın süresi göz önüne alınarak verilecektir[119]. İbn Abbâs'ın bunu, gece ve gündüzün miktarına göre, diye tefsir ettiği nakledilmiştir[120].

Öyle anlaşılıyor ki **Orada sabah akşam rızıkları hazırdır** meâlindeki beyanla özel olarak belli bir vakit değil de bütün zamanlar kastedilmektedir. Onlar cennet nimetlerini "Orada onların canlarının istediği her şey vardır" ifadesiyle[121] "beğendikleri meyvelerle"[122] meâlindeki beyanda olduğu üzere her vakit sevebilecek ve iştahla arzu edebileceklerdir. Âyette geçen sabah ve akşam anlamına gelen kelimeler şöyle de yorumlanmıştır: Cennette zamanın fecrin doğmasından güneşin doğmasına kadar olan sabah, güneşin batmasından ka-

---

117 el-Vâkıa, 56/25-26.

118 el-Hac, 22/23.

119 bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 456-457 (Metin kenarı); Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 629.

120 Ben İbn Abbâs'tan naklen böyle bir rivayet bulamadım. Fakat Taberî Züheyr b. Muhammed'den şöyle bir nakilde bulunur: "Cennette gece yoktur. Cennetlikler sürekli aydınlık içinde olacaklardır. Onlar için gece ve gündüzün süresi, söz konusu olacaktır. Gecenin geldiğini perdelerin indirilmesinden ve kapıların kapanmasından, gündüzün geldiğini de perdelerin kaldırılmasından ve kapıların açılmasından anlayacaklardır (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 119).

121 "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır" (ez-Zuhruf, 43/71).

122 el-Vâkıa, 56/20.

ranlık çökene kadar olan akşam gibi olmasından dolayı. Çünkü yüce Allah "kesintisiz gölgeler"[123] meâlindeki beyanla cennetin gölgesinin uzanmış olduğunu haber vermektedir.

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتٖى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

[§]*63. "Kullarımızdan takvâ sahibi kimselere vereceğimiz cennet işte* 152
budur."

yüce Allah bundan sonra **kullarımızdan takvâ sahibi kimselere vereceğimiz** ve içinde sözü edilen nimetlerin bulunduğu **cennet işte budur** diye haber vermektedir. Cennetin bütün insanlığa vâdedilmiş olması da muhtemeldir. Ancak söz konusu vâd, kayıtsız ve şartsız değildir, aksine yüce Allah'ın koyduğu birtakım şartlar söz konusudur. İnsanların tümü bu şartları yerine getirirse cennet onların olacak, getirmezlerse olmayacaktır. Allah Teâlâ, şartları yerine getirene şartlara uymayanlar için ayırdığı şeyleri de verecektir[124]. İşte âyette zikri geçen "miras" tan maksat budur. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı da buna göre yorumlanır: İşte vâris olacaklar bunlardır. Firdevs cennetine vâris olacaklar[125]. Vâris, miras bırakan kişinin geriye kalan mirasçısı ve ölüden sonra hayatta kalan kişi demektir.

وَمَا نَتَنَزَّلُ اِلَّا بِاَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ اَيْدٖينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ
ذٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾

64. "(Melek dedi ki:) ***Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Senin Rabb'in unutkan değildir."***

(Melek dedi ki:) Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz. Meleğin[126] bu sözü, ancak ondan gelen bir soru üzerinedir. Sanki o (a.s.)[127] Cebrâil'in kendisine in-

---

123 "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere! Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında; kesintisiz gölgeler altında" (el-Vâkıa, 56/27-30).

124 *Şerhu't-Te'vîlât*'ta şöyle denir: Allah Teâlâ'nın koyduğu şartlara uyan kimselere bu şartlara uymayanlara vâdettiklerini de verecektir. Âyette geçen "miras olarak vermek"ten maksat işte budur.

125 el-Mü'minûn, 23/10-11.

126 Yani Cebrâil'in.

127 Yani sanki Hz. Peygamber.

mesini yavaş bulunca[128] Cebrâil ona şöyle demiştir: **Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz.** Öte yandan bir başka hususu daha vurgulamak gerekir: Cebrâil'in bu cevabı ancak Allah Teâlâ'nın emri üzerine vermiş olduğunu biliyoruz. Çünkü Cenâb-ı Hak, melekler "O'nun sözünün önüne geçemezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler"[129] diye haber vermektedir. Dolayısıyla Cebrâil'in Hz. Peygamber'e bu cevabı kendiliğinden vermiş olması ve verdiği cevabı Allah'ın kitabında okunan bir âyet yapması ihtimal dâhilinde değildir.

Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Bu **Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz** meâlindeki beyanla irtibatlı gibi durmaktadır. Çünkü Cebrâil de Hz. Peygamber de önlerinde ve arkalarında ve bunlar arasında olan her şeyin yüce Allah'a ait olduğunu biliyorlardı. Bu da bize söz konusu ifadenin önceki ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. İkinci ifadeyi
153 birinciye bağlayan "Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz." [§]Biz O'nun emri olmadan ne ileri gidebiliriz ne de geri kalabiliriz. O'nun emri olmadan hiçbir şey yapmayız şeklindeki cümlelerdir. Yukarıdaki beyan, "Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin" meâlindeki emre benzer[130]. Tevil âlimleri ise bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları **Önümüzde olan şey**le kastedilenin âhiret, **arkamızda olan** ile kastedilenin dünya hayatından geçip giden kısım, **bunların arasında olan şey**le kastedilenin ise şu anda bulunduğumuz durum olduğunu söylerken, başka bazıları **Önümüzde olan şey**le kastedilenin dünya, **arkamızda olan** ile kastedilenin âhiret, **bunların arasında olan** ile kastedilenin ise sûra iki üfürme arasında olacak olan hadiseler ve bunlara benzer şeyler olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat ilk belirttiğimiz daha öncelikli ve doğruya daha yakındır. Çünkü bu ifade, O'nun emri olmadan öne geçmeyiz, geri kalmayız ve hiçbir şey yapamayız şeklindeki baştaki ifade ile bağlantılıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Senin Rabb'in unutkan değildir. Bu ilâhî beyan üç şekilde açıklanabilir. Bunlardan birincisi, bazı müfessirler tarafından dile getirilmiştir. Cebrâil bir süre Hz. Peygamber'e gelmemişti. Bunun üzerine Mekkeliler, "Rabb'i Muhammed'i bıraktı ve ona darıldı" dediler. Müşriklerin bu sözleri üzerine "Yemin olsun, kuşluk vaktine; kararıp sakinleştiğinde geceye ki; Rabb'in seni

---

128 İbn Abbâs'ın nakline göre Hz. Peygamber Cebrâil'e "Bizi ziyaret ettiğinden daha fazla ziyaret etmekten seni engelleyen nedir?" diye sorunca "Biz ancak Rabb'inin emriyle ineriz" âyeti indi (Buhârî, "Tefsîr", 19/2; "Tevhid", 28; Tirmizî, "Tefsir", 19).

129 el-Enbiyâ, 21/27.

130 el-Hucurât 49/1.

bırakmadı ve sana darılmadı” beyanı indi[131]. **Senin Rabb’in unutkan değildir** beyanında geçen “unutma” da “terketme” anlamında yorumlanır. Yani **Rabb’in seni terketmedi.** Çünkü müşrikler, Rabb’inin onu terkettiğini ve kendisine darıldığını söylemişlerdi[132]. **Senin Rabb’in unutkan değildir** meâlindeki beyanın ikinci mânası, “Senin Rabb’in” dünya hükümdarları gibi “unutkan değildir” şeklinde de olabilir. Dünya hükümdarları, dalgın ve dikkatsiz oldukları zamanlarda hizmetçi ve kölelerinden[133] hizmet etmeleri istenir. Onlar da hem hükümdarlarının ve hem de kendilerinden hizmet isteyenlerin ihtiyaçlarını giderirler[134]. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Senin Rabb’in dünya hükümdarları gibi yanılan ve gaflete düşen biri değildir[135]. Üçüncüsü “Senin Rabb’in”, vahyi iniş vaktinden geriye bırakarak “unutkan” olan bir Rab “değildir.” Aksine vahyi sana iniş vaktinde indirmiştir. Bu iki tevil, dikkatsizlik ve gaflet mânası esas alınarak yapılmış bir açıklamadır. Birinci tevil ise terketme mânasına göredir.

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖ هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

[§]65. “O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabb’idir. Şu halde 154
O’na sabır ve sebatla kulluk et. O’nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?”

O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabb’idir. Şu halde O’na sabır ve sebatla kulluk et. Yani O’na kulluğa ve itaata sabret. **O’nun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?** Yani Allah’a kulluğu bir yana bı-

---

131 ed-Duhâ 93/1-3.

132 Duhâ sûresinde geçen “el-kılâ” (القِلى) kökü, buğzetmek anlamına gelir. Eğer kaf harfinin harekesi üstün olursa kelime uzatılarak okunur. Kelimenin kökü “Kalâhu, yaklîhi kılen ve kalâen” (قَلاه يَقلِيه قِلى وقَلاء) şeklindedir. İbn Sîde der ki: “Kaleytuhû kılen ve kalâen ve makliyeten (قَلَيتُه قِلى وقَلاءً ومَقْلِيَةً) kökü “Ona kızdım ve son derece nefret ettim ve onu bıraktım” anlamına gelir.

133 Tefsir metninde geçen “el-havel” (الخَوَل), hizmetçi ve köle demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, ha-ve-le md.).

134 Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Senin Rabb’in dünya hükümdarları gibi dalgınlığa ve dikkatsizliğe düşen biri değildir.

135 Yani senin Rabb’in, dikkatsizlik ve dalgınlık anlarında ve kendi ihtiyaçlarını yerine getirdikleri zamanlardaki dünya hükümdarları gibi bir rab değildir. Onlar bu anlarında hizmetçilerinden (başkaları için) hizmet talep etmezler ve (halktan gelecek) ihtiyaçların giderilmesi taleplerinden kaçınırlar.

rakıp da kulluğu ile meşgul olacağın bir ortak biliyor değilsin. O, ancak bir tek ilâhtır. O'na kulluğu bırakırsan asla rahat yüzü göremezsin ve O'ndan yüz çeviremezsin. Bazı tevil âlimleri âyete "Allah'tan başka adı 'Allah' olan bir başka varlık biliyor musun?" şeklinde bir mâna verirlerken, bazıları da "Allah'a benzer ve denk birini biliyor musun?" şeklinde bir anlam vermişlerdir.

Katâde "Onun adını almaya lâyık başka birini biliyor musun?" ifadesini açıklarken "O'nun ortağı, dengi ve benzeri yoktur. Bütün yarattıkları O'nu kabul eder, tanır ve kendisinin yaratıcısı olduğunu bilir" demiştir[136]. Bazıları da "Hiç kimse onun adını, yani Allah adını alamaz" derken, başka bazıları "Rahmân adını alamaz" demişlerdir.

وَيَقُولُ الْاِنْسَانُ ءَاِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ اُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾

66. "İnsan, 'Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?' diyor."

İnsan, 'Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?' diyor. Bu ilâhî beyan iki türlü açıklanabilir: Birincisi: Öldükten sonra dirilmenin inkârı şeklinde olup **Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?,** yani döndürülmeyeceğim demektir. İkincisi ise müslümanların "Siz dirilecek ve hayata döndürüleceksiniz" meâlindeki sözlerine cevap olarak onları alaya alıp dalga geçerek "Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?" anlamındadır.

اَوَلَا يَذْكُرُ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْـًٔا ﴿٦٧﴾

67. "İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?"

İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?" Allah Teâlâ, insan hiçbir şey değilken ilkin onu yaratmaya kādir olduğuna göre var olup bir şey haline geldikten sonra hayata döndürmeye ve diriltmeye elbette kādir olur. Cenâb-ı Hak devamla onların öldükten sonra dirileceklerini yeminle vurgulayarak şöyle devam ediyor:

---

136 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 124.

فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ﴿٦٨﴾

68. "Rabb'ine andolsun ki onları muhakkak şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız; sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü çökmüş vaziyette hazır tutacağız."

Rabb'ine andolsun ki onları muhakkak kendilerini sapkınlığa sevkeden **şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız.** Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"

[§]Sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü çökmüş vaziyette hazır tutacağız. Bazı müfessirler "cisiyyen" (جِثِيّاً) kelimesine topluluklar halinde anlamı vermiştir, tıpkı şu beyanda olduğu gibi: Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek[137]. Bazıları da bu kelimenin, diz üstü çökmüş olarak, mânasına geldiğini, çünkü o günün dehşetinden ayaklarının çalışmayacağını söylemişlerdir. 155

"Bunlar elbette azgınlıklarının cezasını bulacaklardır"[138]. Ebû Avsece âyetin metninde geçen "el-ğayyu" (الغَىُّ) kelimesinin "kötülük" anlamına, "cisiyyen" (جِثِيّاً) kelimesinin ise "topluluklar halinde" mânasına geldiğini söylemiştir. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: "Cisiyyen" kelimesi "câsin" (جَاثٍ) kelimesinin çoğuludur. Tefsirde "topluluklar halinde" mânasına geldiği belirtilmiştir.

ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ اَيُّهُمْ اَشَدُّ عَلَى الرَّحْمٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾

69. "Sonra her gruptan, Rahmân'a en çok âsi olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız."

Sonra her gruptan, Rahmân'a en çok âsi olup baş kaldıran ve inat içinde **olanlar hangileri ise çekip çıkaracağız.** Âyetin metninde geçen "itiyyen" (عِتِيًّا) kelimesinin tekili "el-âtî" (العَاتِى) baş kaldırmasında inatçı ve katı demektir. "Le nenzianne" (لَنَنْزِعَنَّ) kelimesi "çekip çıkaracağız" demektir. Yani Rahmân'a en çok âsi ve inat içinde olandan başlayacağız. Bunlar onların arasında elebaşı

137 ez-Zümer, 39/71.
138 Meryem, 19/59.

ve önder konumunda olanlardır. Cehenneme önce onlar atılacaklardır. Sonra dünyada işgal ettikleri mertebelere göre sırası ile diğerleri atılacaktır.

ثُمَّ لَنَحْنُ اَعْلَمُ بِالَّذٖينَ هُمْ اَوْلٰى بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾

70. "Sonra ateşi boylamayı hak edenleri elbette en iyi biz biliriz."

Sonra ateşi boylamayı hak edenleri, yani cehenneme girecekleri **elbette en iyi biz biliriz.** Onlar küfrün elebaşıları ve inkârcılardır.

وَاِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلٰى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا ﴿٧١﴾

156 **[§]*71. "İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabb'inin kesinleşmiş bir hükmüdür."***

İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu cümle hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu âyetin özellikle kâfirler hakkında indiğini söylemişler ve bu görüşlerini şu ilâhî beyanın başındaki sözlere dayandırmışlardır: Rabb'ine andolsun ki onları muhakkak şeytanlarla birlikte mahşerde toplayacağız; sonra onları cehennemin çevresinde diz üstü çökmüş vaziyette hazır tutacağız[139]. Bu görüşün sahipleri "müminler şeytanlarla birlikte mahşerde toplanmayacaktır. Fakat sadece kâfirler toplanacaktır demişlerdir, şu beyanda belirtildiği gibi: Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün![140] Bu durumda daha sonra gelen "Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) esirgeriz; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız"[141] meâlindeki beyan, öncekinden bağımsız bir başlangıç cümlesi olarak müminlerin cehenneme girmeyeceklerini ve oradan kurtulacaklarını ifade eder. Bazıları ise âyetin hem müminler ve hem de kâfirler hakkında nâzil olduğunu ileri sürmüşlerse de "cehenneme varma" konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları sözü edilen "vürûd" (الْوُرُودُ), kelimesi, cehenneme girme anlamında değil, "oraya gelme" mânasında olduğunu belirterek ve "Rabb'imiz! Sen kimi ateşe sokarsan hiç şüphe yok onu rezil etmiş olursun"[142] meâlindeki beyana dayanarak yüce Allah, ateşe soktuğunu rezil eder demişlerdir. Bazıları da söz konusu "vürûd"un cehenneme girme

---

139 Meryem, 19/68.
140 es-Sâffât, 37/22-23.
141 Meryem, 19/72.
142 Âl-i İmrân, 3/192.

anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bunların delili ise şu ilâhî beyanlardır: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[143]; "Firavun, kıyâmet gününde kavminin önüne düşecek ve onları ateşe götürecektir"[144]. Bu görüşü ileri sürenler, her iki zümre de cehenneme girecek fakat cehennem ateşi nasıl "İbrahim için serin ve zararsız"[145] olmuşsa müminlere karşı yakıcı değil serin olacak, sonra sıcaklaşacak ve kâfirlerle zâlimleri yakıcı hale gelecektir demişlerdir. Hasan-ı Basrî der ki: Müminlerin cehennem ateşine girme ihtimali yoktur[146]. Çünkü yüce Allah, "Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler"[147] meâlindeki beyanı ile müminleri korku ve üzüntüye düşmekten emin kılmıştır. Eğer cehenneme girecek olurlarsa korku ve üzüntüye kapılırlar. Oysa Allah Teâlâ onların herhangi bir korkuya ve üzüntüye düşmeyeceklerini haber vermiştir. Bu da bize müminlerin cehenneme girmeyeceklerini gösterir.

[§]Müslümanların hep birden cehenneme gelmeleri, ancak bunun azap **157**
verme ve cezalandırma girişi olmaksızın gerçekleşmesi de mümkündür. Çünkü onların tümünün cehennem üzerine[148] bir evin çatısı gibi kurulu olan sırattan geçecekleri zikredilmiştir. Çünkü bir kimse bir eve girmeyeceğine yemin etse ancak daha sonra duvarına tırmansa ya da çatısına çıksa yemini bozmuş ve eve girmiş olur. Buna göre bütün insanlar sırata gelince müminler kurtulup sırattan geçecek ve kâfirler ayakları kayarak cehenneme düşeceklerdir. Böylece hem müminler ve hem de kâfirler açıkladığımız şekliyle cehenneme girmiş olmakla nitelenmiş oldular.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Müslümanların cehenneme gelmeleri, sırat köprüsünün üstünden geçme, müşriklerin gelmeleri ise oraya girmeleri anlamındadır. Hz. Peygamber bir hadisinde "Ayakları kayan erkekler ve kadınlar"

---

143 el-Enbiyâ, 21/98.

144 Hûd, 11/98.

145 "Biz de, 'Ey ateş' dedik, 'İbrahim için serin ve zararsız ol!'" (el-Enbiyâ, 21/69).

146 Mukayese için bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 112.

147 Söz konusu müjde birçok âyette yer almıştır: el-Bakara, 2/62, 112, 262, 277; el-Mâide, 5/69; Yûnus, 10/62.

148 Hz. Peygamber, büyük şefaat hadisinin bir yerinde şöyle anlatır: "(Mahşerde bekleyenler) Muhammed'e gelirler. Muhammed ayağa kalkar ve kendisine izin verilir. Emanet ve kan akrabalığı (rahim) gönderilir. Bu ikisi, sıratın iki yanına, yani sağına ve soluna dururlar. Sizden ilk kısmınız (sırattan) şimşek gibi, sonraki rüzgâr gibi, sonraki kuş gibi ve yetişkin erkeklerin koşması gibi geçerler. Bunları sırattan amelleri geçirir. Peygamberiniz ise sıratın başında ayakta "Ya Rabbi! Esenlik ver esenlik ver" der (Müslim, "Îmân", 329; Buhârî, "Rikâk", 51).

ifadesini kullanmıştır[149]. Hasan-ı Basrî'nin sözünü ettiği yüce Allah'ın müminlere korku ve hüzün duymayacakları güvencesi vermesi meselesine gelince, Allah Teâlâ'nın onları cezalandırma amacı ve keyfiyeti olmaksızın oraya sokması mümkündür. Cezalandırma şeklinde olmayınca korku duymazlar, hüzün de hissetmezler. Dikkat edilirse görülecektir ki yüce Allah melekleri cehennemde görevlendireceğinden söz etmekte ve "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir"[150] buyurmaktadır. Öte yandan müminler için korku ve hüzün söz konusu olmayacaktır. Onlar, Allah'ın "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim' diyecek olsa (ki demez) biz onu da cehennemle cezalandırırız"[151] meâlindeki beyanla emrine muhalefet edip karşı geldikleri zaman cehennemle tehdit edilenlerdendir. Şu da bir gerçektir: Allah Teâlâ buyurmaktadır: "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür"[152]. Bu beyanıyla müminlerin onların cehennemlikleri cehennemde göreceklerini ve korku ve hüzün duymayacaklarını haber vermektedir. Onlar dünyada kendilerinde baktıkları zaman hiç kuşkusuz, korkarlar, hüzün duyarlar ve bu onları şiddetli bir korkuya sürükler. Ama âhirette böyle olmaz. Buna göre müminlerin cehenneme gelmeleri, içine girmeleri ve bunun kendilerine korku ve hüzün vermemesi, onları üzmemesi mümkündür. Bunu en iyi Allah bilir.

158 **[§] Bu, Rabb'inin** vacip olarak **kesinleşmiş bir hükmüdür.**

ثُمَّ نُنَجِّى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

72. "Sonra biz kötülükten sakınanları (cehennemden) ***esirgeriz; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız."***

---

149 Bir rivayete göre Hz. Âişe şöyle anlatmıştır: Resûl-i Ekrem'e "Ey Allah'ın resûlü! Bir erkek kıyâmet günü çok candan arkadaşını hatırlayacak mı?" diye sordum. Bana dedi ki: "Üç yerde hatırlamayacak; (birincisi) (amellerin tartıldığı) terazinin başında terazisinin ağır mı hafif mi geleceğini öğreninceye kadar; (ikincisi) amel defterinde yazılı olanlar okunurken, onu sağ tarafından mı yoksa sol tarafından mı alacağını öğreninceye kadar; (üçüncüsü) sırat köprüsünde hatırlamayacaktır. Sıratın iki yanında demir çengeller ve diken olacaktır. O gün ayakları kayacak çok erkek ve kadın olacaktır (bk. İshak b. Râhûye, *Müsned*, III, 740, hadis nr. 1349). Hadiste geçen "el-hasek" (الحَسَك) sert meyveli ve koyunların yünlerinin takıldığı bir bitkidir. Tekili "haseke" (حَسَكَة) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-se-ke" md.).

150 el-Müddessir, 74/31.

151 el-Enbiyâ, 21/29.

152 es-Sâffât, 37/55.

Sonra biz kötülükten şirkten veya çirkin söz ve fiillerden **sakınanları (cehennemden) esirgeriz; zâlimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.**

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اَيُّ الْفَر۪يقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَاَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾

73. "Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman inkâr edenler iman edenlere, 'İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?' diye sorarlar."

Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman. Bu cümlenin anlamını daha önce açıklamıştık. **İnkâr edenler iman edenlere, "İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?" diye sorarlar.** Bu söz kâfirler tarafından müminlere cevap olarak söylenmişti. (Çünkü) müminler, sözü edilen delillerle onlara karşı gelmiş ve tartışmaya girmişti. Kâfirler de şöyle dediler: Sizler, dünya ve âhiretin Allah'a ait olduğunu söylüyorsunuz[153]. Allah dünyayı bize genişletirken size daralttı. Buna göre âhireti de bize genişletecek size de dünyada yaptığı gibi daraltacaktır. Çünkü Allah'ın bize dünyada dost olup âhirette düşman olması mümkün değildir. Onların "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla azaba uğratılacak biz olamayız"[154] meâlindeki sözleri de bu doğrultuda söylenmiştir. Allah Teâlâ onların (hayat kalitesini) genişletip, konumlarını ve mensuplarının durumlarını iyileştirince âhirette de böyle olacaklarını zannetmişler, Cenâb-ı Hak da kendilerini yalanlamış ve bu kanaatlerini reddederek şöyle demiştir:

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَرِءْيًا ﴿٧٤﴾

74. "Oysa onlardan önce de daha varlıklı ve daha gösterişli olan nice nesiller helâk ettik."

Oysa onlardan önce de daha varlıklı ve daha gösterişli olan nice nesiller helâk ettik. Yüce Allah onlara kendilerinin de bildiği bir durumu haber vermiştir. Kendilerinden öncekiler varlık içinde yüzmekte ve dünyanın süsünü

---

153 Allah Teâlâ'nın "Âhiret de Allah'ındır, dünya da" beyanında olduğu gibi (en-Necm, 53/25).

154 "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: 'Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.' Ardından şunu eklemişlerdir: 'Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız'" (Sebe' 34/34-35).

takınmaktaydılar. Ama daha sonra peygamberleri yalanlamaları ve Rab'lerine karşı gelmeleri yüzünden helâk edildiler. Bu kâfirlerin dediklerinin aslı, esası olsaydı helâk edilmezlerdi. Netice olarak Allah Teâlâ'nın dünyada bir kimsenin geçimini rahatlatıp bir başkasının hayat şartlarını daraltması ancak imtihan içindir yoksa kişinin mertebesi ve konumu ile alakalı değildir. Sevap ve ceza ise kişinin değeri, mertebesi ve aşırıya kaçıp kaçmaması ile ilgilidir.

Âyetin metninde geçen "esâsen" (أثاثاً) kelimesi mal ve mülk, "ri'yen" (رِئْياً) kelimesi ise dış görünüm ve manzara demektir.

159 [§]Ebû Avsece şöyle demiştir: "Hatmen makdıyyen" (حَتْماً مَقْضِيّاً)[155] kelimeleri vacip bir hükümdür, "nediyyen" (نَدِيّاً) kelimesi meclis bakımından demektir. "el-Endiye" (الأنْدِيَةُ) onun çoğuludur. "el-Esas" (الأثَاثُ) mal demektir. "Ri'yen", (رئْياً) manzara, dış görünüm anlamına gelir. "Nemüddü lehû mine'l-azâbi medden" (نَمُدُّ له مِن العَذابِ مَدّاً)[156] cümlesi cezasını, yani azabını uzattıkça uzatacağız demektir. İbn Kuteybe ise şu açıklamayı yapmıştır: "Nediyyen" (نَدِيّاً) meclis bakımından demektir. "Nediyyün" (نَدِيٌّ) ve "nâdin" (نَادٍ) "meclis" kelimesinin eş anlamıdır. Kelimenin bu anlamından dolayı müşriklerin oturup Hz. Peygamber hakkında istişarelerde bulundukları toplantı yerine "dârü'n-nedve" (دَارُ النَدْوَة) denilmiştir. "el-Esâs" (الأثَاثُ) mal demektir. "er-Ri'yu" (الرِّئْيُ) manzara, alâmet ve görünüm anlamına gelir. "Fe'l yemdüd lehü'r-rahmânu medden" (فَلْيَمْدُدْ لَه الرّحمنُ مدّاً)[157] "Kim sapkınlık içinde ise dilerim Rahmân ona sapkınlığı içinde süre versin!" demektir[158].

قُلْ مَنْ كَانَ فِى الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ اِمَّا الْعَذَابَ وَاِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضْعَفُ جُنْدًا ﴿٧٥﴾

75. "De ki: 'Kim sapkınlık içinde ise dilerim Rahmân ona süre versin!' Sonunda kendilerine vâdolunanı; azabı veya kıyâmeti gördükleri zaman, konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir."

155 Meryem, 19/71.
156 Meryem, 19/79.
157 Meryem, 19/75.
158 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 275.

De ki: "Kim sapkınlık içinde ise dilerim Rahmân ona süre, yani dünyada iyilik ve genişlik **versin!" Sonunda kendilerine vâdolunanı, azabı** kastedilen Resûl-i Ekrem'in dünyada vâdettiği azap ve helâktir **veya kıyâmeti gördükleri zaman, Konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir.** Bu beyan, "İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?"[159] sorusuyla hizmetçileri ve maiyetleri kastettiklerini göstermektedir. Zira bu âyetin sonunda "ad'afu cünden" (أَضْعَفُ جُنْداً), yani "askeri daha zayıf" ifadesi yer almaktadır.

وَيَزِيدُ اللّٰهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

76. "Allah, doğru yola gidenlerin hidâyetini güçlendirir. Kalıcı olan iyilikler, Rabb'inin katında hem mükâfat bakımından daha hayırlı, hem de sonuç bakımından daha iyidir."

Allah, doğru yola gidenlerin hidâyetini güçlendirir. Yüce Allah'ın hidâyeti artırdığına ve hidâyeti başlattığına dair belirttiği bütün beyanlar
[§]şöyle açıklanır: Kul hidâyet konusunda istekli ve arzulu olup bunu talep 160
ediyorsa Allah onun hidâyetini arttırır, ona ilk başta hidâyet eder. (Buna karşılık kul) hidâyete ermişse Allah Teâlâ onun istek ve talep anındaki hali üzere sebatını arttırır. Ya da (henüz) hidâyete ermemişse bunu istediği ve kabul ettiği anda kendisine hidâyetini başlatır. "Hidâyeti arttırma" ve "hidâyeti başlatma" konusunda sözü edilen ifadeler, bize göre böyle açıklanır. **Allah, doğru yola gidenlerin hidâyetini güçlendirir** cümlesinin, onlar hidâyete erdikleri, Allah'ın vahdâniyetini tanıdıkları zaman kendilerini çeşitli hayır ve itaatlara muvaffak kılar anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

Mûtezile ise şu görüşü savunur: [Hidâyet iki kısımdır.] Hidâyetin birinci türü doğru yolu beyandır. Bu, genel hidâyettir. İkinci türü hidâyet ise kulun göğsünü hidâyete açmak ve onu buna muvaffak kılmaktır. İkincisi özel hidâyet olup, hidâyetin neticesi sevap olarak daha sonra ortaya çıkar. Mûtezile'nin iddiasına göre Allah bir kula hidâyet etti mi o kişi bir daha asla kâfir olmaz. Çünkü onlar şöyle düşünüyorlar: Kul hidâyet yoluna girip de hidâyeti bir kez kabul edildi mi bundan sonra Allah Teâlâ onu hidâyete muvaffak kılar ve göğsünü açar. Ve o kul, sonsuza kadar hidâyet ve iman üzere olur. Bir kez hidâyet

---

159 Meryem, 19/73.

yoluna girmiş kimselerin birçoğu arasından daha sonra kâfir olanlar çıktığına göre bu bize onların tevillerinin bozuk ve gerçek tevilin bizim belirttiğimiz şekilde olduğunu gösterir. Bize göre Allah Teâlâ hidâyetin talep edilmesi ve istenmesi durumunda insanların hidâyetini arttırır. İster daha önce hidâyete ermiş olsunlar isterse ilkin hidâyeti benimsemiş olsun fark etmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kalıcı olan iyilikler, Rabb'inin katında hem mükâfat bakımından daha hayırlı, hem de sonuç bakımından daha iyidir. Âyette geçen "el-bâkıyât" (البَاقِيَاتُ) kelimesi kalıcı olma özelliği bulunan ve fâni olmayan ameller anlamına gelebilir. Yani Allah Teâlâ katında sizin için kalıcı olan ameller, bâtıl olanlardan daha hayırlıdır demek olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur"[160] meâlindeki beyanla hakkı ve hayrı kalıcı olmakla ve durmakla, bâtılı ise gidici ve yok olucu olmakla nitelemiştir. Yüce Allah bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurur: "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabb'inin izniyle her zaman meyvesini verir"[161]. Bir başka beyanda ise şöyle buyurulur: "Kötü sözün misali
161 de kökü yerden sökülmüş ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[162]. [§]Bir diğer beyanda ise şöyle denilir: "De ki: 'Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya, gitmeye mahkûmdur"[163]. Netice olarak âyetin mânasının kalıcı olan iyilikler, yani kalıcı olma özelliği olan ameller, sizin için sevapça kalıcı olmayan amellerden daha hayırlıdır şeklinde olması ihtimal dâhilindedir. "el-Bâkıyât" (البَاقِيَاتُ) kelimesinin Allah Teâlâ'nın sizin için âhirete bıraktığı sevap mânasına gelmesi ve âyetin anlamı şöyle olması muhtemeldir: "Allah'ın sizin için âhirete bıraktığı sevap, dünyada iken verdiği şeylerden sizin için daha hayırlıdır, çünkü bu fânidir diğeri kalıcıdır" şeklinde olması da muhtemeldir[164]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

160 er-Ra'd, 13/17.
161 İbrâhim, 14/24-25.
162 İbrâhim, 14/26.
163 el-İsrâ, 17/81.
164 Ayrıca aynı âyetin Kehf sûresindeki tefsirine de bakınız: 18/46.

اَفَرَاَيْتَ الَّذٖى كَفَرَ بِاٰيَاتِنَا وَقَالَ لَاُو۫تَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ اَطَّلَعَ
الْغَيْبَ اَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ
وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾

77. "Âyetlerimizi inkâr eden ve 'Mutlaka bana mal ve evlat verilecektir' diyen adamı gördün mü!"

78. "O, gaybı mı biliyor, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı?"

79. "Kesinlikle hayır! Biz onun söylediklerini yazacağız ve cezasını uzattıkça uzatacağız."

Âyetlerimizi inkâr eden ve 'Mutlaka bana mal ve evlat verilecektir' diyen adamı gördün mü! Bir müfessir bu sözün Âs b. Vâil es-Sehmî'ye[165] ait olduğunu, müminler âhiretin kâfirlere değil kendilerine ait olduğunu söyleyerek onunla tartışınca bu sözü söylediğini belirtmiştir. Âs, müminlere öldükten sonra dirilip hayata döndürüleceğiz şeklindeki sözünüz eğer gerçekse bana bu dünyada verildiği gibi âhirette de mutlaka mal ve evlat verilecektir demiştir[166]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Bu sözü Velîd b. Muğîre söylemiştir[167]. Velîd, yüce Allah'ın hakkında şu sözleri kullandığı bir kişidir: "Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak! Kendisine geniş bir servet ve gözü önün-

165 Âs -ya da Âsî- b. Vâil b. Hâşim es-Sehmî (ö. 620). Kureyşli olup câhiliye dönemi idarecilerinden biriydi. Hişâm b. Muğîre'nin içki sofralarından arkadaşı idi. İslâm'ın zuhuruna yetişmiş ancak şirk üzere devam etmiştir. Âs, İslâm'la alay eden, kâfir ve putperest olarak ölen zındıklardan biriydi (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 247).

166 Mesrûk'un nakline göre Habbâb şöyle demiştir: Üzerinde olan bir alacağımı talep etmek üzere Âs b. Vâil es-Sehmî'ye gittim. Bana "Muhammed'i inkâr etmedikçe alacağını vermeyeceğim" dedi. Ben de "Sen ölünceye sonra da dirilinceye kadar buna hayır diyeceğim" dedim. Âs "Ben ölüp sonra yeniden dirilecek miyim?" diye sordu. Ben de "Evet" dedim. Bana "Benim orada malım ve evlatlarım olacak. Alacağını sana (orada) öderim" dedi. Bunun üzerine "Âyetlerimizi inkâr eden ve 'Mutlaka bana mal ve evlat verilecektir' diyen adamı gördün mü!" beyanı indi (Buhârî, "Tefsîr 19/77; "İcâra", 15; "Büyû", 29).

167 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 113. Velîd b. Muğîre b. Abdullah b. Amr b. Mahzûm, Ebû Abdüşems (ö. 1/622). Velîd Câhiliye dönemi Arap kadılarından, liderlerinden ve zındıklarından biriydi. Kendisine "el-idl", yani denk denirdi. Çünkü o bütün Kureyş'e denk biriydi. Velîd câhiliye döneminde içkiyi yasak edenlerden biriydi. Oğlu Hişâm'ı içki içti diye dövmüştü. İslâm zuhur ettiğinde yaşı ilerlemiş ve elden ayaktan düşmüş bir ihtiyardı. İslâm'a düşman kesildi ve davetine direndi. Hicretten üç ay sonra ölmüş ve Hacûn denen yerde defnedilmiştir. Velîd, Seyfullah Hâlid b. Velîd'in babasıdır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 95).

de duran oğullar verdiğim; önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından
daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla!"[168]. Velîd,
dünyada kendisine kesinlikle daha fazla verilmesini bekliyordu. Fakat yüce
162 Allah ona cevap olarak "Asla!" ifadesini kullanmıştır. [§]Allah Teâlâ, burada
O, gaybı mı biliyor ki âhirette kendisinin mal ve evladının olacağını söylediğini beyan etmiştir. Bu mâna yukarıda zikrettiğimiz birinci tevile göredir. (Bir diğer tevil de şöyledir:) **O gaybı mı biliyor** ki dünyada bir başka vakitte kendisinin mal ve evladının olacağını ileri sürüyor. Bu tevil de Hasan-ı Basrî'nin yaptığı açıklamaya göredir. **Yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı?** Yani elinde bu konuda Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir söz mü var? Cenâb-ı Hak onun bu iddiasını reddetmek için şöyle buyuruyor: **Kesinlikle hayır. Biz onun söylediklerini yazacağız**[169]. Yani söylediklerini koruyacağız. **Ve cezasını uzattıkça uzatacağız.** Bazı müfessirler buna şu anlamı vermiştir: "Azabı hergün arttıracağız". Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: Tadın artık! Bundan sonra size arttırarak vereceğimiz şey ancak azaptır[170]. Bazıları da **Ve cezasını uzattıkça uzatacağız** meâlindeki beyana, bitip tükenmeyecek bir azapla ona azap vereceğiz anlamını vermişlerdir[171]. *En doğrusunu Allah bilir.*

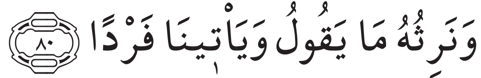

80. "Onun sözünü ettiği şeyler sonunda bize kalacak, kendisi de tek başına bize gelecek."

---

168 el-Müddessir, 74/11-16.

169 Zemahşerî "Biz onun söylediklerini yazacağız" beyanını tefsir ederken şöyle diyor: Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir: yüce Allah onların söylediklerini ertelemeksizin anında yazdığı halde nasıl oluyor da burada gelecek zaman eki olan "sin" harfi ile "yazacağız" ifadesini kullanıyor? Çünkü bir âyette "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!" beyanında bulunuyor (Kâf, 50/18)" Ben bu soruya şöyle cevap veriyorum: Söz konusu cümle iki şekilde açıklanabilir: Birincisi: Onun sözünü yazdığımızı kendisine açık edecek ve bildireceğiz. Bu durumda ifade "İzâ mentesebnâ lem telidnî leîmeh" (إذا ماانتَسَبْنَا لم تَلِدنِى لئِيمةٌ) Yani "Biz nesebimizi söylediğimiz zaman (bu sözden) benim alçak bir kadının oğlu olmadığım ortaya çıkar" cümlesine benzer (Bu cümlede de "izâ" kişinin doğumuna göre daha sonraki bir zamanı ifade eder. "Beni doğurmadı" cümlesi ise geçmiş zamandır). İkincisi: Birini tehdid eden kişi, cânîye "Senden intikam alacağım" diyor. Bu cümledeki gelecek zaman, o kişinin ne kadar bir zaman geçerse geçsin ve süre ne kadar uzarsa uzasın mutlaka intikam alacağını ifade eder. Bu durumda "intikam alacağım" cümlesi, burada "tehdid" mânasına olmuş olur (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 38).

170 en-Nebe', 78/30.

171 Âyetin son kısmının mânası için bu sûrenin 74. âyetinin son kısmına bakılabilir.

Bazıları **Onun sözünü ettiği şeyler sonunda bize kalacak** meâlindeki beyanı, mutlaka bana verilecektir dediği mal ve evlat, sonunda bize kalacaktır[172] diye açıklamışlardır. Bir başka ifadeyle; bir kimsenin kendisinin olduğunu söylediği mal ve başka varlıklar, ona değil Allah'a aittir. Bazı müfessirler "nerisuhû" (نرثه) fiiline "Ona verilenler cennette müminlere verilecektir, onları kendisinden alıp başkasına vereceğiz anlamını vermişlerdir. "Varis olma" fiilinin Allah Teâlâ'nın dostları kastedilerek yüce Allah'a izafe edilmesi mümkündür. Buna göre âyet, bütün bunlar (cennette) O'nun dostlarına kalacaktır anlamına gelir.

Kendisi de tek başına bize gelecek. Bu beyan kendisi de âhirette yanında hiçbir şey ve ailesinden hiçbir kimse olmaksızın "tek başına bize gelecek" mânasındadır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "And olsun ki teker teker bize geleceksiniz"[173]. Bu ifade, "mutlaka bana mal ve evlat verilecektir" cümlesinin "mutlaka bana" dünyada "mal ve evlat verilecektir" şeklinde açıklanmasına uygun olarak o, yanında hiçbir şey, aile fertlerinden hiçbir kimse ve çocuğun olmadığı bir vakitte dünyada tek başına bize gelecektir mânasında olması da ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İbn Kuteybe "Onun sözünü ettiği şeyler sonunda bize kalacak" **163**
meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: **Mutlaka bana verilecektir**[174] dediği mal ve evlat sonunda bize kalacaktır, **kendisi de tek başına bize gelecek** cümlesini de kendisi de beraberinde hiçbir şey olmaksızın tek başına bize gelecektir diye açıklamıştır[175].

Öte yandan tevil alimleri, o kişinin Allah katından aldığı "ahd"in (genel olarak) ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: Bazıları bunun dünyada "lâ ilâhe illallâh" (لا اله الا الله) kelime-i tayyibesi olduğunu söylerken, başka bazıları, önden salih amel göndermektir demişlerdir. Bazıları söz konusu ahdin namaz olduğunu söylemişlerdir ki bu söz Mukātil'e aittir[176]. Bir rivayete göre İbn Mesûd şöyle demiştir: Rahmân'ın katından söz alınız. Çün-

---

172 Arapça'da "veristu fulânen mâlen, erisuhû virsen ve versen" (وَرِثْتُ فلاَناً مَالاً أرِثُه وِرثا ووَرثاً) şeklinde çekimi olan bu fiil, kişinin miras bırakanı öldüğü zaman, filanca kişiye mirasçı oldum anlamını ifade eder (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ve-ra-se" md.).

173 "Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız" (el-En'âm, 6/94).

174 Meryem, 19/77.

175 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 275).

176 Mukayese için bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 638. Ancak Mukātil "ahd" kelimesini "namaz" şeklinde değil de "tevhid" olarak açıklamış âyeti "Yoksa Rahmân'ın katında tevhidi olduğu sözünü mü aldı" şeklinde tefsir etmiştir.

kü Allah Teâlâ kıyâmet günü “Kimin benden aldığı bir söz varsa ayağa kalksın” diyecektir. İbn Mesûd’a “bu nasıl olacak?” diye sorulunca şöyle demiştir: “Allahım! Gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve aşikâr olanı bilen Allahım! Ben bu dünya hayatında sana söz veriyorum. Çünkü sen beni kendi nefsime bırakırsan kötülüğe yaklaştırmış ve iyilikten uzaklaştırmış olursun[177]. Ben ancak senin rahmetine güveniyorum. Bana katından kıyâmet günü vereceğin bir söz ver. Sen vâdinden dönmezsin”[178]. İbn Mesûd bu haberi Hz. Peygamber’e isnat etmiştir. Haber sahih olduğu takdirde birinci ihtimal (yani haberin mevkuf olması) sanki daha doğru görünmektedir.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا سَيَكْفُرُونَ
بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾

81. “Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah’tan başka tanrılar edindiler.”

82. “Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar.”

Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah’tan başka tanrılar edindiler. Bu beyanda geçen “el-izz” (العِزُّ) kelimesi güç mânasında olursa, müşriklerin bu putlara tapan liderleri ve önderleri hakkında söylenmiş olur. Çünkü onlar yaptıkları putlara taparak güç kazanmayı, zelil olmamayı ve dünyada elde ettikleri riyasetin devam etmesini hedefliyorlardı. Şimdi eğer iman ederlerse bu riyasetin ve övündükleri o fakirlere yedirme özelliklerinin ellerinden gideceğini zannettiler[179]. Yukarıdaki âyetin metninde geçen “el-izz” (العِزُّ) kelimesinin galibiyet ve taraftar mânasına gelme ihtimali de vardır. Şayet kelime bu anlamda olursa onların önderleri ile dünyada ve âhirette kendilerine tâbi olanlar kastedilmiş olur. Âhirette elde edecekleri güç ise “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[180] ve “Bunlar Allah katında bizim
164 aracılarımız”[181] gibi sözlerinden anlaşıldığı üzere [§](putların) âhirette [ken-

177 Rivayetin tahkiki için bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 409.

178 Bu, İbn Mesûd’dan isnadı sahih nakledilen bir haberdir. Haberi Buhârî ve Müslim nakletmemişlerdir (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 409).

179 Nitekim buna bir âyette şöyle işaret edilir: “Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız” diyorlar” (el-Kasas, 28/57).

180 ez-Zümer, 39/3.

181 Yûnus, 10/18.

dilerini Allah'a yaklaştırmaları, şefaat etmeleri] ve azaptan kurtulmalarıdır. Dünyaya gelince ilâh edindikleri ve taptıkları tanrılarının dünyada kendilerine yardım edeceklerini zannettiler. Çünkü onlar, "Tanrılarımızdan biri senin aklını almış demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!"[182] dediler. Yüce Allah umdukları o güç ve kurtuluşa erme umutlarını reddettiği zaman halleri nice olur! Allah Teâlâ **hayır, hayır!** diyor. Çünkü onlar nefislerini bir tahta parçası karşısında boyun eğdirmiş ve bellerini bükmüşlerdir. Bu yaptıkları, zillet ve küçülmek olarak onlara yeter.

O putlar onların ibadetini tanımayacaklar. Hasan-ı Basrî bu beyanı şöyle açıklamıştır: Puta tapanlar, âhirette dünyada iken o putlara taptıklarını inkâr edecekler, taptıkları putlar da onların küfre girmediklerini ve kendilerine tapmadıklarını inkâr edecekler. "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[183] meâlindeki beyanda olduğu üzere âhirette Allah'a ortak koştuklarını ve O'nu bırakıp da başkasına taptıklarını kabul etmeyecekler. Hasan-ı Basrî'den başka bir tevil âlimi de şöyle demiştir: "Kendilerine tapılanlar, tapanları tanımayacaklar ve onlardan uzak olduklarını belirteceklerdir"[184]. Bu yorum şu beyanlarda belirtilen husustur: "Yakıştırdıkları ortaklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler"[185]; "Siz gerçekten yalancısınız diyerek onlara gerekli cevabı verirler"[186].

Ve kendilerine hasım olacaklar. Bazı müfessirler âyetin metninde geçen "dıdden" (ضِدًّا) kelimesine "yardımcı"[187] anlamı vermişlerdir. Putların onlara yardımcı olması şöyle açıklanmıştır: Sözü edilen putlar müşriklerle birlikte cehennem ateşine atılacaklar ve onlarla birlikte yanacaklardır. Böylece onların azabı putlar yüzünden daha da artacaktır. Netice olarak putlar onların yakılmalarına yardımcı olacaklardır. "ed-Dıddu" (الضِّدُّ) kelimesine "el-belâu" (البَلاء) mânası veren müfessirin[188] sözü buna göre açıklanır. Yani belirttiğimiz

---

182 Hûd, 11/54.

183 el-En'âm, 6/23.

184 Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 637-638.

185 Yûnus, 10/28.

186 "Şirke sapanlar, Allah'a ortak koştukları şeyleri gördüklerinde, 'Ey Rabb'imiz! İşte bunlar, seni bırakıp da kendilerine taptığımız putlarımızdır' diye itirafta bulunurlar. Fakat o varlıklar, 'Siz gerçekten yalancısınız' diyerek onlara gerekli cevabı verirler" (en-Nahl, 16/86).

187 Nitekim bu açıklama İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir (bk. Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 337).

188 İbn Zeyd'den böyle rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 143).

165 gibi o putlar müşriklerin başına belâ olacaklardır. [§]Şu beyanda belirtilen de mâna odur: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[189]. Taptıkları tanrılar yakıt olduklarına göre başlarına belâ ve yakılmalarına yardımcı olurlar. Bazı müfessirler de **Ve kendilerine hasım olacaklar** beyanını şöyle açıklamışlardır: Cehennemde bir kısmı diğerine arkadaş olacak[190], bazıları bazılarından uzaklaşacak, bazıları bazılarına hasım olacak ve bazıları da bazılarını yalanlayacaktır. Bütün bu durumlar onların aleyhine ve putlardan umduklarının aksine bir durumdur. Çünkü onlar dünyada putlara âhirette kendilerine aracı ve yardımcı olacaklar diye tapmışlardı. Oysa beklentilerinin tam aksine kendilerine düşman kesileceklerdir. İbn Abbâs da aynı beyanı "Ve kendilerine hasım", yani üzüntü[191] olacaklar diye açıklamıştır. Bütün bu açıklamaların hepsi aynıdır.

اَلَمْ تَرَ اَنَّا اَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّا ﴿٨٣﴾

83. "Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık."

Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları saldık. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: Biz inkârcıların üzerine kendilerini isyana itip duran şeytanları hükümran olması için saldık. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[192]. Bazıları da "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[193] beyanında ifade edildiği üzere **şeytanları saldık** cümlesini, şeytanları musallat ettik diye tefsir etmişlerdir. Aslında bu iki açıklama aynıdır. Çünkü yüce Allah şeytanları üzerlerine saldığı zaman onlarla bağlantı kurarlar. Bunu yaptıkları zaman da başlarına musallat edilirler ve birbirlerine arkadaş kılınırlar. Hasan-ı Basrî, Ebû Bekir el-Esam ve başka müfessirler **Biz, inkârcıların üzerine şeytanları saldık** meâlindeki beyanı şöyle açıklamışlardır: Onları birbirleriyle baş başa bıraktık, belirtilen hususları yapmalarına en-

---

189 "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz (el-Enbiyâ, 21/98).

190 Katâde'den böyle nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 143).

191 Mukayese için bk. Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 337; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 143).

192 en-Nahl, 16/100.

193 ez-Zuhruf, 43/36.

gel olmadık. Fakat şeytanları salmanın tevili, onları birbiriyle baş başa bırakma, “el-kayz” (الْقَيْض) kelimesinin tevili de aynı şekilde olsaydı o zaman bunun kâfirlere tahsis edilmesinin herhangi bir anlamı olmazdı. Çünkü şeytanla baş başa bırakmanın bu kadarcığı, onlarla müslümanlar arasında da olur. Netice olarak şeytanların salınması ve benzeri fiillerin kâfirlere tahsis edilmesi âyetin tevilinin, şeytanla baş başa bırakma mânasında değil başka bir anlamda olduğunu gösterir. [§]Bu ve buna benzer “Allah da onların kalplerini mühürledi”[194] 166
ve “Kalplerinin üstüne örtüler çektik”[195] meâlindeki beyanların kâfirlere tahsis edilmesi, onlarda müminlerde bulunmayan, müminlerde de onlarda mevcut olmayan ve Allah’tan gelen bir özellik olduğunu gösterir. Bu özellik *-En doğrusunu Allah bilir-* şudur: Cenâb-ı Hak müminlerde bir irade ve kabul bulunduğunu tespit edince kendilerini buna muvaffak kılar ve onlara hidâyet eder. Kâfirlerde de bunun aksini ve zıddını tespit ettiği zaman onlara yardım etmez ve yollarını saptırır. Sözü edilen özelliğin kâfirlere tahsis edilmesi bu sebepten olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerini isyana itip duran. Bazıları bu beyanı, rahatsız edip duran[196] şeklinde tefsir ederken bazıları, davet edip duran[197] ve kışkırtıp duran[198] diye açıklamışlardır. Hasan-ı Basrî ise aynı cümleyi şöyle tefsir etmiştir: Tahrik edip duran[199]. Bazıları, “onları kötülüğe cüret ettirip duran” derken, bazıları da “emredip duran”, başka bazıları, kötülüğe düşüren diye anlam vermişlerdir. Aslında verilen bu mânaların hepsi birbirinden farklı değildir.

Sözü edilen şeytanların inkârcıların üzerlerine salınması ve kendilerine müminlerin kalplerine vesvese verme imkânı verilmesi, mecbur bırakma ve zorlama gücüne sahip olmaksızın onların kalplerini[200] kışkırtmaları, kendile-

---

194 et-Tevbe, 9/93; en-Nahl, 16/108; Muhammed, 47/16.

195 “Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik” (el-En‘âm, 6/25; ayrıca bk. el-İsrâ, 17/46; el-Kehf, 18/57).

196 Katâde’den böyle nakledilmiştir. bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVI, 144.

197 Bu tefsir İbn Zeyd’den nakledilmiştir (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVI, 145). Bu son tefsirde geçen “el-işlâ” (الإشلاء), davet etmek ve kışkırtmak mânasınadır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “şe-le-ve” md.).

198 İbn Abbâs’ın “aklını çelip duran” şeklinde bir mâna verdiği nakledilmiştir (Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 338). Dahhâk’ın da aynı mânayı verdiği rivayet edilmiştir (Dahhâk, *Tefsîr*, II, 563).

199 “el-Ezzü” (الأَزُّ) ve “el-hezzü” (الهَزُّ) tahrik etmek mânasınadır. Buna göre âyetin mânası “Onları günaha tahrik ve teşvik edip duran” şeklinde olur (Beğavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 639).

200 Metinde geçen “er-rû‘u” (الرُّوع) kalp ve akıl demektir. “Ve vaka‘a zâlike fî rû‘î” (وَوَقَعَ ذلِكَ فِى رُوعِى), yani bu benim aklıma, nefsime, canıma ve kalbime etki etti demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ra-ve-‘a” md.).

rini göremediğimiz halde onlara bizi görecekleri bir konum verilmesi *-en doğrusunu Allah bilir-* şöyle açıklanabilir: Yanında ve yakınında kendisini gözetleyen ve kendisine zarar vermek için fırsat kollayan bir düşman olduğunu bilen kimse, bunu bilmeyen ve yanında ve yakınında düşman olmayan kimseye göre daha ihtiyatlı ve daha korkar olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler”[201]. Cenâb-ı Hakk’ın, âdemoğullarının az veya çok yaptıkları ve konuştukları şeyleri kaydetmeleri için üzerlerine hafaza ve kirâmen kâtibîn melekleri görevlen-
167 dirmesi de bu şekilde açıklanır. [§]yüce Allah onların yapıp ettiklerini teker teker yazmaya ve onlara sırasıyla birer birer hatırlatmaya kādir olduğu halde adı geçen melekleri görevlendirmiştir. Bunun sebebi belirttiğimiz gibi şudur: Baş ucunda yaptıklarını gözetleyen ve az veya çok bunları yazan biri olduğunu bilen bir kimse nefsi üzerine gözetleyici biri olduğunu bilmeyen kimseye göre daha ihtiyatlı ve günah işlemekten daha çok korkar olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ اِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾

84. “Öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz.”

Öyle ise onlar hakkında acele etme! Yani onların sana verdikleri eziyetlere aynısı ile karşılık verme ve onları cezalandırma! **Biz onların günlerini**, yani dünyada alıp verdikleri nefeslerini **sayıyoruz.** Aldıkları nefesler sayılıdır ve bunlar yakında tükenip ecelleri gelecektir. Sana verdikleri eziyetlere ve hoş olmayan, kötü davranışlarına karşılık verme.

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّق۪ينَ اِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾

85. “Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak Rahmân’ın huzurunda toplayacağız.”

Gün gelecek, takvâ sahiplerini seçkin konuklar olarak Rahmân’ın huzurunda toplayacağız. Yani gün gelecek iradelerine baskın gelmeyen her hususta Allah Teâlâ’nın emrine karşı gelmekten sakınanları seçkin konuklar olarak toplayacağız. Çünkü mümin bir günahı, ancak şehveti baskın geldiği veya Rabb’inin bağışlamasına olan umudu kendisine hâkim olduğu ya da günahı

201 el-A‘râf, 7/27.

işledikten sonra tövbe etmeye azmettiği için işler. Mümin Rabb'ine bu şekilde muhalif olur. Bu beyanın, "Rahmân'ın huzurunda" anlamına gelen kısmı "Rahmân'ın huzuruna" şeklinde de olabilir. Bu durumda anlamı şöyle olur: Rahmân'ın huzuruna, yani Rahmân'ın kendilerine vâdettiği sevaba. "el-Vefd" (الوَفْدُ) dünyada herhangi bir görev için gönderilen onurlu ve mertebe sahibi kimseler demektir. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiş olmaktadır: Takvâ sahipleri, Rahmân'ın huzurunda onurlandırılmış, yüceltilmiş ve onun katında (belli bir) mertebe ve değer sahipleri olarak toplanacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾

86. "Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz."

Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz. Âyette geçen "vird" (الورْدُ) kelimesi ile aynı kökten türeyen "el-vârid" (الوَارِدُ) su içmek isteyen demektir. "el-Vird" kelimesi bunun çoğuludur. Netice olarak tevil âlimlerinin ifadelerine göre[202] âyette sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Günahkârları da susuz kalmış ve suya hasret kimseler olarak cehenneme süreceğiz. [§]Âyette yer alan "el-mücrim" (المُجْرِمُ) Ebû Bekir el-Esamm'a göre 168
günaha atılırcasına dalan kimse demektir. Kelimenin türediği mastar olan "el-icrâm" (الإجْرَام) sözcüğü esasen kazanmak demektir. Kelimedeki bu mânadan dolayı bazıları "lâ yecrimenneküm şeneânü kavmin" (لا يَجْرِمَنَّكُم شَنَآنُ قَوْمٍ)[203] âyetini, Bir kavme karşı duyduğunuz kin size (günah) kazandırmasın diye açıklamışlardır. Kelimenin asıl anlamı günah kazanmak demektir.

Günahkârları süreceğiz meâlindeki cümlede geçen "nesûku" (نَسُوقُ) fiili, günahkârların cehenneme istemeye istemeye sevkedileceklerini ifade etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ kâfirler için "sevk" (السَّوقُ) fiilini kullanırken, müminler için toplamak anlamına gelen "cem" (الجَمْعُ) ve bir araya getirmek demek olan "haşr" (الحَشْرُ), fiillerini kullanmaktadır.

لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

202 Zikri geçen tevil, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Katâde ve Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 147).

203 "Bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın" (el-Mâide, 5/2); "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur" (el-Mâide, 5/8).

87. "(O gün) ***Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır."***

(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır. Şefaat ancak azabı ve cezayı hak etmiş kimseler için söz konusu olacaktır. Ceza almayacak olanın ise günahı bağışlanmıştır. Çünkü böyle bir kimse için şefaatin mânası da yoktur, faydası da. Âyet Mûtezile mezhebinin görüşlerine karşı bir reddiyedir. Çünkü onlar büyük günah işleyenlerin bağışlanmayacaklarını buna karşılık küçük günah işleyenlerin affedileceklerini söylemektedirler. Âyette zikri geçen şefaat, ya büyük günah işleyenler için söz konusu olacaktır ve şefaat sebebiyle yüce Allah günahlarını affedecektir ki bu durumda Mûtezile mezhebinin görüşü geçerliliğini yitirir. Ya da küçük günah işleyenlere şefaat edilecektir bu durumda da onlara azap edecektir. Şefaat nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin her iki durum da onların görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü günahları bağışlanmış olanlar için şefaatin bir anlamı yoktur. Mûtezile mensupları şunları söylüyor: Dünyada şefaat, bir insanın iyi taraflarını ve güzel fiillerini bir başkasının bilmesi ve nezdinde değeri ve mertebesi olması için zikretmektir. Fakat bu çeşit bir şefaat bunları ve o kişinin iyiliklerini bilmeyen kimse için mümkündür. Allah Teâlâ ise zatıyla âlimdir, herkesin durumunu bilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak için böyle bir şefaat muhtemel değildir.

Daha önce belirttiğimiz gibi[204] âyetin metninde geçen "ahd" (عهد) kelimesi, bazılarına göre Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadettir, bazılarına göre salih amel, bazılarına göre namazdır. Ahdin aslı, yüce Allah'ın kula vefa göstermesi için şart koşmasıdır ki kul Rabb'inin getirdiği bu şarta uysun. Ahd, kulun Allah Teâlâ'nın emrettiği ve yasakladığı şeylere uyması demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾

169 [§]***88.*** ***"'Rahmân çocuk edindi' dediler."***

Rahmân çocuk edindi dediler. Bazıları bu beyanın Arap müşrikler hakkında indiğini, buna gerekçe olarak da onların meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylediklerini[205] göstermişlerdir. Buna karşılık Ehl-i Kitap ise şöyle demiştir: "yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesih

[204] Kelimenin anlamları 78. âyetin tefsirinde geçmişti.
[205] Meselâ bk. es-Sâffât, 37/149-153; en-Necm, 53/21-22.

(Îsâ) Allah'ın oğludur'"[206]. Aslında yukarıdaki âyet, bunları söyleyen herkes hakkındadır.

لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْـًٔا اِدًّا ﴿٨٩﴾

89. "Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız."

Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız. Bu beyan, metinde bulunmayan gizli bir cümlenin var olduğu şeklinde açıklanabilir. Allah Teâlâ onların, "Allah çocuk edindi"[207] dediklerini haber verince âyetteki cümlenin başında gizli bir (Ey Muhammed! Onlara de ki) şeklinde bir cümle takdir edilir. Bu durumda âyette (Ey Muhammed! Onlara de ki) **Hakikaten çok çirkin bir iddia**, yani büyük bir münker ortaya attınız denilmiş olur. Veya şöyle de olabilir: Onlar "Allah çocuk edindi" deyince Resûl-i Ekrem onlara dönmüş ve **Hakikaten çok çirkin bir iddia,** büyük bir münker **ortaya attınız** demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا
﴿٩٠﴾ اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾

90. "Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"

91. "Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar."

Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar.

Bir kısım müfessir şöyle demiştir: Böyle bir üslup, yapılan işin ağırlığının (vebalinin), sıkıntı ve şiddetin son noktasına vardığının temsilî olarak anlatımı için kullanılır. Meselâ bir kişi diğerine düştüğü sıkıntı ve şiddeti abartılı bir şekilde vurgulamak istediği zaman "dünyam karardı", "şu koskoca dünya başıma dar geldi" ve benzeri ifadeler kullanır. Buna göre âyet, onların Allah Teâlâ'nın çocuk edindiği şeklindeki sözlerinin vebalinin son derece ağır olduğunu abartılı bir üslupla vurgulamak için söylenmiştir. Daha sonra da Allah hakkında söyledikleri bu ağır sözün bir benzeri aklen idrak edilen şeyler hakkında ifade

---

206 et-Tevbe, 9/30.

207 el-Bakara, 2/116; Yûnus, 10/68; el-Kehf, 18/4.

edilmiştir. Söyledikleri sözün benzeri, en katı ve en sert olan göklerin çatlaması,
170 yerin ortasından yarılması ve dağların da yıkılıp çökmesidir. [§]Yaptıklarının sözü edilen olaylara benzetilmesi, Allah hakkında söyledikleri sözlerin ne kadar ağır olduğunu bilmeleri içindir. Bilinmesinin yolu gözle görülen ve algılanma imkânı olan somut nesnelerle istidlâl etmek olan gaybî meseleler (ancak) böyle anlaşılır.

Sözü edilen, yerin ortasından yarılması, dağların yıkılıp çökmesi ve göklerin çatlaması belirtilen hakikat mânasına göre anlaşılır. Her ne kadar bu müşahede edilmese ve duyularla algılanmasa da. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti"[208]. Bazıları şöyle demişlerdir: Söz konusu ifade, göklerde ve yeryüzünde bulunanlar hakkında belirtilmiştir. Onlar inkârcıların Allah hakkında söylediklerinin ne kadar ağır olduğunu vurgulamak ve buna tepki göstermek için âyette zikredildiği gibi olacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "ed-Dıddu" (الضِّدُّ)[209] hasım demektir. "el-İddu" (الإدُّ) şiddetli bir şekilde sürmek anlamına gelir. "Şey'en idden" (شَيْئاً إداًّ) şiddetli demek olur. "el-Virdü" (الوِرْدُ) onları oraya götürür ve sokar anlamına gelir. Ebû Avsece "el-virdü" kelimesinin su payı mânasına geldiğini söylemiştir. "Hedden" (هَدّاً) yerle bir eden[210], yerle bir eden ses demektir.

وَمَا يَنْبَغٖى لِلرَّحْمٰنِ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا ﴿٩٢﴾ اِنْ كُلُّ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ اِلَّٓا اٰتِى الرَّحْمٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾

92. "Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz."

93. "Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân'a birer kul olarak gelecektir."

---

208 "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabb'i onunla konuştuğunda o, 'Rabbim! Bana görün; sana bakayım' dedi. Rabb'i, 'Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin' buyurdu. Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü" (el-A'râf, 7/143).

209 bk. Meryem, 19/82.

210 "Hedde, yehiddü, hedden, hedîden" (هَدّ يَهِدُّ هَداً وهَدِيداً). Bu kökten türeme "el-heddü" (الهَدُّ) bir duvarın veya bir köşenin yıkılması nedeniyle duyulan şiddetli ses demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "he-de-de" md.).

Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz. Yani ona çocuk edinmek yaraşmaz. **Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân'a birer kul olarak gelecektir.** Dünyada hiçbir kimse kölelerinden çocuk edinmez. O halde göklerin ve yerin mülkü elinde olan ve herkesin kul olduğu bir varlığa kullarından çocuk edinmek nasıl olur da yaraşır! **Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz.** Yani çocuk edinmek için baş vurulan çocuk yapma nedenleri O'nda yoktur. Çünkü dünyada çocuk ancak üç sebeple yapılır. Bunu tefsirimizin birçok yerinde belirttik[211]. Allah Teâlâ bu sebeplere tenezzül etmeyecek kadar yüce olduğuna göre çocuk edinmesi gerekmez.
[§]Bazıları **Rahmân'a birer kul olarak gelecektir** cümlesini Rahmân'a âhirette 171
birer kul olarak gelecektir diye tefsir etmişlerdir. Bir başka ifadeyle; onlar o gün Rahmân'a kul olduklarını birer birer kabul edeceklerdir.

لَقَدْ اَحْصٰيهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ اٰتيهِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

94. "O, bunların hepsini kuşatmış ve sayılarını tesbit etmiştir."

95. "Bunların hepsi de kıyâmet gününde Allah'ın huzuruna tek başına gelecektir."

O, bunların hepsini kuşatmış ve sayılarını tesbit etmiştir. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Bunlardan birincisi, onların her birinin teker teker sayılıp bitirilmesi şeklindedir. Buradan çıkan sonuç; hiçbir şeyin Allah Teâlâ'ya gizli kalmayacağıdır. Ya da âyet, meâlindeki beyanla söyledikleri sözlerin ve yaptıkları fiillerin baş uçlarında görevli ve her şeylerini gözetleyen melekler vasıtası ile tespit edildiğinin bildirilmesi suretiyle tehdit mânasında da olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "O hiç bir söz söylemez ki yanında çok dikkatli biri gözetleyici olmasın"[212], "değerli yazıcılar"[213].

Bunların hepsi de kıyâmet gününde Allah'ın huzuruna dünyadan yanında kimse olmaksızın **tek başına gelecektir.**

---

211 Meselâ bk. Meryem, 19/35.

212 Kâf 51/18.

213 "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar" (el-İnfitâr, 82/10-12).

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾

96. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) ***bir sevgi yaratacaktır."***

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır. Bu beyanın üç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: yüce Allah burada Mekkeliler'e hitap etmekte (ve şöyle demektedir:) İman ettiğiniz ve salih ameller işlediğiniz takdirde Allah Teâlâ aranızdaki karşılıklı nefreti ve düşmanlığı ortadan kaldıracak ve bunun yerine sevgi ve muhabbeti yerleştirecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[214]. Cenâb-ı Hak, bu beyanda, iman sayesinde, Rab'lerinin nimeti ve lütfu ile onların kalpleri birbirlerine ısınmış kardeşler haline geldiklerini haber vermektedir.

Âyetin ikinci mânasına göre "Rahmân onlar için" cennette "bir sevgi" yaratacaktır. "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar"[215] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere kalplerindeki düşmanlık duygularını ve hileyi çekip alacaktır.

Üçüncü ihtimale göre bu beyanın anlamı şöyle olur: **Rahmân onlar için** peygamberlerin, iyi kimselerin ve dini yaşayan kimselerin kalplerinde **bir sevgi yaratacaktır.** Çünkü bu kimseler, insana dini, amelini içtenlikle Allah için yapıp yapmadığına ve O'na karşı ihlaslı olup olmadığına bakarlar yoksa dünyaya ve elinde bulunan mala mülke değil.

172 [§]Âyetin mânasının, eğer sahih ise haberlerde yer alan bir rivayet doğrultusunda olması da mümkündür. Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiş: "Allah bir kulu sevdiği zaman 'Ben filancayı sevdim. Siz de seviniz' buyurur"[216]. Allah Teâlâ'nın kulu sevmemesi durumunda da aynı

---

214 Âl-i İmrân, 3/103.

215 el-Hicr, 15/47.

216 Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah bir kulu sevdi mi Cebrâil'e 'Ben filancayı sevdim. Sen de sev' der. Hz. Peygamber şöyle devam etti: Cebrâil bu durumu seslenerek bildirir. Sonra yeryüzünde yaşayanlar arasına sevgi indirilir. Yüce

durum geçerlidir. Kâb [el-Ahbâr] der ki: Tevrat'ta şöyle bir ifadeye rastladım: Hiçbir kimse, Allah Teâlâ tarafından sevilmedikçe başkaları tarafından sevilemez. Cenâb-ı Hak bu sevgiyi göktekilere sonra da yeryüzündekilere indirir. Kâb nefret konusunda da aynı şeyleri söylemiş sonra şöyle demiştir: Tevrat'ta gördüğüm şeylerin aynısını Kur'ân'da da gördüm. Kâb daha sonra şu meâldeki âyeti okumuştur: **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır.** Allah onları sever ve müminlerin kalplerinde de sevdirir. Eğer bu rivayet sahih ise bir kimse insanların kendisini sevmediklerini gördüğü zaman bunun kötü amellerinden kaynaklanması dolayısıyla kendisi için endişe etmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا
لُدًّا 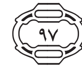

97. "Biz Kur'ân'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık ki günahtan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın!"

Biz Kur'ân'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Hz. Peygamber, bu risâleti kendilerinden olan firavunlara ve kodamanlara tebliğ edebilsin diye (konuştuğu) diliyle kolay ve anlaşılır kıldık. Bu ekâbir takımı, kendilerine muhalif olanları ve kendilerini gerek sözle ve gerek fiille bulundukları hale uygun karşılamayanları katlediyor ve cezalandırıyorlardı. Allah Teâlâ söz konusu tebliği kolay kılmıştır ki onu bu gibi kimselere tebliğ etsin ve onlar kendisini öldürmeyi başaramadan buna kādir olabilsin. Çünkü Cenâb-ı Hak, peygamberini "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[217] meâlindeki beyan ile kendilerinden korumuştur. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ Kur'ân'ı diline kolay kılmıştır ki onu telaffuz etmeye ve söylemeye kādir olabilsin. Çünkü o, âlemlerin Rabb'inin kelâmıdır. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Bu, ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Allah Teâlâ, onu kendi lisanı ve Araplar'ın dili ile indirmiştir. Netice olarak Araplar'ın kendi dillerin-

Allah'ın "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır" şeklindeki beyanı ile kastedilen işte budur. Allah Teâlâ bir kulu da sevmeyince Cebrâil'e seslenir. Ve 'Ben filanca kişiyi sevmiyorum' der. Cebrâil de bu durumu gökte seslenerek açıklar. Sonra da yeryüzüne nefret indirilir" (Tirmizî, "Tefsîr", 19/96; Müslim, "el-Bir ve's-sıla", 157).

217 el-Mâide, 5/67.

de nâzil olan bir kitabı telaffuza kādir olmamaları muhtemel değildir. Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı diline kolay kılmıştır. Çünkü başka kadim kutsal kitapların aksine Kur'ân'ı onlara ezberlenir ve ezberden okunur hale getirmiştir. Zira onlar o eski kutsal kitapları ezberleyemiyor ve ezberden okuyamıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

173 **[§]Günahtan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın!** yüce Allah bir başka âyette "Sen ancak o zikre uyanı uyarabilirsin"[218] diye buyururken, bir diğerinde "haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak"[219] demiştir. Cenâb-ı Hak bir keresinde uyarının tüm insanlar için olduğundan söz ederken, bir keresinde özellikle haksızlar için, bir başka keresinde de zikre uyanlar için söz konusu olduğunu belirtmiştir. Uyarı ve müjde için söylenmesi gereken esasen şudur: Müjde bir kişiye özel olarak verildiği takdirde bu sonuna kadar onundur. Yeter ki kişi, bulunduğu hal üzere devam devam etsin. Eğer devam etmezse o zaman da müjde uyarıya döner. Her hangi bir kimseye yapılan uyarı da aynen böyledir. Kişi bu hal üzere devam ederse uyarı onun için varlığını korur. Eğer tövbe eder ve yaptıklarından dönerse bu durumda onun için uyarı müjdeye dönüşür. Özel müjde de uyarı da aynen böyledir. Her birinde diğerinin gündeme gelmesi söz konusu olur. Mutlak müjde ise içinde uyarıya yer olmayan müjdedir. Mutlak uyarı da böyledir. İçinde müjdeye yer olmaz. Müjde ve uyarı bu kısımlara ayrılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا 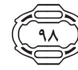

98. "Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun?"

Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun? yüce Allah bu beyanla peygamberleri yalanlamalarından ötürü geçmiş

---

218 "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin" (Yâsîn, 36/11).

219 "Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır" (el-Ahkâf, 46/12).

kavimleri helâk ettiğini hatırlatarak kendilerinden önce geçenlerin yalanladıkları gibi Muhammed'i yalanlamamaları için Mekke halkını korkutmaktadır. Allah Teâlâ peygamberine **cılız da olsa bir ses işitiyor musun?** diye soruyor. Âyetin metninde geçen "rikzen" (رِكْزاً) kelimesi ses anlamınadır. Bu kelimenin "zikir" anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Buna göre mâna, onların helâk olup gitmelerinin ardından ancak kötü bir şekilde anılacaklar demek olur. Allah Teâlâ Mekke halkını kendilerinden önce geçenlerin peygamberleri yalanladıkları gibi yalanlamamaları için uyarıyor. Eğer bunu yaparlarsa onlar gibi olacaklar ve onların başlarına gelen bunların da başlarına gelecektir.

[§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: "el-Lüddü" (اللُّدُّ) "eled" (أَلَدُّ) kelimesinin **174**
çoğuludur. Mânası, hasım olan ve tartışan demektir. "er-Rikz" (الرِّكْزُ) anlaşılmayan ses anlamına gelir[220]. Ebû Avsece işe şöyle demiştir: "el-Eleddü" (الأَلَدُّ) husumeti şiddetli olan demektir. "Hel tühissu" (هَلْ تُحِسُّ) görür müsün anlamına gelir. "Rikzen" (رِكْزاً) zikir, yani anılma demektir. Bu kelime ses anlamına da gelir. Ebû Avsece "hedden" (هَدّاً) kelimesinin dağların yıkılıp yere çöktüğü zaman çıkardıkları ses mânasına geldiğini belirtmiştir.

Ebû Muâz "el-büşrâ" (البشرى) kelimesi hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Bu kökten türeyen "be-şe-ra" fiilinin üç türlü okunuşu vardır. Bunlardan birisi şeddesiz olarak "beşertühû" (بَشَرْتُهُ) "fe ene ebşüruhû" (فأنا أبشُرُهُ) şeklindedir. İkincisi şeddeli olarak "beşşertühû" (بَشَّرْتُه) "fe ene mübeşşiruhû" (فأنا مُبَشِّرُهُ), üçüncüsü ise "ebşertühû" (أبْشَرتُهُ) "fe ene mübşiruhû" (فأنا مُبْشِرُهُ) şeklindedir. "er-Racülü mebşûrun ve mübeşşerun ve mübşerun" (الرَّجُلُ مَبْشُورٌ ومُبَشَّرٌ ومُبْشَرٌ) denilir.

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Kavmen lüdden" (قَوماً لُداً) kelimeleri sağır bir topluluk demektir[221]. "Summe âzânü'l-kulûb", yani "kalplerin kulakları sağır" oldu denilir. Bazıları bu kelimeyi "füccâren" (فُجّاَراً), yani günahkârlar şeklinde tefsir etmiştir. Aynı kelimeye "ûcen ani'l-hak" (عُوجاً عن الحَقّ) hak yoldan sapanlar anlamı verenler de olmuştur. Kelimenin aslı daha önce belirtildiği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

220 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 276.
221 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 114.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

طه ﴿١﴾ مَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰى ﴿٢﴾ اِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٣﴾

1. "Tâ-hâ."

2. "Biz Kur'ân'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik."

3. "Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik."

Bazı müfessirler sûrenin başındaki "Tâ-hâ"nın (طه), Nabat lehçesine göre "ey adam" anlamına geldiğini söylemişlerdir[2]. Bazıları da kelimenin Süryanice'de bu anlama geldiğini ifade etmişlerdir. Bu kelimenin "ey filanca kişi" mânasına geldiğini söyleyenlerin yanında bunun Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri ve O'nun isimlerinden bazı harfler vb. olduğunu belirtenler de olmuştur. Hurûf-ı mukattaa hakkında görüşlerimizi birçok yerde açıklamış bulunmaktayız[3].

Biz Kur'ân'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik. Bu beyanın herhangi bir sebep veya olay olmaksızın yeni bir başlangıç cümlesi olarak inmiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Fakat bu beyanın indirilme sebebinin ne olduğu açıklanmamıştır. Nüzûl sebebi birden fazla olabilir. Birincisi, Resûl-i Ekrem büyük sıkıntılara katlanıyor, ağır yüklerin altına giriyor ve bu uğurda kendisini çok yoruyordu. İşte bunun üzerine **Biz Kur'ân'ı sana zahmet çekesin,** yani onunla kendini yorasın **diye indirmedik** meâlindeki beyan indi[4]. Tıpkı şu

---

1 Bu sûre tamamen Mekkî olup burada inmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

2 bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 565-566.

3 Meselâ bk. el-Bakara, 2/1.

4 Mâtürîdî -merhum- bu âyeti *Kur'ân Yolu* meâlini hazırlayanlar gibi anlamıyor. O yüzden âyeti onun anladığı şekilde çevirdik. Biraz sonra gelecek olan 117. âyeti de aynı şekilde onun anladığı gibi yansıttık (Çeviren).

ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa sıkıntı çekersin!"[5], yani yorulursun. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: "Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok"[6].

İkincisi, Resûlullah (a.s.) nefsini şehvetlerden alıkoyup, canının arzu ettiği tüm lezzetlere engel olunca sözü edilen o kâfirler Muhammed mutsuz oldu dediler. Çünkü nefsine şehvet ve lezzetlerden hiçbir şey vermediğini görmüşlerdi.

Üçüncüsü, kâfirler bu sözü, Hz. Peygamber'in dönemin firavunları ve zorbalarını dinine ve kendine uymaya davet ettiğini görünce ve kendilerine muhalefet izhar edip karşılarına hoşlanmadıkları şeylerle çıkınca söylediler. Onların âdeti, kendilerine muhalif olanları öldürmek ve ortadan kaldırmaktı.
176 [§]Resûlullah (a.s.) bunları yaparak kendisini tehlikeye attı. İşte o zaman canını tehlikeye attığı için, o mutsuz oldu, dediler. Onların bu sözleri üzerine de Cenâb-ı Hak, **Biz Kur'ân'ı sana mutsuz olasın diye indirmedik**, aksine mutlu olasın diye indirdik demiş oldu. Çünkü "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[7] meâlindeki beyanla Resûl-i Ekrem'i insanlardan koruduğunu haber vermektedir.

Ya da âyetin inmesine sebep olan hâdise ve olay tefsir edilemez ve bu konuda bir şey söylenemez. Çünkü beyan edilmemiştir. Âyetin nüzûl sebebinin ne olduğunu öğrenmeye ihtiyacımız da yoktur. Asıl ihtiyacımız belirtilen anlamı, yani **Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik** meâlindeki beyanının ne mânaya geldiğini öğrenmektir. Yani biz Kur'ân'ı sana mutsuz olasın diye değil, mutlu olasın diye ve -"Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin"[8] meâlindeki âyette beyan edildiği üzere- (Allah'tan) korkan öğüt alsın diye indirdik.

Ancak Allah korkusu taşıyanlar için öğüt olsun diye indirdik cümlesini kendisinden korkulan şeyden sakınan kimse için öğüt olsun diye indirdik şeklinde açıklamak da mümkündür. **Allah korkusu taşıyan** meâlindeki sözlerin bütün müminlere yönelik olması muhtemeldir. Çünkü her mümin, imanın esası olarak Allah'tan korkmak ve O'nun gazabından ve azabından sakınmak gerektiğine inanır.

---

5 Tâhâ, 20/117.
6 Tâhâ, 20/118.
7 el-Mâide, 5/67.
8 Yâsîn, 36/11.

تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْاَرْضَ وَالسَّمٰوَاتِ الْعُلٰى ﴿٤﴾

4. "O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peydeerpey gönderilmiştir."

O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir. Bu beyan, söz konusu kâfirlerin söyledikleri sözlerin ardından inmişe benzemektedir. Kâfirler, Hz. Peygamber hakkında büyücü[9], iftiracı[10], şair[11], bunları ona bir insan öğretiyor[12] vb. şeyler söylüyorlardı. Allah Teâlâ onların bu sözlerine cevaben **O (Kur'ân), yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir**, yoksa (bu kitabı tebliğ eden peygamber de) onların dediği gibi veya, iftiracı değildir, bunları ona bir insan öğretmiyor, bilakis **O, yeri ve yüce gökleri yaratan Allah katından peyderpey gönderilmiştir** demektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى ﴿٥﴾

[§]***5. "Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir."*** 177

[Allah Teâlâ'nın Arşa İstivâsının Anlamı]

Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir. (Ebû Mansûr el-Mâtürîdî der ki:) Allah Teâlâ'nın bir mekân olan arşta zatıyla bulunduğunu veya her yerde mevcut olduğunu söylemek şu ihtimallerin dışında bir durum arzetmez. Ya arş Allah'ın zatını aşıp kuşatır ya O'na eşit olur ya da Allah onu aşıp kuşatır. Allah'ın arşa istivâsını birinci ihtimal açısından düşünecek olursak, Allah o mekân tarafından sınırlandırılmış ve kuşatılmış ve (dolayısıyla da) yarattığı varlıklardan eksik ve küçük kalmış olur. Çünkü (bu durumda) onlardan daha küçük bir konuma düşer. Allah Teâlâ'nın zatını mekânların çevrelediğini söylemek mümkün olursa zamanların da kuşattığını söylemek imkân dâhiline girer. Bu durumda Allah zatı itibariyle nihayetli ve yaratıklardan eksik olur. Cenâb-ı Hakk'ın arşa istivâsını ikinci ihtimal açısından ele alırsak, bu ihtimalde yaratıklara (arşa) ilâvede bulunulduğu takdirde Allah onlardan küçük bir hacimde

9 Yûnus, 10/2; Sâd, 38/4; ez-Zâriyât, 52/52.

10 en-Nahl, 16/101.

11 el-Enbiyâ, 21/5; Yâsîn, 36/69; es-Sâffât, 38/36.

12 "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor dediklerini biliyoruz" (en-Nahl, 16/103; ayrıca bk. el-Furkān, 25/5, ed-Duhân, 44/14).

kalır. Bu durumda da birinci ihtimalde sözü edilen sakıncalar gündeme gelir. Yüce Allah'ın arşa istivâsı üçüncü ihtimale göre O'nun arşı aşıp kuşatması mânasında olursa bu da arzu edilmeyen ihtiyaca ve zatının kendisinden fazla (büyük) olmayacağı bir şey yaratmaktan aciz olduğuna işaret eden bir durumdur. Şu da var ki hükümdarlara nispet edilecek böyle bir fiil, yani oturacakları mekânlardan hiçbirinin kendilerinden büyük olmaması durumu yerilecek bir husustur. Hem de böylesinde bölünüp cüzlere ayrılma söz konusudur, çünkü zât-ı ilâhîyyenin bir kısmı parçalardan oluşan nesneye tekabül etmiş olacak, diğer kısmı da onu aşmış bulunacak. Oysa bunların hepsi yaratıklara ait nitelendirmeler olup Allah Teâlâ böylelerinden münezzehtir.

Öte yandan oturmak veya ayakta durmak amacıyla yüksek bir mekâna çıkmak (sahibine) herhangi bir şeref kazandırmadığı gibi azamet ve büyüklükle nitelenmesine de yardımcı olmaz. Bu, tıpkı çatılara ve dağlara çıkan adama benzer ki böylesi aynı mahiyette bulunan aşağıdaki hemcinsine herhangi bir üstünlüğe hak kazanmış olmaz. Netice olarak istivâ âyetinin, yani azamet ve yüceliğin söz konusu edildiği âyetin mânasını maddî yüksekliğe hamletmek isabetli değildir. Bilakis âyette Allah Teâlâ'nın azameti ve yüceliği belirtilmektedir. Yüce Allah, zatını azamet, hükümranlık ve kudretle nitelemiş, bunu şöyle açıklamıştır: "Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur"[13] Arşın yüceltilmesi de böyledir, cevher veya nurdan hangi şey olursa olsun insanların bilgisi buna ulaşmaz.

178 [§]İstivâ kelimesinin Allah Teâlâ'ya isnadı iki sebebe bağlıdır. Birincisi, arşı yüceltmek içindir. Zira Allah arşı, kâinatı yaratıp yönetilmesindeki hükümranlığının ve sözünü ettiği nesneleri yaratmasının ardından belirtmiştir. İkincisi, arşın yaratıkların en azametlisi ve en heybetlisi olması sebebiyle özellikle belirtilmesi amacına bağlıdır. Nitekim büyük işlerin büyük nesnelere nispet edildiği herkesin mâlumudur. Meselâ şöyle denir: "Temme li fülânin mülkü beledi kezâ (تَمّ لِفُلانٍ مُلكُ بَلَدِ كذا), yani filan beldenin yönetimi tamamen filan zatın eline geçmiştir"; "vestevâ alâ mevdı'ı kezâ (واسْتَوَى على موضِع كَذا), yani filanca kişi, filan yeri hakimiyeti altına almıştır. Burada kastedilen husus gerçekte sadece o beldeye ve o yere olan hâkimiyeti değildir. Bilindiği üzere söz konusu önemli yerlerin yönetimine sahip olan kimse onların alt kademelerinde olanlara da sahip olmaya tabii olarak hak kazanmış olur. Allah Teâlâ'nın şu beyanı da aynı esasa dayanır: "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim"[14].

[13] Tâhâ, 20/6.
[14] el-Mâide, 5/3.

Ümmü'l-kurâ (Mekke) Hz. Peygamber'in eline geçmiş ve inkârcılar O'nun dinini ortadan kaldırmaktan ümit kesmiştir[15]. Yine Kur'ân'da peygamberlerin firavunlara ve iskân merkezlerine gönderildiği tarzındaki ifadeler de bunun gibidir. Şüphe yok ki peygamberlerin görevlendirilmesi sadece firavunlara ve belli merkezlere münhasır kalmaz, ancak bu gibi durumlarda işin en önemli noktası söz konusu edilir. İşte Allah'ın arşa istivası da bunun gibidir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu beyanlarında belirtilen hususa benzer: "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[16]; "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde (başkalarını kendilerine tâbi olmasına binaen) oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz"[17].

İstivâ âyetinin Allah'ın mekânla nitelenemeyeceğini vurgulama amacına yönelik olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü arş, insanlar nezdinde mekânların en yücesi olup, akıllar onun ötesinde bir şey tasavvur edemez. Bu sebeple yüce Allah arşa atıf yapmak suretiyle bütün mekânlardan yüce ve ihtiyaçtan müstağni olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın "Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın"[18] meâlindeki kelâmı bu esasa bağlıdır. Âyette geçen "necvâ" (النَّجْوَى) mekâna nispet edilen türden olmayıp gizlice konuşma mânasına gelir. Cenâb-ı Hak, bu tür beyanlarında mekânlarda bulunmaktan müstağni olduğunu belirttikten başka herhangi bir şeyin kendisine gizli kalmasından da münezzeh bulunduğunu haber vermiştir. Allah mekân kavramını ilgilendiren beyanlarında kudretini dile getirmek için "İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; biz" hükümranlık ve güç ile "ona şah damarından daha yakınız"[19] buyurmuş; ibadet edilebilecek yerler olan bütün mekânlarda ulûhiyetinin hükümran olduğunu ifade etmek için "Gökteki
ilâh da O'dur, yerdeki ilâh da O'dur"[20] buyurmuş; [§]her şeye mâlik oluşunu da **179**
şöyle beyan etmiştir: "Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında

---

15 Yani kâfirler, müslümanların dinlerini yeryüzünden kazımaktan ümitsizliğe düştüler.

16 el-En'âm, 6/123.

17 "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine (iyiye yönlendirici) emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz" (el-İsrâ, 17/16).

18 "Farkında değil misin, Allah göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır" (el-Mücâdile, 58/7).

19 Kâf, 50/16.

20 ez-Zuhruf, 43/84.

ne varsa hepsi O'nundur"[21], "Göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnız Allah'ındır"[22]; "O, kullarının üstünde tam bir tasarrufa sahiptir"[23], "O her şeyi hakkıyla bilmektedir"[24] ve "O her şeye kādirdir"[25] meâlindeki beyanlarıyla yücelik ve azametini ifade etmiştir. Allah diğerlerinde ayrı ayrı dile getirdiği hususları bu beyanlarda bir araya getirmiştir ki kendisinin isimlendirip nitelendirdiği her şeye yaratıklarından herhangi birinin aracılığı ile değil bizzat sahip olduğu anlaşılıp bilinsin. O'nun üstünlüğü şan ve şerefi de bunun gibidir. O'nun övgüsü benzerlerden pek yücedir, O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur.

Bazıları Allah Teâlâ'nın ilgili âyetlerdeki "arş" ile "mülkü"[26] (tabiat, âlem) kastettiğini söylemişler buna gerekçe olarak da "arş" kelimesinin nesnelerin fevkinde ve yukarıda bulunanların ismi olduğunu, kelimenin bu anlamından dolayı çatılara ve ağaçların tepelerine "arş" denildiğini belirtmişlerdir.

İstivâ kavramına gelince bu üç şekilde açıklanmıştır. Birincisi, "istilâ, hâkimiyet altına alma" mânasındadır. Meselâ "istevâ fülânun alâ kûrati kezâ" (اسْتَوَى فُلانٌ على كُورَةِ كذا), yani filanca kişi filan beldeye hâkim olmuştur denilir. Kelimenin ikinci mânası, yükselme ve yukarı çıkmadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Yanındakilerle birlikte sen de gemiye yerleştiğinde (gemiye bindiğinde)"[27], "üzerine yerleştiğinizde (yani gemilerin veya hayvanların) üzerine bindiğinizde"[28]. Bu beyanlarda geçen "istevâ" kelimeleri bu anlamdadır. "İstevâ" kelimesinin üçüncü anlamı, tamam olmak, kemale ermektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mûsâ yetişip olgunlaşınca", yani (bedensel ve ruhsal) gelişimi tamam olup kemale erince "ona hikmet ve ilim verdik"[29]. "İstevâ" kelimesine kastetmek, irade etmek mânası verenler de olmuştur. Bazı edebiyatçılar "sümme's-tevâ ile's-semâi" (ثُمَّ اسْتَوَى إلى السَّمَاء)[30] âyetindeki "istevâ"

21 Tâhâ, 20/6.
22 el-Bakara, 2/107.
23 el-En'âm, 6/18.
24 el-Bakara, 2/29.
25 Meselâ bk. Hûd, 11/4.
26 "Mülk" kelimesinden kastedilen, varlık âlemi ve Allah Teâlâ dışında ne varsa tümüdür.
27 el-Mü'minûn, 23/28.
28 "Var etti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: 'Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!'" (ez-Zuhruf, 43/13).
29 el-Kasas, 28/14.
30 "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussılet, 41/11).

fiiline yarattı anlamı vermişlerdir. Burada insanların bir fiilini (teşebbüs) başka bir fiil (netice) takip edince irade ile olmasına bakılarak "kasıt ve irade" "yaratma" fiili ile ifade edilmiştir, her ne kadar dilbilim açısından "halk"a "kast" mânası verilemezse de. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§]"İstevâ" fiili "hâkimiyeti altına alma" ve "arş" da mülk (tabiat, âlem) anlamında olursa bundan Allah Teâlâ'nın bütün yaratıklarına hâkim olduğu mânası anlaşılır. [Arş'ın] bu teviline göre (meleklerce) taşınan arş bundan başka bir arş olur. Şu ilâhî beyanlar bu görüşü teyit eder: "O, büyük arşın sahibidir"[31], yani Allah, mülk âleminin büyük sahibidir. Bu beyanda söz konusu arşlardan başka bir arş olduğuna dair delil vardır. Bu arşın da, meleklerin taşıdığı ve çevresini kuşattıkları[32] arş olması muhtemeldir. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir. **180**

"İstevâ" fiiline kemale erme ve yüce olma mânası verildiği takdirde: "De ki: Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz?"[33] meâlindeki beyanda Allah Teâlâ belirtilen nesneleri ayrı ayrı altı evrede yarattığını haber vermiş olmaktadır. Cenâb-ı Hak bunları bir başka âyette ise şöyle açıklamıştır: "Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah'tır"[34]. Bu âyette Allah topluca bir açıklama yaptı ve bunun da yerle göklerin yaratılmasının mükellef kılınan insan ve cin türünü yaratmak anlamına geldiğine işaret etti. Bunlarla hükümranlığın ve mülkün tamamı ortaya çıkıp yükseldi. Çünkü yer ve göklerin yaratılmasıyla amaçlanan insan ve cin türleridir. Evet mülkün tam mânasıyla gerçekleşip yücelmesi bununla olmuştur, yani mülk ait olduğu mükelleflere ulaştığı zaman gerçek-

---

31 et-Tevbe, 9/129.

32 Her halde müellif merhum Mâtürîdî "الذين يحمِلُون العَرشَ ومَن حولَه يسبحون بحمد ربهم ويؤمنون به" beyanı ile "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler" (el-Mü'min, 40/7) ifadesine ve bir de "وتَرَى الملائِكَةَ حافِّينَ مِن حَولِ العَرشِ يسبحون بحمد ربهم" "Meleklerin de Rab'lerine hamd ile yüceliğini dile getirerek arşın çevresini kuşattıklarını görürsün" (ez-Zümer, 39/75) meâlindeki beyana işaret ediyor olsa gerektir.

33 "De ki: 'Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır.' Arz üzerinde sarsılmaz dağlar oturttu, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı (Bütün bunlar) dört devirde oldu. Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir" (Fussılet, 41/9-12).

34 "Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır" (el-A'râf, 7/54).

leşmiştir. Denilmiştir ki bu durum sadece insanların yaratılmasına mahsustur, nitekim şu ilâhî beyanlar vb. bunu göstermektedir: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[35]; "göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdi"[36].

181 [§]İbn Abbâs insanların yedinci günde yaratıldığını söylemiştir. İnsanın yaratılmasıyla ilâhî mülk ve hükümranlık kemale ermiş ve doruk noktasına ulaşmıştır.[37] Çünkü Allah Teâlâ her şeyi insanlar için, insanları da kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[38] beyanında ifade edildiği gibi cinlerin de insanlar gibi ibadet etmek için yaratıldığı belirtilmiştir. Fakat yaratılışın asıl amacı insanlardır. Çünkü sözünü ettiğim nesnelerin tümünün beşeriyetin emrine verilmesi, nihayetinde onların yararlarına yöneliktir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İstivânın Allah'a izafe edilmesi konusunda bizce esas alınması gereken, Allah Teâlâ'nın "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[39] meâlindeki ifadesidir. Cenâb-ı Hak yarattıklarına benzemesinin söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Biz (daha önce) yüce Allah'ın fiil ve sıfat açısından yaratıklarına benzemekten münezzeh olduğunu belirtmiştik. Netice olarak "Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir" meâlindeki beyanı Kur'ân'ın Allah hakkında verdiği bilgilere göre açıklamak ve vahyin ona nispet ettiği sıfatlarda yarattıklarına benzemekten münezzeh olduğunu söylemek gerekir. Allah Teâlâ hakkında, gerek zatı gerek fiilleri açısından benzerleri bulunmaktan yüce olduğunu benimsemek gerektiğine göre O'na nispet edilen kavramları yaratılmış varlıklardan anlaşılanlar gibi anlayıp yorumlamak isabetli değildir. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir. Biz bunu Kur'ân'da birçok yerde belirttik[40].

---

35 "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir" (el-Bakara, 2/29).

36 "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?" (Lokmân, 31/20).

37 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 109.

38 ez-Zâriyât, 51/56.

39 eş-Şûrâ, 42/11.

40 Meselâ bk. el-A'râf, 7/54.

لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرٰى ﴿٦﴾

6. "Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur."

Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne varsa hepsi O'nundur. Bu beyanda daha önce de belirttiğimiz gibi yüce Allah'ın hükümranlık, kudret ve mülk sahibi olduğu vurgulanmaktadır.

وَاِنْ تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَاِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَاَخْفٰى ﴿٧﴾

7. "Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de)***, O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir."***

Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de), O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir. Allah Teâlâ'nın (zatını) gizliyi de açığı da bildiğini vurgulaması, insanların bütün fiillerinde ve sözlerinde daima dikkatli, korku içinde ve uyanık olmaları içindir. Allah Teâlâ'nın gizliyi bildiğinin vurgulanması, isteklerini ve umutlarını yaratıklardan yaratana çevirmeleri, Allah'tan başka kimseden bir şey beklememeleri ve umut beslememeleri içindir. **Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de), O gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.** Bu beyanda geçen "gizli" ve "gizlinin gizlisi"nin ne olduğu üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "sır" (السِّرُّ) insanın bir başkasına gizlice söylediği şey, "ahfa" (أخْفَى), insanın kendi içinde gizli tuttuğu ve kimseye söylemediği şeydir demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Sır, insanın içinde kalbinde gizlediği ve içinden geçirdiği, sırdan daha gizlisi ise Allah Teâlâ'nın (ileride) olacağını bildiği ancak
henüz gerçekleşmeyen ve insanın da (henüz) bilmediği şeydir[41]. [§]Bazıları da **182**
şu yorumu yapmıştır: Sır insanın içinde gizlediği, sırdan daha gizlisi ise aklından geçen ancak henüz tamam olmamış düşünceler demektir. Daha buna benzer tarifler de vardır. Cümlenin aslı şöyledir: "Sen sözü açığa vursan da" gizlesen de "O gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir." *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰى ﴿٨﴾

---

41 bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 566.

8. "Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O'na aittir."

Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O'na aittir. Ebû Bekir el-Esam bu âyeti "Kim Allah'ı isimleriyle birlerse ona hüsnâ, yani cennet vardır" şeklinde açıklamıştır. Bunu daha önce belirtmiştik[42].

وَهَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ مُوسٰى ﴿٩﴾ اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوا اِنّٖى اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّٖى اٰتٖيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾

9. "Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi?"

10. "Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: Siz bekleyin, (şu uzakta) ***bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum."***

[Hz. Mûsâ Kıssası]

Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? Hani o bir ateş görmüş. Âyetin metninde geçen ilk ifade görünüşü itibariyle bir soru ve istifhamdır. Ancak kastedilen mâna "îcâb"tır, yani Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti demektir. Öte yandan bu "îcâb"ın ne anlama geldiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam "sana erişti mi?" meâlindeki cümleyi şöyle açıklamışlardır: Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişmedi ama erişecek, sonra yüce Allah ona Mûsâ ile ilgili bilgiyi ve onun haberini bildirmiş ve haber vermiştir. Bazıları bu beyana şu anlamı vermiştir: Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? Bu konuda kitaplarında yer alan haberleri kendilerine bildiresin ve bu, senin risâlet ve nübüvvetine bir delil olsun diye O'nunla ilgili bilgiler sana erişti.

Ve ailesine şöyle demişti: Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim. Âyetin metninde geçen "ânestü" (اٰنَسْتُ) fiilinin gördüm mânasına geldiğini söyleyenler olduğu gibi, "bildim" anlamında olduğunu ifade edenler de vardır. **Belki ondan size bir kor parçası getiririm.** Bu âyet-i kerîmede Hz. Mûsâ'nın bu sözleri hangi halde ve ne zaman söylediği belirtilmemektedir. Fakat bir başka âyette bu husus şöyle açıklanmaktadır: Mûsâ bu süreyi doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü[43]. Bu cümle bize

42 Muselâ bk. Yûnus, 10/26.
43 el-Kasas, 28/29.

Mûsâ'nın ateşi gördüğünde sefere çıktığını ve yolculuk halinde olduğunu göstermektedir. Hz. Mûsâ aynı âyette "belki oradan bize bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm"[44] meâlindeki beyan geçmektedir. Bu ifade bize söz konusu olayın havaların soğuk olduğu kış günü gerçekleştiğini belirtmektedir. Çünkü Hz. Mûsâ "ısınmanız için" meâlindeki ifadeyi kullanmaktadır.

[§]Ebû Avsece âyetin metninde yer alan "el-kabes" (القَبَس) kelimesinin ateş anlamına geldiğini, "el-akbâs" (الأقْبَاس) sözcüğünün bunun çoğulu olduğunu söylemiştir. "kabese, yakbisu, kabsen" (قَبَسَ، يَقْبِسُ، قَبْساً) kullanımında "kabese" ateş getirdi demektir. "İkbisnî nâran" (اقْبِسْنِى ناراً) bana ateş ver anlamına gelir. "İktebestu" (اقْتَبَسْتُ) öğrendim anlamına da gelir. Aslında "iktibâsü'l-ilm", yani ilim alma mânası "iktibâsü'n-nâr", yani ateş alma anlamına gelir. Çünkü ilim bir ışıktır, ateş de bir ışıktır. Arapça'da "akbestuke" (أَقْبَسْتُكَ) "sana öğrettim" demektir. "İktebestu" (اقْتَبَسْتُ) fiili ateş veya bilgi istedim demektir[45]. İbn Kuteybe "ânestü" fiilinin "gördüm" anlamına geldiğini söyleyerek şu açıklamayı yapmıştır. Bu fiil bir başka âyette bildim anlamına da gelir: "Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz"[46] meâlindeki beyanda geçen "ânestüm" (اٰنَسْتُمْ) fiili, bilme anlamınadır[47]. 183

Veya ateşin başında bir kılavuz bulurum. Bu beyandan Hz. Mûsâ'nın karşısına birçok yol çıktığı, gitmesi gereken yolu bilemediği ve **veya ateşin başında** bana yolu gösterecek ve işaret edecek **bir kılavuz bulurum** dediği şeklinde bir anlam çıkmaktadır. Ya da Mûsâ (a.s.) (gitmesi gereken) yolu şaşırıp döndükten sonra bu cümleyi söylemiş de olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِىَ يَا مُوسٰى ﴿١١﴾ اِنّٖى اَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٢﴾

44 el-Kasas, 28/29.

45 "Kabestu minhu nâran, akbis kabsen, fe akbesenî" (قَبَستُ منه ناراً أقْبِس قبساً، فأقبَسَنِى) kelimeleri kullanılır. "Akbesenî" "bana ondan bir parça verdi" demektir. İbnü'l-A'râbî der ki: Arapça'da "kabesenî nâran ve mâlen ve akbesenî ilmen" (قَبَسَنِى ناراً ومَالاً وأقْبَسَنِى عِلماً) tabirleri kullanılır. "Akbesenî nâran ve mâlen" O, bana ateş ve mal verdi. "Akbesenî ilmen" ise o bana ilim verdi demek olur. Fiil bazan başında elif olmadan da kullanılır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ka-be-se" md.).

46 "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin" (en-Nisâ, 4/6).

47 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 277.

11. "Onun yanına geldiğinde kendisine "ey Mûsâ!" diye seslenildi."

12. "İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın."

Onun yanına geldiğinde kendisine vahiy nidasıyla **"ey Mûsâ!" diye seslenildi. İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar.** Bazıları Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya (a.s.) pabuçlarını çıkarmasını emretmesi onların murdar bir hayvan derisinden yapılmış olmasındandı demiştir. Kimi de şöyle bir yorum yapmıştır: Cenâb-ı Hakk'ın ona pabuçlarını çıkarmasını emretmesi, ayaklarının vadinin bereketine temas etmesi ya da bereketini alması amacına mâtuftu. Başka bazıları da bunun emredilmesi, Allah Teâlâ karşısında tevazu içinde olması ve O'na boyun eğmesi içindi demişlerdir. Çünkü pabuç giymek övünülen fiillerdendir. Yüce Allah ona bunu emretti ki daha çok boyun eğsin ve daha çok mütevazi olsun. Bunun *en doğrusunu Allah bilir*. Yüce Allah'ın ona pabuçlarını çıkarmasını neden emrettiğini açıklama hakkımız yoktur. Zira Allah Teâlâ herhangi bir sebebe dayanmaksızın da ona bunu em-
184 redebilir. [§]Allah Teâlâ bunu şundan dolayı emretmiştir ya da herhalde başka bir sebepten dolayı ya da herhangi bir sebebe dayanmaksızın emretmiştir diyemeyiz. Bütün bunlar Allah Teâlâ'ya karşı şahitlik yapmak anlamına gelir.

Çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın. Âyet metninde geçen "el-mukaddes" (المُقَدَّسُ) temiz demektir. Yüce Allah'ın o vadiye "mukaddes", yani temiz demesi orada kendisinden başka hiçbir kimseye ibadet edilmemiş olmasından dolayı olabilir. Ya da o vadiye "mukaddes" demesi, -mescitler, harem-i şerif ve başka yerler gibi bazı mekânlara özel bir fazilet vermesi örneğinde olduğu gibi- orada yapılacak ibadetin veya başka bir fiilin fazileti dolayısıyla oraya has bir özellikten ötürü de olabilir.

Tuvâ kelimesi bazılarına göre "vatıe'l-arda" (وَطِئَ الأرضَ) tabirinden türemiştir. Mânası, mübarek vadiye yalınayak bastı demektir[48]. Bazıları tuvâ kelimesine iki kez kutsal olmuştur anlamı vermiştir. Bu görüş Hasan-ı Basrî'ye aittir[49]. Başka bazıları Tuvâ kelimesinin "yutvâ mesîruhû" (يُطْوَى مَسِيرُهُ) cümlesi yürüyüşü dürülüp büküldü deyiminden türediğini söylemişler ve buna benzer açıklamalar yapmışlardır. Fakat en isabetli olanı, işin içyüzünü bilmedikçe

---

48 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 460 (Mücâhid şöyle der: Arapça'da "وَطَأَ الأرضَ حَافِياً كما تدخُلُ الكعبةَ حافيا من بركة الوادى" denir. Mânası; Kâbe'ye yalınayak girdiği gibi bereketinden dolayı o vadiye yalınayak girdi şeklindedir).

49 Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 116. Bunu Mücâhid de söyler (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 169).

tefsir yapmamaktır (tevakkuf). Çünkü bunlar onların kitaplarında bulunan haberlerdir ve Hz. Peygambere bildirilmesi, onlara karşı peygamber olduğuna delil olsun ve bunu kanıtlasın diyedir. Tefsir edilmesinde hataya düşme ve gerçeği değiştirme korkusu vardır. Onların kitaplarında yazan değiştiği takdirde bu haber onlara karşı Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini destekleyen bir delil ve bunu gösteren bir kanıt olmaz. Bundan dolayı bu konuda görüş beyan etmemek daha evladır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحٰى ﴿١٣﴾

13. "Ben seni seçtim, şimdi vahyedilecek olana kulak ver."

Bu ilâhî beyan **ben** ya risâlet ve nübüvvet vererek ya da başka lütuflarda bulunarak **seni seçtim** anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ben seni kendim için seçip yetiştirdim"[50]. Allah Teâlâ bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Gerçekten o ihlaslı biriydi"[51]. Cenâb-ı Hak ona bazı özellikler vererek zatı için ihlaslı kılmıştı. **Şimdi vahyedilecek olana kulak ver.** Bu beyan Mûsâ'ya yapılan seslenmenin vahiy seslenmesi olduğunu gösterir. Söz konusu seslenme de "Onun yanına geldiğinde kendisine 'ey Mûsâ!' diye seslenildi"[52] cümlesinde sözü geçen seslenmedir.

اِنَّن۪ٓي اَنَا اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدْن۪ي وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْر۪ي ﴿١٤﴾

[§]***14. "Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et, beni hatırında tutmak için namazı kıl."*** 185

Kuşkusuz ben, yalnız ben Allah'ım. Benden başka tanrı yoktur. O halde bana kulluk et. Âyetin mânası açıktır. Yüce Allah'ın resûllerine ilk emri böyle olmuştur.

Beni hatırında tutmak için namazı kıl. Bazıları bu beyanı, beni zikreden bir kul olman için namaz kıl diye açıklamışlar ve şöyle devam etmişlerdir: Kişinin Rabb'ini en çok belirttiği yer namazdır. Çünkü namaz başından sonuna kadar Allah'ı anmaktan ibarettir. Bundan dolayı namaza Rabb'e gizlice sesleniş denilmiştir. Ya da bu beyan, Ey Mûsâ! Beni hatırında tutmak için namaz kıl

50 Tâhâ, 20/41.
51 Meryem, 19/51.
52 Tâhâ, 20/11.

diye de açıklanabilir. Bazıları da onu şöyle açıklamıştır: Unutup da hatırladığın zaman namaz kıl. Sahih olup olmadığını bilmiyoruz ama Hz. Peygamber'in böyle söylediği ve delil olarak bu âyeti okuduğuna dair haberler nakledilmiştir[53]. Bu beyanın, beni anmayı istemek için namaz kıl mânasında olması da muhtemeldir. İbn Kuteybe ise bu beyana şu anlamı vermiştir: "Beni anmak için namaz kıl[54].

اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْفِيهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى ﴿١٥﴾

15. "Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da, her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyâmet mutlaka gelecektir."

Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da. Hasan-ı Basrî âyet metnindeki "ekâdü" (أَكَادُ) fiilinin sıla olduğunu belirttikten sonra şunları belirtmiştir: Sanki Allah Teâlâ "Kıyâmet gelecektir. Ben onun vaktini (herkesten) gizliyorum" demiştir. Übey b. Kâb'ın mushafında âyet şöyledir: "اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ اَكَادُ اُخْفِيهَا مِن نَفسِى" (inne's-sâ'ate âtiyetün ekâdü ihfîhâ min nefsî", yani onun vaktini kendi nefsimden gizlemiş olsam da kıyâmet mutlaka gelecektir[55]. Öte yandan "min nefsî" iki mânaya muhtemeldir. Birincisi: Yarattıklarımdan demektir. "Nefs" (النفس) kelimesi yüce Allah'ın zatına nispet edildi diye zatının anlaşılması gerekmez. Cenâb-ı Hak, zatını insanlardan gizlemiş olduğu için "rûhî" (روحى), yani benim ruhumu[56] ve "rûhunâ" (رُوحُنَا), yani bizim ruhumuzu[57] kelimelerinden zatının anlaşılması gerekmediği gibi bundan da gerekmez. Aksine yarattıkları anlaşılır. Buna göre "min nefsî" kelimesinden de zatı anlaşılmaz. İhtimallerden biri budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

186 [§]İkinci ihtimale göre "min nefsî" seçkin kullarımdan demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Melekler, nebîler ve resûller gibi katımda değer ve mertebeleri yüksek olmasına rağmen onu seçkin kullarımdan gizlerim. Çünkü dünya hükümdarlarının âdeti, sırlarını üst düzey maiyetlerinden

53 Enes'in nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bir namazı unutan kimse hatırladığında onu kılsın. Onun bundan başka kefâreti yoktur. (Cenâb-ı hak) 'Beni hatırında tutmak için namaz kıl' (buyurmuştur)" (Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 36; Müslim, "Mesâcid", 309).

54 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 277.

55 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 146. İbn Abbâs da âyeti böyle okumuştur (*a.g.e.*, s. 201). İbn Mesûd mushafında "Uhfîhâ min nefsî fe keyfe u'linuhâ leküm", yani ben onu kendi nefsimden gizliyorum. Nasıl olur da size açıklarım? şeklindedir (bk. *a.g.e.*, s. 59).

56 el-Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

57 Meryem, 19/17; el-Enbiyâ, 21/91; et-Tahrîm, 66/12.

gizlememek, aksine onlara açmaktır. Allah Teâlâ ise, *en doğrusunu O bilir ya,* kıyâmetin haberini seçkin ve özel kullarından gizlediğine göre onların dışında bulunanlardan nasıl gizlemez! Netice olarak onları kendi nefsine nispet etmesi onların değerlerinin büyüklüğünden ve makamlarının üstünlüğündendir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[58]. Allah'a yardım etmek mümkün değildir. "Eğer Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder" ya da "Allah'ın dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder" veya "Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[59] meâlindeki beyanlar da böyledir. Allah aldatılamaz. Fakat onlar Allah'ın dostlarını vb. kimseleri aldatmaya kalkışıyorlar. **Onu kendi nefsimden gizliyorum** meâlindeki beyan da böyledir. "Nefsî" kelimesinden maksat, özel kullarımdan ve yarattıklarımın seçkin olanlarından demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bütün bu açıklamalar "ekâdü" (أكاد) fiilinin ibareden düşürülmesi ve zâid olarak kabul edilmesi ihtimaline göredir.

"Ekâdü" fiilinin mânaya ilâve edilmesi durumunda da iki ihtimal ortaya çıkar. Birincisi: "Kâde" fiili istedi mânasına olur. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Onu gizlemek istiyorum. Böylesi Arap dilinde bilinen bir husustur. İkinci ihtimale göre fiil yaklaştı anlamında olur. Yaklaşma mânası da Arap dilinde kullanılır ve bu durum yaygındır. "Kâde" (كاد) fiili bir şeyin yaklaştığını vurgulama anlamındadır. "Kâdeti'ş-şemsü en tatlua" (كَادَت الشّمس أن تطلُعَ), yani güneş doğmak üzereydi veya "Kâdeti'ş-şemsü en tağrube" (كَادَت الشّمس أن تغرُبَ), yani güneş batmak üzereydi. Bu cümle güneşin doğmaya veya batmaya yaklaştığı anlamına gelir. "Kidtü en eskuta" (كِدتُ أن أسقُطَ), yani az kalsın düşecektim, düşmeme az kalmıştı demek olur. Yoksa senin düşmek istediğin anlamına gelmez. Kelimenin anlamı bu olduğuna göre Allah Teâlâ bu ifadeyi -*en doğrusunu Allah bilir ya*- kıyâmetin dehşetinin büyüklüğünü beyan etmek için söylemiş olur. Yani Allah Teâlâ onu neredeyse kendisinden gizlemiştir başkasından nasıl gizlemez demek olur?

İbn Abbâs da bu açıklamamıza yakın şeyler söylemiş ve şu anlamı vermiştir: Onu neredeyse kendimden gizleyeceğim, o halde nasıl olur da size açıklarım[60], yani kıyâmetin vaktini benim dışımda kimseye asla açıklamam[61]. Öyle

---

58 "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır" (Muhammed, 47/7).

59 "İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' derler. Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar" (el-Bakara, 2/8-9).

60 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 201.

61 bk. Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 343. (لا أظْهِرُ عليها أبدا غيرى) cümlesi (لا أطلع عليها أحدا غيرى) "Onun hakkında benim dışımda kimseye bilgi vermem" şeklindedir.

anlaşılıyor ki İbn Abbâs Arap dili açısından “açıklama” (izhar) yerine “gizleme” (ihfâ) fiilinin kullanılmasını caiz görmektedir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: “Onlar azabı gördükleri vakit pişmanlıklarını içlerinde saklayacaklar”[62]. Âyette geçen gizlendiler anlamındaki “eserrû” (أَسَرُّوا) fiil, “ezharû” (أظْهَرُوا), yani açığa vurdular mânasındadır. “Açığa vurma” kullanılacak yerde “gizleme” ve “sak-
187 lama” [§]anlamındaki fiil kullanıldığı için (bilginler) “ihfâ” gizleme kökünün her iki yerde kullanıldığını görmüşlerdir. Ebû Avsece âyette geçen “uhfîhâ” (اخفيها), yani gizleyeceğim anlamındaki fiile “uzhiruhâ” (أظهِرُها) açığa çıkaracağım mânası vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyâmet mutlaka gelecektir. Yani kıyâmetin vaktini bu yüzden, her bir kişi yapıp ettiğinin karşılığını görsün diye gizliyorum. Çünkü kıyâmetin vakti, herkesin ayan beyan göreceği ve bileceği derecede açık olsaydı karşılık görmeye değil, cezayı savuşturmaya vesile olurdu. Çünkü fertler bir başkasının yapıp ettiklerinden dolayı başlarına gelen azabı görürlerse kendileri de o fiili işlemekten kaçınırlar. Kişi, bir başkasının çalışıp çabalamasından dolayı elde edeceği sevabı görürse onun aynısını yapmak ister. Bütün bunlar, ceza değil, cezayı savuşturma açısından olur. Allah Teâlâ kıyâmetin vaktini, gelecek cezayı savuşturma olsun diye değil, ceza ve imtihan için gizlediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰيهُ فَتَرْدٰى

16. “Ona inanmayan ve kendi tutkularının peşinden gidenler sakın seni ona inanmaktan alıkoymasın, sonra sen de helâk olursun!”

Ona, yani kıyâmete **inanmayan ve kendi tutkularının peşinden gidenler sakın seni ona inanmaktan alıkoymasın, sonra sen de helâk olursun!** Bunlar, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* sana getirecekleri birtakım delillerle sakın seni ona inanmaktan alıkoymasınlar. İnsan bazan herhangi bir şeyi kendisine sunulan nedenler ve karşısına dikilen şüphelerle kabul etmekten kaçınabilir. Bu durum, söz konusu nedenleri ve şüpheleri açıklama ve beyan yardımıyla engelleyemediği takdirde gerçekleşir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyan şu anlama gelir: Kıyâmete inanmayan ve zikrettiğimiz nedenler ve şüphelerle **onu yalanlamakta kendi tutkularının peşinden gidenler sakın seni ona inanmaktan alıkoymasın!** Eğer seni inanmaktan çevirirse sen de helâk olursun.

62 Yûnus, 10/54; Sebe’ 34/33.

Âyet-i kerîmede hitap her ne kadar Resûl-i Ekrem'e ise de -ona hitap edilen birçok âyeti tefsir ederken belirttiğimiz üzere- mümin olan herkesedir.

Ebû Avsece der ki: "Terdâ" (تَرْدَى) "helâk olursun demektir. Bu kökten türeme olan "erdâhu" (آرْدَاه) helâk etti anlamına gelir. Bir kimse kuyuya düştüğünde veya bir duvardan yere çakıldığında "teraddâ er-racülü" (تَرَدَّى الرَّجُلُ) denilir. "Raddeytühû" (رَدَّيتُه) "Ona elbise giydirdim" veya "irtedeytü" (ارْتَدَيتُ) "elbise giydim" demektir. "Teraddeytü" (تَرَدَّيتُ) de aynı anlama gelir.

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسٰى ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَ اَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا
وَاَهُشُّ بِهَا عَلٰى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰى ﴿١٨﴾

[§]*17. "Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?"* 188

18. "Dedi ki: O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var."

Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ? Hz. Mûsâ yüce Allah kendisine **Nedir o sağ elindeki ey Mûsâ?** diye sorarken neyi kastettiğini anlamamış, elindeki nesnenin adını mı, yoksa onunla ne iş yaptığını mı sorduğunu kavrayamamıştı. Çünkü cevaben **Dedi ki: 'O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var.'** Öte yandan Hasan-ı Basrî şu açıklamayı yapmıştır: Allah Teâlâ Mûsâ'nın elindekinin asâ olduğunu biliyordu. Fakat onun bir yılan değil asâ olduğunu vurgulamak istemiş ve böylece elindeki asânın kendisine verilen bir mûcize olduğunun görülmesini ve böyle bilinmesini murad etmişti. Ya da Allah Teâlâ bu sözle onu uyarıp dikkatini çekmek istemiş ve onun eline aldığı zaman bir asâ olarak aldığının bilinmesini hedeflemişti. Buradan da söz konusu asâ yılana dönüştüğü zaman, Allah'ın kendisine verdiği mûcize sayesinde yılana dönüştüğünün, yoksa o gün bir yılan olmadığının bilinmesini istemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona dayanırım. Yani yürürken ondan yardım alırım. **Onunla koyunlarıma yaprak silkelerim**. Yani yaprakları dökülsün de koyunlarım yesin diye onunla ağaçlara vururum. "Ehuşşü" (أهُشُّ) fiiliyle aynı kökten "el-heşşü" (الهَشُّ) kelimesi cömert, onurlu anlamına gelir. "el-Beşşü" (البَشُّ) ise "el-beşâşe" (البَشَاشَةُ) kökündendir. Âyette yer alan "meârib" (المَآرِبُ) ihtiyaçlar anlamına ge-

lir. “el-İrbu” (الإِرْبُ) kelimesi de ihtiyaç demektir. “el-Ârâb” (الآرابُ) çoğuldur[63]. Arapça'da “erabtü'ş-şey'e” (أَرَبْتُ الشَّىء) cümlesi onu parçalara ayırdım demektir.

Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ? Dedi ki: O benim asâmdır. Bu cümle şunu ifade ediyor: Bir kimseye herhangi bir soru sorulursa, soruya muhatap olan kişi, soruyu soranın sorduğu sorunun cevabını bildiğini bilse bile yine de o soruya cevap vermelidir. Çünkü Mûsâ (a.s.) Rabb'inin elinde olan şeyin ne
189 olduğunu kendisinden daha iyi bildiğini biliyordu. [§]Cenâb-ı Hak, Mûsâ'ya elindekinin ne olduğunu sorduğu zaman Ey Rabb'im! Onun ne olduğunu sen benden daha iyi biliyorsun, demedi. Fakat sorduğu soruya cevaben ve emrini yüceltmek için **O benim asâmdır** dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?” ifadesi, bize asânın sağ elde tutulacağını göstermektedir.

قَالَ اَلْقِهَا يَا مُوسٰى ﴿١٩﴾ فَاَلْقٰيهَا فَاِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى ﴿٢٠﴾ قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْاُولٰى ﴿٢١﴾

19. “Allah buyurdu: ‘Onu yere at ey Mûsâ!’“

20. “Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!”

21. “Allah, ‘Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski haline döndüreceğiz' buyurdu.”

Allah buyurdu: ‘Onu yere at ey Mûsâ!' Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş! Hz. Mûsâ'nın asâyı yılana çevirip kendi mûcizesi olarak göstermesi, muhtemelen firavun kavminin sihirin bu türünde maharetli ve bilgili olması, Mûsâ'nın da onlara mûcizeyi usta ve bilgili oldukları bir konuda göstermek istemesinden kaynaklanmış olabilir. Böylece gösterdiği mûcizenin onların güçleri ve kapasiteleri dışında olması sebebiyle beşerî değil, semavî ve rabbânî bir mûcize olduğunun bilinmesini amaçlamış olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, mûcize yaptığı alâmetleri ve peygamberlerinin peygamberliklerini desteklemek için işaret kıldığı mûcizeleri, sırf beşerin gücü ve kapasitesi dışında kılmıştır ki bunların beşerî sihir ve kehanet değil semâvî ve rabbânî olduklarını bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

63 Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “e-ra-be” md.

Allah, 'Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski asâ **haline döndüreceğiz' buyurdu.** Mûsâ (a.s.) elindeki asâsı yılana dönüşünce korkmuştu. Bu husus bir başka âyette meâlen şöyle anlatılır: "Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımıldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı"[64]. İşte tam o sırada yüce Allah **Tut onu ve korkma** diye ona hitap etmiş ve asâyı tekrar eski asâ haline çevireceğini bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاضْمُمْ يَدَكَ اِلٰى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوٓءٍ اٰيَةً اُخْرٰى

[§]*22.* ***"Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın,*** 190
bir başka mûcize olarak bembeyaz çıkacaktır."

Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mûcize olarak bembeyaz çıkacaktır. Allah Teâlâ bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın"[65] Bu ifade birinciyi tefsir etmektedir. Âyetin metninde geçen "min ğayri sûin" (مِنْ غَيْرِ سُوءٍ) ifadesini müfessirlerin geneli alaca hastalığı yüzünden olmaksızın diye tevil etmişlerdir[66]. Sanki onlar, insanın herhangi bir tarafında beyazlık iyice belirip vücudunun başka yerlerine benzememesinin tek sebebi sanki alaca hastalığı imiş gibi bir kanaat taşıyorlardı. Bundan dolayı yüce Allah **bir hastalık yüzünden,** alaca hastalığından **olmaksızın** ifadesini kullanmıştır. **Bir başka mûcize olarak**, yani asâ mûcizesi dışında bir başka mûcize olarak demektir. "Min ğayri sûin" cümlesinin sende herhangi bir âfet, kusur ve rahatsızlık verici durum söz konusu olmaksızın, anlamına gelmesi de mümkündür. Çünkü insan vücudunun bir kısmında meydana gelen değişiklik, ancak bedeni sakatlayan bir kusur ve âfetten kaynaklanır. İşte bundan dolayı yüce Allah, bu beyazlığın bedeninde olan bir hastalık, kusur ve kendisinde bulunan rahatsızlık verici bir şeyden dolayı olmadığını, fakat elinden göstermek istediği bir mûcize sebebiyle olduğunu Hz. Mûsâ'ya haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

64 "'Âsânı yere at!' Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımıldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Allah buyurdu ki:) 'Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz'" (en-Neml, 27/10).

65 en-Neml, 27/12.

66 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 467; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 184.

لِنُرِيَكَ مِنْ اٰيَاتِنَا الْكُبْرٰى ﴿٢٣﴾

23. "Böylece sana büyük mûcizelerimizden bir kısmını göstermiş olalım."

Böylece sana büyük mûcizelerimizden bir kısmını göstermiş olalım. Bazıları elde gösterilen mûcizenin asâda gösterilenden daha büyük olduğunu, çünkü onların yaptıkları büyünün sadece asâlarda ve iplerde olduğunu, bunun dışında yapılmadığını söylemişlerdir. Hz. Mûsâ (a.s.) onlara bilmedikleri ve vâkıf olmadıkları bir mûcize gösterdi ki bunun büyü olmadığını, aksine kendilerine gösterdiği olayın Allah Teâlâ'nın yarattığı bir mûcize olduğunu anlasınlar. Asâ mûcizesinin yed-i beyzâ (beyaz el) mûcizesinden daha büyük olması da mümkündür. Çünkü onlar asâ üzerinde sihir yapmakta bilgi ve vukûfiyet sahibi kimselerdi. Hz. Mûsâ'nın asâsının onların gücü, bilgileri ve vukûfiyetleri çerçevesinin üstüne çıkması Hz. Mûsâ'nın getirdiğinin büyü değil yüce Allah'tan gelen bir mûcize olduğunu gösterir. Çünkü bir kimsenin herhangi bir şey hakkındaki bilgi ve vukûfiyetinin fazlalığı, ancak bu konuda o tür üzerinde bilgisi ve vukûfiyeti olanları geride bırakmasından anlaşılır. Bu da ancak, ilgili konuda hiçbir bilgisi olmayanları geçmesiyle ortaya çıkmaz. İşte
191 Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asâsının durumu da aynen böyledir. [§]Bu beyanda sözü edilen "büyük mûcizeler" "Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik"[67] mâlindeki beyanda sözü edilen dokuz mûcizedir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın dokuz mûcize dışında da mûcizeleri vardı, fakat bu dokuzu en büyük olanlarıydı. Ya da bu beyanda geçen "büyüklük" sıfatı, herhangi bir mûcizeye mahsus değildir, fakat bütün mûcizeleri büyük olarak nitelenebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü"[68]. Burada geçen "büyüklük" onun bütün mûcizelerini büyüklük ve azametle niteleme anlamındadır. Şu ilâhî beyan da buna bir örnektir: "Hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz"[69]. Burada da kullanılan ifade, baba ve oğullardan her birinin diğerine göre daha faydalı olduğu belirtilmek için gelmiştir. Birinci de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

67 "Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz âyet verdik. Haydi İsrâiloğulları'na sor; Mûsâ onlara geldiğinde Firavun ona, 'Ey Mûsâ' demişti, 'Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!'" (el-İsrâ, 17/101).

68 ez-Zuhruf, 43/48.

69 "Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz" (en-Nisâ, 4/11).

اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٢٤﴾

24. "Firavun'a git, çünkü o sınırı çok aştı."

Firavun'a git, çünkü o sınırı çok aştı. Âyetin metninde geçen "tuğyân" (الطُّغيَانُ) kelimesi bir kimsenin belirlenen sınırı aşması anlamına gelir. Firavun için de böyle belirlenmiş bir sınır vardı. O her hususta sınırı aşmış ve nefsi için kendisinin Rab olduğunu iddia etmişti. Zira "Ben sizin en yüce Rabb'inizim!"[70] demişti.

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لٖى صَدْرٖى ﴿٢٥﴾

25. "Mûsâ 'Rabbim!' dedi, kalbime genişlik ver."

Mûsâ 'Rabbim!' dedi, kalbime genişlik ver. Hz. Mûsâ Rabb'inden kalbine genişlik vermesini diledi. Allah Teâlâ Hz. Muhammed için de şöyle bir beyanda bulundu: Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?[71]. Bu beyanda Hz. Muhammed'in kalbini açıp genişlettiğini açıkladı. Öte yandan peygamberlerin kalplerinin genişletilmesi, üzerlerine yüklenen nübüvvet ve risâlet yükünü taşıyabilmeleri için yapılmış-
tır diye açıklanabilir. [§]Böylece kalplerinin geniş olması, kendilerine verilen 192
görevi ifa edebilme ve yerine getirebilme gücü bulmaları amacına mâtuf olur. Ya da Hz. Mûsâ, peygamberler kavimlerini Allah'ın dinine davet ettikleri zaman davet ettikleri kimseler kendilerini yalanladıklarında Allah için kızdıkları ve buna üzüldükleri için kalbine genişlik verilmesini istemiş de olabilir. Çünkü öfkeleri ve hüzünleri risâlet görevini yerine getirmelerine engel olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabb'im! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum"[72]. Bu âyette Allah Teâlâ, Mûsâ'nın (a.s.) kavmi kendisini yalancılıkla suçlaması durumunda göğsünün daralmasından ve dilinin dolaşmasından korktuğunu ve bu yüzden kalbine genişlik vermesini ve dilindeki düğümü çözmesini Rabb'inden diledi. **Rabbim kalbime genişlik ver** beyanını bazı müfessirlerin "kalbimi yumuşat" diye açıklamaları da muhtemel anlamlarından biridir. Çünkü peygamberler aynı olay karşısında birbirine zıt

---

70 en-Nâziât 79/24.

71 el-İnşirâh 94/1, 2, 3.

72 "Mûsâ, 'Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum' dedi" (eş-Şuarâ, 26/12-14).

iki tavrı göstermekle imtihan olmuşlardır. Bu, kavimlerinin kendilerini yalancılıkla suçlamaları halinde Allah için gazap etmekle ve yalanlamaları neticesinde başlarına gelen azaptan dolayı da onlara acımakla ve merhamet etmekle gerçekleşir. Birbirine zıt olan bu iki tavrı göstermek peygamberlere mahsus bir haldir. Hz. Mûsâ'nın Rabb'inden kalbine genişlik vermesini dilemesi, bu iki tavrı gösterebilmesi, yani Allah için gazap etmeyi ve kavmine merhamet etmeyi başarabilme amacına yönelik de olabilir.

وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ﴿٢٦﴾

26. "İşimi bana kolaylaştır."

İşimi bana kolaylaştır. Bu beyanda sözü edilen işinin, risâleti tebliğ etme görevi ve onu yerine getirmesi anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Ya da Hz. Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'ın kendisine emrettiği ve yasakladığı bütün hususlarda ondan kolaylık dilemiş olması da mümkündür.

وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾

27. "Dilimden düğümü çöz"

28. "Ki sözümü iyi anlasınlar."

Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Bu beyanın belirttiğimiz şu mânaya ihtimali vardır. Mûsâ (a.s.) çok öfkelenince dili tutulur ve konuşma güçlüğü çekerdi. Bu hal sonunda onu konuşmaktan alıkoyardı. O mel'un da bunun korkudan kaynaklandığını zannederdi. Ya da Hz. Mûsâ dilinden düğümün çözülmesini, dilinde konuşmasına engel olan bir rahatsızlık sebebiyle de dilemiş olabilir. Bu nedenle dilindeki o rahatsızlığın ve düğümlenmenin[73] çözülmesini dilemiş olabilir.

193 [§]Müfessirlerin açıklamalarına gelecek olursak onlar şöyle derler: Hz. Mûsâ Firavun'un sakalını tutup suratına bir şamar atar. Böylece onu cezalandırmak ister. Bunun üzerine Firavun'un karısı, "Mûsâ'nın böyle davranması aklının ermemesi yüzündendir" der ve içi kor dolu bir leğenle içinde zinet eşyaları bulunan bir leğen getirilir. Mûsâ tam içinde zînet eşyaları bulunan le-

---

73 Tefsirin Arapça aslında "er-rubbeviyye" (الرُّبَّوِيَّة) kelimesi geçmektedir. Bu kelime yapma mastar olabilir. Mânası dilde ağır bir düğümlenme demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-be-be" md.).

ğeni almaya davranacakken Cebrâil elini, içine kor bulunan leğene kaydırır ve onu alıp ağzına atar. İşte Mûsâ'nın dilinden çözmesini dilediği düğümlenme budur[74]. Fakat anlatılan bu olay, yüce Allah'tan böyle olduğuna dair bir vahiy gelmedikçe bilinemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاجْعَلْ لِى وَزِيرًا مِنْ اَهْلِى ﴿٢٩﴾ هٰرُونَ اَخِى ﴿٣٠﴾

29. "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver."

30. "Kardeşim Hârun'u."

Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârun'u. Hz. Mûsâ Rabb'inden üzerine yüklenen yükün bir kısmını üstlensin diye kardeşi Hârun'u kendisine yardımcı ve danışman olarak vermesini dilemiştir. Zira vezirin hükümdara yüklenen yükün bir kısmını onun adına üstlenen kişi olduğu söylenir.

اُشْدُدْ بِهِ اَزْرِى ﴿٣١﴾ وَاَشْرِكْهُ فِى اَمْرِى ﴿٣٢﴾

31. "Onunla gücümü pekiştir."

32. "Onu da görevime ortak et."

Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Bazıları âyetin metninde geçen "ezrî" (اَزْرى) kelimesine kuvvetimi ve sırtımı anlamı vermişlerdir. Bazıları da bu beyana şu anlamı vermiştir: Onunla bana yapacağın yardımı pekiştir. Âyet Hafsa mushafında bu şekildedir. Bazıları bunu Mûsâ'nın ağzından çıkan bir haber olarak "eşdüd bihî ezrî" (أشْدُد به أزرى), yani onunla gücümü pekiştiririm şeklinde okumuşlardır. Diğer âyeti de "ve eşrikhu fî emrî" (واشركه فِى أمرى), yani onu da görevime ortak ederim şeklinde okumuşlardır. Buna karşılık kırâat imamlarının geneline göre ilki dua, ikincisi dileme mânasındadır.

Ebû Avsece "üşdüd bihî ezrî" cümlesine Onunla sırtımı güçlendir diye bir mâna vermiştir. Arapça'da "âzertühû" (آزَرْتُهُ) kelimesi ona yardım ettim demektir. Aynı kökten gelen "tevâzerû" (تَوازَرُوا) fiili de karşılıklı yardımlaştılar demektir. "İstevzertühû" (اسْتَوزَرْتُهُ) ondan yardım diledim demektir. "Vezir" (الوزير) kelimesi de bu kökten alınmadır. İbn Kuteybe ise şöyle der: "Ezrî" (اَزْرى) sırtımı demektir. "Âzertü fulânen ale'l-emri" (آزرتُ فُلاناً على الأمر) cümlesi bir kimseyi bir hususta güçlendirdim demektir. "Vâzertühû" (وَازرْتُه) ona vezir oldum demektir.

---

74 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 186.

"Vizâre" (ألوزارَة) kelimesi, yük anlamına gelen "vizr" (ألوزرُ) kökünden türemedir. Sanki vezir sultanın üzerindeki yüklerin bir kısmını yüklenmekte ve onun üzerinden kaldırmaktadır[75].

194 [§]Mûsâ (a.s.) Rabb'inin kendisine verdiği risâlet görevinde ve onu ifa etmede kardeşini buna ortak etmek suretiyle yardımcı olmasını ve gücünü pekiştirmesini diledi. Yüce Allah da buna olumlu cevap vererek "Seni kardeşinle destekleyeceğiz"[76] diye buyurdu.

كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾

33. "Ta ki seni bol bol tesbih edelim."

34. "Ve seni çok analım."

Ta ki seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çok analım. Seni bol bol tesbih edelim. Yani senin için cemaatle çok namaz kılalım. Çünkü cemaatle kılınan namazın sevabı tek başına kılınan namazdan kat kat fazladır. Ya da bu beyanın mânası, seni tesbih edip zikretmekte birbirimize yardım edelim şeklinde de olabilir.

اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

35. "Kuşkusuz sen bizi görmektesin."

Kuşkusuz sen bizi görmektesin. Yani kuşkusuz sen bize yüklediğin yük ve verdiğin görevde zâfımızı ve aczimizi görmektesin ve bilmektesin. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ قَدْ اُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسٰى ﴿٣٦﴾

36. "Allah buyurdu: 'Ey Mûsâ! Dileğin kabul edildi'"

Allah buyurdu: Ey Mûsâ! Dileğin, yani isteğin **kabul edildi.** Hz. Mûsâ Rabb'inden birçok şey dilemişti. İstedikleri kendisine verildi. Âyetin metninde geçen "sü'leke" (سُؤْلَكَ) kelimesi "süâleke" (سُؤَالَكَ) ve "mes'eleteke" (مسْئَلَتَكَ) kelimeleriyle anlamdaş olup üçünün de mânası aynıdır.

---

75 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 278.

76 "Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve size öyle bir güç vereceğiz ki, bu sayede size erişemeyecekler, mûcizelerimizle siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz" (el-Kasas, 28/35).

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً اُخْرٰى ﴿٣٧﴾ اِذْ اَوْحَيْنَا اِلٰى اُمِّكَ مَا
يُوحٰى ﴿٣٨﴾ اَنِ اقْذِفِيهِ فِى التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِى الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ
الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَاْخُذْهُ عَدُوٌّ لِى وَعَدُوٌّ لَهُ وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً
مِنِّى وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْنِى ﴿٣٩﴾

37. "Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk."

38. "Hani annene şunu vahyetmiştik:"

39. "Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Mûsâ!) ***Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki*** (sevilesin)***, nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin."***

Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk. Hani annene şunu vahyetmiştik: Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çı-
karsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın. [§]Bu 195
beyanda sözü edilen lütuf, Mûsâ (a.s.) soğuğa yakalanıp da yolunu şaşırdığı zaman yüce Allah'ın kendisini (bu sıkıntıdan) kurtarması olabilir. O esnada Mûsâ (a.s.) şöyle demişti: "Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm"[77]. **Bir kere daha** diye sözü edilen lütuf işte budur. Ya da bu beyanda sözü edilen lütuf, Mûsâ'nın (a.s.) o kıptîyi öldürdüğü zaman Allah Teâlâ'nın kendisini kurtarmasıdır. Mûsâ (a.s.) o esnada o kadar çok korkmuştu ki durum ümidini kaybetme derecesine kadar ulaşmıştı. İşte bahsedilen lütuf budur. Ya da söz konusu lütuf annesine **onu sandığa koyması** anlamına gelen vahyin (ilhamın) verilmesidir.

Bazıları ise bu beyanı **Zaten sana** peygamberlik vermekle **bir kere daha lütufta bulunmuştuk** diye açıklamıştır. Allah Teâlâ ifadenin devamında söz konusu lütfu beyan etmiş ve meâlen şöyle demiştir: **Hani annene şunu vahyetmiştik. Onu sandığa koy ve ırmağa bırak; böylece ırmak onu kıyıya çıkarsın ve benim de düşmanım, onun da düşmanı olan biri onu alsın.** Müfessirler bu kanaate varmışlardır. Yoksa Allah Teâlâ Mûsâ'ya sayısız lütuflarda bulunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

77 el-Kasas, 28/29.

Öte yandan yüce Allah'ın Mûsâ'nın annesine çocuğunu ırmağa bırakması yolunda ilham vermesi ve bunu yapmasının mümkün ve helâl olup olmadığı meselesinde, kalbinde böyle kanaat uyandırmasına dair şunları söyleyebiliriz. Çünkü şeytan tarafından da böyle bir ilham gelebilirdi. Zira şeytan "Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur" demişti[78]. Şeytan kendileriyle konuşurken onun şeytan mı yoksa bir başkası mı olduğunu bilmiyorlardı. Buna göre Mûsâ'nın annesine şeytanın ilham vermesi mümkündür. O halde Mûsâ'nın annesi böylesine ölümcül bir hareketi nasıl yaptı? Söz konusu ilhamın ve kalbine verilen duygunun içinde bir alâmet ve bir işaret bulunup annesi kalbine gelen ilhamın Allah'tan geldiğini ve O'nun dışında birisi tarafından verilmediğini anlamış olabilir. Ya da Allah Teâlâ kalbindeki perdeleri ve engelleri kaldırmış ve böylece gelen ilham onun açısından açık ve net hale gelmiş olabilir. Bir başka ihtimal de şudur: Mûsâ'nın annesi çocuğu nehire bırakmaya mecbur kalmış ve bu yüzden yaptığı eylem kendisi açısından mümkün hale gelmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

(Ey Mûsâ!) Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki (sevilesin). Müfessirlerin geneline ait kanaat şudur: Cenâb-ı Hak, (Mûsâ'ya dair) bu sevgiyi Firavun'un karısının kalbine atmıştı. Çünkü Firavun'un eşi Mûsâ için şöyle demişti: "O senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldür-
196 meyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz". [§]Fakat (bizce) Allah Teâlâ Firavun'un karısının kalbine de Firavun'un kalbine de sevgi verdi ki firavun onun (dünyaya geleceği haberi) yüzünden doğan her erkek çocuğu öldürdükten sonra insanların en şefkatlisi ve onu en çok seveni olsun ve Mûsâ'yı bulup alsın. Yüce Allah Mûsâ'ya olan rahmetinden ve lütfundan söz etmektedir. Bu, sözü edilen lütuftur. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk**.

Nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin. Yani senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım ki nezâretim altında büyütülüp yetiştirilesin. "es-Sun'u" (الصُّنعُ) iyi ve güzel şeyler yapmak demektir. Buna göre bu beyan sana iyilik ve ihsan yapılsın anlamına gelir. Bazıları "alâ aynî" (على عَينِى) kelimesine, benim muhafazam altında beslenmen için anlamı vermişlerdir. Arapça'da "aynullâhi aleyke" (عَينُ اللهِ عَلَيك) diye bir dua cümlesi vardır. Bu, Allah'ın koruması altında

78 "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

olasın, demektir. Bu açıklama Hasan-ı Basrî ve Katâde'ye aittir. Bazıları da bu beyanı şöyle açıklamışlardır: "Litürabbâ alâ aynî" (لِتُرَبَّى عَلَى عَيۡنِى), yani benim bilgim altında yetişesin. Birinci açıklama daha uygundur[79].

Ebû Avsece bu beyanla ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır: "Li tusnaʿa alâ aynî" (لِتُصنَعَ علىَ عَينِى), benim bilgim altında demektir. Kendisine yaptığı açıklamada geçen "ayn" (العَينُ) kelimesinin ne mânaya geldiği sorulmuş, o da kelimenin burada "bilgi" anlamına geldiğini söylemiştir. Aynı kelime başka yerlerde mal, yırtık deri[80] demektir. "el-Ayn" kelimesi "âne yaʿînu" (عَانَ يَعِينُ) fiilinin mastarıdır. İsm-i fâili "âinun" (عَائِنٌ) ve ism-i mefʿûlü "maʿyûnun" (مَعْيُونٌ)[81] şeklinde gelir ki "göz değen kişi" demektir. "el-Ayn" kelimesi hakikat anlamına da gelir. "Hâzâ bi aynihî" (هذا بِعَينِه) cümlesi bu, onun hakikatidir, demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Aynı kökten türeyen "el-îne" (العِينَة)[82] "es-selef" (borç verme ve selem akdi yapma vs.) demektir[83]. Âyetin bir benzeri şu ilâhî beyanlardır: "Vasnai'l-fülke bi aʿyüninâ" (واصْنَع الفُلكَ بِأعيُنِنَا), yani "Bizim gözetimimiz altında öğrettiğimiz şekilde gemiyi yap"[84]; "Alâ men yükfüluhû" (عَلٰى مَنْ يَكفُلُه) "Ona bakacak, ona kefil olacak biri".

اِذْ تَمْشٖى اُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى مَنْ يَكْفُلُهُ فَرَجَعْنَاكَ اِلٰٓى اُمِّكَ كَىْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ

79 Taberî şu açıklamayı yapar: Bir başkasını caiz görmediğim kırâat "li tusnaʿa" (لِتُصْنَعَ) kırâatidir. Çünkü kırâat imamlarının delilleri bu kırâat üzerine birleşmiştir. Durum bu olduğuna göre iki tevilden en uygun olanı Katâde'nin tevilidir. Katâde "ve elkaytu aleyke mehabbeten minnî" (وَاَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنّى) cümlesini, benim gözüm önünde beslenmen için senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım diye açıklamıştır. O, "alâ aynî" (علَى عَينِى) tabiriyle benim gözümün önünde, sevgim ve irademle anlamını kastetmiştir (bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XVI, 189-190).

80 Bazıları aynı kökten türeme "et-teayyün fi'l-cild" deyiminin bulunduğunu, mânasının deri üzerinde göz gibi ince daireler oluşması mânasına geldiğini söylemişlerdir. Ancak bu güçlü bir rivayet değildir. "Sikâun ayyinun ve müteayyin" (سِقَاء عَيِّنٌ ومُتَعيِّن) büzülen ve içindeki suyu tutamayan su kırbası ve tulumu demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, "a-ye-ne" md.).

81 Bu kelime Arapça dilbilgisi kurallarına göre "maʿînun" (مَعِينٌ) olmalıdır.

82 Îne satışı şöyle yapılır: Bir kimse birisine belli bir bedel karşılığı belli vade ile bir mal satar. Sonra o malı sattığı kişiden sattığı bedelden daha aşağısına peşin olarak satın alır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, "ce-bâ" md.).

83 Ticari bir akit olarak selef kelimesinin mânası ve kısımları için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, "se-le-fe" md.

84 Hûd, 11/37.

الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا فَلَبِثْتَ سِنِينَ فٖى اَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلٰى قَدَرٍ يَا مُوسٰى

197 [§]***40. "Hani kız kardeşin onlara gidip de, 'Ona bakabilecek birini size göstereyim mi?' diyordu. Nihayet gözü gönlü şen olsun ve kederlenmesin diye seni annene kavuşturduk. Ve birisini öldürmüştün de seni tasadan kurtarmış, ardından da seni ciddi sınavlardan geçirmiştik. Bu sebeple yıllarca Medyen halkının arasında kaldın, sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin, ey Mûsâ!"***

Hani kız kardeşin onlara gidip de, 'Ona bakabilecek birini size göstereyim mi?' diyordu. Ona bakabilecek, yani onu bağrına basabilecek **birini size göstereyim mi?** Arapça'da âyette geçen "ke-fe-le" (كَفَلَ) kökünden türeyen "kâfilü'l-yetîm" (كافِلُ اليَتِيم) tabiri vardır ki yetimi bağrına basan ve koruyan kişi, demektir. Tefsirîni yaptığımız âyetin mânası şu beyana benzer: "Hangisi Meryem'i bağrına basacak ve himayesine alacak?"[85]. Bu ifade Hz. Mûsâ'nın Firavun ailesi nezdinde insanların en sevimlisi ve en çok şefkat edileni olduğunu gösterir. Çünkü Hz. Mûsâ hakkında şu ifade kullanılmıştır: "Ona bakabilecek birini size göstereyim mi?" *En doğrusunu Allah bilir.*

Nihayet gözü gönlü şen olsun ve kederlenmesin diye seni annene kavuşturduk. Çünkü yüce Allah Mûsâ'nın annesine hitaben "Biz onu sana geri döndüreceğiz"[86] demiş, çocuğu annesine geri vereceğini vâdetmiş ve geri döndürmüştü.

Gönlü şen olsun ve kederlenmesin diye. Yani kapıldığı üzüntü gitsin diye. Çünkü Mûsâ'nın annesi onu nehre bıraktığı için üzgündü. Görmez misin ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Onun için kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı"[87] Bu ifade, **kederlenmesin diye**

---

[85] "Bunlar sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İçlerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar tartışırken de sen yanlarında değildin" (Âl-i İmrân, 3/44).

[86] "Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız' diye vahyettik" (el-Kasas, 28/7).

[87] "Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı" (el-Kasas, 28/10).

meâlindeki cümlenin, kapıldığı üzüntünün gitmesi için mânasına geldiğini göstermektedir.

Ve birisini öldürmüştün de seni tasadan kurtarmıştık. Yüce Allah'ın kurtardığını haber verdiği "tasa"nın o kıptîyi öldürmesi nedeniyle kapıldığı korku olması ihtimali vardır. Çünkü Mûsâ (a.s.) "Beni öldürmelerinden korkuyorum"[88] demişti. Bir başka beyanda da "Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı"[89] diye buyurulmuştur. Ya da Allah Teâlâ onu çeşit çeşit kederden kurtarmıştı. Zira onun birtakım üzüntüleri vardı.

[§]Âyet-i kerîmede, kasta benzer (tamamen kasıtlı olmayan) öldürmede **198**
-atılan yumruk öldürücü bile olsa- kısas cezasının uygulanmayacağına dair delildir. Çünkü rivayete göre Hz. Mûsâ'nın kırk kişinin gücüne eşit kuvveti vardı. Kıptîye o yumruğu atınca adamı öldürdü. Sonra da "Bu şeytan işidir" dedi[90]. Bu ifade bize Mûsâ'nın o adamı öldürmesinin helâl olmadığını göstermektedir[91]. Allah Teâlâ sonra şöyle buyurmuştur: "Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. 'Rabb'im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar' dedi"[92]. Yüce Allah onları "zâlimler" diye niteledi. Eğer (Mûsâ'ya) kısas uygulamak gerekli olsaydı[93] onlar için "zâlimler" ifadesini kullanmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ardından da seni ciddi sınavlardan geçirmiştik. Bazıları âyetin metninde geçen "fütûnen" (فُتُوناً) kelimesinin "fitne"nin (فِتْنَةٌ) çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Buna göre cümle "fetennâke fitenen" (فَتَنَّاكَ فِتَناً), yani "seni çeşitli fitnelerle sınavlardan geçirdik" demek olur. Bazıları da bu kelimenin "fitne" kelimesinin mastarı olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre mâna **Seni ciddi sınavlardan geçirdik,** yani belâ üzerine belâ vererek sınavlardan geçirdik demek olur. Öte yandan söz konusu sınavdan geçirmenin, Allah Teâlâ'nın kendisini kurtardığını ifade ettiği belâlar, sıkıntılar ve kederler anlamına gelmesi muhtemel olduğu gibi nimet ve hayırlar mânasında olması ihtimali de vardır. Çünkü

---

88 "Mûsâ dedi ki: 'Rabbim! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum!'" (el-Kasas, 28/33).

89 el-Kasas, 28/21.

90 "Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: 'Bu şeytanın işidir'" (el-Kasas, 28/15).

91 Yani ona ve inancına göre o adamı öldürmesi helâl değildi. Mûsâ adamı yanlışlıkla ya da kasıt benzeri bir öldürme ile öldürmüştü.

92 el-Kasas, 28/21.

93 Bütün nüshalarda ifade "O kıptîyi öldürmek helâl ve (Mûsâ'ya) kısas uygulamak gerekli olsaydı onlar için zâlimler ifadesini kullanmazdı" şeklindedir.

peygamberler her zaman belâ içinde olmazlar. Fakat bazan belâ ve sıkıntı içinde, bazan da nimet ve hayır içinde olabilirler. Ya da "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[94] meâlindeki beyanda haber verdiği üzere fitne her ikisinin de (belâ ve sıkıntı/nimet ve hayır) için de kullanılmış olabilir.

Bu sebeple yıllarca Medyen halkının arasında kaldın. Mûsâ'nın (a.s.) Medyen halkı içinde kalması *-en doğrusunu Allah bilir-* sözünü ettiği lütuflardan biridir. Çünkü Allah Teâlâ "Zaten sana bir kere daha lütufta bulunmuştuk"[95] buyurmaktadır. **Sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin, ey Mûsâ!** Bazıları Mûsâ'nın gelişinin nübüvvet ve risâletle olduğunu söylemişlerdir. Bazıları "alâ kaderin" (على قَدَرٍ) tabirini bir yapılan vâde göre ya da mukadder olan gelme vaktinde diye açıklamışlardır. Âyetin mânası nasıl anlaşılırsa anlaşılsın bu ilâhî beyan bize kulun gelmesi, gitmesi ve bütün hareketlerinin Allah Teâlâ'nın takdiri ve kaderine göre olduğunu, Cenâb-ı Hak olayları sebebe dayanmaksızın yaratmaya kādir olduğu halde onları belli bir sebebe bağladığını ifade etmektedir.

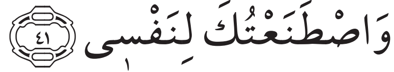

41. "Ben seni kendim için seçip yetiştirdim."

Ben seni kendim için seçip yetiştirdim. Yani ben seni bana resûl ve peygamber olasın diye seçip tercih ettim. Allah Teâlâ burada "kendi nefsini" zikretmektedir, çünkü o, Allah'ın emriyle bu vazifeyi eda edecektir.

199 [§]"Istana'tüke" (اصْطَنَعتُكَ) Ben seni kendi nefsim için seçtim demektir. "Li nefsî" (لِنَفْسِى) kelimesinden nasıl ki Allah Teâlâ'nın zatı anlaşılmıyorsa "ve li tusna'a alâ aynî" (ولِتُصْنَعَ على عَينِى)[96] âyetindeki "ayn" kelimesinden yaratıklara ait göz gibi bir göz mânası nasıl anlaşılır?[97] Bu ve benzerleri ancak teşbihe inanan ve Rabb'ini bilmeyen kimselerin kuruntusunda canlanır. Aksi takdirde Rabb'ini gerçek anlamda tanısa onun vehminde yaratıkları O'na ve O'nu da yaratıklara benzetme tasavvur edilmez. "Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir"[98].

---

94 el-Enbiyâ, 21/35.

95 Tâhâ, 20/37.

96 Tâhâ, 20/42.

97 Yani "nefsî" kelimesinden yaratıkların nefsi gibi bir nefis anlaşılması nasıl mümkün değilse, aynı şekilde "aynî" kelimesinden de gerçek mânada "göz" anlaşılamaz.

98 el-İsrâ, 17/43.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Sonra sen mukadder olduğu üzere gelmen gereken vakitte geldin", meâlindeki beyan "ıstana'tüke" (اصطنعتك), yani **seni kendime tahsis ettim** demektir. "Beni anmakta kusur ve acizlik göstermeyin" anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْهَبْ اَنْتَ وَاَخُوكَ بِاٰيَاتٖى وَلَا تَنِيَا فٖى ذِكْرٖى ﴿٤٢﴾

42. "Sen ve kardeşin mûcizelerimle gidin; beni anmakta gevşeklik göstermeyin."

Sen ve kardeşin mûcizelerimle gidin. Mûcizelerden kasıt, sözünü ettiğimiz olaylardır. **Beni anmakta gevşeklik göstermeyin.** Yani benim dinime ve tevhidime çağırmada zâf göstermeyin[99]. Abdullah b. Mesûd mushafında aynı âyet "velâ tehinâ fî zikrî" (ولا تَهِنَا فٖى ذِكرِى) şeklinde olup mânası "Firavun'a sınırı aştığını tebliğ konusunda benim buyruğumu iletmekte gevşeklik göstermeyin" şeklindedir[100]. Yüce Allah, Mûsâ ve kardeşi Hârun'a meajı Firavun'a iletme ve onu dinine davet konusunda kusur etmemeleri ve acizlik göstermemelerini emretmektedir. Çünkü meâlen şöyle buyurmaktadır: "İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin"[101].

اِذْهَبَا اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ
اَوْ يَخْشٰى ﴿٤٤﴾

43. "İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı."

44. "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer."

İkiniz beraber Firavun'a gidin, çünkü o sınırı çok aştı. Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin. Çünkü yumuşak söz soğuk ve katı söze nazaran kalplere daha çok yerleşir, kabule ve olumlu cevap vermeye
daha yakın olur. [§]Bu kural, özellikle de hükümdarlar ve önder kişiler açı- 200
sından böyledir. Zira onların tabiatları buna tahammül etmez ve onlar açısın-

99 bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 462.

100 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 60.

101 Gelecek olan 43 ve 44. âyetler.

dan faydalı da olmaz. Tam aksine bu gibi kimselerin kendilerinden daha aşağı olanlara çoğu saldırıları, muhalefetle ve sevmedikleri bir tavırla karşılaştıkları zaman olur. İşte bu yüzden Allah Teâlâ iki peygamberi Mûsâ ve Hârun'a Firavun'a sözlerini yumuşak bir üslupla söylemelerini ve yumuşak davranmalarını emretti ki kalbine daha fazla etki etsin, yerleşsin ve faydalı olsun. Bundan dolayı Allah Teâlâ **ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer** buyurdu. Hasan-ı Basrî der ki: Cenâb-ı Hak tarafından kullanılan bütün "lealle" (لَعَلَّ) edatları, vücûb (gereklilik) ifade eder[102]. Çünkü (gerçekten) Firavun aklını başına almış ve içine bir korku düşmüştü. "Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız"[103], "Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş!"[104] meâlindeki beyanlar bunu göstermektedir. Fakat o andaki imanı kendisine fayda vermedi. Çünkü imanı, zorda kalmasının ve bunu defetmek amacının bir sonucu olarak gerçekleşen bir imandı. Bazıları bu beyanda "Sizin bilginize göre **belki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer**" anlamını vermişlerdir. "Lealle" (لعل) kelimesi bu anlamda olursa şek ve kuşkuya muhtemeldir. Ama birinci anlamda olursa kesinlik ifade eder ve şüphe muhtemel olmaz.

Öte yandan yumuşaklık anlamına gelen "el-leyyin" (اللّيّن) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn Abbâs bu söz Cenâb-ı Hakk'ın sözüdür demiştir. "Arınmayı ve seni Rabb'inin yoluna iletmemi ister misin? Böylece O'na saygılı davranırsın"[105] ve O'nu birlersin. İbn Abbâs "yumuşak söz"den maksat budur demiştir[106]. Hasan-ı Basrî ise "kavlen leyyinen" tabirine "hak söz" anlamı vermiştir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Firavun'a hak olan sözü söyleyin. Senin bir başlangıcın ve dönüşün vardır deyin. Bazıları ise "kavlen leyyinen" "lâ ilâhe illallah" sözüdür demişlerdir. Başka bazılarına göre ise bu deyimden maksat ona kinâyeli konuşun demektir. Kelimenin aslı ilk başta açıkladığımız gibidir.

قَالَا رَبَّنَا اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا اَوْ اَنْ يَطْغٰى

102 Bunun aynısı Ebû Bekir b. Ömer el-Verrâk'tan da nakledilmiştir (bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 14).

103 el-A'râf, 7/134.

104 Yûnus, 10/90.

105 "De ki: 'Arınmayı ve seni Rabb'inin yoluna iletmemi ister misin? Böylece O'na saygılı davranırsın'" (en-Nâziât, 79/17-19).

106 Ben bu sözü İbn Abbâs'tan naklen bulamadım. Fakat İbn Mesûd'dan böyle bir açıklama nakledilmektedir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 200).

[§]45. "'Ey Rabb'imiz!' dediler, 'Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesin- 201
den veya daha da azmasından endişe ediyoruz.'"

Müfessirler bu beyanı şöyle açıklamışlardır: **Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden,** yani delilimizi dinlemeden bizi cezalandırmasından "veya" delilimizi dinledikten sonra da bizi katlederek **daha da azmasından endişe ediyoruz. İleri gitme** ve **daha da azma** fiillerinden birinin eylem, diğerinin sözle olması da mümkündür. Ama hangisi olursa olsun Allah Teâlâ Mûsâ ve Hârun'a cevaben "Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim", onun size söyleyeceği sözü "işitirim", size yapacağı hareketi "görürüm"[107] demişti. Bu da bize *-en doğrusunu Allah bilir-* **ileri gitme** ve **daha da azma** fiillerinden birinin sözle, diğerinin fiille olduğunu göstermektedir. Çünkü Firavun bir zamanlar "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım!"[108] vb. sözler söylemişti.

İbn Kuteybe âyetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "En yefruta aleynâ" (أن يَفْرُطَ علَينَا) cümlesi acele etmesinden ve öne atılmasından endişe ediyoruz anlamına gelir. "el-Fart", (الفَرْط) ileri gitmek ve başkasını geçmektir[109]. Bu kelime bir hadis-i şerifte şöyle geçer: "Ene faratukum ale'l-havd" (أنا فَرَطُكُم علَى الحَوض) "İçinizde (kevser) havuzuna ilk gelen ben olacağım"[110]. Kelime "öne geçme" anlamındadır. Ebû Avsece de aynı şeyleri söylemiştir. "En yefruta aleynâ" acele etmesinden demektir. Arapça'da "ferata yefrutu fertan" (فَرَطَ يفْرُطُ فَرْطاً) acele etti anlamına gelir. Ebû Avsece "velâ teniyâ fî zikrî" (ولا تَنِيَا فِى ذِكرِى)[111] âyetini, tebliğde gevşeklik ve acizlik göstermeyin diye açıklamıştır.

قَالَ لَا تَخَافَا اِنَّنٖى مَعَكُمَا اَسْمَعُ وَاَرٰى ﴿٤٦﴾

46. "Allah buyurdu: Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm."

Allah buyurdu: Korkmayın. Bu emir, "Onlardan yana üzülme"[112] emrinde olduğu gibi Mûsâ ve Hârun'un korkularını giderme ve onlara güven verme

---

107 Bundan sonra gelecek olan 46. âyet.

108 Mü'min, 40/26.

109 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 279.

110 Buhârî, "Rikâk", 53; İbn Mâce, "Zühd", 36.

111 Daha önce geçen 42. âyet.

112 "Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin! Onlardan yana üzülme, müminlere karşı da alçak gönüllü ol!" (el-Hicr, 15/88; ayrıca bk. en-Nahl, 16/127).

anlamında olabilir. Çünkü örnek âyette de üzüntüyü yasaklama anlamında
202 değildir. O zaman yukarıdaki âyette de böyledir. **Bilin ki [§]** size yardım etmede, sizi savunmada **ben sizinle beraberim;** onun dediğini **işitirim** ve yaptığını **görürüm.** Gerçekten de Allah Teâlâ'dan onlara yardım ve savunma gelmişti.

فَأْتِيَاهُ فَقُولَا اِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَاَرْسِلْ مَعَنَا بَنٖى اِسْرَاءٖيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى

47. "Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme. Sana Rabb'inden bir mûcize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır."

Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz. Bu ifade "beni anmakta gevşeklik göstermeyin"[113] cümlesine benzemektedir[114]. Yani risâleti tebliğde gevşeklik göstermeyin, fakat **Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz.** Mûsâ ile Hârun'un Firavun'a ilk gittikleri anda "artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler" demiş olmaları ihtimal dâhilinde değildir. Tam aksine önce Firavun'u Allah Teâlâ'yı birlemeye, ilâhlığını ve rablığını ikrara davet etmişlerdir. Firavun da daveti kabul etmeyince ona **Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme** demişlerdir. Bu cümlenin de iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birinci ihtimale göre Firavun, İsrâiloğulları'na İslâm'a girmeyi yasaklamış, onlar da İslâma girmelerini istemiş ve Firavun'a "İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler", yani onların İslâm'a girmelerine engel olma demiş olabilirler. İkinci ihtimale göre Firavun onları kendisine kul köle olmalarını istemiş ve yüce Allah da onları Firavun'un elinden kurtarmalarını emretmiş olabilir. Nitekim Firavun'un bu hareketi "İsrâiloğulları'nı kendine kul köle ettin"[115] meâlindeki beyanda belirtilmiştir. Dikkat edilirse görülecektir ki Mûsâ (a.s.) "Onlara eziyet etme!" ve **Sana Rabb'inden bir mûcize getirdik** demektedir. Bu olay bir başka âyette meâlen şöyle anlatılır: "Çok iyi biliyorsun ki bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[116].

113 Tâhâ, 20/42.
114 Yani bu âyet "Beni anmakta gevşeklik göstermeyin" beyanıyla tefsir edilmektedir.
115 "O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmenden ibarettir" (eş-Şuarâ, 26/22).
116 el-İsrâ, 17/102.

Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır. Bu beyan bize, kâfire selâm vermeye ilk başlayanın müslüman olmasının uygun olmadığını göstermektedir. Bu beyanda, müslümanlara verilecek selâm sözcüğü yerine “Allah ömrünü uzun etsin” vb. cümlelerin geçerli değil, yalnızca “selâm” olduğuna dair delil vardır.

اِنَّا قَدْ اُوحِيَ اِلَيْنَا اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٤٨﴾

48. “Bize vahyolunmuştur ki azap, asıl, (peygamberleri) ***yalanlayıp yüz çevirenlerin başına gelecektir.”***

Bize vahyolunmuştur ki azap, asıl, (peygamberleri) yalanlayıp yüz çevirenlerin başına gelecektir. Bu beyanlarda sanki şöyle denilmektedir: Esenlik doğru yolu izleyenlerin, azap da (peygamberleri) yalanlayıp yüz çevirenlerin başına gelecektir. Âyette yer alan “selâm” her türlü hayrın ve iyiliğin ismidir.

قَالَ فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذٖي اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ
خَلْقَهُ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾

[§]*49. “Firavun, ‘Sizin Rabb’iniz de kimmiş ey Mûsâ?’ dedi.”* 203

50. “Mûsâ, ‘Bizim Rabb’imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir’ diye cevap verdi.”

Firavun, “Sizin Rabb’iniz de kimmiş ey Mûsâ?” dedi. Bir başka âyette Firavun’un şöyle dediği aktarılır: “Firavun, ‘Âlemlerin Rabb’i de kimdir?’ diye sordu. Mûsâ, ‘Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb’idir’ diye cevap verdi”[117]; “Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb’idir”[118]. Firavun Mûsâ’ya (a.s.) Allah Teâlâ’nın mahiyetini sormuş o ise yaratma fiilindeki sanatının eserini anlatmış ve O’nun her şeyin ve sözü edilen varlıkların Rabb’i olduğu cevabını vermiştir. (Buna karşılık Firavun’a) Allah Teâlâ’nın mahiyeti ve bunun nasıl olduğu konusunda cevap vermemiştir. Çünkü Firavun ona **Sizin Rabb’iniz de kimmiş ey Mûsâ?** diye sormuştu. Bu sorunun mahiyete dair cevabı “Rabb’imiz falandır. Ve O şöyle

---

117 eş-Şuarâ, 26/23-24.

118 eş-Şuarâ, 26/28.

şöyledir" şeklinde olur. Âyet, Allah Teâlâ'nın mahiyet ve keyfiyet açısından bilenemeyeceğini de göstermektedir. Zira yüce Allah'ın mahiyeti de keyfiyeti de yoktur. Zira bunlar yaratılmışların vasfıdır. Cenâb-ı Hak ise yaratılmışlara dair bir sıfatla nitelenmekten münezzehtir.

Mûsâ, Bizim Rabb'imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık verendir, dedi. Bu beyan birkaç şekilde açıklamaya muhtemeldir. Bizim Rabb'imiz her şeye şeklini ve biçimini verendir ya da her şeye özünü ve şeklini verendir veya her şeye hayatta kalmasını ve geçimini sağlayacak şeyi verendir gibi anlamlar ihtimal dâhilindedir. Ya da şöyle denir: Bizim Rabb'imiz her şey [yok olup gittikten sonra][119] eski halleri üzere diriltmeye kādir olduğu bilinsin diye onlara eski şeklini verendir.

Sonra da işin yolunu yordamını gösterendir diye cevap verdi. Bu cümle **Bizim Rabb'imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık verendir** cümlesi üzerine atfedilmiştir. Birinci cümle **Bizim Rabb'imiz her şeye** şeklini ve biçimini **verendir** şeklinde tevil edilirse bu cümle, sonra da kurtuluş için **yol gösterendir** şeklinde olur. Eğer cümle, bizim Rabb'imiz her şeye özünü ve şeklini verendir, mânasında olursa ikinci cümleye sonra da ona neslini gösterendir
204 anlamı verilir. [§]Birinci cümle, **bizim Rabb'imiz her şeye** hayatta kalmasını ve geçimini sağlayacak şeyi **verendir** diye anlaşılırsa ikinci cümle, sonra da onlara hayatlarını ve geçimlerini sürdürecekleri şeyleri, kendilerine uygun olanları ve olmayanları gösterendir mânasında olur.

قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْاُولٰى ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبّ۪ي ف۪ي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبّ۪ي وَلَا يَنْسٰى ﴿٥٢﴾

51. "Firavun 'peki' dedi, 'Gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?'"

52. "Mûsâ, 'Onlar hakkındaki bilgi Rabb'imin katındaki bir kitaptadır; Rabb'im ne yanılır ne unutur' dedi."

Firavun "peki" dedi, "Gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?" Bazıları şöyle demiştir: Firavun'un Mûsâ'ya gelip geçen nesillerin durumunu sorması, inanan kişiden "Ey kavmim! Doğrusu vaktiyle (peygamberlerine karşı) gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin

---

[119] Bu ilâve eserin şerhinden alınmıştır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-te'vîlât*, vr. 486a).

de başınıza gelmesinden korkuyorum"[120] meâlinde bir söz duymuş olmasındandı. Mûsâ (a.s.) onlara dair hiçbir şey bilmiyordu. Bundan dolayı onlar hakkındaki bilgiyi yüce Allah'a havale etti. Sonra Cenâb-ı Hak ona Tevrat'ı indirdi ve orada bu neslin durumunu beyan etti. Bazıları da bununla ilgili olarak şöyle demiştir: Firavun'un Mûsâ'ya (a.s.) gelip geçen nesillerin durumunu sorması, ona öldükten sonra diriltileceğini haber verip kendisini korkutması sebebine dayanıyordu. İşte tam o esnada Firavun Mûsâ'ya şunu sordu: "Peki gelip geçen nesillerin durumu ne olacak? Helâk edildikleri andan bu zamana kadar diriltilmediler" diye sormuştur. Bu soru üzerine Mûsâ (a.s.) da ona sözü edilen cevabı vermiştir. Bazıları ise şunları söylemiştir: Firavun'un, "Peki gelip geçen nesillerin durumu ne olacak? Onlar cennette mi yoksa cehennemde mi olacaklar?" diye sormuş, **Mûsâ (a.s.)** da **Onlar hakkındaki bilgi Rabb'imin katındaki bir kitaptadır** cevabını vermişti. Bazıları ise Firavun, Mûsâ'ya (a.s.) gelip geçen nesillerin amellerini sormuş ve "Peki gelip geçen nesillerin durumu ne olacak?" diye sormuştur. Mûsâ (a.s.) da "Onlar", yani amelleri **hakkındaki bilgi Rabb'imin katındaki bir kitaptadır** demişti. Tıpkı şu beyanlarda olduğu gibi: Kaydedilmiş defterdir[121] ve "Her şahıs yanında bir sevkedici bir de şahitle gelir"[122].

Bazı müfessirler "Gelip geçen nesillerin durumu ne olacak" meâlindeki beyanda "bâlu" (بَالُ) kelimesini "hâlu" (حَالُ) kelimesiyle açıklayarak âyeti "Gelip geçen nesillerin hali ne olacak?" şeklinde anlamışlardır.

Bazıları âyetin metninde geçen "kitap" (كتاب) kelimesiyle amellerinin yazılı olduğu kitabın kastedildiğini, bazıları ise bunun levh-i mahfûz olduğunu belirtmişlerdir. **Rabb'im ne yanılır ne unutur dedi.** Kitap kelimesiyle levh-i mahfûzun kastedildiğini söyleyen müfessir yanılma ve unutmanın aynı şey olduğunu ve Allah Teâlâ'nın bu kitabı (ele almakta) yanılmayacağını ve unutmayacağını belirtmiştir. [§]"Lâ yadillu" (لا يَضِلُّ) kelimesi, "lâ yudillu" (لا يُضِلُّ) 205
şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyetin mânası [Rabb'im] kalbine hidâyet üzere olacağı damgasını vurduğu kimseyi saptırmaz ve sözü edilen bu kitap

120 el-Mü'min, 40/30.

121 "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. Siccîn nedir, bilir misin? O (ameller), kaydedilmiş bir defterdir" (el-Mutaffifîn 83/7-9).

122 "Derken sûra üfürülür; işte bu, ceza uyarısı yapılmış olan gündür. Her şahıs, yanında bir sevkedici, bir de şahitle gelir" (Kâf, 50/21). Müellif merhum Mâtürîdî bu âyeti tefsir ederken şöyle der: "Bazı müfessirler âyette sözü edilen sevkedicinin ruhunu alan (melek), şâhidin de amelini muhafaza eden (melek) olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da sevkedicinin yaptığı kötülükleri kayda geçiren melek, şâhidin ise iyiliklerini yazan melek olduğunu söylemişlerdir" (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, IV, 562).

kaybedilmez[123]. Burada sözü edilen “dalâlet”, “hidâyetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur”[124] beyanında geçen “dalâlet” kelimesi ile aynı anlamda değildir.

اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فٖيهَا سُبُلًا وَاَنْزَلَ مِنَ
السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ اَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتّٰى

53. “Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan, onda size yollar açan ve gökten su indiren O’dur. Onunla her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık.”

Yeryüzünü sizin için bir beşik yapan. Bu beyan “Bizim Rabb’imiz her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösterendir”[125] meâlindeki beyana yapılmış bir atıftır. Yani her şeye özüyle ve biçimiyle varlık veren, sonra da işin yolunu yordamını gösteren, yeryüzünü sizin için beşik, yani yatak yapan, **onda size yollar açan ve gökten su indiren O’dur.** Allah Teâlâ bu beyanlarda onlara verdiği nimetleri hatırlatmakta ve şöyle demektedir: (Rabb’iniz) yeryüzünü sizin için yatak gibi yayıp sermiştir, orada yaşamaktasınız, sizi sarstıktan sonra üzerinde huzur içinde oturmaktasınız. **Orada size yollar açan O’dur.** Sizler bu yollara giriyor ihtiyacınızı gidermek, geçiminizi ve hayatta kalmanızı sağlamak için uzak beldelere gidip geliyorsunuz. Sizlere eğer bu imkân verilmeseydi geçiminizi sağlayamaz ve ihtiyaçlarınızı gideremezdiniz. **Ve gökten su indiren O’dur. Onunla** o su ile **her çeşitten çift çift bitkiler çıkardık.** Ki geçiminizi temin etmeniz, hayvanlarınızın ve sizin hayatta kalmanız bunlara bağlıdır. Kaldı ki Allah Teâlâ her bir hayvan için bir başkasına tahsis etmediği bir yiyecek ve gıda tahsis etmiştir. Çünkü bazı hayvanlar bitki yerken bazıları tahılla bazıları da etle beslenirler.

كُلُوا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى النُّهٰى

54. “Kendiniz yiyin, hayvanlarınızı da otlatın. Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır.”

---

123 Yani bu kitap Rabb'im tarafından kaybedilmez, yok olmaz (Semerkandî, *Şerhu’t-te’vîlât*, vr. 486b).

124 Tâhâ, 20/123. Yani bu örnek âyette zikri geçen dalâlet, bu âyette yer alan dalâlet ile aynı mânada değildir. Buradaki unutma anlamındadır.

125 Tâhâ, 20/50.

Kendiniz yiyin, yani hayatta kalmanızı sağlayacak şeyleri yiyin. **Hayvan-
larınızı da otlatın.** Hayvanlarınıza da hayatiyetlerini sürdürecekleri şeyleri
yediriniz. **Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır.**
Âyetin metninde geçen "uli'n-nuhâ" (أولِى النُّهَى) akıllı varlıklar demektir. Hasan-ı
Basrî bu son âyeti şöyle açıklar: Kuşkusuz bunlarda akıl sahipleri, yani kendi-
lerine yasak edilen şeylerden kaçınan kimselerin çıkaracağı dersler vardır[126].
Bazıları da bu beyanı şöyle açıklamıştır: Bunlarda verâ (takvâ) sahipleri için
dersler vardır. [§]"Uli'n-nuhâ" (أولِى النُّهَى) akıl sahipleridir. Çünkü akılla yasak- 206
lama getirilir, bir şeyden akılla vazgeçilir, onunla emredilir ve onunla istişare
edilir. Zikri geçen şeyler, onlar için alâmettir. İbn Kuteybe de "uli'n-nuhâ"nın
(أولِى النُّهَى) akıl sahipleri ve aynı kökten türeyen "en-nuhye" (النُّهيَةُ) kelimesinin
de "akıl" anlamına geldiğini söylemiştir[127].

مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرٰى ﴿٥٥﴾

55. "Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız."

Sizi ondan yarattık. Bu beyanın birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Sizin aslınızı topraktan yarattık şeklindedir. Kastedilen Âdem'in yaratılmasıdır. Fakat Allah Teâlâ bizler (teker teker) topraktan yaratılmış olmasak da yaratılışımızı toprağa nispet etmiştir. Tıpkı insan sırf bir damla sıvıdan (nutfe) yaratılmış olmasa da yaratılışını ona izafe etmesi gibi. İnsanın yaratılışının sperme izafe edilmesi insanın menşei olmasından dolayıdır. İnsanın yaratılışının toprağa izafe edilmesi de bu esasa göredir. İkincisi: Allah Teâlâ yaratılışımızı toprağa nispet etmiştir. Çünkü doğduğumuz andan ölene kadar hayatımızı sürdürmemiz ve geçimimizi temin etmemiz topraktan çıkan ürünlerle sağlanmaktadır. Bu şu ilâhî beyanda ifade edilen husustur: "Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise (indirdik) yarattık"[128]. Elbise hangi biçim ve şekilde olursa olsun gökten inmez[129]. Fakat Allah Teâlâ elbiseyi göğe izafe etmiştir. Zira elbise gökten inen yağmur sebebiyle olmaktadır. Ve aslı göktendir.

---

126 Hasan-ı Basrî'ye dayanan böyle bir nakil görmedim. Fakat Dahhâk'tan rivayet edilmiştir (bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 569).

127 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 279.

128 el-A'râf, 7/26.

129 Allah Teâlâ gökten elbise indirdiğini söylemiyor. "İndirme" fiilinin buradaki mânası, gökten inen su sayesinde elbisenin kaynağını teşkil eden bitkilerin ve hayvanların var olmasıdır.

Bazıları şöyle demiştir: Nakledildiğine göre melek gidip insanın öldüğü zaman gömüleceği yerden toprak alır da, toprağı Allah Teâlâ'nın yaratılmasını takdir ettiği spermin üzerine atar, netice olarak insan topraktan ve spermden yaratılır, dolayısıyla insanın yaratılışının toprağa izafe edilmesinin anlamı budur. Fakat bu bilgi durum, sem'îdir ve ancak rivayetle bilinir. Eğer bu konuda sahih bir rivayet mevcutsa durum yukarıda belirtildiği gibidir. Aksi takdirde sözü edilen hususun bir görüş olarak dile getirilmesi caiz değildir.

Yine ona döndüreceğiz. Bu beyanın öldüğünüz zaman yine ona döndüreceğiz, yani oraya gömüleceksiniz anlamına gelmesi ihtimali vardır. Buna göre bu beyan bir nimeti bize hatırlatma kabilinden olur. Ölünce toprağa verilmek,
207 biz yaşayanlar rahatsız olmayalım diye sadece insanlara mahsustur. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu"[130]. **Yine ona döndüreceğiz** meâlindeki beyan öldüğünüzde toprağa döneceksiniz anlamında da olabilir. Bu durumda Cenâb-ı Hak gücünü ve hükümranlığını bildirmiş ve şöyle demiş olur: İnsanı toprak değilken toprağa dönüştüren varlık, toprak olduktan sonra da onu insana dönüştürmeye kādirdir. **Ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız** meâlindeki beyanla söylediği de budur. Yani sizi bir kez daha topraktan dirilteceğiz ve var edeceğiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرَيْنَاهُ اٰيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ﴿٥٦﴾

56. "Andolsun ona bütün kanıtlarımızı gösterdik; fakat o yalan saydı ve kabule yanaşmadı."

Andolsun ona bütün kanıtlarımızı gösterdik. Cenâb-ı Hak ona bütün kanıtların tamamını değil sadece bazılarını göstermiştir. Fakat kanıt kelimesinden maksat bunları ona bildirmek ise bütün kanıtlarını bildirmiştir. Çünkü ona bir kanıt veya bazı kanıtları gösterdiği zaman bir kanıtı veya bazı kanıtları görmek, diğer kanıtları bildirmeye işaret eder. Bu bildirme anlamındadır. Allah Teâlâ bütün kanıtları ona bildirmiştir. Mûsâ'nın Firavun'a söylediği de aynen böyleydi: "Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[131]. Lânetlenmiş Firavun o sözlerin sihir değil Allah'ın varlığına işaret eden kanıtlar olduğunu biliyordu. Ya da bütün "âyât" kelimeleriyle yüce Allah Mûsâ'ya gönderdiği mûcizeleri de kastetmiş olabilir.

---

130 Abese, 80/21.
131 el-İsrâ, 17/102.

Mûsâ onların tümünü Firavun'a göstermişti. **Fakat o,** bu mûcizeleri **yalan saydı ve** onları **kabule** ve tasdike **yanaşmadı.** Kabul edip de müslüman olmayı tercih etmedi.

قَالَ اَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ اَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسٰى ﴿٥٧﴾

57. "Dedi ki: 'Ey Mûsâ! Yaptığın sihirle bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"

Dedi ki: Ey Mûsâ! Yaptığın sihirle bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin? Lanetlenmiş Firavun Mûsâ'nın onları yurtlarından çıkarmak için gelmediğini, onlardan İslâm'a girmelerini istediğini biliyordu. Fakat kavmini Mûsâ'ya karşı kışkırtmak istedi. "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[132] meâlindeki sözü buna örnektir. Bu söz kavmini Mûsâ'ya karşı kışkırtmaktır.

فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهٖ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا اَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾

58. "Biz de sana benzeri bir sihirle mutlaka karşılık vereceğiz. Şimdi sen, aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- uygun bir yerde bir buluşma zamanı belirle."

Biz de sana benzeri bir sihirle mutlaka karşılık vereceğiz. Şimdi sen,
aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- uygun bir yerde bir buluş-
ma zamanı belirle. Bazıları âyetin metninde geçen "süvâ" (سُوًى) kelimesinin şu
anda bulunduğumuz mekânda bir başka zaman anlamına geldiğini söylemiş-
lerdir. Bazıları ise aynı kelimeye bizim de sizin de anlaştığımız vakitte uygun
bir mekânda anlamını vermişlerdir. Başka bazıları ise "mekânen süvân" tabiri-
ni uygun bir mekân şeklinde anlamışlardır. [§]İbn Kuteybe bu tabire iki zümre 208
arasındaki orta mekân anlamı vermiştir[133]. Kisâî kelimenin "süvâ ve sivâ" (سُوًى
وسِوًى) şeklinde iki türlü okunduğunu ve "eşit" (yani kimseye avantaj sağlama-
yan) mânasına geldiğini ancak "süvâ" (سُوًى) diye okunduğunu ifade etmiştir.

---

132 eş-Şuarâ, 26/35.

133 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 279. Tefsirde "beyne karyeteyni" iki belde arasında ifadesi geçmektedir ama "beyne ferîkayni" iki zümre arasında doğruya daha yakındır. Beğavî tefsirinde de böyle geçmektedir (Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 18).

Ebû Ubeyde ise bu kelimenin "tıvâ ve tuvâ" (طِوًى وطُوًى) kelimelerinde olduğu gibi iki çeşit okunuşunun bulunduğunu ve mânasının "adil" (kimseye avantaj sağlamayan) demek olduğunu belirtmiştir[134].

قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزّ۪ينَةِ وَاَنْ يُحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾

59. "Mûsâ, 'Buluşma zamanınız şenlik günü ve ahalinin toplanacağı kuşluk vakti olsun' dedi."

Mûsâ, buluşma zamanınız şenlik günü (olsun dedi.) Bazıları buluşma zamanının aşure günü, bazıları ise bayram günü başka bazıları ise panayır yaptıkları gün olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat biz bunun hangi gün olduğunu bilmiyoruz ve öğrenmeye de ihtiyacımız yoktur. Onlar kararlaştırdıkları günün hangi gün olduğunu biliyorlardı, bu güne iki taraf da razı olmuştu ve aralarında görüş ayrılığı yoktu.

Ve ahalinin toplanacağı kuşluk vakti olsun dedi. İki taraf buluşma gününü ve zamanını beyan etmişlerdir. Bu zaman kuşluk vaktidir. Çünkü **ahalinin toplanacağı kuşluk vakti olsun** demektedirler. Bazıları "duhâ" kelimesine "güpegündüz" mânası vermişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Güpegündüz eğlenirlerken azabımızın gelmesi"[135]. Bu örnek âyette de "duhâ" güpegündüz mânasındadır.

فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُ ثُمَّ اَتٰى ﴿٦٠﴾

60. "Bunun üzerine Firavun dönüp gitti; bütün tedbirlerini aldı, sonra (sihirbazlarıyla) ***geldi."***

Bunun üzerine Firavun dönüp gitti. Yani (arkasını dönüp gitmedi) işine yöneldi. **Bütün tedbirlerini aldı.** "Dönüp gitme", Mûsâ ile Hârun'un çağrılarından yüz çevirmek anlamında değildir. **Sonra (sihirbazlarıyla) geldi.** Bu âyetteki "tevellâ" (تَوَلّى) fiili (وإذا تَوَلّى سعَى فِى الأرْضِ)[136] âyetindeki "tevellâ" (تَوَلّى) fiili

---

[134] Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 20. Araplar'ın çoğunluğu, kelime adalet ve eşitlik mânasına olursa fetha ile ve uzatarak okumuşlardır. Med yapmadan esre ve zamme ile okunması da Arapça'ya uygundur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "se-ve-ye" md.).

[135] "Veya o ülke halkının güpegündüz eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceği konusunda güvenceleri mi vardı?" (el-A'râf, 7/98).

[136] "Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır" (el-Bakara, 2/205).

ile aynı anlamdadır. Nasıl ki bu âyette “tevellâ” fiiline “yeryüzünde bozgunculukla yürümeye yönelir” anlamı veriyorsak burada da mâna “işine yöneldi” demek olur.

قَالَ لَهُمْ مُوسٰى وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿٦١﴾

61. “Mûsâ onlara şöyle dedi: ‘Yazıklar olsun size! Allah’a karşı yalan uydurmayın, yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır; iftira eden mutlaka perişan olur.’”

Mûsâ onlara şöyle dedi: Yazıklar olsun size! Allah’a karşı yalan uydurmayın. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Hakk’ın karşınızda ayan beyan ortaya çıktığı ve (Allah’ın varlığına dair) delilin somut olarak karşınıza dikildiği hususlarda Firavun’u ilâh edinerek Allah’a karşı yalan uydurmayın. [§]Çünkü kendisinden başka ilâh olmadığı halde O’nu bırakıp 209
bir başkasını ilâh edinirseniz O’na karşı yalan uydurmuş olursunuz. İkincisi: Hakk’ın karşınızda ayan beyan ortaya çıktığı ve (Allah’ın varlığına dair) delilin somut olarak karşınıza dikildiği hususlarda, o bir büyüdür, o şöyledir, o böyledir diyerek Allah’a karşı yalan uydurmayın.

Yoksa ağır bir ceza ile kökünüzü kazır. “Yüshiteküm” (يُسْحِتَكُمْ) fiili “yâ” harfinin zammesiyle böyle okunduğu gibi ve fethasıyla “yeshiteküm” (يَسْحِتَكُمْ) şeklinde de okunur. Ebû Muâz bu fiilin “kaherahû ve akherahû” (قَهَره وأقْهَرَه) örneğinde olduğu gibi “eshatehû ve sehhatehû” (أسْحَتَه وسحَتَه) şeklinde kullanımının bulunduğunu belirtmiştir. Müfessirler de âyeti şöyle açıklamışlardır: Allah’a karşı yalan uydurmayın! Yoksa ağır bir azapla sizi helâk edip kökünüzü kazır. Öte yandan söz konusu azabın dünyada gerçekleşmesi muhtemeldir. Allah Teâlâ, gerçek ayan beyan açık hale gelip delil ve kanıt ortaya çıktıktan sonra kendisine karşı yalan uydurdukları takdirde ağır bir azapla köklerini kazıma tehdidinde bulunmuş olmaktadır. **İftira eden mutlaka** dünyada da âhirette de **perişan olur.**

İbn Kuteybe “yüshiteküm” fiilini sizi helâk edip kökünüzü kazır şeklinde açıklamış, fiilin “sehhatehullâhu ve eshatehû” (سَحَتَه الله وأسْحَتَه) şeklinde kullanımının olduğunu belirtmiştir[137].

---

137 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 280.

فَتَنَازَعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى ﴿٦٢﴾ قَالُوا اِنْ هٰذَانِ
لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ اَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا
بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿٦٣﴾

62. "Bunun üzerine yapacakları işi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını gizli tutmaya çalıştılar."

63. "Şöyle diyorlardı: 'Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!'"

Bunun üzerine yapacakları işi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını gizli tutmaya çalıştılar. Şöyle diyorlardı: Bazıları yapacakları işi aralarında tartışan ve konuşmalarını gizli tutmaya çalışanların sihirbazlar olduklarını belirtmişler ve bu beyanı, konuşmalarını Firavun'dan gizli tutmaya çalıştılar diye tefsir etmişlerdir. Sonra da **bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!** derken "bunlar iki sihirbaz" cümlesiyle de Mûsâ (a.s.) ile Hârun'u (a.s.) kastettiklerini ifade etmişlerdir. Başka bazıları ise bu beyanı şöyle yorumlamışlardır: Bunun üzerine yapacakları işi aralarında tartıştılar ve konuşmalarını Mûsâ ve Hârun'dan gizli tutmaya çalıştılar. Gizli konuşmaları da **bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!** demeleridir. En ağır basan ihtimal sihirbazların kavimlerinden ayrılıp onlara sezdirmeden kendi aralarında Mûsâ ile Hârun şöyledir diye **gizlice konuşmalarıdır.**

Ebû Ubeyde âyetin metninde yer alan "inne hâzâni" (إنَّ هذَانِ)[138] ifadesinin Araplar'dan bir topluluğun lehçesi olduğunu[139] ve "merartü bi racülâni ve raeytü racülâni" (مَرَرتُ برَجُلان ورَأيتُ رجُلانِ) denildiğini ve âyetteki bu kullanımın o lehçeye göre olduğunu belirtmiştir. Bazıları ise "hâzâ" (هَذَا) kelimesindeki elif
210 harfinin müfretlerden hiçbir şekilde düşmediğini söylemişlerdir. [§]"merartü

138 İbn Kesîr "in" (إنْ) kelimesini "inne" (إنَّ), Ebû Amr da "hâzâni" (هذَانِ) kelimesini "hâzeyni" (هذَينِ) şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 91).

139 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 21. (Ebu'l-Hattâb Kinâneoğulları ve başkalarının tesniye kelimeleri cer ve nasb hallerinde elif harfi ile ref ettiklerini [hâzeyni diyeceklerine hâzâni dediklerini] duyduğunu ifade etmiştir).

bi hâzâ" (مَرَرتُ بهَذا) ve "raeytü hâzâ" (رأيْتُ هَذَا) vb. denilir. Netice olarak "hâzâ" (هَذَا) kelimesi asıl şekil gibi olup, müfret ve tesniye dâhil bütün haller için düşme ihtimali söz konusu değildir. Bazıları "İnne hâzâni lesâhirâni" (اِنّ هذَانِ لَسَاحِرَانِ) âyetine, "evet bu ikisi" anlamı vermişlerdir. Bu da bir başka topluluğun lehçesidir. Onlar "neam" (نَعَم) diyeceklerine "inne" (إنّ) demektedirler. Bir şairin beytinin sonundaki "fe kultü inneh" (فَقُلتُ إنَه)[140], yani "evet dedim" cümlesi de buna örnektir. Bazıları da gerçeğin böyle olmadığını, bunun Kur'ân'ı yazan kâtibin hatası olduğunu söylemişlerdir[141]. Hz. Osman'dan da buna benzer bir rivayet gelmiştir. Hz. Osman mushafa bakınca "Ben bu kitapta (bir takım yazım) hataları görüyorum. Araplar bunları dilleri ile düzeltirler"[142] demiş ya da buna benzer bir ifade kullanmıştır.

Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak isteyen. Sihirbazlar bu sözü Firavun'dan almışlardı. Çünkü Firavun'un ne dediği bir âyette şöyle belirtilmiştir: "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[143]. Bir başka âyette da şöylece aktarılmıştır: "Ey Mûsâ! Yaptığın sihirle bizi yurdumuzdan çıkarmak için mi geldin?"[144]. Firavun bunun sihir olmadığını biliyordu. Fakat kavmi Mûsâ'ya tâbi olmasın diye onları kışkırtmak istemişti.

Ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil! Tuttukları örnek yol diye tercüme edilen "et-tarîkatu'l-müslâ"nın (الطَّرِيقَةُ المُثْلَى) ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî bu tabire en ideal yaşantı anlamı vermiştir. Çünkü onlar zorba ve firavundular. İsrâiloğulları onlara hizmetçilik ve uşaklık yapıyorlardı. Bu zorba ve firavunlar onları hizmetlerinde kullanıyor ve ihtiyaç duydukları alanlarda çalıştırıyorlardı. İsrâiloğulları'nın geçimleri onların hizmetlerine dayanıyordu. İşte bu nedenle Firavun onlar hakkında **sizin en ideal yaşantınızı ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbaz** dedi. Çünkü Mûsâ (a.s.) ona "Artık

---

140 "Bekerat aleyye avazilî/yelhaynenî ve elûmühünneh/ve yekulne şeybün kad alâ/ke ve kad kebirte fe kültü: inneh" (بَكَرَتْ علىَّ عَواذِلى \ يلحَينَنِى وألومُهُنّه \ ويَقُلنَ شَيبٌ قد علا \ كَ وقد كَبِرتَ فقُلتُ: إنّهْ) (Beni kınayan kadınlar erken geldiler bugün. Kaba sözler sarfettiler bana. Ben de onları kınadım. Ak saçlar bürümüş başını, yaşlanmışsın dediler. Ben de evet dedim). (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "e-ne-ne" md.; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 19).

141 Nitekim Zeyd b. Sâbit ve İbnü'z-Zübeyr'in mushaflarında aynı ibare "inne hâzeyni" (إنّ هذَينِ) şeklindedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 228, 238).

142 Bu rivayetin değerlendirmesi için bk. Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I, 386-387).

143 "Firavun, adamlarına şöyle dedi: 'Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Buna karşı ne buyurursunuz?'" (eş-Şuarâ, 26/34-35).

144 Tâhâ, 20/57.

İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler"[145] demişti. Bazıları ise aynı beyana dininizi ve en ideal mezhebinizi ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbaz anlamını vermişlerdir. Çünkü o benim davet ettiğim yol doğru, Mûsâ'nın davet ettiği yol
211 bâtıldır, sihirdir ve fesattır diyordu. [§]Nitekim kullandığı ifadeleri şu beyanlarda görmek mümkündür: "Firavun, 'Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım! Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum' dedi"[146]. Bir başka sözü de "Sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"[147] şeklindedir. Firavun kavminde bir topluluk da "Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın"[148] demişti. Buna benzer başka beyanlarda vardır. Firavun kendisinin kavmini davet ettiği eylemin doğru, Mûsâ'nın davet ettiğinin sihir ve fesat olduğunu iddia etmiştir. Bazı müfessirler "et-tarîkatu'l-müslâ" tabirini sizin en hayırlınız, en şerefliniz ve en ileri gelenleriniz diye açıklamışlardır[149].

[İbn Kuteybe] der ki: Âyette yer alan "et-tarîkatu'l-müslâ" deyiminden maksat kavmin ileri gelenleridir. Arapça'da "hâulâi tarîkatü kavmihim" (هؤلاء طَرِيقَةُ قومِهِم) şeklinde bir ifade vardır ki bunlar kavminin ileri gelenleridir, anlamına gelir. "et-Tarîka" (الطَّرِيقَةُ) kelimesi "eş-şerîf" (الشَّريف) kelimesinin kökünden gelmiş gibidir[150]. Bu kelime ile "yolunuz ve dininiz" mânasının kastedildiği de söylenmiştir. "Kübrâ" (كُبْرَى) kelimesinin "ekberu" (أَكْبَرُ) nün müennesi olması gibi "el-müslâ" (المُثْلَى) da "el-emsel" (الأمْثَل) kelimesinin müennesidir. "Fe ecmi'û keydeküm" (فأجْمِعُوا كَيدَكُمْ) cümlesi hilelerinizi birleştirin, demektir. Ebû Avsece "et-tarîkatu'l-müslâ" deyimini en üstün olan dininiz diye açıklamıştır. Çünkü bu din, en ideal olan dindir.

فَاَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿٦٤﴾

---

145 Tâhâ, 20/47.

146 el-Mü'min, 40/26.

147 "Firavun ise, 'Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum' dedi" (el-Mü'min, 40/29).

148 "Firavunun kavminden ileri gelenler dediler ki: 'Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?'" (el-A'râf, 7/127).

149 Burada geçen 61. âyetin tefsiri ile ilgili bir paragraf yer almaktaydı. Biz bu paragrafı o âyetin tefsirinin yapıldığı kısma naklettik (bk. vr. 473a).

150 İbn Kuteybe'nin eserinde "tarîka" kelimesinin "şerîf" kökünden türediğine dair bir ifade yer almamaktadır (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280).

64. "O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin ve saf düzeninde gelin. Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır."

O halde siz de bütün hilelerinizi birleştirin. "Birleştirme" anlamına gelen "el-icmâ'" (الإجمَاع) kökü bazan azmetme, bazan da birleştirme anlamında kullanılır. Şu hadiste azmetme anlamında kullanılmıştır: "Lâ savme limen lem yücmi' ra'yehû mine'l-leyli" (لا صَومَ لِمنْ لمْ يُجْمِع رأيَه مِن اللَّيل)[151]. Yani "Geceden oruç tutmaya azmetmeyen kişinin orucu yoktur". "Lem yücmi'" (لمْ يُجْمِعْ) kelimesi "lem ya'zim" (لمْ يَعْزِمْ) "azmetmedi" demektir. Çünkü aynı haber "lem yücmi'" (لمْ يُجْمِعْ) fiili yerine "lem ya'zim" (لمْ يَعْزِمْ) fiili getirilerek de rivayet edilmiştir. Fiilin "birleştirme" mânası açıktır. Âyetteki fiil "birleştirme" mânasında olursa sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Bütün hilelerinizi bir iş üzerine birleştirin ve o konuda fikir ayrılığına düşmeyin. "Azmetmek" mânasında alınacak olursa anlamı: "Bir tek şeyi yapmaya azmedin, bir işi yapmaya yönelin ki galip gelesiniz", demek olur. **Ve saf düzeninde gelin.** Bazıları bu âyete dağınık olarak değil, toplu halde gelin anlamı vermişlerdir. [§]Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: **212**
Şenlik günü toplantı yeri olan musallâya saf düzeninde gelin.

Ebû Ubeyde âyetin metninde geçen "saffen" (صَفّاً) kelimesine "musallâ" mânası vermiş ve "es-saffu" kelimesinin "musallâ" anlamına geldiğini söylemiştir[152]. Ebû Ubeyde devamla şöyle demiştir: Birisinin "mesteta'tü en âtiye's-saffe emsi" (مااستَطَعتُ أن آتىَ الصّف أمس), yani dün musallâya gelemedim dediği nakledilir[153]. İbn Kuteybe ise "saffen" kelimesine "cemî'an" (جَمِيعاً), yani hep birlikte anlamı vermiştir[154]. Onun dışında başka müfessirlerin de görüşü budur. Aynı âyetteki "ista'lâ" (استَعْلَى) kelimesi "galebe çaldı" anlamındadır.

Bugün üstün gelen kendini kurtarmıştır. "İnne fir'avne alâ fi'l-ardi" (إنَّ فِرعَونَ عَلا فِى الأرض), yani "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı"[155] meâlindeki âyette geçen "alâ" (عَلاَ) fiili nasıl ki galebe çaldı anlamında ise burada yer alan "men ista'lâ" (مَن استَعْلِى) cümlesi de galebe çalan anlamındadır. "Men ista'lâ" tabirinin Firavun'un sihirbazlara galip gelmeleri durumunda vâdettiği

---

151 Hafsa'nın nakline göre Hz. Peygamber "Kim tan yeri ağarmadan önce oruca kesin olarak niyet etmezse onun orucu yoktur" buyurmuştur. Bu hadisin mânası bazı ilim adamlarına göre şöyledir: Ramazan orucu veya ramazan orucunun kazası ya da adak orucunda tan yeri ağarmadan önce oruca kesin olarak niyet etmeyen kimsenin orucu yoktur. Niyetini geceden yapmazsa caiz olmaz. Nafile oruca gelince sabah olduktan sonra da niyet edebilir (Tirmizî, "Savm", 33).

152 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 20.

153 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 23.

154 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280.

155 el-Kasas, 28/4.

mükâfatla mutlu olmak ve yükselmek isteyenler anlamına gelmesi de mümkündür. Sihirbazların galip gelmeleri durumunda Firavun'dan ödül istemeleri bir başka âyette meâlen şöyle ifade edilir: "Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a, 'Eğer üstün gelen biz olursak herhalde bize bir ödül vardır, değil mi?' dediler. Firavun, 'Evet', dedi. O takdirde gerçekten has adamlarımdan olacaksınız"[156]. İşte sihirbazların Firavun'dan istedikleri buydu. Eğer anlam bu olursa Firavun da onlara bu ödülü alacaklarını haber vermiş olmaktadır. Tabii bu ihtimal, âyette sözü edilen ifadenin Firavun'un sözü olması durumunda geçerlidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا مُوسٰى اِمَّا اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّا اَنْ نَكُونَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ اَلْقُوا فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ اَنَّهَا تَسْعٰى ﴿٦٦﴾

65. "Dediler ki: 'Ey Mûsâ! Ya sen at yahut ilk atan biz olalım."

66. "O 'Hayır, siz atın' dedi. Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor!"

Dediler ki: "Ey Mûsâ! Ya sen at yahut ilk atan biz olalım." O "Hayır, siz atın" dedi. Sihirbazlar attıkları ipleri ancak Allah Teâlâ'nın emri ve izniyle attılar. **Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine,** yani Mûsâ'ya **doğru akıp geliyor gibi görünüyor!**

فَاَوْجَسَ فٖى نَفْسِهٖ خٖيفَةً مُوسٰى ﴿٦٧﴾

67. "Mûsâ birden içinde bir korku duydu."

Mûsâ birden içinde bir korku duydu. Mûsâ'nın (a.s.) içine bir korku düştü. Sihirbazlar sihirlerini yapınca korkuya kapıldı. Mûsâ'nın (a.s.) duyduğu korku iki sebepten kaynaklanabilir. Birincisi: Sihirbazların galip geleceği
213 korkusu değil de insanın yaratılışı gereği duyduğu korku olabilir. [§]Çünkü Hz. Mûsâ sihirbazlara şöyle demişti: "Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır"[157]. Hz. Mûsâ (a.s.) sihirbazların göz

156 eş-Şuarâ, 26/41-42; ayrıca bk. el-A'râf, 7/113-114.
157 Yûnus, 10/81.

boyamalarının Allah Teâlâ'nın mûcize ve delillerini boşa çıkaramayacağını biliyordu. Bu bize onun duyduğu korkunun sihirbazların galip ve üstün gelecekleri korkusu değil, insanın yaratılışı ve tabiatının gereği meydana gelmiş olduğunu göstermektedir. Hz. Mûsâ'nın duyduğu korku, sihirbazların sihirlerinin insanların gözlerini almış olmasından da kaynaklanabilir. Bu durumda Mûsâ (a.s.) yapılan sihirin kendisinin getirdiği mûcize ve delilleri insanların görmesine engel olacağından korkmuş olabilir. Bazıları da Hz. Mûsâ'nın insanların şüpheye kapılıp da kendisine tâbi olmayacaklarından ya da kendisine tâbi olanların şüpheye kapılacaklarından korkmuş olabileceğini söylemişlerdir. Bu yaklaşım, buna yakın açıklamamızla örtüşmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْنَا لَا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعْلٰى ﴿٦٨﴾

68. "Korkma!' dedik, 'Üstün gelecek olan kesinlikle sensin.'"

Korkma! dedik, Üstün ve galip **gelecek olan kesinlikle sensin.** Mûsâ'nın (a.s.) sözü edilen korkusu, kişinin yaratılışı gereği duyduğu korku türünden olduğu takdirde yüce Allah'ın "korkma" şeklindeki emri kalbini yatıştırma ve ona sebat verme anlamında olur. Söz konusu korku, ikinci ihtimale göre belirtilen bir korku olursa, korkma biçimindeki emri, Mûsâ'ya (a.s.) müjde ve sihirbazların sihirlerinin getirdiği delilleri görmelerine engel olamayacağını haber verme niteliğinde olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَلْقِ مَا فٖى يَمٖينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا اِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ
وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ اَتٰى ﴿٦٩﴾

69. "Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun; onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret. Sihirbaz ise amacı ne olursa olsun başarıya ulaşamaz."

Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun. Bu beyan, sihirbazların ellerinde bulunan şeyin ellerinde iken sihir olmadığını onu yere attıktan sonra sihire dönüştüğünü, aynı şekilde Mûsâ'nın (a.s.) asâsının da o elinde iken değil, onu yere attıktan sonra delil ve mûcizeye dönüştüğünü göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yalayıp yutsun". Yani onların yaptıklarını yiyip mideye indirsin. **Onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret. Sihirbaz ise amacı ne**

olursa olsun başarıya ulaşamaz. Yani sihirbazın sihir vasıtası ile yaptığı gösteri başarıya ulaşmaz. Ulaşsaydı Firavun'un sihirbazlarının yaptıkları sihir de başarıya ulaşırdı. "Haysü etâ" (حَيثُ أتَى) İbn Mesûd mushafına göre "eyne etâ" (أيْنَ أتَى)[158] şeklindedir. Bazıları ise âyeti "haysü kâne" (حَيثُ كان) şeklinde okumuşlar, yani "nerede olursa olsun. "Haysü" (حَيْثُ) ve "havsü" (حَوْثُ) iki ayrı lehçedir. Bu da Kisâî'nin sözüdür[159].

214 [§]İbn Kuteybe "Mûsâ birden içinde bir korku duydu"[160] meâlindeki beyanı içinde bir korku sakladı[161], bir başkası ise kalbine korku düştü diye açıklamıştır. "Haysü etâ" (حَيثُ أتَى) "haysü kâne" (حَيثُ كان) kelimeleri "nerede olursa olsun" demektir. Ebû Avsece "yuhayyelu ileyhi" (يُخَيَّلُ إليْهِ)[162] fiilinin zannediyor anlamına geldiğini söyleyerek şöyle devam etmiştir: Arapça'da "yuhayyelu ileyye" (يُخَيَّلُ إلىَّ) denilir. Mânası, anlayışım ve bilgim bana bu şeyin şöyle şöyle olduğunu gösteriyor demektir. "Fe evcese" (فَأوْجَسَ) "hissetti" anlamında, "telkaf" (تَلْقَفْ) ve "telkam" (تَلْقَمْ) aynı anlamda olup kapıp alsın, mideye indirsin demektir.

فَاُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ هٰرُونَ وَمُوسٰى ﴿٧٠﴾

70. "Sonunda sihirbazlar secdeye kapandılar ve 'Biz Mûsâ ile Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler."

Sonunda sihirbazlar secdeye kapandılar ve "Biz Mûsâ ile Hârun'un Rabb'ine iman ettik" dediler. Çünkü onlar, Hz. Mûsâ'nın kendilerine getirdiği şeylerin gerçek olduğunu anlamışlar, yaptığının Cenâb-ı Hak tarafından geldiğini ve sihir değil bir mûcize olduğunu öğrenmişlerdi. Netice olarak ona hiç kuşku duymaksızın iman etmişlerdi. Bu bize herhangi bir hususta bilgi ve kanaat sahibi olan kimsenin o şey konusunda başkasından daha bilgili ve daha basiretli olduğunu gösterir. Çünkü sihirbazlar, Hz. Mûsâ'nın getirdiğini görüp ayan beyan müşahede edince düşünmek için bir süre beklemediler, aksine bu konudaki gerçeğin anında farkında olmalarından dolayı kendilerini tutamadı-

---

158 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 60.

159 Kisâî'den naklen böyle bir açıklama bulamadım. Fakat bazı Araplar "haysü" (حَيثُ) kelimesinin aslının "vav" harfi ile birlikte "havsü" (حَوثُ) olduğunu iddia etmişlerdir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-ye-se" md.).

160 Tâhâ, 20/67.

161 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 280.

162 Tâhâ, 20/66.

lar ve “Sihirbazlar derhal secdeye kapındılar”[163] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere kendilerini yüz üstü yere attılar.

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذٖى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ فٖى جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ اَيُّنَا اَشَدُّ عَذَابًا وَاَبْقٰى

71. “Firavun şöyle çıkıştı: ‘Ben size izin vermeden ona inandınız öyle mi? Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür. Ama ahdim olsun ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız!”

Firavun şöyle çıkıştı: ‘Ben size izin vermeden ona inandınız öyle mi? Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür. Bazıları bu çıkışmayı yapanın Mûsâ (a.s.) olduğunu söylerken, bazıları başkalarına sihir öğreten sihirbazların büyüğü olduğunu belirtmişlerdir. Allah Teâlâ bir başka âyette Firavun’un sihirbazlara söylediği sözü meâlen şöyle nakleder: “Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır”[164]. Firavun bunun sihir ve yaptıklarının hile olmadığını biliyordu. Fakat Mûsâ’nın (a.s.) durumu konusunda yanlış bir izlenim uyandırmak ve gerek kendi ve gerekse getirdiği mûcize ve deliller hakkında kafalarını karıştırmak istedi. Çünkü Mûsâ’yı (a.s.) yetiştiren kendisiydi. Ve o Firavun’un ve ailesinin yanında yetişmişti. Dolayısıyla onun hiçbir kimseden sihir öğrenmediğini biliyordu.
[§]Sonra Mûsâ (a.s.) ondan ayrılıp Medyen’e doğru yola çıkınca orada sihir öğ- 215
reneceği hiçbir sihirbaz yoktu. Fakat Firavun meseleyi çarpıtmak ve kavminin kafasını karıştırmak istedi. Mekke halkı da böyle idi. Onlar da Hz. Peygamber’i sihirbaz, kâhin, iftiracı olmakla, akıl hastalığına tutulmakla ve başka şeylerle suçlamışlardı. Halbuki onun sihirbaz, kâhin, akıl hastası ve iftiracı olmadığını biliyorlardı. Çünkü küçükken aralarında yetişmiş ve hiçbir kimseye yalan iftira atmakla suçlanmamıştı, Allah’a nasıl iftira atar! Sonra Mekkeliler onun büyücülük ve kehânet öğrenmek için herhangi bir büyücü ve kâhinin yanına gidip

---

163 “Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. ‘Âlemlerin Rabb’ine, Mûsâ ve Hârun’un Rabb’ine iman ettik’ dediler” (eş-Şuarâ, 26/46-48).

164 el-A‘râf, 7/123.

geldiğini de rivayet etmemişlerdir. Fakat onlar söz konusu iddialarla insanları kandırmak ve kafalarını karıştırmak istemişlerdi ki ona uymasınlar, Allah'ın dinine ve tevhidine yaptığı davetine olumlu cevap vermesinler.

Öte yandan peygamberlerin yanlarında insanları benzerini getirmekten aciz bırakan mûcizeler ve parlak deliller olmasaydı bile nefisleri ve güzel bir hayat sürme şeklindeki karakterleri, güzel ahlâkları ve tercih ettikleri yüce durumlar, resûl ve nebî olduklarına işaret ederdi. O zaman bir de mûcize ve kesin deliller getirdiklerinde durum nice olur. Sihirbazların kötü yaşantıları, düşük ahlâkları ve aşağılık durumları onların yalancı olduklarını ve söyledikleri şeylerin aslının ve astarının olmadığını gösterir. O zaman risâleti sihirden ve çarpıtmayı gerçek delilden ayırmakta nasıl olur da zorlanırlar! Fakat onlar bu hareketleriyle kavimlerine karşı durumu çarpıtmak istediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama ahdim olsun ben de sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Bu tehdit, Firavun tarafından iki ayrı zamanda yapılmışa benzemektedir. Önce sihirbazlar belki tercih ettikleri fikirden vazgeçerler umuduyla onları öldürmeden ellerini ve ayaklarını çaprazlama kesmekle tehdit etti. Ama vazgeçmeyince onları öldürmekle ve hurma dallarına asmakla tehdit etti. Çünkü öldürme ve asmada (ölüm cezasından) daha hafif olan organların da telef edilmesi söz konusudur. Prensip bu olduğuna göre suçlunun öldürülmesinin hedeflenmediği tüm cezalarda bütün organlar telef edilmez. Hırsızlık suçunda el kesme ile hırsızın öldürülmesi hedeflenmez. Bundan dolayı kesme cezası bütün organlara uygulanmaz. Yol kesme cezası da böyledir. Çünkü bu ceza ile faillerin öldürülmesi hedeflenmez. Çaprazlama olarak el ve ayaklarının kesilmesinin ötesine geçilmez.

216 [§]Ebû Avsece der ki: "Cüzû'u'n-nahl" (جُذُوعِ النَّخْلِ) hurma ağacının dalları ve kökü demektir.

Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız! O Firavun melunu Rabb'inin azabından bir parça tatmış olsaydı böyle bir söz söylemezdi. Rabb'inin müsamahasını bilmeseydi böyle bir sözü söylemeye ve vereceği azabın Allah Teâlâ'nın azabından daha şiddetli olduğunu söyleyerek sihirbazları tehdit etmeye cesaret edemezdi.

قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلٰى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذٖى فَطَرَنَا فَاقْضِ
مَا اَنْتَ قَاضٍ اِنَّمَا تَقْضٖى هٰذِهِ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا

72. "Onlar şu cevabı verdiler: 'Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.'"

Onlar şu cevabı verdiler: Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Yüce Allah'ın Rab oluşuna, ulûhiyetine ve ona kul olmaya dair bize gelen bunca apaçık kanıtlara karşı senin Rab olmanı, sana ibadet etmeyi ve itaati tercih edemeyiz. Bazıları "vellezî fataranâ" (وَالَّذٖى فَطَرَنَا) cümlesini "tercih edemeyiz" fiiline bağlayarak âyeti, bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz diye anlamışlardır. Ancak bir başka ihtimal daha uygun gibi durmaktadır. Yani **bizi yaratan** cümlesinin yemin olması daha uygundur. Buna göre "Bizi yaratana and olsun ki" anlamına gelmiş olur. Sanki sihirbazlar Firavun'un kendisine ibadete ve hizmete dönecekleri umudunu kesmek istemektedirler.

Artık sen neye hükmedeceksen et. Bu cümle, Firavun'a emir verme mahiyetinde değildir, aksine onun bu konudaki umudunu kesme amaçlıdır. Yani sen bize olan tehdidini yerine getirirsen de biz seni tercih edecek değiliz. **Ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin.** Yani sen ancak bu dünya hayatında hüküm verebilirsin.

اِنَّٓا اٰمَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَٓا اَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللّٰهُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿٧٣﴾

73. "Hatalarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için Rabb'imize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve sürekli olan Allah'tır."

Hatalarımızdan ve bize zorla yaptırdığın sihirden ötürü bizi bağışlaması için Rabb'imize kesin olarak iman ettik. Hayırlı ve sürekli olan Allah'tır. Âyetin son cümlesi muhtemelen Allah en hayırlı mâbut ve sevabı başkalarının sevaplarından daha kalıcı olan bir ilâhtır mânasındadır. Ya da bu cümle Firavun'un şu sözlerine cevap olabilir: "Böylece hangimizin cezasının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu anlayacaksınız"[165]. Bu durumda Firavun'un bu sözlerine Cenâb-ı Hak **Allah'ın azabı daha kalıcıdır** şeklinde cevap vermiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

165 Tâhâ, 20/71.

اِنَّـهُ مَنْ يَـأْتِ رَبَّـهُ مُجْرِمًا فَـاِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فٖيهَا وَلَا
يَحْيٰى ﴿٧٤﴾ وَمَنْ يَأْتِهٖ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَاُولٰئِكَ لَهُمُ
الدَّرَجَاتُ الْعُلٰى ﴿٧٥﴾

74. "Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar."

75. "Dünya ve âhirete yararlı işler yapmış bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır."

Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar. Dünya ve âhirete yararlı işler yapmış bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır. Bu ifadenin açıklaması *en doğrusunu Allah bilir ya* şöyledir:
217 [§]Kim Allah Teâlâ'nın bahşettiği hayatına şükürle karşılık verir, salih amellerle hoş hale getirirse Allah da onun âhiretteki hayatını ve yaşantısını hoş kılar. Her kim de hayatına dünyada şükürle mukabele etmez, aksine nankörlükle karşılık verirse, onu aşağılık, çirkin ve pis amellerle habis ve pis hale getirirse âhirette hayatı pis ve habis hale gelir. "Bir mümin olarak onun huzuruna çıkan kimseler için ise üstün dereceler vardır" "Dereceler" (الدَّرجَات) yükselir ve yukarı doğru çıkar. "Derekât" (الدَّرَكات) ise aşağıya doğru gider ve yukarıdan aşağıya doğru iner. Dereceler âhirette müminler için söz konusudur. Çünkü onlar dünyada salih, yüce ve yüksek amelleri tercih ederler. Dünyada yüksek ve yüce amelleri tercih etmelerine karşılık âhirette onlar için yüksek dereceler tahsis edilir. Derekât ise dünyada tercih ettikleri aşağılık ve habis amellerin karşılığı olarak kâfirler için söz konusu olur. Allah Teâlâ da "Diken eken asla buğday biçmez" atasözünde olduğu gibi onları rezil ve rüsvay eder.

جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا
مَنْ تَزَكّٰى ﴿٧٦﴾

76. "İçinde ebedî olarak kalacakları, altından ırmaklar akan adn cennetleri! İşte günahlardan arınanların ödülü budur."

İçinde ebedî olarak kalacakları, altından ırmaklar akan adn cennetleri! İşte günahlardan arınanların ödülü budur. Yani Allah Teâlâ'nın sözünü ettiği ödül, amelini düzgün yapan ve arttıranların mükâfatıdır. "Tezekkâ" (تَزَكّٰى) fiilinin kökü olan "ez-zekâtu" (الزَّكَاةُ) sözlükte nemâ ve artma anlamındadır. Bazıları "zâlike cezâu men tezekkâ" (ذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى) cümlesine, işte iman edenlerin ödülü budur, diye bir mâna vermişler; sebebini de şöyle açıklamışlardır: Ameller imanla artar ve nemâ bulur. Sevabı ve ödülü iman sayesinde alınır.

وَلَقَدْ اَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖى فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرٖيقًا فِى الْبَحْرِ يَبَسًا لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشٰى ﴿٧٧﴾

77. "Mûsâ'ya şöyle vahyetmiştik: 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç.'"

Mûsâ'ya şöyle vahyetmiştik: Kullarımı geceleyin yola çıkar. "Esri" (اَسْرِ) fiilinin kökü "el-İsrâ" (الإِسْرَاء) gece yürüyüşü demektir. **Yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç.** Yani asânı denize vur ve denizde onlara kupkuru bir yol aç. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bunun üzerine denize vur! diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı"[166].

[§]Yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın. Yani Firavun ve as- 218
kerleri yetişecek diye korku ve denizde boğuluruz diye endişe duymaksızın. Bu beyan, korku ve endişeyi yasaklama anlamında değil, korkuyu gidermeye ve Firavun'un onlara yetişemeyecekleri güvencesi vermeye yöneliktir. Görmez misin ki bir başka beyanda Mûsâ'nın arkadaşları şöyle demiştir: "İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ'nın adamları, 'İşte yakalandık!' dediler. Mûsâ, 'Hayır! Eminim ki Rabb'im benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir' dedi"[167].

فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهٖ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾

78. "Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü, ama deniz onları amansızca sarıverdi."

---

166 "Bunun üzerine Mûsâ'ya, 'Asân ile denize vur!' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu" (eş-Şuarâ, 26/63).

167 eş-Şuarâ, 26/61-62.

Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü. Askerleriyle anlamındaki "bicunûdihî" kelimesi Firavun'un yanında tek bir asker değil, askerler olduğunu göstermektedir. Ama askerler şu kadar bin, Mûsâ'nın kavmi de şu kadar bin idi şeklindeki ifadelere gelince; söz konusu sayı ancak bu konuda sahih bir rivayet varsa bilinebilir. Aslında sayılarının ne kadar olduğunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. **Ama deniz onları amansızca** suda boğulma ve helâk ile **sarıverdi.**

İbn Kuteybe bundan önce geçen "endişe duymaksızın" cümlesini "ardımızdan yetişecekler diye endişe duymaksızın"[168], "Derken Firavun askerleriyle onların peşine düştü" cümlesini de "ve onlara arkadan yetişti" şeklinde açıklamıştır.

وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدٰى ﴿٧٩﴾

79. "Firavun kavmini saptırmış, doğru yolu göstermemişti."

Firavun kavmini saptırmış, doğru yolu göstermemişti. Bazıları bu âyeti Firavun kavmini saptırmış Allah Teâlâ da ona doğru yolu göstermemişti şeklinde açıklarken, bazıları da Firavun kavmini saptırmış, onlara doğru yolu göstermemişti şeklinde tefsir etmiştir. Bu son tefsiri yapanlar, söz konusu yaklaşımlarını, "Sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"[169] meâlindeki beyana dayanmışlardır. Bu beyanı şöyle açıklayanlar da olmuştur: Firavun kavmini saptırmış ve kendi nefsine doğru yolu göstermemişti.

يَا بَنٖى اِسْرَاۤءٖيلَ قَدْ اَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ وَوٰعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْاَيْمَنَ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿٨٠﴾

80. "Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tûr'un sağ tarafında sizinle sözleştik; size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik."

80. Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık. Burada Allah Teâlâ Hz. Peygamber'le çağdaş olan İsrâiloğulları'na atalarına ve seleflerine bahşettiği nimetleri ve lütfettiği ihsanları haber vermektedir. Onlara atalarına bahşettiği nimetleri hatırlatmaktadır. Bu hatırlatma atalarına olamaz,

---

168 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 281.

169 el-Mü'min, 40/29.

çünkü onlar bu âyetlerin indiği sırada çoktan ölüp gitmişlerdi. Bu beyanda son durumlarına nazaran sahâbîlere de bahşedilen nimetler hatırlatılmakta-
dır. [§]Çünkü Allah Teâlâ onları dönemlerinin sonlarına doğru düşmanla- 219
rından güvende kılmış ve müslümanların onların dinlerine dönme umutlarını kesmiştir. Bu beyanda Cenâb-ı Hakk'ın bize olan lütufları ile ilk ve son durumlarımızda bahşettiği nimetler de hatırlatılmaktadır. Hatırlatma sadece İsrâiloğulları'na değil, fakat bize ve nimet verdiği herkesedir.

Ve Tûr'un sağ tarafında sizinle sözleştik. Âyetin metninde geçen "el-eymen" (الْاَيْمَنَ) kelimesinin Tûr dağının adı mı, yoksa bereketinden ve uğurundan dolayı mı bu isimle isimlendirildiğini bilmiyoruz[170]. Yoksa bu isim, Hz. Mûsâ'nın uğurundan dolayı mı verildi? Onu da bilmiyoruz. Eğer kelime bereket ve uğur kökünden türemişse Tûr dağına bu isim Hz. Mûsâ'nın bereket ve uğurundan dolayı verilmiştir. Çünkü vahiy Mûsâ'ya (a.s.) Tûr dağında inmeye başlamıştır.

Size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'le çağdaş olan yahudilere atalarının rızıklarını nasıl genişletip bereketlerini arttırdığını hatırlatmaktadır. Böylece onlara bahşettikleri karşılığında şükretmelerini istemektedir. Bu ifade bize ve rızıklarını genişlettiği herkese de hatırlatmadır. Çünkü Allah Teâlâ hayatımızın başından sonuna kadar rızkımızı hep genişletip durmaktadır.

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَلَا تَطْغَوْا فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ
غَضَبِي وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوٰى

81. "Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin ama bunda ölçüyü aşmayın, yoksa gazabıma uğrarsınız; kim gazabıma uğrarsa artık uçuruma yuvarlanmış demektir."

Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin. Yani onlara **Size rızık olarak verdiğimiz iyi ve temiz şeylerden yiyin** dedik. Bundan sonra iki ihtimal söz konusudur. Birincisi: **İyi ve temiz şeylerden yiyin** beyanı size rızık olarak verdiğimiz şeylerin helâl olanlarından yiyin mânasında olabilir. Eğer anlam böyle olursa âyet insana helâl olmayan şeylerin de rızık olarak ve-

170 el-Kasas, 28/30.

rilebileceğine işaret eder[171]. İkincisi: **İyi ve temiz şeylerden yiyin** beyanı, canınızın çektiği şeylerden anlamına da gelebilir. Bu durumda âyet, nefislerin hoş gördüğü şeylerden olmak kaydı ile yiyeceklerden en hoş olan şeyleri tercih edebileceğimizi gösterir.

Ama bunda ölçüyü aşmayın. "Tuğyân" (الطُغْيَان) belirlenen sınırı aşmak, onun ötesine geçmek demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Rabb'inizin size rızık olarak verdiği şeylerde belirlediği helâl rızkın dışına çıkarak ve tayin ettiği miktarı geçerek ölçüyü aşmayın.

220 **[§] Yoksa gazabıma uğrarsınız.** "Yahille" (يَحِلَّ) fiili böyle okunabildiği gibi "yahulle" (يَحُلَّ) şeklinde de okunmuştur. "Yahille" okunursa "gazabım üzerinize iner", "yahulle" olursa "gazabım size gerekli olur" anlamına gelir. **Kim gazabıma uğrarsa artık uçuruma yuvarlanmış demektir.** "Hevâ" (هَوى) fiilinin "helâk olmuştur" anlamına geldiği söylenmiştir. Buna göre mâna şu şekilde olur: Kimin başına azabımın gelmesi gerekli olmuşsa o helâk olmuş demektir. İbn Kuteybe de buna benzer açıklama yapmış ve şöyle demiştir: "Hevâ" (هَوى) fiili, helâk oldu demektir. Arapça'da "hevet ummuhû" (هَوَتْ أمُه) denir ki onun annesi öldü anlamına gelir[172]. "Fekad hevâ" (فَقَدْ هَوى) kelimesine cehenneme yuvarlanmıştır anlamı verenler de olmuştur. Bir yerden aşağı yuvarlanmayı ifade etmek için Araplar "Hevâ fî mevdıı kezâ" (هَوَى فِى مَوضِعِ كذا) tabirini kullanırlar.

وَاِنّ۪ي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى

82. "Şu da bilinmeli ki, ben tövbe edip yürekten inanan ve iyi işler yapan, sonra da doğru yolda sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım."

Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birinci ihtimale göre anlamı şöyle olur: Ben şirkten tövbe edip dönen, O'nun bir olduğuna inanan ve bunun yanında iyi işler yapan sonra da O'nun emrine uymada sebat edip yasak edilen şeylerden vazgeçen kimselere karşı çok bağışlayıcıyım. İkinci [ihtimale] göre anlamı şöyledir: Ben bütün yasak edilen şeylerden tövbe eden ve emredilen şeylerin tamamına iman eden sonra da "Rabbimiz Allah'tır deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar"[173] meâlindeki beyanda olduğu üzere buna devam ve sebat eden kimselere karşı çok bağışlayıcıyım.

---

171 Yani mesele Mûtezile mezhebinin dediği gibi olmaz. Onlar haramın rızık olmadığını söylerler.

172 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 281.

173 Fussılet, 41/30; el-Ahkâf, 46/13.

وَمَا اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسٰى ﴿٨٣﴾

83. "(Allah buyurdu ki:) ***"Seni halkından aceleyle ayrılmaya sevkeden neydi ey Mûsâ!"***

(Allah buyurdu ki:) "Seni halkından aceleyle ayrılmaya sevkeden neydi ey Mûsâ!" Bazıları şöyle demiştir: Hz. Mûsâ Tevrat'ı almak için kavminden kaçarak yola çıkmıştı. O kadar acele etmişti ki kavmini geride ve arka tarafında bırakmıştı. İşte o sırada Rabb'i ona şöyle hitap etti: "Seni halkından aceleyle ayrılmaya sevkeden neydi ey Mûsâ!". Bazıları da Mûsâ kavminden kaçarak yola çıkmadı, fakat tek başına yola koyuldu ve kavminden ayrıldı. Ardından kavminin başına Sâmirî'nin tanrı diye taptığı buzağı fitnesi geldi.

قَالَ هُمْ اُولَاءِ عَلٰى اَثَرٖى وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿٨٤﴾

84. "Şöyle cevap verdi: 'Onlar da benim izimdeler; benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim ey Rabbim!"

Şöyle cevap verdi: Onlar da benim izimdeler. Bu cümle birinci tevile göre şöyle olur: Onlar da benim izimi takip edip geliyorlar. İkinci tevile göre ise anlamı şöyle olur: Onları dinim ve yolum üzere geride bıraktım. Bu yaklaşım Hasan-ı Basrî ve Katâde'ye aittir[174].

Benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim ey Rabbim! Yani benden hoşnut olasın diye bana yaptığın davetine uymak ve verdiğin emre itaat etmiş olmak için acele ettim ey Rabbim! Bu anlam, Hz. Mûsâ'nın Tevrat'ı almaya tek başına yola çıktığı şeklindeki tevile göredir. [§]Hz. Mûsâ bir grup **221**
insanla birlikte yola çıkmıştı şeklindeki tevile göre yüce Allah *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle demiş olmaktadır: Benden hoşnut olasın diye sana gelmekte acele ettim ey Rabbim! Çünkü beni davet ettiğin ve emrettiğin şeye acele ile gitmeme engel olan herhangi bir sebebim ve nedenim yoktu. Bizde böyledir: Allah Teâlâ'nın emri ve farzını yapma mükellefiyeti ile yüz yüze gelen kişinin -bunu yerine getirmesine ve yapmasına engel olan herhangi bir sebep yoksa- onu eda etmek için acele etmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾

174 Ben bu nakli herhangi bir yerde bulamadım.

85. "Allah, 'Fakat' dedi, 'Biz senden sonra kavmini sınadık ve Sâmirî onları yoldan çıkardı.'"

Allah, fakat dedi, biz senden sonra kavmini sınadık. "Fetennâ" (فَتَنَّا) fiilinin türediği "fitne" (الفِتْنَةُ) içinde belâların ve zorlukların olduğu büyük sıkıntı demektir. Bu âyette sözü edilen "iftitân" (الإِفْتِتَان) İsrâiloğulları'nın Sâmirî'nin tanrı edindiği buzağı fitnesi ile sınanmalarıdır. Rivayete göre yüce Allah o buzağı heykelini kanı ve eti olan bir buzağıya dönüştürmüş, bedenine ruh üflemiş ve böğürme yeteneği vermişti. Allah Teâlâ'nın onları sınamasının anlamı bu idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve Sâmirî onları yoldan çıkardı. Allah Teâlâ "yoldan çıkarma" fiilini Sâmirî'ye nispet etmektedir. Çünkü İsrâiloğulları'nın yoldan çıkmalarının sebebi onlara bir buzağı edinmesi, buna tapmaya davet etmesi ve "İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır"[175] demesi sebebiyle Sâmirî idi. Yüce Allah yoldan çıkarma fiilini, buzağıya tapmaya çağırması ve buna sebep olması hasebiyle Sâmirî'ye nispet etti. Yoksa kimse kimseyi yoldan çıkaramaz. Buna karşılık yüce Allah "sınama" fiilini kendi nefsine nispet etti, zira belirttiğimiz gibi buzağı heykelini eti, kanı ve ruhu olan bir buzağıya çeviren O idi.

Şöyle bir soru sorulabilir: Sâmirî sapkınlık içinde olduğu halde onun önünde gerçekleşen buzağıya et, kan ve can verme mûcizesi ne anlama gelmektedir?

Buna şu cevap verilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Sâmirî kendisinin peygamber olduğunu iddia etseydi ona bu fırsat verilmezdi. Fakat o sadece buzağının ilâh olduğunu iddia etti. Halbuki onun bir kul olduğunun alâmetleri üzerinde açıktan görülüyordu ve mevcuttu. Onun ilâh olmadığını herkes bili-
222 yordu. [§]Peygamberliğe gelecek olursak; bu konuda insanlar kafa karışıklığına düşüp şaşırabilirler. Bu nedenle peygamber olmayan bir kimse, peygamber olduğunu iddia ettiği takdirde insanların kafaları karışacağı için yüce Allah onun peygamber olduğuna dair delilleri ortaya koymasına engel olur. İlâhlık iddiasına gelince bunun için yapılacak faaliyete engel olmaz. Çünkü kulluk izleri ve acizlik belirtileri gayet açıktır. Ve bunun böyle olduğunu herkes bilir. Aynı şekilde bir kimse şu elimizdeki Kur'ân'ı duymayan bir beldeye gitse ve onlara bu kitabı okusa sonra da "Ben Allah Teâlâ'nın size gönderdiği peygamberim" dese Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı okumasına fırsat vermez. Ama bu kitabı göstererek Rab olduğunu iddia etse yüce Allah buna engel olmaz. Çünkü böyle bir

---

[175] Tâhâ, 20/88.

kitabı getirmekten aciz olduğunun alâmetleri gayet açıktır. Ama peygamberlikte böyle değildir. Dolayısıyla bu iki iddia birbirinden farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَرَجَعَ مُوسٰى اِلٰى قَوْمِه۪ غَضْبَانَ اَسِفًا قَالَ يَا قَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُمْ اَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَاَخْلَفْتُمْ مَوْعِد۪ى ﴿٨٦﴾

86. "Bunun üzerine Mûsâ öfkeli halde ve hayıflanarak kavmine döndü. Şöyle dedi: 'Ey kavmim! Rabb'iniz size güzel bir vâdde bulunmamış mıydı? Peki size bu süre çok mu uzun geldi, yoksa Rabb'inizin gazabına uğramak istediniz de onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz!'"

Bunun üzerine Mûsâ öfkeli halde ve hayıflanarak kavmine döndü. Âyetin metninde geçen "esef" (الأَسَفُ) kelimesi gazabın da üzüntünün de zirvesi demektir. Allah Teâlâ peygamberlerini böyle yaratmıştır. Kendisine muhalif olma ve yalanlama tavrını gördükleri zaman Rab'leri için gazabın ve üzüntünün zirvesine çıkacak bir karakterde onları yetiştirmiştir. Tıpkı yüce Allah'ın peygamberi hakkında belirttiği beyanlarda olduğu gibi: "Neredeyse kendini helâk edeceksin"[176], "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[177]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle dedi: Ey kavmim! Rabb'iniz size güzel bir vâdde bulunmamış mıydı? Hasan-ı Basrî'nin teviline göre "va'den hasenen" (وَعداً حَسَناً) tabiri yüce Allah'ın dini ve yolu karşılığında vâdettiği sevap demektir. Mûsâ (a.s.) "Onlar da benim izimdeler"[178], yani benim dinim ve yolun üzeredirler, demişti. Bazıları da "va'den hasenen" tabirini âdil ve doğru vâd şeklinde açıklamışlardır. Çünkü rivayete göre Hz. Mûsâ onlara kırkıncı veya otuzuncu gecenin başında geleceğini vâdetmişti[179]. **Peki size bu süre çok mu uzun geldi** meâlindeki beyan Hasan-ı Basrî'ye göre şöyle tevil edilir: Peki Rabb'inizin dinine girme ve yoluna

176 "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (eş-Şuarâ, 26/3).

177 Fâtır, 35/8.

178 Tâhâ, 20/84.

179 Nitekim buna şöyle işaret edilmektedir: "Mûsâ ile otuz gece (için) sözleştik ve buna on gece daha ekledik; böylece Rabb'inin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu. Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: 'Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme'" (el-A'râf, 7/142).

uyma karşılığı size vâdettiği sevap ve mükâfat verme süresi çok mu uzun geldi
223 ki bunu unuttunuz. [§] Âyette sözü edilen “vâd”in Hz. Mûsâ'nın belli bir günün geçmesinin ardından yanlarına döneceği yolundaki vâdi olduğunu söyleyenlere göre aynı beyan şöyle tevil edilir: Peki size bu süre çok mu uzun geldi ve vâdim mazide mi kaldı ki yaptığınız o hareketleri yaptınız? **Yoksa Rabb'inizin gazabına uğramak istediniz de,** yani Rabb'inize kasten muhalif davrandınız da onun gazabına uğradınız ve **onun için mi bana verdiğiniz sözden döndünüz!”** Verilen söz, daha önce zikrettiğimiz iki vâde de muhtemeldir.

قَالُوا مَا اَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلٰكِنَّا حُمِّلْنَا اَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذٰلِكَ اَلْقَى السَّامِرِيُّ

87. “Şöyle cevap verdiler: ‘Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz; fakat şu kavmin (Mısır halkının) ***ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik, onları*** (haram diye ateşe) ***attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı.’”***

Şöyle cevap verdiler: Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz. “Melkinâ” (مَلْكِنَا) kelimesi mim harfinin zammesi ile “mülkinâ” (مُلْكِنَا) ve esresi ile “milkinâ” (مِلْكِنَا) şeklinde de okunmuştur[180]. “Mülkinâ” şeklinde okunursa kelimenin anlamı bizim gücümüz ve takatimiz şeklinde olur. Buna göre bu beyanın anlamı şöyle olur: Biz sana verdiğimiz söze kendi gücümüz ve takatimiz dâhilinde aykırı davranmış değiliz. Aynı kelime “milkinâ” şeklinde okunursa beyanın anlamı, Biz sana verdiğimiz söze elimizin malik olduğu güçle aykırı davranmış değiliz” demek olur. **Fakat şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik.** Âyette geçen “evzâran” (اَوْزَارًا) kelimesi ziynet eşyaları demektir. Kastedilen Kıbtîler'in ziynet

[180] Kırâat imamları bu kelimeyi farklı şekillerde okumuşlardır. Medine kırâat imamlarının geneli kelimeyi “bi melkinâ” (بِمَلْكِنَا) şeklinde okurken, Kûfe kırâat imamlarının geneli “bi mülkinâ” (بِمُلْكِنَا) bazı Basra imamları da “bi milkinâ” (بِمِلْكِنَا) şeklinde okumuşlardır. “Melk” ve “mülk” ün mânası aynı olup âyete yansıması “Sana verdiğimiz söze kendi kudretimiz ve gücümüzle aykırı davranmış değiliz” şeklinde olur. Ancak bu iki şekilden biri mastar, diğeri isimdir. “Milk” şeklindeki okunuş ise bir şeyin mülkiyeti ve o şeyin malike ait oluşu mânasını ifade eder. Bu üç görüşün üçü de burada yaklaşık olarak aynı mânayadır. Çünkü bir kimse hevâ ve hevesinin baskın gelmesi nedeni ile emredilen şeyi yapmak için nefsine mâlik olamayan kimse dilde şöyle demekten kaçınmaz: Filanca kişi bu işi yaparken nefsine hâkim olamadan yaptı. Yaparken nefsini tutamadı. Yaptığı fiili bırakamadı. Mâna bu olduğuna göre âyeti kırâat eden kişi üç kırâat şeklinden hangisine göre okursa okusun fark etmez (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 230).

eşyalarıdır. **Onları (haram diye ateşe) attık.** Yani onların ziynet eşyalarından yüklendiklerimizi (ateşe) attık. **Çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı.** Yani Sâmirî de yüklendiği onlara ait ziynet eşyalarını atmıştı. Bu son cümlenin, “bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım”[181] beyanında olduğu gibi Çünkü Sâmirî de elçinin izinden aldığı bir avuç toprağı aynı şekilde atmıştı mânasında olması da mümkündür.

فَاَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلاً جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هٰذَا اِلٰهُكُمْ وَاِلٰهُ مُوسٰى فَنَسِيَ

88. “Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. (Ona uyanlar) ***‘İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ’nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu’ dediler.”***

Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. Yani bedeni buzağı olan ama gerçekte buzağı olmayan bir heykel yaptı. Bazıları “ıclen ceseden” (عِجْلًا جَسَدًا) tabirini, inekten dünyaya gelen buzağının yaşadığı gibi yaşamayan bir buzağı diye açıklamışlardır. Ama birinci anlam daha uygundur.

[§](Ona uyanlar) İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ’nın da tanrısıdır. 224
(dediler)[182]. Bu sözü Sâmirî’den başkası söylememiştir. **Fakat o bunu unut-**

181 “‘Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti’ diye cevap verdi” (Tâhâ, 20/96).

182 Süddî şöyle anlatır: Sâmirî Cebrâil’in atının ayak izinin toprağından bir avuç toprak aldı (Öte yandan) Mûsâ (a.s.) (Tur dağında Cenâb-ı Hak’la konuşmak üzere) yola koyuldu ve (kardeşi) Hârun’u İsrâiloğulları’nın başına kendi yerine vekil bıraktı. Ve onlara otuz gece sonra döneceği sözünü verdi. Yüce Allah da buna on gün daha ilâve etti. Hârun İsrâiloğulları’na dedi ki: Ey İsrâiloğulları! Ganimet size helâl değildir. Kıbtîler’in ziynet eşyaları ise ganimettir. Bunların hepsini toplayın, bir çukur kazın ve tümünü oraya gömün. Mûsâ gelir ve onları helâl kılarsa alırsınız. Aksi takdirde bunlar sizin yemeniz caiz olmayan şeylerdir. İsrâiloğulları ziynet eşyalarını o çukurda topladılar. Sâmirî Cebrâil’in ayak izinden aldığı o bir avuç toprakla geldi ve onu attı. Yüce Allah o ziynet eşyalarından böğürebilen bir buzağı heykeli çıkardı. İsrâiloğulları Mûsâ’nın kendilerine verdiği süreyi saydı. Geceyi bir gün, gündüzü bir gün olarak kabul ettiler. Yirmi gün geçince buzağı heykeli karşılarında belirdi. İsrâiloğulları onu görünce Sâmirî kendilerine “Bu sizin de Mûsâ’nın da tanrısıdır. Fakat o bunu unuttu” dedi. Bunun üzerine İsrâiloğulları o heykele tapmaya başladılar. Heykel böğürüyor ve yürüyordu. Hârun “Bu ziynet eşyaları için bir çukur kazın ve onları buraya atın” dediği zaman Sâmirî de aynı şekilde (elindeki toprağı) atmıştı. İsrâiloğulları ziynetlerini oraya atınca Sâmirî de toprağını atmıştı. Süddî (Ona uyanlar) “Bu sizin de tanrınız, Mûsâ’nın da tanrısıdır. Fakat o bunu unuttu” beyanı ile ilgili olarak da şöyle der: Buzağıya tapan İsrâiloğulları “Bu sizin de Mûsâ’nın da tanrısıdır” dediler (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVI, 233).

tu" dediler. Bazıları unutan Sâmirî idi demişler ve görüşlerini şöyle açıklamışlardır: Çünkü Sâmirî, İsrâiloğulları'na "Bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır" demişti. Bu sözü ondan başkası söylememiştir. Unutan Sâmirî olarak açıklanırsa "nisyan" (نسيان) zayi etme ve terketme mânasında olur. Bu takdirde Allah Teâlâ şöyle demiş olur: "Sâmirî âlemlerin Rabb'ini tanıyıp bildikten sonra (bilgisini) zayi etti ve ilâhlığı buzağıya nispet etti." Bazıları da âyeti şöyle açıklamışlardır: Sâmirî "Bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır" deyince Mûsâ bunu unuttu ve bir başkasını isteyerek (yola) çıktı. Ancak İsrâiloğulları'nın Sâmirî'nin bu sözünü kabul etmeleri ve Sâmirî'nin tanrı olarak kabul ettiği buzağıyı tanrı kabul etmeleri ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü onlar buzağı heykelini Kıptîler'in getirdikleri ziynet eşyalarından yaptıklarını biliyorlardı. Fakat onların inancına göre kendilerini Cenâb-ı Hakk'a yakın kılar ümidiyle âlemlerin Rabb'i olan yüce Allah'ın yanı sıra başka bir tanrı edinmek ve ona ibadet etmek caizdi. Onlar şöyle dediler: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[183]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar"[184]; "Bunun üzerine, 'Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap'"[185]. Bu beyanlarda belirtildiği gibi yüce Allah'ı bırakıp da putlara taptılar. Firavun'un onlara Allah'ı bir yana bırakıp taptıkları tanrılar edinmesi de aynen böyledir. Yoksa onların nezdinde âlemlerin Rabb'inin o buzağı olması ihtimal dâhilinde değildir. Fakat belirttiğimiz gibi onlar inançları açısından Allah'tan başkasına ibadet etmeyi mümkün görüyorlardı. İşte yüce Allah onların inançlarını reddetmiş ve şöyle buyurmuştur:

اَفَلَا يَرَوْنَ اَلَّا يَرْجِعُ اِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾

225 **[§]*89. "Peki görmüyorlar mıydı ki o (heykel) kendilerine bir sözle karşılık veremiyordu, onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu!"***

Peki görmüyorlar mıydı ki o (heykel) kendilerine bir sözle karşılık veremiyordu, onlara zarar veremediği gibi fayda da sağlayamıyordu! Yani bir sözle karşılık verebilen, fayda ve zarar vermeye kādir olan bir varlığa -yani insana- ibadet etmeye izin verilmediğine göre bunlardan herhangi birini yapmaya malik olmayan bir (heykele) ibadete nasıl izin verilir! Bu gerçeği görmüyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

183 ez-Zümer, 39/3.

184 Yûnus, 10/18.

185 el-A'râf, 7/138.

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ اِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهٖ وَاِنَّ رَبَّكُمُ
الرَّحْمٰنُ فَاتَّبِعُونٖى وَاَطٖيعُوا اَمْرٖى ﴿٩٠﴾

90. "Gerçek şu ki daha önce Hârun onlara, 'Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin Rabb'iniz O Rahmân'dır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin' demişti."

Gerçek şu ki daha önce Hârun onlara, 'Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız. Allah Teâlâ *-en doğrusunu kendisi bilir ya-* bu cümlelerle peygamberine (a.s.) kendisini yalancılıkla suçlayanların ve peygamberliğini inkâr edenlerin bunu peygamberliğin ne demek olduğunu bilmedikleri için yalanlamadıklarını, -fakat Hârun'un (a.s.) kavmi buzağıya taptığı zaman onlara söylediği sözü hatırlatmasında ve haber vermesinde ifade edildiği üzere- inatlarından ve körü körüne karşı koymalarından kaynaklandığını belirtiyor. Hârun (a.s.) kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin Rabb'iniz O Rahmân'dır". Burada Allah Teâlâ sanki Hz. Peygamber'in, kavminin iman edeceği konusundaki ümidini inatları sebebiyle boşa çıkarıyor. Söz konusu ifade Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında belirttiği husustur: "Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre Allah'ın kelâmını işitirler"[186].

Siz bununla sınanmaktasınız Bu beyan iki türlü anlaşılabilir. Birinci ihtimale göre "fütintüm" (فُتِنْتُمْ) fiilinin kendinizi sesi, böğürmesi ve başka özellikleriyle buzağıya kaptırdınız anlamına gelir. İkinci ihtimale göre buzağı yüzünden yolunuzu şaşırdınız anlamına gelir. **Kuşkusuz sizin Rabb'iniz O Rahmân'dır. O halde bana uyun** Yani sizi davet ettiğim hususta çağrıma uyun. **Ve emrime,** yani size emrettiğim hususa **itaat edin demişti**.

قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفٖينَ حَتّٰى يَرْجِعَ اِلَيْنَا مُوسٰى ﴿٩١﴾

91. "Şöyle cevap verdiler: 'Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz.'"

---

[186] "Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler; sonra o kelâmı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi" (el-Bakara, 2/75).

Şöyle cevap verdiler: Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz. Bazıları "len nebraha" (لَنْ نَبْرَحَ) fiilinin dâhil olduğu cümleyi şöyle açıklamışlardır: Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaya devam edeceğiz. Buna karşılık başka bazıları da "Ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz" mânası vermişlerdir.

[Ebû Avsece] "len nebraha" fiilinin "len nezâle" (لَنْ نَزَالَ), yani "devam edeceğiz" anlamına geldiğini söylemiştir.

قَالَ يَا هٰرُونُ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَاَيْتَهُمْ ضَلُّوا ﴿٩٢﴾ اَلَّا تَتَّبِعَنِ اَفَعَصَيْتَ اَمْرٖى ﴿٩٣﴾

226 **[§]*92-93.* "**(Mûsâ dönünce) ***dedi ki: 'Ey Hârun! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?'"***

(Mûsâ dönünce) dedi ki: "Ey Hârun! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Bu cümle, Hârun'un (a.s.) "innemâ fütintüm bih"[187] (انما فتنتم به) derken onların (doğru yoldan) saptıklarını kastettiğini göstermektedir. Çünkü Mûsâ (a.s.) onlara, "Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? **Yoksa emrime isyan mı ettin?** demektedir. **Beni izleyip gelmekten** meâlindeki cümle iki mânaya muhtemeldir. Birincisi: Onların saptıklarını gördüğünde benim gittiğim yere gitmekten seni alıkoyan neydi? Oysa sen benim nereye gittiğimi biliyordun. Ya da onların saptıklarını gördüğünde benim dinime ve gittiğim yola uymaktan seni alıkoyan neydi? Mûsâ'nın (a.s.) gittiği yol ve mezheb, Allah'ın dinini terkedip, ondan saptıkları zaman savaşmak ve çarpışmaktı[188].

قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَاْخُذْ بِلِحْيَتٖى وَلَا بِرَاْسٖى اِنّٖى خَشٖيتُ اَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنٖى اِسْرَاۤءٖيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلٖى ﴿٩٤﴾

---

187 Tâhâ, 20/90.

188 Nitekim onun yoluna şöyle işaret ediliyor: "Mûsâ kavmine demişti ki: 'Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur" (el-Bakara, 2/54).

94. "O şöyle cevap verdi: 'Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, 'Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!' diyeceğinden endişelenmiştim."

Hârun (a.s.) Mûsâ'dan (a.s.) özür diledi ve **O şöyle cevap verdi: Ey anamın oğlu! Sakalımı saçımı çekme. Emin ol ki ben senin, "Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun!" diyeceğinden endişelenmiştim.** Bu beyan da iki türlü açıklanabilir. Birincisi: Sana uyup gittiğin yere gidersem bana İsrâiloğulları'nın arasına ayrılık soktun diyeceğinden korktum. Çünkü sen (bize döndükten sonra) buzağıya tapma şeklindeki tercihlerini yasak ettiğin ve (gidecekleri) yolu beyan ettiğin takdirde sana uyarlardı. Sen bunu yapmadığına göre onların arasına ayrılık sokan sen olmuş olursun. İkincisi: Savaş ve çarpışma anlamına göre Hz. Hârun şöyle demiş olur: Onlarla çarpışır ve aralarında savaş çıkarırsam iki zümreye ayrılacaklarından korktum. Tefrikaya düşerlerse çarpışırlar, kan dökerler ve yok olup giderlerdi. Hârun'un (a.s.) savaşmaması, onların Mûsâ (a.s.) dönünce ve kendilerine (gittikleri yol hakkında) yasak getirince iman edecekleri ümidi uyandırmış olmalarındandır. Herhalde onun savaş konusunda izlediği yol, iman edeceği ümidi bulunmayan kimselerle savaşma şeklindeydi. Bu açıklama, İsrâiloğulları belirtildiği gibi on bin veya daha çok ya da daha az sayıda kimse ile buzağıya tapınca Hârun (a.s.) kendilerinden ayrıldı diyenlerin yorumuna göredir. Hasan-ı Basrî ise şöyle diyor: Hârun (a.s.) hariç tüm İsrâiloğulları buzağıya taptılar. Onun görüşüne göre kelime, onlarla savaş ve çarpışma anlamı taşımaz.

[§]Sözüme riayet etmedin. Bu sözün "Onları ıslah et, bozguncuların yo- 227
lunu izleme"[189] meâlindeki beyanda belirtilen husus olduğu söylenmiştir. **Sakalımı saçımı çekme.** Bu cümle Hârun'un (a.s.) saçı olduğunu ve baş anlamına gelen "re's" (الرَّاْسُ) kelimesiyle saçlardan kinâye yapıldığını göstermektedir.

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهٖ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ اَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذٰلِكَ سَوَّلَتْ لٖى نَفْسٖى ﴿٩٦﴾

95. "Mûsâ sordu: 'Peki senin zorun neydi ey Sâmirî?'"

---

189 "Mûsâ kardeşi Hârun'a dedi ki: 'Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yolunu izleme'" (el-A'râf 7/142).

96. “‘Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım. Nefsim beni böyle yapmaya itti’ diye cevap verdi.”

Mûsâ sordu: Peki senin zorun neydi ey Sâmirî? Hasan-ı Basrî bu beyanı şöyle açıklamıştır: Peki yaptığına delilin neydi ey Sâmirî? ve onun asla herhangi bir delili yoktu demiştir. Bir başkası ise **Senin halin neydi? İşin neydi?** demiştir. Âyette geçen “el-hatbu” (الخَطْبُ) sözlükte “durum” ve “hal” demektir. Âyetin teviline gelince *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: Senin durumun nedir? Yani yaptığın işi yapmaya seni iten nedir?

Sâmirî’ye bu ismin verilmesi “es-sâmira” isimli bir kabileye mensup olmasıydı. Hârun (a.s.) Mûsâ’nın ana baba bir kardeşi olduğu halde “Ey anamın oğlu” demesini şöyle açıklamışlardır: Hârun bu ifadeyle kardeşinin kendisine acımasını ve yakasını bırakmasını istemişti.

Ben onların görmediklerini gördüm. Bu âyetin metninde geçen “Yebsurû” (يَبْصُرُوا) fiili yâ ile okunduğu gibi “tebsurû” (تَبْصُرُوا) şeklinde “tâ” ile de okunmuştur[190]. Sâmirî daha sonra kendisinin gördüğü onların da görmediği şeyi açıklamakta ve şöyle demektedir: **Bu yüzden elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım.** Müfessirlerin geneli şöyle diyorlar: Sâmirî Cebrâil’in atının izinin toprağından bir avuç almış ve onu atmıştır. Âyet-i kerîmede topraktan, attan, bu elçinin Cebrâil veya bir başkası olduğundan söz edilmemektedir. Sâmirî’nin avuçlayıp aldığı şeyin tevil âlimlerinin dediği gibi at izinden alınmış bir avuç toprak olabilir. Übeyy’in mushafında âyet “fe kabaztu kabza-

190 Kırâat imamları bu iki okunuş üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Medine ve Basra imamlarının geneli âyeti “yâ” ile “basurtu bimâ lem yebsurû bihî” (بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِه) şeklinde okumuşlardır. Bu kırâata göre mâna şöyle olur: “Sâmirî ‘Ben İsrâiloğulları’nın görmediklerini gördüm’ dedi.” Buna karşılık Kûfe kırâat imamlarının geneli ise “yâ” yerine “tâ” ile “basurtu bimâ lem tebsurû bihî” (بَصُرْتُ بِمَا لَمْ تَبْصُرُوا بِه) şeklinde okumuşlardır. Âyet böyle okunursa Sâmirî’nin hitabı Hz. Mûsâ ve arkadaşlarına olmuş olur. Buna göre âyetin mânası da şu şekli alır: “Sâmirî dedi ki: Ben senin ve arkadaşlarının görmediklerini gördüm.” Bence bu iki kırâat şeklinin ikisi de bilinen kırâatlardandır. Her iki şekilde de mâna sahih olmak üzere kırâat imamları âyeti bu iki kırâata göre okumuşlardır. Şöylesine; Sâmirî’nin Cebrâil’i görmüş olması ve o yaptığı hareketi yapmaya karar vermiş bulunması mümkündür. Yani Cebrâil’in bindiği atın ayağının izinin toprağını buzağı heykelinin içine atarsa bahsettiği işe uygun olacağı fikri aklına gelmiş ya da başka bir şey buna sebep olmuş olabilir. Bunu Mûsâ (a.s.) ve İsrâiloğulları’ndan arkadaşları bilmiyor olabilirler. Bundan dolayı Sâmirî Mûsâ’ya (a.s.) “Ben sizin görmediklerinizi gördüm”, yani sizin bilmediklerinizi biliyorum demiştir. “Basurtu bimâ lem yebsurû bihî”, yani “ben onların görmediklerini gördüm” şeklindeki mânayı açıklamakta sıkıntı yoktur. Çünkü İsrâiloğulları’nın Cebrâil’in atının izinin toprağının neye uygun olduğunu bilmedikleri mâlumdur (bk. Taberî, *Câmiʻu’l-beyân*, XVI, 238).

ten min eseri ferasi'r-resûli" (فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ اَثَرِفَرَسِ الرَّسُولِ) şeklindedir[191]. [§]Müfessirlerin dedikleri sabit ve sahih olması halinde buna diyecek bir şey yoktur. Aksi takdirde Kur'ân'da belirtilenlere herhangi bir şey ilâve edemeyiz. Çünkü bu haberler ve kıssalar onların kitaplarındaydı. Kur'ân'da bunlardan bahsedildi, bu sayede Hz. Peygamber bunları onlara (peygamber olduğuna dair) delil olarak göstersin ve bunları yüce Allah'tan öğrendiğini anlasınlar. Onların kitaplarında bulunan haberlere ilâve edilecek ya da eksik anlatılacak olursa âyetin, onlara karşı delil getirme özelliği ortadan kalkar. Hatta bu onlara iftira atma gibi bir sonuç doğurur. Bundan dolayı Kur'ân'da yer alan haberleri iftiracı duruma düşmemek için üzerine bir şey eklemeden ve çıkarmadan olduğu gibi korumak gerekir. Ancak Hz. Peygamber'den şöyle olmuştu şeklinde sahih bir rivayet olursa bu söylenebilir. Aksi takdirde Kur'ân'da belirtilenlere eklemek veya eksiltmekten kaçınmak daha uygundur. Çünkü bu âyetin kırâat şeklini ela alırken Hasan-ı Basrî ve Katâde'nin âyeti "fe kabastu kabsaten" (فَقَبَصْتُ قَبْصَةً) şeklinde okuduklarını[192] belirterek şöyle demiştik: "Kabs" bir şeyi parmak uçlarıyla almak, "kabza" ise avuçla yapılır. Bu iki kırâatin aynı anda sahih olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü parmak uçlarıyla almak, avuçlamaktan başka bir şeydir. Bu onların kitaplarında olan bir haberdir. Sâmirî ya parmak ucuyla almıştır ya da avuçlayarak. Ama ikisiyle birlikte olması muhtemel değildir. Ancak şöyle söylenebilir: Sâmirî toprağı önce parmak uçlarıyla almış sonra da avucuna aktarmıştır. Bu takdirde olabilir veya toprağı iki kez de almış olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* 228

Nefsim beni böyle yapmaya itti diye cevap verdi. Bu cümle iki mânaya gelebilir. Birincisi: Nefsim bana dedi ki: Elçinin izinden bir avuç alır da onu ziynet eşyalarının içine atarsan (buzağı) canlanacaktır. Ya da nefsi onu, görmedikleri ve gözlerinin önünde olmayan ilâha tapmama doğrultusundaki âdetlerine ve yaratılışlarına göre hareket etmeye itti. Çünkü onlar "Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi sen de bizim için bir tanrı yap"[193], bir diğer âyete göre de "Ey Mûsâ! Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"[194] demişlerdi. Bu karakter ve yapıları dolayısıyla Sâmirî şöyle demiştir: Nefsim beni gördükleri bir buzağıyı onlar için (tanrı) edinmeye ve ona taptırmaya itti. Ya da nefsim

---

191 Ben Übeyy'e dayanan böyle bir rivayet bulamadım. Fakat İbn Mesûd'dan nakledilen rivayetlerden biri bu şekildedir (İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61).

192 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 118; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 239. İbn Mesûd ve Übey de âyeti böyle okumuşlardır (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61, 147).

193 el-A'râf, 7/138.

194 el-Bakara, 2/55.

elçinin ayak izinden bir avuç avuçlamada büyük bir haber olduğu düşüncesine itti. Ya da Sâmirî bu cümleyi işin başından sonuna kadar yaptıklarından özür dilemek için söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

229 **[§]**[Ebû Avsece] “Basurtu bimâ lem yebsurû bihî” (بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِه)[195] cümlesindeki “basurtu” (بَصُرْتُ) fiilinin “basurtu” (بَصُرْتُ) ve “ebsartü” (أبْصَرْتُ) şeklinde kullanıldığını, mâzî, muzârî ve mastarının “basura, yebsuru, basaran” (بَصُرَ، يَبصُرُ، بَصَراً) şeklinde olduğunu, “Kabaztu kabzaten” (قَبَضتُ قَبضَةً) kullanımındaki “kabza” (قَبضَةُ) kelimesinin âyette parmak uçlarıyla almak mânasına geldiğini ifade eder.

96. âyet İbn Mesûd mushafında şu şekilde rivayet edilmiştir: “Basurtu bimâ lem yebsurû bihî iz câe'r-rasûlü fekabaztü kabzaten fe elkaytuhâ” (بَصُرتُ بما لم يَبْصُرُوا به إذْ جاء الرّسُولُ فَقَبَضتُ قَبضَةً فَألقَيْتُها), yani “Elçi geldiği zaman onların görmediklerini gördüm. Ve bir avuç avuçlayıp attım”[196]. Hafsa mushafında “iz câe'r-rasûlü” (إذ جَاءَ الرّسُولُ) yerine “iz merra'r-rasûlü” (إذ مَرّ الرّسُولُ) ifadesi yer almaktadır[197]. Her iki cümle de elçi geldiği zaman anlamına gelir.

“Sevvelet lî nefsî” (سَوّلَتْ لِى نَفْسِى) cümlesindeki “sevvelet” fiiline bazıları “nefsim beni teşvik etti” anlamı vermişlerdir. Ancak fiilin zâhiri, nefsim bana süslü gösterdi anlamındadır.

قَالَ فَاذْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِى الْحَيٰوةِ اَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَاِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ اِلٰى اِلٰهِكَ الَّذٖى ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِى الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾

97. “(Mûsâ) ***şöyle dedi: ‘Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen ‘Bana dokunmak yok!’ demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulama-***

---

195 “Ben onların görmediklerini gördüm” (Tâhâ, 20/96).

196 İbn Mesûd mushafı için değişik rivayetler vardır. Bunlardan birisi şöyledir: “Kabzaten min eseri'r-rasûli fe nebeztühâ” (قَبضَةً مِن أثَرِ الرّسُولِ فَنَبَذْتُها) “Elçinin izinden bir avuç avuçladım ve onu attım.” Bir diğer rivayet ise şöyledir: “Kabzâtin min eseri'r-resûli” (قَبضَاتٍ مِن أثَرِ الرّسُولِ) “elçinin ayak izinden birkaç avuç avuçladım.” Bir başka rivayet “kabsaten fe elkaytuhâ” (قَبْصَةً فألقيتُها) “Parmak uçlarımla aldım ve onu attım.” Bir diğeri “kabsaten min eseri ferasi'r-rasûli” (قَبصَةً مِن أثَرِ فَرَسِ الرّسُولِ) “Elçinin atının izinden parmak ucuyla aldım.” Bütün bu rivayetlerde “iz câe'r-rasûlü” (إذْ جَاءَ الرّسُولُ) “Elçi geldiği zaman” cümlesi yoktur (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61).

197 Ben bu kırâatı bulamadım.

yacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!'"

(Mûsâ) şöyle dedi: Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Bazıları Sâmirî'ye ceza ve yaptıklarına karşılık olarak Mûsâ'nın (a.s.) söylediğini şöyle yorumlamıştır: "Artık hayatın boyunca hep bana dokunmak yok diyecek bundan başka bir şey demeyeceksin dedi". Bazıları da "bana dokunmak yok" meâlindeki cümleyi şöyle yorumlamıştır: "Asla bana dokunmayacaksın. Ben de sana dokunmayacağım", yani ebediyyen bana dokunmayacaksın. Mûsâ (a.s.) Sâmirî'nin yaptıklarını[198] öğrenince onu İsrâiloğulları'nın arasından çıkarmıştır.

[Ebû Avsece] "lâ misâse" (لَا مِسَاسَ) kelimesini şöyle açıklamıştır: "Sana hiçbir kimse dokunmayacak ve kimse sana eziyet etmeyecek". Ebû Avsece "zalte aleyhi" (ظَلْتَ) fiilini "zılte" (ظِلْتَ) şeklinde okumuştur ama bu yanlış bir kullanımdır. Fiilin asıl doğru kullanımı "zalte ve zalilte" (ظَلْتَ وظَلِلتَ) şeklindedir.

Übey b. Kâb'ın mushafında âyet "tekûle" (تقُولَ) fiili olmaksızın "inne leke fi'l-hayâti en lâ misâse" (إنّ لَكَ فِى الحَياةِ أن لا مِسَاسَ), yani artık hayatın boyunca sana dokunmak yok, şeklindedir. [§]Hafsa'nın mushafında ise "inne leke fi'l- 230
hayâti't-dünyâ en tekûle lâ misâse" (إنّ لَكَ فِى الحَياةِ الدُّنْيَا أن تَقُولَ لا مِسَاسَ), yani "Artık dünya hayatı boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir" şeklindedir[199]. Bazıları âyeti şöyle tevil etmiştir: İnsanlarla kaynaşma, onlar da seninle dostluk kurmayacaklar. Ebû Muâz "el-misâs" (المِسَاسُ) kelimesinin "mâsse" (مَاسّه) fiilinin mastarı olduğunu ve diğer mastarının da "mümâsse" (مُمَاسَّةً) şeklinde geldiğini ifade eder. Kelime bu haliyle "dârrahû dırâran ve sârrehû sirâran ve müsârraten" (ضَارّه ضِرَاراً وسَارّه سِرَاراً ومُسَارّةً) şeklindeki kullanımlara benzer. Kelime "lâ mesâse" (لا مَسَاسَ) şeklinde okunursa "nezâli ve derâki"[200] (نَزَالِ ودَرَاكِ), demen gibidir.

Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Âyette geçen "mev'id" (مَوْعِدٌ) kelimesinin, azabın için tayin edilmiş bir gün anlamına gelme ihtimali vardır. **Kaçıp kurtulamayacağın** cümlesi de dünya ve âhirette kaçıp kurtulamayacağın anlamına gelmesi muhtemeldir.

---

198 Yani yaptığı saptırma ve kışkırtmayı öğrenince.

199 Ben bu kırâatın aslını bulamadım.

200 Nasıl ki "nezâli" ve "derâki" inme ve anlama mânasında isim oluyorlarsa "mesâs" da dokunma mastarından isim olur.

Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak. Bu beyanın anlamı şöyledir: İlâh olduğunu iddia ettiğin tanrına bir bak. Yoksa ona Mûsâ (a.s.) "ilâh" ismini vermiş değildir. Âyetin ifadesi "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı"[201], yani zanlarına göre tanrılarının yanına vardı beyanına benzer. "Zalte" (ظَلْتَ) bir fiile gündüz devam etmek "bâte" (بَاتَ) ise gece sabaha kadar devam etmek anlamına gelir. İbn Mesûd ve Übey mushaflarında âyet "venzur ilâ ilâhikellezî zılte aleyhi âkifen le nezbehannehû sümme le nuharrikannehû" (وانْظَرْ إلى إلهكَ الذِى ظِلتَ عليه عاكفا لنَذبَحَنّه ثم لَنُحَرّقَنّه)[202] şeklindedir[203]. Aynı şekilde ateşin altın ve gümüşten yapılmış ziynet eşyalarını yakıp küle çevirecek bir özelliği yoktur.

Biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız! Bu ifadede Mûsâ'nın (a.s.) mûcizesi ispat edilmektedir. Çünkü o, **biz onu yakaca-**
231 **ğız** diyor. Eti ve kanı olan buzağıyı ateşin yakma özelliği yoktur[204]**.** [§]Fakat eritir. Sonra Mûsâ (a.s.) onu yakacağını haber veriyor ki bu yapacağı işin mûcize olduğunu gösterir[205].

"Le nuharrikannehû" (لَنُحَرِّقَنَّهُ) fiili iki türlü okunur[206]. Baştaki "nûn" zammeli okunursa ateşe atıp yakmak anlamına gelirken, "nûn" harfinin fethası ile "le nahrukannehû" (لَنَحْرُقَنَّهُ) şeklinde okunduğunda törpülemek anlamına

---

201 es-Sâffât, 37/91.

202 Yani "Senin tapmakta olduğun tanrına nasıl yapacak bir bak!" Düzeltme: İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61, 146.

203 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61, 146. Übey âyeti "zılte" (ظِلْتَ) yerine "zalilte" (ظَلِلْتَ) ve "sümme lenuharrikannehû" (ثُمَّ لَنُحَرِّقَنّه) yerine de "le nuharrikannehû" (لَنُحَرِّقَنّه) şeklinde okumuştur (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 146). Fazlalık aynı kaynaktandır (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 61, 146); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 242).

204 Yani eti ve kanı olan buzağı kül haline gelip de denize savrulacak derecede yanmaz.

205 Yani Mûsâ (a.s.) risâlet nuru ile bu buzağının canlı olmadığını, aksine cansız ve çeşitli madenlerden yapılmış oluğunu anlamış bu yüzden sadece cansızlar için kullanılan bir kelime kullanmıştır.

206 Kırâat imamları bu fiilin okunması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hicaz kırâat imamlarının geneli ile Irak imamları kelimeyi "nûn" harfinin zammesi ve "râ" harfinin şeddesi ile "le nuharrikannehû" (لَنُحَرِّقَنّه) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda mâna "Onu ateşte parça parça yakacağız" demek olur. Hasan-ı Basrî'nin aynı fiili "nûn" harfinin zammeleyip "râ" harfini şeddelemeden "le nuhrikannehû" (لَنُحْرِقَنّه) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Kelime böyle okunursa "Onu ateşte bir bütün halinde yakacağız" mânasına gelir. Kırâat imamı Ebû Câfer ise söz konusu fiili "nûn" harfinin fethası, "râ" harfinin zammesi ile "le nahrukannehû" (لَنَحْرُقَنّه) şeklinde okumuştur. Bu durumda mâna "onu törpülerle törpüleyeceğiz" şeklini alır. Son kırâat şekline göre fiil, "haraktuhû, ahrukuhû" (حَرَقْتُهُ أحْرُقُهُ) kökünden türemiş olur (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 241. Ayrıca bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 90).

gelir[207]. Ebû Muâz der ki: Kelime “nûn” harfinin nasbı ile “le nahrukannehû” (لَنَحْرُقَنَّهُ) şeklinde okunursa şöyle açıklamak uygun olur: İsrâiloğulları’nın taptıkları buzağı ziynet eşyalarından yapılmıştı. Mûsâ (a.s.) onu ateşle yakamadı ve törpü ile un ufak etti[208]. Aynı fiilin “le nahrukannehû” (لَنَحْرُقَنَّهُ) şeklinde okunması halinde mâna şu şekli alır: Buzağı eti ve kanı olan bir buzağı idi. Mûsâ (a.s.) onu ateşte yaktı. Buzağı küle döndü. Ve külü denize savruldu.

Ebû Muâz’ın nakline göre Mukātil b. Süleyman şu açıklamayı yapmıştır: Mûsâ (şöyle dedi): Biz onu yakacağız (le nuharrikannehû), sonra da törpü ile un ufak edeceğiz (“le nahrukannehû)[209]. Sübhânallah! Onu ateşle yaktığında törpülemeye ihtiyaç kalır mı? Mukātil, her iki kırâat şeklini ve tevilini bir kırâat şeklinde ve tevilinde birleştirmek istemiştir. Fakat iki kırâat tarzından birine göre buzağının eti ve kanı olan bir buzağı olması, diğer kırâata göre de eti ve kanı olmayan ziynet eşyalarından yapılmış bir buzağı heykeli olması ve her iki kırâatın da nâzil olmuş olması bizce mümkün değildir. Mukātil’in buzağının ateşte yakılmış sonra da törpü ile un ufak edilmiş olduğu yolundaki görüşü güzeldir. Çünkü buzağı eti ve kanı olan bir buzağı ise ateş onu yakmaz fakat eritir. Sonra da törpü ile un ufak edilir. İşte o zaman denize savrulur.

[§]Ebû Muâz’ın nakline göre Araplar “neseftü’l-bürra ensifuhû nesfen” 232
(نَسَفْتُ البُرَّ أنْسِفُهُ نَسْفاً) derler. Buğdayı elekten[210] geçirdim ve samanını havaya uçurdum, demektir. Yürüyüş için de “mâ zilnâ nensifü yevmenâ küllehû nesfen” (مَا زِلْنَا نَنْسِفُ يومَنَا كلَّه نسْفاً) tabirini kullanırlar ki bütün gün yürüyoruz demektir.

Ebû Avsece “nensifennehû” fiili için şu açıklamayı yapmıştır: “le nensifennehû nesfen” (لَنَنْسِفَنَّه نَسْفاً): “Onu öyle bir atacağız ki!” “en-Nesfu” (النَّسْفُ) bir şeyi kökünden sökmek demektir. Fiilin çekimi “nesefe- yensifü-nesfen” (نَسَفَ يَنسِفُ نَسْفاً) şeklindedir.

إِنَّمَٓا إِلٰهُكُمُ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا إِلٰهَ إِلَّا هُوَۜ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

---

207 Arapça’da demir ve benzeri metalleri törpülemek ve eğelemek anlamına “berade’l-hadîde” (بَرَدَ الحَدِيدَ) denir. Mânası demiri yonttu demektir. Aynı kökten “mibred” (المِبْرَدُ) kelimesi türetilmiştir. O da törpü demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-ʿArab*, “be-ra-de” ve “se-ha-le” md.).

208 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 281. Ayrıca bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XVI, 241.

209 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 40.

210 “Savurma” fiilinden türeme “minsefe” (المِنْسَفَةُ) elek demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-ʿArab*, “ne-se-fe” md.).

98. “Sizin yegâne tanrınız O Allah’tır ki O’ndan başka ilâh yoktur. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.”

Sizin yegâne tanrınız O Allah’tır ki O’ndan başka ilâh yoktur. Hz. Mûsâ’nın “Sizin yegâne tanrınız” tanıdığınız “o Allah’tır ki ondan başka ilâh yoktur. **O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır**, hiçbir şey O’nun bilgisi dışında kalmaz ve O’na gizli kalmaz sözünü buzağı heykelini yakıp denize savurunca söylemiş olması mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Mûsâ bunları onlara -Allah Teâlâ’nın “İnkârları yüzünden kalpleri buzağı sevgisiyle dopdoluydu”[211] beyanında haber verdiği üzere- buzağı sevgisini kalplerinde saklayıp içlerinde gizledikleri zaman söylemiştir. Hz. Mûsâ onlara **O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır,** sizin gizlediklerinizi de açık ettiklerinizi de bilir demiştir. Ya da İsrâiloğulları Allah Teâlâ’nın onların gizlediklerini, kalplerinde sakladıklarını ve insanların bilmediği şeyleri bildiğini bilmiyorlar, Cenâb-ı Hakk’ı huzurlarında meydana gelen açık şeyleri bilen, ama gizli ve huzurlarında olmayan şeyleri bilmeyen yeryüzü hükümdarları gibi zannediyorlardı. İşte bunun üzerine yüce Allah açık olanı da, gizli olanı da, aşikâre olanı da, karşısında olanı ve olmayanı da bildiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ اَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ وَقَدْ اٰتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا

99. “İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur’ân) ***verdik.”***

İşte böylece geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Yani geçmiştekilerin haberlerinden bir kısmını sana böyle anlatıyoruz ki senin resûl ve nebî olduğuna alâmet olsun. Ya da bu haberi sana nasıl anlatıyorsak aynı şekilde diğer peygamberleri de anlatıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

233 **[§]Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur’ân) verdik.** Müfessirlere göre âyetin metninde geçen “zikir” kelimesi ile kastedilen Kur’ân’dır. Görmez misin ki bundan sonra şöyle buyurmuştur: “Kim ondan yüz çevirirse şöyle şöyle olacaktır”. **Kuşkusuz sana katımızdan bir zikir (Kur’ân) verdik** meâlindeki cümlenin “şeref” ve Kur’ân’dan sonra ebediyete kadar zikredilecek “anılma” gelmesi de mümkündür. Kim ona uyar ve davetine icabet ederse Kur’ân sayesinde anılan biri olur.

---

211 el-Bakara, 2/93.

مَنْ اَعْرَضَ عَنْهُ فَاِنَّهُ يَحْمِلُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾

100. "Kim ondan yüz çevirirse bilsin ki kıyâmet günü sırtında ağır bir yükle huzurumuza gelecektir."

Kim ondan yüz çevirirse bilsin ki kıyâmet günü sırtında ağır bir yükle huzurumuza gelecektir.

Âyetin metninde geçen "el-vizrü" (الوِزْرُ) yük anlamına gelir. Günahlara "yük" denilmiştir. Çünkü günahlar, dünya hayatında insanın taşıdığı yükün belini büktüğü ve kırdığı gibi cehennem ateşinde onları işleyenlerin belini bükecek ve kıracaktır. Nitekim bu yük İnşirâh sûresinde şöyle zikredilir: "Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?"[212]

"Kur'ân'dan yüz çevirme" iki şekilde mânaya gelebilir. Birincisi, onu inkâr etme, yalan sayma ve dönüp bakmama mânasında olabilir. İkincisi ise içinde bulunan hükümlere göre amel etmeme anlamında olabilir. Müslümanlardan Kur'ân'da bulunan hükümlere göre amel etmeyen bir kimsenin bu âyetin tehdidi kapsamına girmesinden korkulur.

خَالِدٖينَ فٖيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ حِمْلًا ﴿١٠١﴾

101. "Ebedî olarak o yükün altında kalacaklardır. Kıyâmet günü bu onlar için ne kötü bir yüktür!"

Ebedî olarak o yükün altında kalacaklardır. Yani o yükün altında ebedî olarak kalacaklardır. Bir başka ifadeyle; yükleri onlardan ebediyyen ayrılmayacaktır. **Kıyâmet günü bu onlar için ne kötü bir yüktür!** Öyle bir yük ki sahibini cehenneme götürür. Sahibini cehenneme sürükleyen bir yük ne kötü bir yüktür. Ve denilir ki: Nefislerine ne kötü ameller yüklemişlerdir!

يَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمٖينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾
يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا عَشْرًا ﴿١٠٣﴾

102. "O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız."

---

212 el-İnşirâh 94/2-3.

103. "'On günden fazla kalmadınız' diyerek aralarında fısıldaşırlar."

O gün sûra üfürülür ve günahkârları o gün gözleri göğermiş olarak toplarız. "On günden fazla kalmadınız" diyerek aralarında fısıldaşırlar. Denildi ki: Aralarında fısıldaşıp gizlice konuşurlar ve **On günden fazla kal-**
234 **madınız** derler. [§]Bu sözü ancak kısa bir zamanda yaptıklarına hayıflandıkları ve üzüldükleri, dünyada kaldıkları süreyi az ve küçük gördükleri için söylerler. Şöyle derler: Bu kısacık zamanda bütün bunları nasıl işlemişiz?

[Kabir Azabı]

Sonra o sözünü ettikleri dünyada kalma süresi üzerinde ihtilaf ederler. Bazıları bunu dünya hayatı hakkında söyler. Bunlar âhirette olanları görünce dünyada kaldıkları süreyi kısa görürler. Bazıları da bunu kabir hakkında söyler. Kabir azabını inkâr edenler bu âyeti delil olarak alırlar ve şöyle derler: Çünkü onlar kabirlerde kaldıkları süreyi az bulurlar. Kabir azabı görselerdi bu süreyi büyük ve çok görürlerdi. Çünkü azap içinde geçen kısa bir süre büyük ve çok görülür. Az ve hakir görülmez. Kabirde kaldıkları süreyi az bulduklarına göre bu bize kabirde azap görmediklerini gösterir. Kabir azabını kabul etmeyenler bir de "Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı"[213] beyanına dayanırlar.

Kabir azabının var olduğunu söyleyenler ise onların bu cümleyi kabirde sûra iki üfürüş arasında söyleyeceklerini ileri sürerler. Bu görüş sahipleri derler ki: Onlar kabirde sûra ilk üfürüşe kadar azap görecekler ve azap içinde olacaklar. Sonra sûra ikinci kez üfürülünceye kadara azapları kaldırılacak. İşte o zaman uyumaya başlayacaklar. Dolayısıyla uykuda geçen zamanlarının az olduğunu söyleyecekler. Uykuda geçen uzun bir süre Ashâb-ı Kehf kıssasında zikredildiği üzere az ve küçük görülebilir. Nitekim Ashâb-ı Kehf (mağarada kaldıkları süre için) "Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık"[214] demişlerdi. Oysa orada (uykuda) üç yüz seneden daha fazla kalmışlardı. "Bu azap onların sabah akşam sokulacakları (arz olunacakları) ateştir"[215] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere kabir azabının cehennem ateşininin kabir ehline gönderilme azabı, âhiret azabının da bizzat içine girme azabı olması da mümkündür. Cehennem ateşine girme azabını görünce ateşin gösterilmesi azabını küçük görmeleri ve az bulmaları mümkündür. On günden fazla kalmama sö-

---

213 Yâsîn, 36/52.

214 el-Kehf, 18/19.

215 el-Mü'min, 40/46.

zünün dünya ile ilgili olduğunu söyleyenler bunu şöyle açıklarlar: Âhireti ve korkunçluklarını görünce dünya ve orada kalmaları gözlerinde hakir hale gelir.

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ اِذْ يَقُولُ اَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

104. "İçlerinden en aklı başında olanı, 'Hayır, ancak bir gün kaldınız' der. Halbuki söyledikleri şeyi en iyi biz biliriz."

İçlerinden en aklı başında olanı. Âyetin metninde geçen "emselühum" (اَمْثَلُهُمْ) kelimesi "İçlerinden en aklı başında olanı" demektir. Bazıları da bu kelimeye, en faziletli olanı anlamı vermişlerdir. **Hayır, ancak bir gün kaldınız"
der. Halbuki söyledikleri şeyi en iyi biz biliriz.** [§]Âhiret işlerini ve korkunç- 235
luklarını daha iyi bilen ve gören dünyayı daha çok hafife alır ve daha çok hakir görür. İbn Mesûd mushafında bu âyet "nahnu a'lemu bimâ yekûlûne iz île aleyhim iz yekûlu emselühum tarîkaten" (نحنُ أعلَمُ بِما يَقُولُونَ إذْ عِيلَ عليْهِم إذْ يَقُولُ أمثَلُهُم طَرِيقَةً) şeklindedir[216]. Ebû Muâz "île aleyhim" (عِيلَ عليْهِم) tabirini şöyle açıklar: Onun bilgisi kendilerine karışık geldi, açık olmadı ve o bilgiyi kaçırdılar. Bu fiil "âleti'l-farîzatü te'ûlü avlen" (عَالَتْ الفَرِيضَةُ تَعُولُ عَولاً) şeklinde kullanılır. Mânası şudur: Miras taksiminde hissedarların hisseleri bölmede esas alınan ortak paydayı aştı ve mirası bölen, meseleyi karıştırdı ve kafa karışıklığına düştü. Bu kökten türeme "île sabrî" (عِيلَ صَبْرِى) deyimi vardır[217].

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبّ۪ى نَسْفًا ﴿١٠٥﴾

105. "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak.'"

Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabb'im onları un ufak edip savuracak. Bu beyan, Allah Teâlâ kıyâmet gününde insanların hallerini açıklayınca dağların durumunu sormalarına yönelik bir cevaba benzemektedir. "Kıyâmet

---

216 Ben bu kırâat tarzını kaynaklarda bulamadım.

217 "Âlenî eş-şey'ü ye'ûlünî avlen" (عَالَنِى الشىءُ يَعُولُنِى عَولاً), bana galip ve ağır geldi demektir. "Île sabruhu" (عِيلَ صَبْرُه) sabrı yenik düştü demektir. Bu sabrın ortadan kaldırılması ve önceki haline göre değişmesi demektir. Kelime "âleti'l-farîzatü" (عَالَتْ الفَرِيضَةُ) tabirinden türemedir. Bu deyim, hisseler ortak paydayı aştı anlamına gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-vele" md.).

sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacaktır." ve "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[218] meâlindeki beyanlarda Allah Teâlâ o gün insanların durumlarını anlatıp dağların ve yeryüzünün durumunu anlatmayınca Hz. Peygamber'e dağların durumunu sormuşlardır. Cenâb-ı Hak da şu cevabı onlara bildirmesini resûlüne emretmiştir: **Rabb'im onları un ufak edip savuracak**", "dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman"[219]. Şu ilâhî beyanda belirtilen de yine dağların durumundadır: "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[220]. Bu anlatılan durumların dağların o gün geçeceği aşamalarla ilgili olması da mümkündür. Biz bu hususu daha önce açıklamıştık[221].

فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَا تَرٰى فِيهَا عِوَجًا وَلَا اَمْتًا ﴿١٠٧﴾

106. "Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak."

107. "Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün."

Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Bazıları "kâ'an safsafan" (قَاعاً صَفْصَفاً) tabirine "dümdüz" anlamı vermişlerdir. "el-Kâ'u" ve "es-safsafu" kelimeleri aynı anlama gelir. Bazıları da bu tabiri "içinde bitki ve ekin olmayan düz arazi", diye açıklamışlardır.

236 **[§]Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün.** Bazıları "ivecen" (عِوَجًا) kelimesine vadi, "emten" (اَمْتًا) kelimesine de tümsek anlamı vererek bu beyanı şöyle açıklamıştır: Orada artık ne bir vadi ne de bir tümsek görürsün[222].

---

218 "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!" (el-Hac, 22/1-2).

219 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/4-6).

220 el-Kâria, 101/4-5.

221 Geçmiş ciltlerin son kısımlarındaki terimler ve fikirler fihristine bakılabilir.

222 Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 349.

Bazıları da şöyle demiştir: "el-İvec" yükseklik, "el-emtü" düz olmak demektir[223]. Bazıları da "el-emtü"[224] kelimesine tümsek mânası vermişlerdir. Bu beyana şu anlam da verilmiştir: Orada artık ne bir yükseklik ne de alçaklık görürsün. "el-Kâ'u" (القَاعُ) "es-safsafu" (الصَّفصَفُ) "lâ terâ fîhâ ivecen ve lâ emten" cümlesinin tefsiridir, "lâ terâ fîhâ ivecen ve lâ emten" (لا تَرَى فيها عَوَجاً ولا أمتاً) cümlesi de "kâ'an safsafen" kelimelerinin tefsiridir.

Ebû Avsece şu açıklamayı yapar: "Yetehâfetûne beynehüm" (يَتَخَافَتُونَ بَينَهُم)[225] tabiri "ahfâ savtehû" (أخْفَى صَوتَهُ) sesini kıstı [tabirinden] türemedir. "Emselühüm tarîkaten" (أمْثَلُهُم طَرِيقَةً), yani "yolu en faziletli olanı" demektir. Ebû Avsece "Safsafen" (صَفْصَفاً) kelimesinin, üzerinde hiçbir şey olmayan, toprağı sert düz arazi anlamına geldiğini söyler. "es-Safsaf" düz demektir. Çoğulu "safâsıf" (صَفَاصِف) şeklindedir. "el-Kîân" (القِيعَانُ) sözcüğü "el-kâ'u" (القَاعُ) kelimesinin çoğuludur. "İvec" (عِوَجٌ) ve "avec" (عَوَجٌ) kelimeleri aynı anlama gelir[226]. "Ve lâ emten" (وَلا أمْتاً) tabirinde geçen "el-emtü" (الأمْتُ) eğrilik, yani tümsek demektir.

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْاَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ اِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾

108. "O gün herkes çağırıcıya uyar; ondan kaçıp kurtulma imkânı yoktur. Rahmân'ın heybetinden sesler kısılmıştır; artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin."

O gün herkes çağırıcıya uyar; ondan kaçıp kurtulma ve O'na muhalefet etme **imkânı yoktur.** O günkü davetçi, dünyadaki çağırıcı gibi değildir. Dünyadaki çağırıcıya kimi itaat eder, kimi etmez ve davetine de icabet etmez. Cenâb-ı Hak onların âhirette hangi halde olurlarsa olsunlar davetçiye uyacaklarını ve ona karşı gelemeyeceklerini haber vermektedir.

---

223 Eserin bütün yazma nüshalarında "el-emtü" kelimesinin karşısında "hübût" (الهُبُوط) kelimesi yer almaktadır. Düzeltme Dahhâk tefsirinden yapılmıştır (bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 570).

224 "et-Tellü" (التَّلُّ) ve "tülûl" (تُلُولٌ). Kelimenin tekili "telletün" (تَلَّةٌ) şeklinde gelir. Yeryüzünde çevresine göre biraz daha yüksek olan arazi parçası, tümsek demektir (bk. *el-Müncid*, "tele-le" md.).

225 Tâhâ, 20/103.

226 "el-Avec" (العَوَجُ) kelimesi "avice'ş-şey'ü" (عَوِجَ الشَّيءُ) fiilinin mastarıdır. Sıfat-ı müşebbehesi "a'vec" (أعْوَج), ismi de "el-ivec" (العِوَج) şeklindedir. "İvecü't-tarîkı ve avecuhû" (عِوَجُ الطَّرِيقِ وعَوَجُهُ) yolun eğriliği demektir. "İvecü'd-dîn ve'l-huluk" (عِوَجُ الدّين والخُلُق) dinin ve ahlâkın bozuk olması ve doğrudan meyletmesi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ve-ce" md.).

Rahmân'ın heybetinden sesler kısılmıştır (korkuya kapılmıştır.). Sesler korkmaz, fakat sesi çıkaranlar korkuya kapılmışlarsa sesler kısılır ve yumuşar, güven içinde olurlarsa yükselir. Ya da seslerin huşû duyması, onların korku duymasının kinâyeli anlatımı olur. Yani o günün korkunç durumlarından duydukları korkunun şiddetinden zelil olurlar ve korkarlar.

237 **[§]Artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin.** Âyetin metninde geçen "el-hems" (الهَمْسُ) kelimesinin hemen hemen duyulmayacak derecede gizli konuşma olduğu söylenmiştir. Bu kelimenin ayak sesi ve yürüyüş sesi, yani hareketi anlamına geldiğini söyleyenler de olmuştur.

[Ebû Avsece] der ki: "Haşe'ati'l-asvât" (خَشَعَتِ الْاَصْوَاتُ) sesler sakin oldu anlamına gelirken "el-hems" (الهَمْسُ) gizli demektir.

يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا

109. "O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz."

O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz. Şefaatin fayda vermemesi, iki türlü açıklanabilir. Birincisi: O gün şefaatin bir yararının olmaması, onların şefaatçileri olmayacağından kaynaklanmayacaktır. Fakat ancak Rahmân'ın şefaat etmesine izin verdiği ve şefaat sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna kendilerine şefaat edecek hiçbir kimse bulunmayacaktır. Çünkü o gün şefaat etmesine izin verilmesi şöyle dursun ancak Rahmân'ın izin verdiği kimseler konuşabilecektir. Nitekim bu husus bir âyette meâlen şöyle açıklanır: "Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir"[227]. İkincisi: O gün şefaat sadece [Rahmân'ın] şefaate hak kazanmaya muvaffak kıldığı, sözünden hoşnut olduğu ve bunu isteyen -istemek kelime-i şehadeti söylemek ve tevhit inancı üzere olmakla olur- kimseler hariç, **bir yararı olmayacaktır.** Bu iki tevilden biri şefaat edeceklerle ilgilidir. Buna göre Allah'ın izni ve konuşmaya, yani şefaat konuşmasına izin vermesi olmadan kimse kimseye şefaat edemeyecektir. İkincisi ise şefaat edilecek kimselerle ilgilidir. Buna göre de Rahmân'ın dünya-

227 en-Nebe', 78/38.

da tevhide ve içtenlikle şehadet kelimesini benimsemeye muvaffak kıldıkları hariç kimse kimsenin şefaatine erişmeye lâyık olamayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları bu âyeti şöyle açıklamışlardır:

O gün Rahmân'ın şefaatine izin verdiği ve dünyada gerçek bir müslüman ve mümin olarak lâ ilâhe illallah **sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz.** Allah böyle bir kişiden razı olur ve böylelerine şefaat edilir. Bunların dışındakilere ise şefaat edilmez. Daha önce söylediğimiz de aynı açıklamadır.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُح۪يطُونَ بِه۪ عِلْمًا ﴿١١٠﴾

[§]***110. "Onların önlerinde ve arkalarında olanı O bilir. Onların bilgisi*** 238
ise O'nu kuşatamaz."

Onların önlerinde ve arkalarında olanı O bilir. Onların önlerinde olan meâlindeki beyanın, önden gönderdikleri ameller, **arkalarında olan** tabirinin de kendilerinden sonra geride ve arkada bıraktıkları anlamına gelmesi muhtemeldir. Ya da **önlerinde olan** meâlindeki beyan belirtilerek bununla kinâye yoluyla hayırlar da kastedilmiş olabilir. Buna göre bu beyanın anlamı şöyle olur: O, yaptıkları hayırları, arkalarında bıraktıkları kötülükleri ve kulak ardına attıkları şeyleri bilir. **Ön** ve arka kelimeleriyle bütün durumlarının kastedilmiş olması da mümkündür. Yani Allah onların bütün durumlarını ve yaptıkları her şeyi bilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: Asılsız bir şeyin ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir[228]. Bu son beyanda belirtilen husus asılsız bir şeyin ona asla yaklaşamayacağıdır. Çünkü Kur'ân açısından ön ve arka kavramı söz konusu değildir. Fakat kastedilen anlam belirttiğimiz gibidir. Netice olarak yukarıdaki beyan da aynen böyledir, kastedilen "ön" ve "arka" değildir. Fakat söylenmek istenen Allah Teâlâ'nın bilgisinin onları kuşattığıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların bilgisi ise O'nu kuşatamaz. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Onların bilgisi Allah Teâlâ'yı kuşatamaz. Fakat ancak yarattığı mevcûdâtın O'nun varlığına işaret eden delillerin gösterdiği kadarıyla bilebilirler. Çünkü insanlar Rab'lerini ancak O'nun yarattığı varlıkların kendisine

---

228 Fussılet, 41/42.

işaret eden ve buna şahitlik yapan aklî bilgilerle bilirler. Bir şeyi bilgi ile kuşatmak, ancak onu tam olarak tanımanın yolu olan duyularla algılanırsa mümkün olur. Buna karşılık bir şeyi tanımanın yolu akıl yürütme olursa onu bilgi ile kuşatmak mümkün olmaz. **Bilgi ile kuşatma**nın ikinci mânası O'nun ilmini kuşatamazsınız demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O'nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz"[229], "Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz. ancak elçi olarak seçtiği başka"[230].

Bazıları bu âyeti şöyle açıklamışlardır: **Onların önlerinde** âhiretle ilgili hususları **ve arkalarında olanı**, yani dünya işlerini **O bilir. Onların**, yani meleklerin **bilgisi ise O'nu kuşatamaz.** Bu durumda Cenâb-ı Hak, melekler O'nun kelâmından ancak kendilerine öğrettiğini bilirler, demiş olmaktadır. Eğer bilgi ile Allah Teâlâ'yı kuşatma sırf melekler için söz konusu olursa O, arkalarında bıraktıkları kötülükleri ve kulak ardına attıkları şeyleri bilir diye tevil etmemiz ihtimal dâhilinde olmaz. Çünkü melekler Allah'a itaat etmektedirler ve O'na bir an bile isyan etmezler. Âyet-i kerîme burada belirttiklerimizin dışında başka tevillere de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾

239 [§]***111. "Diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah'ın huzurunda yüzler*** (başlar) ***hicapla eğilmiştir; zulmü yüklenmiş olan ise hüsrana uğramıştır."***

Diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah'ın huzurunda yüzler (başlar) hicapla eğilmiştir. "Aneti'l-vücûh" (عَنَتِ الْوُجُوهُ) cümlesinin, yüzler zelil olmuş ve eğilmiştir, anlamına geldiği söylenmiştir. "Yüzler" anlamına gelen "vücûh" kelimesinin zikredilip kinâye yoluyla "nefisler", yani zatların kastedilmiş olması da mümkündür. Zillet ve boyun eğme yüzlerle ortaya çıktığı için onların zikredilip kendileri kastedilmiş olabilir. Allah Teâlâ'nın haber verdiği boyun eğmeleri ve hakir duruma düşmeleri, âhirette olursa yaratıkların âhirette O'na boyun eğeceklerine dair verdiği bilgiye uygun olarak böyle anlaşılır. Eğer söz konusu boyun eğme dünyada boyun eğme mânasında olursa, yaratılışın boyun eğmesi demek olur. Yani bütün yaratıklar yaratılışı itibarı ile

229 bk. Bakara sûresinin 255. âyetinin tefsiri.
230 el-Cin, 72/26-27.

O'na boyun eğer anlamı ortaya çıkar. "Li'l-hayyi'l-kayyûm" (لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ) tabirinin tevilini daha önce açıklamıştık[231].

Zulmü, yani şirki **yüklenmiş olan ise hüsrana uğramıştır.** "Zulüm" burada şirk anlamına gelir. Sözü edilen yükü ve sorumluluğu yüklenmiş olan hüsrana uğramıştır. Bu yorum, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Kim ondan yüz çevirirse bilsin ki kıyâmet günü sırtında ağır bir yükle huzurumuza gelecektir. Ebedî olarak o yükün altında kalacaklardır. Kıyâmet günü bu onlar için ne kötü bir yüktür"[232]. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: O bahsedilen yükü yüklenmiş olan ise hüsrana uğramıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları **Diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah'ın huzurunda yüzler (başlar) hicapla eğilmiştir** beyanını, "yüzler (nefisler) **diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah için** amel etmiştir, şeklinde açıklamışlardır. Bu görüşü benimseyenler "anet" (عَنَتْ) fiiline amel etmiştir anlamı vermişlerdir[233]. "Amel etmiştir" anlamındaki fiilin açılımı da şöyle olur: Kişiler salih amelle, yani bazılarının belirttiği rükû, secde ve başka amellerle dünyada O'na boyun eğmiştir. Söz konusu boyun eğme özellikle müminler içindir. "Anet" fiilinin tevili gerçek mânada amel değildir. Fakat bu amel, belirttiğimiz açıdandır. Eğer "boyun eğme"nin tevili, âhirette boyun eğme olursa bu takdirde herkes için söz konusu olur. Dünyada bazıları kibirlense de âhirette herkes O'nun karşısında zelil olup, zatına boyun eğeceklerdir.

Ebû Avsece şu açıklamayı yapar: "Aneti'l-vücûh", yani kişiler korkuyla eğilmiştir. Bu fiilin kullanımı "anâ - ya'nû - unuvven" (عَنَا - يَعْنُوا - عُنُوّاً)[234] şeklindedir. "Ve lâ hadmen" (وَلَا هَضْماً)[235] "ne de zulme uğramaktan korkar." "Hedamtühû" (هَضَمْتُهُ), ona haksızlık ettim demektir. "Ehdamtühû" (أَهْضَمْتُهُ) da aynı anlama gelir. Ebû Ubeyde "el-hadm" (الهَضْمُ) kelimesinin eksiklik anlamına geldiğini

---

231 bk. Bakara sûresinin 255. âyetinin tefsiri.

232 Tâhâ, 20/100-101.

233 Ferrâ der ki: "Aneti'l-vücûhu nesıbet lehû ve amilet lehû" (عَنَتْ الوُجوهُ نَصِبَتْ له وعَمِلَتْ له) "yüzler O'nun için yoruldu ve amel etti" demektir. Ferrâ ayrıca bu fiilin müslümanın ellerini, alnını ve dizlerini secde ve rükû ederken eğmesi mânasına olduğunu da belirtmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ne-ve" md.).

234 Arapça'da "anevtu leke" (عَنَوْتُ لَكَ) cümlesi "sana boyun eğdim ve itaat ettim demektir. "Anevtu li'l-hakki unuvven" (عَنَوْتُ للحَقِّ عُنُوّاً) cümlesi de Hakk'a boyun eğdim demektir" (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ne-ve" md.).

235 Tâhâ, 20/112.

240 söylemiştir[236]. [§]Ebû Avsece "kâ'an safsafen" (قَاعاً صَفْصَفاً)[237] kelimelerinin geçtiği âyetteki "el-kâu'" (القَاعُ) sözcüğünün suyun üzerini kapladığı toprak parçası anlamına geldiğini söylemiştir[238]. Bu açıklama, bizim belirttiğimiz mânaya yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾

112. "Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince, o ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar."

Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince. Bu âyet-i kerîme kişinin salih amel olmaksızın mümin ismini almaya lâyık olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince.** Âyetten salih amellerin kabulü ve Allah'a itaat için imanın şart olduğuna dair delil vardır hükmü de anlaşılmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunun için imanı şart kılmaktadır.

O ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar. Burada geçen "zulüm" kelimesi mezhebimize göre haksızlık mânasında değil, eksik bırakmak anlamındadır. Çünkü salih amellere verilen sevap konusunda adalet değil lütuf söz konusudur. Durum bu olduğuna göre âyetin anlamı şöyle olur: Mümin olarak yararlı iyi işler yapan kimseye gelince o güzel amellerinden herhangi bir şeyin eksik bırakılacağından veya kötü fiillerine herhangi bir şey ekleneceğinden korkmaz. Arap dilinde zulüm kelimesi belirtilip eksik bırakma anlamının kastedilmesi mümkündür. Söz konusu zulüm fiili iki bahçeyi konu edinen âyette de "eksik bırakma" mânasındadır. "Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı"[239]. Bahçe "zâlim olmakla" nitelenmez. Bu da bize o âyetin metninde geçen "zulüm" kelimesiyle eksik bırakma anlamının kastedildiğini göstermektedir. Buna göre sözü edilen beyanın anlamı şöyle olur: Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. Bilakis ürünlerini bol bol ve yeterli derecede vermişti. İki

---

236 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 31 ("Ve lâ hadmen" "ne de hakkının eksilmesinden korkar" demektir.

237 Tâhâ, 20/106.

238 Bu açıklamayı Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı (II, 31) ile mukayese ediniz.

239 el-Kehf, 18/33.

bahçeden bahseden âyetteki “zulüm” kelimesini haksızlık etmek mânasında kabul edersek o zaman yasaklama anlamında olur. Yani bu beyan şu anlama gelir: Bağların ikisi de yemişlerini vermişlerdi. Ondan zulüm ve haksızlık geleceğinden korkma.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فٖيهِ مِنَ الْوَعٖيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ اَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾

113. “İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik.”

İşte, sakınsınlar yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik “İşte onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.” Yani “Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince, o ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar”[240] meâlindeki beyanda belirttiğimiz gibi bunu Arapça olan Kur’ân’da da indirdik. **Ve sakınsınlar diye onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik.** Kur’ân’da geçen bütün “lealle” (لَعَلَّ) kelimelerinin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Kelimenin birinci anlamına göre bu beyanda onların sakınacakları vâdedilmektedir. Kelime bu mânada olumlu olur. İkincisi şöyledir: **Sakınsınlar diye,** yani uyarılarına tekrar tekrar yer vererek onların sakınmalarını gerekli kılmıştır. Kelime vâd anlamında olursa Allah Teâlâ bu vâdi, sakınacaklarını bildiği kimseler için
yapmış olur. [§]Kelimenin gerekli kılma anlamında olursa onların tümünü 241
uyarılarına tekrar tekrar yer vererek sakınmalarını gerekli kılmıştır diye yorumlanır. Öte yandan “le‘alle” kelimesi vâd mânasında olursa “ev yuhdisu lehum zikran” (او يحدث لهم ذكرا) “ve yuhdisu lehum zikran” (ويحدث لهم ذكرا), yani, ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik demek olur. Bu durumda “ev” (او) kelimesi “le‘allehû yetezekkeru ev yahşâ” (لَعَلَّه يتَذَكَّرُ أو يَخْشَى)[241] âyetinde nasıl “ve” anlamına gelmişse burada da öyledir. Kul aklını başına topladığı zaman içine bir korku düşer, içine bir korku düşünce de aklını başına toplar. Aynen bunun gibi kul sakındığı zaman hatırlamasını sağlar, hatırlamasını sağladığı zaman da sakınır. Eğer âyet sakınmalarını gerekli kılar anlamında olursa “ev” kelimesi “sümme” (ثم) sonra mânasında olur. Bazıları “zikran” (ذكرا) kelimesine “azab” (عذاب) mânası vermişlerdir.

---

[240] Tâhâ, 20/112.

[241] “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer” (Tâhâ, 20/44).

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يُقْضٰى
اِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا ﴿١١٤﴾

114. "Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümran olan Allah yüceler yücesidir. Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma ve 'Rabb'im! İlmimi arttır' de."

Gerçekliğinde şüphe bulunmayan, her şeye hükümran olan Allah yüceler yücesidir. Böyle bir beyan sözlü veya fiilî musibetler üzerine söylenir. "Fe teâlallâhu an zâlike" (فَتَعَالَى اللّٰهُ عَن ذلك) "Allah bundan yücedir" denilir. Fakat belâ ve musibet metinde açık olarak belirtilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma ve "Rabb'im! İlmimi arttır" de. Müfessirlerin yaptığı şu açıklamalar ihtimal dâhilindedir. Cebrâil Hz. Peygamber'e sûre ve âyetleri getirip okuduğu zaman daha okumasını bitirmeden Resûlullah (a.s.) unuturum korkusuyla onları başından okumaya başlıyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Kur'ân'ı okumada aceleci davranma** meâlindeki beyanı indirdi. Yani yüce Allah ona şöyle demiş oldu: Kur'ân'ı okumada aceleci davranıp da Cebrâil sana okumasını bitirmeden onu okuma. Allah Teâlâ "Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın"[242] meâlindeki beyanla ona unutmayacağının güvencesini verdi. "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma"[243] meâlindeki beyan da aynı şekilde (vahyi) unutmayacağı güvencesi veren âyetlerdendir. Bunun ardından yüce Allah Hz. Peygamber'e ilmini arttırmasını istemesini emretmektedir. **Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma** ilâhî beyanı "onlar için Kur'ân'da bahsedilen tehdidin zamanı gelmeden söylemekte aceleci davranma diye de yorumlanabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz"[244]. **Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma** meâlindeki beyan hakkında tevil âlimlerinin şu açıklamaları da muhtemeldir. Hz. Peygamber Cebrâil ile birlikte okuyordu. Cebrâil ona, **Sana vahyi**
242 **tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma** dedi. **[§]**Bu son açık-

---

242 el-A'lâ 87/6.

243 "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir" (el-Kıyâme, 75/16-19).

244 Meryem, 19/84.

lama Resûl-i Ekrem'in (a.s.) Cebrâil ile birlikte okuduğu sabit olduğu takdirde geçerli olur. Âyet-i kerîmedeki yasaklamanın Hz. Peygamber'in *-en doğrusunu Allah bilir ya-* belirtilen hareketleri yapmaksızın vâki olması da mümkündür. Çünkü bizzat yapmadığı halde bazı fiilleri yapması yasaklanmaktadır.

وَلَقَدْ عَهِدْنَا اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴿١١٥﴾

115. "Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik."

Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Müfessirlerin genelinin âyette geçen "nesiye" (نَسِيَ) fiilinin yanılarak unutmak değil de emri yerine getirmemek ve terketmek anlamına geldiğini söylemişlerdir[245]. Çünkü Âdem bundan dolayı azarlanmış ve cezalandırılmıştır. Oysa kişi gerçek yanılma ve unutma durumunda kınanmaz. Bu da bize "nisyan" fiilinin burada unutma ve yanılma mânasına değil, emri yerine getirmeme ve terketme anlamına geldiğini göstermektedir. Hasan-ı Basrî ve tevil âlimlerinin kanaatleri budur. Fakat Hz. Âdem veya herhangi bir nebî ve resûl hakkında emri yerine getirmedi tabirini kullanmak çirkindir.

Bize göre unutma iki çeşittir: İlki bir şeyi gaflet ve başka bir şeyle meşgul olduğu için unutmaktır. Kişi onu başka bir şeyle meşgul ve gaflet içinde olmasa aklından çıkarmayacak, hatırlayacak ve unutmayacak bir durumdadır. İşte böyle bir unutma dolayısıyla unutan kınanır. Çünkü kendisi zorlasa unutmaz ve böyle bir duruma düşmezdi. Bir diğer unutma türü daha vardır. Bu durumda kişi, kendisinden kaynaklanan bir sebep söz konusu olmaksızın unutur ve onu önlemek de elinde değildir. İşte bu tür unutmada kişi kınanmaz ve cezalandırılmaz. Allah Teâlâ'dan gelen meşakkat ve imtihan da böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın mükellef kıldığı sırada karşılaşacağı meşakkati bilmeyen ve idrak etmeyen kimseye (daha baştan) mükellefiyet yüklemesi ve onu bununla imtihan etmesi mümkündür. Yeter ki aklını kullanması durumunda aklı o mükellefiyeti kavrayabilecek kapasitede olsun. Buna karşılık kişi aklını kullansa ve kendini zorlasa bile aklı Allah Teâlâ'nın kendisini yükümlü kıldığı eylemleri idrak edecek kapasitede değilse o kişi asla mükellef kılınmaz. Cenâb-ı Hakk'ın Âdem'e dair sözünü ettiği unutma, bu tür bir unutmaydı. Âdem kendisini zorlasaydı Rabb'ine verdiği sözü unutmaz ve aklında tutardı. İşte bu yüzden kınandı. *En doğrusunu Allah bilir.*

245 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 120.

Biz onda yeterli bir kararlılık görmedik. Hasan-ı Basrî bu cümleyi, biz onda şeytana karşı bir direnme görmedik diye açıklarken, bazıları biz onda emri belleğinde tutma tavrını görmedik, o Rabb'inin emrini hatırında tutmadı demişlerdir. Başka bazıları ise "azim" (العَزْمُ) kelimesine sabır vb. mânalar vermişlerdir[246]. Azim, bir şeye gerçek anlamda yönelmek ve yapmak için kesin kararlılık içinde olmaktır. Bu kelime bahsedilen unutmanın zıddıdır. Bazıları azim, Allah'ın emrine uymak ve ona yapışmaktır demişlerdir[247].

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْلِيسَ اَبٰى ﴿١١٦﴾

243 **[§]*116. "Meleklere 'Âdem'e secde edin' dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblis direndi."***

Meleklere "Âdem'e secde edin" dedik, onlar da secde ettiler, sadece İblis direndi. {Mâtürîdî şöyle dedi} müfessirler meleklerin secdesini gerçek anlamda secde olarak tefsir etmişlerdir. Buna karşılık bu emri Âdem'e boyun eğme mânasında açıklamak da mümkündür. Zira secde boyun eğmek demektir. Allah Teâlâ Âdem'e "Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir"[248] diye emretmiştir. İnsana bilgi aldığı kişinin önünde eğilmesi emredilebilir.

فَقُلْنَا يَا اٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى ﴿١١٧﴾

117. "Bunun üzerine 'Ey Âdem!' dedik, 'Bil ki bu senin de eşinin de düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın, yoksa mutluluğunu yitirirsin'!"

Müfessirler burada geçen "şekâ" (الشَّقَاء) kelimesinin dinde şekâvet, yani dalâlet içinde olmak değil, fakat ruhen yorgunluk ve işte bitkinlik mânasında olduğunu söylemişlerdir.

---

246 bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 34 (Hasan-ı Basrî âyeti "Biz onda Allah'ın yasak ettiği şeylere karşı sabır görmedik" şeklinde açıklamıştır).

247 Atıyye el-Avfî böyle söylemiştir (bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 34).

248 el-Bakara, 2/33.

اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوعَ ف۪يهَا وَلَا تَعْرٰى ﴿١١٨﴾ وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا ف۪يهَا
وَلَا تَضْحٰى ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَٓا اٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ
عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى ﴿١٢٠﴾ فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا
سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰٓى اٰدَمُ
رَبَّهُ فَغَوٰى ﴿١٢١﴾

118. "Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok."

119. "Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın."

120. "Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: 'Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?'"

121. "Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem Rabb'ine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı."

Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın ya da güneşe mâruz kalmazsın. **Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak** ebedi **bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi? Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar.** Biz bu konuyu daha önce ele almıştık[249]. **Böylece Âdem Rabb'ine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.** Rabb'ine karşı gelen herkes doğru yoldan sapmış demektir. "İsyan" (العِصْيَان) ve "ğavâye" doğru yoldan sapma (الغَوايَة) aynı anlama gelir.

Ebû Avsece şu açıklamayı yapmıştır: "Yine burada sıcaktan bunalmazsın", yani güneşe mâruz kalmazsın. "ez-Zameu" (الظَّمَأ) susuzluk çekmek, "ed-duhâ" (الضَّحَى) sıcaklık demektir. Ebû Ubeyde böyle söylemiştir[250]. Ebû Avsece devamla "tafikâ" (طَفِقَا) fiili ile "alikâ" (عَلِقَا) fiillerinin aynı anlama geldiğini söylemiştir.
[§]Bunun için de kelimenin "alika- ya'leku- alekan fehüve âlikun ve tâfikun" 244

249 bk. A'râf sûresinin 22. âyetinin tefsiri.

250 Ben bu sözü kaynaklarda bulamadım.

(عَلَقَ يَعلَقُ عَلَقاً فَهُوَ عَالِقٌ وطَافِقٌ) şeklinde sözlükteki kullanımına yer vermiştir. Ebû Avsece daha sonra diğer kelimeyi ele alarak şöyle demiştir: "el-Hasf" (الخَصْفُ) kelimesi hakkında şöyle denilir: Ayakkabı ve mesti diktim demek için "hasaftu'l-huffe" (خَصَفْتُ الخُفَّ) tabiri kullanılır. Dikilen ayakkabıya "en-naîle" (النَّعِيلَة) denilir. Kelimenin çoğulu "en-neâil" (النَّعَائِلُ) şeklindedir. "Maîşeten danken" (مَعِيشَةً ضَنْكاً)[251] sıkıntılı bir hayat demektir. Ebû Ubeyde gerek ev ve gerekse başka her türlü darlık, "dank" (ضَنْكٌ) kelimesi ile ifade edilir demiştir[252].

ثُمَّ اجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ﴿١٢٢﴾

122. "Sonra Rabb'i onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti."

Sonra Rabb'i onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti. "İctebâhu" (اجْتَبَاهُ) fiilinin birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Rabb'i onu tövbe için seçti ve ona yöneltti. Ya da Rabb'i onu risâlet için seçti ve ona yöneltti. Bir başka ihtimal Rabb'i onu din için seçti ve tevhide yöneltti. Tevhide yöneltme, bize göre caizdir. Çünkü tevhit ve imanın her vakit ve her an için yenilenme ve ortaya çıkma özelliği vardır. Zira kişiye küfrü her an terketmesi ve bırakması emredilmiştir. Mükellefe küfrü her an terketmesi ve benimsememesi emredilmiş olduğuna göre iman etmesi ve tevhit üzere olması da emrediliyor demektir. Durum zikrettiğimiz gibi olduğuna göre bu bize imanın ve tevhidin her vakit yenilenme ve oluşma özelliği olduğunu gösterir. Aksi takdirde **Sonra Rabb'i onu seçkin kıldı** meâlindeki cümlenin zâhiri, bundan önce seçkin değildi de Rabb'i onu daha sonra seçkin kıldı demek olur. Fakat bizce uygun olanı belirttiğimiz üzere onun peygamberlik, tevhit, itaat, hayırlı fiiller vb. şeyler için seçilmiş olduğudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنّ۪ي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ﴿١٢٣﴾

251 Tâhâ, 20/124.

252 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 33. Gerek hayat, gerek ev ve gerekse mekân her türlü darlık "dank" (ضَنْكٌ) kelimesi ile ifade edilir.

123. "Şöyle buyurdu: 'İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Size benden bir hidâyet geldiğinde bilesiniz ki hidâyetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur.'"

Şöyle buyurdu: İkiniz birden inin oradan, birbirinize düşman olarak. Hasan-ı Basrî **ikiniz birden inin** emrinin Âdem ve şeytana verildiğini söyle-
miştir. [§]**Birbirinize düşman olarak**, yani Âdem'in zürriyetiyle İblis'in zür- 245
riyeti birbirine düşman olarak. Hasan-ı Basrî, "inin" emrinin ikil yerine çoğul verildiği âyetlerde[253] Âdem, Havva ve İblis'in kastedildiğini ifade etmiştir[254].

"el-Hubût" (الهُبُوط) yüksek bir mekândan aşağıya doğru inmek ve alçalmak demek değildir, o sadece bir mekâna inmekten ibarettir. "İnme" emrinin çoğul olarak verildiği "İhbitû ba'duküm li ba'din adüv"[255] (اهبِطُوا بَعضُكُم لِبَعض عَدُوٌّ) âyetinde Âdem ve İblis'in zürriyetlerinin kastedilmiş olması da mümkündür. Bu açıklamaya göre **Size benden bir hidâyet geldiğinde** geçen siz anlamındaki "küm" kelimesi ile zürriyeti kastedilmiş olur. **Bilesiniz ki hidâyetime uyan artık ne sapar ne de bedbaht olur** meâlindeki cümleyi şöyle yorumlamak mümkündür: "Bilesiniz ki hidâyetime uyan hidâyete uyduğu vakit ne sapar ne de bedbaht olur" şeklinde takdir etmek mümkündür. Yahut ona şöyle bir anlam verilebilir: Hidâyete ermesi (ezelde) takdir edildiğinde ne sapar ne de bedbaht olur. Bir diğer ihtimal de şöyledir: Bilesiniz ki hidâyetime uyan artık ne cennete giden yoldan sapar ne de cehennemde bedbaht olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرٖى فَاِنَّ لَهُ مَعٖيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنٖى اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصٖيرًا ﴿١٢٥﴾

124. "Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz."

125. "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim.'"

---

253 el-Bakara, 2/36. Ayrıca bk. el-Bakara, 2/38; el-A'râf, 7/24.
254 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 82.
255 "Birbirinize düşman olmak üzere inin" (el-Bakara, 2/36).

Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır. Âyette geçen "dank" (الضَّنْكُ) şiddet ve sıkıntı demektir. Müfessirler "sıkıntılı hayat"ın ne demek olduğu noktasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu beyanı şöyle anlayıp açıklamışlardır: Kim de beni anmaktan yüz çevirirse dünya zâhiren geniş olsa bile burada mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır. Çünkü onlar infak ederler ancak harcamalarına herhangi bir karşılık verileceğine ve onun bir mükâfatı olduğuna inanmazlar. Dünyanın sürüp gideceğini düşünürler. Bu düşünce de infakı artırmalarına engel olur. Çünkü ellerindeki malların bitip tükeneceğinden ve kendilerinin öylece kalacaklarından korkarlar. Bunun sebebi yukarıda da belirttiğimiz gibi yaptıkları harcamaya herhangi bir karşılık ve bedel verileceğine inanmadıkları gibi bunun bir neticesinin olacağını da düşünmezler. Bu açıklamaya göre sözü edilen darlık budur. Bazıları ise âyeti şöyle açıklamışlardır: Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır. Çünkü onlar kendilerine verilen mal ve nimetlerle Rab'lerine karşı gelirler. Zira onlar ellerindeki (mali) genişliği günahta kullanırlar. İşte bu yüzden Allah Teâlâ onların bundan yararlanmadıklarını belirtmektedir. Nitekim kulaklarını, gözlerini ve dillerini mâsiyette kullandıkları için Cenâb-ı Hak benzer şekilde bu organları bulunduğu halde olmadığını vurgulamaktadır. Bunun sebebi, söz konusu organların itaat alanında menfaatlerinin gitmiş olmasıdır[256]. Bazıları da âyette sözü edilen **sıkıntılı hayat**ın kabir azabı çekenler için söz konusu olduğunu söylemişlerdir[257]. Fakat kabirde olan bir kişi için hayatının olduğu söylenemez ki bu "sıkıntılı" olmakla nitelensin. Kabir azabının nasıl olacağını bilmek, bu konuda yapılmış
246 rivayete dayanır. [§]Bu konuda sahih bir rivayet olursa o esas alınır. Yoksa kabir azabı konusunu tartışmayı terketmek daha evlâdır. Bazıları "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca"[258] beyanında anlatıldığı üzere sözü edilen darlığın *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âhirette söz konusu olduğunu söylemişlerdir.

Ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: Onu dinin delillerini bilmez bir şekilde haşredeceğiz[259]. Fakat onun dünyada ne zaman delilleri oldu ki âhirette onları göremeyen ve bilme-

---

256 Müellif Mâtürîdî herhalde şu ilâhî beyana işaret etmiştir: "Artık onlar sağırdırlar, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler" (bk. el-Bakara, 2/18).

257 İbn Mesûd, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve Mücâhid'den gelen rivayet bu doğrultudadır (bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 36; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 467).

258 "Biz de kıyâmeti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık. O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler. Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler" (el-Furkān, 25/11-13).

259 Mücaâhid'e dayanan böyle bir rivayet mevcuttur (bk. Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 36).

yen bir kör olsun. Bazıları da **Ve onu kıyâmet günü kör olarak haşrederiz** meâlindeki beyanda geçen körlüğü gerçek anlamda körlük olarak anlamışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[260]. Tefsirini yaptığımız âyetteki körlük göz körlüğüdür. Bu açıklama daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mücâhid bu beyanın devamını şöyle tefsir etmiştir: **O der ki: Ey Rabbim! beni** benim bir delilim olmadan **niçin kör olarak haşrettin? Halbuki** ben dünyada **daha önce gören biriydim**[261]. Fakat bizce en uygunu söz konusu körlüğü, belirttiğimiz gibi göz körlüğü olarak anlamaktır. Zira kâfirin dünyada (gerçek mânada) bir delili yoktur ki **Ben** dünyada **gören biri idim** desin.

Söz konusu körlüğün zamanı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, hesaba çekilme sona erip cehenneme sevkedildikten sonra -cehennemden Allah'a sığınırız- kör olacaklar derken, bazıları böyle olmayacağını, fakat kabirlerinden dirilip mahşerde kör olarak toplanacaklarını söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ كَذٰلِكَ اَتَتْكَ اٰيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾

126. "Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!'"

Bu beyan şu anlama gelir: Kur'ân'dan yüz çeviren kişi! Nasıl ki âyetlerimiz sana geldiğinde onlara unutulmuş muamelesi yaptın, ilgilenmedin, bakmadın ve istemedinse sen de öylece cehennemde Rabb'inin rahmetine eremeyip unutulmuş olacaksın. Seninle ilgilenilmeyecek ve durumuna bakılmayacak. Ya da Cenâb-ı Hak şöyle diyecek: Senin kurtuluşun için gelen âyetlerimizi nasıl ihmal ettinse aynı şeklide sen de ihmal edileceksin, cehennemde bırakılacaksın ve senin için kurtuluş olmayacak.

---

260 "Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidâyetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz" (el-İsrâ, 17/97).

261 bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 468.

وَكَذٰلِكَ نَجْزٖى مَنْ اَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ
اَشَدُّ وَاَبْقٰى

247 [§] ***127. "Haktan sapan ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır."***

Haktan sapan ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Yani dünyada haktan sapan ve Rabb'inin âyetlerine inanmayanları işte böyle cezalandırırız. Bu ceza belli kişilere özel olup başkaları için söz konusu değildir diye bir şey yoktur. Fakat söz konusu ceza, dünyada hareketleri bu olan herkes için söz konusu olacaktır.

Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza daha şiddetli ve daha kalıcıdır. Sanki Allah Teâlâ dünyada daha önce onlara bir tehditte bulunmuş sonra da **Hiç kuşkusuz âhiretteki ceza** size dünyada vâdedilen azaptan **daha şiddetli ve de daha kalıcıdır** demiştir. Yoksa yeni bir söze başlangıç olarak böyle söylenmez.

اَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فٖى مَسَاكِنِهِمْ
اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِاُولِى النُّهٰى

128. "Kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmiş olmamız onları hâlâ yola getirmedi mi? Oysa onların yurtlarında dolaşıp duruyorlar! Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır."

Onları yola getirmedi mi?[262], Kur'ân'da belirtilen bunun benzeri beyanlar, sanki onlara açıklandı ve oralarda bunu gördüler anlamına gelir. Bu beyanlardan bazıları şöyledir: "Yeryüzünde dolaşmadılar mı?"[263], "görmezler mi?"[264] Daha açık ifade etmek gerekirse; Allah Teâlâ, onların geçmiş asırlardan helâk ettiği kimseler gibi hareket ettiklerini, peygamberleri ve getirdikleri âyetleri

---

262 Ayrıca bk. el-A'râf, 7/100; es-Secde, 32/26.

263 "İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi?" (Yûsuf, 12/109). (Ayrıca bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "se-ye-ra" md.).

264 "Görmezler mi ki kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık" (Yâsîn, 36/71). Ayrıca bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "ra-â" md.

yalanlayan bu kimselerin yurtlarında güven içinde dolaşıp dururlarken başlarına gelenleri beyan etti. O zaman bunlar onların yaptıklarının aynısını yaptıkları halde nasıl oluyor da Allah Teâlâ'nın azabından emin oluyorlar? Yahut da Cenâb-ı Hak şöyle demiş oluyor: Geçmiş asırlarda kendilerinden önce yaşayan, peygamberleri yalanlayan ve âyetleri reddedenler hakkında benim uyguladığım kanunumu (âdetimi) açıkça görmediler mi? O zaman bunlar bütün hal ve hareketlerinde onlar gibi oldukları halde nasıl olup da benim azabımdan emin oluyorlar? Halbuki aralarında hiçbir fark yoktur.

Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır. Bazıları "uli'n-nuhâ" (أولِى النُهَى) tabiri ile kastedilenlerin Allah Teâlâ'nın yasak ettiklerinden vazgeçenler, yani **akıl sahipleri** olduklarını söylemişlerdir. Biz bunu tefsirimizde birçok yerde zikretmiştik[265].

وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَاَجَلٌ مُسَمًّى ﴿١٢٩﴾

[§]*129. "Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı."* 248

Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı. Âyet-i kerîmenin metninde geçen "lekâne lizâmen" (لَكَانَ لِزَامًا) cümlesi öne alınmış (takdim) ve "ecelün müsemmen" (اَجَلٌ مُسَمًّى) sona bırakılmıştır (tehir). Oysa mâna kelimelerin diziliş aksine olarak "Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı hemen yakalarına yapışılırdı" şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle diyor: Her insan yaptığından sorumlu tutulur. Âyette geçen "ecelün müsemmen" (اَجَلٌ مُسَمًّى) ile "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[266] meâlindeki beyanda belirtilen kıyâmet kastedilmiştir. Yukarıdaki âyette takdim ve tehir değil de gizli bir kelime olduğunu (izmâr) söylemek de mümkündür. Buna göre metin şöyle olur: "Levlâ kelimetün sebakat min rabbike lekâne lizâmen velâkin seyelzemühüm ilâ ecelin müsemmen" (لولا كَلِمةٌ سَبَقَتْ مِن رَبّكَ لكَانَ لِزاماً ولكن سَيلْزَمُهُم إلى أجَلٍ مُسَمًّى). Yani eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz olmasaydı hemen yakalarına yapışılırdı. Fakat belirlenmiş bir süre geçtikten sonra Allah onların yakalarına yapışacaktır. Bu anlam şu ilâhî beyanda belirtil-

---

265 Meselâ bk. Tâhâ, 20/54.

266 el-Kamer, 54/46.

miştir: "Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor"[267]. **Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı** cümlesini Eğer Rabb'in tarafından lütfunun ve hikmetin gereği olarak **söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı** azap yakalarına yapışırdı. Lütfunun gereği, daha önce geçen tehdidinin geri bırakılacağı sözüdür. Geliş yolu lütuf olan bir şey için "niçin lütfettin?" denilmez. Bu beyanla asıl anlatılmak istenen husus şudur: Allah Teâlâ'nın daha önce bu ümmete peygamberleri yalanlama ve âyetleri reddetme durumunda helâk etme azabı ile azap etmeyeceği vâdi olmasaydı azap yakalarına yapışırdı. Fakat onları belli bir süreye kadar erteliyor. Bu da bizim belirttiğimiz mânadadır ki ilâhî beyanda ifade edilmiştir: "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[268].

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ
وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ اٰنَائِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ
تَرْضٰى ﴿١٣٠﴾

130. "Sen onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabb'ini övgüyle tesbih et; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki hoşnutluğa erişesin."

Sen onların söylediklerine sabret. Cenâb-ı Hak, peygamberine ağır sözlerle yüklenerek, büyücü ve akıl hastası olduğunu söyleyerek, Allah'a iftira atarak ve benzeri şekilde verdikleri rahatsızlığa karşı sabretmesini emrediyor. Yüce Allah, kendisini öldürüp ortadan kaldıramasınlar diye canını onlardan koruyacağı vâdinde bulunmakla birlikte sabır tavsiye ediyor. Çünkü resûlünü öldürülmekten ve ortadan kaldırılmaktan koruma altına alması, onun peygamber olduğuna dair alâmetlerden biridir. Çünkü yüce Allah onu, düşünceleri ve âdetleri kendilerine herhangi bir şekilde karşı gelenleri katletmek ve hoşlanmadıkları bir şeyle karşılarına dikilenleri ortadan kaldırmak olan firavunlara ve zorbalara göndermiştir. O firavunlar ve zorbaların Resûl-i Ekrem'i ortadan

---

267 "Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor" (en-Nahl, 16/61. Ayrıca bk. Fâtır, 35/45).

268 el-Kamer, 54/46.

kaldıramamaları, yok edememeleri ve canının onlardan korunması, peygamberliğinin kendi zatına ait bir mûcize olduğunu gösterir. [§]Resûl-i Ekrem'i 249
dilleriyle verdikleri eziyetlerinden korumak, peygamberliğine dair bir mûcize değildir. Sebebine gelince; söz konusu sözlü eziyetlerden koruma vuku bulsaydı bu onlar için bir peygamberlik mûcizesi olurdu. Ancak bu Hz. Peygamber'in kişiliğinde bir eksikliğe yol açmaz veya ona bir leke getirmezdi. Dikkat edilirse görülecektir ki onlar Allah Teâlâ hakkında da zatına lâyık olmayan isnatlarda bulunmakta, çocuğu olduğunu ve daha başka şeyler söylemektedirler. Bu da bize peygamberinin kişiliğini dilleriyle verecekleri eziyetten korumasının bir mûcize olmadığını göstermektedir. Asıl mûcize, belirttiğimiz gibi canını yok olmaktan kurtarmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabb'ini övgüyle tesbih et. Güneşin doğmasından önce tesbih et emriyle kastedilenin sabah namazı, batmasından önce tesbih et emriyle kastedilenin de ikindi namazı olduğu söylenmiştir. Bunun yanında güneşin batmasından önce tesbih et emriyle öğle ve ikindi namazlarının kastedilmiş olduğunu söyleyenler de olmuştur. **Yine gecenin bazı vakitlerinde** meâlindeki beyanla akşam ve yatsı namazlarının kılınmasının emredildiğini ifade edenler olmuştur. **Ve gündüzün iki ucunda da tesbih et ki** emriyle kastedilen namazın da sabah ve ikindi namazları olduğu söylenmiştir. Bu durumda verilen emir, pekiştirilmek için tekrarlanmış ve bir kez daha ifade edilmiş olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda tekrarlandığı gibi: "Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın"[269]. Âyet-i kerîmede önce bütün namazlar zikredilmiş sonra da özel olarak "orta namaz" belli bir sebepten dolayı bir kez daha vurgulanmıştır. Buna göre **gündüzün iki ucu** belli bir maksatla sabah ve ikindi namazlarını vurgulamak maksadıyla tekrar olmuş olur. **Gündüzün iki ucu** meâlindeki beyanla özel olarak herhangi bir vakit değil de bütün vakitlerin kastedilmiş olması da mümkündür. **Güneşin doğmasından önce** meâlindeki beyanla öğle ve ikindi namazlarının kastedildiğini söyleyenler bu yaklaşıma göre söylemiş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Hoşnutluğa erişesin. Bu beyanın metninde geçen fiil, hem "terdâ" 250
(تَرْضى) ve hem de "turdâ" (تُرْضَى) şeklinde okunmuştur[270]. "Turdâ" okunduğunda, **Ve gündüzün iki ucunda tesbih et ki** Rabb'in yaptığın amel karşılığında seni hoşnutluğa eriştirsin anlamı ortaya çıkarken, "terdâ" şeklindeki kırâata göre, bununla hoşnutluğa erişesin mânası kastedilmiş olur.

---

269 el-Bakara, 2/238.

270 Ebû Bekir, Âsım ve Kisâî'den naklen kelimeyi "turdâ" (تُرْضَى) şeklinde okumuştur (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 93).

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖ اَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٣١﴾

131. "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır."

Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Bu beyan iki anlama gelebilir. Birincisi, bu dünyada sakın şunlara verilen dünya hayatının çeşitli nimetlerini ve gösterişli halini isteme ve onlara meyletme. Şu ilâhî beyanda bu anlam ifade edilmiştir: "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin"[271]. Âyetin muhtemel ikinci yorumunda "göz dikme" anlamındaki fiil hakikat ifade eder. Buna göre anlamı şöyle olur: Gözünü dünyanın eşrafına ve onların gururlarına ve gösterişli hayatlarına dikme! Fakat dünyaya, niçin yaratıldığına, dünyanın içindeki zehire ve insanlara hayatı nasıl dar ettiğine bak. Çünkü dünyaya, içindeki zehire ve hayatı çekilmez hale getirmesine bakan kimse, dünyadan el etek çeker ve onu istemez. Buna karşılık dünyaya, eşrafına, gururlarına ve süslenmelerine bakan kimse de dünyaya aldanır, onu ister ve ona meyleder. Belirttiğimiz gibi dünyanın gerçek mahiyetine, niçin yaratıldığına bakan kimse dünyadan el etek çeker ve onu istemez.

Öte yandan Resûl-i Ekrem'in (a.s.) gözünü dünyaya dikmediği veya ona meyletmediği ve onu istemediği mâlumdur. Buna göre söz konusu emir, bir başlangıç cümlesi olarak Resûlullah'a (a.s.) verilmiş bir emir olur. Bir diğer bilinen husus da şudur: Hz. Peygamber dünyadan bir şey istediğinde de bunu kendisi yararlanmak için istememiştir. Sadece ihtiyaç sahipleri ve fakirlerin maddî durumlarında bir genişlik sağlamak için istemiş ve almıştır. Sonra Allah Teâlâ bunu yapmasını yasak etti. Bu bize dünyada zühd içinde yaşamanın ve onu istememenin almaktan ve hak sahiplerine vermekten daha hayırlı olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah, Resûlullah'ın (a.s.) dünya nimetlerini kendisi faydalanmak ve maddî durumunda genişlik sağlamak için almadığını, fakat hak sahiplerine vermek amacıyla aldığını bildiği halde bunu yasaklıyor.

Öte yandan müfessirler, âyetin metninde geçen "minhum" (مِنْهُمْ) kelimesiyle "ezvâcen" (أَزْوَاجاً) sözcüğü arasında takdim - tehir olup olmadığı noktasında farklı görüş belirtmişlerdir. Hasan-ı Basrî'ye göre "minhum" daha öncedir

---

271 et-Tevbe, 9/55.

ve bu mânaya şöyle yansır: [§] **Sakın onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının** çeşit çeşit **çekiciliklerine göz dikme!** "Ecvâcen" kelimesinin yorumuna göre mâna şöyle olur: Sakın onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine, yani çeşit çeşit bitkilerine göz dikme. Bazıları da âyette takdim olmadığını, fakat bu mânanın kelimelerin akışından ortaya çıktığını ifade etmişlerdir. Buna göre âyetin metninde geçen "ezvâc" (الأَزْوَاج) kelimesi "çeşit çeşit" mânasında değil de onların bir kesimi anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* 251

Kendilerini sınamak için. Müfessirler "li neftinehum" (لِنَفْتِنَهُمْ) fiilini, onları denemek ve sınamak için, diye tefsir etmişlerdir. Fiilin kökündeki "fitne" sanki içinde şiddet ve belâ olan imtihandır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların malları da evlatları da seni imrendirmesin"[272]. Allah Teâlâ başka beyanlarda şöyle buyurmuştur: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[273]; "İyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[274]. Bu son ilâhî beyan, rızkın genişliğinin ve darlığının kişinin (Allah katında) üstün veya değersiz olmasıyla alâkası olmadığını, fakat sadece imtihan mevzusu olduğunu göstermektedir. Netice olarak Cenâb-ı Hak bazılarının malî imkânlarını genişleterek ve onları zengin kılarak denerken, bazılarını da sıkıntı ve malî imkânsızlıklarla imtihan eder. Dolayısıyla şu durum, şu halden daha iyidir demek anlamsız bir sözdür. **Sakın onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme** meâlindeki beyana dair yaptığımız açıklama doğrultusunda şunu söyleyebiliriz: Dünyadan el etek çekmek ve helâl olan nimetleri terketmek, helâl olan nimetleri yemekten ve onları harcamak gereken yerlere harcamaktan daha iyidir.

Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Yani Rabb'inin sana verdiği nübüvvet, risâlet, O'nu birleme (tevhid) ve iman etme, şunları yararlandırdığımız dünya hayatının çeşitli ve farklı nimetlerinden daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Bazıları bu beyanı, senin Rabb'inden nasibin, şunları yararlandırdığı dünya hayatının çekici nimetlerinden daha hayırlı ve daha kalıcıdır diye açıklamışlardır. Müfessirler âyetin nüzûl sebebi olarak şöyle bir olayı nakletmiştir: Hz. Peygamber'e (a.s.) bir misafir gelmiş ve Resûl-i Ekrem

---

272 "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor" (et-Tevbe, 9/55).

273 el-Enbiyâ, 21/35.

274 "Belki dönüş yaparlar diye iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

252 bir yahudiden borç olarak yiyecek bir şeyler istemiş, [§]yahudi de borcuna karşılık rehin vermesini talep etmiş, Resûlullah (a.s.) da zırhını rehin vermiştir. **Dünya hayatının çekiciliğine göz dikme** meâlindeki beyan da kendisini dünya konusunda teselli etmek için inmiştir:[275] Ne var ki sahih rivayetle sabit olmadıkça âyetin nüzul sebebinin bu olduğunu kesin olarak bilmemize imkân yoktur.

وَاْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوٰى ﴿١٣٢﴾

132. "Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır."

Aile fertlerine namazı emret. Bazıları, yüce Allah âyet metninde "ehleke" (اَهْلَكَ) derken Resûlullah'ın (a.s.) kavmini kastettiğini söylemişler delil olarak da kavimlerine peygamberlerin ehli denebileceğini göstermişlerdir. Bu kelimeyle Resûl-i Ekrem'in hanımlarının kastedilmesi de mümkündür. Onlar Hz. Peygamber'in aile fertleriydi. **Kendin de bunda kararlı ol.** Yani kendin de namaza devam et ve kılmayı bırakma. Bu beyanda namazın devamlı olarak kılınmasının ve onu terketmemenin farz olduğuna dair delil vardır.

Senden rızık istemiyoruz. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamıştır: Nübüvvet ve risâlet görevin karşılığında senden herhangi bir ücret ve karşılık istemiyoruz. **Asıl biz seni rızıklandırıyoruz.** Bazıları da bu beyana, biz senden mahlûkat için rızık istemiyoruz. Aksine onları biz rızıklandırıyoruz, diye bir mâna vermişlerdir. **Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır.** Yani mutlu gelecek takvâ üzere olanların olacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "(Güzel) sonuç takvâ sahiplerinindir"[276].

وَقَالُوا لَوْلَا يَاْتٖينَا بِاٰيَةٍ مِنْ رَبِّهٖ اَوَلَمْ تَاْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِى الصُّحُفِ الْاُولٰى ﴿١٣٣﴾

---

275 Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 39. Benzer rivayet için bk. Buhârî, "Büyû'", 14; "Rehn", 2.

276 el-A'râf, 7/128; el-Kasas, 28/83.

133. "'O, Rabb'inden bize bir mûcize getirseydi ya!' dediler. Peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?"

O, Rabb'inden bize bir mûcize getirseydi ya! dediler. Hz. Peygamber'den resûl ve nebî olduğuna dair Rabb'inin katından kendilerine bir mûcize getirmesini istediler. Bunun üzerine yüce Allah **peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?** dedi. (Soru kalıbında olan bu cümle ile vurgulanmak istenen şudur:) O nübüvvet ve risâleti için önceki sahifelerde bulunanları getirmiştir. Çünkü önceki kitaplar Resûl-i Ekrem'in ana dilinden başka bir dilde idi. O da ana dili dışındaki kitapları bilmesi şöyle dursun, kendi dili ile bile yazmayı bilmiyordu. Üstelik önceki kitaplarda bulunan haberleri o kitaplarda olduğu gibi haber verdi. Bu bize onların kitaplarında bulunan o haberleri ve kıssaları kendisine Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiğini göstermektedir. **Peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil mi?** meâlindeki cümlesinin tevili *en doğrusunu Allah bilir* budur. Yani az önce de zikrettiğimiz üzere cümlenin mânası "gelmiş değil mi?" değil de "gelmiştir" şeklindedir.

وَلَوْ اَنَّا اَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهٖ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا اَرْسَلْتَ
اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ نَذِلَّ وَنَخْزٰى

[§]***134. "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık*** 253
mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce ona uymuş olsaydık.'"

Allah Teâlâ bir topluma peygamber göndermeden önce onları helâk ederek azap etmez diyen ve bu görüşlerine **Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi** meâlindeki beyanın zâhirini delil olarak gösteren kimseler vardır. Bize göre Cenâb-ı Hak bir topluluğu onlara peygamber göndermeden önce de helâk ederek azap edebilir. Çünkü onlara akıl diye bir delil vermiştir. Eğer iyiden iyiye düşünüp baksalardı Allah Teâlâ'nın üzerlerindeki hakkını anlayıp idrak edebilirlerdi. Durum bu olduğuna göre yüce Allah'ın onları helâk etmesi, bir delil ve hüccete binaen helâk etme olur. Fakat Allah Teâlâ lütfu ve rahmetinin gereği olarak gönderdiği ilk âyet ile kendilerini helâk etmez. Bilakis onlara bir lütuf ve ihsan olarak birçok âyet göndermedikçe bunu yapmaz. Yaptığı takdirde helâk edilmeleri bir tek âyet ile olmuş olur. Netice olarak **Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi** meâlindeki beyan, böyle

söylediklerini ve delil getirdiklerini ifade etmek için değil, bu tarz bir ifadeyi söylemelerinin önüne geçmek için getirilmiştir. Çünkü **Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi** cümlesi Allah Teâlâ peygamber göndermeden onları helâk etmediği için bir nimeti hatırlatma kabilindendir. Bu da bize yukarıda belirttiğimiz gibi peygamber göndermeden önce de onlara karşı akıl delilini ikame ettiği için onları helâk edebileceğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ اَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدٰى ﴿١٣٥﴾

135. "De ki: 'Herkes beklemekte, siz de bekleyin bakalım. Dosdoğru yolda yürüyenler kimmiş ve hidâyete erenler kimmiş, yakında anlayacaksınız!'"

De ki: Herkes beklemekte. Siz de bekleyin bakalım. Onlar Resûl-i Ekrem'in helâk olacağını ve durumunun tersine döneceğini bekliyorlar, Hz. Peygamber de onların başına Allah Teâlâ'nın azabının ve tehdidinin geleceğini bekliyordu. Hasan-ı Basrî bu beyana şu anlamı vermiştir: Sizler şeytanın vâdlerini bekleye durun, bizler de yüce Allah'ın vâdlerini bekliyoruz.

Dosdoğru yolda yürüyenler kimmiş ve hidâyete erenler kimmiş, biz miymişiz yoksa siz miymişsiniz **yakında,** yani âhirette ayan beyan **anlayacaksınız!** Dünyada ise derinden derine düşünseler ve akıl yürütseler doğru yolda yürüyenler kimmiş, bunu akıl yürütme ve idrakten elde ettikleri bilgiyle bilecekler. Bazıları âyetin metninde geçen "es-sırâtu's-seviyy" (الصِّرَاطُ السَّوِىُّ) tabirinin adalet olduğunu söylemişlerdir. "es-Seviyy" kelimesine "değerli" mânası verenler de olmuştur.

İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarında "ve men ihtedâ" (وَمَنِ اهْتَدى) âyeti "ve men ale'l-hüdâ" (وَمَنْ عَلَى الهُدَى) şeklindedir. [Buna göre âyetin mânası hidâyet üzere olanlar kimmiş yakında anlayacaksınız şeklinde olur.] *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ ف۪ي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَۚ ﴿١﴾

1. "İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı; halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler."

İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı. Hasan-ı Basrî âyetin metninde geçen "hisâb" (حِسَابٌ) kelimesinin hesaba çekilme anlamında olduğunu söylemiştir. **Halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler.** Bu beyanın zâhirinden anlaşılan onun müşrikler hakkında indiğidir. Çünkü bu âyet Mekke'de inmiştir ve (o zamanlar) Mekke halkının çoğunluğu müşrikti. Fakat müşriklerin nitelendikleri bu hesaba çekilmekten gaflet içinde olma ve yüz çevirme eyleminde müslümanların da payları ve nasipleri vardır. Müslümanlar bazan hesaba çekilmekten gaflet içinde olabilirler. Ne var ki kâfirlerin gafleti yalanlama gafletidir, yüz çevirmeleri de hesaba çekilmeyi ve kendilerine inen âyetleri yalanlamalarıdır. Müslümanların gafleti ise böyle değildir. Onlar hesaba çekilmeye iman etmişler, Allah Teâlâ'nın âyetlerini tasdik edip tanımışlardır. Fakat kendilerine verilen şehvetler sebebiyle gafil olmuşlardır. Şehvetlerine yenilmişler ve bu onları gafil kılmıştır. Müslümanlar bu açıdan kâfirler gibidirler. Ama hesaba çekilmeye iman ve âyetleri tasdik bakımından da onlar gibi değildirler.

Öte yandan Allah hesaba çekilme ve kıyâmeti, yaklaşmak, yakın olmak ve gelmekle niteledi, tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Kıyâmet yaklaştı"[2]; "Allah'ın emri geldi"[3]. **İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı**[4] vb. beyanlarda anlatılan kıyâmetin olması, Allah katında gelmiş gibidir. Çünkü

---

1 Bu sûre bütünüyle Mekke'de inmiştir.

2 el-Kamer, 54/1.

3 en-Nahl, 16/1.

4 el-Enbiyâ, 21/1.

256 Allah Teâlâ [§]bütün vakitleri bilmektedir. Dolayısıyla bilinenlerin geneli içinde olan bütün vakitler yakındır, gelmiş gibidir. Buna karşılık insanlar onların uzun bir süre sonra geleceğini düşünürler. Çünkü onlar bu vakitleri, kendi ecelleri, ömürleri ile mukayese etmektedirler. Onların ömürlerini aşan süre, kendilerine göre yakın değil uzaktır. Sözü edilen kıyâmet ve hesaba çekilme, onların ömürlerinin bitmesinden sonra gerçekleşecektir.

Katâde bu beyan hakkında şunları söylemiştir: Belirtildiğine göre **İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı**[5] ve **Allah'ın emri yerine gelecektir. Artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın**[6] meâlindeki beyanlar nâzil olunca sapıklardan bazıları şunları söyledi: Bu adam kıyâmetin yaklaştığını iddia ediyor. Bunun üzerine yaptıklarından bir süre vazgeçtiler. Sonra da eski yaptıklarına geri döndüler. "Allah'ın emri yerine gelecektir" beyanı hakkında da aynı şeyleri söylediler. (Bir süre) yaptıklarından uzak durdular. Sonra vâdedilen bu süre gecikince eski durumlarına geri döndüler. Çünkü onlar "kıyâmetin yaklaşması" ve "Allah'ın emrinin gelmesi" tabirini yakın bir süre ve uzun olmayan bir müddet şeklinde anladılar. Takdir ettikleri bu süre geçince kafalarına göre bu haberin yalan olduğunu zannettiler ve onu yalanladılar. Çünkü verilen süreyi kendi ecelleri ve kendi bildikleri yakın olma kavramı ile mukayese ettiler.

Halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler. Bu hareketlerinin sebebi, onların Allah Teâlâ'nın âyetleri olduğunu anladıktan sonra sözünü ettiğimiz yalanlama ve yüz çevirme gafletinde bulunmalarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٢﴾

2. "Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir."

Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse. "Min zikrin" (مِنْ ذِكْرٍ), yani Rab'lerinden yapacakları ve sakınacakları şeylere dair yeni bir iḫtar gelse ya da Rab'lerinden tehdit edildikleri ve korkutuldukları şeylere

5 el-Enbiyâ, 21/1.
6 en-Nahl, 16/1.

dair bir ihtar gelse veya Rab'lerinden lehlerine ve aleyhlerine dair bir öğüt gelse. Bazıları "muhdesin" (مُحْدَثٍ) kelimesine muhkem mânası vermişlerdir. Allah Teâlâ'nın önünden ve arkasından asılsız bir şeyin ona yaklaşamaması için muhkem kıldığı öğüt ve hatırlatma mânasını kastetmişlerdir[7]. Yüce Allah insanları, benzerini getirmekten aciz kılmak suretiyle onu muhkem kılmıştır. Bazıları yeni anlamındaki muhdes kelimesini şöyle açıklamıştır: Çünkü Allah Teâlâ bu Kur'ân'ı parça parça indirmiştir. Onun indirilişini her zaman dilimin-de ihtiyaca göre düzenlemiştir. Parça parça inmesi karşısında kâfirler de onu
tekrar tekrar yalanlayıp durmuşlardır. [§]Cenâb-ı Hak da belirttiği gibi bunu 257
reddetmiş ve onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[8]. Kur'ân, sözünü ettiğimiz bu açıdan yenidir. Çünkü "gelme" ile nitelenmiş olan her şey yenidir.

Onlar bunu, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. Oyun ve eğlence içinde dinlemeleri onların Kur'ân'ı alay ederek dinlediklerinin göstergesidir.

لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَاَسَرُّوا النَّجْوٰى اَلَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هٰذَا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ اَفَتَاْتُونَ السِّحْرَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾

3. "Akılları başka yerde, o zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar."

Akılları başka yerde, (kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir) **o zâlimler, "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?" diye gizlice fısıldaşmaktalar.** Aralarında fısıldaştıkları şey **Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?** meâlindeki cümledir. İşte gizliden gizliye konuştukları buydu.

---

7 Mâtürîdî bu sözüyle herhalde şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler (cezalarını görecekler). O, gerçekten çok değerli bir kitaptır. Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/41-42).

8 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

Akılları başka yerde cümlesine kalpleri zikirden gafil olarak anlamı verilmiştir. **O zâlimler fısıldaşmaktalar.** Fısıldaştıkları şey naklettiğimiz şu sözleridir: **Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?** İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarında âyet "ellezîne zalemû" (الذِينَ ظَلَمُوا) (O zâlimler) yerine " ellezîne keferû" (الذِينَ كَفَرُوا) "o kâfirler" şeklindedir. Kisâî şöyle bir açıklama yapmıştır: Bazı kırâatlere göre âyet "ve eserru'n-necve'llezîne zalemû" (وأَسَرُّوا النّجوَى الذِينَ ظَلَمُوا) şeklindedir. Bizim kırâatimize göre Allah Teâlâ "ve eserru'n-necvâ" demiş, sonra başlangıç cümlesiyle onlara dair bir haber vererek "ellezîne zalemû" demiştir. Bu durumda ifade Mâide sûresinin 71. âyetine benzer. Orada da önce "sümme amû ve sammû" (ثُمَّ عَمُوا وصَمُّوا), yani "Sonra görmezden ve duymazdan geldiler" denilmiş daha sonra ayrı bir cümle halinde "kesîrun minhum" (كَثِيرٌ منهُم), yani "İçlerinden birçoğu (böyle davrandılar)"[9] ifadesi kullanılmıştır[10].

قَالَ رَبِّى يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِى السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٤﴾

4. "Peygamber dedi ki: 'Benim Rabb'im yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir.'"

Peygamber dedi ki[11]: Benim Rabb'im yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir. Allah Teâlâ'nın **Yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir** meâlindeki cümle ile kastedilenin aralarında gizlice fısıldaş-
258 tıkları "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? [§]Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?"[12], "Bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir"[13] ve benzeri sözleri ve Hz. Peygamber'e

---

9 "Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir" (el-Mâide, 5/71).

10 Karşılaştır, Kisâî, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 195.

11 *Te'vîlât*'ın bütün nüshalarında ifade "kul" (قُلْ) şeklindedir. Kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Hafs bu kelimeyi "kâle" (قَالَ) şeklinde okurken, bunların dışındaki imamlar "kul" (قُلْ) şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, s. 428; Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 93). Bu, İbn Mesûd ve Übey'den de rivayet edilmiştir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 62, 147).

12 el-Enbiyâ, 21/3.

13 el-Enbiyâ, 21/5.

yakıştırdıkları sıfatlar olsa gerektir. Onlara de ki[14] "Benim Rabb'im yerde de olsa gökte de olsa sizin bu sözünüzü bilir." Allah Teâlâ bunu o söylediklerinden vazgeçmeleri için söylemiştir. Çünkü dünyada birinin tercih ettiği fiillerden ve sözlerden haberdar olduğunu bilen kimse, bunlardan vazgeçer ve o sözleri söylemekten ve tercih ettiği şeylere yönelmekten kaçınır. Bu beyanın "Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"[15], "O, onların sözlerini hakkıyla işiten ve fiillerini hakkıyla bilendir" meâlindeki beyanlarda olduğu gibi yeni ve bir başlangıç cümlesi de olabilir.

بَلْ قَالُوا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ بَلِ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَاْتِنَا بِاٰيَةٍ كَمَا اُرْسِلَ الْاَوَّلُونَ ﴿٥﴾

5. "Hayır dediler, 'Bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir. Böyle değilse bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin."

Sonra Cenâb-ı Hak onların sefihliklerini, sözlerindeki ve ifadelerindeki düşünce kıtlıklarını ve çelişkiye düşmekten kurtulamadıklarını[16] haber vererek diyor ki: **Hayır dediler, bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir.** Hz. Peygamber'in şair ve büyücü olduğunu söylemeleri, söylediklerini kendisinin uydurduğunu ve karma karışık düşler olduğunu iddia etmeleri sözde çelişkileridir. Çünkü sihir başka, söz uydurma daha başkadır. Sihir, karma karışık düşlere de benzemez. Hz. Peygamber'e yamamaya çalıştıkları bu nitelemelerden her biri diğeri ile çelişmekte ve onu çürütmektedir. Bu da yakıştırdıkları bu nitelikleri bir bilgiye ve marifete dayanarak değil, ancak inatla karşı çıkma ve kibirden söylediklerini gösterir. Zira sözleri ve ifadeleri birbiriyle çelişmektedir. Çünkü sihir, zaman içinde devam edip gitmez ve kalıcılığı yoktur. Ama onlar, büyünün, zamanın sonuna kadar devam ettiği bilgisini taşıyorlarsa [çelişkiye düştüler demek olur][17]. Resûl-i Ekrem'in söylediklerinin karma karışık düşler ve söz uydurma olduğu tarzında söyledikleri de böyledir.

---

14 Bu açıklama "kul" şeklindeki kırâata göredir.
15 Âl-i İmrân, 3/5.
16 Yani yüce Allah bakışlarını çelişkilerine çekiyor.
17 Bu ilâve şerhten alınmıştır.

Öte yandan Hz. Peygamber'in onlara getirdiği şeyler eğer sihir ise bu onun doğru söylediğine ve peygamber olduğuna bir alâmet olur. Çünkü hiçbir kimse birinden öğrenmeden sihir yapamaz. Resûl-i Ekrem'in kendi aralarında yetiştiğini gördüklerine, kavmi içinde sihir öğreneceği hiçbir kimse de bulunmadığı ve hiçbir sihirbaza sihir öğrenmek için gidip gelmediğine ve buna rağmen onların düşüncesinde sihir yaptığına göre bu onun söz konusu sihiri yüce
259 Allah'tan öğrendiğini gösterir. [§]Peki onlara parlak, apaçık deliller ve beşerin gücünü ve kudretini aşan ve kimsenin gösteremeyeceği mûcizeler getirdiğine göre durum nice olur, varın siz hesap edin! Fakat onlar büyüklendiler ve bütün bunları inatlarından dolayı reddettiler. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Ebû Avsece "adğâsu ahlâm" (أضْغَاثُ أحْلام) kelimeleri hakkında şu açıklamayı yapar: Kelimenin tekili olan "ed-dığsu" (الضِّغثُ) tevil edilmeye değmez karma karışık rüya demektir. (Ahlâm kelimesine gelecek olursak:) "Ahlâm" (أحْلَام) "hulm" (حُلم) kelimesinin çoğuludur. "Haleme, yahlumu, hulmen, hâlimun" (حَلَمَ، يحلُمُ، حُلماً، حَالِمٌ) diye kullanılır. Mânası rüyada bir şey gördü demektir. "İhteleme, yahtelimu" (احْتَلَمَ، يحْتَلِمُ) "halume, yahlumu" (حَلُمَ، يحْلُمُ) kullanımı gibi olmaz. "Halume, yahlumu" kökünden bir de "hilmen" (حِلْماً) mastarı var ki yumuşak huylu olmak ve sabretmek demektir. Aynı kökten türeyen "halîm" (حَلِيمٌ) yumuşak huylu ve sabırlı demektir. Bu kökten gelen bir de "hallemtuhû" (حَلَّمْتُهُ) fiili vardır ki onu yumuşak huylu yaptım demektir. Arapça'da "el-iftirâ" (الإفتِراءُ) yalan anlamına gelir. Bir şaire şair (الشَّاعِرُ) denilmesi, başkalarının hissedemediği sözcükleri duymasından ve hissetmesinden dolayıdır.

Böyle değilse bize, öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin. Resûl-i Ekrem'den mûcize isteyenler, gerçek bir bilgi ile biliyorlardı ki Hz. Peygamber onlara öyle mûcize âyetler ve kanıtlar getirmiştir ki üzerinde düşünseler ve inatla karşı çıkmasalar bunlar, onun doğru söylediğine ve peygamber olduğuna işaret eder. Onlar Resûl-i Ekrem'in doğru söylediğini biliyorlardı. Fakat **öncekilere gönderilenin benzeri bir mûcize getirsin** diyerek inat ve karşı çıkma anında inen bir mûcize talep ettiler. Söz konusu mûcize, geçmiş milletlerin mûcizelere ve delillere karşı geldikleri zaman inen mûcizeydi. Mûcizelere ve delillere inatla karşı gelme anında karşılaştıkları şey, helâk edilip köklerinin kazınmasıydı. Çünkü Allah Teâlâ'nın geçmiş ümmetler hakkındaki âdeti ve hükmü mûcizelere ve hüccetlere inatla karşı geldikleri zaman helâk edilmeleri ve köklerinin kazınmasıydı. Cenâb-ı Hakk'ın Muhammed ümmeti hakkındaki âdeti ve hükmü ise peygamberliği onlarla sona erdirmek ve Muhammed'in (a.s.) şeriatını kıyâmet gününe kadar baki kılmaktır. Hak Teâlâ'nın geçmiş ümmetler hakkındaki âdeti ise şeriatlarını yürürlükten kaldırmak ve hükümlerini

değiştirmektir. Sözünü ettiğimiz âdet yürürlükte olduğuna göre onların helâk edilme vakti kıyâmet olarak belirlenmiştir. Yüce Allah'ın "ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür"[18] meâllindeki beyanı da bunu ifade etmektedir.

مَا اٰمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6. "Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir yerin halkı iman etmemişti; şimdi (aynı yolu tutan) ***bunlar mı iman edecekler?"***

Bunlardan önce helâk ettiğimiz hiçbir yerin halkı iman etmemişti. Yani bunlardan önce inatçılık ve büyüklük taslamak talebiyle mûcize isteyen hiçbir yerin halkı iman etmemişti. **Şimdi (aynı yolu tutan) bunlar mı iman edecekler?** Yani şimdi bir mûcize gelse de bunlar iman etmeyecekler. [§]Onlar 260
daha öncekiler nasıl iman etmemişse onlar da öyle iman etmezler. Çünkü onlar, hidâyete ermek ve doğru yolu bulmak için değil, aksine inatçılık yapmak ve büyüklük taslamak için mûcize talep ediyorlar.

وَمَا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ اِلَّا رِجَالاً نُوحِى اِلَيْهِمْ فَسْئَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾

7. "Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik; eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun."

Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik. Bu beyan, müşriklerin şu beyanlarda belirtilen sözlerine âdetâ bir cevaptır. "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?"[19], "Allah peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[20] ve "Ona bir melek indirilseydi ya!"[21]. Cenâb-ı Hak da onlara **Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri**, yani insanları

[18] "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır" (el-Kamer, 54/46).

[19] el-Enbiyâ, 21/3.

[20] "Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak 'Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?' şeklindeki itirazları engellemiştir" (el-İsrâ, 17/94).

[21] "'Ona bir melek indirilseydi ya!' dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi" (el-En'âm, 6/8).

halka **peygamber olarak gönderdik** cevabını vermektedir. **Vahyettiğimiz,** yani bütün insanlara peygamber olması için vahyettiğimiz demektir. Bu şu anlama gelir: Hz. Peygamber'den önceki ümmetlerde risâlet, meleklerde değil beşerde idi. Meleklerde bulunan risâlet, insanların arasından özel olarak seçilenlere, yani peygamberlere yönelikti. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bu ümmet içinde de tüm insanlara yönelik peygamberlik görevini meleklere vermemiş, aksine -geçmiş ümmetlerde olduğu gibi- bir insana vermiştir. **Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik** meâlindeki beyan onların erkeklerini peygamber olarak göndermiştir, yoksa kadınlara ve dişilere böyle bir görev vermemiştir anlamına da gelir. Çünkü kadınlar, tüm risâlet ve nübüvvet şartlarını taşımazlar. Bu durumda âyete verilen birinci mâna, peygamberlik görevinin verileceği insan cinsini açıklama amaçlı olur. Yani Allah Teâlâ, tüm insanlara yönelik peygamberlik görevini meleklere vermemiştir, fakat insanlara vermiştir anlamına gelir. İkinci mâna ise risâletin şartlarını tamam etme ve bunu hak etme konusunu beyan etmiş olur.

İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarına göre yukarıdaki âyet "ve mâ erselnâ kablehû illâ ricâlen nûhî ileyhim" (ومَا أرْسَلنَا قَبلَه إلاّ رِجَالًا نُوحِي إليْهِم) şeklindedir. Bunların kırâatlerine göre Allah Teâlâ sözü edilen kâfirlere hitap etmiş gibi olur. Bir başka ifadeyle; biz Muhammed'den önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik, demiş olur. Meşhur ve yaygın kırâate göre hitap Hz. Peygamber'e yapılmış olmaktadır. Buna göre Resûl-i Ekrem'e şöyle demektedir: "Ey Muhammed! Onlara de ki: Allah senden önce ancak kendilerine vahyedilen erkekleri peygamber olarak göndermiştir.

261 **[§]Eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun.** Bazıları Allah Teâlâ'nın bu cümle ile Arap müşriklerine hitap ettiğini ve onlara şöyle dediğini söylemişlerdir: Geçmiş peygamberlere iman eden Ehl-i Kitab'a sorun da size kendi zamanlarında peygamberlik görevinin sadece bir beşere verildiğini haber versinler diye emretmiştir. Bazıları ise şu yorumu yazmıştır: yüce Allah Ehl-i Kitab'ın kâfirlerinden kitap ve başka bir şeyi bilmeyenlere hitap etmiş ve **eğer** Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğunu **bilmiyorsanız** içinizden iman etmiş bilgi sahibi olanlara sorun da onun Allah tarafından size gönderilen bir peygamber olduğunu haber versinler demiştir. Bu son tevil özellikle Hz. Peygamber hakkında, birinci yorum ise bütün peygamberler hakkında olmuş olur.

وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ ﴿٨﴾

8. "Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir."

Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir. Bazıları bu âyeti şöyle açıklamışlardır: Biz onları, ruhları olmayan, yiyip içmeyen bir beden yapmadık, fakat ruhları olan, yiyen, içen ve sokaklarda yürüyen bedenler yaptık. [22] **Biz onları yemeyen içmeyen bir beden yapmadık** meâlindeki beyanı şöyle açıklamak da mümkündür: Onları melekler ve cinler gibi yiyip içmez bir beden değil, bir beşer kıldık.

Sonuç itibariyle kâfirler peygamberleri bazı itirazlar ileri sürerek tenkit ediyorlardı. Bazan "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[23], bazan da "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir?"[24] vb. ifadeler kullanmışlardır. Risâletin bir beşere verileceği kanaatini taşımıyorlar ve bir peygamberin onlara gönderilenler gibi bir beşer cinsinden olduğunu düşünmüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu beyanıyla cevap vererek onları susturmuştur: "Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz kimseleri peygamber olarak gönderdik"[25]. Çünkü atalarının tasdik ve iman ettiği geçmiş peygamberler birer beşer idiler.
[§]Kâfirler peygamberleri bazan da şöyle diyerek tenkit ediyorlardı: "Bu na- **262**
sıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor"[26]. Çünkü diğer insanlar gibi yemek yiyor, su içiyor, evleniyor ve çarşı ve pazarlarda dolaşıyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onları daha önce geçen peygamberlerin, yemek yediklerini, su içtiklerini, yeryüzünde yürüdüklerini ve ihtiyaçlarını giderdiklerini haber vermiş ve susturmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onları yiyip içmez bir beden kılmadık,** onlar dünyada **ölümsüz de değillerdir**. Bir başka beyanda da şöyle buyurmuştur: Andolsun senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da eş ve çocuklar vermiştik[27]. Buna göre size gönderilen peygamber de daha önce gönderilen diğer peygamberler gibi yiyen, içen ve evlenen kimselerdendir. O diğer peygamberler gibi bir peygamberdir, bir beşerdir ve o Allah'ın elçisidir. Bu ilâhî beyana bu yoruma göre anlam verilir.

Bu âyet-i kerîme Bâtınıyye mezhebini, görüşlerini ve fikirlerini reddetmektedir. Çünkü Bâtınîler şöyle derler: Peygamberlik, yiyen, içen, ölen ve yok olan bedensel maddî bir cevherde olmaz. O, ancak yemeyen, içmeyen, ölmeyen ve yok olmayan saf cevherde olur. Allah Teâlâ **Onları yiyip içmez bir be-**

---

22 bk. Dahhâk, *Tefsîr*, II, 573.
23 el-İsrâ, 17/94.
24 el-Enbiyâ, 21/3.
25 el-Enbiyâ, 21/7.
26 el-Furkān, 25/7.
27 er-Ra'd, 13/38.

den kılmadık, ölümsüz de değillerdir meâlindeki beyanla peygamberleri yemek yemeyen ve ölümsüz olmayan kimselere değil, yiyen içen ve ölümlü olan kimselerden seçtiğini haber vermektedir.

ثُمَّ صَدَقْنَاهُمُ الْوَعْدَ فَاَنْجَيْنَاهُمْ وَمَنْ نَشَاءُ وَاَهْلَكْنَا الْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾

9. “Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Böylece, hem onları hem de dilediğimiz kimseleri kurtuluşa erdirdik; haddi aşanları ise helâk ettik.”

Sonra onlara verdiğimiz sözü yerine getirdik. Cenâb-ı Hak burada peygamberlere söz verdiğini haber vermektedir. Ancak peygamberlerine verdiği bu sözün ne olduğunu açıklamamaktadır. Fakat beyanın son kısmında onlara verdiği sözün helâk etmek ve azaba mâruz bırakmak olduğunu açıklıyor. Çünkü devamında şöyle diyor: **Böylece, hem onları hem de dilediğimiz kimseleri kurtuluşa erdirdik; haddi aşanları ise helâk ettik. Dilediğimiz kimseleri kurtuluşa erdirdik,** ve **haddi aşanları ise helâk ettik** cümlesi, yapılan vâdin helâk vâdi olduğunu göstermektedir. Netice olarak bizim görüşümüz şudur: Allah Teâlâ geçmiş peygamberlere, kendilerini yalancılıkla suçlayanları helâk edeceği vâdinde bulunmuştu. Yapılan bu vâd, zamanından geri kalmış olsa da onlara verildiği gibi gerçekleşmiştir. Muhammed’in size vâdettiği azap da böyle olacaktır. Gelmesi gecikse de başınıza gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾

263 [§]***10. “Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”***

Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız? “Zikruküm” (ذِكْرُكُمْ) kelimesi yaptığınızı ve kaçındığınızı size hatırlatan ya da lehinize ve aleyhinize olanları hatırlatan demektir. Bazıları “fîhi zikruküm” (فيهِ ذِكْرُكُمْ) cümlesine, eğer uyarsanız içinde şerefinizin ve onurunuzun bulunduğu bir kitap indirdik, anlamını vermişlerdir. Hasan-ı Basrî ise aynı cümleyi şeyle açıklamıştır: İçinde sizi uymakla yükümlü kıldığı dininizin bulunduğu bir kitap indirdik[28]. Bir başka müfessir ise bu tabiri

[28] Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 122.

şöyle yorumlamıştır: İçinde uyduğunuz takdirde şerefinizin ve onurunuzun bulunduğu bir kitap indirdik. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır; yakında sorgulanacaksınız"[29]. Buradaki "zikrun" kelimesi, sana bir şeref olarak anlamına gelir.

وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً وَاَنْشَاْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿١١﴾

11. "Biz, halkı zulme sapmış nice ülkeyi yerle bir ettik, arkasından da başka topluluklar vücuda getirdik."

Âyetin metninde geçen "kasamnâ" (قَصَمْنَا) kelimesi, helâk ettik anlamına gelir. Kelimenin kök anlamı kırmak demektir. Allah Teâlâ burada Mekkeliler'i Muhammed'i (a.s.) yalancı olmakla itham etmeleri sebebiyle, geçmiş ümmetlerin peygamberleri yalanlamaları yüzünden başlarına gelen musibetle korkutmaktadır.

[Ebû Avsece şöyle demiştir:] "el-Kasmu" (القَصْمُ) kelimesi kırmak anlamına gelir. Kırmaktan maksat da helâk olmak demektir. "Kasame ğayrahû" (قَصَمَ غَيرَه) cümlesi başkasını helâk etti demektir. "İnkasame" (انْقَصَمَ) kalıbı ise kırıldı anlamına gelir.

فَلَمَّا اَحَسُّوا بَاْسَنَا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ ﴿١٢﴾

12. "Azabımızı hissettiklerinde bakarsın ki yerlerinden kaçıyorlar."

Azabımızı hissettiklerinde. Bazıları "ehassû" (اَحَسُّوا) fiiline azabı bildiklerinde anlamı vermişlerdir. **Bakarsın ki yerlerinden kaçıyorlar.** Yani kaçıyorlar ve firar ediyorlar. Bazıları da söz konusu fiile "ya'dûne" (يَعْدُونَ), yani koşuyorlar anlamı vermiştir. Fakat verilen bu mânalar arasında fark yoktur.

[Ebû Avsece] şu açıklamayı yapmıştır: "Ehassû" kelimesi azabımızın başlarına geleceğinden kesin olarak emin oldular, demektir. Aynı kökten gelen "ahsestü" fiili buldum anlamına gelir. "Ahsestü" fiilinin, bildim ve kesin olarak emin oldum, anlamı da mevcuttur. "Ahsestü" kelimesine, kestim ve "tehassestü" fiiline de seçtim anlamı verenler de olmuştur. Aynı kökten gelen

---

29 ez-Zuhruf, 43/44.

"el-mihasse" (المِحَسَّة) kelimesi türetilmiştir ki kaşağı, yani fırça anlamına gelir. "Yerkudûne", kaçıyorlar demektir[30].

لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا اِلٰى مَا اُتْرِفْتُمْ فٖيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴿١٣﴾

264 [§]***13. "Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız!*** (dendiğinde)***."***

Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha, yani nimete **ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız! (dendiğinde).** Böylesi bir beyan onlarla alay sadedinde söylenir. Bazıları "Leallekûm tüs'elûne" (لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ) cümlesine, herhalde azap edileceksiniz anlamı vermişlerdir. Bazıları da cümleyi, hesaba çekileceksiniz diye açıklamışlardır. Başka bazıları ise bunu şöyle tefsir etmişlerdir: Azabın (üzerinize) inmesinden önce iman etmeniz talep edildiği gibi, herhalde (şimdi de) iman etmeniz istenecektir. Aynı beyana şu anlam da verilmiştir. Herhalde peygamberinizi katletmekten dolayı sorgulanacaksınız. Çünkü daha önceki kavimler, peygamberlerini öldürmüşlerdi. Bu yüzden peygamberinizi niçin katlettiniz? diye sorgulanacaksınız. Bazıları ise şöyle bir açıklama yapmışlardır: Bu ifade *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bir musibet hakkında indi. Belâdan kaçarken meleklerle karşılaştılar. Melekler onlarla alay etmek için **Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız!,** dediler. Bazıları da "leallekûm tüs'elûne" ifadesine "herhalde derinliğine anlarsınız" mânası vermişlerdir[31].

[Ebû Avsece şöyle demiştir:] "ilâ mâ ütriftüm fîhi" (اِلٰى مَا اُتْرِفْتُمْ فيهِ) cümlesi, içinde bulunduğunuz refaha ve nimete, demektir. "el-İtrâf" (الإتْرَاف) kelimesi ikram anlamına gelir. Ebû Ubeyde "yerkudûne" (يَرْكُضُونَ) fiiline, koşuyorlar mânası vermiştir[32].

---

30 "el-Hissu" (الحِسُّ), "el-celdü" (الجَلْدُ) sopa vurmak demektir. "Hasse't-dâbbete, yehussuhâ, hassen" (حَسَّ الدَّابَةَ، يَحُسُّهَا، حَسّاً) "hayvanın üzerindeki toprağı giderdi" demektir. Bu, onu kaşağı ile fırçalamakla olur. Bu kökten türeme "el-mihasse" (المِحَسَّة), "fırça, kaşağı" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-se-se" md.).

31 bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 469.

32 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 35.

Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız! cümlesindeki dönün fiili emir mânasında değil, fakat eğer siz içinde bulunduğunuz refaha dönerseniz, anlamındadır. Bunun gibi: "De ki: Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu görün[33] meâlindeki beyanda dolaşın anlamına gelen "sîrû" (سيروا) fiili emir mânasında değildir. Fakat eğer yeryüzünde dolaşırsanız günahkârların sonunun nice olduğunu görürsünüz demektir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum aynen böyledir. Mânası şudur: **Eğer içinde bulunduğunuz refah ve yurtlarınıza dönerseniz** herhalde daha önce size sorulduğu gibi bazı şeylerden **sorgulanacaksınız.** Bu cümle, yaptıklarının karşılığı olsun diye alay tarzında söylenmiş bir beyandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِم۪ينَ ﴿١٤﴾

14. "Vay başımıza gelenlere! Gerçekten biz zâlim insanlarmışız! derler."

"Vay başımıza gelenlere! Gerçekten biz zâlim insanlarmışız!" derler. O gün zâlim olduklarını ikrar edecekler fakat bu kendilerine fayda vermeyecektir. Kötü fiillerine pişman olacaklar ve dünya hayatına yeniden dönmek isteyeceklerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım[34].

فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوٰيهُمْ حَتّٰى جَعَلْنَاهُمْ حَص۪يدًا خَامِد۪ينَ ﴿١٥﴾

[§]*15. "Biz kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar* 265
bu yakınmaları sürüp gider."

Biz kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar bu yakınmaları, yani "Vay başımıza gelenlere! Gerçekten biz zâlim insanlarmışız" demeleri **sürüp gider.** Bu sözü dünyada iken söylemeleri durumunda **Kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar** meâlindeki cümle, "kılıçla helâk etmekle", anlamında olur. Âhirette söylemeleri halinde ise kendilerini cehennem ateşinde biçilmiş ekine ve sönmüş ateşe çevirinceye kadar, demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.* "Hasîden" (حَصيدًا) kelimesi biçilmiş halde helâk olmuş, demektir. "Hâmidîn" (خَامِدينَ) kelimesi de sönmüş demektir.

---

33 en-Neml, 27/69.

34 el-Fecr, 89/24.

Arapça’da, ateşin söndüğü bu kökten gelen bir fiille “hamadeti’n-nâru” (خَمَدَتْ النَّارُ) diye ifade edilir.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿١٦﴾

16. “Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.”

Cenâb-ı Hak burada gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri bulundukları bu hal üzere olsunlar, sonra da yok olup gitsinler diye yaratmadığını, fakat belli bir amaca göre onları var ettiğini, bunun da göklerde, yerde ve bunlar arasında yaşayanları imtihan etmek olduğunu bildiriyor. Çünkü dünyada bir faaliyette bulunup da yaptığı işten bir sonuç beklemeyen, bir iş yapıp da ondan bir netice ummayan kimsenin yaptığı anlamsız olur ve boşuna bir oyalanmadan ibaret bulunur. O kâfirlerin dedikleri gibi dirilme, hesaba çekilme, ceza ve sevap olmasa göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin yaratılması boşuna ve oyun olmuş olurdu. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?”[35]. Bu beyanda onların Rab’lerine geri döndürülmemesinin boşuna ve oyun olsun diye yaratılmak anlamına geldiğine işaret edilmektedir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah Teâlâ gökleri ve yeri boşuna yaratmamış, fakat bir hikmete binaen yaratmıştır. Gök ve yeryüzü, kendilerine bakanlara Cenâb-ı Hakk’ın vahdâniyetini, bunları kimin yoktan var ettiğini, yaratıcının hükümranlığını, kudretini, hikmetini, ilmini ve idaresini gösterir.

لَوْ اَرَدْنَا اَنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا اِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٧﴾

17. “Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız.”

Eğer bir eğlence edinmek isteseydik. Bazıları “lehven” (لَهْوًا) kelimesine “zevceten” anlamı vermişlerdir, ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü yüce Allah onlara, çocuğunun olmadığını ispat ederken “Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir?”[36] meâlindeki beyanla “karısının olmaması”nı delil olarak getirmiş-
266 tir. [§]Eğer onlar Allah Teâlâ’nın eşi olmadığını ikrar edip bilmeselerdi, eşinin

[35] el-Mü’minûn, 23/115.

[36] el-En‘âm, 6/101.

olmadığını delil göstererek çocuğunun olmadığını ispat etmenin herhangi bir anlamı olmazdı. Bu durumda, **Eğer bir eğlence edinmek isteseydik** beyanın metninde geçen "lehv" kelimesi "çocuk" anlamında olur. Zira insanlar, çocukla eğlenmektedirler. Bu nedenle çocuk "lehv" kelimesi ile karşılanmıştır.

Onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız. Bu beyan iki türlü açıklanabilir: Birincisi: Onu anlayış kabiliyetinizin erişemeyeceği ve bilginizin ulaşamayacağı bir şekilde kendi katımızdan edinirdik. Çünkü çocuk, anne-babanın cinsinden ve onların biçiminde olur. Bunu bilmenin yolu da gözlem değil, akıl yürütmedir. Allah Teâlâ'yı gözlem yoluyla bilemeyeceklerine göre ondan meydana gelecek olanı -eğer böyle bir durum olsa- nasıl bilecekler! İkincisi: Gözle görülmeyenler (gâib), ancak gözle görülenlerden hareketle akıl yürüterek bilinebilir. O'nun sizin iddia ettiğiniz gibi bir çocuğu olsaydı bilinmezdi. Çünkü çocuğunun dünya ile ilgisi olmazdı. Sebebine gelince O, âlemi yoktan var etmede birdir ve tektir. Netice olarak O'nun sizin iddia ettiğiniz gibi bir çocuğu olsa, bunu bilme ve idrak etme imkânınız yok olur gider.

Eğer bir eğlence (çocuk) edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik meâlindeki beyan, O'nun çocuğunun olduğu veya çocuk edinmesinin muhtemel olduğu anlamına gelmez. Fakat çocuğunun olması muhtemel olsa bunun idrak edilmesi ve bilinmesi ihtimal dâhilinde olmaz demektir. "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[37] meâlindeki beyan da aynı şekilde yorumlanır. Yerde ve gökte (Allah'tan başka) tanrılar olması ihtimali vardır anlamında değil, fakat şayet yerde ve gökte (Allah'tan başka) tanrılar olması ihtimal dâhilinde olsaydı yerin ve göğün düzeni bozulurdu mânasınadır.

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَاِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

18. "Bilakis biz, hakkı bâtılın başına çarparız da onun işini bitirir; bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir. (Allah'a) ***yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!"***

Bilakis biz, hakkı bâtılın başına çarparız da. Öyle görünüyor ki Allah Teâlâ'nın bâtılın başına çarptığını haber verdiği hakkın peygamberine indirdiği Kur'ân, Resûl-i Ekrem'in bizzat kendisi ya da vahdâniyetine ve ulûhiyetine

37 el-Enbiyâ, 21/22.

alâmet kıldığı mûcizelerdir. "Fe yedmağuhû" (فَيَدْمَغُهُ) kelimesi **Onun işini bitirir** demektir, yani Allah Teâlâ hakkında çocuğu ve eşi olduğu iddiaları ve bunların dışında zatına yakışmayan başka sözleri geçersiz kılar. **Bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir.**

267 **[§] (Allah'a) yakıştırdığınız** çocuk edinmek, eşi olmak ve zatına yakışmayan başka **sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!**

Ebû Avsece şu açıklamayı yapmıştır: "Fe yedmağuhû" (فَيَدْمَغُهُ), hak bâtılı geçersiz kılar demektir. Bir başkası da bu fiile "helâk eder" anlamı vermiştir. Bu kelimenin anlamı "darabtu'r-racüle fe demağtuhû" (ضَرَبتُ الرَّجُلَ فدَمَغتُهُ) sözünden alınmadır, adama öyle bir darbe indirdim ki darbem beynine ulaştı, demektir. Vurulan darbe bu derece olunca darbeyi alan ölür. Aynı şekilde hak da bâtıla öyle bir darbe vurur ki onun beynine ulaşır ve bâtılın işini bitirir. **Bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir**, yani bir de bakarsın ki bâtıl yok olup gitmiştir. "Zeheka" (زَهَقَ) öldü ve helâk olup gitti demektir. "ez-Zâhık" (الزَّاهِقُ) kelimesi başka yerlerde "semîn" (السَّمِينُ) şişman ve yağlı, besili anlamına gelir.

وَلَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهٖ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾

19. "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar."

Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. Allah Teâlâ sanki bu cümleyi onların sözlerine bir cevap ve zatını nitelemelerine karşı bir reddiye olarak zikretmekte ve **Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir** demektedir. Yani göklerde ve yerde olanların tümü O'na aittir. Bunların tümü gerek erkek, gerek kadın O'nun kullarıdır demiş olmaktadır. Dünya hayatında hiçbir kimse köleleri ve cariyeleri arasından kendisine çocuk edinmez. Böyle bir durumu gururunuza yediremediğiniz ve hoşlanmadığınız için insanlar hakkında uygun görmüyorsunuz da Allah hakkında nasıl söyleyebiliyor ve O'na yakıştırıyorsunuz? Ya da Cenâb-ı Hak göklerde ve yerde olanların tümünün kendisine ait olduğunu belirterek mahlûkatına muhtaç olmadığını haber veriyor da olabilir. Dünya hayatında çocuk, mevcut bir ihtiyaç için edinilir. Allah Teâlâ belirtilen şeylere sahip olduğu için zatı hiçbir şeye muhtaç olmayınca çocuk ihtiyacı da olmayacaktır. Allah, zâlimlerin söylediği sözlerden münezzehtir ve çok çok yücedir.

O’nun huzurunda bulunanlar, O’na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Cenâb-ı Hak bu cümleyi, onların “melekler Allah’ın kızlarıdır”[38] demeleri üzerine zikrediyor gibidir. Onlar böyle deyince Allah Teâlâ da şunu söylüyor: Onlar sizin anlattığınız gibi değillerdir, fakat benim kullarımdır, bana ibadetten yorulmazlar ve gevşeklik göstermezler. Ya da yüce Allah bu ifadeyi meleklere tapan ve kendisini bırakıp onları tanrılar edinenlere söylemekte ve şunu bildirmektedir: Melekler bana ibadet etmekte böbürlenmezler, gevşeklik de göstermezler. Onlar kendileri için ilâhlık iddiasında bulunmadıklarına göre nasıl olur da sizler onlara ilâhlık nispet eder ve beni
bırakıp onlara taparsınız? [§]Bir başka ihtimale göre yüce Allah şöyle demek- 268
tedir: Sizler bana ibadet etmekte büyüklenirseniz sizden makamca daha büyük değerce daha yüksek olanlar bu konuda büyüklenmezler.

يُسَبِّحُونَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾

20. “Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah’ı tenzih ederler.”

Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah’ı tenzih ederler. Onlar Allah’ı tenzih ederler ve O’nu inkârcıların çocuk edindiği yolundaki iddialardan ve zatına yakışmayan başka bütün sıfatlardan uzak tutarlar. Bu âyet-i kerîme Mûtezile mezhebinin görüşlerinin yanlışlığını gösterir. Onlar fiillerin insanı bizâtihî yorucu ve bitkin kılıcı olduğunu söylerler. Fiiller onların dediği gibi bizâtihî insanı yorgun düşürücü olsaydı bu konuda beşer ve melekler arasında fark olmazdı. Cenâb-ı Hak, onların bitkin düşmediklerini, bıkıp usanmadıklarını ve ibadetlerin kendilerini yormadığını haber verdiğine göre bu bize ibadetlerin bizâtihî değil başka bir özellikten dolayı yorgun düşürücü olduğunu gösterir. Bu mesele kullara ait fiillerin yaratılıp yaratılmadığı konusuna girer. Biz bu konuda birçok yerde yeteri derecede açıklama yapmış bulunmaktayız[39].

[Ebû Avsece der ki:] “Ve lâ yestahsirûn” (وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ) kelimesi bitkin düşmezler demektir. Bu kökten türeme “hasîrun” (حَسِيرٌ), yani bitkin ve “mahsûrun” (مَحْسُورٌ), yani yorgun kelimeleri vardır. “Lâ yeftürûn” (لَا يَفْتُرُونَ) fiilinin kökü olan “el-fütûr” (الفُتُور) da bitkinlik anlamındadır.

38 Meselâ bk. es-Sâffât, 37/155-157, 164-166.

39 Bu konunun geçtiği yerleri cilt sonlarındaki dizinden “fiil, kulların fiilleri” başlığı ile araştırabilirsiniz.

اَمِ اتَّخَذُوا اٰلِهَةً مِنَ الْاَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ ﴿٢١﴾

21. "Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de ölüleri bunlar mı diriltecek?"

Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de. "Em ittehazû" (أم اتَّخَذُوا) kelimeleri, zâhirî anlamıyla insanlar açısından soru mânası ifade ederken, Allah Teâlâ açısından ise soru değil gereklilik demektir. Buna göre yüce Allah, onlar yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler demiş gibi olmaktadır. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın söylediği ve zâhirî anlamıyla soru kalıbında olan bütün ifadeler de böyledir. Çünkü Allah olmuş olanı da olacakları da bilir. Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Ama insanlar, birbirlerine soru sorabilirler. Çünkü bazıları diğer bazılarının durumlarını bilmezler. Bazıları diğerlerinden bu konuda bilgi talep edip anlamak isteyebilirler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Ölüleri bunlar mı diriltecek? "Yünşirûne" (يُنْشِرُونَ) fiilinin iki anlama gelmesi muhtemel olabilir. Birincisi "yaratıyorlar" anlamınadır. Yani onlar yaratma gücü olmayan birtakım tanrılar edindiler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular?"[40]. O zaman yaratamayan tanrıları nasıl ilâh edinirler? İlâh, ancak yaratması ve mahlûkat
269 üzerindeki eserleri ile bilinir. [§]Bunlarda yaratma gücü olmadığına göre onları nasıl olur da tanrı edinirler? İkincisi: "Hum yünşirûne" diriltirler ve hayat verirler demektir. Kelime dirilme ve hayat verme anlamında olursa yüce Allah sanki şöyle demiş olur: Diriltmeye ve hayat vermeye kudreti olamayanları nasıl olur da tanrı edinirler? Yaratıkları öldükten sonra diriltme ve hayat verme gayesi olmaksızın onları yaratmak, hikmet dışı görünür. Çünkü dünya hayatında herhangi bir binayı hedeflediği bir akıbet için değil de yıkılsın diye yapan kimse fiilinde hikmet sahibi olmaz ve yaptığı bu bina anlamsız olur. "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[41] meâlindeki beyan da böyledir. Yüce Allah bu örnek beyanda da yaratıkların huzuruna getirilme amacı dışında yaratılmalarını boş yere yaratılma olarak göstermektedir. Netice olarak bu beyan iki şekilde açıklanır. Birincisi: **Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de ölüleri bunlar mı diriltecek?** Yani onlar yeryüzünden ölüleri diriltecek birtakım tanrılar edindiler. Veya şöyle yorumlanır: Onlar yeryüzünden diriltmeye veya dönüşe kâdir birtakım tanrılar edinmediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

40 "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: 'Her şeyi yaratan Allah'tır'" (er-Ra'd, 13/16).

41 el-Mü'minûn, 23/115.

لَوْ كَانَ فِيهِمَا اٰلِهَةٌ اِلَّا اللّٰهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir."

[Allah'ın Birliğinin Delili]

Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa'nın mushaflarına göre âyetin metni şöyledir: "Lev kâne fîhinne âliheten gayrullahi lefesedne" (لَوْ كَانَ فيهنّ الِهَةً غَيرُ اللهِ لَفَسَدْنَ). Öte yandan âyet birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Yer ve gök aslı itibarı ile mevcut olmazdı. Çünkü hükümdarlar arasında âdet şöyledir: Bir hükümdarın inşa edip ortaya çıkardığını diğeri yıkmak ve ortadan kaldırmak ister. Böylece ikisinin binası da ayakta kalamaz, birden çok kral bulunduğunda da ikisinin binası esasen mevcut olamaz.

İkincisi: **Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu**. Yani bunlardan birisinin mahlûkata sağlayacağı menfaatler diğerininki ile bağlantılı olmazdı. Çünkü tanrılardan her biri kendi yarattığının menfaatlerinin diğerinin menfaatlerine ulaşmasını engellerdi. Bunlardan birinin menfaatleri diğerinin yarattığının menfaatlerine ulaşırsa bu, meydana gelenin birden çok tanrıların değil bir tek tanrının yaratması ve planlaması olduğunu bize gösterir.

[§]Üçüncüsü: Tanrı birden çok olsaydı ikisinin işleri yürütmesi her yıl **270**
aynı çizgide olmazdı. Evrenin idaresi hep aynı düzende gittiğine ve iş her yıl aynı şekilde yürütüldüğüne göre bu, birden çok değil bir planlama ve yürütme olduğunu bize gösterir. Çünkü işler çok elden yürütülseydi durum her yıl farklı olurdu, aynı düzen üzere gitmez ve aynı şekil üzere yürümezdi.

Bazıları "le fesedetâ" (لَفَسَدَتَا) cümlesi şu ilâhî beyanlarda belirtilen husustur demişlerdir: Fiili, yüce Allah'ın "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde" her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı[42], yeryüzü hükümdarlarının âdeti olduğu üzere.

---

42 el-Mü'minûn, 23/91.

Demek ki arşın Rabb'i olan Allah, onların çocuk edinme ve ortağı olmak gibi **yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.**

لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir."

Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir. Bu beyan birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Allah Teâlâ yaptığından sorumlu tutulamaz, çünkü yaptıklarını kendi mülkünde ve hükümranlığı dairesinde yapmaktadır. Ancak başkasının mülkü ve hükümranlığında faaliyet yapanlar yaptıklarından sorumlu tutulurlar. Bu beyanda, bir başkasına ait herhangi bir şeyi ancak mâlikinin izni ve müsaadesiyle almanın caiz olduğuna dair delil vardır. Bu durumda, mal kimsenin müsaadesine tâbi değildir, esasen mübahtır diyenlerin görüşü çürümüş olur.

İkincisi: Allah Teâlâ yaptığından sorumlu tutulamaz. Çünkü zatından dolayı hikmet sahibidir ve fiili, hikmet dairesinin dışını çıkmaz. Sorguya, yalnızca fiili hikmet dışı olma ihtimali olanlar çekilebilir. Buna karşılık fiili yalnızca hikmete ihtimali olan kimse, "bunu niçin yaptın, neden yaptın?" diye sorguya çekilemez.

Üçüncüsü: yüce Allah'ın yaptığından sorumlu tutulması ihtimal dâhilinde olsa "şöyle yap", "böyle yapma" gibi emir ve yasaklamaya muhatap olması da mümkün olur. Oysa bu imkânsızdır. Bu konuda Allah Teâlâ'ya emir vermek mümkün olsa kendisine sorulacak soru ihtiyaç beyan etme sorusu olur. Çünkü kendisinden üstün olan birisine emir veren kimse, ancak bir ihtiyacını dileme talebinde bulunuyor demektir. Kendisinden daha aşağı seviyede olana emir verenin emri ise gerçek emir olur.

اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِه۪ٓ اٰلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هٰذَا ذِكْرُ مَنْ مَعِيَ
وَذِكْرُ مَنْ قَبْل۪ي بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Yoksa O'ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler? De ki: 'Haydi delilinizi getirin! İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin söylediği!' Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler; bunun için de inatla yüz çevirirler."

Yoksa O'ndan başka birtakım tanrılar mı edindiler? Bu ibare herhangi bir şeyi inkâr edenin delil getirmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü **De ki: Haydi delilinizi getirin!** deyince onların da ilâhlık iddiana sen de delilini getir, biz bunu inkâr ediyoruz, demeleri gerekirdi. Bunu demediklerine göre bu beyan, inkâr edenin delil getirmesi gerektiğini bize gösterir.

[§]İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin 271
söylediği! Yani bu Kur'ân benden öncekilerin de söylediği, benden sonrakilerin de söylediği şeydir. Bazıları da bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Bu Kur'ân'da benimle beraber olanlara helâl ve haram olan şeylerin beyanı ve benden öncekilerin hikâyesi vardır. Yani bu kitapta geçmiş milletlerin amelleri, haberleri ve Rab'lerine kavuşuncaya kadar O'nun kendilerine yaptıklarının beyanı bulunmaktadır. Ya da âyetin mânası, bu kitabın içinde benimle birlikte olanlarla benden öncekilerin haberleri vardır. Bu durumda kitabın içinde Resûl-i Ekrem'in peygamberliğinin delili bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber geçmiş ümmetlerin haberlerini, başlarından geçenleri kitaplarında anlatıldığı gibi haber vermiştir. Oysa o, kitaplarında ne yazıldığını bilmiyordu. Çünkü bunları ne onlardan herhangi birinden öğrenmiş ne de kitaplarına bakmıştı. Bunun sebebi Resûl-i Ekrem'in bütün bunları yüce Allah'tan öğrendiğini bilmeleri için idi.

İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin söylediği! cümlesinin yorumu şu ilâhî beyanda belirtilen husus olabilir: "Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım"[43]. Bu durumda anlamı şöyle olur: İşte bu (kitap), benimle birlikte olanlara ve benden önce geçen peygamberlerin de kendileriyle birlikte olanlara getirdikleri kitaptır. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, Rabbim beni bu zikirle (kitapla) benim kavmime, benden önce geçen (peygamber)leri de kendi kavimlerine gönderdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayır, onların çoğu hakkı bilmezler; bunun için de inatla yüz çevirirler. Aynen böyle onlar haktan yüz çevirdikleri için onu bilmezler.

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا نُوحٖٓى اِلَيْهِ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّٓا اَنَا فَاعْبُدُونِ 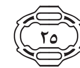

43 el-Enbiyâ, 21/25.

25. "Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona, 'Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin' diye vahyetmiş olmayalım."

yüce Allah daha önce, "Benden başka ilâh yoktur, şu halde bana kulluk edin" diye vahyetmeden gönderdiği hiçbir peygamber olmadığını haber ver-
272 mektedir. [§]Öte yandan "fa'budûni" (فَاعْبُدُونِ) emri, ulûhiyette beni birleyiniz,
ilâhlığı benden başkasına nispet etmeyiniz, ilâhlığıma benden başkasını ortak yapmayınız mânasında olabilir. Ya da ibadeti bana tahsis ediniz, onu benden başkasına yöneltmeyiniz anlamı da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Böyle iken** (bazıları) **'Rahmân evlat edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis o evlat dedikleri lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır."

Bilakis o evlat dedikleri lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır meâlindeki cümle, onların Allah Teâlâ'nın çocuğu olduğu ve evlat edindiği şeklindeki ifadelerinin gerçekten çocuk sahibi olma anlamında değil, fakat kendisine nispet ettikleri kişileri seçme mânasında olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah Îsâ, Üzeyir ve melekler gibi Allah'ın çocuğu dedikleri kimselerin onların dedikleri gibi olmadıklarını, fakat lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullar olduklarını haber vermektedir. Ardından da onları hangi sebeple lütuf ve ihsana mazhar kıldığını beyan etmektedir.

لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِاَمْرِه۪ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾

27. "O'nun sözünün önüne geçmezler, sadece O'nun emriyle hareket ederler."

Allah Teâlâ kendi izni ve emri olmaksızın sözünün önüne geçemeyeceklerini, herhangi bir fiili teklif edemeyeceklerini haber vermektedir. **Onun sözünün önüne geçemezler.** Bu beyan, Cenâb-ı Hakk'ın izni ve emri olmaksızın onlar herhangi bir şeyi emredemezler ve yasaklayamazlar anlamında da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ اِلَّا لِمَنِ ارْتَضٰى وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِه۪ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) ***bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler!"***

[Şefaat]

Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Bu konuyu Tâhâ sûresinde ele almıştık[44]. **Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler.** Yüce Allah bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz"[45]. Bu durumda **Allah'ın razı oldukları** cümlesinin tevili, Allah'ın izin verdikleri demek olur. Bir de **Allah'ın razı oldukları** meâlindeki beyan, şefaat edecek kimselerle alâkalıdır. Bu yorumun anlama yansıması ise şöyledir: Ancak dini ve ameli bakımından kendisinden razı olunan kimselere şefaat izni verilir. **Allah'ın razı oldukları** beyanı şefaat edilecek kimselere yönelik de olabilir. Buna göre, Rabb'inin gittiği yol ve amel bakımından razı olduğu ve ameline hiçbir kusur bulaşmamış kimselere şefaat edilir, anlamına gelmiş olur.

[§]Öte yandan şefaat esasen ancak amelde kusur dairesine giren hususları **273**
affetmek için getirilmiştir. Sonra şefaat edilecek kişi ya küçük günah işlemiştir ve bundan dolayı azap görmesi mümkündür ya da büyük günah işlemiştir. Bu beyan, büyük günah işleyen kimsenin affedileceği ve bağışlanacağını göstermektedir. Çünkü biz diyoruz ki: Şefaat amelde kusur işleyen kimse için getirilmiştir. Âyet, Mûtezile mezhebinin görüşünün yanlış olduğunu da göstermektedir. Zira onlar, küçük günah işleyen kimsenin küçük günahı bağışlanır, bundan dolayı da azap görmesi mümkün değildir; büyük günah işleyen ise affedilmez ve bağışlanmaz, aksine ebediyen azap görür, demektedir.

Ve Allah korkusundan titrerler! Öyle anlaşılıyor ki bu cümle, *en doğrusunu Allah bilir ya,* "O'nun sözünün önüne geçmezler"[46] meâlindeki beyanla bağlantılıdır. Buna göre mâna şöyle olur: Allah'ın azabından korktukları ve ürperdikleri için O'nun sözünün önüne geçemezler, (O'nun emri ve izni olmaksızın) hiçbir fiili yapamazlar, hiçbir şeyi emredip yasaklayamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

44 bk. Tâhâ sûresinin 110. âyetinin tefsiri.

45 Tâhâ, 20/109.

46 el-Enbiyâ, 21/27.

وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ اِنّٖى اِلٰهٌ مِنْ دُونِهٖ فَذٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ كَذٰلِكَ نَجْزِى الظَّالِمٖينَ ﴿٢٩﴾

29. "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa** (ki demez)**, biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zâlimleri böyle cezalandırırız."

Onlardan biri, "Tanrı O değil, benim!" diyecek olsa (ki demez). Bu beyan, bir öncesiyle bağlantılı değil ve ondan ayrı gibidir. Çünkü öncesinde onların "Rahmân evlat edindi" meâlindeki sözleri yer almaktaydı. Yukarıdaki âyetin öncesi ile bağlantısı olsaydı yüce Allah meâlen şöyle derdi: Onlardan biri ben Tanrı'nın oğluyum diyecek olsa. Çünkü onlar "Rahmân evlat edindi"[47] demişler, "Tanrı ilâh edindi" dememişlerdir. Eğer bu beyan öncesiyle bağlantılı ve ona cevap olsaydı, onlardan biri ben Tanrı'nın oğluyum diyecek olsa diye bir cevap verilirdi. Fakat öyle anlaşılıyor ki onlar çeşitli fırkalara ayrılmışlardı. İçlerinden bazıları "Rahmân evlat edindi" derken, bazıları Allah'ı bırakıp meleklere tapmışlar ve onları ilâh edinmişlerdi. İşte bu beyan bunlara cevap olarak gelmiş ve yüce Allah şöyle buyurmuştur: **Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa, biz onu da cehennemle cezalandırırız.**

Eğer bize denilirse ki: "Şüphesiz siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[48] meâlindeki beyana göre Allah'tan başka Îsâ'ya (a.s.) ve meleklere tapıldığına göre onlar âyetin zâhirine göre cehenneme yakıt olacaklardır.

274 [§]Buna şu cevap verilir: Âyetin tevili şöyledir: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka emirlerine ve 'bana tapınız' beyanına binaen taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz". Bu tevilin delili şu ilâhî beyandır: "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zâlimleri böyle cezalandırırız". "ez-Zâlimîn" (الظَّالِمينَ) burada kâfir olan müşrikler demektir.

Hasan-ı Basrî **Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Onların bu sözü -yüce Allah'ın kendilerini anlattığı üzere- Tanrı edindiklerine itaat etme ve emrine karşı gelmeme tarzındaki tavırları dolayısıyla söylemiş olmaları ihtimal dâhilinde değildir. Allah Teâlâ bu beyanı, insanlar böyle bir sözü söyleyen kimsenin değeri ne

---

47 el-Enbiyâ, 21/26.
48 el-Enbiyâ, 21/98.

kadar büyük ve mertebesi ne denli yüce olursa olsun yüce Allah'ın onu âyette belirtilen ceza ile cezalandıracağını ve bunu hak etmiş olduğunu insanların bilmeleri için söylemiştir. Fakat bize göre meleklerin mâsiyet işlemeleri mümkündür ve ihtimal dâhilindedir. Delili de şu ilâhî beyandır: "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa". Çünkü yüce Allah melekleri, "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren"[49], "O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etmekte ne büyüklenirler ne de yorulurlar"[50] meâlindeki beyanlarda övmüştür. Bütün bunlar meleklerin yaptıklarını özgür tercihleri ile yaptıklarını ve bunu yaratılışları gereği yapmadıklarını göstermektedir. Bazı müfessirler **biz onu da cehennemle cezalandırırız. Zâlimleri böyle cezalandırırız** meâlindeki beyanda kastedilenin İblis olduğunu söylemişlerdir. İblis meleklerden biriydi. "Tanrı O değil, benim. Bana kulluk edin" diyen odur. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا
فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾

30. "İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?"

İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı görmezler mi? Görmezler mi anlamındaki "evelem yerav" (أَوَلَمْ يَرَ) cümlesi birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı bilin
ve görün anlamında olabilir. [§]İkincisi: Eğer düşünür ve dikkatle bakarlarsa 275
gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı görürler. Üçüncüsü: Gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı gördüler ve bildiler şeklinde bir uyarı da olabilir. "Görmezler mi?", "görmez misin?"[51] tarzında kullanılan üslupta zikredilen bütün ifadelerin tevili sözü edilen üç şekildedir.

Ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı? Bu beyan ve burada aktaracağımız şu beyanlar "inkâr edenler görmezler mi?! mêalindeki beyana bağlıdır: "Yeryüzüne sağlam dağlar yerleştirdik"[52], "Kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık"[53] "Gökyüzünü

---

49 et-Tahrîm, 66/6.

50 el-Enbiyâ, 21/19.

51 Fakat böyle olmayan âyet de vardır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 494b).

52 el-Enbiyâ, 21/31.

53 el-Enbiyâ, 21/31.

korunmuş bir tavan yaptık"[54], "O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır"[55]. Buna göre yüce Allah sanki şöyle demiş olmaktadır: Şunları görmezler mi? Onlar için yarattığımız ve adlarını belirttiğimiz varlıkları görmezler mi?

Öte yandan bunlardan onlara bahsetmesi birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: yüce Allah onlara verdiği nimetleri hatırlatmış olmaktadır. Çünkü onlara göklerin ve yerin birbirine bitişik olduğunu sonra onlardan rızıklarını çıkardığını haber vermektedir. Ve canlı olmalarını su ile sağladığını onlara hatırlatmaktadır. Yeryüzünü sakinleri için yerleşip oturabilecekleri hale getirdiğini, dağların desteği ile onlara onu beşik ve döşek yaptığını, böylece orada kalmaya ve yerleşmeye muvaffak olduklarını hatırlatmaktadır. Allah Teâlâ daha sonra yeryüzünde vadiler ve yollar açtığını, bunu ihtiyaçlarını, arzu ettiklerini ve uzak diyarlarda bulunan menfaatlerini elde etsinler diye yaptığını dile getirmektedir. Bunun yanında "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır"[56] meâlindeki beyanda belirttiği üzere gökyüzünü üzerlerine düşmekten koruma nimetini de hatırlatmaktadır. Ayrıca gece, gündüz, güneş ve ayda yarattığı nimetleri de ifade etmekte ve bütün hatırlatmalar sonunda verdiği nimetlere karşı şükretmelerini onlardan istemektedir.

Yahut şöyle bir yorum yapılabilir: Hak Teâlâ bu ifadeyle onlara kudretini ve hükümranlığını hatırlatmakta ve gökleri yerden ayırıp her şeyi sudan yaratmaya, gökleri tutmaya, direk kullanmadan onları üzerlerine düşmekten muhafaza etmeye, geceyi, gündüzü yaratmaya, güneşe ve aya bir günde beş yüz yıllık mesafeyi kat ettirmeye evet bütün bunlara kādir olan bir varlığın onları öldükten ve toprak olduktan sonra diriltmeye ve hayat vermeye de
276 kādir olduğunu anlatmaktadır. [§]Veya bu beyan şöyle de anlaşılabilir: Allah Teâlâ'nın, zatı itibariyle hiç bir şeye muhtaç olmadığını ve her şeyi O'nun hükümranlığı altında bulunduğunu hatırlatması mümkündür. Statüsü bu olan varlığın çocuk, ortak ve eş edinmeye nasıl ihtiyacı ortaya çıksın. Müşriklerin Allah "Allah çocuk edindi"[57], "Allah'ı bırakıp (sahte) tanrılar edindiler"[58] vb.

---

54 el-Enbiyâ, 21/32.

55 el-Enbiyâ, 21/33.

56 Fâtır, 35/41. Ayrıca bk. el-Hac, 22/65.

57 "'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis, göklerde ve yerde ne varsa yalnız O'nundur. Hepsi de O'na boyun eğmişlerdir" (el-Bakara, 2/116).

58 "Oysa onlar, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler" (el-Furkān, 25/3).

meâlindeki beyanlarda belirtilenlere cevap olarak böyle demekte, bütün bunların geçersiz ve fasit olduğunu beyan etmek üzere de şöyle buyurmaktadır: “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu”[59], “Yoksa onlar, yeryüzünden birtakım tanrılar edindiler de ölüleri bunlar mı diriltecek?”[60]. Bütün bunlarla onların, Allah Teâlâ hakkında şunu edindi, bunu edindi tarzındaki iddia ve inançlarının yanlışlığını beyan etmektedir.

Öte yandan **gökler ve yer bitişik idi. Biz onları ayırdık** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Allah Teâlâ gökleri yağmurla yeri de bitkiyle yarmıştır, en şiddetli ve katı olan göğü en yumuşak nesne olan su ile yarmıştır, yeryüzü de böyledir, onu olanca katılığına ve şiddetine rağmen en yumuşak olan bitki onu yarmıştır, bu da yüce Allah’ın belirttiğimiz lütfu ve kudreti sayesinde olmuştur demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: **Gökler ve yer bitişik idi** demek, birbirine yapışık idi, Allah Teâlâ onları birbirinden ayırdı, aralarını muhlukata mekân olarak boşluk ile doldurdu demişlerdir. Başka bazıları da âyeti şöyle açıklamışlardır: Gök birdi. Yeryüzü de birdi. Allah Teâlâ gökten yedi ve yerden de yedi kat yaptı[61]. Cenâb-ı Hakk’ın onları ayırması bu demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Bazıları bu beyanda geçen “el-mâu” (الْمَاءُ) kelimesinin erkeğin spermi olduğunu ve bütün insanların (halâık) bundan yaratıldığını söylemişlerdir. Bazıları da onu şöyle açıklamışlardır: Biz yeryüzünde yaratılan veya gökten indirilen sudan her şeye hayat verdik. Yeryüzündeki yaratıkların su sayesinde hayat buldukları bilinir. Fakat gökte bulunanların hayatlarının ne sayesinde olduğu bilinmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَم۪يدَ بِهِمْۖ وَجَعَلْنَا ف۪يهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾

31. “Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik; kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık.”

---

59 el-Enbiyâ, 21/22.

60 el-Enbiyâ, 21/21.

61 Mâtürîdî merhum bu ifadeyle herhalde “Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah’tır” beyanına işaret etmektedir (et-Talâk, 65/2).

Yeryüzüne onları sarsmasın diye sağlam dağlar yerleştirdik. Bu beyan bize yeryüzünün - bazılarının dediğinin aksine - esasen yaratılışı itibariyle suyun altında yer almak ve alçak bir taban oluşturmak özelliği taşımadığını
277 gösterir. Çünkü [§]özelliği bu olsaydı dağlar da suyun altında bir tabaka ve bir taban oluşturmak isterdi. İbare yeryüzünün yapısının suyun altında tabaka olma ve suyun dibine batma özelliğinde olduğunu ifade etmediğine, fakat dediğimiz gibi sarsılma, yok olma, hareket etme ve üzerinde bulunan canlıları sarsma özelliğinde olduğunu gösterdiğine göre -bazı kısımlarının su altında ve alt tabaka oluşturduğunu görsek bile- yeryüzünün özelliği üzerinde bulunan canlıları sarsmaktır Bu yüzden yüce Allah onu dağlarla sabit kılmıştır. Bu durum bizim şu tespitimizde ifade ettiğimiz gibidir. Âlemin bir kısmı diğer kısmına bağlıdır ve cüzü, mekân olmaktan hali değildir. Âlemin bütünün cüz ile ve mekânların da cüzlerle alâkası yoktur[62]. İşte yeryüzü de böyledir. Yahut şöyle deriz: Yeryüzünün yapısı alçak bir tabaka oluşturma şeklindeydi. Yüce Allah onu lütfu ile tabiatı alçak tabaka oluşturmak olan bir şeyle istikrarlı ve sakin olacak şekilde yarattı.

Kolayca yollarını bulabilsinler diye orada vadiler, yollar açtık. Bazıları "el-ficâc" (الفِجَاجُ) ve "es-sübül" (السُبُلُ) kelimelerinin aynı anlama gelip dağlarda yarattığı yollar demek olduğunu söylerken, bazıları da "el-ficâc" kelimesinin genişlik ve açıklık, "es-sübül" kelimesinin ise yollar anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları ise "el-ficâc"ın dağlarda yol, "es-sübül"ün ise çöllerde yol mânasına geldiğini belirtmişlerdir.

وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ اٰيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, gökyüzünün işaretlerine sırt çevirmektedirler."

Gökyüzünü korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise, gökyüzünün işaretlerine sırt çevirmektedirler. Âyette geçen "sakfen mahfûzan" (سَقْفًا مَحْفُوظًا) tabiri, üzerlerine düşmekten korunmuş bir tavan anlamınadır. Bazıları ise bu

---

62 Alâeddin es-Semerkandî (rahimehullah) şöyle diyor: Biz âlemin bazı parçalarının alt tabaka oluşturduğunu görüyoruz. Bir şeyin cüzü ne ise küllü de odur denemez. Biz diyoruz ki: Cüzü külle kıyas etmek genel olarak ve mutlak şekilde bâtıldır. Çünkü âlemin bir parçası diğer parçasına bağlıdır. Ve cüz, mekân olmaktan hali değildir. Bilakis bir kısmı diğerinin mekânıdır (Ama) âlemin bütün olarak mekânla alâkası yoktur. Yeryüzü de böyledir. Yeryüzünün bazı parçalarının suyun ve havanın altında tabaka oluşturması mümkündür (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 494).

tabire şeytandan korunmuş bir tavan anlamı vermişlerdir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Şeytanlar daha önce meleklerin sözlerini dinlerlerken[63] artık dinleyemesinler diye gökyüzünü şeytanlardan korunmuş bir tavan yaptık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فٖى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

33. "O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir."

O, geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir. Bazıları "el-felek" (الفَلَكُ) kelimesinin gök anlamına geldiğini söylerken, bazıları gökteki yörünge (semanın dairesel dönmesi) anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bu kelimenin yörünge ve hız anlamına geldiği de ifade edil-
miştir. [§]"el-Felek" kelimesinin "felke" (فَلكَة), yani eğilme aletinin (kirman) 278
bir kez dönmesi mânasına geldiğini söyleyenler de olmuştur[64]. Bunlar şöyle demiştir: Değirmen taşının ortasındaki demir de böyledir. Değirmen taşı o demirle döner. Söz konusu demir, değirmen taşını[65] çeviren demirdir. Derler ki: "el-Felek" dairesel dönme anlamına gelir. Dönen her şeye felek denir. Bizim zikrettiğimiz de budur.

Bazıları "Yesbehûn" (يَسْبَحُون) kelimesine "akıp giderler" mânası vermişlerdir. Bazıları da bu kelimeye "ya'melûn" (يَعمَلُون) "çalışırlar" şeklinde bir mâna vermişlerdir. Âyet Abdullah'ın mushafında "küllün fî felekin ya'melûn" (كلٌّ فٖى فَلَكٍ يَعمَلُون), yani "Her biri bir yörüngede çalışır" şeklindedir.

---

63 yüce Allah şöyle buyurur: "Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk. Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ışık kovalar" (el-Hicr, 15/16-18. Ayrıca bk. es-Sâffât, 37/6-15; el-Mülk, 67/5).

64 İbn Abbâs onlar yün eğirme aletinin dönmesi gibi dönerler demiştir. Mücâhid ise yün eğirme aleti ancak kirmanla döner, kirman da ancak onunla döner demiştir. Sonra da yıldızların, güneşin ve ayın da böyle olduğunu, onların ancak yörünge ile yörüngenin de ancak onlarla döndüklerini ifade etmiştir. Nitekim yüce Allah meâlen şöyle der: "Sabahı aydınlatan O'dur. Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir" (el-En'âm, 6/96. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 178). Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "el-Felek" değirmen taşıdır. Tıpkı yün eğirme aletinin kirmanı gibi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 31).

65 "et-Tâhûne" (الطّاحُونة) ve "et-tahhâne" (الطّحّانَة) su değirmeni demektir. Çoğulu "et-tavâhîn" (الطّواحِين) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ta-ha-ne" md.).

Âyetin zâhiri orada bir deniz ya da bir nehir olduğunu ve güneşle ayın içinde yüzdüğünü, oradan battıklarını ve doğduklarını ifade ediyor. Çünkü Allah Teâlâ **Her biri bir yörüngede yüzmektedir** buyurmaktadır. Yüzmenin ne demek olduğu herkesçe mâlumdur. "Se-be-ha" (سَبَحَ) kökü, denizde veya nehirde yüzdü anlamınadır. Âyetin zâhirinden anlaşılan budur. Bunu teyit eden ve bize kadar gelen rivayetler de vardır. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle haber vermiştir: "Allah dünya semasının altında üç fersah miktarında bir deniz yaratmıştır. Bu dökülmesi engellenmiş ve Allah'ın emriyle havada durmaktadır. Ve ondan bir damla bile damlamamaktadır. Denizlerin tümü sakindir. Ama bu deniz ok hızıyla akmaktadır. Sonra onun havadaki durumu düzdür. Sanki doğu ile batı arasında uzatılmış bir dağ gibidir ve güneş, ay ve tüm yıldızlar (hunnes) bu denizde yüzmektedir. **Her biri bir yörüngede yüzmektedir** meâlindeki beyanın mânası işte budur"[66]. "el-Hunnes" (الخُنَّسُ) gündüz gizlenen ve geceleyin uzayda yol alan yıldızlar demektir. "el-Felek" denizde tufanın tam ortasında tekerleğin dönmesidir. Resûl-i Ekrem şöyle demiş: "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki güneş, bu denizden
279 ortaya çıksa yeryüzünde ne varsa yakar kavurur. Hatta kayaları bile. [§]Aynı denizden ay zuhur edip gözükse yeryüzünde bulunan herkes kendisini kaptırır ve Allah'ı bırakıp ona taparlardı. Bundan sadece yüce Allah'ın korudukları müstesna olurdu".

Bazı rivayetlerde şöyle denilir: Âyette geçen "el-felek" akması engellenmiş bir su kütlesidir. Güneş, ay, yıldızlar, gece ve gündüz onun içinde yüzerler. Denilir ki: Semanın altındaki güneş, ay, gece ve gündüzü felek çevirir. Bu konuda benzer şeyler söylenmiştir[67]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 Ben bu rivayeti herhangi bir kaynakta bulamadım. Fakat öyle anlaşılıyor ki rivayet astronomi ilminin bazı verilerine uymaktadır. Ancak bunun için deniz anlamına gelen "el-bahr" (البحر) kelimesinin mecaz, "üç fersah" ifadesinin de "çok" anlamında kinâyeli bir lafız olarak kabul edilmesi gerekir.

67 Taberî şöyle demiştir: Bu hususta doğru olanı yüce Allah'ın dediği gibi demektir. "Her biri bir yörüngede yüzmektedir." Dönenin, Mücâhid'in değirmen taşının demiri, Hasan-ı Basrî'nin değirmen taşı benzetmelerinde olduğu gibi felek olması da mümkündür. Bunun dökülmesi engellenmiş bir dalga ve semanın kutbu olması da imkân dâhilindedir. Sebebine gelince; Araplar'ın ifadelerinde felek, dönen her şey demektir. Çoğulu "eflâk" (أفْلَاكٌ) şeklindedir. Araplar'ın ifadelerinde olup da Allah'ın Kitab'ında, Resûl-i Ekrem'den nakledilen bir haberde ve sözüyle mazeretin bittiği kimselerden nakledilen ifadelerde bunun ne olduğunu ve nereden olduğunu beyan eden bir şey yoksa o konuda gerekli olan yüce Allah'ın dediğini demek ve bilgimiz olmayan konuda konuşmamaktır. Bu konuda doğru olan görüş bizce zikrettiğimiz olduğuna göre âyetin tevili şöyle olur: Güneş ve aydan her biri bir yörüngede yüzmektedirler (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 31).

Bu haber konusunda âyetin zâhiri, belirttiğimiz gibi güneş ve ayın bu suda akıp gittikleri ve yüzdükleridir. Bazılarının yorumuna göre bunlar kendi hallerindedirler ve hareket etmezler. Fakat felek akıp gider. Güneş ve ay bir süre ortaya çıkar görünürler, bir süre sonra da gizlenirler. Onlar hareket ediyor olsalardı bir hal üzere olurlardı ve bütün durumlarda gözükürlerdi. Fakat biz bunu yüce Allah'tan böyle olduğuna dair haber gelmedikçe bilemeyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ اَفَائِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ
﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً
وَاِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

34. "Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?"

35. "Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz."

Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Bu beyan, o kâfirlerin Hz. Peygamber hakkındaki sözlerine cevap gibidir. Daha ağır basan ihtimal ise buna onlara gelen sıkıntı, fitne ve helâkin sebep olmasıdır. Söz konusu kâfirler, Hz. Peygamber'den dolayı kötümserlik hissediyorlar ve uğursuzluğa uğradıklarını, bütün bunların başlarına onun yüzünden geldiğini iddia ediyorlar ve o olmasaydı bunların hiçbiri başımıza gelmezdi, diyorlardı. Cenâb-ı Hak da buna cevaben **hiçbir insana ölümsüzlük vermedik.** Aksine bizim hükmümüz, **Her can ölümü tadacaktır** beyanında haber verdiğimiz üzere herkes ölecek, demiş olmaktadır. Buna ilâve olarak şunları söylemektedir: Senden önce hiçbir kimseye ölümsüzlük vermediğine [§]ve hepsi öldü- 280
ğüne göre bütün bunlar senin yüzünden başımıza geldi diyerek nasıl olur da senden uğursuzluğa uğradıklarını söylerler! **Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?** Yani sen ölür ve aralarından çıkarsan onlar dünyada ebedî kalmayacaklar. Çünkü Allah Teâlâ'nın hükümlerinden biri de **Her can ölümü tadacak** olmasıdır. **Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz** beyanına gelince, onu daha önce birkaç yerde açıklamıştık[68].

---

[68] bk. el-Bakara, 2/155-156. Ayrıca her cildin sonunda yer alan konu fihristinden "belâ" başlığına bakılabilir.

وَاِذَا رَاٰكَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًا اَهٰذَا الَّذ۪ي يَذْكُرُ اٰلِهَتَكُمْ وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾

36. "İnkâr edenler seni gördükleri zaman, -Rahmân'ın kitabını inkâr edenlerin tâ kendileri olarak- 'İlâhlarınızı diline dolayan bu mu?' diye mutlaka seninle alay ederler."

Hz. Peygamber onların ilâhlarını kötülüyor ve ayıplıyordu. Bunun üzerine onlar da ilâhlarını ayıplamasına karşılık **ilâhlarınızı diline dolayan bu mu?** diyerek onunla alay ediyorlardı.

Öte yandan bu sözün onların liderleri ve başkanları tarafından kendi taraftarlarını o sizin ilâhlarınızı diline doluyor diye kışkırtmak için söylenmiş olma ihtimali olduğu gibi, "Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise 'Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri) Rabb'iniz katında sizin aleyhinizde delil getirsinler diye mi onlara anlatıyorsunuz'[69] meâlindeki beyanda anlatıldığı üzere ondan ayrılıp baş başa kaldıkları zaman birbirlerine söylemiş olmaları da mümkündür.

Rahmân'ın kitabını inkâr edenlerin tâ kendileri olarak. Bazıları şöyle demiştir: Onlar, Rahmân nedir, bilmiyoruz? diyerek Rahmân ismini inkâr ediyorlardı[70]. "Zikrü'r-rahmân" (ذِكْرُ الرَّحْمٰنِ) tabirinin Rahmân'ın nimeti anlamında olması da mümkündür ki bu durumda söz konusu nimet, Muhammed (a.s.) olur ve bu beyan, onlar Rahmân'ın nimetini inkâr ediyorlar, anlamına gelir. Ya da yüce Allah bu ifadeyi onların yalanlamalarına karşılık resûlüne sabır vermek ve onu teselli etmek için söylemiş de olabilir. Bu durumda Allah Teâlâ resûlüne şöyle demiş olur: Senin onlara olan nimetlerin Rahmân'ın nimetlerinden daha fazla değildir. Onlar Rahmân'ı inkâr ediyor, yalanlıyor ve O'nun hakkında dediklerini diyorlar. O halde sen de onların eziyetlerine senin hakkında söylediklerine katlan. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

69 "Onlar inananlarla karşılaştıklarında 'İman ettik' derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, 'Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri) Rabb'iniz katında sizin aleyhinizde delil getirsinler diye mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz!' derler" (el-Bakara, 2/76).

70 Mâtürîdî merhum herhalde yüce Allah'ın "Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?' derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır" (el-Furkān, 25/60) meâlindeki beyanına işaret ediyor olsa gerektir.

خُلِقَ الْاِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَاُورٖيكُمْ اٰيَاتٖى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾
وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٣٨﴾

[§]***37. “İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim;*** 281
benden acele istemeyin.”

38. “‘Eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?’ diye soruyorlar.”

[İnsanın Aceleciliği ve Nefis Terbiyesi]

İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak bir başka âyette de meâlen “İnsan pek acelecidir”[71] buyurur. Hasan-ı Basrî “acûlen” (عَجُولاً) kelimesine zayıf anlamı vermiştir. İnsanın zayıflığı, başına en küçük bir şey geldiği zaman göğsünün daralması ve içini sıkıntı basmasıdır. Hatta bu göğüs darlığı, kahrolup gitseydim ve dünyaya neden geldim? diye onu kendine beddua etmeye sevkeder. Çünkü içi daralmıştır. İşte bu, insandaki zayıflıktan kaynaklanmaktadır. Bize göre ise yüce Allah insanı çok aceleci yaratmıştır. O kadar ki insan bir hal üzere kalmaya tahammül edemez. Bu hal nimet ve rahatlık hali bile olsa durum değişmez. İnsan sonunda o rahatlıktan ve nimetten bıkıp usanır. Ve bu halden daha aşağı bir başka hale geçmek ister, daha aşağısına razı olur. Fakat Allah Teâlâ insanoğlunu her ne kadar haber verdiği hal üzere yaratmış olsa da ona çok sabırlı ve ağırbaşlı olması için nefsini eğitme imkânı da vermiştir. Yüce Allah bu gerçeği meâlen şöyle beyan eder: “Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Ancak namaz kılanlar başka”[72]. Cenâb-ı Hak insanı pek tahammülsüz ve çok sızlanan bir karakterde yarattığını haber vermekte ve bundan namaz kılanları istisna etmektedir. Bu da bize insanın nefis terbiyesi sayesinde Allah Teâlâ’nın yarattığı karakterden bir başka hale, yani ağırbaşlı ve sabırlı olma haline geçebileceğini gösterir. Cenâb-ı Hakk’ın “İnsan oğlu pek eli sıkıdır”[73] şeklindeki beyanı açısından da buna benzer bir durum söz konusudur. İnsan ilk başta böyle idi. Fakat nefis terbiyesi ve alışkanlıkla cömert ve eli açık hale gelebilir. Yüce

71 el-İsrâ, 17/11.
72 el-Meâric, 70/19-22.
73 el-İsrâ, 17/100.

Allah'ın "Nefisler de cimriliğe meyillidir"[74] meâlindeki beyanı hakkında da aynı şeyleri söylemek mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ daha sonra "Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa"[75] diye buyurmaktadır. Yüce Allah nefislerin cimriliğe meyilli yaratıldığını haber veriyor sonra da nefsinin bencilliğinden korunmayı başaranlara da şunlar vardır diye bildiriyor. Bütün bunlar bize kişi ilk başlarda cimri, eli sıkı ve pinti iken nefis terbiyesi ve alışkanlıkla cömert bir karaktere bürünmesinin muhtemel olduğunu göstermektedir. Zikri geçen tahammülsüzlük, sızlanmada da durum aynen böyledir. Kişinin nefis terbiyesi ve alışkanlık kazanmakla bütün durumlarda sabırlı, tahammüllü ve
282 usanmayan bir karakter kazanması mümkündür. [§]Çekilen büyük sıkıntı, nefis terbiyesi ve alışkanlık kazanmaktan başka bir şey değildir. Yüce Allah insan oğluna nefsini terbiye etmesini ve emrettiklerinin tümünü yapmaya ve yasak ettiklerinden kaçınmaya kendisini alıştırmasını emrediyor. Böylece kişi Rabb'inin emrine uymaya ve yasakladıklarından da kaçınmaya alışır. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

Size âyetlerimi göstereceğim. Öyle anlaşılıyor ki onlar Resûl-i Ekrem'den resûl olduğuna dair ya da Allah'ın vahdâniyetine ve Rab oluşuna dair âyetleri istemişler bunun üzerine Hz. Peygamber de onlara "Size âyetlerimi göstereceğim" ancak Rabb'imin istediği ve size beyan ettiği açıdan göstereceğim yoksa sizin istediğiniz ve talep ettiğiniz yönden değil diye cevap vermiştir. Bazı tevil âlimleri bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Onların başlarına ve evlerine inen azap konusundaki âyetlerimi size göstereceğim. **Benden** sizden önce geçen ümmetlerin peygamberleri yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen azabı **acele** ile **istemeyin.** Eğer yeryüzünde gezer dolaşırsanız onların başlarına ve evlerine gelen azabın izlerini görürsünüz. O halde resûlümün size vâdettiği azabı benden acele ile istemeyin. Yüce Allah onları âdetâ azapla korkutmakta ve tehdit etmektedir. Bunun üzerine onlar da Hz. Peygamber'i yalanlamaktadırlar. Bu tavırlarına karşılık o da (yukarıda) dediklerini demektedir. Onlar bir de bizim azap göreceğimiz konusunda **eğer doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar.** Âyetin kıyâmeti yalanlamaları ve inkâr etmeleri sebebiyle onlar hakkında olması da mümkündür. Bunun üzerine kendilerine "size âyetlerimi vuku bulmadan önce göstereceğim, onun gerçekleşmesi ve kesinleşmesini benden acele istemeyin" demiş olmaktadır. Delili de aşağıda gelen âyettir:

---

74 en-Nisâ, 4/128.

75 "Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır" (el-Haşr, 59/9).

لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَنْ وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَنْ ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٣٩﴾

39. "İnkâr edenler, yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacakları, kendilerine yardım da edilmeyeceği zamanı bilselerdi** (böyle acele etmezlerdi)**!"

İnkâr edenler, kıyâmetin kopmasıyla başlarına gelecek şeyleri bilselerdi
ve **yüzlerinden ve sırtlarından ateşi savamayacaklarını bilselerdi** kıyâmetin
gelmesi için böyle acele etmezlerdi. Öte yandan "İnkâr edenler, yüzlerinden
ve sırtlarından ateşi savamayacakları", **kendilerine yardım da edilmeyeceği
zamanı bilselerdi (böyle acele etmezlerdi).** Çünkü ateş onları öyle bir saracak
ki onu kendilerinden savuşturamayacakları gibi [§]dünyada iken yardımcı ve 283
taraftar edindikleri kimseler de onu çeviremeyecekler. Bunun anlamı şu ilâhî
beyanlarda belirtilen mâna gibidir: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altla-
rında da (böyle) katlar bulunacak"[76], "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı
kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda,
yoksa cennette bulunan mümin mi)?"[77].

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٤٠﴾

40. "Bilakis onlara kıyâmet ansızın gelecek ve onları şaşkına çevirecek. Artık ne onu geri çevirebilecekler ne de kendilerine süre verilecektir!"

Bilakis onlara kıyâmet ansızın gelecek. Allah Teâlâ kıyâmetin onlara ansızın geleceğini ve kimsenin kopacağı ânı bilmeyeceğini haber vermektedir. **Ve onları şaşkına çevirecek.** Yani onları gafil avlayacak. Arapça'da "el-behtetü" (البَهْتَةُ) şaşkınlık gibi bir anlam ifade eder. Cenâb-ı Hak kıyâmetin onlara ansızın geleceğini ve şaşkına çevireceğini ifade etmektedir. Aynı mâna bir başka âyette meâlen şöyle belirtilmiştir: "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[78]. İnsanların sarhoş gibi olmaları kendileri açısından şaş-

76 ez-Zümer, 39/16.
77 ez-Zümer, 39/24.
78 el-Hac, 22/2.

kınlık içine sürüklenmelerinden kaynaklanacaktır. Bu durum bir başka âyette de meâlen şöyle anlatılmaktadır: "O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamıştır"[79]. Kıyâmetin dehşetinden ne yapacağını bilmez şaşkın hale geleceklerdir.

Artık ne onu geri çevirebilecekler ne de kendilerine süre verilecektir! Cenâb-ı Hak burada kıyâmet başlarına koptuğu zaman onu geri çeviremeyeceklerini ve kopmadan önce kendilerine süre verilmeyeceğini haber veriyor. Dünyada herhangi bir musibete uğrayan kimse, onu ya kendi gücüyle ya kendisine yardımcı olacak yardımcılar ve taraftarları ile veya yalvarıp yakarma ve teslimiyetle başından savabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı!"[80]. Cenâb-ı Hak da kıyâmeti ne kendi güçleriyle ve ne de yardım dileyecekleri yardımcılar vasıtasıyla savuşturamayacaklarını haber vermektedir. Çünkü "kendilerine yardım da edilmeyecek"[81] ve yalvarıp yakarma ve boyun eğmek için de kendilerine süre verilmeyecektir.

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا
كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤١﴾

41. "Kuşkusuz, senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti; ama sonunda o alay konusu ettikleri şey onlarla alay edenlerin tepelerine biniverdi."

Kuşkusuz, senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti. Bu ifade
kavminin alay etmesine karşılık Hz. Peygamber'e sabır ve tahammül desteği
284 vermektedir. [§]Çünkü **Kuşkusuz senden önceki peygamberlerle de alay
edilmişti** demektedir. Bunun anlamı şudur: Sen kavmi tarafından alaya alınan
ilk peygamber değilsin. Burada ayrıca alay edenleri daha önce peygamberleri-
ni alaya alanların başına gelen musibetlerle korkutma da söz konusudur.

---

79 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış; başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar" (İbrâhim, 14/42-43).

80 el-En'âm, 6/43.

81 el-Enbiyâ, 21/39.

Ama sonunda o alay konusu ettikleri şey onlarla alay edenlerin tepelerine biniverdi. Müfessirler bu beyanda geçen "hâka" (حَاقَ) fiilinin indi, gerekli oldu, vâki oldu ve vb. anlamlara geldiğini ifade etmişlerdir. Bazı dil âlimleri de şöyle demişlerdir: Fiilin kökü olan "hayk" (الحَيقُ) insanın işlediği kötü fiil nedeniyle kendisini çepeçevre kuşatan musibet demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır"[82]. Bazıları da "hâka" fiilinin, üzerlerine döndü ve onları kuşattı mânasında olduğunu belirtmişlerdir.

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ بَلْ هُمْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾

42. "De ki: 'Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân'a karşı sizi kim koruyabilir?' Yine de onlar Rab'lerini hatırlamaya yanaşmıyorlar."

De ki: Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân'a karşı sizi kim koruyabilir? Yani sizi Rahmân'ın azabından kim koruyabilir ve muhafaza edebilir? Buna şu anlamı verenler de vardır: Rahmân'ın azabını sizden kim savuşturabilir? Bu beyan iki türlü açıklanabilir: Birincisi: **De ki: Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân'a karşı sizi kim koruyabilir?** demek, eğer onlara "Sizi Rahmân'ın azabından kim koruyabilir?" diye sorarsan sana kendilerini Rahmân'ın azabından taptıkları tanrılar değil Rahmân'ın koruyacağını ve muhafaza edeceğini ikrar ederler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Göklerin ve yerin Rabb'i kimdir diye sor"[83], "Söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan kimdir?"[84] vb.[85]. Bu sorulara, (bizi koruyacak olan) taptıkları tanrılar değil Allah'tır diye cevap vereceklerdir. O zaman onlara de ki: Peki o halde O'na ibadeti bırakıp da kendisi dışında sizden azabı savuşturamayacak ve sizi koruyamayacak olan tanrılara nasıl oldu da taptınız? Halbuki sizi gece gündüz koruyacak olanın Rahmân ve O'nun göklerin ve yerin ilâhı olduğunu biliyordunuz. O halde nasıl oldu da ilâh olmayan birisine taptınız? Bu beyan, "(ileride) bizim bundan haberimiz yoktu" dememeleri için delil getirme ve onları delil ile susturma şeklinde yorumlanır.

---

82 Fâtır, 35/43.

83 er-Ra'd, 13/16.

84 "'Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?' de" (el-Mü'minûn, 23/88).

85 bk. el-Mü'minûn, 23/84-87; el-Ankebût, 29/63; ez-Zümer, 39/38.

285 [§]İkincisi: Âyet onlara hatırlatma ve uyarı olarak da açıklanabilir. Çünkü onlar Rahmân’ı inkâr ediyor ve “Rahmân da neymiş?”[86] diyorlardı. Bir başka âyette ise meâlen “Onlar ise Rahmân’ı inkâr ediyorlar” denilmektedir[87]. Netice olarak **De ki: Azap etmek istediğinde gece gündüz Rahmân’a karşı sizi kim koruyabilir?** meâlindeki beyan, Rahmân sizi gece gündüz azabından koruyup dururken nasıl oluyor da O’nu inkâr ediyor ve kabul etmiyorsunuz demek olur.

Yine de onlar Rab’lerini hatırlamaya yanaşmıyorlar. Bu beyan da aynı şekilde açıklanır. Yani yine de onlar Rahmân olan Rab’lerinden yüz çeviriyorlar, yani onu inkâr ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ لَهُمْ اٰلِهَةٌ تَمْنَعُهُمْ مِنْ دُونِنَا لَا يَسْتَطٖيعُونَ نَصْرَ اَنْفُسِهِمْ وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾

43. “Yoksa kendilerini bize karşı savunacak birtakım ilâhları mı var? Onlar ne kendilerini koruyabilirler ne de tarafımızdan destek görürler.”

Yoksa kendilerini bize karşı savunacak birtakım ilâhları mı var? Yani onların azabımızı engelleyecek bizden başka bir ilâhları yoktur. Bu cümle aslında olumsuzluk mânasındadır. Yani zâhiri itibariyle soru ise de aslında onların bizden başka ilâhları yoktur anlamınadır.

Allah Teâlâ daha sonra onlara hangi açıdan delil getirdiğini beyan etmektedir. Söz konusu delil de onların kendilerini korumaktan acizlikleridir. Çünkü yüce Allah devamla **Onlar ne kendilerini koruyabilirler** demektedir. Yani o ilâhlar, bir kötülük yapılmak istenildiğinde kendilerine (bile) yardım edemezler. **Ne de tarafımızdan destek görürler,** yani yardım görürler. Âyetin yorumu şöyledir: Allah’ı bir yana bırakıp da onlara nasıl taptınız, şefaatlerini umarak ve vesile olacaklarını bekleyerek nasıl oldu da onları ilâh edindiniz! Çünkü “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[88], “Bunlar Allah katında bizim aracılarımız”[89] vb. şeyler söylediniz. Bunlara bir kötülük yapıldığında kendilerine yardım edemediklerine ve kendilerinden kötülüğü defedecek bir

---

86 “Onlara, ‘Rahmân’a secde edin’ denildiğinde, ‘Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?’ derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır” (el-Furkān, 25/60).

87 “İşte seni de kendilerinden önce nice benzerlerinin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar ise Rahmân’ı inkâr ediyorlar” (er-Ra‘d, 13/30).

88 ez-Zümer, 39/3.

89 Yûnus, 10/18.

koruyucuya sahip olmadıklarına göre nasıl oldu da Allah’tan başka ilâhlar edindiniz? Kendi nefsinden kötülüğü uzaklaştırma ve kendi kendine yardım etmekte aciz olan kimse başkasının başına gelen kötülüğü savuşturmakta ve ona yardım etmekte evleviyetle aciz olur.

Bundan sonra yüce Allah onları bu tavra sürükleyen faktörü beyan etmek üzere şöyle diyor:

بَلْ مَتَّعْنَا هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ اَفَلَا يَرَوْنَ اَنَّا
نَاْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا اَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

44. “Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta bu, ömürleri boyunca sürüp gitti. Şimdi bizim yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı? Şu halde üstün gelen onlar mı?”

**Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta
bu, ömürleri boyunca sürüp gitti.** Allah Teâlâ onları yaptıkları ameller sebe-
biyle cezalandırmadı. [§]Cenâb-ı Hakk’ın onları ve atalarını nimetlerden fay- 286
dalandırması ve yaptıkları amellerin karşılığı olarak cezalandırmaması sebe-
biyle O’nun kendilerinden razı olduğunu ve hak yolda olduklarını zannettiler.
Bundan dolayı da “Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız”[90] de-
diler ve Allah Teâlâ’nın kendilerinin ve babalarının hallerinden razı olduğunu
iddia ettiler.

Öte yandan yüce Allah, onlara uzun bir zaman verse de nimetlerinden faydalandırsa da bir zamanlar sahip oldukları şeyleri eksilttiğini beyan etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber onların bazı mülklerini ele geçirip müslümanların mülkü yapmıştır. Bu gerçek **şimdi bizim yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı?** meâlindeki beyanda ifadesini bulmaktadır. Âyetin mânası bizim yeryüzünü etrafından eksiltip durduğumuzu bilin demektir. Bu da biz kıyâmet günü onları yeryüzünün etrafından toplayıp mahşer yerine getireceğiz, anlamına gelir. Yeryüzünün eksiltilmesinden maksat budur. Bir başkası bu beyana şöyle bir mâna vermiştir: Allah’ın resûlünün herhangi bir yere her gönderildiğinde oraya galip geldiğini görmüyorlar mı?

---

90 “Putperestler diyecekler ki: ‘Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.’ Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: ‘Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var?’” (el-En‘âm, 6/148).

Bu tefsiri yapan müfessir "eksiltme" fiilini "yeryüzüne parsel parsel galip gelerek eksiltme" şeklinde açıklamıştır.

Şu halde üstün gelen onlar mı? Yani galip gelenler onlar değillerdir. Fakat onlara karşı üstün gelen Resûlullah'tır (a.s.)[91]. İbn Abbâs ise eksiltmeyi o beldenin fakihlerinin[92] ve sakinlerinin en hayırlılarının[93] gitmesi şeklinde tefsir etmiştir. Katâde ise "ölümle eksiltip durduğumuzu" şeklinde açıklamıştır. İkrime de böyle söylemiş, âyeti ölümle eksiltip durduğumuzu diye yorumlamıştır. İkrime devamla, yeryüzü eksilmiş olsaydı bir kimsenin oturacağı hiçbir yer bulunmazdı, demiştir. Bu beyan hakkında buna benzer açıklamalar yapılmıştır[94].

قُلْ اِنَّمَا اُنْذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ اِذَا مَا يُنْذَرُونَ ﴿٤٥﴾

45. "De ki: 'Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum.' Fakat (vicdanı) sağır olanlar, uyarılsalar da bu çağrıyı duymazlar."

De ki: Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, *en doğrusunu O bilir ya,* iki türlü açıklanabilir: Birincisi: Âyet onların, "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın"[95] tarzındaki sözlerine cevap olabilir. Çünkü onlar Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini inkâr ediyorlar ve o bir insandır. Nasıl
287 olur da ona peygamberlik verilir? diyorlardı. [§]Hz. Peygamber de onlara ben sizi bir insan olduğum için uyarmıyorum, fakat vahiy ile uyarıyorum. Sizler Rabb'imin müjdesini ve uyarısını kabul etmiyorsunuz demiş oluyor. Âyetin ikinci açıklaması da şöyle olabilir: Daha önce geçen bazı âyetlerde gönderilen

---

91 Taberî bu tefsiri Katâde'den nakletmektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 40).

92 Fakihlerden maksat, ilim olarak fıkıh ilminde maharetli bilginler değildir. Fakat genel olarak dinde uzman olan kimselerdir. Çünkü "fıkıh" kelimesi "Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır" (et-Tevbe, 9/122) beyanında ifade edildiği üzere akâid ve irfanı da içerir. Nitekim kelime "sakinlerinin en hayırlı olanları" tabiriyle de tefsir edilmiştir.

93 Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 354.

94 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 117.

95 eş-Şuarâ, 26/154, 186. Fakat birinci âyet Salih (a.s.), ikincisi ise Şuayb (a.s.) hakkındadır. Bunun yanında Hz. Peygamber hakkında da âyet vardır. "Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar" (el-Enbiyâ, 21/2-3).

uyarılar Allah Teâlâ'ya nispet edilmeden yapılınca yüce Allah ona şöyle demesini emretmiş oldu: Ben yaptığım uyarılarda sizleri kendiliğimden uyarmadım, ben sizi ancak Rabb'imden gelen bir vahiyle uyarıyorum. Âyetin mânası, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle olur: Geçmiş ümmetlerin başlarına gelen felâketlerle sizi uyarırken ve onlara dair bizzat benim de sizin de müşahede etmediğimiz haberleri sizlere bildirirken bunları kendiliğimden yapmadım. Aksine ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum. Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini ispat konusunda delil getirdiği nokta budur.

Fakat (vicdanı) sağır olanlar, uyarılsalar da bu çağrıyı duymazlar. Burada yüce Allah, *en doğrusunu O bilir ya,* şöyle diyor: Sağırın tehlikeli bir duruma düşmesinin önüne geçilmek istendiğinde o durumdan uzak tutulmasının ve buna engel olunmasına çağrı yapılması ve ona seslenilmesi mümkün değildir. Fakat söz konusu tehlikeli durumlardan ancak el ve avuçlarla işaret edilerek uzaklaştırılabilir. Yüce Allah sanki kurtuluşlarını sağlayacak olan vahiylere defalarca çağrı yapıp da onlar yüz çevirince ve olumlu cevap vermeyince şunları söylemiş olmaktadır: Sizler kurtuluşunuzu sağlayacak vahiylere yapılan çağrıyı ve nidayı dinlemiyorsunuz. Fakat bunu kılıçla ve savaşta öldürülmekle biliyorsunuz. Ya da yüce Allah şöyle demektedir: Sizler hak karşısında sağırsınız. Bu yüzden onu sağır gibi duymuyorsunuz. [Çünkü sağır olana] davette bulunulamaz ve çağrı yapılamaz. Çünkü o işitmez. Fakat sağır olana (sesle değil) el ve işaret ile çağrıda bulunulur. Siz de hak karşısında sağırsınız, size davet yapılamıyor ve çağrıda bulunulamıyor. Fakat size ancak el ve işaret yordamıyla davet yapılıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾

46. "Andolsun, onları Rabb'inin azabından bir esinti yoklasa muhakkak ki, 'Vah bize! Hakikaten biz kendimize kötülük etmişiz!' derler."

Andolsun, onları Rabb'inin azabından bir esinti yoklasa muhakkak ki, "Vah bize! Hakikaten biz kendimize kötülük etmişiz!" derler. Hasan-ı Basrî âyetin metninde geçen "nefhatun" (نَفْحَةٌ) kelimesine, Rabb'inin azabından bir miktar anlamını vermiştir. Bazıları da bu kelimeye Rabb'inden intikam mânasını vermiştir. Başka bazıları ise Rabb'inin cezası diye açıklamıştır. "Nefha" kelimesinin aslı atma ve fırlatma demektir. Bundan dolayı hayvanın tep-

mesine “nefhatü’t-dâbbe”[96] denilir. “Nefhatün min azâb” (نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ) kelimeleri, “o, kütükler kadar, koca sütunlar kadar kıvılcımlar fırlatır”[97] meâlindeki beyanda belirtildiği gibi kıvılcım fırlatmak, demek olur.

وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَاِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ اَتَيْنَا بِهَا وَكَفٰى بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

288 **[§]*47. “Biz, kıyâmet günü için adalet terazileri kurarız; artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez. Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”***

Biz, kıyâmet günü için adalet terazileri kurarız. Âyetin zâhirine göre “mevâzîn” (الْمَوَازِينَ) kelimesi “kıst” (الْقِسْطَ) anlamındadır, “el-kıst” ise adalet demektir. Çünkü yüce Allah “ve neda‘u’l-mevâzîne’l-kıst” (وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ) buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak bununla sanki şöyle demiş olmaktadır: Biz âhirette dünya hayatında insanların haklarının bilinme aracı olan adalet terazileri kurarız. Bu terazilerle eşyanın ne kadar olduğu ve miktarı bilinir. Netice olarak adalet terazileri **artık kimseye hiçbir şekilde haksızlık edilmez** meâlindeki beyanda belirtilen anlamı içermiş olur. Yani kimsenin iyiliklerinin karşılığı eksiltilmez ya da kötülüklerinin cezası arttırılmaz. Fakat herkese yaptığı amelin karşılığı verilir. **Biz, adalet terazileri kurarız** cümlesi metinde bulunmayan gizli bir kelime takdir edilerek de açıklanabilir. Buna göre anlamı şöyle olur: Dünya terazilerini kıyâmet günü adaletle kurarız. Bu teraziler, sizin dünyada yaptığınız gibi eksik ölçüp tartmaz, birine tartarak mal verilecekse eksik ölçmez. Fakat adaletle tartar, amelleri eksik ölçüp tartmaz. Eksiltme ve artırma olmaksızın eşit verir ve eşit alır. Çünkü dünya hayatında arttırma ve eksiltme çeşitli sebeplerle olur. Ya cehaletten ya ihtiyaçtan ya da haksızlık ve zulümden. Bütün bu faktörler kişiyi arttırmaya ya da eksiltmeye sevkeder. Yüce Allah bütün bunlardan münezzehtir. Çünkü O zatı ile âlimdir, zatı ile hiçbir şeye muhtaç değildir ve âdildir. O’nun terazide eksiltme ve arttırma yapması için herhangi bir neden yoktur.

---

96 “Nefehati’t-dâbbetü, tenfehu nefhan” hayvan ayaklarıyla tepti, toynak ucunu attı ve tepti demektir. “Nefhatu’l-azâb”, azabın bir kez vurması demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ne-fe-ha” md.).

97 el-Mürselât, 77/32.

Yapılan, bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu getirir ortaya koyarız. Yani onun karşılığını getirir ortaya koyarız ya da bizzat yapılan ameli bir zerresi eksik ve kaybolmamış olarak getirir ortaya koyarız. “hardal tanesi kadar” (مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِن خَردَلٍ) “zerre miktarı” (مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) gibi tabirlerden maksat, “zerre” ve “tane” değildir. Bu tabir temsilî olarak kullanılmıştır. Yani yapılan amelden hiçbir şey tartıdan kaçırılmaz ve bu kadarcık bir hayır ve şer kaybolmaz. [O] terazinin ölçüsünden kurtulamaz ve unutulmaz, fakat muhafaza edilir ve hesabı sorulur.

Hesap görücü olarak biz yeteriz. Göreceği hesabın çokluğu ve yoğunluğu O’nu meşgul etmez. O dünyada başkasını hesaba çeken biri gibi değildir. Yapacağı hesap çoğalınca ve meşguliyeti başından aşınca hesabı tutamayan birine benzemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى وَهٰرُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ

[§]*48. “Andolsun ki, Mûsâ ve Hârun’a günahtan sakınan*(lar için) ***bir*** 289
ayırma ölçütü, bir ışık, bir hatırlatıcı kaynak (kitap) ***verdik.”***

Allah Teâlâ’nın bütün kitapları hakkı bâtıldan ayıran (furkān), bir ışık ve aydınlıktır, mübarektir, ruhtur ve öğüttür. “Furkān” (الفُرقَان) hak ile batılı, benzer olanla açık ve net olanı, yapılması gereken ile kaçınılması gerekeni ve aleyhlerinde olanla lehlerinde olanı ayıran demektir. “Nûr” (النُّور) eşyanın hakikatinin ortaya çıkmasına vesile olan şeydir. “Ziyâ” (الضِّيَاءُ) tecelli eden ve aydınlanan şeyin güzelliğini ortaya çıkaran demektir. “Rûh” (الرُّوحُ) her şeyin hayatının bağlı bulunduğu unsurdur. Kur’ân’a ruh denilmesi, dinin hayatiyetinin kendisine bağlı olmasındandır. Suya hayat denilmesi de bedenlerin hayatta kalmasının kendisine bağlı olması sebebiyledir. “Mübârek” (المُبَارَكُ) bütün hayırlara kendisi ile ulaşılan ve erişilen şey demektir. “Zikr” (الذِّكرُ) lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri hatırlatan anlamına gelir.

“Zikran” (ذِكْراً) kelimesinin “mev‘iza” (مَوعِظَةٌ), yani öğüt anlamına geldiğini söyleyenler olmuştur. Öğüt, kalpleri yumuşatan, göğsü genişleten ve kalbe huşu veren şey demektir. Allah Teâlâ’nın bütün kitapları Kur’ân’ı nitelediği bu niteliklere sahiptir. Ardından Hak Teâlâ sözü edilen nitelikteki kitapların kimler için olduğunu beyan etmekte ve onları **günahtan sakınan(lar için)** gönderdiğini belirtmektedir. Söz konusu kitaplar her ne kadar özleri itibariyle belirtilen nitelikleri taşısalar da şüpheler gerçeklerden ve hak da bâtıldan ancak bunları kabul eden, yönünü onlara çeviren ve tâzim ve yüceltme nazarıyla bakanlar için ortaya çıkar. Ama bu kitaplar, yüz çeviren için sözü edilen nitelik

üzere değil, fakat Allah Teâlâ'nın "bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[98] meâlindeki beyanda haber verdiği niteliktedir. Yüce Allah devamla günahtan sakınanların kimler olduklarını beyan etmiş ve şöyle buyurmuştur:

اَلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾

290 **[§]*49. "Görmedikleri halde Rab'lerinden korkan ve kıyâmetin kaygısını taşıyanlar için."***

Görmedikleri halde Rab'lerinden korkan. Bu cümlenin görmedikleri halde vâdedilen azaptan korkanlar anlamına gelmesi muhtemeldir. Kastedilen âhiret azabı ve intikamıdır. Müminler, âhirette geleceği vâdedilen azaptan korkmuşlardır. Bu yüzden söz konusu azabı gerektiren eylemlerden kaçınırlar. Kâfirler ise âhirette geleceği vâdedilen azaptan korkmamışlardır, onlar sadece gözle görülen ve ayan beyan görülen azaptan korkarlar. Gayb âleminde geleceği vâdedilen azaptan ise korkmazlar. **Görmedikleri halde Rab'lerinden korkan** meâlindeki beyanın, Rab'lerini görmeseler bile saltanatının ve hükümranlığının eserlerini gördükleri için O'ndan çekinirler ve korkarlar anlamına gelmesi de muhtemeldir.

Ve kıyâmetin kaygısını taşıyanlar için. Bu beyanın da kıyâmetin korkunç durumlarının ve dehşetinin korkusunu taşıyanlar için, anlamına gelmesi ihtimal dâhilindedir. Ya da onlar âhirette amellerinin muhasebesinin korkusunu taşıyanlar için, mânasına gelmesi de mümkündür. Netice olarak âhirette nefislerinin hesaba çekilme korkusu yüzünden dünyada nefislerini hesaba çekerler.

وَهٰذَا ذِكْرٌ مُبَارَكٌ اَنْزَلْنَاهُ اَفَاَنْتُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٠﴾

50. "İşte bu Kur'ân da bizim indirdiğimiz bereketli bir hatırlatıcı bilgi kaynağıdır. Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsunuz?"

İşte bu Kur'ân da bizim indirdiğimiz bereketli bir hatırlatıcı bilgi kaynağıdır. Âyetin metninde geçen "zikrun mübârekun" (ذِكْرٌ مُبَارَكٌ) tabirinin ne anlama geldiğini (yukarıda) açıklamıştık. **Şimdi siz onu inkâr mı ediyorsu-**

98 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

nuz? Bu beyan yapısı itibariyle her ne kadar soru cümlesi ise de gerçekte olumlu bir cümledir. Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: Bu Kur'ân, indirdiğimiz mübarek bir öğüttür. Onun böyle olduğunu siz biliyorsunuz. Bununla birlikte onu inkâr ediyorsunuz. Kur'ân onların akılsızlıklarını dile getiriyor ve inatlarını haber veriyor.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا اِبْرٰهٖيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهٖ عَالِمٖينَ ﴿٥١﴾

51. "Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz onu biliyorduk."

[Hz. İbrahim'in Putu Kırması]

Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Hasan-ı Basrî "ruşdehû" (رُشْدَهُ) kelimesi dini ve hidâyeti anlamına gelir. Bir başkası ise bu kelimeye nübüvvet anlamı vermiştir. "Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik" meâlindeki beyanın, biz daha önce İbrahim'e kavmine karşı ileri sürdüğü delilleri ve burhanları vermiştik, bunları ona kimse öğretmiş değildi anlamına gelmesi daha uygun görünüyor. Bu beyanda, her türlü akl-ı selimle davranma yeteneğinin (rüşd) ve hidâyetin "beyan", yani doğru yolu açıklamaktan ibaret olmadığına dair delil vardır. Çünkü bunların tümü "beyan" olsaydı İbrahim'e (a.s.) "rüşd" verilmesinin bir anlamı olmazdı. Sebebine gelince; bu beyan açısından İbrahim (a.s.) ile kâfirler ve firavunlar
arasında hiçbir fark olmazdı. **[§]Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme** 291
yeteneği vermiştik meâlindeki beyan, söz konusu "rüşd"ün Allah Teâlâ'dan hidâyete erenlere fazladan verilen bir lütuf olduğunu ve bunun kâfirlerde bulunmadığını gösterir. Söz konusu lütuf da başarılı kılma (tevfik) ve korumadır (ısmet).

Bazıları **daha önce** anlamındaki "min kablü" tabirini insanoğluna rüşdün verilmesinden önce, diye açıklamışlardır. Rüşdün verilmesinden önceki durum, küçüklük halidir. "Min kablü" tabirinin Muhammed'den önce anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bazıları ise buna Mûsâ ve Hârun'dan önce anlamı vermişlerdir. **Biz daha önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik** meâlindeki beyanın, biz bütün din mensuplarının iman etmesinden önce İbrahim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Çünkü bütün din mensupları İbrahim'in (a.s.) dini üzere olduklarını iddia ediyorlar. Netice olarak Allah Teâlâ'nın ona verdiği dinin ve rüşdün bütün dinler olması muhtemel değildir. Aksine İbrahim'e verdiği din, sadece

bir tek dindir. Hz. İbrahim'in dininin ortaya çıkması için bu nokta üzerinde derince düşünmek ve tefekkür etmek gerekir.

Biz onu biliyorduk. Bu cümlenin biz daha önce İbrahim'in (a.s.) dinini ve üzerinde bulunduğu rüşdü biliyorduk anlamına gelebileceği gibi, İbrahim'in (a.s.) üzerinde bulunduğu bütün halleri biliyorduk mânasında olması da mümkündür.

إِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِى اَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴿٥٢﴾

52. "O, babasına ve kavmine, 'Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?' diye sormuştu."

Bu beyanda Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Şu karşılarında kendinizi ibadete verdiğiniz heykeller de ne oluyor? Yani bir mâbuda ancak ibadet edeni yaratmasından dolayı tapılır. Ama bir mâbuda ona kulluk edenin yaptığı bir fiil nedeniyle tapılmasına imkân ve ihtimal yoktur. Bu gerçek Hz. İbrahim tarafından şöyle ifade edilir: "Dedi ki: Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı"[99]. Hz. İbrahim onları ahmaklıkla itham etmekte ve kendi elleriyle yonttukları şeylere taptıkları ve kendilerini ve fiillerini yaratanı terkettikleri için ayıplamaktadır.

قَالُوا وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٥٤﴾

53. "Onlar da 'Atalarımızı bunlara tapar bulduk' diye cevap vermişlerdi."

54. "İbrahim, 'Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz' dedi."

Onlar da "Atalarımızı bunlara tapar bulduk" diye cevap vermişlerdi. İbrahim (a.s.) onlara dediklerini deyip, akılsızlıklarını ortaya koyunca tartışacak bir şeyleri kalmadı. Bunun üzerine atalarını taklide sığındılar ve atalarımızı bunlara tapar bulduk diye cevap verdiler. **İbrahim, doğrusu siz de**
292 **atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz dedi.** [§]Hz. İbrahim onları atala-

99 es-Sâffât, 37/95-96.

rının yaptıklarından ve putlara tapmalarından dolayı kınamadı. Aksine onlara atalarının yaptıklarını anlattı sonra onların ve atalarının aynı fiili yapmakta olduklarını belirtti. Ve putlara tapmakla onların da atalarının da açık bir sapkınlık içinde olduklarını haber verdi.

قَالُوا اَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ اَمْ اَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ ﴿٥٥﴾

55. "Onlar da, bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun? diye sordular."

Onlar da, bize gerçeği mi getirdin? Hz. İbrahim'in söylediği gibi bir sözü ancak yanında bir delil ve kesin kanıt olan birisinin söyleyebileceğini bildikleri için bize söylediğin sözü destekleyecek bir delil getirdin mi **yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?** yoksa alay mı ediyorsun **diye sordular.** İbrahim (a.s.) da onlara gerçeği getirdiğini bildirdi, onun ne olduğunu beyan etti ve şöyle dedi:

قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الَّذٖى فَطَرَهُنَّ وَاَنَا عَلٰى ذٰلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٥٦﴾

56. "İbrahim şöyle cevap verdi: Hayır, sizin Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabb'idir; onları O yaratmıştır; ben de buna şahitlik edenlerdenim."

İbrahim şöyle cevap verdi: Hayır, sizin Rabb'iniz, göklerin ve yerin Rabbi'dir; onları O yaratmıştır, yoksa taptığınız putlar değil. Bu şu demektir: Sizin Rabb'iniz, (varlığını teyit eden) deliller ve yarattığı varlıklardaki sanatının izleri ile bilinen göklerin ve yerin Rabb'idir, yoksa uydurduğunuz ve ilâh edindiğiniz şeyler değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben de buna şahitlik edenlerdenim. Bu beyanın, ben onun dediklerinin tümüne şahitlik edenlerdenim anlamına gelmesi ihtimali vardır. Söyledikleri arasında ileri sürdüğü deliller, Allah Teâlâ'nın ilâhlığına dair kanıtlar ve onların putlara tapmakla akılsızlık ettiklerine dair ifadeler vardı. Göklerin ve yerin (O'nun tarafından) yaratılmış olduğuna şahitlik edenlerdenim mânasında olması da muhtemeldir. Şöyle de denilebilir: Arapça'da "şâhid" kelimesi "mübeyyin", yani beyan eden anlamındadır. Buna göre âyetin mânası: "Ben bunu beyan edenlerdenim" şeklinde olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَاللّٰهِ لَاَكٖيدَنَّ اَصْنَامَكُمْ بَعْدَ اَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرٖينَ ﴿٥٧﴾

57. “Sonra** (içinden şöyle geçirdi)**: Allah’a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!”

Kimse putlara hile yapmaya kalkışmaz. Bu durumda *en doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın tevili şöyle olur: Allah’a yemin ederim ki putlarınız konusunda size bir oyun oynayacağım. **Siz ayrılıp gittikten sonra.** Tevil âlimlerinin geneli bu konuda şöyle söylemişlerdir: İbrahim (a.s.) **Allah’a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!** meâlindeki cümleyi putların yanından ayrılıp kutlamanıza gittikten sonra onlara bir oyun
293 oynayacağım anlamında söylemiştir. [§]Çünkü onlar ertesi gün şenliklerine gideceklerdi. Hz. İbrahim de onlara **putlarınıza bir oyun oynayacağım**, yani putlarınızla ilgili olarak, onların yanından ayrılıp şenliğinize gittikten sonra size bir oyun oynayacağım demiş oldu.

Allah’a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım! meâlindeki beyanın Allah’a yemin ederim ki siz benim yanımdan ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım! mânasında olması da mümkündür. Hz. İbrahim içinden bu cümleyi söylerken onlar putların yanında idiler. Görmez misin ki onlara şöyle diyor: “Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?”[100]. Böyle bir cümle ancak putların yanında söylenebilir. Çünkü o putlara işaret etmiş ve **Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?** İşte tam bu sırada **Allah’a yemin ederim ki putlarınıza bir oyun oynayacağım**, yani sizler benim yanımdan ayrılıp gittikten sonra putlarınızla ilgili olarak size bir oyun oynayacağım demişti. Yapılan birinci yoruma göre onların ayrılıp gitmeleri putlarının yanından şenliklerine gitme, ikinci yoruma göre de Hz. İbrahim’in yanından ayrılıp gitme anlamında olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبٖيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ اِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾

58. “**(Onlar gidince) **İbrahim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı.”

100 el-Enbiyâ, 21/52.

Âyetin metninde geçen “cüzâz” (جُذَاذًا) kelimesi “cizâz” (جِذَاذًا) şeklinde de okunmuştur[101]. Bazıları bu kelimeye “kıta‘an” (قِطَعاً), yani parça parça anlamı vermiştir. İbn Kuteybe “cüzâzen” kelimesine “fütâten” (فُتَاتًا), yani kırıntılar mânası vermiş ve bir şeyi kırarsan parçalamış olursun, demiştir. Kelimenin bu kök anlamından dolayı arpa ve buğday ezmesi anlamına gelen “sevîk” kelimesine “cezîz” (جَذِيذ) de denilmiştir[102]. Bu kelimenin mastarı olan “el-cizzü” (الجِذُّ) kesmek anlamına gelir. “el-Meczûz” (المَجْذُوذ) ise kesilmiş demektir. Kelime “ğayra meczûzin” (غَيرَ مَجْذُوذٍ)[103] kelimelerinin geçtiği âyette bu kök mânası doğrultusunda kesintisiz anlamına gelir.

Belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı, yani onu kırmadı. Bazıları şöyle demişlerdir. Hz. İbrahim belki şenliklerinden döndükten sonra ona dönerler diye büyük putu bıraktı. Bazıları da bu beyanda şu anlamı
vermiştir: Belki delile dönerler diye büyük putu bıraktı. [§]Bunun iki söz- 294
den, yani delilden daha güçlü olduğu söylenmiştir. Bazıları **belki ona başvururlar diye** meâlindeki beyanın sonundaki “yerci‘ûn” (يَرْجِعُون) kelimesine, öğüt alırlar mânası vermiştir. **Belki ona başvururlar** meâlindeki cümlenin, belki İbrahim’in onlara putları konusunda oyun oynama istediği yere dönerler, mânasında olması da mümkündür. Çünkü Hz. İbrahim putlarının yanına dönüp de onları paramparça edilmiş olarak gördükleri zaman kendilerine bir oyun oynamak istemişti. Âyetin metninde geçen fiilin kökü olan “el-keyd” (الكَيدُ) bir kimseyi, kendisini güvende hissettiği anda ve yerde yakalamak demektir. “Mekr” (المَكْرُ) kelimesi de böyledir.

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا اِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾

59. **“**(Dönüp durumu gören) ***putperestler, ‘Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zâlimlerden biridir’ dediler.”***

Eğer derinden derine düşünselerdi aslında kendilerinin zâlim olduklarını anlarlardı. Çünkü onlar bu putlara kendilerine bir menfaatleri dokunur diye tapıyorlar ve “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[104],

---

101 Kelimeyi Kisâî cim harfinin esresi ile “cizâzen” (جِذَاذًا) şeklinde okumuştur (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 94).

102 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 286.

103 “Mutlu olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rabb’inin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedî kalacaklardır” (Hûd, 11/108).

104 ez-Zümer, 39/3.

“Bunlar Allah katında bizim aracılarımız”[105] diyorlardı. Putların kırılma ve parçalanmaya direnemediklerini, bunları yapanlara karşı koyamadıklarını gördüklerine göre nasıl olur da onların kendilerine bir menfaat sağlamalarını ya da bir zararı önlemelerini beklerler! Çünkü bir zararı kendisinden savuşturmaktan aciz olan varlık başkasına gelecek olanı haydi haydi önleyemez. Aslında gerçek zâlimler bu putlara tapanlardır. Çünkü kendisine bir fayda sağlayamayan ve bir zararı gideremeyen bir nesneden kendilerine fayda geleceğini ve zararı gidereceğini ummaktadırlar. Fakat onlar bunu akılsızlıklarından yapmaktadırlar.

قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُٓ اِبْرٰهِيمُ ﴿٦٠﴾

60. “Bazıları, ‘İbrahim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik’ deyince.”

Bazıları, İbrahim denen bir gencin bunları onlara bir oyun oynamak için “Allah’a yemin ederim ki putlarınıza bir oyun oynayacağım” diyerek **diline doladığını işitmiştik” deyince** birileri onun bu sözünü duydu ve “Bunu tanrılarımıza kim yaptı?”[106] diye sordukları zaman (duyduklarını) kavmine haber verdi. İşte o zaman **İbrahim denen bir gencin** hile ve tuzak kuracağını söyleyerek **bunları diline doladığını işitmiştik** dediler. Bu cümlenin, İbrahim denen bir gencin düşmanca ifadelerle **bunları diline doladığını işit-**
295 **miştik** mânasında olması da mümkündür. [§]Hz. İbrahim putlar hakkında o düşmanca ifadeyi, “İyi bilin ki âlemlerin Rabb’i dışında taptıklarınız benim düşmanımdır”[107] dediği zaman kullanmış ve o putlara tapanların kendisinin düşmanları olduğunu haber vermişti. Onların taptıkları putlar da kendisine düşman olur[108]. O puta tapanlar İbrahim’in bu sözünden onlara bu oyunu oynayanın o olduğu sonucunu çıkardılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

105 Yûnus, 10/18.

106 el-Enbiyâ, 21/59.

107 eş-Şuarâ, 26/77.

108 Mâtürîdî Şuarâ sûresinin 77. âyetini tefsir ederken şu açıklamayı yapar: Bazıları şöyle demiştir: Hz. İbrahim’in kavmi ve daha önce putlara tapan ataları kendisinin düşmanı idi. Tek istisna âlemlerin Rabb’iydi. Hz. İbrahim böylece âlemlerin Rabb’ini istisna etmişti. Hz. İbrahim şöyle diyor: Onlar benim düşmanımdır. Ve ben onlardan uzağım. Ancak içinizde âlemlerin Rabb’ine tapanlar bundan müstesnadır. Bu mana, ifadede gizli bir kelime takdir edilerek verilir. Buna göre mâna şöyle olur: Çünkü âlemlerin Rabb’ine tapanlar dışında onların tümü benim düşmanımdır. Bazıları da şöyle demiştir: İbrahim (a.s.) diyor ki: Âlemlerin Rabb’i dışında tapanlar ve tapılanların tümü benim düşmanımdır. İbadete lâyık olan gerçek mâbut dışında onlar benim düşmanımdır. Çünkü gerçek mâbut benim dostumdur (*Te’vîlâtu Ehli’s-sünne*, III, 528).

قَالُوا فَاْتُوا بِه۪ عَلٰى اَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾

61. "O halde, onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder dediler."

O halde, onu hemen insanların önüne getirin. Bazıları "alâ a'yüni'n-nâs" (عَلَى أعْيُنِ النّاسِ) beyanına, "insanların önüne" anlamı vermiştir. Şöyle de denilmiştir: "Onu insanların kendisine bakabileceği ya da görebileceği bir yere getirin. Aslında iki açıklama arasında fark yoktur.

Belki birileri şahitlik eder dediler. Bu beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onu şöyle yorumlamıştır: Belki birileri putlarımıza yaptıklarından ötürü onun aldığı cezaya şahitlik ederler de bu ona bir ibret ve başkası da aynısını yapmasın diye caydırıcı bir ceza olur. Bundan dolayı İbrahim'e ibret, başkasına caydırıcı ceza olarak yakın onu[109] dediler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Biz bunu hem çağdaşlarına ve hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza kıldık"[110]. Bu son beyanda geçen "nekâl" (نَكَال) kelimesi, caydırıcı ceza demektir. Bir diğer beyanda da benzer ifade geçmektedir: "Geridekileri korkut"[111]. Bazıları da tefsirini yaptığımız beyana şu anlamı vermiştir: "Belki birileri" onun putlara yaptıklarına "şahitlik eder". Onlar İbrahim'i (a.s.) elde delil ve kanıt olmadan cezalandırmak istemişlerdir. Başka bazıları da onu, **Belki birileri** onun ilâhlarımız hakkında söylediklerine **şahitlik eder** şeklinde açıklamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا ءَاَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَا اِبْرٰه۪يمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ
كَب۪يرُهُمْ هٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ اِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾

62. "İbrahim getirilince, 'Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?' diye sordular."

63. "İbrahim, 'Hayır' dedi, 'Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun'!'

---

109 el-Enbiyâ, 21/68.

110 "İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Bu yüzden onlara, 'Aşağılık maymunlar olun!' demiştik. Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakiler için de bir öğüt kıldık" (el-Bakara, 2/65-66).

111 "Savaş esnasında eline düşerlerse onlara yaptığınla geridekileri korkut ki, belki akıllarını başlarına devşirirler" (el-Enfâl, 8/57).

Bu beyana dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: İbrahim'in bu sözü, kendi kanaati itibariyle aslında yalan olmasa da onlara
296 karşı zekice bir tuzak kurma isteği açısından zâhiren yalandır. [§]Onun "ben rahatsızım" [112] demesi de böyledir. Çünkü hasta değil, sağlıklı idi. Bir diğer örnek de "bu benim Rabb'im"[113] demesidir. Hz. İbrahim'in bu tür ifadeleri hakkında şu yorumu yapmıştır:[114] Hz. İbrahim aslında yalan söylemek istememiş olsa da bunlar zâhiri itibariyle yalandır. Bazıları da şöyle demiştir: Hz. İbrahim kendini onların görüşlerine zâhirde katılıyormuş gibi göstermek için böyle söylemiştir. Bundan amacı da delilleri daha iyi dinlemeleri ve kanıtları daha iyi benimsemeleridir. Bu durumda âyetin tevili, *en doğrusunu Allah bilir ya,* herhalde bunu onlara şu büyükleri yapmıştır, ya da **bunu onlara şu en büyükleri yapmıştır** şeklinde olur. Bazıları ise âyetin tevili sözü edilen açıklama [doğrultusunda] olmayıp, Hz. İbrahim'in ifadeleri zâhirî itibariyle yalan da değildir demişlerdir. Bu anlayışa göre İbrahim'in (a.s.) sözü şarta bağlıdır. Çünkü o, **bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun** demiştir. Bunun mânası şöyledir: Bunu büyükleri yapmıştır eğer konuşabiliyorlarsa. Hz. İbrahim büyük putun fiilini konuşma şartına bağlamıştır. Eğer konuşamıyorlarsa yapmamıştır demiş olur ki yalan söylemiş olmaz. "Ben rahatsızım"[115] sözü de ben hastalanacağım anlamındadır. (Çünkü) her canlı bir gün hastalanır. "Rabb'im budur" cümlesi de "Bu benim Rabbim midir?", yani Rabb'im değildir anlamındadır. Bu durumda yalan söylemiş olmaz. Söz konusu ifadeler hakkında buna benzer şeyler söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَرَجَعُوا اِلٰى اَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا اِنَّكُمْ اَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾

64. "Sonra dönüp birbirine, 'Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!' dediler."

---

112 "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı; 'Ben rahatsızım' dedi" (es-Sâffât, 37/88-89). Müellif merhum der ki: Anlatıldığına göre İbrahim (a.s.) yıldızlara bakmıştı. Çünkü kavmi yıldızları biliyor ve yıldız bilimini kullanıyorlardı. Eğer durum bu ise ifade *en doğrusunu Allah bilir* hüccetin onları bağlaması için İbrahim (a.s.) içinden buna muvafakat ettiğinin görülmesini istemiştir (bk. *Te'vîlâtu Ehli's-sünne*, IV, 236).

113 Yani yıldız, ay ve güneş için "Rabb'im budur" demişti (el-En'âm, 6/76-78).

114 Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "İbrahim (a.s.) üç durum dışında herhangi bir şey için asla yalan söylememiştir (Müstesnâ olanlar şunlardır:) "Ben rahatsızım" sözüdür. Oysa hasta değildi. Diğeri eşi Sâre için "Bu kız kardeşimdir" cümlesi, üçüncüsü de "Hayır bu işi büyükleri yapmıştır" cümlesidir" (Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 21).

115 es-Sâffât, 37/88-89.

Sonra kınama ifadeleri kullanarak **dönüp** kendi aralarında **birbirine asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz! dediler.** “Haktan ayrılma” suçlaması, birkaç yoruma muhtemel bir ifadedir. [Birincisi] Bu putların fiil yapma güçleri olduğunu ileri sürme ve kırma eylemini de İbrahim’e nispet etmekle ve bunu size İbrahim yapmıştır. Size bunu şu büyük olan (put) yapmıştır demekle **haktan ayrılan sizlersiniz.** Çünkü onların nezdinde bunu onlara yapanın putların büyüğü olduğu sabit olmuştur. İkincisi: **Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!** Çünkü diğer putları ibadette büyüğüne ortak yaptınız. [§]O büyük olan da küçük- 297
lere kızdı ve onları kırdı. Ya da **Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!** meâlindeki beyanla kırılmış putları kastetmiş de olabilirler. [Bu durumda küçük putlar birbirlerine şöyle demiş olurlar:] Ey arkadaşlar! Büyük putu, sizleri kırmaya teşvik ettiğiniz için asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz. Bu cümle ile ne kastettiklerini en iyi Allah bilir. Kur’ân’da sözü edilen bu haberlere ekleme yapmamız ya da eksiltmemiz ya da bir ihtimalin kesin olduğunu söyleyip, diğerinin böyle olmadığını ifade etmemiz mümkün değildir. Çünkü bu haberler, kitaplarında bulunanlara delil olarak sunulmak için anlatılmıştır. Bunlara ekleme yapılsa ya da eksiltme uygulansa veya ihtimallerden biri kesinleştirilip, diğeri ikinci plana itilse bunlarla onlara karşı delil sunma özelliği ortadan kalkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُؤُ۫سِهِمْۚ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هٰٓؤُ۬لَٓاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾

65. “Biraz sonra yine dönüş yaptılar. ‘Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun’ dediler.”

İbrahim’in sözü üzerinde düşünmek ve tefekkür etmek için **biraz sonra yine dönüş yaptılar.** Çünkü O “Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!”[116] demişti. İbrahim (a.s.) onlara, büyük putun küçüklerini kırmasını putların konuşabilme yeteneğine bağlamıştır. Onlar da Ey İbrahim! **Sen bunların konuşmadığını pekâlâ biliyorsun’ dediler.** O zaman nasıl oluyor da “Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Onlara sorun” diyebiliyorsun? Onlar konuşamadıklarına göre bunu büyük put yapmamıştır ifadesini kullandılar. Daha sonra İbrahim (a.s.) onlara şöyle dedi:

قَالَ اَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْـٔاً وَلَا يَضُرُّكُمْۜ ﴿٦٦﴾

---

116 el-Enbiyâ, 21/63.

66. "İbrahim, 'Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz?' dedi."

İbrahim, Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz? dedi. Eğer denilirse ki: "Hz. İbrahim onlara Allah'ı bırakıp da konuşamayan bir (puta) nasıl tapıyorsunuz şeklinde delil getirmedi? Sadece 'Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz?' dedi."

Buna şöyle cevap verilir: İbrahim (a.s.) onlara bu çeşit bir delil getirmiştir. Çünkü İbrahim, 'Peki ama' dedi, **'Yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?**[117] Sonra İbrahim (a.s.), putların konuşmaktan acizliğini onlara delil olarak sunmuş ve "Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[118] demiştir. Sonra da burada **Allah'ı bırakıp da** taptığınız takdirde **size hiçbir fayda** ve **tapmaktan vazgeçtiğinizde** de **zarar veremeyen tanrılara mı tapıyorsunuz?** demiştir.

أُفٍّ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

298 [§]***67. "Size de Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yazıklar olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız? dedi."***

Size de Allah'ı bırakıp taptığınız şeylere de yazıklar olsun! "Üffin" (اُفٍّ) kelimesi, başkasını küçümseyen ve yaptığını aşağılayan herkesin kullandığı bir ifade tarzıdır. Hz. İbrahim, onlara "üffin leküm" (اُفٍّ لَكُمْ), yani **size yazıklar olsun** demiştir. Bu cümleyi onları ve taptıkları putları küçümsemek için söylemiştir. **Siz** fayda ve zarar vermeye gücü yetmeyen birisine tapmanın uygun ve helâl olmadığı konusunda **aklınızı kullanmaz mısınız? dedi.**

İbrahim (a.s.) ile ilgili haberlerde başkalarında olmayan birtakım özellikler vardır. Birincisi: Hz. İbrahim Allah Teâlâ bir yana bırakılıp da tapılan ne kadar put varsa tümünü kırmıştır.

İkincisi: İbrahim (a.s.) önce kavminin gittiği yolun ve benimsediği inançların yanlışlığı konusunda onlarla tartışmış, sonra kendilerine delillerini ve kanıtlarını sunmuştur. Çünkü o şöyle demiştir: "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca da 'Batanları sevmem'

117 eş-Şuarâ, 26/72-73.
118 el-Enbiyâ, 21/63.

dedi”[119], “Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!”[120] demiştir. Bir diğer âyette de “İbrahim “Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir”[121] diye Nemrut’a cevap vermiştir. Buna benzer başka ifadeler de mevcuttur. İbrahim (a.s.) kavmine gittikleri yolun bozuk olduğunu gösterince delillerini ve kanıtlarını anlatmış ve şöyle demiştir: “Ben, O’nun birliğine inanarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah’a çevirdim”[122], “O beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir”[123]. Her tartışana gerekli olan da budur. Önce karşı tarafa gittiği yolun bozuk olduğunu göstermeli, sonra da kendi inandığı yolun delillerini ve kanıtlarını ortaya koymalıdır. Böylesi, sunduğu delillerin daha çok dinlenmesi ve daha çok kabul edilmesine vesile olur.

[§]Üçüncüsü: Hiçbir peygamber, onun Firavun’u gibi zâlim bir Firavun’la 299
imtihan edilmemiş ve hiçbir kavim de onun kavmi gibi akılsız çıkmamış, kin gütmemiş ve kendisini ateşe atıp yakmayı düşünmemiştir. Onun, sözünü ettiğimiz bu özelliklerle ayrıcalıklı olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا اٰلِهَتَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰى اِبْرٰهِيمَ ﴿٦٩﴾

68. “Putperestler, ‘Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!’ dediler.”

69. “Biz de, ‘Ey ateş’ dedik, ‘İbrahim için serin ve zararsız ol’!”

Putperestler, ‘Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!’ dediler. Bu cümlenin anlamı açıktır.

Biz de, ‘Ey ateş’ dedik, İbrahim için serin ve zararsız ol! Allah Teâlâ ateşi yaratılışı itibariyle özellikle Hz. İbrahim’e serin ve zararsız, ama ondan başkası için de normal özelliğinde, yani yakıcı ve sıcak kılmış olabilir. Bu durum, Hz. İbrahim’in risâlet ve nübüvvetinin en büyük mûcizelerinden biri olur. Ya da

[119] el-En‘âm, 6/76.

[120] el-Enbiyâ, 21/63.

[121] el-Bakara, 2/258.

[122] el-En‘âm, 6/79.

[123] “O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O’dur” (eş-Şuarâ, 26/78-82).

tevil âlimlerinin dediği gibi İbrahim'e (a.s.) serin ve zararsız olması, ateşe vahiy ve ilham edilmiş de olabilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: İbrahim'e serin ve zararsız ol diye ateşe vahyedildi. Fakat âyetin mânası eğer böyle olursa ateşe emrini anlama özelliği vermiş demek olur. Böylece ateşin verilen emri anlaması ve Hz. İbrahim'i yakmaması imkân dâhiline girer. Müfessirlerin, ateş öyle serinledi ki doğu ve batı halkı tam üç gün ateşten istifade edemediler, tarzındaki açıklamalarının doğru olup olmadığı ancak bu konuda var olan bir rivayetle bilinebilir.

70. "Ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık."

Ona bir tuzak kurmak istediler. Âyette geçen "keyd" (الكَيْدُ) kelimesi, bir kimseyi, kendisini güvende duyduğu yerden yakalamak demektir. İbrahim'i (a.s.) bir yerde hapsedip sonra haberi olmadan üzerine odunları yığma ve üzerine ateş yakmak şeklinde tuzak kurmuş olmaları muhtemeldir. Yahut tevil âlimlerinin söylediği üzere, onu gafil avlayıp yakaladıktan[124] sonra mancınığa yerleştirmeleri, ardından ateşin içine fırlatmaları da mümkündür. Ya da bunun dışında sözü edilmeyen başka bir şekilde tuzak kurmuş da olabilirler. Biz bunu bilmiyoruz.

Fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık. Hiç kuşkusuz onlar âhirette zarar edenlerden olacaklardır. Dünyadaki hüsranlarına gelince bunun ne olduğunu bilmiyoruz. Onu en iyi yüce Allah bilir.

300 **[§]Ona bir tuzak kurmak istediler**. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Hz. İbrahim ateşe atılınca Allah Teâlâ onu oradan kurtarmış ve ateşi kendisine serin ve zararsız kılmıştır[125]. Yüce Allah İbrahim'e kutsal topraklara çıkmasını emretmiş o da (yola) çıkmıştı. Ancak (onu ateşe atanların) kralı, nöbetçi kulelerinde bulunan memurlara şu talimatı vermişti: Bulunduğunuz noktadan Süryanice konuşan biri geçerse hemen tutuklayın. Bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. İbrahim'in dilini İbranice'ye çevirmiş, yanlarından geçmiş ve başka bir kimliğe büründürülmüştü. İbrahim (a.s.) ailesine doğru yola koyul-

---

124 "Ğâfesa'r-racule-muğâfesaten ve ğıfâsan" (غافصَ الرَّجلَ مُغافصةً وغِفاصاً) kullanımı birisini gafil avlayarak yakalamak ve ona kötülük yapmaya kalkışmak demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ğa-fe-sa" md.).

125 el-Enbiyâ, 21/69.

muştu. **Ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları daha çok zarar eden taraf yaptık** meâlindeki cümlenin anlamı budur. Allah Teâlâ onları altta kalan taraf yaparken, İbrahim'i yüceltmiştir.

وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا اِلَى الْاَرْضِ الَّت۪ي بَارَكْنَا ف۪يهَا لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٧١﴾

71. "Onu da Lût'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık."

Onu da Lût'u da kurtarıp. Bu beyan İbrahim'in (a.s.) helâk olmak üzere olduğunu göstermektedir. Çünkü kurtarma mânasına gelen "necât" (النّجَاة) kelimesi, ancak ortada ölmeye yaklaşma durumu söz konusu olduğunda kullanılır. Her ne kadar imtihan edilen İbrahim (a.s.) ise de yanında Lût'un (a.s.) bulunduğu da belirtilmiştir. Çünkü onun kavmi, peygamberleri ve onları tâbi olanları öldürmek istiyorlardı.

Herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık. Hasan-ı Basrî der ki: O yerin bereketi, bir başka ilâhî beyanda şöyle denilmiştir: "İkisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan bir yere yerleştirdik"[126]. Yani suyu, bitkileri vb. şeylerin bol bulunduğu bir yere yerleştirdik. Bazıları oranın bereketini, üzerinde yaşayanlar için rahat bir yer olması diye yorumlarken, başka bazıları da bu yerin bereketini, nebî ve resûllerin yaşadıkları yer olup onların sayesinde mübarek hale gelmesinden kaynaklanması diye tevil etmiştir. Söz konusu yerin İbrahim ve Lût (a.s.) sebebiyle mübarek hale gelmesi de mümkündür. Çünkü onların sayesinde orada İslâm zuhur etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةًۜ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِح۪ينَ ﴿٧٢﴾

72. "İbrahim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Yâkub'u lütfettik; her birinin salih insan olmasını sağladık."

İbrahim'e İshak'ı ve fazladan bir armağan olarak Yâkub'u lütfettik. Bazıları âyetin metninde geçen "nâfile" (النَّافِلَةُ) kelimesinin hibe, bağış anlamında olduğunu söylemişlerdir. "Nâfile" kelimesinin aslı, ganimet anlamına gelir. Nitekim "Sana ganimeti soruyorlar"[127] meâlindeki beyanda geçen "enfâl"

126 "Meryem'in oğlu ve annesini de bir mûcize yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik" (el-Mü'minûn, 23/50).

127 el-Enfâl, 8/1.

301 kelimesi, ganimet demektir. Bir kimsenin çocuğu, çocuğunun çocuğu, [§]Allah Teâlâ’dan bir lütuf, bağış ve ganimettir. Çünkü yüce Allah “dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder”[128] meâlindeki beyanda çocuğa “hibe” derken, babaya da “mûheb” (hibe verilen) ismini verir. Özellikle Hz. İbrahim o zamanlar çocuğunun olacağını ummazken çocuğunun çocuğu olacağını nasıl beklerdi!

Her birinin salih insan olmasını sağladık. “Sâlihîn” (صَالِحِين) kelimesi peygamberler anlamına olabileceği gibi her işte ve her şeyde salih kimseler mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا وَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ
وَاِقَامَ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءَ الزَّكٰوةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ ﴿٧٣﴾

73. “Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler kıldık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, bize hep kulluk ettiler.”

Onları, emrimiz uyarınca din konusunda **doğru yolu gösteren** ve gücü yeten ö**nderler kıldık.** “Her topluluğun da bir kılavuzu (davetçisi) vardır”[129] meâlindeki beyanda olduğu üzere “yehdûne” (يهدون) fiilinin emrimiz uyarınca insanları davet eden davetçi mânasında olması da muhtemeldir. “Yehdûne bi emrinâ” (يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا) âyetinin, insanlara emrimiz uyarınca Allah’ın emrettiği şeyleri ve dinini gösteren önderler kıldık, anlamına gelmesi de mümkündür.

Ve kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik. “Vahyettik” anlamına gelen “evhaynâ” fiili o önderlerin peygamberler olduklarını göstermektedir. “Fi‘le’l-hayrâti” (فِعْلَ الخَيرَاتِ) tabirinin ibarede gizlenen harf-i cer takdir edilerek “bi fi‘li’l-hayrâti” (بِفِعْلِ الخَيْراتِ) şeklinde olması muhtemeldir. **Namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik.** Âyetten namaz ve zekâtın geçmiş peygamberlerin şeriatlarında da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. **Onlar, bize hep kulluk ettiler.** “Âbidîn” (عَابِدِينَ) kelimesi “tevhid ehli” idiler mânasına olabileceği gibi, her vakit O’na kulluk edenler idiler” mânasına da olabilir.

---

128 eş-Şûrâ, 42/49.

129 “İnkârcılar, ‘Ona Rabb’inden bir mûcize indirilse ya!’ diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın; her topluluğun da bir kılavuzu vardır” (er-Ra‘d, 13/7).

وَلُوطًا اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّت۪ي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَٓائِثَ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاسِق۪ينَ ﴿٧٤﴾

74. "Lût'a da doğru hüküm yeteneği ve ilim verdik; onu çirkin şeyler yapan kasaba halkından kurtardık. Gerçekten onlar yoldan çıkmış kötü bir topluluktu."

[Lût Kıssası]

Lût'a da doğru hüküm yeteneği ve ilim verdik. Bazıları âyetin metninde geçen "hükmen" (حُكْمًا) kelimesinin peygamberlik mânasına geldiğini söylemişlerdir. Başka bazıları ise bunun anlama, akletme anlamına geldiğini kabul etmiştir. "Hükmen" kelimesinin insanlar arasında verilen hüküm olması da mümkündür. [§]"Ve ilmen" (وَعِلْمًا) kelimesiyle insanlar arasında hüküm ver- **302**
mesini sağlayacak bilgi kastedilmektedir. "Hükmen" kelimesinin peygamberlik anlamında olduğunu söyleyenler bu görüşü şöyle savunmaktadır: Peygamberler insanlar arasında peygamberlikleriyle hüküm vermektedirler. Dolayısıyla onlara göre "hüküm" kelimesi belirtilmiş ve kinâye yoluyla peygamberlik kastedilmiştir. Hükmün, anlayış anlamına geldiğini söyleyenler ise şöyle düşünür: Hüküm verenler, insanlar arasında hüküm verirken davacı ve davalının delillerini iyice anladıktan sonra hüküm verirler. Varılan hüküm, ister peygamberlik ister anlama yoluyla verilmiş olsun neticede insanlar arasında verilen hüküm olur. "İlmen" (عِلماً) kelimesi ile kastedilen, Lût'un (a.s.) insanlar arasında hüküm vermesini sağlayan bilgi ya da onunla Rabb'i arasındaki bilgidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu çirkin şeyler yapan kasaba halkından kurtardık. Cenâb-ı Hak çirkin fiil yapmayı kasabaya nispet etmiştir. Bilindiği üzere kasaba hiçbir şey yapmaz. Buna göre bu beyanın mânası şöyle olur: Onu çirkin işler yapan kasaba halkından kurtardık. Nitekim Hafsa mushafında bu mânaya uygun olarak "necceynâhu mine'l-karyeti'lletî kâne ehlühâ ya'melûne'l-habâise" (نَجّيناه من القَريَةِ التِى كان أهلُها يعملون الخَبَائِثَ) şeklindedir. "Habâis" (الخَبَائِث) küfür, âyetleri yalan sayma, eşcinsellik ve başkaları olmak üzere her türlü çirkin fiiller demektir.

Gerçekten onlar yoldan çıkmış kötü bir topluluktu. Yani onlar gerçekten yaptıkları fiil ve amellerde yoldan çıkmış kötü bir topluluktu. "Fâsikîn" (فَاسِقِين) kelimesi, Allah Teâlâ'nın emrinden çıkan ve onu terkedenler demektir.

"Fisk" (الفِسْقُ) kökü, "fe feseka an emri rabbihî" (فَفَسَقَ عنْ أمْرِ رَبِّه)[130], yani "Rabb'inin emrinin dışına çıktı" meâlindeki âyette olduğu üzere emrin dışına çıkmak demektir.

وَاَدْخَلْنَاهُ فٖى رَحْمَتِنَا اِنَّهُ مِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٧٥﴾

75. "Lût'u rahmetimize kabul ettik; çünkü o iyilerdendi."

Lût'u rahmetimize kabul ettik. Hasan-ı Basrî "fî rahmetinâ" (فى رَحْمَتِنَا) tabirini cennetimize anlamı vermiştir. Allah Teâlâ, cenneti "rahmet" diye adlandırmıştır. Çünkü oraya ancak O'nun rahmeti ile girilir ve orası ancak rahmeti ile elde edilir. Başka bir müfessir ise "rahmetinâ" (رحمتنا) kelimesine "nimetimize" anlamı vermiştir. Allah'ın ona olan nimeti peygamberliktir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Îsâ hakkında "in hüve illâ abdun en'amnâ aleyhi" (إن هو إلا عبدٌ أنعمنا عليه)[131] âyetinde, kendisine peygamberlik vererek lütuflarda bulunduğumuz bir kuldur sadece, demiş olmaktadır. "Fî rahmetinâ" (فِى رَحمَتِنَا) tabirini "Biz ona rahmetimizle her türlü hayır çeşidini verdik" diye anlamak da mümkündür. Çünkü dünyada ve âhirette hayır elde eden herkes, bunu ancak yüce Allah'ın rahmeti sayesinde kazanır.

Çünkü o iyilerdendi. Yani o peygamberler zümresinden iyilerdendi ya da her türlü iyiliği yapan iyilerdendi.

وَنُوحًا اِذْ نَادٰى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظٖيمِ ﴿٧٦﴾

76. "Nuh'u da hatırla; daha önce o dua etmişti, biz de duasını kabul edip kendisini ve yakınlarını büyük sıkıntıdan kurtarmıştık."

[Nuh Kıssası]

Nuh'u da hatırla; daha önce o dua etmişti. Bazıları **daha önce** cümle-
303 sine İbrahim, İshak ve Yâkup'tan daha önce anlamı vermiştir. [§]Çünkü Nuh (a.s.) adı geçen bu peygamberlerden sonra belirtilmiştir. Öte yandan "Nuh'un duası" konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları Nuh'un duasının

130 el-Kehf, 18/50.

131 ez-Zuhruf, 43/59.

"Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!"[132] diye yaptığı yakarış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise duasının şu beyanda belirtilen niyaz olduğunu söylemiştir: "Rabb'im! Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı"[133]. Ya da "Rabb'im! Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!"[134], "Rabb'im! Beni, annemi, babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helâk et"[135] meâlindeki beyanlarda yaptığı duaları ve benzer başka dualar olabilir.

Biz de duasını kabul edip kendisini ve yakınlarını büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. Âyette geçen "ehlehû" (اَهْلَهُ) kelimesiyle kastedilen gerek ailesinden gerekse dışarıdan kendisine tâbi olanlardır. Müfessirlerin geneli **büyük sıkıntı**nın suda boğulma ve ona eşlik eden dehşetli korku olduğunu söylemişlerdir. "Büyük sıkıntı" nın Nuh'un (a.s.) kavmini dokuz yüz elli sene Allah'ın dinine çağırması sebebiyle onlardan sîneye çektiği sıkıntılar, katlanmak zorunda kaldığı belâlar, kendisini alaya almaları ve çeşit çeşit eziyetleri de olabilir. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (gün gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz!"[136]. Buna benzer onlardan katlanmak zorunda kaldığı başka eziyetler de söz konusudur. Allah Teâlâ ise onu bütün bu sıkıntılardan kurtarmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şu açıklamayı yapar: "Kerb" (الكَرْبُ) kelimesi tekil olup, çoğulu "kürûb" (الكُرُوب) şeklindedir. Anlamı, gam, keder, belâ ve felâket demektir. "Kürbetü" (الكُرْبَةُ) tekil, "el-kürab" (الكُرَبَ) onun çoğuludur. "Kürûb" ile aynı anlama gelir. Ebû Avsece devamla şöyle der: "Ekrâb" (الأكرَابُ) kovalara bağlanan ip demektir. "Ekrâb" iki üç kat kıvrılmış kova ipi anlamına gelir[137]. Ekrâb, kovanın iki arâkına (عَرَاقَىْ الدّلوِ), yani kovanın tahta kulpuna bağlanan ip demektir.

---

132 el-Kamer, 54/10.

133 Nûh, 71/5-6.

134 Nûh, 71/26.

135 Nûh, 71/28.

136 "Nuh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: 'Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (gün gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz!'" (Hûd, 11/38).

137 "Kerabü" (الكَرَبُ) kovanın ağzına bağlanan ip demektir. Bu ip, üzerine birkaç kıvrım atılan ortadaki "menîn" (المَنِينُ) adındaki ipin üzerine sarılan iptir. Sırmanın ortasındaki ip kopunca (etrafındakiler kopmayacağı için) kova kuyuya düşmez, elde kalır. İbn Sîde der ki: "el-Kerabü" kovanın iki kulpuna bağlanan iptir. Bu ipin üzerine iki ve üç kat daha ip kıvrılır. Çoğulu "ekrâb" (اَكْرَاب) gelir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ke-ra-be" md.).

Tekili "arkuvetün"dür (عَرقُوَةٌ)[138]. Ebû Avsece devamla şöyle der: "Kirâb" (الكِرَابُ)[139] toprağı sürmek demektir.

وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

304 [§]*77.* ***"Onu, âyetlerimizi inkâr eden kavimden korumuştuk. Gerçekten onlar, kötü insanlardı; bu yüzden hepsini suda boğduk."***

Onu, âyetlerimizi inkâr eden kavimden korumuştuk. Bu âyet Übey b. Kâb mushafında "mine'l-kavmi'l-lezîne kezzebû bi âyâtinâ" (مِن القوم الذين كَذّبُوا) yerine "ale'l-kavmi'l-lezîne kezzebû bi âyâtinâ" (عَلَى القوم الذين كَذّبُوا بآياتَناَ) şeklindedir[140]. "Nasr" (النَّصْرُ) iki eylemin ismidir. Hem engel olma ve hem de zafer kazanma mânasına gelir. Âyeti "mine'l-kavmi" (منَ القوم) okuyanlara göre mânası şöyle olur: Biz onu kavminin öldürüp ortadan kaldırmasına engel olduk. Bu durumda "nasr" [burada] engel olma anlamına gelmiş olur. Tıpkı, "felâ nâsıra lehum" (فَلاَ نَاصِرَ لَهُمْ)[141] âyetinde olduğu gibi. Burada mâna şöyle olur: Onlara engel olacak kimse de yoktu. Âyeti "ale'l-kavmi" (عَلَى القوم) şeklinde okuyanlara göre ise âyet biz onu kavmine karşı muzaffer kıldık anlamına gelir. Bu durumda âyet, "ve me'n-nasru illâ min indillâhi" (وما النّصرُ إلا مِن عِندِ الله) âyetine[142] benzer ki anlamı şöyledir: "Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir". Hz. Nuh açısından bunların ikisi de, yani hem engel olma ve hem de muzaffer kılma söz konusuydu.

Gerçekten onlar, bahsettiğimiz fiilleri ve amelleriyle **kötü insanlardı. Bu yüzden hepsini suda boğduk** öyle ki içlerinden hiçbir kimse kurtulmadı.

---

138 "Arkuvetü" (العَرقُوَةُ) kovanın ağzına enlemesine taktıkları tahta kulp demektir. Çoğulu "arkin" (عَرْقِ) şeklindedir. Ama kelimenin aslı "arkuvun" (عَرقُوٌ) şeklindedir. Ancak Arapça'da bir önceki harfi zammeli olan ve vavla biten bir isim yoktur (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a-ra-ka" md.).

139 "Kirâbu" (الكِرَابُ) kelimesinin kökü şöyledir: "Kerabe'l-arza-yekrubuhâ-kerben-kirâben (كَرَبَ الأرضَ يَكرُبُها كَرباً وكِرَاباً) toprağı sürmek ve ekin ekmek için altüst etti demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ke-ra-be" md.).

140 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 147.

141 "Seni dışarı çıkaran şehrinden daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu" (Muhammed, 47/13).

142 Âl-i İmrân, 3/126; el-Enfâl, 8/10.

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ اِذْ يَحْكُمَانِ فِى الْحَرْثِ اِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ
الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمٰنَ وَكُلًّا
اٰتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ
وَكُنَّا فَاعِلِينَ ﴿٧٩﴾

78. "Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) ***bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başı boş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik."***

79. "Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık. Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik."

[Dâvûd ve Süleyman Kıssaları]

Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bazıları iyi anlama yeteneğinin Süleyman'a (a.s.) tahsis edilmesi, aynı şeyin Dâvûd'a (a.s.) verilmediğini gösterir demişlerdir. Bunun birden çok delili vardır. Birincisi: yüce Allah'ın her iki peygamberi hüküm vermede, ilimde ve başka hususlarda ortak yapmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ **bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı** demiştir. Devamında da **Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik** buyurmuştur. Allah Teâlâ âyette ortak oldukları yetenekleri belirtmiş ve "dava konusunu iyi anlama" yeteneğini Süleyman'a (a.s.) tahsis etmiştir. Bir özelliğin ikisinden sadece birine verilmesi ve diğer özelliklerde de ortak kılınmaları söz konusu özelliğin birine bahşedilip diğerine verilmediğini gösterir.

İkincisi: Bu haberler bize sahip olmadığımız bir bilgiyi elde edelim diye belirtmiştir. İyi anlama yeteneği, Hz. Dâvûd'a değil de Hz. Süleyman'a tahsis edilmeseydi, bu beyanda, bize her iki peygamberin hüküm verme yeteneğine
ve ilme sahip olduklarından başka bir şey ifade etmiş olmazdı. [§]Bizler o iki 305
peygambere hüküm verme yeteneği ve ilim verildiğini ve ilimle hüküm verdiklerini biliyorduk. Durum bu olduğuna göre dava konusunu iyi anlama yeteneğinin birisine tahsis edilmesi, diğerinin böyle bir yeteneğe sahip olmadığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü: Âyet-i kerîme, bir müçtehidin hüküm verip de isabet ettiği takdirde bunun, ancak Allah Teâlâ'nın konuyu ona kavratması ve başarılı kılması sayesinde olduğunu göstermektedir. Çünkü yüce Allah her ikisine de bilgi verdiğini haber vermekte, sonra da anlamasını sağlamayı Süleyman'a (a.s.) tahsis etmektedir. Kavratıp meseleyi çözme, Allah Teâlâ'nın fiilidir. Çünkü yüce Allah onu kendi nefsine nispet etmektedir.

Öte yandan sözünü ettiğimiz tahsis prensibi geçerli olursa, Nisâ sûresindeki öldürmekle ilgili âyet bir müslümanın dârülharpte müslüman olan bir kişiyi orada katletmesi halinde kefâret verip diyet ödemeyeceği konusunda mezhep imamlarımıza delil teşkil eder. Çünkü yüce Allah yanlışlıkla bir mümini öldüren kimse için şöyle demektedir: "Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka"[143]. Öldürülen mümin, müminlerle aralarında antlaşma bulunan bir topluluktan olduğu takdirde ona yapılacak muamele hakkında şöyle buyurmaktadır: "Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir"[144]. Buna karşılık öldürülen mümin düşman topluluktan olursa, "Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır"[145] buyurmaktadır[146]. Yüce Allah, ilk iki şıkta diyet ve kefâretten birlikte söz ederken, üçüncü şıkka sadece kefâreti tahsis edip diyeti buna dâhil etmemiştir. Diyetin ilk iki kısımdan birine tahsis edilmesi, bize diğerinin üzerinde böyle bir zorunluluğun olmadığını gösterir. Çünkü böyle olmasaydı birinci şıkta da diyet ve kefâretten söz eder, son iki şıkta ise bundan bahsetmezdi. Birinci şıkta belirttiği hususlar, son ikisinde de belirtilmiş gibi olurdu. Ya da bunların tümünü bütün şıklarda belirtirdi. Bunu yapmadığına göre, fakat bütün yapılması gerekeni ilk iki şıkta belirttiğine, bir şık için de birini belirtip diğerinden söz etmediğine göre üçüncü şıkka iki hükümden sadece birisini tahsis etmesi, diğeri üzerinde böyle bir hükmün bulunmadığını gösterir.

---

143 en-Nisâ, 4/92.

144 en-Nisâ, 4/92.

145 en-Nisâ, 4/92.

146 *Te'vîlât*'ın bütün nüshaları aynıdır. Ancak öldürülen müslümanın, düşman topluluktan olmasından söz eden kısım, âyette aralarında antlaşma olan topluluktan bir müslümanın öldürülmesini hükme bağlayan kısımdan önce yer almaktadır. Her halde müellif merhum birinci ile üçüncüyü bir yana, ikinciyi bir yana aldı ki meseleyi anlayabilelim.

[Akıl Yürüterek İçtihat Etmek]

[§]Öte yandan usul bilginleri, bu âyetten, akıl yürüterek yapılan içtihatla amel etmenin ve hüküm vermenin caiz olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Bunlardan bazıları, bir müçtehit içtihat ederken -gerçekte Allah katında mevcut olan hükme ulaşamamış bile olsa- içtihat ettiği konuda tam isabet etmiş olacağı hükmünü çıkarmışlardır. Bu yaklaşım, her müçtehit içtihat ettiği hadise konusunda yapmak zorunda olduğu içtihatta isabet eder diyenlerin görüşüdür. Söz konusu düşünce, İmam Ebû Yûsuf ve Muhamme'din görüşleridir. Bazıları da iki müçtehitten birinin hata ettiği ve hatasında da mâzur olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Bunların kanaatine göre müçtehidin çıkarmakla yükümlü olduğu hükümden maksat, iki farklı hükümden biridir. Müçtehidin çıkarmak zorunda olduğu hükümden maksat, iki farklı hükümden biri olduğuna ve (Allah katında) doğru olan hüküm de bir olduğuna göre iki kişinin bir konuda farklı iki hüküm vermesi ve her ikisinin de isabet etmiş olması mümkün değildir. Çünkü yüce Allah âyet-i kerîmede **Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık** cümlesiyle anlama gücü vermeyi iki peygamberden birine tahsis etmektedir. Her ikisi de verdikleri hükümde isabet etmiş olsalardı her ikisinin de dava konusunu iyi anlamaları sağlanmış olurdu. Yüce Allah Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladığını diğerininkini (Dâvûd) sağlamadığını haber verdiğine göre bu bize verdiği hükümde isabet edenin, iyi anlaması sağlanan peygamber olduğunu gösterir. Bu yaklaşım da İmam Ebû Hanîfe, Bişr ve onların görüşünü benimseyen (Hanefî) fakihlere aittir[147]. Müçtehidin verdiği hükümde isabet ettiği sonucunu çıkaranlar bunu **Her birine de hükmetme yeteneği ve ilim verdik** cümlesinden çıkarmaktadırlar. Yüce Allah bu beyanda her iki peygambere de hükmetme ve ilim verdiğini haber vermektedir. Bu da bize Süleyman ve Dâvûd (a.s.) peygamberlerin -Allah katında doğru olan hükme ulaşamamış olsalar da- yaptıklarını yapmaktan ve verdikleri hükmü vermekten başka bir yükümlülüklerinin olmadığını gösterir. 306

Öte yandan Allah Teâlâ **bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı** demektedir. Ancak (davalının) tazminat ödemesine mi yoksa tazminat ödemekten beraatine mi ya da hangi hükme hükmettikle-

---

147 Adı geçen Bişr muhtemelen Bişr b. Ğıyâs el-Merîsî'dir (ö. 218/833). İtikâdî görüşlerinde Cehmiyye ve Mürcie'ye ait fikirleri benimsediği nakledilen bir Hanefî fakihidir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 199-202). Her ne kadar tahkik edilen Arapça metinde Bişr ile Bişr b. Mu'temir'in (ö. 210/825) kastedildiği belirtilmişse de bu yanlıştır. Doğrusu Bişr b. Ğıyâs olmalıdır. Zira Mâtürîdî Bişr'den bahsederken Hanefî âlimlerin görüşlerini nakletmektedir.

rinden söz etmiyor. Ne ile hükmettiklerini beyan etmemesi, bu hükmü bilme-
307 nin üzerimize vazife olmadığını gösterir. [§]Çünkü Allah Teâlâ, bize yapmamız gerekeni beyan etmiştir. O da içtihatla amel etmektir. Çünkü **Süleyman'ın dava konusunu iyi anlamasını sağladık** demekte, ancak her iki peygamberin verdikleri hükmü beyan etmemektedir. Bunlardan birisinin beyan edilip diğerinin edilmemesi, belirtilmeyen ve beyanı terkedilenin ne olduğunu bilmenin üzerimize vazife olmadığını gösterir. Ancak müfessirler verdikleri hükmü tazminat ödeme ve beraat olarak tefsir etmişlerdir[148]. Bu doğrultuda bir hüküm de Hz. Peygamber'den nakledilmiştir. Bir adamın devesi kaçarak birisinin bahçesine girer ve bahçede ne var ne yoksa telef eder. Bahçe sahibi bu konuyu Resûl-i Ekrem'e arzeder. Hz. Peygamber, bahçenin gündüzleri korunmasının bahçe sahibinin yükümlülüğü, hayvanların gece muhafazasının da hayvan sahibinin görevi olduğuna ve hayvanların geceleri verdiği zararı sahiplerinin tazmin edeceklerine hükmeder. Rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Hayvanların gece verdikleri zararı sahipleri tazmin eder. Hayvanların gündüz verdikleri zarardan dolayı sahiplerinin tazminat ödemeleri gerekmez"[149]. Fakat bu haber, Medine'de gelmiştir. Medine'de hayvanlar sokaklarda otlatılıyordu. Çünkü otlakları yoktu.

---

148 İbn Abbâs "Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı. Bir topluluğun koyun sürüsü, geceleyin başıboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti. Biz de onların hükmüne tanık idik" beyanı hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Cenâb-ı Hak, biz onların verdikleri hükme şahit idik diyor. Olay şöyle gerçekleşmişti: İki kişi Hz. Dâvûd'un huzuruna girerler. Bunlardan birisi ekin, diğeri de koyun sahibidir. Ekin sahibi der ki: "Bu kişi koyunlarını benim ekin tarlama gönderdi. Koyunlar ekinimden hiçbir şey bırakmadı." Dâvûd (a.s.) ona "Git. Koyunların hepsi (verilen zarara karşılık) senindir" der. Dâvûd (a.s.) böyle hüküm verir. Koyun sahibi Süleyman'a (a.s.) gider ve ona Dâvûd'un (a.s.) verdiği hükmü haber verir. Süleyman (a.s.) Dâvûd'un yanına gider. Ona "Ey Allah'ın peygamberi! (Bu davanın hükmü) senin verdiğin hüküm gibi değildir" deyince Dâvûd "Nasıl?" diye sorar. Süleyman (a.s.) "Ekinden her yıl ne kadar çıktığını sahibi bilir. O koyun sahibinden aldığı kuzuları, yünleri ve kılları alıp satar. Böylece ekinlerin parasını çıkarır. Çünkü koyunlar her sene döl verir." Dâvûd (a.s.) "İsabet ettin. Hüküm senin verdiğin hükümdür." der. Allah Süleyman'a (a.s.) dava konusunu iyi anlama yeteneği bahşetmişti (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 63).

149 Saîd b. Müseyyeb ve Harâm b. Sâd'in nakline göre Berâ'nın bir devesi ensardan bazı kimselerin bahçesine girer ve bahçeyi ifsat eder. İki taraf da davalarını Hz. Peygamber'e arzederler. Hz. Peygamber "Bahçeleri gündüzleri korumanın sahiplerinin yükümlülüğünde olduğuna, hayvan sahiplerinin geceleri verdikleri zararı tazmin etmekle yükümlü bulunduklarına hükmeder." Şâbî'nin nakline göre Şüreyh'in koyunların gece verdikleri zararı tazmin ettirdiği, gündüzleri verdikleri zararı ise tazmin ettirmediği rivayet edilmiştir. Şâbî "Dâvûd'u ve Süleyman'ı da an. Bir zamanlar, (zarar görmüş) bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı" beyanını tevil ediyor ve "zarar görme" geceleyin olur diyordu (Beyhakî, *Sünen*, VIII, 342).

Bizim (bu konudaki) görüşümüz şudur: Birisinin üzüm bağı veya özel bahçesinden başka otlak olmayan bir yerde bir kimse hayvanlarını salıverse de hayvanlar oraya zarar verse biz o hayvanların verdiği zararın tazmin edilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Böyle bir kimse, suyun akmadan kalamayacağı bir yerdeki suyunu komşunun mülküne salıverip komşusuna zarar veren kişiye benzer ki burada da su sahibi verdiği zararı tazmin etmekle yükümlü olur. [§]Hayvanların durumu da böyledir. Bir kimse bir başkasının bahçesin- 308
den başka otlak ve duracak yer olmayan bir yerde hayvanlarını salıverir de hayvanlar o bahçeye zarar verirlerse, hayvan sahibi onların verdikleri zararı tazmin eder.

Hayvanların verdiği zararın tazmin edileceği hükmünün "Hayvanların sebep olduğu yaralama hederdir"[150] meâlindeki hadisle mensuh olduğunu söyleyenler bulunmaktadır. Fakat açıklaması belirttiğimiz gibidir. Hayvanların sahipleri salıvermeksizin kendiliklerinden zarar vermişlerse ancak o zararları hederdir. Buna karşılık hayvanın verdiği zarar sahibinin ihmali neticesinde meydana gelmişse o kişi zararı tazmin etmekle yükümlü olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe "nefeşet" (نَفَشَت) fiilinin, gece otladı anlamına geldiğini belirtir. Fiilin kullanımı "nefeşeti'l-ğanemu bi'l-leyli" (نَفَشَتِ الغَنَمُ باللّيل) şeklindedir ki mânası, koyun gece otladı demektir. Kelimenin sıfat-ı müşebbehe kullanımı ise "ibilün nefeşün, enfâşün ve nüffâşün" (إبِلٌ نَفَشٌ وأنْفَاشٌ ونُفّاشٌ) şeklindedir ki otlayan deve demektir. Kelimenin tekili ise "nâfişün" (نَافِشٌ) şeklindedir. Hayvanların gündüz otlamaları ise "serahat ve serabet" (سَرَحَت وسَرَبَتْ) fiili ile ifade edilir[151]. Ebû Avsece "nefeşet fîhi ğanemu'l-kavm" (نَفَشَت فِيهِ غَنَمُ القوم) âyetini şöyle açıklamıştır: Koyunları gece biz sürer de otlatırsak bu eylem "enfeşne'l-ğaneme" (أنْفَشْنَا الغَنَمَ) diye ifade edilir. "Nefş" (النّفشُ) kelimesiyle kastedilen budur. "Nefeşet" (نَفَشَتْ) kelimesi hayvanlar, sahiplerinin bilgisi olmadan kendiliklerinden gece otladı demektir. Fiilin kullanımı "nefeşet-tenfüşü-nefşen-nâfişetün"

---

150 "Hayvanların sebep olduğu yaralama hederdir. Madenin ve kuyunun (sebep olduğu zarar) hederdir. Definelerden beşte bir alınır" (Ebû Dâvûd, "Diyât", 30. Ayrıca bk. Buhârî, "Müsâkât", 4). Hadiste geçen "cübâr" (الجُبَارُ) kelimesi heder demektir. Meselâ "zehebe demuhû cübâran" (ذَهَبَ دَمُه جُبَاراً) denilir. Hadisin mânası şudur: Bir hayvan (bağından) kurtulup da bir insana ya da bir şeye zarar verse sebep olduğu yaralama hederdir. Normal bir kuyu da böyledir. İçine bir insan düşer de ölürse kanı hederdir. Maden de kazı yapan kimsenin üzerine çökse ve işçiyi öldürse kanı hederdir" (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ce-be-ra" md.). Rikâz (الرِّكَازُ): Topraktan veya madenden çıkan altın ve gümüş parçaları demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-ke-ze" md.).

151 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 287.

(نَفَشَتْ، تَنْفَشُ، نَفشاً، فهِىَ نَافِشَةٌ) şeklindedir. Ebû Ubeyde der ki: "Nefş" hayvanların geceleyin birisinin ekin tarlasına girmesi ve onu yemesi ya da otlarken girmesi demektir[152].

[Hissî Mûcizeler]

Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Yüce Allah burada dağların tesbih ettiğini söylerken, kuşlar için böyle bir şeyden söz etmiyor. Fakat bir başka âyette onların da tesbih ettikleri şöyle ifade ediliyor: "Çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi"[153]. Bu beyanda yer alan "evvâb" kelimesi, Allah'ı tesbih eden demektir. Öte yandan bu beyanda dağların ve kuşların tesbih etmesi yaratılıştan gelen bir tesbih olabilir. Fakat söz konusu tesbih yaratılıştan gelen bir tesbih olsaydı Dâvûd (a.s.) ve bir başkası ile yaptıkları tesbih aynı olurdu. Halbuki âyette "yüsebbihne ma'a Dâvûde", yani "Dâvûd ile tesbih ediyorlar" denilmektedir. Allah Teâlâ söz konusu ifadeyi kullanmakla dağlara ve kuşlara tesbih etme yeteneği verdiğinin ve (O'nun kādir kılmasıyla) Allah'ı tesbih edip
309 zikrettiklerinin bilinmesini istiyor. [§]Aynı şekilde bazı haberlerde yemeğin Hz. Peygamber'in elinde tesbih ettiği rivayet edilir. Bir başka rivayette Resûl-i Ekrem'in bir yerden eline bir taş aldığı ve o taşın elinde tesbih ettiği nakledilir. Yine yerden bir taş aldığı ve taşın ona selâm verdiği de rivayetler arasındadır. Buna benzer rivayetler çoktur[154]. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine peygamberliklerini teyit etmek için verdiği mûcizelerdir.

Bunları yapan bizdik. Yani biz dilediğimizi yaparız. Dağların ve kuşların tesbih etmelerini istersek ederler, etmemelerini dilersek etmezler. Bu şu anlama gelir: Biz dilediğimiz işlerin tümünü yaparız. Yaratıklara benzemeyiz. Çünkü onlar, kendilerine uygun olmayan şeyleri diliyorlar.

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَاْسِكُمْ فَهَلْ اَنْتُمْ شَاكِرُونَ ﴿٨٠﴾

---

152 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 41.

153 Sâd, 38/19.

154 Fakat bu rivayetleri Kur'ân desteklememektedir. Meselâ: "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır" (el-İsrâ, 17/59); "Onlar hâlâ, 'Rabb'inden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?' diyorlar De ki: 'Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır; ben sadece bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu?'" (el-Ankebût, 29/50-51).

80. "Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun. Artık şükredecek misiniz?"

Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik. Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurmuştur: "Onun için demiri yumuşattık. (Ona şöyle buyurduk:) Geniş zırhlar imal et"[155] demektedir. "Onun için demiri yumuşattık" meâlindeki cümlenin, ona demiri yumuşatma yöntemini öğrettik artık bu sayede demirden dilediğini imal eder anlamına olması muhtemeldir. Nitekim Allah Teâlâ, onun dışında başka kimselere de demiri yumuşatma yolunu öğretmişti. Allah Teâlâ'nın demiri onun emrine vermiş olmak için herhangi bir yol ve yöntem olmadan da yumuşak kılmış olması mümkündür. Ayrıca başka sert ve katı maddeleri de onun emrine vermişti. Nitekim oğlu Süleyman'a erimiş bakırı vermişti. Zira yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Onun için bakır madenini eritip akıttık"[156]. Bakırı eritme ondan başka birine verilmemişti. Demir de böyledir. Allah Teâlâ demiri Süleyman'ın babası için yumuşatmıştı ki demirden dilediğini imal edebilsin. Ve bunlar ondan başka hiçbir kimseye de verilmemişti.

[§]Âyetin metninde geçen "lebûs" (لَبُوسُ) kelimesinin demir zırh olduğu **310**
söylenmiştir. **Ki savaş darbelerinden sizi korusun.** "li tuhsıneküm" (لِتُحْصِنَكُمْ) kelimesi, sizi koruması için anlamınadır. "Be'sikum" (بأسِكُمْ) kelimesi düşman ve savaş darbeleri anlamına gelir. Bu kelimenin "li tuhsıneküm" (لِتُحْصِنَكُم), "li yuhsıneküm" (لِيُحْصِنَكُم) ve "li nuhsıneküm" (لِنُحْصِنَكُم) şeklinde birkaç kırâati vardır[157]. Kisâî şöyle demiştir: Fiilin "li tuhsıneküm" diye okunması halinde demircilik sanatının sizi savaş darbelerinden koruması için, "li yuhsıneküm" okunması durumunda "zırhın sizi savaş darbelerinden koruması için" ve "li nuhsıneküm" okunması halinde de "Bizim sizi savaş darbelerinden korumamız için" mânasına gelir[158].

---

155 "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. 'Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık (Ona şöyle buyurduk:) 'Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap.' Siz de (ey müminler) dünya ve âhirete faydalı işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim" (Sebe' 34/10-11).

156 Sebe' 34/12.

157 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî "li yuhsıneküm" (لِيُحْصِنَكُم) şeklinde, İbn Âmir, Hafs rivayetine göre Âsım "li tuhsıneküm" (لِتُحْصِنَكُم) ve Ebû Bekir rivayeti ile Âsım da "li nuhsınekum" (لِنُحْصِنَكُم) şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 94).

158 Ben bu kırâatin Kisâî'den nakledildiğini bulamadım. Söz konusu kırâat Zeccâc'dan nakledilmiştir (bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 400).

Artık Allah'ın size verdiği nimetlere, dağları, kuşları buyruğu altına sokma, demiri onun için yumuşatma, rüzgârı emrine verme ve başka mûcizelere **şükredecek misiniz?** Bütün bunlara şükredecek misiniz? Yani O'na nimetlerinden dolayı şükredin. Çünkü Allah'tan gelen soru kalıpları, gereklilik ve bağlayıcılık ifade eder.

وَلِسُلَيْمٰنَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرٖى بِاَمْرِهٖ اِلَى الْاَرْضِ الَّتٖى بَارَكْنَا فٖيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمٖينَ ﴿٨١﴾

81. "Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Biz her şeyi biliriz."

Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Allah Teâlâ bu âyette şiddetli rüzgâr ve kasırga anlamına gelen "âsıfe" (عَاصِفَةً) kelimesini belirtirken, bir başka âyette "tatlı tatlı esen rüzgâr" anlamındaki "er-rîh" (الرِّيح) kelimesinden söz ederek "Bunun üzerine emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı onun buyruğuna verdik"[159] demiştir. "Sert rüzgâr" ve "yumuşak rüzgâr" anlamındaki kelimelerin kullanılmasının birçok sebebi olabilir. Bazıları şöyle demişlerdir: Süleyman'ın (a.s.) emrine verilen rüzgâr o istediği zaman sertleşiyor, istediği zaman da yumuşak oluyordu. Bazıları da şöyle bir açıklama getirmiştir: Söz konusu rüzgâr, tahtını taşıma zamanı sertleşiyor, yürürken yumuşak oluyordu. Bu rüzgârın yaratılış itibariyle sert, ancak Süleyman'a (a.s.) yumuşak ve hafif olması da ihtimal dâhilindedir. Netice olarak yüce Allah şöyle demiş olmaktadır: Sert rüzgârı Süleyman'a yumuşak olsun diye emrine verdik.

İçinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere. Allah Teâlâ diğer âyette de "haysü esâbe" (حَيْثُ أصَابَ), yani dilediği yöne doğru[160] meâlinde bir beyan kullanmıştır. Bu rüzgâr, içinde bereketler yarattığımız yerden başka bir tarafa esmez, başka bir yere yönelmez, **Biz her şeyi biliriz.**

وَمِنَ الشَّيَاطٖينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَافِظٖينَ ﴿٨٢﴾

159 Sâd, 38/36.
160 Sâd, 38/36.

[§]***82. "Şeytanlar*** (cinler) ***arasından da onun için dalgıçlık ve daha baş-*** 311
ka işler yapanlar vardı. Biz onları gözetim altında tutuyorduk."

Şeytanlar (cinler) arasından da onun için dalgıçlık ve daha başka işler yapanlar vardı[161]. Allah Teâlâ onlara olan nimetlerini zikretmektedir. Çünkü dağlar, rüzgâr, denizler, demir ve âdemoğluna düşman olan şeytanlar gibi en şiddetli ve en katı vasıtaları o iki peygamberin buyruğuna verdiğinden söz etmektedir. İki düşmanı şeytanları ve rüzgârları emrine verdiğini ifade etmektedir.

Biz onları gözetim altında tutuyorduk. Bu beyanın birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi: İnsanları saptırmasınlar diye biz onları gözetim altında tutuyorduk. Bazıları da şöyle demiştir: Süleyman'ın etrafından dağılıp gitmesinler diye biz onları onun yanında tutuyorduk. Çünkü Süleyman'ın onları tutmaya ve kullanmaya gücü yetmezdi. Fakat Allah Teâlâ onları Süleyman'ın emrine verdi ki ona çalışsınlar, boyun eğsinler ve emrinden dışarı çıkmasınlar. Üçüncü ihtimale göre anlamı şöyle olur: Biz onları Süleyman'a muhalif olmaktan geri tutuyorduk. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَاَنْتَ اَرْحَمُ الرَّاحِم۪ينَ ﴿٨٣﴾

83. "Eyyûb'u da an! Hani Rabb'ine, 'Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün' diye niyaz etmişti."

[Eyyûb Kıssası]

Eyyûb'u da an! Hani Rabb'ine, 'Başıma bu dert geldi' diye niyaz etmişti. Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'un niyazını bir başka âyette meâlen şöyle belirtmiştir: "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir"[162]. Allah Teâlâ Süleyman'dan (a.s.) söz ederken onu şeytanların üzerine hâkim kıldığını ve emrine verdiğini, onları dilediği her türlü iş ve faaliyette çalıştırdığını belirtir. Süleyman kıssasının ardından Hz. Eyyûb'dan söz ederken ise şeytanları kendisine musallat ettiğini ve onun şeytanların emrine boyun eğmiş gibi bir durumda olduğunu anlatır. Zira

---

[161] "Dûne zâlike" (دُونَ ذٰلِكَ), yani dalgıçlık dışında başka şeyler (Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 401).

[162] Sâd, 38/41.

"Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir"[163] demektedir. Yüce Allah'ın bunu yapmasının sebebi şunların bilinmesini istemesidir: Şeytanların Süleyman'ın (a.s.) emrine verilmesi, daha önceden bunu hak etmiş ve liyakat kesbetmiş olması değildir. Hz. Eyyûb'un da o sıkıntılara düşmesi Rabb'ine isyan ederek buna müstahak olmasından ve başına gelen belânın adalet gereği olmasından değil, Cenâb-ı Hak'tan bir lütuf ve bir nimet olarak kendisine verilmesindendir, ona verilen sağlık ve esenlik de yüce Allah'tan bir rahmet ve nimettir. Allah dile-
312 diğine dilediğini verir, dilediğini de dilediği şeyden mahrum kılar. [§]Dikkat edilirse görülecektir ki Allah Teâlâ Eyyûb (a.s.) peygamberden aldığını geri verip de başına gelen belâyı savuşturunca bunu "tarafımızdan bir rahmet"[164] diye nitelemiştir. Onun kurtuluşa ermesi Cenâb-ı Hakk'ın üzerinde bir yükümlülük olsaydı "rahmet" kelimesinin zikredilmesinin herhangi bir esprisi kalmazdı. Bu âyet Mûtezile'nin, "Allah dini konusunda kulun maslahatına uygun olanı yaratmak zorundadır" diye ileri sürdüğü görüşlerini reddetmektedir. Çünkü Hz. Eyyûb "Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir"[165] diyerek başına gelen sıkıntıları şeytanlara nispet etmektedir. Eğer bu durum onun dini bakımından kendisi için en uygunu olsaydı, dinde kendisi için en uygun olanı (aslah) şeytanlara nispet etmezdi. Bu da bize gerçeğin onların görüşleri doğrultusunda olmadığını gösterir.

Eyyûb'u da an! Hani Rabb'ine, 'Başıma bu dert geldi' diye niyaz etmişti. Öyle görülüyor ki ibarede bir dua gizlenmiştir (izmâr). Hz. Eyyûb sanki şöyle niyaz etmiştir: Başıma bu dert geldi. Bana merhamet eyle! Beni iyileştir! **Ama sen merhametlilerin en üstünüsün.** Görmez misin ki Allah Teâlâ bundan sonra gelen âyette meâlen şöyle demiştir: "Bunun üzerine biz onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik". Bu cümle Hz. Eyyûb'un dua etmek için çıktığını gösterir. Cümlede gizli olan kısım için ikinci olarak şöyle bir takdir de yapılabilir: Başıma bu dert geldi. Artık beni görenin bana acıdığı bir hale düştüm. Ama sen bütün merhametlilerden daha merhametlisin. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهٖ مِنْ ضُرٍّ وَاٰتَيْنَاهُ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ
رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرٰى لِلْعَابِدٖينَ

163 Sâd, 38/41.
164 el-Enbiyâ, 21/84.
165 Sâd, 38/41.

84. "Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik."

Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik. Bu beyan Allah Teâlâ'nın Eyyûb'tan (a.s.) vücuduna ve ailesine gelen belâlarını kaldırdığı ve daha önceki haline döndüğünü ifade etmesi bakımından açıktır. Bazıları şöyle demiştir: Eyyûb'a dünyada ailesi âhirette de onlara verilen ecir kadar ecir verildi. Bazıları âyeti **ona aile efradını** (verdik) ve Allah onları diriltti **ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik** şeklinde açıklamışlardır. Eyyûb'un (a.s.) karısı belâlardan önce kızlı erkekli çocuklar dünyaya getirmişti. Allah onları (belâdan sonra) yeniden diriltti. Bazıları "ona aile efradını verdik" cümlesini "Ona daha önce olduğu gibi evleneceği eş ve yardımcılar verdik" şeklinde açıklamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere. Bu cümle birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Bir dert ve sıkıntıya düşen kimse Hz. Eyyûb başına gelen belâlara nasıl sabretmiş ve Allah Teâlâ da sıkıntısını gidermişse aynen onun gibi yüce Allah sıkıntılarını giderir. İkincisi: Cenâb-ı Hak Eyyûb'un başına gelen sıkıntıların kendisinin işlediği bir kusurdan kaynaklanmadığını, fakat Allah Teâlâ'nın imtihan maksadıyla ilkin verdiği bir sıkıntı olduğunu ve O'nun dilediği kişiyi dilediği belâ ve musibetle imtihan edebileceğini bildirmektedir.

وَاِسْمٰعِيلَ وَاِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿٨٥﴾

[§]***85. "İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de yâdet. Hepsi de sabreden kimselerdendi."*** 313

[Zülkifl'in Kim Olduğu]

İsmail'i, İdris'i ve Zülkifl'i de yâdet. Zülkifl, muhtemelen onun isimlerinden biriydi. Ona bu isim yaptığı bir faaliyetten dolayı verilmiş de olabilir. Rivayete göre Zülkifl, salih bir kişiydi. Zülkifl bir peygambere kavmini onun

şeriatına davet etmeyi taahhüt etmiş ve verdiği teminatı yerine getirmiş ve bu yüzden Zülkifl diye isimlendirilmiştir[166].

Zülkifl'in kim olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, yukarıda da belirttiğimiz gibi o salih bir kişiydi demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Zülkifl, peygamberdi. Biz Zülkifl hakkında **Sabreden kimselerdendi** açıklamasından başka bir şey bilmiyoruz. Allah Teâlâ onları mutlak olarak sabredenlerden diye isimlendirmektedir. Onların bu şekilde nitelenmeleri, *en doğrusunu Allah bilir ya,* sabrın her türlüsünü ve salahın her çeşidini kendilerinde toplamış olmalarındandı. Onlar, başlarına gelen belâlara ve imtihanlara katlanmış, kendilerine emredilen itaatların tümüne, onları ifa etmeye ve bütün hayırları işlemeye sabretmişlerdir. Salah için de aynı şeyler söylenebilir. Allah Teâlâ onlara salih ismini vermiştir çünkü salahın tüm çeşitlerini kendilerinde toplamışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِى رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

86. "Onları rahmetimize kabul ettik. Onlar gerçekten iyi kimselerdi."

Onları rahmetimize kabul ettik meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Rahmetimize dâhil ettik cümlesinde rahmetimiz kelimesi ile cennet kastedilmiştir. Sabır ve iyi olarak müfessirlerin niteledikleri her hayırlı işin kastedilmiş olması da mümkündür.

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى
فِى الظُّلُمَاتِ اَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنِّى كُنْتُ مِنَ
الظَّالِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِى
الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

166 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 401. Zeccâc der ki: Zülkifl'e bu isim verilmiştir. Çünkü o bir peygambere ümmetine onu şeriatını tebliğ edeceği garantisini vermişti. Sonra onların arasında üstlendiği görevi yerine getirmişti (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ke-fe-le" md.).

87. "Zünnûn'u da (Yûnus) ***zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı."***

88. "Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız."

[Zünnûn Kıssası]

Bazıları Zünnûn onun isimlerinden biriydi derken, bazıları da [§]yüce **314**
Allah'ın ona Zünnûn ismini vermesi "nûn"un, yani balığın karnında bulunmasından dolayıdır demişlerdir. Bu durumda Zünnûn balık sahibi demek olur. Zünnûn iki farklı isimle isimlendirilmiştir. Birincisi kendisine verilmiş olan ismi diğeri de yaptığı bir fiil ve kendisinde bulunan bir özellik dikkate alınarak verilmiş isimdir. Bu isimlendirme Hz. Îsâ'ya bir keresinde Îsâ, diğerinde de Mesîh denilmesine benzer. Bu isimlerden biri kendisine doğduğunda verilmiş olan isim, diğeri de yaptığı fiilden kaynaklanan bir isimdir. Îsâ (a.s.) hastalara ve ölülere dokunuyor ve onlar iyileşiyorlardı. Zülkifl de aynen böyleydi. İki ismi vardı. Birisi doğduğunda kendisine verilen isim, diğeri ise belirttiğimiz gibi yaptığı fiilden yola çıkılarak verilen isimdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hani öfkeli bir halde geçip gitmişti. Öfke konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları **öfkeli bir halde** ibaresini Rabb'ine **öfkeli bir halde** diye tefsir etmişler bunu da onun adına üzüntülü bir halde, diye açıklamışlardır. Devamla şöyle demişlerdir: Zünnûn kavminin iman edeceğinden ümidini kestiği için Allah Teâlâ'nın onları helâk etmesini istiyordu, kavminin inadı ve dik kafalılığı had safhaya ulaşmıştı, Zünnûn da üzüntülü bir şekilde aralarından çıkıp gitmişti demişlerdir. Bazıları ise **öfkeli bir halde** ifadesine, hükümdara öfkeli bir halde anlamı vermişlerdir. Olay şöyle olmuştu: Zünnûn'un kavmini düşmanları esir almıştı. Allah Teâlâ onlara vahyetmiş[167] ve şöyle demişti: "Düşmanınız sizi esir aldığı ya da başınıza bir musibet geldiği zaman bana dua edin! Bana dua ederseniz duanıza karşılık veririm." Ama onlar esir alınınca bir süre yüce Allah'a dua etmeyi unuttular. Ceza günleri geçip de afiyette oldukları günler gelince Allah Teâlâ İsrâiloğulları'ndan bir peygamberine "güçlü ve güvenilir bir adam gönderin, ben kavminizi esir alan düşmanların kalplerine onları salıverin diye bir duygu salacağım" diye vahyeder. -Hikâye uzundur ama biz kısaca aktaracağız- Hükümdarları Yûnus'u, esirleri düşmanların elinden

---

[167] Yani bu esaretten önce.

kurtarması için gönderir. Yûnus (a.s.) yola çıkar ve istişarede bulunur. Ancak hükümdar kendisine katı davrandığı için ona öfkelenir. "Hükümdara öfkeli bir halde" deyiminin mânası budur. Çünkü hükümdar Yûnus'a (a.s.) o düşmanlara çıkma emri vermişti. Bazıları da **öfkeli bir halde** deyimini kavmine **öfkeli bir halde** şeklinde yorumlamışlardır. Zünnûn'un kavmine öfkelenmesi de birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Zünnûn kavminin iman etmelerinden ümit ke-
315 since onlara bir tuzak kurmak için yanlarından çıkıp gitmişti. [§]Çünkü Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki âdetine göre bir peygamber aralarından çıkıp gitti mi başlarına azap gelirdi. Zünnûn azaptan korksunlar da iman etsinler diye aralarından çıkıp gitmişti. İkincisi: Zünnûn kendisini öldürmesinler diye canının derdine düştüğü için aralarından çıkıp gitmiştir. Çünkü kavmi onu öldürmeyi düşünmüştü. O da kendini öldürmesinler diye canının derdine düşerek oradan çıkıp gitmişti. Nitekim Kureyş Hz. Peygamber'i katletmeye karar verince Resûl-i Ekrem aralarından çıkıp gitmişti. Fakat Resûlullah (a.s.) yüce Allah'ın izniyle, Zünnûn ise izin almadan çıkmıştı. Üçüncüsü: Zünnûn kavmi inatta ve dik kafalılıkta had safhaya ulaşıp da imanlarından ümitsizliğe düşünce kendini tamamıyla yüce Allah'a ibadete vermek için aralarından çıkıp gitmişti. Çünkü o, Rabb'ine iman etmekle yükümlüydü. Kavmini de buna davet etti. Onların imanlarından ümidini kesince belirttiğimiz gibi Rabb'inden izin almaksızın aralarından çıkıp gitti. Bu çıkışı hem kendisine ve hem de kavmine faydalı olsa da izinsiz çıktığı için azarlandı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Bazıları bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Kavminin yanından çıkıp gidince bizim kendisini sıkmayacağımızı, darlık ve sıkıntı ile imtihan etmeyeceğimizi zannetmişti. Âyette geçen "nakdirü" (نَقدِرُ) fiili "sıkıştırma" anlamınadır. Arapça'da "fülânun makdûrun aleyhi ve mukterun" (فُلانٌ مقْدُورٌ عليه ومُقتَرٌ) denilir ki mânası "sıkıştırılmış" demektir. Bu beyandaki fiil, "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır"[168] meâlindeki beyanda geçen "yakdiru" (يَقْدِرُ) fiili gibidir. Bu fiil de daraltır, sıkıştırır demektir. "onu imtihan edip rızkını daralttığında"[169] meâlindeki beyanında geçen "kadera" (قَدَرَ) fiili de aynı anlamdadır. Yani rızkını daralttı, demektir.

168 Meselâ bk. er-Ra'd, 13/26; el-İsrâ, 17/30.

169 "İnsana gelince, Rabb'i ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, "Rabb'im bana ikram etti" der (mutlu olur). Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise "Rabb'im beni önemsemedi" der (mutsuz olur)" (el-Fecr, 89/15-16).

Sonunda karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!" diyerek yalvardı. Âyette geçen karanlıklar için üç karanlığın içinde yalvardı demişledir. Bunlar gecenin karanlığı, denizin karanlığı ve balığın karnının karanlığıdır[170]. Bazıları da Zünnûn'u yutan balığı da bir başka balık yutmuştu. Dolayısıyla o bir balığın karnında ve bir başka balığın karnında idi, bir de gecenin karanlığı söz konusu idi demişlerdir. Zünnûn bu karanlıklara düşünce **Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!** demiştir. Rabb'ini birleyip ve O'nu hakkında söylenen her türlü yakışıksız şeylerden tenzih etmiş, sonra da hatasını, günahını itiraf etmiş ve "Gerçekten ben kötü işler yapmışım" demiştir. Allah Teâlâ onun duasını işitmiş ve tövbesini kabul etmiş sonra da duyduğu gam ve kederi gidermiştir. Çünkü yüce Allah **bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık** demekte ardından da **işte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız** diyerek onları kurtardığını haber vermektedir. [§]Netice olarak Allah Teâlâ'nın musibet ve darlık vererek imti- 316
han ettiği bir kimse, Hz. Yûnus'un ettiği gibi bir dua ederse Cenâb-ı Hakk'ın sıkıntılarını gidereceği umulur. Çünkü O, **işte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız** demektedir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in "Kim Zünnûn'un duasını yaparsa o duası kabul edilir" dediği rivayet edilir[171].

Ayrıca bazıları şöyle demiştir: Zünnûn bu [duayı] yeryüzünden almıştır. [Çünkü] denizin dibine inince [bunu o dipten duymuş] ve okumuştur. Bazıları da şu açıklamayı yapmıştır: Zünnûn salih ve ibadete düşkün biriydi. Balığın karnına girmeden önce kendisini buna alıştırmıştı. Balığın karnına girince daha önce okuduğu duayı okuyordu. Okuduğu dualardan biri şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyâmete kadar balığın karnında kalacaktı"[172]. Bazıları da Zünnûn bundan önce Allah'ın şanını yüceltenlerdendi. Yoksa âyette belirtilen süreye (kıyâmete) kadar balığın karnında kalırdı demişlerdir. Bazıları da **Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!** dememiş olsaydı balığın karnında kalırdı. Bu tevile göre O**, Allah'ın şanını yüceltenlerden idi** meâlindeki beyanın mânası şöyle olur: Bu duayı söylemekle onlardan oldu. Ancak birinci tevil daha ağır basmaktadır.

---

170 İbn Abbâs'tan böyle rivayet edilmiştir (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 415).

171 "Zünnûn'un balığın karnında iken yaptığı dua 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım' şeklindedir. Bir müslüman herhangi bir hususta bu duayı eder etmez duası hemen kabul edilir" (Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 415).

172 es-Sâffât, 37/143-144.

Öte yandan **Onu sıkıntıdan kurtardık** meâlindeki beyanın mânası hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Burada sözü edilen ve sıkıntı anlamına gelen "ğam" (الغَمُّ) kelimesi, Allah Teâlâ'nın onu balığın karnında ve denizde dar mekânla imtihan etmesi demektir, önce imtihan etmiş, sonra da kurtarmıştır. Fakat yüce Allah'ın onu aralarından çıkmasına sebep olan gamdan ve sıkıntıdan kurtarmış olması da mümkündür.

Müfessirlerin, Yûnus (a.s.) balığın karnında kırk gün veya üç gün ya da buna benzer bir süre kalmıştır tarzında süre ile ilgili olarak beyan ettikleri ifadelerin doğruluğu ancak vahiy ile bilinir. Bu konuda eğer vahiy varsa kabul edilir. Aksi takdirde bu sürenin ne kadar olduğunu öğrenmeye hiç de ihtiyacımız yoktur.

İbn Kuteybe "zünnûn" (ذُو النُّون) kelimesinin balık sahibi ve "nûn" (النُّون) kelimesinin de balık anlamına geldiğini söylemiştir[173]. Ebû Avsece şöyle demiştir: Hz. Yûnus'a "zünnûn" denilmiştir, çünkü balık onu yutmuştur, "nûn" (النُّون) balık demektir, "nînân (النِّينَانُ) onun çoğuludur. İbn Kuteybe "fe zanne en len
317 nakdira aleyhi" (فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ) [§]âyetini, onu sıkıştıramayacağımızı zannetmişti diye açıklamıştır. İbn Kuteybe kelimenin "fülânun makdûrun aleyh" (فُلانٌ مَقدُورٌ عليه و مُقتَرٌ) şeklindeki kullanımının bulunduğunu ve "filana daraltılmıştır" mânasını ifade ettiğini belirtir. Daha sonra "fe kadera aleyhi rizkahu" (فَقَدَرَ عليه رِزقَهُ)[174] âyetindeki "kadera" fiili ile "yebsutu'r-rizka limen yeşâu ve yakdiru" (يَبسُطُ الرِّزقَ لمَن يَشَاءُ ويقْدِرُ)[175] âyetindeki "yakdiru" fiilinin de aynı şekilde "daralttı" anlamını ifade etmek suretiyle aynı olduğunu belirtir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَزَكَرِيَّٓا اِذْ نَادٰى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنٖى فَرْدًا وَاَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثٖينَ ﴿٨٩﴾

89. "Zekeriyya'yı da an! Hani o, Rabb'ine şöyle niyaz etmişti: Rabbim! Geride kalanların en hayırlısı sensin, yine de sen beni yalnız (çocuksuz) ***bırakma!"***

---

173 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 287.

174 "Onu imtihan edip rızkını daralttığında" (el-Fecr, 89/16).

175 Meselâ bk. "Rabb'in rızkı dilediğine bol bol verir de kısar da" (el-İsrâ, 17/30; ayrıca bk. er-Ra'd, 13/26).

[Zekeriyya Kıssası]

Zekeriyya'yı da an! Hani o, Rabb'ine şöyle niyaz etmişti: Rabb'im! Geride kalanların en hayırlısı sensin, yine de sen beni yalnız (çocuksuz) bırakma! "Bırakma" anlamındaki "lâ tezernî" (لا تذرنى) fiili dıştan bakınca yasaklama ifade etmektedir. "Rabbenâ lâ tuziğ kulûbenâ" (رَبَّنَا لا تُزِغْ قُلُوبَنَا) "Rabb'imiz kalplerimizi saptırma"[176] vb. âyetlerdeki fiiller, zâhiren yasaklama kalıbındadırlar. "Rabbenâ ve âtinâ mâ veadtenâ alâ rusülike" (رَبَّنَا وآتِنَا مَا وعَدْتَنَا على رُسُلِكَ [ولا تُخْزِنَا يومَ القِيَامَةِ])[177] "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâdettiklerini ver bize" [Kıyâmet gününde bizi rezil etme] vb. âyetlerdeki fiiler de zâhiren emir kipindedir. Fakat gerek emir ve gerekse yasaklama kuldan efendisine yönelik olduğu zaman sığınma ve dua anlamı ifade eder. Ama bu talepler efendiden kula yönelik olursa sığınma ve dua değil, emir ve yasaklamadır, emir ve yasaklama hakikat anlamındadır. Aynı şekilde bir emîrin (devlet başkanı) halktan talebi emir ve yasaklama olurken, yönetilenlerin ondan talepleri yakarma, sığınma ve çağrıda bulunma anlamındadır.

Beni yalnız bırakma. Yani hayatta olduğum sürece beni itaatta, ibadette, zikir, tesbih ve hamdetmede yalnız bırakma, fakat ibadette ve zikirde bana yardımcı olacak kimseleri bana ortak et. Âyet Hz. Mûsâ'nın şu ifadesine benzer: "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârun'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Ta ki seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çok analım"[178]. "Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Yâkup hanedanına da vâris olsun"[179] meâlindeki beyan şu anlama gelir: Bana, sana olan ibadetimde, zikrimde ve bulunduğum durumda hayatım boyunca yardımcı olacak ve ben öldüğüm zaman bana da Yâkup hanedanına da vâris olacak bir halef ver.
[§]Yahut **Yine de sen beni yalnız bırakma** beyanı şu anlama gelir: Öldükten **318**
sonra beni kabrimde yalnız bırakma! Fakat bana öldükten sonra beni anacak, dua edecek ve benim durumumu unutturmayacak bir çocuk bağışla. **Geride kalanların en hayırlısı sensin.** Bu beyanın mânası son tevile göre şöyle olur: **Sen kullardan sonra geride kalanların hayırlısısın.** İlk tevile göre de Sen kullara ibadette ve itaatta yardım edenlerin en hayırlısısın demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

176 Âl-i İmrân, 3/8.
177 Âl-i İmrân, 3/194.
178 Tâhâ, 20/29-34.
179 Meryem, 19/5-6.

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيٰى وَاَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ اِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِى الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

90. "Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık. Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."

[Yahya Kıssası]

Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı verdik. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hz. Yahya, Allah Teâlâ'nın isimlendirdiği üzere hayatını itaat ve ibadetle geçiriyordu, âhirette de ikramlara gark olacak ve bol sevaba nail olarak yaşayacaktır. Biz bunu daha önce zikretmiştik[180].

Eşini de bunun için elverişli kıldık. Bu beyan iki türlü açıklanabilir: Birincisi: Eşini, kocası kendisini arzulayacak şekilde güzel ve endamlı yarattık şeklinde olabilir. Çünkü kıssada anlatıldığına göre yüz yaşına basmasına ramak kalmıştı[181]. Kadınlarda alışılagelen husus, Hz. Zekeriyya'nın eşinin yaşına bastıklarında artık evde oturan ve hiçbir erkek tarafından çekici bulunmayan kadınlar haline gelmeleridir. Allah Teâlâ bu âyette Hz. Yahya'nın eşini güzelleştirdiğini, güzelliği ve çekiciliğiyle arzu edilir bir kadın haline getirdiğini haber vermektedir. **Eşini de bunun için elverişli kıldık** meâlindeki beyanın diğer mânası ise şöyle de olabilir: Onu çocuk doğuracak şekilde doğurgan kıldık. Çünkü Zekeriyya'ya (a.s.) oğlu Yahya'nın dünyaya geleceği müjdesi verilince "Karım kısır olduğu halde benim nasıl oğlum olabilir?" demişti[182]. Âyetin metninde geçen "âkır" (العَاقِرُ) çocuk doğuramayan kadın demektir. Buna göre **Eşini de bunun için elverişli kıldık** meâlindeki beyan, eşini de doğum yapabilecek şekilde doğurgan kıldık anlamına gelmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Yaptığımız bu iki açıklama muhtemel mânalardır. Yahya'nın (a.s.) karısının dilinin müstehcen (bizâ)[183] ve uzun, ahlâkının da kötü olduğu yolunda beyanlarda bu-

---

180 Meselâ bk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dan Meryem sûresinin 19/7. âyetinin tefsiri.

181 Yani birkaç sene sonra yüz yaşına basacaktı.

182 Meryem, 19/8.

183 "Bâze'tü'r-racüle" (بَاذَأْتُ الرَّجُلَ) birisiyle tartıştım demektir. (Bu kökten türeme) "el-bizâu-el-mübâzeetü" (البِذَاءُ والمُبَاذَأَةُ) açık saçık konuşmak demektir. Kelimenin (kullanımı) "Bâze'tühû-bizâen-mübâzeeten" (بَاذَأْتُه بِذاءً و مُبَاذاةً) şeklindedir. "el-Bezîü" (البَذِئُ) açık saçık

lunmak elde kesin delil olmadıkça helâl değildir. Bu yaklaşım yüce Allah'ın onlar hakkında kullandığı ifadeye taban tabana zıttır. Çünkü Cenâb-ı Hak onlar hakkında **Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar**dı buyurmaktadır[184]. Öte yandan hayır işlerinde koşuşturma, hiçbir şey onları hayır işlerine koşmaktan engellemezdi anlamına gelir. Mümin de böyle olur. Mümin, hayır işlerinin tümünü ister. Ancak onu herhangi bir şehvet ya da gaflet bundan alıkoyar.

[§] Umarak ve korkarak bize yalvarırlardı. Yani nezdimizde bulunan bol 319
sevabı umarak ve elem verici cezamızdan korkarak bize yalvarırlardı. Bir diğer açıklama şöyle olur: Nezdimizde bulunan hayırları işlemeyi başarma ve mâsiyetlerden korunmuş olma gibi hoş şeyleri umarak, nezdimizde bulunan intikam, yardımsız bırakma ve sapmalardan korkarak bize yalvarırlardı.

Onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler. Bazıları "huşû'" (الخُشُوعُ) kelimesinin kalpten asla gitmeyen, hep var olan sürekli korku demek olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da âyette geçen "hâşi'îne" (خَاشِعِينَ) kelimesine Allah'ın emri karşısında zelil ve alçak gönüllü olanlar diye bir mâna vermişlerdir. Huşu kelimesinin tefsiri **umarak ve korkarak bize yalvarırlardı** meâlindeki cümlede ifadesini bulmaktadır.

وَالَّت۪ٓي اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهَا مِنْ رُوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَٓا اٰيَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿٩١﴾

91. "İffetini korumuş olan kadını da an! Ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık."

[Hz. Meryem Kıssası]

İffetini korumuş olan kadını da an! "Ahsanat fercehâ" (اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا) cinsel organını zinadan korudu, iffetli oldu demektir. **Ona ruhumuzdan üfledik.** Müfessirler şöyle demiştir: Cebrâil Meryem'e geldi ve göğsüne ya da cinsel organına üfledi. Ancak âyet-i kerîmede böyle denilmemektedir. Bu yüzden elde

---

konuşan erkek demektir. Bunu yapan kadın olduğunda "el-bezîetü" (البَذِيئَةُ) denilir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "be-ze-e" md.).

184 "Elverişli kılmak" (kelime olarak) yukarıda yapılan birinci açıklamaya daha uygun düşse de ikinci açıklama sözlük mânasına daha uygundur. Ancak üçüncü görüş, Yahya'nın (a.s.) karısının "hayır işlerinde koşuşanlar" zümresine dâhil olduğu gerekçesiyle reddedilemez. Çünkü "Hayır işlerinde koşuşanlar" Lût'tan (a.s.) Zekeriyya'ya (a.s.) kadar Allah Teâlâ'nın kendilerine vahiy verdiği ve bu ümmete önder yaptığı kimselerdir, yoksa eşleri ve çocukları değildir.

kesin bir delil olmadıkça bir şey söylemek caiz değildir[185]. Fakat **Ona ruhumuzdan üfledik** meâlindeki beyan "Ona ruhumdan üfledim"[186] beyanı gibidir. Bu ifadenin mânası "Îsâ'yı orada ruhumdan yarattım" demek olur. Çünkü hiç kimse oraya üfürmeden, yani Cebrâil'in üfürmesinden söz etmiyor. Netice olarak **Ona ruhumuzdan üfledik** meâlindeki beyan, onu Meryem'de ruhumuzdan yarattık demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onu ve oğlunu cümle âlem için bir işaret kıldık. Allah Teâlâ Meryem ve oğlunun âlem için tek bir işaret olduğundan söz etmektedir. Çünkü Meryem kocasız doğurmuş, Îsâ da babasız dünyaya gelmiştir. Bu da tek bir işaret olur. Çünkü Meryem, oğlunu kocası olmadığı halde doğurmuş olduğuna göre Îsâ da babasız doğmuş olur ve dolayısıyla bu tek bir mûcize olur. Hz. Meryem'deki mûcizelik, "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün yaptı"[187] meâlindeki beyanda belirtilen husustur. Melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün yaptı. Îsâ'nın mûcizesi ise beşikte iken yaptığı şu konuşması anında ortaya çıkmıştır: "Ben Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"[188].

320 [§]Ebû Avsece âyetin metninde geçen "ahsanet" (أحْصَنَتْ) fiilinin iffetini korudu mânasına geldiğini belirtir ve Arapça'da "imraetün hasânun" (امْرَأةٌ حَصَانٌ) tabirinin iffetli kadın demek olduğunu ifade eder. "Muhsanetün" (مُحْصَنَةٌ) iffeti kocası tarafından korunmuş kadın, "imraetun hâsınun" (امْرَأةٌ حَاصِنٌ) ve "nisvetün hâsınâtün ve havâsınu" (نِسْوَةٌ حَاصِنَاتٌ وحَواصِنُ) deyimleri olduğunu ve bunların "iffetli kadınlar" anlamına geldiğini ifade eder. Ebû Avsece (son olarak bu kökten türeme olan) "el-hısânu" (الحِصَانُ) kelimesinin erkek at anlamına geldiğini ve "husnun" (حُصْنٌ) kelimesinin de bunun çoğulu olduğunu belirtir.

اِنَّ هٰذِهٖ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَاَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾

92. "Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin (dedik)***."***

---

185 Nitekim "İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik;" beyanı (et-Tahrîm, 66/12) yukarıdaki âyeti tefsir etmektedir. Bu âyet Cebrâil'in onun kadınlık organına üflediğini ifade ediyor. Çünkü âyette geçen "fîhi" (فِيهِ) zamiri Meryem'in kadınlık organına referans yapmaktadır.

186 el-Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

187 "Melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün eyledi'" (Âl-i İmrân, 3/42).

188 Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı" (Meryem, 19/30).

Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir. Bazıları âyete “gerçekten bu fırkalara bölünmüş değil tek bir millet, tek bir şeriat, yani İslâm şeriatı olarak sizin milletinizdir, şeriatınızdır ve mezheplerinizdir” şeklinde bir mâna vermişlerdir. Bazıları ise aynı beyanı, gerçekten tek din olarak bu sizin dininizdir. Daha önce geçmiş ümmetlerin dini gibi birbirinden farklı dinler değildir diye açıklamışlardır. Âyetteki “ümmet” kelimesi, (millet, şeriat ve mezhep mânasına değil de) kastedilen, hedef edinilen mânasına da olabilir. Çünkü “ümem” kelimesi, insan topluluğu demektir ki o da herkesin yöneldiği bir şeydir. Âyetin bu ümmetin aynı din, ve aynı millet üzere olduğunu ve geçmiş ümmetler gibi farklı farklı ve dağınık olmadıklarını haber verme mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız”[189], “O dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz”[190] meâlindeki beyanlarda bu ümmete ihtilafa düşme yasağı getirmektedir. Allah Teâlâ bu ümmetin tefrikaya düşmediklerini haber vermekte ve öncekiler gibi ayrılığa düşmelerini yasaklamaktadır. Görmez misin ki ifadenin devamında şöyle buyurmuştur: “Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler”[191]. Bu ifadenin müslümanların işin başında birlik üzere olduklarını bize göstermektedir. Zeccâc der ki: Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir. Ama bu haktan ayrılmadıkları ve ona tâbi oldukları sürece böyledir. Buna karşılık ümmete bağlılıktan vazgeçtikleri ve ona tâbi olmayı bıraktıkları takdirde o ümmet tek bir ümmet değildir.[192] *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben de sizin Rabb’inizim. Şu halde bana kulluk edin” (dedik). Allah Teâlâ bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmuştur: “Ben de sizin Rabb’inizim.
Onun için yolumdan çıkmaktan sakının”[193]. [§]yüce Allah’ın bu ifadeleri kul- 321
lanmasının sebebi, “ibadet”le “takvâ”nın aslında aynı şey olduğunun bilinmesidir. Çünkü “ittikâ”, kaçınılması gereken fiiller, ibadet ise yapılması gereken fiiller demektir. Bir kimse kaçınması gereken bir fiilden kaçınırsa yapması gerekeni yapmış olur. Yapması gerekeni yapınca kaçınmak gereken fiilden kaçınmış olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan

---

189 Âl-i İmrân, 3/105.

190 eş-Şûrâ, 42/13. Herhalde müellif Mâtürîdî “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın” beyanına işaret ediyor gibidir (Âl-i İmrân, 3/103).

191 el-Enbiyâ, 21/93.

192 Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuh*, III, 4/404.

193 el-Mü’minûn, 23/52.

ve kötülükten meneder"[194]. Çünkü kul namaz kılmakla hayâsızlıktan ve kötülükten kaçınmış olur. "Ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin" meâlindeki beyanın -tevil âlimlerinin ifadesi doğrultusunda- beni birleyin mânasında olması da mümkündür. Çünkü yüce Allah bu ifadeyle Mekkeliler'e hitap etmektedir.

وَتَقَطَّعُوا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ كُلٌّ اِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾

93. "Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler. Oysa hepsi bize dönecektir."

Ama insanlar kendi aralarında birliği paramparça ettiler. Allah Teâlâ bu cümlede öncekilerin dinlerinde ihtilafa düşüp dağıldıklarını haber vermektedir. **Oysa hepsi** tefrikaya düşenler de düşmeyenler de **bize dönecektir.** Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O'na döndürüleceksiniz"[195], "dönüş de yalnız O'nadır"[196].

فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهٖ وَاِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

94. "Bu durumda her kim mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı işler yaparsa çabası asla inkâr edilmez, biz onu yazmaktayız."

Bu durumda her kim mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı işler yaparsa çabası asla inkâr edilmez. Bu beyan Allah Teâlâ'nın yararlı işleri, iman olursa ancak kabul edeceğine dair bir delildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mümin olarak yararlı işler yaparsa çabası asla inkâr edilmez". Burada amellerin kabul edilmesi için imanı şart koşmaktadır. "Çabası inkâr edilmez" demek, çabasının karşılığı bol bol verilir, kabul edilir, inkâr edilmez ve yok sayılmaz demektir. Böyle bir çabanın inkâr edilmeyeceğini belirten bir diğer beyan da şöyledir: "Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır"[197]. Bu beyanda "Yükferûhu" (يُكفَرُوه) kelimesi

194 el-Ankebût, 29/45.
195 Meselâ bk. el-Bakara, 2/245; Yûnus, 10/56.
196 el-Mâide, 5/18.
197 Âl-i İmrân, 3/115.

“tükferûhu” (تُكفَرُوه) şeklinde de okunmuştur[198]. “Küfrân” kökünün asıl mânası “örtmek” tir. “Şükür” ise “açığa çıkarmak” anlamına gelir. Yüce Allah bu âyette onların yaptıkları yararlı işlerin üstünü örtmeyeceğini, aksine ortaya çıkaracağını ve açık edeceğini haber veriyor.

Biz onu yazmaktayız. Yani Allah Teâlâ bu yararlı işleri ve hayırları onlar için yazmaktadır. Tıpkı şu beyanda dile getirildiği gibi: “Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz”[199].

وَحَرَامٌ عَلٰى قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا اَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾

[§]95. “Helâk ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkânsızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir.” 322

Helâk ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkânsızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir. Âyetin başındaki “harâmun” (حَرَامٌ) kelimesi “hirmun” (حِرْمٌ) şeklinde de okunmuştur[200]. Dil ve lisan âlimlerine göre “harâmun” ve “hirmun” aynı anlamdadır, aralarında bir fark yoktur. [İbn Kuteybe] bu kelime ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Hıllün” (حِلٌّ) ve “halâl” (حَلَالٌ) kelimelerinde olduğu gibi “hirmun aleyke kezâ” (حِرمٌ عليكَ كَذا)[201] ve “harâmun aleyke kezâ” (حَرَامٌ عليكَ كَذا) denilebilir. Her ikisi de şöyle yapmak sana haramdır, imkânsızdır anlamına gelir. Müfessirler bu iki kelime arasında fark görürler ve âyete “hirmun” kelimesi üzerinden âyette şöyle mâna verirler: Helâk ettiğimiz bir beldenin dönmeyeceği kesindir. Ya da şu anlamı verirler: Allah Teâlâ bir beldenin dönmeyeceğini, yani tövbe etmeyeceğini bildikten sonra onların helâk edilecekleri kesindir. Çünkü Cenâb-ı Hak onları ancak tövbe etmeyeceklerini bildiği için helâk edecektir. Âyete şöyle de mâna verilebilir: Allah’ın helâk etmeyi dilediği bir beldenin dönmeyeceği kesindir. Bu âyetin zâhirinin ifade ettiği mâna şu hususu vurgulamaktır: Allah Teâlâ’nın şu beyanına bakmaz mısın: “Nihayet

---

198 “Ve mâ yef‘alû” (ومَا يَفْعَلُوا) fiilini on kırâat imamı arasından Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef “ve mâ tef‘alû” (ومَا تَفعَلُوا) şeklinde okumuşlardır. “Felen yükferû” (فَلَنْ يُكْفَرُوا) kelimesi de aynı şekilde “felen tükferû” (فَلَنْ تُكْفَرُوا) şeklinde okunmuştur (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 42).

199 el-A‘râf, 7/156.

200 Kırâat imamlarından Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Hafs rivayetine göre Âsım bu kelimeyi “harâmun” (حَرَامٌ) şeklinde okumuşlardır. Hamza, Kisâî ve Ebû Bekir rivayetine göre Âsım da “hirmun” (حِرْمٌ) şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 94). “Hirmun” kırâati aynı zamanda İbn Mesûd’dan da nakledilmiştir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü’l-Mesâhif*, s. 62).

201 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 288.

Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman"[202]. Çünkü bu ifadenin zâhirinden anlaşılan, Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açılıncaya ve "Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşıncaya"[203] kadar geri dönemeyeceklerdir. Ancak bunlar gerçekleşince döneceklerdir. Çünkü ileride "bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış!"[204] denilmektedir. Ya da onların dönüşlerinin imkânsız olduğundan söz edilmesi, bir grubun bunun aksini söylemelerinden dolayı da olabilir. Çünkü bir grup şöyle demiştir: İnsanlar bitkiler gibidir. Bitkiler topraktan biter sonra kurur sonra yine biter. İnsanlar da aynen böyledir. Ölecekler. Sonra tekrar geri dönecekler. Bazı Râfizîler de şunu söylemiştir: Ali ve filan kişi geri dönecektir (rec'at). Allah Teâlâ da onların görüşlerini reddetmek ve söylediklerini yalanlamak için geri dönmeyeceklerini haber veriyor. Çünkü onlar inkâr etseler de benzerini getirmekten aciz kaldıkları için artık Kur'ân onları bağlayan bir delil haline gelmiştir. Bütün bunların *en doğrusunu Allah bilir*.

حَتّٰٓى اِذَا فُتِحَتْ يَاْجُوجُ وَمَاْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ ﴿٩٦﴾

96. "Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) ***açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman"***

[Ye'cûc ve Me'cûc Sedleri]

Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (sedleri) açıldığı (zaman.) *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Allah Teâlâ bu seddin açılmasını kendilerine nispet etmektedir ki onlar da bir cemaattir. Aksi takdirde Arapça'da, "fütihat" (فُتِحَتْ) fiilinin müennes kılınmasını gerektirecek bir gerekçe ben bilmiyorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

323 **[§] Ve onlar her tepeden akın ettiği zaman.** Âyette geçen "hadeb" (الحَدَبُ) kelimesinin çevreye hâkim konumda olan nesne olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları bu kelimenin yeryüzünün tümsek olan yerleri olduğunu ifade etmiştir. "Hadeb" kelimesinin tepe mânasında olduğunu söyleyenler de vardır. "Min külli hadebin" cümlesine, her yönden ve her mekândan akın ediyorlar, yani hızla geliyorlar mânası verenler olmuştur. Bazıları "yensilûne" (يَنسِلُون) fiili-

---

202 Gelecek âyet.

203 el-Enbiyâ, 21/97.

204 el-Enbiyâ, 21/97.

ne (يَخرُجُونَ), yani "çıkarlar" anlamı vermişlerdir. Allah Teâlâ onların her yönden ve her cihetten hızla akın edeceklerini haber vermektedir. Sanki söz konusu Ye'cûc ve Me'cûc seddi önlerinde kapanınca, bu dünyada hayatta kalabilmeyi sürdürebilecekleri ve yiyeceklerini temin edecekleri yerlerle aralarında engel konulduğu zaman hayatlarını sürdürebilecekleri gıdaları elde etmek amacı ile o mekânlara dağılırlar. O seddin açıldığı haberini aldıkları zaman dağıldıkları her yönden ve cihetten akın ederler, hızla gelirler. Çünkü onlar seddin önlerinde kapandığı andan itibaren onu açma çabası içindedirler. Söz konusu sed açılınca hızla dışarı çıkarlar. "O gün biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir halde bırakmışızdır"[205] meâlindeki beyanda sözü edilen olay işte budur.

İbn Kuteybe "harâmun alâ karyetin" (حَرَامٌ على قَريَةٍ) âyetine, onların geri dönmeleri haramdır, mânası vermiş ve şu açıklamayı yapmıştır: "Harâmun" kelimesinin "vâcibun", yani gerekli oldu mânasına geldiği söylenmiştir. İbn Kuteybe devamla "hıllün ve halâlun" (حِلٌّ وحلالٌ) kelimelerinde olduğu gibi "hirmun ve harâmun" (حِرْمٌ وحَرَامٌ) kelimelerinin aynı mânaya geldiğini ifade etmiştir. "Ve hüm min külli hadebin yensilûne" (وهم مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ) âyetine "Onlar her yerden ve tepeden (neşez)[206] akın ettikleri zaman" şeklinde mâna vermiştir. "Yensilûne" (يَنسِلُون) kelimesi, "neselân" (النَّسَلَان) kökündendir. Bu, kurdun acele ettiği zamanki yürümesi gibi kısa adımlar atarak koşma şeklidir[207]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Hadeb" yeryüzünün yukarı doğru yükselen kısmıdır. Kelimenin tekili "hadebetün" (حَدَبَةٌ) şeklindedir. "Yensilûne" fiili, gelirler demektir.

وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذٖينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فٖي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمٖينَ ﴿٩٧﴾

97. "Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır; bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış! 'Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz; daha da ötesi büsbütün zulme batmışız' diye yakınmaktadırlar!"

Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır. Âyetin başındaki "ikterabe"
(اقْتَرَبَ) kelimesi şaşmaz söz gerçekleşti ve gerekli oldu demektir. [§]Çünkü 324

205 el-Kehf, 18/99.

206 "en-Nişzü" (النِشْزُ) ve "en-neşezü" (النَشَزُ) düz arazide yüksek kısım demektir. Neşez, yeryüzünün vadiden yukarı doğru yükselen kısmı anlamına da gelir. Toprağı da sert değil yumuşak olur.

207 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 288.

Allah Teâlâ "Vakit yaklaştı"[208] ve "İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı"[209] meâlindeki beyanlarla daha önce onun yaklaştığını (zaten) haber vermişti. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Muhakkak iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[210]. Burada da "el-kurb" kelimesi yakınlık mânasında değil, gerekme (vücûb) anlamındadır. Birinci âyet de buna göre anlaşılır. Yani yaklaşma, gerekli oldu ve gerçekleşti demek olabilir. Söz konusu kelimenin "yakınlık" mânasında olması da mümkündür. Bu durumda onun gerekli oluşu ve gerçekleşmesi, **bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış!** meâlindeki cümle ile belirtilen olay gerçekleşince söz konusu olur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "O sadece onların işini bir güne erteliyor ki o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış"[211] "çağrıcıya doğru koşarlar"[212].

Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz derler. Sanki kendi aralarında biz bu konuda gaflet içindeymişiz diye müzakere etmektedirler. Fakat gaflet içinde oldukları düşüncelerini düzeltmekte ve **daha da ötesi büsbütün zulme batmışız diye yakınmaktadırlar!** Haksızlık ettiklerini ve sapkınlık içinde olduklarını itiraf etmektedirler.

اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ اَنْتُمْ لَهَا
وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾

98. "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz."

Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız. Arap dilinde kaide olarak denilir ki: "men" (مَنْ) insanlar için, "mâ" (مَا) harfi de insanların dışında (canlı-cansız) bütün diğer varlıklar için kullanılır. Sözü edilen bu kaideye göre o [kâfirlerin], "taptıklarınız" fiilinden Hz. Îsâ, Üzeyir ve melekleri anlamaları mümkün değildir. Onlar diyorlar ki Allah Teâlâ bir yana bırakılıp sözü edilen Hz. Îsâ, Üzeyir ve meleklere tapıldı. O halde on-

---

208 el-Kamer, 54/1.
209 el-Enbiyâ, 21/1.
210 el-A'râf, 7/56.
211 İbrâhim, 14/42.
212 "Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağrıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde; gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler" (el-Kamer, 54/6-8).

lar sizin iddianıza göre cehennem yakıtları olacaklardır[213]. [§]Müfessirler bu 325
kanaati benimsemişler ve şöyle demişlerdir: Bundan sonra "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar"[214] meâlindeki beyan inmiştir. Sonra şöyle devam etmişlerdir: Allah Teâlâ kendisinden başka tapılanların arasından daha önce kendisinden "güzel sonucun vâdini alanlar"ı istisna etmektedir. Bunlar da Üzeyir, Îsâ ve şu meleklerdir. Fakat biz dedik ki âyetin o ifadesinden bu belirtilen mâna anlaşılmaz. Fakat "Yakıtı insanlar ve" taptıkları "taşlar olan ateşten sakının"[215] örneğinde olduğu gibi taptıkları putlar ve taşlar anlaşılır. Ya da Allah'tan başka taptıklarından maksat, kendilerine Allah'tan başkasına tapmayı emreden ve buna çağıran şeytanlar da olabilir. Bu durumda Allah'tan başkasına ibadet, gerçek mânada şeytana yapılmış olur. Çünkü bunu emreden ve çağrıda bulunan söz konusu Üzeyir, Îsâ ve melekler değil şeytandır. Çünkü bunlar, yani Îsâ, Üzeyir ve melekler kendilerini Allah'tan başkasına tapmaya davet etmemişlerdir. Bu açıklamaya göre yüce Allah âdeta şöyle demiş olmaktadır: Sizler ve Allah'tan başka taptığınız şeytanlar cehennem yakıtısınız. Bu mâna başka âyetlerde meâlen şöyle ifade edilmiştir: "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; [hepsini cehennemin yoluna sürün!]"[216], "(Cennet sohbetinde) birbirine dönüp karşılıklı sorular sorarlar. İçlerinden biri şöyle der: Benim bir arkadaşım vardı"[217]. Âyetin ibaresi, bize burada "arkadaş" kelimesinden maksadın şeytan olduğunu göstermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[218].

"Hasabu cehennem" (حَصَبُ جَهَنَّمَ) kelimelerinin "hatabu cehennem" (حَطَبُ جَهَنَّمَ) şeklinde de kırâati vardır[219]. İbn Abbâs şöyle demiştir: "Hasab" kelimesi

---

213 bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 415. Ayrıca bk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dan "Meryem'in oğlu misal olarak zikredilince senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar. 'Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu?' diyorlar. Bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar" beyanının tefsiri (ez-Zuhruf, 43/57-58).

214 el-Enbiyâ, 21/101.

215 el-Bakara, 2/24; et-Tahrîm, 66/6.

216 es-Sâffât, 37/22-23.

217 es-Sâffât, 37/50-51.

218 "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır" (ez-Zuhruf, 43/36).

219 Nitekim Übey ve Ali'den böyle nakledilmiştir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 147, 188).

Habeşçe'de "hatab", yani odun anlamındadır[220]. Bazıları bu kelimenin Habeş lisanında odun anlamına geldiğini söylemişlerdir. Aynı kelimenin "dâd" harfi ile "hadabu cehennem" (حَضَبُ جَهَنَّمَ) şeklinde de okunuşu vardır. Bazıları şöyle demişlerdir: "Hasbu" (الحَصْبُ) kelimesi atmak anlamına gelir[221]. Bu durumda mâna cehennem onları atacaktır, fırlatacaktır şeklinde olur. "Hatab" kelimesinin ne anlama geldiği mâlumdur o da odun mânasıdır. "Hadab" (الحَضَبُ) kızıştırmak, harekete geçirmek demektir[222]. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Cehennem
326 ateşi üzerlerine kızıştırılır[223]. [§]Kisâî şu açıklamayı yapar: "Hasabeti'n-nâru" (حَصَبَتِ النَّارُ) cümlesi ateşe odun atıldı demektir. Hz. Âişe'nin âyeti "dâd" harfiyle "hadabu cehennem" (حَضَبُ جَهَنَّمَ) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. **Hepiniz oraya gideceksiniz,** yani hepiniz orada yerinizi alacaksınız.

لَوْ كَانَ هٰؤُلَٓاءِ اٰلِهَةً مَا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Onlar tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi. Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır."

Onlar tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi. Yani Allah'tan başka taptıkları zanları doğrultusunda tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi.

Eğer denilirse ki, onlar taptıkları tanrıların cehenneme gideceğini kabul etmiyorlar ki aksine bunu inkâr ediyorlar. O zaman yüce Allah "Onlar tanrı olsalardı cehenneme gitmezlerdi" meâlindeki beyanıyla onlara karşı nasıl delil getiriyor?

Buna şöyle cevap verilir: Tanrılarının cehenneme gideceğini her ne kadar kabul etmeseler de Allah Teâlâ Kur'ân'a dayanan bir delille onların cehenneme gideceğini ispat etmektedir. Netice olarak bu delil karşısında söyleyecek bir sözleri olamaz. Çünkü Kur'ân'ın benzeri bir kitap getirmekten aciz kaldılar.

---

220 Mukayese ediniz, Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 355 (İbn Abbâs onun cehennem ağacı olduğunu söyler).

221 "Hasabehû, yahsıbu, hasben" (حَصَبَه، يَحصِبُ، حصْباً) "birisine taş attı" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-sa-be" md.).

222 "Hadab" (الحَضَبُ) Yemen dilinde odun demektir. Bunun ateşe atılan odun ve başka şeyler olup ateşin kızıştırıldığı maddeler olduğu da söylenmiştir. "Hadab" kelimesi "hasab" kelimesinin bir başka lehçesidir. Bundan dolayı İbn Abbâs "hasabu cehennem" (حَصَبُ جَهَنَّم) âyetini "hadabu cehennem" (حَضَبُ جَهَنَّمَ) şeklinde okumuştur. Ferrâ, İbn Abbâs'ın böyle okurken "hasab" mânasını kastettiğini söylemiştir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-da-be" md.).

223 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 400.

Dolayısıyla kendilerine sunulan delil onları bağlar. Bunun sonucunda onlar sanki tanrılarının cehenneme gideceğini kabul etmiş gibi olurlar. Bu durum şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[224]. Kâfirler ölümden sonra diriltileceklerini kabul etmemişlerdi. Fakat bir zamanlar ölü iken Allah Teâlâ'nın kendilerini dirilttiğini öğrendiklerine göre ölümden sonra diriltilmeyi kabul etmek ve bu delil karşısında susmak zorunda kalırlar. Tanrılarının cehenneme gideceğinden söz eden âyet de aynen böyledir. Delilin kendilerini bağlaması sebebiyle tanrılarının cehenneme gideceğini ikrar etmiş gibi olurlar. **Oysa hepsi orada ebedî kalacaklardır.** Bu cümlenin mânası açıktır.

لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "Orada onlara sızlanıp inlemek düşer. Onlar orada başka bir şey işitmezler."

Orada onlara sızlanıp inlemek düşer. Âyette geçen "zefîr" (الزَّفِيرُ) kelimesi içinde inleme olan kısık ses demektir. "Şehîk" (الشَّهِيقُ)[225] eşek anırmasının ilk başlangıcı, "zefîr" (الزَّفِيرُ) ise son kısmıdır.

[§]Onlar orada başka bir şey işitmezler. Orada hayır işitmezler, hayır- 327
dan başkasını işitirler denilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: İşitmezler, çünkü cehennemde sağır, dilsiz ve kör olacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İşitmezler" çünkü "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[226].

Ebû Avsece "Hasabu cehennem"[227] (حَصَبُ جَهَنَّمَ) tabiri ile ilgili olarak şöyle demiştir: "el-Hasabu" (الحَصَبُ) ve "el-hatabu" (الحَطَبُ) kelimeleri aynı anlama gelir. Ebû Avsece Araplar'dan bu sözcüğü kullanan ne kadar da çok diye hayret ettikten sonra "hadabu cehennem" (حَضَبُ جَهَنَّمَ) tabirini ben bilmiyorum demiştir. Başka birisi de bizim daha önce dediğimiz gibi kelimenin odunu atmak ve ateşi kızıştırmak mânasına geldiğini ifade etmiştir. "Entüm lehâ vâridûne" (أَنْتُمْ

224 el-Bakara, 2/28.

225 Mâtürîdî "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" beyanına işaret ediyor (Hûd, 11/156).

226 el-İsrâ, 17/97.

227 el-Enbiyâ, 21/98.

(لَهَا وَارِدُونَ)[228] âyetinin mânası şöyledir: "Hepiniz oraya geleceksiniz", yani gireceksiniz. "Lehüm fîhâ zefîrun" (لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ) âyetindeki "zefir" göğüsten şiddetli nefes almak demektir. Kelimenin kullanıma "zefera, yezfiru, zefîran" (زَفَرَ، يَزْفِرُ، زَفِيراً) şeklindedir. Bazıları "zefîr" üzgün ve kederli herkesin çıkardığı inleme demektir demiştir. Bu açıklama bizim yaptığımız açıklamaya yakındır. "Lâ yesme'ûne hasîsehâ" (لاَ يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا)[229] âyetindeki "hasîsehâ" kelimesi "sesi" anlamına gelir. Kelime "el-hassu" (الحَسُّ) kökündendir ve mânası [gizli] ses demektir[230]. İbn Kuteybe "hasabu cehennem"[231] tabiri hakkında şu açıklamayı yapmıştır: "Hasabu" kelimesinden maksat, cehenneme atılan şey demektir. Kelimenin aslı "el-hasbâ'" (الحَصْبَاءُ)'dır. "el-Hasbâ'" ufak taşlar demektir. Birisine çakıl taşı attığın zaman "hasabtu fülânen" (حَصَبْتُ فُلاَناً) dersin. Atılan şeye "hasabun" (حَصَبٌ) denilir. Bunun benzeri "nefadtü'ş-şecera nafdan" (نَفَضْتُ الشَّجَرَ نَفْضاً) kullanımıdır. [Ağacın meyvesinden] yere düşene "nefad" (نَفَضٌ) denir. Şeytan taşlamada kullanılan çakıl taşlarına "hasab"[232] denilir.

اِنَّ الَّذٖينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنٰى اُولٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾

101. "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar."

Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince. Tevil
328 âlimlerinin geneli bu âyetin iniş sebebini şöyle açıklamıştır: [§]"Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[233] meâlindeki beyan nazil olunca kâfirler "Allah bir yana bırakılıp Îsâ, Üzeyir ve meleklere tapıldı. O zaman bunlar cehennem yakıtı olurlar" dediler. Bunun üzerine **Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlar** meâlindeki beyan nâzil oldu. Böylece yüce Allah **daha önce en güzel sonucu alanları,** yani Îsâ (a.s.) ve diğerlerini bu hükümden istisna etmiş oldu. Zaten âyet İbn Mesûd mushafında istisna olmak üzere yazılmıştır: "İllellezîne sebakat lehüm minne'l-hüsnâ" (إلا الذين سَبَقَتْ لَهُمْ مِنّا الحُسْنَى)[234]. Hz. Ali'nin şöyle dediği nakledilir: **Daha önce**

---

228 el-Enbiyâ, 21/98.
229 el-Enbiyâ, 21/102.
230 Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* "ha-se-se" md.
231 el-Enbiyâ, 21/98.
232 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 288.
233 el-Enbiyâ, 21/98.
234 Ben İbn Mesûd'dan nakledilen böyle bir kırâat şeklini bulamadım. Fakat Rebî b. Heysem'den böyle bir kırâat nakledilmektedir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 294).

bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlar beyanı ile kastedilenler Hz. Osman, Talha ve Zübeyir'dir. Ben Osman, Talha ve Zübeyr taraftarlarındanım. Hz. Ali daha sonra şu ilâhî beyanı okumuştur: "(Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız"[235]. Fakat biz bu âyet hakkında en uygun açıklamayı aktarmış bulunuyoruz. Âyetin Osman, Talha ve Zübeyir hakkında indiğine dair sahih bir rivayet varsa onu alırız. Aksi takdirde bize göre bu istisna **Daha önce en güzel sonucun vâdini almış olan** herkes içindir. Öte yandan "el-hüsnâ" kelimesi ile kastedilen "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa, bunların güzel karşılığına da inanırsa"[236] meâlindeki beyanda geçen ve "güzel karşılık" anlamına gelen "el-hüsnâ" kelimesinin cennet olması gibi burada da cennet olabilir. **Daha önce en güzel sonucun vâdini almış olan** meâlindeki beyan da böyle olabilir. "el-Hüsnâ" kelimesinin mutluluk, cennet müjdesi ve sevabı mânasına gelmesi de muhtemeldir.

İşte onlar cehennemden uzak tutulurlar. "Uzak tutulma" mekândan uzak tutulma değil de "oraya bir daha asla dönemezler" anlamına olabilir. "İşte onlar derin bir sapkınlık içindedirler"[237] meâlindeki âyet de bunun gibidir. Âyet (tefsirini yapmakta olduğumuz âyet gibi) onların bir daha hidâyete asla dönmeyeceklerini ifade etmektedir. "Uzak tutulma"nın mekân bakımından uzak tutulma mânasında olması da ihtimal dâhilindedir. Fakat bir başka âyette meâlen şöyle denilmektedir: "O gün de müminler kâfirlere gülecekler. Koltuklarına kurulup, 'Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?' diye etrafa bakacaklar"[238]. Bir diğer âyetin meâli de şöyledir: "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür"[239]. Cennetliklere diledikleri zaman cehennemliklere bakıp onları görme gücünün verilip verilmeyeceğini bilmiyoruz. Ya da cehennemin kendilerine yakınlaştırılıp da onlara bakacakları konusunda da bir bilgiye sahip değiliz. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak "uzak tutulma" konusunda yaptığımız birinci yorum, yani onların cehenneme bir daha asla dönmeyeceklerine dair yaklaşım daha ağır basmaktadır.

لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ اَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ

235 el-A'râf, 7/43; el-Hicr, 15/47.
236 el-Leyl 92/5-6.
237 İbrâhim, 14/3.
238 el-Mutaffifîn, 83/34-35.
239 es-Sâffât, 37/55. Kur'ân'da cennetliklerle cehennemlikler arasında karşılıklı konuşmadan söz eden âyetler vardır (Meselâ bk. el-A'râf, 7/44; el-Hadîd, 57/13-14).

329 [§]***102. "Onlar cehennemin uğultusunu işitmezler, canlarının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar."***

Onlar cehennemin uğultusunu işitmezler. Âyetin metninde geçen "hasîs" (حَسِيسُ) kelimesi "ses, uğultu" demektir. Bu da bahsedilen "uzak tutulma"dır. Cehennemden uzak tutuldukları zaman onun uğultusunu duymazlar. **Canlarının istediği nimetler içinde ebedî olarak kalırlar.** Bu anlam, bir başka [âyette] şu şekilde belirtilmiştir: "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıcısınız"[240].

لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْاَكْبَرُ وَتَتَلَقّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ هٰذَا يَوْمُكُمُ الَّذ۪ى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

103. "En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz. Melekler onları, 'İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) ***günümüzdür' diyerek karşılar."***

En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz. Yani kıyâmet gününün dehşetleri ve korkunç durumları onları tasalandırmaz. **Melekler onları, "İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür" diyerek karşılar.** Yani melekler "'Rabb'imiz Allah'tır' deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: 'Korkmayın, kederlenmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!'"[241]. Ya da **En büyük dehşet bile onları tasalandırmaz,** yani kâfirlerin başlarına gelen korku ve azap onları tasalandırmaz. Bunların durumları, dünyada bir insanı belâ ve sıkıntı içinde ya da bir işkence halinde görene benzemez. Çünkü dünya hayatında bu manzarayı gören üzülür, o kişinin başına gelenlerle ilgilenir. Netice olarak yüce Allah cennetliklerin kâfirlerin başlarına gelen azap ve sıkıntılardan tasalanmayacaklarını haber vermektedir.

يَوْمَ نَطْوِى السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَاْنَا اَوَّلَ خَلْقٍ نُع۪يدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا اِنَّا كُنَّا فَاعِل۪ينَ ﴿١٠٤﴾

104. "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız."

---

240 ez-Zuhruf, 43/71.

241 Fussılet, 41/30.

O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Bu cümle bir başlangıç cümlesi değil de âdetâ kâfirlerin sordukları bir sorunun ardından verilmiş bir cevap gibidir. Çünkü daha önce bir şeyler geçmeden böyle bir cümleyi başlangıç cümlesi yapmak ihtimal dâhilinde olmayan bir husustur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki O cehennemlikler hakkında nitelemeler yaparak şöyle buyurmuş: "Bir de bakarsın ki inkârcıların gözleri yerinden fırlamış! 'Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz; daha da ötesi büsbütün zulme batmışız' diye yakınmaktadırlar! Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[242]. Ardından da Allah Teâlâ cennetliklerden söz edip onlar hakkında nitelemeler yapmış ve şöyle buyurmuştur: "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince"[243] beyanıyla başlayıp "İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür"[244]. Sanki insanlar da şöyle demişler: "Bu ne zaman olacak?" Allah Teâlâ da cevap olarak şöyle buyurmuştur: **O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi dürdüğümüz gün.** Böylece bu cevapla göğün kâğıt tomarları gibi dürüleceğini haber vermiştir.

[Kıyâmet ve Gökyüzünün Dürülmesi]

[§]Öte yandan Allah Teâlâ gök için burada dürülmeden söz eder- 330
ken, bir başka âyette "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[245] meâlindeki beyanla değiştirmekten, "Gökyüzü yarıldığında"[246] ve "Gök yarıldığında"[247] gibi beyanlarıyla da yarılmaktan söz etmiştir. Nitekim dağlar için de birtakım hallerden bahseder. Yüce Allah bir keresinde "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[248] buyururken bir başka beyanda "Rabb'im onları un ufak edip savuracak"[249] demekle, bir diğer beyanda da "toz duman haline geldiği zaman"[250] meâlindeki haberi vermekte, bir diğerinde ise "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa onlar bulutlar gibi geçip

242 el-Enbiyâ, 21/97-98.

243 el-Enbiyâ, 21/101.

244 el-Enbiyâ, 21/103.

245 İbrâhim, 14/48.

246 el-İnfitâr, 82/1.

247 el-İnşikâk 84/1.

248 el-Kāria, 101/5.

249 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak'" (Tâhâ, 20/105).

250 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/4-6). Furkān sûresinde ise "hebâen mensûrâ" deyimi yer almaktadır. "Onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız" (el-Furkān, 25/23). Fakat "hebâen mensûran" dağlarla ilgili değil, müşriklerin amelleriyle ilgilidir.

gitmektedir"[251]. Dağlar hakkında bu ve benzeri nitelemeler yapılmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi dağlar için de böyle birtakım değişik durumlar söz konusu olabilir. Dağlar yok olacak, gözden kaybolacak ve sonunda da parçalanıp toz duman haline gelecektir (hebâen münbessen)[252]. Gökler ve yerler de aynen böyle olacaktır. Belirtildiği üzere değişik aşamalardan geçecek ve en sonunda "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[253] meâlindeki beyanda anlatıldığı gibi başka bir şekle bürünecektir.

Bu âyetlerde sözü edilen dağların, göklerin ve yeryüzünün değişeceğine dair ifadeler, bu âlemin bütünüyle ve külliyen fâni olduğunun delilidir. Çünkü göklerin, dağların ve yeryüzünün fâni olduğu insanların zihinlerinin alamayacağı bir durumdur. Ama bunların dışındaki yaratıkların fâniliğini ise insanlar izleyip (görmektedirler.) Zihinlerinin tasavvur edemeyeceği büyüklükteki nesnelerin fâni olduğuna dair beyanlar, bu âlemin bütünüyle fâni olduğunu ve amellerin karşılığının verilmesi için bâki kalabilecek bir âlemin başka bir âleme dönüştürüleceğini akıl yürüterek bilmeleri içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

331 **[§] Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz.** Bu beyan da ancak daha öncesinde geçen bir ifade üzerine söylenebilecek bir cümledir. Muhtemelen cennetlikler ve cehennemliklere dair daha önce söylenenler üzerine onlar "peki nasıl diriltilecekler?" diye sorunca Cenâb-ı Hak da "Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz" cevabını vermiş olmaktadır. Öte yandan bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazıları nutfe (döllenmiş yumurta), alaka (rahimde asılıp beslenen embriyo), mudga (şekilsiz et) sonra kemikler, sonra et[254] haline getirir sonra da onlara ruh üfler demişlerdir. Bazıları, "Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz" meâlindeki beyanı ilk başta yaratıldıkları gibi yalın ayak ve çıplak hale getiririz diye açıklamışlardır. Bazıları da Allah Teâlâ'nın önceki haline döndüreceği yedi göktür, Allah onları dürecektir ve nasıl ki altı kat gök ve yerler yaratılmadan önce tek bir gök idiyse

---

251 en-Neml, 27/88.

252 el-Vâkıa, 56/6. *Te'vîlât*'ın bütün nüshalarında ise "hebâen mensûran" "savrulup giden toz toprak" (el-Furkān, 25/23) ifadesi yer almaktadır.

253 İbrâhim, 14/48.

254 Herhalde Mâtürîdî şu beyana işaret etmektedir: "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn, 23/12-14).

aynı şekilde tek bir göğe çevirecektir demişlerdir. Cenâb-ı Hak, bu cümleyi onları ilk başta yaratmaya kādir olduğu gibi tekrar yeniden yaratmaya kādir olduğunu haber vermek için belirtmiş de olabilir.

Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız. Yani onları yeniden diriltme konusundaki sözümüz sözdür. “Şüphesiz Allah sözünden dönmez”[255] meâlindeki âyette ifade ettiğimiz üzere biz bu sözümüzden geri adım atmayız.

Öte yandan “es-sicil” (السِّجِلُّ) kelimesinin anlamı ve kırâati hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları “es-sicil” bir adamın adıdır. Bu kişi, Hz. Peygamber’in kâtibidir diye açıklamıştır. Başka bazılarına göre “es-sicil” yazan melektir. Bazılarına göre ise “es-sicil” sayfadır[256]. Sonra birileri de şöyle demiştir: Kelime şeddeli olarak “es-sicillü” şeklinde okunduğunda sayfa, “es-siclü” şeklinde şeddesiz okunduğunda ise adı sicl olan ve sahifeler üzerinde görevli
melek demektir. [§]“Li’l-kütüb” kelimesi “li’l-kitâb” şeklinde de okunmuştur[257]. 332

Ebû Avsece “Ke tayyi’s-sicilli li’l-kütüb” (كَطَىِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ) âyetini şöyle açıklar. “Esceltü” (أسْجَلْتُ) ve “secceltü” (سَجَّلْتُ) “adam akıllı yazdım” demektir. “Seceltü” (سَجَلْتُ) fiili de yaptım anlamına gelir. “Secele” (سَجَلَ) yarattı demektir. Fiilin mazi, muzâri ve mastarı “secele, yescülü, seclen” (سَجَلَ، يَسْجُلُ، سَجْلاً) şeklindedir. “el-müsâcele” (المُسَاجَلَةُ) övünmek ve iftihar etmek demektir. “Sâceltühû” (سَاجَلتُهُ) kelimesi ona karşı iftihar ettim anlamına gelir. “Esceltü’l-kelâme fehüve müscelün” (أسْجَلْتُ الكَلاَمَ فهو مُسْجَلٌ) sözü kayıtsız şartsız konuştum demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِى الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ اَنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِىَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾

105. “Andolsun zikirden sonra Zebûr’da da, ‘Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır’ diye yazmıştık.”

---

255 Âl-i İmrân, 3/9, er-Ra‘d, 13/31.

256 “Bu konuda en doğru olan görüş bize göre burada sicill sayfadır diyen görüştür. Çünkü “sicill” denince Araplar’ın sözlerinde bilinen budur. Hz. Peygamber’in ismi sicill olan kâtibi olduğu bilinmediği gibi melekler arasında da adı sicl olan melek yoktur (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVII, 118).

257 Kırâat imamlarından Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Bekir rivayetiyle Âsım kelimeyi “li’l-kitâb” şeklinde okurken kalan imamlar “li’l-kütüb” şeklinde okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü’l-irfân*, s. 94).

Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, "Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır" diye yazmıştık. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın indirdiği bütün kitaplara Zebûr denilir. **Zikirden sonra** beyanındaki zikirden maksat, Allah katındaki kitap, yani levh-i mahfûzdur. Bu tevile göre âyetin mânası, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle olur: Andolsun levh-i mahfûzda yazılı iken bunun ardından indirdiğimiz kitaplarda da yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştık. Bazıları da âyeti şöyle anlamışlardır: Allah Teâlâ Tevrat'ta yazdıktan sonra Dâvûd'un Zebûru diye bilinen Zebûr'da da yeryüzü, yani cennet iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştı. Allah Teâlâ bunu Kur'ân'da da yazmış ve meâlen şöyle buyurmuştur: "İşte bunda, Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır"[258]. Bazıları da âyeti şöyle açıklamışlardır: Allah nezdindeki zikirde yazdıktan sonra Dâvûd'un Zebûr'unda da, yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır' diye yazmıştı. Âyet bu sûreden sonra Kitab'ın bir kısmında, yani bazı sûrelerde yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştık şeklinde de açıklanabilir. Aynı âyet onlara öğüt verdikten ve hatırlattıktan sonra Kitap'ta yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır diye yazmıştık şeklinde de anlaşılabilir.

Öte yandan **yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır** meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tevil âlimlerinin geneline göre "el-ard" (الأَرْضُ) kelimesinden maksat cennettir. (Bu yaklaşıma göre) Allah Teâlâ cennetin ancak iyi kullarına kalacağını haber vermiş olmaktadır. Bu mâna bir başka âyette
333 meâlen şöyle ifade edilir: [§]"İşte vâris olacaklar bunlardır; firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır"[259] meâlindeki beyan diğerinin tefsiri olur. Bazıları ise âyeti "el-ard", yani Beytülmakdis (Mescid-i Aksâ) toprağı iyi kullarıma kalacaktır şeklinde anlamışlardır. Mescid-i Aksâ'da iyi kullar mevcut olmuşlar ve bunlar kıyâmete kadar orada bulunacaklardır. Âyeti yeryüzü iyi kullarıma, yani Muhammed ümmetine kalacaktır şeklinde anlamak da mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yeryüzü önümde dürüldü. Doğusu ve batısı bana gösterildi. Ümmetimin mülkü (egemenliği) benim önümde dürülen yerlere kadar varacaktır"[260]. İşte yeryüzünün kalmasından maksat budur. Ve efendimizin ümmeti de Allah Teâlâ'nın salih kullarıdır. Bu âyet "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"[261] meâlindeki beyana benzer. Burada da yüce Allah Muhammed ümmetinin en hayırlı ümmet olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[258] el-Enbiyâ, 21/106.

[259] el-Mü'minûn, 23/10-11.

[260] İbn Mâce, "Fiten", 9; Ebû Dâvûd, "Fiten" 1.

[261] "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız" (Âl-i İmrân, 3/110).

اِنَّ ف۪ي هٰذَا لَبَلَاغًا لِقَوْمٍ عَابِد۪ينَ ﴿١٠٦﴾

106. "İşte bunda, Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır."

İşte bunda, Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır. Bunda (فى هذَا) kelimesiyle daha önce sözü edilen "Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da, 'Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır' diye yazmıştık"[262] meâlindeki beyana atıf yapılıyor olabilir. (Buna göre âyetin mânası) **İşte bunda kulluk eden,** düşünceleri ibadet etmek olan ya da itaat eden ve Allah'ı bir kabul eden **topluluk için yeterli açıklama vardır** şeklinde olur. **Bunda** kelimesiyle daha önce geçen âyetlere işaret ediliyor da olabilir. O âyetlerin "Şaşmaz sözün gerçekleşmesi yaklaşmıştır" meâlindeki beyanla başlayıp "hepiniz oraya gideceksiniz"[263] anlamındaki cümle ile sona eren ifadeler olması mümkündür. Bunu, "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince"[264] cümlesiyle başlayıp sonuna kadar olan ifadelerde belirtilen "Allah'a kulluk eden topluluk için yeterli açıklama vardır" diye anlamak da mümkündür. Bunun (sadece Allah'a kulluk eden topluluğa değil) **İşte bu bütün insanlara yapılmış bir bildirimdir**[265] beyanında olduğu gibi tüm insanlar için yeterli açıklama olması da muhtemeldir. Bu durumda "li kavmin âbidîn" (لِقَوم عَابِدِين) ifadesi, kendilerini ibadet etmekle bağlı hisseden topluluk için demek olur. Bazıları da **bunda** anlamına gelen "inne fî hâzâ" (ان فى هذا) kelimesiyle Kur'ân'ın kastedildiğini ve âyetin mânasının, İşte bu Kur'ân'da Allah'a kulluk eden topluluk için O'nun adına tebliğ ettiğim yeterli açıklama vardır", demek olduğunu söylemişlerdir. İbn Mesûd'un mushafında âyet-i kerîme "inne fî hâze'z-zikri le belâğan li kavmin âbidîn" (إنّ فى هذا الذكرِ لَبَلاغاً لِقَومٍ عابِدِينَ) şeklindedir.

وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَم۪ينَ ﴿١٠٧﴾

[§]***107. "Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*** **334**

---

262 el-Enbiyâ, 21/105.
263 el-Enbiyâ, 21/97-98.
264 el-Enbiyâ, 21/101.
265 İbrâhim, 14/52.

Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Îsâ hakkında "Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız"[266] meâlindeki beyanı doğrultusunda bütün peygamberlerin kendisi tarafından âlemlere rahmet olarak gönderilmeleri mümkündür. Aynı şekilde yüce Allah'ın bütün kitaplarının da âlemlere rahmet olması imkân dâhilindedir. Âyette sözü edilen hüküm, özellikle Hz. Peygamber'e mahsus da olabilir. Bu hükmün kendisine mahsus olması, iki şekilde olur: Birinci ihtimal âyetin, Biz seni ancak âlemlere rahmet olman dışında (bir amaçla) göndermedik, şeklinde yorumlanması ile ortaya çıkar. Ya da, Biz seni ancak âlemlere tarafımızdan bir rahmet olarak gönderdik, şeklindeki bir mâna da aynı neticeyi verir. Âyette yer alan "el-âlemîn" (العَالَمِين) kelimesi ile kastedilen cinler ve insanlardır. Çünkü Hz. Peygamber onlara gönderilmiştir. Öte yandan Resûl-i Ekrem'in rahmet olması da birkaç açıdan düşünülebilir. Birincisi: Müslümanların başına gelecek azabın ertelenmesi bir rahmettir. İkincisi: Ümmeti ona uyduğu zaman kurtuluşa erer, dünyada ve âhirette onun sayesinde şeref ve saygınlık kazanır. Üçüncüsü: Âhirette ümmetinden büyük günah işleyenlere şefaat eder vb. başka nedenler de söz konusudur.

قُلْ اِنَّمَا يُوحٰى اِلَيَّ اَنَّمَا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾

108. "De ki: Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyediliyor; siz hâlâ teslim olmayacak mısınız?"

De ki: Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyediliyor. Öyle anlaşılıyor ki âyetin başında geçen "de ki" emri davet anlamındadır. Resûl-i Ekrem sanki şöyle bir ifade kullanmış olmaktadır: Rabb'im ilâhınızın bir tek ilâh olduğunu size haber vermemi emretti. İbadeti sırf O'na yapınız ve bu konuda bir başkasını kendisine ortak kılmayınız. Ya da şöyle demektedir: Bana sizi bir tek ilâh olan ilâhınıza davet etmem emredildi. Bunun aksi olamaz. Çünkü Resûlullah (a.s.) Allah Teâlâ'nın bir tek ilâh olduğunu biliyordu. Dolayısıyla âyetin başındaki emir, davet ve yüce Allah'ın bir tek ilâh olduğunu haber verme anlamında olur. Ya da bu emir onlara şunu haber vermesi için verilmiştir: Sizi davet ettiğim ve size emrettiğim şeyler, benim kendi nefsimden kaynaklanan bir şey değildir. Ben ancak bana yapılan vahye binaen sizi davet ediyor ve emrediyorum.

266 "Melek cevap verdi: 'Orası öyle; ancak Rabb'in buyurdu ki: O bana kolaydır. Biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, kararlaştırılmış bir iştir.'" (Meryem, 19/21).

Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Ben sizi ancak vahiyle uyarıyorum”[267]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz hâlâ teslim olmayacak mısınız? Bu ifade lafzî anlamı itibariyle soru formunda olsa da emir ve vacip kılma mânasındadır. Resûl-i Ekrem sanki şöyle demektedir: Bana ilâhınız bir tek ilâhtır diye vahyedildi. O’na teslim olunuz ve ibadeti sırf O’na özgü kılınız. Bu konuda başkasını kendisine ortak koşmayınız.

[§]İslâm, her fiili ve her ameli sırf Allah Teâlâ’ya tahsis etmektir. Söz ko- 335
nusu tahsis de iki açıdan olur: Birincisi inanç açısındandır. İnanç yönünden İslâm, fiilin yapılması ve hayata geçirilmesi açısından değil her şeyin geneli itibariyle Allah’a ait olduğuna, yani her şeyi O’nun yarattığına inanmaktır. İkincisi: Sözü edilen tahsis, her şeyi bütünüyle inanç, fiil ve söz açısından yaratmanın gerçekleştirilmesini Allah Teâlâ’ya tahsis etmektir. Kul sadece Allah’tan korkar, sadece O’ndan umar. O’ndan başkasından korkmaz, O’ndan başkasından ummaz. İslâm’ın gerçek mahiyeti budur.

فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰى سَوَاءٍ وَاِنْ اَدْر۪ٓي اَقَر۪يبٌ اَمْ بَع۪يدٌ مَا تُوعَدُونَ

109. “Eğer yüz çevirirlerse de ki: Ben gerçeği hepinize aynı şekilde açıkladım. Artık size vâdolunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum.”

Eğer yüz çevirirlerse. Bu ifade bize bir öncekinin emir ve davet tarzında geldiğini göstermektedir. Çünkü Resûl-i Ekrem, Eğer size davet ettiğim şeyden yüz çevirirlerse **de ki: Ben gerçeği hepinize aynı şekilde**, yani adalet ve hak üzere **açıkladım** demiştir. Âyetteki “sevâin” (سَواءٍ) kelimesi “De ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin”[268] meâlindeki beyanda da aynı anlama gelir. Buna göre Hz. Peygamber “Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda adil ve hak olan bir söze gelin” demiş olmaktadır. Netice olarak tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki “alâ sevâin” (عَلَى سَواءٍ) kelimesi adalet ve hak üzere mânasında olur. **Ben gerçeği hepinize aynı şekilde açıkladım** cümlesi, Ben gerçeği size bildirdim. Sonunda ben ve sizler bilgi bakımından aynı olduk, mânasında da olabilir. Yani (birbirimize) düşmanlıkta, (birbirimi-

---

[267] el-Enbiyâ, 21/45.
[268] Âl-i İmrân, 3/64.

ze) muhalif olmakta ve her hususta aynı olduk. Âyet bu durumda "antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir"[269] meâlindeki beyana benzer. Yani (onlarla yaptığın) antlaşmayı onlara at ki sen ve onlar antlaşmayı atma konusunda eşit şekilde bilgi sahibi olun. *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık size vâdolunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum. Yani size vâdolunan şey yakın mı uzak mı ben bilmiyorum. Öte andan **size vâdolunan şey**le onlara vâdolunan kıyâmet kastediliyor olabilir. Onlar "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar"[270] meâlindeki beyanda olduğu üzere kıyâmetin çabucak gelmesini istiyorlardı. İşte bu aceleye binaen Resûl-i Ekrem de size vâdolunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum diyor. **Size vâdolunan şey** tabiriyle Hz. Peygamber'in dünyada iken başlarına geleceğini vâdettiği azap da olabilir. Onlar "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit"[271] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere bu azabın çabucak gelmesini istiyorlardı. Resûl-i Ekrem de onlara "Size vâdolunan azabın yakın mı uzak mı olduğunu ben bilmiyorum" demiş oluyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

336 **[§]**İbn Kuteybe "âzentüküm ale's-sevâ" tabirini size bildirdim, artık ben de sizler de eşit hale geldik diye açıklamış ve şöyle demiştir: "Âzentüküm", "ahbartüküm" ve "a'lemtüküm" fiilleriyle asıl söylemek istediği anlam işte budur. Yani biz bilgi bakımından eşit hale geldik demektir[272]. Biz de bunu söylemiştik. Ebû Avsece "âzentüküm ale's-sevâ" âyetini şöyle yorumlamıştır: "Ben gerçeği eşit şekilde, yani hepinize açıkladım".

اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾

110. "Şüphesiz Allah sözün açıkça söylenenini de bilir, gizli tuttuklarınızı da bilir."

Şüphesiz Allah sözün açıkça söylenenini de bilir, gizli tuttuklarınızı da bilir. Bu ifade Hz. Peygamber'e tuzak kurma ve hakkında kendisine lâyık olmayan şeyleri söylemeye dair onları caydırma, tehdit ve uyarı tarzında söylenmiş bir beyandır. Burada Cenâb-ı Hak, onların açığa vurduklarını da gizlediklerini, yani gizli tuttukları hileleri de bildiğini haber veriyor. Bu beyan, Hz.

---

269 "Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez" (el-Enfâl, 8/58).

270 eş-Şûrâ, 42/18.

271 Meselâ bk. Yûnus, 10/48; el-Enbiyâ, 21/38.

272 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 289.

Peygamber'in peygamber olduğunu kanıtlamaya ilişkin delil ihtiva etmektedir. Çünkü Resûl-i Ekrem, kendisi için aralarında gizlice planladıkları hileyi onlara haber vermektedir.

وَاِنْ اَدْر۪ي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَكُمْ وَمَتَاعٌ اِلٰى ح۪ينٍ ﴿١١١﴾

111. "Bilmiyorum, belki de (azabın ertelenmesi sizi) ***denemek ve bir zamana kadar sizi dünyadan nasiplendirmek içindir."***

Bilmiyorum, belki de (azabın ertelenmesi) sizi denemek ve bir zamana kadar sizi dünyadan nasiplendirmek içindir. Âyet-i kerîmede Hz. Peygamber **Bilmiyorum belki de azabın ertelenmesi sizi denemek (fitne) içindir** diyor, ama onlar için neyin "fitne" olduğunu belirtmiyor. Fakat bazı müfessirler âyeti şöyle açıklamışlardır: Size sözünü ettiğim azabın ve kıyâmetin hayatta kalmanız ve bir zamana kadar dünyadan nasiplenmeniz için midir? Bunu bilmiyorum. (Bu durumda) size yakın olduğunu söylediğim azap ve kıyâmet sizin için bir fitne haline gelir; Muhammed'in bizi korkuttuğu azap ve kıyâmet gerçek olsaydı çoktan başımıza gelmiş olurdu, derdiniz. Ve benim bu sözüm sizin için bir fitne haline gelirdi. Yapılan bu açıklama ihtimal dâhilindedir. Bir başka açıklama şekli daha muhtemeldir, o da şudur: Hz. Peygamber "Artık size vâdolunan şey yakın mı uzak mı bilmiyorum"[273] meâlindeki beyanla, başlarına azap gelmesi konusunda onları korkutmuş, fakat bunun ne zaman gerçekleşeceğini bildirmemişti. Şimdi ise şöyle demektedir: Bilmiyorum sizi gelecek azapla korkutmam ve vaktini de beyan etmemem belki de sizin için bir fitnedir. Çünkü dünyadan nasiplenmeleri için azabın ertelenmesi ve azaptan güven içinde olmaları kendilerine Hz. Peygamber'in korkuttuğu azabı yalan saymaya iter ve gelmesinden güvende oldukları azap kendileri için dünyadan bir nasiplenme olur. [§]Çünkü azabın geleceği vakit açıklanmış olsaydı daima korku 337
içinde olurlardı ve bu da [yaşantılarını] zehir eder ve dünyadan nasiplenmelerine engel olurdu. Azabın vakti açıklanmaz ve ertelenirse güven içinde olurlar ve dünyadan yararlanırlar. Hz. Peygamber de onlara diyor ki: Sizi korkutmam sizin için fitne midir bilmiyorum. Ya da "le'allehû fitnetün leküm" (لَعَلَّه فِتْنَةٌ لَكُم) cümlesini, şunu demek istiyor diye tefsir etmemek gerekir. Onlar bu cümleyle Resûl-i Ekrem'in neyi kastettiğini biliyorlardı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den herhangi bir açıklama gelmedikçe bizim "Resûlullah (a.s.) bu cümleyle şunu kastetmiştir" diye tefsirde bulunmamız gerekmez.

---

273 el-Enbiyâ, 21/109.

قَالَ رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

112. "Peygamber şöyle dedi: 'Rabbim! Adaletinle hükmünü ver. Rabb'imiz Rahmân'dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O'dur.'"

De ki: Rabbim! Adaletinle hükmünü ver[274]. Mûtezile mezhebinin çoğunluğu birçok görüşlerinde bu âyetin zâhirini delil olarak almışlardır. Onlar der ki: Dua eden bir kimse istediği şeyin kendisine verildiğini bile bile dua edebilir. Meselâ bağışlanmış olduğu halde "Ya Rabbi! Beni bağışla!", kendisine verilmiş olduğu halde "Ya Rabbi! Bana şunu ver!", bağışlanmayacağını bile bile "Ya Rabbi! Beni bağışla!" diye dua edebilir. Buna benzer başka görüşleri de söz konusudur. Mûtezile **Rabbim! Adaletinle hükmünü ver** cümlesinin zâhirini delil olarak almaktadır. Çünkü yüce Allah Resûl-i Ekrem'e hakka göre hüküm vermesi duasında bulunmasını emretmektedir. Halbuki Resûlullah (a.s.) Rabb'inin haktan başka bir şekilde hüküm vermediğini bilmektedir.

Biz de şöyle diyoruz: Mûtezile'nin dediği şekilde bir duayı yapmak mutlak olarak caiz değildir. Ancak kişi o duayı yaparken Allah (duamı yerine getirmeye mecbur değildir) dilerse yapabilir, bu da Allah'tan tecelli eden bir adalet ve hak olur, diye başka bir mânaya inanıyorsa böyle bir dua mümkündür. Meselâ De ki: **Rabbim! Hak ile hükmet!** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Rabbim! Bana yardım ve düşmanlarıma karşı zaferle hükmünü ver. Allah Teâlâ dua edene yardım etmeyebilir. Ve bu, ondan tecelli eden bir adalet ve hak olur. Ya da **Hak ile hükmet** cümlesinden maksat, peygamberleri yalanlayanlara karşı hükmün olan azap ile hükmet, şeklinde de olabilir. Ama **Rabbim hak ile hükmet** cümlesi konusunda Mûtezile'nin inandığına inanan kimse "Rabbim! Zâlim olma!" ve "Rabbim! Âdil ol!" diye dua etmiş olur. Rabb'ini böyle tanıyan kişi O'nu gerçek mahiyetiyle tanımamış demektir.

---

274 Kırâat imamlarından Hafs âyetin başındaki kelimeyi "kâle" (قَالَ) kalan kırâat imamları da "kul" (قُلْ) şeklinde okumuşlardır (Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 95). Bütün nüshalar ikinci kırâati esas almışlar ve müellifin tevili de bu kırâat doğrultusunda yapılmıştır.

[§]Ebû Ubeyde “Rabbihkum bi’l-hakki” (رَبِّ احْكُمْ بِالْحَقِّ) âyetini, Rab- 338
bim hükmünle hükmet! O da haktır diye tefsir etmiştir ki bu mâna ihtimal dâhilindedir ve doğrudur. Biz bu meseleyi ve benzerlerini daha önce anlatmıştık[275].

Rabb’imiz Rahmân’dır. Asılsız iddialarınıza karşı yardımına sığınılacak da yalnız O’dur. Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem’e davet ettiği ve vâdde bulunduğu hususlarda kendisini yalan konuşmakla suçlamalarına karşı kendisinden yardım dilemesini emretmektedir.

275 Meselâ bk. el-A‘râf, 7/89.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla…

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾

1. "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır."

Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Sakınma anlamındaki "Takvâ"nın tevilini birkaç yerde yapmış bulunmaktayız[2]. **Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kıyâmet öncesinde tövbe kapısının kapandığını ve artık imanın kabul edilmeyeceğini gösteren birtakım alâmetler vuku bulacaktır. Bunların arasında yukarıda bahsedilen sarsıntı (deprem), güneşin batıdan doğması, Deccâl'in ve dâbbetü'l-arzın ortaya çıkması, Ye'cûc ve Me'cûc vb. alâmetler[3] sayılabilir. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "(İnanmak için) ille de… ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[4]. Bu örnek âyet bize göre tövbenin kabulü için en son sınırı belirliyor olabilir. İnsanların imanı, âyette zikri geçen vakte kadar kabul edilir, ama o süreden sonra tövbe edip iman etseler de kabul edilmez. Yahut daha önce inanmamış kimseye Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz

---

1 Biri 19. âyet olmak üzere üç âyeti hariç sûrenin tamamının Mekke'de indiği zikredilmiştir.

2 Her cildin sonunda yer alan dizinden "sakınma" ve "takvâ" kelimelerinin geçtiği yerlere bakılabilir.

3 Hasan-ı Basrî' nin nakline göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Altı şey (musibet) gelmeden amel etmekte acele ediniz! (Bunlar şunlardır:) Güneşin batıdan doğması, Deccâl'in ortaya çıkması, bir dumanın belirmesi, dâbbetü'l-arzın zuhur etmesi, (her birinizin) ölümü ve kıyâmettir" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 76).

4 "(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz" (el-En'âm, 6/158).

meâlindeki beyan şöyle de açıklanabilir: O kişiler iman etmezler. Çünkü zuhur eden bu kıyâmet alâmetleri kendilerini iman etmekten alıkoyar ve iman etmezler. Sebebine gelince; söz konusu alâmetler, mümin olsun kâfir olsun, bütün herkese yönelik olur. Dolayısıyla sapkın ve bâtıl üzere olan kişi, dalâlet ve bâtıl üzere olduğunu bilmez ki hidâyete ve hakka dönsün. Bunlar özel bir toplumun başına gelen azap gibi değildir. Çünkü bu durumda onlar, bu azabın yalanlama ve inatlarından dolayı özel olarak başlarına geldiğini bilirler.
340 [§]Söz konusu alâmetler herkese yönelik olunca sapkın olanlar kendilerinin bâtıl üzere olduklarını ve bunun başlarına kendi yüzlerinden geldiğini bilemezler. Çünkü onların bütün yaratıklarda yaygın olduğunu görürler. "Fayda sağlamaz"[5]. Çünkü onlar iman etmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[6]. Bu örnek beyan onların şefaat edecek kimseleri olmaz anlamına gelir, yoksa onların şefaatçileri olacak da şefaat edecekler ve fakat şefaatleri kabul edilmeyecek mânasında değildir. Buna göre **fayda sağlamaz** meâlindeki cümle, "çünkü onlar imandan başka şeylerle meşgul edilecekler ve iman etmeyeceklerdir, netice olarak imanları üzere fayda vermeyecektir", anlamında da olabilir.

Öte yandan "zelzele" kelimesi üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, "zelzelete's-sâ'ati" (زَلزَلَةَ السَّاعَةِ) "kıyâmetten önceki an"dır demişlerdir. Bazıları da bunun kıyâmetin kendisi olduğunu ifade etmişlerdir. Yüce Allah söz konusu kıyâmeti şiddet ve korku ile niteleyerek şöyle devam ediyor:

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا اَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارٰى وَمَا هُمْ بِسُكَارٰى وَلٰكِنَّ عَذَابَ اللّٰهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

2. "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) ***çok çetindir!"***

[5] el-En'âm, 6/158.
[6] el-Müddessir, 74/48.

Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın dehşetinden ve korkunçluğundan dolayı **emzirdiği çocuğu unutacak,** yani onunla meşgul olmayacaktır ve **her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir.** Bu açıklama “zelzelete's-sâ‘ati” (زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ) deyiminin kıyâmet öncesi gerçek mânasında olduğunu söyleyenlere göredir. Buna göre mânası her gebe kadın emzirdiği çocuğu unutacak ve karnındaki çocuğu düşürecektir, şeklinde olur. Çünkü kadın o vakitte emzikli veya hamile olur. Ve o günün dehşetinden ve korkunçluğundan çocuğunu unutur. Hamile olan da karnındaki çocuğu düşürür. Bu âyette sözü edilen dehşet şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar”[7]. Yüce Allah âyette bu kimseleri zikrediyor. Çünkü bu dünya hayatında belâya uğrayan kimse sözü edilen o kişilere kaçıp sığınır. Allah Teâlâ da o günün şiddetinden ve korkunçluğundan dolayı herkesin kendi başının derdine düşeceği için birbirinden kaçacağını haber veriyor. “Zelzelete's-sâ‘ati” (زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ) deyiminin bizâtihî kıyâmet olduğunu söyleyenlere göre ise **her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir** meâlindeki beyan (gerçek mânada değil) temsilî anlam taşır. Buna göre mâna şöyle olur: O günün dehşetinden ve korkunçluğundan dolayı her kadın emzikli olsaydı emzirdiği çocuğu unutur, gebe olsaydı karnındaki çocuğu düşürürdü. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin. Yani 341
kendisine imkân ve güç verilen kimse, insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi görecektir. Yoksa onları sarhoş görmesi mümkün değildir. Ve onlar gerçek mânada sarhoş değillerdir. Biz, bunu kendisine imkân ve güç verilen kimseler görecektir dedik. Aksi takdirde onların hepsi sarhoş olsa, gören de onları sarhoş görmezdi. Çünkü sarhoş, kendisinin durumunda olan birini sarhoş görmez. Ya da Allah Teâlâ bu âyette resûlüne hitap ediyor olabilir. Resûl-i Ekrem'de başkalarında olan o korku hali olmaz. Bir diğer ihtimal de âyetin gerçek değil, temsilî anlatım olmasıdır.

Müfessirlerin naklettikleri [Allah Teâlâ'nın] Âdem'e [selâm üzerine olsun] bu konuda “Kalk! Cehenneme gidecekleri gönder!” şeklinde vereceği emri konu alan rivayetlere bakalım: (Bu emir üzerine) Âdem (a.s.) “Ya Rabbi! Kaç kişiler?” diye soracak, Cenâb-ı Hak da “Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuz kişi cehennemde, biri cennette olacaktır” diyecektir. Müfessirler bu konuda Hz. Peygamber'den haberler naklederler. Eğer bu konuda sahih bir haber

---

[7] “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır” (Abese 80/34-37).

varsa [o başka bir durumdur]. Aksi takdirde bu gibi haberleri vermemek daha iyidir. Çünkü Hz. Âdem böyle bir emir karşısında üzülecektir. Zira böyle bir cezayı hiç hak etmediği halde kendisine çocuklarını cehenneme gönderme görevini üstlenmesi emredilmektedir.

İbn Kuteybe der ki: Âyette geçen "tezhelü" (تَذْهَلُ) "teslû" (تَسْلُو)[8] demektir. Mânası çocuğunu unutur ve bırakır anlamına gelir[9]. Ebû Avsece de "tezhelü" fiilinin "unutur" anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ebû Avsece, fiilin mazi-muzari ve mastarını "zehele- yezhelü-zühûlen" (ذَهَلَ يَذْهَلُ ذُهُولاً) şeklinde verir. "Ezheltühû" (أذْهَلْتُهُ) kelimesinin ona unutturdum anlamına geldiğini ifade eder. Bir başkası da "tezhelü" fiiline "teşgalü" (تَشْغَلُ), yani meşgul eder mânası verir. "el-Hamlu" (الحَمْلُ) ana karnındaki çocuk demektir. "el-Himlu" (الحِمْلُ) ise sırtta olan yük anlamına gelir. "ez-Zelzeletü" (الزَّلْزَلَةُ) sarsıntı anlamına gelir. Hareket ettirildi anlamında "zülzilet" (زُلْزِلَتْ) denilir. "Tezelzelet" (تَزَلْزَلَتْ) fiili de hareket etti mânasına gelir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ﴿٣﴾

342 ***[§]3. "Hal böyle iken insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışır ve her âsi şeytanın peşine takılır."***

Hal böyle iken insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışır. Cenâb-ı Hak burada "Allah hakkında tartışmak"tan söz ediyor, fakat hangi hususta tartışıldığını açıklamıyor. Onların Allah hakkındaki tartışmaları, çeşitli açılardan olmuştu. Bazı insanlar, Allah Teâlâ'nın dilemesini tartışırken, bazıları bu âlemin yaratılmış olup olmadığını tartışmıştır. Bazıları da bir mi yoksa birden çok mu diye yüce Allah'ın vahdâniyetini tartışmaya açarken, başka bazıları nebî ve resûl gönderip göndermeyeceğini tartışmışlardır. İnsanların arasından, Allah'ın kitapları indirip indirmeyeceğini tartışanlar çıkmıştır. Bazıları Allah'ın davet edilen dinini tartışmışlardır. İnsanların, belirttiğimiz hususlarda bunun gibi tartışmaları olmuştur. Bütün bunlar, bilgi olmaksızın yapılmış tartışmalardır. Çünkü onlar bu âlem üzerinde hakkıyla düşünmüş ve bu konuda gerektiği şekilde kafa yormuş olsalardı bu âlemin

---

8 Ebû Zeyd der ki: "selevtü" (سَلَوْتُ) onu anmayı aklıma getiremedim ve unuttum demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "se-le-ve" md.).

9 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 290.

yoktan var edici bir yaratıcısı olduğunu, O'nun birden çok değil bir tek, zatı itibariyle âlim ve her şeye kādir bulunduğunu, peygamberleri ve kitapları O'nun gönderdiğini bilirlerdi. Ve yine O'nun bu âlemi yeniden dirilteceğini ve canlandıracağını, buna gücünün yeteceğini de bilirlerdi. Fakat onlar düşünmemiş ve bu konu üzerinde gerektiği gibi kafa yormamışlardır. Ve netice olarak bu konuda bilgileri olmaksızın tartışmışlardır.

Ve her âsi şeytanın peşine takılır. Bu cümlede geçen "şeytan"ın bilinen gerçek şeytan olması muhtemeldir. İşte bu bilgisi olmadan tartışan kişi şeytanın ardına düşer. Yüce Allah'ın bu şeytan kelimesiyle şeytanın yaptığı işleri yapan herkesin peşine takıldığını kastetmiş olması da mümkündür. Bunların, şeytanın davet ettiği ve kendilerine ilham verdiği şeye tâbi olma çağrısında bulunan önderler olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Gerçekten şeytanlar, dostlarına sizinle mücedele etmeleri için telkinde bulunurlar"[10]. Burada Cenâb-ı Hak şeytanların insanlardan olan dostlarına sizinle tartışmaları için telkinde bulunduklarını haber vermektedir. **Ve her âsi şeytanın peşine takılır** meâlindeki beyanın mânası işte budur. "Merîd" (مَرِيدٍ) (fa'îl vezninde olup) "min külli şeytânin mâridin" (مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ)[11] âyetinde de belirtildiği üzere "mâridun" (مَارِدٌ) "isyankâr" mânasındadır. Bazıları inat ederek ve büyüklenerek isyan eden herkes, "mârid"dir demişlerdir. Bazıları da "el-Mârid" inat ve isyanıyla hemcinsinden ayrılan kişi demektir. Kelimenin bu anlamından dolayı sakalı olmayanlara hemcinslerinden ve erkeklerin bulundukları durumun dışında oldukları için "emred" denilmiştir. "el-Mârid" kelimesinin, Farsça karşılığı "sitenbe"dir.

كُتِبَ عَلَيْهِ اَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَاَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ اِلٰى عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾

[§]4. "Şeytan hakkında şöyle yazılmıştır: Her kim şeytanı dost edinirse, o da onu yoldan çıkaracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir." 343

Şeytan hakkında şöyle yazılmıştır: Her kim şeytanı dost edinirse, o da onu yoldan çıkaracak ve alevli ateşin azabına sürükleyecektir. Bazıları âyeti şöyle açıklamışlardır: Şeytan hakkında onu dost edinen ve ardından gideni

10 el-En'âm, 6/121.

11 "Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik. Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk" (es-Sâffât, 37/6-7).

yoldan çıkaracak diye yazılmıştır. "Yehdîhi" (يَهْدٖيهِ), yani kendini dost edineni alevli ateşe davet edecektir. Şeytanın bu fiili bir başka âyette meâlen şöyle ifade edilir: "Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa"[12]. Bazıları da âyeti şöyle tefsir etmiştir: Şeytan hakkında onu dost edineni ve ardından gideni yoldan çıkaracak, yani kendisini sapkın kılacak ve helâkine neden olacak inanç ve davranışlara davet edecek diye yazılmıştır.

"Kütibe" (كُتِبَ) fiiline bazıları hükmedilmiştir, mânası verirken bazıları da takdir edilmiştir diye bir mâna vermişlerdir. Bu fiilin, yerinde bırakmak mânasına gelmesi ihtimali de vardır. (Buna göre mâna şöyle olur:) Ümmü'l-kitap'ta (ana kitapta) şeytan hakkında onu dost edinen ve ona uyan kimseyi yoldan çıkaracak diye yer verilmiştir. Şeytanın yoldan çıkarması meselesi birkaç yerde belirtilmişti[13].

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فٖى رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَاِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ
تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ
مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِى الْاَرْحَامِ مَا نَشَٓاءُ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى
ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفّٰى وَمِنْكُمْ
مَنْ يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا وَتَرَى
الْاَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ
مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهٖيجٍ ﴿٥﴾

5. "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) ***açıkça gösterelim. Biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz.***

---

12 "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa!" (Lokmân, 31/21).

13 *Te'vîlât*'ın cilt sonlarında yer alan dizinine bakılabilir.

İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) ***canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.***"

Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık. Yani sizin aslınızı topraktan yarattık. (Âdem'in) çocuklarını da nutfeden, sonra 'alaka'dan yarattık. Âyetin tevili, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyledir. Ölümden sonra dirilme konusunda nasıl şüphe duyar ve onu inkâr edersiniz! Dirilmeyi inkârınızın sebebi, sonunda toprak veya suya dönüşecek olmanızdan başka bir şey değildir. Halbuki siz yaratılmadan önce toprak ve su idiniz. O halde toprak haline gelince dirileceğinizi nasıl olur da inkâr edersiniz! Ya da âyetin mânası şöyle de olur: Allah Teâlâ'nın sizi nutfeden alakaya, alakadan mudgaya çevirdiğini gördüğünüz halde dirilmeyi nasıl olur da inkâr edersiniz! Bir kimse belli bir amaçla bir akıbet hedeflenmeden bir halden başka hale çevrilmez. Sizin iddia ettiğiniz gibi dirilme olmasaydı [§]yaratılmanız ve bir halden bir başka hale çevrilmeniz **344**
-yüce Allah'ın mahlûkatı kendisine dönme amacı olmaksızın yaratmasının boş bir iş (abes) olduğunu haber vermesi doğrultusunda- boşuna ve anlamsız bir iş olurdu. "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[14] Allah Teâlâ örnek âyette muhlukatın kendisine geri getirilmesi söz konusu olmaksızın yaratılmasını boş bir eylem olarak belirttiğine göre yukarıdaki âyette de bu doğrultudadır. Ya da, *en doğrusunu Allah bilir ya,* **Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık** meâlindeki âyetin yorumu şöyle olur: Bütün insanlar ve âlimler insanoğlunun bu topraktan veya nutfeden yaratılış sebebini anlamak için bir araya gelse buna güçleri yetmez ve o toprakta insanlık için bir iz ve bir neden bulamazlar. Bu âlemi ilk başta topraktan veya nutfeden herhangi bir mevcut sebep ve iz olmaksızın yaratmaya kādir olan varlık, onları yeniden yaratmaya da kādirdir. Sizin aklî ilkelerinize göre bir şeyi iade etmek ilkin yaratmaktan daha kolay ve daha basittir. İlkin yaratmaya kādir olan yeniden yaratmaya daha çok kādirdir.

Bazıları "muhallekatin" (مُخَلَّقَةٍ) kelimesini yaratılmış, "gayri muhallekatin" (وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ) kelimesini de yaratılmamış, kendi halinde bir nutfe diye açıklamışlardır. Bazıları da "muhallekatin" kelimesine yaratılışı tam, "gayri muhallekatin"

---

14 el-Mü'minûn, 23/115.

yaratılış itibariyle tam olmayan anlamı vermişlerdir. Bu mâna daha uygundur. Çünkü kelimede şedde fiilde çokluğu, şeddenin bulunmaması ise azlığı ifade etmek için kullanılır. Sanki yüce Allah şöyle demiş olmaktadır: "Muhallekatin", yani organlar ve bedenin çeşitli unsurları olmak üzere yaratılışı tamam olan, "gayri muhallekatin" yaratılışı tam değil, aksine noksan demektir.

Ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim. Biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız. Biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız meâlindeki cümle, **sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık** anlamındaki cümle ile bağlantılıdır. Yani "et parçasından yarattık" sonra **belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız. Belirli bir vakit** (أَجَلٍ مُسَمًّى) altı aydan iki yıla kadarlık bir süre ya da Allah Teâlâ'nın dilediği bir vakte kadar demektir. **Sonra sizi** rahimlerde bırakmanın ardından oradan **bebek olarak çıkarırız.** Bazıları, "et-tıfl" (الطِّفْلُ) kelimesinin tekil ve çoğul olarak kullanıldığını belirtmişlerdir. **Ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz.** Bazıları "el-eşüd" (الأَشُدُّ) kelimesiyle kastedilen otuz üç yaştır derken, bazıları da on sekizden otuz yaşa kadar olan zamanın kastedildiğini söylemişlerdir. "el-Eşüd" kelimesi, esasen her şeyin güçlenmesini ve içinde organ ve uzuvlar olmak üzere her şeyin kuvvetlenmesini ifade eder. Yine bu kelime, esas itibariyle akıl ve verilen başka her türlü kabiliyet demektir. Bu aşamaya eriştikten sonra Allah Teâlâ onlara kudretini gösterir. **Size (kudretimizi) açıkça gösterelim** aşaması, Allah Teâlâ'nın belirttiği gibi bütün bunlardan sonra, yani onları bir halden diğerine çevirmesini anlayabilecekleri bir çağa geldikleri zaman söz konusu olur.

345 **[§]Size açıkça gösterelim** meâlindeki cümlenin birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Allah Teâlâ onlara kudretini ve hükümranlığını beyan etmektedir. Şöyle ki; onları topraktan insan ve beşer haline çevirmeye gücü yeten, nutfe halinden alakaya ve o durumdan âyette belirtilen diğer hallere intikal ettirmeye kādir olan varlık, onlar toprak haline geldikten sonra kendilerini diriltmeye ve canlandırmaya da kādirdir. Ya da bu beyanın anlamı şöyle olabilir: Hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını bilmeleri amacıyla çocuğun bulunduğu üç karanlık hakkındaki bilgisini, yani cenini bu üç karanlık içinde bir halden diğerine nasıl çevirdiğini açıklamak için. Bir başka ihtimal olarak insanı topraktan ve nutfeden yaratmasındaki hikmetini ve planını beyan etmek için, anlamı da verilebilir. Ne kadar bilge ve âlim varsa bunların tümü, insanın topraktan yaratılıp bir beşer haline gelmesinin sebebi üzerinde düşünseler bu sebebi bulamazlar ve insanın bu hale gelmesine dair bilgiyi üretme gücüne erişemezler. Allah Teâlâ hikmetini beyan ediyor ki insanlar O'nun zatı

itibariyle hakîm, başkasının öğretmesiyle değil zatı sayesinde âlim, başkasının güç vermesiyle değil kendi zatından dolayı kādir olduğunu bilsinler. Statüsü böyle yüce olan varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz, dilediği gibi ve nasıl isterse mevcudatı hem nesnelerden (vardan) hem de nesne olmaksızın yoktan (min lâ şey) yaratır.

[İhtiyarlık]

İçinizden kimi erken vefat ettirilirken. Yani yetişkinlik çağına erişmeden öldürülen vardır. Bunun delili **içinizden kimi erken vefat ettirilirken** meâlindeki beyandır. O seviyeye, yani yetişkinlik çağına erişmeden demektir. **Kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Ömrün en düşkün çağı,** yani pis ve kötü sayıldığı vakte eriştirilir. Bu durumdaki kişi küçük gibi değildir. Çünkü küçükten ve çocuktan ileride menfaat ve ilâve faydalar umulabilir. Ama **ömrünün en düşkün çağına ermiş** olan kişiden gelecek umulmaz ve beklenmez. Böyle bir kimse vakit geçtikçe aklî melekesi daha zayıf ve nefsine daha düşkün olur. Oysa çocuk böyle değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah’tır”[15]. İbn Kuteybe **ömrün en düşkün çağı** meâlindeki cümleden kastedilenin bunama ve kocama hali olduğunu söylemiştir[16]. **Önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar.** Yani önceden bilgi sahibi olduğu şeyleri sonradan bilmez hale gelinceye kadar demektir.

Bundan sonra yüce Allah kudretini ve hükümranlığını anlatmakta ve şöyle demektedir: **Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün.** Bazıları âyette geçen “hâmideten” (هَامِدَةً) kelimesine ölü anlamı vermiştir. Bu kelimeye huşu duyan, kuru ve harap mânası verenler de olmuştur.

Üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır. Zeccâc “rabet” (رَبَتْ) kelimesinin ziyade ve nema mânasına geldiğini söylemiştir[17]. [§]Ebû Avsece de aynı şeyleri söylemiştir. Arapça’da “rabâ, yerbû” 346
(رَبَا، يَرْبُو) arttı anlamına gelir ve kelime “ribâ” (الرِّبَا) kökündendir. “Rabâ-yerbû-

15 “Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe dûçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah’tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir” (er-Rûm, 30/54).

16 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 290.

17 Zeccâc der ki: Âyeti “rabet” (رَبَتْ) şeklinde okuyan kırâat imamına göre fiil “rabâ-yerbû” (رَبَا يَربُو) kökünden olur. Mânası hangi açıdan olursa olsun arttı anlamına gelir. Buna karşılık kelimeyi “rabeet” (رَبَأَتْ) şeklinde okuyana göre ise “yükseldi” mânasına gelir (Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuh*, III, 413).

rabveten" (رَبَا، يَربُو، رَبْوَةً) kökünden "rabe'et" (رَبَأَتْ) ise yükselmek anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İkisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik"[18].

Öte yandan yüce Allah sarsılmayı ve artmayı yeryüzüne nispet etmiştir. Halbuki o sarsılmaz ve artmaz. Sadece yeryüzünden çıkan bitkiler artar ve sarsılır. Fakat Allah Teâlâ bunu yeryüzüne nispet etmiştir. Çünkü bu bitkinin titreşimi ve büyümesi yeryüzü sayesinde olmaktadır. Ya da kelime, yükselme anlamına gelen kökten olursa yeryüzü yağmurla yükselir, şişer ve sarsılır demek olur.

Ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır. Âyetin metninde geçen "el-behîc" (البَهِيجُ) kelimesi güzel demektir. Bütün bu anlatılanlarda yüce Allah kudretini ve hükümranlığını haber vermektedir. Şöyle ki; kuruyup ölü hale geldikten sonra yeryüzünü canlandırmaya kādir olan varlık, öldükten ve toprak olduktan sonra onları da canlandırmaya kādirdir. **Her cinsten güzel.** Yani heyecan ve sevinç duyulan her güzel cinsten demektir. Fa'îl veznindeki "behîc" kelimesi "fâil" mânasına gelir. (Bu anlamda) "İmraetün zâtü hulukin bâhicin" (امْرأَةٌ ذَاتُ خُلُقٍ بَاهِجٍ) denilir ki mânası güzel huylu kadın demektir.

Ebû Avsece der ki: "el-Hâmid" (الهَامِدُ) eskimiş, yıpranmış demektir. "Hemede's-sevbu" (هَمَدَ الثَوبُ) cümlesi elbise eskidi, yıprandı demektir. "el-Hâmid" sönmüş anlamına da gelir. "Hamudeti'n-nâru tahmudu humûden" (خَمُدَتْ النَارُ تَخْمُدُ خُمُوداً) denilir. Mânası ateş söndü demektir. Bazıları "rabet" (رَبَتْ) fiiline "toprak bitkiyi zayıflattı" mânası vermişlerdir.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّهُ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَاَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٦﴾ وَاَنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ ف۪يهَا وَاَنَّ اللّٰهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٧﴾

6. "Bu böyledir, çünkü Allah hakkın tâ kendisidir, O ölüleri diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter."

7. "Kıyâmet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır ve Allah kabirde yatanları diriltecektir."

---

18 "Meryem oğlu ile annesini de bir mûcize yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik" (el-Mü'minûn, 23/50).

Bu böyledir, çünkü Allah hakkın tâ kendisidir. Daha önce sözü edilen kıyâmet, onun sarsıntısı, dehşeti, insanın yaratılmasına, bir halden diğerine çevrilmesine dair ifade edilen hususlar, dirilme ve canlandırma konusunda söylenenler, yeryüzünün kupkuru iken canlandırılmasına dair bahsi geçenler var ya, bunlar haktır. Çünkü O'nun emri hakkın tâ kendisidir. Yani O'nun emri kesinlikle yerine gelir. Görmez misin ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: **O ölüleri diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter. Kıyâmet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır ve Allah kabirde yatanları diriltecektir.** [§]Bütün bu 347
beyanlar **Bu böyledir, çünkü Allah hakkın tâ kendisidir** sözünün öldükten sonra dirilmenin ve canlandırmanın kesin olması ve O'nu hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı ve zatı ile her şeye kādir ve her şeyi bilen gerçek bir ilâh olduğunu göstermektedir.

Bazıları âyetin başında geçen "zâlike" (ذلك) kelimesini şöyle tefsir etmişlerdir: Allah Teâlâ diyor ki bunu yapan ve yaptığından ortaya çıkan eser Allah'ın hak ve O'nun dışındaki taptıkları tanrıların bâtıl olduğunu, âhirette ölüleri taptıkları tanrılarının değil kendisinin dirilteceğini ve O'nun dilediğini yapmaya kādir olduğunu gösteriyor. Bunlar O'nun bize haber verdiği şeylerdir. Hasan-ı Basrî "el-hak" kelimesinin Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri, böyle isimlendirilmesinin sebebinin ise hak ile hükmetmesi oluğunu söylemiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

8. "İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, Allah hakkında tartışır durur."

İnsanlar içinde öyleleri vardır ki somut bir **bilgisi, kılavuzu,** yani aklî delille destekli bir beyanı **ve** mücadele edeceği ve tartışacağı konuları **aydınlatıcı bir kitabı,** yani vahyi **olmadığı halde, Allah hakkında tartışır durur.** Âyetteki **bilgisi olmadığı halde** meâlindeki beyanı ilim sahibi birine tâbi olmaksızın, kılavuzu (ve lâ hüden), yani yanında delil olana teslim olmadan ve yanında aydınlatıcı kitap olana boyun eğmeksizin Allah hakkında tartışır durur diye anlamak da mümkündür.

ثَانِيَ عِطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَنُذِيقُهُ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٩﴾

9. "Büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için... Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır; kıyâmet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız."

Büyüklük taslayarak. Bazıları "sâniye ıtfihî" (ثَانِيَ عِطْفِهِ) tabirine, boynunu Allah'a mâsiyete çevirerek anlamı vermiştir. Bazıları da yanına bakarak vb. mânası vermişlerdir. Fakat bu deyimin gerçek mânası iki şekilde açıklanır. Birincisi: Söz konusu deyim temsilî bir anlatımdır ve kişinin Allah'ın hak dininden yüz çevirme ve uzak durmanın kinâye yoluyla anlatımıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Yüz çevirir"[19], "gerisin geri dönecek misiniz?"[20].
348 [§]Bu örnek beyanlar da temsilî bir anlatım olup haktan yüz çevirme ve uzak durmanın kinâye yoluyla anlatımıdır, yoksa gerçek mânada "yüzü üstüne döner, topukları üzerine gerisin geriye döner" demek değildir. Buna göre "sâniye ıtfihî" temsilî bir anlatım ve kinâye yoluyla haktan yüz çevirme diye açıklanabilir. Onlara karşı kibirlenme ve büyüklenme amacıyla "boyun eğme" ve "onlardan uzaklaşmak" gerçek mânasında da olabilir.

İbn Kuteybe "sâniye ıtfihî" âyetine yüz çevirmek suretiyle kibirlenir anlamı vermiştir[21]. Ebû Avsece de bu tabiri aynı şekilde kibirlenerek ve büyüklenerek şeklinde tefsir etmiştir. "el-Itfu" (العِطْفُ) kelimesi, vücudun yan tarafı demektir. "el-A'tâf" (الأَعْطَافُ) bu kelimenin çoğuludur.

yüce Allah devamla o kişinin bunu neden yaptığını beyan ediyor ve diyor ki: **Allah yolundan saptırmak için.** Yani insanları Allah yolundan saptırmak için.

Allah Teâlâ bunun ardından da yaptığı bu hareketle ne kazandığını haber veriyor ve diyor ki: **Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır.** Bazıları âyette geçen "el-hızyü" (الخِزْيُ) kelimesinin insanı rezil rüsvâ eden azap olduğunu söy-

---

19 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir" (el-Hac, 22/11).

20 "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?" (Âl-i İmrân, 3/144).

21 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 290.

lemişlerdir. "el-Hızyü" kelimesinin aslı önemsizlik ve zillettir. Onlar Allah'a tapmaktan ve O'nun dini üzere olmaktan yüz çevirince putlara tapma ve şeytana tâbi olmakla imtihan edildiler. İşte bu rezillik dünyada onlara ait olacaktır.

Cenâb-ı Hak bundan sonra âhirette alacakları cezayı haber vermekte ve şöyle demektedir: **Kıyâmet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız.** Müfessirlerin geneli, âyetin kâfirlerden biri olan Nadr b. Hâris[22] ile ilgili olduğunu söylemişlerdir: **Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır.** Çünkü Nadr Bedir günü esir edildi, ölene kadar öylece bırakıldı ve boynu vuruldu. İşte onun rezilliği buydu. Hasan-ı Basrî ise bu âyette sözü edilen rezillik bütün kâfirler içindir. Çünkü var olduklarından bu yana bu hâlâ onların yaptıklarıdır. Onlar için geçmiş ümmetlerde olduğu gibi dünyada rezalet, yerin dibine batırılma ve başlarına taş yağdırılma cezası vardır.

ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

[§]*10.* "(Ona şöyle denilecek:) ***'Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez.'"*** **349**

(Ona şöyle denilecek:) Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Ellerin takdim etmesi gerçek mânada olmayıp temsilî bir anlatımdır. Çünkü bir şey elle sunulur. Topukları üstüne geri dönme hakkında belirttiğimiz gibi "el" kelimesi bu amaçla belirtilmiştir.

Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez. Çünkü O hiç kimseyi günahı olmaksızın hesaba çekmeyeceği gibi başkasının günahı dolayısıyla da sorumlu tutmaz.

---

22 Nadr b. Hâris b. Alkame b. Kelede b. Abdümenâf (ö. 2/624). Nadr Kureyş'in yiğitlerinden, önde gelenlerinden ve şeytanlarındandı. Nadr, Hz. Peygamber'in teyzesinin oğluydu. İslâm ortaya çıkınca o Câhiliye inancına devam etti. Resûl-i Ekrem'e çok eziyet etti. Hz. Peygamber, Allah'ı hatırlatmak ve geçmiş ümmetlerin başına gelen Allah Teâlâ'nın intikamının benzerinin başlarına geleceği konusunda onları uyarmak için bir yerde oturduğu zaman ardından da Nadr oturur ve Kureyşliler'e Fars hükümdarlarının, Rüstem'in ve İsfendiyâr'ın haberlerini anlatır sonra da "Ben ondan daha güzel konuşuyorum. Muhammed size ancak geçmişlerin mitolojilerini getirip anlatıyor" derdi. Rivayete göre Nadr ud ile birlikte Fars şarkılarını ilk çalan kişiydi. Müşriklerin sancaklarını taşıyan biri olarak Bedir savaşına katılmış ve müslümanlar da kendisini esir etmişlerdi. Savaştan döndükten sonra Medine yakınlarındaki Esîl denilen yerde onu öldürdüler (Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 33; ayrıca bk. İbn Hacer'in *el-İsâbe* isimli eserinden Kuteyle bint Nadr b. Hâris'in hayat hikâyesi).

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللّٰهَ عَلٰى حَرْفٍ فَاِنْ اَصَابَهُ خَيْرٌۨ اطْمَاَنَّ بِهٖ
وَاِنْ اَصَابَتْهُ فِتْنَةٌۨ انْقَلَبَ عَلٰى وَجْهِهٖ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةَ ذٰلِكَ
هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبٖينُ ﴿١١﴾

11. "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur."

[Allah'a Şartlı Olarak Kulluk Etmek]

Yine insanlar içinde kimileri vardır ki Allah'a şartlı olarak kulluk eder. Âyet-i kerîmedeki "alâ harfin" (عَلٰى حَرْفٍ) kelimesi üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Allah'a kuşku içinde kulluk eder. Rabb'ini denemeye tâbi tutar. (Şöyle ki:) Rabb'i bu dünyada ona istediği ve umut ettiği şeyi verirse ilâhlığını tanır ve kulluğunu itiraf eder. İstediği şeyi ve umduğunu bulamazsa ilâhlığını tanımaz ve kendi kulluğunu itiraf etmez. Ve şöyle der: O ilâh değildir. Çünkü ilâh olsaydı istediğimi bana verirdi. İşte bu kuşkuyla Allah'ı sınayarak kulluk eder. Bazıları da şöyle demiştir: "Alâ harfin" kelimesi şartlı demektir. Yani Rabb'ine (istediklerini) vermesi şartıyla kulluk eder ve şöyle der: O bana umduğumu verirse kendisine kulluk ederim, vermezse kulluk etmem. Kulluğu bu şartla olur. Bazıları da âyete şöyle bir anlam vermişlerdir: Allah'a bir hal ve bir yön üzere kulluk eder. Bir müminin Allah'a kulluk ettiği gibi iki hal üzere, yani zâhir ve bâtın, sıkıntı ve rahatlık, genişlik ve
350 darlıkta kulluk etmez. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[23]. Mümin her iki halde de Rabb'ine kulluk eder. Münafık ise sadece genişlik ve bollukta kulluk eder. Çünkü o Rabb'ini hakkıyla tanımaz. Sadece genişlik ve rahatlıkta kulluk eder. Mümin Rabb'ini tanıdığı zaman her hâlükârda O'na kulluk eder. Çünkü nefsini efendisinin kulu olarak görür ve kulun her hâlükârda mevlâsına kulluğu terketmesinin mümkün olmadığını düşünür. Ve ilâhın her hâlükârda, darlıkta ve genişlikte ondan kulluk isteme ve hizmetini alma hakkı olduğuna inanır. Ya da başına gelen sıkıntı ve belâların kendi kusurundan ve ihmalinden kaynaklandığını düşünür ve her hâlükârda O'na kulluk eder. Veya Rabb'inin

---

23 el-A'râf, 7/168.

kendisine verdiği nimetin çok olduğunu görüp bilince bu nimetlere şükretmenin gerekli olduğunu düşünür ve söz konusu nimetlere şükretmek için her hâlükârda Rabb'ine kulluk eder. Ama onlar Allah'ın üzerlerinde mevcut nimeti olmadığını düşününce O'na belirttiğimiz şekilde kulluk ederler. Aralarında fark olur. "Denizde bir tehlikeyle yüz yüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!"[24] âyeti ve benzer beyanlarda zikredildiği üzere kâfirlerden Allah'a sıkıntı ve darlıkta kulluk edip genişlik ve rahatlıkta etmeyenler bulunmaktadır. Kâfirlerden genişlik ve rahatlıkta kulluk edenler de vardır ki bu, münafıkla ilgili olarak zikrettiğimiz durumdur. Mümin ise zikrettiğimiz üzere onu gerçek ilâh olarak gördüğü için her hâlükârda O'na kulluk eder.

Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder. Yani O'nun hak mı bâtıl mı olduğunu bilmez. Bu şektir. Meselâ "innî min hâze'l-emri alâ harfin" (إِنِّى مِنْ هَذا الأمْر عَلَى حَرفٍ) cümlesi ben bu konuda şüphedeyim, emin değilim, demektir. İbn Kuteybe "alâ harfin" kelimesine bir yönde ve bir yol üzere anlamı vermiştir[25]. Katâde ise bu tabiri zikrettiğimiz gibi "kuşku üzere" şeklinde açıklamıştır. Ebû Ubeyde ise "alâ harfin" kelimesini devam etmez diye açıklamış ve şöyle demiştir: "İnnemâ ene alâ harfin" (إنَّمَا أنا عَلَى حَرْفٍ) cümlesi sana güvenmiyorum, demektir. Ve buna benzer başka açıklamalar da söz konusudur. Bunun aslı daha önce belirttiğimiz gibidir.

[§]Ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse… "Fitne" (الفتنة) kelimesinin 351
içinde belâ ve sıkıntı barındıran bir imtihan olduğunu belirtmiştik. **Hemen yüz çevirir.** Bazıları bu ifadenin "nekesa alâ akıbeyhi" (نَكَصَ على عَقِبَيهِ)[26], yani dönüş yaptı ve "inkalebtüm alâ a'kâbikum (انْقَلَبْتُمْ على أعْقَابِكُم)[27], yani geri dönecek misiniz? ilâhî beyanlarda açıkladığımız üzere temsilî bir anlatım olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise gerçekten "yüzünü çevirmek" anlamında olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü onun ibadeti zâhirendi ve genişlik anında içten (bâtınen) Rabb'ine kulluk etmiyordu. Başına bir sıkıntı gelince içten olduğu gibi dıştan da Rabb'ine kulluğu terketti. Bu da yüzünü çevirmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

24 el-İsrâ, 17/67.

25 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 291 (Bu tefsirde "bir yol üzere" ibaresi mevcut değildir).

26 el-Enfâl, 8/48.

27 Âl-i İmrân, 3/144.

"İnkalebe alâ vechihî" Kendi dinine döndü demektir.

Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir. Dünyasını yitirmiştir. Çünkü dünyanın zevaliyle umduğu şeyi kaybetmiştir. Âhireti yitirmenin ne demek olduğu açıktır. Azap ve sıkıntılar demektir. Dünyanın yitirilmesi, putlara kulluk etmek suretiyle zarar vermeye de fayda sağlamaya da gücü yetmeyen putlara boyun eğmesi demek de olabilir. **Ve apaçık hüsran işte budur.** Çünkü o her iki dünyada emelini ve isteğini kaybetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنْفَعُهُ ذٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٢﴾

12. "Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen şeylere yalvarıp yakarır. Sapkınlığın en uç noktası da işte budur."

Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen şeylere yalvarıp yakarır. Bu âyetin münafıklar hakkında olduğu söylenmiştir. Onlar putlara tapmıyorlardı. Fakat Allah Teâlâ'ya her yönden bütün benlikleriyle kulluk etmedikleri belirtilir. Yüce Allah'a şartlı olarak kulluk etmek, O'na kulluk etmek demek değildir. O ancak şeytana kulluk etmektir. Allah Teâlâ da o kişinin kulluğundan vazgeçse kendisine zarar veremeyecek, kulluk etse fayda sağlayamayacak birisine kulluk ettiğini haber veriyor. Bunun böyle olduğunu **sapkınlığın en uç noktası da işte budur** meâlindeki cümle ifade etmektedir. Çünkü o, kulluk etmese kendisine zarar, etse fayda veremeyecek birisine kulluk yapmaktadır. İşte sapkınlığın en uç noktası da işte budur.

يَدْعُوا لَمَنْ ضَرُّهُ اَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلٰى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾

352 **[§]*13.* "**(Bir de) ***o, zararı yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır. O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır!"***

(Bir de) o, zararı yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır. Bazıları âyeti "yed'û men yedurruhû[28] akrabu min nef'ıhî" (يَدْعُو مَنْ يَضُرُّه أقربُ مِن نَفْعِه) şeklinde okurken, bazıları da "yed'û lemen darruhû akrabu min nef'ıhî"

[28] Mâtürîdî burada âyetin kırâat farkına işaret etmektedir. Bu nedenle "yadurruhû" (يَضُرُّه) kelimesi "darruhû" (ضَرُّهُ) şeklinde olmalıdır (Çeviren).

(يَدْعُو لَمَن ضَرُّه أقْرَبُ مِنْ نَفعِهِ) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda ona kulluk ederse, yaptığı kulluk âhirette de dünyada da kendisine zarar verir. Çünkü yüce Allah, (bundan önceki 12. âyette) dünyada ona kulluğu terkettiğinde "zarar veremeyen", terketmediğinde de "fayda sağlayamayan şeyler" demişti. *En doğrusunu Allah bilir.*[29]

O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır! Bazıları âyette geçen "el-mevlâ" (المولى) kelimesini dost ve "el-aşîr" (العَشِيرُ) kelimesini de arkadaş şeklinde açıklamışlardır. "Aşîr" (العشير) kökünün arkadaş anlamına geldiğini "ve âşirûhünne bi'l-ma'rûf!" (عَاشِرُوهُنَّ بالمَعْرُوف)[30] "onlarla iyi geçinin" meâlindeki âyette de görmek mümkündür. Kelimeye sözlükteki anlamı verilirse, onlarla

---

[29] *Te'vîlât*'ın şarihi şöyle demiştir: Birinci âyette (12. âyet) "Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen putlara yalvarıp yakarır" denilmektedir. Yani ona kulluğu bırakması kendisine zarar veremez ve (yapması da) fayda sağlayamaz. İkinci âyette ise (13. âyet) "Zararları faydadan daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarırlar" denilmektedir. İki âyetin birbiriyle çelişik olmaması için bu âyette kastedilen fayda ve zarar, âhirette söz konusu olacaktır, birinci âyette kastedilen fayda ve zarar ise dünyadadır deriz. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 504a). Cârullah ez-Zemahşerî de şöyle der: Eğer denilirse ki: Putların zararının da faydasının da olmadığı belirtilmiştir. Halbuki bu âyette var olduğu söyleniyor. Bu çelişki olmuyor mu? Buna şöyle cevap verilir: Mâna tam olarak anlaşılırsa bu zan ortadan kalkar. Şöyle ki: Allah Teâlâ kâfiri zarar ve fayda vermeye gücü yetmeyen cansız varlığa taptığı için akılsızlıkla nitelemektedir. Kâfir cehaleti ve sapkınlığı nedeniyle ondan şefaat dileyince faydalanacağına inanmaktadır. Ardından şöyle devam ediyor: Bu kâfir kıyâmet günü putlardan zarara uğradığını ve onlara taptığı için cehenneme girdiğini görüp, iddia ettiği şefaatin faydasını elde edemeyince dua ederek ve çığlık atarak "O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır!" diyecektir diyor. Ya da Allah Teâlâ "yed'û" "yalvarıp yakarır" fiilini tekrarlamaktadır (Yani bir kez 12. âyette, bir kez de bu 13. âyette). Sanki şöyle demiş olmaktadır: "Allah'ı bırakıp kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen şeylere yalvarıp yakarır" (12. âyet. Bu dünyada olur)."O," ilâh olarak "zararı" şefaatçi olarak "yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır. O ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır!" (13. âyet. Bu da âhirette olacaktır). Abdullah'ın mushafında âyet lâm harfi olmadan "men darruhu" (مَنْ ضَرُّه) şeklindedir (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 78). Bizim açıklamamıza gelecek olursak: Her iki âyette zikri geçen fayda ve zarar âhirette değil dünyada söz konusudur. Fakat yalvarıp yakarılanlar farklıdır. Birinci âyette yalvarılan "mâ" (مَا), yani cansız varlıklar ikinci âyette ise "men" (مَنْ), yani canlı varlıklardır. Bu, şu anlama gelir. Yalvarılanlar "mâ" (مَا) olursa bunlar, hiçbir faydayı sağlamaya ve zararı vermeye gücü yetmeyen putlardır. Yalvarılanlar "men" (مَنْ) olduğu zaman kastedilen, kâfirlerin zarar veren ve fayda sağlayan reisleridir. Yani "Ne kötü bir dost ve ne kötü bir arkadaştır" beyanında olduğu gibi ileri gelenler ve müreffeh yaşayanlardır. Onların zararları faydalarından, yani dinî anlamdaki faydalarından daha yakındır. Çünkü bu âyetin indiği zamanlarda din güçlü değildi, Müslümanlar da kuvvetli ve zengin bulunmuyorlardı. Bu açıklama âyetin "le men" (لَمَنْ) şeklindeki kırâatine de uygundur. Kısacası, kendilerine zarar veremeyen ve fayda sağlayamayan putlara yalvarıp yakarır. Çünkü orada güçlü ve zengin reisler vardır (Muhakkık).

[30] en-Nisâ, 4/19.

iyi şekilde arkadaşlık edin anlamına gelir. Bazıları “le bi’se’l-mevlâ” (لَبِئْسَ الْمَوْلَى) âyetindeki “el-mevlâ” kelimesinin dost anlamına geldiğini, onun da burada şeytan olduğunu söylemişlerdir. “el-Aşîr” (الْعَشِيرُ) ise kişinin yanından ayrılmayan dostu ve eşi demektir. İbn Kuteybe ise kelimenin dost ve gönüldaş mânasına olduğunu söylemiştir ki biz de bunu ifade etmiştik[31]. Bunların hepsi de aynı mânayadır. Ebû Avsece ise “el-aşîr” kelimesinin kişinin birlikte yaşadığı, beraber bulunduğu ve içli dışlı olduğu dost, gönüldaş demektir; “el-aşîr” eş anlamına da gelir demiştir.

Bazıları âyeti, o âhirette zararı yararından daha yakın olan varlıklara yalvarıp yakarır diye açıklamışlardır.

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖى
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرٖيدُ ﴿١٤﴾

353 **[§]*14. “Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar.”***

Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar. Mûtezile, bu ve bunu izleyen 16. âyetteki “Kuşkusuz Allah dilediğini doğru yola iletir” meâlindeki beyanı yalanlamaktadır. Çünkü onlar diyorlar ki: Allah Teâlâ bütün yaratıkların iman etmesini istemiş ama sonra da bunu gerçekleştirmemiştir. Bütün iyiliklerin hayata geçmesini ve kötülüklerden vazgeçilmesini istemiş sonra da dilediğini yerine getirememiştir. Mûtezile mensupları devamla şöyle derler: Allah Teâlâ’nın kulların fiillerini yaratması ve onları yönetmesi söz konusu değildir. Onların bu görüşlerine göre Allah Teâlâ istediği binlerce şeyden birisini bile yerine getirememiştir. Sonra onlar şöyle derler: Cenâb-ı Hak, bütün yaratıkların hidâyete ermesini istemiş, fakat onlar hidâyete ermemişlerdir. Halbuki O, dilediğini hidâyete erdireceğini haber veriyor. Mûtezile şöyle diyor: Allah bütün mahlûkatın hidâyete ermesini istiyor ama onların tümü hidâyete ermiş değildir. Biz ise şöyle diyoruz: Allah kimi hidâyete erdirmek isterse erdirir ve o da hidâyeti benimser. Allah yapmak is-

---

31 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 291.

tediğini yapar. O "Rabb'in gerçekten istediğini yapar"[32] meâlindeki beyanıyla bunu haber vermektedir. Cenâb-ı Hak burada dilediğini yaptığını bildirmektedir. Mûtezile'nin söyledikleri şu iki ihtimalden birisine girer: Ya Allah Teâlâ söz verip sözünden dönmektedir ya da sözünde ve verdiği haberde yalan söylemektedir. Sözde aşırı gitmekten Allah'a sığınırız.

مَنْ كَانَ يَظُنُّ اَنْ لَنْ يَنْصُرَهُ اللّٰهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ
بِسَبَبٍ اِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ لْيَقْطَعْ فَلْيَنْظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا
يَغِيظُ

15. "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) ***dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da*** (ona yapılan yardımı) ***kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi?"***

Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa. Bize göre âyetin tevili iki şekilde açıklanır. Birincisi: Her kim Allah'ın Hz. Muhammed'e asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa Allah ona yardım ettikten ve bu da kendisini kızdırdıktan sonra kızgınlığı devam ettiğine göre **bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin.** Yani göğe bir ip uzatsın ve Allah'ın yardımının sebep olduğu öfkesini gidermek ve kendisini öfkelendiren olaydan rahata kavuşmak
için boğazını sıksın ve kendisini öldürsün. [§]İkincisi: Âyet yüce Allah'ın Hz. **354**
Peygamber'e yardım vâdettiğini ve yardım edeceğini haber vermektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle demiş olmaktadır: **Her kim** Allah'ın Muhammed'e yardımı yapamayacağını ve sözünü yerine getiremeyeceğini **düşünüyorsa göğe bir ip uzatsın sonra onu kessin.** Yani eğer Allah'ın yardımı onu kızdırıyorsa kızgınlığının geçmesi için o yardımı durdursun. Bu tevile göre gök kelimesi aslî mânada gök olur. Âyetin anlamı da gökten inecek olan vesileyi engellesin demek olur.

Bazıları da âyeti **Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini,** yani onu rızıklandırmayacağını düşünüyorsa şeklinde açıklamışlar, bu cümlenin "Yine insanlar içinde kimileri

---

32 Hûd, 11/107; el-Burûc, 85/16.

vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[33] meâlindeki cümlenin bağlantısı (sıla) olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu tevili yapanlar, âyeti münafıklarla ilgili kılmakta ve şöyle açıklamaktadırlar: Münafıklardan her kim Allah Teâlâ'nın bu din üzere bulunduğu ve devam ettiği zaman onu rızıklandırmayacağını düşünüyorsa bir çaresini bulup evinin tavanına bir ip assın. **Sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi?** Mücâhid, bulacağı çare (kendini asması) rızıklandırılmayacak korkusuyladır demiştir. Müfessirler "sema" (السماء) kelimesine (gök anlamı değil de) evin tavanı mânası vermişler ve "kesme" kelimesini de kendisini boğmak olarak değerlendirmişlerdir.

İbn Kuteybe de aynı âyeti "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) asla yardım etmeyeceğini" kendisini rızıklandırmayacağını düşünüyorsa diye açıklamış ve yaklaşımın Ebû Ubeyde'ye ait olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: "Matarun nâsırun" (مَطَرٌ نَاصِرٌ), yani yardımcı yağmur, "arzun mansûratün" (أرضٌ مَنصُورَةٌ), yani yardım edilen yer bu da yağmurlu yer anlamına gelir. Müfessirler de âyeti şöyle açıklamışlardır: **Her kim Allah'ın ona Muhammed'e asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa evinin tavanına bir ip uzatsın sonra kessin,** yani kendini boğsun ve sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldırabilecek mi? Yani çaba harcasın[34].

Ebû Avsece "fe'l-yemdüd bi sebebin" (فَلْيَمدُدْ بِسَبَبٍ) cümlesi hakkında gök yüzüne ip bağlamak diye bir şey olamaz ve buna güç de yetmez, bu sadece böyle söyleyenleri kınama ifadesidir demiştir. Onun bu yorumu gök anlamına gelen "sema" (السماء) kelimesini gerçek mânada gök olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. "Fe'l-yemdüd" (فَليَمدُدْ) kelimesi elini uzatsın demektir. **Sebeb,** esasen ip demektir. Buna göre mâna şöyle olur: Bir ip bağlasın ve göğe yükselsin. "es-Sebbü" (السَّبُّ) başörtüsü demektir. "Sübûb" (سُبُوبٌ) onun çoğulu olarak başörtüleri anlamına gelir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "es-Sebeb" Hüzeyl kabilesinin dilinde dağ demektir. "Mâ yağîzu" (مَا يَغِيظُ) gazabın şiddeti anlamına gelir.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَاَنَّ اللّٰهَ يَهْدٖى مَنْ يُرٖيدُ ﴿١٦﴾

355 ***[§] 16. "İşte böylece biz onu apaçık âyetler olarak indirdik. Kuşkusuz Allah dilediğini doğru yola iletir."***

---

33 el-Hac, 22/11.

34 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 291.

İşte böylece, yani bunun gibi **biz onu** lehlerine olanı ve aleyhlerine olanı beyan eden **apaçık âyetler olarak indirdik.**

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارٰى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ اَشْرَكُوا اِنَّ اللّٰهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

17. "Gerçek şu ki, iman edenler, yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyâmet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır."

Gerçek şu ki, iman edenler, yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların …Bilginler Sâbiîler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Kelâm âlimlerine göre Sâbiîler Seneviyye'dir[35]. Müfessirlere göre ise meleklere tapanlardır. Bunların görüşlerini Mâide sûresinde belirtmiştik. Daha önce belirttiğimiz için şimdi burada ele almıyoruz[36].

Şirke sapanlar. Bunların Arap müşrikleri olduğu söylenmiştir, onlar putlara tapıyorlardı.

Her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyâmet günü verecektir. Aralarındaki hükmünü verecektir meâlindeki cümlenin, dünyada ihtilafa düştükleri için Allah kıyâmet günü aralarındaki hükmü verecektir mânasına gelmesi muhtemel olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yahudiler, 'Hıristiyanlar hiçbir gerçeğe dayanmıyor' dediler; hıristiyanlar da 'Yahudiler hiçbir gerçeğe dayanmıyor' dediler"[37]. Bu ifadenin ardından yüce Allah **ayrılığa düştükleri konularda kıyâmet günü aralarında hükmünü verecektir** diyor. Bunun mânası, kıyâmet günü aralarında hükmünü verecektir, yani kıyâmet günü aralarında hükmedecektir demektir. Kıyâmet günü aralarının ayırtedilmesi bu âyette belirtilen hükmetmedir. Âyetin Allah kıyâmet günü aralarını makam açısından ayıracaktır, mânasına gelmesi de muhtemeldir. Buna göre yüce Allah şunları cennete onları da cehenneme gönderecektir. Aralarını ayırmanın anlamı budur. "Yefsılü" (يَفْصِلُ) fiilinin onlara hakkı batıldan ayırarak beyan

---

35 Seneviyye: Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isimdir (bk. Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye" *DİA*, XXXVI, 521-522).

36 bk. Mâide sûresinin 69. âyetinin tefsiri.

37 "Bilmeyenler de onların dediklerine benzer şeyler söylediler. Allah, ayrılığa düştükleri konularda kıyâmet günü aralarında hükmünü verecektir" (el-Bakara, 2/113).

edecektir mânasına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. Bunun amacı da onların tümünün hakkı kabul etmesi ve ona inanmasıdır. Fakat bu o gün kendilerine hiçbir fayda vermez.

Şüphesiz Allah her şeye amellerine, fiillerine, ikrarlarına, sözlerine ve onlardan sadır olan her şeye **tanıktır.**

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ
وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَث۪يرٌ
مِنَ النَّاسِ وَكَث۪يرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ
مُكْرِمٍ اِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿١٨﴾

356 [§]***18. "Görmez misin göklerde ve yeryüzünde bulunanlar; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu hep O'na secde etmektedir! Niceleri de azabı hak etmiştir. Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek birisi yoktur. Kuşkusuz Allah dilediğini yapar."***

Görmez misin göklerde ve yeryüzünde bulunanlar (Ona secde etmektedirler.) Arap dilinin zâhirine göre "men" (مَنْ) kelimesiyle gerek insan, gerek cin ve gerekse melek tüm imtihan edilenler (akıllı varlıklar) ifade edilir. Cansız varlıklar ise bu kelimeyle ifade edilmezler, onlar sadece "mâ" (مَا) harfiyle ifade edilir. Fakat yüce Allah sonunda **güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar** diyerek imtihan edilen canlı varlıklar ve cansız olan herkesi kastettiğini gösteren bir ifadeye yer vermektedir. Çünkü devamında da **ve insanların birçoğu hep O'na secde etmektedir! Niceleri de azabı hak etmiştir** buyurmuştur. Yoksa kaide olarak bilinen belirttiğimiz gibi "men" kelimesiyle imtihan edilen canlı varlıkların, "mâ" kelimesiyle de (canlı-cansız) bütünün kastedildiğidir. Erkek ve dişi bir arada ifadeye konu olduğu zaman nasıl tümü birden erkek isimle belirtiliyorsa canlı ve cansız varlıklardan bir cümle içinde bahsedildiğinde tümünün canlılara ait harfle ifade edilmesi de mümkündür.

Öte yandan adı geçen bu canlı ve cansız varlıkların secdeleri birkaç şekilde açıklanmıştır. Birincisi: Bu secde yaratılış secdesi olabilir. Sözü edilen

her şey tesbih konusunda belirttiğimiz gibi[38] yaratılışı itibariyle Allah'a secde ediyor olabilir.

İkincisi: İbadet secdesi olabilir. İbadet secdesi, secde etmesi mümkün olan her varlığın secdesi ve terki olabilir. Bu da imtihan edilen varlıkların secdesidir.

Üçüncüsü: Bahsedilen bu nesnelere bahşedilen ve hiç kimsenin kendi gücüyle elde edemeyeceği menfaatin bol bol verilmesinden ötürü yapılan secdedir. Bunlar su, güneş, ay, ağaç, hayvanlar, kısaca her şeyin menfaat sağlamaları [onların emrine verilmiş olmalarından] kaynaklanmaktadır.

[§]Dördüncüsü: Bahsedilen bu nesnelere, Allah'a itaat etme ve boyun 357
eğmelerinin ilham edilmesi anlamınadır. Dikkat edilirse görülecektir ki yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: "İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin buyurdu. İsteyerek geldik dediler"[39]. Görüldüğü üzere Allah Teâlâ hayvanlara menfaatlerini nasıl sağlayacaklarını ve ölümcül durumlardan nasıl kaçınacaklarını ilham etmiştir. Dolayısıyla O'na itaat etmeyi ve boyun eğmeyi de öğrenmiş olmaları mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve insanların birçoğu cennette "**hep O'na secde etmektedir! Niceleri de** cehennemde **azabı hak etmiştir**. **Allah'ın hakir kıldığı kimseyi onurlandırabilecek birisi yoktur.** Allah'ın hakir kılması iki şekilde açıklanabilir. Birincisi: "Allah'ın saptırdığı kimseyi doğru yola iletecek yoktur"[40] meâlindeki beyanda anlatıldığı üzere Allah'ın yüzüstü bıraktığını ve ibadetinden ve kapısından kovduğunu onurlandıracak hiç kimse yoktur. Ya da şöyle deriz: Allah'ın cehennemde azap ederek değersiz kıldığını buradan kurtaracak hiçbir kimse yoktur.

Kuşkusuz Allah dilediğini yapar. Bu Mûtezile aleyhinedir. Çünkü onlar Allah bazı şeyleri diler ama yapmaz derler. Oysa Allah Teâlâ **dilediğini yapar** diyor.

هٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فٖى رَبِّهِمْ فَالَّذٖينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ
ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمٖيمُ

[38] "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız" (el-İsrâ, 17/44). Bu beyanın tefsirine bakılabilir.

[39] "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussılet, 41/11).

[40] er-Ra'd, 13/33.

19. "Şu ikisi Rab'leri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir."

Şu ikisi Rab'leri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bu beyanın tevili konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu âyetin mübâreze (düello) yapan altı kişi hakkında indiğini söylemişlerdir. Bunlardan üçü müslümanlardan Hamza b. Abdülmuttalib, Ali b. Ebû Tâlib ve Ubeyde b. Hâris idi. Üçü de müşriklerden Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa ve Velîd b. Utbe idi. Çekişmeleri bu idi. Bazıları da şöyle demiştir: Müslümanlar ve Ehl-i Kitap din konusunda çekiştiler. Yahudi ve Hıristiyanlar dediler ki: Ey müslümanlar! Biz Allah'a sizden daha yakınız. Çünkü bizim peygamberimiz sizinkinden önce, dinimiz
358 sizin dininizden, önce ve kitabımız da sizin kitabınızdan öncedir. [§]Müslümanlar da şöyle cevap verdiler: Tam aksine biz Allah Teâlâ'ya daha yakınız. Biz Allah'ın kitabına, sizin kitabınıza, peygamberimize ve sizin peygamberinize ve Allah Teâlâ'nın indirdiği bütün kitaplara iman ettik. Sonra sizler bizim peygamberimizi, kitabımızı ve peygamberinizden önce geçen bütün peygamberleri inkâr ettiniz. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da müminlerle Ehl-i Kitap arasını ayıran beyanı indirdi ve şöyle dedi: **Şu ikisi Rab'leri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan** Muhammed'i ve Kur'ân'ı **inkârcı olanlar için** ki onlar yahudi ve Hıristiyanlardır **ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir.** Allah Teâlâ müminler hakkında da şöyle buyurmuştur: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır"[41]. Bazıları şu yorumu yapmıştır: Şu ikisi, yani Rab'leri hakkında çekişip duran iki taraftır, yani cennet ve cehennem şeklinde açıklamışlardır. Cehennem "Allah beni âsilere ve fâsıklara ceza için yaratmıştır demiş, cennet de "Allah beni peygamberlere ve dostlarına rahmet için yaratmıştır" diye söylemiştir. Fakat cehennem ve aynı şekilde cennetin bu çekişmesi ne zaman olacaktır? Bu uzak bir ihtimaldir. Bazıları, müslümanla kâfir ölümden sonra dirilme konusunda çekişecektir demişlerdir.

Onların çekişmeleri, sûrenin başından buraya kadar bahsi geçen konuların olması da mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır: "Hal böyle iken insanlardan öyleleri vardır ki, bilgisi olmaksızın Allah hakkında tartışır ve her âsi şeytanın peşine takılır"[42]. "İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah

41 el-Hac, 22/23.
42 el-Hac, 22/3.

yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur"[43]. "Gerçek şu ki, iman edenler, yahudiliği benimseyenler, Sâbiîler, hıristiyanlar, Mecûsîler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyâmet günü verecektir"[44]. Onların çekişmeleri Allah Teâlâ'nın bu sûrede belirttiği bahsi geçen kişiler, yani müslümanlar ve kâfirler arasında olacaktır. Âyet-i kerîmede bu husus beyan edilmektedir. Çünkü Allah Teâlâ kâfirler hakkında **Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir** derken, müminler hakkında da "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır"[45] buyurmuştur. Öte yandan birinci âyette bahsi geçen "fasl" kelimesinden maksadın bu olması mümkündür. Çünkü yüce Allah "her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyâmet günü verecektir"[46] demiştir. Allah müslümanları cennete, kâfirleri de cehenneme koyacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir meâlindeki 359
beyan "Onların giysileri katrandandır"[47] meâlindeki âyet gibidir. **Başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir.** "el-Hamîm" (الْحَمِيمُ) kelimesinin sıcaklığın zirvesine çıkan kaynar su anlamında olduğu söylenmiştir.

20. "Bununla karınlarının içindekiler ve derileri eritilir."

Bununla karınlarının içindekiler ve derileri eritilir. İbn Kuteybe "yusheru" (يُصْهَرُ) fiilinin "eritilir" anlamına geldiğini söylemiştir. "Saherati'n-nâru eş-şahmete" (صَهَرَتْ النَّارُ الشَّحْمَةَ) ateş yağı eritti demektir. Bu kökten türeme olan "es-suhâratü" (الصُّهَارَةُ) but bölgesinden eritilmiş yağ demektir[48]. Aynı şekilde bu kelime, yağ ve but kısmı eritildiğinde geriye kalan yağ tabakası anlamına da gelir. "Sahertu'ş-şahme" (صَهَرْتُ الشَّحْمَ) yağı erittim demektir. Fiil "ashuruhû" (أَصْهُرُهُ), "sahran" (صَهْراً) şeklinde kullanılır.

Ebû Muâz şu açıklamayı yapar: "Yusheru bihî mâ fî butûnihim" (يُصْهَرُ بِهِ مَا فِى بُطُونِهِمْ) özellikle karınlarının içindekiler eritilir demektir. Derilere gelince onlar

43 el-Hac, 22/8.
44 el-Hac, 22/17.
45 el-Hac, 22/23.
46 el-Hac, 22/17.
47 İbrâhim, 14/50.
48 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 291.

yakılır. Çünkü deri, eritilmez ve erimez. Ebû Muâz bunun Araplar'ın şu sözlerine benzediğini söyler: "Eteytühû fe et'amenî vallâhi serîden, vallâhi lebenen kârisan -ey hâmidan- vallâhi izâran ve ridâen, vallâhi humlânen fârihen" (أَتَيتُهُ فأطْعَمَنِى والله ثَريداً والله لبَناً قَارصاً -أى حامِضاً- والله إزَاراً ورِداءً والله حُملاناً فارِهاً) "Ona geldim vallâhi bana tirit yedirdi, vallâhi ekşi süt içirdi, vallâhi izâr (peştamal) ve ridâ (bol dış elbise) giydirdi vallâhi altıma çevik binek hayvanları[49] verdi." Böyle bir cümlede her kelime için uygun bir fiil takdir edilir[50]. Kur'ân'da bunun benzerleri çoktur[51]. Dilde de böyledir.

وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾

21. "Onlar için bir de demirden sopalar vardır."

Onlar için bir de demirden sopalar vardır. Bazıları âyette yer alan "makâmi'u" (المَقَامِعُ) kelimesinin demirden çubuklar anlamında olduğunu söylemiştir. Muâz'ın görüşü de bu doğrultudadır. Bazıları da bu kelimenin baston benzeri olduğunu, tekilinin "mikma'a" (مِقْمَعَة) şeklinde geldiğini ifade etmişlerdir.

كُلَّمَا اَرَادُوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

360 [§]***22. "Istıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler ve onlara, 'Tadın bakalım bu yakıcı azabı!' denilecek."***

Istıraptan ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler. Bazıları şöyle demiştir: Âyette bahsi geçen durum şöyle olacaktır: Cehennem kabına sığmayıp coşunca içindekileri yukarı fırlatacak ve onlar da cehennemden çıkmak isteyecekler, ancak bekçiler demirden sopalarla kendilerini oraya geri iade edeceklerdir. **Ve** cehennemin bekçileri tarafından **onlara, 'Tadın bakalım bu yakıcı azabı!' denilecek.** Bazıları da şu açıklamayı

---

49 el-Humlân (الحُمْلَانُ): Üzerine yük yüklenen hayvanlar demektir. Özellikle bağış konusunda söz konusudur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-me-le" md.).

50 Takdiri şöyledir: Bana süt içirdi, izâr ve ridâ giydirdi ve altıma binek hayvanları verdi.

51 "Ve alellâhi tevekkültü fe ecmi'û emraküm ve şurakâeküm" (وعلَى الله توكلْتُ فأجْمِعُوا أمرَكُم وشُرَكاءكُم) "Ben yalnız Allah'a dayanıp güveniyorum; siz de ortaklarınızı toplayıp ne yapacağınızı kararlaştırın" (Yûnus, 10/71). Yani "ortaklarınızı çağırın".

yapmıştır: Cehennemde tabakalar vardır. Onların azabı şiddetlenince alt tabakadan üst tabakaya doğru dönecekler ve yukarı çıkacaklardır. Sonra da oradan çıkmak isteyecekler ancak “Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim”[52] beyanında ifade edildiği üzere cehenneme geri iade edileceklerdir. Bazıları da şöyle bir açıklama getirmiştir: Cehennem ateşi onları aleviyle vuracak sonra yukarı yükseltecektir. Cehennemin en üst tabakasına çıktıkları zaman onlara demir sopalarla vurulacaktır. Cehennemin dibine indikleri zaman da onlara cehennemin alevinin soluk verme sesi vuracaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فٖيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فٖيهَا حَرٖيرٌ

23. “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir.”

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları ise Allah altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. “Altından”, yani cennetliklerin altından demektir. Bu husus bir başka âyette belirtilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “(Cennette) onların altından ırmaklar akarken”[53].

[Cennette Süslenme]

Onlar orada altın bilezik ve incilerle süsleneceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümleyi dünyada zikri geçen altın ve incilerle süslenmek isteyen ve bununla övünen bir topluluk hakkında belirtmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse”[54]. Yoksa dünyada özellikle kadınlar hariç sözü edilen altın ve incilerle süslenmek iste-
yenler azdır. [§]Kadınlar ve dünyada bununla övünen bir topluluk için yüce 361
Allah âhirette bunu vâdetmiştir. [Bu konudaki ifadesi şudur] “Orada canların

52 el-Müddessir, 74/17. Yani ona azap meşakkati yükleyeceğim ya da ateş dağına çıkmakla yükümlü tutacağım. Daha tırmanmaya çalışırken oradan aşağı düşecek. Sonsuza kadar böyle olacak (Celâleddin el-Mahallî-Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s. 776).

53 el-A'râf, 7/43.

54 “(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!” (ez-Zuhruf, 43/53).

istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır"[55]. "Lü'lüen" (لُؤْلُؤاً) kelimesi hakkında Kisâî şu açıklamayı yapar: Bu kelimeyi "lü'lüin" (لُؤْلُؤٍ) şeklinde okuyanlara göre bu birkaç şekilde açıklanır: Birincisi: **Onlar orda altın bilezik ve incilerle süslenecektir.** İkincisi: **Onlar orada altın bileziklerle süsleneceklerdir** ve orada bilezikler hariç zinet olarak **incilerle süsleneceklerdir.** Kelimeyi "lü'lüen" şeklinde okuyanlara göre mâna şöyle olur: Orada incilerle süsleneceklerdir.

Orada onların giysileri de ipektir. Bir hadiste de şöyle denilir: "İpek dünyada onların âhirette bizim olacaktır"[56].

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Orada süsleneceklerdir** meâlindeki cümle altın ve gümüş zinet eşyalarıyla süsleneceklerdir anlamına gelir. Arapça'da "halleytü'l-mer'ete" (حَلَّيتُ المَرأةَ) denilir ki mânası kadını süsledim, demektir. Bu dilde "haliye'ş-şey'ü yahlâ halyün" (حَلِيَ الشَىءُ يَحْلَى حَلىُ) şeklinde bir fiil vardır ki mânası bir şey güzel oldu, demektir. Bir şey bir kişinin gözünde güzel olunca "haliye bi aynihî" (حَلِيَ بعَينِه) denilir. Bir de "halâ'ş-şey'ü yahlû halâveten" (حَلَى الشىءُ يَحْلُو حَلاوَةً) cümlesi bir şey güzel oldu demektir. Bu fiilin sıfat-ı müşebbehesi de "fehüve hulvun" (فَهُوَ حَلْوٌ) şeklinde gelir ki o güzeldir, demek olur. Bir de "tehalleytü" (تَحَلّيتُ) fiili vardır. Bunu, onun tadını aldım diye anlamak da mümkündür, "el-halyu" (الحَلىُ) kökünden kabul etmek de imkân dâhilindedir. Bu kökten "hale'tü'l-ibile ani'l-mâi" (حَلأتُ الأبلَ عنِ المَاءِ) şeklinde bir kullanım vardır ki mânası şudur: Develerin suya gitmelerini engelledim. "Halleytü'ş-şey'e ve ahleytühû" (حَلّيتُ الشىءَ وأحلَيتُه) denilince de bir şeyi tatlı kıldım demek olur.

وَهُدُٓوا اِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِۚ وَهُدُٓوا اِلٰى صِرَاطِ الْحَم۪يدِ ﴿٢٤﴾

24. "Onlar sözün güzeline yöneltilmişler ve övgüye en lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir."

Onlar sözün güzeline yöneltilmişler ve övgüye en lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir. Bunun dünyada ve âhirette gerçekleşmiş olması mümkündür. Dünya açısından yöneltilme ve iletilme tevhit sözcüğü ve ihlas şehadeti (kelime-i tevhid)'dir. Âhirete gelince durum şu ilâhî beyanda belirtildiği
362 gibidir: [§]"Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!', karşılıklı iyi dilekleri de 'selâm' şeklinde olacaktır. Duaları da, 'Âlemlerin

55 ez-Zuhruf, 43/71.

56 "İpek ve atlas giymeyiniz. Altın ve gümüş kaplardan içmeyiniz. Bu madenlerden yapılmış tabaklarda yemeyiniz. İpek dünyada onların âhirette bizim olacaktır" (Buhârî, "Et'ime, 28; Müslim, "Libas", 5).

Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur"[57]. Onların yöneltilmiş oldukları sözün güzeli işte budur. Bazıları da şöyle demiştir: **Onlar sözün güzeline yöneltilmişler** meâlindeki cümle ile kastedilen Kur'ân'dır. **Övgüye en lâyık olan Allah'ın yoluna iletilmişlerdir** meâlindeki cümleden maksat da İslâm ve şer'î hükümleridir. Katâde şöyle demiştir: Onlara nefes alıp vermeleri nasıl ilham edilmişse tesbih ve hamdetmeleri de ilham edilmiştir. Katâde "sözün güzeli" anlamındaki beyanla bütün güzel sözlerin kastedildiğini söylemiştir.

"Sırâtı'l-hamîd" (صِرَاطِ الْحَمِيدِ) "sırâtullah"[58], yani Allah'ın yolu deyimi gibi "Allah'ın yolu" mânasında olabilir. "el-Hamîd" kelimesinin "es-sırât" kelimesinin sıfatı olması da mümkündür. O zaman övgüye değer yol, anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذٖى جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فٖيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فٖيهِ بِاِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٢٥﴾

25. "İnkâr edenlere, insanları Allah yolundan ve -yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) ***yaptığımız- Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara ve her kim orada zulmederek haktan saparsa ona elem veren bir azap tattırırız."***

İnkâr edenlere, insanları Allah yolundan ve -yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız- Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara… "Keferû" (كَفَرُوا) geçmişten haber verirken "yasuddûne" (يَصُدُّونَ) gelecek zamandan haber vermektedir. Burada Allah Teâlâ gelecek zaman kipini geçmiş zaman kipi üzerine atfetmiştir. Zeccâc [bunun tevili konusunda] söylenmek istenenin inkâr edenler ve insanları Allah yolundan alıkoyanlar olduğunu ifade etmiştir[59]. **Ve her kim orada zulmederek haktan saparsa ona**

57 Yûnus, 10/10.

58 "Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin. Göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu" (eş-Şûrâ, 42/52-53).

59 Zeccâc şunları söylemiştir: "Yasuddûne" kelimesi gelecek zaman mânası ifade etmekte ve geçmiş zaman mânası ifade eden fiilin üzerine atfedilmektedir. Çünkü "ellezîne keferû" (الذين كفروا) cümlesinden maksat "inkâr üzere olanlar"dır. Yüce Allah sanki şöyle demektedir: Kâfirler ve Allah yolundan alıkoyanlar…" (Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 420).

elem veren bir azap tattırırız. Bize göre âyetin tevili şöyledir: Muhammed gönderilmeden önce inkâr edenler ve o gönderilince insanları Allah yolundan alıkoyanlar. Öte yandan **Mescid-i Haram'dan** tabiri, Mescid-i Haram'a girmekten alıkoyma mânasında olabilir. Yani onlar, müslümanları müslüman oldukları ve orada İslâm'ı Hz. Peygamber'e sordukları için Mescid-i Haram'a girmekten alıkoyuyorlardı. İkincisi insanları Mescid-i Haram'dan çıkarmak anlamında olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Halkı oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük bir günahtır"[60].

Yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız. Bu beyanın zâhirinden anlaşılan yerli olanla dışarıdan geleni bir kılanın Mescid-i Haram olduğudur. Çünkü Allah Teâlâ **insanlar için eşit kıldığımız** diye buyurmaktadır. Fakat müfessirler bunu Mekke olarak anlamışlar ve şu mânayı vermişlerdir: Konaklama ve konaklama yerleri bakımından eşit kıldığımız. Âyetin zâhirî mânasının belirttiğimiz gibi olduğunu söylemiştik.

363 [§]Öte yandan bu hükmün cemaati olan diğer mescitlere değil de Mescid-i Haram'a mahsus olma ihtimali vardır. Başka mescitlerin halkı o mescitlere başkalarından daha önceliklidir. Ama Mescid-i Haram açısından ise insanlar gerek yerlisi gerekse dışarıdan geleni şer'an birbirine eşittir. Bir başka ihtimale göre Mescid-i Haram açısından insanların birbirine eşit olduklarının belirtilmesi başka mescitler açısından da böyle olduklarını öğrenmelerine yöneliktir. Yani insanlar gerek yerlisi gerekse yerli olmayan herkes mescitler açısından birbirine eşittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve her kim orada zulmederek haktan saparsa. Bazıları âyetin metninde geçen "ilhâd" (الإلْحَادُ) kelimesinin şirk ve inkâr anlamına geldiğini söylemiş ve bütün mâsiyetlerin ilhâd olduğunu ifade etmişlerdir. "el-İlhâd" kelimesi esasen yoldan dönmek ve başka tarafa yönelmek, demektir. Buna göre âyetin yorumu şöyle olur: Ve her kim orada zulüm sapması ile saparsa ona elem veren bir azap tattırırız. Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Orada her kim zulmederek haktan sapmayı aklından geçirirse ona elem veren bir azap tattırırız.

60 "Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: 'Onda savaşmak büyük günahtır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır'" (el-Bakara, 2/217).

Öte yandan o mekânın sözü edilenlere tahsis edilmesi birkaç ihtimale açıktır. Söz konusu sebeplerden birincisi: Hayırların çokluğunun ve kat kat yapılmasının, orada kötülükleri düşürmede ve yok etmede fonksiyonu bulunmadığını bilmeleridir. Çünkü rivayete göre Mekke'de kılınan bir namaz başka yerlerde kılınan şu kadar rekât namaza eşittir[61]. Orada yapılan [bütün] iyi ameller de böyledir.

İkincisi: Oranın sözü edilenlere tahsis edilmesi, orada yapılacak bu tür eylemlerin ağır ve şiddetli bir vebalinin olduğunu vurgulamaktır. Tıpkı iyi amellere kat kat mükâfat verilmesinin oraya tahsis edilmesi gibi.

Üçüncüsü: Onlar o mekâna inip konakladıkları için Allah Teâlâ'ya başkalarından daha yakın olduklarını iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da orada zulmederek haktan sapmak isteyene şöyle bir azabı tattırırız demiş oluyor. Bu mekân bahsi geçenlere ve af da başka yerlere tahsis ediliyor değildir. Fakat belirttiğimiz sebeplerden dolayı söz konusu tahsis yapılmıştır.

Bazıları âyete şu anlamı vermiştir: Her kim orada zulmederek haktan sapmak isterse. Bu görüş sahibine göre "ilhâd" (الْحَادٍ) kelimesinin başındaki "bâ" (ب) harfi zâiddir. Bunun benzeri bir örnek "tenbütü bi'd-dühni" (تَنْبُتُ بالدُّهْنِ) âyetidir[62]. "Tünbitü't-dühne" (تُنْبِتُ الدُّهنَ) cümlesinin anlamı yağ verendir. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem "Mekke'de gıda maddeleri üzerinde karaborsa yapmak haktan sapmaktır (ilhâd)" buyurmuştur[63]. Aynı şekilde Hz. Ömer ve İbn Ömer'den böyle bir haber rivayet edilmiştir. [§]Belirttiğimiz eylemlerin 364
ağır vebal olacağı, şiddet ve cezasının kat kat verileceği anlamını vurgulamak için belirtilmesi de mümkündür. Bundan dolayı bazıları bir günah ya da miktarı şer'an belirlenmiş bir had cezası, suçu işlerse cezası kat kat olacağı için Mekke'de kalmayı hoş görmemişlerdir. Bizim sözünü ettiğimiz husus da mümkündür. Bazıları Mekke evlerinin[64] satılmasını ve kiraya verilmesini mekruh görmüşlerdir. Buna delil olarak da **yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için** meâlindeki beyanını göstermişlerdir. Bu doğrultuda evlerin sa-

---

61 Ben bu rivayeti bir yerde bulamadım. Ancak Mescid-i Haram'da namaz kılmanın faziletine dair hadis vardır. Hz. Peygamber "Benim mescidimde kılınan (bir vakit) namaz başka mescitlerde kılınan bin namazdan daha faziletlidir. Ancak bundan Mescid-i Haram müstesnadır" demiştir (İbn Mâce, "Salât", 195. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 27).

62 el-Mü'minûn 23/20.

63 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 90.

64 "Rabe'a bi'l-mekâni yerbu'u rab'an (رَبَعَ بالمَكانِ يَربُعُ رَبعاً): Bir yerde kalmak demektir. "er-Rab'u" (الرَّبْعُ) ev, konak, her nerede ve hangi mekânda olursa olsun vatan anlamındadır. Çoğulu "erbu'un, ribâ'un, rubû'un ve erbâ'un (أربُعٌ رِبَاعٌ رُبُوعٌ وأرْبَاعٌ) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ra-be-'a" md.).

tılması ve kiraya verilmesini yasaklayan haberler rivayet edilmiştir. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Mekke (hacıların) develerini (bağladıkları) yerdir[65]. Evleri satılmaz ve kiraya verilmez"[66]. Hz. Ömer'in "Ey Mekkeliler! Evlerinize kapı taktırmayın ki yerli olmayan dilediği yerden gelebilsin"[67] dediği nakledilir. Hz. Ömer Mekkeliler'in evlerinin kapılarını kapatmalarını yasaklamıştır.

Âyetin zâhirinde Mekke belirtilmemiştir. Âyette Mescid-i Haram'dan söz edilmektedir. Çünkü yüce Allah "ve'l-mescidi'l-harâmi'l-lezî ce'alnâhu sevâen el-âkifu fîhi ve'l-bâdi" (وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِى جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فيهِ وَالْبَادِ) buyurmaktadır. Bu hüküm özellikle sadece Mescid-i Haram için zikredilmiştir. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Hac ve umre mevsiminde Mekke evlerinin kiraya verilmesini hoş görmüyorum. Mekke'de ikamet eden ve çevresinde oturanlara (mücâvir) gelince Ebû Hanîfe onlardan kira almakta herhangi bir sakınca görmez. İmam Muhammed'in görüşü de bu şekildedir.

İbn Kuteybe âyetin "sevâen el-âkifu fîhi ve'l-bâdi" (سَوَاءً الْعَاكِفُ فيهِ وَالْبَادِ) kısmını açıklarken yerli ve bâdî, yani bedevîlerden olup yerli olmayan burada birbirine eşittir, yerli olan burada yerli olmayandan (nâzi'un)[68] daha öncelikli değildir. "Ve men yürid fîhi bi ilhâdin" (وَمَنْ يُرِدْ فيهِ بِالْحَادٍ), yani kim orada ilhâdda bulunur, yani zulüm ve hak yoldan sapmak isterse… Âyette geçen "ilhâd" (اِلْحَادٍ) kelimesinin başına "tenbütü bi'd-dühni" (تَنْبُتُ بالدُّهْنِ)[69] örneğinde olduğu gibi zâid bir "bâ" (بَ) harfi getirilmiştir. Biz daha önce bundan bahsettik.

365 [§]Ebû Avsece "el-âkif" (العَاكِفُ) ikamet eden, "el-bâdî" (البَادِى) çölde kalan anlamınadır demiş, "el-ilhâd" (الإِلْحَاد) kelimesinin de haktan meyletmek ve sapmak anlamına geldiğini belirtmiştir. "el-Lahd" (اللَّحْدُ) kelimesi, bu kökten türetilmiştir. Mânası "lahdü'l-kabri" (لَحْدُ القَبْرِ) kabir lahdi, kabir oyuğu demektir.

وَاِذْ بَوَّأْنَا لِاِبْرٰهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ اَنْ لَا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّٓائِفِينَ وَالْقَٓائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿٢٦﴾

---

65 "Münâh" (مُنَاخٌ): Develerin çöktürüldüğü yer demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "neve-ha" md.).

66 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 53.

67 Daha fazla bilgi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, III, 450-452.

68 "Neze'a ilâ vatanihî" (نَزَعَ إِلى وَطَنِهِ) vatanına meftun oluyor ve meylediyor demektir.

69 el-Mü'minûn, 23/20.

26. “İbrahim’i Beytullah’ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: ‘Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut.’”

[Hz. İbrahim ve Beytullah]

İbrahim’i Beytullah’ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik. Âyette geçen “bevve’nâ” (بَوَّأْنَا) fiiline bazıları, yerleşsin diye Beytullah’ın yerini ona hazırladık anlamı vermişlerdir. Fiilin mastarı olan “et-tebvie” (التَّبْوِئَةُ) indirmek mânasına gelir. Yüce Allah sanki şöyle demektedir: Beyt yapsın diye İbrahim’i beytin yerine indirdik ve ona **bana hiçbir şeyi ortak koşma** dedik. Bütün peygamberler bu ilke üzerine gönderilmişlerdir. Allah’a ortak koşmama ilkesiyle gönderilmişler ve insanları da Allah’a ortak koşmamaya davet etmeleri emredilmiştir.

Tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut. İnsanları da Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamaya davet edin. **Evimi tavaf edenler için tertemiz tut** emri Hz. Peygamber’e ve bahsi geçen diğerlerine yönelik olma ihtimali vardır. Bu şu demektir: Evimi içinde bulunan taş, maden ve ahşaptan yapılmış putlardan ve heykellerden temizle ki orada Allah’tan başka hiçbir kimseye tapılmasın. **Evimi tertemiz tut** emrinin evimi bütün (mânen) pis olan nesnelerden ve çekişmeler, alım-satım ve başkaları olmak üzere eziyet veren her türlü şeylerden temizle mânasında olması da muhtemeldir. Bu emir Mescid-i Haram ve diğer mescitler için de geçerlidir. Onlar da her türlü rahatsızlık verici unsurlardan, kötülükten ve çirkin fiillerden temizlenir, uzak tutulur.

Tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar. Müfessirler “et-tâifîn”in (الطَّائِفِينَ) beldelerden gelenler, “el-kâimîn”in (الْقَائِمِينَ), orada ikamet edenler, “er-rukka‘ es-sücûd”ün (الرُّكَّعِ السُّجُودِ) “namaz kılanlar” olduğunu söylemişlerdir. “et-Tâifîn”in beyti tavaf eden herkes, “el-kâimîn”in orada [duran][70], sürekli bulanan -el-ukûf, ibadet için bir yerde sürekli kalanlar demektir-, “el-kâimîn”in [§]orada ikamet eden ve kalan herkes, “er-rukka‘ es- 366
sücûd”ün bütün rükû ve secde edenler, yani tüm namaz kılanlar mânasında olması da muhtemeldir. Bu mâna daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَذِّنْ فِى النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْت۪ينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَم۪يقٍ

70 Bu fazlalık şerhten alınmıştır (Semerkandî, *Şerhu’t-te’vîlât*. vr. 505a).

27. "İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar."

[Telbiye]

İnsanlara hac ibadetini duyur. Yani insanları Beytullah'ı haccetmeleri için davet et ve çağır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ İbrahim'e (a.s.) insanları hac ibadetini yapmaya çağırmasını emredince o da çağırdı. Allah onun sesini doğu ve batı arasında bulunanlara işittirdi. Hatta sesini ve çağrısını erkeklerin bellerinde (sulb) ve kadınların rahimlerinde bulunanlara bile işittirdi. Ve onlar "lebbeyk" (çağrına icabet ettik) dediler. Allah'ın beytini haccedenler İbrahim'in çağrıda bulunduğu zaman ona uyanlardır. Fakat müfessirlerin bu dedikleri ancak Hz. Peygamber'den gelen bir haberle bilinir. Aksi takdirde bu ve benzeri açıklamalar hakkında susmak daha uygundur.

Müfessirler **İnsanlara hac ibadetini duyur** meâlindeki cümlenin **İbrahim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde** anlamındaki cümlenin sılası olduğunu söylemiştir. **İnsanlara hac ibadetini duyur** meâlindeki beyanın Hz. Peygamber'e ve gönderilen bütün peygamberlere yönelik olması da mümkündür. Bu açıklamayla emir her zaman için geçerli olmuş olur. Bütün bunların *en doğrusunu Allah bilir*.

Gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. "Ricâlen" (رِجَالًا) ayakları üstünde yaya olarak demektir. "Ve alâ külli dâmirin" (وَعَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ) gidilecek yolun uzak olması dolayısıyla semizliği giden zayıflamış develer demektir. "Ye'tîne min külli feccin amîk" (يَاْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَميقٍ) bütün uzak yollardan gelirler anlamına gelir.

367 [§] Öte yandan **İnsanlara hac ibadetini duyur** meâlindeki beyan, davet ve emir mânasına olabilir. Bu durumda **yaya olarak sana ulaşsınlar** meâlindeki beyan haccın yaya yürüyenlere de farz olduğunu gösterir. Yüce Allah âdetâ şöyle buyurmaktadır: Onlara emret! Gerek yaya gerekse binekli olarak beyti haccetsinler! Buradaki duyur anlamına gelen "ezzin" (أَذِّن) fiili emir değil de bildirme mânasında olursa cümle, insanların yaya ve binekli olarak Beytullah'ı haccedeceklerini haber verme ve bunu vâdetme anlamına gelir.

Uzak yollardan gelirler meâlindeki âyetin metninde geçen "ityân" (الاتيان) gelme fiili hayvanlara nispet edilmiştir. Çünkü hacılar, Beytullah'a hayvanlarla gelmektedirler. Bu yüzden fiil, hayvanlara nispet edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İbn Kuteybe şöyle demiştir:] “Alâ külli dâmirin” (عَلٰى كُلِّ ضَامِرٍ), uzun yolculuğu sebebiyle yorgun argın develere binmiş olarak demektir. “Min külli feccin amîk” (مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَميق), yani uzak ve belirsiz yollardan anlamına gelir[71]. [Ebû Avsece de şöyle demiştir] “Alâ külli dâmirin” karnı aç develere binmiş olarak demektir. “Ye’tûke ricâlen” (يَأْتُوكَ رِجَالًا) “binmiş olarak sana gelirler” anlamını ifade eder. “Racile’r-racülü yercülü [racelen ve] rucleten fehüve râcilün”. (رَجِلَ الرَّجُلُ يَرجُلُ [رَجَلاً و]رُجلَةً فهو راجِلٌ)[72] kullanımı yaya yürüdü demektir. “el-Feccü” (الفج) yol, “el-amîk” (العميق) uzak anlamına gelir. “Amuka” (عَمُقَ) uzak oldu demektir. Fiilin muzari, mastarı ve sıfat-ı müşebbehesi “ya‘muku umkan fehüve amîkun” (يَعمُقُ عُمقاً فهو عَمِيقٌ) şeklindedir.

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فٖى اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقٖيرَ ﴿٢٨﴾

28. “Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah’ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O’nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun.”

Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler. Hasan-ı Basrî âyeti şöyle açıklar: Orada görülmesi gereken yerleri görürler de Allah’ı anarlar ve âhirette kendilerine fayda verecek ameller kazanırlar. Açık seçik görecekleri faydalı şeyler işte bunlardır. Başka bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Faydalı olan şeylerden maksat, hac için memleketlerinden çıktıkları zaman yaptıkları alış-verişler ve elde ettikleri kârlardır. Başka bazıları da bunun dünyada ticaret ve âhirette mükâfat olduğunu söylemişlerdir. Bu açıklama birinci gibidir. **Faydalı şeyler**in hacca gelenler için uzak beldelerde takdir edilen rızıklar olması da mümkündür ki (bu insanlar) hacca gelmeseler Allah kendi-
lerine söz konusu rızıkları vermezdi. [§]Çünkü hacca gelenler için beldelerde 368
(takdir edilmiş) öyle rızıklar vardır ki ikamet ettikleri yerlerde ve bulundukları mekânlarda kendilerine verilir. Öyle rızıklar da vardır ki hacca gelmeseler bu

71 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 291-292.

72 Bu fiil, tek başına sefere çıkan ve binecek hayvanı olmayan kimsenin halini anlatır (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ra-ce-le” md.).

rızıklar kendilerine verilmezdi. Bahsi geçen faydalı şeylerin kendileri için uzak beldelerde takdir edilen, hac için yola çıktıkları takdirde erişecekleri, çıkmadıkları zaman da erişemeyecekleri bilmedikleri menfaatler ve rızıklar olması da mümkündür. Bazıları da **Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Ticaretlerini görsünler ve hac ibadetlerini ifa etsinler.

[Kurban]

Belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî bunun özellikle "nahr", yani kurban bayramının birinci günü olduğunu söylemiştir.[73] Tekil bir şeyin çoğul olarak ifade edilmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların içinde ayı bir ışık yaptı."[74] Ay dünyaya en yakın semada olduğu halde bu sema kelimesi âyette çoğul olarak kullanılmıştır. Nitekim Arapça'da şöyle bir deyiş vardır: "Filan kişi Temîmoğulları'nın evlerinde gizlendi." Halbuki o kişi onların evlerinden birinde saklanmıştır. Bunun örneği çoktur ve böyle bir ifade Arap dilinde mümkündür. Bazıları da şöyle demiştir: Âyetin metninde geçen **belirlenen günler** kurban bayramının ilk günü ve takip eden ikinci ve üçüncü günüdür. Bazıları da "el-ma'lûmât" (المَعْلُومَاتُ) ve "el-ma'dûdât" (المَعْدُودَاتُ)[75] bütün teşrik günleridir demişlerdir[76]. Bazıları da **belirlenen günler**in Zilhicce ayının ilk on günü olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu günler zikir günleridir. **Belirlenen günlerde O'nun adını ansınlar** meâlindeki beyanın kinâye yoluyla kurban kesmek anlamında kullanılmış olması da mümkündür. Kurban kesme günleri (eyyâmü'z-zebh) üç gündür. Bayramın birinci günüyle (yevmü'n-nahr) onu takip eden iki gündür. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah'ın onlara rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin." Burada yemekten söz etmiş, ancak kesmekten bahsetmemiştir. Bu da bize **Allah'ın adını ansınlar** meâlindeki cümlenin kinâye yoluyla kesmek anlamında kullanıldığını göstermektedir. Bu ifade, kesme eyleminin kinâye yoluyla anlatımıdır. Çünkü kurbanlar Allah Teâlâ anılarak kesilir. O'nun adı anılmadan kurban kesilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

73 Bu konuyu Hasan-ı Basrî tefsiri (II, 141) ile mukayese et. (O, "belirlenen günler"in zilhiccenin ilk on günü olduğunu söylemektedir).

74 "Görmüyor musunuz Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır? Onların içinde ayı bir ışık, güneşi ışık kaynağı yapmıştır" (Nûh, 71/15-16).

75 "Vezküru'l-lâhe fî eyyâmin ma'dûdâtin" (واذكُرُوا اللّٰهَ فِى أيّامٍ مَعدُودَاتٍ) "Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin" (el-Bakara, 2/203).

76 Teşrik günleri kurban bayramının son üç günüdür.

[§] Artık onlardan hem kendiniz yiyin. Bazıları yenilecek olanların kurbanlar olduğunu söylemişlerdir. Çünkü kurban eti yemek helâl değildi. Dolayısıyla bu ifade, kurban eti yemeye izin verilmesi ve onun helâl kılınması olarak yorumlanır. Fakat kastedilenin kurban olması ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü vakit, kurban vakti olmadığı gibi mekân da onun kesileceği mekân değildir. Sözü edilen vakit, temettû ve kıran haccı kurbanları ile gönüllü olarak kesilen kurbanlardır. Âyet, temettû ve kıran haccında kesilen kurbanların etlerinin yenilmesinin mübah olduğunu gösterir. 369

Hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun. Bazıları âyette geçen "el-bâis" (الْبَائِسُ) kelimesinin "el-bu'su" (البُؤْسُ) kökünden türediğini ve mânasının şiddetlenen ve artan ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Bazıları da "el-bâis" kelimesinin birinden yardım isteyen fakir, "el-fakîr" kelimesinin ise hiçbir şeyi olmadığı halde utanıp istemeyen fakir kimse anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları da "el-bâis" kelimesi kendinde müzmin hastalık olan (zemânetün)[77], "el-fakîr" kelimesi ise hastalığı olmayan, sağlığı yerinde olan yoksul kişidir, demişlerdir. Bu tarif birinci gibidir.

ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

29. "Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) ***tavaf etsinler."***

Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler. Bazı edebiyat âlimleri "et-tefes" (التَّفثُ) kelimesi ile Arap dilinde neyin kastedildiğinin bilinmediğini söylemişlerdir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "et-Tefes" kelimesi bakımsız olmak, yani süslenmeyi bir yana bırakmaktır[78]. Kelimenin bu mânaya geldiğini Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis göstermektedir. Resûl-i Ekrem'e hacıdan sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Hacı, saçı başı dağınık olan[79] ve koku kullanmayandır"[80]. Ebû Avsece "et-tefes" kelimesinin esasen

77 ez-Zemâne: Uzun süren hastalığa yakalanmak, yaş ileriliği dolayısıyla zaaf veya bir hastalığın uzaması demektir (bk. *el-Mu'cemü'l-vasît*, "ze-me-ne" md.).

78 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, II, 141 (Hasan-ı Basrî "et-tefes" başı tıraş etmektir diyor).

79 "Teşa'asü'ş-şey'ü" (تَشَعَّثُ الشَّيءُ) "teferraka" (تَفَرَّقَ), yani dağıldı demektir. "el-Eş'as" (الأشعَثُ) kazık demektir. Bu bir sıfattır ancak isim gibi yaygındır. Hacının böyle isimlendirilmesi saçının başının dağınık olmasındandır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "şe-'a-se" md.).

80 İbn Mâce, "Menâsik", 6. "et-Tefil" (التَّفِلُ) koku kullanmayı bırakandır. Kelime kötü koku anlamına gelen "et-tefel" (التَّفَل) kökünden türemedir (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "te-fe-le" md.).

kir anlamına geldiğini belirtir. Bir kadının pis kokulu olduğunu ifade etmek için “imraetun tefise” (امْرَأةٌ تَفِثَةٌ) denilir. Bu da Hasan-ı Basrî’nin, kelimenin süslenmeyi terketmek anlamına geldiğine dair yaptığı açıklamaya yakındır. Müfessirler “et-tefes” kelimesinin başı tıraş etmek, tırnakları ve bıyıkları kesmek, şeytan taşlamak, kurban kesmek vb. şeyler olduğunu söylemişlerdir. Bazıları “sümme’l-yakdû tefesehüm” (ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ) âyetinin, hac fiillerini ifa etsinler, anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bir habere göre Resûl-i Ekrem şöyle demiştir: “Kim Arafat’ta bir gece vakfe yapar bizimle birlikte Müzdelife’de cem‘ denilen mekânda namaz kılarsa haccı tamam olur. Ve o kişi, hac menâsikini
370 ifa etmiş demektir”[81]. [§]“Kadâ tefesehû” (قَضَى تَفَثَه) cümlesinin zâhirinden anlaşılan “tefes” kelimesinin hac menâsiki anlamına geldiğidir. “Kadâ tefesehû” tabirinin, zînet (süs) vakti geldi, diye tevil edilmesi de mümkündür. Zînet vaktinden maksat, tıraş olma ve (ihramdan çıkıp) günlük elbise giyme vaktidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hac ve Kurbana Dair Hükümler]

Adaklarını yerine getirsinler. Yani üstlendikleri kesmeyi yerine getirsinler. Allah Teâlâ bundan önce kişinin temettû haccı ve ifrad haccı için yola çıkardığı hayvanların etlerini yiyebileceğinden söz etmiş ve “Artık onlardan hem kendiniz yiyin”[82] demişti. Fakat adak yoluyla kesmeyi üstlendiği kurbanın etinden yemekten söz etmemişti. Mezhep imamlarımız da böyle söylemektedirler: Bir kimsenin temettû ve kıran haccı kurbanlarının etinden yemesi caizdir. Ama adak ve kefâret kurbanlarının etinden yemesi caiz değildir. Aksine o kurbanların etlerini tamamıyla tasadduk etmelidir. “Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç tutarak veya sadaka vererek yahut da kurban olarak bir fidye ödesin”[83] meâlindeki beyanda ifade edilen budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler. Sözü edilen tavaf, farz olan tavaftır (tavaf-ı ziyaret). Ziyaret tavafı, nahr günü (bayramın birinci günü) yapılan tavaftır. Bu tavaf bizim mezhebimize göre farzdır. Âyette sözü edilen ta-

---

81 “Her kim bizimle birlikte bu namaza yetişir, bundan önce Arafat’a gece veya gündüz gelirse haccı tamam olur ve hac fiillerini ifa etmiş demektir (Ebû Dâvûd, “Menâsik” 69; ayrıca bk. Tirmizî, “Hac ve Umre”, 56; *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 405).

82 el-Hac, 22/28.

83 “Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin” (el-Bakara, 2/196).

vafın bazılarının dediği gibi "tavâfu's-sader", yani veda tavafı olması ihtimali yoktur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[84]. Âyette bahsi geçen hıccü'l-beyt, Beytullah'ı tavaftan ibarettir, başka bir şey değildir. Kâbe'ye giriş tavafı (tavâfü't-duhûl) ve veda tavafı (tavâfü's-sader) Mekkeliler'e yönelik bir yükümlülük değildir. Ancak başkaları haccetmekle nasıl yükümlü ise onlar da yükümlüdürler. Netice olarak belirttiklerimiz **Ve kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler** meâlindeki beyanla kastedilenin ziyaret tavafı ve bunun da Cenâb-ı Hakk'ın "Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır" beyanında sözü ettiği hac olduğunu göstermektedir.

Ve kadîm evi (بالبَيْتِ العَتِيقِ). Bazıları Allah Teâlâ Beytullah'ı "atîk" (âzat edilmiş) diye nitelemiştir, çünkü onu zorbaların üzerinde zorbalık yapmasından âzat etmiştir. Nice zorbalar (çıkmış), onu yıkmak için üzerine gitmiş ancak Allah Teâlâ buna mani olmuştur[85]. Bazıları da şöyle bir açıklama yapmıştır:
[§]yüce Allah bu beyti "atîk" diye nitelemiştir. Çünkü o, dördüncü semaya yük- 371
seltilmiştir. Yukarı yükseltilen beyt, el-beytü'l-atîk'dir. Bize göre el-beytü'l-atîk, Hz. İbrahim'in bina ettiği ve kurduğu beyttir. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: Ve İbrahim'in bina ettiği o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler, yoksa insanların yaptıkları yeni evi değil. Mânanın bu olduğunu Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu haber göstermektedir. Hz. Peygamber Hz. Âişe'ye "Senin kavmin İslâm'a yeni girmiş olmasaydı, Beyt'i, İbrahim'in kurduğu temel üzerine yeniden yapar ve iki de kapı açardım. Biri içine girilen diğeri de çıkılan"[86] demiştir. Abdullah b. Zübeyr'in rivayet ettiği haberlerden birine göre Hz. Peygamber "Beytullah'a atîk denilmiştir. Çünkü hiçbir zorba ona hâkim olamamıştır"[87] demiştir. Eğer bu haber sahihse mesele belirtildiği gibidir (üzerine söylenecek bir şey olamaz).

---

84 Âl-i İmrân, 3/97.

85 Nitekim Fîl sûresi buna işaret eder.

86 Esved b. Yezîd'in nakline göre Hz. Âişe anlatır: Hz. Peygamber'e Hicr'in Beyt'ten olup olmadığını sordum. Bana "Evet" dedi. "O halde neden onu Beytullah'a dâhil etmediler?" dedim. Resûl-i Ekrem "Çünkü kavmin masrafları karşılayacak imkân bulamadı" diye cevap verdi. "Neden kapısı yüksek?" diye sordum. "Kavmin istedikleri oraya girsin istemedikleri girmesin diye böyle yaptılar. Kavmin câhiliye döneminden yeni çıkmış olmasaydı ve buna karşı çıkacaklarından korkmasaydım Hicr'i Kâbe'ye dâhil eder Kâbe'nin kapısını yer hizasında yapardım" dedi (Buhârî, "Temennî", 9; "Hac", 41; Müslim, "Hac", 402).

87 "Beytullah'a atîk denilmiştir. Çünkü Allah onu bütün zorbalardan âzat etmiştir. Hiçbir zorba ona hâkim olamamıştır" (Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 389).

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَاُحِلَّتْ لَكُمُ الْاَنْعَامُ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْاَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ ﴿٣٠﴾

30. “Yapılması gereken işte budur. Kim Allah’ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse bu, Rabb’i katında kendisi için çok hayırlı olur. Size vahiy ile** (haramlığı) **bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır. Öyleyse pislikten, yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden de kaçının.”

Yapılması gereken işte budur. Âyetin başındaki **bu** anlamına gelen “zâlike” (ذلِكَ) kelimesi ile “İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar” meâlindeki beyanın başından sonuna kadar olan ifadeye işaret ediliyor olabilir[88]. “Kim Allah’ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse.” Bu beyanın, işaret ismi olan “zâlike”ye dâhil olmaması mümkündür. Fakat “zâlike” kelimesi bir şeyi diğerine bağlamak için değil, bir kıssanın bitmesi ve anlatılmasının sona ermesinin ardından yeni bir cümlenin öğesi (mübtedâ) olarak zikredilebilir. “Hâzâ zikr ve inne li’l-müttakîne” (هذَا ذِكرٌ وإنّ لِلمُتّقِينَ)[89], “hâzâ ve inne li’t-tâğîne” (هذا وإنّ لِلطّاغِينَ)[90] âyetleri böyledir. Bu örnek âyetlerde “ve inne li’l-mütkakîn” ve “ve inne li’t-tâğîn” kelimeleriyle başlayan kısım başlarında “hâzâ” işaret ismi olmadan yazılsaydı da doğru olurdu. Fakat işaret ismi, birinci ifadeye son verme ve diğerine başlamak için belirtilmiştir. Buna göre “zâlike ve men yuazzım hurumâtillâhi” âyeti de aynı şekilde “zâlike” olmadan da söylenebilirdi.
372 **[§]Kim Allah’ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse bu, Rabb’i katında kendisi için çok hayırlı olur.** Yüce Allah sanki şöyle demektedir: Kim Allah’ın koyduğu yasaklara saygı gösterir, hac için yola çıkar, mal harcar ve kendini yorarsa onun için Allah katındaki sevap var ya işte bu, malını harcamamak ve kendini yormamaktan daha hayırlıdır. Aksi takdirde bir kimse için Allah’ın koyduğu yasaklara saygı göstermenin göstermemekten daha hayırlı olduğunda hiç şüphe yoktur.

88 el-Hac, 22/27-28.

89 “Kuşkusuz Allah’a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır (Sâd, 38/49).

90 “Öte yandan azgınlara da çok kötü bir gelecek (Sâd, 38/55).

Size vahiy ile (haramlığı) bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır. İbn Mesûd'un mushafına göre âyet "uhillet leküm behîmetü'l-en'âm illâ mâ yütlâ aleyküm mine'l-muharramât"[91] (وأحِلّتْ لَكُم بَهِيمَةُ الأنْعَام إلا مَا يُتْلَى عليكم من المُحَرّمَاتِ) şeklindedir. Mânası şöyledir: "Size vahiy ile (haramlığı) bildirilenlerin dışındaki" murdar hayvan, kan ve Mâide sûresinde bahsi geçen[92] diğer "hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır." Biz bunları zikretmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öyleyse pislikten, yani putlardan uzak durun. Bu cümleye pislikten, yani putlardan uzak durun anlamı da, putlara tapmaktan uzak durun çünkü onlar pisliktir mânası da verilebilir. Bu ibare putlardan başkaları pislik değildir diye bir mânaya gelmez. Tıpkı "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın!"[93] emrinin fakirlik korkusu dışında çocuklarınızı öldürmeniz helâldir mânasına gelmediği gibi. Tefsirini yaptığımız âyet de böyledir.

Ve asılsız sözden de kaçının. "Kavlu'z-zûr" (قَوْلُ الزُّورِ) nitelemesinin, asılsız söz mânasına gelmesi muhtemel olduğu gibi, Allah hakkında ileri sürdükleri oğlu olduğu, ortağı bulunduğu ve zatına lâyık olmayan başka asılsız sözler anlamına gelmesi de ihtimal dâhilindedir.

حُنَفَاءَ لِلّٰهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللّٰهِ فَكَاَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ اَوْ تَهْوٖى بِهِ الرّٖيحُ فٖى مَكَانٍ سَحٖيقٍ ﴿٣١﴾

31. "Bunları, Allah'ın birliğine -şirke sapmadan- iman etmiş olarak yapın. Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır."

"Ve asılsız sözden de kaçının"[94] **Allah'ın birliğine -şirke sapmadan- iman etmiş olarak.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın yorumu şöyledir: Asılsız sözden kaçının! Ve Allah'ın birliğine şirke sapmadan iman etmiş olarak kaçının. "Hunefâe" (الحنفاء) kelimesinin ne anlama geldiğini daha önce belirt-

---

91 Ben bu kırâati hiçbir yerde bulamadım.

92 "Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında-, yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı" (el-Mâide, 5/3).

93 el-İsrâ, 17/31.

94 el-Hac, 22/30.

miştik[95]. **Şirke sapmadan** istisnasının "hunefâe li'l-lâhi" tabirinin tefsiri olması mümkündür. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Bütün işlerinizde şirke sapmadan Allah'a karşı samimi olunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Müşriklerin Manevî Durumu]

373 **[§] Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı yahut rüzgârın ücra bir yere sürüklediği nesnelerden farksızdır.** Allah'a ortak koşan kişi için bir kimsenin gökten düşmesinin, kuşların onu kapışmasının ve rüzgârın onu uzak bir yere sürüklemesinin örnek gösterilmesi birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Allah'a ortak koşan kişi için istikrar ve sebatı olmayan bir şey örnek verilmiştir. "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş ayakta duramayan kötü bir ağaçtır"[96] meâlindeki beyan ile "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir"[97] anlamındaki beyan buna örnektir. Allah Teâlâ bu örnek âyetlerde inkâr (küfür) için istikrarı ve sebatı olamayan bir şeyi örnek vermiştir. Aynı şekilde müşrik, gökten düşen, kuşların kapıştığı ya da rüzgârın uzak bir yere sürüklediği kimse gibidir. Nerede olduğu bilinmez. Birisi onu aramak istese nerede arayacağını bilemez, onu bulamaz. Kâfir (müşrik) de aynen böyledir.

İkincisi: Allah kendisine ortak koşan için gökten aşağı düşen kimseyi örnek vermiştir. Gök, insanların düşünceleri ölçeğinde mekânların en yükseğidir. Oradan aşağı düşen bir kimsede hayır kalmaz, oradan aşağı düşen kendi nefsinden bir hayır göremeyeceği gibi (esasen) nefis diye bir şeyi de kalmaz. İşte kâfir de böyledir. Yaptığı güzel fiillerden hiç yararlanamaz, nefsi o iyiliklerden faydalanamaz. Çünkü Allah'ın dininden uzaktır.

Üçüncüsü: Bir kimse gökten aşağı düşerse bu düşüşü nefsini ve tüm organlarını etkiler. Bütün bunlar onun benliğinde ortaya çıkar, artık iyileşmesi ve sağlıklı hale gelmesi beklenmez. İşte kâfir de böyledir. Küfrün bütün izleri onun nefsinde ve organlarında zuhur eder. Çünkü Allah'ın dininden uzaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları der ki: yüce Allah bu örneği kendisine ortak koşan kimsenin helâk olduğunu ve hidâyetten uzak olduğunu vurgulamak için vermiştir. Âyette geçen "es-sehîk" (السَّحِيقُ) kelimesi uzak demektir. Bu açıklama, bizim yaptığımıza yakındır.

95 el-Bakara, 2/135-136.

96 İbrâhim, 14/26.

97 en-Nûr, 24/39.

es-Sehîk, uzak mekân demektir. Kelimenin kök kullanımı “sehuka’l-mekânu yeshuku suhkan fehüve sehîk” (سَحُق المَكانُ يسحُقُ سُحقًا فهو سَحِيقٌ) şeklindedir ki uzak oldu anlamındadır. “es-Sehîk” aynı zamanda yıpranmış ve eski demektir. “Eshaka’s-sevbu ve sehika yeshaku sahkan ve eshaka fehüve müshikun” (أسْحَقَ الثّوبُ وسَحِقَ يسْحَقُ سَحقاً وأسْحَقَ فهو مُسْحِقٌ) “elbise eskidi” demektir. “es-Sehûk” (السَّحُوقُ) uzun hurma ağacı demektir.

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾

[§]*32. “Evet, bu böyledir. Kim Allah’a ait nişânelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâlı olmasındandır.”* 374

Evet, bu böyledir. “Zâlike” (ذلِكَ) işaret ismi için “zâlike ve men yuazzım hurumâtillâhi” (ذلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللهِ)[98] âyetindeki “zâlike”yi açıklarken söylediklerimiz aynen geçerlidir. Orada “zâlike”nin “hâzâ ve inne li’t-tâğîne le şerra meâb”[99] (هَذاَ وإنَّ لِلطَّاغِينَ لشَرَّ مآب) âyetindeki “hâzâ” ve “hâzâ zikrun ve inne li’l-müttakîne le hüsne meâb”[100] (هَذَا ذِكرٌ وإنَّ للمُتَّقِينَ لحَسْنَ مآب) âyetindeki “hâzâ” gibi olduğunu belirtmiştik. **Kim Allah’a ait nişânelere saygılı davranırsa, bu kalplerin takvâlı olmasındandır.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın yorumu şöyledir: Kim organlarıyla Allah’a ait nişanelere saygılı davranırsa bu tâzim kalplerin takvâlı olmasındandır. İnsanlarda da dışa vuran davranışlarda ölçü budur. Kalpte takvâ ya da bir hayır varsa bu organlarda kendini gösterir. Kötülük de böyledir. Kalpte kötülük olduğunda bu organlarda ortaya çıkar[101].

“Hurumâtillâh” (حَرُمَاتِ الله)[102] ve “şe‘âirillâh” (شَعَائِرِ الله). Bazıları bu iki tabirin hac fiilleri mânasına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları ise “hurumâtillâh”ın, Allah Teâlâ’nın bütün haram kıldıkları ve O’na karşı mâsiyet olan şeyler olduğunu ve kulun o yasaklara saygılı olmak için söz konusu fiilleri işlemekten kaçındığını belirtmişlerdir. “Şe‘âirillâh” deyiminin ne anlama geldiğini Mâide sûresinde açıklamıştık[103].

---

98 el-Hac, 22/30.

99 Sâd, 38/55.

100 Sâd, 38/49.

101 Nitekim bir hadîs-i şerifte şöyle denir: “Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur, o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki o kalptir” (Buhârî, “Îmân”, 17; İbn Mâce, “Fiten”, 14).

102 el-Hac, 22/30.

103 el-Mâide, 5/2.

Rüzgârın ücra bir yere sürüklediği. Bu beyan rüzgârın götürdüğü anlamına gelir. Fiilin kullanımı "Hevâ yehvî hüviyyen" (هَوَى يهْوِى هُوِيّاً) şeklindedir. Mânası, kendini götürdü, demektir.

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا اِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

33. "Onlarda sizin için belirli süreye kadar yararlar da vardır. Nihayet varacakları yer o kadîm evdir."

Onlarda sözü edilen nişânelerde **sizin için belirli süreye kadar yararlar da vardır.** Bazıları bu beyanı şöyle açıklamışlardır: **Onlarda** sırtlarında, sütlerinde ve yünlerinde **sizin için belli bir süreye kadar,** yani boyunlarına nişâneler takılıp (Beytullah'a) ithaf edilene kadar **yararlar da vardır.** Hanefî mezhebine mensup imamlarımız da aynı şekilde söylemektedirler: Bir deveyi [hac kurbanı yapmak için Beytullah'a] adayan veya ithaf eden kimsenin -darda kalması hariç- ondan veya bir parçasından yararlanması helâl değildir. Adanan bu hayvanlar varacakları yere varıp da kesilince etlerinden yararlanmak helâl olur. Bazıları da âyeti şöyle açıklamışlardır: **Onlarda sizin için belirli süreye kadar,** yani varacakları yere kadar sırtlarına binmek, sütlerini sağmak, yünlerini kırpmak ve bunların dışında daha önce yararlandıkları başka şeyler gibi **yararlar da vardır.** Bu konuda bir de haber rivayet edilir. Buna göre Resûl-i Ekrem (hac için Beytullah'a) deve sevkeden birisini görür. Ona "Bin ona!" der. Adam, O kurbanlık bir devedir, der. Resûl-i Ekrem "Bin ona!" buyurur. Adam,
375 O kurbanlık bir devedir ey Allah'ın resûlü!", der. [§]Hz. Peygamber "Bin ona!" deyince adam "O kurbanlık bir devedir ey Allah'ın resûlü!" diye cevap verir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem "Bin ona! Yazıklar olsun!" der[104]. Bazı müçtehitler bu görüşü benimsemişlerdir. Onlar (hac için sevkedilen gerdanlıksız) kurbanlıklardan ve üzerlerine gerdanlık takılan kurbanlıklardan onlar kesilmeden ve boğazlanmadan önce yararlanmanın mübah olduğunu söylemişlerdir. Fakat bize göre söz konusu yararlanmak ancak şiddetli bir ihtiyaç ve darda kalma söz konusu olduğunda mümkündür. Böyle bir durumda başkasının mülkünden bedeli mukabili yararlanmak mümkündür. Hac kurbanları (hedy) konusunda da durum budur. Kişi bu hayvanlardan belirttiğimiz nedenle yararlanabilir ancak binmenin hayvana verdiği eksikliği tazmin eder. **Onlarda sizin için belirli**

104 Buhârî, "Hac", 102; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 18.

süreye kadar meâlindeki beyanı onlar veya sizler ölünceye kadar **yararlar da vardır** diye tefsir etmek de mümkündür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: “Bir zamana kadar”[105]. Bunun mânası yeryüzünün yok olma vaktine kadar demektir. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyet de böyledir.

Nihayet varacakları yer o kadîm evdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan sorulan bir soruya başlangıç da olabilir. Hac kurbanlarının (hedy) ve nişâne takılan kurbanlıkların helâl olacakları yer sorulmuş ve buna karşılık âyette de **Onların helâl olacakları yer o kadîm evdir** denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak birinci açıklama sözünü ettiğimiz nedenlerle daha uygun ve doğruya daha yakındır.

Âyette kadîm ev deniliyor. Bilindiği üzere Allah Teâlâ bununla Beytullah’ın bizzat kendisini kastetmiyor. Fakat bununla beytin bulunduğu toprak parçasını kastediyor. Çünkü onların kanları Beyt’te akıtılmıyor. Ancak Harem’in de bulunduğu mekânda akıtılmaktadır. Harem bölgesinin tümü, kurban kesme yeridir. Yüce Allah “O kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler”[106] buyruğunda ise Beyt’in bizzat kendisini kastetmektedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak örnek âyette “bi’l-beyti” kelimesini kullanmaktadır ki sadece Beyt tavaf edilir. Bu âyette ise “ile’l-beyti” demiş ve hükmü beyte izafe etmiştir. Bu da beyt kelimesiyle bizzat beytin kendisini değil, onun bulunduğu toprak parçasını kastettiğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ عَلٰى مَا رَزَقَهُمْ
مِنْ بَهٖيمَةِ الْاَنْعَامِ فَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ اَسْلِمُوا وَبَشِّرِ
الْمُخْبِتٖينَ

34. “Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar. Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Şu halde yalnız O’na teslimiyet gösterin. Sen de Allah’ın buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele!”

---

105 “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için yeryüzünde kalacak bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır” (el-Bakara, 2/36).

106 el-Hac, 22/29.

Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık. Bazıları âyette geçen "el-mensek" (الْمَنْسَكُ) kelimesinin insanların ibadet ve kulluk ettikleri ve ibadetlerini yapmak için gittikleri yer anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kelimenin bu anlamından dolayı kendini ibadete veren kişiye "nâsik" (نَاسِكٌ) denilmiştir.
376 "Mensek" kelimesine [§]insanların ibadet etmek için evden çıktıkları ve gittikleri yer anlamına ibadet yeri mânasını verenler, kelimenin bu kök anlamından dolayı vermişlerdir. Aynı anlayış sahipleri "el-mensek" dindir ve şeriattır demişlerdir. Bazıları da "el-mensek" kelimesinin hayvanı boğazlama ve kesme yeri anlamına geldiğini söylemişlerdir. Arap dilinde hayvan kesme (ez-zebh) kelimesine "nüsük" demek mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin". Bu beyanda geçen "nüsük" kelimesi hayvanı boğazlama mânasındadır. Bir başka örnek de şu ilâhî beyandır: "De ki: 'Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir'"[107]. Eğer bu son örnekte "nüsük" kelimesi ibadet olan namaz kelimesi gibi ibadet mânasında olsaydı belirtilmezdi. Bu da bize "nüsük" kelimesiyle kastedilenin hayvanı boğazlamak mânası olduğunu göstermektedir.

Ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ın adını ansınlar. Allah'ın adını ansınlar meâlindeki beyan hayvanı keserken Allah'ın adının anılmasının şart olduğunu göstermektedir. Çünkü âyette "kurbanlık hayvanların kesilmesi"nden değil de "üzerlerine Allah'ın adının anılması"ndan söz edilmektedir. Âlimler "kurbanlık hayvanın üzerine Allah'ın adının anılması"ndan "hayvanı boğazlama"yı anlamışlardır. Bu da kesilecek hayvanın üzerine Allah'ın adının anılmasının caizlik ve helâllik şartı olduğunu göstermektedir. Ancak İmam Şâfiî böyle düşünmez. O bu âyeti bilginlerin ve ümmetlerin anladığı gibi yorumlamamıştır. Çünkü Şâfiî, kesilecek hayvan üzerine Allah'ın adının anılmasını kesmenin şartı olarak kabul etmemiştir.

Sonuç itibariyle hepinizin mâbudu tek bir tanrıdır. Sanki Allah Teâlâ **Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık** ifadesini kurban kesmeyi inkâr eden bir topluluğa zikretmiş ve **Biz her ümmete kurban kesmeyi,** kestikleri ve üzerine mâbutlarının adın andıkları bir kurbanı "meşrû kıldık" demiş sonra da mâbutlarının tek bir tanrı olduğunu haber vermiştir. **Şu halde yalnız O'na teslimiyet gösterin.** Yani bütün bunları içtenlikle O'na yapın! **Sen de Allah'ın**

---

107 el-En'âm, 6/162.

buyruklarına içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele! Bazıları "el-muhbitîn" (الْمُخْبِتِينَ) kelimesine mütevazı olanlar mânası vermişlerdir. Bazıları da bu kelimeye içi huzur dolu olanlar anlamı verirken, bazıları huşû duyanlar, bazıları da ibadette olanca gücünü harcayan herkese muhbit mânası vermiştir. Bu kelimeye, ihlaslı olanlar mânası da verilebilir. "el-Muhbit" (الْمُخْبِتُ) kelimesinin tefsiri hemen ardından gelen âyette belirtilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ bir sonraki âyette meâlen "Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer" ifadesini kullanmaktadır. "el-Muhbit" kelimesinin içi huzur dolu, gönlü rahat anlamına geldiğini söyleyenler (el-muhbitîn ile aynı kökten olan) "el-habtetü" (الخَبْتَةُ) kelimesinin "iç huzuru, gönül rahatlığı" anlamına geldiğini söylemişlerdir. "Menseken" (مَنْسَكاً) kelimesinin "mensiken" (مَنْسِكاً) şeklinde bir okunuşu daha vardır. Kisâî bu kelime hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Kelime "mensik"[108] şeklinde okunursa "neseke, yensikü" (نَسَكَ، يَنْسِكُ) fiilinden, "mensek" okunursa "neseke, yensükü" (نَسَكَ، يَنْسُكُ) fiilinden türemiş olur.

[Hedy Kurbanı]

[§]İlim adamları arasında hac ve umre için sevkedilen develerin ve bo- 377
yunlarına nişâne takılan hac kurbanlarının (hedy) Harem bölgesi dışında kesilmelerinin caiz olmadığı konusunda görüş ayrılığı yoktur. Onlar sadece muhsar[109] ihramdan çıkmak isteyince ihramdan çıkmasını mümkün kılacak olan devesini nerede keseceği ve hac kurbanını nerede boğazlayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Onların görüşlerini ve ihtilaflarını Bakara sûresinde belirtmiştik[110]. "Nihayet varacakları yer o kadîm evdir"[111] meâlindeki beyanda geçen kadîm ev kavramına daha önce bahsettiğimiz ve haberlerde de rivayet edildiği üzere bütün Harem bölgesinin dâhil olduğu konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Câbir b. Abdullah'ın nakline göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Arafat bölgesinin tamamı vakfe yeridir. Mina'nın tamamı kurbanlıkları kesme yeridir. [Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir]. Mekke'nin bütün yolları (Mekke'ye girmek için meşru bir) yoldur ve kurban kesme yeridir"[112]. Hz. Ali'nin nakline göre Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Arafat bölgesinin

---

108 Kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef bu kelimeyi "mensik" şeklinde okumuşlardır (Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 95).

109 Hac veya umre için ihrama girdikten sonra bunların tamamlanmasını engelleyen bir durumun ortaya çıkması dolayısıyla hac ve umre fiillerine devam edemeyen kimse demektir (bk. Salim Öğüt, "İhsâr", *DİA*, XXI, 548).

110 bk. Bakara sûresinden 196. âyetin tefsiri.

111 el-Hac, 22/33.

112 İbn Mâce, "Menâsik", 73; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 65.

tamamı vakfe yeridir. Mina'nın tamamı kurbanlıkları kesme yeridir"[113]. Haberlerde "Teşrik günlerinin tamamında kurban kesilebilir"[114] denilmektedir. Hz. Ali'nin nakline göre Resûl-i Ekrem şeytan taşlama yerine gelmiş ve şeytan taşlamıştır. Sonra kurban kesme yerine gelmiş ve "Burası kurban kesme yeridir. Mina'nın tamamı kurban kesme yeridir"[115] buyurmuştur. İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Kurban kesme yeri (esasen) Mekke'dedir. Fakat Mekke kanlardan uzak kılınmıştır"[116]. Mina Mekke'dedir.

اَلَّذ۪ينَ اِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِر۪ينَ عَلٰى مَٓا اَصَابَهُمْ
وَالْمُق۪يمِي الصَّلٰوةِۙ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer, başlarına gelen musibetlere sabrederler, namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar."

Onlar öyle kimselerdir ki, Allah anıldığında kalpleri titrer. Yani Allah'tan korktukları için kalpleri titrer ve korkar. **Başlarına gelen musibetlere,** felâketlere ve âfetlere **sabrederler. Namazlarını özenle kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcarlar.** Bu âyetin yorumunu Enfâl sûresinde belirtmiştik[117].

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ ف۪يهَا خَيْرٌۗ فَاذْكُرُوا
اسْمَ اللّٰهِ عَلَيْهَا صَوَٓافَّۚ فَاِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَاَطْعِمُوا
الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّۜ كَذٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾

378 **[§]*36. "Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar*** (kesim için) ***sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde***

113 Tirmizî, "Hac", 52.
114 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, V, 239.
115 Tirmizî, "Hac", 52.
116 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 455.
117 bk. Enfâl sûresinin 2 ve 3. âyetlerinin tefsiri.

ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik."

Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık. Bazıları "şe'âirillâh" (شَعَائِرِ اللهِ) deyimini Allah'ın farîzaları şeklinde açıklamışlardır. Hasan-ı Basrî ise aynı ifadeye Allah'ın dini anlamını vermiştir. Ama en uygunu "şe'âirillâh" tabirinin Allah'ın dininin, O'na kulluğun ve hac fiillerinin nişâneleri mânasında olmasıdır. Çünkü "şe'âir" kelimesi, dilde "nişâne" demektir. Kelime başka ibadetlere değil sadece hac fiillerine tahsis edilmiş ve yüce Allah onu hac fiillerinin nişânesi olarak kılmıştır. Âyette geçen "el-büdne" kelimesinin tekili "el-bedene"dir. Büyük baş hayvana "bedene" (البَدَنَةُ) denilmesi, cüsse itibariyle büyük ve iri kıyım hayvanlar olmalarındandır. Bir kimse şişmanladığı zaman (bu kökten) "bedene fülânun" (بدَنَ فُلاَنٌ) denilir. Hz. Peygamber'den "Bedene yedi kişi için kurban edilebilir. İnek yedi kişi için kurban edilebilir" diye nakledilen hadisin zâhirinden anlaşılan şudur: "Bedene" boğazlanabilecek (cezûr) ve kurban edilecek devedir. Çünkü Resûl-i Ekrem "'Bedene' yedi kişi için kurban edilebilir. İnek yedi kişi için kurban edilebilir"[118] demiş ve "bedene"yi ayrı, inek anlamına gelen "bakara" kelimesini ayrı olarak belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizin için onlarda nice yararlar vardır. Bazıları şöyle demiştir: Âyette sözü edilen "yararlar"dan maksat, kurbanlık hayvanların boyunlarına nişâne takıldıktan ve hac kurbanı olarak tahsis edildikten sonra binme, sütlerinin sağılması ve üzerlerinde yük taşınması gibi elde edilen faydalardır. Bazıları da âyeti **Sizin için onlarda** boyunlarına nişâne takılana kadar **nice yararlar vardır** diye açıklamışlardır. Ama boyunlarına nişâne takıldığı zaman sahipleri için âhirette ecir vardır. Bu açıklama sanki **Sizin için onlarda nice yararlar vardır** meâlindeki beyanı, âhirtte ecir vardır şeklinde açıklamadan daha uygundur. Çünkü bir deve kurban için ayrıldığı zaman -zorunlu durumlar hariç- bunlardan yararlanmak helâl değildir. Zira Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah'ın işaretlerine sakın saygısızlık etmeyin"[119]. Bu hayvanlardan yararlanmak, Allah'ın işaretlerine saygısızlık etmek anlamına gelir. Bundan dolayı Hanefî mezhebine mensup imamlarımız kurbanlık develerden yararlanılmaz demişlerdir. Müçtehidlerimiz Resûl-i Ekrem'in (Hac için Beytullah'a) deve sevkeden birisi ile arasında geçen konuşmaya da cevap ver-

118 İbn Mâce, "Edâhî", 4; Ebû Dâvûd, "Dahâyâ", 6.

119 "Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, Rab'lerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin" (el-Mâide, 5/2).

mişlerdir. Hz. Peygamber bu kişiye "Bin ona!" der. Adam "O kurbanlık bir devedir" der. Resûl-i Ekrem "Bin ona!" buyurur. Adam "O kurbanlık bir devedir" der. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem "Bin ona! Yazıklar olsun!" buyurmuştur[120]. Bazı rivayetlerde "veyhake" (وَيحَكَ) yerine aynı anlama gelen "veyleke" (وَيلَكَ) ifadesi geçer. Bize göre Resûl-i Ekrem o kişiye "deveye bin" emrini devesine binmeye şiddetle ihtiyaç duyduğunu görünce vermiştir. Bu da bizim dediğimiz gibi kurbanlık hayvanlardan zorunlu durumlarda yararlanılır şeklinde ifade
379 ettiğimiz durumdur. [§]Ama normal durumlarda kurbanlık hayvanlardan yararlanmak caiz değildir. Hac ibadeti için nişâne kılınan develer de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın. Bu beyan, hayvan kesmek için üzerine Allah'ın adının anılmasının şart olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ (âyette) bizzat kesme fiilinden değil sadece isminin anılmasından söz etmektedir. Kur'ân'a muhatap olan müslümanlar, (kurbanlık hayvanların üzerlerine) Allah'ın adının anılmasından onların boğazlanmasını ve kesilmesini anlamasalardı yüce Allah kesme fiilini belirtmeden sadece isminin anılmasıyla yetinmezdi. Bu da Allah'ın isminin anılmasıyla onların kesilmesini anladıklarını ve O'nun isminin anılmasının caiz olma şartı niteliğini taşıdığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Savâf" (صَوافّ) kelimesi üç türlü okunabilir. Birincisi: "Savâfî" (صَوَافِى)[121]. Bu durumda kelime, Allah'a içtenlikle bağlı olmak ve O'na samimi olmak anlamındaki kökten gelmiş olur. İkincisi: Sonu "nûn" harfiyle "savâfin"dir (صَوَافِنْ). "Savâfin" hayvanın üç bacağını bağlayıp diğer bacağını mutlak olarak serbest bırakmaktır[122]. Üçüncüsü: "Cevârin" (جَوَارٍ) kelimesi gibi sonu tenvinli olarak "savâfin"dir, (صَوَافٍ) mânası ise sıraya dizilerek ayakta durmak demektir. Sözü edilen bu üç kelimeyle sanki Allah'a ihlasla yaklaşma, (kurbanlıkları keserken) ayaklarını bağlama ve onları sıraya dizerek ayakta durdurma mânalarının birleştirilmesi isteniyor gibi bir durum söz konusudur. Sünnet ve hadis rivayetleri de bu şekilde gelmiştir. Kelime İbn Mesûd mushafında sonu "nûn" harfiyle "savâfine" (صَوَافِنَ) şeklindedir[123]. Yorumu ise belirttiğimiz gibidir. Âyetin zâhirinden anlaşılan, kelimenin, ayakta durmak mânasında olduğudur. Çünkü yüce Allah devamında **cansız**

---

120 Buhârî, "Hac", 102; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 18.

121 Nitekim Übey b. Kâb ve Ebû Mûsâ'nın kırâatinde kelime bu şekilde yer almaktadır (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 148, 211).

122 "Saffeti't-dâbbetü" (صَفَّتْ الدَّابَّةُ): Hayvan üç ayağı üzerine durdu ve dördüncü elinin toynağını büktü demektir. "es-Sâfin" (الصَّافِنُ) üç ayağı üzerine duran ve dördüncü ayağını tırnak ucuna basan at demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sa-fe-ne" md.).

123 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 63.

halde yere serildiklerinde ise anlamına gelen bir ifade kullanmaktadır. Âyette geçen "vecebet" (وَجَبَتْ) kelimesi yere düştü anlamına gelir. Yere düşme, ayakta durma halinden yere yıkılma haline geçmeyi ifade eder. Bu da bize develerin yere yatırılarak değil, ayakta kesildiklerini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan hem kendiniz yiyin. Bunu daha önce geçen "Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun"[124] meâlindeki âyeti tefsir ederken açıklamıştık. "el-Bâisü'l-fakîr" (البَائِسُ الفَقِيرُ) dilenen yoksuldur. Bu görüş bazılarına aittir. Bazıları ise "el-bâis" (البَائِسُ) fakir olduğu bilinen, "el-fakîr" (الفَقِير) ise utanan ve istemeyen (dolayısıyla fakir olduğu bilinmeyen) fakir demektir. Bazıları ise "el-bâis" "el-miskîn" ve "el-fakîr" kelimelerinin üçü de fakir anlamına gelir demişlerdir. Bazıları da "el-bâis", gözleri görmeyen demektir demişlerdir.

Hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun. Bazıları "el-kâni" (القَانِعُ) razı olan demektir. Ve kelime "kanaat" (القَنَاعَةُ) kökündendir demişlerdir. Bazıları da "el-kâniu" kelimesinin "el-kunû'" (القُنُوعُ) kökünden geldiğini, isteyen ve ihtiyacını gizlemeyen fakir anlamında olduğunu söylemişlerdir. "el-Mu'ter" (المُعْتَرُّ) belki bir şeyler verir diye birisinin sürekli karşısına çıkan ama ihtiyacını söylemeyen kişi demektir[125], "el-kâni'" ise evinde oturan kişi vb. demektir.

[§]İbn Kuteybe "el-kâni'" kelimesinin ihtiyacını açık eden, gizlemeyen an- 380
lamına geldiğini söylemiş ve kelimenin "kana'a, yakna'u, kunû'an" (قَنَعَ، يَقنَعُ، قُنُوعاً) kökünden türediğini ifade etmiştir. Kelimenin "kani'a, yakna'u, kanâ'aten" (قَنِعَ، يَقنَعُ، قَنَاعَةً) kökünden olması durumunda razı olmak anlamına geldiğini belirtmiştir. "el-Mu'ter" (المُعتَرُّ) bir şeyler verir umuduyla bir kimsenin sürekli karşısına çıkan ve fakat açıkça istemeyen demektir. Kelimenin kullanımı "i'terranî, arranî, arânî ve i'terânî" (اعْتَرَّنِى، عَرَّنِى، وعَرَانِى، واعْتَرَانِى) şeklindedir[126]. Ebû Avsece de şu açıklamayı yapmıştır: "el-Kâni'", dilenen fakir demektir. "el-Kunû'" istemek anlamına gelir. "el-Kanâ'atu" razı olmak demektir. Bu kelimenin üç harfli kökü, "kani'a, yakne'u, kanâ'atün" (قَنِعَ، يَقْنَعُ، قَنَاعَةٌ) şeklindedir, ondan razı oldu demektir. Aynı kökten "kanna'tuhû" (قَنَّعتُهُ) onu razı ettim demektir. "Kanna'tuhû" nun bir başka anlamı da başını başörtüsü ile örttüm demektir. "İ'terra, i'tirâran, i'terâ, ya'terî, arâ, ya'rû" (اعْتَرَّ، اعْتِرَاراً، اعْتَرَى، يَعْتَرِى، عَرا، يَعْرُو) bütün bu kelimeler "el-mu'ter" kelimesi ile aynı köktendir. "Savâf" (صَوَافَّ) kelimesi "ayakta ve sıraya

124 el-Hac, 22/28.

125 Kendisine bir şeyler vermesi için birisinin sürekli karşısına çıkan kimsedir.

126 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 293.

dizilmiş olarak demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Nûn harfiyle “sâfin” (صَافِنْ) ve “savâfin” (صَوَافِنْ) üç ayak üstünde demektir. Hayvan üç ayak üzerine durduğu zaman bunu “safene’l-ferasü yasfunu sufûnen” (صَفَنَ الفَرَسُ يَصْفُنُ صُفُوناً) fiiliyle anlatırlar. “Vecebet cünûbuhâ” yere düştü demektir. “Vecebe yecibü vücûben fe hüve vâcibün” (وَجَبَ يَجِبُ وُجُوباً فهو وَاجِبٌ) kökü düştü anlamınadır. “Vecebeti’ş-şemsü” (وَجَبَتْ الشَّمسُ) güneş battı demektir. Bütün bunlar “ses” anlamına gelir. “Semi‘tu vecbeten” (سَمِعْتُ وَجْبَةً) bir ses duydum anlamına gelir. “Menseken” (مَنْسَكاً) ibadet için çekildikleri yer demektir. İbn Abbâs’ın “el-kâni‘” kelimesine senin verdiğine razı olan, “el-mu‘ter” kelimesine de kendisini sana arzeden ama istemeyen fakir mânası verdiği rivayet edilmiştir[127].

İşte onları şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik. Yani sözünü ettiğimiz develeri, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik. Öte yandan bahsi geçen hayvanların istifademize verilmesi iki şekilde açıklanabilir. Birincisi: **Bu hayvanları** binmeniz, üzerlerinde yük taşımanız ve hayatta çeşitli yararlı işlerde kullanmanız için nasıl istifadenize vermişsek onları kesebilesiniz ve boğazlayabilesiniz diye de **sizin emrinize verdik. Umulur ki bunun karşılığında şükredersiniz.** Ya da mâna şöyle olur: **İşte onları**, yani bu hayvanları size anlattığım şekildre **sizin istifadenize verdik.** Bütün bunlar, o hayvanların size boyun eğdirilmesine dâhil olan şeylerdir.

لَنْ يَنَالَ اللّٰهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوٰى مِنْكُمْ كَذٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

381 **[§]** ***37. “Onların ne etleri Allah’a ulaşır ne de kanları; O’na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi ki size doğru yolu göstermesinden ötürü O’nu tâzimle anasınız. İyilik yolunu tutanları müjdele!”***

Onların ne etleri Allah’a ulaşır ne de kanları; O’na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. Bu ifade iki ihtimale açıktır. Birincisi: Allah bunu ancak muttakilerden kabul edecektir. Kâfirlerden kabul etmez. Çünkü onlar, Câhiliye

---

127 Ali b. Ebû Talha, *Tefsîru İbn Abbâs*, s. 361 (İbn Abbâs, el-kâni‘u kelimesinin utanan, el-mu‘terru” kelimesinin de isteyen mânasına geldiğini söylemiştir).

döneminde develeri belirtilen şekilde kesiyorlardı. Allah Teâlâ da bunu takvâ sahibi olmayanlardan kabul etmeyeceğini haber vermektedir. Âyet “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder”[128] beyanı gibi olur. İkincisi: **Allah’a ulaşmaz** demek, Allah’a ancak salih, temiz ve takvâ üzere olan ameller yükselir demektir. Takvâ dışı olan ameller ise O’nun katına yükseltilmez ve çıkarılmaz. **O’na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır** buyurduğunda anlatılan da budur. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu beyanın belirtilmesinin hikmeti şöyle olabilir: Câhiliye insanları, develeri kesince kanlarını Beyt’in etrafına sürüyorlar ve “Bu Allah’a yakınlıktır” diyorlardı. Bunun üzerine müslümanlar da onlar gibi yapmak isteyince **Onların ne etleri Allah’a ulaşır ne de kanları; O’na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır. İşte Allah onları sizin istifadenize verdi** meâlindeki beyan indi. “İstifadeye verme” konusunu yukarıda açıklamıştık.

Ki size doğru yolu göstermesinden develeri emrinize boyun eğdirme vesilelerini göstermesinden **ötürü O’nu tâzimle anasınız,** yani azamet ve kibriyâ ile niteleyesiniz. Çünkü sizler, bu vesilelerle develerden türlü şekillerde yararlanmaktasınız. Cenâb-ı Hak, develerin boyun eğdirilme ve emrimize verilme araçlarını bize göstermeseydi ve öğretmeseydi o hayvanlara asla gücümüz yetmezdi. Çünkü onlar, güçlü, kuvvetli ve sert hayvanlardır. **Doğru yolu göstermesinden ötürü** meâlindeki beyan, size din ve hidâyet konusunda doğru yolu göstermesinden ötürü şeklinde de açıklanabilir.

İyilik yolunu tutanları müjdele! “el-Muhsinîn” (المحسنين) kelimesi birkaç şekilde açıklanabilir: Kendilerine iyilik edenler, kardeşlerine iyilik edenler, fiilleri güzel ve amelleri salih olanlar bu ihtimallerden bazılarıdır. Allah’a **iyilik edenler** şeklinde bir mâna ihtimal dâhilinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ اٰمَنُوا إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

[§]*38. “Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez.”* 382

Biliniz ki Allah iman edenleri korur. Bazı kırâatlerde âyet-i kerîmedeki fiil “yüdâfi‘u” (يُدَافِعُ) yerine “yedfe‘u” (يَدْفَعُ) şeklindedir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Allah inkâr edenlerin bütün kötülüklerini ve eziyetlerini iman

[128] el-Mâide, 5/27.

edenlerden defeder, savuşturur. "Yüdâfi'u" fiiline göre ise âyetin mânası şöyle olur: Allah iman edenleri kâfirlerden korur ve onlara yardım eder. **Allah iman edenleri korur** meâlindeki beyan iman edenlere bir vâd olarak Mekke'de inmişe benzemektedir. Buna göre yüce Allah, müminlere yardım vâdetmekte, sayılarının az ve zayıf oldukları, kâfirlerin de çok ve güçlü bulundukları anda onlara kendilerini koruma sözü vermektedir. Müminler Mekke'de iken sayıları az ve zayıf bir halde idiler. Buna göre **şu da muhakkak ki Allah hiçbir haini, hiçbir nankörü sevmez** meâlindeki beyan, Medine'de inmiş olur. Sebebine gelince hainler Medine'de bulunuyorlardı. Çünkü onlar Ehl-i Kitap'tı. Muhammed'in peygamberliği ve başka şeyler onlara emanet edildi, ancak onlar müminlere hiyanet ettiler ve risâleti gizlediler. O günler Mekke'de Ehl-i Kitap'tan hiç kimse yoktu. Mekkeliler tümüyle müşrikti. Netice olarak bizim dediğimiz ihtimal doğru gibi durmaktadır. Ya da **Allah hiçbir haini hiçbir nankörü sevmez** meâlindeki beyan, yahudilerin "biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[129] şeklindeki sözlerine karşılık söylenmiş de olabilir. Onların bu sözlerinin aksine yüce Allah da hiçbir haini hiçbir nankörü sevmediğini, aksine onlara buğzettiğini haber vermektedir.

Bu beyanda Resûl-i Ekrem'in peygamberliğinin ispatına dair delil vardır. Çünkü yüce Allah, müminlere yardım edeceğini, kâfirlerin eziyetlerini ve kötülüklerini onlardan savuşturacağını ve inkârcıların hain olduklarını haber vermektedir. Gerçek de aynen Hz. Peygamber'in haber verdiği gibi olmuştur. Bu da Hz. Peygamber'in bu bilgileri yüce Allah'tan öğrendiğini göstermektedir.

اُذِنَ لِلَّذٖينَ يُقَاتَلُونَ بِاَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَاِنَّ اللّٰهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدٖيرٌ ﴿٣٩﴾

39. "Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kādirdir."

[Savaş Hükümleri]

Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Müşrikler Resûl-i Ekrem'in sahâbîlerine eziyet vermeye ve onlarla çarpışmaya devam ediyorlardı. Onlara ise henüz müşrik-

---

129 "Yahudiler ve hıristiyanlar biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız dediler" (el-Mâide, 5/18).

lerle savaşma emri verilmemişti. [§]Medine'ye hicret ettikleri zaman **saldırıya** 383
uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi beyanı ile onlarla savaşmaları emredildi. Bazıları da şöyle derler: Müminlere savaş izni verilinceye kadar onlarla savaşmaları emredilmemiş ve buna izin verilmemişti. Bunun üzerine kâfirler "bizimle savaşmanız emredilmedi neden bizimle savaşıyorsunuz?" dediler. Yüce Allah da müminlere kendileriyle savaşma izni ve emri verildiğini haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin zâhirinden anlaşılan, müminlere izin verilinceye ve emredilinceye kadar savaşma yasağının bulunduğudur. Fakat bu yasaklığın hangi açıdan yapıldığını biz bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onları muzaffer kılmaya elbette kādirdir. Bu beyan, haber verdiği konuda açıktır.

اَلَّذٖينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّٓا اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللّٰهُ
وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ
وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فٖيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثٖيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللّٰهُ مَنْ
يَنْصُرُهُ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَزٖيزٌ ﴿٤٠﴾

40. "Onlar sırf 'Rabb'imiz Allah'tır' dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir."

Onlar sırf "Rabb'imiz Allah'tır" dediklerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Kâfirler Hz. Peygamber'in sahâbîlerini "Rabb'imiz Allah'tır" dedikleri, O'na iman ettikleri ve birledikleri için Mekke'den haksız yere çıkardılar. Onları çıkarmalarının tek sebebi buydu. Bazıları da âyetin ibaresinde takdim ve tehir olduğunu belirterek şöyle demişlerdir: Bunlara göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: Zulme mâruz kalanlara ve yurtlarından haksız olarak çıkarılanlara "Rabb'imiz Allah'tır" deyinceye kadar kâfirlerle savaşma izni verildi. "Rabb'imiz Allah'tır" dediklerinde kendileriyle savaşmaya son verilir. Çünkü Mekkeliler Allah

Teâlâ'yı kabul etmiyor ve O'na inanmıyorlardı. "Rabb'imiz Allah'tır" deyip O'nun Rab'leri olduğunu ikrar edince kendileriyle savaşılmaz. Allah Teâlâ'yı ikrar edip tasdik eden, fakat Muhammed'in (a.s.) risâletini ve nübüvvetini inkâr edenlere gelince, risâletini ikrar ve tasdik etmedikçe; onlarla savaştan vazgeçilmez. Resûl-i Ekrem'i ikrar ve Allah'ın peygamberi olduğunu tasdik eden ancak şer'î hükümleri inkâr edenlerle de bu hükümleri ikrar ve tasdik edinceye kadar savaşılır. Onları tasdik edince savaşılmaz. Bütün bu hükümler haberlerde rivayet edilir. Nitekim Resûl-i Ekrem "Lâ ilâhe illallâh deyinceye
384 kadar insanlarla savaşmam emredildi. [§]Bunu söyledikleri zaman benden canlarını ve mallarını -hak etme durumu hariç- korumuş olurlar"[130] buyurmuştur. Bir başka haberde ise Resûl-i Ekrem şöyle demiştir: "Lâ ilâhe illallâh deyinceye ve benim Allah'ın resûlü olduğumu ikrar edinceye kadar savaşmam emredildi. Bunları dedikleri zaman benden canlarını ve mallarını korumuş olurlar"[131]. Bir diğer rivayette de Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Lâ ilâhe illallâh deyinceye, benim Allah'ın resûlü olduğumu ikrar edinceye ve namazı kılıp, zekâtı verinceye kadar savaşmam emredildi. Bunları dedikleri zaman benden canlarını ve mallarını korumuş olurlar"[132]. Bu üç rivayetten birincisi, Allah'ın vahdâniyetini ikrar etmeyenler içindir. Bunu ikrar ettikleri takdirde kendileriyle savaşa son verilir. İkinci rivayet, Allah Teâlâ'yı ikrar eden ve fakat ancak risâlete iman etmeyenler içindir. Bunlar da Hz. Peygamber'in peygamberliğine iman ettikleri takdirde kendileriyle savaşa son verilir. Üçüncü rivayet, Allah'ın varlığını kabul eden, O'nun peygamberine iman eden, fakat şer'î hükümleri inkâr edenler içindir. Bunlar da şer'î hükümleri ikrar ettikleri takdirde kendileriyle savaşa son verilir. Belirttiğimiz gibi bunlar üç grup idiler. Her bir zümre için sözünü ettiğimiz hüküm gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi. Allah Teâlâ bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu"[133]. Buna benzer başka âyetler de vardır. Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ peygamberlerle müminleri, mücahit-

---

130 Müslim, "İman", 32; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 104.

131 Buhârî "Îmân" 15; Müslim, "İman" 31.

132 Buhârî "Îmân" 15; Müslim, "İman" 31.

133 el-Bakara, 2/251. Fakat bu âyette konu farklıdır. "Eğer hak onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler" (el-Mü'minûn, 23/71).

lerle savaşa katılmayanları himaye etti. Eğer himaye etmeseydi kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi. Yani Cenâb-ı Hak iyiler vasıtası ile kötüleri, en hayırlı kimseler vasıtası ile en kötüleri, hayırlılar sayesinde ayak takımını savuşturmuştur. Bunu yapmasaydı sözü edilen kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır gider ve bozulurdu. Bazıları da bu âyeti şöyle anlamışlardır: Allah Teâlâ namaz kılanlarla kılmayanları, oruç tutanlarla tutmayanları, haccedenlerle etmeyenleri, zekât verenlerle vermeyenleri, hayır işleyenlerle işlemeyenleri korumasaydı yeryüzünde düzen bozulur, manastırlar ve yukarıda sözü edilen yerler yıkılır giderdi. Ebu'd-Derdâ'dan nakledilmiştir: Dımaşk halkına sabah namazı kıldırmış, “İnsanlar bu namazdaki hayrı bilselerdi namaza gelirlerdi” demiş, sonra şu ilâveyi yapmıştır: “Allah Teâlâ mescide gelenler sayesinde gelmeyenlerin, savaşanlar sayesinde savaşmayanların (başlarına gelecek azabı) engellemeseydi kendilerine azap göz göre göre gelirdi”. Hasan-ı Basrî de şöyle der: Manastırlarda, havralarda ve kiliselerde İslâm'a ve şer'î hükümlerine bağlı rahipler ve âlimler vardır. [§]Allah onlarla İslâm'a ve şer'î hükümlere sarıl- 385
mayanlara gelecek azabı engellemektedir[134]. Bazıları da şöyle demiştir: Allah bu İslâm dinine mensup olanları bütün dinlere karşı korumasaydı şöyle şöyle olurdu. Bazıları da Allah müslümanlarla mescitlerini, hıristiyanlarla kiliselerini ve yahudilerle de havralarını korumuştur. Geçmişteki âlimler ve müfessirler bu kanaati benimsemişlerdir.

Ancak âyet bundan başka türlü açıklansa daha uygun ve doğruya daha yakın olurdu. Buna göre Allah Teâlâ insanları yaratmış ve onları maişet ve din işlerinde birbirine yardımcı ve destek yapmış, bir kısmının menfaatini diğer bir kısmın menfaati ile bağlantılı kılmıştır. Cenâb-ı Hak herkesi kendi işini kendisi yapmakla yükümlü kılsaydı insanlar helâk olur ve bunu yapmaya güçleri de yetmezdi. Meselâ yüce Allah herkesi tarlayı sürme, tarım yapma, ürünü hasat etme, harmana gelen ürünü döğme[135], savurma[136], hamuru pişirme, ekmek yapma ve başka ihtiyaçlarını gidermekte teker teker yükümlü kılmamıştır. Eğer her bir ferde, bütün bunları kendisinin yapması yükümlülüğünü getir-

---

[134] Ben bu ifadenin kaynağını bulamadım.

[135] “ed-Dâis” (الدَّائِسُ) taneyi çıkarmak için buğdayı döven ve ezen kişi demektir. Yapılan işe “ed-diyâs” denir. Dâl harfi kesreli olduğu için vâv harfi yâya dönüştürülmüştür (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “de-ve-se” md.).

[136] “Zerati'r-rîhu et-türâbe ve gayrahu, tezruhu, tezrîhi, zerven, zeryen, ezrathu, zerrathu” (ذَرَتْ الرِّيحُ التُّرابَ وغيره تذرُهُ وتَذرِيه ذرواً وذرياً وأذرتْه وذرّتْه) Rüzgâr toprağı ve başka şeyleri uçurdu ve giderdi demektir. Bu kökten “tezriyetü'n-nâsi el-hintate” insanların buğdayı savurması tabiri türetilmiştir. Aynı kökten “ezraytü'ş-şey'e” (أذْرَيتُ الشيء) demek, tohumu ekin için atmak gibi onu attım demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “ze-ra-ve” md.).

seydi o kişi helâk olurdu. Fakat Allah Teâlâ onların bir kısmını diğer kısmına yardımcı ve destek yapmış ve birbirlerinden yararlanmalarını hedeflemiştir. Yünü eğirme, dokuma, dikme, kesme ve yıkama da böyledir. Bütün bunlarda şu kural geçerlidir. Allah Teâlâ herkesi bütün bunları kendi başına yapmakla yükümlü kılsaydı helâk olup giderlerdi. Helâk oldukları zaman da göklerde, yeryüzünde ve bu ikisinde kendileri için yaratılan ve hizmetlerine verilen her şey anlamsız kalırdı. Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ mescitlerde bulunanları, buralarda Allah'ın adını anarak yaptıkları ibadetler sayesinde manastır, kilise ve havralarda bulunanların şerrinden korumuştur. Bu açıklama
386 daha önce yaptığımız açıklamaya yakındır[137]. **[§]**Öte yandan âyette geçen "es-savâmi'" (صَوَامِع), "el-biya'" (البِيَعُ) ve "es-salavât" (الصَّلَوَاتُ) kelimelerinin anlamları üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: "es-Savâmi'" rahiplerin (manastır), "el-biya'" hıristiyanların (kilise) ve "es-salevât" da yahudilerin (havra), mesâcid de müslümanların ibadet ettikleri yerlerdir demişlerdir. Başka bazıları ise "es-savâmi'" rahiplerin, "el-biya'" hıristiyanların (kilise), "es-salevât" da Sâbiîler'in ibadete çekildikleri yerlerdir. İbn Kuteybe ise "es-savâmi'" Sâbiîlerin, "el-biya'" hıristiyan halkın ibadet yerleridir. "Salevât" yahudilerin ibadet evleridir, mesâcid ise müslümanlara aittir demiştir[138]. Ebû Avsece'ye göre "es-savâmi'" ruhbanların, "el-biya'" hıristiyanların ibadet yerleridir. "es-Salevât" ise yahudilerin ibadet ettikleri yerdir. Salevât, belirttiğimiz gibi kilise benzeri olup yahudilerin ibadet ettikleri yerlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah kendi dinine yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. Yani dinine yardım edene Allah yardım eder. Ya da dostlarına yardım edene Allah yardım eder. Hasan-ı Basrî der ki: Allah'a yardım edene Allah'ın da yardım etmesi, O'nun hükmü gereğidir. Biz bu konuya daha önce birçok yerde temas ettik.

Kuşkusuz Allah güçlüdür, mutlak galiptir. Bu beyanın, dostlarına yardım edecek kadar Allah güçlüdür, düşmanlarından intikam alacak kadar mutlak galiptir anlamına gelmesi muhtemeldir. Ya da Allah güçlüdür ve O'nun dışında her güçlü olan O'nun gücü karşısında zayıftır, her galip olan da O'nun

---

137 Taberî şöyle demiştir: Bu açıklamalar içinde doğruya en yakın olanı şudur: Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı rahiplerin manastırları, hıristiyanların kiliseleri, yahudilerin havraları-ki onların ibadet yerleridir-ve içlerinde Allah'ın adının çokça zikredildiği müslümanların mescitleri yıkılır giderdi. Çünkü Arap dilinde bilinen kullanım budur (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 126).

138 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 293.

karşısında zelildir. Bir başka ihtimal de şudur: Allah güçlüdür. O'ndan başka güçlü yoktur, mutlak galiptir. O'ndan başka da galip olan mevcut değildir.

Eğer Allah'ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler -ki oralarda Allah'ın adı çokça anılır- yıkılır giderdi meâlindeki beyan kilise, manastır ve bahsi geçen diğer yerlerin yıkılmayacağına işaret etmekte ve bu konuda bir yasak getirmektedir. Çünkü Allah Teâlâ manastır ve kiliseden söz etmektedir. Bu hüküm doğrultusunda müslümanların şehirlerinde kilise ve havralara ilişilmemiş ve yıkılmamıştır. Bu konuda âlimler arasında ihtilaf yoktur. Onlar sadece müslümanların şehirlerinde ve köylerinde yeni kilise ve havra açılamayacağını söylemişlerdir. Buna karşılık eski kilise ve havralara müslümanlar ilişmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذٖينَ اِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِى الْاَرْضِ اَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ
وَاَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٤١﴾

[§]*41. "Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik ver-* 387
sek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır."

Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. Bazıları burada sözü edilenlerin Allah Teâlâ tarafından Resûl-i Ekrem'in ashabına ve ona uyanlara verdiği bir sıfat ve kabul ettikleri ve korku halinde benimsedikleri dini üzere devam etmeleri karşısında bir övgü olduğunu söylemişlerdir. Onlar yüce Allah, kendilerini dünyaya hâkim hale getirdikten ve ilk başlarda duydukları korkudan güvende kıldıktan sonra dinlerinden ayrılmadılar. Cenâb-ı Hak onların bu din üzere devam ettiklerini ve bulundukları hali bırakmadıklarını, aksine onların hırslarını ve çabalarını arttırdığını haber vermektedir. Nûr sûresinde geçen âyet de bu doğrultudadır. Söz konusu âyet "Allah içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vâdetti ki"[139] meâlindeki beyandır. Âyet bu tevili ile Râfizîler'in gö-

---

139 "Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vâdetti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir" (en-Nûr, 24/55).

rüşlerini ve mezheplerini reddetmektedir. Çünkü onlar diyorlar ki: Hz. Ebû Bekir hilâfet makamına getirilince hep birden mürdet oldular[140] ve seçtikleri dini terkettiler. Bu iki âyet Râfizîler’in “Onlar mürted oldular” şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ onları dünyaya hâkim kıldığını, yeryüzünde iktidar verdiğini haber verip kendilerine cenneti vâdediyor. Dinden ancak müslümanlığa zorla ve baskı ile girenler dönerler. Onlar fırsatını buldukları zaman dini terkederler. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet zâhirî anlamı itibariyle haber verme ve vâdetme kalıbında ise de aslında şöyle şöyle yapın şeklinde emirdir. Bu durumda âyet **İşlerin sonu Allah’a varır** meâlindeki beyan gibidir. Bu ifade, “Bütün işler Allah’a dönecektir”[141] beyanı gibi “işlerin sonu”, yani âhirette işler O’na döner demektir. **İşlerin sonu** beyanı şöyle de açıklanabilir: İşlerin sonu, Allah’ın düşmanlarına karşı zafer ve galip gelme şeklinde O’nun dostlarına aittir. İşlerin sonunun Allah Teâlâ’ya izafe edilmesinden maksat, O’nun dostlarıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Allah’a yardım ederseniz O da size yardım eder”[142]. Örnek âyette de mâna eğer Allah’ın dostlarına veya dinene yardım ederseniz O da size yardım eder demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ
اِبْرٰهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَاَصْحَابُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسٰى فَاَمْلَيْتُ
لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ اَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾

388 **[§]*42-44. “Şayet seni yalancılıkla itham ediyorlarsa bilesin ki senden önce Nuh, Âd ve Semûd kavimleri, İbrahim’in kavmi, Lût’un kavmi ve Medyen halkı da*** (peygamberlerinin bildirdiklerini) ***yalan saymışlardı. Aynı şekilde Mûsâ da yalancılıkla itham edilmişti. Ben ise o inkârcılara biraz süre tanıdım ve sonra onları kıskıvrak yakaladım. Hadlerini bildirişim nasıldı bir bilsen!”***

Şayet seni yalancılıkla itham ediyorlarsa bilesin ki senden önce Nuh, Âd ve Semûd kavimleri, İbrahim’in kavmi, Lût’un kavmi ve Medyen halkı da (peygamberlerinin bildirdiklerini) yalan saymışlardı. Bu ifade iki türlü

---

140 Râfizîler’in iddialarına göre tümü dinden çıktı.

141 Meselâ bk. el-Bakara, 2/210; Âl-i İmrân, 3/109.

142 Muhammed, 47/7.

açıklanabilir. Birincisi: Şayet onlara yeryüzüne hâkim kılınacakları, din üzere sabit bırakılacakları konusunda verdiğin haber, söylediğin sözler ve onlara cennet vâdetmen gibi konularda seni yalancılıkla itham ediyorlarsa senden önceki ümmetler de kendilerine haber verdikleri ya da zafer vâdettikleri konularda ve buna benzer söyledikleri sözlerde peygamberlerini yalanlamışlardı. Âyetin, şayet seni peygamberlik konusunda ve Allah'tan verdiğin haberlerde yalancılıkla itham ediyorlarsa anlamına gelmesi de mümkündür. Allah Teâlâ peygamberine sabretmesini tavsiye etmekte ve (ona şöyle demektedir:) İnsanlar arasında sen ilk yalancılıkla itham edilen kişi değilsin. Fakat senden önceki kavimler peygamberlik davasında peygamberlerini yalancılıkla itham ettiler. Şu ilâhî beyanda da bu husus ifade edilmiştir: "Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz"[143].

Ben ise o inkârcılara biraz süre tanıdım ve sonra onları kıskıvrak yakaladım. Hadlerini bildirişim nasıldı bir bilsen! Yani Allah Teâlâ peygamberlerini yalancılıkla itham eden bir kavmi yalanladıkları vakitte (hemen) cezalandırmamıştır. Aksine onlara süre tanımıştır ki azabın gecikmesine aldanıp da yalanlamaları ve inatları artsın. İşte o zaman kıskıvrak yakalanmışlar ve yalanlama sebebiyle cezalandırılmışlardır. Bu Allah Teâlâ'nın onlara dair verdiği haberdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!"[144].

Hasan-ı Basrî der ki: Allah Teâlâ hiçbir kavmi ilk yalanlama esnasında helâk etmemiştir. Fakat onlara nesilden nesle, kavimden kavme, bir peygamberden diğerine süre tanımış, inkâr ettikleri anda onların iman etmediklerini fiilen bilince onları helâk etmiştir; çünkü onların inanmadıklarına dair ezelî ilmi fiilen ortaya çıkmış ve imtihan edilmelerine dair bilgi gerçekleşmiştir. Her ne kadar ezelde içlerinden kimin iman edeceğini ve kimin de etmeyeceğini bilse de. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım"[145] Allah'ın zatında gizli olan bilgi insanlar nezdinde de böylece ortaya çıkmış olmaktadır.

---

143 Hûd, 11/120.

144 "Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah'ın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, 'Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!' diyorlar" (el-Mücâdile, 58/8).

145 "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) deneyerek açıklığa kavuşturalım" (Muhammed, 47/31).

فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا
وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ ﴿٤٥﴾

389 [§]*45.* ***“Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular,*** (harap olmuş) ***nice görkemli köşk var!”***

[Helâk Edilen Şehirler]

Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var. Allah Teâlâ bir belde halkını ancak halkı inat edip şirk zulmüne saptıktan sonra kökünü kazıma ve azap etme helâkiyle helâk etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Biz ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz”[146], “Rabb’in halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir”[147]. Bunların benzeri belirttiğimiz gibi oldukça fazladır.

Ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır. Çatılar gidip de duvarlar kalınca o duvarlar çatıları üzerine yıkılır. Bazıları “hâviyetün” (خاوية) kelimesini harap ve duvarları çatıları üzerine yıkılmış şeklinde açıklamışlardır. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: “el-Arîş” (العَرِيشُ) yeryüzünden yüksek olan ve tümsek oluşturan kısım demektir. “Urûş” (عُرُوشٌ) “el-arîş”in çoğuludur. Allah Teâlâ’nın helâk ettiği beldeler böyleydi. Bunların içinde bazılarının halkını helâk etmiş, köyleri ve binaları dostları için olduğu gibi bırakmıştır. Firavun, kavmi ve başka kavimler buna örnektir. Bazı beldeleri de halkıyla birlikte helâk etmiş ve geriye hiçbir şey bırakmamıştır. Lût, Semûd, Âd kavminin beldeleri ve kendileri buna örnektir. Bazıları “el-urûş” kelimesinin binaların ve ağaçların kökü (eczâm)[148] anlamına geldiğini söylemiştir. Onlar sanki sütun gibidir. “el-Haviye” (الخَاوِيَةُ) kelimesi esasen bir yerin insanlardan hali olması demektir. **Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular.** “Bi’rin mu‘attala” (بِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ) tabiri de böyledir. Yani halkının kullanmadığı ve başında hiç kimsenin bulunmadığı kuyu demektir. Yoksa halkını helâk etme şeklindeki ifademiz doğrultusunda harap olmuş kuyu demek değildir.

---

146 el-Kasas, 28/59.

147 Hûd, 11/117.

148 Her şeyin cizmi (جِذْمُ) onun aslıdır. Çoğulu “eczâm” (أجْذَام) ve “cüzûm” (جُذُوم) şeklinde gelir. “Cizmü’ş-şecereti” ağacın aslı demektir. Her şeyin aslına da böyle denir (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “ce-ze-me” md.).

[§] (Harap olmuş) nice görkemli köşk var! "Meşîd" (مَشِيدٍ) kireçle kaplan- 390
mış demektir. "eş-Şîdü" (الشِّيدُ) kireç anlamına gelir. Bazıları "meşîd" kelimesinin yüksek anlamına geldiğini, "el-müşeyyed"in (الْمُشَيَّد) ise uzun ve yüksek anlamında olduğunu söylemişlerdir. İbn Kuteybe ise "el-meşîd"in kireçle kaplanmış bina anlamına geldiğini ve "eş-şîd" kelimesinin kireç demek olduğunu söylemiştir. İbn Kuteybe, devamla "el-müşeyyed" kelimesinin uzun yapılmış anlamına geldiğini, ancak bunların ikisinin aynı olduğunu ve uzatılmış demek olduğunu belirtmiştir. Ebû Avsece de böyle veya buna yakın şeyler söylemiştir[149].

Allah Teâlâ bunu Mekkeliler'e iki sebepten ötürü söylemiş olabilir: Birincisi: Onların, korundukları korunaklı yüksek saraylar bulunan beldeleri olduğunu belirterek öncekilerin kendilerinden daha güçlü, daha korunaklı ve daha çok saraylara sahip olduklarını haber veriyor. Sonra da peygamberlerini yalancılıkla itham edince bütün bunların kendilerine fayda vermediğini, fakat başlarına azap geldiğini bildiriyor. Buna göre siz ey Mekkeliler! Peygamberinizi yalancılıkla itham ederseniz onların başlarına gelenler sizlerin de başına gelir demiş oluyor. Ya da onların Mekke'de güven ve huzur içinde olduklarını belirterek şöyle diyor: Sizden öncekiler sizin gibi beldelerinde güven ve huzur içindeydiler. Sonra onların başlarına gelen geldi. Sizler de her ne kadar güven içinde iseniz de onların başlarına gelen sizin de başınıza gelir. Şu ilâhî beyanda da bu husus belirtilmiştir "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu"[150]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَلَمْ يَسٖيرُوا فِى الْاَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا اَوْ اٰذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ وَلٰكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتٖى فِى الصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

46. "Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir."

---

149 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 294.

150 "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti, Allah da onlara yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı" (en-Nahl, 16/112).

Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki. Yeryüzünde yürüseler ya! **İbret almış** ve yalanlamaları sebebiyle başlarına gelenleri öğrenmiş **kalplere** (sahip olsunlar) da o hareketlerinden vazgeçsinler **yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar!** Yani onlar yeryüzünde yürümediler mi ki içinde helâk edilişlerinin, yalanlama ve inat sebebiyle başlarına gelen musibetlerin bahsedildiği haberleri duysalar! Çünkü öncekilerin başlarına gelenler, ancak iki yoldan biriyle öğre-
391 nilebilir. Ya bizzat onlara bakıp, ayan beyan görmek suretiyle [§]ya da haberlerini duymak suretiyledir. **Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki!** meâlindeki cümle yeryüzünde dolaştılar ama onların kalpleri, yani akılları veya anlayışları yoktur ki o kavimlerin yalanlamaları sebebiyle başlarına gelenleri kavrasınlar da böylece ibret alsınlar. Onların başlarına gelenleri duyacak kulakları da yoktur. Yani onların gerçek bir bakışla baksalar kavrayacak akılları ve hakkıyla dinleseler işitecek kulakları vardır. Fakat onlar akıllarından ve kulaklarından faydalanmayınca Allah Teâlâ da kalplerinin ve kulaklarının bulunmadığını belirtiyor. Allah Teâlâ'nın **Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir meâlindeki** beyanda söylediği de budur. Yani dışarıdan görünen gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir. Burada yüce Allah yararlanmayı terkettikleri için kulaklarının ve gözlerinin bulunmadığını ve onların sağır ve kör[151] olduklarını belirtiyor.

Bazıları ise bu âyetin Abdullah b. Zâide İbn Ümmü Mektûm[152] hakkında indiğini ve körlük göz körlüğü değil kalp körlüğüdür mânasına geldiğini belirtmişlerdir. İbn Ümmü Mektûm'un gözü görmüyordu, kalbi ise kör değildi. Rivayet sahihse âyetin mânası budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَاِنَّ يَوْمًا عِنْدَ
رَبِّكَ كَاَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ

[151] Herhalde Mâtürîdî "Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler." beyanına işaret ediyor (el-Bakara, 2/171).

[152] Amr (Abdullah) b. Kays b. Zâide b. el-Esam (ö. 15/636). Amr, gözleri görmeyen ve müezzin olan İbn Ümmü Mektûm'dur. Mekke'de müslüman olmuştur. Mus'ab b. Umeyr'den sonra Medine'ye hicret etmiştir. Medine'ye Bedir savaşından kısa bir süre sonra geldiği de söylenmiştir. Medine'de Hz. Bilâl ile birlikte Resûl-i Ekrem'in müezzinliğini yapıyordu. Resûl-i Ekrem bütün savaşlarında ve veda haccına gittiği zaman onu insanlara namaz kıldırsın diye Medine'de kendi yerine bırakıyordu. İbn Ümmü Mektûm elinde siyah sancakla ve üzerinde geniş bir zırhla birlikte Kadisiye savaşına katıldı. Orada şehid edildi. Vâkıdî der ki: İbn Ümmü Mektûm Kadisiye'den Medine'ye döndü. Ve orada öldü. Hz. Ömer'in vefatından sonra onunla ilgili herhangi bir şey duyulmadı (bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, IV, 263; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 83).

47. "Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vâdinden asla dönmez. Bilinmeli ki, Rabb'inin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir."

Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vâdinden asla dönmez. Yani Allah başlarına azap geleceği ve onun vaktinden ne ileri ve ne de geri alınmayacağına dair şeklindeki vâdinden asla dönmez.

Bilinmeli ki, Rabb'inin katındaki bir gün sizin saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir. İbn Abbâs, Dahhâk ve Mücâhid'in de aralarında bulunduğu müfessirlerin geneli, söz konusu bin günün Allah Teâlâ'nın dünyayı yarattığı ve ona süre tayin ettiği günler olduğunu söylemişlerdir. [§]O günlerden her 392
bir gün bin sene sayılır. Müfessirlerin geneli âyeti bu şekilde açıklamışlardır. Bunun nasıl olduğunu bilmiyoruz. Bazıları da şöyle demiştir: Onların âhirette azap edildikleri Rabb'inin katındaki bir gün, sizin dünyada saymakta olduklarınızın bin yılı gibidir. Bir gün bir senedir. Bir günün bir sene olması şöyle açıklanabilir: Kısa ve az bir vakit, azabın ve belânın şiddetinden dolayı uzun ve bitmez bir süre haline gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah yeryüzünde kaç yıl kaldınız? diye sorar. Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık; işte saymakla görevli olanlara sor derler"[153]. Gördükleri azabın şiddetinden dünyada kaldıkları süreyi kısa olarak nitelemişlerdir. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah Teâlâ'nın katındaki bir günün dünya günüyle bin gün olması, süre ve vakit bildirme amaçlı olmayabilir. Çünkü âhiretin sonu için bir sınır çizme mümkün değildir. Nihayeti olmayan her şey için vakit belirtilmesi gerçek anlamda bir vakit belirleme ifadesi değil temsilî bir ifade olduğunu gösterir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete"[154], "gökler ve yer kadar geniş olan cennete"[155]. Bu iki âyette verilen genişlik, sınır belirleme ve miktar bildirme amaçlı değildir. Fakat insanın anlayış kapasitesinin dışında olduğu için yüce Allah, bu ifadeyi kullanmış ve onunla örnek vermiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

153 el-Mü'minûn, 23/112-113. Bütün nüshalarda aynı âyet mevcuttur. Ancak müellifin maksadına uygun olmadığı gibi ibarenin bağlamına da uygun değildir.

154 "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın" (el-Hadîd, 57/21).

155 "Rabb'inizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!" (Âl-i İmrân, 3/133).

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ اَخَذْتُهَا وَاِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

48. "Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim, sonra da onları kıskıvrak yakaladım. Dönüş yalnız banadır."

Nice belde var ki, ahalisi zulme dalmış olduğu halde onlara biraz süre verdim. Yani onlara süre tanıdım, zulmettikleri esnada onları cezalandırmadım. Daha **sonra da onları kıskıvrak yakaladım. Dönüş yalnız banadır.**

قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا اَنَا لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٤٩﴾

49. "De ki: 'Ey insanlar! Ben sizin için sadece apaçık bir uyarıcıyım.'"

De ki: Ey insanlar! Ben sizin için sadece apaçık bir uyarıcıyım. Âyetin ibaresi gayet açıktır. Biz bunun ne demek olduğunu birçok yerde açıkladık.

فَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾

393 **[§]***50. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar için bağışlanma ve çok değerli nimetler vardır."*

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar için günahları ve maiyetleri için **bağışlanma ve çok değerli nimetler vardır.** Bazıları "rızk" (رزق) kelimesinin kerîm diye nitelenmesini şöyle açıklamışlardır. Çünkü bu rızkın verildiği ve bahşedildiği kimseler, onurlandırılırlar ve değerleri yükseltilir. Bazıları da şöyle demiştir: "Rızk" kelimesine kerîm sıfatının getirilmesi, kerîmin yanında ihtiyaçların karşılandığı kişi olmasındandır. Rızık da böyledir. Söz konusu rızka erişen ve onu elde eden kimsenin yanında ihtiyaçlar giderilir. Bundan dolayı o rızka kerîm denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

51. "Âyetlerimize karşı birbirleriyle yarışırcasına çaba harcayanlar ise cehennemliktir."

Âyetlerimize karşı birbirleriyle yarışırcasına çaba harcayanlar ise cehennemliktir. Bazı kırâatlerde "muʿâcizîne" (مُعَاجِزِينَ) kelimesi "muʿaccizîne" (مُعَجِّزِينَ) şeklindedir[156]. Bazıları "muʿâcizîne" kelimesinin alıkoyuyorlar, yavaşlatıyorlar, insanların Hz. Peygamber'e tâbi olmakta gecikmelerine sebep oluyorlar anlamına geldiğini söylemiştir. Bize göre "muʿâcizîn" kelimesi için en uygun mana, yarışanlar ve önüne geçenler demektir. Fakat kelimeye bu mânanın verilebilmesi için ibarede gizlenmiş bir kelime takdir etmek gerekir. Buna göre anlamı sanki şöyle olur: **Âyetlerimize karşı** O'nun azabının önüne geçtikleri ve kurtuldukları zannıyla **birbirleriyle yarışırcasına çaba harcayanlar ise cehennemliktir.**

وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ اِلَّا اِذَا تَمَنّٰى اَلْقَى الشَّيْطَانُ فٖى اُمْنِيَّتِهٖ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ اٰيَاتِهٖ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٥٢﴾

52. "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) ***sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir."***

Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda okuduğunda **şeytan ille de onun arzularına**, yani okumasına ve kırâatine **bir şeyler katmaya kalkışmasın.**

Tevil âlimlerinin geneli şöyle demişlerdir. Hz. Peygamber temennide bulunduğunda, yani namazında okuduğunda ya da kendi kendisiyle konuştuğunda[157] anlamına gelir. Resûl-i Ekrem "ve'n-necmi izâ hevâ" (والنَّجْم إذَا هَوَى) âyetini okuduğu sırada şeytan diline bir şeyler kattı. [§]Resûlullah (a.s.) "e fe raʿeytümü'l-lâte ve'l-uzzâ ve menâte's-sâlisete'l-uhrâ" (أفَرَأيْتُم اللاتَ والعُزّى ومَنَاةَ الثّالِثَةَ الأخْرَى)[158] âyetine geldiğinde "İşte onlar (Lât, Uzzâ, Menât) ulu kuğular- 394

156 İbn Kesîr ve Ebû Amr böyle okumuşlardır (bk. Paluvî, *Zübdetü'l-irfân*, s. 96). Kelime Übey kırâatinde de böyledir (bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 148). "Muʿaccizîne", insanları aciz bıraktılar, Hz. Peygamber'e tâbi olmaktan ve Kur'ân'a iman etmekten alıkoydular demektir (bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XVII, 130-131).

157 Yani içinden bir şey geçirdiğinde.

158 en-Necm, 53/1, 20.

dır (garânîk.) Şüphesiz ki şefaatleri umulmaktadır" dedi[159]. Anlatılır ki şeytan Resûl-i Ekrem'e Cebrâil suretinde gelmiş ve belirtilen metni ona söyletmiştir. Sonra da Cebrâil gelmiş, Hz. Peygamber'e bunu haber vermiş ve kendisinin ona bu gibi ifadeleri ve müşriklerin söyledikleri gibi bir cümleyi asla indirmediğini ifade etmiştir. Fakat bunların anlattıkları bu tür rivayetler doğru olsaydı Resûl-i Ekrem bir dahaki seferde [vahiy getirmek üzere] gelenin şeytan değil Cebrâil olduğunu nasıl anladı sorusunun cevabı verilemez ve bir başka zamanda buna benzer şeylerin olmayacağından da emin olunamazdı.

Katâde şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem, Allah Teâlâ'nın müşriklerin tan-
395 rılarını bir kusurla anmamasını temenni ediyordu[160]. [§]Hz. Peygamber

159 İbn Hacer el-Askalânî bu konuda şu açıklamayı yapar: Bu haberi, Ebû Hâtim, Taberî ve İbnü'l-Münzir çeşitli yollarla rivayet etmişlerdir. Âdeti olduğu üzere Ebû Bekir İbnü'l-Arabî cüret etmiş ve şöyle demiştir: "Taberî bu konuda aslı astarı olmayan bâtıl birçok rivayette bulunmuştur." Bu ifade kendisine geri iade edilmeyi hak eden bir ifadedir. İyâz'ın ifadesi şöyledir: "Bu hadisi, sahih hadis rivayet eden muhaddislerden hiçbiri rivayet etmediği gibi sağlam ve muttasıl bir senedle hiçbir sika râvi de rivayet etmiş değildir. Üstelik nakledenler zayıftır, rivayetleri muzdariptir ve isnadında inkıta vardır" şeklindeki ifadesi de böyledir. İyâz'ın şu sözü de aynı şekildedir: "Taberî'den bu kıssayı alan tâbiîn ve müfessirlerden hiçbiri isnadını belirtmemiş ve hiçbir sahâbîye dayandırmamıştır. Onlardan gelen rivayet yollarının ekserisi zayıf ve gevşektir." İyâz devamında şöyle der: "Bezzâr bu rivayetin zikri caiz olan bir rivayet yolu yoktur. Bir tek Ebû Bişr'in Saîd b. Cübeyr'den nakli söz konusudur. Onun da Saîd b. Cübeyr'e kadar ulaşmasında (ittisal) şüphe vardır. Kelbî'ye gelince çok zayıf olduğu için ondan rivayette bulunmak caiz değildir." Bezzâr daha sonra bu rivayeti aklî yönden de reddetmiş ve "Bu olay gerçekten olmuş olsaydı birçok müslüman dinden dönerdi" demiş ve sonra şöyle devam etmiştir: "Böyle bir hadise nakledilmemiştir." Bütün bunlar kaidelere uygun eleştiriler değildir. Bir rivayetin rivayet yolları çok olunca ve çıkış noktaları farklılık arzedince bu bize söz konusu rivayetin bir aslının olduğunu gösterir. Ben bu hadise için üç adet isnat zikrettim. Bunlardan birisi sahîhin şartını taşımaktadır. Söz konusu rivayetler mürsel olup mürsel haberleri delil olarak kullanan bu gibi bir haberi de alır. Mürsel haberi delil olarak almayan da bu haberi alabilir. Çünkü rivayetler birbirini desteklemektedir. Bu söylediğimiz kural geçerli olunca bu haberdeki münker kısmın tevil edilmesi gerektiği ortaya çıkar. O tevil de şudur: Şeytan Hz. Peygamber'in "İşte onlar (Lât, Uzzâ, Menât) ulu kuğulardır (garânîk). Şüphesiz ki şefaatleri umulmaktadır" cümlesini söyletmiştir. Bunu zâhiri üzere yorumlamak caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in Kur'ân'a ondan olmayan bir şeyi kasten ve yanılarak eklemesi imkânsızdır. Eklediği şey onun getirdiği tevhit ilkesine zıt olunca bunu yapması mümkün değildir. Çünkü ısmet sıfatı taşımaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, VIII, 439; ayrıca bk. yakında gelecek olan hâşiye [dipnot 163]).

160 *Te'vîlât*'ın bütün nüshalarında yukarıdaki ifade "Resûl-i Ekrem Allah Teâlâ'nın müşriklerin tanrılarını kusurlayıcı bir ifadeyle zikretmesini temenni ediyordu" şeklinde olumlu olarak geçmektedir. Fakat gerçekleşen olayın-Allah Teâlâ'nın tanrıları sürekli olarak ayıplayıcı bir ifadeyle zikretmesi-ve bu âyetle ilgili çeşitli rivayetler, bizim söylediğimizi desteklemektedir. Nitekim Taberî'nin nakline göre Muhammed b. Kâb el-Kurazî şöyle demiştir: Hz. Peygamber, kavminin kendisine arkasını döndüğünü görünce ve Allah katından getirdiği

"menâte's-sâlisete" (مَنَاةَ الثَّالِثَةَ) **Üçüncüsü olan diğerini Menât'ı** meâlindeki âyeti okuyunca "innehünne el-ğarânîka'l-ulâ ve inne şefâatehünne türtecâ ındehüm" (إنّهُنّ الغَرَانِيقَ العُلى وإنّ شَفَاعَتَهُنّ تُرتَجَى عِندَهُم), yani "şüphesiz onlar (Lât, Uzzâ, Menât), ulu kuğulardır (garânîk) ve şüphesiz ki şefaatleri müşrikler nezdinde umulmaktadır" demiştir. Hz. Peygamber bununla "O kâfirlerin nezdinde Garânîk'in şefaatleri umulur" anlamını kasteder. Kâfirler bu şekilde Garânîk'e (Lât, Uzzâ, Menât) tapıyorlardı[161]. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hz. Peygamber "İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk.) Şüphesiz ki şefaatleri umulmaktadır" meâlindeki sözleriyle melekleri kastetmektedir. Çünkü onlar kıyâmet günü kendilerine şefaat ederler umuduyla meleklere tapıyorlardı. Resûl-i Ekrem de meleklerin şefaatlerinin umulduğunu haber vermiş olmaktadır[162]. Bu iki tevil öncekinden daha uygundur.

Bize göre en uygun olan açıklama, onların (yukarıda) söyledikleri dışındaki bir başka yorumdur[163]. O da şudur: **Senden önce hiçbir resûl ve nebî**

şeylerden uzak durduklarını müşahede etmesi kendisine ağır gelince kendi kendine Allah Teâlâ'dan kavmi ile arasını yaklaştıracak bir beyan gelmesini temenni etti. Kavmini sevmesi ve onlara düşkün olması ile birlikte onların durumlarına dair ağır gelen bazı ifadelerin yumuşatılması onu sevindiriyordu (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 131-132).

161 Birçok âyette müşriklerin taptıkları putların şefaatinin söz konusu olmadığına ve ibadetlerinin mahiyetine işaret edilmektedir (bk. el-Bakara, 2/255; ez-Zümer, 39/3; en-Necm, 53/23-26).

162 Meselâ meleklerin şefaatlerine "Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz" meâlindeki beyana işaret edilmektedir (en-Necm, 53/26).

163 Bu konuda başka görüşler de vardır. İbn Hacer el-Askalânî şöyle demiştir: "Âlimler bu mevzuda çeşitli görüşleri benimsemişlerdir. Bu cümle Hz. Peygamber'in dilinden kendisine uyku bastırınca farkında olmadan çıkmıştır diyenler olmuştur. Resûl-i Ekrem bunu öğrenince Allah Teâlâ âyetlerini muhkem kılmıştır. Söz konusu haberi, Taberî Katâde'den nakletmiştir. İyâz ise aynı haberi sahih değildir diye reddetmiştir. Gerekçe olarak Resûlullah'ın böyle bir duruma düşmesinin mümkün olmadığını ve şeytanın o uykuda iken kendisi üzerinde hâkimiyetinin bulunmadığını göstermiştir. Bazıları da şeytan kendisinin isteği dışında bu cümleyi ona söyletmiştir demişlerdir. İbnü'l-Arabî de bu yaklaşımı yüce Allah'ın şeytanın ağzından naklettiği şu cümle ile reddetmiştir: "Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu" (İbrâhim, 14/22). İbnü'l-Arabî şöyle demiştir: Şeytanın böyle zorlama gücü olsaydı kimsenin itaat edecek gücü olmazdı. Bazıları da şöyle demiştir: Müşrikler tanrılarını belirtip bu şekilde vasfedince bu Hz. Peygamber'in hafızasında yer etti ve onları zikredince bu cümle yanılarak dilinden döküldü. İyâz bu yaklaşımı güzel bir şekilde reddetmiştir. "Hz. Peygamber bu cümleyi kâfirleri azarlamak için söylemiştir" diyenler de olmuştur. İyâz şöyle der: Ortada maksadın ne olduğunu gösteren bir karine olduğunda bu mümkündür. Özellikle de o zamanlar namazda konuşmanın caiz olduğunu da göz önüne almak gerekir. Bâkıllânî de bu görüşe meyletmiştir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber "ve menâte's-sâlisete'l-uhrâ" âyetine ulaşınca müşrikler bunun arkasından tanrılarını kınaya-

göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın meâlindeki âyetin anlamı şöyle olmalıdır: O Kur'ân'ı okuduğu zaman [şeytan] kâfirlerin kalplerine Resûlullah (a.s.) ile mücadele edecekleri, tartışacakları fikirleri ve düşünceleri bırakır ve onları kendilerine tâbi olsunlar diye şüpheye düşürür. Meselâ (onları şüpheye düşürmek için) "O (Muhammed) Allah'ın kestiğini haram kılıyor, kendi kestiğini ise helâl kılıyor"[164] şeklindeki sözleri buna örnektir. "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[165]
396 meâlindeki âyet inince söyledikleri şu söz de böyledir: [§]Allah'ın dışında Îsâ, Üzeyir ve meleklere tapıldı. O halde onlar cehennem yakıtıdır[166]. Bir başka örnek de "Elif- Lâm- Mîm. İşte kitap. Onda asla şüphe yoktur"[167] meâlindeki âyeti ebced[168] hesabına göre yorumlamalarıdır. Hz. Peygamber'e karşı buna benzer ileri sürdükleri deliller ve başka tartışmalar da söz konusudur. Allah Teâlâ da onların tartışmalarını ve delil sunmalarını geçersiz kıldığını ve âyetlerini sağlam olarak yerleştirdiğini haber vermektedir. "O kendi kestiğini helâl sayıyor ve Allah'ın kestiğini haram kabul ediyor" dedikleri zaman da murdar etin neden haram, diğerinin neden helâl olduğunu beyan ediyor. Söz konusu beyan şöyledir: "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu en büyük günahtır"[169]. Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan

---

cak bir ifadede bulunacağından korktular. Ve konuşmaya başladılar. Âdetleri olduğu üzere Resûl-i Ekrem'in kırâatini karıştırdılar. Nitekim nasıl konuştukları "Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız" (Fussılet, 41/26) meâlindeki beyanda ifade edilmektedir. Âyette yer alan cümle, şeytana nispet edilmiştir. Çünkü onları böyle söylemeye teşvik eden şeytandır. Ya da "şeytan" kelimesinden maksat, "insan şeytan"dır" (İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, VIII, 439-440).

164 Mâtürîdî En'âm sûresinin 121. âyetinin tefsirini yaparken şöyle der: Bazı tevil âlimleri derler ki: "Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin" beyanı, kendi öldürdüğünüzü ve kestiğinizi yiyorsunuz, Rabb'inizin öldürdüğünü (yani murdarı) yemiyorsunuz. Rabb'inizi ululadığınız halde O'nun öldürdüğünü haram sayıyorsunuz demeleri üzerine inmiştir (Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, II, 169).

165 el-Enbiyâ, 21/97.

166 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 415. Ayrıca bk. Zuhruf sûresinin tefsiri (43/57-58).

167 el-Bakara, 2/1-2.

168 bk. Bakara sûresinin 1 ve 2. âyetlerinin tefsiri. Rivayete göre yahudiler Hz. Peygamber'den Bakara sûresinin ilk âyeti olan 'elif-lâm-mîm' kelimelerini duyunca hemen 'ebced'e vurup cümmel hesabıyla bunun 71 rakamına denk geldiğini görmüşler. Çünkü bu hesaba göre; elif=1, lâm=30, mîm=40 değerindedir. Bunun üzerine İslâm'ın ömrünün de 71 sene olacağını çıkarmış ve "71 yıl ömrü olan bir dini neden kabul ediyorsunuz?" demişlerdir.

169 el-En'âm, 6/121.

yemeyin. Fakat Allah'ın adının anıldığı hayvanları yiyin[170]. Böylece yüce Allah bu hayvanların ancak üzerine Allah'ın adının anılması ile helâl olduğunu, diğerinin de anılmaması dolayısıyla haram olduğunu beyan ediyor. "Allah bir yana bırakılarak Îsâ'ya tapıldı, meleklere tapıldı o halde onlar cehennem yakıtıdır" şeklindeki sözlerine karşılık da onların cehenneme yakıt olmadıklarını, çünkü bahsettiklerini istisna ettiğini belirtmiş ve şöyle demiştir: "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar"[171]. Allah onların tartışmalarını, karşı delil getirmelerini ve âyeti ebced hesabına göre yorumlamalarını iptal etmiştir. "Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân) bir kısım âyetleri muhkemdir"[172]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* "Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir" meâlindeki âyetin yorumu budur. Allah Teâlâ, şeytanın o kâfirlerin kalplerine sözünü ettiğimiz delillerle verdiği ve kendileriyle mücadele ettikleri kanıtları iptal etmiş ve âyetlerini Hz. Peygamber'in kalbine sağlam olarak yerleştirmiştir.

Öte yandan İbn Abbâs'ın ve sözünü ettiğimiz diğer bilginlerin "Resûl-i Ekrem'in ağzından böyle bir söz çıktı" tarzında söyledikleri söze gelince [cevabımız şudur:] Bizce ısmet sıfatı bahşedilmiş bir kimsenin dilinden yanlış bir söz çıkabilir. Bu sözü ondan duyan kimse benimsediği mezhebi ve dini bildiği takdirde dilinden dökülen o sözlerin yanlışlık ve hata eseri döküldüğünü bilir. Meselâ bir kimse belli bir mezhebi benimsemiş ve belli bir inancı esas almış olsa, sonra dilinden bilinen inancına ters bir şeyler dökülse bunları yanlışlıkla söylediği anlaşılır. [§]Müfessirlerin, Resûl-i Ekrem'in öyle söylediğine dair 397
naklettikleri rivayetlerin sabit olması durumunda söyledikleri sözler bu doğrultuda yorumlanır. Bu konuda en uygun olanı, "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[173] meâlindeki âyette belirtildiği ve bizim de ifade ettiğimiz üzere şeytanın kâfirlerin kalplerine Hz. Peygamber'le mücadele edecekleri ve tartışacakları bilgileri atmış olduğudur.

İbn Kuteybe "illâ izâ temennâ elka'ş-şeytânu fî ümniyyetihî" (إلا إذا تَمَنّى ألقَى الشَّيْطَانُ فِى أُمْنِيَّتِه) âyetini şöyle açıklamıştır: **O bir temennide bulunduğunda,** yani Kur'ân okuduğunda **şeytan ille de onun arzularına,** yani tilâvetine **bir**

---

170 "Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenden hayvandan niçin yemeyesiniz ki?" (el-En'âm, 6/119).

171 el-Enbiyâ, 21/101. Fakat müellif merhum burada istisna olduğunu kabul etmemişti (bk. el-Enbiyâ, 21/98).

172 Âl-i İmrân, 3/7.

173 el-En'âm, 6/121.

şeyler katmaya kalkışmasın[174]. Ebû Avsece de böyle söylemiş ve kelimeyi çoğul olarak "emâniyye" (أَمَانِيَ) şeklinde okumuştur. Başkaları ise aynı âyeti şöyle yorumlamıştır: **O bir temennide bulunduğunda,** yani [kendi kendisiyle] konuştuğu zaman **şeytan ille de onun arzularına**, yani konuşmasına **bir şeyler katmaya kalkışmasın.** Bazıları da "temennâ" (تَمَنّى) ve "ümniyyetihî" (أُمْنِيَّتِهِ) kelimelerinin nefsin bir şeyi arzu etmesi anlamında olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda ve benzerlerinde olduğu gibi: "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin"[175]. Bu yaklaşım, Hasan-ı Basrî'ye aittir. O, temennide bulunmak, insanların dünyadan arzu ettikleri bazı şeyleri temenni etmesi gibidir demiştir. Katâde ise şu açıklamayı yapmıştır: "Temennâ" (تمنّى) fiili ile kastedilen, daha önce değindiğimiz (Hz. Peygamber'in) nefsinin kendilerine dua edilen ve şefaatleri umulan tanrılarını yukarıda belirttiğimiz şekilde anmayı arzu etmesi demektir[176]. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَاِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِى شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾

53. "Bunu Allah, şeytanın kattığını kalplerinde hastalık bulunanlar ve yürekleri katılaşmış olanlar için sınama vesilesi kılmak için yapar. Şüphesiz zâlimler derin bir ayrılığa düşmüşlerdir."

Bu beyanın yorumu o kavme göre şöyledir: **Bunu Allah,** o kâfirlerin kalplerine **şeytanın kattığını kalplerinde hastalık bulunanlar ve yürekleri katılaşmış olanlar**, yani bahsi geçenler **için sınama vesilesi kılmak için yapar.** Çünkü onlar belki peygamber onlara cevap veremez ve vereceği cevap aklına gelmez de bu onlar için fitne kapısı açar zannetmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kalplerinde hastalık bulunanlar** öyle anlaşılıyor ki münafıklardır. Çünkü yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, bu isimle adlandırılmış ve nitelenmiş olanlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: 'Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!' demişlerdi"[177].

---

174 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 294.

175 en-Nisâ, 4/32.

176 Ben bu iki nakli kaynaklarda bulamadım. Fakat Muhammed b. Kâb el-Kurazî'nin rivayetine bakınız. Bu rivayet bu gibi görüşleri açıklığa kavuşturmaktadır (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 131-132).

177 el-Ahzâb, 33/12.

[§] Yürekleri katılaşmış olanlar. Hz. Peygamber'e karşı inatlaşan ve böbürlenen reisler ve kâfirlerdir. Bunların hepsi katı kalpli olmakla nitelenmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır"[178]. **Şüphesiz zâlimler derin bir ayrılığa düşmüşlerdir.** Bu cümlenin şüphesiz zâlimler, inat ve icabet etmekten uzak bir böbürlenme içindedirler mânasına gelmesi muhtemeldir. Ya da hakkı dinlemekten ve onun kabulünden uzaktır şeklinde de olabilir. "Şikâk" (شِقَاقٍ) kelimesinin "ayrılık" ve "şikâkin ba'îd" (شِقَاقٍ بَعِيدٍ) tabirinin derin bir ayrılık ve cümlenin de "asla uzlaşmaya dönmezler" mânasında olduğu söylenmiştir. 398

وَلِيَعْلَمَ الَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهٖ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهَادِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٥٤﴾ وَلَا يَزَالُ الَّذٖينَ كَفَرُوا فٖى مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً اَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقٖيمٍ ﴿٥٥﴾

54. "Bunu bir de, kendilerine ilim verilenlerin, onun Rabb'in tarafından gelmiş kesin gerçek olduğunu anlamaları, ona iman etmeleri ve böylece bütün kalpleriyle ona bağlanmaları için yapar. Muhakkak ki Allah iman edenleri dosdoğru bir yola iletir."

55. "İnkâr edenler ise, kıyâmet kendilerine ansızın gelinceye veya sonu olmayan günün azabı kendilerini yakalayıncaya kadar Kur'ân hakkında hep şüphe içinde kalacaklardır."

Bu iki âyet daha önce belirttiğimiz âyetler gibidir. Bunlardan birisi şu ilâhî beyandır: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince"[179]. Buna benzer tevhit ehlini onu kabul, boyun eğme ve ona yönelme ile kâfirleri de reddetme ve yalanlama ile niteleyen başka âyetler de vardır. **Bunu bir de, kendilerine ilim verilenlerin, onun Rabb'in tarafından gelmiş kesin gerçek olduğunu anlamaları** meâlindeki beyan da bu doğrultu-

178 el-Bakara, 2/74.

179 "Bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

dadır. Kendilerine ilim verilenlerin ilmine göre Kur’ân ve Muhammed Rabb’in tarafından gelmiş kesin gerçektir. Çünkü onlar Muhammed’e (a.s.) yüceltme, saygı gösterme ve boyun eğme tavrıyla bakmışlar ve onun peygamberliğini ikrar etmişlerdir. Bu da onların hidâyetlerini, rahmetlerini ve şifalarını arttırmıştır. Öbürleri ise ona küçümseme, değer vermeme ve yalanlama tavrıyla bakmışlar bu da onların manevî kirlerini, sapkınlıklarını ve katılıklarını arttırmıştır.

399 [§]Bazıları, âyette bahsi geçen **sonu olmayan günün azabı** ile kastedilenin Bedir savaşı günü olduğunu ifade etmişlerdir. Bazıları da bunun kıyâmet gününün azabı olduğunu söylemiştir ki o günün azabı şiddetli bir azaptır. Bu azabı “akîm” (عقيم) kelimesiyle nitelemek mümkündür. Çünkü o günden kurtuluş da hayır da umulmaz. Çocuk doğuramayan kadına da bu yüzden “akîm” denilmiştir. Çünkü onun çocuk yapacağı umulmaz.

İbn Kuteybe “fe tuhbite lehû kulûbuhum” (فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ) cümlesine şu anlamı vermiştir: Kalpleri ona boyun eğsin ve karşısında zelil olsun diye[180]. Biz de “içtenlikle teslimiyet gösteren kimseleri müjdele”[181] meâlindeki âyeti açıklarken aynı şeyi söylemiştik. İbn Kuteybe (عَذَابُ يَوْمٍ عقيم) âyetini açıklarken de şöyle demiştir: Sanki o gün kâfirler bakımından içinde hayır yoktur ve kâfirin kurtuluşu için fayda vermez. Ebû Avsece de “azâbu yevmin akîm” cümlesine, şiddetli günün azabı açıklamasını yapmıştır. Bu bizim de söylediğimiz şeydir.

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
ف۪ي جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَاُو۬لٰٓئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٥٧﴾

56. “O gün hükümranlık yalnız Allah’ındır; onlar arasında hükmünü verir. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmış olanlar, nimetlerle dolu cennetlerde olacaklardır.”

57. “İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlara ise alçaltıcı bir azap vardır.”

---

180 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 294.
181 el-Hac, 22/34.

[Hükümranlık Yalnız Allah'a Aittir]

O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır; onlar arasında hükmünü verir. Hasan-ı Basrî der ki: Hükümranlık dünyada ve âhirette her hâlükârda Allah'a aittir. Fakat **O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır** demek, o gün aralarında mahlûkat değil, sadece O hüküm verecektir demektir. Çünkü dünyada başkası hakkında hüküm verenler vardır. Ama o gün hüküm, sadece Allah'ın olacaktır. Bize göre -hükümranlık bütün zamanlarda sadece Allah'a ait olduğu halde- o günün özel olarak bunun belirtilmesi, o gün herkesin O'nun hükümranlığını ikrar edecek ve kimsenin bu konuda kendisiyle çekişemeyecek olmasındandır. Dünyada ise hükümranlığı kendi nefsi için iddia edenler olur. Yüce Allah hükümranlığın o gün sadece kendisine ait olduğunu şu beyanlarında belirtir: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[182], "Sonunda dönüş Allah'adır"[183]; "Bütün işler Allah'a dönecektir"[184]. Bunlara benzer başka beyanlar da mevcuttur. İşte bu âyette de durum aynen böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmış olanlar, nimetlerle dolu cennetlerde olacaklardır. Bu beyanın mânası açıktır.

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ قُتِلُوا اَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللّٰهُ
رِزْقًا حَسَنًا وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾

[§]*58. "Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere gelince, Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır."* 400

[Allah Yolunda Hicret Edenler]

Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere gelince. Müfessirler bu beyanın ister öldürülsünler isterse kendi kendilerine[185] ölsünler Allah yolunda gazi olanlarla mücahitler hakkında olduğunu söylemişlerdir. Onlar için âyette bahsi geçen güzel rızık ve hoşnut olacakları bir yer olacaktır. Bu âyetin zâhirinden Hz. Peygamber'e (Medine'ye) hicret edenler hakkın-

---

182 İbrâhim, 14/21.

183 Âl-i İmrân, 3/28; en-Nûr, 24/42, Fâtır, 35/18.

184 Meselâ bk. el-Bakara, 2/210; Âl-i İmrân, 3/109.

185 "Mâte fülânun hatfe enfihî" (مَاتَ فُلَانٌ حَتْفَ أَنْفِهِ) denir ki mânası filan herhangi bir darbe ve katle mâruz kalmaksızın öldü demektir. Bir kimse ansızın öldüğünde bu tabir kullanılır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-te-fe" md.).

da olduğu anlaşılır. Eğer âyet bunlar hakkında olursa o zaman Râfizîler'in, sahâbîlerin geneli dinden dönüp mürted olmuştur şeklindeki iddialarını da geçersiz kılmış olur. Çünkü (bu durumda) Allah Teâlâ -ister katledilsinler isterse kendi kendilerine ölsünler- onlar için cennet, güzel rızık ve hoşnut olacakları bir girişin şehadetini yapmış olmaktadır. Netice olarak ashap arasında Râfizîler'in dediği gibi birisinin çıkması ihtimal dâhilinde değildir.

Allah onları pek güzel bir nimetle ödüllendirecektir. Güzel nimetin cennet olduğu söylenmiştir. Gerekçe olarak da bu tabirin ölüm ve katledilmekten sonra belirtildiği netice olarak **güzel nimet**in ancak cennette olacağı ve her mizacın ve aklın bunu güzel göreceği ileri sürülmüştür.

Allah rızık verenlerin elbette en hayırlısıdır. Allah Teâlâ kendisinden başka rızık veren olmadığı halde kendisinin rızık verenlerin en hayırlısı olduğunu bildiriyor. Çünkü insanlar, rızık genişliği arzusuyla Allah'tan başkasına tapmaları dolayısıyla rızkı ve geçim rahatlığını Allah'tan başkalarından bekliyor ve talep ediyorlardı. Cenâb-ı Hak da kendisinin rızık veren olduğunu, rızkın ve geçim rahatlığının yalnız O'ndan umulacağını haber veriyor. Çünkü buna mâlik olan O'dur. Allah'tan başka yaratıcı olmadığı halde "yaratanların en güzeli"[186] meâlindeki bir ifadenin kullanılması da böyledir.

لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَاِنَّ اللّٰهَ لَعَل۪يمٌ حَل۪يمٌ ﴿٥٩﴾

59. "Allah mutlaka onları hoşnut olacakları bir yere koyacaktır. Kuşkusuz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir."

Allah mutlaka onları hoşnut olacakları bir yere koyacaktır. "Hoşnut olunacak yer" de cennettir. Her mizaç ve her akıl ondan hoşnut olacaktır. **Kuşkusuz Allah hakkıyla bilendir, halîmdir.** Bilendir: Düşmanlarının dostlarına neler yaptıklarını ya da kendisinin dostlarına neler yaptığını bilendir. Halîmdir: Çünkü düşmanlarından intikamını almayı ertelemiştir. Düşmanlarından dostlarına yaptıkları (düşmanlığı) fiiliyata geçirdikleri esnada intikam almamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِه۪ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنْصُرَنَّهُ اللّٰهُ
اِنَّ اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾

186 "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn, 23/14).

[§]*60. "Böyledir; her kim kendisine yapılana misliyle karşılık verir, son-* 401
ra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder. Allah çok bağışlayıcı, çok yarlığayıcıdır."

Böyledir; her kim kendisine yapılana misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder. Arap dilinde "zâlike" (ذٰلِكَ) ve "hâzâ" (هذَا) kelimeleri ile her ne kadar daha önce sözü edilen bir duruma işaret edilse de bu iki kelimeyle cümleye başlamanın mümkün olduğunu daha önce ifade etmiştik. "Hâzâ zikrun ve inne li'l-müttakîne le husne meâb" (هَذَا ذِكرٌ وإنّ للمُتّقِينَ لَحُسنَ مآب)[187]; "Hâzâ ve inne li't-tâğîne le şerra meâb"[188] (هَذا وانّ لِلطّاغِينَ لَشَرّ مآب) gibi âyetler görüşümüze dair örnektir. Bu âyetler, "hâzâ" kelimesi olmadan "ve inne li'l-müttakîn" ve "inne li't-tâğîne" şeklinde gelseydi de doğru olurdu. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum böyledir. Ya da "zâlike" (ذلك) daha önce geçen haberlerle bir bağlantı sağlamak için de kullanılmış olabilir. Buna göre mâna şöyle olur: Sana bahsettiğim ve haber verdiğim şey budur: **Her kim kendisine yapılana misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder.**

Öte yandan bu âyetin iniş sebebine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları âyetin kısas hakkında olduğunu ifade etmiştir. Bir kimse bir başkasının yakınını öldürürse ona kısas yapılır. Sonra kısas yapılarak öldürülenin (katil) yakını da maktulün yakınına saldırıp onu öldürürse Allah saldırıya uğrayana karşılık ona yardım eder. Bu hüküm bir başka ilâhî beyanda belirtilen husustur, o da şöyledir: "Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabb'inizden bir hafifletme, bir rahmettir"[189]. Allah Teâlâ bu beyanın devamında da "Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada haddi aşmayı diyeti aldıktan ve bağışladıktan sonra belirtmiş, birinci âyette ise saldırma fiiline kısastan sonra değinmiştir. Bunlar mâna itibariyle aynıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet müminler ve müşrikler hakkında inmiştir. Şöyle ki: Müşrikler müminleri çeşitli cezalarla cezalandırmışlar ve onlara saldırmışlardı. Sonra müslümanlar onlara galip geldiler ve verdikleri cezanın karşılığı olarak onları cezalandırdılar. Bunun ar-

---

[187] "Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır" (Sâd, 38/49).

[188] "Öte yandan azgınlara da çok kötü bir gelecek, cehennem vardır" (Sâd, 38/55).

[189] "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, Rabb'inizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır" (el-Bakara, 2/178).

dından müşrikler müslümanlara saldırdılar. Allah Teâlâ da bu saldırının ardından onları müşriklere karşı galip kılma vâdinde bulundu. Bazıları da buna yakın şeyler söylemişlerdir. Buna göre müşrikler Resûl-i Ekrem'in ashabına ve onlarla birlikte iman edenlere eziyet ediyorlar ve onları hac aylarında cezalandırıyorlardı. Müminlerin ise o vakitte kendileriyle savaşma izinleri yoktu
402 ki onlara karşılık olarak kendileriyle çarpışsınlar. [§]Allah Teâlâ müşriklerin müminlere ileride saldırmaları halinde kendilerine yardım ve zafer vâdetmiş oldu. Bu tevile göre, müminlere yardım vâdi, müşrikler ileride kendilerine saldırdığı takdirde gerçekleşecekken, birinci tevile göre söz konusu vâd, müşriklerin müminlere bilfiil saldırmalarının ardından yapılmış olmaktadır. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.*

Allah çok bağışlayıcı ve müminleri müşriklerle hac aylarında savaştıkları için **çok yarlığayıcıdır.** Çünkü onlara müşriklerle savaşma izni vermemişti. Ya da Allah tövbe edip yaptıklarından döndükleri takdirde **çok bağışlayıcı ve yarlığayıcıdır.** *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَاَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٦١﴾

61. "İşte böyle; Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar. Allah her şeyi işitir ve görür."

İşte böyle; Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar. "Zâlike" (ذلكَ) kelimesinin önceki ifadeyle bağlantı olmaksızın yeni bir cümlenin başlangıcı olarak kullanılmasının caiz olduğunu söylemiştik. Bu kelimenin (bir önceki âyette yer alan) "Allah ona mutlaka yardım eder"[190] meâlindeki cümlenin sılası olarak belirtilmiş olması da mümkündür. Bu takdirde mâna şöyle olur: Bu yardım, Allah Teâlâ'nın sözünü ettiği kimseler içindir. Çünkü geceyi gündüze ve gündüzü de geceye katmaya kādir olan bir varlık, onlara vâdettiği yardıma da kādirdir.

Allah her şeyi işitir ve görür. Yani onların sözlerini işitir ve ihtiyaçlarını görür. "es-Semî'" (السَّمِيعُ) kelimesinin "kabul eden" mânasına olduğu söylenmiştir. Yani Allah onların dualarını kabul edendir. "Basîr" (بَصِيرٌ) ise düşmanların hallerini ve hareketlerini görendir anlamına gelir. Ya da bu cümle

190 el-Hac, 22/60.

yeni bir başlangıç cümlesi olarak Allah her şeyi işitir ve görür mânasında da olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Böyledir; çünkü Allah hakkın tâ kendisidir”[191]. Bazıları da âyete şöyle bir anlam vermiştir: Geceyi gündüze, gündüzü geceye katan, bütün bunları yapan O’dur.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ هُوَ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

62. “Böyledir; çünkü Allah hakkın tâ kendisidir, O’nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın tâ kendisidir. Ve şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah’tır.”

Böyledir; çünkü Allah hakkın tâ kendisidir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: “el-Hak” (الحق) kelimesi Allah Teâlâ’nın isimlerinden biridir. Allah bu ismi ile verir ve mahlûkatı arasında bu ismiyle hükmeder, bu ismiyle yargılar vb. **Böyledir; çünkü Allah hakkın tâ kendisidir** meâlindeki beyan şu anlama gelebilir: Kullukta arzu ve talep edilenler O’nun nezdinde tahakkuk eder. Çünkü bunlara mâlik olan O’dur.

[§]O’nun dışında yalvarıp taptıkları ise bâtılın tâ kendisidir. Yani 403
O’ndan başkasına taparak arzu ettikleri şeyler, bâtılın tâ kendisidir. O’ndan başkası, şefaat ederler umuduyla ya da geçim rahatlığı arzusuyla taptıkları putlardır. Allah Teâlâ da haber veriyor ki o putlar bunlara mâlik değildir, bunlara sadece Allah sahiptir.

Ve şüphe yok ki yüce olan, ulu olan yalnız Allah’tır. Yani yücelik O’nun katından talep edilir, rızık, geçim rahatlığı, şefaat, yardım, zafer ve duaların kabulü O’nun katından talep edilir ve beklenir yoksa taptıkları putların katından değil. Allah Teâlâ kendisini bırakıp da putlara tapmakla akılsızlık ettiklerini ifade ediyor.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءًۘ فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ مُخْضَرَّةًۜ اِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌۚ ﴿٦٣﴾

63. “Görmüyor musun ki, Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yemyeşil oluveriyor! Kuşkusuz Allah Latîf’tir, her şeyden haberdardır.”

---

191 el-Hac, 22/62.

Görmüyor musun ki mânasına gelen "elem tera" (أَلَمْ تَرَ) fiiline dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu hayret uyandırma harfi olup, Allah Teâlâ yaptığı bütün işlere karşı Resûl-i Ekrem'in hayret duygularını hareket geçirmektedir demişlerdir. Bazıları da bunun delilleri açıklama ve burhanlarını aydınlatma harfi olduğunu ve bu harfin "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[192] meâlindeki beyanda bulunan "elem tera"ya vb. benzediğini belirtmişlerdir. Aslında kelime, zâhiri itibariyle soru ise de esasen tahkik ve gerekli kılma mânası ifade etmektedir. "Elem tera" (görmedin mi mânasında değil) "sen gördün" ve "sana haber verildi" mânasına gelir. Kur'ân'da soru kalıbında gelen bütün ifadeler, aslında "gerekli kılma" ve "ilzam etme" mânasındadır.

Allah gökten su indiriyor da yeryüzü yemyeşil oluveriyor! Bu beyanda ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler için iki açıdan delil vardır. Birincisi: Allah Teâlâ kudretini ve hükümranlığını haber vermekte ve gökten su indirmeye ve yeryüzünü katılığına ve sertliğine rağmen yarmaya ve içinden yumuşaklığı ve zâfına rağmen bitki çıkarmaya kādir olan varlık, ölümden sonra yaratıkları canlandırmaya da kādirdir ve onu hiçbir şeyin aciz bırakması ihtimal dâhilinde değildir. İkinci delil şudur: Öldükten ve kupkuru hale geldikten sonra yeryüzünü canlandırmaya kādir olmasıdır. Böyle bir varlık ölümden sonra yaratıkları diriltmeye ve canlandırmaya da kādirdir. Onlar biliyorlar ki bir şeyi eski haline çevirmek, ilk baştan yaratmaktan daha kolaydır. Zira bir şeyi ilk baştan yaratma bilgisine sahip olup da ilkin yaratan varlık, onu eski haline iade etmeye kādirdir.

404 **[§]Kuşkusuz Allah Latîf'tir, her şeyden haberdardır.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Dünyada bir şeye üç sebeple "el-latîf" denir. Birincisi: Bir şeye ince olduğundan dolayı latîf denilir. Bu mâna Allah Teâlâ açısından geçersizdir. İkincisi: Yaratıkların ortaya çıkmasına sebep olmasından onların ortaya çıkmasında zorluk çekmemesinden dolayı bir kimseye latîf denilir. Üçüncüsü: Latîf, merhametli ve şefkatli demektir. Kelime bu son iki mânada Allah Teâlâ'ya nispet edilebilir. Ama birinci mânanın Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesi caiz değildir. "Habîr" (خبير) bilen demektir.

لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْغَنِىُّ الْحَمِيدُ 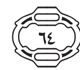

---

[192] el-Furkān, 25/45.

64. "Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şüphe yok ki kimseye muhtaç olmayan, her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır."

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Şüphe yok ki kimseye muhtaç olmayan, her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır. Cenâb-ı Hak, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin kendisinin olduğunu, gerek erkek gerek kadın herkesin O'nun kulu olduğunu, onları kendi ihtiyacı için yaratmadığını, ancak onların ihtiyaçları için yarattığını haber veriyor. Çünkü yüce Allah, kendisinin zatı itibariyle hiçbir şeye muhtaç olmadığını bildiriyor. İkincisi: Cenâb-ı Hak, onlara kendi zatına yönelik birtakım menfaatler dolayısıyla emir vermediğini, yasak getirmediğini ve kendilerini imtihan etmediğini bildiriyor. Fakat söz konusu emri ve yasaklamayı insanların menfaatleri için getirdiğini söylüyor. "el-Hamîd" fiillerinde övülen demektir. Ya da öven anlamına gelir.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِى فِى
الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ وَيُمْسِكُ السَّمَاۤءَ اَنْ تَقَعَ عَلَى الْاَرْضِ اِلَّا بِاِذْنِهٖ اِنَّ
اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾

65. "Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir."

Görmüyor musun ki, Allah yeryüzündekileri ve O'nun emriyle denizde akıp giden gemileri sizin hizmetinize verdi! Cenâb-ı Hak, kendilerine şükretmelerini istemek için onlara nimetlerini hatırlatıyor. Çünkü yeryüzündeki çeşit çeşit menfaatleri emirlerine verdiğini haber veriyor. Bundan maksadı onları başı boş bırakmak için boş yere yaratmadığını bilmeleridir. Çünkü yaratması, sözü edilen şekilde olan bir varlığı yoktan var etmesi, başı boş ve boş yere olmaz. Cenâb-ı Hak, olanca sertliğine ve katılığına rağmen yeryüzünün menfaatlerine ulaşacakları vesileleri onlara bahşettiğini haber veriyor. Bir de denizlerin menfaatlerine ulaşmalarını sağlayan araçları onlara verdiğini de bildiriyor. Denizlerin menfaatlerinden maksat da denizlerde bulunan menfaatlere ulaşmalarına aracılık edecek olan ve kendileri için yaratmış olduğu gemilerdir. Çünkü Allah Teâlâ ahşabı suyun yüzünde durur ve batmaz özellikte yaratmış ve bunun dışında özelliği suya batmak, suyun dibinde olmak olan

demiri, taşı ve benzeri eşyaları yoktan var etmiştir. Bütün bunları yaratmasının sebebi, ahşabın suyun yüzünde nasıl kalıp batmadığını, demirin, taşın ve benzerlerinin de suyun yüzünde nasıl kalamadığını öğrensinler ve böylece
405 Rab'lerinin lütfunu ve rahmetini farketsinler. [§]Öte yandan demir, ahşapla birlikte suyun yüzünde sabit kalmıştır. Zira gemiler demirsiz olmazlar ve onunla yapılırlar. Sonra da su sızdırmazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur. Yani Allah Teâlâ, göğü tutmaktadır ama ne sebeplerle ne de dünyada nesneleri tutan herhangi bir şeyle. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır"[193]. **Şüphesiz Allah insanlara çok şefkatli, çok merhametlidir.** Yani yarattıklarını onlara olan şefkati ve merhametinden dolayı yaratmış ve sözü edilen şeyleri onların hizmetlerine bu yüzden vermiştir.

وَهُوَ الَّذٖى اَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

66. "Size hayat veren, sonra sizi öldürecek ve sonra sizi diriltecek olan da O'dur. İnsan gerçekten pek nankördür."

Size hayat veren, sonra sizi öldürecek ve sonra sizi diriltecek olan da O'dur. Bu beyandan daha önce bahsetmiş ve onu açıklamıştık. **İnsan gerçekten pek nankördür.** Bu beyanda geçen insanla kâfir kastedilmiş olabilir. "Kefûr" (كَفُورٌ) ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden demektir. Ya da Rabb'inin kendisine verdiği nimetler konusunda O'na karşı pek nankör olandır anlamına gelir. Çünkü Rabb'i bunları, onun hizmetine verdiğini ifade etmektedir[194]. Sebebine gelince insan, nimetlerin sebeplerine ve elde ettiği yollara bakmakta Rabb'inin söz konusu nimetlerde olan lütfu ve ihsanını göz önüne almamaktadır. Bundan dolayı nimeti konusunda Rabb'ine nankör hale gelmektedir. Mümine gelince o nimet konusunda vesilelere ve elde etme yollarına değil, Allah'ın lütfuna, ihsanına ve o konuda kendisini nimetlendirmesine bakmakta ve nankör değil, çok şükreden olmaktadır. Kâfir ise bahsettiğim hususa bakmaktadır. Bu yüzden de Allah Teâlâ'nın sözünü ettiği gibi olmaktadır.

---

193 Fâtır, 35/41.

194 el-Hac, 22/65.

İnsan gerçekten pek nankördür. Bu beyan Mûtezile mezhebi aleyhine bir delil teşkil etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, gemileri hizmetinize veren O'dur diyor, Mûtezile Allah gemileri onların hizmetlerine vermemiştir, fakat sadece gemi yapılan ahşabı hizmetlerine vermiştir, çünkü Mûtezile âlimleri, kulların fiillerinde Allah'ın planlaması ve yaratması olduğunu kabul etmezler. Mûtezile yüce Allah'ın gemileri hizmetimize verme şeklinde bahsettiği nimetini inkâr etmiş oluyorlar. Netice olarak Mûtezile âyetin zâhirine, yani sözünü ettiğimiz nankör olmak bakımından dâhil oluyor.

لِكُلِّ اُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِى الْاَمْرِ
وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ اِنَّكَ لَعَلٰى هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾

[§]*67. "Biz her ümmet için uyacakları dinî kurallar koymuşuzdur. Boşuna bu konuda seninle tartışmasınlar ve sen Rabb'inin yoluna çağrıda bulunmaya devam et! Sen hakka götüren doğru bir yol üzerindesin."* 406

Biz her ümmet için uyacakları dinî kurallar koymuşuzdur. "el-Mensek" (الْمَنْسَكُ) kelimesinin ne anlama geldiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunu, biz her ümmet için davet edildikleri bir din koymuşuzdur şeklinde anlamışlardır. Yani her ümmet aynı dine, İslâm dinine davet edilir. Bu görüş Hasan-ı Basrî'ye aittir. Bazıları da "mensek" kelimesini şeriat olarak anlamıştır. Şeriatler farklı farklıdır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Biz her ümmet için uyacakları ayrı bir şeriat (dini kurallar) koymuşuzdur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik"[195]. Müfessirlerin geneli, "mensek" kelimesinin kurbanlık hayvanlar ve bayram anlamına geldiğini söylemişler ve bunu şöyle açıklamışlardır: "Mensek" kelimesinin belirtilmesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* insanların içinde kurban kesmenin Allah'ın şeriatı olduğunu inkâr edenlerin bulunmasındandır. Bunun, üzerine yüce Allah da kurban kesmenin Seneviyye'nin[196] iddiasının aksine bütün ümmetlerde Allah'ın âdeti ve şeriatı olduğunu haber vermiştir.

Boşuna bu konuda seninle tartışmasınlar. "el-Mensek" kelimesinin din anlamına geldiğini söyleyenlere göre âyetin mânası şöyle olur: Üzerinde bulunduğun dinin Allah'ın dini olduğu konusunda sakın aklına herhangi bir

---

195 el-Mâide, 5/48.

196 Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isimdir (Mustafa Sinanoğlu, "Seneviyye", *DİA*, XXXVI, 521).

şüphe gelmesin. İnsanları o dine davet et. "el-Mensek" kelimesini kurbanlık olarak kabul edenlere göre ise mâna şöyle olur: Kurban kesmeyi inkâr edenler seni kurban kesmekten alıkoymasın. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık onlar seni bunların (âyetlerin) gereğini yapmaktan alıkoymasınlar"[197].

Ve sen Rabb'inin yoluna çağrıda bulunmaya devam et! Yani Rabb'inin tevhidine çağrıda bulunmaya devam et. Ya da Rabb'ine ibadete devam et ve insanların O'ndan başkasına tapmalarını yasak et.

Sen hakka götüren doğru bir yol üzerindesin. Bu cümle bize "el-mensek" kelimesine dair belirttiğimiz tevilin (din) daha uygun ve doğruya daha yakın olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ **Sen hakka götüren bir yol üzerindesin,** sakın bu konuda içine herhangi bir şüphe düşmesin diyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ جَادَلُوكَ فَقُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾

68. "Şayet seninle yine tartışmaya çalışırlarsa şöyle de: Yapıp ettiklerinizi en iyi bilen Allah'tır."

69. "Hakkında ihtilaf edip durduğunuz hususlarda kıyâmet günü Allah aranızda hükmünü verecektir."

Şayet seninle kurbanlık hayvan veya din konusunda **yine tartışmaya çalışırlarsa.** Onlar Hz. Peygamber'le din konusunda çok tartıştılar. Fakat Cenâb-ı Hak bu cümleyi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Resûlullah (a.s.), tevhit ilkesini kabul edecekleri ve İslâm'a gireceklerinden ümidini kestiği zaman
407 söylemiştir. Allah Teâlâ *-en doğrusunu Allah bilir ya-* diyor ki [§]onlar din ve tevhit konusunda şayet seninle tartışırlarsa **şöyle de: Yapıp ettiklerinizi en iyi bilen Allah'tır.** Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O'nadır"[198]. **Yapıp ettiklerinizi en iyi bilen Allah'tır. Hakkında ihtilaf edip durduğunuz hususlarda,** yani din konusunda **kıyâmet günü Allah aranızda hükmünü verecektir** meâlindeki beyan da buna göre anlaşılır.

---

197 "Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra artık onlar seni bunların gereğini yapmaktan alıkoymasınlar. İnsanları Rabb'ine çağır ve sakın müşriklerden olma!" (el-Kasas, 28/87).

198 eş-Şûrâ, 42/15.

Bazı tevil âlimleri, âyetin mensuh olduğunu ve bunu kıtal (cihad) âyetinin neshettiğini söylemişlerdir. Gerekçe olarak da şunları ileri sürmüşlerdir: Bu âyette savaşmak yasaklanmış, onlar bulundukları hal üzere bırakılmaları ve işin Allah Teâlâ'ya havale edilmesi gerekir, çünkü Allah'ın kıyâmet günü aralarında hükmedeceği hükmü âyette yer almıştır. Fakat bunu Resûl-i Ekrem'in onların tevhit ilkesini kabul edeceklerinden ümidini kestiği sırada söylediğine dair görüşümüzün de doğru olması mümkündür.

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِ اِنَّ ذٰلِكَ فٖى كِتَابٍ
اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿٧٠﴾ وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ
بِهٖ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُمْ بِهٖ عِلْمٌ وَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ نَصٖيرٍ ﴿٧١﴾

70. "Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Bunların hepsi bir kitapta kayıtlıdır. Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır."

71. "Onlar Allah'ı bırakıp O'nun, kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar. O zâlimlerin asla yardımcıları olmayacaktır."

Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Birçok yerde "elem" (اَلَمْ) kelimesinin birkaç anlama geldiğini belirtmiştik. Bu kelime hayret ifade etme, uyarı ve ikaz, kanıtların ve delillerin açıklanması gibi anlamlar ifade eder.

Onlar Allah'ı bırakıp O'nun, kendileri hakkında hiçbir delil kanıt ve burhan **indirmediği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar.** Onların Allah'tan başkasına tapma akılsızlığına düştüklerini bildiren bir bilgileri, kanıt ve delilleri olmadığı gibi bu konuda ilimleri de yoktur. Çünkü onlar, bunları kendilerine bildirecek bir peygambere inanmıyorlar ve onların kitapları da yok ki bunu öğrensinler. Allah Teâlâ diyor ki: Onlar bunu kendilerine öğretenin Allah olduğunu söylüyorlar[199]. Ancak onların bu hususta hiçbir delilleri ve bilgileri yoktur.

Bu ilâhî beyanda, Allah Teâlâ'nın peygamberleri yalancılıkla itham edeceklerini bile bile insanları elçiler gönderdiğine dair delil vardır. Çünkü bazıları, dünya hayatında bir kimsenin yalanlayacağını ve davetine olumlu cevap

---

199 Her halde müellif Mâtürîdî "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler" beyanına işaret ediyor (el-A'râf, 7/28).

vermeyeceğini bildiği birine elçi göndermediği gibi yüce Allah'ın da çağrısına icabet etmeyeceklerini bildiği bir topluluğa peygamber göndermesini inkâr etmektedirler. Onlar bu gerekçelerle şöyle diyorlar: Allah Teâlâ'nın yalanlayacağını ve daveti kabul etmeyeceğini bildiği kimselere peygamber göndermesi
408 mümkün değildir. [§]Fakat Allah Teâlâ onların yalanlayacaklarını ve çağrılarına uymayacaklarını bilerek kendilerini gönderdiğini haber veriyor. Çünkü **Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir!** buyurmaktadır. Onların dünya hayatında bir kimsenin gönderdiği elçiyi yalanlayacağını bildiği birisine elçi göndermeyeceği şeklindeki görüşlerine [diyeceğimiz şudur. Dünya hayatında bu olmaz.] Çünkü elçi gönderen onu ancak kendi kişisel ihtiyacı ve menfaatleri için gönderir. Gönderdiği elçiyi yalanlayacağını ve olumlu cevap vermeyeceğini bilirse göndermez. Ama Allah Teâlâ, elçiyi gönderdiği kimselerin menfaatleri ve ihtiyaçları için gönderir, yoksa kişisel ihtiyacı ve menfaati için değil. O halde karşı tarafın elçisini yalanlaması ve inkâr etmesinden herhangi bir zarara uğramaz. Netice olarak Cenâb-ı Hakk'ın yalanlayacağını bildiği kimselere peygamber göndermesi mümkündür.

Bunların hepsi bir kitapta kayıtlıdır. Bazıları şöyle demiştir: Bu ilim, O'nun katındaki bir kitapta kayıtlıdır. **Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır.** Burada Allah Teâlâ şöyle demiş oluyor: O bilginin kitap olmadan korunması, Allah için çok kolaydır. Bir şeyin muhafazası Allah'a zor değildir. Çünkü O, herhangi bir sebeple ve öğretim neticesi değil, zatı itibariyle âlimdir. Bilgiyi korumak, bilgisi ancak herhangi bir sebebe ve öğretime dayalı olan kimseye zordur.

Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Bunların hepsi bir kitapta kayıtlıdır. Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır. Bu beyan, Kaderiyye mezhebinin görüşünün reddedilmesi gerektiğini göstermektedir. Kaderiyye, peygamberleri yalanlayanlar bunu Allah'ın iradesiyle yapmamaktadır, Allah Teâlâ da onların yalanlayacaklarını bildiği halde peygamberleri gönderir demiştir. Hz. Peygamber'den de bu doğrultuda şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Âhir zamanda ümmetim içinden kaderi inkâr edecek kimseler çıkacaktır. Onlara cevap olarak 'Bilmez misiniz ki Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir!' demeniz yeterli olacaktır"[200]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu

---

[200] Ben bu rivayetin kaynağını bulamadım. Fakat Süyûtî şöyle bir rivayete yer verir: İbn Merdûye'nin Enes'ten nakline göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Allah âhir zamanda ümmetime kaderden bir kapı açacaktır. Ve o kapıyı hiçbir şey kapatamayacaktır. Bu konuda şöyle demeniz yeterli olacaktır: 'Bilmez misiniz ki Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir!'" Bu haberi Lâlekâî *es-Sünne*'de bir başka rivayet yoluyla Süleyman b. Câfer el-Kuraşî'den merfû-mürsel olarak rivayet etmiştir (Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 74).

beyana yorumu şöyledir: Onlara sorulmalı ve şöyle demelidir: **Allah verdiği haberde doğru mu söylemek istiyor yoksa yalan mı?** Eğer Allah verdiği haberde doğru söylemek istiyor derlerse şunu da demek zorundadırlar: Allah onlardan sâdır olan her şeyi irade etmiştir. Eğer Allah verdiği haberde yalan söylemek istiyor derlerse bu da katıksız küfür olur.

[§]Onlar Allah'ı bırakıp O'nun, kendileri hakkında hiçbir delil indir- 409
mediği ve hiç bilgi sahibi olmadıkları varlıklara tapıyorlar. Burada Allah Teâlâ -daha önce belirttiğimiz gibi- onların akılsızlık ettiklerini bildiriyor. Akılsızlıkları, ellerinde herhangi bir kanıt, delil ve bilgi olmaksızın Allah'ı bir yana bırakıp başka varlıklara tapmaları ve ortada O'nun ilâh olduğuna, tapılmayı hak eden bir Rab olduğuna dair kanıt, delil ve bilgi olduğu halde O'na tapmamalarından kaynaklanmaktadır.

O zâlimlerin asla kendilerine yardım edecek ve kendilerine elem verici azabı engelleyecek bir **yardımcıları olmayacaktır.** Bu beyanda Hz. Peygamber'in peygamberliğinin ispatına dair delil vardır. Çünkü o bu cümleyi, kâfirlerin reisleri ve liderlerine karşı söylemiştir. Bu reislerin ve liderlerin Hz. Peygamber'in söylediklerine karşı aldıkları bir yardım ve bunu (bu hükmü) geri çevirecek bir güçleri olmamıştır. Bu da bize o başarının Allah'ın yardımıyla olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ ف۪ي وُجُوهِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذ۪ينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا قُلْ اَفَاُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذٰلِكُمْ اَلنَّارُ وَعَدَهَا اللّٰهُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٧٢﴾

72. "Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, inkârcıların yüzlerindeki hoşnutsuzluğu hemen farkedersin. Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar. Onlara de ki: 'Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi? Cehennem! Allah onu inkâr edenler için belirledi. Ne kötü bir sondur o!'"

Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda. Bu beyanın metninde geçen "âyâtünâ beyyinâtin" (آياتنا بيّنات) kelimeleri, delil ve kesin kanıt anlamında olabileceği gibi ona indirilmiş "Kur'ân" mânasına da gelebilir. **İnkârcıların**

yüzlerindeki hoşnutsuzluğu, yani inkârın, inadın, Allah'ın âyetlerini reddin, hoşlanmamanın ve kinin eserini **hemen farkedersin. Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar.** Allah Teâlâ âyetler kendilerine okunurken ve deliller karşılarına dikilirken onların akılsızlıklarını, inatlarının şiddetini ve kibirlerini haber veriyor. Çünkü "Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar" buyurmaktadır. "Yestûne" (يَسْطُونَ) fiiline bazıları, kıskıvrak yakalayacaklar anlamı verirken, bazıları da şiddetle saldıracaklar mânası vermişlerdir. İbn Kuteybe "yestûne" fiiline onlara kötü söz söyleme ve vurma gibi hoşlanmadıkları şeylerle mukabele edecekler mânası vermiştir[201]. Ebû Avsece de "neredeyse üzerlerine atılacaklar" şeklinde bir anlam vermiş ve sonra şu açıklamayı yapmıştır: "Setâ yestû satveten" (سَطَا يَسْطُو سَطْوَةً), "ve racülün zû satvetin ve batşetin" (ورَجُلٌ ذُو سَطْوَةٍ وبَطشَةٍ) kullanımı, kuvvetli ve kudretli adam anlamına gelir. "Setavtü bi fülânin" (سَطَوتُ بِفُلَانٍ) cümlesi, onu şiddetli bir şekilde yakaladım demektir. "Bataştu" (بَطَشْتُ) fiili de böyledir, onu vurarak yere yıktım anlamına gelir.

Onlara de ki: "Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi? Cehennem! Âyetin zâhiri, geçen ifadelere cevap değil, onunla bağlantılı ve bir başlangıç cümlesi de değildir. Fakat onların sebep oldukları ve bize zikredil-
410 meyen bir olay ve durumla ilgilidir. [§]İbn Abbâs ve başka müfessirler ise şöyle demişlerdir: Bu âyet, kâfirlerin Hz. Peygamber'e ve ashabına söyledikleri bir söze cevap olarak inmiştir. Çünkü şöyle söylemişlerdir: "Dünyada ve âhirette sizden daha bedbaht ve nasibi daha az bir topluluk var mı bilmiyoruz." Bunun sebebi, dünyanın müslümanlara yasak edildiğini ve hiçbir şeyin kendilerine verilmediğini görmüş olmalarıydı. İşte onlara cevaben **Onlara de ki: Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi? Cehennem!** beyanı indi. Bazıları da bu beyanın "Kendilerine âyetlerimizi okuyanlara neredeyse saldıracaklar" beyanının cevabı olduğunu söylemişlerdir. **Onlara de ki: Şimdi size bundan daha vahim olanı haber vereyim mi?** meâlindeki cümle, "De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği…"[202] beyanı gibidir.

---

201 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 295.

202 "De ki: Allah katında cezası bundan daha kötü olanı size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tâğûta tapan kimselerdir. İşte bunlar, yeri daha kötü olanlar ve doğru yoldan daha fazla sapmış bulunanlardır" (el-Mâide, 5/60).

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ اِنَّ الَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ
شَيْـًٔا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾

73. "Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu: Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen de!"

Ey insanlar! Size bir misal verilmekte; dinleyin onu. Darbımeselin ne anlama geldiğini ve ona olan ihtiyacı daha önce açıklamıştık[203]. Şöyle denilebilir: İnsan aklı, gerçeğe giden önündeki yolu kapatan ve hakkı kavramasına engel olan perdelere itiraz edebilir. Bu durumda Allah Teâlâ da söz konusu perdeler ve engeller ortadan kalksın da akıllar hakka giden yolu kavrasın diye misal verir. Yoksa akılların, kavramak için yaratılmış olduğu bir meseleyi kavramaması mümkün değildir. Fakat hakkı ve ona giden yolu akılların kavramasına sözünü ettiğimiz perdeler ve engeller mani olur. Ve söz konusu engel de belirttiğimiz örneklerle açıklığa kavuşur.

Öte yandan âyette verilen örneğin iki yönü vardır. Birincisi: Allah Teâlâ en zayıf bir yaratığı bile yaratmaktan aciz olan bir nesneye tapmakla -en zayıf yaratığın yaratılması, **hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar!** meâlindeki beyanla ifade edilmektedir- ve kendilerini ve bütün mahlûkatı yaratan yaratıcıya ibadeti terketmekle aklî seviyelerinin düşüklüğünü haber veriyor. İkincisi: yüce Allah onların putlara tapmakla umdukları ve arzu ettikleri şeylerden umutlarını kesiyor. Çünkü **hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi ondan kurtaramazlar** ifadesini kullanıyor. Onlar putlardan umarken ve arzu ederken kendisinden her hayrın umulduğu ve istendiği varlık olan Allah'a ise ibadeti terkediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Size bir misal verilmekte; dinleyin onu. Bazıları **dinleyin onu** emri- 411
ne, ona olumlu cevap verin mânası verirken, bazıları da şu anlamı vermiştir:
Hak üzerinde düşünen, tefekkür eden ve ortaya çıktığı zaman kabul eden kim-

---

203 Meselâ Bakara sûresinde yüce Allah'ın "Şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez" şeklindeki beyanının tefsirine bakınız (el-Bakara, 2/26).

senin dinlediği gibi dinleyin, yoksa hakka dönüp bakmayan ve kabul etmeyen kimsenin dinlemesi gibi değil. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya! Bazıları âyette geçen "ted'ûne" (تَدْعُونَ) fiiline Allah'tan başka taptığınız mânası vermişler ve şöyle demişlerdir: "Ted'ûne" fiili çağırma mânasındadır ve Allah'ı bir yana bırakıp onlara ilâh ismini veriyorsunuz demektir. Onlarda bu iki tavır birlikte mevcuttu. Yani Allah'ı bir yana bırakıp putlara tapmak ve Allah'ı bir yana bırakıp onlara ilâhlar demek.

Hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar! Bu belirttiğimiz gibi bir beyanda iki yöne vurgu yapılmaktadır: Allah'ın en zayıf yaratığını yaratmaktan aciz olan bir nesneye tapmakla akılsızlıklarının ortaya konulması. Taptıkları nesnelerin umdukları faydayı sağlamaktan, başlarına gelen zararı defetmekten ve hatta sineğin kendilerinden kaptığı kanı bile geri almaktan aciz kalmaları.

İsteyen de aciz, kendinden istenen de! Bazıları **isteyen**in put, **kendinden istenen**in ise sinek olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu tevile göre âyetin metninde "eğer" anlamında gizli bir "lev" (لو) kelimesi olduğu kabul edilir. Buna göre mâna şöyle olur: Put isteyen olsa aciz kalır. Bazıları da isteyenin sinek, **kendinden istenen**in de put olduğunu söylemişlerdir.

Eğer denilirse ki: Allah Teâlâ, onların yaptığı yorumlara göre hem sineği ve hem de putu acizlikle niteliyor. Put, O'nun nitelediği gibi aciz ve zayıftır. Ama sinek zayıf değildir. Çünkü ister isteyen olsun, isterse kendinden istenen olsun puta galip gelmektedir. Her iki halde de galip gelen o olduğuna göre yüce Allah onu nasıl olur da zayıf olmakla niteler? Buna şöyle cevap verilir: Fakat bu tevili yapan, **İsteyen de aciz, kendinden istenen de!** meâlindeki cümleyi tapan ve kendisine tapılan anlamında yorumlamaktadır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Kul ona tapmasından umduğuna ve arzu ettiğine erişmekte acizdir. Kendisine tapılan da kendisinden umulan ve arzu edileni vermekten acizdir. Bu tevil, sanki daha uygun ve birinciye nazaran doğruya daha yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِه۪ اِنَّ اللّٰهَ لَقَوِيٌّ عَز۪يزٌ ﴿٧٤﴾

74. "Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir."

Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Bu beyanın ne anlama geldiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları âyeti şöyle açıklamışlardır: Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü ortağı, oğlu, eşi olduğunu ileri sür-
müşler ve hakkında zatına yakışmayan sözler söylemişlerdir. [§]Çünkü onlar, 412
Allah'ı gereği gibi tanımış olsalardı O'na nispet ettiklerini nispet etmezler ve niteledikleri niteliklerle O'nu nitelemezlerdi. Ve O'nun bütün bunlardan uzak ve yüce olduğunu bilirlerdi. Fakat Allah'ı gereği gibi tanımadıkları için yaratıklarından birine benzettiler. Zira başkasına kulluk edip, başkasına şükrettiler. Çünkü Allah'ı gereği gibi yüceltselerdi kendilerine ulaşan nimetlerin taptıkları putlardan değil, Allah'tan geldiğini de bile bile kulluklarını ve şükürlerini kendilerine nimet verenden başkasına yöneltmezler ve başkasını kendisine ortak koşmazlardı. Hatalardan korunma ve doğruyu yakalama ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Şüphesiz Allah çok güçlüdür, mutlak galiptir. Âyetin, şüphesiz Allah dostlarına yardım edecek ve akıbeti onların lehine çevirecek kadar güçlüdür. **Mutlak galiptir,** yani düşmanlarından intikam alandır mânasında olması muhtemeldir. Ya da Allah **çok güçlüdür,** çünkü bütün güçlü olanlar O'nun kuvveti karşısında zayıftır. **Mutlak galiptir,** yani bütün galip olanlar, O'nun galibiyeti karşısında zelildir. Veya **çok güçlüdür.** Kuvvetli olan O'nun sayesinde güçlüdür ve bunu O'ndan alır. **Mutlak galiptir** çünkü galip olan, O'nun sayesinde galiptir ve bunu O'ndan alır anlamlarına gelmesi de ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ يَصْطَف۪ي مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِۜ اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ
بَص۪يرٌ ۝٧٥

[§]*75. "Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Şüphesiz Al-* 413
lah her şeyi işitmektedir, görmektedir."

Allah meleklerden de elçiler seçer. Bu cümlenin Allah meleklerden yine meleklere onları imtihan ettiği bazı ibadet ve taatlar konusunda elçiler seçer şeklinde bir mânaya gelmesi muhtemeldir. (Buna göre) Allah meleklerden bir elçiyi -tıpkı insanların arasından peygamberleri onları imtihan ettiği hususlarda kendilerine gönderdiği gibi- yine meleklere bu hususları tebliğ etmek için gönderir. Bir diğer ihtimal de şudur: Allah insanlardan olan peygamberlere göndermek için meleklerden elçiler seçer. **İnsanlardan da.** Yani Allah, insan-

lardan, insanlara göndermek üzere peygamberler seçti. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah elçiliğini kime vereceğini çok iyi bilir"[204]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz Allah her şeyi işitmektedir, görmektedir. Bu beyan, Allah peygamberliğini yapması için uygun olanı ve olmayanı görmektedir mânasında olabilir. Allah, peygamberlik için seçtiğini ve seçmediğini görmektedir şeklinde de olabilir. **Allah her şeyi işitmektedir** meâlindeki cümle de peygamberin peygamber olarak gönderildiği kimselerden yaptığı davete olumlu cevap verme, onu kabul etme, reddetme ve yalancılıkla itham etme tavırlarını işitmektedir mânasında da olabilir. Allah (o peygamberin karşılaşacağı) reddi, yalanlamayı bile bile onu gönderir. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın, peygamberleri kendilerinde bu göreve lâyık oldukları bir özellik bulunduğu için değil, fakat kendinden bir lütuf ve nimet olarak seçtiğine dair delildir. Çünkü yüce **Allah elçiler seçer** buyurmuştur. Bu ifade, Mûtezile'nin görüşleriyle çelişmektedir. Çünkü onlar, Allah peygamberliğe, sadece bunu hak edenleri seçer demektedirler.

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٧٦﴾

76. "Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür."

Onların önlerindekini de arkalarındakini de bilir. Onların önlerindekini meâlindeki kelime Allah onları yaratmadan önce olanı ve **arkalarındakini** meâlindeki kelime de onları yarattıktan sonra olanı bilir mânasına muhtemeldir. Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: Allah onların işlerinin başını da sonunu da bilir. Bazılarına göre ise mâna şöyledir: Allah onların dünya hayatında önlerindeki ve âhiret hayatında da arkalarındakini bilir. Bazıları da şöyle
414 demiştir: Allah önlerindeki âhireti, arkalarındaki dünyayı bilir. **[§]Onların önlerindekini**, yani hayatta bizzat kendilerinin yaptığını, "arkalarındakini", yani kendilerinden sonra başkalarına gelenek olarak bıraktıkları şeyleri bilir mânasına da olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir"[205]. Bu örnek âyette de "mâ kaddemet" önden takdim ettiğini, yani bizzat yaptığını, "mâ ahharat" geriye bıraktığını, yani kendisinden sonra başkalarına gelenek olarak bıraktı-

---

204 el-En'âm, 6/124.
205 el-İnfitâr, 82/5.

ğını açıkça bilir mânasınadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette geçen "ellerinin önü" (بيْنَ أيْدِى) ve "arka" (الخَلْفُ) kelimeleri gerçek mânada değil de temsilî bir anlatım da olabilir. Buna göre mâna şöyle olur: "Onların yaptıklarından ve konuştuklarından hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz". **Bütün işler Allah'a döndürülür.** Bu beyanın mânasını daha önce vermiştik.

يَا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki kurtuluşa eresiniz."

Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın ki. Bu âyet, imanın faydalı işlerin tamamı değil, özel bir durum ve bir tek olgu olduğuna delildir ki o da tasdiktir. Çünkü Allah Teâlâ onlara **iman edenler** ismini veriyor, sonra rükû etmelerini, secdeye kapanmalarını ve faydalı işler yapmalarını emrediyor. Sebebine gelince bu âyete muhatap olanların tamamı, kime hitap edildiğini biliyorlardı. Eğer iman bütün faydalı işlerin tamamının adı olsaydı bu âyete muhatap olanların kimler olduğu bilinmezdi. Çünkü hiçbir kimse, bütün faydalı işleri yapmaya kādir değildir. Bu da bize imanın, mümini bilen kişi düzeyine çıkaran özel bir durum olduğunu göstermektedir. Çünkü bu âyete kimin muhatap olduğunu bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İbadetin Mahiyeti]

Öte yandan **Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın** meâlindeki beyanın, çeşitli mânalara gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Rükûunuzu, secdenizi ve ibadetlerinizi Allah için yapınız. Bunları yaparken -gerek Mekkeli ve gerekse başka yerlerin ahalisinden olan kâfirlerin ibadetlerinde başkalarını, yani taptıkları putları ortak koştukları gibi- başkalarını Allah'a ortak koşmayın.

İkincisi: Rabb'inizin size ibadet diye öğrettiği davranışlarla ve vesilelerle O'na ibadet ediniz. Aynı şekilde size faydalı işler diye öğrettiği faydalı işleri yapınız.

Üçüncüsü: Ayakta durma, oturma, hareket ve hareketsizlik gibi bütün hallerinizi Allah'a ibadet kılınız, size mübah kılınan ve izin verilen geçiminiz için yaptığınız faaliyetleri de Allah'a ibadet kılınız.

415 [§] Yukarıda sıraladığımız mânaların birincisi, Allah Teâlâ'nın bizzat nasla bildirerek ibadet kıldığı davranışlar özü itibariyle ibadettir. İkincisi, kulun niyetle ve kasıtla ibadet haline getirdiği davranışlardır. Böylece kul, bütün hallerinde ibadet yapan bir kul olur. Kulun, eda ettiği nafile namazlar, oruç ve başka şeylerin tümünde bir farzı eda ediyor gibi olması işte böylece üzerine yükümlülük olmaktadır. Kul bütün bunları Allah'ın nimetlerine şükür ve işlediği mâsiyetlere kefâret niyetiyle yapar. Bunların ikisi de gereklidir ve kulun üzerine bir yükümlülüktür. Kul eğer bunları yaparsa üzerine gerekli olan bir şeyi yapmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kurtuluşa eresiniz. Bu beyanın zâhiri umut ifade etmektedir. Ama aslında daha önce belirttiğimiz gibi, bu bir gereklilik ifadesidir.

Müfessirlerin geneli **Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin** beyanını Rabb'inizi tevhit edin, birleyin, Kitap'ta sözü edilen bütün ibadetleri tevhit kılın şeklinde açıklamışlardır. O zaman burada geçen "ibadet" kelimesi, şu ilâhî beyandaki gibi olur: "Ey iman edenler! Allah'a iman edin"[206]. Buna göre yüce Allah sanki şöyle demiş olur: Ey iman edenler! Rabb'inizi tevhit edin!

Öte yandan **Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin** cümlesinin anlamı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bu ifade tilâvet secdesinin vacip olduğuna dair bir delildir demişlerdir. Bir habere göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hac sûresi iki secde ile başka surelere üstün kılınmıştır. Bu iki secdeyi yapmayacak olan o sûreyi okumasın"[207]. Hz. Ömer'in de aynı şekilde bu sûreyi okuduğu zaman iki kez secde ettiği ve daha sonra da sözünü ettiğimiz sözleri söylediği rivayet edilmiştir. Bu hadisin tevili bize göre şöyledir: Rivayette geçen [iki secde] den maksat, namazın rüknü olan secde ile sûrenin başındaki[208] tilâvet secdesidir. "Bu iki secdeyi yapmayacak olan o sûreyi okumasın." Tilâvet secdesinin vacipliğinde aslolan Kur'ân'da Allah'a boyun eğmek için sözü edilen her secdenin tilâvet dolayısıyla vacip ve gerekli olduğudur. Buna karşılık namaz secdesi konusunda emredilen her secde âyetinde de onu okumakla tilâvet secdesi gerekmez. Netice olarak **Rükû edin, secdeye kapanın** anlamına gelen âyetteki emir, namaz secdesi emridir başka bir şey değildir. Dolayısıyla o âyeti okuyana tilâvet secdesi gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

206 en-Nisâ, 4/136.

207 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Kur'ân" 3; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 221.

208 el-Hac, 22/18.

[§]Rükû edin, secdeye kapanın emrine bazıları şu anlamı vermiştir: Allah için namaz kılın. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: Onlara Allah'ın huzurunda eğilin denildiğinde eğilmezler[209]. Çünkü örnek âyeti [onlara] namaz kılın [denildiği zaman] kılmazlar şeklinde açıklamışlardır. Katâde ise bu beyan hakkında şöyle demiştir: **Rükû edin, secdeye kapanın**. Rükûsuz namaz olmaz. Bazı kavimler birtakım bidatler uydurmuşlardır. Yüz secde ediyorlar ama bir kez rükû etmiyorlar. Şöyle deniliyordu: Üç şey vardır ki bunları insanlar uydurmuşlardır. Duada elleri kaldırmak, dua esnasında sesini yükseltmek ve (rükû etmeyip) secde ile yetinmek. Ebû Hureyre de "Hiçbir secde rükûsuz uygun değildir" demiştir. 416

وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبٰيكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي
الدّ۪ينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ اَب۪يكُمْ اِبْرٰه۪يمَ هُوَ سَمّٰيكُمُ الْمُسْلِم۪ينَ مِنْ
قَبْلُ وَف۪ي هٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَه۪يدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ
عَلَى النَّاسِ فَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللّٰهِ هُوَ
مَوْلٰيكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّص۪يرُ ﴿٧٨﴾

78. "Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin. Sizi O seçti ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi; ceddiniz İbrahim'in dininde olduğu gibi. O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da 'müslümanlar' adını verdi ki peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz. Haydi namazı kılın, zekâtı verin ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Sizin Mevlâ'nız O'dur. O ne güzel Mevlâ'dır ve ne iyi yardımcıdır."

Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin. Allah'ın hakkı için ulaşılabilecek bir son sınır yoktur. "Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun"[210] meâlindeki beyan da böyledir. Çünkü Allah'ın hakkı için bir son sınır olsaydı, peygamberler ve melekler bunu yerine getirirler ve aralarından bu sınırı geçtiği zannedilenler bile olurdu. Çünkü her sınır ve gayenin ötesine geçilebileceği düşünülür. Bu sınırı geçmek ihtimal dâhilinde olmadığına göre bu bize Allah'ın hakkının

209 el-Mürselât 77/48.

210 "Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin" (Âl-i İmrân, 3/102).

herhangi bir tavanı ve sınırı olmadığını gösterir. O zaman da **Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin** meâlindeki beyanın tevili şöyle olur: Allah yolunda gücünüzün, bünyenizin ve takatinizin yettiği kadar cihat edin ve O'na saygılı olun. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının"[211]. Bu açıklama da "hakka tukâtihî" (حَقَّ تُقَاتِهِ) gerektiği gibi korkmak ve "hakka cihâdihî" gereği gibi cihat (حَقَّ جِهَادِهِ) tabirlerinin tefsiri olur.

Öte yandan **Allah yolunda, gerektiği gibi cihat edin** emri, nefislerinizle şehvetleri ve kuruntuları konusunda cihat edin mânasına gelmesi muhtemel olabileceği gibi, Allah düşmanlarıyla vesveseyi savuşturma ve onlarla savaşma konusunda cihat edin mânasında da olabilir.

417 **[§]Sizi O seçti.** Söz konusu seçim iki şekilde olabilir. Birincisi: O sizi iman, hidâyet ve tevhit için seçti. İkincisi: O sizi cinslerin en faziletlisinden bir cins olarak ve diğer cinsler arasında en değerlisi olarak seçti. Bu durumda mâna şu ilâhî beyanda olduğu gibi olur: "Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık"[212].

[Dinde Meşakkat Yoktur]

Ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi. Bu beyan, birkaç şekilde açıklanabilir. Birincisi: Allah Teâlâ peygamberler göndermese bile onlar Allah'ın vahdâniyetini, ulûhiyetini, benzerlerden ve ortaklardan yüceliğini ve nimetlerini bilmekle ve bunlara karşılık her zaman Allah'a şükretmek ve boyun eğmekle yükümlüdürler. Fakat O'nun lütfu ve rahmeti sebebiyle bunları daha kolay ve daha basit bir şekilde öğrensinler ve yükümlülüklerini eda etmek daha hafif olsun diye onlara peygamberler gönderdi. Çünkü varlıkları doğru sözlü ve âdil bir kimsenin dilinden öğrenmek, üzerinde akıl yürüterek ve tefekkür ederek öğrenmekten daha kolaydır. Allah Teâlâ'nın "Size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz"[213] meâlindeki beyanda anlattığı da budur. Örnek verdiğimiz âyette yüce Allah peygamberler göndermedeki lütfu ve rahmeti olmasaydı az bir kısmı müstesna onların şeytana uyup gideceklerini haber vermektedir. Allah Teâlâ'nın istisna ettiği azınlık, tefekkür eden ve düşünen ve Allah'ı tefekkür ve düşünce ile bilenlerdir. Bu da ancak bir çaba ve kendini zorlama ile bilinir. **Ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** meâlindeki beyan bu doğrultuda açıklanır. Fakat hak yol

211 et-Teğâbun, 64/16.
212 el-İsrâ, 17/70.
213 en-Nisâ, 4/83.

daha açık ve onun bilinmesi daha net olsun diye size peygamberler gönderdi. Gerçi O, peygamberler göndermeyebilir ve dinde mükellefiyeti sadece akıl yürütme ve tefekküre dayandırabilirdi.

İkincisi: İnsanların beliren ihtiyaçlarını (nın önünü) keserek ve bütün yiyecek, içecek türlerini ve elbiseyi haram kılarak din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi. Fakat O, bunlarda bir türü haram kıldığı zaman onun karşısında insanın ihtiyacını gidereceği ve hastalığını tedavi edeceği bir başka türü mübah kılmıştır. Eğer bütün türleri haram kılsaydı dinde meşakkat ve sıkıntı meydana gelirdi.

Üçüncüsü: Allah, onları güçlerinin yetmeyeceği ve bünyelerinin tahammül etmeyeceği ibadet ve farîzaları yapmakla yükümlü kılmamıştır. Tabiatlarına ve geçim durumlarına zıt ve meşakkatli yükümlülükler de yüklememiştir.
[§]Fakat -getirdiği mükellefiyetler, tabiatlarına uzak ve onunla uyumlu olmasa **418**
da- onları güçlerinin yeteceği ve bünyelerinin kaldırabileceği ibadetleri yapmakla mükellef kılmış ve üzerlerine ağır olmayan, hayatlarına ve mizaçlarına uygun şeyleri yüklemiştir[214].

Dördüncüsü: Allah Teâlâ müminlerin işledikleri günah ve mâsiyetlerden tövbelerini, birbirini öldürmek ve bir kısmının diğerini yok etmesi şeklinde kılmamıştır. Halbuki geçmişte bir kavim için bu uygulamayı getirmişti. Zira Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Onun için yaratanınıza tövbe edin nefislerinizi öldürün"[215]. Allah Teâlâ böyle bir şeyi yapmakla insanları mükellef kılsaydı dinde meşakkat vb. şeyler meydana gelirdi.

Beşincisi: **Ve size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** meâlindeki beyan hiçbir şek ve şüphe yüklemedi mânasına da olabilir. Yani mâna Allah karşınıza diktiği delil ve burhanlarla sizden şek ve şüpheyi giderdi demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

214 Eseri şerheden Semerkandî diyor ki: "Bedenî ibabetlerde ayakta durmak (kıyam), rükû ve secde bulunmaktadır. Bu fiillerin benzerini kişi günlük geçimini temin ederken de yapar. Hac da böyledir. Hacda her ne kadar uzak mesafeler katediliyorsa da kişi kâr elde etmek için çölleri ve denizleri aşmaktadır. Bütün çöller, insanların tabiatlarının nefret ettiği şeylerden değildir. Cihat için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Kişi savaşarak canını ve malını savunabilir. Malî ibadetlerde kişinin yaptığı iyilik, muhtaç olana ve olmayana bir şeyler verme türündendir. Sözünü ettiğimiz ibadetler, insanın mizacının nefret ettiği değil, etmediği şeyler cinsinden olunca dinde meşakkat ve sıkıntı olmamış olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 512a).

215 "Mûsâ kavmine demişti ki: 'Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratanınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün'" (el-Bakara, 2/54).

Ceddiniz İbrahim'in dininde olduğu gibi. Bu ibare iki türlü açıklanabilir. Birincisi: Emir diye yorumlanabilir. Buna göre mâna şöyle olur: Ceddiniz İbrahim'in dinine yapışın! İkincisi: Bu belirtilen hususlar, ceddiniz İbrahim'in dinidir anlamına da gelebilir.

O size hem daha önce hem de bu Kur'ân'da "müslümanlar" adını verdi. Bu beyanın yorumuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müfessirlerin geneli size isim verdi cümlesini Allah size müslümanlar ismini verdi şeklinde anlamıştır. Bazıları ise âyeti şöyle anlamıştır: İbrahim size daha önce müslümanlar ismini verdi. Bunlar, görüşlerini teyit etmek için şu ilâhî beyanı delil getirmiştir: "İbrahim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Yâkup da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!' (dediler)"[216]. Resûl-i Ekrem Muhammed (a.s.) İsmail (a.s.) evladındandı. Böylece İbrahim kendine ve zürriyetine dua etmiştir. **Hem daha önce hem de bu Kur'ân'da.** Bazıları **daha önce** anlamındaki kelimeyi geçmiş kitaplarda, **bunda** anlamına gelen kelimeyi de "Kur'ân'da" şeklinde açıklamışlardır.
419 [§]Bazıları ise **daha önce** anlamındaki beyanı, daha önce geçen ümmetlerde diye tefsir etmiştir. Gerekçe olarak da içlerinde müslüman ismiyle isimlendirilmiş olmayan hiçbir kavim ve ümmet olmamıştır demişlerdir. "Ve fî hâzâ" (وَفِى هَذَا) tabirini de kavmi içinde anlamını vermiştir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Sizler geçmiş ümmetlerde de bu isimle isimlendirilmiştiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"[217]. Örnek verilen âyetin mânası şöyle olur: Sizler daha önce geçen ümmetler içinde bu vakitte ortaya çıkacak diye (yazılmış) en hayırlı ümmetsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ki peygamber size şahitlik etsin. Bazıları âyetteki "aleykum" (عَلَيكُم) kelimesinin "leküm" (لَكُم) mânasına olduğunu söylemişlerdir. İki harf-i cerrin birbirinin yerine kullanılması Arap dilinde mümkündür. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: "ve mâ zubiha ale'n-nusubi" (ومَا ذُبِحَ علَى النُصُبِ)[218], yani "dikili taşların aleyhine" değil de "ve mâ nusibe li'n-nusubi" (ومَا ذُبِحَ لِلنُصُبِ) "dikili taşlar için" mânasınadır. Buna göre burada da "aleyküm", "leküm" anlamında kullanılabilir. Âyetin tevili de şöyle olur: Peygamber onu tasdik ettiğiniz konusunda size şahitlik etsin, **siz de** Resûlullah'ı (a.s.) doğruladığınız zaman onu tasdik ettikleri konusunda **insanlara şahitlik edesiniz**. Bazıları da âyeti "aleyküm" keli-

---

216 el-Bakara, 2/132.

217 "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız" (Âl-i İmrân, 3/110).

218 el-Mâide, 5/3.

mesine kendi aslî mânasını vererek Peygamber aleyhinize şahitlik etsin diye tefsir etmişlerdir. Bu durumda âyetin tevili şöyle olur: Peygamber, kendisine muhalif olduğunuz ve onu tasdik etmediğiniz zaman size karşı şahitlik etsin, sizler de peygamberinizi doğruladığınız ve kendisine muvafakat ettiğiniz, diğer insanlar da peygamberlerini yalanladıkları zaman "peygamberlerini yalanladılar" ve "muhalefet ettiler" diye insanların aleyhine şahitlik edesiniz. Bu âyet-i kerîme aynı asırda yaşayan insanların ittifakının (icmâ) kendilerinden sonrakiler için delil olduğunu göstermektedir. Zira Allah onları kendilerinden sonra gelenlere ve öncekilere karşı şahit kılmıştır. Buna benzer bir âyetin tevilini Bakara sûresinde belirtmiştik[219].

Haydi namazı kılın, zekâtı verin. Allah Teâlâ burada bilinen namazı ve bilinen zekâtı kastediyorsa namaz kılma emri, kendileriyle Rab'lerinin arasını ıslah etme, zekât da kendileriyle insanlar arasını düzeltme emri olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder"[220]. Abdullah b. Mesûd mushafına göre âyet, "İnne's-salâte te'muru bi'l-adli ve tenhâ ani'l-fahşâi ve'l-münker" (إنّ الصّلاةَ تأمُرُ بالعَدلِ وتَنهَى عن الفَحْشَاء والمُنْكَرِ) şeklindedir. Yani Namaz adaleti emreder, hayâsızlıktan ve kötülükten meneder[221].

[§]Ve Allah'a sımsıkı bağlanın. Bazıları bu beyanı Allah'ın dinine sımsıkı bağlanın diye açıklamışlardır. Allah'ın dininden kasıt da daha önce sözü edilen "Rükû edin, secdeye kapanın, Rabb'inize ibadet edin, dünya ve âhiret için faydalı işler yapın". Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Rabb'inizin belirttiği hususlara sımsıkı bağlanın. Sımsıkı bağlanma anlamına gelen "i'tisâm" (الاعْتِصَام) Allah'a sığınmak demektir. Sanki yüce Allah, şöyle demektedir: Yasakladığı bütün kötülükler ve emrettiği bütün iyi işlerde O'na iltica edin, sımsıkı bağlanın. 420

Sizin Mevlâ'nız O'dur. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah itaatla kendisini dost edinen herkesin mevlâsıdır. Bazıları da "el-mevlâ" kelimesinin yardımcı mânasına geldiğini ve âyetin Allah sizin yardımcınızdır ve koruyucunuzdur anlamına geldiğini söylemişlerdir. **O ne güzel Mevlâ'dır ve ne iyi yardımcıdır.** "en-Nasîr" (النَّصِيرُ) mâni olan ve yardım eden demektir. Allah, düşmanlarına karşı onlara yardım eder ve düşmanlarına engel olur. **Sizin mevlânızdır O** meâlindeki beyan, tıpkı bir kölenin efendisi için "Bu onun mevlâsıdır ve efen-

219 bk. Bakara sûresinin 143. âyetinin tefsiri.
220 el-Ankebût, 29/45.
221 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 72.

disidir" denildiği gibi "O sizin Rabb'iniz ve efendinizdir" anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamber size şahitlik etsin, siz de insanlara şahitlik edesiniz meâlindeki beyan peygamber size tebliğ ettiğine dair şahitlik etsin, siz de peygamberlerin insanlara tebliğ ettiğine şahitlik edesiniz şeklinde de açıklanabilir.

Ebû Avsece **Onlar Allah'ı gereği gibi tanımadılar** meâlindeki beyanı açıklarken şöyle der: Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Arap dilinde "mâ kadertüke hakka kadrike" (مَا قَدَرتُكَ حَقّ قَدْرِكَ) denir ki mânası şudur: Seni gereği gibi tanımadım. Derler ki burada ve başka yerlerde "el-harac" (الحَرَجُ) darlık anlamına gelir. Kelimenin, "Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın"[222] beyanında olduğu gibi "şüphe" anlamına geldiği de söylenmiştir. Sıkıntı şüpheden kaynaklanır. İnsan bir şeyden şüphelenirse sıkıntı duyar. Ebû Muâz der ki: "el-Harac" kelimesini aslı, Arap lisanında dalları birbirine geçmiş dikenli ağaç demektir. Kelimenin tekili "harace" (حرجة) dir[223]. Bu kökten gelen ve Selem ağacının dikeni anlamına gelen "haracetü selem" (حَرَجَةُ سَلَمٍ) tabiri kullanılır.

Sizi O seçti. Yani sizi tercih etti. İbn Mesûd ve Übeyy'in mushafına göre âyet "hüve ictebâküm ve semmâkümü'l-müslimîne min kablü ve fî hâzâ" (هو اجْتَباكُم وسماكم المُسلِمِينَ مِن قَبلُ وفِى هَذاَ) şeklindedir. Mânası ise şöyle olur: Sizi O seçti ve size daha önce ve bunda müslümanlar adını verdi. Bu kırâat, "Size müslümanlar adını verdi", meâlindeki beyanı Allah isim verdi diye yorumlayanları teyit eder.

Bazıları **O size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** meâlindeki beyanı şöyle açıklamıştır: Allah bu ümmete darda kaldıklarında içinde ruhsat olmayan hiçbir şeyi farz kılmamıştır. Meselâ suyu bulamadığın zaman teyem-
421 müm edersin, [§]hasta olduğun zaman oturarak ve yan yatarak namaz kılarsın, hasta olduğun zaman oruç tutmazsın vb. başka ruhsatlar söz konusudur. Kısacası ruhsatı olmayan hiçbir farîza yoktur. Bundan önce böyle bir durum söz konusu değildi. Bu söz Mukātil b. Hayyân'a aittir[224]. Katâde ise **O size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** meâlindeki cümlede geçen "harac" (حَرَج)

222 "Bu, kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın" (el-A'râf, 7/2).

223 "el-Harac" kelimesi İbn Abbâs'ın tefsirine göre hayvanların ulaşamadığı çok ağaçlı mekân demektir. "el-Haracetü" dalları birbirine girmiş ağaç anlamına gelir. "el-Haracetü" aynı zamanda ağaçlar arasında olur ve otlayan hayvanlar ona ulaşamaz. "el-Haracetü" ağaç topluluğu mânasına da gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ha-re-ce" md.).

224 Ebû Bistâm Mukātil b. Hayyân el-Hazzâz (ö. 150/767'den önce). Mücâhid, Urve ve Dahhâk'tan rivayette bulunmuştur. Onun tefsir konusunda da bir kitabı bulunmaktadır (Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 329-330).

kelimesini darlık şeklinde açıklamıştır. Katâde şöyle demiştir: Bu ümmete sadece peygambere verilen üç şey verilmiştir. Peygamber'e "Git! Sana sıkıntı yok" deniyordu. Yüce Allah bu ümmete, **O size din konusunda hiçbir güçlük yüklemedi** demiştir. Peygamber'e "Sen kavmine şahitsin" deniyordu. Allah Teâlâ bu ümmete **insanlara şahitlik edesiniz** ifadesini kullanıyor. Hz. Peygamber'e de "İste, sana verilsin" deniyordu[225]. Allah Teâlâ bu ümmete "Bana dua edin; duanızı kabul edeyim"[226] buyurmuştur.

En doğrusunu Allah bilir.

---

225 Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen şefaat hadisinde şöyle deniyor: "Rabb'imden izin isterim. Bana izin verilir. Rabb'imi görünce O'na karşı secdeye giderim. Rabb'im dilediği kadar beni o halde bırakır. Sonra bana 'Kalk Muhammed! Söyle! Dinleneceksin. İste sana verilecek, şefaat et şefaatin kabul edilecek' denir" (Buhârî, "Tevhîd", 19; "Rikâk", 51).

226 el-Mü'min, 40/60.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed), Dımaşk 1422/2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Ali b. Ebû Talha, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Talha Sâlim b. el-Muhârik el-Hâşimî, *Tefsîru İbn Abbâs / Sahîfetu Alî b. Ebî Talha*, (thk. Râşid Abdülmün'im er-Reccâl), Beyrut 1411/1991.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Hâlid Abdurrahman el-Ak), Beyrut 1407/1987.

Bennâ, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer fi'l-kırââti'l-erba'a aşer*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'; nşr. Abdülhamîd Ahmed Hanefî), Kahire, ts.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*.

Celâleddin el-Mahallî-Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, (thk. Mervân Sivâr), Beyrut, ts., Dârü'l-ma'rife.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sıhâh / Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Suudi Arabistan 1982.

Dahhâk, Ebü'l-Kasım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî, *Tefsîr*, (thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâvîtî), Kahire 1999.

Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısrî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, Beyrut, ts., (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye).

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Kahire 1954.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, Beyrut 2001.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Hasan Amîd, *Ferheng-i Fârisî Amîd*, Tahran 1381.

Hasan-ı Basrî, Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî, *Tefsîr*, (nşr. Muhammed Abdürrahîm), Kahire 1992.

Humeydî, Abdülazîz b. Abdillah, *Tefsîru İbn Abbâs ve merviyyâtuh fi't-tefsîr min kütübi's-sünne*, I-II, Mekke, ts., (Câmiatü Ümmi'l-kurâ).

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Leiden 1937.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-bârî*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī - Muhibbüddin el-Hatîb), Beyrut, ts., (Dârü'l-ma'rife).

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânü'l-Mîzân*.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sikât*, Beyrut 1975.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, İstanbul 1408/1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâât*, (thk. Şevkî Dayf), Kahire 1400.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Lübâb*, Beyrut 1414/1994.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Kahire 1390/1970.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâleddin Ali b. Yûsuf b. İbrâhim eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1406/1986.

İbnü'l-Müneyyir, Nâsırüddin Ahmed b. Muhammed el-İskenderî, *el-İntisâf li mâ tazammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*, Beyrut, ts., (Dârü'l-ma'rife).

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978.

İbrâhim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemü'l-vasît*, Kahire 1962.

İshak b. Râhûye, Müsned, (nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin Ber el-Belûşî), III, Medine 1410/1990.

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul 1971.

Kisâî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillah, *Meâni'l-Kur'ân*, (nşr. Îsâ Şehhâte Îsâ), Kahire 1998.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (thk. Hişâm Semîr el-Buhârî), Beyrut 1416/1995.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Haymî), Beyrut 1425/2004.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40.

Mecmû'a mine't-tefâsîr, IV, İstanbul 1317.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1408/1988.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl), Kahire 1410/1989.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Paluvî, Hâmid b. Abdilfettâh, *Zübdetü'l-irfân*, İstanbul, ts., (Hilâl yayınları).

Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ / Muhâdarâtü'l-üdebâ ve muhâverâtü'ş-şu'arâ' ve'l-bülegâ'*, Beyrut, ts., (Dâru mektebeti'l-hayât).

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut 1992.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Mahmûd Şâkir), Beyrut 1421/2001.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-büldân*, Kahire 1324/1906.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut, ts., (Dârü'l-Meymûn).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), X, Beyrut 1402/1982.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *Tefsîr / el-Keşşâf*, (thk. Muhammed Mürsî Âmir), Kahire, ts., (Dârü'l-mushaf).

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, (nşr. Züheyr Fethullah), Beyrut 1986.

Zürkânî, Mustafa Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1996.

DİZİN

A

B

E

F

G

H

I

İ

K

P

R

S

Ş

V

Y

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 10

Çeviren

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

en-NÛR SÛRESİ

el-FURKĀN SÛRESİ

eş-ŞUARÂ SÛRESİ

en-NEML SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

1. "Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir."

[Müminlerin Nitelikleri]

Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir. Bazı müfessirler "felâh" (فلاح) kelimesinin bekâ anlamına geldiğini söylemiştir. Yani müminler ölümsüzlüğe ermiştir demektir. Bir kısmı da "felâh" kelimesine saadet, diğerleri de kurtuluş ve benzeri anlamlar vermiştir. Cenâb-ı Hakk'ın **Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir** meâlindeki beyanında ve devamında bir kısım müminlerin burada sözü edilen özelliklere sahip olmadığına ve iman isminin bu âyetlerde bahsettiği özelliklere sahip olmayan kimseler için de kullanıldığına dair delil vardır. Şayet öyle olmasaydı namazlarında huşu üzere olmaları, ırzlarını korumaları, boş şeylerden uzak durmaları gibi özelliklerinden bahsedilmesinin bir mânası kalmazdı. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın bu âyetlerde bahsedilen özellikler olmadan da (kâmil) mümin olma imkânı doğardı. Nitekim şu ilâhî beyanlarda da benzer durum vardır: "İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun"[1] ve "rıza göstereceğiniz şahitlerden"[2]. Bu ilâhî beyanlar da gösteriyor ki şahitler içinde âdil olmayanlar ve şahitliklerinden memnun olunmayanlar da vardır. İşte buna sebep şahitlikte adalet ve hoşnutluk özellikleri anılmış bulunmaktadır.

الَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾

---

[1] "Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin" (et-Talak, 65/2).

[2] "Ve erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar" (el-Bakara, 2/282).

8 [§]*2. "Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar."*

[Huşû]

Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Huşû, kalpte devamlı surette yer eden bir korkudur. Bir başkası da huşû kalpte olur demiştir. Huşûun aslı, korkudan dolayı tesirleri yüzde ve organlarda görünen boyun eğiş belirtileridir. Yoksa öncekilerin bahsettiği türden bir korku değildir. Görmez misin şu ilâhî beyanlarda nasıl buyrulur: "O gün kimi yüzleri zillet kaplamıştır…"[3]; "O sırada gözlerine korku çökmüş…"[4]. Bu âyetler de gösteriyor ki huşû, korkudan dolayı yüzde ve bütün organlarda beliren zillet emareleridir. Bundan dolayıdır ki bazıları şöyle demiştir: Namazda huşû, kişinin sağında ve solunda kimin olduğunu bilmemesidir. Çünkü namaz hali kişiyi yanındakilerin farkına varmaktan alıkoyar. Asıl mânası bizim dediğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre **Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar** meâlindeki beyan hakkında o şöyle demiştir: Huşû, namaza yönelmek ve onda mahviyet içinde olmaktır. Hz. Ali (r.a.) de şöyle demiştir: Huşû kalpte olur; bir de (yanındaki) müslümana tavrını yumuşatman ve namazda sağa sola bakmamandır[5]. Huşûun alçak gönüllülük olduğu da söylenmiştir. Aslı bizim bahsettiğimiz anlamdır.

وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾

3. "Anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar."

Anlamsız, yararsız şeylerden uzak dururlar. "Lağv" (اللغو) kelimesi sanki bâtıl olan, boş ve önemsiz sayılan her şeyin adıdır. Allah Teâlâ haber verdi ki onlar her türlü bâtıldan ve yasaklandıkları fiillerden yüz çevirirler; her türlü itaate ve emrolundukları eylemlere, yönelirler.

وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ﴿٤﴾

4. "Zekâtı verirler."

---

3 el-Ğâşiye, 88/2.

4 "O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır" (el-Kalem, 68/43).

5 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 375.

[Zekât]

Zekâtı verirler. Zekâttan maksat, insanların Allah katında kendileri sayesinde arındırdıkları fiil olabilir; bunun yanında herkesçe bilinen zekât olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak müminlerin zekâtı vermekte ve onu vaktinde eda etmekte olduklarını bildirmiş olması da mümkündür. O’nun şunu kastetmesi de ihtimal dâhilindedir: Münafıkların, rızâ-ı Hakk’a yönelik olması gereken malî harcamayı istemeyerek yapmaları, namazı da tembellik ve gösterişe dayanarak yerine getirmeleri tavırlarına mukabil müminlerin Allah’a itaatkârlık içinde olmaları, O’nun her emrini yerine getirmeleri ve bunu gö-
nülden yapmaları. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Onlar namaza 9
kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar”[6]; “Ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar”[7]; “Resûlullah’ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin” diyenlerdir”[8]. Cenâb-ı Hak münafıkları tembellik, anlaşmazlık, infaka yanaşmama ve itaatlerde mürâîlik yapmak gibi olumsuzluklarla nitelerken müminleri bunların zıddı olan emirlerini yerine getirmede arzulu, O’na mâsiyette bulunmada, yasaklarından geri durmada da azimli olmaları ile nitelemiştir.

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾

5. “İffetlerini korurlar.”

6. “Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla** (câriyelerle) **yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir.”

[İffetin Korunması, Fuhuş ve Müt‘a Yasağı]

İffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir. Bu ilâhî beyanda istisna yapılmıştır [oysa önceki âyetlerde boş şeylerden uzak durma

---

6 en-Nisâ, 4/142.

7 “Yaptıkları harcamaların kabul edilmesine engel olan esas sebep de şudur: Onlar Allah’ı ve peygamberini tanımadılar; namaza da ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar” (et-Tevbe, 9/54).

8 “Onlar, ‘Resûlullah’ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler’ diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır; ama münafıklar anlamıyorlar!” (el-Münâfikûn, 63/7).

(lağv) ve benzeri iyi eylemlerden istisna yoluna gidilmemişti][9]. Çünkü burada sözü edilen cinsel ilişki, bir halde helâl iken başka bir halde haram olan fiillerdendir. Lağv ve âyetin başında zikredilen benzeri şeyler ise hiçbir durumda helâl değildir. Lağv her hal ve durum üzere haramdır. Aynı şekilde emanetin yerine getirilmemesi, zekâtın verilmemesi, namazın kılınmaması da terki hiçbir şekilde helâl olmayan davranışlardandır.

Bundan dolayı da kınanacak değillerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O bu istisnaî durumda onlara herhangi bir şekilde kınama yönelmeyeceğini iki sebepten dolayı belirtmiştir: Birincisi Seneviyye (iki tanrıcılık) inancına sahip olanların sözleri yüzündendir. Onlar nikâhlı yaşamayı gerekli görmezler. Allah bu âyetle kınamanın bu iki hususa yönelik olmayacağını, aksine bu ikisi dışındaki ilişkilere yönelik olacağını bildirmiştir. İkincisi de müt‘a nikâhının iptali için belirtilmiş olmasıdır. Çünkü görüleceği üzere sadece zevceler ve câriyeler istisna edilmiştir. Müt‘a ise istisna edilmiş olan bu iki durumun kapsamına girmez. Sonra bu ikisi hakkında kınama olmayacağını, kınamanın bunların dışında kalan cinsel ilişkiler hakkında olacağını bildirmiştir. Müt‘a nikâhı bu ikisi dışında kalan bir uygulamadır. Bu, Cenâb-ı Hakk’ın şu buyruğunda ifade edilmiştir: “Câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın”[10] Irzların korunmasına bu anlam verilir. Aksi halde insanların tümü zinadan kendilerini korumakta ve onun haram olduğunu bilmekteydiler. Bununla birlikte onlar müt‘ayı ve bu şekilde ücret mukabili fuhuş yaptırmayı mübah görürlerdi. İşte Allah (c.c.) bunu haram kıldı. Sonra şöyle buyurdu:

فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾

7. “Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır.”

Ama her kim bunun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır. Haddi aşandan maksat, kendisi için belirlenmiş olan sınırı öteye geçen kişidir.

وَالَّذ۪ينَ هُمْ لِاَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾

10 **[§]*8. “Yine o müminler emanetlerine ve ahitlerine sadakat gösterirler.”***

---

9 Bu ilâve kısım *Te’vîlât* şerhindendir (bk. vr. 511b-512a).

10 “Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir” (en-Nûr, 24/33).

[Emanetlere Riayet]

Yine o müminler emanetlerine ve ahitlerine sadakat gösterirler. Burada sözü edilen **emanetler** muhtemelen ibadetler ve üzerlerine yazılan farzlardır. Bunlara riayet ettiler, yani vakitlerinde eda ettiler. Rab'leri ile kendi aralarında akdedilmiş olan ahitler de kastedilmiş olabilir. Ya da kendilerine bırakılmış olan emanetler ve insanların kendi aralarında yapmış oldukları sözleşmelerdir. Bunları gözettiler demek onları korurlar ve emanetleri sahiplerine iade ederler, onları zayi etmezler demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ هُمْ عَلٰى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾

9. "Namazlarını titizlikle eda ederler."

[Namazın Muhafaza Edilmesi]

Namazlarını titizlikle eda ederler. Namazın muhafaza edilmesi değişik şekillerde olur: Birincisi namazı rükünleri, farzları, vacipleri ve âdabı dikkate alınarak tam yaparlar demektir. İkincisi namazın öncesinde yapılması gerekli olan vakitler, taharet, setr-i avret gibi sıhhati kendisine bağlı olan türden şartlarına tam riayet ederler demektir. Üçüncüsü huşû, vakar ve tam bir mahviyetkârlık içerisinde ve O'na karşı ihlaslı olmak gibi namaz kılarken takınılması gereken haller üzere olmaya çalışırlar demektir. Emanetler ve diğerleri olmak üzere bahsedilenlerin hepsi de aynı şekilde olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُولٰٓئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ اَلَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

10. "İşte vâris olacaklar bunlardır."

11. "Firdevs cennetine vâris olacaklar ve orada onlar ebedî kalacaklardır."

[Firdevs Cenneti]

İşte vâris olacaklar bunlardır. Firdevs cennetine vâris olacaklar. "Vâris" (الوارث) miras bırakanın arkasında kalan kimsedir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "İnnâ nahnü nerisü'l-arda" (اِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْاَرْضَ), yani "Yeryüzü … sonunda yal-

nız bize kalır"[11] yaratılmışların ardından bâki olan biziz demektir. Yani insanlar fâni olur onlardan arkaya ancak O bâki kalır. **Firdevse vâris olacaklar**ın anlamı yahut şöyledir: O, Allah'ın kullarına icabet etmeleri halinde vâdettiği cennettir. Cenâb-ı Hak "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[12] meâlindeki beyanı ile böyle bir vâdde bulunmuştur. Bu durumda her kim ki bu icabeti terketti, şayet icabet etseydi kendisine verilmesi vâdolunan şey, bilfiil icabette bulunana verilecektir. Allah'ın bahsetmiş olduğu mirasçı olmanın anlamı da işte budur.

Firdevs: Bir izaha göre Rumca bir kelime olup bahçe demektir. Allah (c.c.) cenneti değişik isimlerle anmıştır. Bunlardan bir kısmı Adn, Naîm, Me'vâ, Firdevs'tir. [İsimleri çok olmakla birlikte] gerçeklikte cennetler tektir. Çünkü "Adn" (عدن) kelimesi ikamet yeri demektir. Naîm, verilen nimet, Me'vâ da aynı şekilde ikamet yeri demektir. Sonra Firdevs, Adn, Me'vâ bunlar naîm, yani ni-
11 metlerdir. **[§]**Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle hadis nakledilmiştir: "Firdevs, cennetin en yücesi, tam ortası ve en güzel yeridir". Eğer bu rivayet sabit ise o, bahsedildiği gibidir[13].

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ﴿١٢﴾

12. "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz."

[Yaratılış ve Evreleri]

Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Âyette "sülâle" (سلالة) kelimesi kullanılmıştır, çünkü her çeşit topraktan süzme özden yaratılmıştır. Ebû Avsece şöyle demiştir: Sülâle, her şeyin özü, esası demektir. "Min sülâle min tîn" (من سلالة من طين) tabiri toprağın en kalitelisi demektir. Yaratılış anlatılırken bir keresinde **çamurdan alınmış bir özden,** bir keresinde "Şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil

---

11 "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler" (Meryem, 19/40).

12 Yûnus, 10/25.

13 Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edilir: Rübeyyi' bint Nadr Hz. Peygamber'e (s.a.) geldi. Oğlu Hârise b. Sürâka Bedir gününde, nereden geldiği belli olmayan bir ok ile şehit düşmüştü. Bu kadın Hz. Peygamber'e: "Yâ Resûlallah! Bana Hârise hakkında bilgi ver. Eğer o güzel bir sonuç (hayır) elde etti ise sevabımı Allah'tan bekler ve sabrederim. Eğer hayır üzere değil ise o takdirde de onun için durmaz dua ederim". dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Ey Ümmü Hârise! Şüphesiz ki cennette birçok bahçe vardır. Senin oğlun Firdevs-i âlâyı elde etmiştir. Firdevs, cennetin en yüce yeri, tam ortası ve en güzel mekândır" (bk. Buhârî, "Cihâd", 14; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24).

verilip) kurutulmuş çamurdan"[14] (مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ), bir başka yerde "Sizi topraktan yarattık"[15], bir başka yerde de (مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ) "ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan"[16] denilmiştir. Burada hepsinde sözü edilen Hz. Âdem'dir (a.s.). Bu şekildeki farklı nitelemeler, yaratılış safhalarına işaret olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Çocuk için "babasının sülâlesi" denilir. Keza şarap ve nutfe (erlik suyu) için de sülâle denilir[17]. Meselâ "Âdem sülâleden yaratılmıştır", denilir. Çünkü o her çeşit topraktan süzme şekilde yaratılmıştır. Ebû Avsece şöyle demiştir: Sülâle, her şeyin katkısız halidir. Ebû Muâz[18] ise (sülâle) nesildir, çocuk her kılın dibinden süzülüp gelen (nutfeden) olur, demiştir[19].

ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَكِينٍ ﴿١٣﴾

[§]*13. "Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz."* 12

Sonra onu bir nutfe kıldık. Yani onun çocuğunu ve neslini nutfeden yarattık. Allah Teâlâ Hz. Âdem'i yarattığı aslı (toprak) ve onun çocuğunu yarattığı aslı haber verdi ki, bu ikincisi nutfe, yani erlik suyudur.

Sağlam bir korunak hakkında bazıları rahimdir demişlerdir. Sözü edilen korunağın (قَرَار) erkeğin sulbü olması da mümkündür. Çünkü erlik suyu (nutfe) insanın ilk yaratıldığı anda sulbünde yaratılmış olmaz, oraya daha sonraları yerleştirilir. Bu itibarla sulb, nutfenin rahime atılmak üzere çıkış anına kadar

---

14 el-Hicr, 15/26.

15 el-Hac, 22/5.

16 er-Rahmân, 55/14.

17 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 296.

18 Fadl b. Hâlid Ebû Muâz en-Nahvî el-Mervezî, Bâhile'nin âzat ettiği köledir. Abdullah b. Mübârek ve Ubeyd b. Süleyman'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Şakîk ve kendi hemşerileri rivayet etmişlerdir. Hicrî 211 (826) yılında vefat etmiştir. Kur'ân'a dair güzel bir kitabı vardır. Ezherî, *Kitâbü't-tehzîb*'de ondan nakillerde bulunur. İbn Hibbân, es-Sikât'ta ondan söz eder. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*'da pek çok yerde -meselâ vâde, kasara, katara maddeleri gibi- ona atıfta bulunur. Kâtip Çelebi, onun *Kitâbü'l-Kırâ'a* adlı kitabını zikreder (bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 5; Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, I, 22; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 467; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, IV, 565, Safedî, *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-vefeyât*, XXIV, 28, Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1449).

19 Metinde geçen "Şa're" hatalı olup aslı "Şecere" olabilir. O takdirde mâna "toprağın bitirdiği her bitkiden süzülüp hâsıl olan nutfeden yaratılma"dan söz edilmiş olur ki bağlama daha uygun gözükmektedir (Mütercim).

karar kıldığı yer olur. Buna göre “fe müstekarrun ve müstevda‘” (فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ)[20] kelimelerinin anlamı da böyledir. Bazıları “müstekar” sulb, “müstevda‘” da rahimdir demişlerdir. Bazıları da müstekar rahim, müstevda‘ da sulbdür diye bir yorum yapmıştır. Her ikisinin tek bir şey olması, onun da sulb ya da rahim olması da muhtemeldir. Çünkü her ikisi de emanet olarak bırakılan karar yeri olmaktadır. İbn Abbâs ve başkaları “sülâle”, suyun saflığıdır, demişlerdir.

Sağlam bir korunak koruma altındaki bir mekândır ki rahim ya da sulbdür. Hangisi olursa olsun her ikisi de nitelemeye uygundur.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾

14. “Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) ***alakaya*** (rahimde asılıp beslenen embriyo) ***çeviriyor, alakayı şekilsiz et*** (görünümünde) ***yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Var edip yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”***

[Allah’ın İlmi ve Kudreti]

Ardından nutfeyi alaka olarak yarattık. “Nutfe” bilinen erlik suyudur. “Alaka” ise kan pıhtısıdır. Mudğa” da bir çiğnem et parçasıdır. Bu ifadelerle Cenâb-ı Hak onları yaratılışları sırasında nasıl halden hale dönüştürdüğünü birtakım hikmetler yüzünden haber vermiştir. Bunlardan biri yüce kudretini, saltanatını, ilmini ve evreni tedbir ve idare etmesini bildirmesi ve böylece insanların O’nun eşsiz kudretini tanımış olmaları iradesidir. Şöyle ki erlik suyundan “alaka”yı yaratmaya kādir olan [ancak O’dur]. Bütün mahlûkat bunun, sözü edilen unsurdan yaratılmasının sırrını öğrenmek için bir araya gelse -kaldı ki onda bir sonraki aşamada bir öncekinden eser yoktur- buna asla
13 kādir olamazlar. Âyette sözü edilen nutfeden alaka, yani kan pıhtısı, [§]alakadan mudğa, yani bir çiğnem et, mudğadan kemik yaratılması gibi bahsedilen

20 “O, sizi bir tek nefisten yaratmıştır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Gerçekten biz, anlamaya açık bir topluluk için kanıtları birer birer açıkladık” (el-Mâide, 6/98).

safhalardan her biri, aynı şekilde buna kādir olan yüce Allah’ın bunlara zatıyla kādir olduğunu ve bunlara kādir olanın da onları en temelden yaratırken bir nesne olmaksızın (lâ şey’) inşa etmeye ve onları toprak olduktan sonra yeniden diriltmeye kādir olduğunu gösterir. İnsanın yaratılması sırasında sözü edilen nutfe, alaka, mudğa aşamalarının olması, onları topraktan yaratmış olması gerçeğinden daha az hayret verici bir durum değildir. Bu ilâhî beyanda Allah’ın ilminin zatî olduğuna dair delil vardır. Çünkü “üç kat karanlık”[21] diye bahsedilen bir ortamda onları bir halden diğerine dönüştürmeye kādir olması O’nun zatı ile âlim olduğunu, ilminin sonradan başka birinden öğrenilen bir ilim olmadığını, kudretinin de yine sonradan elde edilmiş bir kudret olmadığını, aksine hem ilminin hem de kudretinin zatî olduğunu gösterir. Çünkü ilmini sonradan bir başkasından öğrenen, kudretini keza bir başkasından alan ve zaman içinde elde etmiş olan bir zat böyle bir kudrete erişemez. Yine ilâhî beyanda bütün mahlûkatın yaratılması ve varlıklarını üreme yolu ile devam ettirmeleri ile ilgili ilâhî bir düzenlemeye dair delil vardır. Bu düzenleme ve yönetimde hepsi ilk oluşum anından en son dönüşecekleri hale kadar mütemadiyen aynı şekilde cereyan etmekte ve sürmekte olan nizama tâbi olmaktadır ve yüce Allah’ın insanlığa has kıldığı üreme ve neslin bekasını sağlama konusunda geçerli olan sünnetinde hiçbir değişiklik bulunmamaktadır. Aynı şekilde yeryüzünde yetişen her türlü bitki, ağaç ve yaprakların her yıl ve mevsimde vücut bulacakları anda hep aynı değişmez ve farklılık göstermez yasaya tâbi olduğuna, onların biteviye aynı takdire ve tek bir mizana tâbi olarak varlık alanına çıktıklarına dair delil bulunmaktadır. Bütün bunlar zât-ı ilâhînin bir tedbirin bulunduğunu ve hiçbir şeyin rastgele ve tesadüfen cereyan etmediğini gösterir. *Bütün güç ve kudret yüce Allah’a aittir.*

Yaratılış safhasında insanların bir halden başka bir hale dönüştürülmesinden bahsedilmesinde, onları kendileri için yaratmadığına dair bir işaret vardır. Cenâb-ı Hak evrendeki her şeyi insanlar için yaratmış, insanları da (âhirette hesaba çekme) akıbetine bağlı olarak varetmiştir. [§]Eğer onları, kendileri için **14**
ve “Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz”[22] âyetinde belirtildiği gibi yok olmaları için yaratmış olsaydı o takdirde onları tek bir hal üzere yaratır ve onları bir halden başka bir hale çevirmezdi. Onları bir halden başka bir hale

[21] Muhtemelen şu âyete işaret etmektedir: “Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır…” (ez-Zümer, 39/6). Müellif bu âyetin tefsirinde üç karanlık için: Rahim, karın ve plasenta demektedir (*Te’vîlâtü ehli’s-sünne*, IV, 294).

[22] el-Mü’minûn, 23/15.

değiştirdiği ve dönüştürdüğüne göre bu "Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz"[23] âyetinde belirttiği gibi onların özellikle ölüm için değil, aksine amaçlanan bir akıbet için olduğunu belirtmiş olur ki o da beka bulmaları, ebedî bir hayata ermeleridir. Bu husus da şu âyette belirtilmiştir: "Sonra da kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz"[24].

[Allah'ın Evreni Yoktan Yaratması]

Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Buradaki bambaşka bir yaratık halinde yaratmaktan maksadın ne olduğu hakkında müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu içine ruh üflenmesidir. İbn Abbâs'ın ve diğerlerinin görüşü böyledir. Bir kısmı da saçlarının bitmesi vb. durumlardır, demişlerdir. Katâde ve diğerlerinin görüşü de budur. Hasan-ı Basrî ve diğerleri ise şöyle demiştir: Erkek ve kız oluşu[25]. **Nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz.** Bu beyanın sözü edilen anlamlardan başka türlü açıklanması da mümkündür ki o da bedenin ayrıntıları ve organlarının ortaya çıkarılması ve onların düzenlenmesidir. Âyette de aslında bu mânaya dair bir işaret vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak yaratma esnasında insanı bir halden başka hale çevirdiğini bildirmektedir. O, henüz daha uzuvları, el ayak gibi organları olmayan som haldeki bir şeyi halden hale sokar. O sırada henüz daha organların kendileri yoktur, sadece izleri vardır. Sonra da organların bizzat kendileri ortaya çıkarılır ve böylece insan olur. İşte yeni bir kavuşturmanın anlamı da budur. Ruhun üflenmesi, saçların bitmesi vb. gibi sözü edilen hususlar bizim işaret ettiğimiz düzenleme içinde yer alır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoktan var etmeyi kabul etmeyenler ve evrenin kıdemine inananlar bunu inkâr ederler. Çünkü şehâdet âleminde bir şeyin yoktan var edildiğini görmezler. Öylelerine şu cevap verilir: Asıl unsur itlaf edilerek ve kendisinden en ufak bir iz kalmayacak şekilde bir nesneden başka nesne inşasını gördün mü? Eğer bunu şehâdet âleminde görmediysen duyularınla görmediğin gayb âleminde (rahimde) birincisinin itlafı ile birlikte bir nesneden başka bir nesne inşa edildiğini gördün (insanın oluşumu). Meselâ nutfe alakaya dönüşür (kan pıhtısı) ve asıl unsur olan nutfeden geride eser kalmaz. Alaka, mudğaya dönüşür (bir çiğnem et parçası) ve kan pıhtısından geride bir eser kalmaz ve bu böyle sürüp gider. Bunların hepsi, asıl unsurun yok edilmesiyle birlikte bir nesneden başka

---

[23] el-Mü'minûn, 23/15.

[24] el-Mü'minûn, 23/16.

[25] Bu konudaki tüm izahlar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 10; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 109.

bir nesnenin inşasıdır. Dolayısıyla şehâdet âleminde yoktan bir şeyin var olamayacağını kabul etmek, gayb âleminde de olmayacağını kanıtlamaz, aksine, buna kādir olanın her şeye kādir olacağını gösterir.

[Allah'ın Ahsenü'l-Hâlikîn Olması]

[§] Var edip yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir. 15

[Mûtezile mensubu] bazı kimseler, eğer Allah'tan başka yaratıcı yoksa o takdirde "ahsenü'l-hâlikîn" (احسن الخالقين), yani yaratıcıların en güzeli âyetinin anlamı olmaz, demektedirler. Nitekim "erhamu'r-râhimîn" (ارحم الراحمين), merhametlilerin en merhametlisi[26], "ahkemü'l-hâkimîn" (احكم الحاكمين), yani hüküm verenlerin en iyisi[27] ve benzeri nitelemelerde olduğu gibi. Bu tür kullanım Allah'tan başkalarının da merhametli, hüküm veren, kerem sahibi olabileceklerini ifade eder. Cenâb-ı Hak haber vermiş oluyor ki Allah "merhametlilerin en merhametlisi", "hüküm verenlerin en iyisi"dir. Bu durumda **yaratıcıların en güzeli** meâlindeki beyanda aynı şekilde olmalıdır. Ancak bize göre insanlar konuşmaları esnasında gerçekte başkasına o vasfı ispat etme amacı taşımaksızın (mecazen) bu türden ifadeler kullanmaları mümkündür. Bu kullanım şeklinin birkaç izahı olabilir:

Birincisi şudur: **Yaratıcıların en güzeli** meâlindeki beyanın insanların Allah'tan başkasına böyle bir nispette bulunmamalarından hareketle kullanılmış olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı…"[28]. Bu beyanda Hz. İbrahim putlara "tanrıları" derken, bunu onlara gerçek anlamda ulûhiyet isnat etmek amacıyla demedi, aksine onların kendi isimlendirmeleri üzerinden hareketle böyle bir kullanımda bulundu. Aynı şekilde Hz. Mûsâ (Sâmirî'ye) "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak…"[29] derken de ona gerçek anlamda bir tanrılık isnadında bulunmak istemedi, aksine onların telakkisi üzerinden böyle söylemiş oldu. Bu örnekler de gösteriyor ki gerçek anlamda Allah'tan başka bir tanrı ve yaratıcı olmasa da bu türden bir kullanım şekli caiz olabilmektedir. "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[30] meâlindeki âyette de durum aynıdır. Bu kullanım şekli, onların kendilerine şefaat edebilecek şefaatçileri olduğunu bildirmek için değil, aksine onlar için şefaatçiler olmadığını belirtmek içindir. Dolayısıyla zikretmiş olduğumuz husus da böyledir.

---

26 el-A'râf, 7/152.
27 Hûd, 11/45.
28 es-Sâffât, 39/91.
29 Tâhâ, 20/97.
30 el-Müddessir, 74/48.

İkincisi: **Yaratıcıların en güzeli** meâlindeki beyanın diğer bir izahı şöyledir: Eğer Allah’tan başka bir yaratıcının daha olması caiz olsaydı o takdirde “yaratıcıların en güzeli” o olurdu. Ancak bu caiz değildir. Bu, Allah’ın (c.c.) şu beyanı gibidir: “Eğer Allah (iddia ettikleri gibi) bir evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Ama O’nun böyle bir durumla ilgisi
16 yoktur”[31]. [§] Yani eğer Allah’ın bir evlat edinmesi caiz olsaydı bahsedilenlerden onu seçerdi. Ancak bu caiz değildir. Şu ilâhî beyan da böyledir: “Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik, bunu asla yapmayız”[32]. Yani eğer bu caiz olsaydı o takdirde öyle olurdu. Ne var ki böyle bir durum Cenâb-ı Hak için caiz değildir. Aynı anlam şu ilâhî beyanda da söz konusudur: “Allah asla çocuk edinmemiştir. O’nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir (ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışır)dı”[33]. Yani eğer onunla birlikte başka bir ilâhın olması caiz olsaydı o takdirde her biri zikredilen şekilde kendi yarattıklarını alır bir tarafa çekerdi. Ne var ki bunun olması caiz değildir. **Yaratıcıların en güzeli** meâlindeki beyan işte bu şekilde bir kullanım şeklidir. Yani eğer Allah’tan başka bir yaratıcı olsaydı o takdirde “yaratıcıların en güzeli” o olurdu. Ancak bu caiz değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Üçüncüsü: “Yaratıcıların en güzeli” anlamındaki tabiri kullandı çünkü Araplar her bir şeyin yapıcısını “hâlik”, yani yaratıcı diye isimlendirir. Dolayısıyla yaratıcılık ifadesi O’nun dışındakiler için hakikat anlamda olmayıp onların isimlendirme geleneğine binaen âyette yer almıştır. Tıpkı şu ilâhî beyan da olduğu gibi: Hz. Îsâ’nın “Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yaratırım…”[34].

Yahut Allah, bu tabiri şöyle diyenlerin sözüne göre kullanmış olabilir. Evrenin aslı şu dört tabiattan (unsur) ibarettir: Sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık.

Ya da bazı felsefecilerin sözü doğrultusunda olabilir. Onlar da evrenin aslı dört ya da beş unsurdan oluşur derler: Su, toprak, ateş ve diğeri (hava). Cenâb-ı Hak durumun böyle olmadığını onlara bildirdi. Bilakis Allah, kendilerinin sandığı gibi âlemi mevcut bu unsurlardan değil onları yoktan yaratandır. Yahut da şöyle diyenin sözü üzere böyle bir tabir kullanılmıştır: Eğer başkası yaratıcı

---

[31] ez-Zümer, 39/4.

[32] el-Enbiyâ, 21/17.

[33] el-Mü’minûn, 23/91.

[34] “Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yaratır ona üflerim, Allah’ın izni ile derhal kuş oluverir” (Al-i İmrân, 3/49).

olursa o takdirde yaratma yaratıcıya işaret etmez. Oysaki Allah Teâlâ yaratmayı yaratıcının bilinmesinin yolu kılmıştır. [§]Eğer O'ndan başkası yaratıcı olsaydı o takdirde yaratma yaratıcının bilinmesine dair bir delil olmazdı. Çünkü O şöyle buyurmuştur: "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?"[35] Allah bildirdi ki eğer kendisinden başkası yaratıcı olsaydı ya da birden fazla ilâh bulunsaydı o takdirde kimin neyi yarattığı konusunda şaşırıp kalırlar ve işin içinden çıkamazlardı. Bu karıştırma hali de, birden fazla ilâhın bulunduğunu ispat etmeye çalışanlara dair verdiği haberde olduğu üzere Allah'ın bilinmesi yolu olmazdı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilirdi…"[36]. Bu durum bâtıl olduğuna ve ilâhların birden fazla olması ve Allah'tan başkası için ulûhiyetin ispatı caiz olmadığına göre yaratma konusunun da belirttiğimiz gibi anlaşılması gerekecektir. 17

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mudğa, küçük et parçasıdır, bu şekilde isimlendirilmesi bir çiğnem miktarı kadar olması sebebiyledir. Avuçla alınan şeye bir avuç denilmesi de böyledir.

ثُمَّ اِنَّكُمْ بَعْدَ ذٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ اِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

15. "Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz."

16. "Sonra da kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz."

[Âlemin Yaratılmasındaki Amaç]

Sonra siz bunun ardından mutlaka öleceksiniz. Sonra da kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz. Daha önce anlattık ki bu âlemi yaratma amacı özellikle öldürmek ve yok etmek değildir. Aksine o öyle bir akıbettir ki onları bir halden başka hale dönüştürürken onu kastetmiştir (O da beka, yani sonsuz bir hayata erişmektir). Sonra Allah (c.c.) onları tek bir halde de bırakmamıştır. Eğer onların yaratılışından maksat sadece onların yok edilmesi ve helâk edilmeleri olsaydı o takdirde onları tek bir halde bırakırdı ve onların halden hale dönüştürülmesine mahal kalmazdı. Onların bir halden başka bir hale intikal ettirilmeleri ve dönüştürülmeleri, belirttiğimiz gibi, onların yaratılmasından

---

35 "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir" (er-Ra'd, 13/16).

36 el-Mü'minûn, 23/91.

maksadın bekaya, yani, ebedî bir hayata erişmeleri olduğuna işaret etmiş olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Kaldı ki yüce Allah, onların böylesi bir amaç için yaratılmış olmamasının bir tür abesle iştigal olacağını da haber vermiş bulunmaktadır. Bu bağlamda Allah meâlen şöyle buyurmuştur: “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?”[37] Bu beyanda görüldüğü gibi, Allah, kendisine dönüş olmaksızın yaratılmış olmalarını anlamsız saymıştır. Başka bir âyette de şöyle buyrulmuştur: “Sakın… ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın…”[38].
18 [§]Allah, kadının ipini sağlamca eğirdikten sonra onu geri çözmesini bir tür sefihlik saymıştır. İmdi Allah, ipini sağlamca eğirdikten sonra onu geri çözen kadını sefihlikle nitelesin, ondan sonra da kendisi aynı anlama gelen eylemi yapsın, bu caiz değildir. Zira yarattığı insanları sırf öldürmek ve yok etmek için yaratmış olması anlamsızdır ve bu bir tür oyundur. Buna göre şehâdet âleminde söz gelimi bir insanın, kalıcı olması ve bir yarar sağlaması için değil de sırf yıkıp yok etmesi için bina yapması sefihliktir ve bir tür oyundur. İşte bu yüzdendir ki Allah’ın (c.c.) insanları yaratmış olmasının sadece ölüm için değil aksine **Sonra da kıyâmet gününde tekrar diriltileceksiniz** buyruğunda bildirdiği üzere (hesaba çekmek amacıyla) diriltilmek için olduğunu söyleriz.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَٓائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾

17. “And olsun biz üstünüzde yedi yol** (yörünge) **yarattık. Biz yaratılanlardan habersiz değiliz.”

And olsun biz üstünüzde yedi yol (yörünge) yarattık. Sözü edilen **seb‘a tarâik** (سبع طؤائق) hakkında değişik yorumlar yapılmıştır. Bir kısmı yedi kat gök demiştir. Bir kısmı da yedi felek diye açıklamışlardır. İnsanların yaratılması ve onların ihtiyaçları için yaratılmış olan gökler ya da felekler -hangisi ise farketmez- iki açıdan belirtilmiştir: Birincisi Allah’ın kudretini, saltanatını ve zenginliğini bildirmiş olması içindir. Bu sayılanları bir sebep olmaksızın yaratmaya ve inşaya kādir olan yüce kudret sahibi elbette ki mahlûkatı yoktan var etmeye de kādirdir. İkincisi de bunları yaratmaya kādir olan yüce kudret onları ölümden sonra diriltmeye ve yeni bir hayata geçirmeye de kādirdir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Yedi yol**dan maksat yedi kat göklerdir. Her bir gök bir yoldur. Onların felekler olduğunu da söyleyenler olmuştur. O zaman her biri tarîk olur. Tarâik denmesinin sebebi ise bunların üst üste olmalarıdır.

37 el-Mü’minûn, 23/115.

38 en-Nahl, 16/92.

Bir şeyi üst üste koyduğun zaman "Taraktü eş-şey'e" (طرقت الشئ) dersin. Kuşların üst üste olan tüylerini ifade etmek için de "rîşün tarâik" denir.[39]

Bir başkası da şöyle demiştir: Tarâikten maksat nefsin mertebeleridir.

Biz yaratılanlardan habersiz değiliz. Yani biz onları, durumlarını bilmeden yaratmadık, aksine onların durumlarını bilerek yarattık. Allah'ın halkı yaratması bizzat ilmine dayalı olarak olması gerekir ve bunun da beka için değil de yok olmak için gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu husus üzerinde düşünülmelidir. Çünkü şehâdet âleminde bunu yapan yaptığını ya câhilce yapar ya da bir ihtiyaca binaen yapar. Yüce Allah ise bunların hepsinden münezzehtir.

[§]Yahut **Biz yaratılanlardan habersiz değiliz.** Bu beyan sözü edilen 19
varlıkların yaratılmasından anlamına gelir. Zira anlaşılmış olduğu üzere bu varlıkların yaratılması bizzat kendisi için değil bilakis sizin içindir ve sizin yararınıza tahsis edilmiştir. Hal böyle iken onların sizin için yaratılmış olması bir sınama ve imtihan olmaksızın vücut bulması ihtimal dâhilinde değildir. Bunların sebebi sınama ve imtihan olunca da karşılığında sevap ve azabın da bulunması söz konusudur. Bu sabit olunca da öldükten sonra dirilmenin ve yeni bir hayatın olması gerekli olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍ فَاَسْكَنَّاهُ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّا عَلٰى ذَهَابٍ بِه۪ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾

18. "Gökten uygun ölçüde su indirir, onu arzda tutarız. Kuşkusuz bizim onu gidermeye de gücümüz yeter."

Gökten uygun ölçüde su indirir. Bazıları "bi kader" (بقَدَرٍ) kelimesinden maksadın, katımızdan bir ilim ile, anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları da ona onlar için ihtiyaç ve kifâyet miktarı kadar, anlamı vermişlerdir.

"Bi kaderin" (بقَدَرٍ) sözcüğünün maksadın mâlum ve mukadder anlamında olması da mümkündür. Buna göre sözü edilen ne öne geçer ne gecikir, ne artar ne eksilir özellikte olur, tam takdir edildiği şekilde vücut bulur. Bütün her şey de böyledir.

Onu arzda tutarız. Allah bunu ifade ediyor; kudretini ve saltanatını bildiriyor ve gökten su indirmeye kādir olan yüce kudretin, ölümden sonra diriltmeye ve eşyayı yoktan var etmeye kādir olduğunu ilan etmiş oluyor. Zira

---

39 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 296.

mahlûkatın hiçbiri böyle bir fiile kādir değildir. Bu türden şeyleri yapsa yapsa ancak Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu düzen sayesinde yapabilir. Yahut şöyle demiş olabilir: Allah aralarındaki bunca mesafeye rağmen yeryüzünün menfaatlerini göklerin menfaatleriyle, göklerinkini de yeryüzününki ile irtibatlı hale getirmiştir. Bu menfaatlerin aralarındaki mesafenin uzaklığına rağmen birbiriyle irtibatlı olması onların her birini aynı yüce kudretin yarattığını, yönettiğini ve bunları yapanın tek ve zatıyla âlim olduğunu göstermiş olur.

Kuşkusuz bizim onu gidermeye de gücümüz yeter. Bu beyan "Suyunuz çekiliverse size akarsuyu kim getirebilir?"[40] meâlindeki âyet gibidir.

فَاَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ مِنْ نَخٖيلٍ وَاَعْنَابٍ لَكُمْ فٖيهَا فَوَاكِهُ كَثٖيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾

19. "O su sayesinde sizin için, çok sayıda meyvelerin bulunduğu, yiyip beslendiğiniz hurma bahçeleri, üzüm bağları..."

Onun sayesinde sizin için... meydana getiririz. (فَاَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهٖ) "Bihî"deki zamir suya râcidir. **Hurma bahçeleri, üzüm bağları...** Allah (c.c.) su sayesinde oluşan nimetlerini saymaktadır. Bilindiği gibi bedenlerin hayat bulması ve canlıların varlık kazanması hep su sayesindedir. Böylece O bu sayılan nimetlere karşılık kendisine şükredilmesini ve ibadet yapılmasını istemektedir. (فَاَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنَّاتٍ مِنْ نَخٖيلٍ وَاَعْنَابٍ لَكُمْ فٖيهَا فَوَاكِهُ كَثٖيرَةٌ) **O su sayesinde sizin için, çok sayıda meyvelerin bulunduğu, yiyip beslendiğiniz hurma bahçeleri, üzüm bağları... meydana getiririz.** Bu âyette geçen (فٖيهَا) kelimesindeki zamir, Allah'ın (c.c.) içinde biz insanlar için **çok sayıda meyveler** yarattığını belirttiği cennetler ise o takdirde bu âyette İmam Ebû Hanîfe'nin görüşüne dair bir delil vardır. Zira Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Bir kimse meyve yemeyeceğim diye yemin etse, sonra da üzüm yese yeminini bozmuş olmaz. Çünkü bu âyette cennetteki nimetler sayılırken hem hurma ve üzüm hem de meyveler ayrı ayrı müstakillen sayılmıştır. Ancak Allah sözü edilen meyveler arasında hurma ve üzümü kastetmişse o takdirde âyette ona bir delil olmaz.

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْاٰكِلٖينَ ﴿٢٠﴾

---

[40] el-Mülk, 67/30.

[§]*20. "... Kezâ Sînâ dağında yetişen, hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç* (zeytin ağacı) *meydana getiririz."* 20

Sînâ dağında yetişen bir ağaç (zeytin ağacı)... Yani Tûr-ı Sînâ'da sizin için bir ağaç daha yarattık. Mâlum olduğu üzere dağlarda kendiliğinden yetişmiş olan ağaçların bitmesinde insanların bir katkısı bulunmamaktadır. Bahçe ve bostanlarda olan ağaçlar ise insanların dikimi ve bakımı sonucu yetişmektedir. Allah (c.c.) hem yetişmesinde insanların dahli olan hem de hiç katkıları bulunmayan her iki türü de kendisine nispet etmiştir. Her iki türden olanın da Allah'a nispet edilmesinde, kulların yapmış oldukları fiillerde Allah'ın bir şekilde dahli olduğuna ve hepsinin sonuç itibariyle onun yaratması ve lütfu sonucu meydana geldiğine işaret bulunmaktadır. Allah onlara kendileri için bahsettiği bahçeler, hurmalar, üzümler, meyveler inşa etmesi gibi nimetlerini hatırlatıyor ve bu şekilde onların şükürlerini ifa etmelerini amaçlıyor. Bu ifadede onun yüce kudretine ve saltanatına dair delil de vardır. Şöyle ki: Allah (c.c.) ağacı yaratmış ve onu dağ üzerinde çıkarmıştır. Dağ, varlıklar içinde en sert ve katı olanıdır. Sonra O ağaçta yağ var etmiştir. Yağ ise nesneler içinde en latif ve yumuşak olanıdır. Böylece bildirmiş oldu ki en sert ve katı olan bir nesneden en yumuşak ve latif olan bir nesneyi çıkarmaya kādir olan mutlak gücü hiçbir şey aciz yapamaz. Bu âyette iki şeyi bir araya getirip, birbirine ekleyerek yemekte bir sakınca olmadığına dair bir delil de bulunmaktadır. Zira şöyle buyrulmaktadır: **Hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç (zeytin ağacı)...** âyette geçen (صِبْغٍ) "sıbg" katık demektir.

(طُورِ سَيْنَاءَ) **Sînâ dağı** hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "et-Tûr", Süryanice dağ, "Seynâ" da Habeşce güzel demektir, diye açıklamışlardır. Bazıları ise şöyle demiştir: "Tûr" dağ ve sözü edilen nesne, "Seynâ" ise güzel ağaç demektir. Bazıları da "Tûr", Allah'ın (c.c.) Hz. Mûsâ ile konuştuğu ve kendisine vahiyde bulunduğu dağdır, ağaç da zeytin ağacıdır, açıklamasını getirmişlerdir. Bazıları da "Tûr" dağ, "Seynâ" ise etrafındaki ağaçtır, demişlerdir. Âyet İbn
Mesûd ve Hafsa'nın mushaflarında [§]"Ve şeceraten tahrucu min tûri seynâe 21
tuhricu'd-dühne ve sıbğan li'l-âkilîn" (وشجرة تخرج من طور سيناء تُخرِج الدهنَ وصِبغا للآكلين) şeklindedir. Yani "Sina dağından çıkan hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç (zeytin ağacı)..."[41]. Bazıları da "tuhricu's-semere" (تُخرِج الثمر) "meyve verir" demişlerdir.

Ebû Muâz şöyle bir yorum yapmıştır: "Enbete'n-nebâtü ve nebete" (أنبت النبات ونبت) aynı anlamda iki lügattır. Benzeri de "esrâ ve serâ" (أسرى وسرى) şeklinde kullanımdır.

---

[41] İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 64.

Züheyr[42] ise şöyle demiştir: "Raeytü zevi'l-hâcâti havle buyûtihim katînen lehum hattâ izâ enbete'l-baklu" (رَأَيْت ذَوِى الْحَاجَات حول بُيُوتهم... قَطِيناً لهم حتى إذا أَنْبَتَ البَقْلُ), yani "ihtiyaç sahiplerinin evlerinin etrafında konaklamış olduklarını gördüm, tâ baklagiller bitene kadar…"

Kisâî şöyle demiştir: "Ahractü bi zeydin (أخرجت بزيد) yerine "haractü bi zeydin ve ahractü zeyden" (خرجت بزيد وأخرجت زيدًا) dersin ya da bu fiili "ahractü bi Zeydin Amran" (أخرجت بزيد عمرا) şeklinde kullanırsın.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Ve sıbğın li'l-âkilîn" (وَصِبْغٍ لِلْاٰكِلِينَ), "Sıbğ" "sıbâğ" anlamındadır, aynen "dibğ" "dibâğ", "libs" ve "libâs" örneklerinde olduğu gibi[43].

Ebû Avsece de "ve sıbğın li'l-âkilîn"de (وَصِبْغٍ لِلْاٰكِلِينَ) geçen "sıbğ" kelimesini "sıbâğ" şeklinde açıklamıştır ki bandırılan nesne demektir.

وَاِنَّ لَكُمْ فِى الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِى بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَاْكُلُونَ ﴿٢١﴾

21. "Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Size onların karınlarında oluşan nesneden içiriyoruz; onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var, etleriyle besleniyorsunuz."

Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Size onların karınlarında oluşan nesneden içiriyoruz. Burada "mimmâ fî butûnihâ" (مِمَّا فِى بُطُونِهَا) denilmiştir, Nahl sûresinde[44] ise "mimmâ fî butûnihî" (مِمَّا فِى بُطُونِهِ) şeklindedir. Bazıları "her biri" anlamı itibariyle zamirin müfret, çoğulu itibariyle de müennes şekliyle kullanıldığını söylemişlerdir. Bazıları da müzekker kullanım şeklini, analarının karnındaki hayvanların cinsini kastetmeye bağlı olduğu şeklinde açıklamıştır ki bu daha uygun gözükmektedir. Biz bu hususu daha önce açıklamıştık[45].

Sizin için hayvanlarda da alınacak ders vardır. Âyette sözü edilen ders veya ibret çeşitli şekillerde olur: Birincisi İbn Abbâs'ın açıklamasıdır ki o da "ters ile kan arasından"[46] meâlindeki beyanda belirtilen husustur. Bunda

42 bk. Sa'leb, *Şerhu Dîvâni Züheyr b. Ebî Sülmâ*, s. 111.
43 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 296.
44 en-Nahl, 16/66.
45 bk. Nahl sûresi 16/66. âyetin tefsiri.
46 en-Nahl, 16/66.

Allah’ın vahdâniyeti ve rubûbiyeti, O’nun ilmi ve kudreti ile tedbir ve lütfu
hakkında alınacak dersler vardır. [§]Zira onlarda bir şey olsun da onda O’nun 22
birliğine ve rubûbiyetine, keza ilmine, kudretine ve tedbirine dair bir delil bu-
lunmasın.

Aynı şekilde göstermektedir ki Allah bu hayvanları kendileri için var etmemiş, aksine onları insanlar için yaratmış ve onları emirlerine âmâde kıldığını ve bununla sınanacaklarını belirtmiştir. Sonra âyette geçen ve “hayvanlar” anlamına gelen “en‘âm (الانعام) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Mukātil şu açıklamayı yapmıştır: En‘âm’dan maksat eti yenilen, sütü içilen her hayvandır. Eti yenmeyen, sütü içilmeyen hayvanlar en‘âmdan sayılmaz. Ebû Muâz ise şöyle demiştir: “En’âmdan bazısı vardır ki eti yenmez, sütü içilmez”. Bazıları da vahşi hayvanlar da dâhil olmak üzere her türlü hayvana “en’âm” denildiğini söylemişlerdir. Öyle gözüküyor ki ‘en‘âmdan maksat deve olmalıdır. Ne var ki biz onun gerçekliğini bilmiyoruz. Sonuçta bu bir dil meselesidir ve onun gerçekliği dilcilerin bununla isimlendirdiği hayvan hangisi ise o olmalıdır.

Onlardan sağladığınız başka birçok fayda da var. Faydadan maksadın yük taşıma ve benzeri şeyler olduğu söylenmiştir ki biz bunu daha önce Nahl sûresinde açıklamıştık[47].

وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

22. “Onların üzerinde ve gemilerde taşınıyorsunuz.”

Onların üzerinde ve gemilerde taşınıyorsunuz. Allah, insanlara hayvanlar ve gemiler ile ilgili kendilerine âmâde kılınmış olan nimetlerini hatırlatıyor ve böylece nimete şükrün gereğinin yapılmasını istiyor.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾

23. “Andolsun ki Nuh’u da kavmine gönderdik de, ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka bir tanrınız yoktur. İsyan etmekten sakınmıyor musunuz?’ dedi.”

---

47 bk. Nahl sûresinin 16/5-8. âyetlerinin tefsiri.

[Hz. Nuh Kıssası]

Andolsun ki Nuh’u da kavmine gönderdik de, ‘Ey kavmim!. Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka bir tanrınız yoktur’ dedi. Allah ülülazm peygamberlerinin haberlerini ve kıssalarını resûlüne sürekli olarak tekrarlıyor ki o devamlı olarak uyanık ve dikkatli davransın, büyük peygamberlerin kavimlerine karşı nasıl muamele ettiklerini, azmi yüce peygamberlerin kavimlerinin eza ve işkencelerine, kendilerini yalanlamalarına karşı nasıl dayandıklarını bilsin de kendisi de kavmine aynen onların davrandığı gibi davransın, kavminin kendisine yaptığı eziyete karşı, onların kavimlerinin işkencelerine ve yalanlamalarına karşı gösterdikleri gibi sabır ve tahammül göstersin. İşte bu yüzden onların haberlerini peygamberine tekrar tekrar anlatmakta, bunla-
23 ra sık sık atıflarda bulunmaktadır. [§]Aynı şekilde Mekkeliler de peygamberi yalanlamak suretiyle hiçbir şekilde amaçlarına ulaşamayacaklarını, aksine akıbetin ülülazm peygamberler lehine -kavimleri değil- tecelli ettiği gibi peygamberin lehine tecelli edeceğini bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sakınmıyor musunuz? Bu beyan hakkında şu izahlar yapılabilir: Birincisi **Sakınmıyor musunuz?** Yani Allah’a ve resûlüne muhalefet etmekten sakınmıyor musunuz? demek olabilir. Yahut O’nun azabından, gazabından ve vaîdinden sakınmaz mısınız? şeklinde bir anlam kastedilmiş olabilir. Ya da bundan maksat, Allah’tan başkasına kulluk ve ibadet etmekten sakınmaz mısınız? şeklinde olabilir.

فَقَالَ الْمَلَؤُا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هٰذَٓا اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ اَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فٖى اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٤﴾

24. “Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: ‘Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) ***isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık.’”***

Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: “Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır…” Onların söyledikleri bu söz çelişkidir. Çünkü onlar, bu adam, peygamberlik iddiasına ve çağrısına icabette bulunulmasını istemek suretiyle içinizde üstün olmak iste-

yen, ama sadece sizin gibi olan sıradan bir insandır, demektedirler, sonra da onlar, yani onların başları ve liderleri halkın ve ayak takımlarının kendilerine tâbi olmalarını, her ne derlerse muvafakat edip isteklerine uymalarını istemektedirler. Oysa kendileri de diğerleri gibi sıradan insanlardır. Bu, söylem itibariyle tam bir çelişkidir. Sonra onlar halkın bir kısmının diğerlerine üstün olduğu iddiasında bulunmakta ve bunu kabul etmektedirler. Ayrıca onlar Allah'ın buna kudretinin yeteceğini de bilmektedirler. Çünkü **Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi** demektedirler. Eğer Allah melekleri insanlara üstün kılmaya kādir ise, o zaman insanlardan bir kısmını diğerlerinden üstün kılmaya da kādirdir. Sonra Allah Hz. Nuh'tan haber verdi ve onun peygamberlik iddiasıyla kavmine karşı bir üstünlük taslaması gibi bir amacı olmadığını, aksine onlara nasihat etmek, şefkat ve merhamet duymak istediğini belirtti. Zira o şöyle demektedir: "Ben size öğüt vermek istesem de, eğer Allah sizi azdırmak istemişse, öğüdüm size fayda vermez"[48]; "Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum"[49] ve benzeri sözler. O, onlara bildirdi ki bununla kendilerine nasihat etmekte ve şefkat göstermektedir, yoksa onların dedikleri gibi onlara karşı bir üstünlük taslaması söz konusu değildir.

[§]**Biz evvelki atalarımızdan bunu duymadık!** Bu beyan Hz. Nuh'un 24
kavminin sözüdür. Ne var ki sözlerinde yalan söylemişlerdir.

Mukātil şöyle demiştir: O size peygamberlik sebebiyle ayrıcalıklı konumda olduğunu söylemiş olmakta, yoksa onun size karşı başka türlü herhangi bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Hal böyle iken ona tâbi olmayacak mısınız!? **Biz bunu duymadık** meâlindeki beyanı hakkında bazıları "azabı duymadık" diye açıklamıştır. **Evvelki atalarımızdan…** Şöyle de denilmiştir: Nuh'un çağrıda bulunduğu gibi **evvelki atalarımızdan** tevhidi **duymadık** diye de yorumlanmıştır.

اِنْ هُوَ اِلَّا رَجُلٌ بِهٖ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا بِهٖ حَتّٰى حِينٍ ﴿٢٥﴾

25. "Bu adam olsa olsa cin çarpmış biridir; bir süre onu gözetim altında tutun."

---

48 "Ben size öğüt vermek istesem de, eğer Allah sizi azdırmak istemişse, öğüdüm size fayda vermez. O, sizin Rabb'inizdir ve O'na döndürüleceksiniz" (Hûd, 11/34).

49 el-A'râf, 7/59.

Bu adam olsa olsa cin çarpmış biridir. Aslında onlar onun cinlenmiş (mecnun) olmadığını çok iyi bilmekteydiler, lâkin kavimlerine karşı işi karmaşık hale getirmek ve zihinleri bulandırmak istiyorlardı. Zira Hz. Nuh, her işlerinde onlara karşı çıkıyor, reislere ve toplum önderlerine düşmanlık ediyordu. Şöyle diyorlardı: Bunu ancak aklından zoru olan (cinlenmiş) biri ya da aklına bir âfet arız olan kimse yapabilir. Aslında toplumun önderleri ve reisleri Hz. Nuh'un hiç de öyle olmadığını bilirlerdi, ne var ki bu şekilde halkın aklını çelmek isterlerdi.

Sonra dediler ki: **Bir süre onu gözetim altında tutun!** Onların bu "süre" ile neyi kastettiklerini bilmiyoruz; ölümü mü yoksa onun hakkında ileri sürdükleri cin çarpmışlık halinin kalkacağı bir zamanı mı ya da başka bir anı mı dilediler bu belli değildir.

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾

26. "Nuh, 'Rabbim! Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et!' dedi."

Nuh, 'Rabbim! Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et!' dedi. Hz. Nuh, aslında onlara kendisini yalanlamaları üzerine ilk başta beddua etmedi, onların kendisini tasdik etmelerinden tamamen ümidini kestikten sonra ancak beddua yaptı. Onun duası şuydu: "Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et!"[50] Müfessirler onun duasını şöyle yorumlarlar: "Bana inanmaya yanaşmamaları halinde vâdettiğin azabın gerçekleşmesi konusunda bana yardım et! Çünkü bu onların başına dünyada iken gelecektir. Ben onlara azabın kendilerini dünyada iken yakalayacağını söylediğimde beni yalanlamışlardı. İşte bu tekziplerini boşa çıkarmak üzere onlara bu dünyada iken azabı ver". Yahut da **Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et!** demesinin mânası şöyle olmalıdır: Onların beni tekzip etmeleri ve benzeri davranışlarından ötürü bana onlara karşı zafer ver![51]

---

50 "Onlardan önce Nuh'un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp 'Bu bir delidir' dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu. O da Rabb'ine, 'Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et' diye dua etti" (el-Kamer, 45/9-10).

51 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 513b.

فَاَوْحَيْنَٓا اِلَيْهِ اَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُنَا
وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فٖيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ
سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبْنٖى فِى الَّذٖينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ
مُغْرَقُونَ 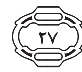

[§]*27.* ***"Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: 'Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Buyruğumuz geldiğinde sular coşup yükselmeye başlayınca her cinsten birer çift hayvan ile kendileri aleyhinde hüküm kesinleşmiş olanların dışındaki aileni gemiye al; ama o haksızlığa sapmış olanlar konusunda sakın bana bir şey söyleme! Onlar kesinlikle boğulacaklar!'"*** 25

Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: "Bizim gözetimimiz altında ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Âyetteki "bi a'yuninâ" (بِاَعْيُنِنَا) kelimesine kimi bizim gözetimimiz altında, kimi de bizim gözümüz önünde gibi anlamlar vermişlerdir. Caizdir ki Hz. Nuh kendisine gemi yapması emredilince kavminin buna imkân vermeyeceğini düşünmüştür de Allah da ona haber vererek "Elbette bizim gözetimimiz altında, onlara karşı sana vereceğimiz yardım ve destekle sen onu yapacaksın ve onlar senin onu edinmene mani olamayacaklar" demiş olmaktadır. "Ve vahyinâ" (وَوَحْيِنَا) kelimesinden maksat ise emrimizle demektir.

Buyruğumuz geldiğinde sular coşup yükselmeye başlayınca, yani buyruğumuzla vâdedilen azap geldiği ve **sular coşup yükselmeye başlayınca…** Ya da "Onlara azap emrimiz gelip de sular coşup ortalığı kaplayınca…"

Oraya (gemiye) al… "Selektü" ve "eslektü" denilir ve bir şeyin içine aldım, girdirdim anlamı kastedilir. Nitekim "üslük yedeke fî ceybike" (اسْلُكْ يَدَكَ فٖى جَيْبِكَ) ifadesi de "elini koynuna sok!"[52] demektir. "Üslük" kelimesinin bu şekilde tefsiri başka bir âyette mevcuttur ki o da: "'…gemiye bindir!' dedik!" meâlindeki cümledir[53].

---

52 el-Kasas, 28/32.
53 Hûd, 11/40.

Her cinsten birer çift hayvan. Beyanın metninde geçen "isneyn" (اثْنَيْنِ) kelimesi "min küllin zevceyn" (مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ) tabirinin sıfatı olabilir, erkek ve dişiden oluşan her iki eşten anlamına gelir. Şu da caizdir: Her çiftten iki ayrı renkten; beyaz ve siyah, iyi ve kötü… şeklinde. **Aileni de** gemiye bindir! demektir. **Kendileri aleyhinde hüküm kesinleşmiş olanlar hariç.** Bu beyanla kastedilen anlam şöyle olabilir: Ancak daha önce haklarında azap ve helâk hükmü verilmiş olanlar müstesna. Biz bunu daha önce Hûd sûresinde anlatmıştık[54].

Ama o haksızlığa sapmış olanlar konusunda sakın bana bir şey söyleme! Onlar kesinlikle boğulacaklar! Bu beyanın anlamı hakkında ihtilaf edilmiştir. Bir kısmı şöyle demişlerdir: Allah, Nuh'a, zulmedenlere dair herhangi bir talepte bulunmasını yasaklamıştır. Zira o "Oğlum benim ailemdendir!"[55] şeklinde bir talepte bulunmuştu. Buna sebep Allah, onun böyle bir talepte bulunmamasını istemiş oldu. Bu takdirde mâna şöyle olur: "**O zulmedenler**
26 **hakkında bir taleple katıma gelme…!**" [§]Diğer bir kısım da şöyle demişlerdir: Kavmindeki tüm **zâlimler hakkında benden bir şey isteme…! Çünkü onlar boğulacaklardır!** Eğer böyle ise o takdirde âyette, onların kurtulması hakkında daha başından itibaren bir talepte bulunmasının yasaklanması söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle der: "Feslük fîhâ" (فَاسْلُكْ فِيهَا) Oraya girdir/sok! anlamındadır. İğnenin deliğinden ipliği geçirmek anlamında "selektü'l-hayte fi'l-ibreti ve eslektühû" (سلكت الخيط فى الإبرة وأسلكته) denilir. Ebû Ubeyde de aynı şeyi söylemektedir.

فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنتَ وَمَن مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾

28. "Yanındakilerle birlikte sen de gemiye yerleştiğinde, 'Bizi bu zâlimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun!' de."

Müminlerden olan **yanındakilerle birlikte sen de gemiye yerleştiğinde, 'Bizi bu zâlimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun!' de.** Aynı şekilde Allah'ın zâlimlerin elinden kurtarmış olduğu herkesin bu nedenle Rabbi-

54 "Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nuh'a dedik ki: 'Her türden (hayvan) birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!' Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti!" (Hûd, 11/40).

55 "Nuh Rabb'ine şöyle seslendi: 'Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vâdin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin' dedi" (Hûd, 11/45).

ne şükretmesi, başına bir musibet geldiği zaman da ondan kurtarması için yalvarıp yakarması, -tıpkı Hz. Nuh'a hangi durumda ne diyeceğini ve kurtarılması halinde nasıl şükredeceğini öğretmesi gibi- şükretmesi ve dua etmesi gerekir. Bu konuda başka örnekler de vardır: Hz. Mûsâ korkuyla (Mısır'ı) terketmesi esnasında "Rabbim! Beni zâlimler topluluğundan kurtar" demişti[56]. Aynı şekilde Firavun'un karısı Firavun ve kavminin zulmünden kurtarması için Rabb'ine yalvarmış ve "Rabbim! … beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zâlimler topluluğundan da selâmete çıkar!"[57] diye dua etmişti. Sonra Rabb'i ona kendisini mübarek bir yere indirmesi için dua etmesini öğretti ve şöyle buyurdu:

وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِى مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾

29. "Yine de ki: 'Rabb'im! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin.'"

Yine de ki: 'Rabb'im! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin. Burada indirilmesi istenen bereketli yerden maksat her türlü hayır ve hasenat işi ve salih ameller olabilir. Talep edilen bereketli yerden maksat bolluk ve bereketin olduğu bir yer olması da mümkündür. Nitekim bazı müfessirler böyle yorumlamışlardır. Bu yoruma göre bereketli olandan maksat su, ağaç ve benzeri özelliklerle bolluk içinde olan yerlerdir. Eğer kastedilen anlam bu ise o takdirde Allah'tan bolluk ve bereket istemenin mübah olduğu anlaşılmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

30. "Kuşkusuz bu anlatılanlarda ibretler vardır; muhakkak ki biz bunlarla insanları sınarız."

Kuşkusuz bu anlatılanlarda ibretler vardır; muhakkak ki biz bunlarla insanları sınarız. Birtakım yorumcular dediler ki: **Kuşkusuz bu anlatılanlarda ibretler vardır**. Yani Hz. Nuh kavminin helâk edilmesinde ve onların tufanda boğulmalarında daha sonra gelenler için ibretler vardır. **Muhakkak ki biz** bunun dışında bizden bir lütuf ve ihsan olmak üzere birtakım âyetlerle **insanları sınarız.** [§]Başka türlü bir izah da mümkündür. Şöyle ki: "Ve in künnâ 27

56 el-Kasas, 28/21.

57 et-Tahrîm, 66/11.

le mubtelîn" (وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ) kavl-i kerîminin "ve mâ künnâ le mubtelîn" (وَما كُنَّا لَمُبْتَلِينَ) şeklinde "in"in (ان) "mâ" (ما) anlamında nâfiye olmasıdır. Bu takdirde yorumu şöyle olur: **Bunda**, yani Nuh kavmi ve onlara ait olan özellikler hakkında, onlardan sonra gelenler için **birtakım âyetler vardır** ve biz bu sözü edilen âyetlerin dışında başka vesilelerle de onları sınayacak değiliz. Arapça'da "in"in "mâ" anlamında olumsuz edatı olarak kullanılması mümkündür. Bir başka izah şekli daha vardır: O da "ve in künnâ le mubtelîn" (وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ) kavl-i celîlinin "ve kad künnâ le mubtelîn" (وقد كنا لمبتلين) anlamında olmasıdır. Yani helâk etmeden önce onları sınamıştık anlamındadır. Elbette biz bu kelâmın gerçekliğini ve ondan muradın ne olduğunu bilemeyiz. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle demiştir: "Mubtelîn" kelimesi "ibtilâ", yani imtihan etme, sınama anlamındadır. "Belâ"dan (البلاء) ise ism-i fâil kipi "mublûn" (لَمُبْلون) şeklinde gelir.

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ أَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾

31. "Sonra onların ardından başka bir nesil meydana getirdik."

32. "Bunların arasından da kendilerine, 'Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. İsyan etmekten sakınmıyor musunuz?' diyen bir elçi gönderdik."

Sonra onların ardından başka bir nesil meydana getirdik. Denildi ki: Nuh kavminin **ardından** Âd ve diğerleri olmak üzere **başka bir nesil getirdik. Onlara kendilerinden bir elçi gönderdik.** Bunun Hûd olduğunu söylemişlerdir. **Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.** Bütün nebî ve resûller sadece Allah'ı tevhit etme ve sadece O'na ibadet etme esasına çağrıda bulunmuşlardır. **İsyan etmekten sakınmıyor musunuz?** O'na muhalefet etmekten, O'ndan başkasına ibadet etmekten ve O'na karşı her türlü isyankârlıktan -daha önce belirttiğimiz gibi- sakınmaz mısınız?

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْاٰخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِى الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا

تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُم بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿٣٤﴾

33. "Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: 'Bu da sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir.'"

34. "Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz."

Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan… Âhiretten maksat, ölümden sonra dirilme ile başlayan hayattır. **Dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz.** Bazıları şöyle demişlerdir: "Etrafnâhum" (أَتْرَفْنَاهُمْ), yani onlara dünya hayatında bir genişlik kıldık, tâ ki bundan dolayı şımarıp günahlara daldılar. Bazıları da "el-mütraf" (المترف) kelimesini şımarık ve azgın zengin demektir diye açıklamışlardır.

İbn Kuteybe şöyle der: "Etrafnâhum" (أَتْرَفْنَاهُمْ) onlara bolluk verdik de sonunda nimet içinde bırakıldılar. "Türfe" (الترفة) nimet demektir. Benzeri bir kelimede "tuhfe"dir. Mütraf, sanki kendisine her türlü nimet lütfedilen kişidir.[58] Başkaları da şöyle izah getirmişlerdir: "Etrafnâhum" (أَتْرَفْنَاهُمْ) demek onlara ihsanda bulunduk ve her türlü nimeti kendilerine bolca verdik, anlamındadır. Bu izahların hepsi de sonuçta aynı yere çıkar.

[§]Bu da sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, iç- 28
tiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz. Daha önce de belirttiğimiz gibi onlar **Bu da sizin gibi sıradan bir insan** sözleriyle **Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz** sözleri arasında çelişkiye[59] düşmüşlerdir. Çünkü onlar tâbilerini sırf insan olduğu için resûle uymaktan alıkoymaya çalışıyorlar, öbür taraftan da insanların işlerinde kendilerine tâbi olmalarını istiyorlardı, oysaki kendileri de sonuçta onlar gibi birer beşerdi. Bu, sözlerinde bir çelişkiydi ve yapılan bozgunculuktu.

---

58 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 297.

59 Sözlerindeki çelişki hakkında bk. Mü'minûn sûresi 30/23. âyetinin tefsiri.

أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنتُمْ تُرَابًا وَعِظَامًا أَنَّكُم مُّخْرَجُونَ ﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾

35. "O size, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken tekrar hayat alanına çıkarılacağınızı mı söylüyor?"

36. "Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak!"

O size, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken tekrar hayat alanına çıkarılacağınızı mı söylüyor? Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak! Bazıları şöyle demişlerdir: "Heyhâte heyhâte" (هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ) bir işin olmasının uzaklığını ve inkârını ifade için kullanılır ve uzak ki ne uzak! yani asla olmayacak iş demektir.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Heyhâte heyhâte" işin uzak olduğunu ifade etmek içindir. Yani sözü edilen şey uzaktır ve belirtildiği gibi gerçekleşme ihtimali yoktur anlamındadır.

إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾

37. "Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır. Ölür ve yaşarız. Bir daha da diriltilecek değiliz."

Gerçek olan sadece şu yaşadığımız dünya hayatıdır sözü eğer Seneviyye ve Dehriyye'ye ait ise o takdirde **ölür ve yaşarız** meâlindeki cümle ile kendileri kastedilmiş olur. Çünkü onlar şöyle demekteydiler: İnsan ölür ve onun toprağından yiyen sığır, eşek ve benzeri hayvanlar yaşar[60]. Eğer bu söz Senevviye'ye ait değilse o zaman şöyle yorumlarız: Biz ölürüz, peygamberler ise yaşarlar! İbn Mesûd'un ve Übeyy'in mushaflarında âyet "nahyâ ve nemûtü ve mâ nahnu bi meb'ûsîn" (نحيا ونموت وما نحن بمبعوثين) şeklindedir. Yaşarız ve ölürüz, öldükten sonra diriltilecek değiliz[61].

---

60 Onlar şöyle derler: İnsan ölür ve toprak olur. Sonra o topraktan ot biter ve onu sığır, davar gibi hayvanlar yer. Böylece o yiyen hayvanın bir parçası halini alır. Sonuç itibariyle de insan o hayvanların hayatı ile öldükten sonra da yaşamış olur. **Ölürüz ve yaşarız**ın anlamı budur. Yoksa bu ifade onların ba'sı, yani öldükten sonra dirilme ile başlayan âhiret hayatını kabul ettikleri anlamına gelmez (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 514).

61 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 64, 148.

إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾

38. "O, Allah hakkında sadece yalanlar uyduran bir adamdır. Biz ona inanmıyoruz."

O, Allah hakkında sadece yalanlar uyduran bir adamdır. Biz ona inanmıyoruz. Bu âyet onların sözü olmaktadır.

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾

[§]***39. "O peygamber şöyle dedi: 'Rabbim! Bunların beni yalancılıkla*** 29
suçlamalarına karşı bana yardım et!'"

40. "Allah buyurdu ki: Pek yakında onlar mutlaka pişman olacaklar!"

Rabbim! Bunların beni yalancılıkla suçlamalarına karşı bana yardım et! Biz bunu daha önce açıklamıştık.[62] **Allah buyurdu ki: Pek yakında onlar mutlaka pişman olacaklar!** Yani yakın zamanda yalanlama yüzünden pişman olacaklar, söylemiş oldukları sözden ve inkârda bulunmalarından dolayı pişmanlık duyacaklardır ve bunda asla kuşku yoktur.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ غُثَاءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

41. "Nitekim kaçınılmaz bir âkıbet olarak onları o korkunç ses yakalayıverdi; böylece sel süprüntüsüne çevirdik onları! Zalimlerin canı cehenneme!"

Nitekim kaçınılmaz bir âkıbet olarak onları o korkunç ses yakalayıverdi. Daha önce açıklamıştık. **Böylece sel süprüntüsüne çevirdik onları!** Bazıları "ğusâ" (الغثاء) yeryüzündeki bitkilerin kuruyarak çerçöp olmuş halidir, demişlerdir. Bazıları da bunun özellikle "sel süprüntüsü" olduğunu söylemişlerdir. Ebû Muâz şöyle demiştir: "Ğusâen ahvâ" (غُثَاءً أَحْوَى) tabiri kapkara kesilmiş nesne demektir. Bazıları onu da "ölüler" anlamında yorumlamışlardır. Şu da mümkündür: "el-Ğusâu" (الغثاء) kavl-i celîlinin tevili, asla hatırlanmayan

62 bk. Bu sûredeki 26. âyetin tefsiri.

ve tamamen unutulmaya terkedilmiş olan demektir. Çünkü sözü edilen firavunlar ve ekâbir takımı, helâk olup gittikleri zaman onlar asla anılmamaktadırlar. Onların evlatlarından hiç kimse de kendileriyle övünme gibi bir tavır içinde olmamışlardır. Buna mukabil nebî ve resûllerin, salih kimselerin kendi ata ve dedeleriyle iftihar etmeleri ve onların sonsuza dek hatırlanıyor olmaları öyle değildir. Onlar ise atılan önemsiz eşya gibi terkedilmişler ve unutulmaya mahkûm olmuşlardır. **Böylece onları sel süpürtüsüne çevirdik.** “Ğusâ” (غثاء), kelimesi bazılarının izah ettiği gibi selin geride bıraktığı çürümeye yüz tutmuş çerçöp mesabesinde olan artıklardır. Bazılarına göre de eskimiş ve değişime uğramış nesnelerdir. Bazılarına göre de sel suyunun üzerine çıkan işe yaramaz çöptür. Sonuçta bu izahların hepsi de aynıdır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: “Ğusâ” (الغثاء) çerçöp gibi helâk olmuş şeylerdir. Ondan maksat sel suyu üzerine çıkan köpük ve işe yaramaz çerçöp gibi şeylerdir. Çünkü bunlar kalıcı değildir; dağılır ve yok olur gider. Ebû Avsece ise şöyle söylemiştir: Selin sürüklediği çerçöp, hayvanların kığı ve tersleri gibi atıklardır. Çoğulu ise “ağsiye” (اغثية)dir. Ğusâ (الغثاء) “sel süprüntüsü” demektir.

30 **[§]**Sonra Allah, Âd ve Semûd kavimlerini zikretmiş[63] ve onların durumunu sel süprüntüsü çerçöpe benzetmiştir. Bununla aynı şekilde tüm şer ve fesat odağı kimselerin durumlarını da anlatmış olmaktadır. Hayır ehlinin ise kendilerinden değil, amellerinden bahsetmiştir. Çünkü onların kayda değer hayırlı ve salih amelleri vardır. Bu itibarla onların zatlarını amelleri sayesinde anılır kılmıştır. Nitekim “onları ibret hikâyelerine dönüştürdük”[64] meâlindeki âyette belirtildiği gibi onların amellerini kendi aralarında muhabbet konusuna dönüştürmüştür. Küfür ve şer ehline gelince onların anılmaya değer bir amelleri yoktur. O yüzden de kendilerinden bahsedilmiş, uzak olmaları istenmiş ve cehenneme kadar yolları olduğu belirtilmiştir.

---

63 Bu sûrenin 33. ve devamındaki âyetlerinde.

64 Sebe, 34/19. “Onlar ise ‘Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır’ dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları ibret kıssaları haline getirdik ve darmadağın ettik”. Öyle gözüküyor ki bu âyetle hayır ve salah ehli kimselerin durumuna yönelik istidlâlde bulunmak isabetli gözükmüyor. Çünkü bu âyet Sebe halkının başına gelen azap ve helâk durumundan bahsetmektedir. İleride peygamberleri yalanlayanların başlarına gelecek azap ve helâkten söz eden başka bir âyet gelecektir. “Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük, onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. İnanmayanların cehenneme kadar yolu var!” (el-Mü’minûn, 23/44). İmamın hayr ehlinin, yani müminlerin bizâtihî kendi özleri değil de işlemiş oldukları amellerle anılmış olmalarına istidlâline gelince bu konuda pek çok âyet bulunmaktadır. Nitekim bu sûrenin başında yer alan âyetler de bu kabilden olmaktadır: “Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir; ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar…” (el-Mü’minûn, 23/1 vd.).

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِن بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا
وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾

42. "Sonra onların ardından başka nesiller getirdik."

43. "Hiçbir ümmet kendi ecelinin ne önüne geçebilir ne de (ondan) ***sonraya kalabilir."***

Âd kavminden ve **onların ardından sonra başka nesiller getirdik**. **Hiçbir ümmet kendi ecelinin ne önüne geçebilir ne de (ondan) sonraya kalabilir**. Sanki bu âyet şu nedenle belirtilmiştir: Onlar kendilerine uyarı kabilinden söylenen azabı ve helâki istemekte ve acelecilik göstermekte idiler. Allah her ümmetin kendisine ait bir ecelinin olduğunu ve acelecilik göstermekle onu öne almanın mümkün olmadığını ve yine kendileri için belirlenmiş olan ecelin geciktirilmesinin de söz konusu olmadığını bildirmiştir.

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا كُلَّ مَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا
بَعْضَهُم بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾
ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ
فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾

44. "Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük, onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. İnanmayanların cehenneme kadar yolu var!"

45-46. "Sonra Mûsâ ve kardeşi Hârun'u, âyetlerimizle ve apaçık bir delil ile Firavun'a ve onun önde gelen adamlarına gönderdik. Fakat onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar herkese tepeden bakan bir topluluktu."

Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Bazıları şöyle demişlerdir: "Tetrâ" (تترا) peş peşe, birbirinin ardı sıra anlamındadır. **Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük.** Yani helâk olmaları bakımından birbirinin

ardı sıra hepsini helâk ettik demektir. Kendilerinden sonra gelenler ve kendilerinden geride kalanlar için onları, yani helâk edilenleri **ibret hikâyelerine dönüştürdük**. **İnanmayanların cehenneme kadar yolu var!**

[Mûsâ - Firavun Mücadelesi]

31 **[§]Sonra Mûsâ'yı gönderdik.** Daha önce bunu anlatmıştık. **Fakat onlar büyüklük tasladılar. Zaten onlar herkese tepeden bakan bir topluluktu.** "Âlîne" (عَالِينَ) kelimesi yerine "ğâlibîne" (غالبِينَ), yani galebe çalanlar da denilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı"[65]. Bazıları bunun, mütekebbir ve zorba idiler anlamında olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Âlîn" (عالين) kelimesinin yüksek mânasına gelen "uluv"den türetilmiştir, yücelik ve kutsallık bildiren "teâlî"den (التعالى) türemiş değildir, zira yaratılmış olanlar bu kökten türemiş bir sıfatla nitelenemez.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Tetrâ" (تَتْرَا) her iki resûlün, aralarında bir süre ile birbirlerini takip etmeleri anlamındadır ve "tevâtür" (التواتر) kökündendir. Aslı (وَتْرَى) şeklindedir, aynen "tiklân" (التكلان), tühame (التخمة), "takvâ" (التقوى) kelimelerinde[66] olduğu gibi[67] bu örnekte de "vav" "tâ" harfine dönüştürülmüştür. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Tetrâ" birbirlerini takip etmek, "mütâbaat", yani peş peşe gelmek demektir.

Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Bu beyanda fetret ehli ve peygamberlerin gönderilmesinden önce gelmiş kimselerin hiçbir mazeretleri bulunmadığına dair delil vardır. Çünkü, yani bir peygamber göndermeden önceki resûllerin getirmiş olduğu kanıtlar ve kesin deliller devam etmektedir. Yine resûllerin ve eserlerinin izleri ve getirdikleri esaslar da mevcudiyetini sürdürmüştür. Zira Allah her ne kadar aralarında bir süre olsa da peygamberleri birbirlerinin ardı sıra, izlerini takip edecek şekilde gönderdiğini, peygamberlerin izlerini ve kanıtlarının devam ettiğini haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

65 "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamış, (ayırımcılık yaparak) halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı" (el-Kasas, 28/4).

66 "Tühame" aşırı tıkınma sonucu midede arız olan ağrı demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vhm" md.).

67 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 297. Tevekkül, acziyet gösterme ve başkalarına dayanma demektir. İsim "tüklân" (التكلان) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vkl" md.).

فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾
فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾

47. “Nitekim şöyle dediler: ‘Soydaşları bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız!’”

48. “Böylece onları yalancılıkla itham ettiler, sonuçta helâk edilenler arasına onlar da katıldı.”

Nitekim şöyle dediler: “Soydaşları bize kölelik ederlerken bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız! Bazıları şöyle demişlerdir: Biz gidelim de, galip halde iken onları yüceltelim ve onları bize galip hale mi getirelim?
[§]Oysa onlar bize kulluk etmektedirler. Yani onları üzerimize çıkaralım ve biz 32
onların altına mı düşelim. Oysa bugün itibariyle biz onlardan üstünüz, onlar bizden daha aşağı konumda bulunmaktadırlar. Bunu nasıl yapabiliriz? *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, risâlet göreviyle onlara geldikleri anda olmaktadır. **Böylece onları yalancılıkla itham ettiler, sonuçta helâk edilenler arasına onlar da katıldı**. Yalanlamaları yüzünden helâk edilenlerden oldular.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

49. “Gerçek şu ki, belki İsrâiloğulları yollarını düzeltirler diye Mûsâ’ya kitabı vermiştik.”

Gerçek şu ki, belki İsrâiloğulları yollarını düzeltirler diye Mûsâ’ya kitabı vermiştik. Bu âyetteki “lealle” (لعل) kelimesi terecci[68], yani ummak anlamına gelir. Öyle gözüküyor ki Hz. Mûsâ içindir. Yani şu anlamdadır: Mûsâ’ya kitabı vermiştik ki belki onunla hidâyet bulurlar. “Lealle” (لعل) reca (umma) ve beklenti (teraccî) edatıdır. Bununla birlikte bazan icap ve ilzam (gereklilik) için bazan da yasaklama için kullanılabilmektedir. Meselâ şu ilâhî beyanlarda böyledir: “İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!”[69] Burada, kendini helâk etme anlamındadır. “…Sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya!”[70] Bu beyanda “terkedecek değilsin ya!” cüm-

68 Teraccî: Olması umulan bir şeyin talepte bulunulması demektir.

69 eş-Şuarâ, 26/3.

70 “‘Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!’ demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir” (Hûd, 11/12).

lesi de terketme mânasındadır. "Lealle" (لعل) kelimesinin bu şekildeki kullanımı dilde geçerli bir durumdur. Meselâ bir kimse diğerine "lealleke tef'alü kezâ" (لعلك تفعل كذا), yani belki de sen şunu yapacaksın, der ve bununla ona o şeyi yapma anlamını kasteder. "Lealle" (لعل) edatının Allah'a yönelik olarak kullanımı icap ve gereklilik ile nehiy anlamı taşıyabilir. İnsanlar hakkında kullanımı ise yasaklama, umma ve beklentide bulunma anlamı verir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

50. "Meryem oğlu ile annesini de bir mûcize yaptık; ikisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik."

[Meryem Oğlu Îsâ Kıssası]

Meryem oğlu ile annesini de bir mûcize yaptık. Allah, özellikle Îsâ'yı ve annesini âyet, yani mûcize ve alâmet yaptığını belirtti. Oysa bütün insanların yaratılışı aslında bir âyet olmaktadır. Zira hepsi de bir erlik suyundan yaratılmışlardır. Sonra nutfe alakaya (kan pıhtısı), alaka mudgaya (bir çiğnem et parçası) ve en sonunda da tam bir insan oluncaya kadar değişik evrelerden geçmek suretiyle yaratılış gerçekleşmektedir. İnsanın yaratılışının nutfeden evrilerek çeşitli aşamalardan geçip tam bir insan oluşunun bir mûcize ve hay-
33 ret verici oluşu, [§]insanın babasız ya da eşsiz yaratılmış olmasından daha az hayret verici bir durum değildir, lâkin Hz. Îsâ ve annesinin durumu yaratılış konusunda alışılmış olan yolun hilafına olduğu için özel olarak onlar belirtilmiş olmaktadır. Normalde mûtat olan yol, erlik suyundan yaratılmış olmaları, babanın, eşleşmenin ve bu şekilde sebeplere dayalı olarak üremenin söz konusu olmasıdır. Oysaki Hz. Îsâ ve annesinin durumu öyle değildir, onun doğumu olağan yolun dışında ve herkesçe bilinen sebeplere aykırı olarak cereyan etmiştir. Âyette özel olarak onların belirtilmesi işte bunun nedenidir. Yoksa insanın yaratılışının nutfeden başlayarak sözü edilen aşamalardan geçerek tam bir insan şeklini alması şaşkınlık doğurucu ve mûcize oluşu bakımından Hz. Îsâ'nın yaratılışı örneğinden daha fazla değilse daha az da değildir. Bu aynen Allah'ın vermiş olduğu nimetler sebebiyle kendisine şükretmelerini isteme bağlamında özellikle İsrâiloğulları'nı anması gibidir. Bu bağlamda yüce Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O

sizi, Firavun’un adamlarından kurtarmıştı”[71]; “Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi cümle âleme üstün kıldığımı hatırlayın”[72]; “Ey İsrâiloğulları! Böylece sizi düşmanınızdan kurtardık ve Tûr’un sağ tarafında sizinle sözleştik; size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik”[73]. Bu beyanlarda özellikle belirtilen kudret helvası ve bıldırcın ile onların Firavun’un zulmünden kurtarılmış olmaları Allah’ın onlara lütfetmiş olduğu diğer nimetlerden daha üstün değildi. Bunlardan daha üstün nimetler de vardı. Ancak Allah onlara özellikle kendilerine nimet olarak vermiş olduğu bıldırcın ve kudret helvası ile birlikte andı ve diğer bunca nimete rağmen özellikle bunlara karşılık kendilerinden şükürde bulunmalarını istedi. Çünkü bu nimetler diğer bilinen nimetler gibi mûtat bir yolla kendilerine gelmemişti ve bu özellik sadece kendilerine özgü bulunuyordu. İşte bunun gibi Hz. Îsâ ve annesi de mûtat olan durumun dışında idiler ve sadece kendilerine ait bir özellik vardı. O yüzden, diğer yaratılışlar da aslında birer mûcize ve kanıt olmalarına rağmen özellikle bunların adı anılmış oldu.

Bazı müfessirlere göre Hz. Îsâ’nın âyet oluşu, onun babasız olarak yaratıl-
mış olması, annesinin kendisini bir erkek eşi olmadan doğurmuş olması gibi
bazı âlimlerin belirttiği benzeri durumlardır. [§]Bazıları şöyle demişlerdir: 34
Âyet, Hz. Îsâ hakkında, onun daha beşikte bir bebek iken insanlarla konuş-
ması, anadan doğma kör ve abraş olanları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi ve
benzeri gibi özellikleriyle ilgilidir[74].

İkisini de kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan yüksekçe bir yere yerleştirdik. Allah, nasıl ki baba ve anne çocuğu yaşayabileceği bir barınağa yerleştirirse, kendisinin de onları yüksekçe bir yere sığındırdığını belirtmiştir. Zira yüksekçe yer demek olan “rabve”, içinde yaşantı sürülebilecek bir yerdir. Görmez misin ki Allah orayı “zâti karârin ve ma‘în” (ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ) diye nitelemiştir. “Zâti karâr”, içinde karar kılınabilecek, yerleşip yaşanılabilecek yer demektir. “Ma’în” de kaynak su, yani gözlerin temaşa ettiği, bakışların yöneldiği temiz akarsu demektir.

---

71 İbrâhim, 14/6.

72 el-Bakara, 2/47.

73 Tâhâ, 20/80.

74 “İşte o zaman Allah şöyle diyecek: ‘Ey Meryem oğlu Îsâ! Sana ve annene lütfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs’le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil’i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler ‘Bu düpedüz bir büyü!’ dediklerinde İsrâiloğulları’nın sana zarar vermelerini önlemiştim’” (el-Mâide, 5/110).

Ebû Avsece **yüksekçe bir yer** hakkında şöyle demiştir: “er-Rabve” “yüksekçe yer” demektir, “âveytühû” (آويته) da “yaklaştırdım” anlamındadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: “Rabve” yükseklik demektir. Herhangi bir şey yükseldiği ya da arttığı zaman “Rebâ” denilir. Alış verişteki “ribâ” da bu köktendir[75]. Ebû Muâz şöyle demiştir: Araplar “Rabve” ile ilgili dört ayrı teleffuza sahiptirler: “Rabâve, ribve, rubve, rabve” (رَباوَةٍ، ربْوَةٍ، رُبْوَةٍ، رَبْوَةٍ). **Kalmaya elverişli, kaynak suyu bulunan.** Bu beyan hakkında Ebû Avsece şu açıklamayı yapmıştır: “el-Ma‘în” (معين) temiz akarsu demektir. “Karâr” (قرار) ise sebat demektir. “Karra, yekarru, karâran, fe huve kârrun” (قرّ، يقرّ، قرارا، فهو قارَ) şeklinde kullanılır ve “sabit kıldım” anlamında “akrartühû” (أقررته) denilir. İbn Kuteybe de benzer açıklamayı yapmış ve şöyle demiştir: “Ma‘în” temiz su demektir ve memba ve kaynak anlamındaki “ayn” kelimesinden “fa‘îl” vezninde türetilmiştir. Aslı ise “ma‘yûn” (مَعْيون) idi. “Dikilmiş elbise anlamında, “sevbun mahît”, ölçülmüş buğday anlamında “bürrun mekîl” denilmesi gibi[76].

يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾

35 [§]*51. “Ey peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim.”*

[Tayyib/Helâl Şeylerin Yenilmesi]

Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın! Müfessirlerin geneli şöyle demişlerdir: Allah, bu kavl-i celîli ile özel olarak Hz. Muhammed’e hitapta bulunmuştur ve kasıt da onun bütün ümmeti olmaktadır. Ancak şöyle demek de caizdir: Bununla tüm resûllere hitapta bulunmuştur. Çünkü tüm resûller de burada sözü edilen tertemiz nimetlerden yiyip içme ve güzel işler yapma ile muhataptırlar. Bu hitap hem o hem de diğerleri hakkındadır. Çünkü hepsini kapsayacak şekildedir. Sonra “Tayyibât” (الطَّيِّبَاتِ) kelimesiyle helâl olan şeyler kastedilmiş olabilir ve haram olmayan helâl şeyleri yiyin! denilmek istenmiş olur. Dikkat edilirse **güzel ve yararlı şeyler yapın**, başka şeyler yapmayın denilmiştir. Buna göre “külû mine’t-tayyibât” (كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ) cümlesi helâl olanı yiyin habis olan haramı yemeyin demek olur. Bu âyet, resûllerin de diğer insanlar gibi emir ve yasaklarla imtihan edildiklerini gösterir. **Terte-**

---

75 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 297.

76 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 297.

miz nimetlerden yiyip için meâlindeki beyan şu anlamda da yorumlanabilir: Özlerinize hoş gelen ve lezzetli bulduğunuz şeylerden yiyin! Eğer bu anlamda kabul edilirse âyet, emir anlamında değil mübah olma (ibâha) ve ruhsat anlamında gelmiş olmuştur, denilir. Mâna da şöyle olur: Kendi özlerinizin hoş gördüğü, lezzetli bulduğu şeyleri yiyebilirsiniz! Bunları yeme konusunda başkalarını kendi özlerinize tercih de edebilirsiniz. Eğer birinci anlam kastedilmiş ise o takdirde âyetin emir ve nehiy ifade etmesi söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim. Mânası açıktır ve vaîd olmaktadır.

وَإِنَّ هٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ ﴿٥٢﴾

52. "Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin Rabb'inizim. Onun için yolumdan çıkmaktan sakının."

[Din ve Ümmet Birliği]

Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir. Bu beyanın önceki kutsal kitaplarda ve geçmiş peygamberlerin dili üzere gerçekleşmiş olması mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"[77]. Yani siz geçmiş kitaplarda sözü edilen en hayırlı ümmetsiniz. Bu beyanın da aynı şekilde olması söz konusudur. Bazıları şöyle demişlerdir: **Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir** Yani dininiz tek bir din, milletiniz tek bir millettir ki o da İslâm'dır. [§]Bazıları da 36
şöyle demişlerdir: Diliniz bir dildir. Şöylesine bir yorum da caizdir: **Biliniz ki, sizin şu ümmetiniz bir tek ümmettir.** Bu özelliğinizle siz kıyâmete kadar resûlünüz hakkında önceki milletlerin kendi peygamberleri hakkında ihtilaf ettikleri gibi ihtilaf etmezsiniz, aksine onu bulunduğu hal üzere bir peygamber olarak görürsünüz. Diğer ümmetler ise bu konuda ifrata düşmüşler ve hatta içlerinden bir kısmı kendi peygamberlerini Allah'ın oğlu görmüşlerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler, hıristiyanlar da aynı şekilde ("Mesîh [Îsâ] Allah'ın oğludur") dediler…"[78]. Ama

---

77 Âl-i İmrân, 3/110.

78 "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da aynı şekilde 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!" (et-Tevbe, 9/30).

bunlara gelince onlar tek bir hakikat üzere devam edeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onun için yolumdan çıkmaktan sakının. Bir başka âyette ise bana ibadet edin (فَاعْبُدُونِ) buyurmuştur[79]. Her ikisinin de aynı anlama gelmesi caizdir. Şu da caizdir: Sakının, yani bana muhalefet etmekten sakının! "Bana ibadet edin", yani bana kulluk edin ve itaat edin!

فَتَقَطَّعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar. Her kesim kendi inancını beğenmektedir."

Ama insanlar, aralarındaki inanç bağlarını keserek gruplara ayrıldılar. Bazıları şöyle demişlerdir: "Tekattaû" (تَقَطَّعُوا) ile "Kattaû" (قَطَّعُوا) kelimesi aynıdır ve "teferrakû ve ferrakû" (تفرقوا وفرقوا) gibi iki farklı lügattir. "Züburan" (زُبُرًا) bâ'nın ref'i ve "züberan" (زُبَرًا) fethi ile okunmuştur[80]. Ebû Muâz şöyle demiştir: Kim fetha ile (mansub) okursa o takdirde mânası "kıtaan" (قِطَعا), yani parçalar demek olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bana, demir kütleleri getirin"[81]. Eğer ref ile okunursa o takdirde "kitaplar" anlamında olur, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "De ki: 'Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?' Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz"[82]; "Elleriyle kitap yazıp sonra …diyenlere yazıklar olsun!"[83] İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarında "ve kattau'z-zebûre beynehum" (وقطعوا الزبور بينهم) şeklinde okunmuştur[84]. Ebû Muâz şöyle demiştir: "Tekattaû" (تقطعوا) "kattaû" (قطعوا) aynen "allaktü'ş-şey'e ve taallaktühû, havveltü ve tehavveltü, velleytü ve tevelleytü" (علقت الشيء وتعلقته، وحولت وتحولت، ووليت وتوليت) örneklerinde olduğu gibi aynı mânada kullanılır. Benzer örnekler çoktur.

---

79 "Gerçekten bu, tek bir din topluluğu olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabb'inizim. Şu halde bana kulluk edin" (dedik)" (el-Enbiyâ, 21/92).

80 Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 335.

81 el-Kehf, 18/96.

82 "De ki: 'Öyleyse Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidâyet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?' Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de, atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir. (Resûlüm!) Sen 'Allah' de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oyalanadursunlar!" (el-Mâide, 6/91).

83 "Elleriyle kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için, 'Bu Allah'ın katındandır' diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline onların! Ve yapıp ettikleri yüzünden vay haline onların!" (el-Bakara, 2/79).

84 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *el-Mesâhif*'inde onlardan bu kırâat şekli bulunmamaktadır.

Her kesim kendi inancını beğenmektedir. Kendi dinlerinden ya da sözünü ettiğimiz hususlardan, kendilerinde bulunan özelliklerden razıdırlar ya da sevinç içindedirler.

فَذَرْهُمْ فٖى غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حٖينٍ ﴿٥٤﴾

[§]***54. "Şimdi sen onları bir süre için gaflet ve dalâletleri içinde kendi*** 37
hallerine bırak!"

Şimdi sen onları bir süre için gaflet ve dalâletleri içinde kendi hallerine bırak! Başka âyetlerde de şöyle buyurmuştur: "Geleceği kendilerine söylenen günlerine ulaşıncaya kadar bırak onları dünyaya dalıp eğlensinler!"[85]; "Ve onları şaşkın olarak taşkınlıkları içinde bırakırız"[86]. Bu beyan birkaç şekilde izah edilebilir. Birincisi bunu, onların iman etmelerinden ümidin kesilmiş olması sebebiyle söylemiş olmasıdır. Çünkü Allah onların asla iman etmeyeceklerini bilmekteydi. O takdirde bu belli bir kavim hakkında olmaktadır. Sanki şöyle demiş gibidir: Sen şunları bırak ve senin durumunu kabul eden, çağrına icabette bulunan ve seni dinleyen şu kimselere bak".

İkincisi: Onları bırak, onlarla cebelleşme, ben onların hakkından gelirim. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık dehşete kapılacakları gün ile yüz yüze gelinceye kadar onları kendi halleriyle baş başa bırak"[87].

Üçüncüsü: Onların Allah'a küfretme ve âyetlerine hakaret etme girişiminde bulunmalarına fırsat vermemek için onları terketmesini ve onlardan yüz çevirmesini emretmesidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma!"[88].

Bir süre için. Bundan maksat kıyâmet olabileceği gibi belirtilmemiş başka bir vakit de olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gaflet ve dalâletleri içinde. Denildiki bu sapıklık ve gaflet halleri anlamında olabilir. İbn Kuteybe şöyle demiştir "el-Ğamr" (الغمر), bol su demektir. "Ğamretü'l-harbi" (غمرة الحرب) savaşın tam ortası demektir. "Ğamretü'l-mevt"

85 ez-Zuhruf, 43/83.
86 el-En'âm, 6/110.
87 et-Tûr, 52/45.
88 el-En'âm, 6/68.

(غمرة الموت) ise ölümün şiddeti anlamındadır. "Raculün ğamrun" (رجل غمر) cömert kimse demektir. Çoğulu "ğımâr" (غمار) gelir. "Ğamerahu'l-mâu" (غمره الماء) denilir ve bununla suyun bir şeyin üzerini kapladığı ifade edilir. Bazıları ise şöyle bir açıklama yapmıştır: "Ğamer" (الغَمَر) düşmanlık demektir. "Ğamr"
38 (الغَمْر) ise umur görmemiş, tecrübesiz demektir. Çoğulu [§]ise "ağmâr" (أغمار) şeklinde gelir. "Ğamer" (الغَمَر) yağlı, semiz demektir. "Ğamretü" (الغَمْرة) şiddet anlamındadır ve çoğulu "ğamerât" (الغَمَرات) gelir. "el-Muğâmera" (المغامرة) riskli, tehlikeli durum, macera demektir. "Ğâmera bi nefsihî" (غامر بنفسه) denir ve kendisini tehlikeye attı anlamında kullanılır.

أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِى الْخَيْرَاتِ بَل لَّا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

55-56. "Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar."

Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar. Bu kâfirler sandılar ki kendilerine verilmiş olan evlatlar, mallar ve daha başka şeyler şer olarak değil sadece iyiliklerine ve hayırlarına olmak üzere verilmiştir. Allah Teâlâ onları yalanladı ve bu zanlarının yanlış olduğunu onlara bildirdi ve şöyle buyurdu: **Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.** Aksine Allah bunları iyiliklerine değil, kötülüklerine ve günah olacak şekilde onlara vermiş bulunmaktadır. Oysa bu kâfirlerin kuruntularına göre kendilerine verilmiş olan mallar ve oğullar kendilerine iyilik olarak verilmişti.

[Mûtezile ve Aslah Teorisi]

Mûtezile, Allah kullarından hiçbir kimse için dini hakkında onlara aslah olan şeyin dışında başka bir şey yaratmaz şeklinde bir kanaate sahiptirler. Oysa Allah bu beyanında, yarattığı her şeyin onların dinleri için daha hayırlı ve kendileri için daha yararlı (aslah) olmadığını bildirmiş olmaktadır. O da şu kavl-i celîlinde belirtilen husustur: "[İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar.] Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. [Onlar için alçaltıcı azap vardır.]"[89] Buna mukabil Mûtezile şöyle diyorlar: "Biz onlara hayır ve iyiliklerini artırma-

89 Âl-i İmrân, 3/178.

ları için fırsat/mühlet veriyoruz!" Şu kavl-i celîl hakkında da aynı şeyi söylemektedirler. "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi (ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını) murat ediyor"[90]. Onlar ise şunu diyorlar: Hayır, aksine Allah kendilerine bu şekilde rahmet etmek istemiştir. Onlara denilir ki: Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Allah Teâlâ'nın bu kâfirlere şöyle hitap ettiği gibi: Yoksa siz İbrahim, İsmâil, İshak, Yâkup ve torunların yahudi yahut hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?"[91]

[§]Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar! meâlindeki beyana dair inatçılık yapmaları müstesnâ. Çünkü onlar bu görüşlerini ilme dayalı olarak değil sadece zan ve tahmin üzere söylemişlerdi. Allah şöyle buyurmaktadır: **Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz.** Onlar sözlerini zanna ve tahmine dayalı olarak söylemeleri üzerine de Allah Teâlâ **hayır, onlar işin farkına varamıyorlar** buyuruyor. Oysa onların yapması gereken şey tavırlarını, kuşatıcı ve kesin/yakînî bir bilgi üzerine kurmaları ve ona göre hareket etmeleriydi. 39

Buna şöyle cevap verilir: Onlara göre bu kendilerine hayır ve iyilik olsun diye verilmiş ve bir mühlet tanınmıştır. Bu onlara göre kesindi ve kendilerince ihata edilmiş bir durumdu. Aslında bu, Allah nezdinde bulunan bilgi hakkında onların sözleri bir zan ve tahminden ibaretti. Oysa onlar kendilerine verilenlerin ve tanınan mühletin hayırlarına olduğu hakkında kesin bir bilgi sahibi olduklarını düşünüyorlardı. Allah onları yalanladı ve onların kendilerine verilen nimetleri sözünü ettikleri düşünceden dolayı vermiş olduğuna dair sözlerini reddetti ve aksine onların zan ve tahminlerinin tam zıddı bir amaç için verildiğini bildirmiş oldu.

إِنَّ الَّذِينَ هُم مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar;"

Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar. Bu beyanda "nüsâriu lehum fi'l-hayrât" (نُسَارِعُ لَهُمْ فِى الْخَيْرَاتِ) kavl-i celîli ile takdim ve tehir ilişkisinin bulunması mümkündür. Sanki şöyle denilmiş gibi olur:

---

90 et-Tevbe, 9/55.
91 el-Bakara, 2/140.

"İnnemâ nüsâriu fi'l-hayrâti lillezîne hum min haşyeti rabbihim muşfikûn" (إنما نسارع فى الخيرات للذين هم من خشية ربهم مشفقون). O kâfirler için değil **Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar** için çırpınıyoruz. Bunun başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Allah, iman edenlerin özelliklerini sıralamış, onları nitelemiş ve şöyle demiştir: **Onlar Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davranırlar.** Yani Rab'lerinin azabından korku duyarlar.

وَالَّذِينَ هُم بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Rab'lerinin âyetlerine inananlar;"

Rab'lerinin âyetlerine inananlar. Âyetlere inanmak gerçekte Allah'a inanmak demektir. Çünkü âyetler Allah'ın vahdâniyetine ve rubûbiyetine işaret eden kanıtlardır. İman, tasdikten ibarettir. Kişi Allah'ın âyetlerini -ki onlar Allah'ın vahdâniyetini bildiren kanıtlar ve bildirimlerdir- tasdik ettiği zaman Allah'ı tasdik etmiş ve O'na inanmış olur. İşte bu yüzden Allah'ın âyetlerine inanmanın bizzat Allah'a iman demek olduğunu söyledik.

وَالَّذِينَ هُم بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

40 ***[§]59. "Rab'lerine ortak tanımayanlar;"***

Rab'lerine ortak tanımayanlar. Yani ibadetlerinde başkasını ortak koşmayanlar.

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا اٰتَوا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler…"

Verdiklerini …verenler lafz-ı celîli bazı kırâatlarda "ellezîne ye'tûne mâ etev" (الَّذِينَ يَأْتُونَ مَا أَتَوْا) şeklindedir. Bu Hz. Âişe'nin kırâatidir. Kim Hz. Âişe'nin kırâatı gibi okursa buna göre mâna şöyle olur: Amel işleyenlerin kalpleri, acaba kabul olundu mu olunmadı mı diye ürperir. Kim de "vellezîne yu'tûne mâ âtev" (وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا اٰتَوا) şeklinde[92] okursa o takdirde fiil, vermek ve harcamak

[92] Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 337.

anlamında olur[93] ve anlamı şöyle olur: "Verdiklerini verenler ve harcamada bulunanlar verdiklerinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda ürperti içinde olurlar". Bu âyette şöyle bir işaret de vardır: Nasıl ki günah işleyen günahından ötürü korku içinde olursa, taat içinde olan da itaatinde Allah'tan bir korku içinde olur. Hz. Âişe'den (r.a.) bu yönde bir rivayet bulunmaktadır. O bu âyeti Hz. Peygamber'e (s.a.) sormuş ve "Bu âyette sözü edilenler içki içenler, hırsızlık yapanlar ve zina edenler midir?" demiştir. Hz. Peygamber cevap olarak: "Hayır! Onlar oruç tutanlar, namaz kılanlar, sadaka verenler ancak bu halde iken yaptıkları ibadetlerin kabul edilip edilmediği konusunda kaygı duyanlardır. Onlar hayır işlerde yarışırlar!"[94] buyurmuştur. **Kalpleri ürpererek** anlamına gelen kavl-i celîlin bu şekilde değil de "Kalpleri, Rab'lerine ne ile/nasıl dönecekler, saîd olarak mı yoksa şakî olarak mı? diye korku içinde olurlar, şeklinde yorumlanması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

أُو۟لَٰٓئِكَ يُسَٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَهُمْ لَهَا سَٰبِقُونَ ﴿٦١﴾

[§]***61. "İşte bunlar iyiliklere koşup, bu uğurda yarışırlar."*** 41

İşte bunlar iyiliklere koşup, bu uğurda yarışırlar. Allah bildirdi ki hayırda yarışan kimseler daha önce sözü edilen kâfirler değil niteliklerini ve özelliklerini belirtmiş olduğu kimselerdir. **Bu uğurda yarışırlar.** Yarışta öne geçenlerden maksat muhtemeldir ki hayır işlerinde öne geçenlerdir ya da sözü edilen kâfirleri geride bırakıp öne geçenlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَٰبٌ يَنطِقُ بِٱلْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü kılmayız. Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır, onlara haksızlık edilmez."

---

93 Ebû Halef'ten şöyle bir rivayet bulunmaktadır: Ebû Halef, Ubeyd b. Umeyr ile birlikte Hz. Âişe'nin yanına girer. Ubeyd b. Umeyr ona Hz. Peygamber'in (s.a.) bu âyeti nasıl okuduğunu sorar. Hz. Âişe ona, "Sana hangisi daha sevimli?" diye sorar. O da: "Vallahi onlardan biri bana şundan şundan daha sevimlidir?" der. Hz. Âişe: "Hangisi?" der. "الَّذِينَ يَأْتُونَ مَا أَتَوْا" şeklindeki okuyuş cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Âişe, "Allah şahit ki Hz. Peygamber işte tam da öyle okuyordu ve tam da öyle indirildi. Ne var ki farklı kırâatlerin olması da mümkündür" (?) der (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 144).

94 İbn Mâce, "Zühd", 20; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24.

[Teklîf-i Mâlâyutâk ve Kitap]

Biz hiç kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü kılmayız. (وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) Caizdir ki Allah Teâlâ, sözü edilen kâfirler helâl ve caiz olmayan amelleri işleyince ve de üstelik işledikleri şeyleri kendilerine Allah’ın emretmiş olduğunu söylediklerinde[95] Allah şöyle buyurdu: **Biz hiç kimseyi caiz olmayan şeyle yükümlü kılmayız.** Yani onun için caiz ve helâl olanı ancak emreder, onunla yükümlü tutarız. Bu haliyle âyet, “Allah kötülüğü emretmez”[96]. Yani onların sözlerine bir reddiye olarak ve onları yalanlayarak başka türlü bir yorum da mümkündür: Amellerden ancak gücünüzün yettiğini size yükleriz. Bu da iki şekilde olabilir: Birincisi: Biz hiçbir kimsenin takatini tüketecek, gücünü aşacak bir amel ile yükümlü kılmak gibi bir yol tutmayız, söz gelimi zengine zenginliğini tükettirecek bir infak yükümlülüğü, her canlının hayatına kastedecek ve ona hayatını sonlandıracak şekilde gücünü aşacak bir yükümlülük yüklemeyiz, biz ancak kişinin gücü dâhilinde ve normal şartlarda yapabileceği durumdaki yükümlülüklere hükmederiz. Eğer bu böyle ise bu şuna işaret eder: Allah amelin takatini ve kudretini değil, lâkin fiillerden önce olması mümkün olan hallerin takatini kastetmiştir. *En doğrusunu Allah*
42 *bilir.* İkincisi bu onların “Bize yüklenenlere güç yetiremedik!” [§]şeklinde bir mazeret ileri sürememeleri için olur. Onlar emrolundukları amelleri terketmişlerdi ve terketmiş oldukları amellerin dengi olan amelleri ise yapmışlardı ki bunlar işledikleri mâsiyetlerdi. Emrolundukları ameller, işlemiş oldukları amellerden daha meşakkatli değildi, belki sadece onların emsali bir meşakkat içermekteydi. Bu itibarla onların buradan hareketle bir mazeret üretmeleri mümkün olamayacaktır.

Katımızda hakkı söyleyen bir kitap vardır. Bazıları bu beyana dair şöyle demişlerdir: Bu kitaptan maksat, insanların hayır, hasenat ve seyyiât olarak işlemiş oldukları her türlü amellerinin yazıldığı kitaptır. Onların hepsi bu kitapta korunmaktadır ve kendilerine bir bir sayılıp dökülecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın”[97]. Eğer mâna böyle ise o takdirde “bi’l-hak” ifadesi “bi’s-sıdk” anlamındadır. Bazıları da bu beyanı şöyle açıklamışlardır: Kitaptan maksat bize indirilen kitaptır ki o da Kur’ân’dır. O Allah’ın bizim üzerimizde olan

---

95 “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman ‘Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti’ derler. De ki: ‘Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?’” (el-A‘râf, 7/28).

96 el-A‘râf, 7/28.

97 Kâf, 50/18.

hakkını, keza insanlar olarak birbirimize karşı olan hak ve ödevlerimizi açıklar. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: “Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik, denilecek”[98]. Buna göre murat, O’nun bizler üzerinde olan hakkı ile insanlar olarak birbirimiz üzerinde olan haklarımız olmaktadır. Kitaptan maksadın levh-i mahfûz olması da mümkündür. Bu takdirde âyette şu işaret de bulunmaktadır: Allah, ezelde olmuş ve gelecekte olacak her ne var ise hepsini bilir.

Onlara haksızlık edilmez. Eğer kitaptan maksat amellerin yazılmış olduğu kitap, yani amel defteri ise o takdirde **onlara haksızlık edilmez** meâlindeki beyanın anlamı şöyle olur: Yapmış oldukları hayır amellerinden hiçbir şey eksik bırakılmaz, kötülükleri üzerine de ekleme yapılmaz, aksine her ne işlemişlerse onlar olduğu gibi muhafaza edilir. Ya da **onlara haksızlık edilmez** meâlindeki beyan, amellerinin karşılığı olan sevap ya da ceza her ne ise tam olarak verilir, artırılma ya da eksiltme yoluna gidilmez, diye yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِنْ هٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴿٦٣﴾

63. “Hayır! O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir, onların bunlar dışında da hep yapıp durdukları nice (kötü) ***işleri vardır.”***

Hayır! O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir. O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir. Bunun körlük, cehalet ve gaflet karanlığı olduğu söylenmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: **Bundan** anlamındaki beyandan maksat amellerinin yazıldığı ve muhafaza edildiği ve kendilerine okunduğu kitaptan demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Hayır! O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir.** Yani Hak söyleyen bu Kur’ân’dan… Yani onların kalpleri bu Kur’ân’dan körlük ve gaflet üzeredirler.

[§]Bundan. anlamına gelen “min hâzâ” (من هذا) kelimesinden maksa- 43
dın daha önce sözü edilen müminlerin amellerinden… diye yorumlanması da mümkündür. Şu ilâhî beyan bu kabildendir: “Rab’lerine olan derin say-

98 el-Câsiye, 45/29.

gılarından dolayı sorumlu davrananlar; Rab'lerinin âyetlerine inananlar; (Rab'lerine ortak tanımayanlar; verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler; İşte bunlar iyiliklere koşup, bu uğurda yarışırlar)"[99]. Bu beyanda Allah haber verdi ki kâfirlerin kalpleri, özellikleri anlatılan şu müminlerin işlemiş oldukları amellerden gaflet ve körlük içerisindedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların bunlar dışında da hep yapıp durdukları nice (kötü) işleri vardır. Bu beyanın yorumunda ihtilaf edilmiştir: Bazıları şöyle açıklamışlardır**: O kâfirlerin işlemekte oldukları sözü edilen amellerinin dışında…** Şu ilâhî beyan bu kabildendir: "Şimdi sen onları bir süre için gaflet ve dalâletleri içinde kendi hallerine bırak! Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar"[100]. Nitekim bu husus belirtilmişti. Sonra haber verdi ki, onların bu anılanların da dışında birtakım kötü amelleri vardır. Bazı kimseler de bunu şöyle izah etmişlerdir: **Onların birtakım amelleri vardır** derken kastedilen husus, yaptıkları işlerden bahsedilen müminlerdir. Yani onların bu sözü edilen ameller dışında (güzel) amelleri de vardır.

حَتّٰٓى إِذَآ أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُم مِّنَّا لَا تُنْصَرُونَ ﴿٦٥﴾

64. "İçlerinden refah ve bolluk içinde olanları, sonunda cezalandırmaya başladığımızda bakarsın ki onlar feryadı basarlar."

65. "Bugün boşuna sızlanmayın! Çünkü siz, bizden yardım göremeyeceksiniz!"

İçlerinden refah ve bolluk içinde olanları, sonunda cezalandırmaya başladığımızda bakarsın ki onlar feryadı basarlar. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu âyet Mekke halkının daha dünyada iken mâruz kaldıkları azap hakkındadır. Şöyle ki onlar kıtlık sebebiyle şiddetli açlık çekmişler, bunun sonunda leş ve kemiklere varana kadar ne buldularsa yemek durumunda kalmışlardı. Ancak öyle gözüküyor ki âyet âhiret azabı hakkındadır. Görmez misin ki âyetin sonunda şöyle denilmiştir: **Bakarsın ki onlar feryadı basarlar**, yal-

99 el-Mü'minûn, 23/57-61.
100 el-Mü'minûn, 23/54-56.

varır yakarırlar. Aynı şekilde onlara, "âyetlerimiz size okunurdu da ona arkanızı dönerdiniz"[101] denileceğinden bahsedilmektedir. Bu onların dünyada iken yaptıklarına bir gönderme olmaktadır. **Bakarsın ki onlar feryadı basarlar** denilmesi onların dünyada iken Allah'a tazarru ve niyazda bulunup da sonra onlardan bu durumun kabul edilmemesi veya Allah'ın onlara "Bugün boşuna sızlanmayın!" kavl-i celîlinde belirtildiği şekilde tazarruda bulunmayı yasaklaması ihtimal dâhilinde değildir. Bu da gösteriyor ki söz konusu azap âhirette olacaktır. Nitekim şu beyanda da bu husus dile getirilmiştir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, ('Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır)"[102]. Böyle bir durum ancak âhirette söz konusu olabilir. [§]Dünyada ise şu ilâhî 44
beyanda anılan durum söz konusu olur: "Andolsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine Rab'lerine boyun eğmediler, hâlâ da O'na yakarmıyorlar"[103]. Bu beyanda onların dünya azabı karşısında yalvarıp yakarmadıkları ifade edilmiştir. Dünyada iken azabın tam geldiği sırada yalvarıp yakarışta bulunmaları ve onlardan bu tazarrularının ve sığınışlarının kabul edilmeyişi şeklinde bir yorum da pek muhtemel değildir. Dolayısıyla bizim sözünü ettiğimiz anlam isabetli olanıdır. Dikkat edilirse görülecektir ki **Bugün boşuna sızlanmayın!** denilmiş ve yalvarış ve yakarışta bulunmaları yasaklanmıştır. Böyle bir şeyin [dünyada] yasaklanması muhtemel değildir.

Siz, bizden yardım göremeyeceksiniz! Yani onun azabından alıkonulmayacaksınız.

Ebû Avsece şöyle demiştir: (إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ) **bakarsın ki onlar feryadı basarlar,** yani imdat çığlığı atarlar. "Yec'erûn" (يَجْأَرُونَ) aslında çığlık atmak demektir. Bazıları bağırıyorlar, çağırıyorlar gibi anlamlara geldiğini söylemişlerdir.

قَدْ كَانَتْ اٰيَاتٖي تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ عَلٰٓى أَعْقَابِكُمْ تَنْكِصُونَ ﴿٦٦﴾

66. "Zira âyetlerim size okunurdu da ona arkanızı dönerdiniz."

---

101 Bir sonraki âyet.

102 el-Mü'min, 40/84-85.

103 el-Mü'minûn, 23/76.

[İnkârcılığın Sebepleri]

Zira âyetlerim size okunurdu da ona arkanızı dönerdiniz. Topuklarınız üzere dönerdiniz. Yani dönerdiniz. Buradaki ifade mecazî olup gerçek anlamında değildir. Çünkü topukları üzere döndükleri zaman o takdirde önleri arkaları olur. Sanki onlar onu arkalarına atmış gibi olurlar. Ya da topukları üzere dönen kimse yüzü üzere kapanan gibi olur. Yüzü üzere kapanma onu o halde gören ve ona bakan herkesçe yerilen bir duruş şeklidir. İşte bu yüzden ona benzetilmiş ve temsilî bir ifade olarak kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

“Tenkisûn” (تَنكِصُونَ) kelimesini bazıları “terciûn” (ترجعون), yani dönerdiniz, bazıları “teste’hirûn” (تستأخرون), yani ötelerdiniz anlamında ve “nekesa ‘alâ akıbeyhi” (نَكَصَ عَلٰى عَقِبَيْهِ)[104] ifadesi gibi olduğunu söylemişlerdir ki her ikisi de anlam bakımından aynıdır.

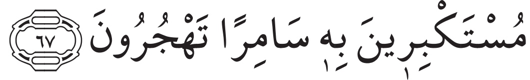

45 ***[§]67. “Gece sohbetleri yaparken büyüklük taslayarak onun hakkında hezeyanlar savururdunuz.”***

Büyüklük taslayarak. Müfessirlerin geneli bu beyan hakkında şöyle demişlerdir: “Bihî” (بِهِ)deki zamirden maksat el-Beyt, yani Kâbe’dir ve izahı şöyledir: Onlar kendilerini Beytullah’ın yanı başında Allah’ın hareminde güven içinde yaşamakta olduklarını, sair yerlerdeki insanların ise korku içinde olduklarını görünce bunun kendilerinin üstünlüğü ve Allah katındaki itibarları sebebiyle olduğunu sandılar. Bu kuruntu onları Resûlullah’a ve onunla birlikte olan müminlere karşı tavır almaya ve onlara yukarıdan bakmaya itti.

Büyüklük taslayarak. Bazıları ise bu beyanda geçen “bihî” zamirinden maksadın Kur’ân olduğunu söylemişlerdir. Bunun da izahı şöyledir: Kur’ân indiği zaman Allah’a ve resûlüne karşı büyüklük taslayıp tavır aldılar. “İstikbâr”ın Kur’ân’a izafe edilmesi, onun nüzûlü sebebiyle Allah’a büyüklenmeleri yüzündendir. Allah Teâlâ onların büyüklük taslamalarını Kur’ân’a nispet etti, çünkü Kur’ân onların büyüklük taslamalarının sebebi idi. Bu husus şu ilâhî beyanda dile getirilmiştir: “Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden ‘Bu hanginizin

---

[104] “O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve ‘Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım’ demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve ‘Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah’tan korkuyorum, Allah’ın cezası çetindir’ dedi” (el-Enfâl, 8/48).

imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[105]. Onların pisliklerinin artmasını sûreye nispet etti, çünkü sûrenin gelişi onların pisliklerinin artmasının sebebi olmaktadır. Her ne kadar gerçeklikte böyle bir pislik artışı olmasa da mânevî anlamda bir kullanım söz konusu olmaktadır.

Gece sohbetleri yaparken… hezeyanlar savururdunuz. Zeccâc şöyle demiştir: es-Semer (السّمر), ayın ışığıdır. Onlar ay ışığında bir araya gelip eğleniyorlar ve hezeyanlarda bulunuyorlardı. es-Semer, gece laflaması ve eğlencesi demektir. "Tehcurûn" (تَهْجُرُونَ) kelimesine bazıları saçmalama, hezeyanda bulunma anlamı vermişlerdir. Bazıları da Kur'ân'ı terkediyorlar diye açıklamışlardır. Yani onlar onunla amel etmiyorlar, onu kale almıyorlardı. Bu da "hecr" (هجر), yani terketme demektir. Bir başka kırâat şekli de vardır: "Tuhcirûn" (تُهْجِرُونَ)[106]. Bu takdirde mâna müstehcen konuşuyor ve bozgunculuk yapıyordunuz, demek olur.

"Sâmiran tehcurûn" (سَامِرًا تَهْجُرُونَ) ifadesi belirttiğimiz gibi gece sohbeti demektir. (تَهْجُرُونَ) uykuda olan ya da şiddetli hasta olan bir kimsenin sayıklaması gibi sayıklamak ve hezeyanda bulunmak demektir. el-Hecr (الهجر) "ehcere, yuhciru" (أهجر، يُهْجِر) kökünden ise müstehcenlik, çirkin söz söylemek demektir.

"Heccera, yuhecciru" (هَجّرَ، يُهَجِّرُ) ise gündüzün şiddetli sıcağında yürüdü demektir.

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُم مَا لَمْ يَأْتِ اٰبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

[§]*68. "Onlar bu söz* (Kur'ân) ***üzerinde hiç düşünmezler mi? Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?"*** 46

Onlar bu söz üzerinde hiç düşünmezler mi? Denildi ki söz anlamına gelen "el-kavl" (القول) kelimesinden maksat Kur'ân'dır. Şöyle bir anlam vermek de mümkündür: Âhirette dünya için söyleyecekleri söz üzerinde düşünselerdi ya! O söz de şu temenni ve yakarışlarıdır: "Keşke … (dünyaya) geri döndürül-

---

105 et-Tevbe, 9/124-125.

106 "Ehcera bihî ihcâran" (اهجر به إهجارا) Onunla alay etti ve kötü/çirkin söz söyledi, demektir. "Hücr" (الهُجْر) hezeyan demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hcr" md.).

sek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!"[107] Ve de yakarışlarını ifade eden şu sözdür: "İzâhum yec'erûn" (إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ), yani "bakarsın ki onlar feryadı basarlar"[108] Şöyle bir yorum da mümkündür: **Onlar bu söz üzerinde hiç düşünmezler mi?** Yani onlar elbette söz üzerinde durup düşündüler fakat inatlaştılar, tavır aldılar ve büyüklük tasladılar. Sırf kibir ve inatları yüzünden ona kulak verip de boyun eğmediler. Onların kulaklarına şu ilâhî beyanların çalındığını görmez misin: "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!"[109]: "De ki: 'Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar'"[110]. İmdi bu âyetleri duyup da üzerinde düşünmemeleri mümkün değildir. Buradan da anlaşılıyor ki onlar Kur'ân üzerinde düşündüler, onun Allah kelâmı olduğunu anladılar, ne var ki sırf kibirleri ve böbürlenmeleri yüzünden ona tâbi olma ve boyun eğme yolunu tutmayıp ondan yüz çevirdiler inat edip, büyüklük tasladılar ve tavır aldılar.

Onlar bu söz üzerinde hiç düşünmezler mi? Bahsettiğimiz gibi bunun iki farklı izahı mümkündür: Birincisi onun üzerinde düşünmeyi, tefekkürü terketme ve ondan yüz çevirme mânası, yani onun üzerinde durmadılar ve düşünmediler. İkincisi onun üzerinde durup gerçek bir tefekkürde bulunmanın gerekliliği anlamında olabilir. Yani onlar onun üzerinde durup tefekkür ettiler, düşündüler, onun hak olduğunu ve Allah katından indirilmiş olduğunu anladılar, ancak sırf inatları ve taşkınlıkları yüzünden, riyasetlerini kaybedecekleri endişesinden, ellerindeki söğüşleme imkânlarının sürdürülmesini istediklerinden dolayı ona tâbi olmadılar. Hangi anlam olursa olsun her ikisinde de sırt çevirmek ve üzerinde düşünmeye yanaşmamak suretiyle kavrayamadıkları Allah'ın hüccetleri ve burhanları kendilerini susturucu mâhiyettedir. Bu haliyle onlar, bilgilenme imkânları olduğu halde onları kullanmayarak cehalet içinde kalmaları ve üzerinde tefekkürü terketmeleri yüzünden Allah'ın azabı-

---

107 "(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: 'Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!' Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu" (el-A'râf, 7/53).

108 el-Mü'minûn, 23/64.

109 el-Bakara, 2/23.

110 el-İsrâ, 17/88.

nı ve gazabını hak etmişlerdir. **Onlar bu söz üzerinde hiç düşünmezler mi?** Bu lafzın zâhiri soru olmaktadır. Ancak hakikat anlamı onun gereklilik bildirmesidir. Zira Allah'ın herhangi bir kimseye bilgilenme için soru sorması caiz değildir, çünkü o Allâmü'l-guyûb'dur; her şeyi bilir. O itibarla bu lafız soru için değil gereği yapılması içindir. [Yani "Düşünmezler mi? değil, "Düşünsünler!" şeklinde emir anlamındadır.]

[§]Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? 47
Yani onlara daha önceki atalarına gelen peygamber geldi. Onlara gelen her şey atalarına da gelmiştir. Peygamber gelmesi sadece kendilerine özgü bir olay değildir, bu itibarla onu nasıl inkâra kalkışırlar. Görmez misin ki onlar şöyle demişlerdi: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. (Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece [haktan] uzaklaşmalarını arttırdı.)"[111] Bu beyanlardan da anlaşılıyor ki onlar daha önceki ümmetlere resûl gönderildiğini itiraf etmekteydiler: Şu âyet de buna göre anlaşılır:

أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Yahut kendi peygamberlerini daha tanımadılar da, o yüzden mi onu inkâr ediyorlar?"

[Peygamberi Tanıma]

Yahut kendi peygamberlerini daha tanımadılar da… Yani onlar resûllerini tanımışlar ve onda cinnet namına hiçbir şey olmadığını görmüşlerdir. Ne var ki Kur'ân hakkında sözünü ettiğimiz inatçılıkları ve kibirleri, bir de eldeki makam ve mevkilerini kaybetme endişesi yüzünden onu inkâr etmişler ve ona tâbi olmayı terketmişlerdir. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar"[112]. Aşağıdaki âyet de bu şekilde bir anlam içerir:

أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Veya onda bir çeşit cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar? Bilakis o, kendilerine gerçeği getirmiştir, ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar."

---

111 Fâtır, 35/42.
112 el-Bakara, 2/146.

Veya onda bir çeşit cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar? Bu beyanın mânası şöyledir: Onlar bilmektedirler ki onda herhangi bir cinnet hali yoktur. "Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?"[113] Bunlara atalarına gelmeyen bir şeyin gelmiş olması ve bunların ataları için söz konusu olmayan bir hususiyete sahip olmaları da mümkündür. Nitekim İbn Abbâs da bu doğrultuda şöyle demiştir: Yemin olsun ki bunlara önceki atalarına gelmeyen şeyler gelmiştir. Şu da mümkündür: "Onlar bu söz (Kur'ân) üzerinde hiç düşünmezler mi?" kavl-i celîlinin **onda bir cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar** meâlindeki beyana kadar devam etmesi de mümkündür. Çünkü bu söz onun üzerinde tefekkür edilmesi, peygamberin tanınması ve onda herhangi bir şekilde cinnet durumu olmadığının görülmesi konusunda emir konumunda gelmiş olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Düşünmediler mi ki [yıllarca beraber oldukları o peygamberde delilikten eser yoktur; o ancak
48 kesin bir uyarıcıdır.]"[114] [§]Onda, onların nitelediği gibi hiçbir şekilde cinnet alâmeti yoktur ya da bahsettiğimiz gibi onlar üzerinde durup düşündüler ve onun hak resûl olduğunu, onda delilik namına hiçbir şeyin bulunmadığını anladılar, fakat makam ve mevkilerini kaybetmemek için kendi tâbilerinin ve ayak takımlarının kafalarını onun hakkında karıştırmak istediler.

Bazıları şöyle demişlerdir: "Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?"[115] meâlindeki beyanda azaptan muaf olmaktan bahsedilmiştir. **Bilakis o, kendilerine gerçeği getirmiştir.** "Hak" (الحق) kelimesinden maksat Allah katından risâleti (peygamberlik) ve Kur'ân'ı getirmesi, tapınmakta oldukları putlara değil sadece Allah'a ibadet yapılması esasını yerleştirmesidir.

Ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar. Hakkı sevmiyorlar çünkü mutlak Hakk'ı tanıyıp ona tâbi oldukları zaman ellerinden riyasetin gideceğinden, halk üzerindeki birtakım çıkarlarından mahrum kalacaklarından endişe ediyorlardı. Ya da hakkı bilmeleri sonucunda olacak şeyleri sevmiyorlar. Yoksa akıl sağlığı yerinde olan hiçbir kimsenin Hakk'ı öğrendikten sonra ondan hoşlanmaması ve ona uymaktan kaçınması söz konusu olamaz. Ancak sözünü ettiğimiz bu iki sebepten dolayı olması hali müstesnadır.

---

113 el-Mü'minûn, 23/68.

114 el-A'râf, 7/184.

115 el-Mü'minûn, 23/68.

وَلَوِ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ
فِيهِنَّ بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَنْ ذِكْرِهِمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧١﴾

71. "Eğer hak** (hukuk ve düzen) **onların keyfî arzularına uysaydı muhakkak ki gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu. Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik, fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler."

[Hak]

Eğer hak (hukuk ve düzen) onların keyfî arzularına uysaydı. Müfessirlerin büyük çoğunluğu şöyle söylemiştir: Burada Hak'tan maksat Allah'tır. Yani eğer Allah, küfürleri ve şirklerine bağlı olarak onların keyfî arzularına uyacak olsaydı o takdirde gökler, yer ve bunlar arasındaki her şey fesada gider, düzen bozulurdu. Bunun yorumu şöyledir: Küfür ve şirk sonucu olmayan bir şeydir. Akıbeti olmayan şey de akıl ve hikmete göre boş, bozuk ve hoş görülmeyen şeylerdir. Bazıları şöyle demiştir: Burada Hak'tan maksat Allah'ın kitabıdır ki o da Kur'ân'dır. Mâna şöyle olur: Eğer bu Kur'ân, onların hevâ ve hevesleri doğrultusunda gelseydi o takdirde sözü edilen yer ve gökler tümüyle fesada giderdi. Çünkü o takdirde bilgece olmaz, hikmetten uzak olurdu. **Eğer hak (hukuk ve düzen) onların keyfî arzularına uysaydı.** Bu ilâhî beyanın sözü edilen Hak ile bağlantılı olması da mümkündür ki o da şu beyandır: "Bilakis o, kendilerine gerçeği getirmiştir, ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar"[116]. Yani sözü edilen Hak, risâlet yahut Kur'ân, ya da her türlü hayır ise -çünkü Hak her türlü hayrın, akıl ve hikmetçe güzel görülen şeyin adıdır- **[§]**ve sözü edilen Hak, **49**
onların arzu ve heveslerine tâbi olursa ve onların keyfi arzuları istikametinde düzenlemelere gidip, Allah'tan başkasına ibadet etmeleri, bu taptıkları şeyleri ilâhlar diye isimlendirmeleri, ölümden sonra dirilmeyi ve âhiret hayatını yalanlamaları, tevhide yanaşmamaları ve benzeri ihtiyar ettikleri ve yaptıkları fiilleri tasvip edecek olsaydı o takdirde gökler, yer ve sözü edilen diğer varlıklar helâk olur, düzen bozulurdu. Zira onların ve bahsedilen göklerin, yerin ve bunlar arasında olan nesnelerin yaratılışı hikmetin ve aklın gereği olarak yaratılmamış olurdu. Çünkü onları ve andığı nesneleri onların yapmakta olduğu fiillerine bağlı olarak yaratmıştır. Eğer onların fiilleri hikmet ve aklın gereği olmaktan çıkar, aksine sefihlik ve cehalet üzere olursa o takdirde kendileri için

---

116 el-Mü'minûn, 23/70.

yaratılmış ve inşa edilmiş olan şeyler de aynı şekilde hikmet ve aklın gereği olmaktan çıkar. Zira Allah'ın bir şeyi yaratması ve yapması, belli bir amaca dayanmıyorsa o takdirde hikmetten uzak olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Hak'tan maksadın Resûlullah olması da mümkündür. Yani Allah'ın peygamberi onların hevâ ve heveslerine uyacak olursa o takdirde bahsedilen varlıklar fesada uğrar ve bozulur demektir.

[Zikir; Şan ve Şeref]

Hayır! Biz onlara şan ve şereflerini getirdik. Müfessirler şöyle demişlerdir: Buradaki "zikr" (ذكر) kelimesinden maksat şerefleri, ünleri demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ve muhakkak ki o, hem senin için, hem kavmin için bir şereftir ve ileride ondan mesul olacaksınız"[117].

Fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirmektedirler. Buradaki "zikr" (ذكر) şeref anlamındadır. Zikrin az yukarıda sözü edilen Hak olması da mümkündür. Yani eğer onlar sözü edilen Hakk'ı kabul etselerdi ve ona yönelselerdi, o takdirde Hz. Peygamber'in ashabının ölümleri ardından hayırla yâd edilmeleri gibi ölüp gittikten sonra arkalarından hayırla yâd edilirler ve bu onlar için bir şeref olurdu. Görmez misin ki çocuklar, atalarının adlarıyla yaşamaktadırlar ve "Ben falanca oğullarındanım!" demektedirler. İnsanlar da bundan ötürü o kimseye iyilik etmekte, saygı göstermektedirler. Ama onlara (kâfirlere) gelince onlar hiçbir zaman bu şekilde anılmayacaklardır. Bu da bizim dediğimizin doğruluğuna delil olur. **Biz onlara şan ve şereflerini getirdik.** Bunun, şayet inanmış olsalardı onlar için bir övgü olması da muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"[118]; "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık…"[119]; "Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile (onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar)"[120]. Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda olduğu gibi Allah iman edenleri övmektedir. Eğer
50 onlar da inanacak olurlarsa, onlar da övgüye hak kazanacaklardır. **[§]Biz onlara şan ve şereflerini getirdik.** Şu anlamı vermek de mümkündür: Yani onlar için hayır dua ile. O da müminler için melekler ve Allah'ın peygamberi tarafından yapılmış olan dualardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "[Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler,

117 ez-Zuhruf, 43/44 (Meal, Elmalılı Muhammed Hamdi'ye aittir).
118 Âl-i İmrân, 3/110.
119 el-Bakara, 2/143.
120 et-Tevbe, 9/100.

O'na iman ederler] ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: "Ey Rabbimiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!)"[121]; "Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile!"[122] ve Nuh'un duası : "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helâk et"[123]. Keza İbrahim peygamberin sözü ve duası[124] gibi. Eğer onlar inanmış olsalardı o takdirde tüm meleklerin ve resûllerin duasını hak edeceklerdi. Yahut onlar iman ve tasdik etmiş olsalardı o takdirde diğer iman edenler gibi onların da ünlerini kıyâmet gününe kadar bâki kılacaktık. Bütün bunlar, müfessirlerin de dediği gibi onlar için şeref ve şan olarak yazılmış olacaktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾

72. "Sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun ki! (İstemezsin, çünkü) ***Rabb'inin vereceği karşılık daha hayırlıdır; O, rızık verenlerin en üstünüdür."***

Sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun ki! (İstemezsin, çünkü) Rabb'inin vereceği karşılık daha hayırlıdır. Bu beyanın daha önce geçen (68-70.) âyetlerle bağlantılı olması mümkündür. Şöyle ki: "Yoksa kendilerine, daha önce atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? Yahut kendi peygamberlerini daha tanımadılar mı?" Elbette tanıdılar. "Veya onda bir çeşit cinnet bulunduğunu mu söylüyorlar?"[125] Elbette onda öyle bir cinnet belirtisi yoktur. Yani ki onda, kendilerini ona inanmaktan ve iman etmekten alıkoyacak, iman etmemelerini mâzur gösterecek hiçbir bahane bulunmamaktadır. Buna göre **Sen onlardan bir karşılık mı istiyorsun ki!** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Sen onlardan davet ettiğin şeye karşılık herhangi bir ücret de istemiyorsun ki ücretin altından kalkamadıkları için icabette bulunup tasdik edememiş olsunlar. Nitekim şu âyette de benzer bir anlam vardır: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı

---

121 el-Mü'min, 40/7.
122 Muhammed, 47/19.
123 Nûh, 71/28.
124 Muhtemelen şu âyetlere işaret edilmektedir: "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz! Duamı kabul et! Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!" (İbrâhim, 14/40-41).
125 el-Mü'minûn, 23/68-69.

eziliyorlar?”[126] Allah, sözünü ettiği bu hüccetle, icabette bulunmamaları için gerçekte herhangi bir mazeret ve hüccetleri olmamakla birlikte onların kendi kuruntularınca ileri sürmeye yeltendikleri bütün bahaneleri ve sözde kanıtları kesip atmış ve hepsini geçersiz kılmıştır. Bazıları şöyle demişlerdir: “el-Harâc” (الخراج) rızık demektir. Yani o sizden herhangi bir şekilde rızık istemiyor, demektir. Sonra da bildirdi ki Rabb’inin ecri ve rızkı daha hayırlıdır ve O rızık verenlerin en hayırlısıdır.

وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾

51 [§]*73. “Gerçek şu ki sen onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun.”*

Gerçek şu ki sen onları dosdoğru bir yola çağırıyorsun. Âyet ve hüccetlerle sabit dosdoğru yola, onların âyetsiz, hüccetsiz, burhansız körü körüne girdikleri yol gibi bir yola değil.

وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

74. “Âhirete inanmayanlar ise ısrarla yoldan sapmaktalar.”

Âhirete inanmayanlar ise ısrarla yoldan sapmaktalar. Bu âyetin iki farklı izahı söz konusu olabilir: Birincisi onların ölümden sonra dirilmeyi ve âhiret hayatını inkâr etmeleri bizzat onların sırât-ı müstakimden sapmalarının sebebi olmaktadır. İkincisi dünyada iken doğru yol üzere olmak esas itibariyle âhiret için tutulmuş yol demektir. Onlar şehevî arzularının peşine düşerek o yola girmeyi terkedince bunun sonucu olarak âhireti inkâra kalkışmışlardır. Ya da bu anlamda bir şey. **Sapanlar:** Hak ve hakikatten sapanlar, yüz çevirip uzaklaşanlar ve bâtıla meyledenler anlamındadır.

وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فٖى طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾

75. “Eğer onlara merhamet edip de içine düştükleri sıkıntıyı gidersek yine de taşkınlıklarına dalıp bocalamaya devam ederler.”

126 et-Tûr, 52/40.

Eğer onlara merhamet edip de içine düştükleri sıkıntıyı gidersek yine de taşkınlıklarına dalıp bocalamaya devam ederler. Bu beyanda “durrin” (ضُرٍّ) kelimesi kullanılmış ancak onun ne olduğu belirtilmemiştir. Bu durumda bizim herhangi bir delil olmadan, ondan maksat açlıktır, ya da şudur budur dememiz doğru değildir. Bu konuda muteber iki izah vardır: Birincisi Allah’ın imtihan vesilesi kıldığı belâ ve musibetlerin kaldırılması elbette ki sırf O’nun rahmet ve lütfunun bir sonucu olmaktadır. Bu hiçbir zaman bazılarının iddia ettiği gibi bir hak etmenin bir karşılığı değildir. Zira sıkıntının giderilmesi, merhamet ile irtibatlandırılmış olmaktadır. İkincisi bu âyette Hz. Muhammed’in (s.a.) risâletinin ispatına dair delil bulunmaktadır. Çünkü Allah, bildirdi ki eğer içinde bulundukları sıkıntıyı onlardan giderirse **taşkınlıklarına dalıp bocalamaya devam edecekler**dir. Vakıa öyle de oldu; Allah onların sıkıntısını giderdi ve onlar bildirdiği gibi taşkınlıkları içine gömülüp azgınlıklarını sürdürdüler. Bu da gösterdi ki sözü edilen hususu Allah Teâlâ’nın bildirmesiyle bilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ أَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ
﴿٧٦﴾ حَتّٰى إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَد۪يدٍ إِذَا هُمْ ف۪يهِ
مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾

76. “Andolsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine Rab’lerine boyun eğmediler, hâlâ da O’na yakarmıyorlar.”

77. “En sonunda üzerlerine çok şiddetli bir azap kapısı açtığımızda bir de görürsün ki onlar bu durumda tam bir şaşkınlık ve ümitsizlik içine düşmüşlerdir.”

Andolsun biz onları ağır sıkıntılara soktuk da yine Rab’lerine boyun eğmediler, hâlâ da O’na yakarmıyorlar. Allah onların beyinsizliklerini, Allah’ı bilmemelerini, kalplerinin katı, inatçı ve şirret olduklarını bildirmektedir. Çünkü onlar başlarına azap gelse bile tazarru ve niyaz ile Allah’a yönelmezler, O’na boyun eğmezler. Zira Allah’ın azabından gaflet ve cehalet üzeredirler.

[§]**En sonunda üzerlerine çok şiddetli bir azap kapısı açtığımızda bir** 52
de görürsün ki onlar bu durumda tam bir şaşkınlık ve ümitsizlik içine düşmüşlerdir. “Mublisûn” (مُبْلِسُونَ) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları

"müblis"i, her türlü hayırdan umudu kesilmiş kimse diye açıklamışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir"[127]; "İnsan, iyi şeyleri istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır"[128]. Zeccâc şöyle demiştir: "Müblis", ne yapacağını bilmeksizin şaşkın bir halde nutku duran kimsedir. Buna göre onlar kendilerine indirilen azap sebebiyle şaşkın halde ve onu savmaya dair ne yapacaklarını bilmez bir vaziyette idiler. Kisâî ise "el-Müblis", suizan sahibi ve umudu kesilmiş kimsedir, demiştir. İblis'e İblis denilmesi de bu mâna ile irtibatlıdır. Çünkü o Allah'ın rahmetinden umudunu kesmiş ve O'ndan hiçbir beklentisi kalmamıştır. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Müblis", umutsuz ve üzgün kimse demektir. Kişi umudunu yitirip üzüldüğü zaman "Eblese'r-racül" (أَبْلَسَ الرجُل) denilir. Geçişli olmak üzere "Eblese gayrahû" (أبْلَسَ غيره) da denilir. İblis'e "İblis" denilmesi Allah'ın rahmetinden ümidini kesmesi ve bundan dolayı üzgün olması sebebiyledir.

Rab'lerine boyun eğmediler. Rab'lerine, itaat etmek ve teslim olmak suretiyle boyun eğmediler, demektir.

وَهُوَ الَّذِى أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ

78. "Sizi gözler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz!"

Sizi gözler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz. Allah, onlara lütufta bulunduğu nimetlerini hatırlatmak suretiyle buna mukabil kendisine şükürde bulunmalarını talep buyurmuştur. Ancak nimetler içerisinden bütün nimetlerin esasını teşkil edecek olanlarını saymış diğerlerini saymamıştır. Bunlar da işitme, görme ve akletme yetileridir. Çünkü bir şeyin yararlı mı zararlı mı, hoş mu iğrenç mi, yumuşak mı sert mi, kolay mı zor
53 mu, tatlı mı acı mı olduğu ancak bunlarla bilinebilir. [§]İnsan doğası itibariyle yararlı, hoş, yumuşak, kolay olanlara yatkınlık duyar ve bunları zıtlarına tercih eder; her türlü zararlı, eza verici ve sözü edilen kabule yatkın olduğu hususların zıtlarından da kaçınmaya çalışır. Allah onları yararlıyı zararlıdan, hoş

127 Hûd, 11/9.
128 Fussılet, 41/49.

olanı iğrenç olandan ayırdedecekleri yetilerle donatmış olduğunu kendilerine bildirmiştir. Kaldı ki bunun bilgisini kendi gözlemleri ve haber yoluyla elde edebilmektedirler. Bunu şundan ayırdedebilecekleri, kendilerine göre tercih edilecek olanları seçecekleri, faydalı olanı zararlıdan ayıracakları donanımları bildirdi ki karşılığında kendisine şükretsinler. Onlara hatırlatmada bulunmakta ve şöyle buyurmaktadır: "Sizi yeryüzünde yaratıp yayan da O'dur. Nihayet O'nun huzurunda toplanacaksınız"[129].

Müfessirler "Sizi gözler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz!" meâlindeki beyanın kâfirlere yönelik olduğunu söylemişlerdir. Onlar Allah'ın andığı nimetleri inkâr ederek nankörlük yapmakta, bunların karşılığında Allah'a şükürde bulunmamaktadırlar. Onlarla ilgili "ne de az şükrediyorsunuz" meâlindeki beyanla kastedilen onların nadir de olsa bazı hallerde şükretmeleri ve O'na tazarruda bulunmalarıdır. Şu beyanda olduğu gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[130]. Bu ve benzeri beyanlarda onların kendilerine bir musibet ve zarar dokunması halinde Allah'a dua ve yakarışta bulundukları ifade edilmektedir ki bu da onlar açısından bir tür şükür sayılmaktadır. Ya da şöyle denilebilir: "Ne de az şükrediyorsunuz" meâlindeki beyan, hiç şükretmiyorsunuz anlamında kullanılmıştır. Bu aynen birinin, diğerine "Şunu hiç yapmıyorsun!" anlamında "Şunu ne kadar az yapıyorsun!" demesi gibidir. Buna göre eğer bu âyetlerin muhatabı kâfirler ve maksat da sözü edilen husus ise yorum böyle olmalıdır. Aksi takdirde hitabın müminlere yönelik olması söz konusudur. Zira nimetlere karşı, olması gerekenden az olsa bile şükreden müminlerdir. Kâfirler ise esas itibariyle inkâr ederler ve nankörlük yaparlar. Onların az da olsa şükretmeleri düşünülmez.

وَهُوَ الَّذِى ذَرَأَكُمْ فِى الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٩﴾

[§]*79. "Sizi yeryüzünde yaratıp yayan da O'dur. Nihayet O'nun huzu-* 54
runda toplanacaksınız"

Sizi yeryüzünde yaratıp yayan da O'dur. Yani O, gücü ve kudreti ile sizi yeryüzünün sakinleri kıldı ve sizi boş yere yaratmadığını bildirdi, aksine ölümden sonra dirilmek ve mahşerde O'nun huzurunda toplanmak üzere yarattı.

---

129 Bir sonraki âyet.

130 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

Birçok yerde tekrarlayarak söylediğimiz gibi insanların varlık amacı öldükten sonra diriltilmek ve yeni bir hayata başlamaktır. Böyle bir amaç olmaksızın sırf ölüp yok olmaları için yaratılmış olmaları anlamsızdır ve bir eğlenceden ibarettir. Allah güç ve kudretinden bahisle şöyle buyurmuştur:

وَهُوَ الَّذٖى يُحْيٖى وَيُمٖيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Yaşatan da öldüren de O'dur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesi de O'nun eseridir. Artık aklınızı kullanmayacak mısınız?"

Yaşatan da öldüren de O'dur. Gece ile gündüzün yer değiştirmesi de O'nun eseridir. Şüphesiz ki ölüleri diriltmeye, dirileri öldürmeye mâlik ve kādir olan elbette ki öldükten sonra diriltmeye de kādirdir. Gündüzün alâmeti gittikten sonra ardından onun yerine geceyi, gecenin alâmeti bittikten sonrada yerine gündüzü yaratmaya kādir olan elbette ki öldükten sonra tekrar diriltmeye de kādirdir. Sonra buyurdu ki: **Artık aklınızı kullanmayacak mısınız?** Yani bunun böyle olduğu konusunda hiç aklınızı kullanıp düşünmeyecek misiniz? Hal böyle iken nasıl olur da siz öldükten sonra kül ve toprak olduğunuzda sizi yeniden yaratmaya kādir olduğu konusunda O'nun güç ve kudretini inkâra kalkışır ve başkalarına tapmak suretiyle O'nun dışındaki birtakım güçlere minnet duyar, nimetlerin gerçek sahibi olan Allah'a şükrü yerine getirmeye yanaşmazsınız.

بَلْ قَالُوا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوا ءَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا نَحْنُ وَاٰبَاؤُنَا هٰذَا مِنْ قَبْلُ إِنْ هٰذَا إِلَّا أَسَاطٖيرُ الْأَوَّلٖينَ ﴿٨٣﴾

81. "Buna rağmen onlar hâlâ eskilerin dediklerine benzer şeyler söylüyorlar."

82. "Diyorlar ki: 'Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?'"

83. "Doğrusu daha önce de hem bize hem atalarımıza böyle bir vâdde bulunulmuştu. Ama bu, geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir."

Buna rağmen onlar hâlâ eskilerin dediklerine benzer şeyler söylüyorlar. Diyorlar ki: "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz?" Allah önceden belirttiği "Sizi gözler, kulaklar ve akıllarla donatan O'dur".; "Sizi yeryüzünde yaratıp yayan da O'dur. Nihayet O'nun huzurunda toplanacaksınız"; "Yaşatan da öldüren de O'dur"[131] meâlindeki beyanında yaratılmasındaki ve donatılmasındaki hikmeti, inkârcılara yaptığı lütfu ve verdiği nimetleri hatırlatması, güç ve kudretini belirtmesinin akabinde, resûlüne kavminin beyinsizliğini ve kendisi hakkında etmiş oldukları sözlerini bildiriyor. [§]Onlara bu beyanlarda hatırlattığı yara- **55**
tılışlarındaki hikmetini, onları donatma kudretine atıfta bulunuyor ve bütün bunları anlasınlar diye onlara bildiriyor.

Sonra onların beyinsizliklerini, resûle vermiş oldukları cevapları üzerinden açıklıyor ve şöyle buyuruyor: **Buna rağmen onlar hâlâ eskilerin dediklerine benzer şeyler söylüyorlar**. Allah, resûlüne bildiriyor ki, bu inkârcılar, peygamberleri yalanlayan ilk kimseler değillerdir, aksine onların yalanlama konusunda ortakları ve birlikte hareket ettikleri adamları vardır. Bunlar işte o ilkleri taklit etmişlerdir. Böylece Allah, resûlünü, onların beyinsizliklerine ve verdikleri eziyetlere karşı resûlünü sabırlı olmaya davet etmekte, daha önce geçen peygamber kardeşleri nasıl sabır ve tahammül göstermişlerse kendisinin de o şekilde metanetli olmasını istemektedir. Ya da bunu onların icabette bulunmaya yanaşmamaları ve kendi helâklerini gerektirici davranışların içine girmeleri sebebiyle hissetmiş olduğu sıkıntılara karşı teselli etmiş olmak için bu haberi vermiştir. Çünkü Hz. Peygamber bu sebeple üzüntüsünden neredeyse kendisini helâk edecekti. Nitekim bu durumu ifade etmek üzere Allah şöyle buyurmuştur: "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[132]; "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[133]

Sonra onların şöyle dediklerini açıkladı: **Diyorlar ki: "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mi, yeniden mi diriltilecekmişiz? Doğrusu daha önce de hem bize hem atalarımıza böyle bir vâdde bulunulmuştu. Ama bu, geçmiştekilerin masallarından başka bir şey değildir.** Onlar diyorlar ki: Bizim atalarımıza da bize vâdedilenin benzeri vâdedilmişti. Vâdolundukları azap başlarına gelmiş değildir ki bizim de başımıza gelsin. Bunlar geçmişlerin uydurdukları masallardan/mitolojilerden başka bir şey de-

131 el-Mü'minûn, 23/78-80.
132 Fâtır, 35/8.
133 eş-Şuarâ, 26/3.

ğildir. Sonra Allah, resûlüne emretti ve onların inkâr etmekte oldukları hususları ikrar ve itiraf etmelerine mecbur kılacak şu soruyu onlara sormasını istedi:

قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾

84. "De ki: 'Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir?'"

85. "'Allah'a' diyecekler. 'O halde düşünmez misiniz?' de."

[Müşrikler Yaratıcı Olarak Allah'ı Tanıyorlardı]

De ki: Biliyorsanız söyleyin, bu dünya ve onda bulunanlar kime aittir? Bu soru karşısında elbette ki çaresiz bir şekilde "Allah'a aittir!" diyecekler ve O'nu ikrar edeceklerdir. Çünkü eğer bunu dahi inkâr edecek olsalar o takdirde resûl onları cahillikle suçlayacak ve herkesçe cahillikleri ortaya çıkacaktı. O
56 yüzden "Allah'a!" dediler. [§]Bu kez o diyecek ki: Madem ki bütün bunlar O'na aittir ve onların yaratıcısı O'dur, öyle ise niye ona itaat etmeyi terketmektesiniz. Ben sizi başka bir şeye değil sadece yeryüzünü ve onda olan her şeyi Allah'a özgü kılmanızı istemekteyim. Hal böyle iken ibret almaz ve benim sizi davet ettiğim şeyi kabul etmez misiniz?!

Şu ilâhî beyan da buna göre anlaşılır:

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾

86. "'Peki yedi göğün Rabb'i, yüce arşın Rabb'i kimdir?' diye sor."

87. "'Bunlar Allah'ın' diyecekler. 'O halde Allah'a saygınız yok mu?' de."

Peki yedi göğün Rabb'i, yüce arşın Rabb'i kimdir?" diye sor. "Yedi göğün Rabb'i, yüce arşın Rabb'i kimdir?" diye sorulunca illa ki ikrar ederek "Bunlar Allah'ın" diyeceklerdir. Mademki bunu biliyor ve aynen ikrar ediyorsunuz (أَفَلَا تَتَّقُونَ) **O halde Allah'a saygınız yok mu?** O'na muhalefet etmekten korkmaz, gazabına uğramaktan sakınmaz mısınız? Şu âyet de aynı şekildedir:

قُلْ مَنْ بِيَدِهٖ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ قُلْ فَأَنّٰى تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾

88. "'Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir?' de."

89. "'Yönetim Allah'ın' diyecekler. 'O zaman nasıl oluyor da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?' de."

Biliyorsanız söyleyin, bütünüyle varlığın yönetimi elinde olan… kim? Madem ki bunu biliyor ve bunun cevabının Allah olduğunu ikrar ediyorsunuz, **o zaman nasıl oluyor da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz?** Şöyle de denildi: Bu gerçeklikten nasıl oluyor da yüz çeviriyorsunuz?! Bazıları da şöyle demişlerdir: Bütün bunların Allah'a ait olduğunu bildiğinize göre nasıl oluyor da bu konuda aldatılıyor ve gururunuza yenik düşüp yanlış yapıyorsunuz? Şöyle bir yorum da mümkün olabilir: **O zaman nasıl oluyor da böyle büyülenmiş gibi davranıyorsunuz** meâlindeki beyan Hz. Peygamber'e ilişkin tavırlarını ifade etmekte ve "Nasıl oluyor da onun sâhir, yani bir sihirbaz ve yalancının biri olduğunu söyleyebiliyorsunuz? Oysaki o sizi sadece, sizin ikrar ve itiraf ettiğiniz bir gerçekliğe davet etmektedir. Hal böyle iken nasıl olur da onu sihirle ilişkilendirebilirsiniz! *En doğrusunu Allah bilir.*

Bütünüyle varlığın yönetimi. Bu beyanı daha önce açıklamıştık. **Kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan.** Yani her korku sahibini teskin edip onu güvende kılan ve O'nun korku saldığı kimseye asla güven veren kimsenin olmayacağı yüce varlık. Bu şu âyetteki ifade gibidir: "Eğer Allah seni bir zarara uğratırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kādirdir"[134]. Ebû Avsece şöyle demiştir: O önleyen, kendisinden hiçbir kimseyi engelleyebilecek biri asla olmayan ise gururunuza yenilir ve aldanırsınız anlamındadır. "Suhirtü" (سُحِرْتُ) denilir ve bununla büyülendim, gururuma yenik düştüm ve aldandım anlamı kastedilir. "Tüsharûn" (تُسْحَرُونَ) kelimesiyle aldatılır ve bundan vazgeçirilirsiniz, denilmiştir. Büyüye de bu anlamdan hareketle "sihir" denilmiştir.

134 el-En'âm, 6/17.

بَلْ أَتَيْنَاهُمْ بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٩٠﴾

57 **[§]*90. "Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik, onlar ise kesinlikle yalancıdırlar."***

Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik. Daha önce de belirtildiği üzere[135] hakkın çeşitli anlamları vardır. Birincisi **hak**tan maksat Allah'ın birliği, ulûhiyeti ve ortaklardan, çocuktan ve onların nitelemekte oldukları diğer özelliklerden yüce olmasıdır. Yahut **hak**tan maksat Kur'ân'dır. Onlara hak ve Allah katından olduğunu bildikleri Kur'ân'ı getirdik. Veya **hak**tan maksat Hz. Muhammed'dir. Onlar, onun hak olduğunu ve onun Allah'ın kendilerine göndermiş olduğu resûlü olduğunu bilmektedirler. Yahut da **hak**tan maksat kendileri ile ilgili olarak zikredilmiş olan makam, mevki ve şerefleridir. Ya da **hak**tan maksat kulları olarak onlar üzerindeki Allah'ın hakkı ve keza birbirleri üzerindeki hak ve hukuklarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar ise kesinlikle yalancıdırlar. Onlar, Rab'lerini lâyık olmadığı bir şekilde nitelemeleri konusunda **kesinlikle yalancıdırlar.** Yahut Kur'ân'ın Allah katından indirilme olmayıp uydurma ve düzmece olduğu şeklindeki iddialarında kesinlikle yalancıdırlar. Yahut onlar, peygamberin sihirbaz yahut cinlenmiş olduğu ve onun bir peygamber olmadığına dair iddialarında yalancıdırlar. Onlar inkâra kalkıştıkları her konuda yalancıdırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا اتَّخَذَ اللّٰهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلٰهٍ إِذًا لَذَهَبَ كُلُّ إِلٰهٍ بِمَا
خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾
عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾

91. "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir."

92. "Allah görünmez âlemi de duyularla algılanan âlemi de bilmektedir. O, putperestlerin kendisine ortak saydığı şeylerden çok uzaktır."

---

135 Bu sûrenin 71. âyetinin tefsirine bakınız.

Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Mümkündür ki bu ifadelerin her biri, daha önce geçtiği üzere birbiri ile bağlantılıdır. Yine mümkündür ki bu ifadelerden her biri tek başına, birbirinden bağımsız olarak bir anlam ifade etmek üzere sevkedilmiştir. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise o takdirde **Allah asla çocuk edinmemiştir** meâlindeki beyan şu anlamı ifade içindir: Eğer Allah bir çocuk edinmiş olsaydı onun da aynı şekilde ilâh olması gerekirdi. Çünkü çocuk babanın cinsinden ve onunla aynı özden olur. Çocuk babadan başkasının özünden ya da onunkinden ayrı bir cinsten olmaz. Yaygın olarak bilinen husus böyledir. Eğer çocuk da sözünü ettiğimiz şekilde ilâh olsaydı **[§]O takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekerdi.** 58 Eğer birbiri ile bağlantılı olmaz ise o takdirde bütün bunların bozulmasını belirten durum ortaya çıkar. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: Eğer onların kuruntuları doğrultusunda O'nunla birlikte başka bir tanrı olsaydı o takdirde her tanrı hayır ve şerden yarattığı ve ulûhiyetine işaret eden her bir şeyi alır bir tarafa çekerdi **ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelirdi.** Yani yeryüzünde nasıl hükümdarlar birbirine galebe çalmak için uğraş verirlerse onlar da öyle yaparlar, birbirlerine galebe çalar ve üstünlük kurarlardı. Onların bu dedikleri de olduğu zaman o takdirde ulûhiyet ve rubûbiyete (tanrılık ve rablık) işaret edecek bir durum kalmazdı. Eğer bu olmaz ise o takdirde bu durum O'nun bir ve asla ortağı ve hiçbir şekilde çocuğu olmadığını gösterir. Zira evrendeki düzenin varlığı ve sürdürülmesi ve her bir şeyin belli bir sınır ve esas üzere varlığını sürdürüyor olması, birden fazla değil tek bir olan yaratıcı Tanrı'nın ulûhiyetine delil olur. Zira birden fazla olması tasavvur edilecek olsaydı, o takdirde mutlaka biri diğerine galebe çalmaya ve üstünlük kurmaya çalışacaktı ve sonra da haliyle şu âyette bahsedilen durum olacaktı: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[136].

Sonra mâlum olduğu üzere böyle bir istidlâl biçimi Allah'ın ulûhiyetini inkâr eden ve putlara tapan kimselere yönelik olmaz. Bunlar Arap müşrikleri ve Mekke kâfirleridir. Böylesi bir delil getirme usulü, Allah'ın ulûhiyetini tanıyan, ancak duyduğu bir ihtiyaca binaen O'na şerik koşan kimseler için söz konusu olur. Bunlar da Seneviyye, Dehriyye[137] ve Mecûsîlik inancı taşıyan, şerri

136 el-Enbiyâ, 21/22.

137 [Âlemin ezelî olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımı].

yaratanı hayrı yaratandan ayrı gören, bunun yaratıcısının onun yaratıcısından başka olduğunu kabul eden kimselerdir. Bu takdirde **Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan münezzehtir** kavl-i celîli yarattığı varlıkları yaratmada onların sözünü ettikleri ihtiyaç duyma ve yarar sağlama gibi nitelemelerden yücedir. **Onların kendisine ortak saydığı şeylerden çok uzaktır** meâlindeki beyan da aynı şekildedir. Zâhiri itibariyle bahsi geçen çocuk ve ortakları bulunduğu iddiasına gelince hâşâ O, onların çocuk edinme ve ortak sahibi olma şeklindeki isnatlarından, O'nu lâyık olmadığı bir şekilde nitelemelerinden ve hakkındaki uygunsuz sözlerinden uzaktır. Ya da **Allah onların yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir,** yani yaratılmış ve sonradan olmuş bir varlığın nitelenmesi gibi anılmaktan uzaktır. Çünkü onlar Allah'ı çocuk edinme ile niteliyorlardı. Çocuk ise bilinen şekliyle ancak bir baba ve anneden peydahlanır. Bu şekilde olan üreme insanlar arasında bilinen (ve mûtat olan) bir durumdur. Hal böyle iken Allah'ı çocuk edinmekle nitelerlerse, sözünü ettiğimiz yönden O'nu yaratılmış ve sonradan olmuş bir varlığa benzetmiş olurlar ki Allah böyle bir konum sahibi olmaktan kendi zatını tenzih etmiştir.

قُلْ رَبِّ إِمَّا تُرِيَنِّى مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِى فِى الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٩٤﴾

93. "De ki: 'Rabbim! Eğer onların tehdit edildiği hali bana göstereceksen;"

94. "Bu durumda beni zâlimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim!'"

De ki: Rabbim! Eğer onların tehdit edildiği hali bana göstereceksen; bu durumda beni zâlimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim! Eğer onların tehdit edildiği hali bana göstereceksen. Bu ifade iki ihtimal içerir:
59 Birincisi: Yâ Rabbi, onların tehdit edildiği durumu [§]ister bana göster ister gösterme, her hâlükârda beni zâlimler güruhundan eyleme! Çünkü Allah, onların tehdit edildiği durumdan bir kısmını resûlüne göstereceğini şu âyette vâdetmişti. "Sen şimdi sabret; Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşecek. Muhakkak ki biz, onlara vaktiyle bildirip uyarıda bulunduğumuz azabın bir kısmını sana göstereceğiz, bir kısmını da görmeden seni vefat ettireceğiz; ama onlar da sonunda bize dönecekler!"[138] Buna göre azabın bir kısmı gösterilecek bir kısmı

---

[138] el-Mü'min, 40/77.

gösterilmeyecek. Peygamber demiş oluyor ki: Yâ Rabbi! Onların tehdit edildiği azabı bana ister göster, ister gösterme ne olur beni zâlimler güruhundan eyleme!.

İkincisi: Şüphesiz sen, onlara tehdit olarak vâdettiğin şeyi her ne kadar tahkik üzere bana gösterecek olsan da yâ Rabbi beni o zâlimler güruhundan eyleme!

Sonra **Bu durumda beni zâlimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim!** Bu beyanın iki farklı anlama gelmesi ihtimali vardır: Birincisi: Onlara tehdit olarak indirmeyi vâdetmiş olduğun azaba dûçar olmada beni zâlimler güruhundan eyleme. Çünkü ona azap etmesi de ona ehl-i adlin muamelesi gibi muamele etmesi de adalettendir. Sanki şöyle demiş gibi olur: Yâ Rabbi! Her ne kadar bana da onlara yaptığın muamele gibi muamele etmen adaletin bir gereği ise de bana onlara yaptığın muamelede bulunma. Çünkü Hz. Peygamber, her ne kadar âşikâr zellelere sahip olmasa da Allah'ın kendisine o kadar lütuf ve ihsanı var ki eğer Allah ondan bu nimetlere karşı şükür vazifesini ifa etmesini istese, o bunların tümüne şükretmek bir tarafa onlardan tek birinin şükrünü dahi ifaya güç yetiremez. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Hiçbir kimse Allah'ın rahmeti olmaksızın cennete giremez". Denildi ki: "Sen de mi yâ Resûlallah!" O, "Evet, ben de! Ancak Rabb'imin rahmet ve merhametinin beni bürümesi sonucu bu mümkün olabilir!" buyurdu[139]. İkincisi: **Bu durumda beni zâlimler topluluğunun içinde bulundurma Rabbim!** Bu beyanın sapkınlık ve azgınlık hakkında olması da mümkündür. Hz. Peygamber, zâlimler güruhunun özellikleri olan sapkınlık ve azgınlığa düşmekten kendisini korumasını istemiş olabilir. Bu Hz. İbrahim'in Rabb'ine dua etmesi ve O'ndan kendisini sapıklıktan korumasını istemesi gibi olur. Onun duası şöyledir: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[140] Allah'ın onu özel koruması (ısmet) altına almış olması onun bu şekilde dua etmesine engel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِنَّا عَلٰى أَن نُرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَادِرُونَ ﴿٩٥﴾

95.** "*(Resûlüm!) ***Onları tehdit ettiğimiz durumu sana göstermeye elbette ki kādiriz."

---

139 Buhârî, "Merdâ", 19; "Rikâk", 39; Müslim, "Sıfatü'l-kıyâme", 18.

140 İbrâhim, 14/35.

(Resûlüm!) Onları tehdit ettiğimiz durumu sana göstermeye elbette ki kādiriz. Bu âyet de iki şekilde izah edilebilir. Birincisi: Allah, resûlüne bildiriyor ki, onlara tehdit olarak vâdetmiş olduğu azabı ertelemek bir acziyete sebep değil, aksine hilim ve affının bir sonucudur. Bu durum tıpkı şu beyanda
60 belirtildiği gibidir: [§]"Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış; başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar."[141] Görüldüğü üzere burada tembih ve uyarı vardır. Bu âyette de benzeri bir durumun ihtimal dâhilinde olması söz konusudur. İkincisi: Allah, resûlünü onların eza ve işkencelerine karşı teselli ediyor ve onu sabırlı olmaya çağırıyor ve şöyle buyurmuş oluyor: Ben, onların tepesine azabı indirmeye ve onlardan intikam almaya kādir olmama rağmen onlara karşı hilmimle muamele edip, azaplarını erteliyorum. Hal böyle iken sen içinde bulunduğun zaaf haliyle elbette ki onların eza ve işkencelerine sabır ve tahammül göstermelisin.

Şu âyet de bu esas üzerine oturur:

اِدْفَعْ بِالَّت۪ي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾

96. "Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz."

[Kötülüğü İyilikle Savma]

Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Yani onların sana yapmış oldukları eza ve işkencelere karşılık vermeye kalkışma, onları cezalandırmak gibi bir tavır içine girme, sen onları en güzel biçimde sav ve onlara, yaptıklarının karşılıklarını verme işini bana bırak ki ben de onların hak ettikleri karşılığı vereyim. **Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz.** Onların yakıştırdıkları yalan, dolan ve sana reva gördükleri işkenceler gibi her ne varsa biz onların hepsini en iyi şekilde bilmekteyiz. İkinci izah şöyledir: **Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav,** yani onların işlemiş oldukları kötülükleri onlara iyilik yapmak suretiyle sav ki kısa vadede senin dostların ve kardeşlerin olsunlar. Bu anlam şu ilâhî beyanda belirtilene benzer: "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!"[142]

---

141 İbrâhim, 14/42-43.

142 Fussılet, 41/34.

وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾

97. "Ve de ki: 'Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım."

98. "Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!'"

[Şeytanların Kışkırtmalarından Allah'a Sığınmak]

Ve de ki: Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim! Başka bir beyanda da Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın!"[143] Allah, resûlüne şeytan fitlemesi halinde o lânetlinin şerrinden derhal Allah'a sığınmasını öğretmiş ve emretmiştir. Şeytanın fitlemesi onun vesvese vermesidir. Allah, resûlüne şeytanın dürtüklemesinden de sığınmasını öğretmiş ve emretmiştir. "Hemz" (همز) de şeytanın yönelmesi ve kişiye yanlış telkinlerde bulunmak üzere ona kilitlenmesidir. Aynı şekilde şeytanların vesvese mahallinde kişinin yanında bulunmalarından da Allah'a sığınmasını emretmiş ve böylece onları başından savsın ve bulunduğu yerde bulunmasınlar. Onların fit vermelerinden Allah'a sığınmak, onları kendisinden uzaklaştırması içindir. [§]Böylece onlar, beraberinde olsalar ve 61
vesvese verseler bile resûl üzerinde etkin olamayacaklardır. Şeytanların kışkırtmalarından (hemezât) sığınmanın anlamı, onların yapmak istediği şeyden alıkoymaları için kışkırtma ve dürtme gibi iğvalarını savmaktır. Onların yanında hazır bulunmaları ise, vesvese mekânı olmaktadır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Hemzu'ş-şeyâtîn", "el-mûte" (المُوتَة)[144] demektir ve bunun anlamı kalbin bürünmesidir. Gelen bir rivayette ifade edildiğine göre Hz. Peygamber, taşlanmış olan şeytandan; onun dürtmesinden, pohpohlamasından ve içine üflemesinden Allah'a sığınmıştır.[145] Bazıları, şeytanın hemezatı ile 'nezeât'ı, yani dürtmesi ve fit vermesi aynıdır, demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle bir açıklama

---

143 el-A'râf, 7/200.

144 Mûte, insana arız olan bir tür cinnet/delilik ve sara halidir. İyileştiği zaman uykudan uyanan ve baygın iken ayılan kimsenin durumunda olduğu gibi aklı tekrar başına gelir. Aynen ölüm gibi bir sessizliğe sebebiyet verdiği için bu hale ölüm ile aynı kökten olan (المُوتَة) adı verilmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "mvt" md.).

145 İbn Mâce, "İkâme", 2; Ebû Dâvûd, "Salât", 123-124; Tirmizî, "Salât", 67. Hadisteki "Hemz" bir tür cinnet hali, "nefh" kibir, "nefes" de şiir olarak açıklanmıştır.

yapar: "Hemezâtü'ş-şeyâtîn" tabiri şeytanın fitlemesi ve dürtmesi demektir. Onu bunu ayıplayan kimseye "hümeze" denir, çünkü o yaptığı işle sanki onu dürtmüş ve ayıplamış olmaktadır[146]. Ebû Avsece ise "Hemezâtü'ş-şeyâtîn", şeytanların vesveseleri demektir, demiştir. "Hemeze, yehmizü, hemzen" (همز، يهمز، همزا) fiili "vesvese verdi" anlamındadır. Başka bir anlamı ise ayıpladı demektir. "İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!"[147] meâlindeki "hümeze" kelimesi alay etme anlamında kullanılmıştır.

Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım… Bu beyanda ve devamında Mûtezile aleyhinde iki izah şekli vardır: Birincisi: Hz. Peygamber'e, burada bahsedilenlere karşı Allah'a sığınması emredilmiştir. Bu da gösteriyor ki Allah katında olup da resûlüne vermediği bir lütuf vardır. Eğer onu resûlüne vermiş olsaydı o takdirde verilen o lütufla burada bahsedilen hususları savabilirdi. O lütfun sahibi de Allah'tır. Eğer o, bu lütuflara mâlik olmasaydı o takdirde söz konusu lütufları vermesini istemek O'nunla dalga geçmek kabilinden olurdu. Zira bir kimseden, onda olmadığını bildiği bir şey isteyen kişi, onunla eğlenmiş olur. Burada da durum öyledir.

İkincisi: Şeytandan Allah'a sığınması emrolunan herkese, Allah kötü durumdan onu korumuş olmaktadır. İşte bu iki husus birlikte Mûtezile'nin aslah görüşünü geçersiz kılar. Zira onlar, Allah herkese, dini konusunda aslah, yani en yararlı olanı verir ve herkese her türlü sapıklık ve dalâletten korunma imkânı verir, demektedirler.

حَتّٰىٓ اِذَا جَٓاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِۙ ﴿٩٩﴾

99. "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder' der."

[Müşriklerin Yeni Bir Şans İstemesi]

Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, Rabbim! Beni geri gönder der. Bu ifadenin zâhirine göre **Rabbim! Beni geri gönder** sözü kâfirlerce öldükten sonra, âhiret korkularını ve onun dehşetengiz sahnelerini gördükten
62 sonra söylenmiş olmalıdır. [§]Çünkü ölüm bir mekândan başka bir mekâna intikal değildir. Aksine ölüm kendilerinde bulunan hayatı alıp götüren bir olgudur. Ne var ki tefsirciler şöyle demişlerdir: Bu söz, onların ölüm meleğini

---

146 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 300.
147 el-Hümeze, 104/1.

gördükleri ve bütün korkunçluklarıyla canlarını almak üzere üzerlerine abandığı andadır. İşte o anda dünya hayatına yeniden başlamaya döndürülmek isterler. Birinci izah bizce daha uygun ve kabule daha yakındır.

Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca. Bu beyan "Ve de ki: 'Rabbim!' Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!"[148] meâlindeki âyetle bağlantılı ve onun cevabı değildir. Çünkü aynı türden değildir, cinsleri de farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu "Doğrusu biz onlara hakkı bildirdik, onlar ise kesinlikle yalancıdırlar"[149] meâlindeki âyetle bağlantılıdır ve "… ama onların çoğu gerçeği sevmezler!"[150] meâlindeki âyetlerin cevabıdır. Şöyle demiş oluyor: Onlar bu halde yaşantılarına devam ederler. **Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca,** işte o zaman Hakk'a döner ve tasdik eder. Lâkin artık bu dönüş ve tasdik ona o vakitte bir yarar sağlamaz.

Rabbim! Beni geri gönder! "Rabbi'r-ciûni" (رَبِّ ارْجِعُونِ) diye söyledi de tekil kipiyle "Rabbi'rci'nî" (رَبِّ ارْجِعنى) şeklinde söylemedi. Bu durum iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: O hengamedeki kişi krallardan talepte bulunur ve onlara hitap eder gibi bir istekte bulunmuş ve bu yüzden tekil kipiyle değil de çoğul şekliyle seslenmiştir: Zira hükümdarlara "Ekselansları, şunu yapar mısınız!" şeklinde çoğul kipiyle hitap edilmesi âdettendir. Nitekim Allah'ın kelâmında da cevap olmak üzere "Biz şunu yaptık!" "Şunu yapacağız!" şeklinde bir kullanım bulunmaktadır.

İkincisi de bu cümlenin sözünün şöyle yorumlanmasıdır: Kişi, Rabb'inden ruhlarını almakla görevli meleklere, kendisini dünyaya geri göndermelerini emretmesini ister. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَعَلّٖٓى أَعْمَلُ صَالِحًا فٖيمَا تَرَكْتُ كَلَّاۜ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَٓائِلُهَاۜ وَمِنْ
وَرَٓائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "'Geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır."

---

148 el-Mü'minûn, 23/97-98.

149 el-Mü'minûn, 23/90.

150 el-Mü'minûn, 23/70.

Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım. Bazıları **geride bıraktığım** meâlindeki beyandan maksadın “yalanladığım şey” demek olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da dünyada terkettiğim ve işlemediğim salih amelleri yapayım, şeklinde yorumlamışlardır. Şu da mümkündür: Dünyada bıraktığım mallardan senin hakkın olanı ödeyeyim… Çünkü kâfirlerden kimi de vardı ki onların inkârlarının sebebi zekâtı vermemek ve onu inkâr etmekti. Nitekim âyette şöyle denilmektedir: “Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler”[151]. Böyleleri Rabb’inden ister ki geride bıraktığı mala dönmesine izin versin de o da gitsin
63 ve daha önce malının engel olduğu hakkını, yani zekâtını ödesin. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Her birinize ölüm gelip, “Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!”[152] âyetteki “gönüllü yardımlarda bulunsam” daha önce engellediğim malın sadakasını ödesem demektir. Çünkü âyetin bağlamı zekât hakkındadır ve “size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın” diye başlamaktadır. Bu itibarla bu yorum daha uygun gözükmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

“Kellâ” (كَلَّا) kelimesi **Hayır! Asla!** demektir ve onların dönüş taleplerini reddetmek içindir. **Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir**. Bazıları şöyle demişlerdir: **Söz**den maksat “Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez”[153] meâlindeki âyette beyan edilen sözdür, bu sözü diyen de Allah’tır. Yani Allah buyurdu ki eceli gelince hiç kimsenin ölümü ertelenmez. Bazıları da bu beyanın, (إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا) kâfirin, azabı baş gözüyle gördüğü anda söylediği sözüdür, demişlerdir ve maksadın da **Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım** meâlindeki âyet olduğunu ifade etmişlerdir. Bu duruma göre “kellâ” (كَلَّا) kelimesi şu iki ihtimale açık olur: Birincisi: Onun salih amel işlemek üzere geri döndürülmesi talebinin gerçekliği yok, yani farz etsek ki böyle bir talep üzerine gönderildi, onun gene yapacağı bir şey yok demek istenmiş olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Yoksa geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir”[154]. İkincisi: Onların geri dönme talebinde bulunmalarında kendileri için bir yarar yoktur. Zira eğer onlar geri döndürülecek olsalar gene umdukları şeyi elde edemeyeceklerdir. Çünkü onlar iman etmek için bu talepte bulundular. İmanın yolu ise istidlâl ile benimsenen bir kalbi tasdik olmasıdır. Bunlar gü-

---

151 Fussılet, 41/6-7.

152 el-Münâfikûn, 63/10.

153 el-Münâfikûn, 63/11.

154 el-En‘âm, 6/28.

ven içinde ve geniş bir zamanda yaşamakta iken düşünmemişler, kendilerini imana ulaştıracak istidlâllerde bulunmamışlar da bu korku hengâmesinde mi bunu yapabilecekler. Hayır, hayır! *En doğrusunu Allah bilir.*

Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır. Bazıları "verâihim" (وَرَائِهِم) kelimesi "önlerinde" anlamına gelir, demişlerdir. Ebû Muâz şöyle demiştir: Bu kelime senden gizlendim anlamındaki "tevâreytü anke" (تواريت عنك) kelimesinden türetilmiştir. Bu itibarla senden gizli kalan her şey -ister önün olsun ister arkan- "verâ" anlamındadır. Bazıları da "verâ" arka anlamında hakikat olarak kullanılmıştır, demişlerdir. **Yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır**. Bazıları şöyle demişlerdir: **Berzah,** iki sûra üfleyiş arasında olan zamandır. Bazıları da "Berzah" ölüm ile yeniden diriltilme arasında geçecek olan zamandır, demişlerdir. Bu, Kelbî ve Katâde'nin görüşleridir[155]. Mücâhid ise şöyle demiştir: "Berzah, ölüm ile dünyaya yeniden dönme arasına konulan engeldir"[156].

[§]İbn Kuteybe ve Ebû Ubeyde ise şöyle demişlerdir: Berzah, dünya ile **64**
âhiret arasında olan dönemdir. Onlar iki şey arasında kalan her şey berzahtır demişlerdir. Ebû Avsece: "İki sınır, yani dünya ile âhiret arasında kalan zamana berzah denir, demiştir. Yine o, berzah, düz araziye denir, demiştir. Berzahın aslı, hâciz, yani iki şeyi birbirinden ayıran engel demektir. Nitekim şu âyette bu anlamda kullanılmıştır: "(Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve) ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O'dur"[157]. Buna göre kavl-i celîlin[158] yorumu şöyledir: Yani temenni edip ulaşmayı arzuladıkları durumdan kendilerini alıkoyan bir zamana ulaştılar. Bu mâna, şu âyetteki kullanım gibidir: "Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir; tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi"[159]. Onlar iman etmeyi ve salih amel işlemeyi arzu ve temenni ediyorlardı. Şu da mümkündür: **Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır**. Yani onların içinde iman etmeyi mümkün kılan hallerinin ardından arzu ve temenni ettikleri imana ve salih amel işlemeye ulaşmaları mümkün olmayan birtakım halleri olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

155 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 53.

156 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 150.

157 el-Furkān, 25/53.

158 "Önlerinde… bir berzah vardır" kavl-i celîlinin.

159 Sebe, 34/54.

Bu âyette Bâtıniyye’nin görüşlerine reddiye vardır. Çünkü onlar şöyle derler: Baʿs, yani yeniden diriltilmeden maksat, mümin için işlemiş olduğu salih amellerin birer ruhanî surete büründürülmesi ve ebedî olarak o ruhanî suretlerle sevaplanması, kâfir için de işlemiş olduğu kötü işlerin kötü ruhanî şekillere bürünmesi ve onların ebedî olarak o kişiye azap vermeleri. Onlar, ölümden sonra diriltmeyi böyle telakki etmektedirler. Allah Teâlâ bildirdi ki onların ölümleriyle yeniden diriltilmeleri (baʿs) arasında bir berzah, yani engel vardır ki o da belirttiğimiz gibi belirlenen süredir ya da engeldir. Bu da gösteriyor ki âyet, onların “Baʿs (öldükten sonra diriltilme) birtakım ruhanî suretlerin ortaya çıkmasından ibarettir” şeklindeki inançlarını çürütmüş olur.

فَإِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ فَلَا أَنسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴿١٠١﴾

101. “Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!”

Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler! Eğer **Artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler** ifadesi bütün insanlar ile ilgili ise o takdirde -tefsircilerden İbn Abbâs ve diğerlerinin de ifade ettiği gibi- âyet mekân ve zaman farklılıkları ile ilgilidir. Yani şu mekânda ya
65 da şu zamanda soramazlar, [§]ama başka bir mekân ve zamanda sorabilirler, anlamındadır. Görmez misin ki bir ilâhî beyanda şöyle buyurulmuştur: “Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar”[160]. Benzer âyetler de vardır. Eğer âyet özellikle kâfirler ile ilgili ise o takdirde iki farklı izahı söz konusudur: Birincisi şöyledir: **Artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler.** Çünkü onlar dünyada iken başkalarına karşı birbirleriyle yardımlaşıyorlar, birbirlerinden yardım istiyorlar ve birbirlerine destek oluyorlar, şefaatçi ve yardımcı oluyorlar, arka çıkıyorlardı. Allah bildirdi ki âhirette bu durum kesilecektir ve aralarındaki bu yardımlaşma ve dayanışma orada olmayacaktır. Özellikle Araplar, birbirlerine karşı soy soplarıyla (nesep) öğünürler ve nesebe bağlı olarak birbirleriyle yardımlaşma içinde olurlardı. Allah bildirdi ki âhirette bu durum da olmayacak, soy sop bağları tamamen kopacak.

160 es-Sâffât, 37/27.

İkincisi: **Aralarında nesep bağı** ve bahsedilen diğer hususlar **o gün** için **olmayacak**, çünkü o günün dehşetinden ve korkusundan herkes kendi başının derdine düşecek, birbirlerini unutacaklar ve birbirlerinden kaçışacaklar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar"[161]; "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır"[162]; "Onu göreceğiniz gün, (her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir). Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin…"[163]. Bütün bunlar kıyâmetin şiddeti, dehşeti ve bundan duyulan korkular yüzünden olacaktır. Herkesin kendisiyle ilgili bir derdi olacak, bu nedenle hiç kimse yakını da olsa başkasının durumuyla ilgilenemeyecektir. Eğer bu durum (müslüman - kâfir) bütün insanlar için söz konusu ise o takdirde burada sözü edilen birbirlerine soru sorma belli bir zaman ve mekân itibariyle olacaktır; belli bir zamanda soramayacaklar, başka bir zamanda ise sorabileceklerdir, yine belli bir yerde soramayacaklar, başka bir yerde ise sorabileceklerdir, ya da bir konuyla ilgili sorabilecekler, başka bir konu hakkında ise soramayacaklardır.

[§]Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mevcut olan 66
her nesep o gün kesilecektir, benim nesebim hariç". Ya da bu mealde bir söz.[164] Buradaki "Benim nesebim hariç" sözü iki şekilde izah edilebilir. Birincisi: Nesebi ile ilgili olarak şefaati, nesebi dışındakiler için olmaz. Eğer bunu murat etmiş ise o takdirde nesebin hakikat mânasında kullanılması söz konusu olmuştur. İkincisi ise "benim nesebim"den maksadın "benim müntesiplerim" anlamında olmasıdır. Çünkü onun dininden olup da ona uyan herkes ona intisap etmiş olmaktadır. O takdirde sanki şöyle demiş gibi olur: Benden başkasına ait her türlü şefaat kesilecek, dinimi kabul etmek suretiyle bana intisap eden ve uyan kimselere olmak üzere sadece benim şefaatim kalacaktır.

---

161 İbrâhim, 14/43.

162 Abese, 80/34-37.

163 el-Hac, 22/2.

164 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 323; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 142; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 64. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin nâşirleri bu hadisin sahih olduğunu söylemişler, (وإن الأنساب يوم القيامة تنقطع غير نسبي، وسببي، وصهري) lafzının ise şevâhid ile birlikte hasen olduğunu belirtmişlerdir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXI, 207-209).

فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٢﴾ وَمَنْ خَفَّتْ
مَوَازِينُهُ فَأُولٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فِي جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿١٠٣﴾

102. "O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar."

103. "Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmişlerdir ve bunlar cehennemde ebedî kalacaklardır."

O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse işte bunlar kurtuluşa ermiş olacaklar. Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmişlerdir ve bunlar cehennemde ebedî kalacaklardır. O zaman kimlerin tartıları ağır gelirse… Bu beyan şöyle yorumlanabilir: Her kim ki, işlemiş olduğu salih ameller ve yaptığı hasenat vesilesiyle Allah katındaki değeri ve şerefi artar ve ağır gelir, o kişi kurtuluşa (felâh) erenlerdendir. **Tartıları hafif gelenler.** Yani çirkin işler yapmış olması yüzünden kimin de Allah katındaki değeri ve şerefi eksilirse onlar da kendilerine haksızlık edip kaybedenler olacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Daha önce tefsircilerin "mevâzîn" tartılar, ölçütler hakkındaki görüşlerini zikretmiş idik[165].

تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104. "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar."

Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. Bazıları şöyle demişlerdir: Ateşin iyice yalayıp da kemik üzerinde et namına bir şey bırakmaması halinde Araplar bu durumu "lefehati'n-nâru lefhaten" (لفحت النار لفحة) sözüyle ifade ederler. **Dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar.** Bazıları "kâlihûn", "âbisûn",
67 yani somurtanlar anlamındadır demişlerdir. Bazıları da [§]"telfehu" (تَلْفَحُ) "tenfuhu" anlamındadır, yani "üflüyor" demektir demişlerdir. Bazıları da "telfehu" (تَلْفَحُ)'nun kızartıyor ve yakıyor anlamında olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece ise şöyle demiştir: "Telfehu" (تَلْفَحُ) vuruyor demektir, "lefh" çarpmak, vurmak anlamındadır. "Lefehathu'n-nâru, telfehu, lefhan, fehiye lâfihatün" (لَفَحتْه النار تَلفَح لفْحا فهى لافِحة) denilir ve ateş vurdu ve yüzünü yaktı mânasına gelir. "Kâlih" (كَالِحُ) ise "Âbis", yani yüzü buruşuk, asık anlamındadır.

165 bk. A'râf sûresi, 7/8-9. âyetlerin tefsiri.

أَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتٖى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَكُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٠٥﴾

105. "Size âyetlerim okunurdu da onları yalanlardınız değil mi?"

Size âyetlerim okunurdu da onları yalanlardınız değil mi? Evet, onlar öyle yalanlarlardı ki durumlarını pek çok yerde açıklamış bulunuyoruz.

قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا وَكُنَّا قَوْمًا ضَٓالّٖينَ ﴿١٠٦﴾

106. "Derler ki: 'Rabbimiz! Kötü yanımıza yenildik; biz bir sapkınlar topluluğu olduk.'"

Derler ki: "Rabbimiz! Kötü yanımıza yenildik… Müfessirlerin "şıkve" (شقوة) ile ilgili "bahtımıza yazılan şekavet hali" şeklindeki izahları pek uygun değildir. Çünkü onlar bu sözlerini kendilerinde bulunan Allah'ın emrine karşı gevşeklikleri ve onu zayi etmeleri sebebiyle özür dileme sadedinde söylemişlerdir. Onların kendilerinden kaynaklanan bir eylemin mazeret olarak görülmesini talep etmeleri muhtemel değildir. Zira eğer onların bahsettikleri durum söz konusu olsaydı o takdirde kendileri için özür talebi olurdu oysa onlar o vakitte kendileri için bir özür beyanında bulunmuyorlar, aksine kendilerinde mevcut bulunan özelliği ikrar ediyorlar; "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar. O alevli ateşin mahkûmları artık rahmetten mahrumdurlar"[166] meâlindeki âyette olduğu gibi. Ancak iki izah şekli mümkündür. Birincisi: Onlar şöyle diyorlar: Yâ Rabbi! Biz işlemiş olduğumuz amellerimiz yüzünden bedbahtlardan olduk ve kendimize zulmettik. Biz sapıtmış bir kavim olduk. İkincisi: Öyle birtakım ameller işledik ki bu ameller yüzünden cezayı hak ettik. Biz bu cezaya lâyık bir haldeyiz. Bu amellerin karşılığı olan cezalar bize galebe çaldı… Ya da buna benzer açıklamalar. Ancak müfessirlerin "galebet" (غَلَبَتْ) fiiline yazıldı anlamını vermeleri uzak bir ihtimaldir, kabul edilemez. Çünkü yazılan şey kulun yaptığı ve Allah'ın da onu tercih edeceğini bildiği fiildir. Allah'ın, kulun yapacağını ve tercih edeceğini bildiği fiilin dışında başka bir şey yazılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَبَّنَٓا اَخْرِجْنَا مِنْهَا فَاِنْ عُدْنَا فَاِنَّا ظَالِمُونَ ﴿١٠٧﴾

[§]*107. "Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer* (çıkar da) ***bir daha eskiye*** 68
dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız."

---

[166] el-Mülk, 68/11.

Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer (çıkar da) bir daha eskiye dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız. Biz âşikâre ve açıkça zulüm işleyen zâlimleriz. Yoksa onlar "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar"[167]. "Biz bir sapkınlar topluluğu olduk" meâlindeki âyetlerde belirtilen sözleriyle zaten zulüm işlediklerini itiraf etmişlerdi. Ancak itiraf ettikleri zulüm işitmeye ve habere dayalı bir zulümdü, bizzat gözlem yoluyla bilinen zulüm değildi. **Rabbimiz! Bizi buradan çıkar; eğer (çıkar da) bir daha eskiye dönersek, artık belli ki biz zâlim insanlarız** derken alenen göz önünde işlenen zulmü kastetmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اخْسَؤُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴿١٠٨﴾

108. "Allah buyurur ki: Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin!"

Allah buyurur ki: "Yıkılın karşımdan! Ve artık bana bir şey söylemeyin! Bazıları "ihseû" (اخْسَؤُوا) kelimesine sesinizi kesin, bazıları da orada (rahmetten) uzak olun anlamı vermişlerdir. Ebû Avsece şöyle der: "Hase'tü fulânen ve ahse'tühû" (خسأت فلانا و أخسأته) denilir "Onu uzaklaştırdım o da defolup gitti", yani uzaklaştı, anlamı kastedilir.

Ve artık bana bir şey söylemeyin! Burada iki farklı izah mümkündür. Birincisi onların oraya atıldıkları ilk anda bu talebi dile getirmeleri mümkündür ve onlara cevaben, yıkılın karşımdan ve bana tek bir kelime bile etmeyin, çünkü siz orada kalıcılarsınız, denilmiştir. Yahut bu istek onlardan "Ey Mâlik, Rabb'in bizim işimizi bitirsin! diyecekler…"[168] meâlindeki beyanda ifade edildiği üzere cehennem meleği Mâlik'ten ölümü istemeleri sonrasında olacaktır; o da "Burada kalıcısınız" cevabını verecektir"[169]; "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, "Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!" diye seslenirler"[170]. Ondan umutlarını kesince o anda Rab'lerinden kendilerini oradan çıkarmasını ve sınamaya yeniden göndermesi isteğinde bulunurlar. Allah da **Yıkılın!** yani orada uzak olun! der. **Artık bana bir şey söylemeyin,** yani azabın şiddetinden konuşamayacak bir hale gelin. Cehennemliklerin dehşetle burunlarından solumaları ve hasretle iç çekmeleri işte tam da o esnada olur.[171]

---

167 el-Mülk, 68/11.

168 ez-Zuhruf, 43/77.

169 ez-Zuhruf, 43/77.

170 el-Mü'min, 40/49.

171 Muhtemelen şu âyete işaret edilmiştir: "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd, 11/106).

إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا
وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتّٰى أَنْسَوْكُمْ
ذِكْرِي وَكُنْتُمْ مِنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾

[§]***109. “Kullarım arasında, ‘Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize*** 69
acı! Sen merhametlilerin en üstünüsün’ diyen bir kesim de şüphesiz vardı.”

110. “Ama siz (ey müşrikler)***, işte onları alaya aldınız; sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu. Hep gülerdiniz onlara.”***

Kullarım arasında, ‘Rabbimiz! Biz iman ettik; bizi affet, bize acı! Sen merhametlilerin en üstünüsün’ diyen bir kesim de şüphesiz vardı. Ama siz (ey müşrikler), işte onları alaya aldınız; sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu. Hep gülerdiniz onlara. Allah Teâlâ, kendilerini ateşten çıkarmasını isteyen o kâfirlere bildiriyor ki: Siz kullarımdan bana iman etmiş bir grubu alaya alıyordunuz ve onlara gülüyordunuz. Allah bunu onlara hasret ve nedâmetlerinin daha da artması ve ilâve bir azap olması için söyledi.

“Sihriyyen” (سِخْرِيًّا) kelimenin kırâati ve yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları “sin” harfinin kesri ile (سِخْرِيًّا) şeklinde okumuşlardır. Bazıları da ref’i ile “suhriyyen” (سُخْرِيًّا) şeklinde okumuşlardır. Ebû Muâz şöyle demiştir: Kim “sin” harfinin ref’i ile okursa kelime kulluk, kölelik anlamındadır[172]. Yani “Onları kul, köle yapıyordunuz!” demek olur. “Sin” harfinin kesri ile okunması halinde ise alay etme ve aşağılama anlamında olur. Kisâî ise gerek “sin” harfinin kesri ile gerekse ref’i ile olsun her ikisi de istihza, yani alaya alma anlamındadır, demiştir. Kulluk, kölelik anlamında sadece “sin” harfinin ref’i ile olan “suhriyyen” (سُخْرِيًّا) şekli kullanılır. Bazıları da her ikisi de aynı anlamdadır, demişlerdir[173].

---

172 “Havelu’r-racül” (خول الرجل) kişinin horantası (ailesi) anlamındadır. Tekili “hâil” gelir. Köle ve câriye için kullanılan bir isimdir. “el-Havel” köleler ve câriyeler ve diğer horantalar demektir. Tekili, çoğulu, müzekkeri, müennesi aynıdır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “hvl” md.).

173 Görüşler için bk. Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XII, 154. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*’da şöyle demiştir: “Damme ile (سُخْرِيٌّ) “es-suhrîyyu”, boyun eğdirmek anlamındaki “teshîr” kelimesinden gelmekte, kesreli şekliyle (سِخْرِيٌّ); “es-Sıhriyye” ise “alay etme” anlamına gelmektedir (bk. “shr” md.).

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Sin" harfinin kesri ile "sihriyyen" (سِخْرِيًّا) Onlarla alay ediyorsunuz demektir. Ref'i ile "suhriyyen" (سُخْرِيًّا) şekli ise onları boyunduruğunuz altına alıyor, kul köle ediyorsunuz anlamındadır. **Sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu**. Yani onların durumları sizi beni anmaktan alıkoydu[174]. İzahı daha önce belirttiğimiz şekildedir.

70 **[§]Sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu**. Bazıları şöyle demişlerdir: Onlarla alay ile meşgul olmanız, bana itaat ile amel etmeyi size unutturdu. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: "Unutturma" fiili, zikre isnat edilmiştir. Çünkü onlar Allah'ı anmaya çağrılmaları yüzünden onlarla alay etmekteydiler. Bu yüzden isnat zikre yönelik olarak yapılmıştır. Bu aynen pisliğin artışının sûreye isnat edilmesi gibidir[175]. Çünkü onların pislik ve çirkeflikleri yanlarında sûre okunduğu zaman artmaktaydı. Onların pisliklerinin artışına sebep olan sûrenin okunuşu olduğu için nispet sûreye yönelik olmuştur. Yoksa sûre ile pisliğin artışı arasında bir ilişki düşünülemez. İşte aynen onun gibi burada da unutturma O'nu zikretmeye yönelik olarak belirtilmiştir. Çünkü onlar, O'nun zikredildiği ve O'nun zikrine davet edildikleri anda zıvanadan çıkmaktaydılar. Sebep oluşu yüzünden - *En doğrusunu Allah bilir*- böyle bir isnat yapılmıştır.

إِنِّى جَزَيْتُهُمُ الْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوا أَنَّهُمْ هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿١١١﴾

111. "Bugün de ben onlara sabretmelerinin karşılığını veriyorum. Onlar hakikaten muratlarına ermişlerdir."

Bugün de ben onlara sabretmelerinin karşılığını veriyorum. Yani bugün ben onları, dünyada iken şu kâfirlerin revâ gördükleri eza ve işkenceler ya da emrolundukları hayır işleri yapmaları ve yasaklanan şeylerden uzak durmaları sadedinde göstermiş oldukları sabır ve tahammüllerine karşı mükâfatlandırdım. Yahut bunun olması kastedilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz"[176]. Allah'ın onlara yardımı, akıbetin kendi lehlerine olmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

174 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 296.

175 Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir" (et-Tevbe, 9/124-125).

176 el-Mü'min, 40/51.

قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِى الْاَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا اَوْ
بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْـَٔلِ الْعَادِّينَ ﴿١١٣﴾

112. "Allah, 'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' diye sorar."

113. 'Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık; işte, saymakla görevli olanlara sor' derler."

[Kabir Azabı]

Allah, "Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?" diye sorar. "Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık" derler. Bu konuda ihtilaf edilmiştir. Mukātil b. Süleyman bu kalmanın kabirlerde olduğunu söylemiştir. Ebû Muâz ise, "Mukātil, hata etmiştir. Bu görüş kabir azabını inkâr eden Cehmiyye'nin görüşü olmaktadır. Çünkü Cehmiyye'ye göre şiddetli azap ve sıkıntı içinde olan bir kimsenin bu kadarcık bir zaman için orada eğleştiğini ve "Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldığını" söylemesi söz konusu olamaz. Aksine öylesi birinin azap
içinde geçireceği bir günlük süre, ona bir sene ve daha fazla gibi gelir. [§] Ancak 71
o (Mukātil) iki nefha (sura üfleyiş) arasında olanı, ruhlara izin verilip onların da uykuya geçmesini kasdediyorsa o başka. Yeniden diriltildiklerinde ise onlar kabirlerinde uyumadan önce görmüş oldukları azabı hâlihazırdakine nispetle bir kıyaslama yaparak sözü edilen uyku halini süre itibariyle azımsarlar. Bazı müfessirler âyeti işte bu şekilde yorumlamışlardır.[177]

Mukātil ve Muhammed b. İshak'ın bunun kabirde olduğu şeklindeki izahları bizce de mümkün olabilir ve bu "az bir süre" ifadesi, kabir azabının inkârına götürmez. Çünkü onlar kabirlerde, âhirette görecekleri azabı görmemektedirler. Onların, âhiret azabını görünce onun şiddet ve dehşeti karşısında ona nispetle kabirde gördükleri azabın çok az ve kısa olduğunu söylemeleri mümkündür. Tecrübî olarak bilinir ki bir belâ ve musibet içinde olan kimse, o belâ ve musibetin artması sonucu, an itibariyle katlanmak durumunda olan belâ ve sıkıntıların şiddeti karşısında daha önce gördüklerini küçük görmeye

---

177 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, tefsirinde (XII, 155) şöyle demiştir: Azabın şiddeti onlara kabirlerde kaldıkları sürenin ne kadar olduğunu unutturur. Denildi ki: Çünkü azap iki nefha (sura üfleyiş) arasında onlardan kaldırılır ve kabirlerinde iken çekmiş oldukları azabı unuturlar. İbn Abbâs şöyle demiştir: Birinci nefhadan ikincisine kadar içinde bulundukları azap onlara unutturulur. Denildi ki: Dünyada ve kabirlerde kaldıkları süreyi azımsarlar ve elan içinde bulundukları vahametten ötürü geçen süreyi az görürler.

başlar. İşte onların durumu da böyledir. Hal böyle olunca onların kabirlerinde iken azap görmeleri, ancak âhiret azabını bizzat görünce onun şiddet ve dehşeti karşısında kabir azabını hafif saymaları ve azımsamaları mümkündür.

Yahut kabir azabının hissedilmesi, uyku halinde iken vücuttan ayrılan idrak edici ruhun (nefs-i derrâke) bir halet-i ruhanîye şeklinde hissetmesi olup, insanın biyolojik canlılığını sağlayan ruhun hissetmesi şeklinde değildir. Bu aynen uyku halindeki birinin rüyasında kendisini bir belâ ve sıkıntı içinde görmesi ve şiddetli korku içinde olması ve kendisini daha önce bilmediği, hakkında bir haber duymadığı bir mekâna atılmış görmesi gibi olur ve onda canlıların belirtileri olur. Buna göre kabir azabının insana hayat veren biyolojik canlılık anlamına gelen ruh ile değil de eşyayı idrak edici/kavrayıcı ve hissedici ruh ile olması söz konusudur.

Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bu dünya hayatındadır. Onlar âhiret hayatına nispetle dünya hayatını az görürler. Şu ilâhî beyanda belirtilen husus bunun gibidir. "Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır"[178]. Dikkat edilecek olursa (فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ) "saymakla görevli olanlara sor" denilmiştir. Bu da göstermektedir ki âyetteki ifadelerin dünya hayatı diye yorumlanması daha uygun gözükmektedir. Çünkü "sayı sayanlara sorulması" emredilmiştir. Bu ise âhirette değil, dünyada olur.

Sonra da **saymakla görevli olanlar** meâlindeki "âddîn" (الْعَادِّينَ) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları onlar, bu dünyada iken insanların amellerini yazan ve onları hep kontrol altında tutup gözeten yazıcı meleklerdir, demişlerdir. Bazıları da onların Ölüm Meleği ve yardımcıları olduğunu söylemişlerdir.

قَالَ إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا لَوْ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١٤﴾

72 **[§]*114. "Allah buyurur: Pek kısa bir süre kaldınız; keşke bunu*** (dünyada iken) ***bilmiş olsaydınız.***

[Âhiret Âleminin Aklî Delili]

Allah buyurur: Pek kısa bir süre kaldınız; keşke bunu (dünyada iken) bilmiş olsaydınız. Yani sadece kısa bir süre kaldınız, keşke bunu biliyor olsaydınız. Ne yazık ki bilmiyorsunuz.

---

[178] "Ey iman edenler! Size ne oldu ki, 'Allah yolunda seferber olun' denilince yerinize çakılıp kaldınız; yoksa âhiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz? Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda âhiretinkine göre pek azdır" (et-Tevbe, 9/38).

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾

115. "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"

Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı… sandınız? Bu beyan (أَفَحَسِبْتُمْ) iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Gerçekten sizi boş yere yarattığımızı mı sandınız? anlamındadır. İkincisi: Sakın bizim sizi boş yere yarattığımızı, sizin bize döndürülmeyeceğinizi sanmayın! takdirindedir. Buna göre Allah, insanları, ölümden sonra diriltmesini ve mahşerde kendine dönmeleri söz konusu olmaksızın yaratmasını abesle iştigal saymıştır. Buna da iki izah getirilmiştir: Birincisi şudur: Çünkü Allah'ın halkı beklenilen bir akıbet ve kasdedilen bir fayda olmaksızın sırf helâk etmek ve böylece yok olup gitmelerini sağlamak için yaratmış olması anlamsızdır. Bu bir binayı herhangi bir maksada ve kendisinden yararlanmaya yönelik bir amaç olmadan, sırf yıkmak ve yok etmek için yapmak gibi bir eylemdir ve böyle bir fiil dünyada anlamsız olmaktadır. Bu bir başka âyette buyurduğu gibi akla ziyan bir şeydir: "Sakın, …ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın"[179]. Allah, herhangi bir yararlanma amacı olmaksızın ipliğini büküp de sonra onu geri çözen kadının durumunu beyinsizlikle nitelemiş ve bizlere de onun gibi yapmayı yasaklamıştır. Eğer insanların yaratılması belli bir amaca yönelik olmaksızın sadece ölmeleri ve yok olup gitmeleri için olsaydı bu saçma ve anlamsız bir durum olurdu.

İkincisi: Allah bildirdi ki insan dışındaki bütün evreni insan için yaratmış ve hepsini insanın emrine âmâde kılmıştır. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır"[180]. İnsan türü dışında kalan cinler, melekler vb. gibi başka varlıkların, beşer için yaratmış olduğu bu nimetlerden yararlanma gibi bir durumları yoktur. Zira onların insanlar gibi güneş, ay ve benzeri nimetlere herhangi bir ihtiyaçları yoktur. Bu nimetler sadece insanlar içindir ve onlar olmaksızın insanın varlığını düşünmek mümkün değildir. Hal böyle iken bütün bu nimetlerin kendisinin emrine âmâde edildiği insanın onlara karşı şükretme ile sınanmayacağı, birtakım

---

179 "Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın. Allah bu şekilde sizi imtihan etmektedir. Ve O, hakkında görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri kıyâmet gününde size mutlaka açıklayacaktır" (en-Nahl, 16/92).

180 el-Câsiye, 45/13.

emirlerle yükümlü, birtakım yasaklardan da kaçınmasının gerekli olmaması ihtimal dâhilinde değildir. Bütün bu nimetlerin kendisi için yaratılmış ve emrine âmâde kılınmış olması gösteriyor ki insanlar ölümden sonra diriltilecekler ve Allah’ın huzuruna toplanacaklar ki kendileri için yaratılan bu dünyanın hesabını versinler, tümü hesaba çekilsin; iyilik yapanlar iyilik görsün, kötülük yapanlar cezasını bulsun. Zira akıl dost ile düşmanın, iyi ile kötünün, şükreden ile nankörün, mümin ile kâfirin arasında ayırım yapmak gerektiğine hükme-
73 der. [§]Sonra onları bu dünya hayatında görmekteyiz ki kimi varlık ve bolluk içinde yaşamakta kimi de darlık ve yokluk içinde hayatını idame ettirmeye çabalamaktadır. Hal böyle iken dünya hayatında dost ile düşmanı, iyilik yapan ile kötülük yapanı, şükreden ile nankörlük edeni birbirlerinden ayırdedecek bir mekanizma yoktur. Bu da gösteriyor ki bu saydıklarımız arasında bir ayırım yapma mademki dünya hayatında yoktur öyle ise bunun olacağı, herkesin yaptığının karşılığını göreceği mutlaka bir âhiret hayatı olacaktır ve işte orada bu sözünü ettiklerimiz arasındaki fark ortaya konulacaktır. *Muvaffakiyet ancak Allah’tandır.*

Huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız? Ölümden sonra diriltilmeyecek, yapmış olduğunuz amellerinizle bize döndürülmeyeceksiniz mi sandınız? gibi mânalar verilmiştir. Şu âyetlerde de benzer bir durum vardır: “Ey insan! Sen Rabb’ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O’na kavuşacaksın da”[181]; “Doğruca O’na yönelin, O’ndan bağışlanma dileyin… ”[182]

فَتَعَالَى اللّٰهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ

116. “Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. O’ndan başka tanrı yoktur. O, şerefli arşın sahibidir.”

Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. Yani Allah, yarattığı halkı anlamsız olarak yaratmaktan yücedir. Yahut insanları yaratmasının, bir hikmetten yoksun olmasından yücedir. ““el-Melikü’l-hak” (الْمَلِكُ الْحَقُّ) hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hak, Allah’ın isimlerinden biridir. “el-Melikü’l-hak” (الْمَلِكُ الْحَقُّ) ise evreni bir hikmete binaen yaratan demektir.

O’ndan başka tanrı yoktur. Onların söyledikleri her bir sözden Allah’ı tenzih etmek ve O’nu uzak bilmek gerekir, demektir.

---

181 el-İnşikâk, 84/6.

182 Fussılet, 41/5-6.

O, şerefli arşın sahibidir. Bu da öncesi gibi tenzih içindir. Hak Melik ve arşın kerem sahibi yüce Rabb’i, onları bir hikmete mebni olmaksızın boşuna yaratmış olmaktan uzaktır.

Bâtıniyye şöyle demiştir: **Arş** kıyâmettir. Biz de diyoruz ki “arş”ın, onların
görüşleri karşısında kıyâmet olması uygun gözükmektedir. [§]Lâkin onlar di- 74
yorlar ki, “O, zamanın sahibidir”. Biz ise diyoruz ki: Hayır, bilinen kıyâmettir ki saat diye de anılır. “Kıyâmetin Rabb’i” demek de bizim sözünü ettiğimiz anlamda Melik olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah’ındır”[183]. Allah, her ne kadar her iki cihanda da Mâlik ise de kendisini özellikle “Din gününün sahibi” diye nitelemesi, o gün mülkünde hiç kimsenin kendisine ortak çıkmasının söz konusu olamayacağı içindir. Dünyada iken mülkte ortaklığa yeltenenler olabilir. Ama o günde mülkün sadece ve sadece O’na özgü olması böyle bir nitelemeyi hikmetli kılmıştır.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Arş, taht demektir. Allah katındaki değeri ve şerefi sebebiyle Allah onu kendisine nispetle anmıştır. “el-Kerîm”, tahtın sıfatı olmaktadır ve güzel anlamındadır. Nitekim “makâmin kerîm”, yani iyi bir konum[184] örneğinde de benzer bir kullanım vardır. Örneklerde de görüldüğü gibi değerli, iyi olan her bir şey “kerîm” olarak nitelenebilmektedir. Bazıları ise “kerîm” Rabb’in sıfatıdır ve “af ve bağışlama sahibi olan Rab” anlamındadır, demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِه۪ فَاِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّه۪
اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿١١٧﴾

117. “Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa -ki bu hususta hiçbir kanıtı olamaz- muhakkak surette o kişinin hesabı Rabb’inin katında görülecektir. Şu bir gerçektir ki inkârcılar iflah olmayacak!”

Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa… Bu âyetin zâhiri sanki başka bir tanrı daha varmış gibi bir anlam çağrıştırıyor. Çünkü “Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa” deniliyor. Vakıa öyle değildir. Çünkü bunun iki izahı vardır: Birincisi: Bu âyetin şu âyetlerdekine benzer bir

183 el-Mü’min, 40/16.
184 eş-Şuarâ, 26/57-58.

üslup taşıması söz konusudur: "Allah ile birlikte başka bir tanrı edinme, yoksa kınanmış ve yalnızlığa itilmiş olarak kalırsın"[185]; "Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin. Gerçekten ben size Allah tarafından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım"[186].

İkincisi: **Her kim Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa…** Yani her kim Allah ile birlikte başka bir tanrının adını anarsa… demektir. Çünkü onlar tapınmakta oldukları birtakım putlara tanrılar diyorlardı. İşte bu iki izaha göre âyetin anlaşılması gerekir.

Ki bu hususta hiçbir kanıtı olamaz. Yani onların buna dair bir delilleri
75 yoktur. Çünkü delil üç şekilde olur: [§]Ya doğruluğuna ve sıhhatine tanıklık edilen haberler yoluyla olur. Ya da tanıklık eden akıl yoluyla olur. Ya da buna işaret eden duyu yoluyla. Bu üç yoldan hiçbiri onlar için mevcut değildir. Sonra duyunun delil oluşu iki şekilde olur: Bir: Duyunun, bir nesneyi açıkça algılaması. İki: Ya da bir şeyin ulûhiyete işaret eden birtakım izler taşıması yoluyla olur. Duyuların algıladığı bir şeyin ilâh olduğu bilinmez. Duyularla bir varlığın ilâh olduğuna dair bir iz elde edilemez. Aksine duyularla algılanan varlıklarda kulluğun ve boyun eğmenin izleri vardır. Bu konuda onların herhangi bir mazeretleri de olamaz. Çünkü bir başkasına ibadet ancak birkaç sebeple olur: Ya ondan kendisine nimetler ve ihsanlar ulaşması sebebiyle olur ve kendisine nimetler vermesi ve ihsanda bulunması sebebiyle ona şükreder. Ya katında karşılanmasını umduğu birtakım ihtiyaçlara tamah sebebiyle olur. Yahut kendi özünde onun ulûhiyetine yönelik birtakım izler görür ve bundan dolayı ona tapınır. Bu sözünü ettiğimiz sayılan hususlardan herhangi biri bulunmadığı zaman, onların o putlara tapınma konusunda herhangi bir mazeretleri kalmaz. Eğer bu konuda bizim burhan ve hüccetimiz vardır, derlerse onlara şöyle cevap verilir: Sizin kanıtlarınızı (Allah) şu ve benzeri beyanlarla yok etmiştir: "Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette, '(Allah', derler. De ki: 'Peki söyleyin bakalım? Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya;) eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? (Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?' De ki: 'Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler')"[187]; "(De ki: 'O'nu bırakıp da ilâh diye ileri sürdüklerinizi çağırın.) Onlar, başınızdaki sıkıntıyı ne kaldırabilirler ne de

185 el-İsrâ, 17/22.
186 ez-Zâriyât, 51/51.
187 ez-Zümer, 39/38.

değiştirebilirler"[188], Ve benzeri başka ilâhî beyanlar: Bunlarla onların kanıtları yok edilmiş oldu. Hafsa'nın mushafında âyet "lâ burhâne lehû bihî" (لَا بُرْهَانَ لَهُ به) şeklindedir, yani onun ilâh olduğuna dair herhangi bir delili yoktur.

Muhakkak surette o kişinin hesabı Rabb'inin katında görülecektir. Birtakım kimseler şöyle demişlerdir: "Hesabı Rabb'inin katındadır" meâlindeki âyetten maksat **Şu bir gerçektir ki inkârcılar iflah olmayacak!** beyanıdır. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Hisâbuhu" (حِسَابُهُ) kelimesinden maksat yaptığının karşılığı Rabb'inin yanındadır, demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir"[189].

وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ﴿١١٨﴾

[§]***118.*** **"**(Resûlüm!) ***De ki: 'Bağışla ve acı Rabbim! Sen merhametlilerin en üstünüsün.'"*** 76

(Resûlüm!) De ki: Bağışla ve acı Rabbim! Sen merhametlilerin en üstünüsün. Şöyle bir yorum mümkündür: Bu, Allah'tan herkese yönelik mağfiret ve rahmet talebinde bulunmasına dair bir öğretimdir. Bunun sade Hz. Peygamber (s.a.) için olduğunu söyleyenler de vardır. Bu durumda iki izah şekli vardır: Her ne kadar Allah'ın fazlı ve rahmeti gereği merhamet ve mağfiret etmesi söz konusu ise de hikmeti ve adli gereği hiçbir kimseye merhamet ve hiç kimseyi mağfiret etmemesi de söz konusudur. İkincisi bu dua ile koruma altına alma (ısmet) ve rahmetini ona has kılması yahut ısmetin korku halinde iken artması. Nitekim Hz. İbrahim'in duası böyledir. "İbrahim şöyle dua etmişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!""[190] 'Rabb'imiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin"[191].

Sen merhametlilerin en üstünüsün. Çünkü O'nun rahmeti bir kimseyi bürüdüğü zaman onu başkalarının merhametinden müstağni kılar. Başkalarının merhameti ise O'nun rahmetinden müstağni kılmaz.

---

188 el-İsrâ, 17/56.

189 el-Ğâşiye, 88/25-26.

190 İbrâhim, 14/35.

191 Âl-i İmrân, 3/8.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

سُورَةٌ اَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَاَنْزَلْنَا فٖيهَٓا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾

1. "Bu, indirdiğimiz, hükümlerini belli ve kesin kıldığımız bir sûredir. Düşünesiniz diye onun içinde apaçık âyetler gönderdik."

[Sûre ve âyet]

Bu… indirdiğimiz bir sûredir. Bu beyanı Allah, "sûre" diye isimlendirmiş ve tilâvetini farz kılmıştır. Bunun dışındaki diğer sûrelerle ilgili olarak, bu sûrede olduğu gibi "tilâvetin sûre kılınması" gibi bir durum söz konusu edilmemiştir. Bu şekilde bir isimlendirme, bu sûrenin içinde çok sayıda hükümler ve dinî yükümlülükler, âdaba ilişkin ve insanların ihtiyaç duydukları kabilden beyanlar içermesi sebebiyle olabilir. Yahut bahsedilmeyen bir sebepten dolayı, yahut belli bir amaca müstenit olmaksızın da, burada görüldüğü biçimde belirtilmiş olabilir. Sonuçta yaratma da buyurma da (halk ve emr) O'na aittir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Sûre", her bir şeyin parçası demektir. Bir şeyi kestiğin zaman "Sevvertü'ş-şey'e" dersin. Bazı âlimler "Kur'ân'a Kur'ân denmesinin sebebi sûreleri bir araya getirmiş olmasındandır. Sûreye "sûre" denmesi de birinin diğerlerinden ayrılmış olmasındandır. Sûreler birbirine bağlanmış olunca hepsine birden "Kur'ân" denildi. Nitekim "Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et"[2] meâlindeki âyette de "Kur'ân" kelimesi "toplamak, bir araya getirmek" anlamındadır. Yani onları birbirine telif etmek bizim uhdemizdedir. Biz onu telif edip, bir araya getirip okuduğumuzda sen okunana, yani cem ve telif edilip bir araya getirilene uy ve emredilen ve yasaklanan her bir şeyin gereğini

---

1 Nûr sûresinin tamamının Medenî olduğu nakledilmiştir.
2 el-Kıyâme, 75/16-18.

yerine getir. "Leyse li şi'rihi kur'ân" (ليس لشعره قرآن) denir ve bununla şiirinde bir nazım ve telifin olmadığı kasdedilir. Karnında hiç döl tutmayan kadın için de "Mâ karaet selen kattu" (ما قرأت سلىً قط) tabiri kullanılır[3].

78 [§]Bazıları şöyle demişlerdir: Hemzesiz olarak "sûre" (سورة) kelimesi, şeref ve yükseklik demektir. Hemzeli olarak "sü're" (سئورة) ise artık anlamındadır. Hayvanların artıklarını ifade için "Sü'rü'l-kelb, Sü'rü'l-hirra, Sü'rü't-tâir" (سؤرُ الكلْب، سؤرُ الهِرّة، سؤرُ الطائر) şeklinde bu kelime kullanılır, arta kalan ve ondan bir parça anlamına gelir.

Bu, indirdiğimiz bir sûredir. "Sûre" (سُورَةٌ) kelimesi hem merfû hem de mansûb okunmuştur. Merfû okunuşu daha açık kırâat şekli olmaktadır. Kim "sûreten enzelnâhu" (سورةً انزلناه) şeklinde mansub okursa fiili onda âmil kılmış olmaktadır. Fiil isim üzerinde âmil olursa onu nasbeder, isimden önce ya da sonra gelmesi farketmez. Meselâ "Zeyden darabnâhu" (زيداً ضَرَبْناه) ya da "Darabnâ Zeyden" (ضربنا زيدا) dersin. Bazıları ise, gizli bir fiil ile mansub olmuştur ve takdiri "İttebi'û sûraten" (اتبعوا سورة) ya da "üzkurû sûraten enzelnâhâ" (اذكروا سورة انزلناها) şeklindedir. "Nâkata'llâh" (ناقة الله) kelimesinin[4] mansup oluşu da bu şekildedir ve "İhzerû nâkatallâh" (احذروا ناقة الله) takdirindedir, demişlerdir.

Kim de merfû okursa mübtedâ olmak üzere ref etmiş olur. Söze kendisi ile başlanan her isim merfû olur. Bazıları da gizli bir mübteda takdiri ile haber olmak üzere merfûdur ve takdiri "Hâzihî sûratun" (هذه سورة) şeklindedir, demişlerdir. Bu takdirlerin hepsi de dil açısından caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Feradnâhâ" (فَرَضْنَاهَا) kelimesinde râ harfi şeddesiz ve şeddeli şekilde okunmuştur.

Zeccâc şöyle demiştir[5]: "Farradnâ" şeklinde şeddeli okunması halinde iki izahı vardır: Birincisi onda feraiz ve ahkâmı çoğalttık anlamı, ikincisi de çokça açıkladık anlamı. Yani onda bulunan ve işlenen ile sakınılan, emredilen ile ya-

---

3 "Kara'tü'ş-şey'e kur'ânen" (قرأت الشيء قرانا) dersin ve o şeyi toplayıp üst üste eklediğini ifade etmek istersin. Deve hiç döl tutmadığı, rahminde hiçbir zaman yavru oluşmadığında da aynı fiil kullanılır ve "Ma karaet hâzihi'n-nâkatü selen kattu" (ما قرأت هذه الناقة سلى قط) denir. İnsanların çoğu şöyle demişlerdir: Bunun mânası "Devenin rahmi hiçbir şekilde döl tutmadı" demektir. İmam Şâfiî'den rivayet edildiğini göre o Kur'ân'ı İsmail b. Kustantîn'e okumuş, o şöyle dermiş: "Kur'ân" isimdir ve hemzeli değildir. Okudum anlamındaki "Kara'tu" fiilinden alınmış değildir. O, aynen Tevrat ve İncil gibi Allah'ın kitabının adıdır. "Kara'tu" derken hemzeli olur, "Kur'ân" ise hemzeli değildir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "kara-e" md.).

4 eş-Şems, 91/13.

5 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, s. 27.

saklanan işler arasını detaylarıyla açıkladık demek olur. “Feradnâhâ” şeklinde şeddesiz okunması halinde ise içinde bulunan feraiz ve âdaba ilişkin hükümlere yapışın, anlamına gelir[6]. İbn Kuteybe şöyle der: “Feradnâhâ” şeklinde şeddesiz okunması halinde mâna şöyle olur: Onda feraizi ve yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri açıkladık[7]. Ebû Avsece ise şöyle demiştir: Her kim “Feradnâhâ” şeklinde şeddesiz okursa onda değişik farîzaları indirdik anlamı vermiş olur. “Ferradnâhâ” şeklinde şeddeli okunması halinde ise çokluk bildirme babından, hem size hem de sizden sonra gelenlere farz kıldık, anlamı çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ve onda apaçık âyetler indirdik. Buradaki **apaçık âyetler**den maksat 79
âşikâr olduğu için ve düşünmek suretiyle herkesin anlayıp açıkça bilebileceği kanıtlardır. Yahut âyetlerden maksat, terkip edilmiş ve tilâvet olunur hale getirilmiş Kur’ân âyetlerdir. Zira tek bir kelime ya da tek bir harf âyet olarak isimlendirilmez. Ya da sûrede belirtilen ve işlenen ile sakınılan, helâl olan ile haram kılınan şeyler demektir ki bütün bunlar orda açıklanmış olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Düşünesiniz diye… Yani umulur ki sûrede belirtilen öğütlerden ders alırsınız, (birtakım kötü) alışkanlıklardan önleyici mahiyette açıklanmış olan hadlerden sakınırsınız. Zira insanlar iki şeyden etkilenirler: Birincisi vâz ve nasihattir, ondan öğüt alırlar. İkincisi de caydırıcı nitelikte olan cezalardır (had, çoğulu hudûd).

اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانٖى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا
تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فٖى دٖينِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَٓائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٢﴾

2. “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.”

---

6 İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâât*, s. 494.

7 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 301.

[Zina ve Cezası]

Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Eğer bazılarının zannettiği gibi âyetin zâhiri ve genel ifadesi ile amel edilecek olsaydı o takdirde **her birine yüz sopa vurun** meâlindeki beyandan hareketle herkesin had cezası uygulamaya kalkışması mümkün olurdu ve niye öyle yaptın diyene de **vurun** ifadesiyle "Bunu bana Allah emretti" derdi. Ya da tek bir zinakârı **vurun** buyruğunun "feclidû" (فاجلدوا) şeklinde çoğul olması sebebiyle hep birlikte cezalandırmaya kalkışırlardı ve bu durumda her birinin yüz değnek vurması halinde Allah'ın koymuş olduğu had cezası kat kat artırılmış olurdu. Buradan da anlaşılıyor ki zâhirden hareketle bu şekilde bir genelleme anlayışı yanlıştır. Yahut birileri çıkar ve şöyle derdi: Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edildiği üzere "Gözler zina eder, eller zina eder, ayaklar zina eder. Cinsel organ da bütün bunları ya tasdik ya da tekzip eder"[8]. İmdi hadiste kendisine helâl olmayan birine bakan kimse, helâl olmayan birini elleyen kimse, zinakâr addedilmiştir. Öyle ise **Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun** meâlindeki âyet gereğince bunlara da zina haddi gerekir.

80 **[§]Zina eden kadın ile zina eden erkek** meâlindeki beyandan, bu anlattıklarımızın tümü anlaşılmıyorsa bu da gösteriyor ki lafzın zâhiri üzere sevkinden hareketle herkese yönelik bir hitapmış gibi bir anlam çıkarma yoluna gitmek yanlıştır. Dolayısıyla **Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun** meâlindeki âyet hususilik arzetmekte ve haddi uygulayıcı olan ile zina edenin belli evsafta olması gereği anlaşılmaktadır. Buna göre zina eden, zina fiilini bütün vücudu ile işleyen kimse, yani hem gözü hem eli ayağı hem cinsel organı ve bütün bedeni ile yapmış olan zinakârdır. Ayrıca buradaki hitap hür ve bekâr olanlarla dul olup da muhsanlık şartını tam olarak bulundurmayan zinakârlara yöneliktir. Muhsanlık şartını tam olarak bulunduran zinakârların cezası ise bütün âlimlerin icmaı ile recimdir. Ne var ki bir kısım âlimler[9] evliler için recm ile birlikte sopa (celde), bekârlar için de sopa (celde) yanında bir yıl sürgün cezasını da gerekli görmektedirler. Burada söz konusu edilen yüz celde cezasının bekârlara ve muhsanlık şartını tam olarak bulundurmayan dullara yönelik olduğunun delili şudur: Birincisi sözünü ettiğimiz icma delili. Diğeri de "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir"[10] meâlindeki âyettir. Bu âyet, câriyelerin fuhuş irtikap

---

8 Hadis değişik ifadelerle gelmiştir (bk. Buhârî, "Kader", 9; Müslim, "Kader", 5; Ebû Dâvûd, "Nikâh", "Edeb", 52).

9 İmam Şâfiî'nin görüşü bu doğrultudadır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 520).

10 en-Nisâ, 4/25.

etmeleri halinde kendilerine muhsan kadınlara verilen cezanın yarısının verilmesini emretmektedir. Bu da, burada sözü edilen kadınların muhsanlık şartlarını tam olarak bulundurmayan kadınlar olduğunun ve **Zina eden kadın ile zina eden erkek** meâlindeki beyandan maksadın sözünü ettiğimiz hür bekâr kimseler olduğunun delilidir. [Zira recm cezasının yarısı düşünülemez].

Zinada ceza, fiilin kendisi ile işlendiği cinsel organa uygulanmazken, hırsızlık suçunda fiilin kendisi ile işlenmiş olduğu organa, yani ele, kesme cezası uygulanmaktadır. Bu ayrım, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şu sebebe müstenit olabilir: Had cezaları, işlenen yasak fiilin alışkanlık şeklinde tekrarlanmasına engel olmayı amaçlar. O fiilin bir daha işlenmesini temelden imkânsız hale getirecek şekilde bir ceza öngörülmez. Zinada cezanın cinsel organa tatbiki bundan böyle cinsel ilişkide bulunma imkânını tamamen yok eder. Hırsızlıkta el kesme cezası ise öyle değildir. Zira kalan öteki eli ile tutma, kavrama işini yapabilecektir. Bu yüzden aralarında farklılık vardır ve bundan dolayı da hükümde ayrılmışlardır. Ya da şöyle denilebilir: Cezanın cinsel organa tatbik edilmesinde kişinin hayatını kaybetmesi riski vardır. Oysa el kesme cezasında genelde böyle bir endişe yoktur ve ceza uygulanan kişi umumiyetle hayatta kalır. Daha önce de belirttiğimiz gibi hadler, helâk ve yok edici şekilde konulmamış, aksine o fiili yeniden yapmayı önleyici olarak belirlenmiştir. O yüzden de zina ile hırsızlık cezaları farklılık arzetmiştir.

[§]Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun 81
ifadesinde "sürgün"ün zina edenler için belirlenmiş bir azap ya da ceza olmadığına dair delil vardır. Çünkü şöyle buyrulmaktadır: **Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.** Sürgün haline şahitlerin tanıklık etmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu durum, sürgünün cezanın bir parçası olmadığını gösterir. Ayrıca şu beyan da bu hususa delil teşkil eder: "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır"[11]. Çünkü icma ile sabittir ki zina etmeleri halinde câriyeler için sürgün cezası söz konusu değildir. Onlara zina etmeleri halinde gerekli görülen ceza muhsan olanlara verilen cezanın yarısıdır. Eğer sürgünün sabit olduğunu farzedersek o takdirde iki izah şekli vardır: Birincisi işlemiş olduğu zina fiili sebebiyle kendisine arız olan kirlenmişliğin giderilmiş olması. Çünkü yasak fiiller içerisinde işleyenini kötü duruma düşüren zinadan daha çirkef ve şiddetli başka bir fiil-i şenî yoktur. Bu itibarla zina edenin sürgüne gönderilmesinde onun içinde bulunduğu kötü durumdan uzaklaştırma iradesi söz konusu

---

11 en-Nisâ, 4/25.

olur. Yahut zina edeni uzak yerlere sürmekle mâruz kalacağı yolculuk ezikliği ve gurbet zilleti yüzünden, kendilerini zinaya sürükleyen şehvetin kırılması amaçlanmış olabilir. Yahut da dövme cezasının ağırlaştırılmasından dolayı mensuh sayılması söz konusudur. Âyetin **Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın** meâlindeki kısmı sözü edilen cezanın ağırlaştırılmasının delili olmaktadır. Hz. Peygamber "Senin şu oğluna gelince ona yüz celde (sopa) ve bir yıl sürgün gerekir"[12] buyururken sürgünün "şiddet"inden bahsetmemiş sadece dayaktan söz etmişti. Şu da caizdir ki sopa hafif iken ek olarak sürgün de vardı. Sopa cezası ağırlaştırılınca sürgün de kaldırılmış oldu. Haberde geldiğine göre Hz. Ömer bir adamı sürmüştü. O da gittiği yerde irtidat etti; İslâm'dan çıkarak Bizanslılar'a iltica etti. Bunun üzerine Hz. Ömer "Fitne olarak sürgün yeterlidir!" dedi. Ve gene o, "Bundan sonra asla kimseyi sürmeyeceğim!" dedi. Aynı şekilde Hz. Ali'den de benzer sözler nakledilmiştir[13]. *En doğrusunu Allah bilir.*

82 **[§] Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın.** Bazıları şöyle bir izahta bulunmuşlardır: O ikisine karşı merhamet duygusuna kapılıp da Allah'ın hadlerini iptale götürecek bir tavır içinde olmayın ve cezaları uygulamamazlık etmeyin. Bazıları da onlara acıyacağınız tutarak zina cezasını hafifletme gibi bir tavır içinde olmayın, zira zina günahlar içerisinde en büyüğü ve en utanç verici olanıdır.

Mûtezile'nin **Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın** meâlindeki âyetin zâhirine sarılması söz konusu olmuştur. Şöyle diyorlar: Allah kendi zatını "Raûf Rahîm"[14] kavl-i celîlinde rahmet ile nitelemiştir. Öbür taraftan da müminlerin kendi aralarında birbirlerine karşı merhametli, kâfirlere karşı ise şiddetli olduklarını "Onunla be-

---

12 Buhârî, "Sulh", 5, "Şurût", 9. Olayın tamamı şöyle: Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.) anlatıyorlar: Bir bedevî geldi ve "Yâ Resûlallah! Bizim aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet!" dedi. Adamın hasmı kalktı ve "Evet, doğru söyledi. Bizim aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet!" dedi. Bedevî şöyle anlattı: Benim oğlum bu adamın yanında uşaklık yapmakta idi. Karısı ile zina etmiş. Bana: "Oğluna recim gerekir!" dediler. Ben de yüz koyun ile genç bir câriye karşılığında bu adamla anlaştım ve oğlumu kurtardım. Sonra ilim ehline sordum. Onlar bana "Oğluna yüz celde ve bir yıl sürgün cezası vardır!" dediler. Hz. Peygamber (s.a.) onlara: "Aranızda elbette Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim. Câriye ve yüz koyun sana geri iade edilecek. Oğluna yüz celde ve bir yıl sürgün cezası verilecek. Ey Üneys -ordaki bir adam için- sana gelince, sabah bu adamın karısına git ve onu recmet!" dedi. Üneys kadına gitti ve onu recmetti (bk. Müslim, "Hudûd", 5; Tirmizî, "Hudûd", 8).

13 Her iki görüş için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVIII, 81.

14 en-Nûr, 24/20.

raber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler”[15] meâlindeki âyette bildirmiş olmaktadır. Hal böyle iken Allah, zina edenlere karşı cezanın uygulanması sırasında merhamet edilmesini yasaklamıştır. Bu da gösteriyor ki zina edenler işledikleri fiil yüzünden imandan çıkmış bulunmaktadırlar. Çünkü müminlere merhamet edilmesini emreden Allah onlara acınmamasını emir buyurmuştur.

Bize göre âyette Mûtezile’nin lehine bir delil yoktur aksine şöyle bir delil vardır: Zina eden kişi eğer zina sebebiyle imandan çıkmış olsaydı o takdirde **o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın!** denmesine ihtiyaç duyulmazdı. Çünkü müminler, “onlar kâfirlere karşı şiddetlidirler”[16] meâlindeki beyanla mümin olmayanlara karşı şiddetli olmakla nitelenmişlerdir. Bu da gösteriyor ki zina kişiyi imandan çıkarmış değildir. Bu yüzden cezanın tamamen kaldırılması ya da hafifletilmesi konusunda iman ve din sahibi olmaları yüzünden merhamet duygusuna mağlup olmamaları emredilmiştir. Yahut zina edenlere karşı merhamet gösterilmesinin yasaklanması, onların cezalarını bu dünyada iken tam olarak çekmelerini temin içindir. Aksi takdirde âhirette bu dünyada çektiği had cezasından ötürü bir fayda temin edemeyecektir ki bu fayda da orada azap görmemesidir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak **Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız** buyurmaktadır. Bunun faydası sözünü ettiğimiz şu husustur: Haddin uygulanmaması konusunda merhamet duygusuna yenilmeyin ki âhirette onlardan azap savılmış olsun. Zira kişi âhirette elde edeceği yarar sebebiyle dünya hayatında nice şiddetli ve külfetli durumlara tahammül edebilir. Bu durum, sağlığını yeniden elde edebilmek ve ileriye yönelik yararını görmek amacıyla acı ilaç içen, hacamat olan, kan aldıran [§]kimsenin duru- 83
mu gibidir. Buna göre zina cezasının uygulanması sırasında merhamet gösterilmesinin yasaklanmış olması, haddin tam olarak kendisine uygulanması ve yeterince acı çekmesi, bu şekilde âhiret hayatında azap görmekten kurtulmuş olması olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun. Bazıları “Tâife” (طائفة) bir iki ve daha fazla kimse demektir, demişler, “Eğer müminlerden iki grup (tâifetân) birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin…”[17] meâlindeki âyet hakkında da aynı şeyi söylemişlerdir. Orada geçen “Tâifetân”dan maksat birbiriyle kavga eden iki kişidir. Buna, “öyleyse

15 el-Feth, 48/29.
16 el-Feth, 48/29.
17 el-Hucurât, 49/9.

iki kardeşinizin arasını düzeltin"[18] meâlindeki (bir sonraki) âyet de işaret eder. Bunlar zâhirde iki kişidir. Ancak kavga eden her iki kişiye aşiretlerinden başkalarının da katılması ve bu şekilde iki kişinin iki topluluğa dönüşmesi de mümkündür. Bazıları da "Tâife" on ve daha fazla kişiden oluşan topluluk demişlerdir.

Sonra suçlar arasından neden zina suçunun cezasına tanıklık yapılması istenmiştir? Bunun üzerinde düşünmek gerekir. Bu konuda, *en doğrusunu Allah bilir ya,* birkaç farklı izah yapılabilir: Birincisi imtihan amacıdır. Cezaya tanıklık eden kimselerin sınanması (ve ibret alması) murad edilmiş olabilir. Zira kişi, bir başkasının dövülmesinden ve onun başına gelenlerden ıstırap duyup etkilenebilir ve bu nedenle de benzer bir duruma düşmekten sakınır. İkincisi insanlar arasında haberin yayılmasını temin etmek ve böylece benzer bir duruma düşmekten kaçınmalarını sağlamaktır. Üçüncüsü celladın ve cezayı tatbik edecek olan kimsenin belirlenmiş olan cezanın infazı sırasında aşırılığa kaçma ihtimalinin önlenmesi. Böyle bir durum olması halinde cezaya tanık olmak üzere orada hazır bulunanlar müdahale ederler ve aşırılığa kaçılmasını önlerler. Dördüncüsü, hâkimin, belli bir suç ve sebep olmaksızın cezayı kesmiş olabileceği şeklinde bir ithamın altında kalmaması arzusu. Eğer cezanın infazı sırasında bir taifenin hazır bulunması sayılan bu üç vecih nedeniyle ise -ki onlar haberin yayılması, töhmet altında kalınmasına fırsat verilmemesi ve ölçünün aşılması endişesi idi- o takdirde "taife"den maksadın bir topluluk olması gerekecektir. Çünkü tek bir kişinin bu gerekçeler için yeterli olması mümkün değildir. Eğer amaç birincisi, yani orada hazır bulunanların bir tür sınanması (ve ibret almalarının sağlanması) ise o takdirde bir ve daha fazla kişi, haddin infazı sırasında kendi özünde acı çekmesi için imtihan edilmiş olur [yani bu izaha göre "Tâife" ile bir ve daha fazla kişinin kastedilmesi mümkün olur].

84 [§]Belirttiğimiz gibi bazı ilim adamları şöyle demişlerdir: Recm ile birlikte sopa (celde) cezası da uygulanır. Buna Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadisi delil olarak kullanmışlardır. O dedi ki: "Evlinin evli ile zinası halinde yüz celde ve taşla recmedilme vardır. Bekârın bekârla zina etmesi halinde ise yüz celde ve bir yıl sürgün vardır"[19]. Celdenin bekârlar için ceza olduğunda ihtilaf yoktur. Sürgüne gelince o ihtilaf ettikleri konulardandır. Kimileri onu da (had olarak) gerekli görmüş, kimileri de onu onlara uygulanacak cezaya eklenen bir (tazir) ceza(sı) görmüştür. Biz bu konuda -bahsedilen rivayetler eğer

[18] el-Hucurât, 49/10.

[19] Müslim, "Hudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; Tirmizî, "Hudûd", 8.

sabitse- nasıl anlaşılması gerektiğini belirtmiştik, dolayısıyla onu burada tekrar etmeye ihtiyaç yoktur. Burada bir nükte daha eklemek istiyoruz. O da şudur: Hadler (hudûd) miktar olarak belli bir sonu ve sınırı olan düzenlemelerdir. O yüzden sınırlar anlamına gelen “hudûd” diye isimlendirilmiştir. Çünkü bir sonu ve sınırı vardır. Şöyle denilmesi gibi: “Bu, konağın sınırıdır (had)” Bununla konağın alanının nihayeti ve son bulduğu sınırı kastedilir. Sürgün için, zina edenin gönderileceği böylesine (sınırı) belli bir yerin olmaması onun bir had (cezası) olmadığına dair delil olur. Ancak bununla bahsettiğimiz hususlar [yani onun bir tazir cezası olduğu] murad edilmiş olur. Buna göre ya tövbe etmesi için bâğînin hapsedilmesi gibi hapis olur yahut sürülsün ki kin ve öfke dinsin, insanların dedikoduları kesilsin ve sonuçta unutulsun ve terkedilsin, ya da yolculuk ve gurbet ezikliği ile onları zinaya sevkeden şehvetlerinin kesilmesi sağlansın. Ya da şöyle denir: Bu uygulama başta böyle idi ama darb/sopa cezasının şiddetlendirilmesi ile neshedilmiş oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hanefî âlimlerimizin -Allah Teâlâ onlara rahmet eylesin- evli olana celde (sopa) cezasını uygulamayıp sadece recm cezası vermeleri Hz. Peygamber’in (s.a.) şu hadisi sebebiyledir: “Ey Üneys! Şunun karısına git, eğer itiraf ederse recmet!”[20] Hz. Peygamber (s.a.) hadisinde celdeden bahsetmemiştir. Onlar ayrıca Mâiz b. Mâlik hadisini de delil olarak kullanmışlardır. Hadise göre Hz. Peygamber (s.a.) onu itirafından ötürü recmetmiştir. Hadiste onun ayrıca celde ile cezalandırıldığı bildirilmemiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) (Mâiz) üç defa itiraf edince kendisine demiş ki:

[§]“Eğer dördüncü defa itiraf edecek olursan elbette (peygamber) seni **85**
recmeder!”[21] demiş, “Sana celde cezası uygular!” dememiştir. Buradan da anlaşılıyor ki recim ile birlikte celde cezası yoktur. Hz. Ömer’den de rivayet edildiğine göre o, zina eden bir kadının recmedilmesini emretmiş, ayrıca celde vurmamıştır[22]. İbn Ömer’den de (babası) Hz. Ömer’den benzer bir rivayet gelmiştir. Hanefî imamları bu haberler doğrultusunda görüş oluşturmuşlar ve “Bir kimse üzerinde aynı fiilden dolayı iki had tatbik edilemez: Nasıl ki diğer

---

20 Buhârî, “Vekâlet”, 13, “Şurût”, 9; Müslim, “Hudûd”, 5; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 25.

21 Asıl nüshadaki kayıt dikkate alınarak gaib sîgasıyla çevrilmiştir (Mütercim).

22 Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VII, 441. Burada Âmir b. Ubeyd b. Nadle’den nakledilir. Hz. Ömer’in huzuruna iddeti içinde iken evlenen bir kadın mahkemeye çıkarılır. Hz. Ömer ona: “İddet içinde iken evlendiğini biliyor muydun?” diye sorar. O da: “Hayır!” der. Kocasına sorar: “Sen biliyor muydun?” O da “Hayır!” der. Hz. Ömer; “Eğer biliyor olsaydınız her ikinizi de recmederdim” der. Sonra onlara birkaç kırbaç cezası verir. Mehri alır ve Allah yolunda sadaka yapar. “Nikâhını caiz görmediğim bir mehri tecviz edemem!” der. Ve (adama) “O (kadın) sana ebediyen helâl olmaz!” diye ekler.

suçlarda tek bir fiil için iki had ya da ceza uygulanamıyorsa zinada da recm ve celde birlikte uygulanamaz. Hz. Peygamber'in (s.a.) "Evlinin evli ile zinası halinde yüz celde ve taşla recmedilme vardır"[23] sözü, muhsan olmayan evliye celde, muhsan olan evliye ise recim ya da bir durumda evliye celde, başka bir durumda da evliye recim uygulanır şeklinde yorumlanmaya ihtimali vardır. Biz bu konuyu Nisâ sûresinde[24] zikretmiştik.

اَلزَّانٖى لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَٓا اِلَّا
زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٣﴾

3. "Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır."

Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Âyetin zâhirine göre zina eden bir erkek ancak zina eden mümin bir kadınla ya da müşrik bir kadınla evlenebilir. Aynı şekilde zina eden mümin bir kadını da iffetli bir mümin erkek nikâhlayamaz; onu ancak erkeklerden zina eden biri ya da müşrik biri nikâhına alabilir. Âyetin zâhirine göre zina eden erkeğin iffetli kadınları nikâhlamasının yasak olduğu, onların zina eden kadınlarla ya da müşrik kadınlarla evlenmelerinin mübah olduğu hükmü bulunmaktadır. Eğer durum böyle ise o takdirde "Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin"[25] meâlindeki âyetten "sizden zinakâr olanlar" müstesna olur. Çünkü onların müşrik kadın-
86 ları nikâhlamaları helâl olur. [§]Aynı şekilde "Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin" meâlindeki kelâm-ı ilâhîsiyle müşrik erkeklerle nikâhlanmaları yasaklanan kadınlardan da gene zina eden kadınlar müstesna olur. Çünkü bu da helâl olur. Âyetin zâhiri budur. Fakat âlimler şunda icma etmişlerdir: Mümin bir erkek için -zina eden biri de olsa- müşrik bir kadını nikâhlaması caiz değildir. Aynı şekilde müşrik bir kadın için de iman ehli zina eden bir erkekle nikâhlanması helâl değildir.

---

23 Müslim, "Hudûd", 17; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; Tirmizî, "Hudûd", 8.

24 Nisâ sûresi, 4/15-16. âyetlerinin tefsiri.

25 "İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. Onlar insanları ateşe çağırırlar, Allah ise izni ile cennete ve bağışlanmaya çağırır, gerektikçe hatırlasınlar diye insanlara âyetlerini açıklar" (el-Bakara, 2/221).

Sonra müfessirler âyetin yorumu hakkında ihtilaf ettiler. Mukātil, Muhammed b. İshak ve birtakım kimseler şöyle dediler: Ehl-i Kitap'tan **zina eden bir erkek**, Ehl-i Kitap'tan **zina eden bir kadın** ya da Ehl-i Kitap dışında **müşrik olan bir kadından başkasını nikâhlayamaz,** yani evlenemez. Ehl-i Kitap'tan zina **eden bir kadın**, Ehl-i Kitap'tan **zina eden erkekten** ya da Ehl-i Kitap dışındaki **müşrik bir erkekten başkası ile evlenemez**. (Bunlar) alenen zina edenlerdir. İbn Abbâs'tan (r.anhuma) şöyle rivayet edilir: Âyet Medine'ye hicret etmiş olan Mekkeli bir grup hakkında inmiştir. Bunlar maddî yönden çok sıkıntı içinde idiler. Medine'de kendilerini âşikâre pazarlayan birtakım fahişeler vardı. Bunlar hali vakti yerinde, bolluk içindeydiler. Sıkıntı içindeki bu muhacirler, onların maddî imkânlarından ve içinde bulundukları bolluktan yararlanmak için bu fahişelerle evlenmeyi düşündüler ve bunu Hz. Peygamber'e (s.a.) açtılar ve bu konuda izin istediler. Âyet işte bu olay üzerine indi: Zinası âşikâr olmuş Ehl-i Kıble'den biri, yahudi ya da müşrik zina eden kadından başkasıyla evlenemez…[26].

Bu, yani onların nikâhı **müminlere haram kılınmıştır**. Ancak bu yorum sözü edilen muhacirlerin de onlar gibi zina etmiş kimseler olması halinde uygun bir izah olur. Öyle değil de muhacirler ehli iman ve iffet sahibi kimseler idiyse o takdirde onlar için **Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir** denilmesi uygun olmaz. Çünkü onlar zinakâr kimseler değillerdir. Bu ancak başlangıç cümlesi olmak üzere, onun öyle yapmayacağı söylenmiş olabilir.

[§]Bazıları şöyle dedi: **Zina eden nikâhlamaz,** yani cinsel ilişkiye girmez **87**
ve zina etmez ancak zina eden bir kadınla, ancak kendi gibi zina eden biriyle (bunu yapar). Aynı şekilde zina eden kadın da ancak kendisi gibi zina eden bir erkekle ya da zinanın haramlığına inanmayan bir müşrik ile zina edebilir. Bu Dahhâk ve birtakım müfessirlerin görüşüdür. Saîd b. Müseyyeb dedi ki: "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin"[27] meâlindeki âyet **Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir** meâlindeki âyeti neshetmiştir. İbn Mesûd'a (r.a.) soruldu: Bir erkek bir kadınla zina eder sonra da onunla evlenir? O şöyle dedi: Onlar bir oldukları sürece zanidirler[28].

---

26 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 75; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 208.

27 en-Nûr, 24/32.

28 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 75.

Zinakâr kadın ve erkeğin nikâhını yasaklamadan maksadın nikâh değil de bizzat zinanın kendisini yasaklama olması da muhtemeldir. Sanki şöyle demiştir: Zina etmeyin, çünkü siz eğer zina ederseniz ve zina ile tanınan biri olursanız o takdirde kendinize nikâhlayacak zina etmiş bir kadın ya da zinanın haramlığına inanmayan bir müşrik kadından başkasını bulamazsınız. Çünkü iffetli kadınlar zina ile tanınan biriyle evlenmeyi arzu etmezler. Arzu etmeyince de ancak sözü edilen kişileri bulabilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Siz sarhoş iken namaza yaklaşmayın”[29]. Burada yasaklık, namaz kılınmasına yönelik değil, aksine içki içilmesine ve sarhoş olunmasınadır. “İtaat dairesinden çıkmış serkeş kadının ve evinden kaçan kölenin namazı yoktur”[30] derken de yasağın hedefi namaza değil kadının serkeşliği (nüşûz) ve kölenin evden kaçmasıdır. Buna göre **Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadın ancak zinakâr veya müşrik bir erkekle evlenir** meâlindeki ilâhî beyanın bizzat zinayı yasaklamış olması mümkündür. Yani mümin kadınlar sizlerden iffetli olanları arzu edeceği için zina etmeyin. Keza mümin erkekler iffetli kadınları arzu edeceği için kadınlar da zina etmesinler. Çünkü eğer siz zina eder ve zina ile tanınmış kimseler olursanız ve bu haliniz herkesçe bilinir olursa o takdirde siz evlenmek için sözü edilen zinakâr
88 ve müşrik kadınlardan başkasını bulamazsınız. [§] Ya da belirttiğimiz şu şekilde olur: Zina eden erkek ancak zina eden bir kadın ya da müşrik bir kadının nikâhını arzu eder, zina eden bir kadın da aynı şekilde ancak zina eden ya da müşrik bir erkeğin nikâhını arzu eder. Ya da zina eden erkek, zinada ancak kendisi gibi zina eden bir kadını ya da zinanın haramlığına inanmayan müşrik bir kadını arzu eder. Aynı şekilde zina eden kadın da ancak kendisi gibi zina eden bir erkekle ya da zinanın haramlığına inanmayan bir müşrikle evlenmeyi arzu eder.

Bu müminlere haram kılınmıştır. Yani zina müminlere haram kılınmıştır. Ya da maksat eğer nikâh ise o takdirde **haram kılınmıştır** meâlindeki beyanın yorumu şöyle olur: Bu müminlere yasak edilmiştir. Bundan maksat zina eden kadınların ve zina eden erkeklerin nikâhlarıdır.

---

[29] en-Nisâ, 4/43.

[30] Bu lafızla hadise rastlanılamamıştır. Ancak Tirmizî’nin *es-Sünen*’inde Ebû Ümâme’den şöyle bir rivayet gelmiştir: Üç kişi vardır ki onların namazı kabul olmaz: Dönünceye kadar kaçak köle, kocası kendisine kızgın olarak geceleyen kadın, bir topluluğun kendisinden nefret edilen imamı”. Ebû Îsâ (Tirmizî) Bu hadis bu şekliyle hasen garibdir, demiştir (bk. Tirmizî, “Salât”, 154; krş. Müslim, “Îmân”, 124).

Ebû Avsece dedi ki: “ez-Zânî” (الزّانِى) ve “ez-zâniye” (اَلزّانِيَةُ) kelimeleri “zenâ, yeznî, zinen, zinâen” (زنى، يزنى، زنىً، وزِناء) fiilindendir. “Zenee, yezneu, zunûen” (زنأ، يزنأ، زُنُوءاً) şeklinde olursa mânası “irtekâ, yertekî” (ارتقى، يرتقى), yani yükseldi şeklinde olur. Denilir ki: “Zina” (الزناء) “dar” demektir. Denilir ki: “Zenentühû, ezünnühû, zennen” (زَنَنْتُه، أَزُنُّهُ، زَنّا) onun hakkında zanda bulundum mânasındadır. “Kazf” (القذف) töhmet demektir. “Ramy” (الرمى) ise kaziften daha ağırdır.

Âyeti zina eden müslümanlar hakkında kabul edenlerin ve “lâ yenkihu” (لَا يَنْكِحُ) kelâm-ı ilâhîsini de evliliğe hamledenlerin, zina eden müslüman kadının zina eden müslüman erkekle ya da müşrikle evlenmesini başta da söylediğimiz üzere caiz görmeleri gerekir. Bunu ise hiçbir kimse söylememektedir. Bu görüşün sakatlığı şöyle açıklanır: Eğer âyetten murat nikâh akdi ise âyet -Mersed hadisinde[31] de belirtildiği gibi- müslüman birinin evlenmek istediği zina eden müşrik bir kadın hakkında inmiştir. Eğer onunla nikâhın zikrinden maksat cinsel ilişki ise ki iki görüşünden birine göre İbn Abbâs’ın “o cimadır” dediği bilinir. Âyet bu iki halin dışında başka bir şeye yorulamaz. Bunlardan neyi kastetdiğini *en doğru şekilde Allah bilir.*

Bir grup müfessir, zina ettiği zaman kadının artık kocasına haram olacağını zannetmiştir. Sanki onlar kocanın onunla zina sebebiyle ilişkiye girmesi helâl olmayınca, zevcesi olduğu halde zina etmesi halinde onunla bir arada yaşaması da haram olur diye düşünmüş olmalılar. Ne var ki âyetin yorumu bu grubun sandıklarının aksi doğrultuda ve belirttiğimiz şekildedir. Zina eden
kadını kocasına haram kılmanın bir izahı yoktur. [§]Eğer âyetin yorumu on- 89
ların sandıkları gibi olsaydı o takdirde zina eden kadın kocasına -evlenmesi yasaklanmış olması hasebiyle- haram olurdu. Görmez misin ki bir erkeğin başkasının iddetini bekleyen bir kadınla evlenmesi caiz değildir. Şayet bir erkek, başka birisinin karısıyla şüphe yoluyla ilişkiye girse kadının bundan dolayı iddet beklemesi gerekir ve bu durumda kadının kocasına haram olması gibi bir sonuç gerekmez. Onların delil olarak kullandığı diğer bir husus da bir kimsenin karısına iftira etmesi halinde aralarında liân uygulanması ve arkasından da aralarının ayrılmasıdır. Fakat doğrusu bizim zikrettiğimiz şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

31 Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 25; Nesâî, “Nikâh”, 12.

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًا وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤﴾ اِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَاَصْلَحُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

4. "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. "İşte onlar yoldan çıkanların tâ kendileridir."

5. "Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir."

[Kazf: İffete İftira]

İffetli kadınlara iftira atan kimseler… Bu beyanda "atanlar" denildi, fakat neyi attıkları söylenmedi. Bunun ne olduğu olay (nazile) ile bir de **sonra da dört şahit getiremeyen** meâlindeki beyanla bilinmektedir. Burada dört şahitten söz etmektedir. Dört şahit aranan had ise, diğer hadleri gerektiren suçlar arasında sadece zinadır. Atmanın hemen ardından bunu belirtmesi söz konusu atmadan maksadın zina suçu atmak (iftira) olduğunu göstermektedir.

Muhsan kadınlardan maksat burada iffetli değil hür olanlardır. Çünkü câriyeye zina iftirasında bulunan kimseye tazir cezası gerekmektedir. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Bir fuhuş yaparlarsa"[32] Görmez misin ki Allah Teâlâ câriyelere muhsan kadınlara verilen cezanın yarısını vermiştir. Onlar, hür kadınlardır. Ve yine biz **Muhsan kadınlar** kavl-i celîlini hürler değil de iffetli kadınlar anlamında alırsak o takdirde şahitlerin şahitliklerini düşürmüş oluruz, çünkü iffetli olma onu (şahitliği) yalanlar. Aynı şekilde şu ilâhî beyan da buna işaret eder: "İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler…"[33]. Bu beyanın metninde

---

32 "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır" (en-Nisâ, 4/25).

33 İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz mümin kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve âhirette lânetlenmişlerdir. İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır (en-Nûr, 24/23).

geçen “ğâfilât” (الْغَافِلَاتِ) kelimesi iffetli kadınlar demektir. Bu da gösteriyor ki burada muhsan kadınlardan maksat hür kadınlardır. Sonra muhsan olan erkekler, gerek remy gerek kazf ve diğer hususlarda her ne kadar ayrıca anılmamış olsalar da bu âyetin hükmüne dâhildirler.

[§]Allah Teâlâ, zina konusunda, işi sıkı tutmuş ve diğer suçlardakinin **90**
aksine zina hakkında ağır düzenlemeler getirmiştir. Bunlardan biri **Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın**[34] buyurmak suretiyle haddin iptali, zayi edilmesi ve hafifletmeye gidilmesinin yasaklanmasıdır. İkincisi zina edenin muhsan olması halinde köpek gibi taşlanarak recmedilmesi ve öldürülmesi. Bir diğeri, dört şahit getirememesi halinde iftira edene had cezasını gerekli kılması. Zina, diğer suçlardan ayrı olarak bu niteliklere sahip özellikli bir suç olmaktadır. Bu da *-en doğrusunu Allah bilir ya-* hem akıl hem de tabiat itibariyle bu fiilin çirkin oluşu sebebiyledir. Şeriat nazarında da aynı şekildedir. Hem akıl hem de tabiat itibariyle çirkin oluşunun delili müslüman olan herkesin doğasının bundan nefret edişidir, aklıselim sahibi herkesin keza nefret edişidir.

Eğer denilirse ki: Eğer gerçekten nefret ediyor olsaydı o takdirde onu irtikap etmez ve işlemezdi.

Buna şu cevap verilir: Ondan nefret eder, lâkin özüne yerleştirilen ve varlığının bir parçası kılınan nefsi iradesine galebe çalar ve nefret etmesini engeller. Görmez misin ki o, şayet benzeri bir fiili kendi annesi, kızı ve diğer mahrem yakınları gibi ilgili olduğu biriyle yapılmış olduğunu düşünse kalbi buna tahammül edemez. Nitekim benzer bir durum Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilmiş bulunmaktadır. Bir adam ona geldi ve dedi ki: “Bana zina konusunda izin ver!” Hz. Peygamber ona: “Ne dersin, bu iş senin kızın ile, annen ile yapılacak olsa, bundan rahatsız olmaz mıydın?” Adam, “Evet!” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Kendin için hoşlanmadığın bir şeyi başkaları için de kötü gör!”[35] buyurdu. Bu da gösteriyor ki zina hem tabiat hem de akıl itibariyle çirkindir, ne var ki şehvet baskın gelmekte ve ondan kaçışa engel olmaktadır.

Zinada neseplerin ve insanların birbirleriyle olan tanışıklıklarının karışıklığı vardır. Sonunda hiçbir kimse hikmeti, âdabı ve genel geçer yasaları öğretecek bir muallime eremeyecek, insanları babalarıyla çağırma olmayacak, bu durumda bağlantılar kopacak, insanların birbirlerine karşı korumaları ge-

---

34 en-Nûr, 24/2.

35 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 161.

reken hukuk yok olacak, büyüklerin küçükleri eğitmek için birbirlerine karşı
91 göstermeleri gereken şefkat ve merhamet yok olacak, [§]mahrem yakınların ve diğerlerin hukuku ziyan olacaktır. İşte o yüzden bütün beşer (insanlık) ve küçük âlem (insan[36]) bununla imtihan olmuşlardır. Bu evrenin yaratılışı ve göklerde ve yerde olan her şeyin insanlığın emrine âmâde kılınışı gene bundan dolayı tarumar olacaktır. Bütün bunlar zinanın çirkinliğini ve onun ne kadar kötü ve iğrenç olduğunu gösterir. Ne var ki onun çirkinliğini ve ne denli iğrenç bir şey olduğunu bu (süflî) âlem bilemez; onu ancak şehvete esir olmamış ve onunla sınanmamış ruhanî âlem bilir. Özlerinde şehvetin yer tuttuğu bu (süflî) âleme gelince, onlar zinanın çirkinliğinin ve iğrençliğinin ölçüsünü, şehvetin kendilerine galebe çalması ve ondan kaçmayı ve onun çirkinliğini anlama konusunda düşünmeyi önlemesi yüzünden bilemez. İşte bundan dolayıdır *-en doğrusunu Allah bilir ya-* zinanın durumu ile ilgili olarak Cenâb-ı Hak diğer suçların işlenmesi halinde verdiği hükümden farklı hüküm vermiş, onun durumunu ağırlaştırmış, diğer günahlar arasında onun daha büyük olduğunu belirtmiştir.

Sonra hür kadınlarla ilgili olarak belirttiğimiz bu hususlar aynısıyla hür erkekler için de geçerlidir. Çünkü onlar şayet daha fazla değilse az da değildir. Çünkü kadınların anılması hakkında mazeret daha fazladır ki o da galebe çalan ve zinadan nefreti önleyen şehvettir. Erkeklerde ise daha azdır, buna göre onlara nispetle mazeret de daha azdır. Görmez misin ki Allah Teâlâ câriyelerle ilgili olarak hadden bahsetmiş ve "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır"[37] buyurmuştur. Âyette erkek kölelerle ilgili hiçbir şey dememiştir. Bununla birlikte aynı suçu işlemesi halinde ona da aynı ceza gerekli olmaktadır. Buna göre kadınlar hakkında söz konusu edilen zina ve kazif (iffete iftira) ile ilgili hususlar aynısıyla erkekler için de geçerlidir.

92 [§]Sonra icma etmişlerdir ki câriyeye kazifte bulunan kimseye tâzir cezası gerekir, had gerekmez. Allah Teâlâ zevceyi muhsan bile olsa "eme", yani câriye diye isimlendirmiştir. "Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir" ve "Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı…"[38] buyurmuştur. Bu örneklerde gö-

---

36 Muhtemelen müellif bu sözüyle Hz. Ali'nin -kerremallâhu vecheh- şu sözüne telmihte bulunmuştur: "Sen kendini küçük bir cirim sanırsın, oysaki sende en büyük âlem saklıdır". Müellif küçük âlem ile insanı -insan cinsi- anlamında kastediyor olmalıdır.

37 en-Nisâ, 4/25.

38 en-Nisâ, 4/24.

rülüyor ki Allah Teâlâ milk-i yemîn ile sahip olunan câriyeyi, “uhsınne” (أُحْصِنّ), yani evlendiklerinde “muhsan” diye isimlendirmiştir. “Fe aleyhinne nısfu mâ ale’l-muhsanâti mine’l-azâb” (فَعَلَيْهِنّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ) âyetinde ise “muhsanât” hür kadınlar anlamındadır. Bu âyetlerden de anlaşılıyor ki muhsanlık bazan hürriyetle olmakta bazan da câriye bile olsa kocası olması halinde eş ile olmaktadır. Kadınlardan bir zümreyi de “muhsan” olarak isimlendirdi. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “İffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla”[39]. Buradaki muhsan ifadesinden maksat da iffetli kadınlardır. Buna göre muhsanlığın üç şekli vardır. Had cezası ise hür, müslüman erkek ya da hür müslüman kadına kazifte bulunulması halinde gerekli olmaktadır. Eğer kazifte bulunan kimse hür erkek ya da hür kadın ise o takdirde onlara seksen kırbaç cezası verilir. Eğer köle ya da câriye ise o takdirde onlara da belirttiğimiz gibi kırk kırbaç cezası uygulanır.

İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun. Âyetin zâhiri bunun kazif anında olması gerekmediğini, umudun tükendiği ana kadar -ki o da ölümdür- şahitleri getirme hakkı bulunduğunu gösterir[40]. Bunun örneği şudur: Belli bir vakit tayin etmeden yemin eden şahıs gereğini yerine getirme umudunun tükendiği ana kadar hânis (yeminden dönmüş) olmaz, ne zaman ki umudu tükenir işte ancak o zaman yemininde hânis olur. Aynen onun gibi burada da kazifte bulunanın şahitleri kazfin yapıldığı anda değil de ölene kadar getirebileceği anlaşılıyor. Ancak âyetin ye’s anına kadar zamanın devam edeceği şeklinde anlaşılması, haddin düşmesi anlamına gelir. Çünkü ölümden sonra had uygulanamaz. Yahut şöyle denilir: Dört şahidi belirtmekle muhsan kadınlara iftira atılmasını önlemeyi murad etmiştir. Çünkü o hale tanıklık edecek şahitleri bulamaz. En gizli ve en saklı olan (zina fiilinin ispatı) da daha uzaktır.

[§]İkincisi had cezası, kazif ile gerekli olmuştur. Onu düşürmeyi istediği 93
zaman bu ancak o anda getirilen beyyine (şahitler) ile mümkün olur. Meselâ bir kimse kısas ya da başka bir hak ikrarında bulunsa, sonra da o eylemden affını iddia etse ya da ikrar etmiş olduğu suçun ıskatını ya da ondan temize çıkışını istese, o esnada ortaya konulan beyyine olmadan tasdik olunmaz. **Sonra da dört şahit getiremeyen kimselere.** Bu beyanda istenilen de aynı şekilde kazfin yapıldığı anda olması gerekir; eğer getirirse ne âlâ aksi halde kendisine had cezası uygulanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

39 en-Nisâ, 4/25.

40 Yani kazf cezasının iftiranın atıldığı anda hemen uygulanması gerekmez, şahit getirmesi için kendisine mühlet verilir.

Sonra şöyle bir mesele var: Kazifte bulunan kimse dört tane fâsık şahit getirse bize göre kendisinden had cezasını savmış olur. Genel kurala göre âdil şahitlerin istenmemesidir. Çünkü âdil kimseler o gibi mekânlarda bulunmazlar ve o haldeki kimselere bakmazlar. Bu gibi hallere ancak fâsıklar tanık olur. Bu durumda fâsıklarla had cezasının savulması âdil olanlardan daha da lâyık olur. Bu, zina suçuna had cezasının uygulamasına tanıklık yapmak gibi değildir. Çünkü onların o mekâna bakmalarındaki kasıtları şahitlik görevini yerine getirmeleri ve fiili işleyene haddin gerekli kılınmasıdır. Bu yüzden onlar fâsık olamazlar. Ve bir de onlar bu tanıklıkta kendilerinden olan tövbeden dolayı ancak şahitlik yapmaktadırlar. Çünkü kendilerinin tövbe etme imkânları vardır. Hem fâsık kimseler esas itibariyle şahitlik yapmaya ehildirler; kâfirler ve köleler gibi değillerdir. Her ne kadar onlar (fasıklıkları sebebiyle) şahitlikleri kabul edilmese de şehâdete ehildirler. Görmez misin ki bir fâsıka kazifte bulunan kimse yahut kadın olsa da kocası fâsık olduğu halde kendisine kazifte bulunsa bu durumda biz fâsıka kazifte bulunana had cezası vermekte, koca ile karısı arasında liân uygulamaktayız. Bir müslümanın bir kâfire kazifte bulunması yahut bir hürün köleye kazifte bulunması halinde ise had cezası uygulanmaz. Bunlardan biri kendi zevcesine kazifte bulunsa aralarında liân uygulanmaz. Bu liân konusunda bize muhalefet eden, hürün köleye, müslümanın kâfire kazifte bulunması halinde onlara had cezası uygulanmayacağı konusunda bize muhalefet etmemektedirler. Bütün bunlar da gösteriyor ki fâsıklar ehl-i şehâdettendir (şahitlik yapacak kimseler); kâfir, köle ve kazf sebebiyle kendisine had cezası uygulanan kimse ise şehâdet ehli değillerdir. Bunlar şehâdet ehlinden olduklarına göre -her ne kadar diğer konularda şahitlikleri
94 kabul edilmese de- bu konuda bir şüphe doğurur. [§]Hadler ise şüpheler ile düşürülür. O yüzden de had o kimseden savılmış olur. Kâfir, köle ve kazif sebebiyle had cezasına çarptırılmış kimseler ise şehâdet ehli olmadıklarından, onların tanıklıkları haddin düşürülmesi için bir şüphe uyandırmaz, o yüzden aralarında fark vardır.

Sonra bir mesele de şudur: Şahitler ayrı ayrı gelseler kendilerine had uygulanır ve şahitlikleri kabul edilmez. Genel kural bize göre had cezasına çarptırılmamalarıdır. Çünkü onlar şahitlikte hisbe görevi görmekteler, o kimseye kazif ya da hakaret gibi bir şeyi amaçlamamaktadırlar. İftirayı atan ise, o kişiye küfür ve hakaret etmeyi kasdediyordur. Çünkü şahit "Ben şunu yaparken gördüm" diyor. İftira atan ise: "Sen şöylesin!" diyor. Bu durumda başka birine "İnkâr ederken gördüm!" diyen gibidir ve böyle birine bu sözü sebebiyle dayak cezası atılmaz. Ama "Bre kâfir!" diyecek olsa o takdirde ceza verilir. Çünkü

bu küfretme bağlamında söylenmiş olmaktadır. Birinci ise öyle değildir. Buna göre evvelki (kazfe şahit olanlar) de öyledir. Ancak onlar ayrı ayrı gelmeleri halinde şahitlere had uygulamışlardır. Çünkü Allah Teâlâ zinaya şahitliği iki durumla teyit etmiştir. Birincisi dört kişiden az sayıda olması halinde şahitliklerini kabul etmemiştir. Ve de şahitler "Onunla zina etti!" demedikçe kabul etmemiştir. Sonuç itibariyle şahitler bu lafızla şahitliklerini ifa ederler; nikâh ve diğer akitlerdeki şahitlikte olduğundan daha fazla tavsifte bulunurlar. Bu itibarla zina şahitliği, şahitlerin aynı mekânda bulunmaları, nikâh akdinde birlikte bulunma şartından daha önemlidir. Onlar (fakihler) "Nikâh, ayrı ayrı (bir arada olmayan) iki şahidin şahitliği ile sahih olmaz" derler. Zina ki onun durumu daha bir teyitlidir ve ona olan ihtiyaç daha fazladır ve daha çoktur. Bu haliyle (şahitlerin ayrı ayrı olması durumunda) kabul edilmemesi daha yerinde bir hüküm olacaktır.

[§]İkincisi: Hz. Ömer'den nakledilen şu olaydır: Üç kişi bir adamın zina ettiğine dair tanıklık etmişlerdi. İçlerinde Ebû Bekre de vardı. Hz. Ömer, dördüncü kişi onlar gibi şahitlik yapmayınca üçüne de celde cezası uyguladı. Bu olay Hz. Peygamber'in ashabının huzurunda gerçekleşmişti ve içlerinden hiç kimse buna karşı çıkmamıştı. Bu şekilde icma oluşmuştu. Görmez misin ki Ebû Bekre radıyallahu anh daha sonra "Ben şahitlik ederim (ki o yaptı)" diye sözünü tekrarlayınca Hz. Ömer ona (yeniden) celde cezası vurmak istedi. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) "Eğer (iki defa şahitlik yapmış gibi sayıp) buna celde vuracaksan o zaman (şahitlik dörde tamamlanacağı için) adamını da recmet!" dedi[41]. Hz. Ali, şahitlerin dörde tamamlanmaması halinde onlara celde cezası 95

41 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 235. Katâde anlatıyor: Ebû Bekre, Nâfi b. Hâris b. Kelede, Şibl b. Ma'bed, Muğîre b. Şu'be aleyhinde şahitlik ettiler ve onu sokup çıkarırken gördüklerini söylediler. Ziyâd ise dördüncüleriydi ve onların işini bozan da o oldu. Üçü gördükleri gibi tanıklıkta bulundular. Ebû Bekre: "Vallahi ben kadının uyluğundaki çiçek eserini bile gördüm" dedi. Hz. Ömer Ziyâd'ı gördüğünde ona şöyle dedi: "Ben seni gerçekten, haktan başkasını söylemez, benden hiçbir şeyi gizlemez akıllı bir genç olarak görüyorum". Ziyâd: "Ben bunların dediklerini görmedim. Ancak ben bir şüphe gördüm ve yüksek bir soluma duydum" dedi ki: Bunun üzerine Hz. Ömer onlara celde cezası uyguladı, Ziyâd'ı da serbest bıraktı.
Başka bir yoldan mevsul olarak da rivayet ettik. Şöyle ki: Ali b. Zeyd'in Abdurrahman b. Ebû Bekre'den rivayetine göre Ebû Bekre, Ziyâd, Nâfi ve Şibl b. Ma'bed bir odada idiler. Mugîre ise alt katta bir odada idi. Bir rüzgâr esti, kapıyı açtı ve perdeyi kaldırdı. Bir de baktılar ki Mugîre kadının bacakları arasında. Birbirlerine dediler ki: "Belâyı bulduk!" Sonra olayı anlattı. Dedi ki: Ebû Bekre, Nâfi ve Şibl şahitlik ettiler. Ziyâd ise: "Bilmiyorum nikâh etti mi etmedi mi?" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) Ziyâd hariç onlara celde cezası uyguladı. Ebû Bekre dedi ki: "Siz bana celde cezası uyguladınız mı?" Onlar" Evet!" dediler. O: "Allah'ı şahit tutarım ki o bunu yaptı!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona yeniden

uygulamasına tepki göstermedi; onların tamam olması halinde *-en doğrusunu Allah bilir ya-* tepki göstermiştir. Bu yüzden biz dedik ki: Onlar tek tek ve ayrı ayrı gelmeleri halinde iftiracı olurlar ve bu durumda kendilerinden geride kalanın gelmesi beklenmez. Nitekim Hz. Ömer de beklememiştir.

Sonra bir başka mesele daha vardır: Dört şahit gelir ve içlerinden biri koca olursa bize göre kabul edilir ve kendisinden had cezası düşürülür. İbn Abbâs'tan (r.a.) ve seleften daha başkalarından bu şekilde nakledilmiştir. Çünkü karısı üzerine şahitlik aleyhinedir. Kocanın karısı aleyhine şahitliği ise kabul edilir. Reddedilmesi karısı lehine şahitlik yapması durumundadır. Görmez misin ki koca borçlar ve kısas, hırsızlık ve diğer hukuk davalarında karısı aleyhine şahitlik yapsa, şahitliği kabul edilmektedir. Burada da böyledir.

96 **[§]**Şayet şöyle bir itiraz yapılırsa: Koca burada kendi lehine şahitlik yapmaktadır ve onda kendi çıkarı vardır. Çünkü onun had cezası, kazifte bulunması halinde liândır. O tanıklık yapmak suretiyle kendisinden liânın düşürülmesini istemiş olmaktadır.

Buna şöyle cevap verilir: Kocanın kazifte bulunması halinde had cezasının liân olması, hâkime murafaa olmadan öncedir. Ama mahkemeye verip sonra diğer üç kişi ile birlikte şahitlik yapması halinde şahitliği caiz değildir. Ama ilkin yaptığı iş, diğer üç kişi ile birlikte gelip kadının aleyhine zina şahitliği etmek olursa o takdirde şahitliği ile kendi aleyhine vacip olmuş olan bir şeyi iptal ediyor değildir. Görmez misin ki yabancı biri bir kadına kazifte bulunsa, sonra üç kişi ile beraber kadının aleyhine olarak bu duruma dair şahitlik etmeye kalkışsa onun bu şahitliği caiz değildir. Çünkü had cezası kendisi aleyhine sabit olmuştu, o şahitliği ile kendisi üzerine vacip olan had cezasını düşürmeye çalışmaktadır, o yüzden de şahitliği kabul edilmemektedir. Şayet o üç kişi ile daha baştan gelseydi ve ilkten yaptıkları iş de kadının aleyhinde zinaya şahitlik etmek olsaydı o takdirde şahitlikleri caiz olurdu ve "Onlardan biri, kendi üzerine gerekli olan bir şeyi düşürmeye çalışıyor" denilmezdi. Kocanın durumu da işte böyledir.

Ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların tâ kendileridir. Onlara fâsık denilmesi şu iki şıktan birine dayanır: Ya attıkları iftiradan uzak olan mâsum bir kimseye iftira etmiş olmaları ya da

---

kazifte bulunduğu gerekçesiyle bir ceza daha vermek istedi. Hz. Ali: "Eğer Ebû Bekre'nin şahitliği iki adamın şahitliği olacaksa o zaman adamını recmet yoksa zaten sen onlara celde vurdun!" dedi. Yani kazfin yenilenmesi yüzünden ikinci defa celde vurulmayacağını ifade etmiş oldu (Ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 545).

o kişi kendi aleyhine olan bir sırrını ifşa etmeleri sebebiyledir[42]. Eğer birincisi ise onu Allah'tan başka kimse bilemez. Bu takdirde de tövbesi bize zâhir olmaz. O ancak kendisi ile Rabb'i arasında olur. Sanki şöyle demiş gibi olur: **Onlar** Allah katında **fâsıktırlar tövbe edenleri hariç.** Eğer ikincisi ise o takdirde biz bilebiliriz. Bu durumda da sanki şöyle demiş gibi olur: Sizin katınızda **onlar fâsıktırlar; tövbe edenleri hariç.** Lâkin onun tövbesi bizim nazarımızda açık
olmaz. Çünkü onun tövbesi [§]bir daha başkasının gizli kapaklı sır perdelerini **97**
yırtmayacağına ya da zinadan uzak olan kimselere iftira atmadan sonsuza dek uzak kalacağına dair azmetmesidir. Onlardan hangi veche göre fâsıklık nitelemesi söz konusudur [bilinmez]. Çünkü tövbe insanlarca açık olmaz. O yüzden de tövbeleri kabul edilmez. İbn Abbâs da aynı şeyi söylemiş, "Onun tövbesi ancak ve ancak kendisi ile Allah arasındadır. Eğer tövbe ederse Allah Teâlâ onun iftira günahını affeder"[43] demiştir. Aynı şekildeki izah Hasan-ı Basrî, İbrahim (en-Nehaî) ve emsalleri gibi birçok seleften de rivayet edilmiştir. Onlar şöyle demişlerdir: "Onun tövbesi Rabb'i ile kendisi arasındadır"[44].

Artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. Ortada hâkime götürülmüş bir şahitlik yok ki o da onu reddetmiş olsun. O itibarla maksat onların hâkimlere götürecekleri şahitlikleri kabul etmeyin, demektir. Tenkit, bundan böyle onların yapmak isteyecekleri her şahitlik için söz konusudur. Sonra kazifte bulunduktan sonra, hâkimin celde cezasından önce şahitlik etse kazifte bulunan biri olduğu halde şahitliği kabul edilir. Bu da gösteriyor ki onun şahitliğinin kabul edilmemesi celde cezasından sonra hâkimin ithamı sebebiyledir. Bir töhmete binaen dinlenilmeyen her şahitlik ebediyen kabul edilmez. Kazifte bulunan kimsenin celde cezasına sebep olan töhmet sonsuza dek ortadan kalkmaz. Ya da onun tövbesi "Kazifte bulunduğum hususta ben yalan söyledim, iftira ettim" demesi şeklinde olur. Bu takdirde de biz onun şahitliğini yalancılık töhmetinden dolayı kabul etmeyiz. Kişi kendisini yalanladığı zaman, yalanı gerçekleşmiş olduğu için tövbesini kabul edeceğiz, öyle mi? Bu uzak bir durumdur.

---

42 Müellif müzekker zamirini kullanmaktadır. Oysaki yorumu sadedinde olduğumuz âyetin beyanı muhsan kadınlar içindir. Çünkü müellif -rahimehullâh- zina iftirasına uğrayanların erkekler olması halinde de kazif haddinin gerekeceğine kail bulunmaktadır. Âyetin yorumu sırasında da nitekim bu husus geçmişti.

43 Abdürrezzak'ın *el-Musannef* inde (VII, 387) geldiğine göre Ma'mer'den, o da Katâde'den Hasan-ı Basrî ve başkalarının şöyle dedikleri nakledilmiştir: "Kazifte bulunan kimsenin şahitliği ebedî olarak kabul edilmez. Onun tövbesi Rabb'i ile kendisi arasındadır" Şüreyh de böyle demiştir (Ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 324).

44 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 80-81, 104-105; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 181, 209.

Meselenin aslı şudur: Temkinden (yakalanmadan) sonra olan her tövbe, o kişi için verilmiş hükmü ve had cezasını kaldırmaz. Temkinden evvel yapılmış olan her tövbe cezaları düşürür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesna!"[45]. Bu durumda iken eğer tövbe eden kimseden cezaları kaldırmazlarsa o zaman onlar yeryüzünde bozgunculuk yapmaya devam ederler. Bizim sözünü ettiğimiz konuda ise böyle bir mütemadilik yoktur.

98 **[§]**İmam Şâfiî sandı ki onun (kâzif) durumu had cezasından önce de sonra da aynıdır. Bu Allah Teâlâ'nın beyanının aksinedir. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun…"[46] ve "Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir"[47] Allah Teâlâ onları şahit getiremeyince "yalancılar" olarak niteledi. Daha öncesinde ise durumları beklemede (mevkuf) idi. Buna göre vacip olan iddialarının doğruluğuna şahitlik yapacak kimseleri bulamayınca onların yalancılar olarak nitelemesidir. Bu da Allah Teâlâ'nın onları yalancılar kıldığı haldir. Anlattıklarımızdan da ortaya çıktı ki kazifte bulunan kimsenin had cezası uygulandıktan sonraki hali ile had cezası uygulanmadan önceki halini aynı gören hatalıdır. Gene anlattıklarımız gösterdi ki celde vurulmadan önce şahitliğinin caiz oluşu ile, celde vurulduktan sonra tövbe etmesi halinde şahitliğinin caiz olacağına istidlâlde bulunmak -belirttiğimiz gibi- gerekmez. Çünkü biz onun kazifte bulunmuş biri olduğunu, celde cezası uygulamasıyla öğrenmiş olduk, celde cezasından önce kadına atmış olduğu şeyle değil. Bu iki halin farklı oluşuna delil şudur: Hz. Ömer, Ebû Bekre'ye celde vurunca ona "Eğer tövbe edersen, şahitliğini kabul ederim!" dedi ve celde vurmadan önce onun şahitliğini reddetmedi[48]. Çünkü eğer o sırf kazf ile mecruh (şahitlik yapamaz) olsaydı o takdirde şahitliğini zaten dinlemezdi. Ben ilim ehli arasında kazifte bulunan kimsenin celdeden sonra tövbe etmedikçe şahitliğinin kabul edilmeyeceğine dair görüş ayrılığı olduğunu

45 el-Mâide, 5/34.

46 "İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların tâ kendileridir" (en-Nûr, 24/4).

47 "Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir" (en-Nûr, 24/13).

48 Rivayet Buhârî'de şöyle gelmiştir: Hz. Ömer Ebû Bekre, Şibl b. Ma'bed ve Nâfi'ı, Mugîre'ye zina isnadında bulunmaları sebebiyle kazif cezası (celde) uyguladı. Sonra onların tövbe etmelerini istedi ve dedi ki: "Kim tövbe ederse, şahitliğini kabul ederim" (bk. Buhârî, "Şehâdât", 8).

bilmiyorum. Onların ihtilafı sadece tövbeden sonra şahitliğinin kabul edilip edilmeyeceği konusundadır. Keza celdeden önce makbul olduğu konusunda da hemfikirdirler. Hal böyle iken bu anlatılanlarla birlikte bu iki durum nasıl birbirine karıştırılır.

Başkaları şöyle dedi: Tövbe onun fâsıklığını giderir ama şahitliği caiz değildir. Dediler ki: Kelâmın sonundaki istisna, hemen öncesine aittir. Hz. Peygamber'den (s.a.) onun tövbe etse bile şahitliğinin geçersizliğine işaret edecek hadis rivayet edilmiştir. Şöyle ki: Amr b. Şuayb, babasından ve dedesinden
rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: [§]müslümanlar bir- 99
birlerine (şahitlikte) âdildirler. Ancak kazif sebebiyle kendisine had uygulanmış kimse hariç"[49].

İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir: İbn Abbâs "Vellezîne yermûne'l-muhsanâti sümme lem ye'tû bi erbaati şühedâe feclidûhum semânîne celdeten" (وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً) kelâm-ı ilâhîsi inince diye başladı ve uzunca bir hadis nakletti. İçinde şu da vardı: Çok geçmedi ki Hilâl b. Ümeyye geldi -ki o Allah Teâlâ'nın tövbelerini kabul ettiği üç kişiden biridir- ve "Yâ Resûlallah! Ben falancayı ailemle birlikte gördüm!" dedi. Hz. Peygamber ona "Sen ne söylüyorsun be Hilâl!" dedi. O, "Vallâhi Yâ Resûlallah! Onu elbette gördüm ve kulaklarımla da onu duydum". dedi. Dedi ki: Onun bu dedikleri Hz. Peygamber'in ağırına gitti sonra dedi ki: "Hilâl'e celde vurulur ve müslümanlar arasında şahitliği de kabul edilmez öyle mi?!" Vaziyet Hz. Peygamber'e çok ağır geldi ve şöyle demeye başladı: "Hilâl'e celde vurulur ve müslümanlar arasında şahitliği de kabul edilmez öyle mi?!" Hz. Peygamber'in "Hilâl'e celde vurulur ve müslümanlar arasında şahitliği de kabul edilmez öyle mi?!" demesi, bu yüzden kederlenmesi ve tedirgin olması gösteriyor ki kendisine had cezası uygulanan bir kimsenin şahitliği tövbe ettikten sonra da kabul edilmez. Çünkü eğer onun tövbesi kabul edilecek olsaydı ve kazif de diğer tövbe edilen günahlar gibi olsa ve yapanın şahitliği kabul edilecek olsa idi o takdirde Hz. Peygamber "müslümanlar arasında şahitliği de kabul edilmez ancak tövbe etmesi hali müstesna!" derdi. Çünkü günahlardan hiçbiri için "Falan şunu şunu işledi de müslümanlar arasında şahitliği kabul edilmez oldu". denilmez ki hemen arkasından "tövbe etmedikçe" kaydı getirilmesin. Daha önce biz İbn Abbâs'tan **tövbe edenleri hariç** meâlindeki beyan hakkında şöyle dediğini belirtmiştik: Allah Teâlâ, tövbe etmesi halinde onun fâsıklığına sebep güna-

---

[49] bk. Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III. 273.

hını affeder. Şahitliği ise caiz değildir. Aynı şekilde seleften birçok kimsenin "Onun tövbesi Rabb'i ile kendisi arasındadır"[50] dedikleri rivayet olunmuştur.

100 [§]Konu ile ilgili bir başka izah daha vardır, o da şudur: Kazifte bulunan kimse, kendisine had cezası uygulandığında sözünden dönmedikçe o şöyle diyordur: "Ben kendime göre doğruyum, benimle Rabb'im arasında bana had cezası gerekmez. Bana sadece (zâhirde) bu hüküm gerekli olur. O tövbe ettiği zaman ise şöyle demiş olur: Had cezası bana, hem Rabb'im ile benim aramda hem de (zâhir) hükümde gerekli idi. Buna göre uygulanan had cezasından dolayı şahitliğini iptal etme hükmünün kendisinden kalkmaması daha yerinde olur.

Bir başka açıklama da şöyledir: Kazifte bulunan kimsenin şahitliği "Falan zinakârdır" demesiyle iptal edilmemiştir. Çünkü o, bu sözüyle gerçek olması mümkün olan bir şey iddia etmektedir. Ancak delil getirmekten aciz kalıp da hâkim kendisine had cezası uyguladığında ancak o zaman gerçekten kazifte bulunmuş olduğu ortaya çıkacaktır. Şahitliğinin geçersiz kılınışı hâkimin hükmü sonucu olduğuna göre, bu hüküm, şahitliğinin cevazına dair hâkimin yeni bir hüküm ihdasına kadar geçerliliğini sürdürecektir.

Şayet denilirse ki: Bu durumda sizin şöyle demeniz kaçınılmaz olur: Hâkim "ben senin her şeyde şahitliğinin geçerliliğini onaylıyorum" dese, onun bu sözünün caiz olması gerekir. Çünkü hâkim evvelki hüküm ile şahitliğin geçersizliğini gerektiren hükmü kaldırmış olur.

Buna şöyle cevap verilir: Hâkimin "Ben onun şahitliğini onayladım" demesi bir hüküm değil, sadece bir fetvadır. Hüküm, ancak delil getirilmesi ya da ikrarın bulunması halinde verilir.

Yine şöyle bir soru sorulursa: Ne dersiniz? Bir adam zina etse ve hâkim ona had cezası verse, tövbe etmesi halinde şahitliği makbul müdür? Bunun cevabı şöyledir: "Evet makbuldür!"

Bir başka soru sorulursa ve denilirse ki: Onun şahitliği başka bir hükümle bâtıl oldu, tövbesi ise hâkimin hükmü olmaksızın makbul oldu. Bu durumda kazfin de aynı şekilde olması gerekmez mi? Aralarında ne fark var ki?

---

50 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 80-81, 104-105; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 181, 209.

Buna da şöyle cevap verilir: Zina açık bir fiildir ve had cezası uygulanmasa bile kişinin fıskı onunla bilinir. Kazifte bulunanın ise doğru mu yoksa yalan mı olduğu bilinmez. [§]Çünkü o başka biri hakkında bir iddiada bulunmaktadır. 101
Onun kazfinde yalancı olduğu ancak kendisi üzerine hâkimin verdiği hükmün uygulanması sonucu bilinir. O yüzden de aralarında fark vardır.

Kazifte bulunanın şahitliği, kendisine had cezası tatbik edilmesi halinde tövbe etse bile kabul edilmeyeceğine dair bir başka delil de şudur: O "Ben falan kimseye bulunduğum kaziften dolayı tövbe ettim ve ben bu konuda yalancı idim" dese, biz onun "ben bu konuda yalancı idim" sözü konusunda acaba doğru mu söyledi yoksa bu sözünde yalancı mı idi bilemeyiz. Çünkü kendisine kazifte bulunulan kimse gerçekte zina eden bir kimse idiyse o takdirde kazifte bulunan kimsenin "Ben ona yaptığım isnatta yalancı idim" sözü yalan olur ve bu haliyle o günahkâr olur. Biz onun kendisini tekzip etmesi sebebiyle onun doğrusundan yalanını ayırmaya muttali olamayınca onun bu sözünü tövbe sayamayız. Çünkü tövbe ancak hâkimin yanında fiillerden özü itibariyle taat olduğu bilinen fiilin zâhir olmasıyla ve önceki halde kendi içinde zâhir olanın hilafına bir durumun belirmesiyle olur. Kendini tekzip eden kimsenin kendi içinde yalanını doğrusundan ayırmak kabil olmayınca onun bu hali tövbe sayılmaz. Bir de dedik ki: "Onun tövbesi kendisi ile Rabb'i arasındadır. Çünkü Allah Teâlâ onun kendisini tekzip konusunda yalan mı yoksa doğru mu söylediğini bilir. Biz ise bilemeyiz. Bu itibarla zâhirde bizim için onun hakkında bir delil bulunmamaktadır. O yüzden de tövbesini hükümde tövbe kılmadık ve dedik ki: Senin şu andaki halin, daha önceki halin gibidir.

Başka bir delil şudur: Biz onun yalanını[51] "…onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir" meâlindeki ilâhî beyanla bilmekteyiz. O "Ben kazifte yalan söylemiştim" dediğinde biz ona dedik ki: Sen kendini tekzip etmekle bize önceden bilmediğimiz bir faide sağlamadın. Sen bu vakitte yalancısın ve sen ilk vakitte kendinin yalancı olduğunu bildiriyorsun. Bu itibarla şahitliğin konusunda senin şu andaki halin zikrettiğimiz üzere öncesindeki halin gibidir.

Kaldı ki İmam Şâfiî şöyle diyor: Mülâane yapan kadın kocasına tövbe etse bile dönemez". Kocanın tövbesi kendisi için, ona dönmesine dair bağlayıcı olan hükmü ortadan kaldıramadığına göre aynı şekilde burada da şahitliğinin geçersizliğine ilişkin sabit olan hükmü de geçersiz kılamaz. *En doğrusunu Allah bilir…*

---

[51] "Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir" (en-Nûr, 24/13).

102 **[§]Onlara seksen sopa vurun.** Eğer celde cezası "cild"den alınmışsa o zaman vurmanın ölçüsünün buradan çıkarılması mümkündür. O da cildi, yani deriyi aşmamasıdır. Ancak elem duyacak ve acı çekecek ölçüde vurulacaktır. Cildi paralayacak ve yırtacak ölçüde celde vurulmayacaktır. Gene bu isimlendirmeden hareketle bütün aza ve organlara dağıtılacak şekilde vurulması sonucu çıkarılabilir. Çünkü o sayıda sopanın aynı yere vurulması halinde cildi yırtar ve parçalar. Organlardan baş, yüz ve cinsel organlara da vurulmaz. Çünkü buralara vurulması halinde etkisi fazla ve ölçüsü aşılmış olur.

Eğer durum böyle ise o takdirde bu, İmam Ebû Hanîfe'nin şu görüşünü destekleyen bir kanıt olur: Şahitler bir had cezasına tanıklık etseler, devlet başkanı da had cezasını uygulasa ve bundan dolayı birtakım yaralamalar oluşsa, sonra şahitler tanıklıklarından rücu etseler, meydana gelen yaralamalar sebebiyle herhangi bir bedel tazmini yoluna gitmezler. Çünkü onlar had cezasına tanıklık ederlerken, yaralayıcı ve bereleyici, normalden ziyade etkileyici bir had cezasının uygulanması için tanıklık etmediler. O yüzden de tazmin etmezler.

Hz. Ömer'in Ebû Bekre'ye "Eğer tövbe edersen, şahitliğini kabul ederiz!"[52] sözü muhtemelen şu anlamda söylenmiştir: Yani Hz. Peygamber'den (s.a.) yapacağın rivayetlerini ve hazır bulunduğun olaylarla ilgili müşahedelerini kabul ederiz.

Belirttiğimiz gibi **İffetli kadınlara iftira atanlar…** meâlindeki âyet ile sözü edilen hüküm ve had muhsan erkeklere değil sadece muhsan kadınlara yönelik kazf hakkındadır. Ancak muhsan erkeğe kazifte bulunmak ve ona küfretmek, karalama yönünden daha çok, günahta daha büyük olmasa da ondan daha az değildir. Bahis konusu her ne kadar muhsan kadınlar olsa da, muhsan kadınlar için sözü edilen mâna aynısıyla muhsan erkekler için de varittir. O da şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "İmanlı, saf (haklarında uydurulan kötülüklerden habersiz) ve namuslu kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve âhirette lânetlenmişlerdir"[53]. Burada belirtilen hususlar iman, muhsanlık ve iffet olmaktadır. O yüzden muhsan kadınlar için söz konusu hüküm aynısıyla erkekler için de gereklidir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi köle ya da câriyeye ya da kâfir bir kadına kazifte bulunan kimseye celde cezası uygulanmaz. Köleye gelince o da şu ilâhî beyandan dolayıdır: **İffetli kadınlara iftira atanlar…** Daha önce zikretmiştik

---

52 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 76.

53 en-Nûr, 24/23.

ki "muhsan kadınlar"dan maksat başkaları değil sadece hür kadınlardır. [§]O 103
yüzden köleye kazifte bulunan kimseye had cezası uygulanmaz. Ayrıca biz eğer erkek köleye kazifte bulunan kimseye celde cezasını gerekli görecek olsak ona ceza olarak seksen kırbaç vereceğiz. O zina fiili işlese elli kırbaç ceza verilmektedir. Bu durumda zina isnadında bulunan kimseye bizzat zina fiilini işlemiş olana verilen cezadan daha fazla bir ceza vermemiz caiz değildir. Bu itibarla erkek köleye kazifte bulunan kimseden celde cezası düşer. Kâfir olan erkek ve kadına gelince onlara zina isnadında bulunan kimseden de had cezası düşer. Bunun delili de şu ilâhî beyandır: "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar…"[54]. Burada Allah Teâlâ ceza için iman, muhsanlık ve iffet şartlarını ileri sürmüştür. Bu şartlardan biri bulunmadığı zaman ceza da düşer. Eğer biz had cezasını gerekli görsek de onu uygulasaydık, onu Allah düşmanına kazifte bulunduğu için uygulamış olacaktık. Allah düşmanlarından birine kazifte bulundu diye bir müslümanı cezalandırmak caiz değildir. Kaldı ki bahsettiğimiz meseleler hakkında icma da bulunmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذ۪ينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَٓاءُ اِلَّٓا اَنْفُسُهُمْ
فَشَهَادَةُ اَحَدِهِمْ اَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٦﴾
وَالْخَامِسَةُ اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٧﴾ وَيَدْرَؤُا
عَنْهَا الْعَذَابَ اَنْ تَشْهَدَ اَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللّٰهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِب۪ينَ
﴿٨﴾ وَالْخَامِسَةَ اَنَّ غَضَبَ اللّٰهِ عَلَيْهَٓا اِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٩﴾

6-7. "Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi; beşinci olarak da, 'eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını' söylemesidir."

8. "İftiraya uğrayan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır."

9. "Kadının beşinci tanıklık ifadesi, eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah'ın gazabına uğramayı dilemesi olacaktır."

---

54 "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır" (en-Nûr, 24/23).

[Liân: Mülâane]

Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere, doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi… İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyet inince ensardan Âsım b. Adî[55] dedi ki: Bizden biri evine girdi ve hanımının karnı üzerinde bir adam buldu. Duruma tanıklık etmeleri için çıkıp dört şahit getirmek istedi. Bu durumda adam işini bitirip çıkıp gitmez mi? Buna mukabil adam harekete geçse ve öldürse, bundan dolayı öldürülür mü? Şayet o "Ben falanı falanca ile birlikte gördüm!" dese bundan dolayı ona kazif haddi uygulanır ve karısı (olması halinde de) aralarında liân uygulanır mı? Yok, (bunları yapmayıp) susacak olsa kin ve öfke ile dolmaz mı? Bunları dedikten sonra Âsım insanlar arasında kendisinin başına böyle bir şeyin geldiğini söyledi ve hemen
104 Hz. Peygamber'e geldi ve durumu ona haber verdi. **[§]**ve "Ben falanı onun (karımın) karnı üzerinde buldum!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) karısını ve falancayı çağırttı, onları ve Âsım'ı yüzleştirdi. Kadına "Yazıklar olsun sana! Kocan ne söylüyor öyle?!" dedi. Kadın şöyle cevap verdi: "Yâ Resûlallah! O elbette yalancıdır. Dediği sahneyi görmemiştir. Ne var ki o kıskanç bir adamdır. Bu söylediklerine onu iten sebep de kıskançlıktır. Falanca onun yanında konuk idi, onun bilgisi dâhilinde o yanıma girer çıkardı. Gece olsun gündüz olsun bir an bile olsun, onun benim yanıma girmesini bana yasaklamadı". Bunun üzerine Âsım'a sordu ve "Yâ Âsım, helâlin hakkında Allah'tan kork ve doğrudan başka bir şey söyleme!" dedi. O: "Yâ Resûlallah! Allah'a yemin ederim ki ben doğrudan başka bir şey demedim. Ben onu, (karımın) karnı üzerine yumulmuş halde gördüm. Hem o şimdi hamile ve ben ona falanca zamandan beri de yanaşmadım". dedi. Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.) onlara aralarında liân yapmalarını emretti. Dedi ki: "Yâ Âsım! Kalk ve dört kez Allah'ı şahit tutarak olayın dediğin gibi olduğuna ve senin ona yönelttiğin isnat hakkında doğru söylediğine şahitlik et. Sonra beşinci olarak da, "eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin senin üzerine olmasını iste! dedi. Âsım, dediğini yaptı. Sonra aynısını kadına söyledi. O da dört kez Allah'a yeminle şahitlik etti "Onun elbette kendisine isnat ettiği konuda yalancı olduğunu söyledi ve beşincide de "Eğer doğrulardan ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını"

---

55 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 477. Orada özet bir bilgi vardır: Âsım b. Adî el-Ensârî el-Medenî el-Evsî el-Aclânî. Bedir savaşına katılmıştır. Ebû Âsım Mâlik'ten, Mâlik Abdullah b. Ebû Bekir'den, o da babasından, Ebû Bekir de Ebu'l-Beddâh b. Âsım'dan, o da babasından rivayetle dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) deve çobanları için Nahr günü şeytan taşlama konusunda iki gün geciktirmelerine, sonra remy-i cimârda bulunmalarına dair ruhsat verdi.

diledi. Aralarında lânetleşip liân işi bitince Hz. Peygamber onların aralarını ayırdı. Sonra kadına: "Doğurduğun zaman onu bana getirmeden emzirme!" dedi. Yanlarından ayrılınca Hz. Peygamber (s.a.): "Bu kadın, hurma usaresi gibi siyaha çalan kızılca saçlı bir çocuk doğurursa nesebini nefyeden babasına benzer olacaktır. Yok, siyah, kısa ve kıvırcık saçlı bir çocuk doğurursa o takdirde kendisine isnat edilen kimseye benzer olacak!" dedi. Kadın çocuğu doğurunca Hz. Peygamber'e getirdi. Ona baktı bir de gördü ki o, Hz. Peygamber'in evsafını belirlediği şekilde siyah, kısa ve kıvırcık saçlı, kendisine nispet edilen adama benzer bir çocuk. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle dedi: "Eğer liân ve yapılan yeminler olmasaydı, benim kadın hakkında yapacağım vardı!"

[§]Bazı haberlerde şöyle gelmiştir: Hz. Peygamber onları yüzleştirip liân 105
uygulamış, iş tamamlanınca: "Hiç şüphe yok ki Allah Teâlâ ikinizden birinin yalancı olduğunu biliyor. Sizden tövbekâr olanınız var mı?" diye sordu ve "Âhiret azabı dünya azabından daha şiddetlidir" diye ekledi. Bazı haberlerde "âyet, Hilâl b. Ümeyye'nin liânı hakkında inmiştir" şeklinde bir bilgi gelmiş ve bizim bahsettiğimiz hususları belirtmiştir[56]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bu konuda birtakım meseleler vardır: Birincisi: Kocaların kazfi ve yeminlerin bir beyanda belirtildiği görülmemiştir. Âyetin zâhirine göre koca ve karı; kâfir ya da müslüman, hür ya da köle ya da her ne olurlarsa olsunlar hep aynıdır. Bize göre eşlerden biri hür ve diğeri köle olursa yahut her ikisi de köle olurlarsa aralarında liân olmaz. Liân, ancak her ikisi de şahitliğe ehil olanlar arasında olur. Bu konudaki bizim delilimiz şudur: Allah Teâlâ yabancı hür bir adamın, yabancı hür bir kadına zina isnadında bulunması halinde had cezası olarak seksen kırbaç cezası belirledi. Her ikisi de müslüman olması halinde kocanın karısına zina isnadı halinde de liân hükmünü koydu. Sonra biz daha önce hür bir kimsenin câriye ya da yahudi bir kadına zina isnadında bulunması halinde kendisine had cezası uygulanmayacağı konusunda icma olduğunu belirtmiştik. Hür olup da câriyeye zina isnadında bulunan erkeğe, hür olup da hür bir kadına zina isnadında bulunan erkeğe gereken had cezası gerekmediğine göre o takdirde câriyenin kocası olan erkeğe hür kadının kocasına gerektiği şekilde liân gerekmez. Meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ muhsan yabancı kadına zina isnadı halinde ispatı için dört şahit getirilmesini ve onları getirmesi halinde kendisinden had cezasını savacağını belirtti ve şahit getirememe halinde ise ona had cezası uygulanmasını emretti. Sonra yabancı

---

56 Hadis, farklı ifadelerle gelmiştir (bk. Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/3; "Talâk", 29, 33-35; Ebû Dâvûd, "Liân", 27; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/25.

kadınlara zina isnadına şahitlik konusundan kişinin karısına zina isnadında bulunması halinde onların şahitliklerini istisna etti ve **kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere Allah'ı tanık göstermesi…** buyurdu. Karı koca, her ikisi de köle ya da kâfir olmaları, ya da ikisinden birinin öyle olması durumunda bu âyetin kapsamına girmediğine göre, bu âyetteki istisnanın da kapsamına girmezler. Çünkü istisna, müstesna minh olan bir topluluktan çıkarma yapma ve (gayrısını) tahsilde bulunma demektir.
106 O yüzden (onlar hakkında) liân bâtıl olur. [§]Kâfir kadın hakkında bir başka durum vardır. O da şudur: Kadın, beşinci defada eğer koca isnadında doğrulardan ise Allah'ın gazabının üzerine olmasını ister. Oysa kâfir kadın için Allah'ın gazabı herhangi bir şarta bağlı olmaksızın onun üzerindedir. Bu durumda hâkimin Allah'ın gazabı her an onun üzerinde olduğunu bildiği halde ona: "Koca eğer isnadında doğru ise Allah'ın gazabı üzerine olsun!" diye yemin verdirmesi muhaldir. O yüzden de kadının kâfir olması halinde liân olmaz.

Bize muhalif olanların, hür ile câriye, müslüman ile zimmî kadın arasında liânın olamayacağını söylemeleri daha da önceliklidir. Çünkü onlar cana can kısasta ve organlara yönelik işlenen müessir fiillerde kölenin hürre, keza kâfirin müslümana denk olmadığını iddia etmektedirler. Hal böyle iken onların yeminlerini müslüman hürlerin yeminlerine denk görürler. Onların söylemesi gereken cümle "Kâfirin yemini müslümanın yeminine denk düşemez" demek idi ve aralarında asla liân olmayacağını ifade etmekti. Bu konuda (doğru) izah başta söylediğimiz şekildedir.

Sonra yeminlerden kaçınma meselesi var: Eşlerden biri yeminlerden kaçındığı zaman ilim ehlinden bir kısmına göre kendisine had cezası uygulanır. İmam Şâfiî'nin görüşü budur. Bize göre ise kaçınma sebebiyle had cezası uygulanmaz. Kaçınma ile had cezasının uygulanacağı görüşünde olanlar "sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun"[57] meâlindeki beyanın zâhirini esas almışlardır. Cenâb-ı Hak yabancıya zina isnadı halinde, iddiasını ispat için dört şahit getirmekten aciz kalana had cezası verilmesini gerekli kılmıştır. Tanıklık yapan dört şahit getirmesi halinde ise ondan had cezasını savmıştır. Aynı şekilde her birinin dört kez yeminle Allah'ı tanık kılması halinde eşlerden de haddi savmıştır. Bu durumda onlardan birinin yeminden
107 kaçınması halinde had cezası gerekir, [§]çünkü had cezasının düşürülmesi ve liânın gerekli olması yeminlerle olmaktadır. İkincisi de şudur: "İftiraya uğra-

---

57 "Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir" (en-Nûr, 24/4).

yan kadının dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır" meâlindeki ilâhî beyanın, yeminleri zevceden had cezasının düşürülmesine sebep kılmasıdır. Bu durumda kadın yemine yanaşmadığı zaman had cezası gerekli olur.

Bize göre yemine yanaşmamak had cezasının uygulanmasını engeller. Çünkü yeminden kaçınma halinde yalanın ortaya çıkması gibi bir durum yoktur. Yemine yanaşmayan herkesin yalanı ortaya çıkar denilemez. Kazifte had cezası uygulanması ancak yalanın ortaya çıkması halinde olur. Yeminden kaçınma durumunda bu ortaya çıkmaz. Yabancı kadına zina isnadı halinde, dört şahit getiremediği takdirde ancak o zaman kendisine had cezası uygulanır. Çünkü zâhire göre insanlar nazarında o kimse yalancıdır. Zira kendisi ile yabancı kadın arasında bahsettiği olayı ortaya çıkarmaya kendisini sevkedecek bir saik yoktur. Oysa kendisi ile zevcesi arasında ise yaptığı isnadı ortaya çıkarmaya kendisini sevkedecek bir özellik ve sebep mevcut bulunmaktadır ki o da eşini kıskanma güdüsüdür. Hal böyle olunca koca, insanlara göre karısına yaptığı zina isnadında zâhir halde sözünü ettiğimiz saik sebebiyle doğru sözlüdür. Çünkü o, "Döşeklerini kocaların hoşlanmadığı kimselere çiğnetmezler"[58] meâlindeki hadise binaen karısı tarafından yerine getirilmesi gereken hukukunun peşinde olmaktadır. Bu itibarla yemine yanaşmasa bile doğru sözlü olma hali devam eder. Ama yabancı bir kadına zina isnadında ise o, kendisini böyle bir şeyi ortaya çıkarmaya itici saik olmadığından zâhirde yalancıdır. Bu durumda o zâhiren yalan olan bu iddiasını ispat edici bir şey getirmedikçe -ki o da dört şahittir- zâhiren yalan üzere olması hali devam edecektir. Karısına zina isnadında ise, yalanı zâhir olmadıkça zâhiren doğru olmaktadır. Yalan halinin ortaya çıkması ise yeminden kaçınmakla olmaz. Bu yüzden iki mesele arasında fark vardır. Hem had cezası yeminden kaçınma sebebiyle hiçbir şekilde uygulanmaz. Çünkü yeminler hiçbir durumda âdil şahitlere karşılık tutulamaz. Görmez misin ki bir kimsenin aleyhine iki adil şahit bir konuda tanıklık etse, kendisi de onların şahitliğine karşı bir sürü yemin etse hakkın düşmesi konusunda bu yeminler sözü edilen şahitliğe karşı tutulamaz.

---

58 Hadis şöyle gelmiştir: "Elbette sizin kadınlarınız üzerinde döşeklerinizi hoşlanmadığınız kimselere çiğnetmemeleri hakkınız vardır" (bk. Müslim, "Hac", 19; İbn Mâce, "Menâsik", 84; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 58).

[Liânda Yemine Yanaşmama]

108 **[§]İftiraya uğrayan kadının dört kere, Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır.** Bu âyetin, hakkında nâzil olduğu kadının durumuyla ilgili olması muhtemeldir. Hz. Peygamber (s.a.) onun yalanını vahiy yoluyla öğrenmiştir. Görmez misin o şöyle demiştir: "Eğer şöyle şöyle bir çocuk doğurursa o şuna aittir, şöyle şöyle olursa o takdirde de şuna aittir". Sonra kendisine nisbet edilen adama benzer bir çocuk doğurduğunda da şöyle buyurmuştu: "Eğer liân ve yapılan yeminler olmasaydı, benim kadın hakkında yapacağım vardı!"[59]. Hz. Peygamber onun yalanını "Eğer liân ve yapılan yeminler olmasaydı, benim kadın hakkında yapacağım vardı" derken biliyordu. O kadın kendisinden azabı, yeminlerle defetmişti. Ya da kendisinden defedilen azap hapis cezasıdır. Zira bizim görüşümüz içinde yer alan hususlardandır: "Onlardan hangisi yemin etmekten kaçınırsa hapsedilir, tâ ki dört kez Allah'ı tanık gösterinceye kadar ya da zina itirafında bulununcaya kadar, ya da kendisini tekzip edinceye kadar". Bu durumda ondan hapis cezasının defi belirtilen yeminlerledir. Yemine yanaşmama sebebiyle had cezası verilmez çünkü yeminden kaçınma ikrar gibi yalanı ortaya çıkarmaz. Ve esasen yeminden kaçınma bir tür mübah kılmadır. Bir insan meselâ hâkime, kendisine had cezası uygulamasını mübah kılsa hâkim onu uygulayamaz. Burada da durum öyledir. Belki de kişi kendisini bahsedilen gazap ve lânetten korumak için yeminlerden kaçınmış olur. Bu itibarla da sözünü ettiğimiz sebep yüzünden kendisine had cezası uygulanmaz.

[Liânın Sonucu ve Çocuğun Nesebi]

Sonra burada iki mesele daha vardır ki her ne kadar âyetin zâhirinden anlaşılmıyorsa da onları burada belirteceğiz: Birincisi: Çocuğun nesebinin annesine verilmesi. Diğeri de liân yaptıklarında hâkimin eşlerin arasını ayırması.
109 Bazı ilim adamları demişlerdir ki: [§]Koca yeminlerini tamamladığı zaman -hâkim ayırmasa bile- aralarında ayrılık gerçekleşir. Biz ise şöyle diyoruz: Karşılıklı lânetleşmeyi tamamlayıp hâkim da aralarını ayırmadıkça aralarında ayrılık gerçekleşmez. Diğeri de çocuğun nesebinin (velâyetinin) kime verileceği konusudur. Onlar yine koca liân yeminlerini tamamladığı zaman -anne liâna yanaşmasa bile- çocuk kendiliğinden annesinin nesebine (velâyetine) dâhil olur, görüşündedirler.

[59] bk. Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/3; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/25.

Genel kural (kıyas) “koca liân yeminlerini tamamladığı zaman çocuk kendiliğinden annesinin nesebine katılır” diyenlerin görüşüdür. Genel kural, ayrılığın meydana gelmesi konusunda bizim imamlarımızın “Karşılıklı lânetleşmeyi tamamlayıp da hâkim aralarını ayırmadıkça ayrılık gerçekleşmez” şeklindeki görüşleri doğrultusundadır. Çünkü koca kendisinin isnadında doğrulardan olduğuna dair dört kez Allah’ı tanık tutunca zâhirde karısına yaptığı zina isnadında onu ilzam etmiş olur. Bu ortaya çıkınca çocuğun da kendisinden olmadığı ortaya çıkar. Bu durumda çocuğun nesebinin kocanın liânı tamamlamasıyla birlikte annesine katılması caiz olur. Ayrılığa gelince o, ancak zinanın zâhir olmasıyla gerçekleşir. Görmez misin adamın karısı zina etse sırf zina yapmasından ötürü aralarında ayrılık meydana gelmez. Görmez misin ki kadının kocanın yeminleri tamamlamasından sonra davası bâkidir, bu yüzden iki mesele birbirinden farklıdır.

Hz. Peygamber’e isnat edilen haberler, her iki meselede de bizim imamlarımızın görüşlerini teyit etmektedir. Çünkü Nafi -İbn Ömer’den rivayet etmiştir ki bir adam Hz. Peygamber (s.a.) zamanında karısı ile arasında mülâanede bulundu ve kadının çocuğunun kendisinden olmadığını söyledi. Hz. Peygamber onların arasını ayırdı ve çocuğun nesebinin kadına ait olduğunu söyledi. İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (Âsım b. Adî ile karısı arasında) liân uygulayınca aralarını ayırmıştır. Yine haberlerde rivayet edilmiştir ki Hz. Peygamber (s.a.) onlara: [§]“Allah Teâlâ biliyor ki ikinizden bi- 110
riniz yalancıdır. Bu itibarla sizden tövbekâr olanınız var mı?” dedi ve bunu üç kez tekrarladı. Onlar yanaşmadılar. Bunun üzerine de aralarını ayırdı. Bazı haberlerde şöyle buyurmuştur: “Hesabınız Allah’adır. İkinizden biri yalancıdır. Artık senin için onunla birlikte evli olarak yaşamaya bir yol yoktur”[60].

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Hz. Peygamber (s.a.) onların arasını ayırdı çünkü ayrılık aralarında vuku bulmuştu. Hz. Peygamber ona karısının artık kendisine helâl olmadığını bildirmiş oldu ve “Artık senin için onunla evli kalmana bir yol yoktur” dedi.

Buna şöyle cevap verilir: “Aralarında liân sebebiyle ayrılık zaten vuku bulmuştu” sözünüz, bizim katılmadığımız bir iddiadan ibarettir. Haberlerin zâhiri bizim lehimize, karşı görüşte olanların da meseleyi yanlış anladıklarına tanıklık etmektedir. Sonra onlara denilir ki: Îlâ yapan kişi müddet geçtikten sonra (eşiyle) hâkime başvurarak mahkemelik olsalar koca karısına yanaşma-

---

60 Hadis farklı lafızlarla gelmiştir (bk. Buhârî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 24/3; “Talâk”, 29, 33-35; Ebû Dâvûd, “Liân”, 27; Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 24/25).

ya ya da boşamaya yaklaşmaması halinde kadı "Aranızı ayırdım!" demedikçe aralarında ayrılık olmayacağını söyleyen siz değil misiniz? Eğer denilirse ki îlâ sebebiyle ayrılık talâktır, liân sebebiyle ayrılık ise talâk değildir. Buna şu cevap verilir: Bize göre her ikisi de talâktır.

Şöyle bir soru da sorulabilir: Siz îlâ sebebiyle ayrılık, îlâ süresinin geçmesiyle kendiliğinden gerçekleşir, kanaatindesiniz. Hal böyle iken karşılıklı yeminleşmenin tamamlanması halinde liân sebebiyle ayrılığın gerçekleşmesine engel nedir?

Buna da şu cevap verilir: Îlâda hâkimin herhangi bir şekilde dahli yoktur. O yüzden de hükmüne ihtiyaç duyulmamaktadır. Diğerinde ise liân ancak kadı ile tamam olabilmektedir. O yüzden de onun hükmü olmadan ayrılık gerçekleşmez. Onlara şöyle denilir: Ne dersiniz? Bir adam bir hak iddia etse ve bir kadının huzurunda davasına iki şahit getirse, kadı "Şuna şöyle hükmettim" demeden önce hüküm kendiliğinden bağlayıcı olur mu? Eğer cevaben derlerse ki "Kadı hükmettim demedikçe bağlayıcı olmaz", o takdirde onlara şu cevap verilir: "Peki, liânda benzer duruma engel nedir?".

Onlara yine şu soruyu sorarız: Hâkimin bir yıl süre vermiş olduğu "innîn" (iktidarsız) kişi hakkında ne dersiniz? Sürenin dolmasıyla innîn ile karısı arasında ayrılık gerçekleşir mi yoksa kadın seçimli kılınır ve (onun seçimi doğ-
111 rultusunda) hâkim aralarını ayırır mı? Eğer cevaben derlerse ki: [§]Hâkim aralarını ayırmadıkça ayrılık kendiliğinden gerçekleşmez" o zaman da onlara "Liânda ayrılık konusunda da aynı durumun olmasına engel olan nedir?!" denilir. Eğer şöyle bir itiraz yaparlarsa: İnnîn ve îlâda bulunan kimseler hakkında hâkim aralarını ayırmadıkça ayrılık gerçekleşmez, çünkü hâkim adama "ya boşa ya da ona dön!" der. İnnîn'in karısına da "İster ayrılmayı seç ister birlikte yaşamayı!" der. Hâkim îlâda bulunanın cevabını ve innînin karısının tercihini bekleme durumunda olduğu için bizzat hâkimin kendisi ayrılığa hükmetmedikçe ayrılık kendiliğinden gerçekleşmez. Liânda ise hâkimin bekleyeceği bir şey yoktur. O yüzden aralarında fark vardır. Bu itiraza da şöyle cevap verilir: Aksine hâkim liânda kadının kendisini tekzip etmesini bekler ve ona had uygular ve adamın karısı olmaya devam eder. Aynı şekilde koca kendisini tekzip etmesi halinde ona had cezası uygular ve kadını karısı olarak bırakır.

Konunun aslı şudur: Liânda ayrılık ancak tarafların lânetleşmeleri ve hâkimin aralarını ayırması ile birlikte gerçekleşir. Çünkü her ikisi de lânetleşmede bulunduğu zaman içlerinden biri -hangisi yalancı ise o- lânetli olur. Lânetli birinden yararlanmak ise haramdır. Görmez misin ki haberde

geldiği üzere onlar birlerine lânet okuyunca (beşincide) "Şüphesiz o gerektiricidir (mûcibe)" demiştir. Yani bahsedilen lâneti kastetmiştir. Lânetin eşlerden birine erişmesi, ancak her ikisinin de lânet okuması ve işlemin tamama ermesi halinde olur. Sadece kocanın liân şehâdeti ile vuku bulmaz. Hal böyle olunca da aralarını hâkimin ayırmasına ve onlardan birini diğerinden tardetmesine ihtiyaç duyulur. Zira "el-La'n" (اللَّعْن) kelimesi sözlükte tardetmek, kovmak anlamına gelir. Liân bize göre feshi kabil akitler gibidir. (Tefrik sebebi olarak kocanın) iktidarsız (innîn) olması ve (gayrimüslim eşlerden kadının müslüman olup kocanın) İslâm'ı kabule yanaşmaması ve benzeri durumlarda ayrılık ancak hâkimin hükmü ile olur. Burada da öyledir. Hz. Ömer'den şöyle dediği rivayet olunmuştur: Liânda tarafların araları ayrılır ve onlar bir daha asla bir araya gelemezler"[61].

[§] Sonra bir diğer mesele şudur: Hâkim liân sonrası eşlerin arasını ayırsa, koca yaptığı zina isnadında kendisini tekzip etse eşiyle tekrar evlenebilir mi evlenemez mi? Bazı ilim adamlarına göre tekrar onunla evlenemez. Bunlar, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin "Liânda taraflar asla bir araya gelemezler"[62] diye hükmetmelerini delil olarak kullanırlar. Abdullah'tan da benzer bir görüş nakledilmiştir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e (rahimehumallah) göre, koca kendisini yalanladığı zaman ayrıldığı eşi ile tekrar bir araya gelebilir. Haberde "Liânda taraflar asla bir araya gelemezler" denirken "tövbe etse ve kendisini tekzip etse de!" denilmiyor ki. Bu itibarla "Bir araya gelemezler" diye hükmetmelerinin her ne kadar "tövbeden önce ve sonra anlamına gelme imkânı içermesi itibariyle karşı taraf için delil olma ihtimali varsa da "karşılıklı liân yeminlerinde sebat ettikleri ve kocanın isnadında ısrarlı olup, kendisini tekzip etmediğinde" şeklinde kayıtlı olması da mümkündür. Bizim bu yaklaşımımıza Allah Teâlâ'nın şu beyanı delil olur: "Çünkü onlar eğer sizi ele geçirirlerse ya taşlayarak öldürürler ya da kendi dinlerine döndürürler; işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz"[63]. Burada geçen "işte o zaman ebediyen kurtuluşa eremezsiniz" meâlindeki söz, "dinlerinde devam ettikleri sürece" diye kayıtlıdır. Ama onlar dinlerinden çıkar ve İslâm'a girerlerse kurtuluşa ererler. "Liânda taraflar asla bir araya gelemezler" denilirken de durum aynıdır. Yani liânda yeminlerinde sabit oldukları ve kocanın ithamını sürdürdüğü sürece demektir. Ama koca kendisini tekziple ithamından dönerse o takdirde bir araya gelebilirler. İcma etmişlerdir ki koca kendisini tekzip ve çocuğun kendisinden ol- 112

---

61 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 194.

62 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 194.

63 el-Kehf, 18/20.

duğunu iddia ettiğinde, çocuğun nesebi kendisine katılır. Aynı şekilde burada da öyle olmalıdır. İkincisi koca kendisini liândan sonra ve hâkim ayırmadan önce tekzip etse bu durumda kocaya had cezası vermek gerekir ve her ikisi de nikâhları üzere olmaya devam ederler.

Sonra liân sebebiyle ayrılık bize göre talâktır; bir bâin talâk verilmiş olur. Delili, Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu olaydır: Uveymir ve karısı arasında liân yapıldıktan sonra Uveymir: "Eğer tutarsam ona yalan söylemiş olurum! [Ey Allah'ın resûlü!] O üç talâkla boştur!" dedi ve bu, liân yapanlar için uygulanması istenilen bir yol oldu[64]. Liân yapanlar arasındaki ayrılık, Uveymir'in verdiği talâkın aynı olunca o takdirde liân sebebiyle meydana gelen her ayrılığın talâk olması gerekir. Bunun delillerinden biri şudur: Kocanın kaziftte bulunması, bu ayrılığın sebebi olmaktadır. Koca tarafından olan ya da kocanın sebebiyet verdiği ve sözü ile gerçekleşen her ayrılık talâk olmaktadır. İnnîn (iktidarsız), hal', îlâ vb. gibi. Buna göre liân ile gerçekleşen ayrılık bir
113 bâin talâktır. [§]Çünkü buna koca sebep olmuştur ve ayrılık kendisi yüzünden vuku bulmuştur. Bu mânaya işaret etmek üzere selef-i salihten gelen ve erkek tarafından bir sözle vuku bulan her ayrılık talâk olduğunu ifade eden haberler vardır; İbrahim, Hasan-ı Basrî, Saîd, Katâde ve diğerleri gibi. Bizim mezhep imamlarımız da bunun aynısını söylemektedirler: "Erkek tarafından bir sözle vuku bulan her ayrılık bir talâktır". Eğer itiraz edilir ve erkek tarafından işlenen cinsel ilişki vb. gibi birtakım fiillerle de ayrılık ve haramlık hükmü doğmaktadır, denilirse bu durum bizim belirttiğimiz hususla çelişmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾

10. "Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı ve Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?"

Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı… "Levlâ" (لولا) kelimesi cevabı gerektiren bir edattır. Sonra (mukadder) cevabının şöyle olması muhtemeldir: Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı onlardan yalancı olanı doğru olandan, günahkârı mâsum olandan ayırır ve durumu ortaya çıkarırdı. Şöyle bir takdirde bulunmak da muhtemeldir: Allah'ın lütfu ve rahmeti size ulaşmasaydı onlardan melûn olanı diğerinden ayırır ve onu ortaya çıkarırdı. Lâkin ondan yararlanılamazdı. Zira onlardan birine, sözü edilen lânet erişmiş olurdu

64 Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24, 1, "Talâk", 4; Müslim, "Liân", 1.

ve melûndan yaralanma ise helâl değildir. Görmez misin ki haberde rivayet edildiğine göre bir kadın devesine binmiş ve ona lânet etmişti. Hemen icabet bulmuştu da kendisine üzerindeki elbiselerini kaldırması ve deveyi salıvermesi emredilmişti[65]. Lâkin Allah Teâlâ fazlı ve keremi ve rahmetiyle melûn olanı gizledi ki diğerinin ondan yararlanması caiz olsun. Her ne kadar onlardan birine, üzerindeki lânet devam ettiği sürece diğerinden yararlanması caiz olmasa da. Bir başka izahın daha olması da mümkündür: O da şöyle denilmesidir: **Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı…** onlardan melûn olanı ortaya çıkarırdı. Öyle olmasaydı eşler arasındaki had cezasını, birbirine yabancı olan kimseler arasındaki had cezası gibi yapardı ve zina edeni ortaya çıkarırdı. Lâkin lütuf ve keremi ile öyle yapmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olan. 114
"Tevvâb" (تَوَّابٌ) kelimesinin tövbe etmesi ve kendisini tekzip etmesi halinde tövbesini kabul eder anlamında olması mümkündür. Allah Teâlâ onlardan tövbe sonucu lâneti kaldırır. Lânet kaldırılınca da eşlerin birbirinden yararlanması ve yeniden bir araya gelmeleri caiz olur. Bunda İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in, kocanın kendisini tekzip etmesi halinde yeniden nikâhlanmalarının caiz olduğuna dair görüşlerine delil vardır. "Hakîm" (حَكِيمٌ) liânda bulunanlar arasında hikmetle hükmetmesi hasebiyle **hakîmdir** ya da her şeyi yerli yerine koyması itibariyle o **hikmet sahibidir**.

Bu ifade Mûtezile'nin, şüphesiz Allah Teâlâ, bir kimse hakkında ancak onun için dinde en yararlı (aslah) ve en hayırlı olandan başkasını yaratmaz şeklindeki görüşünü reddeder. Zira Allah Teâlâ'nın kulları hakkında yaptığından başka bir şeyi yapması mümkün olmasaydı o takdirde onlara yaptığını lütuf ve rahmet olarak isimlendirmesinin bir anlamı olmazdı. Bu da gösteriyor ki Allah Teâlâ dinde aslah olmayanı da yapabilir.

اِنَّ الَّذٖينَ جَٓاؤُ بِالْاِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ
خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْاِثْمِ وَالَّذٖى تَوَلّٰى
كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿١١﴾

65 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XVIII. 189, 199. İmrân b. Husayn'dan: Hz. Peygamber (s.a.) devesine lânet eden bir kadını duymuştu. Hemen "Eşyalarınızı (deveden) alın, ona (lânet) vacip olmuştur!" dedi. İmrân dedi ki: Sanki ben o deveye bakmaktayım: Boz bir deve idi (Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 166).

11. "O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, aksine bu, hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır."

O iftirayı (yalanla) **atanlar içinizden bir usbe,** yani cemaattir. Sonra "Sizden" (مِنكُم) kelimesi üzerinde ihtilaf edilmiştir. Birtakım müfessirler "Onlar Hz. Âişe'nin adamlarındandı ve âyette bahsedilen iftirada bulunmuşlardı, demişlerdir. Bazıları da onların münafıkların başı Abdullah b. Übey ve Hassân b. Sâbit ve diğerleri gibi münafıklar olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da onların her iki gruptan, yani hem Hz. Ebû Bekir'in adamlarından hem de münafıklardan olduklarını söylemişlerdir. Eğer Hz. Âişe'nin adamlarından ve yakınlarından olmuşsa, bu onlardan öç alma, kin ve haset duygularından değil gaflet ve sürçmeleri sonucu ağızlarından çıkmış olur. Çünkü yakın akrabalar ve kan bağıyla birbirine bağlı olanlar birbirlerine karşı intikam duygusu, kin ve öfke taşımazlar. Hal böyle olunca eğer onlardan böyle bir söz çıkmışsa o takdirde bu, gaflet sonucu ve sürçme şeklinde olmuştur, öç alma şeklinde değil. Eğer münafıklardan idiyse o takdirde bu isnadın intikam ve müslümanlara yönelik karalama amaçlı olduğu anlaşılır.

115 [§]Âyetin zâhirinde sözü edilen iftiranın ilk kez münafıklar tarafından başlatılmış olduğuna, sonrasında ise müminlerin birbirinden duymaya, kulaktan kulağa birbirine dolaştırmaya başladıklarına işaret vardır. "Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri… gerekmez miydi?"[66] meâlindeki ilâhî kelâm bunu işaret etmektedir. Eğer durum böyle olmuş idiyse, o takdirde bizim anlattığımız şekilde olacaktır. Yani bu durum, müminlerden bir gaflet ve sürçme sonucu, münafıklardan ise karalama amaçlı olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu kendiniz için kötü sanmayın, aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Bazıları şöyle demişlerdir: **Bunu kendiniz için kötü sanmayın** çünkü siz âhirette hakkınızda söylenen bu çirkin söz ve uydurdukları iftira sebebiyle ecir alacak, sevap elde edeceksiniz. **Aksine bu** âhirette sözünü ettiğimiz sevaptan dolayı **hakkınızda hayırlıdır**. **Aksine bu hakkınızda hayırlıdır** meâlindeki ilâhî beyandan maksadın dünyada hayırlı olması da muhtemeldir. Çünkü Allah Teâlâ onları kendilerine atılan iftiradan temize çıkaracak ve kendilerine yönelik yapmak istedikleri kötülüğün gerçekleşmesine imkân vermeyecek ve onlara "Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; on-

66 en-Nûr, 24/12.

lar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır"[67] meâlindeki beyanla cennet vâdedecektir. Oysa bu âyetin inmesinden önce bu fiilin olabilirlik ihtimali insanlarca vehmedilebilir bir durum idi. Görmez misin ki başka bir âyette Allah şöyle buyurmuştur: "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır" ve şöyle buyurdu: "Sizden kim de Allah'a ve resûlüne itaat eder…"[68]. Her iki durum da peygamber hanımları için insanlar nazarında vehmedilebilir bir durum idi. Ne zaman ki atılan bu iftira gerçekleşti o zaman Allah Teâlâ insanlar nazarında daha öncesinde vehmedilebilir olan durumu kaldırdı ve onlara "Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır"[69] meâlindeki beyanıyla değerli ecir ve güzel rızık vâdinde bulundu. Hiç kuşku yoktur ki bu durum onlar için dünyada ve âhirette hayırlı, iftirayı atan o kimseler için de kötü bir durum oldu. [§]Öyle ki bundan böyle onlardan hiçbir 116
kimse böyle bir şeye cesaret edemeyecek ve onun hakkında kötü bir şey söylemek şöyle dursun suizan dahi besleyemeyecektir. Hz. Âişe (r.anha) hakkındaki ifk olayı uzundur. Ancak biz burada ihtiyaç duyacağımız kadar olanı anlatıyoruz. Yahut şöyle denilir: **Aksine bu, hakkınızda hayırlıdır.** Çünkü Allah Teâlâ onlar hakkında, kendilerine atılan iftiradan beraetlerini bildiren ve kıyâmete kadar okunacak olan âyetler indirmiştir. Haliyle bu onlar için elbette daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. Yani irtikap ettiği iftiranın günahını çekecektir. **İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır.** Sözü edilen kimse, iftira olayını insanlar içinde başlatan münafıktır. **Ona büyük bir azap vardır** meâlindeki beyan o kişinin münafık olarak öleceğine işaret etmektedir. Aynen de öyle oldu ve o nifakı üzere öldü ve tehdit ona erişmiş oldu. Denildi ki: O Abdullah b. Übey b. Selûl'dür. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları dediler ki: "Vellezî tevellâ kibrahu" (وَالَّذِى تَوَلّٰى كِبْرَهُ), yani günahın büyüğünü üstlenen demektir ki onunla Abdullah b. Übey b. Selûl'ü kastetmiştir. **Ona büyük bir azap vardır** çünkü o münafık idi.

---

67 en-Nûr, 24/26.

68 "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir. Sizden kim de Allah'a ve resûlüne itaat eder, güzel şeyler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz, ayrıca onun için değerli bir nasip de hazırladık" (el-Ahzâb, 33/30-31).

69 en-Nûr, 24/26.

لَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْراًۙ
وَقَالُوا هٰذَٓا اِفْكٌ مُبٖينٌ

12. “Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri ve ‘Bu apaçık bir iftiradır’ demeleri gerekmez miydi?”

[İftiralar Karşısında Tavır Nasıl Olmalı]

Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri gerekmez miydi? Bazıları şöyle açıkladı: Hz. Âişe’ye, Safvân ile iftira atıldığını duyduğunuz zaman o iftiracıları yalanlamalı değil miydiniz?! Diyor ki: Onların birbirleri hakkında hayırhah olmaları gerekmez miydi? Onların **Bu apaçık bir iftiradır** demeleri gerekmez miydi? Allah Teâlâ “İftira, apaçık bir yalandır demeleri gerekmez miydi?” buyuruyor. Buna göre “levlâ câû aleyhi bi erbeati şühedâ” (لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ) kelâm-ı ilâhîsi de aynı şekildedir. Yani “Onlara yönelik isnadınıza karşılık dört şahit getirin” deseydiler ya! “Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir”[70]

117 [§]Bu beyan şöyle de yorumlanabilir: **Bunu işittiğiniz zaman** onlar hakkında hüsnüzan beslemediniz ya! “Bu apaçık bir iftiradır” demeden mümin erkeklerin ve mümin kadınların kendileri için düşündüğü tarzda hüsnüzan beslememeleri olmaz. Ya da yorum şöyle olabilir: Eğer sizden biri, Hz. Peygamber’in hanımlarıyla birlikte kendisi için böyle bir şeyi düşünemiyorsa o takdirde Safvân ile onun zevceleri hakkında nasıl böyle bir şey düşünebilir ki? Yahut şöyle denilebilir: Sizden biri kendi anneleri ve yakınları için bunu düşünemez iken, böyle bir çirkin fiili hem sizin hem de bütün müminlerin anneleri olan Hz. Peygamber’in hanımları için nasıl düşünebilir ki?! *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları “bi enfusihim hayran” (بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا) kavl-i celîli için kendi emsalleri hakkında hüsnüzan beslemeleri gerekmez miydi şeklinde bir açıklama getirmişlerdir. Yorumu şöyledir: Mümin erkek ve mümin kadınlar kendi emsalleri hakkında suizanda bulunmak yerine hayır düşünselerdi ya!

---

[70] Bir sonraki âyet.

لَوْلَا جَٓاؤُ۫ عَلَيْهِ بِاَرْبَعَةِ شُهَدَٓاءَۚ فَاِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَٓاءِ فَاُو۬لٰٓئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾

13. "Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir."

Bu iddialarına dört şahit getirseler ya! Yani iftira ettikleri konuda şahitleri yoktur ve buna şahitler de bulamazlar. "Levlâ" (لَوْلَا) kelimesinin yoktu anlamına gelmesi de mümkündür, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya!"[71] Yani sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek yeterince birikimli çok kimse yoktu, sadece az kimse vardı. Böyle değil de "hellâ" (هَلاَّ) anlamına gelmesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü onların bu konuda şahitleri yoktu, bu itibarla onları nasıl getirsinler ki?!

Şahit getiremiyorlarsa onlar, Allah nezdinde yalancıların tâ kendileridir. Onlar Hz. Âişe'nin durumuyla ilgili şahitler getirseler bile yalancıdırlar. Bu da gösterir ki **Bu iddialarına dört şahit getirseler ya!** meâlindeki beyan şöyle anlaşılabilir: Şahitleri yoktu, hal böyle iken nasıl iftirada bulundular?

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فٖي مَٓا اَفَضْتُمْ فٖيهِ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿١٤﴾

[§]***14. "Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle*** 118
olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti."

Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti. Bu iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: **Eğer Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı…**Şöyle ki Hz. Âişe'ye Safvân ile attığınız iftira hakkında onların mâsumluğuna dair birtakım âyetler indirip de bunun sonucunda siz tövbe etmemiş olsaydınız bundan dolayı muhakkak size âhirette azap dokunurdu. İkincisi: **Eğer Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı** size azap eri-

---

71 "Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular" (Hûd, 11/116.)

şirdi ve Hz. Âişe'ye attığınız iftira sebebiyle sizi dünyada iken cezalandırırdı. Bu yoruma göre tehdit edilen (vaîd) azap, dünyadadır. İlk tevile göre ise vaîd âhirettedir. Ne var ki Allah Teâlâ lütfu ve rahmetinin sonucu olarak onu sizden defetti. *En doğrusunu Allah bilir.* "Fîmâ efadtüm fîhi" (فِى مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ) kelâm-ı celîlinden maksat düşünmeden içine daldığınız fiil demektir.

İffete iftira etme konusunda Allah Teâlâ'nın diğer konulardan farklı bir şekilde ağır ifadelerle hükümler düzenlemede ve vaîdde bulunması farklı şekillerde açıklanabilir: Birincisi, muhsan kadınlar ve saygın kimselerin evlatlarına herhangi bir şekilde itham edici yakıştırmalarda bulunmalarına dair fısk ve fücûr ehlinin beklentilerini tamamen kesmek, böylesi çirkin bir fiile yeltenmelerine şiddetle mukabele etmek suretiyle cüretkârlıklarının önünü almaktır. İkincisi, çünkü insanlar (iftira sonucu) muhsan kadınlar ve saygın kimselerin evlatlarıyla nikâhlanmaya arzulu olmazlar. Üçüncüsü de iftirada bulunanlarla kendisine iftira atılanın irtibatlandırıldığı kimseler arasında kin ve düşmanlık meydana gelir.

Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı şöyle şöyle olurdu. Bu Allah Teâlâ açısından olumlu anlamda olup Allah'ın rahmeti insanlarla birliktedir. Yani O rahmetini insanlara hep lütfetmiştir. Mahlûkata izafetle kullanılacak olsaydı öyle olmadığı anlamı çıkardı. O yüzden "Levlâ" (لو لا) kelimesini "hellâ" (هَلاّ) diye tevil etmişlerdir. "Bunu işittiğiniz zaman mümin erkekler ve kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri gerekmez miydi?[72] meâlindeki beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Müminlere diyor ki: "Bunu işittiğiniz zaman", yani size Hz. Âişe ile Safvân'a atılan iftira haberi ulaştığında mümin erkekler ve mümin kadınlar olarak birbirleriniz hakkında hüsnüzan beslemeniz gerekmez miydi? Şöyle diyor: Âişe ile ilgili kendi özünüz hakkındaki hüsnüzannınızı onun için de korusaydınız ve bilseydiniz ki anneniz onu asla yapmaz, aynı şekilde mümin bir kadın da yapmaz. Ve "Bu apaçık bir iftiradır" deseydiniz ya! "Bu iddialarına dört şahit
119 getirseler ya"[73]. Burada da "Levlâ" kelimesi "hellâ" anlamındadır. [§]Sözlerine dört şahit getirselerdi de onlar iddiaları konusunda kendilerini doğrulasalardı ya demektir. Şahit getiremiyorsanız, ona yalan isnat etmiş oldunuz. "Allah nezdinde onlar yalancıların tâ kendileridir"[74]. Bu, daha önce sözünü ettiğimiz yoruma yakındır.

72 en-Nûr, 24/12.
73 en-Nûr, 24/13.
74 en-Nûr, 24/12.

اِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِاَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِاَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهٖ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾

15. "Çünkü siz, iftirayı dilden dile yayıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz; bunu da önemsiz sanıyorsunuz; halbuki Allah katında o büyük bir şeydir."

"İz telakkavnehû" (إِذْ تَلَقَّوْنَهُ) kelimesi şeddelidir, yani kabul ediyorsunuz demektir. "Telikûnehû" (تَلِقُونَه) şeklinde şeddesiz de okunmuştur: O takdirde de "Alıyorsunuz" anlamındadır. "el-Velku" (الوَلْق) kökündendir ve "yalan" demektir. Hz. Âişe de öyle okumuştur[75]. Ebû Avsece dedi ki: "İz telakkavnehû" (إِذْ تَلَقَّوْنَهُ), yani onu söylüyorsunuz. "Telakkaytü'l-kelâm" (تلقيت الكلام), "lekınet" (لقِنت) ve "telakkanet" (تَلَقَّنْت) hepsi aynıdır. Sonra "iz telakkavnehû bi elsinetiküm" (إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ) başkalarından **dillerinizle alıyorsunuz** ve "ve tekûlûne bi efvâhiküm" (وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ), yani aranızda **ağızlarınızla söylüyorsunuz**. Her ikisinin de aynı anlamda olması da mümkündür. Yani dillerinizle konuşuyor ve **hakkında bilgi sahibi olmadığınız bir şeyi ağızlarınızla söylüyorsunuz.** Yani yaydığınız iftiranın aslının olup olmadığını bilmeden yayıyorsunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu da önemsiz sanıyorsunuz. Bazıları dedi ki: Zina isnadını basit bir günah sanıyorsunuz. **Halbuki Allah katında o** günah olmak açısından **büyük bir eylemdir. Bunu da önemsiz sanıyorsunuz** meâlindeki kelâm-ı ilâhînin din konusunda olması da mümkündür. Çünkü zina isnadı dinde noksanlık doğurur. Dinde noksanlık ise Allah Teâlâ katında çok büyük bir meseledir. Oysa siz onu önemsiz sayarsınız.

Sonra Hz. Âişe'ye atılan iftiranın büyük bir bühtan olduğu ve **bunu da önemsiz sanıyorsunuz; halbuki Allah katında o büyük bir şeydir** meâlindeki beyanın iftiraya uğramış her mâsum kimse hakkında genel olması, sadece Hz. Âişe'ye mahsus olmaması da mümkündür. Bu aynen muhsan kadınlara zina isnadı ile ilgili "İffetli kadınlara iftira atanlar…"[76] meâlindeki âyette olduğu gibidir.

---

75 Ferrâ dedi ki: Hz. Âişe'nin "iz telakkavnehû bi elsinetiküm" (إِذْ تَلِقُونَه بِأَلْسِنَتِكُمْ) şeklinde okuduğu rivayet olunmuştur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vlk" md.).

76 en-Nûr, 24/4.

وَلَوْلَٓا اِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَٓا اَنْ نَتَكَلَّمَ بِهٰذَا سُبْحَانَكَ
هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾

16. "O kulağınıza geldiğinde 'Bunu konuşmak bize yakışmaz, fesübhânallah, bu apaçık bir iftiradır' deseydiniz ya!"

Sonra Hz. Âişe'ye atılan iftiraya dalanlara öğüt vererek buyurdu ki "velevlâ"
120 "hellâ" (هلاّ) anlamında bir kelimedir. Onu duyduğunuzda [§]yani iftira olayı **kulağınıza geldiğinde** demeliydiniz ki bizim **bu durumu konuşmamız bize yaraşmaz. Fesübhânallah,** onun hakkında dediklerinin büyüklüğü sebebiyle **bu apaçık bir iftiradır deseydiniz ya!** "Bühtân" (بهتان) şaşkınlık veren sözdür. İftira ya da başka aslı olmayan bir sözü söylemek demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Bühtân" (بهتان) yalan demektir. "Behete" (بهت) denilir, "kezebe" (كذب) anlamına gelir.

يَعِظُكُمُ اللّٰهُ اَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهٖٓ اَبَدًا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ
اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾

17. "Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor."

18. "Allah size âyetleri açıklıyor; Allah ilim ve hikmet sahibidir."

Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor. Yani asla iffete iftirada bulunmamanızı öğütlüyor**. Eğer gerçek müminlerseniz.** Onun beyanı ve temize çıkmalarını açıklama konusunda **Allah size âyetleri açıklıyor**. Ya da emirlerini ve yasaklarını açıklıyor, demektir. **Allah ilim ve hikmet** sahibidir. "Alîm"dir (عليم), yani söz ve fiilden oluşan her şeyi bilendir "Hakîm"dir (حكيم); her şeyi yerli yerine koyandır.

اِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ اَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِى الَّذِينَ اٰمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ
اَلِيمٌ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾

19. "Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz."

[Ahlâksızlığın Yaygınlaşması]

Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere… Ahlâksızlığın yayılmasını isteyen kimseler nifak ehli idi, çünkü müslümanlar bunu istemez. Sonra **Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını** anlamındaki beyanın Hz. Âişe (r.a.), babası ve Safvân hakkında olması muhtemeldir. Yahut müminlerden olup da Hz. Âişe'ye ve Safvân'a iftira atmayı sevenler olabilir. Münafıklar bu iftirayı müminler arasında çıkaran ilk kimselerdi. **Onlara** âhirette nifakları ve Hz. Âişe'ye zina isnadında bulunmaları sebebiyle **can yakıcı bir ceza vardır.**

Müminler için olan ise Allah'ın şu buyruğudur: "Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor"[77]. Amre'den rivayet edildiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: Benim mâsumiyetimi belirten âyetler inince Hz. Peygamber minberin üzerine çıktı, durumu anlattı ve Kur'ân'ı okudu. İnince iki erkekle bir kadının cezalandırılmalarını emretti ve onlara hadleri vuruldu[78]. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber Abdullah b. Übey, Hassân ve Mistah b. Üsâse'ye had uyguladı. Bazı haberlerde Hamne adlı bir de kadına da had cezası uygulandı. Her birine seksen celde vuruldu[79].

[§]Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere. Bu 121
beyan iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, ahlâksızlığı müminlerin arasında yayanlar ve onu herkese duyurmaya çalışanlar. Onlar ahlâksızlığın inananlar arasında yayılmasını ve şüyû bulmasını üstlenen kimselerdir. Onlara sözü edilen can yakıcı bir azap vardır. İkincisi, ahlâksızlığın inananlar arasında yayılmasını arzu ediyorlar ki bu kendileri için bir bahane olsun da "Sizin dininiz sizi ahlâksızlıklardan ve çirkinliklerden alıkoymuyor!" diyebilsinler. **Onlara dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır**. Çünkü onlar münafık idiler, zina iftirasını ilk kez onlar ortaya atmıştı ve onlar yüzünden yayılmıştı. O yüzden bu ceza tehdidi (vaîd) onlar içindir.

Allah bilir, siz bilmezsiniz. Yani Allah Teâlâ işlerin hakikatlerini bilir ve siz onların gerçekliklerini bilemezsiniz. Burada hükmün, ancak Allah'ın bilebileceği hakikatlere değil de nasların zâhirlerine (zevahir) bağlandığına dair bir delil vardır.

---

77 en-Nûr, 24/17.

78 bk. İbn Mâce, "Hudûd", 15; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 35; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/25.

79 bk. Buhârî, "Meğâzî", 36; "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24/12; Müslim, "Tevbe", 10.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَاَنَّ اللّٰهَ رَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٠﴾

20. "Ya Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı, ya Allah çok şefkatli, çok merhametli olmasaydı!"

Ya Allah'ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı, ya Allah çok şefkatli, çok merhametli olmasaydı! Allah şart cümlesinin cevabını belirtmedi. Onun cevabı (bir sonraki) "Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı" meâlindeki âyette belirtilen husustur. Arınan kendi marifetiyle değil O'nun lütfu ile arınır, kendisini düzeltip ıslâh-ı nefs eden de O'nun rahmetiyle bunu başarır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُزَكّ۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ سَم۪يعٌ عَل۪يمٌ ﴿٢١﴾

21. "Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır; Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

[Şeytana Uymama]

Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Cenâb-ı Hak müminlere şeytanın adımlarına tâbi olmalarını yasakladı, ancak şeytanın adımlarının neler olduğunu açıklamadı, buna mukabil şöyle buyurdu: **Kim şeytanın adımlarına uyarsa bilsin ki o edepsizliği ve kötülüğü emreder.** Aslında bu-
122 nun cevabı: [§]"Onun adımları şudur…" demesiydi. Aynı şekilde **Kim şeytanın adımlarını takip ederse** o da edepsizlik yapar" da demedi. Buna mukabil **bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder** buyurdu. Aslında bunun cevabı başka bir ilâhî beyanda söylediği husustur: "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır. O size ancak kötülüğü, çirkinliği, [Allah hak-

kında bilmediğiniz şeyler söylemenizi] emreder"[80]. Allah Teâlâ bildirdi ki kim şeytanın buyruğuna uyarsa o hayâsızlığı ve kötülüğü… emreder. "Hutuvât" (الخطوات) adımlar demektir. "Hutve" (الخُطْوة) ve "hatve" (الخَطْوة) kökünden gelir. Her ikisi de ayağı kaldırıp koymak anlamından alınmıştır. Buyruğun esası, onun ayak izlerini takip etmeyi ve ona uymayı yasaklamaktır.

Allah'ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır… Tezkiye, yani arındırma, tevfik ve koruma altında bulunmakla olabilir, onlar Allah Teâlâ'nın kendilerine tevfiki (yardımı) ve koruma altına alması sonucu olarak arınırlar. Yahut kendilerine gönderilen kitaplar ve resûller sayesinde arınırlar. Allah'ın tevfiki ve koruma altına alması sayesinde arınmış olmalarına dair yorum daha uygundur.

Âyette Mûtezile'nin görüşünü reddeden delil vardır: Çünkü Allah Teâlâ bildiriyor ki kendisini arındıran ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti sonucu arındırır. Oysa onlar demektedirler ki Allah onlara, yaptığının dışında başka bir şey yapsa zâlim olur. Onların iddiasına göre Allah Teâlâ mufdıl, yani lütufta bulunan değil, aksine âdildir. Çünkü o yapması gerekeni yapmıştır. Bu durumda onların görüşüne göre Allah Teâlâ mufdıl, yani lütufta bulunan değildir. Çünkü dünyada bir kimse yapması gerekeni yaptığı zaman "mufdıl", yani lütufta bulunmuş sayılmaz. Onların görüşüne göre Allah Teâlâ herkese kendilerini arındıracak ve hallerini düzeltecek imkânları verdi, fakat onlar kendi ihtiyarları ile arınmadılar. Onların görüşüne göre arınan Allah'ın lütfu sayesinde arınmadı, lâkin arınan ancak Allah'ın kendisine verdiği iradesi sayesinde arındı. Oysa Cenâb-ı Hak bildiriyor ki arınan ancak Allah sayesinde arınmış, kullarına vermesi halinde arınmalarını sağlayacak lütfunu katında tutmuş, vermemiş, arınan ve nefsini ıslah edene de lütfunu vermiş, arınmayana ise vermemiştir.

Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir. Onların sözlerini **işiten**, fiillerini **bilendir**. Bunun aslı da "Gizlediklerini de açığa vurduklarını da Allah bilmektedir!"[81] meâlindeki âyette belirtilen husustur.

[80] el-Bakara, 2/168-169.
[81] el-Bakara, 2/77.

وَلَا يَأْتَلِ اُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ اَنْ يُؤْتُٓوا اُولِى الْقُرْبٰى وَالْمَسَاكٖينَ وَالْمُهَاجِرٖينَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا اَلَا تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٢٢﴾

123 [§]*22. “İçinizden yardım sever ve zengin olanlar akrabaya, yoksullara ve Allah yolunda hicret edenlere artık bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Bağışlasınlar, hoş görsünler; Allah’ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.”*

[İyilik Yapmamak İçin Yemin Etme]

İçinizden yardım sever ve zengin olanlar yemin etmesinler… Bazı tefsirciler dediler ki “ve lâ ye’teli” (وَلَا يَأْتَلِ) yemin etmesinler demektir; “îlâ” (الإيلاء) kökünden “yefte‘ilu” (يفتعل) babındandır. Ebû Avsece şöyle dedi: “Lâ ye’teli” (لَا يَأْتَلِ) acizlik göstermez ve ihmal etmez, demektir. “İ’telâ, ye’telî” (ائتلى، يأتلى) ve “elâ ye’lû elven” (ألا يألو ألوًا) denilir. Taksîr, yani ihmal ve kusur göstermek ve mübalağayı terketmek anlamındadır. Sonra “ulü’l-fadli minküm” (أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ) kavl-i celîli lütuf ve kerem sahibi, bolluk içinde olan kimse demek olabilir. “Ulü’l-fadli” (أُولُو الْفَضْلِ) kelimesinden maksat ihsan ve iyilik sahibi olan, yakınlara, yoksullara ve Allah yolunda muhacir olanlara yardım ve iyilik eden kimse demek de olabilir.

Müfessirlerin belirttiklerine göre Hz. Ebû Bekir, Mistah’a -ki yakın akrabasıydı- Hz. Âişe’ye atılan iftirayı yayanlardan olması sebebiyle hiçbir yardımda bulunmayacağına yemin etmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ bunu yasaklayan âyetini indirdi ve **İçinizden yardım sever ve zengin olanlar yemin etmesinler** buyurdu. Ancak âyet her ne kadar Hz. Ebû Bekir ile ilgili bir olay ve vaziyet için inmiş olsa da benzer durumda olan diğer insanlar da âyetin anlamında ve söz konusu yasakta müşterektirler. Bir başka âyette buyurduğu husus da aynı şekildedir, o da şudur: “Yeminlerinizden dolayı Allah’ı, [iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye] engel kılmayın”[82]. Anlatıldığına göre bir topluluk insanlara iyilik ve ara buluculuk yapmamak üzere yemin ederler ve bu şekilde yeminlerinin, harcama yapmaktan, yardımlaşmaktan ve arabuluculuktan geri durmalarına bir bahane olmasını isterlerdi.

---

82 “Yeminlerinizden dolayı Allah’ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işitir ve bilir” (el-Bakara, 2/224).

Onlara bu yasaklandı. Bu yasaklama sadece onlara özgü değil, hem onlara hem de onlar gibi olan diğer insanlaradır. Buna göre **İçinizden yardım sever ve zengin olanlar yemin etmesinler** âyet-i celîlesi her ne kadar Hz. Ebû Bekir hakkında inmiş olsa da bu hem onun hem de onun durumunda olan diğer insanlar içindir. Her ne kadar o, kendisine kötülük yapmaları sebebiyle onlara infakta bulunmamaya yemin etmişse de. Birinci yorum ise kendilerine yönelik bir kötülük olmaksızın başlı başına ortaya çıkan müstakil bir durumla ilgilidir.

[§]Aynı şekilde bu âyetler de Hz. Âişe ile Safvân'ın başına gelen olay üze- **124**
rine inmiştir. Bu âyetler bu olay üzerine inerken Hz. Âişe ya da Hz. Ebû Bekir olduğu için değil, aksine belli bir maksat için inmiştir. Bu itibarla aynı mâna her kimde varsa onlar da o konuda ortak olurlar ve sanki bütün bu âyetler o kimse hakkında inmiş gibi olur. O da Allah Teâlâ'nın "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar…" buyurmasıdır. Buna göre her namuslu (muhsan), mümin, hiçbir şeyden habersiz bir kadın, kendisine atılan iftiradan uzak olursa âyetin kapsamına girer. Yine her muhsan mümine, hiçbir şeyden habersiz kendisine atılan şeyden uzak bir kadına iftira atan kimse de âyetin kapsamına girer. Yine her muhsan mümin, hiçbir şeyden habersiz kendisine atılan şeyden uzak bir erkeğe zina iftirasında bulunan kimse âyetin kapsamına girer. Çünkü âyetin inmesine sebep olan mâna aynısıyla bunlarda da mevcuttur. Buna göre Kur'ân'ın tamamı kişideki bir durum sebebiyle yahut bir olaydaki bir maksattan dolayı inmişse, o durum ve maksatta müşterek olan herkes o hükümde de ortak olur[83]. Buna göre Hz. Ebû Bekir hakkında inmiş olan yakınlara infakta bulunmayı ve öteden beri yapmakta olduğu iyiliği kesmesini yasaklamak üzere inen âyet kendisine yönelik bir kötülük yapılmasına binaen idi. Sonra **Bağışlasınlar, hoş görsünler** meâlindeki beyanla affetmeyi ve görmezden gelmeyi, bağışlamayı ona emretti. Yani size kötülük yapanın yaptığını unutun ve bağışlayın, hatta onun yaptığı kötülüğe karşı sizin onu bağışlamanızı da anmayın, onun hatasından bahsetmeyin. Çünkü affın belirtilmesi başa kakmak gibi görülmüştür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın"[84]. Çünkü başa kakma ve bu şekilde incitme sadakayı boşa çıkarır. Hatanın belirtilmesi ayıplama ve azarlama kabilinden gelmiştir. Allah Teâlâ affı emretmiştir ki o anlam bakımından açıktır. "Safh" (الصفح) ise belirtildiği üzere affetmeyi, hata etmeyi ve kötülük yapmayı anmanın tümüyle terkedilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

83 [Yani sebebin özel olması hükmün genel olmasına engel değildir].
84 el-Bakara, 2/264.

125 **[§]Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz?** Siz Allah Teâlâ'nın kendisine karşı yaptığınız kötü davranışlarınız sebebiyle sizi affetmiş olmasını elbette severseniz. Madem bunu seviyorsunuz o zaman siz de size karşı kötülük işleyenleri affedin. **Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.**

اِنَّ الَّذٖينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعِنُوا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿٢٣﴾

23. "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır."

[İftira Lâneti Gerektirir]

İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar… Daha önce de belirttiğimiz gibi burada **muhsan kadınlar**dan maksat hür kadınlardır. "Ğâfilât" (الْغَافِلَاتِ) **saf olanlar** ise fuhuştan uzak olan kadınlardır. **İmanlı kadınlar** ise açıktır.

Onlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır. Sanki bu beyan, zina iftirasını ilk kez atan ve insanlar arasında onu yayan münafıklar hakkında inmiş gibidir. O yüzdendir ki haklarında lânet ve büyük ceza zikredilmiştir. Şu âyette olduğu gibi: "Müminler arasında ahlâksızlığın yaygınlaşmasını isteyenlere dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır".[85] Mümin olan kimse, inananlar arasında fuhuşun yayılmasını istemez, bu olsa olsa münafıkların âdetidir. Sonra dünyada iken lânet, kendisine uygulanan had cezasıdır. Can yakıcı azap ise âhirettedir. Allah Teâlâ sanki lâneti ve can yakıcı azabı tövbe etmeden ve nifak üzere ölmeleri halinde söz konusu etmiştir. Bu hal üzere olmaları durumunda onlar için bahsedilen (lânet ve azap) vardır. Âyetin münafıklar hakkında olması da bu sözünü ettiğimiz hususa işaret eder.

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ اَلْسِنَتُهُمْ وَاَيْدٖيهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾

24. "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir."

---

85 en-Nûr, 24/19.

O ceza gününde dilleri… aleyhlerine tanıklık edecektir. Bu organlar dil ile inkârı sebebiyle kâfire karşı tanıklık edecektir. Mümin ise bütün bunları ikrar edeceği için onun organlarının kendisine tanıklık etmesine ihtiyaç yoktur. Burada işaret edilen hususa şu ilâhî beyanda ve benzerlerinde temas edilmiştir: “O gün onların ağızlarını mühürleriz…”[86]. Sanki onlar dünyada inkâr ettikleri gibi âhirette de inkâra kalkışacaklar. “O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -yararlı bir iş yaptıklarını sanarak- O’na da yemin edecekler”.[87] Allah Teâlâ bildirdi ki onlar âhirette dünyada iken Hz. Peygamber’e yemin ettikleri gibi Allah’a da yemin edecekler.
[§]Dillerinin aleyhlerine tanıklık etmesi, onlar inkâr ettikten sonra, diğer or- **126**
ganlarının aleyhlerine tanıklık etmesinden sonra da olabilir. Bu da başka bir ilâhî beyanda buyurduğu şu husustur: “Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, [gözleri ve derileri] onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, “Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?” diye sorarlar…”[88]. Dillerin tanıklığı, onların önce inkâr etmeleri ve yemin etmeleri sonrasında olur. İşte o anda dilleri onların aleyhinde tanıklık eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ اللّٰهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ 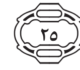

25. “O gün Allah onlara hak ettikleri cezayı tastamam verecektir ve onlar Allah’ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır.”

O gün Allah onlara hak ettikleri cezayı tastamam verecektir… O gün hepsi iman edecekler ve hakkı ikrar edeceklerdir lâkin o günde imanları onlara fayda vermeyecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “O gün iman etmesi hiçbir kimseye fayda sağlamaz”[89].

---

86 “O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder” (Yâsîn, 36/65).

87 “O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O’na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir” (el-Mücadile, 58/18).

88 “Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, “Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?” diye sorarlar. “Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu” derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O’na dönüyorsunuz” (Fussılet, 41/20-21).

89 “(İnanmak için) ille de kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb’inin gelmesini ya da Rabb’inden bazı işaretlerin gelmesini mi bekliyorlar? Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb’inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz. De ki: ‘Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz’” (el-En‘âm, 6/158).

Ve onlar Allah'ın apaçık gerçek olduğunu anlayacaklardır. Yani Hz. Peygamber'in kendilerini kabule davet eylediği Allah'ın tevhidi, O'nun rubûbiyet ve ulûhiyetinin ikrarı gibi hususların **apaçık gerçek olduğunu** anlayacaklardır. Yani apaçık olduğunu yahut yapılacak olan ile sakınılacak olanı, helâl olan ile haram olanı **ayıran gerçek olduğunu** bileceklerdir.

اَلْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ اُولٰٓئِكَ مُبَرَّؤُنَ مِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾

26. "Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır. Onlar, iftiracıların kendileri hakkında söylediklerinden uzaktırlar; onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır."

[Herkes Lâyıkını Bulur]

Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Bu beyanın anlamına dair ihtilaf edilmiştir: Bazı müfessirler şöyle demiştir: Sözlerden **çirkin ve müstehcen olanlar**, insanlardan **pis olanlar içindir**. İnsanlardan **pis**
127 **olanlar** da kelime ve sözlerden **pis olanlara lâyıktır.** [§]Kelimelerden **temiz olanlar** insanlardan **temiz olanlar için**, insanlardan **temiz olanlar** da kelimelerden **temiz olanlar** içindir. Mücâhid şöyle demiştir: Maksat kötü söz ve güzel sözdür. Güzel olan müminlere, kötü olan da kâfirlere mahsustur. Şöyle ki kâfirlerden çıkan güzel bir söz müminlere lâyıktır. Müminlerin söylediği kötü bir söz de kâfirlere lâyıktır. Her biri kendisine yaraşmayacak olan sözden uzaktır. İbn Abbâs diyor ki: Bu âyet Hz. Âişe ile Safvân'a iftira atan Hassân b. Sâbit ve arkadaşları hakkında inmiştir. Diyor ki: İğrenç sözler, pis erkeklere kendileri için söylenenlerden daha lâyıktır. Pis sözler ancak pis erkeklerden çıkar. Bununla iftira furyasına katılan Hassân ve arkadaşlarını kastediyor. Sonra dedi ki: Erkeklerden pis olanlar pis sözlere lâyıktır. Bununla da Hassân ve arkadaşlarının iftira sadedinde konuştukları sözler kasdediyor. Eğer onlar salih ve temiz kimseler olsalardı temiz ve güzel söz konuşurlardı. Lâkin onlar pis idiler, o yüzden de iğrenç sözler söylediler.

Onlar, yani Hz. Âişe ve Safvân o iftiracıların dediklerinden **uzaktırlar**. **Onlar için bir bağışlama, değerli bir nasip vardır.** Yani güzel bir rızık. İbn

Abbâs, âyetin Hz. Âişe ile Safvân ve onlara iftira atanlar hakkında olduğunu söylemiştir. Bu yorum muhtemeldir ve birinciye yakındır.

Bazıları da şöyle demişlerdir. Kadınlardan **pis olanlar**, erkeklerden **pis olanlar içindir**. Erkeklerden **pis olanlar** da kadınlardan **pis olanlar içindir**. Kadınlardan **temiz olanlar** erkeklerden **temiz olanlar içindir**. Ancak bu hem dinen hem de varlık bakımından nikâha yönelik yorum olur. Dinî yönü, Allah Teâlâ'nın müminlere müşrik kadınları nikâhlamalarını yasaklaması sebebiyledir. [§]Bunu belirten ilâhî beyanlar şunlardır: "İman etmedikleri sürece 128
Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir"[90]; "Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir…"[91]. Buna göre pislerden maksat müşrik kadınlardır, onlar, kendileri gibi pis olanlar içindir ki onlar da müşrik erkeklerdir. Aynı şekilde zina eden kadınlar gene onlardan zina eden erkekler içindir. Temiz olanlardan maksat da mümin hanımlardır ve onlar mümin olan erkekler içindir. Aynı şekilde muhsan ve mâsum iffetli kadınlar temiz olanlardır ve onlar iffetli ve salah ehli muhsan erkekler içindir. Dinen dediğimiz yön budur. Varlık bakımından dediğimize gelince münafıkların ve kâfirlerin karılarının kocalarının küfrüne, Resûlullah'a küfretmelerine, ona eza ve işkence yapmalarına katlanmalarıdır. Bu onların pis oluşları, küfürleri ve kocaları ile uyum içinde olmaları sebebiyledir. Eğer onlar temiz kadınlar olsalardı o takdirde aynen mümin bir kadının kocasının küfrüne, kocanın da karısının küfrüne katlanamaması gibi içinde bulunduğu bu duruma katlanamazdı. Bu duruma katlanıp sabreden, sırf pisliğinden katlanır. Sonuçta onlar birbirlerinin dengidir. Pis kadınlar pis erkekler için, pis erkekler de pis kadınlar içindir. Aynı şekilde temiz kadınlar ile temiz erkekler de öyledir, (onlar da birbirleri içindir). *En doğrusunu Allah bilir.*

Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir. Dedi ki: Kötü söz salih adamın içinden geçer, ama bir türlü kalbinde yer edemez ve hemen onu dışarı atar. Pis adam onu duyar ve kendi yanında bulunan şerre onu da katar. Güzel söz pis adamın içinden geçer, ama bir türlü kalbinde yer edemez ve onu hemen dışarı atar. Salih adam onu duyar ve yanında bulunan hayra onu da katar. Sonra Abdullah bu âyeti okudu**: Pis şeyler pis olanlar içindir, pis olanlar da pis şeylere lâyıktır. Temiz şeyler temiz olanlar içindir, temiz olanlara da temiz şeyler yakışır**[92].

---

90 el-Bakara, 2/221.

91 en-Nûr, 24/3.

92 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 269; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 168.

Pis olanlardan kastedilenin dünyada iken pis ameller işleyenlerin gireceği cehennemdeki aşağı tabakalar olması da mümkündür. **Temiz olanlar**dan maksadın da dünyada iken güzel ameller işlemiş olan temiz insanlar için
129 hazırlanmış cennet mertebeleri olması mümkündür. [§]Cennetteki dereceler dünyada iken güzel ameller işleyen temiz insanlar içindir. Cehennemdeki aşağı tabakalar ise dünyada iken pis işler işleyen ve günahlar kazanan kimseler içindir.

Bazıları dedi ki: "İnnellezîne yermûne'l-muhsanâti (إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ) ifadesinden başlayarak "ve ya'lemûne ennellâhe huve'l-hakku'l-mubîn" (وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ) kısmına kadar olan kelâm-ı ilâhî[93] Hz. Âişe'ye iftira atan münafıklar hakkında inmiştir. Bunlar Abdullah b. Übey ve adamlarıdır. Ona zina isnadında hem münafıklar hem de birtakım müminler bulunmuştu. Müminler belirttiğimiz gibi ona iftirayı kastetmemişlerdi, bilakis bu yaptıkları onlardan sudur etmiş bir hata ve gaflet haliydi. Münafıklar ise onlar bile bile iftirada bulunmakta ve attıkları iftirayı kasten yapmaktaydılar. O yüzden Allah Teâlâ münafıklara belirtildiği gibi had, lânet ve büyük azabı gerekli kıldı (ve onlar hakkında) şöyle buyurdu: "İmanlı, saf ve namuslu kadınlara iftira atanlar dünyada ve âhirette lânetlenmişlerdir, onlara büyük bir ceza vardır"[94]; "Dünyada ve âhirette can yakıcı bir ceza vardır"[95] buyurdu. Müminler hakkında ise şöyle buyurdu "Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı içine daldığınız günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti"[96]. Bir müfessir şöyle dedi: Allah'ın lütfu İslâm, rahmeti de Kur'ân'dır. Yani eğer bunlar olmasaydı onlara azap ettiği gibi size de azap ederdi. Sonra da sözü edilen doğrultuda dedi ki: Sözün pis olanı insanlardan pis olanlar içindir. Ancak "sözden ve amelden olan" kaydını ilâve etti ki bunların hepsi birbirine yakın izahlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir müfessir de şöyle dedi: Salih adam şaşı bir laf eder. Onu nakleden "Falanca şöyle şöyle dedi" der. Diğeri "Bu onun sözünden değildir!" diye tepki gösterir (ve ona yakıştıramaz). Kâb'ten de Abdullah b. Mesûd'un dediklerine benzer bir söz nakledilir: Şöyle demiş: "Pis kelime bir şekilde kulun ağzından
130 çıkar ve göğe yükselir, fakat ona göğün kapıları açılmaz. [§]Oradan geri yere döner, hiçbir yerde karar kılamaz. Denizlere gider orada da kendisine bir yer

93 en-Nûr, 24/23-25.
94 en-Nûr, 24/23.
95 en-Nûr, 24/19.
96 en-Nûr, 24/14.

bulamaz, sonunda şöyle der: Kendime, çıktığım yerden başka edinecek bir yer bulamadım [bari oraya geri döneyim!]" der ve sahibine geri döner. Kâb sonra bu âyeti okudu: **Pis şeyler pis olanlar içindir…**

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتاً غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰٓى اَهْلِهَاۜ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız."

[İzin İsteme Âdabı]

Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Abdullah b. Abbâs'ın "hatta teste'zinû ve tüsellimû alâ ehlihâ" (حتى تستأذنوا وتسلموا على أَهْلِهَا) diye okuduğu[97] ve "teste'nisû" (تَسْتَأْنِسُوا) diye yazılması kâtip hatasıdır dediği nakledilmiştir. Bazı müfessirler isti'nâs (الاستئناس) ile "isti'zân"ın (الاستئذان) izin istemek anlamında aynı olduğunu söylemişlerdir.

Bazısı ise "isti'nâs" (الاستئناس), kendi varlığından haberdar etmek ve girmek için ev halkından izin istemek, "isti'zân" (الاستئذان) ise girmek için onlardan izin istemek demektir demiştir. Ebû Eyyûb'tan rivayet olunur: O dedi ki: Biz "Yâ Resûlallah!"; "Şu selâmı anladık da istîzan da nedir?" dedik. Buyurdu ki: "Girmeye izin vermesi için sesini "el-Hamdulillah" yahut "Sübhânallah" yahut "Allahu ekber" diye yükseltmektir".[98] Eğer bu rivayet sabit ise bu "isti'lâm"a yakın bir mânadır. O şu kavl-i celîlinde beyan edilen husustur: "Eğer onlardan biraz rüşd sezerseniz"[99], "fe in ânestüm" (فَاِنْ اٰنَسْتُمْ), yani bilirseniz demektir. Sonra biri şöyle demiştir: "Hatta teste'nisû ve tüsellimû alâ ehlihâ" (حَتّٰى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا) kavl-i celîlinde takdim tehir vardır. Yani "selâm verip ünsiyet peyda etmedikçe…" demektir. O da söze selâm ile başlar ve "es-Selâmu aleyküm ve

97 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 202.

98 İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde ("Edeb", 17) geldiğine göre Ebû Eyyûb şöyle anlattı: Dedim ki: Yâ Resûlallah! Şu selâm verme işini anladık. İsti'nâs nedir?" Dedi ki: "Adam el-Hamdulillah yahut Sübhânallah yahut Allahu ekber diye sesini yükseltir yahut öksürür gibi yaparak ses çıkarır ve varlığını ev halkına bildirmiş olur" (Ayrıca bk. Mâlik, *el-Muvatta*, III, 375; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 184).

99 "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin…" (en-Nisâ, 4/6).

rahmetullah! Gireyim mi girmeyeyim mi!" der ve sonra izin ister. "es-Selâm kable'l-kelâm (السلام قبل الكلام), yani "Selâm kelâmdan öncedir"[100] şeklinde rivayet edilen hadis de bu doğrultudadır. Ancak bize göre "istîzân", girmek içindir. Girmek için izin verildiğinde girer ve girdiğinde de onlara selâm verir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Evlere girdiğinizde, [Allah katından mü-
131 barek ve güzel] bir selâmlama ile kendinize selâm verin"[101]. [§]Burada selâm, girdikten sonra emredilmiştir. Buna göre önce girmek için izin ister, kendisine izin verilince girer, girdikten sonra da onlara selâm verir. Çünkü önce selâm verecek olsa, sonra da izin istese girdikten sonra ikinci kez selâm vermeye ihtiyaç duyar. Bizim belirttiğimiz bu yorum, insanların uygulamasına ve âyetin zâhirine daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Âyet mescit ve benzeri yerleri içine almıyor, aksine içinde yaşanılan evleri kastediyor. Bu durum, bizim "Bir kimse hiçbir eve girmeyeceğine dair yemin etse ve mescide girse yeminini bozmuş olmaz" şeklindeki görüşümüze dair bir delil olur.

Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız. Yani bu izin isteme ve selâm verme, izin istemeyi terketmenizden sizin için daha hayırlıdır. Çünkü terkeden, bizzat Allah Teâlâ'nın tedip ettiği ve öğrettiği bir davranış kuralını terketmiş olur. **Umulur ki düşünüp anlarsınız**, yani Allah'ın öğrettiği edep ile edeplenmiş ve ondan öğüt almış olursunuz. Bazı haberlerde rivayet edildi ki bir kimse izinsiz olarak bir eve girdiği zaman, o ev için müvekkel olan melek ona "İsyan ettin ve eziyet verdin!" der. Onun bu sesini ins ü cin hariç bütün mahlûkat duyar, sesi dünya semasına çıkar gök melekleri onun için "Falana yuh olsun; Rabb'ine isyan etti ve rahatsızlık verdi!" derler.

فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَٓا اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَاِنْ قِيلَ لَكُمُ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

100 Câbir b. Abdullah'tan: Dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) "Selâm kelâmdan öncedir" buyurdu. Gene bu isnatla Hz. Peygamber'den şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Selâm vermedikçe hiç kimseyi yemeğe buyur etmeyin!" (Tirmizî, "İsti'zân", 11).

101 en-Nûr, 24/61.

28. "Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size 'Kabul edemiyoruz, dönün' denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir."

Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin! Bu âyet gösteriyor ki evlere girmek için izin talebi sadece insanlar için değil, aksine hem insanlar için hem de evlerde bulunan mallar içindir. Çünkü Allah Teâlâ "Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız oralara girmeyin!" buyurmakta ve oraya içinde hiç kimse olmasa bile ev ve konak sahipleri müsaade etmedikçe girmelerine izin vermemekte ve girme yasağının hem can hem de mal emniyeti için olduğunun bilinmesini istemektedir. Çünkü insanlar ev ve konakları hem can hem de mal emniyeti için edinirler. [§]İnsanlar evlerin- 132
de kendilerinin ve ailelerinin başkaları tarafından görülmelerini istemedikleri gibi mallarının ve eşyalarının da başkaları tarafından görülmesini hoş karşılamazlar. O yüzden sahibinin izni olmadan evlere girilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kabul edemiyoruz, dönün denirse hemen dönün… Bazı haberlerde "isti'zân", yani izin talebi üç defadır; kendisine izin verilmeyen kimse geri dönsün, denilmiştir. Bu üç talepten birincisi mahallenin duyması, ikincisi ev halkının önlem almaları, üçüncüsü ise dilerlerse izin vermeleri ve dilerlerse geri çevirmeleri içindir. Denildi ki: Seni kapılarından geri çeviren bir topluluğun kapısına asla oturma! Çünkü insanların ihtiyaçları, işleri güçleri vardır. Allah mazeretleri kabul etmekte en yücedir. Bazı rivayetlerde de: Ey âdemoğlu! Hoşlanmadığın her bir şey senin için daha nezihtir[102].

Bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Çünkü girmek için izin verilmediği takdirde oradan ayrılmayıp kapılarının önünde oturur beklerse bu hiç hoş olmadık birtakım mânalara gelir. Birincisi: Ev halkına karşı bir töhmet uyandırır. Güvenlik görevlisi ve benzeri kimselerin töhmet ehlinin kapılarında beklemesi vb. gibi durumlar insanlarca hoş görülmez. İkincisi: İnsanların evlerinin içinde ve dışında birtakım meşgaleleri ve ihtiyaçları olur. Kişi orada bekler ve kapılarına oturursa bundan dolayı içindekiler rahatsız olup sıkılırlar ve bu durum onların kalplerini meşgul eder. Onunla meşgul olmaları yüzünden belki de ihtiyaçları görülememiş olur. Bu sebeple dönmek, onun için kapıda oturup beklemekten daha nezih ve hayırlı bir davranış olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir: İzin isteme üç defadır. Eğer

---

102 Muhtemelen müellif şunu kastediyor: Bir talebinde geri çevrildiğin zaman onda ısrarcı olma. Bil ki o senin için sonuçta daha hayırlıdır.

sana onlarda izin verilirse ne âlâ, aksi takdirde dön!"[103] Bazıları şöyle demişlerdir: **Size 'Kabul edemiyoruz, dönün' denirse hemen dönün** meâlindeki beyanın mânası şudur: Eğer bir cevap verilmez ve sükût edilirse size izin verilmemiştir ve size her ne kadar bunu dilleri ile söylemeseler de size "dönün" denilmiş olur.

Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir. Bu bir azap tehdididir (vaîd). Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir"[104].

133 [§]Sonra izin isteme nikâh düşmeyen mahrem yakınlar için de gereklidir. Her ne kadar mahrem olan kişi, yakının saçına, yüzüne bakması caiz ise de bunun dışında kalan diğer avret yerlerine bakması yasaktır. O yüzden eğer izinsiz içeri giriverirse kadının avret yerinin açık olması endişesiyle izin istemesi gerekir. Rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) sordu: "Ben anneme hizmet ediyorum, yatağını seriyorum. Ben onun yanına girerken izin alıyor muyum?". Buyurdu ki "Evet!" Adam üç kez sordu ve Hz. Peygamber (s.a.) ona "Onu çıplak olarak görmen hoşuna gider mi?" dedi. Adam "Hayır!" deyince Hz. Peygamber "Öyle ise yanına girerken izin iste!" buyurdu[105]. Aynı şekilde Huzeyfe'den gelen bir rivayette bir adam "Kız kardeşimin yanına girerken izin istiyor muyum?" dedi. Buyurdu ki: "Eğer izin almazsan seni üzecek şeyler görebilirsin". Aynı şekilde İbn Mesûd ve İbn Abbâs'tan da birinde anne diğerinde kız kardeş hakkında benzer rivayetler bulunmaktadır. Ancak bunların yanına girerken izin isteme emri, yabancıların yanına girerken izin isteme emrine nispetle daha yumuşaktır ve onun kadar katı değildir. Zira kişinin, mahreminin saçlarına ve yüzüne bakması kendisi için serbest kılınmış bulunmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

103 bk. Mâlik, *el-Muvatta*, "İsti'zân", 2-3; Müslim "Âdâb", 7; İbn Mâce, "Edeb" 17; Tirmizî, "İsti'zân", 3.

104 en-Nahl, 16/19.

105 Atâ b. Yesâr'dan: Bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) gelip sordu: "Yâ Resûlallah! Annemin yanına girerken izin istiyor muyum?". "Evet!" buyurdu. Adam: "Ben evde onunla birlikteyim" dedi. Hz. Peygamber: "Onun yanına girerken izin iste!" dedi. Adam: "Ben onun hizmetkârıyım" dedi. Hz. Peygamber "Onun yanına girerken izin iste! Onu çıplak görmen hoşuna gider mi?" dedi. Adam "Hayır!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Öyle ise yanına girerken izin iste!" buyurdu (*el-Muvatta*, "İsti'zân", 1; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 97).

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾

29. "İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de!"

İçinde kimsenin oturmadığı evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. İçinde kimsenin oturmadığı evler kavl-i celîli iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi içinde oturma imkânı olmayan evler anlamındadır; bunlar harabeler ve def-i hacet yapılan yerlerdir. Hafsa'nın mushafında âyet "buyûten ğayre ma'mûratin fîhâ menâfiu" (بيوتًا غير معمورة لكم فيها منافع) şeklindedir. Yani içinde sizin için birtakım menfaatler bulunan ve mâmur olmayan evler. İkincisi: İçinde oturulabilir halde olan, ancak başkalarının konaklaması için sahiplerinin içinde bulunmadığı evler. [§]Bunlar gelip geçen yolcular için hazırlanmış hanlar, 134
ribatlar gibi yerlerdir. Buna göre haberde geldiği üzere istîzan âyeti indiğinde Hz. Ebû Bekir: "Yâ Resûlallah! Mekke ile Medine arasında, Medine ile Şam arasında bulunan evlerin durumu nasıldır? Oralarda sakin olan kimse yoktur" dedi de bunun üzerine Allah Teâlâ "İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur" meâlindeki âyeti indirdi[106]. İbn Mesûd'un mushafında âyet şöyledir: "Leyse aleyküm cünâhun fî buyûtin leyse fîhî sâkinun en tedhulûhu" (ليس عليكم جناح فى بيت ليس فيه ساكن أن تدخلوه) içinde sakin kimse olmayan eve girmenizde sizin için bir sakınca yoktur.

Kendinize ait eşya bulunan evler… Eğer evlerden maksat yolcuların konakladığı hanlar ve evler ise o takdirde bu beyan kavl-i celîli orada sizin için kış günü ısınma, yazın gölgelenme, sıcak günlerde serinleme, soğuk günlerde soğuğu savma gibi birtakım hizmetler vardır anlamında olur. Yok, evlerden maksat harabeler ve yol kenarlarına def-i hacet için yaptıkları türden kulübeler ve kabinler ise o takdirde de bu beyandan maksat tuvalet ihtiyacını giderme gibi bir mâna olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

106 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 213; Âlûsî, *Rûhu'l-mânî*, XVIII, 137.

Allah açıkladığınızı da bilir, gizlediğinizi de! Âşikâre kıldığınız ve gizlediğiniz selâmı ya da her bir şeyi. Şu âyette olduğu gibi: " Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir"[107]. Allah Teâlâ bunu anlatıyor ki her an daima tetikte ve korku üzere olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ اَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذٰلِكَ اَزْكٰى لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾

135 **[§]*30. "Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır."***

[Irzın Korunması]

Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Ey Ali! Senin için cennette bir hazine var ve sen onun iki ucuna[108] sahipsin. Bu itibarla bakışı bakışın arkasına düşürme. İlki senin için ama arkasından gelen bakış senin için değildir[109]. Enes'ten (r.a.): Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Ey âdemoğlu! İlk bakış senin içindir. İkincisinden aman ha sakın!"[110] Cerîr'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'e (s.a.) ani bakışı sordum, bana gözümü çevirmemi emretti"[111]. İbn Abbâs'tan: O şöyle dedi: Allah'ın hoşlanmadığı hususlarda şehvetlerine sahip olup gözlerini indirsinler.

Sonra **gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar** meâlindeki beyan üç şekilde yorumlanabilir: Birincisi: İffetlerini ve cinsel organlarını korumak için gözlerini indirsinler. Çünkü cinsel organın korunması ancak gözlerin yere doğru indirilmesi ve korunması ile olur. İkincisi kendilerine helâl olmayan yabancı kadınlara bakmaktan gözlerini yere doğru indirsin-

---

107 en-Nahl, 16/19.

108 Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ali'ye şöyle buyurdu: "Senin için cennette bir ev var ve sen onun (cennetin) iki ucuna sahipsin!" Hadiste "zû karneyhâ" tabiri geçmektedir ve bu cennetin iki yakası ve iki tarafı demektir. Ebû Ubeyd dedi ki: "Ben sanıyorum ki o ümmetin iki neslinin sahibi demeyi kastetti ama bunu gizlemiş oldu. Denildi ki: Hasan ve Hüseyin'i kastetti (İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs*, "krn" md.).

109 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 159; Ebû Dâvûd, "Nikâh" 44; Tirmizî, "Edeb", 28.

110 Benzer bir rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 352.

111 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 177.

ler. Çünkü mahrem olanlara bakmak helâldir. Cinsel organlarını hem mahrem olanlara ve hem de yabancı kadınlara karşı korusunlar, bundan sadece bir baş-
ka âyette istisna ettikleri hariçtir[112]. [§]Üçüncüsü insanların ellerinde olanlara 136
karşı gözlerini indirsinler, gözlerini onların elinde olan şeylere dikmesinler. Şu âyette olduğu gibi. "Sakın kendilerini sınamak için onların bir kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme! Rabb'inin sana verdiği nimetler daha hayırlı ve daha kalıcıdır".[113]

Bu onlar için daha arındırıcıdır. Yani bakmaktan daha temiz ve iyi halli olmaya daha davetkârdır. Âyet işte bu izahlar üzere gelmiş olmaktadır:

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ اَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ
وَلَا يُبْدٖينَ زٖينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلٰى
جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدٖينَ زٖينَتَهُنَّ اِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ اَوْ اٰبَائِهِنَّ اَوْ اٰبَاءِ
بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اَبْنَائِهِنَّ اَوْ اَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ اَوْ اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنٖى
اِخْوَانِهِنَّ اَوْ بَنٖى اَخَوَاتِهِنَّ اَوْ نِسَائِهِنَّ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ
اَوِ التَّابِعٖينَ غَيْرِ اُولِى الْاِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ اَوِ الطِّفْلِ الَّذٖينَ لَمْ
يَظْهَرُوا عَلٰى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا
يُخْفٖينَ مِنْ زٖينَتِهِنَّ وَتُوبُوا اِلَى اللّٰهِ جَمٖيعًا اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ 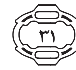

---

112 Allah Teâlâ tahrim âyetinin sonunda şöyle buyurmaktadır: "Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı" (en-Nisâ, 4/24) "İffetlerini koruyanlar -ki eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar; ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların tâ kendileridir-" (el-Meâric, 70/29-31).

113 Tâhâ, 20/131.

31. "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!"

[Mahremiyet, Örtünme ve Başörtüsü]

Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Abdullah b. Mesûd'dan rivayet edildiğine göre o, **açıkta kalanlardan başka** meâlindeki beyan hakkında rida (pelerin) ve giysi demiştir. İbn Abbâs **Açıkta kalanlardan başka**ya sürme ve yüzük demiştir. Bir başka rivayette de el ve yüzdür. Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre "açıkta kalanlardan başka"yı bilezik ve yüzük (kulb ve fetha[114]) diye açıklamıştır[115]. Fetha ayak parmağına takılan yüzük de-
137 mektir. [§]Abdullah'tan şöyle nakledilmiştir: Zînet iki çeşittir: İç zînet ki onu kocadan başka kimse göremez, dış zînet ise elbisedir. İç zînet taç, bilezik ve yüzüktür[116]. Eğer âyetin yorumu İbn Mesûd'dan rivayet edildiği şekilde **açıkta kalanlardan başka** meâlindeki beyan elbise ve başkası ise o takdirde âyette, yabancı kadının yüzüne bakmanın helâl olmayacağına işaret vardır. Yok, İbn Abbâs'ın dediği gibi ise o takdirde âyet kadının yüzüne şehvet olmaksızın bakılabileceğini gösterir. Eğer Hz. Âişe'nin dediği gibi bilezik ve yüzük ise, o takdirde kadının ellerine ve ayaklarına bakmanın caiz olduğunu gösterir. Çünkü bu iki uzuv açıkta olan uzuvlardır. Görmez misin ki abdestin yıkanması farz kılınan el ve ayak zâhir olan organlardandır. Eğer durum böyle ise o takdirde kadının ayakları açık iken namazının caiz olacağına dair bir delil vardır. Kadının yüzüne şehvet olmaksızın bakmak caizdir. Ancak gözü yere doğru indirmek ve bakmamak daha uygun ve daha nezihtir. Şu âyette ifade edildi-

114 Kulb, tek kat burma şeklindeki bileziktir. Kadın bileziğidir de denilmiştir. Feteha ya da fetha ise el ve ayakta olan yüzüktür ki kaşlı ya da kaşsız olması farketmez. Câhiliye kadınları on yaşlarında bunları takınırlardı. Hz. Âişe hadisinde "وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا" âyetinin tefsiri hakkında "القُلْبُ والفَتَخة" demiştir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "klb" ve "fth" md.).

115 Bütün görüşler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 117-120; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVI-II, 140-141.

116 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 117.

ği gibi: “Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, [onların hür kadınlar olduğunun] tanınıp [câriyeler gibi] rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır”[117]. Kadının yüzünü örtmeyebileceği ve erkeğin de kadının yüzüne bir ihtiyaç olmadan bakmasının uygun olmayacağına işaret eden delil, Hz. Peygamber’in (s.a.) Hz. Ali’ye söylediği şu sözüdür: “İlki senin için ama arkasından gelen senin için değildir”[118]. Bazı rivayetlerde de “Birincisi senin için, arkasından geleni ise senin aleyhinedir”. Çünkü sanki o ikinci defasında bakışını kalbinde meydana gelen bir şehvete vesile yapmış olmaktadır. Bir kadınla evlenmek isteyen kimseye ona bakmasına izin verilmiştir. Bu da gösteriyor ki erkeğin kadının yüzüne bakması haram değildir. Çünkü eğer haram olsaydı o takdirde Hz. Peygamber (s.a.) kimseye izin vermezdi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* biz şuna kaniyiz ki kadının yüzüne bakmanın haram olmaması erkeğin kalbinde bundan dolayı bir şehvetin ortaya çıkmamasına bağlıdır. Eğer bunda bir şehvet duyarsa ve bunun hoşlanmadık bir duruma götüreceğinden de emin olmaz ise o takdirde kadının yüzüne bakması ona yasaktır. Ancak evlenmek için onu
tanımak istiyorsa o takdirde bu konuda kendisine ruhsat verilmiştir. [§]Riva- **138**
yete göre Mugîre bir kadınla evlenmek istemişti. Hz. Peygamber (s.a.) ona “Git ve ona bak. Çünkü bu aranızda muhabbet ve ünsiyetin[119] oluşması için daha uygundur”[120] buyurdu. Bazı haberlerde de şöyle buyurmuştur: “Sizden biri bir kadına talip olduğu zaman ona bakmasında bir sakınca yoktur!”[121] Sakınca olmaması ancak onunla evlenmek istemesi halinde -kadın bilmese bile- böyledir.

Genç kadın için en güzel ve üstün olanı erkeklere karşı yüzünü ve ellerini örtmesidir. Bu haram ve günah olduğu için değil, aksine bu konuda şehvetin hâsıl olması ve fitneye mâruz kalması endişesindendir. Eğer bakan kimse açısından bir şehvet kaygısı yoksa erkeğin iyice yaşlı olması, kadının çirkin olması ya da kocakarı olması gibi bir durumda bu gibilerine bakmada herhangi bir sakınca yoktur. Böyle olmayanlara ise bakılmaz.

---

117 el-Ahzâb, 33/59.

118 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 159; Ebû Dâvûd, “Nikâh” 44; Tirmizî, “Edeb”, 28.

119 Hadis metninde geçen “أن يؤدم بينكما” ifadesi sevgi ve uyumun oluşması şeklinde açıklanmıştır (bk. İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi’l-hadîs*, “edm” md.).

120 İbn Mâce, “Nikâh”, 9; Tirmizî, “Nikâh” 5; Nesâî, “Nikâh” 17.

121 Muhammed b. Seleme’den: Dedi ki: “Bir kadına talip oldum. Ona ait bir hurmalık içinde kendisine bakabilmek için saklandım”. Dediler ki: “Sen Hz. Peygamber’in (s.a.) sahâbîsi olarak bunu yapıyor musun?!” Dedi ki: Ben Hz. Peygamber’i şöyle derken duydum: “Allah Teâlâ bir kişinin kalbine bir kadına talip olma duygusu verdiği zaman ona bakmasında bir sakınca yoktur” (İbn Mâce, “Nikâh”, 9. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 19, Tirmizî, “Nikâh”5).

Bu konuda asıl delil Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur: "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır"[122]. Ellerin ve yüzün avret olmadığını gösteren hususlardan biri de kadının avret yeri açık iken namaz kılamamasıdır. Oysaki kadın yüzü, elleri ve ayakları açık iken namaz kılabilmektedir. Mademki öyle bu durum, şehvet bulunmaması halinde kadının bu organlarına bakmanın caiz olduğunu gösterir. Eğer şehvet olacaksa o takdirde onun bu fiili Hz. Peygamber'in şu buyruğuna dâhil olur: "Gözler zina eder!"[123] Çünkü gözlerin zinası ancak şehvetle bakmak suretiyle olur. Bakış şehvet ile olduğu zaman o takdirde Hz. Peygamber'in ifadesinin kapsamına girer.

139 [§]Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen haberde yüzün ve ellerin avret olmadığına dair işaret vardır. O da Hz. Âişe'den gelen şu rivayettir. Hz. Âişe dedi ki: Kız kardeşim Esma benim yanıma girmişti. Üzerinde ince Şam üretimi bugün sizin "sıfâk"[124] dediğiniz türden şeffaf bir elbise vardı. Hz. Peygamber (s.a.) dedi ki: "Bu, Nûr sûresinin sevmediği bir elbisedir" Ona emretti de çıkardı. Dedim ki: "Yâ Resûlallah! Kız kardeşim beni ziyaret etti ve siz ona dediklerinizi dediniz". Buyurdu ki: " Ey Âişe! Hür kadın âdet görmeye başladı mı onun yüzünden ve elinden başka bir yerinin görünmesi uygun olmaz!"[125] Eğer bu hadis sabit ise o bizim sözünü ettiğimiz hususu beyan etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Yukarıda belirtmiştik ki kadının, mahremleri olmayan erkeklere bakması mekruhtur. Nitekim erkeğin de yabancı kadına bakması mekruhtur. Görmez misin ki rivayete göre iki kör Hz. Peygamber'in yanına girmişlerdi. Eşlerinden bazıları da onun yanında idiler; Âişe ve bir diğeri. Hz.

---

122 el-Ahzâb, 33/59.

123 Ebû Hureyre'den: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Âdemoğlunun zinadan nasibi üzerine yazılır; o illa ki kendisini bulur. Gözler zina eder; onların zinası bakmaktır. Kulaklar zina eder; onların zinası dinlemektir. Dilin zinası sözdür. Elin zinası kavramaktır. Ayağın zinası adım atmaktır. Kalp arzu eder, temennide bulunur. Cinsel organ onu ya tasdik eder ya da tekzip eder" (Müslim, "Kader", 21; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 89).

124 Sevbun safîk: Sağlam, sık dokunmuş kumaş. Safuka safâkaten: Dokuması sık oldu demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "skf" md.).

125 Hz. Âişe'den (r.a.): (Kız kardeşim) Esma bt. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in (s.a.) yanına girmişti. Üzerinde şeffaf bir elbise vardı. Hz. Peygamber (s.a.) yüzünü ondan çevirdi ve: "Ey Esma! Kadın adet görmeye başladı mı onun şurasından ve şurasından başka bir yerinin görünmesi elverişli olmaz! dedi ve yüzüne ve ellerine işaret etti (Ebû Dâvûd, "Libâs" 33; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 226, VII, 86).

Peygamber onlara "Kalkın!" dedi. Onlar "Adamlar kör yâ Resûlallah!" dediler. Hz. Peygamber onlara: "Onlar her ne kadar kör iseler de sizler kör değilsiniz ya!"[126] dedi. Ya da buna benzer bir söz söyledi. Bu bizim söylediklerimize delildir. Bu minvalde başka haberler de vardır. Halid b. Ma'dân'dan rivayet edilmiştir. Dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Allah'a ve âhiret gününe inanan mümin bir kadının yanında bir mahremi yok iken bir erkeğin nefesini duyduğu bir yerde gecelemesi helâl değildir. Allah'a ve âhiret gününe inanan bir erkeğin, yanında mahremi olmayan bir kadının nefesini duyduğu bir yerde gecelemesi helâl değildir"[127]. Gelen bazı haberlere göre Hz. Peygamber (s.a.) kadının, kendisine mahrem olanlar dışında kimseye yüzü, elleri ve kendiliğinden açıkta olan kısımları hariç başka bir yerini göstermesine ruhsat vermemiş-
tir. [§]Hz. Peygamber Âişe'nin bileğini tutmuştu ve burası demişti[128]. 140

Açıkta kalanlardan başka meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Yüz ve elbisenin gözüken kısmı demiştir. Eğer sözünü ettiğimiz diğer organlar arasından istisna ederek "Yüz ve el hariç" şeklinde Hz. Peygamber'den rivayet edilen yüz ve ele bakmaya ruhsat verdiğine dair hadis sabit ise o takdirde bu **açıkta kalanlardan başka** meâlindeki beyanın tefsiri olur. Sanki o şöyle demiş gibi olur: Yabancılara zînetlerini göstermesinler **açıkta kalanlardan başka** ki o da sürme ve yüzüktür. Sonra sürme yüzde, yüzük de elde olur. Zînetin belirtilmesi, yerinden kinâyedir. Çünkü zînetin kendisine bakmak -eğer zînetten maksat takı eşyası ise- herkese helâldir. Bundan da kimse bahsetmemiştir. Buradan da anlaşıldı ki zînetin belirtilmesinden maksat zînetin kendisi, takılan takı değil takıldığı yerdir. Sonra yabancı erkeklere bazı zînet yerlerine bakma ruhsatı verdi o da yüz ve el gibi **açıkta kalan** yerler olmaktadır. Bunların dışında görünmeyen ve kapalı yerlerde olan zînet yerleri için ruhsat vermedi.

Sonra onlardan mehârimi istisna etti ve **Kocaları, babaları … dışında kimseye süslerini göstermesinler** buyurdu. Bu beyanla onlara bakma ruhsatı getirdi. Sonra kadının gizli zînet yerlerinden olan organları göğüsleri, kulakları -ki onlar baştandır-, baldırıdır. Sonra Allah Teâlâ baba ve birlikte saydığı

---

[126] Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Libâs" 36. Ümmü Seleme'den. Dedi ki: Hz. Peygamber'in yanındaydım Meymûne de vardı. İbn Ümmü Mektûm öteden beri geldi. Bu bize hicab emredildikten sonra idi. Bizim yanımıza girdi. Hz. Peygamber (s.a.) bize "Onun yanında örtünün!" dedi. Biz: "Yâ Resûlallah! O bir kör değil mi bizi görmez de tanımaz da?" dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) "Siz de kör değilsiniz ya? Siz onu görmüyor musunuz?" buyurdu. (Ayrıca bk. Tirmizî, "Edeb", 29).

[127] Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, "Cezâu's-sayd", 26, "Cihâd", 140.

[128] Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Libâs", 33.

diğerlerini koca ile bir araya getirmiştir. Oysa babanın kızının başından başka avret yerlerine bakmasının helâl olmadığı konusunda ihtilaf yoktur. Başta da kulaklar vardır. Kulaklarda da küpe vb. olabilir. Babanın kızının başına başörtüsü olmadan bakması caiz olduğuna göre zînet yeri olan göğsüne de bakabilir, çünkü orası da başörtüsünün örttüğü yerdir. Kollarına ve ayaklarına, ayaklarındaki halhal takılan yerlerine de bakabilir. Bunlar, yabancıların bakmalarının caiz olmadığı gizli zînet yerleridir.

141 [§]Sonra yüze bakmanın yabancıya haram olması baştan ve diğer zînet yerlerinden daha uygundur. Çünkü yüz bütün güzelliklerin toplandığı yerdir. Diğer zînet yerleri ise yüz gibi güzellikleri bir araya getirmez. Ancak yüz dışında diğer zînet yerlerine bakmanın haram olması bizâtihî avret yerleri olmasındandır. Avret yerine bakmak ise yabancıya haramdır. Çünkü oralara, yani zînet yerlerine bakmak sadece şehvet amaçlı olur. Şehvet ile bakmak ise haramdır. Kadınlara mahrem olan erkeklere gelince onlar, bu yerlere şehvetle bakmazlar ve böyle bir şeyi akıllarından geçirmezler. O yüzden de onlara ihtiyaç sebebiyle zînet yerlerine bakmaları mübah kılınmıştır. Mahrem olduğu halde bakarken şehvet endişesi taşıyan kimseler de bakamazlar. Aynı şekilde yabancı erkeğin de görünen zînet (yerlerine) bakması mübah olmakla birlikte şehvet endişesi halinde bakamaz.

Diğer zînet yerlerine baba ve diğerleri dâhil hiçbir kimsenin bakması helâl olmaz, bunlara sadece kadının kocası ile câriyenin efendisinin bakması helâl olur. Bu, Allah Teâlâ'nın şu buyruğunda açıklık kazanır: "Onlar ki, ırzlarını korurlar. Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan câriyeleri bunun dışındadır"[129] Allah Teâlâ diğerlerinden kocaları ve câriye sahiplerini istisna etmiştir. Çünkü buralara bakmak sırf şehveti giderme amaçlı olur. Diğer mahremlerin, buralara bakmak için bir ihtiyaç da yoktur. O yüzden de buralara bakmak sadece şehvetini gidermek ve cinsel ilişkide bulunma hakkı olan kimselere mübah kılınmıştır ki onlar da koca ve câriyenin sahibidir. Buna göre avret iki kısımdır. Birinci kısım, mahrem olanlara duyulan bir ihtiyaca ve zarurete binaen bakmaları helâl olan kısım. İkincisi ise sadece kocalara helâl olup diğer mahrem yakınlara bir ihtiyaç ya da zaruret bulunmayacağı için bakmaları helâl olmayan kısımdır. Görmez misin ki câriyeye yabancı erkek, onu satın almak istediği zaman saçlarına, kollarına, baldırlarına ve göğüslerine bakabilmekte,
142 başka yerlerine ise bakamamaktadır. [§]Yabancı bir kimse için câriyenin belirtilen organlarına bakması caiz olduğu gibi mahrem yakını için de sözünü

129 el-Mü'minûn, 23/5-6.

ettiğimiz ihtiyaca binaen kadının sözü edilen organlarına bakması caiz olur [diğer yerlerine bakamaz].

Sonra âyette mahrem yakınlar tamamen belirtilmiş sadece amcalar ve dayılardan söz edilmemiştir. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu âyette amcalar ve dayılardan bahsedilmedi, çünkü kadın, amca ve dayı çocuklarına nikâh ile helâldir. Hal böyle olunca Allah Teâlâ bunların kadının niteliklerini kendi çocuklarına anlatmasını hoş görmedi. Yine buna bundan dolayıdır ki bazı âlimler müslüman kadının gizli zînetlerini yahudi ve hıristiyanlardan kâfir kadınlara açmasını mekruh görmüşlerdir, ola ki müşrik kadınlar müslüman kadınların hallerini müşriklere anlatırlar da onlar da o kadınlara karşı arzu duyarlar ve başlarına iş çıkarırlar. "Kadınları" anlamına gelen "nisâihinne" (نِسَائِهِنَّ) ifadesi müslüman kadınlar demektir. Lâkin bize göre şu da mümkündür: Amca ve dayıyı Allah'ın âyette zikretmeyişi sayılanların çok olması ve sözün uzaması yüzünden de olabilir. Ya da cins ve emsallerinden bahsedilenlerle yetinilerek onlardan söz edilmemiş de olabilir. Emsalleri ile ilgili ruhsatın belirtilmiş olması yeterlidir.

Yahut kadınları. Bu beyan farklı birkaç yoruma açıktır. Kadınlarından maksat bazı müfessirlerin izahına göre onlarla içli dışlı, devamlı birlikte olduğu kadınlar olabilir. Yahut yakınlarının ve mahremlerinin kadınlarıdır. Ya da kendisi ile aynı dinden olan kadınlardır ki onlar müslüman hanımlardır.

Sağ ellerinin mâlik olduğu. Birtakım müfessirler bunun aynen "Ancak eşleri ve ellerinin altında bulunan câriyeleri bunun dışındadır"[130] meâlindeki ve benzeri âyetlerde geçen ifade gibi olduğunu söylemişlerdir. Birtakım müfessirler de hem câriyeler hem de erkek kölelerdir demişlerdir. Eğer murad-ı
ilâhî câriyeler ise o açıktır. [§]Yok, maksat câriye ve erkek köleler birlikte ise 143
o takdirde bazı yorumcuların dediği gibi erkek kölenin kadın sahibesinin saçlarına bakması caizdir. Daha uygun gözükeni *-en doğrusunu Allah bilir ya,* erkek kölelerin değil sadece câriyelerin kastedilmiş olmasıdır. Bu tercihi âyetin sonunda belirtilen **erkeklerden cinsel arzusu bulunmayan buyruğu altında olanlar** meâlindeki beyan da destekler. Buradaki köle erkeklerdendir. Veya buyruğu altında olanları belirtmiştir. Buyruk altında olan kimse, -iğdiş edilmiş, iktidarsız ya da bunak (mâtuh) olsa bile- dediklerine göre bunların kadının sözü edilen yerlerine bakmaları hiçbir şekilde caiz değildir. Buna göre köle de öyledir. Onların yanına girme meselesi âyetin kapsamında gizlenmiş olarak (muzmar) vardır. Kadınlar, kölelerin ve buyruk altındakilerin yanlarına

130 el-Mü'minûn, 23/5-6.

girmeleri halinde hazırlıklı olurlar. Çünkü Allah "buyruk altında olanlar" diye beyan etmiştir. Onlar kocaların buyruğu altında olanlardır. Bunların yanlarına girme vakti kadınlar tarafından bilinir ve ona göre de hazırlıklı olurlar ve örtünürler. *En doğrusunu Allah bilir.* Görmez misin ki bir kadının kendi erkek kölesi ile yolculuğa çıkması helâl olmamaktadır. Bu da gösteriyor ki erkek kölesi kadının mahremi değildir. O yüzden de kölelerin hanımefendilerinin saçlarına bakmaları helâl değildir.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Câriyelerini ve kadınlarını belirtmenin mânası nedir o zaman? Her kadının diğer kadınların sözünü ettiğimiz yerlerine bakması caizdir.

144 [§]Buna şu cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, kadının câriyelerini ve yabancı kadınları değil de müslüman kadınlarını özel olarak anması yasak olduğu için değil âdab öğrenmek içindir. Şöyle ki kadının câriyesine ve aynı evdeki diğer kadınlara karşı örtünmesi onları çokça görmesi sebebiyle sıkıntı verebilir. Yabancı kadınları ise az görmesi sebebiyle güzelliklerini ve zînetlerini onlara karşı örtebilir. Görmez misin ki Allah Teâlâ kadına, gizli zînetleri bilinsin diye ayağını yere vurmasını yasaklamıştır. Bunda hem erkeğin hem de kadının korunması ve Allah Teâlâ'nın kendilerini uyarıp sakındırdığı haramdan onları uzak tutması vardır. Kadına bunu yasaklamanın şundan dolayı olması da uzak bir ihtimal değildir: Kadın, zînetini ve güzelliklerini yabancı kadına açarsa, yabancı kadının ona karşı kalbinde bir bozukluk olması ve şehvet duyması endişesi olabilir. Hem erkekleri hem de kadınları birlikte korumak amacıyla onlara zînetlerini göstermeyi yasaklamış olabilir. Çünkü onun güzelliklerini gören kadın gider bir erkeğe anlatır, o da bundan dolayı baştan çıkar ve ona ulaşabilmek için zorlamaya kalkışır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Bu âyet indiği zaman kadınlar izarlarını aldılar ve eklenti yerlerinden bölerek onlarla başlarını örtmeye başladılar". **Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar** meâlindeki beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Başörtülerini hiçbir yeri görünmeyecek biçimde göğüs ve gerdan üzerine sarkıtsınlar. İbn Abbâs şöyle devam etti: Bu âyet inmeden önce kadınlar başörtülerini Nabatlılar'ın[131] yaptığı gibi arka-

---

[131] en-Nebît ve en-Nabat takdirde el-Habîş ve el-Habeş gibidir: Sevad'a yerleşmiş olan bir topluluk. *el-Muhkem*'de Irak Sevadı'na (Mezopotamya) yerleşmiş olan topluluk denilmiştir. Çoğulu el-Enbât gelir. Nisbesi en-Nebatî şeklindedir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nbt" md.).

larına salıverirlerdi. Bu âyet ince başörtülerini gerdan ve göğüslerin üzerini örtecek şekilde bağladılar[132].

Âyette kadınların “dir‘” (الدِّرْعُ) adındaki üst elbiselerinin yakaları bulunduğuna dair bir işaret vardır. Çünkü yaka sadece üst elbisede olur. O zamanki kadınların elbisesi böyle idi. Hz. Peygamber’den (s.a.) rivayet edildiğine göre
kadınlara ait giysiyi giymeyi erkeklere yasakladı [§]ve kadınlara benzemeye 145
çabalayan erkeklere de lânet etti. Yine rivayet edildiğine göre o (s.a.) kadının giyinişi[133] gibi giyinen erkeğe, erkeğin giyinişi gibi giyinen kadına lânet etmiştir[134]. İbn Abbâs’ın şöyle dediği nakledilmiştir: “Hz. Peygamber (s.a.) erkeklerden kadınlara özenenlere, kadınlardan da erkeklere özenenlere lânet etti”[135]. Ve sanki *-en doğrusunu Allah bilir ya,* erkekler için tek başına altta gömlek olmadan ferace[136] giymeleri mekruhtur. Çünkü bu elbise kadın giysisidir. Ancak eteğinde yırtmaç olursa o takdirde kadın elbisesi olmaktan çıkar ve erkeklere mekruh olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

“Velâ yubdîne zînetehunne illâ mâ zahera minhâ” (وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا) kelâm-ı ilâhîsindeki “illâ mâ zahera minhâ” kısmının, yüze bakmak ancak ihtiyaç için mübah olabilir, ihtiyaç yoksa mübah olmaz diye anlaşılması mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Dış giysilerini üzerlerine bürüsünler…”[137] ve “Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur”[138]. Buna göre kadının yüzüne bakmayı ter-

---

132 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 274.

133 Hz. Peygamber (s.a.) iki türlü giyim şeklini yasakladı. Libse durum, tarz demektir. Lübse şeklinde masdar olarak da rivayet olunmuştur. Birinci izah daha uygundur (bk. İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî ğarîbi’l-hadîs*, “lbs” md.).

134 bk. Buhârî, “Libâs”, 61; Nesâî, “Nikâh”, 22.

135 bk. Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, II, 176; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 319.

136 ed-Dürrâ‘a ve el-Midra‘ bir tür giysidir. Önü yırtmaçlı cübbe olduğu da söylenmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “dr‘a” md.).

137 “Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir” (el-Ahzâb, 33/59).

138 “Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah’ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahtır” (el-Ahzâb, 33/53).

ketmek hem kadınlar hem de diğer insanlar için daha nezih olacaktır. İhtiyaç halinde ise bunda bir günah yoktur. O da erkeğin, şahitlik için tanıma amacıyla ona bakmasıdır.

Eğer şöyle bir soru sorulursa: Tedavi için yabancı erkeğin kadının gizli zînet yerlerine bakması caiz değil midir?

Buna şu cevap verilir: Bu ancak zaruret halinde caiz olur, bakma ihtiyacı durumunda ise caiz olmaz. Bizim buradaki meselemiz zaruret dışı hallerle ilgilidir, zaruretle ilgili değildir.

Kocaları… dışında kimseye süslerini göstermesinler. Kocayla ve sonuna kadar belirttiği diğer kimselerle ilgili olarak söz konusu edilen bakma ruhsatı zînet mahallindeki zînet yerlerine değil de zînetin bizzat kendisine bakma
146 ruhsatı da olması mümkündür. [§]O takdirde bu ruhsata, erkeklerden kadına karşı bir şehvet duymayan buyruk altındaki kimseler de dâhil olur. Çünkü zînet göğüstedir. Burada belirtilen zînet, elbisenin ardındaki göğüste olur.

Mahrem yakınlar için gizli zînet yerlerine bakabilmelerine ilişkin ruhsat, bu âyetten başka bir delil ile verilmiş olur. Yahut mahrem yakınlar ve onların dışında sahip olunan köleler ve erkeklerden kadına ihtiyaç hissetmeyen kimseler için verilen bakma ruhsatı aslında onların yanına girme ruhsatı olabilir. Bu durumda "ed-Dühûl" kelimesi gizli olarak âyette (muzmar) olmuş olur. Sanki şöyle demiş gibidir: **Zînetlerini kocaları** ve mahrem yakınlardan sözü edilenler **hariç kimseye açmasınlar.** Onların yanlarına köleler ve erkeklerden buyrukları altındakiler ve kadınlara karşı bir arzu duymayanlardan başka kimse girmez. Bunların yanlarına girerken kadınlar tedbirli olsunlar ve örtünsünler. Onların giriş vakitleri kadınlarca mâlumdur ve ona göre de hazırlıklı olurlar. Çünkü erkek köleler efendilerinin ve sahiplerinin yanına onların kendilerine ihtiyaç duydukları zamanlarda girerler. Buyruk altında olanlar kocaları yanlarında olduğu zaman yanlarına girerler, onlar da buna göre [örtünme için] hazırlıklı olurlar. Böylesi bir gizleme (izmâr) kelâmda caizdir ve bu istisna sebebiyle ortaya çıkar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki "en'âm" (انعام) denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder"[139]. Burada "ğayra muhilli's-saydi" kavl-i celîli göstermektedir ki av tekraren belirtilmiş olmaktadır. Zira eğer belirtilmiş olmasaydı o takdirde ondan istisna edilmezdi. Buna göre birincide zînet yer-

---

139 el-Mâide, 5/1.

lerine bakmak kendilerine caiz olmayanlar hakkında olmak üzere, yanlarına girmek zikredilmeyip gizlenmiş olarak var sayılması (izmâr), açma ruhsatının sadece mahrem yakınlar için öngörülmesi ihtimalini akla getirir. Ya da yukarıda geçtiği üzere bizim belirttiğimiz şekilde olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bunlar, artık kadınlara ihtiyaç duymayan iyice yaşlı kimselerdir. Bazıları da "Kadınlara karşı arzu duymayan ve kocaların da kıskanmayacağı bunamış kimsedir, demişlerdir.

[§]Bazıları ise şöyle demiştir: "İnnîn" iktidarsız ve iğdiş edilmiş ve cinsel **147**
ilişkiye muktedir olamayan kimselerdir" demişlerdir. Ancak bize göre iktidarsız ya da iğdiş edilmiş bir erkeğin yabancı bir kadınla baş başa kalması caiz değildir. Hasan-ı Basrî dedi ki: **Cinsel arzusu bulunmayan erkekler** kadın tabiatlı (muhannes) kimselerdir. Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.) hanımlarının yanına kadın tabiatlı (muhannes) biri girer çıkardı. Onu kadınlara karşı arzu duymayanlardan sayarlardı. Devamında şöyle dedi: Bir gün Hz. Peygamber (s.a.) o kişinin bir kadını tasvir etmesi anında yanıma girmişti. Hz. Peygamber: "Bunun bu işlere aklı ermez sanıyordum. Bundan böyle sizin yanınıza asla girmeyecek!" dedi ve onun, yanlarına girişini engellediler. Nakledildiğine göre Ümmü Seleme anlatmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.) kendisinin yanına geldiğini ve o sırada kendi yanında kadın tabiatlı (muhannes) biri bulunuyordu. O sırada bu adam Ümmü Seleme'nin kardeşine döner ve ona: "Yâ Abdullah! Eğer Allah size yarın Taif'in fethini nasip ederse ben sana Gaylân'ın kızını göstereceğim, o var ya [semizliğinden] dört kıvrım ile gelir sekiz kıvrım ile döner…" der. Bunu duyunca Hz. Peygamber "Bunun bu gibi şeyleri bilmediğini sanıyordum. Sizin yanınıza bir daha asla girmeyecek!" dedi[140].

Cinsel arzusu bulunmayan. Bazıları dediler ki: Bunlar karınlarından başka bir şey düşünmeyenler ve kadınlara dair endişe duyulmayan kimselerdir. Bu izahların hepsi de birdir ve bunlar sonuçta kadınlara ihtiyaç duymayan kimselerdir.

---

[140] bk. Buhârî, "Meğâzî", 58, "Nikâh", 114; "Libâs", 62; Müslim, "Selâm" 33; Ebû Dâvûd, "Edeb", 61.

Ebû Avsece dedi ki: "el-İrbe" (الإربة) ihtiyaç demektir. "el-İrab" (الإرب) çoğuludur. İbn Kuteybe de böyle söylemiştir[141]. İbn Abbâs ise "Kadınların kendisinden çekinmediği kimsedir" demiştir[142].

Kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Burada maksat "ıttılâ", yani farkına varma, anlama demektir. Küçüklükten henüz neyin ne olduğunun farkına varamayan, anlamayan, kavramayan demektir. Bazıları ise **Kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar** meâlindeki beyanı henüz ergenlik çağına ulaşmayan çocuklar diye yorumlamıştır. Bize göre önceki yorum uygun olanıdır. Şöyle ki henüz ergenlik yaşına gelmemiş çocuklar, yerine göre bazı vakitlerde izin isteme ile memurdurlar. Şu ilâhî beyan bunu gerektirmektedir: "Ellerinizin altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz büluğ çağına ermemiş olanlar (yanınıza
148 girecekleri zaman) sizden izin istesinler"[143]. [§]Burada izin istemesi emredilen henüz ergenlik çağına gelmemiş çocuktur. Bu çağda kadınların avret yerlerine muttali olabilir. İzin isteme ile emrolunmayan ise, ondan daha küçük olan çocuktur ki o da küçüklüğü sebebiyle henüz kadınların avret yerlerinin farkında olmayan çocuktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Yani halhalların birbirine çarparak ses çıkarmasını sağlamak için ayaklarını birbirine vurmasın. **Gizledikleri süsleri bilinsin diye.** Yani elbisenin gizlemiş olduğu zînetin bilinmesi için ki o da elbisenin örtebileceği halhaldır. Kadına, gizlediği zînetini erkeklerin bilmesi için ayaklarını vurması yasaklanmıştır. Bu onun için mahzurludur çünkü bu erkekleri kendisine karşı tahrik ve teşvike yol açar. Zira zînet esas itibariyle kendilerine karşı bir arzu uyandırmak ve dikkat çekmek içindir. O, bakmaya ve şehvet duymaya davetiye çıkarır. Onun terkinde ve kadının varsa zînetini göstermemesi hem kendisini koruması hem de erkeklerin korunmasını sağlar, bu şekildeki bir tutum onları zînetten ve onun uyandıracağı arzudan uzak tutmayı temin eder. Genç kadının yüzünü açmasının, erkeğin de şehvetle ona bakmasının erkek için sakıncalı ve yasaklanmış olması daha doğru gözükmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

141 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 303.

142 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 275.

143 "Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz büluğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler" (en-Nûr, 24/58).

Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz! Bunun iki izaha ihtimali vardır: Biri şudur: **Allah'a tövbe edin** meâlindeki beyan itaat etmek ve boyun eğmek suretiyle Allah'a dönün ki felaha eresiniz. Ya da şöyledir: **Allah'a tövbe edin**, yani işlemiş olduğunuz günahlardan ve mâsiyetlerden vazgeçin onların yerine ona itaat edin ki Allah işlemiş olduğunuz mâsiyetleri affetsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَآئِكُمْ اِنْ
يَكُونُوا فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾

[§]*32. "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da* 149
elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir."

[Bekârların Evlendirilmesi]

İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Evlendirme emri her ne kadar zâhirde tek bir emir şeklinde gelmiş olsa da gerçekte birkaç kısma ayrılır: Câriye ve kölelerin evlendirilmesi emri terğib ve teşvik anlamındadır. Hürlerin evlendirilmesi emrinde yardım etme ve destek verme anlamı vardır. Çünkü bir kimsenin çocuğu, erkek olsun kız olsun, evlenme çağına geldiği zaman yakınlarına, neseb bilginlerine, kendisi ile alakası olanlara danışır ve onlardan bu konuda kendisine yardımcı olmalarını ister. Köleler konusunda efendileri öyle değildir. Bu da gösteriyor ki bu ikisinden birinde evlendirme emri yardım ve destek için diğerinde ise teşvik içindir.

Sonra erkek kölenin evlendirilmesi sanki bir tür bilinen bir eylem gibi olmaktadır. Çünkü bunda kendi lehine bir karşılık olmaksızın ona (efendiye) külfet yükleme vardır. Görmez misin ki ona vasî, baba, mükâteb ve ticarete mezun köle gibi karşılıksız iyilik yapabilme yetkisi bulunanlar ancak mâlik olabilirler. Câriyeyi evlendirmek ise öyle değildir. Zira ona bu sözü edilenler ve kendisi ya da bir başkası için iktisabda bulunabilen herkes ona (câriyeyi evlendirmeye) maliktir. Sonra âlimler, efendinin, istese de istemese de câriyesinin iznini almadan evlendirme yetkisinin bulunduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Efendinin erkek kölesini bir kadınla evlendirme konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, kölenin rızası olmadan buna yetkisi yoktur, demişlerdir. Bazıları da köle istese de istemese de sahibi onu evlendirebilir, demişlerdir.

Sonra **içinizden evli olmayanları… evlendirin** meâlindeki beyan hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "eyâmâ" (الْأَيَامَى) kelimesine hür erkekler değil sadece kadınlar anlamı vermiş ve velinin izni olmadan yapılan nikâhın bâtıl ve fasit olacağını söyleyip görüşlerine bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ velilere hitap etmekte ve onlara -aynen efendisinin câriyesini evlendirmesini emretmesi gibi- onları evlendirmelerini emretmektedir. Böylece her ne kadar ikisi arasında velâyet konusunda farklılık varsa da veli için, aynen köle üzerinde sahibi için tesis ettiği gibi bir velâyet tesis etmiştir.

150 [§]Ancak bize göre karşı taraftakilerin görüşü doğrultusunda "ve enkihu'l-eyâmâ minküm" (وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ) âyetini sadece kadınlarla ilgili olarak yorumlamak söz konusu olsa, o takdirde âyette onların tezlerini doğrulayan bir delil yoktur. Buradaki evlendirme emri birkaç şekilde yorumlanabilir: Birincisi kadınlar hayâ sebebiyle evlenme işini üstlenemeyeceklerinden ve bunu dile getirmeyi ayıp sayacaklarından, hatta bunu yapan kadın diğer kadınlarca yerileceğinden, onların evlendirilmesini velilerin üstlenmesinin teşvik sadedinde emredilmiş olmasıdır. Yahut bu emrin, belirttiğimiz gibi, onlara yardım anlamında olması. Görmez misin ki Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "Bir kimsenin çocuğu evlilik çağına gelir ve onu nikâhlama imkânı bulunmasına rağmen onu evlendirmez de çocuğu bir günah işlerse günah aralarında ortak olur"[144]. Bu da gösteriyor ki burada söz konusu olan emir *en doğrusunu Allah bilir ya,* babanın ergenlik çağına gelmiş oğlunu evlendirmesi konusunda yardım etme anlamındadır. Baba, edep kurallarından olmak üzere oğlunu evlendirme konusunda ona yardım etmekle memur ise ve bu şekilde emrolunmuşluğu, istememesi halinde oğlunu nikâha zorlama velâyetini gerekli kılmıyorsa kızı için de durum aynıdır; onu evlendirmesi ona yardımcı olmak yahut hayâsı sebebiyle nikâhını kendisi üstlenmek şeklinde olur. Ya da karşı görüşte olanların dedikleri gibi kadının üzerinde veli lehine velâyetin gerekliliği şeklinde olabilir.

Sonra biz gördük ki kadın nikâha arzulu olur ve rıza gösterir, fakat velisi buna yanaşmazsa o takdirde veli onu evlendirmeye zorlanır. Ama kadın nikâhı istemez ve yüz çevirir, ama veli ister ve arzu ederse kadın o nikâhı kabul etmeye zorlanamaz. Bu da gösteriyor ki evlenme konusunda hak, velinin aleyhine kadının lehinedir, velinin lehine kadının aleyhinde değildir. Evlenme yetkisi kadının velisi aleyhine geçerli olacak şekilde kadının kendi hakkı olduğuna göre kadının nikâhı bizzat üstlenmesi halinde bu evlilik caiz olur. Çünkü bu

---

144 bk. Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 597 (45337).

âyetteki evlendirme emrine ilişkin hitap, belirttiğimiz gibi farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Kaldı ki bu âyette erkeklerin değil sadece kadınların belirtilmesi söz **151**
konusu ise böyledir. Hem âyette erkekler olmaksızın sadece kadınların belirtilmesi nasıl söz konusu olabilir ki. Bir kere "eyyim" (الأيم) ismi hem kadınlara hem de erkeklere birlikte işaret eder[145]. Görmez misin ki Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre bu âyet inince o şöyle demişti: "Bu âyetten sonra zenginlik aramak üzere bekârları evlendirmek için bekleten hiçbir kimse görmedim!"[146] Necde'den rivayet edilen "Hz. Ömer bekârlarımızı evlendirmek üzere bizi çağırdı" şeklindeki sözde de "eyyim" kelimesi kadın ve erkek için müşterek kullanılmıştır. Şiirde[147] de şöyle gelmiştir:

"Lillâhi derru benî Aliyyin … eyyimin minhum ve nâkihin"

لِلّٰهِ دَرُّ بَنِى عَلِيٍّ ... أَيِّمٍ مِنْهُمْ وَنَاكِحِ

Alioğullarının Allah hayrını versin, onlardan bekârının da evlisinin de!

Bazısında da beyit şöyledir:

"Ve eyyimin te'bâ mine'l-kavmi eyyimâhu"

وأيم تأبى من القوم أيماه

Nice bekâr, kavmin bekârından kaçar…

Görüldüğü gibi "eyyim" (الأيم) ismi bu örneklerde hem erkekleri hem de kadınları içine almaktadır. Buna dair delillerden biri de devamındaki **ve köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları** anlamına gelen beyandır. Bu da gösteriyor ki emir hür olanlardan, erkek olsun kadın olsun, ergenlerin evlendirilmesini teşvik amaçlıdır.

---

145 "Eyâmâ" (الْأَيَامَى) erkek olsun kadın olsun eşi olmayan kimselerdir. "Raculün eyyim" demek, ister daha önce evlenmiş olsun, ister hiç evlenmemiş olsun halihazırda eşi olmayan erkek demektir. Bâkire olsun dul olsun, kocası olmayan kadına da, karısı olmayan erkeğe de "eyyim" denir. Kur'ân-ı Kerîm'de "ve enkihu'l-eyâmâ minküm" (وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ) diye geçer ve kapsamına eşi olmayan dişi olsun erkek olsun bâkire veya dul olsun hepsi girer (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "eym" md.).

146 Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 320.

147 Bu beyit, Ümeyye b. Ebu's-Salt'a aittir (bk. Ümeyye b. Ebü's-Salt, *Dîvan*, s. 350). Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: Bu Araplar'ın sözlerinde ve şiirlerinde meşhurdur. Bir söyleyici Bedir sonrasında Hz. Peygamber (s.a.) ile savaşmaya Kureyş'i kışkırtmak üzere böyle söylemiştir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 527a).

Şöyle bir soru sorulursa: Erkekleri evlendirmeyi emretmenin, işler zaten kendilerine havale edilmişken ne mânası vardır? Bunun cevabı belirttiğimiz gibi bekârların evlendirilmelerine yardımcı olmak ve teşvik etmektir.

152 **[§]Köleleriniz… arasından da elverişli olanları.** Âyetin metninde sözü edilen **Salihler**den maksadın müminler olması mümkündür. Salihlerin sizden iyi halli (salah) ve iffetli olmak isteyen anlamına gelmesi de caizdir. Ya da Allah Teâlâ salihlerden söz etti, bu hükümdarların adet üzere salah ve hayır ehli olanlara hitap etmeleri gibidir. Bu hitabın hükmünden öyle olmayanları dışarıda tutmak için değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. İnsanlardan bir kısmı kölenin mülkiyet sahibi olabileceğine bu âyeti delil getirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ hem köleleri hem de hürleri birlikte belirttikten sonra arkasından onları zengin kılacağından bahsetti ki bu kölenin de mülkiyet sahibi olabileceğini gösterir. Onlar şu ilâhî beyanı da delil olarak kullanmıştır: "Sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin"[148]. Burada Allah Teâlâ mehirleri ve verme fiilini câriyelere nispet ederek kullanmıştır. Bu da gösteriyor ki câriyeler de mülkiyet sahibi olabilirler.

Ancak bize göre köleler tevessu' ve tasarruf mülkiyetini haizdirler. Onlar için varlıklı olmaya bağlı zenginlik ve tasarrufa bağlı zenginlik söz konusu olur. Onlar temlik yetkisini haiz değillerdir, gerçek anlamda maliyetlikleri de olmaz. Buna Allah Teâlâ'nın şu ilâhî beyanı işaret eder: "Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?"[149] Şayet ellerinin altındakiler (yani köleler) efendilerin ve köle sahiplerinin mülk edindiği gibi mülk edinebilselerdi o takdirde köleler mülkte efendilerin üstüne çıkarlardı. Çünkü işlemleri yapanlar, malı kazananlar kölelerdir, efendileri değildir. Rızık konusunda kiminin kimine üstün kılınması gösteriyor ki onlar efendilerin sahip oldukları gibi mülkiyet hakkına sahip değillerdir. İkinci delil şudur: "Allah, birbiriyle çekişen ve ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile, yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi"[150]. Eğer köleler de aynen efendileri gibi mülkiyet hakkına sahip olsalardı

---

148 en-Nisâ, 4/25.

149 en-Nahl, 16/71.

150 "Allah, birbiriyle çekişen ortak sahipleri bulunan bir (köle) adam ile, yalnızca bir kişiye ait olan bir (köle) adamı örnek verdi. Bu iki adamın durumu hiçbir olur mu? Hamd Allah'a mahsustur. Hayır, onların çoğu bilmiyorlar" (ez-Zümer, 39/29).

o takdirde onlarla ortak olurlardı. Bu da gösterir ki onlar gerçek anlamda mülkiyet hakkına sahip değillerdir, sadece varlıklı olmaya bağlı zenginlik ve tasarruf zenginliğine sahiplerdir. Yahut **Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır** meâlindeki beyanın onlardan kölelere değil de sadece hürlere yönelik olması
mümkündür. [§]Bu, dilde caiz olan bir şeydir. Sonra Ebû Hureyre'den rivayet **153**
edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Üç kimse vardır ki Allah Teâlâ'nın onları zengin kılması bir vâddir: Allah yolunda cihat eden kimse, iffetli olmayı isteyerek evlenen kimse, borcunu ödemeye niyetli sözleşmeli köle (mükâteb)"[151]. Hz. Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Teâlâ **Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır** buyuruyorken zenginliği evlenmede aramayan adam gibisini görmedim"[152]. Haberde geldi ki Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeteniniz hemen evlensin! Çünkü o gözü daha iyi sakındırır ve iffeti daha iyi korur. Kimin de gücü yoksa o zaman oruç tutsun. Çünkü oruç onun için kalkan olur"[153]. Yine rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ömer'e "Kızlarını ne yaptın?" dedi. "Onlar yanımdalar yâ Resûlallah!" diye cevap verdi. Hz. Peygamber "Onlar ergenlik yaşına geldiler mi?" dedi. O, "Evet!" dedi. Hz. Peygamber "Sen onlardan birini dengi olan birinden alıkoyar ve evlenmesini geciktirirsen mutlaka her gün sevabından bir kırat eksilir!" buyurdu. Bazı haberlerde de şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Bir kimsenin çocuğu evlilik çağına gelir ve onu nikâhlama imkânı da bulunur, buna rağmen onu evlendirmez de çocuğu bir günah işlerse günah aralarında ortak olur"[154].

وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذٖينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتّٰى يُغْنِيَهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَالَّذٖينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فٖيهِمْ خَيْرًا وَاٰتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللّٰهِ الَّذٖٓى اٰتٰيكُمْ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَٓاءِ اِنْ اَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِتَبْتَغُوا عَرَضَ

151 İbn Mâce, "Itk", 3; Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 20; Nesâî, "Cihâd", 12, "Nikâh", 5.

152 bk. Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 786 (45587); Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, XVIII, 149. *Kenzü'l-ummâl*'in ibaresi şöyle: "Allah Teâlâ vâd buyurduğunu vâdetmiş ve 'Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır' buyurmuş iken zenginliği evlilikte aramayan bir adam gibisini görmedim.

153 Buhârî, "Savm", 10; "Nikâh", 2; Müslim, "Nikâh", 1, 3.

154 bk. Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XVI, 597 (45337).

الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ فَاِنَّ اللّٰهَ مِنْ بَعْدِ اِكْرَاهِهِنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٣﴾

154 **[§]*33. "Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Namuslu yaşamak isterlerse, dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle bağışlayıcıdır, esirgeyicidir."***

[Fuhşa Sürükleme Yasağı]

Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar... "İsti'fâf" (الاستعفاف) iffetli olma isteği demektir. Sanki şöyle buyurmuştur: Evlenme imkânı olmayan kişi kendisini zinadan alıkoyan ve kendisini iffetli kılan sebepleri arasın, tâ ki Allah lütfundan onun ihtiyaçlarını giderecek zenginlik verinceye kadar. İffetli olabilmenin vasıtaları şunlardır: Birincisi Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu husustur: "Ey gençler topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeteniniz hemen evlensin! Çünkü o gözü daha iyi sakındırır ve iffeti daha iyi korur. Kimin de gücü yoksa o zaman oruç tutsun. Çünkü oruç onun için kalkan olur"[155]. Ve benzeri hadisler. [İkincisi] iffetli olmak için eğer evlenmeye gücü yoksa Allah kendisini zengin kılana kadar gerekli sebepleri arasın ki zinaya düşmesin. Şu hadiste olduğu gibi: "Kim iffetli olmak isterse Allah Teâlâ onu iffetli kılar!"[156] "Velyesta'fif" (وَلْيَسْتَعْفِفِ) kelimesinin nikâh imkânı bulamayanlar iffetli olmak için çabalasın şeklinde anlaşılması da mümkündür.

---

155 Buhârî, "Savm", 10; "Nikâh", 2; Müslim, "Nikâh", 1, 3.

156 Umâre b. Gaziyye, Abdurrahman b. Ebû Saîd el-Hudrî'den, o da babasından rivayet edilmiştir ki o (Ebû Saîd el-Hudrî) şöyle anlatmıştır: Annem beni Hz. Peygamber'e (s.a.) (erzak istemek üzere) gönderdi ve ona geldim ve oturdum. Beni karşıladı ve: "Her kim ki müstağni davranırsa Allah onu zengin kılar. Kim iffetli olmak için çabalarsa Allah onu afif kılar. Her kim ki Allah'a güvenirse Allah ona kâfi gelir. Kim ki bir ukıyye (kırk dirhem = 28,3 gr) değerinde bir malı var iken isterse o ısrarcılık etmiş olur" buyurdu. Ben kendi kendime dedim ki: "Benim Yakute adlı devem bir ukıyyeden daha değerlidir" Bunun üzerine hemen döndüm ve istekte bulunmadım" (bk. Nesâî, "Zekât" 89; bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 3).

Allah Teâlâ nikâh imkânından aciz kalma halinde, mallarda ve diğer hususlarda ihtiyaç ve zaruret halinde başkasının mülkünden bedelini ödemek kaydı ile yararlanmayı mübah kıldığı halde, cinsel alanda helâl olmayanları mübah ve onlardan yararlanmayı caiz görmemiştir. [§]Bunun birkaç gerekçesi 155
vardır: Birincisi, başkasının mülkünden alıp yemek ancak zaruret halinde caiz olur. Cinsellikte ve bir şekilde kadından cinsel yararlanmada ise zaruret hali olmaz. O yüzden de mübah kılınmamıştır. İkincisi, kadınlardan cinsel yönden yaralanma aslında sanki sırf üreme ve neslin devamını sağlama amacıyla mübah kılınmış gibidir. Yoksa kişilerin kendi ihtiyaçları ve şehvetlerinin giderilmesi için değil. Kişinin kendi imkânı dâhilinde nikâhlayabileceği bir kadın olmayınca, ondan üreme ve neslin bekasını sağlama sorumluluğu düşer. Üçüncüsü, bolluk içinde olma, zenginlik ve türlü nimetlere sahip olma kadınlara karşı arzuyu ve cinsel ihtiyacı doğuran unsurlardır. Kişi nikâhlayacak bir kadın bulma imkânına sahip olmayacak şekilde fakir olduğu zaman kendisinde şehevî arzuları doğuracak imkânlar bulunmaz. O yüzden de mübah kılınmamıştır. Ama ihtiyaç, zaruret ve belirttiğimiz unsurlara gelince bunların tamamı mallarla ilgili olarak gerçekleşir. Bunlarda ihtiyaç duyulan malı almak kişilerin bizzat kendileri içindir ve onları hayatta tutabilmek amacını taşır. O yüzden aralarında fark vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar… "Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır" meâlindeki ilâhî beyanda Mûtezile'nin görüşünü nakzeden iki yön vardır: Birincisi, Allah Teâlâ, zengin kılmayı kendi zatına nispet etmiştir. O hiç kimseye kendi zatından kaynaklanan bir sebep olmaksızın bir şeyi kimsenin eline atmaz ve koymaz. Lâkin yarattığı birtakım sebeplere bağlı olarak o kimseyi zengin kılar ve ona verir. Zengin kılma fiilini kendi zatına nispet etmesi gösteriyor ki kulların zenginliğine sebep olan vasıtaların oluşmasında Allah'ın dahli ve yaratması vardır. Bu itibarla Mûtezile'nin "kullarının fiillerinde Allah'ın hiçbir dahli yoktur" şeklindeki iddialarına burada bir delil yoktur. İkincisi âyette bulunan şu delildir: Kulların zenginliği ve bolluk içinde olmaları Allah Teâlâ'nın bir lütfu ve rahmetinin eseridir. Bu, kulların bizzat kendilerinin önceden yaptıkları iyiliklere karşılık olarak hak ettikleri bir şey değildir. [§]Aksine o şey Allah Teâlâ'dan 156
onlara bir lütuf ve ihsandır. Eğer bu Allah Teâlâ'nın üzerine gerekli olsaydı o takdirde bu Allah'ın adli olur, lütuf ve keremi olmazdı. Allah'ın lütuf ve ihsanı diye isimlendirmesi gösterir ki Allah Teâlâ her kime verse, onun için şöyle denilir: Allah Teâlâ nimetini o kimseye lütuf ve kereminden, nimet bahşetmesinin sonucu olarak verdi, yoksa kişi verilmesini gerekli kıldığı ve hak ettiği için değil. Bu da onların dinde aslah görüşlerine dair bir reddiyedir.

Sonra insanlardan bir kısmı, "Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır"[157] ve **Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar…** meâlindeki beyanlarla zenginliğin fakirlikten daha üstün kılındığına istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: Çünkü Allah Teâlâ zenginliği "min fadlihî" (مِنْ فَضْلِهِ) diye lütuf ve ihsan diye isimlendirmiştir. Kur'ân'da bunlardan başka birçok âyette de zenginliği rahmet, hasene diye isimlendirmiş, pek çok yerde onu hayr diye anmıştır. Fakirliği ve darlığı ise bir defasında belâ, ikincisinde kötülük, üçüncüsünde zahmet ve sıkıntı diye adlandırmıştır: " Onları güzellikler ve kötülükler ile sınadık"[158]; "Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz"[159]; "Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?"[160] ve daha başka ilâhî beyanlarda olduğu gibi. Bunlarda Allah Teâlâ'nın belâ, şiddet, şer, zarar, kötülük diye isimlendirdiği her bir şeyden maksat darlıktan ve yoksulluktan kinâye olmaktadır. Buna mukabil bahsetmiş olduğu hayır, hasene, rahmet vb. benzeri isimlendirmeler de bolluk ve zenginlikten ibaret olmaktadır. Bu da gösteriyor ki zenginliğin hayır, güzellik ve rahmet olarak isimlendirilmesi onun fakirlikten daha üstün olduğunu göstermektedir. Zira hiç şüphe yoktur ki hayır, güzellik ve rahmet şer, kötülük ve sıkıntıdan daha hayırlıdır. Bu yüzden zenginlik fakirlikten daha üstündür.

Bu görüş sahiplerine şöyle denilir: Sizin dediğiniz gibi, zenginlik sözü edilen olumsuz durumlardan hayırlıdır. Ancak bahsettiğiniz sebepler, bizzat fesada çağıran, ihtiyaçların ve şehvetlerin yerine getirilmesi için harekete geçiren, envâi çeşit günahları işlemeye, her türlü haramı irtikâp etmeye sevkeden durumlar olmaktadır. Oysa darlık, yoksulluk ve şiddetli sıkıntı öyle değildir, aksine bunlar içinde bulunduğu kimseyi envâi çeşit mâsiyet ve haramları iş-
157 lemeye iten bir sebep olmak şöyle dursun onlardan alıkoyan hallerdir. [§]Bizim o daha üstündür derken kastettiğimiz sözünü ettiğimiz mâna itibariyledir, yoksa bizzat sizin anladığınız anlamda değildir. Yahut hayır diye bahsedilen ve isimlendirilen durum -ki zenginliği kastediyorum- insanlara nispetle öyle gö-

---

157 en-Nûr, 24/32.

158 el-A'râf, 7/168.

159 el-Enbiyâ, 21/35.

160 "Andolsun, eğer onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan elbette, 'Allah', derler. De ki: 'Peki söyleyin bakalım? Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar onun rahmetini engelleyebilirler mi?' De ki: 'Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler'" (ez-Zümer, 39/39).

rünüyor, aynı şekilde darlığın da şer diye isimlendirilmesi gene onlara nispetle öyledir. Çünkü bu hakikatte öyle oldukları için değil insanlar arasında öyle telakki edildiği içindir. Çünkü zenginlik ve bolluk fesada, darlık ve yoksulluk da fesattan alıkoymaya sebep olabilir. Yahut bunlardan birinin diğerine üstünlüğü konusunu hiç ele almamak gerekir. Zira her ikisi de kulların kendisi ile sınandığı hallerdir: Şunlar fakirlik ve darlık yüzünden sabır ile ötekiler de zenginlik ve bolluk yüzünden şükür ile sınanmaktadırlar. Bu itibarla bunlardan birinin diğerine üstünlüğünü konuşmak lüzumsuz bir kelâm etmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Yani onlarla yazışın. Âyetin zâhiri yazışma akdine değil aksine "mâruf Kitab"a yönelik olmalıdır ki o da Allah Teâlâ'nın Kitab'ıdır: Çünkü kitap mutlak olarak kullanıldığı zaman onunla Allah'ın Kitab'ı kastedilir. Köle ve câriyeler, efendilerinden Kitab'ın kendilerine de öğretilmesini isterler demektir. Ne var ki insanlar, bundan bu mânayı anlamadılar, aksine köle ve câriyelerle yapılan mükâtebe akdini anladılar ve âyeti o şekilde yorumladılar. Sonra "fe kâtibûhum" (فَكَاتِبُوهُمْ) kavl-i celîli vücup ve ilzam (bağlayıcılık) için değil, aksine tergip ve teşvik içindir. Bunun da delili, ümmetin Hz. Peygamber (s.a.) zamanından günümüze değin mirasçılarına mükâtebe akdi yapmadan öldükten sonra arkalarından mirasçılarına miras bırakmalarıdır. Eğer vücup ve ilzam için olsaydı onlar üzerlerine vacip ve gerekli olan bir fiili terketmezlerdi. Onların mükâtebe akdini terketmeleri bu âyetteki emrin vücup için değil tergip ve teşvik için olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerinde hayır görürseniz tekliflerini kabul edin. Bu ilâhî beyan hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazı müfessirler demişlerdir ki: Eğer onların hayrın her türlüsü hakkında, namazı kılmada, iyi hal göstermede arzulu olduklarını görürseniz ve onlar da kendilerini buna hazırlamışlarsa onlarla bedelli âzatlık sözleşmesi yapın. Bazıları da **kendilerinde hayır görürseniz** demek, vefa, emanet (güvenilirlik) ve iyi hal görürseniz anlamına gelir demiştir. Bu Hasan-ı Basrî'nin izahıdır. Bu ifadenin yorumu şöyledir: Eğer onların yazıştıkları bedele güçleri olduğunu ve ödemeyi yapmaya kādir olduklarını görürseniz onlarla bedelli âzatlık sözleşmesini yapın. Bazıları hayrı hile, çare diye yorumlamıştır. Bir kısmı da ondan maksadın mal olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri hayırdan maksat meslek sahibi olmak diye açıklamıştır. Hz. Peygamber'den -Yahyâ b. Kesîr tarafından tefsiri de yapılan- bir haber rivayet etmişlerdir ki onda Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kendilerinde hayır görürseniz

-ki hayır zanaat demektir- âzatlık sözleşmesi yapın. Onları insanların başına belâ olarak sarmayın!"[161]

158 [§]Eğer bu mâna sabitse o takdirde başka bir yoruma ihtiyaç yoktur. Eğer Allah Teâlâ "in alimtüm lehum hayran" (إن علمتم لهم خيرًا) buyursaydı o takdirde burada "hayır"dan maksat maldır demek mümkün olurdu. Ancak Allah Teâlâ "in alimtüm fîhim hayran" (إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا) buyurdu. Mal onların içinde olmaz, mal ancak onlara ait olur. Bu yapılan izahlar içerisinde en uygun olanı *en doğrusunu Allah bilir ya,* hayırdan maksadın haberde de geldiği gibi meslek olması ya da vefa ve güvenilirlik olmasıdır.

Sonra bu âyette kölelerin mülkiyet sahibi olamayacaklarına dair delil vardır. Çünkü onlar eğer mülkiyet sahibi olabilselerdi o takdirde Allah Teâlâ onları bedelli âzatlık sözleşmesi yapmadan (ellerindeki mallarına karşılık) âzat etmelerini tavsiye ve teşvik ederdi. Allah Teâlâ'nın insanları sözleşmeye teşvik etmesi gösterdi ki köleler, bu sözleşmenin onların kazançlarını ve hizmetlerini efendileri için değil de kendileri için kılana dek mülkiyet hakları yoktur. Hem mükâtebe akdinde efendilerin hukukunu da kollama durumu vardır. Çünkü köleler, eğer ödemeyi kabul ettikleri meblağı ödeyebilirlerse ne âlâ, aksi takdirde efendilerin, onları yeniden kendi hizmetlerine almaları hakkı vardır. Eğer bu sözleşme âzatlık demek olsaydı, onları tekrar kendi elleri altına almaları mümkün olmazdı ve hakları kendilerine ulaşan bir karşılık olmaksızın elden çıkmış olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerinde hayır görürseniz tekliflerini kabul edin. Bu ilâhî beyanda sebeplerin gerçekliğini tahkik ile değil de sadece zâhirine bakarak amel etmenin caizliği görüşüne de bir işaret vardır: Şöyle ki Allah Teâlâ **kendilerinde hayır görürseniz** buyurmuştur. Burada sözü edilen hayr hakkındaki bilgiye onlarda olan birtakım sebeplerle ulaşılır ki bunlar da sözü edilen zanaat, vefa, eda, güvenilirlik vb. gibi şeylerdir. Bunlar birtakım sebeplerdir ki bunlarla hayra ulaşılır. Ancak bu gerçeklik üzere bir bilgi oluşturmaz, sadece galip bir zan ve bilgi ifade eder. Gene bu beyanda esbabın zâhiri sonucu oluşan içtihatla amel etmenin cevazına da delil bulunmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

161 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 317. [Metinde "Köpekler gibi başıboş salıvermeyin!" ifadesi vardır. Bu şekilde gelen rivayetler de vardır. Ancak rivayetlere bakıldığında kilâb yerine yük, belâ, sıkıntı anlamındaki "kell" kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Uygun olan mâna da budur. O yüzden tercümede o rivayet esas alınmıştır].

Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin. Bunun muhatabı hakkında ihtilaf edilmiştir: Hasan-ı Basrî ve daha başkaları dediler ki: O, kölenin efendisi de dâhil olmak üzere Allah Teâlâ'nın genel olarak insanları teşvik ettiği bir fiildir. Bu durumda iki şekilde izah edilebilir: Birincisi, Allah Teâlâ'nın zekât fonlarından olmak üzere birini mükâteb köleler için tahsis etmesi. [§]"İnneme's- 159
sadekātü li'l-fukarâi" (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ) diye başlayan ve "fi'r-rikābi" (وَفِى الرِّقَابِ) ifadesine kadar devam eden âyet[162] bunu gerektirmektedir. Burada sözü edilenler mükâteb kölelerdir. Allah Teâlâ mal sahiplerine zekâtlarını mükâteb kölelere vermesini emretmiştir ve onları zekât verilecek bir zümre olmaya lâyık kılmış, böylece bedelli âzatlık sözleşmesi gereği üstlendiği borcun ödemesinde insanların onlara yardımcı olmalarını amaçlamıştır. Eğer bu böyle ise o takdirde zekât onlar için bir haktır. İkincisi, muhtemeldir ki Allah Teâlâ insanlara zekât haricinde mallarından mükâteb kölelere borçlarını ödeyebilmeleri ve böylece boyunlarını kölelik ve kesb zilletinden kurtarabilmeleri için vererek yardımcı olmaları emrini vermiştir.

Bazı tefsircilere göre ise burada hitap özellikle efendilere yöneliktir. Çünkü bedelli âzatlık sözleşmesi ile ilgili hitabın baş tarafı köle sahiplerine yöneliktir; burada da öyle olmalıdır. Sonra da bu konuda ihtilaf ettiler. Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bedelli âzatlık sözleşmesinde meblağın üçte birini efendi almaz". Ondan "dörtte biri" diye de rivayet edilmiştir. Hz. Ömer'den gelen rivayete göre ise o kendisine ait bir köle ile mükâtebe akdi yapmıştı. Onun ilk taksidini düşürdü. Köle ona "Benden son taksidini düşür!" dedi. Hz. Ömer: "Belki o zamana yetişemem!" dedi ya da buna benzer bir kelâm etti. Sonra da âyeti okudu: **Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen**…[163] Hz. Osman'ın (r.a.) kölesi şöyle anlatır: Hz. Osman benimle bedelli âzatlık sözleşmesi yaptı. Benden hiçbir şey indirmedi". Hz. Osman'ın sözleşme bedelinden hiç indirim yapmadığı şeklindeki rivayet, mükâteb kölelere mallardan verilmesini ve indirim yapılmasını emreden âyetin tercihe bağlı ve fazilet şeklinde olduğunu, bunun vücup ve gereklilik içerecek şekilde bir emir olmadığını gösterir. Çünkü bu eğer vacip olsaydı Hz. Osman gibi birinin sözleşme bedelinden bir indirimde bulunmaması gibi bir tavır düşünülemezdi. Bunu efendiye malından vermesini ve ona peşinen ödeme yapmasını vacip gören

---

162 "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir" (et-Tevbe, 9/60).

163 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 192.

kimse bunu sahâbeden (r.a.) gelen rivayetlere aykırı olarak yapmış olur. Çünkü onlardan bir kısmının, kendi malından vermek şeklinde değil de (alacağından)
160 dan) indirimde bulunduğu ve vazgeçtiği rivayet olunmuştur. [§]Bazılarından da belirlenen meblağı indirimde bulunmadan, ona mal vermeden tam olarak aldığı rivayet edilmiştir. Bu durumda onlara mükâtebe bedeli dışındaki mallarından vermelerini emreden kimsenin görüşü sahâbenin tamamının görüşünün dışında olmaktadır.

Sonra bu izah iki açıdan yanlış olur: Birincisi: Bir kimse kölesine "Şu kadar meblağı ödediğin zaman sen hürsün!" dese ve onun bir miktarını indirse, köle de diğer (bir) kısmını ödese, tamamını ödemedikçe âzat olmaz. Bu da gösteriyor ki **Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin** meâlindeki beyan vücup için değil, ihtiyari olarak yapılması istenen bir fiildir. İkincisi: Köle, meblağı ödedikten sonra artık ona hâlâ "mükâteb" denilmez. O artık bir hürdür. Onlara mal verilmesi emri ancak onlar mükâteb halinde ikendir. Nitekim önce "âzatlık sözleşmesi yapın" buyurmuş sonra da **onlara verin** demiştir. Eğer onların dediği gibi olsaydı sözünü ettiğimiz iki gerekçeden dolayı bu bâtıl olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Namuslu yaşamak isterlerse, câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın. Âyetin metninde geçen "in eradnâ tehassunen" (إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا), yani "Namuslu yaşamak isterlerse" meâlindeki beyan uyulması gerekli bir şart (kayd-ı ihtirazî) değildir. Çünkü câriyeler namuslu yaşamak istemeseler bile fuhuş yapmaya zorlanamazlar. Bu da gösteriyor ki bu kayıt bir şart değildir. Onlar itaat etseler bile onların fuhuş yapmaya zorlanması mümkün değildir. Bu itibarla bu kayıt bağlamda mevcut bir öge (kayd-ı ittifâkî) olarak resmedilmiştir. Şöyle ki: Onlar para kazanmak için câriyelerini fuhuş yapmaya zorlarlardı. Oysa onlar namuslu yaşamak isterlerdi. Bu itibarla hitap ve yaptıkları işin yasaklanması onların durumunu hikâye etmek üzere geldi, yoksa amaç onu bir şart olarak belirtmek değildi. Yahut bu onların gönüllü olması halinde de zorlama olmasıdır. Bu ifadede, müt'a nikâhının bâtıl ve fasit olduğuna dair delil vardır. Çünkü onlar câriyelerini kendileri için istedikleri ücret mukabilinde para karşılığında başkalarıyla yatmaya zorluyorlardı. Müta da bundan başka bir şey değildir. Müfessirler dediler ki: Bu âyet münafıklardan Abdullah b. Übey ile falan ve filan hakkında inmiştir. Onlar câriyelerini dünya metaı elde etmek için zinaya zorluyorlardı[164]. Eğer dedikleri gibi ise o takdirde âyette zinanın bütün dinlerde haram olduğuna dair delil vardır.

---

164 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 192.

[§] Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle 161
bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. Bu iki şekilde izah edilebilir: Birincisi, câriyelere yönelik olarak gelmiş olmasıdır. Yani **Kim onları zorlarsa bilinsin ki Allah, onların zorlanmaları sebebiyle** o câriyeleri **bağışlayıcıdır, esirgeyicidir.** Nitekim bazı kırâatlerde de bu doğrultuda “fe innellâhe min baʿdi ikrâhihinne lehunne ğafûrun rahîm” (فإن الله من بعد إكراههن لهن غفور رحيم) şeklinde okunmuştur. İkincisi, efendilere yönelik olmasıdır. Yani Allah, tövbe etmeleri ve hallerini düzeltmeleri durumunda onları bağışlayıcıdır, esirgeyicidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكُمْ اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَمَثَلاً مِنَ الَّذٖينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٣٤﴾

34. “Size, gerektiği gibi açıklayan âyetler, sizden önce gelip geçenlerden misaller ve kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik.”

Size, gerektiği gibi açıklayan âyetler… indirdik. Âyetin metninde geçen “mubeyyinât” (مُبَيِّنَاتٍ) kelimesi “yâ” (ى) harfinin kesri ve nasbı ile okunmuştur. Sonra âyetlerden maksadın Kur’ân âyetlerinin tamamı olması mümkündür. “Mubeyyinât”ın (مُبَيِّنَاتٍ) kesre ile okunması halinde insanlar için haklarını ve ödevlerini, Allah’ın kendi üzerindeki hakkını, kulların birbirleri üzerindeki haklarını açıklayan âyetler demektir. Bu kelimenin nasb ile “mubeyyenât” diye okunması halinde ise onların Allah katından oldukları açıklanmış demektir. Âyetlerden maksadın deliller ve kanıtlar olması da mümkündür. Eğer böyle ise o takdirde “mubeyyinât” (مُبَيِّنَاتٍ) kelimesi kesreli olacaktır. Yani Allah Teâlâ’nın vahdâniyetini, resûlünün risâletinin bilgisini açıklayan âyetler demektir. “Mubeyyenât” (مُبَيَّنَاتٍ) şeklinde nasb ile okunması halinde ise onların hüccet ve kanıtlar olduğuna dair apaçık âyetler demek olur.

Sizden önce gelip geçenlerden misaller ve kötülükten sakınanlar için öğütler indirdik. Yani size aynı zamanda sizden önce gelip geçenlerden misalleri, onların başlarına gelenleri ve yalancıların üzerlerine inen azabı anlattık. “Ve mevizaten” (وَمَوْعِظَةً), müttakîlerin kendisinden ibret alacağı öğüt olmak üzere indirdik. Yahut size indirmiş olduğu âyetlerde, ibret almanız için öncekilerin hallerinden örnekler verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ مَثَلُ نُورِهٖ كَمِشْكٰوةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ اَلْمِصْبَاحُ فٖى زُجَاجَةٍ اَلزُّجَاجَةُ كَاَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضٖٓيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلٰى نُورٍ يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٣٥﴾

35. "Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) ***doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."***

[Allah Göklerin ve Yerin Nurudur]

Allah göklerin ve yerin nurudur. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Allah göklere ve yere yolu gösteren ve yoluna koyandır. Sonra söz kesilmiş ve Hz. Muhammed'in (s.a.) niteliklerini anlatmaya ve onun için getirdiği
162 temsili beyana başlamış ve buyurmuştur ki: **[§]Onun nurunun misali.** Yani Muhammed'in nuru babasının sulbunda iken **kandillik** gibi idi. "Mişkât" (مشكاة) Habeş dilinde taka, yani duvardaki oyuk, sağır pencere demektir. **İçinde bir kandil,** yani lamba vardır. **Lamba** *en doğrusunu Allah bilir ya,* ışığı aydınlatan o kandil **bir cam fanus içindedir**. Cam tam anlamıyla saf şeffaf haldedir. "Mişkât" (المشكاة), yani babası Abdullah'ın sulbüdür. Cam ve onun berraklığı Muhammed Resûlullah'tır. Allah onu her türlü kirden ve günahlardan arındırmıştır. Kandilin ışığı ve berraklığı Resûllullah'ın (s.a.) kalbi ve orda olan iman, hikmet ve nübüvvettir. **Cam inciyi andıran bir yıldızdır,** yani Hz. Muhammed. Allah onu katındaki levh-i mahfuzda diğer nebîlerin ve resûllerin adları ile birlikte andı. Onun Allah Teâlâ katındaki diğer nebî ve resûllere olan üstünlüğü inci gibi parlak olan Zühre (Venüs) yıldızının diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir.

Mübarek bir ağaçtan yakılır. Yani diyor ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. Muhammed'in nuru, Hz. İbrahim'in nurundan aydınlanır. Çünkü Hz. Muhammed Hz. İbrahim'in dini, sünneti ve usulü üzeredir. Hz. İbrahim'in meseli mübarek ağacın meseli gibidir. Hz. Muhammed'in aslı Hz. İbrahim soyundandır. Hepsine salat ve selâm olsun!

(Bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan bir zeytin ağacından… "Zeytûne" (زيتونة) kelimesinden maksat güzellikler ve Hz. İbrahim'in Rabbine olan taatidir. Allah Teâlâ onu kıyâmet gününde ve diğer yerlerde taatinin güzelliği sebebiyle, aynen zeytin ağacının dünyada sahibine yarar vermesi gibi onu yararlandıracaktır. Zeytin hem meyve hem hazır yemektir. O katıktır, boyamada, yağ üretiminde ve deri tabaklamada kullanılır. Yani **zeytin ağacı; doğuya da batıya da ait olmayan** bir ağaç. Diyor ki: Hz. İbrahim peygamber (s.a.) hıristiyanların iddia ettiği gibi hıristiyan değildi. [§]Onlar "O 163
hıristiyan'dı; namazını hıristiyanların kıblesi olan doğuya doğru kılardı" diyorlardı. O yahudilerin dedikleri gibi yahudi de değildi. Onlar: "O bizim dinimiz üzere idi namazını batıya Beyt-i Makdis'e doğru kılardı" diyorlardı. Allah Teâlâ buyurdu ki o onların iddia ettikleri gibi değildi. Lâkin o hanifti, müslümandı, namazını Kâbe'ye doğru kılardı. Kâbe onun kıblesiydi ve hacca oraya gitmişti.

Yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık verir. Diyor ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. İbrahim şayet nebî olmasaydı bile o dünyada iken Allah'a olan hüsn-i taati sebebiyle diğer nebî ve resüllerle birlikte fazilete erer, âhirette de yüce mertebelere nail olurdu.

Nur üstüne nur. Çünkü Hz. Muhammed ve onun getirdiği din ve kitap asıl itibariyle nurunu Hz. İbrahim'den alıyor, çünkü Hz. Muhammed onun dini, sünneti, kitabı ve usulü üzere bulunuyor. Sonra buyurdu ki:

Allah nuruna dilediğini kavuşturur. Yani Allah Teâlâ, Muhammed'in (s.a.) getirmiş olduğu nura -ki o Kur'ân'dır- ilm-i ezelîsi ile said olduğunu bildiği kimselerden dilediğini hidâyet eder, ilm-i ezelîsinde şekavet ehlinden olduğu belli olan kimselerden de dilediğini o nurdan uzak eder. Sonra şöyle buyurdu:

Allah insanlar için misaller veriyor. Yani Allah Teâlâ yüce zatına, O'nun vahdâniyetine iman etsinler, O'nun yaptıklarından rubûbiyetini anlasınlar, Hz. İbrahim'i ve Hz. Muhammed'i (s.a.) tasdik etsinler, onların Allah'ın resûlleri olduklarına inansınlar diye insanlara bu misalleri getiriyor. Bu yorum Mukātil'e aittir.

Kelâm âlimleri derler ki: **1. Allah göklerin ve yerin nurudur** demek Allah Teâlâ, gökleri ve yeri aydınlattı demektir. O’nun aydınlatan nurunun misali, “mişkāt” misali ile anlatılan kandilin aydınlatması gibidir.

2. Allah göklerin ve yerin nurudur. Bu beyanın şu anlama gelmesi şöyle mümkündür: Yani göklerin ve yer ehlinin nuru Allah iledir. Görmez misin ki O şöyle buyurmuştur: **Onun nurunun misali** demiştir de “O’nun misali” de-
164 memiştir. Eğer nur bir grubun da anladığı gibi Allah olsaydı o takdirde [§]“Allah göklerin ve yerin nurudur. O’nun misali şöyledir…” derdi de “O’nun nurunun misali” demezdi. Buna göre “Onun nurunun misali” meâlindeki “meselü nûrihî” (مثل نوره) gösterdi ki O bu şekilde nur ile zatını da kastetmemiştir. Lâkin bizim belirtmiş olduğumuz gök ve yer ehlinin nuru onun sayesinde vardır anlamını murat etmiştir. Görmez misin ki sonunda şöyle buyurmuştur: **Allah nuruna dilediğini kavuşturur**. Buradan da anlaşılıyor ki O, nur ile onların anladığı mânayı kastetmemiştir. “Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur”[165]. Bu da gösteriyor ki O, onların anladığı gibi gördükleri ve gözlemledikleri sair nurlar gibi bir nur değildir. Bu görüşü dillendirenler Müşebbihe olmaktadır. İbn Abbâs’ın yaptığı yorum da bu anlamdadır: “Allah Teâlâ gökler ve yer ehlinin yol göstericisidir (hâdi)”.

Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır… âyetin metninde geçen “meselü nûrihî” (مَثَلُ نُورِهِ), yani **Onun nurunun misali** meâlindeki ifadeyi kalbinde, içinde kandil bulunan ve mişkâta benzeyen müminin nurunun misali… şeklinde yorumlamak da mümkündür. Çünkü mişkât içeri ışığın sızacağı herhangi bir menfezi olmayan oyuk demektir ve haliyle karanlık olur. Oraya kandil koyduğu zaman her yerini aydınlatır, kendisini de aydınlatır. Öyle ki nur ve ışığın aydınlatmadığı hiçbir yer kalmaz. Kalp de böyledir. O karanlıktır, çünkü oraya dışarıdan ışık girecek bir menfez yoktur. Allah Teâlâ, kalbini imanı ile aydınlatınca bu nur ve eseri her tarafında ve bütün organlarında zâhir olur. Şu ilâhî beyanda buna temas etmiştir: “Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı, böylece Rabb’inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir?”[166] Allah Teâlâ bildirdi ki yüce zatının, göğsünü İslâm’a açtığı kimse

---

165 “Yahut (inkârcıların küfür içindeki halleri) derin bir denizdeki karanlıklar gibidir. (Bir deniz ki) onu dalga üstüne dalga kaplıyor, üstünde de bulutlar var. Karanlıklar üstüne karanlıklar. İnsan elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez. Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur” (en-Nûr, 24/40).

166 “Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı, böylece Rabb’inden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler” (ez-Zümer, 39/22).

Rabb'inden bir nur üzere bulunur. Bu da gösterir ki "meselu nûrihî" (مَثَلُ نُورِهِ) ifadesi müminin nurunun misali anlamındadır. Übey b. Kâb'ın mushafı da bu şekildedir. [§]O âyeti şöyle okudu: "Meselu nûri'l-mu'mini kemişkâtin" (مثل نور 165
المؤمن كمشكاة). İbn Mesûd'un mushafında da "meselu nûrihi fî kalbi'l-mu'min" (مثل نوره فى قلب المؤمن) şeklindedir. Hasan-ı Basrî "Müminin kalbinde Kur'ân'ın **misali içinde kandil olan** bir taka **gibidir** diye yorumlamıştır.

3. Yahut "Allahu nûru's-semâvâti ve'l-ard" (اللّٰهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ) kavl-i celîlinin yorumu şöyle olabilir: Onunla karanlıklar yok olur, perdeler ve engeller açılır. Çünkü ışığa "nur" denilmesi kendisiyle karanlıkların dağılması, perdelerin ve örtülerin açılması sebebiyledir, yoksa Allah gerçekten ışık olduğu için değil. Görmez misin ki Allah Teâlâ Kur'ân'ı da resûlü de "nur" diye isimlendirmiştir. Çünkü şüpheler ve karanlıklar onlarla dağılır, gerçeklik üzerindeki perdeler, örtüler onlarla kaldırılır ve açılır. Bunlar her ne kadar özleri itibariyle ışık saçan nesneler değiller ise de, sözünü ettiğimiz şekilde eşyanın gerçekliklerinin bunlarla aydınlanması, üzerindeki perdelerin bunlarla kalkması gerçekleştiği için onlar "nur" diye isimlendirilmişlerdir. Buna göre Allah Teâlâ'nın da "nur" diye isimlendirilmesi caizdir. Çünkü karanlıkların dağılması, şüphelerin izalesi, hakikatlerin üzerindeki perdelerin açılması, örtülerin kaldırılması O'nunla olur. Yoksa O'nun zatının nur olmasından ötürü değil.

Bazıları **Onun nurunun misali** meâlindeki beyan hakkında daha önce anlattığımız üzere müminin nurunun misali anlamına geldiğini söylemiştir. Kimileri bunun "müminin göğsündeki nurunun misali" demek olduğunu belirtmiştir. Bazıları ise onu "Muhammed'in nurunun misali" diye yorumlamıştır. Mukātil ve daha başkaları böyle yorumlamıştır. Kimi de onu "Kuran'ın nurunun misali" diye açıklamıştır.

Kandillik gibi. Daha önce belirttiğimiz üzere ışığın dışarıdan girebileceği bir menfez olmayan taka (oyuk, sağır pencere) demiştir. Kimisi kandildeki fitil yeridir açıklamasını yapmıştır. Kimisi kandilin asıldığı demir askılar demiştir.

Doğuya da batıya da ait olmayan… Bazıları şöyle demiştir: Bu bir düz arazi[167] ağacıdır ki güneş doğduğu zaman üzerinden doğar, battığı zaman da üzerinden batar. O(nun yağı) en kaliteli yağdır. [§]Bazısı da kuytuda bir ağaç- 166
tır ki üzerine doğduğu zaman güneş doğmaz, battığı zaman da üzerinden batmaz demiştir. Kimisi de batısı olmayan doğulu değil, doğusu olmayan batılı

---

167 Ashara'l-mekân: Mekân geniş oldu, demektir. Ashara'l-kavm: İnsanlar gölge edecek hiçbir şeyin olmadığı açık araziye çıktılar, anlamındadır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "shr" md.).

değil; lâkin o hem doğulu hem batılı demiştir. Her nasıl olursa olsun yağın belirtilmiş olması saf ve katkısız olması sebebiyledir. Bu itibarla ehline sorulması gerekir. Şöyle denir: Hangi yağ daha kaliteli ve saftır: Güneş gören mi yoksa hiç güneş değmeyen mi? Ya da bir vakitte güneş görüp de bir vakitte de güneş görmeyen mi?

4. Bazıları şöyle demişlerdir: O Allah sübhanehu ve teâlâ gökler ve yer ehline gideceği yolu gösterendir (hâdî). O'nun hidâyeti müminin kalbini saf yağın sanki ateş dokunmadan hemen aydınlatması gibi aydınlatır. Ona ateş dokunduğunda ise ışığı ışık üzerine artar. Müminin kalbi de aynı şekildedir ve ona ilim gelmeden önce hidâyet onda etkin olur, ilim de gelince hidâyet üzere hidâyeti artar, nur üzerine nur olur. Übey b. Kâb'dan rivayet edilmiştir ki "meselu nûrihî" (مَثَلُ نُورِهِ) hakkında, daha önce belirttiğimiz üzere o şöyle diyor: Müminin **nurunun misali** ve aynı şekilde de "meselu nûri'l-mü'min" (مثل نور المؤمن) diye okuyor. O şunları söylemiş: O, Allah Teâlâ'nın kalbine Kur'ân'ı ve imanı koymuş olduğu bir kuldur. **Mişkât** onun göğsüdür. **Misbâh**, Allah Teâlâ'nın onun kalbine koymuş olduğu Kur'ân ve imandır. **Zücace** (cam) kalbidir. **Cam inciyi andıran bir yıldızdır.** "Işık veren yıldız" **Şecere-i mübareke** onun aslıdır. **Mübarek**, sırf Allah için ihlas demektir ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamaktır. Onun misali öyle bir ağaçtır ki diğer ağaçlar etrafını sarmıştır ve o yeşil yumuşak bir ağaçtır, ona ne doğarken ne de batarken hiçbir hal üzere güneş değmez. Mümin de işte aynen böyledir; kendisine fitnelerden hiçbir şey dokunmadan ecir kazanabilir, bazan da fitnelerle imtihan edilir de Allah onu sabitkadem kılar. O şu dört hal üzere bulunur. Belâya mâruz kalırsa sabreder, verilirse şükreder, söyledi mi doğru söyler, hükmetti mi adaletle hükmeder.
167 der. [§]O diğer insanlar arasında ölülerin kabirleri arasında yürüyen bir diri gibidir. **Nur üstüne nur.** O beş nur içinde döner dolaşır; sözü nurdur, ilmi nurdur, girişi nurdur, çıkışı nurdur, kıyâmet gününde cennete varışı nurdur. Sonra kâfirin misalini verdi ve şöyle buyurdu: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir"[168]. O Allah katında hayır bekler ama onu bulamaz. Allah Teâlâ onu cehenneme sokar. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük

---

[168] "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar!"[169] O karanlıklar içinde bocalar durur.

5. Bazıları **Allah göklerin ve yerin nurudur** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Yani Allah Teâlâ nuru ile göklerde ve yerde olanlara belirttiğimiz gibi hidâyet eder. Onun müminin kalbindeki **nurunun misali mişkât gibidir.** "Mişkât", sözünü ettiğimiz gibi deliği olmayan oyuk veya taka demektir. **Orda bir misbâh**, yani lamba vardır. İnci gibi **ışık saçıcı yıldız** demektir. "Dür" (الدُّرُ), yani inci kelimesinden ismi mensubdur. Bu İbn Kuteybe'nin izahı olmaktadır. Ebû Avsece şöyle dedi: **Mişkât** duvarda olan oyuktur (taka), çoğulu "meşâk" (مَشاكٍ) gelir. Oyuk anlamındaki "küvve"nin (الكوة) çoğulu da "küven" (كوًى) gelir. **Işığı pek fazla yıldız** demektir. "Dürriyyun" (دُرِّىٌّ) de gene ışıktandır: Her ikisinin aslını da inci anlamındaki "dür" (دُرّ) kelimesi oluşturur. "Kevâkib derârin" (كَواكَب دَرارٍ) ışık saçan parlak yıldızlar demektir.

Kâb'tan rivayet edilmiştir: **Onun nurunun misali** hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ Hz. Muhammed'in misalini "ke mişkâtin fîhâ misbâh el-misbâhu fî zücâcetin ez-zücâcetü keennehâ kevkebun dürriyyun" (كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ) şeklinde ortaya koymuş; onun dilini, göğsünü ve kalbini temsil yoluyla anlatmıştır. **Işık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır** meâlindeki beyanda Muhammed konuşmasa bile (duruşuyla ihtiyaç duydukları hususları) insanlara neredeyse açıklıyor anlamına gelir[170].

Dahhâk b. Müzâhim'in şöyle dediği nakledilmiştir: **Cam inciyi andıran bir yıldızdır** meâlindeki beyan şu anlama gelir: Yıldızlar ateşten yaratılmışlardır, onlara "dürrî" (دُرِّىٌّ) denilir[171]. Bu mânadan olmak üzere Allah Teâlâ "kevkebun dürriyyun" (كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ) buyurdu. Onların mişkât hakkındaki sözlerini aktarmıştık.

---

169 "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur" (en-Nûr, 24/40).

170 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 199.

171 Hz. Peygamber'in (s.a.) dili, göğsü ve kalbi "yekâdü zeytühâ yudîu" (يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِىءُ) ifadesindeki gibi sanki kendiliğinden yağı yanacak gibidir. Dedi ki: Muhammed neredeyse konuşmasa bile (duruşuyla ihtiyaç duydukları hususları) insanlara açıklıyor. Dahhâk b. Müzâhim'den de onun hakkında "keennehâ kevkebun dürrıyyun" (كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ) sanki inci gibi ışık saçan yıldız benzetmesi gelmiştir.

168 [§]Bazıları dedi ki: "Mişkât", menfezi olmayan oyuktur (taka). Bazısı fitil, bazısı "bizzat kandilin içindeki fitil", bazısı "kandilin ortasında duran ve fitil takılan şey", bazısı "kandillerin asıldığı demir askılar" demişlerdir. "ez-zücâcetü" (الزجاجة) ise kandil olmaktadır.

Sonra eğer "meselü nûrihî" (مَثَلُ نُورِهِ) onun nurunun misalinden maksat müminin nuru ise, bu sıradan her müminin vasfı ve özelliği değildir. Aksine kendisinde iman şartlarının tümü, güzel huyların ve âdabın tamamı bulunan kâmil müminlerdir. Çünkü özü, bedeni, kalbi ve tüm amelleri ve fiilleri itibariyle temiz olması şeklinde nitelemiştir. Çünkü O "كَمِشْكَاةٍ" buyurmuştur. Mişkâttan maksat kalbidir. "Fîhâ misbâh" (فِيهَا مِصْبَاحٌ) orda bir lamba vardır. Bu da kalbinin içinde bulunduğu göğsüdür. **Lamba cam içindedir.** Bu da göğsündeki imanıdır. Sonra camı (zücace) nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: **Sanki o ışık saçan bir yıldız gibidir.** Bazıları "inciden" demişlerdir. Hepsi de ışık, nur, iç ve dış temizliği ve safiyeti olarak yorumlamışlardır. O da kendisinde her türlü aranan güzel şartları ve hasletleri toplayan mümindir. Sıradan her müminin böyle olması mümkün değildir. Bu yorum daha uygundur. Görmez misin ki Allah Teâlâ daha sonra kâfirin niteliğini anlatmış ve onun pisliğini belirtmek üzere şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir"[172]. Eğer nur âyetinde söz konusu edilen Hz. Muhammed'in vasfı ise onda bahsedilen ve nitelenen bütün özellikler mevcuttur. Eğer maksat Kur'ân idiyse onda da durum gene öyledir.

Yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren… Bahsettiğimiz nitelemelerin tümü mümin için olabilir, Hz. Muhammed için olması da mümkündür. Bunlarla Kur'ân da kastedilmiş olabilir. Hz. İbrahim'in kastetilmesi de muhtemeldir. **Nur üstüne nûr** ve **Allah nuruna dilediğini kavuşturur** meâlindeki beyanın şu mânalara gelmesi muhtemeldir: Allah Teâlâ Muhammed'in nuruna hidâyet eder. Kur'ân'a, yahut imana ve hidâyete erdirmeyi murad etmesi de muhtemeldir. Bazıları **Nur üstüne nur** hakkında şöyle demiştir: Yağ nurdur, misbâh (lamba) nurdur, kandil nurdur. Mukabili olarak mümin nurdur, onun ameli nurdur, sözü nurdur. "Yehdillâhu li nûrihî men yeşâu" (يَهْدِى اللّٰهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ) lafz-ı celîlinde "lâm" harfi "bâ" anlamında da olabilir[173].

Bazıları **Allah göklerin ve yerin nurudur** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: Belirttiğimiz üzere gökler ve yer Allah Teâlâ'nın nuru ile aydınlandı. **O'nun misali nurunun,** yani müminin kalbindeki **O'nun nurunu-**

172 en-Nûr, 24/39.

173 Yani nuruna değil de nuruyla hidâyet eder.

nu misali. O İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde de [§]"Meselu nûrihî fî kalbi'l- 169
mümin" (مَثَلُ نُورِهِ فى قلب المؤمن) şeklindedir. Bu bir misaldir ve iman, Kur'ân ve içine iman ve Kur'ân'ın girmesi halinde kalp hakkında getirilmiştir. Kur'ân **mişkât**, yani içinde lamba olan oyuk (taka) gibidir. Oradaki lamba iman ve Kur'ân'dır. O cam fanus içindedir, cam kalbi temsil eder. "Mişkât" da göğüsün sembolüdür. Nasıl ki lamba şişenin içine girince ışık verirse, aynı şekilde kalp de (içine iman/Kur'ân girince) ışık verir. Sonra ışık cam fanustan çıkar ve takayı aydınlatır. Kalp de göğsü aydınlatır. Sonra ışık takadan yansır ve evi aydınlatır. Aynı şekilde nur da göğüsten iner ve içini tümüyle aydınlatır da oraya asla haram girmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah insanlar için misaller veriyor. Onlar için misal getirmenin iki izahı olabilir: Birincisi: Onların fiilleri ve sözleri ile ilgili misaller (kıstaslar): Böylece onların güzellikte ve iyilikte değerlerini, onların ceza ve sevap olarak karşılığının ölçüsünü bilsinler. Ya da Allah her türlü hayrı kendilerinde toplamış saygıdeğer ulu kimseleri misal getirdi. Böylece inananların da onlar gibi olmalarını, onlarda bulunan özellikler gibi özelliklere kendilerinin de sahip olabilmesi için çabalamalarını istesinler. İmanın yahut Kur'ân'ın ya da Hz. Muhammed'in ya da ihtilaflı olsa da *en doğrusunu Allah bilir ya,* iman, Kur'ân ve Muhammed üzerine getirilen deliller ve kanıtların güzellikte, parlaklıkta, ışık saçmada, değerli oluşta nurlar gibi oluşları sebebiyle Allah Teâlâ tarafından onlar nurlara benzetilmiş ve onlar sebebiyle herkesin bu nurların güzelliğini ve değerini bilmeleri istenmiştir. Buna göre sözü edilen hususlara dair anlatımda getirilen misaller, delil ve kanıtlarla, güzelliği ve değeri hiç kimseye gizli kalmayan, inatçı ve sabit fikirlilerden başka kimsenin inkâra kalkışamayacağı nurlar gibi olmuştur.

Küfrün ve muannitliğin çirkin, bozguncu ve bâtıl oluşunun misali de üst üste binmiş olduğu belirtilen karanlıklar[174], serap ve ilâhî beyanda bahsedilen köpüktür. Allah şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir"[175]. Karanlıklar hakkında şöyle buyurmuştur: "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar

---

[174] "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur" (en-Nûr, 24/40).

[175] en-Nûr, 24/39.

gibidir"[176] ve şöyle buyurmuştur: "Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur"[177].

170 **[§]Cam inciyi andıran bir yıldızdır.** Bu beyan hakkında şöyle demiştir: Beş yıldızın beşi de dürrîdir: Zühre (Venüs), Utarid (Merkür), Müşteri (Jüpiter), Behram (Merih) ve Zühal (Satürn). Katâde ise şöyle dedi: Dürrî, iri ve parlak yıldızdır. Kisâî ise şunu söylemiştir: Kim "derie" (دریء) şeklinde hemzeli okursa o yıldızın güzelliği, açıklığı ve yüksekliğidir. "Derae'n-necmu" (درأ النجم) dersin ve Arap dilinde yaygın ve açık mânasına gelir. Kim de "dâl"in dammesiyle ve hemzesiz olarak "dürriyyun" (دُرِّیٌّ) şeklinde okursa o takdirde de inci anlamındaki "dürr"e nispet etmiş olur. Kimi de "dâl"i damme ile ve de hemzeli olarak okumuştur ki sanırım bu da bir lügattir[178]. Ebû Amr b. Alâ şöyle dedi: "Dürrî" (الدری) sanki bir gidip bir geliyormuş gibi ışıl ışıl parladığını gördüğün yıldızdır. Haberde Hz. Peygamber'den (s.a.) geldiğine göre o şöyle buyurmuştur: "İlliyyîn ehlinden adam cennet ehline şöyle yukarıdan bir bakar da onun ışıl ışıl parıldayan sanki bir yıldız gibi onun sayesinde cennet aydınlanır. Şüphesiz Ebû Bekir ve Ömer onlardandır. Ve onlar bundan da fazlasını hak ederler"[179]. Aynı şekilde merfû olarak "Dürriyyun" (دُرِّیٌّ) şeklinde de rivayet olunmuştur. Başka bir haberde ondan şöyle nakledilmiştir: "Cennete ilk giren zümrenin yüzleri dolunay gibi parlak olur. Onların arkasından girenlerin yüzleri gökte parlayan yıldızların ışığı gibi aydınlık olur. Onlardan her birinin insan soyundan olan iki zevcesi vardır ki onların baldırlarının iliği tenin arkasından görülür (öylesine şeffaftır). Muhammedin canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki orada bekâr kimse yoktur"[180].

---

176 en-Nûr, 24/40.

177 en-Nûr, 24/40.

178 Abdülâl Sâlim Mekrem ve Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 373. "Keennehâ kevkebun dürriyyun" (كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّیٌّ). Âsım'dan rivayete göre o dâl'in dammesiyle okumuştur. Nahivcilerin tamamı onun okuyuşuna karşı çıkmışlar ve kesre ile ve hemzeli olarak "دِرِّیء" şeklinde "فِعِّيل" vezninde olması gerektiğini söylemişlerdir. Yıldızlardan bir kısmı vardır ki onlar "derârî"dir, yani batarlar ve gezerler (gezegen) (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dre" md.). "كَوْكَبٌ دُرِّیٌّ" ve "كَوْكَبٌ دِرِّیّ" ışığı çok parlak ve aydınlatıcı yıldız demektir. Ebû İshak dedi ki: Kim hemzesiz okursa berraklığı, güzelliği ve beyazlığı bakımından "dürr"e, yani inciye nispet etmiş olur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "drr" md.).

179 bk. Ebû Dâvûd, "Hurûf ve kırâât", 1; Tirmizî, "Menâkıb", 14.

180 Müslim, "Cennet", 14. Amr b. Nâkıd ve Yâkub b. İbrahim ed-Devrakî her ikisi İbn Uleyye'den rivayetle -lafız Yâkub'a aittir- dediler ki: Bize İsmail b. Uleyye anlattı, ona Eyyûb ona da Muhammed. O dedi ki: "İster öğünün ister müzakere edin? Cennette erkekler mi daha çoktur yoksa kadınlar mı?" Ebû Hureyre dedi ki: Ebu'l-Kâsım (s.a.) demedi mi: "Cennete ilk giren zümrenin yüzleri dolunay gibi parlak olur. Onların arkasından girenlerin yüzleri gökte parlayan yıldızların ışığı gibi aydınlık olur. Onlardan her birinin

[§]**Mübarek bir zeytin ağacından yakılır.** Bu beyanda geçen "yûkadu" (يوقَدُ) hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları onu "yûkadu" (يُوقَدُ) şeklinde "ya"lı, dammeli ve "kaf"ın fethi ile okumuşlardır: "el-Mısbâhu yûkadü" (المصباح يوقد), yani lamba yakılır anlamında[181]. Bunlar "tâ" ile, "dâl"ın refi ve "tâ"nın nasbı ile "zücâce"ye raci kılarak "tevakkadü" (تَوقّدُ) şeklinde okumuş ve aslı "tetevakkadü" (تتوقد) iken sonra "tâ"lardan biri atılmıştır[182]. "Tûkadü" (تُوقَدُ) "tâ" ve refi ile okuyanlar "tutuşturulan zücâce" şeklinde bir takdirde bulunmuşlardır. Rivayete göre Hasan-ı Basrî onu "tûkadü" (تُوقَدُ) okumuştur: Yani "ez-zücâcetü'l-letî tûkadü" (الزجاجة التى توقد) takdirinde[183]. Mekke ehli "tâ"nın nasbı ve "kaf"ın şeddesi ile "tevakkade" (تَوقّد) şeklinde okumuşlardır; "el-misbâhu tevakkade" (المصباح توقد) takdirinde. O yüzden de mansub okumuşlardır. "Yûkadü" (يُوقَدُ) okuyan ise öznesini yıldız ya da lamba olarak "yûkadu'l-kevkebu evi'l-misbâhu" (يُوقَدُالكوكب أو المصباح) şeklinde bir takdirle okumuşlardır. 171

(Bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan. Müfessirlerin bazı görüşlerini daha önce geçen yerde belirtmiştik. Ancak onlara bir şey eklemek istiyoruz: Bir yorumcu dedi ki: O güneşin doğuşundan batışına kadar gölgesi olmayan bir yazı (alaz) ağacıdır. Onun ne doğuya ne de batıya düşen bir gölgesi vardır. Onun yağı en saf, en tatlı ve en hoş olanıdır. Başka bir yorumcu şöyle demiştir: Batısı olmayan şarkî değil, doğusu olmayan garbî değil; lâkin o sahrada gözüken bir ağaçtır ya da bir tepe üzerindedir, güneş gündüz boyu ona değer. Bu da evvelki gibidir. Kisâî şöyle demiştir: Ne tek başına şarkî ne de tek başına garbîdir. Fakat o aynı anda hem şarkîdir hem garbîdir. Bu şöyle demen gibidir: "Lâ âtîke ve lâ âtî fulânen" (لا آتيك ولا آتى فلانا). Bunun iki anlamı vardır: Eğer dilersen mânası, onlardan hiçbirine gelmiyorsundur. Eğer dilersen de o takdirde mânası onlara birlikte geliyorsundur. Bunun örneği şudur: "Vallâhi lâ âkülü ve lâ ye'külü zeydün" (والله لا آكل ولا يأكل زيد). Bunun iki anlamı vardır: Aynı şekilde şöyle denilir: "Raculün lâ yercû el-cennete ve lâ yehâfu'n-nâra ve yuhibbu'l-fitnete, innehû racul sâlih" (رجل لا يرجو الجنة ولا يخاف النار ويحب الفتنة إنه رجل صالح), yani bir adam ki cenneti ummuyor, cehennemden korkmuyor ve fitne-
yi seviyor. O salih bir adamdır. [§]Fitne mal ve çocuk demektir. Allah Teâlâ 172
şöyle buyuruyor: "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır

insan soyundan olan iki zevcesi vardır ki onların baldırlarının iliği etin arkasından görülür (öylesine şeffaftır). Muhammedin canı elinde olana yemin ederim ki orada eşsiz kimse yoktur" (bk. Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 5-7).

181 Bu Nâfi, İbn Âmir, Hafs kıraatidir (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 500).

182 Bu da İbn Kesîr, Ebû Amr kıraatidir (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 500).

183 Bu da Hamza, Kisâî, Ebû Bekir kırâati olmaktadır (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 500).

(fitne)…"[184]. O cenneti umuyor ve cehennemden korkuyor. Bu bizim yorumladığımız gibidir.

Bazıları "lâ şarkıyyetin" (لَا شَرْقِيَّةٍ) hakkında şöyle demiştir: Günün başından sonuna kadar güneşe mâruz olmaz. "Ve lâ ğarbiyyetin (ولا غربية) günün başından sonuna kadar üzerinde sade gölge de var olmaz. Lâkin hem "şarkıyye" hem "garbiyye"dir, yani ona gün boyu güneş ve gölge birlikte isabet eder (hem doğu hem batı güneşini alır). Araplar şöyle der: "Lâ hayra fî şeceratin fî madvâtin ve lâ hayra fî şeceratin fî madhâtin" (لا خير فى شجرة فى مَضْواة، ولا خير فى شجرة فى مَضْحاة), yani hiç güneş görmeyen yerdeki bir ağaçta hayır yoktur, hiç güneş batmayan yerdeki bir ağaçta da hayır yoktur. Birileri şöyle demiştir: Güneş ne doğar ne de batar. Biri de demiş ki: O Şam bölgesinde bir ağaçtır; ne doğudadır ne de batıdadır. Hasan-ı Basrî ise şöyle demiştir: Vallahi eğer bu zeytûne ağacı yeryüzünde olsaydı illa ki ya doğuda ya da batıda olacaktı. Vallahi o yeryüzünde değildir. O Allah Teâlâ'nın nurunu -ki o Kur'ân'dır- açıklamak üzere getirmiş olduğu bir meseldir[185].

Nur üstüne nur. Bu ilâhî beyana gelince bazıları ona dair şöyle dedi: Müminin imanı nurdur, ilmi nurdur, o nur üzerine nurdur. Bazıları şöyle söyledi: Ateşin nuru yağın nurunun üzerinedir. Böylece nur üzerine nur olur. O kalitesiyle -yağı kasdediyor- bir nurdur. Bazısı da şöyle dedi: Ateşin nuru ile yağın nuru bir araya gelince aydınlatırlar. Bunlardan hiçbiri, diğeri olmadan aydınlatamaz. Aynı şekilde Kur'ân'ın nuru ve imanın nuru da bir araya geldi mi aydınlatır, bunlardan biri olmadan diğeri aydınlatmaz. Bazısı da sözünü
173 ettiğimiz imanın ve ilmin nuru demiştir. [§]Bazısı da bahsettiğimiz imanın ve amelin nuru demiştir. Sonra yağ ile yaptığımız teşbihin mânası şudur: Çünkü yağ lamba için en saf, en temiz ve en hoş ve en aydınlatıcı unsurdur; onda katık, ilâç vb. gibi her türlü yararlanma özelliği vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

184 et-Teğâbun, 64/15.

185 Arap dili uzmanlarından Ferrâ ve başkaları "min şeceratin mubâraketin zeytûnetin lâ şarkıyyetin ve lâ ğarbiyyetin" (مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ) âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: Bu ağaç güneşin sadece doğarken ya da sadece batarken üzerine düştüğü bir ağaç değildir. Aksine şarkıyye ve garbiyye, yani hem sabah güneş doğarken hem de akşam batarken her daim güneş alan bir ağaçtır. O daha bir yeşil ve zeytini ve yağı bakımından daha bir kalitelidir. Tefsir ehlinin çoğunluğunun görüşü budur. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Lâ şarkıyyetin ve lâ ğarbiyyetin" (لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ) özellikli bu ağaç dünya ehlinin bildiği ağaçlardan değildir. O cennet ehlinin ağaçlarındandır. Ezherî şöyle demiştir: Birinci görüş daha uygundur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "şrk" md.).

فِى بُيُوتٍ اَذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ﴿٣٦﴾

36. "Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar."

Allah'ın yapılmasına… izin verdiği evlerde… Bu beyan hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: "En türfea" (أَنْ تُرْفَعَ) kelimesi mescitlerin meskun diğer evlerden farklı tutularak içinde Allah'ı zikretmek, tesbihte bulunmak, kir pastan, maddî pisliklerden temiz, diğer dünyevî meşgalelerden uzak tutmak suretiyle saygı gösterilmesi ve kadrinin yüceltilmesidir. Bazısı ise "en türfea" (أَنْ تُرْفَعَ) kelimesinin inşa edilmesi ve mabet yapılması anlamına geldiğini söylemiştir. Eğer maksat bu ise o takdirde âyette mescitlerin inşa ve imarı, oraların mâbet edinilmesi emredilmiş olmaktadır. Eğer maksat birincisi ise o takdirde de içinde Allah'ı anlamak, tesbih etmek gibi belirtilen yollarla mescitlere saygı gösterilmesi emredilmiş olmaktadır.

Sonra bu konuda izin iki sebeple olur: Birincisi, şu bilinen namazların cemaatle kılınabilmesi için doğan hak sebebiyledir. Zira yeryüzünün tümü esas itibariyle mescittir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı"[186]. Buna göre yeryüzünün tümü namazın caiz olması açısından mescittir. O yüzden buradaki emir namazın cemaatle kılınabilmesi için mescit yapımı ile ilgili olmaktadır.

İkincisi, Allah Teâlâ bununla özellikle mescitlere yönelik olarak buyurmuştur. Zira içinde oturulan diğer evler izin ve ibâha yollu edinilmiş ve yapılmıştır. Allah Teâlâ yapımına özel izin vermekle mescitleri ayrıcalıklı kılmıştır. Zira eğer mescitlerin inşası genel ibaha ilkesi üzere verilmiş izne dayalı olsaydı, o takdirde mescitler ve diğer evler eşit olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

İçinde isminin anılmasına… Eğer "en türfea" (أَنْ تُرْفَعَ) kavl-i celîlinin yorumu saygı göstermek ve kadrini yüceltmek ise o takdirde **Ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar** meâlindeki beyan, emredilen o tâzimi ve emredilen değerini yüceltmenin tefsiri olur. Yani içlerinde Allah'ın adını zikretmek ve tesbihte bulunmak suretiyle onlara saygı gösterilmesi ve değerlerinin yüceltilmesi emrolundu. Eğer maksat

---

186 bk. Buhârî, "Teyemmüm", 1, "Salât", 56; Tirmizî, "Salât", 124, "Siyer" 5; Nesâî, "Gusl ve teyemmüm", 26.

174 maddî anlamda mescitlerin yapılması ise [§]o takdirde "ve yüzkera fîhesmuhû yüsebbihu lehû" (وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ) cümlesi de başlangıç cümlesi, yani yeni bir cümle olur: Yani evler, yani mescitler yapılması emredildi ve orada sabah akşam O'nun adının anılması ve tesbih edilmesi emrolundu.

Sonra okunuşu hakkında da ihtilaf edilmiştir. "Yüsebbihu" (يُسَبِّحُ) kelimesini bazıları "bâ"nın nasbı ile "yüsebbehu" (يُسَبَّحُ) şeklinde, bazısı da "bâ"nın kesri ile "yüsebbihu" (يُسَبِّحُ) şeklinde okumuşlardır[187]. Nasb ile okuyanlar "Orada ismi sabah akşam tesbih edilerek anılır" şeklinde bir takdirle onu evveline bağlamış, sonra da arkadan gelen "ricâlun lâ tülhîhim" (رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ) kısmını yeni bir cümle başı yapmış olur. Kesre ile okuyanlar ise onu öncesinden koparmış ve "yüsebbihu lehû fîhâ ricâlün bi'l-ğuduvvi ve'l-âsâl" (يسبح له فيها رجال بالغدو والآصال), yani "Orada onu sabah akşam tesbih eden birtakım adamlar vardır" şeklinde söz başı yapmış olur:

Sonra "ve yüzkera fîhesmuhû" (وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ) kelâm-ı ilâhîsinde sözü edilen "adının anılması"ndan maksat namaz olur, aynı şekilde tesbih etmek de öyledir. Adının anılmasından maksat her türlü güzel zikirler olabilir. Sabah akşam tesbih etmekten maksat farz namazlar da olabilir.

Sonra bazıları "el-ğudüvvu" (الغدو) sabah namazı, "âsâl" (الآصال) da öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarıdır. "Asîl" (الأصيل) bu namazların, vakitlerinde kılınmasından ibaret sayılır, demişlerdir. Bazısı da "âsâl" (الآصال) özellikle ikindi namazıdır, diğer namazlar ise bu ifadeden anlaşılmaz, onlar başka delillerle bilinir. "Ğudüv" (الغدو) de sabah namazıdır, demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَاِقَامِ الصَّلٰوةِ وَاِيتَاءِ الزَّكٰوةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْاَبْصَارُ ﴿٣٧﴾

175 [§]***37. "Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı kişiler, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar;"***

[Allah Erleri]

Ticaretin de satımın da kendilerini … alıkoyamadığı kişiler. Yani onları ne ticaret ne de alışveriş alıkoymaz. Allah Teâlâ ticareti ve alışverişi zikretmiştir. Oysa alışveriş de bir ticarettir. Ancak ticaret ismi her türlü işlemi içerirken

---

187 bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 501.

alışveriş (bey‘) ismi sadece onun bir türüne işaret eder. Aynı şekilde her türlü ticarî faaliyette bulunan kimseye “tâcir” denirken sadece bir şey satana bâyi denilir… Allah Teâlâ bildirdi ki onları ne ticaret ne de alışveriş Allah’ı anmaktan alıkoymaz. Sonra **Ticaretin de satımın da kendilerini Allah’ı anmaktan… alıkoyamadığı kişiler** meâlindeki beyanın şöyle anlaşılması da muhtemeldir: Onlar ticaretle ve alışverişle meşgul olmazlar, kendilerini tamamen Allah’ı zikretmeye, namaz kılmaya ve diğer belirtilen hususları yerine getirmeye adarlar. Şu anlama gelmesi de mümkündür: Onlar ticaret yaparlar, alırlar satarlar, lâkin onların ticaretleri ve alışverişleri onları Allah’ı zikretmekten meşgul etmez ve alıkoymaz. Onlar her daim Allah’ı zikrederek yaşarlar (Allah’ı hiç unutmazlar).

Ayrıca “an zikrillâh” (عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ) kelâm-ı ilâhîsinden maksat namaz da olabilir. “Ve ikāmi’s-salâti” (وَإِقَامِ الصَّلَاةِ) namazın ikamesi ise namazın rükuu, secdesi, kırâati ile ve tüm erkân ve şartlarına riayet ederek tam bir şekilde kılınması demektir. “An zikrillâhi” (عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ) kelimesinden maksat zikirlerin her çeşidi, “ikāmi’s-salâti” (وَإِقَامِ الصَّلَاةِ) kelimesinden de bizzat namazın kendisinin kılınması ve zekâtın verilmesi… anlaşılabilir. Bazı kimseler “an zikrillâhi” (عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ) kelimelerinden maksat hutbe “ikāmi’s-salâti” (وَإِقَامِ الصَّلَاةِ) kelimelerinden maksat da ise cuma namazı olabilir demiştir. Çünkü Allah Teâlâ “ve izâ raev ticâraten” (وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً), yani “Onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde…”[188] buyurmuştur. Yine “izâ nûdiye li’s-salâti” (إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ), yani “Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında …”[189] buyurmuştur ki maksat hutbedir. Bu yorum, müfessirlerden duyulmuş değildir, fakat mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar. O gün kıyâmet günüdür. Allah Teâlâ o günün dehşetinden ve korkusundan haber vermektedir. Zira ki o günün korkusundan ve dehşetinden kalpler ve gözler yerinde duramayacak, yerinden oynayacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda
belirtildiği gibi: “Başları yukarıya kalkık…”[190], [§]“Çünkü dehşet içinde yut- 176
kunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak…”[191]. **Gözlerin ve gönüllerin**

---

188 “Onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: ‘Allah’ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır’” (el-Cuma, 62/11).

189 “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır” (el-Cuma, 62/9).

190 “Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar” (İbrâhim, 14/43).

191 “Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi olacaktır” (el-Mü’min, 40/18).

dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar… Bu ilâhî beyanın şöyle yorumlanması da mümkündür: Bir defasında anlarlar bir defasında cahil kalırlar. O günde, dünyada iken önem vermedikleri hususlara önem verirler, kabul etmediklerini kabul ederler. **Gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkarlar…** Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Yani kalpleri göğüslerindeki yerinden koptuğu ve boğazlarında hançerelerine takılıp kaldığı zaman… Sonra dedi ki: **Ve gözler**, yani değişip de gözleri göğerdiği zaman. Bu Mukātil'in görüşü olmaktadır.

لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِه۪ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾

38. "Çünkü (o günde)***, Allah onları, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirecek, daha fazlasını da lütfundan verecek. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır."***

Allah onları, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirecek… Yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirmesi şöyle olabilir: Allah Teâlâ onları yaptıkları iyiliğin karşılığı ile ödüllendirir, günahlarını örter ve onlara karşılık kendilerini cezalandırmaz. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Yaptıklarının güzelini kabul ederiz"[192] ve "ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir"[193].

Onların iyilikleri ölçüsünde kendilerine **lütfundan daha fazlasını da verecek. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır**. Bazıları bunu şöyle yorumlamıştır: Kendinden üst konumda bir melik yok ki hesaba çeksin. O yüzden O, dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır ve kendisini hesaba çekecek hiçbir kimseden korkmaz. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: " Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir"[194]. "Biğayri hisâb" (بِغَيْرِ حِسَابٍ), yani hesapsız ifadesi şöyle de yorumlanabilir: Yaptıkları amellerin hesabına bağlı olmaksızın onlara verir ve hesapsız kitapsız onları cennete koyar. Şu yorum da muhtemeldir: "Biğayri hisâbin" (بِغَيْرِ حِسَابٍ), yani onlara amellerinin

192 "İşte cennetlikler arasında alan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir" (el-Ahkāf, 46/16).

193 "Çünkü Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayıp silecek ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir" (ez-Zümer, 39/35).

194 el-Enbiyâ, 21/23.

ölçüsü kadar değil aksine kat be kat sayılamayacak kadar fazla verir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِق۪يعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْاٰنُ مَٓاءًۜ حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا وَوَجَدَ اللّٰهَ عِنْدَهُ فَوَفّٰيهُ حِسَابَهُۜ وَاللّٰهُ سَر۪يعُ الْحِسَابِۙ ﴿٣٩﴾

39. "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur."

[Kâfirlerin Amelleri]

İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir. Bu beyanda kâfirlerin amellerini, sözü edilen seraba benzetmesi iki açıdan olabilir: Birincisi onlar görünüşte birtakım ameller yaptılar [§]ve onların âhirette kendilerine ulaşmasını ve onlardan 177
yararlanmalarını umdular; verdikleri sadakalar, yaptıkları harcamalar, sıla-i rahim vb. gibi bakılınca görünüşte hayır işleri olarak görünen ameller gibi. Bir de ne görsünler onlar yaptıkları bu amellerin ecrinden tamamen mahrum kalmışlardır ve hiçbir şey bulamamışlardır. Uzaktan serabı görüp de su zannederek ona gitmesi, varınca da orada su namına hiçbir şeyin bulunmadığını görmesi ve gördüğü şeyin bir serap olduğunu anlaması gibi.

İkincisi: Onların amellerini sözünü ettiği serap meseli ile açıkladı; çünkü onlar âhirette şefaatlerine nail olacakları umuduyla putlara (asnâm ve evsân) tapınmaktaydılar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "-ki onlar sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" diyorlar-"[195]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız" diyorlar"[196]. Onların putlara tapmaları, sözünü ettikleri şefaatleri içindi. Onlar orada taptıkları putlardan yararlanamayınca serabı görüp de su sanan, ama yanına vardıkça onun sandığı gibi şey olmayıp bir serap olduğunu gören susuz kimse gibidir. Meselin tamamı buraya kadardır.

---

[195] ez-Zümer, 39/3.

[196] Yûnus, 10/18.

Sonra (yeni bir söze) başladı şöyle buyurdu: **Ve Allah’ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir.** Yani amelinin hesabını ve onun karşılığını eksiksiz olarak görür. Ya da şöyle yorumlanır: Kıyâmet gününde amelinin yanına gelir, dünyada iken işlemiş olduğu amelinden, aynen susuz kimsenin seraba varıp da bir şey bulamayışı gibi hiçbir şey bulamaz. **Ve Allah’ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir.** Yani Allah’a gelir ve O’nu amelinin hesabını eksiksiz görüyor olarak bulur.

Bazıları şöyle demiştir: Bu misal, kâfirler için getirilmiştir. Şöyle ki onlar kıyâmet gününde diriltilirler, boyunları susuzluktan kopmuş haldedir. Onlara geniş bir düzlükte bir serap gösterilir. Ona bakınca onu su zannederler, ondan
178 içmek için [§]oraya koşarlar ve hiçbir şey bulamazlar. İşte orada yakalanırlar ve hesaba çekilirler. Aynı şekilde kıyâmet gününde onların amelleri yok olur da onlar için hiçbir karşılık bulamazlar.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: “Serap”, gün ortasında güneşten ötürü su gibi gördüğün şeydir. “Âl” ise günün başında ve sonunda gördüğün ve her şeyin görüntüsünü ortadan kaldıran seraptır. “Kīʿa” (قِيعَةٍ) ise düzlük demektir. Ebû Avsece ise şöyle demiştir: Sıcağın sebep olduğu serabı sanki akan bir su gibi görürsün. O, gündüzün ortasında göğe doğru uzanır gibi olur. “Âl” (الآل) ise gündüzün ilk vaktinden başlayarak gün ortasına yakın bir zamana kadar olan seraptır. “Kīʿa” (قِيعَةٍ) düz arazidir; düz, kurak ve temiz arazi olup batak olur, su birikir. “Kāʿ” (قاع) tekil “kīân” (قيعان) çoğuldur. “Zamʾân” (الظمآن) susuz demektir. Şöyle denilir: Susamış topluluk (قوم ظِماء), susamış kişi (إمرأة ظَمأى), susamış kadın (نسوة ظِماء). “Azme’tühû” (أظْمَأْتُه) “Onu susuz bıraktım” demektir. “Zamme’tühû” (ظَمَّأْتُه) da aynı mânadadır.

Kisâî şöyle dedi: “Zamʾân, sadyân, atşân” (الظمآن والصديان والعطشان) kelimelerinin üçü de aynı mânadadır. “Serap” zeval vaktinden önce olur. “el-Âl” (الآل) zevalden öncedir (kuşluk vakti) ve o seraptan daha yüksektir. “Rakrâk”[197] (الرقراق) ise ikindiden sonra olur.

اَوْ كَظُلُمَاتٍ فٖى بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشٰيهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهٖ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهٖ
سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ اِذَٓا اَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا
وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللّٰهُ لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ

197 Yaldır yaldır eden ve parlak olan her şey “rakrâk”tır. Serap için kullanılır ve “terakraka’s-serâbu (ترقرق السراب) denir (İbn Manzûr, *Lisânü’l-ʿArab*, “rkk” md.).

40. "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) ***kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur."***

Yahut dalga kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir. Bu kâfirlerin durumunu, bildirmek üzere Allah Teâlâ'nın getirmiş olduğu bir başka misaldir. Karanlıklara benzetilen bir ceset. Şöyle ki: Deniz derin olduğu zaman daha çok karanlık olur. Karanlık deniz (فِى بَحْرٍ لُجِّيٍّ), kâfirin kalbidir. "Yağşâhu mevcun" (يَغْشٰيهُ مَوْجٌ), yani onun üzerinde bir dalga onu bürür. **[§]Üstünde bir** 179
dalga, onun üstünde de bir bulut (öylesine) karanlıklar… Karanlıklardan maksat dalganın karanlığı, gecenin karanlığı, bulutun karanlığı… Bu karanlıklar **birbirleri üzerine binmiş** haldedir. Kâfir de böyledir: Onun kalbi karanlıktır, karanlık bir göğüste ve karanlık bir cesettedir. O imanı göremez. Hani denizdeki kimse öylesine bir karanlıkta elini çıkarsa nasıl onu göremezse o da öyle. **Neredeyse onu göremeyecek**, yani onu asla göremez. Yahut şöyle bir mâna verilebilir: Hallerinin karanlığı üst üste binmiş üç karanlığa benzetilmiştir. Onun küfrünün karanlığı -belirtilen karanlıklar gibi- işlediği amellerle her an artmaya devam eder. Bu haliyle bu misal, müminin hallerinin nurlarına getirilen tersinden misal gibidir. Mişkât ya da nur benzetmesi[198] (nur üstüne nur), müminin bedenidir, göğsüdür ve kalbidir.

Yahut karanlıklar gibi. "Ev kezulümâtin" (أَوْ كَظُلُمَاتٍ) kelimesindeki "ev" harfi şek için değildir. Lâkin sanki şöyle buyurmuş gibidir: Eğer kâfirin amelini seraba benzettiysen o yerindedir. Ve onu sözü edilen karanlıklara benzettin ise o da yerindedir ve doğrudur. Hangi misali getirdiysen o yerindedir. Şudur veya budur şeklinde değildir. Kâfirlerin amelleri hakkında iki misal getirdi, biri serap ikincisi de karanlıklardır. Mümin için aynı şekilde iki misal olabilir: Kâfir için belirtilen karanlık mümin için zikredilen nura mukabildir. Kâfirlerin amelleri için sözü edilen serap ise müminlerin amellerinin gerçekliğine mukabildir. O şöyle buyurmuştur: "Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar…" ve bu beyanın şu kısmına kadar: "Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır…"[199]

---

198 en-Nûr, 24/35.

199 "Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar… Çünkü (o günde), Allah onları, yaptıklarından daha güzeli ile ödüllendirecek, daha fazlasını da lütfundan verecek. Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır" (en-Nûr, 24/36, 38).

Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur. Bazıları bunu şöyle yorumlamıştır: Allah kime iman nasip etmezse onun inanma imkânı yoktur. Şöyle de denilmiştir: Allah kime hidâyet etmediyse artık onun için hidâyete erme imkânı yoktur. Her iki izah da aynıdır.

Âyet Mûtezile'nin aleyhinedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah mümin için yarattığı her nurun aynısını kâfir için de yaratmıştır. Âyette ise Allah Teâlâ'nın kâfirler için nur var etmediği haber veriliyor. Eğer kâfir için de mümin için var edildiği gibi nur var edilseydi o takdirde **Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur** meâlindeki beyanın bir anlamı olmaz. Bu da gösteriyor ki kâfir için bir nur var edilmemiştir.

180 **[§]O da eksiksiz olarak hesabını görüverir.** Buyuruyor ki: Ona amelinin karşılığını verir ve ona haksızlık etmez. **Allah'ın hesabı pek çabuktur.** Bunun mânasını bir çok yerde açıklamıştık.

Ebû Avsece "bahrin lücciyyin" (بَحْرٍ لُجِّيّ) kelimeleri hakkında şöyle dedi: "el-Lücciyyu" suyu çok olandır. Lücce denizin ortasıdır. "Yağşâhu mevcun" (يَغْشٰيهُ مَوْجٌ), yani dalga onun üzerinde olur. "el-Mevc" ise rüzgarın esmesi sonucu denizin üstünde oluşan dalgalar ve onların arasında açılan yollardır. Bazıları **Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek** meâlindeki beyan hakkında şöyle demiştir: "Göz ona yaklaşmadı bile!", "er-Raculü lem yusıb ve lem yukārib" (الرجل لم يصب ولم يقارب), yani "Adam (hedefe) isabet etmedi, yaklaşmadı bile!" denilmesi örneğinde olduğu gibi.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالطَّيْرُ صَٓافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبٖيحَهُ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾

41. "Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar, havada kanatlarını açarak hareketsiz gibi duran kuşlar Allah'ı tesbih ederler. Hepsi duasını ve tesbihini bilmekte, Allah da onların bütün yaptıklarını bilmektedir."

[Kevnî âyetler]

Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar… Allah'ı tesbih ederler. "Elem ta'lem" (أَلَمْ تعلَم) ve "elem tera" (أَلَمْ تَرَ) gibi ifadeler zâhirde taaccüp ve istifham harfidir. Biri diğerine hayretini ifade etme ya da soru sorma ama-

cıyla “elem tera kezâ, ve elem ta‘lem kezâ” (ألم تر كذا، وألم تعلم كذا), yani “Görmez misin?!” ve “Bunu bilmez misin?” der. Ancak bu Allah Teâlâ hakkında şu iki anlamda kullanılır: Birincisi “kad raeyte ve alimte” (قد رأيت وعلمت), yani elbette gördün ve bildin! anlamındadır. Çünkü Allah Teâlâ için istifham, yani bir şeyi öğrenmek için soru sormak caiz değildir. İkincisi de emir anlamıdır. Yani “i‘lem ve ra” (اعلمْ و رَ) “Bil ve gör!” takdirindedir. Nitekim bu hususu birçok yerde belirtmiştik.

Göklerde ve yerde olanlar Allah’ı tesbih ederler. Sözü edilen nesnelerin tesbihi iki şekilde olabilir: Birincisi yaratılış ve yapıları itibariyle tesbih etmeleri: Zira her bir varlığın hilkatinde Allah Teâlâ’nın vahdâniyetine ve eşi benzeri olmaktan yüceliğine, her türlü noksanlıklardan uzak olduğuna, rubûbiyetine şehâdet ve ulûhiyette eşsiz ve tek olduğuna işaret eden deliller vardır. İkincisi Allah Teâlâ kuşlar, hayvanlar ve diğer varlıkların bünyelerine öyle bir özellik koyar ki onunla Allah’ı tesbih ederler ve bunu kendileri de anlarlar, her ne kadar başkaları anlamasalar da onlar, onun bir tesbih olduğunu bilirler. Hz. Süleyman kıssasında anlatılan dağların ve kuşların tesbih etmesi işte böyle bir şeydir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!” dedik”[200]. Bir başka ilâhî beyanda da şöyle buyurmuştur: “Her sabah ve her akşam Allah’ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd’a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah’a yönelmişlerdi”[201].
[§]Eğer sözü edilen varlıkların zikretmesi hilkaten, yani yaratılışta bulunan bir **181**
özellik itibariyle olsaydı o takdirde Hz. Süleyman ve diğer insanlar bu konuda şer‘an eşit olurlardı. Aynı şekilde vakit itibariyle de akşamın bir ayrıcalığı olmaz diğerleri ile eşit olurdu. Hz. Süleyman’ın bu konuda ayrıcalıklı kılınması, sair vakitler arasında belli vakitlerin özel sayılması gösteriyor ki bu nesnelerin tesbihi, yaratılışları itibariyle kendiliğinden ortaya çıkan bir tesbih değil aksine bir şekilde onların içine koyduğu anlamda bir ibadet tesbihidir. Her ne kadar diğer yaratıklar onların tesbihini anlamasalar da. Görülmez mi ki Allah Teâlâ karıncanın sözünü haber vermiştir: “Bir karınca şöyle dedi: ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin’...”[202] Sonra mâlumdur ki onun sözünün gerçekliği her ne kadar mümeyyiz ve muhatap kabul edilerek sınanan kimsenin sözü gibi

---

200 “ Andolsun biz Dâvûd’a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. ‘Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!’ dedik ve onun için demiri yumuşattık” (Sebe, 34/10).

201 Sâd, 38/18-19.

202 “Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!’” (en-Neml, 27/18).

olmasa da bir mâna idi ve ondan o mânayı anlamışlardı. Birinci kabilinden olmak üzere görmez misin Allah Teâlâ organların konuşmasından ve o günde kişiye aleyhinde tanıklık etmesinden haber vermiştir. Şöyle buyurmuştur: "O ceza gününde dilleri… aleyhlerine tanıklık edecektir"[203]; "…aleyhine şahitlik eder"[204]. Bunlar organlarının kendi aleyhlerine yapmış olduğu tanıklığı, her ne kadar başkaları anlamasa da kendileri anlarlar, hatta o yüzden onların tanıklığını yadırgarlar. Bu da gösteriyor ki durum, bizim dediğimiz doğrultudadır. Bu muhtemeldir ki kendilerinde bulunan bir özellik sebebiyle oluyordu ve onu kendileri anlıyorlardı ama başkaları anlamıyordu. Görmez misin ki Allah Teâlâ suyun tabiatına öyle bir özellik koymuştur ki onun isabet ettiği ve ulaştığı her şey hayat buluyor. Bu özelliği ancak Allah Teâlâ biliyor, ya da Allah Teâlâ'nın ona muttali kıldığı ve kendisine elçi olarak seçtiği kimse biliyor[205]. Göklerde ve yerde olanların, kuşların vb. tesbihi işte buna göre anlaşılır. Onların tabiatlarına öyle bir özellik koymuştur ki onlar bununla kendilerinden hâsıl olan bu durumun -başkaları anlamasa bile- tesbih ve tenzih olduğunu anlarlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız"[206].

182 **[§]Göklerde olanlar Allah'ı tesbih ederler** "Men" (مَنْ) harfi temyiz gücü olan (akıllı) varlıklar için kullanılır. "Mâ" (ما) ise hem temyiz kabiliyeti olan akıllı hem de olmayan akılsız varlıklar için ortak kullanılır.

Havada kanatlarını açarak hareketsiz gibi duran kuşlar. Yani uçuş sırasında kanatlarını sıralayan kuşlar. Ebû Avsece benzer şey söylemiş ve şöyle demiştir: Yani havada kanatlarını sıralar ve hareket ettirmezler.

Hepsi duasını ve tesbihini bilmekte… Bazıları dedi ki: Orada olan meleklerden ve diğerlerinden her kim varsa -insan ve cin kâfirleri hariç- kendi dili ve lisanı ile duasını ve tesbihini bilir. **Hepsi duasını ve tesbihini bilmekte…** meâlindeki beyanı şöyle yorumlamak da mümkündür: Belirttiğimiz gibi onlardan her biri bilir ve anlar ki -başkası anlamasa bile- kendisi O'nu tesbih etmektedir. Sanki Allah Teâlâ saltanatını, mülkünü ve onların ibadet ve tesbih etmelerinden zatının müstağni olduğunu belirtmiş olmaktadır. Çünkü göklerde ve yerde olan her ne varsa kendisini zikretmekte olan zata nisbetle onların

---

203 "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir" (en-Nûr, 24/24).

204 "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder" (Fussılet, 41/20).

205 bk. Âl-i İmrân, 3/179; el-Cin, 72/26-27.

206 el-İsrâ, 16/44.

ibadet etmiş olmaları ile ibadeti terketmiş olmaları aynıdır; ne yarar verir ne de zarar. Yahut şöyle diyordur: Göklerin ve yerin mülkü kendisine ait olan yüce zatın, hiçbir kimsenin ne itaatine ne de ibadetine ihtiyacı vardır. İtaat ve ibadete dair ihtiyar ve fayda Allah'a değil kullara aittir. Bu yüzdendir Allah Teâlâ onun arkasından şöyle buyurmuştur: "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir"[207].

Allah da onların bütün yaptıklarını bilmektedir. Bunun evvelki yoruma yönelik olması muhtemeldir. Yani sözü edilen kimselerin yapmış oldukları tesbihi ve daha başka yaptıklarını bilir. Ya da bu ifade iptidaen genel insanlık için bir vaîd olur. Yani Allah Teâlâ herkesin yaptıklarının tümünü bilendir (ve onlardan hesaba çekecektir).

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَص۪يرُ ﴿٤٢﴾

42. "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir, dönüş de Allah'adır."

Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir, dönüş de Allah'adır. Birçok yerde bunun yorumunu belirttik.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْج۪ي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا
فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِه۪ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ جِبَالٍ ف۪يهَا
مِنْ بَرَدٍ فَيُص۪يبُ بِه۪ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنْ مَنْ يَشَٓاءُ يَكَادُ سَنَا
بَرْقِه۪ يَذْهَبُ بِالْاَبْصَارِ ﴿٤٣﴾

[§]***43. "Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür, sonra onları birleştirir, sonra onları üst üste binip yoğunlaşmış bulut kümesi haline getirir. Bu sırada bulut aralıklarından çakan şimşeği görürsün; gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır da bunu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de onu uzaklaştırır, bu arada şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri kör edecek."*** 183

Görmez misin ki, Allah bulutları yürütür. Yani sürükler **sonra onları birleştirir**. Yani birbirinin üstüne ekler, **sonra onu bulut kümesi haline getirir**. Bazıları, burada takdim tehirin bulunduğunu söyledi. **Sonra onu bulut**

207 Bir sonraki âyet.

kümesi haline getirir. Yani bir kısmını diğerinin peşinden taşıdığı parçalar halinde (onları yığar). **Sonra onları birleştirir.** Yani parça parça bir araya geldikten sonra onları üst üste istif eder. Bazıları dedi ki: **Bulutları yürütür**, yani yerden çıkarır ve onu yer ile gök arasında emrine âmâde kılar, sonra da onu küme halinde istifler.

Bu sırada "el-vedk" (الودق), yani **yağmuru görürsün;** "Yahrucu min hılâlihî" (يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ) **arasından çıkıyor** "Hılâlihî" (خِلَالِهِ) kelimesi "hılelihî" (خِلله) şeklinde de okunmuştur[208]. Yani bulutların arasından.

Gökten, oradaki bulut dağlarından dolu yağdırır… Bazıları şöyle demiştir: Kardan (buzdan) dağlar var, Allah Teâlâ karı ve doluyu o dağlardan bulutlara indirir. Bazıları da bu beyanı şöyle yorumlamıştır: (Söz konusu olan) Allah Teâlâ'nın gökte doludan yarattığı ve sonra da (kendisinden) bunları indirdiği birtakım dağlardır. Âyette Allah Teâlâ'nın gökten indirdiğini belirttiği dağların kar ve doludan oluştuğuna dair bir açıklama yoktur. Sadece Allah Teâlâ orada dolunun bulunduğunu bildirmiştir. Nesneler dağlara benzetilir ve ona nispet edilebilir. Bu ya çokluk sebebiyle ya da ikinci olarak şiddeti, katılığı ve cesameti sebebiyle olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dağları görürsün, onların durduğunu sanırsın…"[209] Bu beyanda anılan dağların, Allah Teâlâ'nın kendisinden indirmiş olduğunu bildirdiği gökteki kar ve dolu dağları olması mümkündür. Zira onların nerede olduğu, gökte mi, gök ile yer arasında mı? bilinmez.

Bunu dilediğine isabet ettirir. Yani insana yahut ekinine yahut meyvesine ve ona zarar verir. **Dilediğinden de onu uzaklaştırır ve ona isabet ettirmez.** Eğer bu şekilde ise o azap verme şeklinde olur. Aynı şekilde dolunun etkisi de
184 öyledir; bir yerde her şeyi yok eder, başka bir yerde zararlı olmaz. [§]Her yere aynı şekilde yağmaz, bir yere isabet eder, başka bir yere ise isabet etmez. Bunu bereketinden **dilediğine isabet ettirir ve onun** bereketini **dilediğinden de uzaklaştırır** diye yorumlamak da mümkündür. **Bu arada şimşeğinin parıltısı neredeyse** gözleri kör edecek. **Şimşeğinin parıltısı.** Denildiki: Şimşeğin ışığı, parlaklığının şiddetinden neredeyse gözleri alıp götürecek, yani kör edecek.

---

208 bk. Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 381.

209 "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır" (en-Neml, 27/88).

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dediler: "Yuzcî" (يُزْجِى) sürüklüyor; "rukâmen" (رُكَاما) üst üste istif, küme; "vedk" (الْوَدْقَ) yağmuru (görürsün); "yahrucu min hilâlihî" (يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ) arasından çıkar; "senâberkıhî" (سَنَا بَرْقِهِ) şimşeğinin ışığı[210]. Ebû Avsece şöyle de açıklama yapmıştır: "الركام" Birbiri üstüne yığılmış, istif edilmiş çok şey demektir. Bir şey üst üste bindiği zaman "irtekeme'ş-şey'u" (ارتكم الشىء), yani istif oldu denir. Bir şeyi üst üste koyduğunu ifade etmek için de "rakemtü'l-metâ'a-erkemuhû rakmen" (ركمت المتاع أَرْكَمُه رَكْماً) dersin. "Vedk" (الْوَدْقَ) yağmur demektir. Yağmur yağdığı zaman "vedekati's-semâu tediku vedkan" (ودقت السماء تَدِقُ وَدْقاً) denilir. "Yahrucu min hilâlihî" (يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ), yani arasından çıkar demektir. "Hılâl"in (خِلَالِ) tekili "halel" (خَلَل) gelir. "Yekâdü senâberkhî" (يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ) kelâm-ı ilâhîsindeki "سَنَا" maksur bir isimdir ve ışık demektir. Onun ateş olduğu da söylenmiştir ki o da aynı mânadadır.

يُقَلِّبُ اللّٰهُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِاُولِى الْاَبْصَارِ ﴿٤٤﴾

44. "Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir; gören ve düşünenler için bunlardan alınacak ibretler vardır."

Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir. Gecenin ve gündüzün çevrilmesi birbirinin arkasından gelmesi demektir; bunu getirir ötekini götürür. Allah Teâlâ bunu *-en doğrusunu Allah bilir ya -* "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir"[211] meâlindeki beyanla irtibatlı olarak zikrediyor ve egemenliğini, kudretini, tedbirini, ilim ve hikmetini ve vahdâniyetini bildiriyor. Egemenliği ve kudreti sözünü ettiği bulutların yer ve gök arasında sevkedilmesi, onu emrine âmâde kılması, onları üst üste istiflemesi… Bütün bunlara O'nun zatı ile kādir olduğunu ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağını gösterir. Yağmurun yağması, bir yere isabet ederken başka bir yere yağmaması, bulutların birbirine ekli olması ve üst üste istiflenmesi hep aynı olduğu halde belli bir yere yağdırırken başka bir yere yağdırmaması bütün bunlar bulutların tabiatı sayesinde ya da tesadüf eseri olmadığına, O'nun yüce tedbiri ve ilmi ile olduğuna delil olmaktadır. Keza belirttiğimiz gibi emir ve yönetiminin işlemesi, yeknesaklığı ve ahengi, [§]gündüz ve gecenin yer değiştirmesi, onların **185**
uzatma ve kısaltma şeklinde halden hale dönüştürülmesi, göğün menfaatlerinin yerin menfaatleri ile aralarındaki mesafenin uzaklığına rağmen uyum içinde birbirine bağlı olması, bütün bunlar çoklu değil tek elden bir tedbirin

210 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 306.
211 en-Nûr, 24/42.

olduğunu gösterir. Zira çoklu bir tedbir olsaydı onlardan bir kısmı diğerinin yapmak istediği tedbir ve faydaya engel olurdu. Bu da gösteriyor ki O birdir, âlimdir, kādirdir, müdebbirdir; hiçbir şey onu aciz bırakamaz. Bu yüzdendir ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Gören ve düşünenler için bunlardan alınacak ibretler vardır.** Belirttiğimiz gibi bunda nice istidlâl yönü ve ibret almayı gerektiren husus vardır.

وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَٓابَّةٍ مِنْ مَٓاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى بَطْنِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشٖي عَلٰٓى اَرْبَعٍ يَخْلُقُ اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٤٥﴾

45. "Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimi de dört ayak üzerinde yol alır. Allah dilediğini yaratıyor, Allah her şeye kādirdir."

Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı. Bu beyan *-en doğrusunu Allah bilir ya-* "Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir"[212] meâlindeki âyette bağlantılıdır. Allah Teâlâ bulutu ve onda olan tedbiri, ilmi, hikmeti andı, ayrıca gecenin ve gündüzün kısaltılmasını ve onlarda bulunan tedbir, ilim, hikmet ve kudreti andı. Buna göre **Allah hareket eden her canlıyı bir sudan yarattı** meâlindeki âyet de O'nun kudretini, egemenliğini, ilmini ve tedbirini anlatıyor. Allah Teâlâ bildirdi ki bütün mahlûkatı bunca cinslerinin farklı ve özlerinin ayrı ayrı olmasına rağmen bu sudan, aynı unsurdan yarattı. Onlar tabiatları gereği kendiliklerinden öyle olmadı. Keza sonradan elde edilmiş bir ilim ve tedbir ile değil, aksine tek ve zatı ile âlim olan birinin yönetim ve düzenlemesi ile oldu. Zira eğer tabiatları gereği kendiliklerinden olsaydı o takdirde tek bir takdir ve tek bir özellikte ortaya çıkarlardı. İkincisi insanlar içinde bilge kimselerden hiçbiri, bu âlemin inşasının nasıl olduğunu ve bu yaratıkların bu sudan nasıl yaratıldıklarını bir türlü kavrayamamıştır. Çünkü Allah Teâlâ öyle yaratmıştır ve onları yaratmış olduğu sularda ne bir özellik ne de o yaratıkların cevherinden herhangi bir unsur vardır. Onların inşa edilmiş olması gösteriyor ki Allah, zatı ile kādirdir. O'nu hiçbir şey aciz yapamaz. O sebep aracılığıyla da sebep olmaksızın yaratır. Zira O mahlûkatı bir hikmete göre yaratmıştır. Onu hiçbir bilge insan kavrayamamıştır. Bu mahlûkatın yaratılmış olması bu

---

212 en-Nûr, 24/42.

hikmetlere ve sebeplere işaret eder [§]ve O, onlara emirler ve yasaklar koymadan başıboş bırakmak için hiçbir şeyi öylesine gelişigüzel yaratmaz. Mademki emirler ve yasaklar vardır, öyle ise yapılanlara karşılık verilmesi için ölümden sonra yeniden diriltilme de olacaktır. Bu varlıkları sudan yaratmaya kādir olan kudreti, onları yeniden canlandırmaya da kādir olduğuna ve O'nu hiçbir şeyin aciz kılamayacağına da delâlet eder. Çünkü buna kādir olan sözünü ettiğimiz hususa da kādir olur. 186

Bunlardan kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, Allah Teâlâ bunu *en doğrusunu Allah bilir ya,* iki sebepten dolayı belirtmiştir: Ya onlara vermiş olduğu nimetlerini, iyiliklerini ve onlara ihsanda bulunduğu lütuf ve keremini hatırlatmak içindir. Çünkü O bildirdi ki bu âlemi kendilerinde bir ihtiyar olmaksızın ya da onu gerekli kılacak herhangi bir hak etmişlikleri olmaksızın mutedil ve düzgün olarak yarattı. Buna mukabil kendilerinin dışında kalan hayvanları ise yüzleri üzerine kapanık halde, karınları üzerinde sürünür vaziyette yarattı. Bu tamamen O'ndan bir lütuf ve ihsandır ve nimettir. Ya da O, bunu kâfirin âhiretteki hallerine misal olsun diye anlattı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şimdi (düşünün, önünü görmeden), yüzüstü sürünen mi hedefe erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?"[213] Ve bildirdi ki kâfirler kıyâmet gününde yüzüstü kapanmış halde sürünür bir vaziyette olacaklardır. müslümanlar ise ayakta dik ve düz halde yürüyor olacaklardır.

Allah dilediğini yaratıyor. Sebep vasıtasıyla ve sebepsiz olarak her ne dilerse onu yaratıyor. **Allah her şeye kādirdir.** Çünkü O, zatı ile kādirdir, kudreti başkasından elde ettiği bir güç ile değil.

لَقَدْ اَنْزَلْنَٓا اٰيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ وَاللّٰهُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٤٦﴾

46. "Kuşkusuz** (açıkladıklarını) **tam anlamıyla açıklayan âyetler indirdik; Allah dilediğini doğru yola iletir."

Kuşkusuz (açıkladıklarını) tam anlamıyla açıklayan âyetler indirdik Daha önce yorumunu anlattık[214].

---

213 el-Mülk, 67/22.

214 en-Nûr, 24/34.

وَيَقُولُونَ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالرَّسُولِ وَاَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلّٰى فَرِيقٌ مِنْهُمْ
مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ وَمَٓا اُولٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَاِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ
وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ
يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُٓوا اِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ اَفِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَمِ
ارْتَابُٓوا اَمْ يَخَافُونَ اَنْ يَحِيفَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ اُولٰٓئِكَ هُمُ
الظَّالِمُونَ ﴿٥٠﴾

47. "'Allah'a da, resûle de inandık ve boyun eğdik' diyorlar, bunu söyledikten sonra da içlerinden bir grup yan çiziyor. Bunlar inanmış kimseler değildir."

48. "Aralarındaki anlaşmazlıklar hakkında karar versin diye Allah'a ve resûlüne çağırıldıklarında bir de bakıyorsun içlerinden bir grup buna karşı çıkmış!"

49. "Haklı çıkacaklarını bilirlerse koşarak ona geliyorlar."

50. "Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl haksızlık edenler kendileridir."

[Münafıkların Özellikleri]

Allah'a da, resûle de inandık ve boyun eğdik" diyorlar, bunu söyledikten sonra da içlerinden bir grup yan çiziyor. Bu beyanın yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: İbn Abbâs ve daha başka bazı müfessirler şöyle demiştir:
187 Hz. Ali (r.a.) ile Hz. Osman (r.a.) arasında [§]Hz. Osman'ın Hz. Ali'den satın almış olduğu bir arazi yüzünden bir husumet olmuştu[215]. Bu konuda Hz. Peygamber'e (s.a.) giderek aralarında hükmetmesini istediler. Hz. Peygamber (s.a.) Hz. Ali'nin lehine Hz. Osman'ın aleyhine araziyi ona vermeye hükmetmişti. Osman'ın kavmi dediler ki: "Ne olacak?! Nasıl olsa o amcasının oğlu

215 Bu olay sadece Kurtubî'de rivayet edilmiştir. Orada bu husumetin Hz. Ali ile Benî Ümeyye'den Muğîre b. Vâil arasında vuku bulduğu belirtilir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 293).

ve onun yanında senden daha değerli. O yüzden senin aleyhine onun lehine hükmetti". Ya da buna benzer sözler söylediler. Bunun üzerine bu âyet ve devamı Hz. Osman'ın kavmi hakkında indi. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Osman'ın ve kavminin Hz. Peygamber (s.a.) hakkında akıllarından böyle şeyler geçirmiş olmaları mümkün değildir. Bazıları dedi ki: Bu âyet münafıklardan Bişr hakkında inmiştir. Şöyle ki: Yahudilerden bir adam ile Bişr arasında bir husumet vardı. Yahudi Bişr'e Hz. Peygamber'e başvurmaları konusunda çağrıda bulundu. Bişr ise Kâb b. Eşref'e gitmelerini istedi ve "Şüphesiz Muhammed bize haksızlık eder!"[216] dedi ya da buna benzer laflar etti. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. Ancak biz, âyetin özel olarak kimin hakkında indiğini bilmesek de münafıklar hakkında indiğine dair bir beyan bulunmaktadır. Âyetin zâhirinde onların Hz. Peygamber'in (s.a.) haklarında haktan gayrısıyla hükmetmeyeceğini bildiklerine dair delil vardır. Görmez misinki Allah Teâlâ âyetin devamında **Haklı çıkacaklarını bilirlerse koşarak ona geliyorlar** buyurmaktadır. Yani koşarak ve itaat ederek. Eğer onlar bilselerdi ki Hz. Peygamber (s.a.) kendileri hakkında, haklı bile olsalar hep haksız hüküm verir, o takdirde mahkemeleşmek için, onun kendilerine zulüm ve haksızlık edeceği endişesiyle ona hiç gitmezlerdi. Ancak bu âyetin bağlamında belirtilen husus, böylesi bir yorumu imkânsız kılmaktadır. O da şu ilâhî beyandır: **Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl haksızlık edenler kendileridir.** Bu beyanda şu anlama işaret vardır: Onlara göre Hz. Peygamber kendilerinin lehine hükmetmez ve haksızlık eder. Çünkü şöyle buyurulmuştur: **Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar?** Her kim bu niteliğe sahip olursa, o kimsenin haksızlık etmesinde ve zulmünden korkulur. Ancak âyetin münafıklardan bir fırka hakkında olduğunun kabul edilmesi meseleyi açıklayabilir. Onlardan bir fırka Hz. Peygamber'in haktan başka asla bir şeyle hükmetmeyeceğini biliyorlardı. Onlardan bir grup ise kalplerinde bir hastalık taşıyorlardı, bir fırka da kuşku duyuyordu ve bir fırka da zulmünden korkuyordu. Onlar birçok fırka halindeydiler. Görmez misin ki şöyle buyurmuştur: "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse' diye Allah'a söz vermişlerdi"[217]. Kimi vardı şöyle derdi, kimi de vardı böyle derdi. Ya da âyetin yorumu şöy-

---

216 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 293.

217 "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi" (et-Tevbe, 9/79).

188 le olmalıdır: **[§]Haklı çıkacaklarını bilirlerse koşarak ona geliyorlar.** Yani hak, kendi lehlerine hükmedilecek olursa boyun eğerek ona gelirler. Yani eğer bilirlerse ki o kesinlikle kendi lehlerine hükmedecek o takdirde ona gelirler, aksi halde ona gelmezler. Eğer böyle ise o takdirde akabinde belirtildiği gibi kalplerinde çürüklük oluşu, risâleti hakkında kuşku duymaları, kendilerine haksızlık yapacağı korkusu taşımaları yerinde olacaktır. Âyetin tevilinin işte bu iki ihtimale göre olması muhtemeldir. Başka türlü olmasına gelince öyle bir ihtimali biz bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlar inanmış kimseler değildir. Çünkü onun risâleti hakkında kuşku ya da şüphe duyan ve onun kendilerine zulmedeceği endişesi taşıyan kimse kâfirdir, mümin değildir.

Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da korkuyorlar mı? Zâhiri itibariyle her ne kadar şek içerse de bunun iki izahı vardır: Birincisi soruya verilecek cevabın olumlu ve kesinlik ifade etme (tahkik) üzere olmasıdır. Buna göre mâna şöyle olur: Bunların kalplerinde kesinlikle çürüklük vardır, şüpheye düşmüşlerdir ve korkmaktadırlar. Nitekim istifham harfi hakkında zâhirde her ne kadar soru olsa da tahkik için olduğunda onun bilme ve olumlu anlama geldiğini belirtmiştik. Buna göre kendisi hakkında soru yöneltmek kabil olmayan şeyler hakkında istifham, sen elbet bildin ve gördün… vb. anlamında olmaktadır. Burada da öyledir. İkincisi: Sözü edilen hususların belirttiğimiz gibi farklı fırkalar hakkında olduğudur. Fırkalardan biri bildi ki o ancak hak ile hükmeder, onlardan diğer bir fırka kuşku duyar, bir başka fırka da onun haksızlık etmesinden ve zulmünden korkar. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Müz'inîne" (مُذْعِنِينَ) kelimesi boyun eğenler anlamındadır[218]. Ebû Avsece ise onu koşanlar ve itaat edenler diye yorumlamıştır. Nitekim "nâka miz'ân" (ناقة مذعان) tabiri serî giden deve anlamında kullanılır. Çoğulu "nûk mizâ'în" (نوق مذاعين) şeklindedir. "Hayf" (الحيف) ise cevr, yani haksızlık ve zulüm etmek demektir. "Hâfe, yehîfu, hayfen fehuve hâifun" (حاف، يحيف، حيفًا فهو حائف) şeklinde kullanılır.

Aralarında karar versin diye Allah'a ve resûlüne çağırıldıklarında… Allah'a çağırıldıklarında… Çağrının Allah'a izafe edilmesinin iki yoruma ihtimali vardır: Birincisi, Allah'ın kitabına ve resûlüne çağrılmalarıdır. **İçlerinden bir grup yan çiziyor.** Şu âyette olduğu gibi: "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin' denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştık-

---

[218] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 306.

larını görürsün"[219]. [§]İkincisi, Allah'a yapılan nispetin bizzat resûlüne yapıl- 189
masıdır. "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[220] meâlindeki âyette olduğu gibi resûle itaat eden Allah'a itaat etmiş sayılır. Buna göre Allah'a yönelik çağrıyla resûlüne çağrı yapılması mümkündür ve bu kastedilmiş olabilir. Şu halde **Bunların kalplerinde çürüklük mü var, yoksa şüpheye mi düştüler ya da Allah'ın ve resûlünün kendilerine haksızlık etmesinden mi korkuyorlar?** meâlindeki âyette bahsedilen korkularından maksat Allah'ın kendilerine haksızlık ve zulüm yapması değil, aksine resûlünün ya da kitabının haksızlık etmesi olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنٖينَ اِذَا دُعُٓوا اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ اَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾

51. "Aralarındaki anlaşmazlıkları çözüme bağlasın diye Allah'a ve resûlüne çağrıldıklarında müminlerin sözü, 'Dinledik ve boyun eğdik' demekten ibarettir. İşte kurtuluşa erenler de bunlardır!

[Müminin Özelliği ve Tavrı]

Allah'a ve resûlüne çağrıldıklarında müminlerin sözü. Münafıkların durumunun ve onların niteliklerinin anlatımında Allah'a çağrının O'na nispet edilmesini anlatmıştık. Müminlerin özellikleri ile ilgili söylenecek söz de aynıdır.

'Dinledik ve boyun eğdik' demekten ibarettir. Dinledik meâlindeki sözün "çağrıyı işittik ve itaat ettik" anlamına gelmesi muhtemeldir. **Dinledik** demek icabet ettik ve emre uyduk anlamında da kullanılmış olabilir. **Dinledik ve boyun eğdik** meâlindeki söz onlardan sadır olan gerçek anlamda söz ve ifade olmayıp, aksine onların içinde bulunduğu durumu ve itikatlarını Allah Teâlâ'nın bildirmesi anlamında olması mümkündür. Zira her mümin inancının temeli olarak Allah'a ve resûlüne itaatin iman esasları arasında yer aldığını bilir. Bu durumda bu beyan başka bir ilâhî beyanda belirtilen hususa benzer: "(Ve şöyle derler:) 'Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz'[221]. Bu onların doyurmalarını hikâye etmektir.

---

[219] en-Nisâ, 4/61.

[220] en-Nisâ, 4/80.

[221] el-İnsan, 76/9.

Yoksa bunu onlar bizzat kendileri "Biz sizi şunun için doyuruyoruz" şeklinde dilleriyle söylemiş değillerdir. Aksine âyette onların kalplerinde olanın haber verilmesi söz konusudur. Burada da durum aynıdır.

190 **[§] İşte kurtuluşa erenler de bunlardır!** "el-Muflih" (المفلح), yani **kurtuluşa eren** ister dünyevî olsun ister uhrevî ihtiyaç duyduğu şeyi elde eden kimsedir. "Fulanun efleha" denir, yani "ihtiyacını elde etti, amacına ulaştı" demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللّٰهَ وَيَتَّقْهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Allah'a ve resûlüne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!"

[Allah'a ve Resûlüne İtaat]

Allah'a ve resûlüne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya… Allah'a itaatsizlikten korkmadan (haşyet) maksat geçmiş günahlarına yönelik Allah'tan korkma, **O'na saygısızlıktan korunma (ittikâ)** da ömründen geri kalan dönemde günahlardan sakınma olabilir. Yahut **Allah'a itaatsizlikten korkma** kendinden sadır olan ifrat ve tefrit, ihmal ve aşırılık hakkında olabilir. **O'na saygısızlıktan korunma** ise bununla birlikte Allah'a karşı her türlü mâsiyet ve muhalefetten sakınma olabilir. **İşte asıl kazananlar bunlardır!** İbn Mesûd, Übey ve Hafsa mushaflarında "fe ulâikehumu'l-mu'minûn" (فأُولَئِكَ هم المؤمنون) şeklindedir. **İşte asıl inananlar bunlardır!** İkisi de (yani müflihûn ve müminûn) aynıdır.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُقْسِمُوا طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ اِنَّ اللّٰهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Emir verirsen çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler. De ki: 'Boşuna yemin etmeyin, itaat belli bir şeydir; Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.'"

Allah'a büyük yeminler ettiler. Bazıları şöyle dedi: Allah adına yapılan her yemin büyük yemindir. Çünkü onların her büyük ve önemli işte mutlaka Allah adına yemin etmeleri âdetlerindendi. Önemsiz konularda ise başka şeylere yemin ederlerdi. Buna göre Allah adına edilen her yemin büyük yemin olmaktadır. İnsanların yeminlerinde pekiştirme için kullandıkları şekilde ağır ve şiddetli yeminler yapmış olmaları da muhtemeldir. Belki de bu "cehdü'l-yemîn", yani **büyük yemin** diye adlandırılmıştır. Yahut büyük yemin akabinde belirtilen husustur ki o da "lein emertehum le yehrucunne" (لَئِنْ اَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ) âyetidir**. Emir verirsen çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler** meâlindeki beyan işte o büyük yemin olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Emir verirsen çıkacaklarına ilâhî beyanı hakkında birkaç yorum yapmak mümkündür. Hakkında kendisine dava ettikleri topraklarından **çıkmalarını emir verirsen,** yani o takdirde elbette oradan çıkacaklar ve onu hasımlarına teslim edeceklerdir. Şu da muhtemeldir: [§]Emrine saygı ve tâzim için bütün 191
mülklerinden ve sahip oldukları malvarlıklarından **çıkmaları emrini verirsen.** Hal böyle iken nasıl olur da senin verdiğin karara uymazlar, hükmüne boyun eğmezler. Bunu bütün aileleri ve çevreleriyle birlikte başka bir beldeye gitmek üzere Medine'den **çıkmaları emrini verirsen** diye yorumlamak da mümkündür. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Çıkmaları emrini verirsen**, yani onlara cihada çıkmalarını emredersen elbet çıkarlar, çünkü onlar arkada kalıyorlardı. Sonra Allah, peygamberine yemin etmelerini onlara yasaklamasını emretti ve şöyle buyurdu:

Boşuna yemin etmeyin, itaat belli bir şeydir. Yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Boşuna yemin etmeyin Çünkü ne kadar çabalasanız da Allah'a ulaşamazsınız. Sonra da **itaat belli bir şeydir** buyurdu. Allah buyuruyor ki resûlüne itaat edin ve ona mâruf olanı söyleyin. Bazıları da şöyle dedi: **Emir verirsen çıkacaklarına dair büyük yeminler ettiler. De ki: "Boşuna yemin etmeyin!** Burada söz tamam oldu. Sonra da **itaat belli bir şeydir** buyurdu. Bu sözde icaz için hazif vardır ve zâhiri ile onun ne olduğu bilinir. Sanki kavim münafıklık yapıyorlardı ve içlerinde gizlediklerinin aksine zâhirde farklı yemin ediyorlardı. Onlara denildi ki: **Boşuna yemin etmeyin! İtaat belli bir şeydir.** Yani o, içinde nifak olmayan sahih mâruf bir taattir, içinde nifak olan bir itaat değildir. Bazıları da şöyle dedi: Yemin etmeyin! Bu sizden peygambere güzel ve mâruf bir itaat olsun. Bazıları ise şunları söylemiştir: **İtaat belli bir şeydir.** İtaatin, gerçek anlamda itaat olduğu hem sözle hem de eylem ile bilinir. Siz o konuda eylem yapmadan sadece söz ve iddia ile yalancılar durumunda olmayın. Yorumlar birbirine yakındır.

Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır. Dolayısıyla yemin etmeyin. Bu beyanda Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletinin ispatına dair delil vardır. Çünkü onlar hükmüne yanaşmama ve verdiği karara uymama kararını kendi aralarında gizli tutuyorlar ve açığa çıkarmıyorlardı. Sonra o (peygamber) bunu onlara bildirdi. Anladılar ki o, bu bilgiyi Allah'ın bildirmesi yoluyla bilmektedir.

قُلْ اَطٖيعُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَاِنْ تُطٖيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿٥٤﴾

54. "De ki: 'Allah'a itaat edin, resûle itaat edin.' Yine de (ey müşrikler!), ***söz dinlemezseniz onun*** (peygamberin) ***sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır."***

De ki: 'Allah'a itaat edin, resûle itaat edin.' Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz, yani Allah'a itaate ve resûlüne itaate yanaşmazsanız **onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir**. Yani peygambere ait olan sorumluluk sadece risâletin tebliğine dair emrolunduğu
192 fiildir. Sizin göreviniz ise size yüklenilen [§] Allah'a ve resûlüne emrolunduğunuz itaattir. Şu da muhtemeldir: Ona gerekli olan, üzerine yüklenen ve gereği ile emrolunduğu görevleri (farzlar) yerine getirmektir. Sizin üzerinize düşen de size yüklenen görevleri yerine getirmeye ve gereğini yapmaya memur olduğunuz fiilleri ifa etmektir. **Onun (peygamberin) sorumluluğu ona…** sözünün mânası şu da olabilir: Yani o sizin sorumluluklarınız sebebiyle hesaba çekilip sorgulanmaz. Aynı şekilde siz de onun sorumlulukları sebebiyle hesaba çekilip sorgulanmazsınız. Herkes kendi üzerindeki görevden sorumludur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın"[222]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; Hiç kuşku yoktur ki onlar peygambere itaat ederlerse doğru yolu bulurlar. **Resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır.** Bu beyanın anlamı açıktır.

---

222 el-En'âm, 6/52.

وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ
فِي الْاَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ
د۪ينَهُمُ الَّذِي ارْتَضٰى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ اَمْنًا
يَعْبُدُونَن۪ي لَا يُشْرِكُونَ ب۪ي شَيْـًٔا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vâdetti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek, onlar için hoşnutluğuna vesile kıldığı dinlerinin yerleşip yayılmasını sağlayacak, şu andaki korkularını güvenliğe çevirecektir; çünkü onlar bana hiçbir şeyi ortak koşmaksızın kulluk etmektedirler. "Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır."

[İman ve Amel-i Salih]

Allah, içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vâdetti ki, kendilerinden öncekilere verdiği gibi onlara da yeryüzünde iktidar verecek. Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.) Mekke'de kendisine vahiy geldikten sonra ashabı ile korku içinde insanları senelerce Allah'a gizli ve âşikâre davet ettiler. Sonra Medine'ye hicret etmesi emrolundu. Orada da korku içinde idiler, silâh ile sabahlarlar, silâh ile akşamlarlardı. Ashabından bir adam dedi ki: "Yâ Resûlallah! Bize de güven içinde olacağımız ve silâhı elimizden bırakacağımız bir gün gelecek mi?" Hz. Peygamber (s.a.) ona: "Çok sürmez göreceksiniz ki sizden biri büyük topluluk içinde kaykılarak oturacak da yanlarında tek bir silâh olmayacak". Allah bu âyeti, sözü edilen bu olayın hemen akabinde indirdi[223].

[§]Bazıları şöyle dedi: Müşrikler Hudeybiye gününde Resûlullah ve 193
ashabın(ın umre yapmaların)a engel olunca Allah müslümanları üstün kılacağı ve kendilerine Mekke'yi onlara açacağı vâdinde bulundu. Dediler ki: Bunun doğrulayıcısı Fetih sûresinde belirtilen şu beyandır: "İnkâra sapan, sizi

---

223 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 291; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 215.

Mescid-i Haram'a sokmayan… başkaları değil, onlardır…"[224] Hatta sonunda şöyle buyurdu: "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur"[225]. Allah, resûlüne Kur'ân'da vâdetti ki kendinden öncekileri nasıl yerleştirmiş ve yeryüzünde iktidar sahibi kılmışsa aynı şekilde onları da yeryüzünün halifeleri kılacak ve onları oraya yerleştirecektir. Birtakım kimseler dediler ki: Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Zebur'da onlara vâdi kendilerinden öncekileri nasıl yerleştirdi ise onları da öylece yeryüzüne yerleştirecek ve iktidar sahibi kılacak. Ancak gerek Kur'ân'da ve gerek diğer önceki kitaplarda onlar için belirtilen bu vâd nasıldı?! Bunda iki durum vardır: Birincisi, müslümanlar için müjde (ikincisi de) kâfirler için aleyhlerinde hüccet olmasıdır. Çünkü onlara, bırakın yeryüzüne hükümran olmayı, kendileri için hoşnut olduğu dini -ki İslâm'dır- diğer dinlere karşı üstün kılmasını akıllarından geçirmek, hiç ummadıkları ve kurtuluşu dahi düşünemedikleri bir zaman içinde onlara güven içinde olacakları ve zafer elde edecekleri vâdinde bulunmuştur. Böyle bir vâd, böyle bir müjde öylesi bir vakitte ve korku içinde asla umulmaz ve beklenemez olunca anlaşıldı ki o, onlara bu müjdeyi ancak ve ancak Allah'tan bir vahiy ile ve O'ndan bir vâd ile vermiştir. Onun bu vâdde bulunması gösterdi ki o Allah'ın bildirmesi ile bu vâdde bulundu ve müjdeledi. Dolayısıyla bu onlar aleyhinde delil olurken, müminler için de müjde oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

194 **[§]Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa yoldan çıkmış kimseler işte bunlardır. Bütün bunlardan sonra kim inkâra saparsa…** Bu bir şart değildir. Çünkü bundan önce inkâr etse de o fâsık olur. Sonra insanlardan bir kısmı dedi ki: Kim Allah'ın onlara nimet vermesi ve ihsanda bulunmasından **sonra nankörlük eder** ve onlara karşı şükür ifa etmezse o da aynı şekilde itaatten çıkmış biridir. **Bütün bunlardan sonra kim inkâra sapar ki?!** Bu beyanın hayret ifadesi olması ve cevabının bulunmaması da mümkündür.

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin ve resûle itaat edin ki esirgenesiniz."

224 el-Feth, 48/25.

225 el-Feth, 48/28.

Namazı hakkıyla kılın, zekâtı verin ve size emrettiği ve yasakladığı konularda **resûle itaat edin ki esirgenesiniz**. Yani merhamet edilesiniz. Mânası açıktır. Daha önce birçok yerde bundan bahsetmiş bulunuyoruz. Sonra buyurdu:

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا مُعْجِزٖينَ فِى الْاَرْضِ وَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ وَلَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿٥٧﴾

57. "İnkârcıların yeryüzünde Allah'ı aciz bırakabileceklerini zannetme, onların gideceği yer ateştir, bu gerçekten kötü bir son!"

İnkârcıların yeryüzünde Allah'ı aciz bırakabileceklerini zannetme! Bazıları şöyle demiştir: **Aciz bıraktıklarını zannedenler** azabından kaçıp da Allah'ın kendilerini yakalayamayacağını sananlardır. Bazıları da aynı şekilde, inkârcılıklarından dolayı cezalandırılamayacak şekilde yeryüzünde kaçarak öne geçenlerdir (sâbikîn), demişlerdir. Bu iki izah aynıdır. **Onların gideceği yer ateştir, bu gerçekten kötü bir son!** Bunu da daha önce açıklamıştık (meselâ bk. el-Hac, 22/72).

Zannetme. Hz. Peygamber (s.a.) onların asla kaçıp kurtulabilecek durumda olmadıklarını, keza Allah'ın üstesinden gelemeyeceklerini biliyordu. Bununla birlikte bundan zan diye bahsedildi. Bu, aynen şu âyetteki kullanım gibidir. "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"[226] İkisi de aynıdır. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa'nın mushaflarında "ihsebe'l-lezîne keferû en yu'cizullâhe fi's-semâvâti ve'l-ard" (احسب الذين كفروا أن يعجزوا الله فى السماوات والأرض) şeklindedir[227]. Kırâatlerde her ne kadar harfler itibariyle farklılık olsa da mâna aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذٖينَ مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَالَّذٖينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلٰثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلٰوةِ الْفَجْرِ وَحٖينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهٖيرَةِ وَمِنْ بَعْدِ صَلٰوةِ الْعِشَٓاءِ ثَلٰثُ

226 İbrâhim, 14/42.

227 Tüm nüshalarda fiil "hasibe" şeklindedir. Bu sadece İbn Mesûd kırâatidir (bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 66).

عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلٰى بَعْضٍ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

195 [§]*58.* ***"Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı*** (istirahata çekilirken) ***elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır. Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Allah size âyetleri işte böyle açıklar, Allah her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."***

[**Üç Mahrem Vakit ve Küçüklerin de İzin İstemesi**]

Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Bazıları şöyle dedi: Anlatıldığına göre bir adam ile Esma bint Mersed adlı karısı Hz. Peygamber'in (s.a.) yemesi için yemek yapmışlardı. İnsanlar izinsiz girmeye başladılar. Esma dedi ki: "Adamın ve karısının yanına, onlar tek bir örtü içinde iken erkek kölenin izinsiz girmesi ne kadar çirkin yâ Resûlallah!" Bunun üzerine Allah Teâlâ **Elinizin altındaki hizmetçiler… yanınıza gelmek için sizden izin alsınlar** meâlindeki âyeti indirdi. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet Hz. Ömer hakkında inmiştir. O, "Rabb'ime üç yerde muvafakat ettim" dediği yerlerdendir. Anlatıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.) ensardan Müdlic denilen bir oğlanı (gulâm) öğle vakti çağırması için Hz. Ömer'e gönderdi. Oğlan çağırmak için ona gitti. Onu kapıyı üzerine örtmüş kaylule yapmakta olduğu halde buldu. Oğlan, Hz. Ömer'i sordu, kendisine onun evde olduğu söylendi. Oğlan kapıyı itti ve selâm verdi, Ömer uyanmadı. Oğlan döndü kapıyı araladı, arkasına dikildi ve onu salladı. Hz. Ömer gene uyanmadı. Oğlan: "Allah'ım! Onu benim için uyandır!" dedi. (Râvi) dedi ki: Kapıyı itti
196 sonra ona seslendi ve içeri girdi. Hz. Ömer uyandı. Oturdu [§]bu arada üzeri açıldı ve oğlan onu gördü. Hz. Ömer açılan yerini oğlanın gördüğünü anladı. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Vallahi Allah'ın oğullarımızın, kadınlarımızın, hizmetçilerimizin bu saatlerde izinsiz yanımıza girmelerini yasaklamasını

çok arzu ederim". Sonra onunla Resûlullah'a (s.a.) gitti ve onu kendisine bu âyet inmiş halde buldu ve o bu saatlerde yanlarına girmek için izin istenmesi emrini verdi[228]. Ancak bizim âyetin falan ya da filan hakkında inmiş olduğu yahut falancanın durumu hakkında olduğu konusunda bilgilenmemiz çok önemli değildir. Bizim için önemli olan onun bize getirdiği, ahlâk kuralı ve ahkâma dair içeriğidir.

Sonra izin istenmesi emri ile ilgili hitap izin isteyene değil, kendisinden izin istenilen kimseye, efendilere, babalara ve küçükleri uhdesinde bulunduranlara aittir. Şöyle buyurmuştur: **Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar.** Bu hitap *-en doğrusunu Allah bilir ya-* dinî konuların öğretilmesi, ihtiyaç duydukları şeylerin yerine getirilmesi, eğitimlerinin sağlanması, kabule yanaşmamaları halinde tedip edilmeleri gibi yollarla babalara ve efendilere yöneliktir. Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadiste de durum aynıdır: O şöyle buyurmuştur: "Yedi yaşına geldiklerinde çocuklarınıza namazı emredin. On yaşına geldiklerinde gerekirse onları cezalandırın ve yataklarını birbirinden ayırın"[229]. Hadiste Hz. Peygamber (s.a.) babalara ve velilere hitap etmiş, onlara normal olarak dinî konuların öğretilmesi, talim edilmesi ve kaçınmaları halinde de cezalandırılmalarını emretmiştir. Bizzat onların kendilerine hitap etmemiştir, çünkü onlar henüz işin farkında değillerdir ve kendi durumları hakkında bilgileri yetersizdir. Onlar ergenlik çağına ulaşıp da emri ve emri vereni anlayacak hale gelince artık izin isteme hitabı bizzat kendilerine yönelmiş olacaktır. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Çocuklarınız ergenlik çağına gelince… izin alsınlar"[230]. Allah, ergenlik çağına ulaşmaları halinde izin istemelerine dair bizzat kendilerine yönelik hitapta bulunmuştur. Onlar henüz küçük iken emir konusunda hitap babalara ve velilere yönelik olmuştur. Çünkü küçükler üzerinde henüz kalem yürümemektedir. Hitabın yönelik olması, emir ve yasak ancak üzerlerinde kalemin oynatılmasının, yani yürümesinin sorumlu tutulmalarının bir sonucudur. [§]Emrin ve hitabın ol- 197
mayışı üzerlerinde kalemin devreye girmemesi sebebiyledir. Bununla, onların yerine babaların memur edilmeleri ise onlara şefkatlerinin gereği ve bazı ihtiyaçlarının karşılanması anlamındadır. Bu ise caizdir.

---

228 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 302, 304.

229 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 180; Ebû Dâvûd, "Namaz", 1.

230 Bir sonraki âyet.

Sonra ellerimizin altında olanlar hakkında ihtilaf edilmiştir. Bir grup, onlar erkekler değil, kadınlardır, demiştir. Çünkü erkekler her vakitte izin istemek durumundadırlar. Bazıları, onlar hem kadınlar hem de erkeklerdir, demişlerdir. Yasak, bu üç vakitte yanlarına girmeye dairdir. Çünkü bu vakitler hem erkekler hem de kadınlar için uygunsuz halde olma ve gaflet anlarıdır. Onlardan kimi de şöyle demiştir: Onlar, erkeklerden küçükler değil de büyüklerdir. Doğruya en yakın görüş, erkek çocuklar hakkında olmasıdır. Çünkü erkeklerden büyükler ve hür olanlar avret yerine bakmanın haramlığı ve mübahlığı konusunda aynıdırlar. Görmez misin ki Allah şöyle buyurdu: **İçinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar…** Onlar hür olanlar ve küçüklerdir. Buna göre **Elinizin altındakiler… izin alsınlar** meâlindeki âyetten maksat onlardan küçük olanlardır. Allah, efendilere sözünü ettiğimiz durumların öğretilmesini emretmiş olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İçinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar… Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: **Ergenlik çağına gelmemiş olanlar**, yani (fizyolojik olarak) henüz ergen olmayanlar. **Ergenlik çağına gelmemiş olanlar**, yani küçükler için üç ayrı dönem olduğu esasına göre henüz üçüncü dönem olan ergenlik çağına gelmeyenler… Birinci hal çocukların henüz emir ve yasağa muhatap olmadıkları dönemdir. Bu daha avret yerlerini öyle olmayan yerlerden ayırdedemedikleri çocukluk dönemidir. Şu ilâhî beyan bu dönemi ifade eder: **Kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar…**[231] Yani avret yerini, diğerlerinden ayırdetmezler. İkinci dönem, avret yerlerinin farkındadırlar,
198 ancak cinsel anlamda onlara ihtiyaç duymazlar. [§]Onlara karşı örtünme ile emrolunurlar. Üçüncü dönem ise ihtiyaç duyma ve cinsel arzusunu giderebilme çağı. Bu dönemde onlara karşı örtünme ve yataklarının ayrılması ile emrolunurlar.

Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir.

Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bu beyanın iki yoruma ihtimali vardır: Sizin için üç vakit ve saatleridir. "Selâsü avrât" (ثلاث عورات) avret yerlerinin açılabileceği üç vakit anlamında olabilir. "İnne büyûtenâ avre" (ان بيوتنا عورة) "Evlerimiz açıktır!"[232], yani hırsızların oraya girip çalmalarını önleyecek bir engel yoktur meâlindeki âyet bu anlamdadır.

231 en-Nûr, 24/31.
232 el-Ahzâb, 33/13.

Bu âyette[233] zann-ı galip ve ağır basan görüşlerde içtihat yaparak amel etmenin ve emrin hakikat mânasında olmamasının caiz olduğuna dair delil vardır. Çünkü Allah üç vakit zikretmiş ve bu vakitlerde izinsiz girilmesini yasaklamıştır. Oysaki bu vakitlerde avret yerlerinin örtülü olması mümkündür. Diğer vakitlerde ise izin istemeden girilmesini mübah kılmıştır. Oysa o anda avret yerlerinin açık olması da mümkündür. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır.** Yani üç vakit dışında. **Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan, birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir.** Ancak Allah gerçek durumu değil galip ve çoğunluk durumu dikkate alarak emretmiş ve yasaklamıştır. İctihat ile amel etmek de böyle bir şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlar sıkça yanınıza girip çıkanlardır. Yani bu üç vakit dışında diğer zamanlarda sizin hizmetinizde bulunurlar, izinsiz olarak yanınıza girip (çıkarlar).

Birbirinizle iç içe olduğunuz kimselerdir. Hizmet sebebiyle içli dışlı olacağınızdan onların diğer vakitlerde izin almaları gerekmez. Çünkü belirttiğimiz gibi bu üç vakit dışında genelde insanların avret yerleri örtülü olur, ama üç vakitte ise örtülü olmaz.

[§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Ellerinizin altındakiler**den maksat köle- 199
ler ve câriyelerdir[234]. **Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir.** Soyunma ve mahrem yerlerin açığa çıkacağı üç vakti murad ediyor. Sabah namazından öncesi, uyku elbisesinden çıkıp gündüz elbisesini giyme zamanıdır. Öğle vakti kaylule için elbisenin çıkarılacağı zamandır. Yatsı namazından sonrası ise uyku elbisesini giymek için soyunma vaktidir. **Bunlar dışında**, yani belirlenen vakitler dışında. Sonra şöyle buyurdu: **Bunlar sıkça yanınıza girip çıkan**lardır. Onların hizmetkârlar olduğunu kastediyor. Onların girmelerinde bir sakınca yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Çevrelerinde sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır"[235]. Yani hizmet için etraflarında dönerler. Ebû Avsece şöyle dedi: "Zahîre" (الظهيرة) gündüzün ortasıdır. "Zahâir" (ظهائر) onun çoğuludur. "Azhertu" (أظهرت) gün ortasına (öğle vaktine) girdim, demektir.

---

233 Bu paragraf, bağlam ve nüsha farklılıkları dikkate alınarak bir önceki paragrafın devamı olarak değil, ayrı olarak ve bir sonraki ile birleştirilerek, "câriyen" kelimesinin de "caiz" olması gerektiği dikkate alınıp çevrilmiştir (Mütercim).

234 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 306.

235 el-Vâkıa, 56/17.

وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذٖينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهٖ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ حَكٖيمٌ ﴿٥٩﴾

59. "Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorlarsa onlar da öyle izin alsınlar. Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor; O her şeyi bilir, yerli yerinde yapar."

Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlar da öyle izin alsınlar. Önce de belirttiğimiz gibi Allah bu beyanında âdabın ve dinî işlerin öğretilmesi konusunda velilere hitap etmiştir, bizzat çocuklara hitap etmemiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar sizden izin alsınlar**. Ne zaman ki ergenlik çağına ulaşırlar, o zaman bizzat kendilerine hitap etmektedir: Nitekim şöyle buyurmuştur: **Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlar da öyle izin alsınlar.** Sonra **İçinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar…** ifadesi iki şekilde yorumlanabilir: (Fizyolojik olarak) ergen olanlar kastedilebilir. Ergenlik çağına gelmiş olanların kastedilmesi de muhtemeldir. Birincisi, bilfiil ihtilam olma, ikincisi ise ergenlik çağına yaklaşma anlamındadır. Birinci ihtimal daha uygun gözükmektedir. Çünkü bizzat onlara hitap etmiş ve izin istemelerini onlara emretmiştir. Eğer onlar ergen olmasalardı o takdirde onlara hitap etmezdi, aksine birinci âyette onlara hitap ettiği gibi, gene velilere hitap ederdi. Âyette çocuğun ergenlik çağına ulaşmasının ihtilam olmasıyla bilineceğine dair delil vardır. Bu konuda tam bir görüş birliği vardır. Görmez misin şöyle
200 buyurdu: **[§]Çocuklarınız ergenlik çağına gelince, onlardan önceki ergenler nasıl izin alıyorlarsa onlar da öyle izin alsınlar.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, şöyle diyor: Bu âyetten önce nasıl ergen olanlara ev halkından izin almadan haneye girmemelerini emretti ise onlara da aynısını emrediyor. Ya da **onlardan öncekiler nasıl izin alıyorlarsa**, yani büyükler. Çünkü büyükler hakkında izin isteme bilinen bir şeydir ve açıktır. Küçükler hakkında ise öyle değildir. Bu yüzden de ergenlik çağına gelince, onlardan büyüklerin izin istemesi gibi onların da izin istemelerini emretti. Hz. Peygamber'den (s.a.) âyetin zâhiriyle örtüşen hadis de rivayet edilmiştir, o da şudur: "Üç kişiden kalem (sorumluluk) kaldırılmıştır? Onlardan biri de ergen oluncaya kadar çocuktur". Bilfiil ihtilam olmaz da on beş yaşına ulaşırsa bu Hanefî imamlarımızın ihtilaf ettiği konulardandır. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed onun ergen olacağı görüşündedirler. Delili de İbn Ömer'den (r.a) nakledilen hadis rivayetidir. Hz.

Peygamber (s.a.) kendisine on beş yaşında iken savaşa katılma izni vermiştir. On dört yaşında iken ise izin vermemişti. Ancak onun bu izni ergen olduğu için verdiğine, izin vermeyişini de henüz ergen olmayışına bağladığına dair bir delil yoktur. İkinci yılki izninin savaşa katılmak için yeterince güçlü kuvvetli oluşu, bir önceki sene izin vermeyişi de bünye itibariyle savaş yapmak için zayıf, güçsüz ve çelimsiz oluşu sebebiyledir. Bazı fakihlerimiz Ebû Hanîfe'nin ihtilam olmaması halinde ergenlik yaşının on sekiz olarak belirleme şeklindeki görüşünü destekleme bağlamında şöyle demişlerdir: Çünkü oğlan çocuklarında ihtilam olma ortalama on beş yaşına ulaşmaları halindedir. Onlar belki bu yaştan önce ihtilam olurlar, belki de ergen olmaları bu yaştan daha sonra olur.
[§]Mâruf olana göre âlimler on iki yaşından küçük olanların ihtilam olmama- **201**
sı, on iki yaşına ulaşınca da ihtilam olmasının ihtimal dâhilinde kabul ettiler. Bu durumda ihtilaf edenler arasında ortalama yaş olarak kabul edilen on beş senenin üzerine, on iki yaşında ergen olma ihtimaline binaen nasıl ki üç sene ilâve varsa üç sene eklediler. Bu görüş, onun istihsan ile hükmettiği görüşlerindendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor; O her şeyi bilir, yerli yerinde yapar.

Allah âyetlerini işte size böyle açıklıyor. Yani belirtilerini. Yani sizin ihtiyaç duyacağınız belirtileri, alâmetleri. Sizin için caiz olanları caiz olmayanlardan, işleyeceklerinizi sakınacaklarınızdan ayıracağınız ölçütleri. Bazıları dedi ki: Buradaki âyetlerinden maksat emri ve nehyidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الّٰتِى لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ اَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَاَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٦٠﴾

60. "Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur, bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır. "Allah, işiten bilendir."

[Yaşlı Kadınların Örtünmesi]

Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların. Müfessirler şöyle dediler: **Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınlar**, yani nikâhı arzulamayanlardır. Ancak daha uygun olan anlam ileri yaşlarından dolayı erkeklerin kendilerine karşı bir arzu duyacaklarından **umudunu kesmiş yaşlı kadınlar** olmasıdır. Yoksa kadınlar yaşlansalar ve acûze olsalar bile nikâh arzulayabilirler.

Cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur. Bazıları şöyle dedi: "Siyâbuhunne" (ثيابهن), yani giysilerinden maksat üst elbiseleridir (ridâ). İbn Mesûd'un mushafında da onun "en yeda'ne min siyâbihinne" (أن يضعن من ثيابهن) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir[236]
202 ki maksat üst elbisesidir (ridâ). [§]Bazıları o cilbaptır, yani dış elbisesidir, demişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Cilbap, başörtüsü üzerinden alınan dış elbisesidir. Onu yabancı ya da başka bir erkeğin olduğu yerde üzerinden çıkarmasında -başında sıkıca örtüsü olduktan sonra- bir sakınca yoktur. **Cinsel cazibelerini sergilemeksizin** *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle diyor: Üst elbisesi (ridâ) ya da cilbabın çıkarılmasında cinsel cazibenin ya da zînetin sergilenmesi gibi bir amaç taşımaksızın.

Bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır. Yani sözünü ettiğimiz dış elbiselerini çıkarmamaları. Bazıları şöyle demiştir: "Siyâb" (ثياب), yani elbiseden maksat başörtüsüdür. Ancak bu yorum uygun değildir. Çünkü mâlumdur ki kadın ne kadar yaşlı ve düşkün olsa da örtünmesi gereken yerlerini hiç kimseye açamaz.

Sonra zînet (kadının süsü) mahrem olan yakınları yanında açılabilirken yabancı yanında açılamaz. Bundan maksat da baş, göğüs ve benzeri yerleridir. Kadın artık kendisine cinsel arzu duyulmayacak bir yaşa gelse bile süslenemez. O bunu yapmasa bile yabancının onun saçına, göğüslerine, baldırına bakması helâl olmaz. O kadın şayet açıkbaşlı olarak namazını kılsa, namazı olmaz. Hal böyle iken âyette sözü edilen "elbiseyi çıkarma"dan maksadın başörtüsü olarak yorumlanması sözünü ettiğimiz sebep yüzünden caiz olmaz. Buna mukabil evlerinden çıkarken giydikleri ridâ (pardösü vb.) ya da cilbap, yani dış elbisesi şeklinde anlaşılmalıdır.

Eğer şöyle bir itiraz yapılırsa: Bu âyet ile kadının, kimsenin kendisini görmemesi halinde başından başörtüsünü çıkarması izni verilmiştir.

---

236 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 66.

Buna şu cevap verilir: Genç kadın bile evde tek başına olduğu zaman başörtüsünü çıkarması caizdir. Bu da gösteriyor ki yaşlı kadının üst elbisesini -ki o cilbap ya da dışarı çıktığında yüzünü örttüğü çarşaftır- [§]çıkarması caizdir. 203
Yaşlı kadın için durum böyle olunca genç kadının görevi şehvet duyulması halinde ne yüzünü ne de ellerini göstermesi olacaktır. Hal böyle olunca "Açıkta kalanlardan başka zînetlerini göstermesinler"[237] meâline gelen âyetteki açıkta olan zînetten maksat, hiçbir şekilde örtülmesi mümkün olmayan zînet olacak ki o da sürmedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cinsel cazibelerini sergilemeksizin. Bazıları şöyle dedi: Güzelliklerini göstermeksizin. Bazıları da **Cinsel cazibelerini sergilemeksizin,** yani herhangi bir takı ile süslenmeden. "Müteberrice" (متبرّجة) zînetini göstermek için süslenen demektir. Zînet, kadına bakma ve onunla cinsel arzusunu giderme düşüncesini kamçılayan görüntüdür. Sanki Allah, yaşlı kadına süslenmeksizin üst elbisesini çıkarmasını mübah kılmıştır; süslenmiş halde iken ise mübah kılmamıştır. Aynı şekilde onun arzulanan birtakım güzellikleri olmaması halinde hüküm böyledir. Eğer öyle değilse çıkarması mübah değildir.

Bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: **Bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri,** güzelliklerini başkalarına açmamaları **kendileri açısından** açmalarından **daha hayırlıdır.** İkincisi de **Bununla beraber iffetlerini korumaya özen göstermeleri** ve elbiselerini giyiyor olmaları hür ve köle kadınların ayrımında bir işaret olması itibariyle, onu çıkarmalarından **kendileri açısından daha hayırlıdır.** Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp (câriyeler gibi) rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır"[238]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, işiten bilendir. Sanki bu ilâhî kelâm **Elinizin altındakiler… izin alsınlar** meâlindeki âyetle bağlantılı gibidir. Aksi takdirde bu âyette bir bağlantı kurulacak ya da cevap mahiyetinde gelecek bir unsur yoktur.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "el-Kavâidü mine'n-nisâ" (القواعد من النساء) beyanı acûzeler, yani ileri yaşlı ihtiyar kadınlardır. Tekili "Kā'id" (قاعد)'dir. **Oturan** denilmesi, âdetten kesilip çocuk doğuramaz hal almasındandır. [§]Böyle 204
biri nikâh ummaz, yani böyle bir arzusu olmaz. Bu belirtilen husustan ötürü

---

237 en-Nûr, 24/31.

238 "Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir" (el-Ahzâb, 33/59).

"kâʿid" denilmiş olmasını sanmıyorum. Çünkü kadın iyice yaşlandığı zaman iş yapmaktan ve fazla hareket etmekten aciz kalır ve ömrünün sonuna doğru uzun süre evde oturur. İşte bundan dolayı ona "kāʿid" oturan denilir. Kelimenin sonuna tenis "tâ"sı gelmez, bu haliyle kelime yaşlılık sebebiyle oturan olma halini ifade eder. Aynen "tâ"sız olarak "imra'etün hâmil" (إمرأة حامل) denilmesi gibi. Bu şekliyle kelime (hâmil) gebe anlamını ifade eder. Böyle değilse o takdirde kadın için dişilik "tâ" harfi ile "kāʿidetün fî beytihâ" (قاعدة فى بيتها), yani evinde oturan kadın "hâmiletün alâ zahrihâ" (حاملة على ظهرها), yani sırtında yük taşıyan kadın şeklinde kullanılır. Araplar yaşlılık sebebiyle üst elbiselerini giymeyen kadın için "imraetün vâdı'" (امرأة واضع) derler. Bu ise sadece yaşlı kadın için söz konusu olur. Ebû Avsece şöyle dedi: **Cinsel cazibelerini sergilemeksizin** demek güzelliklerini (mehâsin) göstermeksizin demektir. "Müteberrice" (مُتَبَرِّجَة) kelimesi, zînetini göstermek suretiyle süslenmiş kadın demektir.

Sözün özeti şudur: **Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur,** iki şekilde izah edilir: *En doğrusunu Allah bilir.* Birincisi: **Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların, cinsel cazibelerini sergilemeksizin** sözünün anlamı her iki harften birinin diğerinin mânası olmasıdır; "muhsanâtin gayra müsâfihât" (مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ) âyetinde[239] olduğu gibi. Onlar şayet iffetli (muhsan) olurlarsa zinakâr olmazlar, zinakâr olmazlarsa iffetli (muhsan) olurlar. Aynı şekilde "lâ yercûne nikâhan" (لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا) kelâmı da öyledir; eğer onlar nikâhı ummazlarsa açılıp saçılanlardan olmazlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* çünkü kadınların süslenmeleri, onların nikâha arzulu olmalarının sonucudur. İkincisi nikâha tamahı olmamakla beraber süslenir ve güzelliklerini göstermeye çalışır. İşte onlar hakkında şöyle buyurdu: **Evlenmekten umudunu kesmiş yaşlı kadınların,** zînetlerini göstermeksizin **giysilerini çıkarmalarında onlar için bir sakınca yoktur**. İşte bu iki şekil üzere âyetin bu iki şekilde yorumlanması mümkündür.

---

239 "İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir" (en-Nisâ, 4/25).

Bununla beraber bütün bunlardan **iffetlerini korumaya özen göstermeleri kendileri için daha hayırlıdır.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, işiten bilendir.

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى
الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ اَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ
اٰبَٓائِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اُمَّهَاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اِخْوَانِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخَوَاتِكُمْ
اَوْ بُيُوتِ اَعْمَامِكُمْ اَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ اَوْ بُيُوتِ اَخْوَالِكُمْ اَوْ
بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ اَوْ مَا مَلَكْتُمْ مَفَاتِحَهُٓ اَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ
جُنَاحٌ اَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا اَوْ اَشْتَاتًا فَاِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا
عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُبَارَكَةً طَيِّبَةً كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ
لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾

[§]*61. "Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca* 205
yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Sizin için de kendi evlerinizden, babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden, halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden, anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur. Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur. Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin. Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor."

[Eve Giriş İçin İzin Konusunda Ruhsat ve Girişte Selâm Verme]

Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur. Bu beyanın tefsiri konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Sağlıklı kişi görme özürlü, topal ve hasta ile birlikte yemek yemeyi, onlara acıması sebebiyle istemiyor, bundan sıkıntı duyuyor ve şöyle diyordu: O, yemeğin iyisini göremiyor, belki de iyi olmayan yerinden yi-

yor, ben ise iyi kısmını yiyorum. Şöyle diyordu: Topal, oturduğu zaman doğru dürüst oturamıyor ve dolayısıyla benim uzandığıma o uzanamıyor. Hasta olan ise sağlıklı kişinin yediği gibi yiyemiyor. Keza kişi babasının evinden, annesinin evinden orada olmadıkları zaman yiyemiyordu. Aynı şekilde âyette sözü edilen kimselerin evinde de onlar olmadıkça yemiyordu. Dostla bu sayılan kişilerin durumu da öyle idi. Bunun üzerine Allah bütün bunlarda ruhsat olmak üzere bu âyeti indirdi.

Bazıları şöyle dedi: Bu engelliler, körler, topallar, hastalar ve onlardan ihtiyaç sahibi olanlar var ya bunları kişi evine davet ediyor ve onları ağırlıyordu. Evinde onlar için yemek ya da yiyebilecekleri bir şey bulamadığı zaman onları babalarının ve onlarla birlikte âyette sayılan kimselerin evlerine götürüyorlardı. Götürülenler bundan hoşlanmıyorlardı. Yani davet edilmeksizin ve daha önceden verilmiş bir izin olmaksızın götürüldükleri başkalarına ait bu evlerde karınlarını doyurmaktan sıkıntı duyuyorlardı. Bunun üzerine Allah, onlara bunu mübah kılmak üzere ruhsat olarak bu âyeti indirdi ve onlara bu sayılan yerlerde buldukları yiyeceği helâl kıldı. Bazıları şöyle dedi: Kör, topal,
206 hasta ve kendilerinde engellilik bulunan (engelliler) şu kimseler [§]sağlıklı kimselerle birlikte yemek yemekten, isteyerek yemeyecekleri ve kendilerinden tiksinti duyabilecekleri endişesiyle sıkıntı duyuyorlardı. Topal şöyle diyordu: Ben insanlarla birlikte yemeyi arzu etmiyorum, çünkü ben sofrada iki kişilik yer kaplıyorum ve onlara sıkıntı veriyorum. Kör şöyle diyordu: Ben onların yemeklerini ifsat ediyorum. Aynı şekilde hasta da benzer şeyler söylüyordu. Bunun üzerine yüce Allah bu konuda ruhsat indirdi ve onların sağlıklı kimselerle birlikte yemek yemelerinde herhangi bir günah olmayacağını bildirdi. Onlara şöyle demiş oluyordu: Onların vazifesi, içinde bulunduğunuz engellilik hali sebebiyle size merhamet etmeleri ve başınızdaki bu sıkıntının kaldırılması için dua etmeleridir, yoksa sizinle birlikte yemekten isteksiz olmaları ya da tiksinti duymaları değil.

Bazıları şöyle dedi: Varlıklı kimse yoksul ve engelli kimsenin yanına giderdi, o da onu yemeğine davet ederdi. Varlıklı olanı şöyle derdi: Vallahi gerçekten ben varlıklı biri ve sen de fakir iken senin yemeğini yemeyi günah görüyor[240] ve bundan sıkıntı duyuyorum[241]. Bunun üzerine Allah bu konuda **Sizin için de günah yoktur** meâlindeki âyeti indirdi.

---

240 Yetim malı hakkındaki İbn Abbâs hadisinde şöyle deniyor: "Ben ondan yemeyi gerçekten günah addediyorum". Metinde geçen "Cünâh", günah demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "cnh" md.).

241 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 172.

Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet cihat yapanlar içindi. Kişi cihada çıkıyor diğerini de malını, ailesini koruması ve onların işlerini görmesi için evinde halef bırakıyordu. Arkada kalan kişi, günah sayıyor ve önceden bir izin olmadığı için onun ne malından ne de yiyeceğinden hiçbir şey yemiyordu. Bunun üzerine Allah bu âyeti ruhsat olmak ve onun yemesini mübah kılmak üzere indirdi. Tefsir ve tevil ehlinin izah ve yorumları bunlardan ibarettir.

Bizce âyetin en uygun olan yorumu onların açıklamalarından farklıdır. **Gözleri görmeyen için bir sakınca yoktur, topal için bir sakınca yoktur, hasta için de bir sakınca yoktur** meâlindeki âyetin mânası şudur: Bu sayılan kimselerin babalarının yahut annelerinin evlerinde yahut erkek kardeşlerinin
evlerinde yahut kızkardeşlerinin evlerinde [§]yahut amcalarının evlerinde… 207
yahut teyzelerinin evlerinde yemelerinde bir günah yoktur. Çünkü onlar haksız yere değil hakları olduğu için yemektedirler. Çünkü engelli olan kimsenin burada sayılan kimselerden babaların, annelerin ve yakın akrabaların mallarından yemeleri haklarıdır. Çünkü onlar için mallarında nafaka takdir edilir. Bu âyet bu haliyle onların mallarında nafaka yükümlülüğünün vacip olduğuna işaret eder. **Sizin için de kendi evlerinizden… yahut anahtarı elinizde bulunan evlerden ve arkadaşınızdan yiyip içmenizde bir sakınca yoktur** meâlindeki âyetin mânası şudur: Yani kendi evlerinizden yahut anahtarına sahip olduğunuz evlerden yahut arkadaşınızın evlerinden yemenizde size bir günah yoktur. Çünkü kişinin kendi malından yahut arkadaşının evinden mazeret halinde yemesi, sağlıklı ve esenlik halinde iken yiyememesi gibi bir durum olmaz. Aksine her durumda kendisine mübah olur. Bu da gösteriyor ki bizim sözünü ettiğimiz yorum daha uygundur. Buna göre engelli olanların, yakınlarının mallarından alması nafaka hakkı olarak kendi hakkına yorulur, engelli olmayanın malından ve arkadaşının malından yemesi ise mülkiyet ve dostluk hakkına yorulur. Çünkü engellilik, aralarındaki dostluğu kaldırır, aynı şekilde dostun malından nafakanın vacip olması da dostluğu kaldırır. Aynı durum akrabalığı kaldırmaz ve yakınlık bağı yok olmaz.

Sizin için de kendi evlerinizden… yiyip içmenizde bir sakınca yoktur. Bu beyan hakkında bazıları "Çocuklarınızın evlerinden" demiştir. Bazıları da "Eşlerinin ve kadınlarının evlerinden" yorumunu yapmıştır. Bazıları "Kendi evlerinden" demiştir. Şöyle ki kişi kendi evinde bir yiyecek bulması halinde onu yemesinde bir sakınca yoktur. Aynı şekilde kişinin karısının evinde yemesinde de bir sakınca yoktur. Çünkü âyette çocuğun evi ve karının evi işaret ve açıklama yoluyla belirtilmemiştir. Dolayısıyla **Sizin için de kendi evlerinizden… yiyip içmenizde** meâlindeki beyanda onların kastedildiği anlaşılır.

Yahut anahtarı elinizde bulunan evlerden, yani kileri. Bu beyanın kölelerle ilgili olması muhtemeldir. Çünkü efendi kölenin malına da sahip olur. Vekil ya da kâhya (kilerci) olması da mümkündür. Onlar da efendinin izni olmadan yemeğinden ve katığından yiyebilir. **Yahut anahtarı elinizde bulunan evlerden** maksadın kilerin sahibi ve maliki olarak bizzat efendinin kendisinin olması da mümkündür.

208 [§]Sonra sözü edilen kimselerin evlerinde bahsettiğimiz anlamda "yeme"den bahsetti. Sözü edilen engellilere bahsettiğimiz yakın akrabaların mallarından nafaka takdirinin gerekliliğine istidlâlde bulunduğumuz üzere bu iki şekilde izah edilebilir: Birinci husus evlerin belirtilmesidir. Çünkü onlar engelli olunca onlara nafaka ile birlikte konaklama hakkının da gerekli kılınması icab eder. Evlerin belirtilmesi onların içinde olmaları ve sahipleriyle birlikte oturuyor olmaları hasebiyledir. İkincisi, onların evlerinde yemek yemelerinden bahsedilmesi yemek yemeden, almanın kastedilmediğinin anlaşılması içindir. Çünkü birçok âyette yemek fiili, yani "ekl" (أكل) kelimesi belirtilmiş ve onunla "almak" anlamı kastedilmiştir. Şöyle ki: "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin…"[242]; "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler…"[243]; "Faiz yemeyin![244] gibi. Bu âyetlerde geçen "ekl" (أكل) fiilinden kastedilen mâna bizzat yemek değil "almak"tır. Burada "onların evlerinden yemek yemek"ten bahsetti ki diğer âyetlerde olduğu gibi "almak" mânası anlaşılmasın. Müfessirlerin yorumuna göre evlerin belirtilmesi doğru ve açıktır. Çünkü sözü edilen yemek yemeyi ve ondan almayı bir hak mukabilinde yemek ve almak olarak görmemektedirler.

Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur. Bazıları şöyle dedi: Bu belirtildi, çünkü birtakım insanlar vardı ki onlar tek başlarına yemezlerdi ve bunu ahlâkî bulmazlardı. Beraberlerinde bir başkası bulunmadıkça tek başlarına yemekten sıkıntı duyarlardı. Yüce Allah onlara bu konuda ruhsat getirdi ve onlardan sıkıntıyı giderdi. Ve **Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur** buyurdu. Bu beyan şöyle de yorumlanmıştır: Onlar birtakım insanları misafir ettiler ancak evlerinde yiyecek hiçbir şey

---

242 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir" (en-Nisâ, 4/29).

243 "Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş dolduruyorlar. Zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir" (en-Nisâ, 4/10).

244 "Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz" (Âl-i İmrân, 3/130).

bulamadılar. Onları bu sayılanların evlerine götürdüler. Ancak götürülen misafirler o evlerde, sahipleri orada hazır olmaksızın yemekten sıkıntı duydular. Allah onlara bu konuda ruhsat getirdi. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: O, körler ve diğer sayılanlarla birlikte, onlara şefkat ve merhametlerinden dolayı yemekten sıkıntı duyuyorlardı. Çünkü onlar yemeğin iyi kısmını göremiyor, sağlıklı bir kimsenin yediği gibi yiyemiyorlardı. Allah işte bu sıkıntıyı onlardan giderdi ve bu konuda onlara ruhsat verdi. Şöyle diyenler de olmuştur: [§]On- 209
lar isteksizlik gösterme ve tiksinti duyma endişesiyle birlikte yemekten sıkıntı duyuyorlardı. Onlarla birlikte yemeleri teşvik ediliyor ve bundan tiksinti duymanın terki isteniyordu. Birinci yoruma dair delil Hz. Peygamber'in ashabı hakkında anlatılan şu hadistir: Muhammed b. Ali'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabı, kendilerinin ellerindeki dinar ve dirhemlere müslüman kardeşlerinden daha çok hak sahibi olduklarını görmezlerdi[245]. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki dinar ve dirhem kişiye müslüman kardeşinden daha sevimli gelir"[246]. İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilir: "Bize öğretildiğini gördüm ki müslüman kişi dinar ve dirhemine müslüman kardeşinden daha çok hak sahibi değildi"[247].

Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin. Kendinize selâm verin Bu beyanın birbirinize selâm verin mânasına gelmiş olması muhtemeldir. Bütün müslümaları birbirlerine nispetle sanki kendileri gibi kıldı. "Kendinizi öldürmeyin"[248], yani birbirinizi öldürmeyin meâlindeki âyette olduğu gibi. "Sonra işte şimdi sizler birbirinizi öldürüyorsunuz; içinizden bir kesimi yurtlarından sürüyorsunuz"[249]. Benzeri başka âyetler de vardır. Onların birbirlerine karşı olan durumlarını sanki kendileri gibi saydı. Çünkü onlar tek bir vücut gibi, birbirlerinin acısından ıstırap duyarlar, biri diğerinin üzüntüsü ile hüzünlenir. Birbirlerinin sevinci ile sevinirler. Onlar hepsi tek bir varlık gibi, hepsi tek bir can gibidirler. O yüzden birbirlerine verdikleri selâmı, tek bir selâmlama yaptı.

---

245 bk. Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 336.

246 Benzer bir ifade ile İmam Ahmed rivayet etmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 84).

247 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 84. Tercüme tahkik edilerek "لَقَدْ رَأَيْتُنَا وَمَا الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ أَحَقُّ بِدِينَارِهِ وَدِرْهَمِهِ مِنْ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ" şeklindeki asıl metine uygun olarak yapılmıştır (Mütercim).

248 "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir" (en-Nisâ, 4/29).

249 el-Bakara, 2/85.

Bir başka yorum yapmak da mümkündür. Şöyle ki: Onlar birbirlerine
210 selâm verdikleri zaman karşıdaki kişi aynı selâm ile mukabele eder. [§]Bu şekliyle o bizzat kendisine selâm vermiş gibi olur. Aynı şekilde "Kendinizi öldürmeyin"[250] meâlindeki âyette de durum aynıdır. Yani hiç kimse bir başkasını öldürüp de kendisi de öldürülmesin. Aksi takdirde kendi kendisinin katili olur. Zira kendisi öldürmemiş olsaydı kendi de öldürülmeyecekti. "Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin!"[251] meâlindeki âyet de aynı şekildedir. Şöyle ki kişi başkasının malını rızası olmaksızın yerse onu tazmin eder. Tazmin edince de sanki kendi malını haksız olarak yemiş gibi olur.

Selâm ile kendilerine selâm verilmesini murad etmiş de olabilir. Yani herkes hiç kimse olmasa bile kendisine selâm verir. İbn Abbâs'tan da aynı mahiyette bir söz rivayet edilmiştir. O mescitleri kastederek: "Oraya girdiğin zaman 'Selâm üzerimize ve Allah'ın salih kulları üzerine olsun!' de!" demiştir[252]. Hz. Peygamber'e nispet edilen haberler de bu minval üzere rivayet edilmiştir. "Kim bir eve yahut mescide girer ve orada kimse olmazsa şöyle desin: Selâm Rabbimizden bizim üzerimize olsun. Ve selâm Allah'ın salih kulları üzerine olsun!"[253] Buna göre "Kendinizi öldürmeyin"[254] meâlindeki âyetin mânası kendinize gerekli harcamaları yapmayarak ya da bir başka yolla kendinizi öldürmeyin, demektir. "Enfüs" (انفس) kelimesinden maksadın aileniz olması da mümkündür. Yani "ailenize selâm verin!" Bu yorum en uygun olanıdır.

Ayrıca "selâm" (السلام) kelimesi üzerinde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: Selâm, "selâmet" (السلامة), yani esenlik kelimesindendir. Yani her türlü âfetten ve sıkıntıdan esenlik senin üzerine olsun, anlamındadır. Bazıları da: "Selâm" Allah'ın (güzel) isimlerinden biridir. Tevili de şöyledir: Anıldığında hiçbir şeyin zarar vermeyeceği, hiçbir sıkıntının sana erişemeyeceği Allah'ın ismi senin üzerinde olsun. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Anıldığında yerde gökte hiçbir şeyin zarar veremeyeceği Allah'ın ismi ile…"[255]

Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile. Selâmlama, sanki keramet ve saygınlık demektir. Sanki Allah şöyle demiş olmaktadır: Allah katından saygınlıkla… "Mübâreke" (مباركة) kendisiyle her türlü hayra ve iyiliğe

---

250 en-Nisâ, 4/29.
251 en-Nisâ, 4/29.
252 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 270; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 227-228.
253 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 173.
254 en-Nisâ, 4/29.
255 bk. İbn Mâce, "Duâ", 14; Ebû Dâvûd, "Edeb" 110; Tirmizî, "De'avât", 13.

erişilen şeydir. Yahut mübareke, bir şeyin kendisiyle neşvü nema bulduğu şeye
verilen addır. “Tayyibe” (طيبة) kelimesi herkesin hoş ve helâl bulduğu şeydir.
Bazıları “tayyibe”, yani güzel (hasene) demektir diye açıklamışlardır. [§]Tevili 211
de herkes tarafından güzel bulunan şey şeklindedir. Bazıları da şöyle yorum
yapmışlardır: **Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama,** Allah’ın emri
olaraktan size selâm, ecri sebebiyle mübarek, mağfirete vesile olması hasebiyle
de güzelliktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Düşünesiniz diye Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor. Yani Allah’ın size âyetlerini açıkladığı gibi, umulur ki düşünürsünüz. Yani neyin lehinize ve neyin de aleyhinize olduğunu, Allah’ın sizin üzerinizdeki hakkını, keza birbiriniz üzerindeki haklarınızı bilesiniz diye. “Büyût” (البيُوت) kelimesinden maksat belirttiğimiz hususlardır. Bazıları ondan maksadın mescitler olduğunu, bazıları ise “meskun evler” olduğunu söylemişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Kendi evlerinizden başka evlere girmeyin”[256].

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلٰٓى اَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتّٰى يَسْتَأْذِنُوهُ اِنَّ الَّذ۪ينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ فَاِذَا اسْتَأْذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَنْ لِمَنْ شِئْتَ مِنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمُ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٦٢﴾

62. “Müminler ancak Allah’a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir. Senden izin isteyenler, evet işte onlar Allah’a ve resûlüne hakkıyla iman edenlerdir. Bazı özel işlerinden dolayı senden izin istediklerinde onlardan dilediğine izin ver ve Allah’tan onların bağışlanmasını dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlar, çok esirger.”

---

256 “Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız” (en-Nûr, 24/27).

Müminler ancak Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir. Başka bir ilâhî beyanda da Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Müminler ancak, Allah'a ve resûlüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen… kimselerdir"[257]. Bir başkasında şöyle buyurmuştur: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır"[258]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* izin isteme, şüpheye düşmeme, tilâvet ile imanın artması ve benzeri belirtilen hususlar imanın şartından değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* doğrusu müminlere lâyık olan şudur: Resûlünden izin almadıkça gitmemeleri, kuşku duymamaları, mücahade etmeleri ve tilâvet ile imanlarının artmasıdır. Bunların imanın şartı kılınması söz konusu değildir, ancak bu belirttiğimiz hususlar onlar için daha uygun ve mezkûr hususların onlar tarafından ihtiyar edilmiş olması daha yerinde davranışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Allah bu beyanda şunları belirtti: Müminlerin gitmeleri ve ondan ayrılmaları ancak onların Resûlullah'tan izin almaları ile olur. Münafıklar ise gizlice sıvışarak onu terkedip giderler. Nitekim (bir sonraki âyette) şöyle buyurdu: "Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir".

212 [§]Sonra bir başka ilâhî beyanda şöyle buyurdu: "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, senden izin istemezler"[259]. Bu beyanda şunları belirtti: Müminler senden izin istemiyorlar, sadece münafıklar (mazeret uydurup) izin istiyorlar. "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar"[260]. Her ne kadar mânaları bir olsa da bu beyanlar zâhiri anlamlarına göre anlaşıldıkları takdirde farklılık arzederler. Bu da gösteriyor ki zâhirî mânayı esas alarak yapılan delillendirme bâtıldır, ona inanmak da fasit ve hayaldir. Zira mülhitler şöyle diyebilirler: Bu Kur'ân zâhirde birbirinden farklıdır ve bunun sebebi de Allah'tan başkasına ait bir söz olmasıdır. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki

257 el-Hucurât, 49/15.

258 el-Enfâl 7/2.

259 "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler, kendilerini mallarıyla ve canlarıyla cihat etmekten muaf tutman için senden izin istemezler. Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilir" (et-Tevbe, 9/44).

260 "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır; onlar şüpheleri içinde bocalayıp dururlar" (et-Tevbe, 9/45).

bulurlardı!”[261] Bu da göstermektedir ki nassın zâhiri ile delil getirmek bâtıl, ona inanmak da yanlış ve gerçek dışıdır.

Sonra şu da mümkündür. Bahse konu olan meselede, Resûlullah’ın yanından çıkış için müminlerin izin istemeleri, münafıkların ise izin almamaları, müminlerin onun yanından çıkmaları için izin istemelerinin ancak bir mazerete mebni olduğunu, ötekilerin ise herhangi bir mazeret olmaksızın izin istedikleri şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim şöyle buyurulmuştur: “Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, ‘Evlerimiz açıkta ve korumasız’ diyerek peygamberden izin istiyorlardı…”[262]. Müminler ise sadece mazerete binaen izin istiyorlardı. Yahut bu birtakım yeni olaylar ya da fırkalar için olabilir. Yahut müminler, mazeretlerini Resûlullah’a açıklayıp, durumun değerlendirilmesi konusunda işlerini ona havale etmiş oluyorlar. Eğer o, onların ayrılmasının doğru olduğuna hükmederse ayrılırlar, yok onların yanında kalmalarının doğru olduğuna karar verirse o takdirde de onları yanında bırakır. Münafıklar ise böyle değiller, onların yaptıkları gibi yapmıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanların yorumunun bu şekilde olması mümkündür.

Sonra **onunla**, yani Hz. Peygamber (s.a.) ile **ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir** meâlindeki âyet hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları cuma günü ve bayram günü demişlerdir. Bazıları ise Allah yolunda gaza ve cihada çıkmak meselesinde demişlerdir. Allah bildiriyor ki müminler Hz. Peygamber (s.a.) ile birlikte olurlar, izni olmadan ondan asla ayrılmazlar. Münafıklar ise ondan gizlenerek gizlice sıvışırlar yahut (kendi keyiflerine göre) yanında otururlar ve çıkarlar. [§]Aslı şudur: **Mümin-** 213
ler ancak Allah’a ve resûlüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş, yani bir taat işi **için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir.** Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bu beyan Tövbe sûresindeki “Allah seni affetti… niçin onlara izin verdin?[263] meâlindeki âyeti neshetmiştir. Nûr sûresinde de “onlardan dilediğine izin ver!” buyurmuş ve bu âyette onlara izin verme müsadesi vermiştir. Ancak uygun olan izah bizim belirttiğimiz yorum olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

261 en-Nisâ, 4/82.

262 “Onlardan bir grup, ‘Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün’ diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, ‘Evlerimiz açıkta ve korumasız’ diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi” (el-Ahzâb, 33/19).

263 “Allah seni affetti de doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?” (et-Tevbe, 9/43).

Ve Allah'tan onların bağışlanmasını dile. Kuşkusuz Allah çok bağışlar, çok esirger. Onlar hakkında bağışlanma talebinde bulunması onlara şefaat etme emrinin verilmesi anlamına gelir.

لَا تَجْعَلُوا دُعَٓاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَٓاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ
اللّٰهُ الَّذ۪ينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذ۪ينَ يُخَالِفُونَ عَنْ
اَمْرِه۪ٓ اَنْ تُص۪يبَهُمْ فِتْنَةٌ اَوْ يُص۪يبَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٦٣﴾

63. "Resûlün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir. Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!"

Resûlün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Birincisi, Resûlullah'ın (s.a.) size yaptığı çağrıyı, birinizin diğerinize olan çağrısı gibi görmeyin; bazan olur icabet edersiniz, bazan olur kulak asmazsınız. Aynen içinizden birinin diğerini çağırdığı zaman bazan icabet edip bazan aldırmaması gibi. Aksine Resûlullah'ın (s.a.) yaptığı her davette ve içinde bulunduğunuz her halde ona icabet ediniz.

İkincisi Resûlullah'ı çağırdığınız zaman, içinizden birinin diğerini çağırdığı gibi "Bre falan! Bre Filan!" diye çağırmayın. Aksine onun sizin gibi biri değil, aksine aranızdan seçilmiş bir elçi olduğuna imanınız doğrultusunda onu kendisine ait olan isimlerle çağırın: "Yâ Resûlallah! Ya Nebiyyallah!" gibi. Buna göre çağrıda ve icabette ona saygı göstermek için, şanını ve faziletini yüceltmek için ona karşı ayrıcalıklı davranın. Bu bir başka ilâhî beyanda sözü edilen husustur: "Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın!"[264]

214 **[§]Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir.** Bazıları bu beyan hakkında şöyle dediler: Münafıklar bir toplantı halinde oldukları ve Hz. Peygamber'den (s.a.) kendilerinin rezilliklerini, kötülüklerini, kusurlarını duyduklarında, duyduklarından hoşlanmamaları sebebiyle birbirlerini siper edinirler. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet kendisinden izin istemeksi-

---

[264] el-Hucurât, 49/2.

zin Hz. Peygamber'in yanından sıvışarak çıkan münafıklar hakkında inmiştir. "Livâzen" (لِوَاذاً), yani bir şeyin arkasına saklanırlar, birbirlerinin ardına gizlenir, birbirlerini siper edinirler ve sıvışırlar.

Onun emrine aykırı davrananlar… korksunlar! Bu beyan şu ihtimali içerir: "Yuhâlifûne an emrihî" (يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ) cümlesi "yuhâlifûne emrahû" (يُخَالِفُونَ أَمْرَه) anlamındadır. "An" (عن) harfi zâiddir (sıla). "Yuhâlifûne an emrihî" (يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ) belirtildiği şekilde zâhirî anlamı üzere olması da caizdir. Eğer böyle ise o takdirde sanki şöyle demiştir: **Onun emrine aykırı davrananlar**, yani onun emrinden sapıyorlar ve yan çiziyorlar. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık"[265].

Başlarına ya bir belânın gelmesinden… Burada "fitne" (فتنة) kelimesinden maksat inkârcılık olabileceği gibi dünyada iken savaş ve işkence de olabilir**. Yahut** âhirette **can yakan bir cezaya çarpılmaktan** korksunlar! *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَٓا اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قَدْ يَعْلَمُ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ
يُرْجَعُونَ اِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٦٤﴾

64. "Evet, göklerde ve yerde olan her şey şüphesiz Allah'a aittir. O şu andaki durumunuzu da, O'na götürüldükleri zamandaki durumu da iyi bilir. O zaman kendilerine de yapıp ettiklerini bir bir haber verecektir. Allah her şeyi bilmektedir."

Evet, göklerde ve yerde olan her şey şüphesiz Allah'a aittir. Burada **Evet,
göklerde ve yerde olan her şey şüphesiz Allah'a aittir** meâlindeki beyanla
bağlantılı olmaya elverişli bir durum yoktur. Olsa olsa "Kim ona çocuk ve or-
tak kılıyor?!" meâlindeki sözün yahut "Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen,
sadece sizin gibi sıradan bir insandır"[266] anlamındaki âyetin bağlantısı (sıla)
olabilir. Allah şöyle demiş oluyor: Gökler ve yer kendisine ait olan zatın [§]ço- 215
cuk ya da ortağa ihtiyaç duyması mümkün değildir. Yahut gökler ve yerin mül-
kü kendisine ait olan peygamberlik için ister beşer olsun ister melek kendi di-
lediğini seçer, bu konuda hiç kimsenin sözü olamaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

265 Sebe, 34/12.

266 "Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: 'Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık'" (el-Mü'minûn, 23/24).

O şu andaki durumunuzu da… iyi bilir. Bu Allah'ın bir tehdididir (vaîd) ve her an sakınmaları için O'nun kendilerini murakabe etmekte olduğunu, her türlü hallerinde onlardan haberdar olduğunu bildirmektir. Çünkü üzerinde devamlı bir gözcü ve koruyucu olduğunu bilen kimse, bunu bilmeyen kimseden daha uyanık, daha dikkatli ve daha korungan olur. Yahut O sizin hallerinizi ve emrine muhalefet ettiğiniz durumları bilir olmasıdır. O sizi yarattı, size resûl gönderdi, bütün bunları cehil ya da gafletle değil bilerek yaptı. Yahut size gelecek azabı vâdedilen güne ertelerken bunu bir yanılgı ya da gafletle değil bilerek yaptı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma!"[267]. Buna göre **O şu andaki durumunuzu da, O'na götürüldükleri zamandaki durumu da iyi bilir. O zaman kendilerine de yapıp ettiklerini bir bir haber verecektir.** Allah her şeyi bilmektedir. Yani bunu onlara bildirmeyi kendilerine dönecekleri güne erteliyor. O anda işlediklerini onlara haber verecektir. Ve Allah her şeyi bilendir.

Ebû Avsece şöyle dedi: "Yetesellelûn" (يتسلّون), yani gizlenerek **sıvışıyorlar.** Şöyle denir: "İnselle'r-racül" (اِنْسَلّ الرجل) insanlardan sıvıştı, yani onlardan haberleri olmadan ayrıldı. "Tesellül" (تَسَلُّل), yani [gizlenme durumu olduğunda] toplumdan sıvışma anlamındadır. "Livâzen" (لواذا) ise "Lâze minnî", yani "Benden gizlendi ve saklandı" demektir. "Lâze bî" (لاذ بى) denir, "Beni siper edindi" demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri. Yani arkadaşını sıvışmasında kendisine siper edinip çıkanları. "Lâze fulan bi fulân" (لاذ فلان بفلان), yani falan filancayı kendisine siper edindi" demektir. "Livâz" (لواذ) kelimesi mastardır[268].

---

267 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış…" (İbrâhim, 14/42).

268 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 309.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

تَبَارَكَ الَّذٖى نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهٖ لِيَكُونَ لِلْعَالَمٖينَ نَذٖيرًا ﴿١﴾

1. "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir."

Allah aşkındır, cömerttir. Bu beyan hakkında müfessirler şöyle dediler: "Tebârake" (تبارك) "tefâ'ul" veznindedir. "Teâlâ" (تعالى) kelimesinin anlamından gelmektedir. Teâlâ ise yüce oldu anlamındadır. Çünkü "berekât" (اَلْبَرَكَة) her türlü yücelik, erdem ve şerefin adıdır. Buna göre "tebârake"nin yorumu yükseklik mânası da içeren "teâlâ" kelimesinin anlamıyla aynıdır, yani yüce ve aşkın oldu demektir. Edebiyatçılar dediler ki "Tebârake" berekettendir. Bereket ise her türlü fazilet, erdem, iyilik ve hayrın ismidir. Yani her türlü fazilet, şeref ve iyilik ancak onunla elde edilebilir. Ebû Avsece şöyle demiştir: Bu bir tenzih ifadesidir ve "Teâlâ" sözü gibidir. Kisâî ve İbn Kuteybe "teâlâ" kelimesinin "bereket" kelimesi hakkında belirttiğimiz anlama geldiğini bildirmiştir.

Kuluna Furkān'ı indiren… Allah Kur'ân'a "Furkān" adını verdi. Bazıları dediler ki: Çünkü o hak ile bâtılın arasını, helâl ile haramın arasını, işlenebilen fiiller ile kaçınılması gereken fiiller arasını ayırır. Buna göre Allah'ın peygamberlerine indirmiş olduğu bütün semavî kitapların "Furkān" diye isimlendirilmesi mümkündür. Çünkü onların hepsi hak ile bâtılın arasını, helâl ile haramın arasını, yapılması ve kaçınılması gereken fiillerin arasını ayırmaktaydı. O yüzden Tevrat "Andolsun ki, Mûsâ ve Hârun'a, Furkān'ı verdik"[1] meâlindeki âyette "Furkān" diye isimlendirilmişti. "Kur'ân" ismi ise "nesneleri birbirine ekledi" anlamındaki "Karene" (قَرَنَ) kökündendir. "Birbirine ekledim" anlamında "Karentü'ş-şey'e ile'ş-şey" (قَرَنْتُ الشَىء إلى الشىء) denir: Çekimi "karane, yakrinu,

---

1 "Andolsun ki, Mûsâ ve Hârun'a, günahtan sakınan, görmedikleri halde Rab'lerinden korkan ve kıyâmetin kaygısını taşıyanlar için bir ayırma ölçütü, bir ışık, bir hatırlatıcı kaynak (kitap) verdik" (el-Enbiyâ, 21/48).

218 karnen" (قرن، يقرن، قرنا) şeklindedir. [§]Bazıları da Kur'ân'a "Furkān" denilmesinin sebebi parçalara bölünmüş halde ayrı ayrı olarak indirilmiş olmasından dolayıdır, demişlerdir. Diğer semavî kitaplar ise toptan indirilmişti. Uygun olan yorum, başta belirttiğimiz yorumdur. O kabule daha yakın ve daha yerinde bir izahtır.

İbn Kuteybe şöyle dedi: "Tebârake" (تبارك), bereket kelimesinden türetilmiştir. Kisâî de aynı görüşleri beyan etmiştir, biz bunu daha önce belirtmiştik. Ebû Avsece de şunları söyledi: "Tebârake" (تبارك) daha önce de sözünü ettiğimiz gibi "Teâlâ" (تعالى) sözcüğü gibi tenzih içindir. "el-Furkān" Hak'tır; hakkı bâtıldan ayırır. Kur'ân ise birbirine yakın etmek, bir araya getirmek anlamındaki "Karane" (قَرَنَ) fiilindendir. "Zebûr" ise (kutsal) bir kitabın adıdır; "Zübür" onun çoğuludur. "Zebertü" (زبرت) yazdım demektir. "Züber" ise demir filizleri demektir. "Bana demir filizleri getirin!"[2] meâlindeki âyette olduğu gibi. Tekili "Zübre" gelir. "Tevrat" (bir kutsal) kitap ismidir, onun Arapça olduğunu sanmıyorum.

Âlemlere uyarıcı olsun diye… Bu beyanı şöyle yorumlamak mümkündür: Kuluna indirdiği Kur'ân, sözü edilenler için uyarıcı olur. Bunu şöyle de yorumlayabiliriz: Muhammed, kendisine indirilen Kur'ân ile **âlemlere uyarıcı olsun diye…** Tıpkı şu beyanlarda olduğu gibi: "Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun"[3]; "Bu Kur'ân bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi"[4]. Yani insanlardan her kime Kur'ân ulaşmış ise Resûlullah (s.a.) onun uyarıcısıdır.

Âlemlere. "Âlemler" anlamına gelen "âlemîn" (العالمين) kelimesinden maksat insan ve cin türleri olabilir. Sonra uyarmadan söz etmiş, müjdelemeden ise bahsetmemiştir. Eğer bu böyle ise o takdirde âyet Ebû Hanîfe için delil olur. Ona göre cinler itaat ettikleri takdirde sadece azaptan kurtulmuş olurlar, ayrıca sevap almazlar. Günah işlemeleri halinde ise onlara ceza vardır. Çünkü Allah Teâlâ Kitap'ta onlar için sevaptan söz etmedi, sadece isyan etmelerinden ötürü görecekleri azaptan bahsetti: "Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona

---

2 'Bana, demir kütleleri getirin'. Nihayet (vadiyi demirle doldurup) iki dağın arasını aynı seviyeye getirince, 'Ateşi körükleyin!' dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, 'Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim' dedi" (el-Kehf, 18/96).

3 "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun" (el-Fâtır, 35/24).

4 el-En'âm, 6/19.

iman edin ki, Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi acılı azaptan korusun”[5].
[§]Onların sevaplarını, yakıcı bir azaptan kurtulmaları kıldı. Uyarıda müjde- 219
nin de içkin olması mümkündür. Hem de geçmiş ve kıyâmete kadar da geleceğe ait müjdenin olması mümkündür. Çünkü onlar Allah’a muhalefetten ve O’na isyan etmekten korunurlarsa o takdirde akıbet kendilerinin olur. Bunda da onlar için hem müjde hem de uyarı vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik…”[6]

اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ
شَر۪يكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْد۪يرًا

2. “O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah’tır.”

O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan… Bu beyanın **göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan** meâlindeki kısmı **Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān’ı indiren Allah aşkındır, cömerttir** anlamındaki âyetle bağlantılı olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın yorumu şöyledir: Allah, insanlara gönderdiği elçiyi -aynen yeryüzü hükümdarlarının kendi ihtiyaçlarını karşılamak; bir yararı sağlamak ya da bir zararı savmak için elçiler göndermesi gibi- kendi yüce zatına bir yarar sağlamak ya da kendisinden bir zararı savmak için göndermiş olmaktan münezzeh ve yücedir. O uyarıcı ve müjdeleyici elçiyi sadece ve sadece insanlara kendi yararları için gönderir. Zira göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan bir zatın başkasına ihtiyaç duymaktan münezzeh olması sebebiyle müjdeleyici ve uyarıcı elçiyi kendi yararı ve ihtiyacı için göndermiş olması ihtimal dışıdır. Yeryüzü hükümdarları ise öyle değildir, onlar elçiler gönderme durumunda aynı müstağni konuma sahip değillerdir. Onlar elçileri bizzat kendi çıkarları ve ihtiyaçları için gönderirler; ya bir zararın savılmasını ya da bir yararın sağlanmasını amaçlarlar.

---

5 el-Ahkāf, 46/31.

6 Sebe, 34/28.

Aşkındır meâlindeki beyanın, kendisine çocuk ve ortak edinme nispetine reddiye olmak üzere "bir çocuk ya da mülkünde ortak edinmekten münezzehtir" anlamında olması da mümkündür. Şöyle demiş olur: Allah, çocuk ya da mülkünde bir ortak edinmekten yücedir. Zira O, bütün göklerin ve yerin hükümranlığına sahiptir. Dünyada çocuk -sözünü ettiğimiz- üç hasletten dolayı edinilir. Hem sonra dünyada çocuk ancak babanın cinsinden, aynı cevherden ve aynı şekil üzere olur. Her şekil ve cins sahibi olanda mutlaka bir noksanlık ve kusur bulunur. Ortak (şerik) da aynı şekilde ortak edinenin cinsi ve şekli üzere olur. Çocuğa ihtiyaç ya acizlikten ya da bir eksiklikten dolayı olur. Şanı yüce Allah yaratıcı olarak göklerin ve yerin hükümranlığına sahip olduğuna göre O'nun bir çocuk ya da ortağa ihtiyaç duyması nasıl mümkün olabilir?!

220 [§]**Her şeyi yaratan.** Bu beyanda Mûtezile'nin görüşüyle çelişen bir delil vardır. Çünkü Allah kendisinin "her şeyin yaratıcısı" olduğunu bildirdi. Onlara göre hareket, sükûn, toplanma, dağılma ve bütün arazlar gibi şeylerin çoğu Allah tarafından yaratılmamıştır. Çünkü onlar şu görüştedirler: Bu fiiller Allah tarafından yaratılmış değildir ve Allah'ın bu fiillerde bir yaratması yoktur.

Yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren. Bu beyanı şöyle yorumlamak mümkündür: Yani hikmeti yahut Allah'ın vahdâniyeti (birliği) ve ulûhiyeti sayesinde **yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren.** Ya da yarattığını belli bir ölçüye göre düzenledi, yani onlara öyle bir sınır koydu ki bütün yaratıklar bir araya gelse asla onun ölçüsünü bilemezler. Öyle ki yararlılık vb. konular bakımından -şayet o takdir yapılmamış olsaydı- mahlûkatın cümlesi fesada uğrardı. İşte öyle bir takdir yaptı.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْـًٔا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا
يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيٰوةً وَلَا
نُشُورًا

3. "Oysa onlar, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) ***tanrılar edindiler."***

Ondan gayrı tanrılar edindiler. Yani mâbut edindiler. Onların tapmakta oldukları putların "âlihe" (آلهة), yani tanrılar olarak isimlendirilmesi onların içinde bulundukları duruma itibarla ve kendi kuruntularına göre onların tanrı kabul edilmesi sebebiyledir. "el-İlâh" Araplar'a göre mâbut, yani kendisine tapınılan tanrı demektir. Onlar her türlü mâbuda "ilâh" derler. Şu ilâhî beyanlardaki kullanım da aynı şekilde onların bâtıl inançlarına dair bir ifadedir: "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı…"[7]. Hz. Mûsâ'nın (Sâmirî'ye) "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak…!"[8] demesi de gene onların telakkileri itibariyledir. Onlara göre her tapınılan varlık tanrıdır. Eğer öyle olmasaydı (Hz. Mûsâ) putlara tanrılar dedikleri için onları ayıplardı.

Sonra yüce Allah onların putlara tapınmaları ve onları tanrılar olarak isimlendirmelerine dair beyinsizliklerini ve kıt anlayışlı oluşlarını ortaya koymak üzere şöyle buyurdu: **Hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan…** Yani her şeyin yaratıcısı olarak bildikleri Allah'a tapınmayı bırakıyorlar ve buna mukabil hiçbir şey yaratamadığını, aksine kendilerinin yaratılmış bulunduğunu bildikleri putlara tapıyorlar. Yarar sağlama ve zarar verme imkânı elinde bulunan varlığa tapınmayı bırakıyorlar, kendileri için ne bir yarar sağlayabilecek ne de bir zarar savabilecek putlara tapıyorlar.

**[§]Ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olma- 221
yan.** Yani onlar şayet tapınırlarsa kendilerine bir yarar sağlayamayacağını, tapınmayı terkederlerse de kendilerine hiçbir zarar veremeyeceğini, hatta bizzat kendi kendilerine de bir zararları ya da hayırları olmadığını bildikleri putlara tapıyorlar. Bunu şöyle ifade ediyor: **Bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler.** Bu beyanın zâhirine göre öyle anlaşılıyor ki onlar putları değil kendilerini ilâhlar diye isimlendiriyor olmaktadır. Çünkü onlar putlara zarar verme ve onlardan yarar sağlama imkânına sahiptiler. Putlar ise ne onlar için ne de kendileri için böyle bir özelliğe sahip değillerdi.

Bazıları şöyle dedi: **Ölüm ellerinde olmayan,** yani insanların yaratılmasından evvelki ölüm (cansız halleri). Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz?

---

7 es- Sâffât, 37/91.

8 "(Mûsâ) şöyle dedi: 'Haydi git! Artık hayatın boyunca sana düşen 'Bana dokunmak yok!' demekten ibarettir. Ve bil ki asla kaçıp kurtulamayacağın bir hesap günü de seni beklemektedir. Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak; biz onu iyice yakacağız sonra da un ufak edip denize savuracağız!'" (Tâhâ, 20/97).

(Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz.)"[9] ve de (ellerinde olmayan) **hayat**: Buyuruyor ki: Kendileri için belirlenmiş olan ecel geldiğinde onlar yaşantılarına bir ilâvede bulunamazlar. **Ve ölümden sonra yeniden diriliş de** ellerinde değildir. Yani ölümden sonra tekrar diriltme imkânları da yoktur. Bazıları dediler ki: Onlar, hayatta olanı eceli gelmeden öldürmeye kādir olamazlar. **Ve lâ hayâten**, yani ölünün eceli gelmesi halinde de onu yaşatamazlar. **Ve lâ nüşûrâ**, yani belirttiğimiz üzere ölüleri de tekrar diriltemezler. *Hatadan korunmak ancak Allah'ın yardımı sayesinde mümkündür.*

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا اِفْكٌ افْتَرٰيهُ وَاَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ
اٰخَرُونَ فَقَدْ جَاؤُ ظُلْمًا وَزُورًا ﴿٤﴾ وَقَالُوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ
اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلٰى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلًا ﴿٥﴾

4. "İnkâr edenler, 'Bu Kur'ân, onun uydurduğu, birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği bir düzmeceden ibarettir' dediler; böylece onlar açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş oldular."

5. "Yine dediler ki: 'Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!'"

İnkâr edenler, "Bu, onun uydurduğu… bir düzmeceden ibarettir" dediler. Bununla Resûlullah'a (s.a.) indirilen ve onun tarafından kendilerine okunan Kur'ân'ı kastediyorlardı. Şöyle diyorlardı: Bu bir düzmeceden başka bir şey değildir. Yani bizzat kendisinin uydurduğu ve icat ettiği bir yalandır. Müşrikler kendilerine gelen haber ve bilgileri, onların doğru ya da yalan olduğu sonucuna götüren kaynaklara bakmaksızın yalanlarlardı. Bu, onların âdetleri ve tavırları idi. Haberlerin doğruluğunu ya da yalan olduğunu ortaya koyan kaynaklar semavî kitaplardır ve gökten inen vahiyle konuşan resûllerdir. Mek-
222 ke kâfirleri bu iki kanaldan da yoksundu. Hal böyle iken nasıl olur da [§]bu Kur'ân'ın bizzat peygamberin kendi düzmecesi ve uydurması olduğunu iddia edebilirlerdi? Kendileri haberin doğru ya da yalan olduğunu ortaya koyacak bir ölçütten yoksun bulunmaktayken nasıl olur da onun bir düzmece (iftira) olduğunu söyleyebilirlerdi? Kaldı ki kendileri için onun risâletinin delilleri ve verdiği haberlerdeki doğruluğunun alâmetleri apaçık ortada idi. Öyle ki onun

9 el-Bakara, 2/28.

asla yalan söylediğini görmemişlerdi, Ehl-i Kitap'tan hiçbir kimse ile ilişkisi olmamıştı, kendisi okuma yazma da bilmezdi. İşin başından tâ nihayetine kadar böyle bir mesajı asla duymamışlardı ve kendileri bir meydan okuma ile karşı karşıyaydılar: Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onun benzeri bir sûre de siz getirin"[10]; "Siz de haydi onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"[11] Bu meydan okuma karşısında aciz kalmaları ve herhangi bir teşebbüse kalkışamamaları göstermektedir ki onlar bu düzmece dedikleri mesajın Allah katından olduğunu ve kendilerinin "onun bir düzmece olduğu" şeklindeki iddialarında yalancı olduklarını biliyorlardı.

Birilerinin de bu konuda kendisine yardım ettiği. Dediler ki: O bir düzmeceden ibarettir ve uydurmasında birileri ona yardım etmektedir. Kastettikleri Ehl-i Kitap'tan müslüman olmuş kimselerdir. Onlar Tevrat ve İncil'de peygamberin niteliğini ve özelliğini buluyorlardı. Hz. Peygamber geçmiş kavimlere ait haberleri ve olayları haber verince, müşrikler onları Ehl-i Kitab'a soruyorlardı, onlar da onu tasdik edip "Aynen onun dediği gibidir, verdiği haberlerin hepsinde o doğru söylemektedir, biz onları aynen kendi kitaplarımızda bulmaktayız" şeklinde cevap veriyorlardı. Müşrikler onların verdiği bu tasdik edici cevap karşısında hemen harekete geçip dediler ki: **Birileri de bu konuda** (o düzmecesinde) **kendisine yardım etmektedir.**

Sonra Allah onların **böylece açık bir haksızlık ve iftirada bulunmuş ol-
duklarını** bildirdi. Allah buna **haksızlık ve zulüm** dedi çünkü onlar ona yalan
söylediler; yalan ya da doğru oluşunu bilebilecekleri herhangi bir dayanak ol-
madan onun düzmece olduğunu ileri sürdüler. Bu yaptıkları onu, lâyık oldu-
ğu kendi yerine koymadıkları için zulüm ve haksızlık olmaktadır. **[§]Yalan** 223
ve iftira oluşuna gelince çünkü onlar onun düzmece olduğunu[12], onun sihir/
büyü olduğunu[13], onun bir beşer tarafından kendisine öğretilmekte olduğunu[14]

10 "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" (el-Bakara, 2/23)

11 "Yoksa 'Kur'ân'ı kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka çağırabildiğiniz herkesi yardıma çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!'" (Hûd, 11/13)

12 "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil" (Sâd, 38/7).

13 bk. el-En'âm, 6/67; Sebe, 34/43; es-Sâffât, 37/15.

14 "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır" (en-Nahl, 16/103).

ve bu konuda birilerinin ona yardım etmekte olduğunu söylediler. **"Bunlar, onun başkalarına yazdırdığı, sabah akşam kendisine okunan eskilerin masallarıdır!" dediler.** Aslında bununla onların kendi aralarında yalancı oldukları ortaya çıkmış oldu. Çünkü onlar onun Ehl-i Kitap'tan birinin yanına gidip geldiğini hiç görmediler, onun bir şeyler yazdığını ya da onun yazı yazabildiğini asla görmediler. Buna rağmen onlar onun hakkında eskilerin masallarıdır dediler. O, eski kitaplarda anlatılan daha önce gerçekleşmiş olan haberleri ve olayları bildiğine göre -ki hiç kuşkusuz o kitaplar kendi diliyle değildi, bizzat onların lisanında yazılmış idi- onların kitaplarında olanı kendi lisanı ile haber vermiş olması gösterdi ki o, bütün bunları Allah'ın kendisine öğretmesi yolu ile bilmektedir.

Bunlar, sabah akşam kendisine okunan… Müfessirler şöyle dedi: Âyetin metninde geçen "Bükraten ve asîlen" (بُكْرَةً وَاَصِيلاً) sabah akşam demektir. Eğer öyle olsaydı sabah akşam onun yanında olurlar ve onu işitirler, kendisine yazdırılanı müşahede ederlerdi. Çünkü vakit, hazır olma vaktidir. Ancak bize göre sanki onlar "Bükraten ve asîlen" sözüyle hazır bulunma ve oturma vakitleri olmayan gecenin başı ile sonunu kastetmişlerdir. Onlar şöyle demekteydiler: Ona gizlice geliyor, yazdırıyor ve öğretiliyor. Eğer onların dedikleri gibi olsaydı gene de vaziyeti öğrenmek ve duruma tanık olmak için gizlice tarassut edip onu gözetlerlerdi. Bunu yapmadıklarına göre bu onların peygamberin doğruluğunu ve kendi isnat ettikleri yakıştırmalarında yalancı olduklarını bildiklerini gösterir. Ne var ki onlar buna rağmen küstahça tavır alıyorlar, inat edip diretiyorlardı.

Sonra Kur'ân'ı ona indirenin, göklerde ve yerde her ne sır varsa bilen Allah olduğunu haber verdi ve şöyle buyurdu:

قُلْ اَنْزَلَهُ الَّذٖى يَعْلَمُ السِّرَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحٖيماً ﴿٦﴾

224 [§]*6. "De ki: Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*

De ki: Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi. O, ne peygamberin bir uydurması ne de bir iftirasıdır. **Göklerin ve yerin sırlarını bilen.** Yani gökler ve yer ehlinin işlemiş oldukları gizli amelleri ve onların sırlarını bilir. Yani göklerde ve yerde olan her türlü gizli kapaklı olan şeyleri, sırları bilir.

Bazıları şöyle dedi: "De ki: Onu, göklerin ve yerin sırlarını bilen Allah indirdi" meâlindeki kelâm-ı celîlin yorumu şöyledir: Yani: Ey Muhammed! Onlara **de ki**: Bu Kur'ân'ı **sırrı bilen indirdi**. Şöyle ki onlar Mekke'de iken kendi aralarında bir sır olarak "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir?"[15]; "O olsa olsa şairdir".[16]; "Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?"[17] demekteydiler. Bunda Hz. Peygamber'in risâletini ispat etmeye dair delil vardır. Çünkü onlar bunu kendi aralarında gizlice söylemekteydiler. Sonra o bunu onlara haber vermişti. Bu da gösterdi ki bunları o, Allah'ın bildirmesiyle biliyor.

Onlardan azabın ertelenmesi konusunda **Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.** "Rahîm" (رحيم) oluşu -belirttiğimiz gibi- azabı hemen vermeyerek onların tövbe etmesi ve yalanlamaktan tasdik etmeye dönmeleri imkânını vermesi anlamında çok merhametli olmasıdır. **Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. "Gafûr ve rahîm"** oluşu muhtemeldir ki tövbe etmeleri, ona inanmaları ve Hakk'a dönmeleri halinde önceden işledikleri günahlar yüzünden onları cezalandırmaması anlamındadır. Yahut hemen cezalandırmaması itibariyle çok bağışlayıcı ve çok merhametli olmasıdır. Yani O, onlara rahmeti ve lütfu ile muamele ederek belki tövbe ederler diye cezalarını hemen vermez.

Ebû Muâz dedi ki: "Esâtîr" (اساطير) mitolojik anlatılar demektir. Tekili "Ustûre"dır. Ürcûze çoğulu erâcîz, uhdûse çoğulu ehâdîs, uʻcûbe çoğulu eʻâcîb kelimeleri gibidir. Hafsa'nın mushafında "fe hiye tümellu aleyhi" (فهى تُمَلُّ عليه) şeklindedir[18]. "Esâtîr" ve "ehâdîs" kelimeleri iki lehçedir. Bakara sûresinde ise (أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ)[19] şeklindedir.

---

[15] "Ne zaman Rab'lerinden kendilerine yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zâlimler, 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktalar" (el-Enbiyâ, 21/3). Bu söz Kur'ân'da Nuh'un kavmine nispet edilmektedir. Müddessir sûresinde ise (74/23-25) Velîd b. Mugîre'den hikâye yoluyla bahsedilmiştir. "En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. 'Bu' dedi, 'Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir'" (el-Müddessir, 74/23-25; bk. Taberî, *Câmiʻu'l-beyân*, XXIX, 157).

[16] "'Hayır' dediler, 'Bunlar karma karışık düşlerdir; hayır, onu kendisi uydurmuştur. O olsa olsa şairdir'" (el-Enbiyâ 21/5).

[17] el-Enbiyâ 21/3.

[18] Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Muʻcemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 394.

[19] "Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın" (el-Bakara, 2/282).

وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشٖى فِى الْاَسْوَاقِ لَوْلَٓا
اُنْزِلَ اِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذٖيرًا

225 [§]*7.* ***"Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?'"***

Dediler ki: Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Kâfirler, Hz. Peygamber'i (s.a.) iki şeyden dolayı dillerine doluyorlardı: Birincisi, onun bir insan olduğunu söylüyorlardı. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?"[20]; "Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz"[21]. Onlar beşerden resûl olamayacağına inanıyorlardı. Nitekim, "Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler[22]; **Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?** meâlindeki ilâhî beyanlarda ve benzeri âyetlerde buna değinilmiştir. İkincisi onu yoksulluk, ihtiyaç içinde olma ve sıfırı tüketmiş züğürt biri olarak dillerine doluyorlardı. O yüzden şöyle demişlerdi: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[23] Buna göre **yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor** meâlindeki sözlerle yoksullar gibi yemek yiyor, fakir fukaranın ihtiyaçlarını görmek için çarşı pazarlarda dolaşması gibi dolaşıyor; eğer o peygamber olsaydı mal mülk sahibi zengin biri olurdu, hükümdarların yedikleri yemekleri yer, ihtiyacını görmek için öyle ulu orta çarşı pazar yerlerinde dolaşmazdı, demiş oluyorlardı. Allah, müşriklerin onun kendileri gibi bir beşer olduğunu, beşerden de peygamber olamayacağına ilişkin ilgili eleştirilerini çeşitli şekillerde cevaplamıştır: Birincisi şu ilâhî beyandır: "Ona bir melek indirilseydi ya!" dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi"[24]. *En doğrusunu Allah*

---

20 el-Enbiyâ, 21/3.

21 "Peygamberleri, 'Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var? O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor' dediler. Onlar, 'Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!' diye cevap verdiler" (İbrâhim, 14/10).

22 el-En'âm, 6/8.

23 ez-Zuhruf, 43/31

24 el-En'âm, 6/8.

bilir ya, bunun mânası şudur: Melek indi mi ancak azapla iner. Eğer melek inmiş olsaydı azap ile birlikte gelirdi ve helâk edilirlerdi.

[§]İkincisi şu beyandır: "Şayet peygamberi bir melek yapsaydık muhak- 226
kak ki onu (yine) bir adam şekline sokar, (onları yine halen içinde bulundukları kuşkuya düşürürdük)"[25]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* yorumu şöyledir: Allah, meleklerin oldukları hal ve durum üzere görme gücünü insanlara vermemiştir. Çünkü berikinin cinsi ile öbürününki farklıdır, özleri birbirinden tamamen farklıdır. Bununla birlikte biz bir melek peygamber gönderecek olsaydık, önde gelenlerin kendilerine tâbi olanları iğfal edip yanılttıkları gibi gene onları çıkmaza sürüklerdik, onlar gene "O bir büyücüdür"[26], "O yalancının tekidir"[27], "O bir cinlenmiş biridir"[28] gibi yaftalarla inkârlarını sürdürürlerdi.

Üçüncüsü: "De ki: Yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler bulunsaydı elbette onlara da peygamber olarak gökten bir melek gönderirdik"[29]. Yani eğer yeryüzünde yaşayanlar melekler olsaydı o takdirde peygamber olarak onlara da kendi türlerinden ve aynı özden yaratılmış olan melek peygamber gönderirdik. Çünkü onlar onu daha iyi tanırlar, kendilerince doğruluğu kendi türlerinden ve aynı özden yaratılmış olmayana nispetle daha açık olurdu. Kalpleri ona, kendi cinslerinden olmayana nispetle daha çok meylederdi.

Yeme içmesi ve çarşı pazarda dolaşması ile ilgili eleştirilerini ise şöyle cevaplandırdı: "Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, (ihtiyaçları için) çarşıda pazarda dolaşırlardı"[30]. Yani sizin kabul ettiğiniz onun dışındaki diğer peygamberler de aynı şekilde yoksul idiler, yemek yerlerdi, kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere çarşı pazarda dolaşırlardı. Hal böyle iken onların bu halleri peygamber olmalarına bir engel olmamıştı. Hz. Muhammed'in durumu da aynı şekildedir. Hem yoksul ve ihtiyaç sahibi biri peygamberlik görevine liyakatte zengin ve varlıklı kimselerden daha elverişlidir. Çünkü insanlar zengin, mülk ve saltanat sahibi kimselere zaten tâbi olurlar. Eğer Hz. Peygamber (s.a.) zengin, varlıklı, mülk ve saltanat sahibi biri olsaydı o takdirde sırf Hakk'a hak olduğu için uyanlarla araları ayırdedilemezdi. Fakir ve kendisi muhtaç biri olması halinde bu ayırım kolaylıkla yapılabilir.

---

25 el-En'âm, 6/9.

26 Yûnus, 10/2; Sâd, 38/4.

27 Hz. Peygamber'i yalancılıkla itham etmeleri ile ilgili âyetler pek çoktur (Örnek için bk. Sâd, 38/4).

28 bk. el-Hicr, 15/6; es-Sâffât, 37/36.

29 el-İsrâ, 16/95.

30 el-Furkān, 25/20.

Ancak sahip olduğu mal mülk ve saltanat peygamberliğinin alâmeti ise -Dâvûd ve Süleyman peygamberlerde olduğu gibi- o takdirde hükümranlık -duasında da olduğu gibi- onun risâletinin mûcizesi olur. "Rabbim!" dedi, "Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana"[31]. *En doğrusunu Allah bilir.*

227 **[§]Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?** Sanki onlar bunu "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir"[32] meâlindeki âyet inince söylemişlerdir.

اَوْ يُلْقٰٓى اِلَيْهِ كَنْزٌ اَوْ تَكُونُ لَهُ جَنَّةٌ يَأْكُلُ مِنْهَا وَقَالَ الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا

8. "Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı. Bu zâlimler (inananlara)***, 'Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz' dediler."***

Onlar "O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan…"[33] meâlindeki âyeti işitince **veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı** dediler. Yani dediler ki: Eğer Muhammed dedikleri gibi göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan Allah'ın elçisi ve bütün âlemlere gönderilmiş bir uyarıcı olsaydı o takdirde kendisiyle birlikte uyarıcı bir melek de indirilmeliydi ya da kendisine bir hazine, yani (çok) mal verilmeliydi. Yahut aynen yeryüzü hükümdarları elçilerinin olduğu gibi **zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı.** Ancak onlara verilen cevap sözü edilen şu ilâhî beyan olmuştur: **"**Allah, öyle aşkın ve cömerttir ki, eğer isterse sana bundan daha hayırlısını, içinden ırmakların aktığı şirin bahçeler verir; (senin için saraylar yapar)"[34]. Yani eğer Allah dileseydi sana, başkalarına verdiği şekilde bahçeler, saraylar gibi onların istediklerinden daha hayırlısını verirdi. Ancak esirgediğinde senin için bir noksanlık, onlara verdiklerinde de bir fazilet bulunmamaktadır.

---

31 Sâd, 38/35.

32 el-Furkān, 25/1.

33 el-Furkān, 25/2.

34 el-Furkān, 25/10.

Bu zâlimler (inananlara), “Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz” dediler. Onların peygambere büyü, cinlenmiş olma hali (cünun) ve yalan isnat etme âdetleri devam edegelmektedir.

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطٖيعُونَ سَبٖيلًا ﴿٩﴾

9. “Gör işte, senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular! Bu şekilde yoldan çıkmış bulunuyorlar, artık bir daha da doğru yolu bulamayacaklar.”

Gör işte, senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular! Bu şekilde yoldan çıkmış bulunuyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan şöyledir: Bak gör onların beyinsizliklerini ki sana nasıl yakıştırmalarda bulunuyorlar ve seni onlara benzetiyorlar. Bir keresinde büyüye nispetle sana “Elbette
sen büyücüsün” dediler. [§]Bir keresinde cinlenme haline nispetle “Elbette sen 228
cinlenmiş birisin” dediler. Bir başka seferinde şiir söylemeye nispetle “Sen şairsin” dediler. Bir keresinde de yalana nispet ettiler ve “Hayır o, yalancının, küstahın biri!”[35] dediler. Bu ve benzeri ona birtakım asılsız isnatlarda bulundular. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyuruyor: Bak onların beyinsizliklerine **senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular** ve belirtilen özellikleri sana nispet ettiler. Oysa onlar senin öyle olmadığını, o yakıştırmalardan uzak olduğunu, senin hak yolda kendilerinin ise bâtıl ve yalan üzere olduklarını bilmekteydiler. Yahut **senin hakkında ne tür yakıştırmalarda bulundular** meâlindeki beyandan maksat “Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı”[36] ve benzeri talepte bulundukları hususlar olmalıdır. İnkârcılar diyorlar ki: Eğer kendisinin resûl olduğunu söylemesi doğru olsaydı bu taleplerinin yerine getirilmesi risâletinin alâmetleri ve doğruluğunun emareleri olurdu. Ancak onlar bilir ki mûcizeler ve alâmetler inatçıların pespaye istekleri ve kuruntuları doğrultusunda gelmez. Ancak ve ancak hikmetin gerektirdiği şekilde gelir, o da şöyle olur: Getirdiği mûcizeler iddiasının doğruluğunu gösterir ve inatçılık yapıp yüz çevirenin de yalanını ortaya koyar. Ve fiilen de Allah’a hamdolsun ki risâlet ve nübüvvet

---

35 “İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır, o yalancının, küstahın biri!” (el-Kamer, 54/25).

36 el-Furkān, 25/7-8.

davasında bulunan peygamberin doğruluğunu ortaya çıkaracak deliller ve kanıtlar vermiştir. Ne var ki onlar deliller karşısında inat etmişler, tavır almışlar, riyasetlerini kaybetme korkusuyla onları kabule yanaşmamışlardır.

Bu şekilde yoldan çıkmış bulunuyorlar… Hiç kuşku yoktur ki onlar hevâ ve heveslerine tâbi olduklarından sapıtmış ve yoldan çıkmış oluyorlar. Yahut ona birtakım yakıştırmalarda bulunmaları ve nispet ettikleri birtakım asılsız yaftalarda bulunmaları sebebiyle yoldan çıkmışlardır. **Artık bir daha da doğru yolu bulamayacaklar.** Yani hidâyete eremeyeceklerdir. Yahut istediklerine erişemeyeceklerdir. Hafsa'nın mushafında âyet "felâ yehtedûne sebîlâ" (فلا يهتدون سبيلا) şeklindedir. Bazıları da sana yakıştırmakta oldukları yaftalardan kendilerine bir çıkış bulamayacaklardır, diye yorumlamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

تَبَارَكَ الَّذٖٓى اِنْ شَٓاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذٰلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا ﴿١٠﴾

229 [§]***10. "Allah, öyle aşkın ve cömerttir ki, eğer isterse sana bundan daha hayırlısını, içinden ırmakların aktığı şirin bahçeler verir; senin için saraylar yapar."***

Allah, öyle aşkın ve cömerttir ki, eğer isterse sana bundan daha hayırlısını yapar… Daha önce de belirttiğimiz gibi bu beyanı onların hükümranlık, hazine, bahçe gibi taleplerine ve ona nispet ettikleri yaftalara cevap olmak üzere getirmiştir. Yani eğer Allah dileseydi onların taleplerinden daha iyilerini sana verirdi. Sonra onları bu kabil taleplere iten sebebin kıyâmeti inkâr etmeleri olduğunu beyanla Allah şöyle buyurdu:

بَلْ كَذَّبُوا بِالسَّاعَةِ وَاَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعٖيرًا ﴿١١﴾

11. "Fakat onlar kıyâmeti yalanladılar. Biz de kıyâmeti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık!"

Fakat onlar kıyâmeti yalanladılar. Şöyle ki işlerinin bir sonu olduğunu ve iyi ya da kötü oluşlarına göre sevap alacaklarını ya da azap göreceklerini kabul etmiyorlardı. Sonra Allah kıyâmeti inkâr etmeleri sebebiyle onlara hazırlamış olduğu şeyi bildirdi: **Biz de kıyâmeti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık.** Sonra da alevli ateşin niteliğini belirtti ve şöyle buyurdu:

إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظاً وَزَفِيراً ﴿١٢﴾

12. "O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler."

O ateş uzak bir yerden onları görünce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler. O ateş uzak bir yerden onları görünce ifadesi iki ihtimal içerir: Birincisi Allah onun için birtakım esbap hazırlar ve insanlar nasıl onu görüyorsa o da o sayede onları görür. İkincisi onlar onun görebileceği yere vardıklarında sanki onları görmüş gibi sayılır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Tağayyuzan ve zefîrâ" (تَغَيُّظاً وَزَفِيراً), yani onlara cehennemin **homurdanmasını**. Müfessirler de böyle demişlerdir. Bazıları da şunları söylemiştir: Aksine onlar orada azap görmekte olan kimselerin homurtularını ve uğultularını işitirler. Bunu da şu ilâhî beyana itibarla söylemişlerdir: "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler"[37] Birinci yorumu yapanlar ise "Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak!"[38] meâlindeki âyetle istidlâlde bulunmuşlardır. Bu, inşallah iki yorumdan daha uygun olanıdır. Çünkü "semiû lehâ" (سَمِعُوا لَهَا) demiş, "semiû fîhâ" (سمعوا فيها) ya da "minhâ" (منها) dememiştir. O anda onlar "sübûr" diye feryat ederler ve helâk olmaları için çığrışırlar. Aynen şunu diyen gibi: "Vâ helkâh!" (وَاهَلكاه), yani "Ey helâk neredesin, gel kurtar gayrı!" *En doğrusunu Allah bilir.*

وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَاناً ضَيِّقاً مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُوراً ﴿١٣﴾

[§]***13. "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler."*** 230

Onun dar bir yerine atılınca… Denildi ki: Cehennem ateşi harlanır, alevlerini yükseltir ve içindekileri kaynatır, üsttekiler alta iner, alttakiler üste çıkar Hepsini bir araya getirir, o anda mekân onlara iyice dar gelir ve azapları iyice artar. Mekân her ne zaman daralsa azapları daha şiddetli olur.

Sımsıkı bağlı olarak. Bazıları şöyle dedi: Birbirlerine bağlı olarak. Ayrıca bazıları şöyle söyledi: Şeytan bağlanır, bukağıya vurulur. Herkes kendisini çağıran ve uyduğu şeytanı ile birlikte olur. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Allah'ın

---

37 Hûd, 11/106.

38 "Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' diye sorarlar" (el-Mülk, 67/8).

mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; (artık bu onun arkadaşıdır)"[39]. Denildi ki: Allah'tan gayrı kendisine tapılan -ki onlar taptıkları putlardı- ile tapan birbirine bağlanır. "Toplayın o zâlimleri…"[40] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi.

Bazıları **sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca** ifadesi hakkında dedi ki: Yani zincirlerle bağlı olarak. Şöyle ki onlar cehenneme atılınca, aynen mızrak ucundaki temrenin mızrağı kavrayıp sıkması gibi onları sıkar. En alttakileri üste çıkarır, üsttekileri alta indirir. O dar kapılarda iyice sıkışırlar, cehennem de onları olabildiğince sıkar. İşte o zaman helâk için neredesin gel gayrı diye çığrışırlar ve "Yâ sübûrâ ve yâ veylâh!" (يا ثبوراه ويا ويلاه) diye bağrışırlar. Aynısı Abdullah b. Ömer'den de nakledilmiştir. O şöyle derdi: "Cehennem kâfiri, mızrak temreninin mızrak ucunu kavrayıp sıkması gibi sıkar!"

231 **[§] Oracıkta yok olmayı isterler.** Yani şöyle der: "Veylen ve helâken!" (ويلا وهلاكا). Allah Teâlâ (bir sonraki âyette) şöyle buyurur: "Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"[41] Sonra o esnada şöyle denilir: De ki: "Bu mu (yani zikrolunan mı) daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vâdedilen ebedî cennet mi?" İşte bunlar için cennet bir ödül ve nihaî durak (konak) olacaktır"[42]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "et-Tegayyuz" (تَغَيُّظًا) "gayz"dandır (الْغَيْظِ). "Zefîr" (زَفِيرٌ) şehîk (شَهِيقٌ), yani homurtu demektir, boğazda olur. Çekimi şöyledir: "Şeheka, yeşheku, şehîkan ve şehkan" (شهَق، يشهَق، شهيقًا وشَهقا) şeklindedir. Boğazdaki nefestir ve şiddetli bir sesi olur. "Sübûr" (ثُبُورًا) ise helâk demektir. Çekimi şöyledir: "Sebere, yesburu, sebran, sübûran" (ثبَر، يثبُر، ثَبرا، وثُبورا، فهو ثبور).

Oracıkta yok olmayı isterler. Yani helâk olmayı isterler, "sübûr" (ثبور) helâk demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik (mesbûr)!"[43] Yani helâk olmuşsun demektir. "es-Sübûr" (الثبور) ve "el-veyl" (الويل) helâk ve şiddet içinde olan kimsenin kendisiyle ilendiği iki tabirdir. Allah sonra şöyle buyurdu:

---

39 ez-Zuhruf 43/36.

40 "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!'" (es-Sâffât, 37/22-23).

41 el-Furkān, 25/14.

42 el-Furkān, 25/15.

43 "Mûsâ şöyle dedi: 'Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!" (el-İsrâ, 17/102).

لَا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُوراً وَاحِداً وَادْعُوا ثُبُوراً كَث۪يراً ﴿١٤﴾

14. "Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"

Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın! Yani boşuna bir kez helâk olup da dünyada olduğu gibi ikinci kez helâk olmayacağınızı düşünerek yok olma çağrısında bulunmayın. Cehennemde, cehennemliklerin helâk olması sayısız kere yenilenecek bir durumdur. "Ona her taraftan ölüm gelecek…"[44], yani her taraftan ölüm sebepleri onu kuşatacak ve fakat bir türlü ölmeyecektir[45]. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar"[46]. Onlar yok olmak isteğiyle kendilerine helâkin gelmesini çağırmaları o azaptan bu şekilde kurtulacaklarını umma kuruntuları yüzündendir. Aynı şekilde şiddetli bir belâ ve sıkıntıya müptela olan da helâk olmayı ve ölüp de kurtulmayı ister.

قُلْ اَذٰلِكَ خَيْرٌ اَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ كَانَتْ لَهُمْ
جَزَٓاءً وَمَص۪يراً ﴿١٥﴾

[§]*15. "De ki: 'Bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vâdedi-* 232
len ebedî cennet mi?' İşte bunlar için cennet bir ödül ve nihaî durak olacaktır."

De ki: Bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vâdedilen ebedî cennet mi? Öyle gözüküyor ki bunu onların "Dediler ki: Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı"[47] sözleri üzerine buyurmuş olmaktadır. Talepte bulunduğunuz **bu mu daha iyidir, yoksa Allah'a saygılı olanlara vâdedilen ebedî cennet mi?**

---

[44] "Onu yutmaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir, ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır" (İbrâhim, 14/17).

[45] İbrâhim, 14/17.

[46] "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/56).

[47] el-Furkān, 25/7.

Yahut bunu onlara dünyada iken verilen bolluk ve nimetlerinden dolayı kendileri için bir erdem ve yüksek bir paye görmeleri üzerine buyurmuştur: Bu dünyada iken size verilen zenginlik mi yoksa müttakîlere verilen ebedî cennet mi daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَٓاؤُنَ خَالِدِينَ كَانَ عَلٰى رَبِّكَ وَعْداً مَسْؤُلاً

16. "Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, Rabb'inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir."

Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, Rabb'inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir. Âyetteki **gerçekleşmesi istenen bir vâdidir.** (وَعْداً مَسْؤُلاً) ifadesinde sözü edilen vâd onlar için melekler tarafından yapılan talebe yönelik bir vâdolabilir. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Onları… kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur"[48]. Resûlün talebi sonucu verilmiş bir vâd olması da muhtemeldir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâdettiklerini ver bize; kıyâmet gününde bizi rezil etme"[49]. Ya da **gerçekleşmesi istenen vâdi** bizzat cennetliklerin, Rab'lerinden talep ettikleri, O'nun da onlara vâdde bulunduğu şey olabilir. Bu da gösterir ki cennetlikler cennete amelleri karşılığında hak etmişlikleri sebebiyle değil talepleri, kendilerine şefaatte bulunulması ve yalvar yakarışları sonucu girerler.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ فَيَقُولُ ءَاَنْتُمْ اَضْلَلْتُمْ
عِبَادٖى هٰٓؤُلَٓاءِ اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبٖيلَ ﴿١٧﴾

17. "O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra 'Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' diye soracak."

O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra "Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?" diye soracak. Âyet hakkında ihtilaf edilmiş ve bazıları şöyle demiş-

48 "Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin" (el-Mü'min, 40/8).

49 "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâdettiklerini ver bize; kıyâmet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın" (Âl-i İmrân, 3/194).

tir: Allah'tan başkasına tapanları ve onların tapındıkları mâbutları bir araya
toplayacak. Onlar meleklerdir. [§]Çünkü Araplar'dan bir kısmı meleklere tapı- 233
nıyorlardı. Tıpkı şu beyanda belirtildiği gibi: "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: "Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?" Melekler şöyle cevap verecekler: "Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velîmiz onlar değil sensin. (Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı)"[50]. Bazıları da şöyle demişlerdir: Söz konusu olan Hz. Îsâ'dır, Allah onu ve kendisine tapanları bir araya toplar. Çünkü o da Allah'tan gayrı olarak kendisine tapınılanlardandı. Allah sözü edilenleri Îsâ'ya da soracak, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?'…"[51] Bazıları da putlar ve onlara tapanlar bir araya getirilir demişlerdir. Sonra onlara konuşma izni verilir ve şöyle der: **Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?** Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, "Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz" diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, "Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" diyecekler[52]. Eğer sözü edilen Hz. Îsâ ya da melekler olsaydı onlar kendilerine taptıklarını bilirlerdi, durumdan gaflet halinde olmazlardı. Bu da gösteriyor ki burada kastedilen, onların Allah'tan gayrı tapınmakta oldukları ve kendilerinden talepte bulundukları putlardır. Bu yorumların hepsi de muhtemeldir. Zira hepsi bu insanlardan vuku bulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar? Azîz ve Celîl olan Allah onlarla ilgili olup biteni biliyordu. Bununla birlikte onlara soru yöneltmesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* o kâfirlere yönelik bir azarlama ve ayıplama kabilinden olmaktadır. Çünkü onlar Allah'tan gayrı sözü edilenlere tapınmaktalardı ve bunu kendilerine onların emrettiklerini söylemektelerdi. Onlar kendilerince sözleri kabul edilenlerdi ve haber verdikleri ve söyledikleri hususlarda sözleri doğru ve güvenilir idiler. Allah bütün mahlûkatın huzurunda onların yalanlarını ortaya çıkarmak istedi. Allah onlarla ilgili her

---

50 Sebe, 34/40-41.

51 "Allah 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?' buyurduğu zaman o şu cevabı verir: 'Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim şüphesiz sen onu bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zatında olanı bilmem. Gizlileri tam olarak bilen yalnız sensin'" (el-Mâide, 5/116).

52 Yûnus, 10/28.

şeyi bilmekteydi, ancak sözünü ettiğimiz üzere onların hallerini ortaya çıkar-
234 mayı irade etti. [§]Sonra onları lâyık olmadıkları durumların tümünden uzak
tuttu (tenzih) ve onları, en doğrusunu kendisi bildiği halde kendilerine nispet ettikleri herhangi bir şeyin onlarda bulunmasını reddetmekle onları temize çıkardı. Onlar dediler ki:

قَالُوا سُبْحَانَكَ مَا كَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَتَّخِذَ مِنْ دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَاءَ وَلٰكِنْ مَتَّعْتَهُمْ وَآبَاءَهُمْ حَتّٰى نَسُوا الذِّكْرَ وَكَانُوا قَوْمًا بُورًا ﴿١٨﴾

18. "Onlar, 'Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular' diyecekler."

Onlar, Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Müfessirler şöyle dediler: "Evliyâ" (اولياء) "erbâb" (ارباب), yani rabler demektir**.** Onlar Allah'tan gayrı bir Rab edinmediler. Ancak bize göre şu iki durum söz konusu olmalıdır: Senin dostlarının dışında dostlar edinmemiz bize yaraşmaz. Senin dostların da müminlerdir. Ya da şöyle olur: Senin dostluğun dışında başka bir dostluk arayışı içinde olmamız bize yaraşmaz. Bazı kırâatlar da nûnun refi ile "en nuttehaze min dûnike evliyâ (أن نُتَّخَذَ من دونك أولياء) şeklindedir. Ancak edebiyatçılar onun hatalı olduğunu söylemektedirler.

Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular. Bunun muhtemel iki izahı vardır: Birincisi: Onların atalarına gerçekten bu dünyada iken mühlet verilmiş ve nimetler içinde yüzdürülmüşlerdir. Sonunda kendilerine bu dünyada iken kitaplarında vâdedilen azap (vaîd) ya da tercih etmiş oldukları dine ve yapıp ettiklerinden dolayı peygamberlerin korkutmuş olduğu azap ve helâk isabet etmeden ölmüşlerdir. Bunun sonucunda kendilerine kitaplarında vâdedilen azaplardan ya da helâkten bir şey dokunmamıştır diye kendilerinin hak üzere oldukları kuruntusuna kapılmışlardır. Bu tevile göre unutmuş oldukları "zikr" onların kitaplarıdır ya da resûllerinin vâdetmiş olduğu şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer böyle ise o takdirde âyet onlardan Ehl-i Kitap hakkındadır. Âyetin firavunlar ve kâfir önderler hakkında olması da mümkündür. Onlar bu dünyada mal ve yöneti-
235 cilik verilerek nimete gark edildiler, [§]o kadar ki onlar insanları ve tâbilerini
Resûlullah'ı ve ona indirileni yalanlamaya çağırmışlar, karşılık olarak kendile-

rine ellerindeki mallar verilmiş, bunun sonucunda da Kur'ân'da yer alan vaîdi (azap tehdidini) unutmuşlardır.

Ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular. Buradaki "kânû"nun (كَانُوا) "sârû" anlamında olması muhtemeldir. Ya da "onlar Allah katında uçurumu boylayan bir topluluk **idiler**" anlamındadır. el-Bûr" (البور) bazılarına göre helâk demektir. Bazılarına göre ise "el-bûr" (البور) "fesad" (الفساد), yani bozukluk demektir.

فَقَدْ كَذَّبُوكُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾

19. "İşte** (ey müşrikler)**, bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!"

İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Yani şu tapmakta olduklarınız var ya onlar, "Bize onlar bunu emretti" şeklindeki iddianızı yalanladılar. Onlar o vakitte doğru idiler.

Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. Bu ifade birkaç ihtimal içerir: Birincisi: O kâfirler var ya onlar kendilerine tapmış oldukları şeylerin sözlerini ve kendilerini yalancıya çıkardıkları andaki tekziplerini savmaya muktedir olamazlar. "Velâ nasran" (وَلَا نَصْرًا), yani onların kendilerini tekzip etmeleri halinde onlardan öç alma yoluna da gidemezler. "Femâ testetîûne" (فَمَا تَسْتَطِيعُونَ) şeklinde tâ harfi ile okuyanların kırâati işte bu yoruma uygun düşer. İkincisi: Kendilerine tapılan mâbutlar onlardan Allah'ın azabını ve gazabını savmaya kādir olamazlar. Bu mâbutlar aynı zamanda onlar için yardımcı da değillerdir. Oysa onlar şöyle demişlerdi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır".[53]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye

---

53 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

onlara tapıyoruz".[54] Üçüncü yorum ise **artık ne fidye ile kendinizi kurtarabi-**
236 **lirsiniz ne de kendinize bir yardımcı bulabilirsiniz** şeklindedir. [§]Yani onlardan ne fidye kabul edilir, ne de onlar başlarına gelecek azabı defedecek bir yardımcı bulabilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez…"[55]

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle demektedirler: Bazıları "es-sarf"ın (صَرْف) çare (hîle) olduğunu söylemişlerdir. "İnnehû yetesarrafu" (إنه يتصرف), yani o tasarrufta bulunur[56] demek, çare arar demektir[57]. Bazıları ise "Sarf"ın nafile demek olduğunu söylemişlerdir. "Nafile"ye sarf denmesi vacip üzerine ziyade oluşundandır. "Adl" (العدل) ise farîza demektir. Şöyle bir hadis rivayeti gelmiştir: "Kim insanların teveccühünü kazanmak için lafı eveleyip gevelerse (sarfa'l-hadîs) o kimse cennetin kokusunu bile alamaz!"[58] Yani lafı uzatmak suretiyle güzelleştirmeye çabalarsa. Bazıları "sarf" diyettir demişlerdir. "Adl" ise kendisi gibi bir adam demektir. Sanki şöyle demek istiyor: Ondan kendisi gibi bir adamı fidye ya da dengini vererek kurtarması kabul edilmez, kendisine erişecek azabı bir diyetle savamaz. Sayrafî (sarraf) kelimesi, "Dirhemleri dinarlarla sarf ettim/bozdurdum", yani karşılıklı değiştirdim ifadesi de bu anlamdandır. Çün-

---

54 "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez" (ez-Zümer, 39/3).

55 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

56 Sarf, altını üstüne getirme, çabalama, çare arama demektir. Şöyle denir: Fulân yasrif ve yetesarrafu ve yastarifu li 'ıyâlihî = Falan ailesini geçindirebilmek için çabalar, çareler arar. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "srf" md.).

57 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 311.

58 Bu lafız ile hadise rastlayamadık. Ancak İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde (el-Mukaddime, 45) şöyle bir rivayet vardır: Her kim ayak takımına hava atmak için yahut ulemaya karşı öğünmek için yahut insanların itibarını kazanmak için ilim öğrenirse o kişi ateştedir". Ebû İdris el-Havlânî'nin "Kim insanların teveccühünü kazanmak için lafı eveleyip gevelerse o kimse cennetin kokusunu bile alamaz!" hadisindeki 'sarf-ı hadîs'ten maksat insanın tekellüfle ihtiyaç miktarından fazla lafı eveleyip gevelemesi demektir. Bu hoş görülmez çünkü riya girer, yapmacıklık olur, içine yalan yanlış söz karışır. "Fulânun lâ yuhsinu sarfe'l-kelâm" denir, yani sözün hangisinin daha üstün olduğunu seçemez. Bu kullanım şekli "sarfü'd-derâhim" dirhemlerin sarfı, harcanması, birbirine nispetle değerlendirilmesi ifadesinden alınmıştır. Ebû İdris'den *Kitâbü'l-ğarîb*'de böyle geçmektedir (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "srf" md.).

kü bozdurmada ikisinden birini diğerine karşılık tutarsın. Bunun aslı sözünü ettiğimiz mânadır.

İbn Kuteybe ve Ebû Ubeyde şöyle dedi: “Kavmen bûrâ” (قَوْماً بُوراً) tabiri “helkâ” (هَلْكَى), yani helâk olanlar anlamındadır. Helâk olmak, yok olmak anlamında “Bâra yebûru” (بار يبور) fiilinde mevcut bir anlamdır. Yemek bozulduğu zaman “Bâra't-taâm” (بار الطعام) denir. Kızın talibi olmayıp evde kaldığı zaman da “Bârati'l-eyyim” (بارت الأيم) denilir. Hadis rivayetinde nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) “kadının evlenemeyip evde kalmasından istiazede bulunurdu”[59]. Ebû Ubeyde dedi ki: “Raculün bûr ve kavmün bûr” (رجل بور وقوم بور) denilir;, yani bûr kelimesinin ikil ve çoğul şekli yoktur[60].

[§]Ebû Avsece şöyle dedi: “Kavmen bûrâ” (قَوْماً بُوراً), yani onlarda hayır yok 237
demektir. “Raculün bâir” (رجل بائر) hayırsız adam demektir. Ebû Zeyd de böyle demiştir. “bûrâ” (بُوراً), yani onlarda hayır namına bir şey yok demektir. Katâde, Ehl-i Ummân'ın lügatine göre “fâsidîn” (bozuklar) anlamındadır demiştir. O dedi ki: Eğer bir kavim Allah'ı anmayı unutursa mutlaka değersiz olurlar ve bozulurlar!”

İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız! Bazı Hâricîler'in görüşüne göre her kim ki haksızlık yapar onların mezheplerine göre o kimse bu âyette geçen azap vâdini (vaîd) hak eder. Mûtezile'nin görüşüne göre ise her büyük günah (kebîre) işleyen kimse bu vaîde dâhil olur. Ama (Ehl-i Sünnet) müslümanlarının görüşüne göre ise bu âyette sözü edilen azap vâdi (vaîd), küfür ve şirk zulmü işleyen kimselere yöneliktir. Eğer öyle değilse (yani işlediği günah küfrü ve şirki gerektirmiyorsa) o takdirde o günahkârın durumu Allah Teâlâ'nın dilemesine kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse de affeder.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ اِلَّٓا اِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ
وَيَمْشُونَ فِى الْاَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً اَتَصْبِرُونَ
وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا ﴿٢٠﴾

---

59 “Neûzü billâhi min bevâri'l-eyyim”. Yani kadının evlenemeyip evde kalmasından/bozulmasından Allah'a sığınırım! Pazarda revaç olmadığı zaman da “Bârati's-sûk” denir. Eyyim, kocası olmayan buna rağmen kendisine yönelik herhangi bir talep de bulunmayan kadın demektir (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, “bvr” md.).

60 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 311.

20. "Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı. Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi yaptık ki bakalım sabredecek misiniz! Rabb'in her şeyi görüp gözetlemektedir."

Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı. Daha önce belirttik ki bu ilâhî beyan, onların şu sözlerine cevap olmak üzere gelmiştir: "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor'"[61]. Allah bildirdi ki Hz. Muhammed'den önce gelen peygamberler de aynen onun yemesi ve çarşı pazarda dolaşması gibi yemek yiyorlardı, çarşı ve pazarlarda dolaşıyorlardı.

Bu âyete sebep çarşıda hayvana binmeyi mekruh gören birtakım insanlar olmuştur. Onlar şöyle derler: Allah Teâlâ bildirdi ki bütün nebî ve resûller çarşılarda yürürlerdi, onlar hakkında binmeden hiç bahsetmedi. Bu da binmenin mekruh ve yasak bir şey olduğunu gösterir. Bunların dile getirdikleri bu görüş sanki şöyle izah ediliyor: Çarşı pazarda binmek mekruhtur, çünkü bu tavır ululuk satma ve öğünme anlamı taşır. müslüman olan herkesin görevi İslâm ile, Allah'ın seçmiş olduğu dini ile izzet arayışı içinde olmasıdır. Özellikle de ulemanın izzet arayışı ve onur duyması Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu
238 ve ona sebep kendilerini saygın kıldığı ilim ile olmalıdır. [§]Zira ilim öyle bir izzettir ki onunla asla zillet bir arada bulunmaz, o sahibine asla horlanma ve kahır getirmez. Sözünü ettiğimiz izzet dışında kalan her izzet çok sürmez hemen zillete dönüşüverir; eğer düşünülecek olsa onların gerçekte izzet değil bir tür zillet olduğu anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi (fitne) **yaptık ki bakalım sabredecek misiniz!** "Fitne" (الفتنة) içinde şiddet ve belâ olan sıkıntı (el-Mihne) demektir. Bazı müfessirler şöyle dediler: Abdullah (b. Mesûd), Ebû Zer, Ammâr, Bilâl, Suheyb ve emsalleri müslüman olunca Kureyş'in Ebû Cehil, Velîd ve benzeri firavunları şunları söyledi: "Muhammed'e tâbi olan şunlara bakın! Ona tâbi olanlar bizim kölelerimiz ve bizim bedevîlerimiz, her kabilenin ayak takımı kimseler. Onlara haddini bildirin, işkence edin, onlarla alay edin". İşte bunun üzerine Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (s.a.) tâbi olan bu yoksul müslümanların, müşriklerin eza ve işkencelerine sabır göstermeleri için bu âyeti indirdi ve buyurdu ki: **Biz kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi** (fitne) **yaptık ki bakalım sabredecek misiniz!** Yani sabredin! Bu ifade soru şeklinde olmakla birlikte emir anlamındadır. Bu yorum muhtemeldir. Hasan-ı Basrî dedi ki: **Biz**

---

61 el-Furkān, 25/7.

kiminizi kiminiz için imtihan vesilesi (fitne) **yaptık** Allah belâ ve musibet içinde olanları diğerleri için, belâ ve sıkıntı içinde olmayanları da diğerleri için imtihan vesilesi kıldı. Görme özürlü der ki: "Eğer Allah dileseydi beni de falan gibi gören biri olarak yaratırdı". Fakir der ki: "Eğer Allah dileseydi beni de falanca gibi zengin biri yapardı". Hasta olan da aynı şekilde "Eğer Allah dileseydi beni de filan gibi sağlıklı yapardı" der. Ancak öyle değil; Allah belâ ve sıkıntı içinde olanlara belâ ve sıkıntı verdi ve onlara içinde bulundukları zor duruma karşı sabretmelerini emretti. Nimet sahiplerine de bolluk verdi ve onlara da bu nimetlere karşılık şükretmelerini emretti.

Bundan farklı bir yorum yapmak da mümkündür ki aslında o da buna yakındır. Şöyle ki: Allah insanlardan bir kısmına nimet ve bolluk verdi, diğerlerini ise darlık ve şiddetli sıkıntı içinde kıldı. Sonra bu iki kesimden her birini diğerine muhtaç etti. Zengin ve varlıklı olan kimseyi, bazı işlerinin görülmesinde fakir ve yoksul olan kimseye muhtaç kıldı, fakiri de zenginliğine sebep zengine muhtaç kıldı. Her bir kesimi diğerine karşı ihtiyaç içinde eyledi. Öyle ki eğer fakirin yoksulluğu olmasaydı zengin varlığının kıymetini, yoksul da yoksulluğunun değerini bilemezdi ve hiç kimse bir başkasının ihtiyacını karşılama yoluna gitmezdi. Sonra Allah her bir kesime diğer kesimin yükünü üstlenme konusunda sabırlı olmaları emrini verdi ve **sabredecek misiniz!** buyurdu. Yani sabredin, demiş oldu. Bu cümle zâhiri itibariyle her ne kadar soru ve talep şeklinde olsa da hakikatte emir anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Rabb'in her şeyi görüp gözetlemektedir. Yani onları birbirleri ile sı- 239
naması bir sehiv ve gaflet eseri değil, görmesi ve bilmesi üzeredir.

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا الْمَلٰٓئِكَةُ أَوْ نَرٰى
رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيرًا ﴿٢١﴾

21. "Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, 'Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?' diyorlar. Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar."

Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler... Müfessirler şöyle dedi: Beklemeyenler anlamına gelen "lâ yercûne likāenâ" (لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا) cümlesi, bizimle karşılaşmaktan korkmayanlar, endişe etmeyenler demektir. Yani ölümden sonra Allah'ın diriltilmesi konusunda endişe duymayanlar. Dil-

ciler ise şöyle dedi "Recâ" ummadır, korku değildir. Ancak bu umma içinde bir endişenin (havf), endişe içinde de ummanın (recâ) olması da mümkündür. Çünkü içinde endişe olmayan recâ (umma) güven (emn) demektir. İçinde umut taşımayan korku de ümitsizliktir (iyâs). Her ikisi de, yani hem emn hem de ye's yerilen sıfatlardır. (Umut ve korkunun birlikteliği esastır).

Bize melekler gönderilmesi veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi? Bize melekler gönderilmesi gerekmez miydi? sözleri bize beşer peygamberler gönderilmek yerine melek peygamberler gönderilmesi gerekmez miydi? anlamında olabilir. Çünkü onlar beşer peygamberlerin olabileceğini inkâr etmektedirler. Tıpkı "Bu adam, sadece sizin gibi sıradan bir insandır"[62] meâlindeki âyette de olduğu gibi. **Bize melekler gönderilmesi gerekmez miydi?** sözlerinin meleklerin vahyi ve risâleti sana değil bize getirmeleri gerekmez miydi? Çünkü biz başlarız, hükümranlarız ve önderleriz şeklinde anlaşılması da muhtemeldir. Onlar şöyle diyorlardı: Eğer senin dediğin hak olsaydı, senin resûl olduğun, sana vahiy ve melek geldiğine dair iddian doğru olsaydı, o takdirde biz risâlete senden daha lâyık olurduk, çünkü biz reisleriz, hükümranlarız. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!" diye de eklediler"[63]. Ve emsali ilâhî beyanlar. Çünkü onlar dünyalık konusunda kendilerinden daha alt seviyede olan birilerinin peygamber olmasını kabul edilebilir bulmuyorlardı. Ya da onların şu sözleri gibi olması da mümkündür: "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?" [64] O melek onun peygamber olduğuna tanıklık ederdi. **Veya Rabbimizi görmemiz gerekmez miydi?** Âşikâr olarak O'nu gözlerimizle görmemiz, O'nunla konuşmamız ve onu O'na sormamız gerekmez miydi? *En doğrusunu Allah bilir.*

Gerçek şu ki onlar içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor. "İstikbâr" (إستكبار) kibir besleme, başkasını özünde, işinde gücünde, şeklinde şemailinde
240 kendi gibi biri [§]ve dengi görmemek demektir. Onun böyle olması onların Resûlullah'ı sıfırı tüketmiş[65] züğürt biri olarak görmeleri, onun ihtiyaç içinde

62 "Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: 'Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık'" (el-Mü'minûn, 23/24).

63 ez-Zuhruf, 43/31.

64 el-Furkān, 25/7.

65 "Safira'l-inâ mine't-taâm ve'ş-şerâb". Kap yiyecek ve içecekten hali kaldı, yani boşaldı, içindeki tükendi demektir. Çekimi "Yasferu, safîran ve sufûran ve huve safirun" (يصفر، صفيرا، صُفُوراً وهو صَفِرٌ) şeklindedir. "Raculün sıfru'l-yedeyn" (رجل صفر اليدين) elinde avucunda hiçbir şeyi (malı, eşyası) olmayan adam, züğürt kişi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sfr" md.).

olduğunu düşünmeleri, bu yüzden onu risâlete ehil görmemeleri, yersiz bulmaları, buna mukabil kendilerini bunun için uygun bulmaları sebebiyledir. Onların kibir beslemeleri başkalarını kendilerine denk, şekli şemaili itibariyle benzer bulmamaları yüzündendir. Yahut kibir duygusu beslediler ve onun haklı olduğunu kendilerine gönderilmiş Allah'ın peygamberi olduğunu bildikleri halde sırf kibirleri yüzünden Resûlullah'a boyun eğmediler, ona itaat etmediler, ona tâbi olmadılar.

Azgınlıkta sınır tanımıyorlar. Bazıları şöyle dedi: "el-Utuv" (العتو) kelimesi cüretkârlık demektir. Bu, istikbâr, yani kibir duygusu beslemekten daha şiddetli bir ruh halidir. Bazıları da "el-Utuv" sözde çok aşırı gitmektir, demişlerdir. Bazıları da onun kibirin bir çeşidi olduğunu söylemişlerdir.

يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلٰٓئِكَةَ لَا بُشْرٰى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ وَيَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً ﴿٢٢﴾

22. "Melekleri görecekleri gün, işte o zaman, günahlara boğulmuş olanlar için hiçbir iyi haber olmayacak ve onlar (meleklere)***, 'Her şeyden mahrum olduk!' diyecekler."***

Melekleri görecekleri gün, işte o zaman, günahlara boğulmuş olanlar için hiçbir iyi haber olmayacak ve onlar (meleklere), "Her şeyden mahrum olduk!" diyecekler. Her şeyden mahrum olduk! meâlindeki beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu söz Arap deyişlerindendir. Bir kimse bir şeyden hoşlanmadığı zaman "Hicran harâmun hâzâ" (حجرًا حرام هذا) der. Onlar melekleri gördüklerinde onlardan hoşlanmazlar ve "hicran mahcûran" (حِجْراً مَحْجُوراً) derler. Bu yoruma göre bu sözü söyleyenler, melekleri ve onlarla birlikte vâdedilenleri[66] (azabı) gördüklerinde bizzat kâfirler olmaktadır.

[§]Bazıları dedi ki: Melekler cennet kapılarında müminleri müjde ile kar- 241
şılarlar ve kâfirler için de size müjde yok derler. Bu durumda **onlar "Her şeyden mahrum olduk!" diyecekler.** Yani melekler: "Günahkârlara müjde yok!", yani "onlara cennete girmeleri haram" diyecekler. Buna göre "Hicr" (الحجر) ha-

---

66 Ezherî şöyle der: Leys'in (وَيَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً) âyeti hakkında yaptığı yorum şöyledir: Bu kıyâmet gününde müşriklerin meleklere söyledikleri bir sözdür. Ancak İbn Abbâs ve adamları gibi mutemed tefsir âlimleri Leys'in yorumundan farklı tefsir etmişlerdir. İbn Abbâs şöyle demiştir: Bunların hepsi meleklerin sözüdür. Onlar müşriklere (حِجْرًا مَحْجُورًا) demiş olacaklardır: Yani bugün size müjde kapısı kapanmıştır ve siz hiçbir hayırlı haber alamayacaksınız (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hcr" md.).

ram demektir. Bazıları da dedi ki: Buradaki "Hicr" (الحجر) men etmek ve yasaklamak anlamındadır. Onlar diyorlar ki: Biz meleklere ve putlara tapınmamıza, onlara yönelmemize mukabil umduğumuz beklentiden mahrum edildik ve engellendik. Hani onlar tapındıkları şeyler hakkında şöyle diyorlardı: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[67]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[68]. Der ki: Onlar, ibadetleriyle yöneldikleri ve umdukları şeyden engellenirler. Yahut engellenme, onların bu dünya hayatında işlemiş oldukları sıla-ı rahim, sadaka verme ve benzeri zâhirde hayır işi olarak görülen şeylerin sevaplarından âhirette mahrum kılınmalarıdır. Nitekim bu mânaya şu âyetler de işaret etmektedir: "Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum".[69]; "Ama, dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim".[70] Ve benzeri âyetler. Dedi ki: Onlar bunların hepsinden mahrum kılınırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: "Hicran muhcûran" (حِجْرًا مَحْجُورًا) sözü "avezen muâzen" (عَوَذًا مُعاذًا) demektir. Diyor ki: Günahkârlar meleklerden istiazede bulunurlar. Ebû Avsece dedi ki: "ve atev utüvven kebîran" (وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا) "tekebbür", yani kibirlenme anlamındadır. "Hilâf" (الخلاف) anlamında olduğu da söylenmiştir. Kişi muhalefet ettiği zaman "atâ, itiyyen" (عَتا، عِتِيا) denir. Sözde de "lâ ta'tü aleyye" (لا تَعْتُ علَيّ) denir ve "bana muhalefet etme" denilmek istenir. Bazıları onun, şiddet ve kuruluk anlamında olduğunu söylemiştir. Nitekim "ve kad belağtü mine'l-kiberi itiyyen" (وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا) âyetinde[71] kuruluk anlamındadır. "Hicran, mahcûran" (حِجْرًا، مَحْجُورًا) sözü "harâmen, muharramen" (حراما، محرّم) an-

---

67 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

68 "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez" (ez-Zümer, 39/3)

69 "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum" (el-Kehf, 18/36).

70 "Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: 'Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum ama, dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim'. Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız!" (Fussılet, 41/50).

71 "Zekeriyya, 'Rabbim!' dedi. 'Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?'" (Meryem, 19/8).

lamındadır. "Hacertü aleyhi mâlehü" (حجرتُ عليه مالَه) cümlesi ise malını hacir altına aldım, yani malını ona vermedim demektir. Çekimi "ahcüru, hicran" (أحجُر، حِجرا) şeklindedir. "Hacertü aynehû" (حجَرت عينَه) cümlesi ise göz kapaklarına bir tür ilaç sürdüm, demektir.

وَقَدِمْنَٓا اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَٓاءً مَنْثُوراً ﴿٢٣﴾

[§]*23. "Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız."* 242

Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız. Sözü edilen işleri, daha önce de belirttiğimiz üzere bu dünyada iken âhirette (karşılığını) bulacakları umuduyla yapmış oldukları işleridir. **Onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız.** Müfessirler "ve kadimnâ" (وَقَدِمْنَا) kelimesine onların işlemiş oldukları amellere yöneldik ve onları değerlendirmeye aldık anlamı vermişlerdir. Ancak bize göre onların o amellerini temelden **savrulup giden toz toprak** (هَبَٓاءً مَنْثُوراً) yaptık, diye yorumlamak gerekir. Bazıları dediler ki: "Hebâen mensûra" (هَبَٓاءً مَنْثُوراً) hayvanların çıkardığı toz bulutu demektir. Bazıları onun elbisenin tozu olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da onun güneş ışığında uçuşan toz zerrecikleri olduğunu ve onun zerre diye isimlendirildiğini ifade etmişlerdir.

Savrulup giden toz toprak. Yani hiçbir şey değil demektir. "Hebâ" (هباء) kor ateş üzerindeki ince tabaka, yani ateşin sönmeye yüz tutması halinde üzerinde oluşan ince kül tabakasıdır. Ateşin sönmeye yüz tuttuğunu ve içindeki korların henüz sönmemiş olduğunu, küllerin ise onları örttüğünü ifade etmek için "hebeti'n-nâru tehbû, hebven" (هبت النار تهبو هبوا) denilir. Değeri olmayan her şeye "Hebâ" denilir. "Bu hebadır" dersin, yani hiçbir şey değil demek istersin. "Mensûr" (منثور) ise savrulmuş demektir.

اَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَاَحْسَنُ مَقِيلاً ﴿٢٤﴾

24. "O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır."

O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır. Yüce Allah kâfirlerin amellerini bir keresinde

savrulmuş toz zerrecikleri, bir defasında kül[72], bir defasında serap[73], başka bir yerde kuvvetli yağmurun üzerindeki toprağı silip süpürdüğü yalçın kayaya[74]
243 benzetmiştir. Buna mukabil müminlerin amellerini de [§]sabit, sağlam ve benzeri nitelemelerle[75] anlatmıştır. Rivayete göre İbn Mesûd (r.a.), “Kıyâmet gününde gündüz yarı olmadan cehennem ehli cehenneme cennet ehli de cennete kapak atar” demiş sonra da şu meâldeki âyeti okumuştur: “O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır”. İbn Mesûd’un mushafında Sâffât sûresindeki “sümme inne merciahum leile’l-cahîm” (ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ) âyeti[76] de aynı kelime ile “inne makîlehum leile’l-cahîm” (إن مقيلهم لإلى الجحيم) şeklinde kaydetmiştir[77]. Öyle anlaşılıyor ki Allah bu kelâmını müşriklerin şu sözlerine mukabil zikretmiştir: “Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı”.[78] Yani onlar diyorlardı ki bahçeler ve mallar bize aittir, onun hiçbir şeyi yoktur. Buna mukabil Allah buyurdu ki: **O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır**.

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَٓاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰٓئِكَةُ تَنْزِيلًا

25. “O gün semayı örten bulutlar (perdeler) ***açılacak, melekler peş peşe indirilecek.”***

O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, melekler peş peşe indirilecek. Allah, semayı (göğü) o günün dehşetinden ötürü çeşitli vasıflarla ni-

---

72 “Rab’lerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır” (İbrâhim, 14/18).

73 “İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah’ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah’ın hesabı pek çabuktur” (en-Nûr, 24/39).

74 “Ey iman edenler! Allah’a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidâyet vermez” (el-Bakara, 2/264).

75 “Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zâlimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar” (İbrâhim, 14/27).

76 es-Sâffât, 37/68.

77 İbn Ebû Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 80.

78 el-Furkān, 25/8.

teledi ve onun için birtakım haller olduğunu belirtti. Bunun dışında başka ilâhî beyanlarda benzeri nitelemeler yaptı: "Gökyüzü sıyrılıp açıldığında"[79]; "Gök yarıldığında…"[80]; "Gök yüzü yarıldığında…"[81] "Göğü dürdüğümüz gün…"[82]; "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[83]. Bu farklı nitelemeler (çelişki değil) değişik vakitler itibariyledir. Her bir ayrı vakitte gök vasfettiği hal üzere olur. Dağlar da aynı şekilde farklı nitelemelerle anılmıştır. Bir defasında "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiğinde"[84]; bir keresinde "atılmış yün"[85]; bir kere "savrulan kum yığınları"[86] ve bir kere-
sinde [§]"Dağları görürsün ve onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi 244
hareket ederler"[87]. Dağların nitelediği bu ve benzeri birtakım nitelikleri vardır. Bu farklı nitelemeler değişik vakitler itibariyledir. Bu vakitlerden her birinde dağlar, nitelediği ayrı bir nitelik ve hal üzere bulunur. Aynı şekilde gök de o günün dehşeti ve korkusu sebebiyle farklı nitelikler kazanır.

O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, yani o günde bulutlardan arınıp gök ortaya çıkacak ve tamamen bulutsuz bir hal alacaktır. Tıpkı şu "Gökyüzü sıyrılıp açıldığında"[88] âyetinde de ifade edildiği gibi. Bulutlardan maksadın, yaratıkların başları üzerinde onlara gölge yapan bulutlar olması da mümkündür. Bu yorum "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini… mi bekliyorlar!"[89] meâlindeki âyette geçen gölgeden maksadın bulutla gölgelenmeleri olduğunu ortaya koyar. Eğer bu yorum doğru ise âyetteki kapalılık sorunu (iştibah) da ortadan kalkmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

79 et-Tekvîr 81/11.

80 el-İnşikâk, 84/1.

81 el-İnfitâr 82/1.

82 "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz" (el-Enbiyâ, 21/104).

83 "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

84 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği…" (el-Vâkıa, 56/4-6).

85 el-Kāria, 101/5.

86 "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil 73/14).

87 "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır" (en-Neml, 27/88).

88 et-Tekvîr, 81/11.

89 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرٖينَ عَسٖيرًا ﴿٢٦﴾

26. "İşte o gün gerçek egemenlik Rahmân'ındır ve o gün inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır."

İşte o gün gerçek egemenlik Rahmân'ındır. Egemenlik dünya ve âhirette aslında her gün Allah'a aittir. Böyle olmasına rağmen bu âyette **o gün gerçek egemenliğin Rahmân'ın** olduğunun ifade edilmesi değişik şekillerde izah edilebilir: Birincisi âhiret hükümranlığı ebedî ve daimîdir, yok olması söz konusu değildir. Dünya hükümranlığı ise fânidir, devamı ve bekası yoktur.

İkincisi: O gün bütün yaratıklar hükümranlığın O'nun olduğunu ikrar eder, oysa dünyada bazıları O'nun hükümranlığını kabul etmez.

Üçüncüsü: O günün hükümranlığında hiç kimse Allah'a ortak olmak iddiasına kalkışamaz. Oysa dünya hükümranlığında bazı kendini bilmezler O'nun mülkünde hükümranlık iddiasına kalkışabilir.

Yahut bu âlemin yaratılışındaki maksadın o günde halk için açık hale gelmesidir. O gün herkes bilir ki dünyada iken yaratılmış olmaları âhiret hayatı içindir, sadece dünya yaşantısı için değildir.

Bu beyanda **Rahmân** ismi zikredilmiştir. Başka bir beyanda ise "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"[90] denilmektedir. Bu şekildeki bir kullanım, muhatap olan Araplar'ın bu âyette sözü edilen Rahmân'ın o âyette sözü edilen Allah olduğunu bilmeleri içindir.
245 **[§]**Çünkü Araplar tapındıkları her şeyi "ilâh/tanrı" diye bilir ve öyle isimlendirirlerdi. Rahmân'ı ise mâbut olarak bilmez, Allah'a Rahmân denilmesini de bilmezlerdi. Allah onlara bildirdi ki kendilerine bahsettiği iki isim olan Allah ve Rahmân aynıdır.

Ve o gün inkârcılar için çok zor bir gün olacaktır. Açıktır ve bunda en ufak kuşku yoktur. Aynı şekilde de olacaktır.

---

90 "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!" (el-Mü'min, 40/16).

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلٰى يَدَيْهِ يَقُولُ يَا لَيْتَنِى اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا ﴿٢٧﴾

27. "O gün, (dünyada iken) ***haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: 'Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!'"***

O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım! Bazı tefsirciler dediler ki: Âyet Ukbe b. Ebû Muayt hakkında inmiştir. O Hz. Peygamber'e (s.a.) kardeşlik ve dostluk gösterirdi. Hz. Peygamber kendisini yemeğe buyur ettiği zaman davetine icabet ederdi. Bir gün gene Hz. Peygamber'i yemeğe davet etmişti. Hz. Peygamber de ona: "Hayır! Allah'tan başka tanrı olmadığına ve benim de O'nun resûlü olduğuma tanıklık etmeden olmaz!" demişti. Bunun üzerine o da şehâdet getirmiş ve Hz. Peygamber de yemeğini yemişti. Bu durum, Übey b. Halef'in kulağına ulaştı. Hemen Ukbe'ye geldi ve "Ukbe! Sen Muhammed'in çağrısına icabet etmekle dinden çıktın!" dedi ve onu ayıpladı. O kadar ki Ukbe geri adım attı ve İslâm dininden çıktı. Kaynaklarda olay uzun uzadıya anlatılır.[91] Âyet işte onun bu durumu ve yaptığına pişman olup nedamet duyması üzerine inmiştir: **O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak şöyle diyecek: Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!** Anlatıldığına göre Ukbe ve Übey b. Halef, biri Bedir'de diğeri de Uhud'da olmak üzere ikisi de öldürülmüşlerdir. Âyet, her ne kadar belli bir kişi hakkında inmiş olsa da durumu burada sözü edilen olaya uygun olan her zâlim ve kâfir hakkında genel geçer olmaktadır.

[Kur'ân'da Kinâye]

Sonra **o gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısırarak** meâlindeki beyanın bir temsil olması ve pişmanlıktan ve üzüntüden kinâye olarak kullanılması mümkündür. Çünkü bir konuda pişmanlığı, üzüntü ve özlemi, kini şiddetli olan birinin özlediğine kavuşamamanın verdiği öfkeden dolayı ellerini ısırması olası bir şeydir. Nasıl ki infakı terketmek elin kelepçelenmesi (mağlûle), aşırı infakta bulunmak, harcamak ve ölçüyü aşmak ise

---

91 bk. Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XIX, 8; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 251-252, VII, 310; Kurtubî, *el-Câmiʿ li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 296.

246 elin açılması (bast) olarak kinâyeli biçimde ifade ediliyorsa[92] [§]gene kitaptan yararlanmama, ona bakmama ve gerekli önemi vermeme "arkaya atma, kulak ardı etme"[93] şeklinde kinâye yoluyla anlatılıyorsa, dönme ve benzeri durumdan kinâye olarak "topukları üzere döndü"[94] "sizi gerisin geri döndürürler"[95] "sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar"[96] gibi âyetlerde kinâye yöntemine dayalı anlatım varsa burada da durum aynıdır. Bütün bunlar dönmek ve sebat etmek, almak ve terketmek hakkında temsil ve kinâyeli anlatım örnekleri olmaktadır. Aynı şekilde "parmakların ısırılması" ifadesinin de şiddetli pişmanlık ve başına gelene karşı aşırı kin ve öfke duyma halinden kinâye olması mümkündür. Ellerin ısırılmasının gerçek olgu dile getiren bir ifade olarak anlaşılması da mümkündür. Buna göre ellerini ısırmaları, onların cezalarını ellerini ısırmak şeklinde vermesi ile gerçekleşir. Nasıl ki kendilerini, cehennem odunu yapmak suretiyle bizzat kendilerini kendi özleri ile cezalandırmakta ise ve onlar onunla azap görmekte ve onunla cezalandırılmakta iseler (parmaklarını ısırmak suretiyle de gerçek anlamda cezalandırılmış olurlar). *En doğrusunu Allah bilir.*

"Keşke peygamberle birlikte aynı yolda olsaydım!… Yani peygamberin çağrıda bulunduğu aynı yolda.

يَا وَيْلَتٰى لَيْتَنٖى لَمْ اَتَّخِذْ فُلَانًا خَلٖيلًا ﴿٢٨﴾

28. "Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim!"

---

92 "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!" (el-İsrâ, 17/33).

93 "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!" (Âl-i İmrân, 3/187).

94 "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım' demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah'tan korkuyorum, Allah'ın cezası çetindir' dedi" (el-Enfâl, 8/48).

95 "Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz" (Âl-i İmrân, 3/149).

96 "Evet, yeminlerinizi aranızda bir kandırma aracı yapmayın; sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız" (en-Nahl, 16/94).

Eyvah! Keşke falancayı kendime dost edinmeseydim! Falancadan maksat insan olabilir. Şeytan olması da muhtemeldir. Yani şeytanı kendime dost edinmeseydim ve beni ayarttığı konuda ona itaat etmeseydim. Yahut yaptığına uyduğum insana tâbi olmasaydım.

لَقَدْ اَضَلَّن۪ى عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَٓاءَن۪ى وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْاِنْسَانِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾

29. "Meğer bana uyarıcı mesaj geldikten sonra, o dost bildiğim kişi bu mesajdan beni saptırmış! İşte şeytan insanı (böyle) ***çaresizlik içinde yapayalnız bırakır."***

Meğer bana uyarıcı mesaj geldikten sonra, o dost bildiğim kişi bu mesajdan beni saptırmış! Âyetin metninde geçen "zikr"den maksat kişinin anıldığı şerefi olabilir. Beni o şerefimden **saptırmış**. Yahut bunun bana hatırlattığı şeyden **beni saptırmış** ya da o beni "zikir"den, yani Kur'ân'dan ve içerdiği mesajdan **saptırmış** diye yorumlanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İşte şeytan insanı (böyle) çaresizlik içinde yapayalnız bırakır. Yani 247
uzaklaşarak onu terkeder. Bir başka âyette ondan hikâye yoluyla "Bilesin ki benim seninle ilgim yok"[97] demesi gibi. "Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu;"[98] da der. Yahut "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız".[99] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi olur. Ya da şeytanın bu terki (hızlân) dünyada olur; ona birtakım kuruntular aşılar ve bazı kötü şeyleri ona güzel gösterir, vâdlerde bulunur, sonra da onu onlara ulaştırmaz.

---

97 "Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana 'İnkâr et' der; o inkâr edince de, 'Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım' der" (el-Haşr 59/16).

98 "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim.' Doğrusu zâlimler için elem verici bir azap vardır" (İbrâhim, 14/22).

99 "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır'" (el-Ankebût, 29/25).

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ اِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هٰذَا الْقُرْاٰنَ مَهْجُوراً ﴿٣٠﴾

30. "Resûl, 'Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'a büsbütün ilgisiz kaldılar' dedi."

Resûl, "Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'a büsbütün ilgisiz kaldılar" dedi. Bazıları dediler ki: "Mehcûr" (مَهْجُور), kendisinden yararlanılmayan, kendisiyle amel edilmeyen demektir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe dediler ki: "Mehcûran" (مَهْجُوراً) "Terakûhu mehcûran" (تركوه مهجورا) takdirindedir. Yani onu terkedilmiş bir halde bıraktılar demektir. Bir diğer mânası da "Mehcûran" (مَهْجُوراً), yani onu sanki saçma gibi gördüler demektir. "el-Hücr" (الهجر) isimdir. Fulânun yehcüru fî menâmihî" (فلان يهجر فى منامه) denilir, "Falan rüyasında saçmalar" anlamı kastedilir. Farsça'da "belâye göften" (بلايه كفتن) diye ifade edilir[100].

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ وَكَفٰى بِرَبِّكَ هَادِيًا وَنَصِيرًا ﴿٣١﴾

31. "İşte bunun gibi her peygambere karşı, günaha batmış kimseler içinden bir düşman çıkardık. Ama yol gösterici ve yardımcı olarak Rabb'in yeterlidir."

İşte bunun gibi her peygambere karşı, günaha batmış kimseler içinden bir düşman çıkardık. Yani kâfirlerden sana düşman çıkardığımız gibi senden önceki her nebî için de aynı şekilde bir düşman çıkardık. (Bu konuda da yalnız değilsin, o yüzden tasalanma!) Sonra düşmanlık bazan dine, bazan da kişilere
248 ve hallerine yönelik olur. [§]Eğer düşman dinde düşman ise o takdirde bütün kâfirler, onlara dinde muhalif olduklarından düşman olurlar. Bu takdirde "min" harfi cerri zâid (sıla) olur. Mâna da şöyle olur: "Her nebîye günaha batmış kimseleri (mücrimleri) düşman yaptık". Eğer "min" harfi anlam katan harflerden ise (hurûf-ı meânî) o takdirde düşmanlık dinde ve kişinin hallerinde düşmanlık olur. Kasıt da resûllerin karşısında firavunlara ve onlara düşmanlık edenlere yönelik olur ve şöyle bir anlam ortaya çıkar: Hiçbir resûl yoktur ki onunla çekişen, onunla savaşan ve onu öldürmeye çalışan birtakım firavunları ve karşıtları olmasın. Sonra Allah, kendisini koruyacağına, yardım edeceğine ve düşmanlarına karşı galip getireceğine dair resûlüne müjde verdi ve şöyle buyurdu: **Ama yol gösterici ve yardımcı olarak Rabbin yeterlidir.**

---

100 Sözün mânası: "Makul ve meşru olmayan biçimde konuştu, saçmaladı" şeklindedir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْاٰنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذٰلِكَ
لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا

32. "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik."

İnkârcılar, **Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya! diyorlar.** Bazı müfessirler şöyle demiştir: Mekke halkı Hz. Peygamber'e (s.a.) geliyorlar, ona karşı katı davranıyorlar, sorular soruyorlar ve şöyle diyorlardı: "Yâ Muhammed! Sen gerçekten kendinin Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu mu sanıyorsun?! Öyle ise aynen Tevrat'ın Mûsâ'ya, İncil'in Îsâ'ya, Zebûr'un Dâvûd'a topluca indirildiği gibi sen de Kur'ân'ı topluca getirseydin ya?" Allah buyurdu ki: **Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık**. Yani bu şekilde biz onun, senin kalbine iyice yerleştirilmesini amaçladık.

Kalbine iyice yerleştirmek için. Bu beyan iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Onu parça parça indirdik ki kalbine iyice yerleştirelim, sen de böylece onu ezberleyesin ve hatırında tutabilesin. Çünkü bir sözün ezberlenmesi, parça parça dinlenmesi halinde, topluca dinlenmesine göre daha kolay ve daha zahmetsiz olur. Özellikle de sözün farklı konu ve türlerden oluşması halinde bu böyledir.

İkincisi: **Kalbine iyice yerleştirmek için,** yani Kur'ân'da mevcut hikmet ve mânaların kalbine yerleştirilmesini sağlamak için. Sonra **kalbin** anlamına gelen "fuâdeke" (فُؤَادَكَ) ifadesi ile dinleyenin ve işitenin kalbini kastetmesi mümkündür. Eğer böyle ise o takdirde şu ilâhî beyan gibi olur: "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik".[101] Belirttiğimiz gibi parça parça olması bir bütün olarak ezberlenmesinden daha hızlı ve daha kalıcı olur. **Kalbin** peygamberin kalbini kastetmiş olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[102]. [§]"Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın"[103]. 249

[101] el-İsrâ, 17/106.
[102] el-Kıyâme, 75/16-17.
[103] el-A'lâ, 87/6-7.

Hz. Peygamber (s.a.) kendisine vahiy okunduğunda, kaçırma korkusuyla ezberlemede acele ediyordu. Allah ona bildirdi ki korkmasın, onu kalbine yerleştirecek, parça parça indirecek ki ezberleyebilsin ve hatırında tutabilsin.

Kur'ân'ın parça parça indirilmesinden ve insanlara aralıklarla okunmasından maksat onun içerdiği hikmet ve mânaların kalbinde kavranması ve yerleştirilmesi de olabilir demiştik. O takdirde de vahiy aynı şekilde *-en doğrusunu Allah bilir ya-* yeni olaylar ve ihtiyaçlar ölçüsünde inmeli ki böylece peygamber, tek bir kerede ve toptan indirilmesi durumuna göre mânaları daha iyi anlamış olsun, yerlerini daha iyi bilsin, o olaylara başka olayları kıyasla yeni değerlendirmeler yapabilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece dedi ki: **Onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik,** yani birbiri ardı sıra, birini diğerinin peşinden indirdik, onu tek bir kerede indirmedik. "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik".[104] âyetinde de aynı mâna ifade edilmiştir. Bazıları şu yorumu yapmıştır: "Ve rattelnâhu tertîlen" (وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً) iyice açıkladık demektir.

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ اِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَاَحْسَنَ تَفْسِيراً ﴿٣٣﴾

33. "Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı bildiririz."

Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler. Yani onlar ne zaman benzer nitelikleri taşıdıklarını düşündükleri bir örnek söz (mesel) ile insanları şüpheye düşürseler mutlaka biz de onların getirdiklerinden daha gerçek bir söz getiririz de o, insanlardan şüphelerini giderir. Yahut şöyle denir: Onlar her ne zaman bâtıl bir söz getirseler biz ona karşılık sana hak olanı getiririz. Yani öyle hak bir söz ki onunla onların getirmiş oldukları bâtıl söz yok olur, yıkılıp gider. **En güzel açıklama.** Yani birinci yoruma göre öncekinden daha güzel bir açıklama (beyan) bildiririz. İkinci yoruma göre ise açıktır ve onun daha güzel ve daha gerçek olduğunda kuşku yoktur.

Bazıları dediler ki: **Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı bildiririz.** Onlar seninle mücadeleye girip düşmanca tavırlar gösterdiler mi biz onlara karşı sana mutlaka hak olanı getiririz, yani Kur'ân'ı. **En güzel açıklama.** Allah buyuruyor ki: Biz sana

[104] el-İsrâ, 17/106.

onların getirdiklerinden daha güzel olan Kur'ân'ı **getiririz**. Bu yorum başta zikrettiğimize yakındır. Hafsa'nın mushafında bu âyet "illâ ci'nâke bi ehakka minhu ve ahsene tefsîran" (إلا جئناك بأحق منه وأحسن تفسيرا) şeklindedir ki zikretmiş olduğumuz bazı yorumlara yakındır.

اَلَّذٖينَ يُحْشَرُونَ عَلٰى وُجُوهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَۙ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَاَضَلُّ سَبٖيلًا ﴿٣٤﴾

[§]***34. "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur."*** 250

Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer… Öyle gözüküyor ki bu âyet, önceden geçen bir olaya mukabil olarak belirtilmiş gibidir. Aksi takdirde söz başı olarak zikredilmesi uygun gözükmüyor. Buna göre şu âyette bahsi geçen olaya mukabil olabilir: "O gün cennetliklere kalınacak yerlerin en iyisi, dinlenme yerlerinin en güzeli bahşedilmiş olacaktır"[105]. Orada cennet ehlinin makamını bu âyette ise ona mukabil cehennem ehlinin makamını belirtmiş ve şöyle buyurmuştur: **Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur.** Yani mekân olarak âhirette en kötü, yol olarak da dünyada en sapık haldedirler. Ya da şu âyette sözü edilen olaya mukabil olabilir: "Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunduğu zaman inkâr edenler iman edenlere, "İki topluluktan hangimizin konumu daha üstün ve mensupları daha iyi?" diye sorarlar".[106] Buna mukabil Allah buyurdu ki: **Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar, evet işte onların yerleri en kötü yer, yolları da en yanlış yoldur.** Yani iman edenlerinkinden. Buna mukabil onların, yani müminlerin makamı cennettir. Kâfirlerin makamı ise cehennemdir. Kâfirlerin yeri müminlere nispetle en kötü durumdadır. Bir haberde geldiğine göre bir adam dedi ki: "Yâ Resûlallah! Kâfir kıyâmet gününde yüzüstü nasıl sürülecektir?" Hz. Peygamber (s.a.) ona: "Onu iki ayakları üzerinde yürüten, yüzüstü yürütmeye de kādirdir". cevabını verdi.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُٓ اَخَاهُ هٰرُونَ وَزٖيرًاۚ ﴿٣٥﴾

---

105 el-Furkān, 25/24.

106 Meryem, 19/73.

35. "Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitap vermiş, kardeşi Hârun'u onun yanında yardımcı tayin etmiştik."

Gerçek şu ki biz Mûsâ'ya da kitap, yani Tevrat'ı **vermiş, kardeşi Hârun'u onun yanında yardımcı** (vezir) **tayin etmiştik.** Allah bu beyanda Harun'u yardımcı (vezir) yaptığını açıkladı. Başka bir beyanda ise "Ona gidip deyin ki: Biz senin Rabb'inin elçileriyiz"[107] buyurdu (ve ona resûl dedi.) Bir başka ilâhî beyanda "Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi (resûl)"[108]; bir diğerinde "Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârun'u da bir peygamber (nebî) olarak onun yanına verdik"[109]
251 buyurdu ve ona nebî dedi. [§]O, nebî ve resûl olarak anıldığı her yerde Mûsâ'ya yardımcı (vezir) idi. Vezir, yardım ve destek demektir. Sanki şöyle demiş gibi: **Kardeşi Hârun'u ona vezir tayin etmiştik.** Yani yardımcı ve destek yapmıştık. Tıpkı şu beyanlarda olduğu gibi: "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârun'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et"[110]. Mûsâ peygamber Rabb'inden kendisine yardım etmesini ve işine birilerini ortak etmesini istedi ve şöyle dedi: "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni destekleyen bir yardımcı olarak yanımda gönder. Zira beni yalancılıkla itham etmelerinden endişe ediyorum".[111] Zeccâc şöyle dedi: Vezir, önemli olaylar karşısında kendisine sığınılan ve emrine yapışılan kimsedir. Dolayısıyla kullanımlar birdir.

فَقُلْنَا اذْهَبَا اِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا ﴿٣٦﴾

36. "Onlara, 'âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin' dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) ***topluluğu yıkıp yok ettik."***

---

107 "Ona gidip deyin ki: 'Biz senin Rabb'inin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme. Sana Rabb'inden bir mûcize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır'" (Tâhâ, 20/47).

108 "Bu kitapta Mûsâ'yı da okuyarak an. Gerçekten o ihlaslı biriydi, elçi-peygamberdi" (Meryem, 19/51).

109 "Rahmetimizin bir sonucu olmak üzere kardeşi Hârun'u da bir peygamber olarak onun yanına verdik" (Meryem, 19/53).

110 Tâhâ, 20/29-32.

111 el-Kasas 27/34.

Onlara, "âyetlerimizi yalan sayan topluluğun yanına gidin" dedik. Ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik. Sanki şöyle buyurdu: Kavme gidin ve onları, Allah'ın birliğine iman etmeye çağırın. Onlar da gittiler ve onları hakka davet ettiler. Fakat halk bizim âyetlerimizi yalanladı sonra biz de **ama sonunda o (söz dinlemeyen) topluluğu yıkıp yok ettik**[112]. Yani onları toptan helâk ettik.

وَقَوْمَ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ اَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ اٰيَةً
وَاَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا اَلِيمًا

37. "Peygamberleri yalancı saymaları üzerine Nuh kavmini de sulara gömdük ve böylece onları insanlık için bir ibret yaptık. Biz, zâlimler için çok acı bir azap hazırladık."

Peygamberleri yalancı saymaları üzerine Nuh kavmini de sulara gömdük… Peygamberleri yalancı saymaları denilirken maksadın özellikle Nuh peygamber olması mümkündür. Çünkü Hz. Nuh'un kavmini anlatmaktadır. Eğer öyle ise o takdirde âyette tek bir olayın çoğul olarak isimlendirilmesinin mümkün olduğuna dair delil vardır. Şu da caizdir ki Hz. Nuh onları kendisine ve diğer peygamberlerin tümüne iman etmeye çağırmış onlar da peygamberlerin tümünü yalanlamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sulara gömdük.** Allah onları Hz. Nuh'u yalanlamalarının hemen ardından sulara gömmemiştir. Onları dokuz yüz elli yıl davette bulunduktan sonra ancak sulara gömmüştür.

[§]Ve böylece onları insanlık için bir ibret/âyet **yaptık.** Bu ilâhî beyan 252
şöyle yorumlanabilir: Yani hem yalanlayanlara hem de tasdik edenlere ibret yaptık. Bu yalanlayıcıların hükmünün helâk etme ve köklerini kazıma, tasdik edicilerin hükmünün de necat ve helâkten kurtuluş olduğunu beyan etmek suretiyle olmuştur. Böylece o, her yalanlayan ve doğrulayanın son durumlarının ne olacağını ortaya koyması bakımından ibret olmuştur. Yalanlayanların akıbeti helâk olmak, tasdik edicilerin akıbeti de kurtuluştur.

Şayet bir itiraz yapılırsa ve şöyle denilirse: Onların hepsi helâk olmuşlardır: Hem onlardan tasdik edenler hem de yalanlayanlar.

---

112 Sanki şöyle buyurmuştur: Onlara dedik ki kavme gidin ve onları Allah'ı tevhide davet edin. Bunun üzerine onlar da gittiler ve davette bulundular. Onlar ise âyetlerimizi tekzip ettiler. Bunun üzerine biz de onları toptan helâk ettik.

Buna şöyle cevap verilir: Onlardan yalanlayanlar ceza ve azap olmak üzere helâk edilmişlerdir, doğrulayanlar ise ceza ve azap olmak üzere değil ecellerinin bitmesi suretiyle ölmüşlerdir.

Ve böylece onları insanlık için bir ibret yaptık. Bizzat insanların kendilerinin ibret yapılmasının anlamını belirtmiştik. Başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık"[113]. Bu beyanda ise ibret yapılan şey gemi olmaktadır. Bazıları şöyle demiştir: Geminin ibret yapılması şöyledir: Normalde gemiler doğaları itibariyle kullanım süresinin uzaması ve uzun zamanın geçmesi sonucunda bozulur, çürür ve dağılır. Oysa Nuh'un gemisi hâlâ olduğu gibi durmaktadır. Fakat o bahsedildiği gibi mi değil mi bilinmemektedir. Uygun olan yorum bizim belirttiğimiz husustur.

Biz, zâlimler için çok acı bir azap hazırladık. Zulmü, inkâr ve şirk zulmü olan her zâlimin cezası işte böyle kendisine acıklı bir azabın hazırlanmış olmasıdır.

وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَأَصْحَٰبَ ٱلرَّسِّ وَقُرُونًۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾

38. "Âd'ı, Semûd'u, Res halkını, bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık)***."***

Âd'ı, Semûd'u, Res halkını, bunlar arasında daha birçok nesli de (cezalandırdık). Allah haber verdi ki bütün bunları yalanlamaları yüzünden helâk etmiştir. Âd kavmi, Hud peygamberin kavmidir. Semud; Salih peygamberin
253 kavmi ve Ashâbü'r-res idi. [§]Bazıları ise şöyle demiştir: Bunlara Ashâbü'r-res denilmesi peygamberlerini kuyuya defnetmeleri yüzündendir. Bazıları da dedi ki: "Res", onların etrafında konakladıkları kuyunun adıdır. Allah onlara Şuayb peygamberi gönderdi. Onlar onu yalanladılar ve o kuyunun adıyla anılıp ona nispet edildiler. İbn Abbâs'tan gelen rivayete göre o Kâb'a Ashâbü'r-ress'in kim olduğunu sormuştu. O cevabında şöyle dedi: Siz Arap halkları kuyuya res, kabre res diyor, hendeğe res diyorsunuz ya! Onlar yeryüzünde birtakım hendekler kazmışlardı ve onları, Yâsîn sûresinde bahsedilen iki peygamberi içine atmak üzere ateşlerle doldurmuşlardı: "Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik"[114]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[113] el-Ankebût, 29/15.

[114] Yâsîn, 36/14.

وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْاَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَّرْنَا تَتْب۪يرًا ﴿٣٩﴾

39. "Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Nihayet hepsini kırıp geçirdik."

Oysa her birine ibretli örnekler vermiştik. Yani Mekke halkı için kendilerinden önce geçen kavimlerden örnekler verdik; kimler yalanladılar kimler tasdik ettiler, başlarına neler geldi, yalanlamakla işlerinin sonu neye vardı bunları onlara bildirdik. Şöyle buyurdu: **Nihayet hepsini kırıp geçirdik.** Yani onları kökten yok ettik. Bazıları şöyle dedi: "Tebbernâ" (تَبَّرْنَا) Nabat dilinde kırdık (kesernâ) demektir. Onlardan biri bir şeyi kırmak istediğinde "utebbiruhû" (أتبره) der.

وَلَقَدْ اَتَوْا عَلَى الْقَرْيَةِ الَّت۪ٓي اُمْطِرَتْ مَطَرَ السَّوْءِ اَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ نُشُورًا ﴿٤٠﴾

40. "Bunlar, felâket yağmuruna tutulmuş olan o beldeye gitmişlerdi; peki oraları görmüyorlar mıydı? Hayır hayır! Bunlar öldükten sonra yeniden dirilmek diye bir şeyi beklemiyorlar."

Bunlar, *En doğrusunu Allah bilir ya*, yani Mekke halkı **felâket,** yani taş **yağmuruna tutulmuş olan o beldeye gitmişlerdi;** *En doğrusunu Allah bilir ya,* yani Hz. Lût'un yaşadığı yerlere. Yani Mekke halkı ticaretleri için gelip giderlerken oraya uğrarlardı. Nitekim Allah bunu Sâffât sûresinde açıklamıştır: "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz".[115] **Peki,** yalanlamaları yüzünden onların başlarına gelenleri **görmüyorlar mıydı** ki bundan ibret almıyorlardı. **Hayır hayır! Bunlar öldükten sonra yeniden dirilmek diye bir şeyi beklemiyorlar.** Yani ölümden sonra yeniden diriltilmeye ve yeni bir hayata döndürülmeye inanmıyorlar. Yani onlar peygamberleri yalanladılar, çünkü onlar ne ölümden sonra diriltilmeye inanıyorlar ne de hesaba çekilmekten korkuyorlardı.

وَاِذَا رَاَوْكَ اِنْ يَتَّخِذُونَكَ اِلَّا هُزُوًا اَهٰذَا الَّذ۪ي بَعَثَ اللّٰهُ رَسُولًا ﴿٤١﴾

115 es-Sâffât, 37/137.

254 [§]***41. “Onlar ne zaman seni görseler, ‘Bu mu Allah’ın resûl olarak gönderdiği adam!’ diyerek mutlaka seninle alay ederler.”***

Onlar ne zaman seni görseler, “Bu mu Allah’ın resûl olarak gönderdiği adam!” diyerek mutlaka seninle alay ederler. Onlar Hz. Peygamber’i gördükleri zaman onu alaya alırlar, birbirleri ile baş başa kaldıkları zaman kendi aralarında “Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?”[116] derlerdi. Kâfirlerin âdeti işte böyle idi; ne zaman onun yanında olsalar onunla alay ederler, onun yanından ayrıldıkları zaman da sözü edilen konuşmayı yaparlardı.

اِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا لَوْلَٓا اَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ
حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ اَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٤٢﴾

42. “‘Eğer tanrılarımıza kararlılıkla bağlı kalmasaydık neredeyse bizi onlardan koparacaktı’ derler. Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırmışların kimler olduğunu anlayacaklar!”

“Eğer onlara kararlılıkla bağlı kalmasaydık neredeyse bizi tanrılarımıza ibadetten **koparacaktı” derler.** Bu da gösteriyor ki murat, peygamberin ancak kanıtlar ve âyetler yoluyla onları putlara tapınmaktan koparabileceğidir. Zira peygamberin gücü onları putlara tapınmaktan koparmaya ve alıkoymaya yetmez, bunu ancak gösterdiği mûcizeler ile getirdiği kanıtların onları zorlamasıyla yapabilir. Ne var ki onlar gösterilen mûcize ve getirilen kanıtlar karşısında inatçılık gösterdiler ve tavır aldılar, putlara ve tanrılarına tapınmaya devam ettiler. Yoksa onlar kendilerine gösterdiği mûcize ve getirdiği kanıtlar sebebiyle peygamberin hak, kendilerinin de bâtıl yolda olduğunu bilmekteydiler.

Sonra şöyle buyurdu: **Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırmışların kimler olduğunu anlayacaklar!** Yani redde ve inkâra kalkışmaya takatlerinin olmadığı, azabın başlarına geldiği anda kimin, kendilerinin mi yoksa müminlerin mi daha sapkın olduğunu anlayacaklardır. Aslında onlar mûcizelere ve kanıtlara dayalı olarak onun hak, kendilerinin bâtıl üzere olduğunu biliyorlardı. Ama kendilerine vâdedilen azabı gördüklerinde onu inkâra ve redde kalkışmaya takatlerinin kalmayacağı bir biçimde bileceklerdir. Tıpkı

116 “Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde insanların inanmalarını, ancak ‘Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?’ şeklindeki itirazları engellemiştir” (el-İsrâ, 17/94).

şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Dehşetli cezamızı gördüklerinde, ‘Allah’ın bir-
liğine inandık, O’na koştuğumuz ortakları da şimdi reddetmekteyiz’ derler”.[117];
“Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri
döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!”[118] [§]“Rab- 255
bimiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, ar-
tık kesin olarak inandık!”[119] Bu ve emsali beyanlarda bildirildiği üzere onlar
dünyada iken başlarına geleceği söylenen azabı gözleriyle görünce onu ikrar
etmek durumunda kalıp daha inkâra kalkışamayacaklar. Aynı şekilde **anla-
yacaklar** meâldeki beyan da (وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ), onların kabule mecbur kalıp inkâra
ve redde kalkışamayacak şekilde bir bilgi sahibi olacaklarını ifade etmektedir:
**Ama azabı gördüklerinde yolunu büsbütün şaşırmışların, kimler olduğunu
anlayacaklar!**

أَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ اَفَاَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلاً ﴿٤٣﴾

43. “Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü? Şimdi sen, bu adamı da doğru yola getirmekle yükümlü olabilir misin?”

Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü? Bazıları dedi ki: Onlar taş olsun başka bir şey olsun, birtakım nesnelere tapıyorlardı. Göze daha hoş, görüntüsü daha güzel olan başka bir şey bulurlarsa mevcudu bırakıp bu kez de hemen ona tapmaya başlarlardı. Bazıları da dedi ki: Her ne vakit bayağı arzuları bir şeye takılsa hemen ona tapınırlardı, her neyi arzulasalar onu yaparlardı; arzularının önüne geçecek ne bir engel ne de Allah korkusu gibi bir korku vardı. Onların belirttikleri bu yorumlardan başka iki yorum daha vardır: Birincisi şudur: Onlar mûcize ve delillerin, ulûhiyetini ortaya koyduğu

117 “Dehşetli cezamızı gördüklerinde, ‘Allah’ın birliğine inandık, O’na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz’ derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah’ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır” (el-Mü’min, 40/84-85).

118 “(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: ‘Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!’ Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu” (el-A‘râf, 7/53).

119 “O günahkârları Rab’lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde şöyle derlerken bir görsen: ‘Rabbimiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!’” (es-Secde 32/12).

Allah'a tapınmayı terkedip, hiçbir mûcize ve kanıta dayanmaksızın tamamen hevâ ve hevesleri doğrultusunda birtakım putlara tapıyorlardı.

İkincisi de şudur: Onlar tapındıkları putlara kendilerine yönelik bir buyruk olmadan tapıyorlardı. Oysa mutlaka tâbi olmaları gereken bir buyruk olmalıydı. Onlar tamamen bayağı arzularının gereği olarak o putlara tapınmaktaydılar. Ya da benzer izahlar.

Şimdi sen, bu adamı da doğru yola getirmekle yükümlü olabilir misin? Yani sen onlar üzerinde vekil değilsin, onlar üzerine musallat edilen biri de, onların koruyucusu da değilsin. O itibarla onların yapıp ettiklerinden sen sorguya çekilecek, onların hesabını sen verecek değilsin. Aksine yapıp ettiklerinden bizzat kendileri sorumludurlar ve onların hesabını bizzat kendileri vereceklerdir. Şu ilâhî beyanlarda ifade buyrulduğu gibi: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur"[120]; "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[121]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ تَحْسَبُ اَنَّ اَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ اَوْ يَعْقِلُونَ اِنْ هُمْ اِلَّا كَالْاَنْعَامِ
بَلْ هُمْ اَضَلُّ سَبِيلًا 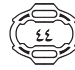

256 [§]*44.* ***"Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar."***

Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? âyet sonundaki **Düşündüklerini mi sanıyorsun?** ifadesi her ne kadar görünüş itibariyle soru olsa da aslında olumlama anlamıdır. Allah'ın kullandığı bütün soru ifadeleri ya olumlama (îcap) ya da yasaklama (nehiy) içindir. Sanki şöyle

120 "Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zâlimlerden olasın" (el-En'âm, 6/52).

121 "De ki: 'Allah'a itaat edin, resûle itaat edin'. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

buyurmuş gibidir: Elbette sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini sandın. Ya da yasaklama (nehiy) şekliyle: Sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini sanma! Yani onlar düşünüp de aklettikleri şeyden yararlanmıyorlar.

Aksine onlar, başka değil, hayvan sürüsü gibidirler. Bazıları dediler ki: Onlar hayvanlar gibidir, çünkü onların bütün kaygıları aynen hayvanların kaygıları gibidir; yemekten ve içmekten başka bir şey düşünmezler, bunun dışında başka bir dertleri yoktur. Hayvanların akıbetleriyle ilgili herhangi bir düşünceleri yoktur**.** Buna göre kâfirler bu yönden aynen hayvanlar gibidirler. **Hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar.** Birtakım yorumcular **daha sapkındırlar** ifadesi hakkında dediler ki: Çünkü hayvanlar Rab'lerini ve yaratıcılarını bilir, O'nu lisân-ı hal ile anarlar, oysa kâfirler ne Rab'lerini tanırlar ne de O'nu anarlar. Yahut **onlar daha sapkındırlar** çünkü çocuk edinme, şerik (ortak) isnadı gibi Allah'a lâyık olmayan birtakım yakıştırmalarda bulunurlar, ibadette O'na başkalarını ortak koşarlar. Oysa hayvanlar bunlardan hiçbir şeyi yapmaz, bu itibarla onlar kâfirlerden daha üstündür. Bazıları dedi ki: **Onlar daha sapkındırlar** çünkü hayvanlar yola sokulduğu zaman yol boyunca giderler, oysa kâfirler kendilerine hidâyet edilip doğru yola çağrıldıkları halde hidâyeti bulup da yola girmezler, davete icabette bulunmazlar. Bu itibarla onlar daha sapkındırlar. Yahut şöyle denir: **Onlar daha sapkındırlar** çünkü kâfirler hem kendileri saparlar hem de başkalarını yoldan çıkarıp saptırırlar, oysa hayvanlar öyle değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَٓاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ
جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَل۪يلًاۙ ﴿٤٥﴾

45. "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı. Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır."

[Gölgenin Mahiyeti]

Görmedin mi? "Elem tera" (اَلَمْ تَرَ) birçok yerde belirttiğimiz gibi **görme-**
din mi? (اَلَمْ تَرَ) ifadesi görünüşte taaccüp ve istifham içindir. [§]Ama gerçekte 257
olumlama ifade eder, yani "elbette gördün" anlamındadır. **Rabb'ini görmedin mi? Rabb'ini**n tedbirini, lütfunu **görmedin mi? gölgeyi nasıl uzattığını…** Gölge öyle bir şeydir ki eza vermez, zararı olmaz, dokunmaz, kimse kendi-

sinin gölgede olduğunu hissetmez, ağırlık vermez, hafifletmez, eşyayı örtüp görünmez kılmaz, üzerini açıp görünür de kılmaz, eşyanın üzerlerini açan ve görünür kılan ışıktır. Karanlık ise örtücüdür. Bütün yaratıkları kuşatan varlıklardan bahsi çokça geçen benzer nice şey vardır ki bunlar duyularla kavranan mahsûsât içinde olmakla birlikte hakikatleri kavranamaz. Sözünü ettiğimiz gölge (zıll) bunlardandır. Gölge, hakikati idrak edilemeyen görüntülerdendir. İşitme, görme, akıl, dil vasıtasıyla konuşma ve benzeri duyularla kavranan nice şeyler vardır ki onların hakikatleri idrak edilemez. Hal böyle iken bilinme yolu ancak istidlâl olan zatın -ki O eşyanın var edicisidir- tedbiri ve lütfu ile idrak ve ihata edilememeye daha lâyık olduğu bilinsin de tedbir ve lütfu böylesine bir mertebeye erişen yüce kudretin hiçbir şey tarafından acze düşürülemeyeceği, ya da O'na hiçbir şeyin gizli kapaklı kalamayacağı anlaşılsın. O kudretini, tedbirini ve lütfunu bildiriyor ki kendisinin kādir, müdebbir ve latif olduğu anlaşılsın.

Eğer dileseydi onu elbet hareketsiz de kılardı, yani devamlı hiçbir yere oynamayan sabit, güneşin değmediği ve kaybolmadığı bir şekilde bırakırdı. Bazıları dediler ki: "Sâkinen" (سَاكِناً), yani cennetin gölgesi gibi kararlı ve devamlı, güneşin hiçbir şekilde gideremediği bir halde.

Sonra güneşi gölgeye yol gösterici kılmışızdır. Bazıları dediler ki: Yani
258 güneş onu takip eder, tamamını bürüyünceye kadar onu izler. [§]Bazıları dedi ki: **Sonra güneşi gölgeye yol gösterici yapmışızdır.** Allah şöyle buyuruyor: Her nerede güneş olursa gölge de olur. Esasında gölgenin gölge olduğu güneşle bilinir. Eğer güneş olmasaydı gölge diye bir şey bilinmezdi. Bu itibarla güneş, gölgenin ve onun gölge olduğunun bilinmesinin delili olmaktadır.

Ebû Muâz şöyle dedi: Mukātil **Gölgeyi uzattı** demek sabah namazı vaktinin ilk başlangıcından güneşin doğuşuna kadar olan gölge (الفىء) demektir" demiştir. Ancak o bu tespitinde hata etmiştir. Çünkü bir kere "ez-Zıllu" (الظِلّ) kelimesi fey' (الفىء) diye isimlendirilmez. Kisâî demiştir ki: Araplar "zıl" diye gündüzün başlangıcından gün ortasına kadar olan gölgeye der. Güneş göğün tam tepe noktasından batı ufkuna doğru meyletmeye başladı mı artık eşyanın beliren gölgesine fey' denilir. Fey' için "zıl" denir, ama günün tam ortasından önceki gölge (zıl) için fey' denilmez.

ثُمَّ قَبَضْنَاهُ اِلَيْنَا قَبْضاً يَسِيراً ﴿٤٦﴾

46. "Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz."

Sonra da onu yavaş yavaş kendimize çekmekteyiz. Bazıları dediler ki: Kolayca ve gizlice. Bu kullanımın aslı O'nun güneşle gölgeyi yakalaması ve onu azar azar yok etmesi ve sonunda güneşin onu tam olarak bürüyüp görünmez kılmasıdır.

وَهُوَ الَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ﴿٤٧﴾

47. "Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur."

Sizin için geceyi bir örtü… yapan O'dur. Denildi ki: Bütün mahlûkatın içinde sükûn bulduğu bir ortam. Denildi ki: "Libâs" (لِبَاساً), yani örtü. **Uykuyu dinlenme hali kılan.** Bazıları da şöyle dedi: Yani rahatlık. Kullanımı şöyledir: "Sebete'r-racülü, yesbütü, sübâten fe hüve mesbûtün" (سبت الرجل يسبت سباتا فهو مسبوت). Bazıları da: "es-Sebt"in aslı uzanmadır dedi. Bazılarına göre: Kişi uyuduğu zaman "Sebete'r-racül" (سبت الرجل) denilir. Şöyle bir yorum da yapılmıştır: "Racul mesbût" (رجل مسبوت) sanki ölü gibi olup aklı başında olmayan kimse demektir. **Gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan** (وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُوراً) "sübât"a (السبات) uyku anlamı veren, "en-nehâra nüşûran" (النَّهَارَ نُشُوراً) tabirine, yaşadığınız hayata uyanma anlamı vermiştir. "Sübât" kelimesine rahat anlamı veren ise "en-nehâra nüşûran" (النَّهَارَ نُشُوراً) ifadesine geçim için, kazanmak ve rızık aramak için dağılırlar anlamı vermektedir. Bazıları şöyle demiştir: Allah kullarına olan nimetlerini, lütuf ve ihsanlarını anlatıyor, karşılığında ise kullarının kendisine kulluk edip şükretmelerini bekliyor.

وَهُوَ الَّذٖى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهٖ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً طَهُورًا ﴿٤٨﴾

[§]***48. "Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. Gökten de tertemiz su indirdik."*** 259

Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur. Bazıları dediler ki: "Neşran" (نشر), yani hayat[122] olarak. Bazıları da bulutları yayarak anlamı vermiştir. "Tenşüru's-sehâb" (تَنْشُرُ السّحاب) bulutları yaymak demektir. Birinci yoruma göre "tenşüru" ona hayat veriyor anlamındadır.

Rahmetinin önünde. Yani yağmurun öncesinde. Yağmura rahmet denilmesi, Allah'ın rahmetinin eseri olması sebebiyledir. Aynı şekilde cennete de rahmet denilmektedir, çünkü oraya giren ancak O'nun rahmeti ile girecektir. "Beyne yedey rahmetihî" (بَيْنَ يَدَىْ رَحْمَتِهِ) ifadesi "el-yed" (اليد), yani el kelimesinden muradın bilinen organ anlamındaki el olmadığının delilidir. Çünkü bu yağmur için de kullanılmıştır ve yağmurun organı, yani eli yoktur. Buradan Allah Teâlâ'nın "bi yedillâh" (بيد الله)[123] ya da "beyne yedeyillâh" (بين يدى الله)[124] gibi ifadelerindeki "el-yed" kelimesinden, yani elden maksadın aynı şekilde bir organ olmadığının bilinmesi istenmiştir. *Hatadan korunma ancak Allah'ın yardımı sayesinde mümkün olur!*

Bazıları bâ ile "büşran" (بُشْرًا) diye okumuşlardır ki o takdirde müjdelemek anlamında olur ve şu beyandaki kullanıma benzer: "Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır".[125] Yani rahmeti ve geniş lütfu ile onları müjdeler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

122 "Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O'dur". "Neşran" ve "nüşran" şeklinde okunmuştur. "en-Neşr" hayat demektir. "Enşerallâhu'r-rîha" Öldükten sonra onu tekrar hayata döndürdü ve onu müjdeci olarak gönderdi, demektir. "Nüşüran" diye okuyana göre o "neşûr"un çoğuludur; "resûl (rusül)" gibi. "Nüşran" diye okuyan kimse dilde kolaylık olsun diye şin harfini sakin kılmaktadır. "Neşran" şeklinde okuyana göre ise mâna "İçinde her canlının hayatı olan suyu bulunduran bulutları yaymak suretiyle doğaya yeniden hayat vermek için…" şeklinde olur. Zeccâc dedi ki: Kim "neşran" diye okursa takdir şöyle olur: "Bulutları yaymak suretiyle gönderen O'dur. "Nüşüran" okuyan ise "neşûr"un çoğulu olmak üzere okur. Dedi ki: Bâ ile müjde anlamındaki "beşîra"nın çoğulu olarak "büşüran" şeklinde de okunmuştur. Nitekim şu âyette de böyledir: "Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır" (er-Rûm, 30/46; bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nşr" md.). İbn Kesîr, Hamza ve Kisâî elifsiz olarak "yürsilü'r-rîh" şeklinde, diğerleri ise "riyâh" şeklinde elifli olarak okumuşlardır. Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Amr ise "neşûr"un çoğulu olmak üzere nûn ve şînin dammesi ile "nüşüran" şeklinde, diğerleri ise nûnun dammesi ve şînin sükûnu ile "nüşran" şeklinde okumuşlardır. Hamza ve Kisâî ise nûnun fethi ve şînin sükûnu ile "neşran" şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 285, 531, 534).

123 Âl-i İmrân, 3/73.

124 el-Hucurât, 49/1.

125 er-Rûm, 30/46.

Gökten de tertemiz su indirdik. Yani görünür olan ve görünmeyen her türlü pislikleri (necaset ve atıkları) temizleyen suyu indirdik. Aynı şekilde "tahûr" (الطهور) dokunduğu her şeyi temizleyen demektir.

لِنُحْيِيَ بِهٖ بَلْدَةً مَيْتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا اَنْعَامًا وَاَنَاسِيَّ كَث۪يرًا ﴿٤٩﴾

[§]49. "Ki onunla ölü toprağı canlandıralım ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım." 260

Ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım. "Sky" kökünün biri elifli biri elifsiz iki kullanımı vardır: "Eskâ" (اَسْقى) ve "Sekâ" (سقى)[126]. "Sekâ bihî harsehû ve mâşiyetehû" (سقى به حرثه وما شيته), yani Onunla ekinini ve hayvanlarını suladı ve "sekaytühû" Ona içeceğini verdim denilir. Bu İbn Kuteybe'nin[127] ve Ebû Avsece'nin izahıdır.

"Ve enâsiyye kesîren" (وَاَنَاسِيَّ كَث۪يرًا) hakkında bazıları şöyle dedi: "Enâsî" "insî" kelimesinin çoğuludur. Bazıları da "insân"ın çoğuludur demişlerdir. Aslı nûn ile "Enâsîn" (أناسين) şeklindedir; ancak "nûn" yâ'ya dönüştürülmüştür. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe[128] şöyle dedi: "Enâsiyy" (أَنَاسِيّ) şeddelidir. "Ünâs" (أناس) ve "Enâsiyyün" daha önce de belirttiğimiz üzere insan topluluğu demektir.

Sonra **ve hayvanıyla insanıyla yarattığımız nice varlıkları suya kavuşturalım** ifadesi şöyle yorumlanabilir: Gökten inen tertemiz su ile hayvanlardan pek çoğunu, insanlardan pek çoğunu sularız ve bunlar çoğu zaman da topraktan çıkarılan sularla sulanır.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَاهُ بَيْنَهُمْ لِيَذَّكَّرُوا فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ اِلَّا كُفُورًا ﴿٥٠﴾

---

126 Halil dedi ki: "Sekaytühû" demek "Nâveltühû fe şeribe" (Ona su verdim o da içti) demek gibidir. "Eskaytuhû" ise "Ce'altü lehû sukyen" "onu (hayvanı, ekini, ağacı vb.) suladım" demektir. Ferrâ dedi ki: Araplar: Hayvanların karınlarından (süt gibi) (el-Mü'minûn, 23/21), göğün suyundan (yağmurdan) ya da nehirden sulama işine "Eskaytü" der. Nitekim Furkān sûresinde "Ve nüskıyehû mimmâ halaknâ en'âmen" (el-Furkān, 25/49) şeklinde geçer. İçmesi için kendisine su vermesi halinde ise "Sekaytühû" der. Bu durumda başkasını kullanmaz (bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 391).

127 İbn Kuteybe'nin *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*'ında bulunamamıştır.

128 İbn Kuteybe'nin *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*'ında bulunamamıştır.

50. "Gerçek şu ki, biz bütün bunları, insanlar doğru dürüst düşünüp ders çıkarsınlar diye kendilerine tekrar tekrar anlatmışızdır; buna rağmen insanların çoğu nankörlükte direnip durmuşlardır."

Gerçek şu ki, biz bütün bunlar üzerinde, insanlar doğru dürüst düşünüp ders çıkarsınlar diye tasarrufta bulunuruz. Yani yağmuru, bulutu aralarında dağıtmada biz tasarrufta bulunmuşuzdur; bunun sonucu olarak da O, bir yerde yağdırırken, başka bir yerde yağdırmaz. Bulutu bir yere sevkederken başka bir yere sevketmez. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde… nice deliller vardır".[129] "Onu ölü bir bölgeye sevkederiz…"[130] Bu beyanlarla "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[131] meâlindeki âyetten **Gerçek şu ki, biz bütün bunları, insanlar doğru dürüst düşünüp ders çıkarsınlar diye kendilerine tekrar tekrar anlatmışızdır** meâlindeki âyete[132] kadar olan ilâhî beyanlarda tedbirini, kudretini, hikmetini ve nimetlerini onlara hatırlatmaktadır.

261 **[§]**Tedbiri, bulutları bir yerde görmen başka bir yerde ise görmemendir. Onu ufuklarda yayılmış olarak görürsün, sonra bir yerde yağmur yağdırırken başka bir yerde yağdırmaz. Bir yere gönderirken başka bir yere göndermez. Bu, bulutun doğası itibariyle değil bizzat O'nun tedbirinin sonucu olduğunun bilinmesi içindir. Eğer doğası itibariyle olsaydı o takdirde olan gibi olmazdı ve bir yere yağdırırken başka bir yere yağdırmaması mümkün olmazdı. Bu da bütün bu olup bitenlerin bizzat O'nun tedbiri ve emri sonucu olduğunu gösterir.

Kudretine gelince, belirtildiği gibi ölü toprağın yeniden diriltilmesi ve hayatiyetinden sonra da onun öldürülmesi herkes tarafından bilinir ve bu toprağın hayatı ve ölümü olarak ikrar edilir. Buna kādir olan, insanları öldükten sonra diriltmeye de kādirdir ve onu hiçbir şey bu konuda acze düşüremez.

---

129 "Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır" (el-Bakara, 2/164).

130 "Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçiren Allah'tır. Böylece onu ölü bir bölgeye sevkeder, ölümünden sonra yeryüzüne onunla hayat veririz. İşte öldükten sonra dirilme de böyle olacaktır" (el-Fâtır, 35/9).

131 el-Furkān, 25/45.

132 el-Furkān, 25/50.

Hikmeti ise şudur: Allah sözünü ettiği nesnelerden yarattığı ve inşa ettiği hiçbir şeyi abes olarak yaratmış değildir. Onlara mühlet verecek hiçbir şeyi emretmeyecek, hiçbir şeyi yasaklamayacak, onları hiçbir şey ile sınamayacak, onlar için sevap ya da azap görecekleri bir akıbet belirlemeyecek, onlara in'âm ve ihsanda bulunduğu türlü nimetlerden ötürü kendilerinden şükür beklemeyecek… Bütün bunlar hikmetten uzaktır ve olacak şey değildir. Onların akılları bunları idrakten aciz, anlayışları benzer bir durumu takdir etmekte başarısız kalabilir. Ancak O, bunlara bizâtihî kādirdir ve hiçbir şey kendisini acze düşürecek değildir. Bütün bunların bilinmesi için âyetlerini serdetmiştir.

Buna rağmen insanların çoğu nankörlükte direnip durmuşlardır. Kisâî dedi ki: "Kef" harfinin refi ile "el-Küfûr" (الكُفُور), küfür yani inkâr demektir. "Kef" harfinin fethi ile "el-Kefûr" (الكَفور) ise kâfir, yani inkârcı anlamındadır. "Şin" harfinin dammesi ile "eş-Şükûr" (الشكور) şükür, "şın" harfinin fethi ile "eş-Şekûr" ise şâkir, yani şükreden anlamındadır ki o da mümindir. Buna göre âyetin yorumu şöyledir: İnsanların çoğu Allah'ı inkârda ve onun nimetlerini tekzip etmede direnip durmuşlardır. Şöyle ki onlar ibadeti nimetlerin sahibinden başkasına yapmakta, fala inanmakta ve uğursuzluk telakkisine sahip olmakta; bu falan yıldızın etkisinden ("nev'" çoğulu "envâ'") ya da filan yıldızın etkisinden diye olanları Allah'tan gayrıdan bilmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ شِئْنَا لَبَعَثْنَا فِى كُلِّ قَرْيَةٍ نَذِيرًا ﴿٥١﴾

51. "Eğer isteseydik her yerleşik topluluğa bir uyarıcı gönderirdik."

Eğer isteseydik her yerleşik topluluğa bir uyarıcı gönderirdik. Bu beyanın iki izaha ihtimali vardır: Birincisi eğer dileseydik sana yüklediğimiz külfetin bir kısmını kaldırırdık; [§]tebliğ ve gereğini yerine getirme yükünün bir 262
kısmını senden alır ve bir başkasına yüklerdik. Bu durumda vazifen, hepsini yerine getirmenden daha kolay ve hafif olurdu.

İkincisi: Eğer dileseydik senin zamanında ve döneminde senden başkasını da risâlete ehil ve vahye elverişli yapar da onu bazı yerleşim birimlerine ve şehirlere gönderirdik. Fakat biz senden gayrısını bu iş için elverişli yapmadık ve insanlar arasında bu iş için sadece seni seçtik. Bu anlamda âyet bu şerefli görevin bir ayrıcalık olmak üzere ona özgü hale getirildiği belirtmiş olmaktadır. Sonra bu da şöyle olabilir: Onların içinde risâlet için ehil ve elverişli kimse vardı, ancak Allah onu göndermemiştir. Ya da onların içinde bu iş için uygun

ve elverişli kimse yoktur. Bu durumda yorumu şöyle olur: Eğer biz dileseydik onların içinde risâlete elverişli, vahiy almaya müsait olacak kimse var ederdik.

Hangi yorumu esas alırsak alalım her iki durumda da Mûtezile'nin aslah teorisine dair bir reddiye vardır. Çünkü onların içinde eğer risâlete uygun kimse var idiyse ve onu da elçi olarak gönderseydi bu o kişi için daha yararlı (aslah) olurdu. Ama göndermedi, bu durumda onun için daha yararlı ve hayırlı olanı terketmiş oldu. Yok, onlar içinde ehil kimse yok idiyse bu takdirde de onlardan ehil olabilecek birini var edebilirdi ve bu onun için daha yararlı ve hayırlı olurdu. Ama onu da yapmadı. Bu da gösteriyor ki Allah Teâlâ'nın din konusunda insanlar için daha yararlı ve hayırlı olanı terketmesi kendi takdirinde olan bir şeydir; O aslah olanı yapmak mecburiyetinde değildir.

فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا 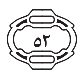

52. "Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür."

Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür. Bu beyanın iki izahı vardır: Birincisi: Peygamberler için takıyye yapmak, kendi hayatları hakkında endişe etseler bile vazifeli oldukları mesajı onlara iletmeden ve bu uğurda onlarla mücadele etmekten kaçınmak caiz değildir. Zira şöyle buyurmuştur: **Öyleyse artık inkârcılara boyun eğme, bu Kur'ân'la onlara karşı bütün gücünle mücadeleni sürdür.** O gün, Hz. Peygamber'in muhaliflerine karşılık kendisine tâbi olanların sayısı son derece azdı. Zira bu âyet Mekke'deki durum ile ilgilidir. Çünkü Furkān sûresi orada inmiştir. İkincisi de bu ilâhî beyanda Hz. Peygamber'in risâletinin ispatına dair delil vardır. Şöyle ki: Hz. Peygamber (s.a.), muhaliflerine deliller ve mûcizelerle karşı koymak ve onlarla mücadele etmekle emrolunmuştu. Onlar biliyorlardı ki kendileri gibi bir konumda olanlara karşı çıkıp mücadele etmek tek bir kişinin gücü dâhilinde bir şey değildi. Ayrıca onlar kendilerine karşı çıkanları öldürmek ve yok etmek niyetinde kararlıydılar. İşte böyle bir ortamda Hz. Peygamber'in (s.a.) mücadelesini sürdürmesi sonunda onlar bunu kendi iradesiyle yapmadığını, bunu ancak ve ancak Allah'ın emri ve desteği ile yapabileceğini anlamış oluyorlardı. Zira onun yayıp ettikleri tek bir kişinin yapabileceği kabilden bir şey değildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ الَّذٖى مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا ﴿٥٣﴾

[§]*53. "Biri tatlı ve susuzluğu giderici, diğeri tuzlu ve acı olan iki denizi karışacak şekilde salıveren ve ikisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde koyan O'dur."* 263

İki denizi salıveren. Bazıları dediler ki: "merace" (مرج), yani tuzlu suyu tatlı suyun üzerine boşalttı. Bazıları da "merace" (مرج), yani biri tatlı diğeri tuzlu iki denizi birbirine saldı, demişlerdir. Bazıları da "merace" (مرج), yani iki denizden birini diğerinin üzerine akıttı diye bir anlam vermiştir. Ebû Muâz şöyle dedi: Araplar şöyle söyler: Hayvanı serbest bırakıp istediği yere gidecek şekilde salıverdiğimde "Meractü'd-dâbbete" (مَرَجْتُ الدّابَة) derim. Valinin insanları hapisten serbest bıraktığını ifade etmek için "Merace'l-vâlî en-nâse mine's-sücûn" (ومرج الوالى الناس من السجون) dersin. Bir hayvanı çayırda otlattığın zaman "Umrictü dâbbetî ümricühâ imrâcen" (أمرجت دابتى أمرجها إمراجًا) dersin. Çayır ve çimene "merac" denilmesi bayındır olmaktan uzak yaban hayvanlarına terkedildiği içindir. "Mumric" (الممرج) ise hayvanını çayırlık alanda otlatan kimse demektir. Otlatılan hayvana da "el-Mumrace" denilir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Merace'l-bahrayni" (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ), yani iki denizi birbirine karıştırdı demektir. İsm-i fâili "el-mâric" gelir. Bir âyette "fe hum fî emrin merîc"[133] (فَهُمْ فِى أَمْرٍ مَرِيجٍ) buyrulur; "merîc" karma karışık anlamındadır. Her şeyi birbirine karıştırdığın zaman "Merictü an külli şey'" (مرجت عن كل شيء) dersin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra iki deniz hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları iki denizden biri yer denizi diğeri de gök denizidir demişlerdir. **İkisi arasına bir engel, aşılmaz bir perde**den (berzah) maksat da birinin diğerine karışmasını önleyen engeldir ki bu hava olmaktadır. Bazıları da onlardan biri gök denizi diğeri de yer altı denizidir, aralarına konulan berzah/engel de kara parçasıdır, demişlerdir. Bazıları ise yeryüzündeki iki denizdir; biri Rum denizi diğeri de Hind denizidir. Bazıları ise onlardan birinin Şam denizi diğerinin de Irak denizi olduğunu söylemişlerdir. Onlardan biri tuzlu ve acı diğeri ise tatlıdır. Acı olanı tuzlulukta en son kerteye ulaşmış haldedir, tatlı olanı da hoşlukta ve tatlılıkta son noktadadır. Allah Teâlâ, nimet verişini, lütuf ve ihsanını öyle bir biçimde zikret-

133 "Ayrıca bunlar gerçeği kendilerine geldiğinde hemen yalanladılar; tam bir tutarsızlık içindeler" (Kâf, 50/5).

miştir ki bunlar asla birbirine karışmaz, aksine kıyâmete kadar onlar oldukları özellik üzere kalıcı olurlar. Kıyâmet gününde ise "Denizler kaynatıldığında…"[134] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi hepsi birbiriyle karışır ve bir olur.

264 [§]Sonra eğer iki denizden maksat biri gök denizi diğeri yer altı denizi ise aralarındaki engel arzdır. Eğer havadaki iki deniz ise o takdirde aralarındaki engel sadece ve sadece lütf-ı ilâhîdir. Eğer üçüncü izah gibiyse gene durum aynıdır. Allah böyle buyurdu ki aralarında herhangi bir engel olmadan mahza lütfu ile birini ötekinden ayırdedip korumaya kādir olan ölüleri diriltmeye ve âhiret hayatını başlatmaya da kādirdir ve O'nu hiçbir şey acze düşüremez, mutlak güç ve kudret ancak O'na aittir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Mâun ücâc" (ماء أجاج) aşırı tuzlu demektir. Bu kelime şöyle kullanılır: "Ecce'l-mâu, yeuccu, eccen fehuve ucâc" (أجّ الماء يؤجّ أجًا فهو أجاج). Ayrıca "Mâun süccâc" (ماء ثجّاج) denilir ki kandırıcı, susuzluğu giderici su[135] demektir.

وَهُوَ الَّذٖى خَلَقَ مِنَ الْمَٓاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدٖيرًا ﴿٥٤﴾

54. "İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O'dur. Rabb'in üstün kudret sahibidir."

İnsan türünü sudan yaratıp… Sudan, yani nutfeden (erlik suyu). Allah bu âyette de fazlından, minnetinden, kudretinden ve lütfundan bahsediyor. Lütfu ve kudreti, insan türünü erlik suyundan yaratması itibariyledir. İnsan ırkına ait bütün hekimler bir araya gelseler, insanın nutfeden yaratıldığını anlamaya, bunun nasıllığını öğrenmeye çalışsalar buna asla güç yetiremezler. Bu gösterir ki O, zatıyla buna kādirdir ve hiçbir şey onu aciz bırakamaz. Fazlı, lütuf ve ihsanına gelince insanlar arasında kanbağı ve evlilik yoluyla akrabalık oluşturmasını bildirmesidir. Nesep (kan bağı) ile insanlar birbirlerini tanırlar ve aralarında irtibatlar oluşturur, eğer bu bağ olmasaydı ne birbirlerini tanıyabilirlerdi ne de birbirleri arasında irtibatlar kurabilirlerdi. Sıhriyet ise insanların eşleşmeleri, sevgi ile birbirine bağlanmaları ve üremeleri içindir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Allah size kendi cinsinizden eşler

134 et-Tekvîr, 81/6.

135 "Mâun riven" ve "mâun revâun" susuzluğu çokça giderici su demektir.

yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti…”[136]; “Aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de…”[137] Allah fazlını ve nimet verişini hatırlatıyor ki ona mukabil kul şükür borcunu yerine getirsin. Bütün bunlar şunun bilinmesi içindir: Böyle bir yaratma asla anlamsız ve bâtıl olamaz, mutlaka bunun için bir sınanma ve karşılığını bulacağı bir akıbeti olur. Nesep, kişiler arasında nikâhlanma ve evlenme olmayan soy bağıdır. Sıhriyet ise aralarında nikâhlanma ve evlenmeyi helâl yapan ve oluşturan bir bağdır. Âyet Hafsa’nın mushafında “huvellezi haleka mine’l-mâi neseben ve sıhran” (وهو الذى خلق من الماء نسبا وصهرا) şeklindedir.

265 [§]Ebû Muâz dedi ki: “Sıhr” (الصهر) genç (erkek, damat) ve ailesidir. “Haten (çoğulu ahtân)” (الختن، أختان) ise kadının babasıdır (kayınpeder). “Hatene” (ختنة), kadının annesidir (kaynana). “Ahtân” (الأختان) kadının ailesi ve yakınlarıdır. “Ashâr” (الأصهار) ise erkeğin ailesi ve yakınlarıdır. Ebû Avsece şöyle dedi: “ve sıhran” (وَصِهْرًا) “müsâhere”den (المصاهرة) gelir her iki taraf da birbirinin “ashâr”ı, yani dünürleri olur. Bizim illerde bilinen ise kocanın akrabasına “ahtân”, kadının akrabasına da “ashâr” denilmesidir. Sonuçta bu bir dil meselesidir, herkesin örfü nasıl ise isimlendirme öyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَضُرُّهُمْ وَكَانَ الْكَافِرُ
عَلٰى رَبِّه۪ ظَه۪يراً 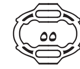

55. “Ama onlar, Allah’ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ediyorlar. Zaten inkârcı kişi, Rabb’ine karşı inkârcıya arka çıkar.”

Ama onlar, Allah’ı bırakıp kendilerine ne faydası ne de zararı dokunan şeylere kulluk ediyorlar. Yani onlar ibadet ettikleri takdirde âhirette kendilerine fayda vermeyeceğini, ibadeti terkettikleri takdirde ise dünyada kendilerine zarar vermeyeceğini bildikleri Allah’tan gayrı putlara tapıyorlar. Allah, fayda ya da zarar vermeye muktedir olmadığını bildikleri putlara kulluk etmeleri, kulluk ettikleri takdirde kendilerine fayda sağlayacak, kulluğu terket-

[136] “Allah size kendi cinsinizden eşler yarattı, eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar türetti; sizi güzel ürünlerle rızıklandırdı. Onlar yine de bâtıla inanıp Allah’ın nimetine karşı nankörlük mü ediyorlar?” (en-Nahl, 16/72).

[137] “Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O’nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır” (er-Rûm, 30/21).

meleri halinde ise kendilerine zarar verecek olduğunu bildikleri Allah'a tapınmayı terketmeleri sebebiyle onların beyinsizliklerini hatırlatıyor. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi?"[138] Bu ve buna benzer daha pek çok ilâhî beyanda Allah, kâfirlerin putlara tapınmaları ve Allah'a kulluğu terketmeleri sebebiyle onların beyinsizliklerine işarette bulunuyor.

Zaten inkârcı kişi, Rabb'ine karşı inkârcıya arka çıkar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Kâfir, Rabb'ine itaat edene karşı kâfirin ve onun dostunun arka çıkıcısıdır. Onlar Allah dostlarına karşı birbirlerinin yardımcısı ve destekçisi olurlar. Yoksa kâfirin bizzat Allah'a karşı arka çıkması düşünülemez, o Allah dostlarına karşı düşmanlık yapar ve kâfirlere arka çıkar. Burada Rab kelimesi belirtilmiş mecaz yoluyla bundan Rabb'in dostları kastedilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder…"[139] "Akıllarınca Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar;"[140] Bu ve benzeri örneklerde Allah değil O'nun dostları kastedilmektedir.

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا مُبَشِّراً وَنَذ۪يراً ﴿٥٦﴾

266 [§]***56. "Biz seni sadece bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik."***

Biz seni sadece bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Kendisine itaat edene **müjdeci**, isyan edip itaate yanaşmayana da **uyarıcı.** "Bişâre" (müjdeleme), sonuçta salih ameller sebebiyle kişiye erişecek olan sevinç ve neşe halinin haber verilmesidir. "Nezâret" (uyarma) ise, sonuçta kötü ameller sebebiyle kişiye erişecek olan hoşnutsuzluk ve huzursuzluk halinin bildirilmesidir.

---

138 "Gerçek şu ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, tereddüt etmeden 'Allah' derler. De ki: 'O halde söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?' De ki: 'Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar'" (ez-Zümer, 39/38).

139 "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır" (Muhammed, 47/7).

140 "Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de kalın bir perde bulunmaktadır ve onlar için büyük bir azap vardır. İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' derler. Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar" (el-Bakara, 2/8-9).

قُلْ مَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اَنْ يَتَّخِذَ اِلٰى رَبِّه۪ سَب۪يلًا ﴿٥٧﴾

57. "De ki: Bu görevimden dolayı, dileyenin Rabb'ine giden bir yol izlemesi dışında, sizden bir karşılık istemiyorum."

De ki: "Bu görevimden dolayı… sizden bir karşılık istemiyorum. Yani sizi davet ettiğim dine karşılık sizden herhangi bir ücret talep etmiyorum. Şu âyet gibi: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[141] Yani ben buna karşılık sizden bir ücret beklemiyorum ki siz onun ağırlığı altında kalmış olun da bu durum sizi davetime icabet etmekten alıkoysun. Buna göre **De ki: Bu görevimden dolayı, dileyenin Rabb'ine giden bir yol izlemesi dışında, sizden bir karşılık istemiyorum** meâlindeki beyan sanki ızmâr (var sayımı gerekli gizli bir ilâve) vardır: Takdiri şöyledir: "Lâ es'elüküm aleyhi ecran illâ men şâe, velâkin innemâ es'eluküm en tettehızû ilâ Rabbihî sebîlâ" (لا أسالكم عليه أجرًا إلا من شاء، ولكن إنما أسألكم أن تتخذوا إلى ربه سبيلا) Yani: De ki: "Bu görevimden dolayı, dileyen dışında sizden bir karşılık istemiyorum. Sadece kişinin Rabb'ine giden bir yol izlemesini istiyorum". Ya da bu beyan "ancak kim Rabb'ine giden bir yol izlemek istiyorsa bana tâbi olsun ve davetime icabet etsin!" takdirindedir.

İstemiyorum cümlesi şöyle de yorumlanabilir: Tebliğ, yani risâletin size ulaştırılması ve sizi davette bulunduğum din karşılığında **herhangi bir karşılık beklemiyorum, ancak kim Rabb'ine giden bir yol edinmek ister** de bana tâbi olursa **o başka.** Ya da **ancak kim Rabb'ine giden bir yol edinmek ister de** bana karşı sevgi beslerse o başka. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "De ki: 'Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum'"[142]**.**

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذ۪ي لَا يَمُوتُ وَسَبِّحْ بِحَمْدِه۪ وَكَفٰى بِه۪ بِذُنُوبِ عِبَادِه۪ خَب۪يرًاۚ ﴿٥٨﴾

58. "Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah'a) ***dayanıp güven ve O'na hamdederek yüceliğini dile getir. Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir."***

---

141 et-Tûr, 52/40.

142 eş-Şûrâ, 42/23.

Asla ölmeyecek olan O diri varlığa (Allah'a) dayanıp güven. Yani Allah'a tevekkül et! Tevekkül, her işte Allah'a dayanmak ve güvenmek demektir.

267 **[§] O'na hamdederek yüceliğini dile getir.** Yani Rabb'ini tenzih et ve O'nu yapacağın övgü ile her türlü noksanlıklardan, kusurlardan uzak kıl. Hamd ile tesbihin anlamı budur. Tefsirciler "Rabb'inin emriyle namaz kıl!" şeklinde yorumlamışlardır. Ancak isabetli yorum bizim belirttiğimizdir.

Kullarının günahlarından haberdar olma konusunda O kendi kendine yeterlidir. Yani kullarının günahlarını bilmesi bakımından O yeterlidir. Onları O'ndan daha iyi bilen kimse yoktur.

اَلَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ
اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِۚ اَلرَّحْمٰنُ فَسْـَٔلْ بِهٖ خَبٖيرًا ﴿٥٩﴾ وَاِذَا قٖيلَ
لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ اَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا
وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾ ۩

59. "Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmân'dır. O'nu bilen birine (yine kendisine) ***sor."***

60. "Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?' derler ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır."

Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları yaratan… Bunu daha önce belirtmiştik.

O'nu bilen birine sor. Birtakım yorumcular şöyle bir açıklama yaptı: Yani Muhammed'e sorulan şey için onu Allah'a sor! Şöyle ki: Bazı Mekkeli kâfirler şöyle dedi: "Yâ Muhammed! Eğer sen şiir öğretiyorsan biz de seninle varız?" Hz. Peygamber onlara: "Peki, bu şiir mi? Bu ancak Rahmân'ın kelâmıdır" dedi. Onlar, "Evet, Allah'a yemin olsun ki o Yemâme'deki Rahmân'ın kelâmıdır, sana o öğretmektedir". dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.): "Rahmân, gökleri, yeri ve ikisi arasında olanları yaratan Allah'tır. Bu bana O'nun katından gelmektedir". dedi. Onlar ise "Allah'ın bir olduğunu zannediyor, ondan sonra da 'Bana Allah öğretiyor, Rahmân öğretiyor' diyor. Siz bu ikisinin iki ayrı ilâh

olduğunu bilmez misiniz?" diye mukabele ettiler. Ya da buna benzer sözler söylediler[143].

[§]**Rahmân da neymiş!** Bu sözlerin Rahmân'ı bilmemeleri, sadece Allah'ı tanıyor olmaları sebebiyle söylenmiş olması da mümkündür. Onu daha önce hiç duymamış olmalarından ötürü inkâr etmiş olabilirler. Allah onlara bunu şu beyanıyla tanıttı: "De ki: 'İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın'…"[144] Yahut şöyle olabilir: Onlar taptıkları her şeye ilâh diyorlardı. Taptıkları putları da aynı şekilde ilâhlar (âlihe) diye adlandırıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.) onları Rahmân'a ibadet etmeye çağırınca zannettiler ki o Allah'tan gayrı bir ilâhtır. Bunun üzerine de dediler ki: "Eğer Allah'tan başkasına tapmak caiz ise biz de putlara tapıyoruz, bu durumda sen bizi bundan niye alıkoymaya çalışıyorsun?" Bunun üzerine Allah ve Rahmân aynıdır, ayrı değildir diyerek şöyle buyurdu: "Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı güneşi ve aydınlatan ayı yaratan Allah mübarektir, cömerttir…"[145] Bununla O, Rahmân'ın başka bir ilâh olmadığını, aksine Rahmân'ın gökte yıldız kümeleri oluşturan Allah'ın bizzat kendisi olduğunu bildirmiş oldu. Onlar biliyorlardı ki gökte burçlar -ki onlar yıldız kümeleridir- oluşturan, oraya kandiller yerleştiren -ki onlar güneş ve aydır- bizzat Allah'tır. Cenâb-ı Hak bildirdi ki Rahmân başkası değil bizzat Allah'ın kendisidir. 268

Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan. Bu beyanın mânası gizli ve kapalı (mektûm) olduğunu söyleyenler hakkında şunları söyleriz: Hayır, âyette onun sırlı ve kapalı (mektûm) olmadığına, aksine onun bilinebilen ve yorumlanabilen âyetlerden olduğuna dair delil vardır. Şöyle ki:

---

143 Süyûtî, İsrâ sûresinin "Dediler ki: 'Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız'" meâlindeki âyeti (90) tefsir sadedinde şunları söylemiştir. Onlar dediler ki: "Sandığın gibi eğer Rabb'in isterse yapar ise o takdirde göğü üzerimize düşür. Sen bunu yapmadıkça biz sana asla inanmayacağız". Hz. Peygamber (s.a.) dedi ki: "Bu Allah'ın bileceği bir iştir! Eğer dilerse bunu size yapar". Dediler ki: "Yâ Muhammed! Rabb'in bizim seninle birlikte oturacağımızı ve sana soracağımız soruları soracağımızı, senden birtakım taleplerde bulunacağımızı biliyor. Sonra da sana geliyor ve bizim senden istediğimiz şeyleri sana öğretiyor ve senin bize getirdiğini kabul etmememiz halinde bizim başımıza birtakım işler açacağını sana haber veriyor. Sen böyle iddia ediyorsun ama bize ulaştığına göre bunları sana Yemâme'deki Rahmân adındaki bir adam öğretiyormuş. Vallahi biz Rahmân'a asla inanmayız. Biz bu konuda sana karşı mâzuruz ey Muhammed! Allah'a yeminle söylüyoruz ki bize getirdiklerinle seni baş başa da bırakmayız, ya biz seni yok ederiz, ya da sen bizi helâk edersin!" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 339).

144 "De ki: 'İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur'. Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut" (el-İsrâ, 17/110).

145 Bir sonraki âyet.

Bir kere **O'nu bilen birine sor!** denilmektedir. Eğer asla bilinemez türden olsaydı o takdirde bir bilene sormasını emretmezdi. Ya da ona sormayı emretmiş olsaydı haber vermemesi muhtemel olmazdı. Bu da gösteriyor ki âyet gizli ve kapalı değil aksine bilinebilecek türdendir. Ne var ki onu ancak bilen biri (habîr) bilebilir. Habîr (خبير) olan da âlimdir. Onun da Allah yahut Cebrâil olması ya da onun öğrettiği peygamber olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nu bilen birine sor! Bazıları bileni, Allah diye tefsir etmişlerdir. Bazıları da "Sonra arş üzerine kuruldu" kavl-i celîlinde bahsi geçen Allah diye açıklamışlardır.

Onlara, 'Rahmân'a secde edin' denildiğinde, 'Rahmân da neymiş!' derler. Bunu açıklamış olduk.

Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz? Âyetin metninde geçen "Te'mürunâ" (تَأْمُرُنَا) hem yâ'lı hem de tâ'lı olarak okunmuştur[146].

269 **[§] Ve bu istek onları haktan daha da uzaklaştırır.** Rahmân'a kulluk etmeye çağırması onların Resûlullah'tan uzaklaşmalarını artırır. Bazıları dediler ki: **O'nu bilen birine sor!** Allah şöyle buyuruyor: Sana haber verdiğim her bir şey, hiç şüphesiz aynen sana bildirdiğim gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

تَبَارَكَ الَّذٖى جَعَلَ فِى السَّمَٓاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فٖيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنٖيرًا ﴿٦١﴾

61. "Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan** (Allah) **mübarektir, cömerttir."

Gökte yıldız kümeleri oluşturan… (Allah) mübarektir, cömerttir. Daha önce de bazıları şöyle demişlerdir: O, "Bereket"tendir (البركة). Bazıları ise onun "et-Teâlî" (التعالى), yani yüce olmak anlamından geldiğini söylemişlerdir. **Gökte yıldız kümeleri oluşturan, yine orada bir ışık kaynağı ve aydınlatan bir ay yaratan (Allah) mübarektir, cömerttir.** Bu beyan onların (bir önceki beyanda geçen) "Rahmân nedir?" sorularına cevap olmak üzere gelmiştir. Aynı şekilde şu âyet de öyledir:

---

146 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 511-512.

وَهُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يَذَّكَّرَ اَوْ اَرَادَ
شُكُوراً ﴿٦٢﴾

62. "Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur."

Gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur. Yani birini diğerinin ardından, biri gitti mi öbürü gelecek şekilde yaratan. **Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için…** Yani düşünüp de ibret almak, nimetleri için şükretmek isteyen için geceyi ve gündüzü hatırlatan. Çünkü gece ve gündüz Allah'ın kudretini ve saltanatını hatırlatır. Zira onlar dünyayı bürümeleri ve isteseler de istemeseler de birbirini takip ederek gelmeleri itibariyle zorbaları, firavunları dize getirir ve onların üstesinden gelir. Onlar ise üzerlerindeki gece ve gündüzün etkilerini savamazlar. Gece ve gündüzde ölümden sonra diriltilmeye, helâk ve yok olmadan sonra yeniden varlık alanına çıkmaya dair kanıtlar vardır. Zira biri gittikten ve hiçbir izi kalmadıktan sonra öbürünü getirir, öbürünü giderir, berikini getirir. Buna kādir olan ölümden sonra tekrar diriltmeye ve onun etkisini tamamen bertaraf ederek yeni bir hayat başlatmaya da kādirdir. Gece ve gündüz aynı zamanda Allah'ın nimetlerini de hatırlatır. Çünkü Allah gündüzü insanların geçimlerini kazanmak, rızıklarının peşinden koşmak ve hayatlarını devam ettirmek için gerekli olan ihtiyaçlarını karşılamak üzere koşuşturma zamanı yapmıştır. Geceyi ise bedenleri için dinlenme ve huzur bulma vakti yapmıştır. Bu ikisinden biri olmadan bedenlerin varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Görmez misin ki Allah, onlardaki nimetlerini nasıl saymıştır: Şöyle buyurmuştur: "De ki: 'Hiç düşündünüz mü, eğer Allah geceyi kıyâmet gününe kadar üzerinizde devamlı kılsa, Allah'tan başka size
ışık getirecek bir tanrı var mıdır? Hâlâ söze kulak vermeyecek misiniz!' [§]De 270
ki: 'Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü üzerinizde kıyâmet gününe kadar devamlı kılsa, Allah'tan başka size istirahat edeceğiniz geceyi getirebilecek bir tanrı var mı? Hâlâ gerçeği görmeyecek misiniz?'"[147] Allah onlara kendisine şükür görevini ifa etmeleri için gece ve gündüzdeki nimetlerinin büyüklüğünü onlara hatırlatıyor. Buna göre **Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur** derken kastedilen onlardaki Allah'ın nimetini düşünmek ve şükrünü ifa etmek olmaktadır.

---

147 el-Kasas, 28/71-72.

Düşünüp ibret almak ve şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü birbiri ardına getiren… Yani onlardan her biri, içinde ifa edilmesi gereken hatırlatma ve teşekkürün kaçırılması halinde diğerinin halefi olur. Yani onlardan birinde hatırlama ve teşekkürden yapması gerekeni kaçıran kişi diğerinde bunu telâfi eder. Hasan-ı Basrî buna yakın bir yorumda bulunmuş ve şöyle demiştir: "Kim geceleyin yapması gereken bir işi kaçırırsa onu gündüzün telâfi eder, kim de gündüzün yapılması gereken bir işi kaçırırsa onu da geceleyin telâfi eder". Bu yoruma benzer olmak üzere Hz. Ömer'den şöyle bir rivayet gelmiştir: Adamın biri ona dedi ki: "Ey müminlerin emîri! Ben gece namazını kaçırdım!" Hz. Ömer ona: "Geceleyin kaçırdığın şeyi gündüz telâfi et, gündüzünde kaçırdığın şeyi de geceleyin telâfi et!" dedi sonra da bu âyeti okudu: **Gece ile gündüzü birbiri ardına getiren de O'dur.** Bazıları "hılfeten" (خلفة) kelimesinin "hilâf"tan geldiğini söylemişlerdir. Buna göre anlamı biri diğerine muhalefet ediyor, olur.

Sonra bu muhalefet de iki şekilde olabilir: Birincisi, belirttiğimiz üzere birinin gelmesi diğerinin gitmesi şeklinde olur. "Gece ile gündüzü birbiri ardına getiren…" meâlindeki beyanda olduğu gibi. İkincisi ise renk itibariyle beyaz ve siyah şeklinde farklı olmaları, birinin beyaz ve aydınlık diğerinin siyah ve karanlık olmasıdır.

Gökte yıldız kümeleri (burçlar) oluşturan. Bazıları dediler ki: "Bürûc" (بروجا) büyük yıldızlar demektir. Tekili "burc"dur. Bu izah Ebû Avsece el-A'râbî'ye aittir. Bazıları da burçlar gökte bulunan birtakım saraylardır ki güneş her gece oralarda konaklar, demişlerdir.

Hz. Ömer'in sözüne benzer bir açıklama da Selman'dan gelmiştir. Bir adam ona gelmiş ve: "Ey Selman! Ben geceyi ihya edemiyorum!?" (ibadetle geçiremiyorum) demiş, o da cevap olarak: "Eğer geceyi ihya edemiyorsan, acziyet gösterip de gündüzü ihyadan geri kalma!" demiştir[148]. Hz. Peygamber'in
271 (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilir: [§]"Bu geceden iki ya da dört rekâtlık bir namazla da olsa yararlanın!"[149] Yine bize Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İrade ve kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim

---

148 Katâde'den nakledildiğine göre bir adam gelmiş ve: "Ey Selman! Ben geceyi ihya edemiyorum!?" diye sormuş, o da cevap olarak: "Eğer geceyi ihya edemiyorsan, acziyet gösterip de gündüzü ihyadan geri kalma!" demiştir (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 271).

149 Hasan-ı Basrî dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Geceleyin dört rekât namaz kılın, iki rekât bile olsa namaz kılın. Eğer ev halkı gece namazı kılmakla mâruf ise, illa ki bir münadi 'Ey ev halkı! Namazınıza kalkın!' diye onlara seslenir" (Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, III, 162; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, II, 72).

ki her gecede öyle bir zaman dilimi vardır ki kişi tam o saate denk getirerek Allah'tan bir şey istesin de o şeyi Allah o gece ya da gündüzünde ona vermesin. Onlar, öyle bineklerdir ki insanları ecellerine taşır, her uzakta olanı yakınlaştırır, her yeni olanı eskitirler, vâdedilen her şeyi getirirler. Sonunda bu onları bir günü elli bin sene olan (kıyâmet) gününe ulaştırır, en sonunda da insanlar amellerine göre Allah'ın her canı kazandığına karşılık ödüllendirdiği ya da cezalandırdığı cennete ya da cehenneme giderler".[150]

وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذ۪ينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا وَاِذَا خَاطَبَهُمُ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

63. "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, câhiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır."

Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen. Azîz ve Celîl olan Allah kullarından ihlas sahibi has kullarını yeryüzünde vakarla yürümekle nitelendirdi. Aslında bütün insanlar Rahmân'ın kullarıdır. Hal böyle iken O, burada içlerinden arı duru olanları, ihlas ve takvâ sahibi bulunanları belirtmiştir. **Yeryüzünde vakarla yürüyen.** Bazıları dediler ki: Taşkınlık ve şımarıklık yapmadan hilim ile ve takvâ üzere. Bazıları da "Hevnen" (هَوْناً) böbürlenerek, kibirlenerek ve şımarıklıkla değil, tevazu ile, diye açıklamışlardır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Sözü edilenler müminlerdir, onlar alçak gönüllülük içinde bir topluluktur, onların kulakları, gözleri ve organları öyle bir tevazu içindedir ki dışarıdan gören cahil biri onları hasta sanır. Allah'a yeminle belirteyim ki o insanlarda hastalık namına bir şey yoktur, aksine onlar kalpleri en sağlıklı ve en doğru insanlardır. Ne var ki onların içine başkalarına girmeyen öyle bir korku girmiştir (ki, bundan dolayı görenler onları kendinde değil sanırlar)". Bazı haberlerde merfû olarak Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir hadis gelmiştir: "Müminler oldukça mütevazı ve yumuşak huyludurlar (heyyin- leyyin). Burnunda

---

150 Katâde'den nakledilmiştir: Bir adam Selman'a geldi ve: "Ey Selman! Ben geceyi ihya edemiyorum!?" dedi. O da cevap olarak: "Eğer geceyi ihya edemiyorsan, acziyet gösterip de gündüzü ihyadan geri kalma!" dedi. Katâde dedi ki: Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu bize rivayet edilmiştir: "İrade ve kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki her gecede öyle bir saat vardır ki kişi tam o saate denk getirerek Allah'tan bir şey istesin de o şeyi Allah o gece ya da gündüzünde ona vermesin". Katâde dedi ki: Bu gece ve gündüzde Allah'a hayırlı ameller sunun. Çünkü onlar, öyle bineklerdir ki insanları ecellerine taşır, her uzakta olanı yakınlaştırır, her yeni olanı eskitirler, vâdedilen her şeyi (kıyâmet) gününe ulaştırırlar (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 271).

272 yuları olan deve gibi; [§]yedildi mi gider, çöktürüldü mü kaya üzerine bile olsa çöker"[151]. Bunun aslı şudur: Onlar hiçbir kimseye eza vermeden yahut kendilerinden başkalarına herhangi bir zararları dokunmadan gayet tevazu içinde yürürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır. Bazıları bunu şöyle açıkladılar: Cahiller onlara cahillik ettiklerinde, beyinsizler onlara aşağılık davranışlarda bulunduklarında o cahil ve ayak takımı beyinsizlere cahillik edip de uymazlar, aksine onlara "selâm" deyip geçerler. Bazıları da şöyle dediler: Küfür ve incitici sözler işittiklerinde "selâm" deyip geçerler, yani sözde doğruluk ve dürüstlük ve yerinde (mâruf) bir tepki gösterirler. Onların beyinsizliklerine, cahilliklerine uymazlar, onlardan yüz çevirirler, seviyelerine inip de onlara söz yetiştirmeye kalkışmazlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size; esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok' derler".[152] Allah Teâlâ onların cahillerle, beyinsizlerle nasıl muhatap olduklarını, onlara nasıl güzel muamele ettiklerini ve şefkatle yaklaştıklarını bildirdi. Aynı şekilde hayır ehli ve akıl sahipleri ile de nasıl bir muamele içinde olduklarını, onlarla birlikteliklerini nasıl sürdürdüklerini haber verdi. İşte bu onların yaratılmışlara karşı Allah'ın burada nitelediği şekildeki davranışlarıdır. Sonra bu kez onların Allah için yaptıklarını ve yönelişlerini bildirdi ve şöyle buyurdu:

وَالَّذٖينَ يَبٖيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا ﴿٦٤﴾

64. "Gecelerini Rab'lerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler."

Gecelerini Rab'lerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler. Hasan-ı Basrî'den şöyle nakledildi: O dedi ki: Bu âyet indiği zaman Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Geceyi elleri dizkapaklarında (yani namazda) geçirenlere Allah lütuf ve merhametiyle muamele buyursun!" Sonra şöyle buyurdu: "Kim yatsı namazından sonra iki rekât kılarsa o geceyi Allah'a karşı secdede ve kıyamda geçirmiş olur". Hasan-ı Basrî dedi ki: "Onlar ayakları üzerinde kıyamda dururlar, Rab'lerine secde ederek yüzlerini yere sererler,

---

151 İbnü'l-Mübârek'ten: Dedi ki: Saîd b. Abdülazîz, Mekhûl'den rivayet etmiştir. O şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.) buyurdu ki: "Müminler oldukça mütevazi ve yumuşaktırlar (heyyin, leyyin). Burnunda yuları olan deve gibi; yedildi mi gider, çöktürüldü mü kaya üzerine bile olsa çöker" (bk. İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 130 (387); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, V, 180).

152 el-Kasas, 28/55.

Rab'lerinden korkularından gözyaşları yanaklarından akar"[153]. Ve şöyle dedi: "Her işinden ötürü geceleri Allah için uykusuz geçer ve yine her işinden ötürü gündüzleri de Allah için haşyet içinde geçer".

وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا ﴿٦٥﴾ اِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٦٦﴾

[§]*65. "Ey Rabbimiz! derler; Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez."* 273

66. "O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!"

'Ey Rabbimiz!' derler; Bizi cehennem azabından uzak tut… Bunun, Allah Teâlâ tarafından, onların dua olarak gerçekte söylemiş olduğunu bildirme değil de onların kalbinde gizli olan şeyi haber verme kabilinden olması muhtemeldir. Çünkü kullukta ve takvâda niteliklerini açıkladığı şekilde bir düzeye ulaşan kimseler, zararın savılması, yararın alınması gibi isteklerle özlerini meşgul etmezler. Bununla birlikte bildirildiği şekliyle gerçek anlamda dua ve söz olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Allah cehennem azabını haber verdi: **Çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez.** Hasan-ı Basrî dedi ki: "Garâm" (الغرام) bir şeye yapışan ve onu asla bırakmayan unsurdur. Her yapışkan yapıştığını bir zaman gelir bırakır, bunun tek istisnası cehennem azabıdır. Bazıları da "Garâm" helâk anlamındadır, demişlerdir.

O cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir! Yani cehennem ehli için orası ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir. O, cennet ehli için şu âyette belirtilen hususun mukabili olarak bildirilmiştir: "Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!"[154] Bazıları "Ğarâm" (غرام) kelimesi hakkında şöyle dedi: O, dünyada peşinden koştukları zevklerin âhirette bedelini ödemektir. İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: "Kâne ğarâmen innâ unbi'nâ ennehâ sâet müstekarran ve mukāmâ" (كان غراما إنّا أنبئنا أَنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا) "Onun azabı bitip tükenmek bilmez ve bize haber verilmişti ki o cehennem ne kötü bir yerleşme ve kalma yeridir!"

---

153 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 35.

154 el-Furkān, 25/76.

Ebû Avsece şöyle dedi: “Hevnen” (هَوْناً) “rıfk”, yani yumuşaklık anlamındandır. Çekimi “hâne, yehûnu, hevnen, fehuve hâin” (هان يهون هَونًا، فهو هائن) şeklindedir. Bu anlamda olmak üzere şöyle denilmiştir: “Ve izâ azze ehûke fehun” (وإذا عزّ أخوك فهُنْ), yani Kardeşin zor duruma düştüğünde ona yumuşaklık/şefkat göster. “Garâm” (الغرام) helâk anlamındadır. İbn Kuteybe de aynı şekilde “Garâm”ın helâk olduğunu söylemiştir. Ve o dedi ki: “Meşyen hevnen” (مشيًا هونًا) yavaş yürüyüş demektir[155]. “Selâmen” (سلامًا) de doğru olan, müstehcenlik ve sataşma içermeyen söz, esenlik demektir.

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذٰلِكَ
قَوَامًا ﴿٦٧﴾

67. “Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.”

Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de
274 **cimrilik ederler.** [§]Bazıları dediler ki: “Lem yüsrifû” (لَمْ يُسْرِفُوا) Haksız yere harcama yapmazlar; helâl kazanırlar, iktisatlı harcama yaparlar, fazlasını verirler, başarılı olurlar ve müjdeyi hak ederler. **Ne de cimrilik ederler**, yani hak olan harcamaları kısmazlar. **Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.** Yani harcamalarında israf ve cimrilik arasında dengeli bir yol tutarlar. Bu Mukātil’in yorumudur: Bazıları da şöyle demişlerdir: İsraf, günah olan yolda harcama yapmaktır. **İsraf etmezler**, yani Allah’a mâsiyet yolunda harcama yapmazlar. **Ne de cimrilik ederler.** Yani Allah’a itaat yolunda harcamadan geri durmazlar. **Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur** Yani tam bir denge içinde harcama yaparlar ne hak olan harcamalardan geri dururlar ne de hak olmayan yolda harcama yaparlar, aksine harcamaları hep Allah’a itaat yolunda olur. Bazıları da dediler ki: Harcamada israf, hiçbir şekilde yararlanılmayacak şekilde yapılan harcamalardır; bahîre, sâibe ve vasîle adını verdikleri ve başıboş bırakıp da hiçbir şekilde yararlanma yoluna gitmedikleri hayvanlar[156] gibi. “İktâr” (الإقتار) ise yararlanılacak yerlerde

155 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 315.

156 Şu âyette işaret edilen hayvanlar: “Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah’a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar” (el-Mâide, 5/103) (Mütercim).

harcamayıp malı tutmaktır. Bazıları da israf, harcamalarda azami olması gereken sınırı aşmaktır, iktâr ise harcama için belirlenen miktarı esirgemektir, demişlerdir

Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur, yani ikisi ortası olur. Şu âyette olduğu gibi: "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma!"[157] lâkin ikisi arası bir yol tut. Bunun esası şudur: **İsraf etmezler**, yani onlar harcamalarını ve mallarını ancak kendilerine verilen emre göre harcarlar. **Ne de cimrilik ederler**, yani mallarını harcamaları emredilen yerlere harcamaktan alıkoymazlar. **Harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.** Yani ikisi arasında olur. Allah bildirdi ki onlar yaptıklarını ancak kendilerine verilen emir üzere yaparlar ve yine (bir sonraki âyette) bildirdi ki onlar Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar.

Ebû Avsece dedi ki: "İsrâf" fesad (bozgun) demektir. "Taktîr" ise sıkmak anlamındadır. "Ve lem yaktürû" (وَلَمْ يَقْتُرُوا), yani ailelerine yetmeyecek şekilde az harcamada bulunmazlar. Dedi ki: "Kıvâm" (القوام) vasat, yani ortası demektir. "Lâ kıvâme lî fî hâze'l-emr" (لا قوام لى فى هذا الأمر) denir, bu ona benim gücüm yetmez anlamındadır. [§]"Ve lâ ukāvimü hâze'l-emr" (ولا أقاوم هذا الأمر), yani ben 275
ona karşı koyamam, güç yetiremem demektir. "Kıvâm", "kasd" yani denge, orta hal demektir. Ebû Muâz dedi ki: "ve lem yaktürû" (وَلَمْ يَقْتُرُوا) kelimesi dört ayrı şekilde okunmuştur: "Yâ" harfinin refi ve şeddesiz, "tâ" harfinin kesri ile "lem yuktirû", şeddeli olarak "yükattirû", "yâ" harfinin nasbı ve "tâ" harfinin kesri ile "yaktirû", "tâ" harfinin dammesi ile "yaktürû". Bu okuyuşların hepsinin de mânası aynıdır.

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًا ﴿٦٨﴾

68. "Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) ***bunları işleyen kimse cezasını bulacak."***

Âyetteki "lâ yed'ûne" fiili iki şekilde izah edilebilir: **Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya yakarmazlar,** yani Allah'tan başkasına tapınmazlar. Ya da Allah'tan başkasını tanrı diye çağırmazlar. **Haksız yere, Allah'ın dokunulmaz**

[157] el-İsrâ, 17/29.

kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Allah, birinci âyette, yani "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, câhiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır"[158] meâlindeki âyette onların mahlûkatla olan ilişkilerini, kullarla aralarında olan muameleyi bildirdi. Onların yeryüzünde vakarla yürüdüğünü, hiç kimseye rahatsızlık ve zarar vermediklerini, cahil ve beyinsiz takımının kendilerine sataşması halinde onların ezalarına bir karşılık vermediklerini, aksine onların kendilerine verdikleri sıkıntılara karşı sabır ve tahammül gösterdiklerini, onları bağışladıklarını, onlara güzel sözler söylediklerini bildirdi. Bu onların kendileri ile halk arasındaki gündüz vakti muameleleri olmaktadır. Ardından onların geceleyin Rab'leri ile olan alakalarını, O'na yakarışlarını anlattı ve şöyle buyurdu: "Gecelerini Rab'lerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler. "Ey Rabbimiz!" derler; "Bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez.[159] Sonra onların ellerindeki mallarına yönelik davranışlarını bildirdi ve onların mallarını ancak harcanması emredilen yerlere harcadıklarını anlattı. Onların ibadette Allah'a karşı safiyetlerini ve ihlaslarını, haramdan nasıl geri durduklarını bildirdi ve şöyle buyurdu: Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur"[160].

276 **[§]Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar; haksız yere, Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler.** "Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler…"[161] meâlindeki âyet de aynı şekilde bu âyetle bağlantılıdır ve o da mâna itibariyle "Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse cezasını bulacak"[162] meâlindeki âyetten öncedir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Zina etmezler, yalancı şahitlik yapmazlar! **Bunları işleyen kimse**, yani sözü edilen haksız yere cana kıymak, zina etmek, yalancı şahitlik yapmak ve şirk koşmak gibi günahları işlerse **cezasını bulacak.** Bazıları şöyle demiştir: "Esâmen" (أَثَاماً) cehennemde bir vadi adıdır. Bazıları da cehennem azabıdır, demişlerdir.

Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Bu âyette Hâricîler'in büyük günah işleyenleri tekfir etme inançlarına dair bir ret vardır. Çünkü bildirdi ki (hayat) zina ve adam öldürme gibi büyük günah-

---

158 el-Furkān, 25/63.

159 el-Furkān, 25/64-65.

160 el-Furkān, 25/67.

161 el-Furkān, 25/72.

162 el-Furkān, 25/68.

ları işledikten sonra da aynen irtikabından önce olduğu gibi bu fiilleri yapmak haramdır. **Ancak hak ile olması müstesna.** Yani Allah'ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar; hak etmesi hali müstesna. Bu da gösterir ki (günah işlemiş de olsa) kişiyi haksız yere öldürmek haram kılınmıştır, yani dokunulmazdır, kâfir değildir. Ancak haklı bir sebeple onun dokunulmazlığı kalkar. Bu da haberde bildirildiği üzere ya kısas gereği, ya zina ya da irtidat cezası şeklinde olur. "müslüman bir kimsenin öldürülmesi helâl olmaz: Ancak şu üç durum müstesna: Muhsan[163] olduktan sonra zina etme, imandan sonra küfre dönme, haksız yere cana kıyma"[164]. Eğer bu fiiller işlenince kişi kâfir olsaydı o takdirde haram kılınmazdı. Bu da bizim dediğimizi ispat eder.

يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَيَخْلُدْ فٖيهٖ مُهَانًا ﴿٦٩﴾

69. "Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır."

Kıyâmet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır. Şayet denirse ki "Bu âyette azap kat kat verilecek" denilmektedir. Oysa "Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir…"[165] meâlindeki âyette ise ancak dengi miktarı bir ceza verileceğinden bahsedilmektedir. Buradaki "kat kat" oluşun izahı nedir?

[§]Buna iki türlü cevap verilebilir: Birincisi: Azap, "Rahmân'ın has 277
kulları…"[166] meâlindeki âyette zikri geçenlerin, Allah'ın zikretmiş olduğu dereceye ulaştıktan, belirttiği rütbeye erdikten sonra Allah'ı inkâra kalkışanlar hakkında olacaktır. Böyle birinin inkâr etmesi halinde azabı katlanacaktır. O kimsenin azabı Allah katındaki değeri ve mertebesi nispetinde katlanarak artacaktır. İsyanın ve nankörlüğün olması halinde kendisine verilmiş olan nimetin ölçüsünde azap artırılacaktır. Bu aynen Allah'ın, resûlü hakkında buyurduğu gibidir: "Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!"[167] Yani hem hayatın azabını hem de ölümün azabını kat kat artırırdık. Hz.

---

163 Hür ve evlilik yapmış kişi.

164 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 461; Buhârî, "Diyât", 22; İbn Mâce, "Hudûd", 1; Nesâî, "Kasâme", 13.

165 el-Mü'min, 40/40.

166 el-Furkān, 25/63.

167 el-İsrâ, 17/74-75.

Peygamber'in (s.a.) hanımları için de aynı şekilde benzer bir durumu belirtmiştir: "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır..."[168] Her kim ki kadri yücedir ve kendisine verilen nimetler daha çoktur, Rabb'ine isyan etmesi halinde cezası da ona göre, durumu o dereceye ulaşmamış, o mevkie varamamış kimselere nispetle daha fazla ve daha şiddetli olacaktır. Buna göre verilen ceza başkalarının cezasının kat katı olacak, ama bu, kendi günahlarının dengi bir cezadır.

İkincisi: Bunun önderler için olması. Bununla kastettiğim kâfir tâbiler değil takip ettikleri önderleridir. Çünkü onlar o günahları hem kendileri işlemişlerdir hem de başkalarını onlara davet etmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler..."[169] Ya da onlarda mevcut bulunan inatçılık ve delillere tavır almaları yüzünden olacaktır. Allah sonra onlardan tövbe edenleri istisna ederek şöyle buyurmuştur.

اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَاُولٰٓئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٠﴾

70. "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."

Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır. Bu beyan eğer "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, câhiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır"[170] diye buyrulanlar hakkında ise o takdirde burada mürtedin tövbe etmesi ve İslâm'a yeniden dönmesi halinde tövbesinin kabul edileceğine dair delâlet vardır. Çünkü onlardan istisna edilmiştir.

278 **[§] Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir.** Bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Onların dünyada iken yapmış oldukları kötülüklerden tövbe edip, pişmanlık gösterip, yaptıkları her bir kötülüğün yerine iyilik yap-

---

168 el-Ahzâb, 33/30.

169 "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler; düzüp koştukları iddialardan dolayı kıyâmet gününde kaçınılmaz olarak sorguya çekileceklerdir" (el-Ankebût, 27/13).

170 el-Furkān, 25/63.

mış olmaya Allah onları muvaffak kılar. Onların "seyyiâtlarını hasenâta tebdil etmesi"nin, yani kötülüklerini iyiliklere dönüştürmesinin mânası budur. Yani Allah'ın onları buna muvaffak kılmasıdır. İkincisi: Allah'ın, onların bu dünyada iken işlemiş oldukları her bir günah fiilden dolayı pişmanlıkları ve tövbeleri sebebiyle işlemiş oldukları kötülükleri âhirette hasenata çevirmesidir. Bu mânada olmak üzere Ebû Hureyre'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kıyâmet gününde birtakım kavimler gelirler, onlar keşke daha çok günah işleselermiş diye iç geçirirler". Dediler ki: "Ey Ebû Hureyre! Kim onlar?" Ebû Hureyre: "Onlar, Allah'ın seyyiâtlarını hasenâta tebdil ettiği kimselerdir" diye cevap verir.[171] Bunun bir benzeri de sanki Abdullah b. Mesûd'dan rivayet edilmiş gibidir.

وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاِنَّهُ يَتُوبُ اِلَى اللّٰهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

71. "Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur."

Evet, kim tövbe edip erdemli davranırsa bu durumda gerektiği şekilde Allah'a yönelmiş olur. Bu da iki şekilde izah edilebilir. Birincisi: Emir mahiyetinde olması: Sanki şöyle demiş gibidir: Her kim tövbe ediyorsa Allah'a öyle bir tövbe etsin ki asla dönüşü olmasın! Şu kelâm-ı ilâhî de aynı mânaya gelir: "Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener…"[172] Yani emir anlamında, eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa sebat göstersin ve iki yüz kişiye galebe çalsın. Bunun öyle olduğunun delili de: "Allah şu andan itibaren yükünüzü hafifletti"[173] buyurmasıdır. İkincisi: Bunun, Allah Teâlâ'nın tövbe ettiklerinde asla dönmeyeceklerini bildiği özel bir topluluk hakkında olmasıdır. Yoksa her tövbe edenin tövbesine sadık kalarak bir daha hiç dönmemesi istisnasız mümkün değildir.

وَالَّذ۪ينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَۙ وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا ﴿٧٢﴾

72. "Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler."

171 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, III, 3156; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 281.

172 el-Enfâl, 8/65.

173 "Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir" (el-Enfâl, 8/66).

Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler. Bazıları dediler ki "lâ yeşhedûne'z-zûra" (لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ) cümlesinden maksat "zûr" mekânına uğramazlar demektir. "Zûr" (الزُّورَ) ise müziktir. Buna göre âyet "onlar müzik icra edilen mekânlarda bulunmazlar" anlamındadır. Bazıları da şöyle yorumlamışlardır: "Zûr"a şahitlik etmezler, "Zûr" da yalan demektir. Buna göre âyet "Yalancı şahitlik yapmazlar" anlamındadır.

279 **[§]Boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.** "Merrû kirâmen" "Merrû mürûra'l-kirâmi", yani saygı değer vakur insanların tepkisini göstererek oradan uzaklaşırlar anlamındadır. Yani eğer gördükleri boş ve yanlış şeyleri düzeltmeye kādir iseler düzeltirler, o boş ve yanlış şeylere kendileri düşmeden oradan uzaklaşırlar. Eğer düzeltmeye muktedir değillerse o takdirde onlara aldırış etmeden, onların boş ve yanlış işlerine bulaşmadan çekip giderler. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler…"[174]

Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler. Bazıları dediler ki: Kendileri incitildiği zaman hoş görürler. Bazıları da onlar nikâh ve benzeri konular anıldığında açık konuşmazlar, kinâyeli sözlerle meramlarını ifade ederler, demişlerdir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Yelka esâmen" (يَلْقَ أَثَامًا) "yelka'l-ukûbete" takdirindedir.

Onurluca çekip giderler. Yani o boş ve yanlış şeylere dâhil olmazlar, kendi özlerine saygı ile oradan vakarla uzaklaşırlar.

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا ﴿٧٣﴾

73. "Kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığında o âyetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar."

Kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığında o âyetler karşısında körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranmazlar. Bazıları dediler ki: Allah buyuruyor ki: Kendilerine Rab'lerinin âyetleri hatırlatıldığında hak karşısında sağırlık ve körlük yapmazlar. Dedi ki: Onlar vallahi öyle bir kavimdir ki

---

174 "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size; esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok' derler" (el-Kasas, 28/55).

Allah'ın âyetlerini anlarlar ve Allah'ın kitabından duyduklarından yararlanırlar. Hasan-ı Basrî dedi ki: "Onları kim (sadece) dili ile okursa sağır ve kör gibi okumuş olur". Sanki bildiriyor ki: Onlar, yani Allah'ın seçkin has ve ihlaslı kulları o âyetler karşısında, inatçı kâfirlerin tavırları gibi sağır ve kör gibi bir tavır takınmazlar. Aksine onlar üzerinde düşünerek (tezekkür) ve ince bir kavrayışta bulunarak, uyanık halde içinde olanları bilerek ve gereğini yerine getirerek davranırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer"[175].

[§]Körler ve sağırlar gibi. Yani onlardan gaflet içerisinde olmazlar. Bazı- 280
ları dediler ki: Onlara Kur'ân ile öğüt verildiği zaman körler ve sağırlar gibi bilinçsizce davranıp da onun âyetlerine karşı duymazlık ve görmezlik etmezler. Aksine o âyetleri işiten ve gören kimselerin dikkati ile dinler, öylesine bir tavır sergilerler. Bu iki yorum da aynıdır.

وَالَّذٖينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ اَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ اَعْيُنٍ
وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقٖينَ اِمَامًا

74. "Onlar, 'Ey Rabbimiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!, derler."

Onlar, 'Ey Rabbimiz!', Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet. Allah, Rahmân'ın has kullarının Rab'leri ile olan ilişkilerini bildirdi; onların gece ve gündüz O'na karşı nasıl kullukta bulunduklarını anlattı. Sonra onların kullar ile olan muamelelerini, onlara nasıl davrandıklarını anlattı. Sonra da aileleri ile olan davranışlarını ve onlara dualarını bildirdi ve şöyle buyurdu: **"Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet**. *En doğrusunu Allah bilir ya,* lâkin belirtelim ki Allah onlara "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun".[176] buyruğu ile kendi özlerini ve ailelerini ateşten korumalarını emredince onlar o zaman Rab'lerine dua ettiler ve O'ndan kendilerine dünya ve âhirette göz aydınlığı olacak eşler ve çocuklar bahşetmesini dilediler. Bazıları dediler ki: Onları salihler ve sana itaatkâr kullar eyle! Çünkü onların böyle olması bizim için göz aydınlığı olur. Hasan-ı

---

175 "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler" (el-Enfâl, 8/2).

176 et-Tahrîm, 66/6.

Basrî dedi ki: "Vallahi müslüman bir kul için çocuklarını, çocuklarının çocuklarını ve yakınlarını Allah'a itaatkâr görmekten daha sevimli bir şey yoktur". Ve dedi ki: Onları Allah'a itaatkâr görürüz de buna sebep gözlerimiz aydın olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizi günahtan sakınanlara öncü yap! Bazıları dediler ki: Yani bizi kendilerine uyulan hidâyet ve takvâ önderleri kıl. Bazıları dediler ki: Bizi öyle bir hal üzere kıl ki takvâ sahipleri bizi kendilerine örnek alsın ve bize uysunlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* fakat bunun aslı şudur: Sanki onlar şunu istiyorlardı: Rab'leri kendilerini öyle bir hal üzere kılsın ki onlara uyanlar takvâ sahibi kimseler olsun, sapık ve fâsık kimseler olmasın. Duanın en uygun yorumu, *en*
281 *doğrusunu Allah bilir ya,* budur. [§]Aksi takdirde onların "bizi müttakîler için öncüler kıl" diye bizzat kendi yararlarına bir talepte bulunmaları yersiz olur. Bu itibarla yorum ancak bizim belirttiğimiz şekil üzere yerinde olur.

Sonra onların dünyada yapıp ettiklerine ve emrolundukları şeyleri yerine getirmede sabır ve sebat göstermelerine karşılık olmak üzere âhiretteki ödüllerini bildirdi ve şöyle buyurdu:

أُولٰٓئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا 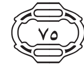

75. "İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek, orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar."

İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek. "Gurfe" (الْغُرْفَةَ) konakların en yücesi ve değerlisidir. Allah bildirdi ki onlar cennet konağıyla ödüllendirilecekler ve cennet yaşantıları o konaklarda olacaktır. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "ulâike yuczevne'l-cennete bimâ amilû" (أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْجَنَّةَ بِمَا عمِلُوا) "Onlar işlediklerinin karşılığı olarak cennetle ödüllendirilecekler" şeklindedir. Âyette geçen "Gurfe"nin cennetten kinâye olması caizdir. İbn Mesûd'un kırâati de buna delil olur. Diğer konaklama yerlerinden daha yüksek ve üstün olması sebebiyle bizzat "Gurfe"nin (konak, villa) kendisinin murat edilmesi de mümkündür. O, dünya hayatında bazı zamanlarda kalınması tercih edilen hususlardandır. İnsanlar öylesi yerlerde kalmayı yüksek ve daha değerli olması sebebiyle başka mekânlara tercih ederler. Bu insânî telakkiden dolayı Allah Teâlâ âhirette böyle bir vâdle onların dine karşı rağbetlerini oluşturmayı irade etti.

Orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar. Şeddeli ve "ve yelkavne" şeklinde şeddesiz okunmuştur. **Sağlık ve esenlik,** yani onları melekler selâm ve esenlik temennileriyle karşılayacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi: "Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun!"[177]; "Selâm size! Hoş geldiniz!"[178] Ya da bizzat kendileri birbirlerini selâm ve esenlik dilekleriyle karşılayacaklardır, birbirlerine selâm verecekler, temenna çekeceklerdir.

خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا ﴿٧٦﴾

76. "Orada sonsuzca yaşayacaklar. Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!"

Orada sonsuzca yaşayacaklar. Yani devamlı olarak. **Ne güzel bir yerleşme ve kalma yeri!** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Cennet onlar için yerleşme ve kalma yeri olarak öyle güzeldir ki orada usanmazlar, sıkılmazlar, yalnızlık korkusuna kapılmazlar, üzüntü ve tasa bilmezler. Orası, dünya nimetleri gibi değildir. Zira dünya nimetleri, çok olması ve içinde kalmanın uzaması halinde usanç ve bıkkınlık doğurur.

قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّى لَوْلَا دُعَٓاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا ﴿٧٧﴾

77. "De ki: (Ey insanlar!) ***"Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!*** (Ey inkârcılar!) ***Siz O'nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak!"***

De ki: (Ey insanlar!) "Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin! Bazıları dediler ki: **Rabb'im size ne diye değer versin!** Yani Rabb'im size değer vermez. [§]Eğer kendisini tevhit etmeniz ve O'na itaatte **282**
bulunmanız için sizi davette bulunmasaydı… Bazıları da dediler ki: Rabb'im sizi ne yapsın? *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Eğer siz

177 "O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler" (er-Ra'd, 13/23-24).

178 "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, "Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!" diyecek" (ez-Zümer, 39/73).

O'nu tevhit eder ve O'na itaat ederseniz o takdirde Rabb'im size ne eylesin?! Şu âyette olduğu gibi: "Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin?"[179]

Siz O'nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak. Bu beyanın yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: Bir kısmı "Bedir günü azabıdır" demişlerdir. Yani (günahı ve günahkârı) birbirlerine yapıştırdı da ayrılmaz kıldı. İbn Mesûd da aynı şekilde açıklamış şöyle demiştir: "Duhân" (الدخان), "batşa" (البطشة) ve "lizâm" (اللزام) bunların hepsi de Bedir günü olmuştur[180]. Bazıları şöyle demişlerdir: Yani asla ayrılmayan yapışık bir azaptır ki o da âhiret azabıdır. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Rabb'im size ne diye değer versin!**, yani sizi ne yapsın. "İhtiyaç duyma" anlamında şöyle kullanılır: 'Abe'e, ya'be'ü, 'ıb'en fe hüve 'âbi'un (عبأ يعبأ عبئا، فهو عابئ) "Mâ a'be'ü bi hâze'l-emr" (ما أعبأ بهذا الأمر) denilir, yani "Onu ne yapayım, ona ihtiyacım yok!" demektir. "Abe'tü bi fulân" ise "Ona ihtiyaç duydum" anlamındadır. İbn Kuteybe'nin izahı da aynıdır[181].

179 en-Nisâ, 4/147.

180 "Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu acı veren bir azaptır" (ed-Duhân, 44/10). "Amansız bir şekilde yakaladığımız (el-batşa) gün yaptıklarının cezasını hakkıyla vereceğiz" (ed-Duhân, 44/16. bk. Buhârî, "Tefsîr", 25/5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 56, XXI, 17; XXV, 112; XXVII, 85; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 70).

181 bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, s. 438. Orada şu da var: "De ki: '(Ey insanlar!) Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin! (Ey inkârcılar!) Siz O'nun dinini yalan saydığınız için bunun günahı artık yakanızı bırakmayacak". Dedi ki: Bu âyette işkâl vardır. İbn Necîh, Mücâhid'den onun "Allah size ne diye değer versin!" ifadesi hakkında şöyle dediğini nakleder: Yani "eğer Rabb'imin O'nu tevhit etmeniz ve O'na itaat etmeniz vb. için sizi daveti olmasa sizi ne yapsın?" Kelbî dedi ki: Seleme, Ferrâ'dan nakletti: Yani "Rabb'im sizi ne yapsın? Eğer çağrınız olmasa. Eğer O'nun sizi İslâm'a çağrısı olmasaydı o takdirde sizin işiniz kötü idi". Ebû İshak "Allah size ne diye değer versin!" ifadesi hakkında dedi ki: Yani "eğer duanız, yani O'nu tevhit edişiniz olmasa O sizi ne yapsın?" Dedi ki: Yorumu şöyle: "Eğer tevhidiniz olmasaydı ne kadar bir ağırlığınız olurdu?" "Mâ 'abe'tü bi fulân" dersin. Mânası "Onun benim nazarımda ne bir ağırlığı ne de bir değeri var!" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "abe" md.).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾

1. "Tâ-sîn-mîm."

2. "Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir."

[Kur'ân ve Tebliği]

Tâ-sîn-mîm. Hurûf-ı muʿceme'nin yorumu hakkında daha önce bilgi verilmişti[2]. Aynı şekilde **Bunlar, apaçık kitabın âyetleridir** kavl-i celîlinin yorumu hakkında da daha önce açıklama yapmıştık.

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾

3. "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"

İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin! Onların imana gelmemeleri ve kendisini yalanlamaları hem onlara acıma ve haklarında endişe duyma hem de Allah'a tâzim ve O'nun hukukunu yüceltme adına Hz. Peygamber'e (s.a.) çok ağır geliyordu; o kadar ki bu yüzden üzüntüsünden dolayı neredeyse helâk olacaktı. Şu âyette olduğu gibi: "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!"[3] "Esef" (الأسف) üzüntünün nihaî şeklidir. Hz. Yâkub'un şu sözünde olduğu gibi: "Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!" diyordu"[4]. Bazıları dediler ki "Esef" öfkenin nihaî şeklidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bize karşı

1 Mekkî olduğu söylenmiştir.

2 "el-Hurûfü'l-muʿceme ya da el-Mukattaa" hakkında bk. Bakara sûresi.

3 el-Kehf, 17/6.

4 "Onlardan yüz çevirdi, 'Âh Yûsufum âh! İçim yanıyor!' diyordu. Sonunda üzüntüden gözlerine boz geldi. Artık kederini içine gömüyordu" (Yûsuf, 12/84).

öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik"[5]. Denildi ki: Bu âyette geçen "Âsefûnâ" (آسَفُونَا) "ağdabûnâ" (أغضبونا), yani bizi öfkelendirdiler anlamındadır. Daha önce belirtmiştik ki Allah'ın peygamberini zikretmesi, onların inkârları ve tekzipleri yüzünden onun tabiatı itibariyle
284 üzüntü ve keder içinde olduğunu belirtmesinin, [§]"Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir…"[6] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi olduğunu daha önce izah etmiştik. O, acıması sebebiyle onlara üzülüyor; Allah'ı tâzim, emir ve yasaklarının tersini yapmaları durumunda emrini yüceltme için de onlara öfkeleniyordu. Bir başkasını kötülük ya da büyük günah işlerken gören herkesin yapması gereken de, aynı şekilde onlara üzülmek, şefkat ve merhamet duymak, çirkin işler işlenmesi yüzünden de Allah için onlara öfke duymak olmalıdır.

اِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَٓاءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾

4. "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler."

Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler. Mûtezile şöyle dedi: **Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz** meâlindeki beyanda söz edilen dileme zorlama ve tahakküm iradesidir. Öyle ki sonunda onlar mecbur kalırlar ve iman ederler. Bize göre ise iman ve ihtiyar meşîeti/dilemesidir. Yani eğer biz onların imanlarını dileseydik, onlara bir mûcize indirirdik onlar da iman ederlerdi. Çünkü mûcize hiç kimseyi imana zorlamaz ve tahakküm altına almaz. Bunun da delili şu âyettir: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı…"[7] Bu beyanda bahsedilen mûcizeyi Allah yaratsa bile onların inanmayacaklarını ve bunun onları zorla iman etmeye sevketmeyeceğini bildirdi. "O gün Allah on-

---

5 "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük" (ez-Zuhruf, 43/55).

6 "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur" (et-Tevbe, 9/128).

7 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

ların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler"[8]; "Sonra onların mazeretleri "Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık" demekten başka bir şey olmadı"[9] meâlindeki âyetlerde âhirette onların durumu hakkında vuku bulacakları aynı şekilde haber verdi. Bu beyanlarda Allah, onların âhirette dünyadaki hal üzere olduklarını, inkâr ile yemin billah edeceklerini bildirdi. Azabın her çeşidini görmekten daha büyük bir mûcize olabilir mi? Buna rağmen bu durum onları tekzipten alıkoymadı ve onları çaresiz bir şekilde tasdik ve ikrara mecbur etmedi. Bu da gösterir ki mûcize ne kadar büyük de olsa muhataplarını iman ve tasdik etmeye zorlamaz. Bizim bu konuya dair daha önce yaptığımız açıklamalar onu burada yeniden ele almaya ihtiyaç bırakmamıştır.

[§]Derhal ona boyun eğerler. Yani boyunları hemen ona meyleder ve 285
eğilir. "A'nâk" (اَعْنَاقُ) kelimesi öyle gözüküyor ki kendi özlerinden kinâyedir. İbn Abbâs **Derhal ona boyun eğerler** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: "Bizim ileride Ümeyye oğullarını boyun eğdiren bir devletimiz olacak, onlar belli bir zorluktan sonra ona boyun eğecek, izzetli iken zelil hale düşeceklerdir". Onun bu dediği (Abbâsî Devleti'nin kurulması ile) fiilen de olmuştur. Bazıları şöyle dedi: "A'nâk" (اَعْنَاقُ) toplumu yöneten beyler ve komutanlardır, tekili "'unuk"tur. Yani komutanlar teslim olduğu zaman, onlara uyarak arkalarındaki tâbileri de teslim olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe ve Ebû Avsece ise şöyle dediler: "Fe zallet a'nâkuhum" (فَظَلَّتْ اَعْنَاقُهُمْ) "Zaleltü'l-yevme" (ظللت اليوم) demen gibidir. O ikisi dediler ki: "A'nâk" (اَعْنَاقُ) toplumu yöneten beylerdir (السادة), tekili "'unuk"tur.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾

5. "Ne zaman Rahmân'dan kendilerine yeni bir uyarı gelse mutlaka bundan yüz çevirmektedirler."

8 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücâdile, 58/18).

9 "Sonra onların mazeretleri 'Rabbimiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

Ne zaman Rahmân'dan kendilerine yeni bir uyarı gelse. Bazıları dediler ki: Öğüt ve hatırlatma (zikir) kabilinden bir âyetin ardından ne zaman başka bir âyet inse o ilkinden ortaya çıkar[10]. Şu anlam da mümkündür: **Ne zaman Rahmân'dan kendilerine yeni bir uyarı (zikir) gelse,** yani içinde sizin kıyâmet günündeki ününüz ve yaratıklar içindeki şerefinizi anlatan bir uyarı gelse… **mutlaka bundan yüz çevirmektedirler**. Çünkü eğer onlar iman edecek olsalar insanlar arasında anlatılır ve onların ünü ve şerefi aynen nebî ve resûllerin adı gibi kıyâmete kadar anılır.

Yeni anlamına gelen "muhdes" (محدث) sözcüğüne dair, belirtmiş olduğumuz her iki yoruma göre de ortaya çıkma anlamı uygun düşer.

فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَأْتٖيهِمْ اَنْبٰٓؤُا مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦﴾

6. "Hep yalanladılar, fakat alay edip durdukları şeylere ait bilgiler yakında onlara gelecektir!"

Hep yalanladılar, yani gelen âyeti. Anlamı açıktır, daha önce bunun yorumundan da söz etmiştik[11].

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْبَتْنَا فٖيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرٖيمٍ ﴿٧﴾

7. "Peki, o inkârcılar yeryüzüne hiç bakmazlar mı? Orada her türden nice değerli bitkiler çıkarmışızdır."

Peki, o inkârcılar yeryüzüne hiç bakmazlar mı? Bunun iki çeşit izahı olabilir: Birincisi: (Soru şeklinin olumlama anlamında kullanılması), yani onlar elbette bizim yeryüzünde bitirdiğimiz ve oradan çıkardığımız bitki ve
286 ürünlere bakmışlardır. [§]İkincisi: (Emir anlamı), yani bizim yeryüzünde her değerli çiftten bitirdiğimiz ve oradan çıkardığımız bitki ve ürünlere bakın! Hasan-ı Basrî dedi ki: "el-Kerîm" el-behîc gibi "el-hasen", yani güzel, revnaklı, parlak demektir.

Orada her türden nice değerli, yani güzel cinsten **bitkiler…**

اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٨﴾

---

10 Yani ilk âyette hikâyeleri anlatılan öğüt dolu dersler yeni inen âyette de hatırlatılır.

11 Meselâ bk. En'âm sûresinin beşinci âyeti.

8. "Şüphesiz bunlarda alınacak büyük bir ders vardır; ama çoğu iman etmezler."

Şüphesiz bunlarda alınacak büyük bir ders vardır. Ders vardır kavl-i celîli Allah'ın vahdâniyeti ve ulûhiyetine, O'nun hükümranlığı ve yüce kudretine, ilmi ve tedbirine dair delil vardır şeklinde açıklanabilir. Çünkü kuruduktan ve çer çöp olduktan sonra bitkileri ve toprağı yeniden diriltmeye kādir olan ölüleri diriltmeye ve onları sevketmek için toplamaya da kādirdir. Bitkilerin her sene aynı düzen, yasa ve ölçü içinde, aynı şekilde yerden çıkması bunun öyle gelişi güzel olmadığını; aksine tedbire, zatî bir ilme ve zatî bir kudrete bağlı olduğunu gösterir. Bütün bunlar da onların, kādir, müdebbir ve âlim olan, her şeyi bilen, hiçbir şeyin aciz kılamayacağı, kendisine hiçbir şeyin gizli kalamayacağı tek bir ilâhtan olduğunu gösterir. *Doğruya ulaştıran yalnızca Allah'tır.*

Ama çoğu iman etmezler. Bunun da iki izaha ihtimali vardır: Muhammed'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği muhatap kitlenin çoğu iman edenler olmadı. Bunlar onun resûl olarak gönderildiği zamanda yaşayan kimselerdi. Ya da "Mâ kâne" (مَا كَانَ) "Mâ yekûnü" (ما يكون) takdirindedir. Yani (gelecekte) onların çoğu iman edecek değillerdir.

وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

9. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir."

Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir. Şöyle yorumlamak caizdir: "Azîz" (العزيز) düşmanlarından öç alan, "Rahîm" (الرحيم) dostlarına rahmeti ile muamele eden. Şu da mümkündür: Tüm mahlûkatına karşı Azîz'dir; çok güçlüdür, onların hepsi O'nun yüce kudreti karşısında hor ve hakirdir, izzet bulan ancak O'nunla izzet bulur.

وَاِذْ نَادٰى رَبُّكَ مُوسٰٓى اَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ اَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾

10-11. "Hani Rabb'in Mûsâ'ya, şöyle seslenmişti: O zâlimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git. Onlar (zulümden) ***hâlâ sakınmayacaklar mı?"***

[Mûsâ ve Firavun Kıssası]

Hani Rabb'in Mûsâ'ya, şöyle seslenmişti. Yani Hz. Mûsâ'ya emretmiş ve şöyle vahyetmişti: **"O zâlimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git. Onlar**
287 **(zulümden) hâlâ sakınmayacaklar mı?"** Bu âyet gösteriyor ki [§]Hz. Mûsâ (s.a.) bazı âyetlerde her ne kadar kavmi zikredilmiyorsa da hem Firavun'a hem de kavmine birlikte gönderilmiş bir elçi idi. "Firavun'a git! Şüphesiz o azmıştır!"[12] veya bir başkasında "Firavun'a ve maiyetine git!"[13] şeklinde buyurmuş olması, onların başlar ve yöneticiler olması itibariyledir. Eğer onlar iman ederlerse, tebaaları da onlara uyarak iman ederler. Bu itibarla gerçekte o hem Firavun ve maiyetine hem de halkına, âyette belirtildiği üzere hem önderlere hem de onlara tâbi olanlara birlikte gönderilmiş idi.

Firavun'un kavmine git. Onlar (zulümden) hâlâ sakınmayacaklar mı? Sanki şöyle bir takdir vardır: **O zâlimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git** ve onlara de ki: (zulümden) **hâlâ sakınmayacaklar mı? Hâlâ sakınmayacaklar mı?** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi Allah'ın emirlerine ve yasaklarına karşı gelmekten hâlâ sakınmayacaklar mı? Ya da şöyle buyuruyor olmalıdır: Allah'ın gazabına uğramaktan, O'nun cezasına çarpılmaktan sakınmıyorlar mı? *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ اِنّٖىٓ اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾

12. "Mûsâ, 'Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum;'"

Mûsâ, Rabbim! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum. Hz. Mûsâ yalancılıkla suçlama (tekzip) konusunda kesin bir dil kullanmadı, buna karşılık bir beklenti halini dile getirdi. Bu *en doğrusunu Allah bilir ya,* ilâhî beyandaki üslup gibidir: "Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer"[14]. Sanki o, bu onun hakkında bir beklenti hali gibiydi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ifade onun kendisini tekzip edecekleri konusunda kesin bilgi sahibi olduğunu ifade de olabilir. Sanki şöyle demiş gibi: Elbette ben onların beni yalanlayacaklarını biliyorum. Bu yorum da dilin imkânları itibariyle mümkündür

---

12 Tâhâ, 20/24.

13 Örnek olarak bk. el-A'râf, 7/103; Yûnus, 10/75.

14 Tâhâ, 20/44.

وَيَضٖيقُ صَدْرٖى وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانٖى فَاَرْسِلْ اِلٰى هٰرُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَىَّ ذَنْبٌ فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾

13. "Göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle."

14. "'Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum' dedi."

Göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor, dedi çünkü onların kendisini yalancılıkla itham etmeleri halinde onlara Allah için öfke duyması gerekiyordu. Kişinin öfkesinin artması halinde göğsü daralır, dili dolaşır. Bu, şu âyette Rabb'ine dua edip de talepte bulunduğu husustur: [§]"Mûsâ "Rabbim!" dedi, 288
"Kalbime genişlik ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz…"[15] Bu durumda göğüs daralması ve dilin dolaşması, yalancılıkla itham etmeleri yüzünden iyice artan öfkesi sebebiyledir, yoksa dilindeki bir kusur sebebiyle değildir. Belirttiğimiz gibi kişinin öfkesinin artması halinde göğsü daralır ve bu hal onun anlayışını etkiler, dili ağırlaşır, sözler birbirine dolaşır ve açık bir şekilde konuşamaz, muradını ifade edemez hale gelir. Dil dolaşmasının dilindeki bir kusur sebebiyle olması da mümkündür. Sonra göğüs daralması iki şekilde olur: Birincisi, Allah'ın emrinin büyüklüğü ve O'nun kudretinin yüceliğinden ötürü risâletini kavminin yalanlaması halinde göğsü daralır ya da kendisini tekzip etmeleri halinde onların başlarına inmesinden korktuğu Allah'ın azabı ve gazabı sebebiyle göğsü daralır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum, dedi. Bu âyetteki **bu elçilik görevini Hârun'a yükle** ifadesi onun şu âyette geçen talebi gibidir: "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârun'u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et"[16]. Buna göre **Onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle** meâlindeki beyan, benimle birlikte onu da görevlendir anlamında olur. Şu âyette olduğu gibi: "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda

---

15 Tâhâ, 20/25-27.

16 Tâhâ, 20/29-32.

gönder"[17]. Hz. Mûsâ'nın üzerinde olduğunu söylediği suç (zenb) ise, "Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu"[18] meâlindeki âyette anlatılmakta olan olaydaki bir Kıptî'yi öldürmüş olmasıdır: Bu onun, onlara karşı işlemiş olduğu suçu olmaktadır. Sonra şöyle buyurdu:

قَالَ كَلَّا فَاذْهَبَا بِاٰيَاتِنَٓا اِنَّا مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

15. "Allah, 'Hayır, asla böyle olmayacak!' buyurdu. Haydi ikiniz de mûcizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz, (her şeyi) ***işitmekteyiz."***

Allah, 'Hayır, asla böyle olmayacak!' buyurdu. 'Haydi ikiniz de mûcizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz, (her şeyi) işitmekteyiz'. Hayır anlamına gelen "kellâ" (كَلَّا) sözcüğü Hz. Mûsâ'nın "beni öldürmelerinden korkuyorum" sözüne cevaptır. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Korkma! Bu bir başka âyet-i kerîmede ifade edilen şeydir: "Ey Rabbimiz!" dediler, "Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz". Allah (o zaman cevap olmak üzere) buyurdu: "Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[19].

289 **[§]Haydi ikiniz de gidin.** Yani korkmayın, **Mûcizelerimizle gidin. Şüphesiz biz sizinle beraberiz,** (her şeyi) **işitmekteyiz.** O âyette ise şöyle demişti: "Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[20]. Yani onların size diyeceklerini işitir, size yapacaklarını görürüm. Onların size kötülük yapmalarına mani olurum. Çünkü o ikisi onlardan korkularını iki şeye sebep zikretmişlerdi: Fiil ve söz. Nitekim şöyle demişlerdi: "Doğrusu onun bize karşı (fiil ile) ileri gitmesinden veya (dil ile) daha da azmasından endişe ediyoruz"[21].

---

17 "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder. Zira beni yalancılıkla itham etmelerinden endişe ediyorum" (el-Kasas, 28/34).

18 "Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: 'Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!'" (el-Kasas, 28/15).

19 Tâhâ, 20/45-46.

20 Tâhâ, 20/45-46.

21 Tâhâ, 20/45-46.

فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَٓا اِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ اَنْ اَرْسِلْ مَعَنَا بَنٓى اِسْرَٓائِلَ ﴿١٧﴾

16-17. "Firavun'a gidin ve deyin ki: 'Gerçekten biz, İsrâiloğulları'nı bizimle beraber göndermen için âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz.'"

Firavun'a gidin ve deyin ki: Gerçekten biz, İsrâiloğulları'nı bizimle beraber göndermen için âlemlerin Rabb'inin elçisiyiz. İsrâiloğulları'nı bizimle beraber göndermen için. Bu beyan, onları gerçekten kendisi ile birlikte gönderme talebi anlamında değildir, maksadı onları köleleştirmeyi terketmesini istemektir. Şu âyette olduğu gibi: "Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme!"[22] Yani onları kendi angaryanda kullanma ve köleleştirme işini bırak. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتٖى فَعَلْتَ وَاَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

18. "(Makamına vardıklarında Mûsâ'ya) ***Firavun şöyle dedi: 'Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?'"***

19. "Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!"

Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Firavun, ona yapmış olduğu iyilikleri sayıyor, küçükken onu büyüttüğünü, onun nice yıllar kendileriyle birlikte kaldığını, buna mukabil Mûsâ'nın kendisine yapmış olduğu iyiliklere karşı nankörlük ettiğini hatırlatıyor ve şöyle diyor: **Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!** Kastettiği Mûsâ'nın attığı bir yumrukla Kıptî'yi öldürmesi olayıdır. Mûsâ, bu olayı ikrarla onu kendisinin yaptığını bildirerek şöyle demiştir:

قَالَ فَعَلْتُهَٓا اِذًا وَاَنَا مِنَ الضَّٓالّٖينَ ﴿٢٠﴾

---

22 "Ona gidip deyin ki: 'Biz senin Rabb'inin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme. Sana Rabb'inden bir mûcize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır'" (Tâhâ, 20/47).

290 [§]***20. "Mûsâ, 'Ben' dedi, 'o işi,*** (sonunun ölüme varacağını) ***bilmeden yaptım.'"***

'Ben' dedi, o işi, (sonunun ölüme varacağını) bilmeden yaptım. Yani ben bunu henüz cahil iken yapmıştım. Çünkü Mûsâ, attığı tokadın onu öldüreceğini bilmiyordu. Eğer onun öyle olacağını bilseydi o tokadı atmazdı. Çünkü onu öldürmek kendisine helâl değildi. "Bu şeytanın işindendir"[23] demesi gösteriyor ki Mûsâ, onun öldürülmesini kendisine helâl görmüyordu, ne var ki hata ve cahillik sonucu bir kere elinden çıkmış bulunuyordu. Mûsâ demişti ki: **'Ben' dedi, o işi, (sonunun ölüme varacağını) bilmeden yaptım.** Yani bu sonucu doğuracağını bilmez halde iken yaptım. O attığı tokattan ölümün meydana gelebileceğini bilmemekteydi. Bazı kırâatlerde de benzer şekilde "Ve ene mine'l-câhilîn" (وأنا من الجاهلين) diye okunmuştur. Bu da gösteriyor ki Mûsâ öldürme işini kasıt ile değil cahillikle yapmıştır.

Bu âyette, insanın hata ve cahillikle elinden çıkmış olan bir fiilinden dolayı sorumlu tutulabileceğini, onunla muhatap kılınabileceğini, onun yasak konusu edilebileceğini gösteren delil vardır. Zira şöyle buyrulmuştur: **O işi, bilmeden yaptım**. Sonra şöyle buyurdu:

فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِى رَبِّى حُكْمًا وَجَعَلَنِى مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾

21. "Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabb'im bana doğru karar vermeyi öğretti ve beni peygamberlerden biri yaptı."

Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Bu kaçış, şu âyette sözü geçen adamın haber vermesi üzerine olmuştur: "Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: "Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim". Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı"[24]. Bu onlardan kaçışı (firar) olmaktadır.

---

23 el-Kasas, 28/15.

24 "Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: 'Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim'. Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. 'Rabbim! Beni zâlimler topluluğundan kurtar' dedi" (el-Kasas, 28/20-21).

Sonra Rabb'im bana doğru karar vermeyi öğretti. Bazıları dediler ki: "Hüküm"den maksat peygamberliktir. Bazıları da nasıl hüküm verileceği bilgisidir, demişlerdir. **Ve beni peygamberlerden biri yaptı.** Bunların hepsi onun için aynen olmuştu.

وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ اَنْ عَبَّدْتَ بَن۪ٓى اِسْرَٓائ۪لَ ﴿٢٢﴾

22. "O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmenden ibarettir."

O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince o da İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmenden ibarettir. Sözü edilen husus onların köleleştirilmesidir.
[§]Yani eğer sen onu anıyorsan o zaman bunu da anmalısın! Bu, birkaç şekilde 291
yorumlanabilir: Sen bana olan iyiliklerinden bahsediyor ve onları bana baş kakıncı ediyorsun ancak İsrâiloğulları'na yapmış olduğun, onları köleleştirme gibi kötülüklerinden hiç söz etmiyorsun. Yani madem bundan söz ediyorsun o zaman onu da anmalısın.

İkincisi: O nimet diye başıma kaktığın şey beni köle etmeyip de İsrâiloğulları'nı kendine kul köle etmen oluyor. Bu ondan minneti kabul etme şeklinde çıkmış oluyor.

Üçüncüsü: Sen eğer İsrâiloğulları'nı köleleştirmeyip de serbest bırakmış olsaydın o takdirde şu başa kaktığın minnetin zaten olmazdı. Bunun tamamı Mûsâ'nın Firavun'a söylediği şu sözündedir: "Bre Firavun! Sen şimdi kalkmışsın, esas itibariyle özgür olan İsrâiloğulları'nı köleleştirmeni, onları tahakkümün altına almanı benim başıma kakıyorsun, öyle mi!? O nimet diye başıma kaktığın şeye gelince ifadesi hakkında bazıları dediler ki: Mûsâ diyor ki: "Bu senin bana yaptığın nimet değil başıma kaktığın minnettir". **Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi?** Mûsâ diyordu ki: "Sen İsrâiloğulları'nı köleleştirip tahakküm altına almanı bana iyilikmiş gibi başıma kakıyorsun, beni bununla minnet altına sokmaya çalışıyorsun!"

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِن۪ينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُٓ اَلَا
تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾

23. "Firavun, 'Âlemlerin Rabb'i de kimdir?' diye sordu."

24. "Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir' diye cevap verdi."

25. "Firavun yanında bulunanlara, 'Ne dediğini duydunuz değil mi?' dedi."

Sonra Firavun Mûsâ'ya: **Âlemlerin Rabb'i de kimdir? diye sordu.** Mûsâ ona: **Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir diye cevap verdi.** Sonra **Firavun yanında bulunanlara, Ne dediğini duydunuz değil mi? dedi.** Lânetli Firavun bu sözü söyledi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* çünkü Mûsâ kendisine göre sorduğu sorunun cevabını vermeye yanaşmamıştı. Şöyle ki kendisi Rabb'in mahiyetini sormuştu, oysa Mûsâ sadece fiilleri ve Rab oluşu üzerinden cevap vermiş, (üslûb-ı hakîm ile) meseleyi çelmişti. Firavun'un zannınca Mûsâ sorduğu soruya cevap vermekten yan çizmişti. O yüzden kavmine Mûsâ'nın verdiği cevaba taaccüple: **Ne dediğini duydunuz değil mi? dedi.** Ben ona bir şey soruyorum, o ise bana başka bir şey hakkında cevap veriyor.

قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ اِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذٖٓي
اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ ﴿٢٧﴾

26. "Mûsâ, 'O, sizin de Rabb'iniz, geçmişteki atalarınızın da Rabb'idir' dedi."

27. "Firavun, 'Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş' dedi."

Sonra Mûsâ şöyle dedi**: O, sizin de Rabb'iniz, geçmişteki atalarınızın da Rabb'idir.** Bunu duyunca Firavun **Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş, dedi.** Mûsâ'yı cününa (cinlenmişlik, akıl hastalığı) nispet etmişti. Çünkü belirttiğimiz gibi onun, bahsedilen her konuda cevabı saptırdığını düşünüyordu. Ona yöneltilen soru mahiyet hakkında idi, oysa o konuyu saptırarak başka bir cevap vermiş, sorunun cevabını vermemişti. İşte o zaman:

قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

292 **[§]*28. "Mûsâ devamla şunu söyledi: 'Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'idir.'"***

Mûsâ devamla şunu söyledi: Şayet aklınızı kullanırsanız anlarsınız ki O, doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'idir.

Mûsâ onun kendisine yönelttiği mahiyete dair her soruya cevap vermedi, ancak ilkinde O'nun rubûbiyetini ve ulûhiyetini açıkladı ve şöyle dedi: "Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir"[25]. O böyle deyince melûn Firavun, kendisinin öyle göklerin ve yerin Rabb'i olmadığını anladı, çünkü onların varlığında kendisinin herhangi bir dahli olmadığını, onları kendisinin var etmediğini, ancak onları Mûsâ'nın belirttiği gibi âlemlerin Rabb'i olan Allah'ın yarattığını biliyordu. Ancak sanki onların sonradan var olmalarını (hudûs) ve yok olmalarını (fenâ) Mûsâ'nın belirttiği cevaptan bilemedi. Zira onların hâdis ve fâni oluşlarını müşahede etmemişti, o yüzden de bu durum onun yanında kesinlik kazanmamıştı. Çünkü ona göre gökler ve yer hep böyle idi ve sonsuza kadar da hep böyle kalacaktı. Bu durumda onların hâdis ve yok oluşlarına şahit olduğu bir şeyi belirtme ihtiyacı duydu. O da Mûsâ'nın **O, sizin de Rabb'iniz, geçmişteki atalarınızın da Rabb'idir**[26] sözü idi. O, Firavun'un hâdis ve fâni oluşuna şahit olduğu olguları hatırlattı. Eğer o sözü edilen insanın hâdisliğini ve yok oluşunu bilirse onun kendiliğinden olmadığını, ya da kendisini bizzat kendisinin oluşturmadığını, buna mukabil onu yoktan var eden bir yaratıcının, onu tedvir eden bir müdebbirin varlığını da bilebilirdi.

Doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'i. Burada O'nun kudretini ve saltanatını andı. O gündüzü doğudan, geceyi batıdan getiren, güneşi doğudan doğduran, batıdan batırandır. Aynı şekilde ay ve yıldızları da öyle. Bunda, ölümden sonra tekrar diriltilmeye dair delil vardır. Çünkü gündüzü şu taraftan, geceyi öbür taraftan, ayı ve güneşi şuradan getirmeye kādir olan varlık ölümden sonra tekrar diriltmeye de kādirdir ve onu hiçbir şey acze düşüremez. Verilen bu cevapların her birinde, diğerinde olmayan bir anlama dair delil ve istidlâl bulunur.

[§]O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir[27]. 293
Bu beyanda Allah'ın rubûbiyeti ve ulûhiyetine işaret eden delil vardır. **O, sizin de Rabb'iniz, geçmişteki atalarınızın da Rabb'idir**[28] meâlindeki beyanda sözü edilenlerin hâdis ve fâni oluşlarına, onların bir yoktan var edici (muhdis)

---

[25] eş-Şuarâ, 26/24.
[26] eş-Şuarâ, 26/26.
[27] eş-Şuarâ, 26/24.
[28] eş-Şuarâ, 26/26.

ve müdebbire muhtaç olduklarına dair delil mevcuttur. **Doğunun, batının ve bu ikisi arasında bulunanların Rabb'i** ifadesinde O'nun yeniden diriltmeye -belirttiğimiz üzere- kudret ve saltanatının mevcut olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca bunda, Allah Teâlâ'nın mahiyet itibariyle bilinemeyeceğine, keza duyularla algılanamayacağına, aksine O'nun varlığının, ancak yaratmasından hareketle, vahdâniyetine delâlet eden delillerle istidlâlde bulunarak bilinebileceğine dair delil vardır. Şuradan belli ki Firavun, Rab Teâlâ'nın mahiyetini Mûsâ'ya sormuş, Mûsâ ise ona yaratıklarından hareketle O'nun varlığına istidlâl ederek cevap vermiştir.

قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرٖى لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونٖينَ ﴿٢٩﴾

29. "Firavun, 'Benden başkasını tanrı edinirsen, yemin ederim ki seni zindanlarda süründürürüm!' dedi."

Firavun, "Benden başkasını tanrı edinirsen, yemin ederim ki seni zindanlarda süründürürüm!" dedi. Firavun onu zindana atmakla korkuttu, öldürtmekten söz etmedi. Çünkü ondan, iddia ettiği peygamberliğine kanıt getirmesini istemişti. Nitekim (bir sonraki âyette de belirtildiği üzere) ona "Haydi getir onu!"[29] demişti. Eğer öldürmüş olsaydı o takdirde istediği kanıtı getiremezdi. Bazıları da dediler ki: Hayır, ancak onun zindan cezası ölümden ve her türlü işkenceden daha şiddetli idi. Bundan dolayı öyle dedi.

قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبٖينٍ ﴿٣٠﴾

30. "Mûsâ, 'Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı?' diye sordu."

Mûsâ ona dedi ki: **Sana apaçık bir şey getirmiş olsam da mı?** Yani O'nun Rab oluşunu ve ulûhiyetini ortaya çıkaran, ya da benim Allah'ın resûlü olduğumu açıklayan.

قَالَ فَأْتِ بِهٖٓ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿٣١﴾

31. "Firavun, 'Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu' diye karşılık verdi."

---

29 "Firavun, 'Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu' diye karşılık verdi" (eş-Şuarâ, 26/31)

Firavun ona şöyle dedi: **Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu!** Yani risâleti ya da iddia ettiğin kanıtı. Firavun'un Mûsâ'ya **Doğru söyleyenlerden isen, haydi getir onu!** demesi gösteriyor ki o Mûsâ'nın resûl olduğunu, kendisinin ise iddia ettiği gibi ilâh olmadığını, ilâhın kendisinden gayrı yüce bir varlık olduğunu anlamıştı. Öyle ki ondan delil istemişti.

[§]"Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa"[30] Yani Allah'ın vahdâniye- 294
tine ve meşîetine işaret eden âyetlere inanmaya yatkınlığınız varsa… Bunu onların, yaratıcı olan Allah'ı inkârlarına mukabil belirtmiştir. "Îkân" (yakînî/kesin bilgi) istidlâl yoluyla elde edilen bilgidir. O yüzden Allah Teâlâ için "Mûkın", yani îkân sahibi denilmez. **Şayet aklınızı kullanırsanız**[31] kavl-i celîlini ise Firavun'un "Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş"[32] sözüne karşılık olarak söylemiştir.

فَاَلْقٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿٣٢﴾

32. "Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş!"

Bunun üzerine Mûsâ asâsını atıverdi; bir de ne görsünler, asâ düpedüz bir yılan oluvermiş! Bazıları dediler ki: "Sü'bân" (ثُعْبَانٌ) yılanların büyük ve iri olanlarına denilir. Başka bir yerde ise "onun yılan gibi kımıldanıyor olduğunu görünce"[33] buyurmuştur. Bir başka yerde de şöyle demiştir: "Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!"[34] Bu durum şöyle izah edilebilir: Asâ atılmadan evvel elde iken "cân" (جانّ), yani küçük çevik yılan gibidir, atıldıktan sonra ise koskoca bir yılan olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَزَعَ يَدَهُ فَاِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿٣٣﴾

33. "Sonra elini çıkardı; o da bakanlara beyaz ışık saçan bir şey oluvermiş!"

---

30 "Mûsâ, 'Eğer gerçeğe inanmaya yatkınlığınız varsa bilin ki O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabb'idir' diye cevap verdi" (eş-Şuarâ, 26/24).

31 eş-Şuarâ, 26/28.

32 eş-Şuarâ, 26/27.

33 "Asânı yere at!" Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımıldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Allah buyurdu ki:) "Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz!" (en-Neml, 27/10).

34 Tâhâ, 20/20.

Sonra elini çıkardı; o da bakanlara beyaz ışık saçan bir şey oluvermiş! Bu öyle bir beyazlık ki normal insan yaratılışından farklı, "bir hastalık yüzünden olmaksızın"[35] meâlindeki âyette de belirtildiği gibi bir dert sonucu da değildi.

قَالَ لِلْمَلَاِ حَوْلَهُٓ اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ اَنْ يُخْرِجَكُمْ
مِنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهٖ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾

34. "Firavun, adamlarına şöyle dedi: 'Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz!'"

35. "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Buna karşı ne buyurursunuz?"

Firavun, adamlarına şöyle dedi: Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.

295 [§]Bu beyan, Firavun tarafından kavmini Mûsâ aleyhine kışkırtma ve şartlandırma ameliyesidir. Bununla, onlara getirdiği ve gösterdiği mûcizenin büyüklüğü sebebiyle onu gözlerinde saygı ile büyütmemelerini istemiştir. Bunun için şöyle demiştir: **Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.** Aslında Mûsâ onları yurtlarından çıkarmak istemiyordu. Ancak Firavun, halkını onun aleyhine kışkırtıyordu ki ona tâbi olmasınlar. Sanki şöyle demiş gibi oluyordu: O sizi yurdunuzdan çıkarmak, sizin geçiminizi bozmak, kaldığınız yerde sizi darlığa düşürmek, geleceğinizi sıkıntıya sokmak istiyor.

Buna karşı ne buyurursunuz? Bu söz de gösteriyor ki Firavun, kendisinin tanrı olmadığını biliyordu. Aslında o bu sözü ile bayağılığını ve bilgisinin kıtlığını da ele veriyordu. Çünkü hiçbir hükümdar halkına "Ne buyurursunuz?" demez. Özellikle de kendisi için tanrılık iddiasına kalkışan ve ""Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum"[36] diye hezeyanda bulunan biri. Bu da gösterdi ki o himmeti kıt, değerlendirmesi ve aklî düzeyi bayağı biri idi.

---

[35] "Şimdi de elini koynuna sok, bir hastalık yüzünden olmaksızın, bir başka mûcize olarak bembeyaz çıkacaktır" (Tâhâ, 20/22).

[36] "Firavun, 'Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum. Ey Hâmân! Haydi, benim için tuğla fırınını yak, bana bir kule yap. Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm; ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum' dedi" (el-Kasas, 28/38).

قَالُوٓا اَرْجِهْ وَاَخَاهُ وَابْعَثْ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾

36. "Dediler ki: 'Onu ve kardeşini bir süre alıkoy ve sihirbaz toplamak üzere şehirlere (adamlar) ***gönder;'"***

37. "Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler."

Dediler ki: "Onu ve kardeşini bir süre alıkoy. Yani onu tut ve beklet **ve sihirbaz toplamak üzere şehirlere (adamlar) gönder**; "Hâşir" (حَاشِر) toplayıcı demektir. Haşr da toplanmak demektir. **Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler.** Aslında onun sihire, benzer şekilde sihirle mukabele edildiğini bilmesi gerekirdi. Bunun için de durumu kavmine sormaya ihtiyacı yoktu. Ancak melûn Firavun belirttiğimiz üzere basiretsizliği, himmetinin güdüklüğü ve fikrinin bayağılığı sebebiyle öyle yapmıştı.

فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ اَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾ لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ اِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾

38. "Böylece sihirbazlar belli bir günün ilân edilmiş vaktinde bir araya getirildi."

39. "Halka, 'Siz de toplantıya gelmiyor musunuz?' denildi."

40. "Sihirbazlar üstün gelirlerse -ki ümidimiz budur- herhalde onların yolundan gideriz."

Böylece sihirbazlar belli bir günün ilân edilmiş vaktinde bir araya getirildi. Halka, 'Siz de toplantıya gelmiyor musunuz?' denildi. Sihirbazlar üstün gelirlerse -ki ümidimiz budur- herhalde onların yolundan gideriz. Melûn Firavun: **Sihirbazlar üstün gelirlerse -ki ümidimiz budur- herhalde onların yolundan gideriz.** [§]dedi de "eğer kanıt üstünlüğü onlarda olursa 296
onlara uyarız" demedi. Bu şekilde kendisinin onların herhangi bir kanıtının olmadığını, kanıtın Mûsâ lehinde olduğunu bilip anladığı bilinsin istedi. O yüzden de hücceti olana değil galip olanlara uyacağını söyledi. İbn Mesûd'un kırâati (وقال للناس هل أنتم مستمعون إلى السحرة أنهم يتغالبون لعلنا نتبع منهم الغالبين) şeklindedir. Yani: "İnsanlara dedi ki: Sihirbazları dinliyor musunuz? Kendilerinin üstün geleceğini söylüyorlar. Belki biz onlardan üstün gelenlere uyarız!"

فَلَمَّا جَٓاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ اَئِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ
الْغَالِب۪ينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ اِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّب۪ينَ ﴿٤٢﴾

41. "Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a, 'Eğer üstün gelen biz olursak herhalde bize bir ödül vardır, değil mi?' dediler."

42. Firavun, 'Evet', dedi; 'O takdirde gerçekten has adamlarımdan olacaksınız.'"

Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a, 'Eğer üstün gelen biz olursak herhalde bize bir ödül vardır, değil mi?' dediler. Firavun, 'Evet', dedi; O takdirde gerçekten has adamlarımdan olacaksınız. Bu açıktır. Ancak müfessirler şöyle dedi: Sihirbazlar sayıca şu kadar idiler. Mûsâ, en iyi sihirbaza dedi ki: "Eğer sana üstün gelirsem, bana inanacak mısın?" Sihirbaz şöyle şöyle dedi… Ve buna benzer Kitap'ta yeri olmayan daha nice sözler söylemiştir müfessirler. Onların bu gibi rivayetlerle iştigal etmeleri ve Kur'ân'da olmayan birtakım açıklamalara tefsir diye yer vermeleri doğru değildi. Zira bu gibi rivayetlerde birtakım ziyade ve noksanlıklar olur ve bunlar kâfirlerin elini güçlü kılar, Hz. Peygamber'in (s.a.) risâleti konusunda onların ileri geri laflar etmesine sebep olur. Çünkü bu haberler onların kitaplarında vardı, Hz. Peygamber'e onlar anlatıldı ki risâlet konusunda kendisine bir delil olsun. Buna mukabil eğer onlar birtakım hususları ekler ya da eksik söylerlerse o takdirde onlar: "Bu yalandır. Bizim kitaplarımızda bunlar anlatılmamıştır" diyebilirlerdi. İşte bu yüzden onların Kitap'ta anlatılanlara ilâvede bulunmamaları ya da noksan anlatmamaları yerinde bir tavır olurdu ki böylece onlar için Hz. Peygamber'i tekzip konusunda kendilerinin bir bahanesi kalmasın.

قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَٓا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Mûsâ sihirbazlara, 'Ne atacaksanız atın!' dedi."

Mûsâ sihirbazlara, 'Ne atacaksanız atın!' dedi. Şayet bir soru sorulur ve denilirse ki Mûsâ onlara "Ne atacaksanız atın!" diye nasıl söyleyebilir?! Zira o onların attıklarının sihir olduğunu bilmektedir. Bu durumda Mûsâ onlara sihir yapmalarını emretmiş olmaz mı?!

[§]Buna şöyle cevap verilir: Bu söz görünüşte her ne kadar emir ise de 297
aslında o bir emir değildir. Aksine o bir tehdit ve korkutmadır. Yani "acizliğinizin ve zayıflığınızın görünmesi için atın!" anlamındadır. Bu tür kullanım şekli Kur'ân'da çoktur. İblis hakkında şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart!"[37] Bu örnekte de emir anlamında değil, aksine tehdit ve korkutma anlamındadır. Yani Eğer sen bunu yapmaya kalkışırsan bil ki senin onların üzerinde herhangi bir gücün ve tahakkümün yoktur. Keza şu örneklerde de durum aynıdır: "Kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[38]; "İstediğinizi yapın!"[39]

İkincisi: Bu şekilde onlara emretti ki acizlikleri ve yalancılıkları ortaya çıksın, kendisinin doğru olduğu ortaya çıksın ve delili bilinsin. Çünkü hakikat ancak böyle ortaya çıkardı. Ya da o bu sözünü, sihirbazların iman etmelerine vesile olacağı için demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ اِنَّا لَنَحْنُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Bunun üzerine iplerini, değneklerini yere attılar ve dediler ki: Firavun'un üstün gücü adına, elbette üstün gelen biz olacağız."

Bunun üzerine iplerini, değneklerini yere attılar ve dediler ki: Firavun'un üstün gücü adına… Bu ifade gösteriyor ki sihirbazlar Firavun'a tapınmaktaydılar, zira **Firavun'un üstün gücü adına** diye işe başladılar. Bununla birlikte onlar Firavun'un kendilerine sığınıp de "Ne buyurursunuz"[40] demesinden onun acizliğini ve zayıflığını anlamışlardı.

فَاَلْقٰى مُوسٰى عَصَاهُ فَاِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿٤٥﴾

---

[37] "Haydi, onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağrınla ayart! Süvarilerinle yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlatlarına ortak ol, kendilerine vâdde bulun. Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vâdetmez" (el-İsrâ, 17/64).

[38] "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır" (el-Hicr, 15/42).

[39] "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

[40] eş-Şuarâ, 26/35.

45. “Sonra Mûsâ da değneğini yere attı; bir de ne görsünler, onların düzmece nesnelerini yutuveriyor!”

Sonra Mûsâ da değneğini yere attı; bir de ne görsünler, onların düzmece nesnelerini yutuveriyor! Şeddeli olarak “Telakkafu” (تَلَقَّفُ) ve şeddesiz “telkafu” (تَلْقَفُ) şeklinde okunmuştur. Ebû Avsece şöyle dedi: “Telkaftü’ş-şey’e veltekaftühû” (تلقفت الشيء والتقفته) dersin “Aheztühû” (أخذته), yani aldım anlamındadır. Başkası ise şöyle dedi: “Telkafu” “Telkamu” (تلقم) anlamındadır. Her ikisi de aynıdır. “Ye’fikûn” kip olarak mâlum olmasına rağmen anlamca meçhul fiildir; “Me’fûk” (مأفوك) demektir. Böyle bir kullanım dilde mümkündür. Örnekleri çoktur. Şu örnekte olduğu gibi: “Fe huve fî ‘îşetin râdıyeh” (فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ) (Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir”[41]. Ve benzeri.

فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اٰمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾
رَبِّ مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿٤٨﴾

298 [§]***46. “Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.”***

47-48. “Âlemlerin Rabb’ine, Mûsâ ve Hârun’un Rabb’ine iman ettik dediler.”

Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. Allah, kendilerine hakkın belirmesi ve apaçık hal alması üzerine onların derhal secdeye kapandıklarını ve **âlemlerin Rabb’ine iman ettik** dediklerini bildirdi. Tefsirciler dediler ki: Firavun o anda dedi ki: Ben âlemlerin Rabb’iyim! Sihirbazlar: **Mûsâ ve Hârun’un Rabb’ine**! dediler. Ve benzeri ayrıntılar… Ancak bu ve benzeri Kitap’ta yer almayan açıklamalardan uzak durmak daha uygun bir tavırdır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi bu haberlerle ehl-i kitabın peygamberin getirdiğini tasdik etmeleri bağlamında onlara karşı hüccet kılınmaktadır. Zira bu haberler onların kitaplarında da mevcuttur. Hal böyle iken haberde ziyade ve noksana sebep onların kitabı tekzip etmelerinden endişe edilir. O yüzden açıklamada kitapta zikredildiği kadarı ile yetinmek ve ziyade ve noksana imkân vermemek gerekir. Aksi halde orada olanla olmayan tefrik edilir ve yalanlanır. Bu konuda sadece Hz. Peygamber’den nakledilen sahih bir söz olursa o söylenir, şayet yoksa ayrıntıya girmekten kaçınmak ve el çekmek daha uygundur.

---

41 Bu örnekte “râdıye” “mardıyye” anlamındadır.

قَالَ اٰمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ اِنَّهُ لَكَبٖيرُكُمُ الَّذٖى عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ لَاُقَطِّعَنَّ اَيْدِيَكُمْ وَاَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَاُصَلِّبَنَّكُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾

49. “Firavun dedi ki: Benim size izin vermemi beklemeden ona iman ediyorsunuz, öyle mi? Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış! Ama şimdi göreceksiniz! Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım!”

50. “‘Zararı yok’ dediler, ‘Nasıl olsa biz Rabb’imize dönüyoruz.’”

Firavun dedi ki: Benim size izin vermemi beklemeden ona iman ediyorsunuz, öyle mi? Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış! Firavun biliyordu ki Mûsâ’nın getirdiği bir mûcizedir. Ancak o bu tavrıyla kavminin ve adamlarının kafasını karıştırmak ve onları ona karşı kışkırtmak istiyordu. Bu itibarla bir defasında “Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz!”[42]; bir başka keresinde “Size gönderilen bu elçiniz mutlaka aklını yitirmiş!”[43], bu defa da **Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış! Ama şimdi göreceksiniz!** demiş ve bir başka seferinde de “Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır”[44] demişti.

Sonra Firavun onlara karşı birtakım tehditlerde bulundu ve şöyle dedi: **Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım!** Onlar ise ona: **Zararı yok” dediler, “Nasıl olsa biz Rabbimize dönüyoruz.** Yani bize vâdedilen Rabb’imizin sevabına dönüyoruz. Bu itibarla senin tehditlerin bize sökmez, dediler.

[§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: “Lâ dayra” (لَا ضَيْرَ) zarar ver- **299**
me anlamındaki “Dârahû - yadûruhû ve yedîruhû” (ضاره يضوره ويضيره) fiilindendir. O şekilde “lâ yedurruküm” (لا يضرّكم) anlamında tahfif ile okunduğu da ol-

42 eş-Şuarâ, 26/34.

43 eş-Şuarâ, 26/27.

44 “Firavun dedi ki: ‘Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında göreceksiniz!’” (el-A‘râf, 7/123).

muştur: "Ve in tasbirû ve tettekû lâ yedırküm keydühum şey'en" (وإن تصبروا وتتقوا لا يَضِرْكُم كيدهم شيئا), yani "Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez"[45].

اِنَّا نَطْمَعُ اَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَٓا اَنْ كُنَّٓا اَوَّلَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿٥١﴾

51. "İlk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz."

İlk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umuyoruz. Bazıları şöyle demiştir: İlk iman edenlerden oluşlarının kendi kavimleri içinde demektir. Bir kısmı da bunu Mısır halkından ilk iman edenler diye açıklamışlardır. An itibariyle ilk iman edenlerin kastedilmesi de mümkündür. Bazı müfessirler de şu açıklamayı yapmıştır: Firavun, ellerini ve ayaklarını kesmek, asmak gibi tehdit etmiş olduğu işkenceden bir kısmını onlara fiilen uygulamıştır. Ne var ki âyette onlara yönelttiği tehditleri gerçekleştirdiğine dair bir açıklama bulunmamaktadır. O yüzden biz yalana düşme korkusuyla bu gibi açıklamalara girmiyoruz.

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادٖٓى اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Mûsâ'ya, 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz' diye vahyettik."

Mûsâ'ya, "Kullarımı geceleyin yola çıkar, çünkü takip edileceksiniz" diye vahyettik. "Sürâ" (السُّرَى) gece yürüyüşü demektir. Onun hakkında bir başka âyette şöyle denilmiştir: "Kullarımı gece harekete geçir; kuşkusuz peşinize düşülecektir"[46]. Yani Firavun ve kavmi sizi takip edeceklerdir.

فَاَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِى الْمَدَٓائِنِ حَاشِرٖينَ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَشِرْذِمَةٌ
قَلٖيلُونَ ﴿٥٤﴾ وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَٓائِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَاِنَّا لَجَمٖيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾

---

45 "Size bir iyilik gelirse bu onları üzer, ama başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır" (Âl-i İmrân, 3/120. bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 171).

46 "Rabb'i şöyle buyurdu: 'Kullarımı gece harekete geçir; kuşkusuz peşinize düşülecektir. Denizde açılan yolu olduğu gibi bırak, onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur'" (ed-Duhân, 44/23).

53. "Firavun da asker toplamak üzere şehirlere adamlar gönderdi."

54. "**(Adamlarına) **bunlar, sayıları az, önemsiz bir topluluk,"

55. "Fakat bize karşı nefretle doludurlar."

56. "Biz de kuşkusuz tedbirli, tek vücut bir topluluğuz** (dedi)**."

Firavun da asker toplamak üzere şehirlere adamlar gönderdi. Yani şehirlere orduları ve askerleri toplayacak kimseler gönderdi.

Mûsâ'nın adamlarını kastederek: (Adamlarına) **Bunlar, sayıları az, önemsiz bir topluluk… dediler.** Bazıları şöyle dedi: "Şirzimetü" (الشرذمة) cemaat, topluluk demektir. Yani az bir topluluk. Bazıları dediler ki: **Bunlar, sayıları az, önemsiz bir topluluk**… Yani az sayıda bir taifedir.

[§]Fakat bize karşı nefretle doludurlar. Bizden eğreti aldıkları takılar 300
sebebiyle. Yani bize olan öfkeleri yüzünden onları götürdüler. Bazıları şöyle açıkladı: Onlara yaptığımız çocuklarını öldürmek, kadınlarını ve erkeklerini köleleştirmek ve angarya çalıştırmak yüzünden **bize karşı nefretle doludurlar,** bu itibarla bizi ele geçirmeleri halinde bizim onlara yaptıklarımızı onların da bize yapmalarından korkuyoruz.

Biz de kuşkusuz tedbirli, tek vücut bir topluluğuz (dedi). Âyetin metninde geçen hâzirûn (حاذرون) kelimesi "hazirûn" (حَذِرُونَ) şeklinde de okunmuştur[47]. Bazıları sakınma anlamındaki "hazer"den olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da: **Biz de kuşkusuz tedbirli, tek vücut bir topluluğuz** "mu'dûn"[48] (مؤدون), yani "mukvûn" anlamındadır, demişlerdir. Savaş araç gereçlerine sahip kimseler demektir. "Mukvî" (المقوى) bineği güçlü olan demektir. Bazıları da "hâzirûn" (حَاذِرُونَ), yani savaş için hazırlıklı demektir, demişlerdir. Bazıları da başlarına gelen korku sebebiyle tedbirli idiler, anlamı vermişlerdir. Onların halihazırdaki tedbirli oluşları, onların kendilerine dönmeleri korkusuna bağlı idi. "Hazirûn" (حَذِرُونَ), yani biz onlara karşı devamlı tetikteyiz, demektir. Ebû Muâz şöyle dedi: "Hâzirûn" (حَاذِرُونَ), yani "edât"tan türemiş "mu'dûn" (مؤدون) anlamındadır, savaş için tedarikli demektir.

---

47 bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 517-518.

48 "Edâhu 'alâ kezâ - yü'dîhi - îdâen": Onu güçlendirdi ve ona yardımcı oldu demektir. "Men yü'dînî 'alâ fulân": Falancaya karşı kim bana destek verir, demektir. Uzatmalı olarak "Âdinî 'aleyhi" Beni güçlendir, destekle! demektir. "Raculün mü'din": Savaş donanımı tam, tam teçhizatlı demektir. Esved b. Yezîd'in "ve innâ lecemîun hâzirûn" (وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ) âyeti hakkında "mukvûn mü'dûn", yani savaş araç gereçlerine sahipler, anlamındadır demiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "edv" md.).

Mûsâ'nın İsrâiloğulları'nı, onların gözü önünde hiçbir Kıptî'nin haberi olmadan çıkarmasında -ki rivayete göre onlar altı yüz bin kişi ve daha fazla idiler- büyük bir mûcize vardır. Zira küçük de olsa bir topluluk bir mahalleden ya da bölgeden çıktığında mutlaka mahalle halkının onların çıkışlarından haberleri olur. Bu itibarla onların, Kıptîler'den hiçbir kimsenin haberi olmadan aralarından çıkıp gitmelerinde büyük bir mûcize vardır.

فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرٖيمٍ ﴿٥٨﴾
كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا بَنٖى اِسْرَٓائٖلَ ﴿٥٩﴾ فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقٖينَ ﴿٦٠﴾

57-58. "Daha sonra onları (Firavun ve topluluğunu) ***bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve değerli bir konumdan mahrum ettik."***

59. "İşte böyle; bu nimetleri onların yerine İsrâiloğulları'na verdik."

60. "(Olaya gelince) ***Arkadan Firavun ve adamları gün doğarken onlara yetiştiler."***

Onları çıkardık. Yani Firavun ve kavmini, **bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve değerli bir konumdan.** "Kerîm" (كريم) güzel, değerli, demektir. **İşte böyle; bu nimetleri onların yerine İsrâiloğulları'na verdik. Arkadan Firavun ve adamları gün doğarken onlara yetiştiler.** Yani Firavun ve kavmi
301 güneş parlarken, yani doğarken onlara eriştiler. [§]"Muşrikīn" (مُشْرِقٖينَ), yani
güneşin doğuş vaktine erdiler. Yani Mûsâ'nın kavmi güneşin parladığı vakit içindeyken eriştiler. İnsanlar, güneşin doğma ve parlama vaktine girdiklerinde "eşrakû" (اشرقوا) denilir.

فَلَمَّا تَرَٓاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ اَصْحَابُ مُوسٰٓى اِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ
كَلَّا اِنَّ مَعِىَ رَبّٖى سَيَهْدٖينِ ﴿٦٢﴾

61. "İki topluluk birbirini görünce, Mûsâ'nın adamları, 'İşte yakalandık!' dediler."

62. "Mûsâ, 'Hayır! Eminim ki Rabb'im benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir' dedi."

İki topluluk birbirini görünce Mûsâ'nın topluluğu ile Firavun'un topluluğu. Yani bunlar birbirlerini görünce **Mûsâ'nın adamları, "İşte yakalandık!" dediler.** Mûsâ **dedi ki: Hayır! Eminim ki Rabb'im benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir.** Öyle anlaşılıyor ki Mûsâ'nın kavmi Allah'ın Mûsâ'ya onların kendilerine yetişemeyeceğine dair müjdesini bilmiyorlardı. O müjde şudur: "Korku ve endişe duymaksızın"[49] meâlindeki âyette işaret edilen sonuçtur. Yani "sen onların size yetişmelerinden korkmazsın, Firavun ve kavminden endişe etmezsin". Onlar bunu bilmedikleri içindir ki **İşte** kesinlikle **yakalandık!** dediler. Oysa müjde sadece Mûsâ için değildi, aksine hepsi içindi. Buna, Mûsâ'nın onların **İşte** kesinlikle **yakalandık!** demelerinin hemen ardından şu sözü işaret eder: **Hayır! Eminim ki Rabb'im benimledir, bana bir çıkış yolu gösterecektir.** Yani, Hayır, asla! Onlar sizi yakalayamayacaklardır!

فَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰٓى اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾

63. "Bunun üzerine Mûsâ'ya, 'Asân ile denize vur!' diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu."

Bunun üzerine Mûsâ'ya, "Asân ile denize vur!" diye vahyettik. Deniz derhal yarıldı. "İnfeleka" (إنفلق) "İnşakka" (إنشق), yani yarıldı demektir. Nitekim İbn Mesûd'un mushafında[50] da "fenşakka" (فانشق) şeklindedir. **Her parça koca bir dağ gibi oldu.** Dağ anlamındaki (الطَّوْدِ) kelimesi tekildir; çoğulu "atvâd" (أطواد)'dır.

وَاَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَرِينَ ﴿٦٤﴾

[§]***64. "Ötekilerini de oraya getirdik."*** 302

Ötekilerini de oraya getirdik. Hasan-ı Basrî, "ezlefnâ" (اَزْلَفْنَا) helâk ettik demektir, demiştir. **Ötekilerini de oraya.** Bazıları da "topladık" anlamındadır demişlerdir. Leyletü'l-müzdelife (ليلة المزدلفة), yani müzdelife gecesi, insanların toplandığı gece, izdilâf gecesi kullanımı bu anlamdan alınmıştır. "İzdilâf" (الازدلاف) toplanmak demektir. Aynı şekilde toplanılan yer için de denilmekte-

49 "Mûsâ'ya şöyle vahyetmiştik: 'Kullarımı geceleyin yola çıkar, yetişecekler diye korku ve endişe duymaksızın onlara denizde kupkuru bir yol aç'" (Tâhâ, 20/77).

50 İbn Mesûd, kırâatinde (فِرْقٍ) kelimesini "ferîk" okumuştur (bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 68). Onun "fenşakka" diye okuyuşuna rastlayamadık.

dir. Bu beyanın yorumu eğer böyle ise o takdirde burada, kulların fiillerinde Allah'ın yaratma ve tedbirinin var olduğuna işaret vardır. Çünkü toplanmayı kendisine isnat etmiş, "biz topladık" (أَزْلَفْنَا) demiştir. Oysa onlar oradan sadece mâsiyet için çıkmışlardı[51]. Bu da konunun, bizim izah ettiğimiz gibi olduğunu gösterir.

Bazıları dediler ki **Onları yaklaştırdık,** yakın ettik**,** anlamındadır. Bu mânada "Ezlefekallâh!" (أزلفك الله) denilir ve "Allah seni (kendisine) yakın etsin!" anlamındadır. Beni falanca katında şu yakın etti anlamında "Ezlefenî kezâ ʻınde fulân" (أزلفنى كذا عند فلان) denilir. "ez-Zülef" (الزلف) konaklar ve menziller demektir. Çünkü konaklar yolcuyu gideceği yere yaklaştırır.

Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[52]. "Ve üzlifeti'l-cennetü li'l-muttekîn" (وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ) âyetinde geçen "üzlifet" fiili yakın edilir, yaklaştırılır demektir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe[53] de aynı açıklamada bulunmuşlardır.

وَاَنْجَيْنَا مُوسٰى وَمَنْ مَعَهُٓ اَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٦٦﴾

65-66. "Mûsâ ve beraberinde bulunanların hepsini kurtardıktan sonra ötekilerini suda boğduk."

Mûsâ ve beraberinde bulunanların hepsini kurtardıktan sonra ötekilerini suda boğduk. Bu beyanın mânası açıktır.

اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿٦٧﴾

67. "Şüphesiz bunda inandırıcı işaretler vardır; ama çokları imana gelmiş değildir."

Şüphesiz bunda inandırıcı işaretler vardır. Yani Firavun ve kavmini helâk etmede ve Mûsâ'yı ve beraberindekileri kurtarmada daha sonra gelecek nesiller için ibretlik bir durum ve caydırıcılık vardır. Zira onlar görmüşlerdir ki Allah, düşmanlarını helâk etmiş, dostlarını ise kurtarmıştır.

---

51 Firavun ve kavmi Mûsâ ve onun mümin kavmini öldürmek üzere yola çıkmışlardı. Bu günah bir fiildir. Allah Teâlâ bu fiili "ezlefnâ" diyerek kendisine nisbet etmiştir. Bu da gösteriyor ki ister hayır olsun ister şer kulların fiilleri üzerinde Allah'ın bir sunʻu vardır. Bu Mûtezile'nin görüşünü ret demektir.

52 eş-Şuarâ, 26/91.

53 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 317-318.

Ama çokları imana gelmiş değildir. Bu âyet birkaç çeşit izah edilebilir: Bazıları şöyle demişlerdir: Mısır halkının çoğu, Allah'ın vahdâniyetini tasdik ediyor değillerdi. Zira eğer onların çoğunluğu iman etmiş olsalardı o takdirde dünyada iken azap görmezlerdi. Ancak böyle olmaması daha isabetli gözü-
küyor. [§]Yani Allah onları helâk etmeseydi de aksine bıraksaydı çoğu iman 303
etmezdi. Bazıları şöyle demişlerdir: İsrâiloğulları'ndan çokları **imana gelmiş değildir.** Yani onların çoğunluğu iman üzere daim olmadılar aksine onların çoğu Allah onları kurtardıktan sonra dinden döndüler (irtidat) ettiler. Nitekim Mûsâ'ya şöyle demişlerdi: "Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap!"[54] *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٦٨﴾

68. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir."

Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir. Yani Firavun ve kavminden öç alıcıdır, Mûsâ ve beraberinde olan müminlere karşı da engin merhamet sahibidir. "el-Azîz"in (العزيز) Allah düşmanlarına, "er-Rahîm"in (الرحيم) de Allah dostlarına yönelik olması, böylesi bir anlatımda uygun olmaktadır. Her sözcük, onu gerektiren bir gruba özgülenmektedir; Rahmet müminlere, nikmet, yani azap da Allah düşmanlarına.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ اِبْرٰه۪يمَۘ ﴿٦٩﴾

69. "Onlara İbrahim'in öyküsünü de anlat."

[İbrahim Kıssası]

Onlara İbrahim'in öyküsünü de anlat. Yani Mekke halkına İbrahim'in öyküsünü ve haberini de anlat. Çünkü onlar İbrahim'in evladından ve neslinden idiler. Onlar putlara tapmada atalarını taklit ediyorlardı. İbrahim ve İsmail, İshak gibi bazı evladı ise müslüman idiler, putlara değil sırf Allah'a tapınan kullar idiler. Bu itibarla onların atalarından putlara tapanların değil, bizzat İbrahim ve onun dini üzere olan atalarının yolundan gitmeleri gerekmez miydi?

---

[54] "İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, 'Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap' dediler. Mûsâ dedi ki: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!" (el-A'râf, 7/138).

Allah bu öykü ile, putlara tapma, atalarından putlara tapanları körü körüne takip etme, onlara tapınmayıp da sadece Allah'a tapanların yollarını terketme konusunda onların kıt akıllılıklarını ortaya koydu.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾

70. "Hani o, babasına ve kavmine, 'Neye tapıyorsunuz?' diye sormuştu."

71. "'Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz' diye cevap verdiler."

İbrahim'in, **babasına ve kavmine 'Neye tapıyorsunuz?'** sorusundaki "mâ ta'budûn" (مَا تَعْبُدُونَ) cümlesi tıpkı bir başka âyette olduğu gibi "mâzâ ta'budûn" (مَاذَا تَعْبُدُونَ), yani "siz neye tapıyorsunuz?"[55] demektir. "Men ta'budûn" (من تعبدون)
304 "kime tapıyorsunuz" anlamında olması da mümkündür. [§]Onlar: Birtakım **putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz diye cevap verdiler.** Yani onlara tapınmaya ve onlara ibadette bulunmaya devam ediyoruz. "el-'Ukûf 'ale'ş-şey'i" (العكوف على الشىء) demek, o şey üzere olmak ve devamlılık göstermek demektir.

Nahiv bilgini Ebû Muâz şöyle dedi: "Zalle" (ظَلَّ) sözcüğü sadece gündüzleyin yapılan fiillerin sürekliliği için kullanılır. "Gecesinde şunu yapmaya devam etti" anlamında "Zalle leylehû yasna'u kezâ" (ظل ليله يصنع كذا) denilmesi imkânsızdır. O takdirde "Bâte leylehû" (بات ليله) denilir. "Zalle nehârahû sâimen ve bâte leylehû kāimen" (ظل نهاره صائمًا، وبات ليله قائمًا) "Gündüzünü oruçlu, gecesini kıyamda geçirir oldu" hadisinde de öyle kullanılmıştır.

قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾

72. "İbrahim, 'Peki ama' dedi, 'yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı?'"

Sonra onların kıt akıllı (beyinsiz, sefih) olduklarını belirtmek üzere şöyle dedi: **Peki ama yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı?** Bu sorudaki **onlar sizi işitiyorlar mı** ifadesi birkaç ihtimale açıktır: "Siz onlara yalvarıp yakardı-

---

55 "Babasına ve halkına, 'Siz neye tapıyorsunuz?' demişti. 'Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz?'" (es-Sâffât, 37/85-86).

ğınızda size cevap veriyorlar mı?" şeklinde olabilir. Ya da bizzat işitmeyi kasıtla "Onlar sizi duyuyorlar mı?" takdirinde olur. Yani onlar kendilerine dua ettiğinizde sizi duyuyorlar mı? Şu âyette olduğu gibi: "Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler"[56]. "İz ted'ûne" (اِذْ تَدْعُونَ) kelimesi "tapınmak, ibadet etmek" anlamında olabileceği gibi bizzat "yalvarmak, yakarmak, dua etmek" anlamında da olabilir. Eğer âdet[57] üzere işitme anlamında ise o takdirde "işitme"nin tevile ihtimali olmaz.

اَوْ يَنْفَعُونَكُمْ اَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا اٰبَاءَنَا كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾

73. "Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?"

74. "'Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk' dediler."

Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı? Onlar istemeleri ve dilemeleri halinde size bir yarar sağlamaya, ya da size bir zarar vermeye muktedirler mi? Ya da müfessirlerin belirttiği gibi şöyle olabilir: Onlara taptığınızda ve itaat ettiğinizde size bir yarar sağlıyorlar mı? Ya da onlara isyan ettiğiniz ve ibadeti terkettiğinizde size bir zarar verebiliyorlar mı? Böyle deyince onlar şaşkına döndüler ve ne cevap vereceklerini bilemediler. Sadece bu konuda atalarını taklit etmekte olduklarını söyleyebildiler ve: **"Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk" dediler.** Onlar tapmakta oldukları putların zarar ya da yarar veremeyeceğini anlayınca kendilerince şu gerekçeleri ileri sürdüler: Atalarını taklit ederek onlara tapmışlar, çünkü atalarının onlara ancak bir emir sonucu tapınmış olabileceklerini düşündükleri için öyle davranmışlardır, zira
[S]eğer öyle bir emir olmasaydı onlara ibadet etmezlerdi. Ancak belirttiğimiz 305
gibi ataları içinde, onlara asla tapınmayan kimseler de vardı. Ne var ki bunlar onlara uymamışlardı. Peki de puta tapanları niye taklit etmişlerdi? Bu da ileri sürdükleri gerekçenin sakat olduğunu göstermiştir.

---

56 "Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler. Kıyâmet günü de onları (Allah'a) ortak koşmanızı kabullenmezler. Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez" (Fâtır, 35/14).

57 Metinde "ibâdet" geçiyor, ancak uygun düşmediği için çeviride diğer nüshalardaki "âdet" kelimesi esas alınmıştır (Mütercim).

قَالَ اَفَرَاَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمُ الْاَقْدَمُونَ
﴿٧٦﴾ فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لٖٓي اِلَّا رَبَّ الْعَالَمٖينَ ﴿٧٧﴾ اَلَّذٖي خَلَقَنٖي فَهُوَ
يَهْدٖينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذٖي هُوَ يُطْعِمُنٖي وَيَسْقٖينِ ﴿٧٩﴾ وَاِذَا مَرِضْتُ
فَهُوَ يَشْفٖينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذٖي يُمٖيتُنٖي ثُمَّ يُحْيٖينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذٖٓي اَطْمَعُ
اَنْ يَغْفِرَ لٖي خَطٖٓيئَتٖي يَوْمَ الدّٖينِ ﴿٨٢﴾

75-76. "İbrahim dedi ki: 'İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü?"

77. "İyi bilin ki âlemlerin Rabb'i dışında taptıklarınız benim düşmanımdır;"

78. "O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir."

79. "Beni yediren ve içirendir."

80. "Hastalandığım zaman bana şifa verendir."

81. "Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır."

82. "Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur.'"

İbrahim onlara şöyle dedi: **İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü?** Sonra da onların ve daha önceden putlara tapan atalarının kendisine düşman olduklarını sadece âlemlerin Rabb'inin bundan hariç olduğunu bildirdi. O âlemlerin Rabb'ini istisna etti. Bu istisnanın yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: Onlar bana düşmandır ve ben onlardan uzağım, sadece onlardan âlemlerin Rabb'ine tapıyor olanlar hariç. Buna göre âyette ızmâr şöyle bir gizli cümle takdir edilebilir: Yani onların hepsi benim için düşmandır sadece âlemlerin Rabb'ine kulluk edenler bundan hariçtir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Allah buyurmuştur ki hem tapan hem de tapılan hepsi benim düşmanımdır, sadece âlemlerin Rabb'i hariçtir. Yani kendisine kulluk edilmeyi hak eden gerçek mâbût hariçtir; o benim dostumdur. Bazıları şöyle demişlerdir: Aslında bu cümlede istisna yoktur, "illâ" ile başlayan kısım yeni bir cümledir. Sanki şöyle demiş gibidir: Siz ve daha önce geçen atalarınız hepsi de benim düşmanımdır. Lâkin âlemlerin

Rabb'i **beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur.** O, bütün bunları onlara saydı. Bununla şunu demek istedi: Çünkü tapınmaya yegâne lâyık olan ancak bütün bunları yapmaya muktedir olandır. O da sizin ve atalarınızın tapmakta olduğunuz putlar değil, yarar vermeye ve zararı savmaya muktedir olan Allah'tır.

رَبِّ هَبْ لٖى حُكْمًا وَاَلْحِقْنٖى بِالصَّالِحٖينَ ﴿٨٣﴾

[§]*83. "Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat."* 306

Rabbim! Bana hikmet ver. Bazıları "hükm"ü anlayış ve ilim ver, diye açıklamışlardır. İbrahim'in Rabb'inden kendisini "hüküm" üzere devamlı ve sabit kılmasını istemesi de mümkündür. Zira Allah ona ilim ve hikmet vermiş idi. Buna göre: "Bizi doğru yola ilet"[58] (yani doğru yolda bizi sabitkadem kıl!" diye dua etmek gibi olur. Yahut "De ki Rabbim! İlmimi artır!"[59] meâlindeki âyette olduğu gibi kendisine verdiğini artırmasını istemiş olur. Yahut İbrahim, Rabb'inden, insanlar arasında verdiği hükmünün kabul görmesini ve onların kalplerinde hükmüne karşı oluşabilecek zorluk ve sıkıntıyı kaldırmasını istemiş olur. Bu durumda duası, Hz. Peygamber'in hükmü ile ilgili olarak şu buyruğuna benzerlik arzeder: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem kılmadıkça… iman etmiş olmazlar"[60].

Ve beni iyiler arasına kat! Yani salih kullarını hangi hal üzere yanına aldı isen beni de o hal üzere yanına al ki ben de onların arasına katılmış olayım. *En doğrusunu Allah bilir ya,* onun kendisini salihlere katmasını talep etmesi, kendilerine katılabilmek için onların öldükleri hal üzere ölmesini istemesidir ki o da İslâm üzere olmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاجْعَلْ لٖى لِسَانَ صِدْقٍ فِى الْاٰخِرٖينَ ﴿٨٤﴾

84. "Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!"

---

58 el-Fâtiha, 1/6.

59 Tâhâ, 20/114.

60 "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar" (en-Nisâ, 4/65).

Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle! Yani insanlar arasında bana güzel bir övgü kıl! İbrahim peygamber (s.a.) aynen öyle de olmuştu. Farklı olmalarına rağmen her dinin tüm salikleri beraberce ona uymuşlar, ona intisap etmişler, kendilerinin onun dini üzere olduklarını, onun dininin de kendi üzerinde oldukları din olduğunu iddia edegelmişlerdir. Herhangi bir dine mensup olup da onu dost edinmeyen olmamıştır.

وَاجْعَلْنِى مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾

85. "Beni, naîm cennetine girenlerden eyle!"

Beni, naîm cennetine girenlerden eyle! Yani beni ölümümden sonra naîm cennetinde sonsuza dek yaşat. Zira vâris, miras bırakılandan arta kalanın üzerinde varlığını sürdüren (bâki) demektir. "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır"[61] meâlindeki âyetin yorumu da aynı şekildedir:
307 [§]Yani dünya halklarının yok olmasından sonra biz kalırız. Zira vâris, geride kalan demektir. Buna göre İbrahim'in duası da "Beni naîm cennetinde bâki olanlardan kıl!" demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاغْفِرْ لِاَبِى اِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾

86. "Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu."

Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu. İbrahim'in babası için istiğfarının *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyette **Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu** şeklinde zâhiren belirtildiği anlamda olması mümkün değildir. Zira zâhire göre onun babası hakkında istiğfar etmesi onun sapıklardan olması sebebiyledir. Bu yorum, ihtimal dâhilinde değildir, çünkü onun öyle olması halinde bağışlanmasını istemesi caiz olmaz. Aksine âyetin izahı şöyle olmalıdır: İbrahim babasının bağışlanmasını istemiştir. Allah da ona babasının sapıklardan olduğunu bildirmiştir. Bu durumda âyetin ikinci kısmı Allah'ın İbrahim'e, babasının sapıklardan olduğunu bildirmesi, birinci kısım da İbrahim'in sözüdür.

Belkıs kıssasında da bazı müfessirler benzer bir izah getirmişlerdir. "Kraliçe şöyle dedi: "Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler". Allah, buraya kadar olan

---

61 "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler" (Meryem, 19/40).

Belkıs'ın sözünü doğruladı ve bu beyanın sonunda yer alan “Bunlar da öyle yapacaklardır”[62] meâlindeki kısmını kendisi buyurdu. Buna göre “Bunlar da öyle yapacaklardır” kısmı kraliçenin değil, onun sözünü tasdik sadedinde Allah Teâlâ'nın kelâmı olmaktadır. Bunun Kur'ân'da örneği çoktur. Aynı âyetin bir kısmı diğer kısmından ayrı olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır. Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma”[63]. Bu örnekte “Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır” kısmı “Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma!” kısmından ayrıdır ve aralarında bağlantı yoktur. Buna göre İbrahim'in **Babamı da bağışla!** sözünün **kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu** sözünden ayrı olması muhtemeldir. Mümkündür ki İbrahim duasını yapınca, Allah ona, babasının sapanlardan olduğunu bildirmiştir. Şu yorum da mümkündür: **Babamı da bağışla!** sözü “Ona hatalarını bağışlamaya medar olacak inancı, yani tevhidi nasip et! mânasında olabilir. Buna göre onun duası, Allah'ın lütfu ile babasının tevhide ermesi ve tevfikine mazhar olmasıdır. Çünkü günahların affı ancak tevhide ermekle ve O'nun tevfiki ile olur. Bu, şu âyetteki kullanıma benzer: “Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır”[64].

[§]Buna göre Hûd'un kavmine dua edip de onlara “Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin…”[65] diye emretmesi aynı şekilde yorumlanmalıdır. Yani “O'na dönün ve müslüman olun”. Onlardan evvelâ İslâmiyet'i kabul etmelerini istemiştir. Zira onun henüz kâfir iken onlara “Estağfirullah!” deyin demesi mümkün değildir. Buna mukabil Hûd, onlara istiğfar için ön şart olan şeyi yerine getirmelerini istemiştir ki o da tevhiddir. Aynı şekilde: “Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır”[66] şeklindeki Nuh'un sözünü de böyle anlamak gerekir. **308**

62 en-Neml, 27/34.

63 “Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır. Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma” (el-Kıyâme, 75/14-16).

64 “İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir” (el-Enfâl, 8/38).

65 “Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!” (Hûd, 11/52).

66 Nûh 71/10.

Müfessirlerin "İbrahim üç yalan söylemiştir…" şeklindeki sözlerinin aslı esası yoktur. Allah Teâlâ'nın içinde bulunduğu duruma göre yalan söyleyebilen birini seçmesi ve risâlet görevini ona tevdi etmesi mümkün değildir.

وَلَا تُخْزِنِى يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾

87. "İnsanların diriltileceği gün beni mahcup etme!"

İnsanların diriltileceği gün beni mahcup etme! Müfessirler şöyle dedi: **Beni mahcup etme**, yani bana azap etme, **insanların diriltileceği gün.** "İhzâ" (الإخزاء) rezil rüsvâ etme, sahibinin kusurunu gösteren azap demektir. O, Allah'tan kusurunu ifşa etmemesini istedi. Çünkü kendisinden kusurunu ifşa etmeyi gerektirecek bir günah irtikabından korkuyordu. O yüzden Allah'tan böyle bir talepte bulundu. Zira ısmet (العصمة), yani günah işlemekten koruma altında olmak, sahiplerinden korkuyu defetmez. Aksine günahtan koruma ne kadar büyük olursa korku da o denli şiddetli olur. Çünkü peygamberler (s.a.) dinlerine ve özlerine karşı diğerlerine göre korkuları en fazla olan kimselerdir. Daha sonra da sırasıyla en önde olanlar, korkularının şiddeti itibariyle birbirlerini derece derece takip ederler. İbrahim'in şu duasını görmez misin: "Rabbim! Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[67] Yûsuf peygamber de şöyle dua etmişti: "Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"[68] Benzeri örnek çoktur.

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ اِلَّا مَنْ اَتَى اللّٰهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

88-89. "Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün (beni mahcup etme!)***"***

Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün… O gün fayda vermez, zarar verir. Fayda vermez denilmesinden zararın da olmayacağı sonucu çıkmaz. Şu âyetlerde de benzer üslup vardır: "O gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası

---

67 İbrâhim, 14/35.

68 "Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da âhirette de beni yönetip himaye eden sensin. müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!" (Yûsuf, 12/101).

kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez…"[69] [§]Keza şu ilâhî beyanlarda 309
da aynıdır: "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler, onlardan asla kabul edilmez"[70]; "Hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun!"[71]; "İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar"[72]; "Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın!"[73]; "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!"[74]

Âyette yapılan istisnanın zâhirinden kalb-i selîm ile gelinmesi halinde malın ve oğulların fayda vereceği anlaşılmaktadır. Çünkü **Allah'a temiz bir kalple gelenler dışında mal da çocuklar da fayda vermez** denilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki o günde onlar Rab'lerine temiz bir kalp ile gelmeleri, mallarını itaat yolunda ve hayır işlerinde harcamış, evlatlarını edepli, güzel huylu, salih olarak yetiştirmiş olmaları halinde onlar kendilerine fayda verecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır…"[75] Allah bildirdi ki onlar iman ettikleri ve tövbe ile Allah'a yöneldikleri takdirde malları ve evlatları onları kendi yüce katına yaklaştıracaktır.

Başka türlü yorumlamak da mümkündür: Yani ne mal ne de oğullar fayda verir. Ancak ve ancak Rabb'ine kalb-i selîm ile gelen fayda görür. Kalb-i selîm, şirkten uzak olan kalptir, ya da kalbin âfetlerinden ve günahlardan uzak olan, Rabb'ine karşı ihlas ile dolu olan, orada Allah'tan başkasına yer verilmeyip pay ayrılmayan kalptir. Âyette o şekilde "Rabb'ine gelme" şartı koşuldu ki İslâm ve tevhit üzere ruhu alınmamış kimselerin daha önceden yapmış olduğu hayır

---

69 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

70 el-Mâide, 5/36.

71 Lokmân 31/33.

72 Abese, 80/34.

73 el-Meâric, 70/11.

74 el-Mü'minûn, 23/101.

75 Sebe, 34/37.

işlerinin -tevhit üzere ruhu kabzedilmemişse eğer- bir fayda vermeyeceği bilinsin. Hasenât, yani hayır işlerinde de aynı şekilde "gelme" şartı koşulmuş ve şöyle buyurulmuştur: "Kim iyilikle gelirse ona şu kadar sevap vardır…"[76] Bu beyanda "Kim iyilikle **gelirse**" denilmiş "Kim bir iyilik **işlerse**…" denilmemiştir. Bu da belirttiğimiz gibi amellerin makbul olabilmesi için kişinin dünyadan tevhit üzere göçmesi, işlediği hayırları bozmaması şartı olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّق۪ينَۙ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِلْغَاو۪ينَۙ ﴿٩١﴾

310 **[§]*90. "O gün cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır."***

91. "Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir."

O gün cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır. Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir.

"Üzlifet" (اُزْلِفَتِ) ve "bürrizet" (بُرِّزَتِ) kelimelerinin, geçmiş zaman fiillerinin müzari olarak "yaklaştırılır" "açıkça gösterilir" anlamında olması muhtemeldir. Ya da cümlenin başına "yevmeiz" (يومئذ) şeklinde zaman zarfı izafe edilir. İbn Mesûd'un (r.a.) ve Übeyy'in mushaflarında "Ve kurribeti'l-cahîmu li'd-dâllîn" (وقُرِّبَت الجحيم الضالين) şeklindedir[77]. Bu açık kırâatte "bürrizet" (بُرِّزَتِ) fiili "uzhırat" (أظهرت), yani ortaya çıkarıldı anlamındadır.

وَق۪يلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَۙ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِۜ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ اَوْ يَنْتَصِرُونَۜ ﴿٩٣﴾

92-93. "Onlara, 'Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım edebiliyorlar veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?' denilir."

Onlara, dünyada iken **Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? denilir.** Sonra onlara şöyle seslenilir: **Size yardım edebiliyorlar** ve sizi Allah'ın azabından kurtarıyorlar mı? **Veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?** Yani bizzat

---

76 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160); "Kim bir iyilikle gelirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır; kim de bir kötülükle gelirse o kötülükleri işleyenler yalnızca yaptıklarının karşılığını görürler" (el-Kasas, 28/84).

77 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *el-Mesâhif*'inde (s. 68) İbn Mesûd'un (r.a.) "üzlifet" (yaklaştırıldı) yerine "üzlikat" (kaydırıldı) okuduğu bilgisi yer alır.

kendilerine bir faydaları dokunuyor mu? Çünkü onlar hem tapan hem de kendisine tapılan olmak üzere hep birlikte cehenneme atılacaklardır. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[78]. Allah bunu onlara özellikle söyledi çünkü onlar dünyada iken şöyle diyorlardı: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[79]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[80]. Bu sözlerine mukabil âhirette onlara: **Size yardım edebiliyorlar mı?** deniliyor.

فَكُبْكِبُوا فٖيهَا هُمْ وَالْغَاوُنَۙ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ اِبْلٖيسَ اَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾

94-95. "Artık onlar, o sapkınlar ve İblis'in yandaşları toptan tepetaklak cehenneme atılırlar."

Artık onlar, o sapkınlar tepetaklak cehenneme atılırlar. Zeccâc (ö. 311/923) şöyle dedi: "Kübkibû" (كُبْكِبُوا) fiili aslında "Kebbe"dendir. Yani "kübbû" (كبوا) demektir. Ancak "kübkibû" denmesi tekrar ve birinin ardından diğerinin devamlı surette olması sebebiyledir. "Yükebbûn sümme yükebbûn", yani yüz üstü atılırlar, sonra gene atılırlar…" Onların durumu hep öyle devam eder. Ya da buna benzer söz[81]. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Fe kübkibû fîhâ" (فَكُبْكِبُوا فِيهَا) cümlesi tepesi üstü fırlatılıp atılırlar demektir. Sözcüğün aslı "Kübbibû" (كُبِّبُوا) şeklindedir. Şu sözünde olduğu gibi: [§]"Kebebtü'l-inâe" (كببت الإناء), orta- **311**
daki "bâ" harfinin yerine kef harfi getirerek "Kebkebtü" dersin; bir şeyi atmak, yüzüne çalmak anlamındadır. "Kebkebtühüm" (كبكبتهم) denir, onları ateşe ya da kuyuya attım, demektir. Bu şu âyetteki kullanım gibidir: "Ama kimler de kötülükle gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar"[82]. "Ve'l-ğâvûn" (الغاوون) **Sapkınlar**, yoldan çıkanlar demektir. Kullanımı şöyledir: "Ğavâ, yağvî, ğayyen, ve ğavâyeten, fehüve ğâvin" (غوى يغوى غيا وغواية فهو غاو) "Saptı, yoldan çıktı" demektir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin izahı böyledir.

---

78 el-Enbiyâ, 21/98.

79 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

80 "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez" (ez-Zümer, 39/3).

81 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 94.

82 en-Neml, 27/90.

Ebû Muâz şöyle dedi: "Kübkibû"nun (كُبْكِبُوا) aslı "Kübibû"dur[83]. Bazıları da "orada toplanırlar" anlamı vermişlerdir.

Ve İblis'in yandaşları toptan. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Gâvûn" şeytanlardır. İblis'in askerleri onun zürriyetidir. Yani âdemoğullarını saptıran şeytanlardır. Bu Katâde'nin görüşüdür. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Gâvûn" cinlerin kâfirleridir, İblis'in askerleri şeytanlardır. Bazıları da "el-Gâvûn" kâfirlerin elebaşlarıdır, İblis'in askerleri ise diğer kâfirlerdir, yani onların tâbileri ve zürriyetleridir, demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٩٧﴾ اِذْ نُسَوّٖيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿٩٨﴾

96. "Orada onlar birbirleriyle çekişerek şöyle derler:"

97-98. "Vallahi, biz sizi âlemlerin Rabb'i ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz."

Orada onlar birbirleriyle çekişerek şöyle derler. Onların cehennemde birbirleriyle çekiştiklerini bildirmiş, ne için tartıştıklarını ise bildirmemiştir. Onların çekişmelerinin sebebinin şu beyanlarda belirtilen hususlar olması mümkündür: "Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasay-
312 dınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik'..."[84] [§]Ve devam eden âyetler. Başka bir âyette: 'Ey Rabbimiz!' diyecekler, 'Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!'[85]; "'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler"[86]. Ve benzeri beyanlarda yer alan tâbi olan ve tâbi olunanlar arasında geçen tartışmalar gibi. Bazıları şöyle demişlerdir: Onların çekişmeleri âyetin hemen devamında belirtilen husustur: **Vallahi, biz sizi âlemlerin Rabb'i ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz.** Onların tartışmaları işte bu husustur.

---

83 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 318.

84 " İnkâr edenler şöyle dediler: 'Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!' Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.' Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, 'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz' derler..." (Sebe, 34/31-33).

85 Sâd, 38/61.

86 el-A'râf, 7/38.

Vallahi, biz sizi âlemlerin Rabb'i ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Şöyle ki, onların bu sözü tapmış oldukları putlara yönelik ise o takdirde onları "Tanrı"lar olarak görmeleri ve ibadeti onlara yapmaları suretiyle onları âlemlerin Rabb'ine eşit tutmuş olmalarını kastetmiş olurlar. Eğer şeytanlara yönelik ise o takdirde eşit tutma, onun emrine uymak ve kendilerine yönelik çağrısına olumlu cevap vermek şeklinde olur. Yoksa kâfirlerden hiçbiri şeytana doğrudan tapma ve onu Tanrı olarak görme durumunda olmaz. Ancak sözünü ettiğimiz gibi emrine tâbi olma şeklinde ona uyma olur. İbn Mesûd'un mushafında "iz nüsevvîküm bi-Rabbi'l-âlemîn iz künnâ nüşrikküm bi-Rabbi'l-âlemîn" (إذ نسويكم برب العالمين إذ كنا نشرككم برب العالمين) şeklindedir. Yani Biz sizi âlemlerin Rabb'i ile eşit tutarken biz sizi âlemlerin Rabb'ine ortak koşarken. Bazıları şöyle demişlerdir: "Biz âlemlerin Rabb'ine itaat ettiğimiz gibi size itaat ederken…" Bazıları da şöyle bir yorum yapmıştır: "Sizi âlemlerin Rabb'ine denk tutarken". Bunların hepsi birbirine yakındır.

وَمَٓا اَضَلَّنَٓا اِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı."

Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı. Yani bizi ancak öncekilerimiz saptırdı. İbn Mesûd'un mushafında da aynı şekildedir: "Vemâ edallenâ ille'l-evvelûn" (وَمَا اَضَلَّنَا اِلَّا الْأَوَّلُونَ). Yorumu ise şöyledir: Onlar ne zaman ki dünyada öncekilerin küfür ve şirk üzere bırakıldıklarını ve azap görmediklerini görünce, onlara herhangi bir şekilde Allah'ın gazabı erişmeyince zannettiler ki onlar öyle emrolundular. Nitekim bu husus bir başka âyette şöyle belirtilmiştir: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[87].

فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾

[§]***100-101. "Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz."*** 313

[87] el-A'râf, 7/28.

Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de… Çünkü onlar vaktiyle "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[88] demişlerdi. Onlar şefaat edemediler. [Tâbi olanlar dediler ki: Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de…] Yani bize şefaat edecek şefaatçilerimiz yok. Şefaatçileri olsaydı bile onların şefaati onlara gene fayda vermezdi. Nitekim bu şu âyette bildirilmiştir: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[89]. Bu, şu âyette belirtilen durumdur: "Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tamamı ve ek olarak bir misli daha onların olsa (kurtuluş için) onu mutlaka feda ederlerdi"[90]. Yani temenni ettikleri olsaydı gene onlara fayda vermezdi.

Ne de samimi bir dostumuz! "Hamîm" (حَمِيم) yakın, dost demektir. Yani onların durumları ile ilgilenecek dost birileri yoktur.

فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾

102. "Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da müminlerden olsak!"

Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da müminlerden olsak! Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa. Yani keşke bizim için imtihan dünyasına yeniden bir dönme imkânı olsa da müminlerden olsak. Onların bu dileklerine karşı Allah bildirdi ki onlar dönseler bile gene eski gidişatlarına devam edeceklerdir: "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[91]. Açıklamasını daha önce zikretmiştik.

اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

103. "İşte bu anlatılanlarda elbet alınacak büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler."

---

88 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

89 el-Müddessir, 74/48.

90 er-Ra'd, 13/18.

91 el-En'âm, 6/28.

104. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir.

İşte bu verdiğimiz haberlerde ve anlatılanlarda ibret alacaklar için **elbet alınacak büyük bir ders vardır.** Bazıları şöyle demişlerdir: Eğer onların çoğu mümin olsalardı onlara dünyada iken azap edilmezdi. Şöyle yorumlamak da mümkündür: Eğer onlar istedikleri imtihan dünyasına döndürülmüş olsalardı çoğu gene inanmazdı. Onlardan bir grup (nefer) olması da caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir.** Daha önce açıklamıştık.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾

[§]***105. "Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar."*** 314

[Nuh ve Kavmi]

Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. "Kezzebet" (كَذَّبَتْ) fiilinin, tâ'lı dişil (müennes) olarak kullanılması "kavm"in cemaat anlamında olmasına göredir. Sanki (كَذَّبَتْ جماعة نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ) denilmiş gibidir. Aksi halde izahı "kavm" (قوم) kelimesinin hem müzekker (eril) hem de müennes (dişil) kullanılan isimlerden olması sebebiyledir. **Peygamberleri** "murselîn" (الْمُرْسَلِينَ) şeklinde çoğul getirildi, çünkü peygamberlerden tek birini inkâr eden bütününü inkâr etmiş olur. Zira her peygamber, halkı bütün peygamberlere iman etmeye çağırır. Hem Nuh'un kendinden sonra gelen peygamberlere iman etmelerini istemesi de söz konusu olabilir. Bu yüzden Allah, **Nuh kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar** demiştir -*En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ نُوحٌ اَلَا تَتَّقُونَۚ ﴿١٠٦﴾

106. "Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?'"

Kardeşleri Nuh onlara şöyle demişti: Tefsirciler dediler ki: Nuh, din kardeşi değil de nesepçe onların kardeşi idi. [Şeyh Ebû Mansûr dedi ki:] Allah Teâlâ bütün insanları "Yâ benî Âdem!" hitabında "Âdemoğulları" diye isimlendirmiştir. Oysa onlar nesepçe Âdem'den uzaktadırlar. Bu itibarla onların birbirlerinden nesepçe uzak olmalarına rağmen birbirlerine nispetle "kardeşler" olarak adlandırılmaları da mümkündür.

(اَلَا تَتَّقُونَ) Allah'ın emirlerine ve yasaklarına karşı muhalefetiniz yüzünden O'nun gazabından, azabından **sakınmayacak mısınız?** Yahut Allah'tan gayrına tapınmaktan ve O'ndan başkasına itaatten **sakınmayacak mısınız?**

اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٠٧﴾

107. "Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Ben sizin aranızda güvenilir biriydim. Siz haber verdiğim, bildirdiğim her konuda bana inanıyordunuz. Şimdi ne oldu ki ben size
315 Allah'ın resûlü olduğumu söylediğimde beni tasdik etmiyorsunuz?! [§]İkincisi: **Bakınız ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.** Allah beni güvenilir kıldı ve bu özelliğim sebebiyle vahyini bana emanet etti. Ben de şimdi risâlet görevi gereği benim emanetime tevdi edilen mesajı size ulaştırıyorum; ister isteyin ister kaçınıp yan çizin, ister kabul edin ister etmeyin. Allah beni emin kıldı ve emaneti üzerine beni görevlendirdi ya tehditleriniz sebebiyle daha sizden korkmuyorum. Şu âyet gibi: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[92]

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٠٨﴾

108. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Yani Allah'ın gazabından ve azabından sakının. Yahut emir ve yasakları konusunda Allah'a muhalefet etmekten kaçının ve Allah'tan size ulaştırdığım, sizi davette bulunduğum mesaja uyma konusunda bana itaat edin.

وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۚ ﴿١٠٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۜ ﴿١١٠﴾

92 "Hûd dedi ki: 'Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Haydi, hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!'" (Hûd, 11/54-55).

109. "Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir."

110. "Artık Allah'a isyandan sakının ve bana itaat edin."

Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Yani sizi davet ettiğim ve size ulaştırdığım mesaja karşılık sizden, ağırlığı sizi icabetten alıkoyacak herhangi bir karşılık beklemiyorum. Ben sizi tek olan Allah'a kulluğa çağırırken mallarınız ve canlarınız üzerinde herhangi bir külfet de getiriyor değilim. Kaldı ki bir olana kulluk, çok sayıda mâbuda tapınmaktan size daha kolay ve hafif gelir. Yerine getirdiğinizde davet ettiğim şeyi kabul etmekten sizi alıkoyacak herhangi bir angarya da getirmiyorum. "İn ecriye" (اِنْ اَجْرِىَ) kelimesindeki "in" edatı burada "mâ" gibi olumsuzluk içindir. **Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.** Bu itibarla **artık Allah'a isyandan sakının ve bana itaat edin.** Belirttiğimiz hususlarda Allah'tan sakının. Yani Allah'ın gazabına ve azabına uğramaktan korkun, emir ve yasaklarına muhalefet etme konusunda O'ndan sakının. Sizi davet ettiğim hususlarda **bana itaat edin.**

قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْاَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾

[§]*111. "Şöyle cevap verdiler: 'Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz!'"* 316

Şöyle cevap verdiler: "Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz!" Diyorlar ki: Biz seni nasıl tasdik edebiliriz ki?! Sana tâbi olanlar ancak bizim zayıflarımız ve ayak takımı, rey ve tedbir sahibi olmayan kimselerdir. Eğer sen davanda doğru olsaydın o takdirde bizim şereflilerimiz ve başlarımız da sana inanırlardı. Aslında onun risâletinin hak oluşu konusunda belirtilen zayıf kesimlerin inanması ileri gelen başların tasdik etmesinden daha ibretlik bir durum içerir. Şöyle ki: İnsanların zayıf kesimleri başkalarına şu iki saikle uyarlar: Ya mal ve servet sahibi olma beklentisi, yahut kendileri için makam ve mevki yahut şeref gibi bir çıkar beklentisi olması. Ya da dinde basiretli olma, belli bir paye elde etme ve ilim sahibi olma gibi bir erdem beklentisi sebebiyle uyarlar. Bu itibarla da bu özellikleri kendilerinde bulunduran kimselere tâbi olurlar. Peygamberler'in (s.a.) ellerinde mal yoktur, onlara yakın olmak için bir riyaset ya da makam ve mevki elde etme arzusu gibi bir saik de olamaz. Hal böyle iken zayıf kesimler, kendi canlarına karşı eşrafın öldürme, ipe çekme gibi saldırıları olacağından korkmalarına rağmen eğer onlara uymuşlarsa, bu demektir ki onları imana sevkeden ancak ve ancak

kendi nazarlarında onların hak üzere olduklarının, getirdikleri mesajın doğru olduğunun ortaya çıkmasıdır. Bu itibarla sözü edilen kesimlerin tâbi olması peygamberlerin mesaj getirdikleri iddialarında -eğer iyice düşünülür ve tefekkür edilirse- onların hak üzere olduklarını gösteren en büyük kanıt olur.

قَالَ وَمَا عِلْمِى بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ اِنْ حِسَابُهُمْ اِلَّا عَلٰى رَبِّى لَوْ تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾

112. "Nuh dedi ki: 'Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem."

113. "Onların hesabı ancak Rabb'ime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!'"

Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem. Bu beyanın iki türlü yorumu olabilir: Birincisi: Allah'ın aranızdan onları, yani zayıfları iman ve tevhide hidâyet edip de sizi hidâyet etmediğini biliyor değilim. Sonra şöyle dedi: **Onların,** yani bana uyan şu zayıf kesimin **hesabı ancak Rabb'ime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!**

317 **[§]İkincisi: Onların vaktiyle ne yaptıklarını bilmem.** Yani ben onların gizlice yapmış oldukları şeyleri bilen biri değilim. Hem bu bana da düşmez. **Onların hesabı ancak Rabb'ime aittir. Düşünseydiniz bunu anlardınız!** Yani gizlice yapmış oldukları şeyler konusunda onların hesabı ancak Allah'a aittir. Bu da gösteriyor ki bu sonuncu yorum birincisinden daha uygun ve yerindedir. Onlardan iman edenler hakkında, gizlice âşikâre yaptıklarının hilafına birtakım şeyler yaptıkları şeklinde bir ayıplama vardı. O yüzden onlara bunu söyledi.

Bazı kırâatlerde "yâ" harfi ile "lev yeş'urûn" (لو يشعرون) şeklindedir. O takdirde fiilin öznesi kendisine tâbi olan müminlerdir. Diyor ki: Gizlice yaptıkları şeylerin hesabı Allah'a aittir. Yani eğer bunun idrakinde olsalardı gözlerden uzak olduklarında âşikâre yaptıklarının aksi fiiller işlemezlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾

114. "Ben iman etmiş kimseleri kovacak değilim."

Ben iman etmiş kimseleri kovacak değilim. Müfessirler şöyle dedi: Onlar Nuh'tan, iman etmiş zayıf kimseleri kovmasını o vakit kendilerinin belki iman edebileceklerini söylemişlerdi. Onlara Nuh şöyle dedi: "(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim!"[93] **Ben müminleri kovacak değilim.** Hz. Nuh'un kavminin iman edenlere yönelik tenkitlerini, müminlerin zâhiren iman edip aslında kalpleriyle inanmadıklarına dair bir eleştiri olarak yorumlamak mümkündür. Onlar bunu söyleyince Nuh şöyle dedi: "(Siz istiyorsunuz diye) ben iman edenleri kovacak değilim!"[94] Nuh'un şöyle demesi buna işaret eder: "Sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara güzel şeyler (hayır) vermeyecektir' diyemem"[95]. Nuh'un bu sözü gösterir ki kavmi, iman edenleri ayıplamıştır. Öyle ki Nuh müminlerin durumunu Allah'a havale etmiş ve şöyle demiştir: "Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir"[96]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ اَنَا اِلَّا نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿١١٥﴾

115. "Ben sadece gerçekleri apaçık ortaya koyan bir uyarıcıyım."

Ben sadece gerçekleri apaçık ortaya koyan bir uyarıcıyım. Bu âyetin açıklaması pek çok yerde geçmiştir.

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُوم۪ينَ ﴿١١٦﴾

[§]*116. "'Ey Nuh!' dediler, 'Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!'"* 318

'Ey Nuh!' dediler, Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın! "Mercûm" (الْمَرْجُوم) taşlanarak öldürülen demektir. Öldürmenin en şiddetlisi recimdir. O yüzden onu öyle tehdit etmişlerdir. Bazıları şöyle yorumlamışlardır: Elbette sen dil ile hakarete (şetm) uğrayanlardan olacaksın. Ancak birinci yorum daha isabetlidir. Zira onlardan dil ile hakaret zaten her an vuku

---

93 Hûd, 11/29.

94 Hûd, 11/29.

95 "Size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum. Sizin hor gördüğünüz kimseler için, 'Allah onlara güzel şeyler vermeyecektir' diyemem. Onların içlerinde olan şeyi Allah daha iyi bilir. Bunları yaparsam gerçekten zâlimlerden olurum!" (Hûd, 11/31).

96 Hûd, 11/31.

bulmaktaydı. Bu itibarla onun dil ile hakarete uğramaya ilişkin tehdit olması ihtimal dâhilinde değildir.

Sonra Nuh o anda şöyle dua etti:

قَالَ رَبِّ اِنَّ قَوْمٖى كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنٖى وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنٖى وَمَنْ مَعِىَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١١٨﴾

117. “Nuh, ‘Rabbim!’ dedi, ‘Kavmim beni yalancılıkla suçluyor.’”

118. “Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur, beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!”

Nuh, ‘Rabbim!’ dedi, Kavmim beni yalancılıkla suçluyor. Artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur. Yani benimle onların arasında hükmünü ver, yani onlar hakkında azap ve helâk ile hükmet. Görmez misin ki o şöyle demiştir: **Beni ve beraberimdeki müminleri kurtar!** Onun kendisinin ve beraberindeki müminlerin kurtarılmasını istemesi, buna karşı **artık benimle onların arasındaki durumu sen hükmünle açıklığa kavuştur** demesi onun Rabb’inden kendini yalanlayanların helâk edilmesini istediğini gösterir. Nitekim o, bir başka kıssada Nuh’un dediği şeydir: “Ey Rabbimiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver”[97]. Öyle hüküm ki sen onun onlara ineceğini vâdetmiştin ki o da azaptır. Burada da aynı şekildedir.

Sonra Nuh’un bu bedduasının onlardan vuku bulan ilk yalanlamadan sonra olması ihtimal dâhilinde değildir. Aksine o, onların iman etmelerinden tamamen ümidini kesmesi sonrasında bu duada bulunmuştur. Çünkü Allah Teâlâ’nın “Nuh, dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı”[98] meâlindeki âyette belirttiği gibi o, aralarında uzun süre kaldı ve bu süre içinde devamlı olarak onları Allah’ın birliğine iman etmeye davet etti. Hz. Nuh’un, kavminin helâk edilmelerini istemesi ancak Allah Teâlâ’nın Nuh’a “Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!”[99] meâlindeki beyanıyla onların durumunu bildirmesinin ardından onların iman etmelerinden tamamen ümidini kesmesi ve kendisine onların

97 el-A‘râf, 7/89.

98 “Vaktiyle biz Nuh’u kendi kavmine resûl olarak göndermiştik. Nuh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı” (el-Ankebût, 29/14).

99 Hûd, 11/36.

aleyhinde dua etmesine izin vermesi sonunda olmuştur. [§]İşte ondan sonra- 319
dır ki Nuh bu duayı yapmıştır. Zira peygamberler, Allah'ın izni olmadan helâk olmaları için kavimlerine beddua etmezler. Görmez misin ki, Allah, Yûnus peygamberi kendinden izin almadan kavmi arasından çıkıp gittiği için azarladığını bildirmiştir. O, izinsiz çıkması sebebiyle azarlandığına göre, bir peygamberin kavminin helâk olması için izinsiz bir şekilde beddua etmesi muhtemel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١١٩﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾

119. "Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o her şeyle dopdolu geminin içinde kurtardık."

120. "Sonra geri kalanları da sulara gömdük."

Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o her şeyle dopdolu geminin içinde kurtardık. Denildi ki "fulki'l-meşhûn" (الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ), dopdolu gemi demektir. Ebû Muâz dedi ki: Araplar şöyle der: "Şehantü's-sefînete felem yebka ille'd-def'u" (شحنت السفينة فلم يبق إلا الدفع), yani "Gemiyi yükledim sadece sevki kaldı". Yine Araplar şöyle der: "Şehannâ aleyhim bilâdehum haylen ve ricâlen" (شحنا عليهم بلادهم خيلا ورجالا) "Onların ülkelerini süvarilerle piyadelerle istila ettik". Bazıları da her türlü yük ve donanımı tamam olup sadece demir alması kalan gemi olduğunu söylemişlerdir. Bu iki yorum da aynıdır. Gemi her türden canlı ile doldurulmuştu. Öyle olmasaydı müminlerin sayısı oldukça azdı, boş kalırdı. Bu husus şu âyette açıklanmıştır: "Her türden (hayvan) birer çift ile… aileni ve iman edenleri gemiye bindir!"[100] Allah, bildirdi ki bu dopdolu gemide Nuh ile birlikte olanları kurtardı, kalanları ise helâk etti.

اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

---

100 "Nihayet emrimiz geldi ve sular coşup yükseldi. Nuh'a dedik ki: 'Her türden (hayvan) birer çift ile -daha önce haklarında hüküm verilmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye bindir!' Zaten onunla birlikte pek azı iman etmişti" (Hûd, 11/40).

121. "Doğrusu anlayanlar için bu kıssada büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler."

122. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güçlüdür, engin merhamet sahibidir."

Bu kıssada büyük bir ders vardır. Yani Nuh kıssasında kendilerinden sonra gelenler için büyük bir ders vardır. Yahut Nuh kavminin helâkinde ve onların suya gark edilmelerinde kendilerinden sonra gelenler için büyük bir ders vardır. **Ama çokları iman etmezler.** Kıssanın devamı… Daha önce anlatmıştık.

كَذَّبَتْ عَادٌ ۨ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿١٢٣﴾

320 [§]***123. "Âd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar."***

[Hûd ve Âd Kavmi]

Âd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* ama bu da daha önce belirttiğimiz gibidir. Yani fiilin müennes gelişi, "cemâatü Âd" (Âd topluluğu) takdiri itibariyledir, yani şöyle takdir edilmiştir: "Kezzebet cemâatü Âdin el-murselîn" (كذبت جماعة عاد المرسلين). Çoğul olarak **peygamberleri** demesi, daha önce de belirttiğimiz gibi her peygamberin, kavmini peygamberlerin hepsine iman etmeye davet etmesi itibariyledir. Buna göre onlardan birini inkâr eden hepsini inkâr etmiş olur.

اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ هُودٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ
﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ
اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٢٧﴾

124. "Kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmıyor musunuz?'"

125. "Ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

126. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

127. "Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir."

Kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti. Hûd, soy itibariyle onların kardeşleriydi. Çünkü onlar her ne kadar uzak olsalar da hepsi Âdem'in çocuklarıydı. Buna göre onlar, birbirlerine uzak olsalar da sonunda hepsi soy bakımından birbirinin kardeşi oluyordu**. Allah'a karşı gelmekten sakınmıyor musunuz?** Bunun iki açıklaması olabilir: Birincisi, Allah'ın gazabından ve azabından **sakınmıyor musunuz**? şeklindedir. Ya da Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmekten **sakınmıyor musunuz**? şeklinde yorumlanır. **Ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.** Allah beni emin kılıp benim vasıtamla size birtakım hediyeler göndermiştir. Bu itibarla benden O'nun hediyelerini ve emanetini kabul edin. Ya da daha önce yaptığımız yorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. İzahı geçmişti. **Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum.** Yani ben sizin kurtuluşunuz ve Allah'ın azabından uzak olmanız için çabalıyorum. Bunun için sizden herhangi bir karşılık beklemiyorum. Dünyada bir kimse bir iş yapıyorsa mutlaka karşılığında bir ücret bekler. Oysa ben sizden en ufak bir karşılık beklemiyorum ki o (bir yük olarak boynunuza binsin de) getirdiğim mesajı kabul etmenize mani olsun. **Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.** "İn" edatı olumsuzluk içindir (arkadan gelen "illâ" ile olumsuzluğun nakzedilmesi kasr/özgüleme ifade eder).

اَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ اٰيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ
تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَاِذَا بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣﴾

128. "Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz?"

129. "Temelli kalacağınızı umarak mı büyük konaklar yaparsınız?"

130. "Gücünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız?"

[Büyük ve Yüksek Binalar Edinmek]

Siz boş şeylerle uğraşarak her yüksek yere bir anıt mı dikersiniz? Ve büyük konaklar mı yaparsınız? Bu birkaç şekilde yorumlanabilir: Birincisi:
Sanki onlar [§]hiç ihtiyaçları olmayan, hiçbir şekilde kendisinden yararlan- 321
mayacakları birtakım yapıtlar yapıyorlardı. Bu boş (abes) bir uğraşıdır. Çünkü hiçbir şekilde yararlanmayacağı ve ihtiyaç duymayacağı binalar yapan kişi abesle iştigal ediyor demektir. O yüzden de yaptıkları "abes" fiili ile "ta'besûn" (تَعْبَثُونَ) diye ifade edilmiştir.

İkincisi: Sözü edilen mekânın sırf eğlence ve toplantı yeri olması mümkündür. Onlar, yapıyı yapmışlar ve sırf oyun ve eğlence maksatlı toplantı yeri olduğu için de oraya "abes" adını vermişlerdir.

Üçüncüsü: Sözü edilen mekânın, insanların uğrak yeri olması mümkündür. Oraya birtakım işaretler koyarlar bunlarla insanların yollarını şaşırtırlardı. İnsanlar o işaretlere bakarak yol tutarlardı, oysa gerçekte doğru yol değildi. Onların bu yapıyı yapmalarındaki maksat bâtıldı. Bâtıl olan her şey de "abes"tir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Temelli kalacağınızı ve ölmeyeceğinizi **umarak mı…** Yani bu dünyada ölecek ve yaptıklarının sevabını uman, kötülüklerinin sonucundan korkan kimsenin harcaması gibi değil de ebedî kalacağını uman birinin harcaması gibi harcamalar yapıyorsunuz. Yahut **Temelli kalacağınızı umarak mı** meâlindeki beyanı şöyle yorumlamak da mümkündür: Dünya onlara geniş, rızıkları da bol olunca sandılar ki kendileri orada temelli kalacaklardır. Çünkü dünyası geniş olan ve orada refahı elde eden, her türlü nimete konan kimse orada huzur bulur ve sükûnete erer. Bu şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "O, malının kendisini sonsuzca yaşatacağını zanneder"[101]. Birincisi de bu şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gücünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız? *En doğrusunu Allah bilir ya,* ama Allah, "cebbâr" (جَبّار) ile kinâye olarak zâlim, haddi aşan ve mütecaviz kimseyi kastetmiştir.

"Rîʿ" (الريع) yüksek yer demektir. Bazıları da onun yol olduğunu söylemişlerdir. "Mesâniʿ" (المصانع) ise bazılarınca yapılar, bazılarınca da havuzlar demektir. Ebû Avsece dedi ki: "Rîʿ" (الريع) arazinin yüksek yeri demektir. "er-Rîʿa"nın çoğulu "rîʿ", "er-rîʿ"in çoğulu ise "eryâʿ" (أرياع)'dır. İkisi de aynıdır. "er-Rîʿ" (الريع) aynı zamanda kâr/ürün demektir. Kazandığın zaman (أراع) fiilini kullanırsın. Çoğulu "eryâʿ" (أرياع)'dır.

322 **[§]**"Mesâniʿ" (المصانع) duruma göre bir yerde saraylar başka bir yerde ise suların toplandığı havuzlar demektir. Tekili her ikisi için de "masnaʿatün" (مصنعة) gelir[102]. "Batş" (البطش) yakalamak, kavramak demektir. Bir kişiyi yaka-

---

[101] el-Hümeze, 104/3.

[102] "el-Masnaʿatü/el-Masnuʿatü", havuz ya da sarnıç gibi yağmur sularının toplanması için yapılmış yapıdır. "Mesâniʿ" (المصانع) de aynı şekilde insan yapısı kuyular, binalar vb. yapılardır. Kur'ân'da şöyle gelmiştir: (وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ) (Temelli kalacağınızı umarak mı büyük yapılar yaparsınız?) "Mesâniʿ" (المصانع) bazı müfessirlere göre binalar, yapılar demektir. Denildi ki: O su tutmak için yapılmış sarnıçtır. Tekili: "Masnaʿatün ve masnaʿun" gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, "snʿa" md.).

layıp da iyice kavradığında “betaştü bifulânin, ebtaşu, batşen” (بطشت بفلان أبطش بطشًا) dersin. İbn Kuteybe de şöyle dedi[103]: “er-Rî‘” arazinin yüksek yeri demektir. “Mesâni‘” binalardır. Tekili “masna‘atün”dür. Mâna şudur: Onlar yüksek yerlere kurmuş oldukları muhkem yapılar, hisarlar içinde kendilerini güvende hissediyorlar ve oraların kendilerini Allah’ın kader ve kazasından koruyacağını zannediyorlardı. Bu izah yukarıda belirtilen açıklamaya benzer gözüküyor. Çünkü sözün sonunda **Temelli kalacağınızı umarak mı** deniliyor. Yani öyle birtakım binalar yapıyorsunuz ki sanki hiç ölmeyecek ve ebedî olarak yaşayacaksınız. Ve buyurdu ki: **Gücünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız?** Yani vurduğunuz zaman kamçılarla sanki zorbalar gibi vuruyorsunuz, cezalandırdığınız zaman öldürüyorsunuz. Bazıları şöyle demişlerdir: “Betaştüm” (بَطَشْتُمْ), yani yakaladığınızı zulümle, haddi aşmakla, Allah’ın haram kıldığını helâl saymak suretiyle yakaladınız. Ebû Muâz dedi ki: Her yapı masna‘a’dır. Hafsa’nın mushafında şöyledir: “Ve tebnûne mesânia ke enneküm hâlidûn” (وتبنون مصانع كأنكم خالدون) (Sanki ebedî yaşayacakmışsınız gibi birtakım yapılar yapıyorsunuz) şeklindedir. “Âyet” (اٰيَةً) alem, anıt eser demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: “er-Rî‘” yolu kesen dağ ya da yamaç[104] demektir. Katâde “yeryüzündeki her uçurum”[105] demiştir[106]. Muhammed b. İshak[107] şöyle demiştir: Onlar yolculuk yaparken yolu ancak yıldızlar marifetiyle bulabilirlerdi. [§]Bunun 323
için her yol üzerine yollarını tayin edebilecekleri işaret olacak görkemli uzun kuleleri olan yapılar yaptılar. Bazıları şöyle demişlerdir: “Mesâni‘” (المصانع) meclisler ve meskenler demektir. Yapılarınız ayakta kaldığı sürece **temelli kalacağınızı umarak mı…** “Cebbâr” haksız yere ve akıbetinden endişe duymadan insanları döven ya da öldüren kimsedir.

---

103 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 318-319.

104 Metinde geçen ve yamaç diye tercüme edilen “ez-zarib” (الظَرِبُ) etrafı keskin yüksekçe kayalık demektir. Denildi ki: O orta büyüklükte dağdır. Kimi de onun küçük dağ olduğunu söylemiştir. Yine onun küçük tepecikler olduğunu söyleyenler olmuştur. Çoğulu “ez-zırâb” gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “zrb” md.).

105 Metinde geçen “en-Nişzü” ve “en-Neşezü” arazinin kenarındaki yüksek yer, yar, uçurum demektir. Çoğulu “Enşâz” ve “Nüşûz”dur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “nşz” md.).

106 bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 94; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIII, 122-123.

107 Muhammed b. İshak b. Yesâr: Künyesi Ebû Bekir’dir, Ebû Abdillah olduğu da söylenmiştir. Nisbesi el-Kuraşî ve el-Muttalibî’dir. Onların (Kureyş ve Muttaliboğullarının) Medineli mevlâlarıdır. *es-Sîretü’n-nebeviyye* sahibidir. Allâme, hâfız ve ahbârî idi. Enes b. Mâlik’i görmüş ve pek çok tâbiînden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de çok sayıda kişi rivayette bulunmuşlardır. Bazı muhaddisler onu eleştirmişlerdir. Ancak çoğunluk onun özellikle de siyer alanında olmak üzere güvenilir bir ilim adamı olduğunu belirtmişlerdir. O ilmi tedvin edenlerdendir. İbn İshak diye tanınmış ve 151 (768) senesinde vefat etmiştir (bk. Zehebî. *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII, 33-55; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-tehzîb*, IX, 38-46; İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 321).

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا الَّذٖى اَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ
﴿١٣٢﴾ اَمَدَّكُمْ بِاَنْعَامٍ وَبَنٖينَ ﴿١٣٣﴾ وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾

131. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

132-134. "Bildiğiniz şeyleri size veren, size sürüler, oğullar, bağlar, pınarlar ihsan eden Allah'a karşı gelmekten sakının."

Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Bunun açıklamasını yapmıştık. **Bildiğiniz şeyleri size veren… Allah'a karşı gelmekten sakının.** Denildi ki: "Emeddeküm" (اَمَدَّكُمْ) Size verdi, demektir; "Meded"dendir. Yani size nimetleri hiç kesilmeden peşi peşine, birinin ardından diğeri gelecek şekilde verdi demektir. Sonra bu iki şekilde olabilir: Birincisi: Size nimetleri verene karşı küfrân-ı nimette bulunmaktan sakının da onların şükrünü üstelik de bile bile size ihsanda bulunmayana, onları size vermeyene karşı yapmaya kalkışmayın. Kastedilen onların, hiçbir nimet vermeye muktedir olmayan putlara tapmalarıdır. İkincisi bu nimetleri size bahşeden Allah'ın gazabına uğramaktan sakının. Çünkü onları size vermeye kādir olan güç, sizden öç almaya da muktedirdir. Birinci yoruma göre mâna şudur: Nimetlere karşı küfrân-ı nimette bulunmaktan sakının, çünkü onları size vermeye kādir olan, onları sizden almaya da kādirdir. Âyetin yorumu bu iki anlam üzere çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra onlara kesintisiz olarak bahşetmiş olduğu nimetleri hatırlattı ve şöyle buyurdu: **Size sürüler, oğullar, bağlar, pınarlar ihsan etti**. Bunları ve sayılamayacak kadar diğerlerini verdi.

اِنّٖى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿١٣٥﴾

135. "Doğrusu sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkuyorum."

Doğrusu sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkuyorum. Bazıları şöyle demişlerdir: **Ben korkuyorum,** yani o büyük günün azabının başınıza geleceğini biliyorum. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki "havf" (الخوف), yani korku bilinen korkudur. Çünkü o, hâlâ onların iman etmelerini umuyordu. Bunun üzerine dedi ki: **Doğrusu** bu hal üzere öldüğünüzde **sizin hakkınızda azaptan korkuyorum.** O anda cevap olmak üzere şöyle dediler:

قَالُوا سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا اَوَعَظْتَ اَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظٖينَ ﴿١٣٦﴾ اِنْ
هٰذَٓا اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبٖينَ ﴿١٣٨﴾

[§]*136. "Şöyle cevap verdiler: 'Sen öğüt versen de vermesen de bizce bir-* 324
dir."

137. "Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir."

138. "Bu yüzden azaba uğratılacak da değiliz.'"

Şöyle cevap verdiler: "Sen öğüt versen de vermesen de bizce birdir."

"Va'z" (الوَعْظ) işin sonunun nereye varacağını kâh korkutarak kâh müjdeleyerek bildirmek, öğüt vermek demektir. Yani şöyle diyorlardı: Sen bizi azapla korkutsan da korkutmasan da seni tasdik etmeyeceğiz ve senin bizi davet ettiğin dini kabul etmeyeceğiz.

Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir. Bu beyana dair birkaç izah şeklinin olduğu söylenmiştir. Birincisi: Şu bizim üzerinde bulunduğumuz inanç öncekilerin dininden başka bir şey değildir. Senin getirdiğin ise sonradan uyduruk yeni bir dindir. "Halk" (الخَلْق) kelimesinin kinâye olarak din anlamında kullanıldığı varittir; "Allah'ın yaratmasında (halk) değişme olmaz". âyetinde[108] olduğu gibi. Bu âyetteki "Allah'ın halkı" Allah'ın dini demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Şüphesiz bu, yani senin söylemiş olduğun şey, ancak ve ancak evvelkilerin yalanı ve onların uydurmasıdır (ihtilâk). Yani sen, senden önceki resûller gibi yalan söylüyor ve uyduruyorsun[109]. Şu âyette ifade edildiği gibi: "Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil"[110] Eğer (âyette ge-

---

108 "O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler" (er-Rûm, 30/30).

109 "el-Halku dînullah", yani Allah'ın halkı, yani yaratması O'nun dinidir. Şu âyette olduğu gibi: "emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler" (en-Nisâ, 4/118), yani "Allah'ın dinini…" "el-Hulk" din, tabiat, karakter, seciye demektir. (اِنْ هٰذَٓا اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلٖينَ) kavl-i celîlinde olduğu gibi. Mânası evvelkilerin yalanı demektir. Evvelkilerin gidişatı demek olduğu da söylendi. Eskilerin âdeti de denildi. Her kim "halku'l-evvelîn" diye okursa o takdirde mânası "eskilerin düzmecesi, uydurması ve yalanı" demek olur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hlk" md.).

110 "Anne babasına, 'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vâdi gerçektir' demekteler. O ise, 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil' cevabını vermektedir" (el-Ahkāf, 46/17).

çen "halk" kelimesi uydurma anlamında ise) o takdirde "Âd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladılar"[111] meâlindeki âyetten murat da bu anlam olur, çünkü onlar peygamberlerin tümünü yalanlamışlardır. Bazıları şöyle demişlerdir: **Bu, öncekilerin tuttuğu yoldan başkası değildir.** Dediler ki: İşte böyle bizden önceki insanların tuttuğu yol; onlar yaşadıkları sürece yaşıyorlar, sonra da ölüyorlardı. Onlara göre ne yeniden dirilme vardı ne de hesap! Bazıları da şöyle dedi: "Va'z" (الوَعظ) yasaklama demektir. Şu âyette olduğu gibi: "Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor"[112]. Yani onu size yasaklıyor. **Bu yüzden azaba uğratılacak da değiliz.** Yani nasıl ki atalar azap görmedi ise biz de senin kuruntuna ve bildirmene rağmen azap görmeyeceğiz.

325 [§]Ebû Avsece dedi ki: "Halkü'l-evvelîn" (خَلْقُ الْاَوَّلِينَ), yani onların uydurmaları ve yalanları demektir. Bir sözü uydurduğun zaman "Halaktü'l-hadîs vahtelaktühû" (خلقت الحديث واختلقته) dersin. Ferrâ şöyle dedi: Araplar hurafeler için "ehâdîsü'l-halk" (أحاديث الخلق) tabirini kullanır. Kim de bu âyeti "huluku'l-evvelîn" (خُلُقُ الْأَوَّلِينَ) diye "hı" harfinin dammesi ile okursa[113] o takdirde onların âdetleri, durumları, gidişatları anlamını kasteder[114].

فَكَذَّبُوهُ فَاَهْلَكْنَاهُمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٣٩﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٤٠﴾

139. "Böylece onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları helâk ettik. Doğrusu bu anlatılanlarda büyük bir ibret vardır ama çokları inanmazlar."

140. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir."

Böylece onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları helâk ettik. Denildi ki: Onlar yel ile helâk edildiler. Şu âyette belirtildiği gibi: "Âd kavmi ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi"[115]. **Doğrusu bu anlatılanlarda büyük bir ibret vardır.** Daha önce açıklamıştık.

---

111 eş-Şuarâ, 26/123.

112 "Eğer gerçek müminlerseniz Allah size, bir daha asla böyle bir şey yapmamanızı öğütlüyor" (en-Nûr, 24/17).

113 Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 442.

114 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 319.

115 el-Hâkka, 69/6.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ صَالِحٌ اَلَا تَتَّقُونَ
﴿١٤٢﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿١٤٤﴾ وَمَٓا
اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٤٥﴾

141. "Semûd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı."

142. "Kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"

143. "Bakınız, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

144. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

145. "Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.'"

[Salih ve Semûd Kavmi]

Semûd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Yorumunu daha önce zikretmiştik. **Bakınız, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim**. Yani ben daha önce güvenilir, sözü kabul görür biri idim. Nasıl oldu da bugün beni yalancılıkla itham ediyorsunuz? Şöyle de denilir: Yani risâlet görevi için güvenilir ve sizin için hayırhah biriyim. **Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir** kısmına kadar benzer âyetlerin yorumunu daha önce yapmıştık.

اَتُتْرَكُونَ ف۪ي مَا هٰهُنَٓا اٰمِن۪ينَ ﴿١٤٦﴾ ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾
وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَض۪يمٌ ﴿١٤٨﴾ وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا
فَارِه۪ينَ ﴿١٤٩﴾

146-149. "Siz burada, bahçelerin, pınarların içinde; ekinlerin, meyveleri uç vermiş hurma ağaçlarının arasında güven içinde bırakılacağınızı ve dağlardan ustaca evler oyup yapmaya devam edebileceğinizi mi sanıyorsunuz?"

Siz burada, güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? Bunun iki
326 izahı vardır: Birincisi: Siz bu şekilde bırakılır mısınız? [§]Bu söz her ne kadar soru şeklinde ise de aslında haber verme kabilindendir. Yani sözü edilen hususta siz güven içinde bırakılmazsınız. İkincisi: (Soru, nehiy anlamındadır.) Yani siz burada güven içinde bırakılacağınızı mı zannediyorsunuz? Yani: Burada, bahçelerin, pınarların içinde; ekinlerin, meyveleri uç vermiş hurma ağaçlarının arasında güven içinde bırakılacağınızı sakın sanmayın!

Bazıları şöyle demişlerdir: "Hedîm" (الهَضيم) "Müteheşşim" (المتهشم), yani parçalanan ve ağızda dağılan demektir. Bazıları da şöyle demiştir: Bir kısmı turfanda halini almış hurmadır ki ona "müzennib" (المذنِّب) denilir. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Turfanda halini alan ve sarkan hurmadır ki buna "leyyin" (اللين) denilir. Hasan-ı Basrî, çekirdeği olmayan hurmadır demiştir. Bazıları şöyle demişlerdir: Yaş hurma "hedîm" (الهضيم)'dir ki o yumuşaklığı sebebiyle kopar. Kurusu ise "heşîm"dir, o kuruluğundan dolayı kırılır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Hedîm" (الهضيم) kabuğu yarılıp ortaya çıkmadan evvelki hurma salkımıdır. Ebû Avsece ise şöyle demiştir: "Hedîm" (الهضيم) dikeni ve zahmeti olmayan hurma salkımıdır. Bazıları şöyle demişlerdir: "Hedîm" (الهضيم) teraküm eden ve birbiri üzerine binen hurma salkımıdır. Bazıları şöyle demişlerdir: "Hedîm" (الهضيم) hiçbir derdi olmayan, meşakkat vermeyen, içinde hastalık olan her şeyi hazmettiren, afiyetle ve huzurla yenilen hurma demektir. Bu anlam özelliği sebebiyle yemeği eritici ve hazmettirici salgıya "hâdûm" (الهاضوم) adı verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve dağlardan ustaca evler oyup yapmaya devam edebileceğinizi… Âyetin metninde geçen "fârihîne" (فارهين) kelimesi elif ile "fârihîne" (فَارِهِينَ) ve elifsiz "ferihîne" (فَرِهِينَ) şeklinde okunmuştur. "Fârihîne" (فَارِهِينَ), yani ustaca, hakkını tam vererek, demektir. Yani onlar dağlardan, kayalardan evler yontma konusunda çok mahir ve bilgi sahibi idiler. Bir kimse bir işte mahir olduğu zaman "Fulan fârihün fî emri kezâ" (فلان فاره فى أمر كذا) derler. "Ferihîn" (فَرِهِينَ) ise neşeli, şımarık, demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Ferah" (فرَه) kelimesi bazan sevinç ve neşe, bazan da şımarıklık anlamına gelir. Nitekim şu ilâhî beyanda bu anlamda kullanılmıştır: "Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez"[116]. Kim elif ile "fârihîne" (فَارِهِينَ) diye okursa o da başka bir kullanım şeklidir (lügat). Hâ harfi ile "ferih ve fârih" (فَرِح، و فارح)denildiği gibi "ferih ve fârih" (فَرِهٌ، وفارِهٌ)
327 denilir. Ve "Fârihîn" (فارهين) [§]"hâzikîn" anlamındadır. Yani "işlerinde mahir olanlar" demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Fârihîn ve ferihîn" (فَارِهِينَ وفرهين) her ikisi de mesrûrîn, yani sevinçliler anlamındadır. Çekimi şöyledir: "Ferihe, yefrahü, ferahen, fehüve ferihün ve fârihün" (فرِه يفرَه فرَهًا، فهو فَرِهٌ وفارِه).

---

116 el-Kasas, 28/76.

فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾ وَلَا تُطِيعُٓوا اَمْرَ الْمُسْرِفِينَ ﴿١٥١﴾
اَلَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾

150. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin."

151-152. "Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların istediklerini yapmayın."

Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin ve aşırıların istediklerini yapmayın. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyuruyor: Emirlerine muhalefet yüzünden Allah'ın gazabına uğramaktan sakının ve **bana itaat edin ve aşırıların istediklerini yapmayın.** Yani aşırılığı ve bozgunculuğu sizce bilinen kimselerin emrine uymayın, buna mukabil benim emrime uyun. Zira benden herhangi bir şekilde aşırılık ya da bozgunculuk gördüğünüz vaki değildir. **Yeryüzünde düzeni bozduğunu ama düzeltmeye yanaşmadığını** bildiğiniz kimselere uymayın. Yahut "ve lâ tutîû emra'l-müsrifîn" (وَلَا تُطِيعُٓوا اَمْرَ الْمُسْرِفِينَ) âyetinin anlam bakımından **Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın** meâlindeki âyetinden sonra olması mümkündür. Buna göre Hz. Salih şöyle demiş oluyor: Bana itaati ve çağrıma icabeti sırf ben de sizin gibi bir beşer olduğum için terkediyorsunuz öyle mi? O halde benden daha aşağı mertebede olan herhangi bir beşere de itaat etmeyin. Onlar sizce aşırılığa düştükleri ve bozgunculuk yaptıkları ortaya çıkmış kimselerdir. Oysa benden böyle bir şey gördüğünüz asla varit değildir. Allah onların beyinsizliklerini ve ayırt etme güçlerinin zayıflığını, sırf beşer oldukları için peygamberlere itaati terkedip de sonra onlardan her konuda daha aşağı düzeyde olan birtakım insanlara tâbi olmalarını ifade ederek yüzlerine vurdu. Sonra onlar Hz. Salih'in **aşırıların istediklerini yapmayın!** uyarısına cevap vererek şöyle dediler:

قَالُٓوا اِنَّمَٓا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَٓا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
فَأْتِ بِاٰيَةٍ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾

153. "Dediler ki: 'Kuşkusuz sen, kendisine büyü yapılmış birisin!"

154. "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın. Eğer doğru sözlü isen, haydi bize bir mûcize getir.'"

Dediler ki: Kuşkusuz sen, kendisine büyü yapılmış birisin! Bu konuda ihtilaf edilmiş, bazıları şöyle demişlerdir: Onlar diyorlar ki: Sen sadece bizim gibi sıradan bir insansın, bizden üstün değilsin. Biz ancak hükümdarlarımıza, büyük servet sahibi olanlarımıza uyarız; sen ne hükümdarsın ne de servet
328 sahibi birisin; çulsuzun tekisin. Sana niye uyalım ki?! [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* onlar Salih peygamberi aynen Mekke kâfirlerinin ayıplaması gibi ayıplamışlardır: Hani onlar da Hz. Peygamber'e (s.a.) "Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor"[117] demişlerdi. Bazıları da şöyle demişlerdir: Sen de bizim gibi mertebe itibariyle aynısın. Bizden üstün bir yanın yok. Ne bir hükümdarsın ne de elçi. **Eğer** kendinin resûl olduğuna dair iddianda **doğru sözlü isen, haydi bize bir mûcize getir**. Biz de o zaman, ötekilere itaat ettiğimiz gibi sana da itaat edelim. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Kuşkusuz sen, kendisine büyü yapılmış birisin!** Yani yemek ve içmek ile müptela olanlardansın. Bu da birinci gibidir. Ebû Avsece ise şöyle dedi: "Mine'l-müsehharîn" (مِنَ الْمُسَحَّرِينَ), yani kendisinde "sehr" (السحر) olanlardansın. Yani boğazı (yemesi içmesi) olan birisin. "Sehr" ise akciğer ve boğaz tarafı olup yemesi içmesi olan insan olmaktan kinâyedir. "Eshâr" çoğuldur. Bazıları bu kelimeyi (مِنَ الْمَسْحُورِينَ) şeklinde[118] okumuşlardır, ancak çoğunluğa göre şeddelidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ هٰذِهٖ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ 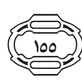

155. "Salih, 'İşte** (mûcize) **bu dişi devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir' dedi."

Salih, İşte (mûcize) bu dişi devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir…dedi. Müfessirler şöyle dediler: Su aralarında taksim edilmiş haldeydi; bir gün onlara bir gün de deveye aitti. Buna da **belli bir günün içme hakkı da sizindir** ifadesini delil olarak kullanmışlardır. Mademki onların belli bir günleri vardı, öyle olunca devenin de belli bir günü olmalıydı. Ancak âyette onların dedikleri gibi olduğuna dair bir açıklama yoktur. Bir başka ilâhî beyanda anlatılan şudur: "Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir. Her hissenin sahibi (suyun) başına gelsin"[119]. Bu âyetin zâhiri suyun aralarında içme ile değil (zaman itibariyle) taksim edilmiş

---

117 "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?'" (el-Furkān, 25/7).

118 Bu Mücâhid'in görüşüdür (bk. Mücâhid, *Tefsîr*, II, 464).

119 el-Kamer, 54/28.

olduğuna işaret ediyor. **Onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir.** Suyun aralarında bir kısmı kendilerinin bir kısmı da devenin olacak şekilde olması da mümkündür. Sonra suyun kendilerinin olduğu mâlum günde, o gün için devenin herhangi bir payı yoktu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha öncede belirttiğimiz gibi onların kitaplarında yer alan bu haberler Resûlullah için delil olmak üzere anlatılmıştır. Bu itibarla kitapta her ne varsa onunla yetinip üzerine ilâvede bulunmamak gerekir. Aksi takdirde onlara, yani Ehl-i Kitab'a, kitaplarında olan haberi verdiği için onlara karşı delil olma özelliğini kaybetmesi ve bu yüzden Hz. Peygamber'i tekzip etmeleri gibi bir endişe kaçınılmaz olur.

وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا
فَاَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَاَخَذَهُمُ الْعَذَابُ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا
كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

[§]***156. "Sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa büyük bir günün azabı*** 329
yakanıza yapışır."

157-158. "Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular; çünkü onları azap yakaladı. Doğrusu bunda büyük bir ders vardır ama çokları iman etmezler."

159. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir."

Sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa büyük bir günün azabı yakanıza yapışır dedi. Buna rağmen onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular… Ama yaptıklarına pişman oldular. Muhtemelen onların bu pişmanlığı helâk edilmeleri sırasındadır. Aksi halde eğer yaptıklarına pişman olup, helâk edilmeden tövbe etselerdi onların tövbeleri kabul edilirdi. **Yoksa büyük bir günün azabı yakanıza yapışır.** Resûllerin onlara talepleri ardından getirmiş olduğu her mûcizeyi inkâr ettiler. Öyle olunca da azap onları yakalayıverdi ve helâk edildiler. **Doğrusu bunda büyük bir ders vardır**. Bu âyetin yorumunu daha önce yapmıştık.

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ اَخُوهُمْ لُوطٌ اَلَا
تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ
﴿١٦٣﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ
الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦٤﴾

160. "Lût kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı."

161. "Kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"

162. "Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

163. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

164. "Bunun için sizden karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.'"

[Lût ve Kavmi]

Lût kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Daha önce de belirttiğimiz gibi fiilin müennes gelmesi "Cemâ'atü kavmi Lût" takdiri iledir. Sanki şöyle denilmiş gibidir: **Lût kavmi** topluluğu **da peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?... Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.** Buraya kadar olan kısmı daha önce açıklamıştık.

اَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ
مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾

165-166. "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz!"

İnsanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Bir başka ilâhî beyanda şöyle demiştir: "Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimse-

nin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz"[120]. **Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da**… [§]Yani neslin devamı için Allah'ın yapılmasını 330
istediği şeyi bırakıyorsunuz. Çünkü Allah kadınları, sadece erkeklerin cinsel arzularını tatmin için yaratmadı, aksine onları erkeklere eşler yapması soyun bekasını ve devamını sağlamak içindi. Lût, onları kadınlara yanaşmayı terketmeleri ve erkeklerle ilişkiye girmeleri yüzünden ayıpladı. Çünkü bu durumda kadınların yaratılış amaçları gerçekleşmeyecek, neslin sürdürülmesi sağlanamayacaktır. Erkeklerin erkeklerle şehvetlerini gidermede neslin sürdürülmesi amacı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu **Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da** kavl-i celîlinin mânası olmaktadır. Yani Allah (kadını) sadece şehveti gidermek için değil bilakis neslin bekası için yarattı. Ne var ki neslin bekasının sağlanabilmesi yolunu aynı zamanda şehvetin giderilmesi için de yol yaptı ki teşvik görsün, böylece neslin bekası güçlü şehvet duygusu sayesinde kıyâmete kadar sürsün istedi. Eğer öyle yapmasaydı, yani üreme yolu aynı zamanda şehvetin giderilmesi yolu olmasaydı o takdirde insanlar üreme için zorluğa katlanmaya ve bunun için gerekli olan külfeti üstlenmeye yanaşmayabilirlerdi. Bu âyette konum itibariyle kadının erkeğin sahibi olmadığına, aksine erkeğin kadının sahibi bulunduğuna dair delil vardır. Nitekim bu husus şöyle dile getirilmiş olmaktadır: **Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da…** Bir başka ilâhî beyanda da şöyle buyrulmuştur: "Size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun varlığına ilişkin kanıtlardandır…"[121] Allah bu âyette biz erkekleri kadınlar için değil, aksine onları bizim için yarattığını bildirmiştir. Bu âyette Hanefî âlimlerimizin şu görüşlerine de delil vardır: Onlar şöyle diyorlar: Müslüman biri, iki hıristiyanın şahitliği ile hıristiyan bir kadınla evlense bu nikâh caiz olur. Çünkü nikâh ile kadına mâlik olan bizzat müslüman kocadır ve karısının mâliki ve sahibidir[122]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz! Yani aksine siz, kendiniz için belirlenmiş olan sınırı aşan bir kavimsiniz. Ya da sizin üzerinizde olan hakkına tecavüz etmektesiniz.

---

120 "Lût'a gelince o, kavmine demişti ki: 'Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz'" (el-Ankebût, 27/28).

121 "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır" (er-Rûm, 30/21).

122 Yani iki hıristiyanın şehâdeti müslüman erkeğin aleyhine değil kendi dindaşı kadının aleyhine olmaktadır. Dolayısıyla da kabul görür (Mütercim).

قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَج۪ينَ ﴿١٦٧﴾

167. "'Ey Lût!' dediler, 'Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!'"

Ey Lût! dediler, Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın! âyette vazgeçmeden söz edilmiş ama neden vazgeçileceği belirtilmemiştir. Şöyle bir takdir mümkündür. **Ey Lût!** Bizi ayıplayıp durduğun şu tav-
331 rından **vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!"** [§]Lût'un şu sözlerini kastediyorlardı: "Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten kimsenin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz"[123]; "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp (da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz?)[124]. Şu da muhtemeldir: Bizi davet ettiğin çağrından **vazgeçmezsen iyi bil ki sen de** şöyle şöyle olacaksın. **İyi bil ki sen de kovulacaksın!** âyette geçen çıkarılırsınız anlamındaki **tuhracûn** fiilinden maksat hakikat anlamında çıkarma olabilir. Yani seni yurdumuzdan, bizim aramızdan çıkaracağız. Aralarından çıkarmadan maksadın öldürmek suretiyle yok etmeyi kastetmiş olmaları da mümkündür. Nuh'un kavminin şöyle demesi gibi: "Ey Nuh!" dediler, "Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!"[125] Bu yorum daha uygundur.

قَالَ اِنّ۪ي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَال۪ينَ ﴿١٦٨﴾ رَبِّ نَجِّن۪ي وَاَهْل۪ي مِمَّا
يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٧٠﴾ اِلَّا عَجُوزاً فِي
الْغَابِر۪ينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَر۪ينَ ﴿١٧٢﴾ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَراًۚ
فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَر۪ينَ ﴿١٧٣﴾

168. "Lût, 'Doğrusu ben bu yaptığınızdan dolayı sizden nefret ediyorum' dedi."

169. "Rabbim! 'Beni ve ailemi, bunların yapmakta olduklarının vebalinden kurtar' diye dua etti."

---

123 el-A'râf, 7/80.

124 eş-Şuarâ, 26/166.

125 eş-Şuarâ, 26/167.

170-171. "Bunun üzerine geride kalanlar arasındaki yaşlı kadın müstesna, onu ve bütün ailesini kurtardık."

172. "Sonra diğerlerini helâk ettik."

173. "Üzerlerine de görülmemiş bir yağmur yağdırdık, sonunda önceden uyarılmış olanların yağmuru korkunç oldu."

Sonra Lût onlara dedi ki: **Doğrusu ben bu yaptığınızdan dolayı sizden nefret ediyorum.** "Kâlîn" (الْقَالِينَ), yani buğz edenlerdenim. Yani siz beni nasıl yurttan çıkarmakla tehdit ediyorsunuz, ben sizin yapmakta olduğunuz çirkin fiilden nefret ediyorum. Sizin aranızda kalmaktan nefret ediyor, yapmakta olduğunuz çirkin işlerinizi görmekten utanç duyuyorum. Hal böyle iken siz beni aranızdan çıkarmak ile tehdit ediyorsunuz, öyle mi? Sonra dua etti ve şöyle dedi: **Rabbim! Beni ve ailemi, bunların yapmakta olduklarından kurtar!** Bunun değişik izahları olabilir: Birincisi: Rabbim! Beni ve ailemi bunların yapmakta olduklarının vebalinden ve cezasından kurtar. Yahut şöyle olabilir: Rabbim! Beni ve ailemi onların yapmakta oldukları çirkin işlerden koru! Hz. İbrahim'in sözü gibi: "Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!"[126] Yahut şöyle olabilir: Rabbim! Beni ve ailemi yapmakta oldukları fiilleri görmekten ve onlara tanık olmaktan bizi koru!

Sonra Allah şöyle buyurdu: **Bunun üzerine geride kalanlar arasındaki yaşlı kadın müstesna, onu ve bütün ailesini kurtardık. Sonra diğerlerini helâk ettik.** Daha önce yorumunu yapmıştık.

[§]Üzerlerine de görülmemiş bir yağmur yağdırdık, sonunda önceden 332
uyarılmış olanların yağmuru korkunç oldu. Muhtemelen önce yurtlarının altını üstüne, üstünü altına getirmiş sonra da üzerlerine taş yağdırmıştır. Şu âyette ifade edildiği gibi: "Ardından yurtlarının altını üstüne getirdik, üzerlerine taşlaşmış çamur yağdırdık!"[127] Belki de onların üzerine yağdırdığı taşlarla altlarını üste üstlerini de alta çevirmiş, yurtlarını alt üst etmiştir. Şu da mümkündür: Yerleşim birimlerini içlerindekilerle birlikte alt üst etmiş, onlardan uzakta olanlar üzerine de taş yağdırmıştır.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Mine'l-kâlîn" (مِنَ الْقَالِينَ) mubgıdîn (المبغضين), yani buğz edenler anlamındadır. Birisine buğzettiğin zaman "Kaleytü'r-racüle" (قليت الرجل) dersin. Bu anlamda şu âyet vardır: "Rabb'in

126 "İbrahim şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!'" (İbrâhim, 14/35).

127 el-Hicr, 15/74.

seni bırakmadı ve sana darılmadı"[128]. "Gâbir" (الغابر) bâki, yani geride kalan demektir.

اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٧٤﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٧٥﴾

174. "Elbet bunda büyük bir ibret vardır; fakat çokları iman etmezler."

175. "Şüphesiz Rabb'in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir."

كَذَّبَ اَصْحَابُ لْئَيْكَةِ الْمُرْسَلٖينَ ﴿١٧٦﴾ اِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

176. "Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı."

177. "Şuayb onlara şöyle demişti: 'Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?'"

[Şuayb ve Eyke Halkı]

Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla suçladı. "el-Eyke" (الْأَيْكَةِ) hakkında bazıları sözü edilen kavmin kendisine nispetle anıldığı bir ağaçtır, demişlerdir. Bazıları da "Eyke" "Gayda"[129] (الغيضة), yani sık ağaçlık yer anlamındadır demişlerdir.

Şuayb onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Bazı müfessirler şöyle dedi: Burada Allah Şuayb hakkında "kardeşleri" demedi. Çünkü Şuayb onların, yani Eyke halkının soyundan değildi. O yüzden Allah Teâlâ "Kardeşleri Şuayb onlara şöyle demişti" buyurmadı. Hûd sûresinde ise "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik"[130] dedi. Çünkü Şuayb Medyen halkındandır. Müfessirler şöyle diyor: Şuayb, Medyen halkına gönderilmişti ve
333 o onlardandı. Ayrıca Eyke halkına da gönderilmişti [§]ve o onlardan değildi. O yüzden orada "kardeşleri" derken burada öyle demedi. Ancak "kardeşleri" demediği yerde onun onların nesebinden ve soyundan olmadığını gösteren

128 ed-Duhâ, 93/3.

129 Her ikisi de ağaçları sık ve birbirine girmiş ormanlık yer demektir.

130 Hûd, 11/84.

bir husus yoktur. Çünkü Âdem'in bütün çocukları kardeştirler. Bütün insanlar onun oğullarıdır. Buna göre onun bütün evlatları birbirlerinin kardeşleri ve bacılarıdır.

Sonra biz Medyen'in Eyke, Eyke'nin de Medyen olup olmadığını da bilemiyoruz. Acaba Şuayb, bunlar ayrı ayrıdır da her ikisine de mi gönderilmiştir? Yoksa ikisi aynıdır da (onun kavmi) bir defasında Medyen'e diğerinde Eyke'ye mi nispet edilmiştir? *En doğrusunu elbette Allah bilir.* İbn Kuteybe şöyle dedi: "Eyke" (الْأَيْكَةِ), "Gayda" (الغيضة), yani sık ağaçlık yer demektir. Çoğulu "Eyk"tir. Ebû Avsece şöyle dedi: Eyke ağaç demektir. Eyk (أيك), Eyke'nin çoğuludur. Yoksa elifsiz Leyke (لَيْكة) midir? Onu da bilmiyorum. Ebû Ubeyde de aynı sözleri söylemiştir. Ebû Zeyd şöyle dedi: Ashâbu Leyke, badiyede yaşayanlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِۚ ﴿١٧٩﴾ وَمَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍۚ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلٰى رَبِّ الْعَالَم۪ينَۜ ﴿١٨٠﴾

178. "Bakınız ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim."

179. "Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

180. "Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir."

اَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِر۪ينَۚ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَق۪يمِۚ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَٓاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَۚ ﴿١٨٣﴾

181. "Ölçüyü tam tutun, eksik verenlerden olmayın."

182. "Doğru terazi ile tartın."

183. "İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın."

Ölçüyü tam tutun, eksik verenlerden olmayın. Hûd sûresinde de Medyen halkı için aynı şekilde: "Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın;

insanların mallarının değerini düşürmeyin…"[131] demişti. Her ikisinde de ölçünün tam yapılması zikredilmiştir. Biz, her ikisinde de eksik ölçüp eksik tarttıkları ortaya çıkmış da o yüzden her ikisinde de aynısı zikredilmiştir, ya da kıssa aynı kıssadır, dolayısıyla her ikisinde de o yüzden zikredilmiştir, bunu bilemiyoruz. **Ölçüyü tam tutun.** Sanki şöyle demiş olmaktadır: Tediye (ödeme) yaparken ölçü ve tartıyı tam yapın, alacağınızı tahsil ederken de onlardan fazlasını almayın.

334 **[§]Doğru terazi ile tartın.** "el-Kıstâs" (الْقِسْطَاس) hakkında bazıları dediler ki: O adalettir. Yani insanlara haklarını tartarken adaletle tartın, eksik kılmayın. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Kıstâs" el-Kabbân, yani terazi demektir. "el-Müstakîm" (الْمُسْتَقِيم) ise doğru, düzgün anlamındadır. Sanki şöyle demiştir: Doğru dürüst bir terazi ile tartın, onun iki kefesinden birini diğerinden daha ağır kılmayın, ikisi de eşit olsun. Sanki onlar, kefeyi insanların haklarını ödeme esnasında daha ağır, kendileri başkalarından alırken ise daha hafif kılıyorlardı. Onlara her iki kefeyi de eşit tutmalarını emretti.

İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın kavl-i celîlinde iki istidlâl vardır: Birincisi satılan malın (mebî) kabzetmemiş de olsa mücerret akitle müşterinin mülkiyetine geçmiş olması. İkincisi de keylî ya da veznî (yani mislî[132]) mallarda bütünden şayi bir cüzün satımının caiz olması. Çünkü **İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın** denilmekte ve şeyler (eşyâ) onlara izafe ve nispet edilmektedir. Eğer onların mülkiyetine girmemiş olsaydı o takdirde onların eşyası olmazdı. Oysa onların eşyaları olduğu belirtilmiştir. Çünkü burada sözü edilen şeyin ya mebî (satılan mal) ya da semen (biçilen değer) olması kaçınılmazdır. Her ne olursa olsun her iki takdirde de ifa borcu olanların değil, alacaklı olanların mülkü olarak sayılmıştır[133]. **Bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışık-**

---

131 "Ey kavmim! 'Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak başkalarına zarar vermeyin'" (Hûd, 11/85).

132 Mislî mal: Para (altın ve gümüş), tahıl (keylî), çimento ve demir (veznî), yumurta, ceviz ve sanayi mamülü standart ürünler (adedî) gibi çarşı pazarda emsalleri bulunabilen mallardır. Böyle olmayan mallar ise kıyemîdir; hayvan, kullanılmış araba, el yazması kitap vb. gibi (Mütercim).

133 İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın kavl-i celîlinde iki hususa dair delil vardır: Birincisi mebîin (satın alınan malın) elde edilmemiş de olsa mücerret akitle müşterinin mülkiyetine geçmiş olmasıdır. Çünkü (وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ اَشْيَاءَهُمْ) kelâmında eşyayı onlara izafe ve nispet etmiştir. Eğer kabzdan önce mücerret akitle mülkiyetin intikali sabit olmasaydı, o takdirde eşyanın onlara nispeti söz konusu olmazdı. İkincisi (mislî mallar dışındaki) emtia alım satımı caizdir. Çünkü "Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın" demiştir. Emtia ise keylî ya da veznî değildir. Bununla birlikte mülkiyet onlara nispet edilmiştir. Bu da emtia (kıyemî malların) satımının caiz olduğunu gösterir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 549a).

lık çıkarmayın. "Velâ ta'sev" (وَلَا تَعْثَوْا) orada fesat çıkarmayın, bozgunculuk yapmayın demektir.

وَاتَّقُوا الَّذٖى خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٨٤﴾

184. "Sizi ve önceki nesilleri yaratana saygılı olun."

Sizi ve önceki nesilleri yaratana saygılı olun. Yani sizi yaratan ve sizden önceki nesilleri yaratan Allah'ın gazabını üzerinize çekmekten sakının, onlara nasıl azap etmiş ve zulümlerine karşılık onlardan nasıl öç almıştır iyi bakın. "Cibille" (الْجِبِلَّةَ) "halîka" (الخليقة) anlamına gelir, yani yaratılmışlar demektir. "Hulika" anlamında "cübile" (جبل) denilir, yani yaratıldı demektir.

قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرٖينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَا اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
وَاِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبٖينَ ﴿١٨٦﴾

185. "Şöyle cevap verdiler: 'Sen, gerçekten büyü yapılmış birisin!"

186. "Sen de sadece bizim gibi bir beşersin. Biz senin kuşkusuz yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz.'"

[§]Şöyle cevap verdiler: Sen, gerçekten büyü yapılmış birisin! Bazıları 335
şöyle demişlerdir: "Mûsâhhar" (الْمُسَحَّر) kelimesi birçok kez ardı ardına büyüye mâruz kalmış kişi demektir. Buna göre yorum şöyle olur: Sen pek çok kez kendisine büyü yapılmış kimselerdensin. Tef'îl kalıbı, o fiilin çokça yapıldığını göstermek içindir. Bazıları da şöyle demiştir: **Sen aynen bizim gibi** yaratılmış biri ve **sadece bir beşersin**. Yorumunu daha önce belirtmiştik.

Sen de sadece bizim gibi bir beşersin. Biz senin kuşkusuz yalancılardan biri olduğuna inanıyoruz. Bu beyan gösteriyor ki onlar bu sözlerini kesin bir bilgi ve gerçeğe dayanarak değil sadece bir zanna dayalı olarak söylemişlerdir.

فَاَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقٖينَ ﴿١٨٧﴾
قَالَ رَبّٖى اَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ
الظُّلَّةِ اِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظٖيمٍ ﴿١٨٩﴾

187. "Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır."

188. "Şuayb, 'Yaptıklarınızı en iyi bilen Rabb'imdir' dedi."

189. "Onu yalancılıkla suçladılar, derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi. O gerçekten büyük bir günün azabıydı!"

Eğer doğru sözlü isen, haydi üstümüze gökten azap yağdır. Şuayb'tan inatla azap indirmesini istediler. Nitekim diğerleri de benzer talepte bulunmuşlar ve: "Gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"[134] demişlerdi. Bunun üzerine onların üzerine istedikleri gök cihetinden azap indi. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Allah Şuayb kavmi üzerine yedi gündüz yedi gece sıcağı musallat etti. O kadar ki ne bir ev gölgesinden ne de suyun serinliğinden istifade edebiliyorlardı. Sonra onlar için şehir dışında bir bulut peyda edildi, onun altına girince rahatladıklarını gördüler. Bunun üzerine insanlar birbirini oraya çağırmaya başladı. Herkes bulutun altında toplanınca Allah bir ateş tutuşturdu ve ateş onları yaktı. **Derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi** kavl-i celîlinin anlamı işte budur. Bazıları şöyle demişlerdir: O bulut üzerlerine düştü ve onları öldürdü. "Zulle" (الظُّلَّةِ) hakkında Ebû Avsece "şid-
336 detli sıcaklık"tır dedi. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Kisefen" (كِسَفًا) [§]gökten düşen parçadır. "Kisef" parçalar demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: Onları evlerinde şiddetli bir sıcaklık ve üzüntü bürüdü. Evlerinde duramadılar ve çıkarak rahat edebilecekleri bir yer aramaya koyuldular. Peydahlanan bir bulutun altına toplandılar. Bulut onları tam anlamıyla bürüyünce şiddetli bir sarsıntı onları yakaladı ve dizüstü çöktüler ve o şekilde helâk oldular. Bazıları azap onları gölgeledi, demişlerdir. Bu açıklamalar birbirine yakındır. İbn Abbâs'tan da buna yakın bir açıklama gelmiştir: O şöyle dedi: Allah onların üzerine hiç yel esintisinin olmadığı halde şiddetli bir sıcaklık (vemede)[135] gönderdi de onların nefeslerini kesti. Öleceklerini anlayınca onlara bir bulut gönderdi, bulut onları gölgeledi, herkes birbirini çağırarak altına toplandılar. Hepsi bir araya gelince bulut üzerlerine düştü. **Derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi** kavl-i celîlinin anlamı işte budur. "Zulle" bulut demektir. Bu yorum da öncekine yakındır.

---

134 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!'" (el-Enfâl, 8/32).

135 Kisâî dedi ki: el-Vemed, hiç yel esintisinin olmadığı şiddetli sıcaktır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vmd" md.).

Şuayb, “Yaptıklarınızı, yani ölçü ve tartıda hile yapmanızı ve daha başka ettiklerinizi **en iyi bilen Rabb’imdir” dedi. Onu yalancılıkla suçladılar, derken gölge gününün azabı üzerlerine çöküverdi.** Üzerlerine azabın ineceğine dair verdiği habere inanmayıp onu yalanladılar, ya da onun peygamberlik davasını ve diğer hususları reddettiler ki bunlar daha önce belirtilmişti.

اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةًۜ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٩٠﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ
الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿١٩١﴾

190. “Doğrusu almak isteyenler için bunda büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler.”

191. “Şüphesiz Rabb’in, işte O, mutlak güç ve engin merhamet sahibidir.”

وَاِنَّهُ لَتَنْزٖيلُ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْاَمٖينُ ﴿١٩٣﴾
عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرٖينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبٖينٍ ﴿١٩٥﴾

192. “Şüphesiz bu Kur’ân âlemlerin Rabb’i tarafından indirilmiştir.”

193-195. “Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemin indirmiştir.”

[Kur’ân ve Nüzûlü]

Şüphesiz bu Kur’ân âlemlerin Rabb’i tarafından indirilmiştir. Şüphesiz ki o, yani Kur’ân-ı Kerim âlemlerin Rabb’inin tenzilidir, yani âlemlerin Rabb’i tarafından indirilmiştir. **Onu, senin kalbine Rûhulemin indirmiştir.** Bunu, onların: “Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor”[136] sözlerine reddiye olmak üzere buyurmuştur. Bildirdi ki Kur’ân’ı ona indiren bizzat onun Rabb’idir. Yoksa sizin iddia ettiğiniz gibi “bunları ona bir insan öğretiyor”[137] değildir.

[§]Onu, senin kalbine Rûhulemin indirmiştir. Buradaki **Senin kalbi-** 337
ne anlamındaki beyanın birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi: Cibrîl Kur’ân’dan âyetler indirdiğinde onu Hz. Peygamber’in kalbine indiriyordu, onu kalbine ulaşmasını engelleyen herhangi bir perde bulunmuyordu. İkin-

136 en-Nahl, 16/103.
137 en-Nahl, 16/103.

cisi: **Senin kalbine,** yani o senin kalbinden gitmez, aksine onu bizzat Allah senin kalbinde toplar şeklindedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[138]. Ya da mânası şu olabilir: **Senin kalbine** indirir, yani kâfirlerin, "Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!" derler. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık"[139] meâlindeki sözlerine mukabil Kur'ân'ı senin kalbinde tespit eder. Ya da o bunu, vahiy Hz. Peygamber'in kalbine ulaşıp da o da tam anlamıyla koruduğu zaman bunu demiş olabilir: **Senin kalbine,** yani sanki onu kalbine atıp da oraya iyice yerleştirmiş gibi indirir. Bu şekilde de yorumlanıyor.

Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye açık bir Arapça ile Rûhulemin indirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanda sanki takdim tehir var gibidir. Yani şöyle: Onu, senin kalbine açık bir Arapça ile Rûhulemin indirmiştir ki uyarıcılardan olasın.

Bâtınîler şöyle diyorlar: Allah Kur'ân'ı resûlüne süratli bir şekilde mâna olarak, herhangi bir dile aidiyeti olmadan indirdi. Sonra resûlü onu kendi dili olana apaçık Arapça ile ifade etti. Ancak bu iddia doğru değildir. Çünkü Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"[140]. Burada onun bizzat Arap dili ile indirdiğini belirtmiş olmaktadır. Bu itibarla onların "Onu Arapça olarak indirmedi, aksine o kendi dili ile onu ifade etti" şeklindeki iddiaları bâtıldır. Eğer durum Bâtınîlerin iddia ettikleri gibi "O onu bu dille, yani Arap dili ile indirmedi, bizzat resûlün kendisi onu bu dil kalıbı içine koydu ve onu o şekilde beyan etti" şeklinde olsaydı, o takdirde, onların "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır"[141] şeklindeki sözlerine bu âyet cevap teşkil etmez, onları
338 susturan bir kanıt olmazdı. [§]Madem ki bu âyet onlara bir cevap ve ilzam edici bir kanıt olmak üzere serdedilmiştir, bu da gösterdi ki Cibrîl ona Kur'ân'ı Arapça olarak indirmiştir ve âyetin yorumu da takdim ve tehir şekliyle bizim belirttiğimiz gibidir.

---

138 el-Kıyâme, 75/16-18.

139 "İnkârcılar, 'Kur'ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!' diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik" (el-Furkān, 25/32).

140 Yûsuf, 12/2.

141 en-Nahl, 16/103.

وَاِنَّهُ لَف۪ي زُبُرِ الْاَوَّل۪ينَ ﴿١٩٦﴾

196. "O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır."

O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **O**, yani Muhammed'in peygamber olarak gönderilişi ve özellikleri evvelkilerin kitaplarında mevcut idi. **O**'ndan maksadın, bu Kur'ân olması ve öncekilerin kitaplarında onun Muhammed'e indirileceğinden bahsedilmesi de mümkün görülebilir. Yoksa bizzat Kur'ân'ın aynının orada olması söz konusu değildir. Ya da maksat onun tümünün değil de sadece bir kısmının öncekilerin kitaplarında yer almasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ اٰيَةً اَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمٰٓؤُا بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ ﴿١٩٧﴾

197. "İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?"

İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir? Bazı müfessirler şeyle demiştir: Onlar için Muhammed bir delil ve mûcize olmadı mı? Çünkü İsrâiloğulları'nın bilginleri, Muhammed'in peygamber olarak gönderileceğinin kendi kitaplarında yazılmış olduğunu biliyorlardı[142]. Ancak âyetin yorumu bizce şöyle olmalıdır: İsrâiloğulları bilginlerinin ilmi, onun resûl olduğuna ilişkin bir delil olarak onlara yeterli değil midir?!

Sonra âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Şöyle bir anlatı vardır: Mekke halkı Medine'deki yahudilere haberci göndererek Resûlullah hakkında onlara birtakım sorular sorup bilgi almışlardır. Onlar da Hz. Peygamber hakkında onun falan vakitte çıkacağını, özelliklerinin şöyle şöyle olacağını, bu zamanın da onun çıkma zamanı olduğunu bildirmişlerdir. İkincisi: Abdullah b. Selâm vb. gibi İsrâiloğulları içindeki âlim ve fakihlerin onun resûl olduğuna
dair bilgileri onlar için bir delil olmaya yeterli değil midir? [§]Çünkü onlar an- 339
cak onun resûl olduğuna dair kesin bilgiye ve kanıta dayalı olarak müslüman olurlardı. Zira onlar gibi ileri gelenlerin müslümanlığı kabul etmesi demek, mevcut imkânlarını, makam ve mevkilerini kaybetmeleri demekti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

142 Şu âyete işaret ediyor: "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلٰى بَعْضِ الْاَعْجَمٖينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَاَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ مُؤْمِنٖينَ ﴿١٩٩﴾

198-199. "Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, yine iman etmezlerdi."

Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, yine iman etmezlerdi. Bazıları şöyle demişlerdir: Biz onu Arap birine indirdik inanmadılar. Hal böyle iken onu Arap olmayan birine indirmiş olsaydık vaziyet ne olurdu!? Bazıları da şunları söyledi: Eğer biz bu Kur'ân'ı Arap olmayan birine indirseydik o da onu onlara okusaydı o takdirde onlar insanlar içinde en kötü durumda olanlar olurdu; bir türlü anlayamazlardı, ne olduğunu bilemezlerdi. Bu yorum da birinciye yakındır. Bazıları ise şöyle demişlerdir: **Kur'ân'ı a'cem** (dilsiz[143]) **olanlardan birine indirseydik**, yani dilsiz bir hayvana indirseydik de o da onu onlara okusaydı onu gene tasdik etmezlerdi. Allah, bu şekilde onların beyinsizliklerini ve inatçılıklarını hatırlatıyor. Şöyle bir yorum da yapılabilir: **Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine indirseydik,** yani eğer biz onu Arap olmayan acem birine gönderseydik o takdirde onlar onu anlamazlar ve şöyle derlerdi: "Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!"[144] Lâkin biz onu Arapça olarak indirdik ki öyle bir şey diyemesinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فٖى قُلُوبِ الْمُجْرِمٖينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهٖ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلٖيمَ ﴿٢٠١﴾

200. "Onu (inkârı) ***günahkârların zihinlerine böyle soktuk."***

201. "Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler."

---

143 Arabî, meram ifade edebilen demektir. A'cemî ise meram ifade edemeyen, dilsiz demektir. Araplar, ne dediklerini anlamadıkları Arap olmayan diğer kavimlere toptan acem dediği gibi, dili olmayan hayvanlar için de aynı kelimeyi kullanırlar. "Cinâyetü'l-acmâ cübârun" Hayvanların, sahibinin ihmal, taksir ve teaddisi olmadan kendiliklerinden verdikleri zarar hederdir; tazmin edilmez, demektir (Mütercim)

144 "Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: 'Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!'" (Fussılet, 41/44).

[Delile Rağmen İnkâr Etme]

Onu (inkârı) günahkârların zihinlerine böyle soktuk. Onlar, ona iman etmezler. Bazıları şöyle demişlerdir: İşte böyle küfrü, yalanlamayı yoluna koyduk da günahkârların kalplerine soktuk. Bazıları da şöyle dediler: Aynı şekilde beyanı ve kanıtları günahkârların kalplerine soktuk da onlar Kur'ân'ın hak olduğunu anladılar, kanıtlar karşısında suspus oldular, ancak buna rağmen sırf inat olsun diye ayak direyip iman etmeye yanaşmadılar. **[§]Onlar, sonunda** 340
imanlarının artık fayda vermeyeceği anda **can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler**. Çünkü onların azabı âşikâre görmeleri anında iman etmeleri azabı defetme çabasına dayalı mecburiyet karşısında yapılmış bir iman olup, tercihe dayalı iradî bir iman değildir. O şu ilâhî beyanda olduğu gibidir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler"[145]. Çünkü artık canlarının ellerinden kayıp gitmekte olduğunu anladıkları bir anda söz konusu olan kendilerinden azabı defetme çabası olan bir imandır, zoraki imandır, gönülden gelen isteğe dayalı bir iman değildir. O yüzden de öyle bir iman onlara fayda vermeyecektir.

202. "O azap farkında olmadan kendilerine ansızın geliverir."

O azap kendilerine ansızın geliverir. "Bağteten" (بَغْتَةً) aniden, yani beklenmedik şekilde, ansızın demektir. **Farkında olmadan…** Allah Teâlâ ilm-i ezelîsi ile onların asla inanmayacaklarını bildiğinden onların üzerine azabı ansızın indiriverdi. Eğer Allah, onların azabı gördükleri anda gerçekten iman edeceklerini biliyor olsaydı, o takdirde azabı onlara göstere göstere getirirdi, onlar da hemen iman ederler, Allah da imanlarını kabul ederek azabı üzerlerine daha inmeden kaldırırdı. Nitekim Yûnus kavminin imanını kabul etmiş ve onlardan gelmekte olan azabı bu şekilde kaldırmıştı: Şöyle buyurdu: "Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik"[146]. Onlar azabı görünce iman etmişlerdi, Allah, ezelî ilminde onların o vakitte iman edeceklerini bildiği için imanlarını

145 el-Mü'min, 40/84.
146 Yûnus, 10/98.

kabul etti. Ama bütün himmeti inat ve delile karşı tavır almak olan kimseler imanı gerçekleştirmek için bir çaba içinde olmazlar.

فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. "Sonra, 'Bize yeni bir süre verilir mi acaba?' diyecekler."

Sonra, "Bize yeni bir süre verilir mi acaba?" diyecekler. Onlar hâlâ kendilerine mühlet verilmesini ve dünyaya yeniden döndürülmelerini, üzerlerine inmesi halinde kendilerinden azabın kaldırılmasını talep ediyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver"[147]; "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de…"[148] Onlar dönmeyi ve kendilerine mühlet verilmesini temenni ederler, ancak onların bu taleplerine olumlu karşılık verilmez.

اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾

204. "O halde (şimdi gelsin diyerek) *azabımızın çabuklaşmasını mı istiyorlar?"*

341 **[§]O halde (şimdi gelsin diyerek) azabımızın çabuklaşmasını mı istiyorlar?** Müfessirler şöyle dedi: Bu onlara cevaptır. Peygamberleri onların başına azap ineceğini söyleyince onlar inkâr ederek alaycı bir şekilde "Peki ne zaman?" dediler. İşte o anda Allah **O halde (şimdi gelsin diyerek) azabımızın çabuklaşmasını mı istiyorlar?** buyurdu. Keza şu sözlerine de cevaptır: "Şayet dedikleriniz doğruysa ne zaman gerçekleşecek şu tehdit?"[149]; "gökten üzerimize taş yağdır"[150] diyorlar ve benzeri sözler ediyorlar. Yoksa zâhiren bu âyet "Sonra, 'Bize yeni bir süre verilir mi acaba?' diyecekler"[151] ifadesinin cevabı değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun cevabı hemen akabinde belirttiği husustur.

---

147 "Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zâlimlerin, 'Rabbimiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım' diyecekleri ve onlara, 'Sizin için bir yok oluş bulunmadığına daha önce yemin etmemiş miydiniz?' diye sorulacağı güne karşı insanları uyar" (İbrâhim, 14/44).

148 "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen!" (el-En'âm, 6/27).

149 Yûnus, 10/48.

150 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!'" (el-Enfâl, 8/32).

151 eş-Şuarâ, 26/203.

اَفَرَاَيْتَ اِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِن۪ينَ ﴿٢٠٥﴾ ثُمَّ جَٓاءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ
﴿٢٠٦﴾ مَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾

205-206. "Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak, sonra da kendilerine vâdedilen azap başlarına gelmişse!"

207. "Senelerce yararlandırıldıkları nimetler onlara ne fayda sağlamıştır?"

Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak, sonra da kendilerine vâdedilen azap başlarına gelmişse! Senelerce yararlandırıldıkları nimetler onlara ne fayda sağlamıştır? Diyor ki onlardan azabın tehir edilmesi ve kendilerine azabın başlarına ineceği andan itibaren bir süre mühlet verilmesi onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. Yahut onlar zâhirde azap istemiş, fakat gerçekte kendilerine mühlet tanınmasını istemiş olabilirler. Bunun üzerine de **Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak** meâlindeki ilâhî beyan, mühlet istemelerine cevap olmak üzere gelmiş olur. Ya da onlardan bir kısmı azabın hemen gelmesini isterken bazıları da mühlet verilmesini istemiş olabilir. Bu da onlardan mühlet talep edenlere cevap olmak üzere gelmiş olur. Sonra Allah onları korkuttu ve şöyle buyurdu:

وَمَٓا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَۛ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرٰى وَمَا كُنَّا
ظَالِم۪ينَ ﴿٢٠٩﴾

208-209. "Kaldı ki biz, öğüt vermek üzere uyarıcılar göndermeden hiçbir ülke halkını yok etmemişizdir. Biz zâlim değiliz."

Kaldı ki biz, öğüt vermek üzere uyarıcılar göndermeden hiçbir ülke halkını yok etmemişizdir. Buyuruyor ki: Biz bir kavmi köklerini kazımak ve öç almak suretiyle helâk etmiş isek mutlaka onları uyardıktan, aleyhlerinde delil var edip onu açıkladıktan sonra bunu yapmışızdır. "Zikrâ" (ذِكْرٰىۚ) içinde bulundukları durumdan sakındırmak ve öğüt vermek demektir. Ya da "zikrâ" (ذِكْرٰىۚ) haklarını ve sorumluluklarını hatırlatmaktır yahut onlar Allah'ın üzerindeki haklarını ya da birbirleri üzerindeki haklarını hatırlatmaktır.

342 **[§]Biz** onlara azap etmekte **zâlim değiliz.** Yani biz onlara günahları, kusurları hiç yok iken azap etmiş değiliz. Buna mukabil hak karşısındaki inatçı tutumları ve tavır almaları sebebiyle onları helâk ettik. Çünkü dünyada azap salt inkârcılık (küfür) yüzünden olmaz, muannit tutum ve tavır alma sebebiyle olur. Kâfirlik sebebiyle azap âhirette olur. Şu âyet de işte bu hakikat üzere gelmiştir: “Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz”[152]. Yani dünyada iken peygamber göndermedikçe hiçbir kavme öç alma azabında bulunmayız. Onların inatçılık ve delil karşısında tavır alma halleri ortaya çıkar, o zaman da Allah onlara azap eder. Bazıları şöyle demişlerdir: **Biz zâlim değiliz.** Yani biz onları ancak delil getirdikten ve her şeyi açıklayıp artık hiçbir mazeretleri kalmayacak şekilde onları uyardıktan sonra helâk ederiz. *En doğrusunu Allah bilir.* Übeyy’in mushafında âyet şöyledir: “Vemâ ehleknâ min karyetin illâ bizünûbi ehlihâ” (وما أهلكنا من قرية إلا بذنوب أهلها). Yani “Biz hiçbir ülke halkını yalnızca günahları yüzünden helâk etmemişizdir”.

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ
﴿٢١١﴾ اِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ
فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

210-211. “Onu** (ilâhî öğüdü) **şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez.”

212. “Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır.”

213. “O halde sakın Allah ile birlikte başka tanrıya kulluk edip yalvarma, sonra cezaya çarptırılanlardan olursun!”

Onu şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir. Bazıları şöyle demişlerdir: Kur’ân’ı şeytanlar indirmedi. Bu Mekke halkının şu sözlerine cevaptır: Kesinlikle Muhammed bir kâhindir ve onun bir cinni[153] vardır, onun Kur’ân diye söylediklerini ona cinni fısıldıyor. Cin ile de şeytanı kastediyorlardı. Daha önce şeytanlar semada birtakım yerlere otururlar ve meleklerden

---

152 el-İsrâ, 17/15.

153 “er-Raiyyü” ve “er-Riiyyü” insanın görebileceği cinnidir. Lihyânî şöyle dedi: “Lehû reiyyün mine’l-cin” denir. “Onun sevdiği ve kendisiyle ülfet ettiği bir cinni vardır” demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “rey” md.).

işittikleri vahye kulak kesilirlerdi[154]. Oradan kaptıklarını da gelip kâhinlere verirlerdi. Verdikleri haberler doğru da olurdu yanlış da. Müşrikler şöyle dedi: Muhammed de işte böyledir. Yüce Allah onların bu sözlerini yalanladı ve **Onu,** yani Kur'ân'ı **şeytanlar indirmedi.** Kur'ân'ı indirmeleri **onların yapacağı iş değildir**. **Zaten buna güçleri de yetmez** buyurdu. Yani artık onlar ile vahye kulak kesilmeleri arasına melekler ve alev topları (şuhub) ile engel konulmuştur, artık eskisi gibi isteseler de bunu yapamazlar. Bunu da artık **onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır,** diye bildirdi.

[§]Onlar, vahyi işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır. Bu beyan- 343
da şöyle bir işaret vardır: Her kim ki Kur'ân'ı, delil olduğu konu dışına saptırarak kendi süflî maksatlarına alet etmeye çalışırsa, ne onu okumaya ne de tilâvetine gücü yeter. Meselâ bir kimse henüz Kur'ân'ın ulaşmadığı bir bölgeye gitse de kendisinin peygamber olduğunu iddia etse, iddiasını desteklemek için de Kur'ân'ı delil getirmeye kalkışsa ne onu okumaya ne de tilâvetine muktedir olur. Çünkü Kur'ân sadece hak için delil ve kanıt yapılmış, bâtıl için değil. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Onu şeytanlar indirmedi.** Onu indirmeleri **onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez.** Allah bildirdi ki onların buna asla güçleri yetmez ve onlar bundan kesinlikle uzak tutulmuşlardır**. O halde sakın Allah ile birlikte başka tanrıya kulluk edip yalvarma!** Bu ve benzeri beyanlardaki nehye muhatap oluşunun izahını ise daha önce yapmıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنْذِرْ عَش۪يرَتَكَ الْاَقْرَب۪ينَۙ ﴿٢١٤﴾

214. "Yakın akrabanı da uyar."

[Yakın Akrabanın Uyarılması]

Yakın akrabanı da uyar. Ebû Hureyre anlatıyor: Bu **Yakın akrabanı da uyar âyet**i inince Hz. Peygamber (s.a.) Kureyş'i topladı. Önce hepsine birden sonra da ayrı ayrı her bir alt gruba seslendi ve şöyle dedi: Ey Kureyş topluluğu! Kendinizi ateşten kurtarınız. Çünkü ben Allah'a karşı size ne bir yarar sağlayabilirim ne de sizden bir zararı savabilirim. Ey Kusayoğulları! Kendinizi ateşten kurtarınız. Çünkü ben Allah'a karşı size ne bir yarar sağlayabilirim ne de sizden bir zararı savabilirim". Ve şöyle dedi: "Ey Abdümenafoğulları! Kendinizi

[154] Muhtemelen şu âyete atıfta bulunuyor: "Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor" (el-Cin, 72/9).

ateşten kurtarınız. Çünkü ben Allah'a karşı size ne bir yarar sağlayabilirim ne de sizden bir zararı savabilirim". Aynı şekilde Abdülmuttaliboğulları için de seslendi. Kızı Fâtıma'ya da seslendi ve şöyle dedi: "Ey Fâtıma! Kendini ateşten kurtar! Çünkü ben Allah'a karşı sana ne bir yarar sağlayabilirim ne de senden bir zararı savabilirim. Ne var ki senin benimle soy bağın var ve ben o bağı hep koruyacağım!" Bazı haberlerde Hz. Peygamber bu âyetin indiği anda şöyle dedi: "Elbette ben bütün insanlara gönderildim. Ama ey Hâşimoğulları ve ey Abdülmuttaliboğulları size de ayrıca özel olarak gönderildim. Onlar yakın akrabalardır, onlar kardeşlerdir ve Abdümenaf'ın çocuklarıdır"[155].

344 [§]Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bize anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.) ölümünden evvel Ehl-i beyt'ini topladı ve onlara şöyle buyurdu: "Bakın! Benim işlediklerim bana, sizin işledikleriniz de size aittir. Bakın! Ben sizin için Allah'a karşı hiçbir şey yapamam. Bakın! Sizden benim dostlarım, ancak müttakî olanlarınızdır. Bakın! Elbet ben sizi kıyâmet gününde tanıyacağım. O günde dünyayı omuzlarınızda taşıyor olduğunuz halde bana geleceksiniz. İnsanlar âhiret gününde bana gelecekler"[156]. Katâde'den şöyle nakledilmiştir: Bize bildirildi ki Hz. Peygamber (s.a.) bir gece Safâ'da geceledi. Aşiretini boy boy dolaştı ve onları İslâm'a davet etti. Bu hususta müşrikler şöyle dediler: "Bu adam burada geceledi[157] ve akşamdan beri insanları davet etti durdu". Bunun üzerine Allah Teâlâ: "De ki: 'Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün!'[158] meâlindeki âyeti indirdi[159].

Bu âyette uyarmanın yakın akrabalara özgülenmesi, her ne kadar onlar "Âlemlere uyarıcı olsun diye…"[160] meâlindeki âyet gereğince genel olarak uyarılması gereken bütün insanlar içine dâhil olsalar da -çünkü sonuçta onlar da âlemlerdendirler- iki şeye sebep olabilir: Birincisi: Mümkündür ki onlar

---

155 bk. Buhârî, "Tefsîr", 26/2; Müslim, "Îmân", 348.

156 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 123.

157 Hadiste şöyle gelmiştir: "Yakın akrabanı da uyar!" âyeti inince Hz. Peygamber (s.a.) aşiretini boy boy dolaşmaya başladı. Müşrikler dediler ki: Bu adam burada akşamdan beri insanları davet etti durdu". Le kad bâte yühevvitü: Yani aşiretini gece boyunca davet etti durdu (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hyt" md.).

158 "De ki: 'Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimse'" (Sebe, 34/46).

159 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 326; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 128.

160 "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir" (el-Furkān, 25/1).

kıyâmet gününde yakınlıkları ve soy bağı ile kendisine bağlı olmaları sebebiyle Hz. Peygamber'in, itaat etmeseler ve çağrısına cevap vermeseler de kendilerine şefaat etmesini umuyor olabilirlerdi. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber'in şöyle buyurmuşluğu da vardı: "Her soy ve bağ o gün kopacaktır, sadece benim nesebim ve bağım hariç!"[161]. Bu durumda haliyle onlar kendisine muhalefet etseler de o günde, başkalarının ancak kendisine itaat ve davetine icabet sebebiyle umduğu şefaatine ermeyi sırf yakınlık ve akrabalık hakkı olarak umabilirlerdi. İşte bundan dolayı Allah, peygamberine, onları bu konuda uyarmasını ve şefaatine güvenip de yapmaları gerekeni yapmaktan geri kalmamalarını [§]aksine ona itaat ve emrettiği hususları yapmak suretiyle kurtulmanın 345
çaresine bakmaları gerektiğini kendilerine bildirmesini istedi. Bu da sözünü ettiğimiz haberlerde geçen şu husustur: "Ben sizin için Allah'a karşı hiçbir şey yapamam; size ne bir yarar sağlayabilirim ne de sizden bir zararı savabilirim. Bakın! Benim dostlarım, yalnızca sizden müttakî olanlarınızdır"[162]. Bu şekilde kendisine muhalefetten kaçınmadıkları ve itaat etmedikleri sürece üzerlerinde herhangi bir koruma ve kollama yetkisi olmadığını bildirmiş oldu.

وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾

215. "Sana uyan müminlere kol kanat ger."

Sana uyan müminlere kol kanat ger. Müminlerden sana uyanlara karşı tavrını yumuşat! Bu beyanda Allah, peygamberine, inananlarına karşı tevazu ile davranmasını ve merhametli olmasını emretmiştir. Anne-baba hakkında ise şöyle buyurmuştur: "Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger"[163]. Müminlerin birbirlerine karşı tavrı için de şöyle buyurmuştur: "Kendi aralarında merhametlidirler"[164]; "Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar[165]. Allah, müminlerin kendi aralarında alçak gönüllü ve merhametli olduklarını belirtmiş, Hz. Peygamber (s.a.) hakkında ise "zül" kelimesini

---

161 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 153; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 105.

162 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 123.

163 "Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. 'Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster' diyerek dua et" (el-İsrâ, 17/24).

164 "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler" (el-Feth, 48/29).

165 "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar…" (el-Mâide, 5/54).

kullanmamıştır, *en doğrusunu Allah bilir ya,* "zül" sanki boyun eğme ve bir kısmının diğer bir kısmını istihdam etmesi anlamına gelir. Bu ise Hz. Peygamber (s.a.) hakkında uzak bir anlamdadır, zira Allah'ın Hz. Peygamber'in onlara hizmet etmesini emretmesi ihtimal dâhilinde değildir. Buna mukabil diğerlerini bir kısmının diğer bir kısmını istihdam etmesi ile sınaması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾

216. "Şayet sana karşı gelirlerse de ki: 'Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım.'"

Şayet sana karşı gelirlerse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım. Müfessirler şöyle dediler: Bu "Yakın akrabanı da uyar"[166] âyetine yöneliktir ve onunla bağlantılıdır. Sanki şöyle buyurmuştur: Yakın akrabanı da uyar. Şayet sana karşı gelirlerse de ki: "Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım". Hz. Peygamber (s.a.), o kâfirlerin yapmakta olduklarından elbette uzak idi. Ancak muhtemeldir ki onlar, Hz. Peygamber'den, o kendilerini
346 uyarınca, [§]bazı durumlarda kendilerine uymasını, bazı işlerinde kendilerine katılmasını istemiş, ancak bu şekilde kendilerinin de emrettiği ve çağrıda bulunduğu bazı hususlarda ona uyacaklarını söylemiş olabilirler. İşte o anda Hz. Peygamber (s.a.) onlara şöyle demiş: **Ben sizin yaptıklarınızdan kesinlikle uzağım** ve onların davet ettiği fiillerden, kendilerine yardımını istedikleri ve yaptığı işleri görmezlikten gelme gibi taleplerinden uzak olduğunu belirtmiş olur. Sonra buyurdu ki:

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَز۪يزِ الرَّح۪يمِ ﴿٢١٧﴾ اَلَّذ۪ي يَرٰيكَ ح۪ينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾
وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِد۪ينَ ﴿٢١٩﴾ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٢٢٠﴾

217-219. "Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan, huzurunda durduğun ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman seni gören Allah'a güvenip dayan."

220. "Her şeyi işiten, bilen O'dur."

---

166 eş-Şuarâ, 26/214.

Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan… Allah'a güvenip dayan. Sanki Allah, peygamberini onların şerrinden ve desiselerinden güvence altına aldı da şöyle buyurdu: Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan… Allah'a güvenip dayan! Davette bulunduğun hususta onların sana olan muhalefetlerinden korkma! Ya da Allah, resûlüne her vakit tevekkül üzere olmasını ve bütün işlerini kendisine havale etmesini emretti de: **Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan… Allah'a güvenip dayan** buyurdu. "Azîz" (العزيز) düşmanlarından öç alandır. "Rahîm" (الرحيم) dostlarına karşı çok merhametli olandır. Ya da "el-Azîz" düşmanlarına karşı çok şiddetli, "er-Rahîm" dostlarına karşı ise çok merhametlidir. Ya da el-Azîz'i belirtmesi şu hususun bilinmesi içindi: İzzet bulan ancak Allah ile izzet bulur, merhamet gören de ancak O'nun rahmetiyle bürümesi sonucu görür. O'nun aziz kılmadığı hiçbiri izzet bulamaz. Eğer O acımazsa, başkalarının merhametinin hiçbir yararı olmaz. "el-Azîz" hiçbir şeyin acze düşüremeyeceği yüce kudret demektir.

Huzurunda durduğun zaman seni gören. Yani gecenin karanlığında yalnız başına kıyam halinde, otururken ve diğer hallerde ve cemaatle insanlar içinde secde edenlerle birlikte halden hale girdiğinde seni gören, demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: Allah şöyle diyor: **Secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman**, yani namaz kılanların arasında… O nasıl önündekileri görüyorsa arkasındaki saflarda olanları da öyle görüyordu. Ancak bu izah, âyetin yorumu değildir. O ancak kişinin kendinden söylemiş olduğu bir sözden başka bir şey değildir[167]. Eğer onun dediği gibi olsaydı "seni gören" yerine yâ'nın nasbı
ile değil de ref'i ile "yürîke" (يُريك), yani sana gösteren derdi. [§]Rivayete göre **347**
bazı haberlerde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. "Ben sizin elbette ki imamınızım. Rükû, secde ve kıyamda önüme geçip bunlara benden önce intikal etmeyin. Şüphesiz ben önümden gördüğüm gibi aynen arkamdan da görürüm. İrade ve kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki eğer siz benim gördüğümü görmüş olsaydınız az güler çok ağlardınız". Dediler ki: "Yâ Resûlallah! Ne gördün?" "Cennet ve cehennemi gördüm!" buyurdu[168]. Bazıları şöyle demiş-

---

167 Bu rivayet İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inde (III, 316) gelmiştir. "Secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman…" kavl-i celîli hakkında Katâde şöyle demiştir: "Sen, O, mutlak güçlü ve engin merhamet sahibi olan, huzurunda durduğun ve secde edenler içinde halden hale girdiğin zaman seni gören Allah'a güvenip dayan". Dedi ki: O, seni namazda yalnız iken görür, cemaat içinde iken de görür. Bu İkrime, Atâ el-Horasânî ve Hasan-ı Basrî'nin görüşleridir. Mücâhid dedi ki: Hz. Peygamber (s.a.) aynen önündekini gördüğü gibi arkasındakini de görürdü. Buna sahih olarak gelen şu hadis de tanıklık eder: "Saflarınızı düzgün tutunuz. Çünkü ben sizi arkamdan da görürüm."

168 Buhârî, "Sıfâtü'l-münâfikîn", 426; İbn Mâce, "İkāmetü's-salât", 41; Nesâî, "Sehv" 102.

lerdir: “Yerâke” (يراك) namaza kalktığın ve tek başına kıldığın zaman seni görür ve cemaatle diğer namaz kılanlarla birlikte olduğun zaman da seni görür. Bu yorum da aynen birincisi gibidir. Hafsa’nın mushafında şöyledir: “Ve takallübe vechike fi’s-sâcidîn” (وَتَقَلُّبَ وجهكَ فِى السَّاجِدِينَ), yani secde edenler içinde yüzünün halden hale girdiğinde.

Her şeyi işiten, bilen O’dur. “Semî‘” (السَّمِيعُ), gizledikleri konuşmalarını, gizli gizli çevirdikleri işleri ve âşikâre yaptıklarını işitendir. “‘Alîm” (الْعَلِيمُ), kalplerinde olanı ve gizli kapaklı olan sırlarını bilendir. Semî‘, duasını duyup icabet edendir, Alîm, fiillerini ve yaptıkları işleri bilendir.

هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ اَث۪يمٍ ﴿٢٢٢﴾

221. “Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi?”

222. “Onlar günaha, iftiraya düşkün olan herkese inerler (onlara kötülüğü telkin ederler)***.”***

[Şeytanlar, Kâhinler ve Şairler]

Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar günaha, iftiraya düşkün olan herkese inerler (onlara kötülüğü telkin ederler). *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan ve öncesinde zikredilen âyetler kâfirlerin elebaşlarının ve önderlerinin sözlerine cevap olmak üzere indirilmiştir. Onlar, Hz. Peygamber’in (s.a.) ve ona inen Kur’ân’ın durumu hakkında tâbilerinin ve ayak takımı kimselerin kafalarını karıştırmak ve bu şekilde ona uymalarını önlemek istiyorlardı. Bu yüzden de bir keresinde “Kur’ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir”[169] bir başka sefer “Bu da ancak düzmece bir yalan”[170] demişler, Hz. Peygamber hakkında onun şâir[171], büyücü[172] olduğu iddiasında bulunmuşlardı. Bir başka seferinde “Ona ancak bir beşer öğretiyor”[173] vb. demişlerdi. Yine mümkündür ki onlar bu Kur’ân’ı ona indiren bizzat şeytanlardır
348 demekteydiler. [§]Nitekim belirtildiği gibi onlar şöyle demişlerdi: Bunu ona

169 el-En‘âm, 6/25.
170 Sebe, 34/43.
171 bk. meselâ el-Enbiyâ, 21/5; es-Sâffât, 37/26.
172 Yûnus, 10/2; Sâd, 38/4.
173 en-Nahl, 16/102.

getiren "ra'î" denilen cinnîdir ki o da şeytandır. Yani Kur'ân'ı Peygamber'in diline atan şeytandır, dediler. O zaman cevap olmak üzere Allah onlara şöyle buyurmuştu: "Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez"[174]. Buna mukabil onu bizzat Cibrîl'in indirdiğini beyan buyurmuştur: "Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle"[175].

Sonra Allah şeytanların kimlere indiğini bildirdi ve şöyle buyurdu: **Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi?** Ve cevap olarak buyurdu: **Onlar günaha, iftiraya düşkün olan herkese inerler (onlara kötülüğü telkin ederler).** Allah bundan neden bahsetti? Çünkü bizzat onlar biliyorlardı ki şeytanlar ancak yalan ve asılsız şeyler getirirler. Sadece yalan ve asılsız şeyler getiren de ancak yalancı ve iftiracı kimselere iner. Onlar çok iyi biliyorlardı ki Hz. Muhammed hayatında asla yalan söylememiş herhangi bir asılsız iddia içinde yer almamıştır. Zira onlar Hz. Peygamber'i hiçbir zaman aralarında yalancı olmakla eleştirmemişlerdi. Bu durumda Allah şöyle buyurmuş oluyor: *En doğrusunu Allah bilir ya,* şeytanlar ona nasıl iniyor olabilir ki? O sizce de ne yalancı ne de iftiracı olarak bilinen biridir. Ve siz gene çok iyi biliyorsunuz ki şeytanlar ancak aslı esası olmayan yalanlarla inerler[176]. Bu beyanların yorumu işte bu şekilde olmalıdır. Yoksa ayrı bir başlangıç cümlesi olmak üzere anlaşılması ihtimali uygun değildir.

223. "Bunlar, (şeytanlara) ***kulak verirler, çoğu da yalancıdır."***

Sonra Allah, şeytanların yaptıklarını bildirdi. **Bunlar, kulak verirler, çoğu da yalancıdır.** Bazıları şöyle demişlerdir: Şeytanlar gökte meleklerin sözlerini dinlemek için kulaklarını dikerler. Şöyle ki: Allah yeryüzü ile alakalı bir işi murat ettiğinde göklerde bulunan meleklere onu öğretir, onlar da onu aralarında konuşurlar. Şeytanlar da konuşulanı işitirler ve kaptıkları bilgileri kâhinlere iletirler. Kâhinler de onu yeryüzü halkına haber verirler ve derler ki: Dünyada şurada, şu vakitte şu olacak, bu olacak… Sonra şöyle buyurdu: **Çoğu da yalancıdır.** Bu yoruma göre, yani gök ehlinden apardıkları bilgileri

---

174 eş-Şuarâ, 26/210-211.

175 "İman edenlere sebat kazandırsın, müslümanlara rehber ve müjde olsun diye Rabb'in tarafından bir gerçek olmak üzere Kur'ân'ı Rûhulkudüs'ün indirdiğini söyle" (en-Nahl, 16/102).

176 Dolayısıyla ne Kur'ân ne de peygamber sizin iddia ettiğiniz gibi değildir. Aksine onlar mutlak gerçekliğin temsilcileridir.

yalan yanlış biçimde kâhinlere aktaran şeytanların çoğu yalancıdır. Bazıları da şöyle demişlerdir: Cinler göğe çıkarlar ve kulaklarını göğe dayar ve kulak hırsızlığı yaparlardı. Bunun sonucunda gök ehlinin haberlerinden bir kısmını duyarlardı, sonra da onları getirip kâhinlere iletirlerdi. Aynı şekilde kâhinler de peygamberlerin verdikleri haberlerden dinlerler ve onlardan duymuş olduklları birtakım gerçek bilgileri şeytanlardan duymuş oldukları birtakım ya-
349 lan yanlış bilgilerle karıştırırlar ve onları insanlara anlatırlardı. [§]Peygamberlerden aktarmış oldukları hak olur, şeytanlardan aktarmış oldukları ise asılsız (bâtıl) olurdu. **Çoğu da yalancıdır.** Bu beyanın yorumu da işte budur. Yani kâhinlerin çoğunluğu, şeytanlardan duyduklarını insanlara aktarmakta yalancıdırlar. Bazıları şöyle demişlerdir: Onlar aslında cinlerden birtakım gerçek bilgiler elde ediyorlardı, ancak kendilerinden onlara birtakım yalanlar katıyorlardı ve sonra da onları insanlara bildiriyorlardı. Öyle ki insanlar onlardan duydukları yalanları terkettikleri zaman bu kez onlara gökten inmiş olan gerçek bilgileri iletiyorlardı ve bu kez insanlar onlara tekrar dönüyorlar ve onları tasdik ediyorlardı. Allah Teâlâ'nın, **Çoğu da yalancıdır** meâlindeki beyanının anlamı da işte budur. Yani onların sözlerinin çoğu yalandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

224. "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar."

Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar. Bazıları şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.) devrinde şair iki adam vardı. Biri ensardan diğeri de başka bir kavimdendi. Bunlar Hz. Peygamber'i (s.a.) ve ashabını hicvetmekteydiler. Bunlardan her birinin de peşinden gelen sapkın tâbileri vardı. **Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar** meâlindeki âyetin mânası işte budur. Bunun üzerine müslüman şairler Hz. Peygamber'den (s.a.) müşriklere karşı misilleme yapmak üzere izin istediler, Hz. Peygamber de onlara izin verdi. Onlar da müşrikleri hicveden ve Hz. Peygamber'i öven şiirler söylemeye başladılar. **Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar… başkadır** meâlindeki âyet de işte bunlar için geldi. Allah ilkinde **Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar** buyurdu, sonra da ardından "Ancak iman edenler… başkadır" diyerek müslüman şairleri onlardan istisna etti. Bazıları da şöyle demişlerdir: Şairler cinlerin âsileridir, insanların yoldan çıkmışları onlara uyarlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için

birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar"[177]. Bazıları da sözü edilenler kâfirlerdir; cinlerin ve insanların sapkınlarına uyarlar, diye yorumlamışlardır[178]. Bu da birincisi gibidir.

اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ فٖى كُلِّ وَادٍ يَهٖيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾

225-226. "Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?"

Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını görmez misin? Bazıları şöyle demişlerdir: Onlar her fenden dem vururlar, yani bir topluluğu asılsız yere överler, başka bir topluluğu asılsız yere yererler. **Ve onlar gerçekte yapmadıkları şeyleri söylerler**. Bilmedikleri şeyi anlata anlata bitiremezler.
[§]Bazı kırâatlerde de benzer şekilde oldukları belirtilmiştir. Bazıları şöyle de- 350
mişlerdir: Onlar her türlü boş ve asılsız işlere dalarlar **Ve onlar gerçekte yapmadıkları şeyleri söylerler.** Allah şöyle diyor: Onlar sözlerinin çoğunda yalan söylerler. Bazıları şöyle demişlerdir: **Ve onlar gerçekte yapmadıkları şeyleri söylerler**. Yani "Biz şunu yaptık, bunu yaptık" derler, ama aslında yalancıdırlar, dediklerini yapmamışlardır.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Yehîmûn" (يَهٖيمُونَ), yani her vadiye giderler, oradan geçerler, binerler. Çekimi "hâme, yehîmü, heymen, fehüve hâimün" (هام، يهيم، هيما، فهو هائم) şeklindedir. Denilir ki: "el-Hâim" (الهائم) susuz demektir. Hâme, yehîmü, heymen (هام، يهيم، هيما). "Heymân" (هيمان) kelimesi atşân, yani susuz demektir. "Ve kavmün heyyimün" (قوم هيم). "el-Hâim" sevgilisi ile buluşmaya teşne yanıp tutuşan âşık demektir. "et-Tehvîm" (التهويم) ise uyku demektir; "Hevveme, yühevvimü, tehvîmen" (هوّم، يهوّم، تهويما) denir. "Fe şâribûne şürbe'l-hîm" (فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهٖيمِ), yani hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle[179]. Buradaki "hîm" (الْهٖيمِ) susuz demektir. Tekili "heymân" (هيمان) gelir. İbn Kuteybe şöyle

---

177 "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabb'in dileseydi bunu yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak da âhirete inanmayanların kalpleri ona (o yaldızlı sözlere) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri kötülüğü bundan böyle de işlemeye devam etsinler" (el-En'âm, 6/112).

178 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 127; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 335.

179 "Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz. Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle" (el-Vâkıa, 56/55).

demiştir: **Onlar her vadide şaşkın şaşkın dolaşırlar**. Yani her söz vadisinde gezinirler ve gidilecek her yöne giderler (her üslubu denerler). Nasıl ki hayvan burnu doğrultusunda giderse şairler de öyle yaparlar.

اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَث۪يراً وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذ۪ينَ ظَلَمُٓوا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

227. “Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah’ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) ***yakında görecekler.”***

Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah’ı çokça ananlar… başkadır. Bu istisnanın “Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar”[180] meâlindeki beyanın anlamında olması muhtemeldir ki bizim de belirttiğimiz mâna odur. Sanki şöyle buyurmuştur: Bu şairler -ki onlar kâfirlerin öncüleridir- “Biz de Muhammed’in getirdiğinin benzerini söyleyebiliriz” dediler ve şiirler söylediler, onları terennüm ettiler. Kavimlerinden birtakım yoldan çıkmışlar, onların etrafında toplanıp şiirlerini terviç ettiler; Hz. Peygamber’i ve ashabını hicvetmiş oldukları şiirleri gittikleri yerlerde paylaştılar. Allah Hz. Peygamber’i (s.a.) ve ashabını destekleme uğrunda şiirler
351 söyleyen müslüman şairleri onlardan istisna etti ve şöyle buyurdu: **[§]Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır.** Çünkü onları azıp yoldan çıkanlar takip etmezler. Ya da istisnanın “Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?”[181] meâlindeki beyandan yapılmış bir istisna olması mümkündür. **Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır**. Çünkü onlar her vadide şaşkın şaşkın dolaşmazlar, ancak yaptıklarını söylerler, yapmadıklarını ise söylemezler. Hem onlar Allah’ı çokça anarlar, zulme uğradıktan sonra O’nun resûlüne ve kendi özlerine müzâhir olurlar. Buna göre istisna bu iki yorumdan birine göre tâbilerden, diğerinde ise küfrün elebaşları ve öncülerinden olur. Onlardan bu konuda söylenmiş bir söz vardı ki sonunda

---

[180] eş-Şuarâ, 26/224.

[181] eş-Şuarâ, 26/225-226.

Allah, "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar…"[182] meâlindeki âyeti ve devamını indirdi. Zira "Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedi"[183] ve "Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi?"[184] meâlindeki âyeti açıklarken anlattığımız gibi onlar tarafından önceden söylenmiş bir söz olmaksızın bu kelâmın söz başı (ibtidâ-i kelâm) olması uygun değildir. Bu kâfirler tarafından önceden söylenmiş bir söz ve "bizzat şeytanlardır ona Kur'ân'ı indirenler" şeklinde bir yaftalama olmalı ki ona cevap olmak üzere: "Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedi. Bu onların yapacağı iş değildir, zaten buna güçleri de yetmez"[185] meâlindeki beyan gelmiş olsun. Bu durum her ne kadar belirtilmemişse de verilen cevapta, onlar tarafından bu konuda önceden bir sözün söylendiği ve bir yaftalamanın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sonra onlara yönelik tehditte bulundu ve **Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler** buyurdu. Bunun âhirette zulmete, yani cehenneme evrilmeleri şeklinde olması mümkündür. Yani onlar bunu bu dünyada iken akıl yürütmeyi terkettikleri için istidlâle dayalı olarak bilmeseler de o günde gözleriyle apaçık olarak görerek bileceklerdir. Ya da şöyle: Onlar bunu bu dünyada iken inatçılık ettikleri ve delile karşı tavır aldıkları için istidlâle dayalı olarak bilmeseler, sonuçta iman etmeyip küfür içre diretseler de o günde gözleriyle apaçık olarak görerek bileceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

182 eş-Şuarâ, 26/224.
183 eş-Şuarâ, 26/210.
184 eş-Şuarâ, 26/221.
185 eş-Şuarâ, 26/210-211.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

طٰسٓ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ ﴿١﴾

1. "Tâ-sîn. Bunlar Kur'ân'ın, gerçekleri açıklayan kitabın âyetleridir;"

[Kur'ân'ın Kitâb-ı Mübîn ve Hüdâ Oluşu]

Tâ-sîn. Daha önce hurûf-ı mûcemenin (hurûf-ı mukattaa) yorumundan, insanların bu konudaki görüşlerinden ve aynı şekilde bunların hemen akabinde gelen âyetler hakkında da söz etmiştik. **Açıklayan kitap.** "Mübîn" (مُبِينٍ) kavl-i celîli [birincisi] "beyyin" (بيّين) ve "vâdıh" (واضح) açık, âşikâr anlamına gelebilir (**apaçık bir kitap**). Çünkü "ebâne" (أبان) fiili "bâne" (بان) yerinde de kullanılabilmektedir. "Bâne" ve "ebâne" denilir. [İkinci olarak] **açıklayan kitap,** yani onun Allah'tan bir resûl olduğunu açıklayan yahut Allah'ın onlar üzerindeki haklarını açıklayan yahut birbirleri üzerindeki haklarını açıklayan yahut haklarını ve ödevlerini açıklayan kitap anlamında olabilir.

هُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾

2-3. "Namazı kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin bir şekilde iman eden müminler için bir hidâyet rehberi ve bir müjdedir."

Müminler için bir hidâyet rehberi ve bir müjdedir. Hüden (هُدًى) kelimesinin iki izaha ihtimali vardır: Birincisi "dua" (çağrı) anlamında olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Her topluluğun da bir kılavuzu vardır"[2].

---

1 Doksan üç âyettir. Mekkî'dir

2 "İnkârcılar, 'Ona Rabb'inden bir mûcize indirilse ya!' diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın; her topluluğun da bir kılavuzu vardır" (er-Ra'd, 137).

Yani onların insanları Allah'ın birliğine inanmaya bir çağıranı vardır. Buna göre (Kur'ân'ın) "hüdâ" olması, yani hidâyete kılavuzluk yapması insanları Allah'ın birliğine inanmaya bir çağrı olmasıdır. Eğer bu anlamda ise o takdirde (hüdâ oluşu) bütün insanlara yönelik olur… İkincisi ise hüdâ ile sapkınlığın, yoldan çıkmışlığın zıddı olan doğru yolda olma anlamının kastedilmiş olmasıdır. Bu takdirde ise hüdâ oluşu sadece müminlere yönelik olur. Yok, öyle değil de açıklama ve çağrıda bulunma anlamında ise o takdirde de herkese yönelik
354 olur. **[§]Müminler için bir hidâyet rehberi ve bir müjdedir.** Yani müminler için her ikisi de söz konusudur. Yok, davet anlamında ise müminler için bir müjde oluşu şöyle olur: Onları Allah'a ve resûlüne imana çağırır, onlar da iman edince kendileri için müjde olur. Sonra müminlerin özelliklerini ve niteliklerini açıklamak üzere şöyle buyurdu:

Namazı kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin bir şekilde iman edenler… Namazı kılan, zekâtı verenden maksat muhtemeldir ki kabul ile onlara inananlardır. Çünkü insanlardan öyleleri vardır ki Allah'a ve resûlüne inanmakta, ancak namaza ve zekâta inanmaya yanaşmamaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[3]. Burada onlara, senenin dolmasını bekleme, dolunca da zekâtın üzerlerine vacip olması ve akabinde de vermeleri ve o anda da yollarını serbest bırakmaları emrinin verilmiş olması ihtimal dâhilinde değildir. Buna mukabil ikrar edip inanıncaya kadar hapsedilmeleri ve bunlar gerçekleşince de tahliye edilmeleri emredilmiş olmaktadır. "Ki onlar zekâtı vermezler"[4] meâlindeki âyette de durum aynıdır. Burada "vermezler" demek, zekâtı kabul etmezler, onu ikrar etmezler demektir. Yoksa sırf zekâtı vermemekle ilgili değildir. Birinci yorumun bu şekilde olması gerekir. İkincisi ise her iki durumu da ifade etmesidir: Hem kabul edip ikrar etmek hem de vermek. Yani onları kabul edip ikrar ettiler mi ve bilfiil de verdiler mi o takdirde sözü edilen müjdeyi hak etmişlerdir.

355 **[§]Âhirete kesin bir şekilde iman eden** "Îkân bi'ş-şey" (الإيقان بالشيء) bir şeyi, hakkında bilgi sağlayan istidlâl, ictihat ve esbabını tedarik yoluyla bilmek demektir; zatının gereği zorunlu bir bilgi değildir. O yüzdendir ki Allah için bir şeye dair "îkân sahibi" denilmez. O'na "Yâ mûkın!" diye hitap edilmez. Çünkü Allah, bizzat zatının gereği olarak ilim sahibidir, O'nun ilmi zorunlu-

3 "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

4 Fussılet, 41/7.

dur, esbaba dayalı olarak elde edilen bilgi kabilinden değildir. Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımı iledir.

اِنَّ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ ﴿٤﴾

4. "Âhirete inanmayanların yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk; bu yüzden şuursuzca eğlenip dururlar."

[Kâfirlere Amellerinin Güzel Gösterilmesi ve Mûtezile]

Âhirete inanmayanların yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk. Bu beyandaki **yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk** kavl-i celîli ile kastedilenin, içlerine şehvet ve beklentilerinin (ümniyyât) de katılması hasebiyle işlemekte oldukları fiilleri olması muhtemeldir. Ya da **yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk** derken kastedilen, üzerlerine vacip kılınan amellerdir. Yani hayır işlerini ve taatleri onlara güzel gösterdik, ancak onlar buna rağmen onları işlemeye bir türlü yanaşmadılar. **Mûtezile** bu yorumu benimsemiş ve birinci yorumu kabule yanaşmamıştır. Çünkü onların şirk, inkârcılık ve inkârı gerektiren türden işlemekte oldukları amellerini, Allah'ın güzel göstermesi (tezyin) kabul edilemez. Zira bu gibi güzel gösterme işini Allah, bizzat şeytana nispet etmiştir. Tıpkı şu ve benzeri ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş, böylece onları yoldan alıkoymuş; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar"[5]; "Şeytan bunu onlara güzel göstermiş"[6]. Buradan hareketle onlar demişlerdir ki: Allah onu şeytana izafe etmiştir. Bu itibarla aynı şeyin, ayrıca bizzat Allah'a da nispeti caiz değildir. Bu da gösterir ki Allah onlara üzerlerine vacip kıldığı iman ve hayır işleri gibi amelleri güzel göstermiştir, yoksa işlemekte oldukları şirk türünden amelleri güzel göstermiş değildir.

Ancak bize göre insanların yapmakta oldukları amellerin de, onların doğalarına ve nefislerine uygun düşmesi itibariyle içlerine koymuş olduğu şehvetler ve arzular bakımından bizzat Allah'a izafe edilmesi caizdir. Çünkü tezyin (güzel gösterme), küfrün ve küfür fiillerinin, kendisi sayesinde ortaya çıkar. Zira küfrün bizâtihî kendisi süslenmiş (müzeyyen) ve güzel gösterilmiş (müstahsen) değildir, aksi takdirde böyle bir nispet âlemlerin Rabb'ine yönelik hakaret olur. Ancak onun süslü gösterilmesi ve güzel bulunması kişinin işlemiş olduğu amellerin kendi doğasına uygun olmasıdır. Bu itibarla şeytana nispet

---

5 en-Neml, 27/24.

6 "Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenlere şeytan bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir" (Muhammed, 47/25).

edilen tezyin ve ıdlâlin (saptırma) yönü ile Allah'a nispet edilen yönü farklıdır. Zira şeytana nispet edilen yönü, onları tabiatlarına uygun düşecek olan amel-
356 lere çağırması ve temennisidir. [§]İşte bu cihet itibariyle onların şeytana nispet edilmesi caizdir. Allah'a nispet edilen ciheti ise onların içlerine yerleştirmiş olduğu şehvetler, arzular ve onların tabiatlarını da o fiillere yatkın kılmasıdır. Yoksa doğruluk ve bütün hayır işleri akıbeti itibariyle akılca süslenmiş ve güzel; inkârcılık (küfür) ve bütün günahlar da, akıbeti itibariyle akılca çirkin bulunmaktadır. Zira onlardan birinin övülmesi ve hayır işlediği için de kendisine sevap verilmesi, kötü fiillerinin ise zemmedilmesi ve kötü seçimi sebebiyle de cezalandırılması söz konusudur. Yahut da onun Allah'a izafe edilmesi onların fiillerini ve işlemiş oldukları amelleri yaratmış olması ve onları yokluktan varlık alanına çıkarmış olması hasebiyledir. İşte onlar, bu açıdan O'nun fiili olmaktadır. Bu beyan, Mûtezile'nin kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmasını kabul etmekten yüz çevirmelerine dair görüşlerini reddediyor.

Bu yüzden şuursuzca eğlenip dururlar. Denildi ki: Tereddüt ediyorlar. "el-'Ameh"in (العمه) aslı şaşkınlık demektir. Yani şaşkınlık içinde yüzüyorlar.

أُولٰٓئِكَ الَّذٖينَ لَهُمْ سُٓوءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٥﴾

5. "İşte en ağır cezayı hak edenler bunlardır; âhirette en çok ziyana uğrayacak olanlar da yine bunlardır."

İşte en ağır cezayı hak edenler bunlardır. Yani onlar âhirette, dünyada iken amellerin en kötüsünü seçmeleri sebebiyle azabın en ağırını hak edeceklerdir. **Âhirette en çok ziyana uğrayacak olanlar da yine bunlardır**. "el-Ahserûn" (الْأَخْسَرُونَ) ve "el-hâsirûn" (الخاسرون) kelimeleri anlam itibariyle aynıdır. Şöyle bir ayırım yapmak mümkündür: Onların önderleri, elebaşları için ahserûn kelimesinin kullanılmış olması mümkündür. Çünkü onlar hem kendileri yoldan çıkmışlardır, hem de başkalarını saptırmışlardır. Bu itibarla onlar tâbilerinden daha çok ziyandadırlar. Şu ilâhî beyanda da benzer bir anlamdan bahsedilmiştir: "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[7].

---

7 "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü!" (en-Nahl, 16/25).

وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَك۪يمٍ عَل۪يمٍ ﴿٦﴾

6. "Şüphesiz ki bu Kur'ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir."

[Kur'ân'ın Verilmesi]

Şüphesiz ki bu Kur'ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir. Kur'ân'ın verilmesi iki şekilde izah edilebilir: Birincisi Kur'ân'ın Allah'tan elçisi olan Cibrîl eliyle alınmasıdır. Buna göre ilim ve hikmet sahibi (hakîm ve alîm) olanın Cibrîl olması muhtemeldir. Yani sen Kur'ân'ı Cibrîl'den almaktasın, o **hikmet sahibidir;** vahyi ve Kur'ân'ı, nereye tevdi etmesi kendisine emredilmişse oraya koyar. Zira Hakîm, her fiilinde isabetli olan, her bir şeyi yerli yerine koyan demektir. O kendisine emredileni ve ne için gönderildiğini **Bilen**dir. O Kur'ân'ı indirmesi de öylece hikmete uygun oldu. **[§]**Bu yoruma 357
mani bir durum yoktur, zira yaratılmışlar için de "hakîm" ve "alîm" denilmesi caizdir. Görmez misin ki Yûsuf peygamber şöyle demiştir: "Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim ben hafîz ve alîmim"[8]. Buna göre bu yorum caizdir. İlki daha uygundur. Yani elbette sen Kur'ân'ı ilim ve hikmet sahibi olanın katından elçisi Cibrîl eliyle almaktasın. Bir şeyi elçisinden alan, onu sanki gönderenden almış gibidir. Çünkü resûl, sadece kendisini gönderenin sözünü iletir. Ebû Avsece şöyle dedi: **Bu Kur'ân sana ilim ve hikmet sahibi Allah tarafından verilmektedir.** Denilmiştir ki: "Telakkaytühû" (تلقيته) onu aldım demektir. "Lakkaytühû" ve "Telakkaytühû" aynıdır. Aynı şekilde İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Letülekkâ" (لَتُلَقّى), yani onu alırsın demektir. Muhammed b. İshak şöyle dedi: "Ve inneke le tülekka'l-Kur'ân" (وَإِنّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ), yani sana Kur'ân verilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir"[9]. Yani bu sonuç, ancak sabırlı olanlara verilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ قَالَ مُوسٰى لِاَهْلِه۪ٓ اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَاراًۜ سَاٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ اٰت۪يكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾

---

8 "Yûsuf da, 'Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Çünkü ben çok iyi korurum ve bu işi bilirim' dedi" (Yûsuf, 12/55).

9 Fussılet, 41/35.

7. "Bir zamanlar Mûsâ, ailesine: '*(Şu uzakta)* ***bir ateş bulunduğunu farkettim. Size oradan bir haber ya da ısınmanız için ondan bir parça kor getireceğim' demişti."***

[Mûsâ Kıssası]

Bir zamanlar Mûsâ, ailesine: "(Şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim", demişti. "Ânestü"nün (آنَسْتُ) kelimesinin "raeytü" (رَأَيْتُ) ve "ebsartü" (أَبْصَرْتُ), yani gördüm anlamında olduğu söylenmiştir. **Size oradan bir haber ya da ısınmanız için ondan bir parça kor getireceğim, demişti.** Bir başka âyette ise "Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum"[10] demişti. Kıssa aynıdır, ancak takdim tehir ile ve birtakım lafız farklılığı ile olay
358 anlatılmıştır. Bu şekilde sınanan başkası değil sadece Mûsâ'dır. [§]Bu farklı biçimde anlatım, bir sözün korunması ve aktarımı sırasında tekellüfe girmenin gerekmediğini, yüklenen mânayı korumak şartıyla lafızlarda birtakım değişikliklerin olmasının, takdim tehirde bulunmanın zarar vermeyeceğini gösterir. Zira burada anlatılan Mûsâ kıssası ve diğer peygamberlere ait kıssalar kitapta değişik yerlerde farklı lafızlarla, değişik şekillerde, birtakım takdim ve tehirlerle anlatılmıştır. Bundan da maksat şahitlik, bilgi aktarımı vb. konularla ilgili pek çok ahkâmda lafızların harfi harfine korunmasının gerekmediğinin, aktarırken mânanın korunmasına odaklanmak gerektiğinin anlaşılmasıdır.

Bir parça kor… Bazıları şöyle demişlerdir: Âyetin metninde geçen "şihâb" (شِهَاب), ucunda yanmakta olan ateş bulunan odundur (meşale). "Kabes" ateş demektir. "Şihâb"ın çoğulu "şühbân"dır. Ateşe "kabes" denilmesi için bir yerden başka bir yere götürülmüş olması gerekir. Şöyle denir: "Kabestü'n-nâr, kabesen ve iktebestü" (قبست النار قبسا واقتبست). Bu Ebû Avsece'nin ve İbn Kuteybe'nin izahıdır[11]. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Kabes" kor demektir. "Şihâb" ise yanmakta olan ateştir. Bu da Ebû Ubeyde'nin izahıdır[12]. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Şihâb" ışık demektir. "Şihâb" kelimesi yıldız (gezegen, kevkeb) hakkında da kullanılır. Yıldıza "şihâb" denilmesi ışığı ve parlaklığı sebebiyledir. Bazıları "bi şihâbin kabes" (بشهاب قبس), yani ateşten bir parça, kor, ucu yanmakta olan odun demektir, açıklamasını yapmışlardır. Bu da önceki yorum gibidir.

---

10 "Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: 'Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum'" (Tâhâ, 20/10).

11 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 322.

12 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 92; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 157.

Isınmanız için. Bu beyan vaktin soğuk kış günleri olduğunu göstermektedir. “Istılâ” (الاصطلاء) kelimesinden türeyen fiil kullanılmıştır ki ısınmak demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَٓاءَهَا نُودِيَ اَنْ بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا وَسُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾

8. “Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: Ateşin yanındaki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabb’i olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır!”

Oraya geldiğinde ona şöyle seslenildi: Ateşin yanındaki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Müfessirler arasında, bu beyanın yorumuna dair ihtilaf vardır. Bazıları bu ilâhî beyana, sadece hakikatten ve doğrudan uzaklaştırıcı, çirkinliği artırıcı bir yorum yapmıştır. [§]Ancak “men” (مَنْ) sıla ismi- 359
nin ayırt etme yetisi olmayan, akıl ve anlayışı bulunmayan varlıklar için kullanılması ve kinâye olarak onları ifade edebilmesi caiz olsaydı ancak o zaman yaptıkları tevil yerinde olabilirdi ve onda bir şüphe bulunmazdı. Sanki şöyle buyurmuş gibi sayılırdı: “En bûrike mâ fi’n-nâri ve mâ havlehâ” (أن بورك ما فى النار وما حولها) “ateşteki ve etrafındaki nesne” şeklinde takdir edilirdi ve maksat da ateşin içinde bulunduğu mekân ve onun çevresindeki diğer mekânlar olurdu. Yani ateşin içinde bulunduğu o mekân ve etrafındaki yerler mübarek oldu… şeklinde bir mânaya gelirdi. Hem zaten bir başka ilâhî beyanda şöyle buyurmuştur: “Çünkü sen şu anda kutsal vadidesin; Tuvâ’dasın”[13]. Yani bereketlerin kat be kat olduğu vadidesin. Bir başkasında da “çevresini mübarek kıldığımız”[14] buyurmuş ve mekânın mübarek oluşundan haber vermiştir. Buna göre eğer “men” (مَنْ) sıla isminin ayırt etme yetisi olmayan, akıl ve anlayış sahibi bulunmayan nesneler için de kullanılması caiz olsaydı o takdirde biz de onun sözü edilen mekâna yönelik yorumunun mümkün olduğunu söyleyebilirdik. Ya da şöyle denilir: “Bûrike men fi’n-nâr ve men havlehâ” (بُورِكَ مَنْ فِى النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا) âyeti “Bûrike mâ fi’n-nâri mine’n-nûr ve mâ havlehâ” (بورك ما فى النار من النور وما حَوْلَهَا) tak-

13 “Onun yanına geldiğinde kendisine ‘ey Mûsâ!’ diye seslenildi. ‘İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabb’inim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ’dasın’” (Tâhâ, 20/11-12).

14 “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir” (el-İsrâ, 17/1).

dirinde olur, yani ateşteki ışık ve çevresi, onun aydınlattığı ve etrafına ışık saçtığı yerler kutlu oldu denirdi ki maksat da nübüvvet ve peygamberlik ışığından aydınlanan yerler demekti. Bütün bunlar "men" sıla isminin ayırt etme yetisi olmayan, akıl ve anlayış sahibi bulunmayan varlıklar için de kullanılabilmesi durumunda ancak söz konusudur. Eğer bu caiz ise o takdirde bu yorum da yerinde olur.

Ya da yorumun İbn Mesûd ve Übeyy'in mushaflarındakine uygun şekilde olmasıdır. Onların mushaflarında hem "men" sıla ismi hem de "fî" harfi bulunmamaktadır[15]: "Nûdiye en bûriketi'n-nâru ve men havlehâ" (نودى أن بوركت النار ومن حولها), yani "Ateş ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır!"[16] Böyle bir kullanım dilde caizdir. Şöyle denilir: "Bûrike fî fulânin, bûrike fulânen bûrikte ve bûrike fîke" (بورك فى فلان وبورك فلاناً وبوركت وبورك فيك). Aynı şekilde Kisâî'den de benzer izahın yapıldığı nakledilmiştir. Eğer İbn Mesûd ve Übey'den nakledilen bu kırâat sabit ve sahih ise o takdirde yorum hakkında hiçbir şüphe ve kuşkuya mahal yoktur.

360 [S]Yahut eğer "men" (مَنْ) sıla isminin ayırt etme yetisi olmayanlar için kullanımı caiz değil dersek o takdirde "men"den maksadın Mûsâ olması mümkündür. Sanki şöyle demiş gibi olur: "Bûrike fi'llezî ete'n-nâr" (بورك فى الذى أتى النار), yani ateşe gelen mübarek kılındı ki o da Mûsâ'dır. Ya da "Bûrike fîmen cu'ıle lehû iktibâsu'n-nâr" (بورك فيمن جعل له اقتباس النار), yani kendisine ateş verilen mübarek kılındı. Bu durumda da "men" ile kastedilen Mûsâ olur. Ateş de, kendisi için nübüvvetin elde edilmesi, yolun bulunması, ısınma vb. nice istifadenin hâsıl olduğu mübarek bir şey olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âlemlerin Rabb'i olan Allah, her türlü noksanlıktan uzaktır! *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu cümle bazı müfessirlerin ileri sürdükleri sözde yorumların tümünden Allah'ın münezzeh olduğunu, Mukātil ve onun gibilerin iler sürdükleri teşbihe götüren ve şüphelere yol açan izahların hepsinden uzak olduğunu ifade eder.

يَا مُوسٰٓى اِنَّهُٓ اَنَا اللّٰهُ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٩﴾

9. "Ey Mûsâ! 'Şüphesiz ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım!'"

---

15 Bu kırâat İbn Mesûd'un mushafında bulunmamaktadır (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 158; İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 69).

16 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 152.

Ey Mûsâ! Şüphesiz ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım! Yani sana bunu veren bizzat mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'tır. Yahut şöyle buyuruyor: Sana bunu sağlayan, mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'tır. Yahut yorumu şöyledir: Bunu sana gösteren ve bu şekilde sana ikramda bulunan var ya, işte o **mutlak galip ve hikmet sahibi olan ben Allah'ım.** Yahut şöyle buyuruyor: Sana onu gösteren, yani sana bunu sağlayan **mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah**'tır. "el-Azîz" (الْعَزِيزُ), hiçbir şeyin acze düşüremeyeceği mutlak güç sahibi demektir. "el-Hakîm" (الْحَكِيمُ) yaptığı her işte isabetli olan, yerli yerinde yapan ve hata etmeyendir. Yahut O Azîz'dir; asla zillete dûçar olmaz. Çünkü O'nun izzeti zatının gereğidir. Hakîm'dir; her şeyi yerli yerine koyan ve hiç hata etmeyendir. Ebû Muâz dedi ki: Ve Mukātil b. Süleyman
dedi ki: "Yâ Mûsâ innehû enellâhu" şu demektir: Allah buyuruyor ki: [§]Gör- 361
düğün ışık (nur), var ya işte o ben Allah'ım[17]. Böyle bir yorum muhaldir ve izahı yoktur. Çünkü gördüğü bir insana ya da başka bir şeye "İnne'llezî raeyte ene'l-insân", yani gördüğün ben insandır, demezsin. Buna karşın şöyle dersin: "Ene'llezî raeyte" Ben gördüğünüm. Aynı şekilde onun dediği İbn Mesûd'un mushafında belirtilen kayda göre muhaldir: (نودى يا موسى لا تخف)[18] "Nida edildi ki ey Mûsâ! Korkma!" [**Ben mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım**][19] Allah, Mûsâ'ya konuşuyor, ona hitap ediyor, sonra da buyuruyor ki: Gördüğün ışık benim. Bu yorum Allah'ın şu beyanından dolayı da muhaldir: "Bir zamanlar Mûsâ, ailesine, "(Şu uzakta) bir ateş bulunduğunu farkettim. Size oradan bir haber ya da ısınmanız için ondan bir parça kor getireceğim" demişti"[20]. Bir başka yerde "Felemmâ etâhâ…"[21] (Onun yanına geldiğinde) demiş (yani ateşe giden müennes bir zamir kullanmış da) "etâhu" dememişti. Keza Allah'ın bir sıfat olması da muhaldir. Çünkü sen "Ellezî raeyte ene ehûke" diyemezsin. Mukātil'in yorumu işte bu dört yönden muhaldir ve âyetin zâhirine muhaliftir. Aslı daha önce belirtmiş olduğumuz husustur.

وَاَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَا مُوسٰى لَا تَخَفْ اِنّ۪ي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾

17 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 160.

18 Bu kıráat İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *el-Mesâhif*'inde bulunmamaktadır (bk. s. 69).

19 Ziyade *Şerhu't-Te'vîlât*'tan yapılmıştır (bk. vr. 553).

20 en-Neml, 27/7.

21 Tâhâ, 20/11.

10. "'Asânı yere at!' Mûsâ atıp da onu yılan gibi kımıldanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Allah buyurdu ki:) ***Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz;"***

Asânı yere at! Mûsâ onu yılan gibi kımıldanır görünce. Bu ilâhî beyanda asânın yere atılması emri var, fakat onu attığı belirtilmemiştir. Ancak burada gizli bir takdir (ıdmâr) vardır. Âyet "Asânı yere at!" O da onu attı. **Onu kımıldanır görünce**… takdirindedir. Yani **onu yılan gibi** hareket eder görünce . Müfessirler şöyle dedi: "Cân" (جَانٌّ) büyük değil küçük yılan demektir. Ancak Allah bildirdi ki Mûsâ ondan korkmuş ve arkasını dönüp kaçmıştır. Mûsâ gibi birinin nitelenen şekliyle küçücük bir yılandan korkup kaçması ihtimal dâhilinde değildir. Buradan da anlaşılıyor ki asâ büyük bir yılan olmuştu, ama hareketi ve sağa sola kıvrılması bakımından sanki küçük bir yılan gibi çevikti. Bilindiği gibi büyük yılan, küçük yılan gibi hareket edip sağa sola hızlıca kıvrılamaz. Mûsâ işte bu yüzden, yani hem büyük hem çevik olmasından dolayı korkmuştu. Bunun üzerine de Allah ona **Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz**, demişti.

362 [§]"Ve lem yu'akkıb" (وَلَمْ يُعَقِّبْ) kelimesine bazıları dönmedi[22], bazıları da dönüp bakmadı[23] anlamı vermiştir. Topuk anlamındaki "akıb" (العَقِب) kelimesinden türetilmiştir. "Cân" (الجان) hakkında ise bazıları "cin" kelimesindendir, el-Cân ise yılan demektir ve ancak cinden olan yılan için söylenir, demişlerdir. Ebû Ubeyde'nin izahı böyledir[24].

Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz. Eğer denilirse ki: Allah nasıl oluyor da ona korkmasını yasaklıyor ve huzurunda peygamberlerin korkmayacaklarını bildiriyor? Oysa Allah, melekleri ve başka mahlûkatı Rab'lerinden korkmaları sebebiyle övmekte ve bu meyanda şöyle buyurmaktadır: "Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rab'lerinden korkarlar…"[25] Başka bir beyanda: "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez…"[26]; başka bir ilâhî beyanda "O'na açık gizli yalvararak..."[27] buyu-

---

22 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, s. 92.

23 Lem yeltefit. bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 109.

24 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, s. 92.

25 "Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rab'lerinden korkar, kendilerine buyurulanı yerine getirirler" (en-Nahl, 16/50).

26 "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar" (es-Secde, 32/16)

27 "De ki: 'Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?' O'na açık gizli yalvararak, 'Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız' diye dua edersiniz" (el-En'âm, 6/63).

ruyor. Bu ve emsali birçok ilâhî beyanda sözü edilenler hakkında Rab'lerinden korkmaları sebebiyle övgüden söz edilmiştir? Bu sorunun birkaç cevabı vardır: Birincisi: Bir kere Mûsâ'ya önceden "korkma, çünkü sen güvendesin"[28] denilerek teminat verilmişti. O itibarla burada sanki ona şöyle buyurmuş oluyordu: Sana teminat verdik, daha niye korkuyorsun. **Korkma çünkü benim huzurumda peygamberler** kendilerine güvence verdiğim zaman **korkmazlar.** İkincisi: Benden başkasından korkma! **Benim huzurumda peygamberler** benden başkasından **korkmazlar,** anlamı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu yoruma göre Allah ona sadece başkalarından korkmasını yasaklamış ve huzurunda peygamberlerin başkalarından korku duymayacaklarını bildirmiştir. Üçüncüsü: Bu, âhiret korkusu ve dehşetengiz halleri ile ilgili Allah'ın bildirmesi ve güvence vermesidir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Korkma! Ben elbette o günün korkularına karşı peygamberlere güvence vereceğim. Sonra da o teminattan istisna ederek şöyle buyurmuştur:

إِلَّا مَنْ ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّى غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١﴾

11. Ancak haksızlığa sapan korkar; o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim."

Ancak haksızlığa sapan korkar; o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse… Bu ifade hakkında da değişik izahlar yapılmıştır. Birincisi: Benim huzurumda peygamberler korkmazlar, **ancak haksızlığa sapan** kötülükten sonra onu bir iyiliğe dönüştürürse… İkincisi: Benim huzurumda peygamberler korkmazlar, ancak diğerlerinden kim haksızlık ederse o müstesna. [§]Buna 363
rağmen o da işlediği kötülüğü iyiliğe dönüştürürse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim. Onun için de daha önceden işlemiş oldukları hakkında mağfiret umudu, affolunma beklentisi vardır. Üçüncüsü: Benim huzurumda peygamberler korkmazlar, ancak içlerinden haksızlık yapanlar müstesna, Mûsâ'nın bir canı öldürmesi, Yûsuf'un kardeşlerinin yaptıkları gibi. Sonra da o, kötülüğü iyiliğe çevirir ve geçmişte yaptıklarına da tövbe ederse, işte o da aynı şekilde korku duymaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

28 "Asânı yere bırak! Mûsâ asâyı yılan gibi kıvrılır görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. 'Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen güvendesin'" (el-Kasas, 28/31).

وَاَدْخِلْ يَدَكَ فٖى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ فٖى تِسْعِ اٰيَاتٍ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهٖ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقٖينَ ﴿١٢﴾

12. "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmine git. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir kavim oldular."

Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Şüphesiz Allah onun elini, koynuna sokmadan da bembeyaz bir hale (yed-i beyzâ) çevirebilir, ancak O, elini koynuna sokması emriyle Mûsâ'yı imtihan etmiş olmaktadır. Aynı şekilde O, asâsını elinde iken de yılana çevirebilir. Ancak onu atmasını emrederek onu imtihan etmiştir. Allah, kullarını her çeşit yolla imtihan edebilir.

Kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Denildi ki: Abraşı ve benzeri herhangi bir derde sebep olmaksızın elinin bembeyaz olması. Bunun anlamını daha önce belirtmiştik.

Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmine git. Mûsâ'nın yed-i beyzâsı dokuz mûcizenin içinde idi. "Fî tis'ı âyât" (فِى تِسْعِ آيَاتٍ) cümlesindeki "fî" harf-i ceri "min" (مِنْ) anlamındadır. Bazan "fî" harfinin "min" yerine kullanılması caizdir. Meselâ şöyle denilir: "Li fulânin kezâ ve kezâ nûkan fîhâ fahlân" (لفلان كذا كذا نوقا فيها فحلان). Falancanın şu kadar devesi vardır, "içinde iki tanesi" damızlık erkektir. Burada (fîhâ fahlân) "onlardan iki tanesi" (minhâ fahlân) demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Fî tis'ı âyât", "ma'a tis'ı âyât" anlamındadır. Ebû Muâz dedi ki: "Fî" ve "ma'a" sayısız örneklerde aynı anlamda kullanılabilir. Meselâ şöyle dersin: "Haractü fî ehli Merv ilâ Mekke" (خرجت فى أهل مرو إلى مكة), yani "Merv halkı içinde Mekke'ye yola çıktım". Bu "Merv halkı ile beraber" demektir. Ama "Haractü fî tis'a" (خرجت فى تسعة), yani dokuz kişi içinde çıktım dediğin zaman
364 durum farklıdır. [§]Çünkü bu ifadede sen dokuzuncusu kendin olmak üzere sayı bildirmiş olmaktasın. "Ma'a tis'a" (مع تسعة) dediğin zaman ise sen onların onuncususun demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Burada kelâmın başlangıcından bir kesinti[29] yapmıştır. Sanki Allah peygamberi Muhammed'e

[29] Bazıları şöyle demişlerdir: Bu söz öncesinden ayrılmış yeni bir sözdür. Yani "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın" deyince orada söz tamam olmuştur. Sonra söze peygamberi Muhammed'e (s.a.) hitaben: "Biz Mûsâ'yı dokuz mûcize ile Firavun'a ve kavmine gönderdik" buyurmuştur (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 553b).

(s.a.) şöyle demiştir: Biz Mûsâ'yı dokuz mûcize ile Firavun'a gönderdik. Aynen şu buyruğunda olduğu gibi: "Andolsun biz Mûsâ'ya açık seçik dokuz mûcize verdik"[30].

Firavun ve kavmine git. Bu ifade gösteriyor ki Mûsâ hem Firavun'a hem de kavmine birlikte gönderilmiştir. Zira bir ilâhî beyanda sadece Firavun'a[31] denilmekte, başka birinde "Firavun'a ve yakın çevresine (mele')"[32] ifadesi kullanılmakta, burada ise Firavun ve kavmine denilmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki o hepsine birden gönderilmiştir.

فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ اٰيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾

13. "Mûcizelerimiz onların gözleri önüne serilince, 'Bu, düpedüz bir sihirdir' dediler."

Mûcizelerimiz onların gözleri önüne serilince… "Mubsıraten" (مُبْصِرَةً), yani (gerçeklik) kendisiyle görülünce ve bilinince demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Görmenizi sağlasın diye gündüzü"[33]. Bazıları sâdın nasbı ile "mubsara" okumuşlardır. Bu durumda apaçık, zâhir, ayan beyan görülecek biçimde, demek olur. Mûsâ da Firavun'a aynı şekilde demişti: "Çok iyi biliyorsun ki, bunları apaçık birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[34].

Bu, düpedüz bir sihirdir, dediler. Lânetlenmiş Firavun'un ve taifesinin âdeti hep Mûsâ'nın işi ve getirdiği mûcizeler hakkında kavminde şüphe uyandırmak, kafaları karıştırmak, böylece onların Mûsâ'ya inanmamalarını ve yaptığı davette kendisine itaat etmemelerini sağlamaktı. O yüzden bir defasında
Bu, düpedüz bir sihirdir, demişlerdi. [§]Bir başka seferinde "Doğrusu bu, çok 365
bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[35] demişti. O, bu ve benzeri sözlerle Mûsâ'ya karşı kavminin aklını karıştırmak, çağrıda bulunduğu hususta ona itaatlerine engel olmak için onları Mûsâ'ya karşı kışkırtıyordu.

30 el-İsrâ, 17/101. Ayrıca bk. el-A'râf, 7/132-136.

31 "Firavun'a git, çünkü o sınırı çok aştı" (Tâhâ, 20/24).

32 "Sonra onların ardından Mûsâ'yı mûcizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!" (el-A'râf, 7/103).

33 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır" (Yûnus, 10/67).

34 el-İsrâ, 17/102.

35 eş-Şuarâ, 26/34-35.

وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَٓا اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدٖينَ ﴿١٤﴾

14. "Mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"

Onları inkâr ettiler. Yani mûcizeleri. Sözlükte "cehade bihâ" (جحد بها) ve cehadehâ (جحدها) demek caizdir. Her iki kullanım da aynıdır. Sonra bazıları "cühûd" (olumsuzlama, inkâr) ancak bilgi ve kesin kanaatten sonra olur, demişlerdir. Bu tespit isabetli değildir. Çünkü "cehade" (جَحَدَ) fiili hem bilgi ve marifet sahibi olduktan sonra hem de bilgi ve marifet sahibi olmadan önce kullanılabilir. Zirâ "cühûd" inkârdan başka bir şey değildir. Bir şeyi inkâr ise bazan o şeye dair bilgisizlikten olur, bazan da bilgi sahibi olunduktan sonra olur. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Burada takdim tehir vardır. Allah sanki şöyle buyurmuştur: "Mûcizelerimiz onların gözleri önüne serilince zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler".

Açık ve kesin olarak görüp idrak ettikleri halde. Onlar mûcizeleri açık ve kesin olarak görüp idrak etmişler, onların Allah'tan birer mûcize olduğuna ve sihir olmadığına kani olmuşlardı. Velev ki gerçekten sihir olsaydı o, gene mûcize olurdu. Çünkü onun bir meslek olarak öğrenmeden sihir yapması kendisi için gene semavî bir mûcize olurdu.

Zulümlerinden ötürü. Yaptıklarına zulüm denilmesi mûcizeleri inkâr edip onlara sihir demeleri yüzündendir. Onlar Allah'ın mûcizelerini sihir yerine koymuşlar, onları lâyık oldukları kendi yerlerine koymamışlardı. Zulüm ise bir şeyi kendi yerine koymamak demektir. **Kibirlerinden ötürü.** Yani ululuk taslamaları ve inatları yüzünden demektir.

Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak! Burada gerçek anlamda (peygambere) bakma emredilmemektedir. Aksine muhatap kitlenin uyarılması ve içinde bulundukları durumdan sakındırılmaları amaçlanmıştır. Yani öncekilerin mûcizeleri inkârları ve inatçılıkları sebebiyle başına gelenlere bakın da ibret alın! *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًاۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي فَضَّلَنَا
عَلٰى كَث۪يرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ
يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُو۫تِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍۜ اِنَّ هٰذَا
لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُب۪ينُ ﴿١٦﴾

15. “Şüphesiz biz Dâvûd’a ve Süleyman’a da bir ilim verdik. ‘Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a hamdolsun!’ dediler.”

16. “Süleyman Dâvûd’un yerine geçti. Dedi ki: Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.”

[Dâvûd-Süleyman ve Belkıs Kıssası]

Şüphesiz biz Dâvûd’a ve Süleyman’a da bir ilim verdik. “Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a hamdolsun!” dediler. [§]Bu be- 366
yanda iki istidlâl yönü vardır. Birincisi, kulların fiillerinin yaratılması konusu, diğeri de kullar için daha yararlı (aslah) olanın terki konusu ile ilgilidir. Kullara ait fiillerin yaratılması konusuna dair istidlâl şekli şöyledir: Allah **Şüphesiz biz Dâvûd’a ve Süleyman’a da bir ilim verdik** buyurmuş ardından da (hikâye olarak Süleyman’ın ağzından) **Bize kuş dili öğretildi** demiştir. Hz. Peygamber (s.a.) hakkında da ise: “Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da”[36]; “Kur’ân’ı Rahmân öğretti. İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı öğretti”[37] buyurmuştur. Bu gibi beyanlarda Allah öğretmeyi ve fiili kendisine nispet etmiştir. Eğer kullara ait fiillerin yaratılmasında Allah’ın dahli olmasaydı o takdirde böyle bir nispetin anlamı olmazdı. Bu da gösteriyor ki, kullardan sadır olan fiilleri Allah yaratmaktadır.

Denilirse ki: Allah bunu, insanlara vermiş olduğu fiil yapma vasıtalarından dolayı fiilleri kendisine nispet etmiştir[38]. Cevap olarak denilir ki: Bu ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü Allah, Hz. Peygamber’e (s.a.) şiirle ilgili gerekli

---

36 Yâsîn, 36/69.

37 er-Rahmân, 55/1-4.

38 Eğer denilirse ki fiilleri Allah kendisine nispet etmiştir. Bunu şundan dolayı yapmıştır: Bu fiilin bilgisini elde ettiği vasıtaları veren O’dur. Sebebe nispet etmek ise dilde yaygındır (bk. Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 553b).

vasıtaların tümünü vermiştir, onun dışındaki şair olanlar, şiirle ilgili vasıtalara sahip olmaları bakımından Hz. Peygamber'den çok daha iyi durumda değillerdir. Sonra O, kendisinin ona şiir öğretmediğini bildirmiştir. Bu da gösterir ki maksat kul için vasıtalara sahip olmak değildir, aksine bizim belirttiğimiz hususu kastetmiştir.

"Aslah", yani kul için daha yararlı olanın terki konusuna gelince onun da delili şu ilâhî beyanda belirtilen husus olmaktadır. **Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik. … Süleyman dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi.** Şöyle ki: Allah bunu nimet verme ve lütufta bulunma bağlamında belirtmiştir. Eğer vermemesi mümkün olmasaydı, onlara yapmış olduğu lütuf ve ihsanı terketme imkânı bulunmasaydı o zaman bunu kendilerine nimet verme ve ihsanda bulunma bağlamında belirtmiş olmasının bir anlamı olmazdı. Aynı şekilde Dâvûd ve Süleyman peygamberlerin de kendilerine verilen nimetlerden ötürü O'na hamdetmeleri gerekmezdi. Bu haddi zatında zaten övgüyü de gerektirmezdi. Çünkü O, üzerine yapması gerekeni yapmış olurdu. Bu da gösterir ki O, onlara verdiğini verirken ve onlara yaptıklarını yaparken bunu lütuf ve ihsanda bulunma tarzında yapmıştır. O'nun yaptığını -her ne kadar onlar açısından dinde aslah olanın terki kabilinden olsa da- aynı zamanda terketme imkânı da vardı. İşte bu iki yön, Mûtezile mezhebinin kullara ait fiillerin yaratılmasında Allah'ın dahli olmadığı ve dinde aslah olanın terkinin caiz olmadığı şeklindeki görüşlerini reddetmiş ve yanlışlığını ortaya koymuş olmaktadır.

İlim, yani Dâvûd ve Süleyman'a öğretilen ilme gelince bazıları ondan maksadın yargı ve hüküm verme ilmi, kuşların ve hayvanların dilini anlama ilmi demişlerdir. Bazıları da **üstün kılma**nın kendilerine nübüvvet ve ilim verilmesi ile olduğunu söylemişlerdir. Ancak bize göre Allah onlara ilim vermiş, fakat bu ilmin ne olduğunu açıklamamıştır. Bu itibarla o ilmin ne ilmi olduğunun -Allah adına yalan söylemiş olma endişesine binaen- tefsir edilmesi uygun değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

367 **[§]Süleyman Dâvûd'un yerine geçti** (ona vâris oldu). Müfessirler şöyle dedi: Peygamberlik ve yönetimi eline almada onun yerine geçti. Vâris, diğerinin helâkinden ve yok olmasından sonra onun yerini alan kimse demektir. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler"[39]. Yani onların helâk olup yok olmasından

---

[39] Meryem, 19/40.

sonra bâki kalan biz oluruz. "Her şeyin son sahibi de biz oluruz"[40]. Yani onların yok olmasından sonra vâris olan, yani bâki kalan biz oluruz, yoksa daha önce sahip olmadığına haleflik yoluyla sahip olma anlamında değildir. Aynı şekilde şu âyette de durum aynıdır: "Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı"[41]. Yani arkalarından sizi onların topraklarında ve yurtlarında kalıcı yaptı. "İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir"[42]. "Mirasçısı kılındığınız", yani içinde kalıcı kılındığınız cennet, demektir. Bu ve benzeri örneklerin tümünde mirasçı olma, yok olanın ardından onun yerine geçme ve kalıcı olma anlamındadır. Buna göre **Süleyman Dâvûd'a vâris oldu** demek, hükümranlığında ve nübüvvette onun yerine geçti demektir. Zekeriyya'nın Rabb'inden çocuk isterken kullandığı ifade de bu anlamdadır: "Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Yâkup hânedanına da vâris olsun; Rabbim! Onu rızana erdir!"[43] Hz. Yâkub'un Rabb'inden, ölümünden sonra malına vâris olacak bir çocuk istemesi ihtimal dâhilinde değildir. Buna mukabil o Rabb'inden çocuk istedi ki nübüvveti ve risâletinde kendine halef olsun da nübüvvet neslinde kalıcı hal alsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dedi ki: Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden verildi. Süleyman peygamberin -Allah'ın salât ü selâmı üzerine olsun- bunu övünç ve şeref için belirtmesi düşünülemez. O, ancak Allah'ın lütfu ve kendisine ihsanda bulunduğu nimetleri anma bağlamında bundan söz etmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabb'inin lütuflarını şükranla an"[44]. Görmez misin ki o şöyle demiştir: **Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.**

Ve bize her şeyden verildi. Tabii burada her şeyin kastedilmesi ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü onlara, hiçbir şey eksik kalmayacak şekilde her şey verilmiş değildir. Elbette ki ona her şey değil bazı şeyler verilmiştir. Sanki şöyle demiş gibidir: Ve bize verilmesini istediğimiz her şey verildi. Yahut: Peygamberlere ve krallara verilen ve ihtiyaç duyulan her şey bize verildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

40 "Kuşkusuz hayat veren de öldüren de biziz; her şeyin son sahibi de biz oluruz" (Hicr 15/23).

41 el-Ahzâb, 33/27.

42 "İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir" (ez-Zuhruf, 43/72).

43 Meryem, 19/5.

44 ed-Duhâ, 93/11.

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ
يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾

368 [§]*17. "Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu."*

Bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu. Bazıları şöyle demişlerdir: **Birlikte sevk ve idare ediliyordu,** yani öndekiler arkadakileri bekleyecek şekilde tutuluyorlardı böylece dağılmalarına ve bölünmelerine izin verilmiyordu, hepsi birlikte sevk ve idare ediliyorlardı. Onlardan her bir grubun üzerinde öndekileri arkadakilere çevirecek sevk ve idareciler vardı. Bu hükümdarların ve ordu komutanlarının âdeti olan bir durumdu, onlar ordularını dağılmadan, etrafa yayılmadan hep birlikte topluca sevk ve idare ederlerdi. Ebû Avsece dedi ki: **Birlikte sevk ve idare ediliyordu**, yani nizam içinde yürütülüyorlardı. Şöyle denilir: "Evzi'nî" (أوزعنى), "elhimnî" (ألهمنى), yani beni teşvik et, gayrete getir demektir. "Vez'" (الوزع) el çekmek ve sevketmek demektir. "Veze'a" kelimesi, yerine göre el çekti ya da sevketti demektir. Bir defasında şöyle dedi: "Yûze'ûn" toplanırlar demektir. Şöyle denir: "Veza'tü'l-ibil" (وزعت الابل) (eze'u vez'an), yani develeri topladım, demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Yûze'ûn" (يوزعون) kelimesi sevkedilirler anlamındadır. "Vez'" kelimesinin kök anlamı el çekmek ve engel olmaktır. Bir adama engel olunduğu zaman "veza'tü'r-racüle" (وزعت الرجل) denilir. "Vâzi'u'l-ceyş" (وازع الجيش) ise ordunun dağılmasını ve etrafa yayılmasını önlemek üzere görevli kişi demektir. O da belirttiğimiz anlamdadır.

حَتّٰٓى اِذَٓا اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَٓا اَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا
مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٨﴾

18. "Nihayet Karınca Vadisi'ne geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!'"

Nihayet Karınca Vadisi'ne geldiklerinde… Bu ifade o zamanda karıncaların insanlarla iç içe yaşamadıklarını gösterir. Çünkü vadi onlara nispet edilmekte ve **nihayet Karınca Vadisi'ne geldiklerinde** denilmektedir. Eğer şimdi

olduğu gibi insanlarla iç içe yaşamakta olsalardı o zaman şöyle derdi: İçinde karıncalar olan vadiye vardıklarında… Bu da gösteriyor ki o zamanlar karıncalar insanlarla içli dışlı değillerdi ve onların kendilerine ait ayrı mekânları vardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir karınca şöyle dedi: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!"

Bir karınca şöyle dedi. Bu beyan iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Karıncanın, aynen insanlarda olduğu gibi hakikat anlamda söz söylemesi. Allah, Süleyman peygamberi ona muttali kılmış ve karıncanın sözünü kendisinden bir lütuf ve fazilet olarak sair yaratıklar arasında onun kulağına ulaştırmıştır. Nitekim benzer bir durumu "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"[45] meâlindeki âyeti ilgili yerde açıklamıştık.

[§]İkincisi: Allah'ın, karıncanın konuşmasını, aralarında çeşitli ihtiyaç- **369**
larını karşılamak üzere birbirini anlayabileceği hakikat anlamda bir söz olmaksızın karıncalara dair bir özellik yapması. Allah Süleyman'ı da onların bu gizli özelliklerine muttali kılmış ve bunun sonucunda da Allah'tan bir lütuf ve fazilet olmak üzere kendi aralarında anlamış oldukları mânayı o da anlar olmuştur. Bu, aynen şu ilâhî beyanda olduğu gibidir: "(Ve şöyle derler:) "Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz"[46]. Hiç kimse tasaddukta bulunduğu kimseye bunu söylemez. Ancak Allah, onların kalbinde olanı, onların tasaddukta bulunmadaki maksatlarını bildiği için gerçekte olmamasına rağmen sanki söylenmiş bir söz gibi ondan bahsetti. Karıncanın söz söylemesi de işte bu şekilde anlaşılmalıdır. Allah, Süleyman'a onların sırlı iletişimlerini açtı, onu gerçekte bir söz olmaksızın ya da halkın anlayacağı bir söz olmaksızın yapmış oldukları haberleşmeyi anlar hale getirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bâtıniyye şöyle dedi: Burada zikredilen karınca hakiki anlamda bildiğimiz karınca ve onun bir sözü değildir. Aynı şeyi hüdhüd (ibibik) için de söylemişler ve ondan maksadın bildik hüdhüd olmadığını iddia etmişlerdir. Zira hüdhüdün Süleyman'dan ve başkalarından daha çok bilgi sahibi olması mümkün değildir. Dolayısıyla onunla bir insanı kastetmiştir ki o da insanları hidâyete çağıran, onları doğru yola ileten "imam"dır. Bu yorum kabul edilebilir değildir.

---

45 "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîm'dir, bağışlayıcıdır" (el-İsrâ, 17/44).

46 el-İnsân 76/9.

Çünkü Allah, burada onu hayreti mûcip olmak üzere haber vermiştir. Eğer o, bayağı konuşan söz sahibi bir insan olsaydı o takdirde onun bildirilmesinde hayreti mûcip olacak bir şey, anlatılmasında da bir yarar olmazdı. Bu da gösterir ki onların iddia ettikleri gibi değildir.

Sizi ezmesin! "Lâ yahtımenneküm" (لَا يَحْطِمَنَّكُمْ) kelimesi, sizi kırıp geçirmesin, ezmesin demektir. "Hatm" (الحطم) "kesr" (الكسر), yani kırmak anlamındadır. İbn Mesûd'un mushafında nûn ve şeddenin düşürülmesi ile "lâ yahtımeküm" (لَا يَحْطِمكُمْ) şeklindedir.

Farkına varmadan. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu beyan karıncadan Süleyman'a övgü mahiyetinde, onun hükümranlığında ve saltanatında adaletle hükmedişine sitayiş olarak söylenmiştir. Eğer sizin varlığınızın farkında olursa sizi ezmezler, sizi helâk etmezler, demektir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Ve hüm lâ yeş'urûn" (وهم لا يشعرون) onlar farkına varmazlar denilirken Süleyman'ın ordusunun karıncanın sözünün farkına varmayacağı kastedilmiştir. Diğerleri arasında kendisinin söylemesi o karıncanın diğerlerinin başı ve kraliçeleri olduğunu gösterir. Ayrıca şunu da gösterir ki kavmin reisi olan kimsenin te-
370 baasını ve maiyetini tehlikelerden koruması [§]ve onları bozguna götürecek etkenlerden uzak tutması vazifesi olmalıdır. Karıncalar o gün sinek gibi iri idi, diyenlerin sözü isabetsizdir. Eğer dedikleri gibi olsaydı o takdirde "Ve hüm lâ yeş'urûn", yani onlar farketmeden anlamındaki sözün bir anlamı olmazdı. Çünkü eğer karıncalar sinek gibi olsalardı ordu onları illa ki farkederdi. Bu da gösterir ki onlar aynen bugünkü karıncalar gibi idiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَتَبَسَّمَ ضَاحِكاً مِنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنٖى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖى اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَدْخِلْنٖى بِرَحْمَتِكَ فٖى عِبَادِكَ الصَّالِحٖينَ ﴿١٩﴾

19. "Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi ve 'Ey Rabbim!' dedi, 'Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeye ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl. Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat!'"

Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi. Bazıları şöyle demişlerdir: "Tebesseme dâhiken" (فَتَبَسَّمَ ضَاحِكاً) Süleyman karıncanın sözünü anladığı için Allah'ı tesbih ve O'na hamd etti. Peygamberlerin tebessümü

tesbihtir. Tebessümün sevinç olması da mümkündür. Zira tebessüm insanın içine doğan sevinç sebebiyle olur. “Tebesseme dâhiken” (فَتَبَسَّمَ ضَاحِكاً) Allah’ın kendisine lütfetmiş olduğu büyük nimetler ve hükümdarlık sebebiyle sevindi, demektir. Görmez misin o Rabb’inden, ihsan ettiği nimetlere karşı şükredebilmesi için kendisine ilhamda bulunmasını istiyor. **‘Ey Rabbim!’ dedi, Gerek bana gerekse anne babama verdiğin nimete şükretmeyi ve hoşnut olacağın iyi işler yapmayı bana ilham et!** Rabb’inden, nimetlerine şükredebilmesi için ilham ve onun içinde olan lütfunu istedi. Eğer ilham, bazılarının iddia ettiği gibi “i‘lâm”, yani bildirme olsaydı o takdirde Süleyman’ın onu istemesi söz konusu olmazdı, çünkü o, nimetlerine karşı şükretmesinin gereğini biliyordu. Aynı şekilde herkes bilir ki nimetin sahibine karşı teşekkür etmek kişiye bir borçtur. Bu da gösteriyor ki onun şükür için ilham istemesi, kendisine verildiğinde şükredeceği bir lütfun kendisine bahşedilmesidir ki o da Allah’ın kendisini muvaffak kılmasıdır (tevfik); bazılarının dediği gibi bildirme değildir.

“Ve ‘alâ vâlideyye” (وَعَلٰى وَالِدَيَّ) kelâm-ı celîli, kişinin ana babasına ihsanda bulunulan nimetlere de şükretmesinin gerekliliğini gösterir. Süleyman aynı zamanda Allah’tan kendisinin hoşnut olacağı işi yapmaya muvaffak kılmasını da istemiştir: **Ve hoşnut olacağın iyi işler yapmaya beni muvaffak kıl.**

Rahmetinle beni iyi kullarının arasına kat! Sözü edilenlerin zümresine katması şeklindeki bu talebinin, Yûsuf’un şu talebi gibi olması mümkündür: “Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!”[47] [§]Yûsuf, 371
Rabb’inden müslüman olarak ölmesini ve salihlere katılmasını istemişti. Buna göre Süleyman’ın duası da aynen Yûsuf’un duası gibi olmaktadır. Bu âyette, kurtuluşun ve cennete girmenin yapılan amel sayesinde değil ancak ve ancak Allah’ın rahmetiyle olacağına dair delil vardır. Nitekim o, Rabb’inden razı olacağı amel-i salihe muvaffak kılmasını istedikten sonra şöyle demiştir: **Beni rahmetinle kat!**

“Evzi‘nî” (اَوْزِعْنٖى) kelimesi bana ilham et, beni gayrete getir demektir. “Îzâ‘” (الإيزاع) ilhamdır. “Vez‘” (الوزع) men ve sevk demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: el-Îzâ‘u’nun aslını bir şeye kışkırtma, harekete geçirme, gayrete getirme oluşturur. “Evza‘tuhû bi kezâ” (أوزعته بكذا) onu kışkırttım, gayrete getirdim demektir. “Hüve mûze‘un bi kezâ” (هو موزع بكذا) (gayrete getirilmiş) ve “mûle‘un bi kezâ” (مولع بكذا), yani düşkündür, şeklinde kullanılır[48].

---

47 Yûsuf, 12/101.

48 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 323.

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ ﴿٢٠﴾ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢١﴾

20. “Süleyman kuşları gözden geçirdi ve ‘Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?’ diye sordu.”

21. “Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!”

Süleyman kuşları gözden geçirdi ve “Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?” diye sordu. İbn Abbâs’tan rivayet edilmiştir: “Biliyor musunuz? Süleyman hüdhüdü nasıl soruşturdu?” Sonra şöyle anlattı: “O çöl bir arazide olduğu zaman hüdhüdü çağırır ve suyun yerden derinliğini, ne kadar çekilmiş olduğunu sorardı. Diğer kuşlar arasında bunu o bilirdi. İşte bundan dolayı onu araştırmış ve halini sormuştu”[49]. O, bunu Abdullah b. Selâm’a sorduğunu, onun da kendisine böyle haber verdiğini bildirdi[50]. Ancak bu yorum uzaktır. Çünkü Süleyman peygamberin rüzgâr da emrindeydi. Allah’ın bildirdiğine göre rüzgâr onu her sabah bir aylık mesafeye götürürdü. Akşam da aynı şekildeydi. Nitekim bu husus şu ilâhî beyanda ifade edilmiştir: “Süleyman’ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik”[51]. Hal böyle iken suya ihtiyaç duysun da ona ulaşamasın, sonra da kuyu kazsın ve oradan suyu çıkarsın… Böyle bir durum ihtimal dâhilinde değildir. Yahut Süleyman peygamberin emri altında şeytanlardan ve cinlerden hazır kıta bekleyen, ona boyun eğmiş olanlar vardı. Hatta içlerinden biri Belkıs’ın tahtı için “Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana ge-
372 tiririm” demişti. [§]Diğeri ise “Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm” diye mukabele etmişti[52]. İmdi belirtildiği gibi böyle bir güç ve kudreti olan bir kimsenin suya ihtiyaç duyması diye bir şey söz konusu olmaz. Haydi diyelim ihtiyaç duydu, o takdirde de suyu elde etmek için hüdhüde başvurup onun yönlendirmesiyle kuyu kazma külfeti altına girmek asla olmayacak bir

49 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 144.

50 Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIII, 177-178.

51 Sebe, 34/12.

52 en-Neml, 26/39-40.

şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak bu bir sınama amaçlı olursa o başka. Kuşları denetlemesi onların tümünün korunması ve onların yeryüzüne dağılıp yayılmalarını önleme sorumluluğu kendisine ait olduğu içindi, yoksa onların dedikleri için değildi. *En doğrusunu Allah bilir.* Çünkü her kral ve emirin tebaasını ve maiyetini koruması, hallerini ve onların sebeplerini araştırıp tespit etmesi vazifesi kabilindendir. Bu da aynı şekildedir.

Sonra kuşlardan her bir tür için çok sayıda değil de temsilen bir tane olması da muhtemeldir. Onun için de **hüdhüdü niçin göremiyorum** demiştir. Eğer öyle değil de çok sayıda hüdhüd olsaydı o takdirde “Neden hüdhüdlerden birini göremiyorum” demesi icabederdi. Ama teftiş ettiği hüdhüd diğer hüdhüdlerin başı ve kralları ise o başka. O takdirde diğerleri arasında hüdhüdü niçin göremiyorum, gözüme gözükmüyor, onu elde edemiyorum. **Yoksa kayıplara mı karıştı?** demesi mümkün olabilirdi. Sanki o, bunu onlardan birine sordu, kendisine de onun kayıplar arasında olduğu bildirildi. Bunun üzerine de **onu şiddetle cezalandırırım**… dedi.

Bâtıniyye bu hususta şöyle dedi: Süleyman peygamberin herhangi bir şey ile muhatap olmayan, üzerinde kalem yürümeyen (yani yükümlü olmayan) bir kuşa ceza kesmesi ihtimal dâhilinde değildir. Onun azap edeceği yahut boğazlayacağı şeklindeki tehdidinden anlaşılıyor ki o bildik bir hüdhüd değil, aksine muhatap olan, üzerinde kalem yürüyen (mükellef olan) bir insandı. Karınca hakkında da aynı şekilde söylemişler ve onun kendisinden söz sadır olan, anlayış sahibi bir insan olduğunu iddia etmişler, bildik karınca olması ise ihtimal dâhilinde değildir, demişlerdir.

Ancak bu konuda onlara verilecek cevap şudur: Allah bu hayvanları, kuşları ve diğer varlıkları insanoğlunun menfaatine ve onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaratmıştır. Hal böyle iken onlar, kendilerinden yararlanılmasına imkân vermezler, varlık amaçları doğrultusunda davranmaktan kaçınırlarsa o takdirde, asli vazifelerini yerine getirtmek amacıyla onlara azap edilmesi ve boğazlanması mümkün olabilir. Hayvanların kendilerinden yararlanılabilmesi için terbiye ve eğitilmeleri için eziyet edilmesi de böyledir. Yahut bir başka ilâhî beyanda da belirtildiği üzere kendisini meşgul ederek Allah’ı anmaktan
ve bazı işlerini görmekten alıkoyduğu [§]için onu cezalandırmış olur: “Bir gün 373
akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, ‘Ben malı (atları) sevdim de o Rabb’imi anmaktan beni alıkoydu’ dedi. (Bak güneş de battı da)

onlar karanlığın perdesiyle gizlendi"[53]. O, Rabb'ini zikretmekten alıkoyduğu için (kendisini Allah'ı anmaktan alıkoyan atları geri çağırtıp ayaklarına ve boyunlarına vurmuştu). Buna göre hüdhüdün cezalandırılması da bu belirttiğimiz türden olabilir.

İnsanlardan bir kısmı bu âyetle, kuşların, hayvanların ve sair varlıkların, aynen diğerlerinin muhatap alınıp yükümlü kılındıkları gibi muhatap alındığına ve birtakım işlerle yükümlü kılındıklarına istidlâlde bulunmuşlardır. Buna da şu ilâhî beyanı delil getirmişlerdir: "Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan (ümmet) başka bir şey değildir"[54]. Allah, bu beyanda kuşların da diğerlerinin de aynen bizim gibi birer topluluk (ümmet) olduklarını bildirmiştir. Bir başka beyanda da hiçbir topluluğun uyarıcıdan yoksun kalmadığını haber vermiştir: "Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın"[55]. Ümmet, insanlardan ve cinlerden bizim gibilerdir. Bunun da delili şu ilâhî beyanlardır: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"[56]; "Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik"[57]. Benzeri başka ilâhî beyanlar da vardır. Buna göre "Sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir" denilirken kastedilen muhataplık ve teklif altına alma değildir, aksine daha başka birçok şey hakkındadır.

Sonra Belkıs'ın durumu ile ilgili hayreti mûcip bir durum da onun haberinin ve halinin Süleyman'a bu denli gizli kalmasıdır. Kraliçe ona yakındı. Oldukça güçlü (cebbâr), saltanat ve hükümranlık sahibi bir kadındı. Süleyman her gün sabah üç aylık yol alır, akşam da gene aynısını yapardı. Hal böyle iken nasıl olur da onun haline vakıf olamazdı. Üstelik cinler ve şeytanlar da emrinde, kendisine boyun eğmiş haldeydi. Onun adına nice zor işleri yapmakta, et-

---

53 Tercümeye esas alınan meal: "Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, 'Ben malı (atları), Rabb'imi hatırlattığı için sevdim' dedi. Derken (güneş batınca) onlar karanlığın perdesiyle gizlendi" (Sâd, 38/31-32) şeklindedir. Ancak müellifin istişhat şekline uygun düşmesi için onun anladığı şekilde tercüme etmiş bulunuyoruz. Birtakım rivayetlere göre Süleyman peygamber atlarla meşgul olurken vakit geçivermiş, güneş batmış da ikindi namazını kılamamış, o yüzden böyle söylenmiş, arkasından da onların ayaklarına ve boyunlarına vurmuş (Mütercim).

54 el-En'âm, 6/38.

55 el-Fâtır, 35/24.

56 ez-Zâriyât, 51/56.

57 el-A'râf, 7/179.

rafı kolaçan etmekte, âfakı dolaşmaktaydı. Hem sonra Süleyman, cümle halkı Allah'ı tevhide davet etmek görevi ile gönderilmişti. Bu durumda onun hali ve haberi hüdhüdün bunu haber vermesine kadar bu ölçüde kendisine nasıl gizli kalabilirdi? Bu vallahi şaşılacak bir durumdur! Ayrıca kralların mûtat siyasetlerinden biri de birbirlerini hafiyelerle izlemeleri ve gidişatlarından haberdar olmalarıdır.

Ancak onun durumunun böylesine gizli kalması şöyle izah edilebilir: Her
ne kadar o kendisi bilemiyor olsa da etrafındakiler de öyle değildi. Ancak her-
kes böyle bir konuyu ona söylemeye, kraliçenin halini ona bildirmeye saygıları
ve çekinmeleri yüzünden cesaret edemiyordu. Dolayısıyla o, ancak sorduktan
sonra durumdan haberdar olabilmiştir. [§]Hükümdarlar böyledir. Sorulma- 374
dıkça kedilerine gösterilen saygı ve tâzim gereği herkes her durumu ve haberi
onlara söyleyemezler. Süleyman'ın Belkıs ile olan durumu da işte böyle idi. Ya
da bize ulaşmayan ya da bizim algılayamadığımız başka bir durum ya da sebep
vardı, lâkin biz onu bilmiyoruz.

Süleyman kuşları gözden geçirdi ve Hüdhüdü niçin göremiyorum… diye sordu meâlindeki beyan hakkında bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Süleyman'ın gözden geçirmesi ve onu istemesi şöyle olmuştu: Kuşlar onu güneşe karşı gölgelerlerdi. Kuşlara bakınca hüdhüdün yerinin boş olduğunu ve oradan üzerine güneş ışığının gelmekte olduğunu gördü. İşte onun üzerine de **hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?"** diye sordu. **Onu şiddetle cezalandırırım** meâlindeki beyan hakkında da elbette onun tüylerini yolayım, kendisine güneş isabet etsin de görsün! şeklinde yorum yapmışlardır. Ancak biz, Süleyman'ın tehditle söylediği bu azabın mahiyeti hakkında yalana düşme korkusuyla bir açıklama yapmıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَكَثَ غَيْرَ بَع۪يدٍ فَقَالَ اَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِه۪ وَجِئْتُكَ مِنْ
سَبَاٍ بِنَبَاٍ يَق۪ينٍ ﴿٢٢﴾ اِنّ۪ي وَجَدْتُ امْرَاَةً تَمْلِكُهُمْ وَاُو۫تِيَتْ مِنْ
كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظ۪يمٌ ﴿٢٣﴾

22. "Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: 'Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim."

23. "Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var.'"

Çok geçmeden… (فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ) Yani çok geçmedi, sonunda ona geldi. İbn Mesûd'un mushafında "fe mekese ğayra baîdin sümme câehû" (فمكث غير بعيد ثم جاءه) şeklindedir. **Dedi ki: "Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim.** Sanki Süleyman ona "Neredeydin?" diye sormuştu da o da o zaman: **Ben, senin bilmediğin bir bilgi öğrendim, demişti. Bu âyet,** Übeyy'in mushafında "ehattü bimâ lem tühıt bihî ente ve lâ ehadün min cünûdike" (أحطت بما لم تحط به أنت ولا أحد من جنودك) şeklindedir. Yani "Ne senin ne de ordundan hiç kimsenin bilmediği bir şeyi öğrendim". Ben senin erişemediğin bir bilgiye eriştim, senin ve ordundan hiç kimsenin bilmediği bir bilgi edindim. Sonra da şöyle dedi: **Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim.** Onda hiç şüphe yoktur. Bunun üzerine Süleyman, öyle anlaşılıyor ki o haberin aslını esasını sordu. O da o zaman *-en doğrusunu Allah bilir-* şöyle dedi: **Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş…** Yani daha önce "ve bize her şeyden verildi"[58] meâlindeki âyeti tefsir sırasında da belirttiğimiz gibi hükümdarlara verilmesi âdetten olan her şey verilmiştir.

375 **[§]Çok geçmeden.** Bazıları bu beyan hakkında şöyle demişlerdir: Yani uzun olmayan bir süre. Benzer durumda, uzakta olanın geleceği kadar bir süre bekledi anlamına gelmesi de mümkündür. Çünkü zâhirde "mekese" fiili vakit değil de mekân için kullanılır. **Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim, demişti.** O bu sözüyle sanki Süleyman hakkında hayırhahlık yaptığını ve ondan şefkat beklediğini ummuştur. Şöyle diyor: Sana, ne senin ne de askerlerinden hiç kimsenin bilmediği bir haberi getiriyorum. Hal böyle iken nasıl bana azap edersin? Abdullah b. Mesûd'un mushafında "fe mekese ğayra baîdin sümme câehû" (فمكث غير بعيد ثم جاءه) şeklindedir[59]. Ebû Muâz dedi ki: Bu fiil, "mekese" şeklinde kef harfinin nasbı, "meküse" şeklinde ref'i ile her iki türlü de okunur.

Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim. Bazıları şöyle demişlerdir: Kesin, yani hiç kuşku içermeyen gerçek bilgi. Elbette bu kesinlik hüdhüde göredir. Süleyman'a nispetle ise öyle değildir. Görmez misin ki Süleyman bu haber üzerine: "Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz"[60] demiş, haber karşısında duraklamış ve onun söylediklerinin doğru mu yoksa yalan mı olduğunu öğrenmek için tahkik yapma ihtiyacı duymuştur. Bazıları şöyle demişlerdir: Buradaki "nebe'in yakîn"den (نبإ يقين) maksat hayreti mûcip bir haber, demişlerdir.

---

58 en-Neml, 27/16.

59 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 69.

60 en-Neml, 27/27.

Sonra **Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim** meâlindeki âyette Sebe hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları Sebe, yerleşim biriminin kendisine nispet edildiği bir adam adıdır, demişlerdir. Bazıları ise onun belde ismi olduğunu söylemişlerdir. Ebû Avsece şöyle dedi: Sebe, Yemen'in kurucusudur. Onu belde ismi yapan gayri munsarif olarak mecrur okumaz, kim de adam adı kabul ederse o zaman mecrur okur[61]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var. Bu âyetteki "vecedtü imraeten temlikühum" (وجدت امرأة تملكهم) ifadesinde gizli bir kelime (ıdmâr) vardır. Tam şekli sanki şöyledir: (تملك أهل سبأ) Ben Sebe halkına hükmeden bir kadın gördüm. Görmez misin ki sonunda şöyle demiştir: "Ancak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini de gördüm". Âyetin sonunda kavmin belirtilmesi "ehl" kelimesinin gizli olduğuna dair delil olmaktadır.

[§]Kendisine her imkân verilmiş. Erkek hükümdarların sahip oldukları 376
imkânlar, duruş, heybet vb. namına her ne varsa onların hepsinden bu kadın hükümdara da verilmiştir. Bazıları da buna, ülkesindeki her şeyden kendisine verilmiş anlamı yüklemiştir.

Bir de muhteşem tahtı var. Müfessirler şöyle dedi: Yani onun güzel, uzunluğu şu kadar boyda, genişliği şu kadar ende olan büyük ve iri bir tahtı var. Arşın hükümranlıktan kinâye olması da mümkündür. Buna göre **bir de muhteşem tahtı var** demek sanki muhteşem bir saltanatı var demek gibidir.

وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Ancak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini de gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş, böylece onları yoldan alıkoymuş; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar."

Ancak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini de gördüm. Hüdhüd, bunu Allah'tan başkasına secde etmenin ne kadar büyük bir yanlış olduğunu gördüğü için söylemiştir. Bununla kuş ve diğer hayvanların

---

61 Sebe belde özel adı olması halinde hem özel isim, hem de belde adları müennes sayıldığından müennes olacağı için gayri munsarif, adam adı olması halinde ise sadece özel isim olacağı için munsarif olur (Mütercim).

Allah'ı bildikleri ve O'nu tevhit ettikleri bilinsin istenmiştir. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız"[62].

Allah'ı bırakıp güneşe secde ediyorlar. Yani Allah'tan gayrı güneşe tapıyorlar. Allah dışında güneşe itaat ediyor ve ona boyun eğiyorlar anlamını vermek de mümkündür.

Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş. Yani şeytan, çirkin ve kötü amellerini onlara süslüyor ki bunları güzel görsünler. **Böylece onları yoldan alıkoymuş** olsun. Yoldan maksat Allah'ın yoludur. Çünkü yol mutlak olarak belirtildiği zaman Allah'ın yolu kastedilir ki o da İslâm'dır.

377 **[§]Bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar.** Eğer bu söz hüdhüdün sözü ise o zaman yorumu şöyledir: Böylece onları yoldan alıkoymuştur. Onlar an itibariyle doğru yolda değildirler. Çünkü hüdhüdün onların gelecek zamanda hidâyet bulamayacaklarını bilmesi mümkün değildir. Eğer bu söz Allah'tan ise o takdirde bu onların gelecekte hiçbir şekilde hidâyete eremeyeceklerini bildirme olur. Çünkü Allah onların gelecekte de hidâyet bulmayacaklarını bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّا يَسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذٖى يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَيَعْلَمُ مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ ۩

25.** "*(Şeytan bunu) ***göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler, diye yapmış."

(Şeytan bunu) göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, Allah'a secde etmesinler, diye yapmış. "Ellâ yescüdû" (اَلَّا يَسْجُدُوا) kelimelerinin tilâveti ve yorumu hakkında ihtilaf edilmiş; hem şeddeli hem şeddesiz okunmuştur. Şeddeli olarak "ellâ yescüdû" (اَلَّا يَسْجُدُوا) okuyanlar için iki izah şekli vardır: Birincisi, "Lâ"nın zaid olduğu şeklindedir. Bu durumda takdiri "Fehum lâ yehtedûne en yescüdû" (فَهُمْ لا يهتدون أن يسجدوا), yani onlar secde etmeye yol bulamazlar. İkincisi "Fe saddehüm ani's-sebîl" kavl-i celîli ile bağlantılı olmasıdır: "Fe saddehum ani's-sebîli liellâ yescüdû" (فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ لئلا يسجدوا), yani **Onları yoldan alıkoydu ki secde etmesinler.** Her kim de şeddesiz okursa o takdirde emir kipi olur.

---

[62] "Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tesbih ederler. Her şey O'nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız" (el-İsrâ, 17/44).

"Elâ fescüdû lillâh: (ألا فاسجدوا لله), yani bakın! Allah'a secde edin!" Bazıları şöyle demişlerdir: Şeddesiz olarak "elâ" "hellâ…" anlamındadır: Yani "Allah'a secde etselerdi ya!" demektir. İbn Mesûd'un mushafında da böyledir: "Hellâ yescüdû lillâh"[63] (هلا يسجدوا لله). Onun bu kırâati, şeddesiz okuyanların delili olmaktadır. Übeyy'in mushafında ise "Elâ tescüdû lillâh" (ألا تسجدوا لله) şeklinde muhatap kipiyledir, **gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilir** cümlesine kadar da hitap aynıdır[64]. Hafsa'nın mushafında ise nûn harfinin sübutu ile "ellâ tescüdûn" (ألا يسجدون) şeklindedir[65]. Kisâî şöyle dedi: Şeddeli olarak "ellâ" diye okuyanlar için yorum şöyledir: "Zeyyene lehumu'ş-şeytânu ellâ yescüdû" (زين لهم الشيطان ألا يسجدوا), yani şeytan onlara, belirttiğimiz gibi secde etmemelerini kendilerine güzel gösterdi. Şeddesiz (tahfif) hali ise emir olur. Yani "Secde edin!" (اسجدوا) "elâ" ise zait (sıla) olmaktadır. Aynı şekilde "yâ" harfi de zaittir.

[§]Bazıları şöyle demişlerdir: Her kim şeddesiz olarak okursa ona secde 378
etmesi lazım gelir. Çünkü emirdir. Şeddeli olarak okuyanlara göre ise secde lazım gelmez. Ancak bize göre her iki şekil de eşittir, her iki okumaya göre de secde lazım gelir. Çünkü başkasına secde emrinden secde etme lazım gelirken secde etmediklerinin haber verilmesi halinde secdenin gerekmemesi ihtimal dâhilinde değildir. Aksine secde etmedikleri haberi karşısında secde edilmesi, gerek onların yaptıklarına muhalefet etmek, gerekse Allah'a olan itaati göstermek bakımından evleviyet bile arzeder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkarır. "el-Hab'u" (الْخَبْء) mevcut olandan gizlenen demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: Göklerde olan el-hab' yağmurdur; onu yağdırarak açığa çıkarır. Yerde olan ise bitkidir, onu da bitirerek yüzeye çıkarır. el-Hab'ın insanların birbirlerinden sakladığı, birinin diğerinden gizlediği şey olması da mümkündür. Bildiriyor ki Allah onu bilir ve açığa çıkarır. Görmez misin ki **gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilir** meâlindeki beyan devamlı dikkat üzere olmaları için vaîd (azap tehdidi) olarak kullanılmıştır. Hafsa'nın mushafında "elâ yescüdûne lillâhillezî lehu'l-ğaybu fi's-semâvât" (ألا يسجدون لله الذى له الغيب فى السماوات والأرض) "Göklerde ve yerde gayb kendisine ait olan Allah'a secde etmezler mi" şeklindedir[66].

---

63 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 69.

64 İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 103.

65 Hafsa'nın kırâatinde bu okuma şekline rastlanılmamıştır. bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 212-214.

66 Hafsa'nın mushafında bu okuma şekli yoktur (bk. İbn Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Mesâhif*, s. 212-214).

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢٦﴾

26. "Oysa büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur."

Oysa büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur. O bunu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* hüdhüdün "Bir de muhteşem tahtı var" sözüne cevap olmak üzere belirtmiştir. Demiş oluyor ki: Muhteşem tahtın (büyük arşın) sahibi kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; o, yani Belkıs değildir.

قَالَ سَنَنْظُرُ اَصَدَقْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾

27. "Süleyman da, 'Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz', dedi."

Süleyman da, Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz, dedi. Yani bakacağız! Belkıs ile ilgili verdiğin habere ve getirdiğin bilgiye dair doğru mu söyledin, yoksa o konuda yalancılardan mısın, göreceğiz. Süleyman hüdhüdün haberini ne tasdik etti ne de yalanladı; onun doğru ya da yalan olduğu ortaya çıkıncaya kadar durup bekledi. Buradan da anlaşılıyor ki kendisine bir haber gelen kimsenin görevi, o konuda -haberin yanlış ya da yalana ihtimali bulunması halinde- hak ve hakikat ortaya çıkıncaya kadar beklemesidir.

اِذْهَبْ بِكِتَاب۪ي هٰذَا فَاَلْقِهْ اِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا
يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

379 [§]*28. "Şu mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onların yanından çekil de ne sonuca varacaklarına bak."*

Şu mektubumu götür, önlerine bırak. Süleyman'ın doğrudan hüdhüde mektubu götürmesini emretmesi ve tebliğ işini ona yüklemesi ihtimal dâhilinde değildir. Bir kere bu haber onun kendisine iletmiş olduğu en büyük haberidir. Şu halde bu ancak haber konusunda durumun kendine açıklık kazanması ve haberin doğru olduğunun ortaya çıkması için tevakkuf etmesi sonrasında olabilirdi. Onun bu işi tebliğle hüdhüdü görevlendirmesi kraliçe ile ilgili verdiği haberde doğru olduğunun kendince anlaşıldığını gösterir. Bu da ya kendisine Allah'tan gelen bir vahiy ile olmuştur ya da haberin kendisinde

kesin ve kuşatıcı bir bilgi oluşturacak şekilde (başka yoldan da) ulaşması ile olmuştur. Kesin bilgi sahibi olunca da mektubu ulaştırma işini ona vermiş ve şöyle demiştir: **Şu mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onların yanından çekil de ne sonuca varacaklarına bak.**

Sonra onların yanından çekil de ne sonuca varacaklarına bak. Bu kısımla ilgili iki izah olabilir: Birincisi: Mektubumu önlerine bırak, sonra onların yanından çekil, yani onlardan gizlen, bir yere saklan bak bakalım, ne diyecekler, aralarında ne gibi laflar edecekler, ne cevap verecekler? İkincisi: Âyette takdim tehir vardır: "Mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onların ne cevap vereceklerine bak! En sonunda işin bitince de dön gel!" Hüdhüd Süleyman'ın kendisine verdiği mektubun önlerine bırakılmasına dair emrini yerine getirdi. Gerçi bunlar âyette belirtilmemiştir ama bunun üzerine kraliçe şöyle dedi:

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنّ۪ٓي اُلْقِيَ اِلَيَّ كِتَابٌ كَر۪يمٌ ﴿٢٩﴾

29. "Sebe melikesi (adamlarına) ***şöyle dedi: Beyler! Bana çok önemli bir mektup gönderilmiş!"***

Beyler! Bana çok önemli bir mektup gönderilmiş! Sanki onlar "Kimden bu mektup?" dediler. İşte ona cevap olmak üzere de "O Süleyman'dandır"[67] dedi. **Çok önemli bir mektup** hakkında bazıları şöyle demişlerdir: Yani güzel. Kraliçe mektuptaki sözün güzelliğini ve inceliğini görünce böyle demiştir. Bazıları da "Kitâbun kerîmun" tabirini mühürlü mektup olarak yorumlamışlardır. Haberde rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Mektuba değer katan hususlardan biri de mühürdür"[68]. Yahut da bunun gibi ya da benzeri bir söz. **[§]Çok değerli bir mektup** sözünde bir hazfin olması da caizdir: **380**
Takdiri şöyledir: "Bana çok önemli bir adamdan bir mektup gönderilmiştir". Süleyman değerli olarak bilinen bir kimseydi. Öyle gözüküyor ki kraliçeye onun cömertliği ile ilgili haber ulaşmıştı. "Mele'" sözcüğüne gelince şöyle denildi: Onlar ileri gelen ve üst tabakadır. Zeccâc şöyle dedi: Onlara "Mele'" denilmesi[69] insanların ihtiyaçlarının onların yanında toplanması, her işle alakalı hüsnü rey ve tedbir sahipliğinin onlarda bir araya gelmesinden ötürüdür[70]. Ya da buna benzer bir söz.

67 Bir sonraki âyet.
68 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 162; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, I, 158.
69 Ziyade ve düzeltmeler *Şerh*'tendir (bk. vr. 555b).
70 Mele'e fiili doldurmak, bir araya getirmek anlamındadır (Mütercim).

اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ ﴿٣٠﴾ اَلَّا تَعْلُوا
عَلَيَّ وَأْتُون۪ي مُسْلِم۪ينَ ﴿٣١﴾

30. "Mektup Süleyman'dan gelmekte, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır;"

31. "'Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun' denilmektedir."

Mektup Süleyman'dan gelmekte, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır. O daha önce belirttiğimiz gibidir. Sanki onlar "Mektup kimden?" diye sordular. **Mektup Süleyman'dan gelmekte** dedi. Bu kez "Mektupta ne var?" diye sordular. Belkıs: **Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır; 'Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun' denilmektedir"**. dedi. **Bana üstünlük taslamayın**, yani kibre kapılmayın ve bana karşı ululuk taslamayın, tevhidi Allah'a has kılan **müslümanlar olarak bana gelin.** Yani kendi özlerinizi Allah'a teslim edin, O'na karşı ihlaslı olun, O'nun dışında hiçbir şeyi O'na ortak koşmayın, (ulûhiyette) hak sahibi görmeyin. Çünkü Süleyman, onların Allah'ın dışında güneşe tapmakta olduklarından haberdar edilmişti. Mektupta Bismillâhirrahmânirrahîm ile söze başlamak suretiyle onlara, secde edilmeye ve tapılmaya lâyık olan yegâne mâbudun, tapmakta oldukları şeyler değil Rahmân ve Rahîm olan Allah olduğunu bildirmiş oluyordu.

Sonra nebî ve resûllerin âdetlerinden biri de sözde ve mektuplarda gayet veciz (az ve öz) söyleyip yazmaları, lüzumsuz lakırdılarla meşgul olmamaları, lafı uzatmamalarıdır. Anlatıldığına göre Süleyman'ın Belkıs'a yazmış olduğu mektubun tamamı işte bu kadardı: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla! Bana üstünlük taslamayın, gelip bana teslim olun! Müslüman olarak bana gelin!" *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَتْ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَفْتُون۪ي ف۪ٓي اَمْر۪ي مَا كُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰى
تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾

381 **[§]*32. "Kraliçe şöyle dedi: Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem."***

Kraliçe şöyle dedi: "Efendiler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem". Kraliçe kavmi ile istişare etti ve onlardan bu konuda görüşlerini belirtmelerini istedi. Hükümdarların âdeti böyledir: Onlar bir şey yapmak istediklerinde yahut bir durum ile karşılaştıklarında kavminden rey sahipleri, aklı yeterleri (âkıl adamlar) ve hüsn-i tedbir sahiplerine danışırlar, sonra da yapacaklarını kendilerinin almış olduğu tedbir ve doğru olduğuna inandıkları karar ile yaparlar. Allah, resûlüne de aynı şeyi emretmiş ve "iş hakkında onlara danış"[71] buyurmuştur. Sonra da karar alındıktan sonra onu azim ile yerine getirmesini, bu konuda Allah'a güvenmesini ve işini O'na havale etmesini istemiştir. **Sizin görüşünüzü almadan.** Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir: Siz beni o konuda hazırlamadıkça ben asla bir işe kesin karar vermem. Ya da siz doğru ve hak olduğu konusunda tanıklık etmedikçe asla bir işe kesin karar vermem. Belkıs'ın şûra meclisi, kraliçenin görüş istemesi üzerine cevap oluşturdular ve ona şöyle dediler:

قَالُوا نَحْنُ اُولُوا قُوَّةٍ وَاُولُوا بَأْسٍ شَدٖيدٍ وَالْاَمْرُ اِلَيْكِ فَانْظُرٖى مَاذَا تَأْمُرٖينَ ﴿٣٣﴾

33. "Şu cevabı verdiler: 'Biz güçlüyüz, zorlu savaşçılarız, yine de yetki senindir; artık ne buyuracağını sen düşün.'"

Biz güçlüyüz, zorlu savaşçılarız. Yani kendimiz kuvvet sahibiyiz ve güçlüyüz, yani şiddetli savaşma kabiliyetine ve üstün muharebe gücüne sahibiz. Yani bu konuda bilgi ve donanım sahibiyiz. Bu söyledikleri söze rağmen onlar gene de işi kendisine havale ettiler ve şöyle dediler: **Yine de yetki senindir; artık ne buyuracağını sen düşün.** Hükümdarların vezirlerine ve tebaaya düşen işte böyle yapmaktır. Onlar herhangi bir konuda kendileriyle istişare edildiği zaman kendilerince en doğru ve en güzel olan seçeneği göstermek, sonra da nihaî kararı yöneticilere terketmek zorundadırlar. Süleyman peygamberin (s.a.) kıssasında acayiplikler ve âdap ile ilgili beyanlar yanında hükümdarların siyaseti ve yönetim âdabının talimi (siyasetnâme) de vardır. Bunlardan biri

---

71 "Sen onlara sırf Allah'ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever" (Âl-i İmrân, 3/159).

Süleyman’ın “Fehüm yûze‘ûn”[72] demesidir. Bir başka örnek ise “Ve tefakkade’t-
382 tayr”[73] (وتفقد الطير) kelâm-ı ilâhîsidir. [§]Bir başka örnek Süleyman’ın: “Le ü‘azzibennehû azâben şedîden”[74] (لاعذبنه عذابا شديدا) sözüdür. Başka bir örnek Belkıs’ın kavminin ileri gelenleri ile bu konuda istişarede bulunması ve kavminin de kendisine verdikleri karşılıklardır. Gene bir başka örnek Belkıs’ın hükümdarların tabiatı ve adetleri olarak onların girdikleri yeri ifsat edip, insanları öldürmeleri ve halkına boyun eğdirmeleri olduğunu söylemesidir. Nitekim bunu ifade etmek üzere şöyle demişti:

قَالَتْ اِنَّ الْمُلُوكَ اِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً اَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا اَعِزَّةَ اَهْلِهَا اَذِلَّةً وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾

34. “Kraliçe şöyle dedi: ‘Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır.’”

Kraliçe şöyle dedi: Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler ve halkının ulularını aşağılanmış duruma düşürürler. Bunlar da öyle yapacaklardır. Müfessirler şöyle dediler: Bu, kraliçenin “halkın ulularına böyle yaparlar” demesine Allah’ın şahitlik etmesi ve onu doğrulamasıdır.

وَاِنّ۪ي مُرْسِلَةٌ اِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾

35. “Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler?”

Ben bunlara bir hediye göndereceğim, sonra bakacağım elçiler ne ile dönecekler? Belkıs’ın şöyle dediği nakledilmiştir: Bu konuda benim bir düşüncem var. Eğer o dünya düşkünü biri ise o takdirde onu mal ile razı ederiz, bize karşı sükût eder ve kötülüğünü üzerimizden çeker. Yok, öyle değil de nebî ise o zaman bizim hediyemizi kabul etmez ve biz de durumu anlarız. Kraliçe düşündüğünü yaptı ve ona birtakım hediyeler gönderdi. Süleyman onları kabul etmedi, böylece anladı ki o nebîdir. Onun bu yaptığı, konu ile ilgili güzel

72 “Birlikte sevk ve idare ediliyordu” (en-Neml, 27/17).

73 “Süleyman kuşları gözden geçirdi/denetledi” (en-Neml, 27/20).

74 “Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!” (en-Neml, 27/21).

bir tedbir, yerinde bir görüş ve başvurulan bir çare idi. O bu şekilde durup sonucu bekledi ve kavminin kendisine işaret ettiği doğrultuda savaş hazırlığına koyulmadı. İbn Abbâs şöyle dedi: Belkıs, Süleyman'ın mektubu kendisine gelince bu konuda kavmiyle istişare etti ve onlara cevaplarının ne olacağını sordu. Onlar da kendisine mâlum cevabı verdiler. Belkıs dedi ki: Ona bir hediye göndereceğim. Eğer onu kabul ederse o bir kraldır; onunla savaşırım. Yok, kabul etmezse o bir nebîdir, ona tâbi olurum[75].

[§]Ebû Avsece dedi ki: "Fe nâzıratün" (فَنَاظِرَةٌ) Bu kelime ona mühlet verdim 383
anlamındaki "Enzartühû nızraten" (أنظرته نِظرة) kullanımı gibidir. "en-Nızratü" (النظرة) özellikle borç ile ilgili olarak kullanılır ve mühlet vermek demektir.

فَلَمَّا جَٓاءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَٓا اٰتٰينِيَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّٓا اٰتٰيكُمْ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾

36. "(Elçiler) ***Süleyman'a geldiğinde o şöyle dedi: Siz bana mal yardımı mı yapıyorsunuz? Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha değerlidir. Hayır, hayır! Bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir."***

Süleyman'a geldiğinde… Muhtemelen Belkıs'ın hediye ile gönderdiği elçidir. Ya da Süleyman'a Belkıs'ın gönderdiği mal geldiğinde. Şu ya da bunun olması da mümkündür.

Siz bana mal yardımı mı yapıyorsunuz? Yani siz bana mal mı veriyorsunuz. Edebiyatçılar (ehl-i edeb) şöyle dedi: "Etümiddûneni bi-mâlin" (اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ) cümlesindeki "tümiddûne" kelimesi "meded"dendir. "Meded" (الَمدد) ziyade demektir. Kavme imdad edilmesi gibi. Nihayetinde bu eylem vermek anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz"[76]. Ve bu kelimenin ziyade anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha değerlidir. Yani Allah'ın bana verdiği nübüvvet, ilim ve hikmet, **sizin bana verdiğiniz** mallardan daha hayırlıdır, müslüman olarak bana gelmeniz halinde **Allah'ın bana verdiğinden size veririm. Size verdiğinden daha hayırlıdır,** yani müslüman olarak gelmeyip de İslâm'dan yüz çevirmeniz halinde. Ya da buna benzer bir izah.

---

75 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 155-156.

76 et-Tûr, 52/22.

384 Bazı müfessirler şöyle dedi: [§]Allah'ın bana verdiği hükümranlık, size verdiği saltanattan daha hayırlıdır. Çünkü Allah ona cinni, şeytanları, kuşları, rüzgârı ve her ne varsa hepsini onun emrine âmâde kılmıştı. Bu ise onun için daha hayırlı, kraliçenin saltanatından daha ihtişamlı idi. Birinci yorum daha uygun ve yakındır. Zira Süleyman'ın kendi saltanatı ile başkasına karşı öğünmesi ihtimal dâhilinde değildir. Onun övüncü ancak din ve nübüvvet ile olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayır, hayır! Bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir. Bazıları şöyle demişlerdir: Size geri iade edilmesi halinde **bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir.** Ancak bu uzak bir yorumdur. Çünkü hediye veren kimse, hediyesinin kabul edilmeyip kendisine geri çevrilmesi halinde sevinmez, aksine bundan üzüntü duyar ve kederlenir. Ancak buyuruyor ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* aksine bizden size gelecek mal ve hediyelerle asıl siz sevinirsiniz. Çünkü sizin bütün amacınız maldır, dünyalıktır. Bizim muradımız ise dindir, âhiret yurdudur. Ya da buna benzer bir izah. Bunun en doğrusunu bilen Allah'tır.

اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِنْهَا اَذِلَّةً وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾

37. "(Ey elçi!) ***Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelir, muhakkak surette onları yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!"***

(Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine geliriz… *En doğrusunu Allah bilir ya,* o bunu hediyeyi getiren elçiye söylemiştir. **(Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine geliriz…** Yani eğer müslüman olarak gelmezlerse asla karşı koyamayacağı ordularla onların üzerine geliriz ve **muhakkak surette onları** -müslüman olarak bana gelmemeleri halinde- **yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!"**

قَالَ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾

38.* “**(Danışmanlarına dönerek) ***‘Beyler! Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz?’ diye sordu.”

Süleyman aleyhisselâm dedi ki: **Beyler!** O kavminin ileri gelenlerine hitap etmişti. Kralların âdeti böyledir. Onlar bir şeyle ilgili birilerine hitap edecekleri zaman içlerinde şeref ve makam mevki sahibi kimselere seslenirler. **Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce hanginiz o kraliçenin tahtını bana getirebilirsiniz? diye sordu.** Bazı müfessirler şöyle dedi: Süleyman peygamber bu istekte bulundu, çünkü Allah’ın nebîsi olarak biliyordu ki onlar ne zaman müslüman olurlarsa o andan itibaren hem kanları hem de malları dokunulmaz olacaktır. O yüzden arzu etti ki onlarla ilgili bu durum henüz olmadan, kanları ve malları henüz dokunulmazlık kazanmadan tahtı getirilmiş olsun. Ancak böyle bir yorum imkânsız ve uzaktır, hatta çirkin bir sözdür. Süleyman’ın onların mallarını eline geçirmeyi arzu etmesi ihtimal dâhilinde değildir. [§]O 385
Süleyman ki gönderilen hediyeleri gerisin geri kraliçeye iade etti ve onlara şöyle dedi: “Bunlarla ancak siz sevinirsiniz, çünkü siz dünya ehlisiniz. Zira dünya ehli mala rağbet eder. Biz ise din ehliyiz ve bizim emelimiz dindedir. Biz ancak dinimizle sevinir, huzur buluruz”. İşte böyle birinin pek bir acele ile kraliçenin malına ve tahtına göz dikmesi asla muhtemel değildir. Bu durumun izahı *en doğrusunu Allah bilir ya,* iki şekilde olabilir: Birincisi: Süleyman peygamber onlara, askerlerinden tek bir neferin tahtı, olanca cesametine rağmen onların gözü önünde ve müşahedeleri altında tek başına kaldırması, aralarından tek başına taşıması suretiyle gücünü ve saltanatını göstermek istemiştir. Böylece şunu bilsinler istemiştir: Buna kādir olan asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelmeye de kādirdir. Hem de bu, şu sözünü doğrulama amacı taşır: “Asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine geliriz”[77]. Böylece bileceklerdi ki bu gücüyle Hz. Süleyman onları kahru perişan etmeye ve yenmeye muktedirdir.

İkincisi: Onlara peygamberliğine delil olmak üzere mûcizelerinden bir mûcize göstermek istemiştir ki geldiklerinde kendisinin kral değil peygamber olduğunu bilsinler. Bahsettiğiniz bu yorum bir mûcizedir, lâkin, onun kral değil nebî olduğunu bilmeleri için onların müslüman olarak gelmeden önce gösterilmesi halinde mûcize olur.

Onlar boyun eğerek bana gelmeden önce. Yani barış anlaşması yapmış bir halde… Bu yorum dilbilim açısından mümkündür.

---

[77] Bir önceki âyet.

قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ وَاِنّ۪ى
عَلَيْهِ لَقَوِىٌّ اَم۪ينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذ۪ى عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ اَنَا
اٰتِيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ
هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبّ۪ى ۠ لِيَبْلُوَن۪ى ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا
يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ رَبّ۪ى غَنِىٌّ كَر۪يمٌ ﴿٤٠﴾

39. “Cinlerden bir ifrit: ‘Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim’ dedi.”

40. “(Bu konuya dair) ***kitaptan bir bilgisi olan ise: ‘Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm’ diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: ‘Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabb’imin bir lütfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabb’imin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir.’”***

Cinlerden bir ifrit, ‘Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm’, dedi. Bazıları şöyle demişlerdir: Onun makamı yargı makamı idi. Yargı faaliyetini daha bitirmeden tahtın getirilmesini istemişti. **Gerçekten bu işe gücüm yeter, ben güvenilir biriyim.** Çünkü cin insandan daha güçlüdür. Kendisini güvenilir olmakla niteledi, çünkü cinler insanların tutkulu olması gibi mala karşı arzulu değillerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: O kadının namusuna karşı güvenilir anlamındadır[78]. Makamından maksat da an itibariyle kalkıncaya kadar oturmakta olduğu yerdir. Ancak onun makam derken neyi kastettiğini tam olarak biz bilemeyiz.

386 [§]İbn Kuteybe şöyle dedi: İfrit, güçlü ve güvenilir demektir. Aslı ‘İfr’dır, sonuna “tâ” harfi eklenmiştir. Şöyle denilir: ‘İfrît nifrît ve ‘ifriye nıfriye ve ‘ufâriye nufâriye (ama bu sonuncusu duyulmamıştır)[79]. Ebû Avsece ise şöyle dedi: el-‘İfrît, isyankâr iğrenç varlık demektir, çoğulu ‘afârît gelir.

---

78 Bu görüş İbn Abbâs’a isnat edilmektedir (bk. Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIII, 204). Herhangi bir kimseye nispet edilmeksizin de kaynaklarda yer almıştır (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 162).

79 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 324.

Bazıları şöyle demişlerdir: Süleyman bundan daha acele olmasını istedi. Bunun üzerine **kitaptan bir bilgisi olan dedi ki:** Nakledildiğine göre o kişi kendisiyle dua edildiğinde Allah'ın duayı kabul ettiği ism-i a'zamı bilirdi. **Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm.** Sonra göz açıp kapama (irtidâdu't-tarf) hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları şöyle demişlerdir: Ülkesinin bir ucuna bir adam göndermesi ve onun oraya gidip geri dönmesi arasında geçen süre kadardır. Bazıları ise o göz kapakları kapanana kadar kişinin uzak olan şeye bakmasıdır, demişlerdir.

Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce. Bazıları şöyle demişlerdir: Taht, yeraltında bir tünele girdi ve Süleyman'ın tam önüne geldi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* fakat öyle anlaşılıyor ki o kişi kendisi taşıma, getirme gibi hiç zahmet çekmeden ism-i a'zam sayesinde tahtı getirtmişti. Bu da gösteriyor ki mûcizeler, peygamber olmayanların ellerinde de gerçekleşebilir. Ancak o mûcize peygamber olmayanların elinde gerçekleşse de, gönderilen peygamberin mûcizesi sayılır.

Şöyle dedi: Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan Rabb'imin bir lütfudur. Bazıları şöyle demişlerdir: Vallahi o bunu bir övünç, şımarıklık ya da taşkınlık şeklinde görmedi, aksine şükretti ve tevazu gösterdi. Bazıları şöyle demişlerdir: O adam ism-i a'zamı söyleyip de tahtı önünde hazır bir vaziyette görünce Süleyman'ın kalbinden bir şeyler geçti ve hatırına kendi yanında ilim sahibi birinin nasıl olur da kendisinin bilmediği bir ilme sahip olur, diye bir düşünce geldi. Allah onu hayra yöneltti ve kendisine denildi ki: O Allah'ın, senin emrine tevdi ettiklerindendir. [§]Bunun 387
üzerine Süleyman hemen **Bu Rabb'imin bir lütfudur** dedi. Rabb'im bana vermediği ilmi bu adama vermekle beni sınıyor, böyle biri benim emrim altındadır diye şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü yapacağım? Ancak onun başkasına verilen bir nimetten dolayı şükretmesi pek muhtemel değildir. Sonra Süleyman'ın **Bu Rabb'imin bir lütfudur** demesi onların müslüman olarak gelmeleri yahut Allah'ın kendisine vermiş olduğu nübüvvet ve ilim sebebiyle de olabilir. O, **bu Rabb'imin bir lütfudur** derken onunla kendi emrine âmâde kılınan nimetleri kastetmiş de olabilir. **Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınayan,** yani şükür mü edeceğim yoksa nankörlükle inkâr mı edeceğim diye beni imtihan eden… **Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur.** Allah bununla bilinsin istedi ki O şükür ile kulunu imtihan eder ve onun yerine getirilmesini emreder, ancak bu kendisi için değil imtihan edilen ve kendisine şükretmesi emredilen kulun kendi menfaati içindir.

Rabb'imin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir. O'nun kulun şükretmesine ihtiyacı yoktur. Ayrıca O kerem sahibidir; bu itibarla kulundan çoğu da azı da kabul eder.

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ اَتَهْتَدٖٓى اَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذٖينَ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٤١﴾

41. "'Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getirin; bakalım gerçeği anlayacak mı yoksa anlamayanlardan mı olacak?' dedi."

"Onun tahtını tanıyamayacağı bir hale getirin… Müfessirler şöyle dedi: "Nekkirû" (نَكِّرُوا) demek tahtını onun tanıyamayacağı hale getirin, değiştirin demektir. Sanki o, tahtın üzerinde bulunan birtakım şeylerin kaldırılmasını ya da bazı şeylerin eklenmesini emretmiş ve bu şekilde kraliçeyi sınamak istemişti, bakalım tahtını tanıyabilecek mi yoksa tanımayacak mı? "el-Münker" (المنكر) tanınmayan demektir. Nitekim şu ilâhî beyanlarda bu anlamda kullanılmıştır: "(İbrahim içinden) 'Hiç de tanıdık kimseler değil' diye geçirmişti"[80]; "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü"[81]. Yani onları tanımadı. Onun **Tahtını değiştirin.** Bu ifade mâna bakımından aslında "nekkirû arşehâ" (نَكِّرُوا عَرْشَهَا) **Tahtını değiştirin** şeklinde olup "lehâ" (لها) kısmı zait gibidir. **Tahtını değiştirin, tanıyamayacağı bir hale getirin.** Ancak "Lehâ", "li eclihâ" (لاجلها) anlamında olursa, yani "onun (sınanması) için değiştirin" anlamı kastedilirse dil bakımından o zaman yerinde olur. Belli ki bu anlam kastedilmiştir.

388 **[§]Bakalım gerçeği anlayacak mı yoksa anlamayanlardan mı olacak? dedi.** Müfessirler şöyle dedi: Onun kendi tahtı olduğunu anlayabilecek mi yoksa anlayamayacak mı? Şöyle bir anlam da mümkündür: Acaba o, Allah'ın dinine ve O'nun birliğini tasdik etme inancına **ulaşabilecek mi** yoksa Allah'ın dinine **yol bulamayacak mı? Bakalım**.

---

80 "Onun yanına girdiklerinde 'selâm' demişler, o da 'selâm' demiş; (içinden) 'Hiç de tanıdık kimseler değil' diye geçirmişti" (ez-Zâriyât, 51/25).

81 "Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. 'Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik' dediler" (Hûd, 11/70).

فَلَمَّا جَٓاءَتْ ق۪يلَ اَهٰكَذَا عَرْشُكِ قَالَتْ كَاَنَّهُ هُوَ وَاُو۫ت۪ينَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِم۪ينَ ﴿٤٢﴾

42. "Kraliçe geldiğinde, 'Senin tahtın da böyle mi?' diye soruldu. 'Tıpkı o!' dedi ve ekledi: 'Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğmiştik.'"

Kraliçe geldiğinde, 'Senin tahtın da böyle mi?' diye soruldu. 'Tıpkı o!' dedi. Bazıları şöyle demişlerdir: Nasıl ki onlar tahtına değişiklik yapmak suretiyle onun aklını karıştırmak istemişlerse kraliçe de aynı şekilde kesin cevap vermeyerek tahtla ilgili onları kuşku içine düşürüp akıllarını karıştırmak istemiştir. Ancak **Tıpkı o!** sözü ile onun taht konusunda, onda gördüğü birtakım değişiklikler ve tanınmayacak hale getirmelerinin bir sonucu olarak kesin bir şey söylemediğini, onu tahtının benzeri gördüğünü ve bundan dolayı da duraksadığını söylemek daha yerinde bir yorumdur. **Kraliçe geldiğinde, 'Senin tahtın da böyle mi?' diye soruldu.** Bu ilâhî beyan gösteriyor ki taht, bazı müfessirlerin dedikleri gibi kraliçe üzerinde uyuyorken taşınmamıştır. Aksine taht o gelmeden daha önce getirilmişti. Kraliçe onlara daha sonra gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Görmez misin? O taht üzerinde iken değiştirilmesi emredilecek, o da üzerinde olduğu halde bundan haberdar olmayacak. Bu uzak bir yorumdur. Konunun en doğrusunu bilen Allah'tır.

Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğmiştik. Eğer bu sözü söyleyen Süleyman ise sanki şöyle demiş olmaktadır: Biz Belkıs'ın kendi tahtı olduğunu bilmesinden evvel, onun tahtı olduğunu biliyorduk. Bizim taht ile ilgili bilgilenme konusunda ona sormaya ihtiyacımız da yoktu. Ancak biz haber alma ve onu sınamak amaçlı sormuş idik. "Ve künnâ müslimîn" (وَكُنَّا مُسْلِم۪ينَ), yani **hepimiz müslüman olduk**. Ya da bu, "Şüphesiz biz Dâvûd'a ve Süleyman'a da bir ilim verdik"[82] meâlindeki âyet ile bağlantılıdır.
**[§]Biz bundan önce hakkınızda bilgi sahibi olmuş ve çağrınıza boyun eğ- 389
miştik.** Eğer böyle bir anlam verilmezse bunun öncesindeki "Tıpkı o!" sözü ile zâhirde bir bağlantısı gözükmüyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

82 en-Neml, 27/15.

وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنَّهَا كَانَتْ مِنْ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾

43. "Onu, daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler saptırmıştı. Çünkü o inkârcı bir kavimdendi."

Onu, daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler saptırmıştı. Bazıları şöyle demişlerdir: Onun Allah'ın dışında güneşe ve putlara tapıp onlara ibadet etmesi, onu İslâm'dan ve Allah'a tapınmaktan alıkoymuştu. Bazıları da şöyle demişlerdir: Onu Allah'tan başkasına yapmakta olduğu ibadetten Süleyman alıkoydu. Çünkü onun müslüman olduğu zikredildi.

"Saddehâ" (صَدَّهَا) demek, geri çevirmek, engellemek demektir.

قِيلَ لَهَا ادْخُلِى الصَّرْحَ فَلَمَّا رَاَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ اِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرَ قَالَتْ رَبِّ اِنِّى ظَلَمْتُ نَفْسِى وَاَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمٰنَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

44. "Ona, 'Köşke gir' denildi. Kraliçe salonu görünce, onu oraya toplanmış su sandı ve eteğini topladı. Süleyman, 'Bu, billûrdan yapılmış bir köşkün şeffaf zeminidir' diye uyardı. Kraliçe, 'Rabbim! Ben gerçekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman'la beraber âlemlerin Rabb'i olan Allah'a teslim oldum' dedi."

Ona, "Köşke gir" denildi. Bazıları şöyle demişlerdir: "es-Sarh" (الصَّرْحَ) kabul salonu demektir. Zeccâc'ın görüşü böyledir[83]. İbn Kuteybe, Ebû Avsece ve müfessirlerin çoğu şöyle dedi: "Sarh" saray demektir[84]. Sonra biz, acaba bu sarayı yaptırmasının, kraliçeye oraya girmesini emretmesinin, onun da baldırlarını açmasının sebebi neydi? bilmiyoruz. Müfessirlere gelince onlar bu konuda aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: Belkıs yola çıkınca cinler dediler ki: Süleyman'dan yeterince sıkıntı çektik. Eğer Süleyman ve bu kadın ikisi baş başa verir birleşirler ve her ikisinin sahip olduğu ilim bir araya

83 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 127.
84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 325.

gelirse biz mahvolduk. Bu kadının annesi peri idi. Dediler ki: Gelin biz bu kadını Süleyman'a kötü gösterelim ve ondan soğutalım. Bunun üzerine Süleyman'a şöyle denildi: Bu kadının ayakları aynen hayvanlarınki gibi toynaklıdır, çünkü onun annesi peridir. Bunun üzerine Süleyman hemen emretti ve kendisine su üzerinde kristalden bir ev yapıldı [§]içine de balık atıldı ki Belkıs onu görünce 390
su zannetsin de eteğini yukarıya doğru açsın, ayakları ortaya çıksın, Süleyman da baksın, cinler doğru mu söylemiş yalan mı böylece ortaya çıksın. **Kraliçe onu görünce, onu su sandı ve baldırlarını çemredi**. Süleyman da baktı, bir de ne görsün ayakları ve baldırları dünyanın en güzel kadını. Cinler Süleyman'ın Belkıs'ın baldırlarını gördüğünü anlayınca Belkıs'a: **Baldırlarını açma, Bu, billûrdan yapılmış bir köşk dediler.** Bazıları şöyle demişlerdir: Hayır öyle değil. Aksine şöyle: Süleyman'a dediler ki o kadının baldırlarında kıl var, o kıllı bacak biridir. O da bunu öğrenince böyle bir sarayın yapılmasını emretti. Bazıları şöyle demişlerdir: Hayır öyle değil. Aksine şöyle: Cinler Süleyman'ın kraliçe ile evlenmesinden endişe ettiler. Eğer bu olursa kraliçenin cinlerin kendisine bildirdikleri ve ifşa ettikleri birtakım hususları Süleyman'a açacağından korktular. Bu yüzden Süleyman'ın kadından nefret etmesini sağlamaya çalıştılar. Onun aklında ve özünde birtakım kusurların olduğunu söylediler. "Ey Allah'ın nebîsi! Biz sana onun aklındaki kusuru göstermeyelim mi? Onun aklında sorun var". dediler. O da "Tamam, olur!" dedi. Cinler hemen su getirdiler ve onu akıtıp derince bir su kütlesi oluşturdular. Sonra balık ve kurbağa getirip onları suya saldılar. Sonra da **Kraliçe onu görünce, onu su sandı ve baldırlarını çemredi**. Hemen Süleyman'a şöyle dediler: Bu kadının aklından zoru var, görmez misin ki su nedir kristal köşk nedir bilmiyor ve ikisini birbirinden ayırdedemiyor. Ya da buna benzer laflar ettiler. Ancak biz bunun sebebi neydi bilemiyoruz. Süleyman peygamberin yabancı bir kadının bacaklarına bakmak için böyle bir çareye başvurmasını ihtimal dâhilinde görmüyoruz.

Sonra başka yorumlar da mümkündür. Süleyman ona nübüvvetinin mûcizelerinden birini göstermek istemiş olabilir. Bunun için de şeffaflığı sebebiyle sanki suymuş gibi gözüken kristalden bir köşk inşa ettirmiştir. Öyle bir köşk ki o beşer gücü dâhilinde değildir, o insan işi değil ancak semavî bir tedbirin sonucu olabilir. Ya da bununla şunu murat etmiş olabilir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* kendi hükümranlığının büyüklüğünü ve saltanatının ihtişamını ona göstermek ve böylece onun kendisinin dilediği her şeyi yapmaya kādir olduğunu, onun davetine icabetle itaatine girme, Allah'a boyun eğme ve müslüman olmadan başka yapılabilecek bir şeyin olmadığını anlamasını sağlamak. İşte o andır ki o da Allah'tan gayrısına tapmakla **Rabbim! Ben ger-**

çekten kendime zulmetmişim! Artık Süleyman’la beraber âlemlerin Rabb’i olan Allah’a teslim oldum, dedi. Yani içtenlikle döndüm ve özümü âlemlerin Rabb’i olan Allah’a teslim ettim, dedi.

İbn Kuteybe dedi ki: “Sarh” (الصرح) saraydır. Çoğulu “surûh”tur (الصروح). “Lücce” (اللجة) bir araya toplanmış derin su demektir. “el-Mumerrad” (الممرد) da çamur ya da kireç ya da başka bir malzeme ile sıvanarak kaygan hale getirilmiş yer demektir. Bir başkası da şöyle dedi: Mumerrad uzun demektir.
391 İbn Kuteybe şunları da söyledi: [§]Bu saydamlık anlamından hareketledir ki yüzünde tüy olmayanlara da “emrad” (الأمرد) denir. Bitek olmayan kuma da Merdât (مرداة) denir. “el-Mumerrad” uzun olana denilir (mutavvel). Bazı kalelere “Mârid” (مارد) denilmesi bu anlam sebebiyledir. Kisâî şöyle dedi[85]: Mumerrad, düz, kaygan demektir. Tüysüz ergenlere “emrad” denilmesi de işte bu anlam ilişkisindendir**.**

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ فَاِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾

45. “Semûd kavmine, ‘Allah’a kulluk edin’ demesi için kardeşleri Salih’i gönderdik. Ama hemen birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler.”

[Semûd Kavmi ve Salih Peygamber]

Semûd kavmine, “Allah’a kulluk edin” demesi için kardeşleri Salih’i gönderdik. Yorumu şöyle olabilir: Biz Semûd kavmine kardeşleri Salih’i gönderdik ve onlara Allah’a kulluk edin! demesini emrettik. Yorumu şöyle de olabilir: Allah’a kulluk edin demesi peygamberliğinden dolayıdır. Yani biz onları Allah’a kullukta bulunmaya davet etsin diye onu peygamber gönderdik. **Allah’a kulluk edin.** Bu beyan Allah’ın birliğini tasdik edip ona kul olun anlamında olabileceği gibi, bizzat ibadetin kendisi anlamında da olabilir: Yani Allah’a ibadet edin, o konuda başkasını O’na ortak koşmayın ya da O’ndan başkasını tanrılar diye isimlendirerek ulûhiyette O’na ortak koşmayın, buna mukabil sadece O’nu yegâne mâbut bilin. Her ne olursa olsun âyette yalnızca O’na ibadet edilmesine ve O’ndan başka ilâhın bulunmadığını tasdik etmeye dair emir vardır.

---

85 Kisâî’ye nispet edilmiş şekliyle bu sözü kaynaklarda bulamadık. Ancak İbn Kuteybe bu sözü herhangi birine nispet etmeksizin kitabında zikretmiştir (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 325).

Ama hemen birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler. Bu beyan hakkında şöyle denildi: İki gruptan maksat biri Salih'e inanan, diğeri de onu yalanlayan kesimdir. Bu beyanda Allah onların husumetlerinin neden ve kimler arasında olduğuna dair bir açıklamada bulunmadı. Ancak başka bir ilâhî beyanda onu açıkladı ve tefsir etti, o da şudur: "Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf gördükleri kesimden inananlara dediler ki: 'Siz Salih'in, Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' Onlar da, 'Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inanırız' dediler. Büyüklük taslayanlar ise, 'Biz de sizin inandığınızı inkâr ediyoruz' diye karşılık verdiler"[86]. **Ama hemen birbiriyle çekişen iki grup oluverdiler** meâlindeki beyanda sözü edilen çekişme Salih'i inkâr edenlerin elebaşları ile ona inananlar arasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾

[§]46. "Salih, 'Ey kavmim!' dedi, 'İyilik dururken niçin kötülüğe koşu- 392
yorsunuz; size merhamet edilmesi için Allah'tan bağışlanmayı dileseniz olmaz mı?'"

Salih, "Ey kavmim!" dedi, İyilik dururken niçin kötülüğe koşuyorsunuz? Niçin Allah'ın rahmeti varken alelacele azabını istiyorsunuz. Onların alelacele azabı ve kötülüğü istemeleri bir başka ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler, böylece Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar ve "Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!" dediler"[87]. İyilikten önce kötülüğe koşmaları işte bu demektir.

Size merhamet edilmesi için Allah'tan bağışlanmayı dileseniz olmaz mı? Yani size merhamet etmesi için Allah'ın birliğini tasdik etseniz, O'na ibadette ve ulûhiyette başkasını şirk koşmasanız ya? Bu beyanda onların Allah'ın birliğini tasdik etmeleri ve tövbeyle O'na yönelmeleri halinde kendilerine rahmeti ile muamele edeceğine dair umutlandırma vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[88].

---

86 el-A'râf, 7/75-76.

87 el-A'râf, 7/77.

88 el-Enfâl, 8/38.

قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ قَالَ طَٓائِرُكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾

47. "Şöyle cevap verdiler: 'Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz.' Salih, 'Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz' dedi."

Şöyle cevap verdiler: "Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz". Yani senin ve seninle birlikte olanlar yüzünden uğursuzluğa uğradık. Kâfirler öteden beri Allah'ın peygamberlerine (s.a.) ve onlarla birlikte iman edenlere şöyle bir isnatta bulunmuşlardır: "Hep sizin meymenetsizliğiniz yüzünüzden uğursuzluğa uğradık". Onların başlarına bir sıkıntı ve belâ geldiğinde onların kendilerine uğursuzluk ve şomluk getirdiklerini ileri sürerler ve şöyle derlerdi: "Bu başımıza gelen hep sizin uğursuzluğunuz yüzündendir". Bolluk ve bereket olduğu zaman ise "Bu bize bizden, bizim sayemizde!" derlerdi. Bu, Mûsâ'nın kavminin ona söyledikleri sözdür: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince "Bu bizim hakkımızdır" derler…"[89] Mekke halkı da Hz. Peygamber'e (s.a.) aynı
393 şekilde demişlerdi: [§]"Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler!"[90] Onlar başlarına gelen belâ ve sıkıntılar yüzünden Hz. Peygamber'i uğursuzlukla suçlarlar, her türlü olumsuzluğu hep onun putperestliği eleştirmesinden bilirlerdi. Allah, resûlüne bunu bildirdi ve onlara şöyle demesini emretti: "De ki: 'Hepsi Allah'tandır'". Yani bolluk, bereket ve sıkıntı namına her ne varsa hepsi Allah'tandır. Onları gönderen bizzat O'dur, ben değilim. Buna göre **başınıza gelenler Allah katındandır.** Bu ilâhî beyan şöyle yorumlanır: Başınıza inen ve size isabet eden sıkıntı ve bolluk namına her ne varsa o ancak Allah'ın katından iner; onları ne benden ne de kendinizden bilin! Ya da şöyle denir: Âhirette başınıza gelecek azap ancak ve ancak sizin dünyada iken beni yalancılıkla itham etmeniz yüzündendir. Ya da şöyle: **Sizin uğursuzluğunuz,** yani sizin uğursuzluğunuzun cezası **Allah katındandır;** O buna sebep sizi isterse dünya azabı ile isterse âhiret azabı ile cezalandırır.

---

[89] "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez" (el-A'râf, 7/131).

[90] "Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa 'Bu Allah'tan' derler, başlarına bir kötülük gelince de 'Bu senden' derler. 'Hepsi Allah'tandır' de. Ne oldu bu adamlara ki bir türlü sözü anlayamıyorlar!" (en-Nisâ, 4/78)

Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz dedi. Bu cümlenin söz başı olması mümkündür. Yani işlediğiniz amellere karşılık olmaksızın bazan sıkıntı ile bazan da bolluk ile sınanırsınız. Şöyle yorumlanması da mümkündür: Dünyada iken işlemiş olduğunuz amellere karşılık olarak azap görürsünüz. Yani yaptığınız amellerden dolayı azap görürsünüz. Ebû Avsece şöyle dedi: **Uğursuzluğunuz Allah katındandır** meâlindeki beyanda Allah şunu açıklıyor: Sizin uğursuzluğunuzu ve neyi uğursuz saydığınızı en iyi Allah biliyor. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Uğursuzluğunuz Allah katındandır**, yani bunun benimle ilgisi yok, o ancak ve ancak Allah katındandır. Bizim belirttiğimiz de budur.

وَكَانَ فِى الْمَدٖينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ
﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللّٰهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهٖ مَا
شَهِدْنَا مَهْلِكَ اَهْلِهٖ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا
مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ اَنَّا
دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿٥١﴾

48. "O şehirde dokuz elebaşı vardı; bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı."

49. "Allah'a and içerek aralarında şöyle konuştular: 'Gece baskınıyla onu ve ailesini öldürelim, sonra velisine, biz Salih ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik, gerçekten doğru söylüyoruz' diyelim."

50. "Onlar böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan bir plan kurduk."

51. "Bak işte tuzaklarının sonu ne oldu: Onları da kavimlerini de** (nasıl) **toptan helâk ettik!"

O şehirde dokuz elebaşı vardı. Bazıları şöyle demişlerdir: "er-Raht" (رَهْطُ) sadece üçten dokuza kadar olan topluluk için kullanılır. Bu sayıdan fazla ya da az olduğu zaman "ricâl" (الرجال) (adamlar) denir. Ebû Avsece dedi ki:

394 “Raht” (الرهط), nefer demektir. [§]“Erâhit” ve “erhut” çoğuludur[91]. Sonra “raht” iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Tâbilerden ve diğerlerinden dokuz kişi kastedilmiş olabilir. **Bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı**. İkincisi elebaşılardan dokuz nefer değil, onlardan her birinin kendilerine uyanlardan birer topluluğu vardı ve onlar **yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlardı.**

Bunun, geleceğe yönelik olarak onların her daim bozgunculuk yapacaklarını ve asla inanmayacaklarını Allah'ın bildirmesi diye yorumlamak da mümkündür. Onların mevcut hallerini bildirme anlamına da gelebilir. Yani onlar an itibariyle bozgunculuk yapıyorlar ve günah işliyorlar. **İyileştirme ve düzeltme cihetine gitmiyorlar.** Yani her şeyin yolunda düzgün gitmesi için çaba sarfetmiyorlar. İbn Abbâs dedi ki: Bu dokuz kişi onların eşrafının çocukları idi. Onlar (Semûd halkının yurdu) Hicr'de idiler ve yoldan çıkmış (fâsık) kimselerdi. Birbirlerine şöyle dediler: Salih'i ve ailesini kesinlikle öldürelim sonra velisine, yani kavminden vârislerine “Onu biz öldürmedik” diyelim. Âyette buna işaret eden kısım şudur: **Allah'a and içerek aralarında şöyle konuştular: “Gece baskınıyla onu ve ailesini öldürelim, sonra velisine, ‘Biz Salih ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik, gerçekten doğru söylüyoruz’ diyelim”.** Onlar kendi aralarında yeminleştiler ve bir gece Salih'e geldiler, kendisini ve ailesini öldürmek üzere kılıçlarıyla yanına girdiler. O sırada Salih'in yanında koruma olarak Allah tarafından gönderilmiş birtakım melekler vardı. Melekler o topluluğu Salih'in evinde taşla öldürdüler. Bu da şu âyette anlatılan kısımdır: **Onlar** Salih ve ailesine yönelik **böyle bir tuzak kurdular, biz de kendileri farkında olmadan,** yani yok edilecekleri hissine kapılmadan **bir plan kurduk,** yani onları helâk ettik[92]**.**

Bazıları şöyle demişlerdir: Bu dokuz kişi kendi aralarında anlaşma yapıp deveyi boğazladıktan sonra Salih'e bir gece baskını yapıp, onu ve ailesini öldürmeyi kararlaştırdılar. Aralarında şöyle dediler: Eğer bu konuda bir husumet

---

91 “Rahtü'r-racül” (رَهْطُ الرجل), kişinin kavmi ve kabilesi demektir. Şöyle denir: “Hüm rahtun deniyyetün” (هم رهطَ دنية) (Onlar aşağılık bir topluluktur.) er-Raht (رَهْطُ), üçten dokuza kadar olan sayıdan kinâyedir. Bazıları yedi dokuz arası demişlerdir. Yedi ile üç arasına ise “nefer” denir. Denildi ki: Raht, içinde kadın olmayan ondan az sayıdaki erkek topluluğudur. Allah şöyle buyurmuştur: “O şehirde dokuz elebaşı vardı” (Neml 27/48) bu kelime anlam olarak çoğuldur lafzından müfredi yoktur. Raht'ın çoğulu erhut, erhât ve erâhit (أرْهُطٌ و أرْهَاطٌ و أرَاهِطُ) gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “rht md.).

92 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 355; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIX, 213.

ortaya çıkar da iş dava konusu olursa yemin billah edip elbette onu öldürmediğimizi söyleyecek **Biz Salih ailesinin öldürülmesi sırasında orada değildik diyeceğiz**. Yani onların helâklerine tanık olmadık. Bu yoruma göre âyette takdim tehir vardır.

Bazıları şöyle demişlerdir: Bu dokuz kişi kavminin en şerlileri idi. Yanla-
rına şarap alarak mağaralardan birine gidip, orada içip içip sonra da Salih ve
ailesine gece baskını yapıp hepsini öldüreceklerdi. [§]Orada içtiler. O esna- 395
da üzerlerine kaya düştü ve orada azaba dûçar oldular. **Onlar tuzak kurdular**
derken kastedilen işte budur. Yani Salih'i ve ailesini öldürmeyi planladılar. **Biz**
de onlara oyun kurduk, yani kurdukları tuzağı başlarına çevirdik ve hak ettik-
leri cezalarını verdik. Yani onları **hiç farkına bile varmadan** helâk ettik.

"Lenubeyyitennehû ve ehlehû sümme lenekûlenne" (لَنُبَيِّتَنَّهُ وَاَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ) kelâm-ı celîlinin kırâati hakkında ihtilaf edilmiş, "nûn" harfi ile "lenubeyyitennehû" (لَنُبَيِّتَنَّهُ) şeklinde okunursa, o takdirde bu söz onların kendi aralarında söyledikleri bir söz olur. Bazıları ise "tâ" harfi ile "Letübeyyitennehû" (لتبيتنه) şeklinde okumuşlardır. O takdirde söz elebaşların tâbilerine söylediği bir söz olur.[93] "Leyübeyyitennehû"[94] (لَيُبَيِّتَنَّهُ) şeklinde "yâ" ile okuyanlar ise bu sözü Allah'ın onlara haber vermesi kabilinden sayarlar.

فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾

52. "İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda ibret vardır."

İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Yani işledikleri zulüm sebebiyle boş evler. Onlara hiç kimseyi iskân etmedik, onları öyle boş vaziyette bıraktık. Bazıları şöyle demişlerdir: Zulümleri sebebiyle harap olmuş evleri. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi".[95] Yani çökmüş harap vaziyette. Bütün bunlar aynen olmuştur. Bu gibi helâk olmuş kavimlerin yurtlarından bir kısmı vardır ki onlar başkalarına yurt kılınmıştır; Allah'ın

93 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 350; Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 478.

94 Bu, Ebû Recâ ve Humeyd b. Kays kırâatidir (bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 182).

95 el-Bakara, 2/259.

İsrâiloğulları'nı Kıptîler'in yurduna ve mallarına vâris kılması ve onların yurtlarına yerleştirmesi gibi. Bir kısım da vardır ki halkını helâk ettikten sonra orasını bomboş bir halde bırakmıştır. Bir kısmı da vardır ki halkını helâk etmiş, yurtlarını da harap kılmış ve orayı o hal üzere terketmiştir.

Anlayan bir kavim için elbette bunda ibret vardır. Bunda, yani sözü edilen kavimlerin helâk edilmesinde **bilen** ve ibret alan **bir kavim için bir âyet** ve alınacak ders **vardır.**

وَاَنْجَيْنَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

53. "İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları ise o felâketten kurtardık."

İman edip Allah'a karşı gelmekten sakınanları. Yani Allah'a muhalefet etmekten, O'nun emrine ve yasağına karşı çıkmaktan sakınanları ise o felâketten **kurtardık.**

وَلُوطاً اِذْ قَالَ لِقَوْمِه۪ٓ اَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَاَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ اَئِنَّكُمْ
لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَٓاءِ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾

396 **[§]*54-55. "Lût'u da hatırla! O kavmine: 'Göz göre göre hâlâ o hayâsızlığı yapacak mısınız? Gerçekten siz kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere mi yöneliyorsunuz? Doğrusu siz değerleri bilmeyen bir topluluksunuz' demişti."***

[Lût Peygamber ve Kavmi]

Lût'u da hatırla! O kavmine şöyle demişti: Sanki burada takdir edilmesi gereken bir sözcük (ıdmâr) vardır. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Biz Lût'u kavmine peygamber gönderdik de **o kavmine şöyle demişti: "Göz göre göre hâlâ o hayâsızlığı yapacak mısınız**? Yani siz göz göre göre ve onun çok çirkin bir iş olduğunu bile bile o hayâsızlığı işleyecek misiniz?

Gerçekten siz arzu duymanız gereken **kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere mi yöneliyorsunuz?** Diyor ki: Erkeklere geliyor, kadınları terkediyor-

sunuz. Burada işaret edilen, bir başka ilâhî beyanda açıklanan şu husustur: "İnsanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz"[96].

Doğrusu siz değerleri bilmeyen bir topluluksunuz, demişti. Bazıları şöyle demişlerdir: Ancak siz cahil bir topluluksunuz. Yani emir nedir bilmiyor ve isyan ediyorsunuz. Bunun onun kavmine ait şu söze bir cevap olması muhtemeldir: "Ey Lût!" dediler, "Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!"[97] O zaman dedi ki: **Ancak siz** ne dediğini bilmeyen **cahil bir topluluksunuz.** Yani bunu bir tür cahilliğe sebep söylüyorsunuz. Ya da buna benzer bir söz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُٓوا اَخْرِجُوٓا اٰلَ لُوطٍ مِنْ قَرْيَتِكُمْ اِنَّهُمْ اُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾

56. "Fakat kavminin cevabı, 'Lût ailesini ülkenizden çıkarın; kuşkusuz onlar** (ahlâkça) **temizlik taslayan kimselermiş!' demekten ibaret oldu."

Fakat kavminin cevabı, "Lût ailesini ülkenizden çıkarın!" demekten ibaret oldu. "Fakat kavminin cevabı, ancak şunu şunu demek oldu" derken, bu kasırlı ifadeden kastedilen bir vakitteki cevaplarıdır. Yoksa bütün zamanlarda öyle değildir. Çünkü onların zaman içinde birçok sözleri ve cevapları olmuştur. Meselâ şunun gibi: "Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim"[98] ve benzerleri. Keza onların **kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!** sözleri gibi. Bu beyanlar gösteriyor ki onlar, kendi yapmakta oldukları ve işledikleri fiillerin iğrenç, çirkin ve kabul edilemez olduğunu biliyorlardı. Nitekim şöyle demişlerdir: **Kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!**

Sonra onların bu sözleri hakkında değişik izahlar yapılabilir: Birincisi onların bu sözü istihza tarzında söylemiş olmalarıdır. İkincisi **Lût ailesini ülkenizden çıkarın;** çünkü onlar bizim işlerimizi ve fiillerimizi tiksinti verici

---

96 "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz!" (eş-Şuarâ, 26/165).

97 "'Ey Lût!' dediler. 'Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!'" (eş-Şuarâ, 26/167).

98 "'Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak, meşru yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?' Kavminin tek cevabı şu oldu: 'Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim'" (el-Ankebût, 29/29).

buluyorlar, şeklindedir. Üçüncüsü de gerçek anlamda söylemiş olmalarıdır: **Kuşkusuz onlar arınmaya çabalayan birtakım insanlardır.**

فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَهْلَـهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٥٧﴾

397 [§]*57. "Bunun üzerine onu ve karısı dışında kalan ailesini kurtardık. Karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik."*

Bunun üzerine onu ve karısı dışında kalan ailesini kurtardık. Karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik. Bu beyanda hanımın dışındaki aile üyelerinin "ehil", yani hane mensubu diye isimlendirilmesinin caiz olduğuna dair delil vardır. Tefsircilerin tümü dediler ki: Onun ehlinden maksat kızlarıdır. **Karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik.** Bu beyanda kullara ait fiillerin yaratılmasına dair delil vardır. Şöyle ki Allah Teâlâ **karısının geride kalanlardan olmasını takdir ettik** buyurmaktadır. Geride kalma ve beka kadının fiilidir. Bununla birlikte Allah onun bu fiilini kendisinin takdir buyurduğunu bildirmiştir. "Mine'l-ğâbirîn" (مِنَ الْغَابِرِينَ) Allah'ın azabına mâruz kalanlardan, demektir. İbn Mesûd'un mushafında "velekad vekaynâ ileyhi ehlehû küllehum illâ acûzen fi'l-ğâbirîn" (ولقد وقينا إليه أهله كلهم إلا عجوزا فى الغابرين) şeklindedir. Yani ona, sadece geride kalanlardan bir kocakarı hariç bütün ailesini tam olarak verdik.

وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَٓاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٥٨﴾

58. "Onların üzerine müthiş bir yağmur indirdik; önceden uyarılmış olanların yağmuru ne korkunç oldu!"

Onların üzerine müthiş bir yağmur indirdik; önceden uyarılmış olanların yağmuru ne korkunç oldu! Yani uyarıyı kabul etmeyen ve uyarının kendisine herhangi bir yarar sağlamadığı kimselere inen azap yağmuru ne kötüdür.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾

59. "De ki: 'Hamdolsun Allah'a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı yoksa O'na koştukları ortaklar mı?'"

[Tevhid, Şirk ve Müşrikler]

De ki: Hamdolsun Allah'a! Müfessirlerin çoğunluğu şöyle dedi: Allah, nebîsine, geçmiş peygamberlerin düşmanlarını helâk etmesi sebebiyle kendisine hamdetmesini ve övgüde bulunmasını emretti. Sonra şöyle dedi: **Selâm olsun seçkin kıldığı kullarına.** Onlar resûller ve nebîlerdir (s.a.). Kendisine her türlü nimeti lütfetmesi sebebiyle Allah'a hamdetmesini ve övgüde bulunmasını emretmiş olması da mümkündür. O nimetlerden biri de belirtildiği gibi düşmanlarını helâk etmesi, dostlarını sağ salim geride bırakmasıdır. Bu şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.) düşmanlarına, aynen geçmiş peygamberlerin kavimlerinin helâk edilmesi gibi kendilerinin de helâk edileceği korkusunu kendilerine salmak amaçlanmıştır. Ya da bizzat Hz. Peygamber'in kendisine vermiş olduğu nübüvvet, risâlet, hidâyet gibi her türlü nimetlere karşılık kendisine hamdetmesini ve övgüde bulunmasını emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Burada söz konusu edilenlerin 398
resûller olması mümkündür: Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bütün peygamberlere selâm olsun!"[99] Selâm verme emrinin Hz. Peygamber'in ashabına ve bütün müminlere olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: 'Selâm size'[100]. Allah peygamberine resûllere, ashabına ve cümle müminlere selâm etmesini emretmiştir. Sonra "ıstafâ" (اصْطَفٰى) kelimesinde hiç kimsenin kendinden bir kerametle seçilmeyi elde edemeyeceğine, bunun ancak Allah ile mümkün olduğuna dair delil vardır. Zira Allah seçti buyurmuştur.

Allah mı daha hayırlı yoksa O'na koştukları ortaklar mı? Yani geçmiş ümmetlerle ilgili olarak düşmanlarını helâk edip resûllerini ve velilerini (müminleri) sağ salim kurtarma gibi hususları yaratan mı yoksa O'na ibadette ortak koşmakta olduğunuz ve bu sayılanlardan hiçbirine kādir olamayan putlarınız mı daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* siz de biliyorsunuz ki düşmanlarını helâk etme, resûllerini sağ salim kurtarma gibi sözü edilen hususları Allah'ın yapmaya kādir olduğunu, onun ve bütün bunların maliki bulunduğunu, buna mukabil O'nun dışında tapmakta olduğunuz putların bunlardan hiçbirine kādir olmadığını biliyorsunuz. Hal böyle iken nasıl olur da ulûhiyette onları Allah'a ortak koşarsınız?! **Allah mı daha hayırlı yoksa O'na koştukla-**

---

99 es-Sâffât, 37/181.

100 "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: 'Selâm size! Rabb'iniz merhamet etmeyi -bir lütuf olarak- kendine yazdı. Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir'" (el-En'âm, 6/54).

rı ortaklar mı? sorusunun cevabı belirtilmemiştir. Onun cevabı şu olmalıdır: "Bilakis Allah hayırlıdır". Aynı şekilde haberde de Hz. Peygamber'den (s.a.) -eğer sabitse- geldiğine göre o bu âyeti okuduğu zaman: "Bilakis Allah hayırlıdır, bâki olan, en yüce ve en kerem sahibi yegâne varlık O'dur"[101] dermiş.

اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْـزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَنْبَتْنَا بِه۪ حَدَٓائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Peki, gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren kim? Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz. Allah'tan başka tanrı mı! Doğrusu onlar yoldan sapmış kimselerdir."

Peki, gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren kim? Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz. Allah bu beyanla onlara iki şeyi hatırlatıyor: Birincisi göklerin
399 ve yeryüzünün yaratılması, [§]gökten yağmurun indirilmesi, yerden bitkilerin bitirilmesi ve ürünlerin çıkarılması gibi sözü edilen hususlarda bizzat onların da ikrarı ile kudret ve saltanat sahibi olanın ve bütün bunların yegâne yaratıcısının Allah olduğunu bildirmek ve bunun sonucu olarak da onlara şöyle demek: Madem ki bütün bunların yaratıcısının Allah olduğunu biliyorsunuz, o halde nasıl oluyor da böyle bir gücü ve kudreti olmayan, Allah'ın dışında putlara ulûhiyet isnat etmek ve tapınmak suretiyle O'na ortak koşabiliyorsunuz?!

İkincisi: Allah gökler ve yer arasındaki işlerin ve düzenlemenin tam bir uyum içinde olmasını, aralarındaki uzaklığa rağmen her birinin düzeninin diğerinkine bağlı olduğunu bildiriyor, böylece her ikisinin yaratıcısının ve yöneticisinin tek ve aynı olduğunu, onları yaratanın ve yönetenin ayrı ayrı tanrılar olmadığını bildirmek istiyor. Eğer siz bunun farkında iseniz o takdirde nasıl oluyor da bu konuda Allah'a başkalarını ortak koşabiliyorsunuz?! Bu şu âyetteki gibidir: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[102]. Bu, düalistlere (iki tanrıcı, Seneviyye) ve maddecilere (tanrı tanımaz, Dehriyye) karşı getirilmiş bir delildir.

---

101 Beyhakî, *Şuʿabü'l-îmân*, II, 372.

102 el-Enbiyâ, 21/22.

Seneviyye bir tek olan Allah'ı inkâr edip iki tanrı olduğunu kabul edenlerdir. Müşrikler ise evreni yaratan Allah'ı ikrar edip ancak tanrı diye isimlendirmede ve tapınmada putları O'na ortak koşanlardır.

Güzel güzel bahçeler. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Hadâik" (الحدائق) el-Hıytân (الحيطان), yani bahçeler demektir. "Besâtîn" (البساتين) bahçelerden küçük olandır. Bazıları şöyle demişlerdir: "el-Hadâik", etrafı ağaçlarla çevrilmiş bahçe demektir. "el-Besâtîn" ise her yanı ağaçla dolu bahçedir. Ebû Avsece şöyle dedi: "el-Hadâik" bostanlar ve bahçeler demektir. "el-Hadîka", er-Ravda, yani bahçe demektir. İbn Kuteybe ise şunları söyledi: "el-Hadâik" "besâtîn", yani bostanlar demektir. Tekili "hadîka" (حديقة) gelir. Bahçeye hadîka denilmesi gözlerin oraya dikilmesi, yani etrafının çevrelenmesi sebebiyledir[103]. "Zâte behce" (ذَاتَ بَهْجَةٍ), manzarası güzel demektir. "Behce"li denilmesi, baktığı zaman sahibinin yüzünün gülmesi ve sevinç duyması sebebiyledir.

Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz. Yani siz onun tek bir ağacını bile bitirecek güçte değilsiniz. Sizden daha aşağı durumda olan onu yetiştirmekte daha zayıf ve daha uzak haldedir. Hal böyle iken her konuda sizden durumu daha aşağıda olan şu putlarınıza nasıl oluyor da tapınıyor ve onları tanrı kabul ederek Allah'a şirk koşuyorsunuz.

[§]Allah'tan başka tanrı mı! Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. 400
Doğrusu onlar yoldan sapmış kimselerdir. Bu beyanın iki mânaya ihtimali vardır. Birincisi: "Ya'dilûn" (يَعْدِلُونَ) kelimesi, sözü edilen hususlara kādir ve mâlik olmayan putları O'na denk tutuyorlar, anlamında olabilir. İkincisi de: Allah'tan sapıp başkasına meylediyorlar, anlamıdır. Bu durumda fiil "udûl" (العدول) masdarından olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمَّنْ جَعَلَ الْاَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا اَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

61. "Peki, yeryüzünü yerleşmeye elverişli kılan, vadilerinden nehirler akıtan, yerde sarsılmaz dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Doğrusu onların çoğu gerçeği bilmiyorlar."

103 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 326.

Peki, yeryüzünü yerleşmeye elverişli kılan, öyle ki üzerinde yerleşiyorlar, orada yaşıyorlar ve geceliyorlar. Vadilerinden türlü faydalar elde ittikleri ve su içme ihtiyaçlarını gördükleri **nehirler akıtan,** üzerindekileri savurmasın diye **yerde sarsılmaz dağlar yaratan, iki deniz arasına engel koyan kim?** Bazıları şöyle demişlerdir: Pers denizi ile Rum denizi arasına Arap yarımadasını (Cezîretü’l-Arab) bir engel olarak koyan. Adaya “Cezîre” denilmesinin sebebi üzerindeki suyun çekilip (cezr) karanın açığa çıkmasıdır. Bazıları da maksadın Şam denizi ile Irak denizi olduğunu söylemiştir. Bazıları da **iki deniz arasına engel koyma**dan maksadın tatlı su ile tuzlu su arasına lütfu ile bir engel koymasıdır demişlerdir. Bunun sonucu iki farklı su ilâhî lütuf sayesinde birbirine karışmazlar. Allah kulları üzerindeki nimetlerini ve lütfunu hatırlatıyor ve onları bu sayılan nimetlerden hiçbirine mâlik olmayan putları, ibadette ve ulûhiyette kendisine nasıl ortak koştuklarını ve o nimetlere karşı yerine getirmeleri gereken şükrü nimetin sahibinden başkasına yaptıklarını ifade ederek uyarıyor.

Allah’tan başka bir tanrı mı? Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. **Doğrusu onların çoğu bilmiyorlar.** Çoğunun bilmemesi şu anlamda olabilir: Yani onlar sanki hiçbir şey bilmiyorlarmış gibi bildiklerinden yararlanma yoluna gitmiyorlar. Çünkü bildiğinden yararlanmayan kimse cahil gibi olmaktadır. Allah, bildiklerinden yararlanmadıkları için onların ilmini yok saydığı gibi duyma, görme, konuşma ve akletme yetilerini de, onlarla gereken istifadeyi yapmadıkları için yok saymıştır. Her ne kadar bu organ ve yetiler kendilerinde mevcut olsa da kullanmadıkları için onları, bunlardan yoksun olmakla nitelemiştir. Buna göre gereği ile amel edip yararlanmadıkları için onların cahil sayılması söz konusu olabilmiştir. İkincisi: **Doğrusu onların çoğu bilmiyorlar,** çünkü onlar sözü edilen hususlar üzerinde durup düşünme külfetine girmiyorlar. Ya da onların arasında bir engel olduğunu bilmiyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ اِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّٓوءَ وَيَجْعَلُكُمْ
خُلَفَٓاءَ الْاَرْضِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾ اَمَّنْ يَهْدِيكُمْ
فِى ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَىْ
رَحْمَتِهِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ تَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٣﴾

[§]***62. "Peki, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yeti-*** 401
şen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!"

63. "Peki, karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan kim? Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? Allah, onların ortak koştuklarından çok yücedir, münezzehtir."

Peki, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan kim? Bu beyan **Allah mı daha hayırlı yoksa O'na koştukları ortaklar mı?**[104] meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılıdır. Sanki şöyle buyuruyor: Darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren ve sizi yeryüzünün yöneticileri yapan mı yoksa bunlardan hiçbir şeye mâlik olmayan mı daha hayırlıdır? Bunun cevabı şöyle demenizdir: Bilakis bunlara sahip olan, sahip olmayandan hayırlıdır. Ya da sözünü ettiğimiz iki açıklama doğrultusunda olması muhtemeldir. Birincisi: Siz de biliyorsunuz ki darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişen, sıkıntısını gideren bizzat Allah'tır; tapınmakta olduğunuz putlar değil. Hal böyle iken nasıl olur da onları ulûhiyette ve kulluk etmekte O'na ortak koşabiliyorsunuz? İkincisi: O, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişiyorsa, sıkıntısını gideriyorsa ve öncekilerinizi helâk ettikten sonra sizi yeryüzünün yöneticileri kılıyorsa bu gösterir ki O tektir, birden fazla değildir. Zira eğer bütün bunlar birden fazla tanrının icadı olsaydı o takdirde bunlardan biri imdada yetişip sıkıntıyı gidermeyi irade etse, diğeri de icabette bulunmamayı ve talebini reddetmeyi dilese bütün bunların bekası ve düzenin mevcudiyeti söz konusu olamazdı. Dolayısıyla düzenin varlığı onun bir olduğunu ve ortağının bulunmadığını gösterir. Birincisi iki tanrıcılığa (seneviyye), ikincisi ise tapınmada ve tanrı diye adlandırmada O'na putları ortak koşmaya yönelik olmaktadır.

Allah'tan başka bir tanrı mı? Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. **Ne kadar da kıt düşünüyorsunuz!**

Buna göre **Peki, karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlayan kim? Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen kim?** meâlindeki beyan sözünü ettiğimiz izahlar doğrultusunda yorumlanacaktır.

---

[104] eş-Şuarâ, 26/59.

"Buşran" (بُشْراً) kelimesi, müjde anlamındaki "Bişâret" sözcüğündendir. "Nüşran" (نُشْرًا) şeklinde nûn harfi ile okunması halinde ise dağıtmak ve kaldırmak anlamında olur[105].

402 **Yeryüzünün yöneticileri.** [§]Kendilerinden önceki ümmetlere halef olanlar. Ebû Muâz dedi ki: "Hulefâ" (خلفاء) kelimesinin tekili "halîf"tir (خليف). "el-Halâif"in (الخلائف) tekili ise halîfedir (خليفة). "Halîf" (الخليف), hâliften (الخالف) dönüşmedir. Âlimden (العالم) alîmin (العليم) gelmesi gibi.

اَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٦٤﴾

64. "Peki, ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı (durmaksızın) ***tekrar eden kim? Size hem gökten hem yerden rızık veren kim? Allah'tan başka bir tanrı mı? De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!'"***

Peki, ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı (durmaksızın) tekrar eden kim? Size hem gökten hem yerden rızık veren kim? Bu âyette de aynı yorum söz konusudur. Yani bu sözü edilen hususlara muktedir olan öldükten sonra tekrar diriltmeye ve onlara yeniden can vermeye de kādirdir. Allah bu şekilde onları yeniden diriltilme gerçekliğini kabule zorluyor. Yani buna kādir olan sözü edilenlere de kādirdir. **Allah'tan başka bir tanrı mı?** Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. Aksine buna muktedir olan yegâne varlık Allah'tır; tapınmakta olduğunuz ve ortak koştuğunuz putlar değildir.

De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!" İnançsızlık içinde bocalayan, ya da gerçekliği inkâr eden ve Allah'a başkasını ortak koşma iddiasında bulunanlara **De ki: Eğer sözlerinizde doğrular iseniz kesin delilinizi getirin bakalım!**

Allah'tan başka bir tanrı mı? *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Bütün bunları size yapabilecek Allah ile birlikte başka bir tanrı var mıdır? O size rızık veriyor, gökten sizin için yağmur indiriyor, onunla yerden yediğiniz ve hayvanlarınızı otlattığınız bitkileri bitiriyor. Allah ile birlikte sizin başka bir tanrınız mı var ki O, karaların ve denizlerin karanlıkları içinde yol bulmanızı sağlıyor, rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderiyor, darda kalan kendisine yalvardığı zaman imdadına yetişiyor, sıkıntısını

105 Yani bulutları yükseltir ve dağıtır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 558b).

gideriyor ve bütün bu bahsedilenleri yapıyor. Yani Allah ile birlikte başka tanrı yoktur. Aksine bütün bunları sizin için yapan yegâne varlık Allah'tır. Hal böyle iken O'ndan gayrısını O'na ulûhiyetinde ve ibadetinde nasıl ortak koştunuz?
[§]Kaldı ki siz tapmakta olduğunuz Allah'tan gayrı o putların bu sayılanlar- 403
dan hiçbirini sizin için yapamayacağını bilmektesiniz. Allah bu şekilde onların beyinsizliklerini, basiretlerinin ve marifetlerinin kıtlığını dile getirmiş oluyor. Sonra şöyle buyurdu**: De ki: "Eğer doğru söylüyorsanız kesin delilinizi getirin bakalım!"** Yani eğer doğru sözlüler iseniz o takdirde bunları sizin için yapan Allah'ın dışında bir tanrının olduğunu gösteren kanıt getirin.

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ الْغَيْبَ اِلَّا اللّٰهُ وَمَا يَشْعُرُونَ اَيَّانَ يُبْعَثُونَ

65. "De ki: 'Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez.' Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."

[Gaybı Ancak Allah Bilir]

De ki: Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Allah peygamberine şöyle buyurdu: **De ki: "Bilemez".** Yani sizin göklerde ve yerde olanlardan taptıklarınız var ya onlar gaybı bilemezler; onu ancak Allah bilir. Çünkü onların bir kısmı gök ehline tapmaktaydılar ki onlar meleklerdir. Bazıları ise yerde olanlara tapmaktaydılar. Allah'ın dışında olarak yerde ve göklerde olanlardan taptıklarınız gaybı bilemez, gaybı bilen ancak Allah'tır.

Sonra "gayb" (الْغَيْبَ) iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Bazılarına gizli kalandır, O onu bilir. İkincisi de gaybı ancak Allah bilir. Yani şimdiye kadar olan ve bundan sonra da zamanın sonuna kadar olacak olan her ne varsa onları Allah'tan başka kimse bilemez. Eğer biliyorlarsa o bildiklerini Allah'tan öğrenerek bilmişlerdir. Kimi de "gayb"tan maksadın ölümden sonra diriliş ve kıyâmet olarak yorumlamışlardır. Buna göre Allah şöyle buyuruyor: Hiç kimse kıyâmetin ne zaman kopacağını bilemez; ancak Allah bilir.

Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle dedi: Mekke halkı ne zaman diriltileceklerinin farkında değillerdir. Ancak eğer burada söz konusu edilen bilmeme ölümden sonra diriltilme vaktini bilmemek ise, o takdirde Mekke halkı ile göklerdeki ve yerdekilerden diğerleri

diriltilme vaktini bilmeme bakımından dinen eşit konumda olurlar. Zira gökler ve yer ehlinden ne zaman diriltileceğini bilen tek bir kimse yoktur. Ancak bu beyanın ölümden sonra tekrar diriltilmeyi inkâr edenler hakkındadır denilirse o takdirde, bununla sözü edilenlerden belli bir zümrenin kastedilmesi mümkündür.

404 [§]Öldükten sonra diriltilmenin vaktine gelince onun ne zaman olacağını bilememe konusunda bütün insanlar eşittir. Bir başka ilâhî beyanda "Ne zaman gelip çatacak?" diye sana kıyâmet saatini sorarlar"[106] buyrulurken ifade edilen husus da odur. Allah onun ilmini hiç kimseye açmadığını ve onun ilminin ancak Allah'ın katında olduğunu bildirdi.

بَلِ ادّٰارَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ قف بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْهَا قف بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾

66. "Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır; dahası, bu hususta şüphe içindedirler; bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler."

Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz kalmıştır; dahası, bu hususta şüphe içindedirler; bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler. Hem kırâati hem de yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: Kırâati şöyle: Bazıları şeddeli ve elifli olarak "iddârake" (ادّارَكَ) şeklinde okumuşlardır. Bazıları ise şeddeyi ve elifi düşürerek "edrake" (ادرَكَ) şeklinde okumuştur. Bazısı "bel" (بل) kelimesini "yâ"lı olarak ve üzerinde duracak şekilde "belâ" (بلى) diye okumuştur. Kimi "eedrake" (بلى أأَدرَكَ) şeklinde istifhamlı okumuşlardır. Kimi de "âdrake" şeklinde istifhamlı, "yâ"sız olarak "bel" (بَل) şeklinde ve fasılasız biçimde okumuşlardır. Kim şeddeli olarak istifhamsız "iddârake" (ادّارَكَ) şeklinde okumuşsa o zaman mânası tedarik edildi, toplandı, anlamında olur. Yani onların âhiret hakkındaki ilimleri onu gözleriyle gördükleri anda telâfi edilecek ve bilgi sahibi olacaklardır. Oysa bugün itibariyle onlar ondan şüphe ve körlük içindedirler, ama aksine âhirette ona dair ilimleri kendilerine verilecek. Diyor ki: Âhirete dair bilgileri ulaştı mı, yani idrak etmedi ve onların bilgisi

---

[106] "'Ne zaman gelip çatacak?' diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: 'Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır'" (el-A'râf, 7/187).

erişmedi[107]. **Bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler.** Allah onları beyinsizlikle ve cehaletle suçluyor ve onların bilgilerinin âhirete erişmediğini söylüyor. Bazıları şöyle demişlerdir: **Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgi-**
leri yetersiz kalmıştır; [§]Yani yoksa âhiret hakkındaki bilgileri yetersiz mi? 405
demektir. Bazıları şöyle demişlerdir: Âhiret hakkındaki bilgilerinin yetersiz kalmış olması, yani dünyada iken âhirete dair bir bilgilerinin olmayışı, âhirette ise kendilerine bir fayda sağlamadığı için anlamsız olmasıdır. Hasan-ı Basrî dedi ki: Onların bilgileri yetersiz kalmış demek (idderake), yok olup gitmesi demektir. İbn Abbâs ve daha başkaları dediler ki: "Beli'd-darake ilmuhum fi'l-âhirati" (بَلِ ادَّرَكَ عِلْمُهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ) demek, yani onların bilgileri âhirette kesinlik kazandı, demektir. Yani onların âhiretin var olacağına ilişkin bilgilerden şüphe etme noktasında birleştiler. Onlar Arap müşrikleridir. **Dahası, bu hususta şüphe içindedirler;** Dedi ki: Bir defasında âhiret vardır diyorlar sonra onun hakkında şüphe duyuyorlar ve "Bilmiyoruz var mı yoksa yok mu?" diyorlar. **Bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler**. Bir şey hakkında şüphe duyan kimseye "kör" denilmesi dil açısından caizdir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "İddârake ilmuhum" (ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ) demek âhiretin var olacağına dair zanları birbirini takip etti ve bu sözler nesilden nesile intikal etti. **Bunun da ötesinde onlar âhiretten yana kördürler**, yani âhiret hakkında bilgiden yoksunlar[108]. Edebiyatla ilgili olan biri dedi ki: "Belâ" (بلى) şeklinde "yâ"lı olarak okuyanın ve öncesi ile de bağlantılı sayanın kırâati düzgün olmaz. Çünkü "yâ" harfi ile "belâ" (بلى) sadece olumlu ve ispat etme sadedinde kullanılır. Oysa sözün öncesi inkâr ve olumsuzlama şeklindedir. Böyle bir kullanım dilde ve sözde düzgün değildir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا وَاٰبَاۤؤُنَاۤ اَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾ لَقَدْ وُعِدْنَا هٰذَا نَحْنُ وَاٰبَاۤؤُنَا مِنْ قَبْلُ اِنْ هٰذَاۤ اِلَّاۤ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

107 Gelen farklı kırâatler hakkında bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 535; Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 485-487; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 7; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 226-228. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "drk" md.).

108 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 326.

67. "İnkârcılar dediler ki: 'Sahi, biz ve atalarımız toprak olunca mı diriltilip (hayat alanına) ***çıkarılacakmışız?'"***

68. "Doğrusu bu tehdit bize yapıldığı gibi daha önce atalarımıza da yapılmıştı. Ama bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir."

İnkârcılar dediler ki: Sahi, biz ve atalarımız toprak olunca mı diriltilip (hayat alanına) çıkarılacakmışız? Onlar sanki bunu iki şeyden birine sebep söylemişlerdir: Ya peygamberlerin bildirdikleri "Siz ölümden sonra yeniden diriltileceksiniz" şeklindeki sözleri hakkında istihza amaçlı olarak söylemişlerdir. Ya da peygamberlere karşı sözde delil getirerek onlarla tartışmaya girme maksadıyla söylemişlerdir. Delil olarak getirdikleri sözleri de şuydu: **Doğrusu bu tehdit bize yapıldığı gibi daha önce atalarımıza da yapılmıştı. Ama bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.** Onlarla tartışmaya giriyorlar ve şöyle diyorlardı: Biz nasıl ölümden sonra diriltilme ile korkutuluyorsak aynı şekilde atalarımız da korkutulmuştu. Hal böyle iken biz onların ölümden bu yana diriltildiklerini görmedik. Buna göre biz de aynı şekilde yeniden diriltilme ile korkutulsak bile atalarımızın diriltilmediği gibi biz de diriltilmeyeceğiz.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾

406 [§]***69. "De ki: 'Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!'"***

De ki: Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün! *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle diyor: Keşke yeryüzünde dolaşsanız da peygamberlerimi tekzip edenlerin başına nelerin geldiğini görseniz! Resûller sadece Allah'ın birliğine, ölümden sonra dirilişin hak olduğuna inanmaya çağırırlar. Bu demektir ki peygamberleri ve ölümden sonra dirilişin hak oluşunu ve diğer iman esaslarını yalanlamaları yüzünden öncekilerin başlarına gelenler aynısıyla sizin de başınıza gelecektir. Buna göre **Yeryüzünde dolaşın** emri hakikat anlamda emir sîgası olmayıp sözünü ettiğimiz anlamdadır. Yani keşke dolaşsaydınız da ölümden sonra dirilişi inkâr edenlerin yalanlamaları yüzünden başlarına gelenleri öğrenseydiniz. Ya da yeryüzünde dolaşmalarını emretme, aslında onların başına gelenler üzerinde tefekkür etme emridir. Onların akıbetleri hakkında düşünme emri esasen onların durumundan ibret alma emridir. Onlara böyle bir emrin verilmesinde geçmiş ümmetlerin yapıp ettikleri gibi yapmaktan sakındırma anlamı vardır.

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِى ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Sen de onların yüzünden üzülme, tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma."

Sen de onların yüzünden üzülme. Bazı yorumcular şöyle demişlerdir: **Sen onlara üzülme**! Yani onlar, başlarına gelen azap yüzünden içinde bulundukları bu duruma üzülmüyorlarsa sen de üzülme! Bazıları da şöyle demişlerdir: müslüman olmuyorlar diye **sen onlara üzülme.** Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin"[109]. "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[110]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme!"[111] Ve benzeri diğer ilâhî beyanlar. Hz. Peygamber (s.a.), onların İslâm'ı terketmelerinden ötürü başlarına gelenlere acıması yüzünden kendini nerede ise helâk edip telef edecekti. Allah şöyle dedi: Sen onlara üzülme, onlar için üzülerek kendini helâk etme. Bu beyan, üzülmesini yasaklamak anlamında değil, helâk olmaması ve kendini telef etmemesi için davasında sabit tutup onu teskin etmek mânasındadır. Bu şu âyette ifade edilen husustur: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir"[112].

[§] **Tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma.** Bunun iki anlama gelmesi ihtimali vardır. Birincisi: Onların sizinle istihza etmelerinden ve senin onları azap ve helâk ile korkutmanı alaya almalarından dolayı sıkıntıya girme. Görmez misin onlar şöyle demişlerdi: "Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?"[113] Onlar bunu kendilerine azap geleceği uyarısı karşısında alay yoluyla söylemişlerdi. Allah sanki peygamberine şöyle buyurmuş oluyor: Başlarına azap geleceğine dair uyarın karşısında onların istihzaya kalkışmalarından ötürü kendini sıkıntıya sokma. Çünkü Allah onları, sizi istihzaya almalarına karşılık elbet cezalandıracaktır. 407

İkincisi: **Tuzak kurmalarından dolayı da canını sıkma.** Yani onların senin öldürülmeni istemeleri ve tasarlamaları yüzünden tasalanma. Çünkü Allah seni koruyor ve seni korumasına almış bulunuyor, o itibarla onlar, senin

---

109 el-Kehf, 18/6.

110 eş-Şuarâ, 26/3.

111 Fâtır, 35/8.

112 el-Kasas, 28/56.

113 Bir sonraki âyet.

öldürülmen ve helâk edilmen gibi planlarını gerçekleştirmede sana erişemezler. Bu gerçeklik şu ilâhî beyanda ifade edilmiştir: "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun vahiylerini iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır"[114]. Bunda onun peygamberliğinin ispatına dair delil vardır. Çünkü Allah ona teminat vermiş, onu her daim aralarında olmasına rağmen bütün düşmanlarından korumakta olduğunu bildirmiştir. İşte bu da onun nübüvvet ve risâletinin mûcizelerinden biridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٧١﴾

71. "Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar."

Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? diye soruyorlar. Belirttiğimiz gibi onlar Hz. Peygamber'in (s.a.) Mekkeliler'e mâruz kalacaklarını söylediği azabı bizzat kendisini yalanlayarak bunu istihza yoluyla ve yalanlamak amacıyla söylüyorlardı. Diğer yandan Hz. Peygamber (s.a.), onları bir keresinde dünyada aynen öncekilerin başına geldiği gibi kendilerinin de başlarına gelecek azapla uyarıyordu, bir keresinde de âhirette görecekleri azapla korkutuyordu. Onlar ise her ikisi hakkında da onu yalanlıyorlar, alaya alıyorlar ve şöyle diyorlardı: **Eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit ne zaman gerçekleşecek?** Geçmiş inkârcılar da peygamberlerine benzer sözleri söylemişti: "Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir bize!"[115]

قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذ۪ى تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾

72. "De ki: 'Çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı belki de tepenize inmek üzeredir.'"

De ki: "Çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı belki de tepenize inmek üzeredir". Bunun iki izahı olabilir: Birincisi şöyledir: "Radife leküm" (رَدِفَ لَكُمْ), bu mevcut tavrınızdan ve söylemiş olduğunuz bu sözden hemen sonra **çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı tepenize inmek üzeredir.**

114 el-Mâide, 6/67.

115 "Dediler ki: 'Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğini (azabı) getir bize!'" (el-A'râf, 7/70).

Yani bu halden sonra çabucak gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı üzerinize iner ki o da azaptır. “Radife leküm” cümlesi size yaklaşır ve yakın olur, demektir. İkincisi ise: Ölüm ile başınıza gelen hoşlanmadığınız durum ve hüzünden
sonra çabucak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı hemen gelir [§]ki o da 408
kabir azabıdır. Çünkü onlar ölüm anında üzülürler ve gördükleri ve kendilerine ayan olan durumları sebebiyle gidişattan hoşlanmazlar. O yüzden de Rab’lerinden kendilerini gerisin geriye döndürmesini ve kendilerine sınanmak üzere ikinci bir fırsat daha vermesini isterler: Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Rabbim! Beni geri gönder de…”[116]; “(Dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!”[117]

Bazıları “kul asâ en yekûne radife leküm” (قُلْ عَسٰى اَنْ يَكُونَ رَدِفَ لكم) cümlesi hakkında şöyle demişlerdir: Yani sizin için acele ediyor.

İbn Kuteybe söyledi dedi: “Radife leküm”, yani sizi takip eder. Lâm harfi zaittir. Sanki “radifeküm” (رَدِفَكُمْ) demiş gibidir.

En doğrusunu Allah bilir.

وَاِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ

73. “Şüphesiz Rabb’in insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler.”

Şüphesiz Rabb’in insanlara karşı lütuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler. Rabb’in insanlara karşı lütuf sahibi olması birkaç şekilde izah edilebilir: Birincisi: O, azabı geciktirmek suretiyle insanlara karşı lütuf sahibidir, ancak onların çoğu bu lütuf ve ihsana şükretmezler, aksine azabın bir an evvel gelmesi için bir çaba içine girerler. İkincisi: Allah, insanlara karşı dinlerinde gazabını celbedici hususlardan alıkoyucu, uzak edici resûl göndermek suretiyle lütuf sahibidir. Lâkin onlar bu lütfu bilmiyorlar, şükretmiyorlar; üstelik inatçılık edip, tavır alıyorlar. Ya da Allah, malları ve canlarına dair yaptığı

116 “Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, ‘Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım’ der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan ibarettir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır” (el-Mü’minûn, 23/99-100).

117 “(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Gerçekleştiği gün, önceden onu yok sayanlar derler ki: ‘Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaatçilerimiz olsa da bize şefaat etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!’ Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu” (el-A‘râf, 7/53).

inam ve ihsanı itibariyle insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onlar bu konuda O'na şükretmezler, aksine o nimetlere karşı yapmaları gereken şükrü, nimeti ihsan edenden başkasına (putlara) yaparlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ

74. "Rabb'in onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir."

Rabb'in onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir. Âyette geçen **kalplerinde gizlediklerini** anlamındaki cümle iki şekilde yorumlanabilir: Bizzat sizin kalplerinizde sakladığınız ve gizlediğiniz
409 ya da açığa vurduğunuz, yani ortaya çıkarıp, ızhar ettiğiniz [§]her ne varsa
hepsini bilir. Ya da onların kalplerinin **gizlediklerini**. Yani bizzat kalplerin içinde saklı ve gizli tuttuğu ya da açığa vurduklarını. Kalplerin, içinde bulunanı açmakta ve açığa çıkarmakta sahiplerini yönlendirmesi. Bu, haberde Hz. Peygamber (s.a.) tarafından belirtilen şu husustur: "İnsanda bir et parçası vardır. Eğer o düzgün olursa bütün bedeni düzgün olur. O da kalptir"[118]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا مِنْ غَٓائِبَةٍ فِى السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ اِلَّا فى كِتَابٍ مُبِينٍ

75. "Gökte ve yerde gözlerden gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta yer almasın."

Gökte ve yerde gözlerden gizli hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta yer almasın. Bu da iki şekilde yorumlanır. Birincisi göklerde ve yerde şimdiye kadar olan ve sonsuza kadar olacak olan her ne gizli bir şey (gayb) var ise o mutlaka apaçık bir kitapta açıklanmış haldedir. Allah bildiriyor ki, onlarla ilgili olarak vuku bulan ve gelecekte vuku bulacak olan her ne varsa bilmektedir. Ve O, onların fiillerine ve yaptıklarına dair ilmine göre onları yaratmış ve inşa etmiştir; yoksa cehalet ve gafletle değil.

İkincisi: **Gökte ve yerde mahlûkata gizli kalan her ne varsa…** Yani birbirlerinden gizledikleri, birbirlerine karşı sır olarak sakladıkları her ne varsa

---

118 Buhârî'nin ("el-Îmân", 40) lafzı şöyledir: "Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır ki o düzgün olursa bütün beden düzgün olur. O bozulduğu zaman bütün bedenin düzeni bozulur. Dikkat edin! O kalptir" (ayrıca bk. Müslim, "el-Müsâkât", 107; İbn Mâce, "el-Fiten", 14).

onlar illâ ki apaçık bir kitapta mevcuttur. Yani onlar Allah katında koruma ve kontrol altındadır. Allah onlara bunu bildiriyor ki tedbirli olsunlar. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: “O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!”[119] Başarıya ulaştıran ancak Allah’tır.

اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَن۪ٓى اِسْرَٓائ۪لَ اَكْثَرَ الَّذ۪ى هُمْ ف۪يهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾

76. “Doğrusu bu Kur’ân, İsrâiloğulları’na, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır.”

[Kur’ân ve İsrâiloğulları]

Doğrusu bu Kur’ân, İsrâiloğulları’na, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi açıklamaktadır. Bazıları şöyle demişlerdir: Âyetin **üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi** anlamındaki kısmı **Doğrusu bu Kur’ân, İsrâiloğulları’na açıklamaktadır** meâlindeki kısmıyla bağlantılı değildir. Allah sanki şöyle buyurmuştur: **İsrâiloğulları’na hikâye etmektedir,** yani onlara açıklamaktadır, dedikten sonra âyet cümlenin başı olarak **üzerinde anlaşamadıkları pek çok şey…** diye devam etmektedir. Bazıları da şöyle dedi: Hayır, aksine bunlar birbirine bağlıdır: **Doğrusu bu Kur’ân, İsrâiloğulları’na, üzerinde anlaşamadıkları pek çok şeyi hikâye etmede,** yani açıklamaktadır. Yani İsrâiloğulları’na, aralarında ihtilaf ettikleri şeylerin çoğunu açıklıyor. Eğer durum bu görüş sahiplerinin dedikleri gibi ise [§]o takdirde biz biliyoruz ki 410
zaten onlar, kendi aralarında ihtilaf ettikleri konuları açıklıyorlar. Bu durumda ayrıca Kur’ân’ın, onların ihtilaf ettikleri konuların çoğunu açıklamasına ihtiyaç yoktur. O yüzden yorumu *en doğrusunu Allah bilir ya,* ancak şöyle olmalıdır: Şüphesiz bu Kur’ân, ihtilaf ettikleri konuların çoğunda onlara hükmü açıklıyor. Ya da ihtilaf ettikleri konuların çoğunda onlara hakkı açıklıyor. Âyetin zâhirinden anlaşılan Kur’ân’ın, ihtilaf ettikleri konuların çoğunu onlara açıkladığıdır, bununla birlikte onlara açıklamadığı bir hususun daha mevcut olduğudur. Nitekim şöyle buyurmuştur: **Üzerinde anlaşamadıkları hususların çoğunu.** Ancak **üzerinde anlaşamadıkları hususların çoğunu** derken, yani onlara hakkında Kur’ân’da bulunanları açıklıyor, hakkında Kur’ân delili bulunan, yani istidlâlle bilinecek delili açıklamıyor. Yahut onlara hakkında Kur’ân

---

[119] Kâf, 50/18.

âyetlerini açıklıyor da hakkında resûlün sünnetini açıklamıyor. Ve benzeri[120]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

77. "Şüphesiz o, müminler için bir hidâyet rehberi ve bir rahmettir."

Şüphesiz o, yani adı anılan Kur'ân-ı Kerim **müminler için bir hidâyet rehberi ve bir rahmettir.** Yani dünyada iken kendisine tâbi olan ve gereği ile amel eden kimse için sapıklıktan kurtaran rehberdir ve âhirette de ondan azabı defeden bir rahmettir. O, kendisine inanan hakkında hidâyet ve rahmettir.

اِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٧٨﴾

78. "Gerçek şu ki Rabb'in onların arasında hükmünü verecektir. O çok güçlüdür, her şeyi bilmektedir."

Gerçek şu ki Rabb'in onların arasında hükmünü verecektir. Allah'ın hükmü demek adaleti demektir. Sanki şöyle diyor: Gerçek şu ki Rabb'in onların arasında adaletle hüküm verecektir, O hükümde ve yargıda zulmetmez, ölçüyü aşmaz. O çok güçlüdür, hiçbir şey O'nu acze düşürmez, her şeyi bilendir; hiçbir şey kendisine saklı kalmaz. O zatı ile güçlüdür (Azîz), zatı ile her şeyi bilendir (Alîm).

فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ اِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾

411 **[§]*79. "O halde sen Allah'a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin."***

---

[120] Semerkandî âyetin tefsiri ile ilgili şöyle diyor: Âyetin zâhirinde iki açıdan sorun vardır: Birincisi O şöyle buyuruyor: "İnne hâze'l-Kur'âne yekussu alâ Benî İsrâile ekserallezî hum fîhi yahtelifûn" (اِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَنٖى اِسْرَٓائٖلَ اَكْثَرَ الَّذٖى هُمْ فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ), yani Hz. Peygamber (s.a.) zamanında İsrâiloğulları'ndan soru soranlara içinde bulundukları ve ihtilaf edip de unuttukları hususların çoğunu onlara açıklıyor. Bir kere bunların açıklanmasında Kur'ân'a ihtiyaç yoktur. İkincisi de Kur'ân onların ihtilaf ettikleri konuların tümünü değil de çoğunu açıklıyor diyor. Oysa birçok yerde onda her hükmün açıklamasının mevcut olduğu bildiriliyor. "Yaş kuru her şey o açıklayıcı kitaptadır" (el-En'âm, 6/59), "Her şeyin açıklayıcısı" (en-Nahl, 16/89) âyetlerinde olduğu gibi (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 559b).

[Peygamber ve Tebliğ Görevi]

O halde sen Allah'a güvenip dayan. Yani Allah'a tevekkül et, O'na dayan, onların hilelerinden, sana karşı yapmayı planladıkları tuzaklarından korkma. Bu şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[121].

Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin. Zira deliller ve kanıtlar hep senin lehinedir, onların ne delilleri ne de kanıtları vardır. Her ne kadar onlardan her biri ben hak üzereyim diyorsa da apaçık hak ve hakikat üzere olan sensin, onlar değildir. Çünkü delillerin ve kanıtların var, bunlar senin hak üzere olduğunu, onların ise hak üzere değil bâtıl yolda olduklarını gösterir.

اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاۤءَ اِذَا وَلَّوْا
مُدْبِرٖينَ ﴿٨٠﴾

80. "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın."

Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Bize ulaştığına göre Hz. Peygamber (s.a.) Bedir gününde öldürülmüş kâfirlere şöyle seslendi: "Ey falan, Ey filan!". Savaşta öldürülmüş olan müşrik ölülerinin kör bir kuyuya atılmasını emrettikten sonra onlara hitaben şöyle dedi: "Rabb'inizin vâdettiğini hak olarak buldunuz mu? Nebînizi yalanlamıyor muydunuz? Rabb'inizi inkâr etmiyor muydunuz? Akrabalık hukukuna riayetsizlik etmiyor muydunuz? Bunun üzerine bu âyet indi: **Bil ki sen ölülere işittiremezsin**[122]. Ancak bize göre yorum şöyle olmalıdır: Allah Teâlâ Kur'ân'da pek çok âyette kâfiri "ölü" olarak isimlendirmiştir. Çünkü onlar kendilerini Allah'a kulluk konusunda yormamışlar, bedenlerini Allah'a itaat yolunda kullanmamışlardır; onlar sanki ölüler gibidirler. Allah, hakkı işitmedikleri ve onu kabul etmedikleri için kâfirlere sağır, hakkı tutup onu konuşmadıkları için dilsiz, hakkı görmedikleri için kör, bedenlerini hak yolda kullanmadıkları için onlara ölüler demiştir. Onlar bu duyu organlarını yaratılış amaçları doğrultusunda kullanmadıkları ve onlardan yararlanmadıkları için her ne kadar organ olarak sahip olsalar da sanki onlardan yoksunmuşlar gibi onları nitelemiştir. İşte bu esastan hareketle on-

121 el-Mâide, 6/67.

122 Buhârî, "Cenâiz", 86; "Meğâzî", 8; Müslim, "Cennet", 76-77; Nesâî, "Cenâiz" 117.

ları ölüler ve helâk olmuşlar diye isimlendirmiştir. Bir başka yerde onları hayvanlara benzetmiş, hatta özlerini yaratılışları amacında kullanıp da ondan hak yolda yararlanmaya gitmedikleri için kendilerini hayvanlardan bile daha aşağı olmakla nitelemiştir[123].

412 [§]Eğer denilirse ki **arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın** buyruğunun mânası nedir? Bu beyanda Allah, sağırlar arkalarını dönüp giderlerken peygamberin onlara davetini duyuramayacağını bildiriyor. Aslında arkalarını dönmeyip bilakis yüzlerini dönüp gelmeleri halinde de onlara davetini duyuramaz?

Denildi ki: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: Onların sağır oluşları, yüz çevirmeleri ve üzerinde düşünme imkânını kullanmamaları yüzünden duyduklarından yararlanmakta çaba göstermedikleri içindir. Eğer ona kabul ile yönelselerdi kendisinden yararlanırlardı ve o takdirde peygamber onlara duyurabilirdi. Allah, aşırı inatçı halleri ile hak ve hakikat karşısında tavır alışları yüzünden onların arkalarını dönüp giden sağırlar gibi olduklarını ve bu halde iken peygamber ne kadar çabalasa da onlara bir şekilde işittirmenin ve anlamalarını sağlamanın imkânsızlığını bildiriyor. Kabul ile yönelen gerçek sağırlara gelince, onlara işittirmesi ve anlamalarını sağlaması ortaya konacak bir çaba sonucu işaret, ima vb. bir yolla mümkün olabilir. Bunun en doğrusunu bilen Allah'tır.

وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِي الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ
بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

81. "Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Sen (çağrını) ***ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin."***

Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Bazı kırâatlerde "ve mâ ente tehdi'l-umye an dalâletihim" (وَمَٓا اَنْتَ تَهْدِى الْعُمْىَ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ) şeklindedir[124]. Bu da gösteriyor ki her hidâyet Mûtezile'nin iddia ettiği gibi doğru yolu

---

123 "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır" (el-A'râf, 7/179).

124 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 537; Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 490.

açıklamaktan ibaret değildir. Çünkü eğer her çeşidiyle ve her yerde hidâyet beyandan ibaret olsaydı o takdirde Hz. Peygamber (s.a.), kâfirlere karşı onların içinde bulundukları sapıklığı beyan etme gücü vardı ve nitekim bunu yapmıştı da. Sonra Allah, peygamberine şöyle buyurdu**: Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin.** Bu da göstermektedir ki Allah'ın katında öyle bir hidâyet ve lütuf vardır ki kullar onu O'ndan talep eder ve isterlerse Allah onu onlara bahşeder de bu sayede onlar da hidâyet bulurlar ve iman ederler. İşte bu Mûtezile'nin görüşünün yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin. Yani sen ancak âyetlere iman eden kimselere ve onlardan müslüman olanlara duyurabilirsin. İnatçılıkla inkârlarını sürdüren, hak ve hakikat karşısında tavır alanlara gelince sen çağrını onlara asla duyuramazsın.

وَاِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ اَخْرَجْنَا لَهُمْ دَٓابَّةً مِنَ الْاَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ
اَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِاٰيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾

82. "Söylenen (kıyâmet) ***başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur."***

[Kıyâmet Alâmeti Dâbbetü'l-arz'ın Çıkışı]

Söylenen (kıyâmet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız. Bazıları şöyle demişlerdir: Söylenen başlarına geldiği zaman, yani onlara hüccet ikame edilip de iddia ispat edilince onu yalanlamaları halinde onlara bir yaratık çıkarırız. [§]Bazıları da şöyle demişlerdir: Onların üzerine 413
gazap ve öfke gerçekleştiğinde onlar için bir yaratık çıkarırız. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Söylenen başlarına geldiği zaman**, yani onlar inkârcılıkta öyle bir sınıra varırlar ki artık onların asla inanmayacaklarını bu anda Allah bilir. İşte ondan sonradır ki onlar için yerden bir yaratık (dâbbetü'l-arz) çıkarırız. Ancak daha önce de birçok kez söylediğimiz gibi böyle bir yorum caiz değildir. Zira Allah hem vuku bulmuş olanı hem de ilelebet vuku bulacak olanı ezelde bilir. Onun ilmi, onların durumlarının sözü edilen sınıra ulaşması sonucu ancak ortaya çıkacak türden bir bilgi değildir. Aksine O, onlarla ilgili olarak vuku bulacak olanları da bilen ekmel bir varlıktır. Bu yorumu yapan kimsenin sözü ise şöyle bir ima içeriyor: Allah onların durumları hakkında, ancak davet sonucu sözü edilen sınıra ulaştıkları zaman bilgi sahibi olur, daha öncesinde ise

bilgi sahibi olmaz. Allah hakkında böyle bir söz çirkindir. Onlara delil getirildiği zaman bilir diyenin sözü de aynı şekilde muhtemel değildir. Çünkü delil o vakitten önce ikame edilmiş olur. Onlara delil getirmenin o anda olması mümkün değildir. Buna göre âyetin yorumu şu iki ihtimalden biri olabilir: Birincisi: Belirttiğimiz azabın vuku bulması, cezanın gerekli olması ve onlara olan gazaptır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bunlar hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir"[125], yani onlara azap vacip olmuştur. İkincisi: Onlara çıkacağını vâdettiğimiz yaratığın yerden çıkması vakti geldiği zaman biz o vakitte onu çıkarırız. Yani onun çıkışı ne vâdolunan vaktinden önce gelir ne de gecikir. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler"[126]. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, zuhurunu ve vuku bulmasını takdir ettiği her şeyin belirlenen vaktin dışına çıkmaması, o vaktin ne öne alınabilmesi ne de tehir edilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu yorum âyetin doğru yorumu olmaya uygundur.

İnsanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur. Genelin kırâati, hitap etme (teklîm) ve konuşma (tahdîs) anlamından alınmak üzere "tükellimühüm" (تُكَلِّمُهُمْ) şeklinde şeddelidir. Bazı kırâatlerde de aynı şekilde "tuhaddisühüm" (تحدّثهم) ve "tünbiühüm" (تُنْبِئهم) şeklindedir. Şeddesiz olarak "tüklimühüm" (تكْلِمُهُم) şeklinde okuyan da olmuştur.
414 **[§]**"Tüklimühüm" yaralama anlamına gelir. Hadislerde ve kıssalarda belirtildiğine göre yaratık, çıktığı zaman kâfiri yaralar ve belli bir damga ve alâmetle onu belirler ki kâfir ile mümin birbirinden ayrılsın; herkese "Ey mümin! Ey kâfir!" denilsin. Bu İbn Abbâs'a soruldu. O şöyle dedi: "O, müminle kelâm eder ve konuşur, kâfiri ise yaralar"[127]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur. Bu âyetin hem kırâatinde hem de yorumunda ihtilaf edilmiştir: Bazıları "enne'n-nâs" (أَنَّ النَّاسَ) diye elifin nasbı ile okumuşlardır. Bazıları da "inne'n-nâs" (إِنَّ النَّاسَ) diye elifin kesri ile okumuşlardır. "Enne" diye nasb ile okuyanlar bu sözü yaratığın sözü olarak kabul etmiştir. Bunun yorumu da iki şekilde olur: Birincisi: Yaratık der ki: İnsanlar benimle ve benim çıkışımla korkutulmuşlardı. Ne var ki onlar vâdolundukları benim çıkışıma inanmazlardı. Oysa işte ben çıkmış bulunuyorum. İkincisi: Sözü edilen yaratık olsun başkaları olsun insanların mûcizelere inanmadıklarını Allah'ın bildirmesi ve

125 "İşte kendilerinden önce gelip geçen insan ve cin toplulukları ile birlikte bunlar hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir. Onlar gerçekten kaybedenlerden olmuşlardır" (el-Ahkāf, 46/18).

126 el-A'râf, 7/34.

127 Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 238; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 20/25.

haber vermesi anlamdadır. "İnne'n-nâs" (اِنّ الناس) şeklinde kesre ile okuyanlar ise bu sözü, doğrudan Allah'ın haber vermesi olarak kabul ediyorlar. Buna göre Allah, onların hâlâ âyetlere inanmamakta olduklarını bildiriyor. Yaratığın çıkması Hz. Peygamber'in risâletinin ve nübüvvetinin ispatına dair en büyük delillerden biridir. Çünkü o onun falanca vakitte çıkacağını haber veriyor. Haber verdiği gibi haber verdiği saatte çıkmış olması, peygamberlik davasında onlara doğru söylediğini gösterir.

وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾

83. "O gün her ümmet içinden, âyetlerimizi yalan sayan grupları bir araya getiririz. Onlar düzenli bir şekilde (hesap yerine) ***sevkedilirler."***

O gün her ümmet içinden, âyetlerimizi yalan sayan grupları bir araya getiririz. Her ümmetten yöneticiler, kendilerine uyulanlar ve halk hep bir araya toplanıp topluca cehennem ateşine sevkedilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi: "Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını…"[128], [§]"Ger- 415
çekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek"[129]; "Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir"[130]. Müfessirler şöyle demiştir: "Yûze'ûn" (يُوزَعُونَ), yani önden gidenler bekletilir, arkadan gelenlerle bir araya toplanırlar ve hep birlikte sevkedilirler. "Vez'" kelimesinin kullanımını ve hakkında neler söylendiğini daha önce belirtmiştik[131].

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ قَالَ اَكَذَّبْتُمْ بِاٰيَاتٖى وَلَمْ تُحٖيطُوا بِهَا عِلْمًا اَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

84. "Nihayet oraya geldikleri zaman Allah buyurur: 'Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi? Değilse yaptığınız neydi?'"

---

128 "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!'" (es-Sâffât, 37/22).

129 ez-Zümer, 39/71.

130 Fussılet, 41/19.

131 Bu sûrenin 17. âyetinin tefsirine bk.

Nihayet oraya geldikleri zaman, yani sonunda onlar, yani kâfirler gelip de bir araya toplandıklarında **Allah onlara buyurur: "Siz benim âyetlerimi, ne olduğunu kavramadan yalan saydınız öyle mi? Ne olduğunu kavramadan** meâlindeki ilâhî beyan şöyle yorumlanabilir: Siz aslında onların ilâhî âyet olduğunu anladınız, ancak yalanladınız ve onların ilâhî âyetler olduğunu sırf inadınız ve gerçekliğe karşı tavır alışınız yüzünden inkâr ettiniz. Zira bir iddianın zıddını ispat etmek üzere olumsuzlama yöntemini kullanmak mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara şöyle de: 'göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?'"[132] Yani Allah göklerde ve yerde olanları da olmayanları da, sizin söylediğinizin zıddını da bilir. Böyle bir kullanım şekli caizdir ve Kur'ân'da çoktur. Ya da "velem tühîtû bihâ ilmen" (وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْماً) kavl-i celîli şöyle yorumlanabilir: Siz onlar üzerinde, anlamak ve Allah'ın âyetleri olduğunu kabul edip üzerinde düşünmeyince, onlara tâzim ve saygı gözüyle bakmayınca ne olduklarını kavrayamadınız. Eğer böyle değil de âyette belirtilen ifadeler zâhiri üzere anlaşılırsa o takdirde onların ilâhî beyanları kavrayamamalarından ötürü âyetleri inkâr etmelerinde bir mazeretleri olurdu. Zira bir kimse bir şey hakkında bilgi sahibi değilse onu reddetme ve kabule yanaşmama mazereti vardır. Ancak bu doğru değildir. Bu itibarla yorum ancak sözünü ettiğimiz iki şekilde olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Değilse âyetlerin yalanlanması ya da herhangi bir delil ve kanıt olmaksızın işlemiş olduğunuz bunca amelleriniz hakkında **yaptığınız neydi?**

وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾

416 ***[§]85. "Zulme saptıkları için kendileri hakkındaki söz gerçekleşmiştir; artık konuşamazlar."***

Zulme saptıkları için kendileri hakkındaki söz gerçekleşmiştir. Yani azaba uğratılacakları sözünün gerçekleştirilmesi hak olmuş ve zulmetmeleri sebebiyle mâruz kalacakları kendilerine bildirilen azap gerçekleşmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Böylece Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu"[133]. Ve benzeri.

Artık konuşamazlar. Yani kendilerini mâzur gösterebilecek türden bir delil ortaya koyamazlar.

---

132 Yûnus, 10/18.

133 Hûd, 11/118.

اَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا الَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فٖيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ فٖى
ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

86. "Dinlensinler diye geceyi yarattığımızı, gündüzü de aydınlık kıldığımızı görmediler mi? İman eden bir kavim için elbette bunda ibretler vardır."

[Kevnî Âyetler ve Allah'ın Vahdâniyetine Delil Oluşu]

Dinlensinler diye geceyi yarattığımızı, gündüzü de aydınlık kıldığımızı görmediler mi? İman eden bir kavim için elbette bunda, yani gece ve gündüzde **ibretler**, yani birtakım deliller **vardır.** Gece ve gündüzle ilgili olarak belirttiği deliller ve alâmetler çeşitli şekillerde olur: Birincisi, Allah'ın birliğine, ilmine, yönetimine ve hikmetine işaret etmesi, kerem ve ihsanını, cömertliğini göstermesi, kudret ve saltanatına delâlet etmesi, ölümden sonra diriltmeye, toz ve toprak olduktan sonra yeniden hayat vermeye kudretinin olmasını kanıtlaması gibi. Kerem ve cömertliğine işaret etmesi, gecede ve gündüzde insanlar için, var oldukları sürece devam eden birtakım menfaatler yaratılması şeklindedir. Sonra bu menfaatler de iki şekilde olur: Birincisi gündüzü koşuşturmak ve geçimlerini kazanmak, dünya yaşantısının kendine bağlı olduğu ihtiyaçları elde etmek için çalışma vakti olarak düzenlemesi, geceyi de onlar için dinlenme, huzur ve sükûna erme vakti yapmasıdır. Eğer her ikisini de koşuşturma için belirlemiş olsaydı o takdirde hayatları devam etmez, hem ruhlarının hem bedenlerinin varlığı kendisine bağlı olan hususlar elde edilemezdi. Çünkü bunların gerçekleşmesi ancak dinlenme ile elde edilebilecek kabildendir. Eğer her ikisini de dinlenme vakti yapsaydı bu takdirde de geçimlerini kazanamazlardı. Rahmetinin ve lütfunun gereği olarak O, onlardan birini dinlenme için diğerini de geçimlerini kazanmak için ayırmıştır. Bu, bir başka ilâhî beyanda belirtilen şu husus olmaktadır: "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz"[134].

[§]İkincisi: Allah'ın, nimetten olduğunu belirttiklerinden biri de geçim 417
için koşuşturmayı sadece belli bir zümre için değil herkes için belirlemiş olmasıdır. Aynı şekilde dinlenmek, huzur ve sükûn bulmak için kılınan gecenin de belli bir zümreye yönelik değil bütün insanlar itibariyle öyle yapılmış olmasıdır. Eğer öyle olmasaydı o takdirde geçimlerini temin işleri düzen bulmaz

[134] el-Kasas, 28/73.

bedenlerinin ve ruhlarının varlığı kendisine bağlı olan ihtiyaçları karşılanamazdı. Ne var ki Allah rahmeti ve lütfuyla dinlenme için ayrılan zamanı belli bir kesim için değil herkes için dinlenme zamanı olarak düzenledi. Geçim için koşuşturma zamanı olarak tayin edilen vakit de aynı şekilde belli bir kesim için değil bütün insanlar için belirlenmişti. Böylece müşteri satıcıyı, satıcı da müşteriyi bulabilecektir. Bunun sonucu herkesin hem dünya hem de âhiret işleri uyum içinde yola girecek; herkes ihtiyacını karşılayabilecektir.

Allah'ın birliğine işaret etmesine gelince gece ve gündüzden her birinin menfaatlerini diğerininki ile irtibatlı yapmasıdır. Zira onlardan her biri, özlerinde farklı olsalar da ancak diğerinin varlığı ile varlığını sürdürebilir. Bununla O, her ikisini de inşa edenin ve evirip çevirenin bir olduğunu bildirmek istemiştir. Çünkü eğer birden fazla olsaydı o takdirde berikinin yapmak istediğini öbürü bozmak isterdi. Öyle olmadığına, aksine tam bir ahenk ve düzen, uyum içinde cereyan ettiklerine göre bu, onların çok değil aksine tek elden idare edildiklerini gösterir.

İlim ve hikmetine işaret etmesine gelince onlar, yani gece ve gündüz var olduklarından beri aynı denge, aynı ölçü üzere bulunmuştur, onlarda herhangi bir değişiklik ya da başkalaşma vb. asla söz konusu olmamıştır. Bu da gösterir ki onları var edenin ve varlıklarını devam ettirenin zatî bir ilmi ve zatî bir hikmeti vardır; bunlar diğer yaratıklarınki gibi sonradan kazanılmış ve elde edilmiş bilgi türünden değildir.

Kudret ve saltanatına işaret etmesi ise şöyledir: Çünkü bunlar (gece ve gündüz) zorba hükümdarlar, firavunlar da dâhil olmak üzere bütün yaratıkları hükmü altına alarak üzerlerinde isteseler de istemeseler de hükmünü icra etmesidir. O kadar ki yaratıklardan biri çıksa da bunlardan birini alıkoymaya kalkışsa yahut birini uzatıp diğerini kısaltmaya yeltense buna güç yetiremez. Ya da bütün mahlûkat bir araya gelse onları yok etmeye ya da sadece ikisinden birini defetmeye kalkışsalar asla başaramazlar. Bu da gösterir ki onları var edenin ve varlığını sürdürenin kendine has özel bir gücü ve kudreti, saltanatı vardır. Zira böylesine muhkem bir düzeni yaratanın hiçbir şekilde acze düşürülmesi mümkün değildir.

418 [§]Ölümden sonra insanları Allah'ın diriltme kudretine işaret etmesine gelince -çünkü onlardan her birini yok ediyor ve hiçbir eseri kalmıyor, sonra ilk hali üzere ötekini getiriyor- biri tamamen ortada çekildikten ve geride hiçbir eseri kalmadıktan sonra, yani mevcut olanı giderdikten sonra onu yeniden inşaya kâdir olması, mahlûkatın da yok olmasının ardından onları yeniden

diriltmeye kādir olduğunu ve bu hususta O'nu acze düşürecek hiçbir gücün bulunmadığını gösterir.

Sonra sözünü ettiğimiz nesneleri var edip bu âleme bahsedilen faydaları yaratması, ayrıca bütünüyle bu âlemi yaratması insanları sınamak içindir; bundan dolayı onlara emirler vermekte, birtakım yasaklar getirmektedir. Sonra sonucu almak için onlara bir âhiret (âkıbet) âlemi tayin etmiş ve orada itaat edeni ödüllendirecek, isyan edeni ise cezalandıracaktır. Eğer böyle bir akıbet (sonucun alınacağı öbür dünya) olmazsa o zaman bütün bu yaratmalar abes olurdu ve hiçbir hikmeti olmazdı. Çünkü bir binayı yapan, ondan elde etmek istediği bir yarar olmaksızın sırf onu yıkmak ve yok etmek için yaparsa, o zaman yaptığı işi hikmetten uzak ve tamamen anlamsız olurdu. Aynı şekilde evrenin yaratılması da böyledir. Eğer amaçlanan bir akıbeti olmayacaksa o da hikmetten yoksun ve anlamsız olacaktır. Âyetler, onlara inananlar ve tasdik edenler içindir. Onlara inanmayan ve tekzip edenler için ise lehlerine değil aleyhlerine âyetler olacaktır.

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِى الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ
اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ وَكُلٌّ اَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾

87. "Sûra üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler."

[Sûra Üfleme ve Kıyâmet]

Sûra üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır. "Nefh" (النفخ), yani üfleme hakkında ihtilaf edilmiştir. Nedir ve sayısı kaçtır? "Sûr" (الصُّور) hakkında da aynı şekilde ihtilaf edilmiştir: O, nedir ve nasıl bir şeydir? "Nefh", yani üfleme hakkındaki ihtilaf şöyledir: Bazıları şöyle demişlerdir: Nefhten maksat hakikat anlamda değildir. Aksine kıyâmetin kopmasının Allah'a çok hafif geleceğini bildirmeden kinâyedir. Onun hafifliğini üfleme ile ifade etmiştir, çünkü üfleme yaratıklar için en kolay ve basit olan bir fiildir. O yüzden onu üfleme fiili ile bildirmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[135]. Onun durumu göz kırpmaya benzetilmiştir, çünkü kişiye en hafif

---

135 "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kādirdir" (en-Nahl, 16/77).

gelen hareket göz kırpmadır. Kimisi de şöyle demiştir: Üflemenin belirtilmesi kıyâmetin kopmasının süratini ifade etmek içindir. Çünkü üflemek gibi hızlıca gerçekleştirilen başka bir fiil yoktur. Bu, Allah'ın şu ilâhî beyanda söylediği husustur: "Olup biten yalnızca bir çığlık!"[136] Allah bunu belirtti ve onu hızlı vuku bulduğu için çığlığa ve sarsıntıya benzetti. Çünkü çığlıktan ve sarsıntıdan daha hızlı vuku bulan başka bir şey yoktur.

419 [§]Burada sözcüğün hakikat anlamında kullanılması söz konusu değildir, buna mukabil onun Allah'a çok hafif geldiğinin bildirilmesi ve belirttiğimiz gibi gerçekleşmesinin hızlı oluşudur. Allah, şu beyanında da bunu söylemiştir: "Biz de ona ruhumuzdan üfledik…"[137] Ortada gerçek anlamda bir üfleme yoktur. Fakat sanki yapmış gibi, biz ruhumuz vasıtasıyla yaptık, anlamındadır. Kimisi de şöyle demiştir: Üflemek hakikat anlamdadır. Eğer böyle ise o takdirde -aslında Allah'ın buna ihtiyacı olmamasına rağmen- melek açısından onun sınanması söz konusudur. Aynen herhangi bir ihtiyaç olmamasına rağmen insanların tüm yapıp ettiklerini kaydeden kirâmen kâtibîn meleklerinin bu görevlerle sınanması gibidir. Ya da daha bir sakındırıcı olması hasebiyledir. Zira ki O, vuku bulan ve vuku bulacak olan her ne varsa ve nasıl, ne zaman var olacaksa ve ne vuku bulacaksa zaten bilmektedir.

Üflemenin sayısı hakkındaki ihtilaflarına gelince birileri şöyle dedi: O tektir. Yorumuna da "İllâ sayhaten vâhide" (الا صيحة واحدة), yani sadece tek bir çığlık"[138] meâlindeki âyet ile "Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar. Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar!"[139] anlamındaki âyeti delil getirmiştir.

Kimisi de iki defa olacağını söylemiştir. Delil olarak da şu ilâhî beyanları kullanmışlardır: "O gün şiddetle sarsan sarsar; onu ikinci sarsıntı izler!"[140] Burada birinciyi bir başka üflemenin takip edeceği bildirilmiştir. İkinci delil olarak şu ilâhî beyan getirilmiştir: "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor

---

136 Benzer âyetler için bk. "(Cezaları) korkunç bir sesten ibaretti; sönüp gidiverdiler" (Yâsîn, 36/29); "Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar" (Yâsîn, 36/53).

137 et-Tahrîm, 66/12.

138 Yasîn, 36/29.

139 en-Nâziât, 79/13-14.

140 en-Nâziât, 79/6-7.

olacaklar"[141]. Kimi de üç kez üfleneceğini söylemişlerdir: Birincisi korku salmak için, ikincisi ilâhî beyanda belirttiğimiz gibi bayılma için, üçüncüsü ise yeniden diriltme için. Kimi de üç adet olacağını söylüyor, ancak bunların hepsinin ölümden sonra olacağını ifade ediyor. Birincisi, kabirlerde korku salmak içindir. İkincisi orada diriltme içindir. Üçüncüsü de oradan çıkarmak ve mahşer yerine sevketmek içindir. Bu görüşün sahibi ikinci üfürüşten üçüncüsüne kadar kabir azabının olacağını kabul etmiş olur. Aynı şekilde konuyla ilgili benzer rivayetler de nakledilmiştir. Bunlar eğer sabit ise biz de ona kani oluruz, aksi takdirde durur bekleriz.

[§]"Sûr" (الصور) hakkındaki ihtilaflarına gelince birtakım yorumcular onu **420**
"Ruhlar ölü bedenlere üflenir" diye tefsir etmişlerdir. Bunlara göre sûr, "sûret" kelimesinin çoğuludur. Zeccâc şöyle dedi: Böyle bir ihtimal yoktur. Çünkü "vâv" harfinin sükûnu ile sûr kelimesinin, "suver"in tekili ya da çoğulu ile hiçbir ilgisi yoktur. Çünkü tekili "tâ" harfi ile sûret kelimesidir. "Sûret"in çoğulu da "vâv"ın fethi ile suver kelimesidir[142]. Nitekim bu şekilde şu ilâhî beyanda geçmektedir: "Ve savveraküm fe ahsene suveraküm" (وصوركم فاحسن صوركم) "size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan"[143] şeklinde. Kimi müfessirler de demiştir ki o boynuzdur, içine üflenir ve (ses çıkarır) dünyadaki şu boynuz gibi. Ya da o borudur dünyadaki bir boru gibi. Ancak biz Allah'ın belirttiği üfleme, sûr gibi şeyleri şudur ya da budur diye açıklama yoluna gitmiyoruz. Ya da onun şu ya da bu olduğuna işaret anlamına gelecek bir söz de etmiyoruz. Ama bunlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'den bir açıklama (tefsir) gelmişse o takdirde o doğrultuda açıklama yapılır. Hem bu, ameli gerektiren bir konu da değildir ki bundan dolayı onun sıhhatini ya da çürüklüğünü ortaya koyma külfetine girelim. Bu sadece tasdiki gerekli olan bir haberdir. Bu itibarla "nefh", yani üfleme ve sûr hakkında nasıl geldi ise öyle kabul ediyor, onları açıklama yoluna gitmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

141 ez-Zümer, 39/68.

142 Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, IV, 22.

143 "Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte Rabb'iniz olan Allah; âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir" (el-Mü'min, 40/64). Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: Zeccâc dedi ki: Böyle bir ihtimal yoktur. Çünkü vâvın sükûnu ile sûr kelimesi es-suret'in ne çoğulu ne de tekilidir. Çünkü tekili tâ ile sûret kelimesidir. Sûretin çoğulu da vâvın fetha ile harekelenmesi sonucu suver kelimesidir. Nitekim bu şekilde âyette de geçmektedir. "Ve savveraküm fe ahsene suveraküm" *En doğrusunu Allah bilir.* (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 561a. Ayrıca ilâve bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "svr" md.).

Göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır. Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler. Başka bir ilâhî beyanda şöyle buyurmuştur: "(O gün) sûra üflenecek, ardından göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek…"[144] Bu, o günün korkusunun şiddetini bildiren bir ifadedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[145]; "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir"[146]. Ve benzeri ilâhî beyanlar.

Allah'ın diledikleri dışında. Bazıları şöyle demişlerdir: Allah'ın diledikleri dışında olanlardan maksat dünyada iken şehit düşenlerdir. Bu yorumu destekler mahiyette bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuş: "Âdemoğluna nübüvvetten sonra şehitlikten daha yüce bir mertebe verilmemiştir. Şehit kıyâmet gününün o dehşetengiz korkusunu yaşamaz, sadece şu kadarcık: Hani biri diğerine: İşitiyor musun? der, öteki de "Sanki ezana
421 benzer bir şey duyuyorum" diye cevap verir"[147]. [§]Bazıları da şöyle demişlerdir: Onlar Cibrîl, Mîkâil, İsrâfîl ve ölüm meleğidir (Azrâîl). Bazıları da onların nebîler ve resûller olduğunu söylemişlerdir. Ancak biz, burada istisna edilenlerden maksat şunlar şunlardır demeyeceğiz, keza herhangi birine işarette de bulunmayacağız. Çünkü biz bunu bilmiyoruz. Ancak Hz. Peygamber'den (s.a.) bize bu konuda bir açıklama gelmişse o takdirde biz de o doğrultuda açıklama yaparız. Bununla birlikte istisna edilenlerin âyetin devamında o günün dehşetinden ve korkusundan güvende olacakları bildirilen kimselerin olması da mümkündür. O da şu ilâhî beyandır: "Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir; o gün onlar kıyâmet dehşetinden de etkilenmezler"[148].

Âyetin metninde geçen "etevhu" (أتوه) kelimesi med ile "âtûhu" (آتوه) şeklinde de okunmuştur. "Fâʿılûhu" vezninde "tâ" harfinin dammesi ile uzatmalı olarak okunmuştur ki "Âtin"in (آتٍ) çoğuludur. "İllâ âti'r-Rahmâni ʿabden"[149]

---

144 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar" (ez-Zümer, 39/68).

145 el-Hac, 22/2.

146 el-Hac, 22/1-2.

147 Rivayette "ezîn" kelimesi geçmektedir. Ezân ve ezîn aynı anlamdadır (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, "ezn" md.).

148 en-Neml, 27/89.

149 "Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân'a birer kul olarak gelecektir" (Meryem, 19/93).

meâlindeki âyette olduğu gibi. "Etâ'" kelimesinin çoğul kipi olmak üzere "etevhu" şeklinde de okumuşlardır. O takdirde "se ye'tûne" (سَيَأْتُون), yani gelecekler anlamında olur. Bazıları ise elifin kasrı ve "tâ"nın nasbı ile "ityân" fiilinden olmak üzere kullanıldığını söylemişlerdir.

"Dâhirîn" (داخرين) kelimesinin aşağılanmış olarak, hor ve zelil kılınarak, anlamında olduğu söylenmiştir.

وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَهِىَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللّٰهِ الَّذٖى اَتْقَنَ كُلَّ شَىْءٍ اِنَّهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾

88. "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır."

Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Onun şöyle şöyle hareket etmesi hakkında bazıları demişlerdir ki: Bir şeyin çokluğu ve izdihamı, bakanın gözünde sanki onun yerinde sabit gibi görünmesine neden olur. Büyük ordu da böyledir. Ona bakan çokluğu ve kalabalık oluşu yüzünden onu hareketsiz ve donuk halde sanır. Dağlar da işte böyledir. Bazıları da şöyle demişlerdir: Hayır! Aksine o günün şiddetinden, dehşetinden ve insanlara verdiği korkudan dolayı dağları sanki donukmuş gibi sanırlar, oysa onlar bulutlar gibi geçip gitmektedirler. **[§]**Bu, şu ilâhî 422
beyanda belirtilen durumdur: "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[150]. Yani o günün korku ve dehşetinin şiddetinden öyle olurlar. Bazıları da şöyle bir yorum getirmişlerdir: Hayır, aksine dağlar o günün korkusundan ve dehşetinden aynen bulutların hareket etmesi gibi hareket edecektir: Tıpkı şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[151]. Bunu belirtmesinin esası şudur: Allah bunu ve o günün insanlara dehşet verici ve şiddetli azap oluşu gibi geçen hususları belirtti ki insanlar ibret alsınlar da yanlış yolda olmaktan sakınsınlar.

---

150 "Ey insanlar! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin!" (el-Hac, 22/2).

151 el-Kâria, 101/5.

Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Bazıları şöyle demişlerdir: "Etkane" (أَتْقَنَ) muhkem ve sağlam yaptı demektir. Bazıları ise etkane (اتقن) kelimesinin her şeyi güzel yaptı anlamı olduğunu söylemişlerdir.

Mûtezile'den bazıları şöyle demişlerdir: Nankörce inkâr nasıl güzel olabilir ki?! O çirkindir (kabîh) çünkü âlemlerin Rabb'ine karşı küfür vardır. Buna göre "Allah, kendisine küfredilmesini yarattı" ya da "kendisine küfredilmesini güzel yaptı" yahut "kâfirin nankörce inkârını güzel yaptı" vb. gibi hurafeleri söylemek caiz değildir.

Onlara şöyle denilir: Bir kere hiçbir kimse sizin kastettiğiniz biçimde O'nun küfrü yarattığı ve onu güzel yaptığı yahut kendisine küfredilmesini güzel yaptığını söylemiyor. Zaten bunu her kim böyle söylerse kâfir olur. Ancak onların dediği şudur: Allah, kâfirden sadır olan inkâr fiilini çirkin (kabîh), küfredenin küfrünü de çirkin (kabîh) yaptı, keza günah işleyen isyankârın fiilini de çirkin yaptı. Ancak Allah'ın bu fiilleri yaratması ve onları işleyene karşı delil getirmesi açısından baktığımızda o fiil güzel, yerli yerinde ve muhkem olmaktadır. O fiilin o kimseden, yani kâfirden sadır olmasının çirkin, bâtıl,
423 sefih ve zulüm olması bundan ayrıdır. [§]Görülmez mi ki bir kimse ondan sadır olan inkâr fiilinin sefih ve zulüm olduğunu öğrenmek için çabalasa, neyin gerçekten hak olduğunu anlamaya çalışsa onun bu çabası yerilmeyecek bir davranış olmaktadır ve o kişi bu açıdan bakıldığında hakka ve hikmete dair marifet sahibi olmaya çalışan kimse olarak görülmektedir. Çünkü hikmet, insanın her şeyi özünde nasılsa öyle bilmesini gerektirir. Buna göre kâfirin küfür fiilini sözünü ettiğimiz şekil üzere yaratmış olması her ne kadar o, kâfirin fiili olması hasebiyle çirkin, aptalca ve bâtıl olsa da güzeldir, yerli yerindedir ve muhkemdir. Bu, mutlak olarak O'nun "her şeyin Rabb'i", "her şeyin yaratıcısı" olduğunu ifade etmemiz gibidir. Hal böyle iken biz "Ey pisliklerin yaratıcısı!" "Ey kazuratın Rabb'i" ve benzeri ifadeler her ne kadar bütün olarak ele alındığında onların da Rabb'i ve yaratıcısı Allah olsa da bunları söylemeyiz. Çünkü genel olarak söylenmesi halinde bu ifade övgü ve yüceltme anlamına gelirken, örneklerdeki gibi tahsis edilmesi halinde yergiye dönüşür. Önceki meselenin durumu da işte böyledir.

Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Bu ifade dağların düzeninin dağılması ve ilk yaratılışlarındaki esasın bozulması gibi hususların belirtilmesinden sonra anılmıştır. Bu, bir şeyin bozulmasının ve ilk yapısını kaybetmesinin belli bir hikmete mebni olması halinde onun sağlam, güzel ve yerli yerinde yaratmış olması esasının dışına çıkmadığının bilinmesini istediği içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır. Bu ifade onlara yönelik bir azap tehdididir (vaîd).

مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ اٰمِنُونَ ﴿٨٩﴾

89. "Kim** (ilâhî huzura) **iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir; o gün onlar kıyâmet dehşetinden de etkilenmezler."

[İyilik ve Kötülük İle İlâhî Huzura Gelme]

Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse… Müfessirlerin hepsi şöyle dedi: Burada sözü edilen iyilik (hasene) tevhit inancı ve imandır.

Ona daha iyisi verilir. Denildi ki: Bunun tefsirinde farklı izahlar vardır: Birincisi: Her kim tevhit inancını benimsemiş olarak diriliş günü Rabb'ine gelirse ona daha hayırlısı vardır. Rabb'ine tevhit inancı ile gelmesi demek hayatını onunla noktalaması, hüsn-i hâtime ile tamamlaması demektir. O takdirde onun için belirttiği bir karşılık vardır. Allah, tevhit inancı ile gelmesini şart koştu da "hasene işlerse ona şu var" demedi; çünkü insan bir sürü iyilik yapar sonra da onları ifsat eder, bozar ve iptal eder. Dolayısıyla da onlara karşılık herhangi bir sevap elde edemez. Böylece Allah bilinsin istedi ki âhirette kendisinden fayda görülecek olan hasenat, kişinin üzerinde karar kılarak öldüğü ve Rabb'ine kendisiyle ulaştığı hasenattır. [§]Bazıları şöyle demişlerdir: **Ona** 424
daha iyisi verilir. Yani âhirette ona verilecek sevap ve karşılık sadece kendisi dünyada iken işlemiş olduğu hasene cinsinden olacaktır, âhirette elde edeceği bütün iyilikler dünyada iken işledikleri olacaktır. Bazıları da şöyle demişlerdir: **Ona daha iyisi verilir.** Yani ona âhirette iken iyiliklerden verilecek olanlar dünyada ardında bırakmış olduğu ve yokluğuna sabrettiği nimetlerden daha hayırlıdır. Onlar, terkettiğinden daha hayırlıdır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[152]. Yani onlar için şunlar şunlar vardır. Bazıları şöyle demişlerdir: **Ona daha iyisi verilir.** Yani Rabb'in görülmesi ve O'nun huzuruna çıkılması, verilen diğer iyiliklerden daha hayırlıdır. Nitekim dünyada da halk açısından kralı görmek ve onunla buluşmak diğer lütuflar her ne kadar daha büyük ve yüce de olsa daha üstün, daha önemli ve hayırlı görülür. Bazıları şöyle demişlerdir: **Ona daha iyisi verilir.** Âhirette verilecek olan sevap ve karşılık dünyada iken işlemiş oldukları hasenattan daha hayırlıdır. Çünkü sevabın verilmesi hak edilmişlik ve

152 "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır" (Hûd, 11/11).

kazanılmışlık ile değil, tamamen Allah'ın lütuf ve fazlının bir sonucudur. Zira hem hikmet hem de akıl nimetin karşılığı olarak şükretmeyi gerekli kılar, oysa her ikisinde de sevabın gerekli olacağı sonucu yoktur. Hal böyle olunca yolu Allah'ın lütfu olan bir iyiliğin, öyle olmayandan daha hayırlı olması normaldir. Ancak buna şöyle bir itiraz gelmiştir: Vacip olmasını gerektirenin hikmet ve akıl olduğu her şey, gereklilik yolu lütuf olandan daha hayırlıdır. Çünkü gerekliliği akıl ve hikmetle sabit olan bir şeyin terki caiz değildir. Oysa lütufta bulunma yolu ile sabit olanın terki caiz olabilmektedir. Ancak buna şöyle cevap verilir: **Ona daha iyisi verilir** denilirken kastedilen sizin doğanızda ve algınızda sevap olan şey ondan daha hayırlıdır, demektir. Yoksa gerçekte de hayırlı değildir. Bu tıpkı şu ilâhî beyandaki gibidir: "Bu O'nun için daha kolaydır (ehven)"[153]. Yani sizin algınızda ve değerlendirmenizde bir şeyin yeniden yapılması ilk defa yapılmasına nispetle daha kolaydır, demektir. Yoksa Allah'a nispetle ha ilk olmuş ha yeniden inşa olmuş hiç farkı yoktur. Burada da durum öyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün onlar kıyâmet dehşetinden de etkilenmezler. Allah bildirdi ki onlar Rab'lerine tevhit inancını benimsemiş olarak geldiklerinde o günün korku ve dehşetinden güvende olacaklardır.

مَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِى النَّارِ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

425 [§]***90. "Ama kimler de kötülükle gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar. Yaptıklarınızın karşılığından başkasını mı göreceksiniz?"***

Ama kimler de kötülükle (seyyie), yani şirk ile **gelirse işte onlar yüzüstü cehenneme atılırlar.**

"el-Münkeb ale'l-vech" (المنكبّ على الوجه) cümlesi, yüz üstü atılan demektir şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yüzleri ateşe çevrildiği gün…"[154] (Yani yüz üstü cehenneme atıldıkları gün.)

Yaptıklarınızın karşılığından başkasını mı göreceksiniz? Yani siz ancak yapıp ettiğiniz amellerinizin karşılığını görürsünüz.

153 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

154 "Yüzleri ateşe çevrildiği gün, 'Keşke Allah'a itaat etseydik, resûlü dinleseydik' diyecekler" (el-Ahzâb, 33/66)

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذٖى حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ
شَىْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ أَتْلُوَا الْقُرْاٰنَ
فَمَنِ اهْتَدٰى فَإِنَّمَا يَهْتَدٖى لِنَفْسِهٖ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَا أَنَا مِنَ
الْمُنْذِرٖينَ ﴿٩٢﴾

91-92. "De ki: 'Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabb'ine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi; zaten her şey O'na aittir. Bir de bana müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi.' Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: 'Ben sadece uyarıcılardanım.'"

[Dokunulmaz Kılınan Şehrin Rabb'ine Kulluk Etme Emri]

De ki: Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabb'ine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi; âyetteki dokunulmaz kıldığı anlamına gelen "harramehâ" (حَرَّمَهَا) ifadesi iki şekilde izah edilebilir: Birincisi, onu yağma ve çapuldan uzak tutmak anlamında olmasıdır. Nitekim "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik"[155] meâlindeki âyette de bu anlamda kullanılmıştır. Bu âyette geçen "Harramnâ" (حرّمنا) ifadesi haram kıldık dolayısıyla da onun emmesi ona haram oldu anlamında değil, alıkoyduk, süt annelerini emmesini önledik anlamındadır. İkincisi ise bizzat tahrim, yani kutsal kılma anlamında olmasıdır. O da gerek Câhiliye ve gerek İslâm döneminde müslüman veya kâfir herkesin o mekâna hürmet edip, hiçbir kimsenin o kutsal bilinen beldenin avına dokunmaması, ağacını kesmemesi, otunu yolmamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir de bana müslümanlardan olmam ve Kur'ân'ı okumam emredildi. Yani Kur'ân'ı size okumam emredildi. Öyle anlaşılıyor ki onlar Hz. Peygamber'i tehdit etmişler ve onu korkutmuşlardı ve ondan kendilerine uymasını istemişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.) o an onlara dedi ki: **Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabb'ine, yalnız O'na kulluk etmem emredildi;** O her şeyin Rabb'idir. Yani ben sadece O'na kul olmakla emrolundum. Kendimi O'ndan başkasına

---

155 "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, 'Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?' dedi" (el-Kasas, 28/12).

asla kul yapmam. Keza ben kendimi sadece O’na ait kılmakla da emrolundum ve ben sizin yaptığınız gibi O’na karşı asla şirk koşamam. Hem aynı şekilde bütün bunlarla siz de emrolundunuz. Sonra ben size Kur’ân’ı okumakla da em-
426 rolundum. [§]Bu itibarla ben size onu okuyacağım, beni yalancılıkla itham etsenizde etmesenizde okuyacağım. Ben sizin aleyhime kurduğunuz tuzak ve hilelerden de korkmuyorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bana, dokunulmaz kıldığı bu şehrin Rabb’ine, yalnız O’na kulluk etmem emredildi. Bu ilâhî beyanda peygamberlik müessesesini gerekliliğine dair delil vardır. Çünkü Mekke halkı ve diğerleri gerek öncekiler ve gerek sonrakiler hepsi tümüyle o kutlu beldenin dokunulmazlığına inanmaktaydılar. Onlar bunu ancak resûller yoluyla bilmekteydiler. Bu da gösteriyor ki onların ilk ataları risâlet ve nübüvvete inanmaktaydılar. Buna göre onların da bunu ikrar etmeleri lazım geliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık kim doğru yola gelirse yalnız kendisi için gelmiş olur. Allah bildiriyor ki her kim iman eder ve hidâyeti kabul edip doğru yolu bulursa bunu ancak kendi yararına yapmış olur. Aynı şekilde her kim de yoldan çıkarsa kendi zararına çıkmış olur. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: “Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur”[156].

De ki: Ben sadece uyarıcılardanım. Yani bana sadece uyarma görevi düşer. Onun dışında diğer hususların vebali sizedir. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir”[157]; “Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur”[158].

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهٖ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

93. “Ve şunu da söyle: ‘Hamd Allah’a mahsustur. O, işaretlerini size gösterecek, siz de onları görüp tanıyacaksınız’. Rabb’in yaptıklarınızdan habersiz değildir.”

---

156 Fussılet, 41/46.
157 en-Nûr, 24/54.
158 el-En‘âm, 6/52.

Ve şunu da söyle: Hamd Allah'a mahsustur. O, işaretlerini size gösterecek. Bunun iki şekilde yorumlanmaya ihtimali vardır: Birincisi, vahdâniyetinin ve rubûbiyetinin delillerini ve risâletinin kanıtlarını onlara göstereceğiz. **Siz de onları**, yani sözü edilen delilleri **görüp tanıyacaksınız**. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz"[159]. İkincisi: Onlara zafer, yardım gibi vâdedilenleri göstereceğiz de böylece onlar daha önce haber verildiği için bildikleri şeyleri gözle görmüş olarak da bilmiş olacaklardır.

Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu ifade zâlim için azar, ayıplama ve sakındırmadır. Mazlum için de taziye ve tesellidir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bu ifade müjdeleme (terğîb) ve tehdit (terhîb) etmedir.

---

159 "Kur'ân'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabb'inin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?" (Fussılet, 41/53).

BİBLİYOGRAFYA

Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Muʿcemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, Kahire 1997.

Abdürrezzâk es-Sanʿânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfiʿ, *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-Aʿzamî), Beyrut 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-meʿânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-ʿazîm ve's-sebʿi'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şuʿabü'l-îmân*, (thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410/1990.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cuʿfî, *el-Câmiʿu's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cuʿfî, *et-Târîhu'l-kebîr*, (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut, ts. (Dâru'l-fikr).

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut, ts., (Dâru'l-fikr).

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eşʿas b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillah b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1405.

Ebû Ubeyde, Maʿmer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, Beyrut 2001.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eşʿas es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Leiden 1937.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd 1325-1327/1907-1909.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sikât*, Beyrut 1975.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, İstanbul 1408/1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1379/1958.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Kahire 1393/1973.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut 1388/1968.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1404/1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire 1383/1963.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul 1971.

Kudâî, Ebû Abdillah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü'ş-Şihâb*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrut 1407/1986.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Kahire 1372.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Haymî), Beyrut 1425/2004.

Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, (thk. Abdurrahman Sûretî), Beyrut, ts., (el-Menşûrâtü'l-ilmiyye).

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Müttakī el-Hindî, Alâeddin Ali b. Hüsâmiddin b. Abdilmelik b. Kādîhân, *Kenzü'l-ummâl*, (thk. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî), Beyrut 1989.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000.

Sa'leb, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd eş-Şeybânî, *Şerhu Dîvâni Züheyr b. Ebî Sülmâ*, Kahire 1950.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, Beyrut 1998.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 425.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymâniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1983.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Târık b. İvazullah el-Hüseynî), Kahire 1415.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, Beyrut 1405/1984.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1415/1994.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Ümeyye b. Ebu's-Salt, *Dîvân*, (thk. Abdülhafîz es-Setalî), Dımaşk 1974.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut 1991.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

DİZİN

K

Ş

T

U

Ü

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 11

Çeviren

Doç. Dr. Fadıl AYĞAN

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

KASAS SÛRESİ

ANKEBÛT SÛRESİ

RÛM SÛRESİ

LOKMAN SÛRESİ

SECDE SÛRESİ

AHZÂB SÛRESİ

SEBE SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾

1. "Tâ-Sîn-Mîm"

2. "Bunlar, apaçık Kitâb'ın âyetleridir."

Bunun tevilini, tekrar belirtmeye ihtiyaç bırakmayacak şekilde daha önce birkaç yerde belirttik[2].

نَتْلُوا عَلَيْكَ مِنْ نَبَاِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾

3. "İman eden bir topluluk için Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını gerçek şekliyle sana anlatacağız."

Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını gerçek şekliyle sana anlatacağız. Mûsâ ile Firavun'un haberlerinden. Yani ikisinin haberlerinden. **Bi'l-hakkı** (بالحق) "doğrulukla", yani doğru ve gerçek olduğunu bildirecek şekilde. **Bi'l-hakkı** ifadesinin Firavun ve kavmine karşı Mûsâ'ya (a.s.) ait hak veya ona karşı Allah'a ait hak anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman eden bir topluluk için. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. İlki, bu beyana Mûsâ ve Firavun'un haberlerinden bir kısmını müminler için sana nakledeceğiz anlamı verilebilir, çünkü haberler ve bunların içeriklerinden faydalananlar onlardır. İman etmeyenler ise bu haberlerden faydalanmıyor, dolayısıyla bunlar böyleleri için değildir. İkincisi, bu beyan bu haberlere ve önceki kitaplara **iman eden bir topluluk için** anlamına gelebilir. Onlar, kendi kitaplarında bulunduğu için bunların gerçek olduğunu bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 Kur'ân-ı Kerim'in 28. sûresi olup Mekke'de nâzil olmuştur.

2 Örneğin Bakara, Âl-i İmrân ve Ra'd sûrelerinin ilk âyetlerinin tevillerine bakınız.

اِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِى الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَٓائِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَٓاءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَٓاءَهُمْ اِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدٖينَ

8 [§]***4. “Kuşkusuz Firavun ülkesinde ululuk taslamış,*** (ayırımcılık yaparak) ***halkını da gruplara ayırmıştı. Gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu. Hiç kuşkusuz o huzur ve güveni bozanlardandı.”***

Kuşkusuz Firavun ülkesinde ululuk taslamıştı. Bazıları şöyle dedi: Firavun, büyüklendi, kibirlendi, Mûsâ’ya (a.s.) ve onun gibi kişilere itaat etmeyi reddetti. Bazıları da şöyle demiştir: **Ülkesinde ululuk taslamıştı.** Yani ezmiş ve öldürmüştür. Bu durumda bunun tefsiri hemen ardından belirtilen **gruplardan birini, erkek çocuklarını kıyımdan geçirip kızlarını sağ bırakarak güçsüz düşürmek istiyordu** meâlindeki ilâhî beyan olmaktadır. Bu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onun ülkede zulmetmesi ve baskıda bulunması anlamındadır. **Ülkesinde ululuk taslamıştı** cümlesinin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Söz konusu topraklarda onun değeri ve konumu yükselmişti, çünkü o, diğer kullar gibi veya daha düşük seviyede iken kendisinde ilâhlık ve rablık bulunduğunu iddia etmiş, bu iddiası sebebiyle de onun değeri ve konumu yükselmişti. **Ülkesinde ululuk taslamış,** üstünlük sağlamıştı. **Halkını gruplara ayırmıştı.** Şöyle denildi: Fırkalara bölmüştü, bir topluluğu güçsüz buluyor, bir topluluğu boğazlıyor, bir topluluğu sağ bırakıyor, bir topluluğa ise işkence yapıyordu. Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: **Halkını gruplara ayırmıştı.** Onlardan her bir grubun bir puta tapmasını sağlamış, diğerine ise bunu uygulamamıştı. Bunun sonucu olarak başka bir topluluğu bunların işini yapmak ve ihtiyaçlarını gidermek için görevlendirmişti, tâ ki berikiler Firavun’un kulları haline getirdiği putlara sürekli ibadette bulunsunlar. Çünkü bütün gruplar tek bir temele ve tek bir inanca dayalı fırkalar halindeydi. **Hiç kuşkusuz o, huzur ve güveni bozanlardandı.** Evet, Firavun -Allah ona lânet etsin- böyleydi.

وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ
اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثٖينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَنُرِىَ
فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾

5. “Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) ***vârisleri kılmak istiyorduk.”***

6. “Onları belli bir yere yerleştirmek, Firavun’a, Hâmân’a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk)***.”***

Biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk. Bu, zâhir anlamıyla elçisine böyle yapacağına dair bir bildirmedir, yoksa onlara lütufta bulunduğu ve bunu yaptığı anlamına gelmez. Çünkü O, şöyle **olanlara lütufta bulunmak istiyoruz** buyurmaktadır. Zira onlara böyle bir lütufta bulunmuş olsaydı “o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunduk” buyurması gerekmez miydi? Ancak âyetin mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle olabilir: Biz ezelde onlara lütufta bulunacağımızı, onları önderler yapacağımızı ve vârisler kılacağımızı istiyorduk. Yoksa zâhir anlamı bizim belirttiğimizdir.

[§]Onları önderler yapmak. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. 9
İlki, onların tümünü bize önderler yaptı, biz onlara uyar ve itaat ederiz[3]. İkinci ihtimal, **onları önderler yapmak** sözü şu anlama gelir: Kendi içlerinden onlara önder ve lider yaparız. Yani bir kısmını bir kısmına önder yaparız. Bu, yüce Allah’ın Mûsâ’ya “Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah’ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı”[4] buyurması gibidir. Burada söz konusu edilen önderler sanki bu beyanda belirtilen peygamberlerdir.

---

[3] “İki şekilde yorumlanabilir. İlki, kendilerine uymamız ve yollarından gitmemiz için onların tümünün bize önderler kılınmasıdır. Zira onlar, Firavun ve kavminin eziyetine, yüce Allah’a kendilerine hak din lütfetmesine şükrederek, O’nun lütuf ve rahmetini umarak sabrettiler. Allah da onları kurtardı ve onlara nimetini devam ettirdi. Aynı şekilde biz de dünyada kurtuluşa, âhirette bol sevaba ulaşmak için kâfirlerin eziyetine sabrederiz” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 562b).

[4] “Bir zamanlar Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Allah’ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Zira O, içinizden peygamberler çıkardı, sizi hükümdarlar kıldı ve âlemlerde hiçbir kimseye vermediğini size verdi” (el-Mâide, 5/20).

Onları vâris kılmak ve belli bir yere yerleştirmek. Bu beyan bir başka ilâhî beyanda belirtilen anlama benzemektedir: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de yerin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık"[5]. Yani Firavun ve kavminden sonra o yere ve iktidarına vâris olurlar. Vâris, belirttiğimiz gibi hayatta kalmaya devam eden kimsedir. Sanki şöyle buyurmuştur: Onların helâk edilmesinden sonra yerlerinde ve iktidarlarında kalırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yeryüzüne ve onun üzerindekilere ancak biz vâris oluruz"[6]. Yani o yerin ve üzerindekilerin helâk edilmesinden sonra biz kalırız. *En doğrusunu Allah bilir.*

Firavun'a, Hâmân'a ve ordularına, sakındıkları şeyi onların eliyle başlarına getirip göstermek (istiyorduk). Yani onlar korktukları şeyi görürler. O da helâk ve mülkün yok olmasıdır. Bu, onların korktukları akıbetti. Bunu, onlara gösterdi. Çünkü o, krallığını sürdürmek için ve yok olmasından korktuğu için onların oğullarını boğazlıyordu. Zeccâc şöyle demiştir: Firavun, ahmak ve aklı kıt olduğu için halkın erkek çocuklarını boğazlayıp öldürüyordu, çünkü kâhinler bir dönemde doğacak erkek çocuğun aracılığıyla hükümranlığının
10 yok olacağını söylemişlerdi. [§]Bu durumda kâhinler ya doğru söylemişler ve erkek çocukları öldürse bile onun mülkü yok olacaktır ya da yalan söylemişlerdir. Bu durumda da erkek çocukları öldürmenin bir anlamı yoktur, çünkü krallığı yok olmayacaktır. Fakat o, ahmaklığı, akıl kıtlığı ve kendini bilmezliği yüzünden bunu onlara yapmıştır[7].

O ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk. Yani onları Firavun ve ailesinden, onun yakın çevresinden, oğulların öldürülmesinden ve bunların dışındaki türlü eziyetlerden kurtarmak suretiyle lütufta bulunmak istiyorduk. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mûtezile'nin Aslah Prensibine Reddiye]

O ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak istiyorduk. Bu beyanda ve devamında, "Allah'ın kullarına din hususunda en uygun olanı [aslah] yapması gerekir, böyle yapmaması durumunda zâlim olur" görüşüne sahip olan Mûtezile'nin aleyhine deliller vardır.

Onlara şöyle denilir: Şayet insanların dinî ihtiyaçları konusunda mutlaka en uygun olanı yapması Cenâb-ı Hakk'a vacip olsaydı, yeryüzünde güçsüz düşürülenlere onları önderler yapmasına, yerlerinde bırakmasına, kendi yöne-

5 el-A'râf, 7/137.

6 Meryem, 19/40.

7 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 132.

timlerine hâkim kılması ve mallarına vâris kılmasına dair lütfunu belirtmesinin bir anlamı kalmazdı. Çünkü onların iddialarına göre Allah yapması gerekli olanları yapmıştır. Zira bu, dinde onlar için daha uygundur. Kendisi için zorunlu olan bir fiili yapan kimse, bu yaptığıyla karşısındakine lütufta bulunmuş sayılmaz. Âyette belirtilen ilâhî fiilin yerine getirilmesine ilişkin bir lütuftan bahsedilmesi, bu fiilin Allah için zorunlu olmayan bir şekilde yapıldığına işaret etmektedir. Ancak O, bu fiili lütufta bulunarak yapmıştır, bunu yapmaması da mümkündü.

Yine Mûtezile mensupları şöyle diyorlar: Firavun ve kavminin helâk edilmesi, onlar için hayatta bırakılmalarından daha uygundur. Her bir kâfirin öldürülmesi de böyledir. Dolayısıyla bu konularda bir lütuftan söz edilmemiştir. Bu, aslında durumun onların söyledikleri gibi olmadığına, aslah fikrinin geçersiz ve reddedilmiş bir konumda bulunduğuna işaret etmektedir.

[§]Yine onlar "Allah'ın onlara yönelik iradesi, kendilerine yönelik bir 11
emirdir" diyorlar. Şayet durum böyle olsaydı, O'nun emri hepsini kapsardı. Sonra onların hepsi değil, sadece bir kısmı lider ve önder olmuştur. Bu durum, iradenin emrin dışında bir şey olduğuna ve Cenâb-ı Hakk'ın bir kimse için bir şey irade ettiğinde onun gerçekleştiğine işaret etmektedir. Şu halde durum Mûtezile'nin şu sözleri gibi değildir: O her bir kâfirin iman etmesini irade etmiştir, fakat bütün güç ve yardımını buna harcadıktan ve nezdinde hiçbir şey bırakmayıp verdikten sonra söz konusu kişi iman etmemiştir. Belirtilen bu hususlar, Mûtezile mezhebinin geçersizliğini ortaya koymuştur.

وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِعٖيهِۚ فَاِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَاَلْقٖيهِ
فِى الْيَمِّ وَلَا تَخَافٖى وَلَا تَحْزَنٖىۚ اِنَّا رَٓادُّوهُ اِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ
الْمُرْسَلٖينَ

7. "Mûsâ'nın annesine, 'Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız' diye vahyettik."

[Vahiy-İlham Ayırımı ve Kadının Peygamberliğinin İmkânsızlığı]

Mûsâ'nın annesine: Onu emzir diye vahyettik. Tevil ehlinin çoğunluğu buradaki vahyin, risâlet ve haber verme konumunda değil, ilham ve kalbe bazı mânaları atma türünden olduğunu söylemiştir. Çünkü risâlet vahyi olsaydı

o, peygamber olurdu, bu ise caiz değildir. Ancak şöyle denilmiştir: Annesine onu emzirmesi ve denize bırakmasının ilham edilmesi mümkündür. **Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız** meâlindeki sözlerin ona ilham edilmesine gelince bunun sözü açıklama ve yüz yüze konuşmak dışında bir yolla bilinme imkânı yoktur. Ancak şöyle denilebilir: Mûsâ'ya (a.s.) ait bazı peygamberlik belirtileri sayesinde annesi, onun kendisine geri verileceğine ve belirli bir döneme kadar peygamber olarak kalacağını bilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki peygamberlerde küçüklük ve çocukluk dönemlerinde bazı peygamberlik alâmet ve mûcizeleri [irhâs] bulunuyordu. Mesela Îsâ'nın (a.s.) beşikteyken "Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı"[8] diyerek kavmiyle konuşması, Hz. Muhammed'in doğduğu gece, Mekke'nin onun nuruyla aydınlanması gibi; öyle ki insanlar güneşin doğduğunu zannetmişlerdir. Buna göre Hz. Mûsâ'da, annesinin bu tür belirtilerle onun peygamber olduğunu ve kendisine geri verileceğini bildiği alâmet ve mûcizelerin meydana gelmesi mümkündür.

12 [§]Müfessirlerin "bu, başka değil ilham vahyi ve kalbe atılan mânalardır" tarzındaki sözleri, bizi bu açıklamayı yapmaya zorlamıştır. Bize göre peygamber olmasını sağlamaksızın Hz. Mûsâ'nın annesine risâlet vahyine benzer şekilde bir vahiyde bulunulması mümkündür. Bu, Meryem kıssasında belirtilen durum gibidir. Melek onun yanına geldiğinde Meryem, şöyle diyerek ondan Allah'a sığınmıştır: "Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma). Melek: Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamak için Rabb'in tarafından gönderilmiş bir elçiyim, dedi"[9]. Bu, onu meleklerin evlatla müjdeledikleri sevindirici bir haberdir. Elçilerin [Cibrîl ve diğer meleklerin] kendisine gönderilmesi ve onunla yüz yüze konuşmalarıyla Meryem peygamber olmamıştır. Mûsâ'nın (a.s.) annesinin durumu da bunun gibidir. Meleklerin Hz. İbrahim'in karısını şu sözlerle çocuk müjdelemeleri de konuya dair örneklerdendir: "Ona da İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik"[10]. Bunun gibi belirtilmesi halinde pek çok örnek söz konusu olup kadınlar bu tür olaylar sebebiyle peygamber olmamışlardır. Mûsâ'nın annesine vahyedilmesini de anlattıklarımıza benzetmek mümkündür. Evet, Meryem'in peygamber olmadan da vahiy alma durumunun gerçekleşmesi mümkündür. Bu açıklama daha uygun ve gerçeğe daha yakın bir yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

8 Meryem, 19/30.

9 Meryem, 19/18-19.

10 "Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik" (Hûd, 11/71).

فَالْتَقَطَهُٓ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا اِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ
وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِـِٔينَ ﴿٨﴾

8.* “**(Böyle de oldu) ***Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı.”

Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Bazıları bu ilâhî beyanda dolaylı bir ifadenin bulunduğunu söylemiştir. Çünkü onlar kendilerine bir düşman ve bir tasa olsun diye onu yitik çocuk olarak almamışlardır. Fakat orada sanki gizli bir anlatım vardır. Yani Firavun ailesi onu bir evlat ve dost olsun diye yitik çocuk olarak aldı, büyüdüğünde ise kendilerine bir düşman ve bir tasa oldu veya buna benzer bir söz de olabilir. Bazıları da şöyle demiştir: Bu, onun bahsedilen kimse olacağına dair Allah’ın ilminde var olan bilginin bildirilmesidir. Bunun mânası ise -*en doğrusunu Allah bilir ya*- şöyledir: Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak aldı; Allah’ın ilminde ise bu çocuğun onlar için bir düşman ve bir tasa olacağı vardı. Bu, dil bakımından mümkün bir kullanımdır Nitekim şöyle denilmiştir: “Ölmesi için doğurun yıkılması için bina yapın”[11]. Halbuki kadınlar ölmesi için çocuk doğurmaz, inşaatçılar yıkılması için binalar yapmaz. Fakat bu, insanların âhirete yönelik durumlarının sonuna ilişkin bir bildirmedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı. Bu ilâhî 13
beyan açıktır. Âyet, Mûtezile’nin “Yüce Allah, kendilerine yararı olduğu için kâfirleri bu durumda bırakır” demek suretiyle ileri sürdükleri görüşü bir yönden geçersiz hale getirmektedir. Halbuki Allah onların geçen ömürlerinde yanlış yolda olduklarını açıklamıştır. Peki, yanlış yol üzere bırakmak onlar için nasıl yararlı olur?

وَقَالَتِ امْرَاَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِى وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسٰٓى اَنْ
يَنْفَعَنَٓا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

---

11 “Allah’ın her gün ‘ölmek için doğunuz, yıkılması için binalar yapınız’ diye seslenen bir meleği vardır”. Bu söz zayıf rivayetlerle merfû ve mevkûf hadis olarak nakledilmiştir (bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 140-141).

9. "Firavun'un karısı, 'O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz' demişti. Onlar işin farkında değillerdi."

Firavun'un karısı, 'O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniriz' demişti. Mûsâ'nın sevgisini kalplerine koyması ve onu gözlerinde süslemesi Allah'tan bir lütuf ve rahmettir. Bu, O'nun, "Senin üzerine kendimden bir sevgi bıraktım"[12] demek suretiyle Mûsâ'ya olan lütfunu belirtmesidir, böylece kendisine şükretmesini talep etmektedir.

Ebû Muâz[13], Mukātil'in şöyle dediğini nakletmiştir: Firavun'un karısı "Benim için göz aydınlığı, senin için değil", yani, senin için göz aydınlığı değildir, diyor. Ebû Muâz şöyle dedi: Bu imkânsızdır. Şayet böyle olsaydı kırâatte "taktülûnehû" (تقتلونه) (onu öldürürsünüz) şeklinde olurdu. Bu da **belki bize faydası dokunur** meâlindeki beyan dolayısıyla imkânsızdır. Şayet kırâat "kurratü aynin lî ve leke lâ, lâ taktülûhu" (قرة عين لى ولك لا، لا تقتلوه), yani benim için göz aydınlığı, senin için değil, onu öldürmeyin şeklinde olsaydı Mukātil, isabet etmiş sayılırdı.

Onlar işin farkında değillerdi meâlindeki âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, onlar kendi helâklerinin ve yok olmalarının onun eliyle gerçekleşeceğinin farkında değillerdi. İkincisi, bütün çocuklar içinde öldürülmek istenen kişinin o olduğunun farkında değillerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَصْبَحَ فُؤَادُ اُمِّ مُوسٰى فَارِغًا اِنْ كَادَتْ لَتُبْدٖى بِهٖ لَوْلَٓا اَنْ رَبَطْنَا
عَلٰى قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٠﴾

---

12 Tâhâ, 20/39.

13 Bâhile kabilesinin mevlâsı Ebû Muâz Fazl b. Hâlid en-Nahvî el-Mervezî'dir. Abdullah b. Mübârek ve Ubeyd b. Süleym'den rivayet etmiştir. Kendisinden Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk ve beldesinin ahalisi rivayette bulunmuştur. Hicrî 211 yılında (826) vefat etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm hakkında güzel bir kitabı vardır. Ezherî, *et-Tehzîb* adlı eserinde ondan çokça rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân *es-Sikāt* isimli eserinde kendisinden bahsetmiştir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*'da birçok yerde onu zikretmiştir (örneğin bk. "وعد، قصر، قطر" md.). Kâtib Çelebi, onun kitabını *Kitâbü'l-kırâât* olarak isimlendirmiştir (bk. İbn Hibbân, *es-Sikāt*, IX, 5; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, I, 25; Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 51; Yâkūt, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, IV, 2177; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XXIV, 28; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1449).

[§]*10. "Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı."* **14**

Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Bazıları âyetteki **fâriğan/boş** (فارغا) ifadesinin, "Mûsâ'ya yönelik kederi ve ona karşı üzüntüsünden bir şey kalmamıştı" anlamına geldiğini söyledi. Bazıları Mûsâ'yı düşünmek ve onu anmaktan başka hiçbir şey yoktu dediler. **Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü** sözü, "hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri döndüreceğiz"[14] meâlindeki âyetin bağlantı cümlesidir. Âyetin bu kısmı çeşitli ihtimaller taşır. Birincisi, Allah onun kalbinden ve psikolojik muhtevasından söz ve konuşma olmaksızın üzüntü ve korkuyu kaldırmıştır. İkincisi, "hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" meâlindeki beyan sebebiyle böyle olmasıdır. Eğer böyle olmuşsa, bu, Mûsâ'nın (a.s.) ona geri verilmesi ve peygamber yapılmasına ilişkin müjdeye yahut da ona üzülme ve onun hakkında korkmaya ilişkin nehye ve sakındırmaya dayalıdır. Buradaki üzülme Mûsâ'nın annesinden ayrılması hususundaki üzüntüdür. Korku ise onun öleceğine ilişkindir. Bu durum, Hz. Yâkub'un "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum"[15] demesi gibidir. Cenâb-ı Hak ayrılık tehlikesinde üzüntüyü, helâkte ise korkuyu zikretmiştir. Buna göre yüce Allah, Mûsâ'nın annesinden ayrılık üzüntüsünü kaldırmış, ona geri vereceğini ve peygamber yapacağını müjdelemiş ve ölmeyeceği hususunda güven vermiştir. Bu durumda **Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü** meâlindeki ilâhî beyan şu anlama gelir: Annesinin kalbinde onun hakkında korkudan ve üzüntüden hiçbir şey kalmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı. İnanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı, fakat "hiç korkup kaygılanma"[16] sözüyle onun kalbini pekiştirdi. "Neredeyse işi meydana çıkaracaktı" sözü, "Kadın onu kesinlikle arzulamıştı; eğer Rabb'inin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadını arzulardı"[17] meâlindeki âyet gibidir.

---

14 el-Kasas, 28/7.

15 Yûsuf, 12/13.

16 el-Kasas, 28/7.

17 Yûsuf, 12/24.

15 [§]Yani şayet Rabb'inin işaretini görmesiydi o, kadını arzulardı demektir, yoksa o, kadını arzulamıştı anlamına gelmez. Bu, "Eğer seni sebatkâr kılmasaydık, gerçekten, nerdeyse onlara birazcık meyledecektin"[18] meâlindeki âyet gibidir. Yani şayet onu sebatkâr kılmasaydı onlara az da olsa meyledecekti. Fakat onu sebatkâr kıldı, o da meyletmedi. Önceki ilâhî beyanda geçen durum da bunun gibidir. Müfessirler şöyle demiştir: Kalbini imanla pekiştirdi; "hiç korkup kaygılanma"[19] meâlindeki beyanda da kalbinin pekiştirilmiş olması mümkündür.

Bazıları şöyle demiştir: Onun kalbi, Allah'ın kendisine yönelik vâdinden **bomboştu.** Başına gelen büyük belâlar, ona Allah'ın vâdini unutturmuştu ve neredeyse işi meydana çıkaracaktı. Ne var ki Allah onu, rahmetiyle düzeltti, kalbini pekiştirdi, o da vâdi hatırladı ve hatasından döndü. Bazıları da şöyle demiştir: Firavun onu evlat edindi ve insanlar onun hakkında "Firavun'un oğlu, Firavun'un oğlu" demeye başladı. Bunun üzerine annesini duygusallık ve çocuk sevgisi kapladı. Neredeyse "o benim oğlumdur" diyecekti. Ancak burada yapılan birinci yorum daha uygundur. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa'nın mushaflarında "in kâdet letüş'iru bihî" (إن كادت لتُشْعِر به) şeklindeydi[20].

وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١١﴾

11. "Annesi, Mûsâ'nın ablasına, 'Onu izle' dedi. O da ötekiler farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi."

Annesi onu izle dedi. Yani izini takip et! **O da kardeşini, uzaktan gözetledi.** Denildi ki uzaktan, yani ondan uzakta onun izini takip ediyordu. Bazıları şöyle dedi: "Cünüb" (جنب) kelimesi, insanın görme duyusunun uzak yerlere yükselmesidir. "O, filanın cenbindedir" demek ona yakın yerde bulunmaktadır demektir. Bu, insanlar açısından bilinen ve onlarda var olan bir husustur. Bu beyanla ilgili bazıları şöyle demiştir: **Onu uzaktan gözetledi** sözü "yabancı imiş gibi ilgi göstermeyerek etrafında yürüdü" demektir.

Ötekiler farkına varmadan. Yani bu kadının onu gözetlediği veya ona baktığı ve koruduğunun farkında değillerdi. Yahut onlar kendi helâklerinin onun eliyle olacağının farkında değillerdi. "Besurtü" (بَصُرْتُ) ve "ebsartü" (أبصرت) kelimeleri aynıdır. "An cünübin" (عن جنب) ifadesi uzak bir yerden anlamına gelir.

---

18 el-İsrâ, 17/74.

19 el-Kasas, 28/7.

20 İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 71.

“Cevânib” (جوانب) çoğuludur. [§]Şöyle denir: “recülün cünübün” (رجل جنب) ve 16
“kavmun ecnâbun” (قَوْمٌ أجناب), “cânibun” (جانب) ve “ecnâbun” (أجناب), “ecnebiyyun” (أجنبى) ve “ecânibun” (أجانب), yani yabancı. Bunların tamamı uzaklaşmaktan (ictinab) gelmektedir. Bu, Ebû Avsece[21] ve İbn Kuteybe’nin[22] görüşüdür.

وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰٓى اَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾

12. “Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, ‘Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?’ dedi.”

Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Buradaki haram kılmak, engellemek ve yasaklamak demek olup zıddı serbest bırakmaktır. Zıddı helâl kılma olan tahrîm değildir. Bu Allah Teâlâ’dan bir lütuf, ikram ve bir rahmettir. Nitekim çocukken Mûsâ’nın kadınlardan süt emmesini engellemiştir. Halbuki onun emsallerinin hevesi, süt emmede herhangi bir seçicilik olmaksızın her sütten ve her emzirenden emmekti. Onun kendisinin, tüm kadınların sütünü emmekten kaçınması, Allah’ın ona bahşettiği bir lütuf olduğuna işaret etmektedir, tâ ki bu tür davranıştan uzaklaşsın. Buna göre azmi ve rağbeti inkâra yönelik olan kâfire verdiği takdirde iman edip hidâyete erecek bir lütfun, Allah’ın katında bulunması mümkündür. Ancak onun azim ve rağbetinin inkâra yönelik olduğunu ve onu tercih ettiğini bildiğinden hidâyetini engellemiş ve ona vermemiştir.

---

[21] “Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe el-Hüceymî en-Nahvî el-A‘râbî. Semerkand’a gitmiş ve orada ikamet etmiştir. Edebiyat konusunda Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ’nın görüşlerini benimsemiştir. İmam Mâtürîdî’nin edebiyat hocasıydı. Edebiyatçı Seyhân b. Hüseyin b. Hâzim ondan rivayette bulunmuştur” (Ahmed en-Nesefî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, II, 115).

[22] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 329. Dilci, yazar Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. Birçok ilimde yetkindir. Bağdat’ta ikamet etmiştir. Çeşitli ilimlerde gerçekten çokça eseri vardır. *Ğarîbü’l-Kur’ân*, *Müşkilü’l-Kur’ân* onun eserlerindendir. Dedesine nispetle kendisine el-Kutebî denilmektedir. 276/889’da vefat etmiştir (bk. Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-luğât*, II, 281; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, XIII, 296-300).

Kisâî[23] şöyle demiştir: Emzirdiği sürece kadına "murdı'" (مرضع) denir. Sütten kestiği vakit "murdı'a" (مرضعة) diye nitelenir; evet hamile olduğu sürece o "murdı'a"dır, yani ilerde emzirecektir.

17 [§]Hz. Mûsâ'nın öz annesinden süt emmesi kıssası, Mûtezile'nin şu örnekteki anlayışlarını geçersiz kılmaktadır. Onlara göre Allah her kâfire, sayesinde iman edeceği ve mümin olacağı bir imkân vermiştir. Öyle ki imanını gerçekleştirmek için vermediği hiçbir şey kalmamış, fakat o inanmamıştır. İşte bu durum, yani Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya lütfettiği nimeti şayet kâfire de verseydi kâfir iman ederdi demeleri Mûtezile'nin anlayışını iptal etmektedir.

Burada bir lütuf daha mevcuttur: Gerek Firavun gerekse Kıptîler yeni doğan erkek çocuklarını öldürüyorlardı, tâ ki Firavun'un ve krallığının yok olmasına sebep olacak kişi, Firavun'un eliyle ortadan kalkmış olsun. Ama Allah Teâlâ lütfu ve merhametiyle onun sevgisini Firavun'un ve ailesinin kalbine yerleştirdi, öyle ki Mûsâ onların en sevdiği insan oldu, kendileri de ona karşı en şefkatli ve en merhametli kimseler haline geldi, nitekim onun ölmesinden korktular, daha önce ölümünü ve yok olmasını isterlerken şimdi onun için sütanne aramaya başladılar. Bu, ona yönelik Allah'ın bir lütuf ve merhametiydi. "Sana kendimden bir sevgi verdim"[24] meâlindeki ilâhî beyan bunun ifadesidir. Her türlü lütuf ve nimetin elde edilmesi Allah sayesinde mümkündür.

Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek bir aile bulayım mı? dedi. Yani bunu onun yolunu takip eden ve izinden yürüyen kız kardeşi dedi. Saray mensuplarına yönelik bu ifade Mûsâ'nın annesine ilişkin bir işaret konumundaydı. Onların, bunu sezmemeleri için böyle davrandı. Nitekim **size bir aile bulayım mı** demiş, "sütü olup onu emzirecek bir kadın bulayım mı" dememiştir. Belki böyle söylemiş olsaydı onun annesi olduğunu düşünebilirlerdi. Fakat evlatları ölmüş, sütü bulunan bir aile olduğunu düşünmeleri için onlara bir aileyi işaret etti. **Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek.** Yani onu kabul edecek ve kendi içlerine katacak.

Üzerine titreyecek sözü iki ihtimale açıktır. Yani Firavun'a iyi davranacak, ona ihanet etmeyecek veya ikinci bir ihtimal olarak, Mûsâ'ya iyi davranacak.

---

23 Kisâî olarak bilinen Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah b. Osman el-Esedî el-Kisâî el-Kûfî, yedi kurrâdan biridir. Nahiv, dil ve kırâat konularında imamdı. Sîbeveyh ve Ebû Muhammed el-Yezîdî ile toplantıları ve münazaraları olmuştur. Kendisinden Ferrâ, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm ve başkaları rivayette bulunmuştur. 189/804 yılında Rey'de vefat etmiştir (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 295).

24 Tâhâ, 20/39.

فَرَدَدْنَاهُ اِلٰٓى اُمِّه۪ كَیْ تَقَرَّ عَیْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ اَنَّ وَعْدَ اللّٰهِ
حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا یَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

[§]***13. "Böylelikle biz annesinin gönlü rahatlasın, gam çekmesin ve*** 18
Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine geri verdik; fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı."

Böylelikle biz annesinin gönlü rahatlasın ve gam çekmesin diye onu annesine geri verdik. Onunla kalması ve yanında olmasıyla **gönlü rahatlasın diye,** ayrılığıyla da **gam çekmesin diye.** İkinci ihtimal, **gönlü rahatlasın ve gam çekmesin diye.** Yani ona geri verilmesi dolayısıyla mutlu olsun diye. Bu, kadınlarda bilinen açık bir durumdur. Onlar, evlatlarından ayrıldıklarında üzülürler ve bundan dolayı kederlenirler, evlatları geri döndüğünde ve birleştiklerinde ise sevinirler.

Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu bilsin diye. O, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Allah'ın vâdinin hak olduğunu ve kesin olarak gerçekleşeceğini biliyordu. Ancak bunu, müşahedeyle ve görerek değil haber yoluyla biliyordu. Sanki şöyle buyurmuştur: Habere dayalı bildiği olayı müşahede ederek ve görerek bilsin diye. Çünkü müşahedeye ve görmeye dayalı bilgi, haberî bilgiye göre daha güçlü, daha açık ve şüpheleri daha fazla gidericidir. Görmez misin ki İbrahim (a.s.), Rabb'inden ölüleri diriltmeyi kendisine göstermesini istemiştir. Halbuki o, Cenâb-ı Hakk'ın gerçekten ölüleri dirilttiğini ve buna güç yetirdiğini biliyordu. Fakat bunu haberî bir bilgiyle biliyordu; bu defa müşahedeye ve görmeye dayalı bir bilgiyle kendisine bildirmesini istemiştir, çünkü bu, habere dayalı bilgiye göre daha güçlü, daha açık ve vesveseleri daha fazla gidericidir. Önceki durum da böyledir.

Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu bilsin diye. Allah'ın annesine vâdi, onu kendisine geri vereceği ve peygamberlerden biri yapacağıdır. Bunun anlamı daha önce söz konusu edildiği gibidir.

Fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı. Mûtezile de bunların içindedir. Çünkü Allah Teâlâ "cehennemi dolduracağım"[25] buyurmak suretiyle onu insanlar ve cinlerle dolduracağını bildirmiştir. Onlarsa, Allah'ın cehennemi doldurmamayı irade ettiğini söyler ve şöyle izah ederler: Cenâb-ı Hak

25 "Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119; ayrıca bk. es-Secde, 32/13).

insanların tümünün iman etmesini irade etmiş ve dilemiş, onlarsa inanmamıştır. Buna göre onlar için bunu dilemişse cehennemi onlarla doldurmamayı dilemiş olur. Onların anlayışına göre bu, vâdden dönme ve beyanda yalan söylemekten ibarettir.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَاسْتَوٰٓى اٰتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾

19 [§]***14. "Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz."***

Yetişip olgunlaşınca. Müfessirlerin bazıları şöyle demiştir: Yetişkinlik çağı on sekiz ile otuz yaş arası dönemdir. Sonra otuz ile kırk arası gücün olgunlaşması dönemidir. Kırktan sonra ise zayıflamaya başlar. Sonra ömründe kırk sene zayıflama dönemi geçer. Bazıları, yetişkinlik çağına ulaşmanın otuz üç yaşında, olgunlaşmanın ise kırk yaşında olduğunu belirtmiştir[26]. İbn Abbâs'tan da bunun benzeri nakledilmiştir[27]. Bir kısım âlimler ise yetişkinlik çağının ihtilam dönemi, olgunlaşmanın ise kırk yaşı ifade ettiğini söylediler. "Eşüd" (الأشد) kelimesinin aslı her şeyin güçlenmesi, kendisinden amaçlananı ve yaratılma hedefini yüklenebilmesidir. Bunun kapsamına akıl ve benzeri her özellik girer.

Ve'stevâ (واستوى). Yani olgunlaşınca, güçlenince ve bu durumu yüklenebilecek hale gelince. Buradaki "istivânın", yukarıda geçen "eşüdd" (أشد) kelimesinin tefsiri olması da mümkündür. Ebû Avsece ile İbn Kuteybe şöyle demiştir: "İstevâ", (استوى), yani güçlendi, gençliği tamamlandı ve burada karar kıldı. Burada bunun daha fazlası yoktur[28]. Bu hususun aslı ise biraz önce söylediğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona hikmet ve ilim verdik. Yani insanlar arasında hükmetmesini sağlayacak ilim verdik, ayrıca kendisinin ve insanların işlerinin nasıl yürütüleceğinin bilgisini öğrettik. Müfessirlerin bazıları hikmetin, nübüvvet öncesi anlayış, akıl ve ilimden ibaret olduğunu söylemiştir.

---

26 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 135.

27 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 435.

28 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 329.

İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz. Cenâb-ı Hak güzel davrananları dünyada iken kendilerine vâdettiği şekilde âhirette mükâfatlandırır; tıpkı Mûsâ'ya vâdettiklerini dünyada gerçekleştirmesi gibi. İkinci mânanın, Hz. Mûsâ'nın ilim ve daha başka hususlardaki irade ve gayreti sonunda Allah'ın ona verdiği lütuflar olması mümkündür. Allah belirttiği kişiyi böylece mükâfatlandırdığını bildirmesidir. Bu şu ilâhî beyana benzemektedir: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[29].

وَدَخَلَ الْمَدٖينَةَ عَلٰى حٖينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فٖيهَا رَجُلَيْنِ
يَقْتَتِلَانِ هٰذَا مِنْ شٖيعَتِهٖ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهٖ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذٖى مِنْ
شٖيعَتِهٖ عَلَى الَّذٖى مِنْ عَدُوِّهٖ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِ قَالَ
هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبٖينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ اِنّٖى
ظَلَمْتُ نَفْسٖى فَاغْفِرْ لٖى فَغَفَرَ لَهُ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ﴿١٦﴾

[§] ***15. "Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada,*** 20
biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: 'Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!'"

16. "Rabb'im! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla! Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir."

Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Şehir ahalisinin habersiz olduğu bir sırada, bu da öğle vakti olup öğle uykusu zamanıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Şehir ahalisinin Mûsâ'nın girmesinden habersiz olduğu bir sırada; yani onlar farkına varmaksızın ve onun Mûsâ olduğunu bilmeksizin şehre girdi. Bu yoruma göre habersiz olma durumu, Mûsâ'nın onlara gelmesiyle ilişkilidir. İlk yoruma göre ise şehir ahalisinin habersizliğiyle ilgilidir, yani onların habersiz olduğu bir

[29] el-Ankebût, 29/69.

sırada girmiştir. Şayet durum böyleyse, şehir ahalisinin habersiz oluşunun, o günün kendilerinin bayramı olması, bayram kutlamalarına gitmiş olmaları ve Mûsâ'nın şehrin durumunu ve yollarını öğrenmek için oraya girmesi anlamında olması ihtimal dâhilindedir. Durum böyle değilse, tümünün öğlen vakti uyumasının bir geleneği yansıtması mânasında da olabilir; bu, ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Bu kendi halkından, diğeri düşman tarafından** meâlindeki âyet, işaret edilenin görünür olanı için kullanılır. Görünmeyen için ise böyle bir ifade kullanılmaz. Ancak edipler ifadede bir dolaylı anlatım ve incelik olduğunu belirtmiştir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Orada iki adamı birbirleriyle kavga ettiğini gördü**, bunlara bakan kişi **bu onun tarafından şu da düşman tarafından** der. Şunu da belirtelim ki müfessirler, bunlardan birinin İsrâiloğulları'ndan, diğerinin ise Kıptî olduğunu söylemiştir.

Eğer denilirse ki: İsrâiloğulları'ndan olan kişi Mûsâ'nın tarafı olarak nasıl nitelendirilmiştir? Oysa ki olay Mûsâ'nın şehre ilk girişi sırasında meydana gelmiştir, İsrâiloğulları'ndan olan kişi ile Kıptî arasındaki ayırımı nasıl yapabilmiştir? Ayrıca İsrâiloğulları o dönemde putlara tapıyordu ve bu durum onlara sevdirilmişti. Öyle ki onlar, Mûsâ'nın, kendilerini şehirden çıkarıp, Fi-
21 ravun ve Kıptîler'in tümünün helâkinden sonra ona şöyle demişlerdi: [§]"Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap"[30]. Aynı şekilde Mukātil de şöyle diyor: Her ikisi de kâfirdi[31]. Hz. Mûsâ'nın "Ben suçlulara asla arka çıkmayacağım"[32] dediğini görmüyor musun?

Aslında bu ilâhî beyanda gizli bir kelimenin bulunduğu anlaşılıyor. Allah Teâlâ sanki şöyle buyuruyor: Bu, onun tarafından, şu da düşmanlarındandır. Ya da şöyle buyurmuş gibidir: Şu, onun taraftarı olan topluluktandır, bu da ona düşman olan bir toplulukta düşmanlık yapmaya devam ediyor. Şu ilâhî beyan buna göre anlaşılır: "Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince"[33]. Yani ikisine de düşman olarak kalıyor veya ikisine de düşman oluyor. Şunu da belirtelim ki Ebû Muâz en-Nahvî, Mukātil'in isabetsiz gördüğü zannına karşı çıkar; Mukātil'in yorumu ise her ikisinin de kâfir olması yönün-

[30] el-A'râf, 7/138.
[31] Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 492.
[32] el-Kasas, 28/17.
[33] el-Kasas, 28/19.

dedir. Ancak âyet, bizim sözünü ettiğimiz anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir*[34].

Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Yani Allah'ın ilminde, onun tarafından olacağı bilinen kişi, Allah'ın ilminde onun düşmanı olarak kalacak kimseye karşı yardım diledi. "İstiğâse" (الاستغاثة) kelimesi, yardım ve destek istemek anlamına gelir. Yani kendisine yardım etmesini istedi.

Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu. Ebû Avsece şöyle dedi: "Vekze" (الوكزة) göğse vurmak demektir. Zeccâc[35], İbn Kuteybe ve diğerleri, "vekze" kelimesinin itme anlamına geldiğini söylemişlerdir[36]. "Vekezehû" (وكزه), yani onu itti. **Ölümüne sebep oldu** sözü hakkında bazıları şöyle dedi: [§]Yani onu bitirdi. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: 22
"Sonunda Mûsâ süreyi doldurduğunda"[37], "İşte fetvasını istediğiniz mesele halledildi"[38]. Burada "fe kadâ" (فقضى) kelimesi bitirildi, tamamlandı anlamına gelir. Bazıları söz konusu beyanın "öldürdü" mânasına geldiğini söylediler. Burada verilen iki mâna da aynıdır: Birini öldürdüğünde onu bitirmiş olur. Aslında Hz. Mûsâ söz konusu kişiyi öldürmeyi kastetmemiş ve hedeflememişti. Fakat yüce Allah onun süresini tamamlamış ve Mûsâ'nın vurmasını ömrünün bitişinin sebebi yapmıştır. Görünürde Mûsâ kâtildir. Çünkü kendisi "Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum"[39] demiştir. Cenâb-ı Hak da onu bu sözünde yalanlamamış ve "sen onu öldürmedin" dememiştir. Mûsâ ayrıca **Doğrusu kendime zulmettim, beni bağışla** demiştir.

---

34 "Âyette İsrâiloğulları'ndan olan kişinin kâfir olmadığına dair delil vardır. Zira yüce Allah, Mûsâ'nın "ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince" dediğini bildirmiştir. Böylelikle İsrâiloğulları'na mensup kişinin, Mûsâ'dan ona karşı yardım istediği Kıptî'yi, -Mûsâ'nın daha önce Kıptî'yi onun için öldürmesinden sonra- Mûsâ ve İsrâiloğulları'na mensup kişinin düşmanı kıldı. Bu, onun müslüman olduğuna delâlet etmektedir. Gerçek böyledir, çünkü İsrâiloğulları İsrâil'in (a.s.) dini üzereydi. Bundan dolayı Firavun ve kavmi onları eziyordu. Şayet kâfir olup emir ve yasaklarında ona uysalar, onların güvencesi altında olurlardı. Bu, muhtemeldir. Mûsâ o olaydaki İsrâiloğlu'nu bilmişti, çünkü onların Kıptîler'den ayrıldıkları özellikleri vardı ve İsrâiloğlu bunu kendisine anlatmıştır. Durumun zâhirine göre Kıptî'nin İsrâiloğlu'na zulmettiğini bildiğinden dolayı ona yardım etti. Nihai gerçeği bilen Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 564a).

35 "Vekz, yumrukla vurmandır; denildi ki sopayla vurdu" (Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 137).

36 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 330; Kurtûbî, *Tefsîr*, XVI, 246-247.

37 el-Kasas, 28/29.

38 Yûsuf, 12/41.

39 el-Kasas, 28/33. Ayrıca bk. eş-Şuarâ, 26/14.

Bu âyet-i kerîmede, Ebû Hanîfe'nin şu fetvasına istidlâl etmenin mümkün olduğuna dair delil vardır: Bir başkasını öldürücü büyük bir taşla veya büyük bir odunla öldüren kimse, ceza olarak öldürülmez, bundan dolayı ona kısas gerekmez[40]. Çünkü Mûsâ Kıptî'ye yumruk attığı kişi ölmüştü -ki onun kırk adam gücünde olduğu ifade edilmiştir- bundan dolayı kendisine kısası gerekli görmemiştir. Nitekim şehrin öbür ucundan gelen adam Mûsâ'ya şöyle demişti: "Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: 'Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim'. Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. 'Rabb'im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar' dedi"[41]. Şayet kısas gerekli olsaydı söz konusu kişiler, Mûsâ'yı öldürmeleri durumunda zâlim olmazlardı, aksine o, zâlim olurdu. Kısasın gerekli olmasına rağmen Mûsâ'nın bundan kaçması da muhtemel değildir, bu durumda da onların hakkını yok saymak gibi bir sonuç vardır. Bu açıklamalar Hz. Mûsâ'ya kısas uygulamanın gerekli olmadığına işaret etmektedir. Şüphe yok ki kırk adam gücündeki birinin yumruğu ölüme sebebiyet vermede, büyük bir taşla veya büyük bir odunla vurmaktan daha hızlı ve sonuca daha yakındır. Bunda kısas gerekli olmayınca diğerinde de olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ بِمَٓا اَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ اَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ

23 ***[§]17. "Mûsâ, 'Rabb'im! Bana lütfettiğin nimetler hakkı için suçlulara asla arka çıkmayacağım' dedi."***

Rabb'im! Bana lütfettiğin nimetler hakkı için. Bazıları şöyle demiştir: Bağışlamak suretiyle **bana lütfettiğin nimetler hakkı için**. Cana kıymam karşılığında beni cezalandırmadın, dünyadayken öldürme fiiline karşılık cezalandırılmaktan beni korudun. Ona lütfettiği nimetin, vermiş olduğu kuvvet olması da mümkündür. Hz. Mûsâ bu gücüyle suçlulara arka çıkan bir kimse olmayacağını da bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَٓائِفًا يَتَرَقَّبُ فَاِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْاَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسٰٓى اِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ

---

40 bk. Serahsî, el-*Mebsût*, XXVI, 146.

41 el-Kasas, 28/20-21.

18. "Şehirde korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen adam bağırarak ondan yine yardım istiyor! Mûsâ ona, 'Açıkçası sen düpedüz serserinin birisin' dedi.

Şehirde korku içinde, etrafı gözetleyerek sabahladı. Kur'ân'da sözü edilen "asbeha" (أصبح) kelimesi çoğu yerde "oldu" anlamına gelir. "Veya suyu dibe çekilir"[42], yani öyle olur; "suyunuz çekiliverse"[43] ve benzeri ilâhî beyanlar bunun örnekleridir. Burada ise "asbeha" (أصبح) ile sabahlamanın kendisini kastetmiştir. **Gözetleyerek** sözüne ilişkin müfessirlerin çoğu şöyle dedi: Yani onlardan gelecek bir kötülüğü bekleyerek. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Terakkub" (الترقب) korku demektir. Sanki "ölümünden korkarak" buyurmuştur. "Terakkub"un asıl mânası beklemek ve gözetmektir. "Rukūb" (الرقوب) ise onu isteyen ve talep etmek için gelen kişinin beklemesidir. Bu da "terakkub" kökündendir.

Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen adam bağırarak ondan yine yardım istiyor! Mûsâ ona, 'Açıkçası sen düpedüz serserinin birisin' dedi. Sanki Mûsâ'nın (a.s.) bağlılarından olduğu bildirilen adam, kendi başına zayıf bir adam olup kimseye karşılık veremiyordu. Mûsâ'dan yardım ve destek istiyordu. Bir de o Kıptî, kötü ve belâlı oluşu sebebiyle cedelleşiyor ve tartışıyordu. Fakat kendi başına birine karşı çıkacak bir güce sahip değildi. Ancak bütün bunlar kendisinde bulunan kötülükten doğmaktaydı. Bundan dolayı Mûsâ (a.s.) ona, **açıkçası sen düpedüz serserinin birisin** demiştir. Mûsâ onun azgınlığını müşahedeyle değil, burada anlattıklarımıza dayanarak anlamıştır.

فَلَمَّآ اَنْ اَرَادَ اَنْ يَبْطِشَ بِالَّذ۪ي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَاۙ قَالَ يَا مُوسٰٓى اَتُر۪يدُ
اَنْ تَقْتُلَن۪ي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْاَمْسِۗ اِنْ تُر۪يدُ اِلَّٓا اَنْ تَكُونَ جَبَّارًا
فِي الْاَرْضِ وَمَا تُر۪يدُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِح۪ينَ ﴿١٩﴾

[§]19. "Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince 24
adam şöyle dedi: Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Demek ki sen haksızlıkları düzelten biri olmak istemiyorsun da bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun dedi."

---

42 "Rabb'imin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. Yahut bağının suyu dibe çekilmiş olur da bir daha onu aramaya bile gücün yetmez" (el-Kehf, 18/40-41).

43 "Bir de şunu sor: 'Suyunuz çekilmiş olursa size akarsuyu kim getirebilir?'" (el-Mülk, 67/30).

Bu sebepledir ki Mûsâ, gerçek bir olaya dayanarak değil de fikir yürütmek suretiyle onun azgınlığını öğrenmiş, öldürmemesi için ikisinin de düşmanı olan bu adamı yakalamak istemiştir. Allah Teâlâ burada "batş" (البَطْش) kelimesini kullandı, bu da el ile yakalamaktır. Daha önce ise "vekzetü" (الوكزة) kelimesini belirtti; bu, ifade ettiğimiz üzere itme ve vurmadır. *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Mûsâ birincisine vurduğunda yumruğun tesiri adamın iliklerine kadar işlemiş ve onu öldürmüştür. Berikini ise bu şekilde yakalamıştır, tâ ki adamı mahvedip telef etmesin ve önceki yumruğunun yaptığı gibi berikinin de canını almasın.

O adam şöyle dedi: Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Bu sözü kimin söylediğine dair ihtilaf edildi. Müfessirlerin çoğu bu sözü söyleyenin, feryat ederek yardıma çağıran kişi olduğunu belirtmiştir. Dediler ki, çünkü o, Mûsâ'nın (a.s.) kendisini yakalamak istediğini ve ona yöneldiğini zannetti. Bundan dolayı **dün birini öldürdüğün gibi, beni de mi öldürmek istiyorsun?** demiştir. Bazıları ise şöyle dedi: Bu sözü söyleyen o Kıptî'dir. Şayet böyleyse bu durum, Mûsâ'nın dün o adamı öldürmesinin açık olduğuna işaret etmektedir, zira Kıptî bunu biliyordu. Yine "şehir ahalisinin fark edemeyeceği bir vakitte"[44] meâlindeki âyetin, "Mûsâ'nın (a.s.) şehre girmesinden habersiz oldukları bir sırada" anlamına geldiğini göstermektedir. Şayet bu sözü söyleyen şahıs, ilk kişi ise Mûsâ'nın onu öldürmesi açık değil gizliydi. Buna göre habersizlik, Mûsâ'nın (a.s.) şehre girişiyle değil, şehir ahalisiyle ilişkilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Demek ki sen haksızlıkları düzelten biri olmak istemiyorsun da bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun. Çünkü iki kişinin arasını düzelten kimse, bunlardan birini bırakıp diğerini öldürmez ve yakalamaz. Aksine eşit bir şekilde ikisinin arasını düzeltir. Adam dile getirdiği sözü bu sebeple söylemiştir. **Bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun** meâlindeki âyete ilişkin bazıları şöyle dedi: Diyor ki zorbalar, bir cana karşılık olmaksızın
25 adam öldürmeyi işte böyle yapıyor. Bazıları da şöyle demiştir: Zorba, [§]insanları kendi arzusuna ve dilediğine yöneltir, isteseler de istemeseler de onları buna zorlar. Âlimlerin bir kısmı da şu kanaati belirtmiştir: Zorba, insanlara karşı büyüklenen, hiç kimseyi kendisine denk görmeyendir veya buna benzer ifadeler. Denilir ki haksız yere başkasına öfkeyle söz söyleyen kimse zorbadır.

44 el-Kasas, 28/15.

وَجَٓاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدٖينَةِ يَسْعٰى قَالَ يَا مُوسٰٓى اِنَّ الْمَلَاَ يَاْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنّٖى لَكَ مِنَ النَّاصِحٖينَ ﴿٢٠﴾

20. "Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: 'Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim.'"

Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. Şehrin öbür ucu, Firavun'un bulunduğu ve ikamet ettiği yer olması ihtimal dâhilindedir, adam oradan gelmiştir. Yahut şehrin öbür tarafının, Mûsâ'yı öldürmek konusunda anlaşan ileri gelenlerin ve eşrâfın bölgesidir. **Koşarak.** "Sa'y" (السعى) dil bakımından koşmak anlamına gelir. Herhalde durumu ona haber vermek için hızlıca yürüyordu.

İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar. "ye'temirûne" (يأتمرون) kelimesini bazıları "Seni öldürmekte istişare ediyorlar" şeklinde açıklamıştır. Zeccâc şöyle demiştir: "Seni öldürmeyi birbirlerine emrediyorlar"[45]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Seni öldürmeye azmediyorlar[46]. "Senin hakkında istişare ediyorlar" anlamını verdiği de söylenmiştir. Ebû Avsece'nin görüşü de budur[47]. Sözlük açısından "İ'timâr" (الائتمار) itaat etmek ve yapılması emredilen işi yerine getirmektir. Sanki Firavun, ileri gelenlere Mûsâ'yı öldürmelerini emretmiş, onlar da buna itaat etmiş ve emrine boyun eğmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim. Zeccâc şöyle demiştir: "leke" (لك) ifadesi "nâsıhîne" (ناصحين) kelimesinin sılası (bağıntısı) değildir. Zira sıla, mevsûlden önce gelmez. Ancak bunun mânası derhal çıkıp git, ben senin iyiliğini isteyen ve sana öğüt verenlerdenim şeklinde olur[48]. Halbuki durum onun söylediği gibi değildir. Çünkü sıla, önce de sonra da gelebilir. Bu, dil bakımından açık bir durumdur.

---

45 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 138.

46 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 331.

47 Bu görüş, İbn Kuteybe'nin *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân* adlı eserinde Ebû Ubeyde'ye nispet edilmiştir (s. 330).

48 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 138.

فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢١﴾

26 [§]*21. “Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. ‘Rabb’im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar’ dedi.”*

Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. Bu ilâhî beyanın açıklamasını yapmıştık. **Korku içinde etrafı gözetleyerek** sözü, korkmanın Allah’tan başka bir varlığa yönelik de olabileceğini ve böylesinden korkulmasının caiz olduğunu gösterir. Bu konu bazılarının Allah’tan başkasından korkulmasının caiz olmadığına ilişkin sözleri gibi değildir. Gerçek korku Allah’a yönelik olur; insan, O’nun, bu örnekte olduğu gibi başkası vasıtasıyla intikam almasından korkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb’im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar. Buradaki zâlimin, her bir müşrik anlamına gelmesi muhtemeldir çünkü her müşrik zâlimdir. **Rabb’im! Beni zâlimler topluluğundan kurtar** sözü ikinci ihtimal olarak kendisini öldürmeyi kastetmelerine bağlı olabilir. Mûsâ’nın (a.s.) o Kıptî’yi öldürmesi, kendisinin öldürülmesini ve kısası gerektirmez. Çünkü Mûsâ Kıptî’yi öldürmeyi kastetmemiş ve onu öldürecek bir silâh da kullanmamıştır. Böylelikle onların Mûsâ’yı öldürmeyi tasarlamaları meselesinde zâlim olduklarını ifade etmiştir.

وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبّ۪ٓي اَنْ يَهْدِيَن۪ي سَوَٓاءَ السَّب۪يلِ ﴿٢٢﴾

22. “Mûsâ Medyen’e doğru yöneldiğinde, ‘Umarım Rabb’im bana doğru yolu buldurur’ dedi.”

Medyen’e doğru yöneldiğinde. Bazıları şöyle demiştir: Öyle bir yol tuttu ki bu yola devam ettiği takdirde Medyen’e doğru çıkar; yahut da hedeflediği mekânda bulunur.

Umarım, Rabb’im bana doğru yolu buldurur. Yani hedeflediği ve istediği yola, bu da Medyen yoludur. Onun yolu şaşırdığı da söylenmiştir.

وَلَمَّا وَرَدَ مَٓاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ اُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ
دُونِهِمُ امْرَاَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقٖى حَتّٰى
يُصْدِرَ الرِّعَٓاءُ وَاَبُونَا شَيْخٌ كَبٖيرٌ ﴿٢٣﴾

23. "Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. Onların biraz ötesinde de (hayvanlarının suya gelmesini) ***engelleyen iki kadın gördü. Onlara, 'meseleniz nedir?' diye sordu. 'Çobanlar sulayıp çekilmeden biz*** (hayvanlarımızı) ***sulayamayız; babamız da çok yaşlıdır' dediler."***

Medyen suyuna vardığında. Yani Medyen suyunun kendisinden aktığı kuyuya varınca. **Orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı.** Buradaki "ümmet" (أمّة) kelimesi topluluk anlamındadır. Denildi ki, yani büyük baş hayvanlarını ve koyunlarını sulayan insanlar. **[§]Onların biraz ötesinde** 27
de, (hayvanlarının suya gelmesini) engelleyen iki kadın gördü. Bazıları şöyle dedi: **Engelleyen**, yani insanlar işlerini bitirip oradan ayrılınca ve kuyu sadece onlara kalıncaya kadar koyunlarını engelliyorlardı. Bazıları da şöyle demiştir: **Engelleyen,** yani koyunlarını sulamak için arkalarından onları kovalıyorlardı. **Onların biraz ötesinde de, (hayvanlarının suya gelmesini) engelleyen iki kadın gördü** anlamındaki ilâhî beyan iki ihtimal taşır. Birincisi, onlar çekilmeden kendi koyunlarını tutuyor ve sulamıyorlardı, çünkü çobanlar oradan ayrılmadan izin vermiyorlardı. İkincisi, kadınlar bundan men edilmemişlerdi, ancak erkeklerle kalabalık bir şekilde karışmaktan utanmışlar, onların işlerini bitirmelerini ve çekilmelerini beklemişlerdir.

"İki kadın neden erkeklerin suda toplandığı vakitte geri durmuyorlar da illa gelişlerinde orada bulunuyor, kuyunun erkeklerden boş kaldığı zamanı beklemiyorlar" diye bir itiraz yapılırsa buna şöyle cevap verilir: Şundan dolayıdır ki belirtildiğine göre kuyunun yanında, üzerine konulan ve şu kadar sayıda adamın kaldırabileceği bir taş vardı. Aynı şekilde su çekilen kovayı, anlatıldığına göre on ile kırk arasında adamın kaldırabileceği belirtilmiştir. Kadınlar adamların oraya geldiği ve orada bulunduğu sırada o kuyuda bulunmaları, kovayla su çekip boşaltma işini onların üstlenmeleri gerekiyordu. Şayet geride kalıp kuyunun sadece kendilerine kalmasını bekledikten sonra gelselerdi, su çekmek için kovayı ve kuyunun tepesinde bulunduğu anlatılan taşı kaldırmaya güç yetiremezlerdi. Söz konusu olay bu sebeple olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meseleniz nedir? Yani haliniz ve durumunuz nedir? **Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulayamayız dediler;** biraz önce belirttiğimiz sebeple. "Yasdüru" (يَصدُر) şeklinde "ya"nın nasbedilmesi ve diğer harflerin merfû kılınmasıyla da okunmuştur[49]. Nasb ile okuyan şöyle bir mâna veriyor:
28 [§]Çobanlar kendileri çekilinceye kadar, yani dönünceye kadar. Merfû okuyanlar ise "koyunlarını çıkarıp döndürünceye kadar" diye anlıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Babamız da çok yaşlıdır. İki hanım *-en doğrusunu Allah bilir ya-* koyunları sulama konusunda geri kalması ve bu işi kendisi üstlenmeyip onları göndermesine dair babalarının mazeretini anlatma meyanında, bu işten geri kalması ve kendilerini göndermesinin sebebinin yaşlılığı ve zayıflığı olduğunu söylemişlerdir. Aksi takdirde bahsettiğimiz gerekçe dışında onları bu işe sevkedecek bir sebep yokken babalarının yaşının ilerleyişinden söz etmelerinin bir anlamı kalmazdı. Bilmediğimiz başka bir sebepten dolayı olması da mümkündür.

فَسَقٰى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلّٰٓى اِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ اِنّ۪ي لِمَٓا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَق۪يرٌ ﴿٢٤﴾

24. "Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekilip, 'Ey Rabb'im! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!' diye niyazda bulundu."

Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi. Bu beyan, hayvanların sulandığı kuyunun güneşin vurduğu yerde olduğunu göstermektedir, çünkü onların yerine hayvanları suladığında gölgeye çekildiğini bildirmiştir. Bununla beraber Hz. Mûsâ'nın sebep olmaksızın gölgede oturmasına da işaret vardır.

Ey Rabb'im! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım! diye niyazda bulundu. Denildi ki bu, acıkmaktan dolayı yaptığı bir şikayetidir. Çünkü onun Mısır'dan Medyen'e doğru yanına azık almaksızın Firavun ve kavminden kaçarak yola çıktığı belirtilir. Bu yol ise sekiz günlük yürüme mesafesindedir. Bunda, kişinin içinde bulunduğu sıkıntı ve belâdan bahsetmesi ve bunu bildirmesinde bir sakınca bulunmadığına dair bir işaret vardır. Zira Mûsâ (a.s.)

49 İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 543.

içinde bulunduğu açlık durumundan bahsetmiştir. Aynı şekilde bir başka âyette bildirildiği üzere meâlen şöyle demiştir: “Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük”[50]. Bu husus, bu tür sözlerin Allah’tan şikayet etme konumunda olduğunu söyleyenlerin görüşünü reddetmektedir. Şayet böylesi şikayet olsaydı Hz. Mûsâ bunu söylemez ve bundan bahsetmezdi.

فَجَٓاءَتْهُ اِحْدٰيهُمَا تَمْشٖى عَلَى اسْتِحْيَٓاءٍ قَالَتْ اِنَّ اَبٖى يَدْعُوكَ
لِيَجْزِيَكَ اَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَٓاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ
قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٢٥﴾

[§]*25. “Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına* 29
geldi; ‘Bizim yerimize (hayvanlarımızı) ***sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor’ dedi. Mûsâ, babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca, ‘Korkma, zâlimler güruhundan kurtuldun’ dedi.”***

Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi. Yürüyerek, yani çıkmayı âdet edinmemiş birinin yürüyüşü gibi yürüyerek. Veya **utangaç bir eda ile yürüyerek**, yani insanların arasına girmeyen, tesettürlü ve örtülü kadının yürüyüşüyle. **Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor dedi.** Bu, başkasına yapılan bir iyilik karşılığında ücret almanın sakıncalı olmadığını gösterir. Kendisine iyilik ve yardım yapılan kimseye uygun düşen davranış, iyilik ve yardım için bir bedel ve ücret vermesidir. Yardım eden ve iyilikte bulunan kimseye uygun düşen şey ise buna mukabil bir bedel almamasıdır. Ancak Mûsâ (a.s.) aşırı bir ihtiyaç içerisindeydi. Bu sebeple sözü edilen olay oldu ve iyiliği için belirtilen bedeli aldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca. Yani Mûsâ (a.s.) iki kadının babasının yanına gelip ona kendi başından geçenleri anlatınca, **Korkma, zâlimler güruhundan kurtuldun, dedi.** Onun Mûsâ’ya **Korkma, zâlimler güruhundan kurtuldun** sözü bahis konusu yerde Firavun’a ait bir hâkimiyetin bulunmadığını ve oraya kadar elinin uzanmadığını göstermektedir. Zira orada hâkimiyeti olsaydı Mûsâ’nın daha önce var olan korkusu devam ederdi ve Firavun’dan kurtulmuş olmazdı. Bu durum Firavun’un, onlar üzerinde herhangi bir hâkimiyetinin bulunmadığını göstermektedir.

---

50 el-Kehf, 18/62.

Zâlimler sözü müşrikler anlamına gelebilir, çünkü her müşrik zâlimdir. Ya da haksız yere öldüren **zâlimler güruhundan kurtuldun** mânasına gelir. Nitekim o, "Rabbim! Beni zâlimler topluluğundan kurtar" demişti[51].

قَالَتْ اِحْدٰيهُمَا يَٓا اَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْاَمٖينُ ﴿٢٦﴾

26. "O iki kızdan biri, 'Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır' dedi."

Müfessirler şöyle demiştir: Kızlardan biri babasına "onu ücretle tut, zira o güçlü ve güvenilirdir" dediğinde o, "gücü ve güvenilirliği nedir? diye sordu.
30 Kız, şöyle dedi: [§]Gücü kuyunun başındaki taşı tek başına kaldırmasıdır. Bu, ancak şu kadar kişinin güç yetirebileceği bir taştı. Kovayı da kuyudan tek başına çekti, buna ancak şu kadar kişi güç yetirebiliyordu. İşte bu, onun gücünü gösterir. Güvenilirliğine gelince, kendisi bana "arkamdan yürü ve bana yolu tarif et" dedi. Bu da onun güvenilirliğini kanıtlar. Bunlardan başka kız, onun güvenilirliğini daha önce, Mûsâ (a.s.) iki kıza **meseleniz nedir?** diye sorup hayvanlarını suladığı esnada kendileriyle sergilediği davranıştan biliyordu. Bu tür davranışlarda onlara bakmamasında ve töhmete sebep olacak hareketlerde bulunmamasında onun güvenilirliği bilinir olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Babacığım, onu ücretle tut. Öyle anlaşılıyor ki babası güçlü ve güvenilir bir işçi aramaktaydı, fakat henüz bulamamış ve elde edememişti. Bu sebeple kız babasına **onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır** demiştir. Zira büyük baş hayvanı bulunup mâlî imkânı olan ve bunların güdülmesi ve sulanmasına ihtiyaç duyan -belirtildiği şekliyle zayıflık ve yaşlılığa dûçâr olmuş- bir kimsenin, hayvanları gütme ve sulamaya kızlarını gönderip, kızlarının yerine bu işleri yapacak bir işçi tutmaması muhtemel değildir. Bu söz konusu durum öyle bir sonuca götürmez. Özellikle Cenâb-ı Hakk'ın **kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi** meâlindeki beyanında kızını haya ile nitelendirmesi, onun bir işçi aradığını göstermektedir. Tekrar hatırlatalım ki baba koyunları sulamak üzere kızını göndermişti. O, buna mecbur kalmış ve ihtiyaç duymuştu. Bu sebeple kızı, ona **babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır** dedi.

[51] el-Kasas, 28/21.

قَالَ اِنّ۪ٓي اُر۪يدُ اَنْ اُنْكِحَكَ اِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلٰٓى اَنْ تَاْجُرَن۪ي
ثَمَانِيَ حِجَجٍ فَاِنْ اَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ اَشُقَّ
عَلَيْكَ سَتَجِدُن۪ٓي اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿٢٧﴾

27. "Baba, 'Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin' dedi."

Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Kız ücretli çalıştırmayı istedi, baba ise evlendirme teklif etti. Çünkü kız evlilik istemiyordu. Veya kız ücretli çalıştırmayı talep etti, -her ne kadar isteği olsa da- utangaçlığından dolayı evliliğe olan isteğini belirtmedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Bana sekiz yıl çalışmana karşılık** sözü iki şekilde yorumlanabilir. İlki, **31**
onun sekiz sene çalışmasını nikâhın bedeli ve mehri kılmıştır. Bir de sekiz yıl olarak belirlemesi, sekiz sene çalışmayı kıza denk mehir (mehr-i misil) olarak görmesinden dolayıdır. **Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey.** Yani şayet on yıla tamamlar ve mehr-i misli arttırırsan senin bileceğin bir mesele. Yani sana kalmış bir karar. Böylesi senden bir lütuf ve iyilik olur.

İkinci yorum: **Bana sekiz yıl çalışmana karşılık.** Söz konusu çalışma nikâha bedel olmayıp kızın mehri dışında belirli bir ücret mukabilinde bilinen ücretli işçi tutma şeklinde olmasıdır.

Burada sekiz yıl belirlenmesi iki husustan biri dolayısıyladır. Bunlardan biri şudur: Mûsâ başından geçenleri anlatınca, adam, onun Mısır'a dönemeyeceğini anladı ve söz konusu bölgenin belirtilen müddetten önce güvenli olmayacağını öngördü. İkinci olarak o, Mûsâ'nın belirtilen vakitte oraya dönmeyi isteyip arzulayacağını anladı. Bu sebeple sekiz yıl sonunda dönüş yapacağını belirledi, tâ ki Mûsâ o zamana kadar bu işi içinde kurup durmasın.

İbn Kuteybe şöyle dedi: **Bana çalışmana karşılık.** Yani evlendirmenin karşılığını vermek suretiyle. Ecir ve mükâfat ise Allah'tandır. O, işin karşılığıdır[52].

---

52 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 332.

Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey. Yani şayet buna iki yıl eklersen bu senin lütfun ve iyiliğin olur. Bütün bunları arttırmada **seni zorlamak istemem.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra şöyle dedi: Seninle benim aramda geçecek bütün beraberlik ve muamelelerde **inşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin.** Bu beyanda vâdettiklerinin iki katını vermek geçmiş ümmetlerde bilinen bir uygulama olduğuna dair işaret vardır.

32 **[§]**Bu âyet-i kerîmelerde söz konusu edilen iki kadının babası hakkında farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazıları bunun Şuayb aleyhisselâm, bazıları da Şuayb'ın kardeşinin oğlu olduğunu söylemiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir. Bu kimse Şuayb değildi, fakat o gün suyun efendisi olan bir kimseydi[53]. Aslında onun kim olduğunu bilmeye ihtiyacımız bulunmamaktadır. Şuayb'a gelince, o, Mûsâ'nın döneminde yoktu. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ ذٰلِكَ بَيْن۪ي وَبَيْنَكَ اَيَّمَا الْاَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَك۪يلٌ

28. "Mûsâ, 'Bu seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, bana haksızlık yok! Söylediklerimize Allah şahittir' diye cevap verdi."

Dedi ki bu, yani şart *-en doğrusunu Allah bilir ya-* **seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam.** Yani sekiz veya on yıl yerine getirirsem ve çalışırsam, **bana haksızlık yok!** Bundan sonra senin benim üzerimde bir hakkın ve benim sana karşı bir sorumluluğum yoktur. "Udvân" (العدوان) kelimesi, zulüm ve kendisine çizilen sınırı aşma anlamındadır. "Artık bana karşı zulüm ve sınırı aşmak yoktur". Yani tercih bana aittir. İki süreden hangisini doldurursam ben tercih etmiş ve istemiş oldum.

Söylediklerimize Allah şahittir. Bazıları şöyle demiştir: O, "Allah benim sözlerime ve senin sözlerine kefildir" demektedir. Vekil, şahit veya koruyucu mânasınadır. Sanki "Allah bizim söylediklerimize şahittir" demektedir. Rivayet edildiğine göre Cibrîl (a.s.) Resûlullah'a gelerek şöyle demiştir: "Sana Mûsâ'nın hangi süreyi doldurduğu sorulursa, "en iyi ve en uygun olanı" de! Onun hangi

---

53 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 224.

kadınla evlendiği sorulursa, “küçük olanıyla” de!”[54] Bu sâbit olduğunda, onun sekiz ve on yıl olmak üzere her iki süreyi de doldurduğu ortaya çıkmış olur. Âyette ise sadece sürenin doldurulduğu bilgisi vardır. Nitekim “Mûsâ süreyi doldurduğunda”[55] buyurmuştur.

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِه۪ٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ
نَارًا قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوٓا اِنّ۪ٓي اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ
اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾

[§]*29. “Mûsâ bu süreyi doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr* 33
tarafında bir ateş gördü; ailesine, ‘Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm’ dedi.”

Mûsâ bu süreyi doldurduğunda. Müfessirler, belirttiğimiz gibi onun, iki sürenin daha kâmil ve uzun olanını doldurduğunu söyledi. Fakat onların sözünü ettikleri fiili ancak biz sahih haberle bilebiliriz. Âyette sadece sürenin doldurulduğu bilgisi vardır, buna ancak sâbit bir haberle bilgi eklenebilir. Şayet rivayet edilen haber doğru ise durum onun ifade ettiği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü. “Ânese” (آنس) kelimesi hakkında şöyle denilmiştir: Bir ateş gördü ve algıladı. Bazıları da şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) ateş değil, bir nur gördü ve onu ateş sandı. Bu yorum muhtemel değildir, çünkü o, bir ateş gördüğünü söyledi. Şayet gerçekte bu bir ateş değil nur ise bu durum haberin yalan olmasını gerektirir. Ancak dolaylı bir ifade, yani izmâr dikkate alınarak şöyle denilebilir: **Tûr tarafında** ateş olduğunu zannettiği veya zannınca ateş olan bir nur **gördü**.

Ailesine, ‘Siz bekleyin ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm’ dedi. Yani bekleyin, belki size oradan, yolu bildirecek ve gösterecek bir haber getiririm. Sanki o, yolu şaşırmış

---

54 Saîd b. Cübeyr’in şöyle dediği nakledilmiştir: Hîre ehlinden bir Yahudi bana “Mûsâ iki süreden hangisini doldurdu” diye sordu. “Arapların bilgesine gidip sormadan bilemem” dedim. Ardından İbn Abbâs’a gidip sordum. O, “en uzun ve en iyi olan süreyi geçirdi, Allah elçisi söylediğini yapar” dedi (bk. Buhârî, “Şehâdât”, 29; krş. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-ʿazîm*, X, 454-455).

55 Bir sonraki âyet.

ve **belki oradan size** yolun **haberini yahut bir parça ateş getiririm** demiştir. Yani orada kalırsanız size bir parça ateş getirir, yola dair ise haber getirmem. **Isınmanız için**. Bu beyan, kış günlerinde ve soğuk bir zamanda bulunduğunu göstermektedir.

Yahut bir parça. “Cezvetin” (جَذْوَةٍ) kelimesi “cim” harfinin kesri ve ref‘iyle okunmuştur[56]. Bazıları bu kelimenin bir kısmı yanmış odun parçası olduğunu söylemiştir. Katâde, içinde ateş olan ağacın kökü demiştir[57]. Ebû Avsece ise
34 “cezve” parlayan yıldız gibidir fikrini benimsemiştir. [§]“Cüzâ/Cizâ” (الجذى) “cim” harfinin kesri ve ref‘iyle cezve kelimesinin çoğuludur. Ebû Ubeyde, cezve kelimesinin kalın parça (alevi olmayan odun) mânasına geldiğini belirtmiştir[58]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: “Cezve” yanmış odunun bir parçasıdır[59]. Şâtı’ (شاطئ), yani vadinin kıyısı. Ânestü (آنست), yani gördüm; şu ilâhî beyanda da bu kelime aynı mânadadır: “Eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz”[60], yani eğer görür ve bilirseniz.

فَلَمَّٓا اَتٰيهَا نُودِىَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِى الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ
مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنّٓى اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٠﴾

30. “Oraya gelince, o Mübârek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ***ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: ‘Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben, yalnızca ben âlemlerin Rabb’i olan Allah’ım.’”***

Oraya gelince, o Mübârek yerdeki vadinin sağ tarafından. Bazıları şöyle demiştir: **Sağ,** yani dağın sağından. Bazıları Mûsâ’nın (a.s.) sağından, bazıları da ağacın sağından demiştir. Ancak bize göre sağ Mübârektir ve bereketten gelmektedir.

Mübârek yer. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Ağaçlarının çokluğu, yağmurlarının bolluğu, sularının ve yeşilliğin fazlalığı dolayısıyla Mübârek olarak anılmıştır. Fakat vadiyi Mübârek ve sağ olarak nitelemesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* nebîlerin, resûllerin yurdu ve vahyin indiği mekân olması sebebiyledir.

---

56 İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâât*, s. 543-544.

57 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVIII, 240.

58 Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II, 102-103.

59 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 332.

60 “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin” (en-Nisâ, 4/6).

(Oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben, yalnızca ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım. Allah dilediğine, dilediğini, dilediği yerde, dilediği şekilde işittirir ve haber verir; Meryem'e aşağı tarafından işittirdiği gibi. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Aşağısından biri ona şöyle seslendi: "Tasalanma!"[61]

وَاَنْ اَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَٓانٌّ وَلّٰى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ
يَا مُوسٰٓى اَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ اِنَّكَ مِنَ الْاٰمِنِينَ ﴿٣١﴾

[§]*31. "'Asânı yere bırak!' Mûsâ asâyı yılan gibi kıvrılır görünce, dönüp* 35
arkasına bakmadan kaçtı. 'Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen güvendesin.'"

Asânı yere bırak! Bu ifade, "ben yalnızca âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım"[62] meâlindeki âyetle ilişkili değildir: **Asânı yere bırak!** Fakat bu, Tâhâ sûresinde "iyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar"[63] meâlindeki beyanın sonuna kadarki ilâhî buyruk gibidir[64]. Sonra bu âyetin sonunda **asânı yere bırak! Mûsâ, asâyı kıvrılır görünce,** yani hareket edince **yılan gibi.** Bazıları "Cân" (الجان) küçük yılandır derken bir kısmı ise bunun büyük ile küçük arasında bir yılan olduğunu söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Dönüp kaçtı.** Yani korku içinde kaçarak; **arkasına bakmadan.** Yani aşırı korkusundan dolayı dönüp bakmadı.

Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen güvendesin. Burada **Korkma** sözü çeşitli yorumlara açıktır. Birincisi, kalbinden korkunun çıkarılması, güvenin yerleştirilmesidir. İkincisi, ona eziyet etmeyeceğini müjdelemesidir. Sanki

---

61 "Aşağısından biri ona şöyle seslendi: Tasalanma! Rabb'in senin altında bir su kaynağı yaratmıştır" (Meryem, 19/24).

62 Bir önceki âyet.

63 Tâhâ, 20/12.

64 Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "Bu, 'ben yalnızca âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım' beyanıyla ilişkili ve tamamlayıcısı değildir. Sanki şöyle demiştir: Ben yalnızca âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım, asânı yere bırak. Fakat bunu, Tâhâ sûresinde 'evet yalnız ben senin Rabb'inim; artık pabuçlarını çıkar' beyanında âyetin sonuna kadar buyurması gibi zikretmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 566a). Yani bu âyetlerde (20/12-21) Allah Teâlâ, Mûsâ ile konuşmuş ve sonlarında şöyle buyurmuştur: "Nedir o sağ elindeki, ey Mûsâ?" "O benim asâmdır. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var". diye cevap verdi. Allah şöyle buyurdu: "Onu yere at ey Mûsâ!" Hemen attı. Bir de ne görsün, akıp giden bir yılan oluvermiş! Allah, "Tut onu ve korkma, biz onu hemen eski haline döndüreceğiz" buyurdu". Aynı şekilde burada da kelâmının sonunda "asânı yere bırak" buyurmuştur.

şöyle buyurmuştur: Korkma ve güven içerisinde ol, zira o, sana eziyet etmeyecektir. Üçüncüsü yasaklama konumunda olmasıdır: **Korkma**, zira ben seni koruyacağım ve onun sana yapacağı eziyeti savdıracağım; tıpkı şu beyanında olduğu gibi: "Ey Rabb'imiz, dediler 'Doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz.' Allah buyurdu: Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[65], Yani ikinize ne dediğini duyuyorum ve size ne yaptığını görüyorum, bunu sizden uzaklaştıracağım.

اُسْلُكْ يَدَكَ فٖى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَٓاءَ مِنْ غَيْرِ سُٓوءٍ وَاضْمُمْ اِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِهٖ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقٖينَ ﴿٣٢﴾

32. "Şimdi elini koynuna sok; bir hastalık yüzünden olmaksızın bembeyaz çıkacaktır. Korkudan açılıp savrulan kollarını normal konuma getir (sakin ol)***. İşte bu ikisi Firavun ve adamlarına karşı göstereceğin, Rabb'in tarafından iki kesin delildir. Onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır."***

Elini koynuna sok. Yani elini koynuna yerleştir. Başka bir âyette buyur-
36 duğu gibi: [§]"Şimdi elini koynuna sok"[66] Bu, mâna ve kastedilen husus doğru olduktan sonra lafızların değiştirilmesinde ve farklılığında bir sakıncanın bulunmadığını gösterir.

Bir hastalık yüzünden olmaksızın bembeyaz çıkacaktır. Bunu daha önce açıklamıştık[67].

Korkudan açılıp savrulan kollarını normal konuma getir. "Rahb" (الرهب) kelimesi, "râ" harfinin ötre ve üstün haliyle, her iki harekeyle de okunmuştur[68]. Bazıları bunun takdim-tehir üzere olduğunu söylemiştir. **Korkudan** sözü, "Ey Mûsâ! Beri gel, korkma, çünkü sen **korkudan** güvendesin" buyruğuna bağlı-

65 Tâhâ, 20/45-46.

66 "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmine git" (en-Neml, 27/12).

67 Tâhâ sûresinin 22. âyetinin tefsirine bakınız.

68 "Ebû Câfer, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkub, (من الرَّهَب) şeklinde "râ" ve "hâ" harflerinin fethasıyla okumuştur. Âsım'dan naklen Hafs (من الرَّهْب) şeklinde "râ" harfinin fethalı, "hâ" harfinin sakin kılınmasıyla okumuştur. İbn Âmir ve Ebû Bekir, Âsım'dan naklen, Hamza, Kisâî ve Halef, (من الرُّهْب) "râ" harfinin zammeli, "hâ" harfinin sakin kılınmasıyla okumuştur" (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 240).

dır. Bazıları şöyle demiştir: Onun durumu ellerini kendisine doğru çekmesidir. Çünkü bu, o ikisinin salıverilmesinden daha korkutucu, ürkütücü ve büyük bir olaydır. Aynı şekilde bu, bir kralın huzuruna çıkan kimsenin, onlara saygı ve onlardan duyulan korku dolayısıyla elini ve kollarını kendine doğru çekmesi şeklinde insanlar arasında bilinen bir durumdur. Buna göre Allah'ın ellerini kendine doğru çekmesini emretmesi mümkündür; tâ ki Rabb'inin huzurunda olabilecekten daha korkutucu ve ürkütücü, gerekli olandan daha muazzam olsun! Bu da Cenâb-ı Hakk'ın "artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın"[69] fermanının neticesidir.

İşte bu ikisi Rabb'in tarafından iki kesin delildir. Yani sözü edilen el ve asâ. **Rabb'in tarafından iki kesin delildir;** yani karşı durulmaz iki kanıttır. **Firavun ve adamlarına karşı.** Yani bu ikisini Firavun ve adamlarına götür. **Onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır.**

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَاَخَافُ اَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَاَخ۪ي
هٰرُونُ هُوَ اَفْصَحُ مِنّ۪ي لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُن۪ي اِنّ۪ي
اَخَافُ اَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾

[§]*33. "Mûsâ dedi ki: Rabb'im! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni* 37
öldürmelerinden korkuyorum!"

34. "Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Onu da beni onaylayan bir yardımcı olarak yanımda gönder. Zira beni yalancılıkla itham etmelerinden endişe ediyorum."

Mûsâ dedi ki: Rabb'im! Ben onlardan birini öldürmüştüm, beni öldürmelerinden korkuyorum! Kardeşim Hârun benden daha açık ve düzgün konuşur. Şuarâ sûresinde şöyle buyurmuştur: "Dedi ki Rabb'im! Beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum" … "beni öldürmelerinden korkuyorum"[70] Bu âyetlerde söz konusu hususu belirtirken sonra beyan ettiğini öne aldı; konuyu farklı lafızlarla ve harflerin değişikliğiyle anlattı. Bu durum, mâna doğru olduktan, kastedilen ve verilen anlam anlaşıldıktan sonra lafızların ve harflerin

69 Tâhâ, 20/12.

70 "Mûsâ, 'Rabb'im! Doğrusu beni yalancılıkla suçlamalarından korkuyorum; göğsüm daralıyor, dilim dolaşıyor; onun için bu elçilik görevini Hârun'a yükle. Ayrıca ben onlar nezdinde suçluyum; bu yüzden beni öldürmelerinden korkuyorum' dedi" (eş-Şuara, 26/12-14).

muhafaza edilmesinin, işitene zorunlu olmadığının bilinmesi içindir. Çünkü Allah Teâlâ, bu haberleri ve daha önce geçen kıssaları Kur'ân'da farklı lafızlarla, harf değişiklikleriyle, takdim-tehirlerle, ekleme ve çıkarmalarla anlatmıştır. Bunun sebebi, bunları belirtme amacının ve hedefinin, lafız ve harflerin kendileri değil, içeriklerinin bilinmesidir. İçerikleri bilinip anlaşıldığında hangi dille ve harfle olursa olsun ifade edilmesi caiz olmuş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Benden daha açık ve düzgün konuşur. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onun dilinde konuşma bozukluğu ve tutukluk vardı, yani ağzına ateş aldığı için bir düğüm vardı. Bunun mahiyetini tam olarak bilemeyiz. Başka bir ilâhî beyanda şöyle buyurmuştur: "Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar"[71]. Bunun, Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu bir özellik olması da mümkündür. O, bazılarını diğerlerinden daha fasih ve daha açık konuşur kılmıştır. Yahut Hârun'da bulunmayan korku ve günahtan dolayıdır. Şüphe yok ki şiddetli korku, kişiyi konuşma ve
38 açıklama yapmaktan alıkoyar. [§]Bu, insanlar arasında bilinen bir durumdur. Hz. Mûsâ'nın "beni yalanlamalarından korkuyorum"[72] demesinin anlamı da budur. Bir de şu var, Hârun onlar arasında yetişmiştir, onlar Hârun'un dilini daha iyi biliyor, konuşmasını daha iyi anlıyordu. Mûsâ ise belirli dönemlerde onlardan ayrılmıştır.

Onu da bir yardımcı olarak yanımda gönder. Cenâb-ı Hak başka bir âyette onun hangi konuda yardım istediğini açıklamıştır. Bu, "yakınlarımdan birini, Hârun'u bana yardımcı ver"[73] meâlindeki âyette geçen beyanındaki ifadeleridir. Beni yalanladıklarında söylediğim şeylerde **beni onaylayan.** Yahut yalanlanmaktan ve reddedilmekten kalbim daraldığında onunla huzur bulayım. Rabb'i ona cevap verdi ve şöyle buyurdu:

قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ
اِلَيْكُمَا بِاٰيَاتِنَا اَنْتُمَا وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Allah buyurdu: Seni kardeşinle destekleyeceğiz ve ikinize öyle bir güç vereceğiz ki, bu sayede size erişemeyecekler, mûcizelerimizle siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz."

---

71 Tâhâ, 20/27-28.

72 eş-Şuarâ, 26/12.

73 "Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver, kardeşim Hârun'u. Onunla gücümü pekiştir, onu da görevime ortak et" (Tâhâ, 20/29-32).

Seni kardeşinle destekleyeceğiz. Metindeki “adud” (عَضُد) kelimesi, yani pazu kuvvet ve yardımdan kinâyedir. Çünkü pazuya ait güç pazu kimdeyse onda bulunur. Bu, “ayaklarımızı sâbit kıl”[74] meâlindeki âyet gibidir. Burada ayaklardan bahsetmiştir, sâbit kılınmak onlarla mümkündür. Yine “topukları üzere geri döndü”[75] beyanı da böyledir, çünkü kişi topuklarıyla dönmektedir. Bunun örnekleri çoktur, buradaki durum da böyledir.

Size öyle bir güç vereceğiz ki, bu sayede size erişemeyecekler, mûcizelerimizle. Bazıları şöyle demiştir: Bu ilâhî beyan takdim-tehir kuralına göre anlaşılmalıdır. Yani size mûcizelerimizle öyle bir güç vereceğiz ki tarafınıza yaklaşamayacaklar. Bazı âlimler de şöyle demiştir: **Size bir güç vereceğiz,** yani lütfumuzla onların eziyetini ve kötülüğünü sizden uzaklaştıracağız. Bu, “korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim, işitirim ve görürüm”[76] meâlindeki ilâhî beyan gibidir; yani size söylediklerini işitiyorum ve size yaptıklarını görüyorum, bunları sizden gidereceğim. Kendinizde bulunan fevkalâdelikler sayesinde **size erişemeyecekler.**

Siz ve size tâbi olanlar üstün geleceksiniz. Bu beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Kesin deliller ve kanıtlar sayesinde üstün geleceklerdir. Yani sizin kesin delilleriniz, onların sihir ve aldatmalarına üstün gelecektir. Yahut mücadelenin sonunun sizin lehinize olması veya bunun âhirette gerçek-
leşmesidir. [§]Ebû Muâz şöyle demiştir: Araplar “‘adadtü’r-racule” (عَضَدتُ الرجلَ) 39
der, yani ona yardım ettim. Ebû Avsece de şu kanaatini belirtmiştir: **Seni kardeşinle destekleyeceğiz.** Yani onunla sana yardım edeceğim ve seni güçlendireceğim. Biraz önce belirttiğimiz üzere burada pazu, güçten kinâyedir çünkü güç onda bulunur ve güçle nitelenen kimse onunla kuvvetlenir.

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُفْتَرًى
وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فٖٓي اٰبَٓائِنَا الْاَوَّلٖينَ ﴿٣٦﴾

36. “Mûsâ onlara apaçık mûcizelerimizle gelince, ‘Bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir. Geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık’ dediler.”

---

74 Âl-i İmrân, 3/147.

75 el-Enfâl, 8/48.

76 Tâhâ, 20/46.

Mûsâ onlara apaçık mûcizelerimizle gelince. Yani Hz. Mûsâ Firavun'a ve kavmine gelince. **Mûcizelerimizle.** Yani gerçekleri ortaya koyup açıklar mahiyette, Hz. Mûsâ'nın risâlet ve nübüvvetini kanıtlayan mûcizelerle. Evet, biz onlar için bunu açık bir şekilde ortaya koyduk ve onlar, bunların, Allah Teâlâ'nın katından inen mûcizeler olduklarını bilmişlerdir. Mûsâ'nın ona şöyle dediğini görmez misin? Ey Firavun "Çok iyi biliyorsun ki bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[77]. Fakat onlar, inat ettiler, kibirlendiler ve **bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir** dediler. Bu, onların bağlılarına ve aşağı tabakada bulunanlara karşı bir çarpıtma ve aldatmacadır. Onların Mûsâ'nın (a.s.) durumu hakkındaki âdeti, kendilerine tâbi olanlara yönelik bir çarpıtma ve aldatmadan ibaretti.

Geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık. Demişlerdir ki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* atalarımız, bizim taptığımız üzere putlara taptılar. Bizi tehdit ettiğin azap ve helâk onlara inmeksizin inançları üzere öldüler. Bu şekilde biz de atalarımızın dini ve onların bulunduğu esas üzereyiz. Dolayısıyla sözünü ettiğin ve kendisiyle bizi tehdit ettiğin azap bize inmeyecektir.

وَقَالَ مُوسٰى رَبّ۪ٓى اَعْلَمُ بِمَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِه۪ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Mûsâ dedi ki: Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve sonunda bu ülkede kimin kalacağını en iyi bilen Rabb'imdir. Muhakkak ki zâlimler kurtulamaz."

Hz. Mûsâ şöyle demiştir: **Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve sonunda bu ülkede kimin kalacağını en iyi bilen Rabb'imdir.** Sanki bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların "bu, olsa olsa düzmece bir sihirdir, geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık"[78] sözlerine
40 verilmiş bir cevap değildir. [§]Bunun cevabı, **muhakkak ki zâlimler kurtulamaz** sözüdür. Burada zulümle sihri ifade etmiştir. *-en doğrusunu Allah bilir ya-* o, şöyle demektedir: Bu sihir değildir, çünkü size galip geldim, sizi yendim, ben kurtuldum. Şayet size getirdiğim olay sihir olsaydı kurtulamazdım. Zira Allah Teâlâ, "onların yaptığı sihirbaz hilesinden ibaret, sihirbaz ise amacı ne

77 el-İsrâ, 17/102.

78 Bir önceki âyet.

olursa olsun kurtuluşa eremez"[79] meâlindeki âyette sihirbazın kurtuluşa eremeyeceğini bildirmiştir. Yine "bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir"[80] buyurmuştur. Benim yaptıklarım aldatma içermeyen olaylardır, dolayısıyla bunun kötülük değil iyilik olduğu ortaya çıkmıştır. Sonra şöyle deriz: **Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve sonunda bu ülkede kimin kalacağını en iyi bilen Rabb'imdir** meâlindeki âyetin, A'râf sûresinde belirtilen hususa cevap olması muhtemeldir. Nitekim söz konusu âyette meâlen şöyle demişlerdi: "Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın? Firavun, "Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz" dedi"[81]. Bu sırada dedi ki: **Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve sonunda bu ülkede kimin kalacağını en iyi bilen Rabb'imdir,** yani siz mi biz mi? **Kendi katından kimin hidâyet getirdiğini en iyi bilen Rabb'imdir** meâlindeki âyetin, "sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum"[82] sözüne cevap olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَٓا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْر۪ي فَاَوْقِدْ
ل۪ي يَا هَامَانُ عَلَى الطّ۪ينِ فَاجْعَلْ ل۪ي صَرْحًا لَعَلّ۪ٓي اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ
مُوسٰى وَاِنّ۪ي لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِب۪ينَ ﴿٣٨﴾

38. "Firavun, 'Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum. Ey Hâmân! Haydi benim için tuğla fırınını yak, bana bir kule yap. Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm; ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum' dedi."

Firavun, 'Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum' dedi. Sanki seçkinlere, kendilerine özgü bir özelliği söylemiştir. Çünkü o, tebaaya tapacakları putlar yapmış, seçkinlere ise kendisine tapma ve kendisini ilâh olarak tanımayı öngörmüştür. Firavun tebaayı kendisine tapmaya lâyık

---

79 Tâhâ, 20/69.

80 "Onlar hünerlerini ortaya koyunca Mûsâ şöyle dedi: 'Asıl bu sizin ortaya koyduğunuz sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Kuşkusuz Allah bozgunculuk edenlerin işini düzeltmez'" (Yûnus, 10/81)

81 el-A'râf, 7/127.

82 "Firavun, 'Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum' dedi" (el-Mü'min, 40/29).

görmediğinden onların putlara tapmasına hükmetmiş, seçkinleri ise buna lâyık görerek kendisine tapmayı onlara has kılmıştır. Araplar, Allah'a değil de putlara tapmayı bundan almıştır. Çünkü onlar kendilerini Allah'a ibadet etmeye lâyık görmüyor, "Bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" diyorlardı[83].

41 **[§]Ey Hâmân! Haydi benim için tuğla fırınını yak, bana bir kule yap.** Müfessirler şöyle demiştir: Tuğlayı ilk icat eden kişi odur. Bilmiyoruz, daha önce de kullanan olabilir. **Bana bir kule yap.** Yani bir köşk. **Belki oradan Mûsâ'nın tanrısını görürüm.** Aslında Firavun kendisinin gökyüzünün ve yerin ilâhı olmadığını biliyordu, çünkü buna lâyık ve sahip değildi. Sanki o, **Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum** sözüyle özellikle kavmini ve ailesini kastediyordu. **Ama kesinlikle onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum.** Hz. Mûsâ ile Firavun arasında geçen bütün konuşmalar zanna dayalıydı; Firavun'un "Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!"[84] sözü gibi. Aynı şekilde Mûsâ da Firavun'a: "Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitmiştir" demiştir[85].

وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا
لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ فَانْظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾

39. "Firavun ve askerleri, bize döndürülmeyecekleri kanaatine kapılarak yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar."

40. "Biz de onu ve askerlerini alıp denizin içinde bıraktık. Bak işte, zâlimlerin sonu nice oldu!"

Firavun ve askerleri, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar. Büyüklük taslama, kendisinin bir şeklinin ve benzerinin olmadığını düşünmektir. O, aynı şekilde kendisinin bir şeklinin ve benzerinin olmadığını düşünüyor ve kendisinin rablığını ve ilâhlığını iddia ediyordu. Kavminin büyüklük taslaması ise İsrâiloğulları'nı köleleştirmeleri ve hizmetlerinde kullanmaları dolayısıyla

83 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

84 el-İsrâ, 17/101.

85 el-İsrâ, 17/102.

oluyordu. Yahut Mûsâ'ya itaat etmek ve onun davet ettiği buyruklara icabette bulunmakta büyüklük taslamışlardır.

Bize döndürülmeyecekleri kanaatine kapıldılar, biz de onu ve askerlerini aldık. Onu azap etmek ve helâk etmek üzere aldık ve **onları denizin içinde bıraktık, bak işte, zâlimlerin sonu nice oldu!** Zulümleri sebebiyle azap edilirler.

وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ لَا يُنْصَرُونَ

41. "Böylece onları, halkı ateşe çağıran öncüler yapmış olduk. Kıyâmet gününde onlar yardım görmeyeceklerdir."

Böylece onları, halkı ateşe çağıran öncüler yapmış olduk. Cenâb-ı Hak, bu kimseler hakkında onları kötülükte öncüler yaptığını, peygamberler ve hayır ehli hakkında ise kendilerini hayırda öncüler yaptığını beyan etti. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık [§]ve kendilerine hayırlı işler yapmayı vahyettik"[86], "İçinizden 42
hayra çağıran bir topluluk bulunsun!"[87] Böylece, Allah Teâlâ katından, kötülük ehli ve kötülük öncülerine nasip etmediği bir tesir ve bir özelliği hayır ehline lütfetmiştir; böylece onlar, bu sayede hayır öncüleri olmuştur. Bu Mûtezile'ye karşı bir görüş oluşturur. Çünkü onlar Allah Teâlâ katından peygamberlere ve hayır öncülerine verilen her lütuf, O'nun tarafından bütün kâfir ve fâsıklara da verildiğini söylemiştir. Şayet onların dediği gibi olsaydı bu kimselerin hayır öncüleri, diğerlerinin de kötülük öncüleri olması mümkün olmazdı. Bu husus Cenâb-ı Hakk'ın birinci gruba lütfettiği ve sayesinde O'nun belirttiği mertebeye ulaştıkları bir özelliğin ikinci gruba verilmediğini kanıtlamıştır. Ancak Mûtezile mensuplarının şöyle demeleri bunun dışındadır: Her ne kadar Allah'tan gelen lütuf eşit ise de bunlar, amelleriyle hayır öncüleri, diğerleri de aynı şekilde amelleriyle kötülük öncüleri olmuşlardır. Fakat bu, O'na ait sebeplerden ötürü Allah'a nispet edilmiştir. Aslında bunun hakikati, onlara ve onların ameline bağlı olarak meydana gelmiş olur. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sen ancak o zikre uyanı uyarabilirsin"[88]. Resûlullah'ın (s.a.) zikre uyanları da uymayanları da uyarmış olmasına rağmen Cenâb-ı Hak bu âyette onun uyarısını zikre uyanlara nispet etmiştir. O'nun şeytan hakkındaki şu beyanı da

---

86 el-Enbiyâ, 21/73.

87 Âl-i İmrân, 3/104.

88 Yâsîn, 36/11.

böyledir: “O, kendi taraftarlarına çağrıda bulunur”[89]. Halbuki o, her iki tarafa da çağrıda bulunmaktadır. Fakat onun çağrısını kendi taraftarlarına nispet etmiştir, çünkü taraftarları şeytana icabet etmiştir; peygamberinin uyarısını da ona itaat ettiklerinden kendisine uyanlara ve davetini kabul edenlere nispet etmiştir. Biraz önceki durum da bunun gibidir, onların yapması dolayısıyla söz konusu fiili kendisine nispet etmiştir.

43 [§]Fakat bize göre insanların fiillerinde, fiilin hakikatine dair bir etkisi olmaz, insanlar sadece fiilin meydana gelmesine sebep olur. Allah Teâlâ’dan ise kulların fiillerinde hem sebepler hem de fiilin hakikati mevcuttur. Dolayısıyla bunların Allah’a nispeti hem fiilin hakikati hem de sebepleri bakımındandır; yaratılmışlara ise onlardan fiillere yönelik sebepler dolayısıyladır.

İkinci yorum da şudur: Uyarıyı sadece zikre (Kur’ân’a) uyanlara has kılmıştır, çünkü peygamberin zikirle yaptığı uyarı kendisine uymayanlar değil, uyanlaradır. Benzer şekilde şeytan, onlara yönelik çağrısıyla onlara zarar vermek ister. Buna mukabil peygamber, kendisine uyanları da ve uymayanları da uyarmıştır. Şeytana gelince o da her iki tarafa çağrıda bulunur, çünkü o yaptığı çağrıda bütün insanlara zarar vermeyi amaçlar. Allah Teâlâ’nın, “O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır”[90] dediğini görmez misin? Peygamber ise uyarısıyla muhatapların yararını hedefler. Bu sebeple Allah Teâlâ uyarıyı ona uyanlara, diğerinde ise taraftarlarına has kılmıştır.

Ateşe çağıran öncüler. Aslında böyleleri açık bir şekilde ateşe çağırmazlar, çünkü ateşe çağırsalar muhatapları onlara icabet etmezdi. Fakat onlar icabet etmeleri halinde kendileri için ateşi gerektiren davranışlara çağırırlar. Bu, “onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!”[91] meâlindeki âyet gibidir. Yani ateşi gerektiren davranışa karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!

Kıyâmet gününde onlar yardım görmeyeceklerdir. Sanki şeytan putlara tapma karşılığında onlara yardım ve şefaat edeceği sözünü vermiştir. Allah Teâlâ, şeytanın söz verdiği konuda onlara yardım yapılmayacağını haber vermiştir.

---

89 “O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır” (Fâtır, 35/6).

90 “Çünkü şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın. O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır” (Fâtır, 35/6).

91 “Onlar doğru yol karşılığında sapıklığı, mağfirete bedel olarak da azabı satın almış kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!” (el-Bakara, 2/175).

وَاَتْبَعْنَاهُمْ ف۪ي هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةًۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوح۪ينَ ﴿٤٢﴾

42. "Bu dünyada arkalarına lânet taktık. Onlar, kıyâmet gününde de kötülenmişler arasındadır."

Bu dünyada arkalarına lânet taktık. Bu, dünyada kendilerine yapılan azap ve helâk edilmeleridir. **Onlar, kıyâmet gününde de kötülenmişler ara-**
sındadır. Bazıları, yüzleri kararmış anlamında olduğunu söylemiştir. [§]Bu- 44
nun, onların bu dünyada süslenip kibirlenmelerine ve Mûsâ'yı (a.s.) karalamalarına bir karşılık olması, "Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardımcı melekler gelmeli değil miydi?"[92] sözlerine karşı bir cevap teşkil etmesi mümkündür. Böylelerinin âhirette, dünyada iken bulundukları ve kibirlendikleri halin dışında bir durumda olacaklarını haber vermektedir. Bazıları âyette geçen "kubh" (القُبح) kelimesinin, siyahın mavi ile karışımı anlamına geldiğini söylemiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَٓا اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْاُو۫لٰى بَصَٓائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Muhakkak ki biz, önceki (birçok) ***nesilleri yok ettikten sonra, düşünüp ders çıkarsınlar diye Mûsâ'ya insanlar için apaçık deliller, hidâyet rehberi ve rahmet olarak o kitabı verdik."***

Muhakkak ki biz, önceki (birçok) nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ'ya kitabı verdik. Âd, Semûd ve daha önce geçmiş ümmetlerden. Yani onu, sözü edilen inkârcıların helâkinden sonra gönderdik. **Apaçık deliller olarak.** Bu beyanın şu anlama gelmesi mümkündür: Yani bahsedilen önceki nesillerin helâki, daha sonra gelenlerin, peygamberleri inkâr etmekten alıkoyması ve bunun, Mûsâ'nın (a.s.) nübüvvetine bir delil teşkil etmesine dair bir delil ve ibrettir. **Apaçık deliller, hidâyet rehberi ve rahmet olarak** meâlindeki âyete ilişkin ikinci yorum şudur: Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya verdiği kitap kabul ettikleri, uydukları ve onunla amel ettikleri takdirde kendileri için apaçık deliller, hidâyet rehberi ve rahmettir. Tıpkı bunun gibi Allah'ın geçmiş bütün kitapları

92 ez-Zuhruf, 43/53.

inanıp gereğince amel edenler için hidâyet, rahmet ve apaçık delildir. Bunun, "geçmişte atalarımız zamanında böyle bir şeyin olduğunu da duymadık"[93] sözlerinin cevabı ve bağıntısı (sılası) olması da mümkündür. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *En doğrusunu Allah bilir ya,* peygamberlerine uyan ve onlara icabet eden atalarınızdan bunu duymadınız. Onları inkâr edenlere gelince, peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri yüzünden kendilerini helâk ettik ve köklerini kazıdık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ اِذْ قَضَيْنَٓا اِلٰى مُوسَى الْاَمْرَ وَمَا
كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدٖينَ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّٓا اَنْشَاْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ
الْعُمُرُ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فٖٓى اَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا وَلٰكِنَّا
كُنَّا مُرْسِلٖينَ ﴿٤٥﴾ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ اِذْ نَادَيْنَا وَلٰكِنْ
رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ نَذٖيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ
يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾

44. "Mûsâ'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen (ey Muhammed, vadinin) ***batı tarafında bulunmuyordun ve olayın tanıklarından da değildin."***

45. "Bilakis (aranızda) ***biz nice nesiller meydana getirdik ve onların ömrü nice yıllar sürdü. Sen âyetlerimizi kendilerinden okuyarak öğrenmek üzere Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin; aksine*** (bu bilgileri sana) ***gönderen biziz."***

46. "Evet, Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin. Fakat senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için Rabb'inden bir rahmet olarak (sana da vahyettik)***; umulur ki düşünüp öğüt alırlar."***

Batı tarafında bulunmuyordun. Bazıları dedi ki batı tarafı güneşin, ayın ve yıldızların battığı yer, doğu ise doğduğu yerdir. Bazıları da şöyle dedi: **Batı**
45 **tarafında,** yani batıdaki vadinin tarafında. **[§]**Bundan neyin kastedildiğinin *en doğrusunu Allah bilir.* **Mûsâ'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada sen (ey Mu-**

[93] el-Kasas, 28/36.

hammed, vadinin) batı tarafında bulunmuyordun ve olayın tanıklarından da değildin… Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin. Yani ikamet etmiş değilsin. **Mûsâ'ya seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin.** Bu ilâhî beyanlar birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi şudur: Mûsâ'nın şahit olduğu bu olaylara sen şahit olmadın; şöyle ki biz batı tarafında Mûsâ'ya emrimizi vahyettik ve sen orada şahit değildin. Medyen halkı arasında da ikamet etmiyordun ki Mûsâ (a.s.) ve benzerlerinin durumlarını bilesin. **Tûr'un yanında değildin.** Mûsâ ve benzerlerine seslendiğimiz yer. Yani sen Mûsâ'nın şahit olduğu bu olaylara şahit değilsin. Sonra biz bu haberleri Mekke halkına anlatman ve böylelikle bunların senin nübüvvetine delil ve risâletine kanıt olması için sana olduğu şekliyle bildirdik. Sen bunlara şahit olmamıştın ve bunları bilen kimseyle de görüşmemiştin ki sana öğretmiş olsun. Fakat söz konusu haberleri Allah katından öğrendiğini bilsinler diye olduğu şekliyle anlattın.

İkinci yorum, olan bitenleri, Allah Teâlâ'ya şükretmeyi gerekli kılan bir nimet olarak Hz. Peygamber'e anlatmasıdır. Çünkü nakledilmiştir ki Cenâb-ı Hak Mûsâ'ya vahyetmiş ve Muhammed aleyhisselâm ile ümmetinin değer ve şerefinden bahsetmiştir. Öyle ki Mûsâ onun ümmetinden olmayı temenni etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sen bu olaylara şahit değildin, fakat ben orada seni ve ümmetini anlattım.

Bir diğer yorum, onlara has kılınarak gönderilen peygamberler ve vahiy işinin kendilerinden kaynaklanmadığı, Allah katından olduğunun bilinmesi için bu hususları, Mûsâ'ya ona has kılarak anlatmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ'ya –yukarıda geçtiği gibi- anlattığı hususa dair yorumun, belirtilen üç şekilde olması mümkündür.

Bazı müfessirler **batı tarafında bulunmuyordun, seslendiğimiz zaman sen Tûr'un yanında değildin** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Hz. Peygamber'e "bu olaya şahit olmadın ve bunu görmedin; bu, Mekke halkına anlatman için sana vahiy yoluyla indirdiğimiz kıssadır" buyurmaktadır.

Bilakis (aranızda) biz nice nesiller meydana getirdik ve onların ömrü nice yıllar sürdü. Bu, ilk cümlenin bağıntısı olmayıp yeni bir cümledir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyurmaktadır: Peygamberlerin arkası kesildikten, mûcizeleri ve eserleri silindikten, uzun asırlar ve ömürlerden sonra **(bilakis) biz nice nesiller meydana getirdik.** Sonra seninle onların eserlerini diriltmek, onlar arasında peygamberlerin geleneğini ve mûcizelerini ortaya çıkarmak için insanlara yönelik bir rahmet olarak seni kendilerine peygamber olarak
gönderdik. [§]Bu, Allah Teâlâ'nın âyetin sonunda söylediği husustur: **Fakat** 46

Rabb'inden bir rahmet olarak. Yani onlara seni bir rahmet olarak gönderdik. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[94]. **Fakat Rabb'inden bir rahmet olarak** beyanına ilişkin ikinci bir yorum da şu olabilir: Rabb'inin, Mûsâ'nın şahit olmadığın haberlerinden sana bildirdikleri ve öğrettikleri O'nun rahmetindendir. Nitekim bunları, nübüvvetine bir delil ve risâletine bir kanıt yapmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Senden önceki peygamberlerin uyarmadıkları **bir kavmi uyarman için.** İkincisi şudur: **senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için,** yani onlara senden önce bir uyarıcı gelmemiştir. **Umulur ki düşünüp öğüt alırlar.** Yani öğüt almaları umuduyla onları uyarırsın. Bir diğer yorum, buradaki ihtimal şayet müspetse bunun, sadece öğüt alanlar için olmasıdır.

وَلَوْلَٓا اَنْ تُص۪يبَهُمْ مُص۪يبَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَٓا
اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٧﴾

47. "Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü başlarına bir musibet geldiğinde, 'Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup da müminlerden olsaydık!' diyecek olmasalardı (peygamber göndermezdik)**."**

Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü başlarına bir musibet gelmeseydi. Âyetteki "lev lâ" (لولا) kelimesi bir cevabının bulunmasını gerektirir. Bunun ardından belirtilen cümlede bunun bir cevabı bulunmamaktadır. **Başlarına bir musibet gelmeseydi** sözü, "başlarına bir musibet gelmedi" konumundadır. Bu dil bakımından mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O kulağınıza geldiğinde 'bunu konuşmak bize yakışmaz' deseydiniz ya!"[95], yani "bunu konuşmak bize yakışmaz" demediniz. Yine "eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı… size dokunurdu"[96] meâlindeki âyet de böyledir. Yani onlara dokunmadı. Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede belirttiği ve bütün "lev lâ" (لولا) ile başlayan ifadeler "olmadı" anlamındadır. Buna göre **başlarına bir musibet gelmeseydi** meâlindeki

94 el-Enbiyâ, 21/107.
95 en-Nûr, 24/16.
96 en-Nûr, 24/14.

beyana ait yorumun şöyle olması mümkündür: Onların başlarına bir musibet gelmedi. Şayet onların başlarına musibet gelseydi -ki o azaptır-, **Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin** derlerdi. Bu tıpkı şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin"[97]. Söz konusu âyetin tevili de buna göredir.

[§]Yine bu âyette ve "eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş **47**
olsaydık" meâlindeki âyette iki yön bulunmaktadır. Biri, peygamber göndermeden önce yaptıkları kötülükler dolayısıyla Allah'ın onlara azap etmemesi gerektiğini diyenlere karşıdır. "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[98] meâlindeki âyet bu mânadadır. Halbuki söz konusu âyette peygamber göndermezse dahi onlara azap etme hakkının olduğuna ilişkin açıklama vardır. Çünkü onları helâk etmekle tehdit etmiştir. Şayet azapla cezalandırma ve helâk etme hakkı olmasaydı tehdidin bir anlamı kalmazdı. Dolayısıyla bu durum, peygamber gönderse de göndermese de O'nun dünyada iken helâk edip kökünü kazıma hakkının bulunduğunu göstermektedir. Ne var ki bir lütuf ve rahmet eseri olarak bunu ertelemiştir.

Âyetin ikinci yönü, "kul için en faydalı olanı yaratmanın" (aslah) Allah'a vâcip olduğunu söyleyen Mûtezile'ye karşıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine yönelik tehdidi şu iki ihtimalin dışında değildir: Ya Allah'ın tehdit etmeyi terketmemesi onlar için daha yararlıdır veya tehdidi terketmesi daha uygundur. Şayet onlara yönelik tehdidi daha elverişli ise Allah bunu terketmiştir. Mûtezile'nin görüşüne göre bunu terketmekle zâlim olmuş olur. Çünkü dinde aslah olanı yapmamıştır. İkinci ihtimal, tehdidi terketmemenin onlar için daha faydalı olmasıdır. Bu durumda da yaptığı azap tehdidiyle onlara zulmetmiş durumunda bulunur. Çünkü yaptığı azap tehdidi onların faydasına değildir[99]. Belirttiğimiz husus, din konusunda insan için en faydalı olana riayet etmenin Allah hakkında zorunlu olmadığını kanıtlamaktadır.

[§]Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü. Sadece inkâr de- **48**
ğil, bilakis inkârla birlikte inat ve büyüklük taslama. Çünkü inkâr etmenin azabı dünyada değil âhirettedir. Zira Allah Teâlâ, kâfirlerin çoğunu bırakmış,

---

97 "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce âyetlerine uymuş olsaydık" (Tâhâ, 20/134).

98 el-İsrâ, 17/15.

99 Arapça metin onarılarak tercüme edilmiştir. Başka türlü tutarlı bir anlam çıkmamaktadır.

dünyadayken helâke mâruz bırakmamış ve azap etmemiştir. Fakat peygamberlere karşı, onların isteklerinin peşi sıra kendilerine ve getirdikleri mûcizeler ve ortaya koydukları kanıtlar konusunda inatçılık yapıp büyüklük taslayanları dünyada helâke mâruz bırakmış ve yok etmiştir. Söz konusu edilen bu durumda onları helâke mâruz bırakmış ve yok etmiştir, sırf inkâr ettikleri için değil.

Sonra, peygamber göndermeden önce azap etme hakkı Allah'ın, insanlara azap etmeyip yapacakları münakaşa ve çekişmelerini ortadan kaldırmak üzere mûcizeler ve delillerle peygamber gönderene kadar azabı ertelemesi onun bir lütfu olmaktadır. Her ne kadar inkârcılar **Rabb'imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup müminlerden olsaydık!** sözlerinden anlaşılacağı üzere O'na karşı delil getirme hakları olmasa da durum böyledir. **Âyetlerine uysaydık** sözüyle peygamberlerin getirdikleri mûcizelerin kastedilmiş olması mümkündür. **Âyetlerine uysaydık** sözüne ilişkin ikinci muhtemel yorum şudur: Burada mûcizelerden maksat peygamberlerin kendileridir, çünkü bizzat kendileri bir mûcize ve delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَٓا اُو۫تِيَ مِثْلَ مَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اُو۫تِيَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوٓا اِنَّا بِكُلٍّ كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Fakat onlara tarafımızdan o gerçek (Kur'ân) ***gelince, 'Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?' dediler. Peki daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi? 'Birbirini destekleyen iki sihir!' demişler ve eklemişlerdi: 'Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz.'"***

Onlara tarafımızdan o gerçek gelince. Bahsedilen gerçeğin, peygamberin kendisi olması mümkündür. Gerçeğin, ona indirilen kitap veya mûcizeler olması da muhtemeldir. **'Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?' dediler.** Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Dediler ki Hz. Muhammed'e de -söylediği gibi peygamberse- Mûsâ'ya verildiği üzere herhangi bir zorluk ve yorgunluk olmaksızın kudret helvası, bıldırcın ve bunlar dışındaki çeşitli nimetler verilmeli değil miydi? İkinci muhtemel yorum şudur: Onlar derler ki Hz. Muhammed'e Mûsâ'ya verildiği gibi el, asâ, içinden su fışkıran taş, bulut[100], sözü edilen kurbağalar, haşarat, kan,

[100] El ve asâ mûcizesi için bk. el-A'râf, 7/107-108; taş mûcizesi için el-Bakara, 2/60; Bulut mûcizesi için el-Bakara, 2/57.

tûfan[101] ve benzeri açık hissî mûcizeler verilmeli değil miydi? [§]Diğer muh- 49
temel yorum şudur: Derler ki Tevrat'ın Mûsâ'ya verildiği gibi Kur'ân da Hz. Muhammed'e toplu olarak, apaçık ve aleni olarak verilmeli değil miydi? Onların bundan kastının ne olduğunun *en doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Allah Teâlâ, beyanlarına devam ederek onların sordukları hususları, doğruyu bulmak ve gerçeği talep etmek için değil, inat ve büyüklük taslama amacıyla sorduklarını açıklamıştır; nitekim şöyle buyurmuştur: **Onlar daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi?** Yani senden mûcizeler talep eden bu kimseler, daha önce Mûsâ'ya verilenleri inkâr etmemişler miydi? Mekke halkını kastetmektedir, çünkü onlar, daha önce hiçbir peygambere iman etmemiş müşriklerdi. **İnkâr etmemişler miydi?** sorusu şu yoruma açıktır: Mûsâ'nın kavmi, taleplerinden sonra onlara mûcize getirdiğinde ona verileni inkâr etmemiş miydi? Tıpkı onlar gibi bunlar da bu şekilde sana verileni inkâr etmektedir. İlk yorum daha uygundur.

'Birbirini destekleyen iki sihir!' dediler. "Sâhirâni" (ساحران) şeklinde "elif" ile de okunmuştur[102]. Bazıları Mûsâ ve Hârun, bazıları Mûsâ ve Hz. Muhammed, bir kısmı da Îsâ ve Hz. Muhammed demişlerdir (Allah'ın selâmı hepsinin üzerine olsun). **İki sihir** elifsiz sîni çeken elif olmaksızın "sihrâni" (سحران) şeklinde yazılınca iki kitap demektir. Fakat âlimler bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları Tevrat ve İncil, bazıları ise Furkān ve Tevrat vb. demiştir. Bazı edipler, "Sâhirân" (ساحران) kelimesinin daha uygun ve gerçeğe daha yakın olduğunu söylemiştir. Çünkü yüce Allah birbirini desteklemeden bahsetti. Birbirini destekleme ise kişiler arasında olur, kitaplar arasında değil. "Tezâherâ" (تظاهرا), yani birbirine yardım eden. Bazı edipler ise "Sihrâni" (سحران) şeklinde elifsiz olmasının daha uygun olduğunu söylemiştir, çünkü Cenâb-ı Hak bundan iki kitabı kastetmiştir. Görülmez mi ki Allah, onların sözlerine karşı kendilerinden kitap getirmelerini istemiştir. Nitekim onların söylediklerini ve talep ettiklerini reddetmek üzere kitap getirmelerini isteyerek şöyle buyurmuştur: "Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin"[103]. Fakat biz deriz ki iki kıraâtten birinin diğerine tercih edilmesi zorunlu değildir, çünkü bu, onların böyle söylediğine dair bildirdiği bir
haberdir. İlgili âlimler bir keresinde iki sihirbaz, [§]bir keresinde ise **iki si-** 50

---

101 Şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

102 bk. İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 71; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 547.

103 Bir sonraki âyet.

hir demişlerdir. Onların söylediklerini nakletmiştir. "Allah'a (ait) diyecekler"[104] meâlindeki âyet de böyledir, "elif" ile ve "elifsiz" okunmuştur[105]. Biri diğerine tercih edilmez; çünkü bu, onlardan olduğu şekliyle bildirdiği bir haberdir ve söz konusu durum O'nun haber verdiği üzeredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi? Bu ilâhî beyan hakkında müfessirlerin bazıları şöyle demiştir: Yahudiler Kureyş'e, Hz. Muhammed'e Mûsâ'ya verilen mûcizelerin verilmesini istemelerini emrederiz dediler. Allah Teâla ise resûlüne şöyle diyor: Kureyş'e söyle yahudilere şöyle desinler: **Peki daha önce Mûsâ'ya verileni de inkâr etmemişler miydi?,** yani yahudiler. **'Birbirini destekleyen iki sihir!' dediler.** Yahudilerin Mûsâ ve Hârun hakkındaki sözlerini söyledi. Bu bizim söylediğimize yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

'Doğrusu biz hiçbirine inanmıyoruz' dediler. Mûsâ'ya verilene de Hz. Muhammed'e verilene de; sözünü ettiğimiz ihtilaf üzere.

قُلْ فَاْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ هُوَ اَهْدٰى مِنْهُمَٓا اَتَّبِعْهُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾

49. "De ki: 'Eğer doğru söylüyorsanız, Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin de ben ona uyayım!'"

Cenâb-ı Hak sonra şöyle dedi: Ey Muhammed! Mekke ehli Kureyş'e **de ki, Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin;** bahsettikleri farklılığa bağlı olarak Tevrat ve Furkān veya Tevrat ve İncil'den**. Eğer doğru söylüyorsanız ben ona uyayım.** İddianıza göre bu ikisi birbirini destekleyen iki sihirdir ve uydurulmuştur; şu halde Allah katından siz bir kitap getirin de ben ona uyayım. Müfessirler bunu benimsemiştir. Diğer bir tevil doğruya daha yakın olabilir, o da şudur: **Allah katından bu ikisinden daha doğru yol gösteren bir kitap getirin.** Yani Allah katından size putlara tapmayı emreden bir kitap getirin. Çünkü onlar Allah'tan başka putlara tapıyor ve bunu onlara Allah'ın emrettiğini söylüyorlardı[106]. Yine "Bunlar Allah katında bizim

104 bk. Yûnus, 10/31; el-Mü'minûn, 23/85, 87, 89.

105 Yani (سيقولون الله) ve (سيقولون لله) (Mütercim).

106 Şu âyete işaret etmiş olmalıdır: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti' derler" (el-A'râf, 7/28).

aracılarımız”[107] diyorlar. Onların putlara tapmaları ancak kendilerini Allah’a yaklaştırmalarındandır[108]. Ve sözler böyledir. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Al-
lah bilir ya- bunun üzerine şöyle der: [§]Allah katından size bunu emreden bir 51
kitap getirin. **Bu ikisinden daha doğru yol gösteren.** Yani bu ikisinden daha açık ve daha net, çünkü bu ikisi Allah’tan başka varlıklara tapmayı yasaklamış ve menetmiştir. Şöyle buyuruyor: Bu ikisinin getirdiğinden daha yol gösterici ve daha açık bir kitap getirin. **Eğer doğru söylüyorsanız.** İddia ettiğiniz üzere Allah’ın size bunu ve putlara tapmanızı emrettiği hususunda. Bu anlayışın, ilkinden gerçeğe daha yakın bir yorum olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَا يَتَّبِعُونَ اَهْوَٓاءَهُمْ وَمَنْ اَضَلُّ
مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوٰيهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾

50. “Eğer sana cevap vermezlerse bil ki onlar sırf kendi bencil arzularına uymaktadırlar. Allah’tan bir yol gösterme olmaksızın, sırf kendi bencil arzularına uyandan daha sapkın kim olabilir! Elbette Allah zâlim kavmi doğru yola iletmez.”

Onlardan istediğin kitabı getirmekte **eğer sana cevap vermezlerse bil ki onlar sırf kendi bencil arzularına uymaktadırlar,** yani bilmeksizin**.** Onlar, putlara tapma ve helâli haram, haramı helâl kılma konusunda arzularına uymakta ve arzularını önder yapmaktadırlar, çünkü onlar bir peygambere inanmamaktadır ki bir kitaba sahip olsunlar. Sonra **daha sapkın kim olabilir** buyurmuştur, yani daha sapkını yoktur. **Sırf kendi bencil arzularına uyandan.** Onlar kabul etmekte ve benimsemektedir ki arzularına uyandan daha sapkın bir kimse yoktur. **Allah’tan bir yol gösterme olmaksızın.** Yani Allah’tan bir açıklama olmaksızın. **Elbette Allah zâlim kavmi doğru yola iletmez.** Onlar kesin delil ve burhanları inkâr ederek zulmedenlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

107 Yûnus, 10/18.

108 “Allah’tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler -ki sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz- diyorlar” (ez-Zümer, 39/3) ilâhî beyanı böyledir.

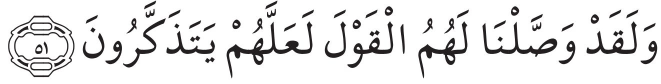

51. "Gerçek şu ki düşünüp öğüt alsınlar diye biz sözü (vahyi) ***onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır."***

Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun Kur'ân olduğunu söylemiştir. Bu ise iki şekilde yorumlanabilir. Biri Kur'ân'ın bir kısmını diğer bir kısmına bağlamıştır ki bir kısmı diğerine aykırı olmaksızın uygun olmuş, diğerini kanıtlayıcı ve birleştirici olmuştur. Âyetlerin indiril-
52 mesinde zaman bakımından uzaklık ve geniş süre aralığı bulunsa da. **[§]Düşünüp öğüt alsınlar diye.** Böyle bir kitap ancak gaybı bilen ve hiçbir şeyin ondan gizlenmediği kimseden olabilir diye. Zira bu gaybı bilmeyen yaratılmışın sözleri olsaydı düzensiz ve tutarsız olurdu; tıpkı aradan uzun zaman geçmesi ve süre aralığının genişlemesi sebebiyle tutarsız ve düzensiz beşer sözü gibi. İkinci yorum şudur: Nüzûl sırası ve nüzûl yerleri farklı olsa da Cenâb-ı Hak Kur'ân'ın öğütlerini, ahitlerini, vâdlerini ayrıca emirlerini ve nehiylerini birbirine bağlamıştır. Düşünüp öğüt alsınlar diye peş peşe onları davet ettiği vahiylere inanmaya tekrar davet etmektedir.

Biz sözü (vahyi) onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır. Bu ilâhî beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Yani geçmiş ümmetlerin haberlerini bir birinin peşi sıra; onlardan peygamberleri inkâr edenlere inen helâk ve azap, peygamberleri tasdik edenlere inen kurtuluş ve devamlı nimetleri içinde oluş. Üstelik onların bu durumu ikrar etmeleri ve onlar hakkında bunların gerçekleşeceğine ilişkin bilgi sahibi olmalarıyla, tâ ki **düşünüp öğüt alsınlar** ve peygamberlerini yalanlamaktan vazgeçsinler diye; buna mukabil yalanladıkları takdirde inançsızlara inen belâların kendilerine de ineceği korkusuyla.

Biz sözü (vahyi) onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır. Bu beyanının, "tevhit sözü" anlamına gelmesi mümkündür. Bu yorumun açıklanması şudur: Biz tevhidi ulaştırmışızdır tâ ki her ümmet ve kavimde tevhit ehli bulundurduk, dolayısıyla hiçbir kavmi ve ümmeti tevhitsiz bırakmadık. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Her topluluğun da bir kılavuzu vardır"[109] ve "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren bir topluluk da vardı"[110]. Her ümmette ve her asırda tevhit ehlinin olduğuna işaret eden bunun gibi âyetler. Yine ataları arasında peygamberlere iman eden ve onları tasdik eden kimselerin olduğunu

---

109 er-Ra'd, 13/7.
110 el-A'râf, 7/159.

düşünüp öğüt alsınlar diye; bunun yanında atalarımız şu an bizim olduğumuz hal üzereydiler demesinler diye. Sanki bu, Allah Teâlâ'nın **sözü (vahyi) onlara birbiri ardınca ulaştırmışızdır** meâlindeki beyanının bağlantısıdır.

[§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Sözü (vahyi) onlara birbiri** 53
ardınca ulaştırmışızdır. Yani peş peşe devam ettirdik ve nihayetinde onlara da ulaşmıştır[111]. Bazıları şöyle demiştir: **Birbiri ardınca ulaştırmışızdır.** Yani peşi sıra açıkladık ve sonunda onlarda açık bir durum haline geldi. Ebû Muâz, Araplar'ın ifadesinde "vassalnâ" (وصلنا) kelimesinin "etmemnâ" (أتممْنا), yani tamamladık (أتممنا) anlamına geldiğini söyledi. Bu, bir nesneyi başka bir nesneyle bağlaman gibidir.

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذَا
يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ
مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾

52. "Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler(in bir kısmı) ***buna da iman ederler."***

53. "Onlara Kur'ân okunduğu zaman, 'Ona iman ettik, şüphesiz o Rabb'imizden gelmiş gerçeğin kendisidir. Esasen biz bundan önce de Rabb'imize boyun eğmiştik' derler."

Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler(in bir kısmı) buna da iman ederler. Allah Teâlâ başka âyetlerde de meâlen şöyle buyurmuştur: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyor"[112]; "Kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler, şunlardan da (müşrikler) ona inananlar var"[113]; "Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar"[114] ve benzerleri. Bu ilâhî beyanlarda Ehl-i Kitap'tan iman etmeyenlerin bulunduğu belirtilmektedir. Bunların ilkinde mutlak olarak bundan önce kendilerine kitap verilenlerin buna da iman ettikleri belirtilir. **Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler** meâlindeki beyanın,

---

111 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 333.

112 el-Bakara, 2/146.

113 el-Ankebût, 29/47.

114 el-Mâide, 5/13.

"ondan faydalananlar buna iman ederler" anlamına gelmesi mümkündür. Bir diğer ihtimal, **Kendilerine kitap verdiğimiz** ve bunu hakkıyla okuyan **kimseler**, buna iman etmektedirler diye yorumlanmasıdır. Nitekim bir diğer âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır"[115]. Hakkını vererek okumayan ise ona iman etmemektedir.

Müfessirler, bu âyeti, Abdullah b. Selâm ve Hz. Peygamber'e iman etmiş sahâbe gibi Ehl-i Kitab'ın özel bir grubu şeklinde yorumlamıştır. Âyet, onlardan özel bir grubu anlatıyor gibidir. Yüce Allah'ın hemen akabinde şöyle
54 buyurduğunu görmüyor musun: **[§]Onlara Kur'ân okunduğu zaman, 'Ona iman ettik, şüphesiz o Rabb'imizden gelmiş gerçeğin kendisidir. Esasen biz bundan önce de Rabb'imize boyun eğmiştik' derler.** Müfessirler, onların, Hz. Muhammed gönderilmeden önce buna iman ettiklerini belirtir. Peygamber olarak gönderildiğinde daha önce olduğu üzere bunda sebat ettiler ve ona inandılar.

[İman ve İslâm Aynı Anlamdadır]

Bu, iman ve İslâm'ın bir olduğuna işaret etmektedir. Çünkü onlar **ona iman ettik** ve yine **esasen biz bundan önce de müslüman olmuştuk** dediler. Bu, ikisinin bir olduğuna işaret eder. "Derken, orada bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada -bir hâne dışında- Allah'a teslim olmuş kimseler de bulamadık"[116] meâlindeki âyet de böyledir. Bu ikisi birdir. Bir keresinde imanı diğerinde İslâm'ı belirtmektedir. Bu, ikisinin bir olduğuna delâlet eder.

أُولٰٓئِكَ يُؤْتَوْنَ اَجْرَهُمْ مَرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٥٤﴾

54. "İşte** (baskılara karşı) **sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir. Onlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar."

[İki Kat Mükâfatı Hak Edenler]

İşte (baskılara karşı) sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir. Bu ilâhî beyan üç şekilde yorumlanabilir: İlki, onlara mükâfatları bir defa İslâm'dan ötürü, bir kez de yönetimin onlardan gitmesine

115 el-Bakara, 2/121.
116 ez-Zâriyât, 51/35-36.

karşı sabretmelerinden ötürü verilecektir. Çünkü onlar yönetim, konum ve değer sahibiydiler. Bütün bunların tümünü İslâm ile kaybettiler. Bundan dolayı mükâfatları iki defa olacaktır.

İkincisi şudur: Bir defa İslâm'dan dolayı, bir kez de kendilerinden sonra onlara uyacak olan kimselere lider ve örnek olmalarından ötürü **mükâfatları iki defa verilecektir.** Bu iki mükâfatın biri kendilerinin müslüman olmaları, ikincisi de başkalarını buna davet etmeleri dolayısıyladır. Nitekim liderler ve önderler cezalandırılacak ve azapları iki kat olacaktır. İlki kendilerinin sapması diğeri ise başkalarını saptırmaları dolayısıyladır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[117].

Üçüncü yorum şudur: İyilikte başkalarına önder ve örnek olmalarından dolayı onlara iki kat mükâfat verilmesi mümkündür. Şayet kötülükte önder ve örnek olurlarsa kendilerine iki kat azap edilir. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in (s.a.) eşlerine şöyle buyurduğu görülmez mi? "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır"[118]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu onların kendilerine uyan başka kimselere önder olmaları dolayısıyladır. İlki de buna göre anlaşılır.

[§] Mükâfatları iki defa verilecektir vâdinin İslâm'ın kendisiyle olması da 55
mümkündür. Bu durumda sabır imandan kinâye olmuş olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[119]. Yani iman edip müslüman olanlar.

Müfessirlere gelince onlar şöyle dediler: Onlara bir defa Hz. Muhammed'e gönderilmesinden önce iman ettikleri bir defa da gönderildikten sonra iman ettikleri için **mükâfatları iki defa verilecektir.** İlk yorum daha uygundur. Bazıları da şöyle dedi: **Sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir.** Bir defa müslüman oldukları, bir defa da bu kâfirlerin eziyetlerine katlandıkları, sabrettikleri, onlara karşılık vermedikleri bilakis iyilikle muhatap oldukları için. Nitekim Allah Teâlâ, onların şöyle dediğini beyan et-

---

117 en-Nahl, 16/25.

118 el-Ahzâb, 33/30.

119 "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır" (Hûd, 11/9-11).

miştir: "Esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok"[120]. Yine bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Üç kimseye mükâfatı iki kat verilir: Bir peygambere inanıp daha sonra başka bir peygamber gönderildiğinde ona da iman eden kişi, efendisine güzel bir şekilde hizmet eden ve Rabb'ine ibadet eden köle, bir câriyeyi eğitip sonra onu azat ederek evlendiren kimse[121].

Onlar kötülüğü iyilikle savarlar. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Onlar, daha önce kendilerine yapılan kötülüğe ve eziyete karşı onlara iyilikte bulunurlar. İkincisi de şudur: **Onlar kötülüğü iyilikle savarlar.** Yani onların eziyetlerini affederler ve onlara karşılık vermezler. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi olur: "Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"[122]. İlk yorum ise "sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!"[123] meâlindeki âyet gibidir.

Kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar. Yani Allah rızasında ve iyilik yolunda harcarlar. Yoksa bütün kâfirler harcama yapmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlar"[124].

وَاِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ اَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ
اَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

56 [§]***55. "Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve 'Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size; esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok' derler."***

---

120 el-Kasas, 28/55.

121 "Ebû Bürde, babasının Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle işittiğini nakleder: Üç kimsenin mükâfatı iki defa verilir: Bir kimsenin bir câriyesi olup, onu güzel bir şekilde eğitir, güzel bir şekilde terbiye eder ve sonra onu azat ederek evlendirirse ona iki mükafat vardır. Ehl-i Kitap'tan mümin olanlardan sonra Hz. Peygamber'e de iman etmiş olanlara iki mükâfat vardır. Üçüncüsü Allah'a karşı görevlerini yerine getiren ve efendisine dürüst olan köledir" (Buhârî, "Cihad", 145; Müslim, "İman", 241; Tirmizî, "Nikâh", 24; Nesâî, "Nikâh", 64).

122 el-A'râf, 7/199.

123 "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!" (Fussılet, 41/34).

124 Âl-i İmrân, 3/117.

Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler. Bu beyan da iki şekilde yorumlanabilir. Biri şudur: Onlardan, rahatsız oldukları boş ve eziyet verici ve yalan bir söz **işittikleri zaman ondan yüz çevirirler.** Yani onların eziyetlerine karşılık vermezler. İkinci yorum şöyledir: Bâtıl bir sözle muhatap olup **işittikleri zaman ondan yüz çevirirler.** Yani içinde bulundukları durumda onlara karışmazlar. Onlar, nehyetmenin onlara fayda sağlayacaklarını gördüklerinde, nehyetmek ve sakındırmaktan kaçınıyor değillerdi. Fakat onlara fayda sağlamayacağını gördüklerinde, ondan yüz çevirdiler. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler"[125].

'Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size' derler. Bunu onlara söylerler. Zira yasaklamak ve öğütte bulunmak fayda vermemekte ve bunu kabul etmemekteydiler. Bu durumda **bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size** derler**.** Yani size yaptıklarınızın karşılığı bize de yaptıklarımızın karşılığı vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizin dininiz size, benim dinim de banadır"[126]. Bu sözü onlara davetin başlangıcında söylemedi. Fakat iman etmelerinden ve icabet etmelerinden ümit kesince bunu belirtmiştir. İlki de buna göredir.

Esen kalın; bizim cahillerle işimiz yok. Bu, iki şekilde yorumlanabilir gibidir. Bunlardan biri, onlara selâm vermeleri anlamında kabul etmektir. Yani onlar, özel olarak selâm haricinde cahillerle muhatap olmuyor ve onlara karışmıyorlardı. Sadece bu ölçüde onlara karışıyorlardı. İkinci yorum, onlara yönelik selâm sözünün hakikat anlamında olmamasıdır. Fakat bu, barış yapmak, onlara karşılık vermemek ve onları bulundukları halde bırakmak üzeredir. Zira selâm, barış demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bazıları şöyle dedi: Onlardan gördükleri eziyete mukabil onlara iyilikle 57
karşılık verdiler ve dediler ki **bizim cahillerle işimiz yok.** Cahil ve sefih kimselerden olmak istemediklerini kastediyorlar.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

125 el-Furkān, 25/72.
126 el-Kâfirûn, 109/6.

56. "Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir. O doğru yola gelecekleri daha iyi bilir."

[Ebû Tâlib'in İmanı Meselesi ve Mûtezile'ye Göre Hidâyet]

Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Müfessirler, bunun Hz. Peygamber'in (s.a.) amcası Ebû Tâlib hakkında indiğini söylemiştir. Buna göre Ebû Tâlib şöyle demiştir: Ey Hâşimoğulları! Muhammed'e uyun ve onu tasdik edin ki kurtuluşa eresiniz ve doğru yolu bulasınız. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.), ona "Ey amcam sen onlara iyilik emrediyor, kendin için ise terkediyorsun" dedi. O da "Ne istiyorsun ey kardeşimin oğlu?" diye cevap verir. Hz. Peygamber şöyle cevap vermiş: "Dünyadaki son gününde söyleyeceğin tek bir söz istiyorum: Allah'tan başka ilâh yoktur. Ben de bununla sana Allah katında şahitlik edeceğim". Nihayetinde Ebû Tâlib şöyle der: Ey kardeşimin oğlu! Ben senin doğru olduğunu biliyorum. Fakat ölüm anında korktu demelerini istemiyorum. Şayet benden sonra sana ve sülâlene bir zillet ve hakaret yapılacak olmasaydı, bu sözü söyler ve senin gözünün önünden ayrılmadan önce ikrar ederdim. Çünkü ben senin muhabbet ve samimiyetinin ne kadar yoğun olduğunu biliyorum. Fakat ben şu şu reislerin dini üzere öleceğim. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu konuda **şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir** meâlindeki âyeti indirdi[127]. Bu âyet Mûtezile'ye karşı bir delildir. Çünkü onlar hidâyetin beyan olduğunu söylemektedirler. Şayet söyledikleri gibi beyan olsaydı, Resûlullah (s.a.) ona beyan etmeye güç yetirebilirdi ki nitekim beyan etmişti. Fakat [Ebû Ali] el-Cübbâî[128], Mûtezile adına delil getirmekte ve tevil ederek şöyle demektedir: Resûlullah (s.a.) amcasını cennete koymak için çabalıyordu. Yüce Allah buyurdu ki o kendisi girmedikçe sen onu cennet yoluna **iletemezsin**. Yahut buna benzer bir söz söyledi. Bu, uzak bir yorumdur. Câfer b. Harb[129] şöyle dedi:
58 [§]Hidâyet, teklifin başlangıcında değil, bilakis insanların davranışlarına sevap vermek demek olan ilâhî lütuflara dairdir. Çünkü insanlar ilk anda ve teklifin başlangıcında hidâyeti benimser. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Hidâyeti

---

127 Buhârî, "Tefsîr", 1/28; Müslim, "İman", 39, 41, 42, 43; Tirmizî, "Tefsîr", 29; Nesâî, "Cenâiz", 102.

128 Ebû Ali Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916) Mûtezile'nin imamlarından ve döneminde kelâm ulemasının önderlerinden biridir. Cübbâîler grubu ona nispet edilir. Mezhep içerisinde münferit görüşleri vardır. Dolgun ve uzun bir tefsiri ve buna Eş'arî'nin bir reddiyesi vardır (İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 267-268).

129 Ebu'l-Fazl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdadî'dir (ö. 236/850). Mûtezile'nin imamlarındandır. Basra'da Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'tan kelâm eğitimi almıştır. Kitaplar yazmıştır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

benimseyenlere gelince Allah onların hidâyetini arttırır"[130]. Bu beyanda Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e şunu haber veriyor: "Sen fiile sevap verme ve ilâhî lütuf olan hidâyete insanları erdirme imkânına sahip değilsin. Ona şöyle cevap verilir: Başlangıçta hidâyeti benimsemelerinden dolayı onlara verilen sevap anlamındaki arttırmayı bize açıkla. Başlangıçta hidâyeti benimseme söz konusu olmaksızın artırma onlara fayda verir mi? Evet derlerse onlara şöyle denilir: Bu arttırmayı onlara Allah'ın yapması gerekir. Zira onlara göre O, her kâfire, dinde fayda sağlayan ve yararına olanı vermek zorundadır. Bu onlara fayda sağladığı halde bunu nasıl engeller?

İkinci olarak ona şöyle denir: Onlar için sevap konumunda olan bu arttırma ve başlangıçta onlarda olduğu üzere lütuflar onun hakkı mıdır yoksa değil midir? Şayet onun hakkıysa onların görüşüne göre buna engel olmanın bir anlamı yoktur. Çünkü onlar, bunu vermenin Allah'a vâcip olduğunu söylemektedirler. Şayet hakkı değilse, onların görüşüne göre **fakat Allah dilediğini doğru yola eriştirir** meâlindeki âyetin bir anlamı olmaz. Bu durumda bunu delil getirmek onların görüşüne göre geçersiz olur.

Bize göre hidâyetin arttırılması ve başlangıcı eşittir. Bu da resûlüne haber verdiği üzere onun hidâyete erdirememesidir. Fakat Mûtezile'nin dediği gibi hidâyetin tamamı beyandan ibaret olmuş olsaydı, zaten onlara bunu beyan etmişti. Bu husus beyanın dışında Allah katında bir hidâyetin var olduğuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ, katında bulunan hidâyeti kuluna verdiğinde onunla mümin olmaktadır. Bu mânada hidâyet, yardım, koruma ve eksikliğini gidermedir. Resûlullah (s.a.) bunu yaratma ve ortaya çıkarma gücüne sahip değildir. Fakat buna sahip olan Allah Teâlâ'dır.

وَقَالُوٓا اِنْ نَتَّبِعِ الْهُدٰى مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ اَرْضِنَا اَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا اٰمِنًا يُجْبٰٓى اِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

[§]57. "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılı- 59
rız diyorlar. Peki, biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir."

---

130 "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder" (Muhammed, 47/17).

Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız diyorlar. Seninle beraber doğru yolu izlersek sözleri onların, Resûlullah'ın getirdiği ve onları davet ettiği vahiylerin doğru yolun kendisi olduğunu bildiklerini göstermektedir. Nitekim **seninle beraber doğru yolu izlersek** demişlerdir. **Yurdumuzdan sökülüp atılırız.** Bu sözleri iki şekilde anlaşılabilir. Biri şudur: Yani din konusunda uzak diyarların ahalisine muhalefet edersek açlıktan helâk olur ve yok oluruz. Çünkü erzakları ve gıda ihtiyaçları uzak diyarlardan getiriliyor ve oralardan geçim sağlanıyordu. Bu sebeple şöyle dediler: "Seninle beraber doğru yolu izleyip din konusunda onlara, yani uzak diyar ahalisine muhalefet edersek erzakımızı keserler, biz de açlıktan helâk olur ve ölürüz". Bu durum yurtlarından sökülüp atılmalarıdır. İkinci yorum da şudur: Bu sözleri, din konusunda uzak diyar ahalisine muhalefet edip doğru yola uydukları takdirde savaşma, esir edilme veya öldürülme korkusuyla demişlerdir, yani esir edilme ve öldürülme korkusuyla.

Cenâb-ı Hak iki şekilde onlara cevap vererek ve göstermiş oldukları sebepleri reddederek şöyle buyurmuştur: **Peki, biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi?** *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyurmaktadır: Onları dokunulmaz yerde (harem) güvenli kıldık, çeşitli ürünlerden kendilerine sağlanan gıda ise söz konusu kimselerin dinine uydukları için değil, bir lütuf sonucudur. Görülmez mi ki dinlerine uydukları halde onlar çevrelerindeki insanları yurtlarından söküp atmaktadırlar. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır!"[131] Onların dinlerine uydukları halde yurtlarından sökülüp atıldıklarını bildirmiştir. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın haremi (Mekke'yi), dinlerine uydukları için değil, lütfuyla kendileri için güvenli ve gıdalarının sağlandığı bir yer kıldığını göstermektedir; tâ ki harem ehli, oradan çıkanlar ve oraya giren kimseler haremde bir tehlikeyle karşılaşmasınlar. Bu, onların dinlerine uydukları için değil, Allah'ın lütfuyla olduğunun bilinmesi içindir.

İkincisi de şudur: Orada Allah'tan başka putlara taptıkları halde Cenâb-ı Hak onların rızıklarını kesmemiş ve onları güven içinde tutmuştur. Bu bakımdan Allah'a ibadet etmeleri ve O'ndan başkasına tapmamaları durumunda onlara böyle davranması, kendilerine rızıklarının verilmesi ve oranın kendileri için güvenli kılınması daha uygundur.

---

131 el-Ankebût, 29/67.

[§]Her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere. Müfessirler şöyle 60
demiştir: **Her şeyin ürünleri.** Yani her cins ve türden ürünlerin toplandığı bir yer. Bu hususta açık olan şudur ki her şeyin en yücesi ve en yararlısının toplandığı bir yer olmasıdır, bu da onun meyvesidir. Çünkü her şeyin meyvesi en yüce ve en yararlı olanıdır. "Bir şeyin ürünü şudur", "bu sözün ürünü şöyledir" gibi sözler denilir. Yani "şu husustan faydalanılan şey" demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat çoğu bunun şuurunda değildir. Yani çoğu onlara uzak diyarlardan getirilen ve orada toplanan ürün ve gıdaların söz konusu kimselerin dinlerine uydukları için değil, Allah'ın lütfu sayesinde olduğunu bilmez. Aynı şekilde kendilerinin güven içerisinde olmalarının sebebi de dinlerine uymaları değil, Allah'ın lütfu sayesinde olduğunu bilmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Yurdumuzdan sökülüp atılırız.** Yani oradan alınırız. "Yucbâ" (يجبى) fiili "cibâye" (الجِباية) kökünden türemiştir ve "toplanır" anlamına gelir. "Cebeytü, ecbî, cibâyeten ve cebyen" (جبيتُ، أجبى، جباية و جبيا) ve yine "ecbâ, yücbî" (أجبى، يجبى) diye kullanılır. Bu kullanımıyla kelime, "hâze, yehûzu" (حاز، يحوز), yani elde etme anlamına gelir.

وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ اِلَّا قَلِيلاً وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ

58. "Oysa biz, bolluk içinde azmış nice şehir halkını helâk etmişizdir. İşte yerleri! Kendilerinden sonra oraların pek azında oturulabildi; hepsi bize kalmıştır."

Biz nimetler içinde şımaran nice memleket halkını helâk etmişizdir. Bazı âlimler "nimetlere nankörlük eden" demek olduğunu söylemişlerdir. Bir kısmı ise "nimetlere razı olmadılar" şeklinde anlamıştır. Âyet-i kerîmede "fî" harf-i cerri gizlenmiştir. "Fî maîşetihâ", yani nimetler içinde şımarmış mânasına gelmektedir. Dolayısıyla "fî" harfi cerrinin çıkarılması sebebiyle fethalı okunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin yorumu şöyledir: Halkı nimetler içinde şımarmış nice memleketi helâk etmişizdir ki onlar kendilerine nimet verenden başkasına şükretmişler ve kendilerine bolluk ve refah bahşeden Allah'tan başkasına ibadet etmişlerdi. [§]Siz ey Mekkeliler! Zenginliğiniz 61
ve varlıklı oluşunuz dolayısıyla şımarır ve gurura kapılırsanız sizden öncekiler gibi helâk edilirsiniz. Bu durum, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurması gibidir: "On-

lar, kendilerine yapılan uyarıları unutunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımardıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birden bire bütün ümitlerini yitirdiler"[132].

İşte kendilerinden sonra içlerinde pek az oturulmuş yurtları! Bazı yurtlar vardır ki halkı helâk edildiğinde oraya başkaları yerleştirilir. Firavun ve benzerlerinin yurtları böyledir, Cenâb-ı Hak onların yurtlarını İsrâiloğulları'na vermiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık"[133]. Yine şu ilâhî beyan da bunu belirtmektedir: "Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet vermiş; İsrâiloğulları'nı da akıl iz'an sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere (gelen) kitaba mirasçı kılmıştık"[134]. Bazı memleketleri ise Cenâb-ı Hak harabe ve ıssız kılmış, onlardan başka kimse oralara yerleşmemiştir. Lût ve benzerlerinin yurtları böyledir.

(O yurtlara) biz vâris olduk, biz. Yani kalanlar biziz. Daha önce başka yerde belirttiğimiz[135] gibi dil bakımından vâris, yaşamaya devam eden demektir. **Biz vâris olduk, biz** ilâhî beyanı iki şekilde yorumlanabilir. Biri yeryüzündeki bütün varlıkların helâk ve yok olmasına ve sadece Allah'ın bâkî kalmasına ilişkin bir haber verme olmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yeryüzü ve onun üzerindekiler sonunda yalnız bize kalır"[136]. İkincisi inkârcıların helâk edilmesi, söz konusu memleketin takvâ sahiplerine verildiğinin bildirilmiş olmasıdır. "Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. O, kullarından dilediğini oraya hâkim kılar; (güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir"[137] meâlindeki âyette bildirildiği gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ebû Avsece şöyle demiştir:] **Nimetler içinde şımaran.** Yani kendilerine verilen nimetlere razı olmayan. İbn Kuteybe ise "gurura kapılan" mânasına geldiğini söylemiştir[138].

---

132 el-En'âm, 6/44.
133 el-A'râf, 7/137.
134 el-Mü'min, 40/53-54.
135 Örneğin şu âyetlerin tefsirine bk. Meryem, 19/63; eş-Şuarâ, 26/85.
136 Meryem, 19/40.
137 el-A'râf, 7/128.
138 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 334.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فٖٓى اُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِى الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz."

Merkezine bir peygamber göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez. Merkez bölgesine peygamber göndermedikçe Cenâb-ı Hakk'ın helâk etmeyeceğini bildirdiği bu memleketlerin, Mekke'nin etrafındaki şehirler olması mümkündür. [§]Allah Teâlâ bu şehirleri, merkez bölgesine -denildi ki 62
en büyüğüne, o da Mekke'dir- **halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe** helâk etmez. Eğer böyleyse bu memleketleri helâk etme, mevcut durumda olduğu üzere buraları onların elinden alıp müslümanlara verme anlamına gelir. Çünkü Allah Teâlâ bu memleketi köy köy, şehir şehir resûlünün fethetmesini sağlıyordu, tâ ki buraların tamamını müslümanların hâkimiyetine verdi. Bu durum, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir. Allah, vâdinden asla dönmez"[139]. Söz konusu vâd Mekke'nin fethidir, bu da onların helâk edilmesidir.

İkinci olarak şöyle bir yorum da yapılabilir: Âyette bildirilen husus tüm yerleşim yerleri ve bütün peygamberler için geçerlidir ki Allah, en büyük beldeye -ki o şehirdir- âyetlerini açıklayan bir peygamber göndermedikçe inkâr etmeleri sebebiyle o memleketleri helâk etmiyordu. Bu, şu ilâhî beyana benzer: "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[140]. Cenâb-ı Hak bu memleketlerin merkezine peygamber göndermekten bahsetti, çünkü buraların en büyüğüne -ki bu şehirdir- peygamber gönderdiğinde din yayılır, en uzak ve küçük yerlere dahi ulaşır. Köy halkı ihtiyaçlarını karşılamak üzere şehre geldiklerinde peygamberin onlara âyetleri okuması ve onları davet etmesi mümkün olmaktaydı. Halbuki bazı köylerde bu mümkün olmamaktaydı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

139 er-Ra'd, 13/31.

140 el-İsrâ, 17/15.

[Ebû Avsece ve İbn Kuteybe] şöyle demiştir: **Merkezine bir peygamber.** Yani değer bakımından fazla ve büyük olana -ki bu Mekke'dir ve peygamber oradandır- kitap indirilmiştir. Yine [Ebû Avsece] "ümmihâ" (أمها) kelimesinin, kimsenin büyüklük mânası kastederek telaffuz etmediği bir söz olduğunu söylemiştir[141].

63 **[§]Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz.** Yani inat edip ısrarcı olduklarında. Kendilerinde inat ve ısrar olmadıkça sadece inkâr ettikleri için azap maksadıyla onları dünyada helâk etmeyiz. Onlar inkâr etmeleri sebebiyle âhirette azap edilirler, bu ise ebedî olan azaptır.

وَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَزٖينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ
خَيْرٌ وَاَبْقٰى اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Size verilen şeyler dünya hayatı için faydalı nesneler ve güzelliklerden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Aklınızı kullanmaz mısınız?"

Size verilen şeyler dünya hayatı için faydalı nesneler ve güzelliklerden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Yani onlar kendilerine verilen zenginlik ve dünya hayatı için faydalı nesneler dolayısıyla övünüyorlardı. Zühd ve takvâ ehli olanlar ise âhirette kendilerine verilmesi vâdedilen kalıcı olan nimetleri, dünya malına ve süsüne tercih etmiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

اَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقٖيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَرٖينَ ﴿٦١﴾

61. "Buna göre kendisine güzel bir şey vâdettiğimiz ve ona kavuşacak olan kimse, dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız, sonra kıyâmet gününde (yargılanmak üzere) ***celp edilenlerden biri gibi olur mu?"***

---

[141] Semerkandî'nin ibaresi şöyledir: "Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Ümmihâ" kelimesini kimse kendisiyle büyüklük mânası kastederek söylemez. Ancak bu kelime bir şeyin aslını ifade etmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 570a).

Kendisine güzel bir şey vâdettiğimiz ve ona kavuşacak olan kimse, dünya hayatının geçici menfaat ve zevkini yaşattığımız biri gibi olur mu? Bu soruya şöyle cevap verilir: Bilakis sonucu bulunan ve karşılaşılacak güzel vâd, sonucu bulunmayan geçici menfaatten daha hayırlıdır. Fakat Allah Teâlâ bunun cevabını belirtmedi, cevabı bizim bahsettiğimiz husustur. Ayrıca Allah'tan sâdır olan bütün sorular hakikatte soru anlamında değil, gereklilik ifade eder.

Sonra o kıyâmet gününde (yargılanmak üzere) celbedilenlerdendir. Yani cehenneme götürülürler. Denildi ki **celbedilenlerdendir,** yani azap edilenlerdendir. İki yorum da aynıdır.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓاءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾

62. "O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar."

O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar. Benim ortaklarım. Ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz ki onları, ilâhlık nitelendirmesinde ve ibadet etmede ortak koştunuz. Yoksa elbette Allah'ın ortağı yoktur ki "Benim ortağım olduğunu iddia ettiğiniz **ortaklarım (tanrılar) nerede**" diye buyursun. **Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?** Bu, onlara şu
sözleri sebebiyle söylenir: [§]"Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onla- 64
ra tapıyoruz"[142]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[143]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Allah katında sizin aracılarınız olduğunu iddia ettiklerinizin şefaati nerede? Onlara tapmakla sizi Allah'a yaklaştıracak olanlar nerede? Oysa onlara tapmanızın sizi Allah'a yaklaştıracağını iddia etmekteydiniz. Onlara yönelik yaptığınız kulluğun karşılığı nerede?

قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هٰٓؤُلَٓاءِ الَّذِينَ اَغْوَيْنَا اَغْوَيْنَاهُمْ
كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّاْنَٓا اِلَيْكَ مَا كَانُٓوا اِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş olanlar, 'Rabb'imiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık. Sorumluluklarını yüklenmiyor, onları senin hükmüne bırakıyoruz. Onlar zaten bize tapmıyorlardı' derler."

---

142 ez-Zümer, 39/3.

143 Yûnus, 10/18.

Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş olanlar dediler ki. 'Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş olanlar' sözü Cenâb-ı Hakk'ın "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[144] meâlindeki âyette beyan ettiği kelâmı olarak anlaşılabilir. **Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş olanlar** sözünü haklarında azap kesinleşenler diye yorumlamak da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Söylenen (kıyâmet) başlarına geldiği zaman"[145]. Yani haklarında azap kesinleştiğinde. Yine söz konusu beyan "zulme saptıkları için kendileri hakkındaki söz gerçekleşmiştir; artık konuşamazlar"[146] meâlindeki âyete benzerdir. Yani zulmettikleri için haklarında azap kesinleşmiştir. Bu ve benzeri âyetler bu mânaya gelir.

[**Azgınlara ve Bunlara Uyan Kimselere Azap Haktır**]

Kendileri hakkında azap hükmü kesinleşmiş olanların kim olduğu hususunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bazı âlimler bunların kâfirlerin kendilerine uyanları saptıran ve sapkınlığa çağıran ileri gelenleri ve liderleri olduklarını söylemiştir. Kimisi bunların cinlerden şeytanlar olduğunu belirtmiştir. Her iki gruptan da Kur'ân'da bahsedilmiştir. Kâfirlerin liderleri hakkında Allah şöyle buyurmuştur: "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır"[147], "sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!' diyecektir"[148]. Bunun örnekleri çoktur. Cinlerden şeytanlar hakkında ise şu ilâhî beyanlar vardır: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[149], "(Allah, görevlilere buyurur:) 'Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün'"[150]. Bunun benzerleri de çoktur.

65 **[§]Rabb'imiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık. 'Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık'** derler**.** Onlara yönelik bizim yaptığımız sadece azgınlığı gösterme ve ona çağırmadır diye mazeret gösteriyorlar. Bu durum ilâhî beyanlarda bildirildiği üzere lânetli

---

144 Hûd, 11/119; es-Secde, 31/13.

145 "Söylenen (kıyâmet) başlarına geldiği zaman, onlara yerden bir yaratık çıkarırız da insanların âyetlerimize kesin bir şekilde iman etmedikleri konusunda onlarla konuşur" (en-Neml, 27/82).

146 en-Neml, 27/85.

147 "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur" (el-Bakara, 2/166).

148 "…Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver" (el-A'râf, 7/38).

149 ez-Zuhruf, 43/36.

150 es-Sâffât, 37/22-23.

şeytanın o gün şu sözü ve hitabı gibidir: "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: 'Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın'"[151]. Buna göre söz konusu kimseler şöyle diyeceklerdir: "Bizim onlara yönelik olarak yaptığımız kesin delil ve kanıt göstermeksizin sadece çağırmaydı, onlar bize uydular. Bizi değil kendinizi kınayın ki siz kendilerinde kesin delil ve kanıtlar olduğu halde peygamberlerin davetine uymayı terkettiniz, kesin delil ve kanıt olmaksızın bizim davetimize uydunuz, biz de kendimiz azdığımız gibi sizi de azdırdık. Şayet biz doğru yolda olsaydık sizi de doğru yola iletirdik. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik"[152].

Sorumluluklarını yüklenmiyor, onları senin hükmüne bırakıyoruz. Onlar zaten bize tapmıyorlardı. Önderler, kendilerine ibadet etme emrini insanlara verdiklerini söylemekten yüz çevirecekler. Yani şöyle diyecekler: Bize tapmalarını onlara emretmedik. Eğer önderler insanların kendilerine ibadet etmelerini emretselerdi onlar da ibadet ederlerdi.

Mûtezile bu âyetle en zayıf derecede bir delillendirme yapmaktadır. Zira şöyle demektedirler: Söz konusu kimseler "Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık" demek suretiyle azgınlığı kendilerine nispet etmişlerdir. Bu husus Allah'ın kimseyi azdırmadığını göstermektedir.

Mûtezile'ye şöyle cevap verilir: Allah'ı yermek anlamında azdırma fiilini O'na nispet etmiyoruz ve böyle bir nispeti de caiz görmüyoruz. Aksine bunu, övme konumunda O'na nispet ediyoruz. Ayrıca İblis azdırma fiilini Allah Teâlâ'ya nispet etmiş, O da bunu reddetmemiştir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede bildirildiği üzere İblis, "Rabb'im! Benim sapmama imkân verdiğin için"[153] demiştir. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah dilediğini saptırır"[154]. Kur'ân-ı Kerim'de bu gibi âyetler çoktur. Övgü konumunda olan

151 İbrâhim, 14/22.

152 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!'" (İbrâhim, 14/21).

153 "İblis, 'Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki onların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım'" (el-Hicr, 15/39. Ayrıca bk. el-A'râf, 7/16; Sâd, 38/82).

154 "De ki: 'Allah dilediğini saptırır; kendisine yöneleni de gerçeğe ulaştırır'" (er-Ra'd, 13/27. Ayrıca bk. en-Nahl, 16/93; Fâtır, 35/8).

hususlar Cenâb-ı Hakk'a nispet edilir. Yergi konumunda olanlar ise nispet edilmez. Bir başka yerde bu konuyu belirtmiştik[155]. *En doğrusunu Allah bilir.*

66 [§]Cenâb-ı Hakk'ın şeytana "andolsun, cehennemi seninle ve onlardan sana uyanların hepsiyle dolduracağım"[156] buyurduğu gün de **Kendileriyle ilgili azap hükmü kesinleşmiş.** Şeytanlar âhirette **Rabb'imiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir** diyeceklerdir. Bu sözle inkâr eden insanları kastederler. Biz saptığımız gibi bunlar da bizim saptırdığımız kimselerdir. Ey Rabb'imiz, **onları senin hükmüne bırakıyoruz, onlar zaten bize tapmıyorlardı**. Böylece şeytanlar kendilerine tapanları terkedecek ve "bize ibadet etmelerini emretmedik" diyeceklerdir.

وَقِيلَ ادْعُوا شُرَكَٓاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَاَوُا الْعَذَابَ لَوْ اَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾

64. "Onlara, 'Haydi ortaklarınızı çağırın!' denir. Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez. Azabı görürler. Keşke onlar (dünyada iken) ***doğru yola gelselerdi."***

İnkâr eden insanlara **haydi ortaklarınızı çağırın** denir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "İlâh olarak isimlendirdiklerinizden yardım isteyin, onlar ilâh mıdır? **Onlar da çağırırlar.** Yani yardım isterler. İlâhlık atfedilen söz konusu varlıklar, kendilerinin ilâh olduğuna dair olumlu bir cevap vermezler. "Ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede"[157] meâlindeki âyet, önceden belirttiğimiz gibi "dünyada iken benim ortaklarım bulunduğunu iddia ediyordunuz" demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Haydi, ortaklarınızı çağırın.** Bu iki mânaya gelir: "Yaratılış bakımından ortaklarınız" veya "tapma konusunda ortaklarınız". Dünyada iken iddia ettiğiniz üzere sizlere şefaat etmeleri ve sizleri Allah'a yaklaştırmaları için onları çağırın. **Onlar da çağırırlar fakat ortakları onlara cevap veremez.** Yani onlara şefaat etmezler ve cevap vermezler. Çünkü Cenâb-ı Hak âhirette onlarda cevap verebilme kudretini yaratmamıştır. **Azabı görürler. Keşke onlar (dünyada iken) doğru yola gelselerdi.** Bu ilâhî beyanın tevili şudur: Dünyadayken bu azabı görselerdi doğru yolu bulurlardı, fakat görmediler. Bu bir yorumdur. Diğer yorum da şudur: Onlar dünyadayken aza-

155 Cilt sonlarındaki dizinde "dalâlet" kelimesine bakınız.
156 Sâd, 38/85.
157 el-Kasas, 28/62.

bı kabul etmiyorlardı. Şayet kabul etseydiler azaba mâruz kalma korkusuyla doğru yolu bulurlardı. Üçüncü yorum ise şöyledir: Onlar dünyadayken doğru yolu bulsaydılar âhirete azap görmezlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَٓا اَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْاَنْبَٓاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٦٦﴾

[§]65. "O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap ver- 67
diniz?' diye sorar."

66. "İşte o gün kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır, birbirlerine de soramazlar."

O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar, kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler onlara, "peygamberlere ne cevap verdikleri" hakkında sorulacağını söylemiştir. Nitekim Allah Teâlâ onların ne cevap verdiklerini bilmektedir. **Kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır.** Yani cevap verme, o günün dehşeti ve korkuları sebebiyle onların cevap vermeleri mümkün değildi. Âlimlerin bir kısmı ise şöyle demiştir: Onlara peygamberleri kabul etmemelerine sebep olan mazeretleri ve delilleri sorulur. Onlara denir ki hangi delil ve mazeret sebebiyle peygamberin davetine icabet etmediniz. Dolayısıyla **kurtarıcı cevapların bütün kapıları yüzlerine kapanmıştır.** Yani deliller ve mazeret. Çünkü onların peygamberlerin davetini kabul etmemelerinin bir mazereti ve delili yoktu.

Birbirlerine de soramazlar. Bazı âlimler şöyle demiştir: Kur'ân'da belirtildiği üzere onlar birbirlerine sormazlar, birbirlerinden kaçar[158], birbirlerini inkâr eder ve birbirlerini lânetlerler[159]. Âlimlerin bir kısmı da şöyle demiştir: Kesin delilleri olmadığı için onlar **birbirlerine de soramazlar.** Yani onlar birbirlerine kesin delil hakkında soramazlar, çünkü Cenâb-ı Hak onların delillerini geçersiz kılmış ve onları dilsiz yapmıştır. Bazıları ise şöyle demiştir: Onlar dünyadayken yaptıkları gibi akrabalık bağlarını da **birbirlerine soramazlar.**

---

158 Bu sûrenin 63. âyetine bakınız.

159 Bu durum şu âyette bildirilmiştir: "İbrahim onlara şöyle demişti: 'Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız'" (el-Ankebût, 29/25).

Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!”[160]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İrade ve Meşîet Konusunda Mûtezile'ye Reddiye]

Bazı Mûtezile âlimleri bu konuyu dile getirip şöyle demiştir: Meşîet ve irade konusunda durum Kaderiyye ve Cebriyye mensuplarının dediği şekilde olsaydı söz konusu inkârcıların âhirette mazeret bildirmeleri ve yaptıklarına delil getirmeleri kolay olurdu. Zira onlar derlerdi ki “Ey Rabb'imiz! Senin gerçekleşen meşîetin ve iradene, geçmişte bizim için verdiğin hükmüne ve ezelde yazmış olduğuna icabet ettik, çünkü sen takdir etmiş, bizim için yazmış, dilemiş (meşîet) ve irade etmiştin, peygamberleri inkâr etme ve reddetme bizden değildi, senin takdir ettiğin ve dilediğin fiili yapmaktan kurtulma imkânımız
68 da yoktu”. [§]Câfer b. Harb bu vehme kapılmıştır. Bu, aynı zamanda Câfer b. Harb'in o kâfirlere dünyadayken inkâr etmelerine ilişkin olarak Allah katında yanlış deliller göstermeyi ve yalan konuşmaya dair bir öğretimdir. Ona şöyle denir: Şayet onların böyle bir mazeret gösterme imkânları olsaydı bu bizim sözümüzle değil, Allah'ın kitabı, resûlünün sünneti ve müslümanların icmaıyla olurdu. Nitekim onlar “Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz”[161] demişlerdir. Şu ilâhî beyanlar da buna delil teşkil eder: “Allah dilediğini doğru yola iletir”[162], “Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir”[163], “Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzerinde toplayıp birleştirirdi”[164], “Eğer Rabb'in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi”[165]. Bunların benzeri sayısız âyet mevcuttur. Söz konusu durum kâfirler için bizim sözümüzle değil bahsettiğimiz âyetlerle sâbit olmuştur.

Bu meselenin aslı şudur: Onlar için böyle bir delil getirmek mümkün değildir, çünkü onlar fiili gerçekleştirdikleri vakit Allah onlar için bunu dileyip, takdir ettiği ve yazdığı için yapmamıştır. Aksine fiil anında Allah'ın kendileri için dileyip rıza göstermesini arzu etmekte ve istemektedir. Öyle ise fiil anında fiillerini ilâhî takdir sebebiyle yapmayınca kaderin etkisiyle değil de iradeleriyle yaptıkları fiillerden dolayı Allah'a karşı nasıl delil getirirler. Çünkü

160 el-Mü'minûn, 23/101.

161 Hz. Peygamber'den buna ilişkin bir hadis rivayet edilmiştir (bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 101. Ayrıntılı bilgi için bk. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 417-425).

162 bk. el-Bakara, 2/272; İbrâhim, 14/4; en-Nahl, 16/93; Fâtır, 35/8.

163 el-Kasas, 28/56.

164 el-En'âm, 6/35.

165 Yûnus, 10/99.

fiillerini kaderden dolayı değil, iradeleriyle yapmışlardır. Dolayısıyla Câfer b. Harb'in iddiası belirttiğimiz gibi âlemlerin Rabb'i olan Allah'ın katında yalan söylemeleri için kâfirlere yalanı öğretmeleri anlamına gelir. Bu meselenin aslı olarak şöyle deriz: Cenâb-ı Hak herkes hakkında onların yapacakları ve tercih edeceklerini bildiği fiilleri dilemiştir. Aynı şekilde herkes hakkında onlardan sâdır olacağını bildiği şeyi takdir etmiş ve yazmıştır. Zira meydana geleceğini bildiği şeyin aksini dilemesi mümkün değildir, çünkü bu durumda ya işlerin neticesini bilmemek veya bunlar hakkında aciz kalmak söz konusu olacaktır. Bu ikisi de Allah hakkında kabul edilmez bir durumdur. Allah Teâlâ bunlardan münezzehtir.

[§]Bunun aslını Ebû Hanîfe'den nakledilen rivayet açıklamaktadır: Kade- 69
riyye mezhebiyle aramızdaki tartışma iki yönlüdür. Birinci olarak onlara şöyle deriz: Allah Teâlâ olacak olan şeyleri önceden bilir mi? Bu soruya "hayır" cevabı verirlerse küfre düşmüş olurlar, çünkü Allah'a cehalet nispet etmiş olurlar. Eğer "evet" cevabı verirlerse onlara "olacağını bildiği şeyin olmasını dilemiş midir"? diye sorulur. Buna "hayır" cevabı verirlerse yine küfre düşmüş olurlar, çünkü "kendisi için cehaleti dilemiştir" [yani olmayacak olanı dilemiştir] demiş olurlar, bu ise küfürdür. Eğer "evet dilemiştir" derlerse Allah'ın iradesi ve meşîeti konusunda bizim görüşümüzü benimsemeleri gerekir[166].

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Feʿamiyet" (فعَمِيت) kelimesi şeddesiz olduğunda gizli kaldı mânasına gelir, "feʿummiyet" (فعُمِّيت) şeklinde şeddeli olduğunda gizlendi anlamına gelir.

---

166 Ebû Yûsuf'tan Ebû Hanîfe'nin şöyle dediğini işittiği nakledilmiştir: "Kaderiyye mezhebi mensubuyla konuşursan bunun iki yönü vardır, ya susacaktır ya da küfre düşecektir. Ona şu sorulur: Allah ezelî ilminde bütün bu olayların mevcut şekliyle olacağını bilmiş midir? "Hayır" derse küfre düşmüş olur. "Evet" derse ona şöyle denir: Peki, bildiği gibi olmasını mı yoksa bildiğinin aksinin olmasını mı dilemiştir? Eğer "bildiği gibi olmasını dilemiştir" derse bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın müminin iman etmesini, kâfirin de inkâr etmesini dilediğini kabul etmiş olur. Eğer "bildiğinin aksinin olmasını dilemiştir" derse Rabb'ini temenni eden ve üzülüp pişman olan konumuna getirmiş olur. Çünkü olmayacağını bildiği bir şeyin olmasını dileyen veya olacağını bildiği bir şeyin olmamasını dileyen kimse temennide bulunan ve üzüntü içerisinde olan bir kimsedir. Rabb'ini temenni eden ve üzülen bir konuma getiren kimse küfre düşmüş olur" (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 515-516; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XLV, 299; Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe*, s. 76; Ayrıca bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 483).

فَاَمَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسٰٓى اَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

67. “Tövbe edip iman eden ve iyi işler yapan kimseye gelince, işte onun kurtuluşa erenler arasında olması umulabilir.”

Tövbe edip iman eden ve iyi işler yapan kimseye gelince. Yani içinde bulunduğu şirk ve küfürden dönen kimseye gelince. Peygamberin davet ettiği hususlara **iman eden** ve onları kabul eden, kendisiyle Rabb’i arasında kalmak üzere iyi işler yapan kimseye gelince işte **onun kurtuluşa erenler arasında olması umulabilir.** “عسى” kelimesinin Cenâb-ı Hakk’ın nitelediği bu şahsa bağlanması mümkündür. Yani Allah şöyle buyuruyor: Kabul edilmesi ve kurtuluşa ermesi umuduyla tövbe etme ve iyi işler yapma gibi davranışlarda bulunuyor. İkinci yorum olarak da müfessirlerin belirttiği gibi şöyle söylenebilir: “عسى” Cenâb-ı Hak’tan sâdır olduğunda kesin olarak meydana gelecek bir sonucu ifade eder. Bu da belirttiğimiz üzere Allah’tan sâdır olan her soruya verilecek cevap gereklilik ve zorunluluk anlamına gelir. “عسى” ve “لعل” kelimeleri de böyledir. Bunlar normalde şüphe bildiren harfler olmakla birlikte Allah açısından kesinlik ve zorunluluk bildirir.

Ebû Muâz şöyle dedi: “Felâh” (الفلاح) kelimesi Arapça’da devamlılık anlamına gelir. Ayrıca kurtuluş (necât) mânasına geldiği de söylenir. Bu konuyu başka bir yerde açıklamıştık[167].

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللّٰهِ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾

70 **[§]*68. “Rabb’in, dilediğini yaratır ve tercih eder.*** (O’nun seçme ve yaratmasında) ***onların tercih hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şânı yücedir.”***

Rabb’in, dilediğini yaratır ve tercih eder. (O’nun seçme ve yaratmasında) onların tercih hakkı yoktur. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah risâlet için dilediğini seçer ve tercih edip peygam-

---

167 Örneğin Mü’minûn sûresinin birinci âyetinin tefsirine bakınız.

ber yapar. **Onların tercih hakkı yoktur.** Şöyle buyurmaktadır: Onların tercih etme hakkı yoktur, Ancak Allah dilediğini tercih eder ve seçer. Bu onların "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[168] meâlindeki âyette bildirilen sözlerine bir reddiyedir. Bazı âlimler bu görüşü benimsemiştir. Âyet-i kerîmede bildirilen hususun bütün durumlar için söz konusu olması da mümkündür. Yani Rabb'in dilediğini tercih etmekte ve emretmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın emri konusunda onların bir tercih hakkı yoktur, yani O'nun emrinden kurtuluş mümkün değildir. "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde (yani Allah ve resûlü bir şeyi emrettiklerinde) artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz"[169] meâlindeki âyette bildirildiği gibi. Buradaki hüküm verme (kazâ) emir anlamındadır. Fakat âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi **Rabb'in, dilediğini yaratır ve tercih eder** beyanında durmak (vakf), işlerinde **onların tercih hakkı yoktur** cümlesiyle yeni bir söze başlamaktır. Durum böyle olduğunda buradaki olumsuzluk "mâ" (ما) anlamı taşıyan mâ-i nâfiyedir. Yani işlerinde onların tercih hakkı olmaz.

İkinci yorum ise "mâ" edatının olumsuzluk değil bağlantı (sıla) harfi olmasıdır. Bu durumda âyetin tevili şöyle olur: Rabb'in dilediğini yaratır ve onlar tercih hakkı bulunan konularda tercih eder. Bu yoruma göre âyette duraklamanın (vakf) **Rabb'in, dilediğini yaratır** meâlindeki âyette olması gerekir. Sonra "onlar tercih hakkı bulunan **tercihleri yapar** diye buyurulmuş olur.

Ebû Muâz şöyle demiştir: "Hıyrate" (الخِيْرة) şeklinde "yâ" harfinin cezimli kılınması ve "hıyerate" (الخِيَرة) şeklinde "yâ"nın harekeli kılınmasıyla da okunmuştur[170].

Rabb'in, dilediğini yaratır ve tercih eder. Bu ilâhî beyan iki yönden Mûtezile'nin görüşünü reddeder. Birincisi Allah'ın, kulların iyilik ve itaat türünden bütün yaptıkları fiilleri dilediğine ilişkin görüş birliği içerisinde olmalarıdır. Fiillerini yapmalarını dileyince bu, onları Allah'ın yarattığını göstermektedir. [§]Zira dilediğini yarattığını bildirmiş ki iyi işleri de dilemiştir. Bu, 71
kulların fiillerini yarattığını göstermektedir. Fakat onlar **Rabb'in, dilediğini yaratır** meâlindeki âyeti "eğer yaratmışsa" diye yorumlamıştır. "Allah her şeye kādirdir"[171] meâlindeki ilâhî beyan hakkında da şöyle demişlerdir: Yani eğer

---

168 ez-Zuhruf, 43/31-32.

169 el-Ahzâb, 33/36.

170 Abdülâl Sâlim Mekrem-Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 459.

171 Örneğin bk. el-Bakara, 2/284.

yaratmışsa O her şeyi yaratmaya kādirdir veya buna benzer sözler söylemişlerdir. Bu eklemeyi yapmak onlar için mümkün olsaydı bunun benzeri bir ilâvede bulunmak herkes için mümkün olurdu. Bu uzak bir yorumdur. Onların görüşüne göre varlığın çoğunu Allah yaratmamış ve varlığın çoğuna gücü yetmemektedir. Çünkü yaratmaya ilişkin fiiller kuşkusuz onların kendilerinden daha fazladır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak her şeye kādir olduğunu ve dilediğini yarattığını bildirmiştir. Bu Allah Teâlâ hakkında bütün varlığa karşı hâkimiyeti ve kudretinin olmasından dolayı övgü konumundadır. Durum Mûtezile'nin dediği gibi olsaydı bu O'nun hakkında hâkimiyetine ve kudretine yönelik bir övgü olmazdı. Zira belirttiğimiz gibi -onların dediğine göre- Cenâb-ı Hak varlığın çoğuna güç yetirememiş olmaktadır.

Akabinde Cenâb-ı Hak onların kendi hakkında söylediği ulûhiyet, rubûbiyet gibi hususlardan ve ibadet etmede başkasını O'na ortak koşmalarından zatını tenzih etti ve şöyle buyurdu: **Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şânı yücedir.**

وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Rabb'in, onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir."

Rabb'in, onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. Bu ilâhî beyan, gizledikleri ve açığa vurdukları söz ve fiillerde dikkatli olmalarına dair onlara yönelik bir tehdit (vaîd) ve uyarı olarak yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ اللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِى الْاُو۫لٰى وَالْاٰخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

70. "İşte O, Allah'tır; O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur, hüküm de O'nundur; sadece O'na döndürüleceksiniz."

İşte O, Allah'tır; O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur, hüküm de O'nundur. Hüküm de O'nundur sözü şu ilâhî beyan gibidir: "Rabb'in tercih eder, onların tercih hakkı yoktur"[172]. Ön-

---

[172] el-Kasas, 28/68.

ceden belirttik ki “Rabb’in tercih eder, işlerinde onların tercih hakkı yoktur” meâlindeki âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi şudur: Kendi işlerinde tercih hakkı Allah Teâlâ’nındır, onların bir tercih hakkı yoktur, onlar kendileri hakkında tercih edilmiş olanı gidermeye de güçleri yoktur. [§]İkinci yorum ise 72
şudur: Allah Teâlâ, onların işlerinde kendilerine tercih hakkı irade eder, çünkü Cenâb-ı Hak onların işlerinde faydalı olanı, en uygun ve en yararlı olanlarla ilişkili hususları bilir. Kendileri ise bu durumları bilmemektedir. Dünyada ve âhirete **hüküm O’nundur** sözü de bu anlamdadır. Yaratılmışların varlığı, kendilerine ait değil Cenâb-ı Hakk’a aittir. Durumlarında hüküm O’nun olduğu gibi, iş ve fiillerinde de hüküm O’nundur. Çünkü O’nun hükmüne hata ilişmez, zira O, bizâtihî âlimdir. Aynı şekilde zararı giderme veya yararlı olanı sağlamakta O’na suçlama da ilişmez. Çünkü Cenâb-ı Hak bizâtihî muhtaç değildir. Dolayısıyla her iki dünyada da hüküm O’nundur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Önünde de sonunda da hamd O’na mahsustur. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi tevil ehlinin şu sözleridir: Allah dostları dünya da ve âhirette de cennette O’na hamdederler. Nitekim onlar şöyle demiştir: “Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun. Doğrusu Rabb’imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir”[173]. Âlimler bu durumun cennete girdikleri zaman olduğunu söylemiştir.

İkinci yorum olarak bazı âlimler şöyle demiştir: **Önünde de sonunda da** sözü “göklerde ve yerde” anlamına gelir. Şu ilâhî beyanlar bu düşünceyi doğrulamaktadır: “Göklerde ve yerde her türlü övgü O’na mahsustur”[174], “Göklerdekiler ve yerdekiler hep O’nu tesbih ederler”[175], “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih eder”[176].

Üçüncü yorum şudur: **Önünde de sonunda da hamd O’na mahsustur.** Cenâb-ı Hak dünya nimetlerinde düşmanlarını ve dostlarını ortak yapmıştır. Bu hususta herhangi bir ayırım ve farklılık bulunmamaktadır. Âhirete gelince Cenâb-ı Hak bu hususta dostları ve düşmanları ayırmıştır. Cenâb-ı Hak, dostları için ebedî nimetler hazırlamış, düşmanları için ise ebedî azap hazırlamıştır. Buna karşılık hamd O’na mahsustur.

---

173 Fâtır, 35/34.
174 er-Rûm, 30/18.
175 el-Haşr, 59/24.
176 el-İsrâ, 17/44.

Dördüncü yorum şudur: Cenâb-ı Hak dünyayı imtihan yurdu, âhireti de imtihan değil, inanç ve davranışlara karşılıklarını verme yurdu yaptığı için **önünde de sonunda da hamd O’na mahsustur.** Bir diğer seçenek olarak **önünde de sonunda da hamd O’na mahsustur** ilâhî beyanı şu mânaya da gelebilir: Yani her durumda ve her vakitte insanların yaptığı hamd O’na mah-
73 sustur. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Ve duaları, âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun diyerek son bulur”[177]. Onlar her işin başlangıcında ve sonunda O’na hamdederler.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ
مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتٖيكُمْ بِضِيَٓاءٍ اَفَلَا تَسْمَعُونَ ﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ
اللّٰهِ يَاْتٖيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فٖيهِ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهٖ
جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فٖيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ
وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

71. “De ki: ‘Gördünüz mü söyleyin; Allah, kıyâmet gününe kadar geceyi sizin üzerinizde kesintisizce sürdürecek olsa, Allah’ın dışında size aydınlık verecek ilâh kimdir? Yine de dinlemeyecek misiniz?’”

72. “De ki: ‘Gördünüz mü söyleyin, Allah, kıyâmet gününe kadar gündüzü sizin üzerinizde kesintisizce sürdürecek olsa, Allah’ın dışında size içinde dinleneceğiniz geceyi getirecek ilâh kimdir? Yine de görmeyecek misiniz?’”

73. “Kendi rahmetinden olmak üzere O, sizin için içinde dinlenmeniz ve O’nun fazlından (geçiminizi) ***aramanız için geceyi ve gündüzü varetti. Umulur ki şükredersiniz.”***

De ki: Gördünüz mü söyleyin; Allah, kıyâmet gününe kadar geceyi sizin üzerinizde kesintisizce sürdürecek olsa. Veya gündüzü kesintisizce sürdürecek olsa. Yani içinde gece bulunmayacak şekilde devamlı kılacak olsa. Bu beyan, **yine de dinlemeyecek misiniz?** ve **yine de görmeyecek misiniz**

177 Yûnus, 10/10.

meâlindeki âyetlerin sonuna kadar iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri onların akılsız kabul edilmesi hakkındadır. Şöyle ki onlar ibadet ve şükürlerini yaparken taptıkları putlara yöneliyorlardı. Halbuki onlar Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu geceyi gündüze veya gündüzü geceye çevirmek gibi durumlara putların güç yetirmediğini biliyorlardı. Yine onlar bütün bu durumlara güç yetiren Allah'a ibadet etmeyi bile bile terkediyorlardı. Aynı şekilde bir başka âyet-i kerîmede Cenâb-ı hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Düşündünüz mü hiç? Allah'tan başka tapmakta olduklarınız, eğer Allah bana bir zarar dileyecek olsa, O'nun zararını onlar kaldırabilirler mi?"[178] *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah'tan başka tapmakta olduklarınız Allah'ın dilediği bir zararı giderebilme ve bunu rahmete dönüştürme gücüne sahip olmadığına ve Allah'ın dilediği bir rahmeti ortadan kaldırma ve bunu zarara çevirme gücüne sahip olmadığına göre bunlara nasıl taparsınız, bütün bu durumları yapmaya ve öteki durumları da ortadan kaldırmaya gücü yeten Allah'a ibadet etmeyi nasıl terkedersiniz? Buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bütün zamanı devamlı, içinde gündüz bulunmayan geceye çevirmeye güç yetiremeyen varlıklara nasıl taparsınız ve gündüzü devamlı bir şekilde içinde gece bulunmayan gündüze çevirmeye güç yetiremeyen putlara nasıl taparsınız? Bütün bunlara gücü yeten Allah'a tapmayı nasıl terkedersiniz? O, geceyi istirahat ve sükûn bulma vakti; gündüzü de kazanç elde etme ve geçim vakti olarak yaratmıştır.

[§]İkinci yorum şudur: Cenâb-ı Hak büyük nimet ve lütuflarını onlara hatırlatıyor. Nitekim O, bu âlemi onların dinleri ve dünyaları hakkında canları ve bedenlerinin dayanağı olan vasıtalara muhtaç olarak varetmiştir. Ayrıca O, bütün bunları, onların yardımlaşmaları ve birbirlerine destek olmaları için yaratmıştır. Öyle ki şayet bunun dışında bir hal üzere yaratmış olsaydı, onların canları ve bedenleri bunlarla var olmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hak geceyi istirahat ve sükûn bulma vakti; gündüzü ise çalışma ve geçim vakti olarak düzenlemiştir. Eğer bu zamanların tümü istirahat vakti olsaydı onlar geçim ve kazanç işini asla yerine getiremezdi. Eğer bu zamanların tümü içinde dinlenme imkânının bulunmadığı çalışma ve kazanç için olsaydı onların bu şekilde sürekli çalışmaları sebebiyle varlıklarını sürdürmeleri mümkün olmazdı. Fakat Cenâb-ı Hak rahmeti ve lütfundan dolayı kendileri için istirahat ve geçim 74

178 "Andolsun, onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, elbette 'Allah' diyecekler. De ki: 'Düşündünüz mü hiç? Allah'tan başka tapmakta olduklarınız, eğer Allah bana bir zarar dileyecek olsa, O'nun zararını onlar kaldırabilirler mi? Ya da bana bir rahmet vermeyi istese, O'nun rahmetini onlar tutup önleyebilecekler mi?'" (ez-Zümer, 39/38).

vakti yaratmıştır. İstirahat vakti olarak varettiği zaman dilimini bazıları için değil herkes için yaratmıştır. Aynı şekilde çalışma vakti olarak yaptığı zaman dilimini bazıları için değil, herkes için varetmiştir. Öyle ki onların yaşam vasıtaları, canları ve bedenlerinin dayanakları oluşsun. Eğer zaman dilimlerinin tümü çalışma ve dinlenme durumlarından yalnızca biri için düzenlenseydi onların varlığı mümkün olmazdı ve bu âlem devamı için belirlenen zamana kadar devam etmezdi. Bu durumu şu ilâhî beyan ifade etmektedir: **Kendi rahmetinden olmak üzere O, sizin için içinde dinlenmeniz ve O'nun fazlından (geçiminizi) aramanız için geceyi ve gündüzü varetti. Umulur ki şükredersiniz. Yine de dinlemeyecek misiniz?** ve **yine de görmeyecek misiniz?** sözleri şöyle yorumlanabilir: Burada kastedilen dinleme aklen ve kalben dinlemedir. Yine buradaki görme aklen ve kalben görmedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş gibidir: Bunu aklen dinlemeyecek misiniz? Ve aklen görmeyecek misiniz? *En doğrusunu Allah bilir.* Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir"[179].

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾

74. "O gün Allah onlara seslenerek, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz şeyler hani nerede?' diye soracaktır."

O gün Allah onlara seslenerek, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz şeyler hani nerede?' diye soracaktır. Bunu daha önce açıkladık. Cenâb-ı Hakk'ın defalarca tekrar etmiş olduğu bu âyetlerin bir kısmı meâlen şöyledir: "O gün Allah onlara hitap ederek, 'peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar"[180], "O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım oldu-
75 ğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar"[181]; [§]"Allah'a koştuğu-
nuz ortaklarınızı çağırın! denir"[182]. Defalarca tekrar edilse ve yenilense dahi onların bunları tasdik etmeyecekleri ve kabul etmeyeceklerine dair Cenâb-ı Hakk'ın ilmi olmasına karşın bunun örnekleri çoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri delil getirmenin gerekli oluşudur. Çünkü her ne kadar onlar dinlemeseler de kendilerine dinleme ve işitme imkânı verilmiştir. İkinci olarak bunda müminlere yönelik çeşitli yön-

179 el-Hac, 22/46.
180 Bu sûrenin 65. âyeti.
181 Bu sûrenin 62 ve 74. âyetleri.
182 Bu sûrenin 64. âyeti.

lerden nasihat vardır. Bunlardan biri şudur: Bu, kendilerinin Allah'tan başkasına tapmaktan korunmuş olmalarına ve Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu büyük nimetleri bilmeleri için ibadete lâyık olan Allah'a tapmakta başarılı kılınmalarına karşı şükretmeleri içindir.

İkincisi şudur: Ismet sahibi peygamberlerin sakındırdıkları fiiller karşısında kâfirlerin içinde bulundukları inanç ve davranışlara dönmeleri halinde varacakları akıbetlerinden sakınsınlar diye bu yapılmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda İbrahim'in (a.s.) söylediği gibi: "Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut"[183]. Bunun örnekleri çoktur.

Üçüncüsü davranışa dair korkudur. Ötekilere itikada dair davranıldığı gibi bunlara da amel konusunda aynı muamelede bulunulmasın diye böyle hitap edilmiştir. Çünkü müminler her ne kadar itikat ve ibadet etmede başkasını ortak koşmakta ötekilerden farklılık gösterseler de amel konusunda onlara muvafakat etme ihtimalleri vardır. Dolayısıyla belirttiğimiz nedenlerle kâfirler bunları dinlemedikleri halde bu haberler ve âyetler müminlere defalarca tekrar edilmiştir.

Dördüncüsü şudur: Bu âyetler defalarca tekrar edilmiştir. Çünkü onlar belki bir vakit kabul etmez, bir vakit ise kabul edebilirler. Dolayısıyla şöyle diyebilirler: Eğer tekrar edilse ve yenilense kabul ederiz. Böylelikle bu âyetler tekrar edilmiş ve yenilenmiştir ki onlar "eğer yenilense ve tekrar edilseydi kabul ederdik" demesinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ اُمَّةٍ شَهٖيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُٓوا اَنَّ
الْحَقَّ لِلّٰهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

[§]*75. "Her ümmetten bir şahit çıkarıp, 'kesin delilinizi getirin!' diye-* 76
ceğiz. O zaman anlarlar ki hakikat Allah'a mahsustur ve uydurageldikleri şeyler (putlar) ***kendilerini bırakıp gitmişlerdir."***

Her ümmetten bir şahit çıkarıp. Denildi ki: Her ümmetin şahidi peygamberidir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[184], "Bir gün gelecek, her ümmetten bir tanık çıkaracağız ve artık inkâr etmiş olanların, ne (olmadık) mazeretler ileri sürmelerine izin verilecek ne de onlardan

183 İbrâhim, 14/35.
184 en-Nisâ, 4/41.

Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde çaba göstermeleri istenecektir"[185]. Bunlar şahit olarak nitelenmiştir, çünkü onların yaptıklarına şahitlik etmişler ve *-en doğrusunu Allah bilir ya-* onların inkâr etmeleri ve inanmalarına, kabul etmeleri ve reddetmelerine tanıklık etmişlerdir. **Kesin delilinizi getirin! diyeceğiz.** Yani bunların inkârcılarına, putları ilâh olarak nitelemenize veya bunların ibadete lâyık olduklarına yahut bunların Allah katında şefaatçi olduklarına[186] ilişkin kesin delilinizi getirin! diyeceğiz. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır. İddia ettiğiniz üzere **kesin delilinizi getirin!**

O zaman anlarlar ki hakikat Allah'a mahsustur. Bu beyan da aynı şekilde farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Onlar ulûhiyet ve rubûbiyetin Allah'a mahsus olduğunu anlarlar. Bir diğeri, şudur: Onlar şefaatin Allah katında şefaatçi olmaları için taptıkları putlara değil, Allah'a mahsus olduğunu anlarlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "De ki: Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir"[187]. Diğer bir muhtemel yorum da şudur: Onların yükümlü olduğu hakikatin, Allah'a kulluk etmek olmasıdır. Bir başka yorum şudur: Peygamberler getirmiş oldukları hakikati, Allah katından getirmişlerdir**. Uydurageldikleri tanrıları (putlar) kendilerini bırakıp gitmişlerdir.** Yani bu putlara tapmada ummuş oldukları şefaat ve yakınlık onları bırakıp gitmiştir.

اِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسٰى فَبَغٰى عَلَيْهِمْۖ وَاٰتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَٓا
اِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُٓوأُ بِالْعُصْبَةِ اُو۬لِي الْقُوَّةِ اِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ
اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحٖينَ ﴿٧٦﴾

76. "Kârun Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: 'Sakın şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez.'"

[Kârun Kıssası]

Kârun Mûsâ'nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* sanki Cenâb-ı Hak Mekke ehlini korkutmakta ve Allah'a ve resûlüne haksızlık etmelerinden dolayı daha önce

185 en-Nahl, 16/84.

186 Yûnus, 10/18.

187 ez-Zümer, 39/44.

Mûsâ'ya (a.s.) ve kavmine haksızlık ettiği için Kârun'a geldiği gibi kendileri-
ne gelecek bir azap ile onları tehdit etmektedir. [§]Öyle ki Mûsâ'ya (a.s.) olan 77
akrabalığı ve onunla olan bağlantısı Kârun'a hiçbir fayda vermemişti. Zira belirtildiğine göre o, Mûsâ'nın (a.s.) amcaoğlu ve eniştesi, kız kardeşi Meryem'in kocasıydı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizinle Resûlullah arasındaki akrabalık ve onunla olan bağlantınız, Allah'ın azabı ve dünyadaki gazabından korunmada size fayda vermez. Zira siz ona haksızlık ettiniz ve ona uymayı terkettiniz. Nitekim Kârun ile Mûsâ (a.s.) arasındaki akrabalık da ona haksızlık ettiğinde Allah'ın azabı ve dünyadaki gazabı karşısında fayda vermemişti. Yine İbrahim'in (a.s.) babasına, ona haksızlık ettiğinde ve ona uymayı terkettiğinde onun babası olması bir fayda vermemişti. Nitekim İbrahim ondan uzaklaşmıştı[188]. Zira O şöyle demişti: "Babacığım! Allah'ın azabına uğramandan ve böylece şeytanın yandaşı olmandan korkuyorum"[189]. Yine Nuh'un (a.s.) ve Lût'un (a.s.) karılarına, aralarındaki karı-koca ilişkisi, o iki peygambere karşı haksızlık ettiklerinde ve onlara uymayı terkettiklerinde Allah'ın azabının ve gazabının inmesini engellemede fayda vermemişti. Buna göre ey Mekke ehli! Resûlullah'a olan akrabalığınız ve onunla olan bağlantınız, Allah'ın azabına ve gazabına karşı size fayda vermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Müfessirler, peygamberlere haksızlık etmesi hususunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) Allah'ın ona vermiş olduğu malın zekâtını istemiş, o bunu kabul etmemiş ve vermeyi reddetmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: Onlara yönelik haksızlığı şudur: O Mûsâ'ya (a.s.) köle olarak bir kadın vermişti. Böyle yapmasının sebebi bu kadının Mûsâ'ya (a.s.) iftira ederek zina isnadında bulunmasıydı. Böylelikle seçkinlerin ve ileri gelenlerin gözünde Mûsâ'yı küçük düşürmeyi ve onların onu recmetmesini istemişti. Allah Teâlâ bu durumdan onu korumuş ve temize çıkarmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Kârun ona malının ve çocuklarının çokluğuyla haksızlık etmiştir. Bu şuna benzer: Sanki o, Allah'ın azabından ve cezasından korunmakta malının çokluğuyla övünmüştür. Tıpkı Mekke ehlinin, "biz servet açısından üstünüz"[190] demeleri gibi. Bazıları şöyle demiştir: Ona haksızlık etmiştir. Çünkü nübüvvet görevi Mûsâ'ya verilmiş

---

188 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Bir zaman İbrahim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: 'Ben sizin taptıklarınızdan uzağım'" (ez-Zuhruf, 43/26).

189 Meryem, 19/45.

190 "Ardından şunu eklemişlerdir: 'Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız'" (Sebe, 34/35).

78 [§]ilmî görev Hârun'a (a.s.) verilmiş, Kârun'a ise bir şey verilmemiştir. Dolayısıyla o, Mûsâ'dan (a.s.) ve ona uyanlardan uzaklaşmış, kendisine pek çok insan tâbi olmuştur. Böylelikle ona haksızlık etmiştir. Buna benzer birçok görüş söylenmiştir. En uygunu belirtmiş olduğu haksızlığın Firavun ve Hâmân'ın ona karşı haksızlığı gibi olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla Firavun, Hâmân ve Kârun'a gönderdik; ama onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler"[191]. Şu ilâhî beyan da bunun gibidir: "Kârun, Firavun ve Hâmân'ın akıbeti de aynı oldu. Gerçekte Mûsâ onlara açık seçik deliller getirmişti; ama onlar yeryüzünde ululuk tasladılar. Oysa kaçıp kurtulmaya güçleri de yoktu"[192]. Firavun ve Hâmân'da bulunan inkâr ve onun nübüvvetini reddetme ve onu sihirbaz ve yalancı olarak niteleme hali Kârun'da vardı. Bu durum, ona karşı haksızlıktı. Bir diğer yaklaşım da haksızlığın tefsir edilmemesidir. Çünkü Cenâb-ı Hak haksızlığı bildirmiş, fakat bu haksızlığın ne olduğunu açıklamamıştır. Bu konuda *en doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: Onlara karşı haksızlığı elbisesinin bir karış uzun oluşudur. Aynı şekilde bu durumu da bilmiyoruz. Bu da önceki gibidir.

Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Bazıları şöyle demiştir: **Anahtarlarını**. Hazinelerini. Bazıları şöyle demiştir: **Anahtarlarını** sözünde geçen "mefâtih" (مفاتح) kelimesi, "miftâh" (مفتاح) kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin aslı "yâ" harfiyle "mefâtîh" (مفاتيح) şeklindedir. Anlatıldığına göre onun hazineleri şu kadar bin idi. Yine bunun anahtarlarını şu kadar katır taşımaktaydı. Yine şu deridendi veya şu nesneden idi ve şu değerdeydi. Bütün bunları kesin olarak bilemeyiz ve buna ilişkin bir yorumda bulunmayız. Ancak Kur'ân'da belirtildiği kadarını açıklarız. Zira Kur'ân'da hazineler ve anahtarlar belirtilmiş, bunun da güçlü ve kuvvetli bir ekip tarafından taşındığı bildirilmiştir. Bu durum belirtilen hazinenin çokluğu sebebiyledir. Fakat bunun değerini ve sayısını; mahiyetini ve kemiyetini bilemeyiz. Aynı şekilde ekibin kaç kişiden oluştuğunu bilemeyiz. Bununla birlikte müfessirler bu konuda yorumlar yapmıştır. Bazıları on ile kırk arası demiştir. Bazıları on ile yetmiş beş arası demiştir. Bazıları on ile on beş arası demiştir. Biz buna ilişkin olarak da bir yorum yapmayız ve bunların
79 sayısını belirtmeyiz. [§]Sadece şunu söyleriz: Bu kavram, fertleri birbirini destekleyen ve tutan bir topluluğu ifade etmektedir. Bunların hepsi aynı durumu anlatmaktadır. Aynı şekilde "Şî'a" (الشيعة) kelimesi, fertleri birbirini tutan ve

191 el-Mü'min, 40/23-24.

192 el-Ankebût, 29/39.

birbirine uyan topluluk mânasındadır. Bundan dolayı Yûsuf'un (a.s.) kardeşleri babalarına "biz (kuvvetli) bir topluluk olduğumuz halde eğer onu kurt yerse" demişlerdir. Yani birbirini destekleyen bir topluluk iken onu kurdun yemesine izin vermeyiz. Eğer biz bunu yapamaz ve onu koruyamazsak bu durumda "biz aciz kimseler sayılırız"[193].

Anahtarlarını bir ekip bile zor taşırdı. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu anahtarlar söz konusu ekibe ağır gelmekteydi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Zor taşırdı.** Yani ekip bu anahtarları taşıdığında bunların ağırlığından dolayı eğilirdi[194]. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Bir ekip zor taşırdı.** Yani ekip bu anahtarları taşımaktan aciz kalırdı. Bazıları şöyle demiştir: "tenû'u" (تنوء) ağır gelir mânasındadır. "'Usbe" (العصبة) ise topluluk anlamına gelmektedir.

Halkı ona şöyle demişti: Sakın şımarma! Bazıları şöyle demiştir: Sevinçten şımarma. **Bil ki Allah şımarıkları sevmez.** Şımaranları. **Sakın şımarma** sözünün şu anlama gelmesi de mümkündür: Yani Allah'ın sana verdiği zenginlik dolayısıyla insanlara karşı büyüklenme ve kibirlenme. Bir diğer muhtemel yorum da şudur: **Sakın şımarma.** Yani bu zenginliğine güvenme ve dayanma. Allah böyle kimseleri sevmez.

وَابْتَغِ فِيمَٓا اٰتٰيكَ اللّٰهُ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا
وَاَحْسِنْ كَمَٓا اَحْسَنَ اللّٰهُ اِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْاَرْضِ اِنَّ
اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

77. "Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez."

Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak. Sanki Allah'ın ona verdiği zenginliğin çokluğu ona âhireti unutturmuş, âhirete yönelik olarak çalışmaktan onu meşgul etmişti. Öyle ki bu tavır onu inkâra sevketmişti. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Allah'ın sana verdiğinden âhiret

---

193 Yûsuf, 12/14.

194 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 334.

yurdunu kazanmaya bak. **Dünyadan nasibini unutma!** Yani dünyadaki ma-
80 lından nasibini unutma, fakat âhiretin için de ver! [§]Hasan-ı Basrî **dünyadan nasibini unutma** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak ona malından geçimini sağlayacak miktarı almasını; bunun dışındakileri ise âhireti için vermesini emretmiştir[195]. Aynı şekilde **Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Yani fazla kalanı ver, sana ulaşanı tut![196] **Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun**. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Dünyalık nimetlerden Allah'ın helâl kıldığı sana yeter. Zira bunlar insan için yeterlidir, başka bir nimete ihtiyaç bırakmaz.

[İnsanın Dünyadaki Nasibi]

Bunun aslı Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen şu rivayettir. Buna göre o, şöyle buyurmuştur: Dünya malından senin olan yediğin, giydiğin, tükettiğin ve sadaka olarak verdiğindir"[197]. Hz. Peygamber, sadaka olarak verileni dünya malından ona ait olanlardan saymıştır. Geride bıraktığı mal ise başkasınındır. Böylece dünya, insanlar ebediyen yaşasın veya burada ebedî kalsınlar diye yaratılmamıştır. Aksine dünya son bulsun veya orada yaşayanlar nihayet bulsun diye yaratılmıştır. Âhiret yurdu ise ebediyen var olmak üzere yaratılmıştır. Dolayısıyla dünyadaki nasibi, Allah rızası doğrultusunda âhireti için verdiği ve infak ettiği şeylerdir. Yoksa bu dünyada geride bıraktığı şeyler değildir.

Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. İhsanda bulun sözü şu mânaya gelebilir: **Allah sana ihsan ettiği gibi** âhiret yurdu için çalışmakta sen de kendi nefsine iyilikte bulun. Bir diğer muhtemel yorum da şudur: **Allah sana ihsan ettiği gibi sen de** insanlara **ihsanda bulun.**

Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Bu ilâhî beyan göstermektedir ki o malını sadece Allah yolundan alıkoymak için harcamaktaydı. Nitekim Cenâb-ı Hak **yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma!** buyurmuştur. Eğer bu, infak etmeyi terketmeye dair olsaydı bunda yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışmak söz konusu olmazdı.

---

195 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, II, 498; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3011.

196 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 324; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3011.

197 Mutrif'ten babasının şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber Tekâsür sûresini okuyorken onun yanına vardım. O şöyle buyurdu: Âdemoğlu malım, malım der durur. (Dedi ki:) Ey âdemoğlu! Acaba senin malından yiyip bitirdiğin, giyip eskittiğin veya sadaka olarak verip ebediyen defterine yazdırdığından başkası var mıdır?" (Müslim, "Rikāk", 3; Nesâî, "Vesâyâ", 1).

Sonra, kralların huzuruna çıkan, onların meclislerinde bulunan ilim ehline, Mûsâ'nın (a.s.) kavminin Kârun'u uyarıp korkuttuğu hususlarda kralları uyarmaları ve onlara başlarına geleceklerini hatırlatmaları vâciptir. Yine Mûsâ'nın (a.s.) kavminin Kârun'a iyiliği emredip kötülükten sakındırdıkları gibi onların da krallara kendileri ve tebaaları konusunda iyilikle davranmalarını emretmeleri ve kötülükten sakındırmaları vâciptir. Eğer bunlar onlara olumlu cevap verirlerse ne güzel! Yok eğer olumlu cevap vermezlerse onlardan uzak dururlar ve kendilerini onlarla beraber olmaktan geri tutarlar. Şayet böyle davranmazlarsa onlar da kralların yapmış oldukları yanlışlara ortak olmuş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنَّمَٓا اُو۫تٖيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ عِنْدٖى اَوَلَمْ يَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَهْلَكَ مِنْ
قَبْلِهٖ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَاَكْثَرُ جَمْعًا وَلَا يُسْـَٔلُ عَنْ
ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ

[§]*78.* ***"Kârun ise: 'O*** (servet) ***bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde*** 81
verildi', demişti. Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helâk etmişti. Günahkârlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir)**."**

Kârun ise: O (servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi, demişti. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kârun insanlar içerisinde Tevrat'ı en iyi okuyan ve en iyi bilen kimseydi. Bu niteliği dolayısıyla da Kârun olarak isimlendirilmiştir. Yine onun Tevrat'ı okurken güzel sesinden dolayı "münevver" olarak isimlendirildiği nakledilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir**: (Servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi.** Bu, kimya bilgisidir. Anlatıldığına göre o, altın sanatı icra ediyordu ve bunu güzel yapıyordu. Bazıları şöyle demiştir: **(Servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi.** Yani bendeki hayır sayesinde bana verildi. Ötekilerin "dünyadan nasibini unutma… yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma" sözünün akabinde Kârun bu sözü söylemiştir. Sanki onlar bu servetini kaybedeceği ve helâk edileceğine dair onu uyarmışlar, -*en doğrusunu Allah bilir ya*- o da **(servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi,** sebepsiz ve tesadüfen verilmedi, demiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki o, kendisine verilen mal ve hazinelerden dolayı âhireti

unutmuş, hayır yolunda infak etmeyi terketmişti. O malını Allah yolundan alıkoyma uğrunda harcıyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak ona, “yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma” buyurmuştur. Ancak o, Allah’ı bilmekteydi. Nitekim kavmi ona “Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak” demişlerdi. Yine onlar “Allah bozguncuları sevmez” demişlerdi. Bunlar onun Allah’ı bildiğini göstermektedir.

Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helâk etmişti. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o kendisine verilen mal, hazineler ve tebaadan dolayı insanlara karşı büyüklendiği ve kibirli davrandığı için Cenâb-ı Hak bunu bildirmiştir. O, bu dünyada kendisine vâdedilen azaptan bunlarla kurtulacağını zannediyordu. Ya da bütün bunlar kendisine verildiği için azap edilmeyeceğini zannediyordu. Tıpkı öteki kâfirlerin zannetmesi gibi. Nitekim onlar “biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız”[198] demişlerdi. Öteki kâfirler hakkında bildirildiği üzere Kârun’un da zenginlik ve taraftar çokluğuna binaen üstünlükle övünmesi mümkündür. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helâk etmişti.** Sonra Cenâb-ı Hak onlara kendilerine inen azabı giderme fırsatı tanımamıştı. Sen de böylesin ey Kârun! *En doğrusunu Allah bilir.*

82 **[§]Günahkârlardan günahları sorulmaz (Allah onların hepsini bilir).** Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onlardan günahları sorulmaz, çünkü onlar yüzlerinden bilinirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar”[199]. Bazıları şöyle demiştir: Bu ümmetten, önceki ümmetlerin günahkârlarının yaptıkları sorulmaz. Bu ümmete, günahlarından sorulmaması mümkündür, çünkü onlar yaptıkları işleri günah olarak görmemekteydiler. Bununla birlikte onlara bu davranışları hangi delille günah olarak görmedikleri sorulacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَخَرَجَ عَلٰى قَوْمِه۪ ف۪ى ز۪ينَتِه۪ قَالَ الَّذ۪ينَ يُر۪يدُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا يَا
لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَٓا اُو۫تِىَ قَارُونُ اِنَّهُ لَذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ

198 “Ardından şunu eklemişlerdir: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız” (Sebe, 34/35).

199 er-Rahmân, 55/41.

79. "Kârun gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Dünya hayatını arzulayanlar, 'Keşke Kârun'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!' derlerdi."

Kârun gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: O, boz bir katır üzerinde çıkardı. Yanında şöyle şöyle boz katırlar üzerinde iken, şöyle şöyle elbiseler içerisinde, şöyle şöyle câriyeler vardı. Bazıları şöyle demiştir: O, şöyle beyaz beygirler üzerinde yanında şöyle şöyle oğlanlar ve câriyeler varken çıkardı. Buna benzer sözler söylemişlerdir. Fakat biz nasıl bir zînet içerisinde halkın karşısını çıktığını bilemeyiz. Bununla birlikte kendisi gibi kralların benzeri bir zînet içerisinde çıktığını biliriz. Bunun dışında şöyle şöyle şekilde çıktı diye tefsir etmeyiz. Aynı şekilde kendisine verildiği belirtilen ilmin -ki bu ilim sayesinde kendisine mal ve hazineler verilmiştir- mahiyetine dair bir tefsirde de bulunmayız. Bu hususta *en doğrusunu Allah bilir.* Böyle bir bilgiye ulaşma ihtiyacımız da bulunmamaktadır.

وَقَالَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ اللّٰهِ خَيْرٌ لِمَنْ اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَقّٰيهَا اِلَّا الصَّابِرُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle derlerdi: 'Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.'"

Kendilerine ilim verilmiş olanlar. Yani ilmin yararları kendilerine verilmiş olanlar. Zira bazılarına ilim verildiği halde bunlara verildiği gibi ondan yararlanma imkânı verilmemiş olabilir. Nitekim ötekilere şöyle demişlerdir: **Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür**. [§]Onlar sadece kendilerine Kârun'a verilenin benzerinin verilme- 83
sini temenni ediyorlardı. Sonra kendilerine ilmin yararları verilmiş olanlar, ötekilere böyle bir temennide bulunmayı yasaklamıştır. Bu durum, meşgul olmanın ve talep etmenin caiz olmadığı konularda bir temennide bulunmanın caiz olmadığını göstermektedir. Nitekim onlar, ötekilere şöyle demiştir: **Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir. Ona ancak sabredenler kavuşabilir** cümlesi hakkında farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Daha önce geçen "sevâb" (ثواب) kelimesi müzekker olduğu halde söz konusu ifade de zamir nasıl "ve lâ yulekkâha" (ولا يلقيها) şeklinde müennes gelmiştir? "ve lâ yulekkâhu"

(ولا يلقاه) buyurması gerekmez miydi? Bununla birlikte bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Ona ancak sabredenler kavuşabilir.** Bu beyan, kendilerine ilim verilenlerin, dünya hayatını isteyen kimselere söylemiş oldukları sözden kinâyedir. Yani ötekilere söyledikleri bu söze ancak sabredenler kavuşabilir. Bazıları şöyle demiştir: Hayır, bu amellerden kinâyedir. Yani bu amellere ancak sabredenler kavuşabilir ve bu hususta ancak onlar başarılı olabilir. Şöyle diyenler de vardır: Hayır, söz konusu beyan âhiret yurdundan kinâyedir. O, şöyle buyurmaktadır: Bu yurda ancak sabredenler kavuşabilir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Ona ancak sabredenler kavuşabilir.** Yani onda ancak sabredenler başarılı kılınır. Yine "ancak sabredenler rızıklandırılır" denilmiştir[200]. **Sabredenler.** Bunların bizzat müminler olması mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır"[201]; "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[202]. Yani iman edenler. "Sabredenler" sözünün "Allah'ın kendilerine farz kıldıklarını yerine getirmede nefislerine hâkim olanlar ve bu konuda sabredenler, nefislerinin şehvetlerine ve hevâsına uymayanlar" mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, Mûsâ'nın (a.s.) kavminde üç özellik vardı ki bunlar ve benzerleri diğer ümmetlerde bulunmamaktaydı. Bunlardan biri, anlatıldığı üzere kendilerine ilim verilenlerin metin olmaları, kendilerine vâdedilen âhiretteki sevaba dair kesin inanç ve yürek huzuru içinde olmaları, Allah'ın kendilerine farz kıldığı fiilleri yerine getirmede sabırlı olmaları ve nefislerini arzu ve
84 şehvetlerinden alıkoymalarıdır. [§]Dinlerinde kuvvet ve metanet sahibi olmalarından ötürü Kârun'a nasihat ederek şöyle demişlerdir: "Allah'ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez"[203]. O, bu dönemde kral idi. Yine onlar dünya hayatını arzu eden kimselere şöyle demişlerdi: **Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlar için Allah'ın mükâfatı daha üstündür.**

---

200 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 336.
201 İbrâhim, 14/5.
202 Hûd, 11/11.
203 Bu sûrenin 77. âyet-i kerîmesi.

İkincisi de anlatılan şu hadisedir: Firavun'un sihirbazları, Firavun onları kesme, asma ve öldürmekle tehdit ettiğinde kalplerindeki imanla dediler ki: "Zararı yok" dediler, "Nasıl olsa biz Rabb'imize dönüyoruz"[204]. Yine dediler ki: "Artık sen neye hükmedeceksen et"[205] Bunun gibi Firavun'un onları tehdit ettiği ve korkuttuğu çeşitli azaplardan dikkate almadıkları hususlar bu durumun benzerleridir.

Üçüncüsü, imanını gizleyen kimseyle ilgili anlatılan hadisedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: Adamı, 'Rabb'im Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir"[206]. O, bu sözü Firavun "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)!"[207] dediğinde açığa vurmuştur. Sanki o, onu öldürmeyi kastetmişti. Görmez misin ki imanını gizleyen bu mümin adam onlara "adamı, 'Rabb'im Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir" demiştir. O, Allah'ın peygamberi Mûsâ'ya yardım ettikten ve yarar sağladıktan sonra imanını açığa vurmak suretiyle Firavun'a ve kavmine söyledikleriyle ve onların karşısına çıkmakla kendi canını önemsememiştir.

Bunlar, Mûsâ'nın kavminin dışında hiçbir kavim için anlatılmayan özelliklerdir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları hidâyet ve adalet lütfuyla nitelemiştir. Bu husus şu ilâhî beyanda dile getirilmiştir: "Mûsâ'nın kavminden hak yolu gösteren ve onun ışığında âdil davranan bir topluluk da vardı"[208]. Bu şekilde, kendisinden imanın alınması istendiğinde veya dinini kaybedeceği yahut dinine dair eksikliğe düşeceği korkusu yaşadığında müminin bu durumu kabul etmemesi gerekir. Şayet canından olacağı ve en şiddetli azap ile cezalandırılacağı korkusu yaşasa da böyle davranması gerekir. Görülmez mi
ki Cenâb-ı Hak şiddetli azaba, [§]ölümlerin en kötüsüne katlanmış olmaları, **85**
imanı terketmemeleri ve o kâfirlerin kendilerinden istediklerini onlara vermemeleri dolayısıyla Ashâb-ı Uhdûd'u övmüştür[209]. Bu şekilde her müslümanın

---

204 eş-Şuarâ, 26/50; ayrıca bk. el-A'râf, 7/125.

205 "Onlar şu cevabı verdiler: 'Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin'" (Tâhâ, 20/72).

206 el-Mü'min, 40/28.

207 el-Mü'min, 40/26.

208 el-A'râf, 7/159.

209 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "O çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır! Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı. Azîz, övgüye lâyık, göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a inandıkları için, yalnızca bunun için müminlerden öç aldılar. Allah her şeye şahittir" (el-Burûc, 85/4-8).

bunların tercih ettiğini tercih etmesi gerekir. Yine aynı şekilde liderlerin ve sultanların huzuruna çıkan ve onların meclislerinde bulunan âlimlerin, Mûsâ'nın (a.s.) kavminin Kârun'a yaptığı gibi, onlara nasihatte bulunması, kendilerine verilenleri emretmeleri, sakıncalı ve haram olan şeylerden de sakındırmaları, yine onları her türlü hayra, Allah'a itaat içeren davranışlara yönlendirmeleri gerekir. Aksi durumda onların meclislerinde bulunmamaları ve onlara itaat etmemeleri gerekir. Eğer böyle yaparlarlarsa onların ortakları olurlar.

Seleften birinden, Hz. Îsâ (a.s.) ve Kârun hakkında öğüt alınması için şöyle ibretlik bir söz nakledilir. Buna göre Hz. Îsâ (a.s.) dünyada züht hayatını benimsemişti. Öyle ki kendisi için ikamet edeceği bir mesken edinmemiş, geçimini sağlayacak bir işe tutunmamış ve herhangi bir işle iştigal etmemişti. Nihayetinde Cenâb-ı Hak onu göğe yükseltmiş ve onun yaşamını ve ikametini göklerde kendi lütfunda ve yüce makamında sağlamıştır. Kârun ise aşırı bir şekilde bu dünyayı arzu ediyor ve bütün gücüyle bunu elde etmek için çabalıyordu. O, bütünüyle bu dünyaya dayanmıştı. Tâ ki Allah onu, hazineleri ve tâbileriyle birlikte yerin dibine geçirdi. Kıyâmet gününe kadar orada kalacaktır. Bunda, her zâhid ve dünya arzusu olan için ibret ve delil vardır. Bundan ibret alan zâhit kimse dünyada zühdü talep eder; dünyaya rağbet eden ise bu arzusundan sakınır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَخَسَفْنَا بِهٖ وَبِدَارِهِ الْاَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرٖينَ ﴿٨١﴾

81. "Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi."

Sonunda biz onu ve evini barkını yerin dibine geçirdik. Onlara karşı haksızlık yaptığı için. Yani Mûsâ (a.s.) ve ashabına karşı. **Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları yoktu**. Sanki o, Allah'ın azabını gidermekte malı ve taraftarlarıyla övünüyor ve bunlarla güçlü olduğunu zannediyordu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları yoktu**. Yani ona tâbi olanlar ve onun taraftarları Allah'ın azabından onu kurtaramamıştır. Bu durum tıpkı şu sözleri söyleyen öbür kâfirlerin zanları gibidir: "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz"[210]. Onların bu zanları-

[210] Sebe, 34/35.

na ve sözlerine ilişkin iki yön bulunmaktadır. [§]Bunlardan biri şudur: Onlar, 86
kendi aralarında birbirlerine verdiği eziyetten kurtardığı gibi mallarının ve tâbilerinin kendilerini Allah'ın azabından kurtaracağını zannetmişlerdi. Tıpkı Nuh'un oğlunun sözü gibi: "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım"[211]. İkincisi şu durumdur: Onlar, Allah katındaki değerleri dolayısıyla bu dünyada kendilerine mal ve taraftarların verildiğini zannetmişlerdi. Dolayısıyla ebediyen azap edilmeyeceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَصْبَحَ الَّذ۪ينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْاَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَوْلَٓا اَنْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَاَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ

82. "Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler bu defa, 'Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!' der oldular."

Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler. Onlar Kârun'a verilenlerin benzerinin kendilerine verilmesini istiyorlardı. **'Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!' der oldular.** Edebiyatçıların bir kısmı şöyle demiştir: "Vey" (وَىْ), sıla ifadesidir. Bunun aslı "Keenne" (كَأنّ) ve "Keennehû" (كأنه)'dur. Mukātil şöyle demiştir: "Veykeennehû" (ويكأنه) "velâkinnehû" (ولكنه)[212] demektir. Bu durumda şu mânaya gelmektedir: Fakat Allah rızkı kullarından dilediğine bol verir. Fakat inkârcılar iflâh olmaz. Bazıları şöyle demiştir: **Veykeennellah** (ويكأن الله). Yani biliniz ki Allah rızkı dilediğine bol verir. Yine biliniz ki inkârcılar iflâh olmaz. Bazıları şöyle demiştir: Görmez misin ki Allah rızkı dilediğine bol verir. Yine görmez misin ki inkârcılar iflâh olmaz. Zeccâc şöyle demiştir: "Vey" (وَىْ) ifadesi, "Keenne" (كَأنّ) ifadesinden ay-

211 "Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nuh, uzak duran oğluna, 'Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!' diye seslendi. Oğlu, 'Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım' diye cevap verdi. Nuh dedi ki: 'Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır' derken aralarına dalga giriverdi, böylece o da boğulanlardan oldu" (Hûd, 11/42-43).

212 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 507.

rıdır. Bu, pişmanlık ifadesi için bir başlangıç harfidir. Sonra **demek inkârcılar iflâh olmazmış!** meâlindeki âyet gelir[213].

87 [§]Sonra, âyet-i kerîmede Mûtezile'nin, kulun yararına olanı (aslah) yaratmasının Allah için vâcip olduğunu ileri süren görüşün reddine dair delil vardır. Çünkü söz konusu kimseler, Kârun'a verilmiş olup kendilerinin dün dilemiş oldukları nimeti vermemek suretiyle Allah'ın kendilerine lütufta bulunmasını ifade etmişlerdir. Eğer Kârun'a verilenler, din konusunda onun için en yararlı (aslah) olsaydı Allah'ın ötekilere vermemesi bir lütuf olmazdı. Bu durum, Kârun'a verilenlerin onun hakkında en yararlı olmadığını göstermektedir. Bilakis ona vermemek onun için en yararlı olandır. Dolayısıyla din konusunda kulun yararına olanı gözetmesi Allah'a vâcip değildir.

تِلْكَ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذٖينَ لَا يُرٖيدُونَ عُلُوًّا فِى الْاَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٨٣﴾

83. "İşte âhiret yurdu! Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır."

İşte âhiret yurdu! Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz. İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır. Bu ilâhî beyanın zâhirine göre yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyen herkes âhiret yurdunun seçkin sahipleri olacaktır. Yine Cenâb-ı Hak âhiret yurdunu bildirdi. Cehennem de aynı şekilde âhiret yurdundandır. Bununla birlikte bu iki beyan iki şekilde yorumlanabilir: Bunlardan biri şudur: Sanki bu beyan inkârcıların liderleri ve firavunları hakkında inmiştir. Nitekim onlar yeryüzünde tekebbür ve zorbalıkla peygamberlere haksız üstünlük kurmak ve insanları Allah'ın dininden ve peygamberlere uymaktan alıkoymak suretiyle yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* buna dikkat çekerek Cenâb-ı Hak **işte âhiret yurdu!** buyurmuştur. Yani cennet bunlar için değildir. Aksine cennet peygamberlere boyun eğen, insanları Allah'ın dinine ve peygamberlere uymaya davet eden kimseler içindir.

213 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 156-157.

İkincisi, bu ilâhî beyan sıla-i rahim, fakirlere sadaka ve bu konuda infak etme gibi hayır ve itaat türünden ameller yapan kimseler hakkındadır. Cenâb-ı Hak söz konusu kişilerin her ne kadar bu amelleri yapsalar da bunları âhiret için değil, dünyevî amaç ve yeryüzünde haksız üstünlük kurmak için yaptıklarını bildirmiştir. İşte âhiret yurdu bunların değil, bilakis bu dünyada âhiret yurdunu talep eden ve bunun için çalışan kimselerindir.

İşte âhiret yurdu! Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Davet edildikleri bu yurt bunu dile getirenin değildir. Bu yurt, Allah Teâlâ'nın hakkında "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[214] buyurduğu yurttur. Âhiret yurdu, onların davet edildikleri işte bu yurttur. Burası cennettir. Mutlak olarak kullanıldığında âhiret yurdu cennettir. Tıpkı mutlak olarak belirtildiğinde kitabın, Allah'ın kitabı; dinin, Allah'ın dini oluşu gibi. **İyi son, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.** Yani **işte bu âhiret yurdu** Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.

مَنْ جَٓاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَمَنْ جَٓاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى
الَّذٖينَ عَمِلُوا السَّيِّـَٔاتِ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

[§]*84. "Kim bir iyilikle gelirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır;* 88
kim de bir kötülükle gelirse o kötülükleri işleyenler yalnızca yaptıklarının karşılığını görürler."

Kim bir iyilikle gelirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır. Bu ilâhî beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri müfessirlerin şu yorumudur: Bu beyan takdim-tehir üzeredir. Yani ona bu iyiliklerinden hayırlı karşılık vardır. Buna göre âyetin mânası şöyledir: Âhirette onun için var olan hayır, dünyada yapmış olduğu bu iyilik karşılığındadır. Bu iyilik tevhittir. İkinci yorum şudur: **Ona bundan daha hayırlı karşılık vardır.** Yani âhirette verilen mükâfat ve sevap, dünyada iken sabretmeleri, nefislerini arzu ve şehvetlerden alıkoymaları dolayısıyla kendilerine verilenden daha hayırlıdır. Üçüncü yorum şudur: **Ona bundan daha hayırlı karşılık vardır.** Yani Allah'ın sevabı ve kendilerine lütfedilenler dünyada yaptıklarından daha hayırlıdır. Dördüncüsü, Allah'ın onları başarılı kılması (tevfik) ve hidâyete erdirmesi, onların yaptıklarından daha hayırlıdır. Bir diğer yorum da şudur: Allah'ı anmak ve ona hamdetmek

---

214 Yûnus, 10/25.

bahsedilenlerden daha hayırlıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah'ı anmak her şeyden önemlidir"[215].

Kim de bir kötülükle gelirse. Müfessirlerin tamamı şöyle dediler: Bu kötülük şirktir. Bunlar ancak misliyle **karşılık bulurlar**. Fakat bunun misli ebediyen cehennemde kalmaktır. Başka bir âyet-i kerîmede bu husus beyan edilmiştir: Yaptıklarının karşılığını alırken "onlar haksızlığa uğratılmazlar"[216]. Bilakis onlar kendi kendilerine haksızlık etmişlerdir.

إِنَّ الَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لَرَٓادُّكَ اِلٰى مَعَادٍ قُلْ رَبّٖى اَعْلَمُ مَنْ جَٓاءَ بِالْهُدٰى وَمَنْ هُوَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٨٥﴾

85. "Kur'ân'ı sana indiren Allah, elbette seni dönülecek yere de gönderecektir. De ki: Kimin doğru yolda yürüdüğünü, kimin de apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilen Rabb'imdir."

Kur'ân'ı sana indiren Allah, elbette seni dönülecek yere de gönderecektir. Kur'ân'ı sana indiren sözü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Ferada** (فرض) yani sana indiren. Bazıları şöyle demiştir: Sana Kur'ân'la amel etmeyi farz kılan. Bazıları şöyle demiştir: Sana indirdiği Kur'ân'ı ve risâleti insanlara tebliğ etmeyi farz kılan. **Elbette seni dönülecek yere gönderecektir** meâlindeki âyet hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Mekke'ye. Bazıları dönülecek yerin kıyâmet
89 ve yeniden dirilme zamanı olduğunu söylemiştir. [§]Bazıları dönülecek yerin cennet olduğunu söylemiştir. Denildi ki: Ölüm. Bütün bunlar yeniden dirilme mânasına dönmektedir. Dönülecek yer, zâhir mânasıyla yeniden dirilmedir. Mekke'nin de insanların ardı sıra oraya dönmesi dolayısıyla dönülecek yer olarak nitelenmesi mümkündür. Aynı şekilde insanlar ardı sıra oraya toplandığı için Mekke'ye toplanma yeri de denilir[217]. Bununla birlikte dönülecek yeri Mekke olarak yorumlayanlar şöyle demektedirler: Hz. Peygamber'e Medine'ye hicret etmesi emredildiğinde o, oraya hicret etmişti. O, Medine'de iken şehrini, kendisinin ve atalarının doğduğu toprakları özlemişti. Bunun üzerine Cibrîl

---

215 el-Ankebût, 29/45.

216 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

217 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık".

(a.s.) ona bu âyeti, Mekke'ye döneceğine, düşmanlarına galip ve üstün geleceğine ve orayı fethedeceğine dair müjde olarak indirmiştir. Bu, dönülecek yerin Mekke olduğunu söyleyenlerin yorumudur[218].

Bu sözü edilenlerin dışında bir mânaya gelmesi de mümkündür. Bu durumda iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Sanki Hz. Peygamber, kendisini aralarından çıkardıkları için helâk olmalarından korktuğundan onlardan ayrılmasına üzülmüştür. Çünkü önceki ümmetlerde peygamber aralarından çıktığında kendilerine azap inmiştir. O, kavmi kendisini aralarından çıkardıklarında ve tebliğine olumlu cevaptan kaçındıklarında helâk edileceklerinden ve azaba mâruz kalacaklarından korkmuştur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye adetâ kendini helâk edeceksin!"[219]; (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme!"[220] Dolayısıyla Cenâb-ı Hak "sen oraya döndürüleceksin, onlara döneceksin, onlar da sana tâbi olacaklar ve sana iman edecekler. Onlar tümüyle bir helâke mâruz kalmayacak ve diğer ümmetler gibi azap edilmeyecekler" diye müjdelemiştir.

İkinci yorum şudur: Cenâb-ı Hak ona olan lütfundan dolayı bunu bildirmiştir. O, şöyle buyurmaktadır: Sana bu Kur'ân'ı indiren, sana bunu vahyeden Allah, sen bunun vahyedilmesini ve indirilmesini ummuyorken rahmeti ve lütfuyla sana vahyetmiş ve indirmiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Sen, bu kitabın sana verileceğini ummuyordun. Ancak o Rabb'inden bir rahmet olarak sana verildi"[221]. Buna göre Cenâb-ı Hak, oraya dönmeyi ummuyorken seni Mekke'ye döndürecektir.

[§]Eğer dönülecek yerden kasıt yeniden dirilme ise bu durumda âyet iki 90
şekilde yorumlanabilir. Biri âyetin müjdeleme mânasında olmasıdır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sana bu Kur'ân'ı indiren Allah seni, seni inkâr edenler ve tasdik edenlerle birlikte döndürecek ve yeniden diriltecektir. Böylece seni inkâr edenleri inkâr ettiklerinden dolayı cezalandıracak; seni tasdik edenleri tasdik edip inandıkları için mükâfatlandıracaktır.

İkincisi şudur: Cenâb-ı Hak onu belirtmekte ve onu muhatap almaktadır. Bununla birlikte bundan maksat onun kavmidir. Yani onlar yeniden diriltilecek ve döndürüleceklerdir. Dolayısıyla bu, Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne hitap

218 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 349-351.
219 eş-Şuarâ, 26/3.
220 Fâtır, 35/8.
221 Bir sonraki âyet-i kerîme.

ettiği, fakat onun kavmini kastettiği âyetler gibidir. Bu, onlara yönelik bir tehdit mânasına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin? **Kimin doğru yolda yürüdüğünü, kimin de apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilen Rabb'imdir.** Yani Rabb'im kimin doğru yolda yürüdüğünü en iyi bilendir ve ona doğru yolda yürümesi dolayısıyla karşılığını verecektir. Yine Rabb'im kimin apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilendir ve ona sapkınlığının karşılığını verecektir. Bu beyanın belirtilmesi şu anlama gelir: Bu söz, söz konusu inkârcılar, kendilerinin hak üzere ve doğru yolda oldukları ve atalarının da hak üzere ve doğru yolda bulunduklarına, sizlerin ise sapkınlık içinde olduğunuzu iddia ettikleri zaman söylenmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ, meâlen şöyle buyurmaktadır: **Kimin doğru yolda yürüdüğünü, kimin de apaçık bir sapkınlık içinde olduğunu en iyi bilen Rabb'imdir.** Biz mi yoksa siz mi? Yine bu beyan, aralarında hüküm vermesi ve herkesin yapmış olduğunun karşılığını bulması için Allah'ı hakem yapmak mânasına gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كُنْتَ تَرْجُٓوا اَنْ يُلْقٰٓى اِلَيْكَ الْكِتَابُ اِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ
فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ
بَعْدَ اِذْ اُنْزِلَتْ اِلَيْكَ وَادْعُ اِلٰى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ اِلَّا
وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

86. "Bu kitabın sana vahyolunacağını ummazdın; ama o, Rabb'inden bir rahmet olarak geldi. Öyleyse asla inkârcılara destek verme!"

87. "Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra artık onlar seni bunların gereğini yapmaktan alıkoymasınlar. İnsanları Rabb'ine çağır ve sakın müşriklerden olma!"

88. "Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz."

Bu kitabın sana vahyolunacağını ummazdın; ama o, Rabb'inden bir rahmet olarak geldi. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: **Sen ummazdın**. Sen itaatkar olsan da. Yani boyun eğen olsan da. **Bu kitabın sana vahyolunacağını.** Sana indirileceğini ve peygamber olacağını. Yani sen bunu ummazdın, fakat Allah lütfu ve rahmetiyle seni resûl ve nebî yaptı.

İkinci yorum şudur: Sen risâletin sana gelmesi şöyle dursun bunun kavminde ve kabilende olmasını da ummazdın. Çünkü onlar İsrâiloğulları'ndan ve Ehl-i Kitap'tan değillerdi. Risâlet ise daha önce sadece İsrâiloğulları'na hastı. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak rahmeti ve lütfuyla risâleti Araplar'a ve sana tahsis etti. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Öyleyse asla inkârcılara destek verme! Bu beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri bunun yasaklamak mânasında olmasıdır. Yani destek olma! Allah'ın koruması mânasındaki ısmet sıfatından dolayı böyle bir destek verme söz konusu olmasa da. Çünkü ısmet, emir ve nehyi engellememektedir. Bilakis ısmet sıfatının yararı emir ve nehiy sırasında ortaya çıkmaktadır. **91**

İkincisi, ilâhî beyanın ısmet konusunda ona güven ve onlara destek olmak noktasında ümitsizlik mânasına gelmiş olmasıdır. Sanki o, herhangi bir vakitte ötekilere destek olabileceğinden korkmuş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona bu hususta güven vermiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Korkma! Sen onlara destek olmazsın. Bu, şu ilâhî beyanlarda bildirilen husustur: "Onlardan dolayı üzülme"[222]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[223]. Burada onların imanı terketmeleri nedeniyle üzülmemesi bildirilmektedir. Önceki durum da böyledir.

Üçüncüsü, hitap her ne kadar zâhirde ona yönelik olsa da bundan maksat başkasıdır. Başka âyetlerde belirttiğimiz gibi Cenâb-ı Hak resûlüne hitap etmiş, fakat bundan başka bir mânayı kastetmiştir. Aynı şekilde **Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra artık onlar seni bunların gereğini yapmaktan alıkoymasınlar. İnsanları Rabb'ine çağır ve sakın müşriklerden olma!** meâlindeki âyet de böyledir. Bu âyette de öncekinde belirtmiş olduğumuz farklı yorumlar geçerlidir.

Aynı şekilde bu durum, **Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur** meâlindeki ilâhî beyanda da mevcuttur.

---

222 en-Nahl, 16/127.
223 Fâtır, 35/8.

O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Bazıları şöyle demiştir: **Her şey.** Allah'ın dışında yararı ve şefaati umulan her şey geçersizdir. Ancak Allah'ın rızası gözetilen ve bunun için yapılan eylemler böyle değildir. Bazıları şöyle demiştir: **Her şey yok olacaktır** ve zeval bulacaktır. **Onun kendinden başka**. Zira O diridir, ölmez; ebedîdir, yok olmaz. Bazıları şöyle demiştir: Yönelinen ve yapılan her iş gerçekleştirilen her amel yok olacaktır. Ancak Allah'ın yönelmeyi ve yapmayı emrettiği her iş ve fiil yok olmayacaktır. Bu, ilk yoruma yakındır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[29]ANKEBÛT SÛRESİ 93

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓ ﴿١﴾ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُٓوا اَنْ يَقُولُٓوا اٰمَنَّا وَهُمْ لَا
يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾

1. "Elif-Lâm-Mîm."

2. "İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"

Elif-Lâm-Mîm. Burada geçen hurûf-ı mukattaayı başka yerlerde açıkladık[1].

İnsanlar sanıyorlar mı ki? Bu beyan her ne kadar zâhirde soru (istifham) kalıbı olsa da olumlu mâna içermektedir. Çünkü Allah'tan sâdır olan her soru şeklindeki hitap (istifham), bilgi talebi ve soru, onaylama ve olumlu mâna ifade etmektedir. Çünkü her şeyden haberdar olandan ve her şeyi bilenden soru ve bilgi talebinin sâdır olması mümkün değildir. Zira soru sorarak öğrenme ve bilgi talebi gerçekte işler hakkında bilgisi bulunmayan kimseden gelir ve bunu bilmek için bilgi talep eder ve sorar. Allah Teâlâ ise bir şeyin kendisine gizli kalmasından münezzehtir. Dolayısıyla bu beyan onaylama ve olumlu mâna ifade etmektedir. Ayrıca **insanlar sanıyorlar mı ki?** sorusu iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Yani insanlar sanıyorlar. İkincisi şudur: Yani insanlar sadece iman ettik demekle bırakılacaklarını sanmasınlar.

[§]İman ettik demekle. Cenâb-ı Hak iman etmeyi bildirmiş, fakat kime 94
iman etme hususunu açıklamamıştır. Allah'a mı yoksa başkasına mı? Her insan mutlaka bir şeye iman ediyor, bir şeyi de inkâr ediyor. Âyette iman edilen şey veya kimse açıklanmıyor. Ancak Allah Teâlâ insanları mutlak olarak imandan, Allah ve resûlüne imanı anlamaya elverişli yaratmıştır. Onları buna

---

1 Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ilk âyetlerinin tefsirine bakınız.

elverişli olarak yarattı; öyle ki onlar mutlak olarak kitaptan Allah'ın kitabını; âhiret yurdundan cenneti anladılar. Bunun benzeri hususlar çoktur. Öyle ki onlar mutlak kitaptan Allah'ın kitabını; bahsettiğimiz mutlak imandan Allah ve resûlüne imanı; aynı şekilde mutlak dinden de Allah'ın dinini anladılar. Dolayısıyla **iman ettik demekle** meâlindeki ilâhî beyan "Allah'a ve resûlüne iman ettik" mânasına gelir.

[Allah'ın İnsanları Denemesinin Mahiyeti]

Denenip sınavdan geçirilmeden. Yani sınanmadan. Buradaki denenme, içinde sıkıntı bulunan sınanmadır. Allah kullarını durumların değişmesiyle sınamaktadır. Bu bazan darlık ve sıkıntıyla olur; bazan bolluk, refah veya çeşitli ibadetlerle olur. Tâ ki bu durum, iman ettiğini söylemesinin doğru veya yalan olduğuna dair insanlara bir alâmet olsun. Böylece onlar Allah'a iman ettiğinden haber veren herkesin doğru veya yalan söylediğini bilsinler. Zira kişinin bildirdiği ve "iman ettim" derken verdiği haberde yalancı olması mümkündür. Dolayısıyla Allah doğru ve yalan söylediklerini bilmeyi ameller sayesinde insanlar nezdinde doğruluğu ortaya çıkar. Öyle ki eğer imtihan ve denenme söyleme yönünden olsaydı belki de gerçek durum ortaya çıkmazdı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanda münafıklar hakkında bildirdiği durumdur: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[2]. Bu da, sınanmanın, içinde sıkıntının ve musibetin bulunduğu bir imtihan olduğunu göstermektedir. "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[3] meâlindeki âyet bu anlama gelir. Kişinin imanında doğruluğu, başına gelen sıkıntılarla ortaya çıkar. Bolluk ve refah ise onun tabiatına ve nefsinin arzularına uygun olandır. Dolayısıyla tabiatına uyan durumlarla onun imanda doğruluğu ortaya çıkmaz. Bilakis tabiatına aykırı olan ve tahammülü ona ağır gelen olgularla doğruluğu ortaya çıkar. Yine bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, imanı dille açığa vuran, fakat bunun aksini ve yalanlarını gizleyen bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, gerçekte Allah'a ve resûlüne iman eden, bununla birlikte çeşitli şekillerde azap edilen, bunun üzerine imanı terkeden ve inkâr eden bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Bunlar hakkında şu ilâhî beyan da nâzil olmuştur: "Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen

---

2 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

3 el-Enbiyâ, 21/35.

bir ceza gibi düşünürler"[4]. [§]Nasıl olmasın ki bunda imanı dile getiren ve 95
bunu kabul eden kimsenin, tabiatına uygun olan ve olmayan çeşitli şekillerde imtihan edileceği bildirilmektedir; tâ ki insanlar açısından doğruluğu ortaya çıksın, onlar da buna göre ona muamelede bulunsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذٖينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبٖينَ ﴿٣﴾

3. "Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır."

Andolsun ki biz, onlardan öncekileri de sınamıştık. Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır; kezâ O, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır. **Allah, elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır.** Bunun mânasını daha önce açıklamıştık. Yani O, meydana gelmemiş olduğu halde gerçekleşeceğini bildiği bir durumu ortaya çıkmış ve gerçekleşmiş gibi bilir. Yine O, var olmadığı halde var olacağını bildiği nesne ve olayları mevcut olarak kesinlikle bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ حَسِبَ الَّذٖينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّـَٔاتِ اَنْ يَسْبِقُونَا سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾

4. "Yoksa kötülük yapan o kişiler bizden kaçıp kurtulabileceklerini mi sandılar? Ne kadar yanlış düşünüyorlar!"

Yoksa kötülük yapan o kişiler sandılar mı? Bu ilâhî beyan da aynı şekilde iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Söz konusu kimseler sanmışlardır. İkincisi şudur: Bu beyan, yasaklama anlamında "sanmasınlar" demektir.

Bizden kaçıp kurtulabileceklerini. Kimse Allah'ın azabından ve cezasından kaçıp kurtulabileceğini sanmaz. Fakat onlar müslüman ve kâfirin bu dünyada nimet ve refah bakımından eşit olduklarını ve ölüm sırasında müslümanda olduğu gibi kâfire de azabın inmediğini gördüklerinde yeniden diri-

---

4 el-Ankebût, 29/10.

lişin olmadığını zannettiler. Bu durum onları yeniden dirilişi inkâra sevketti. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirttiği gibi: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[5]. Yani Cenâb-ı Hak bu ikisini yarattığında boşuna yaratmamıştır. Eğer yeniden dirilme olmasaydı bu yaratma boşuna olmuş olurdu. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın göğü ve yeri boşuna yaratmadığını biliyorlardı. Fakat yeniden dirilmenin olmaması durumunda bunların yaratılması boşuna olmuş olacaktır. Dolayısıyla onlar yeniden dirilmeyi inkâr ettiklerinde azabın ve karşılık bulmanın da olmadığını zannettiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَٓاءَ اللّٰهِ فَاِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ لَاٰتٍ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٥﴾

96 [§]***5. "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse bilsin ki Allah'ın belirlediği sürenin sonu mutlaka gelecektir. O, her şeyi bilir, her şeyi işitir."***

Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse. Cenâb-ı Hak kavuşmayı kendisine nispet etmiştir. Yine şu ilâhî beyanlarda dönüş ve yönelme de ona nispet edilmiştir: "Dönüş de yalnız O'nadır"[6]; "Her iş O'na döndürülür"[7]; "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[8]. Bunun dışındaki âyetlerde de benzer ifadeler yer almaktadır. Bu durum böyledir, çünkü dünya ve âlemin yaratılması kendi başına bir amaç değildir. Aksine dünya ve içindeki varlık âleminin yaratılmasının amacı âhirettir. Dolayısıyla dünyadaki varlıkların yaratılması, âhiretin bir hikmeti olmaktadır. Zira eğer âhiret olmasaydı bu dünyada sözü edilen varlıkların yaratılması bir oyun ve gereksiz bir durum olurdu. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[9] Cenâb-ı Hak zatına dönme amacı olmaksızın onların yaratılmasını bir oyun ve anlamsız bir durum olarak değerlendirmiştir.

Bilsin ki Allah'ın belirlediği sürenin sonu mutlaka gelecektir. O, her şeyi bilir, her şeyi işitir. Her şeyi işitir. Yani söylediklerini ve açığa vurduklarını. **Her şeyi bilir.** Yani gizlediklerini ve sır olarak sakladıklarını. Çünkü bu

---

5 "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!" (Sâd, 38/27).

6 bk. el-Mâide, 5/18; el-Mü'min, 40/3; eş-Şûrâ, 42/15; et-Teğâbun, 64/3.

7 Hûd, 11/123.

8 İbrâhim, 14/21.

9 el-Mü'minûn, 23/115.

anlatılan münafıkların kıssasıdır. Ya da bu beyanlar şu mânaya da gelebilir: **Her şeyi işitir.** Yani icabet eder. H**er şeyi bilir.** Yani ihtiyaçlarını ve durumlarını. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ جَاهَدَ فَاِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهٖ اِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

6. "Her kim elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur; çünkü Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur."

Her kim elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur. Şu ilâhî beyanlar da bu mânadadır: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[10]; "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[11]. Yani kendi aleyhinize. Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın insanları, kendi zatına dönük bir zararı giderme veya bir menfaati celbetme gibi bir ihtiyaçtan değil, aksine bir zararı giderme veya bir menfaati celbetme gibi kendilerine dönük bir ihtiyaçtan dolayı imtihan ettiği bildirilmektedir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak evreni ve içindeki varlık âlemini kendi zatına yönelik bir ihtiyaçtan değil, aksine insanların ihtiyaçlarından dolayı yaratmıştır. Ayrıca O, insan dışında yarattığı bütün mevcudatı insan için yaratmış ve bütün bunları onun hizmetine sunmuştur. Yine O, insanı bütün bunları kendi yararı ve ihtiyaçları için kullanmaya kādir kılmıştır.
[§]Bu, birçok âyette bildirilen bir husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle bu- 97
yurmuştur: "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir"[12]; "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[13]. Bu gibi ilâhî beyanlarda söz konusu durum açıklanmıştır. Buna göre Cenâb-ı Hak bu varlık âlemini zararları giderme ve menfaatleri celbetmeye dair ihtiyaçlarından dolayı insanları imtihan etmektedir. Bu nedenle **her kim elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur** buyurmuştur. Yani Allah'a yönelik bir yarar veya ihtiyaçtan dolayı değil, insanın ihtiyacı ve yararı için.

---

10 Fussılet, 41/46.

11 el-İsrâ, 17/7.

12 "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır" (el-Câsiye, 45/13).

13 el-Bakara, 2/29.

Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur. Bu beyan, sözü edilen hususların açıklamasıdır. Sonra, mücahede bazan şeytan ve cinlerle olur; bazan düşmanlarından olan insanlarla olur; bazan nefsin arzularıyla olur; bazan da dünya işlerine dair olur. Bunların hepsi Allah yolunda mücahededir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[14]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ
وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَحْسَنَ الَّذٖى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

7. "Biz, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanların (önceki) ***kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz."***

Biz, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz. Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Bu amellerinden dolayı alacakları karşılık, yapmış oldukları amellerin daha güzelidir. Çünkü bu karşılığın değeri yapmış oldukları amellerin değerinden daha büyük ve daha güzeldir. Zira onların amellerinin büyük bir değeri yoktur. Çünkü onlardan bir geceyi bir dirhemle veya bir gün ve bir gece ihtiyacını karşılayacak bir bedelle ihya edenler vardır.

İkincisi, kişinin yaptığı ameller farklı şekillerdedir: Tövbeyle affedilen veya karşılığında ceza görülen kötülükler; bol sevapla karşılık buldukları iyilikler; kendi ihtiyaçları için yapmış oldukları, karşılığında ceza veya mükâfat almadıkları mübah olan ameller. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle
98 buyuruyor: **Onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz. [§]**Bunlar onların Allah rızası için yaptıkları iyilikler ve hayırlardır. **Onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz.** Bu ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Onların kötülükleri affedilip iyilik çeşitlerinden biriyle değiştirilir ve onlar bunun daha güzeliyle ödüllendirilir. Bu husus şu ilâhî beyanda dile getirilmiştir: **(Önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz.** *Bu konuda en doğrusunu Allah bilir.*

---

14 Bu sûrenin 69. âyeti.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَاِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بٖى مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا اِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

8. "Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onların sözüne uyma! Sonunda dönüşünüz yalnız bana olacaktır. İşte o zaman, vaktiyle yapmış olduğunuz her şeyi önünüze koyacağım."

Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik. Bu âyetteki "hüsnen" (حُسنا) kelimesi "ihsânen" (إحسانا) şeklinde de okunmuştur[15]. Zeccâc şöyle demiştir: "Hüsnen" (حُسنا) şeklinde okunması daha kapsayıcı ve daha uygundur. Çünkü bu anlam, bir şeyin kendinde iyiliğe ve ebeveynine iyilik etmesi anında insanda var olan iyiliğe dairdir[16]. Bir şeyin kendinde iyilik varsa "hasüne kezâ" (حسُن كذا) denilir. "İhsan" (الإحسان) ise söz konusu işten etkilenen kimsede iyi olan özellik demektir. Veya buna benzer ifade kullanılır. Bununla birlikte "İhsan" (الإحسان) aynı şekilde zatı itibariyle kendinde iyilik bulunan özelliktir. İyi bir iş yaptığında -ki bu durumda iyi olmuş olur- "ahsene" (أحسن) denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa. Eğer bu hitap müminlere ise âyetin yorumu şöyle olur: **Ama onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa.** Yani Allah'ın bir ortağı olduğuna dair seni zorlarlarsa. Yani sen biliyorsun ki O'nun bir ortağı yoktur, dolayısıyla bana ortak koşma. Bu şu ilâhî beyan gibidir: "Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz?"[17] Yani sizin söylediklerinin aksine O, bilmektedir. O'nun ortağı olduğuna dair **hakkında bilgi sahibi olmadığın** sözü bu mânadadır. Yani O'nun ortağının olmasına dair söylenene aykırı bilgin vardır. Eğer hitap kâfirlere ise ilâhî beyan şu mânaya gelir:

15 bk. Abdülâl Sâlim Mekrem-Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, III, 373.

16 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 161.

17 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

99 Onlar Allah hakkında bilgi sahibi olmadıkları şeyleri söylüyorlar. **[§]Onların sözüne uyma!** Cenâb-ı Hak ebeveyne iyiliği, onlara güzel davranmayı ve itaatlerinde Allah'a isyan olmadıkça onlara itaat etmeyi emretmiştir. Bu durum onlara itaatin her konuda ve onlara iyilik olan her hususta vâcip olmadığını, aksine itaatin sadece yaratıcıya itaat içeren hususlarda olması gerektiğini bilmek içindir.

Sonunda dönüşünüz yalnız bana olacaktır. İşte o zaman, vaktiyle yapmış olduğunuz her şeyi önünüze koyacağım. Bu beyan, insanların her daim yaptıklarında dikkatli olmaları ve Allah'a isyan içeren davranışları yapmamalarına ilişkin bir tehdittir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

9. "İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara gelince, onları (katımızda) ***mutlaka iyiler arasına alacağız."***

İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara gelince, onları (katımızda) mutlaka iyiler arasına alacağız. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: İman edip yararlı işler yaptığı halde bazı kötülükleri bulunan kimselerin bu kötülüklerini silip yararlı işlerle değiştireceğiz, sonra da onları kötülükleri bulunmayan iyiler arasına alacağız. Bu kötülükleri bulunmayan iyiler peygamberlerdir. Zira Kur'ân'da "iyiler" olarak belirtilenlerin çoğundan maksat peygamberlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* belirttiğimiz gibi bu, onlar için kötülüklerin silinmesi mânasına gelir. Nitekim bu mâna, daha önce Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanda bildirdiği gibidir: "Biz, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz"[18]. **Onları (katımızda) mutlaka iyiler arasına alacağız.** Bu ilâhî beyanının şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani onları iyilerden yapacağız.

Eğer denilirse ki: Onlar zaten iyilikler yaptıkları halde **onları (katımızda) mutlaka iyiler arasına alacağız** meâlindeki âyetin mânası nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bunun mânası başta belirttiğimiz anlamdır. Buna göre onlar iyilikler yapmıştır, ancak onların bazı kötülükleri bulunmaktadır ki bunlar iyiliklerle silinmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak onları hiç kötülükleri bulunmayan iyiler arasına alacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

18 Bu sûrenin 7. âyeti.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَٓا اُو۫ذِىَ فِى اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ
النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ وَلَئِنْ جَٓاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ اِنَّا كُنَّا
مَعَكُمْ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا فٖى صُدُورِ الْعَالَمٖينَ ﴿١٠﴾

[§]***10. "İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, 'Allah'a inanıyoruz' der-*** 100
ler; ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünürler. Ama Rabb'inden bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek müminlere)***, 'Aslında biz hep sizinle olduk' derler. Peki ama herkesin kalbindekileri en iyi bilen Allah değil midir?"***

İnsanlar arasında öyleleri de vardır ki, 'Allah'a inanıyoruz' derler; ama Allah uğrunda bir sıkıntıyla karşılaşınca insanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünürler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Bunlar dilleriyle iman etmiş kimselerdir. Bunlara insanlardan bir belâ gelse veya kendilerine ve mallarına bir musibet gelse akılları başlarından gider; bu durumda dünyadaki bu sıkıntıyı Allah'ın âhiretteki azabı gibi değerlendirirler. Sonra, Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Ama Rabb'inden bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek müminlere), 'Aslında biz hep sizinle olduk' derler.** Bu münafıkların alâmetidir. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, gizli ve açık bir şekilde Allah'a iman etmiş, fakat Allah'a ve resûlüne imanından dolayı eziyet görmüş, bunun neticesinde imandan çıkıp ve inkâr etmiş kimseler hakkında inmiştir. Bu yoruma göre **Ama Rabb'inden bir yardım gelecek olsa o zaman da mutlaka (gerçek müminlere), 'Aslında biz hep sizinle olduk' derler** meâlindeki âyetin öncekinden bağımsız ve yeni bir cümle olarak anlaşılması gerekir. Bu beyan münafıkların yaptıklarını açıklamak ve bildirmek içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlardan gördükleri eziyeti Allah'tan gelen bir ceza gibi düşünürler. Yani insanların kendisine yaptıkları eziyeti ve bozgunculuğu, istediklerini vermeye dair olarak kabul etti ki o da inkâr etmektir. **Allah'tan gelen bir ceza gibi.** Yani bu kâfirlerden istenen imana ilişkindir. Çünkü inkârcılara Allah'ın azabı geldiğinde veya azabın gelme korkusu onlarda şiddetlendiğinde kendilerinden istenen O'na iman etmeyi ve O'nun birliğini tasdik etmeyi Allah'a sunarlar. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen husustur: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a ya-

karırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar"[19]. Bu beyanın başka bir şekilde yorumlanması da mümkündür. Buna göre onlar, imanı terketmede insanların eziyetini bu konudaki Allah'ın azabı gibi görüyorlar. Yani insanlardan gördükleri eziyeti, Allah'tan gelmiş gibi kabul ediyorlar ve bunun neticesinde imanı terkediyorlar.

Peki ama herkesin kalbindekileri en iyi bilen Allah değil midir? Eğer bu beyan, açık ve gizli olarak gerçekten Allah'a iman eden kimse hakkındaysa bu durumda, eziyet görmesinden dolayı imanı terketmesine dair olarak bu kişinin kınanması mânasına gelir. Çünkü böyle biri onların karşısında dil ile inkârı açıklayabilir, böylelikle kendisine yönelik eziyeti giderebilir, dolayısıyla gizli olarak gerçekte mümin olabilirdi. Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: "Kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere"[20]. Eğer âyet münafıklar hakkındaysa bu durumda Cenâb-ı Hak
101 şöyle buyurmaktadır: [§]Kalbinizde aksi durum olduğu halde nasıl inkârı gizlediniz? Halbuki Allah'ın bütün varlıkların kalbindekileri bildiğini bilmektesiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقٖينَ ﴿١١﴾

11. "Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir."

Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir. Bunun yorumunu daha önce açıkladık. Şöyle ki Allah olacağını bildiği olayı var olmuş gibi bilir; yine yeryüzünde şu vakitte ortaya çıkacağını ve var olacağını bildiği bir şeyi de ortaya çıkmış ve mevcut olmuş gibi bilir.

وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّبِعُوا سَبٖيلَنَا وَلْنَحْمِلْ
خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلٖينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ اِنَّهُمْ
لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾

---

19 el-Ankebût, 29/65.

20 "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlaradır; bunlar için çok büyük bir azap vardır" (en-Nahl, 16/106).

12. "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir; hakikatte onlar katıksız yalancılardır."

[Varsa Günahı Bana Olsun Diyen Yalancılar]

İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Sanki delillere ve âyetlere dair insanlarda şüphe oluşturacak sorularla bunlara karşı çıkmaktan aciz kaldıktan sonra bu sözleri dile getirmişlerdir. Yine bunlara düşmanlık etmek ve karşıt delil sunmaktan aciz kaldıktan sonra bunu söylemişlerdir. Bütün bunlardan aciz kaldıklarında Cenâb-ı Hakk'ın bildirdikleriyle meşgul olmuşlar ve müminlere bu sözleri söylemişlerdir: **Gelin bizim yolumuza uyun**. Yani dinimize. **Günahınızı biz yüklenelim.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* kâfirler şöyle demektedirler: Gelin bizim yolumuza uyun, zira bu yol doğrudur. Eğer size bir günah yazılırsa veya buna uyduğunuz için günah işlerseniz, biz sizin günahlarınızı yükleniriz. Bazıları şöyle demiştir: Kendi içlerinden iman edenlere demişlerdir ki: Sizler de bizler de yeniden diriltilmeyeceğiz, dolayısıyla bizim yolumuza uyun. Eğer sizin aleyhinize bir durum olursa onu da biz yüklenelim. Bu, ilkine yakın bir yorumdur. Bir diğer muhtemel yoruma göre onlara derler ki: Gelin bizim yolumuza uyun, zira Allah bize bunu emretti. Eğer bu konuda hata ederseniz, biz sizin hatanızı da yükleniriz. Veya buna benzer sözler. Onların bu sözleri çelişkilidir. Çünkü onlar dinlerine uymakta hata etmekte olduklarını belirtmişler, ancak bununla belirttiğimiz durumu istemeleri müstesna. İkincisi, onlar ötekilerin günahlarını garantili olarak devralacaklarını ve yükleneceklerini söylüyorlardı. Ancak bunu, hata talebi lehinde olan kimsenin izniyle değil, aksine bu durum kendisi için aleyhte olan kişinin izniyle yapıyorlardı. Halbuki garanti, günah yükünü taşıyan kimsenin izniyle geçerli olmaz.

Sonra, Cenâb-ı Hak onların bu günahı yüklenmeyeceklerini bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: **Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir; hakikatte onlar katıksız yalancılardır. Onlar katıksız yalancılardır** mâlindeki âyet şu mânaya gelebilir: Ötekilerin günahını yüklenmeye dair sözlerinde yalancıdırlar. Yani onlar bunu yüklenmeye güç yetiremezler. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar kendi yollarına uyma konusunda yaptıkları çağrıda yalancıdırlar. Yine bu beyan şu anlama da gelebilir: Onlar Allah'ın kendilerine bunu emrettiğine dair sözlerinde yalancıdırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالاً مَعَ اَثْقَالِهِمْ وَلَيُسْـَٔلُنَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

102 [§] ***13. “Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir. Uydurmakta oldukları şeylerden de kıyâmet günü şüphesiz, sorguya çekileceklerdir.”***

Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir. Kendi sapkınlıkları dolayısıyla kendi günahlarını ve başkalarını saptırdıkları ve onlara bu konuda çağrıda bulundukları için nice ağırlıklar yükleneceklerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular”[21]. Anlatıldığına göre Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kim bir hidâyete davet eder ve buna uyulursa, uyanların sevabının misli söz konusu kimseye yazılır, diğerlerinin sevabından da bir şey eksilmez. Kim bir sapkınlığa davet eder ve buna uyulursa, uyanların günahlarının misli söz konusu kimseye yazılır, diğerlerinin günahından da bir şey eksilmez”[22].

Uydurmakta oldukları şeylerden de kıyâmet günü şüphesiz, sorguya çekileceklerdir. Bazıları şöyle demiştir: Uydurmaları, putları ilâh edinmeleridir. Zira uydurma fiil ve sözle olabilir. Yine onların uydurmalarının, ötekilerin günahlarını yüklenmeleri mânasına gelmesi mümkündür. Veya Allah’ın bunu kendilerine emretmiş olmasına dair sözleridir. Yahut taptıkları putlara ilâh adını vermiş olmalarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِه۪ فَلَبِثَ ف۪يهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْس۪ينَ
عَامًا فَاَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾

14. “Andolsun, biz Nuh’u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayıverdi.”

---

21 en-Nahl, 16/25.

22 Farklı lafızlarla çeşitli hadis kaynaklarında rivayet edilmiştir (bk. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*’, “Kur’ân”, 41; Müslim, “İlim”, 16).

Andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Cenâb-ı Hak bu haberi iki açıdan bildirmektedir. Bunlardan biri şudur: O, resûlünü kavminin ona yönelik eziyetine karşı sabrettirmektedir. Çünkü O, Nuh'un (a.s.) dokuz yüz elli yıl kavminin arasında yaşadığını bildirmiştir. O, kavmini Allah'ın birliğine davet etmiş, fakat sadece ailesinden bir grup dışında kimse onun davetine icabet etmemiştir. Kavminin tehditleri onu Allah'ın dinine davet etmekten alıkoymamıştır. Nitekim kavmi şöyle demiştir: "Ey Nuh! dediler, 'Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!'"[23] Kavmi buna benzer tehditler yöneltiyordu. Fakat bu tehditler Nuh'u (a.s.) davetten alıkoymamıştır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[24].

[§]İkinci olarak O, görüşü bozuk kimseleri reddetmektedir. Çünkü o kimseler şöyle demektedir: Öğüt, öğüt verenin kusuru ve kendini bu işe vermemesi sebebiyle öğüt verilenlere fayda vermemektedir. Dolayısıyla şöyle denilir: Nuh (a.s.) kavmini dokuz yüz elli yıl davet etmiş, fakat sadece bir grup ona iman etmiştir. Onun bir eksiklik ve kusurunun bulunması mümkün değildir. Bu durum muhtemelen öğüt verilenlerin bedbahtlığı (şekavet) dolayısıyla öğüdün fayda vermediğini göstermektedir. 103

Neticede tûfan kendilerini yakalayıverdi. Bazıları şöyle demiştir: Bu, şiddetli yağmurdur. Tûfanın içinde helâk olan her türlü musibet mânasında olması mümkündür. Buradaki tûfan onlara indirilen su olup bu su onları boğmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zeccâc şöyle demiştir: Bu ilâhî beyandaki istisna, önce geçen ifadeyi tekit etmek mânasındadır. Bu, önce geçen ifadenin arkasından zikretmek gibidir. Veya benzer bir sözü ifade etmektir[25]. Biz şöyle deriz: Eğer daha önce geçen ifade yeterli ve tam ise bunun peşi sıra gelen istisna öncekinin tekidi anlamına gelir. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Dediler ki: Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız"[26]. "Suçlu bir kavme" meâlindeki ilâhî beyan yeterli ve tam bir ifade olup Lût'a tâbi olanların bu kapsama girmediği anlaşılmaktadır. Zira Cenâb-ı Hak "suçlu" ifadesini kullanmıştır. Çünkü

---

23 eş-Şuarâ, 26/116.

24 el-Ahkāf, 46/35.

25 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 123-124.

26 el-Hicr, 15/58-59.

ona tâbi olanlar suçlu değildi. Dolayısıyla bu beyan yeterli ve anlaşılır bir ifade olup Lût'a tâbi olanların belirtilmesine ihtiyaç bulunmamaktadır. Bununla birlikte tekit mânasında bildirilmiştir. Şu ilâhî beyanlar da bu mânadadır: "İffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla"[27]; "iffetli yaşamaları, zina etmemeleri şartıyla"[28]. Zira Cenâb-ı Hak "iffetli yaşayan erkekler" buyurmuştur. Bu beyandan bunların zina etmedikleri anlaşılmaktadır. Yine "iffetli yaşayan kadınlar" sözü de böyledir. Bunların da zina etmedikleri ve gizli dost tutmadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu ifadeler tekit için belirtilmiştir. Eğer cümlede daha önce geçen ifade mücmel ve genel ise bu durumda istisna, ifadede "min" (من) harfinin gizlenmesi suretiyle murat edilenin anlaşılması içindir. **Elli yıl hariç bin yıl** sözü de böyledir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Nuh (a.s.) onların arasında bin yıldan dokuz yüz elli sene kaldı. İnsanların şu sözleri de bu meyandadır: Falan kişiye şu kadar hariç on dirhem borcum vardır. Bu sözü söyleyen sanki şöyle demiş olmaktadır: Falan kişiye on dirhemden şu kadar para borcum vardır. Bu ifade biçimi mânanın anlaşılması içindir. Bazıları şöyle demiştir: Tûfan bir yoldan veya başka bir yerden taşan ve yayılan her
104 türlü su demektir. [§] Aynı şekilde her şeyi silip götüren ölüm de tûfan ve tûfan suyu olarak isimlendirilir. Bu, A'râf sûresinde bildirilen beyandır[29]. Bazıları tûfanın boğulma olduğunu söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَنْجَيْنَاهُ وَاَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا اٰيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

15. Fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık.

Fakat biz onu kurtardık. Yani Nuh'u (a.s.). **Gemidekileri de**. Yani gemiye girenleri. **Bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık**. Bazıları şöyle demiştir: Bunun ibret yapılması, var olan bütün gemilerin yok olması söz konusu geminin ise bugüne kadar olduğu şekliyle kalmış olmasıdır. Bazıları şöyle demiştir: **Bunu bir ibret yaptık.** Onlardan sonrakiler için. Dolayısıyla bu ibret onları peygamberleri inkâr etmekten ve onlara karşı inatçılık yapmaktan alıkoyar.

---

27 en-Nisâ, 4/24.

28 en-Nisâ, 4/25.

29 Bu tûfan, şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

وَاِبْرٰهِيمَ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾

16. "İbrahim'i de (resûl olarak gönderdik)***. Kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin ve O'na itaatsizlikten sakının. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır."***

İbrahim'i de (resûl olarak gönderdik). Kavmine şöyle demişti. Bu beyan, "andolsun, biz Nuh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik"[30] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Yani aynı şekilde İbrahim'i de kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. Veya bunun "fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık" meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılı olması mümkündür. Yani aynı şekilde İbrahim'i de ateşe atıldığında kurtardık. Veya şöyle denilebilir: İbrahim'i hatırla ki o kavmine "Allah'a kulluk edin" demişti. **Kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin ve O'na itaatsizlikten sakının.** Bu beyanın itikatla ilişkili olması mümkündür. Yani Allah'ın birliğine inanın. **Sakının**. Yani O'na şirk koşmaktan. **Allah'a kulluk edin** sözünün muamelâtla ilişkili olması da mümkündür. Yani sadece O'na ibadet edin. **Sakının.** Yani taptığınız putlara ibadet etmekten sakının. **Sakının** sözü yasak konumundadır. Yani Allah'a kulluk edin, O'nun birliğine iman edin ve O'ndan başkasına kulluk etmeyin. Dolayısıyla bu beyanda önce geçen emre aykırı davranmaya dair yasak bulunmaktadır. Yani şöyle davranın, buna aykırılık teşkil eden davranışlardan da sakının. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bu sizin için daha hayırlıdır. Yani Allah'a kulluk sizin için daha ha- **105**
yırlıdır**. Eğer bilirseniz**. Buradaki "in" (إن) hafinin "iz" (إذ) mânasında kullanılması mümkündür. Yani bunun sizin için daha hayırlı olduğunu bildiğiniz vakit. "İn" (إن) edatının "iz" (إذ) yerine kullanılması mümkündür.

اِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ اِفْكًا اِنَّ الَّذٖينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾

[30] Bu sûrenin 14. âyeti.

17. "Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten acizdirler. O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda O'na döneceksiniz."

Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Yani putları, ilâhlar ve kulluk edilecek varlıklar olarak nitelemekle yalanlar uyduruyorsunuz. Yani onlar ne ilâhlar ne de kulluk edilecek varlıklardır. Bu ilâhî beyana ilişkin bir diğer yorum şöyle denilmesidir: **Asılsız inançlar uyduruyorsunuz**. Yani bu putlara ibadet etme ve bunların ibadete lâyık varlıklar olduğuna dair yalanlar uyduruyorsunuz. Yani bu putlar ibadete lâyık değildirler. İbadete lâyık olan sizin taptıklarınız değil, bilakis Allah'tır. Bazıları şöyle demiştir: Yani gerçek değil, asılsız ilâhlar edindiniz. Bu, belirttiğimiz yoruma yakındır.

Sonra, Cenâb-ı Hak onların putlara kulluk etmeleri dolayısıyla akılsızlıklarını ve bu putların kendilerine tapanlara karşı aciz kaldıklarını açıklamıştır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten acizdirler.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bu dünya hayatında insanlar birbirine ancak yapmış olduğu hizmet karşılığında bir menfaat elde etme amacıyla veya daha önce kendisine yapılmış bir iyilikten ötürü hizmet eder. Halbuki sizin taptığınız putlar size rızık vermekten ve size yarar sağlamaktan acizdirler. Ayrıca onların daha önce size bir yararları da olmamıştır. Dolayısıyla bunlara nasıl taparsınız?

O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın. Yani size rızık veren, size yarar sağlayan ve bunlara sizin için güç yetiren Allah'a kulluk edin; bunlara güç yetiremeyene tapmayı bırakın. **O'na kul olun**. Bu beyan daha önce açıkladığımız iki mânaya gelebilir. Bunlar tevhit ve kulluktur. **O'na şükredin**. Yani size verdiği nimetlere karşı ona şükredin. **Sonunda O'na döneceksiniz**.

وَاِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ كَذَّبَ اُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ اِلَّا
الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

18. "Eğer** (gerçeği) **yalanlamaya kalkışırsanız, bilesiniz ki sizden önceki nice topluluklar da böyle yalanlamalarda bulundular. Elçinin görevi açık bir tebliğden ibarettir."

Eğer (gerçeği) yalanlamaya kalkışırsanız, bilesiniz ki sizden önceki nice topluluklar da böyle yalanlamalarda bulundular. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Onlar, İbrahim hakkında verdiği haberlerde sana inanmasalar da bilesin ki senden önceki topluluklar da İbrahim'e (a.s.) dair verdikleri haberlerde peygamberlerini yalancılıkla itham etmiştir. [§]Hal- 106
buki her dinî zümre kendisini ona nispet etmiş ve onun dinine ve mezhebine mensubiyet iddia etmişti. İkinci yorum şudur: Onlar tebliğ etmiş olduğun nübüvvet hakkında seni inkâr etseler de senden önceki topluluklar da nübüvvet tebliğlerinde peygamberlerini inkâr etmiştir. Peygamber'in görevi açık bir tebliğden ibarettir. O, onlara kesin deliller ve mûcizelerle bunun Rab'lerinden gelen bir risâlet olduğunu açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُع۪يدُهُ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ
يَس۪يرٌ

19. "Peki onlar, Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi? Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır."

[Ölümden Sonra Dirilmeye Aklî Deliller]

Peki onlar, Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığını, sonra onu ardarda sürdürdüğünü görmezler mi? Onlar, Allah'ın kendileri vasıtasıyla yarattığı sebepleri bilmekten aciz olsalar ve buna güç yetirmeleri mümkün olmasa da ilk defa varlıkları Allah'ın nasıl yarattığını görmüşlerdir. Aynı şekilde her ne kadar insanların buna güç yetirmesi ve bunu idrak etmesi mümkün olmasa da Allah ilkin yarattığı gibi onları yeniden yaratacaktır. Zira yeniden yaratmadaki harikulâdelik ilk yaratmadaki harikulâdelikten fazla değildir. Aksine ilk yaratmadaki harikulâdelik yeniden yaratmadakinden fazladır. Çünkü yeniden yaratma size göre ilk yaratmadan daha kolay ve daha basittir. İlk yaratmaya güç yetiren yeniden yaratmaya daha çok güç yetirir. **Kuşkusuz bu, Allah için kolaydır**. Hem ilk yaratma hem de yeniden yaratmada hiçbir şey O'nu aciz kılmaz. Zira O, zatıyla kādirdir.

قُلْ س۪يرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَاَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ
النَّشْاَةَ الْاٰخِرَةَ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ

20. "(Resûlüm!) ***De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kādirdir.***"

De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlattığını görün. Yeryüzünde gezip dolaşma ve bakma emri yeryüzünde yürüyerek gezme emri değildir. Aksine Cenâb-ı Hak, yeryüzündeki varlıklar hakkında düşünmeyi ve içindeki varlık âleminin bir düzenleme, bilgi ve hikmetle, vasıta olmaksızın mükemmel ve sağlam bir şekilde ilk defa yaratılması hakkında tefekkür etmeyi emretmiştir. Bu, ilkin ve yeniden yaratmayı takdir etmenin onların güç ve kudretlerinin dışında olduğunu bilmeleri içindir. Yine varlığı vasıtasız ve yokluktan ("lâ şey"den) ilkin yaratanın yeniden yaratmaya da kādir olduğunu bilmeleri içindir. Her ne kadar insanların kudretleri ve bünyeleri buna güç yetiremese de yine bunun gibi yeniden yaratma ve ikinci hayatı gerçekleştirmeye de onların güçleri ve tabiatları yeterli olmasa da ilk yaratmayı gerçekleştiren buna da kādirdir. Bu beyan hakkında şöyle de denilebilir: Bakınız ve düşününüz ki varlığın, yeniden hayata dönüş ve yaratılış olmaksızın ilk
107 yaratılmasının bizzat hikmet ve ilim sahibi biri tarafından başlatılması [§]aklen bir hikmet değildir. Zira bütün felsefe ve akıl nazarında dost ile düşmanın; şükreden ile nankör inkârcının; itaatkâr ile âsinin ayrıştırılması gerekir. Zira Cenâb-ı Hak bu dünyada bunları eşit yaratmış ve bu dünyada onları nimetlere ortak yapmıştır. Öyle ki şükredenin sahip olduğunu nankör inkârcıya da; dostun sahip olduğunu düşmana da; itaatkârın sahip olduğunu âsiye de vermiştir. Dolayısıyla bunların ayrıştırıldığı başka bir âlemde yeni bir hayatın olması gerekir ki O'nun ilk yaratması ve mevcudatı ortaya çıkarması bir hikmet, düzen ve ilme dayalı olsun; bu yaratma gereksiz ve boş bir fiil olmasın. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah her şeye kādirdir.** Hem ilk yaratmaya hem de âhirette yaratmaya. Onu hiçbir şey aciz bırakamaz. Zira O, zatıyla kādirdir.

يُعَذِّبُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَٓاءُ وَاِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾

21. "O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Hepiniz dönüp dolaşıp O'na varacaksınız."

O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Bunun dünyada olması mümkündür. O, dünyada **dilediğine azap eder.** Yani sıkıntı ve darlıkla dilediğini imtihan eder. **Dilediğini esirger**. Yani dilediğini bolluk ve refahla imtihan eder. Bu durumda azap etme sıkıntı ve darlıktan kinâye; esirgeme bolluk ve re-

fahtan kinâyedir. Bu tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz"[31]. Buna göre **O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Hepiniz dönüp dolaşıp O'na varacaksınız** meâlindeki ilâhî beyanı da bu mânadadır. Yani döndürüleceksiniz. Yine bu beyanda bildirilen durumun âhiretteki azap ve esirgeme olması da mümkündür. Yani O, bu dünyada azabı hak eden kimseye âhirette azap edecek; bu dünyada rahmeti hak eden ve Allah'a itaat eden kimseyi de âhirette esirgeyecektir.

وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَٓاءِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿٢٢﴾

22. "Ne yeryüzünde ne de gökte Allah'ı çaresiz bırakabilirsiniz. Allah'ın dışında bir himayeciniz ve yardımcınız da yoktur."

Ne yeryüzünde ne de gökte Allah'ı çaresiz bırakabilirsiniz. Yani siz yeryüzünde de olsanız, gökyüzünde de olsanız Allah'ı aciz bırakamazsınız. Bu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Yani ey yerde yaşayanlar, siz yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamazsınız; ey gökyüzünde yaşayanlar sizler de gökyüzünde Allah'ı aciz bırakamazsınız.

[§]Mûtezile'nin benimsediği görüşün zâhirine göre onlar Allah'ı aciz bı- 108
rakmaktadırlar. Çünkü onlar şöyle demektedir: Allah seçkin ve iyilik sahibi insanların hayatına devam etmelerini diler, sonra da bir kâfir gelerek Allah'ın söz konusu vakte kadar hayatta kalmalarını dilediği ecellerinden önce onları öldürebilir. Yine onlar şöyle demektedirler: Allah, insanların helâl rızık yemelerini ve doğru bir yolla ve nikâhla çocuk sahibi olmalarını dilemiş, fakat insanların bir kısmı rızıklarını haram yoldan aramışlar ve zina etmişlerdir. Allah da onların çocuklarını, yaptıkları zina sonucunda yaratmıştır. Allah ister dilesin ister dilemesin, bu fiilleri yapmaktadır, onların dilediklerinden kurtulmaya güç yetirememektedir. Bundan daha büyük bir acizlik olabilir mi? Bu gibi sözlerdeki aşırılıktan Allah'a sığınırız.

Yeryüzünde Allah'ı çaresiz bırakamazsınız. Onlar -yani kâfirler- Allah'ı aciz bırakamayacaklarını ve buna güç yetiremeyeceklerini biliyorlar. Fakat Cenâb-ı Hak böyle bildiriyor. Çünkü onlar, Allah'ın azabından kurtulan ve kaçan birileriymiş gibi davranıyorlar. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gi-

---

31 el-Enbiyâ, 21/35.

bidir: "Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara"[32]. Onlar Allah'ın âyetlerini boşa çıkarmak için çaba harcamaya güç yetiremediklerini biliyorlar. Fakat onlar Allah'ın âyetlerini red ve inkâr etmek için bunları boşa çıkarmaya çaba harcayanlar gibi davranıyorlar. Yoksa onlar bu konuda yeterli olan ve buna boyun eğen birinin çaba göstermesi gibi davranamazlar. İlk durum da böyledir.

Allah'ın dışında bir himayeciniz ve yardımcınız da yoktur. Yani Allah'ın dışında ummuş olduğunuz herhangi bir yardım ve şefaat yoktur. Yani sizin için böyle bir durum yoktur. Çünkü onlar putların Allah katında kendilerine şefaatçi olacakları ve kendilerini Allah'a yaklaştıracakları umuduyla bunlara tapıyorlardı. Şu ilâhî beyanlarda bu husus belirtilmiştir: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır"[33]; "bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[34]; "sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[35]. Bunlar gibi birçok âyette bu durum bildirilmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bu putlara tapmakla umduğunuz yardım ve himaye gerçekleşmeyecektir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَلِقَٓائِه۪ٓ اُو۬لٰٓئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَت۪ي
وَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢٣﴾

109 [§]*23. "Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler, işte bunların rahmetimden ümitleri olamaz ve bunlar için acı bir azap vardır."*

Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler. Allah'ın âyetlerinden maksat peygamberlerin kendi nübüvvetlerini ispat etmek üzere göstermiş oldukları mûcizeler olması mümkündür. Yine Allah'ın âyetlerinden kastedilenin, O'nun birliği, ulûhiyeti ve O'na kavuşmaya dair delil getirdiği âyetler olması da mümkündür. Yani onlar yeniden dirilmeyi inkâr ettiler. Daha önce yeniden dirilmenin Allah'a kavuşma olarak nitelenmesinin nasıl olduğunu belirtmiştik. Hasan-ı Basrî Allah'ın âyetlerinden

---

32 el-Hac, 22/51; Sebe, 34/5.

33 Meryem, 19/81-82.

34 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

35 "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir" (ez-Zümer, 39/3).

maksadın O'nun dini olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde o, Kur'ân'da geçen "âyet" kelimelerinin hepsinin din mânasında olduğunu söylemektedir[36].

İşte bunların rahmetimden ümitleri olamaz. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Rahmetimden**. Yani cennetimden. Bunun yorumu şudur: Onlar yeniden dirilmeyi inkâr etmişlerdir. Bunu inkâr ettikleri için sevabın ve karşılığın olmadığını zannetmişlerdir. **Rahmetimden** sözünün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani peygamberlerimden ve kitaplarımdan. Çünkü Allah, peygamberleri ve kitaplarını birçok âyet-i kerîmede rahmet olarak nitelemiştir[37]. Onların bunlardan ümitleri olmaz, zira bunları yalanlamışlar ve inkâr etmişlerdir. Yine onların Allah'ın peygamber ve kitap göndermesinden ümitleri yoktur. **İşte bunların rahmetimden ümitleri olamaz** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani onlar âyetlerimi ve peygamberlerimi inkâr ettikleri için rahmetimden ümitleri olmaz. **Bunlar için acı bir azap vardır**.

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ اَوْ حَرِّقُوهُ فَاَنْجٰيهُ اللّٰهُ
مِنَ النَّارِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Kavminin** (İbrahim'e) **cevabı, 'onu öldürün ya da yakın!' demekten ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. İşte bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır."

Kavminin (İbrahim'e) cevabı, 'onu öldürün ya da yakın!' demekten ibaret oldu. "Kavminin cevabı şöyle şöyle demekten ibaret oldu" sözü bütün vakitlerde ve bütün meclislerde olmamıştır. Bilakis bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Kavminin cevabı bir mecliste şöyle şöyle demekten ibaret oldu.

---

36 İmam Mâtürîdî Bakara sûresinin 41. âyetinin tefsirinde şöyle demektedir: Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kur'ân'ın tümünde âyet kelimesi din demektir. İmam bu sözü En'âm 27 ve 39. âyetlerinin tefsirinde de tekrar etmektedir. Fahreddin er-Râzî, Mü'minûn sûresinin 45. âyetinin tefsirinde Hasan-ı Basrî'nin "âyetler" kelimesini din olarak yorumladığını nakletmiştir (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIII, 89). Aynı şekilde Ebû Hayyân el-Endelüsî de bunu nakletmiştir (Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 376). Fakat kaynaklarda Hasan-ı Basrî'nin Kur'ân'da geçen bütün "âyet" kavramlarını din olarak yorumladığı görüşüne ulaşamadık.

37 Hz. Muhammed'in rahmet olarak nitelendiği âyetler için bk. et-Tevbe, 9/61; el-Enbiyâ, 21/107; Tevrat'ın rahmet olarak nitelendiği âyetler için bk. el-En'âm, 6/154; el-A'râf, 7/154; el-Kasas, 28/43; Kur'ân'ın rahmet olarak nitelendiği âyetler için bk. el-En'âm, 6/157; el-A'râf, 7/52, 203; Yûnus, 10/57; en-Nahl, 16/64, 89; el-İsrâ, 17/82 ve bunun dışındaki âyetler.

Kavminin cevabı şunu demekten ibaret oldu meâlindeki âyetin şu mânaya
110 gelmesi de mümkündür: Yani kavminin son cevabı **[§]'onu öldürün ya da yakın!' demekten ibaret oldu.** Yoksa onlardan cevap olarak sadece belirttikleri sözün olması mümkün değildir. Bilakis bunun dışında da cevapları vardır. Fakat bizim açıkladığımız şekilde olması mümkündür. Şöyle ki kavminin bir meclisteki cevabı "onu öldürün ya da yakın" demek oldu. Diğer yoruma göre ise mâna şöyledir: Kavminin son cevabı "onu öldürün ya da yakın" demekten ibaret oldu. Bu, şu ilâhî beyana dair belirttiğimiz yorumdur: "Kavminin tek cevabı şu oldu: Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!"[38] Onların tek cevabının bu olması muhtemel değildir. Fakat mâna bizim açıkladığımız gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama Allah onu ateşten kurtardı. Kavmi onu ateşe attığında. **İşte bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır.** Cenâb-ı Hak burada "âyetler"den bahsetmiştir. Bu sûrenin başından sonuna kadar bahsettiği âyetlerin kimden bahsediyorsa ona dair olması mümkündür. Bir diğer yoruma göre bahsettiği hususların müminlere has olması da mümkündür. Fakat hiçbir şey yoktur ki içinde bir yönden delil (âyet) olmasın: Allah'ın birliğine delil, ulûhiyete ilişkin delil, Allah'ın ilmine, hikmetine, düzenine ve yeniden yaratmasına dair delil. Bunların tümü delillerdir (âyetler). **İnanan bir topluluk için.** Müminler için âyetlerden bahsedilmesi konusu iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak onlar için âyetler kavramını bildirmiştir. Çünkü bundan faydalananlar inkâr edenler değil, onlardır. İkinci yorum şudur: Bunlar, müminler için yalanlayanlara ve inkâr edenlere karşı âyetlerdir. Yani onlar için ötekilere karşı kesin delillerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir"[39]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kavminin cevabı şöyle **demekten ibaret oldu.** Bu beyan İbrahim (a.s.) kıssasıyla bağlantılıdır ve o kıssaya dönmektedir. Bu, daha önce geçtiği üzere İbrahim'in (a.s.) onları şöyle diyerek davet etmesidir: "İbrahim'i de (resûl olarak gönderdik). Kavmine şöyle demişti: "Allah'a kulluk edin ve O'na itaatsizlikten sakının. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır"[40].

---

38 el-Ankebût, 29/29.

39 el-En'âm, 6/83.

40 Bu sûrenin 16. âyeti.

وَقَالَ اِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِى الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ
بَعْضًا وَمَاْوٰيكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

25. "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ***ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır."***

İbrahim onlara şöyle demişti: Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O, şöyle buyurmaktadır: Allah'ı bırakıp tapacak varlıklar olarak edindiğiniz ve ilâh olarak nitelediğiniz putlar, tapılacak varlıklar ve ilâhlar değillerdir. Bunlar ancak putlardır. **Sırf dünya**
hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için. [§]*En doğ-* 111
rusunu Allah bilir ya, O, şöyle buyurmaktadır: Bu putları tapılacak varlıklar edinmeniz ve bu konuda birlikte hareket etmeniz, sırf dünya hayatına yönelik sevginizden dolayıdır. Bu davranış netice itibariyle bunlara yönelik bulunan ve devamlı olan bir sevgiden kaynaklanmamaktadır. Bilakis neticede düşmanlığa ve nefrete dönüşecektir. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: **Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız.** Bazıları şöyle demiştir: Onlar birbirlerinden uzaklaşacak, birbirlerini tanımayacak ve birbirlerine lânet okuyacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[41]. Bazıları şöyle demiştir: Kendisine uyulan kimseler uyan kişilerden uzaklaşacaktır. Şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!"[42]; "Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar"[43]. Buna benzer başka âyetlerde söz konusu durum bildirilmekte-

---

[41] ez-Zuhruf, 43/67.

[42] "Allah buyuracak ki: 'Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!' Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir. Hepsi birbiri ardından orada (cehennem) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler" (el-A'râf, 7/38).

[43] Meryem, 19/82.

dir. Sonra Cenâb-ı Hak onların hepsinin varacağı yerin cehennem olduğunu, Allah'ın azabına karşı onlara yardım edecek veya Allah'ın azabını onlardan giderecek bir destekçinin de olmayacağını bildirmiştir.

O onlara şöyle demişti: Sırf aranızdaki sevgi için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşleri ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, İbrahim'in (a.s.) kavmine yönelik sözüdür. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Dedi ki: Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı"[44]; "Size yardım edebiliyorlar veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?"[45] Bazıları şöyle demiştir: Bu, Resûlullah'ın kavmine yönelik sözüdür. Bu beyanın her peygamberin putlara tapan kavmine yönelik sözü olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌۢ وَقَالَ اِنّ۪ي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبّ۪ي اِنَّهُ هُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢٦﴾

26. "Bunun üzerine Lût ona iman etti. (İbrahim) ***'Artık ben Rabb'ime göç edeceğim. Şüphesiz O güçlüdür, hikmet sahibidir' dedi.***

Bunun üzerine Lût ona iman etti. Bu ilâhî beyan iki anlama gelebilir. Bunlardan biri şudur: **Bunun üzerine Lût ona iman etti.** Yani Lût ona, başkalarının arasında imanını izhar etti. Aslında Lût daha önce mümindi, yoksa o, daha önce mümin değildi de söz konusu vakitte ona imanını açıklamış değildir. Fakat açıkladığımız üzere Lût başkalarının yanında ona imanını izhar etmiştir. İkinci mâna şudur: **Bunun üzerine Lût ona iman etti.** Yani ona yapmış olduğu çağrıya iman etti. Bu çağrı da hicrettir. Yani Lût, ona hicretin emredildiğine dair kendisine vermiş olduğu haberde onu doğrulamış ve bu hicrette onunla beraber olmuştur.

112 **[§]Artık ben Rabb'ime göç edeceğim.** Müfessirler şöyle demiştir: Bu, İbrahim'in (a.s.) sözüdür. Tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "Ben Rabb'ime gidiyorum"[46]. **Artık ben Rabb'ime göç edeceğim** sözünün Lût'a ait olması da mümkündür. **Artık ben Rabb'ime göç edeceğim** ve "Ben Rabb'ime gidiyo-

---

44 es-Sâffât, 37/95-96.

45 "Onlara, 'Allah'ı bırakıp da taptıklarınız nerede? Size yardım edebiliyorlar veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?' denilir" (eş-Şuarâ, 26/92-93).

46 "İbrahim, 'Ben Rabb'ime gidiyorum' dedi, 'O bana yol gösterecektir" (es-Sâffât, 37/99).

rum" beyanlarından, ancak yaratılmışlarda olması mümkün olan O'na doğru hareket etmesi veya mekân ya da teşbihi gerektirecek herhangi bir mâna çıkarılamaz. Şu ilâhî beyanlar nasıl anlaşılmıştır: "Onlar ille de Allah'ın bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini mi bekliyorlar!"[47]; "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde"[48]; "O, istivâ etti"[49]. Bunların benzerleri olan ve insanların gelmesi, istivâ etmesi gibi fiiller beşer için düşünülebilecek hususlardır. Zira O'na birinin gelmesiyle O'nun bir başkasına gelmesi arasında fark yoktur. Bunlar duyular âleminde eşittir. Dolayısıyla duyular âleminde eşit olduğu halde nasıl olur da gayb âleminde biri için düşünülemeyen bir durum diğeri için düşünülebilir. Bu durum, yaratılmış varlıklar için düşünülebilen hususlardan hiçbirinin Allah için düşünülemeyeceğini göstermektedir. Zira O, hiçbir şeyin zatına benzer olmadığını bildirmiştir[50].

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَجَعَلْنَا فٖى ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ
وَاٰتَيْنَاهُ اَجْرَهُ فِى الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحٖينَ ﴿٢٧﴾

27. "Ona İshak ve Yâkub'u bağışladık, soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik. Ona bu dünyada mükâfatını verdik; o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır."

Ona bağışladık. Yani İbrahim'e (a.s.). **İshak ve Yâkub'u**. Cenâb-ı Hak ona İshak ve Yâkub'u bağışladığını bildirmiştir ki çocuğun ve aynı şekilde torunun Allah'ın bir bağışlaması olduğu bilinsin. Çünkü Yâkup onun torunuydu. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik"[51]. Hepsi Allah'ın ona bir bağışıdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder"[52].

---

47 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

48 el-Fecr, 89/22.

49 "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir" (el-Bakara, 2/29).

50 eş-Şûrâ, 42/11.

51 "Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik" (Hûd, 11/71).

52 eş-Şûrâ, 42/49.

113 **[§]Soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik.** Peygamberlik hâlâ Allah'ın bir mevhibesi olarak İbrahim'in (a.s.) soyundan bugüne kadar devam etmektedir. Benî İsrâil peygamberlerinin tamamı İshakoğulları'ndandı. Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.) ise İsmail'in (a.s.) soyundandır.

Ona bu dünyada mükâfatını verdik. Cenâb-ı Hakk'ın dünyada İbrahim'e (a.s.) verdiğini bildirdiği mükâfat hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu mükâfat, yaşlılığında ona bahşettiği evlattır. Bazıları şöyle demiştir: Bu mükâfat, Allah'ın ona bahşetmiş olduğu bütün dillerde ona yönelik güzel övgüdür. Nitekim bütün din müntesipleri farklı din ve mezheplere rağmen kendilerini ona nispet etmişler ve bunların tamamı onun dini, sünneti ve sîreti üzere olduklarını ve ona yakınlığı iddia etmişlerdir. **Ona bu dünyada mükâfatını verdik** meâlindeki âyetin şu mânayı ifade etmesi de mümkündür: Bu mükâfat, Allah'ın bütün müminlere bahşettiğini bildirdiği mükâfattır. Bu da "Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır"[53] meâlindeki âyette belirtilen iyilik bulmadır. Yine bu, Cenâb-ı Hakk'ın dünya karşılığı olarak bildirdiği husustur. Cenâb-ı Hak her mümine mutlaka bu dünyada mükâfat ve karşılık bahşetmiştir. İbrahim'e (a.s.) verdiği mükâfat da budur. Veya Cenâb-ı Hakk'ın O'na bahşettiğini belirttiği bu mükâfatın ne olduğuna ilişkin bir yorum yapmayız. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Eğer Allah ona nübüvvet ve risâlet bahşetmiş olmasaydı yine de o âhirette iyiler arasında olacaktı. İkinci mâna şudur: Allah onun iyiliğinin hakikati dolayısıyla onun için iyiliği bildirdi. Yani o, iyiliği tam gerçekleştiren kimselerden olacaktır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ (a.s.) ve Hârun (a.s.) hakkında belirttiği şu beyan da böyledir: "Çünkü ikisi de bizim mümin kullarımızdandı"[54]. Yani imanı tam gerçekleştiren (tahkik) kullarımızdandır. Diğer müminler ise tahkikî imanı sağlayamamışlardır. Veya bu beyan belirttiğimiz anlamdadır, yani Allah'ın ona bahşettiği nübüvvet nimeti olmasaydı yine de o müminlerden olacaktı. Yoksa iman ve iyiliğin belirtilmesi, onlar için insanlar tarafından övülecek bir meziyet ve lütuf olacak kadar büyük bir durum olmadığı açıktır. Zira bütün müminler ve iyi insanlar bu meziyetlerle nitelenmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

53 "De ki (Allah şöyle buyuruyor): 'Ey inanan kullarım! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir'" (ez-Zümer, 39/10).

54 es-Sâffât, 37/122.

[§]**Ona bu dünyada mükâfatını verdik.** Bu beyan hakkında İbn Abbâs şöyle demiştir: Yani ona âhirette karşılığını aldığı amelini verdik. Katâde şöyle demiştir: Allah ona afiyet, salih amel ve güzel övgü bahşetmiştir[55]. O şöyle demiştir: Din müntesiplerinden kiminle karşılaşırsan hepsi İbrahim'den (a.s.) razı olmuş ve ona yakınlık hissetmiştir. Biz Cenâb-ı Hakk'ın İbrahim'e verdiğini bildirmiş olduğu mükâfattan ne murat ettiğini tam olarak bilmediğimizi belirttik. *Bu konuda en doğrusunu Allah bilir.* Bazıları belirttiğimiz gibi ona yaşlılığında güzel evlat verildiğini söylemiştir. 114

وَلُوطًا اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اِنَّكُمْ لَتَاْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ اَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾

28. "Lût'a gelince o, kavmine demişti ki: Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz."

[Lût Kıssası]

Lût'a gelince o, kavmine demişti ki. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyuruyor: Lût'u an, o kavmine şöyle demişti: Sonra, ondan bahsetmesi iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Lût'un kıssasını ve haberini an ki senin nübüvvetin ve risâletine delil olsun. Zira onlar, senin onunla beraber bulunmadığını ve onun zamanında yaşamadığını biliyorlar. Dolayısıyla sen, onların kitaplarında bulunduğu şekilde bu haberlerden bahsediyorsun. Bu durum senin bu haberleri Allah katından öğrendiğinin bilinmesi içindir.

Bu beyana ilişkin ikinci mâna da şudur: Onun kavminin eziyetlerine nasıl sabrettiğini ve yaptıkları hayasızlık ve kötülüklere, kendisine karşı kötü muamelelerine karşın kavmine nasıl davrandığını an. Dolayısıyla sen de kavminin eziyetlerine ve sana karşı kötü muamelelerine sabret. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, ona Lût'un anılmasının mânasıdır. "İbrahim'i de (resûl olarak gönderdik). Kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin"[56] meâlindeki âyet de bu mânadadır. Yani İbrahim'i (a.s.) ve onun haberini an. Şöyle ki o, kavmine nasıl davranmıştı, onlara ne söylemişti ve onların eziyetine nasıl sabretmişti? Dolayısıyla sen de kavmine onun gibi davran ve onların eziyetlerine onun sabretmesi gibi sabret. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

55 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 357.

56 Bu sûrenin 16. âyeti.

Siz, kesinlikle daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz. Onlara şöyle demiştir: Daha önce hiçbir milletten hiç kimse bunu yapmamıştır. Sonra o, kendisinin "daha önce hiçbir milletten hiç kimse bunu yapmamıştır" sözüne itiraz edip "bilakis daha önce başkaları
115 da bunu yapmıştır" demelerine fırsat vermemiştir. [§]Bunun iki anlamı vardır. Bunlardan biri bunun onun nübüvvetine delil teşkil etmesi ve daha önce hiçbir milletten hiç kimsenin bu fiili yapmamış olduğunu Allah katından öğrenmiş olmasıdır.

İkinci mâna da şudur: Onlar putlara tapıyorlar, çirkin fiiller yapıyorlar ve şöyle diyorlardı: Biz atalarımızı böyle yapar gördük ve Allah bunu bize emretti. Bu beyan, onların "Biz atalarımızı böyle yapar gördük" sözlerinde yalancı olduklarının bilinmesi içindir. Zira Cenâb-ı Hak daha önce hiç kimsenin böyle bir fiil yapmadığını bildirmiştir. Eğer onların ataları böyle olsaydı, onlar bunu belirtir ve itiraz ederlerdi. Dolayısıyla onlar bunu yapmadıklarına göre ve bu durumla meşgul olmadıklarına göre onların sözlerinde yalancı oldukları bilinmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَئِنَّكُمْ لَتَاْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَاْتُونَ فِى نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهٖٓ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتِنَا بِعَذَابِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنٖى عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدٖينَ ﴿٣٠﴾

29. "Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak, meşru yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız? Kavminin tek cevabı şu oldu: 'Hadi, doğru söyleyenlerden isen başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!'"

30. "Lût, 'Şu ahlâkı bozan topluluğa karşı bana yardım et Rabb'im!' diye dua etti."

Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak mısınız? Bu, "insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz?"[57] meâlindeki âyette belirtilen mânadır. **Meşru yolu kapatacak mısınız?** Bazıları şöyle demiştir: Yani çirkin fiiliniz için

---

57 "Rabb'inizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz!" (eş-Şuarâ, 26/165-166).

size uğrayan insanların yolunu kesiyorsunuz. Çünkü anlatıldığına göre onlar bu çirkin davranışı memleketinden uzak kalmış kimselere yapıyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Meşru yolu kapatacak mısınız?** Yani insanların yolunu kesiyorsunuz. Bu beyan yol kesmek mânasındadır. **Toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?** Yani toplantılarınızda kötü fiiller yapıyorsunuz. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Yani toplantılarınızda aynı şekilde cinsel sapıklık (livâta) fiilini işliyorsunuz. Bazıları şöyle demiştir: Bu kötü fiil, oyun olarak taş fırlatma ve gülle atma gibi davranışlardır. Bununla birlikte O, onların her durumda ve her vakitteki kötü fiillerini haber vermektedir. [§]O, şöyle buyurmaktadır: Sizler her durumda **116**
çirkin ve kötü fiilleri işlemektesiniz: Yolda, toplantılarda, evlerde. Bütün bu işleri daha önce hiç kimse yapmamıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız? Toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?** meâlindeki âyet hakkında Hz. Peygamber'in şöyle dediği Ümmü Hânî tarafından rivayet edilmiştir: "Onlar insanlara çakıl taşı atıyor ve onlarla alay ediyorlardı"[58]. Eğer bu rivayet sabitse bu, Resûlullah'ın tefsiri olur ve bir başka tefsire gerek kalmaz. "Nâdî" (النادى) kelimesi hakkında Ebû Avsece şöyle demiştir: Bu kavram, meclis ve bir cemaat kulüpleri mânasındadır. İbn Kuteybe de aynı mânayı vermiştir. Ebû Muâz şöyle demiştir: "Nedî" (الندىّ) ve "Nâdî" (النادى) iki ayrı kullanımdır. "Nâdî" (النادى) kelimesinin çoğulu "endiye" (أندية) sözcüğüdür. "Nedî" (الندى) kelimesinin çoğulu ise "nüdiyyü" (نُدِىّ) ve "nidiyyün" (نِدِىّ) sözcüğüdür. Bazılarının Meryem sûresindeki âyeti "ve ahsenü nidiyyâ" (وأحسن نِدِيا)[59] diye okuması gibi. Bu kırâat ile okunursa mânası toplantılar demektir. Genelin kırâati ise "nediyyâ" (نَديًا) şeklindedir. Bu durumda mânası toplantı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kavminin tek cevabı şu oldu: Hadi, başımıza Allah'ın azabını getir de görelim! Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Onları (Lût ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın". Bir diğer ilâhî beyan da şöyledir: "Ey Lût! dediler, 'Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!'"[60]. Bu âyetler zâhir mânaları itibariyle birbirleriyle çelişki barındırıyor gibi görünmektedir. Birinde **kavminin tek cevabı şu oldu: Hadi, başımıza Allah'ın azabını getir de görelim!,** diğerinde "Kavminin tek cevabı şu oldu: Onları (Lût ve arkadaşlarını) memleketinizden çıkarın!", bir başkasın-

58 Tirmizî, "Tefsîr", 29/2; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 389-390; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 358.

59 Meryem, 19/73.

60 eş-Şuarâ, 26/167.

da ise “fakat kavminin cevabı, “Lût ailesini ülkenizden çıkarın; kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!” demekten ibaret oldu”[61] diye beyan edilmiştir. Bu durum farklı şekillerde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur:
117 “Onları çıkarın” ve “Lût ailesini çıkarın” sözleri [§]onların kendi aralarında birbirlerine söyledikleri “onları çıkarın” şeklindeki sözleridir. **Hadi, başımıza Allah’ın azabını getir de görelim.** Onlar bu sözü ise Lût’a söylemişlerdir. Böyle olduğuna göre âyette zâhiri bakımından bir çelişki bulunmamaktadır.

İkinci yorum şudur: Kavminin bir mecliste ve bir vakitte tek cevabı böyle olmuştur. Bununla birlikte onların başka meclislerde ve diğer vakitlerde bundan başka cevapları da olmuştur. Bu beyana ilişkin bir diğer mâna şu da olabilir: Kavminin son cevabı şu olmuştur: “Eğer azabın başımıza geleceği konusunda doğru söyleyenlerden isen hadi başımıza Allah’ın azabını getir de görelim”. Onlar bu sözü alay etmek ve onu yalanlamak için söylemişlerdir. Sonra Lût (a.s.) Rabb’ine dua etmiş ve şöyle demiştir: **Şu ahlâkı bozan topluluğa karşı bana yardım et Rabbim!** Bunun üzerine duası kabul edilmiştir.

وَلَمَّا جَٓاءَتْ رُسُلُنَٓا اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُٓوا اِنَّا مُهْلِكُٓوا اَهْلِ
هٰذِهِ الْقَرْيَةِ اِنَّ اَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ اِنَّ فِيهَا لُوطًا
قَالُوا نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنُنَجِّيَنَّهُ وَاَهْلَهُٓ اِلَّا امْرَاَتَهُ كَانَتْ مِنَ
الْغَابِرِينَ ﴿٣٢﴾

31. “Elçilerimiz İbrahim’e müjdeyi getirdiklerinde, ‘Biz şu memleketin halkını yok edeceğiz; çünkü oranın halkı zulme sapmışlardır’ dediler.

32. İbrahim, ‘Ama orada Lût da yaşıyor!’ dedi. ‘Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz; onu ve karısı dışındaki bütün ailesini elbette kurtaracağız, karısı geride kalanlar arasında yer alacak’ dediler.”

Elçilerimiz İbrahim’e müjdeyi getirdiklerinde. Bu müjdenin o ve eşinin yaşlılığında ona evlat müjdesi olması mümkündür. Şöyle ki onlar, bu yaşlara gelindiğinde evlat sahibi olmanın umulmadığı bir yaştaydılar. Bu, “Ona İshak’ı müjdeledik”[62] meâlindeki âyette bildirilen durumdur. Bunun dışına bir müj-

61 en-Neml, 27/56.

62 “Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak’ı, İshak’ın ardından da Yâkub’u müjdeledik” (Hûd, 11/71).

de de olabilir. **Biz şu memleketin halkını yok edeceğiz; çünkü oranın halkı zulme sapmışlardır dediler.** Cenâbı Hak: “Biz Lût kavmine gönderildik”[63] meâlindeki başka bir âyette onların ne yapmak üzere gönderildiklerini bildirmemiştir. Burada ise O, bu durumu açıklamıştır.

İbrahim, ‘Ama orada Lût da yaşıyor!’ dedi. ‘Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz; onu ve karısı dışındaki bütün ailesini elbette kurtaracağız, karısı geride kalanlar arasında yer alacak’ dediler. Âyette iki yönden delil vardır. Bunlardan biri şudur: Hitap umumidir, fakat hususi mâna kastedilmiştir. Çünkü melekler genel olarak **şu memleketin halkını yok edeceğiz** dediler. Halbuki emir, memleket halkının hepsinin yok edilmesi değildi. İbrahim (a.s.) **Ama orada Lût da yaşıyor** dedikten sonra onlar Lût (a.s.) ve ailesini istisna ettiler. Zira dediler ki: **Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz; onu ve ailesini elbette kurtaracağız.**

[§]İkinci delil şudur: Bu âyette açıklamanın tehir edilmesinin mümkün 118
olduğuna dair delil vardır. Zira melekler İbrahim’in (a.s.) kendilerine sormalarından sonra açıklamada bulunmuşlardır. Burada farklı durumlarla meleklerin imtihan edilmesine dair başka bir yön de bulunmaktadır. Çünkü bu meleklere müjdeleme ve Lût kavmini yok etme emri verilmişti ki onların çeşitli durumlarla imtihan edildikleri bilinsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّٓا اَنْ جَٓاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سٖٓيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالُوا
لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ اِنَّا مُنَجُّوكَ وَاَهْلَكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ كَانَتْ مِنَ
الْغَابِرٖينَ 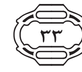

33. “Elçilerimiz kendisine geldiğinde Lût, onlardan dolayı huzursuz oldu ve ne yapacağını şaşırdı. Ama onlar ‘korkma, tasalanma!’ dediler; ‘Biz seni ve karın dışında bütün aileni kurtaracağız; karın ise geride kalanlar arasında yer alacak.’”

Elçilerimiz kendisine geldiğinde Lût, onlardan dolayı huzursuz oldu. Bu beyanın zâhirine göre Lût (a.s.), onlardan beklenen davranışı yapmalarından dolayı huzursuz oldu. Lût (a.s.) kavminin onlara da böyle bir fiilde bulunmalarından dolayı olumsuz bir zanna sahip oldu. Çünkü o, kavminin söz

---

63 “Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. ‘Korkma! Biz Lût kavmine gönderildik’ dediler” (Hûd, 11/70).

konusu çirkin fiili yaptıklarını biliyordu. **Ve ne yapacağını şaşırdı.** Böyle bir ifade tarzı, Araplar arasında bütün çarelerin tükenmesi durumunda kullanılmaktadır. Dolayısıyla Lût (s.a.) bu sözü kullandı, çünkü onların kötülüklerini ve hedefledikleri fiili giderecek hiçbir çare bulamadı. Başka bir âyet-i kerîmede onun şöyle dediği görülmez mi? "Lût, 'Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya güçlü bir desteğe dayanabilseydim!' dedi"[64]. **Ama onlar 'korkma, tasalanma!' dediler; Biz seni ve bütün aileni kurtaracağız.** Bu beyan, kavminin onları ve Lût'u yok etmeyi kastettiklerini göstermektedir. Görmez misin ki başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar sana asla dokunamayacaklar"[65]. Yine bu beyan, kavminin Lût'u yok etmeye yöneldiklerini göstermektedir. Öyle ki melekler **biz seni ve aileni kurtaracağız** dediler. Ayrıca kavmi Lût'u memleketinden çıkarmayı da istemişlerdir. Zira onlar, "Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın"[66] demişlerdir. Buradaki çıkarma öldürerek çıkarma mânasındadır. Zira öldürmeksizin memleketten çıkarmak anlamına gelseydi, onların Lût'u kurtarması ve güven içinde kalmasını sağlama söz konusu olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

119 **[§]Karın dışında; karın ise geride kalanlar arasında yer alacak.** Başka bir âyet-i kerîmede "fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir ettik"[67] buyurulmuştur. Geride kalma kadının fiilidir. Sonra Cenâb-ı Hak bunu takdir ettiğini bildirmiştir. Bu durum, kulların fiillerinin Allah'ın yaratmasıyla ve onun takdiriyle gerçekleştiğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onlardan dolayı huzursuz oldu.** Yani bundan dolayı üzüntüye kapıldı. Bu beyanda geçen kelime şöyle kullanılır: "Si'tü bi fulânin" (سِئت بفلان); "üsâ'ü, sev'en" (أُساء سَوءاً); "fe'ene mesû'ün" (فأنا مَسُوء).

اِنَّا مُنْزِلُونَ عَلٰٓى اَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَٓاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

34. "Biz, yoldan çıkmalarının cezası olarak bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz!"

---

64 Hûd, 11/80.

65 Hûd, 11/81.

66 "Ey Lût! dediler, 'Bu tutumundan vazgeçmezsen iyi bil ki sen de kovulacaksın!'" (eş-Şuarâ, 26/167).

67 el-Hicr, 15/60.

Biz, bu memleket halkının üzerine gökten alçaltıcı bir belâ indireceğiz. Yani azap indireceğiz. “Ricz” (رجز), içinde sıkıntı ve belânın olduğu her türlü azabın ismidir. Görmez misin ki başka bir beyanında Cenâb-ı Hak, “zor bir gün”[68] diye buyurmuştur. Yani şiddetli bir gün. Ayrıca Cenâb-ı Hak gökten indireceğini bildirmiştir. Eğer nakledilen rivayet sahihse azap şöyle gerçekleşmiştir: Cebrâil (a.s.) kanadından birini yerin altına sokmuş ve bununla Lût’un şehrini göğe kaldırmış, tâ ki gök ehli onların haykırma ve inlemelerini işitmiş, sonra da bırakmıştır. Eğer bu rivayet sahihse gökten azabın inmesi budur[69]. Gökten inen azaba ilişkin diğer muhtemel mâna “balçıktan pişirilmiş taşlar”[70] meâlindeki âyette bildirilen durumdur. Eğer “siccîl” (السجيل) kelimesi azabın indiği bir mekânı ifade ediyorsa burası gökte olur. Nitekim bazı kimseler bu kelimenin mekân ifade ettiğini söylemişlerdir. Bazıları da bu kelimenin söz konusu taşın ismi olduğunu söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَٓا اٰيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

35. “İşte o memleketten geriye, aklını kullananların yararlanabileceği açık bir ibret vesikası bıraktık.”

İşte o memleketten geriye, aklını kullananların yararlanabileceği açık bir ibret vesikası bıraktık. Aklını kullanan ve Lût memleketinin helâk edilme sebebini bilen kimseler için açık bir ibret vesikası. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?”[71] Bunların niçin helâk edildiklerini. Yani sizler, Allah’ın Kur’ân-ı Kerim’de tekrar ettiği ve birçok defa
yeniden anlattığı bu kıssa ve haberleri düşünüyorsunuz. [§]Çünkü kıssa ve 120
haberler, inkârcılara karşı delil olarak getirilir. Bunlar, onlardan uzak ve yakın olanlara karşı delil olsun diye tekrar edilir ve yeniden anlatılır. Zira onlara Kur’ân’ın tamamı ulaşmamış olabilir. Bu durumda onlara ulaşan bölümünde onlara karşı delil teşkil eden yeterli bilgiler bulunur. Hükümlere gelince bunlar özel olarak müslümanlar içindir. Onlar kendileri hakkındaki hükümleri talep

---

68 “Elçilerimiz Lût’a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. “Zor bir gün!” dedi” (Hûd, 11/77).

69 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XII, 515-518; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-ʿazîm*, VI, 2067-2068.

70 Hûd, 11/82 âyetinin tefsirine bakınız. Burada “siccîl” (السجيل) kelimesinin tefsiri ve mesele ile ilgili bazı kaynaklara dair bilgiler mevcuttur (VII, 240).

71 es-Sâffât, 37/137-138.

ediyorlar. Bu durumda bunların tekrarına ve yeniden anlatılmasına ihtiyaç kalmamaktadır. Ayrıca inkârcılar üç sınıfa ayrılabilir. Bunların bir kısmı inatçılar ve büyüklenenlerdir. Bir kısmı şüphe içerisinde olanlardır. Diğer bir kısmı ise doğruyu bulma arayışı içerisinde olanlardır. Doğru yolu bulma arayışı içerisinde olanlar delile ihtiyaç duymaksızın doğrudan ve işittikleri ilk anda iman ederler. Bunlar için tekrar etmeye ve yeniden anlatmaya ihtiyaç yoktur. İnatçı ve büyüklenen kimselere gelince, bunlar için söz konusu deliller tekrarlanır ki belki onlara tesir eder de iman ederler. Bu deliller tevhit, yeniden dirilme ve nübüvvetin ispatına dair kesin delillerdir. Bu çerçevede peygamberler tevhide, yeniden dirilmeyi ikrar edip inanmaya ve peygamberlere iman etmeye davet etmişlerdir.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ
الْاٰخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِى الْاَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾ فَكَذَّبُوهُ فَاَخَذَتْهُمُ
الرَّجْفَةُ فَاَصْبَحُوا فِى دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾

36. "Medyenliler'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. 'Ey kavmim' dedi, 'Allah'a kul olun, âhiret gününü ümitle bekleyin; yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın!'"

37. "Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bunun üzerine kendilerini o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler!"

[Geçmiş Milletlere İndirilen Helâk Mûcizeleri]

Şuayb (a.s.) **Ey kavmim dedi, Allah'a kul olun, âhiret gününü ümitle bekleyin; yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın** meâlindeki âyette söz konusu üç özelliği bir araya getirmiş oldu. O, **Allah'a kul olun** sözüyle kavmini tevhide davet etti. Dolayısıyla bunda başkasına tapmanın yasaklanması vardır. Yine o, **âhiret gününü ümitle bekleyin** meâlindeki beyanla kavmini yeniden dirilmeye iman etmeye davet etti. Yani o günün azabından korkun. Yine o, **yeryüzünde bozgunculuk yapıp karışıklık çıkarmayın** beyanıyla kavmini bütün günahlardan alıkoydu. **Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bunun üzerine kendilerini o dehşetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yere serildiler.** Bu beyanı daha önce açıkladık[72]. **Medyenliler'e de kardeşleri**

72 A'râf sûresinin 78 ve 91. âyetlerinin tefsirine bakınız.

Şuayb'ı. Yani Medyenliler'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Medyen kelimesine gelince bazıları bunun bir adamın ismi olduğunu ve buranın ona nispet edildiğini söylemişlerdir. Bazıları bunun bir mekân ismi olduğunu söylemişlerdir. Daha önce bunu açıkladık.

وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ
اَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ

[§]***38. "Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını mesken-*** 121
lerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Şeytan onlara, (kötü) ***işlerini güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı; oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi."***

Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Peygamberler, kendilerini inkâr ettikleri ve inatçılıkları nedeniyle kâfirleri âhirette başlarına gelecek azap ile korkutmuşlardır. Bu, onlara tesir etmemiş ve bulundukları durumdan vazgeçmemişlerdir. Tâ ki peygamberler bu dünyada başlarına gelecek azap ile onları korkutmuşlardır. Bu da onlara tesir etmemiş ve yaptıklarından vazgeçmemişlerdir. Öyle ki sonunda peygamberler, daha önce peygamberleri yalanladıkları ve onlara icabet etmeyi reddettikleri için Allah'ın helâk ettiği toplumların kalıntılarını gördükleri ve içinde yaşadıkları azap ile onları korkutmuşlardır. Bu azap, **Âd ve Semûd kavimleri de öyle** meâlindeki âyette bildirilen durumdur. Yani Âd ve Semûd kavimlerini de helâk ettik. **Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor.** Yani onların meskenlerinin kalıntıları, sizlerin şu an bulunduğunuz halden dolayı onların helâk edildiği konusunda bildiğiniz durumu göstermektedir. Onların içinde bulunduğu durum inkâr etme, sizin tasdik ettiğiniz ve kalıntılarını gördüğünüz haberleri reddetmedir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"[73] *En doğrusunu Allah bilir.*

Şeytan onlara, (kötü) işlerini güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı. Yani şeytan size güzel gösterdiği gibi onlara da amellerini güzel göstermişti. **Kendilerini doğru yoldan saptırmıştı.** Sizi saptırdığı gibi. **Oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi**. Bu ilâhî beyan hakkında farklı gö-

---

73 es-Sâffât, 37/137-138.

rüşler ileri sürülmüştür. Yani onlar kendilerini doğru yolda ve hak inanç üzere olduklarını sanıyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi**. Yani onlar, kendilerinden öncekilerin kalıntılarını görmeleri ve içinde yaşamaları ve yine kendilerinin ötekilerin azap edilme sebebi olan hal üzere olduklarını bilmeleri dolayısıyla başlarına azabın geleceğini biliyorlardı. Fakat bu hususta inat ettiler. Bazıları şöyle demiştir: **Oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi.** Yani sapkınlık içinde helâk olmuşlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi.** Yani onlar kendi iç dünyalarında gören ve bilen kimselerdi; hak ile bâtılı biliyorlardı. Onlar diğer milletler gibi değillerdi. Görülmez mi ki onlar davet edildikleri dine dair olarak peygamberlerinden kesin delil ve mûcize istediler. Nitekim şöyle demişlerdi: "Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin"[74] Salih'in (a.s.) kavmi de şöyle demişti: "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın. Eğer doğru sözlü isen, haydi bize bir mûcize getir"[75]. Bunun gibi diğer âyet-i kerîmelerde bu durum bildirilmiştir. Katâde şöyle demiştir: **Gerçeği görme yeteneğine sahiplerdi.** Yani sapkınlıklarını beğeniyorlardı[76].

122 **[§]Yere serildiler**[77]. Yani yere yapıştılar. **Gerçeği görme yeteneğine sahiplerdi.** Yani bildiler. "el-Müstabsir" (المستبصر) bilen demektir. "Korkunç ses onları yakalayıverdi"[78]. Yani onlara korkunç bir ses gönderildi ve onlar bu sebeple öldüler.

وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ
فَاسْتَكْبَرُوا فِى الْاَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ﴿٣٩﴾

39. "Kârun, Firavun ve Hâmân'ın akıbeti de aynı oldu. Gerçekte Mûsâ onlara açık seçik deliller getirmişti; ama onlar yeryüzünde ululuk tasladılar. Oysa kaçıp kurtulmaya güçleri de yoktu."

Kârun, Firavun ve Hâmân da. Yani Kârun, Firavun ve Hâmân'ı da Mûsâ'yı (a.s.) yalanladıkları için helâk ettik. Ey Mekke ahalisi siz de Hz. Muhammed'i (s.a.) yalanladığınız için helâk edileceksiniz. **Gerçekte Mûsâ onlara açık seçik**

74 "Dediler ki: 'Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin; biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz; biz sana iman edecek de değiliz" (Hûd, 11/53).

75 eş-Şuarâ, 26/154.

76 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 399.

77 Bir önceki âyet-i kerîme.

78 el-Hicr, 15/73.

deliller getirmişti. Yani Hz. Muhammed'in size delil getirmesi gibi Mûsâ (a.s.) da onlara nübüvvetine ilişkin apaçık deliller getirdikten sonra onu yalanlamışlardı. **Ama onlar yeryüzünde ululuk tasladılar**. Onların ululuk taslamalarının Mûsâ'ya (a.s.) boyun eğmekten kaçınmaları mânasında olması mümkündür. **Onlar yeryüzünde ululuk tasladılar** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani onlar büyüklük ve ululuk taslayarak yeryüzünde bozgunculuk yapmak için çaba gösterdiler. **Oysa kaçıp kurtulmaya güçleri de yoktu.** Yani Allah'ın azabından kaçmaya güçleri yoktur.

فَكُلًّا اَخَذْنَا بِذَنْبِه۪ۚ فَمِنْهُمْ مَنْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًاۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُۚ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْاَرْضَۚ وَمِنْهُمْ مَنْ اَغْرَقْنَاۚ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوٓا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

40. "Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik, kimini o korkunç ses yakaladı, kimini yerin dibine gömdük, kimini sularda boğduk. Allah'ın muradı onlara kötülük etmek değildi, fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı."

Her birini günahından dolayı cezalandırdık; kiminin üzerine taşları savuran fırtınalar gönderdik. Yani taşlar. Bunlar Lût (a.s.) kavmidir. Hûd (a.s.) kavmi silip süpüren rüzgârla helâk edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik. Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu"[79]. Ebû Muâz'a göre "hâsıb" (الحاصب), Arap kullanımında içinde küçük çakıl taşları bulunan rüzgâr demektir. **Kimini o korkunç ses yakaladı.** Başlarına bu azap gelenler, Salih (a.s.) ve Şuayb'ın (a.s.) kavimleri ile yukarıda sözü edilenlerdir. **Kimini yerin dibine gömdük.** Bunlar da Kârun ve arkadaşlarıdır. **Kimini sularda boğduk.** Bunlar Nuh ve Firavun kavimleridir. [§]Cenâb-ı Hak, Mekke ahalisine ve diğer 123
inkârcılara bu zorba milletlerin yok edilmesini bildirdi. Bu haberler onlar için tevatür derecesine ulaştı ve bu haberlere ilişkin işaretler ve kalıntılar onlar için apaçık ortaya çıktı ki bulundukları durumdan vazgeçsinler ve ötekilerin peygamberlerine davrandıkları gibi kendi peygamberlerine davranmasınlar. Aksi durumda ötekilere azap edildiği gibi bunlara da azap edilecektir.

---

[79] ez-Zâriyât, 51/41-42.

Allah'ın muradı onlara kötülük etmek değildi. Onlara azap etmede. **Fakat onlar kendi kendilerine kötülük ediyorlardı**. Şöyle ki onlar peygamberleri yalanladılar, Allah'ın âyetlerine ve kesin delillerine karşı büyüklük tasladılar ve inatçılık ettiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اِتَّخَذَتْ بَيْتًا وَاِنَّ اَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

41. "Allah'tan başka varlıkların korumasına sığınanların durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağını) ***kendine bir yuva yapar, ama yuvaların en çürüğü de örümceğin yuvasıdır. Keşke bilselerdi!"***

Örümcek, şu yuvasını ören hayvandır. Bu, çok ayaklı böcektir. Bu kelimenin çoğulu "anâkib"tir (عناكب). **Allah'tan başka varlıkların korumasına sığınanların durumu, örümceğin durumuna benzer: Örümcek, (ağını) kendine bir yuva yapar.** Bu beyanda Allah'ı bırakıp başka varlıklara sığınanların örneğinin örümceğin evine benzetilmesi vardır. Onlar liderler ve kendilerine uyulan önderlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizlerin Allah'ı bırakıp da onları dost edinmeniz, onlardan bekleyip umduklarınız örümceğin evine benzer. Bu ev, evlerden beklenen sıcaklık ve soğukluğun giderilmesi gibi hususlarda hiçbir ihtiyacı gidermez ve yarar sağlamaz. Buna göre sizlerin Allah'ı bırakıp da söz konusu kişileri dost edinmeniz ve onların peşinde gitmeniz belirtildiği üzere hiçbir yarar sağlamaz ve ihtiyacı gidermez; sizlerin başına gelecek musibetleri de önlemez. Bu durum şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[80]. Âyette bildirilen dostlar sözünün zâhiri mânası içlerinden kendilerine uyulan liderlerdir. Bunların, ilâh edinilen putlar olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak onların putlara tapmasını ve bunları ilâh edinmelerini örümceğin evine benzetmektedir. Buna göre örümcek, sıcaktan ve soğuktan korunma, örtünme gibi evlerin sağladığı yararları kendisine sağlaması için
124 yuva yapar. [§]Fakat bu yuvaya ihtiyaç duyulduğunda bundan umulan yarar-

80 el-Ankebût, 29/25.

ların hiçbirinden yararlanamaz. Putları bir gün kendilerine yarar sağlar diye ilâh ve mâbut edinenlerin durumu da böyledir. Bunlara ihtiyaç duyulduğu vakit onlar, tapmak ve ilâh edinmelerinden dolayı bunlardan ummuş oldukları faydaların hiçbirini bulamazlar. Bilakis örümceğin yuvasında örümceğin bir yararı bulunmaktadır. Putlara tapan ötekiler ise umdukları hiçbir şeyi elde edemezler. Dolayısıyla bunların durumu yarar bakımından örümceğin yuvasından daha düşüktür. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak örümceğin yuvasını örnek vermektedir, çünkü insanlar açısından örümceğin yuvasından daha cılız ve zayıf bir şey yoktur. Bu durum, Allah'ın kâfirlerin amellerini rüzgârın savurduğu küle[81] ve geniş düzlüklerde görülen seraba[82] benzetmesi gibidir. Zira örümcek evi insan zihninde, Allah'ın bahsettiği varlıkların ve güçsüz nesnelerin ondan daha zayıf olanı yoktur. Dolayısıyla O, kâfirlerin amellerini bunlara benzetmiştir. Buna göre onların putları ilâh edinmeleri ve Allah'ı bırakıp bunlara dost olmalarının örümcek yuvasına benzetilmesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama yuvaların en zayıfı da örümceğin yuvasıdır. Yani en zayıflık ve yarar sağlamak bakımından en geçersiz ev örümceğin yuvasıdır. Buna göre onların putlara tapmaları ve bunları mâbut kabul etmeleri, bundan umdukları faydalar bakımından daha zayıf ve daha geçersizdir. **Keşke bilselerdi!** Yani bunun zayıflığını ve yetersizliğini bilselerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍۜ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤٢﴾

42. "Allah, onların kendisini bırakıp da ne türlü şeylere yalvarıp yakardıklarını şüphesiz bilmektedir. O, Azîz'dir, Hakîm'dir."

Allah, onların kendisini bırakıp da ne türlü varlıklara yalvarıp yakardıklarını şüphesiz bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah onların putları mâbut edineceklerine dair ilme ezelde

---

81 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Rab'lerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir şeye yaramaz. İşte bu (sonucu gerektiren davranış) derin sapkınlıktır" (İbrâhim, 14/18).

82 Şu ilâhî beyana işarettir: "İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur" (en-Nûr, 24/39).

125 sahipti. O, böyle bir bilgiye sahip iken onları yarattı. [§]O, bir gaflet ve yanılma söz konusu olmaksızın onları yarattı. Bununla birlikte onları kendi yararları ve kendilerine dönük bir ihtiyaç dolayısıyla yarattı. Yoksa onların yaratılmasında Allah'a dönük bir yarar ve bir ihtiyacın giderilmesi söz konusu değildir. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen husustur: "Çünkü Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur"[83].

O, Azîz'dir, Hakîm'dir. Azîz. Denildi ki: Güç ve kuvvet sahibi. Denildi ki: O, kendisi dışında her şeyi zelil yapandır. Bununla birlikte bize göre Azîz, hâkimiyetine ve hükümranlığına hiç kimsenin üstün gelemediği kimsedir. Onun hükümranlığı ve iradesi her şeye üstün gelmektedir. **Hakîm**. Denildi ki: Hüküm sahibidir. Denildi ki: Doğru ve yerinde hareket edendir. Denildi ki: Her şeyi yerli yerine koyandır. Bize göre Hakîm, düzenlemesinde ve yönetiminde kendisine hata ilişmeyendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَٓا اِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

43. "İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır."

İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır. Eğer denilirse ki: Bunların hikmetini bilgi sahibi olanlardan başkasının akledemeyeceği bildirilmiştir. Halbuki akıl bilmekten önce gelir. Zira bilinen bir şey akıl aracılığıyla bilinmektedir. Dolayısıyla nasıl olur da Cenâb-ı Hak "bunların hikmetini bilgi sahibi olanlardan başkasının akledemeyeceğini" belirtmiş, fakat "bunların hikmetini akledenlerden başkası bilememektedir" diye buyurmamıştır?

En doğrusunu Allah bilir ya, bu durum birkaç şekilde açıklanabilir. Bunlardan biri şudur: Misaller zihinlere uzak gelen düşünceleri yaklaştırmak, anlaşılması zor gelen fikirlerin açıklanması ve gizli kalan hususların âşikâr hale getirilmesi için anlatılır. Dolayısıyla misallerin niçin ve ne hakkında anlatıldığını bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamaz.

İkincisi, akıllar varlıkların var oluş sebeplerini ve delillerini bilir. Fakat eşyanın hakikatini ve varlığın iç yüzünü ise bilemez. Örneğin şehirlere giden yolları ve geçitleri akıllar kavrayabilir, fakat bunların kaynağını kavrayamaz. Yine yükselme ve yukarı çıkmanın kendileriyle gerçekleştirilen basamaklar da

---

[83] el-Ankebût, 29/6.

böyledir. Fakat yükselmenin kendisi ise böyle değildir. Bilgiye gelince onunla eşyanın hakikatine, özüne ve suretlerine ulaşılır. Bundan dolayı yukarıda belirtilen açıklama yapıldı.

[§]Üçüncüsü, **bunları kavrayamaz** beyanının şu mânaya gelmesidir: 126
Yani sözü edilen uyarıdan yararlanamaz. **Bilgi sahibi olanlardan başkası.** Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir"[84]. Cenâb-ı Hak, onlarda söz konusu duyular bizzat var olmakla birlikte onların bu duyularının olmadığını beyan etmiştir. Çünkü onlar bu duyuları yaratılış amacına uygun olarak kullanmamaktaydılar ve bunlardan yararlanmamaktaydılar. Dolayısıyla O, onların bu duyularının olmadığını bildirmiştir. Buna göre **bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani bilgi sahibi olanlardan başkası akledilebilir olandan yararlanmamaktadır. Dolayısıyla yararlanmayan aynı zamanda bilmemiş olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٤٤﴾

44. "Allah gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Şüphesiz, inananlar için bunda ibret vardır."

Allah gökleri ve yeri hak olarak (yerli yerince) yarattı. Hak olarak sözü şu mânaya gelebilir: Yani bir netice için yarattı. Bu da yeniden diriltmedir. Zira Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri bizâtihî kendi varlıkları için yaratmamıştır. Aynı şekilde dünyayı da dünya için yaratmamış, aksine dünyayı âhiret için yaratmıştır. Zira âhiret âlemi sebebiyle dünyanın yaratılması hikmet ve hak olmaktadır. Çünkü eğer bunlar belirlenmiş bir netice için yaratılmış olmasaydı, var edilmeleri boş ve anlamsız bir iş olurdu. Bu husus, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[85]. Aslında göğün ve yerin yaratılmasının boş yere olduğunu zanneden hiçbir kâfir yoktur. Bununla birlikte yeniden dirilmeye imanı terkettiklerinde ve bunu inkâr ettiklerinde sanki bunların yaratılmasının boş yere olduğunu zannetmiş olurlar. Zira eğer yeniden dirilme olmasa göğün

---

84 el-Bakara, 2/18, 171.

85 Sâd, 38/27.

ve yerin yaratılması, boş yere ve anlamsız bir iş olurdu. Bunların yaratılması ancak yeniden dirilmeyle hikmet ve hak olmaktadır. Dolayısıyla onlar, göğün ve yerin yaratılmasının hikmet ve hak olmasını sağlayan âhireti inkâr etmekle bunların yaratılmasının boş yere olduğunu zannetmiş olurlar. Allah’tan yardım ve doğruya eriştirmesini dileriz.

Hak olarak sözü şu mânaya da gelebilir: Yani göğün ve yerin yaratılması hak olan Allah’a işaret etmektedir. Çünkü gök ve yer Allah’ın birliğine, rubûbiyetine, her türlü benzerlerden, ortaklardan ve noksanlıklardan münezzeh olduğuna işaret etmektedir. **Hak olarak** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani onların üzerindeki Allah hakkı veya insanların kendi aralarındaki hakları. *En doğrusunu Allah bilir.*

127 **[§]Şüphesiz, inananlar için bunda ibret vardır.** Bunu ikrar ve iman eden kimse için bunlar ibret olmaktadır. Fakat inkâr eden ve yalanlayanların ise lehine değil, aleyhine delil olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُتْلُ مَٓا اُو۫حِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَٓاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ ﴿٤٥﴾

45. “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir. Allah yaptıklarınızı bilir.”

Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: **Kitaptan sana vahyedilenleri oku,** bununla **namazı kıl.** Yani sana vahyedilen kitapla namazı kıl. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Kitaptan sana vahyedilenleri** onlara **oku** ve onlara namaz kıldır. Hitap her ne kadar Resûlullah’a ise de herkes içindir. Diğer hitaplarda açıkladığımız üzere durum böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Namazın Hayasızlıktan ve Kötülükten Menetmesi]

Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri nimet verme mânasında olmasıdır. İkincisi ise ilzâm mânasında olmasıdır. Nimet verme mânası, Cenâb-ı Hakk’ın, namazı sizi hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyması için farz kılmasıdır. Şöyle ki eğer

böyle maksatla farz kılmamış olsaydı sizi hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyacak bir şey olmazdı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bildirmiş olduğu durumlardan alıkoyduğu için namazı farz kılmakla onlara nimette bulunmuştur. İlzâm yorumuna gelince bu da iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Eğer namazın alıkoymasından konuşmak ve yasaklamak hususiyetleri düşünülürse, namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder[86]. Nitekim O, dünya hayatına aldatmayı ve süslemeyi nispet etmiştir. Yani dünyanın aldatması söz konusu ise bu kendisini dünyanın aldattığı kimselerden olur. Buna göre eğer namazda emir ve nehyin hakikati meydana gelirse namaz hayasızlık ve kötülükten alıkoyar.

İlzâma yorumun ikinci mânası şudur: Nehiy namaza nispet edilmiştir. Çünkü onun aracılığıyla bu durum bilinir. Nitekim her ne kadar nispet edilen hususun hakikati namazda olmasa da sonuçlar sebeplerine nispet edilebilir. Bu durum emir ve nehyin Kitap ve sünnete nispet edilmesi gibidir. [§]Şöyle 128
denilir: "Kitap bize şunu emretti, sünnet bize şunu emretti; şundan bizi alıkoydu". Zira bunlar aracılığıyla emir ve nehiy bilinmektedir. Yine bunlar emir ve nehyin sebebidirler. Buna göre söz konusu mânada dikkate alındığı takdirde nehyin namaza nispet edilmesi mümkün olur.

Allah'ı anmak her şeyden önemlidir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: İbadetlerde Allah'ı anmak söz konusu ibadetlerin kendisinden daha önemlidir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: İbadetler organlarla yerine getirilir. Bunlara hâkim olunur, emredilir ve bunlar kullanılır. Kişi, bu hareketlerin Allah için olduğunu ancak teville bilebilir. Allah'ı anmaya gelince bu, dil ve kalp ile yerine getirilir. Bunlara ise hâkim olunmaz, yönetilmez ve bunlar kullanılmaz. Dolayısıyla kişi bunun hakikatte Allah için olduğunu bilir. Bundan dolayı Allah'ı anma daha önemlidir. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ı anmak her şeyden önemlidir.** Allah için olmayan diğer anma çeşitlerinden daha önemlidir. Bunda çok da büyük hikmet yoktur. Çünkü herkes bunun böyle olduğunu bilmektedir. Bazıları şöyle demiştir: Hayasızlıktan ve kötülükten nehyetmede Allah'ı anma namazdan daha önemlidir. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın sizi anması sizin O'nu anmanızdan daha önemlidir. Çünkü O'nun sizi anması rahmet ve mağfirettir. Buna denk olabilecek hiçbir lütuf söz konusu değildir. Kul ise lütfuna karşı Rabb'ini en aşağı bir seviyede anmaktadır. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın anması her

86 Şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak" (el-En‘âm, 6/70). "Bilin ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir" (el-Hadîd, 57/20).

şeyden önemlidir. Yani Allah'ın kulunu kendisini anma ve kendisine kulluk etmede başarılı kılması, söz konusu anmanın ve kulluğun kendisinden daha önemlidir.

İbn Mesûd, Übey ve Hafsa'nın mushaflarında âyet şöyledir: Namaz iyiliği emreder; hayasızlık ve kötülükten alıkor. Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Her kimin namazı hayasızlık ve kötülükten onu alıkoymuyorsa; o namaz söz konusu kişinin Allah'a gazabından ve ona karşı Allah'ın buğzundan başka bir şey arttırmaz"[87]. Yine Selmân-ı Fârisî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Allah'ın sizi anması sizin O'nu anmanızdan daha önemlidir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Yukarıdaki ilâhî beya-
129 nın iki mânası vardır. [§]Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Allah'ı anmak diğer iyi işlerden daha önemlidir. Diğer mânaya göre şöyle demektedir: Allah'ın sizi anması sizin O'nu anmanızdan daha önemlidir[88]. Dahhâk şöyle demektedir: Allah helâl ve haram kıldığında kulu O'nu hatırlar ve buna göre kendisine helâl kıldığını yapar, haram kıldığından ise kaçınır. Katâde şöyle demektedir: Allah'ı anmaktan daha önemli bir iş yoktur[89]. Bu beyanın aslı, yukarıda açıkladığımız çeşitli yorumlardır.

Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Namaz kılan kişi namazdayken hayasızlık ve kötülük yapmadığı müddetçe bunlardan meneder. İkinci yorum şudur: Namaz iyiliği emreder; hayasızlık ve kötülükten meneder. Yani eğer namazın konuşması ve nehyetmesi söz konusu olsaydı belirtilen hususları engellerdi. Bunun yorumu başlangıçta yaptığımız açıklamadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yaptıklarınızı bilir. Bu beyan, her daim tedbirli ve sakınma halinde olmaları için bir tehdittir (vaîd).

---

87 Kudâî *Müsnedü'ş-Şihâb* adlı eserinde Yûnus'tan o da Hasan-ı Basrî'den Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Her kimin namazı hayasızlıktan ve kötülükten onu alıkoymuyorsa; o namaz o kişinin Allah'a uzaklığından başka bir şey arttırmaz" (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 54).

88 Selmân-ı Fârisî ve İbn Abbâs'ın görüşleri hakkında bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, X, 516.

89 Dahhâk ve Katâde'nin görüşleri hakkında bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 369-370.

وَلَا تُجَادِلُوٓا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّت۪ي هِيَ اَحْسَنُ اِلَّا الَّذ۪ينَ
ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوٓا اٰمَنَّا بِالَّذ۪يٓ اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا
وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

46. "İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: 'Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur.'"

[Ehl-i Kitap'la En Güzel Şekilde Mücadele Etme]

İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün. Bu beyan üç şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün. Dolayısıyla Ehl-i Kitap'la da başkalarıyla da en güzel olanın dışında bir yöntemle mücadele etmeyin. Zulmedenler, delil kabul etmeyen ve delil kendilerini zorladığında da iman etmeyenlerdir. Bunlar inat eden ve büyüklenen kimselerdir. İlk sözü edilenler ise delil kabul eden ve bu delil aracılığıyla iman eden kimselerdir.

İkinci yorum şudur: **Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün. İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında** meâlindeki âyetin ilk âyetten bir istisna olması mânasında değildir. Aksine bu bir başlangıç cümlesidir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: **İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında onlara deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur.** Yani onlara bunu deyin ve onlarla mücadele etmeyin. Zira siz onlarla mücadele etseniz de onlar iman etmezler. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "ki, -haksızlığa saplanmış olanları dışında- insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın. Onlardan korkmayın, benden korkun"[90]; "Haksızlığa saplanmış olanlar dışında onlardan korkmayın" meâlindeki âyet önceki ifadeden istisna mânasında değildir. Aksine yeni bir nehiydir. Yani onlardan korkmayın, benden korkun. Buna göre önceki ilâhî beyan da bunun benzeridir.

---

[90] el-Bakara, 2/150.

130 [§]Üçüncü yorum şudur: **Deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur** meâlindeki âyet emredilmiş oldukları güzel mücadelenin yolunu içermektedir. Çünkü bu, aklın ve insan tabiatının kabul edeceği hususlardandır. Yine ilâhî kitaplar ve peygamberler bu ilkeleri getirmişlerdir. Bunları reddetmenin imkânı yoktur. Bazıları şöyle demiştir: **Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün.** Yani onlardan doğrulayanlar, Hz. Muhammed'in niteliklerini ve kitaplarındaki hakikatleri gizlemeyenlerle mücadele edin. Fakat söz konusu durumları gizlediklerini ve doğrulamadıklarını bildiğiniz kimselerle mücadele etmeyin. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun"[91]. İlki ise şu ilâhî beyan gibidir: "Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin"[92]. Güzel mücadele kitabın getirdiği ve aklın gerektirdiği hususlarla yapılan mücadeledir.

Yine bu ilâhî beyan da kâfirlerle din konusunda mücadele etme ve tartışma yapmanın caiz olduğuna dair delil vardır. Aynı şekilde "onlarla en güzel yöntemle tartış"[93] meâlindeki âyette de buna dair delil vardır, kâfirlerle tartışmanın caiz olmadığını söyleyenlerin iddiası geçersizdir. Bu, söz konusu kimseler İslâm'ın kesin delillerini ve kanıtlarını bilmediklerinden dolayı kâfirlerle mücadele etmeyi ve tartışmayı yasaklamış olmalarına dayanmaktadır. Bazıları şöyle demiştir: Aranızda antlaşma yapmadıklarınızla kılıçla mücadele edin; aranızda antlaşma yaptıklarınızla deliller getirerek mücadele edin. Bazıları şöyle de demiştir: Bu ilâhî beyan şu âyetle neshedilmiştir: "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[94]. Şöyle diyenler de vardır: Size cizye verenlerle sert konuşmayın; onlara güzel söz söyleyin. Fakat cizye vermeyenlere sert davranın ve onlarla kılıçla mücadele edin. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

91 "Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun" (en-Nahl, 16/43).

92 "De ki: 'Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp da içimizden bazıları diğer bazılarını rab edinmesin.' Eğer yine yüz çevirirlerse, 'Şahit olun ki biz müslümanlarız' deyin" (Âl-i İmrân, 3/64).

93 "Rabb'inin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabb'in, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir" (en-Nahl, 16/125).

94 et-Tevbe, 9/29.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَٓا اِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذٖينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ
بِهٖ وَمِنْ هٰٓؤُلَٓاءِ مَنْ يُؤْمِنُ بِهٖ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا الْكَافِرُونَ ﴿٤٧﴾

[§]*47.* ***“İşte biz Kitab’ı sana böyle indiriyoruz. Kendilerine kitap ver-*** 131
diklerimiz ona iman ederler, şunlardan da (müşrikler) ***ona inananlar var.***
Âyetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez.”

İşte biz Kitab’ı sana böyle indiriyoruz. Yani sana Kitap’ta bildirdiğimiz gibi sen onlara söyle veya onlarla mücadele et. **Kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ederler**. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Kendilerine kitap verdiklerimiz onu hakkını vererek okurlar ve ona iman ederler. Bir diğer âyette bildirildiği gibi: “Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte Kitab’a iman edenler onlardır”[95]. Dolayısıyla bu âyet öncekinin açıklaması olmaktadır. Fakat Kitab’ı, hakkını vererek okumayanlar ona iman etmezler. İkinci mâna şudur: **Kendilerine Kitap verdiklerimiz** ve ondan yararlananlar. Yani Kitab’ın yararları kendilerine verilenler ona iman ederler. **Şunlardan da ona inananlar var. Şunlardan da** sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Mekke ehlinde de ona inananlar var. Nitekim onlardan birçoğu ona inanmıştır. Yine bu ilâhî beyanın O’nun huzurunda bulunan bir topluluğa işaret olması da mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak **Şunlardan da ona inananlar var** buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetlerimizi kâfirlerden başkası inkâr etmez. Katâde şöyle demiştir: İnkâr ancak bilgiden sonra olabilir[96]. Yahudi ve hıristiyanlar kendi oğullarını tanıdıkları gibi onu tanıdılar[97], fakat inkâr ettiler. İster bilsin ister bilmesin bir şeyi inkâr eden onu bilerek inkâr eder.

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهٖ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمٖينِكَ اِذًا
لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾

---

95 el-Bakara, 2/121.

96 bk. Taberî, *Câmiʻu’l-beyân*, XVIII, 424; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XI, 338.

97 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar” (el-Bakara, 2/146).

48. "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi."

[Hz. Peygamber'in Ümmî Olmasının Hikmeti]

Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şöyledir: Yani sen daha önce okumuyordun. Yani bu kitaptan önce herhangi bir kitabı. Eğer sen okuyabiliyor olsaydın gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşer ve şöyle derlerdi: Senin onlara bildirdiklerin, öncekilerin haberleri veya felsefî sözleridir. Sen bunları önceki kitaplardan veya filozofların kitaplarından elde edip
132 aldın. [§]Eğer sen bunu kendi elinle yazabiliyor olsaydın derlerdi ki: Bu senin telifin ve söylediğin sözlerdir. Çünkü Kur'ân iki yönden onların aleyhine delil teşkil etmektedir. Bunlardan biri Cenâb-ı Hakk'ın önceki milletler hakkında anlattığı haberler, öncekilerin dillerinin dışında bir dile çevrilmiş haberlerdir. Şöyle ki onların hepsi Resûlullah'ın bunları bir tercüman aracılığıyla öğrenmediğini ve bu olaylara da şahitlik etmediğini biliyorlardı. Sonra o, Ehl-i Kitab'a bu olayları olduğu gibi anlattı. Dolayısıyla onlar Resûlullah'ın bu haberleri Allah'tan öğrendiğini bildiler.

İkincisi nazım ve söz dizimi bakımından mûcize oluşudur. Öyle ki onlar bunun bir beşerin nazmı ve söz dizimi olmadığını bilmekteydiler. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sen daha önce içinde bu hikmetin ve haberlerin bulunduğu bir kitap okumamıştın, kendi elinle de bunu yazmamıştın ki onlar "bu senin telifin ve nazmındır" desinler. Eğer sen böyle bir nitelikte olsaydın bu durumda gerçeği reddetmeye çalışanlar inat ederek ve büyüklenerek belirttiğimiz sebeplerle kuşkuya düşerlerdi. Gerçeğe uyanlar ise kuşkuya düşmezler. Durum eğer belirtilen şekilde okuma-yazma bilseydi onun doğruluğunu muhtevasında bulunan bilgiler ve delillerle bilemezlerdi.

Bazıları **sen bundan önce bir kitap okuyamıyordun** meâlindeki âyet hakkında şöyle demişlerdir: Kur'ân'dan önce. **Onu sağınla da yazamıyordun.** Yani elinle yazamıyordun. Eğer sen daha önce bir kitap okuyor olsaydın veya elinle yazıyor olsaydın **bu durumda gerçeği reddetmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi.** Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Seni itham ederlerdi. Bunun açıklamasını daha önce yaptık. Bununla birlikte "Hayır! O (Kur'ân), bilgiye mazhar kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir"[98]

---

[98] Bir sonraki âyet-i kerîme.

meâlindeki âyet hakkında şöyle deriz: Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Hayır! Senin okumadığın ve yazmadığını, kendilerine ilim verilenlerin bildiği kesin bir bilgidir. Bunlar Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi Ehl-i Kitap'tan mümin olanlardır.

بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فٖى صُدُورِ الَّذٖينَ اُوتُوا الْعِلْمَ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَا اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

49. "Hayır! O** (Kur'ân)**, bilgiye mazhar kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi zâlimlerden başkası inkâr etmez."

Hayır! O, bilgiye mazhar kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir. Bunun Kur'ân mânasında olması mümkündür. Zira onda Allah'ın birliğine ve yeniden dirilmeye ilişkin kesin deliller vardır. **Hayır! O, apaçık âyetlerdir** sözünün Resûlullah'a işaret etmiş olması da mümkündür. Zira o, hayatının başlangıcından sonuna kadar bir mûcize idi. Döl suyunda olduğu müddetçe babasının yüzünde bulunan nur, [§]sonra rah- 133
mine düştüğü günden itibaren annesinin yüzündeki nur, doğduğu gecedeki aydınlık, yurdundan ayrıldığı dönemdeki kendisini gölgeleyen bulutun gölgesi gibi anlatılan hadiseler bunun örnekleridir. Bunun benzerleri sayılamayacak kadar çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bütün bunlar onun nübüvvetini göstermektedir. Bu hususta gerçeği reddetmek için çabalayan inatçı ve kibirlenen kimseler dışında hiç kimse kuşkuya düşmez. **Kendilerine ilim verilenlerin kalplerinde** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani ilmin yararları kendilerine verilenler. Yani o, kendilerine ilmin yararları verilmiş kimselerin kalplerine yerleşmiş apaçık âyetlerdir. Fakat kendilerine ilmin yararları verilmemiş olan kimseler böyle değildir.

Âyetlerimizi zâlimlerden başkası inkâr etmez. Buradaki zâlimden maksadın âyetlere zulmedenlerin olması mümkündür. Çünkü bu kimseler onları yerli yerine koymamaktadır. **Zâlimler** sözünün kâfirler mânasına gelmesi de mümkündür.

وَقَالُوا لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيَاتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَا اَنَا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ﴿٥٠﴾

50. "Onlar hâlâ, 'Rabb'inden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?' diyorlar. De ki: 'Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır; ben sadece bir uyarıcıyım.'"

Onlar hâlâ, 'Rabb'inden ona bazı mûcizeler indirilmeli değil miydi?' diyorlar. Bazı kırâatlerde "Rabb'inden âyet" şeklinde tekil olarak okunmuştur[99]. Sanki onlar bir defasında bir mûcize istemişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz[100]. Şüphesiz Cenâb-ı Hak, istendikten sonra dilediği takdirde mûcize indirir. Onlar bazan da mûcizeler istemişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı"[101]; "Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın"[102]. Onların Resûlullah'tan istedikleri mûcize çeşitlerini bildiren başka âyetler de vardır. Onlar bazan tek bir mûcize istemiş; bazan da mûcizeler talep etmişlerdir. "Mûcize" kırâatini "mûcizeler" kırâatine tercih eden görüş imkânsızdır. Zira bunun da aynı şekilde bir kırâat olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlardan söz konusu olan talepleri bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

134 **[§]De ki: Mûcizeler yalnız Allah'ın katındadır.** Yani mûcizeler onun katından gelmektedir. Öyle görünüyor ki onlar kendilerine, baskın gelecek ve kendilerini onu kabule ve ona yönelmeye zorlayacak mûcizeler istemişlerdir. Yoksa tercih yönünü gösterici mûcizeler istememişlerdir. Bununla birlikte bu talep inat ve büyüklenme amacını taşımaktadır. Yoksa bu talep bilgi edinme ve doğru yolu bulmak için yapılmamıştır. Ancak Allah bu ümmeti, inat ve büyüklenme amacıyla mûcize istemenin akabinde kendilerini helâk edecek mûcize inmesi durumuyla karşı karşıya bırakmamıştır. Halbuki önceki ümmetlerin, inat ve büyüklenme amacıyla mûcize talep etmelerinin akabinde başlarına helâk ve azap mûcizeleri inmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben sadece bir uyarıcıyım. Bu beyan iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri şudur: Ben sadece Allah'ın gönderdiği apaçık bir uyarıcıyım. Şüphesiz Allah bunu bana emretti ve beni size gönderdi. İkinci mâna şudur: **Ben sadece bir uyarıcıyım.** Yani bana düşen sadece sizi uyarmaktır. Ben uyarıcılığı açıklıyo-

---

99 bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 552.

100 "Biz istesek onlara gökten bir mûcize indiririz de derhal ona boyun eğerler" (eş-Şuarâ, 26/4).

101 el-Furkān, 25/7-8.

102 el-İsrâ, 17/91.

rum. Bunun dışındaki şeylere gelince bunlar benim görevim değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur”[103]. Bu ve benzeri âyetlerde bu husus bildirilmektedir[104].

اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥١﴾

51. “Kendilerine okunan bu Kitab’ı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu? Elbette inanan bir topluluk için onda rahmet ve ibret vardır.”

Kendilerine okunan bu Kitab’ı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bu beyan onların söz konusu taleplerinin inat ve alay amacıyla olduğunu, doğru yolu bulmaya yönelik bir talep olmadığını göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Kendilerine indirilen Kitap’ta çabası doğru yolu bulmak ve insaf etmek olan kimseye yetecek bilgiler bulunmaktadır. Fakat çabası inatlaşma ve büyüklenme olan kimsenin durumu ise böyle değildir. **Elbette onda rahmet vardır.** Yani Cenâb-ı Hakk’ın sana indirdiği Kitap’ta. **Rahmet vardır.** Yani doğruluk vardır. **Ve ibret vardır.** Yani inanan topluluk için öğüt vardır.

قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْ شَهٖيدًا يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوا بِاللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٥٢﴾

[§]*52. “De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O, gök-* 135
lerde ve yerde ne varsa bilmektedir. Bâtıla inanan ve Allah’ı inkâr edenlere gelince, işte hüsrana uğrayacak olanlar onlardır.”

De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Bu söz iki durumda söylenir. İlki kesin delillerin ve mûcizelerin kabul edilme ümidinin kalmaması durumunda. O şöyle buyuruyor: **Benimle sizin aranızda şahit**

[103] el-En‘âm, 6/52.

[104] Örneğin bk. en-Nûr, 24/54.

olarak Allah yeter. Yani benimle sizin aranızda hangimizin hak hangimizin bâtıl üzere olduğu konusunda hakem olarak Allah yeter. Biz mi siz mi? İkincisi şudur: **Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter.** Yani bana emredileni size tebliğ etmem ve getirmiş olduğum âyet ve kesin delilleri size vermeme dair durumu bilen olarak Allah yeter. **O, göklerde ve yerde ne varsa bilmektedir. Bâtıla inanan ve Allah'ı inkâr edenlere gelince, işte hüsrana uğrayacak olanlar onlardır.**

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَوْلَآ اَجَلٌ مُسَمًّى لَجَٓاءَهُمُ الْعَذَابُ
وَلَيَاْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Onlar senden, azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Eğer önceden belirlenmiş bir vade olmasaydı elbette azap tepelerine inmişti. Ama onlar farkında olmadan o ansızın kendilerine gelecektir."

Onlar senden, azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Onların azabın çabuklaştırılmasını istemeleri ve mûcize talep etmeleri -ki bu durumların gelmeyeceğini ve üzerlerine inmeyeceğini biliyorlardı- peygamberlerle alay etme, hak ile bâtılı karıştırma ve kendilerine uyanlarla zayıf kimseleri aldatma mânası taşır. Çünkü onlar, Allah'ın inat ettikleri ve peygamberleriyle alay ettikleri için daha önceki ümmetleri helâk ettiği gibi bu ümmeti tamamen yok etmeye ve yaptıklarının karşılığını bu dünyada vermek üzere helâk etmeyeceğini biliyorlardı. Zira O, onlara belirli bir süre tanımıştır. Dolayısıyla bu mühlet verme ve erteleme durumunu bildiklerinden onlar peygamberden vâdettiği azabın indirilmesini ve üstün kılacak mûcizeleri istemişlerdir. Onlar bu durumların kendileri için gerçekleşmesi durumunda inanacakları vâdinde bulunmuşlar ve bu konuda yemin etmişlerdir. Şu ilâhî beyan bunu ifade etmektedir: "Müşrikler, eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerden herhangi birinden daha çok doğru yol üzere olacaklarına dair en güçlü şekilde Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara bir uyarıcı gelince, bu ancak onların nefretlerini artırdı"[105]. Onlar bunu kendilerine uyanları ve zayıf kimseleri aldatma ve hak ile bâtılı karıştırmak için yapmışlardır. Onlar, peygamberin davet ettiği dine iman etmeleri karşısında kendilerinin hak üzere olduklarını ve peygamberin mûcize ve kesin delil getirmesi durumunda ona inanacaklarını ve uyacaklarını söylüyorlardı. Halbuki onlar mûcize ve başlarına azabın gelmesini istemekle kendilerinin

---

105 Fâtır, 35/42.

inatçı ve yalancı olduklarını, kendilerine uyanları ve toplumun zayıf kesimini kuşkuya düşüren, aldatan ve hak ile bâtılı karıştıran kimseler olduklarını biliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Eğer önceden belirlenmiş bir vade olmasaydı elbette azap tepelerine inmişti. Ama onlar farkında olmadan o ansızın kendilerine gelecektir. 136
Bir inkârcı bize derse ki: Allah, onlara azabı tehir etmiş ve mühlet vermiştir. O, bunların azabın başlarına gelmesini çabuklaştırmasını istemelerini biliyor muydu yoksa bunu bilmiyor muydu? Eğer onların bu durumunu bilmiyordu derseniz Allah hakkında bilgisizliği kabul etmiş olursunuz. Eğer onların bu durumunu biliyordu derseniz, onların ne olacağını bildiği halde nasıl olur da onlara mühlet vermiş olsun?

Buna şöyle cevap verilir: Onlar hakkında azabı tehir etmesi ve bir süre belirlenmesi Allah'ın onlara rahmeti ve lütfudur. Sanki O şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah'ın onlar hakkında tekdir ettiği rahmeti olmasaydı, daha önceki ümmetler inat ve alay etmek üzere peygamberlerden azap ve mûcize talep ettiklerinde onların başına geldiği gibi bunların da başlarına azap inerdi. Bu husus, "seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[106] meâlindeki âyette belirtilmiştir. Nitekim ötekileri tümüyle yok ettiği gibi bunları yok ederek helâk etmemiştir.

يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾

54. **"**(Evet!) ***Onlar senden azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Kuşkuları olmasın, cehennem inkârcıları kuşatmış durumda!"***

Onlar senden azabı çabuklaştırmanı istiyorlar. Kuşkuları olmasın, cehennem inkârcıları kuşatmış durumda! Kuşkusuz cehennem sözü şu mânaya gelebilir: Yani cehennem azabı o gün inkârcıları kuşatmış olacaktır. Veya ateş inkârcıları kuşatmış olacaktır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Onlar senden azabı çabuklaştırmanı istiyorlar.** Cehennem ehlinin amelleri ve onlar için cehennemi gerektiren sebepler onları kuşatmış durumdadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!"[107] Yani onlar, kendileri için ateşe atılmayı gerektiren sebepler ve amellere ne kadar da dayanıklılarmış! Yoksa hiç kimse ateşe dayanıklı değildir. Buna göre **kuşkuları**

---

106 el-Enbiyâ, 21/107.

107 "Onlar, doğru yol karşılığında sapkınlığı, mağfiret karşılığında azabı satın almış kimselerdir. Ateşe ne kadar da dayanıklılarmış!" (el-Bakara, 2/175).

olmasın, cehennem inkârcıları kuşatmış durumda meâlindeki ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani cehenneme götürücü sebepler ve onlar için cehennemi gerektiren ameller onları kuşatmış durumdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ يَغْشٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ اَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

137 [§]***55. "O gün azap onları tepeden tırnağa saracak ve Allah, 'Yaptıklarınızın cezasını tadın!' buyuracaktır."***

O gün azap onları tepeden tırnağa saracak. Bu, tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[108]. Bu durum açıktır.

يَا عِبَادِيَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضٖى وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

56. "Ey inanan kullarım! Benim arzım geniştir; o halde yalnız bana kul olmakta sebat edin."

[İnancına Göre Yaşamak İmkânı Kalmayınca Hicret Etmenin Gerekliliği]

Ey inanan kullarım! Benim arzım geniştir; o halde yalnız bana kul olmakta sebat edin. Âyet-i kerîmede müjde ve uyarı vardır. Müjde **benim arzım geniştir** meâlindeki ilâhî beyandır. Cenâb-ı Hak, şu an bulundukları yerde olduğu gibi intikal edilecek ve yer değiştirecekleri mekânın da kendileri için geniş olduğunu vâdetmiştir. Uyarı ve sakındırma ise şu mânadadır: **Benim arzım geniştir.** Dolayısıyla bulunduğunuz yerde kalamayacaksınız.

Ayrıca kendi yerlerinden başka yerlere hicret etme ve çıkış emri iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Söz konusu inkârcılardan dolayı kendi canlarına zarar gelmesinden korktukları için Allah'ın dinini izhar etmeye güç yetiremedikleri için bu yerden çıkıp buna güç yetirebilecekleri ve emri yerine getirebilecekleri topraklara hicret etmeleri kendilerine emredilmiştir.

İkinci anlam da şudur: Dinlerini izhar etmeye güç yetirseler de kötülüğü değiştirme ve iyiliği emretme görevlerini yerine getiremiyorlardı. Bunun üzerine buradan çıkıp kötülüğün bulunmadığı yere veya kötülük olsa bile de-

108 ez-Zümer, 39/16.

ğiştirmeye ve iyiliği emretmeye güç yetirebilecekleri yere hicret etme kendilerine emredildi. Bunun gibi durumlarda insanlar kötülüğü değiştirmeye ve gidermeye güç yetiremediklerinde kendilerine bir yerden başka bir yere taşınmanın emredilmesi mümkündür. Onlar peygamberler gibi değildir. Çünkü peygamberler dışındaki insanlar, kötülüğü fazla işitirlerse bu durum onların kalplerine hafif gelir, kalpler buna meyleder ve bundan tatmin olurlar. Dolayısıyla insanlara böylesi bir yerden başka bir yere göç etmeleri emredilir ki kötülüğe meyletmesinler ve kalpleri bunu hoş görmesin. Peygamberlere gelince kötülüğü işitmeleri çok olsa da onların kalpleri buna meyletmez, buna karşı yumuşamaz ve bunu asla hoş görmez. Aksine buna karşı şiddet ve katılıkları artar, kalpleri bundan daha fazla uzaklaşır. [§]Bundan dolayı peygamberlerle 138
diğerlerinin durumu farklıdır. Veya şöyle de denilebilir: Peygamberlere memleketlerinden çıkıp hicret etmeleri emredilmez ve onlara bu hususta izin verilmez. Çünkü onlar inkârcıları ve kötülük yapanları Allah'ın dinine davet etmek üzere gönderilmişlerdir. Dolayısıyla başka yurtlarından çıkıp başka yere hicret etmelerine izin verilmesi mümkün değildir. Zira peygamberler onları Allah'ın dinine davet etmek üzere gönderilmiştir.

Benim arzım geniştir. Bu beyan belirttiğimiz anlama gelir. Dinî hayatları selâmette olsun diye onlara hicret etmeleri emredilmiştir. Bu hususta mallarını, mesleklerini, akrabalarını ve destekçilerini bırakıp terkettikleri için başka yerde meydana gelebilecek geçim darlığı onları engellemez. Çünkü Cenâb-ı Hak dinlerine dair kaygılardan hareketle çıkıp gitmeleri durumunda onların genişlikle karşılaşacaklarını vâdetmiştir. Bu çerçevede Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Dini dolayısıyla bir yerden başka bir yere bir karış da olsa göç edip giden kimseye cennet vâcip olur, Atası İbrahim ve tâbi olduğu Hz. Muhammed ile haşrolunur". Veya Hz. Peygamber buna benzer bir söz söylemiştir[109]. Âyetin yorumuna dair seleften buna benzer rivayetler nakledilmiştir: "Günahlara çağrıldığınızda başka yere göç edip

---

[109] Kurtubî'nin tefsirinde geçmektedir (Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 382): "Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir karış da olsa dini dolayısıyla bir yerden başka bir yere göç edip giden kimseye cennet vâcip olur. O, İbrahim (a.s.) ve Muhammed'e (s.a.) arkadaş olur". Yine bu rivayet Süyûtî'nin *ed-Dürru'l-mensûr*'unda geçmektedir (XIV, 281): İbn Merdûye'nin Ebu'd-Derdâ'dan naklettiğine göre Resûlullah şöyle demiştir: "Kendi canı ve dini hakkında fitneden korktuğu için bir yerden başka bir yere göç edip giden kimse Allah katında sıddıklardan yazılır, öldüğünde Allah onun canını şehid olarak alır". Ardından şu âyeti okumuştur: "Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar Rab'leri katında sıddıklar ve şehitler mertebesindedirler" (el-Hadîd, 57/19). O, daha sonra şöyle demiştir: "Dini dolayısıyla bir yerden başka bir yere göç edip gidenler kıyâmet günü cennette Îsâ b. Meryem'in (a.s.) derecesinde olacaklardır".

gidin. Zira Allah'ın arzı geniştir"[110]. Âyetin yorumunda bazıları şöyle demiştir: Bir yerde günahlarla amel edildiğinde başka bir yere göç edip gidin. Zira benim arzım geniştir. Bu, belirtmiş olduğumuz şu mânadır: Onlara söz konusu yerden çıkıp hicret etmek emredildi ki onlar dinlerinde selâmette olsun. Cenâb-ı Hak onlara bolluk ve dünyada güzellikler vâdetmiştir. Âhirette ise bundan daha büyüğü vâdedilmiştir. Şu ilâhî beyanda belirtilen husus budur: "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük
139 olacaktır. Keşke bilseler!"[111] [§]Cenâb-ı Hak bu ilâhî beyanda buyurmuştur: **Benim arzım geniştir; o halde yalnız bana kul olmakta sebat edin.** Yani benim arzım geniştir. Eğer bir yerde bana kulluk yapmanız engellenirse oradan çıkıp başka bir yere göç edin; bana kulluk edin; başkasına kulluk etmeyin. Zira benim arzım geniştir. Dolayısıyla bana kulluk etmekten ve dinimi izhar etmekten engellendiğiniz yerde kalmakta mazeretiniz bulunmamaktadır. Bununla birlikte zayıf ve güçsüz olanlar bundan muaftır. Cenâb-ı Hak onları başka bir beyanda istisna etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır"[112]. Cenâb-ı Hak, zayıf ve güçsüz olmalarından ötürü çıkıp hicret etmeyi terketmeleri, ötekilerin arasında yaşamaya devam etmeleri, açıklamaya güç yetirememeleri halinde imanlarını gizleme ve gizlice ibadet etmelerinde onları mâzur kabul etmiştir. Fakat O, çıkıp göç etmeye güç yetirenleri ise mâzur kabul etmemiştir.

57. "Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz."

Her canlı ölümü tadacaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak, bu beyanı öncekinin hemen akabinde bildirmiştir ki geçim darlığı korkusu onları çıkıp hicret etmekten alıkoymasın. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmaktadır: Her canlı kesin bir şekilde bu dünyadaki rızkını tamamladığında ölümü tadacaktır. Rızkını tamamlamadan kimse ölümü tatmayacaktır. Dolayısıyla geçim darlığı sizi korkutmasın. Rızık tamamlandığı vakit

110 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, XII, 117.
111 en-Nahl, 16/41.
112 en-Nisâ, 4/98.

ister çıkıp hicret edin ister etmeyin ölümü tadacaksınız. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: “De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi”[113]. Yani bir kişinin öldürülmesi ezelde yazılmışsa o kişi kesinlikle ortaya çıkar ve neticede öldürülür. Bunun gibi ölümü yazılan kimse ister hicret etsin ister etmesin kesin bir şekilde bunu tadacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz. Bu beyan açıktır.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿٥٨﴾

[§]*58. “İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları -hiç şüp-* 140
heniz olmasın- içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetteki köşklere yerleştireceğiz; işlerini gerektiği gibi yapanlara ne güzel karşılık!”

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları yerleştireceğiz. Bu son kelime “bâ” (ب) ve “sâ” (ث) harfiyle de okunmuştur[114]. **Yerleştireceğiz.** Yani onlar için cennette köşkler hazırlayacağız. Şöyle de denilir: “Bevveeha” (بوّأها), yani yerleştirme ve hazırlama. “Velenüsevviyennehum” (ولَنُثَوِّيَنّهم), bu kelime “sâ” (ث) harfiyle okunursa ikamet mânasındadır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu bir mekânda ikamet etme anlamındadır. “Lenübevviennehum” (لنُبَوئنهم) şeklinde “bâ” (ب) harfiyle olduğunda “onları yerleştireceğiz” mânasına gelmektedir[115]. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Yerleştireceğiz.** Yani onları ikamet edecekleri eve yerleştireceğiz. “Sevâü” (الثواء) kelimesi ikamet etmek demektir. Ebû Muâz şöyle demiştir: “Bevveehâ” (بوّأها) onu hazırladı mânasındadır. “Mesvâ” (المثوى) ev; “Sâvî” (الثاوى) misafir demektir. **Orada ebedî kalacaklardır. İşlerini gerektiği gibi yapanlara ne güzel karşılık!** Yani sevap ve karşılıkları ne de güzeldir.

اَلَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾

59. “Onlar sabreden ve Allah’a dayanıp güvenen kimselerdir.”

---

113 Âl-i İmrân, 3/154.

114 İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâât*, s. 544.

115 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 338.

Onlar sabreden ve Allah’a dayanıp güvenen kimselerdir. Sabredenlerdir sözü şu mânaya gelebilir: Yani onlar memleketlerinden çıkıp hicret ettiler ve hicretin zorluğuna sabrettiler. Yine onlar çıkıp hicret etme ve rızık elde etmekte Rab’lerine dayanıp güvendiler. Veya ibadetler ve farzları yerine getirmeye sabredenler mânasına da gelebilir. Buradaki sabrın imanın bir ifadesi ve bundan kinâye olması da mümkündür. Yani iman eden ve Rab’lerine dayanıp güvenenler ve işlerini O’na havale edenler. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır”[116]. Yani her mümin için.

141 [§]Muhammed b. İshak[117] şöyle demektedir: Bu âyet Mekke’de Mekkeli müslümanların zayıf olanları hakkında inmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Eğer siz Mekke’de imanı izhar etmekte zorluk içindeyseniz, Medine toprakları geniştir. **O halde** orada açık bir şekilde **sadece bana kulluk edin.** Sonra orada ölmekte onları korkutmuş ve şöyle buyurmuştur: “Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz”. Âhirette. Sonra onları nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: **Onlar sabredenlerdir.** Hicretin zorluklarına sabredenlerdir ve onlar hicretlerinde Allah’a güvenip dayanmaktadırlar. Onların bir kısmı Mekke’de şöyle diyordu: Ben nasıl Medine’ye hicret ederim, orada ne malım ne de geçinecek bir durum vardır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak söz konusu meselede onlara öğüt vermiştir.

وَكَاَيِّنْ مِنْ دَٓابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٦٠﴾

60. Nice canlı var ki, rızkını (yanında) ***taşımıyor. Onlara da size de rızık veren Allah’tır. O, her şeyi işitir ve bilir.***

---

116 “Görmez misin, varlığının kanıtlarından bir kısmını size göstersin diye denizde gemiler Allah’ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor! Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır” (Lokman, 31/31).

117 Muhammed b. İshak b. Yesâr; İbn İshak diye meşhur olup künyesi Ebû Abdullah, nisbeleri Muttalibî ve Kureşî’dir. *es-Sîretü’n-nebeviyye* adlı eserin sahibidir. Âlim, hâfız ve tarihçidir. Enes b. Mâlik’i görmüş ve birçok tâbiînden rivayette bulunmuştur. Birçok kişi de ondan rivayet etmiştir. O, bu ilmi tedvin eden biridir. 151/768 yılı civarında vefat etmiştir (bk. İbn Sa‘d, *et-Tabakātü’l-kübrâ*, VII, 552; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VII, 33-55; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 26-30).

Nice canlı var ki, rızkını (yanında) taşımıyor. Onlara da size de rızık veren Allah'tır. Bazıları âyeti **ey inanan kullarım! Benim arzım geniştir** meâlindeki âyetle bağlantılı kılmıştır[118]. Onlara memleketlerinden hicret etmek ve ikamet ettikleri yerden çıkıp göç etmek emredildi ki dinleri kendileri için selâmette olsun. Dolayısıyla bu durum onlara sıkıntı verdi, orada geçim şartları daraldığı için huzursuz oldular. Zira kendi memleketlerinde geçimlerini sağladıkları ve refah buldukları mallarını ve kazançlarını taşıma fırsatı ve imkânı bulamamışlardı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yöneldikleri ve yanlarında rızık olarak hiçbir şey taşımadıkları yerde rızık verdiği varlıkların bulunduğunu bildirmiştir. Bilakis Cenâb-ı Hak, bunlara bulundukları yerde rızık vermektedir. Buna göre nerede iseniz rızkınızı veren Allah'tır: İster kendinizle birlikte mallarınızı ve kazançlarınızı taşıyın ister taşımayın. Mallarınızı ve kazançlarınızı memleketinizde bıraktığınız için gönlünüz daralıp huzursuz olmazsınız.

[§]Bu beyanın önceki âyetle bağlantılı olmaması, aksine insanlara yönelik 142
bir uyarı ve hatırlatma olmak üzere bir başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Bu durum, insanların kalplerinin rızık elde etme vasıtalarına bağlı kalmaması içindir. Çünkü insanların kalplerinde başka varlıklardan daha fazla rızık ve geçim vasıtalarına bağlanmak söz konusudur. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak rızkın sebeplere bağlı olmadığını, aksine sebebe bağlı olarak veya sebepsiz bir şekilde rızkı verenin Allah olduğunu bildirmiştir. Zira bazan Cenâb-ı Hak geçim vasıtalarına sahip olmayan kimsenin rızkını bol verir. Bildirdiği üzere, vasıta ve kazanç vesileleri olmaksızın kullarla hayvanların ve bazı insanların rızıklarını Allah doğrudan yaratıp onları rızıklandırır. İşte bu vasıtasız rızkın örneklerini teşkil etmektedir. Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: "Ve ona beklemediği yerden rızık verir"[119]. İnsanlar için rızkın çoğu vasıtasız ve kazanç sebebi olmaksızın gerçekleşir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bundan dolayı bu beyanın akabinde Cenâb-ı Hak şunu bildirmiştir: "Kullarından rızkı dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veren Allah'tır"[120]. Yani Allah, dilediğine kazanç vasıtası olmasa da rızkı bol bol verir; geçim vasıtası olsa da dilediği kullarına ölçülü verir. Bu durum Allah'ın Rezzâk olduğunu unutup da insanların kalplerinin kazanç vasıtalarına ve geçim yollarına bağlanmaması içindir. Mûtezile'nin görüşüne göre Allah dilediğine rızkı bol bol veremez. Çünkü onlar, rızık vesileleri ve kazanç yolları meselesinde Allah için bir varetme kudreti

---

118 Bu sûrenin 59. âyeti.

119 "Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir" (et-Talâk, 65/2-3).

120 Bu sûrenin 62. âyeti.

kabul etmezler. Mûtezile mensupları kazançların ve bunlara dair sebeplerin yaratılmasında Allah'ın bir dahli bulunmadığını söyler. Onlar, Allah'ın sadece yerden yiyecekleri bitirme ve yaratma gibi nesnelerin asıllarını yaratma kudreti bulunduğunu kabul ederler. Onların görüşüne göre bunun dışındaki fiiller ve kazançlar ise insana aittir. Buna göre bitki ve yerden çıkanlar herkes içindir. Bunlara insanların bir bölümü diğerinden daha lâyık değildir. Onların görüşüne göre sözü edilen rızkı bol verme ve kısmanın bir mânası kalmamaktadır.

O, her şeyi işitir ve bilir. Sözü edilenlerin akabindeki bu beyan farklı anlamlara gelir. Bunlardan biri şudur: Onların bütün çağrılarına ve taleplerine Allah karşılık verir. Nerede olurlarsa ve ne durumda bulunurlarsa bulunsunlar O onların ihtiyaçlarını bilir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: "İnfak edeceğimiz ve geçimimizi sağlayacak bir şey bulamıyoruz" sözlerini **işitendir**. Gizlediklerini ve benzeri hususları **bilendir**.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ
وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ
يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٦٢﴾ وَلَئِنْ
سَاَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا
لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾

61. "Şayet o inkârcılara, 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?' diye soracak olsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?"

62. "Kullarından rızkı dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veren Allah'tır. Allah her şeyi hakkıyla bilir."

63. "Yine onlara, 'Göklerden su indirip de onunla ölü toprağa hayat veren kimdir?' diye sorsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler. De ki: 'Hamd Allah'a mahsustur; ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar.'"

Şayet o inkârcılara, "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?" diye soracak olsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler? Onlar topluca kendi dilleriyle gökle-

ri ve yeri yaratanın, güneşi ve ayı kendilerinin hizmetine sunanın, [§]gökten 143
suyu indirenin ve bununla yerdeki toprağa hayat verenin başkası değil Allah olduğunu ikrar etmiş oldular. Dilleriyle ikrar ettikleri ve söylediklerinin akabinde gelen **o halde haktan nasıl yüz çevirirler?** sözü iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri şudur: Dilleriyle ikrar ettikleri ve söylediklerinden nasıl şükür ve ibadeti putlara çevirip Hak'tan dönüyorlar. Öyle ki dilleriyle ikrar ettikleri fiillerin hiçbirini bu putların yaratamadıklarını biliyorlar. İkinci mâna şudur: **O halde haktan nasıl yüz çevirirler?** Yani putların ilâh olmadıklarını bildikleri halde bunları ilâh olarak nitelemelerinde. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bildirilen beyanın akabinde **de ki: Hamd Allah'a mahsustur** meâlindeki ilâhî beyan farklı mânalara açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, ona öncekilerin Rab'lerini inkâr, inat ve yalanlama sebebiyle musibetlerle imtihan edildiği durumlarda imtihan edilmemesine dair olarak Rabb'ine hamdetmesini emretmiştir. İkinci mâna şudur: Cenâb-ı Hak Rabb'ine hamdetmesini emretmiştir. Zira bunda onların akılsızlıklarının ortaya konulması vardır. Şöyle ki; onlar bütün bunların Allah katından olduğunu, O'nun bütün bunları yarattığını dilleriyle ikrar etmişler, sonra da bu durumları Allah'tan başkasına nispet etmişlerdir. Üçüncü anlam şudur: Bazıları şöyle demektedir: **De ki: Hamd Allah'a mahsustur.** Yani onların, bütün bu nimetlerin Allah'ın bir yaratması ve bunların tümünün Allah katından olduğunu ikrar etmeleri noktasında Allah'a hamd olsun de! *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onların çoğu akıllarını kullanmazlar. Akıllarını kullanmazlar sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani akıllarından yararlanmazlar. Cenâb-ı Hak, onların akıllarını kullanmadığını beyan etmiştir. Zira onlar akıllarından yararlanmamaktadırlar. Bu durum sözü edilen organlarından yararlanmadıkları için onlardan işitme, görme ve konuşma duyularını kullanmadıklarını beyan etmesi gibidir[121]. Bu da böyledir. İkinci mâna şudur: Varlığın bilinmesini sağlayan sebepler hakkında akıl yürütmeyi ve tefekkürü terkettikleri için akıllarını kullanmazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَاِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ 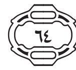

---

[121] Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler" (el-Bakara, 2/171).

64. "(Oysa onların tek gerçek kabul ettikleri) ***bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir; âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur; keşke bunu bilselerdi!"***

Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Bu, tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlenceden ibarettir"[122]. Eğer Kur'ân'ın bildirdiği bu husus, bazı insanların yorumladığı gibi içerisine yerleştirilmiş mânalar ve buna ilişkin hikmetler olmaksızın zâhirî
144 mânaya göre anlaşılırsa [§]bunda inkârcılar için bir eleştiri noktası olur. Çünkü Cenâb-ı Hak **bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir** buyurmaktadır. Bu dünyayı yaratan Allah'tır. Dolayısıyla inkârcılar "niçin bir oyun ve eğlence olarak onu yaratmıştır" derler. Yine inkârcıların Kur'ân'da çelişkinin olduğunu iddia etmelerine de neden olur. Şöyle ki Cenâb-ı Hak "göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[123] buyurmuş; diğer bir âyette de meâlen şöyle demiştir: "Biz gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık"[124]. Bununla önceki beyan bir araya getirildiğinde zâhir mânası itibariyle bir çelişki varmış gibi görünmektedir. Zira Cenâb-ı Hak birinde gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri boşuna ve oyun olarak yaratmadığını; diğerinde ise kendisi yarattığı halde dünya hayatının bir oyun ve eğlence olduğunu bildirmiştir. Fakat âyetin yorumu şöyledir: **Bu dünya hayatı** size göre ve sizin ölçülerinize göre **sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir.** Tevhit ehline ve onların ölçülerine göre ise hikmet ve haktır.

Sonra, onlara göre sözü edilen oyun ve eğlence iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Onlar Allah'ın insanı yarattığını, başlangıcını bir nutfeden yaptığını, sonra bunu alâkaya, sonra bir çiğnem ete (mudğa), sonra da en son halindeki insana çevirdiğini gördüler. Dolayısıyla Allah'ın insanı yaratıp bu bildirdiği hallerden hale çevirdikten sonra belirlenmiş bir netice ve herhangi bir yarar olmaksızın yok etmesi mümkün değildir. Bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği gibi olacaktır: "Sakın, bir grubun diğer gruptan daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda (güçsüzler aleyhine) bir kandırma aracı yaparak, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadın gibi olmayın"[125]. Cenâb-ı Hak söz konusu kişinin yararlanmaksızın ipliğini iyice büktükten sonra geri çözmesini oyun ve eğlence saymıştır. Buna göre dünya hayatının

---

122 "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir" (el-Hadîd, 57/20).

123 Sâd, 38/27.

124 el-Enbiyâ, 21/16.

125 en-Nahl, 16/92.

ve bu dünyanın içerisindeki varlıkların aşamalar halinde düzenlenmesinden ve bir durumdan diğer bir duruma dönüştürülüp değiştirilmesinden sonra bu inkârcıların takdir ettikleri gibi buna dönük bir netice veya yarar olmaksızın sadece yok olmak üzere yaratılması bir oyun, eğlence, boş iş ve akılsızlıktır. O inkârcılar böyle zannetmiş ve değerlendirmişlerdir. Tevhit ve iman ehlinin değerlendirmesine göre ise kendilerine dönük netice itibariyle varlığın yaratılması hikmet ve haktır.

İkinci olarak, Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu ve onlara göre oyun ve eğlencenin mânası şudur: Dost ile düşman, âsi ile itaat eden, muhalefet eden ile kabul eden kimseleri eşit ve bir kabul etme geçersiz bir durumdur ve anlamsızdır. Halbuki O, bunları bu dünya hayatında eşit kılmış, bu dünyanın nimetleri, bolluğu, sıkıntıları, hayrı ve şerri konusunda hepsini ortak yapmıştır.
[§]Dost da düşmanda bu dünyadan yararlanmaktadır; âsi olan da itaatkâr olan 145
da burada musibetlerle imtihan edilmektedir. Eğer dost ile düşmanın, âsi ile itaatkârın birbirinden ayrıldığı başka bir hayat olmasaydı bu dünya hayatında onları yaratması boş yere ve akılsızca olurdu. Zira O, bu dünyada onları eşit yapmış ve herkesi ortak kılmıştır. Veya söz konusu beyan, şu mânaya da gelebilir: Bu dünya hayatı onların kabul ettiği ve burada davrandıkları gibi oyun ve eğlencedir. Veya şöyle denilir: Dünya hayatı âhiret hayatına nispetle oyun ve eğlencedir. Çünkü dünya hayatı sonlu ve geçici olarak yaratılmış; âhiret hayatı ise ebedî ve devamlı olarak yaratılmıştır. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Onlara de ki: Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez"[126]. Yani dünya menfaati âhiret menfaatine nispetle önemsizdir. Çünkü dünya menfaati sonlu ve geçicidir; âhiret menfaati ise ebedî ve devamlıdır.

Âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur. Yani orası yaşam yurdudur. Orada ölüm, geçicilik ve son yoktur. **Keşke bunu bilselerdi!** Âhiret yurdunun, ölümün bulunmadığı yurt olduğunu. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ اِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

126 en-Nisâ, 4/77.

65. "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla)***, kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar."***

66. "Kendilerine bahşettiğimiz şeylere karşı nankörlük etsinler, zevkusafa sürsünler! Ama yakında anlayacaklar!"

Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar. Bu beyan, Mûtezile'nin "insanlar için dinde en yararlı olanı (aslah) yaratmak Allah'a vâciptir" görüşünü reddetmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak gemiye bindiklerinde onların dini Allah'a has kıldıklarını bildirmiştir. Şüphe yok ki bu onlar için en yararlı olandır. Sonra Cenâb-ı Hak onları bu durumda bırakmadı ki söz konusu bağlılık üzere kalsınlar. Bilakis O, onları bu durumdan çıkardı, bunun üzerine onlar da daha önce oldukları hale geri döndüler. Dolayısıyla bu durum, Allah'ın insanlar için en yararlı olanı gözetmek zorunda olmadığını göstermektedir.

Fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar. Kendilerine bahşettiğimiz şeylere karşı nankörlük etsinler, zevkusafa sürsünler! Ama yakında anlayacaklar! Nankörlük etsinler diye. Yani Allah, onların olacaklarını bildiği gibi olmaları için onları kurtarmıştır. Cenâb-ı Hak onların inkâr edeceklerini ilmiyle bilmiştir. Dolayısıyla onları karaya sağ salim çıkarmıştır ki onların ne durumda olacaklarına ve neyi tercih edeceklerine dair ilmi ortaya çıksın. Onların gemideyken içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarmaları tercihe dayalı bir bağlılık değildi. Aksine bu,
146 kendilerine gelen bir musibetin giderilmesine yönelik bir bağlılıktı. [§]Zira eğer bu, bir musibeti gidermeye yönelik değil de tercihe dayalı bir bağlılık olsaydı her durumda onlar bunu terketmezlerdi. Bu âyet her ne kadar inkârcılar hakkında olsa da bunda müslümanlara yönelik bir kınama da söz konusudur. Çünkü onlar da darlık ve sıkıntı dönemlerinde olduğu gibi bolluk ve nimet anında Allah'a gereğince şükretmiyorlar ve ibadeti ona has kılmıyorlar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bütün durumlarda sadece Allah için davranışta bulunmaları ve O'na şükretmelerine dair onları uyarmaktadır ki onların amelleri münafıkların ve söz konusu inkârcıların amelleri gibi çeşitli şartlara ve belirli yönlere bağlı olmasın[127]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[127] Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

O halde haktan nasıl yüz çevirirler? Denildi ki: Yalanlarlar. Denildi ki: Saparlar. Denildi ki: “Yu’fekûn” (يؤفكون), yüz çevirirler, yani akılları uçar, ahmaklaşırlar. “Me’fûn” (المأفون) ahmak; “efn” (الأفن) ahmaklık demektir.

Ama yakında anlayacaklar! Yani yakında benim “geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan işleri yapmaya döneceklerdir”[128] sözümün doğruluğunu anlayacaklardır. Tıpkı Allah’ın, sınandıkları belâlardan kurtardıktan sonra onların daha önce döndükleri gibi. Yani peygamberlerin onları tehdit ettikleri durumları yakında anlayacaklardır. “Bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir”[129] meâlindeki âyette başka bir mâna da vardır. Buna göre şöyle denilir: Bu güzellikler, dünyada yaptığınız ve güzel ve iyi olarak kabul ettiğiniz davranışlar hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Çünkü bu dünya hayatı kalıcı değildir, ancak Allah’ın rızasını ve âhiret hayatını gözeterek yaparsanız o takdirde yararlanırsınız. Bu mâna şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: “Âhiret yurduna gelince işte asıl hayat odur”. Yani kalıcı ve ebedî olan odur. “Keşke bunu bilselerdi!”[130]

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا اٰمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ
اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾

67. “Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıp götürülürken biz** (Mekke’yi) **güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır! Hâlâ asılsız şeylere inanıp Allah’ın nimetine karşı nankörlük mü edecekler?”

Görmezler mi ki, biz (Mekke’yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır! Başka âyetlerin yorumunda biz Allah katından yöneltilen sorunun, susturmak yahut zorunluluk veya meydana gelen bir hadisenin bildirilmesi (haber) konumunda olduğunu belirttik. Bu tür beyanlar hakikat mânası itibariyle soru
(istifham) değildir. [§]Zira O, zatıyla âlimdir; onların iç dünyalarını görünür- 147
de yaptıklarını, gizlediklerini ve açığa vurduklarını olmuş ve olacak haliyle bilir. O, kullarına bir şey sormaz. Bununla birlikte söz konusu beyan, belirttiğimiz gibi bir bildirme (haber) veya susturma ve zorunluluk mânasındadır.

---

128 “Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Yoksa geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar” (el-En‘âm, 6/28).

129 el-Ankebût, 29/64.

130 el-Ankebût, 29/64.

Bildirme (haber) mânasına gelince O, sanki şöyle demiş olmaktadır: Kuşkusuz onlar gördüler ve anladılar ki Allah Mekke'yi onlara güvenli bir belde yapmış ve onlar orada güven içerisinde olmuşlardır. Halbuki çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparılıyorlardı ve korku içerisindeydiler. İlzâm ve zorunluluk mânasına gelince, buna göre onlara şöyle denilir: Biliniz ki Allah size Mekke'yi güvenli bir belde yaptı, sizler orada güven içerisindesiniz. Halbuki çevrenizdeki insanlar korku içerisinde sürgün ediliyorlar, onlara hakaretler ediliyor ve öldürülüyorlar.

Yine Cenâb-ı Hakk'ın onlara bu hususu hatırlatmasına iki anlam verilebilir: Bunlardan biri şudur: Allah Mekke'yi size güvenli belde yapmıştır; sizler orada güven içerisinde yaşamaktasınız. Bunun gayesi, sizin Allah'ın evini ve haremini yüceltmenizdir. Halbuki çevrenizdeki insanlar korku içerisindeler; sizler de çevrenizdeki insanlarla aynı dini benimsiyorsunuz. Dolayısıyla Allah'ın dinini benimsediğinizde ve O'nun resûlüne uyduğunuzda nasıl yerinizden koparılıp çıkarılmaktan ve sürgün edilmekten korkuyorsunuz? Zira sizler sadece Allah'ın hareminde bulunduğunuz ve O'nun evine saygı gösterdiğiniz için Allah, yerinizden atılıp çıkarılmaktan ve sürgün edilmekten sizi korumuştur. O halde sizler O'nun dinini benimsediğiniz ve emrine uyduğunuz takdirde nasıl söz konusu durumlardan korkarsınız? Bilakis güvenlik ve refah, Allah'ın dinini benimsediğiniz ve emrine uyduğunuzda daha fazla olur ve sizler bunu daha fazla hak edersiniz. Sanki onlar Allah'ın dinine uymayı yerlerinden atılıp çıkarılma korkusu sebebiyle terketmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda onların sözü olarak belirtildiği gibi: "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız". Cenâb-ı Hak onlara şöyle buyurmuştur: "Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her ürünün toplandığı bir yere yerleştirmedik mi?"[131] Söz konusu ilâhî beyan şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak bunu onlara bildirmektedir. Şöyle ki O, sizi güven içerisinde tutmuş ve -sizler putlara taptığınız ve bunlara şükrettiğiniz halde- sizleri her türlü kötülükten korumuştur. Bunun sebebi sizlerin Allah'ın evi ve hareminin yakınında bulunuyor olmanızdır. Eğer sizler O'na ibadet eder ve nimetlerine şükrederseniz, sizleri güven içerisinde kılması, nimetlerini bol vermesi ve çevrenizdekilere yapmadığı şekilde sizi kötülüklerden koruması hususunda daha lâyık olursunuz. Halbuki sizler çevrenizdeki insanlar gibi puta tapıyorsunuz ve onları ilâh ediniyorsunuz. Söz konusu ilâhî beyan bu mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

131 "Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız diyorlar. Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi? Fakat çoğu bunun şuurunda değildir" (el-Kasas, 28/57).

[§]Hâlâ asılsız şeylere mi inanacaklar? Hâlâ asılsız şeylere mi inanacaklar? Bu ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani hâlâ şeytanın kendilerine ilham ettiği asılsız şeylere mi inanacaklar? Bu soru, "bunlar Allah katında sizin şefaatçilerinizdir ve onlara tapmanız sizi Allah'a yaklaştırır" diye şeytanın kendilerine ilham ettiği şeydir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[132]. 148

Allah'ın nimetini mi inkâr edecekler? Yani Hz. Muhammed'in Allah katından size ilettiği hususları mı inkâr edecekler. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Hâlâ asılsız şeylere mi inanacaklar?** Yani şirke mi inanacaklar? **Allah'ın nimetini mi inkâr edecekler?** Yani Allah'ın birliğini mi inkâr edecekler? Veya buradaki nimetin Kur'ân yahut belirttiğimiz üzere Hz. Muhammed (s.a.) olması da mümkündür.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُ
اَلَيْسَ ف۪ي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٦٨﴾

68. "Allah hakkında yalan yanlış şeyler uyduran yahut kendisine hakikat geldiğinde onu yalan sayandan daha zâlimi kimdir? İnkârcıların sürekli kalacağı yer cehennemin içinde değil midir?"

Allah hakkında yalan yanlış şeyler uydurandan daha zâlimi kimdir? Yukarıda açıkladığımız gibi Allah katından gelen soru iki mânaya gelir: Bildirme (haber) ile zorunluluk ve ilzâm. İlzâm, yani muhatabı susturma mânasına gelince buna göre şöyle denilir: Biliniz ki yalan yanlış şeyler uyduranların hiçbirisi Allah hakkında yalan yanlış şeyler uydurandan daha zâlim değildir. Haber mânası dikkate alınınca beyan şöyle olur: Yani kuşkusuz bildiniz ki yalan yanlış sözler uyduranların hiçbirisi Allah hakkında yalan yanlış sözler uydurandan daha zâlim değildir. Zira akıllarınızla kendi aranızda yalan yanlış şeyler uydurmanın ve yalan söylemenin kötü bir eylem olduğunu bildiniz. Yalan ve iftiranın en çirkini ve en dehşetlisi Allah'a yapılan iftiradır. Dolayısıyla en çirkin ve en dehşetli davranış olduğu halde nasıl O'nun hakkında yalan yanlış şeyler uydurdunuz?

Yahut hakikati yalan sayandan daha zâlim kimdir? Hakikati yalan saymak sözü, Resûlullah'ı yalan saymak anlamına gelebilir. Veya benzerini getirmekten aciz kaldıkları Kur'ân olabilir. Yahut tevhidi inkâr etmek olabilir.

---

[132] el-En'âm, 6/121.

Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Yahut hakikati yalan sayandan daha zâlim kimdir?** Yani **kendisine geldiğinde** hakikat olduğu ve doğruluğu ortaya çıkan şeyi yalan sayandan daha zâlim kim olabilir?

İnkârcıların sürekli kalacağı yer cehennemin içinde değil midir? Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Bil ki cehennem kâfirlerin sürekli kalacağı yerdir. Allah onların eziyetlerine karşı sabretmesi; imanı terketmeleri ve onlardan ümidinin kesilmesi konusunda içini daraltan şeye karşı teselli bulması için ona bunu hatırlatıyor.

وَالَّذٖينَ جَاهَدُوا فٖينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَاِنَّ اللّٰهَ لَمَعَ الْمُحْسِنٖينَ ﴿٦٩﴾

149 [§]***69. "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır."***

Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Bu beyanın, "bu dünya hayatı hakikatte sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir"[133] meâlindeki âyetle bağlantılı olması uygundur. Yani elinden gelen çabayı dünya talebine ve onun için çalışmaya harcayan kimseye sadece oyun ve eğlence vardır. Fakat elinden gelen çabayı Allah'ın rızasını kazanmak için harcayan kimse, hakikat üzeredir ve onun için ölüm ve sonluluk içermeyen hayat yurdu vardır. Bu beyanın öncekiyle bağlantılı değil de başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Hidâyeti, dini, ilâhî yolu isteyerek ve Allah'ın rızasını gerçekten arayarak nefislerinin şehvet ve arzularına karşı cihat edenleri **bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.** Yollar şeklinde ifade edilmesinin sebebi daha önce çoğul beyanın geçmesidir. O, şöyle buyurmaktadır: Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlerin her birini bir yola yöneltiriz. Dolayısıyla bu hepsinin yolu olur. **(Başka) yollara sapmayın**[134] sözüne gelince durum şöyledir: Daha önce geçen doğru yol veya Allah'a nispet edilen herhangi bir ifade olmaksızın mutlak olarak beyan edilen yollar şeytanın yolları mânasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

133 el-Ankebût, 29/64.

134 "Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti" (el-En'âm, 6/153).

Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Onları iyilikte ve salih amellerde başarılı kılmakta **Allah iyilik yapanların yanındadır.** Veya düşmanlarına karşı onlara yardım etme ve destek olma hususunda Allah iyilik yapanların yanındadır. Yahut Allah iyilik yapanların yanındadır; onları korur ve onları dost edinip yanlarında olur.

Sonra, "Allah iyilik yapanların yanındadır" ve "Allah sakınanların yanındadır"[135] meâlindeki âyetlerden hiç kimse yaratılmış, cismânî ve bedensel varlıklar hakkında anlaşılan mânayı anlamaz. İnsanların bir kısmı "sonra arşa istivâ etti"[136], "Rabb'in geldi"[137] ve "Allah'ın onlara gelmesi"[138] meâlindeki ilâhî beyanları nasıl olur da yaratılmış varlıkların istivâsı ve gelmesi mânalarında anladılar. Bu durum, bu fiillerin yaratılmış varlıklar hakkında anlaşılan mânayla Allah hakkında düşünülmesinin uzak bir görüş ve imkânsız olduğunun bilinmesi içindir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

135 el-Bakara, 2/194.

136 el-A'râf, 7/54.

137 "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde" (el-Fecr, 89/22).

138 "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!" (el-Bakara, 2/210).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فٖٓى اَدْنَى الْاَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ
سَيَغْلِبُونَ ﴿٣﴾ فٖى بِضْعِ سِنٖينَ لِلّٰهِ الْاَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ
وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ اللّٰهِ يَنْصُرُ مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ
الْعَزٖيزُ الرَّحٖيمُ ﴿٥﴾

1. "Elif-lâm-mîm."

2-5. "Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir."

[Rumlar'ın Yenilgiye Uğramaları ve Ardından Galibiyetlerine İlişkin Müjde]

Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Bazı kırâatlerde "ğalebeti'r-Rûm" (غَلَبت الروم) şeklinde gelecek zamanı ifade etmek üzere "ğayın" (غين) harfinin fethasıyla okunmuştur[1]. Müfessirler şunu ifade etmektedir: Cenâb-ı Hak bunu bildirmektedir, çünkü müşrikler Mekke'de müslümanlarla tartışıp şöyle diyorlardı: Rumlar Ehl-i Kitap'tır, fakat Mecûsîler onları yenilgiye uğratmıştır. Sizler de peygamberinize indirilen kitapla galip geleceğinizi iddia ediyorsunuz. Dolayısıyla biz de sizi Farslar'ın Rumlar'ı yenilgiye uğrattığı gibi yenilgiye uğratacağız. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu beyan-

---

1 Bu şâz bir kırâat olup Hz. Ali, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Abbâs, İbn Ömer, Muaviye b. Kurre ve Hasan-ı Basrî'ye nispet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 446; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 157). "Rumlar galip geldi" beyanının gelecek zaman ifade etmesi şöyledir: Yani Rumlar'ın Mecûsîler'i gelecekte yenilgiye uğratmasının gerçekleşecek olması.

ları indirmiştir: **Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar.** Bununla birlikte O bunların sonunda meâlen şöyle buyurmuştur: **O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar.** Müminlerin Rumlar'ın Farslar'ı yenilgiye uğratmaları sebebiyle sevinmeleri ve
152 bunun Allah'ın yardımı olarak nitelenmesi muhtemel değildir. [§]Zira onlar kâfir idiler ve günahlara dalmış durumdaydılar. Ancak Allah'ın kitaplarına iman edip onları tasdik etmeleri ve onlara göre davranış sergilemelerini göstermeleri sebebiyle sevinmeleri farklıdır. Onlar Allah'ın kitaplarına müntesip kimseler idiler. Resûlullah (s.a.) Allah'ın kitaplarının ve peygamberlerin tümünü tasdik edici olarak gönderilmiştir. Dolayısıyla bu sebeple sevinmişlerdir. Eğer durum böyleyse bu sebeple sevinmek ve bunun Allah'ın yardımı olarak nitelenmesi caizdir. Fakat söylemiş oldukları yukarıdaki sebeple sevinmiş olmaları söz konusu değildir.

Bize göre bu âyet-i kerîmede peygamberimiz Hz. Muhammmed'in (s.a.) nübüvvet ve risâletine, gerçek peygamber olduğuna dair büyük bir delil vardır. Bu öyle bir delildir ki kâfirler bu konuda bir tenkit noktası; yalan ve iftiraya nispet edecekleri bir husus bulamamışlardır. Halbuki Kur'ân'daki diğer âyetler ve haberler hakkında eleştiri yapmışlardır, şu ilâhî beyanlar bunun örneğini teşkil etmektedir: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[2]; "Bu da ancak düzmece bir yalan"[3]; "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[4]. Bunun gibi Kur'ân'a ve geçmiş dönemlere ait haberlere yönelik eleştirileri bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in Rumlar'ın Farslar'ı yenilgiye uğratacaklarına dair haberde öncekilerde olduğu gibi bir tenkit noktası bulamadılar. Çünkü O, daha önce olup bitmiş bir galibiyeti değil, gelecekte gerçekleşecek bir zaferi bildirmiştir. Bunun gibi gaybî haberleri insanlar bilemez ve insanlardan öğrenilmez. Zira insan bilgisi buna erişemez ve bu tür bilgiler daha önceki durumlara kıyas edilerek de algılanamaz. Dolayısıyla söz konusu hâdise onun bildirdiği gibi gerçekleştiğinde bu durum onun bu bilgiyi Allah katından ve O'nun vahyi aracılığıyla öğrendiğini gösterir.

Daha önce Farslar'ın Rumlar'ı yenilgiye uğratmaları gibi olaylardan istidlâl ederek ve bir defa buna şahitlik etmeleri dolayısıyla "Farslar Rumlar'ı yenilgiye uğratacaklar" demeleri de mümkündür. Söz konusu bilgiye başka istidlâl yöntemleriyle ulaşmış olmaları da mümkündür. Şöyle diyerek bu istidlâlde

---

2 Örneğin bk. el-En'âm, 6/25; el-Enfâl, 8/31.

3 Sebe, 34/43.

4 en-Nahl, 16/103.

bulunabilirler: [§]Onlar Ehl-i Kitap'tan olup ibadet eden insanlardır. Onlar 153
bu kitapları incelemekle ve içeriğinin gereğine göre davranmakla meşgul oluyorlardı. Dolayısıyla savaşacak zaman bulamıyorlardı. Şöyle demeleri de başka bir istidlâldir: Onlar hıristiyandırlar -Rumlar'ı kastediyorum-; dolayısıyla onların geleneğinde ve mezheplerinde savaş yoktur. Böylece bu gibi gerekçelerle onların bir galibiyet ve zafer elde etmediklerine delil getirmektedirler. Müslümanlara gelince ötekilerin galip gelmesi konusunda onlar için bu bahsedilen hususlar delil teşkil etmemektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, söz konusu durumu ancak Allah'tan aldığı bir vahiy ve O'nun bildirmesi sonucu söylemiştir. Böylece bu Resûlullah'ın doğruluğuna dair en büyük delildir. Müminlerin sevinci Allah'ın yardımının bildirilmesi ve Resûlullah'ın tasdikine dair bu delilin açıklanması sebebiyledir. Zira Cenâb-ı Hak, resûlünün doğruluğunu ortaya koymak suretiyle ona yardımda bulunmuştur.

Yenilgiye uğradılar "Gulibet" kelimesi "galebet" şeklinde de kullanılır. **Yenilgiye uğradılar** sözü geçmişe dönük bir fiildir. Çünkü Farslar'ın Rumlar'ı yenilgiye uğratmalarını ifade etmektedir. "Ğalebet" (غَلَبت = yenilgiye uğrattılar) şeklinde fethalı olarak kullanılması ise geleceğe dönüktür. Yani Rumlar Farslar'ı yenilgiye uğratacaklardır. Bu "Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır"[5] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Bu beyan geleceğe dönük emir mânasındadır. "Rabb'imiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırdı"[6] şeklinde ise haber mânasına gelir. Önceki durum da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yakın bir yerde. Denildi ki: Fars topraklarının yakınında. Bazıları şöyle demiştir: **Yakın bir yerde.** Yani Şam topraklarının yakınında. Denildi ki: Fars topraklarının akabindeki bölge. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler ve **O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler** meâlindeki âyetlerde Mûtezile'ye karşı çeşitli deliller vardır. Bunlardan biri şudur: Onlara denilir ki: Cenâb-ı Hak Rumlar'ın Farslar'a karşı gelip geleceklerini vâdetmiştir. O, vâdinin gerçek ve doğru çıkmasını dilemiş midir yoksa dilememiş midir? Eğer "hayır" derlerse haddini aşan ve çok çirkin olan bir söz söylemiş olurlar. Zira bu durumda Allah'ın gerçekleşeceğini vâdettiği söze uymamayı irade ettiğini iddia etmişlerdir. [§]Eğer "evet" derlerse bu durum Allah'ın kulların yaptığı fiilleri irade 154
ettiğini gösterir. Onlardan sâdır olan fiil, günah ve isyan olsa da durum böyle-

5 Sebe, 34/19.

6 On kırâat âliminden biri olan Yâkup bu şekilde okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 456).

dir. Zira her grubun kendi arkadaşlarıyla savaşması bir günahtır. Çünkü onlara bu emredilmemişti, aksine onlara İslâm (barış) emredilmişti. Dolayısıyla bu durum Allah'ın onların yapacağını bildiği fiili irade ettiğini göstermektedir. Onlarda meydana gelen fiil, mâsıyet de olsa durum böyledir.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın Rumlar'ın Farslar'ı yenmeleri dolayısıyla müminlerin sevincine ilişkin bildirdiği haber, -sevinçleri hangi sebeple olursa olsun- daha önce belirttiğimiz gibi peygamberlerinin nübüvvet ve risâletine dair büyük bir mûcizesini ortaya koymak içindir. Veya onlar Allah'ın kitaplarını biliyor ve okuyorlardı, galip gelmelerinden hoşlanmışlar ve buna sevinmişlerdir. Allah'ın onlara emri ve buna ilişkin bir iradesi olmaksızın onların buna sevinmiş olmaları muhtemel değildir. Bu durum Allah'ın irade etmesi dolayısıyla onların buna sevindiklerini göstermektedir.

Üçüncüsü, **Allah'ın yardımıyla, O dilediğini muzaffer kılar** meâlindeki âyette, Allah'ın insan fiillerinde bir etkisinin ve düzenlemesinin olduğuna dair delil vardır. Şöyle ki Cenâb-ı Hak bir kısmının diğerine yönelik fiilini bildirmiş, sonra bunu Allah'ın yardımı olarak nitelemiştir. Bu durum, Allah'ın bu konuda bir düzenlemesinin olduğunu göstermektedir.

Birkaç yıl içinde. Denildi ki: **Birkaç** sözü yedi yılı ifade etmektedir. Denildi ki: Ondan aşağısını ifade etmektedir. Denildi ki: üç ile dokuz arasıdır.

[Hz. Ebû Bekir'in Rumlar'ın Farslar'ı Yeneceğine Dair Müşriklerle Bahse Girmesi]

Yine bir rivayette anlatıldığına göre Ebû Bekir (r.a.) müşriklerle söz konusu meselede belirttiği sene içerisinde gerçekleşeceğine dair bahse girmiş; bu süre dolduğu halde Rumlar Farslar'a galip gelmemiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) Ebû Bekir'e (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Sen on sayısından aşağısının, hepsinin "birkaç" anlamına geldiğini bilmez misin? Süreyi de bahis rizikosunu da arttır". O da böyle yaptı. Onlara belirttiği seneler geçmeden Rum-
155 lar Farslar'ı yenilgiye uğrattılar[7]. Bazı hadislerde [§]Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "ondan aşağısına süreyi uzatmada haklı olmazsınız. Zira "bid'" (بضع) üç ile on arasındaki sayıları ifade etmektedir. Onlarla yapmış olduğunuz bahsin konusu olan rizikosunu arttırın, süreyi de uzatın". Bunun üzerine onlar böyle yaptılar; tâ ki Rumlar Farslar'ı yenilgiye uğrattılar[8].

---

7 Bu mânada rivayetler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 447-457; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 574-584.

8 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 454-455; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 580-581.

Hz. Ebû Bekir ile kâfirler yapılan bahse girme meselesine çeşitli açılardan bakılabilir. Bunlardan biri şudur: Mekke söz konusu dönemde dârülharp idi. Bunun delili “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı”[9] meâlindeki âyettir. Bu dönem hicret öncesiydi ve henüz Medine’ye hicret emredilmemişti. Bu hususa işaret eden âyetler çoktur. Yine bu durumların hepsi Rumlar’ın Farslar’ı yenilgiye uğratmalarından önceydi. Dolayısıyla Mekke o vakit dârülharp olduğuna göre dârülharpte müslümanlarla diğer din mensupları arasında bahse girmekte ve akitlerde belirsizlik caizdir. Bu gibi durumlar İslâm hâkimiyetindeki bölgelerde (dârülislâm) ise caiz değildir. Bu durum, Ebû Hanîfe’nin dârülharpte müslümanlar ile diğer din mensupları arasında faizli akit yapmanın caiz olduğuna dair görüşüne delil teşkil etmektedir. Halbuki buna benzer akitler dârülislâmda caiz değildir.

İkincisi, bunda sürenin ne olduğuna ilişkin bir belirsizlik olsa da o gün
söz konusu bahisleşme caizdi. Akitlerde belirsizlik, aralarındaki belirlenmiş
sürede bir ihtilafın olmasından korkulduğu için akitleri geçersiz kılar. Bu gibi
durumlarda ihtilafın ortaya çıkması beklenmez. Zira bunlar onurlu ve cömert
insanlardı. Onlar bu tür alelâde konularda ihtilaf etmezlerdi. Aksine onlar an-
cak din hususunda ihtilaf ederlerdi. [§]Mallara gelince bu konuda bir tartış- **156**
ma ve ihtilaf ise belirttiğimiz sebeplerle çok az meydana gelirdi. Eğer bu gibi
meselelerde aralarında ihtilaf meydana gelmesi yaygın olsaydı söz konusu du-
rumda da mümkün olurdu. Bu zamanda ise benzer durumlarda böyle bir şey
caiz değildir. Çünkü zamanın farklılaşmasıyla insanlar da farklılaşır. Nitekim
Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: “İnsanlar giderek yaratılış,
huy ve ecel konularında eksilmeye devam eder”.[10]

Şöyle diyenler de vardır: Bu durum Câhiliye döneminde caizdi. Bugün ise kumar oynama nehyedilmiştir. Dolayısıyla bu, önceki hükmü neshetmiştir. Kumarın yasak oluşu talih oyunlarının (meysir) yasaklanmasından anlaşılmaktadır. Talih oyunu (meysir) kumardır. Bir oyunun yasaklanması aynı zamanda o mânadaki diğer benzer oyunların da yasaklanması demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

9 el-Enfâl, 8/30.

10 Bu rivayeti Resûlullah’a aidiyetinin bir kaynağını bulamadım. Ancak Mücâhid’den İbn Ömer’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Nuh’un kavmi arasında ne kadar yaşadığını biliyor musun? Dedim ki: “Evet, dokuz yüz elli sene”. O dedi ki: “Ondan öncekiler daha uzun ömür sürüyorlardı. Sonra insanlar devamlı bir şekilde yaratılış, huy ve ecel hususunda eksildiler, tâ ki günümüze gelinceye kadar” (Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü’l-Fiten*, s. 428; Müttakī el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, XII, 476).

Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. Bazıları **Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur.** Yani Farslar'ın Rumlar'ı yenilgiye uğratmalarından önce ve Rumlar'ın Farslar'a galip gelmelerinden sonra. **Allah'ın dediği olur** sözü şu anlama da gelebilir: Yaratmasında. Yani yaratmasındaki düzenlemede. Bu hususlarda O'nun dediği olur. Yani yaratmada başkasının dediği ve başkasının herhangi bir düzenlemesi olmaz. Bütün bunlar O'na aittir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bilesiniz ki, yaratma da buyurma da yalnız O'na aittir"[11]. Yaratıklara dair yönetim ve emir yalnız O'na aittir.

157 **[§]Ğalebeti'r-Rûm (غَلَبت الروم = Rumlar galip geldi)** şeklinde fethalı okuyanların kırâatine göre **Onlar bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler** meâlindeki âyet müslümanların âhir zamanda Kostantiniye'yi fethetmeleri sırasında onlara galip gelmesini ifade etmektedir. İbn Mesûd ve Hafsa'nın mushaflarında şöyle okunmuştur: "Fî bid'i sinîne karîben" (فى بضع سنين قريباً) Yakında birkaç yıl içinde[12].

O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. Müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinmişlerdir. Zira O, resûlüne nübüvvetinin ve doğruluğunun ispatına dair mûcize izhar etmek suretiyle yardım etmiştir. Bu yardım onun içindir. Bir kısım müfessirlerin, bunun Farslar'a karşı Rumlar'a yardım olduğunu söylemeleri gerçeğe uzak bir görüştür. Çünkü bir fiil, günah içeren bir fiil olduğu müddetçe "Allah'ın yardımı" olarak nitelenmez. Eğer fiil, itaat içeren bir fiil ise böyle bir nitelemede bulunulur. Bu beyanın mânası, belirttiğimiz üzere söz konusu hususlarda O'nun resûlüne yardım etmesidir.

O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir. Bahsi geçen ifadelerden sonra **çok güçlüdür** sözü beyan edildi. Çünkü O, zatıyla çok güçlüdür. Dolayısıyla kullarından bazılarının helâk olması O'nun hâkimiyet ve hükümranlığında bir eksiklik ve zayıflık gerektirmez. Bu durum, yeryüzündeki kralların kulları, halkı ve hizmetkârlarından bazılarının helâki gibi değildir. Çünkü yeryüzünün kralları bunlarla izzet bulmaktadırlar. Bunlar ortadan kalktığında onların izzetleri de ortadan kalkar. Allah Teâlâ ise zatıyla güçlüdür. 'Onun gücü ve izzeti herhangi bir şeyden dolayı değildir. Dolayısıyla O'nun kullarından bir kısmının helâk olması O'nun için bir noksanlığı ve bir zilleti gerektirmez.

---

11 el-A'râf, 7/54.

12 Saîd Ebû Avâne'den o da Muğîre'den o da İbrahim'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Abdullah b. Mesûd'un kırâatinde "yakında birkaç yıl içinde" şeklindedir (Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, V, 394; Yûsuf sûresinin 42. âyetin tefsirinde yer almaktadır).

وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ وَعْدَهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦﴾

6. "Bu Allah'ın vâdidir. Allah vâdinden caymaz; ama insanların çoğu bunun bilincinde değildirler."

Bu Allah'ın vâdidir. Allah vâdinden caymaz. Şehadet âleminde vâdden dönme üç sebepten dolayı olur. İlki, yapılan vâdden bir pişmanlık duymaktır. Bu pişmanlık, kişiyi vâdini yerine getirmekten ve buna vefa göstermekten alıkoyar. Diğer sebep vâdedilene ortaya çıkan bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç kişiyi
vâdine vefa göstermekten ve umulanı yerine getirmekten alıkoyar. [§]Bir diğer 158
sebep vâdeden kişide meydana gelen bir acizliktir. Kişi vâdettiğini yerine getirmeye güç yetirmez ve bu acizlik vâdine uymaktan ve bunu yerine getirmekten alıkoyar. Allah Teâlâ belirttiğimiz tüm bu sebeplerden münezzeh olduğuna göre O'nun vâdinden cayması mümkün değildir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Ama insanların çoğu bunun bilincinde değildirler. Bilincinde değildirler sözü şu mânaya gelebilir: Allah'ın onlara, bilgiye ulaştıran kaynaklarını verdikten sonra bu bilgi vasıtalarını derinlemesine inceleyip üzerinde düşünmedikleri için bunun bilincinde değildirler. Fakat onlar bu bilgi araçlarını inceleyip bunlar hakkında düşünmediklerinden bilemezler. Dolayısıyla onlar bu hususta inceleme ve düşünmeyi terketmeleri sebebiyle mâzur da kabul edilmezler. **Bilincinde değildirler** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani bildiklerinden yararlanmazlar. Cenâb-ı Hak onların bildiklerinden yararlanmamaları sebebiyle onları bilgisiz diye nitelemiştir. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın duyu organları bulunduğu halde bunlardan yararlanmadıklarından dolayı duyu organları bulunmayan insanlar gibi kabul etmesine benzer[13].

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْاٰخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾

7. "Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler; âhiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler."

---

13 İmam Mâtürîdî muhtemelen "artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler" ilâhî beyanına işaret etmektedir (el-Bakara, 2/18).

Onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler; âhiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler. Onlar eşyanın sadece görünen yüzünü bilirler meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani faydalarına dair nesnelerin görünen yüzünü bilirler. Onlar yararların ne ile ve nasıl gerçekleşeceğine ilişkin olarak bunların iç yüzünü bilmezler. Örneğin varlığın hayat kaynağının su olduğu bilinir. Yine onlar bedeni ayakta tutanın beslenme olduğunu bilirler. Fakat bu yararın ölçüsünü, keyfiyetini ve bunlardaki gizli yararları bilmezler. Aynı şekilde işitme, görme ve dil organları aracılığıyla işitme, görme, konuşma ve anlama fiillerinin meydana geldiği bilinse de bu duyuların hakikati tam olarak bilinmez. **Onlar eşyanın sadece görünen yüzünü bilirler** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani dünya hayatının yararlarını. Âhiret hayatının yararları hakkında ise onlar gaflet içindedirler. Dünya hayatının yararları dünya için yaratılmamıştır, aksine insanların bunlar aracılığıyla âhiret hayatının yararlarını bilmeleri için yaratılmıştır.

İbn Abbâs, Kelbî ve daha başka âlimler **onlar dünya hayatının sadece görünen yüzünü kısmen bilirler** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demektedirler: Dünya hayatının işlerini ayakta tutan geçim kaynaklarını, ticaretlerini, ustalıklarını, bütün geçim ve kazanç vasıtalarını bilirler[14]. **Âhiret hakkında ise tamamen gaflet içindedirler.** Yani âhirete inanmazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا ف۪ٓى اَنْفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ بِلِقَٓائِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

159 [§]***8. "Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde, belli bir süreye kadar kalmak üzere yaratmıştır. Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rab'lerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir."***

Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yaratmıştır. Başka âyetlerin yorumunda Allah katından sorulan sorunun cevabının olumlu olması ve ilzâm

14 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3088; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 461-463; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 585.

mânasına geldiğini açıkladık. Cevabın olumlu olmasını ifade etmesi çeşitli mânalara gelmektedir. Bunlardan biri şudur: Onlar Allah'ın gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yarattığını düşünmüşler, tefekkür etmişler ve derinlemesine incelemişlerdir. Fakat inat etmiş ve büyüklenmişler; hakka boyun eğmemişler ve bunu onaylamamışlardır. İkincisi, bu beyanın emir mânasında olmasıdır. Yani tefekkür edin, düşünün ve derinlemesine inceleyin ki Allah'ın gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yarattığını bilesiniz. Üçüncüsü, bu beyanın haber mânasında olmasıdır. Buna göre onlar tefekkür etmemişler, derinlemesine incelememişler ve düşünmemişlerdir. Eğer tefekkür etmiş ve düşünmüş olsalardı Allah'ın gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yarattığını bilmiş olurlardı. Fakat kendilerine bilgi vasıtaları verildiği halde tefekkür etmemişler ve derinlemesine incelememişlerdir. Dolayısıyla tefekkürü, derinlemesine incelemeyi ve düşünmeyi terketmeleri sebebiyle mazeretleri kabul edilmez.

Bu üç yoruma göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* "onlar, yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nice olduğuna bakmadılar mı?"[15] meâlindeki ilâhî beyan şu anlama gelir: Yani onlar, yeryüzünde gezip dolaştılar ve peygamberleri inkâr etmeleri dolayısıyla inkârcıların başına gelenleri ve işlerinin akıbetinin nereye vardığını görüp bildiler. İkinci yoruma göre mâna şöyle olabilir: Emir mânasında, yani yeryüzünde gezip dolaşın ki ötekilerin başına inkâr etmeleri dolayısıyla neler geldiğini bilesiniz. Üçüncü yoruma göre mâna şöyledir: Belirttiğimiz gibi onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar ki ötekilerin işlerinin neticesi nereye varmıştır, onu bilsinler.

[Âhiret Âleminin Gerekliliği]

Ancak hak olarak. Bu beyan hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bunlardan biri şudur: Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan varlıkları, ancak bahşetmiş olduğu nimetlere şükredip kendisine yönelik tâzim ve yüceltmeleri içindir ki onların bunu yapması Allah'ın kulları üzerindeki hakkıdır.
[§]İkinci yorum şudur: **Ancak hak olarak.** Yani neticesi itibariyle ilâhî fiillerin 160
övgüye lâyık olması bakımından. Şöyle ki eğer bu netice olmasaydı fiili övülmezdi. Zira hikmet bakımından dost ile düşmanın ayrılması gerekir. Halbuki O, bu dünyada herkesi ortak kılmıştır. Dostu da düşmanı da. Eğer Cenâb-ı Hak bunların birbirinden ayrıştırıldığı başka bir yurt yaratmamış olsaydı herkesi ortak kıldığı hususlarda kendisine hamdedilmezdi. Üçüncü yorum şudur: **Ancak hak olarak.** Yani yeniden dirilmenin gerçekleşmesi üzerine. Çünkü eğer

[15] Bir sonraki âyet-i kerîme.

yeniden dirilme olmasaydı O'nun gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları yaratması boşuna bir durum ve oyun olurdu; hak olmazdı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[16] Cenâb-ı Hak kendisine geri dönüş olmaksızın onları yaratmasını boş ve anlamsız bir durum olarak nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat şu bir gerçek ki insanların birçoğu Rab'lerine kavuşmayı hâlâ inkâr etmektedir. Yeniden diriliş Allah'a kavuşma[17], O'na dönüş[18], huzuruna çıkma[19] ve çıkış günü[20] olarak nitelenmiştir. Her ne kadar bütün vakitlerde insanlar Allah'ın huzuruna çıkmakta, Ona dönmekte ise de âhiretteki yeniden diriliş böylece nitelenmiştir. Çünkü Allah'ın onları yaratması bu yeniden dirilme sayesinde hikmetli bir fiil olmuştur. Yine Allah'ın onları yaratmasındaki maksat bu yeniden dirilmedir. Bundan dolayı yeniden dirilmeye bu belirttiğimiz isimler verilmiştir.

اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ كَانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاَثَارُوا الْاَرْضَ وَعَمَرُوهَا اَكْثَرَ مِمَّا
عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ
وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾ ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ اَسَاؤُا
السُّوۤاٰى اَنْ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٠﴾

9. "Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Onlar kendilerinden çok daha kudretliydiler; toprağı iyice işlemişler, yeryüzünü bunların imar ettiğinden daha fazla imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri nice açık kanıtlar getirmişti. Şu halde Allah onlara asla zulmetmiş değildir, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir."

10. "Sonunda, Allah'ın âyetlerini inkâr etmek ve onları alaya almak suretiyle kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu."

---

[16] el-Mü'minûn, 23/115.

[17] el-En'âm, 6/31, 154.

[18] el-Bakara, 2/285; el-Mâide, 5/18. Rücû beyanı için bk. el-Bakara, 2/156, 281.

[19] Örneğin bk. İbrâhim, 14/21.

[20] Örneğin bk. Kāf, 50/42.

Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi? Bu, "kendi kendilerine bir düşünmezler mi?"[21] meâlindeki âyetin tefsirinde belirtmiş olduğumuz çeşitli mânalara gelmektedir.

[§]**Onlar kendilerinden çok daha kudretliydiler; toprağı iyice işlemişler, yeryüzünü bunların imar ettiğinden daha fazla imar etmişlerdi.** 161
Cenâb-ı Hak Resûlullah'ı yalancılıkla itham etmek ve ona kötü davranmakta geçmiş asırlarda olup bitenleri haber vermek suretiyle Mekkeliler'i uyarmakta ve korkutmaktadır. Şöyle ki geçmiş kavimler oldukça kuvvetli ve kudretli olmalarına; tebalarının, taraftarlarının ve mallarının çokluğuna; ömürlerinin ve yapılarının uzunluğuna karşın zafer elde etme imkânı bulamamışlar ve peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri sebebiyle başlarına gelen Allah'ın azabından kaçamamışlardır. Sizler de ey Mekkeliler, kuvvet, kudret, taraftar ve teba bakımından onlardan daha aşağı durumdasınız. Peygamberi inkâr etmeniz durumunda sizin için zafer ve Allah'ın azabından kurtuluş nasıl mümkün olsun? *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu halde Allah onlara asla zulmetmiş değildir, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Sonunda, kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu. Bu beyanın takdim-tehir kuralına göre anlaşılması da mümkündür. **Sonra kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu** meâlindeki âyet **şu halde Allah onlara asla zulmetmiş değildir** meâlindeki ilâhî beyandan öncedir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Başlarına azap gelmesi ve inkâr etmelerinden ötürü bu dünyada azaba uğratılmaları nedeniyle Allah onlara zulmetmiş değildir; fakat kötülük yaptıkları için asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Bu ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Bu dünyada onlara azap etmekten dolayı **Allah onlara zulmetmiş değildir; asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdir.** Yine söz konusu beyan şu mânaya gelebilir: **Sonunda,** bu dünyada **kötülükte ileri gidenlerin akıbeti** âhirette cehennem ateşinde **pek fena oldu.** Dolayısıyla dünyada inat ve büyüklenme sebebiyle azap edilmişlerdir; âhirette ise inkâr ve yalanlama sebebiyle azaba mâruz bırakılacaklardır. Bu husus, şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: **Sonunda, Allah'ın âyetlerini inkâr etmek suretiyle kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu.**

Bazıları şöyle demiştir: **Onlar toprağı iyice işlemişlerdi.** Yani toprağı ekip biçiyorlardı ve ey Muhammed (s.a.), yeryüzünü senin kavminden daha fazla imar etmişlerdi. Yani onlar senin kendilerine gönderildiğin toplumdan daha fazla yeryüzünde kalmışlardı. Bazıları şöyle demiştir: [§]Öyle yaşadılar 162

[21] Bir önceki âyet-i kerîme.

ki Mekkeliler'den daha fazla yeryüzünü imar etmişlerdi. Bazıları şöyle demiştir: **İmar etmişlerdi,** yani ötekilerin çalıştığından daha fazla çalışmışlardı. Bu mânalar birbirine yakındır. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onlar toprağı iyice işlemişlerdi,** yani ekip biçmişlerdi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Onlar toprağı iyice işlemişlerdi.** Yani ziraat için sürmüşlerdi. İneğe "yer süren inek" (el-müsîratü = المثيرة) denilir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O, henüz boyunduruk altına alınıp yer sürmemiş bir inektir"[22]. **Kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu.** Yani cehennem oldu[23]. Yine Kisâî şöyle demiştir: **Pek fena akıbet** cehennemdir[24]. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâr edenlerin sonu ise ateştir"[25]. Yani onların akıbeti Allah'ın âyetlerini inkâr ettikleri ve bunlarla alay ettikleri için cehennem oldu.

Sonunda, kötülükte ileri gidenlerin akıbeti pek fena oldu. Bu beyan şu mânaya gelebilir: İnkâr etmek ve çeşitli eziyetler yapmak suretiyle peygamberlere **kötülük ettiler.** Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar kendilerine **kötülük ettiler.** Zira kendilerini yok ettiler ve cehenneme attılar. "es-Sûâ" (السُّوآى), "'usrâ" (العسرى)[26] ve "hâviye" (الهاوية)[27] gibi cehennemin isimlerinden biridir. "Yüsrâ" (اليُسْرى)[28] ve "hüsnâ" (الحسنى)[29] ise cennetin isimlerindendir.

Allah'ın âyetlerini inkâr etmek suretiyle. Cenâb-ı Hak Mekkeliler'i geçmiş asırlarda yaşayan öteki kavimlerin başına gelen helâk, kökten yok edilme gibi belâlarla ilgili olarak uyarmakta ve korkutmaktadır. Bu azap bu dünyada onların âyetleri yalanlamaları ve bunlarla alay etmeleri sebebiyle başlarına gelmiştir. Dolayısıyla sizler ey Mekkeliler! Âyetleri ve kesin delilleri yalanladığınızda ve bunlarla alay ettiğinizde ötekilerin inkâr etmelerinden ötürü başlarına gelen belâların aynısı sizin başınıza da gelir. Âyetler, tevhit delilleri de olabilir; peygamberlerin nübüvvetin ispatı veya yeniden dirilişin ispatına dair delilleri de olabilir.

---

22 el-Bakara, 2/71.

23 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 340.

24 Taberî bu görüşü Katâde'ye nispet etmiştir. Seâlibî ve Endelüsî ise İbn Abbâs'a nispet etmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 467; İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, IV, 331; Seâlibî, *Tefsîr*, IV, 307).

25 "İşte bu, günahtan çekinenlerin mutlu sonudur; inkâr edenlerin sonu ise ateştir" (er-Ra'd, 13/35).

26 bk. el-Leyl, 92/10.

27 bk. el-Kāria, 101/9-11.

28 bk. el-A'lâ, 87/8; el-Leyl, 92/8.

29 bk. Yûnus, 10/26.

Onlar bunlarla alay ediyorlardı. Bu beyanın, belirttiğimiz âyetlerle alay etmeleri mânasında olması mümkündür. İkinci olarak peygamberlerin onları tehdit ettiği azap ve helâk da olabilir. Onlar bunlarla alay etmişlerdir.

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

[§]***11. "Allah, varlığı ilkin yaratır, sonra bunu tekrar eder. Sonunda hep O'na döndürüleceksiniz."*** 163

Allah, varlığı ilkin yaratır, sonra bunu tekrar eder. Bu zâhiri anlamı itibariyle bir iddiadır. Fakat Cenâb-ı Hak daha önceki âyetlerde yeniden yaratma ve ölümden sonra diriltmeye dair onları susturan deliller açıklamıştır. Nitekim O meâlen şöyle buyurmuştur: "Kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hak olarak yaratmıştır"[30]; "Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi?"[31] Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hak onları delille susturmuştur. Şöyle ki: Eğer yeniden yaratma ve yeniden diriliş olmasaydı insanların yaratılması boşuna, gereksiz ve hikmet dışı bir iş olurdu. İlk yaratmadaki kudret, eğer daha fazla değilse kesinlikle yeniden yaratmadan daha az değildir. İlk yaratmaya güç yetiren kimse, yeniden yaratmaya daha fazla güç yetirir. Zira bir şeyin yeniden yaratılması size göre ilk yaratmadan daha kolaydır. Nitekim şu ilâhî beyanda bu durum bildirilmektedir: "Bu O'nun için pek kolaydır"[32].

Sonunda hep O'na döndürüleceksiniz. Yeniden yaratma ve ölümden sonra diriltme "O'na dönme" olarak nitelenmiştir. Çünkü belirttiğimiz gibi onların bu dünyada yaratılmasındaki maksat, ölümden sonra yeniden yaratılmaları ve diriltilmeleridir. Bundan dolayı yeniden yaratma "O'na dönme" ve "huzuruna çıkma" olarak nitelenmiştir[33]. Aslında onlar tüm vakitlerde O'na dönmekte ve O'nun huzuruna çıkmakta olsalar da âhiret hayatı için bu nitelemeler yapılmıştır.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾

---

30 Bu sûrenin 8. âyet-i kerîmesi.

31 Bu sûrenin 9. âyet-i kerîmesi.

32 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

33 Bu nitelemeler için bu sûrenin 8. âyetinin tefsirinin sonlarına bakınız.

12. "Kıyâmet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler."

Kıyâmet koptuğu gün, günaha saplanmış kimseler ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler. Bazıları şöyle demiştir: "İblâs" (الإبلاس) ümitsizlik demektir. "Yüblisûne" (يبلسون), yani bu dünyada bu putlara tapmaktan umdukları şeyler
164 hususunda âhirette ümitsiz kalacaklardır. [§]Nitekim onlar şöyle demişlerdi: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[34]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[35]. Bunlara benzer ilâhî beyanlarda bu durum bildirilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Âhirette putlar, onların aleyhinde şahitlik ettiklerinde, onları inkâr ettiklerinde, onlara lânet okudukларında ve onlardan uzaklaştıklarında onlar, bu dünyada bu putlara tapmaktan umdukları şefaate dair, âhirette ümitsiz kalacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: Her türlü iyilikten ümitsiz kalacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: "İblâs" (الإبلاس) rezalet demektir. Yani yaptıklarından dolayı rezil olacaklardır. Bazıları şöyle demiştir: "Müblis" (المُبلِس) ümidi kesilmiş, susmuş, işinde ne yapacağını şaşırmış kimsedir. Bazıları şöyle demiştir: "Müblis" (المُبلِس) üzüntüye kapılmış ümitsiz kimsedir.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾

13. "Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler."

Allah'a ortak koştukları arasında hiç şefaatçileri olmayacak. Bu, belirttiğimiz üzere taptıkları ve ilâh olarak niteledikleri putların kendilerine şefaatçi olmayacaklarına dair bir bildirmedir. **Zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler.** Bu beyan, farklı mânalara açıktır. Yani putları onları reddedeceklerdir. Veya onlar kendilerine şefaatçi olmadıklarında ve kendileri aleyhinde şahitlik ettiklerinde putları reddedeceklerdir. Yahut her biri diğerini reddedecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[36]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

34 ez-Zümer, 39/3.

35 Yûnus, 10/18.

36 el-Ankebût, 29/25.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾

14. "Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar."

Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar. Cenâb-ı Hak bu günü başka bir âyette şu beyanla toplanma günü olarak isimlendirmiştir: "Toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman"[37]. Bu beyanda ise O, bunu ayrışma günü olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla söz konusu gün yeniden diriltilmelerinin ve haşredilmelerinin başlangıcındaki toplanma günüdür. Sonra onlar hiçbir zaman birleşmeyecek şekilde
birbirinden tamamen ayrılacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: [§]"Onların bir **165**
kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[38]. Dolayısıyla bir vakit ve bir durumda toplanma günü; bir diğer vakit ve durumda ise ayrışma günüdür. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **İşte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar.** Bu dünyada bir arada iken sonra orada kulluk eden ile kulluk edilen; başkasına uyan ile kendisine uyulan birbirinden tamamen ayrılacaktır. Bu, başka bir ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[39]. Bazılarının görüşüne göre bu onların ayrışmasıdır. Bu beyanın mânası başlangıçta belirttiğimiz anlamdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾

15. "İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlar güzel bir bahçede ağırlanırlar."

İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlar. Kendilerine iman etmeleri emredilen her hususa iman edenler ve yerine getirmeleri kendilerine emredilen her davranışı yapanlar. **Güzel bir bahçede ağırlanırlar.** Güzel bahçe anlamına gelen ravza cennetin isimlerinden biri olmalıdır. **Ağırlanırlar**. Bazıları "kendilerine ikram edilir" demiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Ağırlanırlar**. Mutlu edilirler. "Habretü" (الحَبْرة) kelimesi mutluluk demektir. Bu çerçeve-

[37] "Toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman; işte o, kayıp ve kazancın (kime ait olduğunun) ortaya çıkacağı zamandır" (et-Teğâbun, 64/9).

[38] eş-Şûrâ, 42/7.

[39] el-Ankebût, 29/25.

de şöyle bir söz kullanılır: “Her mutluluktan sonra bir üzüntü gelir”[40]. Zeccâc şöyle der: **Ağırlanırlar.** Nimetlenirler. “Habretü” (الحَبْرة) güzel nimet demektir[41]. *Bu hususta en doğrusunu bilen Allah’tır.*

وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا وَلِقَٓائِ الْاٰخِرَةِ فَاُو۬لٰٓئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

16. “İnkâr edenlere, âyetlerimizi ve âhiret buluşmasını inkâr edenlere gelince, onlar da azabın içine bırakılırlar.”

İnkâr edenler. Yani Allah’ın birliğini inkâr edip reddedenler. **Âyetlerimizi inkâr edenler.** Bu beyanın, tevhit ve nübüvvet delilleri veya yeniden dirilmeye dair deliller mânasında olması mümkündür. **Onlar da azabın içine bıra-**
166 **kılırlar. [§]Bırakılırlar** sözü şu mânaya gelebilir: Yani uyanlar ile kendisine uyulanların tümü cehenneme bırakılırlar ve bunlar bir araya getirilir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah’ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün”[42]; “Ne kötü arkadaş! Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır”[43].

فَسُبْحَانَ اللّٰهِ ح۪ينَ تُمْسُونَ وَح۪ينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَعَشِيًّا وَح۪ينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾

---

40 Buna benzer bir ifade Enes b. Mâlik’ten hadis olarak rivayet edilmiştir. Buna göre Resûlullah Ali’ye şöyle buyurmuştur: Ey Ali! Her mutluluğun akabinde bir üzüntü gelir; ey Ali! Cehennem kederi dışında her keder sonlanır; ey Ali! Cennet nimeti dışında her nimet sona erer” (İbn Ebu’d-Dünyâ, *el-İ‘tibâr ve a‘kâbü’s-sürûr*, s. 28; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 147). İbnü’l-Mübârek Yahya b. Kesîr’den mürsel bir rivayet olarak Resûlullah’ın şöyle dediğini nakletmiştir: “Muhammed’in nefsi elinde olan Allah’a yemin ederim ki mutluluk dolan her ev mutlaka üzüntüyle de dolar; her sevincin akabinde mutlaka üzüntü gelir” (İbnü’l-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd*, s. 89; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 194).

41 Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, IV, 180.

42 es-Sâffât, 37/22-23.

43 “Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- ‘Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!’ der. Ne kötü arkadaş! Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır” (ez-Zuhruf, 43/38-39).

17. "Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin."

18. "Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin."

Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Allah'ı tesbih edin emrini ümmet namaz olarak anlamıştır. Yani Allah için namaz kılın. Eğer onların anlayışları bugünün insanının anlayışları gibi olsaydı bu beyandan sadece belirtilen tesbihi anlarlardı. Ayrıca onların tesbihi namaz olarak nitelemeleri ve bunu bu şekilde anlamalarının iki yönü olabilir. Bunlardan biri şudur: Bu durum, namazda tesbihin bulunması dolayısıyladır. Bu sebeple onlar tesbihi namaz olarak nitelediler. İkincisi şudur: Bunun sebebi tesbihin tenzih oluşudur. Namaz da başından sonuna Cenâb-ı Hakk'ın tenzih edilmesidir. Çünkü namazda insanın O'na olan ihtiyacının, acziyetin ve zayıflığın izharı vardır. Yine namazda Cenâb-ı Hakk'ın tâzimi ve yüceltilmesi; O'nun celâl ve yücelikle nitelenmesi vardır. Belirttiğimiz sebeple ümmetin erken dönemi, tesbihi namaz olarak anlamıştır. Zira namazda başından sonuna Cenâb-ı Hakk'ın tenzih edilmesi vardır.

Yine onların bir kısmı şöyle demiştir: Beş vakit namaz bu iki âyette bildirilmiştir. **Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde Allah'ı tesbih edin** meâlindeki âyetle akşam ve yatsı namazı bildirilmiştir. **Ve sabah kalktığınızda** meâlindeki
beyanla sabah namazı; [§]**Gündüzün sonunda** meâlindeki âyette ikindi na- 167
mazı; **öğle vaktine eriştiğinizde** ilâhî beyanla öğle namazı bildirilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Hayır, bu iki âyette dört vakit namaza işaret edilmiştir. **Akşam vaktine eriştiğinizde** beyanıyla akşam namazını; **ve sabah kalktığınızda** meâlindeki âyet sabah namazını; **Gündüzün sonunda** meâlindeki âyet ikindi namazını; **öğle vaktine eriştiğinizde** meâlindeki beyan öğle namazını işaret etmektedir. Yatsı namazına gelince o, şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: "ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir"[44]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Her türlü övgü O'na mahsustur meâlindeki ilâhî beyan takdim üzere anlaşılabilir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah'ı tesbih edin, her türlü övgü O'na

[44] "Ey iman edenler! Elinizin altındaki hizmetçilerle içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir" (en-Nûr, 24/58).

mahsustur. Dolayısıyla övgü de tesbih gibi namazdan kinâyedir. Çünkü onda da Allah'ı birleme vardır. Veya Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Gök ve yer ehli sadece O'na övgüde bulunmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda… Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde. Yani akşam, yatsı, sabah ve öğle vaktine girdiklerinde.

يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُحْيِ
الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١٩﴾

19. "O ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarıyor ve yeryüzünü ölümünün ardından canlandırıyor. İşte siz de böyle çıkarılacaksınız."

O ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarıyor. Cenâb-ı Hak, mevcut bir asıl olmaksızın varlıkları ilk defa yaratmaya dair kendi kudretini bildiriyor. Çünkü **O ölüden diriyi çıkarıyor** buyurmuştur. Ölü, kendisinde hayatın olmadığı şey demektir. Aynı şekilde **O diriden de ölüyü çıkarıyor** meâlindeki âyet de böyledir. Diride ölüm bulunmaz. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak birinde, hayatı başlatma mânasında bunu ondan çıkarıyor; diğerinde daha önce onda bulunmayan ölümü başlatarak bunu ortaya çıkarıyor.

Sonra, müfessirler bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: O, insanları, kara hayvanlarını ve kuşları spermlerden çıkarıyor. **Ölüyü çıkarıyor.** Yani spermleri. **Diriden.** Yani insanlardan, kara hayvanlarından ve kuşlardan. Bazıları şöyle demiştir: **Diriyi ölüden çıkarıyor.** Yani müslümanı kâfirden çıkarıyor. **Ölüyü de diriden çıkarıyor.** Yani kâfiri de müslümandan çıkarıyor. Fakat bu yorumda şöyle denilmelidir: O, müslümandan kâfir olmayanı çıkarıyor; kâfirden de müslüman olmayanı çıkarıyor.
168 [§]Doğan insan dünyaya geldiği sırada müslüman veya kâfir olarak nitelenemez ve bunlardan birine nispet edilmez. Ancak ergenlik dönemine ulaşınca bu nitelemeler gerçekleşir. Böylece onda inkâr etme veya müslüman olma fiili meydana gelir. Bunu daha önce açıkladık[45].

Bu, bahsi geçen "kendi kendilerine bir düşünmezler mi? Allah gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak hikmet temelinde yaratmıştır"[46] ve "yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmez-

45 Âl-i İmrân 3/27. âyetin tefsirine bakınız.
46 er-Rûm, 30/8.

ler mi?"[47] meâlindeki âyetlerde Cenâb-ı Hak kudretini ve hükümranlığını bu kâfirlere bildiriyor, hatırlatıyor ve onları bu hususta delille susturuyor. Yine bu âyette Mûtezile'nin görüşünü reddeden delil vardır. Çünkü onlar bir sivrisineğin fiilinde dahi Allah için bir kudret kabul etmiyorlar. Dolayısıyla yeniden yaratmaya ve kül olduktan sonra insanları varetmeye Cenâb-ı Hakk'ın güç yetirmesi hakkında Mûtezile mensuplarının kâfirlere karşı bir delil getirmeleri söz konusu değildir. Veya buna benzer sözler onları reddeder.

İşte siz de böyle çıkarılacaksınız. Yani işte böyle ölüde hayat yokken ve diride ölüm yokken ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkardığım gibi yeniden diriltilecek ve canlandırılacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ اِذَٓا اَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ ﴿٢٠﴾

20. "O'nun kanıtlarından biri, sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz."

[Allah'ın Varlığına Dair Kanıtlar]

O'nun kanıtlarından biri. Bunun, Allah'ın birliğine ve rubûbiyetine dair kesin deliller mânasında olması mümkündür. Veya O'nun yeniden diriltmesine ilişkin kanıtlar olması da mümkündür. Yahut peygamberlerin nübüvvetlerinin delilleri veya bunlara benzer inançların delilleri olması da mümkündür.

Sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Bu beyan çeşitli mânalara açıktır. Bunlardan biri yaratılışımızın toprağa nispet edilmesidir. Çünkü biz bir asıldan yaratıldık. Bu asıl ise topraktandır. O da Âdem'dir. Her ne kadar bizlerin bünyesi topraktan yaratılmamış olsak da durum böyledir. Bu açıklama, her ne kadar bizzat kendimiz nutfeden yaratılmamış olsak da yaratılışımızın nutfeye nispet edilmesi gibidir. Bununla birlikte yaratılışımızın nutfeye nispet edilmesi yaratıldığımız bünyenin aslı o olduğu içindir.

[§]İkincisi, bizler toprağa nispet edildik, çünkü gıdalarımız ile dış dün- 169
yada bedenlerimizin ve var oluşumuzun kaynağı, toprak sayesindedir. Her ne kadar asıl itibariyle bizler topraktan yaratılmamış olsak da bu, bedenlerimizin ve kendi var oluşumuzun kaynağı hakkında bir haber vermedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizler cismin yaratılışını tasavvur etmiyorsunuz. Zira cisimlerin meydana geldiğinin iç yüzünü göremiyorsunuz. Gördüğünüzde ise bunu düşünüp tasavvur ediyorsunuz. Dolayısıyla

47 er-Rûm, 30/9.

yapısını görüp inceledikten sonra nasıl oluyor da cisimlerin yaratılışına güç yetirmesini inkâr ediyorsunuz. Öyle ki sizler cisimlerin yapısını, bunu yaratmaya ilişkin kudretten önce gördünüz.

Üçüncü olarak bizlerin yaratılışı toprağa nispet edilmiştir -ki daha önce açıkladığımız üzere bu Âdem'dir- Ancak **sizleri yarattı** sözü, bu asıldan sizi takdir etti mânasındadır. Yaratma Arap dilinde takdir etme anlamında kullanılır. Yine böyle bir kullanım Arapça açısından mümkündür. Dolayısıyla biz bu asıl üzere takdir ettik demektir. Eğer bazı rivayetlerde nakledilen şu bilgi sahihse bizlerin toprağa nispeti mümkün olur: Buna göre bir melek bir avuç toprak getirmekte ve kadının rahminde bulunan nutfeye serpmektedir. Böylece bundan çocuk yaratılmaktadır[48]. Eğer bu rivayet sahihse bütün insanların yaratılması ve asılları topraktan olmuş olur.

Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz. Yani sonra bir baktınız ki çoğalarak yeryüzüne dağılmış bir beşer zürriyeti olmuşsunuz. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Rahmetini yayan O'dur"[49]. Yani genişleten. Bu beyanın şu mânaya da gelmesi mümkündür: **Yayılmışsınız**. Yani ihtiyaçlarınızda, gıdalarınız ve yaşamınızı devam ettirme kaynaklarınız hususundaki taleplerinizde farklılaşmaktasınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِهٖٓ اَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوٓا اِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

48 Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Resûlullah şöyle demiştir: "Her doğan çocuğun üzerine mutlaka kabrinden toprak serpilir" (Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, II, 280). İbn Mesûd'dan rivayet edilmiştir ki rahimlerden sorumlu kılınan melek rahimden nutfeyi alır, avucuna koyar ve sonra şöyle der: Yâ Rabbi! Bu yaratılacak mı yoksa yaratılmayacak mı? Eğer O, "yaratılacak" buyurursa melek şöyle der: Yâ Rabbi! Rızkı, düşüncesi ve eceli nedir? Bunun üzerine ona "kitabın anasına (ümmü'l-kitâb)" bak" denilir. O da levh-i mahfûza bakar, orada rızkını, düşüncesini, ecelini ve amelini bulur. Sonra melek defnedileceği yerden toprak alarak onun nutfesini bu toprakla yoğurur" (Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 118; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXII, 61; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VIII, 325-326).

49 "İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O'dur. Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamde lâyık olan O'dur" (eş-Şûrâ, 42/28).

[§]*21. "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır."* 170

Size kendi türünüzden eşler yaratması da O'nun kanıtlarındandır. Bu beyan iki mânaya açıktır. İlk olarak şu mânaya gelebilir: **Size kendi türünüzden eşler yaratması.** Yani kendi türünüzden ve şekil bakımından size benzer olanlardan. **Onlara ısınıp kaynaşasınız diye.** O şöyle buyurmaktadır: O, kendi türünüzden ve şeklen size benzerler içerisinden bilip tanıdıklarınızı ısınıp kaynaşacağınız kimseler yapmıştır. O, kendi türünüzün ve şeklen benzerlerinizin dışından kimseleri sizin için yaratmamıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Andolsun ki size içinizden bir peygamber gelmiştir"[50]. Yani kendi türünüzden ve şeklen size benzerler içerisinden doğruluğunu, güvenilirliğini ve emin biri olduğunu bildiğiniz birini peygamber olarak göndermiştir. Şöyle ki eğer o kendi türünüzden ve şeklen benzerlerinizden olmasaydı onu bilemezdiniz. Buna göre **onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratması** meâlindeki âyet şu mânaya gelebilir: Yani kendi türünüzden ısınıp kaynaşacağınız ve ünsiyet kuracağınız eşler. Şöyle ki eğer kendi türünüzden olmasaydı bu durumlar gerçekleşmezdi. Zira her varlık kendi türünden ve şeklen benzeri olan kimselerle ünsiyet kurabilir. İkinci mâna şudur: Belirttiğimiz gibi Cenâb-ı Hak bununla Âdem ve Havva'yı murat etmiştir. Yani Âdem'in eşi Havva'yı onun türünden yaratmıştır. Dolayısıyla O, Havva'yı Âdem için ısınıp kaynaşma ve ünsiyet kurmak üzere yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aranıza yerleştirmesi. Yani sizler ile eşleriniz arasına. **Sevgi ve şefkat duyguları. Sevgi ve şefkat duyguları** meâlindeki âyet iki mânaya gelebilir: Bunlardan biri şudur: Kişi eşine sevgi duymaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak eşini ona şehvet ve ihtiyacını giderme mahalli yapmıştır. Aynı şekilde eş de kocasına bu sebeple sevgi duymaktadır. **Şefkat duygusu.** Yani karı-koca birbirine şefkat duygusu beslemektedir ve ikisinden birinde şehvet ve ihtiyacını gidermekte engelleyici bir durum meydana geldiğinde eşlerden bu durumda olan diğerine şefkat göstermektedir. İkinci mâna şudur: Eşler birbirine sevgi duymakta, tabiat ve yaratılış gereği birbirine şefkat göstermektedir. Zira her yaratılış sahibi refah, bolluk ve mutluluk durumunda kendi türünden olanı ve şekil bakımından kendine benzer olanı sever. Yine o böyle kimsenin başına musibet ve sıkıntı geldiğinde şefkat gösterir. [§]Bu, insanlar arasında bilinir bir durumdur. Şöyle 171
ki başlarına musibet ve sıkıntı geldiğinde birbirlerine şefkat gösterirler; refah

50 et-Tevbe, 9/128.

ve mutluluk döneminde de birbirlerine sevgi duyarlar. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Aranıza sevgi duygusu yerleştirmesi.** Yani bundan maksat cinsel ilişkidir. **Şefkat duygusu.** Yani bundan maksat evlattır[51].

Bu durum nasıl olmuştur? Cenâb-ı Hak lütfunu ve nimetini bildirmektedir ki O karı-koca arasına sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmiştir. Halbuki bunların arasında akrabalık ilişkisi bulunmamakta olup bunlar daha önce birbirlerine uzak kimselerdi. Bununla birlikte evlilikle beraber belirttiğimiz sebeplerle sevgi ve şefkat hususunda akraba ve birbirine en yakın kimseler haline gelmişlerdir. Bu durum Mûtezile'ye karşı delil teşkil etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, onların arasında sevgi ve şefkat duygularını yerleştirdiğini bildirmiştir. Halbuki bu, zâhiri mânada eşlerin bir fiilidir. Ancak Cenâb-ı Hak, bu fiili kendi zatına nispet etmiş ve kendisinin bu fiili yaptığını bildirmiştir. Bu durum söz konusu fiilde O'nun yaratmasının olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kulların fiillerinde Allah'ın yaratmasının bir etkisi bulunmadığını söyleyen Mûtezile'nin görüşü geçersiz olmaktadır. Onlara göre Cenâb-ı Hakk'ın eşlerin aralarına yerleştirdiğini bildirdiği lütuf da geçersiz olmaktadır.

Doğrusu bunda dersler vardır. Belirttiğimiz üzere Allah'ın birliğine ve rubûbiyetine veya ölüleri diriltmeye yahut nübüvvetin ispatına dair deliller vardır. **İyi düşünen kimseler için.** Yararlanan topluluk için ki bunlar müminlerdir. Veya tefekkür eden, düşünen ve akıl yürüten topluluk için ki böyle yapanlar gerçeği bilirler. Fakat tefekkür etmeyen ve düşünmeyen kimseler bu delillerden yararlanmazlar ve bu kimseler için bunlar delil olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافُ اَلْسِنَتِكُمْ
وَاَلْوَانِكُمْ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِلْعَالِم۪ينَ ﴿٢٢﴾

22. "O'nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır."

O'nun kanıtlarından biri. Yani O'nun birliği, rubûbiyeti ve ulûhiyetine dair delillerinden veya ölüleri diriltmesinin delillerinden biri. **Gökleri ve yeri yaratması.** Göklerin yaratılması, havada yükseltilmesi ve orada sâbit kılınma-

---

51 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 305; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 412; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 595.

sında Allah'ın varlığına dair delil vardır. [§]Çünkü bu gibi bir durum, insan fiili ve kudreti olarak tasavvur edilemez. Aynı şekilde yerin yaratılması, yayılması ve su veya rüzgâr üzerinde sâbit kılınması insan fiili olarak düşünülemez ve insan kudretinin üzerinde bir olaydır. Zatıyla tek olan, her şeyi bilen ve her şeye kudreti yeten Allah'ın dışında bir varlık için böyle bir fiil insan aklınca tasavvur edilemez[52]. Dolayısıyla belirtilen olay Allah dışında bir varlık için insan aklınca tasavvur edilmediğine göre söz konusu kâfirler ölümden sonra dirilişi, bunu görmedikleri ve zihinlerinde bunu tasavvur etmedikleri için inkâr etmişlerdir. Öyleyse -söz konusu durum akıllarınca tasavvur edilemez olsa da- bu durum Allah hakkında düşünülebilir ve müşahade edilebilir olduğuna göre onlar nasıl olur da ölümden sonra dirilişi inkâr etmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* ölümden sonra dirilişi kanıtlamak için söz konusu ilâhî fiillerden bahsedilmiştir. 172

Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Dillerinizin farklı yaratılması da aynı şekilde O'nun varlığını gösteren delillerindendir. Çünkü diller dillerin yaratılışı bakımından farklı değildir. Fakat konuşulan diller bunlarla konuşma bakımından farklılaşmaktadır. Öyle ki dillerle konuşma ve seslenmede hiçbir durumda bir benzerlik ve konuşabildikleri kelâmın dışına çıkma söz konusu olmaz. Halbuki yaratılışları itibariyle dil organları birdir, farklı değillerdir.

Yine bu beyan, Mûtezile'nin şu görüşüne karşı bir delil teşkil eder: "Kulların sözleri yaratılmamıştır; Allah'ın bunlarda bir etkisi bulunmamaktadır". Eğer insanların farklı dilleri konuşmalarında Allah'ın yaratma etkisi olmasaydı bunda O'nun varlığına dair bir delil olmazdı. Şu halde bunda Allah'ın yaratma etkisi olduğundan dolayı bu, O'nun varlığına dair bir delil olmuştur. Aynı şekilde insanlardan meydana gelen bir fiille renklerin farklılaşmasında ve kızgınlık, mutluluk ve huzurlu olma durumunda meydana gelen değişimde de O'na dair bir delil vardır. Yine Cenâb-ı Hak, bunların kendi zatına dair delillerden olduğunu bildirmiştir. Bu durum, kullara ait fiillerin ve sözlerin yaratıcısının Allah olduğunu göstermektedir ki bunlar O'nun varlığına dair bir işaret olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Müfessirler şöyle demektedir: **Dillerinizin farklı olması.** Arapça, 173
Farsça, Nabatça, Türkçe ve benzeri diller. **Renkleriniz.** Beyaz, kırmızı, siyah ve benzeri renkler. Bu beyanın aslı belirttiğimiz yorumdur.

---

52 İmam muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir" (Lokman, 31/25).

Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır. Bu beyan şu mânada olabilir: Bunda, âlimler içinde bilgisinden yararlananlar için deliller vardır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Bilenler içerisinde tefekkür edip düşünen kimseler için deliller vardır. Çünkü eğer tefekkür edip düşünürse bundaki delil olma yönünü bilebilir.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُمْ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Gece ve gündüz uyuyabilmeniz ve Allah'ın lütfundan nasibinizi aramaya çalışmanız da O'nun kanıtlarındandır. Bunda, dinleyen kimseler için elbette dersler vardır."

Gece ve gündüz uyuyabilmeniz de O'nun kanıtlarındandır. Çünkü uyku onları nereden gelip aldığını farketmeksizin almaktadır. Ayrıca uyku onlardaki işitme, konuşma, anlama, görme gibi bütün canlılık göstergelerini ve daha önce yararlandıkları duyu organlarının fonksiyonlarını almaktadır. Sonra kendileri bunun farkına varmaksızın bu duyuların fonksiyonlarını onlara iade etmektedir. Dolayısıyla onlar dünyevî menfaatlerine ve kazançlarına geri dönerler. Bu durum böyle bir fiili gerçekleştirmeye güç yetiren varlığın, insanın canını ve ruhunu (nefs) almaya ve bunu ona iade etmeye güç yetirebileceğinin bilinmesi içindir. Uyku ölümün kardeşidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Geceleyin sizi öldüren O'dur"[53]. O, uykuyu ölüm olarak nitelemiştir. Uyku ölüm gibidir. Çünkü belirttiğimiz gibi canlıların yararlandıkları tüm faydalar uykuyla ortadan kalkmaktadır. Sonra o bunun farkına varmaksızın bu faydalar ona iade edilmektedir. Buna güç yetiren varlık ölümden sonra diriltmeye de güç yetirir.

Allah'ın lütfundan nasibinizi aramaya çalışmanız. Bu beyan Allah'ın lütfundan erişmek istedikleri kazançlara yöneliktir, o da insanların kendileriyle rızık aramış oldukları bu kazanç yollarını, ticaretleri, meslekleri Allah'ın yaratmasıyla ortaya çıkan sonuçtur. Cenâb-ı Hak bunları, onlar için yarattığını bildirmiştir. Bunda kullara ait fiillerin yaratılmasına dair delil vardır. Bu, Mûtezile'nin kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmasını inkâr etmelerine karşı bir delildir. Âyetin işaret ettiği mâna ciheti şu da olabilir: Cenâb-ı

53 "Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de neler yaptığınızı bilen; sonra belirlenmiş eceliniz tamamlansın diye (her) sabah sizi dirilten O'dur" (el-En'âm, 6/60).

Hak onlara bu kazanç ve ticaret yollarını ve meslekleri tanıtmış, öğretmiş ve bunları onlara ihtiyaç kılmıştır ki menfaatlerine ulaşabilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bunda, dinleyen kimseler için elbette dersler vardır. Dinleyen kim- 174
seler sözü şu mânaya gelebilir: Yani dinlemelerinden yararlananlar veya icabet eden kimseler. Dinlemenin icabet etme olarak ifade edilmesi mümkündür. Tıpkı Hz. Peygamber'in şu sözü gibi: "Allah kendisine hamd edene icabet eder"[54]. Yani Allah kendisine dua edenin duasını kabul eder. **Dinleyen kimseler** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani aklını kullanan kimseler. Dinlemenin aklı kullanma olarak ifade edilmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır"[55]. **Dinleyen kimseler** ilâhî beyanı şu mânaya gelebilir: Yani öğütleri dinleyen ve bunları kabul edip bunlardan yararlanan kimseler.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ يُر۪يكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً
فَيُحْي۪ بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَاۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Yine O'nun kanıtlarındandır ki, korku ve ümit vermek üzere size şimşeği gösteriyor, gökten su indirip ölümünün ardından yeryüzünü onunla canlandırıyor. Gerçekten bunda, aklını kullanan kimseler için ibretler vardır."

Yine O'nun kanıtlarındandır ki, korku ve ümit vermek üzere size şimşeği gösteriyor. Bu beyan hakkında iki yorum dile getirilmiştir. Bunlardan biri şudur: Korku ve ümit için size şimşeği gösteriyor. Bu şimşeğin size isabet etmesi ve gözünüzü almasından dolayı onun hükümranlığından ve kudretinden korkarsınız. **Ümit vermek üzere**. Yani sizler bu şimşekten sizi koruması için O'nun rahmetini umarsınız. İkinci yorum şudur: **Korku ve ümit vermek üzere size şimşeği gösteriyor.** Yani size şimşeği gösteriyor, sizler korkuyor ve umuyorsunuz. Korkuyorsunuz, yani seyahat eden kimse seyahatinin kesilmesinden ve bundan alıkoymasından korkmaktadır. Umuyorsunuz, yani mukim olan kimse rızık ve geçim kaynaklarının artması için onun rahmetini umar. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yıldırımdan korkuyorsunuz, yağmuru da umuyorsunuz. Bu, sözünü ettiğimiz yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

54 Buhârî, "Ezân", 124; Müslim, "Salât", 71.

55 er-Ra'd, 13/4; en-Nahl, 16/12 ve bir sonraki âyet-i kerîme.

Gökten su indirip ölümünün ardından yeryüzünü onunla canlandırıyor. Bu açıktır. Bunun yorumunu daha önce açıkladık[56].

Gerçekten bunda, aklını kullanan kimseler için ibretler vardır. Bu beyan, belirtmiş olduğumuz mânaya gelebilir: **Aklını kullanan kimseler için.** Yani akıllarından yararlanan kimseler için. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Aklını kullanan kimseler için.** Eğer düşünüp tefekkür ederlerse. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ تَقُومَ السَّمَٓاءُ وَالْاَرْضُ بِاَمْرِه۪ۜ ثُمَّ اِذَا دَعَاكُمْ دَعْوَةً
مِنَ الْاَرْضِ اِذَٓا اَنْتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾

175 [§]*25. “Göğün ve yerin Allah’ın buyruğu ile düzen içinde durması da O’nun kanıtlarındandır. Sonunda O, sizi* (bulunduğunuz) *yerden bir çağırdı mı hemen çıkıverirsiniz.”*

Göğün ve yerin Allah’ın buyruğu ile düzen içinde durması da O’nun kanıtlarındandır. Bu, belirttiğimiz gibi göğün ve yerin düzen içerisinde durmasıdır ki bu düzen içerisinde durma, insan zihninde tasavvur edilemeyen bir durumdur. Zira insanın tasavvuru açısından insanların fiillerinin hiçbiri bunun benzeri hususlara dayanarak düzen içinde duramaz. Bunlar hava, su ve rüzgârdır. Dolayısıyla bir şeyin onların tasavvurunun dışına çıkması nasıl olur da onları bunu inkâra ve yalanlamaya sevkeder. Bu, yeniden dirilme ve ölümden sonra diriltmedir. Bunlardan birine güç yetiren varlık esasında diğerine de güç yetirir.

Sonunda O, sizi (bulunduğunuz) yerden bir çağırdı mı hemen çıkıverirsiniz. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, takdim-tehir üzere anlaşılmalıdır. Yani sonunda O, size bir çağrıda bulunduğu zaman, siz hemen yerden çıkıverirsiniz. Çağrı sûra son üflemedir. Bazıları şöyle demiştir: Belirtildiğine göre çağrı yerden, Beytülmakdis’teki kayadan olacaktır. Yani oradan çağrıyı duyacaklardır[57].

Ayrıca çağrı sayha, üfleme (nefha), sûr ve haber verilen benzeri durumlar hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları çağrı, sayha, nefha, sûr ve haber verilen benzeri durumları hakikat mânasına göre anlamışlardır. Bazıları

---

56 en-Nahl sûresinin 16/65. âyetinin tefsirine bakınız.

57 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 9; Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XXI, 474-476; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 331; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XIII, 659-660.

da şöyle demiştir: Hayır, bunlar işin gerçekleşmesindeki hızı bildirmektir. Yine bunlar, bu durumların O'nun için kolay ve basit olduğunu ifade etmek içindir. Bu durum şu ilâhî beyanlarda bildirilmektedir: Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa sürede olacaktır"[58]; "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[59]; "Ol" (كن) sözü O'nun katından sâdır olan "kâf" veya "nûn" harfleri mânasında değildir. Fakat buradaki mânanın anlaşılabileceği en az harfle durum bildirilmiştir. Buna göre sayha, nefha, çağrı ve sûra dair beyanlar da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sonunda O, sizi (bulunduğunuz) yerden bir çağırdı mı hemen çıkıverirsiniz meâlindeki âyette Cenâb-ı Hakk'ın vasıtasız bir şekilde yaratmaya ve diriltmeye kādir olduğuna ilişkin delil ve haber verme mevcuttur. Çünkü O, size bir çağrıda bulunduğunda hemen çıkıvereceğinizi bildirmiştir. Bu çağrı, diriltme ve yaratma için bir sebep değildir. Bilakis O, onları bir şekilde çıkaracağını bildirmiştir. Dolayısıyla âyet hakkında belirtmiş olduğumuz yorum sâbit olmuştur. 176

Konuşulan dillerin farklılığına dair şunu belirtmiştik: Eğer onlardan işitilen ve onların konuştukları sözler hakikatte yaratılmamış olsaydı, bu durumda O'nun delilleri boşuna olurdu. Çünkü harfler dillerin sözlerini oluşturan parçalardır. Kelâm da konuşan kişinin dizip düzenlediği cümledir. Eğer kelâmı, Allah yaratmasaydı, hiç kimse yaratılışına, bedenine, işitmesine ve getirilen delillere şahitlik etmezdi. Dolayısıyla şöyle diyenin dediği gibi olurdu: Allah'ın konuşmakla ilgili olarak kullarına karşı delilleri vardır. Bununla birlikte O, kullarını buna muttali kılmamış, kulların da buna muttali olma vesileleri bulunmamaktadır. Bu, aklen gerçeğe uzak bir görüştür. Dolayısıyla Allah'ın, her konuşmayı bulunduğu hal üzere yarattığı sâbit olmuştur. Bu konu hakkında düşünen kimse, konuşan kişinin söz konusu konuşmaya güç yetiremediğini gördüğünden bunu bilir. Bu konuşma, herhangi bir farklılık olmaksızın zihninde belirlendiği bölmelere ve olması gereken tanıma göre gerçekleşir. Böylece insan, bu konuşmanın kişide bulunduğu hal üzere gerçekleşmesinin bir delil olmadığını, aksine Allah'ın yaratması sayesinde bir delil olduğunu bilir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

58 en-Nahl, 16/77.

59 en-Nahl, 16/40.

Belirtildiği gibi renklerin farklılığına[60] gelince rengin kullara göre değiştiğini görürüz. Örneğin bir haber sayesinde duyulan şiddetli sevinç anında ortaya çıkan renk ile şiddetli kızgınlık sırasında ortaya çıkan renk aynı olmayıp bu durum kulların fiillerinden doğmaktadır. Mûtezile'nin veya onların çoğunluğunun görüşüne göre dolaylı fiil (mütevellid) insan fiilidir. Bu görüşe göre renk, Allah'ın yaratması yoluyla insanların bir fiilidir. Uyku[61] ise bundaki kıyas noktası renkteki kıyas gibidir. Aksi takdirde kıyas noktası, onların Allah'ın
177 lütfundan nasiplerini aramalarıyla olur. [§]Bu, onların söz konusu gıdalara ihtiyaç ve yoksulluk içinde yaratılmış olmalarından dolayıdır. Zira buna dair arayış içerisinde olma insanların fiilidir. Cenâb-ı Hak kullarına karşı bununla istidlâlde bulunmuş ve bunun varlığına dair delillerden olduğunu bildirmiştir. Onun delilinin başkası tarafından yaratılmış olması, bunun kendi yarattığından daha düşük olması mümkün değildir. Bilakis her varlığın yaratılması, yaratılışı ve düzeni itibariyle yaratıcısına delil teşkil eder. Dolayısıyla rızık konusunda kişinin nasibini araması her ne kadar insanların fiili olsa da bunun, Allah'ın yaratması sonucu meydana geldiği sâbit olmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَلَهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Göklerde ve yerde bulunanlar hep O'na aittir, hepsi O'na boyun eğmiştir."

Göklerde ve yerde bulunanlar hep O'na aittir. "Men" (من) harfi hâkimiyet, düzenleme ve temyiz sahibi kimse hakkında kullanılır. "Mâ" (ما) harfi ise cansız nesneler için kullanılır. Dolayısıyla bir şeyin hâkimiyeti, düzenlemesi ve işin esası kimdeyse mülkiyetinin de ona ait olması daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak zenginliğini, hükümranlığını ve kudretini bildirmektedir. Şöyle ki göklerde ve yerde sözü edilen varlıkların sahibi olan Allah'ın, insanları kendi ihtiyacı veya kendine dönük bir maslahat için imtihan etmesi ve onlara çeşitli ibadetleri emretmesi mümkün değildir. Zira O, bunlara muhtaç değildir. Bilakis O, insanları kendi menfaatleri, ihtiyaçları ve maslahatları için çeşitli şekillerde imtihan etmekte ve onlara çeşitli ibadetleri emret-

---

[60] Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "O'nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır" (er-Rûm, 30/22).

[61] Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Gece ve gündüz uyuyabilmeniz ve Allah'ın lütfundan nasibinizi aramaya çalışmanız da O'nun kanıtlarındandır. Bunda, dinleyen kimseler için elbette dersler vardır" (er-Rûm, 30/23).

mektedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın belirtilen hükümranlığı bulunduğuna göre aynı şekilde herhangi bir şeyin O'nu aciz bırakması da mümkün değildir.

Hepsi O'na boyun eğmiştir. Bazıları şöyle demiştir: "Kunût" (القنوت) ayakta durmak demektir. "Kânit" (القانت) ayakta duran demektir. Eğer mâna böyleyse âyetin yorumu şöyle olur: **Hepsi O'na boyun eğmiştir.** Yani her şey varlık ve yoklukta; ilkin varetmede ve yeniden yaratmada ve bunların dışındaki her durumda O'nun yönetimi ve buyruklarına emre âmâdedirler. Varederse var olur; yok ederse yok olur; öldürürse ölür, diriltirse dirilirler. Bunun gibi her durumda, O'nun düzenlemesi ve emri söz konusu olduğunda bunu yerine getirir. Bazıları şöyle demiştir: **Hepsi O'na boyun eğmiştir.** Yani hepsi O'na itaat eder. Eğer mâna böyleyse bu durumda yaratılışı Allah'a itaate, birliğine, rubûbiyetine, düzenine ve yaratıcılığı ile bu husustaki ilmine şahitlik etmesi
anlamına gelir. [§]Çünkü Allah Teâlâ her bir varlığın yaratılışına ve sureti- 178
ne, kendi varlığıyla, birliğine ve rubûbiyetine şahitlik edecek; kendi yaratma ve düzenlemesine, ilmine ve hikmetine işaret edecek deliller yerleştirmiştir. Her şey yaratılışı ve yapısı itibariyle ona boyun eğmiş ve itaat etmiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Hepsi O'na boyun eğmiştir.** Yani itaat etmiştir. Bu, durumdan duruma değişiklik gösterir. Korku ve zaruret döneminde bütün kâfir ve müşrikler O'na boyun eğer. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onların gemiye bindikleri sıradaki boyun eğmelerine ilişkin bildirmiş olduğu olaydır. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[62]; "Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız"[63]. Bunun gibi boyun eğdikleri ve itaat ettikleri her olay bunu ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهُوَ الَّذٖى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعٖيدُهُ وَهُوَ اَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٧﴾

27. "Yaratıkları ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir."

62 el-Ankebût, 29/65.
63 Yûnus, 10/22.

[Yaratıkları İlkin Yaratan ve Bunu Sonra Tekrar Eden Allah'tır]

Yaratıkları ilkin yaratan, ölümlerinden sonra onları hayata döndüren O'dur. Cenâb-ı Hak, ilkin yaratıkları yaratmaya ve ölümlerinden sonra bunu tekrar etmeye güç yetiren Allah'ın, onları kendi ihtiyacından veya maslahatından dolayı yaratmasının yahut kendi menfaati için onları imtihan etmesinin veya bu sebeple onlara emir vermesinin mümkün olmadığını, çünkü O'nun zatıyla kimseye ihtiyaç duymadığını bildirmektedir. O, yaratıkların ihtiyacından dolayı onları ilkin yaratmakta ve bunu tekrarlamaktadır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Cenâb-ı Hak, bir varlığı ilkin yaratmaya gücü yetenin onu ölümünden sonra tekrar yaratmaya da güç yetirebileceğini bildirmektedir.

Bu O'nun için pek kolaydır. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Bu O'nun için pek kolaydır.** Yani varlığı ilkin yaratmak ve bunu tekrarlamak O'nun için pek kolaydır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bu da Allah'a göre kolaydır"[64]; "O bana kolaydır"[65]. Bu beyanın "ef'ale" (أفْعَلَ) kalıbıyla "fe'îl" (فَعيل) kalıbının mânasını ifade etmesi de mümkündür. Örneğin "Allahu ekber" (الله أكبر) denilip "kebîr" (كبير) kalıbıyla "büyüktür" mânasının kastedilmesi; "a'zam" (أعظم) denilip "'azîm" (عظيم), yani
179 "büyüktür" mânasının kastedilmesi gibi. Bunun örnekleri çoktur. [§]Buna göre **Bu O'nun için pek kolaydır** meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani kolaydır. Zira Allah için bir fiilin diğerinden daha zor veya bir fiilin diğerinden daha kolay olması söz konusu değildir. Bilakis varlığın tümü tek bir konumda olup O'nun "ol" sözü[66] kapsamına girmektedir. "Daha kolay" ifadesi ancak fiili belirli araçlarla gerçekleştiren, dolayısıyla araçlar çoğaldığında işi kendisine kolay gelen; araçlar azaldığında ve zayıfladığında ise işi kendisine zor gelen kimse için kullanılabilir. Allah Teâlâ ise vasıtalı (sebep) veya vasıtasız (sebepsiz) bir şekilde varlığın faili ve yaratıcısı olup bunlara güç yetirir. Dolayısıyla "bir fiil diğerine göre O'na daha kolaydır" denilmesi mümkün değildir. Bu söz ancak fiillerini sadece vasıtalar aracılığıyla gerçekleştiren kimseler için mümkün olabilir.

---

64 "İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: 'Hayır, öyle değil! Rabb'ime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz, ardından yapıp ettikleriniz size bildirilecek.' Bu da Allah'a göre kolaydır" (et-Teğâbun, 64/7).

65 "'Orası öyle' dedi ve buyurdu ki Rabb'in: 'O bana kolaydır; daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım'" (Meryem, 19/9).

66 "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir" (en-Nahl, 16/40).

Bazıları şöyle demiştir: Bu, sizin aklınıza, düşüncenize ve takdirinize göre **O'nun için kolaydır.** Yani sizin aklınıza ve düşüncenize göre yeniden yaratma ilk yaratmadan daha kolaydır. Çünkü insanlar daha önce örneği olmayan fiili ve ilk defa var olacak nesneyi zihninde canlandırmaya güç yetiremez. Onlar ancak daha önce örneği bulunan ve gördükleri nesneleri zihinlerinde canlandırabilirler. Dolayısıyla sizin aklınıza ve düşüncenize göre bir canlının ölümünden sonra yeniden yaratılması ilk yaratılmasından daha kolaydır. Böylece siz O'nun varlığı ilk defa yarattığına şahitlik ettiğinize ve bunu onayladığınıza göre bilesiniz ki O, bu varlığı yeniden yaratmaya daha fazla güç yetirmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Bazıları şöyle demiştir: **Bu O'nun için pek kolaydır.** Yani yaratma. Yani Allah'ın ölüyü tekrar yaratması ilk yaratmasına göre daha kolay gelir. Çünkü ilk yaratmada nutfe (döllenmiş yumurta) durumundan alâkaya (rahim duvarında asılı parçaya) dönüştürmekte, sonra da alâka halinden mudğaya (şekilsiz et parçası) dönüştürmekte; sonra mudğadan şekil verilmiş hale ve canlı varlığa dönüştürmekte ve bu aşamalar tam bir varlığa ve insan şekline kavuşuncaya kadar devam etmektedir[67]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak insanın tekrar yaratılmasının böyle belirlenmiş aşama ve değişim sürecinden geçmeyeceğini bildirmektedir. Aksine O, yeniden yaratmayı şu ilâhî beyanlarda bildirmektedir: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[68]; "Ve bizim buyruğumuz tektir, göz açıp kapayıncaya kadar olup biter"[69]; "Olup biten yalnızca bir ses!"[70]; "Sûra bir defa üflendiğinde"[71]; "Sonunda O, sizi (bulunduğunuz) yerden bir çağırdı mı hemen çıkıverirsiniz"[72]. Bunların dışındaki ilâhî beyanlarda da yeniden yaratmanın nasıl olacağı bildirilmiştir. Dolayısıyla ölmüş bir insanı yeniden yaratma ilk yaratmaya göre daha kolay gelir.

---

67 İmam Mâtürîdî şu ilâhî beyanlara işaret etmiş olmalıdır: "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alâkaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alâkayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn, 23/12-14).

68 en-Nahl, 16/77.

69 el-Kamer, 54/50.

70 "Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar" (Yâsîn, 36/53).

71 el-Hâkka, 69/13.

72 er-Rûm, 30/25.

[Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti]

180 **[§]Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur.** Yani en yüce sıfatlar O'nundur. Ayrıca bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Bunlardan biri şudur: Kendisinden daha aşağıda olanlara göre yücelik sıfatıyla nitelenmiş her varlık hakikatte bu vasıfla nitelenmiş demektir. Belirttiğimiz gibi kendisinden aşağıda olanlara göre kendisine hamdedilen her varlık, hakikatte de söz konusu övgü O'nundur ve O'na döner. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin"[73].

İkinci yorum şudur: Yüce sıfatlar O'nundur. Bu sıfatlar yaratılmışların ve benzerlerinin niteliklerinden farklıdırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[74]. O'nun sıfatları yaratılmışların niteliklerine benzemez; yaratılmışların nitelikleri de O'nun sıfatlarına benzemez. Bu, bir kısım müfessirlerin söylediği husustur: O, dengi ve benzeri olmayandır. Ondan başka tanrı yoktur; tektir ve ortağı yoktur.

Üçüncü yorum şudur: Yüce sıfatlar O'nundur. Bu sıfatlar birbirleriyle çelişmez. Âlimdir; kendisinde cehalet bulunmaz. Kâdirdir; kendisinde güçsüzlük bulunmaz. Mutlak galiptir; başkasına boyun eğmez. Bunun gibi hiçbir şekilde herhangi bir noksanlık ve kusur barındırmayan yüce sıfatlar O'nundur. O, yaratılmış varlıklar gibi değildir. Onlar bir yönden ve bir konuda ilim; başka bir yönden ve başka bir konuda bilgisizlik sıfatıyla nitelenirler. Yine onlar bir yönden ve bir şeye güç yetirmek; başka bir yönden ve başka bir şeye de aciz olmak sıfatıyla nitelenirler. Aynı şekilde onlar bir yönden ve bir şeye mutlak galip olma sıfatıyla; başka bir yönden ve başka bir şeye de boyun eğme sıfatıyla nitelenirler. Allah Teâlâ ise birbirleriyle çelişmeyen, hiçbir şekilde ve hiçbir durumda bir noksanlık barındırmayan sıfatlarla nitelenmiştir. Zira O, başkasından dolayı ve bir sebepten ötürü değil, zatından dolayı bu sıfatlarla nitelenmiştir. O'nun dışındakiler ise başkaları ve çeşitli sebepler dolayısıyla söz konusu sıfatlarla nitelenirler. Bu sebeple Allah'ın sıfatlarıyla yaratıkların sıfatları farklıdır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

O mutlak galiptir, hikmet sahibidir. Yarattığı varlıkların O'na karşı muhalefeti ve isyanı sebebiyle kendisine zillet ve zarar ilişmeyen mutlak galiptir. O, yeryüzünün kralları gibi değildir. Zira onlar tebaları, taraftarları ve halk
181 kendilerine muhalefet ettiklerinde [§]zillete düşerler ve onların yüz çevirme-

73 er-Rûm, 30/18.

74 eş-Şûrâ, 42/11.

leri sebebiyle kendilerine zarar ilişir. Çünkü onların izzeti söz konusu teba ve taraftarlar sayesindedir. Dolayısıyla onların yüz çevirmeleri ve kendilerine muhalefet etmeleri sebebiyle onlar zillete düşerler. Allah Teâlâ ise zatı itibariyle mutlak galiptir. Yaratılmış varlıkların kendisine muhalefetiyle O'na herhangi bir zarar ve zillet ilişmez. Bu, beyan şu mânaya da gelebilir: **Mutlak galiptir**. Kendi emrine muhalefette bulunup, isyan edenden veya ulûhiyeti ve rubûbiyeti konusunda başkasını kendisine ortak koşandan intikam alandır. **Hikmet sahibidir**. Yaratıp düzenleme yapmakta O'na herhangi bir hata ilişmeyendir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır: "Kullarımın bana muhalefet ve isyan edeceklerini bildiğim halde onları yarattım. Yine onların böyle davranacaklarını bildiğim halde onlara her türlü yardımı yaptım". Dolayısıyla O'nun fiilleri hikmet dışı değildir. Halbuki bu dünya hayatında yapacağı yardımın, düşmanının düşmanlıkta, isyanda ve muhalefette gücünü arttıracağını bildiği halde düşmanına çeşitli şekillerde yardım eden kimse hikmetle değil, akılsızlıkla nitelenir. Çünkü böyle bir kimse kendi kendini yok etmeye çabalamakta ve böylece düşmanına bu konuda yardım etmektedir. Kendi kendini yok etmeye çabalayan kimse hikmet sahibi değildir. Allah Teâlâ ise kulların kendisine muhalefet edip isyanda bulunacaklarını ve düşmanlık göstereceklerini bilmesine karşın onları yaratmakla ve onlara her türlü yardımda bulunmakla hikmet dışı bir fiil yapmış sayılmaz. Çünkü belirttiğimiz gibi O'nun kendisine muhalefet ve isyan edeceklerini, düşmanlık göstereceklerini bilmesi sebebiyle O'na herhangi bir zarar ve noksanlık ilişmemektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلاً مِنْ اَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ
مِنْ شُرَكَٓاءَ فٖى مَا رَزَقْنَاكُمْ فَاَنْتُمْ فٖيهِ سَوَٓاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخٖيفَتِكُمْ
اَنْفُسَكُمْ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan köleleriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz."

Allah size kendinizden bir örnek veriyor. Bazıları şöyle demiştir: Allah size kendi yaratılışınıza benzer bir örnek veriyor. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: O, size kendinizden bir örnek veri-

yor. Şöyle ki eğer siz düşünüp tefekkür ederseniz, Allah'ı bırakıp putlara tapma veya bu putları Allah'la ortak tanımanız sebebiyle akılsızlığınız ortaya çıkar.
182 Ayrıca söz konusu şekilde örnek vermekte farklı yorumlara açıktır. [§]Bunlardan biri şu ilâhî beyandır: **Elinizin altında bulunan köleleriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ortaklarınız var mı?** Yani sizler kendinizi, size verilen rızıkta elinizin altında bulunan kölelerle eşit tutmuyorsunuz ki bu konuda siz ve onlar eşit olasınız. Dolayısıyla Allah'ın kendi zatını, hükümranlığında ve ulûhiyetinde, eli altında bulunan yarattığı varlıklara eşit tuttuğunu nasıl iddia edersiniz? İkinci yorum şudur: O buyurmaktadır ki: Elinizin altında bulunan kölelerin mülkiyetinizde olan mallarda size ortak olmasını kabul eder misiniz? Bunu kabul etmediğinize göre Allah'ın kullarını kendi hükümranlığına ortak kılmaya razı olduğunu nasıl iddia edersiniz? Bir diğer yoruma göre O şöyle buyurmaktadır: Elinizin altında bulunan kölelerin mülkiyetinizde size ortak olmasını kabul etmediğinize ve kölelerinizi bu hususta kendinize eşit yapmadığınıza göre bu durumu Allah için nasıl kabul edersiniz ve nasıl O'nunla kullarını eşit; O'nunla daha aşağıda olanları denk kabul edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız. Yani sizler gibi hür olan kimselerden korktuğunuz gibi kölelerinizden de korkuyor musunuz? Yani korkmuyorsunuz. Bazıları şöyle demiştir: Kişinin babasının, kardeşinin ve akrabalarının kınamasından korktuğu gibi onların kınamalarından da korkuyor musunuz? Bazıları şöyle demektedir: Hür kimselerden yakınlarınızın size mirasçı olması gibi kölelerinizin ölümünüzden sonra size mirasçı olmalarından korkuyor musunuz? Bu Mukātil'in görüşüdür[75]. Fakat miras, âyette herhangi bir konuda geçmemektedir. Birinci görüş daha uygundur.

Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan köleleriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden çekindiğiniz gibi kendilerinden çekindiğiniz ortaklarınız var mı? Bu beyanda kölelerin hürler gibi eşya üzerinde gerçek mânada bir mülkiyet haklarının bulunmadığına dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak efendilere verilen rızıkta ve sahip kılındıkları ilimde ortaklıkta eşit olmadıklarını bildirmiştir. Halbuki O, hepsinin nesnelerden yararlanmakta ortak olduklarını bilmektedir. Bu durum kölelerin nesnelerden yararlanmakta hürlerle ortak olduklarını; bununla birlikte mülkiyetine gerçekten sahip olmadıklarını göster-

75 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 10.

mektedir. [§]Aynı şekilde bu hususa şu ilâhî beyan da işaret etmektedir: "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı?"[76] Zira Cenâb-ı Hak burada kölenin hiçbir şeye gücü yetmediğini bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu durumda "aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir"[77] meâlindeki ilâhî beyanın yorumu şöyle olur: Yani Allah onları gerçek mânada eşyaya malik olma şeklinde değil, lütfuyla eşyadan yararlanmak noktasında zenginleştirir[78]. *En doğrusunu Allah bilir.* 183

İşte âyetlerimizi böyle tafsilatlı açıklıyoruz. Yani detaylı açıklıyoruz. **Aklını kullanacak kimseler için.** Yani akıllarından yararlanan topluluk için. İkinci mâna şudur: **Âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.** Yani bir bir ayırıyoruz. Şöyle ki bu sûrenin ilk başından buraya kadar belirtilen beyanlarda olduğu gibi: "Şu durum O'nun delillerindendir", "şu husus O'nun delillerindendir"[79]. "Tafsîl" iki mânaya gelmektedir. Birincisi açıklama; ikincisi bildirimde ayırma mânasıdır: "Fussılet âyâtühû" (فُصِّلَتْ آيَاتُهُ)[80]. Yani âyetleri açıklanmış ve bir bir ayrılmış demektir.

Eğer biri bize şöyle derse ki: Bu belirtilen âyette yeniden dirilmeyi gerektiren bir delil mevcut değildir. Buna şöyle cevap verilir: Sözü edilen bu âyette onların yeniden dirilmeyi inkâr etmelerine dair olan şüphelerin giderilmesi vardır. Çünkü onlar kendilerine ârız olan birtakım şüpheler dolayısıyla yeniden dirilmeyi imkânsız gördüler. Dolayısıyla bu âyette yeniden dirilmeyi imkânsız görmelerine sebep olan bu şüphelerin giderilmesi vardır. Şöyle ki, Cenâb-ı Hak onların dikkatlerini ilk defa yaratılmalarına, göğün ve yerin bahsedilen şekilde var olmalarına çekip bunları göstermiştir.

[§]Ayrıca yeniden dirilmenin gerekliliği sadık haberlerle sâbittir. Bunlar, 184
doğrulukları açıkça ortaya çıkmış olan peygamberlerin haberleridir. Veya belirttiğimiz gerekçelerle kendilerine ilişkin bir akıbet olmaksızın insanların yok olmak üzere yaratılmaları birkaç sebepten ötürü hikmet dışıdır. Bu yönlerden biri şudur: Belirttiğimiz gibi bu dünya hayatına göre bir binanın neticede bek-

---

76 en-Nahl, 16/75.

77 en-Nûr, 24/32.

78 en-Nûr sûresinin 24/32. âyetinin tefsirine bakınız.

79 Bu sûrenin 20-25. âyetlerinin tefsirine bakınız.

80 Fussılet, 41/3, 44.

lenen herhangi bir yarar olmaksızın bozulması ve son bulması için inşa edilmesi akılsızlık ve hikmet dışı bir fiildir. Buna göre insanların da herhangi bir netice gözetilmeksizin, özellikle son bulması için yaratılması hikmet dışıdır.

İkinci sebep şudur: Eğer Cenâb-ı Hak dost ile düşmanı ayırmak üzere ölüleri diriltmeseydi ve başka bir yurdu varetmeseydi -ki bu dünyada bunların arasında bir ayırım yapmamıştır; halbuki hikmet bakımından bunların eşit kılınmaması ve aralarının ayrılması gerekirdi- dolayısıyla dost ile düşmanın birbirinden ayrıştırıldığı başka bir yurt olmasaydı bu durum hikmet dışı olurdu.

Üçüncü sebep şudur: Hikmete göre iyi kimsenin iyiliğine mukabil, kötü kişinin de kötülüğüne mukabil karşılığının verilmesi gerekir. Bu iki kimse bu dünyada iyiliklerinin ve kötülüklerinin karşılığını görmeksizin burada bulunmakta ve buradan ayrılmaktadır. Dolayısıyla herkes yapmış olduklarının karşılığını görmesi için başka bir yurdun olması zorunludur. Böylece belirtmiş olduğumuz gerekçelerle yeniden dirilmenin zorunlu olduğu ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَمَنْ يَهْدِى مَنْ اَضَلَّ
اللّٰهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٩﴾

29. "Gel gör ki zulme saplanmış olanlar bir bilgiye dayanmadan kişisel arzu ve heveslerinin peşinden gitmektedirler. Allah'ın şaşırttığını artık kim doğruya iletebilir! Böylelerinin yardımcıları da yoktur."

Gel gör ki zulme saplanmış olanlar kişisel arzu ve heveslerinin peşinden gitmektedirler. **Zulme saplanmış olanlar** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani kendilerine zulmedenler. Öyle ki bu kimseler kendilerini emredilen doğrultuda kullanmamışlardır. Aksine bu kimseler kendilerini emredilen fiillerin dışında yasaklanan işlerde kullanmışlardır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Bu kimseler Allah'ın kanıtlarına, âyetlerine ve burhanlarına zulmetmişlerdir. Öyle ki bu kimseler söz konusu kesin delillere uymazlar ve bu deliller hangi konuyu ispat ediyorsa onlara inanmazlar. **Zulme saplanmış olanlar kişisel arzu ve heveslerinin peşinden gitmektedirler**. Putlara tapmakta, Allah'ı bırakıp ibadete ve şükredilmeye lâyık olmayan varlıklara ibadet etmektedirler. Böyle davranmaları hevâlarına tâbi olmalarından dolayıdır. Çünkü onların herhangi bir kesin delilleri mevcut değildir. Bu, tıp-

kı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibidir: “Onlar Allah’ı bırakıp O’nun, kendileri hakkında hiçbir delil indirmediği varlıklara tapıyorlar”[81]. Yani kesin delil.

Allah’ın şaşırttığını artık kim doğruya iletebilir. Yani Allah’ın dışında Allah’ın şaşırttığını doğru yola iletecek kimse yoktur. Yani sapkınlığı tercih eden kimseyi Allah saptırır ve O’ndan başka kimse, böylesini hidâyete iletemez. **Böylelerinin yardımcıları da yoktur.** Allah’ın azabını onlardan giderecek bir yardımcıları da yoktur. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Böylelerinin yardımcıları da yoktur.** Yani Allah’ın azabından onları alıkoyacak bir kimse de yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدّ۪ينِ حَن۪يفًا فِطْرَةَ اللّٰهِ الَّت۪ى فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْد۪يلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ذٰلِكَ الدّ۪ينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

***[§]30. “O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları** 185
hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”

[Allah’ın İnsanı Yaratmış Olduğu Fıtrat ve Fıtratın Değişmezliği]

O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Resûlullah’a bir hitaptır. Çünkü Cenâb-ı Hak daha önce “şu şu durum O’nun âyetlerindendir”[82] buyurarak delilleri bildirdi. Sonra bilgisizce arzularına uyanlardan haber verdi[83]. Sonra da Resûlullah’a şöyle buyurdu: O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel.

Bize göre bu ve buna benzer hitaplar herkes içindir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “De ki: Ey inkâr edenler”[84] ve “De ki: Allah tektir”[85]. Sanki Cenâb-ı Hak, bu hususun kendisine ulaştığı herkese hitap ederek şöyle demesini bildiriyor: “Allah tektir” ve “ey inkâr edenler!” Buna göre **o halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel** meâlindeki âyet herkese hitap etmektedir.

---

81 el-Hac, 22/71.

82 Müellif bundan önce geçen 20-25. âyetlere işaret etmektedir.

83 Müellif bir önceki âyete işaret etmektedir.

84 el-Kâfirûn, 109/1.

85 el-İhlâs, 112/1.

"Bütün varlığınla yönelme" (ikâme) iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri şudur: Bütün varlığınla yönel. Yani gayretine ve yönelmene devam et. İkinci mâna şudur: Bütün varlığınla yönel. Yani belirttiğimiz hususları tamamla ve bunları yerine getir. **Hanîf olarak dine.** Bazıları şöyle demiştir: "Hanîf" (الحنيف) kelimesi ayağın kıvrılması ve meyletmesi mânasından gelmektedir. Anlamı şudur: Her durumda ve her vakitte dine yönelmiş ol. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime dine yönelik ihlas ve teslimiyet mânasına gelmektedir.

Allah'ın insanları yaratmış olduğu fıtrat. Bu beyan çeşitli mânalara açıktır. Bunlardan biri şudur: Allah'ın fıtratı. Yani Allah'ın insanların yaratılışına, varlığına ilişkin olarak koyduğu bilgi. Buna göre Cenâb-ı Hak, her çocuğun yaratılışına Rabb'inin birliği ve rubûbiyetini bilecek bir bilgiyi yerleştirmiştir.
186 [§]Bu durum, çocukların küçüklükleri döneminde anne sütünü emmeleri gibi onların gıdaları ve beslenmelerine dair bilgileri Allah'ın onların yaratılışına yerleştirmesi gibidir. Hz. Peygamber'in "Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu yahudileştirir ve hıristiyanlaştırır"[86] meâlindeki hadis bu mânadadır. Bu durum, Allah'ın dağların yaratılışına Rab'lerini tesbih etme ve O'na övgüde bulunma özelliğini yerleştirmesi gibidir[87]. Fakat çocuğun ebeveyni bu fıtrata dair şüpheler ortaya koymakta ve onları bu fıtrattan başka yöne çevirmektedir. İkinci mâna şudur: Akıllarıyla başbaşa bıraksalar fıtratlarına göre Allah'ın varlığına birliğine iman edecek şekilde Allah onları yaratmıştır. Zira Cenâb-ı Hak her birinin yaratılışına Allah'ın birliği ve rubûbiyetine dair deliller yerleştirmiştir. "Her doğan fıtrat üzere doğar" meâlindeki hadis de böyledir. Yani Allah'ın birliği ve rubûbiyetine şahitlik eden ve buna işarette bulunan bir yaratılış üzere doğar. Öyle ki onlar akıllarıyla baş başa bıraksalar Allah'ın varlığını ve birliğini idrak ederler. Üçüncü mâna şudur: Cenâb-ı Hak imtihan olma sorumluluğunu onların yaratılışına yerleştirmiştir.

Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle dedi: Allah'ın dininde bir değişme olmaz. Cenâb-ı Hak dinini yaratma olarak nitelemiştir. Mûtezile'nin görüşüne göre ise Allah'ın dininde değişim olur. Çünkü onlar kullara ait fiillerin yaratılmamış olduğunu söylerler. **Allah'ın yaratmasında değişme olmaz** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle bir yorumla çare buluyorlar. Yani dine yapılan davette bir değişim olmaz. Veya buna

---

86 Ebû Hureyre'den Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Daha sonra anne-babası onu yahudileştirir veya hıristiyanlaştırır yahut mecûsîleştirir" (Buhârî, "Cenâiz", 93; Müslim, "Kader", 22).

87 Muhtemelen müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk. Bunları yapan bizdik" (el-Enbiyâ, 21/79).

benzer sözler söylemişlerdir. Buna karşılık olarak onlara şöyle denilir: Din, insanın din olarak benimsediği inanç ve davranışlardır, bu ise insanın fiilidir. Bu kelime “dâne-yedînü” (دان يدين) kökünden türemiştir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, bunun Allah’ın yaratması olduğunu bildirmiştir. Bu durum, onun yaratılmış olduğunu göstermektedir. **Allah’ın yaratmasında değişme olmaz** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani Allah’ın birliğine delil olan ve O’nun rubûbiyetine şahitlik eden yaratılmış nesnelerde değişim olmaz. Tıpkı
[§]şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Rahmân’ın yaratışında hiçbir uyumsuz- **187**
luk göremezsin”[88]. Yani Allah’ın birliğine dair olan delil ve şahitlik eden nesnelerde bir değişiklik yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte doğru din budur. Cenâb-ı Hak işte kesin delillerle desteklenmiş doğru dinin bu olduğunu bildirmiştir. Bu din öteki inkârcıların dini gibi arzulara uymaktan ibaret olan bir din değildir. Bu ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: **Doğru din.** Yani Allah’ın hanîf din olarak nitelediği gibi doğru din.

مُنِيبِينَ اِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾

31. “Bütün gönlünüzle O’na yönelin, O’na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan olmayın.”

Bütün gönlünüzle O’na yönelin. Bu beyan “O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel”[89] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: **O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel**; bütün gönlünüzle ona yönelerek. Dolayısıyla bu, **o halde sen yönel** sözünün herkese hitap olduğunu göstermektedir. Zira Cenâb-ı Hak **“bütün gönlünüzle ona yönelerek”** buyurmuştur. Yani bütün gönlünüzle O’na yönelin.

Ayrıca yönelme, emrin konusu olan hususlarda olur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah’ın size emretmiş olduğu fiilleri yerine getirip O’na yönelin ve sizi nehyettiği fiillerden kaçınarak O’ndan sakının. Sakınmanın (takvâ) yönelmeyle olan ilişkisi onun iyilikle olan alâkası gibidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “İyilik etmeye, kötülük-

---

88 el-Mülk, 67/3.

89 Bir önceki âyet-i kerîme.

ten sakınmaya"[90]. Yani Allah'ın size emretmiş olduğu konularda iyilik etmeye, sizi nehyettiği konularda da O'ndan sakınmaya.

Namazı kılın. Bu beyan farklı mânalara açıktır. Bunlardan biri şudur: **Kılın**. Yani ömrünüzün sonuna kadar kılmaya devam edin. Bu, tek bir defa emredilmiş bir durum değildir. İkincisi şudur: **Namazı kılın.** Yani rükûu, secdesi, kırâati ve diğer unsurlarıyla birlikte rükünlerini tamamlayın. Üçüncüsü şudur: **Namazı kılın.** Yani namaz için öngörülmüş vasıtalarıyla birlikte bunu
188 tam olarak yerine getirin. [§]Namazda üç durum söz konusudur. Bunlardan biri cevaz durumudur. İkincisi kemal durumudur. Üçüncüsü âdâbı bakımından onu güzelleştirme ve süsleme durumudur. Cevaz durumu rükünlerin hakkını vermekle; kemal durumu şuur hali ile; güzelleştirme ve süsleme ise ona uyanlar ve taraftarlarla gerçekleşir. Her namaz kılanın şu üç özelliğinin olması gerekir: Niyetin doğruluğu, ihlas ve huşû.

Şirke sapanlardan olmayın. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Yani namaz ve ibadetlerde Allah'ı bırakıp da şirke sapanlardan olmayın. Yani Allah'ın dışındaki bir varlığa yönelik olarak namaz kılmayın ve O'nu bırakıp da başka bir varlığa tapmayın. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: İlâhlık nitelemesinde Allah'a ortak koşmayın. Çünkü onlar taptıkları putları ilâh olarak niteliyorlardı. Bu beyanın, "bütün gönlünüzle O'na yönelin" meâlindeki âyetle bağlantılı olması da mümkündür. Yani bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'nun birliğini tasdik edin, ihlaslı bir şekilde O'na ibadete yönelin. Başkasını O'na ortak koşanlardan olmayın. Bu beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Yaratılışınıza yerleştirilen niteliklerde **şirke sapanlardan olmayın.** Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın herkesin yaratılışına yerleştirdiği Allah'ın birliğine ilişkin deliller ve şahitlik yapan özelliktir. O şöyle buyurmaktadır: Bu konuda Allah'a ortak koşanlardan olmayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Kayyim" (القيم)[91], yani doğru. "Münîbîne ileyhi" (منيبين إليه), yani tevbe ederek. "Yaknetûne" (يقنطون)[92], yani ümit keserler.

مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾

90 "Yeminlerinizden dolayı Allah'ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işitir ve bilir" (el-Bakara, 2/224).

91 Bir önceki âyet-i kerîme.

92 Bu sûrenin 36. âyeti.

32. “Dinlerini parçalayıp -her bir grubun kendindekini beğendiği- fırkalara ayrılanlardan olmayın.”

[Dini Parçalayıp Fırkalara Ayrılmak Yasaklanmıştır]

Dinlerini parçalayıp fırkalara ayrılanlardan. Bazıları şöyle demiştir: Şirke sapanlardan[93] ve dinlerini parçalayanlardan olmayın. “Dinlerini parçalayanlardan olmayın” meâlindeki ilâhî beyanda geçen “ferrakū” (فرّقوا) [§]“fârakû” 189
(فارقوا) şeklinde de okunmuştur[94]. Bu kırâat şeklinde de âyet iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Peygamberlerin getirmiş olduğu dinlerinden ayrıldılar. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Yaratılışlarına yerleştirilmiş olan dinlerinden ayrıldılar. Bu, Cenâb-ı Hakk’ın Allah’ın birliği ve rubûbiyetine dair onların yaratılışlarına yerleştirmiş olduğu delillerdir. **Fırkalara ayrılanlar.** Bu beyan şu mânaya gelebilir: Yani fırkalar haline gelenler. Yani yaratılışlarına yerleştirilen özelliğe sahip olduktan sonra onlar fırkalara ve gruplara ayrıldılar. Veya peygamberlerin getirmiş oldukları ilkeleri benimsedikten sonra fırkalara ve gruplara ayrıldılar. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Fırkalara ayrılmışlardı. Yani birbirlerini teşvik edip birbirlerine tâbi oluyorlardı. Çünkü “şîa” (الشيعة) kavramı bir temele ve tek bir esasa bağlı topluluğu ifade etmek için kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Dinlerini parçalayanlar.** Yani dinlerini bölük pörçük yapanlar, onu fırkalar ve birçok din haline getirip parçalayanlar. Yahudilik, Mecûsîlik, Hıristiyanlık ve diğer dinler gibi. **Her grup kendindekini beğenmektedir.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Her din müntesibi kendi dininden razı olmakta ve onu beğenmektedir.

وَاِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَٓا اَذَاقَهُمْ مِنْهُ
رَحْمَةً اِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ

33. “İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab’lerine sığınarak O’na yalvarırlar; sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında bakarsın ki bir kısmı kalkıp Rab’lerine ortak koşar.”

İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab’lerine sığınarak O’na yalvarırlar. Bazıları şöyle demiştir: **Rab’lerine sığınarak**. Yani O’na yönelik bir ihlasla. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Dini yalnız O’na has kılarak (ih-

---

93 Bir önceki âyet-i kerîme.

94 Yedi kırâat âliminden İbn Kesîr, Nâfi‘, Âsım, Ebû Amr ve İbn Âmir “ferrakū” (فرّقوا) şeklinde şeddeli okumuş; Hamza ve Kisâî ise “fârakū” (فارقوا) şeklinde elif harfiyle okumuştur (bk. İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb‘a fi’l-kırâât*, s. 274).

lasla) Allah'a yalvarırlar"[95]. Bazıları "itaat ederek" demişlerdir. Bazıları "Allah'ı birleyerek" demişlerdir. "el-İnâbe" (الإنابة) kelimesinin aslı dönüp yönelmektir. Yani onlar daha önce içinde bulundukları şirkten dönüp Allah'a yönelerek. Dolayısıyla buradaki "el-inâbe" (الإنابة)'den maksat tevhittir. Eğer "el-inâbe" (الإنابة) kavramı ihlas mânasında ise bu, ibadetlerde Allah'a ortak koşmaktan dönüp Allah'a yönelmeyi ifade etmektedir. Eğer bu kavram isyandan dönme mânasında ise itaati ifade etmektedir. Bu kavramın aslı içinde bulunulan durumdan dönme anlamındadır.

190 [§]Bu âyette müşriklere karşı çeşitli yönlerden deliller, müminlere ise uyarı ve öğüt vardır. Müşriklere yönelik delillere gelince bunlardan biri nübüvvetin ispatı hakkındadır. Şöyle ki onların müminlerle birlikte gemilere binmedikleri ve denizlerde seyahat etmedikleri bilinmektedir. Bilakis onlar sadece kendi başlarına binmekteydiler. Sonra O, onların Rab'lerine sığınarak dua ve yakarışta bulunduklarını bildirmiştir. Dolayısıyla bu durum peygamberin bu bilgiyi Allah katından öğrendiğini göstermektedir. Bu da onun nübüvvetinin delili olmaktadır. İkincisi şudur: Bu âyette onların Allah'ın birliği ve ulûhiyetini bildiklerine dair delil vardır. Zira onlar sıkıntı ve musibet sırasında Allah'a sığınmışlar ve dini yalnız O'na has kılmışlardır. Dolayısıyla onlar, putlara tapmakta ve Allah'a kulluğu terketmekte, içinde bulundukları akılsızlıklarını anlamışlardır. Üçüncüsü, bu âyet "yoksa geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir"[96] meâlindeki ilâhî beyana ilişkin bir doğrulama içerir. Çünkü onlar ona iman etmek için dünyaya dönmek istiyorlardı. Bu tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini inkâr etmesek"[97]. Cenâb-ı Hak böyle bir durum olsa bile kendilerinden sıkıntının giderilmesi durumunda eski hallerine döndükleri gibi onların tekrar nehyedildikleri fiillere geri döneceklerini bildirmiştir. Müminlere yönelik öğüt ve uyarı mânasına gelince bu, onların her durumda, bolluk ve sıkıntı hallerinde, tek bir çizgi üzere bulunmaları, Allah'ı anan ve O'na şükreden bir halde olmaları anlamı içerir. Çünkü onlar sıkıntı ve musibet dönemlerinde bolluk ve refah dönemine göre Allah'ı daha çok anmakta ve O'na daha çok yönelmektedirler. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onları uyarmaktadır ki her durumda O'nu anan ve O'na yönelen kimseler olsunlar.

---

95 "Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlasla) Allah'a yalvarırlar. Fakat onları sâlimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki, (Allah'a) ortak koşmaktadırlar" (el-Ankebût, 29/65).

96 el-En'âm, 6/28.

97 "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen!" (el-En'âm, 6/27).

[§] Yine bu âyette söz konusu inkârcıların ileri derece akılsız oldukları- 191
na ilişkin delil vardır. Zira onlar başlarına musibet ve sıkıntı geldiğinde dini Allah'a has kılarak O'na yönelmişler; refah zamanında ise ulûhiyette O'na ortak koşmuşlar ve O'ndan yüz çevirmişlerdir. Bu dünya hayatında insanların tabiatları bunun tersidir. Zira kim işinde diğerine sıkıntı verirse ve onu zora sokarsa söz konusu kişi bunu yapandan yüz çevirir ve ona öfkelenir. Yeryüzünün kralları birine nimet verir ve ona iyilik ederse o kişi bu krala itaat eder ve onu sever. Dolayısıyla müşrikler akılsızlıkları sebebiyle kendi tabiatlarına ve insanın genel tabiatına aykırı davranmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında. Yani bolluk ve refah. **Bakarsın ki bir kısmı kalkıp Rab'lerine ortak koşar.** Eğer denilirse ki: Onlar bu âyetlere inanmadıkları ve bunları derinlemesine incelemedikleri halde bu ve benzeri âyetlerin bildirilmesinin faydası nedir? Buna şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak, kabul etmedikleri ve incelemedikleri hususları onlara karşı delil getirmektedir. Veya onlardan bir grup bu âyetler hakkında düşünebilir ve gerçeği bilebilir diye bunları müşriklere bildirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَكْفُرُوا بِمَٓا اٰتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾

34. "Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler bakalım! Haydi safanızı sürün; ama yakında öğreneceksiniz!"

Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler bakalım! Haydi safanızı sürün. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet takdim-tehir üzere anlaşılmalıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İnkâr etmesinler diye onlara kendi katından bir rahmet tattırdığında. Fakat onlar nankörlük ettiler. Mukātil bu görüşü benimsemiştir[98]. Bize göre belirttiğimiz şekilde[99] mâna şöyledir: Allah kendi katından onlara bir nimet tattırmıştır ki kendi ilmi mûcibince onların tercih ettikleri ortaya çıksın ve onlardan böyle bir fiil meydana gelsin, bu fiil ise inkârdır. Zira onların inkârı tercih edeceklerini ve bu fiilin onlardan sâdır olacağını bildiği halde inkâr etmemeleri için Allah'ın onlara bir rahmet (nimet) tattırması mümkün değildir. Dolayısıyla bu açıklama, âyetin belirttiğimiz mânada olduğunu gösterir.

---

98 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 525.

99 Müellif bu yorumu Ankebût sûresi 29/66. âyetin tefsirinde belirtmiştir.

192 [§]Ayrıca âyette Mûtezile'nin bazı görüşlerinin reddine dair delil vardır. Buna göre Mûtezile'ye göre kul için dinde yararlı olanı (aslah) yaratmak Allah'a vâciptir. Yine Mûtezile'ye göre Allah herhangi bir vakitte birinin iman edeceğini bildiğinde bu kimsenin canını alamaz. Aksine bu kimseyi söz konusu vakte kadar hayatta tutması zorunludur. Çünkü söz konusu vakitten önce onun canını alırsa onun imanını engellemiş olur.

Mûtezile'nin bu görüşlerine karşı şöyle cevap verilir: Söz konusu inkârcılar felâkete ve ölüm korkusu anında dini Allah'a has kılınca, Allah onları bu ihlas üzere ve dini Allah'a has kılma inancı üzere bırakmamıştır. Aksine O, bu kimselerin halini düzeltmiş ve genişlik sağlamış ve onların durumlarını değiştirmiştir, çünkü onlar eski hallerine geri dönmüşlerdir. Bu durum Allah'ın dinde kullar için en yararlı olanı gözetmek zorunda olmadığını göstermektedir. Yine O, resûlüne mutlak olarak kâfirlerle savaşmayı emretmiştir. Belki de bu kimseler terkedildiklerinde bir dönem müslüman olabilirlerdi veya bunların bir grubu müslüman olurdu. Dolayısıyla bu da göstermektedir ki dinde aslah olanı gözetmek Allah için vâcip değildir.

Haydi safanızı sürün. Bu ilâhî beyan, zâhir anlamı itibariyle emirdir. Bununla birlikte tehdit mânası taşımaktadır. Tıpkı "istediğinizi yapın!"[100] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak "zevku safa sürsünler!"[101] buyurmuştur. İşte bu belirtmiş olduğumuz yorumu desteklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهٖ يُشْرِكُونَ

35. "Yoksa onlara bir kanıt indirmişiz de o mu şirk koşmalarını söylüyor?"

Yoksa onlara bir kanıt indirmişiz de o mu şirk koşmalarını söylüyor? Bazıları şöyle demiştir: **Yoksa indirdik mi?** Yani evet indirmişiz. **Onlara bir kanıt.** Yani kesin delil. **O, şirk koştuklarını söylüyor.** Yani benimsedikleri inancın tevhit değil, şirk olduğunu onlara açıklıyor ve bildiriyor. Çünkü onlar kendilerinin tevhit ehli olduklarını ve taptıkları putlara sadece kendileri-

---

100 "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

101 "Kendilerine bahşettiğimiz şeylere karşı nankörlük etsinler, zevku safa sürsünler! Ama yakında anlayacaklar!" (el-Ankebût, 29/66).

ni Allah'a yaklaştırsınlar diye[102] ve bunların Allah katında kendilerine şefaatçi olmaları[103] için taptıklarını ileri sürüyorlar, buna benzer sözler söylüyorlardı. [§]Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bilakis onlara, söz konusu 193
davranışın tevhit değil şirk olduğunu açıklayan ve bildiren beyanları indirdik. Bu beyan başka bir yoruma da açıktır. Buna göre mâna şöyledir: **Yoksa onlara bir kanıt mı indirdik?** Yani onlara bir kanıt indirmedik ki bu delil, kendilerine şirk koştukları durumu emretsin veya buna izin versin. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki?"[104] Yani insan, arzu ettiği her şeye sahip olamaz. Buna göre **yoksa onlara bir kanıt mı indirdik?** meâlindeki ilâhî beyan şu mânadadır: Yani onlara şirke dair bir kanıt indirmedik dolayısıyla içinde bulundukları şirk koşma inancını kendilerine emreden bir kanıt yoktur. Onlar ise şirkin Allah'ın emri olduğunu iddia ediyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah da bize bunu emretti"[105] ilâhî beyanında bildirildiği gibi. Dolayısıyla bu beyanda kâfirlere karşı iki delil söz konusudur. Bunlardan biri şudur: Belirttiğimiz gibi onlar, bunun Allah'ın emri olduğunu iddia ediyorlardı. Cenâb-ı Hak, kendilerine bunu emrettiğine dair sözlerinde onların yalancı olduklarını bildirmektedir. Bilakis O, onlara bunu emretmemiş ve bunun mübah olduğuna dair bir delil veya kitap indirmemiştir. İkinci delil şudur: Cenâb-ı Hak putlara tapmalarına dair onların akılsızlıklarını hatırlatmaktadır. Çünkü onlar putlara tapıyorlardı ve bunları ilâh olarak niteliyorlardı. Halbuki onların bu konuda istedikleri bir kanıt da yoktu. Ayrıca onlar, nübüvvetine ve tehdit ettiği azaba dair olarak peygamberden, kendilerine üstün gelecek ve iman etmeye mecbur bırakacak mûcizeler istiyorlardı. Bu durum onun peygamber olduğunu bildiren mûcizeyi onlara verdikten sonradır. Kulluk yapmak, kendisine kulluk edilen varlık için nübüvvetten daha büyüktür. Dolayısıyla sizler, Allah'ın dışındaki varlıklara tapmanın mübah olduğuna dair kendiniz için delil ve üstün kılan bir delil aramadığınıza göre nasıl olur da peygamberden nübüvvetin ispatı için üstün kılan mûcize talep edersiniz?

Bazıları şöyle demiştir: **Yoksa onlara bir kanıt mı indirdik?** Yani içinde kendileri için bir mazeret bulunan bir kitap. Bu kitap onların şirk içinde bulunduklarına şahitlik etmektedir.

---

102 ez-Zümer, 39/3.

103 Yûnus, 10/18.

104 en-Necm, 53/24.

105 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/28).

وَاِذَٓا اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا بِهَا وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾

36. "İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler."

İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler. Bu ilâhî beyan ile önceki ilâhî beyanın -ki o da şudur: İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab'lerine sığınarak O'na yalvarırlar; sonra onlara kendi katından bir nimet tattırdığında bakarsın ki bir kısmı kalkıp Rab'lerine ortak koşar[106]-eşitlenmesi ve mâna bakımından bir araya getirilmesi istendiğinde şu
194 mânaya gelir: Taptıkları putlara dair **hemen ümitsizliğe düşerler.** [§]Çünkü Cenâb-ı Hak bu âyette **fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler** buyurmaktadır. Öncekinde ise Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnsanların başına bir sıkıntı gelince yalnız Rab'lerine sığınarak O'na yalvarırlar". Dolayısıyla iki âyetin mâna bakımından bir araya getirilmesi belirttiğimiz gibi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* putlardan ümitlerinin kesilmesi mânasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[107]; **Hemen ümitsizliğe düşerler** sözü şu mânaya da gelebilir: Başlarına bir tehlike ve sıkıntı geldiğinde onlar Allah'ın rahmetinden ümit keserler. Birincisi başlarına sıkıntı geldiği ilk vakitte onların Allah'a sığınmaları ve ona yönelmeleri hakkındadır. Veya iki âyetten birinin bir topluluk, diğerinin başka bir topluluk hakkında olmasıdır. Çünkü onlar inkâr ve şirk konusunda çeşitli fırkalara ve gruplara bölünmüşlerdi. Bunların bir kısmı bütün durumlarda, darlık ve bollukta, Allah'a şirk koşuyorlardı; bir kısmı ise darlık zamanında ortak koşuyor, bolluk döneminde ise iman ediyordu. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir"[108];

---

106 er-Rûm, 30/33.

107 el-İsrâ, 17/67.

108 Hûd, 11/9-10.

“Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah’a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir”[109]. Yine onların bir kısmı sıkıntı ve musibet durumunda dini Allah’a has kılmaktaydı; bolluk ve refah döneminde ise inat ve azgınlık ediyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah’a ortak koşuyorlar”[110]. Buna benzer âyetlerde söz konusu durum bildirilmektedir. Belirttiğimiz üzere onlar fırkalara ve gruplara bölünmüşlerdi. Dolayısıyla âyetlerden birinin bir grup ve topluluk hakkında diğer âyetin ise başka bir topluluk hakkında olması mümkündür. Veya belirttiğimiz gibi farklı durumlarda farklı davranış sergilemeleri mânasında da olabilir: Başlarına tehlike ve sıkıntı geldiğinde ümitsizliğe düşerler; bu durumlar başlarına gelmediğinde ve uzamadığında ise Allah’a yönelirler. Bu beyana ilişkin bir diğer muhtemel yorum da belirttiğimiz üzere putlardan ümitsizliğe düşmeleri ve Allah’a yönelmeleridir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Allah’tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider”[111] ilâhî beyanında bildirildiği üzere. Aksi durumda bu iki âyet zâhiri mânaları itibariyle çelişkili görünmektedir. Bununla birlikte bu iki âyetin mânası belirttiğimiz şekilde anlaşılmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾

[§]*37. “Görmezler mi ki Allah rızkı dilediğine bol veriyor, dilediğininkini de kısıyor? Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır.”* 195

[Allah Dilediğine Rızkı Bol Verir; Dilediğininkini de Kısar]

Görmezler mi ki Allah rızkı dilediğine bol veriyor, dilediğininkini de kısıyor? Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır. Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır meâlindeki âyetin kâfirlere karşı delil olması mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “İşte bunlar,

109 el-Hac, 22/11.
110 el-Ankebût, 29/65.
111 el-İsrâ, 17/67.

kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir"[112]. Ayrıca iman eden kimselerin delilleri Mekke kâfirlerine karşı delil oluşu çeşitli yönlerdendir. Bunlar da nübüvvetle yeniden dirilişin ispatı, putlara tapıp Allah'a ibadet etmekte onları ortak koşmalarına dair akılsızlıklarının ortaya çıkarılması gibi hususlardır. Çünkü Mekkeliler nübüvvetin yanı sıra, yeniden dirilmeyi de inkâr etmekteydiler ve Allah'ın dışında varlıklara tapmayı caiz görüyorlardı. İşte bu âyetle onlara karşı delil getirmek, belirtmiş olduğumuz yönler itibariyledir.

Nübüvvetin ispatına ilişkin delil getirmeye gelince bu da üç yöndendir. Bunlardan biri şudur: Onlar nübüvveti inkâr ediyorlardı. Çünkü peygamber, bir beşerdi ve onlar insanların birbirine karşı üstün olduğunu kabul etmiyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bu adam sadece sizin gibi sıradan bir insandır"[113]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlara bir kısmının diğerine rızık yönünden üstün kılındığını, bir kısmının rızkının bol verildiğini diğer bir kısmının ise rızkının daraltıldığını ve rızkının kısıldığını göstermektedir. Böylece onlara göre bir kısmının diğerlerinden belirtmiş olduğumuz yönlerden üstün olduğu ortaya çıktığında nübüvvet konusunda da bir kısmının diğerlerinden üstün olması imkân dâhiline girer. İkincisi, Cenâb-ı Hak bu beyanı onların "bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[114] sözlerine cevap olarak indirmiştir. O, bu işin kendilerine ait olmadığını, aksine Allah'a ait olduğunu bildirmektedir. O, dilediğini risâlet, nübüvvet ve daha başka görevler için seçer. Bu durum, O'nun dilediğine rızkı bol vermek; dilediğini de rızkını kısmak için seçmesi gibidir. Halbuki onların hepsi bolluğu ummakta ve sevmekteydi; darlık ve rızkın kısılmasından ise kaçmaktaydılar. Bununla birlikte bu konuda seçim bütünüyle Allah'a aittir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak bir kısmının rızkını bol vermiş, bir kısmının ise rızkını kısmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın
196 bir kısmına rızkı bol verme yönü, [§]diğer bir kısmına rızkı kısma yönünden farklıdır. Dolayısıyla bunu bildiren bir peygamberin bulunması gerekir. O peygamber şöyle yapana şu, böyle yapana bu karşılık vardır, aralarını ayırtetme ve rızıkta üstün kılınma yönü şudur diye öğretir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

112 el-En'âm, 6/83.

113 "Andolsun ki Nuh'u da kavmine gönderdik de, 'Ey kavmim!' dedi, 'Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. İsyan etmekten sakınmıyor musunuz?' Kavminin inkâra sapmış ileri gelenleri dediler ki: 'Bu adam, içinizde üstün olmak isteyen, sadece sizin gibi sıradan bir insandır. Eğer Allah (elçi göndermek) isteseydi herhalde bir melek gönderirdi. Biz geçmiş atalarımızdan böyle bir şey duymadık'" (el-Mü'minûn, 23/23-24).

114 ez-Zuhruf, 43/31.

[Âhiret Âleminin Gerekliliği]

İnkârcılara karşı yeniden dirilişe dair delil getirmeye gelince bu da farklı açılardandır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak bu dünya hayatında rızkın bolluğu ve darlığı meselesinde dost ile düşmanı bir ve eşit tutmuştur. Zira O, hem dost hem de düşman olana rızkı bol vermiştir. Yine O, dost olanın rızkını kısmış; düşman olanın ise rızkını bol vermiştir. Halbuki hikmet ve akıl açısından bunların birleştirilip eşit tutulması değil, birbirinden ayrılması gerekirdi. Allah, bu dünya hayatında onları eşit ve aynı seviyede tutmuştur. Dolayısıyla bunların birbirinden ayrıldığı başka bir yurdun olması gerekir. Şu halde onların yeniden dirilmeyi kabul etmeleri zorunludur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* İkincisi, Cenâb-ı Hak onların değerlendirmelerine ve akıllarına göre rızkının bollaşması gerekli olmayan kimsenin rızkını bol vermiştir. Bu kişi bilgisiz ve akılsız kimsedir ki her akıl sahibinin ölçüsüne göre rızıktan mahrum edilmesi ve rızkının daraltılması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak herkesin ölçüsüne ve aklına göre rızkının bol verilmesi gereken kimseye rızkı kısmıştır. Bu kişi akıl sahibi, refah ve zenginliğin bütün yollarını bilen kimsedir. İnsanların ölçüsü ise bu durumun tersidir. Dolayısıyla akılların ve bilgilerin birbirinden ayrıştığı ve birinin diğerine üstün geldiği, bunlar ile şunların zıt fiillere rağbet edenlerin birbirinden ayrıldığı, gerçekte rızkın bol verilmesi gereken kimse ile rızkının kısılması gereken kimsenin ortaya çıktığı bir yurdun olması zorunludur. Zira bunların hepsi bu dünya hayatında ortak muameleye tâbi kılınmıştır.
[§]Yeniden dirilişe dair delil teşkil etmesinin üçüncü yönü şudur: Onların, **197**
ölçü ve yönetimleri dışında kalan birtakım vasıtalarla veya vasıtasız bir şekilde rızkın bol verilmesine ve kısılmasına güç yetiren varlığın, kudretleri ve takdirleri dışında kalan yeniden diriltmeye güç yetirebildiğini düşünmeleri ve derinlemesine incelemeleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın dışında başka varlıklara tapmaları hakkında onlara karşı delil getirmeye gelince bu, inançlarındaki çelişkinin ortaya çıkarılmasıdır. Buna göre onlar şöyle demişlerdir: Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[115]; "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[116]. Bu putlar onlara bu dünyada rızkın bolluğu ve darlığın giderilmesinde şefaatçi olmuyorlardı ve onları Allah'a yaklaştırmıyorlardı. Âhirette de bunu yapmaları mümkün değildir. Çünkü onlar âhirete inanmıyorlardı. Bu durum çelişki, akılsızlık ve sözün aşırılığıdır.

---

115 ez-Zümer, 39/3.

116 Yûnus, 10/18.

Bu âyet ve diğerleri Mûtezile'ye karşı bir reddiye içerir. Zira onlar insanların kazançlarında, ustalıklarında, ticaretlerinde ve geçimlerini sağladıkları tüm vasıtalarda Allah'ın bir yaratma etkisinin bulunmadığını savunmaktadırlar. Aksine onlar, bunları yerden biten gıdalara ve başka unsurlara bağlıyorlar, insanlar ise bu konuda eşittirler. Eğer söz konusu geçim vasıtalarında ve kazanç yollarında Allah'ın etkisi yoksa rızkı genişletmesi ve kısması gibi bir durum da olmaz. Bu durum, Allah'ın bu konuda bir etkisinin olduğunu göstermektedir ki O'nun rızkı bol vermesi ve kısması söz konusu olabilsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Belirttiğimiz gibi bunda müminler için kâfirlere karşı deliller vardır. İkincisi şudur: Bunda imanlarından faydalananlar için deliller vardır. Müminler imanlarından yararlanan kimselerdir, buna mukabil inkâr edenler ise bundan yararlanmayan kimselerdir. Bunda iman eden kimseler için başka bir yönden de ibret olması mümkündür. Buna göre rızık konusunda kalplerini kazanç yollarına bağlamamaları, bilakis rızkı Allah'tan beklemeleri ve vasıtalı veya vasıtasız bir şekilde Allah'ın onlara rızık vereceğine inanmalarıdır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Cenâb-ı Hak bunu onlara şu esasa göre bildirmektedir ki ihtiyacını başka bir kişiye ileten ve ihtiyacı gidermesi için baş vurulan kişi bu ihtiyacı gidermediğinde, bunun yerine gelmemesini söz konusu kişiden değil Allah'tan bilmelidir.

فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ ذٰلِكَ خَيْرٌ
لِلَّذٖينَ يُرٖيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾

198 **[§]*38. "O halde akrabaya da hakkını ver, yoksula ve yolda kalmışa da. Bu, Allah'ın hoşnutluğunu isteyenler için en iyisidir. İşte gerçek kurtuluşa erenler de onlardır."***

[Allah'ın Rızası Akrabaya, Yoksula ve Yolda Kalmışa Hakkının Verilmesindedir]

O halde akrabaya da hakkını ver. Hakkını sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani ihtiyaçlarını. Yoksa onda bulunan bir hak mânasında değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Senin kızlarında bir hakkımız yok"[117]. Yani senin kızlarına ihtiyacımız yok. Zira burada sözü edilen muha-

[117] "Lût'un kavmi koku almışçasına koşarak ona geldi. Daha önce de o çirkin işleri yapıyorlardı. Lût, 'Ey kavmim! Şunlar kızlarım; sizin için en nezih olanı onlarla evlenmektir.

tapların onun kızlarında bir haklarının olmadığı bilinmektedir. Fakat onların haktan kastettikleri şey ihtiyaçtır. İlki de bu anlamdadır. **Yoksula ve yolda kalmışa** ilâhî beyanı da bu mânadadır. Yani yoksulun ihtiyacını ve yoksulluğunu gider. Aynı şekilde yolda kalmışın da. **O halde akrabaya da hakkını ver** şu mânaya da gelebilir: Yani ona ait olan hakkını ver. Fakat Cenâb-ı Hak bu âyette bu hakkı açıklamamış, fakat başka bir ilâhî beyanda bunu meâlen şöyle açıklamıştır: "Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı"[118]. Yine miras hukuku bağlamında şu ilâhî beyanda bildirilen durum da bu kapsamdadır: "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder"[119]. Buna benzer haklar bu kapsamda değerlendirilir. Yoksul ve yolda kalmışın hakkı ise belirtilen sadakalar ve zekâtlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu, Allah'ın hoşnutluğunu isteyenler için en iyisidir. Bu en iyisidir sözü şu mânaya gelebilir: Yani akrabalara ve yoksullara vermek uzak olan kimselere ve zenginlere vermekten daha iyidir. **Bu en iyisidir** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani bu, vererek yardımda bulunma, eğer O'nun hoşnutluğu aranıyorsa Allah'ın hoşnutluğunun aranmadığı diğer yardımlardan daha hayırlıdır.

Yolda kalmış. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu kimse malıyla irtibatı kesilendir. Böyle bir kişiye malına ulaşana kadar yardım edilir. Denildi ki: Bu kimse misafirdir. Misafir edilir, dönüp gidene kadar kendisine iyilikte bulunulur.

[§]Bu, Allah'ın hoşnutluğunu isteyenler için en iyisidir. Bu beyanın şu 199
mânaya gelmesi mümkündür: Yani sende ona ait bir nimeti bulunmayan kimseye ver. Böylece bu söz konusu nimete karşı bir mükâfat olur. Fakat bu durum, Allah'ın hoşnutluğunu istemek için olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte gerçek kurtuluşa erenler de onlardır. Daha önce felaha ermenin ebedîlik olduğunu belirtmiştik. Bunun kurtuluş olduğu da söylenmiştir[120].

Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!' dedi. 'Sen de biliyorsun ki bizim senin kızlarında gözümüz yok. Bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun' dediler" (Hûd, 11/78-79)

118 el-Bakara, 2/180.

119 en-Nisâ, 4/11.

120 Kasas sûresi 28/67. âyetin tefsirine bakınız.

وَمَٓا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا فٖى اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَٓا
اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُرٖيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

39. "İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (mânevî kârlarını) ***kat kat arttıranlar onu verenlerdir."***

[Faizli İşlemlerden Elde Edilen Kârın Artmayacağı, Zekâtın İse Malı Arttıracağına İlişkin Öğütler]

İnsanların malları içinde artsın diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Bu, insanların kendi aralarında birbirlerine verdikleri bağış ve hediyelere dairdir. İnsanlar bağışladıkları ve hediye ettiklerinin karşılığında daha fazla almak için bunları vermişlerdir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bağış ve hediye olarak **verdikleriniz. İnsanların malları içinde artsın diye.** İnsanların mallarında sizin için bir artış olsun ve onların mallarından bir fazlalık elde edesiniz diye. **Bunlar Allah katında artmaz.** Müfessirler şöyle derler: Bu helâl faizdir. Bunda bir sorumluluk ve ecir yoktur. Dolayısıyla bu genel anlamda insanlar için mübahtır; herhangi bir sakıncası yoktur. "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma"[121] meâlindeki ilâhî beyana gelince bu, sadece peygamber hakkındadır. O, şöyle buyurmaktadır: Dünyada karşılığını almak üzere daha fazlasını almak için verme; aksine âhiret sevabını kazanmak için ver. Onlar insanların geneli için böyle bir davranışın mübah olduğuna dair delil olarak şu ilâhî beyanı getirirler: **Allah katında artmaz.** O, şöyle buyurmaktadır: Bu, Allah katında artmaz ve katlanmaz. O, yasaklanmış ve sakıncalı olan faiz hakkında söylediklerini burada söylememiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak söz konusu faiz hakkında şöyle buyurmuştur: "Allah faizi tüketir, sadakaları ise arttırır"[122]. O, burada tüketeceğini bildirmektedir. Söz konusu âyette ise **Allah katında artmaz** buyurmuştur. Yani bu, artmaz ve katlanmaz.

Fakat eğer bu âyet yasaklanmış olan faiz hakkındadır denilirse, bu durum mümkündür ve muhtemeldir. Bu durumda **Allah katında artmaz** meâlindeki ilâhî beyan "bu sebeple ticaretleri kâr etmemiştir"[123] meâlindeki âyetin

121 el-Müddessir, 74/6.
122 el-Bakara, 2/276.
123 el-Bakara, 2/16.

mânasında olur. Dolayısıyla eğer kâr etmemişse zarar etmiştir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Asıl ziyana uğrayanlar da bunlardır"[124]. [§]Bu, eğer kâr etmemişse zarar ettiğini göstermektedir. Buna göre **Allah ka-** 200
tında artmaz ilâhî beyanı bu mânadadır. Onun katında artmamışsa O, bunu tüketir böylece onlar zarar ederler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* müfessirler, bu ilâhî beyanın mânasını, bu dünyada verdiklerinden daha fazlasıyla karşılık ve mükâfat beklendiği hediyeler ve bağışlara hamletmemeleri durumunda bu ilâhî beyanın mânasının insanlar arasında bilinen akitlerdeki faize hamledilmesi mümkün olur. Yine Resûlullah'tan onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hediyede peygamberin rızası ve ihtiyacın giderilmesi gözetilir; sadakada ise Allah'ın rızası ve âhiret yurdu gözetilir"[125].

Ebû Avsece şöyle demiştir: Riba kelimesi "er-rubüvv" (الرُّبُوّ) çoğalmak kökünden türemiştir. Faizcilerin yaptığı gibi. **Artsın diye.** Yani artsın ve çoğalsın diye. Bir kimsenin malı arttığında "rabâ mâluhu" (ربا ماله) denilir. İbn Kuteybe şöyle demektedir: Yani zekât ve sadaka gibi verilenlerle, insanlar aracılığıyla mallarınızı arttırmaktadır[126].

Sonra, Cenâb-ı Hak Allah katında neyin artacağını açıklamıştır. Bu husus şu ilâhî beyanda açıklanmıştır: **Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekât.** Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Allah'ın rızasını isteyerek zekât malından verdikleridir. Bu, Allah'ın kabul ettiği ve kat kat arttırdığıdır. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Allah'ın rızasını isteyerek verdikleri her türlü sadakadır. O, bundan dünyada karşılık istememektedir. Allah'ın kat kat artırdığı ve Allah'ın katında çoğalan budur.

İşte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar bunlardır. Şöyle denilmesi gerekirdi: İşte kat kat arttırılanlar bunlardır. "Ayn" harfinin naspedilmesiyle ism-i mefûl kalıbında olması gerekirdi. Çünkü onlar için arttıran Allah'tır. Bununla birlikte Zeccâc şöyle demektedir: "el-Mûsir" (الموسر) kelimesi zenginliği olan kimse demektir. Yine "el-Mukvî" (المُقْوى) kelimesi kuvveti olan kimseyi ifade etmektedir. Buna benzer kullanımlar vardır. "Mud'if" (المضعف) kelimesi

---

124 et-Tevbe, 9/69.

125 Abdurrahman b. Alkame'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sakîf kabilesinden bir heyet Resûlullah'ı ziyaret etti. Onlar bir hediye getirmişlerdi. Resûlullah şöyle buyurdu: "Bu hediye midir? Yoksa sadaka mıdır? Eğer hediye ise bunda Allah'ın elçisinin rızası ve ihtiyacın giderilmesi gözetilir; eğer sadaka ise bunda Allah'ın rızası gözetilir". Dediler ki: Hayır, hediyedir. Bunun üzerine Resûlullah bunu kabul etti ve onlarla oturdu, karşılıklı birbirlerine sorular sordular" (Nesâî, "Umre", 5; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XI, 305-306).

126 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 342.

buna göre anlaşılır, o da pay (kat) sahibi olan demektir[127]. Bize göre bunlar
201 payları kat kat artanlardır. [§]Çünkü bunlar, Allah'ın rızasını gözeterek sadaka vermek suretiyle birleri onlarca miktar haline, katları kat kat haline getirenlerdir. Dolayısıyla kendileri için arttıranlar onlardır.

Ayrıca bu âyetle insanlar arasında devam edegelen alışverişin mübah olduğuna delil getirilebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak arttırma maksadıyla hediye ve bağış yapılmasını caiz kılmıştır. Fakat eğer artış şart koşulursa bu caiz olmaz. Buna göre arttırma amacı güdülen insanlar arasındaki alışverişler caizdir. Fakat eğer artış şart koşulursa bu alışverişler caiz olmaz. Bununla birlikte Ebû Hanîfe bu tür alışverişleri mekruh görmüş, fakat iki yönden arttırma maksadıyla hediyeyi mekruh görmemiştir. Bunlardan biri şudur: İnsanlar arası örfte hediye konusunda fazla vermek yoktur. Ötekilerde fazlalık talebi kesin bir şekilde kastedilmiş olsa bile durum böyledir. Bilakis bir defa fazla karşılık verseler de ikinci defa hiç karşılık vermezler veya bir kısmına karşılık verirken bir diğer kısmına hiçbir şey vermeyebilirler. Dolayısıyla bu durum mekruh olmaz[128]. Alışverişlere gelince bunlar sadece artış amacıyla yapılır. İnsanlar amaçlanan kârın düşürülmesini onlardan isterler. Hediye verenler ve bağış yapanlar ise kendilerine yönelik güzel övgü ve teşekkürden razı olabilirler. Alışveriş yapan kimseler ise böyle değildir. Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kendisine bir iyilik yapılan kimse buna karşılık versin, bunu yapamazsa ona teşekkür etsin ve ona övgüde bulunsun". Veya buna ben-
202 zer bir söz söylemiştir[129]. [§]İkinci yön şudur: Alışveriş yapanlar, her ne kadar alışveriş akdinde şart koşmasalar da alışverişten önce artışı şart koşmaktadırlar. Halbuki hediye verenler ve bağışta bulunanlar böyle değildir. Aksine onlar işaret etmektedirler. Bundan dolayı birbirinden ayrılmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

127 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 188.

128 Yani bu, zorunlu bir durum olmadığı için mekruh görülmez (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 588 b).

129 Câbir b. Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kendisine iyilik yapılan kimse buna karşılık versin. Bunun karşılığını vermeye güç yetiremezse söz konusu kişiye övgüde bulunsun. Zira övgüde bulunduğunda ona teşekkür etmiş olur. Eğer bunu gizlerse ona nankörlük etmiş olur. Kim kendisine verilmeyenle süslenirse, iki yalan elbisesi giymiş gibi olur" (Buhârî, *Edebü'l-müfred*, s. 84; Ebû Dâvûd, "Edeb", 11; Tirmizî, "Birr ve Sıla" 87).

اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمٖيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيٖيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَٓائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

40. "Sizi yaratan ve size rızık veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olan Allah'tır. Peki sizin o ortak koştuklarınız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı? Allah onların ortak koştuklarından tamamen münezzehtir, yüceler yücesidir."

Allah sizi yaratandır. Hiçbir şey değilken[130]. Siz bunu bilmektesiniz. **Ve size rızık verendir.** Siz bunu bilmektesiniz ki size ondan başkası rızık vermez. **Ardından hayatınızı sona erdirecek olan O'dur.** Siz O'ndan başkasının buna güç yetiremediğini bilmektesiniz. Buna göre size tekrar can vermeye de gücü yeter. Sizin taptığınız putlar böyle bir fiile güç yetiremezler. Dolayısıyla O'nu bırakıp başkasına nasıl taparsınız. Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: **Peki sizin o ortak koştuklarınız arasında bunlardan herhangi birini yapabilecek olan var mı?** Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Taptığınız bu putlar belirtmiş olduğu yaratma ve rızık konusunda ortaklarınızdır. Peki, Allah'ı bırakıp nasıl başka varlıklara tapar ve bunları ilâh edinirsiniz? İkinci mâna şudur: Allah'a ibadet etme ve O'nun ulûhiyeti konusunda ortak koştuğunuz bu varlıklar arasında bu belirtilenlerden birini yapabilecek var mı? O, şöyle buyurmaktadır: Bunlar sizin de bilginiz üzere bunlardan birini yapamazlar. Dolayısıyla O, şöyle buyurmaktadır: Peki, siz O'nun ulûhiyeti konusunda O'na nasıl ortak koşarsınız.

Sonra Cenâb-ı Hak, kendi zatını inkârcıların nitelediği her türlü kusurdan tenzih etmiş ve şöyle buyurmuştur: **Allah onların ortak koştuklarından tamamen münezzehtir, yüceler yücesidir.** Zira "sübhâne" (سبحان) kelimesi her türlü kusurdan tenzih ifadesidir. "et-Teâlî" (التعالى) kelimesi ise başka bir varlığın galip ve üstün gelmesine dair tenzih ifadesidir. Bu ifade yücelik mânasından gelmektedir. Yani herhangi bir varlığın ona galip ve üstün gelmesinden yücedir.

---

130 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir" (el-İnsân, 76/1).

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

203 [§]*41. “İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”*

İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri **karada ve denizde düzen bozuldu** cümlesinin şirk ve inkâr mânasına gelmesidir. **İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden.** Yani insanların yapmaya devam edegeldikleri yol kesme, hırsızlık, adam öldürme, zulüm ve çeşitli kötü fiiller gibi kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden. Bunlar onların Allah’a ortak koşmalarının ve O’nu inkâr etmelerinin sebebidir. Bu fiiller, onların kalplerini öyle kaplayıp örtmüştü ki kalplerinde iman ortaya çıkamamaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır”[131]; “Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi”[132]. Buna benzer âyetlerde söz konusu husus belirtilmektedir[133]. Eğer âyet bu mânada ise hakikat anlamına göre ellerin ve yapıp etmenin öncelenmesi (takdim) tarzında anlaşılmalıdır. Bu ilâhî beyanın ikinci muhtemel mânası şudur: **Karada ve denizde düzen bozuldu.** Yani bu durum, kıtlık, yağmurların ve bereketin azlığı ve darlıktır. **İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden.** Bu durum, onların ortak koşmaları ve inkâr etmeleridir. Yani başlarına gelen bu kıtlık, darlık, bereket eksikliği ve belâlar onların kendi tercihleriyle ortak koşmaları ve inkâr etmeleri sebebiyledir. Dolayısıyla elleriyle yapıp etme ifadesi hakikat değil, mecazî mânada anlaşılmalıdır. Fakat yapıp etme elle olduğundan dolayı ve insan elle işe koyul-

---

131 “Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, ‘eskilerin masalları’ der. Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır” (el-Mutaffifîn, 83/13-14).

132 “Onların içinde öyleleri var ki, ‘Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz’ diye Allah’a söz vermişlerdi. Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi” (et-Tevbe, 9/75-77).

133 Örneğin bk. en-Nisâ, 4/155; el-Mâide, 5/13.

duğu için el kelimesi belirtilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır!”[134] **[§]Belki önceden bir şey yapıp etmemiştir.** Bunununla birlikte genelde elle iş yapıp edildiği için Cenâb-ı Hak el ifadesini kullanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Birinci yoruma göre ortaya çıktığı bildirilen düzenin bozulması şirk ve inkâr olmaktadır. Bu durum, hakikat anlamına göre belirtmiş olduğumuz kötü amellerin yapılıp edilmesiyle gerçekleşir. Bu fiiller onları imandan ve kalplerindeki örtüyü kaldırmaktan alıkoymaktaydı. Diğer yoruma göre ise ortaya çıkan düzen bozukluğu kıtlık, yağmur ve bereketin azlığı ve darlıktır. Bu durum **insanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden** olmaktadır. Bunlar şirk ve inkârdır. Bu yorum, hakikat mânasına göre elleriyle yapıp etme şeklinde değil aksine belirtmiş olduğumuz mânada anlaşılmalıdır. 204

Karada ve denizde. Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Kara, içinde su bulunmayan alan; deniz ise suların kaynağı olan köyler ve şehirler demektir. Bazıları şöyle demiştir: Kara, merkez ehli; deniz ise köy ve kırsalda yaşayanlar demektir. Bazıları şöyle demiştir: Karada bozulma, Âdem’in oğlunun kardeşini öldürmesidir[135]; denizde bozulma ise denizde gemilerin gaspedilerek ele geçirilmesidir[136]. Bu beyanda kara ve deniz ifadelerinin, hakikat mânasında değil aksine buradaki durumları belirtmek üzere kullanılmış olması mümkündür. Bunlar, belirttiğimiz gibi insanların kendi yapıp etmiş oldukları şirk ve inkâr gibi fiilleri sebebiyle ortaya çıkan kıtlık, darlık ve bereket azlığı durumlarıdır. **Böylece Allah işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.** Bu işledikleri, şirktir. Bu daha uygun bir yorumdur.

Hasan-ı Basrî’nin **karada ve denizde düzen bozuldu** meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah kötü fiilleri sebebiyle onları kara ve denizinde bozguna uğratmıştır. **Dönüş yapsınlar diye.** O şöyle demiştir: Onlardan sonra gelenler dönüş yaparlar ve onların durumlarından ibret alırlar[137]. Katâde şöyle demektedir: Umulur ki dönüş yapan döner; tövbe eden

---

134 “İnsanlar içinde öyleleri vardır ki bilgisi, kılavuzu ve aydınlatıcı bir kitabı olmadığı halde, büyüklük taslayarak, başkalarını Allah yolundan saptırmak için Allah hakkında tartışır durur. Onun dünyadaki payı rezil rüsvâ olmaktır; kıyâmet gününde ise ona yakıcı ateşin azabını tattıracağız. (Ona şöyle denilecek:) Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez” (el-Hac, 22/8-10).

135 bk. el-Mâide, 5/27-30.

136 bk. el-Kehf, 18/79.

137 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 370; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XVIII, 511; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XI, 606.

tövbe eder; imdat dileyen imdat diler. Bu beyanın aslı şudur: Cenâb-ı Hak isyankârları, dönüş yapmaya ve yaptıklarından tövbe etmeye mecbur kılsın; bütün bu durumlara dair onları uyarsın diye. Bazıları şöyle demiştir: **Karada ve denizde düzen bozuldu.** Yani insanların günahları sebebiyle kara da kuraklık oluşu ve suyun kaynağı kesildi.

قُلْ سِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ
كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

205 [§]***42. "De ki: 'Yeryüzünde gezip dolaşın da öncekilerin akıbeti nice oldu bir bakın. Onların çoğu şirke sapmış kimselerdi.'"***

De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da öncekilerin akıbeti nice oldu bir bakın. Başka âyetlerin[138] yorumunda bunun hakikat anlamına göre yeryüzünde gezip dolaşma emri olmadığını belirttik. Aksine sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Eğer yeryüzünde gezip dolaşırsanız ve derinlemesine düşünürseniz, sizden önceki müşriklerin ve peygamberleri inkâr edenlerin kötü akıbetini ve onların başlarına nelerin geldiğini görürdünüz. Dolayısıyla O, peygamberleri inkâr etmek ve Allah'a ortak koşmak noktasında sizi uyarıyor ve bu fiilleri yapmayı yasaklıyor. Bu beyanın tefekkür, derinlemesine inceleme ve düşünme emri mânasına gelmesi de mümkündür. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Yeryüzünde gezip dolaştığınız yerler hakkında tefekkür edin ve düşünün; daha önce peygamberleri inkâr edenlerin kötü akıbetini derinlemesine inceleyin. Bilesiniz ki yalanlamanız sebebiyle ötekilere inen azap size de iner. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ
يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾

43. "O halde Allah katından, geri çevrilemez bir gün gelmeden önce bütün varlığınla o sağlam dine yönel. O gün onlar birbirlerinden ayırtedileceklerdir."

---

138 Örneğin bk. el-En'âm, 6/11; en-Nahl, 16/36.

O halde bütün varlığınla o sağlam dine yönel. Bunun yorumunu daha önce "o halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine yönel"[139] meâlindeki ilâhî beyanda açıkladık. **Allah katından, geri çevrilemez bir gün gelmeden önce.** Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: O günü Allah katından geri çevirecek kimse yoktur. Ayrıca bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: **Allah katından, geri çevrilemez.** Yani onlar bu günden imtihanın başlangıcına geri döndürülmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak"[140]; "Bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım"[141]. Sonra Cenâb-ı Hak onların durumunu bildirerek şöyle buyurmuştur: "Eğer çevrilselerdi elbette kendilerine yasaklanan fiillere yine döneceklerdi"[142]. Buna göre "Allah katından, geri çevrilemez" sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani onlar geri çevrilmeyi istedikleri duruma geri döndürülmezler. [§]İkinci muh- **206**
temel yorum şudur: **Allah katından, geri çevrilemez.** Yani o gün geldiğinde onlar için Allah katından bir koruma, bağışlama ve tövbenin kabulü söz konusu değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez"[143].

O gün onlar birbirlerinden ayırtedileceklerdir. Yani birbirinden ayrıştırılacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar"[144]. Durumların ve vakitlerin farklılığına göre o gün, ayrılma günü, toplanma günü[145] ve hüküm günüdür[146]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

139 er-Rûm, 30/30.

140 "Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabb'imizin âyetlerini yalan saymayıp inananlardan olsak' dediklerini bir görsen!" (el-En'âm, 6/27).

141 "O günahkârları Rab'lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde şöyle derlerken bir görsen: 'Rabb'imiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!'" (es- Secde, 32/12).

142 el-En'âm, 6/28.

143 "(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabb'inin gelmesini ya da Rabb'inin bazı âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabb'inin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: 'Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz'" (el-En'âm, 6/158).

144 er-Rûm, 30/14.

145 Örneğin bk. eş-Şûrâ, 42/7; et-Teğâbun, 64/9.

146 Örneğin bk. es-Sâffât, 37/21.

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِاَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Kim inkâr ederse inkârcılığı kendi aleyhine olacaktır. Dünya ve âhireti için yararlı işler yapanlar da kendileri için hazırlık yapmış olmaktadırlar."

Kim inkâr ederse inkârcılığı kendi aleyhine olacaktır. Dünya ve âhireti için yararlı işler yapanlar da kendileri için hazırlık yapmış olmaktadırlar. Yani kim inkâr ederse inkârcılığının karşılığı ve bunun zararı aleyhine olur. Kim iman eder ve salih amel işlerse imanının sevabı onundur ve amelinin yararı da kendisi içindir. Çünkü Cenâb-ı Hak zatına dönük bir ihtiyaç veya fayda için değil, aksine onların yararı ve ihtiyaçları için onları çeşitli şekillerde imtihan etmiştir. Şu ilâhî beyanlar da bu mânadadır: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[147]; "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[148]. Yani kendi aleyhinize. Bu belirtmiş olduğumuz yoruma uygundur. Buna göre O, kendi zatına dönük bir ihtiyaç veya yarardan dolayı değil, aksine insanların yararı ve ihtiyacı için onlara emretmiş, yasaklamış ve onları imtihan etmiştir. Bundan dolayı bildirmiş olduğu durum gerçekleşti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hazırlık yapmış olmaktadırlar. Bazıları "yatıp yayılıyorlar" demiştir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Kendileri için hazırlık yapmış olmaktadırlar.** Yani çalışıyorlar ve hazırlanıyorlar. Bu ifade yatak anlamına gelen "mihâd" (مهاد) kelimesinden türemiştir. Bu kavramın aslı da yatak demektir[149].

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

207 [§]***45. "Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir. Şüphesiz O, inkârcıları sevmez."***

Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir. Bu beyan, sevap ve karşılığın zorunlu oluşunun lütuf sonucu olduğunu göstermektedir. Hikmet açısından bunun zorunlu olması söz konusu

---

147 Fussılet, 41/46; el-Câsiye, 45/15.

148 el-İsrâ, 17/7.

149 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 342.

değildir. Çünkü Allah onlara öyle nimetler vermiştir ki bu nimetlerin bırakın tümünün, birinin dahi şükrünü eda etmeye güçleri yetmez. Durum böyle olduğuna göre sevap ve karşılığın zorunlu oluşu lütuf gereğidir. Yoksa bunun hak edilmesi ve bunun gerekliliği sebebiyle değildir. Cezaların zorunluluğu ise hak etmeye dayalıdır. Zira cezanın zorunluluğu hikmet açısından gereklidir. Bundan dolayı sevap ile ceza birbirinden ayrılmaktadır. **Zira Allah, iman edip rızasına uygun davrananları lütfuyla ödüllendirecektir.** Bu ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani O, dünyada yaptıkları iyilikler dolayısıyla onları âhirette ödüllendirecektir. Bu, onun lütfundandır. Onlar bu lütfuyla buna kavuşmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذ۪يقَكُمْ مِنْ
رَحْمَتِه۪ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ
تَشْكُرُونَ

46. "Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır, ki böylece size rahmetinden tattırsın, gemiler buyruğu ile yüzsün; siz de O'nun lütfundan nasibinizi arama çabası gösteresiniz ve şükredesiniz."

[Allah'ın Varlığının Kanıtlarından Biri Olarak Müjdeler Taşıyan Rüzgârlar]

Müjdeler taşıyan rüzgârları göndermesi de O'nun kanıtlarındandır. Rüzgârların kendisinde kanıtlar vardır. Bunlarda ayrıca müjdeler de bulunmaktadır. Kanıtlara gelince bunlar çeşitli yönlerden Allah'ın hükümranlığı ve yaratma düzenine ilişkindir. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak bu rüzgârları havada, yerde, yerin yüzeyinde, dağlarda ve gökte yaratmıştır. Bu rüzgârlar yaratılmışlara isabet etmekte, onlara dokunmakta, eziyet etmekte, onları yere çalmakta ve onlara zarar vermektedir. Bütün bu olaylar rüzgârları görmeksizin veya gözleri bunları kuşatmaksızın ve bunları idrak etmeksizin veya bunların keyfiyeti yahut mahiyetlerini kavramaksızın gerçekleşmektedir. Yine bu olaylar idrak edilemeyen veya gözlerin kuşatamayacağı cisimlerin mevcut olduğunun bilinmesi içindir. [§]Rüzgârlar hoş, yumuşak, kötü, şiddetli, kırıcı ve 208
fırtınalı olmak üzere çeşitli şekillerde görülür. Bazı topluluklar bunlarla cezalandırılırken başka bir topluluğa bunlarla yardım edilir. Nitekim Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bana sabâ rüzgârıyla yardım edildi, Âd kavmi

de Batı rüzgârıyla (debûr) helâk edildi"[150]. Rüzgârın müjdeleri ağaçları ve hurmaları aşılamaları, yeri yarmaları ve oradan bitkilerin yeşermesidir. Yine onlar bulutları toplar ve yağmurun yağmasına vesile olurlar, durgun suda denizlerde gemilerin yüzmesini sağlarlar. Rüzgâr olmaksızın gemiler yüzüp hareket edemezler. Bütün bunlar müjdeler ve onlarda var edilen çeşitli yararlardır. Bunların tümünün çeşitli işaretler ve izler aracılığıyla yararlı mı yoksa zararlı ve helâk edici mi olduğu bilinir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, bunları "müjdeler taşıyan" diye nitelemiştir ki müjdenin yazma, işaret ve elçilik gibi araçlarla söz ve konuşma olmadan da olabileceği bilinsin. Zira rüzgârın dili ve söz yeteneği yoktur. Bununla birlikte O, rüzgârları "müjdeleyici" diye nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ki böylece size rahmetinden tattırsın. Bu beyan, söz konusu müjdenin ve onlar için yaratılan faydaların, bir zorunluluk ve bir hak etme sonucu olmadığını, Allah'ın bir rahmeti ve lütfu olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar rahmet olarak nitelenmiştir, çünkü bunlar O'nun rahmetiyle gerçekleşmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ki böylece gemiler buyruğu ile yüzsün. Buyruğuyla sözü "onun düzenlemesiyle" mânasına gelebilir. Yani belirtmiş olduğumuz gibi O'nun düzenlemesiyle gemiler denizde seyretmektedir. **Buyruğuyla** sözünden yaratmasını kastetmesi de mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[151]; "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir"[152].

Ki böylece siz de O'nun lütfundan nasibinizi arama çabası gösteresiniz. Bu beyan, onlara ulaşan yararların Allah'ın lütfu ve rahmetiyle ulaştığını göstermektedir. Bunlar söz konusu vesileler ve kazanç yollarıyla onlara ulaşmamaktadır. Bu durum böyledir ki onlar (sebepleri yaratan Allah'ı unutarak)
209 bu yararların kaynağının söz konusu sebep olduğunu zannetmesinler, [§]aksine bütün bunları Allah'ın lütfu ve rahmetinden bilsinler.

Ki böylece şükredesiniz. Yani, bütün bu nimetler karşısında onların Allah'a şükretmelerinin gerekli olması içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

150 Buhârî, "İstiskâ", 26; Müslim, "Salâtü'l-istiskâ", 17.

151 en-Nahl, 16/40.

152 Yâsîn, 36/82.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلاً اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَٓاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذٖينَ اَجْرَمُوا وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنٖينَ

47. "Andolsun senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mûcizeler getirdiler. Buna rağmen günaha saplananların cezasını hakkıyla verdik. İnananlara yardım etmek de bize düşer."

Andolsun senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mûcizeler getirdiler. Buna rağmen günaha saplananların cezasını hakkıyla verdik. Bu âyette kâfirlerin eziyetlerine karşı Resûlullah'a sabır telkini bulunmaktadır. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Andolsun senden önce biz nice peygamberleri kendi kavimlerine gönderdik. Peygamberler onlara apaçık mûcizeler getirdiler.** Yine bu âyette müminlere yönelik müjde, öteki kâfirlere de uyarı vardır. Kâfirlere yönelik uyarı **buna rağmen günaha saplananların cezasını hakkıyla verdik** meâlindeki âyettir. Cenâb-ı Hak şöyle bildirmiştir: Onların peygamberleri inkâr etmeleri ve ey Mekkeliler, sizin Resûlullah'a davrandığınız gibi onların da peygamberlere davranmaları dolayısıyla bu davranışlarının karşılığı olarak onların cezalarını hakkıyla verdik. Buna göre O, ötekilerin cezalarını hakkıyla verdiği gibi sizin de cezalarınızı hakkıyla verir. Müminlere yönelik müjde ise **inananlara yardım etmek de bize düşer** meâlindeki âyette mevcuttur. O, işin neticesinin müminlerin lehine olacağını bildirmiştir. Ayrıca bunda önceki peygamberlerin beşer olduklarına dair delil vardır. Dolayısıyla beşer olduğu için Hz. Muhammed'in nübüvvetini nasıl inkâr edersiniz? Yine bu âyette daha önceki peygamberler kavimlerine açık kanıtlar getirdiği gibi onun da kavmine açık kanıtlar getirdiği ortaya çıkmaktadır.

İnananlara yardım etmek de bize düşer. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Yani neticenin müminlerin lehine çevrilmesi bize düşer. Yoksa bu dünyada müminlere yardım etmesi onun için zorunlu değildir. Bununla birlikte neticenin müminlerin lehine olmasını bir hak yapmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "(Güzel) sonuç, takvâ sahiplerinindir"[153]. İkinci

---

153 el-A'râf, 7/128.

mâna şudur: **İnananlara yardım etmek de bize düşer.** Yani onlara verdiğimiz kesin delillerle. Yani onlara kesin deliller vermemiz bize düşer. Yardım, delillerle desteklemektir. Bazıları şöyle demiştir: Allah’ın onlara yardım etmesi, onları peygamberlerle birlikte kurtarması, ötekileri ise helâk etmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ الَّذٖى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِى السَّمَٓاءِ
كَيْفَ يَشَٓاءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهٖ فَاِذَٓا
اَصَابَ بِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَاِنْ
كَانُوا مِنْ قَبْلِ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهٖ لَمُبْلِسٖينَ ﴿٤٩﴾

210 [§]***48. “Bulutları harekete geçirsin diye rüzgârları gönderen Allah’tır. Derken O, bulutları gökyüzünde dilediği gibi yayar, bazan da parçalara ayırır; nihayet içinden yağmurun çıktığını görürsün. Onu dilediği kullarının üzerine yağdırınca da o kullar sevince boğulurlar.”***

49. “Oysa onlar yağmurun yağdırılmasından az önce bütün ümitlerini iyice yitirmiş ve şaşkın bir halde idiler.”

Bulutları harekete geçirsin diye rüzgârları gönderen Allah’tır. Derken O, bulutları gökyüzünde dilediği gibi yayar, bazan da parçalara ayırır. Cenâb-ı Hak kudretini ve hükümranlığını bildirmektedir. Zira O, bulutları toplamak ve ayırmak üzere rüzgârları yaratmıştır. O, bulutları yayar, bazan parçalara ayırır. Bu bulutlar bazı yerlere yağmur yağdırır bazı yerlere de yağdırmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyurmaktadır: Bulutların toplanması ve ayrışmasında rüzgârlara hâkim olan varlık, sizi cezalandırmak üzere rüzgârlara hâkim olmaya güç yetirir. Veya O, şöyle buyurmaktadır: İbadet edilmeyi hak eden gerçek mâbut, belirtilen sebeplerle rüzgârları ve yağmurları gönderen varlıktır. Sizin taptığınız putlar ibadete lâyık varlıklar değildir. Zira belirtilen fiillerden hiçbirine güç yetirmediklerini biliyorsunuz. Veya Cenâb-ı Hak, nimetlerin şükrünü eda etmeleri için onlara yönelik nimetlerini bildirmektedir. Veya Cenâb-ı Hak, iman etmelerinden ümitlerini kesmelerinden sonra onların bir kısmının imanlarına dair onlara umut vermektedir. Bu durum, daha önce kuraklık yaşadıktan ve yağmurun yağması konusunda ümitsizliğe düştükten sonra onlara yağmur ve bolluk ümidi vermesi gibidir.

Görmez misin ki O şöyle buyurmaktadır: **Onu dilediği kullarının üzerine yağdırınca da o kullar sevince boğulurlar. Oysa onlar yağmurun yağdırılmasından az önce bütün ümitlerini iyice yitirmiş ve şaşkın bir halde idiler.**

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Bulutları harekete geçirir.** Yani onu kaldırır. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Onu bir araya getirir[154]. Bu, bir kişinin ilmi bir araya getirip toplaması gibidir.

Bazan da onu parçalara ayırır. Bazıları şöyle demiştir: Parça parça haline getirir. Bazıları şöyle demiştir: Bir kısmını diğer kısma ekler ve bunları birbiri üzerine koyar. **Nihayet içinden yağmurun çıktığını görürsün.** Yani bulutların arasından yağmurun çıktığını görürsün. Buradaki "hilâl" (خلال) kelimesi arasından demektir. Bu kelime "min halelihî" (من خَلَلِه) şeklinde de okunmuştur[155]. Bunun mânası onun deliğinden demektir. **Ümitlerini iyice kaybetmiş.** Yani ümitsiz. "İblâs" (الإبلاس) ümitsizlik demektir. Bundan dolayı İblis de bu isimle nitelendi. Çünkü o, Allah'ın rahmetinden ümitsiz kılındı.

فَانْظُرْ اِلٰٓى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِنَّ ذٰلِكَ لَمُحْيِ الْمَوْتٰى وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدٖيرٌ ﴿٥٠﴾

[§]*50. "Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardın-* 211
dan nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter."

Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak. Allah'ın rahmetinin izleri sözü şu mânaya gelebilir: Yani yağmurun izleri. Burada O, rahmetten yağmuru murat etmiştir. O, yağmuru rahmet olarak nitelemiştir, çünkü bu, O'nun rahmeti olmaktadır. Veya izlerin, yağmurun kendisi olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak yağmuru rahmetinin izleri ve işaretleri yapmıştır. Bu beyana ilişkin diğer muhtemel yorum şudur: Yağmurun rahmet olarak nitelenmesi, bu durumun onların bedensel yararlarına ve onları ayakta tutan vasıtalara dönük olmasındandır. Bu durum, onların dinleri ve âhiretlerine ilişkin yararlara yönelik rahmeti bilmeleri içindir. Bu rahmet Resûlullah'tır. Zira başka âyetlerde Cenâb-ı

---

154 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 520; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 609.

155 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 336.

Hak onu rahmet olarak nitelemiştir[156]. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[157].

Allah'ın rahmetinin izlerine bakma ve inceleme emri çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak, kendisinin bağışlayıcı olduğunu bilsinler diye onlara buna bakmayı emretmiştir. Bunun sebebi yaptığı teşvikleri onların istemesi; ümit verdiği ve davet ettiği konularda ümitvâr olmalarıdır. Zira Allah'ın rahmetinin izleri ortaya çıkmıştır. Her bağışlayıcı kişi, teşvik ettiği ve ümit verdiği konularda kendisine yönelinen kimsedir. Bu beyanın diğer muhtemel yorumu, Allah'ın rahmetinin izlerine bakmanın emredilmiş olmasıdır. Zira bu, bedenlerinin ve ruhlarının yararlarına ve var olmalarının bağlı olduğu vasıtalara yöneliktir. Bunlarla Allah'a şükretmenin gerekliliği ortaya çıkar. Yine söz konusu âyette onlara, bu nimetleri tanıtacak ve bunlara karşı şükretmenin gerekliliğini onlara öğretecek kimseye olan ihtiyaca işaret edilmiştir. Dolayısıyla bunda nübüvvetin kabulü ve ispatına ilişkin bir teşvik
212 söz konusudur. [§]Bu ilâhî beyana ilişkin bir diğer muhtemel yorum şudur: Cenâb-ı Hak bahsedilen yağmura, onun vasıtasıyla bu ölü yerlere nasıl can verdiğine, çeşitli renklerdeki bitkileri nasıl yerden bitirdiğine ve bu yağmurlarla bu kuru ağaçların nasıl yeşerdiğine bakmalarını emretmiştir. Bu emir, onların bütün bunlara güç yetiren varlığın -ki bunlar onların güçlerinin üzerindeki durumlardır- ölüleri diriltmeye, ölümden sonra tekrar diriltmeye kādir olduğunu bilmeleri içindir. Bütün bu durumlar onların takdirlerinin ve güçlerinin üzerinde olsa da O, buna kādirdir.

O'nun her şeye gücü yeter. Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz.

وَلَئِنْ اَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَاَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾

51. "Andolsun ki, bir rüzgâr göndersek de onu (ekini) ***sararmış görseler, hemen nankörlük etmeye başlarlar."***

Andolsun ki, bir rüzgâr göndersek de onu (ekini) sararmış görseler. Yani yağmurla yerden biten bitkiler ve ekin görseler. Bazıları şöyle demiştir: Serin rüzgârın isabet etmesi sonucu, onu kuru olarak görseler. **Hemen nankörlük etmeye başlarlar.** Yani Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu bu durumlar başlarına geldiğinde inkârcılıklarına devam ederler. Bu, şu ilâhî beyanda belir-

---

156 Örneğin bk. et-Tevbe, 9/61.
157 el-Enbiyâ, 21/107.

tilen husus gibidir: "İnsanlara bir nimet tattırdığımızda buna sevinirler; fakat kendi elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir belâ gelse hemen ümitsizliğe düşerler"[158]. Buna göre **hemen nankörlük etmeye başlarlar** meâlindeki ilâhî beyan bu mânadadır. Yani O'nun rahmetinden ümit keserler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Andolsun ki, bir rüzgâr göndersek de onu (ekini) sararmış görseler. Yani bu ekini ve bitkileri sararmış görseler. Yani rüzgârın ve soğuğun isabet etmesi neticesinde kurumuş halde görseler. **Hemen nankörlük etmeye başlarlar.** Denildi ki: Nankörlük yaparlar. Denildi ki: Nankör olurlar. Denildi ki: Nankörlüğe yönelirler. Bütün bunlar tek bir mânayı ifade eder. O da bu kelimenin daha önce geçtiği üzere ümitsizlikten gelmiş olmasıyla irtibatlıdır. Yani O'nun rahmetinden ümitsizliğe düşerler ve bu nimetlerin Rabb'ini inkâr ederler.

فَاِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَٓاءَ اِذَا وَلَّوْا مُدْبِرٖينَ ﴿٥٢﴾

52. "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın."

Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Ölülere işittiremezsin meâlindeki âyette Cenâb-ı Hakk'ın, ölülerin kendisini kastetmiş olması mümkündür. Yine **sağırlara da çağrıyı duyuramazsın** meâlindeki ilâhî beyanda sağırların kendisini kastetmiş olması mümkündür. Bunula birlikte **ölülere işittiremezsin** sözünün inkârcılardan kinâye olması da mümkündür. Aynı şekilde sağır ve kör de bu mânaya gelebilir. [§]Zira başkâ âyetlerde Allah, inkârcıları ölüler, sağırlar ve körler olarak nitelemiştir[159]. Dolayısıyla âyetin mânası şöyledir: Sen arkalarını dönüp giderlerken inkârcılara ve yoldan çıkmışlara işittiremezsin. 213

İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: Sen ölülere işittiremezsin; sen ölüleri diriltemezsin.

---

158 er-Rûm, 30/36.

159 İnkârcıların ölüler olarak nitelendiği âyetler için bk. en-Nahl, 16/21; Fâtır, 35/22. İnkârcıların sağırlar ve körler olarak nitelendiği âyetler için bk. el-Bakara, 2/171; ez-Zuhruf, 43/40.

Arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Bu ilâhî beyanda bir hikmet vardır. O da şudur: O, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara çağrıyı duyurmaya güç yetiremez. Fakat eğer yönelirse sağıra, çağrıyı anlatmaya güç yetirebilir. Bununla birlikte eğer arkasını dönüp giderse ona duyurmaya güç yetiremez.

وَمَٓا اَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Sen körleri** (yol gösterip) **yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Sen** (çağrını) **ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin."

Yine söz konusu hikmet **sen körleri (yol gösterip) yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin** meâlindeki âyette de vardır. Yani sen körleri yanlış yoldan doğruya yöneltemezsin. Zira yanlış yolda olma meselesinde kör olan ve kendisinin doğru yolda, başkalarının yanlış yolda olduğunu zanneden odur. Fakat yanlış yolda olduğunu kabul eden kimseyi ise doğru yola iletmeye güç yetirebilirsin. Cenâb-ı Hak, yanlış yolda olduklarına ilişkin olarak onların ne derece akılsız, inatçı ve kör olduklarını bildirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin. Yani sen âyetlerimize inananlardan başkasına davetini duyuramazsın. Bu, "bil ki sen ölülere işittiremezsin, sağırlara da çağrıyı duyuramazsın"[160] ve **sen körleri (yol gösterip) yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin** ilâhî beyanların, hidâyetin kendisi değil, öğütlerden ibaret bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin". Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Sen ancak o zikre uyanı uyarabilirsin"[161]. Yani senin uyarılarından ancak
214 doğru yola uyan yararlanır. **[§]**Ya da kendisine uyarı yapılmasını kabul eden, doğru yola uyan kimsedir. Fakat doğru yola uymayan kimse bundan yararlanmaz. Buna gör **sen (çağrını) ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani öğütleri ancak bunlara iman eden kimseler dinler ve bunlardan yararlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

160 Bir önceki âyet-i kerîme.

161 Yâsîn, 36/11.

اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ
جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ وَهُوَ الْعَلٖيمُ
الْقَدٖيرُ ﴿٥٤﴾

54. "Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır. O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir."

Sizi güçsüz yaratan, güçsüzlüğün ardından kuvvet veren, kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan Allah'tır. Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: **Sizi güçsüz yaratan.** Yani sizi nutfeden yaratan. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir beyanda bildirdiği husustur: "Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı?"[162] Yani zayıf bir sudan. **Güçsüzlüğün ardından kuvvet veren.** Yani çeşitli fiilleri ve nesneleri yapmaya güç yetiren bir insan olarak var eden. **Kuvvetli halinizden sonra da güçsüzlüğe duçar eden, saç ve sakalınızı ağartan.** Yani sizi fâni bir yaşlı yapan. Bu beyan tıpkı şu ilâhî beyan gibidir: "Kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir"[163]. Söz konusu ilâhî beyana ilişkin ikinci mâna olarak **sizi güçsüz yaratan** sözünün şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani sizi hiçbir şeye gücü yetmeyen zayıf çocuklar olarak yaratan. O dönemde bu gün bulunduğunuz yaratılış halinde değildiniz. O gün hiçbir şeye güç yetiremiyordunuz. Sonra Cenâb-ı Hak bu zayıflıktan sonra varlığa ve işlere güç yetirecek şekilde sizi kuvvetli yaptı. Sonra O, bu kuvvetli ve kudretli olduğunuz dönemden sonra tekrar sizi zayıf ve yaşlı hale getirdi. Sizler bu dönemde daha önce olduğunuz gibi hiçbir şeye güç yetiremiyorsunuz. Bu beyana bu iki mâna verilebilir.

Yine bu ilâhî beyanda iki yönden delil vardır. Bunlardan biri yeniden dirilişe dair delildir. İkincisi hiçbir nesne olmaksızın (lâ min asl) varlıkları ve nesneleri yaratma gücüne dâhil delil vardır. Bu iki hususa ilişkin delillendirmenin iki yönü mevcuttur. Bunlardan biri şudur: Bu delil getirmenin sebebi onların yeniden dirilişi ve hiçbir nesne olmaksızın (la min asl) evrenin yaratılmasını
inkâr etmeleridir. [§]Çünkü bu yaratma fiili onların güçlerinin ve takdirlerinin 215

[162] el-Mürselât, 77/20.
[163] el-Hac, 22/5.

üzerindedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, nutfenin (döllenmiş yumurta), içeriğinde alâkadan (rahim cidarına asılı zigot) bir unsur ve buna ilişkin herhangi bir iz olmaksızın, alâka haline geldiğini bildirmektedir. Aynı şekilde alâka, içerisinde mudğaya (embriyo) ait herhangi bir iz bulunmamakla birlikte mudğaya (embriyo) dönüşmektedir. Yine mudğa, içinde kemik, deri, kıl, et bulunan bir insana dönüşmektedir. Halbuki onda da buna ilişkin bir iz bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu sözü edilen yaratma süreçlerine güç yetiren varlık, hiçbir nesne olmaksızın evreni yeniden yaratmaya güç yetirir. Yine o, yeniden diriltmeye de güç yetirir. Zira belirtilen bütün durumlar onların güçlerinin ve takdirlerinin üzerinde olmasına karşın bunları kabul etmişlerdir. Böylelikle ölümden sonra dirilişi ve hiçbir nesne olmaksızın yoktan yaratmayı kabul etmek ve kendi kudretleri ve güçlerini Allah'ın kudreti ve güçlerine göre değerlendirmemeleri onlar için zorunlu olmaktadır. Şöyle ki onlar, kendi kudretleri ve takdirlerinin ötesinde olup Allah'ın güç yetirdiği fiillerin varlığını müşahede etmektedirler.

Söz konusu durumlara delil getirmenin ikinci yönü şudur: Nutfenin (aşılanmış yumurta) alâkaya (zigot); alâkanın mudğaya (embriyo); mudğanın şekle bürünmüş bir hale ve insana dönüşmesine ilişkin olarak bildirilen yaratma olayını Cenâb-ı Hak, onlara dair bir akıbet ve yeniden diriliş olmaksızın bunu yapmamakta ve bir halden diğerine geçirmemektedir. Eğer yeniden diriliş olmasaydı belirtilen bir halden diğerine dönüştürerek yaratma, açıklandığı üzere boş ve gereksiz bir iş olurdu[164]. Yine çocuklarda zayıf ve hiçbir şeye güç yetiremez bir durumdan sonra, onlarda güç ve kudretin var edilmesinde de durum böyledir. Cenâb-ı Hak imtihan edilmeleri için ve mükâfat ve ceza görecekleri bir akıbet için bu merhalelerden geçirerek onları yaratmıştır. Zira eğer yeniden diriliş ve bir akıbet (âhiret âlemi) olmasaydı bu fiilleri yapmak boş ve anlamsız bir iş olurdu. Yine bunda, bir nesne olmaksızın varlığı yoktan yaratmaya güç yetirmeye ilişkin delil vardır. Zira onlarda güç yokken gücü barındıran düzenleme her şeyiyle mevcut idi. Sonra herhangi bir temel unsuru ve herhangi bir izi olmaksızın güç ortaya çıktı. Bu durum, yaratılmış varlıkların güç ve kudretlerini Allah'ın güç ve kudretine göre değerlendirmenin imkânsız olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

216 **[§]O dilediğini yaratır. O hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir.** Onların durumunu hakkıyla bilendir. Varlığı, bir şey olmaksızın yoktan yaratmaya ve ölümden sonra yeniden diriltmeye güç yetirendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

164 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ

55. "Günaha saplanmış olanlar kıyâmet koptuğu gün** (dünyada) **sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. İşte onlar haktan** (oradayken de) **böyle saptırılıyorlardı."

Günaha saplanmış olanlar kıyâmet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Günahkârlar kabirlerinde sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler. "Allah, 'yeryüzünde kaç yıl kaldınız?' diye sorar. Bir gün veya günün bir bölümü kadar kaldık"[165] meâlindeki âyet hakkında da müfessirler böyle söylemektedirler. Fakat **günaha saplanmış olanlar sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler** meâlindeki ilâhî beyanın kabirdeki kalma süresine değil, dünyada ve imtihanda kaldıkları süreye dair olması daha uygundur. Onlar kendilerine yöneltilen hata, günah ve inkâr türlerine ilişkin iddiaları yalanlamak için dünyada kaldıkları süreyi kısa görmüşlerdir. Onlar şöyle derler: Biz dünyada öyle kısa bir süre kaldık ki böyle bir sürede bizim hatalar yapmamız ve günahlar işlememiz mümkün değildir. Görmez misin ki onlar orada uzun süre kalmalarını inkâr eden sözlerinde yalancıdırlar. Zira Cenâb-ı Hak **işte onlar haktan böyle saptırılıyorlardı** buyurmuştur. Yani işte böylece onlar dünyadayken de yeniden dirilişin, ölümden sonraki hayatın ve hesabın olmadığına ilişkin yalanlamada bulunuyorlardı. Şayet onların **sadece çok kısa bir süre kaldıklarına** ilişkin sözlerinin hemen akabinde onlara yönelik bu yalanlama olmasaydı zâhiri mânada, onlar âhiretteki uzun kalmaya ve buradaki şiddetli azaba ve korkuya nispetle dünya hayatında kalmayı çok kısa görmüşlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* belirttiğimiz gibi onlar burada kendilerine yöneltilen hatalar ve günahları inkâr etmek üzere bu dünyada sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin etmektedirler. Onlar şöyle diyecekler: Biz bu dünyada sadece çok kısa bir süre kaldık. Dolayısıyla bu kısa sürede nasıl bu hataları, çeşitli şirk ve inkâr günahlarını işleyelim? Cenâb-ı Hak bunun üzerine **işte onlar haktan böyle saptırılıyorlardı** diye bildirmiştir. Yani işte onlar böylece bu dünyadayken de inkâr ve yemin etmekteydiler. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine

---

165 el-Mü'minûn, 23/112-113.

dair en büyük yeminleri ettiler"[166]. Dolayısıyla onların bu dünyada çok kısa bir süre kaldıklarına dair yemin etmeleri, kalma sürelerine ilişkin bir yalan ve inkârdan ibarettir. Bu durum, şirk koştuklarına dair inkâr ve yalanlamaları gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[167].

وَقَالَ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ وَالْا۪يمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ ف۪ي كِتَابِ اللّٰهِ اِلٰى
يَوْمِ الْبَعْثِ فَهٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

217 [§]***56. "Kendilerine bilgi ve iman verilenler ise şöyle derler: Andolsun ki siz, Allah'ın yazısına uygun olarak yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, diriliş günüdür; fakat siz onu tanımıyordunuz."***

Kendilerine bilgi ve iman verilenler ise şöyle derler: Andolsun ki siz, Allah'ın yazısına uygun olarak yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan takdim-tehir üzere anlaşılmalıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Allah'ın kitabına dair kendilerine bilgi verilenler. Yani Allah'ın kitabı ve ona iman etmeye dair kendilerine bilgi verilenler derler ki: Andolsun ki siz yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, diriliş günüdür. Bazıları şöyle demiştir: Kendilerine ilim ve iman verilenler şöyle derler: Andolsun ki siz Allah'ın ilminde dünyada yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu, diriliş günüdür. Bazıları şöyle demektedir: Kendilerine bilgi ve iman verilenler şöyle derler: Andolsun ki Allah'ın sizin için yazdığı ecele uygun olarak ecellerinizin sona ermesine kadar kaldınız.

İşte bu diriliş günüdür. Öyle bir gün ki siz bunu inkâr ediyor ve yalanlıyordunuz. **Fakat siz onu tanımıyordunuz.** Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri buna ilişkin bilgiye hakikat anlamında onların sahip olmadığını söylemektir. Fakat onlar bu bilgisizlikleri sebebiyle mâzur görülmezler. Çünkü kendilerine bilgi edinecekleri yollar verilmiştir. Eğer onlar düşünüp tefekkür etselerdi bilirlerdi. İkinci yorum, onların sahip oldukları bilgiden yararlanmadıkları şeklinde anlaşılmasıdır. Bu durum, kendilerinde mevcut olduğu halde

---

166 en-Nahl, 16/38.

167 el-En'âm, 6/23.

yararlanmadıkları için onların duyuları bulunmadığını belirtmesi gibidir[168]. Buna göre yeniden dirilişe dair bilgiden yararlanmadıkları için onların buna sahip olmadıklarının belirtilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Artık o gün zulmedenlerin ileri sürecekleri mazeretler fayda sağlamayacak, onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmeyecektir."

Artık o gün zulmedenlerin ileri sürecekleri mazeretler fayda sağlamayacaktır. Bu beyan, onların bir mazereti var da bu mazeretin onlara fayda sağlamaması mânasına gelmez. Aksine onların kesinlikle hiçbir mazereti bulunmamaktadır. Veya bildirildiği üzere onların mazeretlerinin, "günaha saplanmış olanlar sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler"[169] şeklindeki sözleri olması anlamına gelebilir. Dolayısıyla çok kısa süre kaldıklarına dair iddiaları, onların mazeretlerini oluşturmaktadır. Bu mazeret onlara fayda sağlamaz, çünkü onlar bu hususta yalancıdırlar.

Onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmeyecektir. "İsti'tâb" (الاستعتاب) kelimesi bulundukları durumdan dönmelerini istemektir. Dolayısıyla söz konusu vakitte, bulundukları durumdan dönmeleri istenmeyecektir. Bu dünya hayatında kınama, kişinin mevcut durumunu terketmesi ve daha önce bulunduğu hale dönmesi için kınanması demektir. Bu, o gün inkârcılara fayda sağlamayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ ف۪ي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍۜ وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ
بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾

[§]*58. "Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü örneği ver-* 218
dik. Şayet sen onlara bir mûcize getirecek olsan, inkâr edenler mutlaka şöyle diyeceklerdir: Siz ancak aslı esası olmayan şeyler ortaya koymaktasınız!"

---

168 İmam şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "İnkârcılara seslenenin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler" (el-Bakara, 2/171).

169 er-Rûm, 30/55.

Andolsun ki biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü örneği verdik. Bildirilen örneklerin özel olarak kâfirler için olması mümkündür. Bu durumda O, şöyle buyurmaktadır: Onlara öğüt olacak olan, bulundukları durumdan onları alıkoyan, onları imana ve tevhide çağıran hususları açıkladık. Fakat onlar inadı ve büyüklenmeyi âdet edinmişlerdi. **Şayet sen onlara bir mûcize getirecek olsan.** Yani senden istemiş oldukları mûcizeyi onlara getirecek olsan yine seni doğrulamayacaklar ve doğru yolu kabul etmeyeceklerdir. Onlar, bildirilen şu sözleri söyleyeceklerdir: **İnkâr edenler mutlaka şöyle diyeceklerdir: Siz ancak aslı esası olmayan şeyler ortaya koymaktasınız!**

Bildirilen örneklerin, müminler ve inkârcılar olmak üzere her iki grup için olması da uygundur. Bu durumda âyetin yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle olur: Muhakkak biz, fiillerinde ve durumlarındaki iyilik ve kötülüğü insanlara açıkladık ve bunlara dair örnekler verdik. Öyle ki onlar her kötü şeyin kötülüğünü her iyinin de iyiliğini bunlar sayesinde bilmektedirler. Ayrıca bunlarla hak ile bâtıl ve adalet ile zulüm birbirinden ayrılmaktadır. Çünkü bu inkârcılar düşünüp tefekkür etmemektedirler. Sonra Cenâb-ı Hak, söz konusu inkârcıların niteliklerine dönerek şöyle buyurmuştur: **Şayet sen onlara bir mûcize getirecek olsan.** Yani açıklamaya ek olarak. **İnkâr edenler mutlaka şöyle diyeceklerdir: Siz ancak aslı esası olmayan şeyler ortaya koymaktasınız!** *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾

59. "İşte Allah, ilimden nasibi olmayanların kalplerini böyle mühürler."

İşte Allah, ilimden nasibi olmayanların kalplerini böyle mühürler. Başka âyetlerin yorumunda belirttiğimiz gibi **ilimden nasibi olmayanlar** sözü iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri şudur: Düşünmedikleri ve bilmek için bilgi vasıtalarına dair derinlemesine incelemede bulunmadıkları için ilimden nasipleri yoktur. Bu bilgisizliklerinde mazeretleri de bulunmamaktadır. Çünkü kendilerine bilgi vasıtaları verilmiştir. Fakat onlar bu vasıtaları kullanmamaktadırlar. Bir kısmı bunu öne sürmüş, bununla birlikte mazeretleri kabul görmemiştir. İkinci mâna şudur: Cenâb-ı Hak, onlarda ilim bulunduğu halde onların bilgisiz oldukları beyan edilmiştir. Çünkü onlar bildiklerinden yararlanmamaktadırlar. Bu durum, belirtmiş olduğumuz üzere duyu sahibi oldukları halde duyuların bulunmadığını belirtilmesi gibidir. Zira onlar bu duyularından yaratılış gayelerine uygun olarak yararlanmamakta ve bunları amaçları doğrultusunda kullanmamaktadırlar. İlim de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

[§]***60. "Şimdi sen sabret. Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir. İman etmeye ya-*** **219**
naşmayanlar sakın seni telaşlandırıp yanlış yapmaya sevketmesin!"

Şimdi sen sabret. Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir. Bazıları şöyle demiştir: Seni yalanlamalarına karşı onları tehdit ettiğim azabı düşünerek sabret. **Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir.** Azabın onların başına geleceğine dair Allah'ın vâdi gerçektir. **Şimdi sen sabret** sözünün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani sana yaptıkları eziyetlere sabret. **Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir.** Sana yardım ve destek hususunda.

İman etmeye yanaşmayanlar sakın seni telaşlandırıp yanlış yapmaya sevketmesin. Sanki O, şöyle buyurmaktadır: Onların sana yaptıkları eziyetler seni, onların başına azap ve helâk gelmesine ilişkin beddua etmeye sevketmesin. Bazıları şöyle demiştir: **Seni telaşlandırıp yanlış yapmaya sevketmesin.** Yani sakın seni kışkırtmasın. Yani O, "Sakın seni telaşlandırıp tahrik etmesin" demektedir. Bunun esas yorumu belirtmiş olduğumuz husustur. Yani o inkârcılar, seni hafifliğe, aceleciliğe ve bilgisizliğe sevketmesin ki onların başına azabın gelmesine ve helâk olmalarına ilişkin beddua etmeyesin. Söz konusu kelime *-en doğrusunu Allah bilir ya-* hafife almak anlamındaki "istihfâf" (الاستخفاف) kökündendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[31]LOKMAN SÛRESİ 221

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Elif-lâm-mîm."

2. "Bunlar, hikmetli kitabın âyetleridir."

Elif-lâm-mîm. Daha önce başka yerlerde bunun yorumunu ve bu harfler hakkında ortaya konulan görüşleri belirttik[170].

Bunlar, kitabın âyetleridir. Bazıları şöyle demiştir: **Bunlar** sözü, önceki peygamberlerin kavimlerine yönelik müjdelerine işaret etmektedir. O, şöyle buyurmaktadır: Bu müjdeler, kitabın âyetleridir. Yani bu Kur'ân. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar, gökte olan kitabın âyetleridir. Bir kısmı ise şöyle demiştir: Ayrı ayrı indirilen bu âyetler, birleştirilmiş ve böylelikle Kur'ân haline gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hikmetli kitap. Cenâb-ı Hak kitabı hikmetli, değeri çok yüce[171], şânı büyük[172] ve benzeri sıfatlar ile nitelemiştir. Kur'ân'ın hikmetli olarak nitelenmesinin çeşitli yönleri bulunmaktadır. Bunlardan biri Kur'ân'ın sağlam ve muhkem oluşu dolayısıyladır. Yani Kur'ân, sağlam ve muhkemdir; değişikliğe uğramaz. O, Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği gibidir: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"[173].

[§]İkincisi, Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı hikmetli olarak nitelemiştir, çünkü ona 222
tutunan ve içerdiği hükümlerle amel eden kimse hikmet sahibi, değerli ve şânı yüce olur.

---

170 Örneğin şu âyetlerin tefsirine bk. el-Bakara, 2/1; Âl-i İmrân, 3/1.

171 bk. el-Vâkıa, 56/77.

172 bk. Kāf, 50/1; el-Burûc, 85/21.

173 Fussılet, 41/42.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı hikmetli olarak nitelemiştir, çünkü o, hikmet sahibi biri tarafından indirilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir"[174].

3. "Güzel işlerin peşinde olanlara hidâyet ve rahmet kaynağı olan."

Güzel işlerin peşinde olanlara hidâyet ve rahmet kaynağı olan. Hidâyet kaynağı olan. Yani iyi işler yapanlar için başarılı kılma, koruma ve yardım kaynağı olan. İşte böylece o, onlar için azabın giderilmesi konusunda rahmet kaynağıdır. Müfessirlerin, **hidâyet kaynağı** sözüne, yani "iyi işler yapanlar için bir beyandır" yorumuna gelince[175] Kur'ân herkes için beyandır, sadece bazı kimseler için değil. Dolayısıyla buradaki hidâyetin beyan olması mümkün değildir. Fakat belirtmiş olduğumuz üzere yardım, başarılı kılma ve koruma mânasındadır. Buradaki "iyi işler yapanlar" sözünün müminleri ifade etmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır"[176]. Burada çok sabreden ve çok şükreden kimseden murat mümindir. Cenâb-ı Hak mümini bir defa çok sabreden, başka bir defa çok şükreden, diğerinde ise iyi işler yapan diye nitelemiştir. Çünkü mümin, imanıyla, belirtilen sabır, şükür, iyi işler yapma gibi hususlara ve her türlü iyiliğe inanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

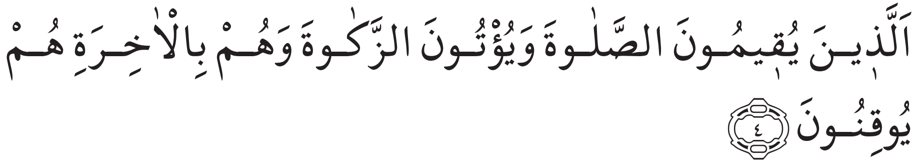

4. "Namazlarını özenle kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin olarak inananlar."

Namazlarını özenle kılan. Bu âyetin yorumunu daha önce başka yerde belirttik[177].

174 Fussılet, 41/42.

175 İmam burada tevil ehlinden Mûtezile'yi kastetmektedir.

176 Örneğin bk. İbrâhim, 14/5; Lokman, 31/31.

177 Cilt sonlarındaki dizinde namaz ve namaz kılma kelimelerine bakınız.

أُولَٰٓئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

5. "İşte Rab'lerinden gelen doğru yol üzerinde olanlar onlardır, kurtuluşa erenler de yalnız onlardır."

İşte Rab'lerinden gelen doğru yol üzerinde olanlar onlardır. Burada hidâyetin yorumu belirttiğimiz üzere başarılı kılma, koruma ve yardımdır[178]**. Kurtuluşa erenler de yalnız onlardır.** Bunun yorumunu da daha önce belirttik[179].

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٦﴾

[§]*6. "İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkala-* 223
rını Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlence vesilesi kılmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor."

İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar. Eğlendirici sözleri alıp kullananlar meâlindeki ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Burada alışveriş hakikat mânasına değil, aksine tercih etme mânasındadır. Çünkü alışveriş, bir malın ve paranın alışı ve verişi mânasındaki değiş tokuştur. Fakat onlar, oyun ve eğlendirici sözleri, hikmetli ve hak sözlere tercih etmişlerdir. "Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır"[180] meâlindeki âyet de bu mânadadır. Yani kötülüğüne rağmen sapkınlığı, güzel olduğu halde hidâyete karşı tercih ettiler. Buna göre onlar eğlendirici sözleri hak ve hikmetli sözlere tercih etmişlerdir. Yine onlar fâni olanı bâki olana tercih etmişlerdir. Böylece Cenâb-ı Hak bunu alım-satım olarak nitelemiştir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, hakikat mânasına göre alım-satımdır. Bununla birlikte farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılar şöyle demiştir: Bu, kadın ve erkek şarkıcıların alınması mânasındadır. Onlar bunları eğlenmek ve oyun oynamak için alıyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: Bazı kimseler acemlerin sözlerinden bâtıl ve eğlendirici sözleri alıyor ve yazıyordu.

---

178 bk. 3. âyet-i kerîme.

179 Örneğin el-Bakara, 2/5. âyetinin yorumuna bakınız.

180 el-Bakara, 2/16, 175.

Sonra da gelip bu sözleri Kureyşliler'e söyleyip şöyle diyordu: Muhammed size Âd ve Semûd kavminin sözlerini söylüyor, ben de size Fars ve Rumlar'ın sözlerini söylemekteyim. Dolayısıyla bu durum, söz konusu kişinin eğlendirici sözleri alması ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyması demektir. Böylece insanlar Kur'ân'dan ve Hz. Muhammed'e iman etmekten alıkonmaktaydı.

224 **[§]O yolu eğlence vesilesi kılmak için.** Kur'ân'dan bir şey işittiğinde onu eğlence vesilesi kılıyordu. Bu, inkârcıların ve münafıkların âdetiydi. Onlar Kur'ân'la, Resûlullah'la ve ashapla alay ediyorlardı. Sonra Cenâb-ı Hak onları şiddetli bir şekilde tehdit etmiş ve şöyle buyurmuştur: **İşte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor.**

İbn Mesûd ve İbn Abbâs (r.a.) **İnsanlar arasında öyleleri vardır ki eğlendirici sözleri alıp kullanırlar** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Bu, kadın şarkıcı veya şarkı alınması mânasındadır[181]. Merfû bir hadis olarak Kâsım'dan o da Ebû Ümâme'den o da Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şarkıcı kadınları satmayın, onları satın almayın, onlara bunu öğretmeyin. Bu kadınlarla ilişkili ticarette hayır yoktur. Bunların bedelleri de haramdır"[182]. Bu gibi durumlar için söz konusu âyet nâzil olmuştur: **İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak için eğlendirici sözleri alıp kullanırlar.** Eğer bu rivayet sahihse âyette belirtilen **eğlendirici sözler** meâlindeki beyanın yorumu bu olur.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا وَلّٰى مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فٖٓى
اُذُنَيْهِ وَقْرًا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَلٖيمٍ ﴿٧﴾

7. "Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirir. Ona acıklı bir azabı müjdele!"

Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda büyüklük taslayarak sırt çevirir. Yani büyüklük taslayarak ve kibirlenerek yüz çevirir. **Sanki kulaklarında ağırlık varmış da onu işitemiyormuş gibi.** Bu beyanın, bildirim (takrir) mânasına gelmesi de hakikat anlamı dışında bir mânada anlaşılması da mümkündür. Eğer bu beyan, bildirim mânasındaysa dinlemeyi terketmek şeklinde

181 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 535-536; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 615-617, 623.

182 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 264, 268; İbn Mâce, "et-Ticârât", 11; Tirmizî, "Buyû'", 51; "Tefsîr", 31.

anlaşılmalıdır. Eğer hakikat mânasının dışında kabul edilirse Cenâb-ı Hak birçok âyette bunu açıklamıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir"[183] ilâhî beyanı gibi. Bu da iki mânaya açıktır[184]. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Cenâb-ı Hak bu kimseyi şiddetli azap ile tehdit etmiş ve şöyle buyurmuştur: **Ona acıklı bir azabı müjdele!**

اِنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّع۪يمِ ﴿٨﴾

[§]*8. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onları da cennetler bekliyor."* 225

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince. İman edenler. İman etmeleri emredilen bütün esaslara iman edenler. **Yararlı işler yapanlar.** İbadet maksadıyla yapmış oldukları itaat ve yararlı işleri yapanlar. **Onları da cennetler bekliyor.** Cenâb-ı Hakk'ın müminlere vâdettiği nimet içerisinde olacakları cennetler.

خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٩﴾

9. "İçinde ebedî kalacaklardır. Bunu Allah gerçek olarak vâdetmiştir. O Azîz'dir, Hakîm'dir."

İçinde ebedî kalacaklardır. Bunu Allah gerçek olarak vâdetmiştir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın müminlere vâdettiği cennetler, gerçektir ve kesinlikle olacaktır. **O Azîz'dir, Hakîm'dir.**

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ
اَنْ تَم۪يدَ بِكُمْ وَبَثَّ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ دَٓابَّةٍ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً
فَاَنْبَتْنَا ف۪يهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَر۪يمٍ ﴿١٠﴾

10. "O, gökleri görebileceğiniz herhangi bir destek olmadan (duracak şekilde) ***yarattı, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, orada her türlü canlının çoğalmasını sağladı. Biz, gökten su indirip (bununla) yeryüzünde her türden faydalı bitkiler bitirdik."***

---

183 el-Bakara, 2/18, 171.

184 Bu iki mânanın açıklaması için el-Bakara, 2/18. âyetinin yorumuna bakınız.

[Allah'ın Eşsiz Yaratması: Gökler, Yer ve İçerisindeki Varlık Âlemi]

O, gökleri görebileceğiniz herhangi bir destek olmadan (duracak şekilde) yarattı. Bazıları şöyle demiştir: O, gökleri göremeyeceğiniz bir direkle yarattı. Denildi ki: Belki göklerin bir direği vardır, fakat siz bunu görmezsiniz. Bazıları şöyle demiştir: O, herhangi bir direk olmaksızın yarattı. Fakat O'nun sizin göremeyeceğiniz direkle yaratmasındaki olağanüstülük, direksiz yaratmasındakinden daha aşağı değildir. Çünkü bunun gibi bir varlığı direkli olarak yükseltmek, lütuf ve kudret bakımından direksiz bir şekilde yaratmaktan daha büyük görülmez. Zira direk bir tüy veya saç teli kadar bile olsa görülür. Dolayısıyla göklerin ağırlığına, büyüklüğüne ve kabalığına rağmen görülemeyen bir direk üzerine yükseltilmesi olağanüstülük bakımından direksiz yaratmaktan daha büyük bir lütuf ve büyüklük açısından daha öndedir. Bu durumlardan hangisi olursa olsun bunda, yaratılmış varlıklara ait güçlerini Allah'ın gücü ve kudretiyle; onlara ait hükümranlığını O'nun hükümranlığıyla karşılaştırılmasının imkânsız olduğuna dair delil vardır. Bilakis O, dilediği şekilde ve dilediği keyfiyette her şeye gücü yetendir. Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz.

Sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak "onda sâbit dağlar meydana getiren O'dur"[185] buyurmuştur. "Ravâsî" (الرواسى) sâbit varlıklar demektir. Yani O, yeryüzünü dağlarla sâbit kılmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi"[186]. Yani sâbit kıldı. **Sizi sarsmaması için.** Yani sizi sarsmasın diye. Cenâb-ı Hak burada sarsılmayı bildirdi. "el-Meyd" (الميد) kelimesi kayma ve
226 sallanma mânasına gelir. **[§]** Yerin tabiatında kayma ve sallanma yoktur. Aksine yerin tabiatında bölük bölük olma ve aşağı çökme vardır. Yeryüzünün başlangıçta durumunun nasıl olduğu ve bilinemeyen kısımlarında onu sarsılmaya ve sallanmaya götüren durumların ne olduğu bilinemez. Nasıl bir durum vardı ki Cenâb-ı Hak onu dağlarla sâbit kılmıştır. *Bunu en doğru şekilde Allah bilir.*

Orada her türlü canlının çoğalmasını sağladı. Bazıları şöyle demiştir: **Yayıp çoğalttı.** Yani yarattı. Denildi ki: **Yaydı.** Yani ayrı ayrı yaptı. Bunda Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzünü, imtihan edilen ve edilmeyen, iradeli ve iradesiz bütün canlı çeşitlerinin mekânı ve kaynağı yaptığı bildirilmektedir. Gök ise sadece bir çeşit varlık için yaratılmıştır. Onlar da ibadet ehlidir (meleklerdir).

---

185 "Yeryüzünü enine boyuna uzatan, onda sâbit dağlar ve ırmaklar meydana getiren O'dur" (er-Ra'd, 13/3).

186 en-Nâziât, 79/32.

Biz, gökten su indirip (bununla) yeryüzünde her türden faydalı bitkiler bitirdik. Yani burada bakanın zevk aldığı her renkten bitkiler bitirdik. **Faydalı.** Dilediği ve umduğu her şeyi ondan elde eder. Zira “kerim” (كريم) kelimesi, nezdindekilere ulaşılması umulan ve kendisinden istenileni veren kimse mânasındadır. Bazıları şöyle demiştir: Kerim, güzel demektir. Yani burada bakanın güzel gördüğü ve zevk duyduğu her güzel renkten bitkiler bitirdik. Bir diğer âyette bildirildiği gibi: “Orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik”[187]. Yani her bakanın güzel gördüğü ve bununla mutluluk duyduğu bitkiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُونٖى مَاذَا خَلَقَ الَّذٖينَ مِنْ دُونِهٖ بَلِ الظَّالِمُونَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿١١﴾

11. “İşte bunlar Allah’ın yarattıklarıdır. Şimdi gösterin bana, O’ndan başkası ne yaratmış? Hayır, zâlimler açık bir sapkınlık içindedirler.”

İşte bunlar Allah’ın yarattıklarıdır. Yani sözü edilen göklerin ve yerin yaratılması, canlıların çoğaltılıp yayılması, her türden faydalı bitkilerin yaratılması. **Şimdi gösterin bana, O’ndan başkası ne yaratmış?** Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: Sizler O’nun bildirmiş olduğu gökler, yer ve bunlardaki bütün varlıkların tümünü Allah’ın yarattığını, O’nun bütün bunların yaratıcısı olduğunu, taptığınız putların bunlardan hiçbir şeyi yaratamadığını ve onların hiçbir şeyi yaratma gücü bulunmadığını bilmektesiniz. Öyleyse Allah’ı bırakıp bunlara nasıl taparsınız? Bunları ilâh olarak nasıl nitelersiniz? İbadet ve ulûhiyette sizlerin, göklerin, yerin ve içindekilerin yaratıcısı olan Allah’tan başkasına nasıl yönelirsiniz? Zira bu sözü edilen varlıkları yaratması dolayısıyla ulûhiyete ve rubûbiyete lâyık olan sadece O’dur. Putlar hiçbir şeyi yaratamaz. Öyleyse bunları nasıl ilâh olarak nitelediniz? Ve Allah’ı bırakıp bunlara nasıl taptınız? [§]*En doğrusunu Allah* 227
bilir ya, bu **şimdi gösterin bana, O’ndan başkası ne yaratmış?** meâlindeki ilâhî beyanın yorumudur. Yani hiçbir şey yaratmamıştır. Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını, bilgisizliklerini, söz ve fiillerindeki aşırılığı bildiriyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

187 “Yeryüzünü de düzledik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik, orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik” (Kāf, 50/7).

Hayır, zâlimler açık bir sapkınlık içindedirler. Zâlimler sözü farklı anlamlara gelir. Bunlardan biri şudur: Onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Zira onlar, kendilerini, Allah'ın emretmiş olduğu konuma yerleştirmemiş, başka yere koymuşlardır. Bu, onların kendilerini putlara tapma konumuna yerleştirmeleridir. Bir diğer yorum şudur: Onlar Allah'ın kendileri için koymuş olduğu sınırları aşarak zulmettiler. Bu sınırlara riayet etmediler, aksine bu sınırları aştılar. Bu beyana ilişkin diğer yorum şudur: Cenâb-ı Hak onları zâlimler diye niteledi, çünkü onlar Allah'ın nimetlerine karşı zulmettiler ve bu nimetlerin şükrünü eda etmediler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Açık bir sapkınlık içindedirler. Yani apaçık bir şaşma içindedirler. Veya apaçık bir helâk içindedirler.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿١٢﴾

12. "Andolsun ki vaktiyle Lokman'a şu hikmeti vermiştik: Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır."

[Lokman'a Hikmetin Verilmesi ve Onun Oğluna Nasihatleri]

Andolsun ki vaktiyle Lokman'a hikmeti vermiştik. Bazıları şöyle demiştir: Hikmet, nübüvvet olmaksızın söz ve fiilde doğru hareket etmektir. Bazıları şöyle demiştir: Ona anlayış ve akıl verdi. Denildi ki: Din konusunda anlayış ve derin bir kavrayış. Denildi ki: İlim. Allah, sanki şöyle buyuruyor: Ona önceki kitaplara ilişkin ilim ve anlama kabiliyeti verdik. Derinlemesine kavrayış (fıkıh), bir şeyi, başkasına işaret eden benzeri aracılığıyla bilmektir. Veya şahit aracılığıyla gaib olanı bilmektir. Veya zâhir olan aracılığıyla gizli ve bâtın olanı bilmektir. Buna benzer tanımlar yapılmıştır. Filozoflar şöyle der: Hikmet, amelle birlikte bilgidir. Hakîm, kendisinde bilgi ve amelin birlikte bulunduğu kimsedir. İşte bu durumda kişi hakîm olarak nitelenir.

Allah'a şükret. O, sanki şöyle buyurmuştur: Andolsun ki Lokman'a hikmeti verdik -ki hikmet yukarıda belirtmiş olduğumuz anlamlara gelmektedir- ve ona dedik ki: Allah'ın sana verdiği hikmet ve diğer nimetleri hususunda
228 O'na şükret. Bu durum, [§]kişinin elde ettiği hikmette Allah'ın bir yaratmasının etkili olduğunu göstermektedir. Zira eğer bunda Allah'ın bir etkisi bu-

lunmasaydı **verdik** sözünün bir mânası kalmazdı. Zira hikmet kulun fiilidir ve kesbi sonucu meydana gelir. Görmez misin ki Allah ona bu sebeple şükretmesini emretmektedir. Eğer O'nun bunda bir etkisi bulunmasaydı, etkisinin bulunmadığı bir fiil için kendisine şükretmesini emretmezdi. Zira böyle bir durum yapmadığı bir şey için şükür ve övgü talebi konumundadır. Halbuki Cenâb-ı Hak yapmadığıyla övülmekten hoşlanan kimseyi şu ilâhî beyanda yermiştir: Yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar…"[188] Dolayısıyla O'nun, yapmadığı ve etkisinin bulunmadığı bir fiilden dolayı övülmesini ve kendisine şükredilmesini emretmiş olması mümkün değildir. Bu durum, bu fiilde O'nun bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Yine bu durum, Mûtezile'nin "insan fiillerinde Allah'ın bir etkisinin bulunmadığı"na ilişkin görüşünü reddetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur. Bu, kullarına emrettiği ve nehyettiği fiillerde ve onları imtihan ettiği konularda, Cenâb-ı Hakk'ın onları kendi yararları ve ihtiyaçlarından ötürü imtihan ettiğini, onlara emir verip yasaklar koyduğunu göstermektedir. Yoksa kendi zatına yönelik bir yarar veya ihtiyaçtan dolayı değildir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur**. Öyle ki O, bu nimeti onun için tamamlasın ve devam ettirsin. Dolayısıyla bu kişi, şükretmekle kendine yarar sağlamaktadır. Kim nankörlük ederse nankörlüğünün zararı Allah'a değil, kendisine ilişir. Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görmez misin? **Nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.** Yani kulun şükretmesine ve övgüsüne ihtiyacı yoktur. Kullarından hiçbiri O'na övgüde bulunmazsa da O, övgüye lâyıktır. Çünkü kendisine övgüde ve şükürde bulunulmasa da O, zatından dolayı hiç kimseye ihtiyaç duymaz, yaptıkları ve kullarına nimetleriyle övgüye lâyıktır. Hiç kimsenin şükrü ve övgüsü O'na yarar sağlamaz. Yine hiç kimsenin nankörlüğü, şükretmemesi ve övgüde bulunmaması O'na zarar vermez. *Bütün güç ve kudret Allah sayesindedir.*

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ
لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[188] "Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır! Onlar için elem verici bir azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/188).

13. "Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır."

Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: Sevgili oğlum! Allah'a ortak koşma; çünkü O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır. O'na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır meâlindeki ilâhî beyanın çeşitli mânalara gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Onlar kendilerine zulmetmişlerdir. Zira kendi canlarını yaratılış amacının dışında
229 bir konuma yerleştirmişler [§]ve Cenâb-ı Hak en güzel şekilde yaratıp suret vermesinden sonra canlarını yok olacak durumlara sokmuşlardır. En büyük zulüm, kişinin kendi canını helâke götürecek fiiller yapması ve bu hususta çaba göstermesidir. Bu beyana ilişkin diğer mâna şudur: Büyük bir zulümdür. Yani onlar Allah'ın nimetlerine zulmetmişlerdir. Zira bu nimetleri verenin dışında bir varlığa şükretmişlerdir. Bir diğer yorum da şudur: Büyük bir zulüm işlediler. Zira Allah'ın onların yaratılış ve bünyelerinde varettiği ulûhiyet ve vahdâniyete ilişkin şahitliği kabul etmediler. Zira Cenâb-ı Hak herkesin yaratılışına Allah'ın birliği ve rubûbiyetine şahitliği yerleştirmiştir. Bu, en büyük ve en çirkin zulümdür.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ اُمُّهُ وَهْنًا عَلٰى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فٖى عَامَيْنِ اَنِ اشْكُرْ لٖى وَلِوَالِدَيْكَ اِلَىَّ الْمَصٖيرُ ﴿١٤﴾

14. "Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan)***, hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır."***

Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Cenâb-ı Hak burada ne öğütlerde bulunduğunu bildirmemiştir. Bu öğütlerin başka bir âyette geçen durum olması mümkündür. Zira O, şöyle buyurmuştur: "Biz insana anne babasına iyi davranmasını emrettik"[189]; "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik"[190]. İhsan, güzel davranış demektir. "Hüsün" ise yapmış olduğu güzel davranışlar demektir. Netice itibariyle her iki kelime de aynı mânaya gelmektedir.

---

[189] el-Ankebût, 29/8.

[190] el-Ahkāf, 46/15.

Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır. Yani zayıf düşerek. Yani hamilelik esnasında zaman ilerledikçe zayıflığı ve ağrıları artmıştır. Cenâb-ı Hak her ikisine iyilik yapmayı emretmiş, daha sonra annenin yaşadığı meşakkat ve sıkıntıyı bildirmiş, babanın yaşadığı bir durumdan ise bahsetmemiştir. Annenin yaşadığı meşakkat sırasında baba sevinç, mutluluk ve hoşnutluk duymaktaydı. Bu durumda şunu söylemek mümkündür: Annenin yaşadığı bu meşakkate karşılık babaya ona teşekkür etmesi ve iyilikte bulunması emredilmesi mânası vardır. Bu, babanın annenin ve emzirme döneminde çocuğun nafakasını yüklenmesidir. Bu durum şu ilâhî beyanlarda bildirilmiştir: “Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur”[191]; “Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin”[192]. Veya nispet edilecek bir nesebi bilinmediği için insanlar arasında kınanmış halde bırakmadığı için ücretini vermelidir. **[§]**Bilakis onu insanlar arasında kınanmış değil, nesebi belli biri **230**
yapmıştır. Buna benzer mânalar verilebilir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, süt emzirmeyi değil, sütten kesilmeyi bildirmiştir. Meşakkat sütten kesmede değil emzirmededir. Fakat O, süt emzirmenin tamamlanmasını ve tam yapılmasını belirtmiştir. Zira sütten kesme ile bu durum tamamlanmaktadır. Dolayısıyla bunun tamamlanmasının bildirilmesinde süt emzirme de dâhildir. Halbuki süt emzirmenin bildirilmesinde bunun tamamlanması bulunmamaktadır. Bundan dolayı bu şekilde bildirildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın. Cenâb-ı Hak kendisine ve anne babasına şükretmesini emretmiştir. Şükrün neticesi şükrettiği kimseye değil Allah’a yöneliktir. Zira bir başkasına şükretmeyi ve övgüyü gerektiren bir şey yapan kimse bunu Allah’ın sayesinde ve onun nimetleri sayesinde yapabilmiştir. Dolayısıyla aslında O’nun dışında bir varlığa övgüde bulunan veya şükreden kimsenin bu şükrü ve övgüsü hakikatte O’na yöneliktir. Ayrıca **bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın** ilâhî beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri anne babanın sana yaptığı iyiliklere karşı onlara teşekkür etme konularında bana şükret. Zira onların sana yapmış olduğu iyilikler benim lütfum ve rahmetim sayesindedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Atalarınızı andığınız gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah’ı anın”[193]. Yani size yaptıkları iyiliklerden dolayı atalarınızı anarken Allah’ı anın. Zira onlar bu yaptıklarını

---

[191] el-Bakara, 2/233.

[192] et-Talâk, 65/6.

[193] el-Bakara, 2/200.

Allah'ın lütfuyla yapmışlardır. **Bana şükret** sözü şu mânaya da gelebilir: Sana verdiğim nimetlere dair. **Anne babana da.** Sana yaptıkları iyilikler ve seni yetiştirdikleri için. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda dönüş yalnız banadır. Daha önce açıkladığımız gibi Cenâb-ı Hak, her ne kadar bütün vakitlerde dönüş O'na olsa da ve O'nun huzuruna çıkılsa da dönüşün sadece kendisine olduğunu belirtmiştir. Çünkü onların bu dünyada yaratılış amacı öteki dünyada O'na dönüştür ve onların bu dünyada yaratılması bununla hikmet olmuştur. Öyle ki eğer bu durum olmasaydı belirttiğimiz üzere bu dünya hayatı boşuna ve gereksiz olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ جَاهَدَاكَ عَلٰٓى اَنْ تُشْرِكَ بٖى مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا
وَصَاحِبْهُمَا فِى الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبٖيلَ مَنْ اَنَابَ اِلَىَّ ثُمَّ
اِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَاُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

231 [§] ***15. "Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi*** (körü körüne) ***bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm."***

Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Cenâb-ı Hak ilk âyette onlara iyilik ve itaat yapmayı emretmiş, sonra bütün durumlarda itaat edilmeyeceğini, her emrettiklerinin ve istediklerinin yerine getirilmeyeceğini açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak onlara izin verilmemiş ve mübah kılınmamış hususlarda değil, izin verilmiş ve mübah kılınmış işlerde onlara itaat edileceği ve isteklerinin karşılanacağını bildirmiştir. Hatta davet ettikleri ve emrettikleri mübah olmayan işlerde kendilerine itaat edilmesi ve isteklerinin yerine getirilmesi şöyle dursun, söz konusu işlerde onlara muhalefet etmek ve aykırı düşünmek emredilmiştir. Yine bir rivayette şöyle geçmektedir: "Yaratıcıya isyan konularında hiçbir yaratılmışa itaat yoktur"[194]. Cenâb-ı Hak isyan içermeyen işlerde onlara güzel davranmayı ve iyi geçimi emretmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Onlarla dünyada iyi geçin.**

---

194 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, II, 383; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XVIII, 248; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 131.

Bana yönelenlerin yoluna uy. Bazıları şöyle demiştir: Bana yönelenin ve bana itaate dönenin dinine uy. O da peygamberdir. **Bana yönelenlerin yoluna uy** meâlindeki âyet şu mânaya da gelebilir: Yani benim yoluma ve dinime uy. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun”[195]. Buna göre aynı şekilde önceki beyanın da yorumunun şöyle olması mümkündür: Benim yoluma ve dinime uy, benim dışımda birinin yoluna uyma. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Bana yönelen ve bana dönen kimsenin yoluna uy, bana yönelmeyen ve bana dönmeyen kimsenin yoluna uyma. Sonra O, kendisine yönelsin veya yönelmesin, dönsün veya dönmesin herkesin, dönüşünün O’na olacağını bildirmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Sonunda dönüşünüz ancak banadır.** Bu, şu ilâhî beyan gibidir: “Ne Mesîh, Allah’ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler. Büyüklenerek O’na kulluktan geri duranların hepsini Allah, yakında huzuruna toplayacaktır”[196]. Yani büyüklenerek geri duran ve geri durmayan herkesi huzuruna toplayacaktır. Önceki beyan da buna göre anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا بُنَيَّ اِنَّهَٓا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ ف۪ي صَخْرَةٍ اَوْ فِي
السَّمٰوَاتِ اَوْ فِي الْاَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ لَط۪يفٌ خَب۪يرٌ ﴿١٦﴾

[§]*16.* “(Lokman, öğütlerine devamla şöyle demişti:) ***Yavrucuğum! Yaptığın iş*** (iyilik veya kötülük)***, bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu*** (senin karşına) ***getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”*** 232

Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Bu sözün herhangi bir soru olmaksızın başlangıç itibariyle Lokman’ın oğluna yönelttiği bir konuşma olması mümkün değildir. Dolayısıyla bir soru neticesinde onun bu sözleri söylemiş olması gerekir. Fakat bu sorunun ne olduğunu ve ne hakkında olduğunu bilmiyoruz. Eğer soru Allah’ın ilmi hakkındaysa ona, belirtmiş olduğu gibi gizli yerlerde bulunan taneyi Allah’ın getireceğini bildirmiş, -bu tane-

[195] “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun; (başka) yollara sapmayın; sonra onlar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte günahtan korunmanız için Allah bunları size emretti” (el-En‘âm, 6/153).

[196] en-Nisâ, 4/172.

nin insanların muttali olmadığı, bilgilerinin kuşatmadığı ve insanlardan uzak en gizli yerlerde saklanmış bir şey olduğunu haber vermiştir.- Allah'ın getirmesinden maksat Allah'ın bunu bilmesidir. Durum böyle olduğuna göre onların devamlı olarak her hâlükârda, her zaman ve her durumda davranışlarını ve durumlarını kontrol etmeleri gerekir. Çünkü Allah'tan hiçbir şey gizli kalmaz. Burada sorunun Allah'ın kudreti ve hükümranlığına dair olması da mümkündür. Buna göre Allah'ın, belirtilen konularda insanlardan gizlenmiş bulunan bu taneyi çıkarmaya güç yetirebildiğini bildirmiştir. Öyle ki insanlar bu taneyi böyle gizliliklerden ve yerlerden ortaya çıkarmaya güç yetiremezler. Böylece insanlar, O'nun emir ve yasaklarına uymama durumunda kendilerine ceza verebileceğini düşünerek Allah'ın kudretinden korkar ve O'nun hükümranlığından çekinirler. Yine muhtemel sorunun rızık hakkında olması da mümkündür. Buna göre bir şey, her ne kadar onu çıkarmaya ve ona ulaşmaya insan gücünün ve potansiyelinin erişemeyeceği bir yerde de olsa Allah Teâlâ lütfuyla insanlara güçlerinin ve potansiyellerinin yetmediği şeyleri ummadıkları şekilde vermektedir. Bunun sebebi şudur: İnsanlar her daim rızık konusunda gönül rahatlığı içerisinde olsunlar, acizlikleri onları ümitsizliğe düşürmesin, güçlerinin yetmemesi halinde rızık meselesinde kalpleri kazanç vasıtalarına bağlı olmasın. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir"[197]. Yine muhtemel sorunun, kişinin yaptığı az veya çok; büyük veya küçük amellerin karşılığı hakkında olması mümkündür. Buna göre O, küçük veya büyük olsun her amele karşılığını vereceğini bildirmiş-
233 tir. [§] Aynı şekilde müfessirlerin bir kısmı şunu söylemektedir: **Yavrucuğum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa.** İyi veya kötü iş. **Ve bu, bir kayanın içinde bulunsa.** Yani bir dağın içinde bulunsa. **Veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu getirir.** Yani Allah yaptığın bu işin karşılığını verir. Dolayısıyla bu yoruma göre söz konusu beyan şu ilâhî beyan gibidir: "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) görür"[198]. Hangi yorum olursa olsun bunda Allah'ın birliğine, ilmine, düzenli yaratmasına, kudretine ve hükümranlığına dair delil vardır. Yine bu beyan rızık meselesinde O'na güvenmeye ve dayanmaya; kulun gücünün üstünde olan her işi O'na havale etmeye dair delil teşkil etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

197 et-Talâk, 65/3.

198 ez-Zilzâl, 99/7-8.

Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Allah söz konusu taneyi ortaya çıkarmakta en ince işleri görüp bilmektedir ve bunun yerinden de haberdardır. Bu sözün yorumu şöyledir: Yani belirtmiş olduğu gizlilikler içinde bulunan bu taneyi ortaya çıkarmaktadır. Öyle bir ortaya çıkarmaktadır ki hiç kimse bunun farkına varamamakta, keyfiyeti ve mahiyet hususunda hiç kimsenin herhangi bir bilgisi bulunmamaktadır. Latîf, iyilikte bulunan demektir. Ayrıca bu kavram iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: O, insanların doğru yola iletilmesi ve kurtuluşları için gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplarla iyilikte bulunandır. O, insanların ihtiyaçlarından haberdar olandır. İkincisi "latîf" kavramının iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi belirttiğimiz gibi iyilik yapandır. İkincisi, O, insanların güçlerinin, bilgilerinin ve tasarruf kabiliyetlerinin ulaşamadığı işleri ortaya çıkarmakta latîf olandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ
عَلٰى مَٓا اَصَابَكَۜ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾

17. "Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."

Yavrucuğum, namazını özenle kıl. Namazı kılma emrinin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Bu, Araplar'ın bildiği namazdır. Bu, dua ve niyazda bulunmak, Allah'ı övmek, O'na hamdetmek ve O'nu yüceltmektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar"[199]. Bu âyette bildirilen salât, ona dua ve istiğfar etmek, merhamet ve mağfiret dilemektir. Buna göre salât getirme emrinin, [§]ihtiyaçlarını 234
karşılamasını, bağışlamasını ve merhametini Allah'tan talep etmek mânasında olması uygundur. Bu durum söz konusu kişinin devamlı bir şekilde ve her durumda Allah'a niyazda bulunan, ihtiyaçlarını O'na arz eden, O'nu öven, O'nun büyüklüğünü ve yüceliğini anlatan bir kimse olması içindir. İkincisi, Cenâb-ı Hak burada bilinen, kuralları ve şartlarıyla ortaya konulmuş bulunan namazı murat etmiştir. Eğer bu beyan, sözü edilen mânada ise yine önceki yorumda belirtilen Allah'a dua ve övgüde bulunma, O'nun büyüklüğünü ve yüceliğini anlatma anlamlarını da içerir. Çünkü başından sonuna kadar namaz bu hu-

[199] el-Ahzâb, 33/56.

suslar için emredilmiştir. Eğer bu beyandaki namazdan, bilinen namaz murat edilmişse, bize farz kılınan namazın önceki ümmetlerde de olduğunu gösterir. Buna göre İbrahim'in (a.s.) şu sözü de bu mânadadır: "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle"[200]. Yine Îsâ'nın (a.s.) şu sözü de böyledir: "Bana namazı ve zekâtı emretti"[201]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İyi olanı emret, kötü olana karşı koy. Mâruf, iyi ve hayırlı olan, akıl ve yaratılış bakımından güzel görülen her şeyin ismidir. Münker ise kötü olan, akıl ve yaratılış bakımından kötü görülen her şeyin ismidir. Ayrıca **iyi olanı emret, kötü olana karşı koy** meâlindeki ilâhî beyanın farklı anlamlara gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Mâruf, peygamberlerin Allah katından getirmiş oldukları, insanlar için kural haline getirdikleri ve insanları davet ettikleri iyiliktir. Münker, peygamberlerin reddettikleri ve insanların yapmasını yasakladıkları davranışlardır. Veya mâruf, her selim aklın kabul ettiği ve her bozulmamış tabiatın güzel gördüğü her fiildir. Münker, her selim aklın reddettiği ve her bozulmamış tabiatın çirkin gördüğü ve kabul etmediği fiillerdir. Bunun kötülüğü ve iyiliği bedihî bilgi ile bilinir. Veya düşünüp tefekkür etmekle bir fiilin mâruf veya münker olduğu bilinir. Bütün bunlar birdir ve bizim başta açıkladığımız anlama döner. Fakat belirttiğimiz sebepler noktasında farklılaşır.

Başına gelene sabret. Yani iyiliği emretme kötülükten alıkoyma sebebiyle başına gelen eziyetlere sabret. Çünkü böyle bir kişi akılsız ve günahkâr kimse-
235 lere iyiliği emretmekte, böylelerini kötülükten alıkoymaktadır. [§]Dolayısıyla bu işi üstlenenin başına mutlaka eziyet gelir. Bu durum, iyiliği emretmenin ve kötülüğü yasaklamanın gerekli hususlardan olduğunu ve bu konuda başına eziyet gelse dahi kişinin bunu terketmesine cevaz verilemeyeceğini göstermektedir.

İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir. Bazıları şöyle demiştir: "İnne zâlike min hazmi'l-umûr" (إن ذلك من حزم الأمور). "Hazm" (الحزم), bir işi sağlam ve düzgün yapmak demektir. O, sanki şöyle buyuruyor: Bu, sağlam ve düzgün yapılması gereken işlerdir. Çünkü bir şey, iyice sağlamlaştırılıp bağlandığında düşmesinden ve ortadan kalkmasından emin olunur. Belirtilen husus da böyledir. Bazıları şöyle demiştir: "el-Azm" (العزم), bir şeyde kesinlik ve sebat demektir. Düzenlemesi, görüşü kesinleşip tereddütlerden arındığında ve bunu dünyevî bir durum için geriye dönmeyecek ve kendisi için değişmeyecek hale

200 İbrâhim, 14/40.
201 Meryem, 19/31.

getirdiğinde “şuna azmetti ve şu işe azmetti” dersin. İşte böyle bir durum, kişinin azmettiği ve kesinleştirdiği kararda sâbit olunca buna “azim” denir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِى الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾

18. “Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.”

Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma, ortalıkta çalım satarak yürüme. “Ve lâ tüsâʻir” (ولا تصاعر) ve “ve lâ tüsaʻir” (ولا تصعّر) “elif” harfiyle veya “elif” harfi olmaksızın her iki şekli de dilde mevcut bir kullanımdır[202]. Müfessirlerin tamamı veya çoğunluğu şöyle demektedir: **Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma.** Yani büyüklenerek ve gurura kapılarak insanlardan yüz çevirme. Aynı şekilde **ortalıkta çalım satarak yürüme** meâlindeki âyet hakkında şöyle derler: Yani kendini beğenmişlik ve kibir içerisinde günahlarla şımararak, aşırı bir sevinç duyarak, büyüklenerek ve zorbalaşarak yürüme. Ebû Avsece şöyle demiştir: “el-Merah” (المرح) haddini aşan bir neşe içinde olmak demektir. Bu, ancak büyüklük taslamaktan doğar, çünkü çalım satarak yürür. Müfessirlerin çoğunluğu bu beyanı kibirden ve zorbalıktan dolayı yüz çevirmek olarak yorumlamaktadırlar. Hasan-ı Basrî de bu görüştedir. O, şöyle demiştir: Bu, kibirden dolayı, insanları küçük görerek ve onları hafife alarak onlardan yüz çevirmek demektir[203]. İbn Kuteybe şöyle demiştir. “el-Asʻar” (الأصْعَر) yüz çeviren
demektir[204]. [§]Zeccâc şöyle demektedir: “es-Saʻar” (الصَّعَر) devenin yakalandığı 236
bir hastalıktır. Bu, devenin boynunu eğmektedir[205]. Zeccâc’ın yorumuna göre **gurura kapılarak insanlara burun kıvırma** meâlindeki ilâhî beyanın mânası şöyledir: Yani insanlara karşı boynunu eğip durma. Ebû Avsece de buna yakın bir mânadan söz etmiştir. O, şöyle diyor: **Gurura kapılarak burun kıvırma.** Yani büyüklenerek zorbalaşma. Bu, gurura kapılmak suretiyle boyunu eğip

---

202 Ebû Câfer, İbn Kesîr, İbn Âmir, Âsım ve Yâkub, “elif” harfi olmaksızın “ayn” hafini şeddeli olarak “ve lâ tüsa’ir” (ولا تصعّر) şeklinde okumuştur. Nâfi, Ebû Amr, Hamza, Kisâî ve Halef ise “elif” harfiyle “ve lâ tüsâ’ir” (ولا تصاعر) şeklinde okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-ʻaşr*, s. 352).

203 Nehhâs, *Meʻâni’l-Kur’ân*, V, 287.

204 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 244.

205 Zeccâc, *Meʻâni’l-Kur’ân*, IV, 198.

çevirerek onlara bakmamandır. Yine o şöyle der: "es-Sa'ar" (الصَّعَر) boyundaki eğriliktir. "Boynu eğri adam, boynu eğri deve ve onda boyun eğriliği vardır" denilir. Yine eğer bir kişi büyüklenerek insanlardan kafasını eğip çevirdiğinde, onlara bakmadığında "yüzünü eğip çevirdi" denilir. O da Zeccâc'ın söylediği gibi demiştir: "es-Sa'ar" (الصَّعَر) devenin yakalandığı bir hastalıktır. Bu, devenin boynunu eğmektedir. Bunun aslı müfessirlerin ve dilcilerin dediği gibi yüz çevirmektir. Ayrıca bu beyanın iki şekilde yorumlamaya ihtimali vardır: Bunlardan biri şudur: Müfessirlerin belirttiği gibi bu, onların gururları ve büyüklenmeleri, insanları küçük ve hakir görmeleri dolayısıyla hakikat mânasına göre yüz çevirmeleridir. Çünkü onlar diğer insanları kendilerine denk görmüyorlardı. Buna göre **ortalıkta çalım satarak yürüme** meâlindeki ilâhî beyan da belirttiğimiz gibi hakikat anlamında büyüklenerek ve zorba bir şekilde yürümek mânasına gelir. İkinci yorum şudur: Bu beyan hakikat mânası itibariyle onlardan yüz çevirme ve ayaklarla yürüme anlamına gelmez. Bilakis iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma işinde geri durmaktan ve bunları yapmamaktan kinâyedir. Yoksa bu beyan, büyüklenme ve onlara karşı zorbalaşma, diğerlerini hafife alma anlamında değil, aksine onlardan çekinme ve korkma mânasına gelir. Eğer bu beyan, iyiliği emretme, kötülükten alıkoyma hususunda geri durma ve bundan yüz çevirme mânasında olsaydı onlardan çekindikleri ve korktukları için bunu yapmadıklarında mâzur görülmezler.

Muhammed b. İshak şöyle demektedir: **Gurura kapılarak insanlara burun kıvırma.** Yani seninle konuştuklarında fakir insanlara karşı büyüklenerek yüzünü çevirme. **Çalım satarak.** Yani büyüklük taslayarak, gurura kapılarak. **Unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.** Yani Allah'ın nimetleri karşısında şımaran, gurur ve kibre kapılan, bu nimetlere karşı şükretmeyen kimseyi sevmez.

وَاقْصِدْ فٖى مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ اِنَّ اَنْكَرَ الْاَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمٖيرِ ﴿١٩﴾

237 **[§]*19. "Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır."***

Yine **yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme** meâlindeki ilâhî beyan belirtmiş olduğumuz iki yoruma gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri yürüyüşte ölçülü olma ve sesi yükseltmeme emrinin, hakikat mânasına göre yürü-

me ve ses hakkında olmasıdır. İkincisi, insanlar arasındaki ilişkilerin keyfiyeti ve mahiyetinden kinâye olmasıdır. Eğer hakikat mânasındaki yürüme ve ses hakkında ise sanki O, şöyle buyurmaktadır: Yani insanlar arasında yürüyüşünde ölçülü ol, büyüklenerek ve insanlara eziyet vermek için onları hakir ve küçük görerek yürüme. **Sesini yükseltme.** Yani sesini onların sesinden fazla yükseltme. Yoksa sesinle onlara eziyet verirsin. Aksine onlara yumuşak söz söyle. Bazıları şöyle demiştir: Yumuşak ve teenniyle, başını eğerek, senin için caiz olmayan yerlere değil, önüne bakarak yürü. İnsanlara karşı sesini yükseltme ki onlara eziyet vermeyesin. Böyle yaparsan onlar açısından senin sesin belirtildiği gibi eşek sesine benzemiş olur. Eşek sesi nasıl çirkin görülüyorsa senin sesin de öyle çirkin görünür. Eğe bu beyan, iyiliği emretme, kötülükten alıkoymaya dair insanlar arası ilişkilerde kinâye ise şu anlama gelir: Yani iyiliği emredin, kötülükten de alıkoyun ve bu hususta kendiniz için bir ululuk, sözünüzün geçerliliğini ve kabul edilirliğini talep etmeyin. Bilakis bu konuda kendiniz için bir üstünlük, sözünüzün geçerliliğini ve kabul edilirliğini talep etmek söz konusu olmaksızın adil olunuz. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Yürüyüşünde ölçülü ol.** Yani mutedil bir şekilde yürü. **Sesini yükseltme.** Yani sesin ölçülü olsun, şiddetli bir ses tonuyla konuşma. Bu şekilde konuşmak da çalım satmaktır.

Çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri belirttiğimiz durumdur. Yani insanlara karşı sesini yükseltme ki eşeklerin eziyet verdiği gibi onlara eziyet vermeyesin. Böyle yaparsan senin sesin eşeğin sesi gibi olur. Veya Cenâb-ı Hak bunu bildirmiştir, çünkü eşek kendi ihtiyacı ve şehveti sebebiyle anırmaktadır. İnsanlar ise kendi ailesinin ihtiyacından dolayı bağırmaktadır. Böylece Cenâb-ı Hak şöyle bildirmektedir: Eğer siz iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsanız, bunu kendi
menfaatiniz [§]veya ihtiyacınız için yapmayın. Aksine bunu Allah için yerine 238
getirin. Veya belirttiğimiz durumdan dolayı. Yahut Cenâb-ı Hak eşek sesini özellikle bildirmiştir, çünkü eşeğin sesi dışındaki bütün seslerde mutlaka bir zevk veya yararlanma bulunmaktadır. Eşeğin sesinde ise ne bir yarar ne de bir zevk bulunmaktadır. Veya O, şöyle denildiği için bunu belirtmiştir: Eşek sesinin başı iç çekmek (zefir), sonu ise nefes vererek ses çıkarmaktır (şehîk). Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bu sesi, cehennemliklerin acıdan dolayı iç çekerek feryat etmelerine benzetmiştir[206].

206 İmam şu ilâhî beyana işaret etmiş olmalıdır: "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd, 11/106).

Muhammed b. İshak şöyle demektedir: **Yürüyüşünde ölçülü ol.** Yani uygun şekilde yürü. Başıbozuk yürüme ve sana helâl olmayanlara bakma. **Yükseltme,** yani düşür. **Sesini,** yani sözlerini. Lokman, oğluna yürüyüş ve konuşmasında mutedil davranmasını emretmektedir. Sonra da o, yüksek sese bir örnek vermiş ve şöyle demiştir: **Çünkü** yüksekliğinden dolayı **seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.**

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Seslerin en çirkini.** Seslerin en kötüsü. O, oğluna karşılıklı görüşmede sesin yüksek oluşunun çirkinliğini anlattı[207].

Unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez. Bazıları şöyle demiştir: "el-Muhtâl" (المختال), büyüklenen ve kendini beğenmiş kimsedir. Bazıları şöyle demiştir: "Muhtâl" aldatan ve hain kişidir. "Kendini beğenen" sözünün mal çokluğuyla övünen kimse mânasına gelmesi mümkündür. Veya hiç kimseyi kendisine denk görmediği için kendini beğenen demektir.

اَلَمْ تَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِى اللّٰهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾

20. "Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar."

Allah'ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini görmez misiniz? Görmez misiniz? Bu beyanın iki mânaya geldiğini daha önce açıkladık. Bunlardan biri haber verme mânasında olmasıdır. Yani onlar Allah'ın, belirtilen nesneleri kendilerinin hizmetine verdiğini gördüler ve
239 bildiler. [§]İkincisi emir mânasında olmasıdır. Yani Allah'ın göklerde ve yerde bulunan nesneleri hizmetinize verdiğine bakın ve bunu görün. Böylece O, onlara vermiş olduğu nimetleri hatırlatmaktadır. Yine O, bununla onların şükretmelerini talep ediyor. Çünkü O, göklerde ve yerde bulunan nesneleri onların hizmetine vermiştir ki diledikleri şekilde ve diledikleri yollarla ihti-

207 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 344.

yaç duydukları nesnelerden yararlansınlar, muratlarına ve ihtiyaçlarına erişsinler ve arzu ettiklerine ulaşsınlar. Veya bu beyan, O'nun kudretinin ve hükümranlığının hatırlatması mânasına gelir. Şöyle ki belirtilen nesneleri bizim hizmetimize sunmaya güç yetiren, hizmetimize verdiği nesnelerin kullanımını düzenleme ve bunlardan yararlanmaya dair bize imkân ve güç veren varlık, insanları ölümlerinden sonra diriltmeye de güç yetirir ve O'nu hiçbir şey aciz bırakamaz. Veya bu beyan, O'nun hikmetinin ve ilminin bildirilmesi mânasına gelir. Şöyle ki böyle bir hizmete sunma ancak O'nun hikmetiyle mümkün olabilir. Eğer yeniden diriliş ve beklenen netice olmasaydı varlığın yaratılması ve insanın emrine nimetlerin verilmesi boş bir oyun olurdu. Nitekim daha önce bunu açıkladık. **Göklerde bulunan nesneler.** Göklerde bulunan nesnelerden insanın hizmetine verilenler, muhtemelen yağmur, bulut, güneş, ay ve benzeri göğün yararlarının yeryüzünün yararlarıyla birleştirildiği nesnelerdir. Öyle ki yerin yararları ancak göğün yararları sayesinde var olur. Veya bundan maksat meleklerdir. Çünkü onlar insanların yararlarının söz konusu olduğu bazı durumlarla imtihan edilmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca sermiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a sorarak dedim ki: "Yâ Resûlallah, bu gizli ve açık olan nimetler nelerdir?" O, şöyle buyurdu: "Ey İbn Abbâs açık olanlar İslâm, senin bu yaratılışın ve önünüze rızkın bolca serilmesidir. Gizli nimetlere gelince bunlar, Allah'ın senin kötü amellerini gizlemesi ve seni bunlarla rezil etmemesidir"[208]. Eğer rivayet sahihse başka bir delile ihtiyaç duymaksızın âyetin yorumu bu olur. Müfessirlerin çoğu da bu görüşü benimsemiştir. Açık nimetin görünen güzellik ve temizlik; gizli nimetin de gizli olan necaset ve pislikler olması da mümkündür. [§]Öyle ki bunlar ortaya çıksa pisliğinden 240
ve necasetinden dolayı hiç kimse bunlara yaklaşmaz. Bazıları şöyle der: Açık olanı dil ile, gizli olanı da kalp ile olandır. Mücâhid şöyle demiştir: Açık nimet, İslâm ve rızıktır. Gizli nimet, örtülüp gizlenen günahlar ve kusurlardır. Bu, merfû hadiste bildirilen duruma yakın bir yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar. Allah hakkında tartışma Allah'ın birliği hakkında olması mümkündür. Veya nübüvvet hakkında olabilir. Yani O, peygamber göndermiş midir göndermemiş midir? Veya diriliş hakkında olabilir. Yani O, ölümden sonra diriltecek mi diriltmeyecek mi? Ve buna benzer hususlarda olabilir. Veya

---

208 Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VI, 283-284; Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*, IV, 402; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 654.

bu insanlar Allah'ın kitabı hakkında tartışmaya kalkışırlar. **Bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan.** Bilgi kaynakları üçtür: Akıl, sünnet ve Kur'ân. Bir kişi aklıyla düşünüp akıl yürüterek bilebilir. Yine sünnetin açıklamasıyla bilebilir. Aydınlatıcı kitap da açıklar[209]. Allah hakkında Resûlullah'la tartışmaya kalkışan bu kimselerde bunların hiçbiri yoktu. Özellikle Mekke ahalisi peygamberlere ve kitaplara inanmıyorlardı. Dolayısıyla O, sanki şöyle buyurmaktadır: İnsanlardan öyleleri vardır ki kendilerinde aklî bir delil, sünnetten ve kitaptan herhangi bir beyan olmadığını bildikleri halde Allah hakkında tartışmaya kalkışıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Muhammed b. İshak şöyle demektedir: **Allah'ın, göklerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini görmez misiniz?** Yani güneşi, ayı, yıldızları, bulutları ve rüzgârları. Yine O, yerde bulunan şeyleri de hizmetinize vermiştir. Yani dağları, nehirleri, denizleri, bunlardaki gemileri, ağaçları ve yıldan yıla biten bitkileri. **O, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca sermiştir. Açık olarak.** Yani insanları eşit kılması, rızık ve İslâm. **Gizli olarak.** Yani insanoğlu-
241 nun yapmış olduğu günahların örtülmesi. [§]Bunları hiç kimsenin bilmemesi ve onun da bunlar sebebiyle cezalandırılmaması. Bütün bunlar nimetlerdendir. Ona lâyık olduğu şekliyle bunlardan dolayı Allah'a çokça hamdolsun. O, **İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışırlar** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Allah'ın kızlarının -yani meleklerin- olduğu iddiasına dair tartışmaya kalkışırlar. **Bir rehber olmadan.** Yani söylediği sözlerde, kendisinde Allah katından gelen bir açıklama bulunmamaktadır. **Bir kitap olmadan.** Kendisi için onda delil bulunan. Bu beyanın aslı belirtmiş olduğumuz yorumdur. **Allah hakkında tartışmaya kalkışıyor.** Belirtmiş olduğumuz çeşitli açılardan. **Bir bilgi olmadan.** Akıl açısından. **Bir rehber olmadan.** Yani sünnetten bir açıklama olmadan. **Bir kitap olmadan.** Yani kendisi için onda delil bulunan, Allah katından inmiş bir kitap olmadan. Bilgi kaynakları bunlardır. Dolayısıyla Allah hakkında tartışmaya kalkışan kişide Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği bu durumların hiçbiri yoktur. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Esbeğa" (أسبغ) fiili **Önünüze serer,** demektir. Yani genişletir. "es-Sâbiğ" (السابغ) geniş, tam olarak uzun ve enli demektir.

---

209 Öyle görünüyor ki İmam, âyetin yorumunu Kur'ân nazmının tertibine göre şöyle düzenlemiştir: "Bir bilgi olmadan". Yani aklî bilgi olmadan. "Bir rehber olmadan". Yani sünnetin rehberliği olmadan. "Aydınlatıcı bir kitap olmadan". Yani Kur'ân olmadan.

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَٓاءَنَا اَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ اِلٰى عَذَابِ السَّعٖيرِ ﴿٢١﴾

21. "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa!"

Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, biz atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Peki ama ya şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyorsa! Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa"[210]. O, bir diğer âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz. Peygamber, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?' diye sordu"[211]. O, sanki resûlüne onlara şöyle demesini emrediyor: Sizler, şeytanın atalarınızı alevli ateşin azabına çağırdığı ve onların cehennem ehli oldukları ortaya çıktığı halde onlara uymakta ve onları taklit etmektesiniz. Yine sizler, benim benimsediğim ve size getirip davet ettiğim din atalarınızı üzerinde bul-
duğunuz yoldan daha doğrudur. [§]Veya atalarınızın hiçbir konuda akıllarını 242
kullanmadıkları ve doğru yolda olmadıkları ortaya çıkmış olsa da sizler onlara uymaktasınız. Tâ ki onlar "evet, senin bildirdiğin gibi olsalar da biz onlara uyarız" derlerse onların atalarına uymakta inatçılıkları ve büyüklenmeleri ortaya çıkar. Zira gerçek açıkça ortaya çıktığı halde onlar gerçeğe uymamış, bilakis arzularına uymuşlardır. Böylece onların "Allah da bize bunu emretti"[212] sözlerinde yalancı oldukları ortaya çıkar. Veya atalarının da kendilerinin bulundukları yol üzere olduklarına dair sözlerinde yalancı oldukları ortaya çıkar. Aksine onların ataları arasında kendilerinin şu an bulundukları halin aksi bir durumda olanlar da vardır. Eğer derlerse ki: Senin belirttiğin durumda iseler biz onlara uymayız. Bu durumda gerçek ortaya çıkmış olur ve kesin delillerle onlar açısından sabit olmuş olur. Bunda fetret ehlinin dini ve şer'î kuralları ter-

---

210 "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiğinde, 'Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız' dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!" (el-Bakara, 2/170).

211 ez-Zuhruf, 43/23-24.

212 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez'" (el-A'râf, 7/28).

ketmeleri sebebiyle sorumlu tutulacağına ve azap edileceğine dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın cehennemlik olduklarını bildirdiği kimseler, Hz. Îsâ (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.) arasındaki dönemde yaşayan fetret ehliydiler. Müfessirler şöyle demektedir: **Peki ama ya şeytan onları çağırıyorsa!** Yani, evet kesinlikle şeytan onları **alevli ateşin azabına** çağırmaktadır.

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُٓ اِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى وَاِلَى اللّٰهِ عَاقِبَةُ الْاُمُورِ ﴿٢٢﴾

22. "Her kim kendini iyiliğe adayarak özünü Allah'a teslim ederse sağlam kulpa yapışmış demektir. İşlerin sonu Allah'a varır."

Her kim özünü Allah'a teslim ederse. Âyette geçen **yüzünü** anlamındaki "وجهه" sözünün "kendini" mânasına gelmesi mümkündür. O, sanki şöyle buyurmuştur: Her kim kendini Allah'a teslim ederse ve bunda başkasını ortak kılmazsa. **Kendini iyiliğe adayarak.** Kendine yönelik işlerde. Yani kendi canını sadece Allah'a kullukta ve O'nun emirlerini yerine getirmeye harcayarak. Eğer böyle davranırsa **sağlam kulpa yapışmış demektir.** Yani kulpların en sağlamına yapışmış ve sağlamlaştırmış demektir. Cenâb-ı Hak bu durumu
243 başka bir âyet-i kerîmede bildirmiştir: "Hiç kopmayan"[213]. [§]Yani hiç kopmayan, kesilmeyen ve yok olmayan bir kulpa yapışmıştır. Çünkü bu, hevâ ile değil, kesin delillerle sabit olmuştur. Dolayısıyla kesin delillerle sabit olan her şey, ebediyen sübut bulmuş, kesintiye uğraması ve yok olması mümkün olmayan şeydir. Hevâ ile sabit olan şey ise hevânın ortadan kalkması sebebiyle yok olur ve hemen kesintiye uğrar. **Özünü Allah'a teslim ederse** ilâhî beyanının şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani işini Allah'a teslim ederse. Buradaki "yüz" onun işinden kinâyedir. Yani işini Allah'a havale eder. Veya bu ifade, onun kendisinden kinâyedir. Bunun yorumu ilk başta belirttiğimizdir. Tevil ehli şöyle demektedir: **Her kim özünü Allah'a teslim ederse.** Yani dinini Allah'a ait kılarsa. Yani dinini Allah'a has kılarsa. Tıpkı "herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır"[214] ilâhî beyanı gibi. Yani her din ve mezhep müntesibinin. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

213 "Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır" (el-Bakara, 2/256).

214 el-Bakara, 2/148.

Kendini iyiliğe adayarak. Bu beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri belirtmiş olduğumuz şu yorumdur: Davranışlarında kendine iyilik ederek. O, kendi canını sadece kendisine emredilen buyrukları yerine getirmek için kullanmaktadır ki bu da Allah'a kulluktur. O, kendi canını helâke götürecek tehlikelere atmaz. Veya o, insanlara iyilik yapmak suretiyle kendisini iyiliğe adamıştır. Veya "muhsin" (محسن) kelimesi âlim demektir. Bu mâna şöyle denilmesi gibidir: "Ahsene" (أحسن), yani bildi. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Her kim özünü Allah'a teslim ederse.** Yani amellerini Allah'a has kılarsa. **Kendini iyiliğe adayarak.** Yani mümin olarak. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince"[215]. Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür[216]. Mukātil şöyle demektedir: **Her kim özünü Allah'a teslim ederse.** Yani dinini Allah'a has kılarsa. **Kendini iyiliğe adayarak.** Amelinde. **Sağlam kulpa yapışmış demektir**[217]**.**

Sağlam kulpa yapışmış demektir. Belirttiğimiz üzere o, kulpların en sağlamına yapışmış demektir. Çünkü bu, hevâ ve arzularla değil, kesin delillerle sübut bulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İşlerin sonu Allah'a varır. Bu beyanın farklı yorumlara gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: İşlerin neticesinin düzenlenmesi ve takdiri, insanlara değil, Allah'a aittir. İkincisi şudur: Düzenleme ve takdir yetkisi kiminse işlerin sonu da ona varır. Bu beyana ilişkin bir diğer yorum şudur: Cenâb-ı Hak, işlerin sonunun kendisine varışını, gidişin[218] ve dönüşün O'na oluşunu[219], O'nun huzuruna çıkışı[220] ve ebedî hayata varışı[221] özel olarak bildirmiştir. Her ne kadar bütün vakitlerde bu durumlar Allah'a dönükse de O, bunları özel olarak âhiret için belirtmiştir. Çünkü belirttiğimiz gibi bu âlemin yaratılış gayesi ikinci âlem; bu dünyanın yaratılış amacı âhirettir. Zira onunla bu hayat hikmet ve gerçek olmaktadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu durumları kendine ait kılmış ve kendi zatına nispet etmiştir. Yine bu beyan şöyle de yorumlanabilir: Cenâb-ı Hak bunu, o günde tartışma olmasın diye bildirmiştir. Zira bu dünya-

244

215 Tâhâ, 20/112.
216 Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, s. 434.
217 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 22.
218 Örneğin bk. el-Bakara, 2/285.
219 Örneğin bk. el-Bakara, 2/210.
220 Örneğin bk. İbrâhim, 14/21.
221 Örneğin bk. Kāf, 50/42.

da tartışılmış, bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"[222]

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ اِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا
اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾

23. "Kim de inkâr ederse artık onun inkârı seni üzmesin; çünkü onların dönüp gelecekleri yer yalnız bizim huzurumuzdur; yaptıklarının sonucunu kendilerine bildireceğiz; Allah kalplerin derinliklerindekini dahi çok iyi bilmektedir."

Kim de inkâr ederse artık onun inkârı seni üzmesin. Bu beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: **Artık onun inkârı seni üzmesin.** Helâk olacağın bir üzüntü. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[223]. Bu, Hz. Peygamber'e yönelik bir kolaylık ve işin hafifletilmesidir. Yoksa onlara karşı acıma ve onlara üzülmenin terkedilmesi mânasında değildir. Çünkü Resûlullah, onların inkârları sebebiyle üzüntüsünden ve acımasından neredeyse kendini helâk edecekti. Dolayısıyla bu beyan, ona yönelik işin hafifletilmesi ve bir teselli mânasındadır. İkincisi şudur: **Artık onun inkârı seni üzmesin.** Yani onun seni yalanlaması seni üzmesin.
245 [§]Cenâb-ı Hak onun inkârını bildirmiştir, çünkü Hz. Peygamber'i yalanlamakla kâfir olmaktadır ve bu durum onun inkârına sebep olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Küfürde yarışanlar seni üzmesin"[224].

Resûlullah (s.a.), Allah katından bildirdiği ve beyan ettiği vahiylerde onların kendisini yalanlamalarına üzülmekte ve bunu oldukça önemsemekteydi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: Onların seni yalanlamaları seni üzmesin. Zira onlar bize dönecekler, böylelikle biz de yalanlamalarının karşılığını onlara vereceğiz. Üçüncüsü şudur: **Artık onun inkârı seni üzmesin.** Zira bu inkârın zararı kendilerinedir, sana değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların hesabından sana bir şey yok, senin he-

222 "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!" (el-Mü'min, 40/16).

223 Fâtır, 35/8.

224 "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin" (el-Mâide, 5/41).

sabından da onlara bir şey yok"[225]; "Bilin ki ona yüklenen sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir"[226]. Buna benzer beyanlarda bu durum bildirilmektedir. Cenâb-ı Hak resûlüne inkâr edenin inkârına üzülmemesini bildiriyor. Zira bunun zararı söz konusu kişiye ilişmekte kendisine herhangi bir zarar dokunmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü onların dönüp gelecekleri yer yalnız bizim huzurumuzdur; yaptıklarının sonucunu kendilerine bildireceğiz. Bu bir tehdittir. Yani onların dönüp gelecekleri yer bizim huzurumuzdur ve onlara gâfil oldukları ve bu dünyada tercih ettikleri şeyleri bildireceğiz. Böylelikle onlar yapmış oldukları şeyleri hatırlayıp belleyeceklerdir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Yaptıklarının sonucunu kendilerine bildireceğiz.** Yani yaptıklarının karşılığını onlara vereceğiz. Allah kalplerin derinliklerindekini dahi çok iyi bilmektedir. Yani onların yaptıklarını ve bu davranışlarının karşılığını iyi bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

نُمَتِّعُهُمْ قَلٖيلاً ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ اِلٰى عَذَابٍ غَلٖيظٍ ﴿٢٤﴾

24. "Onlara kısa bir süre hayatın nimetlerini tattırır, sonra da onları çok ağır bir azaba katlanmaya mecbur bırakırız."

Onlara kısa bir süre hayatın nimetlerini tattırırız. Yani bu dünyada. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği üzere dünya menfaati önemsizdir: "De ki: Dünya menfaati önemsizdir"[227]. Yani bunda az bir süre faydalanıyor ve ömür sürüyorlar. **Sonra da onları çok ağır bir azaba katlanmaya mecbur bırakırız.**
[§]O, bunu cennetlikler için bildirdiğinin mukabilinde bildirmiştir. Nitekim 246
O, bu hususta meâlen şöyle buyurmuştur: "Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler"[228]. Cenâb-ı Hak cehennemliklerin ateşe kendi tercihleriyle girmediklerini, mecbur bırakıldıklarını ve buraya itildiklerini bildirmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler"[229]. **Çok ağır.** Bu beyanın azabın uzun sürmesinden kinâye olması mümkündür. Yine bunun, azabın şiddetinden, acı vericiliğinden

225 el-En'âm, 6/52.
226 en-Nûr, 24/54.
227 en-Nisâ, 4/77.
228 el-Kehf, 18/108.
229 et-Tûr, 52/13.

veya yaralayıcı oluşundan kinâye olması da mümkündür. Tıpkı "ateş yüzlerine vuracak"[230] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Denildi ki: Onlara sert muamele yapılarak türlü şekillerde azap edilecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلِ
الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir. De ki: 'Bütün övgüler Allah'a mahsustur; ama onların çoğu bilmez.'"

Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir. Cenâb-ı Hak resûlüne "onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorsan sana "bunları Allah yarattı" derler ve böyle cevap verirler" diye bildirmiştir.

Onların yaratmakta Allah'ın bir ve tek olduğunu kabul etmelerinden hemen sonra gelen "de ki: Bütün övgüler Allah'a mahsustur" ilâhî beyanı iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: O, resûlüne kendisine övgüde bulunmasını emretmiştir. Çünkü o, Allah'ın birliği ve rubûbiyetine dair delil getirmeye ihtiyaç duymamaktadır. Sadece onların bunu dile getirmeleri vardır. Zira bildirmiş olduğu üzere onlar Allah'ın birliğini dile getirmektedirler. Buna göre ister büyük, ister küçük olsun bütün durumlarda bunu kabul etmeleri gerekir. Dolayısıyla bundan dolayı onun Allah'a övgüde bulunmasının emredilmiş olması ortaya çıkar. Veya O, resûlüne kendisine övgüde bulunmasını emretmiştir. Çünkü ötekilerin imtihan edildikleri O'nun birliğini ve ulûhiyetini kabul ettikten sonra yalanlama ve puta tapmakta onu kurtarmış ve bunlardan uzak
247 tutmuştur. [§]Böylelikle Resûlullah, Allah'ın kendisine yönelik lütfu, merhameti ve kâfirlerin arasında onu korumuş olması dolayısıyla O'na övgüde bulunur. Bildirilen beyanın hemen akabinde övgüde bulunma emrinin yorumu bu iki şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onların çoğu bilmez meâlindeki ilâhî beyan, **De ki: Bütün övgüler Allah'a mahsustur** anlamındaki ilâhî beyandan ayrı ve müstakildir. Zira bu ilâhî beyandan ayrı kabul edilmezse zâhiri mânaya göre Allah'a övgüde bulun-

---

[230] "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar" (el-Mü'minûn, 23/104).

ma emrini, muhatapların bilmedikleri anlamına gelir, bu da uygun değildir. **Ama onların çoğu bilmez** meâlindeki beyan farklı yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: Belirttiğimiz gibi Cenâb-ı Hak, gerçek anlamda bilmelerine rağmen onların bilgisiz olduklarına açıklamıştır, çünkü onlar bildikleriyle amel etmemektedirler. Bu durum, duyuları olduğu halde göz, kulak ve dillerinden yararlanmadıkları için Cenâb-ı Hakk'ın bu organları bulunmadığını belirtmesi gibidir[231]. Bilgi de böyledir. İkinci yorum şudur: Onlar, bilmek için bilgi kaynaklarından akıl yürütmeyi ve düşünmeyi terkettikleri için bilmezler. Dolayısıyla bunlar mâzur da görülmezler. Eğer söz konusu beyan, bu anlama gelirse hakikat mânasında onların bilgileri bulunmadığını ifade eder. Fakat onlar bilgi kaynaklarından akıl yürütmeyi terkettikleri için mâzur görülmezler. Veya bu beyan burada şu mânaya da gelebilir: **Ama onların çoğu bilmez.** Putlara tapmalarının kendilerini Allah'a yaklaştırmadığını ve bunların kendilerine şefaatçi de olmayacaklarını bilmezler. Çünkü onlar putlara kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarını ve bunların kendilerine Allah katında şefaatçi olmalarını umdukları için tapmaktaydılar. Zira Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[232]. "bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[233]. Veya bu beyan şu anlama da gelebilir: Yani onlar bu dünyada yaptıklarının âhiretteki karşılığını bilmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِىُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٦﴾

[§]*26. "Göklerde ve yerde olan her şey yalnız Allah'ındır; kuşkusuz hiç-* 248
bir şeye ihtiyacı olmayan ve her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır."

Göklerde ve yerde olan her şey yalnız Allah'ındır; kuşkusuz hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ve her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır. Sanki Cenâb-ı Hak, onlara şunu bildirmekte ve hatırlatmaktadır: O emrettiği ve ya-

---

231 Örneğin şu ilâhî beyanda bu durum bildirilmektedir: "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler" (el-Bakara, 2/18).

232 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur'" (Yûnus, 10/18).

233 "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir" (ez-Zümer, 39/3).

sakladığı fiillerde ve çeşitli şekillerde onları sınamasında kendi zatına dönük bir ihtiyaç veya yarar yahut bir zararı giderme amacı yoktur. Aksine bu emir ve yasaklarla, imtihan edilen varlıkların ihtiyaçları ve yararları bulunmasından dolayıdır ve onlardan bir zararı giderme amacı taşımaktadır. Zira mülkü, zenginliği ve hükümranlığı belirtilen seviyeye ulaşmış -gökler ve yerdeki her şey O'nundur-. Varlığın, kendi ihtiyacı için insanlara emir ve nehiyde bulunması ve onları sınaması mümkün değildir. Aksine bunu, bir yarar elde etme ve bir zararı gidermeye insanların ihtiyacı bulunmasından dolayı yapmaktadır. Veya Cenâb-ı Hak onlara nimetlerini hatırlatıyor ve buna karşın kendisine şükredilmesini talep ediyor. Zira O, gökleri, yeri ve içindekileri insanın hizmetine sunmuştur. Bunların hepsinin gerçek mülkiyeti O'na aittir. **Kuşkusuz hiçbir şeye ihtiyacı olmayan ve her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır.** O, zatı itibariyle hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan bir varlıktır. Hiçbir şey onu aciz bırakamaz. Veya O, kendisine ihtiyaç duymayana ihtiyacı yoktur, **Her türlü övgüye lâyık olan yalnız Allah'tır.** Denildi ki: Yani zatından dolayı övgüye ve şükredilmeye lâyık olan O'dur. Yine denildi ki: Fiillerinde ve yaptıklarında övgüye lâyık olan O'dur. "Hamîd" kelimesi övgüde bulunan mânasına geldiği gibi "övgüde bulunulan" anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِه۪
سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ

27. "Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi; Allah Azîz'dir, Hakîm'dir."

Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi. Bu beyanın bir durum, bir soru veya daha önce söz konusu topluluğun bir hitabı olmaksızın başlangıç cümlesi olarak Cenâb-ı Hak tarafından buyurulmuş olması muhtemel değildir. Fakat bunun Cenâb-ı Hak tarafından indirilme sebebi, hikâyesi ve işin aslının ne olduğunu bilmiyoruz. Bununla birlikte İbn Abbâs (r.a.) şöyle demektedir: Allah'ın düşmanı Yahudiler Resûlullah'a ruhun ne olduğunu sordular. Bunun üzerine "De ki: 'Ruhun ne olduğunu ancak Rabb'im bilir'"[234] meâlindeki âyet nâzil olmuştur. Yani Rabb'imin bileceği

[234] "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: 'Ruhun ne olduğunu ancak Rabb'im bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir'" (el-İsrâ, 17/85).

hususlardandır, benim bunun hakkında bilgim yoktur. [§]Bunun akabinde o şu ilâhî beyanı okumuştur: "Size ise pek az bilgi verilmiştir". Yani Allah'ın bilgisi hakkında size çok az bir bilgi verilmiştir. Hz. Peygamber onlara bu âyeti okuyunca dediler ki: Sen "Kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir"[235] diye iddia ettiğin halde bunu nasıl söylersin? Bu nasıl bir araya gelebilir: Yani az bilgi ile çokça hayır. O [İbn Abbâs] şöyle dedi: Bunun üzerine **eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olmuştur[236]. [Cenâb-ı Hak], şöyle buyuruyor: Eğer ağaçlar kalem olarak yontulsaydı ve **deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı,** böylece hepsi Allah'ın bilgisini yazan mürekkep olsaydı, kalemler kırılır ve mürekkep tükenirdi. Ama yine de Allah'ın bilgisi tükenmezdi. Dolayısıyla Allah'ın ilmine nispetle size verdiği bilgi pek azdır. Sizde bulunan bilgiye nispetle de Allah'ın ilmi çoktur. Çoğunluk bu görüşü benimsemektedir. Fakat bunun dışında sanki bu, nüzûl sebebinden ve bildirilmesinden dolayı daha uygundur. Yine bu, iki yoruma açıktır. Bunlardan biri "göklerde ve yerde bulunan nesnelerin hepsi Allah'ındır"[237] meâlindeki beyanda belirttiğimiz durumdur. Şöyle ki Allah'ın mülkü ve hükümranlığı öyle bir seviyeye ulaştı ki bütün ağaçlar kalem olsa ve denizlerin hepsi mürekkep olsa, bununla O'nun yarattıklarının isimleri, mülkü ve hükümranlığı yazılsa bütün bunlar tükenir, fakat O'nun yarattıkları tükenmez ve bunların sonuna ulaşamaz. Veya Cenâb-ı Hak bu beyanı, bu Kur'ân için bildirmiştir. Şöyle ki: Bunun sebebi Kur'ân'ın kendi içinde az oluşuna ve Allah'ın onda yazdığı hususların azlığına dair inkârcıların şöyle demeleridir: Bu ölçüde bir kitap nasıl olur da önceki kitaplarda bulunan bilgilerin hepsini içerir. Oysa o kitaplar taşınması zor ağır yükler halinde iken bu Kur'ân ise sadece tek cilt bir kitaptır? Dolayısıyla *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak bu Kur'ân'da birçok mânayı, bilgiyi ve hikmeti bir araya getirdiğini bildirmiştir. Şöyle ki bunu tefsir edip içerdiği bilgileri açıklamak üzere yeryüzündeki bütün ağaçları kalem, bütün denizleri mürekkep kılsa ve bununla bu kitabın içerdiği bilgileri yazsa, bütün bu kalem ve mürekkepler tükenir, fakat Allah'ın bu kitapta yazdığı bilgiler tükenmez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* yapılan açıklama bu beyanın yorumu ve nüzûl sebebi olmaya uygundur. *Bu hususta en doğrusunu Allah bilir.* **Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.** 249

---

235 "O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir" (el-Bakara, 2/269).

236 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 572-573; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 656. Krş. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 255; Tirmizî, "Tefsîr", 17; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 167.

237 Bir önceki âyet-i kerîme.

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ اِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

250 [§]***28. "Sizin hepinizin yaratılması da yeniden diriltilmesi de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir; Allah her şeyi işitir, her şeyi görür."***

Sizin hepinizin yaratılması da yeniden diriltilmesi de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bunu bildirmiştir, çünkü Kureyş'ten bir grup Hz. Peygamber'e (s.a.) şöyle demişlerdi: Allah bizi aşamalar halinde yarattı: "Nutfe" (döllenmiş yumurta), sonra "alaka", sonra kemik ve et. Sonra da sen, bir anda yeni bir yaratılışla tekrar yeniden diriltileceğimizi iddia ediyorsun. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Ey bütün insanlar! **Sizin hepinizin yaratılması da yeniden diriltilmesi de** kudret açısından Allah için **sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Allah her şeyi işitir.** Yani "Biz yeniden diriltilmeyeceğiz" şeklindeki sözlerini. **Her şeyi görür.** Yani yaratma ve yeniden diriltme işini. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanı, onların tek bir kişinin yeniden diriltilmesini kabul ettikleri için buyurmuş olması da mümkündür. Çünkü onlara ölümden sonra diriliş hakkında önceki ümmetlerden haberler intikal etmişti ve bu haberler tevatür derecesine ulaşmıştı. Şu ilâhî beyan bu bağlamda zikredilebilir: "Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara "ölün!" dedi. Sonra kendilerine hayat verdi"[238]. Onların şu sözü de bu mânadadır: "'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi"[239] Yine şu ilâhî beyanlar da bunu ifade etmektedir: "Sonra ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz"[240]; "Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti"[241]. Dolayısıyla sanki bunların yeniden diriltilmesini kabul etmişlerdir, çünkü buna ilişkin haberler onlara tevatüren gelmiştir. Ama onlar başkalarının yeniden diriltilmesini inkâr etmişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Sizin hepinizin yaratılması da yeniden diriltilmesi de sa-

---

238 el-Bakara, 2/243.

239 "Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı" (en-Nisâ, 4/153).

240 el-Bakara, 2/56.

241 el-Bakara, 2/259.

dece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Zira bir kişi için gerçekleşen diriliş herkes için geçerlidir. Veya Cenâb-ı Hak bu beyanı şunun için bildirmiş olabilir: Yaratmaya dair sebepler farklılaşıp üç özellikten ötürü zorlaşır: Acizlik, bilgisizlik ve meşguliyet. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak herhangi bir varlık tarafından aciz bırakılmaktan veya herhangi bir şeyin O'na gizli kalmasından yahut herhangi bir şeyin O'nu bir işi yapmaktan engellemesinden münezzeh olduğuna göre her şeyin yaratılması ve yeniden diriltilmesi O'nun için tek bir kişinin yaratılması ve yeniden diriltilmesi gibi olur. Veya Cenâb-ı Hak bu beyanı şundan dolayı bildirmiş olabilir: Tek bir nesne ya da olay ve her nesne yahut olay, az ve çok, olan ve olacak olanlar, bunların hepsi "ol, ve oluverir"[242]
beyanı kapsamındadır. [§]Bu emir, "kün" (كن) diye ifade edilir, "kâf" (ك) ve 251
"nûn" (ن) kullanılmaksızın "ol" diye tercüme edilir. Fakat "kün" (كن) diye belirtilmiştir, çünkü bu, Arap kelâmında en özlü ve bahsedilen mânanın ifade edilmesi için kullanılan en kısa sözdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi işitir, her şeyi görür. Sanki daha önce ötekilerin bu konuda bir sözü bahis konusu olmuştur ki Cenâb-ı Hak "O, bunu işitir", "O, bunu görür ve bilir" buyurmuştur. Veya insanların durumlarını ve işlerini görür.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرٖى اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى وَاَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿٢٩﴾

29. "Allah'ın geceyi gündüze kattığını, gündüzü de geceye kattığını; her biri belirli bir süreye kadar hareketini sürdürmek üzere güneşi ve ayı (buyruğuna) ***boyun eğdirdiğini ve Allah'ın yapıp ettiklerinizden kesin olarak haberdar olduğunu bilmez misin?"***

Allah'ın geceyi gündüze kattığını, gündüzü de geceye kattığını, güneşi ve ayı (buyruğuna) boyun eğdirdiğini bilmez misin? Cenâb-ı Hak kudretini, hükümranlığını, ilmini ve yaratıcı düzenlemesini hatırlatıyor. Bunda ayrıca yeniden dirilişe dair delil vardır. Kudretine gelince O'nun, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katması bunu göstermektedir. Sonra da O, bunları tek bir (seyir) sınırı ve tek bir ölçü üzere korumuştur. Bunda hiçbir farklılık ve deği-

---

[242] "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir" (Yâsîn, 36/82).

şim söz konusu olmaz. Buna güç yetiren varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz ve ondan hiçbir şey gizli kalmaz. Aynı şekilde güneşin ve ayın boyun eğdirilmesini, bunların bir gün ve bir gecede beş yüz senelik bir mesafe kat etmelerini, bu süre içerisinde böyle bir mesafe almayı, insanlar zihinlerinde tasavvur edemezler. Bunlardan biri hiçbir izi kalmayacak şekilde tamamen ortadan kalktıktan sonra diğerinin var edilmesi, Allah'ın, kişi öldükten ve kendine ait izi ortadan kalktıktan sonra diriltmeye kādir olduğunu göstermektedir. Bunda çeşitli yönlerden deliller vardır. Bunlardan biri Allah'ın kudretine delil oluşudur. Zira O, bunlardan birini diğerine katmakta ve bunları tek bir düzen ve tek bir ölçüde korumaktadır. Bunlarda bir farklılaşma ve değişim de söz konusu olmamaktadır. Bu durum, O'nun kudretine, ilmine ve düzenlemesine delil teşkil etmektedir. Yine bunlardan her birinin diğerinin ortadan kalkmasından sonra var edilmesi, yeniden dirilişe güç yetirmeye de delil oluşturmaktadır.

252 [§]**Her biri belirli bir süreye kadar hareketini sürdürmektedir.** Yani kendisi için var edilmiş süreye kadar. Bu süre ne öne alınır ne de geciktirilir. **Allah yapıp ettiklerinizden kesin olarak haberdardır.** Gizli ve açık. Bu, devamlı bir şekilde korkmaları, dikkatli ve ihtiyatlı olmaları için bir tehdittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْحَقُّ وَاَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

30. "Bu böyledir, zira Allah hakikatin kendisidir; O'nun dışında taptıkları şeyler ise asılsızdır ve Allah, yalnızca O, çok yücedir, çok büyüktür."

Bu böyledir, zira Allah hakikatin kendisidir. Yani varlığın yaratılması, belirtilen nesnelerle olayların var edilmesi ve bunların boyun eğdirilmesine dair O'nun bildirmiş oldukları işte böyledir. Yine O'nun gece ve gündüz, güneş ve ay ile haber verdiği bütün olaylara ilişkin eylemler, ulûhiyet vasfına ve ibadet edilen varlık olma nitelemelerine lâyık olmak bakımından gerçek bir ilâhın fiilleridir. Sizlerin Allah'ın dışında taptığınız putlar, tapılmaya lâyık bir temeli bulunmayan sahte tanrılar olup ulûhiyet vasfına ve ibadet edilen varlık olma nitelemelerine lâyık değillerdir. Zira hakikatin kendisi O'dur. Çünkü bütün bu nimetleri ve yararları size sunan O'dur. **O'nun dışında taptıkları şeyler ise asılsızdır.** Onlara yaptığınız kulluğun size bir yararı yoktur. **O, çok yücedir, çok büyüktür.**

O, çok yücedir, çok büyüktür. Yücelik anlamına gelen “uluv” kelimesi iki mânaya yöneliktir: Bunlardan biri yüceliğin üstünlük kurma ve mutlak galip olma mânasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı”[243]. Yani o, galip olmuş ve üstünlük kurmuştu. Yine şu ilâhî beyan da bu mânadadır: “İşte âhiret yurdu! Onu yeryüzünde haksız üstünlük kurmak ve bozgunculuk çıkarmak istemeyenler için hazırlamış bulunuyoruz”[244]. Buna göre **O, çok yücedir** meâlindeki ilâhî beyanın üstün ve mutlak galip olan mânasına gelmesi uygundur. İkincisi, “uluv” (العلوّ) kelimesinin yücelik mânasına gelmesidir. Eğer bu kelime yücelik anlamına gelirse bu beyan, Allah’ın yaratılmış varlıklar için söz konusu olabilen değişim ve son bulma gibi hususlardan yüce ve münezzeh olması demektir. **O, çok yücedir.** Yani yaratılmış varlıklar hakkında söz konusu olabilen niteliklerden yüce ve münezzehtir. **O, çok büyüktür.** Yani yaratılmış varlıklara ilişen niteliklerin kendisine ilişmesinden yücedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللّٰهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ اٰيَاتِهِ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾

[§]***31. “Görmez misin, varlığının kanıtlarından bir kısmını size göster-*** 253
sin diye denizde gemiler Allah’ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor! Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır.”

Görmez misin, denizde gemiler Allah’ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: “Gemiler buyruğu ile yüzsün diye”[245]; “Güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü sırada…”[246]; “Güzel bir rüzgâr” sözünde belirtilen durum, bu âyette Cenâb-ı Hakk’ın bildirmiş olduğu nimettir. **Denizde gemiler Allah’ın lütfuyla nasıl yüzüp gidiyor.** Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir: Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hak gemileri, bütün ağır yüklerine rağmen suyun yüzeyinde insanların faydasına olsun diye yüzer kıldı. Halbuki gemilerin tabiatında suyun dibine çökme ve suyun içine batma vardır. Allah gemileri suyun üzerinde durur ve yüzer şekilde yarattı ki insanlar uzak ve ulaşılması imkânsız diyarlardaki ihti-

243 el-Kasas, 28/4.
244 el-Kasas, 28/83.
245 er-Rûm, 30/46.
246 Yûnus, 10/22.

yaçlarına ve yararlarına ulaşsınlar. Öyle ki eğer gemiler olmasaydı onlar bunlara hiçbir şekilde ulaşamazlardı. İkinci yorum şudur: Cenâb-ı Hakk'ın gemilerin denizlerde kendisi aracılığıyla yüzdüğü güzel rüzgârı ve deniz suyunun sakin ve durgun oluşunu bildirmiştir. Öyle ki bu güzel rüzgâr suyun durgun olduğu sırada suyun hareketini sağlamaktadır. İşte bu durum O'nun nimetidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Varlığının kanıtlarından bir kısmını size göstersin diye. Birliğinin, kudretinin, hükümranlığının ve nimetlerinin kanıtları olması da mümkündür. Nimetlerinin kanıtlarına gelince bu belirttiğimiz hususlardır. Kudreti ve hükümranlığının kanıtları ise belirttiğimiz üzere denizlerde gemileri ağır yüklerine rağmen suyun üzerinde durur, su almayan ve batmayan bir şekilde yaratması O'nun kudretinin ve hükümranlığının alâmetidir. Bunların tabiatında ise su alma ve suya batma vardır. Allah'ın birliğinin kanıtlarına gelince
254 [§]bu, O'nun güzel rüzgârla gemileri yüzdürmesidir. Eğer bu, tek kişinin değil, birden fazla kişinin fiili olsaydı gemilerin yüzüp gitmesi engellenirdi. Bu durum, bunun birden fazla ilâhın değil, tek ilâhın düzenlemesiyle gerçekleştiğini göstermektedir.

Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için açık işaretler vardır. Çok sabredenin mümin mânasında olması mümkündür. Aynı şekilde çok şükredenin de bu mânada olması mümkündür. Sabır, imandan kinâyedir. Yine şükür, imandan kinâyedir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[247]. Cenâb-ı Hak "iman edenler" yerine sabredenler sözünü kullanmıştır. Çünkü O, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır"[248]. Şükür, imandan kinâyedir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur"[249]; "Şükrederseniz", yani "iman ederseniz" demektir. **Çok sabreden** sözünün musibetlere sabreden; **çok şükreden** beyanının ise O'nun nimetlerine şükreden mânasına gelmesi mümkündür. Veya Cenâb-ı Hak bunları, bildirilen kimseler için kanıt yapmıştır, çünkü başkaları değil, onlar bu kanıtlardan yararlanan kimselerdir. **Çok sabreden** sözü şu anlama da gelebilir: Denizde başlarına gelen musibetler ve sıkıntılara. **Çok şükreden.** Bu sıkıntılardan onları koruduğu ve kurtardığı için. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

247 Hûd, 11/11.

248 Örneğin bk. eş-Şuarâ, 26/227; el-Asr, 103/3.

249 ez-Zümer, 39/7.

وَاِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجّٰيهُمْ اِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَٓا اِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

32. "Dalgalar onları koyu gölgeler gibi sardığında dini Allah'a özgü kılarak O'na yakarırlar; Allah kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden bir kısmı ortada kalır. Hıyanete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez."

Dalgalar onları koyu gölgeler gibi sardığında. Bazıları şöyle demiştir: **Gölgeler gibi.** Yani dağlar gibi. Bazıları şöyle demiştir: **Gölgeler gibi.** Bu, suyun çokluğundan ve büyüklüğünden meydana gelen siyahlıktır. Denildi ki: Dalga geminin üstünde karanlık gibi durmaktadır. Burada bildirilen gölgelerin hakikat anlamında değil, benzetme mânasında olması mümkündür. Buna göre bu, onların dine dair şaşkınlıklarından kinâyedir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Elini çıkarsa neredeyse onu göremeyecek"[250]. Dolayısıyla buna, hakikat mânası değil benzetme yapılması anlamı verilmelidir. Cenâb-ı Hak, onların dine dair şaşkınlıklarını haber vermektedir. İlki de bu mânadadır. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Gölgeler gibi.** Yani kendisiyle gölgelendiğin nesne. "ez-
Zulletü" (الظّلة) bulut demektir. [§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: Gölgeler gibi. 255
Bu beyanda geçen bu ifade, "zulle" (ظُلّة) kelimesinin çoğuludur. O, bundan bir kısmının diğer kısmın üzerinde olduğu ve çokluğundan dolayı oluşan siyahlığı murat etmiştir. Denizlerde de dalgalarından dolayı gölgeler bulunmaktadır. Yine âyette geçen "el-Hattâr" (الخَتّار) kelimesi aldatan demektir. "Hatru" (الخَتْر) en kötü ve en şiddetli aldatma demektir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Hattâr" (الخَتّار), aldatan yalancı demektir. Denilir ki: Bunun kullanımı "hatera, yahturu, hatran fe huve hâtirun" (ختر يختُر ختْرا فهو خاتر) şeklindedir.

Müfessirler bu âyetin inkârcılar hakkında olduğunu söylemiştir. Onlar, denizlerde musibetler ve sıkıntılarla karşılaştıkları zaman helâk olma korkusu arttığında yalnızca Allah'a dua ediyor ve dini O'na has kılıyorlardı. Çünkü müslümanlar, her durumda yalnızca O'na dua etmekte ve dini O'na has kılmaktadırlar. Dolayısıyla bu âyet onlar hakkındadır.

---

250 en-Nûr, 24/40.

Allah kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden bir kısmı ortada kalır. Bazıları şöyle demiştir: **İçlerinden bir kısmı ortada kalır.** Diliyle güzel söyler, kalbiyle ise inkârcı olur. Bazıları şöyle demiştir: **İçlerinden bir kısmı ortada kalır.** Yani adil olur. Yani sıkıntılı zamanlarda bulunduğu hal olan iman ve ihlas üzere kalmaya devam eder, inkâra dönmez. Bazıları şöyle demiştir: **İçlerinden bir kısmı ortada kalır.** "Muktesıd" (المقتصد), mutedil ve adaletli demektir. Bu, belirttiğimiz durumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hıyanete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez. Denildi ki: "el-Hattâr" (الخَتّار) kelimesi aldatan demektir. Bazıları şöyle demiştir: "el-Hattâr" (الخَتّار), aldatmada en ileri seviyeye ulaşmış kimse demektir.

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزٖى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِهٖ
وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهٖ شَيْـًٔا اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ
الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٣٣﴾

33. "Ey insanlar! Rabb'inize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun. Allah'ın vâdi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; o, yoldan çıkarıcı da (şeytan) ***Allah hakkında sizi ayartmasın."***

Ey insanlar! Rabb'inize saygısızlıktan sakının. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Rabb'inizin sizin üzerindeki hakkına dair O'ndan sakının ve bu hakkı yerine getirin. Veya Rabb'inize karşı gelmekten ve mâsıyetten sakının. Veya Rabb'inizin cezalandırmasından ve azabından sakının. Bununla birlikte sakınma emri mümin ve kâfir açısından farklılık arzeder. Kâfir için şirkten ve Allah'tan başkasına tapmaktan sakının demektir. Mümin için ise size emrettiği ve yasakladığı her şeyde Allah'a karşı gelmekten sakının demektir. Veya şu an Allah'tan başkasına tapmaktan ve şirkten sakının.

256 **[§]Hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun.** Cenâb-ı Hak böylece âhirette, insanların bu dünyada birbirlerine olan yakınlıkları aracılığıyla birbirlerinden beklenti ve ümitlerinin kesileceğini, bu dünyada bir kıs-

mının diğerlerinden elde ettikleri yararların ortadan kalkacağını bildirmiştir. O, âhiret hayatında, bugünün dehşetinden ve herkesin kendi canıyla meşgul olmasından dolayı, bütün bunların ortadan kalkacağını bildirmektedir. Öyle ki hiç kimse arkadaşına fayda sağlayamayacaktır. Özellikle evlâdın babasına, babanın da evlâdına fayda sağlayamayacağı bildirilmiştir ki aslında bunlardan birinin kalbi, ötekine bir kötülüğün ilişmesine dayanamaz ve bütün gücüyle bu kötülüğü ondan gidermemeye sabredemez. Bu durum, onlarda yaratılan şefkat ve sevgiden dolayıdır. Ayrıca Cenâb-ı Hak, herkesin kendi canıyla meşgul olmasından ötürü bunlardan birinin diğerine fayda sağlayamayacağını bildirmiştir. Bu çerçevede Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Her türlü nesep ve bağ kesilir, benim nesebim ve bağım hariç"[251]. Onun nesebi bizi davet ettiği ve bize öğrettiği dinidir. Onun bağı ise kıyâmet günündeki şefaatidir. Her türlü nesep ve bağ o gün kesilecek bu ikisi ise devam edecektir. Zira dinine tutunan kimseye eksik yaptığı ve aşırıya gittiği davranışlarında kıyâmet günü Resûlullah şefaatçi olacaktır. Fakat onun dinini kabul etmeyen ve davet ettiği dinine icabet etmeyen kimse için bu iki durumdan biri ve diğer nesep ve bağlardan hiçbiri olmayacaktır. Bunların hepsi kesilecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Aralarındaki bağlar kopmuştur"[252]. Bazıları şöyle demiştir: **Hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği bir günden korkun.** Bu beyan kâfirler hakkında nâzil olmuştur. Müminlere gelince âhiret hayatında onlarda baba oğluna, oğul da babasına yarar sağlar. Baba oğluna amelinin fazlasından verir. Aynı şekilde evlat da babasına verir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz"[253]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette geçen "lâ yeczî" (لا يجزى) kelimesi bir yarar sağlamaz demektir. "Cezâ, yeczî, cezâen, fe huve câzin" (جزى يجزى جزاءً فهو جازٍ), yani fayda verdi. Yine "eczâ yüczî" (أجزى يُجزى) kalıbı da bunun gibidir. [§]"Eczeenî kezâ" (أجزأني كذا), 257
bana yetti demektir. İbn Kuteybe de böyle demiştir. Yine o şöyle demiştir: **Yoldan çıkarıcı.** Âyette geçen "ğarûr" (الغَرور) beyanı "ğayın" harfinin nasbedilmesiyle şeytan mânasına gelir. "Ğurûr" (الغُرور) şeklinde "ğayın" harfinin ötreli kılınmasıyla geçersiz mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

251 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 323; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 44-45; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 165; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 102; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VI, 164; İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, X, 430; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 142.

252 "İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur" (el-Bakara, 2/166).

253 en-Nisâ, 4/11.

Allah'ın vâdi gerçektir. Onların birbirinden umudunun kesileceğine ve ümitsizliğe düşeceklerine dair vâdi. Veya kıyâmetin kopacağı ve bunun kesinlikle meydana geleceğine dair bildirdiği haber. Veya bu beyan sevap ve ceza hakkındadır.

Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bu, hakikat ve benzetme (temsil) yapılması mânasına göre anlaşılabilir. Hakikat mânası şöyledir: Yani dünya hayatı ve zevkleri sizi Allah'ı anmaktan ve âhirete hazırlık yapmaktan sizi meşgul etmesin ve bunlardan alıkoymasın. Siz bunlarla aldanmayın. Zira dünya hayatı Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği gibi oyun ve eğlencedir: "Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir"[254]. Bu size göre böyledir. Çünkü onlara göre dünya hayatı, âhiret için değil, kendisi için var edilmiştir. Dolayısıyla onların bakış açısına göre oyun ve eğlencedir. Bizim bakış açımıza göre ise dünya asılsız bir şey değil, aksine bir gerçekliğe sahiptir. Çünkü dünya hayatı, âhiret için ve oraya yetecek miktarda bir geçim kaynağı olarak yaratılmıştır. Benzetme mânasına göre bu ilâhî beyanın yorumu şudur: Cenâb-ı Hak aldatma fiilini dünya hayatına nispet etmiştir. Çünkü görünen güzelliği ve süsün yanı sıra sevinç ve lezzetini ortaya koyması bakımından dünya hayatı; şayet temyiz gücü, akıl, anlayış ve süsleyip güzelleştirme imkânı olan bir konumu olsaydı insanları aldatırdı. Buna göre zâhiri bakımından dünya hayatının ortaya çıkardığı durumlar, benzetme (temsil) mânasıyla bir aldatmadır. Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği bu durum, nehiy mânasında da olabilir. Yani dünya hayatıyla ve ondaki sevkler sebebiyle aldanmayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

258 **[§]O, yoldan çıkarıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi ayartmasın.** Denildi ki: Yoldan çıkarıcıdan maksat şeytandır. Yani o, sizi ayartmasın. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Muhakkak ki Allah cömert ve merhametlidir, size azap etmez. Veya O, şöyle buyurmaktadır: Muhakkak ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, O, her şeye kādirdir. O, kendi zatına dönük bir ihtiyaçtan dolayı bir şeyi size emretmez ve yasaklamaz. Zira dünya hayatında emreden ve yasaklayan kimse başkasına muhtaç olan kimsedir. Zengin ise emrederek bir şey talep etmez. Veya buna benzer yorumlar dile getirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[254] Muhammed, 47/36; el-Hadîd, 57/20.

اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ
وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْر۪ي نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ
تَمُوتُ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ خَب۪يرٌ ﴿٣٤﴾

34. "Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır."

[Gayp Bilgisi Yalnızca Allah Katındadır]

Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Bazı rivayetlerde İbn Ömer'in (r.a.) şöyle dediği nakledilir: Resûlullah buyurdu ki: "Gaybın anahtarı beş tanedir ki bunları Allah'tan başkası bilemez". Akabinde o, bu âyette bildirilen beş durumu saymıştır[255]. Yine Ebû Hureyre Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Beş şey vardır ki bunları Allah'tan başkası bilemez". O, sonra **kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır** meâlindeki âyeti sonuna kadar okudu[256]. Eğer bu rivayet sahihse durum, onun bildirdiği gibidir. Bu beyan, haber verilen durumların hakikatinin bilinmesi hakkındadır. Yoksa şöyle denilmesi mümkündür: Kişi bu durumları bazı işaretler aracılığıyla bilir. Örneğin yağmurun ne zaman yağacağına dair bilgi gibi. Veya rahimlerdekinin çocuk olup olmadığı, erkek mi kız mı olduğunu, her ne kadar rahimlerdekinin mahiyetini bilemezse de. Örneğin müneccimler bu durumları hesap veya bazı işaretler aracılığıyla bilebilmektedirler. Bu, bildirdiklerinde onların doğruluk-
ları mânasına gelir. [§]Görmez misin ki İbrahim (a.s.) yıldızlara baktığında **259**
"ben rahatsızım dedi"[257]. Yani rahatsızlanacağım. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: [Habîbe] bint Hârice'nin[258] karnındaki bebeğin kız olacağı benim kalbime düşmüştür". Neticede onun dediği gibi olmuştu.[259] Ebû Bekir'in (r.a.) bunu, kendi kalbine atılmasından dolayı bilmiş olması

---

255 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 24,58; Buhârî, "Tevhîd", 4.

256 Buhârî, "İman", 37; Müslim, "İman", 5.

257 "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı; 'Ben rahatsızım' dedi" (es-Sâffât, 37/88-89).

258 Bu, Hz. Ebû Bekir'in hanımı Habîbe bint Hârice'dir.

259 Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Bekir, Ğâbe'deki mallarından ona yirmi vesk ölçeğinde hurma vermişti. Hastalığı şiddetlenip vefatı yaklaştığında o şöyle dedi: Allah'a andolsun ki ey kızım! İnsanlar arasında benden sonra zen-

mümkün değildir. Nitekim Resûlullah (s.a.) kıyâmetin vaktini bilmemektedir, zira hiç kimse buna muttali değildir. Ancak şöyle denilebilir: Resûlullah'a (s.a.) gökten gelen bir vahiy olmaksızın bir şey hakkında konuşma ve görüş bildirme izni verilmemiştir. Dolayısıyla böyle gelecekten haber vermekle meşgul olmak caiz değildir. Çünkü böylesi meşguliyet, insanın imtihana tâbi tutulduğu bir çok şeyi kaybetmesine, kendisine emredilen ve yasaklanan buyrukları terketmesine neden olmaktadır. Veya şöyle de denilebilir: Söz konusu meşguliyet uğursuz saymak, falcılık yapmak, helâl yolun dışındaki vasıtalarla rızkı temin etmek mânasına gelebilir. Bundan dolayı bu tür meşguliyetler yasaklanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır. Kıyâmet hakkındaki bilgi meâlindeki beyanın kıyâmetin vakti mânasına gelmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi: "Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin
260 katındadır"[260]. [§]"Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmeti sorarlar. Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki! Onun hakkındaki nihaî bilgi Rabb'ine aittir"[261]. Cenâb-ı Hak kıyâmetin vaktinin kimsenin bilgisi dâhilinde olmadığını bildirmektedir. O, Resûlullah'a da "sen ancak ondan korkanları uyarırsın"[262] buyurmuştur. Dolayısıyla bunun dışındaki şeyler ise senin bilgin kapsamında değildir. **Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır** cümlesi şu mânaya da gelebilir: Yani kıyâmetin mahiyeti hakkındaki bilgi O'nun katındadır. Zira O, kıyâmeti ve kıyâmetin korku dolu durumlarını haber vermiş, fakat mahiyetini, sınırlarını ve ölçüsünü bildirmemiştir. Dolayısıyla O, bu durumların bilgisinin ancak kendi katında olduğunu beyan etmiştir.

---

ginliğinden memnuniyet duyacağım tek kişi sensin, fakirliğinin bana ağır geleceği tek kişi de sensin. Ben sana yirmi vesk ölçeğinde hurma vermiştim. Eğer sen bunları toplamışsan bunlar senindirler. Fakat şimdi bunlar vârislerin mallarıdır. Bu vârisler erkek kardeşin ve iki kız kardeşindir. Dolayısıyla bunu Allah'ın kitabına göre taksim edin. Bunun üzerine Âişe şöyle dedi: Ey babacığım! Allah'a andolsun ki böyle olsaydı da ben bunu almazdım. Fakat benim kız kardeşim Esmâ'dır. Diğeri kimdir? Ebû Bekir şöyle cevap verdi: Bint Hârice'nin karnındaki bebektir. Ben onun kız olacağını düşünüyorum. Bir başka rivayete göre Âişe şöyle demiştir: Bu dediğin Ümmü Abdullah'tan başkası mıdır? Ebû Bekir şöyle cevap vermişti: Evet, Bint Hârice'nin karnındaki bebektir. Kalbime onun kız olduğu düşmüştür" (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Akdıye", 40; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, IX, 101; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 177).

260 el-A'râf, 7/187.

261 en-Nâziât, 79/42-44.

262 en-Nâziât, 79/45.

O, yağmuru yağdırmaktadır. Cenâb-ı Hak yağmuru "ğays" (غيث) olarak isimlendirmiştir. Yağmuru bu şekilde nitelemesi, insanların hayatta kalmalarına ve dünyevî imkânlarına dayanak teşkil eden gıdalar hakkında yağmurun bereket kaynağı olması anlam itibariyle daha uygundur. Başka bir âyette O, yağmuru rahmet[263]; bir diğerinde bereket kaynağı[264] olarak nitelemiştir. Yağmurun rahmet olarak nitelenmesi, insanların hayatlarının ve bedenlerinin kurtuluşunun onunla sağlanmasından dolayıdır. Bu, rahmetin göstergesidir. Yine O, yağmuru bereket kaynağı olarak nitelemiştir, çünkü her şey yağmur sayesinde gelişmekte ve artmaktadır. Zira bereket, çalışma olmaksızın gelişen ve artan her hayrın ismidir.

O, rahimlerdekini bilmektedir. O, rahimdekinin nutfeden (sperm) alaka (embriyo); alakadan mudğa (bir parçacık et) haline gelme ve bir halden diğerine değişmesini, her bir vakitte ve anda meydana gelen gelişmeyi ve benzeri durumları bilmektedir. Bütün bunları Allah'tan başkası bilemez. Bununla birlikte rahimde çocuğun olduğunu, bunun erkek mi kız mı olduğunu ise Allah'tan başkasının bilmesi mümkündür.

Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Cenâb-ı Hakk'ın bunu, insanlar her durumda ihtiyat, korku ve dikkat halinde olsunlar diye gizlemiş olması mümkündür. Zira eğer onları buna muttali kılsaydı onlar söz konusu zamana kadar kendilerini güvende görecek ve dolayısıyla istedikleri her şeyi yapacaklardı. Bu durumda imtihanın ortadan kalkması söz konusu olurdu. Cenâb-ı Hak bunu onlar için gizlemiştir ki devamlı bir şekilde her zaman ve her durumda ihtiyat, korku ve dikkat halinde olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.

[§]Müfessirlerin bir kısmı şu hâdiseyi nakletmektedir: Kendisine Vâris 261
b. Amr b. Hârise b. Muhârib denilen çöl ahalisinden bir adam, Resûlullah'a (s.a.) gelmiş ve şöyle demiştir: Bizim topraklarımız kurudu, yağmur ne zaman yağacak? Karım hamile kaldı, ne zaman doğuracak? Ben doğduğumu biliyorum, peki nerede öleceğim? Bugün ne yaptığımı biliyorum, peki yarın ne iş yapacağım? Ve kıyâmet ne zaman kopacak? Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Muhâribî'nin soruları hakkında bu âyeti indirmiştir: **Kıyâmet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır.** Ondan başkası bilemez. **O, yağmuru**

263 bk. er-Rûm, 30/50.
264 bk. Kāf, 50/9.

yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Erkek ve kız. **Hiç kimse** - ister iyi ister kötü biri olsun- **yarın ne elde edeceğini bilemez** -hayır ve şer olarak-**; hiç kimse nerede öleceğini bilemez.** Düz bir yerde mi dağda mı yoksa karada mı denizde mi? **Ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.** O, bütün bunları bundan dolayı bildirmiştir. Resûlullah (s.a.) "kıyâmet hakkında soru soran nerede?" demiş, Muhâribî de "buradayım" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) bu âyeti okumuştur[265].

[265] Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 25; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 584-585; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 662-663.

[32]es-SECDE SÛRESİ 263

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

1. "Elif-lâm-mîm."

2. "Bu kitabın âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmekte olduğunda asla kuşku yoktur."

[Kur'ân-ı Kerim'in Allah Tarafından İndirilmiş Hak Kitap Oluşu]

Elif-lâm-mîm. Bu beyanın yorumunu kitabın başında açıkladım[1]**. Bu kitabın indirilmesi.** Mutlak mânada kitap Allah'ın kitabıdır. Yine mutlak mânada din Allah'ın dinidir. Yine mutlak mânada yol, Allah'ın yoludur. **Bunda asla kuşku yoktur.** Yani bunun Allah katından indirildiğinde şüphe yoktur. Çünkü O, bunu güvenilir ve tertemiz elçilerin eliyle indirmiştir. Onlar bunu değiştirmemiş ve tahrif etmemişlerdir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Bunda asla kuşku yoktur.** Yani bunun peygamber tarafından uydurulmadığında ve onun Allah'a yapılmış bir iftira olmadığında. Aksine bu kitap, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Bunda asla kuşku yoktur.** Bunda asla şüphe oktur. Bu, insanların sağlam ve apaçık her iş için söyledikleri mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âlemlerin Rabb'i tarafından. Âlem yaratılmış varlıkların cins ismidir. Yine bu kavram, yaratılmışların cevheri mânasındadır. "Âlemîn" (العالمين) kelimesi bunun çoğuludur. Önceden var olanların ve sonradan var olacak olanların tümü bu kavramın kapsamına girer. Bunda Cenâb-ı Hakk'ın [§]var olmuş 264
ve var olacak olan tüm varlığın Rabb'i ve mâliki olduğuna ilişkin bir niteleme vardır. Tıpkı "hesap ve ceza gününün mâliki"[2] ilâhî beyanı gibi. O, söz konusu günün mâliki olduğunu bildirmiştir. Halbuki söz konusu gün, daha var olmamıştır.

---

1 bk. el-Bakara, 2/1.

2 el-Fâtiha, 1/4.

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اَتٰيهُمْ مِنْ
نَذٖيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾

3. "Buna rağmen, 'Onu kendisi uydurdu' diyorlar öyle mi? Hayır! O, senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır. Umulur ki doğru yolu bulurlar."

Buna rağmen, 'Onu kendisi uydurdu' diyorlar öyle mi? Diyorlar öyle mi? cümlesi zâhiri bakımdan soru ve bir şüphe mânası içermektedir. Bununla birlikte Allah katından gelen bir soru olunca muhatabı susturma, cevabın olumlu olması ve iddianın reddini gerçekleştirme mânasına gelir. Şöyle ki bu beyan soru soran veya bilgi talebinde bulunan bir kimse tarafından söylenseydi ona nasıl cevap verilir ve bu konuda nasıl bir şey söylenirdi? Zira soru soran kimseye hayır veya evet diye cevap verilir. Dolayısıyla buna göre bu beyan Allah katından gelince cevabın olumlu ve iddianın reddinin gerçekleşmesi mânasındadır. Zira bu beyanın gerçek bir soru mânasına gelmesi mümkün değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki?"[3]. Sanki O, şöyle buyurmaktadır: İnsan arzu ettiği her şeye sahip olamaz. Buna göre burada da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş gibidir: Evet, onlar bunu kendisi uydurdu diyorlar.

Sonra Cenâb-ı Hak onların onu peygamberin uydurduğuna dair sözlerini reddetmiş ve şöyle buyurmuştur: **Hayır! O, Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır. Hayır! O, Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır** cümlesi şu mânaya gelebilir: O, Hz. Muhammed tarafından yazılmış ve uydurulmuş bir kitap değildir. Aksine o, Allah katından indirilmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmaktadır: "Bu kitabın âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmekte olduğunda asla kuşku yoktur"[4]. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **O, Rabb'in tarafından gönderilen hak kitaptır.** Beşer sözü değildir. Böyle bir kitabı getirmek, insanın kudreti dâhilinde değildir. Dolayısıyla o, Allah katından gönderilen hak kitaptır. Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir[5].

3 en-Necm, 53/24.

4 Bir önceki âyet-i kerîme.

5 Fussılet, 41/42.

Bir toplumu uyarman için. Yani indirdiğimiz kitapla bir toplumu uyarman için. **Senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu.** Bu beyan iki mânaya açıktır. Bunlardan biri olumsuzluk mânası taşımasıdır. Yani kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için. Bunlar Hz. Îsâ ile Hz. Muhammed dönemi arasında yaşamış fetret ehli kimselerdir. İkinci mâna şudur:
Senden önce kendilerine uyarıcı gelmiş bir toplumu uyarman için. [§]Onlar 265
bu kimselerden önce gelip geçmiş babaları ve dedeleridir. Bunlara daha önce uyarıcı gelmişti. Bu uyarıcının şeriatinin ve izlerinin kalıntıları çocuklarına intikal etmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Umulur ki doğru yolu bulurlar. Bu beyan da aynı şekilde iki mânaya açıktır. Bunlardan biri şudur: Bir toplumu uyarman için ki bununla onlara karşı hidâyet delillerini gösteresin. İkinci mâna şudur: Doğru yolu bulmaları umudu ve beklentisiyle bir toplumu uyarman için. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهٖ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفٖيعٍ اَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

4. "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah'tır. O'nsuz size ne bir dost ne bir şefaatçi bulunur. Hâlâ düşünüp ders almaz mısınız?"

Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan Allah'tır. Bu beyanı da daha önce açıkladık[6]**. Sonra arşa istivâ eden Allah'tır.** Daha önce bu beyan hakkında da yapılan pek çok yorumu açıkladık[7]. Bununla birlikte daha önce açıklamadığımız bir hususu belirteceğiz. Öyle görünüyor ki bu yorum gerçeğe ve doğruya daha yakındır, o da şudur: "İstevâ ale'l-arş" (استوى على العرش) kelâmı öyle bir ifade ve sözdür ki Allah Teâlâ akıllarda buna dair bilgi ve idrak yolu varetmemiştir. **Sonra arşa istivâ eden Allah'tır** sözünü kastediyorum. Çünkü O, başka bir yerde bu ifadeyi kullanmış ve onu bilen birine sormasını emretmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmân'dır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor"[8]. Eğer bu ifade,

6 el-A'râf, 7/54. âyetinin tefsirine bakınız.

7 Yine el-A'râf, 7/54. âyetinin tefsirine bakınız.

8 el-Furkān, 25/59.

insan aklı ve anlama kapasitesi bakımından bilinebilir ve idrak edilebilir olsaydı, âlemlerin Rabb'inin elçisi bir bilene sormaksızın aklı ile bunu idrak eder ve anlardı. Bu bilen biri Allah'ın kendisi veya Cibrîl'dir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunu sormasını emrettiğine göre, bunun akıl ve anlama kabiliyeti ile idrak edilmesi ve bilinmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Aksine bunun bilinme yolu ancak Allah'tan gelen bir bilgi olabilir (sem'). Resûlulah'ın bunu açıkladığına veya bu hususta bir şey söylediğine yahut birinin ona bu konu hakkında bir şey sorduğuna dair bir rivayet de söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

266 **[§]O'nsuz size ne bir dost ne bir şefaatçi bulunur.** Müfessirler şöyle demektedir: O'nun dışında size âhirette fayda verecek ne bir dost, ne de O'nun azabından sizi alıkoyacak bir şefaatçi bulunur. **O'nun dışında size ne bir dost bulunur** cümlesi şu mânaya da gelebilir: Yani O'ndan başka sizin işinizi yönetecek bir Rab ve ilâh yoktur. **Ne de bir şefaatçi bulunur.** O, sizin taptığınız putları şefaatçi tayin etmemiştir. Sizler de bunu bilmektesiniz. O halde O'nu bırakıp bu putlara nasıl taparsınız. Veya Cenâb-ı Hak bu beyanı onlara tehdit anlamında bildirmektedir. Yani bunlara ne bir dost, ne bir yardımcı ne de bir şefaatçi bulunur. Ne kendisi ne de başkası onlar için böyle olur. Fakat müminlere gelince Allah onların dostudur. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda bildirildiği gibi: "Allah iman edenlerin velisidir"[9]; "Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur"[10]**. Hâlâ düşünüp ders almaz mısınız?** Onun yarattıkları hakkında bildirmiş olduğu özellikleri düşünüp ders almaz mısınız ki O'nu birleyesiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُدَبِّرُ الْاَمْرَ مِنَ السَّمَٓاءِ اِلَى الْاَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ اِلَيْهِ ف۪ي يَوْمٍ كَانَ
مِقْدَارُهُٓ اَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾

5. "O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar."

---

[9] "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar" (el-Bakara, 2/257).

[10] Muhammed, 47/11.

[Allah İçin Bir Günün Dünya Hayatındaki Bin Yıl Gibi Olması]

O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: **Her işi düzenleyip yönetir.** Yani O, tek başına gökten yere her iş hakkında hüküm verir. Bize göre bunun iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: **Her işi düzenleyip yönetir.** Yani O, her işi düzenleyip vareder. Veya O, insanları emir ve nehye muhatap olmaya ve imtihan sorumluluğunu yüklenmeye elverişli olacak şekilde yaratmıştır. Yahut O, bütün işleri hikmet ve düzen içinde vareder. İkinci yorum şudur: **Her işi düzenleyip yönetir.** Yani O, gökten yere her işi düzenleyecek kimseyi görevlendirir. Örneğin O, ölüm meleğini insanların ruhlarını alması için görevlendirmektedir. Yine bazı meleklerini yağmurun yağdırılması ve bitkilerin büyümesi ve sair haller hakkında görevlendirmesi buna örnek teşkil etmektedir. Eğer âyetin mânası ilk yorum ise göğün ve yerin bahis konusu edilmesinde bir sınır ve -bunu düzenler, bunun dışındakileri düzenlemez şeklinde- bir ölçü bulunmamaktadır. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak buna temas etmiştir, çünkü insanın düzenlemesi ve bilgisi ancak buna ulaşabilir. Bunun dışındakilere ise ulaşamaz. Eğer âyetin mânası ikinci yorum ise sınırlama mânası taşır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde 267
O'nun katına çıkar. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Sonra O'nun katına çıkar.** Melek dünya hayatına göre bir günde O'nun yüce katına çıkar. Bu gün sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir gündür. Çünkü gök ile yer arasındaki mesafe beş yüz yıl yürüme mesafesindedir. Beş yüz yıllık bir mesafeyi iner, beş yüz yıllık bir mesafeyi çıkar. Böylece bu dünya hayatına göre bir günde bin yıllık mesafe ölçüsündedir. Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede "elli bin yıl"[11] buyurmuştur. Bunun kıyâmet gününe ilişkin bir niteleme olması da mümkündür. Dolayısıyla bu beyan bir sınırlama ve belirleme mânasında değil, söz konusu günün büyüklüğünü ifade etme ve insanların kalbindeki büyüklüğüne dair bir niteleme mânasına gelir. Bu niteleme Cenâb-ı Hakk'ın onu büyük olmakla nitelemesidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O büyük günde"[12]. Eğer bu beyan hakikat mânasıyla anlaşılırsa sınırlama ve ölçü belirleme anlamında olması da mümkündür. Çünkü zamana ilişkin hallerin değişmesiyle onun durumu ve vaktinde de değişim olmaktadır. Böylece "bin sene" bir işin durumu ve vaktinin bildirilmesi; "elli bin sene" ise başka bir durum ve başka işlerin bildirilmesi mânasında olur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu günü bir defasın-

11 "Melekler ve ruh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar" (el-Meâric, 70/4).

12 "Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklardiriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?" (el-Mutaffifîn, 83/4-6).

da "birleşme günü"[13], başka bir defa "ayrışma günü"[14], "yargı günü"[15], "hesap günü"[16], "yeniden dirilme günü"[17] ve benzeri sıfatlarla nitelemiştir. Bilinmektedir ki söz konusu gün, başından sonuna toplanma veya ayrışma veya hesap yahut yeniden dirilme günü değildir. Aksine bunların tümünün gerçekleşeceği bir gündür. Zira farklı işler için vakitler ve durumlar değişecektir. Buna göre önceki durumun da böyle olması gerçeğe uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

268 [§]**Sonra O'nun katına çıkar.** Yani O'nun katına varır. Bu beyan, tıpkı şu ilâhî beyanlar gibi olur: "Dönüş de yalnız O'nadır"[18]; "ve O'na döndürüleceksiniz"[19]; "Her iş O'na döndürülür"[20]. Buna benzer âyetlerde bu husus beyan edilir. **Sonra O'nun katına çıkar.** İbn Kuteybe ve Ebû Avsece'nin görüşüne göre, O'nun katına yükselir. "Yu'arracu" (يُعَرِّج) kelimesi tutup alıkoyma anlamına gelir.

Sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde ve "miktarı elli bin yıl olan bir günde"[21] meâlindeki beyanlar hakkında bazıları şöyle demektedir: O'nun işlerinin üst sınırı olan yerin en altından göklerin en üstüne kadar olan işlerinin miktarı elli bin yıldır. Bir günün miktarı ise bin yıldır. Bu, işin gökten yere ve yerden göğe nüzûlünün bir günde olmasıdır. Bu günün miktarı ise bin senedir. Fakat O'nun işinin üst sınırı olarak yerin en altından göklerin en üstüne kadar olan sınır sözü geçersiz bir görüştür. Çünkü O'nun işinin veya hükümranlığının bir sonu ve sınırının bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla bu beyan hakkındaki yorum bizim belirtmiş olduğumuz mânadır.

ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦﴾

269 [§]***6. İşte O, duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilmektedir, izzeti sınırsız, rahmeti boldur.***

---

13 eş-Şûrâ, 42/7.

14 Muhtemelen İmam Mâtürîdî şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar" (er-Rûm, 30/14).

15 Örneğin bk. es-Sâffât, 37/21.

16 Sâd, 38/16, 26.

17 er-Rûm, 30/56.

18 el-Mâide, 5/18; eş-Şûrâ, 42/15; et-Teğâbun, 64/3.

19 Örneğin bk. el-Bakara, 2/123.

20 Hûd, 11/123.

21 el-Meâric, 70/4.

İşte O. Yani bu belirtilen âlemleri yaratan. **Duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilmektedir.** Bu beyanın çeşitli anlamlara gelmesi muhtemeldir. **Gaybı bilendir.** Yani insanların idrak alanında olmayanı da bilendir. **İdrak edileni de bilendir.** Yani insanların gördüğünü ve açığa vurduğunu bilendir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Gaybı bilendir.** Yani var olacak ve meydana gelecek olanı bilendir. **İdrak edileni de bilendir.** Yani meydana gelip geçmiş şeyleri de bilendir. Yine bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Gaybı bilendir.** Birbirinden gizlediklerini bilendir. **İdrak edileni de bilendir.** Yani gösterdikleri ve açığa vurduklarını bilendir. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Eşyada bulunan ve insan idrakinin dışında kalan yararların mahiyetini bilendir. Örneğin insanın hayatının ve devamının kaynağı durumundaki yiyecek, içecek ve tüm gıdalara yerleştirilmiş ve gizlenmiş mânanın insan idrakinin dışında olması gibi. Yine işitme, görme, anlama ve akletme eylemlerinde işitilen, görülen, anlaşılan ve akledilen mâna ve sayesinde hayatın devam ettiği ve kuvvet kazandığı özellikler tam olarak idrak edilemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

İzzeti sınırsız, rahmeti boldur. İzzeti sınırsızdır. Bu beyan burada düşmanlarını cezalandıran mânasındadır. **Rahmeti boldur.** Yani dostlarına rahmeti boldur. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **İzzeti sınırsızdır.** Yani hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı varlıktır. **Rahmeti boldur.** Öyle bir rahmeti vardır ki bütün yaratılmış varlıkları bu rahmetiyle kuşatmaktadır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **İzzeti sınırsızdır.** Öyle bir varlıktır ki izzet bulan O'nun sayesinde izzet bulur. **Rahmeti boldur.** Öyle bir varlıktır ki merhamet eden O'nun rahmetiyle merhamet eder.

اَلَّذٖىٓ اَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَاَ خَلْقَ الْاِنْسَانِ مِنْ طٖينٍ ﴿٧﴾

7. "O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır."

[Allah Her Şeyi Güzel Yaratmıştır]

O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır. "Halekahû" (خلقه) hem cezimli hem de harekeli okunmuştur. Her ikisi de dilsel bir kullanımdır[22]. **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır** meâlindeki ilâhî beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir: Bunlardan biri şudur: **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.** Yani her şeyi

---

22 Ebû Câfer, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr ve Yâkup "halkahû" (خلْقَه) şeklinde lâm harfinin cezimli kılınmasıyla okumuştur. Nâfi', Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef ise "halekahû" (خلَقَه) şeklinde lâm harfinin fethalı kılınmasıyla okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 354).

nasıl yaratacağını bilmektedir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Cenâb-ı Hak hiç kimsenin öğretmesi veya hiç kimsenin yardımı olmaksızın nasıl yaratacağını bilmektedir. 270 [§]Bu dünyada ise bir öğretici veya bir yardım edici olmaksızın hiç kimse bir şeyi üretmeye güç yetiremez. Cenâb-ı Hak güç ve kudretleri bulunmadığı için insanların yeniden dirilişi inkâr ederken Allah'ın kudret ve kuvvetini kendi kudret ve güçleriyle takdir etmeleri dolayısıyla bilgisiz ve akılsız olduklarını haber vermiştir. O şöyle buyurmaktadır: Allah'ın ilmini kendi bilginizle mukayese etmediğiniz gibi O'nun kudretini kendi güç ve kudretinizle mukayese etmeyin. Zira O, öğretici olmaksızın zatından dolayı bilir. Fakat siz bir öğretici olmaksızın bilemezsiniz. Buna göre O, zatıyla kādirdir. Hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Fakat siz başka bir varlık veya bir sebep olmaksızın güç yetiremezsiniz. Buna ilişkin başka bir yorum da mümkündür. O da şudur. **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.** Yani yaratmış olduğu bütün varlıklara kendi yararlarına ve zararlarına olan eylemleri, emir ve yasakları öğretmiştir.

İkinci yorum şudur: **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.** O her şeyi en mükemmel ve en sağlam şekilde yaratmıştır. Yine bu açıklama iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Allah insanın faydasına olan konularda ve her nesnedeki düzenleme, ayırımcı, toplama ve şekil vermeyi sağlam ve mükemmel yaratmıştır. İkincisi şudur: **O, güzel yapmıştır.** Yani sağlam ve mükemmel yapmıştır. **Yarattığı her şeyi.** Allah'ın birliği ve ulûhiyetine şahitlik etmekte. Yani O, yarattığı her şeye birliğine delil olacak şekilde birliğinin ve rubûbiyetinin izlerini yerleştirmiştir.

Bazıları şöyle demiştir: **O yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.** Yani O, insanları hayvan gibi ve onların suretlerinde yaratmamıştır. Hayvanları da insan yaratılışında varetmemiştir. Katâde şöyle der: Onun yaratmış olduğu her şey güzeldir. Öyle ki O, yaratmasında nasıl yaratacağını bilmektedir[23]. Bu, bizim belirtmiş olduğumuz yoruma yakındır.

"Halkahû" (خلْقه) şeklinde cezimli okumada *-en doğrusunu Allah bilir ya-* cümlenin mânası şöyle olur: Yani her şeyin yaratılışını güzel yapmıştır. "Halekahû" (خَلَقه) şeklinde harekeli okumada mâna şöyle olur: Yani O, yaptığı ve yarattığı her şeyi güzel yapmıştır.

Bu âyette Mûtezile için düşük bir istidlâl yönü bulunmaktadır. Onlar şöyle demektedir: Allah yarattığı her şeyi güzel yaptığını bildirmiştir. Oysa âlemlerin Rabb'ini inkâr etme ve O'na hakaret etme ve benzeri fiillerin hepsi kötü ve çirkindir. Bu, söz konusu durumları O'nun yaratmadığını ve O'nun bunların yaratıcısı olmadığını göstermektedir.

---

23 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 26; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 598.

[§]Onlara şöyle denir: Kardeşleriniz olan zındıklar size karşı çıkıyor ve 271
diyorlar ki: Domuz gibi necis olanlar, zararlı ve acı veren tüm yırtıcı hayvanlar ve tüm pislikler kötüdür. Dolayısıyla bunları Allah yaratmaz. Onların bu husustaki sözlerini ve sorusunu ne ile reddedeceksiniz? İlkinde inkâr ve hakaret etme ile bütün kötü fiillerin, kötü, zararlı ve acı verici olmasından ötürü, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmediğini iddia ederseniz, söyledikleri sözlerde ve Allah'ın dışında bir yaratıcının varlığına ilişkin iddialarında zındıkların görüşünü kabul etmeniz gerekir. Çünkü belirtilen söz konusu durumlar da kötü, zararlı ve acı vericidir. Yine onlara şöyle denir: Allah Teâlâ şeytanı asılsız bir varlık olarak nitelemiştir[24]. Dolayısıyla şeytanı O yaratmamıştır. Çünkü O, gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki her şeyi boş yere yaratmadığını bildirmiştir[25]. Yine onlara şöyle denir: Biz deriz ki: Kâfirin inkâr fiilini kötü olarak yaratmıştır; kötü fiillerle küfür fiilini kötü ve küfürbâz kimsede kötü olarak yaratmıştır. O, söz konusu kimsenin fiilini nasıl ise öylece ve bildiği şekilde yaratmıştır. Kötü olan bir fiili kötü olarak yaratmakta herhangi bir kusur yoktur. Bu, inkârı nasılsa öylece kötü olarak bilen kimsenin durumu gibidir. Bütün kötülükler de böyledir. Buna göre mahiyeti itibariyle kötü olan bir fiili kötü olarak yaratmak bir kusur değildir. Şöyle ki kötü bir şeyi gerçekte olduğu hal üzere kötü olarak bilme yükümlülüğünde de herhangi bir kusur bulunmamaktadır. Bu, eğer âyetin yorumu onların benimsediği görüşe göre ise böyledir. Fakat eğer **güzel yapmıştır** meâlindeki ilâhî beyanından bizim belirttiğimiz mâna anlaşılırsa -yani bildi veya öğretti mânasına gelirse- bu durumda onların belirtmiş olduğu hiçbir açıklama bu âyetin kapsamına girmez. *En doğrusunu Allah bilir.* **İlk başta insanı çamurdan yaratmıştır.** Âlimlerin çoğu burada Hz. Âdem'in kastedildiğini söylemiştir.

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوّٰيهُ وَنَفَخَ
فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ قَلِيلًا مَا
تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

---

24 İmam muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

25 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!" (Sâd, 38/27).

272 ***[§]8. "Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür."***

9. "Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"

[İnsanın En Güzel Şekilde Yaratılması]

Sonra onun neslini. Yani Hz. Âdem'in neslini. **Önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür. Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiştir.** Yani Âdem'e. Bazıları şöyle demiştir: Hayır, bu onun çocukları ve soyuna ilişkin bir tasvirdir. Çünkü Hz. Âdem'in çocuklarının rahimlerde üç karanlık dönemde nutfeden yaratılmasındaki[26] gariplik, eğer Âdem'in yaratılmasından fazla değilse de ondan az değildir. Çünkü duyulur âlemde görünür ve açıkta olan varlıkları yaratmak ve onlara düzgün şekil vermek, gizli ve görünür olmayan şeyleri yaratıp düzgün şekil vermekten daha kolaydır. Bunun zâhirine göre "ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır" ilâhî beyanı şu mânaya gelir: Yani Âdem'in çamurundan. **Sonra onun neslini önemsenmeyen bir suyun özünden yaratıp sürdürmüştür.** Yani zürriyetini. Çünkü nesil, evlat ve soy demektir. **Neslini**. Yani çocuklarını. O ikisi[27] şöyle demiştir: "Sülâle" (السلالة) her şeyin özü demektir. **Özünden**. Bazıları şöyle demiştir: "Sülâle" (السلالة) suyun ve her şeyin özü demektir. Bazıları şöyle demiştir: Sülâle" (السلالة) "sell" (السّل) kökünden türemiştir. Şöyle denilir: "Selle's-seyfe" (سَلّ السيفَ), yani kılıcı çekti. Buna göre **suyun özünden** sözü şu mânaya gelir: Yani sırttan çıkardığı ve çekip aldığı bir sudan yaratmıştır. "Mehîn" (المهين) zayıf demektir. Şöyle denilir: "Mehene, yemhenü, mehâneten fehuve mehînun" (مهَن يمهَن مهانة فهو مَهين). Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür[28].

Sonra ona düzgün bir şekil vermiştir. Yani onu toplamış, düzgün bir şekil vermiş ve organları birbirine geçirmiştir. **Ruhundan ona üflemiştir.** Yani onda ruhunu varetmiştir. Bu, "rîh" (الريح) yel kelimesinden gelmektedir. Üflemeyle bedende ayrışır. Cenâb-ı Hak bu nedenle söz konusu kavramı kullan-

---

26 İmam, şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

27 Yani İbn Kuteybe ve Ebû Avsece.

28 "Önemsiz bir sudan". Yani değersiz. (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 506).

mıştır[29]. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]**Sonra ona düzgün bir şekil vermiştir.** 273
Bu beyan belirttiğimiz üzere vücut azalarının birbirine geçirilip düzenlenmesi mânasına gelebilir. Yine bu beyan şu mânaya da gelebilir: Ona düzgün şekil vermiş ve imtihanı, emir ve nehyi yüklenecek şekilde onu varetmiştir. **Ruhundan ona üflemiştir.** Yani onda ruh varetmiştir. Burada Cenâb-ı Hakk'ın üflemeyi zikretmesinin sebebi, ona üflemenin gerçekliği hususunda belirttiğimiz mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Cenâb-ı Hak, duyularla elde edilen ve duyu ötesine ait olan bütün bilgilere ulaşma ve idrak etme yollarını bildirmiştir. Bunlar insanda varedilen kulak, göz ve kalptir. Çünkü kulakla insan için gizli olan bilgilere ulaşılır ve başkasında bulunan bilgiler işitilir. Aynı şekilde gözle görme fiili gerçekleştirilir ve kendi dışında var olan nesneler görülür. Kalp (zihin) ile anlama ve ezberleme sağlanır, yapılması ve kaçınılması gereken hususlar birbirinden ayrıştırılır. Cenâb-ı Hak idrak edecekleri ve kendilerine gizli olan bilgilere ulaşıp algılayacakları ve bunları birbirinden ayrıştıracakları vasıtaları insanlara verdiğini bildirmiştir. Bunlar belirtilen duyu organlarıdır.

Ne kadar da az şükrediyorsunuz! Müfessirler şöyle demiştir: **Ne kadar da az şükrediyorsunuz!** Yani hiç şükretmiyorsunuz. Çünkü onlar bu âyetin muhatabının Mekkeliler olduğunu söylemektedirler. Bu beyan hakkında şöyle de denilebilir: Onlar az şükrediyorlar, fakat daha sonra nankörlükleri sebebiyle şükürlerini bozuyorlar. Müslümanlar ise her ne kadar belirtilen söz konusu duyulara karşı az olsa da aslında bütün nimetleri için O'na şükretmek gerektiğine inanmaktadır. Kâfir ise O'na karşı nankörlüğe inanmaktadır. Aksi durumda **ne kadar da az şükrediyorsunuz!** sözü ve kâfirler için değil, müminler için söylenmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُٓوا ءَاِذَا ضَلَلْنَا فِى الْاَرْضِ ءَاِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ
بِلِقَٓاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ

---

29 İmam Mâtürîdî, Tahrîm sûresi 12. âyetin yorumunda şöyle demektedir: "Ona ruhumuzdan üfledik". Yani onda bedenlerin ve suretlerin canlılığını sağlayan unsuru yarattık. Bunun üflemeye benzetilmesi ruh yaratıldığında bedende yayılmasından dolayıdır. Tıpkı yel gibi, bir şeye üflendiğinde onda yayılır. Veya üflemeye benzetilmesi yel gibi üflendiği yere hızlı girmesinden dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir* (vr. 823a).

10. "İnkârcılar şöyle derler: 'Toprakta kaybolup gittiğimizde biz yeniden mi yaratılacakmışız?' Aslında onlar Rab'lerinin huzuruna çıkacaklarını inkâr etmektedirler."

[Yeniden Dirilişin İnkârı ve Buna İlişkin Deliller]

İnkârcılar şöyle derler: Toprakta kaybolup gittiğimizde biz yeniden mi yaratılacakmışız? Onların bu sözü zâhiri anlamına göre soru mânasına gelmektedir: Biz yeniden yaratılıp diriltilecek miyiz? Veya bu beyan dirilişin gerekliliği ve gerçekleşeceği mânasına da gelebilir: Biz kesinlikle yeniden diriltileceğiz. Eğer bu sözü zâhiri mânasına göre onlar söylemişse onlara bir ayıplama
274 ve kınama yapılmaz. [§]Fakat onlar bunu alay ve ölümden sonra dirilişi inkâr için söylemişlerdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın **aslında onlar Rab'lerinin huzuruna çıkacaklarını inkâr etmektedirler** buyurmasıdır. Yoksa bu sözün zâhiri onların belirtmiş olduğumuz iki mânada bunu söylemiş olmalarıdır: Yani soru sormak veya kesin olarak dirilmenin gerekliliği. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın münafıklar hakkında haber verdiği şu ilâhî beyan gibidir: "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler". Bu söz gerçektir ve doğrudur. Bununla birlikte bu söylediklerinin tam tersi bir inancı içlerinde gizledikleri için bu onlara bir fayda vermez. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler"[30]. Buna göre zâhiri anlamı itibariyle onların söylediği söz de belirttiğimiz mânadadır. Fakat onlar bunu alay etmek ve ölümden sonra dirilişi inkâr etmek için söylemişlerdir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Toprakta kaybolup gittiğimizde.** Yani çürüyüp toprak olduğumuzda[31]. Onun dışındakiler şöyle demiştir: Helâk olduğumuzda. Ebû Avsece şöyle demiştir: **Kaybolup gittiğimizde.** Bu beyan "dâd" harfiyle "dalelnâ" (ضللنا) şeklinde olursa şu mânaya gelir: Kabirlere girdiğimizde ve orada çürüdüğümüzde. Denilir ki kesra ile "dalilnâ" (ضلِلنا) şeklinde "dalâl" (الضلال) kökünden gelirse "daliltü kezâ" (ضَلِلت) diye kullanılır ve "nereye gittiğimi bilmedim" anlamına gelir Yine "salelnâ" (صَلَلْنا) şeklinde "sâd" harfiyle kullanılınca etin bozulması mânasına gelir[32].

30 el-Münâfikûn, 63/1.

31 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 346.

32 Çoğunluk "dalalnâ" (ضللنا) şeklinde dâd-ı muʻceme ve fethalı lâm ile okumuştur. Yahyâ b. Yaʻmer, İbn Muhaysın ve Ebû Recâ kesralı lâm ile "dalilnâ" (ضللنا) şeklinde okumuştur. Hz. Ali, İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî, Aʻmeş, Ebân b. Saîd "salelnâ" (صللنا) şeklinde sâd-ı mühmele ve fethalı lâm ile okumuştur. "Salle'l-lahmu" (صلّ اللحم) et bozuldu ve kokusu değişti demektir (Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, IX, 83-84).

قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذ۪ي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

11. "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz."

De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak. Bu beyan zâhiri mânasına göre öncekinin bağlantısı (sılası) değildir. Çünkü bu ifade, insanların ölümleri ve ruhlarının bedenlerinden çekilip alınmasını kimin gerçekleştireceğine ilişkin daha önce geçmiş bir sorunun akabinde söylenir. Bu durumda şöyle denir: **Ölüm meleği canınızı alacak.** Bunun, önceki âyetin bir bağlantı (sıla) cümlesi olması da mümkündür. [§]Çünkü onlar 275
ölümden sonra dirilişi ve Allah'ın onları topraktan dirilteceğini inkâr ettiler. Çünkü onlar Allah'ın buna güç yetiremeyeceğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, kullarından birine, doğudan batıya varıncaya kadar bütün insanların ruhlarını alma yetkisi ve imkânı verdiğini hatırlatmaktadır hiç kimsede onun ruhları nasıl aldığını ve bunun onun için nasıl mümkün olduğunu bilmemektedir. Böylece Cenâb-ı Hak böyle bir imkânı vermeye güç yetirenin, elbette toprak ve kül olduktan sonra insanları yeniden diriltmeye kādir olduğunu bildirmektedir. Evet, O, dilediği fiili, dilediği şekilde ve dilediği zamanda yapmaya kādir olan yüce bir varlıktır, hiçbir şey onu aciz bırakamaz ve hiçbir şey onun ilminden gizli kalmaz.

Canınızı alacak. Bu ilâhî beyandaki "teveffî" (توفى) kavramının, sayıyı tamamlama mânasından türemiş olması mümkündür. Yani o, sayı ve sürelerini tamamlayacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi "öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz"[33]. Bu kavramın bir şeyin eksiksiz ve tam olarak yerine getirilmesi mânasına gelmesi de mümkündür. Yani ruhun tamamı eksiksiz bir şekilde bedenden alınır, tâ ki bedende ruhtan hiçbir şey kalmaz.

Yine bu âyette kullara ait fiillerin yaratılmış olduğuna dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak ölüm meleğinin insanların canlarını alacağını ve onları öldüreceğini haber verdi. Yine O, ölümü ve hayatı yarattığını bildirdi[34]. Dola-

---

33 Meryem, 19/84.

34 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur" (el-Mülk, 67/2).

yısıyla bu durum, kulların yaptığı bütün fiillerin Allah’ın yaratmasıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُ۫سِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنَٓا اَبْصَرْنَا
وَسَمِعْنَا فَارْجِعْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا اِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾

12. “O günahkârları Rab’lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde şöyle derlerken bir görsen: Rabb’imiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!”

O günahkârları Rab’lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde bir görsen. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O, şöyle buyurmaktadır: Ey Muhammed! Günahkârların, bu dünyada inkâr etmeleri ve sana karşı kötülüklerinden ötürü o gün başlarına gelecek azabı ve ne kadar sıkıntılı ve aşağılık bir halde olacaklarını görsen, başlarına gelen azabın ve sıkıntıların büyüklüğünden dolayı onlara acır ve kötülüklerinin karşılığını almalarını tebliğ ederken kendini zorlamazdın. **Rab’lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde.** Yaptık-
276 ları sebebiyle duydukları pişmanlık ve üzüntüden dolayı. [§]Bu âyetin yorumu buna benzer mânalara göre yapılır. Yoksa âyetin zâhirinde **o günahkârları Rab’lerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş halde bir görsen** ilâhî beyanının cevap cümlesi yoktur. Dolayısıyla bunun cevabı belirtmiş olduğumuz husus veya benzeridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb’imiz! Gördük ve işittik. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: **Gördük.** Müşahade ederek kesin kanıtlarla gördük. Daha önce dünyada deliller aracılığıyla görüyorduk. **İşittik.** Yani kabul ettik ve icabet ettik. **Bizi geri gönder.** Dünyaya ve imtihana. **Rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!** İkinci mâna şudur: **Rabb’imiz! Gördük.** Peygamberlerin doğruluklarını gördük; dünyada onların bize vâdettikleri cennete ve tehdit ettikleri cehenneme kesin olarak inandık. **İşittik.** Açık bir şekilde ve kesin olarak inanma mânasında işittik. **Bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ شِئْنَا لَاٰتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنّ۪ي لَاَمْلَـَٔنَّ
جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَع۪ينَ ﴿١٣﴾

13. "Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!"

Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Yani eğer dileseydik herkese katımızdaki lütuftan bahşederdik. Bu öyle bir lütuftur ki eğer onlar bunu tercih etmiş olsalardı doğru yolu bulurlardı. Fakat Cenâb-ı Hak onlara bu lütfu bahşetmemiştir. Çünkü onların bu tercihte bulunmayacaklarını bilmektedir. Mûtezile'ye göre Allah Teâlâ, sayesinde doğru yolu bulacakları hidâyeti herkese vermiş, fakat onlar hidâyeti benimsememiştir. Onların bu görüşü âyete aykırıdır. Çünkü onlar Allah'ın herkesin doğru yolu bulmasını dilediğini ve herkese doğru yolu bulacakları hususları bahşettiğini, fakat onların doğru yoldan ayrıldıklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte onlar buradaki meşîetin zorlayıcı bir dileme olduğunu söylemektedirler. Onlara şöyle denilir: Allah'ın insanların doğru yolu bulmalarını dilediğini ve onlara doğru yolu bulacakları hidâyeti verdiğini, fakat onların doğru yoldan ayrıldıklarını ve Allah'ın dilemesinin gerçekleşmediğini iddia ettiniz. Bu takdirde Allah onları mağlup edecek şekilde zorlayıcı dilemeye nasıl güç yetirebilsin tâ ki onlar doğru yolu bulsunlar? Bu hususta nasıl emin olunabilir? Bu sizin görüşünüze göre gerçeğe uzaktır. Yine onlara şöyle denilir: Zorlama ve cebir durumunda iman ve tevhit gerçek mânada iman sayılmaz. Çünkü zorlama ve cebir, failin fiilini ortadan kaldırır ve değiştirir. Dolayısıyla buna ilişkin yorumunuz nasıl doğru olsun?

[§]Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi dolduracağım. 277
Yani onlardan cehennemi hak edecek davranışların yapılacağını bildiğim için bu sözüm gerçekleşecek. Bu, onların ret ve inkârı tercih edeceklerine ilişkin Cenâb-ı Hakk'ın bilgisidir. **Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!** Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın meleklerini cehennemi gerektirecek amel yapmaktan koruduğuna dair delil vardır. "Onlardan biri, 'Tanrı O değil, benim!' diyecek olsa (ki demez), biz onu da cehennemle cezalandırırız" meâlindeki beyandan sonra bu beyan melekleri cehenneme girmeyi gerektirecek günah işlemekten koruduğuna delil teşkil etmektedir. Zira O, cehennemi dolduracakları cinler ve insanlar olarak belirlemiştir. Eğer denilirse ki: O, başka bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir"[35]. Buna şöyle cevap verilir: Onlar başkalarına azap etmek üzere cehennemde bulunmaktadırlar.

---

35 el-Müddessir, 74/31.

Azaba dûçâr olacak cehennem ehlinden değildirler. Allah dilediği kimselere azap etmek üzere dilediği varlıkları görevlendirebilir ve bu hususta imtihan edebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَاۚ اِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

14. “Onlara denecek ki: Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanız sebebiyle cezayı tadın bakalım! İşte şimdi biz de sizi unuttuk; haydi yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın şimdi!”

Onlara denilecek ki: Bu gününüzle karşılaşmayı unutmanız sebebiyle cezayı tadın bakalım! Onların bildirilen bu unutması yanılma ve bilinçsizce olan bir unutma değildir. Çünkü yanılma ve gaflet durumunda bir yükümlülük gerekmez. Ayrıca bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Bu unutma kaybetme nisyanı olup, tehdit ettikleri azaba dair peygamberleri tasdiki terketme, onları inkâr ve bu konuda getirdikleri kesin delilleri reddetmektir. İkincisi mâna şudur: **Unuttunuz**. Yani bunu unutulmuş gibi yaptınız. Buna aldırmamışlar ve bunu önemsememişlerdir.

Yine **şimdi biz de sizi unuttuk** sözü iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Yani biz de sizi Allah’ın rahmetinden ve lütfundan unutulmuş kimseler yapacağız. Allah’ın âyetlerini, kesin delillerini ve peygamberin sizi davet ettiği buyrukları unutulmuş ve terkedilmiş önemsiz bir konuma koyduğunuz gibi
278 Allah da sizi umursamayacak ve size ehemmiyet vermeyecektir. [§]İkincisi şudur: **Biz de sizi unuttuk.** Yani unutmanızın, terketmenizin ve daveti zâyi etmenizin karşılığını veriyoruz. Cezanın söz konusu durumun aslı ve ilk haline verilen isimle nitelenmesi mümkündür. Cezanın ikinci hali hakikatte belirtilen nitelikte olmasa da durum böyledir. Örneğin kötülüğün cezası olarak kötülük[36]; zulmetmenin cezası olarak zulüm[37] nitelemesi gibi. Halbuki ikinci durum hakikatte kötülük ve zulüm değildir. İlk durum da bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

36 İmam muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez” (eş-Şûrâ, 42/40).

37 Şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın” (el-Bakara, 2/194).

Haydi, yaptıklarınızın bedeli olarak ebedî azabı tadın şimdi! Yani yaptıklarınızın ve ebediyen benimsediğiniz mezhebe olan inancınızın karşılığı olarak ebedî azabı tadın. Çünkü her mezhep ve din müntesibi kendi mezhebini ebediyen tercih eder ve ona inanır. Buna göre Cenâb-ı Hak onların cehennem azabını ebedî kılmıştır. Fakat müminlerden günah ve hata işleyenler bunları ebedî olarak değil, aşırı ihtiyaç ve şehvetin baskın gelmesi sebebiyle söz konusu sürede işlemektedirler. Bundan dolayı onlar kâfirlerden ayrılmaktadır.

اِنَّمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا الَّذٖينَ اِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾

15. “Âyetlerimize gerçekten iman edenler ancak o kimselerdir ki, bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde büyüklük taslamadan secdeye kapanırlar ve Rab’lerini hamd ile tesbih ederler.”

Gerçekten iman edenler. Yani Allah’a ve âyetlerine tahkik üzere iman edenler öyle kimselerdir ki bunlarla kendilerine öğüt verildiğinde gerçek mânada Allah’a secdeye kapanırlar. **Secdeye kapanırlar** sözünün secde âyetlerinin okunması sırasındaki gerçek secde olması mümkündür. İkincisi yüzün kapaklanması ve secdenin, Allah’a boyun eğmekten, O’na itaat ve teslim olmaktan ve âyetleri kabul etmekten kinâye olmasıdır. [§]Dolayısıyla bunlar- 279
dan biri onlara âyetler hatırlatıldığı ve okunduğu vakit hakikat mânasıyla secde etmelerini; ikincisi bunun, âyetleri kabul etme ve bunlara teslim olmaktan kinâye olmasını ifade etmektedir. Yoksa putperest kâfirler ve diğerlerinden bütün mezhep müntesipleri Allah’a ve âyetlerine inandıklarını iddia ediyorlar. Yine bunlar, mevcut halin Allah’a imanı ve O’nun emirlerine uymayı ifade ettiğini iddia etmektedirler. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak onlar hakkında ne buyuruyor: “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman ‘Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti’ derler”[38]. Onlar yaptıkları her işte bunu Allah’ın kendilerine emrettiğini, kendilerinin Allah’a inandıklarını ve O’nun emirlerine riayet ettiklerini iddia etmekteydiler. Böylece Cenâb-ı Hak kendisine ve âyetlerine gerçekten iman edenlerin, vahiylerle kendilerine öğüt verildiğinde secdeye kapanan kimseler olduğunu bildirmiştir. Yoksa böyle olmadıkları halde iman ettiklerini iddia eden kimseler gerçekte inanmış değillerdir.

---

38 el-A‘râf, 7/28.

Rab'lerini hamd ile tesbih ederler. Tesbih, inkârcıların Allah hakkında söylemiş oldukları, O'na nispet ettikleri ve O'nun şanına yaraşmayan her türlü nitelikten Cenâb-ı Hakk'ın tenzih edilmesidir. O şöyle buyurmaktadır: **Rab'lerini hamd ile tesbih ederler.** Yani O'nu her türlü iyilik ve hamd ile anarlar, ötekilerin O'na nispet ettikleri ve O'nu niteledikleri her türlü sıfattan tenzih ederler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, O'nu hamd ile tesbih etmektir.

Büyüklük taslamazlar. Allah'a veya O'nun emrine karşı büyüklük taslamak hiç kimsenin aklına gelmez. Fakat onlar O'nun peygamberlerine karşı büyüklük taslıyorlardı. Çünkü onlar peygamberleri bu işe ehil görmüyorlardı. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar kendilerinin davet edildikleri dine karşı büyüklük taslıyorlar ve buna olumlu cevap vermiyorlardı.

تَتَجَافٰى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿١٦﴾

16. "Onlar, korkarak ve ümit ederek Rab'lerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar."

Yataklarından kalkarlar. Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre bu âyet Resûlullah'ın ashabı hakkında nâzil olmuştur. Fakat buna ilişkin farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazı rivayetlerde bu âyetin Resûlullah'ın ashabının işçilerinden bir grup hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir. Buna göre bu işçiler
280 gündüz çalışmakta [§]gece bastırdığında ise akşam ile yatsı arasında uzanıp yatıyorlardı. Bu âyet indiğinde bu davranıştan kaçındılar[39]. Yine Enes'ten rivayet edildiğine göre işçilerin akşam ile yatsı arasında namaz kıldıkları rivayet edilmiştir. Dolayısıyla âyet onlar hakkında inmiştir[40]. Eğer durum böyleyse âyetin inişi onlara yönelik güzel övgü mânası taşır. Eğer ilk rivayette bildirilen durum sebebiyle inmişse âyet, bu davranışın nehyedilmesi ve kınanması mânası taşır. Müfessirler bu ilâhî beyanın yorumuna dair farklı görüşler ileri

---

39 Enes'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yataklarından kalkarlar". Yatsı namazında. Yine ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yatsı namazından önce yatağa gitmekten kaçınırdık (Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 344; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 80; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 690).

40 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 269; Ebû Dâvûd, "Tatavvu" 22; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 609-611; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 29; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 691-692

sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan, akşam ile yatsı arasında uyanık olma ve namaz kılmaya işaret eder. Bir kısmı şöyle demektedir: Bu beyan, yatsı ve sabah namazı kılmak için yataklardan kalkmaya işaret eder. Bazıları şöyle demektedir: Bu beyan, Allah'ı anmak için yataklardan kalkarlar demektir. Her uyandıklarında Allah'ı anarlar. İster namazda, ister ayakta ve isterse oturarak olsun. Ve Allah'ı anmaya da devam ederler. Bazıları şöyle demektedir: **Yataklarından kalkarlar.** Gece kalkmak ve bu vakitte namaz kılmak demektir. Bu en uygun yorumdur. Çünkü Cenâb-ı Hak **yataklarından** buyurmuştur. Yataklardan kalkmak ancak insanın yatakta olduğu bir vakitte olur. İşte bu vakitte güzel övgüye lâyık olunur. Çünkü gece gaflet ve uyku vaktidir. Diğer vakitler ise böyle değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Tetecâfâ cünûbuhum" (تتجافى جنوبهم), yani yanlarını yere koymazlar demektir. Bir kimse yerde uzanıp uyumadığında "tecâfâ cenbî" (تجافى جنبى) denilir. Yine "câfeytü cenbî" (جافيت جنبى) denilir. Yani yan tarafımı yere koymadım. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Tetecâfâ" (تتجافى), yani yerden yüksek olmak demektir[41].

[§]Onlar, korkarak ve ümit ederek Rab'lerine ibadet ederler. Âyetin 281
metninde **Rab'lerine dua ederler** anlamında "yed'ûne" (يدعون) fiili kullanılır ki bu rablerine ibadet ederler demektir. Bu beyan hakikat anlamı itibariyle dua mânasına da gelebilir. **Korkarak ve ümit ederek.** Bazıları şöyle demiştir: **Korkarak.** Yani Allah'ın azabından korkarak. **Ümit ederek.** Yani Allah'ın rahmetini ümit ederek. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Korkarak.** Yani ibadette eksiklik yapmaktan korkmaktadırlar. **Ümit ederek.** Yani bağışlanmakta Allah'ın lütfunu ümit etmektedirler. İşte bu şekilde müminin işi korku ile ümit arasındadır. Bir eksiklik yapmaktan korkar ve O'nun lütfunu ümit eder. Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle demiştir: Yüce Rabb'iniz buyurdu ki: İzzetim ve yüceliğim hakkı için kulumda iki korku ve iki emniyet halini bir araya getirmem. Kul dünyada benden korkarsa kıyâmet günü onu emin kılarım. O, dünyada benden emin olursa kıyâmet günü onu korkuturum. Sonra O, **onlar, korkarak ve ümit ederek Rab'lerine ibadet ederler** meâlindeki ilâhî beyanı okumuştur[42]. Mûtezile'nin görüşüne göre onlar emin olarak ve ümitsizlik içerisinde **Rab'lerine dua ederler.** Onlar belirtildiği gibi korku ve ümit içerisinde dua etmezler. Çünkü onlar ya büyük günah veya küçük günah işleyen kimselerdir. Eğer küçük günah işleyen kim-

41 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 346.

42 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 51; Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 202, 215, II, 73; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 406; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, II, 223; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, X, 301.

selerse Mûtezile'nin görüşüne göre cezadan emin olurlar. Çünkü onların görüşüne göre Allah'ın küçük günahtan dolayı kişiyi azap etmesi mümkün değildir. Eğer onlar büyük günah işleyen kimselerse bunlar Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş olurlar. Zira Mûtezile'ye göre Allah'ın bu kimseleri bağışlaması mümkün değildir. Dolayısıyla Mûtezile'nin görüşü âyetin zâhirine aykırıdır.

282 [§]**Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar.** Bunun, farz olan zekât olması da nafile sadaka olması da mümkündür. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden.** Yani verdiğimiz güç ve sağlam vasıtalardan. **Allah için harcarlar.** Yani bunlarla amel ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَٓا اُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ اَعْيُنٍ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

17. "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."

Onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rabb'iniz buyurdu ki: Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın aklına gelmeyen nimetler hazırladım"[43]. Bu ruhun bir fiilidir, o sadece hissedip, gördüğü ve müşahede ettiği nesnelerin benzerlerini bilir. Akla gelince onun görmediği, algılamadığı ve benzerini müşahede etmediği nesneleri de bilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَا يَسْتَوُنَ ﴿١٨﴾ اَمَّا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوٰى نُزُلًا بِمَا كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ فَسَقُوا فَمَأْوٰيهُمُ النَّارُ كُلَّمَٓا اَرَادُٓوا اَنْ
يَخْرُجُوا مِنْهَٓا اُع۪يدُوا ف۪يهَا وَق۪يلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذ۪ي
كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

43 Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8; Müslim, "Cennet", 2.

18. "İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler."

19. "İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır."

20. "Günaha batanların varacakları yer ise ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler ve kendilerine şöyle denir: 'İnkâr ettiğimiz cehennem azabını tadın!'"

[Mümin-Fâsık Ayırımı]

İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler. Müfessirler şöyle demektedir: Bu âyet Ali b. Ebû Tâlib ve Velîd b. Ukbe b. Ebû Muayt hakkında nâzil olmuştur. Onunla Hz. Ali (r.a.) arasında karşılıklı bir söz düellosu ve tartışma yaşanmıştı. Hz. Ali ona şöyle demişti: Sen fâsıksın ben ise müminim. Bunun üzerine âyet onlar hakkında nâzil olmuştur[44]. **[§]**Bununla birlikte âyet tüm müminler ve fâsıklar hakkındadır. **283**
Cenâb-ı Hak bunlar arasında bir eşitliğin bulunmadığını bildirmektedir. Bu ilâhî beyanın söz konusu inkârcı fâsıkların müminlere söyledikleri şu sözden dolayı Cenâb-ı Hak tarafından söylenmiş ve indirilmiş olması da mümkündür: Âhirette sizin konumunuzla bizimki; sizin değerinizle bizimki Allah katında eşittir. Bunun üzerine bu kimselerin eşit olmadıklarına dair bu âyet nâzil olmuştur. Cenâb-ı Hak müminin Allah katındaki konumunu, onun karşılaşacağı sevabı ve nimetleri; öte yandan fâsığın konumunu ve onun cehennemde karşılaşacağı ebedî azabı bildirmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[45] Veya Cenâb-ı Hak bunu bir başlangıç cümlesi olarak bildirmiştir. Yani aklınızca duyulur âlemde bir başkasına inanıp onu doğrulayan kimsenin onun katındaki değeri ve konumunun onun emrinden çıkıp onu yalanlayanın değeri ve konumu gibi olmadığını bilmektesiniz. Dolayısıyla

---

44 Velîd b. Ukbe'nin Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benim dilim seninkinden daha sade, kılıcım seninkinden daha keskin ve savaş birliklerini senden daha iyi dağıtırım. Bunun üzerine Hz. Ali ona şöyle demiştir: Sus. Sen fâsıksın. Böylece Cenâb-ı Hak "iman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler" meâlindeki âyeti indirmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *Fedâilü's-sahâbe*, II, 756; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 625; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 280; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, V, 140; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 705-706).

45 el-Câsiye, 45/21.

fâsık olup Allah'ın emrinden çıktığınız halde nasıl olur da Allah katında eşit olduğunuzu ummaktasınız? Halbuki onlar O'na karşı sadıktırlar. *Bu hususta en doğrusunu bilen Allah'tır.*

Hâricîler ve Mûtezile şöyle demektedir: Eğer dediğiniz gibi fâsık kişi mümin olsaydı, âyetteki bu açıklamanın bir anlamı olmazdı. Dolayısıyla bu beyan, fâsığın mümin olmadığını göstermektedir. Zira Cenâb-ı Hak bunların eşit olmadıklarını bildirmiştir. Müminin varacağı yer cennettir ve orada ebedî kalacaktır. Fâsığın ise varacağı yer cehennemdir ve belirtildiği gibi orada ebedî kalacaktır. Eğer sizin dediğiniz gibi olsaydı bu ikisi eşit olurdu. Veya onlar buna benzer gerekçeler ileri sürmüşlerdir.

Onlara şöyle cevap verilir: Biz ve siz bu âyette belirtilen fâsığın mümin olmadığı ve müminle de eşit konumda bulunmadığında görüş birliği içerisindeyiz. Çünkü Cenâb-ı Hak fıskı imanın karşıtı olarak bildirmiştir. Bunun delili âyetin sonudur. Zira O, şöyle buyurmuştur: **İnkâr ettiğiniz cehennem azabını tadın!** Cenâb-ı Hak burada inkârdan bahsetmiştir. Yalanlama imanın ve doğ-
284 rulamanın karşıtıdır. **[§]**İmanın ve tasdik etmenin karşıtı olarak bildirilen her fısk, küfür ve inkâr demektir. Dolayısıyla böyle bir kişi mümin olmaz. Fakat imanın ve tasdik etmenin karşıtı olarak değil aksine bunun dışındaki kötülükler ve günahların karşıtı olarak bahsedilen fıska bakın bakalım, onun için bu âyette zikredilen mutlak azap vâdi olur mu? Görülmez mi ki imanın karşıtı olarak bildirilen kötülük inkârdır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir"[46]. Buna göre imanın karşıtı olarak belirtilen fısk inkâr demektir ve hiçbir şekilde müminle bir eşitlik söz konusu değildir. Fakat imanın karşıtı olarak belirtilmeyen fıskta ise eşitliğin olması mümkündür. Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir kimsenin günahını bağışlaması, kötülüğünü örtmesi ve onu cennete koymasını ifade eder. Nitekim O, meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar"[47]. Yine O bunun dışındaki âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız"[48]; "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[49]. Bu durum Allah'ın dilemesine bağlıdır. O, dilerse azap eder, dilerse onu bağışlar.

---

46 el-Mü'min, 40/58.

47 en-Nisâ, 4/48, 116.

48 en-Nisâ, 4/31.

49 el-Ahkāf, 46/16.

Ashâbü'l-hadis şöyle demektedir: Bu âyete göre bütün itaat amelleri imandandır. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu?** Sonra da bu mümin kimseyi açıklamış ve şöyle buyurmuştur: **İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara huzur içinde kalacakları cennetler vardır.** Cenâb-ı Hak onlara iman etme ve yararlı işler yapma karşılığında cenneti vâdetmiştir. Onlara şöyle denir: Mutlak vâd, iman
edip yararlı işler yapan içindir. [§]Ancak iman edip hiçbir yararlı iş yapma- 285
yanlar için bu mutlak vâdin olduğunu söylemeyiz. Fakat onlar için belirtmiş olduğumuz vâd vardır.

Yine âyette müminin mümin iken yararlı olmayan işler yapabileceğine dair delil vardır. Çünkü onun yararlı olmayan işler yapması söz konusu olmasaydı yararlı işler yapma şartı bir anlam taşımazdı. Bu şart, müminin yararlı olmayan işler yapabileceğini göstermektedir. Bu da, Mûtezile ve Hâricîler'e karşı bir delildir.

Hazır olarak onları bekleyen. Bu beyandaki kavram "nüzûl" (النزول) kökünden gelmektedir. "Nüzül" (النُّزُل) insanın yemesi ve harcaması için hazırlanan nesne demektir.

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْاَدْنٰى دُونَ الْعَذَابِ الْاَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾

21. "Belki dönüş yaparlar diye, onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız."

Onlara o büyük azaptan önce daha yakın azaptan muhakkak tattıracağız. Daha yakın azap hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, Bedir günü öldürülmeleridir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, başlarına gelen kıtlık dönemindeki açlık, darlık ve sıkıntıdır[50]. Bazıları şöyle demiştir: Bu, başlarına gelen musibetlerdir. Bunun örnekleri çoktur. Bununla birlikte bize göre bu azap inkâr sebebiyle görecekleri azap değildir. Çünkü inkâr sebebiyle görülecek azap âhirette olup bu azap ebedîdir, son bulmayacak ve kesin-

50 Mesrûk'tan o da Abdullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kureyşliler Hz. Peygamber'e karşı baskıyı arttırdıkları bir dönemde o, onlara Hz. Yûsuf döneminin kıtlığı gibi bir kıtlık yaşamaları için beddua etmiştir. Bunun üzerine onlara kıtlık ve darlık isabet etmiş öyle ki kemikleri yemeye başlamışlardı (Buhârî, "Tefsîr", 44/2-4; Müslim, "Sıfâtü'l-münâfıkîn", 39-40).

tiye uğramayacaktır. Dünyada görecekleri azap ise inatları ve inkârcı haldeyken işledikleri suçlar sebebiyle görecekleri azaptır. Onlara bu dünyada azap edileceklerdir ki bu azap onlara âhiretteki ebedî azabı hatırlatsın. Böylelikle bu dünyada gördükleri azap âhirette görecekleri azabı gerektirecek fiilleri yapma-
286 larını engellesin. [§]Aynı şekilde Allah'ın bu dünyada onlara verdiği nimetler ve lezzetler her ne kadar geçici olsa da bu nimetler ve lezzetler, âhiretteki ebedî nimet ve lezzetleri onlara hatırlatmak içindir. Bundan dolayı Allah kullarını âhiret hayatına özen göstermeye teşvik etmiş ve birçok âyette kendileri için türlü türlü nimetlerin olduğunu bildirmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır"[51]. Buna benzer âyetler çoktur[52]. En büyük azap da âhiret azabıdır. Bu, kâfir olmanın ve inkâr etmenin karşılığı olan azaptır.

Belki dönüş yaparlar diye. Onların, bulundukları inkâr halinden dönmeye ilişkin mazeretleri kalmasın diye. "Bizim bundan haberimiz yoktu"[53] demesinler diye. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِاٰيَاتِ رَبِّهٖ ثُمَّ اَعْرَضَ عَنْهَا اِنَّا مِنَ الْمُجْرِمٖينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim olabilir? Biz, günahkârlara lâyık oldukları cezayı mutlaka veririz."

Kendisine Rabb'inin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zâlim kim olabilir? Daha zâlim kim olabilir? Yani Rabb'inin âyetleri hatırlatıldıktan ve bunların Rabb'inin âyetleri olduğunu bilip öğrendikten sonra onlardan yüz çevirenden daha zâlim kimse yoktur. Böyle birinden daha zâlim kimse yoktur. O'nun âyetlerinin hatırlatılması, belirttiğimiz gibi, bunların Allah'ın âyetleri olduğunu bilmeleri için onlara hatırlatılması demektir. Buradaki **âyetleri** sözünün, Allah'ın birliğinin delilleri veya peygamberlik delilleri veya yeniden dirilişin delilleri yahut Kur'ân'ın âyetleri mânasında olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

51 ez-Zuhruf, 43/71.

52 Örneğin bk. Fussılet, 41/31.

53 "Rabb'in âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' 'Elbette öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, 'Bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz" (el-A'râf, 7/172).

Biz, günahkârlara lâyık oldukları cezayı mutlaka veririz. Onların buradaki suçu inkâr suçudur. Dolayısıyla Allah onlara inkâr ve yalanlama cezası verecektir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ ف۪ي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَٓائِه۪ وَجَعَلْنَاهُ
هُدًى لِبَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ

23. "Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı vermiştik; ona kavuşma hakkında şüphen olmasın ve biz onu İsrâiloğulları için kılavuz yapmıştık."

Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı vermiştik; ona kavuşma hakkında şüphen olmasın. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Ona kavuşma hakkında şüphen olmasın.** Yani kıyâmet günü ona kavuşma hakkında. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Musâ'nın (a.s.) Tevrat'a kavuşması hakkında şüphen olmasın. Zira Cenâb-ı Hak kitabı -yani Tevrat'ı- gerçek mânada iletti, o da apaçık bir şekilde ona erişti. Bazıları şöyle demiştir: [§]İsrâ 287
gecesinde onun seninle kavuşması hakkında şüphen olmasın. Buna benzer rivayetler vardır. Buna göre Resûlullah (s.a.) İsrâ gecesi gece yürüyüşüne çıkarılmış ve göğe yükseltilmiştir. Hz. Mûsâ ona şöyle şöyle demiştir. Bu rivayetler namazın emredilmesi ve diğer hususlara dair olarak anlatılmıştır[54]. Bu rivayetlerin sâbit olup olmadığını, sabitseler nasıl olduğunu bilemiyoruz. Cenâb-ı Hak ona vahyetmiş ve belirtilen hususları bildirmiş olabilir. Veya Resûlullah'ın bu hadiseyi rüyada görmüş olması da mümkündür -ki peygamberlerin rüyası haktır-. Yahut bu hadise gerçekte nasıl oldu bilemiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz onu İsrâiloğulları için kılavuz yapmıştık. Bazıları şöyle demiştir: Biz Mûsâ'yı (a.s.) İsrâiloğulları için kılavuz yapmıştık. Bu durumda "hâ" zamiri Mûsâ'dan (a.s.) kinâyedir. Bazıları şöyle demiştir: **Yapmıştık.** Yani Mûsâ'ya (a.s.) vermiş olduğu kitabı İsrâiloğulları için kılavuz yapmıştık. Ayrıca **İsrâiloğulları için kılavuz** sözü iki mânaya açıktır. Bunlardan biri beyan anlamıdır. Yani onu İsrâiloğulları için bir açıklama yaptık. O, onlara lehlerinde, aleyhlerinde olan hususları ve Allah'ın onlar üzerindeki haklarını açıklamaktadır. İkinci mâna şudur: **İsrâiloğulları için kılavuz.** Yani onu, İsrâiloğulları için bir çağrı yaptık. Bununla insanları Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine çağırmaktadırlar. İnsanlara nispet edilen hidâyet bu iki mânaya gelir. Yani beyan

54 Buhârî, "Enbiyâ", 5; Müslim, "İman", 263.

ve çağrı mânasına gelir. Allah'a nispet edilen hidâyet ise dört mânaya gelir: Belirtmiş olduğumuz beyan ve çağrı mânaları. Diğer iki mânadan biri tevfik ve yardımda bulunmadır. İkincisi ise onlarda hidâyet fiilinin yaratılmasıdır. Hidâyetin Allah'a nispet edilmesi bu dört mânaya, kullara nispet edilmesi ise belirtmiş olduğumuz iki anlama gelir.

Eğer denilirse ki: Nasıl Hz. Mûsâ hidâyeti İsrâiloğulları'na ait kıldı? Oysa başkasına da hidâyet kaynağı olur. Zira herkesin yaratılışında Allah'ın birliği ve ulûhiyetine şahitlik etme durumu vardır. Buna şöyle cevap verilir: Bu husus, akıl yürütme ve tefekkürle idrak edilir. Fakat O'nun bildirdiği durumda ise bedîhî olarak idrak edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ اَئِمَّةً يَهْدُونَ بِاَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾

288 **[§]*24. "Sabredip âyetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık."***

Onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık. Yani iyilik yolunda önderler. **Buyruğumuzla doğru yolu gösteren** cümlesi şu mânaya gelebilir: Yani insanları emretmiş olduğumuz tevhide çağıran. Bu beyan şu anlama da gelebilir: **Doğru yolu gösteren.** Yani emrettiklerimiz aracılığıyla lehlerinde ve aleyhlerinde olan fiilleri onlara açıklayan.

Sabrettikleri için sözü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Musibetlere ve Firavun'un onlara yönelik eziyetlerine sabretmeleri dolayısıyla. Yani onlar iman etmişler ve korku içerisinde olmalarına karşın insanları buna çağırmışlardır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Hâsılı, Mûsâ'nın kavminden ancak az sayıda insan, Firavun ve adamlarının kendilerine kötülük edeceğinden korka korka Mûsâ'ya iman etti"[55]. Bazıları şöyle demiştir: Taatlara sabrettiklerinden dolayı. "Lemmâ saberû" (لَمّا صبروا) şeklinde şeddeli de okunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu durumda mânası şöyle olur: Onlar da bu hususa sabrettiklerinde doğru yolu göstermişlerdir. Yani kendilerinde bulunan sabırla ötekilere doğru yolu göstermişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: **Sabrettiklerinde.** Yani dünyaya dayanmadıkları ve onunla meşgul olmadıklarında, aksine kendilerine emredilenlere ve sorumlu tutuldukları

55 Yûnus, 10/83.

buyruklara karşı sabrettiklerinde. *En doğrusunu Allah bilir.* **Âyetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman.** Bunların Allah katından ve Allah'ın âyetleri olduklarına iman ettikleri zaman.

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا فٖيهِ
يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Muhakkak ki Rabb'in, ihtilaf edip durdukları meselelerde kıyâmet günü onların arasında hükmünü verecektir."

Muhakkak ki Rabb'in, ihtilaf edip durdukları meselelerde kıyâmet günü onların arasında hükmünü verecektir. Din ve mezhep müntesiplerinin tümü, dinleri ve mezheplerinin farklılığına karşın Allah katından inen ve Allah'ın insanlara benimsemelerini emrettiği dinin bir olduğunda görüş birliği içerisindedirler. Fakat her bir din müntesibi kendi dininin Allah'ın dini olduğunu, kendisinin benimsediği esasların Allah'ın emrettiği buyruklar olduğunu ve diğerlerinin, Allah'ın benimsenmesini emrettiği dininin dışında kalan geçersiz dinler olduğunu iddia etmektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[56]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak
onların arasında hüküm vereceğini ve [§]onlara karşı delil olmak üzere bu 289
dünya hayatında benimsemelerini emretmiş olduğu dini açıklayacağını bildirmiştir. Yoksa zaten Allah, benimsemelerini emretmiş olduğu dini, delillerle ve âyetlerle açıklayıp ortaya koymuştur. Onlar da bunu bilip öğrenmişlerdir. Fakat onlar büyüklenmiş, inat edip, bunu gizlemişler ve insanları ve kendilerine uyanları aldatmışlardır. Böylece Cenâb-ı Hak bu dünyada gizlemiş oldukları ve âhirete dair yaptıkları aldatmaları açıklamaktadır. Onlar için durum bu dünyada ortaya çıkmış ve ayan beyan olmuşsa da Cenâb-ı Hak onlara karşı inatçılıklarını ve büyüklenmelerini ortaya çıkarmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu açıklama âyetin yorumu olmaya uygundur.

اَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فٖى
مَسَاكِنِهِمْ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ اَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

56 el-A'râf, 7/28.

26. "Halen yurtlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nice nesilleri yok etmiş olmamız, onların doğru yolu görmelerini sağlamadı mı? Bunlarda elbette ibretler var. Hâlâ kulak vermeyecekler mi?"

Halen yurtlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nice nesilleri yok etmiş olmamız, onların doğru yolu görmelerini sağlamadı mı? *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır, halen yurtlarında gezip dolaştıkları, başlarına gelenleri izledikleri, kimin helâk edildiğini, kimin kurtulduğunu gördükleri, nice nesilleri yok etmiş olmamız, Mekkeliler'e bir ibret olmaz mı ve bu durum onlar için bir hidâyet ve açıklama vesilesi olarak yetmez mi? Belirtilen nesillerin Mekkeliler için öğüt olması iki yöndendir. Bunlardan biri şudur: Onlar, atalarının şu bulundukları durum üzere olduklarını ve kendilerinin de onları taklit ettiklerini ve kendilerine bunun emredildiğini iddia etmişlerdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onların helâk edilmişlerin değil, kurtulmuş olanların neslinden olduklarını bildirmiştir. Çünkü helâk edilmiş olanlar kökten yok edilmişlerdir. Dolayısıyla bunların tümüyle yok edilmiş olanların soyundan gelmiş olması mümkün değildir. Bu durum, onların, söz konusu kimselerden kurtulanların neslinden geldiklerini göstermektedir. Onlardan inkâr edenler değil, iman edenler kurtulmuştur. Böylelikle Cenâb-ı Hak, inkâr edip inat göstererek helâk olanların değil de iman edene, böylelikle kurtuluşa eren atalarınıza nasıl olur da uymazsınız diye buyurmuştur. İkinci yön şudur: Onlar düşünüp öğüt alırlar. Böylelikle ötekilerin helâk edilmelerinin ve tümüyle yok edilmelerinin sebebinin inkâr etme, peygamberlere karşı inat ve onlara muhalefet olduğunu bilirler. Dolayısıyla inkâr etme ve peygamberlere muhalefet etmeleri sebebiyle ötekilerin başına gelen musibetler, bunları Resûlullah'ı (s.a.) inkâr etme ve ona muhalefette bulunmaktan alıkoyar.

Bunlarda elbette ibretler var. Hâlâ kulak vermeyecekler mi? Bazıları şöyle demiştir: Onların yurtlarında gezip dolaştıkları halde hâlâ düşünüp görmezler mi? Bazıları şöyle demiştir: Ötekiler ve onların başına gelen musibetler hakkında kendilerine söylenenlere kulak vermezler mi? Bazıları şöyle demiştir: **Hâlâ kulak vermeyecekler mi?** Ötekilerin niçin helâk edildiklerini ve tü-
290 müyle yok edildiklerini düşünmezler mi? [§]Böylece bundan kaçınsınlar. Burada işitme düşünmekten kinâyedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir"[57]. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın onları tehdit ettiği musibet haberlerine kulak vermezler mi? Denildi ki: Allah'ın birliğine kulak vermezler mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[57] el-Hac, 22/46.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Görmediler mi ki biz, kupkuru yerlere suyu ulaştırıyoruz da onunla gerek hayvanlarının gerekse kendilerinin yediği ekini çıkarıyoruz. Hâlâ ibret gözüyle bakmayacaklar mı?"

Görmediler mi ki biz, kupkuru yerlere suyu ulaştırıyoruz da onunla gerek hayvanlarının gerekse kendilerinin yediği ekini çıkarıyoruz. Bu âyet onların yeniden dirilişi inkâr etmelerine karşı delil olarak bildirilmiştir. Önceki âyet ise inkâr etmeleri sebebiyle başlarına gelecek azabı inkâr etmeleri ve peygamberlere muhalefette bulunmalarından dolayı bildirilmiştir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bir tür ölü olan kupkuru toprağa suyu ulaştırıp onun canlanmasına kādir olan varlığın, ölümden sonra sizin yeniden diriltilmenize de güç yetirebileceğini hatırlatmaktadır. Zira ölü ve kupkuru toprağın canlandırılmasındaki olağanüstülük ve kudret, inkâr ettikleri dirilişten daha çok olağanüstü değilse de daha az olağanüstü değildir. Dolayısıyla ölülerin diriltilmesine güç yetirmeyi nasıl inkâr edersiniz. Halbuki bunun benzerini ve daha fazlasını görmektesiniz. **Kupkuru yer.** Ebû Avsece şöyle demiştir: Bu, bitkinin bulunmadığı yerdir. "Eradûne ecrâzün" (أرَضون أجراز) ve "erdun ecrâzün" (أرض أجراز) şeklinde kullanılır. Yine İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Kupkuru yer.** Bitkinin bulunmadığı kuru yer demektir. Bu kelimenin çoğulu "ecrâz" (أجراز) şeklinde gelir. Eğer yıllar kurak geçerse "sinûne ecrâz" (سنون أجراز) denilir[58]. Bazıları şöyle demiştir: **Kupkuru yer.** Bitki örtüsünü yiyip bitirdiği yer. Yani bitkinin orada yandığı yer. Eğer bir kadın kısırsa "imraetün cerzâ" (امرأة جرزاء) denilir. Veya buna benzer bir ifade kullanılır.

Yediği. Yani su sayesinde kupkuru topraktan çıktığını bildirdiği ekinden yediği. **Hayvanlarının ve kendilerinin yediği. Hâlâ ibret gözüyle bakmayacaklar mı?** O'nun sizin için ve hizmetinize sunulan hayvanlar için belirtilen
gıdaları çıkarmasındaki kudretine. [§]Veya Cenâb-ı Hak nimetlerini bildirip **291**
şöyle buyurmaktadır: O'nun nimetlerine bakmaz mısınız? Nasıl olur da O'nu inkâr ediyor, başkasına tapıyor ve başkasına şükrediyorsunuz? Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kupkuru yer, hiçbir bitkinin bulunmadığı yerdir.

---

58 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 347.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْفَتْحُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾ قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ
لَا يَنْفَعُ الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اٖيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾

28. "'Eğer söylediğiniz doğru ise bu hüküm ne zaman?' diye soruyorlar."

29. De ki: 'İnkâr edenlere o hüküm günü inanmaları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacak!'"

Eğer söylediğiniz doğru ise bu hüküm ne zaman? diye soruyorlar. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah'ın (s.a.) ashabı şöyle demekteydiler: Rahat edeceğimiz ve nimetle karşılaşacağımız bir günümüz vardır ki -kıyâmet gününü kastediyorlar- bu gün yaklaşmıştır. Mekkeliler demiştir ki: **Bu hüküm günü ne zaman.** Bu beyan, hüküm verme demektir. **Eğer söylediğiniz doğru ise**[59]. Bu günün vuku bulacağına dair. Eğer yeniden dirilme ve kıyâmet günü hak ise o gün tasdik eder ve iman ederiz. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu meâldeki ilâhî beyanı indirmiştir: **De ki:** Ey Muhammed! **Hüküm günü.** Yani hüküm günü inanmaları, inkâr edenlere fayda vermeyecektir. Yeniden dirilişe inanmaları. Bu durum şu sözlerinden dolayıdır: Eğer söyledikleri yeniden diriliş hak ise o gün bunu doğrularız. **Kendilerine mühlet de tanınmayacaktır.** O, şöyle buyurmaktadır: Onlara azap edildiğinde bu azaba dair kendileriyle tartışılmayacaktır.

Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah'ın (s.a.) ashabı Mekke'deyken Mekke'nin kendileri tarafından fethini kendi aralarında konuşuyorlardı. Mekkeliler'den olan kimseler bunu işittiklerinde onlarla alay ediyor ve şöyle diyorlardı: İddia ettiğiniz fethiniz ne zaman? Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur: **Bu fetih ne zaman,** ey Muhammed'in ashabı! Sizin tarafınızdan fethedileceği konusunda **eğer söylediğiniz doğru ise.** Fakat bu görüş gerçeğe uzaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak hemen ardından şöyle buyurmaktadır: **De ki: İnkâr edenlere o hüküm günü inanmaları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacak!** Eğer bu, Mekke'nin fethi olsaydı onların inanmaları kendilerine fayda verecek ve kendilerine mühlet de tanınacaktı. Dolayısıyla bu durum âyetin Mekke'nin fethine hamledilmesinin gerçeğe uzak bir görüş olduğunu göstermektedir. İlk yorum daha uygundur, zira imanın ve mühlet vermenin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Bu dünyada ise bunların hepsi kabul edilmektedir. Böylece ilk

---

59 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 644; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3111; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 712-713.

yorumun daha uygun olduğu oraya çıkmış oldu. Soru, kıyâmet veya hüküm
vermeye dairdi. [§]Ancak rivayette bildirilen hadisenin sâbit olması başka. 292
Buna göre Allah Mekke'nin fethini nasip ettiğinde Hz. Peygamber'i (s.a.) ve ashabını o gün oraya yerleştirdi, müşrikler ise hezimete uğradı ve Mekke'den çıktılar. Orada kalan kaldı ve Hz. Peygamber burayı emin hale getirerek herkese eman verdi. O gece Hâlid b. Velîd, yanında Ebû Katâde el-Ensârî ile birlikte yedi yüz kişiyle geceleyin girdi. Mekke'nin aşağı taraflarında gizlendiler, öyle ki harem bölgesinin ötesine geçtiler. Hz. Muhammed'in ashabıyla alay eden ve "bu bahsettiğiniz fethiniz ne zaman" diyen kimseleri orada bir dağın tepesine sığınmış halde buldular. Bu kimseler Hâlid b. Velîd'i görünce şöyle dediler: İşte Hâlid b. Velîd ve düşmanları. Onunla ötekiler arasında Câhiliye döneminde düşmanlık bulunmaktaydı. Hâlid b. Velîd onlara "Neyiniz var?" dedi. Onlar da "biz müslüman olduk" dediler. O "eğer müslüman olmuşsanız inin" dedi. Bunun üzerine onlar birbirine baktılar ve onlardan biri şöyle dedi: Bana uyun ve buradan inmeyin. Allah'a andolsun ki inerseniz kesinlikle sizi öldürür. Çünkü kesinlikle o Hâlid b. Velîd'tir ve kini onunla birliktedir. Onlar ise "bize yapacak bir şeyi yok, biz müslüman olduk" dediler ve sonrasında indiler. Hâlid b. Velîd onlara silâhla müdahale etti. Ebû Katâde ayrılarak "Burada olanlara yardımcı olmaktan Allah'a sığınırım" dedi. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştı. Bunun üzerine Ali b. Ebû Tâlib'i Hayber ganimetlerinden elde edilen mallardan diyet ödemek üzere onlara gönderdi. O da onlara diyetlerini ödedi. Hatta atların onların korkutması sebebiyle başlarına gelen korku ve askerlerin kırmış oldukları köpek tasının karşılığını dahi gönderdi. Böylece Resûlullah onların hakkı olan her şeyin diyetini ödedi. Buna göre söz konusu durum şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: **De ki: İnkâr edenlere o hüküm günü inanmaları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacak!**[60]

60 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 428-430; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, VII, 285; Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 33-34; Serahsî, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr*, I, 118-181. İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) Hâlid b. Velîd'i Benî Cezîme -böyle söylediğini zannediyorum- üzerine göndermiş ve onları İslâm'a davet etmiştir. Onlar güzel bir şekilde "Müslüman olduk" diyememişler, "Sabe'nâ, sabe'nâ" (صبأنا، صبأنا) demişlerdir. Bunun üzerine Hâlid bunların bir kısmını öldürmüş bir kısmını ise esir almıştır. O şöyle demiştir: Hâlid her bir adamımıza esir vermiş, tâ ki bir gün o, her birimizin esirini öldürmesini emretmiştir. İbn Ömer dedi ki "ona Allah'a andolsun ki ne ben esirimi öldürürüm ne de arkadaşlarımdan biri esirini öldürür". O şöyle devam etmiştir: Bunun üzerine Hz. Peygamber'e (s.a.) gelmişler ve Hâlid'in yaptıklarını ona anlatmışlar. Resûlullah ellerini açarak iki defa şöyle buyurmuştur: "Allah'ım Hâlid'in yaptıklarından sana sığınırım" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 150-151; Buhârî, "Megāzî", 58; Nesâî, "Âdâbü'l-kudât", 17).

فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ اِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

293 [§]***30. "Artık sen onlara aldırma ve bekle. Zaten onlar da bekliyorlar."***

Artık sen onlara aldırma. Ey Muhammed! Onlara tanınan süreye kadar. **Bekle.** Onların başına gelecek azabı. Yani öldürülmeleri ve helâk edilmeleri. **Zaten onlar da bekliyorlar.** Sizin helâk olmanızı. Bazıları şöyle demiştir: Söz konusu güne kadar sen onlara aldırma. Mekke'nin fethini bekle, onlar da senin helâk olmanı bekliyorlar. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Artık sen onlara aldırma.** Yani sana eziyet etmelerinin karşılığını verme. **Bekle.** Bizim onlara vereceğimiz karşılığı. **Zaten onlar da** bunu **bekliyorlar.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ اِنَّ اللّٰهَ
كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١﴾

1. "Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme, Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."

[Hz. Peygamber'e Yönelik Uyarılar]

Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme. Hitabın zâhiri -her ne kadar Resûlullah'a (s.a.) yönelik ise de- bütün insanların muhatap alınması da mümkündür. Görülmez mi ki hemen akabinde Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Rabb'inden sana vahyedilene uy. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır". O, burada genel bir ifade ile bütün insanlara hitap etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka âyetlerde resûlüne hitap etmiş olmakla birlikte başkasını kastetmiştir. Buna göre bunun böyle olması mümkündür. Ancak bu âyette kastedilenin özel olarak Resûlullah olması da uygundur. Bununla birlikte Cenâb-ı Hakk'ın hitap etmiş olduğu konu peygamberden başkasının da müşterek olduğu bir husus ise bütün insanlar söz konusu hitabın ve nehyin kapsamına girerler. Fakat eğer hitabın konusu -kendi canı hakkında öldürülmekten korksa dahi insanlara peygamberliğin tebliğ edilmesi ve peygamberliğe dair hususlar gibi- sadece peygambere has hususlar ise hitap sadece ona yönelik olur, başkası bu hitabın kapsamına girmez. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun vahiylerini iletmemiş olursun"[1].

[§]Müfessirler bu âyet hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları 296
şöyle demiştir: Bu âyet bir grup hakkında nâzil olmuştur. Buna göre Mekke'den Ebû Süfyân b. Harb, İkrime b. Ebû Cehil, Ebu'l-A'ver es-Sülemî'den oluşan bir

[1] el-Mâide, 5/67.

grup Uhud savaşından sonra Medine'ye gelmiş ve münafıkların lideri Abdullah b. Übeyy'i ziyaret etmişlerdir. Hz. Peygamber kendisiyle konuşmalarına izin vermişti. Onlar Hz. Ömer (r.a.) yanındayken Resûlullah'a şöyle dediler: Bizim ilâhlarımız Lât, Uzzâ ve Menât hakkında konuşma, biz de seni tanrınla baş başa bırakalım. Bu durum Hz. Peygamber'e oldukça zor geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi: **Ey Peygamber! Allah'a itaatsizlikten sakın, açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme.** Yine "onların sana verdikleri eziyete aldırma, Allah'a dayan ve güven"[2] ilâhî beyanı da bunlar hakkında nâzil olmuştur. Bazı rivayetlerde şu hadise de geçer: Onlar Hz. Ömer yanındayken Resûlullah'la konuşmuşlar, bunun üzerine Ömer (r.a.) "Yâ Resûlallah! Bana bunları öldürmem için izin ver" demiştir. Resûlullah "hayır ben onlara eman vermiştim" buyurmuştur[3]. Eğer bu mânada ise buradaki nehiy, antlaşma ve eman vermenin bozulması hakkındadır. Eğer ilk mânada ise buradaki nehiy, kendi ilâhları ve bunlara tapmalarına dair konuşmayı bırakması için onun taleplerini yerine getirmeye ilişkindir. Bazıları şöyle demektedir: Şeybe b. Rebîa ve benzeri Mekkeliler Resûlullah'a şöyle dediler: Ey Muhammed! Sana şu kadar mal verelim, seni şöyle şöyle zengin bir kadınla evlendirelim, bizi ve tanrılarımızı rahat bırak. Yoksa münafıklardan falanca kimseler seni öldürecek. Böyle diyerek bir grup isim saymışlardır. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti söz konusu olay hakkında ve Resûlullah'tan talep edip onu davet ettikleri anlaşmaya uymayı yasaklamasıyla ilgili olarak indirdi. Yine O, resûlüne, onlara uymayı terketmekte Allah'a dayanmasını emretti[4]. Bunun aslı belirtmiş olduğumuz şu yorumdur: Eğer bildirilen hususlardaki yasak peygambere özel ise peygamber her ne kadar mâsum olsa da ısmet sıfatı emir ve nehye engel değildir. Bilakis eğer emir ve yasak bir yerde varsa ısmet sıfatı yararlı olur. Zira eğer emir ve nehiy olmasaydı ısmetin bir mânası ve yararı olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

297 **[§]Allah'a itaatsizlikten sakın.** Onlara nübüvveti tebliğ etmeyi terketmekte. **Açık ve gizli inkârcıların sözünü dinleme.** Seni davet ettikleri ve senden istedikleri eyleme veya başka hususlara uymaya dair. **Allah her şeyi bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.** Onların yapmış olduklarını ve yapacaklarını bilmektedir. Yani Allah bilmeksizin değil, onların seni yalanlayacaklarını

---

2 el-Ahzâb, 33/48.

3 bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 31-33; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 334; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 369; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 263-264; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 50.

4 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 199; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 456; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 206; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 718.

ve seni reddedeceklerini bildiği halde seni peygamber olarak göndermiştir. Bu konuda hikmet sahibidir. Yani Allah'ın, onların seni yalanlayacaklarını ve seni reddedeceklerini bildiği halde seni onlara peygamber olarak göndermesi, bunu hikmet dışı bir davranış yapmaz. Allah bu konuda yeryüzü krallarına benzetilmez. Zira onlar birbirlerine mektup ve hediyeler gönderdiğinde eğer gönderici, gönderilen kimsenin bu mektup ve hediyeyi reddedeceğini biliyorsa ve yine de böyle davranıyorsa bu akılsızlık kabul edilir. Çünkü onlar bunları kendi ihtiyaçlarından dolayı gönderiyorlar. Yani göndericinin bir ihtiyacı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kişi reddedileceğini ve yalanlanacağını bildiği halde mektup ve hediye gönderirse bu akılsızlık ve hikmet dışı bir davranış olur. Allah Teâlâ ise peygamberleri insanların yararı ve ihtiyaçlarından dolayı göndermektedir. Dolayısıyla O'nun bu peygamberlerin reddedileceğini ve inkâr edileceğini bilmesi bunu hikmet dışı yapmaz.

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٢﴾

2. "Rabb'inden sana vahyedilene uy. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."

Rabb'inden sana vahyedilene uy. Belirttiğimiz üzere bu hitabın ona özel olması mümkündür. Yine bunun, bir diğer âyette Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği üzere genele hitap olması da mümkündür: "Rabb'inizden size indirilene uyun"[5]. **Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır** ilâhî beyanı buna delâlet etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak, insanların inkâr edeceklerini ve reddedeceklerini ezelî ilmiyle bilmesine rağmen, bu beyanla herkese hitap etmiştir.

وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿٣﴾

3. "Allah'a güven; güvenip dayanmak için Allah yeter."

Allah'a güven. Yani peygamberliği tebliğ etmede Allah'a güvenip dayan, onların eziyetlerinden korkma. **Güvenip dayanmak için Allah yeter.** Yani O, koruyucu olarak yeter. O, seni korur ve sana sıkıntı vermekten onları alıkoyar.

---

5 el-A'râf, 7/3.

Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır"[6].

مَا جَعَلَ اللّٰهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فٖى جَوْفِهٖ وَمَا جَعَلَ اَزْوَاجَكُمُ الّٰٓـئٖى
تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ اُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ اَدْعِيَٓاءَكُمْ اَبْنَٓاءَكُمْ ذٰلِكُمْ
قَوْلُكُمْ بِاَفْوَاهِكُمْ وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِى السَّبٖيلَ ﴿٤﴾

298 [§]***4. "Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır, annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bunlar sizin kendi iddianızdır; hak ve hakikati Allah söyler, doğru yolu da O gösterir."***

[Zıharın Geçersiz Oluşu ve Evlatlıkların Gerçek Oğullar Gibi Olmayışı]

Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demektedir: Bu âyet Ebû Ma'mer denilen bir şahıs hakkında inmiştir. Hafıza ve ezber bakımından insanların en üstünüydü. Derlerdi ki: Onun iki kalbi vardır. Biriyle işitiyor, diğeriyle algılayıp ezberliyor. Bunun üzerine **Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır** meâlindeki ilâhî beyan inmiştir. Yine bazıları benzer şeyler söylemiştir: Bu âyet Ebû Ma'mer hakkında inmiştir. Bu kişi sözleri ezberinden dolayı iki kalpli olarak nitelenmekteydi. Öyle ki Bedir günü müşrikler hezimete uğradığında onların arasında Ebû Ma'mer de vardı. Ebû Süfyân onunla karşılaşır. Bu sırada o, ayakkabısının bir tekini ayağına bir tekini ise eline geçirmişti. Ebû Süfyân ona "ey Ebû Ma'mer insanlar ne yaptı?" diye sorar. O da "hezimete uğradılar" der. Bunun üzerine ona "ayakkabının hali nedir bir teki ayağında öteki elindedir" der. Bunun üzerine Ebû Ma'mer der ki: Farkında değilim. Her ikisinin de ayağımda olduğunu zannediyordum". Bu olayla bildiler ki onun iki kalbi olsaydı ayakkabısını elinde unutmazdı[7]. Buna benzer hadiseler anlatılmıştır. Bununla birlikte bu âyetin nüzûl sebebini bilmiyoruz. İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir ki kendisine bu âyet sorulmuş ve o şöyle cevap vermiştir: Resûlullah

---

6 el-Mâide, 5/67.

7 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 34; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 334; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 335; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 720.

(s.a.) bir gün namaz kılmaktayken kalbine bir düşünce gelmiş[8], bunun üzerine kendisiyle birlikte namaz kılan münafıklar şöyle demişlerdi: Onun iki kalbinin olduğu görülmüyor mu? Bir kalp sizinle birlikte bir kalp ise diğerleriyle birlikte. Bunun üzerine bu âyet indirilmiştir[9]. Bu olayın, âyetin nüzûl sebebi olması uygundur. Bu âyetin, münafıklar hakkında inmiş olması da mümkündür. Buna göre münafıkların Hz. Peygamber ve müminlerle birlikte namaz kılıyor, onlarla uygun içerisinde olduklarını gösteriyor ve "şâhitlik ederiz ki
sen Allah'ın elçisisin"[10] diyorlardı. [§]Sonra öteki inkârcılara dönüyor ve şöyle 299
diyorlardı: "Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz"[11]. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur: **Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır.** Yani göğsünde iki din yaratmamıştır: İman ve münafıklık. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Göğüs boşluğunda iki kalp.** Biri bunun için, biri başkası için iki kalp. Bu âyetin Allah'ın birliğini ve O'nun yaratıcılığını kabul eden müşrikler hakkında inmiş olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[12]. Fakat onlar bununla birlikte putlara tapmaktaydılar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır ki kalbin birisi şirk, birisi iman ve tevhit için olsun. Yani şirki kabul etmek için bir kalp, imanı kabul etmek için bir kalp. Aksine bu ikisinden biri için tek bir kalp yaratmıştır.

Bazıları şöyle demektedir: Bu beyan benzetme mânasındadır. Yani Allah bir kişide iki kalp yaratmadığı gibi aynı şekilde karısına zıharda bulunan kimsenin karısı da haramlıkta annesi gibi olmaz. Kişinin evlatlığı da gerçek oğlu olmaz. Bazıları şöyle demektedir: Bu âyet Hz. Peygamber ve Zeyd b. Hârise hakkında inmiştir. Hz. Peygamber onu evlat edinmişti ve insanlar onu Muhammed'in oğlu Zeyd olarak niteliyordu. Bunun üzerine bu âyetle bu durum yasaklanmıştır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır.** Müfessirlerin çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Bazıları şöyle demektedir: **Evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız**

---

8 "Resûlullah (s.a.) bir gün namaz kılarken namazında hata etmiş ve ondan bir kelime sâdır olmuştur. Bunu işiten münafıklar bu hadiseyi abartarak şöyle demişlerdir: Onun iki kalbi vardır. Onun namazdaki sözünü işitmediniz mi? Onun bir kalbi sizinle bir kalbi de öteki arkadaşlarıyla birliktedir" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 720; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXI, 144).

9 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 268; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 33; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 7; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VIII, 445.

10 el-Münâfikûn, 63/1.

11 el-Bakara, 2/14.

12 Lokman, 31/25; ez-Zümer, 39/38.

yapmamıştır meâlindeki ilâhî beyanın yorumu şudur: Yani Allah bir kişiye nispet edilecek iki nesep varetmemiştir.

300 **[§]**Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Evlatlıklarınız.** Yani evlat edindiğiniz çocukları, nesebinizden olanlar gibi kılmamıştır. Onlar evlat edindiklerini mirasçı yapıyorlardı. **Bunlar sizin kendi iddianızdır.** Yani bu sözleriniz hakikat değil, benzetme ve mecaz anlamında söylediklerinizdir. **Hak ve hakikati Allah söyler**[13].

Bunun aslı bize göre **Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır** meâlindeki ilâhî beyanının yorumu belirtmiş olduğumuz mânadır. Annelerinize benzettiğiniz karılarınızı da gerçek anneleriniz gibi yapmamıştır. Yani bu davranış sizin için helâl ve mübah değildir. **Evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır.** Yani bunu bir sebep yapmamış ve meşru kılmamıştır. Halbuki böyle bir durum fasit nesepte olabilir. Tıpkı iki kişiye ait olan câriyenin çocuk doğurması halinde her ikisinin de çocuğu iddia etmesi durumu gibi[14]. Yine fasit nikâh ve fasit mülkiyet de böyledir. O, bunu böyle yapmamıştır. Yani bunu helâl ve meşru kılmamıştır. Yine bu durum "Allah bahîre ile ilgili bir buyruk koymamıştır"[15] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Yani O, bunu helâl ve meşru kılmamıştır. Halbuki onlar böyle bir davranışta bulunduğunda fiillerinin sonuçları gerçekleşir. Böyle olsa da davranış helâl ve meşru olmaz. **Annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamış, evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır** meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Câhiliye döneminde mevcut olan bu sebebi, Cenâb-ı Hak İslâm'da meşru ve helâl kılmamıştır. Yoksa fasit akitlerde meşru olmayan sebeplerin gerçekleşmeyeceği mânasında değildir. Nitekim belirttiğimiz gibi meşru olmasa da fasit nikâhta nesep sâbit olur. Hasan-ı Basrî **Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Bir kişi "bir nefis bana şöyle yapmamı emrediyor, bir nefis ise başka bir eylem yapmamı emrediyor" diyordu. Bunun üzerine bu âyet inmiştir[16.]

---

13 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 348.

14 "İki kişiye ait bir câriyenin çocuk doğurması halinde ikisi de bu çocuğun babası olduğunu iddia etmesi hakkında ne dersin? Her ikisinden de nesebi sâbit olur mu? Dedi ki: Evet" (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Kitâbü'l-Asl*, IV, 300).

15 "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ile ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar" (el-Mâide, 5/103).

16 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 31; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 8; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3112; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 719.

[§]Allah'ın bir kişide iki kulak ve iki göz yarattığı halde onda iki kalp yaratmamasının hikmeti şudur: Çünkü kulak ve gözle idrak etme müşahede ile olur ve bu organların birbirine yardımı söz konusudur. Fakat kalp ile idrak edilenler içtihatla idrak edilir. İki kalp ise bir meselede içtihat ettiklerinde ihtilaf edebilirler. Dolayısıyla bunlardan biri diğerine karşı çıkabilir. Zira birinin diğerinin aksi bir görüşü uygun görmesi mümkündür. İki kulak ve iki göz ise böyle değildir. Bu sebeple her iki durum birbirinden farklılık göstermiştir. 301

Allah bir kişinin göğüs boşluğunda iki kalp yaratmamıştır. Bu beyanın sebebi, belirtildiği üzere Müseylimetülkezzâb'ın peygamberlik iddia etmesi ve arkadaşlarının bu konuda muvafakat etmesi olabilir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah insanlara iki adamı iki farklı dinle ve iki ayrı şeriatla peygamber olarak göndermez. Öyle ki her biri ötekinin davet ettiği dinden farklı bir dine ve bir birine zıt iki şeriata davet etmiş olsun. Yani Hz. Muhammed (s.a.) ve Müseylimetülkezzâb iki ayrı peygamber olmuş olsun.

Annelerinize benzeterek haram olsun dediğiniz eşlerinizi anneleriniz kılmamıştır. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri belirttiğimiz gibi yasaklama mânasında olmasıdır. Yani eşlerinizi annelerinizin sırtlarına benzetmeyin ve annelerinizin haram oluşu gibi eşlerinizi kendinize haram yapmayın. Bundan dolayı O, şöyle buyurmuştur: "Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar"[17]. İkinci mâna şudur: Sizler eşlerinizi kendinize haram yapsanız da Allah eşlerinizi anneleriniz gibi ebediyen haram kılmamıştır. Aksine O, daha önce kendileriyle ilişki kurup yararlandığınız gibi bu sözlerden sonra da eşlerinizi sizler için kendileriyle ilişki kurulup faydalanılacak hanımlar yapmıştır. Cenâb-ı Hak bunu lütuf ve nimet olarak bildirmiştir. O, bu sözlerinden sonra da eşlerle ilişki kurup yararlanmayı meşru kıldığı ve onları söyledikleri üzere anneleri gibi kılmadığı için kendisine şükredilmesini emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Annelerinize benzeterek** 302
haram olsun dediğiniz eşleriniz. Bu beyanda geçen "el-lâ'î" (اللائى) ile "el-lâtî" (اللاتى) kelimeleri aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Evlatlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Yani evlat edindiğiniz çocukları babalarına yönelik hukuk açısından gerçek oğullarınız yapmamıştır. Bu çerçevede rivayet edildiğine göre bir adam birinin oğlu olduğu-

17 el-Mücâdile, 58/2.

nu iddia ettiğinde bu kişi onun çocuklarıyla beraber ona mirasçı olurdu. Bu Câhiliye döneminde yaptıkları bir uygulamaydı[18]. Yine bu evlatlık söz konusu kişiye nispet edilirdi. Buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Câhiliyede yardım ve destek sebebiyle oğul edindiğiniz kişileri İslâm'da oğullarınız olarak kabul etmemiştir. İkinci mâna şudur: Nispet etme hakkı hususunda **evlatlıklarınızı gerçek oğullarınız yapmamıştır.** Nitekim belirtildiğine göre onlar Zeyd b. Hârise'ye Zeyd b. Muhammed diyorlardı. **Bunlar sizin kendi iddianızdır.** Yani bunlar, sadece sizin kendi aranızda dillerinizle söylediğiniz sözlerdir. **Hak ve hakikati Allah söyler.** Yani onlar sizin gerçek oğullarınız değildir.

Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Hak ve hakikati Allah söyler.** Yani bunun yorumu şu aşağıdaki âyettir:

اُدْعُوهُمْ لِاٰبَٓائِهِمْ هُوَ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ فَاِنْ لَمْ تَعْلَمُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِى الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَٓا اَخْطَاْتُمْ بِهِ وَلٰكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٥﴾

5. "Evlatlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır. Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz. Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir."

Evlatlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır. Allah katında daha adaletlidir. Yani eğer babalarını biliyorsanız onları babalarına nispet ediniz. **Eğer onların babalarını bilmiyorsanız o zaman kendileri sizin din kardeşleriniz ve dostlarınızdır.** Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Onları, dostlarınız, kardeşleriniz veya amcaoğullarınızın isimlerine nispet ediniz. Allah'ın kulu (Abdullah), Allah'ın

---

18 Mücâhid şöyle demiştir: Câhiliye döneminde hor ve hakir bir adam, güç ve şeref sahibi bir kişiye gelir ve ona "ben senin oğlunum" derdi. O da "evet öyledir" derdi. Eğer söz konusu adam bunu kabul eder ve onu evlat edinirse o ailesinin en şerefli kişisi olurdu" (Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 371).

kölesi (Ubeydullah), Rahmân'ın kulu (Abdurrahman) ve benzeri isimlerle efendilerinizin isimleri gibi[19]. Bu beyan hakkında şunu da diyebiliriz: **Sizin din kardeşlerinizdir.** Yani onları kardeşler olarak niteleyiniz. [§]Bu niteleme **303**
kalpte daha değerli ve babalarının isimleriyle isimlendirmeden ve onlara nispet etmekten daha önemlidir. Zira babaları bilme ihtiyacı ve onlara nispet edilme, yazışmada, şahitlikte ve hazır bulunmama durumunda söz konusu olur. Hazır bulunma durumunda ise böyle değildir. **Dostlarınızdır.** Bu ilâhî beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, Zeyd b. Hârise'nin durumu hakkında inmiştir. O, Resûlullah'ın (s.a.) kölesiydi ve insanlar onu "Muhammed'in oğlu Zeyd" olarak nitelemekteydi. Dolayısıyla bu âyetle bu isimlendirme yasaklanmıştır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Eğer onların babalarını bilmiyorsanız**, onları efendilerine nispet ediniz[20]. **Dostlarınızdır** anlamına gelen "mevâlî" (موالى) kelimesinin "el-vilâye" (الولاية) kelimesinden türemiş olması da mümkündür. Tıpkı "müminlerin erkekĺeri de kadınları da birbirlerinin velileridir"[21] ilâhî beyanı gibi. Yine O, şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki müminler kardeştir"[22].

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: Aksetu (أقسط), yani daha adildir[23].

Yanıldığınız hususta size günah yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Eğer babalarını bilmiyorsanız ve onları babaları dışında birine nispet etmekte yanılmışsanız bu hususta size günah yoktur. Aksine günah ve sorumluluk bu hususta kasıtlı davrandığınızda ve onların babalarını bildiğinizde söz konusudur. Sanki Cenâb-ı Hak aralarında evlat edinme ve birbirini kardeş edinmeyi mübah kılmış, fakat babaları dışında birisine nispet etmeyi ve aralarında hukukî durumların zorunlu hale gelmesini mübah kılmamıştır. Buna göre bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) iki kişiyi kardeş yaptığı, bunlardan biri öldüğünde diğerinin asabeden ve aileden olmadığı halde ona mirasçı olduğu nakledilmiştir. Zübeyir, Abdullah b. Mesûd'un kardeşiydi. Onlar Allah'ın dilediği kadar bu durumda devam ettiler. Tâ ki şu ilâhî beyan nâzil olana kadar: "Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muha-

19 Yani falan kişi Allah'ın kulunun (Abdullah) oğludur deyin.
20 Yani falan kişi falanın mevlâsıdır deyin.
21 et-Tevbe, 9/71.
22 el-Hucurât, 49/10.
23 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 348.

cirlerden daha yakındırlar"[24]. Bazıları şöyle demiştir: **Yanıldığınız hususta**
304 **size günah yoktur.** [§]O şöyle buyurmaktadır: Böyle olduğunu düşündüğün için birini babası dışında birine nispet edersen. **Fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz.** O şöyle buyurmaktadır: Onu bilinçli ve kasıtlı olarak babası dışında birine nispet etmeyin. Fakat yanılarak böyle davranmaya gelince Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmaktadır: O, sizi bundan sorumlu tutmaz. Fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaparsanız sorumlu olursunuz. Bu ilk durum gibidir.

Rivayet edilir ki Hz. Ömer (r.a.) bir adamın "Allahım! Benim hatalarımı bağışla" dediğini işitmiş, bunun üzerine ona şöyle demiştir: Bilinçli ve kasıtlı yaptıkların için Allah'tan bağışlanma dile, hata ile yaptıklarından ise zaten sorumlu tutulmazsın". Yine o şöyle diyordu: Sizin hakkınızda hatadan korkmuyorum, ama kasıtlı ve bilinçli yaptıklarınız hakkında korkuyorum. Sizin hakkınızda fakirlikten korkmuyorum, fakat sayınızın çoğunluğuyla övünmenizden korkuyorum. Sizin amellerinizi küçük görmenizden korkmuyorum, fakat amellerinizi çok görmenizden korkuyorum[25]. Aynı şekilde İbn Mesûd'un da böyle dediği rivayet edilmiştir[26]. Üç şeyden dolayı âdemoğlunun helâk edilmeyeceği bildirilir. Bunlar hata, unutma ve bir şeyi yapmaya zorlanmadır[27]. Bazıları şöyle demiştir: Buradaki hata, kasıt olmaksızın dile gelen şeydir. Kasıt ise bir davranışın bilinçli bir şekilde yapılmasıdır. Bu, belirtmiş olduğumuz husustur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah çok bağışlayıcı ve ziyadesiyle esirgeyicidir. Yani onların yaptıklarını bağışlayıcıdır.

---

[24] Bir sonraki âyet-i kerîme. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 38; Beğavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, VI, 319; Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 17-18; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 120.

[25] Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 31; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 223. Aynı şekilde Resûlullah'tan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Sizin hakkınızda fakirlikten korkmuyorum, fakat sizin hakkınızda çoklukla övünmekten korkuyorum. Sizin hakkınızda hatadan korkmuyorum, fakat sizin hakkınızda bilinçli ve kasıtlı yaptıklarınızdan korkuyorum (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 308).

[26] "Abdullah şöyle demiştir: Sizin hakkınızda hatadan korkmuyorum, fakat bilinçli ve kasıtlı yaptıklarınız hakkında korkuyorum. Sizin amellerinizi küçük görmenizden korkmuyorum, fakat amellerinizi çok görmenizden korkuyorum" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIX, 164).

[27] "Katâde şöyle demiştir: Âdemoğlu üç şeyden dolayı helâk edilmez: Hata, unutma ve bir şeyi yapmaya zorlanması (Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 31). Resûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah ümmetimden hata, unutma ve zorla yaptırılan şeyin sorumluluğunu kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talâk", 16. Ayrıca bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 433-434).

اَلنَّبِيُّ اَوْلٰى بِالْمُؤْمِنٖينَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ وَاَزْوَاجُهُٓ اُمَّهَاتُهُمْ وَاُولُوا
الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلٰى بِبَعْضٍ فٖى كِتَابِ اللّٰهِ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ
وَالْمُهَاجِرٖينَ اِلَّٓا اَنْ تَفْعَلُٓوا اِلٰٓى اَوْلِيَٓائِكُمْ مَعْرُوفًا كَانَ ذٰلِكَ فِى
الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٦﴾

[§]*6.* ***"Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında*** (mirasçılık bakımından) ***birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır."*** 305

[Peygamberin Eşlerine Dair Hükümler ve Mirasta Kan Bağının Esas Oluşu]

Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır. Bazıları şöyle demiştir: Peygamber onlara birbirlerine olan yakınlıklarından daha yakındır. Tıpkı "kendinizi öldürmeyin"[28] meâlindeki ilâhî beyan gibi. Yani birbirinizi öldürmeyin. Zira aklı başında olan hiç kimse kendini öldürmez. Yine bu, "evlere girdiğinizde kendinize selâm verin"[29] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Yani kişinin kendisine selâm vermesi değil, aksine belirttiğimiz gibi insanların birbirine selâm vermesi demektir. Buna göre **peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır** meâlindeki ilâhî beyan bu mânadadır. Yani onların birbirlerine olan yakınlıklarından daha yakındır. Ayrıca bu beyan şu mânaya da gelebilir: Peygamber itaat edilme, saygı görme ve yüceltilmeye, onların kendilerinden daha lâyıktır. Yani o, yüceltilmeye, saygı gösterilmeye ve itaat edilmeye başkalarından daha lâyıktır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Peygamber, onlara daha merhametli ve şefkatli davranmaya daha lâyıktır. Yani o, onlara karşı kendilerinden daha merhametli ve daha şefkatlidir. O, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini nitelediği merhamet ve şefkat üzeredir. Nitekim O, meâlen şöyle buyurmuştur: "Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur"[30]. İnsanların içerisinde başkalarının yapmış olduğu günahın peygambere ağır geldiği gibi kendisine ağır geldiği hiç kimse

---

28 en-Nisâ, 4/29.

29 "Evlere girdiğinizde, Allah katından Mübârek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin" (en-Nûr, 24/61).

30 et-Tevbe, 9/128.

yoktur. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Onlara daha yakındır. Yani onu kendilerinden ve evlatlarından daha fazla sevmektedirler. Bu sevgi tercihe dayalı bir sevgidir. Bu sevgi kalbin meyletmesinden doğan bir sevgi değildir. Çünkü kalbin meyletmesi tabii bir durumdur. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği riva-
306 yet edilmiştir: [§]"Sizden biriniz ben kendisine, canından, çocuklarından ve ailesinden daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz". Veya buna benzer bir söz söylemiştir[31]. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Peygamber, âhirette şefaat etmesi vesilesiyle onlara daha yakındır. O, onlara şefaat edecek, böylece amelleriyle değil, bu şefaatle cehennemden kurtulacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı mushaflarda âyet şöyledir: "en-Nebiyyu evlâ bi'l-mü'minîne min enfusihim ve huve ebun lehum ve ezvâcuhû ummehâtühum" (النى اولى بالمؤمين من انفسهم وهو اب لهم وازواجه أمهاتهم) "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır. O, onların babasıdır. Eşleri de onların anneleridir". Übey, İbn Mesûd ve İbn Abbâs'ın mushaflarında böyledir[32]. O, onların babasıdır. Yani merhamet ve şefkatte böyledir. Veya itaat edilme, yüceltilme, saygı duyulma ve benzeri konularda o, onların babası konumundadır.

Eşleri de onların anneleridir. Müfessirler şöyle demiştir: **Eşleri de onların anneleridir.** Haram olmakta. Yani onların peygamber eşleriyle evlenmesi anneler gibi ebedî olarak haramdır. Fakat bu hüküm Hz. Peygamber'in vefatından sonra olması gerekir. Hayatında ise o, eşlerinden birini boşadığında boşadığı hanım diğer müslümanlara helâl olur. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım"[33]. Eğer onlar başkasına helâl olmasaydı onlara güzel bir şeyler verilip sonra da onların serbest bırakılmasına dair beyanın bir mânası olmazdı. Dolayısıyla bu haramlık, Resûlullah'ın (a.s.) vefatından sonra olması gerekir. Bu hüküm Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanıdır: Kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz[34]. Cenâb-ı Hak bunu ondan sonrası için şart koşmuştur ki onlar âhirette peygamberin eşleri olsunlar. **Eşleri de onların anneleridir**

---

31 "Sizden biriniz ben kendisine babasından, evladından ve bütün insanlardan daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz" (Buhârî, "İman", 8; Müslim, "İman", 69, 70.) "Sizden biriniz ben kendisine nefsinden daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 233).

32 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 32; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 16; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 488; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 119; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 729. Bu şâz bir kırâattir.

33 el-Ahzâb, 33/28.

34 "Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz" (el-Ahzâb, 33/28).

meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: [§]Yani peygamberin eşlerinin 307
haram oluşu ve onların konumu kendilerinin anneleri gibidir. Peygamberin eşleri bunu, Resûlullah'ın (s.a.) onlara karşı saygınlığı ve konumu dolayısıyla hak etmektedirler. Batınîler ise şöyle demektedir: **Eşleri de onların anneleridir** sözünde Cenâb-ı Hakk'ın burada peygamberin eşlerini murat etmediğine delil vardır. Görmez misin ki onların çocuklarıyla evlenmek insanlar için helâldir. Eğer onlar anne olsaydılar bu durum helâl olmazdı. Çünkü onlarla diğer insanlar kardeş ve kız kardeş olurlardı. Dolayısıyla bu evlilik helâl olduğuna göre durum bizim belirttiğimiz gibidir". Bu onların sözleridir. Fakat bu görüşün cevabı belirtmiş olduğumuz yorumdur. Şöyle ki Cenâb-ı Hakk'ın onları anne olarak isimlendirmesi mümkündür. Yani onların konumu ve evliliğin haram oluşu gerçek annelerin konumu gibidir. Bu durum, Resûlullah'ın saygınlığı ve konumu sebebiyledir, bu, mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak, hakikatte ölü olsalar da şehitlerin kendi katında diri olduklarını bildirmiştir[35]. Bu, onların değerlerinin yüceliği ve Allah katındaki konumları sebebiyledir. Buna göre peygamberin eşleri için anneler nitelemesi belirtmiş olduğumuz mânaya göre anlaşılmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine daha yakındırlar. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ın kitabında.** Yani Allah'ın hükmünde. Tıpkı "Allah'ın size emri budur"[36] sözü gibi. Yani Allah'ın size yönelik hükmü budur. Bazıları şöyle demiştir: **Allah'ın kitabında.** Yani indirmiş olduğu kitapta. Bu, işte buradakidir. Aynı şekilde şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı"[37]. Onlara yazılanlar, hemen peşi sıra bildirilen hükümlerdir.

[§]**Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık ba- 308
kımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar** ilâhî beyanı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Başlangıçta miras hukuku, muhacir müminlerden kan bağı ve akraba-

---

35 İmam muhtemelen şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169).

36 "Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı" (en-Nisâ, 4/24).

37 el-Bakara, 2/180.

lık bulunanlar arasında geçerliydi. Eğer kişi hicret etmeyen müminlerden ise muhacir olan oğlu, babası, kardeşi ve diğer akrabaları ona mirasçı olamıyordu. Bunlardan biri öldüğünde ancak muhacir müminlerden olduğunda birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Buna göre **dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır** meâlindeki ilâhî beyanının yorumu şöyle olur: Yani müminlerden hicret etmeyen dostlarınıza bir miras vasiyet etmeniz başkadır. Bu yorumu yapan şöyle demektedir: Bu âyet, Enfâl sûresinde bildirilen âyetle neshedilmiştir, o da şu ilâhî beyandır: "Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır"[38]. Bu âyette Cenâb-ı Hak, müslüman olduktan sonra onların hicret edip etmediğinden bahsetmemiştir. Kâfir olana gelince o, müslümana mirasçı olmaz. Rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Müslüman kâfire mirasçı olmaz; kâfir de müslümana mirasçı olmaz". Yine o, şöyle buyurmuştur: "Farklı din müntesipleri birbirine mirasçı olamaz". Bazıları bu beyanın yorumunun şöyle olduğunu söylemiştir: **Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar.** Onlardan yakın akraba olanlar. Yani mümin ve muhacirlerden aralarında kan bağı olanlar arasından en yakın olanlar, daha uzak olanlardan miras hukuku açısından birbirlerine daha yakındırlar. Yani onlardan kan bağı itibariyle yakın olanlar, daha uzak olanlara göre birbirlerine daha yakındırlar. **Dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır.** Bu yoruma göre bu beyan şu mânaya gelir: **Dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır.** Size akrabalık bakımından uzak olan dostlarınıza. **Lütuf**. Bir vasiyet veya başka bir şey, bu da iyiliktir. Böylece miras, müminler arasında en yakından başlayarak akrabalar için olmaktadır. Uzak kimseler için miras söz konusu değildir. Dolayısıyla Enfâl sûresindeki âyet ile buradaki âyet mâna bakımından aynı olmaktadır. Buna göre akrabalık bağı olanlardan en yakın olan kimseler başkalarına göre miras hukuku açısından daha yakındır-
309 lar. **[§]**Bazıları şöyle demektedir: Bu âyet onlarda mevcut olan kardeş edinme yoluyla mirasçılığı neshetmek üzere inmiştir. Çünkü Hz. Peygamber iki kişiyi kardeş yapıyor, bunlardan biri vefat ettiğinde asabe olan akrabaları değil de diğeri ona mirasçı oluyordu. Söz konusu âyet ile neshedilinceye kadar bu hüküm böyle devam ediyordu[39]. Buna göre **dostlarınıza lütufta bulunmanız başkadır** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelir: Bu, onların Resûlullah'ın aralarında kardeşlik ilan ettiği kimselere iyilikte bulunmalarıdır.

---

38 "Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihad edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında yakın akrabalık bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir" (el-Enfâl, 8/75).

39 bk. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 38; Beğavî, *Me'alimu't-tenzîl*, VI, 319. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 17-18; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 120.

Âyette bildirilen kan bağı bulunanların (ülü'l-erhâm) kim olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanda bildirdiği kimselerdir: "Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder"[40]. Bu âyetin sonuna kadar bildirilen kişilerdir. Bazıları şöyle demiştir: Onlar değildir. Bu âyette bildirilen kimseler, Cenâb-ı Hakk'ın miras paylarını açıklamış olduğu kişilerdir. Diğerleri ise **aralarında kan bağı bulunanlar birbirlerine daha yakındırlar** meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen kimselerdir. Bunlar yakınlık derecelerine göre mirasçı olurlar. Ebû Hanîfe böyle söylemektedir: Aralarında kan bağı bulunanlar (ülü'l-erhâm) yakınlık derecesine göre mirasçı olanlardır. Bunlar asabe gibi değildir. Çünkü örneğin kız, şüphesiz amcaoğlundan daha yakındır. Miras payının yarısı kızındır, kalan ise amcaoğlunun olur.

Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır. Bazıları şöyle demiştir: Levh-i mahfûz'da müminlerin miras hukuku açısından daha önce karşılıklı mirasçı oldukları kimselere göre birbirlerine daha yakın oldukları kayıt altına alınmıştır. Bazıları şöyle demiştir: **Kitapta.** Yani Tevrat'ta zenginin fakire destek olması için İsrâiloğulları'nın Levi b. Yâkub oğullarına iyilik yapması yazılıydı[41]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيّٖنَ م۪يثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَاِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى
وَع۪يسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَاَخَذْنَا مِنْهُمْ م۪يثَاقًا غَل۪يظًاۙ ﴿٧﴾

[§]*7. "Hani bütün peygamberlerden; senden, Nuh'tan, İbrahim'den,* 310
Mûsâ'dan, Meryem oğlu Îsâ'dan sadakat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık."

[Allah'ın Peygamber'lerden Söz Alması]

Hani bütün peygamberlerden; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Mûsâ'dan, Meryem oğlu Îsâ'dan sadakat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak özel olarak bu peygamberleri bildirmiştir, çünkü peygamberlerden şeriat sahibi olanlar bunlardır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "O, Nuh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din yaptı

---

40 en-Nisâ, 4/11.

41 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 376.

ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz"[42]. Fakat O, başka bir âyette bu bahsedilenlerin dışında da şeriat sahibi peygamberlerin olduğunu gösteren buyruklarını bildirmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrahim'e, İsmâil'e, İshak'a, Yâkub'a, torunlara, Îsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârun'a ve Süleyman'a vahyettik. Dâvûd'a da Zebur'u verdik"[43]. Bu peygamberlerden söz alınmasına dair bunların özel olarak belirtilmesi, bunların ülü'l-azm peygamberler olmaları sebebiyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[44]. Bu beyanın özel olarak belirtilen peygamberlerin tahsisi mânasında değil, aksine bununla tümünün kastedilmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlardan söz alınmasına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onların birbirlerini müjdelemelerine dair Cenâb-ı Hak onlardan söz almıştır. Nuh (a.s.) İbrahim'i (a.s.), İbrahim (a.s.) Mûsâ'yı (a.s.), Mûsâ (a.s.) Îsâ'yı (a.s.), Îsâ (a.s.) Hz. Muhammed'i (s.a.) müjdeler. Bazıları şöyle demiştir: Birbirlerini tasdik etmeleri, Allah'a kulluğa davet etmeleri ve toplumlarına nasihatte bulunmaları için onlardan söz almıştır. Onlardan söz alındığına dair bildirilen haberin, bunun peşi sıra bildirilen durum sebebiyle olması da mümkündür. O da şudur: "(Allah bu sözü aldı) ki, bu sadık kulları sadakatleri hakkında sorumlu tutsun"[45]. Cenâb-ı Hak peygamberliği tebliğ etmekte onlardan bu sözü aldı ki tebliğ etmekte sadık olduklarına dair onları sorumlu tutsun. **Onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık.** Çünkü firavunlara ve Allah'ın düşmanlarına peygamberliği tebliğ etmek zordur, tehlikeleri çoktur ve bunda canı yitirme söz konusudur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği şu buyruktur: "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmez"[46].

---

42 "O, Nuh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir" (eş-Şûrâ, 42/13).

43 en-Nisâ, 4/163.

44 el-Ahkāf, 46/35.

45 Bir sonraki âyet-i kerîme.

46 el-Mâide, 5/67.

لِيَسْـَٔلَ الصَّادِق۪ينَ عَنْ صِدْقِهِمْۚ وَاَعَدَّ لِلْكَافِر۪ينَ عَذَابًا اَل۪يمًا ﴿٨﴾

[§]***8.*** **“**(Allah bu sözü aldı) ***ki, bu sadık kulları sadakatleri konusunda so-*** 311
rumlu kılsın. O, inkâr yolunu seçenlere de acı veren bir azap hazırlamıştır.”

(Allah bu sözü aldı) ki, bu sadık kulları sadakatleri konusunda sorumlu kılsın. Doğruluk daha fazla verilen haberlerde söz konusu olur. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Gerçeği getiren kişi ve onu tasdik eden kimse”[47]. Bu, Kur’ân’dan ve bunun dışında onlara verdiği haberlerdir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: “Rabb’inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır”[48]. Verdiği haberlerde doğruluk, hükmünde adalet. Ayrıca verdiği haberlerdeki doğruluk ve hükmündeki adalet dolayısıyla O, Kur’ân’ı bir keresinde doğru, bir defasında adil, bir keresinde de hak olarak nitelemiştir[49]. Hak olma iki durumu da birleştirmektedir. Yani hem haberlerde hem de hükümde. Doğruluk ise özel olarak haberlerde, adalet de hükümde olur.

Yine Cenâb-ı Hakk’ın sadık kullarını -ki onlar peygamberlerdir- sadakatlerinden sorumlu tutmasını iki şekilde açıklamak mümkündür. Bunlardan biri şudur: Onlara emretmiş olduğu gibi toplumlarına yönelik tebliğlerinden onları sorumlu tutar. Ayrıca muhataplara bildirmelerine dair tevdi ettiği görevde onları sorumu tutar. Yani tebliğ ettiniz mi? Ve onlara bildirdiniz mi? İkincisi şudur: Muhatapların onlara icabet edip etmediklerini onlara sorar. Yani davet ettiğiniz hususlara icabet ettiler mi? Çünkü onların bir kısmı peygamberlere icabet etmişler ve onları doğrulamışlardır. Bir kısmı ise icabet etmemiş ve doğrulamamıştır. Dolayısıyla icabet eden hakkındaki soru onaylama, icabet etmeyen hakkındaki soru uyarı ve kınama mânasındadır. O, her iki kesimi de sorgulayacaktır: Peygamberlere tebliğ konusunda; kendilerine peygamber gönderilen topluma da icabet edip etmedikleri konusunda. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız”[50]. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, inkâr yolunu seçenlere de acı veren bir azap hazırlamıştır. İcabet etmeyi ve doğrulamayı terkettikleri için.

---

47 ez-Zümer, 39/33.
48 el-En‘âm, 6/115.
49 Örneğin bk. es-Secde, 32/3.
50 el-A‘râf, 7/6.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَٓاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ر۪يحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرًاۚ ﴿٩﴾

9. "Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi."

[Müminlerin Savaşla İmtihanı]

Ey iman edenler! Allah'ın size şu lütfunu hatırlayın: Üzerinize düşman ordusu gelmişti de onların üzerine şiddetli bir fırtına ve göremediğiniz bir ordu göndermiştik. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki O, şöyle buyurmaktadır: Allah'ın size destek vermeye ve sıkıntıyı sizden gidermeye dair bahşet-
312 tiği nimetlere şükredin ve nimetlerini güzel bir şekilde anın. [§]Ayrıca kendilerine bahşetmiş olduğu nimetleri anma emrinde çeşitli hikmet ve deliller mevcuttur. Bunlardan biri şudur: Bu, söz konusu selefin ve sahâbenin dine dair çektiği sıkıntılar ve başlarına gelen büyük imtihanlar -nitekim bu yolla bu dini bize ulaştırmışlardır- konusunda bize bir hatırlatmadır ki biz bu dini zâyi etmeyelim. Aksine bizim de onu korumamız, ona tutunmamız ve bu hususta onların tahammül ettikleri gibi bizim de tahammül etmemiz gerekir. İkincisi bunda onlara yönelik bir mûcize vardır. Buna göre onların tümü -yani onlar ve düşmanları- birlikteyken onlara fırtına ve melekler gönderilmiş, bunlarla müminler değil de düşmanları helâk edilmişlerdir. Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bana sabâ rüzgârıyla yardım edildi; Âd kavmi de debûr rüzgarıyla helâk edildi"[51]. Bu, büyük bir mûcizedir. Üçüncüsü şudur: Cenâb-ı Hak, kendi canları hakkında ümitsizliğe düştükleri, helâk olmaya yaklaştıkları ve canlarının ellerinden çıkacağı bir sırada onlara gönderdiği yardımı hatırlatmaktadır. Çünkü düşman onları kuşatmıştı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi". Nihayetinde onların durumu Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu şu hale gelmişti: "Korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz"[52]. Veya Cenâb-ı Hak onlara, geri

51 Buhârî, "İstiskâ", 26; Müslim, "Salâtü'l-istiskâ", 17.

52 Bir sonraki âyet-i kerîme.

dönmeyecekleri ve kaçmayacaklarına dair verdikleri sözleri hatırlatmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi ve Allah'a verilen sözün yerine getirilmesi gerekirdi"[53]. Cenâb-ı Hak, onların durumu âyette bildirilen bir haldeyken, düşmanlarına karşı onlara yardım etmeye ve kurtulmalarını sağlamaya yönelik olarak kendilerine verdiği büyük nimetlerini onlara hatırlatmaktadır. Bu hadise Hendek savaşındaydı. Düşmanları müminlere karşı üç bölgede bölük bölük toplanmışlar ve bir ay boyunca her taraftan onlarla savaşıyorlardı. Allah bir gece onlara soğuk rüzgâr ve melekler göndermiş ve onları mağlup etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah bütün yaptıklarınızı görmekte idi. Cenâb-ı Hak onları bir gaflet veya yanılma sebebiyle orada düşman onları saracak şekilde terketmediğini, aksine onları büyük bir imtihanla denemeyi dilediğini bildirmektedir. Veya O, şöyle buyurmaktadır: Allah sizin yaptıklarınızı görmektedir. Dolayısıyla O, yaptıklarınızın ve sabretmenizin karşılığını verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ جَٓاؤُ۫كُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ اَسْفَلَ مِنْكُمْ وَاِذْ زَاغَتِ الْاَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللّٰهِ الظُّنُونَا ﴿١٠﴾

[§]*10. "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz."* 313

Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi. Bazıları şöyle demiştir: Vadinin yukarısından ve aşağısından. Denildi ki: Onları bütün taraflardan kuşatmışlardı. Bu beyanın korkudan kinâye olması da mümkündür. Yani düşmanlar öyle bir kuşatmışlardı ki onlar ölümden korkuyorlardı. **Korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti** sözü bu mânaya gelir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu münafıkların niteliğidir. **Gözler kaymıştı.** Yani dışarı fırlamıştı. **Yürekler ağızlara gelmişti.** Duydukları korkunun şiddetinden dolayı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Size karşı pek hasistirler. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün"[54]. Bunun gibi ni-

---

53 el-Ahzâb, 33/15.

54 el-Ahzâb, 33/19.

telemeler mevcuttur. Cenâb-ı Hak Kur’ân’ın birçok âyetinde burada nitelediği vasıflarla onları nitelemiştir. Bu, gerçeğe en uygun olan yorumdur. Bazıları şöyle demiştir: Bu, müminlerin durumuna dair nitelemedir. Yukarıdan ve aşağıdan düşmanlar onları kuşattığından dolayı şiddetli korku onları sardığında gözleri dışarı fırlamış ve yürekleri ağızlarına gelmişti. Bu beyanın benzetme mânasında olması mümkündür. Yani neredeyse böyle olacaktı. Fakat hakikat mânasında olmak üzere bu beyanın, kalplerin yerinden çıkması ve belirtilen noktaya ulaşması anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Gözler kaymıştı.** Yani eğilip kaymıştı. **Yürekler ağızlara gelmişti.** Yani neredeyse korkudan boğaza ulaşacaktı[55]. “Hanâcir” (الحناجر) kelimesi “hancera” (الحنجرة) kelimesinin çoğuludur. Bu, kurbanlığın boğazı demektir.

Bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz. Bazıları şöyle demiştir: Münafıkların bir kısmı farklı zanlara kapılmışlardı. Muhammed ve arkadaşları öldü demekteydiler. Bunun gibi aslı astarı olmayan ve kötü zanlara kapılmışlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!”[56] Bunun gibi sözler söylü-
314 yorlardı. [§]Bu zannın müminlerden olması da mümkündür. Buna göre onlar eksikliklerinden veya aşırıya kaçmaları sebebiyle Allah hakkında zanna kapılmışlardır. Bu durum şu ilâhî beyanlar gibidir: “Huneyn Savaşı’nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız”[57]; “Sizden bozguna uğrayanlar”[58].

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾

11. “İşte o zaman müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar.

Cenâb-ı Hak sonra şöyle buyurmuştur: İşte o zaman müminler büyük bir imtihan geçirdiler. Savaş ve çeşitli sıkıntılarla. **Ve adamakıllı sarsıldılar.** Denildi ki: Oldukça şiddetli eziyetlere mâruz kaldılar. Denildi ki: Şiddetli bir

---

55 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 348.

56 el-Ahzâb, 33/12.

57 et-Tevbe, 9/25.

58 “İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek Halîm’dir” (Âl-i İmrân, 3/155).

şekilde sarsıldılar. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Sarsıldılar.** Sıkıntılara mâruz kaldılar ve korkutuldular. Sarsıntılar musibetler demektir. Bu kelimenin aslı “zelâzil” (الزلازل) sarsmaktan gelmektedir[59].

وَاِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ
وَرَسُولُهُٓ اِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾

12. “Yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar, ‘Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!’ demişlerdi.”

[Münafıkların Savaştaki Tutumları]

Yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar demişlerdi ki. ‘Yine o zaman münafıklar ve kalplerinde bozukluk bulunanlar demişlerdi’. Bu beyanda bildirilen iki grubun da bir olması mümkündür. Bunlar münafıklardır. Fakat buradaki münafıkların, gerçek kendilerine açık hale geldiği halde, peygambere muhalefeti gizleyen ve onu onaylamayı ise açığa vuran kimseler olması da mümkündür. **Kalplerinde bozukluk bulunanlar** ise bu hususta şüphe içerisinde bulunan kimselerdir. Bunlarda gerçek durum tam olarak açık hale gelmemiştir. Bu gruplar dediler ki: **Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş.** Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Allah'ın onlara vâdi memleketlerin fethidir. Bu sözü kâfirler onları -yani müminleri- kuşattıklarında söylemişlerdir. Öteki sözü de münafıklar söylemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْهُمْ يَٓا اَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا
وَيَسْتَاْذِنُ فَر۪يقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ اِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ
بِعَوْرَةٍ اِنْ يُر۪يدُونَ اِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾

[§]***13. Onlardan bir grup, ‘Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak*** 315
değildir, hemen dönün’ diyorlardı. Onlardan bir bölük de, aslında açıkta olmadığı halde, ‘Evlerimiz açıkta ve korumasız’ diyerek peygamberden izin istiyorlardı; bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi.

---

59 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 348.

Onlardan bir grup, Ey Medineliler! diyordu. Denildi ki: Yesrib Medine'dir. Denilir ki: Ey Yesribliler, yani ey Medineliler. Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim Medine'ye Yesrib derse üç defa Allah'tan bağışlanma dilesin. O, Tâbe'dir, o Tâbe'dir"[60]. Bazıları şöyle demiştir: **Onlardan bir grup, Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün diyorlardı.** Bu sözü münafıklar birbirlerine söylemişlerdir. Yani "sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün" sözünü. **Sizin işiniz burada durmak değildir** sözü iki mânaya gelebilir: Bunlardan biri şudur: Bu, şu ilâhî beyanda bildirildiği üzere söyledikleri sözdür: "Allah ve resûlünün vâdleri bizleri aldatmaktan ibaretmiş!"[61] İkinci mâna şudur: **Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün.** Zira onların umduklarına ve beklentilerine ulaşma ümitleri kalmamıştı. Çünkü onlar savaşa mal elde etme gayesi ve ümidiyle katılıyorlardı. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onları nitelediği bir davranıştır: "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder"[62]. Bunun, müminlerin münafıklara söylemiş olduğu söz olması da mümkündür. Eğer müminlerin münafıklara söylemiş olduğu bir söz ise bunun mânası şudur: Onlar münafıkları başarısızlıkları ve korkaklıkları sebebiyle kovmak istemişlerdir ki müminlerin ordusu onların hezimetiyle yenilmesin. Çünkü onlar işi gücü hezimet olan bir topluluktu. Dolayısıyla onlar hezimete uğradığında başkaları da hezimete uğrar. Böylece eğer bu söz müminlerin münafıklara söylediği bir söz ise bunun mânası, münafıkların birbirlerine söyledikleri söz olmasına ilişkin mânadan farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Lâ mekâme leküm" (لا مَقام لكم) mim harfinin mansup okunmasıyla bu beyan için tek seçenek bunun "kıyâm" (قيام) kökünden türemiş olmasıdır. Eğer "Lâ mukāme leküm" (لا مُقام لكم) şeklinde mim harfinin ötresiyle okunursa bu beyan "ikâme", ikamet etme" (اقامة) kelimesinden gelir. Bu, Ebû Avsece'nin görüşüdür. Ebû Ubeyde şöyle demektedir: "Lâ mukāme leküm" (لا مَقام لكم), yani
316 sizin duracağınız yer yoktur. [§]"Lâ mukāme leküm" (لا مُقام لكم), yani sizin için burada ikamet yoktur[63]. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Mekāmetü" (المَقامة),

---

60 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, IX, 267; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 285; Rûyânî, *el-Müsned*, I, 240.

61 el-Ahzâb, 33/12.

62 "Yine insanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir. Böyleleri dünyasını da âhiretini de yitirmiştir ve apaçık hüsran işte budur" (el-Hac, 22/11).

63 "Lâ mekâme leküm" (لا مَقام لكم) cümlesi fethalı okunursa şu mânaya gelir: Burada ikamet edeceğiniz bir yer yoktur (Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 134).

meclis demektir. “Mekāmât” (مقامات) bunun çoğuludur. “el-Mekāmü” (المَقام), iki ayağın bastığı yer demektir. “el-Mukāmü” (المُقام), kişinin ikamet ettiği yer demektir.

Onlardan bir bölük de peygamberden izin istiyordu. Medine’ye dönme izni. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: “Senden izin isteyenler sadece, Allah’a ve âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır”[64]. **Evlerimiz açıkta ve korumasız diyorlardı.** Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: **Evlerimiz açıkta ve korumasızdır.** Yani boş olup içinde kimse yoktur. Bundan dolayı orada hırsızlıktan, alıp soymaktan ve zorbalıktan korkuyoruz. Evlerin açıkta ve korumasız olmasından, askerde olduklarında düşmanların oraya girmesini kastetmiş olmaları mümkündür. Yani bizi üzecek ve bizi bununla meşgul edecek kötü bir akıbet başımıza gelir. Veya buna benzer sözler söylemişlerdir. Bunun üzerine Allah, onların bu sözlerini reddetmiş ve şöyle buyurmuştur: **Aslında evleri açıkta değildir.** Bilakis Allah vâdettiği üzere oraları korumaktadır ki korktukları kötülük ve musibet başlarına gelmesin. **Bunların istediği kaçmaktan başka bir şey değildi.** Yani savaştan.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Evlerimiz açıkta ve korumasızdır.** Yani boştur. Açıkta olmanın aslı örtü ve korumanın ortadan kalkması demektir. Sanki içinde adamın bulunması evler için bir örtü ve koruma olmaktadır. Onlar evlerden çıktıklarında buralar açıkta kalmış oluyorlar. Araplar şöyle demektedir: “A‘vera menzilüke” (أعْوَرَ منزلُك), yani evin örtüsü ortadan kalktı veya duvarı yıkıldı. “A‘vera’l-fârisü” (أعْوَرَ الفارسُ), süvaride kılıçla darbe alacak bir zâf ortaya çıktı demektir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Aslında evler açıkta değildir. Çünkü Allah Teâlâ onları korumaktadır. Fakat onlar kaçmak istiyorlardı[65].

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Evlerimiz açıkta ve korumasızdır.** Düşman karşısında. Bu beyandaki “avret” kelimesi kaygı duyulan mekân demektir.

وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ اَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَاٰتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَٓا اِلَّا يَسٖيرًا ﴿١٤﴾

[§]*14. “Medine’nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerin-* 317
den bozgunculuk yapmaları istenseydi (evlerini düşünmez) ***hiç vakit geçirmeden hemen ona koşarlardı.”***

---

64 et-Tevbe, 9/45.

65 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 348-349.

Medine’nin her tarafından saldırıya uğrasalardı da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi hemen ona koşarlardı. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Yani eğer Medine’nin her tarafından saldırıya uğrasalardı, sonra da şirke çağrılsalardı onlara hemen olumlu cevap verirlerdi. **Hiç vakit geçirmezlerdi.** Yani onlara olumlu cevap vermekten kaçınmazlar, aksine çağrıldıkları gibi onlara olumlu cevap verirlerdi. Bazıları şöyle demiştir: Onlar evlerindeyken etrafından saldırıya uğrasalar, sonra da malları ve ellerindekiler kendilerinden istenseydi, **hemen ona koşarlardı.** Yani bunları onlara verirlerdi. **Hiç vakit geçirmezlerdi.** Cenâb-ı Hak onların münafıklıklarını ve müminlere gizli bir şekilde karşı olduklarını bildirmektedir. Ötekilere istedikleri malları veya dini vermekte ve onları onaylamaktadırlar, ama sizi asla onaylamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Medine’nin her tarafından saldırıya uğrasalardı.** Yani etrafından. **Sonra da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istenseydi.** Yani inkâr etmeleri istenseydi. **Hemen ona koşarlardı.** Yani bunu isteyenlere verirlerdi. **Hiç vakit geçirmezlerdi.** Yani Medine’de. “leetevhâ” (لأتوها) şeklinde med olmaksızın okuyanlar[66], “ona yönelirler” mânasını kastetmişlerdir[67].

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Her tarafından.** Yani etrafından. Bu kelimenin tekili “kutr” (قُطْر) kelimesidir. Sonra da kendilerinden bozgunculuk yapmaları istense. Yani onlara teklif edilse. Bozgunculuk anlamındaki “fitne” burada, onların inkâr etmeleri anlamına gelir.

وَلَقَدْ كَانُوا عَاهَدُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ الْاَدْبَارَ وَكَانَ عَهْدُ اللّٰهِ
مَسْؤُلًا

15. “Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah’a söz vermişlerdi ve Allah’a verilen sözün yerine getirilmesi gerekirdi.”

Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah’a söz vermişlerdi. Bazıları şöyle demiştir: Bazı kimseler Bedir savaşına katılmamışlar ve Allah’ın Bedir savaşına katılan müslümanlara bahşetmiş

---

66 Ebû Câfer, Nâfi‘ ve İbn Kesîr “leetevhâ” (لأتوها) şeklinde elif-i maksûre ile okumuştur. Diğer kırâat imamları ise “leâtevhâ” (لآتوها) şeklinde elif-i memdûde ile okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 356).

67 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 349.

olduğu üstünlük ve değerden uzak kalmışlardı. Bunun üzerine bu kimseler dediler ki: Eğer bir savaşa katılırsak elbetteki savaşırız. Böylece Allah bunu onlara yöneltmiştir. Öyle ki bu savaş Medine'nin kenarındaydı[68]. Bazıları şöyle demiştir: **Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi.** Bu, onların Mekke döneminde Mina'da Resûlullah'la yapmış oldukları akabe biatıdır. [§]Resûlullah bu antlaşmada onlara Rabb'i ve **318**
kendisi için şartlar koşmuştu. Rabb'i için koştuğu şartlar, onların Allah'a kulluk etmeleri, hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıydı. Kendisi için koştuğu şartlar ise ona yardım ve destek olmaları, kendilerini, kadınlarını ve çocuklarını korumuş oldukları her şeye karşı onu da korumalarıydı. Onlar şöyle demişti: Eğer bunu yaparsak ey Allah'ın peygamberi bizim için ne vardır? Resûlullah şöyle demiştir: "Sizin için bu dünyada yardım, öbür dünyada ise cennet vardır". Onlar da "biz bunu yaparız" demişlerdir[69]. Bu husus, şu ilâhî beyanda ifade edilmektedir: **Halbuki bunlar daha önce yeminle Allah'a söz vermişlerdi.** Akabe gecesinde peygambere güç ve izzeti şart koştuklarında yenilmiş bir şekilde ayrılıp dönmeyeceklerine dair söz vermişlerdi. **Allah'a verilen sözün yerine getirilmesi gerekirdi.** Yani Allah âhirette sözü bozan ve yerine getireni sorumlu tutar[70]. Bu ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Allah'a verilen sözün yerine getirilmesi gerekirdi.** İster yerine getirilsin isterse bu söz bozulsun bunun karşılığı verilir. Yani onlar bu sözü yerine getirmenin ve bozmanın karşılığını görürler.

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ اِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ اَوِ الْقَتْلِ وَاِذًا لَا تُمَتَّعُونَ اِلَّا قَلٖيلًا ﴿١٦﴾

16. "Onlara şunu söyle: Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir. Kaçıp kurtulmanız halinde de bundan çok az faydalanabileceksiniz."

Onlara şunu söyle: Ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir. Müfessirler şöyle demiştir: Eğer size ölüm veya öldürülme yazılmışsa bu kaçış size fayda vermez. Bazıları şöyle demiştir: Eğer ecelinizin tamamlanmasını ölüm veya öldürülme olarak belirlemişse ka-

---

68 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 47; Beğâvî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 333.

69 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXII, 620.

70 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 39.

çışınız size fayda vermez. Aksine bu ecel tamamlanır. Bunun aslı şudur: Eğer size ölüm veya öldürülme yazılmışsa bundan kaçış size fayda vermez. Aksine kesinlikle bu başınıza gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi"[71]. Yani kendileri hakkında öldürülme yazılmış olanlar evlerinde dahi olsa kesinlikle gelirler ve öldürülürler.

Kaçıp kurtulmanız halinde de bundan çok az faydalanabileceksiniz. Bazıları şöyle demiştir: Ecelinizin gelişine kadar dünya hayatı çok azdır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Kaçıp kurtulmanız size fayda verse de bundan çok az faydalanabileceksiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ne dersin? Biz onları yıllarca nimetlerden faydalandırmışsak, sonra da kendilerine vâdedilen azap başlarına gelmişse!"[72]

قُلْ مَنْ ذَا الَّذٖى يَعْصِمُكُمْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَ بِكُمْ سُوٓءًا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلِيًّا وَلَا نَصٖيرًا

319 [§]***17. "Şunu da söyle: Allah sizin için bir kötülük dilese Allah'a karşı sizi kim koruyabilecektir? Veya hakkınızda bir rahmet murat etse*** (kim engelleyecektir)***? Bu durumda Allah'tan başka kendilerine ne bir veli ne de bir yardımcı bulabileceklerdir."***

Şunu da söyle: Allah sizin için bir kötülük dilese Allah'a karşı sizi kim koruyabilecektir? Veya hakkınızda bir rahmet murat etse (kim engelleyecektir)? Cenâb-ı Hak bunu **ölümden veya öldürülmekten kaçsanız bile bu kaçış size bir fayda vermeyecektir** meâlindeki ilâhî beyanın akabinde bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle buyurmaktadır: Siz ölümden veya öldürülmekten kaçsanız dahi eğer Allah sizin için bir kötülük ve ölüm dilerse bunu sizden gidermeye hiç kimsenin gücü yetmez. Veya eğer sizin için bir rahmet, kurtuluş ve iyilik dilerse bunu engellemeye hiç kimsenin gücü yetmez. Siz bilmektesiniz ki Allah'tan başka size fayda verecek bir dost, size yardım edecek ve söz konusu hallerin başınıza gelmesini engelleyecek bir yardımcı bulamazsınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 Âl-i İmrân, 3/154.

72 "… yararlandırıldıkları nimetler onlara hiç fayda sağlamamıştır?" (eş-Şuarâ, 26/205-207).

قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَٓائِلِينَ لِاِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ اِلَيْنَا
وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ اِلَّا قَلِيلًا

18. "İçinizden engelleyicileri ve arkadaşlarına 'Bize katılın' diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir."

İçinizden engelleyicileri ve arkadaşlarına "Bize katılın" diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Engelleyiciler. Onlar sizi engelleyenlerdir. **Arkadaşlarına diyenler.** Bazıları şöyle demiştir: Bunlar yahudilerdir. Münafıklara haber göndermişler ve şöyle demişlerdir: Ebû Süfyân ve yanındaki arkadaşlarının eliyle kendinizi öldürmeye sizi sevkeden kimdir? Eğer onlar bu defa size güç yetirirlerse sizden hiç kimseyi sağ bırakmazlar. Biz size şefkat gösteriyoruz. Sizler bizim kardeşlerimizsiniz. Bizler de sizin komşularınızız. Bize katılın. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar münafıklardır. Bunlar birbirlerini engellemişler ve Resûlullah'la birlikte düşmana karşı savaşa çıkmayı yasaklamışlardır. Bunda iki durum vardır. Bunlardan biri peygamberliğin ispatına delil oluşudur. Çünkü onlar bunu kendi aralarında gizlemekteydiler. Sonra O, onlara bunu bildirmiştir ki onlar peygamberin bunu ancak Allah katından öğrendiğini bilsinler. İkincisi onların, içlerinde gizledikleri peygambere muhalefet konusunda ebedî bir tedbir ve korku içerisinde olmalarıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar"[73].

[§]Ebû Avsece şöyle demiştir: **Engelleyiciler.** "el-Müte'avvık" (المتعوق), 320
tutulup engellenmiş demektir. "el-Mu'avvık" (المعوّق) ise başkasını engelleyen, başkasını tutup meneden demektir.

Zaten bunların pek azı savaşa gelir. Yani savaşa ancak riyakârlık ve gösteriş için gelirler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* buradaki azdan kasıt onların isteyerek ve müminlerle birlikte olma isteğiyle gelmemeleridir. Aksine riyakârlık ve gösteriş amacıyla ve müminlerle birlikte olduklarını göstermek için savaşa gelmekteydiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

73 "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır" (et-Tevbe, 9/64).

اَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَاِذَا جَٓاءَ الْخَوْفُ رَاَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ تَدُورُ
اَعْيُنُهُمْ كَالَّذٖى يُغْشٰى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَاِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ
سَلَقُوكُمْ بِاَلْسِنَةٍ حِدَادٍ اَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ اُولٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا
فَاَحْبَطَ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرًا ﴿١٩﴾

19. "(Gelseler de) size karşı nekeslik içindedirler. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır."

Size karşı nekeslik içindedirler. Müfessirlerin çoğunluğu şöyle demiştir: Size infakta bulunmakta cimrilik ederler. Yani hayır yolunda harcamak da dâhil olmak üzere size infakta bulunmazlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: "eş-Şuhhu" (الشُّحّ) aynı şekilde tamahkârlık demektir. O, şöyle buyurmaktadır: Size karşı nekeslik içindedirler. Yani sizinle beraber ganimeti paylaşmakta tamahkârdırlar. Cenâb-ı Hak, onların dünya nimetlerine ilişkin tamahkârlıklarını, dünyaya dayandıklarını ve ona yöneldiklerini bildirmektedir.

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Size karşı nekeslik içindedirler.** Yani size kötülüklerin ilişmesine tamah ederler. Bu kelimenin tekili "şehîh" (شحيح)'dir. Şöyle denilir: "şehha, yeşihhu, şehhan fehuve şehîhun" (شَحّ، يَشِحّ، شَحّا، فهو شحيح). Yani "harasa, yahrisu, hırsan fehuve harîsun" (حَرَص، يحرص، فهو حريص) kullanımı gibidir. Başkası şöyle demiştir: **Size karşı nekeslik içindedirler.** Yani cimridirler, size de Allah yolunda da harcamazlar.

Sonra Cenâb-ı Hak onların korkaklıklarını, başarısızlıklarını ve şiddetli korkularını bildirmiştir. Bu durum, şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: **Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün.** O, onların korkuları ve başarısızlıkları sebebiyle ölümden dolayı kendinden geçmiş kimse gibi olduklarını bildirmektedir. **Tehlike geçince de size sivri dillerini uzatırlar.** Cenâb-ı Hak, ganimetin taksimi-
321 ne dair tamahkârlıklarını ve buna yönelik isteklerini bildirmektedir. [§]Öyle ki onlar ganimetten pay almakta en tamahkâr ve ganimetleri en kötü şekilde

dağıtan topluluktur. Diyorlar ki: Bize verin, bize verin, biz de sizinle beraberdik. Tıpkı “sizinle beraber değil miydik?”[74] ve benzeri ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi. **Hayra karşı nekeslik içinde.** Bazıları şöyle demiştir: Bu onların sözüdür. Yani biz Resûlullah’a (s.a.), dinine ve iyilik yapmaya karşı sizden daha fazla hırs ve tamahkârlık içindeyiz. Yani bu konuda sizden daha hırslı ve istekliyiz. Bazıları şöyle demiştir: **Hayra karşı nekeslik içinde.** Yani ganimetler ve bunlara ulaşmada daha tamahkârız.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Size sivri dillerini uzatırlar.** O, şöyle buyurmaktadır: Size sözle eziyet ederler. Denilir ki: “hatîbün mislekun ve mislâkun” Beliğ hatip (خطيب، مِسْلَق ومِسْلاق). Bu kelimenin bir başka kullanımı “salekūküm” (صلقوكم) şeklinde sâd (ص) harfiyledir[75]. Bu vurmak mânasındadır. Bu şekilde okunmamıştır[76]. Ebû Avsece buna yakın bir görüş söylemektedir: **Size sivri dillerini uzatırlar.** Yani sizi yaralarlar ve size vururlar. **Sivri dilleriyle.** Yani uzun dilleriyle. “es-Selku” (السّلْق) vurmak demektir. “el-Hâtibu’s-sellâku ve el-mislâku”/beliğ hatip (الخاطب السّلّاق والمسلاق) bu kökten türemiştir. Bu, dilin uzun oluşu ve konuşmaya cesaret gösterilmesi demektir.

Cenâb-ı Hak, sonra onların durumunu ve peygambere muhalefet ettiklerini bildirmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: **Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır.** Yani dış görünüş bakımından yaptıklarını. **Bunu yapmak.** Yani onların bu yaptıkları. **Allah için çok kolaydır.** Yani bu davranışları Allah’a bir zarar vermez. Bazıları şöyle demiştir: Kendilerine uyanların ve destekçilerin çokluğuna rağmen, yaptıklarını geçersiz saymak ve onlara azap etmek Allah için çok kolaydır. Bu, Allah için herhangi bir sıkıntı ve zorluk teşkil etmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَحْسَبُونَ الْاَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَاِنْ يَاْتِ الْاَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ
اَنَّهُمْ بَادُونَ فِى الْاَعْرَابِ يَسْئَلُونَ عَنْ اَنْبَٓائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فٖيكُمْ
مَا قَاتَلُوا اِلَّا قَلٖيلًا 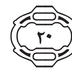

74 “Sizi gözetleyip duranlar; eğer size Allah’tan bir zafer nasip olursa, ‘Sizinle beraber değil miydik?’ derler” (en-Nisâ, 4/141).

75 Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, II, 339.

76 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 349.

322 [§]***20. "Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler. Düşman bir daha geldiğinde ise size ait haberleri uzaktan almak üzere çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. Zaten aranızda da bulunsalardı savaşa çok az katılırlardı."***

Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler. Yani bu münafıklar Hendek savaşında korkularından ve başarısızlıklarından dolayı düşman birliklerinin hâlâ gitmediklerini zannederler. **Düşman bir daha geldiğinde.** Yani düşman yönelip geldiğinde. Çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. Yani bedevîlerin yerinde olmayı, memleketlerini ve yurtlarını terketmiş olmayı temenni ederler. **Size ait haberleri uzaktan almak üzere.** Onların amacı geride kalmak ve savaştan kaçmak, bunun yanı sıra müminlere ne olduğuna dair haberleri almaktı. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur. Eğer sığınacak bir yer, barınacak mağaralar veya girilecek bir kovuk bulsalardı, hemen koşup oraya sokulurlardı"[77]. Onların âdeti böyle davranmaktı. Sonra Cenâb-ı Hak onları dış görünüş bakımından müminleri onaylamaları, gizlilikte ise onlara karşı muhalefet ve düşmanlık etmeleri dolayısıyla başarısızlık ve korkaklıkla imtihan etmiştir. Bu nitelikler bu ölçüde onların dışında kimsede bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bunda müminlere yönelik bir uyarı ve bu gibi davranışlara ve uygulamalara ilişkin bir yasaklama vardır ki onlar ötekilerin sınandığı gibi sınanmasınlar. Yine bu beyanda, birbirleri arasındaki ilişkilerde hakikatte ne olduğuna göre değil, zâhire göre amel edileceği hükmü vardır. Buna göre hüküm icra edilir ki Resûlullah'ın ve ashabının münafıklara yönelik uygulaması böyle olmuştur ve onlar nikâh, akrabalık ve diğer hükümlerde münafıkların gizlediklerine göre değil, açığa vurdukları uygulamalara göre hüküm vermişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zaten aranızda da bulunsalardı savaşa çok az katılırlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Savaşa çok az katılırlardı.** Yani sadece canlarına kastedildiğinde kendilerini korumak için savaşırlardı. Fakat müminleri ve dinlerini korumak için ise savaşmazlardı. Burada azdan kastedilenin şu olması da mümkündür: Yani gerçek mânada hiç savaşmazlar. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onlar hakkında bildirmiş olduğu bir durumdur. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Şayet onlar sizinle beraber sefere çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka katkıları olmayacaktır"[78]. Yani işinizi bozmaktan başka. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

77 et-Tevbe, 9/56-57.

78 et-Tevbe, 9/47.

[§]Bazıları şöyle demiştir: **Düşman birliklerinin hâlâ çekip gitmediklerini zannederler.** Şiddetli korkularından dolayı. Bunlar sözü edilen ve müslümanları engelleyen yahudiler veya münafıklardır. **Düşman bir daha geldiğinde.** Buradaki birlikler Resûlullah ve ashabının düşmanı olan gruplardır. **Çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar.** O, şöyle buyurmaktadır: Korkudan dolayı bedevîlerin arasında bulunmayı arzularlar. **Size ait haberleri uzaktan almak üzere.** O, şöyle buyurmaktadır: Korku ve endişelerinden dolayı her saat müminlerin haberlerini sorarak böyle davranmak istiyorlardı. Cenâb-ı Hak müminlere yönelik de meâlen şöyle buyurmaktadır: **Zaten aranızda da bulunsalardı.** Yani adı geçen kimseler savaşta sizinle beraber bulunsalardı. **Savaşa çok az katılırlardı.** Korku ve zayıflıklarından dolayı sadece taş atarlardı. Veya belirttiğimiz üzere sadece kendi canlarını korurlardı. Başka da bir şey yapmazlardı. 323

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle demiştir: Ahzâb, birlikler demektir. Bu kelimenin tekili “hizb” (حِزْب)’dir. Denilir ki: “hazzebtü’l-kavme” (حزّبت القوم), yani topluluğu bir araya getirdim. “Hazzebtühüm” (حزّبتهم), yani onları bölüp gruplara ayırdım. Bir topluluk bir araya gelerek gruplar haline geldiğinde “tehazzebe’l-kavmu” (تَحَزّب القوم) denilir. Yine “hâulâi hizbî” (هؤلاء حزبى) “bunlar benim grubum” dersin. Yani benim arkadaşlarım ve taraftarlarım. Yine “hâzebenî mühâzebeten” (حازبنى محازبة) dersin. Yani bana tam arkadaşlık etti. **Çöllerde yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı.** Yani çölde bedevîler arasında bulunmayı. “Reculün bâdin” (رجل باد), çölde yaşayan adam demektir. Onlar çölde bedevîlerle beraber bulunmayı isterler.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فٖى رَسُولِ اللّٰهِ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ
وَالْيَوْمَ الْاٰخِرَ وَذَكَرَ اللّٰهَ كَثٖيرًا ﴿٢١﴾

21. “İçinizden Allah’ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.”

[Hz. Peygamber’in En güzel Örnek Oluşu]

Sizin için Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır. Bazıları şöyle demiştir: Buna göre Resûlullah bizâtihî kendisi savaşa katılıyordu, onlar da onunla birlikte katılmışlardır. Onunla birlikte savaşa katılanlar, en güzel şekilde onu ör-

nek almıştır. Bunu yapmayan ise onu örnek almamış olur. İbn Abbâs şöyle der: **Güzel bir örneklik.** Yani elverişli bir hayat tarzı veya benzeri bir mânadadır.[79]

324 [§]Bu gibi ifadeler münafıklardan veya müminlerden sâdır olan hatalar hakkında belirtilir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizin için Resûlullah'ta, yani onu örnek almakta, ona uymakta ve onu takip etmekte güzel bir örneklik vardır. Bu beyan çeşitli yorumlara açıktır. Bunlardan biri şudur: **Sizin için Resûlullah'ta,** yani peygamber olarak gönderilmeden ve kendisine vahiy verilmeden önce, sizin de bildiğiniz güzel ahlâkında, kerem ve izzet sahibi oluşunda ve güvenilirliğinde, **güzel bir örneklik** vardır. Dolayısıyla peygamber olarak gönderilince ona uymayı nasıl olur da terkettiniz? İkinci yorum şudur: **Sizin için vardır.** Yani sizin için oldu. **Resûlullah'ta.** Peygamber olarak gönderilince. **Güzel bir örneklik.** Ona indirilende, ona vahyedilen Kur'ân'da ve sizin görmüş olduğunuz üzere güzel ahlâkında ve kerem sahibi oluşunda. Dolayısıyla size düşen onu örnek almanızdır. Üçüncü yorum şudur: **Sizin için Resûlullah'ta vardır.** Müminlerle bir eşitliği vardır. Yani eğer size getirmiş olduğu ve örneklik ettiği hükümlerde ona uyarsanız onun müminlerle bir tür (iman ve itaatte) eşitlik oluşur. "Üsve" (الأسوة) eşitlik demektir. Bu, tıpkı insanların şöyle demesi gibidir: "Fulânun usvetü ğuremâihi" (فلان أسوة غرمائه), yani mal söz konusu kimseler arasında eşittir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun âyetin yorumu olması uygundur.

Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah'ta Allah'tan korkan, âhiret gününe ve amellerin karşılığının görüleceğine iman eden kimseler için bir örneklik vardır. Münafık olan ve yeniden dirilişe inanmayan kimse için onda bir örneklik olmaz. **Allah'ın lütfuna umut bağlayanlar için** kelâmının şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar için güzel bir örneklik vardır. Bu beyan şu anlama da gelebilir: Sizin için Resûlullah'ta, Allah'a ve âhiret gününe kavuşacağını umanlar için güzel bir örneklik vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'ı çokça ananlar için.** Allah'ı anmanın O'nun nimeti ve lütfuna dair olması mümkündür. O'nu şükürler ve güzel övgüyle anar. Veya O'nun hükümranlığını ve mülkünü anar. Yahut O'nun yüceliğini ve azametini anar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا رَاَ الْمُؤْمِنُونَ الْاَحْزَابَ قَالُوا هٰذَا مَا وَعَدَنَا اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
وَصَدَقَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ اِلَّا اِيمَانًا وَتَسْلِيمًا

79 Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, s. 443.

325
[§]*22. "Müminler düşman kuvvetlerini karşılarında görünce, 'Bu, Allah'ın ve resûlünün bize vâdettiği durumdur, Allah ve resûlü hep doğru söyler' dediler; bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı."*

[Müminlerin Savaş ve Benzeri Zor Durumlar Karşısındaki Tutumları]

Müminler düşman kuvvetlerini karşılarında görünce, Bu, Allah'ın ve resûlünün bize vâdettiği durumdur dediler. Nitekim O, bununla karşılaşacaksınız diye onlara haber vermiştir. Yine "yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar yoksulluk ve sıkıntı çekmişlerdir"[80] meâlindeki beyanda da bu durum bildirilmektedir. Onlar Allah'ın vâdettiği ve haber verdiği durumla karşılaşınca dediler ki: **Bu, Allah'ın ve resûlünün bize vâdettiği durumdur. Allah ve resûlü hep doğru söyler.** Bize bildirdiği vahiylerde söz konusu durum meydana gelmeden ve biz bununla karşılaşmadan O doğruyu söyler. **Bu onların ancak imanlarını arttırdı.** Yani onun onlara vâdedip haber verdiği olaylardan gördükleri ve karşılaştıkları tablolar, onların ancak vâdettiği ve bildirdiği haberlerde Resûlullah'a (s.a.) olan imanlarını ve tasdiklerini arttırdı. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah onlara vâdedip bildirmişti ki Hendek günü şöyle birlikler olacak, şöyle ordular olacak ve sizler o gün şöyle durumlarla karşılaşacaksınız. Dolayısıyla o gün müminler bunu gördüklerinde ve bununla karşılaştıklarında dediler ki: **Bu, Allah'ın ve resûlünün bize vâdettiği durumdur, Allah ve resûlü hep doğru söyler. Bu onların ancak imanlarını ve teslimiyet duygularını arttırdı.** Aynı zamanda bu, Resûlullah'a olan tasdiklerini arttırdı[81]. Çünkü bu durum onun peygamberliğine dair bir mûcize ve delildir. Dolayısıyla bu, onların imanını ve tasdikini arttırmaktadır. **Teslimiyet duygularını.** Yani Allah'ın işine teslim olmalarını ve işlerin neticesini ona havale etmelerini arttırmıştır. Denildi ki: **Arttırdı.** Hendek günü onların başına gelenler. **Ancak imanlarını**. Önceki tasdiklerine ve önceki kesin inançlarına yeni tasdik ve inanç ekleyerek arttırdı. Yine onların Allah'ın emrine teslimiyetlerini de arttırdı. Çünkü söz konusu durumun başlarına geleceğini ezelde Allah onlara yazmıştı. Dolayısıyla onlar da işin neticesini Allah'a bıraktılar ve bu duruma sabrettiler. Bu beyanın asıl mânası belirtmiş olduğumuz yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

80 el-Bakara, 2/214.

81 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 59-61.

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾

23. "Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar; (vâdlerini) ***asla değiştirmediler."***

Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler. Müminlerden bir kısmı. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: **Müminlerden bir kısmı.** Yani size göre mümin olanlar. **Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler.** Bir kısmı ise sözü yerine getirmedi. Bunlar da münafıklardır.
326 Çünkü bu beyanın zâhiri, müminler içerisinde [§]dış görünüş bakımından onlara göre mümin olan bir kısmının sözü, yerine getirmediğine delil teşkil etmektedir. Fakat gerçekte mümin olanlar sözünü yerine getirmiştir. İkinci mâna şudur: "Müminlerden bir kısmı" sözüyle Cenâb-ı Hak, bazı müminleri vermiş oldukları sözü yerine getirmekte bazı müminleri tahsis etmiştir. Bunlar savaşa çıkmışlar ve herhangi bir mazeret ileri sürmemişler, böylelikle bu sözü yerine getirmişlerdir. Bazı müminler ise mazeretlerinden dolayı geride kalmışlar, böylelikle onların bu sözü yerine getirme imkânları olmamıştır. **Kimileri onun yolunda can verdiler** meâlindeki ilâhî beyan bu mânadadır. Yani sözünü yerine getirmiştir. **Kimileri de bekliyorlar.** Mazeretlerinin ortadan kalkıp sözlerini yerine getirmeyi bekliyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı kimseler **Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler** meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle demiştir: Bazı kişiler Bedir savaşını kaçırmışlardı. Onlar "eğer bir savaşla karşılaşırsak kesinlikle buna katılıp gereğini yapacağız" demişlerdi. Ahzâb günü geldiğinde bunlar savaştılar. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: **Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler.** Yani Allah'ın şâhitlik ettiği üzere canlarını verdiler. **Kimileri de bekliyorlar.** Savaşın olacağı başka bir günün gelmesini bekliyorlar ki Allah'a söz verdikleri üzere savaşsınlar. **(Vâdlerini) asla değiştirmediler.** Übeyy'in mushafında şöyledir: "ve minhüm men beddele tebdîlâ" (ومنهم من بدل تبديلا), yani kimileri vâdlerini değiştirmiştir. Bu durumda bu beyan başta sözünü ettiğimiz münafıklara dönüktür[82].

---

[82] İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XI, 92; Bu kırâat İbn Abbâs'a da nispet edilmiştir (bk. İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-vecîz*, IV, 378; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 114).

Kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar. Denildi ki: Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Bazıları Allah'a verdiği sözünü ve adağını yerine getirmiştir. Kimileri de yerine getirmeyi bekliyorlar. Bazıları şöyle demiştir: Kimileri onun yolunda can verdiler. Yani Allah yolunda öldürüldüler. Kimileri de bunu yerine getirmeyi bekliyorlar. Yani can vermeye yakındırlar.

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onun yolunda can verdiler.** Yani öldürüldüler ve ecellerini tamamladılar. Bu âyette geçen "en-nahb" (النحب) kelimesinin aslı söz vermektir. Bir topluluk düşmanla karşılaşmaları durumunda öldürülünceye veya Allah'ın kendilerine fetih nasip etmesine kadar savaşmaya söz vermiştir. Neticede de bu kimseler öldürülmüşlerdir[83].

[§] (Vâdlerini) asla değiştirmediler. Bu, **müminlerden bir kısmı Allah'a** 327
verdikleri sözü yerine getirdiler meâlindeki ilâhî beyan hakkında belirtmiş olduğumuz son yorumu güçlendirmektedir. Mazeretlerinden dolayı savaştan geri kalanlar sözlerini yerine getirememişlerdir. Mazereti bulunmayanlar ise savaşa çıkmışlar ve sözlerini yerine getirmişlerdir. Bunların hepsi Allah'a verdikleri sözde bir değişiklik yapmamışlardır. Çünkü mazeretlerinden dolayı geride kalmışlardır. Bunda ise vermiş olduğu sözü değiştirmek yoktur.

لِيَجْزِيَ اللّٰهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ اِنْ شَٓاءَ اَوْ
يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٤﴾

24.* "**(Böyle oldu ki) ***Allah, sözünde duranları sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin, münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın! Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir."**

(Böyle oldu ki) Allah, sözünde duranları sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin. Sözlerini yerine getirdikleri için. **Münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!** Bu beyan, münafıkların bir kısmının tövbe ettiklerini göstermektedir. Zira O, şöyle buyurmuştur: **Münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!** Münafık olarak ölen kimseyi de cezalandırsın. **Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir.** Yani devamlı olarak bağışlayıcı ve esirgeyicidir. **Bağışlayıcıdır.** Zira onları bağışlamıştır. Onları günah işledikleri anda cezalandırmamıştır. Bilakis onlara mühlet tanımıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

83 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 349.

وَرَدَّ اللّٰهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللّٰهُ
الْمُؤْمِنٖينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللّٰهُ قَوِيًّا عَزٖيزًا ﴿٢٥﴾

25. “Allah inkârcıları, hiçbir şey elde edemeden, kin ve öfkeleri ile geri çevirdi, Allah müminlere savaş için yetip arttı. Allah güçlüdür, üstündür.”

Allah inkârcıları kin ve öfkeleri ile geri çevirdi. Yani Mekkeli inkârcıları Hendek günü geri çevirdi. **Hiçbir şey elde edemeden.** Bazıları şöyle demiştir: Yani ganimet elde edemeden. Yani Allah onları kin ve öfkeleri ile geri çevirdi, onlar hiçbir ganimet elde edemediler. Eğer buradaki hayırdan maksat ganimet ise bu âyetin, müminlerle savaş halinde bulunan kâfirlerin (ehl-i harb) müslümanların mallarını ele geçirmeleri durumunda mülkiyet elde edeceklerine delil gösterilmesi mümkündür. Nitekim O, **hiçbir şey elde edemeden** buyurmuştur. Yani mal elde edemeden. **Hiçbir şey elde edemeden** sözünün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Müminleri kuşattıklarında ve onları hendeğe ihtiyaç duyacak kadar köşeye sıkıştırdıklarında, neredeyse avuçlarında oldukları bir durumda onların kendi ellerinde helâk olacaklarını ummuşlar ve arzu etmişlerdi. O, şöyle buyurmaktadır: Onlar umut edip bekledikleri bu mutluluğu elde edememişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

328 [§]**Allah müminlere savaş için yetip arttı.** Nitekim O, onların üzerine fırtına göndermiş ve onlara melekleri musallat etmiştir. Neticede müminler kâfirleri hezimete uğratmış, düşmanla savaş için bunlar yetip artmıştır. **Allah güçlüdür, üstündür.** Yani O, devamlı olarak güçlü ve üstündür. Çünkü zatıyla güçlüdür ve zatıyla üstündür. O’nun dostlarına zillet ve zayıflık ilişse bile O’na hiçbir zillet ilişmez. O, etrafındakilerle arkadaşları zillete ve zayıflığa düştüğünde kendilerinin de zillete düştüğü yeryüzündeki krallar gibi değildir. Çünkü bu krallar ordularıyla ve maiyetleriyle üstündürler. Allah ise zatıyla güçlü ve üstündür. Dostlarının ortadan kalkması ve zayıflığıyla O’na zillet ilişmez.

وَاَنْزَلَ الَّذٖينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصٖيهِمْ وَقَذَفَ
فٖى قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرٖيقًا تَقْتُلُونَ وَتَاْسِرُونَ فَرٖيقًا ﴿٢٦﴾

26. "Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine korku saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz."

[Benî Kurayza Yahudileriyle Savaş ve Onlara Verilen Ceza]

Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi. Rivaye-
te göre yahudiler -Benî Kurayza yahudileri- Resûlullah'a ve müminlere karşı
Ebû Süfyân'a ve onunla beraber olanlara destek oldular ve Hz. Peygamber'le
aralarındaki antlaşmayı bozdular. Müşrikler hezimete uğrayınca Benî Kuray-
za yahudileri kalelerine sığındılar. Hz. Peygamber Medine'ye dönünce Cibrîl
(a.s.) gelerek ona şöyle dedi: "Ey Muhammed! Allah'a andolsun ki gök ehli
silâhlarını bırakmamışken sizler silâhlarınızı bıraktınız. Benî Kurayza'nın
üzerine yürü". Hz. Peygamber ona şöyle dedi: "Onlara ne yapabilirim ki on-
lar kalelerine sığınmış durumdadırlar". Bunun üzerine Cibrîl (a.s.) şöyle dedi:
Onların üzerine yürü. Allah'a andolsun ki yumurtanın düz ve sert taşa çarpıl-
dığı gibi atlarla ve adamlarla onları çarpacağım ve onları kalelerinden çıkara-
cağım". Bunun üzerine Resûlullah insanlara çağrıda bulundu ve Benî Kurayza
yahudilerinin üzerine yürümeyi emretti. Böylece müminler bir gece şöyle şöy-
le onları kuşattı, tâ ki Sâd b. Muâz'ın hükmüne razı olmaları için antlaşmaya
vardılar. Onlar da Sâd'ın vereceği hükme razı oldular. **[§]**Neticede Sâd onla- **329**
rın savaşçılarının öldürülmesine, çocuklarının ve kadınlarının esir edilmesine
hükmetmiştir. Denildi ki: Resûlullah o gün Sâd'a "ey Sâd sen onlar hakkında
Allah'ın hükmüyle hükmettin" demiştir[84]. Onların savaşçıları kaleden çıkarıldı
ve öldürüldü. Çocukları da esir alındı ve toprakları muhacirler arasında pay-
laştırıldı. Onun toplumu ve ensar "sen gayrimenkuller konusunda bizi değil
de muhacirleri tercih ettin" demiştir. O da şöyle demiştir: "Sizler gayrimenkul
sahibisiniz, bu topluluğun ise gayrimenkulleri bulunmamaktadır". Veya buna
benzer sözler söylemiştir[85]. Bu, söz konusu ilâhî beyanda bildirilen durumdur:
Ehl-i Kitap'tan onlara destek verenleri indirdi. Yani Resûlullah'a ve ashabı-
na karşı Ebû Süfyân'a ve müşriklere destek verenlerin tümünü. **Kalelerinden.**
Yani korundukları hisarlarından. **Kalplerine korku saldı; artık onların bir
kısmını öldürüyorsunuz.** Bunlar savaşçılardır. **Bir kısmını da esir alıyorsu-
nuz.** Bunlar kadınlar ve çocuklardır.

---

84 Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 12; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 64.

85 Bu hadise hakkında farklı rivayetler için bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 43; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 233; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XX, 370-371, 388-392; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 141-142; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XIX, 72-78; İbnü'l-Münzir en-Nisâburî, *el-Evsat*, XI, 328-329; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 391-392; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 15-16.

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle demiştir: “Min sayâsîhim” (من صَيَاصيهم). Yani kalelerinden. “Sayâsî” (الصياصى) kelimesinin aslı öküzün boynuzlarından gelmektedir. Çünkü öküz bu boynuzlarla kendisini korumakta ve tehlikeleri bertaraf etmektedir. Dolayısıyla düşmanı engellediği için kalelere de “sayâsî” (صياصى) denilmiştir[86]. Bunun tekili “sîsatün” (صيصة) kelimesidir. “Sîsatü’d-dîk” (صيصة الديك) horozun ibiği demektir. Yine “es-Sîsatü” (الصيصة), dokumacının dokumada kullandığı küçük değnektir. Bu kelimelerin hepsinin çoğulu “sayâsî” (صياصى) şeklinde gelir.

وَاَوْرَثَكُمْ اَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ وَاَرْضًا لَمْ تَطَؤُهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا

330 [§]*27. “Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Allah her şeye kādirdir.”*

Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı. Yani sahip olmadığınız. **Ayak basmadığınız bir toprak** sözü hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Burası Mekke topraklarıdır. Bazıları şöyle demiştir: Burası Şam toprakları ve beldeleridir. Bazıları şöyle demiştir: Burası Hayber topraklarıdır. Yani Allah orayı da size miras bırakacaktır. Mekke topraklarına gelince O, burayı oranın sakinlerinin eliyle fethedip bırakmıştır. Şam toprakları ve beldeleri de böyledir. Hasan-ı Basrî’den rivayet edildiğine göre burası Rum ve Fars toprakları ve Allah’ın fethini nasip ettiği yerlerdir[87]. Hayber topraklarına gelince O, burayı fethetmiş, topraklarını belirttiğimiz kimselere paylaştırıp dağıtmış ve burayı fey arazisi yapmıştır. Bu, diğerlerinden daha uygun bir yorumdur. Bu âyette şu hususa dair delil vardır: Başkasının mülkünde onun yerine geçen ve söz konusu mülk ona kalıp intikal eden kimse ölümle veya başka bir sebeple vâris olarak nitelenir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onların topraklarını, evlerini, mallarını, o zamana kadar ayak basmadığınız bir toprağı size miras bıraktı.** Yine “bizi bu cennet yurduna vâris kılan”[88] ve “Firdevs’e

86 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 349.

87 Abdürrezzâk es-San‘ânî, *Tefsîr*, III, 36; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 82; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3126.

88 “Onlar da ‘Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah’a hamdolsun!’ diyecekler” (ez-Zümer, 39/74).

vâris olanlar"[89] meâlindeki ilâhî beyanlar da bu mânadadır. Yani orada kalacaklardır. "Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır"[90] meâlindeki ilâhî beyan da böyledir. Yani göklerin ve yerin mülkü O'na kalacaktır. Yani bu hususta bir çekişme olmaz. Yine "yeryüzüne ve onun üzerindekilere ancak biz vâris oluruz"[91] meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Yani orada kalıcı olan biziz. Bütün yaratılmışlar ise gidicidir.

Bu ve benzeri durumları belirtmenin -ki onlar zaten bu olayı yaşamışlardı- çeşitli yönden faydası olabilir. Bunlardan biri şudur: Bu hadiseler, başkalarına bu ümmetin ilk neslinin bu din konusunda katlandığı sıkıntı ve musibetleri, şu ulaşılan noktaya kadarki durumlarını bildirmek için anlatılmıştır. Dolayısıyla bunları bilelim ki biz de bu dini korumada ve bu din alanında onların çalıştığı gibi çalışalım. Söz konusu hadiselerin anlatılmasının ikinci sebebi şu olabilir: Cenâb-ı Hak onların düşmana karşı savaş hazırlıkları yapmalarını emretmiştir. Öyle ki onlara hendek açılması ve çeşitli vasıtalarla korunmaları emredilmiştir. Sonra emredildikleri vasıtaların dışında Allah'tan onlara yardım gelmiştir. [§]Bu hadise her zaman buna hazır olsunlar ve savaş hazırlığı 331
içerisinde bulunsunlar, bununla birlikte yardım ve zaferi bundan beklemesinler, sadece Allah'ın lütfu ve yardımına umut bağlasınlar diye böyle cereyan etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak onlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz"[92]. Üçüncüsü şudur: Canlarının ellerinden çıkması, düşmanın onları kuşatması ve onların düşmanın ellerinde olması, onların Allah'ın merhametinden ve yardımından ümit kesmelerine sebep olmaması içindir. Çünkü onlardaki korku belirtildiği gibi oldukça ileri seviyedeydi. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmuştur: "Yukarınızdan ve sizden aşağıda bulunan bölgeden üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz. İşte o zaman müminler büyük bir imtihan geçirdiler ve adamakıllı sarsıldılar"[93]. Yine bu âyette Resûlullah'ın nübüvvetini ispat etmeye dair delil vardır. Çünkü o, onlara zafer vâdetmiş ve netice onun dediği gibi olmuştur. Bu, peygamberin

---

89 "İşte, asıl bunlar vâris olacaklardır. (Evet) Firdevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalıcıdırlar" (el-Mü'minûn, 23/10-11).

90 Âl-i İmrân, 3/180; el-Hadîd, 57/10.

91 Meryem, 19/40.

92 "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25-26).

93 el-Ahzâb, 33/10-11.

bildirdiği ve vâdettiği her şeyde onun doğruluğunu bilmeleri içindir. **Allah her şeye**, fetih, yardım ve diğer hususlara, **kādirdir.**

O zamana kadar ayak basmadığınız bir toprak meâlindeki ilâhî beyana dair bazıları şöyle demiştir: Burası kıyâmet gününe kadar müslümanların hâkim olacağı topraklardır.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾

28. "Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım."

[Hz. Peygamber'in Eşlerini Muhayyer Bırakması]

Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Onlar Resûlullah'ın hayatında oturmuş eşler seçmeye başlamışlardır. Bunun üzerine bu davranışlarından dolayı onları kınamak ve ayıplamak üzere âyet nâzil olmuştur. Fakat bu görüş gerçeğe uzaktır ve imkânsızdır. Hz. Peygamber'in hanımlarının o hayattayken ve nikâhı altındayken eş seçmeleri imkânsız bir durumdur. Bu, onlar hakkında kötü zanda bulunmaktan ibarettir. Bazıları şöyle demiştir: Onlar Hz. Peygamber'den nafaka talep etmişler, bunun üzerine bu beyan nâzil olmuştur.
332 [§]Denildi ki: Onlar dünya hayatına ilişkin bazı konularda konuşmuşlar ve buna itimat etmişlerdi. Bunun üzerine onları kınamak ve ayıplamak üzere bu âyet nâzil olmuştur. Buna benzer görüşler söylemişlerdir. Hz. Peygamber'in eşleri hakkında belirtilen durumlar ve herhangi bir başka sebep olmaksızın Allah'ın, resûlünü ve hanımlarını ayrılmakta muhayyer bırakıp tercihte bulunmakla imtihan etmiş olması da mümkündür. Buna göre Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'a eşlerini muhayyer bırakması emredilince o, benden başladı ve şöyle dedi: "Ey Âişe! Sana bir meseleyi bildireceğim, bu konuda acele etmemelisin, anne-babana da danışıp öyle karar vermelisin". Âişe (r.a.) şöyle dedi: O, anne-babamın kendisinden ayrılmamı istemeyeceklerini biliyordu. Sonra o, şöyle dedi: Allah buyuruyor ki: **Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım.** Yok, eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere

büyük bir ödül hazırlamıştır"[94]. Ona şöyle dedim: Bu meseleyi mi anne-babama danışayım? Ben Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorum. Onun diğer eşleri de benim yaptığım gibi yaptılar[95]. Bazı rivayetlere göre Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Bilakis Allah'ı resûlünü ve âhiret yurdunu tercih ediyorum[96]. Âişe'nin "Resûlullah'a hanımlarını muhayyer bırakma emredilince" meâlindeki sözleri bunun, peygamber eşleri hakkında belirtilen dünya nimetlerine itimat etme veya belirtilen konuşmaları yapma gibi durumlar söz konusu olmaksızın ilâhî bir imtihanın başlangıcı olduğunu göstermektedir.

Yine bu âyette çeşitli konulara dair deliller vardır. Bunlardan biri dünya ve süsünü helâl ve güzel yoldan istemenin mübah olduğudur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım.** Çünkü eğer bu durum peygamber eşleri için helâl olmasaydı ve bu husus onlara yasaklanmış olsaydı Resûlullah onlardan ayrılmazdı, aksi takdirde onlar yasaklanmış bir işi tercih etmiş olurlardı. O, belirtilen yasaklanmış işi tercih etmemeleri için eşlerini kendi elinde bulundurma hakkına sahipti. Bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* söz konusu durumun helâl ve güzel bir yoldan olduğunu göstermektedir. İkincisi şudur: Bu âyet, belirtilen dünya nimetlerinin, süslerinin ve faydalanacağı bu tür imkânların Resûlullah'ta bulunmadığını göstermektedir. [§]Zira onda bunlar bulunmuş olsaydı, bunlar 333
bulunduğu halde belirtilen sebeplerle onun, eşlerini ayrılıp ayrılmamakta serbest bırakması düşünülemezdi. Hz. Peygamber'de bunlar varken eşleri de ondan ayrılmayı tercih etmezlerdi. Dolayısıyla bu durum, Hz. Peygamber'de söz konusu dünya süsünün ve konforunun bulunmadığını göstermektedir. "Hz. Peygamber'de dünyevî imkânlar bulunmaktaydı ve zenginlik fakirliğe tercih edilir" diyenin sözü bu delille geçersiz olur. Üçüncüsü şudur: Bu âyette Hz. Peygamber'in eşlerinin, boşaması durumunda kendisi hayattayken başkasıyla evlenebilmelerinin caiz olduğuna dair delil vardır. Çünkü eğer helâl olmasaydı **gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım** demesinin bir mânası olmazdı. Zira onlar, kendilerinde belirtilen dünyevî imkânlar olduğu halde başkalarıyla evlenmeleri helâl olmasaydı, bu durum onları kötülüğe sevkedebilir. Dolayısıyla bu beyan, Hz. Peygamber'in hayattayken onları boşaması durumunda onların başkasıyla evlenmelerinin caiz olduğunu göstermektedir. Fakat onun vefat etmesi halinde eşlerinin başkasıyla evlenmesi caiz değildir. Dolayısıyla sanki hayatta imiş gibi Hz. Peygamber'in

94 Bir sonraki âyet-i kerîme
95 Buhârî, "Tefsîr", 33/5. Müslim, "Talâk", 22.
96 Müslim, "Talâk", 29.

eşlerine dair onun hakkında özel bir hüküm söz konusudur. "Diğer müminlere değil, zatına mahsus olarak"[97] meâlindeki ilâhî beyanı şu mânaya gelir: Bu âhirettedir. Onlar, Hz. Peygamber'in vefat etmesi halinde hiç kimseye helâl olmazlar. Dolayısıyla onlar, cennette de onun hanımlarıdırlar.

Sahâbe, ayrılma konusunda karısını muhayyer bırakan ve eşi ayrılmayı tercih eden kimse hakkında farklı görüşler benimsemiştir. Bir kısmı şöyle demiştir: Eğer bir kişi karısını muhayyer bırakır, kadın da kocasını tercih ederse, bu "ric'î talâk"tır. Eğer bu kadın kendisini tercih ederse bu "bâin talâk"tır. Bu Hz. Ali'nin (r.a.) görüşüdür. Bir kısmı şöyle demiştir: Eğer muhayyer bırakılmış kadın kendisini tercih ederse bu "üç talâk"tır. Eğer bu kadın kocasını tercih ederse bu talâk sayılmaz. Bir kısmı ise şöyle demiştir: Eğer bu kadın kocasını tercih ederse bu, talâk sayılmaz. Fakat eğer kendisini tercih ederse bu, "bâin talâk"tır[98].

334 [§]Bize göre muhayyer bırakmanın kendisi talâk sayılmaz. Eğer kadın kocasını tercih ederse bu talâk değildir. Eğer kadın kendisini tercih ederse bu, "bâin talâk" sayılır[99]. "Eğer kadın kocasını tercih ederse bu, talâk sayılmaz" sözüne gelince bu, Hz. Âişe'den rivayet edilen şu sözlerden dolayıdır: Resûlullah bizi muhayyer bıraktı, biz de onu tercih ettik. Bu bir talâk olarak sayılmadı[100]. "Eğer kadın kendisini tercih ederse bu 'bâin talâk' olur" sözüne gelince bu hükmün sebebi şudur: Adam karısını, kendisini veya kocasını tercih etmekte muhayyer bırakmıştır. Eğer kadın kendisini tercih etmişse bu "bâin talâk" sayılır. Çünkü eğer bunu "ric'î talâk" sayarsak kendisini tercih etmiş sayılmaz, aksine kocasını tercih etmiş sayılır. Zira bu durumda kadın, istesin veya istemesin kocanın karısına dönme hakkı olur. Halbuki muhayyer bırakma belirttiğimiz gibi iki taraflıydı. Ayrıca muhayyer bırakma fiilinin kendisi talâk sayılır diyenin sözüne gelince, bu geçersiz bir görüştür. Çünkü belirttiğimiz gibi Resûlullah hanımlarını muhayyer bırakmış ve bu, talâk sayılmamıştır. Kadının kendisini tercih etmesi durumunda bunun üç talâk olduğunu söyleyen görüşe gelince, eğer muhayyer bırakmada üç talâkı telaffuz etmişse bu, bize göre de böyledir. "Ric'î talâk" olduğunu söyleyen görüşe gelince, eğer talâk lafzını açıkça söylemişse bu, bize göre de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

97 bk. el-Ahzâb, 33/50.

98 bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VII, 9-10; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, (thk. el-A'zamî), I, 378.

99 Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 248-249; Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, IV, 258-263.

100 Buhârî, "Talâk", 5; Müslim, "Talâk", 27.

Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız. Buradaki irade, dünya hayatı ve güzelliklerinin tercihine dayalı bir iradedir. Yoksa kalbî bir yönelme ve buna dair bir rıza mânasına gelmez. Aynı şekilde "yok eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız"[101] meâlindeki ilâhî beyan da tercihe dayalı bir iradeyi ifade etmektedir. Bu, kalbin yönelmesi ve buna rıza gösterilmesi değil, fiilen irade ve tercih edilmesidir. Çünkü her mümkün varlıkta şehvet bulunmaktadır ve böyle bir ihtiyaç onun tabiatına yerleştirilmiştir. Böyle bir varlığın kalbi, dünya hayatında yararlandığı ve zevk duyduğu nesnelere ve eylemlere yönelir, bunlara dayanır, bunlardan razı olur ve bunları sever. Dolayısıyla bu olgu, Cenâb-ı Hakk'ın buradaki iradeden, kalbin irade edip razı olmasını değil, fiilî ve tercihe dayalı iradeyi murat ettiğini göstermektedir.

[§] Yine bu âyette, belirttiğimiz gibi eşlerinin Resûlullah'tan ayrılmayı ter- **335**
cih etmeleri durumunda başkalarıyla evlenmelerinin caiz oluşuna dair delil vardır. Çünkü belirtildiği gibi onlara yararlanacakları nimetler verilir. Bilinmektedir ki onlar bunları kendileri kazanamaz ki onlardan yararlansınlar. Onlarda yararlanacakları nimetler bulunmamaktadır. Bu da, kocalarının mallarından kendilerine yararlanacakları payların verildiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu beyan, Hz. Peygamber hayattayken eşlerinin kendisinden ayrılması durumunda, onların başkasıyla evlenmelerinin caiz olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ كُنْتُنَّ تُـرِدْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالـدَّارَ الْاٰخِـرَةَ فَـاِنَّ اللّٰهَ اَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ اَجْرًا عَظٖيمًا ﴿٢٩﴾

29. "Yok eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.

Yok eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız. Bilinmektedir ki onlar eğer dünya hayatını ve güzelliklerini tercih ederlerse Allah'ı istemeleri mümkün değildir. Fakat bunun Allah'a nispet edilmesi onların Resûlullah'la birlikte kalmayı tercih etmelerinden dolayıdır. Dolayısıyla bu, Allah'a ve resûlüne nispet edilen her durumdan maksadın Resûlullah olduğunu göstermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlar da olduğu gibi: "Bilin ki, ganimet olarak aldı-

---

101 Bir sonraki âyet-i kerîme.

ğınız herhangi bir malın beşte biri Allah'a, resûlüne aittir"[102]; "De ki: Ganimetler Allah ve peygambere aittir"[103]. Buna benzer beyanlar mevcuttur.

Ayrıca dünya hayatına dair zühd iki şekilde olur. Bunlardan biri, kendisiyle dünya nimetlerinin genişlediği ve dünyada refahın elde edildiği kazanç yollarının terkedilmesidir. Yine başkasını kendisine tercih etmesi, kendisine helâl ve güzel kılınan nimetleri haram kılmaksızın darlık halinin tercih edilmesidir. İkincisi, helâl ve temiz kılınan nimetlerin haram kılınması söz konusu olmaksızın, kendisinde bulunanı başkası için harcamak, başkasını kendisine tercih etmesi ve onu kendisinden daha öncelikli yapmasıdır.

Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Yani Resûlullah'la birlikte kalmayı tercih ettiklerinde bu davranışlarıyla güzel davranan kimseler olurlar ve dolayısıyla Cenâb-ı
336 Hak, onlara bildirmiş olduğu mükâfatı hazırlamıştır. [§]Dolayısıyla onların bu tercihi güzel davranmak (ihsan) olur ve bildirilen mükâfatı hak ederler. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Eğer Allah'ı ve peygamberini diliyorsanız** ve bu davranışta devam ederseniz, salih ameller ve güzel işler yaparsanız, tâ ki böyle bir hal üzere ömrünüzün sonuna varırsanız, size bu mükâfat hazırlanır. Yoksa sadece Resûlullah'la kalmayı tercih etmekle bunu elde edemezsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾

30. "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır, bu Allah için kolay bir şeydir."

[Hz. Peygamber'in Hanımlarına Yönelik Uyarılar]

Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa onun cezası ikiye katlanır. Bazıları şöyle demiştir: Açık hayasızlık, açık itaatsizlikdir (nüşûz). Bazıları şöyle demiştir: Hayır, bilakis açık hayasızlık, açıkça zina

---

102 "Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir" (el-Enfâl, 8/41).

103 "Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve peygambere aittir" (el-Enfâl, 8/1).

etmektir. Burada “mübeyyene” (مبيَّنَة) kelimesi şeklinde de kullanılır ve bu, dört adil kişinin şahitliğiyle sâbit olmuş zina anlamına gelir. Kesra ile “mübeyyine” (مبيِّنة)[104] şeklinde okunursa apaçık anlamına gelir. **Onun cezası ikiye katlanır.** Denildi ki: Dünyada hem kırbaç hem de recm cezası. Bazıları şöyle demiştir: **Onun cezası ikiye katlanır.** Dünyada ve âhirette. Dünyada kadınlara ait haddin iki katı ceza verilir. Âhirette ise diğer kadınların azabının iki katı cezalandırılır. Fakat eğer bu dünyadaki ceza ile ilgiliyse, bu dünyada recmin iki katı ceza nasıl bilinebilir? Ki tek bir recmin haddi de bilinmiyor. Eğer bu, âhiretteki azabı ifade ediyorsa O, “açık hayasızlık” sözünü nasıl zikretsin ki? Zira bu durum Allah katında zaten apaçıktır. En uygun olanı bazı müfessirlerin söylediği gibi belirtilen iki kat azabın âhirette olmasıdır. [§]Görmez misin ki Cenâb-ı 337
Hak onlara iki kat sevap vereceğini bildirmiştir[105]. Bunun âhirette olduğu bilinmektedir. Azap da buna göredir. **Açık** sözüne gelince bu, insanlar açısından açık oluşu mânasındadır. Nitekim zaten Allah katında apaçıktır. Böyle bir kullanım dil bakımından mümkündür. Bunun “dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız”[106] meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılı olması mümkündür. Eğer onlar dünya hayatını ve güzelliklerini tercih ederlerse ve ne zaman bir açık hayasızlık yaparlarsa Cenâb-ı Hakk’ın bildirmiş olduğu gibi cezaları ikiye katlanır. Fakat eğer Resûlullah’la kalmayı ve âhiret yurdunu tercih ederlerse bu durumda Cenâb-ı Hak onlara iki kat sevap verir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Eğer Resûlullah’la kalmayı ve âhiret yurdunu tercih eder, sonra da bir hayasızlık yaparlarsa belirtilen azabın iki katı cezalandırılırlar. Bunun sebebi onların Allah’ı, resûlünü ve âhiret yurdunu tercih ettikleri takdirde işledikleri günahın cezasını görmeyeceklerini zannetmemeleri içindir. Aksine bu onlara yönelik şöyle bir bildirimdir: Siz âhiret yurdunu tercih etseniz dahi sonra da belirtilen günahı işlediğinizde başkalarının iki katı azapla cezalandırılırsınız, eğer Allah’a ve resûlüne itaat ederseniz iki kat sevap kazanırsınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

104 Ebû Câfer, Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Yâkub, Hafs rivayetiyle Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef “yâ” harfinin kesralı kılınmasıyla “bifâhişetin mübeyyinetin” (بفاحشة مبيِّنة) şeklinde okumuştur. İbn Kesîr ve Ebû Bekir rivayetiyle Âsım, “yâ” harfinin fethalı kılınmasıyla “bifâhişetin mübeyyenetin” (بفاحشة مبيَّنة) şeklinde okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 178).

105 İmam, bir sonraki âyet-i kerîmede bildirilen hususa işaret etmektedir.

106 Bir önceki âyet-i kerîme.

Bu Allah için kolay bir şeydir. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: Yani onlara azap etmek **Allah için kolay bir şeydir.** Yani kolay ve basit bir iştir. Resûlullah'ın konumu dolayısıyla bu O'na ağır ve zor gelmez. Bilakis O'nun için kolay ve basit bir şeydir. İkinci yorum şudur: Yani sizin hayasızlık yapmanız ve günah işlemeniz Allah nezdinde basit bir hadisedir. Yani O'na bir zarar ve buna dair kötü bir netice ilişmez. Bu, dünyada bir kralın seçkin yakınlarının isyankârlığı gibi değildir. Zira yakınları ona isyan ettiğinde ve ondan yüz çevirdiklerinde krala zarar ilişir ve zillete düşer. Allah Teâlâ ise zatıyla üstündür ve hiç kimseye muhtaç değildir. Kullarının isyan etmesi O'na bir zarar vermez. Bilakis böyle bir durumda kulların kendisi zarar görür.

وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَٓا اَجْرَهَا
مَرَّتَيْنِ وَاَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَر۪يمًا ﴿٣١﴾

338 **[§]*31. Sizden kim de Allah'a ve resûlüne itaat eder, güzel şeyler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz, ayrıca onun için değerli bir nasip de hazırladık.***

Sizden kim de Allah'a ve resûlüne itaat ederse. Yani sizden kim Allah'a ve resûlüne boyun eğerse. **Güzel işler yaparsa onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz.** Âyette Resûlullah'ın konumu ve değerinin yüceliğinden dolayı eşlerinin faziletine ilişkin delil bulunmaktadır. Zira Cenâb-ı Hak kadınlar arasından onlara mahsus olarak özel bir hitapta bulunmuştur. Bu durum şu ilâhî beyanla Meryem'e hitap etmesi gibidir: "Ey Meryem! Rabb'ine ibadet et; secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil"[107].

İmam Şâfiî, **onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz** ilâhî beyanını "boşama iki keredir"[108] beyanına dair yorumuna delil getirmiştir. O şöyle demektir: "Boşama iki keredir". Yani yeni bir boşama yapmaksızın ve ikisi arasında bir fasıla olmaksızın bir zamanda ve bir defada yapılan iki boşamadır. O, bu görüşüne **onun hak ettiği karşılığı iki kere veririz** meâlindeki ilâhî beyanı delil getirmektedir. Yani ikisi arasında yeni bir fiil yapmadan, tek bir fiil karşılığında ona iki ecir veririz. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Size rahme-

107 Âl-i İmrân, 3/43.
108 el-Bakara, 2/229.

tinden iki kat versin”[109], Yani iki ecir versin[110]. Fakat bize göre “vermek”, “vâcip kıldı” mânasında kullanılabilir. Yani Cenâb-ı Hak ona iki kere karşılık vermeyi vâcip kıldı. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: “Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi”[111]. Yani onlar için dünya nimetini ve âhiret nimetini vâcip kıldı. Bu da böyledir. Buna benzer kullanımlar çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ
بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذٖى فٖى قَلْبِهٖ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٣٢﴾

[§]*32. “Ey peygamber hanımları! Kendinizi kötülüklerden korumanız* 339
şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır, sizden beklendiği şekilde konuşun.”

Ey peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Dil âlimlerinin bir kısmı şöyle demiştir: “Ehad” (أحد), “vâhid” (واحد) kelimesinden daha geneldir. Çünkü o, hem biri hem de çoğulu ifade edebilir. “Vâhid” kelimesi ise sadece bir kişiyi ifade eder. Bu kelimeyle bir kişiye hitap edilir. **Kendinizi kötülükten korumanız şartıyla.** Bu beyan şu mânaya gelebilir: Eğer dünya ve güzelliklerini tercih etmekten sakınırsanız. Yine Resûlullah’ı ve âhiret yurdunu tercih etmeye aykırı davranmaktan sakınırsanız. Söz konusu beyanının, ön-

---

109 “Ey iman edenler! Allah’a saygısızlıktan sakının ve resûlüne iman edin ki size rahmetinden iki kat versin” (el-Hadîd, 57/28).

110 “Ebû Hanîfe şöyle demiştir: Aynı anda üç talâk gerçekleşir, fakat haramdır ve bidattir. İmam Şâfiî şöyle demiştir: Kişinin karısını aynı anda üç defa boşaması haram değildir. O, üç talâkın geçerli olmayacağını, zira Cenâb-ı Hakk’ın “boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir” meâlindeki âyette üç talâkı birbirinden ayırdığını, dolayısıyla O’nun birbirinden ayırmayı emrettiği talâkı bir araya getirmenin caiz olmadığını söyleyenlere karşı şöyle delil getirir: Buna iki şekilde cevap verilir. Bunlardan biri şudur: Buradaki amaç talâkın sayısı ve bunun üç olduğu, boşayan kimsenin iki talâktan sonra dönme hakkının olduğu, fakat üçüncüden sonra başka bir kişiyle evlenmeden karısına dönme hakkının bulunmadığıdır. Buradaki maksat talâkın birbirinden ayrılması veya birleştirilmesi değildir. İkincisi şudur: “Boşama iki keredir” ilâhî beyanı, bunun iki zamanda değil bir vakitte oluşunu gerektirir. Tıpkı “onun karşılığını iki kere veririz” ilâhî beyanı gibi. Yani bir vakitte iki karşılık veririz, iki vakitte değil. Onlar aynı vakitte üç talâkın gerçekleşmesini haram kıldıkları gibi aynı anda iki talâk verilmesini de haram kılmaktadırlar (Mâverdî, *el-Hâvî’l-kebîr*, X, 118, 121).

111 Âl-i İmrân, 3/148.

cekiyle bağlantısı olmaksızın başlangıç olması da mümkündür. Bu durumda şu mânaya gelir: Allah'a ve resûlüne karşı gelmekten sakınırsanız. **Kendinizi kötülüklerden korumanız şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz.** Zira sizler peygamberin eşlerisiniz, vahye nezaret etmektesiniz, Resûlullah'la gece-gündüz birliktesiniz, onun fiillerini ve yaptıklarını görmektesiniz. Dolayısıyla Allah'tan sakınmak, dünyaya meyletmeyi ve ona dayanmayı terketmek, vahye nezaret etmeyen ve sadece belirli sürede Resûlullah'la birlikte olan kimselere göre size daha fazla yaraşır. Söz konusu beyan şu mânaya da gelebilir: **Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz.** Başka kadınlara olan üstünlüğünüz açısından. Çünkü siz âhirette Resûlullah'ın hanımlarısınız, Resûlullah'ın ulaştığı derecelere yükseleceksiniz ve onunla beraber olacaksınız. Zira siz fazilet ve derece bakımından herhangi bir kadın gibi değilsiniz. **Kendinizi kötülükten korumanız şartıyla.** Belirttiğimiz üzere Resûlullah'a muhalefet etmekten, dünya hayatı ve güzelliklerini tercih etmekten, dünyaya meyletmekten ve ona dayanmaktan kendinizi korumanız şartıyla. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin. Denildi ki: Sözü yumuşatarak konuşmayın. **Sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır.** Bazıları şöyle demiştir: Yani kalbinde kötülük ve zina arzusu bulanan. **Sizden beklendiği şekilde konuşun.** Yani sert ve katı. Bazıları şöyle demiştir: **Sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır.** Yani kalbinde münafıklık bulunan. Bu, daha uygun bir yorumdur. Çünkü Resûlullah'ın ashabından hiç kimsenin hiçbir şekilde onun eşleriyle evlenme umudu veya onlara yönelik bir arzu içerisinde olması mümkün değildir. Zira biz biliyoruz ki Resûlullah'ın onların eşleriyle evlenmek istediğini bilmiş olsalardı Resûlullah'ın evlenmesi için onlar kendi
340 eşlerini boşarlardı. Dolayısıyla onların bu durumu bilindikten sonra [§]onlardan herhangi birinin Resûlullah'ın eşleriyle evlenme arzusu şöyle dursun onlarla evlilik dışı bir ilişkiyi düşünmeleri mümkün değildir. Fakat eğer böyle bir durum olmuşsa söz konusu kişi münafıklardandır. Onların Resûlullah'ın hanımlarıyla evlenmeyi istemeleri mümkündür. Çünkü Resûlullah'ın hanımları nesep, konum ve güzellik itibariyle insanların en değerlisiydiler. Dolayısıyla belirttiğimiz sebeplerle münafıkların, Resûlullah'ın eşlerine karşı sapkın isteklerinin olması mümkündür. Fakat müminlere gelince belirtmiş olduğumuz sebeplerle onların böyle bir isteğinin olması mümkün değildir. Buna şu ilâhî beyan işaret etmektedir: "Sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım"[112]. Bu âyet onların kendileriyle evlilik istenilen ve umut edilen kimseler olduğunu göstermektedir.

112 el-Ahzâb, 33/28.

Bazıları şöyle demiştir: **Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin.** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Hayasızlığa yakın duran bir söz söylemeyin. **Sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır. Sizden beklendiği şekilde konuşun.** Yani hayasızlığa yakın durmayan, bilindik ve güzel bir söz söyleyin. Fakat bu, gerçeğe uzak bir yorumdur. **Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin.** Yani erkeklere bir rağbeti, dünyaya yönelmeyi ve meyletmeyi ifade ettiği bilinen sözler söylemeyin**. Sizden beklendiği şekilde konuşun.** Yani içerisinde kötülüğü değiştirme ve iyiliği emretme bulunan sözler söyleyin. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin.** Yani sözü yumuşatmayın. **Sizden beklendiği şekilde konuşun.** Yani doğru olanı konuşun[113].

وَقَرْنَ ف۪ي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْاُو۫لٰى وَاَقِمْنَ
الصَّلٰوةَ وَاٰت۪ينَ الزَّكٰوةَ وَاَطِعْنَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اِنَّمَا يُر۪يدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ
عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْه۪يرًا ﴿٣٣﴾

33. Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.

Evlerinizde oturun. "Ve karne" (وقرن) beyanındaki "kâf" harfinin kesralı ve fethalı kılınması olmak üzere iki şekilde okunmuştur. Kesralı okunması halinde kelime "vakar" kökünden gelmiş olur. "Ve karne" (وقَرن) şeklinde fethalı okuyanlar ise kelimeyi "bir yerde durma, bir yere yerleşme" kök anlamından türetmişlerdir[114]. **Daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın.** Bazıları şöyle demiştir: Câhiliye dönemindeki açılıp saçılma şudur: Resûlullah'ın peygamber olarak gönderilmesinden önce Câhiliye kadınları güzelliklerini açıp saçarak dışarı çıkıyorlardı. Dolayısıyla Allah Teâlâ, Resûlullah'ın hanımlarına güzelliklerini örtüp kapatmayı ve bunların üzerine dış elbisesi (cilbâb)

---

113 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 350.

114 Ebû Câfer, Nâfi' ve Âsım, "ve karne" (وقَرن) şeklinde fethalı okumuştur. Diğer kırâat imamları ise "ve kırne" (وقِرن) şeklinde kesralı okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 358).

341 örtmeyi emretmiştir. [§]Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmiştir: "Dış giysilerini üzerlerine bürünsünler"[115]. Bazıları şöyle demiştir: **Daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın.** Bu, İbrahim'in (a.s.) içinde doğduğu Câhiliye devridir. Kendilerine çok mal verilmişti, kadınlar o dönemde aşırı bir şekilde açılıp saçılıyorlardı. O, eşlerine iffeti ve bu davranışı terketmelerini emretmişti. Cenâb-ı Hakk'ın önceki Câhiliye'den neyi ve kimleri murat ettiğini tam olarak bilemeyiz: Resûlullah'ın peygamber olarak gönderilmesi dönemine yakın bir vakitte yaşayanları mı yoksa önceki ümmetler içerisinde yaşayanları mı? "Teberrüc" (التبرّج) sanki güzelliklerini göstererek dışarı çıkma mânasında olmalıdır.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bu beyan "ve kırne fi buyûtikünne" (وقِرن فى بيوتكن) şeklinde esre iledir ve vakar kök mânasından gelmektedir: "vekara fî menzilihî, yekıru, vukûraten" (وقر فى منزله، يَقِرُ، وُقُورَة). "Ve karne" (وقَرن) şeklinde fethalı olarak "yerleşme, durma" kök mânasından gelmektedir. Sanki "karra, yekarru" (قرّ، يَقَرُّ) kökünden türemiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak "ıkrarne fî buyûtikünne" evinizde kalın (اِقْرَرْنَ فى بيوتكن) buyurmayı murat etmiş, ilk "râ" harfini hazfetmiş ve bunun fethasını "kaf" harfine nakletmiştir. "Zalne fî mevdi'i kezâ" (ظَلْن فى موضع كذا), yani şu yerde kalıp durdular denilmesi gibi. Bu kelime "zalilne" (ظَلِلْنَ)'den dönüşmüştür. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Fezaltüm tefekkehûn" (فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ)[116], yani şaşırır kalırdınız. "Kurratü'l-'ayn" (قرّة العين) ifadesi dışında "karra, yekırru" (قَرّ، يَقِرُّ) kalıbını işitmiş değiliz. Yerleşme/istikrar mânasında ise "karra, yekarru" (قَرّ، يَقَرُّ) kalıbı kullanılmaktadır[117].

Namazı güzelce kılın, zekâtı verin. Onlara yönelik bu emrin, süs eşyalarından zekât vermelerine ilişkin olması mümkündür. Çünkü onlar bu süs eşyalarından başka zekât vermeyi gerektirecek bir mala sahip değillerdi. Görülmez mi ki O, onların dünya hayatı ve güzelliklerini tercih etmeleri halinde onlara bunlardan verilmelerini ve güzel bir şekilde serbest bırakılmalarını vâdetmiştir[118]. Eğer onlarda fazla mal bulunmuş olsaydı, Resûlullah'ın onlara verecek malı olmasaydı da kendileri bunu harcar ve bundan yararlanırlar ve
342 ondan bunu istemezlerdi. [§]Bu durum, onların dünya malından bir şeye sahip olmadıklarını göstermektedir. Bu âyet zâhiri mânası itibariyle süs eşyaları için zekât verilmesi gerekliliğine delil getirilebilir. İbn Abbâs'tan (r.a.) bu görüş

115 el-Ahzâb, 33/59.

116 "Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız" (el-Vâkıa, 56/65).

117 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 350-351.

118 İmam, bu sûrenin daha önceki geçen 28. âyetine işaret etmektedir.

rivayet edilmiştir[119]. **Namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin.** Cenâb-ı Hak onlara namazı güzelce kılmayı, zekât vermeyi, Allah ve resûlüne itaat etmeyi emretmiştir ki onlar Resûlullah'la beraber kalmayı ve onun şahsını tercih etmek suretiyle bunun kendilerine âhirette yeterli olduğu ve bunun dışında bir ibadetin kendilerine zorunlu olmadığı gibi bir düşünceye kapılarak aldanmasınlar. Bilakis bu onlara yönelik şöyle bir bildirimdir: Siz dünya hayatını ve güzelliklerini bırakıp Resûlullah'la kalmayı ve onun şahsını tercih etmiş olsanız da bu durum belirtilen ibadetleri yerine getirmekten sizi müstağni kılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet öncekinden bağımsızdır. Çünkü ilki Resûlullah'ın hanımları, ikincisi ise onun ailesi hakkındadır. Bu Râfizîler'in görüşüdür. Onlar bu âyetin öncekinden bağımsız olduğunu çeşitli şekillerde savunmaktadırlar. Bunlardan biri şudur: Resûlullah'ın hanımı Ümmü Seleme'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bundan Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin kastedilmiştir". Yine o şöyle demiştir: "Bu âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber bir elbise almış ve bu kimselerin üzerine koymuştur. Sonra da o şu âyeti okumuştur: **Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermektir.** Ümmü Seleme evin kenarından "Yâ Resûlallah! Ben Ehl-i Beyt'ten değil miyim?" demiş, bunun üzerine Resûlullah "evet öylesin inşallah" demiştir[120]. Hasan b. Ali'nin Kûfe'de insanlara şöyle diyerek hitap ettiği rivayet edilmiştir: "Ey Kûfe ehli! Bizim hakkımızda Allah'tan korkun. Bizler sizin emirleriniz ve misafirleriniziz. Biz, Allah'ın, hakkımızda **Ey Peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermektir** buyurduğu Ehl-i Beyt'iz[121]. Yine Râfizîler şöyle demektedirler: İlk âyette müennes siga kullanılmıştır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin.** Bu âyet ise müzekker sigayla bildirilmiştir. Bu, söz konusu âyetin öncekinden bağımsız olduğunu göstermektedir. Yine onlar şöyle demektedirler: Cenâb-ı Hak onlardan kirliliği gidermeyi ve onları tertemiz kılmayı, şartlı (mukayyed) olarak değil, mutlak olarak vâdetmiştir. Bu bildirilen kirlilik, hanımları [§]hakkında mümkün olan bir durumdur. Âyet, bildirilen kimseler ve 343
Ehl-i Beyt hakkında ise böyle bir durum mümkün değildir. Yine onlar şöyle demektedirler: Size benden sonra iki emanet bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve

119 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, IX, 71.

120 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 214. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 292; Tirmizî, "Tefsîr", 33.

121 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 3132; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 93; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 161.

soyum (itretim) olan Ehl-i Beyt'im. Bu ikisine tutunduğunuz müddetçe sizi kevser havuzuna getirirler". Veya buna benzer bir söz söylemiştir[122]. Buradaki "itret" (عترة) kelimesi Ehl-i beyt olarak açıklanmıştır. Onlar buna benzer çeşitli yönlerden görüşlerine delil getirmektedirler.

Bize göre bu âyet öncekinden bağımsız değildir. Ya Hz. Peygamber'in hanımlarıyla evlatlarından bahsedilenler arasında ortaklığın bulunması mânasındadır. Zira Ehl-i Beyt ismi örfî olarak bütün anlamları kapsamaktadır. Veya âyet sadece Hz. Peygamber'in hanımları hakkındadır. Fakat onların Ehl-i Beyt kapsamı dışına çıkarılması ise -ki beyt kelimesi hepsini içermektedir- mümkün olmayan bir durumdur. Onların "Allah bu âyeti müzekker sigayla, ilkini ise müennes sigayla bildirmiştir" sözlerine gelince kadın ile erkekten bahsedilen durumlarda bu şekilde müzekker siga kullanılır. Onların "Allah'ın onlara yönelik vâdi mukayyet (sınırlı) değil mutlak idi" sözlerine gelince buna şöyle cevap verilir: Neticede onlar Resûlullah'ın hanımlarıydı. Onlar, kirliliğe nispet edilmelerini mümkün kılacak bir davranışta bulunmazlardı. Ancak görüşlerine ve tedbirlerine karşı başvurulan hilelerle galip gelinmesi durumu başka. Dolayısıyla onlar söz konusu edilen konumlardan çıkarıldılar. Yine onların peygamberin kendisinden sonra bize emanet olarak bıraktığı Kitap ve "itret" sözlerine gelince onun "itreti", denildiği gibi onun sünneti mânasındadır. Onun "Ehl-i Beyt'im" sözüne gelince sanki o şöyle buyurmuştur: Size iki emanet bırakıyorum: Allah'ın kitabı ve sünnetim, ey Ehl-i Beyt'im! Bu dil bakımından mümkün bir kullanımdır. Ümmü Seleme'den nakledilen rivayete gelince bu rivayette Hz. Peygamber'in hanımlarının Ehl-i Beyt kapsamına girdiğine ilişkin bir açıklama bulunmaktadır. Zira Ümmü Seleme Hz. Peygamber'e "ben Ehl-i Beyt'ten değil miyim?" diye sorduğunu onun da "evet öyledir, inşallah" buyurduğunu söylemiştir.

344 [§]Bu âyette Mûtezile'nin görüşünün reddine ilişkin çeşitli deliller vardır. Bunlardan biri şu sözlerinin reddidir: Allah, ister kâfir isterse müslüman olsun insanların hepsini temizlemeyi ve onların hepsinden kirliliği gidermeyi irade etmiştir. Fakat kâfir kendisinin temizlenmemesini ve kendisindeki kirliliğin giderilmemesini irade etmiş ve temizlenmemiştir. Eğer durum onların dediği gibi olsaydı bunların temizlenmeleri ve kendilerinden kirliliğin giderilmesine dair olarak özel bir şekilde kendilerinden bahsedilmesine bir fayda ve onlara dönük bir minnet söz konusu olmazdı. Bu durum, Allah'ın temizlenme ve kirliliği terketme tercihinde bulunacağını bildiği kimseleri temizlediğini gös-

[122] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 26; Tirmizî, "Menâkıb", 31; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 310, 436-437; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 126.

termektedir. Fakat kirliliği tercih edeceğini bildiği kimselerden kirliliğin giderilmesi veya tercih edeceğini bildiği husustan başkasını irade etmesi mümkün değildir. Temizleme fiili Allah ile gerçekleşmektedir. Yoksa Mûtezile'nin söylediği şekilde gerçekleşmemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: **Sizi tertemiz kılsın.** Zira onlara göre Allah dilediği kimseyi temizlemeye güç yetiremez. Zira O'nda, kâfirleri temizleyecek bir imkân kalmamıştır. Bütün bunlar, onların görüşlerini ve mezheplerini reddetmektedir.

وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلٰى ف۪ي بُيُوتِكُنَّ مِنْ اٰيَاتِ اللّٰهِ وَالْحِكْمَةِۜ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ
لَط۪يفًا خَب۪يرًا ﴿٣٤﴾

34. "Hânelerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin. Allah bütün incelikleri ve gizlilikleri bilir, her şeyden haberdardır."

Hânelerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düşürmeyin. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: **Dilinizden düşürmeyin.** Yani evinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti okuyun. İkincisi şudur: **Dilinizden düşürmeyin.** Bu beyanda hakikat mânasına göre anma kastedilmektedir. Yani Allah'ın size bahşetmiş olduğu nimetleri, sizi içinde Allah'ın âyetlerinin ve hikmetin okunduğu bir evin ahalisi kılmasını, evlerinizi vahyin inişine mekân kılmasını ve hiç kimsenin evinde varetmediği çeşitli hususiyetlerle sizi özel kılmasını anın. Böylelikle Cenâb-ı Hak onlara bahşetmiş olduğu büyük nimetleri hatırlatmaktadır. O, buna karşılık onlardan şükretmelerini istemektedir ki Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu nimetleri bilsinler.

[§] Allah'ın âyetleri. Bu beyanın Kur'ân âyetleri mânasına da Allah'ın ke- 345
sin delilleri anlamına da gelmesi mümkündür. **Hikmet**. Filozoflar şöyle demiştir: Hakîm, ilim ile ameli birleştiren kişidir. Bazıları şöyle demiştir: Hakîm, görüşünde isabet eden; hikmet, görüş bakımından isabet etmek demektir. Denildi ki: Hikmet, her şeyi yerli yerine koymaktır. Bu kavram, sefehin zıddıdır. Gerçekte hikmetin aslı, sanki her konuda isabet etmektir. Hakîm, hüküm konusunda kendisine hata ve yanılma ilişmeyen kimsedir. Bazıları şöyle demiştir: Buradaki hikmetten maksat sünnettir.

Allah bütün incelikleri ve gizlilikleri bilir, her şeyden haberdardır. "Latîf" (لطيف) iyilik eden demektir. Bir kişi iyilik sahibiyse "falan kimse latiftir" denilir. İkinci olarak "latîf", akıl sahiplerinin böylesi şeylerin ortaya çıkarılmasını tasavvur edemediği kadar gizli ve saklı şeyleri ortaya çıkaran demektir.

اِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ
وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ
وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ
وَالصَّٓائِمِينَ وَالصَّٓائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ
وَالذَّاكِرِينَ اللّٰهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا
عَظِيمًا ﴿٣٥﴾

35. "Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) ***yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."***

Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar. Bu âyetin sonuna kadar bildirilenler. Rivayet edilmiştir ki Resûlullah'ın hanımı Ümmü Seleme ve Nüseybe bint Kâb[123] denilen bir kadın Resûlullah'a gelip şöyle demişlerdir: Ey Allah'ın resûlü! Ne oluyor ki Rabb'imiz Kur'ân'da erkekleri iyilikle anıp kadınları hiç zikretmiyor. Bunun üzerine **Müslüman erkekler, müslüman kadınlar** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olmuştur[124].

346 **[§]Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar.** Bu ilâhî beyan hakikatte İslâm ile imanın bir olduğunu göstermektedir. Bir yönden ikisi birbirinden farklı olsa da hakikat mânasıyla bir olduğunu kastediyorum. Çünkü İslâm, kişinin her şeyi Allah'a has kılması, başkasını bu konuda ortak ve hak sahibi kılmamasıdır. İman, her şeyin Allah'a ait

[123] Ümmü Umâre Nüseybe bint Kâb b. Ömer'dir. Künyesi ve ismiyle birlikte bilinmektedir (bk. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, s. 958. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 45, 333).

[124] Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 46; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 301, 305; Tirmizî, "Tefsîr", 4, 33; Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 50.

olduğuna şahitlik etmekle Onun birliğini, rubûbiyetini ve ulûhiyetini tasdik etmektir. Her şeyi sadece Allah'a ait kılan ile her şeyin Allah'a aidiyetine şahitlik ederek O'nun birliğini ve rubûbiyetini tasdik eden kimse birdir. Samimiyetle inanan kişi (muhlis), her şeyin sahibinin sadece Allah olduğunu görendir. Allah'ı birleyen (muvahhid) kimse, her şeyde Allah'ın bir olduğunu ve O'nun rubûbiyetini görendir. Dolayısıyla hakikat mânası itibariyle her ikisi de birdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbadet ve itaat eden erkekler; ibadet ve itaat eden kadınlar. "Kunût" (القنوت) dil bakımından kıyam demektir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e en faziletli namazın hangisi olduğu sorulmuştur. O da "kunûtu uzun olandır" diye cevap vermiştir[125]. Bazı rivayetlerde "kıyamı uzun olandır" buyurmuştur[126]. Dolayısıyla o "kunûtu" kıyam olarak açıklamıştır. Böylelikle kunûtun kıyam olduğu sâbit olmuştur. Buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* âyetin yorumu şöyle olur: **İbadet ve itaat eden erkekler; ibadet ve itaat eden kadınlar.** Yani Allah'ın bütün emir ve yasaklarını yerine getiren (kıyam) erkekler ve kadınlar. Yine müfessirlerin "kâimîne" (القائمين) beyanına ilişkin "itaat eden erkekler ve kadınlar" yorumu da bu mânadadır. Çünkü bir başkasının emrini yerine getiren kişi, ona itaat etmiş olur. Bu, itikat alanında da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle demiştir: "Kunût" (القنوت) esas itibariyle "kıyam" demektir. Biz de daha önce bunu belirtmiştik.

[§]Özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar. Bu kimseler, 347
inandıkları ve kabul ettiklerini davranışlarıyla tasdik edici bir haldedirler. Onlar, inandıkları ve kabul ettiklerini yaptıkları eylemlerle tasdik etmekte ve bunları yerine getirmektedirler.

Sabreden erkekler, sabreden kadınlar. Sabır, bütün haramlar ve yasaklanmış davranışlarla meşgul olmaktan nefsin tutulup durdurulmasıdır. Müfessirlerin şu sözleri bu mânadadır: Allah'ın emrine ve O'na ibadete sabredenler, sıkıntı ve musibetlere sabredenler. Bu kimseler helâl olmayan her davranıştan nefislerini alıkoymaktadırlar ve söz konusu durumların Allah'ın takdiriyle meydana geldiğini düşünmektedirler.

---

125 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 72-73; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 302, 314; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 164, 165; Tirmizî, "Salât", 168; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, I, 476.

126 Ebû Dâvûd, "Tatavvu'", 23, "Vitr", 12; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, I, 476.

Gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar. Bazıları şöyle demiştir: "Hâşi'" (الخاشع) namaz kılandır. Bazıları şöyle demiştir: "Hâşi'" (الخاشع), mütevazı kişidir. Huşûnun aslı kalpte bulunan korkudur. Bu, Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[127]. Onlar her durumda Allah'tan korkmaktadırlar. Ondan başkasından da korkmamaktadırlar. Onlar Allah'tan istemekte ve ümit etmektedirler. Ondan başkasından bir beklenti içerisinde değildirler. Müminlerin davranışı böyledir. Gerçek anlamda Allah'tan korkar ve O'ndan ümitvâr olup beklenti içerisinde bulunurlar. Kâfir ise Rabb'inden korkmaz ve Ondan bir beklenti içerisinde de olmaz. Çünkü o, Allah'ı tanımaz ve Ona itaat etmez. Mûtezile'nin durumu da böyledir: Onların korkusu hakikatte Allah'tan değil, kötü amellerinden, ümitleri ise iyi davranışlarındandır. Yine onlara göre hiç kimsenin Resûlullah'ın şefaatine dair ümidi olamaz. Bir kimsenin ümidi sadece amelleridir. Zira onlar kula ait fiillerde Allah'ın, ne tedbir edip düzenleme ne de takdir etme mânasında, bir etkisinin olmadığını savunmaktadırlar.

(Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar. Yani Allah'a ibadet maksadıyla infak edenler.

Oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar. Belirttiğimiz gibi bu beyan oruç, sadaka, söz ve fiilde doğruluk ve Allah'tan korkma fiillerinin hakikat mânasına dönüktür. Yine belirttiğimiz üzere bunları kabul etmek ve bunlara inanmak mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

348 **[§]İffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar.** Helâl olmayan durumlara düşmekten. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "İffetlerini korurlar; sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler"[128].

Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar. Bazıları şöyle demiştir: Yani Allah'ın rızası için beş vakit namazı kılanlar. Bazıları şöyle demiştir: Her durumda dilleriyle Allah'ı çokça anan erkek ve kadınlar. Fakat bunların dışındaki yorum sanki daha uygundur. Yani Allah'ın kendi üzerlerindeki hakkını anan erkek ve kadınlar. İşte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır.

---

127 Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 174. Beğavî bu görüşü Mücâhid'e; İbn Kesîr, Ebû Sinân'a nispet etmiştir (bk. Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, V, 353; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX, 439).

128 el-Mü'minûn, 23/5-6.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُولُهُٓ اَمْرًا اَنْ يَكُونَ
لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا
مُبِينًا

36. "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır."

Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz. Mûtezilî Câfer b. Harb şöyle demiştir: Bu âyet, inkârın Allah'ın olmasına hükmetmediği (kazâ) bir fiil olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer Allah inkârın, vuku bulmasına hükmetmiş olsaydı kâfirlerin bir tercih hakkının bulunması imkân dâhilinde bulunmazdı. **Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz** buyruğu, inkârın Allah'ın vuku bulmasına hükmetmediğini (kazâ) gösterir. Fakat biz şöyle deriz: Bu âyette geçen "kazâ" Câfer b. Harb'in anladığı şekilde yaratmaya ilişkin bir "kazâ" değildir. Buradaki "kazâ" emir veya hüküm mânasındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda geçtiği gibi: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi emretti (kazâ)". Yani Rabb'in sadece kendisine kulluk etmenizi emretti ve onu farz kıldı. Kazâ kavramı bu âyette hüküm mânasına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden (kazâ) içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar"[129]. Yani senin verdiğin hükümden. Belirttiğimiz üzere kazânın emir ve hüküm mânasına gelmesi mümkün olduğuna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: **Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde.** Yani Allah ve resûlü bir işi yapmayı emrettiklerinde veya bir işe hüküm verdiklerinde. **Artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz.** Bu şekilde Allah ve resûlünün emrettikleri bir şey veya hakkında hüküm verdikleri bir iş konusunda artık hiç kimsenin bir tercih hakkı olamaz. **[§]**Bu âyette geçen kazânın Mûtezile'nin anladığı 349
mânadaki bir kazâ olmadığını gösteren hususlardan biri şudur: Allah bunu

[129] el-İsrâ, 17/23.

resûlüne de nispet etmiştir. Zira O, **Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiğinde (kazâ)** buyurmuştur. Şüphe yok ki Resûlullah (s.a.), yaratmaya ilişkin kazâya güç yetiremez. Bu durum, Mûtezile'nin bunu anlama konusunda hata ettiğini ve yanıldığını, yine bunu idrak etmede akıllarının eksik kaldığını göstermektedir. Bu âyetin yorumu belirtmiş olduğumuz açıklamadır.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Hıyera" (الخِيَرة), onlara tercih sunulması demektir. Bu, "eyye şey'in tahtâra" (أيّ شئ تختار) "sen hangi şeyi tercih ediyorsun" sözünden gelmektedir. "Onların işlerinde tercih hakları yoktur". Yani ister yaparsınız isterse yapmazsınız şeklinde size tercih hakkı verilmemiştir.

Müfessirler **Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz** meâlindeki ilâhî beyanın Zeyneb bint Cahş hakkında nâzil olduğunda ittifak etmiştir. Rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise'yi âzat etmiş, onu evlat edinmiş ve onun mevlâsı olmuştu. Resûlullah ona Zeyneb bint Cahş'ı istemişti. Zeyneb ise "ben onu istemiyorum, ben Kureyş'in en üstün kadınlarındanım" demişti. O, Resûlullah'ın halası Ümeyme bint Abdülmuttalib'in kızıydı. Resûlullah ona şöyle demiştir: Ben onu senin için uygun gördüm. Onunla evlen. O, yine de bundan kaçındı. Bunun üzerine **Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olmuştur[130]. Fakat eğer müfessirlerin belirtmiş oldukları şekilde Zeyd için bir isteme olmuşsa Resûlullah'ın onu evlenmeye zorlamış olması mümkün değildir. Zira O, "dul kadın hakkında velinin bir söz hakkı yoktur"[131] buyurmuştur. Yine o şöyle buyurmuştur: "Bekâr kızdan kendisi hakkında ne emredeceği sorulur; dul ile istişare edilir"[132]. Sonra onun
350 rızası olmaksızın evlenmeye zorlanması meselesinde âyet, [§]ancak Allah ve resûlünden bir emir olması mânasına gelir. Bu durumda onun evlenmeye dair bir tercih hakkı olmaz. Çünkü Allah dilediği kişiyi dilediği kimseyle evlenmeye zorlayabilir. Dilediği kimsenin dilediği kişiyle evlenmesine dair hüküm de Allah'a aittir. Bu hususta onların bir tercih hakkı bulunmamaktadır. Fakat Allah'ın bir emri ve hükmü olmaksızın bizzat evlilik isteğinde bir zorlama olmaz. Görmez misin ki Resûlullah Ümmü Seleme'yi istediğinde onun şöyle dediği rivayet edilir: "Benim velilerim burada değiller". Bunun üzerine

---

130 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 46; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XIX, 112-113.

131 Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, VI, 145; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 334; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 24; Nesâî, "Nikâh", 31.

132 Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, VI, 142-143; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 229.

Resûlullah " senin velilerinden hiçbirinin benden razı olmaması söz konusu olmaz" buyurmuştur. Veya buna benzer sözler söylemiştir[133]. Resûlullah onu istemiş, fakat evliliğe zorlamamıştır. Zeyneb'in durumu da böyledir. Ancak belirttiğimiz gibi bu konuda emir ve hükmün bulunması durumu başkadır.

Müfessirlerin naklettiği gibi âyetin nüzûl sebebinin, Resûlullah'ın Zeyneb bint Cahş ile evlenme isteği hadisesindeki kişiler hakkında olması da mümkündür. Bu durumda bu âyette sözü edilen tehdit (vaîd) ise Allah ve resûlünün emrinin bulunduğu konularda başkasına yönelik olur. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadise bu duruma benzerlik taşır: Resûlullah (s.a.) sabah namazını kıldığında oturan iki adam görmüş ve onlara "size ne oluyor ki bizimle beraber namaz kılmıyorsunuz?" diye sormuştur. Onlar da "biz namazı evimizde kıldık" demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Eğer namazı kıldıktan sonra mescide gelmişseniz onlarla beraber namaz kılın ki bu sizin için nafile olur"[134]. Resûlullah, "onlarla birlikte namazı kılın" demiştir. O, bunu sabah namazı için dememiştir. Aksine ondan sonra kılınan nafile namazlar için söylemiştir[135].

[§] Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça 351
sapmışlardır. Eğer bu beyan müminler hakkındaysa buradaki "dalâlet" hata mânasındadır. Sanki O şöyle buyurmuştur: Açık bir hata yapmış olurlar. Dil bakımından böyle bir kullanım mümkündür. Bu, tıpkı Yûsuf'un (a.s.) kardeşlerinin babalarına onun kendilerine üstünlüğüne dair söylediği şu sözler gibidir: "Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde!"[136] Yani apaçık bir hata içinde. Zira kendisine yararı olmayanı kendisine yararı olanlardan daha üstün tutmaktadır. Bu beyan da bu mânadadır. Eğer bu beyan münafıklar hakkında-

---

133 Rivayet edildiğine göre Resûlullah Ümmü Seleme'yi istemiştir. O "Ey Allah'ın resûlü! Burada benim velilerimden hiçbiri bulunmamaktadır" demiştir. Bunun üzerine o, şöyle buyurmuştur: "İster burada olsun ister olmasın senin velilerinin hepsi beni uygun görür". Bir rivayette o şöyle buyurmuştur: "İster burada olsun ister olmasın senin velilerinden hiçbiri bu durumu kötü görmez" (İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, X, 88; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 295; Nesâî, "Nikâh", 28; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, III, 11-12).

134 Resûlullah mescidin en arka kısmında oturup kendisiyle beraber sabah namazını kılmayan iki kişiye şöyle der: "Bizimle namaz kılmaktan sizi alıkoyan nedir?" Dediler ki: Ey Allah'ın resûlü! Biz evimizde namaz kıldık. Bunun üzerine o şöyle buyurmuştur: "Böyle yapmayın. Namazı evde kılıp sonra cemaatin olduğu bir mescide geldiğinizde onlarla beraber namaz kılın. Bu sizin için nafile olur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 160; Ebû Dâvûd, "Salât", 55; Tirmizî, "Salât", 49; Nesâî, "İmâme", 54.)

135 bk. Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, I, 363-364.

136 "Hani kardeşleri demişlerdi ki: 'Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılgı içinde!'" (Yûsuf, 12/8).

sa onlar açıkça yoldan sapmışlardır. Dolayısıyla mümin hakkında kullanılan "dalâlet", kâfir ve münafık hakkında anlaşıldığı mânada anlaşılmaz. Görmez misin ki mümin hakkında kullanılan zulüm kâfir ve münafık hakkında anlaşıldığı mânada anlaşılmaz. Yine görmez misin ki Âdem (s.a.) ve Havva hata edip söz konusu ağaca yaklaştıklarında dediler ki: "Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[137]. Onlar inkâr ifade eden bir zulmü kastetmemişlerdir. Yine "yoksa zâlimlerden olursunuz"[138] meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Buna göre mümin hakkındaki "dalâlet" ile münafık ve kâfir hakkındaki "dalâlet" aynı mânada anlaşılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ تَقُولُ لِلَّذٖٓى اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ وَاَنْعَمْتَ عَلَيْهِ اَمْسِكْ عَلَيْكَ
زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللّٰهَ وَتُخْفٖى فٖى نَفْسِكَ مَا اللّٰهُ مُبْدٖيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ
وَاللّٰهُ اَحَقُّ اَنْ تَخْشٰيهُ فَلَمَّا قَضٰى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَىْ
لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنٖينَ حَرَجٌ فٖٓى اَزْوَاجِ اَدْعِيَٓائِهِمْ اِذَا قَضَوْا
مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ مَفْعُولًا

37. "Bir zaman, Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütufkâr davrandığın kişiye, 'Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork' demiştin. Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun, kendisinden çekinme hususunda Allah'ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun. Zeyd onunla beraber olduktan sonra müminlere, evlatlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir."

---

137 "Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rab'leri onlara, 'Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?' diye seslendi. Dediler ki: Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" (el-A'râf, 7/22-23).

138 "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zâlimlerden olursunuz dedik" (el-Bakara, 2/35).

[Hz. Peygamber'in Zeyneb bint Cahş ile Evliliği]

Bir zaman, Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu, senin de lütufkâr davrandığın kişiye demiştin ki. Müfessirler şöyle demiştir: **Allah'ın kendisine lütufta bulunduğu.** İslâm'la. **senin de lütufkâr davrandığın.** Âzat ederek. Nitekim Resûlullah onu âzat etmişti. Zira rivayet edildiğine göre Zeyd Ehl-i Kitap Araplar'ındandı. Resûlullah Câhiliye döneminde esir edilip köle edinilmiş olarak onu buldu, alıp âzat etti ve evlat edindi. Allah ona İslâm dinini bahşetmekle ve doğru yola kavuşturmakla lütufta bulunmuştur. Resûlullah da onu âzat etmekle ona lütufta bulunmuştur. Allah'ın ona yönelik nimetinin [§]âzat 352
edilmesi de olabilir. Zira O, resûlünü âzat etmekte muvaffak kılmıştır. Veya resûlünde âzat etme fiilini yaratmak ve onun dilinde söyletmek suretiyle de Zeyd'e lütufta bulunmuş olabilir.

Mûtezile'nin görüşüne göre Zeyd'e de bütün müslümanlara da İslâm'a girmekte Allah'ın bir nimeti ve lütfu bulunmamaktadır. Bunun birkaç yönü vardır. Bunlardan biri şudur: Onlar diyorlar ki: Allah herkese onlar için İslâm'ı gerekli kılacak vasıtaları vermiştir. Bu, kuvvettir. İnsanlar bu konudaki Allah'ın yaratmasıyla müslüman olmamaktadırlar. Onların görüşüne göre İslâm'ı gerekli kılan vasıtalar Allah tarafından insanlara verilmiştir. Ancak İslâm'a girmenin kendisinde Allah'ın yaratma türünden bir dahli bulunmamaktadır. Durum böyle olduğunda Allah'ın onlara bir nimeti ve lütfu söz konusu değildir.

İkinci olarak diyorlar ki: Allah'ın, din konusunda insanlar için en yararlı olanı (aslah) yapması vâciptir. Şüphe yok ki İslâm insanlar için yararlıdır. Dolayısıyla Allah'ın onlar için bunu yapması vâciptir. O, kendisi için zorunlu olanı yapmıştır. Bunun dışında bir uygulama yapması mümkün değildir. Kendisi hakkında zorunlu olan bir fiili yapan kimse bunu yaptığı için nimet vermiş ve lütufta bulunmuş sayılmaz. Zira o sadece görevi olan bir işi yerine getirmiştir.

Üçüncü olarak diyorlar ki: Allah'ın bütün peygamberlere ve müminlere vermiş olduğu ne varsa O, aynısını İblis'e, tâbilerine ve bütün firavunlara da vermiştir.

Onların görüş ve mezhepleri belirttiğimiz gibi olduğuna göre müslümanlardan hiç kimsenin İslâm'a girmesinde Allah'ın bir nimeti ve lütfu bulunmamaktadır. Oysa Allah, bu durumlarında onlara yönelik bir nimeti ve lütfunun olduğunu bildirmektedir. Şu ilâhî beyandan bu mâna anlaşılmaktadır: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: 'Teslim

olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur'"[139].

353 **[§]Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork.** Müfessirlerin bir kısmının rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Zeyd'in hanımını görmüş, beğenmiş ve istemiştir. Zeyd ise bunu anlamış ve ona şöyle demiştir: Ey Allah'ın resûlü, ben Zeyneb'i boşamak istiyorum. Zira o kibirli bir kadındır, bana karşı kendini büyük görmekte ve bana şöyle şöyle eziyet etmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: **Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork.** Yani onu boşama meselesinde Allah'tan kork ve onu boşama[140]. Fakat biz bu tür bir sözü söylemeyiz. Ancak Resûlullah'tan hadisenin nasıl olduğuna dair sâbit bir rivayetin gelmesi başka. Zeyd'in, herhangi bir adamın bir sebep olmaksızın karısından usandığı için onu boşaması durumunda olduğu gibi, Resûlullah'tan hanımını boşamak için izin istemiş olması da mümkündür. Bu durumda Resûlullah ona şöyle demiştir: **Eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork.** Hanımını boşamayı gerektirecek bir sebep olmaksızın boşama. Çünkü kişinin karısını, boşamayı gerektiren Allah'ın sınırlarına riayet etmeme, bunları yerine getirmeme gibi veya bu mânada bir sebep olmaksızın boşaması uygun değildir. Sebepsizce boşama ise uygun değildir. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Eşinle evlilik bağını koru.** Yani onunla evlen. **Allah'tan kork.** Yani onunla evlenmeyi terketmekte. Dolayısıyla Zeyd'e Zeyneb'le evlenme emredilmişti. Aynı şekilde Zeyneb'e de Zeyd'le evliliği kabul etmesi emredilmişti. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bu husustaki emri terketmede, çağrıldığın ve emredildiğin işi yapmaktan kaçınmakta Allah'tan kork. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunu derken Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi içinde saklıyordun. Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: Sen onu sevdiğini ve hoşlandığını içinde saklıyordun. **Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi.** Yani Allah'ın Kur'ân'da açıklayacağı. Yani onu sevmeni ve onunla evlenme arzunu. Bazıları şöyle demiştir: İçinde saklıyordun Ey Muhammed! "Keşke onu boşasaydı" şeklindeki düşünceni. **Allah'ın ileride açıklayacağı bir şeyi.** Yani sana açıklayacağı konuyu, tâ ki onun hakkında Kur'ân âyeti indirilsin. Fakat bu, gerçeğe uzak bir yorumdur. Hz. Peygamber'in Zeyd'e **eşinle evlilik bağını koru, Allah'tan kork** dedikten sonra kendisinin onunla evlenmesi için içinde "keşke onu boşasa" şeklinde bir düşünceyi gizlemiş olması mümkün değildir. **İçinde saklıyordun**

---

139 el-Hucurât, 49/17.

140 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 47; İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, X, 99.

sözünün -yani bu sözün kendisinin- bir açığa vurma olması da mümkündür. Zira Resûlullah kendi içinde bunu sakladıktan sonra Cenâb-ı Hak bunu okunan bir âyet yapmıştır. Şöyle ki Allah bunu açıklamasaydı insanlar onun içinde bir şey saklamış olduğunu bilmezlerdi. Biz onun içinde ne sakladığını bilemeyiz. [§]Resûlullah'tan **ben içimde şunu sakladım** diye bir rivayet gelmedikçe 354
biz şunu veya şunu içinde saklamıştır demeyiz. Eğer böyle bir rivayet sâbit olursa bu durumda böyle bir şey söylenebilir. Fakat zanna dayanarak biz böyle bir şey söylemeyiz.

Kendisinden çekinme hususunda Allah'ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun. Bazıları şöyle demiştir: **Sen halktan çekiniyordun.** Yani insanların "o oğlunun karısıyla evleniyor" şeklindeki dedikodusundan utanıyordun. Böylelikle Zeyneb'le evlenmekten kaçınıyordun. Halbuki sana olan evlenme emrini terketmekte Allah, kendisinden utanmaya daha lâyıktır. Bazıları şöyle demiştir: **Sen halktan çekiniyordun.** Yani sen Zeyneb ve onu beğenip sevmen konusunda insanların dedikodusundan çekiniyordun ve utanıyordun. Halbuki bu hususta Allah kendisinden çekinmeye daha lâyıktır. **Kendisinden çekinme hususunda Allah'ın önceliği bulunduğu halde sen halktan çekiniyordun** meâlindeki ilâhî beyanın öncekiyle bağlantılı olmaksızın başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Yani her işte ve her şeyde Allah kendisinden çekinmeye daha lâyıktır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Onlardan korkmayın, benden korkun"[141]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zeyd onunla beraber olduktan sonra seni onunla evlendirdik. Müfessirler şöyle demiştir: **Zeyd onunla beraber olduktan sonra.** Yani ihtiyacını tamamladıktan sonra. Yani cinsel ilişkiden sonra. Eğer "vatar" (الوطر) kelimesi cinsel ilişki demekse burada cinsel ilişkiden bahsedilmesinin mânası, evlatlığının eşinin, aralarında nikâh ve cinsel ilişki gerçekleşmiş olsa da boşanmaları durumunda kişiye helâl olduğunun bilinmesidir. Halbuki nikâh da cinsel ilişki gerçekleşmesi de her ikisi gerçek oğulun eşiyle nikâh kıymaya engel sebeplerdendir. **Zeyd onunla beraber olduktan sonra** meâlindeki ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani o, nefsinin arzusunu gerçekleştirmiş ve nefsinin arzu ettiği amaca ulaşmıştır. İşte bu durumda biz seni Zeyneb'le evlendirdik.

---

[141] el-Bakara, 2/150.

Rivayet edildiğine göre Zeyneb bint Cahş, Hz. Peygamber'in diğer hanımlarına karşı övünüyor ve şöyle diyordu: Sizi Resûlullah'la babalarınız evlendirdi. Beni ise Allah yedi kat göklerin üstünde resûlüyle evlendirdi"[142]. Yine bunda onun peygamberliğine delil vardır. Çünkü o, insanların dedikodusun-
355 dan çekindiği ve utandığı düşünceleri içinde gizliyordu. [§]İnsanlar arasındaki âdete göre halk arasında ortaya çıkması durumunda utanacağı bir düşünceyi gizleyen kimse, bunu insanlardan gizler ve açığa vurmaz. Dolayısıyla Resûlullah, insanların dedikodusundan çekindiği düşünceleri açıkladığına ve bunu onlardan gizlemediğine göre bu durum onun Allah'ın elçisi olduğunu göstermektedir. Zira Allah'ın elçisi olmasaydı bunu gizler ve açığa vurmazdı. Çünkü belirttiğimiz gibi insanlar âdeten açığa çıktığında utanacakları düşünceleri gizlerler. Aynı şekilde Ömer (r.a.)[143] ve Âişe'nin (r.a.)[144] şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Eğer Resûlullah Kur'ân'dan bir âyeti gizlemiş olsaydı bu âyeti gizlerdi".

Müminlere, evlatlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye. Bu âyette, kendisine özel olduğu belli olanların dışında Resûlullah'ın bildirdiği ve emrettiği her konuda, yapmış olduğu her fiilde ona uymanın gerekliliğine dair delil vardır. Fakat kendisine özel olduğu açıklanmayan ve onun tarafından bildirilip yapılan fiillerde ona uymak insanlar için zorunludur. Çünkü o, evlatlığının boşadığı karısıyla evlenmişti. Sonra Cenâb-ı Hak **müminlere, evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye** buyurmuştur. Eğer bunu bildirmiş olsaydı böyle bir fiil yine onlara helâl olurdu. Hz. Peygamber'in böyle bir fiil yapıp sonra da yaptığı gibi bu fiilleri **müminlere bu hususta bir sıkıntı gelmesin diye** yaptığını bildirmesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Daiyyu" (الدعيّ), büyüdükten sonra kendisine nispet edilen çocuktur. Buradaki "iddi'â" (الادّعاء), adamın çocuğunu reddedip kabul etmemesi, daha sonra ise onu kendine nispet etmesidir. Bana göre bu konuda bilinen durum budur. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle bu-
356 yurmuştur: "Orada onların bütün istekleri yerine getirilir"[145]. [§]Yani temenni ettikleri ve arzu ettikleri fiiller. Şöyle denilir: Bugün iddia ettiğimiz eylemlere devam etmekteyiz. Yani arzu ettiğimiz her şeyi elde ettik. Bu kök mananın kalıbına uygun olarak şöyle denilir: "İdde'aytü", edde'î, iddi'âen" (ادّعيتُ، أدّعى، ادّعاء).

142 Buhârî, "Tevhîd", 22; Tirmizî, "Tefsîr", 33.
143 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 48; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 406.
144 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 241, 266; Müslim, "İman", 288; Tirmizî, "Tefsîr", 33.
145 Yâsîn, 36/57.

Kendileriyle beraber olup ayrıldıklarında. Cenâb-ı Hak "onlarla beraber olmayı" bildirmiştir. Çünkü bazı kadınlar bunların bir kısmına sadece nikâh akdiyle haram olmamakta, ancak cinsel ilişki sebebiyle haram olmaktadır. Kadınların bir kısmı da, cinsel ilişki olmaksızın sadece nikâh akdiyle haram olmaktadır[146]. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak evlatlıkların eşlerinin, evliliklerinde cinsel ilişkide bulunmuş olsalar da ayrıldıklarında onlara haram olmadığını bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Vatar" (الوطر), ihtiyaç demektir. "Evtâr" (الأوطار) bunun çoğuludur.

Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir. Yani Allah'ın emriyle verilen hüküm, elbet yerine getirilecektir. Aynı şekilde şöyle de denilir: Namaz Allah'ın emridir. Yani Allah'ın emriyle yerine getirilir. Yoksa namaz kulun bir fiili olup Allah'ın emrinin kendisi olmaz. Fakat Allah'ın emriyle yerine getirilen bir fiildir. **Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir** meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Yani Allah'ın emriyle verilen hüküm, elbet yerine getirilecektir. "Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar"[147] meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Yani Allah'ın emriyle vuku bulacak olay gelip çatıncaya kadar. Bu da onların tehdit edildikleri azaptır. Çünkü Allah'ın emrinin kendisi gelmez. Ayrıca bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri yaratma mânasında olmasıdır. Yani O'nun yaratmasıyla (tekvin) yaratılmışlar (mükevven) var olmaktadır. [§]Var 357
olan şey de O'nun yaratmasıyla (tekvin) yaratılmış (mükevven) olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz "ol!" demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[148]. İkinci olarak bu beyanın zorunluluk ve gereklilik mânasında olmasıdır. Yani Allah'ın emriyle var olan şey, eğer O bunda bir zorunluluk ve gereklilik irade etmişse, zorunlu ve gerekli olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

146 "Kızla sadece nikâh akdi yapmakla ebediyen annesi haram olur. Cinsî münasebet olmaksızın annesiyle sadece nikâh akdi yapmak kızını kişiye haram kılmaz" (Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 336). İmam, "eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı" (en-Nisâ, 4/23) meâlindeki âyetin yorumunda da aynı görüşü söylemektedir".

147 "Münafıklar onlara, 'Sizinle beraber değil miydik?' diye seslenirler. Onlar, 'Evet öyleydi' derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu" (el-Hadîd, 57/14).

148 en-Nahl, 16/40.

مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللّٰهُ لَهُ سُنَّةَ اللّٰهِ فِى الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ اَمْرُ اللّٰهِ قَدَرًا مَقْدُورًا ﴿٣٨﴾

38. "Allah'ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda peygamber için bir sıkıntı ve sakınca olamaz. Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyledir. Allah'ın hükmü değişmez bir kaderdir."

Allah'ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda peygamber için bir sıkıntı ve sakınca olamaz. Bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: **Allah'ın takdir ve emrettiği şey.** Yani Allah'ın açıkladığı şey. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu, indirdiğimiz, hükümlerini belli ve kesin kıldığımız bir sûredir"[149]. Yani açıkladığımız. Söz konusu beyan şu mânaya da gelebilir: **Allah'ın, kendisi için takdir ve emrettiği bir şeyi yerine getirme hususunda.** Yani Allah'ın ona zorunlu kıldığı bir emri yerine getirmekte. "Ferada aleyhi" (فرض عليه) denilir. Yani ona haram kıldı. "Ferada lehû" (فرض له) denilir. Yani ona helâl kıldı. "Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşru kılmıştır"[150] meâlindeki ilâhî beyan da bu mânadadır. Bu beyanın da iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: Yani yeminlerinizi çözmeyi size açıklamıştır. İkincisi şudur: Yeminlerinizi çözmeyi size vacip kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyledir. Bazıları şöyle demiştir: Daha önce gelip geçen Dâvûd (a.s.) ve Süleyman (a.s.) gibi peygamberler arasında Allah'ın âdeti böyleydi. Bunlar arasında çok kadınla evlenme geleneği vardı. Bu, Resûlullah'la başlamış bir durum değildir. Peygamberler'in çok eşli olmasında onlar için büyük bir mûcize bulunmaktadır. Çünkü onlar zenginlik ve bolluğa karşı fakirlik ve darlığı tercih etmişlerdir. Yine onlar dünya zevklerinin tümünden kendilerini alıkoymuşlar, çeşitli sıkıntılara, ibadetlere, büyük ve ağır işlere yönelmişlerdir. Bütün bunlar kadınlara yönelik şehevî arzuların ve onlara duyulan ihtiyacın kesilmesine sebep olan durumlardır. Dolayısıyla bu sebepler onlardaki şehevî arzuları öldürmemişse bu durum onların Allah sayesinde buna güç yetirir hale geldiklerini göstermektedir. Bazıları ise şöyle demiştir: **Daha önce gelip geçenler arasında da**
358 **Allah'ın âdeti böyledir.** [§]Yani Hz. Muhammed'den önceki peygamberler

149 en-Nûr, 24/1.
150 et-Tahrîm, 66/2.

arasında Allah'ın âdeti böyleydi. Yani Dâvûd (a.s.), kendisinin imtihan edildiği kadını arzu ettiğinde Allah Dâvûd'la (a.s.) o kadını birleştirmiştir. Aynı şekilde Allah, Dâvûd'da (a.s.) olduğu gibi Hz. Muhammed'le Zeyd'in boşadığı hanımı evlendirmiştir. Zira Hz. Muhammed, onu sevmişti. Fakat bu, gerçeğe uzak bir görüştür. Yine denildi ki: **Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyledir.** Yani evlatlıkların eşleriyle evlenmenin helâl oluşu konusunda. Bu daha önce de onlara helâldi. Aynı şekilde Resûlullah'a da helâl olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın hükmü değişmez bir kaderdir. Bunun yorumu "Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir"[151] meâlindeki ilâhî beyanda belirtmiş olduğumuz açıklamadır. Yani Allah'ın emriyle ve takdiriyle gerçekleşecek olan değişmez bir kaderdir.

اَلَّذٖينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللّٰهِ وَيَخْشَوْنَهُ وَلَا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلَّا اللّٰهَ
وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسٖيبًا ﴿٣٩﴾

39. O peygamberler ki Allah'ın vahyini insanlara ulaştırırlar, O'ndan çekinirler ve Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler. Hesap sorucu olarak Allah kâfidir.

O peygamberler ki Allah'ın vahyini insanlara ulaştırırlar, O'ndan çekinirler ve Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler. Müfessirler şöyle demektedir: Bu kişi özel olarak Hz. Muhammed'dir. Eğer bundan murat Hz. Muhammed ise *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bunun mânası şudur: O, evlatlığı Zeyd'in boşadığı hanımıyla evlenmek suretiyle Rabb'inin vahyini tebliğ etmiştir. Zira Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Müminlere, evlatlıklarının eşleriyle evlenmelerinde bir sıkıntı gelmesin diye"[152]. Vahyin tebliği, söz ve iletişimle olduğu gibi bazan fiille de olur. İnsanların onun emrine ve haber verdiği emre uyması zorunlu olduğu gibi onun yaptığına da uyması gereklidir. Ancak ona özel olduğu açıklanan bir fiilin durumu başkadır. **Onlar ki Allah'ın vahyini insanlara ulaştırırlar** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Onlar Cenâb-ı Hakk'ın haklarında **Daha önce gelip geçenler arasında da Allah'ın âdeti böyledir** buyurduğu peygamberlerdir. Cenâb-ı Hak onları nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: **Onlar ki Allah'ın vahyini insanlara ulaştırırlar.** Dolayı-

---

151 Bir önceki âyet-i kerîme
152 el-Ahzâb, 33/37.

sıyla bu konuda Hz. Muhammed hakkındaki ilâhî sünnet, daha önce gelip geç-
359 miş bu peygamberler gibidir. **[§]O'ndan çekinirler ve Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır: Nübüvveti tebliğ etmeyi terketmekte Allah'tan korkarlar. **Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler.** Tebliğ ederken Allah'tan başkasından korkmazlar. **Allah'tan başka** sözü emir konusunda bir mübalağa ifade etmekte ve "O'ndan başkası" mânasına gelmektedir. Yoksa eğer "hiç kimseden çekinmezler" buyurmuş olsaydı da yeterli olurdu. Yani tebliğ ettikleri buyruklarda hiç kimseden korkmazlar. Fakat belirtmiş olduğumuz anlama gelmesi de mümkündür: Buyruklarını tebliğ etmekte Allah'tan başka hiçbir kimseden korkmazlar. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Allah'tan başka hiçbir kimseden çekinmezler.** Yani tebliğ sebebiyle başlarına gelen eziyetlerden ve musibetlerden çekinmezler. O şöyle buyurmaktadır: Onlar bu eziyetleri ötekilerden bilmiyorlardı, aksine bunları Allah'ın kendileri hakkındaki takdiri olarak görüyorlardı. Böyle olmasaydı peygamberler insanlardan korkarlardı. Görmez misin ki Allah Teâlâ, onların şöyle dediğini bildirmektedir: "Ey Rabb'imiz! dediler, doğrusu onun bize karşı ileri gitmesinden veya daha da azmasından endişe ediyoruz"[153]. Yine Mûsâ (a.s.) şöyle demiştir: "Beni öldürmelerinden korkuyorum"[154]; "Beni yalanlamalarından korkuyorum"[155]. Bunun benzeri durumlar mevcuttur. Veya peygamberlerin başlangıçta korkmuş olmaları, sonra Allah'ın onlara güven verip onların korkularını yenmiş olmaları da mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah buyurdu: Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm"[156]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hesap sorucu olarak Allah kâfidir.** Denildi ki: O, nübüvvetin tebliğine şâhitlik etmektedir.

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَٓا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِيّٖنَ وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمًا ﴿٤٠﴾

40. "Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi bilmektedir."

---

153 Tâhâ, 20/45.
154 eş-Şuarâ, 26/14; el-Kasas, 28/33.
155 eş-Şuarâ, 26/12; el-Kasas, 28/34.
156 Tâhâ, 20/46.

[Hz. Muhammed Allah'ın Elçisidir ve Peygamberler'in Sonuncusudur]

Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir. Bu beyanın mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Muhammed, oğulların hanımlarını haram kılacak bir babalık mânasında hiç kimsenin babası değildir. Yoksa o, bütün müminlerin babasıydı. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir"[157]. Onun hanımları bizim annelerimiz olduğuna göre belirttiğimiz üzere o, bizim babamızdır. [§]Fakat bunun yorumu şöyledir: **Muhammed** 360
içinizden hiçbir erkeğin babası değildir. Oğulların hanımlarını haram kılacak bir babalık mânasında hiç kimsenin babası değildir. Fakat bu, ona yönelik yücelik, değer, şefkat ve merhamet mânalarını ifade eden bir babalıktır. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın"[158]. Aynı şekilde **peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır**[159] meâlindeki ilâhî beyanı da iki mânaya açıktır. Yani o, tâzim edilmeye, değer verilmeye, şerefli kılınmaya kendilerinden daha lâyıktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onu destekleyip büyüklüğü karşısında eğilesiniz ve tenzih ederek anasınız diye"[160]. Söz konusu ilâhî beyanın ikinci muhtemel mânası da şudur: "O müminlere daha yakındır". Yani onlara kendilerinden bile daha şefkatli ve daha merhametlidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın onu nitelediği merhamet ve şefkat özellikleridir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "Sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur"[161]. **Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir** meâlindeki ilâhî beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri bu durumun ona nispet edilmesine dair olmasıdır. Yani o sizden birinin kendisine nispet edilecek ve onunla çağrılacak babası değildir. Çünkü rivayet edildiğine göre onu "Zeyd b. Muhammed" olarak çağırıp isimlendiriyorlardı. Evlatlık edinmek caiz, fakat kişiye oğul olarak nispet edilmesi ve onunla isimlendirilmesi caiz değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Evlatlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır"[162]. İkincisi bu beyanın evlilik yasağı hakkında olmasıdır. Sanki O, şöyle buyurmuştur: Oğulların eşleriyle -evlatlık

---

[157] el-Ahzâb, 33/6.
[158] el-Hucurât, 49/2.
[159] el-Ahzâb, 33/6.
[160] el-Feth, 48/9.
[161] et-Tevbe, 9/128.
[162] el-Ahzâb, 33/5.

olan oğulların- evlenmenin haram oluşu ve nispet etme konusunda o, sizden birinin babası değildir. Başta belirttiğimiz üzere o, şefkat, rahmet ve merhamet göstermekte sizin babanız olsa da gerçek mânada babanız değildir. **Fakat o Allah'ın elçisidir.** Belirttiğimiz üzere onu yüceltme, karşılıklı ilişkilerde ve beraber bulunmada onu tebcil etme hususlarında veya onu çağırma ve isimlendirme konularında.

Fakat o Allah'ın elçisidir. Cenâb-ı Hak belirttiğimiz üzere onun içinizden hiçbir erkeğin babası olmadığını, **fakat onun Allah'ın elçisi olduğunu** bildirmiştir ki onlar Allah'ın resûlüne kendi babalarına davrandıkları gibi davranmasından ve başkasıyla arkadaşlık ettikleri gibi onunla arkadaşlık etmesinler.
361 Aksine [§]onu yüceltme, saygı gösterme ve değer vermekte peygamberlere davrandıkları gibi ona davransınlar. Çünkü onun babalığı ve şefkati dinîdir. Babaların şefkati ise dünyevî bir şefkattir. Yine kişi çeşitli durumlarda babasının yanında çok rahat davranabilir ki buna benzer davranışlar Resûlullah'ın yanında uygun düşmez. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak **fakat o Allah'ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur** diye buyurmuştur. Yani O, nübüvveti Hz. Muhammed'le tamamlamıştır. Ondan sonra peygamber yoktur. **Peygamberler'in sonuncusudur.** Cenâb-ı Hakk'ın, onun peygamberlerin sonuncusu olduğuna ilişkin açıklamasının ve bildirmesinin sebebi şu olabilir: Çünkü Allah Teâlâ kendi katındaki ilmiyle Bâtınıyye'nin iddia ettiği gibi Hz. Muhammed'den sonra başkasının da peygamber olarak niteleneceğini bilmiştir. Bâtınıyye şöyle demektedir: Kāimü'z-zaman, peygamberdir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu âyetle böyle bir iddiada bulunandan delil istenmeyeceğini, onun sadece yalanlanacağını bildirmiştir. Yine Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Benden sonra peygamber yoktur"[163]. O, kendisiyle nübüvvetin sona erdirildiğini bildirmiştir.

Allah her şeyi bilmektedir. Yani Allah, olan, olacak olan ve onların yararına olanların tümünü ezelden bilmektedir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللّٰهَ ذِكْرًا كَث۪يرًاۙ ﴿٤١﴾

41. "Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın."

---

163 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, V, 406; XI, 226; Buhârî, "Enbiya", 50; Müslim, "İmâre", 44; Başka bir rivayette şöyle bildirilmiştir: "Biliniz ki benden sonra peygamber yoktur" (Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, II, 63; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye*, VI, 272).

Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın. Müfessirler şöyle demektedir: Her durumda ve her zaman **Allah'ı** dilinizle çok çok anın. Allah'ın kendisini çok çok anmalarına dair emrinin yorumu şu da olabilir: Yani O'na şükretmeniz için nimetlerini anın. Uymak için emir ve yasaklarını anın; kaçınmak için yasakladıklarını anın; korkmak için tehditlerini (vaîd) anın; yönelmek için vâdlerini anın. Haşyet duymak için O'nun azametini, yüceliğini ve hükümranlığını anın. Çok çok anın. Yani belirttiğimiz anmanın gerçekleşmesi için söz konu anmayı devamlı olarak yaparsınız. Zira bu ancak anmakla gerçekleşmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَص۪يلاً ﴿٤٢﴾

[§]*42. "Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin."* 362

Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin. "Bukra" (البُكرة) gecenin sonu ve gündüzün başlangıcıdır. "Asîl" (الأصيل) gündüzün sonu gecenin başlangıcıdır. Sanki Cenâb-ı Hak, her gecenin başlangıcında ve sonunda; her gündüzün başında ve sonunda zatının anılmasını ve hayır yapmalarını emretmiştir ki bu vakitler arasında yaptıkları bağışlansın ve hataları affedilsin. Haberlerde rivayet edildiğine göre yatsı ve sabah namazlarını cemaatle kılan kimse bütün geceyi ihya etmiş gibi olur[164]. Bu beyanda sabah ve akşamın değil aksine bütün vakit ve her halin murat edilmiş olması da mümkündür. Hiç bir vakit ve hal yoktur ki Allah'ın kulları üzerinde sabretme ve şükretme hakkı olmasın: Nimetlerine şükür ve musibetlerine sabır. Bazıları şöyle demiştir: Sabah-akşam Allah'ı anma emri, beş vakit namazı ifade etmektedir. Öğleden gecenin sonuna kadar "asîl" (أصيل) vaktidir. Bu kapsama öğle, ikindi akşam ve yatsı girer. "Bukra" (البُكرة) vaktinde ise sabah namazı vardır.

هُوَ الَّذ۪ي يُصَلّ۪ي عَلَيْكُمْ وَمَلٰٓئِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى
النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِن۪ينَ رَح۪يماً ﴿٤٣﴾

164 Resûlullah'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yatsı namazını cemaatle kılan kimse gecenin yarısını ihya etmiş gibi olur. Yatsı ve sabah namazını cemaatle kılan kimse bütün geceyi ihya etmiş gibi olur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 58; Müslim, "Mesâcid", 260; Ebû Dâvûd, "Salât", 47; Tirmizî, "Salât", 51).

43. "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor. O, müminlere karşı çok merhametlidir."

O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor. Allah hakkında "salât" kavramı rahmet ve mağfiret demektir. Melekler hakkında "salât" kavramı ise istiğfarda bulunmaları, korunma ve kurtuluş talep etmeleri demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın"[165]. "Onları kötü sonuçlardan koru"[166]; "Rabb'imiz onları ken-
363 dilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur"[167]; [§]"Yeryüzündekilerin bağışlanmasını diliyorlar"[168] meâlindeki ilâhî beyanlara gelince; bunların özel olarak müminler hakkında olması da mümin-kâfir herkes hakkında olması da mümkündür. Eğer bu mânadaysa onların istiğfarı, bağışlanmalarını hak edecek sebepleri talep etmeleri demek olur, bu da hidâyettir. Tıpkı Hûd'un (a.s.) şu sözü gibi: "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin"[169]. Yine Nuh'un (a.s.) şu sözü de bu mânadadır: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır"[170]. Onların kâfir iken istiğfarda bulunmaları mümkün değildir. Fakat onlar, bağışlanmayı hak etmek için inkârdan tövbe etmeyi talep ederler. İbrahim'in babasına istiğfarı da bu mânadadır. Babası kâfir iken ona istiğfarda bulunmuş olması mümkün değildir. Fakat o, Allah'tan babası için bağışlanma ve merhameti hak etmesini sağlayacak vasıtayı (hidâyeti) varetmesini talep etmekteydi, bu da hidâyettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

165 "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!" (el-Mü'min, 40/7)

166 "Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur" (el-Mü'min, 40/9).

167 "Rabb'imiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin" (el-Mü'min, 40/8).

168 "Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar. İyi bilin ki bağışlama ve merhameti sınırsız olan ancak Allah'tır" (eş-Şûrâ, 42/5).

169 Hûd, 11/52.

170 Nuh, 71/10.

Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için. O, müminlere karşı çok merhametlidir. Bazıları şöyle demiştir: Allah onlara merhamet etmiştir. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, onları babalarının sulbünden nesilden nesile, tâ ki bugüne ulaşıncaya kadar yaratmıştır. Bu beyanın, Allah'ın, onları meleklerin duası ve onlar için bağışlanma talebi sayesinde inkâr karanlıklarından hidâyet nuruna çıkarması mânasında olması da mümkündür. **O, müminlere karşı çok merhametlidir.** Allah müminlere karşı ezelden beri merhametlidir.

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَاَعَدَّ لَهُمْ اَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾

44. "Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır ve onlar için değerli bir ödül hazırlamıştır."

Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Meleklerin onları selâmlamaları "selâm" şeklinde olacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sabretmenize karşılık selâm sizlere"[171] ilâhî beyanı gibi. Bu beyanın müminlerin birbirlerini sadece "selâm" diyerek selâmlamaları mânasına gelmesi de mümkündür. Bu, dünyada "Allah ömrünü uzatsın", "nasılsın" ve benzeri kelimelerle söylemiş oldukları ve birbirlerinin halini sordukları selâmlamalara benzemez. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: Cennet ehlinin selâmlaması böyle değildir. Aksine onlar "selâm" diyerek birbirlerini selâmlayacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey. Sadece şu söz: Size esenlikler, size mutluluklar!"[172] **Kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya da gelebilir: Yani sadece doğru ve düzgün bir selâmlama. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır"[173]; "Selâm üzerinize olsun" demeyeceklerdir. [§]Aksine "doğru 364
ve düzgün bir söz" söyleyeceklerdir. Onların kendilerine hitap ettikleri şekilde karşılık vermeyeceklerdir. Buna göre **kendisine kavuştukları gün onları esenlik dileyerek selâmlayacaktır** meâlindeki ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani doğru ve düzgün bir söz. **Onlar için değerli bir ödül hazırlamıştır.** Yani güzel bir ödül.

---

171 er-Ra'd, 13/24.

172 el-Vâkıa, 56/25-26.

173 el-Furkān, 25/63.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٤٥﴾

45. "Ey Peygamber! Seni tanık, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

[Hz. Peygamber'in Nübüvvet Görevini Tasvir]

Ey Peygamber! Seni tanık, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Tanık sözü şu mânaya gelebilir: Nübüvveti tebliğ ettiğine dair şâhit. Peygamber, onlar icabet ettiklerinde icabetlerine; reddettiklerinde ise muhalefetlerine şâhitlik etmektedir. Bazıları da şöyle demiştir: **Tanık.** Onu tasdik etmelerine ilişkin olarak ümmetine şâhitlik eden. Denildi ki: **Tanık.** Tebliğ etmek suretiyle onlara şâhitlik eden.

Müjdeci ve uyarıcı olarak. Yani itaat ettikleri takdirde onlara müjde olacak, muhalefet ettikleri takdirde onlara gerekli uyarıları tebliğ etmektedir. Müjdeleme, iyi işlerin neticesinde gerçekleşecek hayırlı akıbetleri haber vermektir. Uyarı, kötü işlerin neticesinde meydana gelecek üzüntüleri haber vermektir. Veya buna benzer tanımlamalar yapılabilir.

وَدَاعِيًا اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِهٖ وَسِرَاجًا مُنِيرًا ﴿٤٦﴾

46. Seni izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik.

Seni izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik. Allah'a çağırıcı olarak meâlindeki ilâhî beyan şu mânalara gelebilir: Allah'ın birliğine veya Allah'a ibadet etmeye yahut esenlik yurduna çağırıcı olarak. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[174]. Söz konusu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Allah'ın çağırdığı emir ve yasaklara çağırıcı olarak. İzniyle. Denildi ki: Emriyle. **Etrafını aydınlatan bir ışık olarak.** Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu, "biz seni tanık, müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik"[175] meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılıdır. Yani biz seni etrafını aydınlatan bir ışık yaptık. Etrafını aydınlatan ışık, bu yoruma göre peygamberdir. Bazıları da şöyle demiştir: Etrafını aydınlatan ışık, Kur'ân'dır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Biz seni Allah'a ve etrafını aydınlatan ışığa davet eden bir elçi olarak gönderdik. O ışık, bu Kur'ân'dır.

174 Yûnus, 10/25.

175 Bir önceki âyet-i kerîme.

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِاَنَّ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ فَضْلًا كَبِيرًا ﴿٤٧﴾

[§]47. "Kendileri için Allah'ın büyük bir lütfunun bulunduğunu mü- 365
minlere müjdele!'

Kendileri için Allah'ın büyük bir lütfunun bulunduğunu müminlere müjdele! Bu âyette müjdenin Allah'ın lütfuyla olacağına dair delil vardır. Yoksa onlar amelleriyle bu konuda bir mükâfatı hak ediyor değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ اَذٰيهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ وَكَفٰى بِاللّٰهِ وَكِيلًا ﴿٤٨﴾

48. "İnkârcılara ve iki yüzlülere kulak asma, onların sana verdikleri eziyete aldırma. Allah'a dayan ve güven, güvenmek için Allah yeter."

İnkârcılara ve **iki yüzlülere kulak asma.** Bunu bu sûrenin başında açıklamıştık[176]. **Onların sana verdikleri eziyete aldırma.** Bu beyan şu anlama gelebilir: Onlardan yüz çevir, sana verdikleri eziyete karşılık verme. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Onların sana verdikleri eziyete aldırma.** Yani onların eziyetlerine sabret. **Allah'a dayan.** Yani Allah'a güven. **Güvenmek için Allah yeter.** Yani dayanak ve vekil olarak Allah yeter. Veya şöyle denilebilir: **Güvenmek için Allah yeter.** Yani koruyucu ve sana karşı başkalarını engelleyici olarak Allah yeter. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٤٩﴾

49. "Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onları bir şeyler vererek memnun ediniz ve güzellikle boşayınız."

---

176 el-Ahzâb, 33/1.

[Cinsî Münasebete ve Boşamaya İlişkin Hükümler]

Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda. Rivayet edildiğine göre bir adam İbn Abbâs'a gelip şöyle demiştir: Benimle halam arasında şöyle bir konuşma geçmişti: Senin kızınla evleneceğim gün, o üç talâkla boş olsun. İbn Abbâs şöyle cevap vermiştir: Onunla evlen, o sana helâldir. **Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda** meâlindeki âyeti okumaz mısın? Cenâb-ı Hak boşamanın nikâhtan sonraki bir fiil olduğunu beyan etmiştir[177]. Bize göre kişi eğer yemin eder ve "eğer onunla evlenirsem o benden boş olsun" derse bu, nikâhtan sonra bir talâk olur[178]. Bu âyette nikâhtan sonraya nispet edilmesi durumunda talâkın gerçekleşmesini engelleyici bir durum yoktur.

366 **[§]Sonra birleşmeden onları boşadığınızda.** Burada sözü edilen birleşmenin cinsel ilişki olması mümkündür. Yani onlarla cinsel ilişkide bulunmadan önce. Bunun, "onlarla birleşeceğiniz mekâna (halvet) girmeden önce" mânasına gelmesi de mümkündür. Yoksa eğer kişi evlendiği kadınla cinsel ilişkide bulunacağı mekâna girer (halvet), sonra onu boşarsa mehirin tamamını ödemesi gerekir. Eğer onunla cinsel ilişkide bulunmamış ve birleşeceği mekâna da girmemiş, sonra boşamışsa mehirin yarısını ödemesi gerekir[179]. Bu hükme Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanı delil teşkil etmektedir: "Birbirinizle birlikte olduğunuz halde onu geri mi alacaksınız?"[180] Buradaki birlikte olma, cinsel ilişkinin kendisi değildir. Aksine yaklaşma, elle dokunma ve benzeri durumlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Bu beyan, iddetin, erkeğin kadın üzerindeki bir hakkı olduğunu göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur.** Onun hakkı olduğu evlilik işinde iki kız kardeşle aynı anda evlenmesi câiz değildir. Buna göre dönme hakkı olduğu iddet süresinde de kişinin iki kız kardeşle aynı anda evli olması mümkün değildir[181]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

177 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VI, 420; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IX, 531; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 80.

178 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, II, 136-138; Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 113-114.

179 Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 147.

180 en-Nisâ, 4/21.

181 Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi'*, III, 439.

Onları bir şeyler vererek memnun ediniz. Bazıları şöyle demiştir: Buradaki verilmesi emredilen “müt‘a”, Bakara sûresinde bildirilen âyetle neshedilmiştir. Zira Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: “Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur”[182]. Bazıları şöyle demiştir: Bu “müt‘a”, mehir olmaksızın evliliği kabul eden kadın hakkındadır. Dolayısıyla mehir gerekmediğinde “müt‘a” gerekir. Bize göre erkek eğer bir mehir belirlemişse bu durumda söz konusu kadına sadece mehirin yarısı verilir. Bunun dışında ona hüküm bakımından bir “müt‘a” vermesi zorunlu değildir. Fakat eğer bunu yapar ve ona bir şey verirse bu daha faziletli ve güzel bir davranış olur. Eğer erkek bir mehir belirlememişse, daha sonra da cinsel ilişkide bulunmadan kadını boşarsa bu “müt‘a”, adamın malî gücü ve zenginliği oranında vacip olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Ve güzellikle boşayınız.** Bazıları şöyle demiştir: Güzellikle boşama, 367
boşadığında ona maddî imkânlar vermesidir (müt‘a). Bazıları şöyle demiştir: Güzellikle boşama, mehiri onun için harcamasıdır. Bazıları şöyle demiştir: Güzellikle boşama, cinsel ilişkide bulunmaksızın temizlik döneminde onu boşamasıdır. Güzellikle boşamanın Cenâb-ı Hakk’ın şu beyanında bildirilen durum olması da mümkündür: Onları boşadığınızda dilinizle onlara eziyet etmeyin. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَحْلَلْنَا لَكَ اَزْوَاجَكَ الّٰت۪ٓي اٰتَيْتَ اُجُورَهُنَّ وَمَا
مَلَكَتْ يَم۪ينُكَ مِمَّٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلَيْكَ وَبَنَاتِ عَمِّكَ وَبَنَاتِ عَمَّاتِكَ
وَبَنَاتِ خَالِكَ وَبَنَاتِ خَالَاتِكَ الّٰت۪ي هَاجَرْنَ مَعَكَ وَامْرَاَةً مُؤْمِنَةً
اِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ اِنْ اَرَادَ النَّبِيُّ اَنْ يَسْتَنْكِحَهَاۗ خَالِصَةً
لَكَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِن۪ينَۜ قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ ف۪ٓي اَزْوَاجِهِمْ
وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ حَرَجٌۜ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا
رَح۪يمًا ﴿٥٠﴾

---

182 el-Bakara, II, 237.

50. "Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verip de elinin sahip olduğu kadınları, seninle birlikte hicret eden amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını, kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar da peygamber de onunla evlenmek isterse böyle bir mümin kadını -ki sonuncusu diğer müminlere değil, zatına mahsustur - sana helâl kıldık. Müminlere eşleri ve sahip oldukları kadınları hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz. Sana mahsus olanı güçlük çekmeyesin diye meşru kıldık. Allah çok bağışlayıcı, pek esirgeyicidir."

[Peygamberin Evlenmesi Helâl Olan Kadınlar]

Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini sana helâl kıldık. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Bunlardan biri şudur: **Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini sana helâl kıldık.** Yani mehirlerini üstlendiğin ve bunu kabul ettiğin eşlerini. Buna göre buradaki verme, kabul etme ve üstlenme mânasına gelmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[183]. Bunun yorumu şudur: Eğer tövbe ederler, namaz kılmayı ve zekât vermeyi kabul ederlerse onları serbest bırakın. Bu, verme mânasında değil, kabul etme ve üstlenme anlamındadır. Zira zekât, malın üzerinden bir yıl geçtikten sonra ancak vacip olur. Yine şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın"[184]. Burada da bu beyan, verme mânasında değil, aksine cizyeyi kabul etme anlamındadır. Zira cizyenin ödenmesi de bir yıl geçtikten sonra zorunlu olur. Buna göre **mehirlerini verdiğin eşlerin** sözü de şu mânaya gelebilir: Yani mehirlerini kabul ettiğin ve üstlendiğin eşlerin. İkinci yorum şudur: **Biz sana eşlerini helâl kıldık.** Öyle ki onlar senindir. Eğer onlara **mehirlerini verirsen.** Bunun mânası şudur: Onların me-
368 hirlerini verdiğin takdirde onları yanında tutmanı sana helâl kıldık. [§]Bunda mehirin karşılık (ecir) olarak isimlendirilebileceğine dair delil vardır. Dolayısıyla "onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin"[185] meâlindeki ilâhî beyanda geçen "ecirleri" ifadesi "mehirleri" mânasına gelmektedir. Böylelikle onlardan yararlanma da nikâhtaki yararlanma olmaktadır.

---

183 et-Tevbe, 9/5.

184 et-Tevbe, 9/29.

185 en-Nisâ, 4/24.

Buna göre **kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar da peygamber de onunla evlenmek isterse böyle bir mümin kadını -ki bu diğer müminlere değil, zatına mahsustur**- Bu ilâhî beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Ona mahsus oluşu mehirsiz olmadır. Bağışlama lafzından (hibe) dolayı değildir. Çünkü bu beyan, mehirlerini verdiği eşlerin helâl oluşunun belirtilmesinden hemen sonra bildirilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Sana mehirlerini verdiğin eşlerini helâl kıldık, aynı şekilde kendini mehirsiz olarak sana bağışlarsa böyle bir mümin kadını da sana helâl kıldık. Bu diğer müminlere değil, zatına mahsustur, yani mehirsiz. Çünkü bir şeyin birine mahsus oluşu, bunun söz konusu kişiye bedelsiz ve külfetsiz ait oluşu demektir. Fakat bir şeyin birine mahsus oluşunun bir lafızla olup diğer lafızla olmayışına gelince böyle bir durum mümkün değildir. Ayrıca, âyetin sonunda, belirtmiş olduğumuz görüşe delil teşkil edecek bir bilgi vardır. Bu da **müminlere eşleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz** cümlesidir. Bu beyan, bu kadının ona mahsus oluşunun ondan bir mehir üstlenilmesi olmaksızın gerçekleştiğini göstermektedir. Yine onun hakkında böyle bir beyan, ona yönelik bir nimet mânasındadır. Allah'ın, bağışlama lafzında ona yönelik bir nimeti olmaz. Evlendirme lafzında da böyle bir durum söz konusu değildir -zira "kendimi bağışladım" sözü yerine "kendimi evlendirdim" cümlesini kullanmaktadır-. Bu durum, Allah'ın ona yönelik nimetinin, söz konusu edilen "bağışlama"da değil, mehirsiz olarak evlenmenin gerçekleşmesinde olduğunu göstermektedir. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Bu, diğer müminlere değil, zatına mahsustur,** yani âhirette. Yani sen onunla evlendiğinde ve o senin hanımlarından biri olduğunda, artık hiç kimseye helâl olmaz. **Bu, diğer müminlere değil, zatına mahsustur** meâlindeki ilâhî beyandan bağışlama lafzının (hibe) anlaşılması ise mümkün değildir. Zira bir kişinin "kendimi bağışladım" sözü ile "kendimi evlendirdim" sözü arasında bir fark bulunmamaktadır. Ayrıca Abdullah b. Mesûd, İbn Abbâs (r.a.) ve bunların dışındaki sahâbe ve müfessirlerin birçoğu "zatına mahsus" sözünden belirli bir lafzın zorunluluğunu anlamamıştır. Öyle ki "mümin kadınlarla nikâh akdi yapıp sonra onları boşadığınızda"[186] meâlindeki ilâhî beyan hakkında İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bunlar kendilerini bağışlayanlardır. Şâfiî'nin, bunu söz konusu edildiği şekliyle anlamasının sebebi nedir?[187] Yine, alım-satım, kiralama ve diğer tüm akitler "bağışlama" (hibe) lafzıyla gerçekleşebilmektedir. Nikâh da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[186] Bir önceki âyet-i kerîme.

[187] Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, IX, 15.

369 **[§]Elinin sahip olduğu kadınları.** Yani elinin sahip olduğu kadınları sana helâl kıldık. Aynı şekilde **amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını ve teyze kızlarını sana helâl kıldık.** Amca ve dayı gibi burada belirtilen akrabaların kızlarının helâl oluşunun delili bu âyet olması mümkündür. Çünkü bu kızlar Nisâ sûresindeki evlenmesi haram olanlar arasında bildirilmemiştir[188]. Dolayısıyla bunların Hz. Peygamber’e (s.a.) helâl olduğunun bildirilmesi, bütün insanlara helâl olduğunun bildirilmesi demektir. Bu durum tıpkı şuna benzer: Zeyd b. Hârise’nin boşadığı eşinin Hz. Peygamber’e (s.a.) helâl olduğunun bildirilmesi, evlatlıkların boşadığı eşlerle evlenmenin bütün insanlara caiz olduğunu gösterir. Zira Cenâb-ı Hak bu hususta meâlen şöyle buyurmuştur: “Müminlere, evlatlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmelerinde bir sıkıntı gelmesin diye”[189]. İlk durumda böyledir. Veya amca kızları, hala kızları ve belirtilen diğer akraba kızlarıyla evlenmenin helâl oluşuna dair bilginin “bunlardan başkası size helâl kılındı”[190] ilâhî beyanından çıkarılması da mümkündür. Âyette[191] evlenilmesi haram olanlar, nesebe ve sebebe bağlı haram kılınanlar olmak üzere tamamıyla bildirilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak “bunlardan başkası size helâl kılındı” buyurmuştur. Dolayısıyla bildirilenlerden başkası âyetin zâhiriyle helâl kılınmış olur. Ancak haram olma konusunda bildirilenlerle aynı mânaya gelmesi durumu farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Seninle birlikte hicret eden kadınlardan.** Hiç kimse **seninle birlikte hicret eden** sözünden bizâtihî onunla birlikte hicret etme mânasını anlamamıştır. Öyle ki ne geride kalmış ne de önceden hicret etmiş olsun. Bilakis **seninle** sözünün kapsamına adı geçen önce de sonra da hicret eden kadınlar girmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminlere eşleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı biliyoruz. Bazıları şöyle demiştir: İnsanlara eşleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı. Bu da dört kadınla evlenme hükmüdür. Dört kadından fazlasıyla evlenmek caiz değildir. **Sahip oldukları kadınları hakkında.** Bunlar câriyeler ve hizmetkârlardır. Ne kadar çok olsalar da bunlarda arttırma mümkündür. Bazıları şöyle demiştir: Allah’ın evlilik konusunda koyduğu hükümlerden biri, bir erkeğin veli, mehir ve şahitler olmaksızın evlenememesidir. Hz. Peygamber’in durumu ise başka olup bu ona mahsustur. Zira bir kadının, mehirsiz ve veli izni olmaksızın kendisini ona bağışlaması mümkündür. *En doğrusunu Allah*

188 en-Nisâ, 4/23.
189 el-Ahzâb, 33/37.
190 en-Nisâ, 4/24.
191 Yani en-Nisâ, 4/23. âyetinde.

bilir. [§]**Müminlere eşleri hakkında hangi kuralları geçerli kıldığımızı bi-** 370
liyoruz. Hangi kuralları geçerli kıldığımızı. Yani neyin caiz olup neyin caiz olmadığını açıkladığımızı. Yani eşler hakkında tüm bu hükümleri açıkladık. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Kuralları geçerli kıldık.** Yani eşleri hakkında onlara çeşitli hükümler, haklar ve benzeri hususları vacip kıldık. *En doğrusunu Allah bilir.*

تُرْجٖى مَنْ تَشَٓاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوٖٓى اِلَيْكَ مَنْ تَشَٓاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ تَقَرَّ اَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَٓا اٰتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فٖى قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٖيمًا حَلٖيمًا ﴿٥١﴾

51. "Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemende senin için bir sakınca yoktur. Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır. Allah gönüllerinizdekini bilir, Allah ilim ve hilim sahibidir."

[Hz. Peygamber'in Evlilik Hayatına İlişkin Bazı Hükümler]

Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) bir kadına evlilik teklif ettiğinde, onun söz konusu kadını bırakması veya onunla evlenmesi durumu gerçekleşmeden başka birinin kadına teklifte bulunma hakkı yoktu. Eğer Hz. Peygamber evlilik teklifinden vazgeçerse başkasının ona teklifte bulunma hakkı olurdu. Sonra eğer Hz. Peygamber bir kadına evlilik teklif ederse bundan sonra o, söz konusu kadına teklifinden vazgeçmediği müddetçe başkasının teklifte bulunma hakkı olmaz. Veya o buna benzer sözler söylemiştir[192]. Dolayısıyla âyetin yorumu belirtmiş olduğumuz mânaya göre yapılır. Aynı şekilde Katâde şöyle demektedir: Bu âyet evlilik teklifi hakkındadır. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan, Hz. Peygamber'in günleri eşleri arasında taksim etmesi hakkındadır. Hz. Peygamber onlar arasında günleri eşit bir şekilde paylaştır-

---

192 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 43; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 140-141.

mıştı. Allah bu konuda ona genişlik sağlamış ve bunu ona helâl kılmıştır. O, şöyle buyurmuştur: **Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler.** Yani hanımlarından. Yani onlardan dilediğini geriye bırakır ve ona gitmezsin. **Dilediğini yanına alırsın.** Dolayısıyla ona gidersin. **Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemen.** O şöyle buyurmaktadır: Eşlerinden yanına gitmeyi tercih ettiğine gidersin. O şöyle burmuştur: **Bu hüküm en uygun olanıdır.** O, buyuruyor ki: En lâyık olanıdır. **Onların mutlu olmaları, üzülmemeleri için.** Onların günleri paylaştırmada istediğin gibi davranmanı Allah'ın sana helâl kıldığını ve onlar hakkında âyet indirdiğini öğrendiklerinde senin günleri eşit paylaşmayı bırakmana dair. **Ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için.** Allah katından gelen ruhsatın kendileri için bunu terketmekten daha iyi olduğunu ve daha az üzüntü verici olduğunu öğrendiklerinde. Bazıları şöyle demiştir: Resûlullah'ın nikâhı altında bulunan hanımları kendilerini boşamasından korkmuşlardı. Bu sebeple onlar şöyle demişlerdi: "Günlerimizi ve malını bize istediğin gibi taksim et ama bizi boşama". Bunun üzerine **onlardan dilediğinin beraberliğini ertelersin** meâlindeki âyet nâzil olmuştur[193]. Yani onlar arasında dilediğinden
371 uzaklaşırsın. [§]Yani boşama olmaksızın onlardan uzaklaşırsın. **Yanına alırsın.** Yani geri alır ve bağrına basarsın. **Dilediğini.** Onlardan dilediğini yanına almanda bir sakınca yoktur. Bazıları şöyle demiştir: Âyet, akrabalar arasında Allah'ın kendisine helâl kıldıklarından dilediği kimselerle evlenmeyi terketmesi, dilediğiyle de evlenmeye yönelmesi hakkındadır. Çünkü bu beyan, akrabalara ilişkin hükümlerin hemen peşi sıra gelmektedir. Böylelikle Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Onlardan dilediğinin beraberliğini ertelersin.** Yani amca, hala, dayı ve teyze kızlarından dilediğinle evlenmezsin. **Yanına alırsın.** Yani **dilediğini** bağrına basar ve onunla evlenirsin. Biz şöyle deriz: Allah Teâlâ, Resûlullah'ı akrabalarla evlenmekte muhayyer bırakmıştır. Bu, şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: **Onlardan birini istemen** durumunda, yani evlenmen durumunda. **Uzaklaştırdıklarından birisiyle. Bunda senin için bir sakınca yoktur.** Yani bu konuda sana bir günah yoktur.

Ebû Avsece şöyle demiştir: **Onlardan dilediğinin beraberliğini ertelersin.** Yani onlardan dilediğini yerinde bırakır ve ona yaklaşmazsın. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Türcî" (ترجى), ertelersin demektir. Denilir ki: "Erceytü'l-emra ve erce'tühû" (أرجَيْت الأمر وأرجَأته), yani işi erteledim[194]. "Ercih ve ehâhu" (أرجه وأخاه)

193 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 139-140; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 3145.
194 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 351.

"Onu da kardeşini de beklet"[195] sözü hakkında da aynı şeyi söylemişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Onu beklet. Bazıları ise şöyle demiştir: Onu ertele[196]. **Yanına alırsın.** Yani bağrına basarsın.

Bu hüküm en uygun olanıdır. O, şöyle buyurmaktadır: En lâyık, en uygun ve hakikate en yakın. **Onların mutlu olmaları için.** Yani senin yanında bulunan ve seçtiğin kadınlar. **Üzülmemeleri için.** Onların üzerine evlenmediğini öğrendiklerinde. **Ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için.** Nafaka
olarak verdiğine. [§]Zira onların nafakaları azdı. "**Bu hüküm onların mut-** 372
lu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Bu durum, Hz. Peygamber'in hanımlarını dünya hayatı ve güzellikleri ile Resûlullah ve âhiret yurdu arasında muhayyer bıraktığı zamandadır[197]. Onlar Resûlullah'ı tercih etmişlerdir. O, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle buyurmaktadır: Onlar Resûlullah'ın yanında kalmayı ve âhiret yurdunu tercih ederlerse **bu, onların mutlu olmaları ve üzülmemeleri için en uygun olanıdır.** Nafakanın ve beraber olmanın azlığına karşın. **Ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için.** Nafaka ve diğer harcamalarına. **Allah gönüllerinizdekini bilir.** Sevgi ve rızayı. **Allah ilim ve hilim sahibidir.**

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَٓاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَٓا اَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ اَزْوَاجٍ وَلَوْ اَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ اِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمٖينُكَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ رَقٖيبًا ﴿٥٢﴾

52. "Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz; mülkiyetin altında bulunanlar dışında kadınlarını, güzellikleri hoşuna gitse bile başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz. Allah her şeyi görüp gözetmektedir."

---

195 "Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet; şehirlere toplayıcılar (memurlar) yolla" (el-A'râf, 7/111). "Dediler ki: Onu ve kardeşini bir süre alıkoy ve sihirbaz toplamak üzere şehirlere (adamlar) gönder" (eş-Şuarâ, 26/36).

196 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 170, 318.

197 Müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de: Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok, eğer Allah'ı, resûlünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/28-29).

Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz. Bundan sonra beyanı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onların Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih etmelerinden sonra. Çünkü Allah, onları dünya hayatı ve güzellikleri ile Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih etme arasında muhayyer bırakıp onlar da Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih ettiklerinde, onu hanımlarıyla sınırlamıştır. O, bu hususta şöyle buyurmuştur: **Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz.** Yani onların seninle beraber kalmayı tercih etmelerinden sonra. **Mülkiyetin altında bulunanlar dışında kadınlarını, güzellikleri hoşuna gitse bile başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz.** Eğer söz konusu beyan bu mânada ise burada peygambere yönelik yasaklama, hanımlarına dönük onu dünya hayatı ve içindeki güzelliklere mukabil tercih etmelerinden dolayı bir karşılık ve mükâfat konumundadır ki peygamber, hanımlarına ilişkin taksiminde başkalarını ortak kılmasın. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Resûlullah'ı ve âhiret yurdunu tercih ettiğimizde ona, bizim üzerimize evlenmemesini ve bizi başka eşlerle değiştirmemesini şart koştuk. Sonra
373 sahip olduğu câriyeler bundan istisna edilmiştir. [§]Çünkü onların taksimatta herhangi bir payları yoktur. Bazıları şöyle demiştir: **Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz.** Yani müslüman kadınlardan sonra Ehl-i Kitap kadınları helâl olmaz. Ne yahudi ne de hıristiyan kadınlar. Yani yahudi ve hıristiyan kadınlarla evlenme, sonra onlar da müminlerin anneleri olurlar. **Mülkiyetin altında bulunanlar hariç.** Yani yahudi ve hıristiyan câriye almanda bir sakınca yoktur. Eğer ilâhî beyan bu mânada ise bundan Ehl-i Kitap kadınlarının özel olarak bildirilmesinden dolayı Resûlullah'a yasak olduğu anlaşılmaktadır. Allah, müminlerin Ehl-i Kitap kadınlarıyla evlenmelerini ise helâl kılmıştır. Bu hüküm şu ilâhî beyanla bildirilmiştir: "Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar size helâldir"[198]. Dolayısıyla Peygamber'e (s.a.) değil de müminlere Ehl-i Kitap kadınlarının helâl kılınması, Resûlullah'a (s.a.) helâl olan lütuf ve ziyadenin mukabilidir. Bazıları şöyle demiştir: **Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz.** Yani bu âyetten önceki âyette bildirilen helâl kılınmış kadınlardan sonra. Bunlar amca, hala, dayı ve teyze kızlarıdır. Buna göre O, şöyle buyurmaktadır: Allah'ın bildirmiş olduğu kadınların dışında bir kadınla, eşlerinin üzerine evlenmen veya onlarla değiştirmen sana helâl değildir. **Güzellikleri hoşuna gitse bile. Ancak mülkiyetin altında bulunanlar hariç.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz. Bu beyan şu mânaya gelebilir: Onların dünya hayatı ve içindeki güzelliklerine karşı seni ve âhiret yurdunu tercih etmelerinden sonra ahlâkî bakımdan onların üzerine evlenmen **sana**

---

198 el-Mâide, 5/5.

helâl olmaz. Veya bu beyanın hüküm bakımından haramlık mânası taşıması da mümkündür. Bizim Cenâb-ı Hakk’ın hangi haramlık mânasını murat ettiğini açıklamamız mümkün değildir. Bu, ahlâkî bakımdan bir yasaklama haramlığı mıdır? Yoksa hüküm bakımından bir haramlık mıdır? Çünkü bu durum Resûlullah içindi ve o Cenâb-ı Hakk’ın bundan ne murat ettiğini biliyordu. Bununla meşgul olmak ise zorunlu bir şey değildir. “Hanımları başka eşlerle değiştirmek” sözü, boşama meselesiyle ilgili olabilir. Yani onları boşar ve onların dışındaki kadınlarla evlenir. Bu durumun ölümle de gerçekleşmesi mümkündür. Aynı şekilde onlardan biri vefat ettiğinde başka bir kadınla evlenmesi helâl olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi görüp gözetmektedir. Yani koruyup kollayandır. Denildi ki: Şâhittir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ اِلَّٓا اَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ اِلٰى
طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرٖينَ اِنٰيهُ وَلٰكِنْ اِذَا دُعٖيتُمْ فَادْخُلُوا فَاِذَا طَعِمْتُمْ
فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَاْنِسٖينَ لِحَدٖيثٍ اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ
فَيَسْتَحْيٖ مِنْكُمْ وَاللّٰهُ لَا يَسْتَحْيٖ مِنَ الْحَقِّ وَاِذَا سَاَلْتُمُوهُنَّ
مَتَاعًا فَسْـَٔلُوهُنَّ مِنْ وَرَٓاءِ حِجَابٍ ذٰلِكُمْ اَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ
وَمَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللّٰهِ وَلَٓا اَنْ تَنْكِحُٓوا اَزْوَاجَهُ مِنْ
بَعْدِهٖٓ اَبَدًا اِنَّ ذٰلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظٖيمًا

[§]*53. “Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin veril-* 374
mediği vakit asla girmeyin, fakat çağrıldığınızda -erkenden gidip yemeğe hazırlanmasını beklemeksizin- girin, yemeğinizi yiyince hemen dağılın, söze dalıp oturmayın; bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor, size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez. Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Resûlullah’ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz, sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahtır.”

[Peygamber’in Aile Hayatına İlişkin Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar]

Ey iman edenler! Peygamberin evine size yemek için izin verilmediği vakit, zaman gözetmeksizin, asla girmeyin. Hz. Peygamber’in evine girmeye ilişkin yasak iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur: İzinsiz bir şekilde adamın annesinin yanına girmesi gibi -onlar sizin anneleriniz gibi olsalar da- Peygamber’in evine girmeyin. Dolayısıyla onun evine girme yasağı, izinsiz bir şekilde girme yasağı olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: “Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan kendi evlerinizden başka evlere girmeyin”[199]. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Peygamber’in evine** misafir olarak **girmeyin**. **Ancak size yemek için izin verilmesi durumu başka.** Yani ancak yemeğe davet edilmeniz durumu başka. Çünkü Resûlullah’a (s.a.) bir yemek hazırlandığında o ashabını çağırıyor ve beraber yiyorlardı. O, yemeğin fazlasını başka bir vakit için yanında tutmuyor ve biriktirmiyordu. Dolayısıyla ona bir misafir geldiğinde ona takdim edecek bir ikramı yoksa utanıyor ve bu durum ona zor geliyordu. Bu belirtmiş olduğumuz sebeple onlara Hz. Peygamber’in evine girme ve ona misafir olma yasaklanmıştır. Yine onlara kendilerinin yemeğe davet edilmelerini beklemeleri emredilmiştir. Bu durumda onun evine girebilirler ve ona misafir olabilirler. Eğer beyan, ilk mânada ise bunda tesettür emri ve izin istemeksizin eve girmenin yasaklanması vardır. Eğer beyan ikinci mânada ise belirttiğimiz sebeplerle onun evine davet edilmeden önce misafir olarak girme yasağı bulunmaktadır. Böylelikle tesettür emri şu ilâhî beyanda bulunmaktadır: **Peygamber hanımlarından bir ihtiyaç nesnesi istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin.** Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bu emri bildirmiştir, çünkü bazı müslümanlar Resûlullah’ın yemeğini ve azığını gözetleyip fırsat kolluyorlardı. Bir yemek geldiğinde hemen izinsiz bir şekilde onun yanına geliyor, evinde oturuyor ve yemeğin pişip hazır olmasını bekliyorlardı. Dolayısıyla onların böyle davranması yasaklandı. Yine onlar yemeği yiyip bitirdiklerinde onun evinde oturuyor, konuşuyor ve vakit geçiriyorlardı. Dolayısıyla onlara böyle davranmak yasaklandı, onlara hemen dağılmak, onun ve hanımlarının yanından ayrılmak emredildi. Hz. Peygamber’in hanımları bundan önce onlardan saklanıp örtünmüyorlardı. Bu sebeple bu durum, Hz.
375 Peygamber’e zor gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Onlara yönelik dağılıp gitme ve Hz. Peygamber’in yanından ayrılma emri, Hz. Peygamber’in yerine getirmek durumunda olduğu işlerin ve ibadetlerin bulunmasından dolayı verilmiş olabilir. Bunlar ya onunla Allah arasındaki veya onunla insanlar arasındaki işlerdir. Dolayısıyla onlar Hz. Peygamber’i, bu işleri ve ibadetleri yerine

199 en-Nûr, 24/27.

getirmekten meşgul ediyorlardı. Bu sebeple böyle davranmaları yasaklanmıştır. Veya bunun sebebi bir kısım müfessirlerin belirtmiş olduğu gibi öğlen dinlenme vaktinde (kaylûle) onun hanımlarına duyduğu ihtiyaç ve onlarla yalnız kalmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor. Yani izinsiz bir şekilde onun yanına gelmeniz. Veya yemeğin pişmesini ve hazır olmasını beklemek. Yahut yemeği bitirdikten sonra oturmak ve konuşmak. Veya olan bir durum. **Size söylemeye çekiniyor, oysa Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez.** Resûlullah da hak olanı açıklamaktan çekinmezdi. Fakat o "benim evimden çıkın, bana gelmeyin" ve benzeri sözleri söylemekten utanıyordu. Çünkü o, huyu itibariyle böyle davranmayı ve birinin diğerine "evime gelmeyin veya evimden çık" demeyi çirkin görmekteydi. Çünkü böyle bir tavır, kötü huyun ve cimriliğin göstergesidir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, âyeti indirip ve onlara bildirdiği şeyi söylemesini emredince Resûlullah onlara bunu söylemiş ve bildirmiştir. Bu durumda utanmamıştır. Çünkü bu artık dinî bir durum olup ona farz olmuş ve onlara âdâb-ı muaşeret kurallarını öğretmesi ve dini konusunda onların yapması farz olan buyrukları onlara bildirmesi gerekli bir durum olmuştur. O daha önce utanıyordu, çünkü söz konusu durum bir mülkiyet ve kişilik konusuydu. Allah bu âyeti indirdiğinde ve bunu emrettiğinde artık bu, dinî bir konu olmuştur. Bundan dolayı bildirilen durum olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah hak olanı açıklamaktan çekinmez.** Yani onlara hakkı ve âdâbı öğretmeyi bırakmaz ve bunu terketmez. Bunun mânasını "şüphe yok ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindekini misal vermekten utanıp çekinmez"[200] meâlindeki ilâhî beyanın yorumunda açıkladık.

Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygunudur. Söz konusu erkeklerin kalplerinin daha temiz kalması ile peygamber hanımlarının kalplerinin temiz oluşu mânalarının farklı olması mümkündür. Erkeklerin kalplerinin daha temiz kalması mânası kötülükten, şehveti giderme kastından ve nefsin çağırdığı gayrimeşru arzulardan temiz kalması demektir. [§]Peygamber hanımlarının kalplerinin temiz kalması ise 376
kötülükten ve şehveti gidermekten temiz kalma değil, kin ve düşmanlıktan temiz kalma demektir. Bunun sebebi şudur ki başkalarının onlarla evlenmesinin helâl olmadığı bilinmektedir. Zira onlar âhiret yurdunu dünya hayatı ve güzelliklerine tercih etmişlerdir. Yine belirtildiği gibi onlar çirkin işler yapma-

200 el-Bakara, 2/26.

ları durumunda iki kat azapla karşılaşacakları kendilerine bildirilmiştir[201]. Bu durumlar söz konusu çirkin işleri yapmaktan onları menetmekte ve sakındırmaktadır. Durum böyle olduğuna göre onlar, evlerine gelenlerin ve kendilerine bakanların şehvetle baktıklarını bildiklerinde onlara karşı kalplerinde kin ve düşmanlık oluşmaktadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Perde arkasından bir şey isteme sizin kalbinizin kötülükten ve şüpheden; peygamber hanımlarının kalplerinin ise kin ve düşmanlıktan arınması için daha uygundur. *Bu hususta en doğrusunu Allah bilir.* Bunun aynı mânada olması da mümkündür. Bu, şüphe ve kötülük mânasıdır. Çünkü peygamber hanımlarının yaratılışına da şehevî duygular ve buna yöneltici güdüler yerleştirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur, kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demiştir: Resûlullah'ın hanımları tesettür âyeti indikten sonra örtündükleri, insanların onların yanına girmesi ve onlara bakması yasaklandığı için bir adam demiştir ki: "Bizlere amca kızlarımızın, hala kızlarımızın, dayı kızlarımızın ve teyze kızlarımızın yanına girmek mi yasaklandı? Allah'a and olsun ki o ölürse ben falanca kişiyle evleneceğim". O, peygamberin hanımlarından birinin ismini belirtmiştir. Bunun üzerine şu âyet nâzil olmuştur: **Hakk'ınız yoktur.** Yani size helâl değildir. **Resûlullah'ı üzme ve kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenme**[202]**.** Fakat bu, gerçeğe uzak ve çirkin bir yorumdur. Sahâbeden birinin böyle bir söz söylemiş olması mümkün değildir. Veya halis bir imana sahip olan ve güzel bir şekilde müslüman olmuş bir kimsenin böyle bir söz söylemesi mümkün değildir. Yahut böyle bir sözün aklına gelmesi de mümkün değildir. Ancak münafık ise durum başkadır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur.** Daha önce geçen konular. **Kendisinden sonra ebedî olarak eşleriyle de evlenemezsiniz.** Yeni bir yasak olarak.

377 [§]Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Resûlullah'ı üzmeye hakkınız yoktur.** Eşleriyle evlenmekte. Dolayısıyla onların Resûlullah'ı üzmeleri, kendisinden sonra eşleriyle evlenmelerine dairdir. Eğer -müfessirlerin bir kısmının belirttiği üzere- onun hanımları, müminlerin anneleri olduğu için başkasına helâl olmuyorsa, ondan sonra hanımlarıyla evlenme yasağına delil getirilmez. Zira hiç kimse anneyle evlenme kastında bulunmaz. Aksine bu

---

201 bk. el-Ahzâb, 33/30.

202 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 53; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 315; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 112.

durum onlara helâldi. Bu durumda onların müminlerin annesi şeklinde nitelenmesinin mânası, belirttiğimiz gibi peygambere yönelik tâzim ve saygı olmaktadır. Öyle ki Cenâb-ı Hak, onun vefatından sonra eşleriyle evlenmelerini yasaklamış ve onu, vefatından sonra eşleriyle evlenme yasağı hususunda sanki diriymiş gibi saymıştır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak peygamberi malı, mülkü konusunda vârislerinin mirastan menedilmesinde sanki onu hayattaymış gibi saymıştır. Onun vârisleri malına mirasçı olmamaktadırlar. Aksine malı, ebedî olarak onun mülkünde sayılmıştır[203]. Hanımlarının durumu da böyledir. Yine Cenâb-ı Hak, nübüvvet ve risâlet konusunda da onu sanki hayattaymış gibi saymıştır. Vefatından sonra onun şeriatı başka bir şeriatla neshedilmemiştir. Halbuki önceki peygamberler ise vefat ettiklerinde şeriatleri başka bir şeriatle neshedimişti. Aksine Cenâb-ı Hak, onun şeriatinin kıyâmet gününe kadar devam etmesi meselesinde onu sanki hayattaymış gibi saymıştır. Buna göre onun eşleriyle evlenmenin insanlara haram kılınmasında Cenâb-ı Hak, onu sanki hayattaymış gibi saymıştır. Dolayısıyla onlar âhirette onun eşleri olmaktadırlar. Buna göre bu ilâhî beyanın yorumuna dair bizim görüşümüz şudur: “Bu, diğer müminlere değil, senin zatına mahsustur”[204]. Yani o sana mahsustur. Senden sonra hiç kimseye helâl olmaz. Dolayısıyla o, cennette peygamberin hanımı olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizin bunu yapmanız Allah katında büyük bir günahtır. Bunun, Resûlullah’ı üzme ve eşleriyle evlenme konusuyla ilgili olması mümkündür. **Allah katında büyük bir günahtır.** Veya Allah katındaki cezası bakımından **büyüktür.**

إِنْ تُبْدُوا شَيْـًٔا اَوْ تُخْفُوهُ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٥٤﴾

54. “Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de şurası muhakkak ki Allah her şeyi bilmektedir.”

Siz bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de. Yani bir şeyi kullar için açığa vursanız da veya onlardan gizleseniz de. **Muhakkak ki Allah her şeyi bilmektedir.** Yani açığa vurduğunuzu da gizlediğinizi de. **Bilmektedir.** Hiçbir şey

---

203 Muhtemelen İmam şu hadise işaret etmektedir: “Biz peygamberler miras bırakmayız. Bizim bıraktıklarımız sadakadır” (Buhârî, “Humus”, 1; “Fedâilü ashâbi’n-nebî”, 12; Müslim, “Cihâd”, 49-52, 54, 56).

204 el-Ahzâb, 33/50.

O'na gizli kalmaz. Cenâb-ı Hak bu durumu bildirmektedir ki insanlar devamlı olarak bir sakınma ve korku halinde olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ ف۪ٓى اٰبَآئِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓائِهِنَّ وَلَٓا اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓاءِ
اِخْوَانِهِنَّ وَلَٓا اَبْنَٓاءِ اَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَٓائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُنَّ
وَاتَّق۪ينَ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدًا ﴿٥٥﴾

378 [§]*55.* ***"Peygamber hanımlarına babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kadınları ve sahip bulundukları hizmetçileri hakkında*** (perdesiz görüşmede) ***bir günah yoktur. Allah'a itaatsizlikten sakının. Kuşkusuz Allah her şeye tanıktır."***

Peygamber hanımlarına babaları hakkında bir günah yoktur. Yani bildirilen kimselerin izinsiz ve tesettür olmaksızın kadınların yanına girmesinde kadınlar için bir sakınca ve günah yoktur. Bu belirtilen kimseler**, babaları, oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları ve kadınlarıdır.** Cenâb-ı Hak bu isimleri belirtmiş, fakat amcaları ve dayıları bildirmemiştir. Bazıları şöyle demiştir: O, bunları bildirmemiş ve bunlar için kadınların yanına girmelerini mübah kılmamıştır. Çünkü kadınların amca ve dayı oğullarıyla evlenmeleri helâldir. Eğer onlar söz konusu kadınların yanına girerlerse onları tesettürsüz ve süslenmiş bir halde görürler ve onların vasıflarını oğullarına anlatırlardı. Zira adam bir kadının güzelliğini ve çirkinliğini kendi oğluna vasfedebilir. Dolayısıyla onların söz konusu kadınların vasıflarını oğullarına anlatması o kadınların görülmesi konumunda olur. Böylece bu, onların söz konusu kadınlara yönelik rağbet veya çekincelerini arttırmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: Hayır, durum böyle değildir. Bilakis Cenâb-ı Hak amcaları ve dayıları bildirmemiştir, çünkü kardeş ve kız kardeş oğullarının belirtilmesi amca ve dayıların bildirilmesini gereksiz kılar. Çünkü onların hepsi tek bir sınıf ve tür olup aynı mânadadır. Dolayısıyla belirtilen anlamda olması durumunda cinslerden bir tarafın bildirilmesi yeterlidir. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın evliliği haram olanların genel olarak sınıflarını bildirmesi, her bir sınıftan kişileri ayrı ayrı belirtmemesi gibidir. Zira O'nun bildirmemiş olduğu kişiler, bildirilenlerle aynı mânadadır. Dolayısıyla bildirilenlerin açıklanması, bildirilmeyenleri gereksiz kılar. Buna göre kardeşlerin ve kız kardeşlerin oğullarının bildirilmesi, amcaların ve da-

yıların bildirilmesini gereksiz kılar. Zira bunlar ötekilerle aynı mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Amca ve dayıların onların yanına girmesinin caiz olmaması da mümkündür. Çünkü onlar söz konusu kadınların yanına girip onları tesettürsüz olarak gördüklerinde belki gözleri onların mahrem yerlerini görür ve onlara şehvetle bakarlar, böylece o kadınlar onların oğullarına haram olurlar. Söz konusu oğullar onlarla evlenmeleri durumunda onların kendirine haram olduklarını bilmezler. Dolayısıyla amcaların ve dayıların söz konusu kadınların yanına girmesi bu sebeple yasaklanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kadınları hakkında. Bazıları şöyle demiştir: Yani müslüman kadınlar. Onlar şöyle demektedir: Cenâb-ı Hak müslüman kadınları özel olarak belirtmiş, onların söz konusu kadınların yanına izinsiz girmeleri ve onları süslenmiş bir halde görmelerini mübah kılmıştır. Fakat O, bunu yahudi, hıristiyan ve benzeri kadınlar için mübah kılmamıştır. [§]Bunun sebebi onların söz 379
konusu kadınların özelliklerini kendi din mensuplarına anlatması çekincesi ve böyle bir durumun onların bu kadınlar hakkında fitneye düşmelerine ve bunlara arzu duymalarına neden olmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: **Kadınları hakkında.** Akraba kadınları. Cenâb-ı Hak bu kadınları yabancılar arasından özel olarak bildirmiştir. Bu durum iki yoruma açıktır. Bunlardan biri belirttiğimiz üzere yabancı kadınların söz konusu kadınları tesettürsüz ve süslenmiş bir halde gördüklerinde onların güzelliklerini ve süslerini kocalarına ve ilişkili oldukları kimselere anlatmaları çekincesidir. Halbuki söz konusu kadınların akrabalarının böyle bir tasvir yapmalarından korkulmaz. İkincisi Cenâb-ı Hak akraba kadınlarını özel olarak bildirmiştir, çünkü onlar aracılığıyla imtihan söz konusudur. Yabancı kadınların böyle bir durumu yoktur. İmtihan edilme ihtimali söz konusu olan durumlarda hüküm hafifler. Bundan daha hafif ve daha aşağıda olan durumlarda ise eğer imtihan söz konusu değilse hüküm ağırlaşır. Buna göre şöyle denilmesi mümkündür: Amcalar ve dayılar, âyette ve ruhsat kapsamında bildirilmemiştir. Çünkü onlar hakkında bir imtihan olma söz konusu değildir. Bildirilen kimseler hakkında ise bir imtihan durumu vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sahip bulundukları hizmetçileri hakkında. Bu beyanın özel olarak câriyeleri ifade etmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “İffetlerini korurlar. Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler”[205]. Bundan sadece câriyeleri anlamışlardır. Buna göre **sahip bulundukları kişiler** sözünden câriyelerin anlaşılması da mümkündür. Bu beyanın

---

205 el-Mü’minûn, 23/5-6; el-Meâric, 70/29-30.

hem câriye hem de köleleri ifade etmesi de mümkündür. Eğer hem câriyeler hem de köleler mânasında ise buna göre *-en doğrusunu Allah bilir ya-* Cenâb-ı Hak kölelerin kadın olan sahiplerinin yanına izinsiz bir şekilde girmelerini mübah kılmıştır. Çünkü köleler sahiplerinin yanına ancak belirli vakitlerde onların kendilerine yönelik bir ihtiyacından dolayı girmektedirler. Kadınlar söz konusu vakitlerde kölelerinin yanlarına girmesi konusunda hazırlıklıdırlar ve tesettür içerisindedirler. Şu rivayet bu mânadadır: Müminlerin annesi Âişe'nin (r.a.) bir antlaşmalı kölesi (mükâteb) vardı. Bu köle onun yanına gelirdi. Antlaşmadan doğan borcunu ödeyip âzat edilince Âişe (r.a.) onun yanına girmesine artık izin vermedi[206]. Bu durum belirttiğimiz gibi şöyleydi: O köle Âişe'nin (r.a.) yanına ihtiyaç duyduğu bir vakitte girerdi. Söz konusu vakitte Âişe (r.a.) onun yanına girmesi konusunda hazırlıklı bir durumdaydı. Durum böyle olmasaydı tesettür emri geldikten sonra kölesinin onun yanına girmiş, onu tesettürsüz ve süslenmiş bir halde görmüş olması mümkün değildir.
380 **[S]**Buna göre kölenin kadın sahibine bakması helâl değildir. Yine köleler söz konusu kadınlar için mahrem olmazlar. Veya âyet köleler mânasına gelse de bu durumda onlar kadın sahiplerinin yanına izinsiz değil, ancak izin isteyerek girebilirler. Böylece izin isteme bu beyanda gizli olarak bulunmaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Allah'a itaatsizlikten sakının.** Belirtildiği gibi onların yanına girmesi ve onlara bakması mübah olmayan kimselerin yanlarına girmesini mübah kabul etmek konusunda. **Kuşkusuz Allah her şeye tanıktır.** Bu beyan onlara yönelik bir uyarı ve tehdittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا صَلُّوا
عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلٖيمًا

56. "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun."

206 "Rivayet edildiğine göre Cezîre bölgesinden kendisine Himrân denilen antlaşmalı bir köleye (mükâteb) şöyle demiştir: Senin on dirhem borcun kalmış olsa bile benim yanıma gir" (Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VIII, 408).

[Peygambere Salât Etme Emri]

Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun. Bazı hadislerde rivayet edildiğine göre bu âyet indiğinde Resûlullah'a şu soru sorulmuş: "Ey Allah'ın resûlü bu sanadır, bize ne vardır?" Bunun üzerine şu ilâhî beyan nâzil olmuştur: "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiyle lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor"[207]. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'in ve meleklerin onlara salât etmesinin ne demek olduğunu açıklamıştır. Bu, belirtildiği gibi onları karanlıklardan aydınlığa çıkarmaktır. Yine bu, onları doğru yola davet etmektir. Kâb b. Ucre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olduğunda ona gittim ve "Ey Allah'ın resûlü! Selâmın ne olduğunu biliyoruz, fakat sana salâtı nasıl getireceğiz" dedim. O şöyle buyurdu: "De ki: Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ sallayte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd ve bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin, kemâ bârakte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd". [Meâli şöyledir: Allah'ım, İbrahim'e ve onun âline rahmet eylediğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in âline de rahmet eyle. Şüphesiz övülmeye lâyık olan yalnız sensin, şan ve şeref sahibi yalnız sensin. Allah'ım, İbrahim'e ve âline bereketler ihsan ettiğin gibi Muhammed'e ve âline de bereketler ihsan et. Şüphesiz övülmeye lâyık olan yalnız sensin, şan ve şeref sahibi yalnız sensin.][208]

Âyette Hz. Peygamber'e salât etmelerine dair müminlere yönelik emir vardır. Ayrıca Hz. Peygamber'e ona salât etmenin mahiyeti ve nasıl olacağı sorulduğunda onlara şunu okumalarını söylemiştir: "Allahümme salli alâ Muhammedin…" Bu, Allah'tan ona salât etmeyi üstlenmesi talebidir. Âyetin zâhirinde ise ona salât etme işini yerine getirmek onlara emredilmiştir. Fakat -Allah'ın salâtı onun üzerine olsun- [§]ona salât etmek insanlara emre- **381**
dildiğinde ki bu, ona övgülerin zirvesidir, o, emredilmiş oldukları üzere ona övgünün en ileri düzeyini yerine getirme gücünü ve kudretini insanlarda görmemiş, böylelikle onlara bunu Allah'a havale etmelerini ve O'ndan kendileri yerine bunu üstlenmesini temenni etmelerini emretmiştir. Çünkü peygambere en ileri düzeyde övgüde bulunma kudretini onlarda görmemiştir. Yoksa âyetin zâhirinde Allah'tan ona salât etmesini talep etmek söz konusu değildir.

207 el-Ahzâb, 33/43. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 54.

208 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, II, 212; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 241, 243; Buhârî, "Tefsîr", 33/10; Müslim, "Salât", 66.

Aksine âyette "peygambere sizler salât edin" diye emir vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* "İbrahim'e ve âline salât ettiğin ve bereket ihsan ettiğin gibi" sözünde İbrahim'in (a.s.) diğer peygamberler arasından özel olarak belirtilmesi şu mânaya gelebilir: Bir kısım müfessirlerin belirttiği gibi bütün din ve mezhep müntesipleri, kendilerinin onun dini ve mezhebi üzere olduklarını ve ona uyduklarını iddia etmektedirler. Bundan dolayı o, diğer peygamberler arasından İbrahim'i (a.s.) özel olarak belirtmiştir. İbrahim'in (a.s.) özel olarak belirtilmesinin sebebi bu da olmayabilir. Aksine bunun sebebi, onda ve onun gizli dünyasında bulunan, fakat bizim bilmediğimiz bir özellik de olabilir. Dolayısıyla o, bu sebeple diğer peygamberler arasından İbrahim'i (a.s.) özel olarak belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Muhammed'e bereket ihsan et" duasına gelince buradaki bereket, sanki her zaman devamlı bir şekilde artan ve gelişen her türlü hayrın ismidir. Daha önce Allah'ın, meleklerin ve müminlerin salât etmesi hakkındaki görüşleri açıkladık[209].

اِنَّ الَّذٖينَ يُؤْذُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ
لَهُمْ عَذَابًا مُهٖينًا ﴿٥٧﴾ وَالَّذٖينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدِ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَاِثْمًا مُبٖينًا ﴿٥٨﴾

57. "Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır."

58. "Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler apaçık bir bühtan ve günah yüklenmiş olmaktadırlar."

Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet "Allah'ın eli bağlanmış!"[210] ve "Allah fakirdir, biz zenginiz"[211] gibi sözler,

---

209 bk. el-Ahzâb, 33/43.

210 "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir" (el-Mâide, 5/64).

211 "Allah fakirdir, biz zenginiz diyenlerin sözünü andolsun ki Allah işitmiştir. Hem bu söylediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmelerini elbette (bir tarafa) yazacağız ve 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz" (Âl-i İmrân, 3/181).

söylediklerinde yahudiler, “Mesîh Allah’ın oğludur”[212] [§]ve “Allah üç unsurdan biridir”[213] sözleri söylediklerinde de hıristiyanlar hakkında inmiştir. Yine bu âyet “melekler Allah’ın kızlarıdır”, “putlar ilâhlardır” ve buna benzer sözler söylediklerinde müşrik Araplar hakkında inmiştir. Onların Resûlullah’ı incitmeleri, onu üzdükleri ve azı dişini kırdıkları zamandır. Yine onların “o delidir, sihirbazdır” ve benzeri sözleri onu incitmektedir. Bunun üzerine Allah **Allah’ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir** meâlindeki ilâhî beyanı indirmiştir. O şöyle buyurmaktadır: Allah onlara bu dünyada ve âhirette azap etmiştir. Allah’ın onlara bu dünyada azap etmesi Bedir savaşında kılıçla öldürülmeleridir. Yani müşrik Araplar’ın öldürülmeleridir. Ehl-i Kitab’ın bu dünyadaki cezası ise kıyâmete kadar cizye ödemeleridir. Âhiretteki azap ise cehennemdir. Bazıları buna yakın bir görüş olarak şöyle demiştir: Allah ve resûlünü incitenler birtakım sembollere ve heykellere tapanlardır. Onların cezası bildirilen durumlardır[214]. 382

Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler. Yani onlar hakkında kötü konuşanlar. Bazıları şöyle demiştir: **Allah’ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir.** Bunlar Âişe’ye (r.a.) Safvan adlı kişi sebebiyle iftirada bulunanlardır. Onlar eşi Âişe’ye (r.a.) iftira attıklarında Resûlullah’ı incitmişlerdir. O, onların bu iftiralarından berîdir. **Mümin erkek ve mümin kadınlar.** Yani Safvân ve Âişe (r.a.)[215]. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyan Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) hakkında inmiştir[216]. Bu yoruma göre onların bu dünyadaki cezaları kırbaçlanmak; âhiretteki cezaları ise cehennemdir. Bu tehdidin bütün mümin erkek ve mümin kadınlara hak

---

212 “Yahudiler ‘Üzeyir Allah’ın oğludur’ dediler, hıristiyanlar da ‘Mesîh (Îsâ) Allah’ın oğludur’ dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!” (et-Tevbe, 9/30).

213 “Andolsun ki ‘Allah üç unsurdan biridir’ diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Tanrı’nın dışında hiçbir ilâh yoktur. Şayet bu dediklerinden vazgeçmezlerse, böylece kâfir olanları elem verici bir azaba çarptırılacaklardır” (el-Mâide, 5/73).

214 Bu âyet Medineli yahudiler hakkında inmiştir. Onların Allah’ı incitmeleri Allah’ın oğlu olduğunu iddia etmeleridir. Yine onlar Allah’ın yaratması gibi yarattıklarını iddia ediyorlardı. Yani semboller ve heykeller. Onların peygamberi incitmeleri ise onların Hz. Muhammed’in sihirbaz, deli, şair ve yalancı olduğunu iddia etmeleridir (Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 54).

215 bk. Ebu’l-Leys es-Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 60; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, IV, 423.

216 Bu âyet Ali b. Ebû Tâlib hakkında inmiştir. Buna göre münafıklardan bir grup onu incitmekte ve onu yalanlamaktaydılar (Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 54; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, s. 273).

etmedikleri halde iftira atan kimseler hakkında olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ı ve resûlünü incitenler. İncitilmenin Allah'a nispet edilmesi, sadece resûlünün murat edilmesi mânasında anlaşılabilir. Çünkü Allah hakkında "bir şeyden incinmekte veya bir şey onu incitmektedir" denilmesi mümkün değildir. Çünkü incinme ona ilişen bir zarardır. Allah kendisine bir zarar veya menfaatin ilişmesinden münezzehtir. Bilakis O, zatıyla her şeye üstün ve galip gelen, güç yetiren ve hiçbir şeye muhtaç olmayandır. İncinmenin ona
383 nispet edilmesinden maksat sadece resûlünün incinmesidir. [§]"Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[217] meâlindeki ilâhî beyanda bu mânayı açıklamıştık. Yani Resûlullah'ı aldatmaya kalkışıyorlar. Veya O'nun dostlarını aldatmaya kalkışıyorlar. Çünkü Allah aldatılmaz. Yine bu, "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[218] meâlindeki ilâhî beyan gibidir. Yani Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder. Veya Resûlullah'a ve dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder. Bunun benzeri kullanımlar Kur'ân'da çoktur. Cenâb-ı Hak bunu kendi zatına nispet etmiş, fakat dostlarını murat etmiştir. Bu beyan da bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Hatalardan korunma ve başarı ancak Allah sayesinde mümkündür. Ancak buradaki incitmeden -belirtilen Allah'ı incitmeyi kastediyorum- masıyetin murat edilmesine gelince bu mümkündür. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Beni inciten Allah'ı incitmiş olur"[219]. Yani bana karşı gelen Allah'a karşı gelmiş olur.

Bu âyette bir lafızdan farklı mânaların kastedilmesinin mümkün olduğuna dair açıklama vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada Resûlullah'ı incitmekten bahsetmiş ve akabinde bu dünya ve âhirette karşılaşılacak lânet ve azabı içeren şiddetli tehdidi bildirmiştir. Bundan önceki âyette ise yine incitme kavramını kullanarak şöyle buyurmuştur: "Bu davranışınız peygamberi incitiyor… Resûlullah'ı incitmeye hakkınız yoktur"[220]. Şüphesiz bu âyette bildirilen incitme kavramından anlaşılan mâna, **Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah, dünyada ve âhirette lânetlemiştir** meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen incitme kavramından anlaşılan mânadan farklıdır. Her ne kadar lafzın zâhiri kök itibariyle aynı olsa da bunlardan biri müminler hakkında, diğeri ise kâfirler hakkındadır. Aynı şekilde "içinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona bü-

---

217 el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.
218 Muhammed, 47/7.
219 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 87; V, 45, 47; Tirmizî, "Menâkıb", 58.
220 el-Ahzâb, 33/53.

yük bir azap tattırırız!"[221] meâlindeki ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği zulüm kavramından anlaşılan mâna, Âdem'in (a.s.) "Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik"[222] anlamındaki ilâhî beyanda söylediği zulümden anlaşılan mânadan farklıdır. Yine Mûsâ'nın (a.s.) "Ben, o işi o anda sonunun ne olacağını bilmeyerek yaptım"[223] diyerek belirtmiş olduğu dalâlet kavramından anlaşılan mâna, Firavun ve diğer inkârcıların dalâletinden anlaşılan mânadan farklıdır. Fısk kavramı da böyledir. Bunun benzerini çoğaltmak mümkündür. Bunun benzeri kavramlar tek bir lafız olsalar da bunlardan tek bir mânayı anlamamız gerekmez. Aksine farklı yerlerde farklı mânalarda anlaşılabilir.

Yine bu âyette Resûlullah'ın ısmetine dair delil vardır. Buna göre onda hiçbir şekilde incitmeyi hak edecek bir davranış sâdır olmaz. Mümin erkekler ve mümin kadınlarda incitilmeyi hak edecek davranışlar ortaya çıkar. Nitekim
Cenâb-ı Hak Resûlullah'ın incitilmesini [§]herhangi bir sınırlama ve kayıt ol- 384
maksızın belirtmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Allah'ı ve resûlünü incitenleri Allah lânetlemiştir.** Halbuki O, müminlerin incitilmesi beyanını fiil yapma şartına bağlı kılarak bildirmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: **Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler.** Fiil yapma şartı, onların incitilmeyi hak edecek bir fiil yapabileceklerini ve onlardan bunu gerekli kılacak bir fiilin sâdır olabileceğini göstermektedir. Peygambere gelince ondan bunu hak edecek veya bunu gerekli kılacak bir fiil sâdır olmaz. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.

"Lânet" (لعنة) kelimesi sözlükte kovmak mânasına gelir. Cenâb-ı Hak onları rahmetinden kovmuş ve uzaklaştırmıştır. Bühtan hakkında ise şöyle denmiştir: Bir kişide bulunmayan bir durumun söylenmesidir. "Buhite" (بُهِت)[224] fiili hakkında şöyle denilmiştir: Şaşıp kaldı, söyleyecek bir şeyi kalmadı demektir.

Bazıları şöyle demiştir: **Hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler.** Bu beyan, câriyelerle zina etmeyi isteyen bir grup hakkında inmiştir. Hür kadınlar o dönemde geceleri câriyelerin giyindiği gibi dışarı çıkıyorlardı. Onlar da bu kadınları takip ediyorlar ve câriyelerden istedikleri

221 el-Furkān, 25/19.

222 el-A'râf, 7/23.

223 eş-Şuarâ, 26/20.

224 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabb'i hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni (Nemrut'u) görmedin mi! İşte o zaman İbrahim: Rabb'im hayat veren ve öldürendir, demişti. O da: Hayat veren ve öldüren benim, demişti. İbrahim: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zâlim kimseleri hidâyete erdirmez" (el-Bakara, 2/258).

ilişkiyi bunlardan istiyorlardı. Bu durum erkekleri incitiyor ve söz konusu kadınlar da bundan son derece inciniyorlardı. O kadınlar bu konuda Resûlullah'a şikâyette bulundular. Bunun üzerine **hak etmedikleri halde mümin erkek ve mümin kadınları incitenler** meâlindeki ilâhî beyan nâzil olmuştur. Sonra bu durumda hür kadınlar oldukları anlaşılsın diye dış örtülerini örtmeleri ve örtüyü üzerlerine salmaları emredilmiş, incitilmemeleri için câriyelere benzemek kendilerine yasaklanmıştır.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَٓاءِ الْمُؤْمِن۪ينَ يُدْن۪ينَ
عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَاب۪يبِهِنَّ ذٰلِكَ اَدْنٰٓى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللّٰهُ
غَفُورًا رَح۪يمًا ﴿٥٩﴾

59. Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) ***dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.***

[Kadınlara Yönelik Tesettür Emri]

Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet Medine'de muhacir kadınlar hakkında inmiştir. Buna göre muhacirler Medine'ye geldiler. Burası dar bir yerdi. Muhacirlerle birlikte kadınları da vardı. Onlar ensarla birlikte yurtlarında yaşadılar. Böylelikle yer
385 onlar için iyice daraldı. [§]Kadınlar geceleyin boş araziye çıkıp orada ihtiyaç gideriyorlardı. İçinde kötülük bulunan kimseler geceleyin kadınları gözetliyor ve onlara gelip cinsel ilişkide bulunmayı teklif ediyorlardı. Onlar aslında câriyeleri arıyorlardı. Fakat geceleyin câriye ile hür kadın birbirinden fark edilmiyordu. Çünkü o dönemde hür ve câriyelerin kıyafetleri aynıydı. Müminlerin hanımları, geceleyin kötü ve içi bozuk insanlar tarafından karşılaştıkları durumu kocalarına anlatmışlardır. Onlar da bunu Resûlullah'a anlatmış, bunun üzerine onlar hakkında **Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına (bir ihtiyaç için dışarı çıktıkları zaman) dış örtülerini üstlerine almalarını söyle** meâlindeki âyetin sonuna kadar olan kısmı nâzil

olmuştur[225]. Hür kadınlara dış örtülerini üzerlerine giyip salmaları emredilmiştir ki bu, hür kadınlar ile câriyeleri ayırt etmek için bir işaret olsun. Ömer b. Hattâb'tan (r.a.) rivayet edilmiştir ki bir câriye örtünmüş bir halde yanından geçmiş, o da onu kamçıyla dövmüştür. Hz. Ömer ona "örtünü aç, kendini hür kadınlara benzetme" demiştir. Dolayısıyla o câriyelere örtüsünü açmasını, hür kadına ise bunu örtmesini emretmiştir[226]. Ayrıca hür kadınlara Nûr sûresinde şu ilâhî beyanla başörtülerini yakalarının üzerine örtmeleri emredilmiştir: "Başörtülerini yakalarının üzerine örtsünler"[227]. Bu emrin sebebi boyundaki zînetlerin görünmemesidir. Yine kadınlara görünen kısımlar hariç yabancılara zînet yerlerini göstermek yasaklanmıştır. Bu âyette onlara, hür kadınlar oldukları bilinsin ve böylece belirtilen sebeplerle incitilmesinler diye dış örtülerini giyip üzerlerine salmaları emredilmiştir.

Bu âyette geçen "cilbâb" (الجلباب) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun manto gibi dış giysi (ridâ) olduğunu söylemiştir. Bu kelimenin çoğulu olan "celâbîb" (الجلابيب) "erdiye" (الأردية), yani cübbe demektir. Bu İbn Kuteybe'nin görüşüdür[228]. Kadınlara dış giysi ve örtülerini giymeleri emredilmiştir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Celâbîb" (الجلابيب) başı da örten dış örtüdür (mekāni'). Bu kelimenin tekili "cilbâb" (الجلباب)'dır. Denilir ki: "Tecelbebî" (تَجَلْبَبِى) yani başını da örten giysiyi örtün. Bu kelime başörtüsünün üzerine giyilen örtü demektir.

[§]Bu âyette hür kadınların ihtiyaçlarını karşılamak üzere dışarı çıkma- 386
larına ruhsat verildiğine dair delil vardır. Çünkü eğer dışarı çıkmaları caiz olmasaydı dış örtülerini giyip üzerlerine salmaları emredilmezdi; aksine dışarı çıkmaları yasaklanırdı. Bu durum kadınların ihtiyaçlarını karşılamak üzere dışarı çıkmalarının caiz olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْمُرْجِفُونَ
فِى الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ ثُمَّ لَا يُجَاوِرُونَكَ فِيهَا اِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٠﴾
مَلْعُونِينَ اَيْنَ مَا ثُقِفُوا اُخِذُوا وَقُتِّلُوا تَقْتِيلًا ﴿٦١﴾

225 Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 273; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 376.

226 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 135; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 344.

227 "Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Açıkta kalanlardan başka süslerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar" (en-Nûr, 24/31).

228 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 352.

60-61. "Münafıklar, kalplerinde kötülük bulunanlar ve Medine'de asılsız haber yayanlar yaptıklarına son vermezlerse seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış olarak nerede bulunsalar yakalanıp öldürülecekler."

Münafıklar ve kalplerinde kötülük bulunanlar yaptıklarına son vermezlerse. Münafıklar yaptıklarına son vermezlerse sözü şu mânaya gelebilir: Yani onlar daha önce bahsedilen hür kadınlara zina teklifinde bulunma ve onlara kötülük etmeye son vermezlerse. Zira onlara bu fiilleri yapanlar münafıklardı. Müslümanların o dönemde böyle bir fiilde bulunmaları mümkün değildir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Münafıklar yaptıklarına son vermezlerse.** Bu münafıklar ve bahsedilen kimseler söz konusu davranışlarından vazgeçmezlerse kendilerine belirtilen cezalar uygulanır. Bazıları şöyle demiştir: Münafıklar düşman haberleriyle insanları korkutuyor ve bu haberleri yayıyorlardı. Onlar şöyle diyorlardı: Size çok sayıda ve hazırlıklı düşman gelmektedir. Bu, tıpkı şu ilâhî beyanda bildirilen durum gibidir: "Birtakım insanlar onlara, 'İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun' dediler"[229]. Onları korkutuyor ve zayıf görüyorlardı ki o inkârcılarla savaşmasınlar. Bunlar münafıklıklarını ve müminlere muhalif olduklarını gizliyorlardı. Yine bu münafıklar müminlerle berabermiş gibi davranıyorlar, kendi aralarında ise gerçeği gizliyorlardı. Ayrıca onlar günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme konularını aralarında fısıldaşıyorlardı. Bundan dolayı böyle davranmaları yasaklandı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme konusunda fısıldaşmayın"[230]. O burada da şöyle buyurmuştur: **Münafıklar ve kalplerinde kötülük bulunanlar son vermezlerse,** yani yaptıklarına, **seni onların üzerine sevkedeceğiz; o zaman seninle beraber orada fazla oturamayacaklar.** Bazıları şöyle demiştir: **seni onların üzerine sevkedeceğiz.** Yani seni onlara musallat edeceğiz. Bazıları şöyle demiştir: Seni onların üzerine sevkedeceğiz. Bazıları şöyle demiştir: Seni onlara karşı hırslı yapacağız. Sanki buradaki hırsla yöneltme, peygamberin ötekilerle kılıçla karşı karşıya gelmesi ve onları öldürmesi için onunla diğerleri arasını serbest bırakma mânasındadır. Resûlullah onlarla daha önce dille karşı karşıya geliyordu. Cenâb-ı Hak bu zamana kadar onlarla kılıçla savaşma emri vermemişti.

---

229 Âl-i İmrân, 3/173.

230 el-Mücâdile, 58/9.

[§]Cenâb-ı Hak nerede bulunsalar, onların lânetlenmiş olduklarını bildirmiştir. Yani nerede bulunsalar kovulmuşlardır. Çünkü lânet kovulmak demektir. Yine onlar nerede bulunsalar yakalanıp öldürüleceklerdir. Sen, onları bilmediğin az bir dönem hariç seninle beraber oturamayacaklardır. 387

Kalplerinde çürüklük bulunanlar. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar zina yapan kişilerdir. **Münafıklar.** Bunlar münafıklardır. **Medine'de asılsız haberler yayanlar.** Bunlar münafık değildirler. Fakat bunlar haberleri yaymayı seven bir gruptur. Denilir ki: "İrcâf" (الإرجاف) haber yaymak demektir. Münafığın gerçekten inkârcılarla gizlice beraber olan kimse olması mümkündür. Kalbinde kötülük bulunan kimse ise kalbinde şüphe ve tereddüt bulunan ve fakat ne açık ne de gizli bir şekilde inkârcılarla beraber olmayan kişidir. Bu kişi inkârcı ile münafık arasında bulunan kimsedir.

سُنَّةَ اللّٰهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلًا ﴿٦٢﴾

62. "Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur; Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamayacaksın."

Bu, Allah'ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur. Bazıları şöyle demiştir: Allah'ın geçmiş ümmetlerdeki kanunu, inkârcıları helâk etmesidir. **Allah'ın kanunu** sözü şu mânaya da gelebilir: Allah'ın geçmiş ümmetlerde münafıklar hakkındaki kanunu, söz konusu kişiler hakkında bildirmiş olduğu helâk etmektir.

Mukātil şöyle demiştir: **Daha önce gelip geçenler hakkında.** Yani esir edildikleri ve öldürüldükleri zaman Bedir savaşına katılanlar hakkında[231]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَسْـَٔلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ اِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا ﴿٦٣﴾

63. "İnsanlar sana kıyâmetin vaktini soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır. Ne bilirsin, belki de kıyâmet yakında gerçekleşir."

---

231 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 55.

İnsanlar sana kıyâmetin vaktini soruyorlar. Buradaki kıyâmete ilişkin sorunun, bir diğer âyette bildirilen husus olması mümkündür. Nitekim söz konusu âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ne zaman gelip çatacak? diye sana kıyâmet saatini sorarlar"[232]. Sorunun kıyâmetin kopması hakkında olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **De ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır.** Bu âyette Resûlullah'ın nübüvvetinin ispatına dair delil vardır. Çünkü kendisine kıyâmet hakkında soru sorulduğunda kendisine emredildiği
388 üzere bu işi ve bunun bilgisini Allah'a havale etmiştir. [§]Resûlullah'ın dışında biri olsaydı bilsin veya bilmesin onlara cevap verirdi. Zira dünya hayatında liderlik talep eden kimseler böyle yaparlar. Bu kimselere bir şey sorulduğunda bilmeseler de bir şey söylerler. Çünkü bu durum onların liderliğinin devamı için daha uygundur. Dolayısıyla Resûlullah dünya hayatındaki liderlerin yaptığı gibi yapmadığına, aksine "onun bilgisi Allah katındandır" dediğine göre bu durum, Resûlullah'ın kendisine tebliğ etmesi emredilen ilâhî buyrukları ve vahiyleri tebliğ eden bir kişi olduğunu göstermektedir.

Ne bilirsin, belki de kıyâmet yakında gerçekleşir. Bu beyan, bir tehdit ve uyarı konumundadır. Yine bu beyan iki yoruma açıktır. Bunlardan biri şudur ki sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bil ki kıyâmet yakında gerçekleşecektir, bu gereklilik mânasındadır. Çünkü "lealle" (لعل) kelimesi Allah tarafından kullanılınca zorunluluk mânası içerir. Gelecekte olacak olan olay vuku bulmuş olan gibidir. İkinci olarak bu beyan ummak (teraccî) mânasına gelir. Yani kıyâmetin yakın olduğunu umarak amel edin. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ الْكَافِرِينَ وَاَعَدَّ لَهُمْ سَعِيرًا ﴿٦٤﴾ خَالِدِينَ فِيهَا اَبَدًا
لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٦٥﴾

64. "Şüphesiz Allah kâfirlere lânet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır.

65. "Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır."

[İnkârcıların Âhirette Karşılaşacakları Azap ve Duyacakları Pişmanlık]

Şüphesiz Allah kâfirlere lânet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır. Allah kâfirleri lânetlemiştir. Yani onları rahmetinden uzaklaştırmıştır. Çünkü O, onların inkârı imana tercih edeceklerini ve sonuna kadar bu hal

232 el-A'râf, 7/187; en-Nâziât, 79/42.

üzere olacaklarını bilmiştir. **Onlara alevli bir ateş hazırlamıştır. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır.** Bu beyan Cehmiyye'nin ve Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın görüşünü reddetmektedir. Cehmiyye'nin görüşünün reddine gelince onlar cennet ve cehennemin son bulacağını iddia etmektedir. Onlar demişlerdir ki: Çünkü bizler cennet ve cehennemi sonlu ve sınırlı kabul etmezsek bu ikisi Allah'ın ilminin dışına çıkar. Zira sonsuz olan varlıklar Allah'ın ilminin dışında kalır, yani onu kapsamaz. Fakat bu, gerçeğe uzak bir görüş olup Rab'lerine ilişkin bilgisizliklerinin bir sonucudur. Çünkü Allah'ın sonsuz olan varlıklara dair bilgisi onların sonsuz olduğudur. Onun sonlu olan varlık hakkındaki bilgisi de onun sonlu olduğu-
dur. [§]İster sonlu ister sonsuz olsun bir şeyin Allah'ın ilminin kapsamı dışı- 389
na çıkması mümkün değildir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Allâf'ın görüşünün reddine gelince o şöyle demektedir: Cennetlikler ve cehennemlikler bir dönemde öyle bir hale gelirler ki Allah onlardan birinin lezzetini veya nimetini yahut azabını arttırmak istediğinde bunu yapamayacaktır. Veya o buna benzer bir görüş söylemiştir. Allah hakkında böyle aşırı sözler söylemekten O'na sığınırız.

Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır. Âhirette kendilerine yarar sağlayacaklarını ve yardımcı olacaklarını umdukları dünyadaki araçların ve taraftarlarının çokluğu veya putlara tapmaları gibi hususlar. Aksine bütün bunlar onları bırakıp gitmiş ve onlar mahrum olmuşlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu durumu şöyle bildirmektedir: "Uydurdukları putlar kendilerini nasıl bırakıp gitti!"[233] *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِى النَّارِ يَقُولُونَ يَا لَيْتَنَآ اَطَعْنَا اللّٰهَ وَاَطَعْنَا الرَّسُولَا ﴿٦٦﴾

66. "Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, 'Keşke Allah'a ve resûle itaat edeydik' diyecekler."

Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Yüzüstü cehenneme sürülecek olanlar"[234]. Bunun aslı şu ilâhî beyanda bildirilen durumdur: "Şimdi (düşünün, önünü görmeden), yüzüstü sürünen mi hedefe erişir, yoksa doğru yolda düzgün yü-

---

233 Örneğin bk. el-En'âm, 6/24; el-A'râf, 7/53.

234 el-Furkān, 25/34.

rüyen mi?"[235] Onlara bu dünya hayatında bulundukları durumun aynısıyla muamele edilecektir.

Keşke Allah'a ve Resûl'e itaat edeydik diyecekler. İnkârcılar, başlarına geldiği sırada azabı gördükleri için âhirette devamlı bir şekilde bu sözü tekrar edip söyleyeceklerdir: **Keşke Allah'a ve Resûl'e itaat edeydik.** Mutlak olarak peygamber kavramı Resûlullah'ı ifade eder. Mutlak olarak yol Allah'ın yolunu ifade eder. Mutlak olarak din de Allah'ın dinini ifade eder. Bu, Kur'ân'da bilinen bir durumdur.

وَقَالُوا رَبَّنَٓا اِنَّٓا اَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَٓاءَنَا فَاَضَلُّونَا السَّبِيلَا ﴿٦٧﴾

390 [§]***67. "Yine şöyle diyecekler: Ey Rabb'imiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar."***

Yine şöyle diyecekler: Ey Rabb'imiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar. Bazıları şöyle demiştir: Önderler krallardır. Büyükler ise âlimlerdir. Önderlerin liderler; büyüklerin de onlardan daha düşük seviyedeki liderler olması mümkündür.

"Resûlâ" (الرَّسُولا)[236] ve "Sebîlâ" (السبيلا) kelimelerinin sonundaki elif, burada durulduğunda (vakf) okunur, durmayıp geçildiğinde ise okunmaz. Zira Araplar genel olarak okumada hareke üzerinde durmazlar, aksine kelime fethalı ise bir elif, kesralı ise bir yâ harfi eklerler[237].

رَبَّنَٓا اٰتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ﴿٦٨﴾

68. "Ey Rabb'imiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânete uğrat."

Ey Rabb'imiz! Onlara iki kat azap ver. Onlar kendilerini yoldan çıkaran ötekilerin daha fazla azap edildiklerini gördüklerinde kendilerinin teselli olacaklarını ve kederlerinin azalacağını zannederler. Nitekim bir kişi düşmanının

---

235 el-Mülk, 67/22.

236 Bir önceki âyette geçmektedir.

237 "ez-Zunûnâ" (الظنونا),"er-Resûlâ" (الرَّسُولا) ve "es-Sebîlâ" (السبيلا) beyanlarını iki Medineli kırâat âlimi, İbn Âmir ve Ebû Bekir üç durumda da vasıl ve vakıf halinde elifle okumuştur. İki Basralı kırâat âlimi ve Hamza her iki halde de elif olmaksızın okumuştur. Diğer imamlar -ki onlar İbn Kesîr, Kisâî, Halef ve Hafs'dır- vasıl durumunda değil, vakıf halinde elifle okumuştur" (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 449. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 93-94).

belâ ve sıkıntıda olduğunu gördüğünde biraz teselli bulur. Bununla birlikte onlarda bu durumda bir teselli söz konusu olmayınca, aksine onların azabı arttırılıp şiddetlendiğinde derler ki: “Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!” der. Ne kötü arkadaş!”[238] **Onları büyük bir lânete uğrat.** Bu beyanın şu mânaya gelmesi mümkündür: Yani onları büyük ve uzun bir azaba uğrat.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذ۪ينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَج۪يهًا ﴿٦٩﴾

69. “Ey iman edenler! Siz Mûsâ’ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. Mûsâ Allah katında itibarlı bir kimse idi.”

Ey iman edenler! Siz Mûsâ’ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. [§]Müfessirlerin 391
çoğu şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) insanların kendisini göreceği yerde yıkanmıyordu. Bu sebeple İsrâiloğulları “Mûsâ’nın (a.s.) husyelerinde şişkinlik bulunmaktadır” dediler. Bu âlimler buna ilişkin olarak Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet ederler: “İsrâiloğulları bu hususta Allah’ın peygamberi Mûsâ’yı kınamışlardır. O, bir yıkanmaya gittiğinde elbisesini bir taşın üzerine koymuş, taş da elbisesini alıp gitmiştir. Mûsâ da “ey taş elbisemi ver” diyerek taşın peşinden koşmuştur. Tâ ki o bu halde İsrâiloğulları’nın ileri gelenlerinden bir grubun yanından geçmiş, böylece onlar onda böyle bir hastalığın bulunmadığını öğrenmişlerdir. İşte bu, **nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı** meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durumdur”[239]. Mûsâ (a.s.) onu kınamalarından inciniyordu. Aynı şekilde Resûlullah da “Muhammed’in oğlu Zeyd” dediklerinde inciniyordu. Dolayısıyla “evlatlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır”[240] meâlindeki ilâhî beyanla onlara Zeyd’i babasının ismiyle çağırmaları emredildi. Yani Zeyd b. Hârise diye çağrılması emredildi. Fakat bu, gerçeğe uzak bir yorumdur. Çünkü Mûsâ, onları avret yerlerinin örtülmesine davet ediyordu. Bu sebeple onların Mûsâ’nın kendileriyle beraber yıkanmalarını ve avret yerlerini açmasını beklemiş olmaları mümkün değildir. Veya birinin onun avret yerini

238 ez-Zuhruf, 43/38.

239 Abdürrezzâk es-San‘ânî, *Tefsîr*, III, 53; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 315; Buhârî, “Gusül”, 20; “Enbiyâ”, 28; Müslim, “Hayz”, 75; “Fedâil”, 155, 156.

240 el-Ahzâb, 33/5.

görmüş olması da mümkün değildir- ki bu çirkin bir sözdür-. Yahut insanlar onu çıplak görsün diye Cenâb-ı Hakk'ın ona bir taş musallat etmiş ve bu taşın onun elbiselerini kaçırmış olması da mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: Onlar Mûsâ'yı incitmişlerdir. Çünkü O, Hârun'la birlikte bir iş sebebiyle bir dağa çıkmış ve Hârun orada vefat etmiş, böylece Mûsâ (a.s.) İsrâiloğulları'na tek başına dönmüştür. Bunun üzerine İsrâiloğulları Mûsâ'ya (a.s.) "sen onu kıskançlığından öldürdün" demişlerdir. Mûsâ (a.s.) onlara "yazıklar olsun size insan kardeşini öldürür mü?" demiştir. Böylece onlar Mûsâ'yı incitmişlerdir. İşte bu **siz Mûsâ'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın**
392 meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durumdur. [§]Bunun akabinde melekler Hârun'u getirmiş ve onların arasına koymuştur. O, onlara "beni kimse öldürmedi, ecelim geldi ve ben ecelimle öldüm" demiştir. İşte bu **nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı** meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durumdur[241]. Bu yorum gerçeğe uygundur. Fakat sanki bunun dışındaki bir yorum gerçeğe daha yakın ve daha uygundur. O da şudur ki her peygamberin kavmi, kendi peygamberlerine bir defasında delilik, başka bir defa sihir nispet etmişlerdir. Yine onlar peygamberlerine "o yalancıdır[242], iftiracıdır"[243] ve benzeri sözler söylemişlerdir. Halbuki onlar, onun peygamber olduğunu biliyorlardı. Hiç şüphe yok ki peygamberler bu durumdan oldukça inciniyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?"[244] Böyle bir durumun ilk anlatılanda olması mümkün değildir. Çünkü onlar belirtilen hastalığın onda olmadığını bilmeleri durumunda onu incitmezlerdi. Dolayısıyla bu durum, onların peygamberi incitmelerinin belirtmiş olduğumuz ve benzeri konulara dair olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Allah'ın Resûlullah'ın kavmini onu incitmekten nehyetmesi de ona bir defasında delilik, başka bir defa sihirbazlık, başka bir defa da Allah hakkında yalan söylemek ve iftira atmak nispet etmeleri sebebiyledir. Yoksa onların belirtmiş olduğu sebeplerden dolayı değildir. **Mûsâ Allah katında itibarlı bir kimse idi.** Yani derece ve konum bakımından itibarlı bir kimseydi.

---

[241] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 194.

[242] Muhtemelen İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: 'Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır'" (Sâd, 38/4).

[243] Muhtemelen İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- 'Sen sadece uyduruyorsun' dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler" (en-Nahl, 16/101).

[244] es-Saf, 61/5.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَد۪يدًاۙ ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ اَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْۜ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظ۪يمًا ﴿٧١﴾

70-71. "Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah'a ve resûlüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder."

Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin. Allah'tan sakının sözü şu mânaya gelebilir: Yani şu anda şirkten sakının. **Ve doğru söz söyleyin.** Yani şu anda tevhidi yerine getirin. Çünkü Cenâb-ı Hak bu beyanla müminlere hitap etmiştir.

[§]Ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın. Yani 393
tevhitle. Çünkü tevhitle işler düzelir ve temizlenir. Yine tevhitle günahlar bağışlanır ve onunla büyük kurtuluş gerçekleşir. Başarıya ulaşmak ancak Allah sayesinde mümkündür.

Allah'tan sakının sözü şu mânaya da gelebilir: Sizinle diğer insanlar arasında olabilecek hıyanet konusunda Allah'tan sakının. Yani insanlara hıyanet etmeyin. **Ve doğru söz söyleyin.** Yani doğruyu ve hakikati söyleyin. Yani yalan söylemeyin, çirkin sözler ve benzerlerini söylemeyin. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Allah'tan sakının.** Ona isyan etmeyin ve iyilik edin, kötülükten sakının. **Ve doğru söz söyleyin.** İnsanlara iyiliği tavsiye edin, kötülükten sakındırın. **Ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın.** Bu beyanın sonuna kadar vâdedilenler gerçekleşsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Sedâd" (السداد), doğru olmak (istikamet) demektir. Şöyle dersin: "Seddedekallâhu ve erşedek" (سددك الله وارشدك) Allah seni doğru kılsın ve sana doğru yolu göstersin! Ebû Ubeyde şöyle demiştir: "es-Sedâd" (السداد), doğru olmak demektir[245]. İbn Kuteybe de böyle söylemiştir[246]. Buradaki doğruluk sanki adaletli olmak demektir.

---

245 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 141.

246 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 352.

اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالْجِبَالِ فَاَبَيْنَ اَنْ يَحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولاً

72. "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir."

[**İnsanın Yüklendiği Emanet**]

Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik. Müfessirler bu âyette bildirilen emanetin yorumunda güç bir işe koyularak çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Bazıları şöyle demiştir: Bu emanet, kelime-i şehâdet ve tevhittir. Onlardan bazıları şöyle demiştir: Bu, Allah'ın kullarına farz kılmış olduğu tüm
394 farzlardır. Bazıları şöyle demiştir: Bu, namaz [§]oruç, hac ve benzeri, insanlara emredilen ve yasaklanan tüm buyruklardır. Fakat burada bildirilen ve ismi belirtilen varlıklara teklif edilen emanetin mahiyeti konusunda konuşmakla meşgul olma ve böyle bir yükün altına girme çok gerekli bir iş değildir. Bunun yorumuna dair "kesinlikle şudur" diyerek yükümlülük altına girmek gerekli değildir. Çünkü bu beyan açık değildir (müphemdir), ancak Resûlullah'tan gelen bir rivayetle bilinebilir. Yine bu beyanın, yorumuyla meşgul olunmayacak anlamı gizli beyanlardan kabul edilmesi gerekir. *Bu hususta en doğrusunu Allah bilir.*

Burada belirtilen emanetin göklere, yere ve dağlara teklif edilmesi, onların bunu yüklenmekten kaçınmaları ve bundan korkmalarına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: **Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik.** Yani burada belirtilen gökler, yer ve dağların yaratılışını bu bildirilen emaneti yüklenemeyecek şekilde yarattık. **Onlar bunu yüklenmek istemediler.** Bu, yaratılıştan kaynaklanan bir istememedir. Yani onlar bunu taşıyabilecek bir yaratılışta yaratılmamışlardır. **Onu insan yüklendi.** Yani insanı bunu yüklenebilecek bir yaratılışta yarattık. Bazıları bu görüşü benimsemiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Teklif ettik.** Bu beyan hakikat mânasına göre teklifi ifade etmektedir. Ancak bu, bunu kabul etme, yüklenme, yerine getirdiğinde buna karşılık âhirette sevap, yerine getirmediğinde karşılığında ceza olması ile bu emaneti yüklenmeme, kabul etmeme dolayısıyla diğer cansız varlıklar

gibi olma ve dünyanın son bulmasıyla sona erme, âhirette ne sevap ne de cezanın olması durumu arasında bir tercih mânasındadır. Yoksa belirtilen emanetin onlara zorunlu bir şekilde teklif edilmiş olması, sonra da onların bunu istememiş ve bundan korkmuş olmaları mümkün değildir. [§]Allah bunları, 395
başka âyetlerde itaat eden ve boyun eğen varlıklar olarak nitelemiştir. Nitekim meâlen, şöyle buyurmuştur: "Ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler"[247]; "Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün"[248]. O, başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kuşları ve tesbih eden dağları da Dâvûd'un buyruğu altına soktuk"[249]. Buna benzer beyanlarda bu durum belirtilmiştir. Dolayısıyla eğer söz konusu beyan hakikat mânası itibariyle teklifi ifade ediyorsa belirttiğimiz gibi bu, tercih etme mânasına gelir. **Onu insan yüklendi.** Dolayısıyla eğer bu emaneti yerine getirirse ona sevap, eğer yerine getirmezse ceza vardır.

Bazıları şöyle demiştir: **Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik.** Yani gök ehline, yer ehline ve dağ ehline emaneti teklif ettik, fakat onlar bunu yüklenmediler. Ancak bu varlıklar içerisinden insan bu emaneti yüklendi. **Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir.** Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kendine karşı çok zâlim, Rabb'inin emrine yönelik olarak çok cahildir[250].

Bazıları şöyle demiştir: **Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular.** Yani Allah'a isyan etmekten kaçındılar ve bundan korktular. Yani hiçbir şekilde isyan etmediler. **Onu insan yüklendi.** Yani insan Rabb'ine isyan etti. Dolayısıyla buradaki yüklenme, isyandan ve günahtan kinâye yapılmıştır. Yine o şöyle der: Çünkü Kur'ân'da bahsedilen yüklenmenin tümü günah ve hata konusundadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir"; "Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler"[251]. "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz

---

247 Fussılet, 41/11.
248 el-Haşr, 59/21.
249 el-Enbiyâ, 21/79.
250 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 430.
251 "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir; hakikatte onlar katıksız yalancılardır. Onlar mutlaka kendi günah yükleriyle birlikte başka yükler de yüklenecekler" (el-Ankebût, 29/12-13).

yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular"[252], "Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?"[253] Buna
396 benzer beyanlar çoktur. **[§]Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir.** Bu beyan belirttiğimiz yorumlardan hangisine hamledilirse edilsin mânası doğru olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Emanet ibadet demektir. Allah göklere, yere ve dağlara dedi ki: İçerdiği sonuçlarıyla birlikte kulluk yapmaya başlayacak mısınız? Onlar "Ya Rabbi kulluğun sonuçları nedir?" dediler. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Eğer iyilik yaparsanız mükâfat alırsınız; eğer kötülük yaparsanız cezalandırılırsınız[254]. **Onlar bunu yüklenmek istemediler. Ondan korktular.** Yani ürktüler. Bu emanet insana teklif edildi, o bunu kabul etti. Bu Allah'ın âdemoğluna söylediği şu beyandır: "Ey iman edenler! Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, emanetinize verilenlere de bile bile hiyanet etmeyin"[255]. Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeleri emanet edilenlere masıyette bulunmaları mânasındadır. Emanete hainlik etmeleri ise Allah'ın onlara farz kıldığı ibadetleri terketmeleridir. Katâde şöyle demektedir: Allah'a andolsun ki emanet edilen varlıklarda masıyet bulunmamaktadır. Fakat onlara denildi ki: Bunu yüklenip hakkını yerine getirecek misiniz? Onlar da "buna gücümüz yetmez" dediler. İnsana -ki o Âdem'dir- denildi ki: Sen bunu yüklenip hakkını yerine getirecek misin? O, "evet" dedi. **Kuşkusuz o çok zâlim, çok bilgisizdir.** Bu, emanetin hakkına dairdir[256]. Übey, İbn Mesûd ve Hafsa mushaflarında "feebeyne" (فَأَبَيْنَ) şeklindedir. Yani ona güç yetiremediler. Ebû Muâz şöyle demiştir: "el-İbâü" (الإباء) Arap dilinde iki mânaya gelir. Bunlardan biri budur ki güç yetirememe demektir. Diğeri şu ilâhî beyanda geçen mânadır: "İblis dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi"[257]. Yani isyan etti ve emri yerine getirmedi. Hasan-ı Basrî şöyle demektedir: Emanet göklere ve bahsedilen varlıklara teklif edildi ve onlara denildi ki: İçerdiği sonuçlarla birlikte beraber emaneti alacak mısınız? Onlar "Ey Rabb'imiz içerdiği sonuçlar nedir?" dediler. Onlara dendi ki: Eğer iyilik yaparsanız karşılığını alırsınız, eğer kötülük yaparsanız cezalandırılırsınız. Onlar da "hayır" dediler. **Onu insan yüklendi.**

---

252 "Sonuç olarak, kıyâmet gününde kendi günahlarını eksiksiz yüklendikleri gibi bilgisizce saptırdıkları kimselerin günahlarından da yüklenmiş oldular. İşte görün, yüklendikleri şey ne kadar kötü!" (en-Nahl, 16/25).

253 el-İnşirâh, 94/2-3.

254 Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 62; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 380.

255 el-Enfâl, 8/27.

256 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 201.

257 el-Bakara, 2/34; el-Hicr, 15/31; Tâhâ, 20/116.

Kuşkusuz insan çok zâlimdir. Kendine karşı. **Çok bilgisizdir.** Rabb'ine dair[258]. Bu, önceki yorumun benzeridir.

Bazıları şöyle demiştir: **O çok zâlimdir.** Günah işlemesi konusunda kendine karşı. Çok bilgisizdir. Yüklendiği emanetin neticesine dair. Bu beyanda işin aslı başta belirttiğimiz gibi emanetin mahiyetinin, sözü edilen göklere, yere ve dağlara emanetin nasıl teklif edildiğinin, onların bundan nasıl kaçındıklarının ve korktuklarının tefsir edilemeyeceğidir. Bundan ne murat ettiği hususunda *en doğrusunu Allah bilir*.

لِيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ
وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللّٰهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَكَانَ
اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٧٣﴾

[§]***73. "Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları,*** 397
müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul buyursun. Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir."

Böyle yaptı ki Allah, münafık erkekleri ve münafık kadınları, müşrik erkekleri ve müşrik kadınları cezalandırsın, mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul buyursun. Yani buna riayet etmeyeceğini ve bunu zâyi edeceğini bildiği kimseleri cezalandırsın diye. İnsanın yüklendiği emaneti kastediyorum. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın bildirmiş olduğu münafıklar ve müşrikler bu emaneti zâyi etmişlerdir. Yine bu emaneti zâyi etmeyen ve buna riayet edeni mükâfatlandırsın diye. Bunlar da müminlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir. Yani âhirette müminlere karşı kesinlikle çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. Tövbe etmeden ölseler dahi onların akıbeti cennettir. İnkârcılara karşı ise tövbe etmeleri durumunda çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

258 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 430.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٖى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِى الْاٰخِرَةِ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْخَبٖيرُ ﴿١﴾

1. "Hamd göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur; âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur."

[Allah Gökte ve Yerde Ne Varsa Her şeyin Sahibidir ve Her Şeyi Bilir]

Hamd Allah'a mahsustur. Müfessirler şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak yarattığı varlıklara yaptıkları lütuflar vesilesiyle kendi zatını övmüştür. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Bu beyan Allah'tan yarattığı varlıklara bahşetmiş olduğu nimetler ve lütuflar vesilesiyle O'na hamdetme ve övgüde bulunmaya ilişkin bir öğretimdir. Öyle ki eğer O'nun, kendisine hamdetme ve övgüde bulunmayı öğretmesi olmasaydı, onlar bunu bilemezlerdi. İkinci mâna şudur: O, kendi zatını övmüştür, çünkü O, insanlarda, bahşettiği nimetlere ve ihsanlara karşı hakkıyla tam bir hamd ve övgüde bulunma kudretini görmemiştir. Dolayısıyla bunu kendisi üstlenmiştir. Bu, "siz de ona salât ve selâm getirin"[1] meâlindeki âyetin tefsirinde belirtmiş olduğumuz mânadır. Onlar şöyle demişlerdi: Biz sana selâm vermeyi bildik, fakat sana salât etme nasıldır?" Bunun üzerine o şöyle buyurmuştur: "Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin…" (اللهم صل على محمد وعلى آل محمد) demenizdir[2]. Bu, salât etmenin Allah'a havale edilmesi ve kendilerinin değil de Cenâb-ı Hakk'ın peygambere salât etmesine dair niyazda bulunmaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,*

---

1 "Allah ve melekler peygambere salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun" (el-Ahzâb, 33/56).

2 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, II, 212; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 241, 243; Buhârî, "Tefsîr", 33/10; Müslim, "Salât", 66.

bunun mânası şudur: Sanki O, onlarda tam hakkıyla peygambere salât etme ve ona övgüde bulunma kudreti görmemiş, bundan dolayı bunu kendi zatına havale etmelerini emretmiştir ki kendisi onlar adına bunu tam olarak yerine ge-
400 tirsin. [§]O'na hamdetme de böyledir. O'na hamdetmenin aslı, övgüyü gerektiren bütün nitelikleri ve lütuflarından ötürü en güzel isimleriyle O'na övgüde bulunmak; bahşetmiş olduğu tüm nimetleri dolayısıyla O'na şükretmektir.

Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki O, şöyle buyurmuştur: Hamd göklerin ve yerin mutlak hükümranı olan Allah'a mahsustur ve buna lâyık olan O'dur. Taptığınız ve ilâh olarak nitelediğiniz putlar değildir.

Âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür. Bazıları şöyle demiştir: **Âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür.** Yani cennet ehli cennete girdiğinde Allah'a hamdederler. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun!"[3]; "Bize verdiği sözü yerine getiren Allah'a hamdolsun!"[4]; "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun!"[5] Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda bu durum açıklanmıştır. Âhiretteki dostları da dünyadaki dostları da O'na hamdederler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Önünde de sonunda da hamd O'na mahsustur"[6]; **Âhirette de hamd yalnız O'na özgüdür** meâlindeki âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani âhireti yarattığı için hamd O'na mahsustur. Çünkü dünya ve içindekilerin yaratılması ancak âhiretin yaratılmış olmasıyla hikmetli bir iş olur. Eğer âhiretin yaratılması olmasaydı bütün bunların yaratılmış olması boşuna ve anlamsız bir iş olurdu. O âhireti yaratmıştır, tâ ki dünya ve içindeki varlık âleminin yaratılması hikmetli bir iş olsun. Dolayısıyla O, dünyanın yaratılmasının, sayesinde hikmetli bir iş haline geldiği âhireti yaratmasından dolayı hamdin O'na mahsus olduğunu bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

3 "(Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: 'Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik'" (el-A'râf, 7/43).

4 "Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!' diyecekler, (Bunun için) çalışıp çabalayanların ecri ne güzel!" (ez-Zümer, 39/74).

5 "Onların gireceği yer adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir. Şöyle derler: 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir'" (Fâtır, 35/33-34).

6 el-Kasas, 28/70.

Hikmetle yöneten, her şeyden haberdar olan O'dur. Bu iki kavramın
mânaları başka âyetlerin yorumunda geçmişti. Bu mâna şudur: O, yaratıp dü-
zenlemesinde kendisine hata ilişmeyendir. O, her şeyi yerli yerine koyandır.
Filozoflar şöyle derler: "Hakîm" (حكيم) [§]ilim ile ameli bir araya getirendir. Bu 401
kavram belirtmiş olduğumuz anlama gelir[7]. Bu kavram şu mânaya da gelebilir:
O, hakîmdir. Çünkü her şeyi sapasağlam ve en iyi şekilde varetmiştir ki her şey
O'nun birliğine ve ulûhiyetine tanıklık eder.

يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ
وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ ﴿٢﴾

2. "O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. O, engin merhamet sahibidir, bağışlaması boldur."

O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Cenâb-ı Hak bildirmektedir ki: Bütün kalınlığına ve yoğunluğuna rağmen yere giren ve ondan çıkan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Aynı şekilde bütün sertliğine ve şiddetine rağmen gökte de hiçbir şey, yaratılmışlara gizli kaldığı gibi Allah'a gizli kalmaz. Veya O bildirmektedir ki: Yere giren ve ondan çıkan şeylerin çokluğu ve kalabalığı, yine gökten inen yağmurlar ve ona yükselen dualar ve melekler O'nu meşgul etmez[8]. Yani yaratılmış varlıkları engellediği gibi, birini bilmesi diğerini bilmekten O'nu engellemez. Çünkü O, vasıta olmaksızın zatıyla bilendir. İnsanlar ise vasıtalarla bilmektedir. Dolayısıyla onların bir vasıtayla bir şey bilmeleri, onları başka vasıtalardan alıkoyar. Allah Teâlâ ise bir şeyin O'nu alıkoymasından veya bir şeyin O'na gizli kalmasından münezzehtir. **O, engin merhamet sahibidir, bağışlaması boldur.**

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَاْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلٰى وَرَبِّى لَتَاْتِيَنَّكُمْ
عَالِمِ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى
الْاَرْضِ وَلَٓا اَصْغَرُ مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْبَرُ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٣﴾

7 el-Ahzâb, 33/34. âyetinin yorumuna bakınız.
8 Bilmesini engellemez.

3. “İnkâr edenler, ‘Bize kıyâmet gelmeyecek’ dediler. De ki: ‘Bilakis! Gaybı bilen Rabb’ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.’ Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, O’nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın.”

İnkâr edenler, “Bize kıyâmet gelmeyecek” dediler. De ki: “Bilakis! Rabb’ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir. Bazıları şöyle demiştir: Onlar yeniden dirilme ve ölümden sonra hayatın olmadığına dair Lât ve Uzzâ’ya yemin ettiler. Allah, peygamberine onlara yeniden dirilmenin ve kıyâmetin geleceğine dair bir olan Allah’a yemin etmesini şu ilâhî beyanla emretmiştir: **Bilakis! Rabb’ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.** Bu beyanın bunun dışında bir mânaya gelmesi de mümkündür. O da Cenâb-ı Hakk’ın başka bir âyette bildirdiği anlamdır. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: “Onlar, Allah’ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah’ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir”[9]. Onlar öleni diriltmeyeceğine dair Allah adına yemin ettiler. Cenâb-ı Hak bu âyette resûlüne kendisinin dirilteceğine dair onların yemin ettiği Allah adına yemin etmesini emretmiştir. Bu beyan şudur: **De ki: Bilakis! Rabb’ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.** Onun yemin ettiği konuda yemin etmesi onlar açısından kendilerinin yemininden daha doğru kabul edilirdi. Çünkü onlar hiçbir şekilde onda yalan
402 görmemişlerdi ve bu hususta onu itham da etmemişlerdi. [§]Cenâb-ı Hakk’ın onlar hakkında bildirdiği şu ilâhî beyan bu duruma delil teşkil etmektedir: “(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalancılıkla itham etmiyorlar; fakat o zâlimler açıkça Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar”[10]. Cenâb-ı Hak bildirmiştir ki: Onlar sözlerinde seni yalancılıkla itham etmemektedirler, fakat onların amacı âyetleri inkâr etmektir. Dolayısıyla onların yeniden dirilişi inkâr etmeleri konusunda peygamberin yemini ötekilerin yemininin mukabili olmaktadır ki belirttiğimiz gibi Resûlullah’ın yemininin doğruluğu ile kendi yeminlerindeki yalanlarını bilsinler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gaybı bilen. Bu beyan “âlimi’l-ğaybi” (عالم الغيب) şeklinde esrelidir. “Âlimu’l-ğaybi” (عالمُ الغيب) şeklinde ötreli de okunmuştur. Yine “allâmi’l-ğaybi” (علّام الغيب) şeklinde de okunmuştur[11]. Bu kelimeyi esreli okuyan bunu daha

---

9 en-Nahl, 16/38.

10 el-En‘âm, 6/33.

11 Ebû Câfer, Nâfi‘, İbn Âmir ve Yâkup’tan rivayetle Ruveys bu beyanı “âlimu’l-ğaybi” (عالمُ الغيب) şeklinde merfû okumuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Yâkup’tan rivayetle Ravh ve Zeyd ile Halef “âlimi’l-ğaybi” (عالمِ الغيب) şeklinde mecrûr okumuştur. Hamza ve Kisâî

önce geçen kelimenin sıfatı yapmıştır: "Bilakis! Gaybı bilen Rabb'ime andolsun ki". Bunu ötreli okuyan ise bunu cümle başlangıcı kılmış ve cümleyi de tam bir cümle yapmıştır: **Rabb'ime andolsun ki o size mutlaka gelecektir.** Sonra şu ilâhî beyan yeni bir cümle yapılmıştır: **Zerre miktarı bir şey, gaybı bilenin bilgisi dışında kalamaz. O'nun bilgisi dışında kalamaz** meâlindeki âyette "ya'zübu" (يعزُب) kelimesinde geçen "zây" (ز) harfi ötreli okunmuştur. Yine bu kelime "lâ ya'zibu" (لاَ يَعْزِب) şeklinde esreli olarak da okunmuştur. Bu ikisi dilsel kullanımdır[12]. "Âzibu" (العازب) Arap dilinde görünür âlemden uzak olan (gaib) demektir. Bazıları şöyle demiştir: **Bilgisi dışında kalmaz.** Yani ondan uzak olmaz. Bu iki mâna aynıdır.

Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey O'nun bilgisi dışında kalamaz. Önceki âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "O, yere giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir"[13]. Bu âyetin maddenin yapısal özellikleri (cevherler) ve farklı türleri hakkında olması mümkündür. Çünkü O, yere giren ve yerden çıkan; oraya inen ve oradan yükselen her şeyi bildiğini haber vermiştir. Bu, varlıkların cevherlerine dair bilgidir. **Zerre miktarı bir şey O'nun bilgisi dışında kalamaz** diye başlayan ilâhî beyanın sonuna kadarki kısmı ise insanların fiiller ve amellerine dairdir. Cenâb-ı Hak burada onların fiillerinden ve amellerinden hiçbir şeyin kendi bilgisi dışında kalmadığını bildirmektedir ki bu sayede onlar devamlı dikkatli olsunlar. [§]Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bunun hemen 403
peşi sıra söz konusu davranışın bir karşılığının olacağını bildirmiştir. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: "O, Allah'ın iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları mükâfatlandırması için gelecektir"[14]. Veya bu iki ilâhî beyanda bildirilen durumların aynı olması da mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak ilk âyette yere giren ve oradan çıkan, gökten inen ve oraya yükselen dualardan bahsetmiştir. O, bu âyette bu ikisinde duran, bunlarda ikamet eden ve bunlarda meydana gelecek değişiklikleri belirtmemiştir. Bu hususları **göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey O'nun bilgisi dışında kalamaz** meâlindeki âyette bildirmiştir. O burada, duran, ikamet eden, hareket eden ve dönen tüm varlıkları ilmiyle kuşattığını bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"allâmi'l-ğaybi" (علّام الغيب) şeklinde mecrûr ve eliften önce bir lâm harfiyle okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 360).

12 Yalnız Kisâî "lâ ya'zibu" (لا يعزِب) şeklinde "zây" harfinin kesralı kılınmasıyla okumuştur. Diğer kırâat âlimleri "lâ ya'zübu" (لا يعزُب) şeklinde "zây" harfinin ötreli kılınmasıyla okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 335).

13 Bir önceki âyet-i kerîme.

14 Bir sonraki âyet-i kerîme.

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٤﴾

4. “O, Allah’ın iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları mükâfatlandırması için gelecektir. İşte onlar için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır.”

O, Allah’ın iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları mükâfatlandırması için gelecektir. İşte onlar için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır. Bağışlama, örtüp kapatma demektir. Örtme iki şekilde olur. Bunlardan biri, hatırlanıp anılmayacak şekilde hataların örtülmesidir. İkincisi hataların karşılığının verilmemesi durumunda güzel mükâfatla örtülmesidir. Bu, müminler içindir. Onların hataları, bir defasında bunları anlatmayı terketmekte başka bir defa da bunlara karşılığını verilmemekle örtülmektedir. İnkârcıya gelince ona bir kötülüğün karşılığı verildiğinde bu kötülük ortaya çıkmış ve bu onun için örtülmemiş demektir. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **İşte onlar için bağışlanma vardır.** Yani örtme. Bu da şöyledir: Cenâb-ı Hak onları cennete koyduğunda hatalarını kendilerine unutturur. Öyle ki onlar artık ebediyen bunu hatırlamaz. Çünkü Rab’lerine karşı yaptıkları hataları hatırlamaları nimetlerden zevk duymalarını azaltıp onları kederlendirir. **Güzel bir rızık.** Denildi ki: “kerîm” güzel demektir. Bunun “kerîm” olarak nitelenmesinin sebebi şu da olabilir: Çünkü buna nâil olan değer ve şeref bulur. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Ulâike fî cennâtin mükramûn” (أولٰئك فى جنّاتٍ مُكرَمون) “İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar”[15]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ سَعَوْ فِٓي اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ رِجْزٍ اَلِيمٌ ﴿٥﴾

404 [§]***5. “Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara ise en kötüsünden elem verici bir azap vardır.”***

Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlar. Bu beyanın hakikat mânasıyla Allah’ın âyetleri konusunda belirtilen işe çaba harcama anlamına gelmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: “Göklerde ve yerde nice de-

15 el-Meâric, 70/35.

liller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler"[16]. Cenâb-ı Hak onların geçip gittiklerini ve bunlardan yüz çevirdiklerini bildirmiştir. Bu, çaba harcamaktır. Bu beyanın benzetme mânasında olması da mümkündür. Yani inkâr etmek, reddetmek ve inat etmek için âyetleri boşa çıkaran kimsenin yaptığı gibi davranıyorlar. Buradaki "el-mu'ciz" (المعجز) kelimesi yarışan ve öne geçen demektir. "Siz, yeryüzünde O'nu aciz bırakacak değilsiniz"[17]. Yani benimle yarışamazsınız. Yani beni aciz bırakamazsınız ve benden öne geçip gidemezsiniz. **Bunlara en kötüsünden elem verici bir azap vardır.** Buradaki "ricz" (رجز) kelimesi, elem verici azaptır. Yani acı verici. Bu kullanım, dil bakımından mümkündür. Ebû Avsece şöyle demiştir: "el-Mu'âcizü" (المعاجز), kaçıp giden demektir. Aciz bırakmak için kaçıp gider.

وَيَرَى الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ الَّذٖٓى اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ
وَيَهْدٖٓى اِلٰى صِرَاطِ الْعَزٖيزِ الْحَمٖيدِ ﴿٦﴾

6. "Kendilerine bilgi verilenler, Rabb'inden sana indirilenin, gerçeğin tâ kendisi olduğunu ve çok güçlü, her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu gösterdiğini çok iyi bilirler."

Kendilerine bilgi verilenler, Rabb'inden sana indirilenin, gerçeğin tâ kendisi olduğunu bilirler. Bazıları şöyle demiştir: **Kendilerine bilgi verilenler.** Bu kimseler kendilerine ilim verilen Ehl-i Kitap'tan iman edenlerdir. Onlara Tevrat, İncil ve bunların dışındaki ilâhî kitapların bilgisi verilmiştir. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır: Bu kitaplardan yararlandırılanlar, Rabb'inden sana indirilenin, gerçeğin tâ kendisi olduğunu bilirler. Veya bu kimseler, bu kitapların bilgisi kendilerine verilenlerin hepsidir. Çünkü bu kimseler Hz. Peygamber'in vasıflarını bu kitaplarda bulmaktaydılar. Bu sebeple onlar bunun Rabb'inden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Fakat bunların bir kısmı inat etmişler ve inanmamış, bir kısmı ise iman etmiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Kendilerine bilgi verilenler bilirler.** Bunlar Hz. Muhammed'in (s.a.) ashabıdır. Yani sana indirilenden faydalandırılanlar, bunun Rabb'inden bir gerçek olduğunu bilirler. Fakat bu bilgiden faydalandırılmayanlar bu gerçeği bilmezler. Bu beyan İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: "Ve ya'lemellezîne ûtu'l-hikmete min kablu ellezî unzile ileyke min rabbike huve'l-hak" (ويعلم الذين 405

16 Yûsuf, 12/105.
17 el-Ankebût, 29/22; eş-Şûrâ, 42/31.

(اوتوا الحكمة من قبل الذى انزل اليك من ربك هو الحق). Yani "daha önce kendilerine hikmet verilenler, Rabb'inden sana indirilenin, gerçeğin tâ kendisi olduğunu bilirler". Kur'ân'ı kastediyor[18].

Çok güçlü, her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu gösterdiğini. Yol gösterir. Bu beyan, "davet eder" mânasına gelebilir. **Yol gösterir** sözünün şu mânaya gelmesi de mümkündür: Yani onlara çok güçlü ve her türlü övgüye lâyık olan Allah'ın yolunu açıklamaktadır.

وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلٰى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ اِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ اِنَّكُمْ لَفٖى خَلْقٍ جَدٖيدٍ ﴿٧﴾

7. "İnkârcılar şöyle dediler: Çürüyüp paramparça olduğunuzda yeni bir yaratılışa konu olacağınızı iddia eden bir adam gösterelim mi size?'

İnkârcılar şöyle dediler: Size haber veren bir adam gösterelim mi? Onların bir kısmı diğerlerine şöyle diyordu: "Çürüyüp paramparça olduğunuzda yeni bir yaratılışa konu olacağınızı iddia eden bir adam gösterelim mi size?" **Paramparça olduğunuzda.** Şöyle demiş olabilirler: O diyor ki: Organlarınız birbirinden ayrılıp parçalandığında yeni bir yaratılışa konu olacaksınız. Eğer söz konusu ilâhî beyan bu mânada ise *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bu, sanki âlemin ezelîliğini savunan materyalistlerin (ehl-i dehr) sözüdür. Çünkü onlar âlemin kadîm olduğu ve son bulmayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü Mekke ehli iki gruptu. Bir kesim materyalistlerin görüşünü benimsemekteydi. Bir kesim ise âlemin hâdis olduğunu savunuyor ve son bulacağını kabul ediyorlardı. Fakat bunlar son bulduktan sonra yeniden dirilişi inkâr ediyorlardı. Eğer bu söz bu kimselerin sözüyse bu durumda söz konusu beyan şu mânaya gelir: **Çürüyüp paramparça olduğunuzda,** yani bedenleriniz ortadan kalktığında, etleriniz ve kemikleriniz yok olduğunda ve sizler paramparça olup kül haline geldiğinizde, **yeni bir yaratılışa konu olacağınızı haber veren.** Yani sizler yeni bir yaratılışa sahip olacaksınız. Onların bu sözü iki şekilde
406 anlaşılır: [§]Ya böyle bir şeyi aklen uzak görmeleri mânasındadır. Yani böyle bir şey asla gerçekleşmeyecektir. Veya böyle bir şeyin nasıl olacağına şaşırma mânasındadır. Bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği üzere şöyle dediler:

---

18 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 59.

اَفْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَمْ بِه۪ جِنَّةٌۜ بَلِ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ
فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَع۪يدِ ﴿٨﴾

8. "Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş bu?' Bilakis! Asıl âhirete inanmayanlar azaptadırlar ve tam bir sapkınlık içindedirler."

Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş bu? Onlar şöyle derler: Muhammed, Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş? Zira böyle bir şey daha önce kimseden duyulmamıştır. Ölümden sonra dirilişin vuku bulduğunu da görmedik. Allah onların bu sözlerini reddetmiş ve şöyle buyurmuştur: **Bilakis! Asıl âhirete inanmayanlar.** Yani ölümden sonra yeniden dirilmeye inanmayanların kendileri Allah hakkında yalan uyduranlardır. Onlar **azaptadırlar ve tam bir sapkınlık içindedirler.** Onlara yönelik azap "o Allah hakkında yalan uydurmaktadır" sözlerinin karşılığı olmaktadır. "Tam bir sapkınlık içindedirler" meâlindeki ilâhî beyanda bildirilen durum, "yoksa aklını mı yitirmiş sözlerinin karşılığıdır. O, şöyle buyurmaktadır: Bilakis onlar tam bir sapkınlık içindedirler. Tam bir sapkınlık, sanki asla hidâyete dönmeyen kişiyi ifade etmektedir. Dolayısıyla âyet, Allah'ın sonlarının sapkınlık üzere olacağını ve ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği kimseler hakkında olur. Dolayısıyla bunda nübüvvetin ispatına dair delil bulunmaktadır.

اَفَلَمْ يَرَوْا اِلٰى مَا بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ
اِنْ نَشَاْ نَخْسِفْ بِهِمُ الْاَرْضَ اَوْ نُسْقِطْ عَلَيْهِمْ كِسَفًا مِنَ السَّمَٓاءِ
اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِكُلِّ عَبْدٍ مُن۪يبٍ ﴿٩﴾

9. "Kendilerini her yönden kuşatan göğe ve yere bakıp düşünmezler mi? Dilesek onları yerin dibine geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Kuşkusuz bütün bunlarda Allah'a yönelen her kul için alınacak bir ders vardır."

Kendilerini her yönden kuşatan göğe ve yere bakıp düşünmezler mi? Daha önce **görmezler mi, görmediniz mi**[19] ve benzeri ilâhî beyanların iki

[19] Örneğin bk. er-Ra'd, 13/41; Lokman, 31/20.

mânaya gelebileceğini açıklamıştık. Bunlardan biri şudur: Yani onlar görmüşlerdir. Yani bu beyan haber mânasındadır. İkincisi bu beyanın emir mânasında olmasıdır. Yani bakınız. Ayrıca bazıları şöyle demektedir: İnsan nereye giderse gitsin arkasında bıraktığı mekânlarda gördüğü gibi önünde de göğü görür.
407 [§]Aynı durum yerküre için de söz konusudur. Katâde şöyle demektedir: Yer ve göğün onları nasıl kuşattığına baksınlar. Bu yorum aynı mânadadır[20].

Dilesek onları yerin dibine geçiririz. Tıpkı onlardan öncekileri yerin dibine geçirdiğimiz gibi. **Veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz.** Yani gökten azap indiririz. İnkâr ve inat etmeleri sebebiyle kendilerinden öncekilere indirdiğimiz gibi. Cenâb-ı Hak bu beyanı onların "Allah hakkında yalan mı uyduruyor, yoksa aklını mı yitirmiş bu?"[21] sözlerinin akabinde bildirmiştir. Yani önlerindeki ve arkalarındaki yer ve göğe baksınlar ki onun Allah'ın peygamberi olduğunu, onun ve "ölümden sonra yeniden dirilme vardır ve azap inecektir" sözlerinin doğru olduğunu bilsinler. Yine bilsinler ki o, bu sözleri aklını yitirmiş bir halde değil, aksine bir bilgi, aklî bir ilke ve kaynağa dayanarak söylemektedir. Çünkü bütün genişliğine, büyüklüğüne ve şiddetine rağmen göğü ve aynı şekilde yeri yaratmaya güç yetiren, elbette yeniden diriltmeye güç yetirir. Yine dilediğini yerin dibine geçirmeye ve dilediğinin başına göğü indirmeye güç yetirir. Veya O şöyle buyurmaktadır: Eğer bakarlarsa O'nun özellikleri anılan göğü ve yeri boşuna yaratmadığını, aksine bu ikisini bir hikmete dayanarak yarattığını bilirler. Bu ikisinin yaratılması, ancak ölümden sonra yeniden dirilmeyle hikmetli bir iş olur. Yoksa sadece yok olmak üzere yaratılmaları hikmetli bir iş olmaz. Bununla ne kastettiğini en iyi Allah bilir.

Kuşkusuz bütün bunlarda Allah'a yönelen her kul için alınacak bir ders vardır. "Munîb" (المنيب). Denildi ki: O, Allah'a itaat eden kimsedir. Denildi ki: O, Allah'ın emrine yönelen kimsedir. "Munîb" (المنيب) burada sanki mümin demektir. Çünkü o, âyetlere iman eden kimsedir. Dolayısıyla mümin âyetlere iman eden kişi olduğuna göre o, aynı zamanda bundan yararlanan kimsedir. Böylelikle âyet, onun hakkında inmiş olur. Ayetleri inkâr edene gelince o, bu âyetlerden yararlanmaz, dolayısıyla gerçekte âyet onun için inmiş bir âyet olmaz.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلاًۜ يَا جِبَالُ اَوِّب۪ي مَعَهُ وَالطَّيْرَۚ وَاَلَنَّا لَهُ الْحَد۪يدَۙ ﴿١٠﴾

---

20 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 57; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 434.

21 Bir önceki âyet-i kerîme.

10. "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. "Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık."

[Dâvûd Peygambere Verilen Mûcizeler]

Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. Yani ilim verdik. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "Andolsun! Biz Dâvûd'a ve Süleyman'a ilim verdik"[22]. Bazıları şöyle demiştir: **Lütuf.** Yani nübüvvet. Bazıları şöyle demiştir: Lütuf, Allah'ın ona bahşetmiş olduğu hükümranlıktır. [§]Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiği lütuf, bu beyanın hemen akabinde bildirdiği 408
üzere dağların ve kuşların onun emrine verilmesi, bu varlıkların onunla birlikte tesbih etmeleri, bir araç ve ateş olmaksızın demirin onun için yumuşatılması mânasına gelebilir. Öyle ki Dâvûd ondan bir takım zırhlar ve savaş aletleri üretmiştir. Allah Dâvûd'a öyle lütuflarda bulunmuştur ki biz bunları saymaya çalışsak buna güç yetiremeyiz.

Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Denildi ki: Onunla birlikte tesbih edin. **Ey kuşlar.** Kuşlar kelimesini mansub okuyan, bunların onun emrine verilmiş olduğunu kabul etmiştir. Sanki şöyle demiş olur: Biz kuşları onun emrine verdik. Bu kelimeyi merfû okuyan ise nidâ mânası vermiş olur: Ey kuşlar! Onunla birlikte tesbih edin. Yani onunla birlikte Allah'ı yüceltin[23]. Dağların ve kuşların tesbihi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu sözle ve konuşmaya dayalı bir tesbih değil, yaratılış bakımından tesbihtir. Çünkü her varlığın fıtratına, Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine şahitlik etme özelliği yerleştirilmiştir. Fakat burada onunla beraber tesbih etmeleri bildirilmiştir. Eğer buradaki tesbih, yaratılış bakımından bir tesbih olsaydı Dâvûd'la (a.s.) birlikte tesbih etmelerinin belirtilmesi anlamsız olurdu. Çünkü yaratılış bakımından tesbih, Dâvûd (a.s.) olsun veya olmasın gerçekleşir. Fakat Allah Teâlâ'nın dağların iç dünyasında Dâvûd'un (a.s.) anladığı, fakat başkasının anlamadığı farklı bir tesbih varetmiş olması da mümkündür. Bu, karıncanın diğer karıncalarla fısıldaşarak konuşmasına dair belirttiğimiz durum gibidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bir karınca, 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezme-

---

22 en-Neml, 27/15.

23 "Yâkup'tan rivayetle Ravh ve Zeyd "ve't-tayru" (والطيرُ) şeklinde merfû okumuştur. Diğer kırâat imamları ve Ruveys "ve't-tayra" (والطيرَ) şeklinde mansup okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 361).

sinler' dedi"[24] Allah Teâlâ, karıncanın iç dünyasında bir mâna yaratmıştır ki Süleyman'ın (a.s.) bunu işitmesini sağlamış, böylelikle Süleyman (a.s.) bu karıncanın konuşmasını anlamıştır. Cenâb-ı Hak diğer askerlerin bu konuşmayı işitmelerini sağlamamıştır. Dağların ve kuşların tesbihleri de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onun için demiri yumuşattık. Cenâb-ı Hak bunu onun için nübüvvetinin bir mûcizesi kılmıştır. Öyle ki Cenâb-ı Hak ateş ve demiri yumuşatacak başka bir sebep olmaksızın onun için demiri yumuşatmış böylece o, onunla dilediği aleti yapmıştır. Cenâb-ı Hak onun dışındaki hiçbir insana ateş ve başka bir vasıta olmaksızın demiri kullanma gücü vermemiştir ki bu durum onun için mûcize olsun.

اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِى السَّرْدِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا اِنّ۪ى بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿١١﴾

11. ***"***(Ona şöyle buyurduk:) ***'Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap.' Siz de*** (ey müminler!) ***dünya ve âhirete faydalı işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim."***

Geniş zırhlar imal et. Sanki O şöyle buyurmuştur: "Onun için demiri yumuşattık"[25] ve ona şöyle dedik: **Geniş zırhlar imal et.** Bazıları şöyle demiştir: Bunlar geniş zırhlardır. Denildi ki: Bunlar uzun zırhlardır. Sanki Cenâb-ı Hak ona, düşmanla savaşmaya yarayacak baştan ayağa kadar örten zırhlar üretmesini emretmiştir.

409 **[§]Örgüsünü ölçülü yap.** Bazıları şöyle demiştir: Bundan önce zırhlar döküm levhalar şeklindeydi. Allah'ın peygamberi halkaları birbirine geçirmek suretiyle zırhı örmüştür. "Serd" (السرد), halkalardaki çivilerdir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: halkalardaki çivileri ölçülü yap. Halkaları genişletip çivileri ince yapma. Bu durumda zırhlar gevşek olur. Çivileri büyük yapıp halkaları dar yapma. Bu durumda da kırılıp parçalanır. Aksine daha sağlam olması için ölçülü yap. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Örgüsünü ölçülü yap.** Yani dizilişini. Yani çivilerini ince yapma ki bu durumda oynar. Çivilerini kalın da yapma ki bu durumda halkaları kırar. Bu beyanda geçen kelimeden

24 "Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler' dedi" (en-Neml, 27/18).

25 Bir önceki âyet-i kerîme.

türetilerek zırh ustasına “serrâd” (سرّاد) ve “zerrâd” (زرّاد) denilmiştir. Bu kullanım “sırât” (صِراط), “sirât” (سِراط) ve “zirât” (زراط) denilmesi gibidir[26]. “es-Serdü” (السرد) aynı zamanda dikmek demektir. Başkaları şöyle demiştir: “es-Serdü” (السرد), halkaları delmek ve bunları birbirine geçirmek demektir.

Yararlı işler yapın. Bu beyan şu mânaya gelebilir: **Yararlı işler yapın.** Belirtilen zırh yapma işinde. Bunun dışındaki başka işler de olabilir. **Şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim.** Bu beyan tehdit mânasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِسُلَيْمٰنَ الرّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌۚ وَاَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ وَمِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِاِذْنِ رَبِّه۪ وَمَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ اَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّع۪يرِ ﴿١٢﴾

12. “Süleyman’ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. Onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de Rabb’inin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık.”

[Hz. Süleyman ile Diğer Peygamberlere ve Hz. Muhammed’e Verilen Mûcizeler]

Süleyman’ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. O, sanki şöyle buyurmaktadır: Biz rüzgârı Süleyman’ın emrine verdik. Tıpkı başka bir âyette şöyle bildirdiği gibi: “Biz de rüzgârı onun buyruğuna verdik. Rüzgâr onun emriyle dilediği yere hafif hafif eserdi”[27].

[§]Sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan. Yani 410
rüzgâr onu sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol mesafesi kadar götürebiliyordu. Bu onun bir mûcizesiydi. Bu mûcizenin benzeri Resûlullah için de vardı. Nitekim bir gecede iki aylık mesafe olan Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya geceleyin götürülmüştü[28]. Cinler ve insanlardan yardımcılar aracılı-

---

26 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 354. bk. Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 228; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “zerata” (زرط) md.

27 Sâd, 38/36.

28 Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir” (el-İsrâ, 17/1).

ğıyla Süleyman peygamberde bulunan hükümranlığın aynısı Resûlullah'ta da vardı. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Bana iki aylık mesafeden korku salma ile yardım edildi"[29]. Hz. Peygamber'in bildirdiği iki aylık mesafeden korku salmak, Süleyman peygambere verilen mûcizeden daha büyük değilse de, daha aşağı değildir. Onun babası Dâvûd'a (a.s.) verilen vasıtasız bir şekilde demirin yumuşatılması mûcizesi vardı; Hz. Muhammed'in ayın yarılması mûcizesi vardır[30]. Bu, mûcize olmak bakımından belirtilenden daha büyük bir hadisedir. Hz. Mûsâ'ya verilen taştan pınar fışkırması mûcizesinin[31] benzeri Hz. Muhammed'in parmaklarından su fışkırması mûcizesidir[32]. Öyle ki rivayet edildiğine göre orada bulunan bin dört yüz kişinin tümü bu sudan içmiş ve suya kanmıştır. Bu, mûcize olmak bakımından diğerinden daha büyük değilse de daha aşağı değildir. Hz. Îsâ'nın Allah'ın onun elinde ölüleri diriltmesi mûcizesi[33] varsa bunun mukabilinde Hz. Muhammed'in (s.a.) zehirli kızartılmış koyunun onunla konuşması mûcizesi vardır. Bu kızartılmış koyun Hz. Peygamber ondan yemek istediğinde "ben zehirliyim benden yeme" diyerek ona haber vermiştir[34]. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in mûcizeleri çoktur. Öyle ki peygamberlerden biri için anlatılan herhangi bir mûcizenin Hz. Muhammed için de mutlaka buna mukabil benzeri veya daha büyüğü belirtilebilir. Ayrıca Süleyman peygamber ve babasının hükümranlığının belirtilmesinin sebebi, Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.) vermiş olduğu hükümranlığı ve şerefi onların kıskanmamaları da olabilir. Böylelikle onlar hükümranlık ve şerefin sadece ona verilmediğini, aksine bu konuda Allah'ın buna benzer üstünlükleri verdiği ortakları ve kardeşleri olduğunu bilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

411 **[§]Onun için bakır madenini eritip akıttık.** Denildi ki: Bu bakır madenidir. Yine denildi ki: Bu, sarı bakır madenidir. Denildi ki: Onun için eritip yumuşatıldı, o artık onunla istediğini yapabilir. Tıpkı babasına demirin yumuşatılması gibi. O, bundan sonra vasıtasız bir şekilde istediği zırhları ve başka araçları yapabilmişti. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Onun için**

---

29 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61, 64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, II, 608. Meşhur olan rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: "Bana bir aylık mesafeden korku salma ile yardım edildi" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

30 İmam şu ilâhî beyana ve bunun yorumu çerçevesinde rivayet edilen hadislere işaret etmektedir: "Vakit yaklaştı ve ay yarıldı" (el-Kamer, 54/1).

31 bk. el-Bakara, 2/60; el-A'râf, 7/160.

32 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 104; Buhârî, "Eşribe", 31; Nesâî, "Tahâret", 61.

33 bk. Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide, 5/110.

34 Dârimî, "Mukaddime", 11; Ebû Dâvûd, "Diyât", 6.

bakır madenini eritip akıttık. Yani bakır madenini onun için erittik[35]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cinlerden de Rabb'inin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Denildi ki: Rabb'inin izniyle. Yani Allah cinleri onun emrine vermiştir. O, onun istediği konularda kendilerine yönelik tüm emirlerinde cinlere, isteseler de istemeseler de, ona itaat etmelerini emretmiştir. **Rabb'inin izniyle** iki mânaya açıktır. Bunlardan biri emrine verme mânasıdır ki buradaki izin, emrine vermekten kinâyedir. İkincisi şudur: **Rabb'inin izniyle.** Yani Rabb'inin emriyle. Yani Rab'leri, onun emrettiği ve yasakladığı her şeyde ona itaat etmelerini onlara emretmiştir. **Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa**, yani emrettiği işlerde O'na isyan ederse, **ona tattırırdık.** Belirtilen azabı. Cenâb-ı Hakk'ın emri kendi zatına nispet etmesi, O'nun peygamberine onları hangi konularda kullanacağını emretmiş olması sebebiyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَٓاءُ مِنْ مَحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اِعْمَلُٓوا اٰلَ دَاوُ۫دَ شُكْرًا وَقَلٖيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ﴿١٣﴾

13. "Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi. Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır."

Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar imal ederlerdi. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyanda geçen "Mehârîb" (المحاريب) kelimesi mescitler demektir. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime, "saraylar" demektir. "Mehârîb" (المحاريب) yerlerin en yükseği demektir. Bu kavram, diğer binalardan kinâye olarak kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Heykeller. Bazıları şöyle demiştir: Bunlar, erkek suretindeki heykellerdir. Onlar mabetlerde âbid-zâhid kişilerin, meleklerin, peygamberlerin ve mütevâzı şahısların heykellerini yapıp sergiliyorlardı ki insanlar onların suretlerini gördüklerinde onlar gibi ibadet etsinler ve onlara benzemeye çalışsınlar. Veya bunlar başı olmayan heykellerdir. Çanaklar, kupalar ve benzeri nesneler

---

35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 354.

gibi. Veya heykellerin o gün yasaklanmış bir iş olmaması da mümkündür. Fakat bugün Allah dışındaki bir varlığa tapmaya sevketmesi korkusuyla heykel
412 yapmak yasaklanmıştır. [§]Bu yolla İblis bir topluluğu kandırmıştır tâ ki onlar puta tapar olmuşlardı. Yoksa putlarda ve putlardaki durumlarda insanların ona ibadet edecek şekilde kanmasına sebep olacak özellikler bulunmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Havuz gibi lengerler. Bazıları şöyle demiştir: Deve havuzları görünümünde havuz gibi lengerler. Öyle ki tek bir lengerin başında binden fazla insan oturur ve bundan yer. Bazıları şöyle demiştir: **Havuz gibi lengerler.** Yani su için kazılan yerdeki havuzlar gibi. Bu beyan bu lengerin büyüklüğünü nitelemektedir. Bu âyet onların yemek için toplandıklarını ve tek başına yemediklerini göstermektedir.

Yerinden kalkmaz kazanlar. Yani onun için dağlarda yerinden kalkmaz büyük kazanlar imal ediyorlardı. "Râsiyât" (راسيات). Yani belirtildiği üzere sâbit duran. Dağlara da "ravâsî" (الرواسى) denilir. Yani sâbit duran. Bazıları şöyle demiştir: **Yerinden kalkmaz kazanlar.** Bunlar büyük kazanlardır. Öyle ki büyüklüklerinden dolayı tam olarak boşaltılır ve tam olarak ters çevrilir. Bu iki mâna aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Bazıları şöyle demiştir: Yani Dâvûd ailesine şükranda bulunmak için çaba gösterin. Çünkü rivayet edildiğine göre gece-gündüz her vakitte mutlaka Dâvûd ailesinden gündüz oruçlular, gece de namaz kılanlar bulunmaktaydı. Veya bunun gibi durumlar. Dolayısıyla onlara şükranda bulunmak emredilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Ey Dâvûd ailesi! Size verdiğim hükümranlığa ve lütfa şükretmek için çaba gösterin. **Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır.** Yani kullarım arasında müminler azdır. Burada "şükredenler" sözü müminlerden kinâyedir. Nitekim şu ilâhî beyanda bunu açıklamıştık: "Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır"[36]. Yani bütün müminler için. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şükreden.** Buradaki "şekûr" (الشكور) sözü, "fe'ûl" kalıbındadır. "Fe'ûl" (الفعول) ve "fa'âl" (الفعال) kalıpları fiilde bir fazlalığı ifade eder. Dolayısıyla "şekûr" (الشكور), Rabb'ine şükre iman eden ve inançla birlikte şükreden kimsedir. Böylece onda inanç ve davranış beraber bulunmuş olur.

36 Örneğin bk. İbrâhim, 14/5.

فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلٰى مَوْتِه۪ٓ اِلَّا دَٓابَّةُ الْاَرْضِ
تَاْكُلُ مِنْسَاَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ اَنْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ
مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُه۪ينِ ﴿١٤﴾

[§] ***14. "Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını*** 413
kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı."

Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Bu beyan, onun ölümünün, ailesinin orada bulunduğu bir sırada ve onların gözü önünde olduğunu göstermektedir. Zira Cenâb-ı Hak **onun öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı** diye buyurmuştur. Müfessirlerin bir kısmı rivayet etmişler ki: O, Rabb'inden ölümünün cinler tarafından bilinmemesini dilemiştir ki insanlar onların -yani cinlerin- gaybı bilmeleri durumunda alçaltıcı azap içerisinde kalmayacaklarını bilsinler. Bazıları da şöyle demektedir: O, Rabb'inden ölümünün cinler tarafından bilinmemesini dilemiştir ki onlar Beytülmakdis'in inşasını bitirsinler. Böylelikle onlar bir yıl boyunca çalışmaya devam etmişlerdir. Beytülmakdis'in inşasını tamamladıklarında Süleyman peygamber dayanmış olduğu asâdan ölü olarak yere yıkılmıştır. Bazıları da şöyle demektedir: Ölüm kendisine gelip çattığında evde yatağındaydı, asâsına dayanmış değildi. O, ailesine şöyle dedi: "Benim ölümümü cinlere haber vermeyin ki Beytülmakdis'in inşasını tamamlasınlar". Beytülmakdis'in inşasının bir senelik bir işi vardı. Böylelikle işlerini bitirdiler. Beytülmakdis'in inşasını tamamladıklarında o, kapının eşiğine yıkıldı. İşte bu sırada cinler onun ölümünden haberdar oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı. İbn Mesûd'un kırâatinde bu beyan şöyledir: "Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimizde -ki onlar bir yıl onun için çalışıyorlardı- öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca insanlar anladı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı".

Çünkü onlar gayp bilgisine sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Dolayısıyla bununla imtihan edildiler[37].

Öldüğünü ancak asâsını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Bu ilâhî beyan, onların ona iki sebepten dolayı yaklaşamadıklarını göstermektedir. İlk olarak bunun sebebi onun insanlar üzerindeki heybeti ve hükümranlığıdır. Eğer bu mânada ise bundan dolayı cinler, kuşlar, yabani hayvanlar ve
414 bunun dışındaki her şey ona itaat etmiş ve boyun eğmiştir. [§]İkinci olarak bu durumun sebebi şu olabilir: O Allah’a çokça ibadet ediyor ve boyun eğiyordu. Bundan dolayı çokça tek başına kalıyordu. Dolayısıyla onlar, onun yanına girmeye cüret etmiyorlardı. Yoksa eğer ona yaklaşmış olsalardı onda ölüm emareleri görürlerdi. Bazılarının belirttiği gibi onun ailesine “ölümümü hiç kimseye haber vermeyin” demiş ve ölümünü gizlemelerini emretmiş olması başkadır, [bir rivayettir]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Asâsını kemiren. Denildi ki: Buradaki “minse’e” (المنسأة) asâ demektir. Çünkü onunla ertelemek istediği şeyi erteliyor; uzaklaştırmak istediği şeyi uzaklaştırıyordu. Ayrıca onun asâ tutmasının iki sebebi olabilir. Ya kendisinde bulunan bir zayıflıktan dolayı asâ tutuyordu. Onunla Rabb’ine yönelik işlerinde güç kazanıyordu. Veya Rabb’ine boyun eğmesi ve O’na itaatinden dolayı asâ tutuyordu.

Bu âyette saltanatın, dünya nimetlerinin, ihtiyaç ve fakirliğin nebî ve resûlleri Allah’ın emrini yerine getirmekten ve insanlara nübüvveti tebliğ etmekten alıkoymadığına dair delil vardır. Bu iki durum ancak başkalarını meşgul etmektedir. Peygamberler iki gruptu. Süleyman (a.s.), İbrahim (a.s.) ve bunların dışındaki bir gruba dünya nimetleri bol verilmiştir. Bir grup peygamber ise şiddetli bir ihtiyaç ve fakirlik durumu içerisindeydi. Halbuki bu ikisi Allah’ın emirlerini yerine getirmekten ve nübüvveti tebliğ etmekten alıkoyan durumlardır. İnsanlar bilmelidirki peygamberlerin dünyadan aldıkları nimetleri dünya için değil insanlar için almıştır, yaptıklarını Allah için yapmışlardır. Bundan dolayı söz konusu durumlar onları görevlerini yerine getirmekten alıkoymamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı ilâhî beyanı Süleyman peygamberin onlara zor işleri emrettiğini ve onları zor işlerde kullandığını göstermektedir. Zira Cenâb-ı Hak onların alçaltıcı eziyet içerisinde kalıp devam ettiklerini bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 “Ki onlar bir yıl onun için çalışıyorlardı” (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 242; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XII, 181). “İnsanlar için ortaya çıktı ki” (Abdürrezzâk es-San‘ânî, *Tefsîr*, III, 60; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, IX, 2914; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 282).

لَقَدْ كَانَ لِسَبَاٍ فٖى مَسْكَنِهِمْ اٰيَةٌۚ جَنَّتَانِ عَنْ يَمٖينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا
مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ ﴿١٥﴾

[§]*15. "Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe kavmine ait büyük bir işaret vardı. Biri sağda diğeri solda iki bahçe. Rabb'inizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir Rab!'* **415**

[Sebe Kavmine Verilen Nimetler ve Onların Bu Nimetleri Verene Nankörlük Etmeleri]

Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe kavmine ait büyük bir işaret vardır. Sebe'den söz edilen âyetin, oturdukları yerde onlara ait mûcizenin bahsedilen iki bahçe olması mümkündür. Biri sağ tarafta, diğeri sol tarafta. Onlar için bu iki bahçede büyük bir ibret vardır, bu da onları bu nimetine karşı Rab'lerine şükretmeye, O'na hamdetmeye ve övgüde bulunmaya sevketmektedir. Veya onlara yaratıcılarının kudretini, hükümranlığını ve azametini hatırlatıyor ki bu, onları neticede karşılaşacakları akıbete ve O'na muhalefet etme sebebiyle cezalandırılmaya yönelik korkuya; Allah'a itaat etmeleri dolayısıyla sevap beklentisine sevketmektedir. Fakat onlar bundan ibret almamaktadırlar. Veya Cenâb-ı Hakk'ın onlara bildirmiş olduğu mûcizenin, onlar için külfetsiz bir şekilde her türlü bolluk ve bereketin, her çeşit meyve ve değerli yiyeceklerin bulunduğu iki bahçenin değiştirilmesine[38] dair olması da mümkündür. Zira Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"[39] O, burada onlara iki bahçelerinin yerine başka iki bahçeyle değiştirilmesinde düşünüp ibret almaları halinde onlar için ibret olduğunu bildirmiştir. Çünkü onlar için daha önce geçenlerin bıraktıkları izlere bakma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Hatta bu hususta var olan ibret, onlar için daha fazladır. Çünkü onlar, çeşitli nimetler gördükleri gibi bizâtihî bunu müşahede etmişler, sonra bu nimetler onlar için değiştirilmiştir. Kendilerinden önceki durumları ise ancak kendilerine ulaşan haberler aracılığıyla bilmektedirler. Çünkü söz konusu kimseler helâk olup gitmişlerdir. Bu ise bizâtihî görülüp yaşanan bir durumdur. **Biri sağda diğeri solda.** Denildi ki: Vadinin sağında ve solunda. "Yolun sağında ve solunda" mânasına gelmesi de mümkündür. Dolayısıyla onların sağında ve solunda olmaktadır.

---

[38] bk. Bir sonraki âyet-i kerîme.

[39] Örneğin bk. el-En'âm, 6/11.

Rabb'inizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Sanki peygamberler onlara şöyle demiş olmaktadır: Rabb'inizin bahşettiği rızıktan yiyin ve O'na şükredin. Zira Cenâb-ı Hak onlara şöyle şöyle peygamber gönderdiğini bildirmiştir. Ayrıca O, Sebe şehrini güzel olarak nitelemiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: **Ne güzel bir belde.** Bu şehrin belirtilen güzelliğinin, bolluğu, bereketi, sularının bolluğu, ürün ve meyvelerinin çeşitliliği mânasında olması mümkündür. **Ne bağışlayıcı bir Rab!** Yani Rabb'iniz eğer size verdiği rızka ve bahşettiği nimetlere karşı O'na şükrederseniz günahlarınızı ne de çok ba-
416 ğışlayıcı bir Rab'dir! [§] Veya şöyle denilir: **Ne de bağışlayıcı bir Rab!** Yani ne setredici bir Rab! O'na doğru davranmanız, itaat etmeniz ve nimetlerine şükretmeniz durumunda O, sizin günahlarınızı örter ve sizin ayıplarınızı ortaya çıkarmaz. Rivayet edildiğine göre kadın başının üzerinde küfe, elinde sepet taşır halde bahçeye giriyor, bahçenin bereket ve bolluğundan dolayı eliyle bir şeye dokunmadan küfesi çeşit çeşit meyveler ve ürünlerle doluyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Cenâb-ı Hak onlara ait olan iki bahçenin değiştirilme sebebini ve ne ile değiştirildiğini anlatmıştır. Bu durum şu ilâhî beyanda bildirilmiştir:

فَاَعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ
جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ اُكُلٍ خَمْطٍ وَاَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ ﴿١٦﴾

16. "Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik."

Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Bazıları şöyle demiştir: Sebe kavminin bulunduğu yere yağmur yağdığında bir aylık mesafeden üzerlerine günlerce sel gelmekteydi. Bunun üzerine onlar bu seli engellemek üzere Arim'de -burası iki bahçe arasındaki vadidir- kayalarla ve ziftle dayanak ve set inşa ettiler. Bu bentte kapılar yaptılar. Rab'lerine isyan edip yüz çevirdiklerinde ve nimetlerine nankörlük ettiklerinde Allah onların inşa ettiği bu sedde fare musallat etti. Bu fare yapılan seddi deldi. Böylece su onların topraklarını bastı, ağaçlarını kuruttu, hayvanlarının kaçıp gitmesine sebep oldu, su arklarını gömdü ve bahçelerini yok etti. Bazıları şöyle demiştir: "Arim" (العريم) su bendi demektir. Bu kelimenin tekili "arimetün" (عَرِمَة)'dür. Dolayısıyla onların üzerine gönderilen sel yaptıkları su bendini yok etmiş ve

bahçeleri kurumuştur. Bahçeleri meyvelerin ve üzümlerin yerine belirtilen ye-
mişi acı olan dikenli ağaç, ılgın ve sedir ağaçlarıyla değiştirilmiştir. Nitekim
Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı**
bulunan iki bahçe. [§]“Ükülü” (الأكل) kelimesi hakkında denildi ki: Bu, yemiş 417
demektir. “Hamt” (الخمط) hakkında bazıları şöyle demiştir: Bu, erak (misvak) ağacıdır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu, seksek (gazat) ağacıdır. Bu, dikenli ağaçtır. “Eslü” (الأثل) kelimesi hakkında denildi ki: Bu, ılgın ağacına benzer, ancak ondan daha büyüktür. “Sidrü” (السدر) kelimesi ise onlar tarafından bilinen bir ağaç türüdür. Ebû Avsece buna yakın şeyler söylemiştir. O, şöyle demiştir: “el-Ükülü” (الأكل), ağacın yükü (ürün) demektir. “Hamt” (الخمط), bana göre sedir ağacı ve ürünüdür. Denildi ki: “Hamt” (الخمط), güzel koku demektir. Dersin ki: “Hâzâ şecerun lehû hamtatün” (هذا شجر له خمطة) Bu ağacın güzel kokusu vardır. “Hamt” (الخمط), buradan ve oradan bir şey alıp birbirine karıştırman demektir. “el-Eslü” (الأثل), aynı şekilde ürünü olmayan ağaç demektir. Zeccâc şöyle demektedir. “Hamt” (الخمط), içinde acılık bulunan meyvedir. Bu acılık tadındadır. Veya o buna benzer sözler söylemiştir[40].

ذٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازٖٓي اِلَّا الْكَفُورَ ﴿١٧﴾

17. “Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız.”

Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Cenâb-ı Hak nimetlerine karşı nankörlük etmelerinden ve bu nimetlere karşılık Rab’lerine şükretmemelerinden ötürü onları cezalandırdığını bildirmiştir. **Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız.** Yani verdiği nimetlere dair Allah’a nankörlük edenleri.

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتٖي بَارَكْنَا فٖيهَا قُرًى ظَاهِرَةً
وَقَدَّرْنَا فٖيهَا السَّيْرَ سٖيرُوا فٖيهَا لَيَالِيَ وَاَيَّامًا اٰمِنٖينَ ﴿١٨﴾

18. “Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. ‘Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin’ dedik.”

---

40 Acı tadı bulunan ve bu sebeple yenilmesi mümkün olmayan her bitkiye “hamt” (خمط) denilir (ez-Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, IV, 249).

Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk. Denildi ki: Topraklarından Şam'a kadar birbirleriyle bağlantısı olan şehirler. Her bir mil mesafede bir şehir ve çarşı bulunmaktaydı. Burada her şey mevcuttu. **Bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin.** Açlıktan, susuzluktan, vahşi hayvanlardan ve korkulan her durumdan emin bir şekilde.

Burada sözü edilen ve onlara ait birbirini gören şehirlerin başta bahsedilen bahçelerle beraber olması da mümkündür. Dolayısıyla bu beyan, öncekiyle bağlantılı olur. Onlar kendilerine verilen tüm bu nimetlere karşı Rab'lerine
418 şükretmediklerinde bütün bunlar belirtilen şeylerle değiştirilmiştir. [§]Bu beyanın öncekinden bağımsız olması da mümkündür. Aksine bu beyan müfessirlerin bir kısmının belirttiği şu mânaya gelebilir: Cenâb-ı Hak onların halini değiştirdiğinde durum onlar için zor bir hal aldı. Bunun üzerine onlar peygamberlerine geldiler ve dediler ki: Ortadan kalkan nimetlerimizi bize iade etmesi için Rabb'inize dua edin, biz de size Allah'a kulluk edeceğimize ve hiçbir varlığı O'na ortak koşmayacağımıza söz verelim. Peygamberler'i de Allah'a dua etmiş, bunun üzerine Allah onlara içinde bulundukları nimetleri iade etmiş ve bildirildiği üzere onlar için birbirlerini gören şehirler varetmiştir. Peygamberler'i onlara Rab'lerine vâdettikleri sözleri hatırlatmışlar, bununla birlikte onlar bundan kaçınmışlardır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların halini değiştirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sebe kavmine gelince; rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah'a şöyle bir soru sormuştur: Ey Allah'ın resûlü! Sebe hakkında bize bilgi ver. Dağ mıdır? Yoksa bir yer midir? Resûlullah ona şöyle cevap vermiştir: "Ne dağdır ne de yerdir. Aksine o, Araplar'dan bir adamdı. Ondan on kabile türemiştir. Altısı Yemen tarafına yerleşmiş, dördü Şam bölgesine yerleşmiştir"[41]. Bazıları şöyle demiştir: Sebe, bu adı taşıyan bir adamdı. Sebe, Allah'ın Neml sûresinde bildirmiş olduğu kavimdir[42]. Bazıları şöyle demiştir: Bu, bir beldenin ismidir.

---

41 Rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah'a Sebe hakkında şöyle diyerek sormuştur: Sebe nedir? Bir adam mıdır? Yoksa bir kadın mıdır? Yoksa bir yer midir? Resûlullah buna şöyle cevap vermiştir: "Sebe bir adamdır. Ondan on çocuk doğmuştur. Bunlardan altısı Yemen'e, dördü Şam'a yerleşmiştir. Yemen'e yerleşenler Mezhic, Kinde, Ezd, Eş'ariyyûn, Enmâr ve Himyer kabilelerini oluşturdular. Bunların hepsi Arap'tır. Şam tarafına yerleşenler ise Lahm, Cüzâm, Âmile ve Ğassân kabilelerini oluşturdular (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 316; Ebû Dâvûd, "Hurûf ve Kıraat", 1; Tirmizî, *Tefsîr*, 34).

42 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe halkından sana kesin bir bilgi getirdim" (en-Neml, 27/22).

Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Bu ilâhî beyanda kullara ait fiillerin yaratıldığına dair delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak bereketli beldeler ile onlar arasında birbirini gören yerleşim yerleri varettiğini bildirmiştir. Beldeler, burada yaşayanların kurduğu yerleşim yerleridir. O, buraları varettiğini yani yarattığını bildirmiştir. Bu durum, O'nun kulların fiillerini yarattığını göstermektedir. Yine O, buraları seyahate elverişli bir düzenleme yaptığını bildirmiştir, seyahat ise kulların fiilidir. Burada bildirilen takdir etmek, düzenleme yapmak da aynı şekilde yaratmak demektir. Yine bu durum O'nun kulların seyahatlerini ve onların beldeler edinmelerini yarattığını göstermektedir. Bu, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmış olduğunu inkâr etmeleri dolayısıyla Mûtezile'ye bir reddiyedir.

[§]**Birbirini gören yerleşim yerleri.** Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir: 419
Birbirleriyle bağlantısı bulunan şehirler. Onlar kendilerine bir ihtiyaç hâsıl olmaksızın ve herhangi bir külfete katlanmaksızın bir şehirden diğerine gidip orada misafir oluyorlardı. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: **Birbirini gören yerleşim yerleri.** Yani nimetleri apaçık ortaya çıkmış.

Bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin. Bu ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Oralarda seyahat edebilmeniz için bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Bu beyan emir mânasında da olabilir. Yani bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık ve onlara dedik ki: Allah'ın size bahşetmiş olduğu nimetler içerisinde seyahat edin, oralarda günlerce ve gecelerce açlıktan, düşmandan ve her türlü belâdan güven içinde dolaşın. Bazıları **bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Yani bir beldeyle diğeri arasındaki mesafeyi aynı kıldık.

فَقَالُوا رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ اَسْفَارِنَا وَظَلَمُٓوا اَنْفُسَهُمْ فَجَعَلْنَاهُمْ اَحَادٖيثَ وَمَزَّقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿١٩﴾

19. "Onlar ise 'Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır' dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları ibret kıssaları haline getirdik ve darmadağın ettik. Kuşkusuz bunda, yeterince sabretmesini ve şükretmesini bilenler için ibretler vardır."

Onlar ise Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır dediler. Bu beyanın beş farklı türden dilsel kullanımı bulunmaktadır[43]. Bunlardan biri "Rabbenâ bâʿid" (ربنا باعِد) şeklindedir. İkincisi şeddeli olarak "baʿid" (بعِّد) şeklindedir. Bu ikisi dua ve talep mânasındadır. Üçüncüsü "bâʿade" (باعَد) , dördüncüsü "beʿude" (بعُد), beşincisi şeddeli olarak "baʿade" (بعَّد) şeklindedir. Ebû Muâz şöyle demiştir: Eğer mushafın hattında bir değişiklik olmasaydı "bûʿide" (بُوعِد) şeklinde olması da mümkündü. "Rabbenâ bâʿade" (ربنا باعَد) şeklindeki kırâat haber mânasındadır. Aynı şekilde "beʿude" (بعُد) şeklindeki okuma da bu mânadadır. Şeddeli olarak "Baʿade beyne esfârine" (بعَّد بين أسفارنا) şeklinde okuyanlara gelince bu kırâat, konak yerleri arasının uzaklaştığına ilişkin bir şikâyet mânası ifade etmektedir. Talep ve dua mânasındaki kullanıma gelince *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bu şu anlamdadır: Allah'ın onlara olan nimetlerinin çokluğundan, onlardan külfeti kaldırmasından ve oradaki ikametlerinin uzamasından onlar bıkıp usanmışlardı. Bu sebeple onlar akılsızlıklarından ve bilgisizliklerinden dolayı Rab'lerinden bu durumu değiştirmesini talep etmişlerdi. Bunların durumu, Mûsâ'nın (a.s.) kavminin durumu gibidir. Nitekim Allah onlara bıldırcın ve kudret helvası indirdiğinde ve onlardan külfeti kal-
420 dırdığında onlar da bu durumdan bıkıp usanmışlar [§]ve şöyle demişlerdi: Biz bir tek yiyecekle dayanamayacağız. Bizim için Rabb'ine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden… bitirsin"[44] Bunların durumu da böyledir. Şeddeli olarak "Baʿade beyne esfârine" (بعَّد بين أسفارنا) şeklinde okuyanlara gelince buna göre onlar kendilerindeki bolluk ve bereketin gitmesi, tekrardan külfet ve çabalama mecburiyetinde kalmaları sebebiyle şikâyette bulunmuşlardır. Haber mânasına gelen "bâʿade" (باعَد) şeklindeki kullanıma gelince sanki bu, bütün bunların onlar arasında olduğunu ifade etmektedir. Aralarında bu durumun değişmesini talep eden, içinde bulundukları halin ortadan kalkıp değişmesi durumunda bundan şikâyet eden ve bu durumun ortadan kalktığını haber verenler vardır. Buna göre Mûsâ'nın (a.s.) Firavun'a yönelik şu sözleri bu mânadadır: Mûsâ şöyle dedi: "Çok iyi biliyorum ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[45]. Bu beyanda geçen "alimte" (عَلِمْتَ) kelimesi, "alimtü" (علمتُ) şeklinde merfû; "alimte" (علمتَ) şeklinde

---

43 bk. Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 300-301.

44 "Hani siz, 'Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyecekle dayanamayacağız. Bizim için Rabb'ine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin' demiştiniz. Mûsâ ise, 'İyiyi kötü ile değişmek mi istiyorsunuz? Şehre inin; istedikleriniz orada var' dedi. Zillete, fakru zarûrete mahkûm oldular; Allah'ın gazabına uğradılar" (el-Bakara, 2/61).

45 el-İsrâ, 17/102.

mansup olarak okunmuştur[46]. Sanki Mûsâ (a.s.) her iki sözü de söylemiştir. Başlangıçta "lekad alimtü" (لقد علمتُ) demiştir. Söz konusu durum Firavun tarafından kesin olarak bilindiğinde ve o bunun Allah katından olduğunu bildiğinde Mûsâ (a.s.) şöyle demiştir: "Çok iyi biliyorum ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi". Yani "lekad alimte" (لقد علمتَ) demiştir. Yoksa o, bu sözlerden sadece birini söylemiş değildir. Buna göre ilk beyan da, buna benzer diğerleri de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz de onları ibret kıssaları haline getirdik. Yani onları tam olarak helâk ettik. **Ve onları darmadağın ettik** meâlindeki âyet de bu mânadadır. Yani onları tam olarak helâk ettik. Öyle ki onlar kendilerinden sonrakiler için bir ibret olmuşlardır. Denildi ki: **Onları ibret kıssaları haline getirdik.** Yani onları hakikat mânasıyla insanlar için kıssa haline getirdik. İnsanlar onların durumunu ve başlarına gelenleri konuşuyorlar. **Ve onları darmadağın ettik.** Yani onları paramparça ettik. Yani ayırmanın her türlüsü başlarına getirildi. Öyle ki bazıları Mekke'ye, bazıları Medine'ye, bazıları Şam'a, bazıları Bahreyn'e, bazıları Ummân'a ve benzeri yerlere yerleşmiş oldular.

[§]Kuşkusuz bunda, yeterince sabretmesini ve şükretmesini bilenler 421
için ibretler vardır. Buradaki sabreden ve şükredenlerin müminler mânasına gelmesi mümkündür. Sanki O, şöyle buyurmuştur: Bunda müminler için ibretler ve nasihatler vardır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Yeterince sabretmesini bilenler için ibretler vardır.** Allah'a itaate ve O'nun emrine sabretmesini bilenler için. **Yeterince şükretmesini bilenler için.** O'nun nimetlerine şükretmesini bilenler için. Yine bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Yeterince sabretmesini bilenler için ibretler vardır.** Musibetler ve haram kılınan fiillere dair sabretmesini bilenler için. **Yeterince şükretmesini bilenler için.** Allah'ın nimetlerine şükretmesini bilenler için. Ayrıca sabır ve şükür iki mânaya gelebilir. Bunlardan biri bunlara iman etme anlamıdır. İkinci mâna davranışa ilişkindir. Dolayısıyla Rabb'inin bütün emirlerine ve yasaklarına sabretmeye ve O'nun bütün nimetlerine şükretmeye iman eder. Buna ilişkin davranış ise bunlara sabretmesi ve Allah'ın nimetlerine şükretmesidir.

---

46 Yalnız Kisâî "lekad alimtü" (لقد علمتُ) şeklinde "tâ" harfini dammeli okumuştur. Diğer kırâat âlimleri "lekad alimte" (لقد علمتَ) şeklinde "tâ" harfini fethalı okumuştur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 272).

وَلَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٠﴾

20. "Gerçek şu ki, İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu; çünkü inanan bir grup hariç hep ona uymuşlardı."

[Şeytanın İnsanları Aldatması]

Gerçek şu ki, İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu. Onun tahmini hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: İblis onlar hakkında bir tahminde bulunmuş ve bu tahmini doğru çıkmıştır. Nitekim İblis şöyle demişti: "Yemin ederim ki eğer beni kıyâmete kadar yaşatırsan, az bir kısmı dışında, onun neslini peşime takacağım"[47]. Yani benden kurtardığın az bir kısmı hariç. Yine o şöyle demişti: "Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler"[48]. Dolayısıyla onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu. Bazıları şöyle demiştir: **İblis onlar hakkındaki tahminini doğrulamış oldu.** Buna göre İblis zehirli ateşten, Âdem (a.s.) topraktan yaratılmıştır. Sonra İblis şöyle demiştir: Ateş toprağa galip gelecektir. İşte bu hususta tahminini doğrulamış ve şöyle demiştir: "Yemin olsun ki -aralarından senin samimi kulların hariç- onların hapsini kesinlikle yoldan çıkaracağım"[49]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Çünkü hep ona uymuşlardı. Sonra O, samimiyetle inanan kullarını hariç tutmuş ve şöyle buyurmuştur: İnanan bir grup hariç. Yani samimiyetle inanan kulları hariç. Onlar İblis'e uymamışlardır. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın kendileri hakkında şöyle buyurduğu kimselerdir: "Kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[50]. Bazıları şöyle demiştir: Bu beyanda geçen "min" (مِن) harfi bağlantı harfidir (sıla). Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Bir grup hariç - ki onlar müminlerdir- hep

---

47 el-İsrâ, 17/62.

48 "Onlar Allah'ı bırakıp ancak birtakım dişi putlardan medet umuyorlar; başkasından değil, isyankâr şeytandan dilekte bulunuyorlar. Allah şeytanı lânetlemiştir, o da 'Kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler' demiştir. Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur" (en-Nisâ, 4/117-119).

49 el-Hicr, 15/39-40; Sâd, 38/82-83.

50 el-Hicr, 15/42; el-İsrâ, 17/65.

ona uymuşlardır. Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Çünkü inanan bir grup hariç hep ona uymuşlardı. Hakikatte mümin olan kimseler hariç.
[§]Fakat görünüş bakımından size göre mümin olanlar ise ona uymuşlardır. 422
Çünkü bize göre mümin olan her kişi, gerçekte mümin değildir. **Ona uymuşlardır** meâlindeki ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Yani büyük günah işleyenler. **İnanan bir grup hariç.** Bunlar Allah'ın büyük günah işlemekten koruduğu kimselerdir. Çünkü büyük günah işleyenler, kendilerini çağırdığı işlerde İblis'e uymuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كَانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْاٰخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فٖى شَكٍّ وَرَبُّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ حَفٖيظٌ ﴿٢١﴾

21. "Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu. (Şeytana, kendine uyanları ayartma fırsatı vermemiz ise) ***sadece, âhirete inananı ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir. Rabb'in her şeyi görüp gözetir."***

Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah'a yemin olsun ki kılıçla ve mızrakla onlara vurmamış, onları bir şeye zorlamamıştır. Onun işi sadece aldatma, arzuları dürtme ve vesvese vermekti. İblis onları davet etmiş, onlar da bunu kabul etmişlerdir[51]. Bazıları şöyle demiştir: **Oysa onlar üzerinde onun hiçbir zorlayıcı gücü yoktu.** Yani delil. Onlara karşı bir delili mevcut değildi. Yani Cenâb-ı Hak ona insanlara karşı bir delil bulma imkânı vermemişti. Fakat ona vesvese verme, bir şeyi süslü gösterip hakkı bâtılla karıştırma imkânı tanınmıştı. Allah buna mukabil müminler için onun şüphelerini ve süslü gösterip aldatmalarını ortadan kaldırmak için deliller yaratmıştır.

Bu durum sadece, âhirete inananı ona şüpheyle bakandan ayırt etmemiz içindir. Bu beyan farklı mânalara gelir. Bunlardan biri şudur: Cenâb-ı Hakk'ın olacağını bildiği bir olayın gerçekleştiğini bilsin diye. İkincisi şudur: Cenâb-ı Hakk'ın insanların gıyabında bildiğini insanlara tanıklık yaparak bilmesi için. Üçüncüsü şudur: O, bilgisine konu olan varlık ve olayı bilgi olarak nitelemektedir. Yani bilgiye konu olan varlık ya da olayın (mâlum) gerçekleşmesi için. Bu kullanım dil bakımından mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi:

---

51 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 64; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 271.

"Kesin olan (ölüm) gelinceye kadar"[52]. Yani kesin olarak bilinen şey. Bu kullanım, Kur'ân'da çok yerde vardır.

Rabb'in her şeyi, imanı, şirki ve diğer amelleri, görüp gözetir. Bunları bilir.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ ﴿٢٢﴾

423 [§]***22. 'De ki: 'Allah'tan başka*** (ilâhî güçlere sahip) ***sandığınız varlıkları çağırın bakalım! Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip olmadıkları gibi buralarda herhangi bir ortaklıkları da yoktur; Allah'ın onlardan bir destekçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır."***

De ki: Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım! İlâh olduğunu iddia ettiğiniz varlıklar: Melekler, putlar ve Allah'tan başka taptıkları varlıklar. Bunlar size bir yarar sağlama veya bir zararı giderme gücüne sahip midirler? Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmaktadır: **Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip değildirler.** Bundan büyüğüne de küçüğüne de sahip değildirler. O halde nasıl olur da bunları ilâh olarak nitelersiniz? Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **De ki: Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım!** Yani ilâh olduklarını iddia ettiğiniz varlıkları çağırın da başınıza gelen açlık ve benzeri zararları sizden gidersinler. Tıpkı şu ilâhî beyan gibi: "O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?"[53] Bundan dolayı onların söylemesi gereken şey şudur: Onlar zerre miktarı bir şeye, bundan daha büyüğüne ve daha küçüğüne sahip değilken, nasıl olur da belirtilen işleri yapsınlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak onların akılsızlıklarını, kendilerine bir yararı ve zararı bulunmadığını bildikleri varlıklara tapmadaki aşırılıklarını ve bunları ilâh olarak nitelediklerini bildirmektedir.

52 "Kesin olan şey gelinceye kadar Rabb'ine kulluk et" (el-Hicr, 15/99).

53 "De ki: O halde söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?" (ez-Zümer, 39/38).

De ki: Allah'tan başka (ilâhî güçlere sahip) sandığınız varlıkları çağırın bakalım! Onlar göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeye sahip değildirler. Yani göklerde ve yerde zerre miktarı bir şeyi yaratmaya güç yetiremezler. Göklerde ve yerde bulunan nesneleri yaratmada bir ortaklıkları da yoktur. Bu varlıkların yaratılmasında Allah'a yardımcı da olmamışlardır. O halde bunlara nasıl taparsınız ve bunları nasıl ilâh olarak nitelersiniz?

Buralarda onların yoktur. Yani gökleri ve yerküreyi yaratmada, bunları korumada Allah'tan başka taptığınız varlıkların **herhangi bir ortaklıkları yoktur. Allah'ın onlardan bir destekçiye de ihtiyacı bulunmamaktadır.** Yani bu konuda bir yardıma ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla bunları nasıl olur da ilâh olarak ve ibadette Allah'ın ortakları olarak nitelersiniz?

وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُٓ اِلَّا لِمَنْ اَذِنَ لَهُ حَتّٰٓى اِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٢٣﴾

23. "Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz. Sonunda kalplerinden korku giderilince, 'Rabb'iniz ne buyurdu?' derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur."

Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah'ın kendisine izin verdiği kimseler hariç hiç kimse bir başkasına şefaat
edemez. O, inkârcılardan birine şefaat izni vermez. [§]*En doğrusunu Allah bi-* 424
lir ya, Cenâb-ı Hak bunu onların şu sözleri dolayısıyla belirtmiştir: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[54]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[55]. Veya Cenâb-ı Hak şunu belirtmektedir: Sizin kendilerinden şefaat umduğunuz varlıklar, O'nun bildirdiği üzere bir korku ve dehşet içerisinde bulunmaktadırlar. Dolayısıyla nasıl olur da onların şefaatini umarsınız? Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: **Sonunda kalplerinden korku giderilince.** Veya onlar zerre miktarı bir bilgi ve kudrete[56], bundan daha büyüğüne ve daha küçüğüne sahip olamıyorken nasıl olur da şefaate malik olsunlar? Veya O, buna benzer bir beyanı bildirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

54 Yûnus, 10/18.

55 ez-Zümer, 39/3.

56 Bir önceki âyet-i kerîme.

Sonunda kalplerinden korku giderilince, Rabb'iniz ne buyurdu? derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu. Bu cümlenin burada kendisine bağlantı kurulacak bir bağlantısı (sıla) yoktur. Yine kendisine atıf yapılacak daha önceki bir beyan da söz konusu değildir. Başlangıç cümlesi olarak da mâna doğru olmamaktadır. Müfessirlerin bir kısmı şöyle demektedir: Îsâ (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.) arasında bir peygamberin gelmediği uzun bir dönem vardı. Allah Hz. Muhammed'i (s.a.) peygamber olarak gönderdiğinde ve ona nübüvvetin verilmesi hakkında Cibrîl (a.s.) ile konuştuğunda melekler bunu duydular ve kıyâmetin artık kopacağını zannettiler ve bu sebeple duydukları sözlerden dolayı şaşırıp kaldılar. Cibrîl (a.s.) gökten yere indiğinde her uğradığında onlarla konuşmaya başladı, tâ ki onlar için her şey açığa çıktı. Bunun üzerine birbirlerine şöyle dediler: **Rabb'iniz ne buyurdu? Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu.** Yani vahyi buyurdu. Bazıları şöyle demiştir: Vahiy gökten indiği vakit bir kaya üzerinde hareket eden zincirin sesi gibiydi[57]. Onlar şöyle demiştir. Dolayısıyla melekler bundan korkuyorlar ve secdeye kapanıyorlardı. **Sonunda kalplerinden korku giderilince.** Dediler ki: Onların kalplerindeki bu korku ortadan kalkınca. **Rabb'iniz ne buyurdu? derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur.**

425 **[§] Sonunda kalplerinden korku giderilince.** Denildi ki: Üzerindeki örtü ortadan kaldırılınca. Kisâî şöyle demiştir: **Sonunda kalplerinden korku giderilince.** Bu beyanda geçen "füzzi'a" (فُزِّع) kelimesi "feza'" (الفزع) kökünden türemiştir. O şöyle buyurmaktadır: Kalplerindeki korku çıkarıldı. Onun kalbine korku saldı. Burada "heyyebehû" (هيّبه), "rakkahû" (رَقّه) ve "fezze'a" (فَزّع) fiilleri aynı anlama gelmektedir. "Furriğa" (فُرِّغ) şeklinde "râ" harfiyle okuyanlar şöyle demektedir: Onların kalbinden korku çıkarıldı ve korku ile meşgul olmaktan kurtarıldı. Bu İbn Mesûd'un kırâatidir[58].

Bazıları **Rabb'iniz ne buyurdu? derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu** mâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Onlar ona getirdikleri emri bildirir ve sadece hak olanı söylerler. Ne arttırırlar ne de eksiltirler.

---

57 Müminlerin annesi Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hâris b. Hişâm (r.a.) Resûlullah'a "Ey Allah'ın resûlü sana vahiy nasıl gelmektedir?" diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "Bazan çıngırak sesi gibi gelmektedir. Bu bana en ağır gelen şeklidir. Dediğini tam olarak kavradığımda benden ayrılır. Bazan da melek bir adam suretinde bana gelir, benimle konuşur, ben de onun dediğini tam olarak bellerim". Âişe dedi ki: Çok soğuk bir günde ona vahiy indiği sırada onu görmüştüm, ondan ayrıldığında alnından terler akıyordu (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1).

58 Bu kırâat Abdullah b. Ömer, Hasan-ı Basrî ve Katâde'ye nispet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 282; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 266).

Sonunda kalplerinden korku giderilince, ‘Rabb’iniz ne buyurdu?’ derler. Onlar da şu cevabı verirler: Hak olanı buyurdu. Bu ilâhî beyan şu mânaya gelebilir: Onların bu korkusu ve bu sözleri kıyâmettedir. Kıyametin kopmasından korkmuşlardır. Bu beyan “hattâ izâ fezze‘a” (حتى إذا فَزّع) şeklinde “fâ” harfinin fethasıyla da okunmuştur[59]. Yani Allah onları korkudan emin kılınca. Yani Allah onların kalbinden korkuyu çıkarıp attığında ve bu durumu ortadan kaldırdığında. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: “Füzzi‘a” (فُزِّع), ortadan kaldırıldı demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: “Füzzi‘a” (فُزّع), hafifletildi demektir[60].

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ وَاِنَّٓا اَوْ اِيَّاكُمْ لَعَلٰى هُدًى اَوْ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٤﴾

24. “De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah’tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir.”

[Müşriklere Söylemesi Hz. Peygamber’e Emredilen Sözler]

De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? Bu beyan zâhiri bakımından her ne kadar soru ifadesi olsa da aslında bir açıklama ve cevabın olumluluğu mânası taşımaktadır. Çünkü Allah katından gelen her sorunun aslında bir açıklama ve olumlu cevabı ifade ettiğini daha önce açıkladık. [§]Ay- 426
rıca eğer bu beyan soru sorma durumunda olan bir kimseden sâdır olsaydı **Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?** sorusunun cevabı şu olurdu: Bize rızık veren Allah’tır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? “Allah” diye cevap verecekler”[61]. O, onlara şöyle diyecektir: Allah’ın size rızık verdiğini bildiğinize göre nasıl olur da O’na ibadet etmeyi bırakıp size rızık vermeye dair hiçbir gücü bulunmayan varlıklara ibadet edersiniz? Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Kuşkusuz Allah’ı bıra-

---

59 İbn Âmir ve Yâkub “fezze‘a” (فَزَّع) şeklinde “fâ” ve “zây” harflerini fethalı kılarak okumuştur. Diğer kırâat âlimleri ise “füzzi‘a” (فُزِّع) şeklinde “fâ” harfini dammeli, “zây” harfini kesralı okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 363).

60 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 356.

61 Yûnus, 10/31.

kıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten acizdirler. O zaman rızkınızı Allah’ın katında arayın”[62]. İbn Mesûd ve Hafsa’nın mushaflarında bu beyan şöyledir: “Kul men yerzukuküm mine’s-semâvâti ve’l-ard. Kālû Allah” (قل من يرزقكم من السموات والارض قالوا الله) “De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? Dediler ki: Allah’tır. Allah şöyle buyurdu: O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir”.

Bazıları şöyle demiştir: **De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?** Göklerden, yani yağmurdan; yerden, yani bitkilerden. Eğer sana cevap verir ve “Allah’tır” derlerse tamam, ama eğer bu cevabı vermezlerse de ki: Bunu size sağlayan Allah’tır. O halde nasıl olur da başkasına taparsınız?

O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır. Bunu Resûlullah Mekkeliler’e söylemektedir. Yani ya biz doğru yoldayız, ya da siz doğru yoldasınız. Ya biz açık bir sapıklık içindeyiz ya da siz açık bir sapıklık içindesiniz. Bazıları şöyle demiştir: Bunun mânası şudur: Biz doğru yoldayız siz ise açık bir sapıklık içindesiniz. Fakat söz konusu beyanın zâhirinde böyle bir anlam yoktur. Bu beyanın onlara yönelik üstü örtülü bir şekilde sapıklıkla kötüleme ve buna ilişkin bir kinâye mânasında olması da mümkündür. Bu durum birinin diğerine, aralarında geçen bir söz veya habere dair şöyle demesi gibidir: Bu konuda ikimizden birisi yalancıdır. Yani bu konuda sen yalancısın. Fakat bunu açıkça değil, üstü kapalı bir şekilde söylemektedir. Katâde şöyle demiştir: Bu beyan, Hz. Muhammed’in (s.a.) ve ashabının müşriklere yönelik sözleridir.
427 Yani Allah’a yemin olsun ki biz ve siz aynı hal üzere değiliz. [§]Allah’a yemin olsun ki iki gruptan biri doğru yol üzeredir, diğer grup ise açık bir sapıklık içindedir[63]. Siz bizim doğru yolda olduğumuzu bilmektesiniz, çünkü bu konuda her türlü kesin delilleri getirdik. Siz ise böyle deliller ortaya koyamadınız. Bazıları şöyle demiştir: O bu sözü söylemiştir, çünkü Mekkeli inkârcılar Resûlullah’a ve ashabına şöyle demişlerdi: “Gelin yaşantımıza bakalım! Hangimiz daha iyi bir din üzereyiz. Biz mi siz mi? Âhirette de durum buna göre olacaktır”. Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanda onların bu iddialarını şöyle reddetmiştir: “Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?”[64]

---

62 el-Ankebût, 29/17.

63 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XIX, 284; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 286.

64 el-Câsiye, 45/21.

قُلْ لَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّٓا اَجْرَمْنَا وَلَا نُسْـَٔلُ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٥﴾

25. "De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacağınız gibi sizin yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz."

De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmayacağınız gibi sizin yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz. Bazıları şöyle demiştir: Onlara bunu söylemiştir, çünkü onlar taptıkları putları kötüledikleri ve onlar hakkında kötü sözler sarf ettikleri için Resûlullah'ı ve ashabını kötülüyor ve kınıyorlardı. Kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu söylemek suretiyle Allah'a iftira ettiğini iddia ediyorlardı. Bundan dolayı o, onlara şöyle demiştir: Bizim işlediğimiz suçlardan siz sorumlu olmazsınız; biz de sizin yaptıklarınızdan sorumlu tutulmayız. Bu, Hûd sûresindeki şu ilâhî beyan gibidir: "De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur"[65]. **De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmazsınız.** Bu beyan şu mânaya da gelebilir: Yani benimsediğimiz dinden veya yaptığımız davranışlardan. **Yapıp ettiklerinizden ötürü de biz hesaba çekilmeyiz.** Sizin yapıp ettiklerinizden. Yani benimsediğiniz dinden ötürü. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[66]; "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir"[67]; "Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir"[68]. Bu söz, inat ve büyüklük taslama ortaya çıktıktan sonra söylenir. Fakat başlangıçta bu söylenmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتَّاحُ الْعَلِيمُ ﴿٢٦﴾

[§]***26. "De ki: Rabb'imiz hepimizi bir araya getirecek, sonra aramızda*** 428
adaletle hükmünü verecektir. Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O'dur."

---

65 Hûd, 11/35.

66 el-Kâfirûn, 109/6.

67 "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim" (Yûnus, 10/41).

68 el-Bakara, 2/139; el-Kasas, 28/55; eş-Şûrâ, 42/15.

De ki: Rabb'imiz hepimizi bir araya getirecek, sonra aramızda adaletle hükmünü verecektir. Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O'dur. *-En doğrusunu Allah bilir ya-* bu, daha önce geçen şu ilâhî beyanlarla bağlantılıdır: "De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah'tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir"[69] ve "De ki: Bizim işlediğimiz suçlardan dolayı siz sorumlu olmazsınız"[70]. Sanki onlar Resûlullah'a ve ashabına "biz doğru yol üzereyiz, siz apaçık bir sapıklık içindesiniz" demişler, bu durumda onlara cevap olarak Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **De ki: Rabb'imiz hepimizi bir araya getirecek.** Yani hepimizi bir araya getirecek, **sonra hükmünü verecektir.** Yani hükmedecektir. **Aramızda adaletle.** Hangimiz doğru yol üzere, hangimiz sapıklık içinde, biz mi siz mi?

Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O'dur. Yani hüküm verici, gerçekten gizli ve açık olanı bilen O'dur. Buradaki "Mufâteha" (المفاتحة), hüküm vermek demektir. Denir ki: Gel de hakkında hüküm vermek üzere falanca kişiye gidelim. Burada aralarında birinin hüküm vermesi talebi mânasında "nufâtihake" (نُفاتحَك) kelimesi kullanılır. Bu kullanım dil bakımından mümkündür.

Sonra aramızda adaletle hükmünü verecektir. Yani bizim tüm gizliliklerimizi ve sakladıklarımızı ortaya çıkaracak ve bunları apaçık hale getirecektir ki hak üzere olanı bâtıl olandan; hidâyeti sapkınlıktan ayırsın. **Haklıyı haksızdan en iyi ayıran ve her şeyi bilen O'dur.** Yani her şeyi ortaya çıkarandır. **Her şeyi bilendir.** Açık ve gizli olan her şeyi, açığa çıkarma ve gizlemeyi de en iyi bilendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَرُونِىَ الَّذٖينَ اَلْحَقْتُمْ بِهٖ شُرَكَٓاءَ كَلَّا بَلْ هُوَ اللّٰهُ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٢٧﴾

27. "De ki: Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım! Hayır asla (gösteremezsiniz)***! Bilakis yegâne galip ve her şeyi hikmetle yöneten yalnız O Allah'tır."***

---

69 es-Sebe, 34/24.

70 Bir önceki âyet-i kerîme.

De ki: Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım! Yani putları ilâh olarak nitelemekte ortak diye Allah'ın yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım! Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım!** İbadet etmekte. O'nun bunu meleklere tapan ve onları bu konuda ortak tanıyan kimselere demiş olması da mümkündür. Sanki bunda sözün edebî bakımdan eksik bırakılıp gizlenmesi (izmâr) vardır. Buna göre O şöyle buyurmaktadır: **Ortak diye O'nun yanına kattıklarınızı bana gösterin bakalım!** Onlar bir şey yaratmışlar mıdır? Veya bir rızık vermişler midir? Yahut bir şey diriltmişler midir? Veya öldürmüşler midir? Onların bir şey yaratmadıklarını, rızık vermediklerini ve bunlara güçlerinin yetmediğini, bütün her şeyin yaratıcısının, her şeye rızık verenin Allah olduğunu bildiğinize göre nasıl olur da bu işlere güç yetiremeyen varlıkları O'na ulûhiyette ortak koşarsınız?

[§]Bilakis yegâne galip ve her şeyi hikmetle yöneten yalnız O Allah'tır. 429
Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: **Bilakis.** Bu, onların **ortaklar** sözüne reddiyedir. Yani onlar Allah'ın ortakları değildir. Bilakis Allah tek ve yegâne ilâh olup hikmet sahibidir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, "onlar bir şey yaratmışlar mıdır veya bir rızık vermişler midir?" sözüne reddiyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak buyurur ki: **Bilakis.** Yani onlar hiçbir şey yaratmamışlar ve rızık vermemişlerdir. Aksine bu konularda Allah tektir. Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.

وَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا كَٓافَّةً لِلنَّاسِ بَش۪يرًا وَنَذ۪يرًا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يَعْلَمُونَ 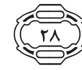

28. "Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmek istemiyorlar."

Biz seni gönderdik. Ey Muhammed! **Ancak müjdeleyici olarak bütün insanlara.** Kendisine uyanları cennetle müjdeleyici olarak. **Ve uyarıcı olarak.** Kendisine muhalefet ve isyan edenleri cehennemle uyarıcı olarak. **Bütün insanlara.** Bazıları şöyle demiştir: Biz seni ancak insanların hepsini hidâyet yolunda toplayan ve buna davet eden olarak gönderdik. Bazıları şöyle demiştir: **Biz seni ancak bütün insanlara gönderdik.** Yani biz seni ancak bütün insanlara gönderdik: Araplar'a, Acemler'e, insanlara ve cinlere. Senin durumun diğer peygamberler gibi değildir. Onlar toplumlar içerisinden sadece

bir topluma, beldeler içerisinden sadece bir beldeye gönderilmişlerdi. Yine Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bana dört şey verilmiştir ki bunlar benden önce hiçbir peygambere verilmemiştir. Bunlardan biri bizim belirtmiş olduğumuz özelliktir ki o da şudur: ben bütün insanlara peygamber olarak gönderildim: Kırmızıya, siyaha, Arab'a ve Acem'e. Bana bütün yeryüzü mescid ve temiz kılınmıştır. Bir aylık mesafeden düşmana korku salma özelliği verilmiştir. Ganimetler de bana helâl kılınmıştır"[71].

Fakat insanların çoğu bunu bilmek istemiyorlar. Bazıları şöyle demiştir: Tasdik etmiyorlar. **Bilmiyorlar** sözü şu mânaya da gelebilir: Yani bildikleri bilgilerden yararlanmıyorlar. Yoksa elbette ki biliyorlar. Veya gerçekte bilmiyorlar, çünkü deliller ve âyetler konusunda akıl yürütmüyorlar. Halbuki onlara bu imkân tanınmıştır. Eğer akıl yürütseler bilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٩﴾

430 ***[§]29. "Eğer doğru söylüyorsanız, bu vâd ne zaman gerçekleşecek, söyleyin bakalım! diyorlar'***

Eğer doğru söylüyorsanız, bu vâd ne zaman gerçekleşecek, söyleyin bakalım! diyorlar. Onlar bu sözü bilgi edinmek için değil, kıyâmetin gerçekleşmeyeceği ve bunun bir yalan olduğunu ifade etmek üzere alay etmek için söylüyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar"[72]. Cenâb-ı Hak onların buna iman etmedikleri için alay etmek üzere söz konusu vâdin çabuk gelmesini istediklerini bildirmektedir. İman edenler ise kesin bir şekilde gerçekleşeceğine inandıkları için ondan korkmaktadırlar. Fakat Allah Teâlâ, alay edenlere cevap verildiği gibi onlara cevap vermemiş, aksine lütfu ve keremiyle bilgi talep edene cevap verildiği gibi onlara cevap vermiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur:

---

71 Câbir b. Abdullah'tan Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Daha önce hiç kimseye verilmeyen beş şey bana verilmiştir: Bana bir aylık mesafeden korku salmakla yardım edildi. Bütün yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Ümmetimden biri namaz vakti girdiğinde neredeyse orada namaz kılsın. Ganimetler bana helâl kılındı. Benden önce hiçbir peygambere helâl kılınmamıştı. Yine bana şefaat hakkı verilmiştir. Daha önceki peygamberler kendi toplumlarına gönderiliyordu. Ben ise tüm insanlara gönderildim" (Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 248; Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Salât", 56).

72 eş-Şûrâ, 42/18.

قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَاْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَقْدِمُونَ ﴿٣٠﴾

30. "De ki: Sizin için öyle bir vakit belirlenmiştir ki, ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz."

De ki: Sizin için bir vakit belirlenmiştir. Yani sizin için, Hz. Muhammed'in kesinlikle gerçekleşeceğini vâdettiği bir vakit belirlenmiştir. Bu öyle bir gündür ki **ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz.** İşte böyle kendisine soru sorulan herkesin, soru soran kişi alay etme amacıyla sorsa dahi, soruya alay eden kişi gibi değil, bilgi talep eden kişiye cevap verildiği gibi cevap vermesi gerekir. Onun akılsız birinin akılsızlığı ve alay edenin alaycılığı sebebiyle bilgi ve hikmetini bırakmaması gerekir. Aksine onun, hikmetini, bilgisini ve aklını muhafaza etmesi, soruya benzer bir cevapla meşgul olmaması gerekir. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* **Ondan ne bir an geri kalabilirsiniz ne de ileri geçebilirsiniz.** Eğer bu beyan geri kalma ve ileri geçme talebi mânasında ise bunda onlara yönelik bir ayıplama ve kınama vardır. Sanki O şöyle buyurmaktadır: Ertelenmesini talep ettiğiniz şeyin sizin için ertelenmesi, öne alınmasını talep ettiğiniz şeyin sizin için öne alınmasına dair sizin konumunuz, kıymet ve değeriniz yoktur. Eğer bu beyan erteleme ve öne alınmanın gerçekleşmemesi anlamında ise bu durumda O, şöyle buyurmuş olmaktadır: Sizin vaktiniz, gerçekleşeceği zaman vaktini erteleme ve öne alma ve onu ortadan kaldırma imkânı bulamadığınız gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَلَا بِالَّذٖى بَيْنَ يَدَيْهِ
وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْجِعُ بَعْضُهُمْ اِلٰى
بَعْضٍ الْقَوْلَ يَقُولُ الَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا لَوْلَٓا
اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنٖينَ ﴿٣١﴾

31. "İnkâr edenler şöyle dediler: 'Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!' Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: 'Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik.'"

İnkâr edenler şöyle dediler: Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere! *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki bu sözler onlarla müminler arasında Kur'ân ve Hz. Muhammed hakkında ortaya çıkan bir düşmanlık üzeri-
431 ne söylenmiştir. [§]Onların kitaplarında yer alan vahiylerdeki ittifaklarından dolayı aralarında Kitab'ın hükmetmesine karar verdiler. Durum müminlerin sözüne uygun, ötekilerin sözüne aykırı bir şekilde Kitap'ta yer alınca bu defa şöyle dediler: **Biz ne bu Kur'ân'a inanırız ne de bundan öncekilere!** Yoksa bu mânada olmayıp aralarında herhangi bir tartışma ve düşmanlık olmaksızın bu beyan başlangıç cümlesi olarak alındığında mâna doğru çıkmamaktadır. Müfessirlerin bir kısmı İbn Abbâs ve başkalarından rivayet ederler ki: Kureyş bir heyeti Medine'ye yahudilerin önderlerine Hz. Muhammed ve onun peygamberliği hakkında sormak üzere göndermiştir. Onlar da onun gerçek ve gönderilmiş bir peygamber olduğunu söylediler. Bu heyet dönüp Kureyş'e yahudi bilginlerin onu bildiklerini, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de haber verilen kişi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine dile getirdikleri bu sözü söylediler[73].

Sonra, sanki bu sözleri Resûlullah'a sıkıntı vermiş ve ona çok ağır gelmiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona bir teselli ve sabır vesilesi olsun diye şöyle buyurmuştur: **Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda tutuklanmış halde bir görsen!** Yani Rab'lerinin huzurunda, yaptıkları inat, büyüklük taslama ve inkâr etme gibi davranışlarının hesabını vererek hapsedilmiş bir halde. Yani sen onların düştüğü zilleti, aşağılanmayı ve onların boyun eğmelerini görsen onlara merhamet edersin ve onlara yönelik bir acıma duygusuna kapılırsın. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar birbirlerine söz atarlar.** Yani onlar birbirini kınayıp kötülerler ve bildirildiği üzere şöyle derler: **Horlananlar derler ki.** Yani toplumun aşağı kesimi ve halk. **Büyüklük taslayanlara.** Yani liderlerine ve önderlerine. **Siz olmasaydınız.** Allah'ın dininden bizi uzaklaştırıp alıkoymada. **Hiç kuşkusuz biz iman ederdik.** Ona iman eder ve ona uyardık. Çünkü onlar bu önderlerin görüşlerine uyuyor ve sözlerini kabul ediyorlardı. Zira bu önderler şeref ve bilgi sahibi insanlardı. Toplumun aşağı kesimi ise böyle değildi. Dolayısıyla şöyle derler: Eğer siz olmasaydınız, biz kendi görüşümüze uyar ve ona iman ederdik. Fakat siz bize "bu vahiy yalandır, iftiradır ve sihirdir" dediniz, biz de bu konuda size inandık.

---

73 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, II, 280; Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ʿulûm*, II, 290.

قَالَ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا لِلَّذٖينَ اسْتُضْعِفُٓوا اَنَحْنُ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدٰى بَعْدَ اِذْ جَٓاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمٖينَ

32. "Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, 'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz' derler."

Büyüklük taslayanlar hor görülenlere, "Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik?" derler. **Sizi ondan biz mi çevirdik?** meâlindeki ilâhî beyan gerçekleşmiş bir olayın bildirilmesi mânasındadır. Yani biz sizi ondan çevirmedik. Her ne kadar beyanın zâhiri soru kalıbı olsa da mâna böyledir. [§]Fakat siz kendiniz ona uymayı terkettiniz. Çünkü onların önderleri 432
kendilerine uyanlara şöyle diyorlardı: "Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir"[74]. Onlar halka onun kendileri gibi bir insan olduğunu bildirmiş, sonra da onlara şöyle demişlerdir: Eğer kendiniz gibi bir insana uyarsanız o zaman kaybedenlerden olursunuz. Halbuki biz de sıradan insanlarız bize nasıl uydunuz ve itaat ettiniz? **Hayır, günah işleyen** topluluk **sizsiniz.** Tâbi olduğunuz kimselere uymakta.

"Siz olmasaydınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik"[75] meâlindeki âyet şu mânaya da gelebilir: Yani sizin "peygamberler söylediklerinde ve iddia ettiklerinde yalancı ve sihirbazdırlar, onlar Allah'a iftira etmektedirler" demek suretiyle hakkı bâtıla karıştırıp bizi aldatmanız olmasaydı elbette biz onlara iman ederdik. İkinci olarak bu beyan şu mânaya da gelebilir: Eğer onların durumu hakkında akıl yürütmekten ve düşünmekten, kesin deliller ve âyetler hakkında derinlemesine düşünmekten sizin bizi alıkoymanız olmasaydı, iman ederdik. Bu, tebanın önderlere söylediği sözlerdir. Sonra önderler onlara cevap vermiş ve şöyle demişlerdir: **Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* onlar şöyle demektedirler: Sizleri açıktan onlara uymaktan alıkoysak ve sizi bundan çevirsek de gizli hallerde ne zaman sizleri alıkoyduk? Onlara bizim haberimiz ve bilgimiz olmadan gizlice uysaydınız ya! Veya bildirdiğimiz şu ilâhî beyan

---

74 "Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz" (el-Mü'minûn, 23/33-34).

75 Bir önceki âyet-i kerîme.

da bu mânadadır: "Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz"[76]. Sizler bizlerin de sizin gibi insan olduğumuzu bildiğiniz halde bize uydunuz. Ama insan oldukları için peygamberlere uymayı terkettiniz.

وَقَالَ الَّذٖينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
اِذْ تَاْمُرُونَنَٓا اَنْ نَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَنَجْعَلَ لَهُٓ اَنْدَادًا وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ
لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ وَجَعَلْنَا الْاَغْلَالَ فٖٓى اَعْنَاقِ الَّذٖينَ كَفَرُوا هَلْ
يُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: Bilakis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti. Sonunda azabı görünce için için yanarlar. Biz de inkârcıların boyunlarına halkalar geçiririz. Onlar ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görürler."

Yukarıda belirtilen söz üzerine önderlere tâbi olan insanlar şöyle cevap verirler: **Bilakis! Bu sadece gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti.** Bazıları şöyle demiştir: Bilakis sizin bizi aldatmanızla ve gece gündüz "onlar yalancı ve sihirbazdırlar" diye söylediğiniz sözlerle ve onların bizim gibi sıradan insan olduklarına ilişkin kandırmanız sebebiyle biz onlara uymayı ter-
433 kettik. [§]**Öyle ki bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ediyordunuz.** Veya onlar şöyle demektedirler: Bilakis! Sizin aldatmanız gece ve gündüz devam etmekteydi. Öyle ki bize Allah'ı inkâr etmemizi telkin ediyordunuz. Yani ansızın ve habersizce bizi yakalamaya dair sözlerinizle bizi korkutmanız ve bizdeki gösterişli duruşunuzdan dolayı gizlice de olsa onlara uymayı terkettik. Bu durumun ortaya çıkması ve haberinin size ulaşması bizi korkutuyordu. Bu, o gün inkârcıların birbirleriyle tartışması, birbirlerini reddetmeleri ve birbirlerine karşı lânet okumalarıdır. Cenâb-ı Hak bunu bu dünyada hatırlatıyor ki onların bir delili kalmasın ve o gün onlar "bizim bundan haberimiz yoktu" demesinler.

---

[76] el-Mü'minûn, 23/34.

Eğer denilirse ki: Onlar bu Kur'ân'a ve yeniden dirilişe inanmıyorlardı, dolayısıyla bu, onlar için nasıl bağlayıcı bir delil olsun? Zira onlar bunu işitmiyorlardı. Buna şöyle cevap verilir: Kendilerine delile kulak verme ve bu konularda akıl yürütme imkânı verilmişti. Dolayısıyla bunu dinlemeseler dahi delil onları bağlayıcı mahiyettedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda azabı görünce için için yanarlar. Bazıları şöyle demiştir: Önderler kendilerini ve halkı Allah'ın dininden ve peygamberlere uymaktan uzaklaştırdıkları için içten içe pişman olurlar. **Azabı görünce.** Denildi ki: **İçin için yanarlar.** Hem halk hem de önderler. **İçin için yanarlar.** Denildi ki: Bu beyan gizleme mânasındadır. Yani onlar birbirlerinden gizlerler. Bazıları şöyle demiştir: İnkârcılar pişmanlıklarını müminlerden gizlerler. İbn Kuteybe şöyle demiştir: **İçin için yanarlar.** Yani açığa vururlar. Bu beyan, zıt anlam taşıyan kelimelerdendir (ezdâd). Denilir ki: "Esrartü'ş-şey'e" (أسررت الشىء). Yani bir şeyi gizledim veya açığa vurdum[77]. Bununla birlikte onun dışındaki müfessirler ise bu kelimenin gizleme mânasında olduğunu söylemektedir.

Biz de inkârcıların boyunlarına halkalar geçiririz. "Ağlâl" (الأغلال), "ğul" (الغلّ) kelimesinin çoğuludur. Bu, ele takılan sonra da elin boyuna bağlandığı bir alettir. **Onlar ancak yapıp ettiklerinin karşılığını görürler.** Yani onlar ancak bu dünyada yaptıklarının karşılığını görürler.

وَمَٓا اَرْسَلْنَا ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا اِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٣٤﴾

34. "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.

[Toplumun İleri Gelenlerinin Peygamber'lere Direnç Göstermeleri]

Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz. Bazıları şöyle demiştir: "Mütraf" (المترف) mütekebbir demektir. Başkaları şöyle demiştir: "Mütraf" (المترف), inatçılığı ve büyüklenmesinin yanı sıra çeşitli türden mal toplayan kimsedir. [§]Bazıları şöyle demiştir: Bu kavram onların 434
önderlerini ifade etmektedir. Bu beyan, Mûtezile'nin "Allah, kul için dinde ya-

77 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 357.

rarlı olanı (aslah) yaratmak zorundadır" görüşünü geçersiz hale getirmektedir. Kuşkusuz bu sefahate dalmış kimseler, söylediklerini ve yaptıklarını dünya malına ilişkin refah ve imkânlarını artırmak için yapmışlardır. Eğer onlar için böyle bir durum olmasaydı onlar bunları yapmazlardı. Bu durum, onların bu konuda engellenmesinin, onlara bunların sunulmasından daha yararlı olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir.** Buradaki "Mütraf" (المترف) kelimesi açıkladığımız mânadadır. Bazıları şöyle demiştir: Bu kelime mütekebbir ve zorba demektir. Bazıları "kibir ve inatçılığın yanı sıra mal toplayan kimsedir" demiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Sefahate dalmış olanlar.** Yani zenginleri. Bütün bu mânalar birdir. Neticede onlar toplumun önderleridir. Yine belirttiğimiz üzere bu beyan, Mûtezile'nin görüşünü reddetmektedir.

وَقَالُوا نَحْنُ اَكْثَرُ اَمْوَالاً وَاَوْلاَدًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿٣٥﴾ قُلْ
اِنَّ رَبّٖى يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

35. "Ardından şunu eklemişlerdir: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız."

36. "De ki: Rabb'im rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar; fakat insanların çoğu (bunun hikmetini) ***bilmezler."***

Ardından şunu eklemişlerdir: Biz servet ve nüfus açısından üstünüz. Onların bu sözünün iki mânası vardır. Bunlardan biri onların şöyle söylemeleridir: Bize bu dünyada mal ve evlat verildiğine göre iddia ettiğiniz gibi Allah bizi âhirette cezalandırmayacaktır. Veya onlar şöyle demektedir: Eğer sen iddia ettiğin gibi peygamber olarak gönderilmişsen biz peygamber olmaya senden daha lâyıkız. Çünkü servet ve nüfus bakımından daha üstünüz. *En doğrusunu Allah bilir.*

De ki: Rabb'im rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar. Bu beyanda aynı şekilde Mûtezile'ye ve "eğer rızkın bol verilmesinde yarar ve hayır yoksa Allah hiç kimseye rızkı bol vermez; rızkın kısılmasında bir hayır yoksa hiç kimsenin rızkını kısmaz " görüşünü savunanlara reddiye vardır. Bize göre Al-

lah dilediğine, onun için bir hayır yoksa da rızkı bol verir; [§]aynı şekilde di- 435
lediğine, onun için şer olsa da rızkı kısar. Âyetin zâhirinin bildirdiğine göre durum böyledir. Allah için en yararlı ve en hayırlı olanı gözetmek zorunlu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat insanların çoğu (bunun hikmetini) bilmezler. Yani bilgilerinden yararlanmazlar. Veya gerçekten de bilmezler, çünkü bilmek için bilgiye ulaştıran yollar hakkında akıl yürütmeyi ve düşünmeyi terketmişlerdir. Dolayısıyla kendilerine bilme imkânı verildiği için bu hususta mâzur görülmezler.

[Zenginlik ve Fakirliğin Hikmeti]

Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız. Onlar bu sözü söylemişlerdir, çünkü onlara göre birinin düşmanına iyilikte bulunması hikmetli bir davranış değildir. Rızkın bol verilmesi de bir lütuf ve ihsandır. Dolayısıyla onlar kendilerinde bu bolluğu görünce Allah'ın dostları olduklarını zannettiler. Onlara göre peygamberlerin dünya nimetleri hususunda darlık yaşamalarının sebebi de onların Allah'ın dostları olmamalarıdır. Bu sebeple şöyle dediler: **Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.** Bu sözlerinin sebebi onların yeniden dirilişe inanmamalarıdır. Eğer onlar yeniden dirilişe inansalardı, bu sözü söylemezlerdi ve dünya hayatındaki bolluk ve darlığın imtihan unsuru olduğunu bilirlerdi. Ama eğer yeniden diriliş ve karşılık görmek için başka bir yurt varsa, hikmet açısından dost olan dostluğunun karşılığını alması, kötülük ve düşmanlık yapan ise kötülüğünün ve düşmanlığının karşılığını alması gerekir. İmtihan yurdunda hikmet açısından böyle durumların bulunması mümkündür. Bundan dolayı onlara şöyle cevap verilmiştir: **De ki: Rabb'im rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar.** Yani O dilediğine rızkı bol verir. Bu durum kendi katındaki bir üstünlük, değer ve nimet dolayısıyla değildir. Yine O, dilediğine rızkı kısar. Bu durum da onlara yönelik bir düşmanlık ve cezalandırma sebebiyle değildir. Bunlar birer imtihan vesilesidir. Görülmez mi ki Allah müminlerin bir kısmına rızkı bol vermiş, diğerlerine kısmıştır. Bolluk verilenler Allah katındaki üstünlükleri, değerleri ve nimetleri sebebiyle
bu durumda değildirler ki bu, Allah'tan onlar için bir mükâfat olsun. [§]Yine 436
darlık içinde bulunanlar Allah'a karşı işledikleri bir suç veya kötülükten dolayı bu durumda değildirler. Onların belirtmiş olduğu sebepten dolayı değil, aksine bizim belirttiğimiz sebepten ötürü durum böyledir. Şunu görmez misin: Onlar, insanların bir kısmına Cenâb-ı Hakk'ın rızkı bol verdiğini bir kısmına ise kıstığını gördüklerinde, O'nun rızkı bol verilene kısmaya, kısılana ise bol

vermeye güç yetirdiğini bilmeleri gerekmez mi? Dolayısıyla bunda, onlar için tevhide dair bir teşvik ve tercih sebebi; inkârcılık ve onların bulunduğu hale ilişkin sakındırma söz konusudur. Zira O, rızkı bol verilmiş bir kimsenin rızkını kısmaya; rızkı kısılmış birinin rızkını bol vermeye güç yetirebilir. Dolayısıyla bütün bunlar onların, **biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız** anlamındaki sözlerini geçersiz kılar. Yine bu hususlar rızkı kısmanın ve bol vermenin bir üstünlük, değer ve nimet veya bir suç ve günah sebebiyle değil, aksine imtihan vesilesiyle olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ بِالَّت۪ي تُقَرِّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفٰٓى اِلَّا مَنْ
اٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَاُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ جَزَٓاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ
فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ ﴿٣٧﴾

37. “Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka, yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır ve onlar köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklar.”

Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Cenâb-ı Hak şöyle bildirmektedir: Sizi bize yaklaştıracak olan mallarınız ve evlatlarınız değildir, aksine bildirilen diğer hususlardır. Nitekim O şöyle buyurmuştur: **Ama iman edip dünya ve âhirete yararlı iş yapanlar başka.** Yani bu davranışlar sizi bize yaklaştırır. Bunları yapan kimse, ister malı ve evlatları olsun ister olmasın, bu davranışlarla bize yakın olur. **Yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır.** İnsanların bir kısmı zenginliğin fakirlikten üstün olduğuna bu beyanı delil göstermiştir. Bu kimseler şöyle derler: Cenâb-ı Hak, iman etmeleri ve kendilerine verdiği mallarla iyi işler yapmaları durumunda onlara yaptıklarının kat kat karşılığının verileceğini bildirmiştir. Fakire gelince onun böyle bir durumu yoktur. Dolayısıyla fakirin, kendisine kat kat karşılığının verileceği iyilik yapabilecek bir malı yoktur. Veya buna benzer sözler söylemişlerdir. Bize göre ise bu beyanın mânası şudur: **Yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır.** Onlar yaptıkları iyi ve güzel işlerle kat kat karşılık alırlar. Çünkü Allah iyi bir iş yapan her kişiye on kat karşılık vâdetmiştir. Yine

O, kötülük yapan kimseye ancak yaptığının karşılığını vereceğini vâdetmiştir[78]. Dolayısıyla her bir güzel veya iyi iş yapan kimseye on kat mükâfat vardır. Bu ona verilecek kat kat karşılığı ifade etmektedir. Bu hem zengin için hem de fakir için söz konusudur. [§]Başka yerlerde zenginliğin fakirlikten veya fakir- 437
liğin zenginlikten üstün olduğuna dair konuşmanın bir mânası bulunmadığını açıkladık. Çünkü bu ikisi hiçbir insanın etkisinin bulunmadığı durumlardır. İnsanlar bu durumlarla imtihan edilmektedirler. Bunlardan birine şükretmekle, diğerine sabretmekle imtihan edilmektedirler. Bulunduğu haldeyken imtihan edildiği işi yerine getiren kimse, bunu yerine getirmeyenden daha üstündür. Söz konusu kişi bununla üstünlüğü hak eder. Ancak bu durumlardan birinin kendisiyle üstünlük söz konusu değildir. Bununla birlikte zenginliği fakirlikten üstün gören kimseler, Kur'ân'ın farklı yerlerinde Allah'ın fakirliği darlık, belâ, şer ve kötü; refahı ise hayır, nimet ve güzel olarak nitelediğine dikkat çekmişlerdir. Kuşkusuz hayır ve güzel olan şer ve kötü olandan daha üstün ve övgüye daha lâyıktır. Eğer bu durum gerçek mânasıyla şer ve kötü bir şey olmasaydı veya diğer durum hayır olmasaydı Allah böyle nitelemezdi. Fakirliğin zenginliğe üstün olduğunu söyleyenler şuna dayanmaktadırlar: Zengin kişi eğer malından verir ve harcarsa söz konusu üstünlüğü hak eder. Bunun sebebi ise o böyle yapmakla kendisini fakirleştirmekte ve muhtaç hale getirmektedir. Bunun aslı ise bizim belirtmiş olduğumuz yorumdur.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: **Yaptıklarına karşılık onlara kat kat fazlası mükâfat vardır.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak kelâmcıların benimsediği gibi onların yaptıklarına bire karşı bir misli veya iki misliyle karşılık verileceğini murat etmemiştir. Böyle bir şey nasıl olsun ki. Çünkü Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: “Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır”[79]; “Kim (ilâhî huzura) iyilikle gelirse ona daha iyisi verilir”[80]. Aksine Cenâb-ı Hak yaptıkları iyiliğe karşı onlara kat kat verileceğini murat etmiştir. Kat kat karşılık vermek ise ulaşacağı yere varıncaya kadar bir katın diğerine eklenmesi demektir. Sanki buradaki kat, fazlaca demektir. Yani onlar için fazlaca karşılık vardır. Yine buradaki “kat” sözünün çoğul mânasına gelmesi de mümkündür. Yani katlarca karşılık. Bunun benzeri şu ilâhî beyandır: “Ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır”[81]. Yani kat kat arttır[82].

78 İmam şu ilâhî beyana işaret etmektedir: “Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar” (el-En‘âm, 6/160).

79 el-En‘âm, 6/160.

80 en-Neml, 27/89; el-Kasas, 28/84.

81 Sâd, 38/61.

82 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 357-358.

438 [§]Ebû Avsece şöyle demiştir: **Kat kat fazlası mükafât.** Yani onun yanına bir mislini katmak suretiyle karşılığının katlanmasıdır. Denilir ki: "Edʿaftü" (أضعفت), yani bir mislini yaptım. Yine denilir ki: "Haytun mudâʿaf" (خيطٌ مضاعف), yani bir ipin yanına başka bir ip eklenir ki bu bunlar bazan birbirine örülür.

Zülfâ (زلفى). Bu kelime yakınlık demektir. Denilir ki: "Tezelleftü ileyhi" (تزلفت إليه), ona yakınlaştım. Yine bu kökten denilir ki: "Ezleftühû" (أزلفته), yani yakınlaştırdım. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yani bize yakınlık ve konum bakımından[83]. Bu ikisi aynı mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi bize yaklaştıracak olan, ne servetiniz ne evlatlarınızdır. Cenâb-ı Hak bu beyanda mallar (الأموال) ve evlatlardan (الأولاد) söz etmiş, sonra da "elletî" (التى) şeklinde müennes olan ism-i mevsul kullanmıştır. Bazıları bunun hakkında şöyle demiştir: Buradaki müennes olan ism-i mevsûl bir önceki kelime olan mallara yöneliktir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olmaktadır: Mallarınız sizi bize yaklaştırmaz, evlatlarınız da öyle. Eğer böyle olmasaydı müzekker ism-i mevsûl kullanır ve "evlatlar" kelimesine yönelik olurdu, böylelikle insanların fiili, malların fiiline üstün gelmiş olurdu. Ebû Mûaz şöyle demiştir: "Mallar" ve "evlatlar" sözcüklerini birleştirip sonra da "elletî" (التى) ism-i mevsûlünü kullanabiliriz. Çünkü şöyle diyebiliyorsun: "Zehebeti'l-emvâlu ve heleketi'l-evlâdü", yani mallar yok oldu, evlatlar da öldü (ذهبت الأموال وهلكت الأولاد). Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Kâleti'l-aʿrâbu âmennâ" (قالتِ الأعراب آمنا)[84], yani bedevîler iman ettik dediler; "Kâlet rüsulühüm" (قالت رسلهم)[85], yani Peygamberler'i dedi ki. Böyle bir kullanım Kur'ân'da çoktur. Çoğul kelimelerde de böyle bir kullanım mümkündür.

Onlar köşkler içinde huzur ve güven içinde yaşayacaklar. Azaptan ve ölümden güvende olacaklardır. Veya çıkarılmaktan güvende olacaklardır. Yani onların buradan çıkarılma veya ölüm korkusu olmayacaktır. Çünkü nimetin son bulacağı korkusu kişinin nimetten yararlanmasını engeller ve üzer. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِى اٰيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ اُولٰٓئِكَ فِى الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿٣٨﴾

83 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 357.

84 el-Hucurât, 49/14.

85 İbrâhim, 14/10.

38. "Âyetlerimizi etkisiz kılmak üzere çaba gösterenler ise azap içinde bırakılacaklardır."

Âyetlerimizi etkisiz kılmak üzere çaba gösterenler. Yani âyetlerimizi etki-
siz yapacak kimselerin çabası gibi çaba gösterenler. Yoksa onlar zaten bu ça-
balarıyla âyetleri etkisiz kılamayacaklarını ve buna güç yetiremeyeceklerini bi-
liyorlardı. [§]Fakat âyet bizim belirttiğimiz şu mânadadır: Onlar âyetlerimizi 439
etkisizleştirecek kimselerin çabası gibi çaba göstermektedirler. Etkisizleştire-
meyecek kimsenin çabası gibi değil. Şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "Yoksa kötülük yapan o kişiler bizden kaçıp kurtulabileceklerini mi sandılar?"[86] Yani onlar kaçıp kurtulacağını sanan kimseler gibi davranmaktadırlar. Kaçıp kurtulamayacak kimse gibi değil. Yine bu durum şu ilâhî beyanda bildirildiği gibidir: "Akıllarınca Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar"[87]. Allah'ın aldatılmasının mümkün olmadığını bildiği için hiç kimse Allah'ı aldatmaya kalkışmaz. Fakat sanki O şöyle buyurmaktadır: Allah'ı aldatan kimse gibi davranıyorlar. Yoksa aldatılmasının mümkün olmadığını bildiği kimseye karşı davranışı gibi değil. Bu beyan da bunlar gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetlerimizi. Onların çabası âyetlere karşıydı: Ya Allah'ın birliğine ilişkin âyetler veya nimete ilişkin âyetler yahut nübüvvete dair âyetler. Bu çabalarının sebebi bunlara ilişkin külfeti, bunları kabul etme ve bunlara göre davranma zorunluluğunu kendilerinden kaldırmaktı. İşte bunlar **azap içinde bırakılacaklardır.**

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِه۪ وَيَقْدِرُ لَهُ وَمَٓا
اَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِق۪ينَ ﴿٣٩﴾

39. "De ki: Rabb'im kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır."

De ki: Rabb'im kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: O, bu dünyada ve âhirette onun yerine yenisini verir[88]. Çünkü kulun başkası için harcadığı şeyin karşılığını Allah tamamen bu dünyada vermiş olsa sizden hiç kimse o kişinin

86 el-Ankebût, 29/4
87 el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.
88 Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, s. 456.

malını sayamaz. Yine o kişi malını koyacak yer bulamaz. Veya o, bu mânada bir söz söylemiştir. Başkaları şöyle demiştir: Allah, rızası için harcanan her şeyin yerine bu dünyada yenisini verir veya sahibi için âhirette biriktirir. Mücâhid şöyle demektedir: Birinizin eline bir mal geçerse bunu harcamada iktisatlı davransın ve **başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir** meâlindeki âyeti yorumlayarak aşırıya gitmesin. Zira rızık taksim
440 edilmiştir[89]. [§]Bazıları şöyle demiştir: **Allah onun yerine yenisini verir.** Eğer israf ve kısıp cimrilik etme söz konusu değilse. Bütün bu yorumlar zayıftır. Çünkü âyet sanki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* ötekilerin, fakirlik korkusu ve geçim endişesi sebebiyle Allah rızası için harcamamaları hakkında inmiştir. Çünkü bu âyet **de ki: Rabb'im kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar** meâlindeki âyetin hemen peşi sıra inmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O şöyle buyurmaktadır: Size ve bütün insanlara rızkı bol verenin, yine dilediği kimselere de rızkı kısanın Allah olduğunu biliyorsunuz. Dolayısıyla bunu yapanın Allah olduğunu bildiğinize göre nasıl olur da fakirlik korkusuyla Allah rızası için harcamazsınız? Zira O, rızkı bollaştırmaya ve harcadığınızın yerine vermeye de hiç harcama yapmasanız dahi rızkınızı kısmaya da kâdirdir. Veya Cenâb-ı Hak, insanlardan harcadıklarının karşılığını almaya ve kendilerine harcamada bulunmaya dair umutlarının kesilmesi için bunu açıklamıştır. Şöyle ki kişi bir şey harcar, bunun karşılığında mükâfat olarak insanlardan kendisine iyilik yapılmasını umar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah rızası için harcadığınız mallarda insanlardan umudunuzu kesin. Zira harcadığınızın yerine verecek olan insanlar değil, Allah'tır. İbn Abbâs'ın söylemiş olduğu gibi bunun yanı sıra Allah'ın âhirette de bunun karşılığını verecek olması mümkündür. Zira eğer Allah, kendi rızası için malını harcayan herkese bu dünyada bunun karşılığını vermiş olsa hiçbiriniz böyle kimsenin malını sayamaz ve bu malı nereye koyacağını bilemez. Eğer harcadığının karşılığında yerine koyma, harcadığı ve verdiği şeyin türünden olursa bu böyledir. Fakat eğer yerine koyma, hem harcadığı şeyin türünden hem de başka türden olması mümkün olduğunda -örneğin kişiden ve onun yakınlarından çeşitli belâ ve sıkıntıları gidermesi, ona canının, dininin, sağlığının selâmette oluşu gibi sayılamayacak kadar çeşitli nimetler vermesi, bütün bu durumlar Allah rızası için harcadığı mallara karşılık olarak bir bedel ve yerine koyma demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak ezelî ilminde rızası doğrultusunda onun harcayacağını bilince, esas olarak ona bahşettiği bu durumları onun harcadığının yerine

89 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, I, 59; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 403; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 294; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 224.

koymuş olur. Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis bu mânadadır: "Sıla-i
rahim ömrü uzatır"[90]. [§]Zira Cenâb-ı Hak bu kişinin sıla-i rahim yapacağını 441
ezelî ilmiyle bilmiş, buna göre esas kaderi bakımından onun ömrünü uzatmıştır. Şöyle ki eğer onun sıla-i rahim yapmayacağını bilmiş olsaydı ömrünü bundan daha kısa tutardı. Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Her iyilik sadakadır[91]. Kişinin kendisi ve ailesi için veya ırzını korumak için harcadığı mal kendisi için sadakadır. Müminin Allah rızası için harcadığı her şeyin yerine yenisini koymayı Allah kefil olarak üstlenmiştir. Ancak günah yolunda veya bina yapmakta harcanan para hariçtir"[92]. Yani ihtiyacı olmayan bina yapmakta.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اَهٰٓؤُلَٓاءِ اِيَّاكُمْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ ﴿٤٠﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ اَنْتَ وَلِيُّنَا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كَانُوا
يَعْبُدُونَ الْجِنَّ اَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾

40. "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?'

41. "Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı."

O gün Allah onların hepsini toplayacak. Melekleri ve onlara tapanları. **Ve meleklere soracak: Bunlar mıydı size tapmakta olanlar? Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı.** Rab'lerinin, **bunlar mıydı size tapmakta olanlar?** diye meleklere yaptığı hitabın cevabı değildir. Nitekim melekler şöyle demişti: **Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin.** Çünkü Cenâb-ı Hak onlara **bunlar mıydı size tapmakta olanlar?** demiştir. Onların cevabı ise "evet öyledir" veya "hayır" şeklinde olmalıdır. Fakat onların "**Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin** sözlerinin Cenâb-ı Hakk'ın sorusuna cevap olması mümkün değildir. Ancak

---

90 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 156; Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "Birr ve Sıla", 21.

91 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 344; Buhârî, "Edeb", 33; Müslim, "Zekât", 52.

92 Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, IV, 36; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, II, 166; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 428; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 63.

şöyle denilebilir: Bu inkârcılar, meleklerin Allah'ı bırakıp kendilerine tapmalarını emrettiklerini iddia etmişlerdir. Bu durumda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuş olur: Sizin emrinizle size tapmakta olanlar bunlar mıydı? Buna karşılık melekler şöyle cevap vermiş olabilirler: **Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin.** Biz onlardan berîyiz. Biz asla onlara bize tapmalarını emretmedik. Sen bunu bizden daha iyi bilmektesin. **Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı**. Gerçekte onlar bu hususta cinlerin ve şeytanların emrine itaat ediyorlardı. Zira şayet biz bunu onlara emretmiş olsaydık, senin dost-
442 ların olmazdık, ayrıca onlar değil de sen bizim velimiz olmazdın. [§]Bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Îsâ'ya (a.s.) şöyle buyurması gibidir: "İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı edinin' dedin?"[93] Cenâb-ı Hak onun onlara böyle bir şey söylemediğini ezelî ilmiyle bilmekteydi. Fakat ötekiler onun kendilerine böyle bir şey söylediğini ve emrettiğini iddia etmişlerdi. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, yaptıklarından dolayı onları kınamak, ayıplamak ve iddialarında yalancı olduklarını ortaya çıkarmak üzere bunu Îsâ'ya (a.s.) sormuştur. Buna göre tefsirini yaptığımız yukarıdaki âyetin de bu mânaya gelmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı çoğu onlara inanmıştı. Onlar cinlere tapmayı kastetmiyorlardı. Fakat taptıkları varlıklara, onların emriyle taptıkları için tapma cinlere nispet edilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ey âdemoğulları! Şeytana kulluk etmeyin"[94]. Yine bu beyan tıpkı İbrahim'in (a.s.) şu sözü gibidir: "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[95] Onlar, şeytana tapmalarını kastetmiyorlardı. Fakat Allah'ı bırakıp da taptıkları varlıklara şeytanın emriyle taptıkları için sanki ona tapmışlar gibi tapma fiili şeytana nispet edilmiştir.

فَالْيَوْمَ لَا يَمْلِكُ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا وَنَقُولُ لِلَّذِينَ
ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّتِى كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿٤٢﴾

42.* "**(Ey tapanlar ve tapılanlar!) ***Artık bugün birbirinize ne fayda sağlayabilirsiniz ne de zarar verebilirsiniz. Zulmedenlere şöyle diyeceğiz: Yalan sayıp durduğunuz ateşin azabını tadın bakalım!'

93 el-Mâide, 5/116.

94 "Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur' dememiş miydim?" (Yâsîn, 36/60).

95 Meryem, 19/44.

Artık bugün birbirinize ne fayda sağlayabilirsiniz ne de zarar verebilirsiniz. Yani söz konusu varlıklara ibadet etmekle, dünyada umdukları gibi Allah'a yakın olmayı ve bunların Allah katında kendilerine şefaatçi olması ümidine kıyâmet günü sahip olamayacaklardır. Zira onlar şöyle demişlerdi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız"[96]; "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[97]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Artık birbirinize bir şey sağlayamazsınız.** O varlıklara tapmakla ümit ettikleri hususları.

[§]Zulmedenlere şöyle diyeceğiz: Yalan sayıp durduğunuz ateşin aza- 443
bını tadın bakalım! Yani bu dünyadayken size vâdettikleri hususlarda pey-
gamberleri yalanlıyordunuz.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّا رَجُلٌ يُر۪يدُ اَنْ
يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَٓاؤُ۬كُمْ وَقَالُوا مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اِفْكٌ مُفْتَرًى
وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٤٣﴾

43. "Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir büyüdür' demişlerdi."

[Mekke Müşriklerinin Risalete Karşı Olumsuz Tavırları]

Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda. Başka yerlerde âyetler ve apaçık hususlar beyanlarını açıkladık[98].

Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri. Kuşkusuz Hz. Peygamber onları atalarının taptıklarından vazgeçirmek istiyordu. Aynı şekilde bütün peygamberler kendi kavimlerini atalarının taptıkları putlardan vazgeçirmek istiyorlardı. Fakat bu söz, toplumun önderlerinin halkı peygamberlere karşı kışkırtmasını ifade etmektedir. Onlar şöyle demektedirler: Görmüyor musunuz ki bir kişi çıkmış din konusunda atalara muhalefet ediyor ve sizi atalarınızın dininden vazgeçirmek istiyor. **Bu da ancak düzmece bir yalan.** Yani Muhammed'in (a.s.) davet ettiği din ancak düzmece bir yalandan ibarettir.

---

96 Yûnus, 10/18.

97 ez-Zümer, 39/3.

98 Örneğin el-Ankebût, 29/49. âyetinin tefsirine bakınız.

İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, "Bu, besbelli bir büyüdür" demişlerdi. Hakikat ulaştığında onun hakkında. Yani hakikat için gelen vahiyler. Bu Kur'ân ve tevhittir. Gelen âyetler de bunun hakikat olduğuna ve Allah katından geldiğine dair açıklamadır. Yine bunlar, onun hakikat olduğuna ve Allah katından geldiğine dair kanıtlar ve kesin delillerdir. Yoksa iddia ettikleri gibi düzmece bir yalan ve sihir değildir. Bu inkârcılar hâlâ
444 âyetleri ve kesin delilleri, "bunlar sihirdir, [§]düzmece bir yalandır ve iftiradır" diye kötülemeye devam etmektedirler. Önderler, halkın ve aşağı düzeydeki kimselerin aklına şüphe sokmakta, onlar için hakkı bâtılla karıştırmakta ve onları kandırmaktadırlar, böylece onlar peygambere uymasınlar ve ona teslim olmasınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ كُتُبٍ يَدْرُسُونَهَا وَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمْ قَبْلَكَ مِنْ نَذِيرٍ

44. "Oysa biz onlara okuyacakları** (inkârlarına dayanak yapacakları) **kitaplar vermemiştik ve senden önce onlara uyarıcı da göndermemiştik."

Oysa biz onlara okuyacakları (inkârlarına dayanak yapacakları) kitaplar vermemiştik ve senden önce onlara uyarıcı da göndermemiştik. Bu, *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şu ilâhî beyanla bağlantılıdır: "Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri. Bu da ancak düzmece bir yalan. Bu, besbelli bir büyüdür"[99]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak onların bu sözlerine cevap olarak şöyle buyurmaktadır: **Oysa biz onlara okuyacakları kitaplar vermemiştik.** Dolayısıyla Cenâb-ı Hak onlara Hz. Muhammed'in (s.a.) sözünün düzmece bir yalan olmadığını ve ondan önce kendilerine onun yalancı ve iftiracı olduğunu haber veren bir peygamber göndermediğini bildirmektedir. Zira sözün yalan olduğunun ortaya çıkması bu iki durumdan biriyle gerçekleşir. Ya kitapla veya bir peygamberle. Onlar ise ne bir peygambere ne de bir kitaba inanırlar. O halde nasıl olur da peygambere yalan ve iftira iddiasında bulunurlar? Cenâb-ı Hak onların ahmaklıklarını, akılsızlıklarını ve inatçılıklarını bildirmektedir. Halbuki Cenâb-ı Hak onları özel ve diğer insanlara üstün kılmıştı. Zira onlara kendi içlerinden Hz. Peygamber'i ve kendi dilleriyle Kur'ân'ı göndermiştir. Daha önce onlar kendilerine bir uyarıcı ve peygamber göndermesi durumunda ona uyacaklarına dair yemin etmiş-

99 Bir önceki âyet-i kerîme.

lerdi. Nitekim Cenâb-ı Hak onların bu durumu hakkında şöyle buyurmuştur: “Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla hidâyet yolunu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince”[100]. Ona inanmadılar, Allah’ın onlara yönelik nimetini ve onları özel kıldığı bu durumu tanımadılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَمَا بَلَغُوا مِعْشَارَ مَا اٰتَيْنَاهُمْ فَكَذَّبُوا
رُسُلِيۘ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٥﴾

[§]*45. “Onlardan öncekiler de* (ilâhî bildirimleri) ***inkâr etmişlerdi. Bun-*** 445
lar (şimdikiler) ***onlara verdiklerimizin onda birine bile ulaşamadılar. Buna rağmen onlar peygamberlerimi yalancılıkla itham etmişlerdi. Ben de bilseniz onları nasıl cezalandırdım!’***

Onlardan öncekiler de inkâr etmişlerdi. Cenâb-ı Hak peygamberine hatırlatmakta ve bunların onu inkâr etmelerine karşı ona sabır telkin etmektedir. O şöyle buyurmaktadır: Onlardan öncekiler de peygamberlerini inkâr etmişlerdir. Sen ilk inkâr edilen peygamber değilsin. Aksine daha önce senin kardeşlerin olan peygamberler de inkâr edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunlar (şimdikiler) onlara verdiklerimizin onda birine bile ulaşamadılar. -*En doğrusunu Allah bilir ya*- Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Bu seni yalanlayanlar kuvvet, zenginlik, üstünlük, bilgi, kendilerine uyanlar ve destekçiler ve bunun dışındaki hususlar bakımından ötekilerin onda birine bile ulaşamadılar. Onlar böyle olmalarına rağmen yalanlamaları sebebiyle başlarına gelen azabı gideremediler. Söz konusu konularda onlardan daha düşük seviyede bulunan senin kavmin, eğer yalanlamaları sebebiyle kendilerine bir azap gelse, elbette ki Allah’ın azabını gidermeye güç yetiremeyeceklerdir.

Buna rağmen onlar peygamberlerimi yalancılıkla itham etmişlerdi. Ben de bilseniz onları nasıl cezalandırdım. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Benim azabımı hakikat olarak görmediler mi? Zeccâc şöyle demiştir: Bu beyanda geçen kelime “nekîrî” (نكيرى) şeklinde “yâ” harfiyledir. Fakat âyetin sonu olduğu için “yâ” harfi düşürülmüş, bu “yâ” harfinin alâmeti olarak kesra konulmuştur. Veya o buna benzer bir söz

---

100 “Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı” (Fâtır, 35/42).

söylemiştir[101]. Ebû Avsece de şöyle demiştir: "Nekîrî" (نكيرى) "cezalandırmam" demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Yani inkârım[102].

قُلْ اِنَّمَٓا اَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍۚ اَنْ تَقُومُوا لِلّٰهِ مَثْنٰى وَفُرَادٰى ثُمَّ تَتَفَكَّرُواۜ مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍۜ اِنْ هُوَ اِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٤٦﴾

46. "De ki: Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) ***arkadaşınızda cinnetten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimse."***

De ki: Size tek bir öğüt vereceğim. Bazıları şöyle demiştir: **Tek bir.** Yani ihlas ve tevhit sözünü öğüt vereceğim. Bazıları şöyle demiştir: Yani Allah'a itaati. Bazıları şöyle demiştir: **Tek bir.** Yani tek bir sözü. Tıpkı birinin diğerine "sana tek bir söz söyleyeceğim, benden bir tek söz işit" demesi gibi. Fakat bize göre Cenâb-ı Hakk'ın onlara verdiği tek öğüt hemen peşi sıra bildirdiği şu ilâhî
446 beyandır: **[§] Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün.** Yani her iki durumda başkalarıyla beraber ve tek başınıza Allah için durup düşünün ve aranızda akıl yürütüp değerlendirin! Sizden biri onda hiç delilik gördü mü? Bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak buradaki **başkasıyla birlikte** sözüyle iki kişinin Hz. Peygamber'in durumunu tartışıp değerlendirmesini kastetmiştir. **Tek başınıza.** Yani düşünün. Bunda peygamberin iddia ettiğiniz gibi deli ve yalancı olmadığını gösteren deliller vardır.

Onları peygambere delilik nispet etmelerine sevkeden çeşitli sebepler vardır. Bunlardan biri şudur: Onlar peygamberin, kendilerine karşı çıkan insanları en küçük bir sebeple öfkeyle öldüren firavun ve zorbalara hiçbir destekçi ve takipçi olmaksızın karşı çıktığını görmüşler ve şöyle demişlerdir: Ancak deli olan bir kişi kendini böyle bir tehlikeye atar. Böylece ona delilik nispet etmişlerdir. İkincisi şudur: Onlar onun kendi aralarından çıkıp tümüyle kendilerinin ve atalarının dinine karşı çıktığını görmüşler ve şöyle demişlerdir: Herkesin içinden onun çıkıp kendi aklıyla hiç kimsenin bulamadığı böyle bir din üretmiş olması mümkün değildir. Dolayısıyla onun aklına yönelik ithamda bulunmuşlardır. Üçüncüsü şudur: Onlar onun küçüklük ve çocukluk döne-

101 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, IV, 256.
102 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 358.

minde oyunla meşgul olduğunu, çocukların arasına karışıp onlarla çocukluk halleri yaşadığını görmemişlerdi. Aksine o, çocukluğundan söz konusu döneme ulaşıncaya kadar toplumdan uzakta yaşamıştı. Bu nedenle onlar şöyle demişlerdir: Onda delilik vardır. Eğer olmasaydı bu şekilde insanlardan uzaklaşmazdı. Sonra Cenâb-ı Hak şunu bildirmiştir: Eğer siz düşünüp değerlendirirseniz arkadaşınızda deliliğin olmadığını bilirsiniz.

O ancak. Yani o sadece. **Sizi uyaran bir kimsedir.** Yani size gönderilmiş bir peygamber ve uyarıcıdır. Şiddetli bir azap öncesinde. Âhiretteki azap. Eğer isyan ederseniz âhirette cezalandırılırsınız.

Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok. Bu beyan hakkında bazıları şöyle demiştir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Sizden biriniz tek başına veya diğer bir arkadaşıyla beraber düşünüp de göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin yaratılışı hakkında akıl yürütmez mi? Şöyle ki bütün bu varlıkları tek başına yaratan Allah tektir, ortağı yoktur, Muhammed de "Allah'ın tek olduğu ve ortağının bulunmadığı" sözünde doğrudur ve ondan bir delilik yoktur. **O ancak bir uyarıcıdır.**

قُلْ مَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ فَهُوَ لَكُمْ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿٤٧﴾

[§]*47. "De ki: Sizden isteyebileceğim bir karşılık varsa o da sizin olsun; benim mükâfatımı verecek olan yalnız Allah'tır. O her şeye tanıktır."* **447**

De ki: Sizden isteyebileceğim bir karşılık varsa o da sizin olsun. Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri, bazılarının dediği şu durumdur: Hz. Peygamber (s.a.) kavminden kendisine yakınlığa sevgi duymalarını ve onlara eziyet etmemelerini istemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda bildirildiği gibi: "Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum"[103]. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "De ki: Bu görevimden dolayı, dileyenin Rabb'ine giden bir yol izlemesi dışında, sizden bir karşılık istemiyorum"[104]. O şöyle buyurmaktadır: **Sizden istediğim karşılık.** Yani yakınlığa sevgi duymanız. **O sizindir.** Yani sizden istediğim davranış sizin için-

103 eş-Şûrâ, 42/23.
104 el-Furkān, 25/57.

dir. Bu, yakınlığa sevgi duymanız ve Rabb'ime giden yolu izlemenizdir. İkinci mâna şudur: **Sizden isteyebileceğim bir karşılık varsa o da sizin olsun.** Yani nübüvveti tebliği etmem karşılığında sizden bir ücret istemiyorum. Bu ücretin ağırlığı ve sizin üzerinizdeki borcu sizi buna karşılık vermekten alıkoyar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[105]

Benim mükâfatımı verecek olan yalnız Allah'tır. Yani mükâfatımı ancak Allah verir. **O her şeye tanıktır.** Benim uyarıcı olduğuma ve bende deliliğin bulunmadığına tanıktır. Veya **O her şeye tanıktır.** Buna karşılık sizden bir ücret istemediğime tanıktır. Veya sizin yaptığınız **her şeye tanıktır.** Yani bunları bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنَّ رَبّ۪ي يَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٤٨﴾ قُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَمَا
يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُع۪يدُ ﴿٤٩﴾

48. "De ki: Kuşkusuz Rabb'im gerçeği ortaya koyar; O, gayplar âlemini hakkıyla bilmektedir."

49. "De ki: Hak gelmiştir; bâtıl ne yeni bir şey var edebilir, ne de eskiyi geri getirebilir."

De ki: Kuşkusuz Rabb'im gerçeği ortaya koyar. Bu beyan farklı mânalara gelir. **Gerçeği ortaya koyar.** Yani hakikate göre hüküm verir. Veya **gerçeği ortaya koyar.** Yani vahiyle konuşur ve bu vahyi ilkâ eder. **O, gayplar âlemini hakkıyla bilmektedir.** İnsanların bilgi vasıtalarının dışında kalan her âlemi. Bunu başka yerlerde açıkladık[106].

De ki: Hak gelmiştir; bâtıl ne yeni bir şey var edebilir, ne de eskiyi geri getirebilir. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Taptıkları putlar ne yeni bir nesne var edebilirler ne de eskiyi geri getirebilirler. Yani bunlar ne bir nesne yaratabilirler ne bir ölüyü diriltebilir ne
448 de bir diriyi öldürebilirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: [§]"Ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de onların ellerinden gelmez"[107]. Bazı-

105 et-Tûr, 52/40; el-Kalem, 68/46.

106 Meselâ bk. et-Tevbe, 9/78.

107 "Oysa onlar, Allah'ı bırakıp hiçbir şey yaratamayan, aksine kendileri yaratılmış bulunan, bizzat kendilerine bile bir zarar ya da faydaları dokunmayan, ölüm, hayat ve ölümden sonra yeniden diriliş de ellerinde olmayan (sahte) tanrılar edindiler" (el-Furkān, 25/3).

ları şöyle demiştir: Şeytan yaratmayı başlatamaz ki onları yaratmış olsun ve o onları âhirette yeniden yaratamaz ki ölümden sonra onları diriltebilsin. Bilakis bunları yapan Allah'tır. Bu beyan şu mânaya da gelebilir: **De ki: Hak gelmiştir.** Yani hakikatin kesin delilleri. **Bâtıl ne yeni bir şey var edebilir.** Bâtıl olanın ortaya koyduğu deliller. Yani bâtıl olanın delil diye ortaya konan şüpheleri ortadan kalkıp yok olmuştur. Buna göre **De ki: Kuşkusuz Rabb'im gerçeği ortaya koyar** ilâhî beyanı şu mânaya gelebilir: Yani hakikatin kesin delillerini ortaya koyar. **O, gayplar âlemini hakkıyla bilmektedir.** Yani hakikatin kesin delillerini bâtılın şüphelerinden ayırıp hakkıyla bilendir.

De ki: Kuşkusuz Rabb'im gerçeği ortaya koyar; O, gayplar âlemini hakkıyla bilmektedir. Bazıları şöyle demiştir: Bu başka bir âyet-i kerîmede bildirilen durumdur: "Bilakis biz, hakkı bâtılın başına atarız da onun işini bitirir; bir de bakarsınız ki bâtıl yok olup gitmiştir. (Allah'a) yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!"[108] O şöyle buyurmuştur: Bâtıl yok olup gider, hak ise sâbit kalır. Yani hakkı bâtıla vururuz. Böylelikle bâtıl yok olup gider, hak ise sâbit kalır. Yine bu durum, şu ilâhî beyanda bildirilmektedir: "Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren nesneye gelince, o dünya durdukça durur"[109].

قُلْ اِنْ ضَلَلْتُ فَاِنَّمَٓا اَضِلُّ عَلٰى نَفْسٖى وَاِنِ اهْتَدَيْتُ فَبِمَا يُوحٖٓى اِلَيَّ رَبّٖى اِنَّهُ سَمٖيعٌ قَرٖيبٌ ﴿٥٠﴾

50. "De ki: Şayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır. Eğer doğru yolda isem bu da Rabb'imin bana vahyettiği sayesindedir. Şüphesiz O her şeyi işitmektedir, çok yakınımızdadır."

De ki: Şayet ben yanlış yolda isem. Bu beyanda geçen kelime "daleltü" (ضَلَلْتُ) ve "daliltü" (ضَلِلْتُ) şeklinde "lâm" harfinin kesralı ve fethalı kılınmasıyla iki farklı dil kullanımına sahiptir[110]. Kisâî şöyle demiştir: Araplar bu kelimeyi "dalle yedıllü" (ضَلَّ يَضِلُّ) ve "dalle yedallü" (ضَلَّ يَضَلُّ) şeklinde hem kesralı hem fethalı kullanır. **De ki: Şayet ben yanlış yolda isem bunun vebali banadır.** Bu beyan iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Eğer ben yanlış yolda isem bu yanlış yolda olmamın zararı banadır. Bundan Allah'a herhangi bir zarar iliş-

108 el-Enbiyâ, 21/18.

109 er-Ra'd, 13/17.

110 İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, s. 123; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 332-333; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXII, 157.

mez. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz”[111];
449 **[§]**“Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur”[112]. İkinci muhtemel mâna şudur: Eğer ben yanlış yola girersem bu benim aleyhime olur, benim yanlış yolda olmam sizin aleyhinize bir durum olmaz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir. Fakat benim sizin işlediğiniz günahtan sorumluluğum yoktur”[113].

Eğer doğru yolda isem bu da Rabb'imin bana vahyettiği sayesindedir. Bu beyan da aynı şekilde iki mânaya gelir. Bunlardan biri şudur: Allah'a ve dinin kurallarına itaat etmek suretiyle doğru yolda isem bu, bu konuda Rabb'imin bana vahyettiği vahiyler sayesindedir. Yani O'nun vahyiyle bu doğru yolda oldum. İkinci mâna şudur: O'nun dini ve hidâyet yoluna girmişsem bu O'nun bana yardımı ve beni koruması sayesindedir. O hidâyeti Allah'a, dalâleti ise kendisine nispet etmiştir. Bu belirttiğimiz üzere şundan dolayıdır: Kim hidâyeti benimserse bu Allah'ın ona yönelik bir lütfudur. Dalâlette ise böyle bir durum yoktur. Mûtezile'nin görüşüne göre bu ikisi de aynı mânadadır. Çünkü onlar şöyle der: Allah'tan ancak emir ve yasak söz konusudur. O'nun dalâlet konusundaki etkisi ne ise hidâyet konusundaki etkisi de aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz O her şeyi işitmektedir, çok yakınımızdadır. Bazıları şöyle demiştir: **Her şeyi işitmektedir.** Yani dua edene icabet edendir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm”[114]. Bazıları şöyle demiştir: **Her şeyi işitmektedir.** Hz. Muhammed'e ilişkin sözlerinizi. Zira ona şöyle demişlerdi: Atalarının dinini terketmekle doğru yoldan ayrıldın. Çok yakınımızdadır. Yani ona icabet edendir. Denildi ki: Duaları **işitendir;** icabet etmeye **yakındır.** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ تَرٰٓى اِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَاُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ

51. “Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen! Artık kaçış-kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır.”

---

111 el-İsrâ, 17/7.

112 Fussılet, 41/46; el-Câsiye, 45/15.

113 Hûd, 11/35.

114 el-Bakara, 2/186.

Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen! Artık kaçış-kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır. Bu beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Buna göre onlar Kâbe'yi yıkmak üzere iki ordu göndermişlerdi. Beydâ denilen yere ulaştıklarında bunlardan biri yere batırıldı diğeri ise bakıyordu. [§]Onlardan biri diğerlerine ha- 450
ber vermek üzere kaçıp kurtulur. O arkasını dönüp ötekilere, karşılaştıkları durumu haber verir. Bu hadise bu ilâhî beyanda bildirilen olaydır: **Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen!** Yere batırılmaktan ve azaptan. **Artık kaçış-kurtuluş yoktur.** Yani Allah'ın azabından kaçıp kurtulmak yoktur. **Yakın bir yerden yakalanmışlardır.** Yani ayaklarının altından yere batırılmışlardır[115]. Şu ilâhî beyan da bu mânadadır: "Artık kendileriyle arzuları arasına bir set çekilmiştir", yani Kâbe'yi yıkma arzuları arasına, "tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi"[116]. Bunlar Fil Vakası ehlidir. Bu çerçevede Ümmü Seleme'den Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu Kâbe'ye bir ordu saldıracaktır. Beydâ'ya vardıklarında bu ordu yere batırılacaktır. Onlardan sadece kendileri hakkında haber verecek biri kurtulacaktır". Ümmü Seleme dedi ki: Ey Allah'ın resûlü, aralarında kendisinden hoşlanılmayanlar (onlardan olmayanlar) varken de mi böyle olacaktır? Resûlullah şöyle buyurdu: "Herkes niyetine göre tekrar diriltilir"[117].

Bazıları şöyle demiştir: **Korkuya ve telâşa kapıldıklarında onları bir görsen! Artık kaçış-kurtuluş yoktur.** Bu durum ölüm anındadır. İnsanlar ondan korkup telaşa kapılırlar, ama ondan kaçıp kurtulmak yoktur. **Yakın bir yerden yakalanmışlardır.** Yani söz konusu yerin üstünden yakalanmışlardır. Hasan-ı Basrî şöyle demektedir: **Korkuya ve telaşa kapılmışlardır.** Kabirlerden. **Artık kaçış-kurtuluş yoktur.** O şöyle der: İşte bu sırada yakalanmışlardır. Burası yakın yerdir[118]. Bazıları şöyle demiştir: Bu durum kıyâmet günündedir. Onlar azabı gördüklerinde korkuya ve telâşa kapılırlar ve bu durum onları korkutur. Artık Allah'tan kaçıp kurtulma imkânları da yoktur.

وَقَالُوٓا اٰمَنَّا بِهٖ وَاَنّٰى لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٥٢﴾

[§]*52. "Artık ona inandık diyecekler; ama* (dünyaya) ***bu kadar uzak bir*** 451
yerden (kurtarıcı bir imana) ***kavuşmak ne mümkün!'***

115 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 310.
116 Sebe, 34/54.
117 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 290; Müslim, "Fiten", 4-8; İbn Mâce, "Fiten", 30.
118 Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 78; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XI, 299.

Artık ona inandık diyecekler. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[119]. Yine bu beyan Firavun'un boğulma anında söylediği şu sözler gibidir: "Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş!"[120] Buna benzer beyanlar bu söz gibidir.

Ama (dünyaya) bu kadar uzak bir yerden (kurtarıcı bir imana) kavuşmak ne mümkün! O şöyle buyurmaktadır: Bu kadar uzak bir yerden almak. Bazıları şöyle demiştir: **Uzak bir yerden.** Onlar geri dönmek suretiyle **uzak bir yerden** ona kavuşmak istediler. Dediler ki: Âhiretten dünyaya dönmek istediler. Bazıları şöyle demiştir: Yani söz konusu vakitte onların iman etmeleri mümkün değildir. Zira onlar "daha önce onu inkâr etmişlerdi"[121]. Onlar bolluk ve refah durumundayken iman etmemişlerdi. Bazıları şöyle demiştir: **Uzak bir yerden.** Yani elde edilemeyecek ve gerçekleşmesinin mümkün olmadığı bir yerden. İşte bu, "uzak" olarak beyan edilmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlara çok uzaktan sesleniliyor"[122]. Yani bunun hiç gerçekleşmeyeceği bir yerden. Burada hakikat mânasında bir mekân murat edilmemiştir. Katâde şöyle demiştir: Bu durum, ölüm anında ve kendilerine azabın inmesi sırasında olmaktadır[123]. Bu anı yaşayan herkes mutlaka iman etmekte ve imanı temenni etmektedir. Fakat bu kendilerine bir fayda vermemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[124]. Belirtildiği üzere durum böyledir.

"Tenâvüş" (التناوش) kelimesi, müfessirlerin çoğuna göre alıp elde etmek (tenâvül) demektir. Bazıları "geri dönmek" mânasına geldiğini söylemiştir. Çünkü söz konusu kimseler dünyaya geri dönmek istemişlerdir. Ebû Avsece şöyle demiştir: "Tenâvüş" (التناوش), uzak bir yerden almak demektir. Yakın bir yerden almak demek değildir. İbn Kuteybe şöyle demektedir: **Kavuşmak ne mümkün!** Ulaşmak istedikleri şeyi alıp elde etmeleri ve talep ettikleri tövbeye, böyle uzak bir yerden ve tövbelerin kabul edilmediği bir yerden, ulaşmaları artık mümkün değildir[125]. Ebû Mûaz ve Zeccâc şöyle demiştir: "en-Ne'ş" (النأْش) Arap dilinde talep demektir. Dersin ki: "Ne'eştü ileyhi" (نأشت إليه), yani ondan talep ettim. Fakat bu, "Tenâvüş" (التناوش) kelimesiyle aynı kalıptan değildir.

---

119 el-Mü'min, 40/84.
120 Yûnus, 10/90.
121 Bir sonraki âyet-i kerîme.
122 Fussılet, 41/44.
123 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, III, 66; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 312-313.
124 el-En'âm, 6/158.
125 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 358-359.

وَقَدْ كَفَرُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾
وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِاَشْيَاعِهِمْ مِنْ قَبْلُ اِنَّهُمْ
كَانُوا فِى شَكٍّ مُرِيبٍ ﴿٥٤﴾

[§]*53. "Daha önce onu inkâr etmişlerdi, gayp hakkında da uzak bir yer-* 452
den atıp tutuyorlardı."

54. "Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir; tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi. Çünkü onlar sürekli şaşkınlığa iten bir kuşku içindeydiler."

Daha önce onu inkâr etmişlerdi, gayp hakkında da uzak bir yerden atıp tutuyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu beyanın mânası şudur: Onlar bu dünyadayken âhireti yalan sayıyor ve gaybı inkâr ediyorlardı. Onlar şöyle diyorlardı: Yeniden diriliş, hesap, cennet ve cehennem yoktur. İşte bu onların uzaktan atıp tutmalarıdır. İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: Onlar gayp hakkında atıp tutuyorlar ve zanna dayanarak görüş belirtiyorlardı. Bazıları şöyle demiştir: **Gayp hakkında atıp tutuyorlardı.** Yani onlardan uzak olan bir yerden imanı dile getiriyorlardı. Halbuki artık bu onlardan kabul edilmez. Azabın gelmesiyle iman artık onlardan uzaklaşmıştır. Artık iman etmeye güç yetiremezler.

Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir. Onlara azabın inmesi veya onların azabı görmesinden sonra artık onlarla arzuladıkları tövbenin kabul edilmesi ve iman etmek arasına set çekilmiştir. **Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi.** O şöyle buyurmaktadır: Bunlardan önce geçmiş ümmetlerden onların öncülerine azap edilmesi gibi. Çünkü onlar bir kuşku içindeydiler. Azap veya yeniden dirilme ve kıyâmet hakkında. **Sürekli şaşkınlığa iten.** Bazıları şöyle demiştir: **Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir.** Aile, mal ve dünya hayatının güzellikleri gibi arzuladıkları servet ve hoşnutluk. Bazıları **gayp hakkında da körü körüne atıp tutuyorlardı** meâlindeki âyet hakkında şöyle demiştir: Bu onların "o sihirbazdır, şairdir ve kâhindir" şeklindeki sözleridir.

Artık kendileriyle arzuladıkları arasına bir set çekilmiştir. Bu beyan, müfessirlerin belirtmiş olduğumuz farklı görüşlerine göre anlaşılması muhtemeldir. Bazıları şöyle demiştir: Onlarla iman ve tövbe arasında. Bazıları

şöyle demiştir: Onlarla dünyadaki şehevî arzuları arasında. Fakat eğer iman ve tövbe mânasında ise, onlarla iman ve tövbenin kabulü arasına set çekilmiş demektir. Yoksa iman veya tövbe fiilini yerine getirmişlerdir. Eğer şehevî arzular mânasında ise, hakikat mânasına göre bu fiil ile onlar arasına set çekilmiş demektir. Müfessirlerin bir kısmının söylediği gibi eğer Kâbe'nin yıkılması mânasında ise yine beyanın anlamı hakikat olarak anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tıpkı daha önce benzerlerine yapıldığı gibi. Ebû Avsece şöyle demiştir: Bi eşyâ'ihim (بأشياعهم), benzerlerine demektir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* yalanlama ve inkâr konusunda onların benzerleri mânasına gelir. Bazıları şöyle demiştir: Bu, adamın taraftarları mânasına gelir.

453 **[§]Onlar sürekli şaşkınlığa iten bir kuşku içindeydiler.** Bazıları şöyle demiştir: **Onlar bir kuşku içindeydiler.** Azabın kendi başlarına gelmeyeceği konusunda. Bazıları şöyle demiştir: **Onlar bir kuşku içindeydiler.** Yeniden diriliş ve ölümden sonra tekrar diriltme konusunda. Onların kuşku duymaları yok olup kül olduktan sonra yeniden dirilişi uzak görmeleri sebebiyledir. Bu açıdan yeniden dirilişi inkâr etmişlerdir. Ayrıca onlar, varlığın yaratılmasını sonu bakımından bir neticeye ve hikmete dayalı görmedikleri için bu konuda kuşkuya düşmüşlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki: "eş-Şekk" (الشك), yani şüphe kalptedir. Eğer bu durum dilde ortaya çıkarsa buna "er-rayb" (الريب) denilir. Onların kalplerinde şüphe vardı ve bu durum dillerinde de görünür olmuştu. *En doğrusunu Allah bilir.*

BİBLİYOGRAFYA

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî), *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, (thk. Ebû Abdillah Mustafa b. el-Adevî), Riyad 1423/2002.

Abdülâl Sâlim Mekrem - Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu'cemü'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, Kahire 1997.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire 1351.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Fedâilü's-sahâbe*, (thk. Vasiyallah b. Muhammed Abbâs), Riyad 1420/1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillah b. Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Aynî, Ebû Muhammed (Ebu's-Senâ) Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî el-Hanefî, *Umdetü'l-kārî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1421/2001.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr.), Beyrut 1409/1989.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münîfe*, (thk. İlyas Çelebi), İstanbul 1420/2000.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Esmâ ve's-sıfât*, (thk. Abdullah b. Muhammed et-Hâşidî), Cidde 1413/1993.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Beyrut 1424/2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî), Riyad 1423/2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Edebü'l-müfred*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), Beyrut 1409/1989.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *et-Târîhu'l-kebîr*, (thk. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut, ts. (Dâru'l-fikr).

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1985.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1424/2004.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Deylemî, Ebû Şücâʿ Şîrûye b. Şehredâr, *el-Firdevs bi-meʾsûri'l-hitâb*, (thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eşʿas b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî el-Mervânî el-Kureşî, *el-Eğânî*, Kahire 1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî, *el-Bahru'l-muhît*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvız), Beyrut 1413/1993.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillah b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1409/1988.

Ebû Ubeyde, Maʿmer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Kahire 1988.

Ebû Yaʿlâ, Ahmed b. Ali b. Müsennâ, *el-Müsned*, (thk. Hüseyin Selîm Esed), Dımaşk 1412/1992.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârun v.dğr.), Kahire 1384-1387/1964-1967.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Meʿâni'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî v.dğr.), Beyrut 1955.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Yaʿkūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî), Kahire 1417/1997.

Hâkim et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Hasan, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, (nşr. Beşşâr b. Avvâd Maʿrûf), Beyrut 1422/2001.

İbn Adî, Ebu Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillah el-Cürcânî, *el-Kâmil*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1997.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, *el-İstîʿâb fî maʿrifeti'l-ashâb*, (nşr. Âdil Mürşid), Amman 1423/2002.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, *el-İstizkâr*, (nşr. Abdülmuʿtî Emîn Kalʿacî), Kahire 1414/1993.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım İbn Asakir el-Hafız Sikatüddin Sadrülhuffaz Nasırüssünne Ali b. Hasan b. Hibetillah ed-Dımaşki, *Târîhu medîneti Dımaşk*, (thk. Ömer b. Ğarâme el-Umerî), Beyrut 1415/1995.

İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahman, *el-Muharrerü'l-vecîz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed), Beyrut 1422/2001.

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. Eşʿas es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Leiden 1937.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿazîm*, (nşr. Esʿad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut 1427/2006.

İbn Ebu'd-Dünyâ, Ebu Bekr İbn Ebi'd-Dünya Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-İʿtibâr ve aʿkābü's-sürûr ve'l-ahzân*, (thk. Necm Abdurrahman Halef), Amman 1413/1993.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1415/1995.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-Metâlibü'l-ʿâliye*, (thk. Sâd b. Nâsır v.dğr.), Riyad 1419/1998.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (nşr. Halîl Me'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1417/1996.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh el-Hemedânî, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bediʿ*, Kahire, ts., (Mektebetü'l-mütenebbî).

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-aʿyân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sikāt*, Haydarâbâd 1393-1398/1973-1978.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb, I-IV, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkā v.dğr.), Kahire 1375/1955.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-ʿazîm*, (nşr. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Beyrut 1421/2000.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-ʿArab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, (thk. Sübeyʿ Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Abbâs et-Temîmî, *Kitâbü's-Sebʿa fi'l-kırâât*, (thk. Şevkî Dayf), Kahire 1400.

İbn Saʿd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saʿd b. Menîʿ el-Hâşimî, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001.

İbn Zencele, Ebû Zürʿa Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1422/2001.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Muhammed b. Mahfûz b. Muhammed Emîn eş-Şinkītî), yy., 1425/2004.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâdıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye)

İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, (thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf), Riyad 1420/1999.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997.

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut 1413/1992.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (thk. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1427/2006.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *el-Hâvî'l-kebîr*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Müttakī el-Hindî, Alâeddin Ali b. Hüsâmiddin b. Abdilmelik b. Kādîhân, *Kenzü'l-ummâl*, Beyrut 1405/1985.

Nehhâs, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısrî, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî), Beyrut 1408/1988.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebî), Beyrut 1421/2001.

Nesefî, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahran 1420/1999.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

Nuaym b. Hammâd, Ebu Abdillah Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-A'ver el-Huzâî el-Mervezî el-Faradî, *Kitâbü'l-Fiten*, (thk. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1414/1993.

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beyrut 1411/1990.

Rûyânî, Ebu Bekr Muhammed b. Hârun er-Rûyânî, *el-Müsned*, (thk. Eymen Ali Ebû Yemânî), Kahire 1416/1995.

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen*, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut 1985.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *es-Sünen*, (thk. Sa'd b. Abdillah b. Abdilazîz Âl-i Humeyyid), Riyad 1414/1993.

Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *Tefsîr / el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, (nşr. Ekrem el-Bûşî), Kahire 1404/1984.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-'ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Zekeriyyâ Abdülmecîd en-Nûtî), Beyrut 1413/1993.

Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dımaşk 1406/1986.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut 1421/2001.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Şerhu's-siyeri'l-kebîr*, (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî), Beyrut 1417/1997.

Süfyân es-Sevrî, Ebû Abdillah Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî, *Tefsîr*, Beyrut 1403/1983.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, (thk. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1424/2003.

Şeybânî, Ebu Abdillah Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî el-Hanefî, *Kitâbü'l-Asl / el-Mebsût*, (thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî), Beyrut 1410/1990.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1422/2001.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1415/1994.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdelhak), Beyrut 1414/1994.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Beyrut [t.y.], (Âlemü'l-kütüb).

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, (thk. İhsân Abbâs), Beyrut 1993.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1419/1998.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 2002.

DİZİN

Ç

D

E

F

G

K

N

Ü

V

Y

Z

TE’VÎLÂTÜ’L-KUR’ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 12

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

FÂTIR SÛRESİ

YÂSÎN SÛRESİ

SÂFFÂT SÛRESİ

SÂD SÛRESİ

ZÜMER SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلاً اُولٖٓى اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ يَزٖيدُ فِى الْخَلْقِ مَا يَشَٓاءُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَیْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١﴾

1. "Hamd, gökleri ve yeri yoktan vareden, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O dilediği kadar fazlasını da yaratır. Kuşkusuz Allah her şeye kādirdir."

[Hamd Kelimesinin Anlamı]

Hamd, gökleri ve yeri yoktan vareden Allah'a mahsustur. Kur'ân-ı Kerim'de "elhamdü lillâhi" (الحمد لله) lafzının belirtildiği her yerde, arkasından mutlaka Cenâb-ı Hakk'ı yüceltme anlamına gelen ve O'nun şanını ululayan bir ifade gelir. Allah, insanların kendisine şükür ve senâ etmeleri gerektiğini bildirmek için yaratılanlara lütfettiği nimetleri hatırlatır. Meselâ burada, **hamd, gökleri ve yeri yoktan vareden Allah'a mahsustur** buyurmaktadır. Buna benzer başka âyetlerde de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hamd, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi olan Allah'a mahsustur"[2], "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"[3], "Hamd Allah'a mahsustur. (O Allah ki,) kuluna kitabı indirmiştir"[4], "Çocuk edinmeyen Allah'a hamdederim"[5].

---

1 Fâtır sûresi, içinde melekler zikredildiği için Melâike sûresi diye de anılan bir sûredir ve Mekke'de nâzil olmuştur. Melâike sûresi kırk beş âyettir.

2 Sebe, 34/1.

3 el-En'âm, 6/1.

4 el-Kehf, 18/1.

5 el-İsrâ, 17/111.

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de, kendisi için hamd kelimesini belirttiği her yerde, hemen arkasından Allah'ı tâzim etmeyi, O'nun şanını yüceltmeyi, O'na senâ ve şükretmeyi gerektiren şeyleri toplamıştır; bunu da bahsettiği lütuflarından dolayı kendisine övgüde bulunmayı ve şükretmelerini yaratılanlara öğretmek için yapmıştır. *Yardım Allah'tandır ve bunları yapmaya da ancak O'nun gücü yeter.*

[Fâtır Kelimesinin Anlamı]

8 **[§]Gökleri ve yeri yoktan vareden.** Bazıları şöyle dedi: "Fâtır" kelimesi, ilk ortaya çıkaran, ilk vareden demektir; bu, yazarlardan biri olan İbn Kuteybe'nin[6] sözüdür[7]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, "gökleri ve yeri yoktan vareden" cümlesinde geçen "fâtır" kelimesinin ne anlama geldiğini bilmiyordum, tâ ki iki bedevînin bir kuyu hakkında tartıştıklarına şahit oluncaya kadar, onlardan biri; onu ben varettim (أنا فطرتُها), yani o kuyuyu ilk olarak ben ortaya çıkardım, demişti. İşte o zaman fâtır kelimesinin ne anlama geldiğini anladım[8].

Fâtır kelimesi yarmak anlamına da gelir, yani bütün gökleri tek bir unsurdan (tekillikten) yarmıştır. Yeryüzü de öyledir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Gökyüzü yarıldığında"[9]. Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Tohumu ve çekirdeği çatlatan şüphesiz Allah'tır"[10], yani onları yaran Allah'tır. Allah'a nispet edilen "şak" (الشَّقّ), "fatr" (الفَطْر), "ca'l" (الجَعْل) ve benzeri bütün kelimeler, yaratmak anlamına gelir. Nitekim şöyle buyurdu: **Melekleri elçiler yapan Allah**… Lafızları farklı olmakla birlikte bütün o kelimeler, yaratmak mânasına gelir, yani, Allah onların hepsinin yaratıcısıdır. Yaratmak (الخلق) kelimesinin aslı sözlükte takdir etmek (belirlemek) demektir, yarattım denince, belirledim mânası kastedilir. Nitekim Kisâî[11] de şöyle dedi: "Fatr" kelimesi Arapça'da

---

6 O, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî'dir, (ö. 276/889); önde gelen edebiyatçılardan ve çeşitli sahalarda eser veren musanniflerdendir. Edebiyatla ilgili eserleri yanında tefsir, hadis, siyaset ve diğer alanlarda da kitaplar yazmıştır (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 85-86; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 15; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 143-147; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 42-44.

7 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 151.

8 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 175; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 304; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 249.

9 el-İnfitâr, 82/1.

10 el-En'âm, 6/95.

11 O, Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillah b. Osman el-Esedî el-Kisâî'dir, (ö. 189/805); dil, nahiv ve kırâat imamıdır. Yaşadığı dönemdeki edebiyatçılarla birlikte pek çok haberleri vardır. Azımsanmayacak kadar da eser kaleme almıştır (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 72-73; Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 403; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 256-274).

yarmak anlamına gelir; buna göre âyet, bir gökten yarıp yedi gök vareden ve yerden de aynısını vareden[12] mânasına gelir. Bir hadiste de şöyle söylenmiştir: "Nihayet ayakları yarıldı ve kanadı"[13].

[Meleklerin Elçiliği ve Kanatları]

[§] Melekleri elçiler kılan. Bu beyanın zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın bütün melekleri elçi yaptığını ifade etmektedir. Eğer böyle ise, sanki meleklerden her biri, yaratılanların ve kulların işlerinden biri için görevlendirilmiş demektir. Eğer cümle bir kısım melekler mânasına geliyorsa, o zaman âyeti şöyle yorumlamak gerekir: Meleklerden bazılarını elçi kıldı yahut melekler içinde elçilikle görevlendirilenler vardır. 9

Sonra Cenâb-ı Hak meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlı olduklarını ve onlarla uçtuklarını haber vermektedir. Onlar, iki kanatla uçan kuşlar gibi değildirler, şayet kuşlara bir veya iki kanat daha eklenseydi, bu onların uçmalarını engellerdi, tıpkı fazla parmağın âdemoğlunu bazı işleri yapmaktan engellemesi gibi; fazla parmağı olması onun daha fazla şeyler yapmasına yaramıyor, aksine daha az şey yapmasına sebep oluyor. Cenâb-ı Hakk'ın âyette belirtmiş olduğu meleklerin çok kanatlı olmaları ise, onların uçmalarına engel olmuyor, aksine güçlerini, uçma kudretlerini arttırıyor.

Sonra şöyle buyurdu: **O dilediği kadar fazlasını da yaratır.** Bazıları şöyle dedi: Allah meleklerden dilediğine dörtten fazla kanat da verir. **Kuşkusuz Allah her şeye,** yani kanatları ve daha fazlasını yaratmaya da **kādirdir.** İsrâfîl aleyhisselâmın altı[14], Cibrîl aleyhisselâmın ise altı yüz kanadı olduğu[15]

---

12 Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır" (et-Talâk, 65/12).

13 Hz. Âişe'den (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Allah'ın elçisi (s.a.) geceleyin kalkar, ayakları yarılıncaya kadar kıyâmda dururdu. Âişe; Allah senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladığı halde neden böyle yapıyorsun? diye sorduğunda Resûlullah (s.a.) şu cevabı verdi: "Şükreden bir kul olmayı istemeyeyim mi?" Hz. Peygamber yaşlanıp kilo aldığında namazını oturarak kılıyor, rükûya varmak istediğinde kalkıyor, kırâatini yapıyor, sonra rükûya gidiyordu (Buhârî, "Tefsîr", 48/2, "Teheccüd", 6; Müslim, *el-Câmiu's-sahîh,* "Sıfatu'l-münâfikîn", 81).

14 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadık. Ancak Süyûtî'nin Abdulah b. Hâris'ten şöyle bir rivayeti vardır: Hz. Âişe'nin (r.a.) yanında idim, Kâb (r.a.) da orada idi. Bir ara Kâb, İsrâfîl aleyhisselâmdan söz etti. Hz. Âişe (r.a.) de, bana İsrâfîl aleyhisselâmdan bahset, dedi. Kâb şöyle dedi: Onun dört kanadı vardır, iki kanadı ile havada uçmaktadır, bir kanadı ile giyinmektedir, bir kanadı da omuzundadır. Kulağında da kalem vardır, vahiy geldiğinde kalem yazar, melekler de okurlar. Onun altında sûr meleği vardır, o dizlerinden birini yere koymuş, diğerini dikmiş, sûru ağzına koymuş, sırtını bükmüş, bir tarafını İsrâfîl'e yaslamış ve sûra üfürmek üzere kanatlarını toplamış vaziyettedir (*ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 707).

15 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 320.

rivayet edilmiştir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cibrîl aleyhisselâm Resûlullah'a (s.a.) altı yüz kanatlı olarak gösterildi[16]. **O dilediği kadar fazlasını da yaratır** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında bazıları, güzel sesi yaratır dedi, bazıları da güzel saçlar yaratır dedi. Ancak daha çok kanatlar yarattığına dair yorum daha doğru ve maksada daha yakın gibidir. **Kuşkusuz Allah her şeye kādirdir,** yani daha çoğunu yaratmaya da, yoktan varetmeye de kādirdir, hiçbir şey O'na zor gelmez.

مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهٖ وَهُوَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٢﴾

10 **[§]*2. "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz. Mutlak izzet ve derin hikmet sahibi olan O'dur."***

[Allah'ın Kudreti ve Sahte Tanrıların Acizliği]

Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur; İbn Abbâs (r.a.) buradaki rahmet kelimesine âfiyet mânasını verdi. Katâde[17] de hayır anlamını verdi[18]. Mukātil[19] ve diğerleri de rızık anlamı verdiler[20]. Nitekim Cenâb-ı Hak da bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Eğer sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan…"[21] Burada kastedilen mâna rızıktır. Ancak bu konudaki

16 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 320.

17 O, Ebu'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde b. Azîz es-Sedûsî el-Basrî'dir (ö. 117/735); müfessir ve muhaddistir. Anadan doğma kördü. Arapça'da, lügatta, eyyâm-ı Arap ve neseb ilminde devrinin otoritesi idi. Kaderci görüşlere sahipti, hadiste tedlis yapardı (bk. Yâkūt el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 9-10; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 85-86; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 92-93).

18 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 328.

19 O, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî el-Mervezî'dir (ö. 150/767). Aslen Belhli'dir, oradan Basra'ya göçtü, sonra Bağdat'a gitti, orada tahdis etti, Basra'da vefat etti. O, metrûku'l-hadîs olmakla nitelenir. Mücâhid, Atâ ve Ebû İshak es-Sebîî'den rivayet etti, kendisinden de Bakıyye b. Velîd el-Hımsî, Abdürrezzâk b. Hammâm es-San'ânî, Haramî b. Umâre ve Ali b. Ca'd rivayet ettiler. Çok eser kaleme almıştır (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, V, 255-257; Dâvûdî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, s. 520-521).

20 Bunu İbn Ebû Hâtim, Süddî'ye nispet ederek rivayet etmiştir (İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, X, 317).

21 "Eğer sen kendin dahi Rabb'inden umduğun bir lütfu beklemek durumunda (ihtiyaç içinde) olduğun için onlara ilgi gösteremiyorsan, hiç değilse kendilerine rahatlatıcı bir söz söyle!" (el-İsrâ, 17/28).

yorumların hepsi aynı anlama gelir; çünkü hayır kelimesi, rızkı da, âfiyeti de içine alır. Aynı şekilde âfiyet kelimesi de onlardan her birini içine alır. Bazıları âyete, bol rahmet ve yağmur anlamı verdi; bu da belirttiğimiz gibidir, onların hepsi neticede aynı mânaya gelir.

Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz. Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kâfirlerin Allah'ı bırakıp tanrı diye inandıkları putlara tapmakla ne kadar beyinsizce davrandıklarını ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Hiç şüphesiz siz de biliyorsunuz ki, taptığınız putların size herhangi bir fayda vermeye veya hayır getirmeye, sizden bir zararı veya kötülüğü defetmeye güçleri yoktur, buna rağmen onlara nasıl tapıyorsunuz? Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "De ki: Söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi?"[22] Onların bunu önleyemeyeceklerini kendileri de bi-
liyorlardı, [§]bütün bunlara muktedir olan Allah'tır. Öyle iken, Allah'ı bıra- **11**
kıp onlara tapmayı nasıl kabul edebiliyorsunuz? Yahut [ikincisi] Allah şöyle söylemektedir: Allah'ı bırakıp tapmış olduğunuz o putların rızkınızı veremeyeceğini siz de biliyorsunuz, nitekim onlardan rızık istemiyorsunuz, onların daha önce size vermiş oldukları bir rızık da yoktur. İnsan bir varlığa ancak sözünü ettiğimiz yararlardan birini elde etmiş olduğu için tapar; ya ondan bir nimet almıştır veya bir hayır görmüştür veyahut bir fayda elde etmiştir yahut da kendisinin bir sıkıntısını gidermiş veyahut bir kötülüğü defetmiş veyahut da neticede ondan fayda beklemektedir. Bunlardan hiçbiri putlardan elde edilemeyeceği, bunların hepsi ancak Allah'tan geldiği halde yine de onlara nasıl taparsınız? Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Siz Allah'ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız inançlar uyduruyorsunuz. Kuşkusuz Allah'ı bırakıp da taptığınız bu şeyler size rızık vermekten acizdirler. O zaman rızkınızı Allah'ın katında arayın, O'na kul olun, O'na şükredin; sonunda O'na döneceksiniz"[23].

[Nimetler Karşısında Müminlerin Durumu]

Allah insanlar için bir rahmet açarsa. Bu beyan, kâfirlere yöneliktir. Bu cümlenin müslümanlara yönelik olduğu düşünülürse, o zaman iki şekilde yorumlanır: Birincisi, âyet müminlerin, yaratılanlardan beklentilerini kesmekte,

---

22 "De ki: 'Söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?'" (ez-Zümer, 39/38).

23 el-Ankebût, 29/17.

onların sahip oldukları imkânlardan ümitlerini bitirmektedir. Allah’tan başka kimseden bir şey beklememelerini, O’ndan başka kimseden korkmamalarını söylemekte, her şeyi Allah’tan beklemelerini emretmekte, bütün bunlara insanların değil Allah’ın sahip olduğunu ifade etmektedir.

İkincisi, Allah rızkın çalışmak ve sarıldıkları birtakım sebepler sayesinde geleceği anlayışını kesmekte, çalışmayı kulluğun gereği olarak kabul etmelerini ve rızkın Allah’ın bir lütfu olduğunu bilmelerini emretmektedir.

[**Mûtezile’nin Görüşleri ve Allah’ın Verdikleri Karşısında Kulun Durumu**]

Bu âyet-i kerîme aynı zamanda Mûtezile’nin aleyhine bir delil niteliğindedir. Onlar diyorlar ki: Allah rahmet kapısını açarsa kulun onu kısmaya gücü yeter, kısarsa da açmaya gücü yeter. Çünkü onlar şunu iddia ediyorlardı: Al-
12 lah bir kulun ecelini tayin ettiği, [§]ve o süre zarfında yaşamasını ve rızkını vermeyi de garanti ettiği halde, düşmanlarından biri gelip onu öldürdüğünde, hayat süresini doldurmamış ve rızkını da tam olarak almamış olmaktadır. Onların iddialarına göre işte bundan dolayı insan, Cenâb-ı Hakk’ın garanti etmiş olduğu rızkını tam alamamakta, O’nun tayin ettiği hayat süresini de dolduramamaktadır[24].

İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında âyet “mâ yeftehillâhu ale’n-nâsi min rahmetin” (ما يفتح الله على الناس من رحمة), yani Allah’ın insanlara açtığı rahmet şeklindedir.

Mutlak izzet ve derin hikmet sahibi olan O’dur. Bu ilâhî kelâmı daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[25].

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللّٰهِ
يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ وَالْاَرْضِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٣﴾

---

24 “Bu âyet, Mûtezile’nin aleyhine delildir. Çünkü âyet-i kerîmede Allah, insan için açtığı rahmeti kullardan hiçbirinin kısmaya, kıstığını da açmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini haber vermektedir. Onlar ise diyorlar ki: Allah’ın insan için açtığı rahmeti kul kısmaya, O’nun kıstığını da açmaya kādirdir. Çünkü onlar iddia ediyorlar ki, Cenâb-ı Hak kul için bir ecel tayin ediyor ve o ecel vakti gelinceye kadar yaşayacağını, rızkını da tam olarak alacağını garanti ediyor, fakat düşmanlarından biri gelip onu, eceli dolmadan ve rızkını da tam olarak almadan iradesi dışında öldürüyor. Böylece Allah’ın onun için açmış olduğu rızkı almasını engelliyor, ecelini de tamamlamasına mani oluyor” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 621a).

25 Meselâ bk. el-Bakara, 2/129; en-Nahl, 16/60; el-Ankebût, 29/26.

3. "Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırınızdan çıkarmayın. Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz?"

Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırınızdan çıkarmayın. Allah'tan başka gökten ve yerden size rızık veren yaratıcı var mı? Bu ifade sanki önceki cümlenin sılası gibidir[26]. Sonra bu âyet her ne kadar zâhirde soru cümlesi ise de gerçekte ispat ve kabul anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki O şöyle söylüyor: Size rızık verenin, o taptığınız putlar değil, Allah olduğunu hiç şüphesiz siz de biliyorsunuz.

O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz? Yani O'ndan başka tanrı bulunmadığı halde, putların O'nun ortakları ve tanrı oldukları, Allah katında size şefaat edecekleri ve onlara tapmanızın sizi Allah'a yaklaştıracağı iftirasını ve yalanını söylemenizin sebebi nedir? Size bunu söyleten kitap mı, yoksa peygamber midir? Halbuki siz kitaba ve peygambere inanmıyorsunuz! Öyleyse neden haktan döndürülüyor ve yalanlıyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٤﴾

4. "Sana yalancı diyorlarsa (bilesin ki) ***senden önceki peygamberler de yalancılıkla itham edilmişlerdir. Bütün işler sonunda Allah'a döndürülecektir."***

[Bütün Peygamberler Yalancılıkla Suçlandı]

Sana yalancı diyorlarsa (bilesin ki) senden önceki peygamberler de yalancılıkla itham edilmişlerdir. Mâlumdur ki onlar, "Allah'tan başka yaratıcı var mı?"[27] meâlindeki âyeti ve "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz"[28] anlamındaki ilâhî kelâmı
yalanlamıyorlardı. Çünkü Allah'tan başka yaratıcı olmadığını, [§]Allah'ın 13
açtığı rahmeti O'ndan başka kimsenin kısamayacağını ve O'nun kıstığını da

26 Şârih şöyle dedi: "Cenâb-ı Hakk'ın 'Size gökten ve yerden rızık veriyor' meâlindeki âyeti, sanki 'Allah'tan başka yaratıcı var mı?' cümlesinin sılası gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 621a).

27 Fâtır, 35/3.

28 Fâtır, 35/2.

kimsenin açamayacağını onlar da biliyorlardı. Fakat onların inkâr ettikleri haber ancak Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine peygamber olarak gönderilmesine idi yahut Allah'tan ona şu şekilde vahiy gelmesine yahut da öldükten sonra dirileceklerine dair idi. Onlar yukarıda söylediğimizi değil, bunlara benzer haberleri yalanlıyorlardı.

Bu âyet aynı zamanda insanların kendisini yalancılıkla itham etmelerine sabretmesi için Allah tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.) gelen bir teselli anlamı taşımaktadır, ilk defa yalancılıkla itham edilen kişinin kendisi olmadığını bildirmektedir. Aksine daha önce geçen peygamber kardeşleri de, Allah'tan gelen emri kavimlerine haber verdiklerinde yalancılıkla itham edilmişler, ama onlar buna sabır göstermişlerdi. Sen de sabret! Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Azim ve kararlılık sahibi (ulü'l-azm) peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme"[29]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bütün işler sonunda Allah'a döndürülecektir. Bütün işlerin tedbir ve idaresi neticede Allah'a dönecektir. Yani bu hususta yaratılanlarda tedbir ve idare gücü yoktur. Yahut şöyle yorumlanır: Yapılanlar hakkında hüküm vermek Allah'a dönecektir, onlar hakkında hükmü Allah verecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir"[30]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿٥﴾

5. "Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırmasın."

Ey insanlar! Allah'ın verdiği söz gerçektir. Bütün müfessirler **Allah'ın verdiği söz gerçektir** cümlesine ölümden sonra dirilmek haktır, yeniden dirilmek kesinlikle gerçekleşecektir mânasını verdiler. Bu cümle, itaatlere sevap verme vâdi ve kötülükleri cezalandıracağı tehdidi haktır, bunlar mutlaka olacaktır anlamına da gelebilir. *Başarıya ulaştıran Allah'tır.*

---

29 el-Ahkāf, 46/35.

30 eş-Şûrâ, 42/10.

[Müminin Dünyaya Bakışı Nasıl Olmalıdır?]

Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın! *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin mânası şöyledir: Dünya hayatı sizi âhiret hayatınızı hatırlamaktan alıkoymasın! Yahut dünya hayatı size âhiret hayatını unutturmasın! Yoksa dünya, hakikatte kimseyi aldatmaz. Ayrıca dünya oyun ve eğlence de değildir, çünkü dünya âhiret için bir azık ve ona ulaşma vesilesi kılınmıştır. Durum böyle olunca dünya ne oyun, ne eğlence ve ne de aldatan olur! [§]Ancak dünyada **14**
bulunan insanlar, dünyanın niçin yaratıldığından ve neden varedildiğinden gafil oldukları için aldanırlar. Söylediğimiz gibi dünya, âhiret için bir azık ve ona ulaşma vasıtası olarak yaratılmıştır. Dünyayı âhiret azığı ve âhirete ulaşma vesilesi görmeyen, ona yaratılış gayesinin dışında bir anlam yükleyen için -o da hayatın dünya hayatından ibaret olduğunu ve ebedî olarak devam edeceğini zannetmek- dünya oyun ve eğlencedir, onun âhiret için değil kendisi için yaratıldığını düşüneni de dünya aldatır. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler"[31]. Cenâb-ı Hak gönderdiği sûrenin, iman ehlinin imanını, kâfirlerin ve münafıkların da kötülüğünü ve körlüğünü arttıracağını haber vermektedir. Hakikatte ise sûre, kimsenin kötülüğünü ve körlüğünü arttırmaz; çünkü Allah Kur'ân'ı nur olmakla, hidâyet, rahmet ve burhan diye nitelemiştir. Ancak ondan yüz çeviren, onu yalanlayan ve onu reddeden kişi için Kur'ân körlük ve kötülük sebebi olur. Kur'ân'ı benimseyip kabul eden, onu yücelten ve âyetlerine boyun eğen kişi için ise nur, hidâyet ve rahmet olur.

Buna göre dünyayı, dünyanın nimetlerini ve lezzetlerini, dünyanın yaratılış ve var oluş gayesinin dışında gören kişi için dünya oyundur, eğlencedir ve aldatandır. Aksine eğer dünya kötülenmesi yerine yaratılış gayesi istikametinde övülse, gerçek ve doğru olurdu; çünkü Allah dünyanın nimetlerini güzel, hayırlı ve faydalı diye nitelemiştir. Güzel ve hayırlı olanın kötülenmesi ise caiz değildir. Aksine orada yaşayanlar kötülenmeyi hak ediyorlar, çünkü onlar yaratılış gayesinden gafil oldukları ve dünyayı yaratılış amacının dışına çevirdikleri için aldanmışlar ve onu yaratılış gayesinin dışında başka amaçlar için kullanmışlardır.

[§]Buna göre zenginliği, refahı, sağlık ve selâmette olmayı yermek caiz **15**
değildir, çünkü bütün bunlar Allah'ın insanlara lütfettiği nimetlerdendir. İnsanların da bu nimetlere karşılık Allah'a şükür borçlu olduklarını düşünmeleri

31 et-Tevbe, 9/124.

ve o borçlarını ödemeleri gerekir. Aynı şekilde izzet, şeref, övgü ve benzeri konumlar da böyledir, bunlardan dolayı insanın yerilmesi gerekmez, aksine izzet ve şerefin nerede olduğunu bilmeyenlerin kötülenmesi gerekir. İzzet ve şeref, ancak Allah'a itaatte ve O'na kulluktadır, O'na isyan etmekte değil! O insanlar ise izzet ve şerefin ne olduğunu bilmedikleri için Allah'a isyan etmeye izzet ve şeref adını verdiler. Aynı şekilde güzel övgü de öyledir; insanın böyle bir övgüden dolayı da Rabb'ine hamdetmesi, işlediği kötülükleri ve rezillikleri insanlardan gizlediği ve bu sayede insanlar kendisini övdükleri için de Allah'a şükretmesi gerekir; eğer yaptıkları ortaya çıksaydı insanların onu övmeleri ve saygı duymaları şöyle dursun, herkes ondan uzaklaşıp giderdi. Hâsılı isyanlarını ve rezilliklerini örttüğü için de insanın Rabb'ine şükretmesi gerekir. *Başarıya ulaştıran Allah'tır.*

O aldatma ustası Allah hakkında sizi kandırmasın. Buradaki "ğarûr" (الغَرور) kelimesinden maksat şeytandır. Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Şeytan, Allah hakkında sizi kandırmasın! Bu cümle farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, **o aldatma ustası Allah hakkında sizi kandırmasın,** yani Allah'ın Kerîm ve cömert sıfatını öne sürerek sizi kandırmasın! Yine o şeytan şöyle der: Allah Kerîm'dir, cömerttir, bağışlayıcıdır, sizin suçlarınızı görmezden gelir, isyanlarınızı ve kötülüklerinizi affeder. İkincisi, **o aldatma ustası Allah hakkında sizi kandırmasın,** yani Cenâb-ı Hakk'ın her şeyden müstağni olmasıyla sizi kandırmasın! O şöyle der: Allah her şeyden müstağnidir, sizin ibadetinize O'nun ihtiyacı yoktur, emrettiklerini yapmanıza ve yasakladıklarını işlemenize muhtaç değildir. Üçüncüsü, **Allah hakkında sizi kandırmasın,** yani Allah'a itaat etmenizden ve O'na kulluk yapmanızdan sizi alıkoymasın, sonra isyana düşersiniz. Arapça'da "bâ" harf-i cerrinin "an" harf-i cerri mânasında kullanılması caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler"[32], yani onu içerler değil, ondan içerler demektir, çünkü ancak su kaynağından içilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا اِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ اَصْحَابِ السَّعِيرِ

[32] el-İnsan, 76/6.

6. "Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. Çünkü o kendisine uyacaklara, yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye çağrıda bulunur."

Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şundan dolayı böyle söylemektedir: Şeytan görünüş itibariyle halka şefkat duyduğu ve öğüt vermek istediği için onları davet etmektedir, tıpkı dostların birbirlerini davet ettikleri gibi; çünkü onları şehvetlerinin, zevklerinin ve nefislerinin arzu ettiği her şeyin gereğini yerine getirmeye davet etmektedir, her ne kadar niyeti ve maksadı onları helâk etmek olsa da görünen durum budur. [§]Görmez misin ki, Âdem ile Havva'ya **16**
nasıl bir şefkat ve nasihat edasıyla yaklaşmıştı? Şeytan onlara şöyle demişti: "Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı. Onlara, 'Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim' diye de yemin etti"[33]. Ancak onun asıl maksadının ne olduğu şu âyette belirtilmiştir: "Şeytan onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı"[34]. İşte Cenâb-ı Hakk'ın yaklaşmalarını yasakladığı ağaca şeytanın davet etmesindeki niyeti ve maksadına burada temas edilmiştir. Buna göre onun, görünüş itibariyle insanları şehvetlerinin ve ihtiyaçlarının gereğini yerine getirmeye davet etmesindeki niyeti ve maksadı, görünen husus değildir, Yüce Mevlâ'ya muhalefet etmeleri için onları helâke sürüklemektir. Bundan dolayı Allah, o sizin dostunuz değil, düşmanınızdır buyurmaktadır. **Siz de onu düşman bilin.** Yani nasıl ki insan düşmanının çağrısından sakınırsa, siz de onun çağrısından sakının!

Çünkü o kendisine uyacaklara çağrıda bulunur. Bazıları buna, "kendisine itaat edenlere" anlamını vermiştir. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece[35] şöyle dedi: Ona uyanlardan maksat, onun yardımcılarıdır. Âyetteki "hizb" (الحزب) kelimesi, yardımcı anlamına gelir. Buna bazıları "ordusu" diye mâna vermiştir. Bazıları şöyle dedi: Onun hizbi, ona dost olan ve onun da kendilerine dost olduğu kişilerdir. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. Sonra Cenâb-ı Hak, **o kendisine uyacaklara çağrıda bulunur** buyurmaktadır. Aslında o, kendisine uyan ve uymayan herkese çağrıda bulunuyor, fakat Allah, onun davetini kabul ettikleri ve ona itaat ettikleri için özellikle ona uyacak olanları belirtmektedir. Ona uy-

---

33 el-A'râf, 7/20-21.

34 el-A'râf, 7/20.

35 O, Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe el-Hüceymî en-Nahvî el-A'râbî'dir; Semerkant'a gitti ve orada ikamet etti. Edebiyatta Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'ya bağlıydı. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin edebiyat hocasıydı. Kendisinden, Eştâbedîze mahallesinden Seyhân b. Hüseyin b. Hâzim el-Müeddib rivayet etti" (Nesefî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, s. 115).

mayanlar ise davetini de kabul etmiyorlar. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin"[36]. Gerçekte ise Hz. Peygamber (s.a.) Zikr'e (Kur'ân'a) uyanı da uymayanı da uyarıyordu. Ancak Zikr'e uyan yapılan uyarıdan faydalandığı, uymayan faydalanmadığı için Cenâb-ı Hak Zikr'e uyanı özellikle kaydetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İşte âyette şeytana uyacak olanların özel olarak belirtilmesi de bu mânadadır, çünkü onun hizbi olanlar kendisine uymakta ve itaat etmektedirler.

17 **[§]Yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye.** Şeytanın kendisine uyacak olanları davet etmesindeki maksadı, onların **yakıcı ateşin mahkûmları olmalarıdır**. Onları şayet açık olarak yakıcı ateşin azabına çağırsaydı, kendisini dinlemez ve itaat etmezlerdi. Bunun için onları yakıcı ateşe düşmeyi yahut yakıcı ateşin azabına uğramayı gerektiren işleri yapmaya davet etti.

اَلَّذٖينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌ وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبٖيرٌ ﴿٧﴾

7. "İnkâr edenler için çetin bir azap vardır; iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."

İnkâr edenler için çetin bir azap vardır. Bu cümle izaha ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. **İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara ise bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.** Buradaki **onlar için bağışlanma vardır** cümlesi, iman ettikten sonra yararlı olmayan işler yaptıklarında bağışlanacaklar anlamına gelir. Yahut iman halinde iken (veya iman etmeleri sayesinde) işledikleri günahları bağışlanacaktır, demektir[37]. Büyük bir mükâfat vardır; iman ettikleri ve yararlı işler yaptıkları için büyük mükâfat vardır.

اَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُٓوءُ عَمَلِهٖ فَرَاٰهُ حَسَنًا فَاِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٨﴾

---

36 Yâsîn, 36/11.

37 "İmanları sayesinde geçmişte işledikleri günahları bağışlanacaktır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 621b).

8. "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) ***mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor."***

Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Bu cümlenin cevabı burada yer almamaktadır. Bunun cevabı daha sonra gelen (takdim-tehir), **onlar için üzülerek kendini helâk etme** meâlindeki cümle olabilir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyor: Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse için üzülerek kendini helâk etme, Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğruya iletir. Yahut şöyle de olabilir: **Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse,** bunlar kendisine çirkin gösterilip onlardan vazgeçen kimse gibi olur mu? Onlar aynı değildirler. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi
olur mu?"[38] Bu âyetteki "Ölü iken dirilttiğimiz…" meâlindeki beyanın [§]Hz. 18
Ömer (r.a.) hakkında, "Karanlıklar içinde kalan…" anlamındaki cümlenin de Ebû Cehil hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Yorumu yapılan âyet de bunun gibidir. Yahut da yukarıda belirtildiği gibi âyet takdim-tehir yapılarak anlaşılmalıdır.

Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır. Yani doğru yoldan saptırır. **Dilediğini de doğruya iletir.** Yani dalâletten hidâyete götürür. Allah, sapkınlığı tercih edeceğini bildiği kişiyi saptırır, doğru yolu tercih edeceğini bildiği kişiyi de doğru yola iletir.

[İnsanların İman Etmemelerinden Resûlullah'ın (s.a.) Duyduğu Üzüntü]

O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Bu cümle farklı anlamlara gelebilir. Birincisi, imanı kabul etmedikleri için başlarına gelecek olan felâket yüzünden onlara acıyarak kendini bitirip, harap etme! Çünkü Resûlullah (s.a.) onlara acıdığından nerdeyse kendini helâk edecekti, Allah ona, bunu yasaklamıştır.

İkincisi, âyet-i kerîme Hz. Peygamber'in (s.a.) hüznünü azaltmak, hatta kaldırmak ve onu teselli etmek mânasına gelir. Çünkü, insanlar inkâr edip, kendisini yalancılıkla itham etmeleri ve iman etmeye yanaşmamaları yüzünden Resûlullah (s.a.) çok üzülüyordu, yoksa ona bir yasak getirmek amacına

---

38 el-En'âm, 6/122.

mâtuf değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlardan dolayı üzülme!"[39]. Hatırladığımız kadarıyla daha önce bunun mânasına dair bilgi vermiştik[40]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onların yaptıklarını elbette biliyor. Bu cümle iki anlama gelir. Birincisi, Allah onların yaptıklarını bilmektedir, çünkü onları kendisi yaratmıştır, onların yaptıklarından habersiz değildir. İkincisi, **Allah onların yaptıklarını elbette biliyor;** binâenaleyh onlara sen karşılık verme ve onların yaptıklarıyla kendini meşgul etme! Lâkin onları Allah'a havale et ve O'na teslim eyle!

وَاللّٰهُ الَّذٖٓى اَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثٖيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ
فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذٰلِكَ النُّشُورُ ﴿٩﴾

9. "Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçiren Allah'tır. Böylece onu ölü bir bölgeye sevkeder, ölümünden sonra yeryüzüne onunla hayat veririz. İşte öldükten sonra dirilme de böyle olacaktır."

Yani Allah ölüleri böyle diriltir. Bu konuya daha önce temas etmiştik[41].

مَنْ كَانَ يُرٖيدُ الْعِزَّةَ فَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ جَمٖيعًا اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ
الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذٖينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّـَٔاتِ لَهُمْ
عَذَابٌ شَدٖيدٌ وَمَكْرُ اُولٰٓئِكَ هُوَ يَبُورُ ﴿١٠﴾

19 [§]***10. "Kim izzet isterse bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir. Güzel sözler O'na yükselir; rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir. Sinsi sinsi kötülük tasarlayanlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzakları altüst olur."***

Kim izzet isterse bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir. Bazıları şöyle dedi: Kim putlara tapmakla ve onlara kulluk yapmakla güç kuvvet isterse bilsin ki, **izzet tamamıyla Allah'a aittir.** Yani dünyada ve âhirette izzet ve şe-

---

39 "Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma" (en-Nahl, 16/127).

40 bk. el-Hicr, 15/88 ve en-Nahl, 16/127. âyetlerinin tefsiri.

41 bk. er-Rûm, 30/50. âyetinin tefsiri.

ref Allah'a kullukla ve O'na itaatle kazanılır, binâenaleyh bunu O'ndan isteyin! Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır"[42], yani dünyada da âhirette de onu Allah'tan isteyin! Bazıları şöyle söyledi: **Kim izzet isterse,** yani kim izzet ve şeref isterse, **bilmeli ki izzet tamamıyla Allah'a aittir.** Yani dünya ve âhiretin izzet ve şerefi, sizin taptığınız putlarla değil Allah sayesinde kazanılır. Onlar, taptıkları putlardan iki isteği vardı: Biri, izzet ve şeref! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler"[43]. İkincisi de kuvvet ve yardım! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler"[44]. Böylece bütün bunların, ancak Allah ve O'na itaat sayesinde kazanılacağını haber vermektedir. Öyleyse Allah'tan başka taptıklarınızdan değil, Allah'tan isteyin! *En doğrusunu Allah bilir.*

Güzel sözler O'na yükselir; rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir. Bu âyetin yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: **Güzel sözler O'na yükselir** meâlindeki âyet, güzel vâd anlamına, **rızasına uygun iş ve davranışları O yüceltir** anlamındaki beyan da vâdettiğini yerine getirir anlamına gelir. Yani insan güzel vâdlerden birini yerine getirdiği ve vâdine vefa gösterdiği zaman, bu vefa o güzel vâdi yüceltir. Bazıları da şöyle dedi: **Güzel sözler O'na yükselir** meâlindeki âyetten maksat kelime-i tevhit ve ihlastır. **Rızasına uygun iş ve davranışları O yüceltir** anlamındaki beyan ise, insanın ihlas ve tevhid ile söylediği güzel sözü Allah yüceltir demektir. Bu yoruma göre, ihlaslı olmadıkça söylenen güzel söz Allah'a yükselmez demektir.

[§]Bazıları ise şöyle söyledi: **Güzel sözler O'na yükselir;** bundan maksat 20
az önce belirttiğimiz gibi kelime-i tevhittir. **Rızasına uygun iş ve davranışları da O yüceltir.** Yani rızasına uygun olan davranış sahibinin mükâfatı için, yani o güzel sözün sahibinin mükâfat görmesi için o sözleri Allah yükseltir. Bu yoruma göre de salih amel değil, güzel söz Allah'a yükselir demektir. Bazı müfessirler şöyle dediler: Güzel bir tevhid sözü, salih ameli Allah'a yükseltir, bu vesile ile Allah salih amelleri kabul eder. Âyetin zâhiri, güzel sözü salih amelin yükselttiği anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, sözünü ettiğimiz yorumlardan biridir. Nihayet bazıları da şöyle der: Salih amel, güzel sözü yükseltir. Bunun yorumu, yukarıda belirttiğimiz gibidir.

---

42 en-Nisâ, 4/134.

43 Meryem, 19/81.

44 Yâsîn, 36/74.

Sinsi sinsi kötülük tasarlayanlar. Bütün müfessirler bu beyana kötülük yapanlar anlamını vermişlerdir. Onların kötülük tasarlamalarından maksat, Resûlullah'a (s.a.) tuzak kurmaları ve ona eziyet etmeleri olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı"[45]. Allah da dünyada kendilerini helâk edip öldürmekle, âhirette de şiddetli bir azapla onlara tuzak kuruyordu, nitekim şöyle buyurmaktadır: Âhirette **onlar için çetin bir azap vardır. Onların tuzakları altüst olur,** yani helâk olur. Bundan maksat da Bedir'de öldürülmeleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ اَزْوَاجًا وَمَا
تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهِ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا
يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهٖٓ اِلَّا فٖى كِتَابٍ اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسٖيرٌ ﴿١١﴾

11. "Allah sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra da sizi birbirinize eş kıldı. O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi ne gebe kalır ne doğurur. Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tutulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir. Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır."

Allah sizi topraktan yarattı. Buradaki **sizi yarattı** ibaresi, sizi takdir etti anlamına gelir. Yani çokluğunuza rağmen sizi ilk halinizden son halinize kadar Âdem'in yaratılmış olduğu topraktan yaratılmanızı takdir etmiştir. Çünkü yaratmak fiili sözlükte takdir etmek (belirlemek) anlamına gelir.

Sonra nutfeden yarattı. Yani sizi çokluğunuzla ve azametli görüntünüzle birlikte o nutfeden takdir buyurdu. Her ne kadar biz o topraktaki ve o nutfedeki (sperm) halde değilsek de, Cenâb-ı Hak ilmiyle ve tedbiriyle, çokluğumuza rağmen bizi o topraktan ve o nutfeden takdir buyurdu. Bizi bu şekilde varet-
21 meye [§]ve her şeyi o topraktan ve o nutfeden yaratmaya kādir olan birini hiçbir şeyin aciz bırakamayacağını insanlar bilsinler diye böyle yaptı. Yahut bizim yaratılışımızın o toprağa ve suya nispet edilmesi, aslımız ve ilk varoluşumuz ona dayandığı içindir. O topraktan ve sudan yaratmakta asıl olan bu yaratılıştır, yani nihaî yaratmadır. İlk halden maksat son durum olunca, bazan sonuçlar en başa nispet edilir. Bunun pek çok örneği vardır ve biz onları çeşitli yerlerde belirttik[46].

---

45 el-Enfâl, 8/30.

46 Meselâ bk. er-Rûm, 30/20.

Sonra da sizi birbirinize eş kıldı, yani birbirinizle huzur ve sükûn bulmanız için sizi erkek ve dişi olarak yarattı[47]. Yahut sizi farklı sınıflar halinde yarattı. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyet meâlen şöyledir: Sizi tek bir nefisten yaratan, sonra size eşler yaratan Allah'tır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi ne gebe kalır ne doğurur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylüyor: Hâmile kaldığı ilk andan son ana kadar her kadının durumundan Cenâb-ı Hak önceden mutlaka haberdardır. Aynı şekilde her hamilenin yaptığı doğumun ilk anından son anına kadar da Allah önceden bilgi sahibidir; o şöyle hâmile olacak, şu vakitte hâmile kalacak, şöyle ve şu vakitte doğum yapacaktır… İnsanların ilk yaratılış anından nihaî olarak vücut bulana kadar hangi merhalelerden geçeceğini ve bütün bunların O'nun takdiriyle gerçekleşip tamamlanacağını Allah ezelî ilmiyle bildiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ömrün Uzaması veya Kısalması]

Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa tutulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir. Bazıları şöyle demiştir: **Bir canlının ömrünün uzun olması,** yani eğer o uzun yaşayacaksa ömrünün uzun tutulması, ömrünün **kısa tutulması,** yani ömrünün uzun tutulmayıp kısa bırakılması **mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir.** Yani bütün bunlar kitapta açık olarak belirtilmiştir; şu uzun yaşayacak, bu kısa yaşayacak diye yazılmıştır. [§]Bazıla- 22
rı şöyle söyledi: **Bir canlının ömrünün uzun olması,** yani ömrü ister uzun, ister kısa olsun, kitapta yazılmış olan ecel vaktine kadar yaşatılacaktır. Sonra şöyle buyurdu: Ömrünün **kısa tutulması,** yani ecel vaktine varıncaya kadar her günü ve her saati, daha o yaratılmadan önce levh-i mahfûzdaki **kitapta yazılmıştır**.

Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır. Bu sözün sahibi şunu söylemektedir: Allah ecellerin kitabını levh-i mahfûzda yazdığında, bu Allah için pek kolay olmuştur. Buna yakın bir sözü de **ömrünün kısa tutulması** meâlindeki âyetle ilgili söylemiştir, yani gecelerin, gündüzlerin ve saatlerin akışı mutlaka **kitapta yazılmıştır**. Cenâb-ı Hak her canlı için bir ömür tayin etmiştir ve o bu ömrünü mutlaka yaşayacaktır. Gece ve gündüz akıp gittiğinde ömrünü azaltacak, nihayet ecelinin sonuna varacaktır. İhtiyarlık çağına kadar yaşayacağı

[47] Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranıza sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O'nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır" (er-Rûm, 30/21).

hükmü verilen de, daha kısa bir ömür tayin edilen de hüküm verilen o ecel vaktine mutlaka ulaşacaktır. Bu, kitapta yazılmıştır ve herkes o vakte ulaşacaktır. **Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır.** Bazıları şöyle dedi: Bütün bunları kitapsız olarak da saklamak Allah için kolaydır, basittir. **Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır** meâlindeki beyanın şu anlama gelmesi de mümkündür: Bahsedilen evrelerin ilk yaratılışlarından ve hallerinin değişiminden itibaren sonuna varıncaya kadar onların ilmi ve takdiri Allah için kolaydır, yani Allah'a gizli değildir.

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَٓائِغٌ شَرَابُهُ وَهٰذَا مِلْحٌ اُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَاْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاخِرَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

12. "Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır. İkisinden de taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyaları çıkarırsınız. Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün ki bu da O'nun lütfuna nail olmanız ve O'na şükretmeniz içindir."

[Hikmet ve Adalet Âhiret Hayatının Varlığını Gerektirir]

Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır. Bu ilâhî kelâmın geçerli muhtelif yorumları vardır. Birincisi, tuzlu ve acı su kütlesi ile tatlı ve yumuşak su aynı olmadığı gibi, pis adamla temiz adam da hikmete göre aynı olmadığı belirtilmektedir. Dünya menfaatleri ve yiyecek içecek açısından temiz adamla pis adam eşittirler, ancak hikmet açısından bunlar aynı değildirler ve aralarında fark gözetilir. Bu durum, onları birbirinden ayırtedilmelerini gerektiren bir yurdun varlığına işaret eder. Dünya menfaatlerinden ve fırsatlarından yararlanmak konusunda eşit olsalar da hikmet açısından aynı değildirler ve aralarında fark gözetilir. İşte bu, ölümden sonra dirilmenin gerekliliğine işaret eder.

23 [§]İkincisi, bu dünyada var olan nesnelerin ve yaratıkların hiçbirini Cenâb-ı Hak kendi ihtiyacı için yaratmamış, aksine yaratıkların ihtiyaçları, menfaatleri ve ibret almaları için yaratmıştır. Çünkü kendisi için bir nesneyi

yaratan, onu yararlanılamaz şekilde acı ve tuzlu olarak yaratmaz, aksine en lezzetli, en tatlı ve en faydalı şekilde yaratır. Cenâb-ı Hak nesneleri kendi ihtiyacı için değil sözünü ettiğimiz sebeplerden dolayı insanların anlamaları için yarattığını ve hiçbir şeye ihtiyacı bulunmadığını haber vermektedir. Bu gerçek, Mûtezile'nin iddialarına aykırı düşmektedir, onlar şöyle diyorlar: Allah faydasız hiçbir şey yaratmamıştır. Cenâb-ı Hakk'ın insanlar için yaptığı hiçbir şey yoktur ki, o şey dinde onlar için en uygunu (aslah) olmasın! Çünkü Allah acı ve tuzlu suyu da yaratmıştır ve ondan istifade edilmez. Bu, insanlar için ibret olsun diyedir.

Üçüncüsü, burada (mânen) pis olan ve inkâr eden kişinin imana gelmesine teşvik edilmekte, onların tevhidi kabul etmelerinden ve Allah'a dönmelerinden ümit kesmemek gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü Allah insanların, tuzlu ve acı su ile tatlı ve lezzetli suyun beslediği taze eti yediklerini haber veriyor; durumu böyle veya buna benzer durumda olan bir suya bir taze et konulduğunda hemen o anda bozulması gerekirdi. Allah aynı zamanda bu örnekle sınırsız kudretini de hatırlatmaktadır. Şöyle ki: Belirtildiği gibi sudaki taze eti bozulmaktan koruması bir yana, yaklaşılması bile mümkün olmayan sudaki taze eti muhafaza etmeye kādir olan yüce varlığı hiçbir şey aciz bırakmaz ve O'na hiçbir şey gizli kalmaz.

Dördüncüsü, Cenâb-ı Hak insanlara lütfettiği nimetlerini hatırlatmakta, şöyle buyurmaktadır: **İkisinden de taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyaları çıkarırsınız.** Cenâb-ı Hak denizleri insanların emrine vererek ve onlara boyun eğdirerek lütfettiği nimetlerinin ve kudretinin büyüklüğünü hatırlatmaktadır; bu sayede insanlar denizden süs eşyaları ve inciler çıkarabilmekte, gemilerle yol alarak denizlerin ötesine ulaşabilmekte ve onlar için Allah'ın oralarda yarattığı nimetlerden yararlanabilmektedirler. Akan suyun gemileri yürüttüğü gibi, Allah, gönderdiği rüzgâr ile durgun suda gemilerin yol almalarını sağlamaktadır. Durgun suda gemileri rüzgâr ile yürütmek, akan su ile yol almasından daha çok hayrete şayandır. Çünkü akan su, her nesneyi daima aynı
istikamete götürür. Denizlerde esen rüzgâr ise aşağıdan yukarıya ve [§]yuka- 24
rıdan aşağıya dilediği şekilde eser. Bu durum, rüzgârla gemileri yürütmenin daha büyük bir olay ve daha çok hayret edilecek bir iş olduğunu gösterir. İşte böyle bir güce sahip olanı, hiçbir şey aciz bırakamaz.

Yahut iki deniz hakkında bahsettiği bilgiler örnek mahiyetindedir: Denizlerden birinin suyu tatlıdır, diğerinin suyu acı ve tuzludur; buna göre denizlerden biri yararlı işlere örnektir, ondan maksat da tevhittir, diğeri de kötü işlere

örnektir, ondan maksat da küfürdür. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylüyor: Fazilet konusunda tatlı su ile tuzlu su aynı olmadığı gibi, yararlı iş ile kötü iş de aynı değildir.

Gemilerin denizi yararak gittiklerini görürsün. Bazıları şöyle demiştir: "Mevâhir" (مواخر) kelimesi iki yönlü akış demektir; onlardan biri gidiyor, diğeri de aynı rüzgârla geliyor ve ikisinden biri diğerini karşılıyor. Bazıları da şöyle dedi: "Mevâhir" kelimesi suyu yarmak ve bölmek demektir, kelime (مَخَرَ يَمْخَرُ) vezninden gelir. Bu konuya daha önce temas etmiştik[48].

Bu da O'nun lütfuna nâil olmanız içindir. Bu ilâhî kelâm, birtakım sebeplere ve çalışmaya bağlı olarak bazı nesneleri elde eden insanın onu ancak Allah'ın lütfu sayesinde kazandığına işaret etmektedir. İnsan bazan, kendisinin hiçbir dahli olmadan da bazı şeyleri kazanabilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرٖى لِاَجَلٍ مُسَمًّى ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذٖينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهٖ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمٖيرٍ ﴿١٣﴾

13. "Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katıyor. O güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır; her biri belirlenmiş bir vadeye kadar kendi yolunu izler. İşte Rabb'iniz Allah budur, mülk O'nundur. O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar."

[Yaratıcının Varlığının ve Birliğinin İspatı]

Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katıyor. O güneşi ve ayı da buyruğu altına almıştır; her biri belirlenmiş bir vadeye kadar kendi yolunu izler. Cenâb-ı Hak bu sözü, yaratıcıyı, ölümden sonra dirilmeyi ve peygamberleri inkâr ettikleri için Mekkeliler'e söylemektedir. Onlar üç grup idiler: Bazıları yaratıcıyı ve Allah'ın birliğini inkâr ediyor, bazıları ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyor, bazıları da peygamberlere inanmıyordu. Bu âyette ise yaratıcının varlığının ve birliğinin ispatına dair delil bulunduğu gibi ölümden sonra dirilip yeniden var olmaya ve peygamberliğin ispatına ilişkin delil de vardır.

---

48 bk. en-Nahl, 16/14. âyetinin tefsiri.

[§]Yaratıcının ve O'nun birliğinin ispatına ilişkin delâlet eden gece ve gündüzün, güneş ve ayın ve sözü edilen bütün mevcudatın hepsinin başlangıcından sonuna kadar hiçbir artma ve eksilme olmadan, takdim ve tehire uğramadan aynı kanun, aynı ölçü ve aynı düzen içinde akıp gitmeleridir. Bu gerçek, onların hepsinin bir yaratıcısı ve idarecisinin var olduğunu gösterir; O her şeyi, olduğu gibi yaratmıştır ve aynı şekilde idare etmektedir, hepsini aynı düzen içinde korumaktadır. Eğer bunlar kendiliğinden var olmuş olsalardı, aynı ölçüde akıp gitmeleri mümkün olmaz, aksine ileri-geri giderlerdi. Aynı şekilde, eğer bunları yaratan tanrı birden çok olsaydı, mutlaka biri öne gider, öbürü geri kalır, biri değiştirir, öbürü engel olur ve kendi başına giderdi, tıpkı dünya hükümdarlarının yaptıkları gibi; dünya hükümdarlarından birinin ortaya koyduğunu öbürü reddeder ve engel olur, şunun reddedip iptal ettiğini diğeri ortaya koymaya çalışır. Devleti yönetenler arasında birbirlerine muhalefet etmek şeklinde görülen bu uygulama bilinen bir durumdur. İşte söylediğimiz gibi evrendeki varlıkların düzen içinde akıp gitmeleri, tek bir yönetimin varlığını gösterir, birkaç tane değil tek bir yönetim ve tek bir fiil! *Güç kuvvet elde etmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Gecenin gidip tamamen yok olması ve kendisinden hiçbir iz kalmaması, aynı şekilde gündüzün ışığının ve aydınlığının kaybolup gitmesi, güneşin ve ayın da aynı şekilde gidip gelmeleri, birinin yok olup gitmesi üzerine öbürünün diriltilip gelmesi… Eğer o diriltilmeseydi, bütün bunların yönetimi ve takdiri oyuna döner ve işlevsiz kalırdı. İşte bütün bunları yapmaya muktedir olan, ölüleri diriltmeye de muktedirdir ve hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. 25

Söylediğimiz bu hususlar sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın insanları başıboş bırakması ihtimali yok demektir; onlara emirler vermemesi, yasaklar koymaması ve çeşitli yollarla onları sınava tâbi tutmaması ihtimali yoktur. Bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, emreden ve yasaklayan, insanların lehlerine ve aleyhlerine olanları haber veren bir peygamber göndermesi kaçınılmazdır. Bunda, bütün bunları idare edenin, her şeyi bilen hikmet sahibi bir yönetici olduğu anlamı da vardır. Sonra Cenâb-ı Hak, bütün bunları yapanın, **mülkün kendisine ait olduğu Rabb'iniz Allah olduğunu** haber vermektedir. Şöyle söylemektedir: Bütün bunları, Allah'ı bırakıp taptığınız ve kendilerine tanrılar ismini verdiğiniz putlar değil, Rabb'iniz yapmıştır. Onlar sözü edilenlerin hiçbirine mâlik olmadıkları halde nasıl onlara kulluk yapar, ulûhiyet niteliğini onlara nasıl lâyık görür ve Allah'ı bırakıp onlara nasıl taparsınız? Allah şöyle buyurmaktadır:

[§]O'ndan başka yalvarıp durduklarınız bir çekirdek zarına bile hâkim olamazlar. Cenâb-ı Hak, âyette bahsedilen kudrete ve bilgiye bile malik olmadıklarını ve bütün bunları yaratan ve onların sahibinin Allah olduğunu bilme- 26

lerine rağmen Allah'ı bırakıp putlara tapan ve Allah'a kulluktan yüz çeviren insanların akılsızca hayaller peşinde olduklarına işaret etmektedir.

Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katıyor. Burada iki incelik vardır. Biri, hiçbir izi kalmayıncaya kadar onu yok ediyor ve diğerini getiriyor. Diğeri de, buna ilâve yapıyor, öbüründen eksiltiyor, berikine ait saatleri öbürünün saatlerine ekliyor. Bu ilâhî kelâm Senevîler'in iddiasını iptal etmektedir. Çünkü onlar, hayırı yaratan şerri yaratandan ayrıdır diyorlar. Şunu da söylüyorlar: Aydınlık, hayırı yaratandan gelmektedir, karanlık da şerri yaratanın eseridir. Eğer mesele onların dediği gibi olsaydı, aydınlık gidip karanlık geldiğinde, karanlığı yaratan galip, aydınlığı yaratan da karanlığı yaratan tarafından mağlup edilmiş olurdu. Aydınlık gelip karanlık gittiğinde de aynı şey olurdu, karanlık aydınlığın elinde mağlup edilmiş ve yenilmiş, aydınlık da galip gelmiş olurdu. O, arkadaşı tarafından mağlup edilip yenilince, artık onun elinden kendisini kurtarması ebediyen mümkün olmazdı. Nitekim düşman grupların birbirlerine karşı durumları böyledir; biri diğerine galip geldiği, öbürü mağlup olduğunda, mağlup olanın helâke uğraması kaçınılmazdır, artık onun kendini kurtarması mümkün değildir. Fakat durum böyle olmayınca, söylediğimiz gibi gece ile gündüzden her biri takdir edilen zamanı dolduğunda hiçbir eseri kalmayacak derecede gittikten sonra öbürü geldiğine göre, bu durum birkaç yaratıcının değil, tek bir yaratıcının işi ve yönetimi olduğunu gösterir. *Güç ve kuvvet elde etmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Âyette geçen "kıtmîr" (قطمير) kelimesi, içinde çekirdek bulunan zar mânasına gelir[49]. Ebû Avsece de şöyle demiştir: O, hurmanın eti ile çekirdeği arasında bulunan ince kabuktur, tekili ile çoğulu aynı gelir.

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَٓاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ ﴿١٤﴾

27 **[§]*14. "Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler. Kıyâmet günü de onları*** (Allah'a) ***ortak koşmanızı kabullenmezler. Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez."***

[49] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 360.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların taptıkları putların aciz olduklarını haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler.** Buradaki **onlara yalvarsanız** meâlindeki âyetin bilinen şekliyle dua mânasına gelmesi muhtemeldir. **Duanızı işitmezler** ifadesi de hakiki anlamda kullanılmıştır. **İşitseler bile size karşılık veremezler.** Yani onlar sizin duanızı işitseler bile, karşılık vermeye, sizden zararı ve kötülüğü gidermeye ve size fayda vermeye güçleri yetmez. Yahut **onlara yalvarsanız** ifadesi, onlara ibadet etseniz mânasına gelir. **Duanızı işitmezler** cümlesi de, onlara yaptığınız ibadetle sizin maksadınıza karşılık veremezler anlamına gelir. Veyahut onlar sizin ibadetinizi kabul edemez ve siz bu işten bir şey kazanamazsınız anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet günü de onları (Allah'a) ortak koşmanızı kabullenmezler. Kıyâmet günü onlar, kendilerinin o insanların ortakları oldukları yahut onlara bunu kendilerinin emrettiği iddialarını inkâr edecekler. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "O putlar onların ibadetini tanımayacaklar"[50], "Sonra Allah meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?' Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin"[51]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi bilgi veremez. Yani hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi doğru ve hak bilgi veremez. Yahut hiçbir haber, her şeyden haberdar olanın verdiği haber gibi değildir; binâenaleyh ona uy ve onu kabul et, diğer haberi kabul etme! *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُ اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿١٥﴾

15. "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur."

Bu âyet-i kerîme farklı şeylere işaret etmektedir. Birincisi, Cenâb-ı Hak kendisinin ihtiyacı olduğu için değil, ancak sizin ihtiyacınız olduğu için size emirler ve yasaklar gönderiyor ve sizi çeşitli yollarla imtihan ediyor. Eğer O'nun

---

50 "Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar" (Meryem, 19/82).

51 "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: 'Bunlar mıydı size tapmakta olanlar?' Melekler şöyle cevap verecekler: 'Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı'" (Sebe, 34/40-41).

emirlerini kabul eder ve itaat ederseniz, bunun faydasını siz göreceksiniz. Şayet karşı çıkarsanız, bunun zararını da siz göreceksiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[52].

28 [§]İkincisi, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin, taptığınız ve ilâh edindiğiniz putlara değil Allah'a muhtaç olduğunuzu siz de biliyorsunuz, böyleyken ibadetinizi ve şükrünüzü muhtaç ve medyun olmadığınızı bildiğiniz putlara nasıl yönlendirirsiniz?

Üçüncüsü, Allah onlara, yaratılanlardan beklentilerini kesmelerini emretmektedir. Cenâb-ı Hak herkese hitap ederek herkesin, yani başkasından bir şeyler bekleyenin de kendisinden bir şeyler beklenenin de Allah'a muhtaç olduklarını haber vermekte, binâenaleyh yaratılanlardan beklentilerinizi kesin ve her şeyi Allah'tan bekleyin buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak kendisinin zengin ve övgüye lâyık olduğunu, yaratılanların hepsinin O'na muhtaç bulunduğunu söyleyerek, insanların yaratılanlardan beklentilerini ve ümitlerini kesmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَد۪يدٍۚ ﴿١٦﴾

16. "O dilerse sizi yok eder ve yerinize yenilerini yaratır."

Cenâb-ı Hak bu âyette kendisinin zengin ve kudretli olduğunu haber vermektedir, o kadar ki, dilerse sizi toptan yok ederdi. Sizler de kesinlikle biliyorsunuz ki, Allah sizi kendi ihtiyacı ve menfaati için yaratmadı, size verdiği emir ve yasakları kendi menfaati için göndermedi, sadece sizin ihtiyacınız için gönderdi.

وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَز۪يزٍ ﴿١٧﴾

17. "Bu, Allah için güç de değildir."

Bu ilâhî beyanı iki şekilde yorumlamak mümkündür. Birincisi, sizin yok edilip ortadan kaldırılmanız, Allah'a hiç de zor ve ağır gelmez, çünkü O sizleri kendi ihtiyacı için yaratmadı, dolayısıyla varlığınız veya yokluğunuz O'nun için farketmez. İkincisi, sizi yok etmek ve tekrar varetmek Allah için zor ve güç değildir, hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Bu yoruma göre burada Allah insanları kudretinden haberdar etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

52 el-İsrâ, 17/7.

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى وَاِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ اِلٰى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ
مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى اِنَّمَا تُنْذِرُ الَّذٖينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
بِالْغَيْبِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَمَنْ تَزَكّٰى فَاِنَّمَا يَتَزَكّٰى لِنَفْسِهٖ وَاِلَى
اللّٰهِ الْمَصٖيرُ

18. "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez (taşıdığı, kendi günah yüküdür)***. Günah yükü ağır gelen kimse onun taşınması için yardım çağrısında bulunsa -çağrılan yakını bile olsa- o yükten hiçbir şeyi başkası üzerine alamaz. Sen ancak, görmedikleri halde Rab'lerinden korkanları ve namazı özenle kılanları uyarabilirsin. Kim arınırsa sadece kendi yararına arınmış olur. Her şeyin sonu Allah'a varır."***

Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez (taşıdığı, kendi günah yüküdür). Günah yükü ağır gelen kimse onu taşınması için yardım çağrısında bulunsa o yükten hiçbir şeyi başkası üzerine alamaz. Bu ilâhî kelâm, sanki şu âyetin sılası gibidir: "Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı
biz yüklenelim"[53]. Yukarıdaki âyetle Cenâb-ı Hak, [§]o gün insanların tıpkı 29
dünyada yaptıkları gibi birbirlerine yardım edecekleri, birbirlerinin yüklerini paylaşacakları ve birbirlerine şefaatçi olacaklarına dair ümitlerini ve beklentilerini bitirmektedir. Nitekim dünyada insanlar başlarına bir şey geldiğinde birbirlerine yardım ederler, birbirleri için fedakârlık yaparlar ve birbirlerine şefaatçi olurlar. Kendilerine gelen zararı defetmek için dünyada çare aradıkları gibi orada da çare ararlar. Ancak yüce Allah âhirette onların böyle bir imkâna sahip olmayacaklarını haber vermekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "O gün hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz"[54], "Hiçbir babanın evlâdından fayda göremeyeceği, evlâdın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun"[55]. Buna benzer âyetler çoktur. Bu âyetlerle Allah onların âhiret için besledikleri bu türlü ümitlerini bitirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

53 "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler" (el-Ankebût, 29/12).

54 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

55 Lokmân, 31/33.

Sen ancak, görmedikleri halde Rab'lerinden korkanları uyarabilirsin. Bu âyet iki anlama gelir: Birincisi, uyarmak ancak görmedikleri halde Rab'lerinden korkanlara fayda verir, Rabb'inden korkmayanı uyarmanın faydası yoktur. Yoksa normalde Kur'ân'a uyan da uymayan da, Rabb'inden korkan da korkmayan da uyarılır. İkincisi, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Sen Kur'ân'a tâbi olandan ve Rabb'inden korkandan başkalarını uyarıyorsun, fakat senin uyarılarını ancak Rabb'inden korkan ve Kur'ân'a uyanlar kabul eder ve tâbi olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim arınırsa sadece kendi yararına arınmış olur. Yani kim hayırlı bir iş yaparsa, ancak kendisi için yapmış olur. Yahut tevhid inancı ile ve salih amellerle gelirse, ancak kendi işini ve durumunu düzeltmiş olur ve bundan dolayı kendisine sevap verilir. **Her şeyin sonu Allah'a varır.** İnsanlar daima Allah'ın huzurunda bulundukları halde o günde Allah'a gidecekleri ve O'na varacaklarının özellikle bahsedilmesinin anlamını ve faydasını çeşitli yerlerde belirtmiştik[56].

وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ ﴿١٩﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ﴿٢٠﴾
وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ ﴿٢١﴾ وَمَا يَسْتَوِي الْاَحْيَٓاءُ وَلَا الْاَمْوَاتُ اِنَّ
اللّٰهَ يُسْمِعُ مَنْ يَشَٓاءُ وَمَٓا اَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ ﴿٢٢﴾

30 **[§]*19-21. "Görmeyenle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz."***

22. "Dirilerle ölüler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!"

Bu âyetlerde darb-ı mesel mahiyetinde örnekler verilmektedir ve bunlar farklı mânalarda yorumlanırlar. Birincisi, Cenâb-ı Hak insanların taptıkları putları, gerçek mânada köre, karanlığa, ölüye ve sıcaklığa benzetmektedir; çünkü onlar gerçekten kördürler, ölüdürler ve kendilerinde hiçbir aydınlık yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin Allah'ı bırakıp da taptığınız putların kör olduklarını, gören bir göze sahip olmadıklarını, kendilerinde aydınlık ve hayat belirtisi anlamında hiçbir özelliğin bulunmadığını, buna karşılık Allah'ın her şeyi gördüğünü, her türlü hayır ve

---

56 bk. Yûnus, 10/4. âyetinin tefsiri.

faydanın ancak O'ndan geldiğini siz de biliyorsunuz, buna rağmen Allah'a kulluk yerine durumu böyle olana kulluğu nasıl tercih edersiniz? *Doğruyu bulma ve hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*

İkincisi, Cenâb-ı Hak kâfirleri körlüğe, karanlığa, ölüye ve âyette belirttiği diğer olaylara benzetmekte; mümini de gören göze, aydınlığa, gölgeye ve canlı olmaya benzetmektedir. Burada göz, hayat ve âyette bahsedilen diğer özelliklerin hakikati kastedilmemiştir, çünkü o insanların da gören gözleri vardı ve onlar canlı varlıklardı, nitekim şöyle diyorlardı: Biz görüyoruz ve biz canlıyız, asıl sizler kör ve ölüsünüz!… Lâkin Allah onları köre ve ölüye benzetmektedir, çünkü onların putlara tapmak konusunda hiçbir delilleri ve kanıtları yoktu, bu konuda kitaba veya bir peygambere dayanan herhangi bir delile ve kanıta sahip olmadıklarını kendileri de biliyorlardı, onlar ancak kendi hevâlarına dayanarak bunlara tapıyorlardı. Müminler ise Allah'a kulluk konusunda delile ve kanıta sahip idiler. Yaptığı kullukta delile dayanan insan, gören, diri ve aydınlıkta olan biridir, böyle olmayan da kör ve ölü hükmündedir.

[§]Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak bunu, ölümden sonra dirilmeye delil olarak 31
getirmektedir. Herkes bilmektedir ki, bütün yaratılanlar aynı konumda ve aynı durumda değildirler; içlerinde körler olduğu gibi görenler de vardır, canlılar olduğu gibi ölüler de vardır, âyette belirtilen diğer haller de vardır. Onların hepsi dünyevî menfaatler konusunda eşit durumdadırlar. Hikmet açısından ise hepsi aynı değil, farklı haldedirler; dolayısıyla mutlaka bu âlemden başka bir âlemin daha var olması gereklidir ve orada bu ayırım yapılacaktır, çünkü hikmet ve akıl, herkesin aynı olmayı değil, farklı yerlerde olmasını gerektirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin! Buradaki **Allah dilediğine elbette işittirir** meâlindeki âyetten sonra gelen **sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin** ifadesi, bu beyanda kâfirlerin kastedildiğine delâlet etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak, onlara işittiremeyeceğini, çünkü buna kādir olmadığını, kendisinde böyle bir güç bulunmadığını resûlüne haber vermektedir. Mûtezile'nin dediği gibi eğer açıklayan bir beyan veya bir çağrı olsaydı, mutlaka işittirir, açıklar ve buna muktedir olurdu. Resûlullah (s.a.) buna muktedir olamadığına göre, bu hal onlara verilmeyen bir imkân ve bir lütfun Allah nezdinde bulunduğuna işaret eder. Allah bunu onlara verdiği zaman, onlar doğru yolu bulur ve iman ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu şu âyet-i kerîmede ifade buyurmaktadır: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin"[57]. Eğer Mûtezile'nin söylediği gibi bir beyan

[57] el-Kasas, 28/56.

olsaydı, Resûlullah da sevdiğini hidâyete erdirebilirdi, ancak buna rağmen sevdiğini hidâyete erdirmemiştir. Bu durum, Allah nezdinde bahşetmediği bir lütfun bulunduğuna işaret eder, şayet Allah onu verseydi davete muhatap olan kişi hidâyete ererdi. Oysa bu Resûlullah'ın (s.a.) yanında bulunmamaktadır; Resûlullah nezdinde bulunmayan şey de başarıya ulaştırmak ve dalâletten korumaktır. Bu gerçek, Mûtezile'nin; Allah her kâfire hidâyete ereceği her imkânı vermiştir, ama o hidâyeti benimsememiştir şeklindeki iddialarını geçersiz hale getirmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hakk'ın **Allah dilediğine elbette işittirir** meâlindeki beyanının, zorla ve baskı ile işittirmek mânasına gelme ihtimali yoktur, çünkü baskı ve zorlamanın olduğu yerde iman ve hidâyet olmaz. Bu gerçek de burada baskı ihtimalinin olmadığına işaret eder.

اِنْ اَنْتَ اِلَّا نَذ۪يرٌ ﴿٢٣﴾

23. "Sen ancak bir uyarıcısın."

Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, sen ancak dilinle insanları uyarabilirsin anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[58], "Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir"[59]. Oysa uyarıyı kabul etmedikleri için sorgulanacak olan sen değilsin, tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur"[60], "Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona aittir"[61].

32 [§]İkincisi, uyarmak, silâhla korkutmak mânasına gelebilir, Allah'ın emriyle Hz. Peygamber (s.a.), iman edinceye kadar insanlarla savaşır. Eğer âyet-i kerîme bu mânaya geliyorsa, o zaman âyetin mensûh olduğu ihtimali ortaya çıkar. Hz. Peygamber belli bir zamanda savaşla emrolunuyor, fakat başka bir zaman diliminde emrolunmuyor demektir. Dil ile uyarmak anlamında ise nesih ihtimali asla söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

58 eş-Şûrâ, 42/48.

59 el-Mâide, 5/99.

60 el-En'âm, 6/52.

61 "De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır" (en-Nûr, 24/54).

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشٖيرًا وَنَذٖيرًا وَاِنْ مِنْ اُمَّةٍ اِلَّا خَلَا فٖيهَا نَذٖيرٌ ﴿٢٤﴾

24. "Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun."

Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Buradaki **hak ile** ifadesi tevhid ile mânasına gelebilir, yani seni insanları Allah'ın birliğine davet etmen için gönderdik. Yahut **seni**, Allah'ın onlar üzerindeki ve onların birbirleri üzerindeki haklarını bildirmen için **gönderdik**. Veyahut **seni** hak için **gönderdik**, ondan maksat da mutlaka gerçekleşecek olan ölümden sonraki dirilmedir. **Müjdeleyici ve uyarıcı olarak.** Yani sana uyup Allah'a iman edenleri cennetle müjdelemek, sana uymayı reddedip Allah'a isyan eden ve O'na karşı çıkanları cehennemle korkutmak üzere gönderdik. Bu beyan, "Sen ancak bir uyarıcısın"[62] meâlindeki âyetin, Hz. Peygamber'in (s.a.) müjdelemek için değil sadece korkutmak için gönderildiği anlamına gelmediğine işaret etmektedir.

Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun. Bazıları şöyle dedi: Hangi grup, renk ve ırktan olursa olsun Allah her ümmete mutlaka bir uyarıcı göndermiştir; o da insanlara emir vermiş, yasak koymuş, engellemiş ve mübah kılmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır"[63]. Cenâb-ı Hak bu beyanda, bütün yaratılanların, farklı sınıfa mensup ve değişik nitelikte olmalarına rağmen insanlar gibi bir ümmet olduklarını haber vermektedir. Onlar da insanların üstlendiği emir, nehiy, uyarı ve müjdeyi üstlenmişlerdir, bunlara muhataptırlar.

Bazıları şöyle dedi: Bu âyet bütün yaratılanlara değil, özellikle cinlere ve insanlara yöneliktir. Çünkü insanlar ve cinler, hitap edilme, konuşma, aklını kullanma ve benzeri özelliklere sahiptirler. Cinlere ve insanlara peygamberler ve uyarıcılar gönderildiği bilinmekte, ancak diğer yaratıklara gönderildiği bilinmemektedir. Buna göre âyet-i kerîme sanki şunu söylemektedir: **Hiçbir ümmet yoktur ki**, yani asırlar boyunca o iki türden (insanlardan ve cinlerden)

---

62 Fâtır, 35/23.

63 el-En'âm, 6/38.

hiçbir ümmet geçmemiştir ki, **içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالزُّبُرِ وَبِالْكِتَابِ الْمُن۪يرِ ﴿٢٥﴾

33 [§]*25.* ***"Seni yalancılıkla itham ediyorlarsa, bil ki daha öncekiler de*** (peygamberlerini) ***yalancılıkla itham etmişlerdi. Peygamberleri onlara açık kanıtlar, sahifeler ve aydınlatıcı kitap getirmişlerdi."***

[Allah'ın Hz. Peygamber'i Teselli Etmesi]

Seni yalancılıkla itham ediyorlarsa, bil ki daha öncekiler de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etmişlerdi. Peygamberleri onlara açık kanıtlar getirmişlerdi. Bu âyette Cenâb-ı Hak, kavminin kendisini yalanlamasına karşı resûlünü teselli etmekte, ona sabrı telkin etmekte ve şöyle söylemektedir: Peygamberlerden ilk defa yalanlanan sen değilsin, aksine daha önce geçen kardeşlerin de açık kanıtlar ve sahifeler, yani aydınlatıcı kitaplar getirdikten sonra yalanlandılar. Onlar, ümmetlerine bunları getirdiklerinde yalanlandılar, fakat onlar yalanlanmalarına rağmen sabırlı davrandılar. Öyleyse kavminin seni yalanlamasına karşı sen de sabret! *En doğrusunu Allah bilir.*

Aydınlatıcı kitap getirmişlerdi. Bu beyan, "Allah göklerin ve yerin nurudur"[64] meâlindeki âyetle birlikte düşünüldüğünde, gökleri ve yeri aydınlatan kitap anlamına geldiğine işaret eder. Allah, Kur'ân'ın pek çok âyetinde kitaba nur adını vermiştir; o, kalpleri ve gönülleri aydınlatmış olması itibariyle nurdur.

ثُمَّ اَخَذْتُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَك۪يرِ ﴿٢٦﴾

26. "Sonra ben o inkârcıları yakalayıverdim; bilsen nasıl bir cezalandırıştı o!"

Yani ben, peygamberleri yalancılıkla itham eden o insanları, peygamberleri inkâr etmeleri sebebiyle nasıl yakalayıvermişsem; seni yalanlayan kavmini de öyle yakalarım. Cenâb-ı Hak bunu, yapılanlara Resûlullah'ın (s.a.) sabretmesi ve kendisini yalanlamalarından dolayı üzülmemesi için söylemektedir.

[64] en-Nûr, 24/35.

Yahut Hz. Peygamber'i (s.a.) yalanlayan kavmini azarlamak amacıyla söylemektedir, daha önce peygamberlerini inkâr eden insanların başına gelen azabın onlara da gelebileceğini hatırlatmaktadır.

Bilsen nasıl bir cezalandırıştı o! Bazıları şöyle dedi: Benim inkârım nasıl oldu? Bazıları da, benim azabım nasıl oldu? diye mâna verdi.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهَا وَغَرَابٖيبُ سُودٌ ﴿٢٧﴾

27. "Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, simsiyah yolları, kısımları vardır."

[Su, Bütün Kâinatın Hayat Kaynağı Bir Mûcizedir]

Allah'ın gökten su indirdiğini görmez misin? Sonra onunla renk ve çeşitleri farklı ürünler çıkardık. Bu âyette hikmet dolu çeşitli faydalar vardır.
Birincisi, Cenâb-ı Hak suya öyle bir tabiat vermiştir ki, [§]bu tabiat renkleri 34
ve özleri farklı çeşitli ürünlerin tabiatı ile uyuşmaktadır, o kadar ki o ürünlerin hepsinin canlı kalması ve ayakta durması o su ile sağlanmaktadır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, suyun tabiatını, insan, hayvan, kuş, vahşi hayvanlar da dâhil olmak üzere bütün yaratıkların tabiatlarıyla da uyumlu olacak şekilde yaratmıştır; bunların özleri, türleri ve gıdaları farklı olmasına rağmen su onların tabiatıyla uyum sağlamakta, hatta onlar için gıda ve hayat kaynağı olmaktadır. Bütün bunlar da, söylediğimiz gibi özleri, türleri ve gıdaları farklı olmasına rağmen suyu o varlıklarla uyumlu kılmaya kādir olanın ve onu yönetenin, bir nesneyi hiçlikten (lâ min şey), yaratmaktan aciz olmadığını ve hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığını insanların bilinmesini sağlamaya yönelik beyanlardır. Sözü edilen bu açıklamalarda ölümden sonra dirilmenin delili vardır; kudreti, yönetimi ve ilmi bu boyuta ulaşan birini hiçbir şey aciz bırakamaz ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz.

İkincisi, Cenâb-ı Hak bahsedilen bütün o muhtelif nesneleri ve cevherleri o sudan yaratmış ve onu sözü edilen insan, hayvan ve diğer bütün varlıkların hayat bulmasına vesile yapmıştır. Üstelik canlıları kendisinden yarattığı

ve onların hayat bulmasının sebebi yaptığı suda, o varlıkların parçalarından veya cinsinden hiçbir özellik de bulunmamaktadır. Bu da, o nesneleri bu su ile yaratmadığının, suyun yardımına ve desteğine dayanarak onları varetmediğinin bilinmesini sağlamaya yöneliktir. Varlıkları suyun sayesinde yaratmadığını göstermek, aksine yaratılanlara gıda arama yollarını ve kendileri için suyun ne kadar lüzumlu olduğunu bildirmek içindir. Varlıkları şayet suyun yardımıyla yaratmış olsa ve her şeyin var olmasına suyu vesile yapsaydı, o zaman yaratılan varlıkların şekil ve öz itibariyle suya benzer olması gerekirdi. Bu da göstermektedir ki Cenâb-ı Hak suyu, yaratılanların, belirttiğimiz gıdalarına ulaşma vesilesi yapmıştır, ancak rızıklarını o vesileden ve çalışmaktan değil Allah'ın lütfu sayesinde kazandıklarını düşünmeleri gerekir.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak, insanoğlunun aynı renk ve aynı tattaki gıdalardan bıkıp usanacağını bildiği için, onlara verdiği nimetlerini tamamlamak ve bunlardan dolayı kendisine şükretmelerini sağlamak üzere dünyadaki meyveleri ve ürünleri muhtelif renkte ve tatta yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

35 **[§]Dağların da farklı renklerde; beyaz, kırmızı, simsiyah yolları, kısımları vardır.** Bazıları şöyle dedi: Allah bütün ürünleri, canlıları ve hayvanları muhtelif renk ve şekilde yarattığı gibi, dağları da beyaz, kırmızı, simsiyah olmak üzere muhtelif renkte yaratmıştır. Bazıları da şöyle dedi: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın dağlarda yarattığı yolların vasfıdır.

Âyette geçen "ğarâbîb" (غرابيب) kelimesi "ğirbîb" (غِرْبيب) sözcüğünün çoğuludur, simsiyah anlamına gelir. Bu, İbn Kuteybe ve Ebû Avsece'nin sözüdür. "Racul ğirbîb" (رجل غِرْبيبٌ) denildiğinde, saçları simsiyah adam kastedilir. Siyah anlamına gelen "ğarâb" (الغراب) mastarından alınmıştır. "Cüded" (الجُدَد) kelimesi de, dağdaki yollar ve çizgiler anlamına gelir[65]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Cüdde" (الجُدّة), hat ve çizgi demektir, "cüded" de onun çoğuludur ve çizgiler mânasına gelir. Çizgi çizdim demek için "cededtü" (جددتُ) denilir. Bu kelime "sevb cedîd" (ثوب جديد) ve "siyâb cüdüd" (ثياب جُدُد) şeklinde de kullanılır. Buna göre "ve mine'l-cibâli cüdedün" (ومن الجبال جدد) cümlesi, muhtelif renkte yollar mânasına gelir; kimisi beyaz, kimisi kırmızı, kimisi simsiyah.

Cenâb-ı Hak bu beyanda, dağları kalın, sert ve yüksek olarak yarattığını, buna rağmen onlara çıkan ve inen yollar koyduğunu söyleyerek insanlara kendi kudretini ve idaresini hatırlatmaktadır; bunu yapmaya gücü yeten varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Yahut Allah in-

65 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 361.

sanlara, ihtiyaçlarını karşılamaları için kendilerinden uzak ve ulaşımı zor olan dağları onların istifadesine verdiğini söyleyerek nimetlerini hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَٓابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَۜ اِنَّمَا
يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمٰٓؤُ۬اۜ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ ﴿٢٨﴾

[§]***28. "Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen*** 36
hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır."

Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Aynen dağların ve ürünlerin farklı tür ve renkte oldukları gibi.

Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Bu ilâhî kelâm, farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Allah'ı bilen bir âlimin, Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığını, heybetini, kudretini ve yüceliğini bildiği için O'ndan korkması, O'nun büyüklüğü karşısında heyecan duyması yakışır. İkincisi, ölümden sonra dirileceğini bilen ve buna inanan bir âlim, Allah'ın emrine karşı gelen ve O'na isyan edene intikamının ve azabının ne olduğunu bildiği için O'nun emirlerine ve yasaklarına muhalefet etmekten korkar. Ölümden sonra dirileceğini bilmeyen ve ona inanmayan da Allah'a muhalefetten korkmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnananlar kıyâmetin gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar"[66], "Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar…"[67]

[Üçüncüsü], **Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar** meâlindeki âyetin bütün müminlere ait bir hüküm olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **Kulları içinden ancak,** Allah'ın azabını ve intikamını tasdik eden mü-

---

66 "Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın! Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar" (eş-Şûrâ, 42/17-18).

67 "Rab'lerine olan derin saygılarından dolayı sorumlu davrananlar; Rab'lerinin âyetlerine inananlar; Rab'lerine ortak tanımayanlar; verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler…" (el-Mü'minûn, 23/57-60).

minler **Allah’tan korkar**, ona inanmayanlar ise korkmaz. Bu hususu, “Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır”[68] meâlindeki âyet-i kerîmeyi açıklarken de ifade etmiştik; bunda bütün inananlar için ibretler vardır, burada geçen “sabbâr” ve “şekûr” kelimeleri müminden kinayedir. Buna göre bu âyetin de aynı mânaya gelmesi muhtemeldir.

Müfessirler şöyle dediler: Bu âyette takdim-tehir vardır, yani insanların Allah’tan en çok sakınanı Allah’ı en iyi bilenleridir. Buradaki haşyet kelimesi hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: O, kalpte yerleşen ve oradan hiç ayrılmayan korku anlamına gelir[69]. *En doğrusunu Allah bilir.*

37 **[§]**Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır. Bazıları şöyle dedi: “Azîz”, düşmanlarından intikam alan, “Ğafûr” da müminlerin günahlarını bağışlayan mânasına gelir. Bazıları da şöyle söyledi: Azîz, mülkünde ve hükümranlığında üstün olan ve kendisinden başkaları zelil olan mânasına gelir. Ğafûr da müminlerin günahlarını örten demektir.

اِنَّ الَّذٖينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللّٰهِ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ ﴿٢٩﴾ لِيُوَفِّيَهُمْ اُجُورَهُمْ
وَيَزٖيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٠﴾

29. “Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler.”

30. “Zira Allah karşılıklarını tam olarak ödediği gibi lütfundan onlara fazlasını da verir. O çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını bol bol verir.”

Allah’ın kitabını okuyanlar ve namazı özenle kılanlar. Buradaki kitabı okumaktan maksat, muhtemelen başka bir âyette belirtilen şu husustur: “Onu hakkını vererek okumak”[70]. Âyetin metninde geçen ve “yerine getirenler” anlamına gelen “ekāmû” (أقاموا) fiili, kitaptaki namaz ve zekât emrini yerine geti-

---

68 bk. İbrâhim, 14/5. âyetinin tefsiri.

69 Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, X, 368.

70 “Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır; ama her kim onu inkâr ederse işte asıl kaybedenler onlardır” (el-Bakara, 2/121).

renler demektir. Yahut **Allah'ın kitabını okuyanlar** meâlindeki âyet, Allah'ın kitabında kendi lehlerine ve aleyhlerine olan hükümlere tâbi olanlar, bütün helâllere sarılmak ve haramlardan sakınmak suretiyle ona uyanlar mânasına gelir. Allah'ın kitabından yararlananlar, oradaki namaz kılmak ve kendilerine verilen rızıklardan muhtaçlara dağıtmak emrine uyanlardır. Kitabı okuduğu halde ona uymayan ise, sanki hiç okumamış gibidir. Bu aynen göz, kulak ve dil gibi duyu organlarına sahip olan, bu organlara gerçekten sahip olduğu halde onlardan gereği gibi yararlanmayan kişilerde Cenâb-ı Hakk'ın bu organları yok sayması gibidir. Mümin ise, hakikatte bu organlara sahip olmasa bile onlardan yararlandığı için Allah onda o organları var saymaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyetin de bu anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar. Buradaki **gizli açık** ifadesi, her durumda ve her vakitte mânasına gelir, yani onlar hiçbir halde başkaları için harcamayı terketmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurduğu gibi: "Takvâ sahipleri için hazırlanmış cennete koşun! Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar"[71], yani onlar her durumda Allah için harcarlar. **Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar** meâlindeki âyetin, sadakayı gizli ve açık olarak verirler mânasına gelmesi de muhtemeldir, yani insanlara gösteriş yapmak için değil Allah rızası için vermek niyetiyle insanların gözleri önünde de verirler, insanların görmedikleri zamanda da verirler. Yaptığı hayırları yaratılanlara gösteriş yapmak için değil de Allah rızası için vermek niyetiyle yapanlara göre, insanların bilip bilmemeleri önemli değildir, onlar Allah rızası niyetiyle vermekten hiçbir zaman vazgeçmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Onlar asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler. Cenâb-ı 38
Hak, kulun Allah rızası için yaptığı harcamaya, her ne kadar onu kendisi için harcıyorsa da, Allah kendinden bir lütuf ve ihsan olarak ona "ticaret" adını vermiştir. Aynı şekilde insanların yaptıkları hayırlı işler için de ücretlerini tam olarak ödeyeceğini söylemektedir: **Allah karşılıklarını onlara tam olarak ödedi.** Bu, hakikatte ücret değildir, çünkü insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın vermiş olduğu çeşitli nimetlere karşılık şükür borçları olduğundan dolayı, yaptıkları işlere karşılık ücreti hak etmemektedirler. Ne zaman kendilerine verilen ni-

---

[71] "Rabb'inizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın! Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever" (Âl-i İmrân, 3/133-134).

metlere karşı şükür borcunu tam olarak yerine getirirlerse, ancak ondan sonra ücret almaya hak kazanırlar. Fakat Cenâb-ı Hak lütfu ve ihsanı ile insanların yaptıkları iyi işlere ve güzelliklere kendisinin lütfu ve ihsanı olarak sevap ve ecir vereceğini vâdetmektedir. İşte, sanki hakikatte insanları buna teşvik etmek ve özendirmek söz konusu değilmiş gibi Allah buna ticaret adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Lütfundan onlara fazlasını da verir** meâlindeki âyet de aynı şeyi vurgulamaktadır.

O çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını bol bol verir. Buradaki "Ğafûr" (غفور) kelimesi, günahları örten anlamına gelir, "Şekûr" (شكور) da, onları cennete sokmak suretiyle iyiliklerini ortaya koyan demektir; böylece herkes onun kötü değil, iyi biri olduğunu görüp anlasın! Yahut Ğafûr kötülükleri bağışlayan, Şekûr da yaptıkları küçük bir ameli hemen kabul edip ona bol mükâfat ve sevap veren demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zararla sonuçlanmayacak bir ticaret cümlesi hakkında Ebû Avsece şöyle dedi: Asla tükenmeyen ve kesada uğramayan bir ticaret. Bir şey kesada uğradığında bunu ifade etmek için "bâra" (بار) fiili kullanılır.

وَالَّذٖٓى اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ
يَدَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ بِعِبَادِهٖ لَخَبٖيرٌ بَصٖيرٌ

39 **[§]*31. "Sana vahyettiğimiz kitap kendinden öncekileri doğrulayıcı bir hakikattir. Kuşkusuz Allah kullarından haberdardır, her şeyi görmektedir."***

Yâ Muhammed! **Sana vahyettiğimiz kitap,** yani Kur'ân **bir hakikattir,** yani Allah tarafından gönderilmiştir. **Kendinden öncekileri doğrulayıcıdır,** yani daha önce gönderilen kitaplarla uyumludur. Kur'ân'ın diğer kitaplarla uyumu ve onları tasdiki iki delilden biri ile bilinir: Ya haberlerde onlarla uyumlu olur, Kur'ân'da yer alan haberler, daha önceki kitaplarda geçen haberlerle aynı olur ve bunlar birbirlerini doğrular; Allah'ın birliğine, O'na kulluğa ve itaate davet eden bütün kitaplar böyledir. Ya da hükümlerde olur. Hükümlerde uyum olursa, onlarda nâsih-mensûh da olur. Ancak nâsih-mensûh olması, ihtilaf olduğu anlamına gelmez. Görmez misin ki, bizzat Kur'ân'da da nâsih-mensûh vardır. Sonra Cenâb-ı Hak, eğer o Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı insanların onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulacaklarını haber vermektedir[72]. Bu habere

72 "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!" (en-Nisâ, 4/82).

göre eğer nâsih ve mensûh ihtilaf sayılsaydı, o zaman Allah'tan başka birinden gelmiş sayılırdı. Bu da göstermektedir ki, onlar arasında ihtilaf değil uyum vardır[73]. Bazıları âyete şöyle bir anlam vermiştir: Muhammed aleyhisselâm, daha önce gelen kitapları ve peygamberleri tasdik ediyor. Yukarıda söylediğimiz gibi bütün kitaplar ve peygamberler, insanları ancak Allah'ın birliğine ve O'na kulluğa davet etmişlerdir.

[Peygamber Göndermenin Hikmeti]

Kuşkusuz Allah kullarından haberdardır, her şeyi görmektedir. Yani kulların maslahatlarından haberdardır ve onları görmektedir. Yahut insanlara gönderdiği peygamberleri insanların yalanladığını bilmekte ve görmektedir, bunlardan habersiz değildir. Bunu bilmesine rağmen Cenâb-ı Hakk'ın yine de elçilerini göndermiş olması O'nun hikmetsiz iş yaptığı anlamına gelmez. Bazı mülhitlerin, yalanlanacağını ve reddedileceğini bildiği birine elçi göndermek hikmete uygun değildir diye iddia etmeleri haklı ve isabetli değildir. [§]Eğer 40
elçi göndermek, gönderenin ihtiyacı ve menfaati için yapılıyorsa, onun, elçisinin yalanlanacağını ve elçiliğinin reddedileceğini bildiği birine göndermesi hikmetin dışında bir davranış olurdu. Fakat her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah, elçilerini kendi ihtiyacı ve menfaati için göndermekten münezzeh ve yücedir, aksine O elçilerini, gönderdiği insanların ihtiyacı için göndermiştir. Bundan dolayı O'nun, elçilerinin reddedileceğini ve yalanlanacağını bilmiş olması, kendisini hikmetin dışına çıkarmaz. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* Yahut **her şeyden haberdardır, her şeyi görmektedir** meâlindeki âyet, tehdit anlamı içerir. Yani insanların devamlı sakınmaları ve kendilerini kontrol etmeleri için Allah onların hallerini ve yaptıklarını bildiğini söylemektedir.

---

73 Burada kastedilen zâhirde uyumlu olmak değildir. Çünkü pek çok hüküm bizim kitabımızda neshedilmiştir. Onların kitabında helâl olan bir şey, bizim kitabımızda haram kılınmıştır. Hükümlerin zâhiri itibariyle burada nasıl uyum olabilir? Ancak burada kastedilen mânadır, çünkü nâsih, mâna itibariyle mensûha muhalif olmaz. Çünkü hükümler, kulların menfaati için meşru kılınmıştır, menfaatler de zamanın değişmesiyle değişirler. Bir dönemde maslahat o şeyin helâl kılınmasında olur, başka bir dönemde de haram kılınmasında; bunlar her ne kadar bizzat helâl ve haram hükmü itibariyle farklı olsalar da maslahat açısından her ikisi de aynıdır (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 624b).

ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذٖينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهٖ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبٖيرُ ﴿٣٢﴾

32. "Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah'ın izniyle hayır işlerinde yarışır; işte büyük fazilet budur."

[İnsanlar Üç Gruptur]

Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de hayır işlerinde yarışır. Bu âyetin anlamına dair ihtilaf edilmiştir[74]. Bazıları şöyle dedi: **Onlardan kimi kendine kötülük eder** meâlindeki âyetten maksat, Allah'ın, Hz. Muhammed'e tâbi olup hidâyete ermeleri için seçtiğini haber verdiği kimselerdir. Bazılarına göre onlardan maksat büyük günah işleyenlerdir, bazıları da küçük günah işleyenlerdir dedi. Bazıları ise, büyük ve küçük günah işleyen herkestir, dedi. Bazıları da şöyle söyledi: Maksat bütün insanlardır, Muhammed aleyhisselâma tâbi olan ve olmayan herkestir[75]. Sonra **kendine kötülük etmek**ten maksadın ne olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları, bu âyette, görünüşte Resûlullah'a (s.a.) tâbi olan, ancak içinde ona muhalif kalma niyetini gizleyen münafıklar kastedilmiştir, der. Bazıları da şöyle der: Onlar, Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce ona iman eden, ancak gönderil-
41 diğinde kendisini inkâr eden yahudiler ve hıristiyanlardır. [§]Bazılarına göre ise, maksat müşriklerdir; onlar, şayet kendilerine bir uyarıcı gelirse, mutlaka

---

74 Bazıları şöyle dedi: "kullarımızdan seçtiklerimiz" cümlesiyle bütün müminler kastedilmiştir. Sonra Allah onları üç kısma ayırmıştır: Kimi kendine kötülük eder… (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 624b).

75 Sonra "kimi kendine kötülük eder" cümlesinin delâletinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bundan maksat, büyük günah işleyenlerdir; bu, Mûtezile'nin görüşüdür. Onlara göre büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahlar kesinlikle affedilir. Onlara göre, büyük günah işleyenler imandan çıkarlar ise de, İslâm'dan çıkmazlar; bunlar kıble ehli olan ve namaz kılan insanlardır. Bazıları da, onlar küçük günah işleyenlerdir der; bu, Hâricîler'in görüşüdür. Onlar, büyük günah işleyenin kâfir olduğunu, küçük günah işleyenin ise kâfir olmadığını ve imandan çıkmadığını iddia ederler. Bize göre ise, büyük ve küçük günah işleyen herkes aynıdır, onları işlemekle mümin imandan çıkmaz, ancak kendine kötülük etmiş olur. Büyük günahlardan sakınmakla küçük günahlar otomatik olarak bağışlanmış olmaz (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 624b).

herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi[76]. Bunların hepsi cehennemdedir.

Bazıları **kullarımızdan seçtiklerimiz** beyanıyla Resûlullah'ın (s.a.) kastedildiğini söylemiştir. Bu görüşü benimseyenlere göre seçilen insanlardan maksat Resûlullah'tır (s.a.), çünkü Allah onu, insanları Allah'ın birliğine davet etmesi için göndermişti.

Kimisi kendine kötülük eder cümlesiyle Resûlullah'a (s.a.) tâbi olan ümmeti kastedilmiş gibidir, ancak onlar isyan fiilleri işleyerek kendilerine kötülük etmişlerdir. Eğer sabit ise, Ebu'd-Derdâ'nın (r.a.) rivayetine göre, Resûlullah (s.a.) bu âyeti okumuş, sonra şöyle buyurmuş: "Hayırlarla öne geçen hesapsız cennete girer, orta durumda olan kolay bir hesap geçirir, sonra cennete girer, kendine kötülük eden ise kurtulamayacağı kanaatine varıncaya kadar tutulur, sonra rahmet ona ulaşır ve o da cennete girer". Resûlullah (s.a.) sonra şöyle söyledi: "Onlar, 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun'[77] diyenlerdir"[78]. Aynı hadisi Enes b. Mâlik (r.a.) ve Hz. Âişe (r.a.) de Resûlullah'tan (s.a.) rivayet ederler. Eğer bu rivayet sabit ise, o zaman âyetin tefsiri de budur, kendine kötülük edenden maksat, tevhid ehlinden olan insanlardır.

Orta durumda olanlar hakkında bazıları şöyle dedi: Ondan maksat iyi amele kötüsünü karıştıranlardır, tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış olarak sonra günahlarını itiraf etmişlerdir"[79]. Bazıları da şöyle der: Onlar farzları ve rükünleri edâ eden, ancak başka şeylere aldırmayanlardır.

Hayır işlerinde yarışanlar da iki gruptur. Biri, bütün hayır işlerinde öne geçmeye çalışır, hiçbirinde kusur etmez ve eksik yapmaz. Diğeri de hayır işlerinde yarışır, fakat o hayırda kusur işler ve eksik yapar.

[§]Bu üç grubu Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde zikretmiştik. Cenâb-ı Hak bir 42
yerde meâlen şöyle buyurdu: "Muhâcirlerin ve ensarın ilkleri…"[80] Sonra da

---

76 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı" (Fâtır, 35/42).

77 Fâtır, 35/34).

78 Hadisi buna yakın lafızlarla Taberî, İbnü'l-Cevzî, Kurtubî ve İbn Kesîr rivayet etmişlerdir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 375; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 491; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 350-351; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 334).

79 et-Tevbe, 9/102.

80 et-Tevbe, 9/100.

meâlen şöyle buyurdu: "Bir başka grup günahlarını itiraf etmişlerdir"[81], "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır"[82]. Günahlarını itiraf edenler, orta halli olanlardır, diğerleri ise kendilerine kötülük edenlerdir. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar; işte onlar Allah'a en yakın olanlardır"[83], "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere! Onlar dalbastı kirazlar ve meyve yüklü muz ağaçları arasındadırlar"[84], "Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!"[85] Bu ilâhî beyanın zâhirine göre amel defterleri soldan verilenler, peygamberleri inkâr edenlerdir, çünkü Cenâb-ı Hak bu sûrenin sonunda üç gruptan bahsetmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise, (ona şöyle denir:) 'Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!' Ama yoldan sapmış inkârcılardan ise…"[86] Bu beyanın zâhirine göre kendisine kötülük eden, peygamberi yalancılıkla itham edenler ve "Amel defteri solundan verilenler"[87] meâlindeki âyette işaret edildiği üzere inkâr edenlerdir. Tevbe sûresindeki âyetin zâhirinden de tevhid ehli olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Allah, "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır"[88] buyurmaktadır. *Bunları en iyi Allah bilir.*

Allah'ın izniyle. Bu beyan Allah'ın ilmiyle mânasına gelebilir. Allah'ın dilemesiyle anlamına gelmesi de muhtemeldir. Allah'ın emriyle mânasına geldiği de söylenmiştir.

İşte büyük fazilet budur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizi mirasçı kıldığımız bu kitap, büyük bir fazilettir. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur"[89]. Yahut burada Allah şunu söylemektedir: Onları cennete sokmak, Allah'ın büyük bir lütfudur.

---

81 et-Tevbe, 9/102.

82 "Bir diğer grubun durumu ise Allah'ın hükmüne kalmıştır; ya onlara azap edecek veya tövbelerini kabul edecektir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir" (et-Tevbe, 9/106).

83 el-Vâkıa, 56/10-11.

84 el-Vâkıa, 56/27-28.

85 el-Vâkıa, 56/41.

86 el-Vâkıa, 56/88-92.

87 el-Vâkıa, 56/41.

88 et-Tevbe, 9/106.

89 "Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur" (en-Nisâ, 4/113).

[§]Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de hayır işlerinde yarışır meâlindeki âyet hakkında Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şunu bilin ki, öne geçenlerimiz geçip gitmiştir, orta halli olanlarımız da kurtulmuştur, kendine kötülük edenlerimiz ise Allah tarafından bağışlanacaktır[90]. Hz. Osman (r.a.) da şöyle dedi: Şunu bilin ki, öne geçenlerimiz, cihat edenlerimizdir, orta halli olanlarımız köyde bekleyenlerimiz, kendine kötülük edenlerimiz de bedevîlerimizdir[91]. İbn Abbâs (r.a.) ise şöyle diyordu: Kendine kötülük edenden maksat kâfirlerdir[92]. Hasan-ı Basrî de şöyle dedi: Kendine kötülük edenden maksat münafıklardır ve onlar helâk olmuştur. Öne geçen ve orta halli olan ise kurtulmuştur[93]. 43

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فٖيهَا مِنْ اَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا
وَلِبَاسُهُمْ فٖيهَا حَرٖيرٌ ﴿٣٣﴾

33. "Onların gireceği yer adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve incilerle süsleneceklerdir. Orada onların giysileri de ipektir."

Cenâb-ı Hak bu âyette altın bilezikler ve incilerle süslenmekten ve ipek giysiler giymekten söz etmektedir. Dünyada ise erkekler, bu türlü zinet eşyasıyla süslenmeye ve ipek giysiler giymeye özenmezler. Ama Allah biliyor ki Araplar'ın bunlara özentileri vardı. Bu durumda âyet, onlara özendikleri bu şeyleri vâdettiği anlamına gelir. Nitekim seyahat sırasındaki zaruret halinde ve mekân darlığında başka evler ve binalar bulunmadığı durumlarda çadır, baraka ve kulübe gibi sığınaklar kullanıldığı söylenir. Tercih imkânı olduğu ve başka mekânlar bulunduğu takdirde onlar kullanılmaz. Lâkin Araplar bunlara fazla özendikleri için âyette bahis konusu edilmiştir. Görmez misin ki, onlar şöyle diyorlardı: "(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse ya!"[94] Bu gibi süs eşyası onlar nazarında çok değerli ve önemli olduğu ve ayrıca bunlara çok özendikleri için böyle söylüyorlardı.

---

90 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 489; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 346; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 289.

91 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 490; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 289.

92 *Tefsîru's-San'ânî*, III, 135.

93 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXII, 135.

94 ez-Zuhruf, 43/53.

Yahut bunların onlara cennette verileceğini söylemektedir, yani altın, gümüş, ipek ve bösü edilen benzeri süs eşyasının, ne şekilleri ve ne de cevherleri itibariyle onlara benzer tarafları yoktur, sadece isimleri benzemektedir. Nite-
44 kim bir hadisi-i şerifte şöyle buyurulur: [§]"Orada (yani cennette) hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, insanın kalbine veya hayaline bile gelmeyen şeyler vardır"[95]. Başka bir rivayette de şöyle buyurulur: "Cennette olan şeyler dünyadakilere benzemez yahut sadece isimleri benzer"[96]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle dedi: "Esâvir" (أساور) kelimesi, "isvâr" (إسوار) sözcüğünün çoğuludur, o, kadınların bileklerine taktıkları bileziktir[97].

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذٓى اَذْهَبَ عَنَّا الْحَزَنَ اِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٣٤﴾

34. "Şöyle derler: 'Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir.'"

Şöyle derler: Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Bazıları şöyle dedi: Bu sözü ancak, yukarıda geçen ve "Kimisi kendine kötülük eder"[98] meâlindeki âyette belirtilen kendilerine kötülük edenler söyler. Çünkü onlar sıratta uzun müddet bekletilirler yahut zorlu bir sınava tâbi tutulurlar, dolayısıyla endişeleri uzun süre devam eder. Sonra cennete girmeleri için kendilerine izin verilir. İşte o zaman âyette geçen o sözü söylerler ve bu tasayı kendilerinden giderdiği için Rab'lerine hamdederler. Bazıları şöyle dedi: Hayır, bu sözü cennete giren her müslüman söyler. Kimse âhirette nerede olacağını ve nereye gideceğini bilmediği için dünyada her müslüman işlediği kötülüklerden ve akıbetinin ne olacağından endişe eder ve korkar. Cennete girince, dünyadaki

---

95 Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: Sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve insanın aklına bile gelmeyen şeyler hazırladım. İsterseniz, 'Onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez' (es-Secde, 32/17) meâlindeki âyeti okuyun!" (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8; "Tevhîd", 35; Müslim, "İman", 312, "Cennet", 2-5).

96 İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: "Dünyada bulunan şeylerin cennette olanlarıyla isimden başka bir benzerliği yoktur" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 446; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 322; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 207).

97 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 267.

98 Fâtır, 35/32.

korkularından ve endişelerinden emniyete kavuşur, o tehlikelerden selâmete
erer ve bundan dolayı Rabb'ine hamdeder. Bazıları da şöyle dedi: Âyette sözü
edilen hamdi, ancak dünyada karşılaştıkları maişet üzüntüsü ve endişesi yok
olduğunda yaparlar. [§]Çünkü herkes dünyada maişet endişesi duyar. Cen- 45
nete girdiğinde bu endişe kendisinden gider, işte o zaman hamdeder. Bazıları
ise şöyle söyledi: Onlar ölümden emniyete kavuştuklarında Rab'lerine hamde-
derler, çünkü bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Kıyâmet günü ölüm bir koç
suretinde getirilir ve insanların önünde kesilir; insanlar işte o zaman ölümden
emniyete kavuşurlar"[99]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir. Buradaki "Ğafûr" kelimesi, bağışlanmayı hak etmedikleri halde kötülüklerini bağışlayıcıdır mânasına gelir. "Şekûr" kelimesi de, insanların yaptıkları iyilikleri kabul eder ve karşılık olarak onlara sevap verir demektir. Müfessirler şöyle dedi: Ğafûr, insanların günahlarını bağışlar; Şekûr da az amele bol mükâfatla karşılık verir demektir.

Doğrusu Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir meâlindeki âyet hakkında bazıları şöyle dedi: İnsanların kendisine yaptıkları şükrün karşılığını verir ve onların işledikleri günahları bağışlar. **Rabb'imiz çok bağışlayıcıdır, şükrün karşılığını eksiksiz vermektedir** meâlindeki âyet hakkında merfû bir hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah müminin küçük iyiliklerinin karşılığını verir ve büyük günahlarını bağışlar"[100].

اَلَّذٖٓى اَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهٖۚ لَا يَمَسُّنَا فٖيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فٖيهَا لُغُوبٌ 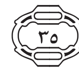

[99] Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Kıyâmet günü ölüm boz bir koç suretinde getirilir ve denilir ki: 'Ey cennet ehli! Bunu tanıyor musunuz?' İnsanlar korkarak ve acıyarak ona bakarlar ve evet, derler. Sonra cehennem ehline seslenilir: 'Bunu tanıdınız mı?' Onlar da, evet, derler. Bunun üzerine koç kesilir ve şöyle nidâ edilir: 'Cennetteki hayat ebedîdir! Cehennemdeki hayat da ebedîdir!'" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 9; ayrıca bk. Buhârî, "Rikâk", 51, "Tefsîr", 19/11; Müslim, "Cennet", 40, 43).

[100] Bunu İbn Kesîr, İbn Abbâs'a nispet ederek şu şekilde rivayet etti: Allah onların pek çok günahını bağışlar ve küçük iyiliklerinin karşılığını verir (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 588).

35. "O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir."

O ki bizi lütfuyla sonsuza kadar kalınacak yurda yerleştirdi. Burada cennete sonsuza kadar kalınacak yurt adı verilmektedir, çünkü oradan ayrılmak ve yerini değiştirmek asla arzu edilmez. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Onlar oradan hiç ayrılmak istemezler"[101].

46 **[§]Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.** Ne kadar büyük olursa olsun dünyada bir nimete sahip olan insan, zamanla ondan bıkar ve usanır, ondan başkasına geçmek ister. Aynı şekilde dünyada tadılan büyük bir zevk ve lezzetin arkasından mutlaka bir âfet ve yorgunluk gelir. Cenâb-ı Hak, âhiret nimet ve lezzetlerinin ise asla vazgeçilmesi arzu edilmeyen nitelik taşıdığı, cennet lezzetlerinin arkasından herhangi bir âfet, yorgunluk ve ağırlık gelmesinin de söz konusu olmadığını haber vermektedir. **Orada artık biz ne bir yorgunluk duyarız ne de bize bir bıkkınlık gelir.** Bu beyanın, zâhirinin ifade ettiği gibi yorgunluk ve bıkkınlığın olmayacağı mânasına gelmesi de mümkündür. Bu dünyada akrabalarından veya tanıdıklarından birinin başına bir sıkıntı geldiğini gören herkes üzülür ve onu ondan gidermeye çalışır. Ebedîlik yurdunda ise Cenâb-ı Hak, kimsenin böyle şeylere mâruz kalmaktan endişe duymayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin metninde geçen "nasab" (النصب) kelimesi eziyet mânasına gelir, "luğûb" (اللُّغوب) sözcüğü de yorgunluk demektir.

İbn Kuteybe şöyle dedi: Nasab, zorlanmak ve yorulmak demektir. Luğûb da yorulmak mânasına gelir[102]. Sülâsîden ve "if'âl" bâbından da kullanılan luğûb fiili, hem yoruldum mânasına hem de başkasını yordum anlamına gelir ki; bu, Ebû Avsece'nin sözüdür.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضٰى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذٰلِكَ نَجْزٖى كُلَّ كَفُورٍ ﴿٣٦﴾

---

101 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler" (el-Kehf, 18/107-108).

102 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 361.

36. "İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır. İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız."

İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Onların hükmü verilmez, yani ölmelerine hükmolunmaz ki ölüp de cehennemin azabından kurtulsunlar. **Kendileri için cehennem azabı da hafifletilmez.**

[§]Kendileri için cehennem azabı hafifletilmez. Bu beyan, Cehm'in[103] ve Ebu'l-Hüzeyl el-Mûtezilî'nin[104] iddialarının aksini söylemektedir. Cehm, cehennem ehlinden azabın kaldırılacağını ileri sürmekte, Cenâb-ı Hak ise onların azabının hafifletilmeyeceğini haber vermektedir. Şayet azabın kaldırılması muhtemel olsaydı, hafifletilmesi de muhtemel olurdu. Yüce Allah'ın onlardan azabın hafifletilmeyeceğini haber vermesi, azabın kaldırılmayacağına da işaret eder. Nitekim cehennem bekçisi Mâlik onlara şöyle diyecektir: "Sizler burada kalıcısınız"[105]. Aynı şekilde azabı hafifletmesini istediklerinde de şöyle diyecekler: "Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!"[106] **47**

Ebu'l-Huzeyl'e gelince, o şöyle derdi: Cehennem ehlinin azabına bazan ara verilir. Öyle bir hal meydana gelir ki, şayet Allah onların azabını arttırmak istese buna gücü yetmez. Cennet ehlinin zevk ve lezzetleri hakkında da benzer şeyleri söylerdi: Öyle bir hal olur ve öyle bir seviyeye gelinir ki, eğer Allah onların lezzetlerini biraz daha arttırmak istese bile buna gücü yetmez. Âyetin zâhiri ise onları yalanlıyor ve iddialarını reddediyor, şöyle buyuruyor: **Kendileri için cehennem azabı hafifletilmez.**

---

103 Bu kişi, Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî'dir (ö. 128/746), Benî Râsib'in âzatlılarındandır. Cehmiye mezhebinin reisidir. Aslen Tirmizli'dir, bidatı orada yayılmıştır. Küçük tâbiîler zamanında, Emevî Devleti'nin sonlarına doğru Selm b. Ahvez el-Mâzinî, tarafından Merv şehrinde öldürüldü. İcbâr ve ıztırâr görüşüne sahipti, imanın sadece Allah'ı bilmek, küfrün de O'nu bilmemekten ibaret olduğunu söylerdi. Cennet ve cehennemin de eskiyip sona ereceklerini iddia ederdi. Allah'ın sıfatları konusundaki görüşü, Mûtezile'nin son görüşleriyle paralellik arz ediyordu. Allah'ın ilminin ve kelâmının da sonradan kazanıldığını söylerdi (bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 211; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 141).

104 O, Ebu'l-Hüzeyl Allâf Muhammed b. Hüzeyl b. Abdillah b. Mekhûl el-Abdî'dir (ö. 235/850). Abdülkays kabilesinin âzatlısıdır. Mûtezile imamlarındandır. Basra'da doğdu, kelâm ilminde şöhret oldu. Mûtezile mezhebi hakkında sözleri, meclisleri ve münazaraları vardır. Münazarada usta idi, delilleri güçlü, intikal gücü çabuktu. Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmişti. Sâmerra'da vefat etti. Pek çok eseri vardır (Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 121).

105 "Ey Mâlik, Rabb'in bizim işimizi bitirsin! diyecekler; o da 'Burada kalıcısınız' cevabını verecektir" (ez-Zuhruf, 43/77).

106 el-Mü'min, 40/49.

İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız, yani Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük eden ve Allah'ın birliğini inkâr edenleri böyle cezalandırırız.

وَهُمْ يَصْطَرِخُونَ فِيهَا رَبَّنَٓا اَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذٖى كُنَّا نَعْمَلُ اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فٖيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَٓاءَكُمُ النَّذٖيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمٖينَ مِنْ نَصٖيرٍ ﴿٣٧﴾

48 [§]*37.* ***"Ve onlar orada, 'Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım' diye feryat ederler. Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zâlimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!"***

Ve onlar orada feryat ederler. Bazıları feryat ederler anlamına gelen "yastarihûne" (يصطرخون) kelimesine cehennemde feryat figan ederler anlamı verdi. Bazıları, imdat isterler anlamına gelir dedi. Bu kelime çığlık atmak mânasına da gelir. Onlar çığlık çığlığa bağırırlarken şöyle derler: **Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.** Önce dünyada tâbi oldukları büyüklerine yalvarıp yakarırlar, onlardan üzerlerinde bulunan azabı kaldırmalarını ve hafifletmelerini isterler. Şöyle derler: "Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz? Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!'"[107] Başka bir âyette de meâlen şöyle diyecekleri haber verilmektedir: "Hepimiz onun içindeyiz"[108]. Büyüklerinin yardımlarıyla kurtulacaklarından tamamen ümitlerini kestiklerinde, bu sefer cehennem bekçilerine yakarırlar: "Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin! Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar"[109]. Onlardan da ümitlerini kesince, cehennemin bekçisi Mâlik'e gidip yalvarırlar, Rabb'inden kendilerinin işleri-

107 İbrâhim, 14/21.

108 "Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' dediklerinde; büyüklük taslayanlar şöyle cevap verirler: 'Doğrusu hepimiz onun içindeyiz; artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir'" (el-Mü'min, 40/47-48).

109 el-Mü'min, 40/49-50.

ni bitirmesini (öldürmesini) istemesini talep ederler, şöyle derler: “Ey Mâlik, Rabb’in bizim işimizi bitirsin! diyecekler”[110]. Ondan da ümitlerini kesince, daha önce yaptıklarından farklı şeyler yapacaklarını söyleyerek, Rab’lerinden kendilerini oradan çıkarmasını isterler. Derler ki: **Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.** Onlara şöyle cevap verilir: **Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?** Yani dünyada size, öğüt almak isteyenin alabileceği kadar bir ömür vermedik mi? Öğüt alanın aldığı gibi siz de öğüt alaydınız ya! Onları yaşattığımız kadar sizi de yaşattık!

Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Bazıları şöyle dedi: Size peygamber gelmişti, bu durumdan sizi uyarmıştı, fakat siz onu yalanladınız. Bazıları da şöyle söyledi: **Size uyarıcı gelmişti,** yani saçlarınıza ak düşmüştü. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: Kendi şahsınızda bile ahvâlin değiştiğini,
[§]halden hale girdiğinizi, küçüklükten büyüklüğe, gençlikten ihtiyarlığa, son- 49
ra da erzel-i ömre uğradığınızı bizzat görüyor ve yaşıyordunuz; cennettekiler öğüt aldığı gibi siz de öğüt alsaydınız ya! Peygamberlerin sizi uyarmış olduğu azabı **şimdi tadın bakalım! Zâlimlerin hiçbir yardımcısı da yoktur!**

إِنَّ اللّٰهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

38. “Kuşkusuz Allah göklerin ve yerin sırlarını bilmektedir ve O, kalplerin gizlediklerini de çok iyi bilir.”

Kuşkusuz Allah göklerin ve yerin sırlarını bilmektedir. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, tehdit ve korkutma anlamına gelir. Yani Allah, henüz imtihan etmediği, emretmediği ve yasaklamadığı eylemleri de bilmektedir, öyle ise imtihan ettiği, emrettiği ve yasakladığı fiiller konusunda insanların neler yaptıklarını bilmesi daha kolay ve daha uygundur.

İkincisi, Cenâb-ı Hak göklerin yaratılışını, yarattığı yeryüzü ehlini, onlara gönderdiği peygamberleri, insanların peygamberleri inkâr edip ve reddettiklerini bilmektedir, onların hiçbirinden gafil ve cahil değildir. İnsanlara peygamber göndermenin amacı, gönderenin ihtiyacı ve menfaati için değil, ancak insanların ihtiyacı ve menfaati bulunmasından dolayıdır. Bundan dolayıdır ki,

110 ez-Zuhruf, 43/77.

peygamberliği reddedeceklerini ve onları yalanlayacaklarını bilmesine rağmen Allah'ın insanlara peygamber göndermesi, hikmet gereğidir. Dünyada ise böyle bir durum akılsızca bir davranış olur; çünkü bir sultan dünyada elçilerini ancak kendi ihtiyacı ve menfaati için gönderir, reddedileceğini ve yalanlanacağını bildiği halde elçisini gönderirse, bu akılsızca ve boş bir iş olur. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın elçi göndermesi hikmete uygundur ve haktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, kalplerin gizlediklerini de çok iyi bilir. Sanki buradaki **kalplerden** (ذات الصدور) maksat, insandır. Cenâb-ı Hak özel olarak insanların bütün yaptıklarını bildiğini söylemektedir. Çünkü insan temyiz ve basiret sahibidir, imtihan edilmeye uygundur. Buna göre bu cümle, insanlar için bir tehdit ve uyarı mânasına gelir. Başka varlıklara, hayvanlara ve diğerlerine gelince, onlar imtihan için uygun değildirler, ayrıca onların temyiz (iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayırabilme) gücü de yoktur. Her ne kadar Allah bütün varlıkların kalplerinde ve başka yerlerde gizlediklerini de biliyorsa da, bu söylediğimiz sebepten dolayı özel olarak insanlardan bahsetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذٖى جَعَلَكُمْ خَلَٓائِفَ فِى الْاَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا
يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ اِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزٖيدُ الْكَافِرٖينَ
كُفْرُهُمْ اِلَّا خَسَارًا ﴿٣٩﴾

50 [§]***39. "Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim inkâr ederse inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü Rab'leri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz; şu halde kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını arttırır."***

[İnsanları Birbirine Halef Olarak Yaratmanın Hikmeti]

Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Bu ilâhî kelâmın muhatabı şayet Resûlullah'ın (s.a.) ashabı ve ümmeti ise, o zaman Cenâb-ı Hak önceki asırlarda geçen ümmetler helâk edilip soyları kurutulduktan sonra kendilerini onlara halef kıldığını haber vermektedir. Muhatap şayet bütün âdemoğulları ise, o zaman Allah şunu haber vermektedir: Sizler daha önceki cinlerin ve meleklerin halefisiniz. Rivayet edildiğine göre âdemoğlundan önce cinler yeryüzünün sakinleri idiler, buna göre insanlar onlara halef kılındılar.

İnsanları birbirlerine halef kılmakta, bir neslin yok olup gitmesinden sonra öbürünü yaratmakta, birini yarattıktan sonra öbürünü yok etmekte, muhtelif hikmetler vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak bir nesli yaratıp sonra yok etmesi ve onlardan sonra başkalarını yaratması, onları ancak bir gayeyi ve nihaî bir hedefi düşünerek yarattığını insanların bilmeleri içindir. Eğer onları yaratmakta böyle nihaî bir gaye olmasaydı, o zaman onları özellikle yok etmek için yaratmış olurdu. Çünkü dünyada nihaî bir gayesi olmadan bina yapan bir insanın bu yaptığı eylem, anlamsız ve akılsızca bir iş olurdu. Buna göre insanlar bu dünyada nihaî bir hedef ve gaye olmaksızın yaratılmışlarsa, özellikle yok etmek için yaratılmışlar demektir, bu ise anlamsız ve hikmete aykırı bir iştir.

İkincisi, dünyanın devamlı kalınacak bir yurt, ebedî bir mekân olmadığını insanların bilmeleridir; dünya ancak âhiret için bir azık alma yeri, âhirete giden bir ara durak ve kısa bir konaklama yeridir, sonra oradan kalkılıp gidilecektir. Tıpkı seyahat sırasında bir yerde konaklandığı gibi; orada sürekli kalmak için değil, azığını almak için konaklanmakta ve sonra yola devam edilmektedir. Buna göre dünya da belirttiğimiz amaç için yaratılmıştır; böylece insanlar dünyaya sarılmasınlar, ona bağlanmasınlar, orada kalmayı değil oradan geçip gitmeyi düşünen birinin yapması gerekeni yapsınlar.

Üçüncüsü, dünyada yaşanan acıların ve tadılan lezzetlerin ebedî olmadığını, aksine sona ermesi ve oradan geçilip gidilmesi için yaratıldığını bilmeleridir. Şüphesiz yaşamakta lezzet, ölümde acı vardır; lezzet de sürekli değildir, acı da! Allah bir nesli yaratmakta, sonra onları yok etmektedir, sonra başka bir nesli yaratmakta, bu sefer bunları yok etmektedir. Dolayısıyla lezzetler de acılar da sürekli kalmıyor, her ikisinin de sona erdiği bir gün mutlaka geliyor. Böylece insanlar, lezzetlerin de acıların da sürekli olmadığını, mutlaka günü geldiğinde son bulacağını anlarlar.

[§]Dördüncüsü, insanlar önceki asırlarda yaşayanların neden dolayı gü- 51
zel övgüler aldıklarını, güzel hatıralar bıraktıklarını ve neden dolayı adının sanının kesilip yok olduğunu düşünerek ibaret alırlar. Peygamberlerin hayır, tevhid ve itaat davetçilerinin çağrısına uyanın adı sonraki nesillerde hayırla, güzel övgülerle anılır durur; buna karşılık inkâr ve kötülük ehline tâbi olanın da sonraki nesillere bunlardan hiçbir şey kalmaz. Bu durum, güzel övgülerin onların ismini bâki bıraktığını, kesip unutturmadığını insanların bilmeleri içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Artık kim inkâr ederse inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir, yani inkârcılığının zararını kendisi çeker. **Kâfirlerin küfrü Rab'leri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz.** Yani onların Allah'ı ve peygambe-

ri inkâr etmeleri ve putlara tapmaları, gazabı ve hüsranı arttırmaktan başka bir işe yaramaz. Onlar, kıyâmet günü kendilerine şefaatçi olacakları ve onları Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle putlara tapıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Bu onlar için sadece Rab'lerinin gazabını ve kendilerinin hüsranını arttıracaktır. Yahut onların bu dünyada sıla-i rahim, âhirette menfaat ve kazanç elde etmek ümidiyle yaptıkları amelleri, Rab'lerinin gazabını ve kendilerinin hüsranını arttırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette geçen "makt" (المقت) kelimesi buğz anlamına gelir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ شُرَكَٓاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوَاتِ اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ مِنْهُ بَلْ اِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُورًا ﴿٤٠﴾

40. "De ki: 'Allah'ı bırakıp da taptığınız ve O'na ortak koştuğunuz varlıklar üzerinde hiç düşündünüz mü? Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar!' Yoksa onların göklerde mi ortaklığı var? Yahut biz onlara bir kitap vermişiz de onlar oradaki kesin bir delile mi dayanmaktalar? Hayır hayır! O zâlimlerin birbirlerine vâdleri aldatmacadan başka bir şey değildir."

De ki: Allah'ı bırakıp da taptığınız ve O'na ortak koştuğunuz varlıklar üzerinde hiç düşündünüz mü? Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar! Âyette geçen **gösterin bana** meâlindeki beyan zâhirde emirdir, ancak bu emir iki mânaya gelir. Birincisi, aciz bırakmak anlamına gelir, yani sizin Allah'ı bırakıp taptığınız şeylerin gökleri ve yeri yaratmaya güçleri yet-
52 mez, hatta göklerin ve yerin yaratılmasına katılmaya [§]ve gökten kitap indirip bu emirleri göndermeye de güçleri yetmez. Aksine bütün bunları yaratan Allah'tır, bunları yapmaya kādir olan O'dur. Nasıl olur da sizler, bütün bunlardan aciz olana ilâhlık vasfını verip onlara kulluk yaparsınız?

İkincisi, onları ikaz etme, kınama ve akılsızca hayaller peşinde oldukları anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Siz de biliyorsunuz ki putlara tapıyorsunuz; onlar belirtilen nesne ve olaylar-

dan hiçbirini yaratmadıkları, yaratılmasına katılmadıkları ve size bunu yapmanıza izin veren ve mübah kılan bir kitap da göndermedikleri halde putlara ilâh adını veriyorsunuz! Bütün bunları Allah'ın yaptığını da biliyorsunuz. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Şayet o inkârcılara, 'Gökleri ve yeri yaratan kimdir?' diye soracak olsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler"[111]. Bu hususta onların bir kitapları yoktur, çünkü kitap Allah'ın buyruğu olan kitabı beşere ulaşmasını sağlayan peygamberdir, fakat siz peygambere de inanmıyorsunuz. Bütün bunları yaptığını ve her şeyi yapmaya kādir olduğunu bildiğiniz Allah'a kulluğu bırakıp putlara nasıl kulluk edersiniz?

Yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar? Bu cümlede bizzat yeryüzünün maddî cevherlerinin kastedilmiş olması muhtemeldir. Yeryüzünün haricinde insanların maişetlerini ve ayakta kalmalarını sağlayan unsurlar da kastedilmiş olabilir. **Yoksa onların göklerde mi ortaklığı var?** Bu beyan da aynı şekildedir; bu cümlede gökyüzünün cevherleri kastedilmiş olabileceği gibi, gökten inen ve insanların maişetlerini ve rızıklarını sağlayan şeyler de kastedilmiş olabilir. **Yoksa kesin bir delile mi dayanmaktalar?** Bu beyan da onlar Allah'tan gelen bir delile ve beyana mı dayanıyorlar, mânasına gelir.

Hayır hayır! O zâlimlerin birbirlerine vâdleri aldatmacadan başka bir şey değildir. Onların birbirlerine vâdettiklerinden maksadın, liderlerin ve önderlerin halka söyledikleri şu sözler olabilir: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[112], "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[113]. Reislerinin kitap ve peygamber konusunda halkın kafasını karıştırmaları ve Hz. Peygamber (s.a.) hakkında; o büyücüdür, yalancıdır, müfteridir ve benzeri sayılması uzun sürecek sözler söylemeleridir. Bütün bunlar, onların halkı aldatmaya çalışmalarından başka bir şey değildir.

اِنَّ اللّٰهَ يُمْسِكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ اَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا اِنْ
اَمْسَكَهُمَا مِنْ اَحَدٍ مِنْ بَعْدِهٖ اِنَّهُ كَانَ حَل۪يمًا غَفُورًا ﴿٤١﴾

[§]*41. "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O Halîm'dir, çok bağışlayıcıdır."* 53

111 el-Ankebût, 29/65.
112 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).
113 ez-Zümer, 39/3.

Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Bu âyet-i kerîme muhtemelen, daha önce geçen "Gösterin bana, yeryüzündeki hangi nesneyi yaratmışlar!"[114] meâlindeki âyetin sılasıdır. Eğer böyle ise, o zaman Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Siz de biliyorsunuz ki gökleri ve yeri yükselten, onları tutan ve yerlerinden oynamalarını engelleyen Allah'tır. Onları yerlerinden oynatmaya kimsenin gücü yetmez. Şayet Allah onları yerlerinden oynatacak olsa, onları yerlerine koymaya ve orada tutmaya O'ndan başka hiç kimsenin gücü yetmez. Öyleyse bunları yapmaya gücü yetmeyen şeylere nasıl kulluk yaparsınız? Yahut bu beyan, "Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacaktı!"[115] meâlindeki âyetin sılasıdır. Onların, Allah'ın çocuğu vardır, ortağı vardır dedikleri için neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacaktı! Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah hakkında, O'nun çocuğu vardır, şeklindeki sözlerinin büyüklüğünden dolayı neredeyse gökler ve yer durdukları yerden sökülecek ve onların başlarına düşecekti!

Bu âyet-i kerîmenin, yukarıda belirttiğimiz bir âyetin sılası değil, müstakil bir başlangıç cümlesi olması da mümkündür. Eğer böyle ise, o zaman Cenâb-ı Hak göğü yükselttiğini, büyüklüğüne ve ağırlığına rağmen ne üstten bir çekici ve ne de alttan bir direk olmadığı halde onu havada tuttuğunu, düşmesine ve yerinden oynamasına engel olduğunu, bulunduğu yer ve şekilde sabit tuttuğunu söyleyerek kendi kudretinin ve hükümranlığının büyüklüğünü haber vermektedir. Şu iki vasıta olmadan dünyada bir nesneyi havada tutmak ve onu yerinde sabit kılmak, hiç kimsenin gücü dâhilinde değildir: Ya alttan bir direk, ya da üstten bir çekici! Yeryüzü de böyledir, Cenâb-ı Hak onu suyun üzerinde yayıp döşemiştir. Suda ise sabit durmak değil, akmak ve dibe gitmek tabiatı vardır. Yeryüzünün neresi kazılsa mutlaka oradan su çıkmaktadır. İşte yeryüzünü suyun üzerinde tutmak, gökyüzünü de hiçbir dayanak olmadan havada tutmak göstermektedir ki, onları sabit tutan ve düşmekten koruyan, zatıyla bir olan, her şeye kādir olan ve hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı Allah'tır!

54 **[§]Şüphesiz O Halîm'dir, çok bağışlayıcıdır.** Cenâb-ı Hak **Halîm'dir**, çünkü onların, Allah'a yaptıkları iftiranın büyüklüğüne ve O'na lâyık olmayan sözler söylemelerine rağmen -yüce Allah zâlimlerin söyledikleri sözlerden

114 Fâtır, 35/40.

115 "Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar" (Meryem, 19/90-91).

münezzeh ve yücedir- Cenâb-ı Hak gökleri onların başlarına indirmemekte ve cezalarını dünyada alelacele vermemektedir. **Çok bağışlayıcıdır,** çünkü insanların kusurlarını örtmekte ve onları dünyada rezil etmemektedir.

وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ لَيَكُونُنَّ اَهْدٰى
مِنْ اِحْدَى الْاُمَمِ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ نَذ۪يرٌ مَا زَادَهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤٢﴾
اِسْتِكْبَارًا فِي الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَح۪يقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ
اِلَّا بِاَهْلِه۪ فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا سُنَّتَ الْاَوَّل۪ينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ
تَبْد۪يلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللّٰهِ تَحْو۪يلًا ﴿٤٣﴾

42. "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) ***uzaklaşmalarını arttırdı."***

43. "Çünkü yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın."

Onlar var güçleriyle yemin etmişlerdi. Bazıları şöyle dedi: "Cehde eymânihim" (جهد أيمانهم) kelimeleri, onların Allah adına yaptıkları yemini ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: Araplar'ın âdeti, babaları ve putları adına yemin etmekti. Onlar ancak işi büyük ve kudreti üstün olduğu zaman o işi tekit etmek için Allah adına yemin ederlerdi. Bundan dolayı onların Allah adına ettikleri yemini, var güçleriyle yapmışlardı. Var güçleriyle yemin etmenin ne mânaya geldiğini daha önce açıklamıştık[116].

Kendilerine bir uyarıcı gelirse. Bu beyandan maksadın peygamber olduğu söylenmiştir. **Herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair;** bu âyet onların, dinin emrini, lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri kendilerine açıklayacak bir peygambere muhtaç ve mecbur olduklarına işaret etmektedir, çünkü kendilerine bir uyarıcı gelirse mutlaka ona uyacaklarına ve

116 bk. el-En'âm, 6/109 ve en-Nûr, 24/53. âyetlerinin tefsiri.

arkasından gideceklerine var güçleriyle yemin etmektedirler. Fakat kendilerini peygamberden büyük görerek onu bu işe lâyık bulmadıkları ve dünya işinde onu kendilerinden aşağıda gördükleri için yeminlerini tutmadılar ve dediler
55 ki: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[117] [§]Yahut insanların muhtelif yollara girdiklerini gördüklerinde, Hz. Peygamber'e tâbi olmaya yanaşmadılar ve yeminlerini bozdular; zannettiler ki aralarındaki ihtilaf kaldırılacak, fakat ihtilaf kalkmayınca ona tâbi olmayı bıraktılar. Yahut âyet, bizim bilmediğimiz başka bir mânaya gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair. Bazıları bu sözle onların, yahudileri ve hıristiyanları kastettiklerini söyledi. Bütün ümmetleri kastetmiş olmaları da mümkündür. Ancak onlar ümmetlerden birinde hakkı görmüşler ve **herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair** demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı. Çünkü yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Onların kurdukları tuzaklardan maksat, muhtemelen Resûlullah'ı (s.a.) öldürmek ve yurdundan kovmak için kurdukları çeşitli tuzaklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek için tuzaklar kuruyorlardı"[118]. Rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber (s.a.) meydana çıkıp insanları Allah'ın birliği inancına davet ettiğinde, yol başlarına nöbetçiler dikiyorlar ve Resûlullah'a (s.a.) gelmeye niyetlenenlere; o büyücüdür, o yalancıdır, o delidir diyerek insanların ona gitmelerine mani oluyorlardı; işte âyette işaret edilen hile ve tuzaklardan maksadın bu olay olması da mümkündür. Bunun dışında onların Hz. Peygamber'e (s.a.) kurdukları çeşitli tuzaklar, sayılamayacak kadar çoktur.

Halbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Burada işaret edilen şeyin, onların dünyada mâruz kaldıkları çeşitli azap ve ölüm olayları olması mümkündür. Âhirette uğrayacakları azabı da işaret etmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Cenâb-ı Hakk'ın öncekilere uyguladığı yasa, büyüklenip inat ettiklerinde onların köklerini kazımak ve helâk etmekti. Bazıları şöyle dedi: Onlar iman

---

117 ez-Zuhruf, 43/31.

118 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

konusunda öncekilere uygulanan yasadan başkasını beklemiyorlar; öncekilere uygulanan yasa da, her ne kadar kabul edilmese ve kendilerine fayda vermese de azabı gördüklerinde iman etmeleri idi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[119].

Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın. Bu ilâhî kelâmın çeşitli mânalara gelmesi muhtemeldir: Birincisi, insanlar inatla karşı koyduklarında ve büyüklendiklerinde, Allah'ın köklerini kurutma yasasında -bu helâk etme ve köklerini kurutma farklı şekillerde yapılsa da- değişiklik bulamazsın! [§]Tıpkı şu ilâhî 56
beyanda olduğu gibi: "Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde onların ağızlarından çıkan sözlerdir"[120], "Onların kalpleri hep birbirine benziyor!"[121] Hiç şüphe yok ki onların inkâra dair söyledikleri sözler birebir aynı değildi, sebepleri de değişikti. Sonra Cenâb-ı Hak, sebebi ve inkâr ciheti farklı olsa da bunların sözlerinin onların sözlerine, kalplerinin de birbirine benzediğini haber vermektedir. İşte O'nun, asla değişme ve sapma olmayan kanunu da böyledir; o da sebebi ve inkâr ciheti farklı olsa da köklerinin kazınmasıdır.

İkincisi, Allah'ın sizin için koyduğu yasasını ve verdiği hükmünü kaldırmaya ve geri çevirmeye asla yol bulamazsın!, yani insanlar, Allah'ın kendileri için koyduğu yasayı, azaba uğratma ve helâk etme hükmünü geri çevirme imkânını asla bulamazlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar, cehennemden kaçıp kurtulacak bir yer bulamayacaklardır"[122].

Üçüncüsü, Allah'ın yasasında -ki ondan maksat, onların iman etmelerinin, azabı gördüklerinde ve Allah'ın cezası geldiğinde mümkün olmasıdır- asla bir sapma ve değişiklik bulamazsın, yani onlar ancak çaresiz kaldıklarında kesinlikle iman ederler. Lâkin o zaman iman etmelerinin kendilerine faydası olmaz.

---

119 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/84-85).

120 et-Tevbe, 9/30.

121 el-Bakara, 2/118.

122 "İşte onların yeri cehennemdir, ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır" (en-Nisâ, 4/121).

Dördüncüsü, farklı da olsa her yasa, bütün nesil ve her ümmet hakkında konulmuştur, işte bunda bir sapma ve değişiklik bulamazsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَس۪يرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ وَكَانُٓوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةًۜ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ فِى
السَّمٰوَاتِ وَلَا فِى الْاَرْضِۜ اِنَّهُ كَانَ عَل۪يمًا قَد۪يرًا ﴿٤٤﴾

44. “Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler. Göklerde ve yerde Allah’ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Şüphe yok ki O her şeyi bilmektedir, her şeye kādirdir.”

Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nice olmuş görsünler! Bu ilâhî kelâm da farklı anlamlara gelir. Birincisi, onlar yeryüzünü dolaşmışlar, yalanlamaları ve inatçılıkları yüzünden o insanların başlarına gelen belâları görmüşler, fakat bundan öğüt almamışlar ve bu gördüklerinin onlara faydası olmamıştır.

İkincisi, onların yeryüzünü dolaşmalarına, o insanların başlarına gelenleri görmelerine ve neden o belâlara uğradıklarını düşünmelerine dair emir mahiyetindedir. Onlardan öğüt alın ve onların yaptıklarını yapmaktan vazgeçin!

Üçüncüsü, onlar yeryüzünü dolaşmışlar ve onların kalıntılarını görmüşlerse de bu onlara hiç fayda vermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

57 **[§]Kaldı ki onlar bunlardan daha güçlüydüler.** Yani onlar sizden daha kalabalık, daha güçlü-kuvvetli ve daha saldırgan insanlardı, ancak başlarına gelen belâyı defetmeye güçleri yetmedi. Ey Mekkeliler, sizin sayınız daha az ve gücünüz-kuvvetiniz daha zayıftır, dolayısıyla başınıza gelecek olan belâyı defetmeye gücünüz yetmez.

Göklerde ve yerde Allah’ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Aciz bırakmak, dünyada iki şekilde olur. Birincisi, engel olmaktır. Buna göre Allah şunu söylemektedir: Allah’ın yaptığına engel olmaya ve azabını engellemeye hiç kimsenin gücü yetmez. İkincisi, galip ve baskın gelmek mânasına gelir. Buna göre de Allah şöyle demektedir: Kimse Allah’a galip gelemez, O’na baskın

çıkamaz! Aksine O, yarattıklarına galip ve baskındır. **Şüphe yok ki O her şeyi bilmektedir, her şeye kādirdir.**

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللّٰهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلٰى ظَهْرِهَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَلٰكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِعِبَادِه۪ بَص۪يرًا ﴿٤٥﴾

45. "Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı; fakat onlara belirlenmiş bir vadeye kadar mühlet veriyor. Vadeleri dolduğunda ise (herkes anlayacaktır ki) ***Allah kullarını hakkıyla görüp bilmektedir."***

Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı. Yani yaptıkları kötülükler ve isyanlar yüzünden onları cezalandırsaydı **yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı.** Daha önce Cenâb-ı Hak, "Gerçek şu ki Allah, gökleri ve yeri tutmaktadır"[123] meâlindeki âyette yeryüzü kelimesini belirttiği için burada sadece üzerinde demekle yetinmiştir, bununla yerin sırtında ve yüzünde mânasını kastetmektedir. Yahut insanlar kazandıklarını yerin sırtında kazandıkları için, sırt denildiğinde yerin sırtını anlayacaklarından dolayı sadece onunla yetinmiştir.

Yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı. Bazıları şöyle dedi: Âyetin metninde geçen dâbbe kelimesinden maksat imtihan edilen ve temyiz çağına gelen insanlardır, onlar da özellikle âdemoğullarıdır. Çünkü onlar, çalışma ve kazanma gücüne sahip canlılardır. Cenâb-ı Hak da çalışıp kazanma uğrunda insanların (birbirlerini veya kendilerini) helâk edeceğini belirtmiştir, diğer canlıların aksine insan çalışıp kazanabilme ehliyetinde bir varlıktır. Diğerleri de şöyle dedi: Maksat, insan ve diğer bütün canlılardır. Çünkü diğer canlılar, kendi canlarının ihtiyacı veya kendi menfaatleri için değil, ancak insan için, onun ihtiyaçları için yaratılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[124]. "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin emrinize vermiştir"[125]. Diğer varlıklar insanlar için yaratıldığına göre, insanlar helâk edildiğinde, onların ihtiyacı ve menfa-

---

123 Fâtır, 35/41.

124 el-Bakara, 2/29.

125 el-Câsiye, 45/13.

58 ati için yaratılan şeyler de helâk edilirler. [§]Senevîler'in[126] iddia ettikleri gibi, bahsettiğimiz varlıkların helâk edilmesi, hikmetin dışında bir uygulama değildir; onlar ise en sağlıklı (evcil) hayvanı kesip etini yemeyi emretmenin Hakîm olan birinin işi olamayacağını iddia ederler. Denildi ki: Hayvanlar, kendileri ve menfaatleri için yaratılmış olunca durum böyledir. Fakat bizim söylediğimiz gibi hayvanlar bizim için ve faydalanmamız için yaratılmış olmasına gelince, bazan bizzat onlardan, bazan da etlerinden yararlanmak caizdir. Bunu yapmak ve böyle yapmayı emretmek hikmetin dışında bir iş değildir. Sonra en sağlıklı (evcil) hayvanların etinden faydalanmakla, zararlı olan ve zarar verenlerinden sakınmak arasındaki fark şudur: Zararlı olmayan ve bize zarar vermeyen hayvanları korumak meşru kılınmıştır; dolayısıyla onların rızkını temin etmek, onları korumak ve gelecek zararları engellemek de bize düşer. Zararlı olan ve zarar veren (vahşî) hayvanlar kendilerini korurlar ve kendi rızıklarını bulurlar. Dolayısıyla mesele bizim dediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat onlara belirlenmiş bir vadeye kadar mühlet veriyor. Yani Allah onları, yeryüzünde yaptıklarıyla hemen sorguya çekmiyor, kendilerine süre veriyor. Onların yaptıklarına son vermelerini istiyor ve onlara verdiği süreye, belirlediği zamana vefa gösteriyor.

Vadeleri dolduğunda ise (herkes anlayacaktır ki) Allah kullarını hakkıyla görüp bilmektedir. Yani Allah onların yaptıklarını, onlar için belirlediği süreyi, ulaştıkları vakti ve verilen süreye vardıklarını görmekte ve bilmektedir, bunlardan habersiz değildir. Aksine onların bütün yaptıklarını bilmektedir. Ancak Cenâb-ı Hak bilmektedir ki, o zarar onlardan kaynaklanmıştır ve yine onlara dönecektir, Allah onları yaratmış ve onlar için belli bir süre tayin etmiştir. Biz bu hususu muhtelif yerlerde zikretmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

126 Onlar, iki şeyin ezelî olduğuna inananlardır; nur ve zulmetin (aydınlık ve karanlığın) kadîm ve ezelî olduğunu iddia ederler. Onların muhtelif kolları vardır; Maniler, Mezdekler, Deysânîler ve Merkıyûnîler bunlardandır (bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 268-281; Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn*, I, 541).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

يٰسٓ ﴿١﴾ وَالْقُرْاٰنِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ اِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣﴾

1. "Yâ-sîn."

2. "Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun ki,"

3. "Sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin."

[Sûre Başlarındaki Hurûf-i Mukattaa]

Yâ-sîn. Hikmet dolu Kur'ân'a andolsun. Buradaki **Yâ-Sîn** kelimesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ey insan, yani ey Muhammed! Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed adına yemin etmektedir: Ey Muhammed! Muhakkak ki bu Kur'ân Allah tarafından indirilmiştir. Bu kelime Habeşçe'dir. Bazıları şöyle demiştir: O, Tay kabilesi dilinde bir kelimedir. Katâde ise şöyle söylemiştir: O, Allah'ın kendisiyle yemin ettiği Kur'ân'ın isimlerinden biridir: **Sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin.** Katâde devamla şöyle demiştir: Kur'ân'da geçen hicâ harfleri, Kur'ân'ın isimlerinden biridir[2]. Bazıları da şöyle dedi: O harfler, sûrelerin başlangıç harfleridir. Bazıları da şunları söyledi: O, söze giriş harfleridir, Cenâb-ı Hak sözüne onunla başlamaktadır. Bazıları da, Rabb'in isimlerinden biridir, dedi. Muâz b. Cebel (r.a.) ve Kâb (r.a.) şöyle dediler: **Yâ-sîn**, Allah'ın kendisiyle yemin ettiği Kur'ân'ın isimlerinden biridir: Ey Muhammed! **Sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin.** "Dosdoğru bir yolda yürümektesin"[3]. Buradaki **Yâ-sîn** lafzından sonra Hz. Peygamber'e (s.a.) hitap cümlesinin gelmesi, bu lafızdan maksadın o olduğuna delâlet eder. Çünkü **sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin** hitabı, ancak hitaptan önceki lafza ve o isme

---

1 Yâsîn sûresi, 83 âyettir ve tamamı Mekke'de nâzil olmuştur.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 399; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, I, 123.

3 Süyûtî bu sözü sadece Kâbu'l-Ahbâr'a nispet etmektedir (*ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 321).

bağlı olursa doğru bir hitap olur. İkrime şöyle dedi: O, diğer hicâ harfleri gibi sûrelerin başlangıç harflerinden biridir[4]. Bazıları da şöyle söyledi: O, Kur'ân'da, âyetlerde ve kitapta bu harflerin okunması sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın yemin ettiği hicâ harflerindir. Çünkü Araplar'ın âdetlerinden biri de şudur: Değeri büyük, hatırı yüce gördükleri her şeye yeminle başlamak.

Şöyle bir soru sorulabilir: İnsanlar Kur'ân'ın Allah'tan geldiğini inkâr ettikleri halde Cenâb-ı Hak nasıl Kur'ân üzerine yemin eder?

60 [§]Buna şöyle cevap verilir: Onlar inkâr etseler de, Kur'ân'ı duyduktan sonra onun benzerini yapmaktan aciz kalmaları itibariyle değerinin büyük ve hatırının yüce olduğunu kabul ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "De ki: 'Bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cin bir araya gelse…'"[5] İkincisi, Cenâb-ı Hak Kur'ân üzerine yemin etmektedir; onlar inkâr ediyor olsalar da Allah'ın Kur'ân üzerine yemin etmesi, kendilerini bunu sorgulamaya mecbur ediyordu. Çünkü onlar ancak değeri büyük ve hatırı yüce olan bir şey üzerine yemin ediyorlardı. Diyorlardı ki: Üzerine Rabb'imizin yemin ettiği bu Kur'ân nedir? Görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "(Bu kitap) izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir"[6]. Sanki onların sorusu üzerine, "(Bu kitap) izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir" meâlindeki âyet gelmiş gibidir. Yahut Kur'ân üzerine veya kendilerinde hatırı büyük olan diğer nesneler üzerine yemin etmekte, bu nesnelerin Rabb'i ve sahibi adına yemin niyetini içlerinde gizlemektedirler. Bu, o nesneler adına değil de hakikaten Allah adına yemin etmek doğru olur diyenlerin görüşlerine de uygun düşmektedir. Yemini içlerinde gizledikleri niyete değil de o nesnelere bağlı kılanların, bu yaptıklarının hükmü de söylediğimiz husustur.

Âyetteki **hakîm** ifadesi, muhkem anlamına gelir; âyet-i kerîmede tavsif edildiği üzere "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[7]. Bazıları şöyle dedi: Kur'ân helâl ve haram, vâd ve vaîd konularında hiç ihtilaf bulunmayacak derecede muhkemdir, sağlamdır. Bazıları da şöyle dedi: O **hakîmdir** (hikmet doludur), çünkü ona sarılan ve onu gereği gibi yaşayan hikmetli olur.

---

4 Bu sözü Taberî ve Mâverdî, Mücâhid'e nispet ederler (*Câmi'u'l-beyân*, XIX, 399; *en-Nüket ve'l-'uyûn*, V, 5).

5 "De ki: 'Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar'" (el-İsrâ, 17/88).

6 Yâsîn, 36/5.

7 Fussılet, 41/42.

Sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin. Cenâb-ı Hak burada, ikisi de aynı mânaya gelmesine rağmen, sen peygambersin dememektedir. Allah, "sen peygambersin" sözünde bulunmayan bir şeyi ilâve ederek, **sen kesinlikle gönderilmiş peygamberlerden birisin** buyuruyor, yani sen daha önce insanların kendilerine iman ve tasdik ettikleri peygamberlerden birisin.

4. "Sen kesinlikle dosdoğru bir yolda yürümektesin.

Bazıları şöyle dedi: Bu âyetteki **müstakîm** kelimesi, diğer dinler ve sistemler gibi hevâ ve hevese değil, delile ve kanıta dayanan anlamına gelir. Bazılarına göre de **müstakîm**, doğru demektir, doğru bir yol üzerinde yürümektesin anlamına gelir; [§]yani kendisini Allah'a götüren ve esenlik yurduna ulaştıran bir 61
yol üzerindesin. Bazıları da şöyle dedi: **Müstakîm** hak, adil ve dosdoğru olan, içinde eğiklik, haksızlık, döneklik ve çarpıklıklar bulunmayan yol demektir. Bu kelimenin, daha önce bahsedilen nübüvvetin ve risâletin niteliği olması da muhtemeldir. Dinin niteliği de olabilir, bu bütün müfessirlerin görüşüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

5. **"**(Bu kitap) ***izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir."***

Buradaki "tenzîl" kelimesinin sonu üstün, ötre ve esre olmak üzere üç şekilde okunmuştur[8]. Merfû okuyanlar onu mübtedâ, mecrûr okuyanlar da sıfat kabul ederler. Yani **izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilen hikmet dolu Kur'ân** mânasına gelmek üzere "ve'l-Kur'âni'l-hakîmi tenzîli'l-azîzi'r-rahîm" (والْقُرْآنِ الْحَكِيمِ تَنْزِيلِ الْعَزِيزِ الرحيم) diye okudular. Mansûb okuyanlar ise

8 "Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Bekir, gizli bir mübtedânın haberi olarak ötreli okudular, yani o indirilmiştir. Yâsîn kelimesi sûrenin ismi kabul edilirse, yine bir mübtedânın haberi olur, yani Yâsîn ismini taşıyan bu sûre indirilmiştir yahut bu mukattaa harfleri indirilmiştir. Buna göre yemin cümlesi, mûtarıza cümlesi olur. Diğer kırâat imamları ise kelimeyi mastar kabul ederek veya medih mânası vererek üstünlü okudular. Bu aynen, gizli bir mübtedânın haberi olarak merfû okumak gibidir. Bu durumda tenzîl kelimesi, fâiline muzaf bir mastar olur. İndirilmiş mânasına geldiği söylenmiştir. Ebû Hayve, Yezîdî, Ebû Câfer ve Şeybe, Kur'ân'ın sıfatı veya ondan bedel olmak üzere esreli olarak 'tenzîli' diye okudular" (Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, IX, 246).

öncesinden bağımsız bir cümle kabul ederler, çünkü cümle ondan sonrasıyla tamamlanmaktadır.

Âyetin mânası şöyle olur: Cenâb-ı Hakk'ın üzerine yemin etmiş olduğu bu Kur'ân izzeti büyük, rahmeti bol olan Allah tarafından indirilmiştir, yani O'nun katından indirilmiş ve muhkem kılınmıştır. Cenâb-ı Hak kendine Azîz, Rahîm, Azîm, Latîf, Zâhir, Bâtın, Evvel, Âhir diye isim vermiştir. Halbuki dünyada azîz olmakla nitelenen biri merhametli olmakla nitelenmez, azîm olmakla nitelenen de latîf olmakla nitelenmez. Aynı şekilde zâhir olmakla nitelenen, bâtın olmakla ve evvel olmakla nitelenen de âhir olmakla nitelenmez. Bu durum, yaratılanların nitelendiği vasıflarla, şanı yüce ve mübarek olan Allah'ın nitelendiği sıfatların aynı olmadığının bilinmesi içindir. Çünkü söylediğimiz gibi yaratıklardan birinin bir nitelikle nitelenmiş olması halinde (onun aksi olan) diğer bir niteliğin ona verilmesi uygun olmaz. Anlaşılmaktadır ki, şanı yüce ve mübarek olan Allah'ın nitelendiği sıfatlar yaratılanların nitelendiği sıfatlardan farklıdır. Cenâb-ı Hak böyle benzerliklerden yüce, pek çok yücedir.

لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَٓا اُنْذِرَ اٰبَٓاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ ﴿٦﴾

6. "**(Bu kitap) **atalar ı uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde bulunan bir toplumu uyarasın diye indirilmiştir."

(Bu kitap) ataları uyarılmamış bulunan bir toplumu uyarasın diye indirilmiştir. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir[9]. Bazıları şöyle dedi: Ataları âyetlerle uyarıldığı gibi -ancak onlar gafil ve ümmî (cahil) oldukları için kabul etmemişlerdi- senin de kavmini uyarman için gönderilmiş-
62 tir. Bazıları da şöyle dedi: [§]Daha önce ataları uyarılmayan ümmî bir kavmi uyarman için gönderilmiştir. Bazıları şöyle söyledi: Daha önce ümmîler için bir uyarı yapılmamıştı, dolayısıyla Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ümmî olan kavmini uyarman için gönderilmiştir, daha önce onların ümmî ataları uyarılmamıştı. Bundan dolayı Allah şöyle buyurmuştur: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacakları-

9 "Bunun iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, âyetteki "mâ" harfi, "ellezî" mânasında kullanılmıştır. Buna göre âyet, ataları da uyarılan bir toplumu uyarman için mânasına gelir. Yani Cenâb-ı Hak, onların ataları uyarıldığı gibi, kendilerinin de uyarılması için gönderildiğini haber vermektedir, diğer peygamberler onların atalarını uyardığı gibi Hz. Peygamber de onları uyarmaktadır. Âyetteki "mâ" harfinin, olumsuzluk mânasına gelmesi de mümkündür. Yani daha önce ataları uyarılmamış olan bir kavmi uyarman için" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 627ab).

na dair var güçleriyle yemin etmişlerdi”[10], “O, senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için Rabb’in tarafından gönderilen hak kitaptır”[11], “Senden önce onlara uyarıcı göndermemiştik”[12], yani senden önce onlara uyarıcı bir elçi göndermedik. Meselenin aslı şudur: Cenâb-ı Hak, uyarının onların atalarına fayda vermediği gibi onlara da fayda vermeyeceğini haber vermektedir, çünkü onlar gafildirler. Sonra uyarmak, muhtemelen âhiret hayatında cehennemle ve cehennem azabıyla yapılır. Dünyada onlara gösterilen mûcizelerle ve bu yolda yapılan savaşla uyarılmaları da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلٰٓى اَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٧﴾

7. “Andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) ***gerçekleşecektir; çünkü onlar iman etmeyecekler.”***

Bu beyan, İblis’e söylenen bir sözdür, çünkü Cenâb-ı Hak meâlen şöyle söylemişti: “Kesinlikle ben cehennemi, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!”[13], “Cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım”[14], yani işte bu söz, hak ve gerçek oldu. Bu âyetin, bazı müfessirlerin söylediği kişiler hakkında olması da muhtemeldir: Bir grup insan Resûlullah’ı (s.a.) öldürmeye, eziyet etmeye niyetlenmişlerdi. Cenâb-ı Hak da bir veya ikisi dışında onları helâk eyledi. Bu âyetin Hz. Peygamber’i (s.a.) inkâr eden, onun risâletini reddeden ve ona tâbi olmayı terkeden herkes hakkında gelmiş olması da mümkündür. Hiç şüphe yok ki kendilerine peygamber gönderilenlerin çoğu
böyle idi[15] ve bu ceza onlara âhirette verilecektir. [§]Yahut bu âyet, asla iman 63
etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk’ın bildiği belli bir kavim hakkındadır. Görmez

---

10 “Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı” (Fâtır, 35/42).

11 “Buna rağmen, ‘Onu kendisi uydurdu’ diyorlar öyle mi? Hayır! O, senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman için Rabb’in tarafından gönderilen hak kitaptır. Umulur ki doğru yolu bulurlar” (es-Secde, 32/3).

12 “Oysa biz onlara okuyacakları (inkârlarına dayanak yapacakları) kitaplar vermemiştik ve senden önce onlara uyarıcı da göndermemiştik” (Sebe, 34/44).

13 Sâd, 38/85.

14 “Rabb’inin, ‘Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım’ sözü yerini bulmuş oldu” (Hûd, 11/119).

15 Çünkü Resûlullah (s.a.) bütün insanlara gönderilmişti; bu söz de kendilerine Resûlullah’ın (s.a.) daveti ulaşan ümmet-i davet kastedilmektedir, ancak onlar iman etmediler.

misin ki bunun hemen arkasından meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kendilerini uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler"[16].

Sonra "Kesinlikle cehennemi onlarla dolduracağım" meâlindeki âyetle **andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) gerçekleşecektir; çünkü onlar iman etmeyecekler** anlamındaki ilâhî kelâm, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak cehennemi bahsettiği kişilerle dolduracağını vâdetmektedir; bu durumda Mûtezile'ye sorulur: Allah vâdine vefa göstermeyi dilemiş midir, dilememiş midir? Eğer, dilememiş derlerse, kendilerine şöyle denilir: Öyleyse Allah, vâdinde durmamayı dilemiştir. Bu ise, sözün en vahşisi ve en aşırısıdır. Şayet onlar, Allah vâdinde vefa göstermeyi dilemiştir derlerse, bu durumda şunu da söylemeleri gerekir: Allah onların fiillerini yapmalarını dilemiştir, dolayısıyla onlara bizim sözümüzün gereği uygulanmıştır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ
﴿٨﴾ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ
فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿٩﴾

8. "Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır."

9. "Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik; artık görmezler."

Buradaki ilk âyet temsilî bir anlama gelebileceği gibi hakikat mânasına da gelebilir. Eğer temsilî mânada kullanılmış ise, o zaman Cenâb-ı Hak onları cimrilikte fukaraya, yoksullara ve Resûlullah'ın (s.a.) ashabından ihtiyaç sahiplerine el uzatmamakla nitelemektedir. Bu aynen şu meâldeki âyet gibidir: "Eli sıkı olma!"[17] Allah cimrilikten, infak etmemekten ve eli bağlanmış olduğu için infaka gücü yetmeyen biri gibi olmasını peygamberine yasaklamıştır. Âyetteki elin bağlı olması ifadesi hakiki anlamda değil, infaktan uzak durmak mânasında kullanılmıştır. Buna göre âyetin onları cimrilikle ve infaktan uzak durmakla tavsif etmiş olması mümkündür.

16 Yâsîn, 36/10.

17 "Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!" (el-İsrâ, 17/29).

Eğer elin boyna bağlanması ifadesi hakiki mânada kullanılmış ise, o zaman tefsircilerin söyledikleri anlama gelmesi muhtemeldir: Allah lânet eylesin Ebû Cehil, Muhammed'i (s.a.) görürse mutlaka onun başını yaracağına yemin etmişti. Hz. Peygamber (s.a.) namaz kıldığı sırada Ebû Cehil elinde bir taşla geliyor, [§]Resûlullah'ın (s.a.) başına vurmak üzere taşı kaldırıyor, ancak eli 64
boynuna düşüyor, taş da eline yapışıyor. Arkadaşlarının yanına gittiğinde, bu hali gören bir başkası, onu ben öldüreceğim, diyerek taşı alır, Hz. Peygamber'e (s.a.) yaklaştığında gözleri dümdüz olur ve Resûlullah'ı (s.a.) göremez, fakat onun Kur'ân okumasını işitir. O da arkadaşlarının yanına döner, ancak onlar seslenmeden kendilerini göremez[18]. İşte bunun üzerine **Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik** meâlindeki âyet nâzil oldu.

Âyet eğer hakikat mânasında ise, bunun âhirette olması da mümkündür. Bu, şu ilâhî beyanlara benzemektedir: "O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler"[19], "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak!"[20] Bu durumda **set çektik** sözü, onlar için set çekeceğiz mânasına gelir. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Îsâ için şöyle buyurdu: "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi söyledin?' dedi…"[21], yani Allah bunu ona kıyâmet günü söyleyecektir, dünyadaki olayın akabinde söylemiş değildir. **Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik** ve **onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik** meâlindeki âyetler de âhirette gerçekleşecek bir hâdisedir, yani bunu onlara âhirette yapacağız, demektir.

Fakat onların Resûlullah'a (s.a.) yapmak istedikleri kötülükten dolayı Cenâb-ı Hakk'ın onlara dünyada böyle bir şeyi yapmış olması da mümkündür; nitekim onlar ne önünden, ne arkasından ve ne de başka bir cihetten Resûlullah'a (s.a.) yaklaşmak imkânını bulamadılar.

Yahut **onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik; artık görmezler.** Bu ilâhî beyanın temsilî bir anlamda kullanılmış olması da muhtemeldir, yani biz onlarla hak arasında önden ve arkadan set çektik, böylece gözlerini perdeledik, artık onlar ebediyen hakkı

---

18 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 407; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXVI, 44.

19 "O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar" (el-Mü'min, 40/71-72).

20 ez-Zümer, 39/16.

21 "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?' buyurduğu zaman o şu cevabı verir: Hâşâ! Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz" (el-Mâide, 5/116).

göremezler. Buna benzer âyetler Kur'ân-ı Kerim'de çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

65 **[§]Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik.** Bu beyanda belirtilen şudur: Halkanın bir ucu boyunda öbür ucu eldedir, böylece sağ el boyna bağlanmış durumdadır. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafı da bu mânayı doğrulayıcıdır: Biz onların sağ ellerini zincirle bağladık[22]. Başka bir mushaf da, "ellerini zincirle bağladık" şeklindedir[23]. **Bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır.** Bazıları şöyle dedi: Başları göğe doğru kalkık durumdadır. Çünkü insanın boynu çenesinden bağlandığı zaman hali böyle olur, aşağıya doğru bakamaz. Bundan dolayı deve su içtiğinde, başını dikti denilir. Bazıları şöyle dedi: "İkmâh" (الإقماح) kelimesi gözlerini indirmek demektir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Mukmah" (المُقْمَح) başını yukarı kaldırıp gözlerini indiren mânasına gelir[24]. Buna başını kaldırdıktan sonra omuzunu indiren mânası da verilmiştir. Dolayısıyla âyet, elleri boyunlarına bağlanmış anlamına gelir.

Bu fiil ğayın (غ) harfi ile de, ayın (ع) harfi ile de okunmuştur. Ğayın (غ) harfi ile okunduğunda "ğişâvet" (الغشاوة) mastarından gelir. Ayın (ع) harfi ile okununca da, "Allah'ın mesajını görmezden gelen"[25] meâlindeki âyetle aynı anlama gelir, yani Allah'tan yüz çevirmek demektir.

[İnsanlara Ait Fillerin Yaratılması]

Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece **gözlerini perdeledik.** Bu ilâhî beyanla istidlâl edilen iki mâna Mûtezile'nin aleyhine delildir. Çünkü bu âyette geçen "perdeleme" fiilini her ne kadar onlar yapmışlarsa da, Cenâb-ı Hak onu kendine nispet etmektedir. Buradan, insanların işledikleri fiilleri Allah'ın yarattığına istidlâl edilmesi de caizdir.

وَسَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

10. "Kendilerini uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler."

---

22 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 403.

23 Âlûsî bunu İbn Abbâs'a nispet etmektedir (*Rûhu'l-meânî*, XXII, 215).

24 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 363.

25 "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır" (ez-Zuhruf, 43/36).

En doğrusunu Allah bilir ya, bu ilâhî beyan, iman etmeyeceklerini Allah'ın bildiği bir kavim hakkında nâzil olmuştur; Cenâb-ı Hak, resûlüne bunu haber vermektedir ve bu husus aynen Allah'ın söylediği gibi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu da peygamberlik alâmetlerinden biridir. Onların inkârları devam ettiği sürede iman etmemiş olmaları muhtemeldir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi, "Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez"[26]. İnkârcılar inkârlarına devam ettikleri sürece zâlimdirler.

اِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ كَرِيمٍ ﴿١١﴾

[§]*11. "Sen ancak o Zikr'e uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korka-* 66
nı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele."

Sen ancak o Zikr'e uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ilâhî beyanın anlamı şudur: Ancak Zikr'e (Kur'ân'a) uyana ve senin davet ettiğin şeyi kabul edene uyarmak fayda verir. Yoksa hakikatte Zikr'e uyan da uymayan da, Rahmân'dan korkan da korkmayan da uyarılır. Yahut senin uyarman, ancak Zikr'e uyan ve Rahmân'dan korkana fayda verir, Zikr'e uymayan ve Rahmân'dan korkmayana ise fayda vermez. Veyahut bu âyette, Hz. Peygamber'in (s.a.) Zikr'e uymayanı uyarması yasaklanmamakta, uyarmayı o iki gruptan birini bırakıp diğerine tahsis etmemekte, sadece Zikr'e uyanı uyardığı haber verilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetteki "zikir" (الذكر) kelimesinden maksat, ya Kur'ân'dır, ya da okunan başka bir şeydir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[27]. **Görmediği halde Rahmân'dan korkan.** Bu beyanın anlamı şöyledir: Görmedikleri, olaya muttali olmadıkları halde sadece kendilerine ulaşan haberlerden ve rivayetlerden etkilenerek Rahmân'dan korkanlar yahut Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığının ve kudretinin izlerini görerek O'ndan korkanlar ve O'nun azabından ve intikamından korkanlar… *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele.

Muhtemeldir ki affedilmekle müjdeleme, geçmişte yaptıkları günahlardan ve kusurlardan vazgeçtiklerinde bağışlanacakları anlamındadır. Yahut her ne kadar ne fiilde ve ne de sözde Rab'lerine muhalefet etmeyeceklerine genel-

---

26 bk. el-Bakara, 2/258; Âl-i İmrân, 3/86.

27 ez-Zâriyât, 51/55.

de inansalar da, bu süre zarfında işlemiş oldukları kusurlarının bağışlanacağı anlamındadır; çünkü her mümin, şehvetin baskısı yüzünden veya Allah'ın af ve rahmetine güvenerek bazı hallerde kusur işlese ve Rabb'ine muhalefet etse bile her türlü ahvalde Rabb'ine muhalefet etmemenin, imanının aslı olduğuna inanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّا نَحْنُ نُحْيِ الْمَوْتٰى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَاٰثَارَهُمْ وَكُلَّ شَيْءٍ
اَحْصَيْنَاهُ ف۪ٓي اِمَامٍ مُب۪ينٍ ﴿١٢﴾

12. "Şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz; aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz."

Şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki insanlara delil olarak değil, öldüklerinde onları dirilteceğini haber vermek maksadıyla böyle söylemektedir.

67 **[§]Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz;** Müfessirler genelde şöyle bir yorum yapmıştır: **Onların gelecek için yaptıkları her şeyi yazıyoruz,** yani yaşarken yaptıkları hayrı ve şerri ve işledikleri her şeyi yazıyoruz. **Onların izlerini de yazıyoruz,** yani yaşarken hayır ve şerre dair icat ettikleri âdetlerden ölümlerinden sonra insanlar tarafından uyulanları da **yazıyoruz**. Bir rivayette bu husus şöyle ifade edilmiştir: "Kim güzel bir çığır açar da ona uyulursa, kendisine onun sevabı ile birlikte kıyâmet gününe kadar ona uyan insanların alacakları sevap kadarı da eklenir; bunların alacakları sevaptan da hiçbir şey eksilmez. Kim de kötü bir çığır açar ve ona uyulursa, kendisine onun günahı ile birlikte kıyâmet gününe kadar ona uyan insanların aldıkları günah kadarı da eklenir; bunların günahlarından da hiçbir şey eksilmez"[28]. Cenâb-ı Hak da bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur: "O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir"[29]. Bazıları şöyle dedi: **Bıraktıkları her izi**, yani hayır ve şerle ilgili olarak attıkları her adımı, demektir. Katâde şöyle dedi: Ey âdemoğlu! Allah eğer senin hakkındaki herhangi bir şeyden gafil olsaydı, rüzgârın silip yok ettiği izlerinden gafil olurdu[30].

---

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 357, 359, 360, 361; Müslim, "İlim", 15, "Zekât", 69; Nesâî, "Zekât", 64.

29 el-Kıyâme, 75/13.

30 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 411; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XI, 348.

Bu konuda Hz. Ali'nin (r.a.) ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Ensârın evleri Mescid-i Nebî'den uzakta idi, evlerini Mescid-i Nebî'ye yakın bir yere nakletmek istemişlerdi, işte bunun üzerine şüphesiz ölüleri diriltecek olan biziz. Onların **gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz** meâlindeki âyet geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) onlara, "Şüphesiz izleriniz yazılacak" buyurdu[31]. Bunun üzerine ensâr, evlerini nakletmekten vazgeçti. Eğer bu rivayet sabitse, âyetteki **izler**den maksadın atılan adım olduğunu söyleyenlere delil olur.

Aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz. Yani insanların hayır ve şer olarak yaptıkları her şey apaçık bir "ana kitab"a yazılmıştır ve mahfûzdur. **Apaçık ana kitap** ifadesinden maksat, muhtemelen dünyada işledikleri amellerinin yazıldığı kitaptır, tıpkı şu âyette buyurulduğu gibi: "Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde"[32]. Yani amellerinin yazıldığı kitaplarıyla birlikte çağıracağımız günde. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bu âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kimlerin amel defterleri sağından verilirse". **Apaçık ana kitap** ifadesiyle "ümmülkitap", yani levh-i mahfûz da kastedilmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا اَصْحَابَ الْقَرْيَةِۢ اِذْ جَٓاءَهَا الْمُرْسَلُونَۚ ﴿١٣﴾

[§] ***13. "Onlara mâlum şehir halkını örnek göster. Oraya elçiler gelmişti."*** **68**

Cenâb-ı Hakk'ın, o şehir halkını kendi kavmine örnek göstermesini resûlüne emretmesi iki mânaya gelebilir. Birincisi, kendilerine elçiler gönderilen o şehir halkının, elçileri yalanlayanların ve onlara kötü muamele edenlerin başlarına gelen şeyin haberleri bunlara kadar gelmişti, ancak onlar bunu unutmuşlar ve gaflete düşmüşlerdi. İşte Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları gibisini yapmaktan ve Resûlullah'a (s.a.) kötü muamele etmekten kaçınmaları için insanlara bunu hatırlatmasını emretmektedir.

İkincisi, onların elçilere kötü muamele etmeleri sebebiyle başlarına gelen felâketlere dair haberleri bunlara ulaşmamış olabilir, Cenâb-ı Hak da insanlara bunu bildirmesini, onu kendilerine açıklamasını emretmektedir, böylece onlar

---

31 Tirmizî, "Tefsîr", 36/1; ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 410; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 8.

32 "Her insan topluluğunu önderleriyle birlikte çağıracağımız o günde kimlerin amel defterleri sağından verilirse işte onlar amel defterlerini okuyacaklar ve en küçük bir haksızlığa uğramayacaklar" (el-İsrâ, 17/71.

da bunu kitap ehline sorarlar ve kitap ehli de kitaplarında yazılı olan şeyi onlara anlatırlar. Onlar da, Resûlullah'ın (s.a.) verdiği haberlerin doğru olduğunu anlar ve eskilerin elçilere yaptıkları kötü muamelenin benzerini yapmaktan sakınırlar. Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen haberler ve kıssalar, bu iki mânada anlaşılmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ اَرْسَلْنَٓا اِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوٓا اِنَّٓا
اِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ ﴿١٤﴾ قَالُوا مَٓا اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَٓا اَنْزَلَ
الرَّحْمٰنُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا تَكْذِبُونَ ﴿١٥﴾ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ اِنَّٓا
اِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ ﴿١٦﴾ وَمَا عَلَيْنَٓا اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿١٧﴾

14. "Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar 'Biz size gönderilmiş elçileriz' dediler."

15. "Diğerleri ise şöyle karşılık verdiler: 'Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. Hem Rahmân herhangi bir şey indirmiş değil; siz sadece yalan söylüyorsunuz!'"

16. "Rabb'imiz biliyor ki, dediler, biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz."

17. "Bize düşen, açıkça tebliğ etmekten ibarettir."

Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Yani üçüncü bir elçi ile o ikisini güçlendirdik. Bu konuda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Onlara ilk elçi olarak Meryem oğlu Îsâ gönderilmişti; Hz. Îsâ (s.a.) onları tevhide davet etmiş ve bunun için de kendilerine deliller ve kanıtlar göstermişti, fakat onlar, ne dediğini anlamıyoruz diyerek Hz. Îsâ'yı (s.a.) yalanlamışlardı. Arkasından onlara iki elçi daha gönderdi, ilk elçi onlara dedi ki: Bunlar, sizden önce beni yalanladıkları gibi sizi de yalanlayacaklar, onları tevhide davet ettiğinizde, bize ne gösteriyorsun, diyecekler. Onlara, biz anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştiririz dediğinizde, diyecekler ki: Bunları iyileştirecek insanlar bizde var. Biz hastalara şifa veririz dediğinizde de, yine aynı şekilde, onları iyileştirecek insanlar bizde var, gibi laflar söyleyecekler. Fakat siz onlara şöyle

deyin: Biz ölüleri diriltiriz. [§]Ben onlara şöyle diyorum: Ben bunu yapamam! 69
Onu bir üçüncüyle destekledik, yani üçüncü bir elçi ile onu güçlendirdik ve kuvvetlendirdik. Onlar, bu söylenenleri yaptılar. O zaman insanlar şöyle dediler: Bu sözlerle siz bize kötülük yapmak istiyorsunuz yahut bize karşı anlaştınız… Hemen yakalandılar, işkence edildiler ve öldürüldüler. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür[33]. Bazıları şöyle demiştir: Onlara önce iki elçi göndermişti, insanlar onları yalanlayınca üçüncü bir elçi daha gönderdi. **Onu bir üçüncüyle destekledik,** yani o iki elçiyi üçüncü bir elçi ile destekledik, yani o ikisini güçlendirdik. Bazıları bu kelimeyi şeddesiz olarak "azeznâ" (عَزَزْنَا) diye okudu, bu da onlara galip geldik mânasına gelir. Fakat rivayet edildiğine göre onlar, yani elçiler hep birlikte yakalanıp öldürüldüler. Öldürülüp yok edilen biri nasıl galip gelebilir? Öldürülen biri nasıl güçlendirilmiş olabilir? Bu durum, kelimeyi şeddesiz okuyanın kırâatinin zayıf olduğunu, ilkinin (şeddeli kırâatin) daha doğru olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar 'Biz size gönderilmiş elçileriz' dediler. Diğerleri ise şöyle karşılık verdiler: Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. İnkârcılar, şu sözlerle elçilere karşı çıkmaya devam ettiler: Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız. **Hem Rahmân herhangi bir şey indirmiş değildir.** Mekkeliler de Resûlullah (s.a.) için buna benzer sözler söylemişlerdi: O büyücüdür, o delidir, o yalancıdır, Allah'a iftira etmektedir…

Rabb'imiz biliyor ki, dediler, biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz. Elçiler, onların iman etmelerinden ve kendilerini tasdik etmelerinden ümitlerini kesince, onları Allah'a havale ettiler ve Cenâb-ı Hakk'a niyazda bulundular. Dediler ki: Bizim size deliller ve mûcizelerle gönderildiğimizi hiç şüphesiz Allah bilmektedir.

Bize düşen, açıkça tebliğ etmekten ibarettir. Yani sizin bizi kabul etmemenizden ve elçiliğimizi reddetmenizden dolayı bize bir şey olmaz, ancak bu sizin aleyhinize olacaktır.

قَالُوا اِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُمْ
مِنَّا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٨﴾

---

33 Bu elçileri kimin gönderdiği konusunda müfessirler arasında iki görüş vardır. Birincisi, onları gönderen Allah'tır. Bu, Kur'ân'ın zâhirine de uygun düşmektedir. Bu görüş, İbn Abbâs, Kâb ve Vehb'den rivayet edilmiştir. İkincisi, onları gönderen Hz. Îsâ'dır; buna rağmen bu göndermenin Allah'a nispet edilmesi caizdir, çünkü onlar Allah'ın elçisinin elçileri idi. Bu, Katâde ve İbn Cüreyc'in sözüdür (İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 10).

70 [§]***18.*** "(İnkârcılar) ***şu karşılığı verdiler: 'Doğrusu sizin yüzünüzden üzerimize uğursuzluk geldi. Eğer vazgeçmezseniz, biliniz ki sizi taşlayacağız ve tarafımızdan size acı veren bir işkence yapılacaktır.'"***

(İnkârcılar) şu karşılığı verdiler: Doğrusu sizin yüzünüzden üzerimize uğursuzluk geldi. Onların bu sözleri, başlarına azap ve zorluktan bir şeyler geldiğine, sonunda bunu onların uğursuzluğuna hamlettiklerine işaret eder. İnkârcıların başına gelen belâları elçilerin uğursuzluğuna hamletmeleri eski âdetleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle söylemektedir: "Şöyle cevap verdiler: Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz"[34], "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler"[35].

قَالُوا طَٓائِرُكُمْ مَعَكُمْ اَئِنْ ذُكِّرْتُمْ بَلْ اَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ﴿١٩﴾

19. "Onlar da dediler ki: 'Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Size öğüt verildi diye öyle mi? Hayır! Siz sınırı aşmış bir topluluksunuz.'"

Onlar da dediler ki: Uğursuzluğunuz kendinizdendir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Bu inat ve yalanlamaya devam ettiğiniz müddetçe, sizin uğursuzluğunuz kendinizden gelmektedir. Müfessirler, âyette bahsedilen şehrin Antakya olduğunu, o elçileri Antakyalılar'a gönderenin Îsâ aleyhisselâm olduğunu belirtirler. Ancak biz bunu bilmiyoruz ve bilmeye de ihtiyacımız yoktur. **Onlar da dediler ki: Uğursuzluğunuz kendinizdendir. Size öğüt verildi diye öyle mi? Hayır! Siz sınırı aşmış bir topluluksunuz.** Bazıları şöyle dedi: Nerede olursanız olun, nereye giderseniz gidin, bu halinizi devam ettirdiğiniz sürece uğursuzluğunuz sizinle beraber olacaktır. Bazıları da şöyle dedi: Size öğüt verildiğinde öğüdü kabul etmediğiniz için **uğursuzluğunuz kendinizdendir.** Burada başka bir ihtimal da şudur: Başınıza gelenler, sizin alnınıza yazılmıştı, Allah adına size öğüt verildi diye bizi uğursuzluk sebebi olarak gördünüz, **siz sınırı aşmış bir topluluksunuz.**

---

34 "Şöyle cevap verdiler: 'Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz.' Salih, 'Başınıza gelenler Allah katındandır. Doğrusu siz imtihana çekilen bir topluluksunuz' dedi" (en-Neml, 27/47).

35 "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı. Bilesiniz ki başlarına gelenler Allah katındandır; fakat onların çoğu bunu bilmez" (el-A'râf, 7/131).

وَجَٓاءَ مِنْ اَقْصَا الْمَد۪ينَةِ رَجُلٌ يَسْعٰى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَل۪ينَۙ ﴿٢٠﴾

20. "O sırada şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi; şöyle dedi: 'Ey kavmim! Bu elçilere uyun.'"

Bütün müfessirler şöyle dediler: O adamın ismi Habîbu'n-Neccâr idi, İsrâiloğulları'ndandı ve bir mağarada Allah'a ibadetle meşguldü. [§]Elçilerin 71
geldiğini duyunca, mağaradan şehre indi ve söylediğini söyledi. Ancak onun kim olduğunu biz bilmiyoruz, ismini bilmeye de ihtiyacımız yoktur. Sonra, **şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi** meâlindeki âyetin, koşan adamın, elçileri ve onların dinini beğendiği ve insanları elçilere tâbi olmaya davet ettiği mânasına gelmesi de muhtemeldir. Yahut o, gizlice mümin ve müslim biri idi, elçilerin öldürüleceği haberini alınca, onlara acıdığından dolayı öldürülmemeleri için koşarak oraya gelmiş ve şöyle demişti: **Ey kavmim! Bu elçilere uyun.**

اِتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْـَٔلُكُمْ اَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢١﴾

21. "Sizden bir ücret istemeyen o kimselere tâbi olun; onlar doğru yoldadırlar."

Yani doğru yola uyun, doğru yol uyulması gereken yoldur. Doğru yola uymanızdan dolayı sizden ücret istenmemektedir ki, o ücreti ödemek zorunda olmanız sizi doğru yola uymaktan alıkoysun! Yahut denmektedir ki, bu elçilere uyun, bilin ki onlar doğru yoldadırlar, onlar sizden ücret istemiyorlar, dünyada şan ve şeref de aramıyorlar. Çünkü buna ücret istemeyen herkes doğru yoldadır ve kendisine uyulur. Bu durum, bu işler için ücret istenmesi halinde, ona uymayan insanın mâzur sayılacağına işaret etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı da böyledir: "(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?"[36], yani o sizden ücret istemiyor ki, ücretin ağır gelmesinden dolayı onu kabul etmekten ve ona uymaktan sizi engellesin! Bu âyet, Kur'ân ve ilim öğretme karşılığında ücret almanın mübah olduğunu söyleyenlerin iddialarını çürütmekte ve o iddianın bâtıl olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bunları ücretsiz öğretmeyince, her çe-

---

36 et-Tûr, 52/40.

şit ücretle de onu öğretmeyecek demektir. Bunda ise dinin ve hükümlerinin iptali söz konusudur, insanlara da bu hükümlere uymamak konusunda ruhsat vermektir. Bu ise çok kötü ve çirkin bir iştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا لِىَ لَٓا اَعْبُدُ الَّذٖى فَطَرَنٖى وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki?"

Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların Allah dışında taptıkları putlara dönmeyi ve Allah'a ibadeti bırakmayı istemelerinden dolayı onlara karşı getirilen bir delil mânasına gelir; onlara şöyle demektedir: Siz, Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle şu putlara tapıyorsunuz da, ben, sizin yaklaşmayı arzu ettiğiniz o mâbuda neden kulluk etmeyeyim?

72 [§]İkincisi, onlara öğüt vermek ve uyarmak mânasına gelir. Yani siz de biliyorsunuz ki, kendisine kulluk yapılmaya lâyık olan, bizi yaratan ve yoktan varedendir, bizi yaratmayan ve yoktan varetmeyen değil! Yine biliyorsunuz ki, bizi yaratan ve yoktan vareden Allah'tır, sizin taptığınız putlar değildir! Öyleyse ne diye bizi yaratan Allah'a kulluk etmeyeyim ve bizi yaratmayanı terketmeyeyim? *En doğrusunu Allah bilir.*

ءَاَتَّخِذُ مِنْ دُونِهٖٓ اٰلِهَةً اِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمٰنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِ عَنّٖى
شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا يُنْقِذُونِ ﴿٢٣﴾

23. "Hiç O'ndan başka mâbutlar edinir miyim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse onların şefaati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar."

Şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp da, O bana bir zarar vermek istediğinde onu benden defetmeye muktedir olmayan, başıma bir zorluk veya belâ geldiğinde beni ondan kurtarmaya gücü yetmeyen, kendisinden bir fayda talep ettiğimde onu bana vermeye kādir olmayan bir mâbudu mu Rab edineyim? Bütün bunların kendisinden geldiğini, fayda vermek, zararı ve belâyı defetmekte her şeye mâlik olduğunu bildiğim Allah'a kulluğu mu terkedeyim? Hikmet, bütün bunlara mâlik olmayana değil, mâlik olana kulluk etmektedir. Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

إِنِّىٓ إِذًا لَّفِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٢٤﴾

24. "İşte o takdirde (başka bir tanrı edinirsem) ***ben apaçık bir sapkınlık içine düşmüş olurum."***

Yani böyle bir şey yapacak olursam, ben apaçık bir sapkınlık içine düşmüş olurum. Rivayet edildiğine göre, onlara bunu söylediğinde, kendisinin öldürülmesi emredildi, bunun üzerine de şöyle dedi:

إِنِّىٓ ءَامَنتُ بِرَبِّكُمْ فَٱسْمَعُونِ ﴿٢٥﴾

25. "İşte ben Rabb'inize iman etmiş bulunuyorum; bana kulak verin."

Bana kulak verin, yani benim, "Bu elçilere uyun"[37] tarzındaki sözümü kabul edin! Bazıları şöyle dedi: **Bana kulak verin,** bana şahitlik edin mânasına gelir. Bu sözün bilinen anlamıyla dinlemek mânasına gelmesi muhtemeldir, yani benim sözümü ve imanımı dinleyin, beni korkuttuğunuz şeylerle bana engel olmayın! *En doğrusunu Allah bilir.*

قِيلَ ٱدْخُلِ ٱلْجَنَّةَ قَالَ يَٰلَيْتَ قَوْمِى يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾ بِمَا غَفَرَ لِى
رَبِّى وَجَعَلَنِى مِنَ ٱلْمُكْرَمِينَ ﴿٢٧﴾

[§]*26-27. "Ona, 'Cennete gir' denildi. 'Rabb'imin beni bağışladığını ve* 73
güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi!' dedi."

Ona, 'Cennete gir' denildi. Bazıları şöyle dedi: Cennet ona vacip kılındı ve mükâfatı gösterildi. O zaman şöyle der: **Rabb'imin beni bağışladığını keşke kavmim bilseydi!** Şehitler hakkında belirtildiği gibi onun da cennete girmiş olması muhtemeldir: "Bilakis onlar diridirler; sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar"[38]. Yahut **ona, 'Cennete gir' denildi** meâlindeki hitap cümlesi, kendisine âhirette söylenecek olan bir sözdür, tıpkı

---

37 Yâsîn, 36/20.

38 "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169-170).

Hz. Îsâ'ya (s.a.) "İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?"[39] meâlindeki âyette söylendiği gibi. Bu ona ancak o gün söylenecektir. Bu durumda ilk yorumun daha doğru olması muhtemeldir.

Rabb'imin beni bağışladığını ve güzel biçimde ağırlananlardan eylediğini keşke kavmim bilseydi! Denildi ki, yani ölü ve diri olarak onlara nasihat etmekte, yaptıkları kötülüklerden ve azabı gerektiren suçlardan dolayı onlara nasihati terketmemekte, ancak şöyle temenni etmektedir: Rabb'ime iman etmem ve peygamberlerini tasdik etmem sayesinde bana nelerin verildiğini keşke kavmim bilseydi de, onlar da benim yaptığım gibi yapsalar ve bana verilenlerin benzeri onlara da verilse!… Her müminin yapması gereken de budur, insanlardan kendisine bir zarar ve kötülük gelse bile yine de onların hepsine nasihati terketmemektir. Katâde şöyle dedi: Allah mümini, aldatan biri ola-
74 rak değil, ancak nasihatçi olarak karşılar. [§]Mümin, Allah'ın cömertliğini ve yüceliğini görünce, **keşke kavmim de bilseydi**, der. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o, kavminin de şunu bilmesini temenni etmektedir: Biliniz ki iman ehli, Allah'ın kullarını aldatan ve onlara ihanet eden biri değildir.

Kâb şöyle dedi: Müminin ruhuna şöyle denilir: Cennete gir! Müminin ruhu, insanların peygamberlere inanmaları ve onları inkâr etmemeleri için, kendisinin nerede olduğunu insanların da bilmesini temenni eder.

وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلٰى قَوْمِه۪ مِنْ بَعْدِه۪ مِنْ جُنْدٍ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا كُنَّا مُنْزِل۪ينَ ﴿٢٨﴾ اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ خَامِدُونَ ﴿٢٩﴾

28. "Ondan sonra onun kavmi üzerine gökten bir ordu indirmedik, indirmeyiz de."

29. "*(Cezaları)* ***korkunç bir sesten ibaretti; sönüp gidiverdiler."***

Ondan sonra onun kavmi üzerine indirmedik, yani o adamın öldürülmesinden sonra onların üzerine gökten -meleklerden mürekkep- **bir ordu indirmedik.** Yani onların yaptıklarından ve o adamı öldürmelerinden dolayı kendilerini helâk etmek için üzerlerine gökten bir ordu indirmedik, fakat onlar tek bir sayha ile helâk edildiler. Yani yeryüzünün sultanları, elçileri ve dostları öldürüldüğünde, bunu yapanın üzerine ordu göndererek onların köklerini

39 "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin? buyurduğu zaman" (el-Mâide, 5/116).

kurutmaya çalıştıkları gibi yapmadık, ancak biz onları tek bir çığlık (sayha) ile helâk ettik.

Sonra **(cezaları) korkunç bir sesten ibaretti** meâlindeki beyan, tek bir ses kadardı mânasına gelir. Yani onlar tek bir ses çıkacak kadar hızlı bir şekilde helâk edildiler. Âyet, korkunç bir sesle helâk edildiler anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sönüp gidiverdiler** meâlindeki beyan hakkında da şöyle denildi: Yani ateşin sönüp kaybolması gibi, onlar da kendilerinden hiç ses çıkmadan ölüp gittiler.

يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٠﴾

30. "O kullara yazıklar olsun! Kendilerine bir peygamber gelmeye görsün, onu mutlaka alaya alırlardı."

O kullara yazıklar olsun! Allah'a imanı terkedip, peygamberleri yalanladıkları ve onlarla alay ettikleri için kendilerine yazıklar olsun! "Hasret" (حسرة) kelimesi hakkında bazı edebiyatçılar şöyle dedi: O, pişmanlıkta son noktayı
ifade eder, pişmanlık duygusu son sınıra vardığında hasret olur. [§]Bazıları da 75
şöyle dedi: Hasret, hüzün ve nedamet, hepsi aynı mânaya gelir. Sonra **o kullara yazıklar olsun** beyanı hakkında bazıları şöyle dedi: Yani ey kendilerine iman ettiği için öldürülen o mümine, elçilerin duyduğu hüzün! Bazıları ise şöyle söyledi: Ey elçilerle alay ettikleri için azaba uğrayan inkârcılar, size yazıklar olsun! Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!"[40] "Allah'a itaat etmekte gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana!"[41] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

40 "Allah'ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet kendilerine kıyâmet vakti ansızın gelip çatınca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: 'Dünyada iyi amelleri terketmemizden dolayı vah halimize!' Dikkat edin, yüklendikleri vebal ne ağır!" (el-En'âm, 6/31).

41 "Sonra hiç kimse, 'Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de (İslâm ile) alay edenler arasında yer almıştım' diyerek (kendi kendini kınamasın)" (ez-Zümer, 39/56).

اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٣١﴾

31. "Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine dönüp gelmediğini görmezler mi?"

Şöyle bir soru sorulabilir: Onlar ölümden sonra dirilmeye ve tekrar hayata dönmeye inanmadıkları halde, onların kendilerine geri dönecekleri nasıl delil olarak getirilir? Buna birkaç açıdan cevap verilir. Birincisi, **onlar görmezler mi**, yani Mekkeliler onların dünyada helâk edildiklerini görmüşlerdir. **Onlar artık kendilerine dönüp gelmezler**, yani onlar, kendilerinin bu dünyada neden helâk edildiklerini ve nasıl azap gördüklerini haber vermek için dirilip gelemezler. Onların ancak peygamberleri inkâr etmeleri yüzünden helâk edildiklerini gördüğünüze göre, bundan ibret alıp yaptıklarınızdan vazgeçsenize! Yahut Allah şöyle demektedir: Peygamberleri inkâr etmeleri yüzünden **kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine** -kıyâmet gününe kadar asla- dönüp gelmediğini görmezler mi? Bunların ikisi de aynı anlama gelir. Veyahut bu âyet, tenasüh inancını benimseyenlerin iddialarının bâtıl olduğu mânasına gelir, çünkü onlar şöyle diyorlar: Ruhlar bir bedenden çıktıklarında başka bir bedene girerler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak da onları reddederek şunu söylemektedir: **Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine geri dönüp gelmediğini görmezler mi?** Burada biz Cenâb-ı Hakk'ın, ruhun şu cesetten çıkıp bu cesede girdiğine dair bir haber verdiğini görmüyoruz. Veyahut bu âyet, İbn Abbâs'ın sözlerinde adı geçen bir kavmin iddiasını reddetmek mânasına gelmektedir. Rivayete göre İbn Abbâs'a (r.a.) şöyle sorulmuş: Bazı insanlar, kıyâmet gününden önce Hz. Ali'nin (ruhunun) dünyaya tekrar gönderileceği-
76 ni söylüyorlar. [§]Sonra İbn Abbâs (r.a.) dedi ki: Öyleyse onların kadınlarıyla evlenen ve miraslarını paylaşan bizler ne kötü bir milletmişiz! Sonra da şu âyeti okumuş: **Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi ve onların artık kendilerine dönüp gelmediğini görmezler mi?**[42] Nihayet âyetin işaret ettiği anlama dair başka bir ihtimal de şudur: Âyet-i kerîme, ölümden sonra dirilmenin gerekli olduğunu ifade etmektedir; çünkü peygamberleri inkâr eden ve onları tasdik eden ile övülmesi ve yerilmesi gereken işler yapan herkes bu dünyada eşittirler, tasdik edenle inkâr eden, övülen ve yerilen işler yapanın

---

42 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 344; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXIII, 6.

ayırdedilmesi için mutlaka başka bir âlemin varlığı gereklidir. Şu âyet-i kerîme de bunu teyit etmektedir:

وَاِنْ كُلٌّ لَمَّا جَمٖيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Elbette onların hepsi toplanıp huzurumuza getirilecek."

Buradaki "ledeynâ" (لدينا) kelimesi "indenâ" (عندنا), yani "huzurumuzda" mânasına gelir. Her ne kadar her zaman aynı şekilde olsalar da bu gibi belirteçler (zarf), özellikle böyle isimlendirilir. Daha önce de söylediğimiz gibi bu dünyanın yaratılmasından maksat âhiret âlemidir, yani bu fâni âlemin yaratılmasının amacı bâki olan âhiret âlemidir. Çünkü şu dünya ve o bâki âlem olmasaydı, dünyayı yaratmanın hikmeti olmazdı, çünkü o zaman bu âlem özellikle yok olmak için yaratılmış demektir. Bir nesneyi, nihaî bir gayesi olmaksızın, özellikle yok olması için yaratmak anlamsız ve boş bir çabadır.

Onların hepsi, yani bütün ümmetler. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Âhirette **onların hepsi mutlaka toplanıp huzurumuza getirilecek.**

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الْاَرْضُ الْمَيْتَةُ اَحْيَيْنَاهَا وَاَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَاْكُلُونَ ﴿٣٣﴾ وَجَعَلْنَا فٖيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخٖيلٍ وَاَعْنَابٍ وَفَجَّرْنَا فٖيهَا مِنَ الْعُيُونِ ﴿٣٤﴾ لِيَاْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهٖ وَمَا عَمِلَتْهُ اَيْدٖيهِمْ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٥﴾

33. "Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) ***yiyorlar."***

34. "Orada nice hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdik, içinden sular fışkırttık;"

35. "Onun ürünlerinden ve kendi elleriyle ürettiklerinden yesinler diye. Hâlâ şükretmeyecekler mi?"

[Tabiatın Mükemmel Kuruluşu ve İşleyişi]

Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik. Buradaki **onlar için kanıttır** ifadesi, kuruyup ölen ve üzerinde nebat adına bir şey kalmayan toprağın sonra canlandığını, yeşillendiğini, muhtelif renkte bitkilerle süslendiğini ve bunların o ölü topraktan çıktığını görmeleri, onlar için ölümden son-
77 ra dirilmek konusunda açık bir kanıttır, anlamına gelir. [§]Bu âyette Cenâb-ı Hak, bunu yapmaya kādir olanın, cesetleri çürüyen ve kül haline gelen ölüleri diriltmeye de kādir olduğunu haber vermektedir. Buna kādir olanı hiçbir şey aciz bırakamaz ve hiçbir şey ona zor gelmez. Bu âyet, ölümden sonra dirilmeye dair açık, görülebilir ve hissedilebilir bir mâna taşımaktadır.

Bu âyette, asıl hikmetin ne olduğunu çıkarmaya yarayan bir alâmet vardır, o da şudur: **Ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar.** Allah’ın, topraktan taneler çıkarması ve hak etmedikleri halde onu insanların gıdası yapması, ancak çeşitli vasıtalarla insanları imtihan etmek için onları yarattığına işaret etmektedir; insanlardan kimin şükredeceğini, kimin nankörlük edeceğini bilmesine rağmen herkese eşit davranmakta, onlara bu nimetleri vermekte nankörlük edenle şükredeni ayırmamaktadır. Bu durumda bunları birbirinden ayırtedecek başka bir âlem mutlaka olmalıdır; şükredene orada bunun mükâfatı verilecek, nankörlük edene de cezası verilecektir. Çünkü hikmetin gereği, bunlara eşit muamele etmek değil, yaptıkları amellere göre birbirinden ayırdetmektir. Bundan dolayı Allah orada nice hurma bahçeleri ve üzüm bağları meydana getirdiğini, içinden sular fışkırttığını ve daha pek çok güzellikler hazırladığını söylemektedir. Sonunda da sormaktadır: Bütün bunların Rabb’ine hâlâ şükretmeyecekler mi?

Yahut bu ilâhî beyana farklı bir açıdan bakıldığında başka bir hususa daha işaret ettiği görülür, o da şudur: Allah insanları yaratmadan önce, hangi gıdanın onlar için uygun, hangisinin uygun olmadığını ve o gıdalardan hangisinin kendilerine verilip hangisinin verilmeyeceğini bilerek yaratmıştır. Bu da Allah’ın, zatıyla âlim ve kādir olduğuna, hiçbir şeyin O’nu acze düşüremediğine ve hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığına işaret eder.

Veyahut bahsettiği bu nesneleri onlar için yarattığına göre, onları başıboş bırakma ihtimalinin olmadığı mânasına gelir; onları imtihan etmiyor, onlara hiçbir şey emretmiyor ve hiçbir yasaklama getirmiyor anlamına gelmesi ihtimali yoktur. İmtihanın varlığı sabit olunca, hem ölümden sonra dirilmek hem de mükâfat ve ceza görmek sabit olur.

Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik ve ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar. Sonra Allah'ın bahsettiği çeşitli meyveleri, sebzeleri ve diğer nimetleri yaratması, O'nun birliğinin ve ulûhiyetinin delilidir. Aynı zamanda insanların istemeleri ve talepte bulunmaları Allah'ın çok kerîm ve cömert olduğuna da işaret etmektedir. Ayrıca bunda kendisinden korksunlar diye de adil ve mutlak hükümran olduğuna dair delil vardır. Yukarıda da söylediğimiz gibi ölümden sonra dirilmeye işaret ettiği gibi insanların şükretmeleri için bu nimetleri onlara verdiğine de işaret etmekte, sonunda da şöyle buyurmaktadır: Hâlâ şükretmeyecekler mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

سُبْحَانَ الَّذٖى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ وَمِنْ اَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾

[§]***36. "Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift çift yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır."*** 78

Bazı insanlar şöyle derler: Ezvâc" (ازواج), yaratılanların dahli olsun olmasın şekil açısından mukabili ve zıddı olan nesneler (unsurlar) anlamına gelir. Çünkü Allah, **toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri** demektedir. Bu ilâhî beyanla, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığına istidlâl edilir. Bu durumu Cenâb-ı Hak şöyle beyan etmiştir: **Bütün bunlardan çift çift yaratan Allahtır.** Çiftlerden insanın fiili olanları vardır, Allah bunları kendisinin yarattığını haber vermektedir. Bu, insanların fiillerini de Allah'ın yarattığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰيَةٌ لَهُمُ الَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Gece de onlar için açık bir kanıttır. Gündüzü ondan çekip alırız da karanlıkta kalıverirler."

Bu âyette çeşitli delillerden söz edilmektedir. Birincisi, Allah'ın insanları tekrar yaratmaya, onları ölümden sonra diriltmeye kādir olduğuna dair delildir. İkincisi, Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine dair olan delildir. Üçüncüsü de, zatıyla âlim olduğuna ve ezelî tedbir sahibi olduğuna ilişkin delildir.

[Ölüleri Diriltmek]

Ölüleri diriltmeye kādir olduğunun delili şudur: Cenâb-ı Hak geceyi ve gündüzü yarattığını, gündüzün tamamen gidip hiçbir belirtisi kalmayınca öbürünü getirdiğini, geceyi gündüzden çıkardığını, birini öbürünün içine koyduğunu söylemektedir. Bu, Allah'ın zatıyla kādir olduğuna ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağına; O'nun kudretinin mükteseb değil zatî olduğuna ve başka birinden alınmadığına işaret eder. Buna kādir olan, ölümden sonra diriltmeye de kādirdir. Çünkü öldükten sonra yaratmak, söylediğimiz gibi geceyi gündüze ve gündüzü geceye çevirmekten daha zor değildir. Hayrete şayandır ki bu husus, yani geceyi gündüze ve gündüzü geceye çevirmek, onlardan birini diğerinin içine sokmak, ölümden sonra insanları diriltmekten daha basit değildir. Durum böyle olunca, bu, Allah'ın zatıyla kādir olduğuna, kudretini başkasından almadığına ve kendisini hiçbir şeyin aciz bırakamayacağına işaret eder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[Allah'ın Bir Olduğunun Delili]

Bu beyanın, Allah'ın birliğine işaret etmesi de şöyledir: Bütün âlemi yoktan vareden, ilk yarattığı andan son bulana kadar âlemi ayakta tutan, onu aynı yörüngede yürüten, geceyi ve gündüzü aynı kanunla devam ettiren, geceyi gündüzün içine, gündüzü gecenin içine sokan Allah'tır; bu durum, o işlerin
79 tek bir kişinin fiili olduğuna işaret eder. [§]Çünkü bunlar şayet birden çok kişinin fiili olsaydı, onlardan biri geceyi getirdiğinde diğerine galip gelmiş olurdu, mağlup olanın da ondan sonra tekrar gündüzü getirmeye, rakibini mağlup etmeye ve onu kahretmeye gücü yetmezdi. Aynı şekilde gündüzü yaratan da geceyi yaratana galip gelince, o da öbürünün geceyi getirmesine ve onun kendisine galip gelmesine mani olurdu. Böylece onlardan her biri, kendisinin yarattığı gecenin içine, başkasının yarattığı gündüzün girmesini engellerdi. Durum böyle olmadığına göre, onların her ikisini yaratanın da aynı kişi olduğuna işaret eder. Bu gerçek, Senevîler'in iddiasını geçersiz kılmaktadır.

[Allah'ın İlminin Zatî ve Tebdirinin Ezelî Olması]

Allah'ın ilminin zatî ve tedbirinin ezelî olduğuna işaret etmesi de şöyledir: Cenâb-ı Hak ilk yarattığı andan itibaren son bulana ve yaratılanların ihtiyaç ve menfaatleri sona erene kadar bu âlemi, orada yaşayacak olanların ihtiyaçlarını ve menfaatlerini düşünüp takdir ederek, herhangi bir değişime ve farklılaşmaya uğramadan hep aynı kanuna tâbi olarak yaratmıştır. Bu durum, O'nun, yaratılanların ihtiyaçlarını ve menfaatlerini ezelden itibaren bildiğine işaret

eder; çünkü O, âlemi onların ihtiyaçlarını takdir edip menfaatlerini düşünerek yürütmektedir. O'nun zatî bir ilmi, ezelî bir tedbiri vardır ve bunlar mükteseb değildir, başkasından elde edilmiş değildir. Aynı zamanda O, sonsuz bir kudrete ve mutlak bir hükümranlığa sahiptir. Çünkü gündüze ihtiyaç duyduğunda geceyi kendisinden gidermeye kimsenin gücü yetmez, geceye ihtiyaç duyunca da gündüzü başından savmaya kimse muktedir değildir. Gece ve gündüzden birinin bulunduğu zaman diliminde öbürünü getirmeye de kimse kādir değildir. Aksine gece, istesinler istemesinler bütün yaratılanları karanlığa boğar ve her şeyin üzerini örter; gündüz de, istesinler istemesinler örtülü olan her şeyi aydınlatır, gizlenen her şeyi onların gözleri önüne serer. [§]Bu, Allah'ın zatî **80**
bir kudreti ve hükümranlığının bulunduğuna, asla mükteseb ve başkasından alınmış olmadığına işaret eder. Çünkü her şeyi bilen varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz ve hiçbir halde kendisinden bir şey gizlenemez. Bu gerçek felsefecilerin şu iddialarını boşa çıkarmaktadır: Ateş tabiatı itibariyle sıcak ve zatî olarak da yakıcı olduğu gibi, akıl da zatıyla idrak etmektedir. Eğer akıl her şeyi kendi zatı ile idrak etmiş olsaydı, onun varolduğu halde idrak etmemesi veya hiçbir şekilde bir şeyin kendisine karışık gelmesi ve bilememesi mümkün olmazdı. Akıl ile idrak arasında bir engel bulunduğuna (her şeyi bilemediğine) göre, aklın başkası sayesinde idrak ettiğini, kendisine görünen ölçüde ve ortaya çıktığı kadarıyla idrakte bulunduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gündüzü ondan çekip alırız. Buradaki "neslehu" (نسلخ) kelimesi, çekip alırız demektir. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece "neslehu" kelimesine çıkarırız mânasını verdiler.

Karanlıkta kalıverirler. Yani karanlığa girerler. Bu fiil "if'âl" (اِفْعال) bâbından "azleme" (اظلم) diye kullanıldığında karanlığa girdi anlamına gelir.

Yâsîn sûresi bütünüyle Mekke'de nâzil olmuştur; Mekkeliler'in tevhidi, ölümden sonra dirilmeyi, Cenâb-ı Hakk'ın insanların kül haline gelmiş bedenlerini tekrar diriltmeye kādir olduğunu ve peygamberliği inkâr etmeleri üzerine onlara delil göstermek için gelmiştir. Onlar bu çerçevede farklı inançlara sahip gruplardan mürekkep bir toplumdu. Bir kısmı Allah'ın birliğini, bir kısmı ölümden sonra dirilmeyi, bir kısmı da peygamberliği inkâr ediyorlardı. Yüce Allah bu sûrede bunları açıkladı; tevhidi, ölümden sonra dirilmeyi ve peygamberliği inkâr edenlere karşı bunların delilini gösteren âyetler indirdi. Bunlardan biri şu ilâhî beyandır: "Onlar için ölü toprak açık bir kanıttır. Ona can verdik"[43]. Yukarıda söylediğimiz gibi bu beyan, Cenâb-ı Hakk'ın in-

43 Yâsîn, 36/33.

sanları ölümden sonra diriltmeye kādir olduğuna işaret etmektedir. "Ondan taneler çıkardık; işte bundan (ekmek vb. yapıp) yiyorlar"[44] meâlindeki âyet de, Allah'ın birliğine işaret etmektedir. Çünkü Allah, topraktan bitkiler, üzüm bağları, hurma bahçeleri ve çeşitli nimetler meydana getirdiğini, gökyüzünden gelen menfaatleri yeryüzünün menfaatleri ile birleştirdiğini söylemektedir. Aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen gökyüzünün menfaatlerini yeryüzünün menfaatlerine bağlaması, her ikisinin de yaratıcısının ve yöneticisinin aynı varlık olduğunu gösterir. Şayet onları yaratan birden çok kişi olsaydı, az önce söylediğimiz gibi zıtlaşmaları ve birbirlerini engellemeleri kaçınılmaz olurdu. Örfen de mâlum olduğu üzere bir şeyi birden çok kişi varettiğinde, aralarında galip gelme, engelleme ve zıtlaşma mücadelesi kaçınılmazdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

81 [§]Müşahede ile bilindiği üzere gece ve gündüz birbirlerine zıt ve farklı oldukları halde, birinin diğerinden sıyrılıp çıkması, öbürünün berikinin içine girmesi de Allah'ın birliğine, ölümden sonra dirilmeye, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin zatî ve tedbirinin ezelî olduğuna işaret eden delillerdendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, birbirlerine zıt ve farklı oldukları halde gece ile gündüzü, yaratılanların faydaları ve ihtiyaçları için sanki birbirinin zıddı değil de benzeriymiş gibi bir araya getirmesi de vahdâniyetin delillerindendir; bu tablo, onların çok tanrı tarafından değil, tek Tanrı tarafından kurgulandığını gösterir. Çünkü bu iş şayet birçok tanrı tarafından kurgulanmış olsaydı, az önce de söylediğimiz gibi mutlaka zıtlaşmalar ve karşı çıkmalar olur, ikisinden birinin kendi fonksiyonunu yerine getirmesi engellenir ve düzenin bütünlüğü kalmazdı. Evrendeki varlıkların hep aynı çizgide devam etmeleri, aynı kanun çerçevesinde işlerini sürdürmeleri ve aynı minval üzere yürümeleri, tek Tanrı'nın fiili olduğunu gösterir. Yine söylediğimiz gibi her birinin gidip kendisinden hiçbir iz kalmadıktan sonra öbürünün gelmesi de ölümden sonra dirilmenin varlığına delâlet eder. İlk yaratılış anından son güne, âlemin sona ereceği ana kadar, insanların menfaatlerine ve ihtiyaçlarına paralel olarak onların aynı yörüngede yürüyüp gitmeleri de bunu yapanın zatıyla âlim olduğunu ve her şeyi bizzat kendisinin yaptığını; O'nun ilminin zatî, yönetiminin ezelî olduğunu, sonradan elde edilmediğini ve başkalarından gelmediğini gösterir.

Yine ifade edildiği gibi güneşin ve ayın akıp gitmesi, bu âlemin menfaati ve insanların ihtiyaçları için onların istifadesine sunulması, bir gün ve gecede onların beşyüz yıllık yol alması, bütün bunlar kendilerini yaratıp yönetenin tek

---

[44] Yâsîn, 36/33.

olduğuna, ortağı olmadığına, her şeye kādir olduğuna, hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığına, âlim ve müdebbir olduğuna ve O'na hiçbir şeyin gizli olmadığına işaret eder.

"Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız da kendileri için açık bir kanıttır"[45] meâlindeki âyet de, Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine, kudretine, ilmine ve tedbirine işaret etmektedir. Çünkü yeryüzünün her tarafı, aralarındaki mesafenin çok uzun olmasına rağmen yaratılanların menfaatleri ve ihtiyaçlarını kapsaması açısından irtibatlı olarak yaratmıştır; insanların faydalanacakları şekilde onlar için birtakım sebepler yaratmış ve insanlara da o faydalara ve ihtiyaçlara ulaşma yollarını öğretmiştir. Bu durum, bütün bunların tek kişinin fiili olduğuna işaret eder; şayet birden çok kişinin fiili olsaydı, mutlaka araya zıtlaşmalar girerdi. Bütün bunları yapan da zatıyla âlim ve müdebbir olan biridir. [§]Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Bu, çok güçlü ve 82
her şeyi bilen Allah'ın takdiridir"[46]. Yani belirtilen bu işleyiş âleminin hepsi, çok güçlü olan, hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı, hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığı her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. *Güç-kuvvet elde etmek ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَالشَّمْسُ تَجْرٖى لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذٰلِكَ تَقْدٖيرُ الْعَزٖيزِ الْعَلٖيمِ ﴿٣٨﴾

38. "Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) ***akıp gider. Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."***

Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider. Bazı kırâatlerde âyet şöyle okunmuştur: (والشمس تجرى لا مُسْتَقَرَّ لها), güneş devamlı akıp gider, onun için durmak yoktur[47]. Buna göre âyet, güneş hiç durmaksızın devamlı akıp gider mânasına gelir. Âyeti (لِمُسْتَقَرّ لها) diye okuyana göre ise, güneş kendi hedefine ve gayesine doğru akıp gider anlamına gelir. Bu hedefin ne olduğu konusu ise tartışmalıdır. Bazılarına göre onun hedefi, bu âlemin gitmesi, son bulması ve başka bir âlemle yer değiştirmesidir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Güneş dürülüp karardığında..."[48], "Güneş ve ay

---

45 Yâsîn, 36/41.

46 Yâsîn, 36/38.

47 Abdullah b. Mesûd (r.a.), İbn Abbâs (r.a.), İkrime, Zeynelâbidîn ve oğlu Bâkır ile onun oğlu Sâdık b. Bâkır âyeti bu şekilde okudular (Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, IX, 269).

48 et-Tekvîr, 81/1.

bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler)"[49]. İşte bu âyetler, onların hedefini göstermektedir. Bazıları şöyle demiştir: Âyette güneşin menzilleri bulunduğu belirtildiğine göre, istikrardan maksat, güneşin her gün belli bir menzile inmesidir; her gün o menzile iner, sonra başka bir yerden doğar. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ay için de menziller belirledik"[50]. Bazıları da şöyle demiştir: Onun hedefi, rivayetlerde belirtildiği üzere, battığında yedinci kat göğe yükseltilmesi, arşın altında Cenâb-ı Hakk'a secde etmesi, sonra tekrar doğması için kendisine izin verilmesidir[51]. Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Cenâb-ı Hak güneşe doğması ve yükselmesi için izin verdiğinde, Cibrîl ona arşın ışığından yapılmış bir elbise getirir, yazın günlerin
83 uzunluğu, kışın da kısalığı ölçüsünde, [§]bahar ve güz mevsimlerinde de ortalama sürede o elbiseyi giyer, tıpkı sizden birinin elbisesini giydiği gibi[52]. Ay hakkında da aynı şey söylenmiştir; o da Allah'a secde etmek için tutulur, yalnız Cebrâil'in ona arşın nurundan bir elbise -bazı rivayetlerde arşın ışığından bir avuç ve onun nurundan bir avuç denir- getirdiği belirtilir, o elbiseyi veya o ışıktan ve nurdan yapılmış elbiseyi giyer, tıpkı sizden birinin elbisesini giymesi gibi. Bu hususa şu ilâhî beyanda işaret edilmiştir: "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, O'dur"[53]. Rivayette belirtildiği gibi Allah bu âyette güneş için aydınlık, ışık anlamında "ziyâ" (ضياء), ay için de nur lafızlarını kullanmaktadır. Nihayet bazıları da şöyle söyledi: Onun müstekarrından maksat, Cenâb-ı Hakk'ın göğün dışında yaratmış olduğu bir denizde akıp gitmesidir; bu bükülmüş sıcak bir denizdir; güneş ve ay ile doğan ve batan yıldızlar o denizde akıp giderler. "Tecrî li-müstekarrin lehâ" (تجرى لمستقر لها) cümlesinin, o bir mekânda (yörüngede) akıp gider, orada yoluna devam eder mânasına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

49 er-Rahmân, 55/5.

50 Yâsîn, 36/39.

51 Bu lafızlarla bir rivayeti kaynaklarda bulamadık. Ancak Ebû Zerr'in (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir rivayeti Buhârî'de yer almaktadır: Güneş battığı sırada Resûlullah (s.a.) Ebû Zerr'e şöyle der: "Bu güneşin nereye gittiğini biliyor musun?" Ebû Zer, en doğrusunu Allah ve resûlü bilir, diye karşılık verir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: "O, arşın altında Allah'a secde etmek için gider, tekrar doğmak için izin ister, kendisine izin verilir. Onun secde edip kabul edilmemesi, izin isteyip izin verilmemesi de yakındır, ona denilir ki: Geldiğin yere dön, o da döner ve battığı yerden doğar. İşte Cenâb-ı Hakk'ın 'Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre (yörüngesinde) akıp gider' meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir" (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 4, "Tefsîr", 36/1; Müslim, "İman", 250).

52 Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

53 Yûnus, 10/5. Zikredilen rivayetin aslını bulamadık.

Bu, çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Azîz, yani hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamayacak ve hiç kimsenin kendisini mağlup edemeyecek kadar güçlü olan; **Alîm**, yani hiçbir şeyin kendisine gizli kalamayacak düzeyde her şeyi bilen Allah… Bazıları şöyle dedi: **Azîz**, yani başkasında zilletin izlerini ortaya koyan demektir, o kadar ki kendisinde zillet ve ihtiyacın izi olmayan hiç kimseyi görmen mümkün değildir.

Âyetin peygamberliğe işaret eden yönü de şöyle açıklanabilir: Mekkeliler, tevhidin delillerini ve kanıtlarını bilmeleri şöyle dursun, bizzat tevhidi de bilmiyorlardı. Sonra Resûlullah (s.a.) geliyor, onlara tevhidi haber veriyor, bunu onlara tanıtıyor, delillerini ve kanıtlarını gösteriyor. Bu, ona bu bilgileri Cenâb-ı Hakk'ın öğrettiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ ﴿٣٩﴾

39. "Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) ***yıllanmış sapı gibi olur."***

Ay için de menziller belirledik. Yani artan, azalan ve orta düzeyde devam eden menziller. Aynı şekilde güneş için de artan, azalan ve eşit düzeyde olan menziller vardır. Ancak ayın menzilleri, bizzat ayın kendisinde değişim meydana getirmektedir; değişiyor, çoğalıyor, azalıyor ve eşit seviyede duruyor. Güneşin artması, azalması ve eşit kalması şeklindeki değişiklik ise, zamanlarda meydana gelen değişikliktir. Bizzat güneşin kendisinde hiçbir değişiklik, azalma ve çoğalma olmaz. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun sebebi şudur: 84
Cenâb-ı Hak vakitlerin, hesabın ve hac mevsiminin bilinmesini sağlasın diye ayı yarattığını belirtmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir"[54]. Buna göre ayın doğması ve batması, gece ve gündüzün, her vaktin ve her saatin bilinmesini sağlamaktadır. Güneş ise daima aynı pozisyondadır; tutulma vakitleri dışında azalıp çoğalmamakta, değişime uğramamaktadır. Güneşin doğup batması da (her sene) aynı vakitte olmakta, kendi zamanının dışında doğup batmamaktadır; doğup batmasını bu ondan, o bundan almakta, bu onun içine ve o bunun içine girmektedir. Cenâb-ı Hak günlerde de bir değişim yaratmamıştır; *en doğrusunu Allah bilir ya,* bunun sebebi de, onları korumak insanlara zor gelmesin diyedir, yoksa sadece zamanı ve hesabı bilmek için yaratılmamıştır.

---

54 el-Bakara, 2/189.

Sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur. Buradaki "urcûn" (العرجون) kelimesi, hurma salkımının, üzüm sapına benzeyen sapıdır. Çoğulu "arâcîn" (العراجين) gelir. Hurma salkımının ağaçta kalan sapı olduğu da söylenmiştir. **Yıllanmış**, yani üzerinden bir yıl geçmiş ve tıpkı ayın doğarken ve batarkenki durumu gibi incelmiş ve kıvrılmıştır. Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hak burada ayı, hurma salkımı kesildikten sonra onun ağaçta kalan ve üzerinden bir yıl geçip kuruyan hurma sapına benzetti. Bunların ikisi de aynı şeydir.

لَا الشَّمْسُ يَنْبَغ۪ي لَهَٓا اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ
وَكُلٌّ ف۪ي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٤٠﴾

40. "Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider."

Ne güneşin aya yetişip çatması uygundur, ne de gece gündüzü geçebilir. Burada güneşin gündüzden, ayın da geceden kinaye olarak belirtilmiş olması mümkündür. Görmez misin ki, âyetin devamında **gece gündüzü geçemez** buyurmaktadır. Onlardan birinin ötekine çatmasının söz konusu olmadığını
85 ve bunun ötekini geçemeyeceğini haber vermektedir. [§]Burada ay ve güneş, gece ve gündüzden kinaye edilmemiş de olabilir, bu durumda onların gerçek hali kastedilmiştir; bunun ışığı ötekine, ötekinin ışığı da buna yetişip mağlup edemez. Ancak bu belli bir vakitte, öbürü de başka bir zamanda ışığını verir, ikisi de aynı vakitte birleşmezler. Yahut onlar Allah'ın hükümranlığında kaldıkları müddetçe ne onun buna, ne de bunun ona galip gelemeyeceğini haber vermektedir. Bu durumda âyet, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine, ilmine ve tedbirine işaret etmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın kudretine işaret etmesi ise şöyledir: Allah'ın güneş, ay, gece ve gündüzden birinin diğerini mağlup edip yok etmemesi için onları takdir buyurup koruduğunu belirtmesi, her ikisini de Allah'ın koruduğuna, her ikisinin de Allah'ın takdiri ile ve ancak O'nun zatî kudretiyle hareket ettiğine işaret eder. Her ikisinin da yaratıldığı günden itibaren bu âlemin son bulacağı ana kadar tek bir yörüngede ve aynı kanun çerçevesinde Allah'ın takdiri ile akıp gitmelerinin, Cenâb-ı Hakk'ın zatî ilmine ve ezelî tedbirine dayandığını, bunların başkasından edinilmediğini ve mükteseb olmadığını göstermektedir.

Bu gerçek, karanlığı yaratan aydınlığı yaratandan ayrıdır diyen Senevîler'in iddialarını çürütmektedir. Çünkü bunları yaratan, onların dediği gibi iki ayrı tanrı olsaydı, bunlardan biri diğerine galip geldiği ve hükümranlığını ona kabul ettirdiğinde, artık öbürünün ortaya çıkmasına engel olurdu; böyle olmadığına göre, bunları çok tanrının değil tek bir ilâhın yarattığına işaret eder.

Her biri bir yörüngede yüzüp gider. Yani güneş ve aydan her biri. Bazıları şöyle dedi:, yani onların deveranı ve akıp gitmesi, belirttiğimiz gibidir; ne bu ona, ne o buna engel olur. Bu yoruma göre felekten maksat, güneş ve ayın üzerinde deveran ettiği yörüngedir. Bazıları şöyle söyledi: Göğün altında havada asılı ve bükülmüş bir deniz vardır, güneş ve ay orada doğar ve orada batarlar. Eğer bu görüş doğru ise, o zaman **bir yörüngede yüzüp gider** meâlindeki âyet, gerçek anlamda yüzmek mânasına gelir. Az önce söylediğimiz gibi bu konuda bir rivayet de vardır. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe, buna yüzerler, mânası verdiler[55].

وَاٰيَةٌ لَهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿٤١﴾ وَخَلَقْنَا
لَهُمْ مِنْ مِثْلِه۪ مَا يَرْكَبُونَ ﴿٤٢﴾ وَاِنْ نَشَاْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَر۪يخَ لَهُمْ
وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ ﴿٤٣﴾

[§]*41-42. "Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız ve binecekleri* 86
benzer araçlar yaratmamız da kendileri için açık bir kanıttır."

43. "Dilesek onları suda boğarız, kimse de onların yardımına koşamaz ve artık kurtarılamazlar."

Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız kendileri için açık bir kanıttır. Buradaki "fülk" (الفلك) kelimesinin mânası hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Ondan maksat, içinde Hz. Nuh ve etbâının taşındığı gemidir. Bazıları da şöyle dedi: Bu kelime ile yük taşınan ve binilen bütün gemiler kastedilmiştir. "Fülk" kelimesinin hem tekil ve hem de çoğul anlamda kullanıldığı söylenmiştir. Eğer bundan maksat, yukarıda işaret edilen Nuh'un gemisi ise, o zaman **binecekleri benzer araçlar yaratmamız** meâlindeki cümle, binmek için yapılan gemilerden başka bir şeyi işaret eder. Şayet sözü edilen gemilerden başka bir şey kastedilmiş ise, o zaman **binecekleri benzer araçlar**

---

55 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 356.

yaratmamız meâlindeki cümle ile ancak çöllerde ve sahralarda binilen binit hayvanları kastedilmiştir. Tıpkı şu âyette belirtildiği gibi: "Bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur"[56]. Sonra **binecekleri benzer araçlar yaratmamız** meâlindeki beyanla gemiler kastedilmiş ise, o zaman bu âyet Mûtezile'nin iddiasını iptal etmektedir: Kullara ait fiilleri Allah yaratmış değildir, çünkü Cenâb-ı Hak gemileri kendisinin yarattığını haber vermektedir. Gemiler ancak ağaçlar yontulup kurulduktan sonra gemi adını alırlar, ondan önce ise sadece odundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları ve nesillerini taşımamız kendileri için açık bir kanıttır anlamına gelen âyetleri **nesillerini taşımamız** ifadesi iki mânaya gelir. Birincisi, yüklü gemide taşınanların zürriyetinden olan, yani Hz. Nuh ile birlikte Allah'ın gemide taşıdığı insanların soyundan olan sizleri biz taşıyoruz.

İkincisi, senin kavminin zürriyetini, gemide babalarının sulbünde ve annelerinin rahminde biz taşıdık. Cenâb-ı Hak burada bu insanları onlara nispet etmektedir, çünkü bunların aslı ve kökeni onlardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O sizi topraktan yaratmıştır"[57]. Ancak burada Cenâb-ı Hak bizi Âdem'e nispet etmektedir, çünkü aslımız odur ve o da topraktan yaratılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Ancak bu âyetin ilk yorumundan anlaşılan fayda, ikinci yorumdan anlaşılandan farklıdır. **Onları ve nesillerini taşımamız kendileri için açık bir kanıttır** cümlesinden maksat, şayet onların nesli olan sizler ise, o zaman bunun anlamı şöyle olur: Siz, atalarınızdan kurtardığımız kimselerin, yani peygamberlerine iman eden onları inkâr etmeyip tasdik eden insanların soyundansınız; böyleyken siz onlara nasıl uymazsınız? Çünkü Araplar'ın âdeti, kendi atalarını delil olarak ileri sürmekti: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden
87 gitmekteyiz"[58]. [§]Şayet âyet-i kerîmeden maksat ikinci yorum ise, o zaman Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin atalarınız içinde peygamberleri tasdik eden ve onlara iman edenler vardı, onları inkâr edenler de vardı; böyleyken peygamberleri tasdik edenleri bırakıp yalanlayanlara neden uyuyorsunuz?

---

56 "Bütün çiftleri yaratan, bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur" (ez-Zuhruf, 43/12).

57 "O'nun kanıtlarından biri, sizi topraktan yaratmış olmasıdır. Sonra bir de baktınız ki, çoğalarak yeryüzüne dağılmış beşer topluluğusunuz" (er-Rûm, 30/20. Ayrıca bk. Fâtır, 35/11; el-Mü'min, 40/67).

58 ez-Zuhruf, 43/23.

Sonra âyette geçen **gemilerin** ne mânaya geldiğini daha önce muhtelif yerlerde belirttik: Ya denizlerde ve karalarda olan her türlü nimeti onların istifadesine verdiğini hatırlatmakta, hatta uzak mekânlardaki ihtiyaçlarını ve menfaatlerini elde etmek için oraya ulaşmalarını sağlayan gemileri ve binit hayvanlarını onlar için yarattığını söylemektedir. Yahut bunları sizin istifadenize vermeye, sizi oralara ulaştırmaya kādir olanı hiçbir şeyin aciz bırakamayacağını ve hiçbir şeyin O'na gizli olmadığını söyleyerek kudretini ve hükümranlığını haber vermektedir. Veyahut vahdâniyetini ve rubûbiyetini haber vermektedir; çünkü bunlar şayet çok tanrının fiili olsaydı, aralarında uyum olmaz, birinin yaptığına öbürü engel olur ve siz de ihtiyaçlarınıza ulaşamazdınız. Veyahut da onların putlara tapmakla ne kadar beyinsizce hareket ettiklerini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Dilesek onları suda boğarız, kimse de onların yardımına koşamaz.** Cenâb-ı Hak burada haber veriyor ki; biz onları suda boğmak istesek, sizin taptığınız putlar onların imdadına ve onları boğulmaktan kurtarmaya gelemezler, aksine bütün bunlara kādir olan Allah'tır. Nitekim O, şöyle buyurmaktadır: "Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[59], "De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"[60]

Dilesek onları suda boğarız, kimse de onların yardımına koşamaz. Bu âyet-i kerîme, Mûtezile'nin aslah (en uygun) olanı yapmanın vacip oluşuna dair iddialarını reddetmektedir. Çünkü burada onları boğmanın veya sağ bırakmanın din açısından kendileri için daha mı uygun olduğu açıklanmamaktadır. Şayet boğulmaları din açısından daha uygun olduğu halde Cenâb-ı Hak onları boğmamışsa, o zaman onlar için dinde aslah (en uygun) olmayan bir işi yapmış demektir. Eğer onların sağ bırakılmaları kendileri için daha uygun olduğu halde sağ bırakılmadı ise, o zaman bu iş onlar için rahmet olmamıştır, çünkü Allah'ın aslah (en uygun) olanını yapması gerekirdi, başkasını değil. Ancak Cenâb-ı Hak, onları sağ bırakmanın kendisinin bir rahmeti olduğunu söylemektedir. Bu da göstermektedir ki, onlar hakkında dinde aslah (en uygun) olanı korumak Allah için gerekli değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

59 "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!" (el-İsrâ, 17/67).

60 "De ki: 'Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?' O'na açık gizli yalvararak, 'Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız' diye dua edersiniz" (el-En'âm, 6/63).

اِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا اِلٰى حِينٍ ﴿٤٤﴾

88 **[§]*44. "Ama tarafımızdan bir rahmet ve belli zamana kadar faydalanma fırsatı vermemiz başkadır."***

Bu âyetteki **ama tarafımızdan bir rahmet müstesna** cümlesi, Cenâb-ı Hak isteseydi, inatçılığınız ve Hz. Peygamber'i inkâr etmeniz yüzünden, geçmiş atalarınıza yaptığı gibi sizi de helâk edip kökünüzü kurutabilirdi, fakat rahmetiyle bunu erteledi ve bir rahmet ve lütuf olarak belli bir zamana kadar süre verdi mânasına gelir. İkincisi, Allah'ın cezasını gördüklerinde ve kendilerine azap geldiğinde iman etmelerini Allah onlara merhamet ederek kabul buyurdu, halbuki Cenâb-ı Hak daha önceki ümmetlerin azabı gördüklerinde iman etmelerini onlardan kabul etmemişti. Allah önce, "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler" buyurmakta, sonra da "Artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[61] diyerek bu imanın onlara fayda vermeyeceğini haber vermektedir. Ancak Resûlullah (s.a.) sayesinde Cenâb-ı Hak onlara merhamet buyurdu ve Allah'ın cezasını gördükleri sırada iman etmelerini kabul etti.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ اَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٥﴾

45. "Onlara 'Önünüzdekinden ve ardınızdakinden sakının ki rahmet göresiniz' dendiğinde (aldırış etmezler)***."***

Bu âyette geçen **önünüzdeki ve ardınızdaki** meâlindeki kelimelerin mânası hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Önünüzdeki** anlamına gelen tabirle, Allah'ın âyetlerini kabulde inat etmeleri ve peygamberlerini yalancılıkla itham etmeleri yüzünden sizden öncekilere gelen Allah'ın cezaları ve azabı kastedilmekte ve Allah şunu söylemektedir: Bundan sakının ve sizden öncekilerin başına gelen azabın sizin de başınıza gelmesinden korkun! Bu olaylar onlardan önce meydana geldiği için Cenâb-ı Hak ona "önünüzdeki" demektedir. **Ardınızdaki** anlamındaki tabir de, kıyâmetin dehşetinden ve aza-

---

[61] "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir" (el-Mü'min, 40/84-85).

bından sakının mânasına gelmektedir; kıyâmet henüz gelmediği, daha sonra
onların arkasından geleceği için Allah ona “ardınızdaki” demekte, o cezalara
uğramaktan sakının buyurmaktadır. Bazıları da şöyle dedi: **Önünüzdeki** tabi-
rinden maksat, âhiret cezalarıdır, bu cezalar onların önlerindedir, daha sonra
gelecektir. **Ardınızdaki** tabiri de, onlardan önce geçen ümmetlere gelen ce-
zalar anlamına gelir, bu cezalar da geride kalmıştır. Cenâb-ı Hak bunlar için,
onların sizin başınıza gelmesinden de sakının buyurmaktadır. [§]Bu ibare- **89**
nin bundan başka bir mânaya gelmesi de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,*
Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Dünyada işlediğiniz günahlardan ve yaptı-
ğınız isyanlardan sakının! Sizden sonra gelenler için yeni âdetler koymaktan
da sakının, dikkatli olun! Allah, “Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de
yapmadığını açıkça bilecektir”[62] buyurmaktadır. Buradaki takdim ettiği fiiller
meâlindeki “mâ kaddemet” (ما قدمت) ifadesi, dünyada yaptığı işler mânasına,
tehir ettiği şey anlamındaki “mâ ehharat” (ما اخرت) ifadesi de kendisinden sonra
başkalarına bıraktığı âdetler mânasına gelir.

Sakının ki rahmet göresiniz. Yani bunları yaptığınızda, Allah’ın lütfuyla rahmete hak kazanırsınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ اٰيَةٍ مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ

46. “Onlara Rab’lerinin âyetlerinden bir âyet gelmeyedursun, illâ da ondan yüz çevirirler.”

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet-i kerîme, irşad olmak için değil de inat olsun diye mûcize isteyen, fakat mûcize gelince inatçılık yaparak ve büyüklenerek yine reddeden ve yüz çeviren belli bir kavim hakkında gelmiştir. Eğer onlar irşat olmak için mûcize istemiş olsalardı, Cenâb-ı Hak onlara istedikleri ve kabul etmeleri gereken mûcizeyi göndermişti. Yüz çevirmek ve inatla karşı koymak iki şekilde olur. Birincisi, tefekkür etmemek ve düşünmemek için ondan yüz çevirmek, onu görmemektir. İkincisi, onu tahkik edip inceledikten ve onun gerçekten mûcize olduğunu kesin olarak anladıktan sonra yine de inatla yüz çevirmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[62] el-İnfitâr, 82/5.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمْ اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَنُطْعِمُ مَنْ لَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ اَطْعَمَهُٓ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٤٧﴾

47. “Onlara, ‘Allah’ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın’ dendiğinde, inkârcılar müminlere derler ki: ‘Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz.’”

Onlara, ‘Allah’ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın’ dendiğinde meâlindeki âyette geçen **harcayın** anlamına gelen “enfikū” (انفقوا) sözünün, hısım akrabaya gerçek anlamda infak edin, onları gözetin mânasına gelmesi muhtemeldir. İnfakı, yani zekât vermeyi kabul edin anlamına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Allah’a ortak koşanların vay haline! Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar”[63], yani zekât vermeyi kabul etmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnkârcılar müminlere derler ki: Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Mûtezile, Allah’ın kuluna dinde aslah (en uygun) olanı yapması gerektiğine dair iddiasını buna dayanarak ileri sürmüş ve şöyle demiştir: Eğer infak ve rızık onlar için dinde aslah (en uygun) olan olsaydı, Allah
90 bizi rızıklandırdığı gibi mutlaka onları da rızıklandırırdı. [§]Mûtezile’ye şöyle denir: Cenâb-ı Hakk’ın âyette belirttiği şekilde onlara infakı emretmesinde, ya infakın ve rızkın onlar için dinde aslah (en uygun) olandır, fakat sonra onlara rızık ve bolluk vermemiştir anlamı vardır, ya da bolluk vermemek ve infakı terketmek onlar için aslah olandır mânasına gelir. Bu iki ihtimalin ilkinde onlar için dinde en uygun olanı terketmiş, ikincisinde onlara aslah olmayanı yapmalarını emretmiş olur. Nasıl oluyor da burada, insanlar için dinde aslah olanı gözetmek Allah’a vacip değildir deniyor/denmiyor? O’na düşen ancak hikmetin gerektirdiğini yapmak ve hikmete uygun olanı korumaktır. Halbuki onlar, hikmetin gerektirdiği şeyi düşünmüyorlar.

---

63 “De ki: ‘Ben de sadece sizin gibi bir beşerim; bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedilmiştir, doğruca O’na yönelin, O’ndan bağışlanma dileyin. Allah’a ortak koşanların vay haline! Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler’” (Fussılet, 41/6-7).

[Zenginlik ve Fakirlik Sınavı]

İmtihan konusunda hikmetli davranış şunu varlıkla, ötekini darlıkla sınamaktır. Sonra varlık verdiği kişinin malının fazlasında, şu fakire ve darda olan kişiye ait bir hak koymuştur. Yüce Allah bu hakkı beyan etmiş ve lütfettiği zenginliğin şükrünü ödemesi için vermesi gereken miktarı ve onun sınırını da açıklamıştır. Buna karşılık ötekine darlık vermiş ve varlıklı olanın malında Allah'ın tayin ettiği hak kendisine verilmediği takdirde ondan da sabırlı olmasını istemiştir. Aksi halde zenginlik verdiği kişi, o nimetin ve zenginliğin gerektirdiği infakı yapmamış, darlık verdiği kişi de kendisine gerekeni yapmamış olur. Ancak Cenâb-ı Hak bu fakir kimseyi zorluk ve darlıkla, zengini de zenginlik ve çoklukla imtihan etmektedir; bu zengin kişi, şükretmekle ve verilen malda kendisine yüklenen sorumluluğu yerine getirmekle emrolunmuş, fakir kişi de muhtaç olduğu hakkı kendisine verilmese de sabretmekle emrolunmuştur. Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah dileseydi sizin hepinizi zengin kılar, aranızda fakir bırakmazdı. Yine dileseydi hepinizi fakir kılar ve içinizde zengin kimse olmazdı. Ancak Cenâb-ı Hak, zenginin nasıl şefkat gösterdiğini, fakirin de nasıl sabrettiğini görmek için sizi birbirinizle imtihan etmektedir"[64].

[§]**Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz.** Bazıları şöyle dedi: Bu sözü 91
kâfirler, müminlere söylediler. Onlar söyledikleri o sözle yetinmediler, aynı zamanda onları sapıklığa ve cehalete nispet ettiler. Bazıları da şöyle dedi: Bu, müşriklerin **dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz** sözlerine karşılık Cenâb-ı Hakk'ın cevabıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٤٨﴾ مَا يَنْظُرُونَ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَاْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ ﴿٤٩﴾ فَلَا يَسْتَطٖيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ ﴿٥٠﴾

48. "Ve şöyle derler: 'Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?'"

---

64 Hz. Hasan (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) şöyle rivayet eder: "Allah dileseydi sizin hepinizi zengin kılar, aranızda fakir bırakmazdı. Dileseydi hepinizi fakir kılar ve içinizde zengin bırakmazdı. Ancak Cenâb-ı Hak sizi, birbirinizle imtihan etmektedir" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 79. Ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XI, 151).

49. "Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!"

50. "İşte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler."

Şöyle derler: Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek? Bu ilâhî beyan, önceki âyetlerin devamı değildir. Ancak sanki insanlar infakı terkettikleri takdirde azaba uğramakla korkutulmuşlar ve bunun üzerine bu sözü söylemişler gibidir: **Şayet gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit hani ne zaman gerçekleşecek?** Sonra Cenâb-ı Hak, **onlar, besbelli ki, korkunç bir sesi bekliyorlar** buyurdu. Yani onlar iman etmeleri için o zamanı bekliyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Onlar o vakte ulaştıklarında ve onu gözleriyle gördüklerinde iman edecekler, fakat o zaman iman etmelerinin kendilerine faydası olmayacak. Zira şu ilâhî beyanda böyle buyurulmuştur: "Daha önce inanmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz"[65]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir ses; işte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler.** Cenâb-ı Hak burada kıyâmetin, insanların kendi ailelerinden bile gafil oldukları sırada ansızın ve süratle geleceğini haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler. O azap farkında olmadan kendilerine ansızın geliverir"[66]. Bir rivayette Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Hiç şüphe yok ki kıyâmet kopacaktır; hem de alıcı ile satıcı, bir elbisenin alış-verişini yapıp onu katlayamadan kopacaktır"[67]. Ebû Hureyre (r.a.), **o**

---

65 "Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz" (el-En'âm, 6/158).

66 "Onlar, sonunda can yakıcı azabı görünceye kadar ona iman etmezler. O azap farkında olmadan kendilerine ansızın geliverir" (eş-Şuarâ, 26/201-202).

67 Ebû Hureyre (r.a.) Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Kıyâmetin kopma zamanı geldiğinde güneş batıdan doğacak, onun batıdan doğduğunu gören insanların hepsi iman edecekler. Fakat o zaman 'Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz' (el-En'âm, 6/158). Hiç şüphe yok ki kıyâmet kopacaktır. Hem de alıcı ile satıcı, bir elbiseyi indirip de baktıkları sırada, daha alış-veriş tamamlanmadan ve elbisenin katlanması mümkün olmadan kopacaktır. Muhakkak ki kıyâmet kopacaktır. Hem de devesinin sütünü sağıp gelen biri, o sütün tadına bile bakamadan kopacaktır. Kıyâmet mutlaka kopacaktır. Hem de insan havuzunu onardığı halde suyunu içemeden kopacaktır. Kıyâmet kesinlikle kopacaktır. Hem de insan, lokmasını ağzına götürdüğü halde yutamadan kopacaktır" (Buhârî, "Rikâk", 40, "Fiten", 25).

anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler meâlindeki âyet hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: [§]"Kıyâmet kopacaktır, hem de insanlar pazar yerinde develeri sa- 92
ğarken, elbiseleri koyarken ve ihtiyaçları için alış-veriş yaparken kopacaktır"[68]. Zübeyr b. Avvâm'dan (r.a.) da şöyle rivayet edilmiştir: "İki kişi alış veriş yaparlarken, ansızın bir münâdi kıyâmet koptu diye seslenecek"[69].

Onlar bir tavsiyede bulunamayacaklar. Yani vasiyet etmeye fırsat bulamayacaklar. Nitekim Hafsa ve Übeyy'in mushaflarında âyet bu şekilde, "vasiyet" (وصية) kelimesi ile okunmuştur. **Birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak.** Söylediğimiz gibi bu âyetin, insanlar alış-veriş yaparlarken ve birbirleriyle tartışırlarken kıyâmetin ansızın kopacağı anlamına gelmesi muhtemeldir. Bu konuda çeşitli rivayetler vardır. **Birbirleriyle uğraşırken** meâlindeki ifade, kıyâmet ve ölümden sonra dirilme konusunu tartışırlarken, bunların doğru olmadığını iddia ederlerken kıyâmet kopuverecek mânasına da gelebilir, çünkü onlar bunu inkâr ediyorlardı.

O anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler meâlindeki âyet, şu hususa da işaret etmektedir: Fiile ilişkin güç (istitâat), ancak o fiille birlikte var olur, daha önce değil. Çünkü daha önce var olsaydı, insanların, kıyâmet koptuğunda vasiyet etmeye ve ailelerine dönmeye güçlerinin yetmesi gerekirdi. Buna göre bir fiili yapabilme gücü, fiilden önce değil, o fiille birlikte var olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَاِذَا هُمْ مِنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ﴿٥١﴾

51. "Sûra üflenmiştir. Artık onlar kabirlerinden kalkıp Rab'lerine doğru koşmaktadırlar."

[Sûra Üflenmesi ve Kıyâmet]

Sûra üflenmiştir. Sûrla ilgili görüşleri ve o konudaki ihtilafları daha önce çeşitli yerlerde belirtmiştik[70]. Bazıları şöyle dedi: O, boynuz gibi bir nesnedir, onunla üflenecektir. Bu konuda Abdullah b. Amr'ın (r.a.) rivayet ettiğine göre, Resûlullah'a (s.a.) sûrun ne olduğu sorulmuş, o da, "Boynuzdur, onunla üflenecektir" buyurmuş[71]. Bu rivayet sabitse, başka yorumlarla uğraşmamıza gerek

---

68 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 356.

69 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 357.

70 bk. en-Neml, 27/87 ve ez-Zümer, 39/68. âyetlerinin tefsiri.

71 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 162, 192; Tirmizî, "Kıyâmet", 8, "Tefsîr", 39/1.

yoktur. Bazıları da şöyle dedi: O söz hakikat değil, temsilî bir ifadedir, ancak kıyâmetin ansızın ve süratle kopacağından dolayı bu ifadeyi kullanmaktadır. Çünkü hiçbir şey üflemekten daha çabuk ve daha kolay değildir, dolayısıyla
93 bu ifade kıyâmetin birdenbire ve kolayca kopacağı anlamındadır. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda da belirtildiği gibi: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[72]. **Sûra üflenmiştir, artık onlar kabirlerinden kalkıp Rab'lerine doğru koşmaktadırlar** ilâhî kelâmı da böyledir.

Müfessirler şöyle dediler: Sûra üç defa üfürülecektir, her üfürüş arasında da şu kadar yıllık bir zaman geçer. Onlar diyorlar ki: İlk üfürüşte yeryüzünde Allah'ın yarattığı her şey ölür, tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek"[73]. Sonra ikinci defa üflenecek, bu sefer ölenler dirilecekler ve kabirlerinden çıkacaklar. **Sûra üflenmiştir, artık onlar kabirlerinden kalkıp Rab'lerine doğru koşmaktadırlar** meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. Sonra sûra üçüncü defa üflenir, bu sefer herkes Rabb'inin huzurunda toplanacak. Bu hususu da şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar"[74]. Bunların en doğrusunu Allah bilir. Âyette geçen "nesl" (النسل) kelimesi, insanların hızla mezarlarından çıkmaları, yani süratle götürülmeleri anlamına gelir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Nesl" kelimesi, yaya yürümek demektir. Âyette kullanılan bu kelime, insanlar yürüyorlar, ama hızla gidiyorlar mânasına gelir. Bu görüşlerin ikisi de aynı anlama gelir.

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Derler ki: 'Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Rahmân'ın vâdettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!'"

---

72 en-Nahl, 16/77.

73 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar" (ez-Zümer, 39/68).

74 Yâsîn, 36/53.

[**Kabir Azabı**]

Derler ki: Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı? Bazı insanlar bu âyete dayanarak kabir azabını inkâr eder ve derler ki: Kabir, rahatlık uykusunun yaşandığı mekândır, uyuyan insan rahat haldedir; şayet onlara azap edilmiş olsaydı yahut azap içinde olsalardı ne uyuyabilirler, ne de rahat olurlardı! Bu durum, kabir azabının bulunmadığını gösterir. Bazıları da şöyle demiştir: Kabir azabı vardır, ancak insanlar âhiret azabını ve dehşetini gördüklerinde, kabir azabı onlara âhiret azabının yanında uyku hali gibi gelir. Bazıları ise şöyle söylemiştir: Onlar diriltilmeden önce uyurlar, sonra dirilirler. [§]Uyku sırasında çıkan nefsin ölüm halindeki nefs olması ve o 94
acıyı duyması mümkündür. Tıpkı uyuyan kişiden çıkan nefsin, başına gelen azabın acısını ve şayet lezzet varsa lezzetin tadını duyması gibi; o uykuda korkunç ve ürkütücü şeyler görür, bu bilinen bir husustur. Buna göre o inkârcılar da söylediğimiz gibi azap edilirler, dirildiklerinde şöyle derler: **Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı?** "Merkad" (مرقد), içinde uyku uyunan yerdir. Yahut onlar kabirde azap içindedirler, fakat âhiretin azabını gördükleri ve onun dehşetini farkettikleri zaman, kabirde gördükleri azap çok hafif gelir, âhiret azabının yanında onu basit sayarlar. Hâsılı âhiret azabı yanında kabir azabı uyku gibi gelir. İşte o zaman derler ki: **Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı?** Bunun en doğrusunu Allah bilir.

Rahmân'ın vâdettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! Bazıları şöyle dedi: Bu söz, onlar, **vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltip kaldırdı** dediklerinde, melekler tarafından onlara söylenmiştir. Bazıları da şöyle dedi: Onlar o sözü söylediklerinde, kendilerine cevap olarak yukarıdaki sözü müminler söylediler. Bu sözü o kâfirlerin söylemiş olmaları da mümkündür, ölümden sonra dirilmeyi gözleriyle gördüklerinde yeniden dirilmeyi ikrar ederler ve derler ki: Peygamberlerin bize vâdettikleri şey işte bu! Onlar bu konuda doğru söylemişler, fakat biz onları yalanlamıştık. Ancak o zaman peygamberleri tasdik etmelerinin kendilerine bir faydası olmaz. Bu onların, Allah'ın dehşetli azabını gördüklerinde iman etmeleri gibidir. Bu durum şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[75]. İşte onların durumu da böyledir, fakat o zaman inanmalarının kendilerine faydası olmaz.

---

[75] "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler" (el-Mü'min, 40/84).

اِنْ كَانَتْ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَاِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar."

Olup biten yalnızca bir ses! Bu ilâhî beyanda gerçek sesin kastedilmiş olması muhtemeldir, Cenâb-ı Hak o sesi tekrar dirilmenin alâmeti yapmıştır, yoksa o ses yeniden dirilmenin sebebi değildir. Ondan maksat, sesin hakikati değil, süresi olması da olabilir; *en doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ölümden sonra dirilme işi, tek bir ses kadar zamanda gerçekleşir. Cenâb-ı Hak burada ses kelimesini kullandı, çünkü sûra üflemekten bahsederken söylediğimiz gibi[76] ses, en hızlı olan ve yaratılanlara en kolay gelen
95 fiildir. [§]Şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[77]. Cenâb-ı Hak burada göz kırpmaktan söz etti, çünkü göz kırpmak yaratılanlara en hafif ve en kolay gelen fiildir. Onun Allah için çok kolay ve basit bir iş olduğunu, hiçbir şeyin Allah'a zor gelmediğini insanların anlamaları için Cenâb-ı Hak bu ifadeleri kinaye olarak kullanmıştır.

Ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar. Cenâb-ı Hakk'ın, **olup biten yalnızca bir ses** demesi, tekrar dirilmeye dairdir, bu söz tekrar dirilmek hakkında söylenince, onların Allah'ın huzurunda toplanmaları da o zamanda gerçekleşecektir. İlk yoruma göre ise, o ancak ölüm halinde gerçekleşir.

فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْـًٔا وَلَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٤﴾

54. "Bugün hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz. Sadece yapıp ettiklerinizin karşılığını görürsünüz."

Bugün hiç kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz. Sözlükte zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Bugün hiç kimse, ait olmadığı yere konulmayacak, herkes ancak dünyada kendisini koyduğu yere konulacaktır. Yahut âyetteki zulüm kelimesi, eksik yapmak mânasına gelir; *en doğrusunu Allah bilir ya,* buna göre de tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: Bugün hiç kimseye hak ettiğinden eksik verilmez, aksine herkese hak ettiğinin tamamı verilir, hatta bol

[76] bk. Yâsîn, 36/51. âyetinin tefsiri.
[77] en-Nahl, 16/77.

bol verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Bahçeler hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı”[78]. Veyahut Cenâb-ı Hak şöyle söylüyor: Bugün hiç kimseye başkasının yükü vurulmaz, kimse başkasının günahını yüklenmez, aksine herkes kendi yaptığının karşılığını görür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِى شُغُلٍ فَاكِهُونَ ﴿٥٥﴾

55. “O gün cennetlikler safa sürmekle meşguldürler.”

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada cennet ehlinin meşguliyetinden haber vermektedir. Onlar nimetler içinde keyif sürmekle meşguldürler, böyle bir meşguliyet içinde olan da başka şeylerin farkında olmaz. [§]Ya- 96
ratılanların hepsi böyledir; onlar bir şeyle meşgul oldukları zaman başka şeyi görmezler. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise, herhangi bir şeyin kendisini meşgul edip oyalamasından çok yücedir. Sonra dünyada meşguliyet, bazan sahibine zarar verir ve onu üzer; Cenâb-ı Hak cennet ehlinin meşguliyetinin kendilerine hiç zarar vermeyeceğini ve üzmeyeceğini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Onlar safa sürmekle meşguldürler.** Denildi ki: Onlar cennetin nimetleriyle safa sürmektedirler. Onlar o halden hoşnutturlar da denilmiştir.

İbn Kuteybe buna şu mânayı verdi: Orada her çeşit meyvelerden yiyorlar[79]. “Fükâhe” (فكاهة) kelimesi, şakalaşmak anlamına da gelir, buna göre âyet, onların orada şakalaştıklarını ifade eder. Ebû Avsece şöyle dedi: “Fâkihûn” kelimesi, şakalaşmak anlamına gelen “fükâhe” kökünden gelir, buna göre de âyet, onlar orada sevinçten birbirleriyle şakalaşırlar anlamına gelir. “Müfâkehe”, şakalaşmak demektir.

Bazıları şöyle dedi: Onların meşguliyetleri, bâkirelerle haşir neşir olmalarıdır. Şöyle de söylendi: Onlar çeşitli nimetler ve söylendiği gibi her nevi güzelliklerle meşguldürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُمْ وَاَزْوَاجُهُمْ فِى ظِلَالٍ عَلَى الْاَرَائِكِ مُتَّكِؤُنَ ﴿٥٦﴾

56. “Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde, tahtlarına kurulacaklar.”

---

78 “Bağların ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İki bağın arasından bir de ırmak akıtmıştık” (el-Kehf, 18/33; ayrıca bk. el-Bakara, 2/272; en-Nisâ, 4/77; el-Enfâl, 8/60; el-Enbiyâ, 21/47).

79 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 366.

Kendileri ve eşleri gölgelik yerlerde olacaklar. Bu âyette Cenâb-ı Hak haber veriyor ki, her ne kadar cennet ehli, gözleri başka şeyi göremeyecek derecede keyifli bir meşguliyet içinde olsalar ve kendilerinden hiçbir şey engellenmese de, eşleriyle birlikte olduklarında, başkalarının gözü onları farketmez[80] ki bunları üzsün. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Orada otağlarına kapanmış hûriler vardır"[81]. Burada Cenâb-ı Hak, onlar eşleriyle birlikte iken başkalarının kendilerini göremeyeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Zulel" (ظُلَل)[82] kelimesi, "zulle"nin (ظُلّة) çoğuludur.

Tahtlarına kurulacaklar. Tahta kurulmak, ancak rahatlık için olur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada onların rahatlığın ve mutluluğun zirvesinde olduklarını haber vermektedir. Aksi halde tahta oturmanın
97 fazla bir mânası ve değeri olmaz. [§]Dolayısıyla Allah onların son derece rahat ve nimetler içinde olduklarını söylemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[83]. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Erâik" (الأرائك) kelimesi, süslenmiş koltuklar anlamına gelir. Bunun tekili, "erîke" (أريكة) gelir[84]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Erâik", yastıklardır. Hasan-ı Basrî de şöyle dedi: "Erîke" süslenmiş köşe demektir, Yemenliler tarafından kullanılan bir kelimedir, onlar süslenmiş köşeye erîke derler[85].

57. "Orada onlar için her tür meyve vardır ve bütün istekleri yerine getirilir."

Denildi ki: "Fâkihe" kelimesi, ihtiyaç duyulduğu için değil, keyif ve zevk almak için yenilen meyvedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada, cennet ehlinin yedikleri şeylerin ihtiyaç duydukları için değil, keyif ve zevk almak için yediklerini haber vermektedir. **Bütün istekleri yerine getirilir;** buna, söyledikleri her şey yerine getirilir anlamı verilmiş, istedikleri her şey verilir

---

80 Her ne kadar Arapça metinde "yekau" (يقع) şeklinde ise mânanın düzgün olması için "lâ yakau" (لا يقع) diye düzeltilmesi gerekir.

81 er-Rahmân, 55/72.

82 Hamza, Kisâî ve Halef bu kelimeyi (فى ظُلَل) şeklinde okudular. A'meş de onlara uydu. Diğer kırâat imamları ise (فى ظِلال) diye okudular (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırâât*, s. 444).

83 "Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler" (el-Kehf, 18/108).

84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 366.

85 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 466; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 364.

anlamından söz edilmiştir. Onların arzu ettikleri her şey kendilerine verilir mânasına gelmesi mümkündür, orası dünya gibi değildir. Ebû Muâz[86] şöyle dedi: **Bütün istekleri yerine getirilir,** yani cennette arzu ettikleri ve istedikleri her şey anında yerine getirilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

58. "Engin merhamet sahibi Rab'den gelen söz şu olacak: 'Selâm size!'"

Bu beyanın çeşitli mânalara gelmesi muhtemeldir. Birincisi, insanlar birbirlerine, "benden ona selâm söyle" diye gönderdiği selâmını tebliğ ettikleri gibi, melekler de Allah'ın selâmını onlara tebliğ ederler. Buna göre melekler cennet ehline şöyle derler: Yüce Allah size selâm ediyor.

İkincisi, melekler cennetin her kapısından müminlerin yanına girerek onları Rab'lerinin emriyle selâmlarlar; sabretmenize karşılık esenlik sizin olsun, derler[87].

[§]Üçüncüsü, bunu Cenâb-ı Hak onlara esenlik vâdi olarak söylemiş olabilir; dünyada görülen her türlü belâ ve âfetten cennette selâmette olacaklarını vâdetmektedir. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurur: "Esenlikle, güvenle girin oraya!"[88] İşte açıklamaya çalıştığımız âyet-i kerîme buna benzer anlamlara gelebilir[89]. 98

86 O, Ebû Muâz Fadl b. Hâlid en-Nahvî el-Mervezî'dir. Ehle kabilesinin âzatlısıdır. Abdullah b. Mübarek ve Ubeyd b. Süleym'den rivayetleri vardır. Kendisinden Muhammed b. Hasan b. Şakîk ve hemşehrileri rivayet ettiler. 211/826 tarihinde vefat etti. Kırâat hakkında güzel bir kitabı vardır. Ezherî *Tehzîbü'l-luğa*'da ondan çokça alıntılar yaptı. İbn Hibbân onu *es-Sikāt* adlı eserine almıştır. İbn Manzûr da, *Lisânü'l-'Arab*'ta ondan çok bahseder (meselâ bk. "قطر", "قصر", "وعد" md.). Kâtip Çelebi onun eserini, *Kitâbü'l-Kırâat* adıyla kaydetti (bk. İbn Hibbân, *es-Sikāt*, IX, 5; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, I, 2; *Keşfu'z-zunûn*, II, 1449).

87 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "O güzel son, babalarından, eşlerinden ve çocuklarından lâyık olanlarla birlikte girecekleri adn cennetleridir; melekler de 'Sabretmenize karşılık elde ettiğiniz esenlik daim olsun! Dünya yurdunun ardından ulaştığınız sonuç ne güzel oldu!' diyerek her kapıdan onların yanına girerler" (er-Ra'd, 13/23-24).

88 el-Hicr, 15/46.

89 "Dördüncüsü, gerçek mânada selâm vermek mânasına gelebilir. Cennet ehli Allah'ın selâmını, tıpkı dünyada iken Hz. Mûsâ'nın Allah'ın kelâmını işittiği gibi işitirler" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 631a).

Übey ve İbn Mesûd'un mushaflarında, üstün hareke ile "selâmen kavlen" (سلاماً قولاً) şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* onlar sözün tamamını "yeddeûn" (يدّعون) kelimesinde bitiriyorlar, sonra "selâmen kavlen" ibaresini ondan koparıyorlar. Diğerlerinin merfû kırâatine gelince, *en doğrusunu Allah bilir ya,* onun mânası şöyle olur: **Onların istedikleri** şey, esenliktir. Burada cümle bitiyor, sonra "kavlen" (قولا) diye Allah'tan bir söz şeklinde devam ediyor.

وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٩﴾

59. "Ve 'Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!' (denir)***."***

Cennet ehli ile cehennem ehli önce bir arada idiler, sonra birbirlerinden ayırtedilirler. Başlangıçta hepsi birlikte oldukları için o güne bir arada olma günü anlamında "yevmu'l-cem" (يوم الجمع) ve "yevmu'l-haşr" (يوم الحشر) denilir. Sonra onlar birbirlerinden ayrılırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[90]. O güne ayırım günü anlamında "yevmu'l-fasl" (يوم الفصل) da denilmiştir[91]. **Siz bugün şöyle ayrılın** meâlindeki beyanın aslı, "ayrılın!" diye gerçek bir emir mânasında değildir, fakat başka bir âyette belirtildiği gibi ayrılış gerçeği anlamındadır: "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın"[92]. Âyetteki "imtiyâz" kelimesinin aslı ayrılmak ve yalnız kalmak mânasına gelir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe de böyle derler: İmtiyaz, ayrılmak ve bir tarafa çekilmek demektir[93].

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِى اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٦٠﴾

99 **[§]*60. "Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır' dememiş miydim?"***

---

90 "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır" (eş-Şûrâ, 42/7).

91 Müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Evet, bu, asılsız olduğunu savunduğunuz yargı günüdür" (es-Sâffât, 37/21).

92 "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin tâ kendileridir" (el-Enfâl, 8/17).

93 İbn Kuteybe şöyle dedi: "Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!" meâlindeki âyet, müminlerden ayrılın, onların yanından çekilin mânasına gelir (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 367).

Ey âdemoğulları! Size ‘Şeytana kulluk etmeyin’ dememiş miydim? Bu âyet-i kerîme üç şekilde yorumlanır. Birincisi, bu söz, hilkat ve varediliş sırasındaki sözdür; çünkü Cenâb-ı Hak herkesin yaratılışında ve varedilişinde vahdâniyetine, kendisine kulluk etmek ve başkalarına kulluktan uzak durmak gerektiğine şahitlik edecek özelliği de onda yaratmıştır. Ancak insanlar bu ahdi bozdular, Allah’tan başkasına kulluk etmeye yöneldiler ve ulûhiyeti O’ndan başkasına yönelttiler.

İkincisi, Cenâb-ı Hak resûllerin ve nebîlerin diliyle, verilen emir ve yasaklara uyacaklarına dair onlardan söz almıştı.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak insanlarda, onların elde etmek için çabalayacakları birtakım ihtiyaçlar ve arzular yaratmıştır, bunlar insanı Allah’a kulluğa, verdiği nimetler için O’na şükretmeye, ulûhiyeti O’na tahsis etmeye yönlendirir ve başkalarına yönelmekten, O’nun dışındakilere ulûhiyet niteliği atfetmekten alıkoyardı. Fakat onlar bütün bunlara aykırı davrandılar ve Allah’ı terkettiler.

Şöyle bir soru sorulursa: Hiç kimse şeytana kulluk yapmayı istemediği ve ona kulluk yapmadığı, aksine herkes ona kulluk etmekten kaçtığı halde Cenâb-ı Hak bu âyette şeytana kulluktan nasıl söz eder?

Buna şu cevap verilir: Durum böyle ise, onun iki anlamı vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak buradaki “şeytan” sözcüğü ile insanları Allah’a kulluktan saptıran önderlerini ve azgın inkârcıları kastetmiş olabilir. Onlar, Allah’ın rahmetinden uzak oldukları için kendilerine şeytan denilmiştir. Zaten “şetane” (شطن) fiili, uzak oldu demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar”[94].

İkincisi, her ne kadar onlar şeytana kulluk etmeyi istemiyor idiyseler de, şeytanın emriyle putlara taptıklarından dolayı Cenâb-ı Hak onları şeytana kulluğa nispet etmiştir; onun emrinden dolayı yahut başlangıçta emir ondan geldiği için onları şeytana kulluk etmekle nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]O sizin için apaçık bir düşmandır. Onun her konuda bize düşman 100
olduğu, hatta yemek, içmek ve giyinmekte bile bizim düşmanımız olduğu gayet açık ve nettir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: “Derken şeytan,

94 el-En‘âm, 6/112.

kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı"[95]. O, bizi helâke sürüklemek istiyor ve o bizim düşmanımızdır.

وَاَنِ اعْبُدُونٖى هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقٖيمٌ ﴿٦١﴾

61. "Bana kulluk edin, doğru yol budur!"

Yani bana kulluk edin, çünkü bana kulluk etmek doğru olan yoldur.

وَلَقَدْ اَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثٖيرًا اَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Nitekim o şeytan sizden nicelerini saptırdı. Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz?"

Nitekim o şeytan sizden nicelerini saptırdı. Buradaki **saptırdı** sözcüğü helâk etti anlamına gelir. Şeytan, daha önceki ümmetlerden Âd, Semûd ve diğerleri gibi pek çoklarını helâke düşürdü. Saptırma, sözlükte helâk etme mânasına gelir. Ancak bunun gerçekten hidâyetten saptırma anlamına gelmesi de mümkündür. Bu da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, İblis'in saptırması sebebiyle pek çok insanı helâk ettiğini ve onların kökünü kazıdığını görüyor ve biliyorsunuz. Ey Mekkeliler! Doğru yoldan sapmaları sebebiyle onların başına gelen azabın benzerinin sizin de başınıza gelmemesi için sakının! *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetteki "cibillen kesîrâ" (جبلا كثيرا) tabirine bazıları, pek çok topluluk anlamı, bazıları pek çok yaratılan, bazıları da pek çok ümmet mânası verdi. Bunların hepsi aynı anlama gelir. Bunun kökü, "cebele" (جبل) fiilidir, "tabea" (طبع) mânasına gelir. Bu kelime "cübüllen" ve "cibillen" diye de okunmuştur[96]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Cibille" ve "cüble" kelimeleri, yaratılış mânasına gelir.

---

95 "Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve 'Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı' dedi" (el-A'râf, 7/20).

96 Kurtubî şöyle dedi: Medîneliler ve Âsım bu kelimeyi "cibillen" diye okudular. Ebû Amr ve İbn Âmir "cüblen" diye okudu. Diğer kırâat imamları ise "cübülen" diye okudular. Hasan, İbn Ebû İshak, Îsâ b. Ömer, Abdullah b. Ubeyd ve Nadr b. Enes de "cübüllen" diye okudular. Ebû Yahya ve Eşheb el-Ukaylî ise "ciblen" diye okudular (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 47).

[§]**Hiç aklınızı kullanmıyor muydunuz?** Cenâb-ı Hakk'ın onlara gönderdiği azabı düşünerek aklınızı başınıza almıyor musunuz? Bu beyan, onların, eskilerin başlarına gelenleri düşünmemelerinden dolayı onları kınamak ve ayıplamak mânasına gelir. İkincisi, uyarmak ve haber vermek anlamına da gelir, bu haberlerin onlara ulaşmamış olması muhtemeldir, çünkü Mekkeliler Ehl-i Kitap'tan değildiler. 101

هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّت۪ي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٦٣﴾ اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٦٤﴾

63. "İşte size bildirilen cehennem bu!"

64. "İnkârcılıkta ısrar etmenize karşılık girin oraya!"

İşte size bildirilen cehennem bu! Sanki onlar cehennemi gördüklerinde, bu gördüğümüz de nedir? demişler, bunun üzerine de onlara, dünyada iken **size bildirilen cehennem işte bu!** denilmiş gibidir. Bunun kınama ve ayıplama anlamına gelmesi de muhtemeldir, yani **işte size bildirilen cehennem budur!** İnkârcılıkta ısrar etmenize karşılık girin oraya!, yani yalanlamanız yüzünden bugün girin oraya! *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلٰٓى اَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَٓا اَيْد۪يهِمْ وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٦٥﴾

65. "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder."

[Ağızların Mühürlenmesi, Ellerin Konuşması ve Ayakların Tanıklığı]

O gün onların ağızlarını mühürleriz, yani ağızlarına mühür vururuz ve artık konuşamazlar. **Yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki onlar dünyada yaptıkları şeyleri, Allah'a ortak koşmalarını ve kâfirliklerini inkâr ettikleri, "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[97] dedikleri için Cenâb-ı Hak ağızları-

97 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

nı mühürlemiş, konuşmaları ve yaptıkları günahlar yüzünden diğer organlarına kendi aleyhlerine şahitlik etmeleri için izin vermiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "O ceza gününde dilleri, aleyhlerine tanıklık edecektir"[98], "Kulakları, onların aleyhine şahitlik eder", sonra dilleri çözülür ve kendi aleyhine şahitlik ettikleri için organlarına sitem ederler: "Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?" diye sorarlar, onlar da, "Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu, derler"[99].

102 [§]Dilin konuşma özelliği, dilden kaynaklanan veya dilin kendisine ait bir özellik değildir, Cenâb-ı Hakk'ın lütfedip dile verdiği bir özelliktir, Allah bu lütfu ve bu özelliği ne zaman ve hangi organa verirse, o zaman o organ konuşur. Konuşmak eğer dilin kendisine ait bir nitelik olsaydı, dili olan her varlığın konuşması gerekirdi. Dili olan her varlık konuşamadığına göre, bu, Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiği bir lütuf olduğuna işaret eder, dil o sayede konuşabilmektedir. Allah bu lütfu ve bu özelliği nereye verirse orası konuşur. Kulak ve göz de böyledir. El ve ayak gibi insanın bütün organlarına Cenâb-ı Hak lütfedip bir özellik vermiştir; kulak o sayede duymakta, göz o sayede görmekte, el o sayede alıp vermekte, ayak da o sayede yürümekte ve adım atmaktadır. Cenâb-ı Hak bir özelliği hangi organa lütfedip vermişse, o organ da bu özelliği sergiler, tıpkı kulağın işitmesinde, gözün görmesinde olduğu gibi. Yiyecek maddeleri ve sular da, bizâtihî kendi varlıkları itibariyle gıda değildirler, ancak Cenâb-ı Hakk'ın onlara lütfedip vermiş olduğu bir özellikle insanlar için gıda haline dönüşmektedir. Görmez misin ki, yemeğin kendisi midede kalıyor, sonra dışarı atılıyor, fakat ondaki özellikten insan gıda olarak yararlanıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ نَشَٓاءُ لَطَمَسْنَا عَلٰٓى اَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَاَنّٰى يُبْصِرُونَ ﴿٦٦﴾ وَلَوْ نَشَٓاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلٰى مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ ﴿٦٧﴾

---

[98] "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir" (en-Nûr, 24/24).

[99] "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder. Derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorarlar. 'Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O'na dönüyorsunuz" (Fussılet, 41/20-21).

66. "Dilesek (dünyada da) ***gözlerini büsbütün kör ederdik de yolu bulmak için çabalayıp dururlardı; ama o takdirde nasıl görebileceklerdi ki?"***

67. "Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik de (taş gibi) ***artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi."***

Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik de yolu bulmak için çabalayıp dururlardı; ama o takdirde nasıl görebileceklerdi ki? Bazı müfessirler buna şöyle mâna verdiler: Dilesek o sapıtmışların gözlerini dümdüz ederdik de yollarını göremezlerdi. Gözlerini kör ettiğimizde nasıl göreceklerdi ki? Bazıları da şöyle dedi: Dilesek onların gözlerini dalâletten hidâyete çevirirdik, yani küfrü onlardan çevirsek doğru yolu bulmak için yarışırlardı, yani doğru yolu görürlerdi. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Nasıl görebileceklerdi ki?** Yani ben onlara küfür yolunu karartmasam doğru yolu nereden görebileceklerdi ki?

[§]**Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik.** 103
Yani onları ayakları üzerinde durdururduk da ne ileri ve ne de geri gidebilirlerdi! Burada söylenenin aksinin gerçekleşmesi temsilî bir sözle anlatılmaktadır; *en doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Onların gözlerini dümdüz yapıp kör etsek, sonra onlar yol bulmak için çabalasalardı nasıl göreceklerdi? Yani asla yol bulamayacaklardı. Buna göre onların kalplerinin gözlerini kör edersek doğru yolu nasıl göreceklerdi? Yani onlar asla doğru yolu göremezlerdi. **Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik de (taş gibi) artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak temsilî bir ifade ile şunu söylemektedir: Onların yaratılışlarının zâhirini değiştirip kendilerini domuz ve maymun haline getirsek, hatta görünüş itibariyle kendilerine faydalı olan şeyleri yok etsek, **artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.** Buna göre onların kalplerini değiştirsek, onu yerinden alıp başka yere koysak artık ondan yararlanamazlardı, tıpkı diğer organlarının zevahirinden faydalanamadıkları gibi. Bu, hakikat anlamında değil, temsilî mânada bir ifadedir.

Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik… Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik. Bu ilâhî kelâm, sözü edilen fiilleri yapmanın Allah'ın gücü dâhilinde olduğuna işaret etmektedir. Çünkü insanların istedikleri fiilleri ve işleri yapmak Allah'a ait olmasaydı, Cenâb-ı Hak âyette sözünü ettiği fiilleri yapmakla ve organların yerlerini değiştirmekle tehdit etmesinin anlamı olmazdı. Bu gerçek, onları yapan ve yaratanın Allah olduğunu gösterir.

Dilesek (dünyada da) gözlerini büsbütün kör ederdik meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî ve Katâde şöyle dediler: Onları kör ve şaşkın bir halde ortada bırakırdık. **Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik.** Yani söylediği gibi Allah onları ayakları üzerinde oturturdu. **Artık ne ileri gidebilirler ne de geri dönebilirlerdi.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Onlar ne ileri gidebilirlerdi, ne de geri![100] Daha önce de geçtiği gibi İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Eğer Allah dileseydi, sapıtmışların gözlerini değiştirir ve yollarını gö-
104 remezlerdi, nasıl görebilirlerdi ki?[101] Mukātil de şöyle diyor: [§]Eğer dileseydi Allah onların zâhir gözlerini kör ederdi de onlar yollarını bulmaya çalışırlardı, fakat göremezlerdi.[102] Bu mâna, az önce sözünü ettiğimiz anlama yakındır. Baş tarafta söylediğimiz gibi bunun temsilî bir ifade olması da mümkündür. Bunun hakikat mânasına gelmesi de muhtemeldir, yani gözlerini kör etmeye, mahiyetlerini değiştirmeye ve bahsettiği değişiklikleri yapmaya kādir olan birini, hiçbir şey insanları yeniden yaratmaktan ve diğer fiilleri yapmaktan aciz bırakamaz. Çünkü insanı herhangi bir akıbet için değil de sadece kör olması ve mahiyetinin değişmesi için yaratmakta bir hikmet yoktur. Yahut Cenâb-ı Hak dileseydi onları kör edebileceğini ve mahiyetlerini değiştirebileceğini söylüyor, fakat vazgeçiyor, verdiği nimetlere şükredip nimetler içinde kalmaları için onların mahiyetlerini değiştirmiyor.

İbn Kuteybe şöyle diyor: Âyette geçen "tamese" (طمس) fiili, göz çukuru olmamak, dümdüz olmak demektir. **Yolu bulmak için çabalayıp dururlardı,** yani geçip giderlerdi[103]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Tamesnâ a'yünehüm" (طمسنا اعينهم) ibaresi, onları kör ederdik, demektir. "Mesh" (المسخ) kelimesi de suretleri ve bedenleri değiştirmektir.

وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِى الْخَلْقِ اَفَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٨﴾

68. "Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış çizgisinde tersine çeviririz. Hiç düşünmezler mi?"

Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış çizgisinde tersine çeviririz. Yani kime uzun ömür verirsek, ona bunaklık ve zayıflık ârız olur. Cenâb-ı Hak şöyle diyor: Onu ilk yarattığımız hale çeviririz ve önceden aklını kullandığı

100 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 475.
101 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 370.
102 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 32.
103 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 367.

gibi akledemez. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “İçinizden, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır”[104]. Bunu yapanı yahut bunu yapmaya kādir olan Allah’ı hiçbir bir şeyin aciz bırakamayacağını ve O’na şükrünü ödemeleri gerektiğini **hiç düşünmezler mi? Kime uzun ömür verirsek onu yaratılış çizgisinde tersine çeviririz,** yani o güçlü-kuvvetli olduğu halde kendisini zayıflatırız.

وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ ﴿٦٩﴾

69. “Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur’ân’dır.”

Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak bu âyeti, müşrikler Hz. Peygamber (s.a.) hakkında, “o şairdir, o yalancıdır” dedikleri zaman indirmişti. Müşriklerin, “o şairdir, Kur’ân da şiirdir”, diye ileri sürdükleri iddiaları reddetmek için Cenâb-ı Hak, ona şiir
öğretmediğini, zaten şiirin ona gerekmediğini haber vermektedir. [§]Yüce Al- 105
lah, daha önce Resûlullah’ın (s.a.) okuma-yazma bilmemesini onun peygamberliğine dair delillerinden biri yaptığı gibi[105], burada da şiir söylemekten aciz olmasını onun peygamberliğinin delillerinden biri olarak göstermiştir. Bunu da, onun şiir söylediği, Kur’ân’ı kendi kafasından uydurduğu, Allah’a yalan isnatta bulunduğuna ve büyücülük yaptığına dair iddiaları ileri sürenlerin sözlerinin doğru olmadığını, Kur’ân’ın yalnızca Allah’tan gelen vahiy olduğunu bilmeleri için gönderdiğini haber vermektedir. Onlar da kesin olarak biliyorlardı ki, Hz. Peygamber (s.a.) ne şairdi, ne büyücü ve ne de yalancı idi! Çünkü bunları öğrenmek için onun kimseye gitmediğini, kendisinde onların kitaplarından birinin bulunmadığını ve ondan asla yalan duyulmadığını da biliyorlardı. Buna rağmen onlar, liderlikleri ve menfaatleri kaybolmasın diye kendilerine uyanlara ve halka Hz. Peygamber’in (s.a.) durumunu karışık göstermek için inatla ona şiir, büyü ve yalan gibi asılsız ithamlarda bulundular.

---

104 “Sizi Allah yarattı, sonra da vefat ettirecektir. İçinizden, (sahip oldukları) bilgiden hiçbir şeyi bilmeyecek yaşa, ömrün en düşkün çağına kadar yaşatılanlar da vardır. Kuşkusuz Allah ilim ve kudret sahibidir” (en-Nahl, 16/70).

105 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: “Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi” (el-Ankebût, 29/48).

Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da ilâhî kelâmı, Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak ona şiiri öğretmediğini, fakat şiirin bütün vesilelerini kendisine verdiğini haber vermektedir. Kur'ân hakkında da şöyle buyurmaktadır: "Kur'ân'ı Rahmân öğretti… Ona anlama ve anlatmayı öğretti"[106]. Bu beyan göstermektedir ki Kur'ân Hz. Peygamber'e Allah'ın bir lütfudur. Bu öyle bir lütfudur ki onu öğretmediğini haber verdiği okuma-yazma yöntemiyle öğrenme dışında kalan bir öğrenme yoludur. Okuma-yazma yoluyla öğrenme lütfunu ona vermediği için o da bunu öğrenmedi. Öğrettiğini haber verdiği konularda ona lütfunu vermiş, o da öğrenmiştir. Şayet öğretmek bizzat sebebin kendisi olsaydı, her iki halde de, yani öğrettiğini bildirdiği şeyleri de, öğretmediğini haber verdiği şeyleri de Allah kendisine vermişti. Bu da göstermektedir ki, bizzat sebepler değil, sebeplerin dışında Allah'ın ona öğretmiş olduğu bilgiler, O'ndan gelen bir lütuf idi, çünkü sebebin kendisi her iki halde de onda vardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğlenmeye vesile olan şiirle meşgul olmak **zaten ona yaraşmazdı.** Şiir aslında eğlenip oyalanmak ve zevk almak içindir; bunda dolayı Resûlullah'ın (s.a.) sürekli hikmet ve ilimle meşgul olsun diye, zevk ve eğlence ile değil de Allah'ın emrettikleriyle ilgilenmesi için onun tabiatıyla şiir söyleme arasına bir engel konulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

106 **[§]Ona vahyedilen, ancak bir öğüt ve apaçık Kur'ân'dır.** Buradaki "in huve illâ zikrun" (إن هو إلا ذكر) cümlesi, bu Kur'ân bir hatırlatmadan başka bir şey değildir demektir; insanlara unutmuş oldukları Allah'ın emrini, vâdini ve uyarılarını, lehlerinde ve aleyhlerinde olan eylemleri hatırlatmaktadır, onlara unuttukları ve terkettikleri sorumluluklarını hatırlatmaktadır. "Mübîn", lehlerinde ve aleyhlerindeki eylemleri onlara açıklamaktadır; yahut yapmaları ve sakınmaları gereken buyrukları onlara izah etmektedir; veyahut onun Allah'tan geldiğini, insanlar tarafından değil Allah tarafından gönderildiğini hatırlatmaktadır. Veyahut da bu kitap, Ehl-i Kitab'a unuttukları bilgileri, kendi kitaplarında bulunan Resûlullah'ın (s.a.) vasfını ve niteliklerini, yapmaları ve yapmamaları gereken fiilleri hatırlatmaktadır. "Mübîn", Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğuna ve bu Kur'ân'ın Allah'tan geldiğine dair bilgiler Arap müşrikleri için apaçıktır anlamına da gelir. Allah'ın bütün kitapları, haber verdiği konularda hatırlatmadır, apaçıktır, rahmettir, nurdur ve şifadır anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

106 "Kur'ân'ı Rahmân öğretti. İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı öğretti" (er-Rahmân, 55/1-4).

لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧٠﴾

70. "Diri olanları uyarsın ve inkârcılar hakkındaki o söz** (ceza) **gerçekleşsin diye** (gönderilmiştir)**."

Diri olanları uyarsın ve o söz (ceza) gerçekleşsin diye (gönderilmiştir). Bazıları bunu, "aklı olanları" diye açıklar, yani aklı olan ve diri olanları Kur'ân ile uyarsın ve böylece o da imana gelsin! İnkârcılar hakkındaki o söz (ceza) gerçekleşsin diye (gönderilmiştir), yani iman etmeyecekleri Allah'ın ilminde belli olan inkârcılara o ceza gerçekleşsin! Bazıları **diri olanları uyarsın diye** meâlindeki cümleye, "müminleri uyarsın" anlamını verdi; çünkü şanı yüce olan Allah birçok âyette mümine diri, kâfire de ölü ismini vermiştir[107]. **Diri olanları uyarsın diye** cümlesi, uyarmak ona fayda vereceği için anlamına da gelebilir; her ne kadar mümin ve kâfir olan her iki tarafı birlikte uyarıyor idiyse de, uyarı ancak diri olana, yani söylediğimiz gibi mümin olana fayda verir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Sen ancak o Zikr'e uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin"[108]. Hakikatte Hz. Peygamber Zikr'e uyanı da uymayanı da uyarıyordu, ancak uyarı özellikle Zikr'e uyan ve Rahmân'dan korkan kişiye fayda verir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir"[109]. Hz. Peygamber herkesi birlikte uyarıyordu, ancak ondan faydalananlar müminler idi. **Diri olan** sözünün, fâni hayat ile ebedî hayatını arayan mânasına gelmesi de muhtemeldir. **İnkârcılar hakkındaki o söz (ceza) gerçekleşsin diye;** buradaki sözden maksat, şu âyet-i kerîmedeki belirtilen sözdür: "Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!"[110]

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ اَيْدِينَٓا اَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا
مَالِكُونَ ﴿٧١﴾

---

107 Meselâ bk. "Görmeyenle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz. Dirilerle ölüler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!" (Fâtır, 35/19-22).

108 Yâsîn, 36/11.

109 ez-Zâriyât, 51/55.

110 es-Secde, 32/13.

107 **[§]*71. "Görmezler mi ki kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık."***

Görmezler mi ki onlar için yarattık. "Görmezler mi?" (أولم يروا) ve "görmedin mi?" (ألم تر) anlamına gelen sözcüklerin zâhirde soru mânasına geldiğini, ancak Allah'ın kullarını ilzam etmesi ve görme fiilinin gerekliliği anlamına geldiğini daha önce çeşitli yerlerde söylemiştik[111]. Üstelik bu ifade iki şekilde de yorumlanır. Birincisi, haber mânasına gelir, yani Allah'ın onlar için yarattığı hayvanları ve sözünü ettiği diğer fiillerini insanlar mutlaka görmüşlerdir. İkincisi, âyette de söylendiği gibi bu beyan görmek ve düşünmekle ilgili bir emirdir, yani görsünler anlamındadır. Haber anlamına geldiğini kabul edersek şöyle yorumlanır: Onlar, Allah'ın insanlar için yarattığı nice hayvanları gördüklerine göre, düşünseler, bu hayvanların ve diğer nesnelerin kendileri için yaratılmasından ibret alsalar ve bunların onlar için anlamsızca ve boşuna değil, bir hikmetin gereği olarak yaratıldığını anlasalar ya! Onların iddia ettikleri gibi şayet ölümden sonra dirilmek olmasaydı, bunlar anlamsızca ve boşuna yaratılmış olurdu. Yahut şöyle söylenir: Bu hayvanları yaratmaya ve onları insanların faydasına vermeye kādir olanı, hiçbir şeyin aciz bırakabilme ihtimali yoktur, şayet Allah onları yarattığı halde bıraksaydı ve hiçbirini yok etmeseydi, hayvanlar yeryüzünü doldururlardı; bütün bunları yapan, insanları yeniden yaratmaya, ölümden sonra onları tekrar diriltmeye gücü yetmez mi? Veyahut şöyle denilir: Burada sözünü ettiği hayvanlara ve diğerlerine ana rahminde iken suretlerini ve uygun gördüğü organlarını üç kat karanlık içinde iken verene[112] hiçbir şeyin gizli kalması yahut bir şeyin O'nu aciz bırakabilmesi veyahut bütün bunları hikmetsiz olarak planlamış olması ihtimali yoktur. Veyahut da Cenâb-ı Hakk'ın bu hayvanları insanlar için yaratması, onların emri altına vermesi ve bunlarda onlar için söylediğimiz faydaları varetmesi, kendilerine iyilik yapılanların teşekkür ettikleri gibi, onların da bu nimetlere karşılık Allah'a şükür borçlarını ödemeleri içindir. Âyet-i kerîmenin emir mânasına geldiğini kabul edersek, o zaman Allah'ın yarattığı nesneler hakkında düşünmek gerektiği anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

111 Meselâ bk. el-Hac, 22/63.

112 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

[§]Kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere nice hayvanlar yarattık. Buradaki “mimmâ amilet eydînâ” (مما عملت أيدينا) sözleri, yaratılanların eliyle yapılan ziraat, tohum ekmek, ağaç ve fide dikmek ve insanların yaptıkları benzeri fiiller anlamına gelir; Cenâb-ı Hak bunu kendi zatına nispet etmektedir. Bu cümlenin, “bizim kudretimizle” mânasına gelmesi de muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz”[113], “Kendi ellerimle yarattığım”[114], yani kudretimle yarattığım. *En doğrusunu Allah bilir.* 108

Onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık. Bazıları şöyle dedi: İnsanların onlardan faydalanmaya ve onları kullanmaya güçleri yetiyor. İnsan gerçekten kendi mülkiyetinde olan bir şeyden faydalanmaya ve onu kullanmaya gücü yetmediğinde şöyle der: Ben ona mâlik değilim. Şöyle de söylendi: “Mâlikûn” (مالكون), onu tutmaya güçleri yetiyor ve onu zaptediyorlar, demektir. Falan devesini ve hayvanını zaptedemiyor, denilir. Bunların ikisi de aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَهُمْ فِيهَا مَنَافِعُ
وَمَشَارِبُ اَفَلَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

72. “Bunları kendilerine boyun eğdirdik ki bir kısmı binekleridir, bir kısmını da yerler.”

73. “Bunlarda kendileri için içecekler ve başkaca yararlar da vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?”

Cenâb-ı Hak burada, yarattığı çeşitli hayvanları ve verdiği nimetleri, şükür borcunu ödemeleri için insanlara verdiğini bildirmektedir.

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ اٰلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٧٤﴾ لَا يَسْتَطِيعُونَ
نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ ﴿٧٥﴾

---

113 “Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz” (ez-Zâriyât, 51/47).

114 “Allah, ‘ey İblis!’, dedi!, ‘kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?’” (Sâd, 38/75).

74. “Onlar yardım göreceklerini umarak Allah’tan başka tanrılar edindiler.”

75. “Halbuki o sözde tanrılar kendilerine yardım edemezler, aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir.”

[Putların Askerleri]

Onlar yardım göreceklerini umarak Allah’tan başka tanrılar edindiler. Halbuki o sözde tanrılar kendilerine yardım edemezler. Cenâb-ı Hak burada, her türlü yardım ve desteğin kendisinden geldiği ve her şeyi insanlar için yarattığı halde, onların putları tanrı edinmekle, Allah’a kulluğu bırakıp yardım edecekleri ümidiyle putlara tapınmakla ne kadar beyinsiz, kısır görüşlü ve anlayışsız olduklarını haber vermektedir. Onlar, bu beklentileriyle ilgili olarak şunları söylemişlerdi: “Bunlar Allah katında bizim aracılarımız”[115], “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[116]. Onlar bunu âhirette söyleyeceklerdir. Onların putlara tapmakla yardım göreceklerini ümit etmeleri, dünyada başlarına gelebilecek belâları ve sıkıntıları defetmek düşüncesine dayanıyor olması muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah’tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider”[117].

109 **[§]**Cenâb-ı Hak sonra, onların taptıkları ve yardım edeceklerini umdukları putların, **kendilerine yardım edemeyeceklerini,** bekledikleri şefaat ve desteği de veremeyeceklerini, hatta Allah’ı bırakıp tapındıkları o nesnelerin kendilerine düşman olacaklarını haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: **Aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir.** Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah’tan başka tanrılar edindiler”[118]. Bu yorum, söylediğimiz gibi bazı müfessirlerin âyeti, putların onlara karşı duran ve onlara düşmanlık yapacak bir ordu olduklarına dair açıklamasına dayanmaktadır. **Aksine kendileri onların hizmetindeki askerlerdir.** Bu beyan, müşriklerin, taptıkları putların emrindeki askerler olacakları mânasına da gelebilir. Yani onlar, putlar adına başkalarına düşmanlık gösterecekler, onlara zarar vermeyi düşünenleri bertaraf etmeye çalışacaklar; burada onların tapındıkları putları kastediyorum. Tıpkı şu ilâhî beyanda be-

115 Yûnus, 10/18.

116 ez-Zümer, 39/3.

117 el-İsrâ, 17/67.

118 “Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah’tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacaklar ve kendilerine hasım olacaklar” (Meryem, 19/81-82).

lirtildiği gibi: “Putperestler, ‘Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!’ dediler”[119]. Bundan maksadan ne olduğuna dair farklı görüşler vardır. Bazıları, bunun âhirette olacağını söyledi, bazıları da bu, dünyada vuku bulacak dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ اِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٦﴾

76. “Onların sözleri seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette biliyoruz.”

Resûlullah’ı (s.a.) inkâr eden insanların ileri sürdükleri çeşitli iddialar vardı. Bunlardan birini Cenâb-ı Hak meâlen şöyle açıklıyor: “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek için tuzaklar kuruyorlardı”[120]. Bazan şunları söylüyorlardı: O büyücüdür, o yalancıdır, o şairdir. Bazan şöyle diyorlardı: “Kur’ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!”[121] Bazan da şöyle diyorlardı: “Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?”[122] Bazan da ona ve getirdiği delillere dil uzatıyorlardı. Söyledikleri sözlerden hangisinin Resûl-i Ekrem’i üzdüğünü biliyoruz, tâ ki bunun üzerine Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: **Onların sözleri seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette**
biliyoruz. [§]Yani onların sözlerine üzülme, biz onların gizledikleri ve açık- 110
ladıkları şeyleri biliyoruz ve bunları aleyhlerine delil olarak saklıyoruz, kendilerine bunların hesabını soracağız. Yahut onların gizledikleri ve açıkladıkları şeyleri biliyoruz, onlara karşı biz sana yardım edeceğiz ve seni destekleyeceğiz. Veyahut Hz. Peygamber (s.a.), inatlarından ve kibirlerinden dolayı kendilerine azabın geleceğini bildiği için onlara duyduğu şefkatten dolayı üzülüyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَرَ الْاِنْسَانُ اَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَاِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ﴿٧٧﴾

77. “İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur.”

---

119 el-Enbiyâ, 21/68.

120 “Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah’tır” (el-Enfâl, 8/9).

121 el-Furkān, 25/32.

122 el-Furkān, 25/7.

İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Az önce söylediğimiz gibi bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi, haber anlamına gelir, yani insan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı kesinlikle görüyor, öyleyse düşünse ya! İnsanı ilk olarak bir nutfeden yaratanın, ölüp kül ve toprak haline geldikten sonra onu yeniden diriltmeye kādir olduğunu anlasa ya!

İkincisi, bakması ve görmesi için verilen emir mânasına gelir, yani insan baksın, onu başlangıçta bir nutfeden yaratmaya kādir olanın, kendisini tekrar yaratmaya da kādir olduğunu düşünsün!, yani dünyada bir şeyi tekrar yapmak, onu ilk defa yapmaktan daha kolay ve daha basittir. Göz bir şeyi görüp baktıktan sonra onun aynısı ve benzeri yapılabilir, görülmeyen bir şeyin aynısını yapmak ise söz konusu değildir.

Cenâb-ı Hak, düşünüp tefekkür etmeksizin öyle olduğunu herkesin bildiği açık ilkin yaratılışlarını onlara delil getiriyor. Onlara karşı hatırlanmayan şeylerle delil getirmek, daha beliğ ve daha etkilidir. Meselâ, şu nutfeden şeklini belirlediği ve kendisine ruh verdiği insanı yaratması gibi; insanın bedenine yerleştirilen kemik, saç, göz, kulak, akıl ve bütün organların keyfiyetini anlamak için insan türünün bütün filozofları ve herkes bir araya gelseler, yine
111 de onu idrak edemezler. [§]Yahut Cenâb-ı Hakk'ın onlara gıda olsun diye yarattığı yiyecek ve içeceklerin keyfiyetini, bu sayede onların her emri yerine getirmek için nasıl güç-kuvvet kazandıklarını, bu gıdaları bütün organlara eşit seviyede nasıl taksim edip dağıttığını, bu gıdalar sayesinde organların gelişip diğerlerinin üstüne çıktığını, bazılarına verilen yiyecek ve içeceklerdeki gücün diğerlerinden fazla olduğunda onun nasıl daha güçlü hale geldiğini ve bunun gibi pek çok ilginçlikleri anlamak için toplansalar, uzun uzun düşünüp tefekkür ettikten sonra bile bunun mahiyetini anlamaları mümkün olmaz. Fakat Cenâb-ı Hak, insanların daha kolay anlamaları için açık bir olayı delil olarak getirmektedir, diğerlerini ise ancak uzun uzun düşünüp tefekkür ettikten sonra anlayabilirlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur.** Yani açık açık mücadele eden biri haline gelmiştir.

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِ الْعِظَامَ وَهِيَ رَم۪يمٌ ﴿٧٨﴾ قُلْ يُحْي۪يهَا الَّذ۪ٓي اَنْشَاَهَٓا اَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَل۪يمٌ ﴿٧٩﴾

78. "Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?' diyor."

79. "De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüsünü bilir.'"

Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor. Burada onun getirdiğini söylediği örnek, **şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş** sözüdür. **Kendi yaratılışını unuttu** meâlindeki beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, o, kendisini yaratan kudretten gaflettedir, şayet düşünüp tefekkür etseydi, O'nun kendisini yeniden yaratmaya kādir olduğunu da anlardı. İkincisi, o, tekrar yaratmanın hikmetinden gaflettedir. Üçüncüsü, o, başlangıçta kendisini yaratmasının hikmetinden de gafildir.

Sonra bu yaratmanın farklı şekillerde yorumlanması da mümkündür. Birincisi, insan kendisinin yaratılmasına bakıp düşünse, bir nutfeden yaratıldığını, sonra nutfenin "alaka"ya dönüştürüldüğünü, alakanın "mudğa"ya, "mudğa"nın da başka bir yaratığa, tam ve sağlam bir insana dönüştürüldüğünü, sonra bu tam halin de noksanlaştırıldığını anlardı. Sonra dünyada bunu
yapan, yani bir şeyi tam ve sağlam yapan, [§]sonra da hiçbir nihaî hedefi ol- **112**
madan onu yok eden, hikmete uymayan bir iş yapmış olur. Buna göre, Allah'ın sağlam ve tam olarak yarattığı bir insanı önemsemeyip yok edecek ve tekrar ikinci bir yaratılışla onu yaratmayacaksa bu, hikmetin dışında bir iş olurdu. İnsan, kendisinin ilk yaratılışını dikkate alıp düşünse, Cenâb-ı Hakk'ın onu ikinci defa tekrar yaratacağını anlardı.

İkincisi, insan kendisinin ilk yaratılışını dikkate alıp düşünse, Allah'ın kendisini o üç kat karanlığın içinde[123] nasıl planladığına ve nasıl en güzel surette takdir buyurduğuna bakıp düşünseydi, kendisini o üç kat karanlığın içinde planlayıp takdir etmeye ve sonra onu aynen planlayıp takdir ettiği gibi varetmeye kādir olanı düşünseydi, onun kendisini tekrar yaratmaya kādir olduğunu da anlardı. Bu husus şu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibidir: "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır"[124]. Yani bu ikinci yaratma, sizin aklınıza ve takdirinize göre de ilk yaratmadan daha kolaydır. İlk kez yaratmaya kādir olana, onu tekrar ya-

---

123 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "O sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

124 er-Rûm, 30/27.

ratmak daha kolay gelir; bu sizin aklınıza göre de daha kolay ve daha basittir. Yoksa Allah için bir şeyi yaratmanın, başka bir şeyi yaratmaktan daha kolay olması söz konusu bile değildir, aksine her şey O'nun "Ol!" demesine bağlıdır, "O da hemen oluverir"[125]. Burada "ol" anlamına gelen "kâf" veya "nûn" harfinden oluşan "kün" (كن) kelimesinin veya başka bir şeyin kullanılması söz konusu değildir, ancak o, dilde kullanılan en hafif ve en kolay harfler, en kısa söz, mânanın ve maksadın anlaşıldığı en küçük kelâm olduğu anlamında bir tabirdir.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak, insan dışındaki bütün nesneleri ve cevherleri insanlar için ve faydalanmaları için yaratmıştır. Eğer ölümden sonra dirilmek ve başka bir varoluş söz konusu olmasaydı, bütün bu nesneleri insan için yaratmak abes ve anlamsız olurdu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[126]. İnkâr edenlerin zannı, tekrar ve yeniden yaratılmanın olmadığı idi. Allah, eğer onların zannettiği gibi olsaydı, sözü edilen varlıkları yaratmanın anlamsız ve boşuna olacağını haber vermektedir.

113 [§]Yahut **kendi yaratılışını unuttu** meâlindeki âyet, insan ilk yaratılışından gafil oldu mânasına gelir. Onun ilk yaratılışı sudan veya topraktandır, buna göre öldüğü zaman onun su veya toprak olması gerekir, Cenâb-ı Hak onu ilk defa o maddeden yarattığı gibi yine aynı maddeden tekrar yaratır.

Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve 'Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?' diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. Bu ilâhî kelâm, Bâtıniyye'nin iddiasını çürütmekte ve görüşlerinin bozukluğunu ortaya koymaktadır. Onlar diyorlar ki: Mahlûkat aynı bünye ile ve başlangıçtaki suretleri ile yaratılmazlar, ancak Cenâb-ı Hak onları dünyada göründükleri şeklin dışında ruhanî varlık olarak yaratır. Âyet-i kerîme ise onları yalanlamakta ve iddialarını şöyle geçersiz kılmaktadır: Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş? **diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek.** Allah burada, onların diriltilmelerini inkâr ettikleri ve imkânsız gördükleri o kemikleri dirilteceğini haber vermektedir. Bu bağlamda başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza!"[127] Cenâb-ı Hak burada onların ilk

125 "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir" (Yâsîn, 36/82).

126 Sâd, 38/27.

127 el-Vâkıa, 56/62.

yaratılışlarını bilmelerini, inkâr ettikleri ikinci yaratılışlarına delil getirmektedir. Eğer gerçek böyle olmasaydı, onlara bunu delil olarak getirmenin bir anlamı olmazdı. Bu da göstermektedir ki, Cenâb-ı Hak onları ilk görünüm ve yapısıyla yaratacaktır.

İkincisi, âyet-i kerîme onların şu iddialarını da iptal etmektedir: Bu bilgiye düşünüp tefekkür etmekle değil, Peygamber'in öğretmesi ve haber vermesiyle ulaşılır[128]. Eğer mesele onların dediği gibi olsaydı şu ilâhî beyanların bir anlamı olmazdı: **Kendi yaratılışını unuttu,** "Kendi kendilerine bir düşünmezler mi?"[129], "İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?"[130] ve "Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?"[131]. Bu ilâhî beyanlar işaret etmektedir ki, insanlar nezdinde doğruluğu açıkça bilinen Hz. Peygamber'in haber vermesiyle bu bilgilere ulaşmak mümkün olduğu gibi, düşünüp tefekkür etmekle ulaşmak da mümkündür; dolayısıyla Hz. Peygamber'in verdiği bilgi delil olduğu gibi bu yolla elde edilen bilgi de onlara delil teşkil eder.

[§]İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Ramîm" (رميم) kelimesi, çürü- 114
yüp toz haline gelmiş kemik demektir. Kemik çürüyüp dağıldığında "ramîm" (رميم) ve rimâm" (رمام) denilir.

اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا فَاِذَٓا اَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ ﴿٨٠﴾

80. "Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız."

[Ağaçtan Ateş Çıkaran Kudret]

Yemyeşil ağaçtan ateş çıkarmak. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece bu beyana dair şöyle dediler: Burada Cenâb-ı Hak, bedevîlerin "merh" (المرخ) ve "afâr" (العفار) ağaçlarını birbirine sürtmekle ateş yakmalarını kastetmektedir. Bu cümlenin işaret ettiği anlamlara dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: O, "merh" (المرخ) denilen bir ağaç türüdür, Araplar onunla ateş yakarlardı. Ba-

128 Âyet-i kerîme onların şu iddialarını da çürütmektedir: Tevhide ve Allah'ın sıfatları gibi bilgilere, peygamberin öğretmesinden başka bir yolla ulaşılmaz, düşünüp tefekkür etmekle bu bilgiler elde edilmez (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 633b).

129 er-Rûm, 30/8.

130 el-Ğâşiye, 88/17.

131 ez-Zâriyât, 51/21.

zıları da, o, ışık olsun diye yakılan zeytindir, dedi. Bu âyetin yorumu şudur: Yeşil ağacın yeşilliği ancak sudan hasıl olur, su ise ateşi söndürür, ateş de odunu yakar. Bu iki zıt şeyi birleştirmeye, onlardan her birini diğerinin baskısından korumaya kādir olan varlık, insanları tekrar yaratmaya da kādirdir ve hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz.

Bazıları şöyle dedi: **Yemyeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur; işte ondan yakıp durmaktasınız.** Cenâb-ı Hak insanlar için yemyeşil ağaçları yarattı, onları seyrederler ve yeşil kaldıkları müddetçe onlardan zevk alırlar. Ağaç büyüyüp olgunlaştığında da meyvelerinden istifade ederler. Sonra kuruduğunda odun yaparlar ve ateş yakıp ısınırlar. Bunları yaratmaya kādir olan varlığı hiçbir şeyin aciz bırakması mümkün değildir. Yahut bunları yapanın, herhangi bir şeyi anlamsızca ve boşuna yaratmış olma ihtimali yoktur. Şayet o kâfirlerin dedikleri gibi tekrar dirilmek olmasaydı, Allah bunları anlamsızca boşuna yaratmış olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَيْسَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يَخْلُقَ
مِثْلَهُمْ بَلٰى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلٖيمُ ﴿٨١﴾

115 [§]***81. "Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kādir değil mi? Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir."***

Gökleri ve yeri yaratan Allah onların benzerini yaratmaya kādir değil mi? Elbette öyledir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu hatırlatmaktadır: Hiçbir şey olmadan gökleri ve yeri ilk olarak yaratmaya kādir olan Allah değil mi? O'nun mahlûkatı yeniden yaratıp diriltmekten aciz olması asla ihtimal dâhilinde değildir. Yahut şöyle demektedir: Gökleri, yeri ve ikisinin arasında olan her şeyi yaratmaya kādir olan varlık, onların benzerlerini yaratmaya da, onları yok edip emsâlini tekrar yaratmaya da kādirdir. O, ya yarattığı şeyleri helâk edip öldürdükten sonra onları tekrar yaratır, ya da onlar varken de benzerlerini yaratır. Bunda, mahlûkatı ilk defa yaratmak ve sonra onları tekrar diriltmek mânası vardır. Böylece Allah insanları, ölümden sonra diriltme ve Allah'ın tekrar yaratma kudretine sahip olduğunu kabul etmeye mecbur etmektedir.

Sonra Cenâb-ı Hak kudretinin büyüklüğünü haber vermektedir: **Elbette öyledir. O eşsiz yaratıcıdır, her şeyi bilir.** Buradaki "hallâk" (خلّاق) kelimesi, her şeyi ve onların fiillerini nesnelerin özünden yarattı yahut dünyada da

âhirette de yaratan O'dur anlamına gelir. "Alîm" (عليم) kelimesinin de farklı anlamları vardır. Onları yeniden yaratmayı bilir yahut insanların menfaatlerine ve maişetlerine uygun olan ve olmayan hususları bilir veyahut onların zâhir ve bâtın hallerini, gizledikleri ve açıkladıkları her şeylerini bilir demektir.

اِنَّمَٓا اَمْرُهُٓ اِذَٓا اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٨٢﴾

82. "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir."

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın bir şeyi yaratmak istediğindeki halini ifade etmektedir: **Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir.** Bu âyetin mânasını daha önce açıklamış[132] ve demiştik ki: Vuku bulan ve sonsuza kadar var olacak olan her şey, ancak Allah'ın "ol!" emriyle vücut bulmuştur. Hem de "ol" kelimesindeki "kâf" veya "nûn" harflerinden ibaret olan "kün" (كن) kelimesi veya başka bir şey söz konusu olmadan var olmuştur. Bu harfler ancak Allah'ın emrinin ve iradesinin ne kadar süratle yerine geldiğini yahut bunun Allah'a ne kadar basit geldiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: "Ol!" kelimesini söylemek nasıl size zor gelmiyorsa, varlıkları ilk defa yaratmak, onları tekrar diriltmek de Allah için zor değildir.

Sonra Allah, kendi zatını her türlü noksanlıktan tenzih etmekte, tekrar diriltmek konusunda o kâfirlerin zanlarından çok yüce olduğunu söylemekte ve şöyle buyurmaktadır:

فَسُبْحَانَ الَّذٖى بِيَدِهٖ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

[§]*83. "Her şeyin egemenliği kendi elinde olan Allah bütün eksiklikler-* **116**
den uzaktır ve hepiniz sonunda O'na döndürüleceksiniz."

Yani Allah, mahlûkatı yaratmasının o kâfirlerin zannı gibi olmasından berîdir ve pek çok yücedir. Çünkü O şöyle buyurmaktadır: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[133]. Onların zannı, tekrar dirilmenin ve mahşerde toplanmanın olmayacağı şeklinde idi. Sonra Cenâb-ı Hak, eğer böyle olmasaydı, bütün evreni anlamsız olarak boş

---

132 bk. el-Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47; en-Nahl, 16/40.

133 Sâd, 38/27.

yere yaratmış olacağını haber vermekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: **Her şeyin egemenliği kendi elinde olan Allah bütün eksikliklerden uzaktır ve hepiniz sonunda O'na döndürüleceksiniz.** Yani Allah, yarattığı şeyde kendisine bir abesin veya fesadın bulaşmasından yücedir. Şu ilâhî kelâm da bu anlamı vurgular: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı sandınız?"[134] O, mahlûkatı boş yere kendisine döndürmek söz konusu olmaksızın yaratmadı. Yahut Allah şöyle demektedir: Mahlûkatı tekrar yaratmak veya ilk kez yaratmak, kendisine zor gelmesinden Allah pek yücedir. Veyahut O'nu herhangi bir şeyin aciz bırakmasından çok yücedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her hal ve şartta Allah'a hamd ü senâlar olsun! Efendimiz Muhammed aleyhisselâma ve bütün ailesine de selâm olsun!

---

[134] "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالصَّٓافَّاتِ صَفًّا ﴿١﴾ فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا ﴿٢﴾ فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٣﴾ اِنَّ اِلٰهَكُمْ لَوَاحِدٌ ﴿٤﴾ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَرَبُّ الْمَشَارِقِ ﴿٥﴾

1-4. "Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlışları) ***engellemeye çalışanlara ve anmak için okuyanlara andolsun ki kuşkusuz tanrınız bir tekdir."***

5. "O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb'i, güneşin doğuş yerlerinin Rabb'idir."

[Çeşitli Melekler]

Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlışları) engellemeye çalışanlara. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: "Sâffât" (الصّفّات) kelimesi, kanatlarını açıp yerle gök arasında sıra sıra duran kuşlar demektir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Burada geçen "sâffât", "zâcirât" (الزاجرات) ve "tâliyât" (التاليات) kelimelerinin hepsinden maksat meleklerdir[2]. Şöyle devam eder: "Sâffât", Azîz ve Celîl olan Allah'a ibadet ve O'nu tesbih için saf halinde dizilen meleklerdir[3]. İbn Abbâs (r.a.) ve diğerlerinden de aynı şey rivayet edilmiştir. Ancak İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Abbâs'tan (r.a.) başkaları, "zâcirât" ve "tâliyât" kelimelerinden hangi meleklerin kastedildiği de tefsir edilmiştir. Biz bu tefsiri, İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet etmedik[4]. Bazıları şöyle dedi: "Zâcirât", bulutları ve yağmurları

---

1 Mekke'de nâzil olmuştur, 182 âyettir.

2 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 3.

3 Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, VI, 185.

4 "İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Mesûd (r.a.) bütün bu kelimelerin meleklerden kinaye olduğunu söylediler. Onların 'sâffât' kelimesini, yüce Allah'a ibadet ve O'nu tesbih için saf tutan me-

sevkeden meleklerdir. "Tâliyât" da, nebîlere ve resûllere Kur'ân'ı ve vahyi okuyan meleklerdir. Sıra sıra dizilmiş olanlara andolsun cümlesi hakkında Katâde
118 şöyle dedi: [§]Azîz ve Celîl olan Allah, önce bir yaratığı adına, sonra da başka bir yaratığı adına yemin etmektedir. **Sıra sıra dizilmiş olanlara andolsun** meâlindeki âyetten maksat, gökte saf saf dizilen meleklerdir[5]. **(Yanlışları) engellemeye çalışanlara andolsun** meâlindeki âyetten maksat da, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de belirtmiş olduğu, isyanları ve kötülükleri engelleyenlerdir. **Anmak için okuyanlara andolsun** meâlindeki âyet hakkında (Katâde) şöyle dedi: Kur'ân'da peygamberlerin ve sizden önceki ümmetlerin haberlerine dair size okunan âyetlerdir[6]. "Sâffât" kelimesinin, ashâb-ı kirâmın belirttiği gibi saflar halinde Azîz ve Celîl olan Allah için namaz kılan melekler mânasına gelmesi mümkündür. "Zâcirât" kelimesinden maksat da, mahlûkatın rızıkları ile görevli olan, bunları peyderpey sahiplerine götüren meleklerdir. "Tâliyât" kelimesi ile de tesbih, tahmîd ve her türlü zikirle görevlendirilen melekler kastedilmiştir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: "Sâffât", gökle yer arasında saf saf dizilen kuşlar demektir. "Zâcirât" kelimesi, zecr (azarlamak) kökünden gelir. Develeri azarlamak için bu kelime kullanılır, yüksek sesle bağıran demektir. "Tâliyât", "Kur'ân tilâvet ettim, yani okudum" demenle aynı mânaya gelir. Aynı zamanda tâbi oldum mânasına gelir.

[Allah Niçin Melekler Adına Yemin Eder?]

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hakk'ın sözünü ettiği melekler adına yemin etmesinin izahı şudur: Azîz ve Celîl olan Allah, önce o kâfirlerin kalplerinde meleklerin şanını ve konumu yüceltmekte, onların şöyle dediklerini nakletmektedir: "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?"[7] "Ona bir melek indirilseydi ya, dediler. Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olurdu"[8]. Firavun da şöyle demişti: "Firavun kavmine seslenerek şöyle dedi: (O bir peygamber ise) dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!"[9] Müşrikler de şöyle diyorlardı: "Bizim huzurumuza çıkarılacaklarını hiç beklemeyenler, bize melekler gönde-

---

lekler, diye tefsir ettikleri rivayet edilmiştir. 'Zâcirât' ve 'tâliyât' kelimelerinin hangi tür meleğe işaret ettiği konusunda onlardan bir şey rivayet edilmemiştir. Ancak bunların tefsiri, onlardan başka müfessirler tarafından yapılmıştır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 633a).

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 492-493.

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 494-495.

7 el-Furkān, 25/7.

8 el-En'âm, 6/8.

9 " (O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!" (ez-Zuhruf, 43/53).

rilmesi veya Rabb'imizi görmemiz gerekmez miydi, dediler"[10]. Cenâb-ı Hak melekleri şöyle tavsif etmektedir: "Melekler, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmezler"[11], "O'na kulluk etmekte kibre kapılmazlar"[12], "Onlar, gece gündüz Allah'ı tenzih ederler"[13]. [§]Hâsılı Cenâb-ı Hak o kâfirlerin kalplerin- 119
de meleklerin şanını ve konumunu yüceltmekte, meleklerin doğru söylediklerini, onların da kabul ettiklerini haber vermekte, sonra da onlar adına yemin ederek kendisinin vahdâniyetini dile getirmektedir: **Andolsun ki kuşkusuz tanrınız bir tekdir.** İşte Allah'ın melekler adına yemin etmesinin anlamı budur.

Sonra bunları, sizin ve bütün yaratıkların tek ilâhı olan Allah'ın yaptığını haber vermekte ve nimetlerini hatırlatmaktadır. Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurmaktadır: **O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb'i, güneşin doğuş yerlerinin Rabb'idir.** Cenâb-ı Hak gökleri, yeri ve bahsettiği nesneleri yarattığını açıklayarak vahdâniyetini ve yegane mâbut olduğunu; aralarındaki mesafenin çok uzun olmasına rağmen göklerin faydalarıyla yeryüzünün faydalarını, yine aralarında uzun bir mesafe bulunmasına rağmen doğudakilerin faydalarıyla batıdakilerin faydalarını kendisinin birleştirdiğini haber vermektedir. Eğer tanrılar birden çok olsalardı, çok kişinin karıştığı her işte birinin ötekine üstün geldiğinin görüldüğü gibi, onlardan biri, diğerinin birleştirdiği faydalara engel olurdu. Buna engel olunmayıp aksine faydaları birbiriyle birleştiyse bu, onların tek bir mâbut tarafından yapıldığını ve O'nun hiç ortağının bulunmadığını gösterir.

Sonra Allah'ın gökleri, yeri ve onların dışındaki yaratıkları özellikle belirtmesi, yağmurların, bereketlerin ve diğer hayırların gökten inmesi, hububatın ve rızıkların da yerden çıkması sebebiyle insanların gönlünde göğün ve yerin çok üstün bir değeri bulunmasından dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bundan dolayı Cenâb-ı Hak o ikisi hakkında söylediğini söylemekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar gökler ve yer durdukça orada ebedî kalacaklardır"[14]. Gök ve yer her ne kadar ebedî değiller ve bir gün yok olacak iseler de, insanların kalbinde onlara verdikleri büyük değer ve onların devamlarına verdikleri önemden dolayı bunu belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

10 el-Furkān, 25/21.

11 et-Tahrîm, 66/6.

12 "Rabb'inin katında bulunanlar bile O'na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar, O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler" (el-A'râf, 7/206).

13 "Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/20).

14 Hûd, 11/107-108.

O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb'idir. Mûtezile'den Câfer b. Harb[15] şöyle dedi: Şayet biri bize derse ki; Cenâb-ı Hakk'ın **O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb'idir** meâlindeki âyeti, Cenâb-ı Hak yerle gök arasındaki her şeyin Rabb'i olduğu gibi bizim amellerimizin ve fiillerimizin de Rabb'i O'dur, öyleyse fiillerimizin yaratıcısı da O'dur. Biz de ona deriz ki: Allah bizim amellerimizin ve fiillerimizin Rabb'idir derken, yaratıcısıdır demek istiyorsan, bu doğru değildir; ancak fiillerimizin mâlikidir
120 demek istiyorsan bu doğrudur. [§]Sonra bize [Sünnîlere] itiraz edenlere şöyle dedi: Onlara söylenir: Siz küfrü yaratan, şerri ve benzerlerini yaratan Allah'tır diyor musunuz? Oysa insanların fiillerinde inkâr (küfr), şer ve benzeri olanlar vardır. Ona şu cevabı veririz: Mutlak olarak böyle bir şey söylenmez; genelde Allah küfrü yaratandır ve şerri yaratandır denilmez. Bir şey söylenecekse, kısaca şöyle denilir: O, mahlûkatın fiillerini yaratan, her şeyi yaratandır ve her şeyin Rabb'idir. Çünkü Allah âyetteki o ifadeyi kısaca kullanmıştır, bundan o şeye tâzim mânası çıkmaz; tıpkı özel bir anmada Muhammed'in Rabb'i, beytin Rabb'i denildiği gibi. Ancak bu, özel olarak Muhammed aleyhisselâmı ve o beyti yüceltme mânasına gelir. Buna göre bizim onu, kulların fiillerini yaratandır, her şeyi yaratandır diye kısaca tavsif etmemiz, o beyti yüceltmek ve üstünlük nispet etmek anlamına gelmez. Herhangi bir şeye işaret etmek ve onu açıkça belirtmek, özellikle onu yüceltme mânasına gelir. Bundan dolayı, söylediğimiz gibi Allah'ı övme ve yüceltme mânasına geldiği için kısaca Allah kulların fiillerinin yaratıcısıdır diye nitelenmesi caizdir. Allah'ı yerme ve o nesneyi yüceltmeye işaret etme mânasında olursa bu caiz değildir. Bundan dolayı bu ikisi farklıdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra Câfer b. Harb'a şöyle denilir: Allah o şeyin mâlikidir ve fakat hâlikı değildir, sözün yanlıştır, çünkü hiç kimse için şöyle denilemez: O şunun mâlikidir, ancak onu yaratması ve hâkim olması cihetiyle değil! İşlerin ve fiillerin mâliki denilince, onun yaratıcısı anlaşılır. Nitekim "o şuna mâliktir, ama buna kādir olduğu için değildir veya söylediğimiz gibi bir şey" denilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, güneşin doğuş yerlerinin Rabb'idir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Güneşin 360 doğuş yeri vardır ve her gün bir noktadan doğar. Batış yerleri hak-
121 kında da aynı şey söylenmiştir; güneş her gün bir noktadan batar. [§]Ancak doğuş ve batış yerleri ifadesi ile güneş, ay ve yıldızlardan her birinin ve diğer

---

15 O, Ebu'l-Fadl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mu'tezilî'dir. Âbid bir şahsiyettir. *Kitâbu Müteşâbihi'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-İstiksâ'*, *Kitâbü'r-Red alâ ashâbi't-tabâi'* ve *Kitâbü'l-Usûl* adlı eserleri vardır. 236/850 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n'nübelâ*, X, 549; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

gök cisimlerinin doğan ve batan yerleri vardır şeklinde bir mâna kastedilmiş gibidir. Buna göre âyet şu anlama gelir: "O, iki doğunun da Rabb'i iki batının da Rabb'idir"[16]. Müfessirler ise şöyle diyorlar: İki doğudan maksat, yaz ve kış mevsimlerinde doğduğu yerdir, iki batı da aynı anlamdadır[17].

اِنَّا زَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ ﴿٦﴾

6. "Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik."

Şu bizim gördüğümüz ve gözlemlediğimiz gök dünya seması, diğer gökler de âhiret seması değildir. Ancak Cenâb-ı Hak yeryüzünde yaşayanlara yakınlığından dolayı ona dünya seması adını vermiştir. Yeryüzü ehlinden maksat da, cinler ve insanlardır, bu ve diğer konularda bunların her ikisi de muhataptırlar. Bundan dolayı müfessirler şöyle dediler: Gökyüzü, dünya ehline yakın olduğundan dolayı ona dünya seması diye isim verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Azîz ve Celîl olan Allah bu âyette, dünya semasını yıldızların güzelliğiyle bezediğini haber vermektedir. Onun süsü bizzat yıldızlardır, Allah o zineti, yıldızın kendisine nispet etmektedir; zinet odur, başkası değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Biz dünya semasını zinetle süsledik ki o zinet de yıldızlardır. Yahut biz onu zinetle süsledik buyurmuş, o zinet nedir diye sorulduğunda ise yıldızlardır demiştir[18].

وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ ﴿٧﴾ لَا يَسَّمَّعُونَ اِلَى الْمَلَاِ الْاَعْلٰى
وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ ﴿٨﴾ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ ﴿٩﴾
اِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ ﴿١٠﴾

---

16 er-Rahmân, 55/17.

17 Bk: İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs*, 470; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 429.

18 "Âyetin zâhiri, Allah onu yıldızların zinetiyle süsledi mânasına gelir. Burada zineti yıldızlara nispet etmektedir. Aslında nispet edilen şey, kendisine nispet edilenden ayrı bir şey olur, buna göre yıldızlarla süslemiş olduğu gökyüzünü yıldızların dışında onların süsü ile süslemiş olması gerekir. Ancak biz diyoruz ki: Burada maksat, biz dünya semasını yıldızlarla süsledik demektir, onu bizzat yıldızların kendisiyle süsledim. Allah burada zineti, yıldızların kendisine nispet etmektedir. Cümlede bir şeyi kendisine nispet etmek, dilde caizdir. Âyetin zâhir mânasına gelmesi de mümkündür: Allah dünya semasını yıldızların süsü ile, yani yıldızların nuru ve ışığı ile süsledi" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 633b).

122 [§]*7. "Ve* (onu) ***her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk."***

8-9. "Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) ***uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar*** (âhirette de) ***bitmez bir azaba çarptırılacaklardır."***

10. "Ancak, (o yüce topluluktan) ***bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar."***

Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Biz dünya semasını her türlü isyankâr şeytanlardan koruduk; onu nasıl koruduğunu da şu âyette açıklamaktadır: **Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır.** İbn Abbâs (r.a.) ve diğerleri, **onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler** meâlindeki âyetle ilgili olarak şöyle dediler: Onlar kulak verirler, fakat duymazlar[19]. Bazıları şöyle dedi: Onlar meleklerin haberlerini ve o yüce topluluğun aralarında geçen Allah'ın emri ile ilgili konuşmalarını dinleyemezler. Cinler ve şeytanlar dinleyemezler diyenler, Cin sûresinde geçen âyete dayanırlar: "Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor"[20]. Onlar, şimdi gökyüzünü dinlemeye çalışanın, âyette geçen alev toplarıyla karşılaştığını haber veriyorlar. Bu âyet göstermektedir ki, onlar dinlemeye çalışıyorlar, fakat işitemiyorlar[21].

---

19 İbn Abbâs'ın âyet-i kerîmeyi şeddesiz olarak "lâ yesmeûne" (لا يسْمَعون) diye okuduğu ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onlar kulak verirler, fakat işitmezler (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 387).

20 el-Cin, 72/8-9.

21 "Buradaki (لا يسمعون) fiilinin okunuşunda ihtilaf edilmiştir; bu kelimeyi bazıları şeddesiz, bazıları da şeddeli okudular. Şeddeli okuyanlara göre fiilin aslı "yetesemmeûne" (يتسمعون) idi, ancak "ta" harfi "sin" harfinde idğam edilmiş ve orada "ta" harfinin bulunduğuna delil olmak üzere "sin" harfinin üzerine şedde konulmuştur. Bu kırâat daha uygundur, çünkü arkasından "ilâ" harf-i cerri gelmektedir. Eğer şeddesiz olarak "yesmeûne" diye okunsaydı, o zaman "ilâ" harf-i cerrinin olmaması gerekirdi. Çünkü Araplar'ın ekserisi bu fiili harf-i cersiz kullanır, (سمعت فلانا), yani falanı dinledim, der. Bu fiil (سمعت إلى فلان) diye hemen hemen hiç kullanılmaz, ancak (تسَمّعت إليه) diye kullanılır. Bunun başka bir açıklaması da şudur: Şeytanlar, uzaklığından dolayı işitmeleri mümkün olmayan bir yerde idiler, çünkü akıl sahibi varlıkların işitmesi, duymaları mümkün olan yerde bulunmalarıyla mümkün olur. Fiili şeddesiz okuyanlara göre âyetin mânası, İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edilen sözdür: Onlar dinlemeye çalışıyorlar, fakat işitemiyorlardı. Bu durumda âyette gizlenmiş bir kelime bulunmakta, sanki şöyle demektedir: Onlar kendi işitme yetenekleriyle o yüce top-

Şöyle bir soru sorulursa: Bu âyetle, **(bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır; ayrıca onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır** meâlindeki âyet nasıl uyuşturulacaktır? Çünkü önceki âyette Cenâb-ı Hak, "Şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor"[22] buyuruyor, onların dinleyemediklerini haber veriyordu. [§]Burada ise, **Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olur-** 123
sa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar buyurmaktadır. Buradaki "hatfe" (الخطفة) kelimesi, ya kırpıntının yeri mânasında temsilî ya da hakikat anlamında kullanılmıştır ki ondan maksat da çalmak ve süratle kapıp kaçmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Buna şu cevap verilir: Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor"[23] meâlindeki âyeti, cinlerden mümin olanlarla ilgili gibidir. Görmez misin ki onlar aynı zamanda şöyle diyorlardı: "Biz doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik"[24]. Sâffât sûresindeki âyet ise cinlerin kâfirleri ve azgınları ile ilgilidir. Yani **bir bilgi kırıntısı kapan olursa** meâlindeki cümle, dinleyen şeytanlardan bir bilgi kırıntısı kapan olursa demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra "Biz göğü yokladık" ve "Dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk" meâlindeki âyetler, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini ispat eden delillerden biridir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) insanlara, cinlerin dünya semasına çıktıklarını, meleklerin haberlerini ve yeryüzündeki olaylar hakkında aralarında konuştukları Allah'ın emrini dinlediklerini, sonra bunları kâhinlere haber verdiklerini, kâhinlerin de yarın şöyle olacak, şu gün böyle olacak diye yeryüzündeki insanlara bildirdiklerini, sonra vahiy gelmeye başlayınca haber alma yolunun kesildiğini ve onların engellendiklerini, bunun

---

luluğu dinleyemezler. İlk görüşün doğru olduğunun delili, Cin sûresinde geçen cinlerin verdikleri haberdir: "Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor". Bu âyet göstermektedir ki onlar, alev topundan korktukları için dinleyemiyorlar. Bu da, ilk görüşün doğruluğuna delâlet eder" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 426, , vr. 20b).

[22] el-Cin, 72/9.

[23] el-Cin, 72/8-9.

[24] el-Cin, 72/13.

üzerine de cinlerin o sözü söylediklerini haber vermektedir. Cinler de kendilerinin böyle yaptıklarını haber verdiler ve kendileri hakkında verdiği haberde Hz. Peygamber'i (s.a.) doğruladılar.

Eğer denilirse ki: Bu, Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine nasıl delil olabilir? O ancak cinlerin sözlerini haber vermektedir, bu sözle gerçek ortaya çıkmış ve onunla mesele bilinmiştir.

124 [§]Buna şu cevap verilir: Öyledir, ancak kâhinlerin kehanetinin kesilmesi ve bunu söylemeleri kehanetin geçmişte vuku bulup Hz. Muhammed'in peygamberliği ve ona vahyin gelişiyle birlikte son bulduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulursa: Melekler gökyüzünü korumak ve bekçilik yapmakla görevlendirildikleri halde, nasıl olur da koruma ve bekçilik görevlerinde gaflete düşerler? Onlar bununla imtihan edildikleri halde cinler dinlemeye, kapıp kaçmaya ve belirtilenleri yapmaya nasıl imkân bulmuşlardır?

Buna şu cevap verilir: Meleklerin bazı fillerle meşgul olmaları ve bunun dışında başka işlerle de imtihan edilmeleri mümkündür, dolayısıyla cinler belirtilen işleri yapmaya imkân bulmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer denilirse ki: Şeytanlar, buna tevessül edenlerin başına gelenlerin, atılmak, kovalanmak ve yakılmak gibi belâları gördükleri halde dinlemek ve bilgi kapmak gibi işlere nasıl tevessül ederler?

Buna şöyle cevap verilir: Şeytanların âdeti, her zaman bir gaflet anını yakalamaktır. Dolayısıyla her ne kadar onlar, bu işleri yapanın başına gelecek olanları biliyorlar idiyse de kendi kanaatlerine göre meleklerin kendi işleriyle uğraştıklarını ve gafil olduklarını zannettikleri sırada bu işe girişmiş olmaları mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra "Dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk"[25] meâlindeki âyet, âlimlerimizin yaptığı şu içtihatların doğruluğuna delil olarak kullanılır: Falan ile konuşmayacağına yemin eden biri, işitemeyeceği bir yerden ona seslenecek olsa yemini bozulmaz, fakat işitebileceği bir yerden ona seslense, o bunu duymasa bile yemini bozulur. Çünkü âyette "Dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk" buyurulmaktadır. Bilinmektedir ki onlar, yeryüzünden o yüce topluluğu dinlemek için otururlardı, fakat işitemiyorlardı. Sonra onların işitilen bir yere oturdukları da belirtilmemektedir. İşte

---

25 el-Cin, 72/9.

bundan dolayı bu âyet-i kerîme söylediğimiz hususa da işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler.** Buradaki “yüce toplu- 125
luk” ile onların ileri gelenleri, toplumda değeri ve konumu olanlar kastedilmiş olabilir. Bu kelime cemaat mânasına da gelir, çünkü “mele’” (الملأ) kelimesi, iki şeyin ismidir; biri topluluğun, diğeri de şerefi, değeri ve konumu üstün olanların.

Sonra cinlerin melekleri nasıl ve neden dinlediklerini bilmiyoruz. Muhtemeldir ki bu haberler ve Cenâb-ı Hakk’ın yeryüzünde olmasını istediği olaylar kitapta yazılmıştır, oraya bakarak öğrenmektedirler. Yahut melekler kendi aralarında onları konuşmaktadırlar, cinler de onların konuşmalarından duyuyorlar. Bu âyet, yapısal açıdan yaratılışları farklı olsa da cinlerin, meleklerin konuşmalarını anladıklarına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar (âhirette de) bitmez bir azaba çarptırılacaklardır. Buradaki “vâsıb” (واصب) kelimesi devamlı, sürekli anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “İtaat daima ve yalnız O’na yapılır”[26]. Bu kelimenin şiddetli azap mânasına geldiği de söylenmiştir. “Duhûran” (دحوراً) kelimesi, atılacaklar demektir. “Şihâbun sâkıb” (شهاب ثاقب) ifadesi de, ışık saçan yıldız demektir.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: “Kazf” (القذف) fiili, atmak anlamına gelir. Buna göre “yukzefûne” (يقذفون) atılırlar demektir. “Duhûran” kelimesi uzaklaştırmak, “vâsıb” kelimesi de âdet edinmek mânasına gelir. (خطف الخطفة) bir şeyi çalmak, süratle kapıp almak demektir. “Şihâb” yıldız anlamına gelir, “sâkıb” da çok ışık saçan ve çok şiddetli alev demektir. “Sekabeti’n-nâru” (ثقبت النار) denilince, ateş tutuştu ve çok sıcak oldu anlaşılır.

فَاسْتَفْتِهِمْ اَهُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ مَنْ خَلَقْنَا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ

[§]***11. “Şimdi o inkârcılardan şu sorunun cevabını iste: ‘Kendilerini ya-*** 126
ratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı?’ Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.”

---

26 “Göklerde ve yerde ne varsa O’nundur, itaat da daima ve yalnız O’na yapılır. Allah’tan başkasından mı korkuyorsunuz?” (en-Nahl, 16/52).

Şimdi o inkârcılardan şu sorunun cevabını iste: Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı? Buradaki **yoksa başka yarattıklarımızı mı** anlamına gelen cümleden maksadın gökler, yeryüzü ve dağlar olduğu söylenmiş, melekler olduğu da denilmiştir. Âlimlerin ekserisi şöyle dediler: **Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa başka yarattıklarımızı mı** cümlesinde Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri yaratmayı kastetmiştir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır"[27]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sor onlara; onları yaratmak ve tekrar diriltmek, gökleri ve yeri yaratmaktan daha zor ve daha büyük bir olay mıdır? Allah'ın gökleri ve yeri yaratma kudretine sahip olduğunu kabul ettiğinize göre, siz öldükten, toprak ve kül haline geldikten sonra sizi yeniden diriltmek kudretine de sahip olduğunu nasıl inkâr edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Sorunun cevabını iste, yani onlara sor![28] "Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor bakalım"[29], "İsrâiloğulları'na sor"[30], "De ki: O,
127 Allah'tır, tektir"[31], Şöyle de… Bütün bunlar emir değil, ikrar, ikaz [§]ve delillerin ve münazaranın yönünü herkese öğretmek anlamına gelir. Şayet emir olsaydı, emredileni tebliğ etmesini söylemezdi; ne sor derdi, ne söyle ve ne de buna benzer bir şey söylerdi. Fakat Allah ona risâletini tebliğ ediyor ve onun da insanlara, şöyle yapın, böyle yapmayın demesini emrediyor. Bu beyan gösteriyor ki bu emir herkesin kendilerine yöneliktir: Onlara söyleyin ve onlara şöyle yapın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendilerini yaratmak mı daha zor; Cenâb-ı Hak burada Resûlullah'a (s.a.), insanlardan o sorunun cevabını istemesini emrediyor, ancak onların verdikleri cevabı belirtmiyor. Başlangıçta onlar cevap vermediler, Cenâb-ı Hak da; şayet onlar şu cevabı verirlerse kendilerine şöyle söyle veya şu karşılığı ver, demiyor. Buradaki sorunun cevabının belirttiğimiz şu sözler olması mümkündür: Siz kendi yaratılışınız dışında göklerin, yerin ve diğerlerinin yaratılışını görmeyip de sonra gökleri, yeri, dağları ve diğerlerini yarattığımızı görseniz, gördüğünüz o nesneleri yaratan Allah'ın kudretini, bütün bunları yaratanın ancak Allah olduğunu inkâr eder miydiniz? Öyleyse, O'nun sizi tekrar yaratma ve diriltme kudretini nasıl inkâr edersiniz?

---

27 el-Mü'min, 40/57.

28 "İsrâiloğulları'na sor: Onlara nice apaçık âyet verdik!" (el-Bakara, 2/211); "Sor onlara: İçlerinden kim buna kefil oluyor?" (el-Kalem, 68/40).

29 ez-Zuhruf, 43/45.

30 el-Bakara, 2/211.

31 el-İhlâs, 112/1.

Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada, insanların zayıflığına ve diğer yaratıkların güçlü olduğuna işaret etmektedir. Yani sizin zayıf ve aciz olduğunuzu, sizin dışınızdaki yaratıkların daha güçlü, kuvvetli ve sağlam olduklarını biliyorsunuz. [§]Son- 128
ra onlar daha güçlü, kuvvetli ve sağlam olmalarına rağmen sizden daha çok Allah'a itaat ediyor ve daha çok boyun eğiyorlar. Onların itaatleri ve boyun eğmeleri konusunda meâlen şunları söylemektedir: "Allah göğe ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler"[32], "Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün"[33]. Buna benzer âyetler çoktur.

Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık. İnsanların ilk yaratılışları ve yaratıldıkları nesnenin aslı o çamurdur. Allah buyuruyor ki: Sizler ilk yaratılışınızı, yaratıldığınız nutfenin aslının toprak veya çamur olduğunu peygamberlerin haber vermesinden biliyorsunuz. Ve siz ey Mekkeliler! Peygamberlere inanmayanlardan olduğunuz halde, aslınızın ve ilk yaratılışınızın topraktan olduğuna dair peygamberlerin verdiği haberleri tasdik ediyorsunuz da, ölümden sonra tekrar diriltileceğinize ve yeniden yaratılacağınıza dair haberlerini nasıl kabul etmezsiniz? O konuda onları tasdik ediyorsanız, haber verdikleri ve söyledikleri her şeyi de tasdik etmeniz gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yahut şöyle denilebilir: Allah, bütün insanları topraktan varettiği o tek nefsten yaratmıştır, şayet onların hepsini hayatta bıraksa ve hiçbirini öldürmeseydi, zaman içinde bütün yeryüzü insanla dolardı. Tek bir nefsten bütün dünyayı dolduracak kadar insan yaratmaya kādir olanı, o insanları yeniden yaratmaktan ve diriltmekten hiçbir şeyin aciz bırakabilme ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Veyahut **biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık** meâlindeki âyet hakkında şöyle söylenebilir: Allah her asırda ve her nesilde insanı o tek nefsten ve o kökten yaratmış, bir neslin ölüp gitmesinden sonra aynı şekilde başka bir nesli varetmiştir. [§]Cenâb-ı Hakk'ın maksadının, özellikle yok edip ortadan 129
kaldırmak için insanları yaratması ve yaratıp yok etmekte nihaî bir amacın bulunmaması ihtimali yoktur, çünkü dünyada gayesi, özellikle yıkıp yok etmek

---

32 "Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussılet, 41/11).

33 el-Haşr, 59/21.

için bina yapan insanın bu yaptığı hikmete uygun değildir. Allah'ın hikmet sahibi olduğunu bildiğinize göre, sizi yaratıp öldürmesindeki maksadının, özellikle ve sadece yaratıp öldürmekten ibaret olması mümkün değildir, çünkü bu, hikmeti yok eden bir davranış ve beyinsizce yapılan bir iş olur. Cenâb-ı Hak böyle olmaktan ve mülhitlerin O'na nispet ettikleri bütün nitelemelerden yüce, pek çok yücedir.

Veyahut da şöyle denir: Hepinizin kabul ettiğine göre Allah'ın sizi tek bir nefsten ve onu da topraktan veya çamurdan yarattığını, ölüp gittikten sonra da toprak veya çamur haline geleceğinizi biliyorsunuz. Öyleyse aslınızın toprak veya çamur olduğunu kabul ettiğiniz halde, sizi topraktan veya çamurdan tekrar yaratacağını nasıl inkâr edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.* İşte bu âyeti kerîme, söylediğimiz bu şekilde farklı farklı yorumlanması mümkündür.

Âyetteki "min tînin lâzib" (من طين لازب) ibaresi, yapışkan çamur, dokunulduğunda ele yapışan şey anlamına gelir.

12. "Doğrusu sen hayranlık duydun, onlarsa alay etmektedirler."

Buradaki "acibte" (عجبت) kelimesi, sonu üstünlü olarak okunmuştur[34]. Bu âyet farklı şekilde yorumlanabilir. Biri şudur: Onlara birçok kanıt ve delil getirdiğin halde yine de inkâr etmelerine sen hayretler ediyorsun, oysa onlar inkâr ve alay ediyorlar. Yahut şöyle söylüyor: Sen onları büyük ve zorlu bir
130 azaba uğramakla korkuttuğunda, [§]hiçbir şeyi önemsememelerine ve yine de alay etmelerine şaşırıyorsun! *En doğrusunu Allah bilir.* Veyahut sen onları kurtuluşa ve selâmete giden yola çağırdığın halde onların alay etmelerine hayret ediyorsun. Âyet, buna benzer başka anlamlara da gelebilir. Hz. Peygamber'in neye hayret ettiğini en iyi Allah bilir.

---

[34] "Bu lafzın okunuşunda kırâat imamları ihtilaf ettiler. Kûfe kurrasının çoğunluğu bunu "acibtü" diye ötre ile okudular. Buna göre âyet şu mânaya gelir: Aksine o benim nazarımda büyük bir günahtır, onların bana ortak koşmalarını, indirdiğim âyetlerimi yalanlamalarını ve alay etmelerini ben çok ağır bir suç sayarım. Medîne ve Basra kurrasının geneli ile bazı Kûfe kurrası ise "acibte" diye üstünlü okudular. Bu durumda da şöyle mâna verilir: Bu Kur'ân'a sen hayranlık duydun ey Muhammed! Onlar ise alay ediyorlar. Bu konuda doğru olan şöyle demektir: Farklı şehirlerin kurrası tarafından okunan her iki kırâat da doğrudur, onu okuyan biri hangisini okursa okusun, kırâati doğrudur" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 43).

Bazı rivayetlerde “acibte” (عَجِبْتَ) kelimesi “acibtü” diye okunmuştur, İbn Mesûd’un (r.a.) böyle okuduğu rivayet edilmiştir. Eğer bu rivayet sabit ve “acibtü” (hayret) fiilinin Allah’a nispet edilmesi sahih ise, dünyada insanlar tarafından bilinmeyen ve gizli olan büyük bir şeyin ortaya çıkması onlarda nasıl bir hayret ve şaşkınlık yaratıyorsa, hiçbir şeyin kendisine gizli kalması ihtimali olmayan Allah’ın, yaratma kudretini insanların inkâr etmelerini ne kadar büyük günah saydığını gösterir, dolayısıyla âyetin bu şekilde kırâati insanların inkârını ve sözlerini reddetmekten kinaye olur. İmtihan fiilinin Allah’a nispet edilmesi de böyledir, her ne kadar dünyada imtihan gizli bir şeyi öğrenmek ve ortaya çıkarmak için yapılıyorsa da, Cenâb-ı Hak onu emir ve yasağına uyulup uyulmadığını ortaya çıkarmak mânasında kullanmaktadır. Buna göre insanların inkârını ve sözlerini reddetmek anlamında olmak üzere “acibtü” fiilinin Allah’a nispet edilmesi de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Zeccâc şöyle dedi: “Ucb” (العُجْب) hayret ve şaşkınlık fiilidir, hayret edilecek bir şey ve büyük bir olay ortaya çıktığında kullanılır. Bu fiilin Allah’a nispet edilmesi ise açıkta olan çok büyük bir gerçeği inkâr edenin anlayışını veya sözünü red ve inkâr mânasına gelir[35]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bu kırâat şeklini inkâr edenlerden bazıları şöyle demiştir: Ezelden ebe- **131**
de kadar olmuş ve olacak her şeyi bilen Allah’a taaccüb fiilini nispet etmek caiz değildir. Dünyada taaccüb, ancak insanların bilmediği büyük bir durum ortaya çıktığında görülür. Yaratılanlar arasında durum böyle olsa da, söylediğimiz gibi imtihan ve denemenin Allah’a nispetinden dolayı taaccüb etmek Allah hakkında böyle değildir. Taaccübün Allah’a nispeti, şu âyet-i kerîmede açık ola-

---

[35] Zeccâc şöyle der: “Bu fiil ‘acibtü’ diye okunur. ‘Acibte’ diye okunduğunda mânası şöyle olur: Yâ Muhammed! Sana vahiy gelmesinden dolayı onların alay edip eğlenmelerine sen hayret ediyorsun. Onların tekrar dirilmeyi inkâr etmelerine hayret ediyorsun mânasına da gelebilir. ‘Acibtü’ diye okunduğunda ise, Allah’tan haber anlamına gelir. Bazıları âyetin bu şekilde okunmasına karşı çıktılar ve Allah asla hayret etmez dediler. Onların bu gerekçe ile karşı çıkmaları yanlıştır. Çünkü kırâat ve rivayet çeşitleri çoktur. Azîz ve Celîl olan Allah’ın hayreti, insanların yaptıklarının karşılığıdır, nitekim Cenâb-ı Hak başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: ‘Allah onların tuzaklarını bozuyordu’ (el-Enfâl, 8/30), ‘Allah onları maskaraya çevirecektir‘ (et-Tevbe, 8/79), ‘Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir.’ (en-Nisâ, 4/142). Allah’ın kurduğu tuzak, insanların yaptıkları şeyin karşılığıdır. Hayret sözlükte şu mânaya gelir: İnsan yadırgadığı ve örneği az olan bir şeyi gördüğünde, ondan hayret ettim der. İnsanlar Allah’ın istemediği bir şeyi yaptıkları zaman, Allah’ın bir şeyi vukuundan önce bilmesine hayret ettim demesi caizdir. Fakat inkâr, ancak bir şeyin vukuunda delil gerektiren hayret görüldüğünde söz konusu olur” (Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, IV, 299-300).

rak ifade edilmektedir: "Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların sözleridir"[36]. Bu, onların söyledikleri sözlerin ve inkâr ettikleri olayın büyüklüğünden dolayı kendilerini reddetmek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlardan bazıları da bu fiili "acibte" diye Resûlullah'a (s.a.) nispet ederek okurlar, yani Allah'ın bu Kur'ân'ı sana vermesine ve o kâfirlerin bununla alay etmelerine şaşırdın.

Buna şöyle bir anlam da verilebilir: Benim sana indirdiğim Kur'ân'dan ve vahiyden şaşırmış haldesin. Yahut şöyle denilir: İnsanların senin peygamberliğini inkâr etmeleri, âyetleri inkâr etmeleri ve alay etmeleri hayret edilecek bir şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا ذُكِّرُوا لَا يَذْكُرُونَ ﴿١٣﴾

13. "Kendilerine öğüt verildiğinde gerekli öğüdü almıyorlar."

İbn Abbâs'ın (r.a.) bu âyeti şöyle yorumladığı rivayet edilmiştir: Onlara öğüt verildiğinde öğüt almıyorlar. Öğüt (mev'iza) ile âyetteki "zikir" kelimesi aynı mânaya gelir. Katâde şöyle dedi: Onlar, kendilerine yapılan öğütten faydalanmıyorlar[37]. "Onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir"[38] meâlindeki âyette söylediğimiz gibi, onlar bu duyu organlarına sahip iseler de onlardan fayda-
132 lanmıyorlar, [§]tıpkı bu duyu organlarına sahip olmayan insanlar gibidirler. Katâde'nin sözü bu mânaya gelir. Bu âyet-i kerîmenin hakikatte hatırlatmak anlamına gelmesi de mümkündür. Allah onlara unuttukları âyetleri ve delilleri hatırlatmakta ve şöyle demektedir: Onlara unuttukları, terkettikleri ve gaflete düştükleri şeyler hatırlatılsa bile, yine hatırlamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا رَاَوْا اٰيَةً يَسْتَسْخِرُونَ ﴿١٤﴾ وَقَالُوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾

14. "İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar;"

15. "Ve 'Bu' diyorlar, 'apaçık sihirden başka bir şey değil.'"

---

36 "Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların, 'Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?' demeleridir" (er-Ra'd, 13/5).

37 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 44; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 83.

38 el-Bakara, 2/18.

İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ve benzeri âyetleri Cenâb-ı Hak, asla iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim hakkında söylemektedir. "Doğrusu sen hayranlık duydun, onlarsa alay etmektedirler. Kendilerine öğüt verildiğinde gerekli öğüdü almıyorlar"[39]. **İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar; ve 'Bu' diyorlar, apaçık sihirden başka bir şey değil.** Cenâb-ı Hak, onların, Allah'ın âyetlerine karşı inat ettiklerini, büyüklendiklerini haber vermekte ve beyinsizce hareket ettiklerini hatırlatmaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, onların inatlarını, beyinsizliklerini ve Kur'ân âyetlerinin ebediyen okunacağını belirtmesinde iki hikmet vardır. Birincisi, bunu Hz. Peygamber'in (s.a.) peygamberliğine delil yapmıştır, çünkü bilinmektedir ki onlar, haber verildiği şekilde inatçı ve beyinsizce halleriyle hayatlarını tamamladılar ve öldüler. Bu gerçek, Hz. Peygamber'e (s.a.) bunu Cenâb-ı Hakk'ın öğrettiğini, O'nun gönderdiği vahiyle öğrendiğini gösterir.

İkincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* onların cahilâne davranışlarına, inatlarına ve katılıklarına seleflerimizin mâruz kaldığını, eziyete, zarara ve kötülüğe uğradığını Cenâb-ı Hak haber vermektedir; bunu da fesatçılardan ve fasıklardan bize yapılacak olan cahilce hareketlerden dolayı kalplerimizin daralmaması için, bir sefihin akılsızlığı, bir kötünün verdiği eziyet ve söylenen kötü söz yüzünden iyiliği emredip kötülüğe engel olmaktan vazgeçmememiz gerektiği için haber vermektedir. Vazgeçmek bir tarafa, aksine bizim, seleflerimize uymamız, onları örnek almamız gerekir. Onlar, başlarına gelen eziyete ve cahilce hareketlere mâruz kaldıklarında nasıl dayandılarsa, aynı şeyler bizim de başımıza geldiğinde, biz de onlar gibi dayanmalıyız. İnsanlar inatçılık yapıp büyüklenerek seleflerimize yaptıkları her türlü kötülüğe ve hoşlanmadıkları her çeşit davranışa onlar nasıl tahammül ettilerse, biz de içimizdeki beyinsizlerin yaptıkları benzeri davranışlara tahammül etmeliyiz. *En doğrusunu Allah*
bilir. [§]Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, onların cahilâne davranışlarını ve inatçı- 133
lıklarını hatırlatmasında söylediğimiz bu hikmet söz konusu olmasaydı, onların inatçılıklarını ve cahilce davranışlarını hatırlatmanın bir anlamı olmazdı.

En doğrusunu Allah bilir ya, bir şeyin kendisinin bâtıl ve cahilce olması, fakat başkası için hikmet ve delil olması mümkündür. Bazı insanlar şöyle dediler: Yalanın bizzat kendisinin doğruluğa delil olması, cahilâne ve bâtıl bir sözün, doğruluğa ve hikmete delil olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[39] es-Sâffât, 37/12-13.

İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar, yani onların kendi talepleri üzerine bir âyet geldiği zaman, onunla alay edip eğleniyorlar. Cenâb-ı Hak, onlar âyetleri kendileri istemiş olsalar da, onu doğru yolu bulmak için değil, inat olsun diye ve alay etmek için istediklerini bildirerek ne kadar cahilce bir tavır içinde olduklarını haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: “Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de ‘Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!’ derler”[40], “Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler”[41].

Bu, apaçık sihirden başka bir şey değil, diyorlar. Bu söz sanki lânetli şeytandan, kâfirlerin reislerine yapılan bir telkin gibidir. Âyetlerin sık sık ve açık olarak gelmesi üzerine ve ayrıca herkesin büyüyü ve büyü yapmayı beceremediğini bildikleri için onlar, halka hakkı bâtıl olarak göstermek için böyle söylüyorlar, bunların âyet değil sihir olduğunu söyleyerek halkın kafasını karıştırıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Şayet onlar sihir olsalardı, yine peygamberlik delillerinden ve mûcizelerinden biri olurdu, ya mûcize olduğu zaman nasıl olur? Çünkü insanlar, Hz. Peygamber’in (s.a.) sihir öğrenmek için asla kimseye gitmediğini biliyorlardı, bu gerçek onu kendisine Allah’ın öğrettiğini gösterir. Daha önce de söylediğimiz gibi Hz. Peygamber’in (s.a.) geçmiş ümmetlerin hayatlarına dair haberler vermesi de onun peygamberliğini kanıtlar,
134 çünkü insanlar, onun bu haberleri öğrenmek için kimseye gitmediğini [§]ve bunları öğrenmek için onların kitaplarına bakmadığını da biliyorlardı. Buna rağmen Resûlullah (s.a.) onlardan haberler vermişti. Bu gerçek, ona bunları Allah’ın öğrettiğini ve Allah’tan gelen vahiy sayesinde bunları bildiğini gösterir. Buna göre eğer o sihir idiyse, âyet olunca nasıl da büyük bir mûcize olur?

İlâhî bir işaret gördüklerinde alaya alıyorlar. Âyetin metninde geçen “yesteshırûn” (يَسْتَسْخِرون) kelimesini bazıları “yesharûn” (يسخرون), bazıları da “yesteshirûn” (يستسخرون) diye okudular. Yani reisleri halktan, onunla alay etmelerini istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: “Sehira” (سخِر) ve “isteshara” (إستسخر) fiili, “karra” (قرّ) ve “istekarra” (استقرّ) fiili gibidir, aynı mânaya gelir. Şeddeli olarak “sahhartü fulânen” (سخّرت فلانا) denilince, falanı ücretsiz çalıştırdım anlamına gelir.

---

[40] el-Hicr, 15/14-15.

[41] el-En‘âm, 6/111.

ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿١٦﴾ اَوَاٰبَٓاؤُنَا
الْاَوَّلُونَ ﴿١٧﴾ قُلْ نَعَمْ وَاَنْتُمْ دَاخِرُونَ ﴿١٨﴾

16. "Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken yeniden mi diriltilecekmişiz?"

17. "Geçmişteki atalarımız da mı?"

18. "De ki: 'Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek!'"

Bu sözleri müşriklerin inat üzerine söylediklerini, her ne kadar Allah onları yeniden diriltmeye kādir olduğunu açıklasa da, onların asla iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiğini daha önce ifade etmiştik[42]. Bundan dolayı burada sadece şunu söylemekle yetinmiştir: **De ki: Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek!** Bu sözleri onların söylediğini, Cenâb-ı Hakk'ın da, **de ki: Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek** demekten başka bir delil göstermeye gerek duymadığını belirtmiştik, yani horlanarak ve aşağılanarak diriltileceksiniz, nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Perişan olmuşlardır"[43]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَاِذَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٩﴾

19. "Kuşkusuz o, bir tek korkunç sesten ibarettir; bunun ardından onlar şaşkınlıkla etrafa bakıyor olacaklar!"

Kuşkusuz o, bir tek korkunç sesten ibarettir. Bu beyan muhtemelen bir çığlık atacak kadar bir zaman mânasına gelir, bununla Allah onun çok süratle gelip geçeceğini haber vermektedir. Bunun hakikat mânasına çığlık anlamına gelmesi de muhtemeldir. Ancak burada Cenâb-ı Hak, bunu yapmanın kendisi
için çok kolay ve basit olduğunu haber vermektedir, [§]tıpkı "Ol, der, hemen 135

---

42 "Cenâb-ı Hak, onların sözlerine karşılık olarak Peygamber'ine (s.a.) sadece şunu söylemekle yetinmesini emretmiştir: 'Evet, hem de burnunuz yere sürtülerek!' Onlar bu sözleri inatçılık yaparak ve büyüklenerek söyledikleri için sadece 'evet' demekten başka bir delil göstermemiştir. Cenâb-ı Hak onların kesinlikle iman etmeyeceklerini biliyordu, ayrıca öldükten sonra tekrar dirilmekle ilgili delilleri daha önce onlara göstermişti. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 635a).

43 "Gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır" (el-Kalem, 68/43).

oluverir"[44] meâlindeki âyette buyurduğu gibi. Burada "kâf" veya "nun" harflerinin veya başka bir şeyin varlığı da söz konusu değildir, fakat bir anlamı ifade ve maksadın anlaşılması için dile en hafif gelen söz budur. Buna göre **o bir tek korkunç sesten ibarettir** meâlindeki beyan, o çığlığın ölüleri diriltmeye veya kıyâmeti koparmaya sebep olması söz konusu olmaksızın, bunun Allah için çok kolay ve basit olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar şaşkınlıkla etrafa bakıyor olacaklar! Bu beyanın, onlar kendilerine nelerin emredileceğine ve nelerden yasaklanacaklarına bakacaklar mânasına gelmesi muhtemeldir; çünkü âhirette başlarına gelen şeyler, ancak dünyada Allah'ın emirlerini terketmeleri yüzündendir. Dünyada iken korkutuldukları azabın başlarına geldiğini gördüklerinde, ne ile emrolunacaklarına ve nelerden yasaklanacaklarına bakacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut onlar şaşkınlar gibi bakıp duracaklar, çünkü tekrar dirilmeyi inkâr ediyor ve onu yalan sayıyorlardı. Fakat onun gerçek olduğunu gözleriyle gördüklerinde hayrete düşmüşler, şaşırmışlar ve canları sıkılmıştı. Bu durum, insanlar arasında yaygın olan bir haldir; bir şeyi inkâr eden veya yalanlayan kişiye onun gerçek olduğu haber verilip o da bunun kesin bir hakikat olduğunu ve inkâr ettiği o haberin tahakkuk ettiğini anladığında şaşırır ve canı sıkılır. Dünyada inkâr ettikleri ve yalanladıkları şeyin doğru olduğunu ve ortaya çıktığını gördüklerinde onlar da hayrete düşerler ve bundan canları sıkılır. Şaşkın ve canı sıkkın bir hal ile etrafa bakıp dururlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا يَا وَيْلَنَا هٰذَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿٢٠﴾

20. "Eyvah, diyecekler, işte hesap günü!"

Eyvah, vay başımıza anlamına gelen "yâ veylenâ" (يا ويلنا) ifadesi, helâk anında söylenen bir sözdür. **İşte hesap günü** meâlindeki ifadeye, farklı anlamlar verilebilir. Bunun hesap günü, ceza günü anlamına gelmesi mümkündür, nitekim bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Ödül ve ceza gününün tek hâkimi"[45]. Bu beyanın, her din sahibine dininin fayda verdiği gün mânasına gelmesi de muhtemeldir. Din kelimesi mutlak olarak kullanıldığında Allah'ın dini anlaşılır. Yol mânasına gelen "sebîl" kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Allah'ın yolu anlaşılır.

---

44 "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir" (Yâsîn, 36/82).

45 el-Fâtiha, 1/4.

Katâde ve diğerleri şöyle dedi: İşte hesap günü ifadesi, haklar ve haksızlıklar konusunda insanların birbirlerine borçlarını ödedikleri gün mânasına gelir[46].

هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذٖى كُنْتُمْ بِهٖ تُكَذِّبُونَ ﴿٢١﴾

[§]*21. "Evet, bu, asılsız olduğunu savunduğunuz yargı günüdür."* **136**

[Fasıl Günü]

"Yevmu'l-fasl" (يوم الفصل) ibaresi yargı günü, hüküm günü anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Muhakkak ki Rabb'in, ihtilaf edip durdukları hususlarda kıyâmet günü onların arasında hükmünü verecektir"[47]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu tabir ayırma, tefrik etme günü anlamına da gelebilir, yani o gün Allah kâfirlerle müminleri, temiz olanlarla pisleri birbirinden ayıracaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın"[48], "Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!"[49] "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[50]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُحْشُرُوا الَّذٖينَ ظَلَمُوا وَاَزْوَاجَهُمْ وَمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ ﴿٢٢﴾ مِنْ
دُونِ اللّٰهِ فَاهْدُوهُمْ اِلٰى صِرَاطِ الْجَحٖيمِ ﴿٢٣﴾

22-23. "**(Allah, görevlilere buyurur:) **Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"

(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını! "Zevc" (زوج) kelimesi, benzer olanların ve zıtların adı olarak kullanıldığı gibi, her ikisinin ismi olarak da kullanılır[51]. Zevc kelimesi, cinlerden, insanlardan ve şeytanlardan türdeş ve arkadaş olanlar anlamına da gelir. Cenâb-ı

---

46 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 518.
47 es-Secde, 32/25.
48 el-Enfâl, 8/37.
49 Yâsîn, 36/59.
50 eş-Şûrâ, 42/7.
51 "Erkek ve dişi hayvanlardan birlikte olan her birine zevc denir. Onlar ve onların dışındaki nesnelerden arkadaş olanların her birine de zevc denir; meselâ, mest ve takunya gibi. Başkasının emsali veya zıddı olan her şey zevcdir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "زوج" md.).

Hak, bu dünyada birlikte olanları ve bir arada bulunmayı arzu edenleri, dünyada eğlenmek ve neşelenmek için toplanmayı arzu ettikleri ve bunun için bir araya geldikleri gibi âhiret azabı için de bir araya toplamalarını meleklere emredecektir. Buna göre onlarla yandaşları cehennemde bir araya gelirler ve azap içinde bir arada toplanırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[52]. "Zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar"[53]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır.

137 [§]Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: **Yandaşları** türdeşleri demektir; Araplar şöyle der: Bir şeyi diğerine yaklaştırdığımda çiftledim derler. Âyette kastedilenler, onların şeytanların yandaşları olduklarıdır[54]. Bir şeyin zevci, onunla benzer olandır; bu kelime bir şeyin zıddı için de kullanılır, her ikisinin ismi olarak da kullanılır.

Hepsini cehennemin yoluna sürün! Yani onlara cehennemin yolunu gösterin! Bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek"[55]. *En doğrusunu Allah bilir.*

24. "Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!"

Muhtemelen onlar hesaba çekilmek için durdurulacaklar. "Mes'ûlûn" (مسؤلون) kelimesi, hesaba çekilecekler anlamına gelir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sorguya çekilmenin dışında kıyâmet günü şu kadar durak vardır, her durakta insanlar şu kadar yıl durdurulurlar. Sonra İbn Abbâs (r.a.) bu âyeti okumuş. Muhtemelen orada insanlar yaptıklarından sorguya çekilecekler, ancak kendilerine bunları niçin yaptıkları sorulacak. Muhtemelen orada insanlar birbirlerine yaptıkları kötülükler, aralarındaki husumet ve tartışmalar için durdurulacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Sen o zâlimleri Rab'lerinin huzurunda, tutuklanmış halde birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Horlananlar büyüklük taslayanlara şöyle derler: Siz olmasay-

52 ez-Zuhruf, 43/36.

53 "O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar" (el-Mü'min, 40/71-72).

54 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 370.

55 ez-Zümer, 39/71.

dınız, hiç kuşkusuz biz iman ederdik"[56], "Hepsi orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için, şöyle diyecekler… Öncekiler de sonrakilere şöyle diyecekler…"[57] Cenâb-ı Hak bu âyetlerde haber verdiği üzere onlar toplandığında aralarında husumet, laf atmalar ve kınamalar cereyan edecektir.

مَا لَكُمْ لَا تَنَاصَرُونَ ﴿٢٥﴾ بَلْ هُمُ الْيَوْمَ مُسْتَسْلِمُونَ ﴿٢٦﴾

[§]*25.* "(Ey inkârcılar!) ***Size ne oldu ki şimdi birbirinize yardım etmiyorsunuz?"*** 138

26. "Evet, o gün onlar artık çaresiz boyun eğmişlerdir."

(Ey inkârcılar!) Size ne oldu ki şimdi birbirinize yardım etmiyorsunuz? Yani neden sizlere yardım edilmiyor? Yani dünyada iken yardım edecekler ve şefaatçi olacaklar ümidiyle taptığınız putlar, neden size yardım etmiyorlar? Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[58], "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[59]. Cenâb-ı Hak bu âyetlerde onların, kendilerine yardımcı ve şefaatçi olacaklar ümidiyle taptıkları putların yardımından tamamen ümitlerini keseceklerini haber vermektedir.

Evet, o gün onlar artık çaresiz boyun eğmişlerdir. Yani o gün onlar, yaptıklarına karşı kendilerine Allah'tan başka yardım edecek kimsenin olmadığını anladıkları için Allah'ın huzurunda boyun bükmüşler ve zillet içindedirler, o zaman çaresiz Allah'a teslim olacaklar. Bazıları bu cümleye, Allah'ın azabına teslim olurlar mânasını verdi.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dedi: "Müsteslimûn" (مستسلمون) kelimesi, onlar zelil olmuşlar ve kendilerini kendi elleriyle teslim etmişlerdir anlamına gelir. Biri eliyle verdiği zaman "istesleme'r-raculü" (استسلم الرجل) denilir. "Eslemtuhu" (اسلمته) denilince de, onu terkettim, ona yardım etmedim ve destek vermedim anlamı kastedilir.

56 Sebe, 34/31.

57 "Hepsi orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler. Allah da, 'Zaten hepiniz için bir kat daha azap vardır, fakat siz bilmezsiniz' diyecektir. Öncekiler de sonrakilere derler ki: 'Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!'" (el-A'râf, 7/38-39).

58 Yûnus, 10/18.

59 ez-Zümer, 39/3.

وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٧﴾ قَالُٓوا اِنَّكُمْ كُنْتُمْ
تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَم۪ينِ ﴿٢٨﴾ قَالُوا بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِن۪ينَ ﴿٢٩﴾ وَمَا
كَانَ لَنَا عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بَلْ كُنْتُمْ قَوْمًا طَاغ۪ينَ ﴿٣٠﴾

27. "Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar."

28. "Derler ki: 'Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz.'"

29. "Diğerleri, 'Aksine' derler, 'siz inanmış kimseler değildiniz.'"

30. "Bizim, sizin üzerinizde hiçbir etkili baskımız olmamıştı; bilakis siz azgın bir topluluktunuz."

Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar. Bazıları bu beyan hakkında, insanlar cinlere yönelir; bazıları da insanlar şeytanlara yönelir, dediler. **Derler ki: Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz.** Bazıları da şöyle dedi: Siz bizi hayır ve itaat cihetinden çağırarak bizleri gaflete düşürdünüz ve engellediniz derler. Bazıları ise şöyle söyledi: Siz bize din ve tevhid yönünden gelirdiniz, dolayısıyla bundan kaçınılamazdı, derler. Bu yorum, ilk yorum ile aynı anlama gelir. Nihayet bazıları da şöyle bir
139 mâna verdi: Siz bize hak cihetinden gelirdiniz. [§]Diğerleri de onlara şöyle cevap verirler: **Aksine, siz inanmış kimseler değildiniz.** Yani derler ki: Siz, kendi arzunuz ve tercihinizle imanı terketmiştiniz, yoksa sizi imandan biz alıkoymuş değiliz[60].

Bizim, sizin üzerinizde hiçbir etkili baskımız olmamıştı; bilakis siz azgın bir topluluktunuz. Yani biz, sizleri buna mecbur edecek herhangi bir delil ve kanıt getirmemiştik, aksine siz kendi arzunuzla bize uydunuz ve davetimizi kabul ettiniz. Onların arasındaki bu münazara ve mücadele, tıpkı İblis ile kâfirlerin başka bir yerdeki münazarasına benzemektedir: "Allah'ın hükmü

---

60 "'Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar' meâlindeki âyet hakkında bazıları, cinler insanlara yönelir dedi, bazıları da insanlar şeytanlara yönelir dedi. Onlara derler ki: 'Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz', yani bizi hayır ve itaat cihetinden davet ederdiniz. Bazıları şöyle dedi: Din ve tevhid cihetinden bize yanaşırdınız, bununla aklımıza girerdiniz, sonra da din ile aramıza şüpheler sokardınız. Bazıları da şöyle söyledi: Bize hak suretinde gelirdiniz, sonra bâtılı hak gibi gösterirdiniz" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 635a-635b).

yerine getirilince şeytan şöyle der: Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın"[61], yani ben size hiçbir delil ve kanıt göstermeden çağrıda bulundum, siz de kabul ettiniz. Buna göre de onlar şöyle demişlerdi: **Aksine, siz inanmış kimseler değildiniz.** İmanı, tamamen kendi tercihinizle terkettiniz, bizim sizin üzerinizde hiçbir otoritemiz ve delilimiz yoktu. Bu aynı zamanda liderlerin, tâbileriyle yaptıkları münazaraya da benzemektedir. Şu ve benzeri ilâhî beyanda buna temas edilmiştir: "Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok"[62]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Derler ki: Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz** meâlindeki âyet, sözlerle gelirdiniz anlamına da gelebilir, yani siz diyordunuz ki: Siz hak yoldasınız, siz müminsiniz! Muhtemelen burada sağ cihet kastedilmemiş, ancak her taraftan gelirdiniz denilmek istenmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın"[63].

[§]Bizim, sizin üzerinizde hiçbir etkili baskımız olmamıştı. Bu beyanın 140
bize tâbi olmanız ve itaat etmeniz için size herhangi bir delil ve kanıt göstermedik, davet ettiğimiz inanç ve davranışlara çağırdığımızda kendiniz geldiniz, biz sizi bir delille ilzam etmeden siz kendiliğinizden bize tâbi oldunuz, dolayısıyla bizi kınamayın, kendinizi kınayın mânasına geldiğini söylemiştik. **Bilakis siz azgın bir topluluktunuz,** yani bu iş sizin söylediğiniz gibi değil, siz azgın bir topluluk olduğunuz için bize tâbi oldunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dedi: **Siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz,** yani bizi aldattınız ve Allah'a itaat etmemizi engellediniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَحَقَّ عَلَيْنَا قَوْلُ رَبِّنَا اِنَّا لَذَٓائِقُونَ ﴿٣١﴾

31. "Sonuçta Rabb'imizin hükmünü hepimiz hak ettik; artık (gerekli cezayı) ***mutlaka tadacağız."***

---

61 İbrâhim, 14/22.
62 el-A'râf, 7/38-39.
63 el-A'râf, 7/17.

Bu söz, onların ileri gelenleri tarafından kendilerine uyanlara ve alt tabakaya söylenmiş gibidir: Şu anda Rabb'imizin hükmü hepimize gerekli oldu. Bazıları şöyle dedi: Yani Rabb'imizin azabı bize de size de farz oldu. Kendilerine gerçekleşeceğini haber verilen beyandan maksat, sanki Cenâb-ı Hakk'ın beyanındaki sözünde olduğu gibidir: "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[64]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَغْوَيْنَاكُمْ اِنَّا كُنَّا غَاوِينَ ﴿٣٢﴾

32. "Sizi saptırdık, çünkü biz kendimiz sapmıştık."

Bu tâbi olmanın liderle onlara uyanlar arasında olması muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: Halk kesimi ile liderleri arasında yapılacağı bu: "Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle derler… Büyüklük taslayanlar hor görülenlere şöyle derler…"[65] "Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onlara ateşten bir kat daha azap ver!"[66] Bu tartışmanın insanlarla şeytanlar arasında geçmiş olması da mümkündür.

141 **[§]Sizi saptırdık.** Bu beyanın, siz sapkınlığı ve dalâleti tercih ettiğiniz zaman biz de sizi saptırdık anlamına gelmesi muhtemeldir. Yahut bizim doğru yolda olmadığımızı biliyordunuz, size bir delil de göstermemiştik, bizim sapkınlık içinde olduğumuzu bildiğiniz halde gelip bize tâbi oldunuz, o zaman biz de sizi saptırdık anlamına gelir. Buradaki "iğvâ" kelimesi saptırmak ve dalâlete düşürmek demektir.

فَاِنَّهُمْ يَوْمَئِذٍ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٣﴾

33. "O gün onlar azap görmede ortaktırlar."

Bu âyette Cenâb-ı Hak, onların hepsinin, yani liderlerin ve halkın müştereken azap içinde olacaklarını, fakat aynı tür azabı görmeyeceklerini, hepsinin cehennemde olacağını, sonra her birinin günahı ve isyanı ölçüsünde azap göreceğini haber vermektedir.

---

64 Hûd, 11/119.

65 "Büyüklük taslayanlar hor görülenlere 'Size doğru yol gösterildikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik? Hayır, günah işleyenler sizsiniz' derler. Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: 'Bilakis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti'" (Sebe, 34/32-33).

66 el-A'râf, 7/38.

اِنَّا كَذٰلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِم۪ينَ ﴿٣٤﴾

34. "İşte biz suçlulara böyle yaparız!"

Ebû Bekir el-Esam[67] şöyle dedi: "Mücrim" (المجرم), mâsiyet fiiline atlayan ve ihtirasla mâsiyete dalan kişi demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّهُمْ كَانُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَهُمْ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٣٥﴾ وَيَقُولُونَ
اَئِنَّا لَتَارِكُٓوا اٰلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَجْنُونٍ ﴿٣٦﴾

35. "Ne zaman onlara, 'Allah'tan başka tanrı yoktur' denilse küstahlık edip kibre kapılırlar."

36. "Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız! derler."

Ne zaman onlara, 'Allah'tan başka tanrı yoktur' denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. Yani ne zaman onlara, Allah'tan başka tanrı yoktur deyiniz emri verilse hemen kibirlenip küstahlaşırlar. Buradaki **kibirlenirler** anlamındaki kelimenin, sadece bu söz için değil, kendilerine Allah'tan başka tanrı yoktur diyenlere tâbi olmaktan dolayı kullanılmış olması muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye
indirilseydi ya!"[68] **[§]**"İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[69] Onlar 142
Resûlullah'a (s.a.) uymaya tenezzül etmiyor ve büyükleniyorlar, bundan dolayı da o sözleri söylüyorlardı. Bu beyanda geçen büyüklenmenin, gerçekten âyette belirtilen kelime-i tevhid sözüne karşı büyüklenmiş olduklarını ifade etmiş olmaları anlamına gelmesi mümkündür; bu durumda onların kibirlenmeleri, kelime-i tevhidi red ve inkâr etmeleri anlamına gelir, şu sözleriyle ifade ettikleri gibi: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[70] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

67 O, Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam'dır (ö. 200/816). Mûtezilî fakihi ve müfessirdir. "Tefsir"i, usûle dair "Makālât"ı ve Allâf ile "Münazaralar"ı vardır. Râfizîlik ve tecsîm konusunda da haberleri vardır (İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 519).

68 ez-Zuhruf, 43/31.

69 Sâd, 38/8.

70 Sâd, 38/5.

Ne zaman onlara, ‘Allah’tan başka tanrı yoktur’ denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. Bu ilâhî beyanın, az önce söylediğimiz gibi gizli bir kelimenin bulunduğu farzedilerek, **ne zaman onlara Allah’tan başka tanrı yoktur** deyiniz **dense hemen kibirlenip küstahlaşırlar** anlamına gelmesi mümkündür. Ancak şu mânaya da gelebilir: Onlara, putlara tapınmayı bırakın, kulluğunuzu gerçek ilâh olan Allah’a yöneltin, O fayda vermeye ve zararı defetmeye kādirdir ve O şanı yüce ve üstün olandır denilince, **kibirlenip küstahlaşırlar**. Bu mânayı, onların şu sözleri de teyit etmektedir: **Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!,** yani mecnun bir şairin sözüyle tanrılarımıza kulluğu bırakır mıyız? *En doğrusunu Allah bilir.*

Rivayet edildiğine göre Kureyş’in reislerinden bir grup Ebû Tâlib’e gidip şöyle demişler: Kardeşinin oğlu Muhammed bizden ne istiyor? Ebû Tâlib yeğenini çağırıp diyor ki: Bunlardan ne istiyorsun yeğenim? Hz. Peygamber şu cevabı verdi: Amcacığım! Ben onlardan sadece bir kelime istiyorum; bu sayede Araplar’a hâkim olacakları ve Arap olmayanların da kendilerine itaat edecekleri bir kelime![71] Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle dediği de kaydedilir: Ben sizden öyle bir kelime istiyorum ki, o sayede Araplar size itaat edecek, Arap olmayanlar da size cizye ödeyecek! Onlar; nedir o kelime? diye sorunca da şöyle buyurmuş: Allah’tan başka tanrı yoktur ve ben Allah’ın elçisiyim. O zaman onlar şu karşılığı vermişler: “Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?”[72] O sırada onların şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir: **Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!** Açıklamaya çalıştığımız âyetin, az önce söylediğimiz mânaya gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bu âyet-i kerîme, Dehrîler ve diğerleri gibi yaratıcıyı baştan inkâr edenler hakkında değil, yaratıcının varlığını kabul edenler hakkındadır. Çünkü “Allah’tan başka tanrı yoktur” kelime-i tayyibesi, Allah’tan başkasına ulûhiyet niteliği vermeyi reddetmekte ve ulûhiyeti sadece Allah’a tahsis etmek-
143 tedir. Eğer âyetin kapsamına Dehrîler de dâhil olsaydı, [§]Allah’ın dışındaki varlıklardan ulûhiyeti reddetmenin anlamı olmazdı, aksine sadece ulûhiyeti ispat etmeye ihtiyaç duyulurdu. Bu da göstermektedir ki âyet, yaratıcının varlığını kabul eden, fakat O’na yaratıklarını ortak koşanlar hakkındadır, onlar da Araplar’dan ve başka milletlerden müşrik olanlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 227; ayrıca bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XX, 20; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur’âni’l-azîm*, XII, 74.

72 Sâd, 38/5.

Tanrılarımızı mı bırakacağız, derler. Bu cümlenin hemen arkasından **cinlere kapılmış bir şairin sözüyle** dediklerine baktığımızda, onlar bu soruyu red ve inkâr mânasında sormuşlardı. Sonra iki zıt niteliği burada birleştirmişlerdir; şair ilimde zirveye tırmanan, mecnun ise cehalette zirveye ulaşandır, onlar bu iki zıt niteliği Resûlullah'ın (s.a.) şahsında bir araya getirmişlerdi. Onların söyledikleri, "O, ya bir sihirbaz veya bir mecnundur"[73] sözleri de bunun gibidir; çünkü sihirbaz nesnelerin bilgisinde zirveye ulaşan, mecnun ise cehalette zirveye ulaşan biridir. Bu durum, onların bu sözleri inatla karşı çıkmak için söylediklerini gösterir.

بَلْ جَٓاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَّقَ الْمُرْسَل۪ينَ ﴿٣٧﴾

37. "Aksine o, gerçeği getirdi, Allah'ın diğer elçilerini de doğruladı."

Bu âyetin metninde geçen **hak** kelimesi hakkında bazıları şöyle dedi: Allah'ın onlar üzerinde, onların da birbirleri üzerindeki hakları ile… Hak kelimesinin aslı şudur: Yapılması karşısında övgüye lâyık olan her iş haktır. Yapıldığında yerilen her iş de bâtıldır. **Allah'ın diğer elçilerini de doğruladı.** Cenâb-ı Hak bu cümlede, Hz. Peygamber'in diğer peygamber kardeşlerini doğruladığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Resûlullah'ın durumunu ve doğruluğunu da haber vermekte, meâlen şöyle buyurmaktadır: **Aksine o, hakkı getirdi.** Hak olan da, tevhit, İslâm ve risâletle ilgili bütün âyetlerdir, yapanı övülen veya yerilen her fiildir, yaptığı her fiili de övülen ve yerilmeyendir. **Allah'ın diğer elçilerini de doğruladı,** yani kendisinden önce hakkı getiren bütün peygamberleri de doğrulamaktadır.

اِنَّكُمْ لَذَٓائِقُوا الْعَذَابِ الْاَل۪يمِ ﴿٣٨﴾ وَمَا تُجْزَوْنَ اِلَّا مَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٣٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿٤٠﴾

[§]***38. "Ama siz, o acı azabı tadacaksınız!"*** 144

39. "Ve sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız."

40. "Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır."

---

73 ez-Zâriyât, 51/39.

Ama siz, o acı azabı tadacaksınız! Bütün bunları reddedip inkâr ettiğiniz için o acı azabı tadacaksınız. **Ve sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız.** Arkasından Cenâb-ı Hak müminleri bundan istisna etmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: **Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır.** Onlar, o acı azabı tatmayacaklar. Yahut onları, **sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız** âyetinden istisna etmektedir. Yahut istisna ilk âyetten de olmayabilir, cümle başı olabilir. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır ve böyle kullanımlar mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir*[74].

Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır. Bu beyanda geçen "muhlesîn" (مُخْلَصين) kelimesindeki "lâm" harfi, onların ihlas ve samimiyetlerine Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği bir ihsan olduğuna işaret etsin diye üstün okunur. Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُولٰٓئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ ﴿٤١﴾ فَوَاكِهُ وَهُمْ مُكْرَمُونَ ﴿٤٢﴾

41. "Onlar için belirli bir rızık vardır:"

42. "Türlü meyveler… Onlara nice ikramlarda bulunulacaktır;"

Sonra Cenâb-ı Hak samimi kulları için hazırlamış olduğu şeyi açıklamakta, şöyle buyurmaktadır: **Onlar için belirli bir rızık vardır.** Eğer, "Orada onlara hesapsız nimetler verilecektir"[75] meâlindeki âyetle, **onlar için belirli bir rızık vardır** meâlindeki âyet nasıl telif edilir? diye sorulursa, cevap olarak bazı müfessirler bunu, mâlum olan bir rızık veya arzu ettikleri her şeyin kendilerine verileceği bir rızık diye açıklamışlardır. Bunun çokluk mânasına gelmesi, çokluğundan dolayı hesap edilemeyecek ve sayılamayacak derecede rızık anlamına gelmesi de muhtemeldir, ancak bu haddizatında belli ve bilinen bir rı-

74 "Cenâb-ı Hak onlara ancak kendi yaptıklarına uygun olan bir ceza vereceğini haber vermekte, sonra da 'Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır' meâlindeki âyetle müminleri istisna etmektedir. Buradaki istisnanın 'Siz, o acı azabı tadacaksınız!' meâlindeki âyetten yapılmış olması da muhtemeldir, bu durumda istisna hakiki mânada yapılmış olur. İstisnânın 'Sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız. Ancak, Allah'ın samimi kulları bu cezanın dışındadır' meâlindeki âyetten yapılmış olması da mümkündür. Buna göre istisna hakiki mânaya değil, başlangıç cümlesi anlamında olmak üzere 'lâkinne' demek olur. Bu durumda âyete şöyle mâna verilir: Siz sadece yapmış olduklarınızdan dolayı cezalandırılacaksınız. Fakat müminler sadece yaptıklarından dolayı cezalandırılmayacak, ayrıca âhirette onlara Allah'ın lütfu olarak ebedî nimetler verilecektir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 636a).

75 el-Mü'min, 40/40.

zıktır. Yahut **belirli bir rızık** sözündeki “mâlum” kelimesiyle şu mâna kastedilmiş olabilir: Dünyada kendilerine vâdedilenlere, âhirette ulaştıklarında bunlar mâlum ve bilinmiş olacak. Yani bunlar kendilerine vâdedilmişti, âhirette ulaşınca da onlar kendilerine mâlum ve belirli hale gelecektir. **Türlü meyveler… Onlara nice ikramlarda bulunulacaktır.** Yani onlar saygı görecekler ve şerefle karşılanacaklar.

فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٤٣﴾ عَلٰى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٤﴾ يُطَافُ عَلَيْهِمْ
بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿٤٥﴾

[§]*43. “Nimetlerle dolu cennetlerde;”* 145

44. “Karşılıklı oturdukları tahtlar üzerinde.”

45. “Aralarında, kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır;”

Burada Cenâb-ı Hak, onların dünyada iken oturmayı sevip arzu ettikleri tahtlara cennette oturacaklarını, bu tahtlara karşılıklı kurulacaklarını ve o halde iken kadehlerini içeceklerini haber vermektedir. Âyetteki “ke’s” (كأس) kelimesi, içinde içecek bulunan her bardağın veya kadehin adıdır. **Kaynaktan doldurulmuş kadehler.** Bazıları bu cümleye kaynaktan akan su diye anlam vermiştir, buna göre Cenâb-ı Hak sanki cennet ehlinin içecekleri her şeyin nehirler halinde aktığını haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Orada içenlere lezzet veren şarap ırmakları vardır”[76]. Bazı müfessirler âyetteki “maîn” (المعين) kelimesine, açıkta olan ve gözle görülen nesne anlamı verdiler, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Bir de şunu sor: Suyunuz çekiliverse size akarsuyu kim getirebilir?”[77], yani açıkta akan suyu kim getirebilir?

Ebû Avsece şöyle dedi: “Maîn” açıkta olan ve hareket etmeyen demektir, akan nesne mânasına geldiği de söylenmiştir.

بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ ﴿٤٦﴾

46. “Bembeyaz; içenlere lezzet verir.”

---

76 Muhammed, 47/15.

77 el-Mülk, 67/30.

Rivayet edildiğine göre, onların âhiretteki içecekleri bembeyazdır. Çünkü beyaz olan şey, içindeki kiri, tozu ve zarar verici her şeyi gösterir. Diğer kaplar ise içindekini çok az gösterir ve zararlı şeyler çok az, ancak büyük bir dikkatle bakıldığında görünürler. Orada kapların da beyaz olduğu rivayet edilmiştir, çünkü herkesin tabiatına en hoş geleni beyaz renklerdir, beyaz renk bizce de tercihe şayan olandır.

146 [§]Zeccâc şöyle dedi: Cennet içeceği olan şarap, insanın cismanî varlığına değil ruhanî varlığına lezzet veren bir içecektir. Şarap içen insanların yüzlerinde bir ekşime ve buruşma oluştuğu görülmüyor mu? Buna rağmen onlar yine de onu içmeye devam ediyorlar. İşte bu da göstermektedir ki cennet içeceği olan şarap, insanın şu cismanî varlığına değil ruhanî varlığına lezzet vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

47. "İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar."

Bu âyetteki "yunzefûn" (يُنْزَفُون) kelimesi, "yenzifûn" (يَنْزِفُون) diye de okunmuştur[78].

İçenlere dokunmaz. Yani onda bir hastalık, baş ağrısı ve rahatsızlık verici özellik yoktur. **Ondan sarhoş da olmazlar.** Bu âyeti "yunzefûn" (يُنْزَفُون) diye okuyanlar şunu demiş olurlar: Cennet şarabı onların akıllarını karıştırmaz, yani akıllarını kaybettirmez. Yani dünya şarabı ile sarhoş oldukları gibi sarhoş olmazlar. "Yenzifûn" (يَنْزِفُون) diye okuyanlara göre de şarapları bitmez demektir.

---

78 Bu kelime "yunzefûn", "yenzifûn" ve "yunzifûn" diye de okunmuştur. "Yunzefûn" diye okuyanlara göre -ki o cumhurun kırâatidir- âyet, cennet şarabı onların akıllarını bulandırmaz anlamına gelir, yani onu içmekle akılları başlarından gitmez. Araplar şöyle derler: Falan aklı karışıncaya kadar içti, yani aklını kullanamaz hale geldi ve sarhoş oldu. Sarhoşlar için de "nezîf" ve menzûf" denilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Onlar dünya şarabını içenlerin sarhoş oldukları gibi cennet şarabını içmekle sarhoş olmazlar. Kelimeyi "yunzifûne" diye okuyanlara göre âyet iki anlama gelir. Birincisi, onların içmeleriyle cennet şarabı tükenmez. İçecekleri tükendiği zaman (أنزف القومُ) denilir. Yani onlara verilen bu nimet ebedîdir, asla tükenmez. Dünyada ise insanlar şarap aldıklarında, ancak iki şeyden dolayı içmeyi terkederler: Ya çok şiddetli sarhoşluk yaşadıkları ve bu yüzden akıllarını kaybettikleri için, ya da şarapları tükendiği için. Âyet-i kerîme ise, onların içeceği cennet şarabının asla tükenmeyeceğini ve akıllarını da karıştırmayacağını haber vermektedir. İkincisi, onlar cennet şarabını içmekten sarhoş olmazlar mânasına gelir. Kelimeyi "yenzifûne" diye okuyanlar için Kisâî şöyle demiştir: Kelimeyi bu şekilde okuyan, onu şu mânada kullanmıştır: Kuyunun bütün suyunu çektiğin ve dibinde hiç su bırakmadığın zaman (نَزَفْتُ البِئْرَ), yani kuyuyu kuruttum dersin" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 636ab).

Bunun yorumu şudur: Dünya ehli şarap içmeye başladıklarında ancak iki sebepten içmeyi bırakırlar; ya çok şiddetli bir şekilde sarhoş olup akılları kaybolduğu için veya şarap tükendiği için. Bu iki halden biri yüzünden onlar içmeyi bırakırlar. Âyet-i kerîme ise cennet ehlinin cennet şarabını içmekle akıllarını kaybetmeyeceğini, şaraplarının da asla tükenmeyeceğini ve o şarapta herhangi bir hastalık ve zararın bulunmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ebû Avsece şöyle dedi: “Lâ fîhâ ğavlün” (لا فيها غول) cümlesi, onda sarhoş 147
edici ve zarar verici bir hal yoktur demektir. “İğtiyâl” (الإغتيال) kelimesi kandırmak anlamına gelir. “Ğayl” (الغَيْل) kelimesi de çocukları emzirmek mânasında kullanılır, yani kadın başka bir çocuğa hamile iken çocuğunu emzirmesi demektir. “Teğavvul” (التَغَوُّل) kelimesi de “televvün” (التَلَوُّن), yani çeşitli renklere ve hallere girmek anlamına gelir. İşte “ğûl” (الغُول)[79] kelimesi de insanı çeşitli hallere soktuğu için kullanılır, çoğulu “ğîlân” (الغيلان) gelir. “Nezîf” de sarhoş demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Lâ fîhâ ğavlün” (لا فيها غول) cümlesi, akıllarına karışıklık vermez ve akıllarını yok etmez demektir. Denilmiştir ki: Şarap hilmin, savaş nefislerin düşmanıdır, “ğûl” düşman demektir[80].

Ondan sarhoş da olmazlar. Yani onların cennet şarabını içmelerinin arkası gelmez ve bitmez, akılları da karışmaz. Allah’ın insanlar için âhirette hazırladığı şarap, dünyada onu içmeyen ve tatmayanlar içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İçenlere dokunmaz. Yani rahatsızlık vermez, baş ağrısı yapmaz ve hasta etmez. **Ondan sarhoş da olmazlar.** Yani onları sarhoş etmez, kafalarını bulandırıp akıllarını yok etmez.

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ ﴿٤٨﴾

48. “Yanlarında da eşinden başkasına bakmayan ceylan gözlü güzeller bulunur.”

Buradaki “kāsırâtü’t-tarf” (قاصرات الطرف) ibaresi, kocalarından başkasına bakmayan kadınlar anlamına gelir. Cenâb-ı Hak insanı kıskanç bir tabiatta yaratmıştır, erkekler eşlerinin başka erkeklere bakmalarından hoşlanmadık-

79 Ğûl, şeytan ve cin türünden bir canlıdır. Araplar, çölde insanlara çeşitli renkte ve surette “ğûl” göründüğünü iddia ederlerdi, onların bu çeşitliliği kendilerine yollarını şaşırtmak ve onları helâke sürüklemek içindi (İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “غول” md.).

80 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 370.

ları gibi, kadınlar da eşlerinin başka kadınlara bakmalarından hoşlanmazlar.
148 [§]Cenâb-ı Hak cennette onların eşlerini çok sevdikleri ve onları hoşnut etmek istedikleri için başkalarına bakmayacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"În" (عين) kelimesine bazıları şöyle bir anlam verdi: İri gözlü güzeller. Gözler irilikte haddi aştığı zaman sahibini çirkin gösterir, onu güzelleştirmez, aksine çirkinleştirir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da bu kelimeye güzel gözlü mânasını verdi. "În" kelimesi, "aynâ" (العيناء) sözcüğünün çoğuludur. *En doğrusunu Allah bilir.*

49. "Güzel tenli huriler sanki saklanmış deve kuşu yumurtası gibidirler."

Yani dünyada insanların sürekli temas halinde oldukları yağmur, rüzgâr, toz, güneş ve benzeri hiçbir şeyin kendilerine dokunmadığı saklı kadınlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur"[81]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güzel tenli huriler sanki saklanmış deve kuşu yumurtası gibidirler. Sanki ne sıcak, ne soğuk ve ne de yağmur değmiş, durumları hiç değişmemiş saklı tutulan kadınlar… Bu, ilk yorumun aynısıdır. Bazıları buna şöyle bir anlam verdiler: Onlar tavuğun tüylerinin, rüzgâr ve diğer âfetlerden koruyup sakladığı berrak yumurtalar gibidirler. O, sarıya çalan bir beyazlıktadır, sanki parlamaktadır, öyle saklanmıştır. Allah onları, yumurtanın kabuğu ile zarı arasındaki beyazlığa benzetmektedir, o nesnelerin en beyaz olanıdır. Bunun mahiyetini en iyi Allah bilir. Fakat Cenâb-ı Hak onları güzel ve parlak olmakla, eşlerini çok sevmekle tavsif etmektedir. Bazıları dedi ki: "Meknûn" (مكنون) saklanıp korunan demektir. Bu da onların her şeyden korunmuş olduklarını ifade eder. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Otağlarına kapanmış hûriler var"[82]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları da "meknûn", örtülmüş, toz ve kir değmemiş anlamına gelir dedi.

---

81 er-Rahmân, 55/56.
82 er-Rahmân, 55/72.

فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٥٠﴾ قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ اِنّ۪ي
كَانَ ل۪ي قَر۪ينٌ ﴿٥١﴾ يَقُولُ اَئِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّق۪ينَ ﴿٥٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا
وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَد۪ينُونَ ﴿٥٣﴾

[§]***50.*** *"*(Cennet sohbetinde) ***birbirine dönüp karşılıklı sorular sorarlar."*** 149

51. "İçlerinden biri şöyle der: Benim bir arkadaşım vardı;"

52. "Derdi ki: Sen de onaylıyor musun gerçekten?"

53. "Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?"

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre[83] iki ortağın sekiz bin dinarı varmış. Yine rivayet edildiğine göre onlar iki kardeşmiş, kendilerine sekiz bin dinar miras kalmış ve onu aralarında paylaşmışlar. Bir rivayette bu mirasın kırk bin dirhem olduğu söylenmiştir. Kardeşlerden biri o para ile köşkler, bostanlar, döşekler, câriyeler ve kadınlar almış, parayı dünya işlerinde harcamış. Diğeri de parasını Allah'a itaat yolunda, Allah'ın rızasını kazanmak ve âhiretteki ebedî nimetlere ulaşmak için harcamış. Bu mümin idi, öbürü de kâfir ve isyankârdı. Sonra mümin olan, Allah'a itaat yolunda ve Allah'ın rızasını kazanmak için harcadığı paraya şiddetle ihtiyaç duymuş ve kendi kendine demiş ki: Şu kardeşime gideyim, belki bana örfe göre bir miktar verir. Kardeşine gitmiş, para istemiş, fakat kardeşi paradan hiçbir pay vermemiş. Ona malını ne yaptığını ve nereye harcadığını sormuş. O da yaptığını anlatmış. Bunun üzerine kardeşi demiş ki: **Sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?** Bunun üzerine dönüp gitmiş. Sonra ikisinin de eceli gelmiş ve Cenâb-ı Hak ruhlarını kabzetmiş. İşte bu âyetler onlar hakkında nâzil olmuş: **(Cennet sohbetinde) insanlar birbirine dönüp karşılıklı sorular sorarlar. İçlerinden biri,** yani kardeşlerden mümin olanını Allah cennete soktuğunda şöyle der: Benim bir arkadaşım vardı; bana derdi ki: Ölümden sonra dirileceğimizi **sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?**

---

83 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 544; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XII, 20.

Bu âyetteki "le medînûn" (لَمَدِينون) kelimesine bazıları hesaba çekilmek diye anlam verdi. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe ise ona ceza görecekler mânasını verdi, "deyn" (الدين) ceza demektir[84].

قَالَ هَلْ اَنْتُمْ مُطَّلِعُونَ ﴿٥٤﴾ فَاطَّلَعَ فَرَاٰهُ فٖى سَوَٓاءِ الْجَحٖيمِ ﴿٥٥﴾

150 [§]*54. "Ve ekler: Şimdi dönüp bakar mısınız* (ona)*?"*

55. "Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür."

Der ki: Şimdi dönüp bakar mısınız (ona)? Sanki o bu sözü cennetteki arkadaşlarına söylemektedir: **Dönüp bakar mısınız,** cehennemdeki durumu nedir acaba? Sonra Cenâb-ı Hak onun dönüp baktığını ve kardeşini cehennemin ortasında gördüğünü haber veriyor. Âyette adamın, kendisinin dönüp baktığı belirtiliyor, fakat kardaşlarının baktıklarından söz edilmiyor. Her birinin dönüp baktığı ve herkesin onu cehennemin ortasında gördüğü halde, tekil ifade kullanılarak her biri onu cehennemin ortasında gördü denmesi dilde caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin"[85], "Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[86] Her ne kadar bu âyetlerde Cenâb-ı Hak bir insana hitap ediyorsa da hakikatte onun şahsında bütün insan türüne hitap etmektedir. Buna göre **dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür** meâlindeki âyet, *en doğrusunu Allah bilir ya,* her birinin dönüp ona baktığını haber vermektedir.

Sonra âyette hayret edilecek iki husus vardır. Birincisi, cennet ehlinin, cehennemliklerin durumlarına baktıklarından söz edildiğine göre, onlar birbirlerine yakındırlar ve birbirlerini görmektedirler demektir. Yahut hakikatte onlar uzaktırlar, fakat Cenâb-ı Hak cennet ehlinin gözlerine dünyadakinden daha uzağı görme kabiliyeti verecektir. Yüce Allah'ın âhirette insanlara uzakları görme kabiliyeti vermesi mümkündür, bu sayede onlar engel tanımadan ve mesafenin uzunluğuna bakmadan görebileceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 371.

85 "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da" (el-İnşikāk, 84/6).

86 el-İnfitâr, 82/6.

İkincisi, onlar cehennemdeki o adamı nasıl tanıyacaklar? Cehennem onu yaktığı, yüzünü, rengini ve bütün organlarını değiştirip kararttığı halde o insanı nasıl anlayacaklar? Cenâb-ı Hakk'ın o insanı kendilerine birtakım alâmetlerle tanıtması mümkündür, onlar da bu alâmetlerle onu tanırlar. Bu, Azîz ve Celîl olan Allah için basittir, pek kolaydır.

[§]Müfessirler şöyle derler: Cenâb-ı Hak cennet ehli için orada bir de- 151
lik yaratır, onlardan biri cehennemdeki birine bakmak istediği zaman o deliği açar, o da görmek istediği kişinin cehennemdeki yerine bakar. Onları görmekle cennet ehli Allah'a daha çok şükreder. İşte **dönüp bakar ve onu cehennemin ortasında görür** meâlindeki âyetin mânası budur. Nitekim âyet-i kerîmede de, "dosdoğru yol"[87] buyurulmakta, bununla yolun ortası kastedilmektedir.

قَالَ تَاللّٰهِ اِنْ كِدْتَ لَتُرْدِينِ ﴿٥٦﴾

56. "Allah'a yemin ederim ki, der, neredeyse beni de mahvedecektin!"

Yani neredeyse beni de saptıracaktın! Nitekim İbn Mesûd'un mushafında "letürdîne" (لَتُرْدِين) yerine "letüğvîne" (لَتُغْوين) kelimesi vardır. Kisâî, âyetteki yemin lafzı için şöyle demiştir: "Tallâhi", "billâhi", "vallâhi", "Allâhi" kelimelerinin hepsi kullanılır. Burada Allah adına yemin ederek maalesef neredeyse her ikisine de beyinsizce işler yaptıracağını haber vermektedir. Bu beyan şu mânaya gelir: Allah bana hidâyeti lütfetmiş olmasaydı… Allah merhamet edip bana doğru yolu göstermeseydi… Bunların ikisi de aynı anlama gelir. Arkadaşı ona, dinini bırak bana uy, diyordu. "Letürdîne" (لَتُرْدِين) kelimesi, beni de helâke sürükleyecektin demektir. "Erdeyte fulânen" (أردَيْتُ فلانا) denilince, falancayı helâke sürükledim mânasına gelir. Bu kökten gelen "radâ" (الردى) kelimesi de ölüm ve helâk demektir. Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin verdiği anlamdır. Buna göre **neredeyse beni de mahvedecektin** anlamına gelen ibare de, neredeyse beni helâke düşürecektin, sözlerini kabul etsem, davetine ve söylediklerine uysam beni saptıracaktın demektir.

وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبّٖى لَكُنْتُ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٥٧﴾

57. "Rabb'imin lütfu olmasaydı ben de şimdi cehenneme getirilenler arasında olacaktım."

87 el-Bakara, 2/108.

[Mûtezile ve Hidâyet Meselesi]

Yani ona uysaydı, onunla birlikte cehenneme sürüklenenlerden olacağını haber vermektedir. Bu âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir, onlar diyorlar ki: Herkese hidâyet yolunu göstermek Allah'ın borcudur, şayet birine bu yolu engelleyecek olsa, onu engellemesinden dolayı zulmetmiş olur. Burada sözü
152 edilen adam ise [§]Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde doğru yolu bulduğunu haber vermektedir. Şayet Cenâb-ı Hak kendisine lütfetmiş olmasaydı, o da cehenneme götürülenlerden olacaktı. Dolayısıyla o adam Rabb'ini Mûtezile'den daha iyi tanımaktadır. Şeytan ve bütün kâfirler de aynı şekilde Rab'lerinin lütfunu Mûtezile'den daha iyi bilmektedirler, çünkü onlar şöyle diyorlar: "Zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik'"[88], "Doğrusu Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmiştir"[89]. Bunun örnekleri Kur'ân-ı Kerim'de çoktur. Allah'ın lütfu ve rahmeti olarak onların hepsine hidâyet gösterildi, fakat kâfirlere onu vermedi. Mûtezile diyor ki: Aksine Allah kâfirlere ve müşriklere de hidâyeti verdi, fakat onlar kabul etmediler. Cennet ehli ise şöyle derler: "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden bunu elde edemezdik"[90]. Kur'ân-ı Kerim'de bunun örnekleri de çoktur. *En doğrusunu Allah bilir*[91].

---

88 İbrâhim, 14/21.

89 "Onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: Doğrusu Rabb'imizin elçileri gerçeği getirmiştir" (el-A'râf, 7/53).

90 el-A'râf, 7/43.

91 "Mûtezile şöyle diyor: Herkese hidâyet vermek Allah'ın görevidir. Eğer birine vermeyecek olsa, onu hidâyetten engellediği için haksızlık etmiş olur. O, müşrik ve kâfir herkese hidâyeti vermiş, fakat onlar almamışlardır. Kâfirlerin sözleri ve itikatları delile dayanmamaktadır, cehaletten öyle söylemektedirler denemez. Çünkü biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, cennetlik olan insandan haber vermekte, hiç şüphesiz bunu kesin bir ilme dayanarak söylemektedir. Yüce Allah'ın, "Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden bunu elde edemezdik. Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a hamdolsun!" dediklerini haber verdiği bütün cennet ehli de böyledir. Kur'ân-ı Kerim'de bu mânada âyetler çoktur. Allah'ın onların sözlerini ve itikatlarını haber vermesi ve bundan dolayı onları red ve inkâr etmemesiyle istidlâl edilir; bu konudaki hüküm şudur: Âyette ne zaman birinin itikadından haber verilir de, onun bu inancı red ve inkâr edilerek kınanmazsa, bu onun güzel ve doğru olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla yukarıdaki âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Medîne nüshası, vr. 25b).

اَفَمَا نَحْنُ بِمَيِّت۪ينَ ﴿٥٨﴾ اِلَّا مَوْتَتَنَا الْاُو۫لٰى وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّب۪ينَ ﴿٥٩﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٦٠﴾ لِمِثْلِ هٰذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ ﴿٦١﴾

58. "(Ne mutlu bize ki)***, artık bir daha ölmeyeceğiz, değil mi?"***

59. "Önceki ölümümüzden başka ölüm yok; azap da görmeyeceğiz."

60. "Bu, gerçekten çok büyük bir kazançtır."

61. "Amel sahipleri böylesi bir kazanç için çalışmalıdır."

(Ne mutlu bize ki), artık bir daha ölmeyeceğiz, değil mi? Önceki ölümümüzden başka ölüm yok. Buradaki **artık bir daha ölmeyeceğiz, değil mi?** sorusu, soru değil cevap anlamındadır ve muhatabı ilzam etmektedir, yani cennete girdiğimizde artık ebediyen ölmeyeceğiz ve azap da görmeyeceğiz. Bu beyanın soru anlamına gelmesi, insanların birbirlerine sordukları şeylerden olması da muhtemeldir. Yani biz burada bir daha ölmeyecek miyiz? Bize azap edilmeyecek mi? Eğer bir daha ölmeyeceksek ve bize azap da edilmeyecekse, bu ne büyük bir kurtuluştur! Âyette de böyle buyuruluyor: **Bu, gerçekten çok büyük bir kazançtır.**

[§]Ebû Muâz, Kisâî'den naklen şöyle der: Buradaki âyet, kesin bilgi anla- 153
mına gelen bir soru cümlesidir. Buna benzer örnekler Kur'ân'da çoktur. Soru, bazan hayret mânasına, bazan kesin bilgi mânasına, bazan da bilmemek anlamına gelir.

Önceki ölümümüzden başka ölüm yok, yani ilk ölümümüzden sonra bir daha ölüm yok. Âyetteki "illâ" edatı, sonra mânasına gelir. Çünkü ilk ölüm geçip gitmiştir, ondan sonra ikinci bir ölümü tatmayacaklar.

Amel sahipleri böylesi bir kazanç için çalışmalıdır, yani amel sahipleri, cehenneme gidenler gibi değil, lütfettiğimiz böyle bir kazancı elde etmek için çalışmalıdırlar.

اَذٰلِكَ خَيْرٌ نُزُلًا اَمْ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾

62. "Bu mu daha iyi bir ikramdır yoksa zakkum ağacı mı?"

Buradaki "nüzul" (نزل) kelimesinin, konak yeri anlamına gelen "nüzûl" (نزول) lafzından gelmiş olması muhtemeldir. Yani konak yeri yaptığımız orası mı daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı? Bu kelimenin "enzâl" (الأنزال) kökünden gelmesi de mümkündür. Buna göre de mâna şöyle olur: Yiyecek içecek olarak ikram ettiklerimiz mi daha hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı?[92]

إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ ﴿٦٣﴾

63. "Biz o zakkumu zâlimler için bir sınama aracı yaptık."

[Zakkum Ağacı]

Buradaki fitne kelimesiyle Cenâb-ı Hak muhtemelen, cehennemin di-
binde biten zakkum ağacını kastetmektedir ve onun zâlimler için bir azap
ağacı olduğunu söylemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O
154 gün onlar ateşle sınanacaklar!", [§]yani ateşle azap edilecekler, "Tadın bakalım
fitnenizi", yani azabınızı, "Çabucak gelmesini isteyip durduğunuz işte budur
denilecek"[93]. Âyet-i kerîme, **biz onu,** yani zakkum ağacını dünyada **zâlimler
için bir sınama aracı yaptık,** mânasına da gelebilir.

إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ ﴿٦٥﴾

64. "O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır."

65. "Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir."

Bazı kâfirler zakkum ağacıyla korkutulduklarında birbirlerine şöyle demişler: Zakkum nedir biliyor musunuz? O hurma ve kaymaktır. Bunun üzerine demişler ki: Muhammed bizi onunla mı korkutuyor? Bazıları şöyle dedi: Muhammed bizi cehennemde yetişen bir ağaçla korkutuyor, ateşin ta-

---

92 "Nüzûl" inmek, "nüzül" de konak yeri demektir. Bu kelimeyi Zeccâc "Biz cehennemi inkârcılar için bir konak olarak hazırladık!" (el-Kehf, 18/102) meâlindeki âyette böyle tefsir etti. "Bu mu daha iyi bir ikramdır yoksa zakkum ağacı mı?" meâlindeki âyette de şöyle dedi: Azık olarak indirilen o nimetler ve onlarla birlikte konaklamak mı daha hayırlıdır, yoksa cehennem ehline verilenler mi? Cevherî, "nüzül" kelimesine, misafir için hazırlanan azık anlamını verdi, çoğulu "enzâl" gelir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nezele" (نزل) md.).

93 ez-Zâriyât, 53/13-14.

biatı ağacı yakıp bitirmektir, böyleyken cehennemde nasıl ağaç yetişir? Bunu Hz. Peygamber'i (s.a.) ve bu konudaki âyeti inkâr etmek için söylüyorlardı. Cenâb-ı Hak bunun üzerine bu ağacın durumunu şöyle açıkladı: **O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir.** Cenâb-ı Hak o ağacın, cehennemin dibinde yetiştiğini, ateşte yetişen bir ağacı ateşin, diğer yerlerde yetişen ağaçları yakıp bitirdiği gibi yakmadığını haber vermektedir. Bir şeyin yaratıldığı ve ortaya çıktığı yer tarafından yok edilmemesi mümkündür, nitekim balık suda vücut bulmuştur, fakat su onu helâk etmemektedir, bütün deniz hayvanları da böyledir. Her ne kadar kara hayvanlarını deniz helâk edip öldürüyorsa da, deniz hayvanlarını yok etmemektedir. Buna göre cehennemde yetişen ağacı da cehennem yakıp yok etmez, her ne kadar başka yerlerde yetişen ağaçları yakarsa da onu yakmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]"Cahîm" (الجحيم) kelimesi, çok büyük ve yoğun olan ateş anlamına gelir. "Cehamtü'n-nâre" (جَحَمْتُ النارَ) denilince, ateşi büyülttüm anlamı kastedilir. "Nârun cahîmetün" (نارٌ جَحيمة) de büyük ateş demektir. 155

Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir. Bu beyanın yorumuna dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bazı yılanların bir çeşidi, şeyâtîn (şeytanlar) diye isimlendirilmiştir; onların siyah ve çirkin kelleleri vardır, ayrıca arslan yelesi gibi de yeleleri olur. Zakkum ağacının tomurcukları ve meyveleri, çirkinliğinden ve siyahlığından dolayı o yılanların kafasına benzetilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: O, çölde yetişen bir çeşit nebattır ve insanlar ondan şiddetle iğrenirler. Bundan dolayı zakkum ağacının tomurcukları ve meyveleri de ona benzetilmiştir. Bazıları ise, onun Mekke'de kara ve çirkin bir dağ olduğunu, Mekkeliler'in ondan şiddetle nefret ettiklerini, bu yüzden ona şeyâtîn (şeytanlar) adını verdiklerini ve zakkum ağacının tomurcuklarının ve meyvelerinin bu dağın tepesine benzetildiğini söyler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: Hayır, o gerçek anlamda şeytanların başları gibidir. Mülhitler şöyle dediler: Bu teşbihte bir bozukluk vardır, çünkü insanlar o ağacın meyvesini görmedikleri gibi şeytanların başlarını da görmediler; müşkil olan bir meseleyi müşkil bir mesele ile değil, ancak açık ve vazıh olan bir örnek verilir, aksi halde onun müşkil hali artarak devam eder. Fakat biz şöyle deriz: Buradaki örneklendirme doğrudur, çünkü her ne kadar şeytanları görmemişlerse de Cenâb-ı Hak o kâfirlerin kalplerinde şeytanlara karşı aşırı bir nefret, çirkinlik ve ondan kaçış duygusu yaratmıştır. İşte onlar gerçekten şeytanlardan şiddetle nefret ettikleri ve onları reddettikleri için, zakkum ağacının meyveleri şeytanların başlarına benzetilmiştir.

Bu âyette Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine ilişkin büyük bir delil vardır. Çünkü insanlar şeytanları görmemişler ve onu tanımıyorlardı, onları ancak peygamberlerin verdiği haberle tanıdılar, o haberle ondan nefret ettiler ve onu çok çirkin saydılar. Aslında onlar peygamberlere inanmıyorlardı; peygamberlerin bu konuda verdiği haberleri kabul ettiklerine göre, risâlet konusunda ve haber verdikleri her konuda onların söylediklerini de kabul etmeleri gerekirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

156 [§]Onlarla ilgili rivayette sözünü ettikleri, ateşin her ağacı yaktığı halde orada ağacın nasıl yaşadığı şeklindeki sözleri onu inkâr etmek ve yalancılıkla itham etmek anlamındadır. İkincisi, zakkumu kaymak ve hurma diye yorumlayanlara göre, yukarıda da söylediğimiz gibi o bir imtihan vesilesi ve azap edilme sebebidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنَّهُمْ لَاٰكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ اِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾

66. "Zâlimler mutlaka onu yiyecekler, karınlarını onunla dolduracaklar."

67. "Sonra onların, yedikleri bu nesnenin üzerine, kaynar su karıştırılmış bir içecekleri de olacaktır."

Zâlimler mutlaka onu yiyecekler, yani zakkum ağacından yiyecekler, o ağacın cehennemin dibinden çıktığı rivayet edilmiştir.

Karınlarını onunla dolduracaklar. Ondan yiyerek karınlarını onunla doldurmaları için Cenâb-ı Hakk'ın onlara şiddetli bir açlık hissi vermesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle içecekler"[94]. Karınlarını su ile dolduran, fakat yine de onların susuzluğunu gidermeyen, suya kanmayan develerin içtikleri gibi içecekler; o da kaynar sudur, bu su asla onların susuzluğunu gidermeyecektir. İşte bunun gibi Cenâb-ı Hak onların yiyecekleri olarak zakkum ağacının meyvesini yaratmıştır, şöyle buyurmuştur: "Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir"[95]. Onlar midelerini onunla doldursalar bile, yine açlıklarını gidermeyecektir.

94 el-Vâkıa, 56/55.
95 ed-Duhân, 44/43-44.

Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O da ne besler ne de açlığı giderir"[96]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra onların, yedikleri bu nesnenin üzerine, kaynar su karıştırılmış bir içecekleri de olacaktır. Yani onlar için yiyecek olarak yaratılan o zakkumu yedikten sonra, onun kaynar su ile karıştırılmış şerbetini de içecekler.

ثُمَّ اِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَاِلَى الْجَح۪يمِ ﴿٦٨﴾

[§]*68. "Sonunda onların varacakları yer mutlaka cehennem olacaktır."* 157

Yani sonunda onların gidecekleri yer cehennemdir, cehenneme atılacaklar. Onlar oraya kendiliklerinden gitmiyorlar, oraya atılıyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlara, 'İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin içeri!' denilecek"[97], yani onlar kendiliklerinden cehenneme girmeyecek, fakat oraya atılacaklar. Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette de şöyle buyurduğu gibi: "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler"[98].

Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) mushafında şöyledir: "Sümme inne munkalebehum le ile'l-cehîm" (ثم ان مُنْقَلَبَهُم لإلى الجحيم). Yani, sonra dönecekleri yer kesinlikle cehennemdir.

"Cahîm", daha önce de söylediğimiz gibi[99] en yoğun ateş demektir. "Nârun câhime" (نار جاحمة) denildiğinde büyük ateş anlaşılır.

اِنَّهُمْ اَلْفَوْا اٰبَٓاءَهُمْ ضَٓالّ۪ينَ ﴿٦٩﴾ فَهُمْ عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ ﴿٧٠﴾

69. "Çünkü onlar atalarını doğru yoldan sapmış olarak buldular;"

70. "Ama kendileri de çılgınca onların izinden koşuyorlar."

Çünkü onlar atalarını doğru yoldan sapmış olarak buldular, yani atalarını sapıtmış oldukları halde buldular. **Ama kendileri de çılgınca onların izinden koşuyorlar.** Burada kendilerine tâbi olunanların azabı değil, tâbi olanların azabı belirtilmektedir. Çünkü âyette şöyle buyurulmaktadır: **Çünkü**

---

96 "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. O da ne besler ne de açlığı giderir" (el-Ğâşiye, 88/67).

97 ez-Zümer, 39/72.

98 et-Tûr, 52/13.

99 Bu sûrenin 65. âyetinin tefsirine bakınız.

onlar atalarını doğru yoldan sapmış olarak buldular; ama kendileri de çılgınca onların izinden koşuyorlar. Buradaki "yuhraûne" (يهرعون) kelimesi İbn Kuteybe ve Ebû Avsece'ye göre koşuyorlar mânasına gelir. Bu, hervele yürüyüşü gibi hızlı yürümektir[100]. Bazıları bu kelimeye çalışıp çabalıyorlar diye mâna verdi. Bunların ikisi de aynı anlama gelir.

وَلَقَدْ ضَلَّ قَبْلَهُمْ اَكْثَرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٧١﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا فٖيهِمْ مُنْذِرٖينَ ﴿٧٢﴾ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿٧٣﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصٖينَ ﴿٧٤﴾

71. "Onlardan önce de geçmiştekilerin çoğu yollarını sapıtmıştı."

72. "Oysa içlerinden uyarıcı elçiler de göndermiştik."

73-74. "Bak şimdi, Allah'ın samimi kulları dışında, uyarılanların akıbeti ne oldu!"

Onlardan önce de geçmiştekilerin çoğu yollarını sapıtmıştı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Yâ Muhammed! Âdem'den itibaren sana gelinceye kadar geçen senin kavminden önceki ümmetlerin ekserisi yollarını sapıtmıştı. Allah'ın salâtı ve selâmı, Âdem'den Hz. Muhammed aleyhisselâma kadar gelip geçen bütün peygamberlerin üzerine olsun!

Oysa içlerinden uyarıcı elçiler de göndermiştik. Yani senin kavminden önce geçen ve yolunu şaşıran o ümmetlere kendi içlerinden uyarıcı elçiler de göndermiştik, bu elçiler onları uyarmışlardı. Kendilerine uyarıcı elçi göndermediğimiz hiçbir kavim yoktur, nitekim seni de kendi kavmine uyarıcı olarak gönderdik.

158 **[§]Bak şimdi, uyarılanların akıbeti ne oldu!** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu söylüyor: Başlarına gelecek olan akıbetle uyardığımız halde iman etmeyen, söyleneni kabul etmeyen ve yapılan uyarıdan fayda sağlamayan o insanlara nasıl muamele ettiğimize bak şimdi!

Yalnız Allah'ın samimi kulları mütesnâ. Cenâb-ı Hak burada ihlaslı kullarını istisna etmektedir. Onlar, uyarının kendilerine fayda verdiği, söylenenleri kabul eden ve diğerlerinin mâruz kaldıkları azaba uğramaktan kurtulan

100 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 372.

insanlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın onlara "ihlaslı kullar" ismini vermiş olması, onları seçtiği ve kendisine kulluk etmek üzere ayırdığı kişiler oldukları için olabilir.

وَلَقَدْ نَادٰينَا نُوحٌ فَلَنِعْمَ الْمُجٖيبُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Vaktiyle Nuh bize yakarmıştı; biz de ne güzel karşılık vermiştik!"

Bazıları şöyle dedi: Hz. Nuh, Rabb'ine dua ettiğinde, "Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!" diye yalvarmıştı, böylece sanki o, Rabb'inden kavminin helâkini istemişti, Cenâb-ı Hak da onun duasını kabul buyurduğunu şöyle beyan etti: "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık"[101].

[Peygamberlerin Herkesten Farklı İki Özelliği]

Sonra Allah, peygamberlerin diğer insanlardan farklı olarak iki özelliği bulunduğunu açıklamaktadır. Birincisi, peygamberler ancak Allah'ın izni geldikten sonra kavimlerinin helâki ve azaba uğratılması için beddua edebilirler. Hz. Nuh da ancak Rabb'inin izni ile kavminin helâki için beddua etmişti.

İkincisi, azap geldiği sırada Azîz ve Celîl olan Allah'ın izni olmadan kendileri de onların arasından çıkamazlar. Bundan dolayıdır ki Yûnus aleyhisselâm, azap geldiği sırada Allah'ın izni olmadan kavminden ayrılıp gittiği için hakkında azarlayıcı mahiyette şöyle bir âyet gelmişti: "Zünnûn'u da (Yûnus) an! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti"[102]. İşte sözünü ettiğimiz bu iki özellik, peygamberlere hastır. Diğer insanlara gelince, onların fâcirlere ve fâsıklara helâk ve lânetle beddua etmeleri caiz olduğu gibi, günah işlemeleri sebebiyle onlardan ayrılıp gitmeleri de caizdir. Hatta bu, onlar için salih amellerden sayılır.

[Allah Hakkında Çoğul Sîgasının Kullanılması?]

[§]Biz de ne güzel karşılık vermiştik! Bu karşılığı veren, şanı yüce olan 159
Allah'tır. "Mucîbûn" (المجيبون) kelimesinin, karşılık verenler anlamına gelecek şekilde çoğul olarak belirtilmesi, sultanların aralarında geçen konuşmalarında görüldüğü gibi, biz böyle yaparız, biz şöyle yaptık anlamındadır. Sonra yaratıkların da ortak olduğu fiillerden Allah'a nispet edilenler yahut da Allah'ın

---

101 "Bunun üzerine Nuh, 'Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!' diye Rabb'ine yalvardı. Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık" (el-Kamer, 54/10-11).

102 el-Enbiyâ, 21/78.

fiili ile yaratıkların fillerini ayıran bir unsur eklenip Allah'a izafe edilen filleri çoktur. Burada söz konusu edilen şu ilâhî beyanda olduğu gibi: **Biz de ne güzel karşılık vermiştik!** Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Sen hâkimlerin en âdilisin"[103]. Çünkü Cenâb-ı Hak, haber verip vâdettiği vefa göstermeye ve onları yerine getirmeye kādirdir, hiçbir şey O'nu acze düşüremez. Diğer yaratıkların ise, çoğu kere sözlerine vefa göstermeye ve vâdlerini yerine getirmeye güçleri yetmez. Bundan dolayı Allah bazan kendisi hakkında çoğul sîgası kullanmaktadır[104]. *En doğrusunu Allah bilir.*

76. "Nitekim kendisini ve ailesini o büyük felâketten kurtardık."

Onu büyük felâketten kurtarmasından maksat, muhtemelen dokuz yüz elli sene[105] Allah'ın birliği inancına davet ettiği kavminden gördüğü sert ve kaba
160 muameleden, [§]çeşitli eziyetlerden, inkâr etmelerinden ve benzeri diğer kötülüklerinden kurtarmasıdır. Allah kavmini helâk ettiğinde de onu belâlardan kurtarmıştı. O büyük felâket ve korkunç akıbet ile tûfanda boğulmanın kastedilmiş olması da muhtemeldir; Cenâb-ı Hak kavmini tûfanda boğmuş, fakat onu kurtarmıştı. Başlarına gelen musibetin şiddetinden dolayı Allah ona büyük felâket adını verdi.

---

[103] Hûd, 11/45.

[104] "Biz de ne güzel karşılık vermiştik!" meâlindeki âyetin, Hz. Nuh'un duasına karşılık verenlerin en güzeli mânasına gelmesi muhtemeldir, ondan maksat da şanı yüce olan Allah'tır. Ancak âyette "karşılık verenler" buyurmuştur, çünkü aynı cümlede Allah'a ve başkalarına nispet edilen her fiilde asıl olan, insanların kalplerinden ortaklığı ve karışıklığı gidermek için Allah ile diğerlerinin arasını ayıran bir şeyin eklenmesidir. Meselâ, Allah âlimdir, fakat diğer âlimler gibi değildir denilmesi gibi. Âyet-i kerîmede "Hâkimlerin en âdili" (Hûd, 11/45) ve "Yaratanların en güzeli" (el-Mü'minûn, 23/14) buyurduğu gibi. Buna göre burada da "Karşılık verenlerin en güzeli!" buyurmuştur, yani biz, karşılık verenlerin en güzeliyiz! Çünkü Cenâb-ı Hak, vâdettiği ve haber verdiği şeye vefa göstermeye ve onları yerine getirmeye kādirdir. Bundan dolayı "Karşılık verenlerin en güzeli biziz!" buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın "Biz de ne güzel karşılık vermiştik!" cümlesinde muradı her ne kadar sadece kendi zatı olsa da çoğul sîgası kullanması, muhtemelen Kur'ân-ı Kerim'de muhtelif âyetlerde zikredildiği gibi Allah'a nispet edilen fiillerin pek çoğunda da çoğul sîgası kullandığı mânadadır. Meselâ, "Biz gönderdik" (el-Kamer, 54/19), "Onu biz indirdik" (Yûsuf, 12/2) ve bu âyette de görüldüğü üzere "Nuh bize yakarmıştı" buyurduğu gibi. İşte "Biz ne güzel karşılık vermiştik!" meâlindeki âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 637b).

[105] Burada müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Vaktiyle biz Nuh'u kendi kavmine resûl olarak göndermiştik. Nuh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı" (el-Ankebût, 29/14).

وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ ﴿٧٧﴾

77. "Ve yalnız onun soyunu kalıcı kıldık."

Yani biz, Âdem'in diğer oğulları arasından Nuh aleyhisselâmı ve soyunu kalıcı kıldık. Yani Cenâb-ı Hak Nuh'un soyunu devam ettirdi, diğerlerini helâk etti. Bundan dolayı Nuh aleyhisselâmın soyu günümüze kadar devam etmiş, diğerlerinin soyu ise helâk olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ ﴿٧٨﴾ سَلَامٌ عَلٰى نُوحٍ فِى الْعَالَمِينَ ﴿٧٩﴾

78-79. "Sonradan gelen nesiller arasında onun hakkında (iyi bir ün) ***bıraktık. Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun!"***

Sonradan gelen nesiller arasında onun hakkında (iyi bir ün) bıraktık. Burada Cenâb-ı Hakk'ın sonraki nesillerde onun hakkında bıraktığını söylediği iyi nam ifadesiyle sonraki âyette gelen "selâm" (سلام) kastedilmiş gibidir, çünkü şöyle buyurmaktadır: **Bütün âlemlerde Nuh'a selâm olsun!** Yani biz onun hakkında sonraki nesillerde güzel bir övgü bıraktık; böylece onların hepsi ondan övgü ile bahsediyor, onu tasdik ediyor ve onun hakkında hayırlı ve güzel sözler söylüyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazılarının söylediği gibi, Allah'ın selâmı bütün âlemlerde onun üzerindedir mânasına da gelebilir, yani bütün âlemlerde her an ona selâm edilir. Bu, Hz. Îsâ'nın kendine selâm vermesi gibidir: "Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün selâm benimle olacaktır"[106]. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Yahya'ya selâmı gibidir: "Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun"[107]. *En doğrusunu Allah bilir*[108].

---

106 Meryem, 19/33.

107 Meryem, 19/15.

108 "Bizzat Cenâb-ı Hak, Hz. Yahya'ya selâm veriyor: 'Doğduğu gün, öleceği gün ve yeniden hayata döndürüleceği gün ona selâm olsun". Halbuki Hz. Îsâ, Yahya'dan daha faziletlidir, çünkü Hz. Îsâ ülü'l-azm peygamberlerdendir. Nasıl olur da Allah Hz. Îsâ'ya değil de Hz. Yahya'ya selâm vermektedir? Buna şöyle cevap verilmiştir: O sırada Hz. Îsâ çocukluk dönemini yaşıyordu, çocuk için irade ve seçim söz konusu değildir, dolayısıyla onun bütün fiilleri yüce Allah'a nispet edilmiştir. Bundan dolayı âyette Allah'ın selâmı denilmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 637b-638a).

اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٠﴾

161 [§]***80. "İşte biz iyileri böyle ödüllendiririz."***

Yani biz her iyi insanı işte böyle mükâfatlandırırız. Cenâb-ı Hak söz konusu iyi mükâfatın, bütün âlemlerde kendisinden övgü ve güzellikle bahsedilmesi olduğunu haber vermektedir. Böylece insanları, hem yaratılanlara karşı ve hem de kendilerine karşı iyi olmaya özendirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨١﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٨٢﴾

81. "Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı."

82. "Sonunda ötekileri sulara gömdük."

Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı. Hz. Nuh'un müminlerden olduğunu belirtmekte onunla ilgili fazla bir artı değer yoktur, çünkü o zaten ülü'l-azm peygamberlerdendi. Ancak onun müminlerden olduğunun belirtilmesinde farklı bazı hususların kastedilmiş olması muhtemeldir. Birincisi, o, kendisi henüz peygamber olarak gönderilmeden önce de **mümin kullarımızdandı.** Yani peygamber olduğu sırada mümin olmuş değildi, peygamber olmadan önce de mümin idi.

İkincisi, yâ Muhammed! O, sana **iman eden kullarımızdandı**. Cenâb-ı Hak bunu, Resûlullah'ı (s.a.) rahatlatmak ve sevindirmek için söylemiş olabilir. Bu durumda âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.) faziletini ortaya koymuş olur, çünkü her ne kadar bütün peygamberler birbirlerine iman ediyorlarsa da, henüz kendisi dünyaya gelmemişken bile kendisine peygamberler iman ediyorlardı.

Üçüncüsü, o tahkik ve yakîn vasfıyla **iman eden kullarımızdandı**. Yani inandığı şeylere vefa gösterdi ve içindeki imanını diliyle de ifade etti. Bütün peygamberler de aynı durumdadırlar, hepsi de kesin bir imanla, yani tereddütsüz bir şekilde inanmışlar ve içlerindeki imanı da dilleriyle ifade etmişlerdir. Her mümin de böyle inanır, iman ve itikadının temelinde Rabb'ine isyan etmemek, hiçbir konuda Rabb'inin emir ve yasaklarına muhalefet etmemek vardır. Ancak mümin, itikadına fiilen vefa gösteremiyor, aksine çoğu kez Rabb'ine âsi oluyor, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَاِبْرٰهِيمَ ﴿٨٣﴾

[§]*83. "Kuşkusuz İbrahim Nuh'un yolunu izleyenlerdendi."* 162

Yani İbrahim aleyhisselâm da peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın yolunu izleyenlerdendi, onun dinine ve ilkelerine göre konuşuyordu. Bazıları buna şöyle bir mâna verdi: O, Nuh'un yolunu izleyenlerdendi, yani Hz. İbrahim (s.a.), Nuh aleyhisselâmın yolunu izleyenlerdendi. Nitekim daha önce geçen, "Nuh bize yakarmıştı"[109] meâlindeki âyetten sonra, Hz. İbrahim'in (s.a.) de onun izinden gittiğini, yani onun dinini ve ilkelerini takip ettiğini haber vermektedir. Bazıları da onun milleti üzere idi demiştir[110].

84. "O, tertemiz bir kalple Rabb'ine yönelmişti."

Yani insanları davet ettiği şeyler konusunda kendisini Rabb'ine itaat etmeyi engelleyen her şeyden arınmış bir kalple ve Cenâb-ı Hakk'ın kendisini sınadığı ve müptela kıldığı her şeye sabır göstererek Rabb'ine yönelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre Azîz ve Celîl olan Allah, kerîm kitabında şunu söylemektedir: "Ahde vefa örneği İbrahim!"[111], yani emrolunduğu her şeye vefa gösteren, sınandığı her şeyde sabır gösteren İbrahim! *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette sözü edilen şeyin âhirette olması da muhtemeldir, yani âhirette **o, tertemiz bir kalple Rabb'ine yönelecektir,** buyurmaktadır. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Biz, gerçekten onu dünyada seçkin kıldık; şüphesiz ki o, âhirette de iyiler arasında yer alacaktır"[112]. Burada onun âhirette salih kişiler arasında yer alacağını ve bunu da temiz kalbe sahip olmasının sağladığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

109 es-Sâffât, 37/75.

110 "Asıl olan şudur: Allah'ın selâmı üzerlerine olsun peygamberlerin hepsi birbirinin izini takip ederdi. Şeriatın aslı, aynı din ve mezhebe bağlı olanlara yardım etmek ve destek vermektir. Peygamberlerin hepsi, aynı dine ve aynı görüşe bağlı idiler. Dolayısıyla birbirlerinin destekçisi ve yardımcısıdırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekini tasdik eden bir elçi size geldiğinde ona mutlaka inanacak ve yardım edeceksiniz' diyerek söz almıştı" (Âl-i İmrân, 3/81). "Hani bütün peygamberlerden; senden, Nuh'tan… söz almıştık" (el-Ahzâb, 33/7), yani aynı din üzere olun diye hepinizden söz almıştık. "O, Nuh'a buyurduklarını size din kıldı" (eş-Şûrâ, 42/13). Bu âyetler bütün peygamberlerin birbirlerine yardımcı ve destekçi olduğuna delâlet etmektedir. Bundan dolayı Nuh'un izi veya Muhammed'in izi demiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 638a).

111 en-Necm, 53/37.

112 el-Bakara, 2/130.

اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَاذَا تَعْبُدُونَ ﴿٨٥﴾ اَئِفْكًا اٰلِهَةً دُونَ اللّٰهِ تُرِيدُونَ ﴿٨٦﴾

163 [§]***85. "Babasına ve halkına, 'Siz neye tapıyorsunuz?' demişti;"***

86. "Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz?"

Babasına ve halkına, 'Siz neye tapıyorsunuz?' demişti. İbrahim aleyhisselâmın bir seferinde babasına ve halkına başka bir soru sorduğu belirtilmektedir: "Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?"[113] Burada ise **neye tapıyorsunuz** diye sormaktadır. Sonra onların cevabını başka âyetlerde belirtmiştir: "Putlara tapıyoruz, diye cevap verdiler"[114], "Atalarımızı bunlara tapar bulduk, diye cevap vermişlerdi"[115]. Açıklamaya çalıştığımız âyette ise, onların verdikleri cevap belirtilmemiştir.

[Sözden Maksat Lafız Değil Mânadır]

Hz. İbrahim'in (s.a.) onlara bu dile ait lafızlarla sormadığı, onların da cevaplarını bu dille vermedikleri mâlumdur. Sonra Cenâb-ı Hak, lafızları ve cümleleri değiştirmenin mânayı değiştirmeyeceği bilinsin diye, bu sözleri farklı lafızlar ve farklı cümlelerle belirtmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de geçen bütün kıssalar da böyledir, Cenâb-ı Hak onları çeşitli yerlerde farklı lafızlar ve farklı cümlelerle tekrar etmektedir, ancak kıssa aynıdır. Bu da sözden maksadın lafız ve cümle değil, mâna olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp taptığınız putlara tanrı adını vererek yalan söylüyorsunuz. Yani bu yalandır, Allah'ı bırakıp kulluk yapmak istediğiniz putlar tanrı değildir. Yahut Allah'tan başka tanrı edinmek istediğiniz putlar, düzmece tanrılardır. Bu da ilk anlama yakın bir mânadır.

فَمَا ظَنُّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾

---

113 el-Enbiyâ, 21/52.

114 "Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz, diye cevap verdiler" (eş-Şuarâ, 26/71).

115 el-Enbiyâ, 21/53.

87. "Peki, âlemlerin Rabb'iyle ilgili düşünceniz nedir?"

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak bu beyanda şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp putlara taptığınızdan, kulluğu ve şükrü O'ndan başkasına yöneltmenizden dolayı Cenâb-ı Hakk'ın size ne yapacağını zannediyorsunuz?
[§]Üstelik bu nimetleri size verenin, o güzellikleri size lütfedenin Allah ol- **164**
duğunu, O'nun yüce olduğunu ve size delil gösterdiğini de biliyorsunuz. Yahut şunu söylemektedir: **Peki, âlemlerin Rabb'iyle ilgili düşünceniz nedir?** Cenâb-ı Hak sizi kendisinin yarattığını öğrettikten, dünyadaki her şeyi sizin emrinize verdikten ve her şeyi sizin için yarattıktan sonra, yine de putları tanrı kabul eder ve Allah'ı bırakıp kulluğunuzu putlara yöneltirseniz, Rabb'inizin size merhamet edeceğini mi zannediyorsunuz? Âhirette size hayırla muamele edeceğini mi sanıyorsunuz? Size ne yapacağını zannediyorsunuz? Merhamet mi edecek, yoksa hayırlara mı kavuşturacak? Hayır, hiç öyle zannetmeyin! Size ancak yaptığınızın karşılığını vereceğini düşünün!

فَنَظَرَ نَظْرَةً فِى النُّجُومِ ﴿٨٨﴾ فَقَالَ اِنّ۪ى سَق۪يمٌ ﴿٨٩﴾

88. "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı;"

89. "Ben rahatsızım, dedi."

[Hz. İbrahim'in Hasta Değilken Hastayım Demesi]

Burada Hz. İbrahim (s.a.), ben hasta olacağım demek istemiştir. Bu, dilde caiz olan bir ifade tarzıdır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurur: "Elbette sen ölüyorsun, onlar da ölüyorlar"[116], yani elbette sen öleceksin, onlar da ölecekler, yoksa şimdi ölüyorlar demek değil. Buna göre Hz. İbrahim'in (s.a.) **ben hastayım** sözü, hasta olacağım anlamına gelir. Yahut **ben hastayım** sözünü gerçek anlamda kullanmıştır, bu konuda o doğru söylemektedir. Çünkü yaratılanlardan hiç kimse yoktur ki, az da olsa onda bir rahatsızlık bulunmasın! Hz. İbrahim'in (s.a.) sözü de bu anlamdadır.

Bazıları şöyle demiştir: Hz. İbrahim üç yerde yalan söylemiştir. Biri, buradaki ben hastayım sözüdür. Bu, korkunç ve çirkin bir sözdür; resûllerden veya nebîlerden birine yalan nispet edilmesi caiz değildir, hiçbir şekilde böyle bir şey vâki olmamıştır.

---

116 ez-Zümer, 39/30.

Müfessirler derler ki: Kavmi, Hz. İbrahim'i (s.a.) bayramlarına götürmek istemişlerdi, fakat Hz. İbrahim, yıldızlara bakmış ve kendisini bırakıp gitmeleri için ben hastayım demişti, niyeti de kavminin taptığı putları kırmaktı, ni-
165 tekim putları kırıp parçalamıştı. [§]Hz. İbrahim'in (s.a.) yıldızlara bakması, kavminin yıldızlara bakarak iş yaptıkları için olduğunu söylüyorlar. *En doğrusunu Allah bilir ya,* eğer durum böyle ise, yıldızlara bakmakla kendisi de kavmi gibi davrandığını onlara göstermek istemiş olmalıdır. Şu ilâhî beyanda belirtilen husus odur: "Rabb'im budur; zira bu daha büyük, demişti"[117]. Bunu, onlar gibi davrandığını göstermek için, kendisini daha kolay rahat bırakmalarına delil olsun diye söylemişti. Çünkü yaratılanlar arasında bilinen uygulama da böyledir; başka birini dininden veya mezhebinden çevirmek isteyen kişi, onun düşüncelerine uygun davranır, sonra onu ondan vazgeçirmeye çalışır; bu yol, istediği neticeyi elde etmek için ona muhalefet ve düşmanlık göstermekten daha iyi netice verir. Çünkü insana kendisiyle uyumlu olanın sözü, muhalifin sözünden daha çok tesir eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَتَوَلَّوْا عَنْهُ مُدْبِرِينَ ﴿٩٠﴾ فَرَاغَ اِلٰٓى اٰلِهَتِهِمْ فَقَالَ اَلَا تَاْكُلُونَ ﴿٩١﴾

90. "Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler."

91. "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı; 'Niçin bir şeyler yemiyorsunuz?' dedi;"

Bunun üzerine diğerleri onu arkalarında bırakıp gittiler. Yani kendisini de götürmek istedikleri halde bunun üzerine Hz. İbrahim'i bırakıp işlerine gittiler.

İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı. Yani onların tanrı edindikleri ve ilâh adını verdikleri putların yanına gitti. Burada tanrıları sözünü onların inançlarından dolayı kullanmıştır, yoksa onlar ilâh değildir. Nitekim Hz. Mûsâ (s.a.) da buna benzer bir söz söylemişti: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!"[118], yani sana göre tanrı olan şu putuna bak demek istemişti, yoksa o tanrı değildi. **Niçin bir şeyler yemiyorsunuz, dedi.** O sırada onların önüne yemek konulduğu için Hz. İbrahim **niçin yemiyorsunuz** demişti.

117 "Güneşi doğarken görünce, 'Rabb'im budur; zira bu daha büyük' dedi. O da batınca dedi ki: 'Ey kavmim! ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım'" (el-En'âm, 6/78).

118 Tâhâ, 20/97.

مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ ﴿٩٢﴾

[§]*92. "Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?"* 166

Yani ihtiyaçlarınızı niçin söylemiyorsunuz? Yahut bu sözü, sizi kimin dövüp parçaladığını niçin söylemiyorsunuz, mânasında söylemiş gibidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İbrahim getirilince, 'Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın?' diye sordular. İbrâhim, 'Hayır' dedi, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun!"[119] Bunu kendilerine kimin yaptığını sorun onlara. Bu sözle o, yemeğini yiyemeyen, konuşamayan ve kendisine zarar vermeye çalışana engel olamayan putlara tapmakla ne kadar akılsızca hareket ettiklerini göstermek istiyordu, bu söylenenleri yapmaya bile kādir olmayanın âhirette size şefaat edeceklerini nasıl beklersiniz? diyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* Şu ilâhî beyanda da bu husus belirtilmiştir: "İbrâhim, 'Peki ama' dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?"[120]

فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ﴿٩٣﴾

93. "Sonra onlara güçlü darbeler indirmeye başladı."

Yani döndü ve insanların yanına gitti. Buradaki "darben bil yemîn" (ضربا باليمين) kelimelerine farklı mânalar verilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Yeminine uyduğunu göstermek için onların yanına gitmişti, çünkü o şöyle yemin etmişti: "Allah'a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!"[121] *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları ise şöyle dedi: "Darben bil yemîn" (ضربا باليمين) sözü, kuvvetli vuruş anlamına gelir. El kelimesi kuvvet anlamında kullanıldığı gibi, sağ el mânasına gelen "yemîn" kelimesi de burada güç-kuvvet anlamında kullanılmıştır. Bazıları ise şöyle söyledi: "Darben bil yemîn" (ضربا باليمين) sözü, sağ eliyle vurdu demektir, nitekim insan işlerini çoğu kez sağ eliyle yapar.

فَاَقْبَلُوا اِلَيْهِ يَزِفُّونَ ﴿٩٤﴾

---

119 el-Enbiyâ, 21/62-63.

120 eş-Şuarâ, 26/72-73.

121 el-Enbiyâ, 21/57.

94. “Diğerleri öfke içinde koşarak İbrahim’in yanına geldiler.”

Bu cümlenin zâhiri, Hz. İbrahim putları kırdığı ve yapacağını yaptığı sırada koşarak yanına geldiler mânasına gelir. Ancak başka bir âyette, Hz. İbrahim putların yanından ayrılıp gittikten sonra onların geldiğine işaret eden bir ifade
167 yer almaktadır, bu da aradan bir müddet geçtikten sonra olmuştu. [§]Onların şöyle söyledikleri görülmez mi: “Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zâlimlerden biridir. Bazıları, ‘İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik’ dedi”[122]. Eğer Hz. İbrahim putların yanında iken koşarak gelmiş olsalardı, tanrılarımıza bunu kim yaptı demeye ihtiyaç duymazlar, aksine bunu İbrahim yaptı, derlerdi. Hz. İbrahim’in de, “Hayır, bu işi şu büyükleri yapmıştır. Eğer konuşabiliyorlarsa onlara sorun”[123] demesinin anlamı olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

“Yeziffûn” (يزفون) kelimesine, bazıları yürüyerek gittiler mânasını, bazıları da koşarak gittiler anlamını verdi. Bu, Ebû Avsece’nin görüşüdür. Bu kelimenin aslı, insanın başına bir şey geldiğinde veya kendisine bir şey yapıldığında hızlı adımlarla yürümesi anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ ﴿٩٥﴾ وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

95. “Dedi ki: ‘Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?’”

96. “Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı.”

Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Âyet, kendi elleriyle yonttukları, sonra da onun fayda ve zarar vermeye kādir olmadığını bildikleri halde kendilerine tanrı edindikleri putlara taptıklarından dolayı onları beyinsizce davranmakla suçlamaktadır. Başkalarına tapmak caiz olursa, onları yontana tapmak, yontulana tapmaktan daha evlâdır, çünkü yontanın fayda ve zarar vermeye gücü yetiyor, fakat yontulanın hiçbir şeye gücü yetmiyor. Daha uygun ve daha faydalı olmasına rağmen yontana tapmadığınıza göre, sizi ve fiillerinizi yaratana tapmayı bırakıp hiçbir şeye gücü yetmeyen yontulan putlara nasıl taparsınız?

Âlimlerimizden bazıları kulların fiillerini yaratmak konusunda bu âyeti Mûtezile’ye karşı delil gösterirler ve derler ki: Hz. İbrahim (s.a.) onları ve yaptıklarını yaratmaktan söz etmekte, şöyle demektedir: **Sizi de yaptıklarınızı**

---

[122] el-Enbiyâ, 21/59-60.

[123] el-Enbiyâ, 21/63.

da Allah yarattı. Mûtezile de şöyle diyor: Bu âyet, kulların fiillerini yaratma
meselesine işaret etmez, İbrahim aleyhisselâmın ne dediğini görmüyor mu:
Kendi ellerinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? [§]Onlar yontma 168
fiiline tapmıyorlardı, yontulana tapıyorlardı. Buna göre Allah onların fiillerini ve yaptıklarını yaratmamış, ancak yapılan o nesneyi yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak bu konuda onlara başka bir açıdan daha uygun bir delil gösterilebilir; o da, **Sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı** meâlindeki âyette yaratmayı kendine nispet etmesi, buna göre de üretilen o nesneyi kendisinin yaratmış olmasıdır, çünkü onlar ancak üretilen o nesneye tapıyorlardı. Sonra Cenâb-ı Hak, üretilen o nesnenin Allah tarafından yaratıldığını haber vermektedir. Dolayısıyla bu durum, onların yapmış oldukları o fiilin yaratılmış olduğuna işaret eder. Bundan dolayı biz diyoruz ki: *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyet, onların fiillerinin yaratıldığına işaret etmektedir, tıpkı şu beyanında ifade buyurduğu gibi: "Allah çok tövbe edenleri sever ve içi dışı temiz olanları sever"[124]. Tövbe eden ve temiz olan, ancak tövbe ettiği ve temiz olduğu için Allah tarafından sevilmekte, haddi aşan ise haddi aştığı için sevilmemektedir[125]. Buna göre de yapılmış olan şey, O'nun yarattığı fiille yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَاَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ

97. "Ötekiler, 'Onun için bir yapı kurun ve (orada hazırlayacağınız) ***kuvvetli ateşe atın onu!' dediler."***

Ötekiler, 'Onun için bir yapı kurun' dediler. Sanki onlar birbirlerine şöyle diyorlardı: İçinde odun toplamak, o odunlarla büyük bir ateş yakmak ve sonra da onu cehenneme çevirmek için ona ait bir yapı kurun! Sonra İbrahim'i o ateş cehennemine atın! "Cahîm" (جحيم) kelimesinin 'büyük ateş' anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[126].

فَاَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْاَسْفَلِينَ

98. "Böylece onu engellemek için bir plan kurdular; ama biz onları alta düşürdük."

---

124 el-Bakara, 2/222.

125 Muhtemelen müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez" (el-Bakara, 2/190).

126 bk. Bu sûrenin 64. âyetinin tefsiri.

Yani biz onları helâk ettik. Müfessirler şöyle derler: Cenâb-ı Hak onları helâk edinceye kadar kendilerine bir şey göstermedi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sözünü ettiğimiz husus, sanki onlar İbrahim aleyhisselâmı helâk etmek istediler, fakat kendileri helâk edilenlerden oldular anlamına gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ اِنّ۪ي ذَاهِبٌ اِلٰى رَبّ۪ي سَيَهْد۪ينِ ﴿٩٩﴾

169 **[§]*99. "İbrahim, 'Ben Rabb'ime gidiyorum' dedi, O bana yol gösterecektir."***

Bazıları şöyle dedi: **Ben Rabb'ime gidiyorum** sözü, ben âhirete kendi kalbimle, amelimle ve niyetimle gidiyorum anlamına gelir. Rabb'imin bana emrettiği yere veya izin verdiği yere gidiyorum mânasına da gelebilir, bundan maksat da Bâbil'den Şam'a hicret etmektir[127]. Yahut Rabb'imin rızasının olduğu yere veya Rabb'ime itaat edebileceğim yere gidiyorum anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **O bana yol gösterecektir,** yani Rabb'im beni kavmimin bana yaptıklarımdan kurtaracaktır. Bazıları bu cümleye, Rabb'im bana hangi yoldan gideceğimi gösterecektir mânasını verdi. Böyle bir anlam vermek de mümkündür, nitekim Mûsâ aleyhisselâm da Medyen'e doğru yöneldiğinde şöyle demişti: "Umarım Rabb'im bana doğru yolu buldurur"[128]. Buna göre İbrahim aleyhisselâmın **O bana yol gösterecektir** sözü, Rabb'imin emrettiği yere gitmek için bana yol gösterecektir mânasına gelir, yani ben yöneldiğim cihete Rabb'imin emri ile yöneldim, **O bana yol gösterecektir.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları bu cümleye Rabb'im bana kendi dininin yolunu gösterecektir mânasını verdi. Bu, Allah'ın dinine teslim olmak için yaratılanlar tarafından yapılan ilk hicret idi. Hafsa'nın mushafında âyet şu şekildedir: "İnnî muhâcirun ilâ Rabbî seyehdîn" (إني مهاجر إلى ربى سيهدين), yani ben Rabb'ime hicret edeceğim ve O bana yolumu gösterecek. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَبِّ هَبْ ل۪ي مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠٠﴾

100. "Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlat ver!"

---

127 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 577; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 97.

128 "Mûsâ Medyen'e doğru yöneldiğinde, 'Umarım Rabb'im bana doğru yolu buldurur' dedi" (el-Kasas, 28/22).

Sanki Hz. İbrahim şöyle demektedir: Rabb'im bana bir çocuk ver ve onu salihlerden eyle! Bunun delili, Hz. İbrahim'in bir çocukla müjdelenmesidir. Onun isteği üzerine kendisine bir çocuk müjdelenmesi, onun çocuk istediğine işaret eder. Sonra bu âyet, Allah'tan erkek çocuk istemenin caiz olduğunu da göstermektedir. Ancak Hz. İbrahim çocuğu salih ve temiz olmak şartıyla istemişti, tıpkı diğer peygamberlerin istediği gibi. İbrahim aleyhisselâm böyle bir çocuk istemiş ve şöyle demişti: **Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlat ver!**
[§]Zekeriyya aleyhisselâm da şöyle dua etmişti: "Rabbim! Bana tarafından 170
temiz bir nesil ihsan eyle!"[129] Onlar, böyle dua etmelerinden dolayı Cenâb-ı Hak tarafından övülmektedirler: "Onlar, 'Ey Rabb'imiz!' derler, bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet; bizi günahtan sakınanlara öncü yap!"[130] Rabb'inden çocuk isteyen herkesin, Allah'ın selâmı üzerlerine olsun, peygamberlerin istedikleri şartlarla istemesi gerekir. Bu şarta uyarak Allah'tan çocuk istemek, Azîz ve Celîl olan Allah için istemek, O'nun emrini yerine getirmesi ve O'na kulluk yapması için istemek anlamına gelir, yoksa kendi zevkini tatmin etmesi ve dünyada mutlu olması için istemek anlamına gelmez. "Ey Rabb'imiz! Bize mutluluk getirecek eşler ve çocuklar bahşet!"[131] meâlindeki âyet ise iki anlama gelir. Birincisi, bize gözlerimizi aydınlatacak eşler ve çocuklar bahşet mânasına gelir. İkincisi de, Zekeriyya aleyhisselâmın "Bana temiz bir nesil"[132] dediği gibi bize eşlerimizden, çocuklarımızdan ve soyumuzdan gözlerimizi aydınlatacak nesiller bahşet anlamına gelir.

Sonra bu âyet, çocuğun, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara bir lütfu ve ihsanı olduğuna işaret eder. Bunda dolayı Zekeriyya aleyhisselâm "Temiz bir nesil"[133] demiş, Cenâb-ı Hak da, "Allah dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder"[134] buyurmuştu. *En doğrusunu Allah bilir ya,* daha önce söylediğimiz gibi[135] çocuk Allah'tan gelen bir hediyedir.

فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾

[§]101. "Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik." 171

129 Âl-i İmrân, 3/38.
130 el-Furkān, 25/74.
131 el-Furkān, 25/74.
132 Âl-i İmrân, 3/38.
133 Âl-i İmrân, 3/38.
134 eş-Şûrâ, 42/49.
135 bk. Âl-i İmrân, 3/38. âyetinin tefsiri.

Çocuk dünyaya geldiğinde onun hilim ile (akıllı ve edepli olmakla) nitelemesi ihtimali yoktur, ancak Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Kendisini, imtihan çağına geldiğinde amellerle, emir ve yasaklarla halîm (akıllı ve edepli) bir çocuk sahibi olmakla müjdeledik. Yani imtihan edilecek yaşa geldiğinde, imtihan edildiği hususlarda akıllı ve edepli olacak bir çocuk müjdeledik. Katâde şöyle dedi: Azîz ve Celîl olan Allah, Hz. İbrahim ile ona müjdelediği çocuktan başka hiç kimseden halîm (akıllı ve edepli) olmakla bahsetmemiş ve onu bununla tavsif etmemiştir[136]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْىَ قَالَ يَا بُنَىَّ اِنّٖى اَرٰى فِى الْمَنَامِ اَنّٖى اَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرٰى قَالَ يَٓا اَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنٖٓى اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ مِنَ الصَّابِرٖينَ ﴿١٠٢﴾

102. "Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, 'Yavrucuğum' dedi, 'rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?' Dedi ki: 'Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.'"

[Hz. İbrahim'in Hz. İsmâil'i Kurban Etmesi]

Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince. Yani kendisine emredileni yapabilecek güce ulaştığında ve babasıyla birlikte yol yürüyebilecek, yani hicret edebilecek yaşa geldiğinde… Bazıları bu cümleyi şöyle yorumladı: Çalışacak ve imtihan edilecek yaşa geldiğinde.

Babası ona dedi ki: Yavrucuğum, rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin? Buradaki "terâ" (ترى) fiili üstünlü ve ötreli olarak okunmuştur[137]. Bu âyet, nebîlerin ve resûllerin gördükleri rüyaların hak olduğunu gösterir, onlar açık gözle görülen olaylar gibidir. Görmez misin ki Hz. İbrahim, insanı kesmenin ve öldürmenin haram olduğunu bildiği halde, çocuğuna; **rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm** deyince, oğlu da, **sana buyurulanı yap** demişti. Eğer gördüğü rüya emir olmasaydı, oğlu, **sana buyurulanı yap** demezdi. Hz. İbrahim de insanı kesmenin ve öldürme-

---

136 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 578; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 428.

137 Hamza, Kisâî ve Halef "turâ" (تُرى) diye ötreli, diğer kırâat imamları ise "terâ" (تَرى) diye üstünlü okudular (bk. Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fî'l-kırâât*, s. 449).

nin, hatta böyle bir şeye yeltenmenin bile haram olduğunu bildiği halde **rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm** diye konuşmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra oğlunun, babasına; **Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın** demesi, Allah tarafından bir şeyi yapmakla emredilen herkesin, emredildiği fiili yapmasını Cenâb-ı Hakk'ın istediği anlamına gelmediğine işaret eder; çünkü oğlu, inşallah (Allah dilerse) kendisini sabredenlerden bulacağını söylemektedir. [§]Hz. İbrahim'in kes- **172**
mekle emrolunduğunu söylemiştik. O, kesmekle emrolunduğuna göre, öbürü de kesilmeye dayanmakla ve sabırsızlık göstermemekle emrolunmuştu. Fakat inşallah sabredenlerden olacağını haber vermektedir. Bu durum, Allah tarafından bir şeyi yapmakla emredilen herkesin bu fiili yapmasını dilemediğine işaret eder. Ancak onu yapmayı, o fiili tercih edeceğini ve onu yapacağını bildiği kişiden ister. Yapmayacağını bildiği kişiden o fiili istemesi caiz değildir. Hz. Mûsâ'nın şu sözü de aynı mânaya gelir: "İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam"[138]. Bu âyetler, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar: Allah bir kimseye bir şeyi yapmasını emrettiğinde, emrettiği fiili yapmasını ondan dilemiştir, fakat insan kendisi dilemediği için onu yapmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların görüşlerinin yanlış olduğunu çeşitli yerlerde dile getirdik. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّٓا اَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبٖينِ ﴿١٠٣﴾

103. "Her ikisi de** (ilâhî buyruğa) **teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca,"

Burada **teslim olunca** anlamına gelen "eslemâ" kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın her ikisine emrettiğini, yani biri kesmeye, öbürü de rıza ve itaat gösterip teslim oldukları (إسْتَسْلما) zaman anlamına gelir. Yahut babası oğlunu, oğlu da kendisini Allah'a teslim etti anlamına gelir. Aslında her ikisi de kendilerini Allah'ın emrine teslim etmişler ve O'na itaat göstermişlerdi. **Babası onu yüzüstü yatırdı.** Yani babası onu yere serdi ve yüzükoyun yatırdı. İnsanın kesmek istediği koyun ve benzeri hayvanları yan tarafına yatırdığı gibi, Hz. İbrahim oğlunu yan tarafına yatırmadı, onu yüzükoyun yatırdı. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o, Allah'ın emrini infaz etmeyi ve emrolunduğu şeyi yerine getirmeyi isteyince, hayvanları keserken yan üstü yatırdıkları gibi oğlunu da yan üstü yatırsaydı,

---

138 el-Kehf, 18/69.

her ikisi birbirlerinin yüzüne bakacak ve belki de kesen kişi acıyarak kesmekten vazgeçecek, kesilen de canı yandığı için itaatten vazgeçecekti. Yahut müfessirlerin söylediği gibi; çocuk, Hz. İbrahim'e öyle yapmasını söylemiş ve o da söylenen şekilde yapmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَادَيْنَاهُ اَنْ يَٓا اِبْرٰهٖيمُ ﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنٖينَ ﴿١٠٥﴾ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْبَلٰٓؤُا الْمُبٖينُ ﴿١٠٦﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ
عَظٖيمٍ ﴿١٠٧﴾

173 [§]***104. "Ey İbrahim! diye ona seslendik;"***

105. "Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun. İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz."

106. "Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı."

107. "Biz, (oğlunun canına) ***bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik."***

Ey İbrahim! diye ona seslendik; tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun. Bu âyeti de Mûtezile'ye delil göstermek mümkündür. Onlar şöyle diyorlar: Azîz ve Celîl olan Allah, birine bir şeyi emrettiği zaman, o fiilin emrettiği şekilde yapılmasını irade etmiş olması mümkündür. Biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hak, emrettiği fiilin gayrısını murat etmiş olması da caizdir, yapacağını ve tercih edeceğini bildiği fiilin olmasını murat etmiş olabilir. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: **Ey İbrahim! Tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun.** Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e kesmesini emretmekle, gerçekten evladını kesme fiilini murat etmemiştir. Eğer Allah emrettiği şeyin yapılmasını murat etmiş olsaydı, Hz. İbrahim'in rüyasını gerçekleştirdiğini söylemezdi. Dolayısıyla bu, kesme emrinin gerçekleşmesi mânasında değildi. Fakat onlar diyorlar ki: Kesme emri, ancak koçun kesilmesiyle gerçekleşmiştir, Allah bunu murat etmiş ve iradesi de gerçekleşmişti. Bu, bizim söylediğimize karşılık olsun diye onların buldukları bir çarpıtmadır. Fakat biz diyoruz ki: Kesme emri, koçu kesmekle ilgili değil, bizzat çocuğu kesmekle ilgilidir. Bunun çeşitli delilleri vardır. Birincisi, Hz. İbrahim'in sözüdür: "Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm". Ayrıca oğlunun buna verdiği cevaptır: "Babacığım! Sana buyurulanı yap!"[139] Eğer biz Allah'tan gelen o kesme emrinin, gerçekten çocuğu kesmek anlamına gelmediğini söy-

[139] es-Sâffât, 37/102.

leyecek olursak, onların söyledikleri bu sözde, ayrıca Allah'ın emrinde ve Allah'ın onları teslim olmakla isimlendirmesinde, her ikisini cahillikle itham etmiş oluruz. Biz onları asla cehaletle itham etmeyiz![140] Dolayısıyla buradaki emir, onların söylediği gibi koçu kesmek değil, hakiki mânada çocuğu kesmek hakkında idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Allah'ın selâmı üzerlerine olsun Hz. İbrahim ve oğlu, yaptıkları şeyden dolayı övülmüşlerdi, kendilerinden sitâyişle bahsedilmişti: Bu, oğlunu kesmek üzere yere yatırmasından, öbürü de arzu ile ve itaatle kendini teslim etmesinden… Şayet Allah'tan onlara verilen emir, [§]yere yatırmak ve itaatle **174**
teslim olmaktan başka bir şey için olsaydı, o zaman onların bu yaptıklarında övgüye, methe ve iftihar edilmeye değer fazla bir şey olmazdı. Çünkü onlardan biri sadece oğlunu yere yatırmış, öbürü de sadece itaat göstermişti. Fakat onlar bu yaptıklarından dolayı övüldüklerine ve bunun kıyâmete kadar büyük bir iftihar vesilesi olarak gösterildiğine göre, hatta Cenâb-ı Hakk'ın birine Zebîhullah (Allah'ın kurbanlığı), diğerine de "Ahde vefa örneği İbrahim"[141] meâlindeki âyette buyurduğu gibi Vefiyyullah (Allah'ın emrine vefa gösteren) adını vermiş olması, âyetteki kesme emrinin hakiki mânada çocuğu kesmekle ilgili olduğunu gösterir. Üçüncüsü, âyette ona bedel olarak bir kurbanlık gönderildiğinin belirtilmiş olmasıdır. Allah şöyle buyurmuştur: **Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik.** Eğer âyetteki emirden maksat çocuğu değil de koçu kesmek olsaydı, koçun bedel olarak gönderilmesinin anlamı olmazdı. Çünkü bedel lafzı ancak, bir şeyi değiştirmek ve bir şeyin yerine başka bir şeyi koymak mânasında kullanılır. Bu da bizim söylediğimize delildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Fakat âyet-i kerîmede belirtildiği üzere babası onu yere serip yüzüstü yatırınca, o fiili yerine getirmeleri engellenmişti, yoksa rivayet edildiği üzere bıçağı boynuna sürdüğü halde kesmediği belirtildiğine göre onlar Allah'ın emrini terketmiş değillerdi. Herhangi bir fiili yapmakla emrolunan, sonra emredildiği o fiili yapmasına engel olunan ve emredildiği fiille arasına engel konulan biri, o emri terketmiş olmaz, o kişinin emri terketmekle nitelenmesi de doğru olmaz. Bundan dolayı mesele âyette belirtildiği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

140 "Söyledikleri sözde, aralarında geçen konuşmalarda, birinin kesmek, diğerinin de sabretmekle ilgili olarak Allah'ın kendilerine emrettiği şeylere inanmak konusunda her ikisini de cehaletle itham etmiş oluruz. Hiç kimsenin peygamberleri herhangi bir şeyle itham etmesi caiz değildir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Veliyyüddin, nr. 426, vr. 29b).

141 en-Necm, 53/37.

[İsmâil'e Bedel Kurbanlık Verilmesi ve Fıkhî Hükümler]

Âlimlerimizin bu âyeti çeşitli meseleler için delil olarak kullanmaları da mümkündür: Birincisi, kadın kendisini kocasına teslim eder ve kocasının da onunla birlikte olmasını engelleyecek bir engeli bulunmazsa, kocanın, karısının nefsine tam anlamıyla sahip olması gerçekleşmiş sayılır ve bundan dolayı mehirin tamamını vermesi, boşanma halinde de kadının iddet beklemesi gerekir. Kocası kendisiyle ilişkide bulunmasa bile onun bundan başka yapacağı bir şey yoktur. İkincisi, kendisinde emanet mal bulunan biri, onu sahibine teslim ettiği ve sahibi onu alma gücüne sahip olduğunda malın sorumluluğundan çıkar, öbürü mala sahip çıkmamış ve eliyle teslim almamış olsa da
175 malı kendisine teslim etmiş sayılır. [§]Üçüncüsü, satıcı malı müşteriye teslim edip aradan çekildiğinde, malı ona vermiş sayılır, müşteri malı eline almasa da kaybı halinde satıcı onu tazmin etmek zorunda değildir. Bu âyetler, bunun gibi sayılamayacak kadar pek çok meseleye delil olur. Çünkü onların elinden yapabilecekleri o işin dışında bir şey gelmez.

Ey İbrahim! diye ona seslendik; tamam, rüyanı gerçekleştirmiş oldun. Bu söz şayet koç kesildikten sonra söylenmiş ise, o zaman [Hanefî] âlimlerimizin söylediğine delil olur; nitekim Ebû Hanîfe (rahimehullah) şunu söylemektedir: Çocuğunu kesmeyi kendine vacip kılan biri, bir kurbanlık kesmekle sorumluluktan kurtulur, çünkü Allah Hz. İbrahim'e koçu kesmekle rüyasını gerçekleştirdiğini haber vermektedir. Buna göre onun sadece bir kurbanlık kesmesi yeterlidir, başka bir şeye gerek yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Rüyanı gerçekleştirmiş oldun sözü eğer kurbanlığı kesmeden önce, Hz. İbrahim'in çocuğunu yere yatırdığı ve çocuk da kendisini teslim ettiği sırada söylenmişse, o zaman yukarıda söylediğimiz gibi onun kendisini teslim etmenin karşılığı olarak başka bir şey gelmiş demektir, çünkü o emri terketmiş değil, emri yerine getirmesine engel olunmuştur.

Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Hz. İbrahim'e verilen çocuğunu kesme emri, büyük bir imtihandı. Bazı müfessirler bu âyeti şöyle yorumladılar: Bedel olarak İbrahim aleyhisselâma gönderilen o kurbanlık büyük bir nimetti.

Bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik. Bu kurbanlıktan maksat koçtur. Bazı müfessirler şöyle dedi: Cenâb-ı Hak onu büyük diye niteledi, çünkü o cennette kırk mevsim otlamıştı. Bazıları da, o bünyesi itibariyle büyük idi dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dedi: "Zibh" (الذِّبْح) kelimesi, koç ve kesilen canlılar için kullanılır. "Zebh" (الذَّبْح) ise, mastardır. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür[142]. Ebû Avsece de şöyle dedi: "Zebh" (الذَّبْح) kelimesi fiildir ve ikisi de aynı anlama gelir. İbn Kuteybe, **bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı** diye tercüme edilen "el-belâu'l-mubîn" (البلاء المبين) cümlesine açık ve büyük bir ihsandı anlamını verdi.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ ﴿١٠٨﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِبْرٰهِيمَ ﴿١٠٩﴾ كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٠﴾

108-109. "Onun hakkında, 'İbrahim'e selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik."

110. "Evet, iyileri işte böyle ödüllendiririz."

[Selâm Vermek]

Sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Müfessirler bu âyete güzel övgüyü devam ettirdik mânasını verdiler. Bu âyetle, hemen arkasından gelen âyetteki selâm kelimesinin kastedilmiş olması da mümkündür, [§]çünkü **176**
Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İbrahim'e selâm olsun! Cenâb-ı Hak ona ve bütün peygamberlere selâm göndermemiz için bunu sonraki nesillerde devam ettirmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mutlak izzet sahibi olan Rabb'in, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selâm olsun!"[143] Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur: "Bütün nebîlere ve resûllere selâm ve senâ göndermemiz bize emredilmiştir"[144]. Başka bir hadiste de şöyle buyurmuştur: "Allahım! Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine de salât selâm eyle!"[145] Bütün peygamberler birbiriyle aynı milletten oldukları gibi hepsi birbiriyle aynı ailedendir. Yahut bu selâm, Allah'tan onlara verilen her türlü korkudan emin olmak ve her nevi çirkinlikten salim olmak anlamındadır.

---

142 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 374.

143 es-Sâffât, 37/180-181.

144 Hadisi bu lafızlarla bulamadık. Ancak Taberî, Katâde'den naklen Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu tahric etmiştir: "Bana selâm gönderdiğinizde diğer bütün peygamberlere de selâm gönderin, çünkü ben ancak peygamberlerden biriyim" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 661).

145 Buhârî, "Tefsîr", 10; "Enbiyâ", 10; ; "Daavât", 31-32; Müslim, "Salât", 65-66, 69.

İyileri işte böyle ödüllendiririz. Yani iyi olan her insanı biz böyle mükâfatlandırırız, yani sonraki nesillerde onun hakkında selâmı ve güzel övgüyü devam ettiririz. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١١﴾

111. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandı,"

Bu ilâhî beyan, farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Hz. İbrahim henüz kendisine vahiy verilmeden ve peygamber olarak gönderilmeden önce de mümin kullarımızdandı. İkincisi, o, sözünde, fiilinde ve verilen görevleri yerine getirmekte imana hakkıyla lâyık olan mümin kullarımızdandı. Üçüncüsü, o, Muhammed aleyhisselâma inanan mümin kullarımızdandı. Bütün peygamberler birbirlerini tasdik eder ve birbirlerine inanırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبَشَّرْنَاهُ بِاِسْحٰقَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٢﴾

112. "İyi insanlardan (seçilmiş) ***bir peygamber olarak ona İshak'ı da müjdeledik."***

Hz. İbrahim, "Bana iyilerden olacak bir evlat ver"[146] diyerek Rabb'inden bir erkek çocuk istemişti. Allah da duasını kabul etti ve âyette belirtildiği gibi ona bir çocuk vereceğini müjdeledi, sonra da o çocuğun iyi insanlardan se-
177 çilmiş bir peygamber olacağını haber verdi. **[§]İyi insanlardan (seçilmiş) bir peygamber** cümlesinin, geçmişteki iyi insanlardan seçilmiş bir peygamber mânasına gelmesi muhtemeldir. Nitekim Hz. İbrahim duasında Rabb'ine "Beni iyi kulların arasına kat"[147] diye niyaz ediyordu. Cenâb-ı Hak da âyette o çocuğu peygamberlerden biri yapacağını söylemektedir: "Bu da önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır"[148]. Âyette sözü edilen müjdenin, istediği çocuğun doğumu ile ilgili olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hakk'ın onun peygamber olacağını bildirmekle yahut her ikisiyle, yani hem çocuğu olacağını ve hem de

---

146 es-Sâffât, 37/100.

147 Yûsuf, 12/101.

148 en-Necm, 53/56. Burada şunu söylememiz mümkündür: Müellif merhum, bu âyette geçen "hâzâ" ism-i işaretini, müteakip âyetle tefsir etmektedir: "Artık yaklaştı o yaklaşmakta olan. Onu Allah'tan başka ortaya çıkaracak yoktur" (en-Necm, 53/57-58). Ancak müellif bu yorumu Necm sûresini tefsir ederken zikretmemektedir.

onun peygamber olacağını bildirmekle müjdelemiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلٰٓى اِسْحٰقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِه۪ مُب۪ينٌ ﴿١١٣﴾

113. "Ona ve İshak'a bereketler indirdik. Onların soyu içinde iyisi bulunduğu gibi açıkça kendine kötülük edeni de olacaktı."

Ona ve İshak'a bereketler indirdik. Buradaki bereket kelimesi, sürekli artan ve gelişen her türlü hayrın adıdır. Bereket, hiç yorulmadan ihsan edilen her şey diye de tanımlanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların soyu içinde iyisi bulunduğu gibi açıkça kendine kötülük edeni de olacaktı. Yani onun soyundan mümin olan ve peygamberleri tasdik edenler geleceği gibi **kendine kötülük eden**, yani kâfir olanlar da gelecektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim'e "Ben seni insanlara önder yapacağım" buyurmuş, Hz. İbrahim, "Soyumdan da" diye eklemişti, bu talebe Allah da "Vâdim zâlimleri kapsamaz"[149] diye karşılık vermişti. Burada Cenâb-ı Hak, açıklamaya çalıştığımız âyette görüldüğü üzere onun soyundan gelenler arasında iyilerin, yani müminlerin bulunacağını belirttiği gibi, Allah'ın vâdini kapsamayan kişilerin de bulunacağını haber vermektedir. Yahut bu âyet, insanlara **iyilik yapan** ve kendi nefsine **kötülük yapan** anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği çocuğunun kim olduğu konu-
sunda farklı rivayetler vardır. Eğer sahih ise, Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen
bir hadise göre, "Kurbanlık, İshak'tır"[150]. Yine rivayet edildiğine göre bir adam
Resûlullah'a (s.a.) şunu sormuş: Ey Allah'ın resûlü! [§]Hasebi itibariyle insan- **178**
ların en kerimi kimdir? Resûlullah (s.a.) şu cevabı vermiş: "Halîlullah (Allah'ın
dostu) İbrahim'in oğlu İsrâilullah (Allah'ın cömert ve iyi kulu) Yâkub'un oğlu
Sıddîkullah (Allah'ın en doğru konuşan kulu) Yûsuf'tur"[151]. İşte o budur. Yoksa
onun filan olduğunu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. Şayet onun bize açık-
lanması bir ihtiyaç olsaydı, Cenâb-ı Hak mutlaka açıklar, problemi ve insanla-

---

149 el-Bakara, 2/124.

150 Abdullah şöyle dedi: "Kurbanlık İshak'tır" Hâkim şöyle dedi: Bu rivayet, Sahîhayn şartlarına göre sahih bir hadistir, ancak Buhârî ve Müslim onu kitaplarına almamışlardır" (Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 609).

151 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 490.

rın ihtilafını giderirdi. Bu konuda konuşmak boşuna ve zorlama bir gayrettir. Çünkü insanların onu bilmeye ihtiyacı olduğu ve açıklanması gerekli olduğu halde açıklanmamış ve bildirilmemiş olması ihtimali yoktur. İnsanların onu bilmeye ihtiyaçlarının olmaması, bu konudaki tartışmaları bitirmek gerektiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١١٤﴾

114. "Mûsâ ve Hârun'a da lütuflarda bulunmuştuk."

Muhtemeldir ki onlara lütfedilen şeyler, kendilerine risâlet ve nübüvvet nimetinin verilmesi, çeşitli mûcizelerin ve delillerin özel olarak onlara verilmesi, adlarının ve güzel övgülerin sonraki nesillerde sürekli devam etmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Onların hakkında, 'Mûsâ ve Hârun'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik"[152]. Burada Cenâb-ı Hak, ancak diğer insanlardan ayrı olarak hususen onlara vermiş olduğu nimetleri ve lütufları hatırlamalarını gerekli kılmaktadır. Kendilerine verilen nimetlerin hepsini hatırlamak konusuna gelince, bunu yapmak kimsenin gücü dâhilinde değildir; kendisine verilen bütün nimetleri hatırlayıp şükretmeye kimsenin gücü yetmez. Her ne kadar cümlede, herkesin sahip olduğu lütfun ve nimetlerin Allah'tan geldiğini bilmesi ve buna hak ettiği ve lâyık olduğu için değil, Allah'ın lütfu ve ihsanı olarak sahip olduğunu anlaması gerektiği mânası var olsa da, yapılması gereken, ancak hasseten kendisine verildiği açık olan şeyleri hatırlayıp şükretmektir. İşte **Mûsâ ve Hârun'a da lütuflarda bulunmuştuk** meâlindeki âyetten ilâhî maksat da,
179 [§]özellikle onlara verilen risâlet ve nübüvvet ile mûcizeler ve delillerdir, yoksa onlara verilen her şey ve bütün nimetler değildir. Çünkü söylediğimiz gibi uzun yaşayan birine ömrü boyunca verilen bütün nimetleri hatırlayıp onların şükrünü eda etmesi mümkün değildir, buna kimsenin gücü yetmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَجَّيْنَاهُمَا وَقَوْمَهُمَا مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿١١٥﴾

115. "Onları ve kavimlerini büyük bir sıkıntıdan kurtardık."

Müfessirler şöyle dediler: Buradaki **büyük sıkıntıdan** maksat boğulmaktır. Ancak sözü edilen **büyük sıkıntının**, âyetlerde belirtildiği üzere kadınların

152 es-Sâffât, 37/119-120.

sağ bırakılarak erkeklerin öldürülmesi uygulamasından onları kurtarmış olması da mümkündür. Çünkü Allah şöyle söylemektedir: “Onlar sizin oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı”[153]. Ayrıca Allah onları kölelikten, hizmetçilikten, zilletten, başlarındaki çeşitli belâlardan ve sıkıntılardan da kurtarmıştı. Nitekim şöyle buyuruyor: “Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi (İsrâiloğulları) oraya mirasçı kıldık”[154]. Cenâb-ı Hak onların hor görülüp ezildiklerini ve sonra kendilerini bütün bu belâlardan kurtardığını haber vermekte ve onun büyük bir sıkıntı olduğunu söylemektedir.

وَنَصَرْنَاهُمْ فَكَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿١١٦﴾

116. “Onlara yardım ettik ve bu sayede galip çıkanlar onlar oldu.”

Onlara yardım ettik cümlesi, verdiğimiz mûcizeler ve delillerle onlara yardım ettik mânasına gelebilir. Yahut Firavun’u ve kıptîleri helâk etmek suretiyle **onlara yardım ettik** anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ ﴿١١٧﴾

117. “O ikisine açık seçik anlaşılabilen kitabı verdik.”

Bu kitaptan maksat Tevrat’tır. **Açık seçik anlaşılabilen kitap** ifadesi iki
şekilde yorumlanır. Birincisi, aklı olan ve düşünebilen herkesin, Allah’tan gel-
diğini açık seçik anlayabileceği bir kitap; [§]çünkü Tevrat açık bir şekilde lev- **180**
halar içinde gelmişti. O, Kur’ân gibi değildi; Kur’ân’ın Allah’tan geldiği, ancak
düşünüp tefekkürde bulunduktan sonra anlaşılır. Çünkü Kur’ân, hiç kimsenin
muttali olamayacağı bir şekilde boş zamanlarda, gizlice ve ezberden okunarak
gelmişti. İkincisi, onu okuyan herkese, lehte ve aleyhte olan fiillerle, yapması ve
sakınması gereken eylemler açık seçiktir anlamına gelir.

وَهَدَيْنَاهُمَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿١١٨﴾

118. “Onları doğru yola ilettik.”

---

153 “Hani Firavun’un adamlarından sizi kurtarmıştık. Onlar sizlere işkencenin en kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. İşte bunda Rabb’inizden büyük bir imtihan vardır” (el-A‘râf, 7/141).

154 “…Onları içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık” (el-A‘râf, 7/137).

Buradaki "sırat" (الصراط) kelimesi, insanı maksuduna ulaştıran ve güvenliğe götüren yol demektir. Yahut **doğru yol ifadesi**, nefsânî arzularla değil, deliller ve kanıtlarla doğruluğu ortaya konulan yol anlamına gelir.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِمَا فِى الْاٰخِرِينَ ﴿١١٩﴾ سَلَامٌ عَلٰى مُوسٰى وَهٰرُونَ ﴿١٢٠﴾

119-120. "Ve onların hakkında, 'Mûsâ ve Hârun'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik."

Bu âyetlerden maksadın, **Mûsâ ve Hârun'a selâm olsun** sözünün, yani onları hayırla ve övgü ile anmanın sonradan gelen nesiller arasında da devam ettirmek olduğunu daha önce söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢١﴾

121. "İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz."

Yani bunların adını güzel övgülerle devam ettirdiğimiz gibi, iyi insanların adını da sonraki nesillerde hayırla ve güzel övgülerle devam ettiririz. İnsanlar arasında mâruf olan da şudur: İyilik yapan salih biri, ölümden sonra bile adı hayırla, sitayişle ve güzel övgülerle anılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٢﴾

122. "Çünkü ikisi de bizim mümin kullarımızdandı."

Bu âyetle ilgili olarak daha önce muhtemel olan yorumları belirtmiştik[155]. **Bizim mümin kullarımızdandı** meâlindeki âyet, peygamber olmadan önce de mümin kullarımızdandı yahut Muhammed aleyhisselâma inanan mümin kullarımızdandı anlamına gelir. Yahut da sözü ve fiiliyle mümin olmayı hak eden ve imanın gerektirdiği eylemleri de yerine getiren kullarımızdandı mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ اِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾

181 **[§]*123. "Kuşkusuz İlyas da elçilerimizden biriydi."***

155 Bu sûrenin 81 ve 111. âyetlerinin tefsirine bakınız.

Bu âyet, Bâtınîler'in görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Onlar şöyle diyorlar: Peygamberlerin sayısı altıdır: Âdem, Nûh, İbrahim, Mûsâ, Îsâ ve Muhammed aleyhisselâm, diğerleri ise imamdırlar. Halbuki âyet-i kerîmede İlyas'ın da gönderilen peygamberlerden olduğu haber verilmektedir. Bütün bunlar, Bâtınîler'in iddialarını geçersiz kılmakta ve görüşlerini reddetmektedir.

اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖٓ اَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾

124. "Kavmine, '(Şirk ve günahtan) ***sakınmayacak mısınız?' dedi;"***

Buradaki **sakınmayacak mısınız?** sözü, Allah'tan başkasına kulluktan sakınmayacak mısınız? anlamına gelir. Yani kendisine kulluğu terkedip başkalarına kulluk ve ibadet yaptığınız için Allah'tan korkmuyor ve çekinmiyor musunuz? Yahut Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet ettiğiniz için O'nun intikamından çekinmiyor musunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

اَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ اَحْسَنَ الْخَالِقِينَۙ ﴿١٢٥﴾ اَللّٰهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ
اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٢٦﴾

125-126. "En güzel yaratanı, sizin de geçmişteki atalarınızın da Rabb'i olan Allah'ı bırakıp Baal'e mi taparsınız?"

En güzel yaratanı bırakıp Baal'e mi taparsınız? Bazı müfessirler şöyle dedi: Buradaki Baal kelimesi, İlyas aleyhisselâmın kavminin dilinde Rab demekti. Bu âyet İbn Abbâs'a (r.a.) sorulmuş, ancak o susmuş, cevap vermemişti. Orada bulunanlardan biri, bu konuda kimin bilgisi var? diye sormuş, bir bedevî de; ben onun Baal'iyim, yani Rabb'iyim, cevabını vermişti. Bunun üzerine İbn Abbâs, bedevînin cevabı bana yeter demişti[156]. Ancak **Baal'e mi taparsınız?** cümlesinde Rabb'in kastedilmiş olması ihtimali yoktur, fakat Cenâb-ı Hak onların diliyle kelimeyi kullanmış olabilir: **Baal'e mi taparsınız?** Yani size zarar ve fayda verme gücüne sahip olduğunu bildiğiniz Allah'a kulluk yapmayı bırakıp zarar ve fayda veremeyeceğini bildiğiniz bir puta mı tapıyorsunuz?
Yahut [§] size zarar ve fayda verme gücüne sahip olmadığını bildiğiniz bir puta 182

156 Abdullah b. Yezîd'den şöyle rivayet edilmiştir: İbn Abbâs'ın (r.a.) yanında idim, ona "Baal'e mi taparsınız?" meâlindeki âyeti sordular. İbn Abbâs cevap vermedi. O sırada bir adam, ben onun Baal'iyim (أنا بعلها) dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.a.), bu cevap bana yeter karşılığını verdi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 613).

tapmayı, bu kudrete sahip olduğunu bildiğiniz Allah’a kulluk etmeye tercih mi ediyorsunuz? Bazıları şöyle dedi: Baal, oradaki bir efendinin adıdır. Bu kelime bir âyet-i kerîmede şöyle geçmektedir: “Şu benim ihtiyar kocamdır”[157], yani efendimdir. Bazıları da şöyle söyledi: Baal, oradaki bir putun adıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: En güzel yaratanı bırakıp da puta mı tapıyorsunuz? Baal kelimesinin aslı, eş anlamına gelir; buna göre de onlara sanki şunu söylemektedir: Eşleri ve benzerleri olmayanı bırakıp da eşleri ve benzerleri olana mı tapıyorsunuz? *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Bu âyetin baş tarafı Yemen lehçesine, son tarafı da Mudar lehçesine göredir. Mudar lehçesine göre olan tarafı, **en güzel yaratanı bırakıyorsunuz** cümlesidir, onlar her sanatkâra yaratan diyorlardı. Yaratmak fiili sözlükte takdir etmek anlamına gelir, takdir etmek hakikatte Azîz ve Celîl olan Allah’a ait ise de, mecazen yaratılanlara da nispet edilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak burada bu kelimeyi, gerçekten yaratmak anlamında değil, onların kullandıkları mânada kullanmıştır[158]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe, Baal, eş anlamına gelir dedi.

Sonra **en güzel yaratan** ifadesi, en sağlam ve en muhkem yaratan mânasına gelebilir, nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: “Sen hâkimlerin en adilisin”[159]. Yani her şeye Allah’ın birliğine ve rablığına şehâdet edecek alâmetleri koyansın. Yahut bu cümle şu anlama da gelebilir: Cenâb-ı Hak onları ve daha önce geçen atalarını da kendisinin yarattığını, onların ve bütün mevcudatın Rabb’i olduğunu söyleyince, onlar, en güzel yaratan kimdir? diye sormuşlardı. İşte o zaman Cenâb-ı Hak, belirttiği ve yaptığı nitelemeyi şöyle ifade buyurmuştu: **Sizin de geçmişteki atalarınızın da Rabb’i olan Allah!**

Sonra Allah, onları da, geçmiş atalarını da kendisinin yarattığını söylemesine rağmen yine de kendisini yalanladıklarını haber vermekte, şöyle buyurmaktadır:

---

157 “Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam, dedi” (Hûd, 11/72).

158 “Bu âyet konusunda İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Âyetin baş tarafı Yemen lehçesine göre, son tarafı da Mudar lehçesine göredir. O, âyetin baş tarafı sözü ile “Baal’e mi tapıyorsunuz?” cümlesini, son tarafı ile de “En güzel yaratanı terkediyorsunuz” cümlesini kastetmektedir. Onlar her sanatkâra yaratan diyorlardı. Muhtemelen Cenâb-ı Hak buradaki yaratmak fiilini insanlara mecazen nispet etmiştir. Çünkü yaratmak fiili, sözlükte takdir etmek anlamına gelir. Buna göre yaratmak hakikatte Allah’a mahsustur, ancak burada Allah bunu hakikat mânasında değil, onların kullandığı mânada olmak üzere yaratmayı onlara nispet etmiştir” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, Veliyyüddin, nr. 426, vr. 31a).

159 Hûd, 11/45.

فَكَذَّبُوهُ فَاِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٢٧﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٢٨﴾

[§]27-128. "Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bu yüzden, Allah'ın samimi kulları dışında, onlar mutlaka cehenneme konulacaklar arasında olacaklar." 183

Ama onu yalancılıkla suçladılar. Bu yüzden, onlar mutlaka cehenneme konulacaklar arasında olacaklar. Cenâb-ı Hak burada onların nereye konulacaklarını açıklamamaktadır, lâkin âyette onların ancak cehenneme ve azaba konulacakları anlaşılmaktadır. Çünkü zevk ve lezzet ehli, girecekleri yere kendileri girerler, fakat azap ehli kendi istekleriyle değil zorla sokulurlar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler"[160], "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler"[161], "Ve alevli ateşe girecektir"[162].

Ancak Allah'ın samimi kulları müstesna! Burada Cenâb-ı Hak samimi kullarını istisna etmekte, onların cehenneme sokulmayacağını söylemektedir.

وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِى الْاٰخِرِينَ ﴿١٢٩﴾ سَلَامٌ عَلٰٓى اِلْيَاسِينَ ﴿١٣٠﴾ اِنَّا
كَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣١﴾ اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣٢﴾

129-130. "Onun hakkında, 'İlyas'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik."

131. "İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz."

132. "Çünkü o bizim mümin kullarımızdandı."

Onun hakkında, 'İlyas'a selâm olsun!' ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Daha önce de söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak onun adını ve hakkındaki güzel övgüyü sonradan gelen nesiller arasında da de-

---

160 et-Tûr, 52/13.

161 el-Kamer, 54/48.

162 el-İnşikāk, 84/12.

vam ettirmiştir. Sadece İlyas'a selâm olsun[163] cümlesi müstesna, bu bölümdeki âyetlerin hepsinin yorumunu daha önce kaydetmiştik[164].

وَاِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٣٣﴾ اِذْ نَجَّيْنَاهُ وَاَهْلَهُٓ اَجْمَعِينَ ﴿١٣٤﴾
اِلَّا عَجُوزًا فِى الْغَابِرِينَ ﴿١٣٥﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿١٣٦﴾ وَاِنَّكُمْ
لَتَمُرُّونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ ﴿١٣٧﴾ وَبِالَّيْلِ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٣٨﴾

184 [§]***133. "Kuşkusuz Lût da elçilerimizdendi."***

134-135. "Geride kalanlar arasında bırakılan yaşlı bir kadın dışında onu ve bütün ailesini kurtarmıştık;"

136. "Sonra diğerlerini helâk ettik."

137-138. "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) ***aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"***

---

163 "Bazı kırâat imamları bu âyeti "Âl-i Yâsîn" (آل ياسين) diye okumuş, bazıları da "İlyâsîn" (إلياسين) diye okumuşlardır. "İlyâsîn" diye okuyanlara göre âyetin iki izahı vardır. Birincisi, İlyâsîn, İlyas'ın çoğuludur, mânası da şudur: İlyas'a ve onun mümin olan ümmetine selâm olsun! Bu tıpkı Muhammed ve ümmetini gördüm mânası kastedilerek Muhammedîleri gördüm sözü gibidir. İkincisi, İlyas kelimesi, İlyas ve İlyâsîn diye iki şekilde de kullanılıyor olabilir; tıpkı Mîkâl ve Mîkâil kelimesinde olduğu gibi. Buna göre âyet İlyas peygambere selâm olsun anlamına gelir, bu durumda âyet, Kur'ân-ı Kerim'de geçen ve aileleri belirtilmeden nebîlere ve resûllere selâm olsun meâlindeki âyetlere de uygun olur. Diğer (İlyâsîn) kullanılışına göre ise, Âl-i Yâsîn'e ve kavmine selâm olsun mânasına gelir. Bu kırâat sanki daha uygun gibidir. Kelimeyi "Âl-i Yâsîn" diye okuyanlara göre ise, "Âl" isim, "Yâsîn" de muzafun ileyh olmak üzere isim tamlamasıdır. Bu da insanın ailesi, etbâı ve kavmi anlamına gelir. Buna göre İlyas'ın ailesi kastedilmiş demektir; her ne kadar daha önceki peygamberlerin ailelerine selâmı belirtilmemiş ise de burada zikretmiş demektir. Buradaki "Âl" kelimesiyle daha önce geçen peygamberler de kastedilmiş olabilir, çünkü peygamberler aynı ailenin efradı sayılırlar. "Âl" kelimesi, aynı kabile efradı ve yardımcılar anlamına gelir. Bu yoruma göre selâm, bütün peygamberlere verilmiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.) bu âyeti "Âl-i Yâsîn" diye okuduğu ve şöyle dediği rivayet edilir: Buradaki "Âl" kelimesiyle Muhammed aleyhisselâmın ailesi, "Yâsîn" kelimesiyle de Muhammed aleyhisselâm kastedilmiştir. Buna göre Allah Yâsîn sûresinin ilk âyetinde de Muhammed aleyhisselâmı ve ailesini zikretmiş, diğer peygamberleri de daha önce geçen âyetlerde belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un (r.a.) mushafı "İdris'e selâm olsun" (سلام على إدريس) şeklindedir. Bazı rivayetlerde "İdrâsîn" (إدراسين) şeklinde geçer. İlyas ile İdris'in aynı peygamberin ismi olduğu, onun iki isim taşıdığı da rivayet edilmiştir. "İdrâsîn" sanki "İdris" kelimesinin farklı bir okunuş şekli gibidir. İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre, o, âyeti "Kuşkusuz İlyas da elçilerimizden biriydi" (es-Sâffât, 37/123) meâlindeki âyeti "Kuşkusuz İdris de elçilerimizden biriydi" diye okumuştu" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 640b-641).

164 Bu sûrenin 78-81. âyetlerinin tefsirine bakınız.

Bu beyanlarda Cenâb-ı Hak Mekkeliler'e, peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri sebebiyle daha önceki ümmetlerin başlarına gelen azabı ve helâki hatırlatmakta, onlardan helâke uğrayanın hakka karşı inatçılık yapmaları ve peygamberleri inkâr etmeleri sebebiyle helâk edildiğini, helâk olmaktan kurtulanların da ancak peygamberleri tasdik etmeleri ve onlara uymaları sayesinde kurtulduklarını söylemekte; onların başına gelenlerin sizin de başınıza gelmemesi için Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini inkâr etmekten sakının diye onlara öğüt vermektedir.

Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. Yani peygamberleri inkâr ettikleri için helâk edilen o insanların yaşadıkları yerlerden sabah akşam geçiyorsunuz ve onların sadece peygamberleri inkâr etmelerinden ötürü helâk edildiklerini biliyorsunuz.

(Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz? Yani onlardan ibret almıyor musunuz? İbret alıp Muhammed aleyhisselâmı yalancılıkla itham etmekten vazgeçmez misiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلٖينَ ﴿١٣٩﴾

139. "Kuşkusuz Yûnus da elçilerimizdendi."

Bu âyet, Bâtınîler'in iddialarını geçersiz kılmaktadır, onlar, sadece altı peygamber vardır diyorlar, Yûnus ve Lût aleyhisselâmı peygamber saymıyorlar. Dolayısıyla **kuşkusuz Yûnus da elçilerimizdendi** meâlindeki âyete açıkça muhalefet ediyorlar. Onlar, Yûnus'un peygamberlerden olmadığını söylüyorlar. Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

اِذْ اَبَقَ اِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ﴿١٤٠﴾

140. "Vaktiyle o, yüklü bir tekneyle ülkesinden kaçmıştı."

Bu âyette Allah, kaçıştan söz etmektedir. Enbiyâ sûresinde ise gidiş kelimesini kullanmış, şöyle demişti: "Zünnûn (Yûnus) öfkeli bir halde geçip gitmişti"[165]. Bazı insanlar bunu öbüründen, [§]yani kaçmayı gitmekten fark- 185
lı görmektedirler. Her ne kadar gözün gördüğü durum ve kullanılan lafızlar farklı olsa da, kaçmak ve gitmek fiillerinin aynı mânaya gelmesi mümkündür, anlam itibariyle ikisi de birdirler. Buna göre o, dininden dolayı, yani dinini ko-

[165] el-Enbiyâ, 21/87.

rumak için **kaçmıştı** yahut kavminin canına zarar vereceklerinden korktuğu için **kaçmıştı,** veyahut ikaz ettiği azabın kavmine gelmesinden dolayı **kaçmıştı,** çünkü onlar iman etmemişlerdi. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, kavimlerine azabın geleceğinden korktukları zaman onların arasından ayrılırlardı, yalnız Yûnus aleyhisselâm ayrılmasına dair Allah'ın izni gelmeden kavminden ayrılmıştı. Bundan dolayı hakkında bir uyarı ve ayıplama ifadesi gelmişti. Yoksa bu meselenin, müfessirlerin söyledikleri hurafelerle alâkası yoktur; onlar, resûllerden ve nebîlerden herhangi birine nispet edilmesinin caiz olması şöyle dursun, insanların Rabb'ine karşı en câhil ve en hakir olanına bile nispet edilmesi caiz olmayan şeyleri Hz. Yûnus'a nispet ediyorlar.

فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ﴿١٤١﴾ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿١٤٢﴾

141. "Kuraya girdi ve kaybedenlerden oldu."

142. "Kendisini balık (balina) ***ağzına aldı. Doğrusu o*** (bundan önce) ***kınanacak bir iş yapmıştı."***

Kuraya girdi ve kaybedenlerden oldu. Rivayet edildiğine göre Hz. Yûnus, kavminden kaçınca bir gemiye binip denizi geçmek istemişti. Geminin yükü ağır gelip nerdeyse batacak hale geldiğinde yolcular şöyle dediler: Mutlaka içinizde büyük günah sahibi biri vardır. Daha önceden onlarda, bir günahkâr gemiye binecek olursa, geminin batacağı ve akıntıya sürükleneceğine dair bir anlayışı vardı. Gemide günahkâr olan kişinin kim olduğunu bilmedikleri için aralarında defalarca kura çektiler, her seferinde kura Yûnus aleyhisselâma çıktı. Hz. Yûnus bu durumu görünce onlara dedi ki: Ey millet! Hepinizin birden boğulmaması için beni denize atın! İnsanlar bunu yapmak istemediler ve dediler ki: Allah'ın peygamberlerinden birini denize atamayız. Bunun üzerine Hz. Yûnus, kendini denize attı ve Azîz ve Celîl olan Allah'ın haber verdiğine göre onu bir balık hemen yutuverdi: **Kendisini balık (balina) ağzına aldı. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı**[166].

186 **[§]Kuraya girdi ve kaybedenlerden oldu.** Bu beyan hakkında bazıları şöyle dedi: O, kurada kaybedenlerden oldu, yani kura ona çıktı. Âyette geçen "müdhad" (المُدْحَض) kelimesi, arzu ettiği bir konuda elinde delil bulunmayan kimse anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[166] bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 625.

Kendisini balık (balina) ağzına aldı. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı. Buradaki "mulîm" (مليم) kelimesi, günahkâr mânasına gelir. Bazıları şöyle dedi: "Mulîm" melâmet kökünden gelir, yani Allah'ın izni olmadan kavminden kaçtığı için kendini kınıyordu demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle söyledi: "Müdhad" mağlup, "mulîm" de kınanacak bir iş yapan demektir.

فَلَوْلَٓا اَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّح۪ينَ ﴿١٤٣﴾ لَلَبِثَ ف۪ي بَطْنِه۪ٓ اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٤٤﴾

143-144. "Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyâmete kadar balığın karnında kalacaktı."

Bu beyanda Allah Teâlâ muhtemelen şunu söylemektedir: Eğer o bundan önce **Rabb'ine tesbih edenlerden** ve namaz kılanlardan olmasaydı, **kıyâmete kadar balığın karnında kalırdı**. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Rahatlık döneminde Allah için bir şey yapan kişiye, sıkıntıya düştüğünde Allah yardım eder, tökezleyince onu kaldırır[167]. *En doğrusunu Allah bilir.* Kelâm-ı kibarda şöyle söylenmiştir: Salih amel, sahibini tökezlediğinde kaldırır, düşkün hale gelince de ona dayanak olur[168]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın şanını yüceltenlerden. Bu beyan, balığın karnında Allah'ı tesbih edenlerden oldu anlamına da gelebilir. Şu âyet-i kerîme de bu mânayı teyit etmektedir: "Yûnus karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık"[169]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

167 Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Balığın karnında namaz kılmak söz konusu değildir. Ancak o daha önce, rahatlık döneminde iyi işler yapmıştı, belâya düşünce de Allah onu andı. Hiç şüphe yok ki insan tökezleyince, daha önceki salih ameli ona dayanak olur". Kurtubî de şöyle dedi: Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisi de bu mânaya gelir: "Sâlih ameli biriktirip depolamaya kimin gücü yeterse, bunu yapsın!" Kul gayret eder ve salih amellerden bir haslet üzere olmaya çalışır, bu konuda Rabb'ine karşı ihlaslı olur, imkânlarını kaybedeceği ve yoksul düşeceği bir gün için onları biriktirir, onları toplamaya gayret eder ve insanlardan da gizlerse, onun faydası kendisine en çok ihtiyaç duyduğu sırada ulaşır (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 126-127).

168 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 26.

169 el-Enbiyâ, 21/87-88.

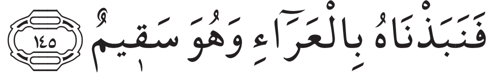

187 **[§]*145. "Sağlığı bozulmuş olarak onun ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık;"***

Buradaki "'arâ" (العراء) kelimesi ağaç, bitki ve gölgeliğin bulunmadığı çöl arazi anlamına gelir. Ebû Avsece şöyle dedi: "'Arâ" kelimesi, gölgeliği olmayan arazi demektir. İbn Kuteybe ona, araziyi örten ağaç ve benzeri hiçbir şeyin bulunmadığı yer anlamı verir, sanki orası her şeyden arınmıştır[170]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sağlığı bozulmuş olarak. Rivayet edildiğine göre balina onu çöle attığında bedeninde deri, saç, tırnak ve benzeri hiçbir şey kalmamıştı. Buradaki "sakîm" kelimesi, balığın karnına düştüğünden dolayı hastalanmıştı anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

146. "Üstüne (gölge yapması için) ***kabak türünden bir bitki bitirdik."***

Bazıları şöyle dedi: Burada sözü edilen bitki, kabak türünden bir ağaçtır, hem yemesi ve hem de gölgelenmesi için Allah onu çölde yetiştirmişti. Bazıları da şöyle söyledi: Kavun, karpuz ve hurma salkımı gibi kökü uzayan ve toprak üstünde yayılan her nevi ağaca "yaktîn" (يقطين) denilir. Onunla kabak türü bir ağaç kastedilmiş gibidir, çünkü o en çabuk yetişen, en hızlı büyüyen ve en kısa zamanda en çok uzayan bir ağaçtır. Öyle bir yerde ve öyle kısa bir zamanda yenilmesi ve gölgelik olarak kullanılmasından yararlanılan başka bir ağaç yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Rivayet edildiğine göre bu konuda Hz. Peygamber'e
188 (s.a.) şöyle bir soru sorulmuş: Yâ Resûlallah! Sen kabağı çok seviyorsun. **[§]**O da şu cevabı vermiş: "Evet! O, kardeşim Yûnus'un ağacı idi, o akla zindelik verir"[171]. Eğer sahih ise, bu rivayet, âyette bahsedilen ağacın kabak ağacı olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

170 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 374.

171 Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) tirit çorbasını et ve kabak karışmış olarak yermiş. O kabağı çok severdi ve şöyle derdi: "Kabak, kardeşim Yûnus'un ağacıdır" (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 130). Atâ'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle dedi: "Kabak yeyin, çünkü kabak akla zindelik verir ve dimağı genişletir" (Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XII, 430).

Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna da işaret edilmektedir; çünkü Allah, ancak uzun bir zaman geçtikten sonra büyüyüp ürün vermesi mümkün olan bir ağacı orada, kısa bir zaman diliminde varetti, kısa zamanda solup boynunu büktüğünü gördüğümüz o zayıf ağacı uzun süre yaşattı. Bütün bunları da ona nimetini hatırlatmak ve şükretmesini sağlamak için yaptı. Nitekim Kur'ân'daki merkep sahibi hikâyesinde de benzer bir şeyi hatırlatmaktadır: "Yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak…"[172] Aradan uzun zaman geçmesine rağmen Allah o adamın yiyeceğini ve içeceğini bozulmadan korumuştu, halbuki yemeğin tabiatı kısa zamanda bozulmaktır. Allah bir lütuf olarak onun tabiatını uzun zaman bozulmadan kalacak şekilde değiştirmişti. Aynen bunun gibi, ancak uzun bir zaman geçtikten sonra yetişmesi mümkün olan bir ağacı Cenâb-ı Hak bir lütuf olarak Hz. Yûnus için kısa zamanda yetiştirdi. Kısa zamanda zeval bulacak ve yok olacak olan o zayıf ve hasta varlığı, yukarıda belirttiğimiz gibi bir lütuf olarak korudu. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَرْسَلْنَاهُ اِلٰى مِائَةِ اَلْفٍ اَوْ يَزٖيدُونَ ﴿١٤٧﴾

147. "Bir defa daha onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik."

Bu âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, burada soru edatı olan
"ev" edatı Allah'a nispet edildiğinde soru mânasına değil, beyan ve gereklilik
mânasına gelir. [§]Buna göre veya mânasına gelen "ev" edatı, Allah'a nispet 189
edilince gereklilik ifade eder, Allah sanki şöyle demektedir: Biz onu yüz bin kişiye, -şüpheden münezzeh olduğunu ifade etmek için de- aksine daha fazlasına peygamber gönderdik.

İkincisi, **ya da daha fazla kişiye** sözü, kesin bir ifadeyle daha fazlasına demektir, çünkü veya mânasına gelen "ev" edatı ve anlamında kullanılmıştır.

Üçüncüsü, **ya da daha fazla kişiye** sözü, daha fazla oluncaya kadar mânasına gelir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Yüz bin kişiden daha fazla oluncaya kadar… Tıpkı şu ilâhî beyan da belirtildiği gibi: "Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar"[173], yani onlarla müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız. Sanki Allah Teâlâ Yûnus'u peygamber gönderdiği zaman onlar yüz bin kişi idiler, fakat sonradan daha çoğaldılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

172 el-Bakara, 2/259.

173 el-Feth, 48/16.

Dördüncüsü, onlar insanlara daha çok görünürler anlamına gelir. Yani onlara bakan, kendilerini yüz binden az değil, yüz binden çok olduklarını görür. *En doğrusunu Allah bilir.*

148. "Bu defa onlar iman ettiler, biz de kendilerini belirli bir vakte kadar nimetlerimizle yaşattık."

Denildi ki: Bu sefer onlar iman ettiler ve helâk edilmediler, ancak normal ölüm vaktine kadar tehir edildiler. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Keşke (o helâk edilen beldelerden) bir belde halkı iman edip de imanı kendisine yarar sağlasaydı! Ama Yûnus'un kavmi hariç. Nitekim onlar iman edince dünya hayatındaki zillet azabını üstlerinden kaldırmış ve kendilerine belirli bir süreye kadar yaşama imkânı vermiştik"[174]. Allah burada, Yûnus'un kavmi hariç hiç kimseye azabı gördüğünde iman etmesinin kendisine fayda vermediğini haber vermektedir. Azabı gördüğünde iman etmesinin kendisine fayda vermediğini başka bir âyette de şöyle dile getirmektedir: "Azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[175].

190 [§]Sonra Yûnus'un kavminin imanlarının kabul edilmesi, Hz. Yûnus aralarından kaçtığında, henüz kendilerine azap gelmeden önce iman etmiş olmaları sebebiyle midir, bilinemez. Çünkü peygamber insanları azap ile tehdit ettikten sonra kendisi oradan ayrılacak olursa mutlaka azabın geleceğini onlar biliyorlardı, bu itibarla henüz azap gelmeden iman etmişlerdi. Yahut azap onlara yönelmiş ve insanlar da onu görünce hemen iman etmişlerdi. İlk yoruma göre onlar, ancak peygamber aralarından çekildiğinde iman etmişlerdi, bu iman sahihtir, kabul edilir, çünkü onlar azabı gördüklerinde değil, azap henüz gelmeden iman etmişlerdi. İkinci yoruma gelince, her ne kadar onlar azabı görmüşlerse de iman etmelerinin kabul edilmiş olması ve imanlarının kendilerine fayda vermiş olması da caizdir; çünkü Cenâb-ı Hak onların imanlarının gerçek ve doğru bir iman olduğunu bilmişti. Onlar azabı kendilerinden ancak hakiki bir imanla defetmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

174 Yûnus, 10/98.

175 el-Mü'min, 40/85.

فَاسْتَفْتِهِمْ اَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ ﴿١٤٩﴾ اَمْ خَلَقْنَا الْمَلٰٓئِكَةَ
اِنَاثًا وَهُمْ شَاهِدُونَ ﴿١٥٠﴾ اَلَٓا اِنَّهُمْ مِنْ اِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَدَ
اللّٰهُ وَاِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٥٢﴾

149. “Şimdi onlardan şunu cevaplamalarını iste: Kız çocukları Rabb’inin de erkek çocukları mı onların!”

150. “Yoksa biz, gözlerinin önünde melekleri dişi olarak mı yarattık?”

151-152. “İyi bilin ki onlar, sırf kendi uydurmaları olarak, ‘Allah çocuk sahibi oldu!’ diyorlar. Onlar katıksız yalancıdırlar.”

Şimdi onlardan şunu cevaplamalarını iste: Kız çocukları Rabb’inin de erkek çocukları mı onların! Soru ve cevabı dört şekilde yorumlanır. Birincisi, eğer soru ve cevabı her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan biri tarafından cahil kesime yöneltilmiş ise, inatçılık yapmazlarsa bu onlar için beyan ve ikaz anlamına gelir. İkincisi, şayet onlar inatçılık yaparlarsa, bu onları beyinsizlikle itham etme ve azarlama anlamına gelir. Üçüncüsü, soru doğruyu tasdik eden bir cahilden ve aklı başında bir talebeden, bilen ve haberdar olan birine gelmiş ise, bunun irşat olmak ve doğru yolu bulmak için olduğu anlaşılır. Dördüncüsü, şayet inatçı ve kibirli biri tarafından sorulmuşsa, o da alay etmek ve eğlenmek içindir. Tıpkı inkârcıların, şu beyanda belirtilen sözlerinde olduğu gibi: “Gökten üzerimize taş yağdır!”[176] Onlar bunu ancak alay etmek için söylemişlerdi.

[§]Sonra Cenâb-ı Hakk’ın onlardan cevap vermelerini istemesi, onların 191
asla daha büyüğü olmayan bir yalanı ve iftirayı ileri sürerek ‘Allah’ın çocuğu vardır ve melekler Allah’ın kızlarıdır’ gibi sözler söylemeleri, onların ancak beyinsizliklerini ortaya koyduğunu göstermektir. Çünkü dünyada bir nesneyi idrak etmek ve bilmek, ancak şu üç şeyden biriyle olur. Birincisi, bizzat görüp müşahade etmekle, ikincisi haber almakla, üçüncüsü de şahit, yani duyularla algılananları algılanmayanlara (ğâib) delil getirmekle. Sonra onların Allah’ı ve O’nun çocuğu olduğunu bizzat görmediklerini kendileri de biliyorlar. Onlar peygamberlere inanmıyorlar ki, onların verdiği habere dayanarak Allah’a ço-

---

176 “Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!” (el-Enfâl, 8/32).

cuk nispet etmiş olsunlar! Çünkü böyle bir habere ancak peygamberler vasıtasıyla ulaşılır, ama onlar peygamberlere inanmıyorlar. Ayrıca onlar iddialarına ve Allah'a nispet ettikleri iddiaya delil olacak olan bir bilgiyle istidlâlde bulunmuş da değildirler. İşte bundan dolayı Allah söyledikleri sözde ve kendisine nispet ettikleri iddiada onları beyinsizlikle suçlamaktadır. Haklarında şunu demektedir: Bu konuda onlar yalan söylemektedirler. Çünkü varlıklara dair bilgi kaynaklarını yukarıda söyledik, ileri sürdükleri iddiaları bu bilgi kaynaklarından hiçbirine dayanmıyor. Bu yüzden Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **İyi bilin ki onlar, sırf kendi uydurmaları olarak, 'Allah çocuk sahibi oldu!' diyorlar. Onlar katıksız yalancıdırlar.**

اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ ﴿١٥٣﴾

153. "Allah, kızları oğlanlara tercih mi etmiş!"

Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Sizin ar olarak kabul ettiğiniz bir durumu Allah kendisi için seçti ve sizin sevmediğiniz kız çocuklarını Allah'a nispet ediyorsunuz öyle mi? Onların Allah'a nispet ettikleri bu iddialarında ve Allah için söyledikleri sözlerde Cenâb-ı Hak onların beyinsizce davrandıklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyanda Resûlullah'ı (s.a.) sabra teşvik etme anlamı da vardır; Allah, onların verdikleri eziyetlere, kendisine inanmayıp davetine uymamalarına karşı onu sabırlı olmaya teşvik etmektedir. Hiç şüphe yok ki onlar, kendilerini yaratan ve rızık verenin Allah olduğunu, kendisi hakkında söyledikleri uygunsuz sözlere rağmen yine de ihsanını devam ettirdiğini de biliyorlardı.

مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿١٥٤﴾ اَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٥﴾ اَمْ لَكُمْ سُلْطَانٌ
مُبِينٌ ﴿١٥٦﴾ فَأْتُوا بِكِتَابِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٥٧﴾

154. "Ne oluyor size? Nasıl yargıda bulunuyorsunuz?"

155. "Hiç düşünmüyor musunuz?"

156. "Yoksa açık bir kanıtınız mı var?"

157. "Eğer gerçekten doğru sözlü iseniz belgenizi getirin."

Ne oluyor size? Nasıl yargıda bulunuyorsunuz? Yani delilsiz ve bilgisiz olarak nasıl hüküm veriyorsunuz?

[§]**Hiç düşünmüyor musunuz?** Yani bu hükmün haksız ve büyük bir zulüm olduğunu hiç mi anlamıyor ve hiç mi aklınızı kullanmıyorsunuz? Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu insafsızca bir taksim!"[177] 192

Yoksa açık bir kanıtınız mı var? Yani her türlü noksanlıktan müezzeh olan Allah hakkında iddialarınızı ve sözlerinizi ispat edecek bir deliliniz, bir belgeniz mi var elinizde?

Eğer gerçekten doğru sözlü iseniz belgenizi getirin. Yani Allah'ın çocuğu olduğunu ve diğer konularda söylediklerinizi doğrulayacak Allah katından bir kitap getirin de görelim bakalım!

وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ اِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ﴿١٥٨﴾

158. "Onlar Allah ile görülmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar. Oysa bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka hesap yerine götürüleceklerdir."

Onlar Allah ile görülmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar. Bütün müfessirler şöyle dediler: Burada geçen görülmez varlıklar anlamına gelen "cinne" (الجِنَّة) kelimesinden maksat, meleklerdir. Bunun delili de kâfirlerin söyledikleri, melekler Allah'ın kızlarıdır, şeklindeki sözüdür. **Oysa bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka hesap yerine götürüleceklerdir** meâlindeki ilâhî kelâm hakkında da şöyle dediler: Allah'ın kızları olmakla tavsif ettikleri cinler de, mutlaka hesap yerine ve Allah'ın azabına götürüleceklerini bilmektedirler. Yahut Mücâhid ve diğerlerinin görüşüne göre hesaba çekileceklerini bilmektedirler. Veyahut onların Allah'ın melekleri olduğu anlayışına, onlara tâbi olanlar sevketmişti[178]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

177 "Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı? Erkek çocuklar size de kız çocuklar O'na öyle mi? Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim!" (en-Necm, 53/19-22).

178 "Bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka hesap yerine götürüleceklerdir" meâlindeki âyet hakkında şöyle dediler: O melekler de bilmektedirler ki, Allah ile kendileri arasında bir soy bağı kuran ve bunu iddia edenler Allah'ın azabına götürülecekler. Bütün müfessirlerin görüşü bu istikamettedir. "Onlar Allah ile görülmez varlık türleri arasında da bir soy birliği yakıştırdılar" meâlindeki âyette meleklerin değil, cinlerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Onlar cinlere tapıyorlar ve onları Rab ediniyorlardı, çünkü cinler o kâfirleri, onların Allah'ın melekleri olduğu anlayışına sevketmişti. Cenâb-ı Hak

سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٥٩﴾ اِلَّا عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَصِينَ ﴿١٦٠﴾

159. "Allah, o inkârcıların isnat ettikleri niteliklerden münezzehtir."

160. "Allah'ın samimi kulları başkadır (onlar gibi davranmazlar)***."***

Buradaki "Sübhânallâh" (سبحان الله) lafzı ile Cenâb-ı Hak, kendisini bu şekilde niteleyen söz konusu kişilerin tavsifinden tenzih etmekte ve onların bütün sözlerinden kendini aklamaktadır. Sonra da **Allah'ın samimi kulları başkadır**
193 **(onlar gibi davranmazlar)** diye bir istisna getirmektedir. [§]Burada Cenâb-ı Hakk'ın kendini her türlü noksanlıktan tenzih etmesinin hemen arkasından neden istisna edatını koyduğunu bilmiyoruz. İstisnanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Allah'ın çocuk sahibi olduğu ve benzeri diğer konularla ilgili olarak kâfirlerin nitelemelerinden Cenâb-ı Hak münezzehtir. **Allah'ın samimi kulları başkadır,** çünkü onlar Allah'ı kâfirler gibi nitelemezler. Yani Allah, o kâfirlerin kendisini nitelemelerinden berîdir, ancak samimi kullarının yücelik içeren nitelemelerinden berî değildir.

İkincisi, **Allah, o inkârcıların isnat ettikleri niteliklerden münezzehtir,** yalnız onlardan samimi olan ve Allah'a iman edenler müstesna, Allah bunların yaptığı yücelik nitelemelerinden berî değildir; onlardan bir grubun müslüman olması ve Allah'ı lâyık olduğu şekilde nitelemesi mümkündür, çünkü iman eden ve samimi olan kişi Allah'ı ancak lâyık olduğu şekilde niteler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: **Allah'ın samimi kulları başkadır** meâlindeki beyan, **bu varlıklar iyi biliyorlar ki kendileri de mutlaka** -cehenneme- **götürüleceklerdir** meâlindeki âyetten müstesnadır, yani, **Allah, o inkârcıların isnat ettikleri niteliklerden münezzehtir. Allah'ın samimi kulları ise başkadır;** çünkü daha önce samimi olanları azaba uğratmaktan istisna ettiği üzere onlar

bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O gün Allah onların hepsini toplayacak ve meleklere soracak: Bunlar mıydı size tapmakta olanlar? Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı" (Sebe, 34/40-41). Melekler, onların kendilerine değil cinlere taptıklarını haber verecekler. Başka bir âyette de şöyle buyuruyor: "Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir" (el-En'âm, 6/100). Yani bilgisizce Allah'ın kız ve erkek çocukları olduğu yalanını uyduran cinler de bilmektedirler ki, onlar da cehenneme ve Allah'ın azabına götürülecekler. Yahut Mücâhid ve diğerlerinin görüşüne göre onlar da hesaba çekilecekler. Yahut da, onların Allah'ın melekleri olduğu inancına kendilerini onların tâbileri sevketmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 642a).

cehenneme ve azaba götürülmeyeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada takdim-tehir söz konusudur.

فَاِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ ﴿١٦١﴾ مَٓا اَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفَاتِنٖينَ ﴿١٦٢﴾ اِلَّا مَنْ هُوَ صَالِ الْجَحٖيمِ ﴿١٦٣﴾

161-162. "Siz ve taptıklarınız; hiçbiriniz onu (samimi kulu) ***Allah'a inancı hususunda saptıramazsınız."***

163. "Ancak cehennemi boylayacak olan başka."

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak bu âyetlerde şunu söylemektedir: Sizin ve taptıklarınızın onları fitneye düşürmeye ve saptırmaya gücünüz yetmez, ancak Allah'ın ilminde, onlardan dalâleti seçeceği belli olanlar müstesna! Cenâb-ı Hakk'ın onlardan cehennemi boylayacak olanları istisna etmesi, saptırması açısından değil, cehennemlik olduklarını bilmesi itibariyledir.
[§]Nitekim Cenâb-ı Hak bu konuda başka bir âyette meâlen şöyle söylemekte- 194
dir: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[179]. Diğer bir âyette de şunu haber vermektedir: "Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rab'lerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz. Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine dost edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[180]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz ve taptıklarınız. Bu beyandan maksat, kendilerine tapılan cinler veya melekler olabilir. Tapılan putlar da olabilir; çünkü saptırma işi bazan onlara nispet edilmektedir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu"[181]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiçbiriniz onu (samimi kulu) Allah'a inancı hususunda saptıramazsınız. Yani cehennem ehlinin amelini işletmek üzere size hâkim olunanlarınız hariç, sizin bâtıl inançlarınızla, yani taptığınız bâtıl putlarınızla benim kullarımı saptıramazsınız. **Hiçbiriniz onu (samimi kulu) Allah'a inancı hususunda saptıramazsınız. Ancak cehennemi boylayacak olan başka** meâlindeki âyetler hakkında Ömer b. Abdülazîz ve Hasan-ı Basrî'nin şöyle dedikleri riva-

---

179 el-Hicr, 15/42.
180 en-Nahl, 16/99-100.
181 İbrâhim, 14/36.

yet edilmiştir: Siz, tanrılarınızla cehennemi boylamak üzere kendisine hâkim olunanlar hariç, hiç kimseyi saptıramazsınız[182]. Bu da bizim söylediğimize yakın bir mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ancak cehennemi boylayacak olan başka meâlindeki âyet konusunda bazıları şöyle dedi: Levh-i mahfûzda cehennemi boylayacağı yazılmış olanlar başka. Bazıları da, cehennemi boylamasına Allah'ın razı olduğu kişiler başka, anlamı verdiler. Bunun aslı, bizim söylemiş olduğumuz mânadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

195 **[§]** ***164. "***(Putperestlerce Allah'ın kızları sayılan melekler şöyle derler:) ***Bizim her birimizin mutlaka belli bir yeri vardır."***

Melekler tarafından söylenen bu sözün iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, meleklere kulluk etmelerini insanlara emretmekten kendilerini aklamak mânasına gelir, yani bizim her birimizin mevlâmıza ve yaratanımıza kulluk etmekte belli bir yeri vardır, bir an bile O'na kulluktan uzak duramayız, böyleyken insanlara bize kulluk etmelerini nasıl emrederiz? Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin"[183]. Yani biz senin velimiz olman peşindeyiz, bundan nasıl uzak durabiliriz? Yahut muhtemelen şunu söylemek istemişlerdir: Senin bizim velimiz olmanı sağlamak gayreti, bizi sözü edilen her şeyden alıkoymaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her birimizin mutlaka belli bir yeri vardır. Muhtemelen bundan maksat, asla bırakılamayan ve terkedilemeyen belli ve sınırlı bir yerdir. **Belli bir makam.** Bu belli bir ibadet mânasına da gelebilir. Nitekim Hakîm b. Hizâm şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) ashabı ile birlikte iken bir ara onlara şöyle dedi: "Benim duyduklarımı siz de duyuyor musunuz?" Biz bir şey duymuyoruz Yâ Resûlallah, dediklerinde Hz. Peygamber (s.a.) şöyle söyledi: "Gökyüzünün gıcırdama sesini duyuyorum. Gökyüzü gıcırdamaktan dolayı kınanamaz, çünkü orada bir meleğin alnını yere koymadığı veya kıyama durmadığı bir karış kadar bile boş bir yer yoktur"[184]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

182 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 648; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 486.

183 "Melekler şöyle cevap verecekler: Hâşâ! Sen yüceler yücesisin. Bizim velimiz onlar değil sensin. Gerçekte onlar cinlere tapıyorlardı; çoğu onlara inanmıştı" (Sebe, 34/41).

184 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 304; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 489.

وَاِنَّا لَنَحْنُ الصَّٓافُّونَۚ ﴿١٦٥﴾ وَاِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ ﴿١٦٦﴾ وَاِنْ
كَانُوا لَيَقُولُونَۙ ﴿١٦٧﴾ لَوْ اَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْاَوَّل۪ينَۙ ﴿١٦٨﴾ لَكُنَّا
عِبَادَ اللّٰهِ الْمُخْلَص۪ينَ ﴿١٦٩﴾ فَكَفَرُوا بِه۪ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿١٧٠﴾

[§]***165. "Biz mutlaka*** (o yerlerde) ***saf tutarız."*** 196

166. "Ve biz, kuşkusuz Allah'ı tesbih ederiz."

167. "O putperestler hep şöyle derlerdi:"

168. "Elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı;"

169. "Elbet biz de Allah'ın halis kulları olurduk."

170. "Ama şimdi bu kitabı (Kur'ân) ***inkâr ediyorlar! Yakında her şeyi öğrenecekler!"***

Biz mutlaka (o yerlerde) saf tutarız. Buradaki **saf tutarız** kelimesi muhtemelen, nasıl ki âdemoğulları saf olup cemaat halinde namaz kılıyorlarsa, melekler de saf tutarak namaz kılıyorlar anlamına gelir. Saf halinde kıyam ediyorlar yahut saf halinde rükû yapıyorlar veyahut saf halinde secde ediyorlar mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve biz, kuşkusuz Allah'ı tesbih ederiz. Müfessirlerin söylediklerine göre **tesbih ederiz** lafzı, namaz kılarız anlamına gelir. Her türlü noksanlıktan tenzih etmek mânasına da gelebilir, onlar mülhitlerin söyledikleri sözlerden Allah'ı tenzih ediyorlar. **Tesbih ederiz** sözü, devamlı olarak ve hiç ara vermeden ibadet ederiz anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı; elbet biz de Allah'ın halis kulları olurduk. Bu ilâhî kelâmın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce Mekkeliler şöyle diyorlardı: Yahudileri ve hıristiyanları Allah kahretsin! Çünkü onlar peygamberleri inkâr ettiler. Eğer bize öncekilerden bir kitap veya bir beyan gelmiş olsaydı elbette biz de Allah'ın halis kulları olurduk. Onlar böyle diyorlar ve Allah adına yemin ederek sözlerini teyit ediyorlardı, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle haber vermektedir: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşma-

larını arttırdı"[185], yani uyarıcı geldiğinde Rab'lerini inkâr ettiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle söyledi: Resûlullah (s.a.) onları ikaz ediyor, putlara tapan ve peygamberleri inkâr eden önceki ümmetlere nasıl Allah'ın azabı geldi ise, putlara taparlarsa onlara da azabın geleceğini söylüyordu. O zaman şöyle diyorlardı: **Elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı,** yani geçmiş ümmetlerin neden helâk edildiklerine dair elimizde bir haber bulunsaydı ve onların gerçekten Muhammed'in söylediği sebeple helâk edildiklerini bilseydik, **elbette biz de Allah'ın halis kulları olurduk.** Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara, önceki ümmetlerin, Muhammed aleyhisselâmın söylediği sebepten helâk edildikleri haberini bildirdi, ancak onlar kabul etmediler ve inatla inkâr ettiler. Muhtemeldir ki onlar bunu delil olarak ileri sürmüşlerdi, yani atalarımız da putlara taptılar, onlar da bizim yaptıklarımızı yaptılar ve azaba uğramadılar, şayet yaptıkları Allah nezdinde rızaya mazhar olmasaydı ve onlar böyle yapmakla emrolunmuş olmasalardı, Allah onları rahat bırakmazdı. Bu, şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibidir: "Putperestler diyecekler ki: Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız"[186], "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman
197 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[187]. [§]Buna benzer sözlerle onlar, anlamsız deliller ileri sürüyorlardı. Buna göre muhtemelen onların, **elimizde öncekilerden gelmiş bir kitap bulunsaydı; elbet biz de Allah'ın halis kulları olurduk** sözünü, onlar bizim yaptığımız şeyleri yaptıkları için ve söylenen şeyler yüzünden değil, başka bir şeyden dolayı helâk edilmişlerdir diyorlardı.

Elbette biz de Allah'ın halis kulları olurduk. Buradaki "muhlasîn" (المخلَصين) kelimesindeki lâm harfi üstünlü olarak okunur. Onların sözlerinin zâhirine göre ise esreli olarak "muhlisîn" diye de okunur; buna göre eğer öyle olsaydı, biz de ihlasla Allah'ın birliğini kabul eder ve O'na kulluk yapardık anlamına gelmesi de caizdir. Ancak "muhlasîn" lafzı, öyle olsaydı Allah özel olarak bizi seçerdi mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hak, önceki ümmetlerin Muhammed aleyhisselâmın sözünü ettiği inkârdan dolayı helâk edildiklerine dair beyanı geldikten sonra onların inat ettiklerini, büyüklendiklerini ve inkâr ettiklerini haber vermektedir: **Şimdi bu kitabı (Kur'ân) inkâr ediyorlar! Yakında her şeyi öğrenecekler!** Delillerin ve âyetlerin haberleriyle gerçeği öğrendikten sonra gözleriyle de görerek yakında her şeyi öğrenecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

185 Fâtır, 35/42.

186 el-En'âm, 6/148.

187 el-A'râf, 7/28.

وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧١﴾ اِنَّهُمْ لَهُمُ
الْمَنْصُورُونَ ﴿١٧٢﴾ وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿١٧٣﴾

171. "Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik:"

172. "Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar."

173. "Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak."

[Hiçbir Resûl Öldürülmedi]

Andolsun ki elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar. Bu ilâhî kelâmın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Zafere ulaşanlar resûllerdir, hiçbir resûl öldürülmüş değildir, ancak nebîler öldürülmüş, bir de resûllerin risâletini kavmine tebliğ eden ve onları bundan haberdar eden resûllerin elçileri öldürülmüştür. Resûllerin kendilerine gelince, onlardan hiçbiri öldürülmemiştir, Allah onları insanlardan ve onların kötü niyetlerinden korumuştur. Bazıları da şöyle dedi: Nihaî akıbeti kendileri kazanacağından dolayı onlar zafere ulaşacaklardır, çünkü işin başında mağlup olsa bile akıbette zafere ulaşmayan hiçbir peygamber yoktur. Bazıları ise şöyle söyledi: **Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar,** yani onlar kanıtlarla, mûcizelerle ve delillerle zafere ulaşacaklar. Getirdikleri deliller ve âyetlerle galip gelecekler, şüpheleri ve kafalardaki karışıklıkları kaldıracaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İlk yorumu yapanlar şu âyet-i kerîmeyi delil getirirler: "Nice pey- **198**
gamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar"; bu cümle bazı kırâatlarda, onunla birlikte bulunan birçok Allah erleri düşmanları öldürdüler, anlamına gelecek şekilde okunmuştur, "Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler"[188]. Cenâb-ı Hak burada, onlar savaşta öldürülseler bile asla gevşemediklerini ve boyun eğmediklerini haber vermektedir. Sonra şöyle buyurmaktadır: "Onların sözü şunu demekten ibaretti: Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!"[189] Yüce Allah da şu âyet-i kerîmede onlara daha güzelini verdiğini haber vermektedir: "Allah

---

188 Âl-i İmrân, 3/146.
189 Âl-i İmrân, 3/147.

onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi"[190]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyet-i kerîme de, onlar mağlup olsalar ve öldürülseler bile zafere onların ulaşacağı mânasına gelmektedir.

Zafere mutlaka onlar ulaşacaklar. Burada "innehum" (انّهم) ve "lehum" (لهم) şeklinde iki tane zamir kullanılmıştır, bunların ikisi de aynı anlama gelir ve tekit mânasını ifade ederler. Buna benzer ifadeler başka âyetlerde de kullanılmıştır: "Biz mutlaka (o yerlerde) saf tutarız"[191], "Muhakkak ki ben yalnızca ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'ım"[192]. Bu âyetlerde zamir tek olsaydı yine aynı anlamı ifade ederdi, fakat mânayı tekit için böyle kullanılmıştır.

Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak. Yani daha önce de söylediğimiz gibi galip gelenler kesinlikle peygamberlerimiz veya taraftarlarımız veya dostlarımız olacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حِينٍ ﴿١٧٤﴾ وَاَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٥﴾

174. "(Ey resûlüm!) ***Şimdi sen bir süre için o inkârcıları kendi hallerine bırak."***

175. "Hallerini gör onların; ileride kendileri de görecekler!"

(Ey resûlüm!) Şimdi sen bir süre için o inkârcıları kendi hallerine bırak. Yani onların sana yaptıkları eziyetlere bir müddet karşılık verme veya onlarla bir süre savaşma! Bunun nasıl olduğu konusunda iki delil vardır. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.) peygamberliğine delildir, çünkü onların âyette bir süre daha küfür içinde kalacaklarını ve sonra bu halde iken helâk edileceklerini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Bir süre için o inkârcıları kendi hallerine bırak!**

199 [§]İkincisi, bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın onu koruyacağına, onların kendisini öldürmek ve helâk etmek için gösterdikleri gayretlerden muhafaza edeceğine delildir; bu yüzden Allah onu belli bir vakte kadar onlarla savaşmasını ve onlara saldırmasını yasaklamıştı, çünkü onlar fırsat bulurlarsa kendisini öldürmek ve helâk etmek kararını almışlardı. Bu da göstermektedir ki, Cenâb-ı Hak onlara bu sözü söylediğinde peygamberini korumuş ve düşmanın saldırısın-

---

190 "Bu yüzden Allah onlara dünya nimetini ve âhiret nimetinin de güzelini verdi. Allah işini güzel yapanları sever" (Âl-i İmrân, 3/147).

191 es-Sâffât, 37/165.

192 el-Kasas, 28/30.

dan muhafaza etmişti. Sonra şöyle buyurmuştu: **Hallerini gör onların; ileride kendileri de görecekler!** Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[193]

Hallerini gör onların; ileride kendileri de görecekler. Bu beyan, açıkça ve çıplak gözle görmek mânasına gelmektedir. Bazıları şöyle dedi: **Hallerini gör onların,** yani başlarına azap indiğinde gör onların hallerini, bunun gerçekleşmiş olduğunu **kendileri de görecekler**. **Hallerini gör onların** mânasına gelen "ebsırhum" (أبصرهم) sözünün, onlara azabın geleceğini bildir, azap başlarına geldiğinde onlar da bilecekler anlamına gelmesi de muhtemeldir.

اَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٧٦﴾ فَاِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَٓاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٧﴾

176. "Azabımızın çabuklaştırılmasını mı istiyorlar?"

177. "İstedikleri başlarına geldiğinde (önceden) ***uyarılmış olanların sabahı çok kötü olacaktır!"***

Azabımızın çabuklaştırılmasını mı istiyorlar? Bu âyet-i kerîme, onların azabın hemen gelmesini istediklerine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* onlar azabın hemen gelmesini, Peygamber aleyhisselâmla alay etmek kastıyla ve onun kendilerini azabın gelmesiyle korkutmasını inkâr etmek için istiyorlardı. Sonra Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Azabımızın çabuklaştırılmasını mı istiyorlar?** Bu, hayret ifade eden bir cümledir, yani onlar azabımın çabuklaştırılmasını nasıl isterler? Bir millete azap göndermek ve onları helâk etmek istediğimde, azabı ve helâki indirmeye kādir ve hükümran olduğumu bilmiyorlar mı? Yani ben buna kādirim ve onu yaparım.

Sonra Cenâb-ı Hak onlara azabı gönderdiğinde sabahlarının karanlığa gömüldüğünü haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **İstedikleri başlarına geldiğinde (önceden) uyarılmış olanların sabahı çok kötü olacaktır!** Buradaki azap sahalarına (بساحتهم) indiğinde sözü, muhtemelen yakınlarına indiğinde mânasına gelmektedir. Bu ifade, kendilerine ve başlarına indiği anlamına da gelebilir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler ya kendileri felâkete

193 Hûd, 11/55.

uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir”[194], yani
200 azap onların başına inecek. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sonra Cenâb-ı Hak, **uyarılmış olanların sabahı çok kötü olacaktır** buyurmaktadır. Onların sabahları kötü olacak, çünkü azap başlarına geldiğinde onları ebedî cehennemlerin azabına uğratacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتّٰى حٖينٍ ﴿١٧٨﴾ وَاَبْصِرْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ ﴿١٧٩﴾

178. “Evet, sen bir süre için onları kendi hallerine bırak.”

179. “Ve hallerini gör; ileride kendileri de görecekler!”

Evet, sen bir süre için onları kendi hallerine bırak. Bu âyeti az önce açıklamıştık. **Hallerini gör; ileride kendileri de görecekler** buyruğunu da belirtmiştik. Bazıları buna, sen bak, onlar da bakacaklar diye mâna verdi. Ancak doğrusu az önce bizim söylediğimiz gibidir[195].

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿١٨٠﴾ وَسَلَامٌ عَلَى
الْمُرْسَلٖينَ ﴿١٨١﴾ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمٖينَ ﴿١٨٢﴾

180. “Mutlak izzet sahibi olan Rabb’in, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir.”

181. “Bütün peygamberlere selâm olsun!”

182. “Ve âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun.”

[Allah’ın Kulları Üzerindeki Hakları]

Bu üç âyette, Allah’ın kulları üzerindeki hakkının ne olduğuna dair açıklamalar vardır, onlar da şunlardır: Allah’ın birliğini tasdik etmek, bütün işlerinde Allah’a tevekkül etmek, verdiği nimetlere dair Allah’ı güzel şekilde övmek ve ayrıca bütün peygamberleri yüceltip övmek. Tevhide gelince bu şu sözünde dile getirilmiştir: Cenâb-ı Hakk’ın verdiği nimetlere karşı insanların hamd etmek ve güzel övgüler yapmak ve aynı zamanda bütün peygamberlere de güzel övgülerde bulunmak gerektiği: **Mutlak izzet sahibi olan Rabb’in, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir.** Mülhitlerin, çocuk edin-

---

194 er-Ra‘d, 13/31.

195 Bu sûrenin 175. âyetinin tefsirine bakınız.

mek, ortağı ve eşi olmak gibi asla Allah'a lâyık olmayan bütün nitelemelerden, Cenâb-ı Hak kendini tenzih etmekte ve aklamaktadır. Bunu söyleyen insanın, Cenâb-ı Hakk'ı bütün bu isnatlardan uzak ve münezzeh olmakla niteleyenin alacağı sevabı alması ümit edilir. **Mutlak izzet sahibi olan Rabb'in** ifadesi de tevhid söz konusu edilmektedir. Şöyleki: Cenâb-ı Hak şan ve şerefle, mutlak kuvvet sahibi olmakla ve her şeyin tasarrufunun kendisine ait olmakla ilgili bir nitelemekten oluşan bir tevhittir. Peygamberlere yapılması gereken güzel övgülere gelince bu da, **Bütün peygamberlere selâm olsun** meâlindeki âyette ifade buyurulmaktadır. Cenâb-ı Hak kullarına, bütün peygamberlere güzel övgülerle onları övmelerini emretmektedir. Bu konuda Resûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur: "Bana selâm gönderdiğinizde, diğer peygamber kardeşlerime de
selâm gönderin, çünkü ben ancak peygamberlerden biriyim"[196]. [§]İnsanlara 201
verdiği bütün nimetlere ve güzelliklere karşı Cenâb-ı Hakk'a güzel bir şekilde hamd ü senâ etmeye gelince, bunu da şu âyet-i kerîmede ifade buyurmaktadır: Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun. Allah'ı bilerek ve kabul ederek bunu söyleyen ve okuyan birinin, bunları söyleyen ve okuyanların hepsinin alacağı bütün sevabı alması umulur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Kıyâmet günü sevabının tam olarak tartılmasını isteyen kişinin, bir meclisteki son sözü şöyle olsun: **Mutlak izzet sahibi olan Rabb'in, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selâm olsun!** Âlemlerin Rabb'i **olan Allah'a hamdolsun**[197]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mutlak izzet sahibi olan rab. Bu beyanın anlamına dair bazıları şöyle dedi: İntikam ve kudret sahibi olan Rab! Bu ifade, her güç-kudret sahibi olanın ve her şan ve şeref sahibi olanın dayandığı Rab mânasına da gelebilir. **Allah'a hamdolsun** sözü de böyledir, yani bir şeye hamd ü senâ eden herkesin o hamd ve senâsı hakikatte Allah'a varır. Gerçek muradının ne olduğunu en iyi Allah bilir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

196 Enes (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Bana selâm gönderdiğinizde, diğer peygamber kardeşlerime de selâm gönderin, çünkü ben ancak peygamberlerden biriyim" (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 661; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 497).

197 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 499.

[38]SÂD SÛRESİ[1] 203

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Sâd. Öğüt ve uyarı dolu Kur'ân'a andolsun."

[Hurûf-i Mukattaa]

Bazıları şöyle dediler: **Sâd** lafzı, içinde sâd harfinin belirtildiği bu sûrenin ismidir. Nitekim "Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!"[2] meâlindeki âyet de böyledir. Hurûf-i mukataanın belirtildiği bütün sûreler böyledir. Bir şeye dilediği ismi vermek ve hangi ismi vermek istiyorsa onu vermek Allah'a ait bir haktır. Bazıları da şöyle söyledi: O ancak, şanı yüce ve mübarek olan Allah'ın isimlerinden biridir. Bazıları da, o sûrenin giriş lafzıdır dedi. Bu lafzı, hemen arkasından gelen âyetin tefsir ettiğini daha önce söylemiştik. Hurûf-i mukattaa hakkında söylenenleri daha önce çeşitli yerlerde belirttik[3]. Bazıları ise **Sâd** lafzına, Kur'ân'ı kâfirlere arzet diye anlam verdi. Ebû Ubeyde, "sâdi" (صادِ) kelimesinin "musâdât" (المصاداة) kökünden geldiğini söyler[4]. Zeccâc şöyle dedi: (صادِ بالقرآن) cümlesi, onlara karşı Kur'ân ile savaş, mânasına gelir. Bazıları da (صادِ بالقرآن) cümlesine, [§]onlara Kur'ân ile seslen diye mâna verdi. Onlara Kur'ân 204
ile yönel anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Bu bir yemin lafzıdır, Allah'ın kelâmı Kur'ân ile yemin ediyorum demektir.

Öğüt ve uyarı dolu. "Zi'z-zikr" (ذى الذكر) kelimesi, şerefli mânasına gelebilir. Cenâb-ı Hak Kur'ân'a zikir adını vermiştir, çünkü her şereflinin adı yaratılanların her meclisinde anılır. Yahut insanların lehine ve aleyhine olan, yapılması ve sakınılması gereken her şeyi kendilerine hatırlattığı için ona zi-

---

1 Mekkî sûrelerden olup 88 âyeti de Mekke'de nâzil olmuştur.

2 Kāf, 50/1.

3 Meselâ bk. el-Bakara, 2/1-2; Âl-i İmrân, 3/1.

4 Taberî bu sözü Hasan-ı Basrî'ye nispet eder (*Câmi'u'l-beyân*, XX, 5).

kir adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları bu kelimeye beyan dolu Kur'ân mânasını verdiler.

Sâd. Öğüt ve uyarı dolu Kur'ân'a andolsun. Bu beyan hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Kur'ân'ı kalbinden oku! Araplar şöyle derlerdi: Hayvanı tutmak zor olduğunda onunla şakalaşırsan hayvan boyun eğer ve yumuşar, işte o zaman hayvanı avladım (صاديتُ الدّابّةَ) denilir. Ebû Avsece şöyle dedi: **Sâd**, en zor harflerden biridir, burada yemine benzemektedir. Başka yerlerde kullanılan "sâdî" (الصادى) kelimesi susamak anlamına gelir, millet susamış gibi[5].

Öğüt ve uyarı dolu (ذى الذكر) ibaresi hakkında bazıları şöyle dedi: Bu lafız şerefli, yani ona uyan şerefli olur anlamına gelir. Şanlı mânasına geldiği de söylenmiştir. İçinde yapılması ve sakınılması gereken buyrukların ve daha önce geçen ümmetlere ait haberlerin belirtildiği kitap mânasına geldiği de söylenmiştir.

[Kur'ân'da Geçen Yemin Cümleleri]

Sonra âyetlerde geçen yemin cümlesinin cevabı konusunda farklı görüşler vardır. Kisâî şöyle demiştir: Kur'ân'da geçen kasem cümlesinin cevabı bazı yerlerde gizli değil açıktır, bazı yerlerde ise kapalıdır. Açık olana örnek şu ilâhî beyandır: "Hayır! Hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun!"[6] Bu kasem cümlesinin cevabı da şudur: "O Kur'ân gerçekten değerli, bir elçinin sözüdür"[7]. Kapalı olana örnek de **Sâd** âyetidir. İnsanlardan biri şöyle dedi: Cenâb-ı Hakk'ın burada yemin ettiği olay şu ilâhî beyanda ifade edilmektedir: "İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir
205 hakikattir"[8]. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Ancak söz uzamış ve arada yeminin cevabı olmayan kıssalar geçmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bana göre buradaki kasemin cevabı şu ilâhî beyandır: "Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik"[9]. Bu, sizi de helâk ederiz mânasına gelir. Ancak yemin lafzı ile bu âyet arasına "İnkâr edenler, bu uyarıya kulak verecekleri yerde, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir"[10] meâlindeki âyet girmiş ve kasem lâmı hazfedilmiş-

5 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 375.
6 et-Tekvîr, 81/15-16.
7 et-Tekvîr, 81/19.
8 Sâd, 38/64.
9 Sâd, 38/3.
10 Sonraki âyet.

tir. Dolayısıyla bu âyet yemin lafzına döndürülür ve söylediğimiz âyet de yeminin cevabı olur. Bu, garip, zarif ve kapalı bir cevap cümlesidir[11].

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ ﴿٢﴾

2. "İnkâr edenler, bu uyarıya kulak verecekleri yerde, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir."

Rivayet edildiğine göre Ebû Tâlib hastalanmış, Hz. Peygamber (s.a.) de onu ziyarete gitmişti. Ebû Tâlib'in başucunda bir adamın oturacağı bir yer vardı, Ebû Cehil hemen yerinden kalkıp oraya oturdu. İçerde de Kureyş'in ileri gelenlerinden bir grup insan vardı. Onlar Ebû Tâlib'e, ilâhlarımıza sataşıyor diye Hz. Peygamber'i (s.a.) şikâyet ettiler. Ebû Tâlib dedi ki: Ey kardeşimin oğlu! Bu adamlardan ne istiyorsun? Hz. Peygamber (s.a.) şu karşılığı verdi: Amcacığım! Ben onlardan sadece bir cümle istiyorum, eğer onu kabul ederlerse bütün Araplar onlara uyacak, Arap olmayanlar da cizye ödeyecek. Ebû Tâlib; nedir o cümle? diye sorunca, Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: Lâ ilâhe illallâh! O zaman hemen Ebû Cehil atıldı: Bizim tanrılarımızı tek bir tanrı mı yapmak istiyor?[12] İşte bu, âyette belirtilen ve onların gurura kapıldıklarını gösteren olaydır. Çünkü âyette şöyle denilmekteydi: **İnkâr edenler, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir.** [§]Âyetteki **gurura kapılmış** (فى عزة) ifadesi hak- 206
kında bazıları şöyle dedi: İnatçılık yapıyor ve kabule yanaşmıyorlar. Bazıları da şöyle dedi: Taassup içindedirler ve gurura kapılmışlardır. "Hamiyyet" (الحمية) kelimesi, muhalefete ve taassuba kapılmak demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir. Denildi ki: Bu cümle, kibir ve inkâr duygusuna kapıldılar anlamına gelir. Buna taassup ve aykırı olmak mânası verildiği gibi, gaflet anlamı da verilmiştir.

---

11 "Âyetlerde geçen yemin cümlesinin cevabı konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Burada kasemin cevabı, "İnkâr edenler, bu uyarıya kulak verecekleri yerde, gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir" meâlindeki âyettir. Bu âyette geçen "bel" (بل) edatı, önceki cümleyi nefyedip sonraki âyeti ispat etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şudur: Küfredenler ancak gurura kapılmış ve muhalefete düşmüşlerdir. Bazıları da şöyle dedi: Yeminin yapıldığı yer, "Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik; o sırada feryat ettiler ama artık zaman kurtulma zamanı değildi" meâlindeki âyettir. Bazıları dedi ki: Her ne kadar kasem cümlesi ile cevabı arasında çok fazla âyetler geçmiş olsa da, Allah'ın yemin ettiği yer, "İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir hakikattir" meâlindeki âyettir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 643ab).

12 bk. Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, I, 401.

كَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ﴿٣﴾

3. "Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik; o sırada feryat ettiler ama artık zaman kurtulma zamanı değildi."

Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu âyet, her kâfir ve müşrikin ölümü ve helâki sırasındaki feryadını ifade etmekte, iman etmek için Rabb'inden tekrar dünyaya döndürmesini isteyeceğini haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der. Hayır!"[13], "Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan!"[14] Ancak böyle bir feryadın, imdat çağrısının ve geciktirme isteğinin faydası yoktur, Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği üzere: "Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler"[15].

İkincisi, bu âyet, inkâr etmeleri ve inatçılıkları yüzünden helâk edilip kökü kazınan önceki bütün ümmetlere dairdir; onlar başlarına azap geldiği sırada feryat ederler, imdat çığlıkları atarlar ve iman ettiklerini söylerler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler"[16]. Ancak Azîz ve Celîl olan Allah'ın burada haber verdiğine göre, o sırada iman etmelerinin kendilerine faydası olmaz; çünkü o kendi tercihlerine dayalı bir iman değil, azabı defetmek için yaptıkları zorunlu
207 bir imandı. [§]İşte Cenâb-ı Hak, onlara azap geldiğinde yaptıklarına pişman oldukları gibi, kendilerine de azabın gelebileceğini ve yaptıklarına pişman olacaklarını haber vererek Mekkeliler'i ikaz etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama artık zaman kurtulma zamanı değildi. Buradaki "velâte" (ولات) kelimesinin aslı "velâ" (ولا) idi, ancak "hîne" (حين) kelimesine bağlandığında "velâte" oldu. Bu kelime sanki yemin lafzı gibidir, yani, vallahi demektir. Bu, Kisâî'nin görüşüdür. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "te" harfi "velâ" kelimesine bağlı değil, "hîne" kelimesine bağlıdır, yani "tehine" (تحين) şeklindedir. "Hîn", "ân" ve benzeri kelimelere bazan "tâ" harfi ilâve edilir. Bazıları da şöyle söyledi: Bu kelime "tâ" ile "velâte" şeklindedir; kelime "tâ" ile ve vakfedilerek okunmuş-

13 el-Mü'minûn, 23/99-100.

14 "Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın" (el-Münâfikûn, 63/10).

15 el-A'râf, 7/34.

16 el-Mü'min, 40/84.

tur[17]. “Hîne menâs” (حين مناص) kelimeleri hakkında İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Keyif çatmak ve kaçmak zamanı değildir. Bazıları şöyle dedi: Yardım çağırma zamanı değildir. Buna feryat ve figan zamanı değildir anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O sırada feryat ettiler ama artık zaman kurtulma zamanı değildi. Bazıları şöyle dedi:, yani kaçma zamanı değildir, kaçma vakti geçmiştir. “Menâs” sığınma yeri demektir. “Nâsa, yenûsu, nevsan” (ناص، ينوص، نَوْصا) fiili, sığınmak anlamına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Artık zaman kurtulma zamanı de-
ğildi; [§]**yani kaçacak yer yoktur. Ebû Avsece de böyle söyledi. Ebû Ubeyde 208
ise şöyle dedi: Kurtulma ve yardım mânasına gelir, yani kurtulacak ve yardım edilecek zaman değildir demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Nevs” (النوص), sözü ertelemek, “bevs” (البوص) ise sözü öne almak demektir[18]. Söylediğimiz gibi bunun asıl mânası şudur: O vakit kaçış vakti değildir, kurtuluş zamanı değildir, yardım dileme zamanı değildir. Diğer görüşler de yukarıda geçti.

وَعَجِبُوا اَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هٰذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ

4. “Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır.”

Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, kendilerine kendileri gibi insan türünden bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu

---

17 “ولات حين” kelimelerinden hangisi üzerinde vakfedileceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: “Velât” kelimesinde vakfedilir, sonra “hîne menâs” diye başlanır. Dediler ki: Bu, “mâ”, yani olumsuzluk mânasına gelen “lâ”dır, inkâr anlamında “te” eklenmiştir. Nitekim “semme”ye eklendiğinde “semmete” (ثَمَّتَ), “rubbe”ye eklendiğinde “rubbete” (رُبَّتَ) diye okunur. Başkaları da şöyle dedi: O “tâ” değil “hâ” harfidir ve “lâ”ya eklenmiştir, vakfedildiğinde “lâhe” (لاهْ) diye okunur, çünkü “hâ” harfi vakıf için eklenmiştir… Ancak vasıl halinde bu harf “tâ” olur. Bazıları ise şöyle dediler: “Lâ”da vakfedilir ve sonra “tehîne” diye başlanır. “Tâ”nin hükmünün, “hîne”, “evân”, “ân” gibi kelimelerde geçerli olduğu iddia edilmiştir… Buradaki “lâ” ise “hâ” ve “tâ” ile vasledilmemektedir. Âyetteki (لات حين) ifadesi, ancak (ليس حين) mânasına gelmektedir. Hiçbir cümlede “lâte” bulunmaz” (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XX, 15-16).

18 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 367.

gibi: "Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir?"[19], "Bu da sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir"[20], "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[21] Onlar insandan peygamber olmasını inkâr ediyorlar ve şöyle diyorlardı: "Bize melekler gönderilmesi gerekmez miydi?"[22] İkincisi, dünya işlerinde kendilerinden alt konumda olanlardan peygamber gönderilmesine şaşıyorlar, çünkü onlar dünyada kendilerini başkalarından üstün görüyorlar ve şöyle diyorlardı: "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[23] "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! dediler"[24]. Söylendiği gibi onlar, dünya işlerinde seviye itibariyle kendilerinden aşağı durumda olan birini vahiy gönderilmesine lâyık görmüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

209 **[§]Bu inkârcılar şöyle diyorlar: Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır.** Bu âyet Resûlullah'ın (s.a.) onlara mûcize getirdiğine ve onların da bunun üzerine bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır dediklerine, onun gerçekten Allah'ın elçisi olduğunu bildiklerine işaret etmektedir. Fakat yine de inatla karşı çıktılar. **Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır.** Bu beyanla tıpkı Firavun kavmini Mûsâ aleyhisselâma karşı tahrik ettiği gibi, onlar da kavimlerini Resûlullah'a (s.a.) karşı tahrik etmek istiyorlardı. Çünkü onlar halka şöyle demişlerdi: "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[25]. Hz. Peygamber (s.a.) ise onları yurtlarından çıkarmak istemiyor, sadece İslâm'ı kabul etmelerini istiyordu. Buna göre o liderler, Resûlullah'ın (s.a.) sihirbaz olmadığını, Allah'ın elçisi olduğunu biliyorlardı. Ancak kavmini ve kendisine tâbi olanları ona karşı kışkırtmak istiyor ve ona uymamaları için durumunu farklı gösterip halkın kafasını karıştırmaya çalışıyorlardı.

اَجَعَلَ الْاٰلِهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ ﴿٥﴾

5. "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"

Bu söz, halkın tâbi olduğu liderleri tarafından söylenmişti, kalplerinde putlara tapınma sevgisinin bulunduğunu bildikleri için onları tahrik etmek

---

19 el-Enbiyâ, 21/3.
20 el-Mü'minûn, 23/33.
21 el-İsrâ, 17/94.
22 el-Furkān, 25/21.
23 Sâd, 38/8.
24 ez-Zuhruf, 43/31.
25 eş-Şuarâ, 26/35.

istiyorlar ve şöyle diyorlardı: **Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!**

Bu gerçekten şaşılacak bir şey! Bazıları şöyle dedi: Buradaki "ucâb" (عُجاب) kelimesi, halkın diliyle şaşılacak şey anlamına gelir. Kisâî şöyle dedi: "Ucâb, uccâb, acîb, aceb" (العُجَاب، العُجّاب، العَجِيب، العَجَب) kelimelerinin hepsi aynı mânaya gelir. Ebû Avsece dedi ki: "Ucâb" kelimesi, hayrette aşırılık ifade eder, tıpkı "kübâr ve kübbâr" (كُبار، كُبّار) denildiği gibi.

وَانْطَلَقَ الْمَلَاُ مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلٰٓى اٰلِهَتِكُمْ اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ ﴿٦﴾

[§]*6. "Onların ileri gelenleri harekete geçip şöyle dediler: Yolunuzda yürüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin! İşte* (sizden) *istenen budur."* 210

Onların ileri gelenleri harekete geçip şöyle dediler: Yolunuzda yürüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin! Bu âyetteki yürüyün kelimesinin anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: İleri gelenlerden ve halktan bir grup Ebû Tâlib'e giderek, tanrıları hakkındaki kötü sözlerinden dolayı Resûlullah'tan (s.a.) şikâyetçi olmuşlardı. Kendisiyle konuştuklarında umdukları cevabı alamamışlar, istedikleri neticeyi elde edememişlerdi. Bunun üzerine kabilenin ileri gelenleri, halka dediler ki: Tanrılarınıza bağlılık yolunda devam edin ve onlara tapmakta direnin! Onların halka şöyle demiş olmaları da muhtemeldir: Ebû Tâlib'e gidin! Tanrılarınıza tapmaya devam edin! **Sizden istenen şey budur!** Onların bunu, Hz. Ömer'in (r.a.) müslüman olması üzerine söyledikleri rivayet edilmiştir. Âyette geçen "şey" (شئ) kelimesi, yapılması gereken iş anlamına gelir. Onlar da Ebû Tâlib'e gitmişler ve yukarıda sözünü ettiğimiz sözleri söylemişlerdi. Bu, oldukça uzun bir hikâyedir. Bazıları şöyle dedi: **Yürüyün**, yani dönün, tanrılarınıza ibadete gidin ve bunda direnin! Bazıları da şöyle söyledi: **Yürüyün**, yani Muhammed'in (s.a.) yanından ayrılın ve **tanrılarınıza** tapmakta **direnin! İşte** -siz Mekke ehlinden- **istenen budur.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların ileri gelenleri harekete geçti, yani halkın ileri gelen kesimi harekete geçti ve belirttiğimiz gibi halka şöyle dediler: **Yolunuzda yürüyün! Tanrılarınıza bağlılıkta direnin!**

211 **[§]İşte** (sizden) **istenen budur.** Bu cümle ile onların neyi kastettiklerini tam olarak bilmiyoruz. Bu cümle ile onların, Muhammed (s.a.) sizi putlara tapmayı terketmeye çağıracak olsa da sizi bundan vazgeçiremez, ancak o sizi putlardan başkasına tapmaya davet edecektir, demek istemiş olmaları mümkündür. Yahut sizden bazı şeyler isteyecektir demek istemiş olabilirler. Veyahut onlar birtakım şeyleri kastetmişler, fakat kastetmiş oldukları o şeylerin ne olduğunu biz bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir*[26].

مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا اخْتِلَاقٌ ﴿٧﴾

7. "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil."

Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik[27]. Bazıları dedi ki: Buradaki **son din**den maksat Hz. Îsâ'nın dinidir. Onlar bunu ancak, hıristiyanlar Hz. Îsâ'nın (s.a.) durumu hakkında ihtilaf ettikleri için söylemişlerdi; hıristiyanlardan bir kısmı onu ilâh kabul etmiş, bir kısmı da Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürmüştü. İşte bunun üzerine onlar şöyle demişlerdi: Muhammed aleyhisselâmın tek ilâha kulluğa davet etmesini, bildiğimiz son dinde, yani Hıristiyanlık'ta duymadık; çünkü hıristiyanların bir kısmı Îsâ'yı (s.a.) ilâh kabul etmiş, bir kısmı da o Allah'ın oğludur demiş, böylece onu Allah'a ortak kılmıştı. Dolayısıyla onlar diyorlardı ki: Son dinde birden çok tanrıya tapmak ortaya çıkmışken, nasıl oluyor da Muhammed (s.a.) bize çok tanrıya tapmayı yasaklıyor ve tek bir ilâha kulluk etmeye davet ediyor? **Son din** konusunda bazıları şöyle dedi: Bundan maksat, onların halen mensup oldukları dindir; diyorlar ki: **Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik.** Yani bizim mensubu olduğumuz ve atalarımızın da mensubu oldukları dinde tek bir ilâha kulluk

---

26 "İşte (sizden) istenen budur" sözü ile onların neyi kastettiklerini tam olarak bilmiyoruz. Bu cümle ile onların, Muhammed (s.a.) sizi putlara tapmayı terketmeye çağıracak olsa da sizi bundan vazgeçiremez, bu konuda sizi kendi halinize bırakır, ancak o sizi putlardan başkasına tapmaya davet edecektir, çünkü onun putlara tapmayı terketmenizden başka bir gayesi vardır, demek istemiş olmaları mümkündür. Muhtemeldir ki o, sizin tek bir ilâha tapmaya ve putlara tapmaktan vazgeçmeye çağırmasının altında mal ve benzeri başka şeyler elde etmeyi murat etmektedir. Yahut onun maksadı, sizi tek bir ilâha tapmaya davetin altında hükümranlık elde etmek ve başınıza lider olmak niyeti vardır. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Veliyyüddin, nr. 426, vr. 36a).

27 Semerkandî der ki: "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik" cümlesindeki 'böyle bir şey' (بهذا) lafzı ile putlara tapmayı bırakıp tek bir ilâha tapmak kastedilmiştir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 644a).

etmek diye bir şey işitmedik. Sonra da şunu ilâve ediyorlardı: Bu, Muhammed aleyhisselâmın **uydurmasından başka bir şey değildir.**

[§]Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik. Onlar buradaki "böyle 212
bir şey" (بهذا) lafzı ile putlara tapmayı bırakıp tek bir ilâha kulluk etmeyi kastediyorlardı. **Son din** konusunda müfessirlerin geneli şunu söyler: Son dinden maksat, Hıristiyanlık ve Yahudilik'tir, her ikisi de kastedilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Son din ile onlar, kendilerinin ve babalarının bağlı oldukları dini kastediyorlardı. Diyorlardı ki: Bizim ve babalarımızın mensubu olduğu dinde, çok tanrıya tapmayı bırakıp tek bir ilâha tapmaya dair bir söz işitmedik. Bu onun kendi kafasından yaptığı **uydurmadan başka bir şey değil.**

ءَاُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ مِنْ ذِكْرِى بَلْ لَمَّا يَذُوقُوا عَذَابِ ﴿٨﴾

8. "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi! İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler. Hayır, azabımı henüz tatmadılar!"

İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi! Bu âyet onların, gökten kendisine uyarı indirilen birinin, ancak faziletinden ve özelliğinden dolayı ona indirildiğini bildiklerine işaret etmektedir. Ancak onlar dünyada kendilerini faziletli ve özel insan gördükleri için, bahsedilen fazilete ve özelliğe kendilerinin sahip olduğunu düşünüyorlar, Resûlullah'ı (s.a.) buna lâyık görmüyorlardı. Bundan dolayı söz konusu uyarının kendilerine değil de ona indirilmesini inkâr ediyorlar ve şöyle diyorlardı: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[28] Şunu da söylediler: **İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!**

Sonra Cenâb-ı Hak, onların uyarı konusunda da kuşku içinde olduklarını haber vermekte, şöyle söylemektedir: **İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun yorumu şudur: Bir şeyden duyulan şüphe, o şüphenin kesin olduğuna inanmayı gerektirmez, aksine o konuda tevakkuf etmeyi gerektirir. Bir şeyi yok saymak ancak kesin bilgi ile olur. Kesin bilgiye sahip olmadığınız halde siz hiç düşünmeden red ve inkâr konusunda nasıl kesin bir kanaate sahip oldunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

28 ez-Zuhruf, 43/31.

213 **[§]Hayır, azabımı henüz tatmadılar!** Muhtemelen bu söz, onların iman etmelerinden tamamen ümit kesildiğini ve azabı görmeden onların iman etmeyeceğini haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Şu bir gerçek ki, haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşmiş olanlar kendilerine her türlü kanıt gelse bile, elem veren azabı görmedikçe iman etmezler"[29]. Mukātil şöyle dedi: Âyette geçen "lemmâ" (لما) kelimesindeki lam harfi zâiddir. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler, aksine onlar azabımı henüz tatmadılar. Onlar diyorlardı ki: **İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!** Bu sözle onlar peygamberliği ve kitabı yahut ilâhî vahyi kastediyorlardı; o bizim en fakirimiz ve en küçüğümüzdür, biz ise yaşça, şan ve şeref bakımından ondan çok üstünüz diyorlardı. Cenâb-ı Hak onların bu iddialarını reddediyor ve buyuruyor ki: **İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler.** Yani onu Muhammed aleyhisselâma indirmedi diyorlar. Aksine onlar benim azabımı henüz tatmadılar. Bu, Mukātil'in görüşüdür. Cenâb-ı Hak onların şüphe üzerine uyarıyı reddetmek ve peygamberi yalanlamakla beyinsizce hareket ettiklerini söylemektedir. Çünkü bir şeyden duyulan şüphe, kesin bir kanaatle onu reddetmeyi ve inkâr etmeyi değil, o konuda düşünmeyi gerektirir.

Bu âyet, bir konuda bilgi elde edilmesi ve düşünüp tefekkür etmekle ulaşılması kolay olduğu halde, bedîhî olarak ve kulağına gelmiş olsa bile kesin kanaate varamayan bir cahile deliller ve kanıtlar göstermek gerektiğine işaret etmektedir. Bu, [Hanefî] âlimlerimizin görüşlerinin delillerinden biridir: Dârülislâmda müslüman olan, ancak yerine getirmesi gereken işleri ve hükümleri bilmeyen biri, sorumlu olur, o konudaki hükmü bilmemesi mazeret sayılmaz, çünkü sormak ve araştırmak suretiyle o konudaki hükmün bilgisine ulaşması son derece kolaydır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَٓائِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ ﴿٩﴾

214 **[§]*9. "Yoksa senin Azîz ve lütufkâr Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde midir?"***

Azîz ve Celîl olan Allah'tan gelen soru edatının, sorulan kişi tarafından gerçekten cevap verilmesini gerektiren şeylerden olsa da olumlu bir anlam ifade ettiğini ve bağlayıcı olduğunu daha önce söylemiştik. Burada geçen **yoksa Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde midir** sorusu, müşriklerin yu-

---

[29] Yûnus, 10/96-97.

karıda geçen "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[30] şeklindeki sözlerinin cevabıdır. Onlara şöyle cevap verilmiştir: Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde değildir ki, risâleti ve nübüvveti kendilerine veya istedikleri kişiye versinler! Cenâb-ı Hak başka bir âyette de onların şöyle söylediklerini haber vermektedir: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[31] Çünkü onlar risâletin ancak zengin, dünyada müreffeh ve varlıklı olan birine verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Cenâb-ı Hak da, Rabb'inin hazineleri onların elinde mi ki, risâleti ve nübüvveti istedikleri ve uygun gördükleri kişiye veriyorlar, diye sormaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ şunu söylemektedir: "Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş?", yani onlar Rabb'inin rahmetini paylaştırmak kudretine sahip değildirler, aksine "Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık"[32]. Cenâb-ı Hak onların, darda olanın maişetini genişletmek ve verileni almak gücüne sahip olmadıklarını haber vermektedir. Buna göre onlar, nübüvveti ve risâleti istedikleri ve tercih ettikleri kişiye vermek yetkisine de sahip değildirler, aksine onu dilediği kişiye vermek Allah'ın elindedir, zenginlik ve bolluk da O'ndadır. Yahut bunlardaki sıkıntı ve âfet, kendilerine varlık ve zenginlik vermenin, onların Allah üzerindeki hakları olduğunu zannettikleri için değildir. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: Buna dünyada en lâyık olan biziz, dolayısıyla bolluk ve refaha en çok hak sahibi olan kişi biz olduğumuz için risâlete ve nübüvvete en lâyık olan da biziz. [§]Aksine 215
onlar, dünyada sahip oldukları refaha ve zenginliğe, kendilerinin Allah üzerindeki hakları olduğu için değil, ancak Allah'ın rahmeti ve lütfu sayesinde ulaştıklarını bilselerdi… Eğer bunu bilselerdi, Cenâb-ı Hakk'ın risâleti kendi tercih ettiği kişiye vermesini inkâr etmezlerdi.

Mûtezile'nin görüşleri de böyledir: Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın bir insan için ancak dinde en uygun (aslah) olan fiili yapacağını söylüyorlar. Şayet insan için dinde en uygun (aslah) olan fiili yapmasa, haksızlık yapmış ve zulmetmiş olurdu. Onlar en uygun (aslah) olanı Allah'ın gözetilmesini hak olarak görüyorlar. Tıpkı o kâfirlerin, kendilerine refah ve servet vermenin Allah üzerinde hakları olduğunu söylemeleri gibi. Onlar risâlet ve nübüvvetin de Muhammed aleyhisselâmdan çok kendilerinin hakkı olduğunu iddia ediyorlardı[33]. Sonra

30 Sâd, 38/8.

31 ez-Zuhruf, 43/31.

32 ez-Zuhruf, 43/32.

33 "Onlar birinin diğerine tercih edilmesini uygun görmüyor, buna dair görüşlerini nübüvvet ve risâlet konusunda reddediyorlardı. Çünkü onlar dünya nimetlerinde, varlıkta ve hükümranlıkta birinin diğerine üstün olduğunu kabul ediyor ve bunu inkâr etmiyorlardı, fakat sonra nübüvvet ve risâlet konusunda birinin tercih edilmesini kabul etmiyor ve

Mûtezile, çocukların acı çekmeleri konusunda, Cenâb-ı Hakk'ın onları ancak bir karşılık vermek için acı çektirdiğini söylemektedirler; bu acıya karşılık onlara rızasını vermektedir, çünkü onlar kendilerini gerçekten Allah'a teslim etmişlerdir. Dolayısıyla Allah bu acıyı ancak bir şeyin karşılığı olarak onlara vermiştir. Kim başka birinin hakkını alırsa, onu ancak o başkasının razı olacağı bir bedel ve karşılık ile alır. Bu, onların şu iddialarını geçersiz hale getirmektedir: Yaratılanlar için dinde en uygun (aslah) olanı gözetmek Allah'ın görevidir, onlar bunu ancak Allah'ın onlara verdiği bir karşılık olduğunu söylemektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoksa Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde midir? Yani Rabb'inin nimetleri onların elinde midir? Rahmetin, nübüvvetin ve risâletin anahtarları onların elinde midir ki, onu istedikleri yere koysunlar? Hayır, bunların hiçbiri onların elinde değil, mülkünde **Azîz ve lütufkâr olan** Allah'ın elindedir, O nübüvveti ve risâleti dilediğine lütfeder, onu istediğine verir.

216 [Ş]Bu âyet, hiç itirazsız hayır, refah ve fazilet olarak elde edilen nimetlerin Cenâb-ı Hakk'ın lütfu olduğuna, onlara ancak Allah'ın rahmeti ve lütfu ile ulaşıldığına, yoksa onları vermenin Allah için bir görev olmadığına işaret etmektedir. Çünkü yapması kendisi için görev olan bir şeyi yapana, vehhâbdır, yani lütufkârdır denilmez, dünyada vehhâb ismi, vermesi gerekeni verdiği için değil, ancak verdiğini lütuf ve rahmet olarak veren kişi için kullanılır.

اَمْ لَهُمْ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَلْيَرْتَقُوا فِى الْاَسْبَابِ ﴿١٠﴾

10. "Ya da göklerle yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onlarda mı? Öyleyse çareler bulup göklere yükselseler ya!"

Ya da göklerle yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onlarda mı? Az önce geçen "Yoksa senin Azîz ve lütufkâr Rabb'inin rahmet hazineleri onların elinde midir?" meâlindeki âyet ilk örnektir. Buradaki âyet de, göklerle yerin hükümranlığı onların elinde midir ki diledikleri her şeyi yapsınlar ve risâleti de istedikleri kişiye versinler, anlamına gelmektedir. Yani göklerin ve yerin hükümranlığı onlara ait değildir ki söylediklerini ve istediklerini

bunu inkâr ediyorlardı. Aynı şekilde Mûtezile de çocukların acı çekmeleri konusundaki görüşlerini çürütüyorlar, çünkü onların acı çekmelerinin kendilerine bir faydası yoktur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 644b).

yapabilsinler![34] Fakat onlar, bunların hükümranlığı bize aittir, dolayısıyla karar vermek de bizim hakkımızdır derlerse, o zaman kendilerine şöyle denilir: **Öyleyse çareler bulup göklere yükselseler ya!**

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: **Yoksa göklerle yerin ve ikisi arasında bulunanların hükümranlığı onlarda mı?** Hayır, onlarda değil. Fakat Azîz ve Celîl olan Allah, risâleti dilediği kimseye vahyeder ve onu uygun gördüğüne verir. Sonra buyurdu ki: **Öyleyse çareler bulup göklere yükselseler ya!**, yani göklerin kapılarına çıksalar ya! Eğer Muhammed aleyhisselâmın onu kendi kafasından uydurduğuna dair sözlerinde doğru söylüyorlarsa, onun doğru veya uydurma olduğunu anlamaları için Yüce Allah peygamberi Muhammed aleyhisselâma vahiy gönderdiğinde o vahye kulak versinler! Bazıları şöyle dedi: Gökle yer arasındaki vasıta demirden daha sağlam, kıldan daha incedir ve melekler onunla inip çıkmaktadırlar. Onun adı miraçtır, insan ölürken ruhu bedeninden ayrıldığında onu görür. [§]Bazıları da şöyle dedi: **Yükselse-** 217
ler ya!, yani gök yollarına çıksalar ya, böylece ona uyarının gelip gelmediğini öğrenirler. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette geçen "irtikā" (الإرتقاء) fiili, yukarı çıkmak anlamına gelir. Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Muhammed aleyhisselâmın çıktığı vasıtaya siz de çıkın, Muhammed'in (s.a.) getirdiğinin benzerini siz de getirin de, ondan sonra o peygamber değildir deyin! Veyahut şunu söylemektedir: Muhammed aleyhisselâmın lâyık olduğu nübüvvete ve risâlete sizin de lâyık olmanız için dinden ve vasıtalardan Muhammed'in (s.a.) getirdiklerini siz de getirin!

Âyette sözü edilen "sebepler" (الأسباب) kelimesinin anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bundan maksat yerle gök arasındaki ve aynı zamanda iki gök arasındaki vasıtadır. Bazıları da, esbâb, gök yollarıdır dedi. Bazıları ise şöyle söyledi: Ondan maksat, vahiy için gökte açılan bir kapıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun anlamı şu olmalıdır: Muhammed aleyhisselâmın yalancı ve sihirbaz olduğu, Kur'ân'ı kendi kafasından uydurduğu iddiasında doğru söylüyorlarsa, çareler bulup göklere yükselseler ya! Yani gök kapıları onun için açılır ve böylece onlar da, Allah'ın peygamber aleyhisselâma, onların söylediği "Bu uydurmadan başka bir şey değil"[35] sözlerini vahyederken ken-

---

34 "Eğer onlar göklerin ve yerin hükümranlığının kendilerinde olmadığını söylerlerse, o zaman risâleti istediklerine vermek konusunda tasarruf hakkına sahip olmadıklarını da kabul etmeleri, aksine hikmet sırrına göre istediği şekilde tasarrufta bulunması için bunu rahmetin anahtarları elinde olana, mülkün gerçek sahibine bırakmaları gerekir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 644b).

35 Sâd, 38/7.

dileri de bu vahye kulak verseler ya! Yahut *en doğrusunu Allah bilir ya,* bunun mânası şöyle olabilir: Çıkıp bir meleğe başvursunlar, melek de iner ve onlara Muhammed aleyhisselâmın davasında yalancı olduğunu kendilerine haber verir. Zaten onlar da, "Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi?"[36] demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِنَ الْاَحْزَابِ ﴿١١﴾

11. "Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş, bu durumda şimdiden yenilmeye mahkûm bir kalabalıktır."

Bazıları şöyle dedi: Buradaki "mâ" (ما) edatı sıladır, Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemektedir: Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş yenilmeye mahkûm bir kalabalıktır. Bazıları da şöyle bir anlam verdi: Onlar bir ordudur, belki
218 yenilmeye mahkûm gruplardır. [§]"Mâ" edatının burada tahkik mânasına gelmesi de mümkündür, yani oradaki bütün ordu değil, onlar yenilmeye mahkûm gruplardır. Onlar mübâhale (lânetleşmek) için çıkmış bir ordudur ve şöyle demişlerdi: Allahım! Hangimiz daha çok sıla yapıyor, hangimizin malı daha faydalı ve halk için hangimiz daha hayırlı ise ona yardım eyle! Neticede onlar mağlup oldular ve kahredildiler. Müfessirlerin geneli şöyle dedi: Onlar Bedir'de öldürülen ordudur[37]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet-i kerîme, anlamı itibariyle üç şekilde yorumlanır. Birincisi, Hz. Peygamber'i (s.a.) tek başına ve münferit olarak öldürüp yok edemeyeceklerine dair Resûlullah'a (s.a.) verilen bir güvencedir, tıpkı şu âyet-i kerîmede olduğu gibi bir meydan okumadır: "Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!"[38] İkincisi, topluluk olarak da kendisini öldürüp yok edemeyeceklerine dair güvence vermektedir, tıpkı şu beyanda ifade buyurulduğu gibi: "Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar"[39]. Cenâb-ı Hak onların topluluk olarak hezimete uğrayacaklarını haber vermektedir. Üçüncüsü, Hz. Peygamber'in (s.a.) zayıflığına, yardımcılarının ve taraftarlarının azlığına, kendilerinin çokluğuna ve kalabalıklığına rağmen yine de onların hezimete uğrayacağına dair Resûlullah'a (s.a.) verilen bir müjdedir. İşaret ettiğimiz

---

36 el-Furkān, 25/7.

37 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 29.

38 Cenâb-ı Hak Hûd aleyhisselâmdan şöyle haber vermektedir: "Hûd dedi ki: Ben Allah'ı şahit tutuyorum; siz de şahit olun ki sizin Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştuklarınızdan uzağım. Haydi hepiniz bana tuzak kurun, bana aman vermeyin!" (Hûd, 11/54-55).

39 el-Kamer, 54/45.

bu üç yorum da, Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olduğuna işaret etmektedir, çünkü o, olacak olanı haber vermiş ve ortaya çıkan netice haber verdiği gibi gerçekleşmiştir. Bu durum, Hz. Peygamber'e (s.a.) bunu Cenâb-ı Hakk'ın bildirdiğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş, bu durumda şimdiden yenilmeye mahkûm bir kalabalıktır. Buradaki "ahzâb" (احزاب), yani çeşitli bölüklerden oluşmuş kalabalık gruplara ayrılmış, kimisi Hz. Peygamber'in (s.a.) sihirbaz olduğunu, kimisi yalancı olduğunu, bazısı iftiracı olduğunu, bazısı da deli olduğunu iddia ediyorlardı. İşte o topluluk böyle bölünmüş, kalpleri de parçalanmış ve farklı renklere bürünmüştü. En doğrusunu bilen Allah'tır.

[§]Onlar, çeşitli bölüklerden oluşmuş, bu durumda şimdiden yenilme- 219
ye mahkûm bir kalabalıktır. Cenâb-ı Hak bu beyanda, müşrikler ordusunu hezimete uğratacağını peygamberine vâdetmektedir. Müfessirlerin geneli şöyle der: Bu âyetin işaret ettiği olay Bedir günü gerçekleşmiştir, o gün bunun gerçekleştiğini yukarıda söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.* "Ahzâb", Hz. Peygamber'in (s.a.) aleyhine olmak üzere bir araya gelen farklı gruplardır.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ ذُو الْاَوْتَادِ ﴿١٢﴾ وَثَمُودُ وَقَوْمُ
لُوطٍ وَاَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ اُو۬لٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ ﴿١٣﴾

12-13. "Bunlardan önce Nuh kavmi, Âd kavmi, kazıklı Firavun, Semûd kavmi, Lût kavmi ve Eyke halkı, bütün bu topluluklar ısrarla gerçeği yalanlamışlardı."

Bunlardan önce Nuh kavmi, Âd kavmi ve kazıklı Firavun da ısrarla gerçeği yalanlamışlardı. Bütün bu topluluklar, yani gruplar. Cenâb-ı Hak bu beyanda geçmiş ümmetlerde de bu grupların bulunduğunu Resûlullah'a (s.a.) hatırlatmakta, onların peygamberlere nasıl muamele ettiklerini ve neler yaptıklarını kendisine haber vermektedir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, diğer peygamberler halkın kendilerine eziyet etmelerine nasıl sabrettilerse, kavminin verdiği eziyetlere karşı Resûlullah'ın (s.a.) da onlar gibi sabırla karşılık vermesi ve her şeye rağmen onlara karşı anlayışlı olması için, geçmiş ümmetlerdeki kâfirlerin peygamberleri inkâr etmelerine, yaptıkları kötülüklere ve başlarına birçok belâlar getirmelerine rağmen peygamberlerin onlara nasıl davrandığına, verdikleri eziyetleri nasıl sabırla karşıladıklarına işaret etmekte-

dir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[40].

İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu Mekkeliler'e söylemektedir; Muhammed aleyhisselâmı inkâr etmekten sakınmaları, geçmiş ümmetlerin kendi peygamberlerine yaptıkları gibi kötü muamele etmekten kaçınmaları için, peygamberlerini yalanlayan ve onlara inatla karşı koyan geçmiş ümmetlerin başlarına gelen belâların onların da başlarına gelmemesi için ikaz etmekte, aksi halde onların başına gelen azabın ve helâkin kendilerine de geleceğini söylemektedir.

220 **[§]Kazıklı Firavun;** bazıları şöyle dedi: Firavun, halkından birine kızdığında ceza olarak onu kazığa bağlar ve orada işkence ederdi, bundan dolayı ona kazıklı Firavun denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: **Kazıklı Firavun,** yani sağlam binalara sahip Firavun demektir. Bazıları ise şöyle söyledi: Onun kazıkları ve yuları vardı, yani ipleri ve oyuncakları vardı ve onlarla oynanırdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ كُلٌّ اِلَّا كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ عِقَابِ ﴿١٤﴾

14. "Hepsi de elçileri yalancılıkla suçladılar, bu yüzden de kendilerini cezalandırmam hak oldu."

Cezalandırmam hak oldu. Yani onlara ceza vermem vacip oldu. Ancak bu beyanın anlamı şudur: Onlara azap geldi, sözü edilen azabın gelmesi gerçekleşti; yoksa bütün kâfirlere azap zaten vaciptir, yoksa burada azabın sadece onlara tahsis edilmiş olmasının ne anlamı kalır?

وَمَا يَنْظُرُ هٰٓؤُلَٓاءِ اِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ ﴿١٥﴾

15. "Bunlar da şimdi, bir daha geri dönüşe imkân bırakmayacak olan korkunç bir sesi, yalnızca bunu beklemektedirler."

Burada Cenâb-ı Hak peygamberine, onların durumlarını haber vermekte ve imanlarından ümit kesmesini söylemektedir, çünkü onlar azap başlarına gelmedikçe, yani iman etmenin hiçbir fayda vermeyeceği gün gelip çatmadıkça iman etmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Şu bir gerçek ki, haklarında Rabb'inin hükmü kesinleşmiş olanlar kendilerine her türlü kanıt gelse

40 el-Ahkāf, 46/35.

bile, elem veren azabı görmedikçe iman etmezler”[41]. Yüce Allah sonra meâlen şöyle buyurmaktadır: **Onlar yalnızca korkunç bir sesi beklemektedirler.** Cenâb-ı Hakk’ın burada azaba korkunç bir ses adını vermiş olması muhte-
meldir, [§]çünkü azap başlarına geldiğinde korkunç bir feryat ve figan atarlar, 221
işte onların feryatlarından dolayı buna korkunç bir ses adını vermiştir. Yahut azap gelip yeryüzüne yöneldiğinde insanları korkutmak için aynı zamanda çok şiddetli ve korkunç bir ses de gelir. İşte Cenâb-ı Hakk’ın sözünü ettiği korkunç sesten maksadın, söylediğimiz bu ihtimallerden biri olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Geri dönüşe imkân bırakmayan. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Buradaki “fevâk” (فَواق) kelimesini üstünlü okuyan onunla şu anlamı kasteder: Onun için rahatlık ve kurtulma söz konusu değildir; bununla sanki hastanın hastalığından kurtulması mânasını kastetmektedir. Kelimeyi “fuvâk” diye ötreli okuyan da, devenin iki sağım zamanı arasındaki boşluğu kastetmekte ve şunu söylemektedir: Onun bekleyecek ve duracak zamanı yoktur[42]. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: **Geri dönüşe imkân bırakmayan,** yani bitmeyen ve hiç ara vermeyen; çünkü o azap süreklidir, hiç ara vermez. Kisâî şöyle dedi: Bu kelime üstünlü ve ötreli olarak iki şekilde de okunur, devenin iki sağım arasındaki zaman dilimi demektir. Müfessirlerin geneli şöyle derler: **Bir daha geri dönüşe imkân bırakmayacak olan korkunç bir ses,** yani dönüşü, kaçılması ve durması mümkün olmayan bir ses. Bazıları buna gözün değmesi mânasını verdi ve bunun daha yakın bir anlam olduğunu söyledi. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır”[43]. *En doğrusunu Allah bilir.* “Fuvâk” kelimesinin aslı, sanki süt sağıldıktan sonra tekrar memeye dönmesi gibi bir dönüş anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ ﴿١٦﴾ اِصْبِرْ عَلٰى مَا
يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْاَيْدِ اِنَّهُ اَوَّابٌ ﴿١٧﴾

[§]*16. “Onlar,* (alaycı bir tavırla)***, ‘Rabbimiz! Hesap gününden önce pa-*** 222
yımıza düşen azabı hemen şimdi ver!’ dediler.”

---

41 Yûnus, 10/96-97.

42 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II, 179.

43 en-Nahl, 16/77.

17. "Sen, onların söylediklerine sabret; güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü."

Onlar, (alaycı bir tavırla), 'Rabbimiz! Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!' dediler. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Payımıza düşeni hemen şimdi ver** sözünde, kitabımızı ver denilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.) onlara, dünyada yapmış oldukları fiillerin yazılı olduğu kitaplarının âhirette sol taraflarından verileceğini söyleyerek korkutuyordu. İşte o zaman onlar, **payımıza düşeni hemen şimdi ver,** yani sol tarafımızdan verileceğini söyleyerek bizi korkuttuğun kitabımızı hemen şimdi ver demişlerdi. Onlar bu sözü Hz. Peygamber'le (s.a.) alay etmek ve onu yalancılıkla itham etmek için söylemişlerdi. Bazıları da şöyle dedi: Bu cümle, hesap gününde bize verileceğini söyleyerek korkuttuğun ve sakındırdığın azaptan nasibimizi ve hissemizi şimdi **hesap gününden önce** ver anlamına gelir. Onlar bunu Hz. Peygamber'le (s.a.) alay etmek ve onu inkâr etmek için söylemişlerdi. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu beyanın hemen arkasından şunu söylemektedir: **Sen, onların söylediklerine sabret!** Resûlullah'ın (s.a.) bunları sabırla karşılaması için Cenâb-ı Hak onu teselli ediyor ve kendisine sabırlı olmasını emrediyor. *En doğrusunu Allah bilir.* **Payımıza düşeni hemen şimdi ver** meâlindeki âyetin, müfessirlerin geneli tarafından kabul edildiği gibi, onlar azabı ve kitabı vermesini istiyorlardı mânasına değil, aksine bolluk ve dünyadaki nasiplerini istedikleri anlamına gelmesi de mümkündür. Hatta bu anlam daha uygun gözükmektedir, çünkü onların hemen vermesini Rab'lerinden istemiş oldukları şey bunlardı. Müfessirlerin söyledikleri gibi, şayet Hz. Peygamber'le (s.a.) alay etmek ve onu yalanlamak için azabı ve kitabı hemen vermesini istemiş olsalardı, bunu Rab'lerinden değil, Resûlullah'tan (s.a.) istemeleri gerekirdi. Bu durum, âyetin söylediğimiz mânaya gelmesini daha uygun ve Allah'ın muradına daha yakın hale getirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*[44]. **Sen, onların söylediklerine sabret** buyruğundan maksat da, daha önce geçtiği üzere müşriklerin, o sihirbazdır, o yalancıdır, o Kur'ân'ı kendi kafasından uydurmuştur gibi sözleridir. Saîd b. Cübeyr'in şu sözü de bunu teyit etmektedir: Onlara cennetten söz edildi, cennetin nimetlerine karşı iştahları

---

[44] "Payımıza düşeni hemen şimdi ver" ilâhî kelâmının, müfessirlerin genelinin kabul ettiği gibi, onlar azabı ve kitabı vermesini istiyorlardı anlamına değil, aksine bolluk ve dünyadaki nasiplerini istedikleri mânasına gelmesi mümkündür. Çünkü onlar iman ettikleri takdirde âhirette kendilerine cennet nimetlerinin verileceği vâdedilmişti. Onlar hesap gününe inanmıyorlardı ki, âhirette kendilerine vâdedilen nimetleri hesap gününden önce istemiş olsunlar!" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 645a).

kabardı ve hemen dediler ki: **Rabbimiz! Payımıza düşeni bize hemen şimdi ver!,** yani cennetteki nasibimizi şimdi hemen ver![45]

[§]Ebû Avsece şöyle dedi: "Kıttanâ" (قطنا) kelimesi kitabımız mânasına ge- 223
lir. "Katata" (قطط) kelimesi yazdı demektir, "ekuttu, kattan, fe ene kāttun" (أَقُطّ، قَطّا، فأنا قاطٌّ) bunun ism-i mef'ûlu olan "maktût" (مقطوط) da yazılmış olan yazı, yani kitap mânasına gelir. "Kattu" (القطٌّ) kesmek mânasına da gelir, tırnaklarımı kestim denilince bu fiil kullanılır. "Kattu" (القطٌّ), dehir, zaman anlamına da gelir. "Katî" (قطى) deniline, bana yeter, "katuke" (قطك) denilince sana yeter mânasına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Kıttu" (القِطٌّ) yazılmış sahife, yani taahhüt demektir[46].

Kulumuz Dâvûd'u hatırla! Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a (s.a.) söylediği bu sözün işaret ettiği anlamlara dair çeşitli ihtimaller vardır. Birincisi, Dâvûd'un haberlerini ve bu sûrede geçen diğer peygamberlerin haberlerini hatırla! Bu sûrede diğer bazı peygamberler hakkında da benzeri ifadeler kullanılmaktadır: "Kulumuz Eyyûb'u da an"[47], "Kullarımız İbrahim, İshak ve Yâkub'u da an"[48]. Buna göre Hz. Peygamber'e (s.a.) bu sûrede sözü edilen diğer peygamberlerin haberlerini hatırlamasını emretmektedir. Yani senin ve kavminin hiç tanımadığı o peygamberlerin haberlerini onlara hatırlat, böylece belki seni tasdik ederler ve sana inanırlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin! Sabret, çünkü iyi son, günahtan sakınanlarındır"[49].

İkincisi, **kulumuz Dâvûd'u hatırla,** yani kavminin sana verdiği eziyete ve seni inkâr etmelerine karşı sabredebilmen için halkının o peygamberlere verdiği eziyetlere ve onları yalancılıkla itham etmelerine karşı nasıl sabrettiklerini hatırla! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[50].

[§]Üçüncüsü, onlara Dâvûd'u ve burada sözü edilen diğer peygamberle- 224
ri inkâr edenleri ve onların başına gelen azabı da, tasdik edenleri ve onların kerâmetlerini ve sevaplarını da hatırlat; onlardan azaptan kurtulanların ne ile

45 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 38.
46 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 378.
47 Sâd, 38/41.
48 "Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yûkub'u da an" (Sâd, 38/45).
49 Hûd, 11/49.
50 el-Ahkāf, 46/35.

kurtulduklarını, helâk olanların da neden helâk olduklarını senin kavmin de bilsin, böylece belki yaptıklarından vazgeçerler ve seni tasdik ederler. Yahut onlar şunu anlasınlar: Önceki ümmetlerde peygamberlerini tasdik edip iman edenler varken, siz onları bırakıp inkâr edenlere nasıl tâbi olursunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Dördüncüsü, **kulumuzu hatırla**, yani Dâvûd'un ve bahsi geçen insanların dine ve kulluk yapmaya dair gösterdikleri gayreti hatırla! Hâsılı bu âyet hakkında buna benzer yorumlar ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O güçlü idi ve yönü hep Allah'a dönüktü. Müfessirlerin geneli, buradaki "ze'l-eyd" (ذا الأيد) kelimesine, kulluk yapmakta güçlü kuvvetli diye mâna verdiler. Bu kelimenin, Allah'ın emrini ve dinin emirlerini yerine getirmek konusunda güçlü anlamına gelmesi mümkündür; çünkü zırh ve benzeri silâhları yapabilmesi için ona demir yumuşatılmıştı, sabah ve akşam kendisiyle birlikte Allah'ı zikretmeleri için kuşlar ve dağlar emrine verilmişti[51]. Demirden de dinin emri ve düşmanlarla savaşın gereği olan, müslümanları koruyup savunmak için lâzım olan her silâhı yapabiliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yönü hep Allah'a dönüktü. Bazıları şöyle dedi: "Evvâb" (أوّاب) kelimesi, Allah'a itaatkâr olan, O'na itaate yönelen anlamına gelir. Bazıları da şöyle dedi: "Evvâb", Allah'ı tesbih eden demektir. Burada Dâvûd aleyhisselâmın Allah'ı çok zikrettiği hatırlatılmaktadır. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmak-
225 tadır: "Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin, dedik"[52], [§]yani ey dağlar, siz de Dâvûd'la birlikte beni tesbih edin! Âyetin bu mânaya gelmesi muhtemeldir. Ancak "evvâb" kelimesinin, Allah'a çok dönen, O'na çok başvuran anlamına gelmesi de mümkündür; nitekim Dâvûd aleyhisselâm her işte Allah'a döner ve her olayda O'na dayanırdı. Bazıları ise şöyle söyledi: **O güçlü idi ve yönü hep Allah'a dönüktü,** yani iyilikseverdi ve salih amel sahibi idi. "Evvâb" kelimesi çok tövbe eden mânasına da gelir. Katâde, Cenâb-ı Hakk'ın burada şunu söylediğini belirtir: O ibadette güçlü, İslâm'da anlayışlı, dinde de basiret sahibi idi[53].

---

51 Muhtemelen müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi" (Sâd, 38/18-19).

52 "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. 'Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de!' dedik ve onun için demiri yumuşattık" (Sebe, 34/10).

53 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 512.

إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ ﴿١٨﴾

18. "Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları Dâvûd'a eşlik ettirdik."

[Dağların ve Kuşların Allah'ı Zikretmesi]

Burada takdim-tehir vardır, yani (يسبحن معه) şeklindedir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Biz dağları onun emrine verdik, dağlar da onunla birlikte Allah'ı tesbih ediyorlardı. Burada Allah dağları, kuşları ve sözünü ettiği diğer yaratıkları, kendisine itaat etmeleri ve onunla birlikte tesbih getirmeleri için Dâvûd'un emrine verdiğini haber vermektedir. Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna işaret edilmekte ve Allah'ı zikrettiği sırada kuşların ve dağdaki yabani hayvanların gelip etrafında toplandıklarını haber vererek Dâvûd aleyhisselâma ait önemli bir özelliği belirtilmektedir. Ayrıca bu âyette, sertliğine ve katılığına rağmen Cenâb-ı Hakk'ın dağları onun emrine vermesiyle onların, Dâvûd aleyhisselâmın zikir zamanını bildikleri, onu dinlemeye geldikleri ve onların kalplerinin yumuşadığı da ifade edilmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, kâfirin kalbini yumuşatması ve lütfedip Allah'a boyun eğmesini sağlaması da mümkündür, çünkü kâfirin kalbi dağlardan daha sert ve daha katı değildir. Allah lütfunu kâfirin kalbine koyduğunda o da yumuşar ve boyun eğer. Buna göre Allah lütfunu kâfirin kalbine koyduğunda onun yumuşamaması ve boyun eğmemesi mümkün değildir. Çünkü az önce de söylediğimiz gibi hiçbir şey dağlardan daha sağlam ve daha katı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Dâvûd aleyhisselâmın özelliğine gelince, Azîz ve Celîl olan Allah, lüt- **226**
fuyla her peygamber için bir şeyde bir özellik yaratmıştır, o şeyde başka bir peygambere o özelliği vermemiştir. Dâvûd aleyhisselâmın özelliği, az önce geçtiği gibi dağları ve kuşları onun emrine vermesi ve onların da kendisiyle birlikte Allah'ı tesbih etmeleri, onun için demiri yumuşatması ve diğer lütuflardır. Hz. Süleyman'ın özelliği de, rüzgârı onun emrine vermesi ve rüzgârın onu sabah gidişi bir aylık, akşam gidişi bir aylık mesafede dilediği her yere götürmesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Süleyman'ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik"[54]. Aynı zamanda kuş-

---

[54] "Süleyman'ın emrine de sabahleyin bir aylık, akşamleyin bir aylık yol almakta olan rüzgârı verdik. Onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de Rabb'inin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim buyruğumuzdan sapsa, ona yakıcı ateşin azabını tattırırdık. Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi" (Sebe, 34/12-13).

ların dilini anlaması, onlarla konuşabilmesi ve onların tesbihlerini anlaması gibi harikulâde olaylar da ona verilen özelliklerdendir. Buna benzer özellikleri Cenâb-ı Hak Resûlullah'a (s.a.) da vermişti; o da taşı eline aldığında taş Allah'ı tesbih ediyor ve orada bulunanlar bunu duyabiliyorlardı[55]. Ayrıca parmakları da Allah'ı zikrediyordu[56]. Bunun örnekleri çoktur. Hâsılı her peygamberin bir konuda kendine mahsus olan ve başkasında bulunmayan bir özelliği vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirler. Burada Cenâb-ı Hak bilhassa sabah ve akşam vaktini kastetmemiş, aksine onların her zaman Hz. Dâvûd ile birlikte Allah için tesbih getirdiklerini murat etmiştir. Akşam kelimesi geceden, sabah kelimesi de gündüzden kinâyedir. Cenâb-ı Hak onların gece ve gündüz daima Allah'ı tesbih ettiklerini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların bilhassa akşam ve sabah vakitlerinde tesbih ettikleri mânasına gelmesi de caizdir. Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a şöyle demesi gibi: "Rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için
227 elinden gelen çabayı göster!"[57] *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu yaratıkların tesbihi ile namazın kastedilmiş olması da mümkündür; **Allah için tesbih getiriyorlar**, yani Allah için namaz kılıyorlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar, havada kanatlarını açarak süzülen kuşlar Allah'ı tesbih ederler". Sonra da Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hepsi duasını ve tesbihini bilmektedir"[58]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı insanlar şöyle derler: Bu yaratıkların tesbih etmeleri, dil ile ve sözle yapılan tesbih değil, hilkat tesbihidir. Eğer yaratıkların tesbihi böyle olsaydı, onların Dâvûd aleyhisselâm ile birlikte tesbih ettiklerini söylemenin anlamı olmazdı; çünkü onlar her zaman Hz. Dâvûd ve başkaları ile beraber idiler. Dolayısıyla bu durum, onların dil ile tesbih ettiklerini ifade eder. Eğer burada namaz kastedilmiş olsaydı, o zaman güneş yükselmeden hiç kimsenin namaz kılmasının caiz olmaması gerekirdi, çünkü âyette güneşin doğuşundan bahsedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

55 Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ben Mekke'de öyle bir taş biliyorum ki, henüz peygamber olmadan önce bana selâm veriyordu, ben o taşı bugün de tanırım" (Müslim, "Fedâil", 2; Tirmizî, "Menâkıb", 3; ayrıca bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXIII, 174).

56 bk. Şemseddin eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, IX, 493.

57 el-Kehf, 18/28.

58 en-Nûr, 24/41.

[Kuşluk veşa İşrak Namazı]

Bazıları âyetteki “işrak” kelimesini, kuşluk namazı diye yorumladılar, bu İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşüdür. Rivayet edildiğine göre o, Ümmü Hânî’ye kuşluk namazını sormuş: Resûlullah (s.a.) evinde kuşluk namazını kıldı mı? O da kıldığını haber vermiş. Bunun üzerine İbn Abbâs, işrak namazı hangi namazdır, diye sormuş, o da kuşluk namazını kastederek şu cevabı vermiş: İşte o işrak namazıdır[59]. *En doğrusunu Allah bilir.* Kuşluk namazına evvâbîn namazı da denilmiştir.

Âyette geçen “işrak” kelimesinden maksat, güneşin doğup her tarafı aydınlattığı vakittir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Artık Rabb’inin nuruyla yer aydınlanır”[60].

وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُٓ اَوَّابٌ ﴿١٩﴾

[§]*19. “Çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd’a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah’a yönelmişlerdi.”* 228

Çevresinde toplanmışken kuşlar. Yani onun emrine âmâde olarak toplanan kuşlar demektir. Kuşlar onun emrine verilmiştir anlamına da gelir. **Hepsi de Allah’a yönelmişlerdi,** yani Allah’a itaat ediyorlardı. Bu kelimenin Allah’a itaat mânasına geldiği gibi Dâvûd’a itaat anlamına gelmesi de muhtemeldir. Eğer “evvâb” kelimesi tesbih edilen (المُسَبِّح) mânasına geldiği kabul edilirse, o zaman Dâvûd’u değil yüce Allah’ı tesbih etmek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَاٰتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ﴿٢٠﴾

---

59 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XX, 44-45. Abdullah b. Hâris (r.a.) anlatıyor: Hz. Osman’ın halifeliği döneminde kuşluk namazını sormuştum. O sırada Resûlullah’ın (s.a.) ashabı da hayatta idiler. Ümmü Hânî dışında Resûlullah’ın (s.a.) bu namazını ispat edecek kimseyi bulamadım. Ümmü Hânî şöyle söyledi: Ben Resûlullah’ın (s.a.) bir defa Mekke fethi sırasında tek kat bir ihramın uçları çaprazlama omuzlarına atılmış olduğu halde o namazı sekiz rekât olarak kıldığını gördüm. Ne daha önce ve ne de daha sonra bir daha o namazı kıldığını görmedim. Sonra bu konuyu İbn Abbâs’a (r.a.) sordum, o da şöyle dedi: Ben “Her sabah ve her akşam Allah’ın yüceliğini dile getirirler” meâlindeki âyette geçen işrak namazının hangi namaz olduğunu araştırıyordum. İşte işrak namazı budur (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XII, 517).

60 ez-Zümer, 39/69.

20. "Onun hükümdarlığını güçlendirmiş, kendisine hikmet ve anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği vermiştik."

Onun hükümdarlığını güçlendirmiş ve kendisine hikmet vermiştik. Müfessirlerin geneli, **onun hükümdarlığını güçlendirdik** cümlesine şöyle bir anlam verdiler: O güçlendirilmişti, çünkü onu her gece Benî İsrâil'den otuz üç bin kişi beklerdi. Ancak bu görüş zayıftır, çünkü, Allah'ın 'hükümranlığını güçlendirdik' sözü ona verdiği lütuf anlamındadır, yoksa müfessirlerin belirttikleri gibi onun hükümranlığının güçlü-kuvvetli olduğu mânasında söylenmemiştir. Bu ancak bir zayıflık göstergesidir. Ancak müfessirler bununla, onun yardımcılarının çokluğunu, etbâının ve ordusunun faziletini kastediyorlarsa, o zaman söyledikleri bir ihtimal olarak kabul edilir. Onu korumak ve muhafaza etmekle ilgili söyledikleri ise, gücünün çokluğu ve büyük bir meziyet olduğunu göstermez.

Onun hükümranlığının güçlü olduğu ifadesinin, bunun dışında bir anlamda kullanılmış olması da mümkündür ve bu daha uygundur. Bu hususta da iki şey söylenebilir: Birincisi, hükümranlığının güçlendirilmesinden maksat, daha önce de söylendiği gibi zırh ve benzeri savaş araç ve gereçleri yapması için kendisinden başka hiç kimseye verilmeyen bir özellik olarak ona demirin yumuşatılmasıdır. Bu sayede ona rakip olanların ve onun hükümranlığını ele geçirmeyi arzu edenlerin hevesleri tıkanmış, o da hükümranlığında güven içinde kalmıştı. İşte onun hükümranlığının güçlendirilmesinden maksat budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

229 [§]İkincisi, dağların ve kuşların onun emrine âmâde kılınması, bunların kendisiyle birlikte tesbih etmeleri, bu yaratıkların ona itaat etmeleri ve emrine boyun eğmeleriyle onun hükümranlığı güçlendirilmiştir. Hükümranlığının boyutu bu seviyeye ulaşan, yani sözü edilen varlıkları itaat altına almak ve emrine âmâde kılmak, onun yüce Allah'a kulluk yapmasını sağlamak, kendi şahsında da Rabb'ine itaat etmek düzeyine ulaşan ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü"[61] buyurduğu birinin hedefine, yeryüzü sultanlarından hiçbiri yönelemez ve hiçbir halde onun hükümranlığının kendisine gelmesini düşünemez. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Dâvûd aleyhisselâmın hükümranlığının güçlendirilmesinden maksadın, müfessirlerin söylediklerinden ziyade bu söylediğimiz anlam olma ihtimali daha fazladır.

---

[61] Sâd, 38/17.

Kendisine hikmet vermiştik. Bazı müfessirler şöyle dedi: Buradaki hikmetten maksat peygamberliktir. **Anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği** ibaresinden maksat da, davaya taraf olanlar arasında, davacıya delil getirmek ve davalıya da yemin etmek ilkesini koyarak davayı bitirme yeteneğidir. Ancak onların sözünü ettikleri davacıya delil ve davalıya yemin ilkesinin çok önemli bir fazilet ve özellik olduğunu söylemek zordur, çünkü Dâvûd aleyhisselâma mahsus özellik olarak nitelenen bu ilkenin benzeri bize de verilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiğini söylediği hikmetten maksadın, kendisiyle Rabb'i arasındaki işini sağlam tutması, O'na ibadeti ve itaati tam yapması ve Allah'ın "Güçlü kulumuzun yönü hep Allah'a dönüktü"[62] buyurması, yani Allah'a ibadet ve itaatte güç-kudret ve gayret sahibi olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiğini söylediği hikmetten maksadın, kendisiyle insanlar arasındaki işini sağlam tutması, onlara nasıl bir siyaset uygulayacağını bilmesi, insanların her birini lâyık olduğu yere koyması, onların kalplerine birbirini sevdirmesi ve onları din konusunda aralarında hiçbir ihtilaf ve farklılık kalmayacak derecede tek bir din ve tek bir mezhepte toplaması anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Faslu'l-Hitâb Ne Demektir?]

Buna göre âyetteki "faslu'l-hitâb" (فصل الخطاب) ibaresi, insanlar arasındaki
anlaşmazlıkları bitirmek, birbirlerine karşı kalplerine sevgi ve şefkat yerleştir-
mek, başkasına karşı kin ve nefret duymayacak şekilde herkese hakkını ver-
mek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ifade hakkında bazıları şöyle
dedi: Aralarında anlaşmazlık bulunan insanlar arasında, davacıya delil getir-
mek, davalıya da yemin etmek ilkesiyle davaları hükme bağlamaktır. [§]Ancak 230
bunda büyük bir fazilet ve özellik yoktur. Bazıları da, bundan maksat "emmâ
ba'du"[63] (gelelim konumuza) sözüdür derler. Ancak bu da önemli bir şey değil-
dir. Asıl olan bizim söylediğimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

62 Sâd, 38/17.

63 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 51. İnsanların konuşma sırasında kullandıkları "emmâ ba'du" tabiri ile, meseleye gelirsek benim sana çağrım şudur mânasını kastederler. Zeyd b. Erkam'dan (r.a.) gelen bir rivayete göre Resûlullah (s.a.) da hutbelerinde "emmâ ba'du" tabirini kullanırdı. Bu sözün anlamı şudur: Allah'a hamdü senâdan sonra konumuz şudur ve şudur. Rivayet edildiğine göre bu tabiri ilk defa Dâvûd aleyhisselâm kullanmıştı ve ona faslu'l-hitâb denilir. Cenâb-ı Hak bundan dolayı "Biz ona hikmeti ve 'faslu'l-hitâbı' vermiştik" buyurmuştu. Sa'leb'in iddiasına göre bu tabiri ilk defa Kâb b. Lüey kullanmıştı (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "b'ad" md.).

Hitap kelimesi anlaşmazlık anlamına gelir. Ebû Muâz şöyle dedi: Hitap, mücadele ve husumet gibidir; "hâtabe, hıtâben, muhâtabeten" (خاطب، خطابا، مخاطبة) kelimeleri "câdele, cidâlen, mücâdeleten" (جادل، جدالا، مجادلة) kelimeleri ile aynı anlama gelir. Mufâale babındaki "fâale" filinin iki mastarı vardır: "Fiâl ve mufâale". Ebû Avsece şöyle dedi: "Fasl" (فصل) kelimesi hüküm anlamına gelir. Hitap kelimesinden maksat da husumettir. "Hâtabtü'r-racüle" (خاطَبْتُ الرجلَ) dediğinde, adama düşman oldum demiş olursun. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ اِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ﴿٢١﴾ اِذْ دَخَلُوا
عَلٰى دَاوُ۫دَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغٰى بَعْضُنَا
عَلٰى بَعْضٍ فَاحْكُمْ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَٓا اِلٰى سَوَٓاءِ
الصِّرَاطِ ﴿٢٢﴾ اِنَّ هٰذَٓا اَخ۪ي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ
وَاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْن۪يهَا وَعَزَّن۪ي فِي الْخِطَابِ ﴿٢٣﴾

21-22. "Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Bu adamlar mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd'un yanına girmişlerdi. Dâvûd onları görünce telâşlanmıştı. 'Korkma' dediler, birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Aramızda adil bir hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu göster."

23. "Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen 'Onu da bana ver' dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı."

Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı? Cenâb-ı Hak'tan gelen soru edatının ya kabul, ya da beyan ve uyarı anlamına geldiğini çeşitli yerlerde söylemiştik. **Davacıların hikâyesi sana ulaştı mı?** Bu ilâhî beyan, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kabul anlamına gelir, yani sana davacıların hikâyesi ulaştı, onun üzerinde düşün: Allah onu nasıl bir imtihana tâbi tuttu ve onu sözünü ettiği olayla nasıl denedi? İkincisi, beyan ve uyarı anlamına gelir, yani davacı-
231 ların hikâyesi sana gelmemişti, [§]fakat Allah sana onu haber veriyor, bildiriyor ve kendisini nasıl imtihan edip denediğinden seni haberdar ediyor. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın "Kulumuz Dâvûd'u hatırla!"[64] buyruğu şu mânaya gelir:

[64] Sâd, 38/17.

Onun nasıl imtihan edildiğini hatırla, yahut Allah'ın onu nasıl bağışladığını hatırla, veyahut ona başvuran iki davacının husumetini hatırla, veyahut da Dâvûd aleyhisselâma verilen hikmeti, hükmü ve fasl-ı hitâbı hatırla! **Davacıların hikâyesi** meâlindeki âyette "hasm" kelimesi, hem tekil hem de ikil (tesniye) anlamına gelir. Bu cümlenin hemen arkasından gelen **bu adamlar mâbedin duvarına tırmanmışlardı** sözü ise çoğuldur. **Dâvûd'un yanına girmişlerdi** sözü de çoğuldur. **Dâvûd onları görünce telâşlandı** cümlesinde de çoğul zikredilmiştir. **'Korkma' dediler** sözünde ise tesniye kastedilmiştir, çünkü hemen arkasında, **birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz** denilmektedir. Cenâb-ı Hak aynı olay hakkında bazan tekil, bazan çoğul ve bazan da ikil (tesniye) ifadesi kullanmaktadır. Bazıları şöyle dedi: "Hasm" (الخصم) kelimesi mastardır, mastar kullanıldığında hem tekil, hem ikil ve hem de çoğul kastedilir. **Tırmandılar… girdiler… dediler** anlamındaki fiiller ise çoğul olmakla birlikte ikil (tesniye) anlamına da ifade ederler, çünkü ikil (tesniye) de çoğul (cemi) sayılır. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İkiniz de Allah'a tövbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü ikinizin de kalpleriniz eğrilmişti"[65]. Burada geçen "kulûb" (قلوب) kelimesi çoğuldur, fakat bununla tesniye, yani iki kalp kastedilmiştir. Buna benzer örnekler Kur'ân-ı Kerim'de çoktur. Bu, dilde mümkün ve yaygın olan bir kullanım tarzıdır.

Bize göre ise, burada sözü edilen iki hasımdan maksat iki melektir; âyette ise **tırmandılar… girdiler… dediler** dinilerek çoğul şeklinde kullanılmaktadır. Her ne kadar o iki meleğin davası idiyse de, onların davalarına başka melekler de katılmışlar, o iki melekle birlikte onlar da tırmanmışlar ve iki melekle birlikte onlar da Dâvûd aleyhisselâmın huzuruna girmişlerdi. Dâvûd aleyhisselâm telâşlanınca da korkma demişlerdi. Her ne kadar Dâvûd aleyhisselâmın huzurunda iki meleğin davası görülüyor idiyse de, Hz. Dâvûd'un taraflardan birine, şahitsiz olarak "Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir"[66] demesi, [§]onu haksızlık ve taşkınlık yapmakla 232
suçlaması mümkün değildir. Ancak diğerinin ileri sürülen iddiayı ikrar etmesi hali müstesna. Mesele böyle olunca, söylediğimiz gibi o iki melekle birlikte başka meleklerin de şahit olarak orada bulunmaları gerekir; her ne kadar dava iki kişi arasında görülüyor idiyse de, diğer melekler de o davaya şahitlik ediyorlardı. Bundan dolayı da âyette geçen fiiller, çoğul sîgasıyla kullanılmıştır, çünkü duvarı hepsi birlikte tırmanmışlar, birlikte Dâvûd'un huzuruna girmişler ve hep birlikte **korkma** demişlerdi. Fakat dava iki kişi arasında görüldüğü için **iki davacı** ifadesi kullanılmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

65 et-Tahrîm, 66/4.

66 Sâd, 38/24.

Sonra âyet-i kerîmede iki kişinin konuştuğuna işaret edilmekte, şöyle denilmektedir: **Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki davacıyız biz. Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen 'Onu da bana ver' dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.** Onlar bu sözleri gerçek mânada nasıl söylediler ve hakikatte birbirlerine hasım olmadıkları halde kesin bir ifadeyle hasım olduklarını nasıl dile getirdiler? Gerçek olmadığı halde bunun şu kadar koyunu, öbürünün de bir koyunu vardı nasıl dediler? Gerçek olmadığı halde, insanlar arasındaki davalarda görüldüğü gibi birbirlerini haksızlık etmekle nasıl suçladılar? Onlar melek oldukları halde bunu gerçek imiş gibi nasıl söylediler? Halbuki meleklerin yalan söylemeleri yahut Cenâb-ı Hakk'ın onları yalan söylemeleri için göndermiş olması asla mümkün değildir. Öyleyse bunun anlamı nedir?

Bu sorulara şu cevaplar verilir: Bu olay, temsîlî ve farazî bir anlatım anlamına gelir. Yani birinin şu kadar koyunu, öbürünün de bir koyunu olsa, fazla koyun sahibi olan tek koyunu olan kişiye üstün gelip onu da elinden alsa, haksızlık ve taşkınlık yapmış olmaz mı? Dolayısıyla bu, hakikat anlamında değil, söylediğimiz gibi farazî (takdirî) bir mâna ifade eder. Dâvûd aleyhisselâmın huzurunda ikisi küçük bir hatayı tasavvur ediyor ve o hataya bir örnek veriyor-
233 lar. [§]Eğer mesele müfessirlerin dediği gibi Dâvûd aleyhisselâm imtihan edildiği konuda yanılsa ve hata etmiş olsaydı, hemen Allah'a yönelip tövbe etmesi gerekirdi[67]. Şanı yüce olan Allah Kur'ân-ı Kerim'de insanların unuttukları ve gaflete düştükleri konular hakkında onları uyarmak anlamına gelecek tarzda temsil ve açıklama şeklinde pek çok konuyu anlatmıştır. Buna göre o meleklerin Dâvûd aleyhisselâmın huzurunda muhakeme edilmeleri ve birbirleriyle anlaşmazlıkları konusunda söyledikleri sözler, hatalarını ikrar ettirmek ve hatasını anlayıp ondan döndürmek içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra müfessirler şunu söylüyorlar: İnsanın yakınına bir kuş gelse, adam kuşu görüp ondan hoşlansa, hemen kalkıp kuşu almaya yeltense, kuş uçup duvarın penceresine konsa, adam da onu almak için pencereye çıktığında bir kadın gözüne çarpsa ve ondan hoşlansa… diye anlattığı sözleri, vuku bulması mümkün olan olaylardandır. Fakat kadına ısrarla bakmaya devam etti deseler, böyle bir eylemi Hz. Dâvûd'un yapmış olma ihtimali yoktur; ne Dâvûd aleyhisselâm ve ne de diğer peygamberlerden biri, bakılması helâl olmayan bir kadına asla ısrarla bakmazlar. Kuşu almak ve ona bakmak için yerinden kalkması, nereden gelip nereye gittiğini anlaması, vuku bulması mümkün olan

---

67 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 64-66.

bir olaydır. Sonra kuşa bakmak için pencereye çıkması da mümkündür, çünkü kuşlar onun için toplanıyorlar, onun emrine verilmişler, onunla birlikte Allah'ı tesbih ediyor ve O'na itaat ediyorlardı. Dolayısıyla Dâvûd aleyhisselâmın, tıpkı Hz. Süleyman örneğinde olduğu gibi kuşların durumunu araştırması mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Süleyman hakkında şöyle diyor: "Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum?' diye sordu"[68]. Bunun gibi Hz. Dâvûd da pencereye çıkmakta mâzur idi. Ancak gözleri gayri ihtiyarî olarak ve durumu hakkında bilgi sahibi olmadan bir kadını görüp, güzelliğinden dolayı kalbinin ona meyletmesi ise herhangi bir gayret ve tekellüf
olmadan vuku bulması mümkün olan olaylardandır. [§]Bu, önüne geçilmesi **234**
mümkün olmayan bir durumdur. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.) kalbi de Zeyd'in (r.a.) karısına ilgi duymuş, neticede Allah kendisine onunla evleneceğini vâdetmiş ve meâlen şöyle buyurmuştu: "Zeyd onunla beraber olduktan sonra seni o kadınla evlendirdik"[69]. Dâvûd aleyhisselâmın, hoşlandığı kadına sahip olmak için öldürülsün diye kocasını savaşa gönderdiğine dair söylenenler de asla ihtimal dâhilinde değildir. Ancak onun, adamı Allah'ın düşmanlarıyla cihat etsin diye -ki bu ona farz idi- göndermiş olması ve kendisinin hiçbir kastı ve niyeti olmadığı halde adamın orada öldürülmüş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulabilir: Allah ona melekler göndermiş ve o melekler onun huzurunda temsilî ve farazî anlatım yoluyla muhakeme edilmişlerse neden böyle bir azarlamaya mâruz kalmıştır? Bu konuda mâzur idi ve muaheze edilmedi ise, aradan uzun müddet geçtikten sonra neden Cenâb-ı Hak onu bağışladığını haber vermektedir?

Buna şu cevap verilir: Peygamberler, başkalarının sorguya bile çekilmeyecekleri bile en küçük bir hatadan dolayı da muâheze edilirler, hatta bu onların en önemli ve en üstün hususiyetlerinden biri sayılır. Meselâ Hz. Yûnus, dinini veya kendini Allah'a teslim etmek için kavminden ayrılıp gitmesinden dolayı azarlanmıştı. Ancak o, Allah'ın izni olmadan çıktığı için azarlanmıştı[70]. Buna göre Dâvûd aleyhisselâm da ancak Cenâb-ı Hakk'ın izni olmadan böyle bir şeyi yapmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

68 en-Neml, 27/20.

69 el-Ahzâb, 33/37.

70 Muhtemelen müellif merhum burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız" (el-Enbiyâ, 21/87-88).

Sonra Allah'ın Dâvûd aleyhisselâma melekleri göndermesinin hikmeti konusunda çeşitli yorumlar yapılabilir ve bunun bazı faydalarından söz edilebilir. Birincisi, halifelerin, sultanların ve kadıların kapıcı ve bekçi bulundurmaları caizdir, çünkü Hz. Dâvûd'un kapıcıları vardı ve onlar Dâvûd'un huzuruna başka kapılardan girerlerdi. İkincisi, davacılardan perdeyi kaldırmak ve kendi canının istediğinde değil, davanın gerektirdiği zamanda hüküm için içeri girip oturmak caizdir, çünkü melekler dava için izinsiz olarak kapıdan başka yerden
235 içeri girmişlerdi. [§]Üçüncüsü, melekler, insanların sahip oldukları yoğun bir nefs (ruh) ve varlığa rağmen insan suretine girme gücüne sahiptirler. Bu gerçek, ruhanî nefs (soyut ruh) yaygın olarak yaratılmıştır, her durumda hareket halindedir, ancak beden onun bu hareketine engel olmaktadır, beden uyuduğu veya öldüğü zaman o nefs istediği yere gider diyen filozofların iddialarını reddetmektedir. Görmez misin ki melekler insan şekline bürünerek duvara tırmanmışlar ve Hz. Dâvûd'un huzurunda insanlar gibi muhakeme edilmişlerdi. Bu durum, meselenin onların dedikleri gibi olmadığına işaret eder.

Bu adamlar mâbedin duvarına tırmandılar. Bazıları buna yukarı çıktılar anlamı verdi. "Tesevvür" (تسوّر) kelimesinin aslı, bir yere yukarıdan girmek, yükselmek ve duvardan aşağıya inmek demektir. Sözü edilen yer dik ve yüksek bir duvardı. Dâvûd onları görünce telâşlanmıştı, yani hükümranlığında bir gevşeklik meydana geldiğinden korkmuştu, çünkü onlar izinsiz olarak ve kapıdan başka bir yerden içeri girmişlerdi. Yahut onların inkârcı hırsızlar olduklarından korkmuştu. Veyahut onların melek olduklarını tanımış ve büyük bir emirle geldiklerinden korkmuştu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğruluktan sapma, yani haksızlık yapma! Bu âyetteki "ekfilnîhâ (أكفلنيها) kelimesine, bazıları, onu da bana ver anlamı yükledi. Bu, Ebû Avsece'nin görüşüdür. Bazıları da şöyle dedi: Onu da benimkilerine kat ve beni onun sorumlusu yap. Bu da İbn Kuteybe'nin görüşüdür[71].

Buradaki "ve azzenî fi'l-hıtâb" (وعَزّنى فِى الْخِطاب) cümlesine bazıları, tartışmada bana galip geldi anlamını verdi. Bazıları ise, ona, ben ne kadar gayret etsem, kendimi zorlasam da, o konuşmada benden daha etkilidir mânası verdi..

236 [§] "Ve azzenî fi'l-hıtâb" (وعَزّنى فِى الْخِطاب) cümlesi hakkında bazıları şöyle dedi: Konuşmada beni yendi. Bununla da, konuştuğunda o benden daha iyidir, insanları davet ettiğimizde ona daha çok kişi gider, ben bir miktar çekilsem o bana sırtını döner demek istedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 379.

قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِهِ وَاِنَّ كَث۪يرًا مِنَ
الْخُلَطَٓاءِ لَيَبْغ۪ي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَقَل۪يلٌ مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُ۫دُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ
وَخَرَّ رَاكِعًا وَاَنَابَ ﴿٢٤﴾

24. "Dâvûd şöyle dedi: Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki! Dâvûd kendisini (böyle bir temsil ile) ***sınadığımızı düşündü. Bunun üzerine Rabb'inden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O'na yöneldi."***

Aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler. Sonra Cenâb-ı Hak buna bir istisna getirmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir.** Yani iman edenler ve imanlarında salih amellerin gereğine inananlar birbirlerine haksızlık yapmazlar. Sonra Cenâb-ı Hak, **onlar o kadar az ki** cümlesiyle, iman eden ve imanında salih amelin gereğine inananların, yani müminlerden müttaki olanların ve haksızlık yapmayı terkedenlerin sayısının çok az olduğunu haber vermektedir. Bu âyet, şiddetli ve zor bir âyettir, çünkü imanında salih amelin gereğine inanan ve başkasına haksızlık yapmaktan sakınan mümin sayısının her dönemde çok az olduğu bildirilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dâvûd kendisini (böyle bir temsil ile) sınadığımızı düşündü. Yani Dâvûd aleyhisselâm, huzurunda meleklerin muhakeme edilmesi olayını kendisini imtihan için hazırladığımıza, imtihan edilenin o iki melek değil kendisi olduğuna kanaat getirdi ve hemen Rabb'inden mağfiret diledi. Çünkü bu olayla başka birinin değil kendisinin imtihan edildiğini anlamıştı. *En doğrusunu*
Allah bilir. **[§]**Müfessirler buradaki "zan" kelimesini kesin kanaat (el-îkan) 237
diye[72] tefsir ettiler. Sanki kesin kanaat sebepler vasıtasıyla elde edilen bilgidir,

---

72 "Çünkü Dâvûd aleyhisselâm bu kıssanın temsil yoluyla zikredilmesinden maksadın kendisi olduğunu anlamış ve bu sebeple kendisinde bir kanaat oluşmuştu" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 647a).

nitekim Dâvûd aleyhisselâm da huzurunda yargılanan iki melek vasıtasıyla o kanaati elde etmişti. Dolayısıyla bu bilgi (îkan) Allah'a nispet edilmez, Allah şu kanaati verdi denilmez. Çünkü o, sebepler vasıtasıyla elde edilen bir bilgidir, Cenâb-ı Hak ise sebeplerle değil, zatıyla âlimdir. İlim ise sebepler vasıtasıyla da sebepsiz de elde edilir, bundan dolayı Allah'a ilim kelimesi nispet edilir, fakat şüpheden yola çıkılarak emin olunmuş bilgi, yani îkan kelimesi O'na nispet edilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Peygamberlerin Hataları Kur'ân'da Neden Anlatılır?]

Şöyle bir soru sorulursa: Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberlerin ve kitapta zikredilen seçilmiş kulların zellelerini (hataları) zikretmenin hikmeti nedir? Üstelik bu kusurların bizzat Cenâb-ı Hak tarafından örtüldüğü ve bağışlandığı belirtilmesine ve bize de kusur işleyen insanların kusurlarını örtmemizi, onları affetmemizi ve bağışlamamızı emretmesine rağmen… Peygamberlerinin ve seçilmiş kullarının işlediği zellelerin (kusurların) camilerde ve okullarda kıyâmete kadar yüksek sesle okunması için bunları nasıl zikreder? Bunları zikretmesinin hikmeti nedir?

Buna şu cevap verilir: Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, peygamberlerin kusurlarını Cenâb-ı Hakk'ın gizlemeyip Kur'ân'da belirtmesinin çeşitli sebepleri vardır. Birincisi, bunları Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğine delil olsun diye beyan etmiştir. Çünkü insanların kalpleri ve nefisleri, babalarının ve atalarının kötülüklerini anmaya tahammül edemez, bizzat onların kalpleri de yaptıkları kötülüklerin zikredilmesine tahammül edemez. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e (s.a.) bunları söyleyince, bu söz onun, ilâhî buyrukla konuştuğuna işaret eder; Cenâb-ı Hak onun kendi elçisi olduğunu ve söylediklerinin de kendi emri olduğunu insanlar bilsinler diye bunları belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

238 [§]İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerin hatalarını belirtmesinin sebebi, kullarını sınamaktır; kusurlarını ve hatalarını gördükten sonra peygamberlerine karşı nasıl davranacakları konusunda insanları denemek istemiştir. Peygamberlere merhamet ve sevgi gözüyle bakacaklar mı? Allah insanları çeşitli olaylarla imtihan ettiği gibi bu yolla da insanları imtihan etmektedir.

Üçüncüsü, insanlar kusur işlediklerinde ve hata ettiklerinde Rab'lerine karşı nasıl davranacaklarını bilsinler diye Allah bunları belirtmiştir. Yani peygamberler hata ettiklerinde nasıl gözyaşı döküyor, dua ve niyaz ediyor, Allah'a sığınıyor ve tövbe ediyorlar ise insanlar da günah işlediklerinde aynı yolu izlesinler diye bunları belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yahut Cenâb-ı Hak bunları, küçük günah işlemenin Allah'ın dostluğunu yok etmediği ve imandan çıkarmadığı bilinsin diye belirtmiş de olabilir. Bu yorum, Hâricîler'in görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Onlar şöyle diyorlar: Küçük veya büyük olsun günah işleyen herkes imandan çıkar. Yahut küçük günahların bağışlanmış olmadığı, Cenâb-ı Hakk'ın küçük günahlardan dolayı da cezalandıracağı bilinsin diye bunları belirtmiştir; bu yorum da Mûtezile'nin, küçük günah işleyen birini Allah'ın cezalandırması söz konusu değildir demelerini de geçersiz hale getirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Küçük günahlar, haddi zatında efdal olanı terketmek anlamına geldiği için insanlar hakkında onlar bağışlanmış olsa bile, peygamberler hakkında yasaklanan bir şeyi yapmak anlamına gelir, bundan dolayı onlar azaba uğratılmaktan korkarlar. Eğer onlar, bundan dolayı Allah'ın kendilerine azap edeceğini bilmemiş olsalardı, haklarında belirtilen bu hatalardan dolayı korkmazlardı.

Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre Dâvûd aleyhisselâm zamanı dörde bölmüştü: Zamanın bir gününü eşleri için, bir gününü Rabb'ine ibadet için, bir gününü İsrâiloğulları arasında hüküm vermek için, bir gününü de İsrâiloğulları'nın âbidleri için ayırmış, onlara Allah'ı zikretmelerini ve gözyaşı dökmelerini hatırlatıyor, onlar da Allah'ı zikrediyorlar ve O'nun için gözyaşı döküyorlardı. İsrâiloğulları'nın zikretme günü olunca, şöyle dediler: İnsanın günah işlemediği gün var mıdır? Hz. Dâvûd (s.a.) buna gücünün yeteceğini düşünmüş, fakat açıklamayıp içinde saklamıştı. Sonra ibadet günü geldiğin-
de kapılarını kapattı, içeriye hiç kimsenin girmemesini emretti, [§]kendini 239
Zebûr'u okumaya verdi, fakat sonra bahsettikleri günaha mâruz kaldı. Bundan dolayı kendisine "evvâb" denilmiştir[73]. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Abbâs (r.a.) ve insanlar şöyle dediler: Onun doksan dokuz karısı vardı, hergün eşlerinden birinin yanında kalırdı, yüzüncü gün geldiğinde kendisini ibadete verirdi. İşte o günde sözü edilen günah başına geldi.

فَغَفَرْنَا لَهُ ذٰلِكَ وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٢٥﴾

25. "Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır."

Sonra bu tutumundan dolayı onu bağışladık. Yani işlediği bu hatadan dolayı onu bağışladık. Müfessirler şöyle derler: Rabb'i ona, seni bağışladım diye vahyetti; ancak insanlara senin bu halinin gösterilmesi, sonra seni bağış-

---

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 69-70.

lamam ve yerine şunu yapmam kaçınılmazdır. Bu, bizim söylemediğimiz ve bilmediğimiz bir sözdür. Böyle bir şey sahih ve doğru olamaz. Söylediğimiz gibi, onun, insanların kendisi hakkında söyledikleri şekilde onlara gösterilmiş olamaz. Cenâb-ı Hak onlara ancak kendi düşmanları ile savaşmasını emretmiştir, onun da insanlara emretmesi gerekirdi. Ancak o azarlanmıştır, çünkü peygamberler yaptıkları en küçük bir hatadan dolayı azarlanır ve ayıplanırlar. Söylediğimiz şey bundan dolayıdır. Biz onun bir kusur işlediğini ve bundan dolayı azarlandığını, sonra da **bu tutumundan dolayı onu bağışladık** ilâhî kelâmıyla Rabb'inin onu bağışladığını biliyoruz. Bunun dışında müfessirlerin naklettikleri rivayetleri biz bilmiyoruz. Eğer onların söyledikleri sahihse biz de aynı şeyi söyleriz, sahih değilse bunları terketmek daha evlâ ve daha doğrudur[74].

Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır. Buradaki **yanımızda onun yüksek bir makamı vardır** sözü, Hz. Dâvûd'un kalan ömrü ile ilgilidir. Yani kalan ömründe onun katımızda yüksek bir makamı ve bize yakınlığı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut âhirette onun Allah katında yüksek bir makamı vardır, yani üstün bir değeri ve konumu vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا دَاوُدُ اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِى الْاَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ
بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوٰى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ
عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴿٢٦﴾

240 **[§]*26. "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."***

Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. Bu ilâhî kelâmın resûller, nebîler, sultanlar, halkın eşrafı ve düşük tabakası dâhil olmak üzere seni bütün yeryüzüne halife yaptık anlamına gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah*

74 "Bunun dışında müfessirlerin söylediklerine gelince, eğer o tevatür yoluyla sahih ise ve bunu peygamberlerden birinin yaptığı doğru ise biz de aynı şeyi söyleriz. Şayet onların böyle bir şey yapmaları doğru değilse, o zaman âyeti sahih bir şekilde yorumlarız. Şayet bu bilgi âhâd bir rivayetle gelmişse, itikat konusunda âhâd rivayeti gözardı etmek daha evlâdır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 647a).

bilir. Bu cümlenin, özellikle resûller sınıfında seni halife yaptık mânasına gelmesi de mümkündür. Her iki yorum da aynı kapıya çıkar, ancak biri insanların özel bir kesimine, diğeri de bütün insanlara yöneliktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz seni yeryüzünde halife yaptık meâlindeki âyetin bütünü hakkında Katâde şöyle dedi: Cenâb-ı Hak burada Dâvûd aleyhisselâmın durumunu belirtmemekte, sadece Hz. Dâvûd'un, kendisini yükümlü kıldığı Allah'a itaat, O'nun emrine uygun davranmak ve âdil olmak görevini yerine getirerek ömrünü tamamladığını söylemektedir. Ancak Cenâb-ı Hak burada Peygamber aleyhisselâma ve müminlere faydalı ve ahlâkî bir öğüt vermektedir, o da şudur: Kendisine idarî bir yetki verilen kişi bilmelidir ki Allah ile kulları arasında, insanlara hayır vermesini ve şerri defetmesini sağlayan, Allah'a itaatten ve rızasına uygun davranmaktan başka bir yol yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın **biz seni yeryüzünde halife yaptık** beyanı, söylediğimiz gibi hilâfeti sana verdik demektir.

[Nefsin Arzuları]

İnsanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma! Buradaki **nefsin isteklerine uyma** sözü, nefsin bazan insanın haksız kararlar vermesine sebep olacağına işaret etmektedir. Çünkü Allah **insanlar arasında adaletle hükmet** dedikten sonra, **nefsin isteklerine uyma** emrini vermiştir. Burada Cenâb-ı Hak nefsin arzularını yok etmemekte, ancak nefsin isteklerine uymayı yasaklamaktadır. Çünkü nefis, lezzetlere ve şehvetlere arzulu ve meyilli olarak yaratılmış, ona böyle bir tabiat verilmiş ve insan varlığı bu şekilde inşa edilmiştir. Nefsin arzularında insanı bulunduğu konumdan aşağıya sevkeden ve defetmekte zorlandığı durumlar vardır. [§]Bundan dolayı Cenâb-ı Hak nefsin 241
arzularını yasaklamamakta, ancak onun arzularına tâbi olmayı yasaklamaktadır, çünkü insan bazan onun arzularına uymamaya muktedir olabiliyor, aklını kullanarak karşı koyabiliyor ve onu hakka tâbi kılabiliyor. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak böyle söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra seni Allah yolundan saptırır. Cenâb-ı Hak burada, eğer nefsinin arzusuna uyarsa kendisini Allah'ın yolundan saptıracağını söylemekte, insanın tâbi olduğu bütün nefsânî arzuların kendisini Allah'ın yolundan saptıracağını kastetmemektedir. Ancak insan, nefsin arzularına ısrarla tâbi olduğunda, bu kendisini Allah'ın yolundan sapmaya götürebilir, çünkü Allah'ın yolundan sapan, ancak nefsinin arzularına uymakla sapar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü?"[75] Cenâb-ı Hak

75 el-Furkān, 25/43.

burada, Allah'ı bırakıp başka tanrılar edinenin, herhangi bir delile bağlı olarak değil ancak nefsinin arzularına uymakla onu ilâh edindiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır. Buradaki **unutmaları sebebiyle** ifadesi, hesap günü için yapılması gereken amelleri terketmeleri yahut Allah'a imanı ve onu ikrar etmeyi terketmeleri yüzünden mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَٰلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ ﴿٢٧﴾

27. "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!"

[Ölümden Sonra Dirilmenin Delili]

Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bâtıl kelimesi, yapanın kötülenmesine sebep olan iş anlamına gelir. Hak ise, yapanın övülmesine vesile olan iştir[76]. **Bu, inkâr edenlerin zannıdır.** İnkâr edenlerden hiçbiri, Allah'ın bir şeyi boş yere yarattığını zannetmemektedir, ancak âyette belirtildiği üzere gökler, yer ve buralardaki canlılar o inkârcılara göre boş yere yaratılmıştır, çünkü onlara göre tekrar dirilmek yoktur, ölümden sonra hayat olmayacaktır. Ölümden sonra dirilmek ve mahşerde hesap vermek olmasa,
242 bütün bunlar iki sebepten dolayı boş yere yaratılmış olurdu. [§]Birincisi, eğer tekrar dirilmek yoksa insanlar özellikle yok olmak için yaratılmıştır demektir. Bir şeyin herhangi bir gaye için değil de yok olmak için yaratılması ve varedilmesi abes, bâtıl ve akılsızca bir davranıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmaktadır: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı sandınız?"[77] Allah da,

---

76 "Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri, bir sonucu olmayan abes ve bâtıl bir şey olarak değil, tam bir hikmetle ve övgüye değer bir akıbetle yarattığını açıklamaktadır. Âyetlerde de şöyle buyurmaktadır: "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri oynayıp eğlenmek için yaratmadık" (ed-Duhân, 44/38). "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 647b).

77 "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?" (el-Mü'minûn, 23/115).

insanlar kendisine dönmeyecek olsalardı onları boş yere yaratmış olacağını söylemektedir. Bu bakımdan âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibi olmalıdır.

İkincisi, eğer tekrar dirilmek olmasaydı, insanların yaratılması hikmetli olmazdı. Cenâb-ı Hak insanların hepsini dünya nimetlerine ve lezzetlerine ortak etmiş, bu konuda dost ve düşman ayırımı yapmamıştır. Hikmet ise, burada bir ayırım yapılmasını gerektirir. Şayet bu ayırımın yapılacağı başka bir dünya olmasaydı, onlar hakîm olmayan biri tarafından yaratılmış olurdu, halbuki onların hepsine göre kendilerini hakîm olan biri yaratmıştır.

Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere! Bu beyanda zanna ve cehalete karşı delil getirmenin ve uyarmanın lüzumuna işaret etmektedir, eğer o kişide bu konuda yeterli bilgi yoksa bilgi imkânı sağlanmalı ve o bilgiye ulaşma yolu açılmalıdır. Onlara bu uyarıyı yapmak ve delil göstermek, ancak o bilgiyi kaybettiklerinde gereklidir, çünkü onlar düşünüp tefekkür etselerdi bu konudaki bilgiye ulaşabilirlerdi. Fakat onlar bu bilgiyi kendileri terketmişler ve kaybetmişlerdir, dolayısıyla bu konuda mâzur görülmezler. Buna göre deriz ki kudret konusunda veya kendisinden bu kudret engellenen, kendisiyle o bilgi arasında engel konulan biri onunla mükellef değildir, o emre muhatap değildir ve o kişi mâzur sayılır. O bilgiye ulaşması engellenmeyen, buna imkân bulan, ancak onunla amel etmeyi terkeden insan ise mükellef olup mâzur değildir. Çünkü o kendi tercihiyle onu kaybetmiş ve terketmiştir. Önceki adam ise o bilgiyi kendisi kaybetmiş ve terketmiş değildir. Bu gerçek, Mûtezile'nin bu konudaki görüşünü geçersiz hale getirmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِى
الْاَرْضِ اَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ ﴿٢٨﴾

[§]*28. "Yoksa iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?"* 243

[Adâletin Tahakkuku İçin Âhiret Gereklidir]

Bu ilâhî beyan, "İşte o, inkâr edenlerin zannıdır"[78] meâlindeki âyetin sılasıdır. Onların zannı, tekrar dirilmek ve hesap için mahşere gitmenin gerçekleşmeyeceği şeklinde idi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak burada şunu

78 Sâd, 38/27.

söylemektedir: Eğer o inkâcıların tekrar dirilmek yoktur diye zannettikleri gibi olsaydı, dünyada iman eden ve yararlı işler yapan insanların yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi olması, müttakilerin fâcirlerle aynı ve eşit olması gerekirdi. Çünkü Allah onları dünya hayatında eşit tutmuş, bu dünyanın lezzetlerine, şehvetlerine, iyiliklerine ve kötülüklerine hepsini ortak etmiştir. Hikmet ise bunların ayırtedilmesini gerektirir. Fakat söylediğimiz gibi Allah onları dünyada eşit tutmuş, hayır ve şer ile imtihanda hepsine aynı muameleyi yapmıştır. Eğer mesele onların zannettikleri gibi tekrar dirilmek ve âhiret hayatı olmasaydı, bu dost olanla düşman olanı aynı görmek olurdu. Dünyada dostu ile düşmanını eşit sayan, iyilikte ve cezalandırmakta onları aynı gören biri beyinsizdir ve hikmete uygun davranmamıştır. Buna göre her türlü noksanlıktan münezzeh bulunan Allah, onları ayırıp tefrik edecek başka bir dünya yaratmasaydı hikmete uygun davranmamış olurdu. Çünkü iyi ile kötüyü eşit saymış olurdu. Cenâb-ı Hak o zâlimlerin söylediklerinden yüce, çok yücedir.

Bazı insanlar bunların iki âlemde, yani hem dünyada ve hem de âhirette ayırtedilmesi gerektiği kanaatindedirler. Çünkü Allah onlara sapıklar, bunlara da müminler diye isim vermiştir, kâfirleri rezil etmiş ve aşağılamış, müminleri ise muvaffak kılmış ve onlara şeref bahşetmişti. Bu, Mûtezile'nin görüşüdür.

Ancak biz deriz ki: Bunun dünyada olması şart değildir, fakat âhirette mutlaka yapılması gerekir. Çünkü dünya imtihan yurdudur, Allah'ın haber verdiği gibi her iki taraf da hayır ve şerle, iyilik ve kötülükle birlikte imtihan edilirler. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Biz onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[79], "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla im-
244 tihan ederiz"[80]. [§]Cenâb-ı Hak onları hayırla ve şerle, iyilikle ve kötülükle imtihan ettiğini haber vermektedir. Söylediğimiz gibi bu durum, her iki kesim için de söz konusudur, onlar her iki halde de aynı durumdadır. Ancak âhiret, özellikle o imtihanın karşılığını vermek için yaratılmıştır, dolayısıyla orada insanlar birbirinden ayrılıp tefrik edilecektir, orada imtihan söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ama Allah onları ayırdı, onlara sapıklar bunlara müminler dedi, onları rezil etti bunları muvaffak kıldı şeklindeki sözlerine gelince, bu durum onların birbirinden ayrıldıklarını göstermez, ancak kâfirlerin kendi iradeleriyle yaptıklarından yahut ilâhî emrin aksini yapmayı tercih ettik-

---

79 "Onları grup grup yeryüzüne dağıttık. İçlerinden bazıları iyi kimselerdir, bazıları da böyle değildir. Bu sonuncuları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik" (el-A'râf, 7/168).

80 "Her can ölümü tadacaktır. Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz. Sonunda bize geleceksiniz" (el-Enbiyâ, 21/35).

lerinden dolayı onlara kâfir demiştir, bu yaptıklarına verilen bir ceza değildir, ancak yaptıkları fiil dolayısıyla verilmiş bir isimdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اٰيَاتِهٖ وَلِيَتَذَكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٢٩﴾

29. "Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik."

[Kur'ân Niçin Mübarek Bir Kitaptır?]

Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler diye indirdik. Cenâb-ı Hak burada Kur'ân-ı Kerim'e mübarek diye isim vermektedir; çünkü ona tâbi olan, ona sarılan ve onun hükümleriyle amel eden kişi şerefli olur, insanlar arasında ismi anılır ve halkın gözünde ve kalbinde saygınlığı artar. İşte bu, onun mübarek olmasının ve onun emirlerini uygulamasının eseridir. Çünkü insan her türlü hayra ve iyiliğe onunla ulaşır ve hayırları artmaya ve gelişmeye devam eder durur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.** Cenâb-ı Hak bu beyanında Kur'ân-ı Kerim'i insanlar âyetleri üzerinde düşünsünler, lehlerine ve aleyhlerine olan hususları, yapmaları ve sakınmaları gereken fiilleri bilsinler diye indirdiğini haber vermektedir. İnsan bunları ancak düşünmekle ve tefekkürle bilebilir. **Ondan öğütler alsınlar diye indirdik,** yani akıl sahipleri ondan öğüt alsınlar, onda bulunan öğütleri, âdabı ve diğer bilgileri alsınlar.

وَوَهَبْنَا لِدَاوُ۫دَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٣٠﴾

[§]*30. "Biz Dâvûd'a Süleyman'ı armağan ettik. O ne iyi kuldu! Yönü hep* 245
Allah'a dönüktü."

Azîz ve Celîl olan Allah, Hz. Dâvûd'u ve oğlu Süleyman aleyhisselâmı, hep kendisine yönelen biri olmakla övmektedir. Başka bir âyette aynı şeyi sadece Dâvûd aleyhisselâm için söylemişti: "Güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü"[81]. Hz. Süleyman hakkında da burada **o ne iyi kuldu!**

[81] Sâd, 38/17.

Yönü hep Allah'a dönüktü buyurmaktadır. Sonra âyette geçen "evvâb" kelimesini de, Hz. Süleyman hakkındaki bir ilâhî beyanda şöyle açıklamaktadır: "Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğinde, 'Ben malı (atları), Rabb'imi hatırlattığı için sevdim' dedi"[82]. **Yönü hep Allah'a dönüktü** meâlindeki âyetin hemen peşinden "Bir gün ona getirilmişti…" meâlindeki âyeti belirtmiş olması, onu ancak bahsettiği olay münasebetiyle "evvâb" olduğunu, yani yönünün hep Allah'a dönük olduğunu belirtmektedir. Çünkü âyetteki "iz" (إذ) kelimesi, ancak geçmiş bir olay için kullanılır. Cenâb-ı Hak Dâvûd aleyhisselâmı, sabah ve akşam devamlı Allah'ı tesbih etmesi, O'na dayanması sebebiyle yönü kendisine dönük olmakla anmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾

31. "Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildi."

Denildi ki: Buradaki "sâfinât" (الصافنات) kelimesi, atlar mânasına gelir. Bazıları şöyle dedi: "Sâfinât" kelimesi, ayaklarından veya ellerinden birini kaldırarak üç ayağı üzerinde duranlar anlamına gelir. Bazıları da buna sadece ayakta duranlar anlamı verdi. Bu konuda Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İnsanların kendisi için ayakta saf halinde durmalarını arzu eden, cehennemdeki yerine hazırlansın!"[83] "Ciyâd" (الجياد) kelimesi ise hızlı anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle söyledi: Sâfinât atlar, atların ayakta durmaları ve bacaklarını açmaları demektir.

246 [§]İbn Kuteybe şöyle dedi: "Sâfinâtü'l-ciyâd" (صافنات الجياد) tabiri, ön veya arka ayaklarından birini kaldırıp diğer tırnağının üzerine koyan ve üç ayak üstünde duran atlar anlamına gelir. Arapça'da "sâfin", ayakta duran atlar ve diğer hayvanlar mânasına gelir. Nitekim bir hadiste Resûlullah'ın (s.a.) da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:[84] "İnsanların kendisi için ayakta saf halinde durmalarını arzu eden, cehennemdeki yerine hazırlansın!"[85] Ebû Avsece şöyle

82 Sâd, 38/31.

83 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4, 91, 93; Buhârî, *Edebü'l-müfred*, 339; Ebû Dâvûd, "Edeb", 152; Tirmizî, "Edeb", 13.

84 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 379.

85 Muâviye, Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "İnsanların kendisi için ayakta saf halinde durmalarını arzu eden, cehennemdeki yerine hazırlansın!" (Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, 4, 91, 93; Buhârî, *Edebü'l-müfred*, 339; Ebû Dâvûd, "Edeb", 152; Tirmizî, "Edeb", 13).

dedi: “Ciyâd” hızlı koşan atlar demektir, müfredi “cevâd” gelir. Cevâd adam, cömert adam demektir, “kavmun ecvâd” da cömert millet demektir[86].

“Asfâd” (الأصفاد) ön ayakları boynuna bağlanan atlar demektir.

فَقَالَ اِنّ۪ٓي اَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبّ۪ي حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾

32. “Bu atlar önüne getirildiğinde, ‘Ben malı (atları)***, Rabb’imi hatırlattığı için sevdim’ dedi. Derken*** (güneş batınca) ***onlar karanlığın perdesiyle gizlendi.”***

Buradaki **karanlığın perdesiyle gizlendi** sözü, belirtilen atların akşam karanlığında görünmez oldukları anlamına gelir, burada güneş ışınlarına perde çekildiği ifade edilmektedir. Çünkü o sırada güneşten başka hiçbir şeye perde çekilmez. Sonra âyetteki **hayır sevgisi** ibaresinde geçen “hayır” kelimesi ile bizzat atlar kastedilmiş, attan kinaye olarak “hayır” denilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuşlardır: “Hayır, kıyâmet gününe kadar atların alınlarına bağlanmıştır”[87]. Burada da Resûlullah (s.a.) ata “hayır” adını vermiştir. İşte, **Ben malı (atları), Rabb’imi hatırlattığı için sevdim** cümlesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, **Ben malı (atları) sevdim** meâlindeki beyanın, îsârdan, yani başkasını kendine tercih etmekten kinaye olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, sevmek lafzı hakikat anlamında kullanıldığına göre burada takdim-tehir söz konusudur, bunun mânası da şöyle olur: [§]“İnnî ahbebtü’l- **247**
hayra hubben” (إنى أحببت الخير حبا), yani **Ben malı öyle sevdim** ki, neredeyse beni Rabb’imi zikretmekten alıkoyacaktı, nihayet güneşe perde çekildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle dedi: Buradaki **sevdim** kelimesinden maksat, hayrı tercih ettim, yani malı Allah’ı zikretmeye tercih ettim demektir.

Hafsa’nın mushafında şöyledir: “İnnî elhânî hubbu’l-hayri an zikri Rabbî” (إنى ألهانى حُبُّ الخير عن ذكر ربى), yani mal sevgisi beni Allah’ı zikretmekten alıkoydu.

---

86 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân,* XV, 193; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XXIII, 190.

87 Buhârî, “Menâkıb”, 28; Müslim, “İmâret”, 96-99; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 41.

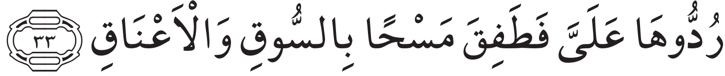

33.* "**(Daha sonra) ***'Onları bana geri getirin' dedi; bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı."

Müfessirler şöyle dediler:, yani kendisini Allah'ı zikretmekten -yani ikindi namazından- alıkoydukları için atların ayaklarını kesmeye ve boyunlarına vurmaya başladı, Allah'ı zikretmekten alıkoymalarına kefâret olmak üzere onların ayaklarını kesmeye, boyunlarına vurmaya başladı. Onların, ayaklarını kesmek ve boyunlarına vurmak sözleri sabit ise ve bu söz hakikat anlamında kullanılmışsa, o zaman âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, her ne kadar bu iş bizim şeriatımızda caiz değil ise de onun şeriatında böyle yapmak caiz olabilir, nitekim Hz. Süleyman da hüdhüdü göremeyince onu cezalandıracağını söylemişti: "Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?' diye sordu. Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!"[88] Böyle bir şey bizim şeriatımızda caiz değildir. Buna göre atları kesmek işi bizim dinimizde caiz olmasa da müfessirlerin söyledikleri gibi ona caiz idi. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut bu olay, hayvanları itlâf etme yasağı gelmeden önce vuku bulmuştu, bilâhare bu yasak geldi ve hayvanları cezalandırmak ona da bize de haram kılındı.

248 [§]Burada geçen ayaklarını kesmek ve boyunlarını vurmak ifadesini hakikat mânasında yorumlamamak da mümkündür. Ancak bahsi geçen boyun kelimesi kesmekten kinayedir. **Bacaklarını sıvazlamaya başladı** cümlesi de insanlara teslimden kinayedir. Yahut bacaklarını ve boynunu sıvazladı ifadesi, atlar kendisine geldikten ve onları kesmeyip insanlara teslim ettikten sonra kesme veya boğazlama söz konusu olmadan onların başını ve yüzünü okşamaktan kinaye olabilir. Veyahut da kendisini Rabb'ini zikretmekten alıkoymalarına kefâret olarak onları kesti[89].

Hasan-ı Basrî şöyle söyledi: Süleyman aleyhisselâm dedi ki: Hayır! Allah aşkına üzerindeki şeyin sonuncusu olarak beni Rabb'ime ibadetten alıkoymayın! Sonra hemen atın şah damarını kesti ve boynunu vurdu. **Onları bana geri getirin dedi; bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı** meâlindeki

---

88 en-Neml, 27/20-21.

89 "Atların bacaklarını ve boynunu sıvazlamak, tıpkı hedy kurbanı ve deveyi kurban etmekte olduğu gibi Allah'a yaklaşmak gayesiyle onları kesmekten kinaye olması muhtemeldir; onun şeriatinde atları kurban etmek de meşru olabilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 648b).

âyet hakkında Hasan’-ı Basrî şöyle dedi: Hz. Süleyman onların şah damarını kesti ve boyunlarını vurdu, Cenâb-ı Hak da onların yerine kendisine daha hayırlısını ve daha süratlisini verdi: “Emriyle dilediği yöne doğru esen rüzgârı onun buyruğuna verdik”[90]. **Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı** meâlindeki âyet hakkında Ebû Muâz şöyle dedi: Araplar, hayvanın üzerindekileri kılıçla sıvazladı derler, yani kılıçla vurdu demek isterler. İbn Kuteybe dedi ki: **Sıvazlamaya başladı,** yani ayaklarına ve boynuna vurarak okşamaya başladı[91]. Ebû Avsece ise şöyle dedi: Okşamaya, yani kesmeye başladı; boynunu okşamak, kesmek demektir.

Sonra Hz. Süleyman’a getirilen, onu Allah’ı zikretmekten alıkoyan ve bu yüzden kendilerine söz konusu eylemler yapılan atlar konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Onlar şeytanların Hz. Süleyman için deniz dalgalarından çıkardıkları atlardır, onların kanatları vardır, hem koşarlar ve hem de
uçarlardı. [§]Bazıları şöyle dedi: Hayır, onlar babası Dâvûd aleyhisselâmdan **249**
kendisine miras kalan atlardı, Hz. Dâvûd da onları Amâlika’dan ele geçirmişti. Bugün insanların sahip oldukları atlar da, onların neslinden gelen atlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Hayır, Şamlılar, Araplar’dan ve Nusaybinliler’den Hz. Süleyman için mal toplamışlardı, bunlar arasında da bin tane Arap atı vardı. Bu atlar kendisine arzedildi, Hz. Süleyman da bunlarla ilgilenirken Rabb’ini zikretmeyi ihmal etti, bunun üzerine yukarıda söylenen şeyi yaptı, onların şah damarlarını ve boyunlarını kesti. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ ﴿٣٤﴾

34. “Andolsun biz Süleyman’ı bir sınavdan geçirmiş, tahtının üstüne bir ceset koymuştuk; sonra o bize yöneldi;”

[Hz. Süleyman’ın Tahtındaki Cesetle İmtihanı]

Cenâb-ı Hakk’ın Hz. Süleyman’ı sınava tâbi tutmasının ve tahtının üstüne ceset koymasının sebebi konusunda müfessirler, bu kitapta aktarılamayacak derecede çokça ihtilaf ettiler. Bütün bunların, onun sınavdan geçirilmesinin sebebi olmadığını bilmekle birlikte, onun sınavdan geçirilmiş olmasının sebebinin, tahtının üzerine ceset konulması olup olmadığını da bilmiyoruz. Eğer öyle ise, bu ancak sebeplerden biridir. Fakat onun ne olduğunu da bilmiyoruz. Bu yüzden Hz. Süleyman’ın sınavdan geçirilmesinin sebebi olarak müfessirlerin söylediklerini aktarmaya gerek görmüyoruz.

---

90 “Emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı onun buyruğuna verdik” (Sâd, 38/36).

91 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 379.

Andolsun biz Süleyman'ı bir sınavdan geçirdik. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Hz. Süleyman kusur ettiği ve gaflete düştüğü bir durumdan dolayı imtihan edilmiş, bundan dolayı bahsedilen şekilde cezalandırılmış ve hükümranlığını elinden almakla azarlanmıştı. İkincisi, Cenâb-ı Hak onu, herhangi bir kusurdan, yanılmadan ve başkasına yönelik bir tasarrufundan değil, hükümranlığını elinden almakla sınavdan geçirmişti. Allah onu, işlediği bir hatadan dolayı imtihana tâbi tutmuş ve hükümranlığını başkasına
250 vermiş değildi. [§]Sonra onun yaptığı bir hata ve küçücük bir kusur sebebiyle hükümranlığı alınıp azarlanmışsa, hiç şüphe yok ki peygamberlerin özelliği, işledikleri en küçük bir hatadan dolayı azarlanmak ve ayıplanmaktır. Daha önce de söylediğimiz gibi[92] yapılan o fiil, başkaları için en faziletli amellerden sayılsa bile, peygamberler için azarlanma sebebidir. Sonra onların en küçük hata için de tövbe etmeleri, Azîz ve Celîl olan Allah'a tazarru ve niyazda bulunmaları, kendilerine mahsus olan faziletleri ve üstünlükleri bildikleri içindir. Onlar kendilerine çeşitli faziletler ve üstün değerler ikram edildiğini bildikleri için, en küçük hatadan dolayı hemen Allah'a tövbe etmeyi, ısrarla O'na tazarru ve niyazda bulunmayı ve yalvarmayı da kendileri için gerekli görüyorlardı, çünkü kendilerine verilen nimetlere ve iyiliklere karşı işledikleri o kusuru nankörlük sayıyorlar ve başkalarına hiç de gerekli olmayacak şekilde fazlaca tazarru ve niyazda bulunmayı ve Allah'a yalvarmayı gerekli görüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Süleyman'ın Bir Kadınla Sınavı]

Sonra Hz. Süleyman'ın sınavdan geçirilmesinin sebebi ve işlediği hatanın ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hak ona, İsrâiloğulları'ndan başka hiçbir kadınla evlenmemesini emretmiş, fakat o İsrâiloğulları'ndan olmayan bir kadınla evlenmiş ve o kadın için bir put yapmıştı. Hz. Süleyman'ın evinde şu kadar gün o puta tapıldı. Cenâb-ı Hak da ceza olarak onu, evinde puta tapıldığı gün kadar bir süre hükümranlığını elinden almakla imtihan etti. Bazıları da şöyle dedi: Hz. Süleyman'ın imtihan edilmesinin sebebi, Cerâde'nin akrabalarından bazı insanlar hakkında söylediği sözdür. Cerâde onun karısı idi ve eşlerinden en çok sevdiği kişi idi. Onunla konuşmak veya yalnız kalmak istediğinde kendisine yüzüğünü verirdi. Cerâde'nin ailesinden bazı kişiler gelip Hz. Süleyman'a bir kavmi dava etmişlerdi. Bazı müfessirler dedi ki: Süleyman, Cerâde'nin ailesinin haklı çıkmasını arzu ediyordu, bu yüzden onların lehine hüküm verdi, Süleyman'ın niyeti davalılar hakkında eşit olmadığı, yani taraflı davrandığı için azarlandı. Bu, İbn Abbâs'ın

92 Meselâ bk. es-Sâffât, 37/75 âyetinin tefsiri.

(r.a.) görüşüdür[93]. [§]Biz daha önce, ondan hükümranlığını almanın ve her- 251
hangi bir hata işlemeden ve hiçbir sebep olmadan da onu sınavdan geçirmenin caiz olduğunu söylemiştik. Bu caizdir, çünkü Allah dilediğini dilediği kişiye, hükümranlığını elinden alma ve benzeri fiilleri dilediği şekilde yapma hakkında sahiptir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tahtının üstüne bir ceset koymuştuk. Buradaki taht kelimesi ile hükümranlığı kastedilmiş olabilir, o zaman cümle, hükümranlığını elinden almaktan kinaye olur. Tahtının üstüne ceset koymak cümlesi hakikat anlamına da gelebilir. Gerçekten tahtının üstüne, ilimde, marifette ve basirette Süleyman aleyhisselâm gibi olmayan ve kendisinde üstün niteliklerden hiçbiri bulunmayan, fakat beden olarak Hz. Süleyman'a benzeyen bir ceset koymuş olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette "Böğürebilen bir buzağı heykeli"[94] ifadesini kullanmaktadır. Yani herkesin bildiği buzağının cesedini değil, fakat ceset olarak buzağıya benzeyen bir heykel yapıp onu tanrı edinmişlerdi. İşte **tahtının üstüne bir ceset koymuştuk** cümlesi de bu anlama gelebilir. Yani görünürde Hz. Süleyman'ın cesedine benziyordu, ancak eti, gözü ve diğer organları Süleyman gibi değildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra o bize yöneldi. Bu beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, hükümranlığına yöneldi, yani her ne kadar kendisinden alınmış olsa da hükümranlığı yine kendisine verildi. İkincisi, Allah'a yöneldi, bütün işlerinde O'na döndü, küçük bir hata yapsa ve sürçse de hemen Allah'a tövbe etti. "Enâbe" (اناب) kelimesi, döndü, yöneldi ve tövbe etti mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِى وَهَبْ لِى مُلْكًا لَا يَنْبَغِى لِاَحَدٍ مِنْ بَعْدِى
اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٣٥﴾

35. "Rabbim! dedi. 'Beni bağışla ve benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lutfu sınırsız olan yalnız sensin.'"

Rabbim! dedi, Beni bağışla ve bana bir hükümranlık ver. Hz. Süleyman Rabb'inden hükümranlık istediği sırada bağışlanmayı da istemesi, muhtemelen kendisi ile Rabb'i arasındaki bir meseledir. Çünkü hükümranlık, zevk

---

93 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 91-92.

94 "(Tûr'a giden) Mûsâ'nın arkasından kavmi, ziynet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler" (el-A'râf, 7/148).

alınan ve nefsin arzu ettiği şeylerdendir. Buna göre Zekeriyya aleyhisselâmın Rabb'inden çocuk istemesi ile de, kendisi ile Rabb'i arasında bilinen bir şeyi istiyordu. O şöyle demişti: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[95] Bu şekilde peygamberler, içinde lezzet, nefis arzusu, çocuk ve daha başka talepleri Allah'tan istediklerinde buna kendileriyle Rab'leri arasında bili-
252 nen bir durumu da ekler. [§]Bu esasa göre Süleyman aleyhisselâm da hükümranlık isteğinin yanına bağışlanma talebini eklemişti. Sonra onun mağfireti talep etmesinde, bu konuda işlediği hatadan dolayı bağışlanma arzusunun bulunması muhtemeldir. Yahut o mağfiret talebi ile bizzat bağışlanmanın kendisini değil, bağışlanmaya vesile olan sebepleri istemiş de olabilir. Nitekim Nûh aleyhisselâm kavmine şöyle demişti: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır"[96]. Hûd aleyhisselâm da şöyle demişti: "Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin!"[97] Yoksa onların, kavmine "Allah'tan bağışlanma diliyoruz deyin" diye söylemeleri ihtimali yoktur. Ancak onlara, bağışlanmaya lâyık olacak ve hatalarının affedilmesini gerektirecek fiilleri yapmalarını emretmişlerdir. İşte Hz. Süleyman'ın bağışlanma talebi de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bana bir hükümranlık ver! *En doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. Süleyman'ın hükümranlık istemesinin sebebi muhtemelen şudur: O bununla, halkı davet etmiş olduğu Allah'ın vahdâniyetini ve sadece O'na kulluğu kabul edip kendilerini O'na teslim etmelerini istiyordu. Çünkü kendisinde refah ve zenginlik görürlerse insanlar onun sözlerini daha çabuk kabul ederler ve onunla beraber olmayı daha çok isterlerdi. Bilinen bir husustur ki insanlar sultanları, refah içinde ve zengin olan kişileri daha çabuk benimser ve daha çok itaat ederler; işte Hz. Süleyman'ın hükümranlık istemesi de bütün insanları kurtarmak amacına mâtuftur, o sayede insanlar onu dinleyecekler, davetini kabul edecekler ve sonu helâk olmayan kurtuluşa ereceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Bu ilâhî kelâmın farklı mânalara gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Hz. Süleyman bir daha kendisinden alınmayacak bir hükümranlık istemişti, çünkü müfessirlerin söylediğine göre hükümranlık ondan alınmıştı. İkincisi: Rabb'inden,
253 [§]kendisi hayatta olduğu müddetçe kimseye verilmeyecek bir hükümranlık

---

95 Âl-i İmrân, 3/38.

96 Nûh, 71/10.

97 "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!" (Hûd, 11/52).

istemişti, söylediğimiz gibi bu onun peygamberliğinin alâmeti olacaktı. Çünkü eğer benzeri bir hükümranlık başka birine de verilmiş olsaydı, bu onun için peygamberlik alâmeti olmayacaktı. Üçüncüsü: O hükümranlığı, adının ve kendisi için güzel övgülerin kıyâmete kadar devam etmesi için istemişti, tıpkı insanların şöyle söyledikleri gibi: Allahım! İbrahim'e salât ve selâm eylediğin ve İbrahim'i mübarek kıldığın gibi Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine de salât ve selâm eyle! İşte Süleyman aleyhisselâmın talep ettiği hükümranlıkla, adının ve şanının insanların dilinde güzel övgülerle yad edilmesini dilemiş olması da caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. Süleyman'ın, **Rabbim! Beni bağışla ve benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin** şeklindeki duasıyla Rabb'inden, kendisine hükümranlık lütfetmesini talep etmesi, istemiş olduğu hükümranlığın kendisinin hakkı olmadığına işaret eder; çünkü şayet bu onun hakkı olsaydı, onu kendisine hibe etmesini istemez, **lütfu sınırsız olan yalnız sensin** demezdi, aksine bana hakkımı ver derdi. Çünkü başkasında hakkı olan her hak sahibi, o hakkı kendisine verdiğinde onu çok lütufkâr olmakla nitelemez, yalnız üzerindeki borcu ödediğini söyler. Bu âyet aynı zamanda dinde aslah (en uygun) olanı gözetmenin Allah'a gerekli olmadığına da işaret etmektedir; çünkü şayet dinde aslah olanı gözetmek onun görevi olduğu halde insana başka bir şeyi vermiş olsaydı, hükümranlığı ona hibe etmemiş sayılırdı. Çünkü hükümranlık Hz. Süleyman için dinde aslah olan şeydi, fakat buna rağmen o, bana hakkımı ver diyordu. Bu durum, onun hükümranlığı kendisine hibe etmesini istemiş olması, dinde aslah olanı korumanın ve en hayırlı olanı vermenin Allah'a vacip olmadığına işaret eder. Onu vermemesi de O'nun hakkıdır, hükümranlığı ona vermesi ise şüphesiz Allah'ın lütfu ve rahmetidir. *En doğrusunu Allah bilir*[98].

Şayet şöyle bir soru sorulursa: Burada zenginlik ve bolluğun, fakirlik ve darlığa üstün tutulduğu görülmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak zenginliği ve bolluğu nübüvvet ve risâlet alâmetlerinden biri kılmıştı. Fakirliği ve dar-

---

98 "Mûtezile şöyle der: İnsanlar için aslah olanı vermek, insanların Allah üzerindeki hakkıdır. Hükümranlığı Hz. Süleyman'a verdiğine göre bu onun için aslah olanı idi. Şayet dinde aslah olanı korumak Allah için gerekli olsaydı, hükümranlık da Süleyman aleyhisselâmın hakkı olurdu, dolayısıyla Allah'tan onu kendisine hibe etmesini istemez, aksine hakkını vermesi gerektiğini söylerdi. Fakat Hz. Süleyman, hükümranlığı kendisine hibe etmesini istediği için Allah'a "Vehhâb" ismiyle yalvarmıştı. Allah'a "Vehhâb" ismiyle yalvarması, dinde aslah olanı vermenin Allah için gerekli olmadığına delâlet eder. Dolayısıyla bu âyet-i kerîme Mûtezile'nin aleyhine delildir. Hükümranlık Allah'ın lütfu ve rahmetidir, Allah onu kendisine lütfetmek dilediği kişiye verir, dilemediğine de vermez. Hidâyeti lütfeden Allah'tır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 649b).

lığı ise nübüvvet alâmetlerinden kıldığını görmüyoruz. Zenginliği nübüvvet alâmetlerinden biri kılması, onun fakirlikten daha üstün bir fazilet olduğuna delâlet etmez mi?

254 [§]Buna şu cevap verilir: Allah zenginliği ve hükümranlığı sadece bir peygamberin risâletinin delili yapmıştır. Peygamberlerin büyük ekseriyeti ise dünyada fakir idiler, ihtiyaç ve darlık içinde yaşayan insanlardı. Her ne kadar onlar fakir ve darlık içinde olsalar, yardımcıları ve tâbileri az olsa da, yine de sözleri geçerli ve dinleri galipti. İnsanlar varlıklı ve zengin kişilere yaklaşmaya özenseler, fakir olan ve sıkıntılı bir hayat yaşayanlardan uzak durmak itiyadında olsalar bile yine de peygamberlerin davetlerine, yani tevhide ve İslâm’a koştular. Bu da göstermektedir ki peygamberlerin ekserisi, insanların dinde en faziletli ve en hayırlı olan hali diğer hale tercih etmelerini büyük bir arzu ile istemelerine rağmen, yine de insanların yaklaşmaya özendikleri hali değil, istemedikleri hali tercih ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk’ın Resûlullah’a (s.a.) hitâben söylediği şu söz de bu anlama gelir: “Sakın ola ki, onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetine göz dikmeyesin!”[99] Cenâb-ı Hak bazılarına verdiği nimetlere göz dikmeyi peygamberine yasaklamaktadır. Üstelik şayet peygamberi o nimetlere göz dikecek olsaydı, bunu ancak kavminin ve ashabının bolluğu için, onların iyilik ve hayır yollarına ulaşmaları için tercih edeceğini Cenâb-ı Hak şüphesiz biliyordu. Fakat o, sadece helâl olanı ve temiz olanı almayı tercih etmiştir. İşte Cenâb-ı Hak bu durumu bilmesine rağmen peygamberine yasak getirmesi, bunun öbüründen daha hayırlı ve faziletli olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِاَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ اَصَابَ

36. “Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, onun buyruğuna verdik.”

Bunun üzerine, emriyle esen rüzgârı, onun buyruğuna verdik. Burada Cenâb-ı Hak, yeryüzü sultanlarından hiçbirinde görülmeyen şekilde rüzgârları, cinleri, şeytanları ve diğer imkânları emrine âmâde kıldığını söylemekle Süleyman aleyhisselâma verdiği hükümranlığı açıklamaktadır. Allah’ın
255 Hz. Süleyman’ın emrine verdiği bu şeylere hükmetmenin, [§]onun kendi gayretiyle olmadığına, Allah’tan gelen bir lütuf olduğuna işaret eder. Çünkü yaratılanlardan hiçbirinin, sözü edilen imkânları kendi emrine ve hâkimiyeti altına

[99] el-Hicr, 15/88.

almaya gücü yetmez. Eğer kendi gayretiyle bunlara sahip olsaydı, herkes mutlaka bunun için gayret gösterirdi. Hz. Süleyman da bilmekte idi ki, her sultan kendi hâkimiyetini arttıracak ve yaşadıkça onu devam ettirecek hiçbir gayreti eksik etmezdi. Burada durum böyle olmadığına göre bahsedilenlerin, nübüvvetinin alâmetlerinden olması için Hz. Süleyman'a Allah tarafından verildiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen bir rüzgâr… Cenâb-ı Hak bu rüzgârı yumuşak ve o yere doğru tatlı tatlı esmekle nitelemektedir. Başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre esmek üzere güçlü rüzgârı verdik"[100]. Allah burada da rüzgârı güçlü ve şiddetli olmakla nitelemiştir. Rüzgârın yaratılış tabiatı olarak güçlü olması mümkündür, ancak Süleyman aleyhisselâm için yumuşak ve hoş bir esinti haline gelmişti. Bazıları şöyle dedi: Rüzgâr, Hz. Süleyman'ı yüklenme zamanında güçlü idi, fakat esintisi yumuşak ve hoş bir hale geldi. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut rüzgâr âyette bahsedilen emir ile yumuşak hale gelmişti: **Emriyle tatlı tatlı esen bir rüzgâr…** Veyahut Allah'ın düşmanlarına karşı güçlü, dostlarına karşı ise yumuşak ve hoş bir esinti idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sonra âyet-i kerîmede belirtildiği gibi emriyle rüzgârın dilediği yöne **256**
doğru tatlı tatlı esmesi ve bununla Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Süleyman'a bir lütfu olduğunun kastedilmesi, Süleyman aleyhisselâmın rüzgârı dilediği yerde ve dilediği şekilde kullanması için Allah rüzgâra Hz. Süleyman'ı anlama ve Hz. Süleyman'a da onun ne istediğini idrak etme kabiliyetini vermiş olması itibariyledir. Aynı şekilde Süleyman aleyhisselâma kuşların ve karıncaların konuşmalarını anlama, onlara da Hz. Süleyman'ı anlama kabiliyeti vermişti. Bütün bunlar Allah'ın lütfunun ve rahmetinin eseridir.

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Ruhâ" (رخاء) kelimesi yumuşak ve zayıf olmak demektir[101]. İşinde zayıf adam denilmek istenince "raculün rihvun" (رجُلٌ رِخْوٌ) söylenir, işlerinde zayıf kavim denilmek istenince de "kavmun rihvun" (قَومٌ رِخاءٌ) söylenir. "Ruhâ" sakin anlamına da gelir. "İsterhâ" (استرخى) sakin oldu demektir.

"Haysü esâb" (حيث أصاب) ibaresi, dilediği yöne doğru demektir. Asmaî şöyle dedi: Araplar şöyle derler: "Esâbe's-savâbe fe ahtae'l-cevâbe" (أصاب الصوابَ فأخطأ الجواب), yani doğruyu kastetti, ancak hatalı söyledi.

---

100 "Süleyman'ın emrine de onun isteğine göre, içinde bereketler yarattığımız yere doğru esmek üzere güçlü rüzgârı verdik. Biz her şeyi biliriz" (el-Enbiyâ, 21/81).

101 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 379.

وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ ﴿٣٧﴾

37. "Bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları da onun buyruğuna verdik."

Yani istediği yerde çalıştırması için şeytanları onun emrine âmâde kıldık; bazısını bina yapmakta, bazılarını da dibinde bulunan malları çıkarmaları için denizlerde dalgıçlık yapmakta kullanır, böylece insanlar da Allah'a ibadet ve hizmet etmek için boş zaman bulurlar, bina yapmak ve kendi maişetlerini karşılamak için zaman kaybetmezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ ﴿٣٨﴾

257 [§]***38. "Zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları da onun buyruğuna verdik."***

Bina yapmak, dalgıçlık yapmak ve diğer işlerde çalışmak konusunda kendisine itaat etmeyen diğerlerini Hz. Süleyman zincirlerle bağladı. Onların şerlerine ve halka kötülük yapmalarına engel olmak için boyunlarına zincir vurmuştu, çünkü insanların ibadete zaman bulmaları için onlar adına çalışmaları gerektiği konusundaki emrine itaat etmemişlerdi. Söylediğimiz gibi burada Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Süleyman'a lütfettiği imkânlar konusunda hayrete şayan alâmetler vardır; çünkü âyette belirtildiği üzere Allah ona cinleri ve şeytanları çalıştırma gücünü vermiş, rüzgârı onun emrine âmâde kılmıştı, bunu da Hz. Süleyman'ın kendi gayretiyle ve bazı sebeplerle elde etmediği, bunlara ancak Allah'ın lütfu ile muktedir olduğu bilinsin diye yapmıştır.

هٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ اَوْ اَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٩﴾

39. "Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut, (dedik)***."***

[Hz. Süleyman'ın Hükümranlığı]

Müfessirler şöyle dediler: Bütün bunlar, yani şeytanları emri altına alıp onları çalıştırması, onları zincire vurması, dilediğini lütfuyla bırakmakta ve dilediğini tutup zincirlerle bağlamakta serbest olması hep Allah'ın ona yönelik bağışıdır. Bazıları şöyle dedi: Bu muhayyerlik, şeytanlar ve Cenâb-ı Hakk'ın

kendisine verdiği diğer her şeye sahip olmasıyla ilgilidir. Allah şöyle buyuruyor: Eğer istersen dilediğine lütfedip verebilirsin, dilediğine de hiçbir şey vermeyebilirsin. Bunları dilediğine vermek veya vermeyip elinde tutmakta sana bir zorluk yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada Süleyman aleyhisselâmın muhayyer bırakılmayıp bir kavme vermek, başka bir kavme de vermemekle imtihan edilmesi de mümkündür. Çünkü Allah, **bu bizim bağışımızdır**; **sen de ikram et** buyurmaktadır, yani vermekle emrolunduğun ve imtihan edildiğin kişilerden lâyık olanlarına ver, buna lâyık olmayan ve vermekle emrolunmadığın kişilere de verme! Bu durum, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin"[102]. Burada muhayyerlik söz konusu değildir, ancak azaba müstahak olana azap et, güzel muamele edilmeye lâyık olana da güzel davran, demektir. [§]Bu mânayı 258
Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle beyan etmektedir: "Haksızlık edeni cezalandıracağız; sonra o, Rabb'ine gönderilecek; Allah da ona korkunç bir azap uygulayacak. İman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun için de en güzel karşılık vardır"[103]. İşte yukarıdaki ilâhî beyanın da bu anlama gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu bizim bağışımızdır; hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Sana vermiş olduğumuz bu nimetler bizim hükümranlığımızdadır, onlardan dilediğin kişilere ver, dilediğine de verme, bu konuda âhirette sana hesap sorulmayacaktır[104]. Bu mâna, belirttiğimiz iki yorumdan birine yakındır. Katâde şöyle dedi: Zincire vurmak ve ceza vermek için dilediğini tut, dilediğini de serbest bırak, bu hususta sana hesap sorulmayacaktır[105]. Bu da bahsettiğimiz iki yorumdan birine yakın bir mânadır: Bu iki yorumdan biri sadece şeytanlarla ilgilidir, yani onlardan dilediğini çalıştırmak, dilediğini de serbest bırakmaktır. Öbürü de Allah'ın kendisine vermiş olduğu hükümranlığın hepsine dairdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiçbir hesap kaygısı taşımadan ister başkalarına ver ister elinde tut. Bu ilâhî beyanın bir benzeri şu âyet-i kerîmedir: "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma"[106]. Yani verdiğin bir malı veya parayı, karşılık olarak daha fazlasını al-

---

102 "…Bunun üzerine biz, 'Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin' dedik" (el-Kehf, 18/86).

103 el-Kehf, 18/87-88.

104 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/102.

105 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/103.

106 el-Müddessir, 74/6.

mak niyetiyle verme! Ferrâ şöyle dedi: Cenâb-ı Hak "atâ" (العطاء), yani vermek fiiline, "men" (المنّ), yani lütuf adını verdi[107].

Hiçbir hesap kaygısı taşımadan, yani Allah ona çokluk ve adet olarak hesap edilemeyecek kadar şey vermişti.

وَاِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ ﴿٤٠﴾

40. "Kuşkusuz onun katımızda yüksek bir yakınlık derecesi ve güzel bir geleceği vardır."

Yani o bize yakındı ve döneceği yer de bizim yanımızdı. Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın bir insana vermiş olduğu hükümranlığın, onun mertebesini düşürmediğine ve Allah katındaki değerini azaltmadığına işaret etmektedir.
259 Çünkü, *en doğrusunu Allah bilir ya,* Hz. Süleyman [§]söylediğimiz gibi dünyaya, dünyanın zevklerine sahip olmak ve dünyada şan ve şerefe ermek için değil, davetini halkın süratle kabul edip kurtuluşa ermelerini çok arzu ettiği için Allah'tan hükümranlık istemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz onun katımızda yüksek bir yakınlık derecesi vardır. Yani onu Allah'a yaklaştıran sebepler, yaklaşmasını sağlayan itaate onu muvaffak kılan ve ona yardımcı olan vesileler vardır. Bu husus dünyada gerçekleşir, ilk mâna ise âhiret hayatı ile ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu, lütuf ve ikramın en büyüklerindendir, çünkü Cenâb-ı Hak **hiçbir hesap kaygısı taşımadan** meâlindeki âyetle onu sorumluluktan âzâde kılmış ve kendisini Allah'a yakın olmakla ve güzel bir gelecekle müjdelemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاذْكُرْ عَبْدَنَٓا اَيُّوبَ اِذْ نَادٰى رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ﴿٤١﴾

41. "Kulumuz Eyyûb'u da an. O, Rabb'ine, 'Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir' diye seslenmişti."

---

107 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 405.

[Peygamberlerin İmtihan Edilmesi]

Cenâb-ı Hakk'ın böyle bir gücü şeytana niçin verdiğini ve bu gücü neden şeytana nispet ettiğini bilmiyoruz. Allah'tan gelen sabit bir bilgi olmadan bizim şunu söylemeye de hakkımız yoktur: Allah şeytana şöyle bir güç verdi ve o da şuna şunu yaptı ve şöyle yaptı… Cenâb-ı Hakk'ın, din işlerinde dostlarına karşı şeytana güç vermesinin hikmeti, onun fazilet, adalet, hüküm ve rahmet yönünün bilinmesidir; kullarını dilediği vasıtalarla, istediği şekilde, dilediği kişilerin eliyle zorluklarla ve belâlarla imtihan etmesi, üstelik onu gerektirecek sebepler olmadan da sınaması Allah'ın hakkıdır. Hak ettiklerini gösteren hiçbir vesile olmadan da istediği kişilere hayırlar ve nimetler vererek onlara iyilikler lütfetmesi de O'nun hakkıdır. Eyyûb aleyhisselâmın başına gelen belâları ve zorlukları buna göre anlamak gerekir, bunları gerektiren sebepler olmadan da onun başına gelmesi mümkündür, bununla birlikte onun başına gelenler Allah'ın Hz. Eyyûb'u imtihan etmesinden dolayıdır.

[§]Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a (s.a.) şöyle buyurmaktadır: **Kulumuz** **260**
Eyyûb'u da an. Yani onun gösterdiği sabrı an, Allah'tan gelen çeşitli belâlara ve zorluklara nasıl sabretti? Herhangi bir belâya mâruz kaldığında sen de sabret! Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede bahsettiği ve hatırlanmasını emrettiği hususlar, peygamberini zorluklara uğrattığında nasıl sabır gösterdikleridir. Refahla ve hükümranlıkla imtihan ettiği insanların da Rab'lerine nasıl şükrettikleri ve nasıl itaat ettikleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kulların Fiillerini Allah Yaratır]

Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir. Burada Cenâb-ı Hak bu fiili şeytana nispet etmekte ise de hakikatte Allah'tan gelmektedir, ne var ki bu fiili şeytanın eliyle gerçekleştirdiği için Allah ona nispet etmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın"[108]. Bu âyette Allah, söz konusu cezayı müminlerin eliyle gerçekleştirmiş olsa da, onun hakikatte kendisinden geldiğini haber vermektedir. Başka bir ilâhî beyanda da Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah sana bir zarar verecek olursa"[109]. Yani insanın başına başka birinin eliyle gelen her türlü zarar, Allah'tan gelmektedir, bu fiili yaratan ve

---

108 "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın, inananların yüreklerine su serpsin" (et-Tevbe, 9/14).

109 "Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur. Bunu kullarından dilediğine nasip eder" (Yûnus, 10/107).

gerçekleştiren O'dur. Bu mesele Mûtezile'nin, kulların fiillerinde Allah'ın hiçbir dahli yoktur, diye iddia ettikleri gibi değildir. Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki, birine zarar vermek istediği zaman, o zarar kendisine geldiğinde onu kaldıracak ve defedecek hiç kimse yoktur. Aynı şekilde birine iyilik yapmak istediğinde de o iyiliği O'ndan başka hiç kimse geri çeviremez. Bu da Mûtezile'nin iddiasının aleyhine delildir. Âyetteki "nusub" (النُصُب) kelimesi ile "nasab" (النَصَب) kelimesi aynı anlama gelir, zorluk ve kötülük demektir. İbn Kuteybe de aynı şeyi söyledi: "Nusub" (النُصُب) ve "nasab" (النَصَب) kelimeleri aynıdır, "hüzn" ve "hazan" gibidir; kötülük ve zorluk demektir. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Nusb" kötülük, "nasab" zorluk demektir[110]. Bazıları şöyle dedi: Bu iki kelimeden biri insan bedeninin dışına verilen zararı, diğeri de bedenin içine verilen zararı ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

اُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ ﴿٤٢﴾

261 **[§]*42. "Ayağını yere vur*** (dedik)***, işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!"***

[Hz. Eyyûb'un Hastalıkla İmtihanı]

Bu sözün, Hz. Eyyûb, "Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün"[111] diye niyaz etmesi üzerine söylenmiş olması mümkündür. Eyyûb aleyhisselâm, başına gelen bu belâyı kaldırması için Allah'a yalvarmış, sanki şöyle demişti: Başıma bu dert geldi, onu benden kaldır, sen merhametlilerin en üstünüsün. Şu âyet-i kerîme de buna işaret etmektedir: "Bunun üzerine biz onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik"[112]. Bu da göstermektedir ki, kendisinden zararı kaldırması için dua ve talep Hz. Eyyûb'ten gelmiş, Cenâb-ı Hak da duasını kabul etmiş ve şöyle buyurmuştu: **Ayağını yere vur (dedik), işte yıkanılacak ve içilecek serin bir su!** Hz. Eyyûb ayağını yere vurduğunda, biri yıkanmak diğeri de içmek için olmak üzere yerden iki su kaynağının fışkırması mümkündür. İçmek için olanı, içilecek nitelikte ve soğuktu. Diğeri ise müfessirlerin söylediklerine göre yıkanmaya uygun gelecek şekilde idi, soğuk değildi. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah, size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız

---

110 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 380.

111 "Hani Eyyûb Rabb'ine, 'Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün' diye niyaz etmişti" (el-Enbiyâ, 21/83).

112 el-Enbiyâ, 21/84.

diye”[113]. Buradaki dinlenmekten maksat dinlenilecek zamandır ki o da gecedir. Allah’ın lütfunu aramaktan maksat da gündüz vaktidir. Bu ilâhî beyanda sözü edilen kaynağın bir tane olması da mümkündür, ancak yıkanmak gerektiğinde suyu yıkanmaya uygun bir sıcaklığa ulaşıyor, içilmek istendiğinde de suyu içmeye uygun şekilde soğuyordu. Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Eyyûb’un başına gelen dert, bedeninin hem zâhirine ve hem de batınına gelmişti. Yıkanmakla zâhirdeki hastalığını gidermiş, içmekle de içindeki rahatsızlığını yok etmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ebû Avsece şöyle dedi: **Ayağını yere vur!** Buradaki “rakeda” (ركض) fiili 262
ayağıyla vurdu anlamına gelir. Koşması için ayağınla hayvana vurduğunda da “rakedtü’d-dâbbete” (ركضتُ الدابةَ) dersin. İbn Kuteybe böyle dedi ve devam etti: “Muğtesel” (المغتسل) kelimesi de su demektir, suya “ğasûl” (الغسول) da denir.

وَوَهَبْنَا لَهُٓ اَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنَّا وَذِكْرٰى لِاُو۬لِى الْاَلْبَابِ ﴿٤٣﴾

43. “Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz‘an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık.”

Ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık. Bu âyetin anlamı hakkında müfessirler farklı görüşlere sahiptirler. Bazıları şöyle dedi: Allah Hz. Eyyûb’a ailesini bağışladı, yani Cenâb-ı Hak kendisinden bir lütuf ve rahmet olarak, onun dünyada helâk olan ailesini ve malını diriltti ve onların bir kat fazlasını bağışladı. Hasan-ı Basrî böyle diyordu: Allah onun yardımcılarını diriltti ve onlarla birlikte bir mislini daha ekledi[114]. Bazıları şöyle dedi: Eyyûb’a şöyle denildi: Yâ Eyyûb! Senin ailen cennettedir, istersen onları sana getiririz, istersen onları senin için cennette tutarız, onlara karşılık sana onlar gibisini veririz. Hz. Eyyûb; istemem, onları cennette tutun dedi. Bunun üzerine onlar cennette bırakıldı ve kendisine dünyada onlar gibisi verildi. Cenâb-ı Hak, öldürdükten sonra istediği kişiyi diriltmeye ve ona dilediği mükâfatı vermeye muktedirdir. Görülmez mi ki, bu cümlenin ardından şunu söylemektedir: **Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz‘an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere.** Bu beyanda geçen **tarafımızdan bir rahmet** sözü,

113 “Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz” (el-Kasas, 28/73).

114 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XX, 110.

Eyyûb aleyhisselâmın derdini kaldırıp lütfettiği hayırları vermenin, Allah'tan gelen bir rahmet, lütuf ve nimet olduğuna işaret eder. Eyyûb'un derdine şifa vermemek, ona ailesini ve bir misli fazlasını vermemek de O'nun yetkisindedir. Bu âyet, Mûtezile'nin aleyhine delildir, onlara göre Allah'ın insana verdiği şeyin mutlaka onun için aslah (en uygun) olan fiil olması gerekir. Cenâb-ı Hak ise bunu ona kendisinden bir rahmet ve lütuf olarak verdiğini bildirmektedir. Dinde insan için aslah olanı gözetmek Allah için gereklilik olsaydı, onlara göre bunu vermemesi halinde kuluna haksızlık yapmış ve zulmetmiş olurdu. Yahut vermemesi aslah olan bir şeyi verecek olsa, aslah olanı yapmamış olurdu. Bu durum, hiç kimse için dinde aslah olanı gözetmenin Allah'a gerekli olmadığına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Akıl iz'an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere. Yani akıl iz'an sahibi insanların yararlanmaları için bir örnek ve öğüt olmak üzere darda kalmanın Allah'tan gelen bir intikam olmadığı bilinsin diyedir; ne dara düşmek Allah'ın öfkesinin sonucudur, ne de refaha ermek O'nun rızasının sonucudur. Bu ikisi imtihan vesilesidir. Cenâb-ı Hak dilediğini zorlukla ve belâ ile dilediğini de bolluk ve rahatlıkla imtihan eder.

وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِبْ بِهٖ وَلَا تَحْنَثْ اِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهُٓ اَوَّابٌ ﴿٤٤﴾

263 **[§]*44.* "**(Bir yemini vardı.) ***'Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol'*** (dedik)***. Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."***

[Hz. Eyyûb'un Yemini]

(Bir yemini vardı.) 'Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol' (dedik). Eyyûb aleyhisselâmın karısını dövmek için neden yemin ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Onun, eşini dövmek için yemin etmesine sebep olan olayın ne olduğunu biz bilmiyoruz. Kaldı ki bunun sebebini bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Şu kadar var ki, dövmek için yemin ettiğinden dolayı, bu dövme fiilinin yemin edilen kişiye uygulanması gerektiğini biliyoruz, çünkü Azîz ve Celîl olan Allah da ona dövmesini emretmektedir. Sonra onun öfkesinin ve yemininin kendi şahsî menfaati için değil Cenâb-ı Hakk'ın rızası için olduğu da bilinmektedir. Sonra öfke, insanı kendi nefsi için harekete geçirdiği gibi peygamberleri kendi nefisleri için harekete geçirmez.

Âyette geçen ve demet anlamına gelen “dığs” (الضغث) kelimesinin mânası hakkında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Çubuk, dal ve benzeri nesnelerden oluşan bir demettir ve bu Hz. Eyyûb’a mahsus idi. Bazıları da şöyle dedi: Bu hem Hz. Eyyûb için ve hem de bütün insanlar için geçerli olan bir hükümdür; kölesini odunla veya kamçı ile şu kadar döveceğine yemin eden biri, bir çubuk veya dal demetini ona vurursa yeminini yerine getirmiş olur. Âyet-i kerîmede Hz. Eyyûb’un karısını dövmek için yaptığı yeminin yerine gelmesi için ona bir veya birkaç kez vurduğundan söz edilmemektedir. Bizce asıl olan şudur: Birini dövmeye yeltenen kişide, dövmek istediği belli olacak tarzda korkutucu bir şekle ve vücut diline bürünür, dövülen de acı duyduğu görülecek
tarzda bir görüntü içinde olur. [§]Âyette böyle bir görüntü ve etkinin kaste- 264
dilmiş olması mümkündür: Bizzat dövmek fiilinin kendisi onun yemininde yoktur. Bu konuda daha hayırlı olan davranış, dövmekten vazgeçip yeminine kefâret vermektir[115].

Sonra Cenâb-ı Hak Eyyûb aleyhisselâmı övmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk.** Yani Cenâb-ı Hakk’ın onun canına, ailesine ve malına verdiği dertlere karşı çok sabırlı idi. **O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah’a dönüktü.** Yani her durumda zorluğa ve belâya mâruz kaldığında da refaha ve rahatlığa erdiğinde de hep Allah’a dönen, O’na başvuran bir kuldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle dedi: “Dığs” kelimesi, saman ve diğer her nesneden ele alınabilecek miktarda bir demet anlamına gelir, bunun çoğulu “adğâs” (أضغاث) gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: “Dığs” kelimesi, ot veya küçük çubuklardan bir bağ anlamına gelir. Bu mâna, öncekine yakındır.

Yeminini yerine getirmiş ol! Burada geçen “hıns” (الحنث) kelimesi, aslında günah demektir (yani günahkâr olma!). O, yeminine uyar ve onu yerine getirirse, sevap kazanmış olur.

وَاذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ اُو۬لِي الْاَيْدٖي
وَالْاَبْصَارِ ﴿٤٥﴾

45. “Güçlü ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yâkub’u da an.”

---

115 “Eyyûb aleyhisselâmın şeriatinde efdal olan, yeminini yerine getirmekti. Fakat Cenâb-ı Hak bu ümmete onun hafifletilmesi için ruhsat vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir*” (Semerkandî, *Şerhu’t-Te’vîlât*, vr. 651a).

[Fazilet Erbabı İnsanları Hatırlamanın Faydası]

Burada **hatırla** anlamına gelen (واذكر) kelimesiyle, sözü edilen peygamberleri ve seçkin insanları an denilmektedir. Yani onların, düşmanlarından neler gördüklerini hatırla ki, bu, senin de düşmanlarından gördüğün kötülüklere karşı dayanmana yardımcı olur. Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kavminin sana yaptıklarına sabredebilmen için, kavimlerinin onlara yaptıklarını hatırla! Bu yorum da önceki yoruma yakındır. Veyahut şunu söylemektedir: Onların Allah'a kulluk ve din konusunda nasıl gayret gösterdiklerini hatırla
265 ki, [§]bu senin de aynı konuda gayret göstermen için teşvik unsuru olsun! Veyahut da şöyle demektedir: Onların, Allah'ın seçkin kulları olmalarının ve Cenâb-ı Hakk'ın onlara ikram ve ihsanının sebeplerini hatırla ki, bu senin de Allah'ın seçkin kullarından olman ve benzeri ihsana kavuşman için sabretmene ve aynı sebeplere sarılmana vesile olsun! Nihayet Cenâb-ı Hak şunu da söylemek istemiş olabilir: O salih insanları hatırla ki, bu hatırlama senin bazı sıkıntılarına ve kederlerine teselli olsun! *En doğrusunu Allah bilir.*

Güçlü ve basiretli kullarımız. Denildi ki: Buradaki "ülü'l-eydî" (أولى الأيدى) lafzı, Allah'a kulluk yapmakta ve dinî basiret sahibi olmakta güçlü anlamına gelir. Bilinmektedir ki o insanlar, bedenen güçlü-kuvvetli değildiler, dinde ve ibadette güçlü-kuvvetli insanlardı; bu da kuvvetin bedende değil dinde olduğu bilinsin diyedir. Şöyle de denildi: Allah'a itaatte ve hakikati görmekte güçlü idiler. Ayrıca anlayışta güçlü idiler denilmiş, Allah'ın kitabını anlamakta güçlü idiler diye de mâna verilmiştir, bunların ikisi de aynı şeydir.

Güçlü ve basîretli kullarımız meâlindeki ilâhî beyan, bazan el ve göz kelimelerinin bilinen organlardan başka mânalara geldiğine işaret etmektedir. Burada geçen "eyd" (الايدى) kelimesiyle elin, "ebsâr" (الابصار) kelimesiyle gözün murad edilmediği açıktır, bu ifadeden kimse eli ve gözü anlamaz. El ile ancak güç kuvvet, "basar" (البصر) ile de ancak basiret ve anlayış mânası çıkar. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın "Kendi ellerimle yarattım"[116] meâlindeki âyetinden ve benzeri âyetlerden, yaratıklardaki gibi organlar anlaşılmaz, fakat güç ve kudret anlaşılır. Cenâb-ı Hak kuvvetten kinaye olarak el kelimesini kullanmıştır, çünkü kuvvet kendini el ile belli eder. Nesneleri idrak etmekten kinaye olarak da "basar" kelimesini kullanmıştır, çünkü nesneler görmekle anlaşılır.

---

116 "Allah, 'Ey İblis' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?'" (Sâd, 38/75).

إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ ﴿٤٦﴾

46. "Âhiret yurdunu hatırda tutmadaki samimiyetleri sayesinde onları günahlardan arındırdık."

Denildi ki: Buradaki "halisaten" (خالصة) kelimesi dünyada bahsettiği hu-
suslardan halis kılmak, arındırmak anlamına gelir. Bundan maksadın ne oldu-
ğuna dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Peygamberlerin, insanları
[§]Allah'a ve âhiret yurduna çağırmalarıdır. Bazıları da şöyle dedi: Biz onları, 266
âhiret hayatını insanların en çok hatırlayanı kıldık demektir. Bazıları ise şöyle söyledi: Onları nübüvvet ve risâletle özel kıldık. **Âhiret yurdunu hatırda tutmadaki samimiyetleri sayesinde.** Yani onlar âhiret yurdundan başka bir şeyi akla getirmezler. Bunun aslı şudur: Cenâb-ı Hak onları bazı görevler için özel olarak seçmiştir, onların bütün gayretlerini ve arzularını âhirete yönlendirmiş, dünyadan uzak tutmuş, dünyayı düşünmek yerine âhireti düşünmeyi tercih etmelerini sağlamıştır. Yahut **Âhiret yurdunu hatırda tutmadaki samimiyetleri sayesinde onları günahlardan arındırdık** meâlindeki âyet, yurtların en şereflisinde hatırlanmaları mânasına gelir, yani onlar orada şerefle hatırlanırlar.

وَإِنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنَ الْأَخْيَارِ ﴿٤٧﴾

47. "Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar."

Yani onlar bizim nezdimizde seçkin kişilerdir, Allah onları kendi zatı ve kendine elçilik yapmaları için seçmiştir. Bazıları **doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar** meâlindeki beyana, onları risâlet bilgisi üzerine seçti mânasını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاذْكُرْ إِسْمٰعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ ﴿٤٨﴾

48. "İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. Hepsi de iyi kimselerdir."

Burada **hatırla** anlamına gelen "vezkür" (واذكر) kelimesinin farklı mânalara geldiğini az önce söylemiştik[117]. Kavminden gördüğün kötülüklere sabredebilmen için, kavimlerinin yaptığı kötülüklere onların nasıl sabrettiklerini hatırla!

---

117 bk. Sâd, 38/45. âyetinin tefsiri.

Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Onların Allah'a karşı nasıl güzel hareket ettiklerini ve kendileriyle insanlar arasındaki meselelerde onlara nasıl güzel davrandıklarını hatırla ki, sen de Rabb'ine ve insanlara karşı öyle davranasın!
267 [§]Veyahut şöyle demektedir: Onları hatırla, kendilerini güzel sözlerle yâd et, Allah'ın onları hayırla övdüğü ve insanlara onlardan övgü ile söz etmelerini emrettiği gibi - nitekim Cenâb-ı Hakk'ın onlardan övgü ile söz etmeleri emri daha önce geçmişti- sen de onları öyle öv! Böylece güzel övgülerle ve hayırla yâd etmekle onlar ebediyen yaşasınlar. Veyahut da Allah şunu söylemektedir: Cenâb-ı Hakk'ın nasıl muamele ettiğini, risâleti için onları seçtiğini ve Allah'ın onları zikrettiğini hatırla! *En doğrusunu Allah bilir.*

Elyesa': Bazıları bundan maksadın İlyas olduğunu söyler, bazıları da başkasıdır, İlyas'ın amcasının oğludur der. *En doğrusunu Allah bilir.* **Zülkifl**; bundan maksadın kim olduğuna dair de farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: İlyas, bir kral döneminde dört yüz nebî arasında idi, kral bunlardan üç yüz kişiyi öldürmüştü, bir adam yüz nebî arasında İlyas'ı da kendi kefaletine almıştı; adam onları emniyete almış ve saklamıştı, yanından ayrılıp gidinceye kadar da onları yedirip içirmişti. Bu kefil, kral mesabesinde biriydi, bundan dolayı ona Zülkifl denilmişti, çünkü onları saklamış ve kendilerine kefil olmuştu. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Allah onun azığını tekeffül ettiği için kendisine Zülkifl denilmişti. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (r.a.) şöyle dedi: Zülkifl nebî değildi, fakat salih biriydi, salih bir adamın ölümü sırasında onun işini yapmayı tekeffül etmişti ve her gün yüz rekât namaz kılıyordu, Cenâb-ı Hak da onun tekeffülüne karşılık kendisini güzel bir övgü ile zikretti[118]. Bazıları da şöyle söyledi: Nebîlerden biri kavmine şöyle demişti: Karşılık olarak kendisine cenneti ve yüksek bir makamı garanti etmem için, benim gönderilmiş olduğum şeyi benden sonra insanlara tebliğ etmeyi kim tekeffül eder? Bir genç, buna karşılık tebliği ben tekeffül ederim, dedi ve üstüne aldığı işi yerine getirmeye vefa gösterdi, bundan dolayı da ona Zülkifl denildi. *En doğrusunu Allah bilir.* Elyesa'ın kim olduğunu ve neden bu ismi aldığını bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur, yalnız Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği gibi onun hayırlı insanlardan biri
268 olduğunu biliyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sonra bu konudaki bilgiler haber-i vâhide dayanmaktadır; haber-i vâhid ise amel etmek için bilgi ifade eder, fakat şahitlik için bilgi ifade etmez. Burada da Allah'a şahitlik etmenin dışında bir şey yoktur. Dolayısıyla haber-i vâhidi terketmek evlâdır.

118 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVI, 372.

هٰذَا ذِكْرٌ وَاِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ لَحُسْنَ مَاٰبٍۙ ﴿٤٩﴾

49. "Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır."

Bu bir hatırlatmadır, yani daha önce geçen hayırlı insanları hatırlatmak şereftir ve öğüttür. Çünkü onlar, güzel bir hayat yaşadıkları ve güzel şeyler yaptıkları için ebediyen hayırla ve güzel övgülerle hatırlanacaklardır. Onların, ölmelerinden sonra bile insanlar tarafından sürekli hatırlanmaları kendileri için bir şereftir. Yahut onların hatırlanması, kendilerinden sonrakiler için bir öğüttür. Veyahut onların Allah'a karşı güzel davrandıklarını bilmen senin için bir öğüttür. Veyahut da bu Kur'ân, ona iman edenler için bir öğüt ve hatırlatmadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek vardır. Buradaki sakınma cümlesi, helâke götüren her şeyden sakınmayı içine alır. Yani helâke götüren her şeyden sakınanlar için çok güzel bir gelecek vardır. Sonra Cenâb-ı Hak müteakip âyette bu güzel geleceğin ne olduğunu şöyle açıklamaktadır:

جَنَّاتِ عَدْنٍ مُفَتَّحَةً لَهُمُ الْاَبْوَابُۚ ﴿٥٠﴾

50. "Kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri vardır."

[Adn Cenneti]

Adn cennetleri, yani kalacakları cennetler demektir. "Adene fî mekâni kezâ" (عَدَنَ فى مكانِ كذا) denilince, şöyle bir yerde ikamet etti, sanki orada cennetler vardır, orada kalırlar, asla oradan ayrılmak ve yerlerini değiştirmek istemezler denilmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak da şunu haber vermektedir: "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[119]. Bazıları şöyle der: "Adnü'ş-şey" (عَدْنُ الشىء) bir şeyin ortası ve merkezi demektir. Cenâb-ı Hak sanki adn cennetini, cennetin merkezi mânasında kullandı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Kapıları kendilerine ardına kadar açılacak; bundan maksat cennetin 269
kapılarıdır. Bazı insanların söylediği gibi ona şöyle denilir: Hangi kapısından girmek istiyorsan, buyur gir! Bunun, herkesin cennetteki kapısının açık olaca-

119 "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler" (el-Kehf, 18/107-108).

ğı mânasına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü kapıları kapatmak, hırsızlık, ailesini ve mahremini görecekleri ve ailesinin de insanlara bakacakları endişesiyle ancak dünyada söz konusudur. Dünyada kapı ancak bunun için ve başkalarına kapatmak için kullanılır. Cennette ise böyle bir şey söz konusu değildir, çünkü Cenâb-ı Hak orada eşlerinden başkasına bakmayan dilberler olacağını haber vermektedir[120]. Ayrıca orada hırsızlık korkusu da yoktur. Bundan dolayı âyette kapılar açık olacak denilmektedir. Söylediğimiz gibi dünyada kapının hırsız korkusu ve mahreminin görüleceği endişesiyle kullanıldığından dolayı, burada sanki cennette kapıların olmayacağı gibi bir anlam vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُتَّكِئِينَ فِيهَا يَدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ ﴿٥١﴾

51. “Orada yerlerine kurularak çeşit çeşit meyve ve içecek isteyebilecekler.”

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyet sanki orada insanların bir araya gelmeleri halini anlatmaktadır. Çünkü dünyada insanlar toplandıklarında meyveler ve içecekler istenir, insan tek başına olduğunda ise içecek meşrubat istemesi nadirdir. Sonra bu ilâhî beyan, cennette bir araya geldiklerinde insanların meyve ve meşrubat isteyeceklerini haber vermektedir, halbuki dünya örfünde meşrubat içmeyi seven insanlar, içeceklerle meyveleri bir arada nadiren arzu ederler. Bu da iki sebeptendir; ya ikisi birlikte yenildiğinde zararlı olacağı korkusundan, ya da ikisini bir arada bulamadıklarından dolayıdır. Cennette ise bu iki sebep söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Çeşit çeşit meyveler. Burada çok anlamına gelen “kesîr” (كثير) kelimesi, çeşitlilikten kinayedir; tek çeşit meyvenin çokluğu değil, muhtelif renkte çok farklı meyvelerin varlığı kastedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ اَتْرَابٌ ﴿٥٢﴾

270 **[§]*52. “Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan yaşıt dilberler olacak.”***

Yanlarında eşlerinden başkasına bakmayan dilberler. Yani sadece eşlerine bakan, başkalarının eşlerine gözlerini çevirmeyen ve başkalarının yanına gitmeyen dilberler… *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[120] bk. Sâd, 38/52.

“Etrâb” (اتراب) kelimesi hakkında şöyle dediler: Hepsi aynı yaştadırlar. Bununla hem erkeklerin ve hem de eşlerinin aynı yaşta olduğu kastedilmektedir. Yahut onların hepsinin aynı durumda olacakları, hallerinin değişmeyeceği, ihtiyarlamayacakları, dünyada bazılarının diğerinden daha yaşlı ve bazısının diğerinden daha zayıf olduğu gibi bir hale düşmeyecekleri, yaşlanmayacakları, büyümeyecekleri ve zayıf düşmeyecekleri kastedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ
نَفَادٍ ﴿٥٤﴾

53. “İşte bunlar, hesap günü için size vâdedilenlerdir.”

54. “Kuşkusuz bu, bitmek tükenmek bilmeyen nimetimizdir.”

İşte bunlar, hesap günü için size vâdedilenlerdir. Bunu insanlara sanki melekler söylemektedirler: Ey cennet ehli! İşte bunlar Kur’ân’da size vâdedilenlerdir. Sonra Cenâb-ı Hak’tan onlara bu nimetlerin ebediyen kendilerinin olacağı müjdesi gelmektedir: **Kuşkusuz bu, bitmek tükenmek bilmeyen nimetimizdir.** Yani arkası kesilmeyecek ve sona ermeyecek olan nimetlerimizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هٰذَا وَاِنَّ لِلطَّاغ۪ينَ لَشَرَّ مَاٰبٍ ﴿٥٥﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ
الْمِهَادُ ﴿٥٦﴾

55-56. “Bu böyledir. Öte yandan azgınlara da çok kötü bir gelecek, cehennem vardır; orayı boylayacaklar. Ne kötü bir yer orası!”

Bu böyledir. Yani müttakilerin sevabı ve takvalarının mükâfatı olarak sözünü ettiğimiz ikramlar işte bunlardır. Hemen arkasından da azgınların cezasını açıklamaktadır: **Azgınlara da çok kötü bir gelecek vardır,** yani onların varacakları yer çok kötüdür. Müteakiben Cenâb-ı Hak, onların varacakları yerin neresi olduğunu açıklamaktadır: **Cehennem! Orayı boylayacaklar. Ne kötü bir yer orası!,** yani onların kendileri için ikamet yeri olarak seçtikleri o yer ne kötüdür!

هٰذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَم۪يمٌ وَغَسَّاقٌ ﴿٥٧﴾

57. "Bu böyledir, çünkü bir kaynar, bir de dondurucu su! Tatsınlar onu!"

Bu böyledir, yani sözünü ettiğimiz azgınların cezası işte böyledir. Sözlükte azgın anlamına gelen "tâğî" (الطاغى) kelimesi, başka mânalara da gelir.
271 [§]Ancak onun aslı, helâke götüren fiillerden uzak durmayan ve onları işlemekten sakınmayan kişidir. Müttaki ise, insanı helâke götüren şeylerden sakınan ve uzak duran, gerçekten onları işlemekten kaçınan adamdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bir kaynar, bir de dondurucu su! Tatsınlar onu!** Sanki melekler onları cehenneme attıklarında kendilerine böyle diyecekler: **Bir kaynar, bir de dondurucu su! Tatsınlar onu!** "Hamîm" (حميم) sıcaklığı son dereceye ulaşmış kaynar su demektir, Allah bunu onların cehennemdeki içeceği kılmıştır. "Ğassâk" (غسّاق) konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: "Ğassâk" irin, kusmuk ve kandır, Allah bunları cehennemde inkârcıların içeceği yapmıştır. Bazıları şöyle dedi: "Ğassâk" zemherîr demektir; zemherîr soğukluğu son hadde ulaşmış içecektir, nihaî sıcaklığa ulaşmış kaynar suyun insanın içini yakıp geçtiği gibi zemherîr de soğukluğundan insanın içini yakar. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle dedi: "Ğassâk" cehennemliklerin yanan derilerinden ve etlerinden akan irindir. "Ğasekat aynuhu" (غَسَقَتْ عَيْنُه) denince, gözü aktı denilmiş olur. Onun kokan soğuk anlamına geldiği de söylenmiştir[121]. Ebû Avsece de böyle dedi.

وَاٰخَرُ مِنْ شَكْلِه۪ٓ اَزْوَاجٌ ﴿٥٨﴾ هٰذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ اِنَّهُمْ صَالُوا النَّارِ ﴿٥٩﴾ قَالُوا بَلْ اَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ اَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٦٠﴾

58. "Bunun benzeri daha başka nice azap türleri!"

59. "(İnkârcı önderlere)***, 'İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek olanlardır'*** (denince)***, 'Rahat yüzü görmesin onlar! Onlar ateşe girecek-lerdir'*** (derler)***."***

---

121 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 381.

60. "Diğerleri, 'Hayır, asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz; bizi bu duruma siz sürüklediniz. Ne kötü bir yer burası!' derler."

Bunun benzeri daha başka nice azap türleri! Müfessirlerin geneli veya ekserisi, bu âyet-i kerîmeden maksadın azap olduğunda müttefiktirler. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Onlar için sözü edilen azaba benzer daha nice azap çeşitleri vardır. Onlara benzer azabın ne olduğunda ihtilaf edilmiştir. Abdullah b. Mesûd (r.a.), o zemherîrdir dedi[122]. Hasan-ı Basrî'nin de çeşitli azap türleridir dediği rivayet edilmiştir[123]. [§]Bazıları şöyle dedi: Maksat iki kat azap 272
verilmesidir. **Bunun benzeri daha başka nice azap türleri** meâlindeki âyet, Cenâb-ı Hakk'ın bu azabın kendilerine verileceğini belirttiği o insanlara yakın olanların da onlarla birlikte aynı azaba uğratılacağı anlamına gelir gibidir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını!"[124] Yahut onlar, öncekilerin durumundan farklı olarak oraya sokulan bir gruptur. Bu hususu da müteakip âyette ifade buyurmaktadır: **İşte şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek olanlardır. Rahat yüzü görmesin onlar! Onlar ateşe gireceklerdir.**

Müfessirler şöyle derler: Âyette geçen **rahat yüzü görmesin onlar** sözünü, tâbi olunanlar liderler, kendilerine tâbi olan halk kesimine, arkalarından cehenneme girdiklerinde söylerler: **Rahat yüzü görmesin onlar!** Bunun üzerine onlara tâbi olanlar da; **hayır, asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz; bizi bu duruma siz sürüklediniz. Ne kötü bir yer burası!** derler. Bazıları şöyle dedi: Cehennem bekçileri, cehenneme girenlere, **şunlar da sizinle beraber cehenneme girecek olanlardır** derler, onlar da cehennem bekçilerine şöyle karşılık verirler: **Rahat yüzü görmesin onlar! Onlar ateşe gireceklerdir.** Onların arkasından cehenneme giren grup da onlara şu karşılığı verirler: **Asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz.** Bunun aslı şudur: Her iki grup da birbirini lânetleyecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacaksınız"[125]. Buna benzer başka âyetler de vardır.

---

122 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 131.

123 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 133.

124 "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22-23).

125 "… Kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız" (el-Ankebût, 29/25).

Bunun benzeri daha başka nice azap türleri! Buradaki "şekl" (شكل) kelimesi benzer ve denk demektir. "Takahhum" (التَقَحُم) da girmek anlamına gelir; infiâl, iftiâl ve tefe'ul bablarından kullanılır; hapsi de aynı mânaya gelir, o da içeri girmek demektir. **Rahat yüzü görmesin onlar!** Buradaki "lâ merhaben bihim" (لا مرحبا بهم) tabiri, onlara rahatlık ve mutluluk olmasın anlamına gelir. "Rahb ve rahîb" (الرهب والرهيب) kelimeleri genişlik, rahatlık mânasına gelir.

قَالُوا رَبَّنَا مَنْ قَدَّمَ لَنَا هٰذَا فَزِدْهُ عَذَابًا ضِعْفًا فِى النَّارِ ﴿٦١﴾

273 ***[§]61. "'Ey Rabbimiz!' diyecekler, 'Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!'"***

"Sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler"[126] meâlindeki âyet-i kerîme ile yukarıdaki âyet aynı anlamdadır. Bu, tebaanın liderleri ve önderleri için söyledikleri sözdür. Sonra liderler tebaaya şöyle karşılık verecekler: "Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bizden arta kalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!"[127] Burada sözü edilen liderlerle tebaa arasındaki tartışma işte bu şekilde cereyan edecektir. **Bizi bu duruma sürükleyen,** yani bizim için bu yolu kanunlaştıran ve o yaşam tarzını bize emredenlere, **onların ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!** Tebaanın liderlerinden şikâyetleri konusu Sebe sûresinde de meâlen şöyle belirtilmiştir: "Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı emrediyordunuz"[128]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِنَ الْاَشْرَارِ ﴿٦٢﴾
اَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا اَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْاَبْصَارُ ﴿٦٣﴾

62. "Ve soracaklar: Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz!"

---

126 el-A'râf, 7/38.

127 "Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bizden artakalır bir tarafınız yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!" (el-A'râf, 7/39).

128 "Hor görülenler büyüklük taslayanlara şöyle cevap verirler: Bilakis! Bize Allah'ı inkâr etmemizi ve ona ortaklar koşmamızı telkin ederken gece gündüz yaptığınız aldatmadan ibaretti" (Sebe, 34/33).

63. "Onları küçümseyip alaya almakla yanlış mı yapmışız, yoksa** (buradalar da) **gözden mi kaçırdık?"

Soracaklar: Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz! Onların bu sözü âhirette ve cehennemde söyleyeceklerinin belirtilmesi, bizim bundan haberimiz yoktu dememeleri için onlara karşı delil olsun diyedir. Çünkü bu sûre Mekke'de nâzil olmuş ve Mekkeliler'e tevhidi ve risâleti ispat etmek için delil olarak gelmiştir. [§]Onlar- 274
dan bazıları ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyordu. Daha önce geçen ilâhî beyanlarda risâleti ispat etmeye dair haberleri aktardı, bu beyanlarda da öldükten sonra dirilmenin ve tevhidin delillerini beyan etti. Şayet inkâr ederlerse, bizim bundan haberimiz yoktu dememeleri için bütün bunları, onlara delil olsun diye anlattı.

[**Dinin Hak Olduğunu Bilmeyen Fetret Ehlinin Durumu**]

Sonra bu âyet-i kerîme, insanda peygamberlerin hak üzere oldukları bilgisi bulunmasa ve onların hakikat olduğunu bilmese dahi, ona Allah'ın azabının gerekli olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak onların cehennemde **nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz?** diyeceklerini haber vermektedir. Mâlum olan bir husustur ki, eğer onlar Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının hak üzere olduklarını gerçekten bilselerdi, Hz. Peygamber'e tâbi olmaktan kaçınmaz ve müslümanlarla alay etmezlerdi. Bedir savaşında Ebû Cehil'in şu sözlerle mübâhele etmesi (meydan okuması) da bu mânayı teyit etmektedir: Allahım! Hangimiz akrabalık hukukunu daha çok gözetiyor ve buna daha çok saygı gösteriyorsa, ona yardım eyle! Anlaşılır bir husustur ki şayet o, Resûlullah'ın (s.a.) hak üzere olduğunu bilseydi, asla böyle bir mübâheleye cesaret edemezdi. Bu da göstermektedir ki o, Resûlullah'ın (s.a.) hak üzere olduğunu bilmiyordu. Onlar her ne kadar bunu bilmiyorlar idiyse de, eğer düşünseler ve akıllarını güzelce kullansalardı onu bilme ve tanıma gücü kendilerine verildiğinden, fakat bu gücü kullanmadıklarından dolayı cezalandırılmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nasıl oluyor da vaktiyle kendilerini kötülerden saydığımız adamları şimdi burada göremiyoruz! Müfessirler şöyle dediler: Onlar cehennemde etrafa bakacaklar ve din konusunda kendilerine muhalif olan kişileri, yani dünyada kendileriyle alay ettikleri ve küçümsedikleri Resûlullah'ın (s.a.) ashabını orada göremeyecekler, diyecekler ki: Bizim dünyada kendileriyle alay ettiğimiz insanlar nerede, neden onları göremiyoruz? **Onları küçümseyip alaya almakla yanlış mı yapmışız, yoksa (buradalar da) gözden mi kaçır-**

dık? Yani şaşırdık ve gözlerimiz karardı da mı onları göremiyoruz? Ancak bu beyanın müfessirlerin söylemiş olduğu bu mânaya gelme ihtimali yoktur. Onlar bu sözü ancak, dünyada onlara tâbi olmayıp kendileriyle alay ettikleri için duydukları pişmanlık ve nedametten dolayı söyleyecekler; çünkü onların, yani Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının hak, kendilerinin ise bâtıl yolda oldukları kesin
275 olarak ortaya çıkmıştır. [§]Onların bu sözü pişmanlık ve nedametten başka bir anlamda söylemiş olmaları ihtimali yoktur. Orada onlar niçin cehenneme atıldıklarını ve neden azaba uğradıklarını kesin olarak anladılar. Ötekilerin, yani Resûlullah'ın (s.a.) ashabının orada olmamalarının sebebinin, bu kâfirlerin yaptıkları gibi yapmadıkları olduğunu da anlamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut kâfirler bu sözü, onlardan yardım dilemek amacıyla söylemişlerdi. Diyorlar ki: Dünyada iken kendilerini küçümsediğimiz adamlar nerede, belki bize şefaat eder ve yardımcı olurlar? Eğer şimdi onlara tâbi olurlarsa belki kurtulurlar ümidini taşıyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Zaman olacak, inkâr edenler, 'Keşke müslüman olsaydık!' diye hayıflanacaklar"[129]. Bu söylediklerimiz, müfessirlerin yaptıkları yorumdan daha doğru olsa gerektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

64. "İşte bu, yani cehennem ehlinin birbiriyle çekişmesi olayı bir hakikattir."

Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hakk'ın "Sâd. Öğüt ve uyarı dolu Kur'ân'a andolsun!"[130] meâlindeki âyette kullandığı yemin lafzı, söylediğimiz gibi burada gerçekleşmiştir. Bazıları da şöyle dedi: Burada takdim-tehir vardır, Cenâb-ı şunu söylemektedir: Onların birbirlerine lânet okumaları ve beddua etmeleri, şu âyetlerde kendi sözleriyle açıklanmaktadır: "Hayır, asıl rahat yüzü görmemesi gereken sizlersiniz; bizi bu duruma siz sürüklediniz"[131], "Ey Rabbimiz! Bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!"[132] A'râf sûresinde de şöyle geçmektedir: "Hepsi orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için şöyle…, öncekiler de sonrakilere şöyle… diyecekler"[133]. İşte daha önceki ilâhî beyanlarda sözü edilen bu tartışma **haktır**, yani mutlaka bu tartışma aralarında vuku bulacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

129 el-Hicr, 15/2.
130 Sâd, 38/1.
131 Sâd, 38/60.
132 Sâd, 38/61.
133 el-A'râf, 7/38-39.

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا مُنْذِرٌۗ وَمَا مِنْ اِلٰهٍ اِلَّا اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٦٥﴾

65. “De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Karşı konulmaz güç sahibi tek Allah’tan başka tanrı yoktur.”

De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Sizin yaptıklarınızın bana bir zararı yoktur, ancak size zararı vardır. Benim görevim sadece sizi uyarmaktır. **Karşı konulmaz güç sahibi tek Allah’tan başka tanrı yoktur.** *En doğrusunu Allah
bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: [§]Kulluk edilmeye lâyık O’ndan 276
başka tanrı yoktur. Yegâne ilâh ancak, rablığında ve ulûhiyetinde tek olan, kudretiyle bütün yaratıklara hükmeden, karşı konulamaz güç sahibi olan Allah’tır.

رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الْعَزِيزُ الْغَفَّارُ ﴿٦٦﴾

66. “O, göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin Rabb’idir, daima galiptir, çok bağışlayıcıdır.”

Yüce Allah bu âyet-i kerîmede zenginliğinden ve hükümranlığından haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kesinlikle sizler de biliyorsunuz ki göklerin ve yerin Rabb’i, onları ve onların arasında var olan her şeyi yaratandır, size emrettiği ve yasakladığı fiilleri kendi ihtiyacı veya menfaati için emretmiş ve yasaklamış olma ihtimali yoktur, ancak sizin menfaatiniz ve ihtiyacınız için gerekli olan fiilleri emredip yasaklamıştır. Yahut Allah şunu söylemektedir: Siz de biliyorsunuz ki O sizin Rabb’inizdir, ilâhî beyanda sözü edilen göklerin, yerin ve arasındaki her şeyin de Rabb’idir, öyleyse Rab ve ilâh olmayana nasıl kulluk yaparsınız? Yegâne ilâh söz konusu varlıkların Rabb’i olan Allah olduğu halde O’na kulluk yapmayı ve itaat etmeyi nasıl terkedersiniz? **O daima galiptir, çok bağışlayıcıdır.** Yani dostlarının ve hizmetkârlarının zelil olmasından dolayı O zelil olmaz, çünkü O herhangi birinin desteğiyle değil zatıyla Azîz’dir ve güçlüdür. O, dostlarının ve tebaasının zillete düşmesiyle zelil olan yeryüzünün sultanları gibi değildir. Çünkü yeryüzü sultanlarının izzeti, dostlarına ve tebaasına bağlıdır, onlar zillete düştüklerinde, izzet halinde onlara bağlı olan da zillete düşer. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah ise, zatıyla Azîz’dir ve güçlüdür, dostlarının zillete düşmesi ve helâk olmasıyla kendisine zillet bulaşmaz.

قُلْ هُوَ نَبَؤٌا عَظِيمٌۙ ﴿٦٧﴾ اَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ ﴿٦٨﴾

67. “De ki: Bu *(vahiy ile gelen)* ***çok önemli bir bilgidir.”***

68. “Siz ise ona sırt çeviriyorsunuz.”

Bu âyetlerin iki yorumu vardır. Birincisi, sizin üzerinde düşünmekten ve aklınızı kullanmaktan kaçındığınız Resûlullah’a (s.a.) gönderilen bu Kur’ân, çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Çünkü onda, peygamberleri inkâr edenlerin ve inatla karşı koyanların başlarına gelen belâların, ayrıca kurtulanların da ne ile
277 kurtulduklarının haberleri vardır. [§]Onda, yapılması ve sakınılması gereken fiillere, ölümden sonra dirilmeye, cennete ve cehenneme, hak ve vazifelerine dair bilgiler vardır. Fakat onlar bu bilgiler üzerinde düşünmekten ve akıllarını kullanmaktan kaçıyorlar, eğer düşünseler ve akıllarını kullansalardı her şeyi anlayacaklar ve söylediğimiz her şeyin bilgisine ulaşacaklardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, **De ki: Bu (vahiy ile gelen) çok önemli bir bilgidir. Siz ise ona sırt çeviriyorsunuz.** Yani tekrar dirilmek ve mahşerde hesaba çekilmek büyük bir haberdir, siz ise bu hedef için çalışmaktan ve gayret göstermekten kaçıyor, yüz çeviriyorsunuz. Bu ilâhî beyanı tekrar dirilmek ve mahşerde hesaba çekilmek diye yorumlayanlar, yüz çevirmeye, o gün için çalışmaktan yüz çevirmek ve gayret göstermemek mânasını veriyorlar. Âyeti Kur’ân diye yorumlayanlar ise, onun üzerinde düşünmekten ve aklını kullanmaktan kaçınmak diye mâna veriyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا كَانَ لِيَ مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَاِ الْاَعْلٰٓى اِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٦٩﴾ اِنْ يُوحٰٓى
اِلَيَّ اِلَّٓا اَنَّمَٓا اَنَا۬ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٧٠﴾

69. “Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırlarken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim.”

70. “Bana, yalnızca apaçık bir uyarıcılık görevi yüklendiğim için vahiy gelmektedir.”

Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırlarken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim. Bana yalnızca vahiy gelmektedir. Bu âyetteki **yüce topluluk** sözünün işaret ettiği anlama dair ihtilaf vardır. Müfessirlerin geneli şöyle der: **Yüce topluluk,** Hz. Âdem hakkında konuşan meleklerdir; Cenâb-ı Hak onlara “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurduğunda, onlar da, “Orada

fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?”[134] demişlerdi. **Tartışırlarken** sözü, gerçek bir tartışma anlamında değil, o konudaki konuşmaları anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Orada karşılıklı kadeh alıp verirler, ama o içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye”[135]. Burada “alıp verirler” diye tercüme ettiğimiz “tenâzu” (التنازع) kelimesi, tartışmak, birbirine düşmek anlamına gelir, fakat bu insanlar tarafından bilinen tartışma ve kavga anlamına gelmez, aksine elden ele dolaşmak mânasına gelir. İşte açıklamaya çalıştığımız **tartışma** kelimesi de bu anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin mânası şudur: O yüce topluluğun tartışması ve onların söyledikleri sözlerden benim hiç haberim yoktu, ancak bana vahiy gönderildi ve ben de o zaman öğrendim; dolayısıyla ben sadece açık bir uyarıcıyım. Bazıları şöyle dedi: **Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırlarken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim.** Yani onlar kefâretler, üstün makamlar, felâketlerden kurtulmak ve helâke uğramak gibi konuları tartışıyorlardı, [§]bunu da bana **278**
Allah vahiy yoluyla öğretti ve bu konuda beni bilgilendirdi. Onlar kefâretlerin, zor zamanlarda çok abdest almak, darda ve sıkıntıda olana yardım etmek ve sayılması uzun sürecek buna benzer eylemleri yapmak olduğunu söylüyorlardı[136]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüce topluluk, kendi aralarında tartışırlarken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim. Bu ilâhî beyanın, en yüce toplantı, yani kıyâmet günü toplantısı mânasına gelmesi de mümkündür. Cenâb-ı Hak ona yüce toplantı adını vermiştir, çünkü önceki ve sonraki bütün grupların toplandığı gündür; buna göre, vahiy ile bana haber verilene kadar benim o toplantı hakkında hiç bilgim yoktu. **Tartışırlarken,** yani o günde aralarında tartışırlarken demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: “Sonra da kıyâmet gününde Rabb’inizin huzurunda davalaşacaksınız”[137]. İşte bu, gerçek anlamda bir tartışmadır. **Yüce topluluk** sözü ile kâfirlerin ileri gelenleri ve önderleri de kastedilmiş olabilir; onlardan bir kısmı peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri yüzünden helâk edilmiş, bir kısmı da tasdik etmeleri sebebiyle kurtulmuşlardı. Buna göre yukarıdaki ilâhî beyanda Hz. Peygamber şuna dikkat çekmektedir: Bana vahiy gelinceye kadar o insanlar ve onların başlarına gelenler hakkında

---

134 “Hani Rabb’in meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ buyurdu” (el-Bakara, 2/30).

135 et-Tûr, 52/23.

136 Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 226.

137 ez-Zümer, 39/31.

benim hiç bilgim yoktu, ancak vahiy gelince bilgi sahibi oldum. Sanki insanlar bunu kendisine sormuşlar ve o da, bu konuda bana vahiy gelinceye kadar ben de sizin gibi biriydim, vahiy gelince haberim oldu demiştir. **Ben yalnızca apaçık bir uyarıcılık görevini yüklendim.** Yani sizi bunlarla uyarmamı bana Rabb'im emretti ve bunun için bana vahiy gönderdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّى خَٰلِقٌۢ بَشَرًا مِّن طِينٍ ﴿٧١﴾

71. "Hani Rabb'in meleklere demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım."

Bu ilâhî beyanın zâhiri, âyette geçen sözü Hz. Peygamber'in onlara söylemesi kendi bilgisine değil, daha önce belirtildiği gibi kendisine verilen bir habere dayandığını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Cenâb-ı Hak Hz. Âdem'i farklı niteliklerdeki topraktan yarattığını haber vermektedir; bir yerde onu çamurdan yarattığını[138], bir yerde topraktan yarattığını,[139] bir yer-
279 de şekillenebilir özlü bir balçıktan yarattığını[140], [§]bir yerde kurutulmuş bir çamurdan yarattığını[141], bir yerde de yapışkan bir çamurdan yarattığını[142] söylemiştir. İşte böylece farklı nitelikteki topraktan yarattığını haber vermektedir. Bunların hepsinin, bir durumu nitelemesi de mümkündür; önce topraktı, sonra çamur oldu, sonra âyetlerde belirtilen diğer hallere dönüştü. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَٰجِدِينَ ﴿٧٢﴾

72. "Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın."

Ona ruhumdan üfledim. Yani onu ruhumdan yarattım. Burada ruhun Allah'a nispet edilmesi, yarattığı varlıkların O'na nispet edilmesi gibidir; çünkü ruh da diğer yaratılanlar gibi Allah'ın yaratıklarındandır. **Hemen onun için**

[138] "O yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır" (es-Secde, 32/7).

[139] "Onu topraktan varetti; sonra ona 'ol!' dedi ve oluverdi" (Âl-i İmrân, 3/59).

[140] "Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık" (el-Hicr, 15/26).

[141] "O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı" (er-Rahmân, 55/14).

[142] "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık" (es-Sâffât, 37/11).

secdeye kapanın. Eğer müfessirler bunu, meleklerin Âdem'e secde etmelerini hakiki secde anlamında yorumlamasalardı, biz buradaki secde emrine, Hz. Âdem'e öğretilen isimleri bilmeye meleklerin daha çok ihtiyacı olduğuna ve bu sayede onu öğrendikleri için ona boyun eğmek ve teslim olmak anlamını verirdik. Çünkü Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir, dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince…"[143] Fakat müfessirler, meleklerin Âdem'e secde etmelerine, hakiki secde anlamı verdiler. Bu mümkündür, çünkü onlar emir ve yasakla sınanmışlardır, bu hususu daha önce açıklamıştık[144].

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٧٣﴾ اِلَّٓا اِبْل۪يسَ اِسْتَكْبَرَ وَكَانَ
مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾

73. "Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler.

74. "Yalnız İblis hariç; o, kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu."

[İblis Melek Midir?]

Sonra Cenâb-ı Hak, meleklerden İblis'i istisna etmekte, onun kibirlendiğini ve secde etmekten kaçındığını haber vermektedir. Allah şöyle buyurmaktadır: **Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler. Yalnız İblis hariç; o, kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu.** Bu beyandan hareketle şöyle diyenler
vardır: [§]İblis de meleklerden biriydi, ancak secde etmekten yüz çevirince 280
Allah onu kovdu, kendi nefsiyle başbaşa bıraktı ve o da kâfir oldu; bu durum şunun bilinmesi içindir: Değeri büyük ve makamı üstün olsa dahi herkes bulunduğu konumun gereğine aykırı ve zıt bir davranışta bulunabilir; Allah onu bir emirle imtihan ettiğinde o emri terkederse büyüklenmiş, verilen emri küçümsemiş olur, Allah da onu huzurundan kovar, kendi işiyle ve nefsiyle onu başbaşa bırakır ve o da kovulmuş ve horlanmış bir kâfir haline gelir. Bu da insanların daima dikkatli olmalarını ve hep Allah'ın yardımına sığınmalarını sağlamak içindir. Nitekim haber verildiği üzere meleklerin Allah katındaki değerlerinin büyüklüğüne ve makamlarının yüceliğine rağmen, Cenâb-ı Hak onlara yardımını lütfetmeyi kendi nefisleriyle başbaşa bırakırsa İblis kâfir ol-

---

143 "Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir, dedi. Âdem bunların isimlerini onlara bildirince de 'Size ben göklerin ve yerin gizlisini kesinlikle bilirim; yine sizin açıkladığınızı da gizlediğinizi de bilirim demedim mi!' buyurdu" (el-Bakara, 2/33).

144 bk. Bakara sûresi 2/31. âyetinin tefsiri.

duğu gibi onlar da kâfir olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **O, kâfirlerden oldu,** yani o Allah’ın ezelî ilminde kâfir idi. Yahut gurura kapılıp secde etmediğinde kâfirleşti; tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: “Aksi halde ikiniz (Âdem ve Havva) zâlimlerden olursunuz”[145], yani aksi halde siz zâlim haline gelirsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ يَٓا اِبْلٖيسُ مَا مَنَعَكَ اَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ اَسْتَكْبَرْتَ اَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالٖينَ ﴿٧٥﴾

75. “Allah, ‘Ey İblis’, dedi, ‘Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ululardan mısın?’”

Allah, ey İblis, dedi, kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Daha önce[146] muhtelif yerlerde, bir şeyi özellikle Allah’a nispet etmenin, o şeyi yüceltme mânasına geldiğini söylemiştik. Beytullah, Mesâcidullah, “Mescidler yalnız Allah’ındır”[147], Resûlullah, Veliyyullah ve benzeri örneklerde olduğu gibi. Her ne kadar bütün mekânlar Allah’a ait ve her şeyi Allah yaratmış olsa da, bunların özellikle Allah’a nispet edilmesinde o mekânların ve o yaratılanın yüceliğini bildirme anlamı vardır. Buna göre Hz. Âdem’in yaratılmasını Allah’a nispet etmekte de Âdem’i yüceltme anlamı vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün yaratılanları kendisi yaratmış olsa da Hz. Âdem için **onu kendi ellerimle yarattım** buyurmaktadır. Nesnelerin ve yaratılanların hepsini Allah’a nispet etmekte, Cenâb-ı Hakk’a yüceltme ve övgü mânası da vardır. Meselâ, “O her şeyin yaratıcısıdır”[148], O herkesin rızkını verendir, O her şeyi yaratan ve yoktan varedendir, “O her şeye kādirdir”[149], “O, mülkün gerçek sahibidir”[150]. Bunlara benzer başka örnekleri daha önce belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

281 **[§]Kendi ellerimle.** Kelâmcılar ve müfessirler Allah’a “el” nispet etmeyi yorumlarken zorlama teviller yapmışlardır. Bazıları ondan maksat kuvvettir dedi, bazıları şudur, bazıları budur dedi. Ancak bu zorlama gereksizdir. Ba-

---

145 el-Bakara, 2/35.

146 bk. *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 142, 173; VI, 160-161.

147 el-Cin, 72/18.

148 el-En‘âm, 6/102.

149 el-Bakara, 2/284.

150 Âl-i İmrân, 3/26.

zan eli olmayana el, bir uzvu ve organı olmayana da o organ nispet edilmektedir, meselâ Allah Kur'ân-ı Kerim için, "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[151] buyurmaktadır. Burada ön ve arka kelimelerinin belirtilmesiyle hiç kimse yaratılanlardaki organ mânasını çıkarmaz. Delilin gelmesi, hakkın gelmesi, bâtılın gitmesi sözlerinden de yaratılanların gelmesi ve gitmesi gibi bir mâna anlaşılmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Rabb'inizden size bir öğüt gelmiştir"[152], "Şüphesiz size Rabb'inizden kesin bir delil geldi"[153]. Buna benzer âyetler hayli fazladır, sayılması uzun sürer. Sözünü ettiğimiz kavramlarla ifade edilen gelmeden hiç kimse, yaratılanların gelmesi gibi bir mâna çıkarmaz, onlar için el kelimesi kullanılınca da, bundan mâlum organı anlamaz. Bu durumda Allah için el kelimesi kullanıldığında, bundan, yaratılanlara ait organ mânası nasıl anlaşılır? Eğer insan Rabb'ine karşı itikadı bozuk ve Allah'ın yaratıklara ait mânalardan çok yüce olduğundan cahil olmasaydı, böyle bir şey aklına bile gelmez, o organın Allah'a nispet edilmesinden, yaratılanlara nispet edildiğinde anladığı mânayı anlamazdı.

Yahut Cenâb-ı Hakk'ın el kelimesini kendi zatı için belirtip, eli ve sözü edilen diğer organları kendine izafe etmesi, yaratılanlar söz konusu olsaydı dünyada her şeyin elle yapılmakta olduğundan dolayıdır. Meselâ yaratılanlar için şöyle buyurmaktadır: "İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir"[154]. [§]"Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[155]. Bu **282**
beyanlardan hakikatte bütün bunları elin yapıp ettiği fiiller olduğu anlamı çıkmaz, çünkü küfür ve benzeri diğer fiiller gerçek anlamda elin yapıp ettikleri değildir. Fakat Cenâb-ı Hak burada el kelimesini kullanmıştır, çünkü dünyada el ile kazanılır, işlerin büyük çoğunluğu hep el ile yapılır. İşte her ne kadar onları hakikaten el yapmadı ise de söylediğimiz sebepten dolayı Allah onları ele nispet etmektedir. Buna göre elin Allah'a nispeti de, eğer bu iş yaratılanlar tarafından yapılmış olsaydı ancak elle yapılırdı mânasına gelir. Cenâb-ı Hakk'a lâyık olan şeyleri belirtip lâyık olmayanları reddettikten sonra, Allah'ın arşa istivâ etmesi ile ilgili âyet de bu mânadadır. Bunun aslı şudur: Biz Cenâb-ı Hakk'ın başkalarına ait her türlü nitelikten yüce olduğunu, başkalarına ait bütün sıfatlardan uzak olduğunu biliriz, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O'na

---

151 Fussılet, 41/42.
152 Yûnus, 10/57.
153 en-Nisâ, 4/174.
154 el-Enfâl, 8/51.
155 "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar" (eş-Şûrâ, 42/30).

benzer hiçbir şey yoktur"[156]. Durum böyle olunca, el ve sözünü ettiği diğer organlardan neyi kastettiğini yorumlamaya ihtiyacımız yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Büyüklük mü taslıyorsun yoksa ulularдан mısın? *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun anlamı şudur: **Büyüklük tasladığından dolayı mı** ona secde etmedin, **yoksa** itikadına göre **ululardan mısın?** Yani büyüklenenlerden misin? **Yoksa ululardan mısın** sözü, daha önce geçen bir âyetin yorumunda söylediğimiz gibi sen büyüklenip ululardan mı oldun, mânasına da gelebilir: "Kâfirlerden oldu"[157], yani öyle değil iken kâfir oldu. Sonra âyette geçen şüphe ve soru edatı Allah için kullanıldığında, daha önce de söylediğimiz gibi kesinlik ifade eder ve olumlu bir anlam içerir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Evet, Allah'ın ilminde sen kâfir idin! Yahut şunu söylemiştir: Allah'ın ilminde sen ululardan idin, yani ululuk peşinde koşanlardandın. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurduğu gibi: "Kuşkusuz ülkesinde Firavun ululuk taslamıştı"[158].

قَالَ اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَن۪ى مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ ط۪ينٍ ﴿٧٦﴾

283 **[§]*76. "İblis, 'Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın' diye cevap verdi."***

Allah'ın lâneti üzerine olsun İblis, ateşin tabiatının yükselmek ve kabarmak, toprağın tabiatının ise alçalmak ve çiğnenmek olduğunu düşünerek, tabiatı yükselmek ve kabarmak olanın, alçalmak ve çiğnenmek tabiatında olandan daha hayırlı olduğunu zannetti. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bundan dolayı **ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın** demişti. Yahut her şeyi temizleyip ıslah etmenin ve pişirmenin ateşle mümkün olduğu için böyle demişti. Fakat lânetli eğer düşünse ve tahkik etseydi, çamurun ateşten daha üstün olduğunu bilirdi. Çünkü toprak, temizlenip ıslah edilmesi ve pişirilmesi ateşle mümkün olan nesnelerin aslı ve anası gibidir; o nesnelerin ilk maddesi topraktır, dolayısıyla diğer nesnelerle toprağın ilişkisi, ana ile ondan doğan çocuk gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra İblis, Cenâb-ı Hakk'ın, hayırlı ve üstün olanın alt seviyede olana secde etmesi emrinde bir hikmet ve hakikat görmediğinden dolayı, onun için secde etmeyi reddetmekle küfre girmişti. Allah'ın emrini konulması gereken yerden

156 eş-Şûrâ, 42/11.
157 Sâd, 38/74.
158 el-Kasas, 28/4.

başka yere koyduğu, yani ona itaat etmediği için küfre girmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَج۪يمٌۚ ﴿٧٧﴾

77. "Allah, 'O halde çık oradan!' dedi; artık kovuldun!"

Çık oradan! Bazıları şöyle dedi: Yani çık cennetten! Bazıları da ona gökten yeryüzüne in, anlamını verdi. Bazıları ise yeryüzünden denizdeki adalara in, dedi. Bunun en doğru mânasını Allah bilir. Cenâb-ı Hak bu sözüyle ona, şuradan şuraya in demek istedi diye kesin bir şey söylemek için kendimizi zorlamamıza gerek yoktur. Bilinen şey, Cenâb-ı Hakk'ın lânetine uğrayan İblis'e oradan çıkmasını emrettiğidir.

Sonra Allah burada ona **çık oradan** buyurmuş, başka bir yerde de "İn oradan"[159] diye emretmiş, böyle farklı lafızlar kullanmıştı. Aynı şekilde bir ilâhî beyanda, "Allah, ey İblis dedi, kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?"[160] buyurmakta, başka bir beyanda da **[§]**"Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?"[161] demekte, **284**
bir başkasında ise "Secde edenlerle birlikte hareket etmeyişinin sebebi nedir?"[162] diye sormaktadır. Âyetlerde aynı konu hakkında böyle farklı lafızlar kullanmaktadır. Bütün bunlar, insanların lafızları ve harfleri aynen kullanmanın şart olmadığına işaret etmektedir. Kıssalar hakkında da aynı şey söz konusudur; Kur'ân-ı Kerim'de aynı kıssanın farklı lafızlarla tekrar edildiği görülmektedir. **Artık kovuldun!** Yani lânetlendin! Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Sen, insanların dilinde lânetlendin, artık düşmanlarından, tâbilerinden ve dostlarından hiçbiri seni rahmetle değil ancak lânetle anacaktır.

وَاِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَت۪ٓي اِلٰى يَوْمِ الدّ۪ينِ ﴿٧٨﴾

78. "Kıyâmet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın!"

Allah'ın lânetinin din gününe kadar onun üzerinde olması, Cenâb-ı Hakk'ın yardımından mahrum olması, O'nun rahmetinden ve dininden uzaklaştırılması anlamına gelir. Çünkü Allah, onun kendi iradesiyle tevhide ve

159 el-A'râf, 7/13.
160 Sâd, 38/75.
161 el-A'râf, 7/12.
162 el-Hicr, 15/32.

Allah’a itaate ebediyen dönmeyeceğini ezelî ilmiyle biliyordu. Bundan dolayı dünyada da âhirette de Allah’ın lâneti onun üzerindedir[163]. Maksat dünyada Allah’ın yardımından mahrum edilmesi ve sapıklık gayyasında terkedilmesi, âhirette ise cennetinden kovulmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْن۪ٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٧٩﴾ قَالَ فَاِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَر۪ينَۙ ﴿٨٠﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٨١﴾

79. “‘Rabbim! Öyleyse insanların yeniden diriltileceği güne kadar bana mühlet ver,’ dedi.”

80-81. “Allah, ‘Mâlum vakte kadar mühlet verilmiş olanlar arasındasın’ buyurdu.”

Sonra İblis, Rabb’inden insanların tekrar diriltileceği güne kadar kendisine mühlet vermesini ister. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurur: **Sen mühlet verilmiş olanlar arasındasın.** *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak ancak, onun ebediyen küfrü ve kendisine muhalefeti tercih edeceğini bildiği için ona mühlet vermişti.

Sonra Cenâb-ı Hak **mâlum vakte kadar** buyurdu. Bu cümlenin işaret ettiği anlam konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Mâlum vakit, insanların tekrar diriltilecekleri gündür. Çünkü İblis’in, kendisine insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet vermesini istemesi üzerine Allah ona
285 bu mühleti vermişti. [§]Cenâb-ı Hak onun şöyle dediğini haber vermektedir: **Rabbim! Öyleyse insanların yeniden diriltileceği güne kadar bana mühlet ver!** Bazıları mâlum vakitten maksat ilk nefhadır, dedi. Bazıları da şöyle dedi: Bu vakit ona açıklanmamıştır, bundan dolayı onun korku halinde olduğu belirtilmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu şu ilâhî beyanda belirtmiştir: “Ardından hemen dönüş yaptı ve ‘Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah’tan korkuyorum’ dedi”[164]. Eğer Cenâb-ı Hak ona o mâlum vakti açıklasaydı, o vakit henüz gel-

---

163 Müellif merhum, “din gününe kadar” meâlindeki âyetin, söz konusu lânetin sonu olmadığına, onun âhirette de devam edeceğine işaret etmektedir.

164 “O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve ‘Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım’ demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve ‘Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin görmediğinizi görüyorum ve elbette Allah’tan korkuyorum, Allah’ın cezası çetindir’ dedi” (el-Enfâl, 8/48).

meden hiç korku duymaz, kendini güvende görürdü. Onun korkması, o vaktin kendisine açıklanmadığına işaret eder, dolayısıyla o Allah katında mâlum olan bir vakittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٨٢﴾ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ﴿٨٣﴾

82-83. "İblis, 'Senin kudretine andolsun ki Rabb'im, samimi kulların hariç, insanların topunu kesinlikle yoldan çıkaracağım' dedi."

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştu: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[165]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Benim ilmime göre azgınlığı ve sana tâbi olmayı tercih edecek olanların dışında kullarımı yoldan çıkarmaya senin gücün yetmeyecektir, sen ancak onları yoldan çıkarabileceksin. Allah'ın ilmine göre imanı ve tevhidi tercih edecek olanlara gelince sen, onlara ulaşmaya asla yol bulamayacaksın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: **Samimi kullar** sözü, tevhid inancında samimi olanlar demektir. Eğer böyle ise, o zaman **kesinlikle yoldan çıkaracağım** meâlindeki beyan, kesinlikle onları küfre düşüreceğim anlamına gelir. Bazıları da, **samimi kullar** sözü, helâk olmaktan kurtulan kullar mânasına gelir dedi. Bu anlama göre de **kesinlikle yoldan çıkaracağım** cümlesi, kesinlikle onları helâke düşüreceğim demek olur. Bazıları ise şöyle söyledi: **Samimi kullar** sözü, yani her türlü günahtan ve isyandan uzak duran kullar demektir. Ancak ilk iki yorum daha doğru ve daha isabetli gibi görünmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ اَقُولُۚ ﴿٨٤﴾ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَمِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٨٥﴾

[§]***84. "Allah buyurdu: O zaman gerçek -ki ben hep gerçeği söylerim-*** 286
şudur:"

85. "Kesinlikle ben cehennemi, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!"

---

[165] el-Hicr, 15/42.

Allah buyurdu: O zaman gerçek -ki ben hep gerçeği söylerim- şudur: Bu beyanda iki defa geçen "hak" (الحقّ) kelimesinin ikisi de üstünlü de okunmuştur, yani ben sadece hakkı söylerim demektir. İlki ötreli, ikincisi üstünlü olarak da okunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu ikinci okuyuşa göre anlamı şöyle olur: Ben hakkım ve hakkı söylerim! Yahut hak benden sâdır olur ve ben hakkı söylerim. Her ikisi de üstünlü okunduğunda ise tekit anlamına gelir. Buna göre sanki şöyle buyurmaktadır: Ben hakkı, evet sadece hakkı söylerim. Bu hak sözden maksat da şudur: **Kesinlikle ben cehennemi, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!**

Cenâb-ı Hak cehennemi dolduracağını söylemekte, fakat cenneti dolduracağını söylememektedir. Bu doldurmanın sıkıştırmak anlamına gelmesi mümkündür, çünkü sıkıştırmakta acı ve elemde fazlalık mânası vardır. Yahut cennetin geniş olmasında, cehennemde bulunmayan bir hikmet vardır. Çünkü genişlik, bostanlarda gezinti, yayılma ve benzeri eylemler için istenir. Cehennemde ise böyle bir şey yoktur. Şanı yüce olan Allah, hiç şüphesiz en doğrusunu bilir.

[Mûtezile ve Şer Problemi]

Sonra bu âyeti Mûtezile'ye karşı delil göstermek de mümkündür. Onlar, Allah şerri murat etmediğini haber vermektedir, diyorlar. Kendilerine denilir ki: Cenâb-ı Hak vâdini yerine getirmeyi ve olacağını haber verdiği şeyin doğru çıkmasını murat etmiş midir, yoksa vâdini yerine getirmeyi ve verdiği haberin doğru çıkmasını murat etmemiş midir. Eğer murat etmemiştir derlerse, çok büyük bir laf etmiş olurlar; çünkü böylelikle onlar Cenâb-ı Hakk'ın vâdinden döndüğünü ve verdiği haberlerde yalan söylediğini iddia etmiş olurlar. Bu çok büyük bir vebaldir, çünkü Rab'lerini beyinsizlikle itham etmektedirler; bu iddiayı ileri süren birinin akıldan zoru var demektir. Onlar şayet, Allah vâdini yerine getirmeyi ve verdiği haberin doğru olmasını murat etmiştir derlerse, kendilerine şöyle denilir: Allah insanların İblis'e tâbi olmalarını mı istemiş, yoksa kendisine iman edip ona uymamalarını mı istemiştir? Eğer kendisine iman edip İblis'e uymamalarını murat etmiştir derlerse, kendilerine şöyle denilir: O zaman sizin iddianıza göre Allah haksızlık yapmış ve zulmetmiş demektir, çünkü hak etmedikleri halde onları cehenneme doldurmayı kastetmiş olmaktadır. İşte bu hal göstermektedir ki Allah, onların yapacaklarını bildiği filleri murat etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ مَا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ وَمَا اَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾

[§]*86.* “(Resûlüm!) ***De ki: ‘Sizden görevimle ilgili bir karşılık istemiyo-*** 287
rum; ben, olduğundan başka türlü görünenlerden de değilim.’”

De ki: Sizden görevimle ilgili bir karşılık istemiyorum. Bu âyet-i kerîme farklı şekilde yorumlanabilir. Birincisi, sizi dünya ve âhiretteki şerefe ve şöhrete davet etmeme karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Dünyada başka birini şerefe ve şöhrete ulaştırmak için çırpınması karşılığında ücret istemeyen hiç kimse yoktur. Böyleyken bana tâbi olmaktan nasıl yüz çevirir ve davetimi nasıl kabul etmezsiniz? Yahut şunu söylemektedir: Ben davet ettiğim şeye karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum ki, bu ücret size ağır geldiği ve sizi borca soktuğu için bana uymaktan alıkoysun! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “(Resûlüm!) Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da, onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?”[166], yani sen onlardan ücret istemiyorsun ki, onun ağırlığı yüzünden sana uymaktan kaçınsınlar!

Ben, olduğundan başka türlü görünenlerden de değilim. Müfessirlerin geneli şöyle demiştir: Ben kendi kafamdan zora koşanlardan değilim ve bana vahyedilenden başka bir şeyi de emretmiyorum. Mütekellif, zâhirde insanlar nazarında başkası adına izinsiz bir şey yapan ve söyleyen adamdır. Ebû Avsece şöyle dedi: Mütekellif, kendisini ilgilendirmeyen işlere karışan ve emredilmediği fiilleri yapan demektir. “Ve mâ ene mine’l-mütekellifîn” (و ما أنا مِنَ الْمُتَكَلِّفين) cümlesinin, bana karşı çıkarsanız ben size yüklenen sorumluluğu yüklenenlerden değilim mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿٨٧﴾

87. “Bu (Kur’ân) ***ise bütün âlemlere kesinlikle bir öğüt ve uyarıdır.”***

Yani bu Kur’ân ve bu haberler, ancak ondan yararlanacak olan kimseler için bir öğüttür ve uyarıdır.

وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَاَهُ بَعْدَ حِينٍ ﴿٨٨﴾

88. “Ve onun bildirdiklerinin gerçekliğini bir zaman sonra öğreneceksiniz.”

Burada kastedilenin, Kur’ân’ın verdiği haberler olabileceği gibi tekrar dirilmek ve hesaba çekilmekle ilgili haberler olması da muhtemeldir. Yani siz bütün bunları kısa bir zaman sonra öğreneceksiniz.

---

166 et-Tûr, 52/40.

[39]ZÜMER SÛRESİ[1] 289

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Kitabın indirilişi, Azîz ve Hakîm olan Allah'ın katındandır."

[Esmâ-i Hüsnâ'dan Azîz ve Hakîm İsimleri]

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Resûlümüz Muhammed aleyhisselâmın okuduğu ve sizi davet ettiği bu kitap, Allah katından indirilmiştir. Nitekim başka bir âyette de şunu söylemektedir: "Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir"[2]. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Kur'ân'ın indirilişi ifadesinin hemen arkasından **Azîz ve Hakîm olan Allah katından** ibaresinin gelmesinin anlamı şudur: Muhammed aleyhisselâm sizi kitaba uymaya ve itaate davet etmektedir; maksadı Allah'a itaat etmekle sizi zillete düşürmek değil, sizin izzete ve şerefe ermenizdir yahut hayat düzenindeki zayıflığınızdan dolayı size yardım etmeyi istemektedir. Çünkü o bizâtihî Azîz'dir ve hikmet sahibidir, onda hata ve yönetiminde zâfiyet asla söz konusu değildir. Onun size verdiği emir ve yasakları, ancak sizin kazanmanız ve yararlanmanız için vermektedir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah bizâtihî Azîz'dir, her şeyden müstağnîdir ve zatıyla hikmet sahibidir. Bazıları şöyle dedi: **Azîz**, hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı kimse demektir; **Hakîm** ise, düzenleme ve idaresinde asla hata ve kusur bulunmayan kimse demektir. Bazıları ise şöyle demiştir: Allah **Azîz'dir**, çünkü O'nun dışında azîz
olan herkes, O'nun izzeti yanında zelil haline gelir. [§]O'ndan başka her azîzin 290
izzeti, O'nun izzeti yanında zelil sayılır. **Hakîm** işinde, yönetim ve idaresinde isabet eden demektir. Hakîmle ilgili olarak şöyle de söylendi: Her şeyi ait olduğu yere koyandır. Bazı müfessirler şöyle demiştir: **Azîz** engelleyen, mani olan

---

1 Zümer sûresi Mekke'de nâzil olmuştur, 75 âyettir.

2 "Şüphesiz bu Kur'ân âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye Rûhulemin indirmiştir" (eş-Şuarâ, 26/192-194).

demektir; engel olan da yaratılanların bütün tuzaklarına mani olan ve onların zarar verici hilelerini engelleyen anlamına gelir. Biz bu hususu, çeşitli yerlerde belirtmiştik. *En doğrusunu Allah bilir*[3].

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ﴿٢﴾

2. “Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik; öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et.”

Biz bu kitabı sana gerçeğin bilgisi olarak indirdik ilâhî beyanındaki **hak** kelimesi, Allah’ın sizin üzerinizdeki ve sizin de birbiriniz üzerindeki hakkı mânasına gelebilir. Yahut müfessirlerin söylediği gibi, onu anlamsız ve bâtıl olarak değil, hak olarak indirdik, onu başka bir amaçla değil haklar, hükümler, sınamalar ve diğer işler için hak olarak indirdik anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et. Cenâb-ı Hakk’ın kitabı hak ile indirdiğini belirtmesinde, **öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et** buyruğunda olduğu gibi, yapılmasını emrettiği ibadeti ve Allah için bu hakka vefa göstermek emrini kastetmesi mümkündür. Sonra **öyleyse içten bir inanç ve bağlılık göstererek sadece Allah’a ibadet et** meâlindeki âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, itikadın temeli anlamına gelir, yani her nevi ibadetin ve itaatin, başka hiç kimseyi katmaksızın içten bir bağlılık ve samimiyetle sadece Allah için yapılması gerektiğine inan! İkincisi muamelatla ilgili olabilir, yani yaptığın her türlü ibadet ve itaati sadece Allah için yap, başka kimseyi ortak etme! *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak müfessirler şöyle dediler: **Allah’a ibadet et,** yani Allah’ın birliğini tasdik et ve dini sadece O’na has kıl! Bunun yorumu şudur: Her şeyde vahdâniyet ve ulûhiyeti Allah’a tahsis et!

أَلَا لِلّٰهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا
نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللّٰهِ زُلْفَى إِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا
هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾

---

[3] Meselâ bk. el-Bakara, 2/129 ve Hûd, 11/66. âyetlerin tefsiri.

[§]*3.* ***"Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez."*** 291

Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Yani vahdâniyetin ve ulûhiyetin her konuda Allah'a ait olduğunu kabul etmektir. **Halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır** cümlesi, Allah'ın dini halis dindarlıktır mânasına da gelebilir; çünkü o, delillere ve kanıtlara dayanan bir dindir, diğer dinler ise delillere ve mûcizelere değil nefsin arzularına ve temennilere dayanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Müşriklerin Putlara Tapmalarının Sebebi]

Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz, diyorlar. Burada gizli bir kelime var gibidir, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: **Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler** ve onlara kulluk yapanlar diyorlar ki: **Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz.** Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede onların şöyle söylediklerini haber vermektedir: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[4]. Bu durumda onlar, taptıkları putların ve diğer varlıkların hakikatte tanrı olmadığını, onlarda gerçek ulûhiyet özelliğinin bulunmadığını, ulûhiyet niteliğinin hakiki mânada sadece Allah'ta var olduğunu biliyorlardı. Fakat buna rağmen putlara taptıkları için onlara ilâh diyorlardı. Araplar'a göre tapılan her şey ilâhtır, çünkü ilâh kendisine ibadet edilendir. Onlar her mâbuda ilâh adını vermişlerdi, bu nesnelerde gerçekte ulûhiyet niteliği bulunmadığını, bunun yalnızca Azîz ve Celîl olan Allah'a ait olduğunu bilmelerine rağmen bundan dolayı yine de onlara ilâh diyorlardı.

Sonra onları, Allah'ı bırakıp putlara tapmaya sevkeden iki ana sebep vardır: Birincisi, onlar kendilerini yüce tanrıya ibadete lâyık görmüyorlar veya O'na hizmeti yerine getirmeye güçlerinin yetmeyeceğini düşünüyorlardı, bu yüzden putlara tapmanın kendilerini Allah'a yaklaştıracağı ümidiyle onlara tapıyorlar ve onların Allah katında kendilerine şefaatçi olacaklarını umuyorlardı. Bu, dünyadaki sultanlar için de mâkul bir durumdur; herkesin sultana hizmetin yolunu bulması veya onların huzurunda gerekli hizmeti yapabilmesi

---

4 Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

292 mümkün olmaz, [§]bu yüzden sultanla ilişkisi olana ve onun nezdinde değeri ve saygınlığı olana hizmet etmeye çalışır; bununla da bir ihtiyacı olduğu zaman, hizmet edilen kişinin kendisini sultana yaklaştıracağını veya şefaatçi olacağını düşünür. Firavun'un herkesi hizmete uygun görmediğinden dolayı kavminin tapması için bir put yapmış olduğu rivayeti de bu anlama gelmektedir. Kavmi de onu "Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?"[5] diyerek Hz. Mûsâ'ya karşı tahrik ediyordu. Bu, bir yorumdur.

İkincisi, onlar, babalarının da putlara taptıklarını gördükleri için onlara tapıyorlardı; ölünceye kadar babalarını hep bu halde gördüklerinden onlar da putlara tapmaktan Allah'ın razı olduğunu ve bunu Allah'ın emrettiğini düşünüyorlardı. Nitekim şöyle diyorlardı: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[6]. Şöyle de söylüyorlardı: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız"[7], "Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık"[8]. Onlar babalarını sürekli puta tapar halde gördükleri ve bundan dolayı da dünyada herhangi bir cezaya uğramadıklarını gördükleri için Allah'ın bundan razı olduğunu ve Allah'tan gelen bir emirle onların böyle yaptıklarını zannediyorlardı. Âhirete inanmadıkları için de cezalarının âhirete ertelendiğini düşünmüyorlardı. Cenâb-ı Hak da şu âyet-i kerîme ile onların bu anlayışlarını reddetmektedir:

Ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Bu cümledeki **ayrılığa düştükleri konular** sözünden maksat, muhtemelen Muhammed aleyhisselâmdır, çünkü onlar Hz. Muhammed (s.a.) hak-
293 kında ihtilafa düşmüşlerdi; kimisi o sihirbazdır diyordu, [§]kimisi o şairdir, bazısı delidir, bazısı Allah'a iftira etmektedir diyordu. Cenâb-ı Hak da onların kendi nefsânî arzularına uyarak söylemiş oldukları bu sözler hakkında aralarında hükmünü vereceğini onlara haber vermektedir. Yahut Allah onların taptıkları putlar hakkındaki hükmünü verecek; putlar onlara şefaat edemeyecek,

---

5 "Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: 'Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?' Firavun, 'Biz onların oğullarını sürekli öldürüp kızlarını sağ bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz' dedi" (el-A'râf, 7/127).

6 el-A'râf, 7/28.

7 el-En'âm, 6/148.

8 "Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık" (en-Nahl, 16/35).

putlara tapmaları da onları Allah'a yaklaştıramayacak[9]. Sonra Cenâb-ı Hak dünyada onlara, iddia ettikleri gibi Muhammed aleyhisselâmın şair, büyücü ve yalancı olmadığını, şairlerin ve büyücülerin asla bilemeyecekleri türden haberleri onunla kendilerine göndermek suretiyle açıklamıştır; Allah'ın ona yardım edeceğine ve onu düşmanlarına muzaffer kılacağına dair verdiği haberler bunlardandır. Cenâb-ı Hak onlara büyü ve kehanet yoluyla asla elde edilemeyen, ancak Allah'tan gelen vahiy yoluyla bilinmesi mümkün olan haberler de göndermiş, fakat onlar inatçılık yapıp kabul etmemişler ve kibre kapılmışlardı. Aynı şekilde onların dünyada taptıkları putların kıyâmet günü kendilerine şefaat edemeyeceklerini bildiklerini de açıklamaktadır. Çünkü Allah onları denizde birtakım sıkıntılara ve korkulara uğratmış, kendilerini kuraklık ve kıtlıkla sıkıştırmıştı; bu hale düştüklerinde onlar hemen Allah'a sığınmışlar, üzerlerindeki belâyı kaldırması için O'na yalvarmışlardı, asla taptıkları putlara sığınmamışlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bu durumu meâlen şöyle beyan etmiştir: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[10], "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[11]. Taptıkları putlar, mâruz kaldıkları zorlukları ve belâları kaldıramamaktadır; dolayısıyla taptıkları putların onlardan bu belâları kaldıramayacağını, bunları kaldırmaya muktedir olan yegâne gerçek mâbudun Allah olduğunu biliyorlardı. Fakat onların fiilleri sözlerini çürütüyordu, çünkü peygamberlerin elçiliğini inkâr ediyorlardı. Şöyle diyorlardı: [§]"Allah, peygamber olarak bir beşeri **294**
mi gönderdi?"[12] Böyle diyorlar, taşa, oduna ulûhiyet nispet ediyorlar ve onlara tapıyorlardı. Bu, açık bir çelişkidir. Bazıları şöyle dedi: **Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar,** yani Allah'a yakın olsunlar ve Allah katında bizim için şefaatçi olsunlar diye tapıyoruz. **Ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir.**

Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez,** yani Allah kimseyi dalâlet ve küfür yoluna sokmaz, ancak dalâletin ve küfrün

---

9 "Onların din konusundaki ihtilafları, yani hak olan din Muhammed aleyhisselâmın getirdiği din mi, yoksa onların bağlı oldukları din mi olduğu konusunda Allah hükmünü verecektir mânasına da gelebilir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 654a).

10 el-Ankebût, 29/65.

11 el-İsrâ, 17/67.

12 el-İsrâ, 17/94.

zıddı olan yolu gösterir. Cübbâî[13] şöyle dedi: Allah kimseye âhirette cennete giden yolu göstermez, yani dünyada yalancı ve kâfir olan birine âhirette cennete giden yolu göstermez. Câfer b. Harb[14] şöyle dedi: **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez,** yani Allah, hidâyeti tercih etmeyeni doğru yola sevkeden fazla lütuflara iletmez. Çünkü Câfer şöyle diyor: Her kim hidâyet yolunu tercih eder ve o yola girerse, Allah katında onun için bir lütuf ve rahmet vardır, hidâyeti tercih etmesi karşılığında ona daha fazla lütufta bulunur. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder"[15]. Bütün bu yorumlar Mûtezile'ye aittir.

Bize göre ise, **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez,** yani tercih vakti geldiğinde küfür ve dalâleti tercih edeceğini ezelî ilmiyle bildiği birini Allah doğru yola iletmez. Yani onu, hidâyete ermeye muvaffak kılmaz, tercih vaktinde küfrü seçen hiç kimseye yardım etmez, ancak onu yardımından mahrum bırakır. Aynı şekilde "Allah zâlimler topluluğuna rehberlik etmez"[16] ve "Allah, inkârcı topluluğa hidâyet vermez"[17] meâlindeki âyetler hakkında da bunu söylüyoruz. Yani onlardan tercih vaktinde küfrü ve şirki seçeni hidâyete erdirmez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

295 [§]İkincisi, **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez.** Yani fiili küfür fiili olan birine hidâyeti yaratmaz, aksine ona küfür fiilini yaratır. Aynı şekilde fiili, hidâyet fiili olan biri için de küfür fiili yaratmaz, her fiili, fâilinin yapacağı ve tercih edeceği şekilde yaratır. Kâfirin fiilini küfür olarak, hidâyeti benimseyen kimsenin fiilini de hidâyet olarak yaratır, yani her fiili, fâilinin tercih edeceği ve işleyeceği ne ise onu yaratır. Eğer insan hidâyeti benimserse ona hidâyet fiilini, küfür tercihinde bulunursa ona küfür fiilini yaratır. Bazı müfessirler şöyle dedi: **Allah kimseyi doğru yola yöneltmez,** yani Allah'ın ilminde hayatı küfürle bitecek ve dünyadan o halde ayrılacak olan kimseyi Cenâb-ı Hak hidâyete eriştirmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[13] Ebû Ali Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916); Mûtezile imamlarından ve yaşadığı asırda kelâm ulemasının önde gelenlerindendi. Cübbâiyye tâifesi ona nispet edilir. Onun makaleleri ve mezhepte kendine özgü görüşleri vardır. Uzun ve kapsamlı bir tefsiri vardır. Eş'arî ona reddiye yazmıştır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 256).

[14] Ebu'l-Fadl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdadî (ö. 236/850 [?]); Mûtezile imamlarındandır. Kelâm ilmini Basra'da, Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'tan aldı. Çeşitli eserler telif etti (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

[15] Muhammed, 47/17.

[16] Meselâ bk. el-Bakara, 2/258; Âl-i İmrân, 3/86; et-Tevbe, 9/19.

[17] Meselâ bk. el-Bakara, 2/264; et-Tevbe, 9/37.

Yalancı ve inkâra saplanmış. Bu ibarenin iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Allah'ın resûlünü **yalanlayan** ve Allah'ın nimetlerine **nankörlük eden** anlamına gelir. İkincisi, sözünde yalancı ve fiilinde inkârcı olan kişi anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez. Bu beyanda geçen yalancının "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz", "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır" meâlindeki âyetlerde belirtilen kimse anlamında olması mümkündür[18]. "Keffâran" (كفّارا) ise ibadeti, nimeti verene değil de vermeyene yaptıkları için de Allah'ın nimetlerine **nankörlük** yapanlar mânasına gelmesi mümkündür.

لَوْ اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا لَاصْطَفٰى مِمَّا يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ سُبْحَانَهُ هُوَ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٤﴾

4. "Eğer Allah** (iddia ettikleri gibi) **bir evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Ama O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur; O bir tek Allah'tır, mutlak otorite sahibidir."

Eğer Allah (iddia ettikleri gibi) bir evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Bu beyanın zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın çocuk edinmesinin imkânsız değil, mümkün ve ihtimal dâhilinde olan bir şey olduğunu ifade etmektedir. "Eğer bir eğlence edinmek isteseydik"[19] meâlindeki âyetin zâhiri de aynı mânayı ifade eder. [§]Bu belirtilenin zâhiri, imkânsız ve 296
mümteni olduğunu değil, mümkün ve ihtimal dâhilinde bulunduğunu ifade ediyor. Ancak Cenâb-ı Hak bunun imkânsız ve mümteni olduğunun delilini sonraki cümlede belirtmektedir: **Ama O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur; O bir tek Allah'tır, mutlak otorite sahibidir.** Buradaki "Sübhânehû" (سبحانه) kelimesi ile Cenâb-ı Hak, kendisini bundan tenzih etmektedir. Allah Teâlâ, muhtemel ve mümkün olan, hatta gerekli olan bir nitelikten kendini tenzih etmez, dolayısıyla âyet zarureten bunun imkânsız olduğu anlamına gelir. Şu ilâhî beyan da bunun imkânsız olduğuna işaret etmektedir: "Neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecekti! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[20]. Bu beyanlar, Allah'ın çocuk edinmesinin imkânsız ol-

---

18 Yûnus, 10/18.

19 el-Enbiyâ, 21/17.

20 Meryem, 19/90-91.

duğuna, hem akıllarda ve hem de kalplerde böylesi bir düşüncenin büyük bir cinâyet olduğuna işaret etmektedir.

Eğer Allah (iddia ettikleri gibi) bir evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Yani sizin iddia ve hayal ettiğiniz gibi eğer Allah'ın çocuk edinmesi mümkün veya muhtemel olan durumlardan olsaydı, elbette kendi dilediğini seçerdi, sizin O'nun için dileyip tercih ettiğinizi ve melekler Allah'ın kızlarıdır diyerek yaptığınız tercihi değil. Çünkü yaratmakta bilinen şudur: Yaratan eğer birini kendine ayıracaksa, onların en değerli, en üstün ve kıymeti en yüksek olanını ayırırdı; en basitini ve en değersizini değil[21]. Bu durum şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı"[22], yani hakikatte tanrının değil, o insanların tanrı edindikleri putların yanına gitmişti, fakat onlar putlara tanrılık isnat ettikleri için
297 âyette de böyle belirtildi. [§]Mûsâ aleyhisselâmın şu sözü de buna benzemektedir: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!"[23], yani senin tanrı edindiğin şu nesneye bir bak! Burada Hz. Mûsâ tanrı kelimesini onun inancına göre kullanmaktadır. Buna göre **eğer Allah isteseydi** cümlesi de, sizin Allah çocuk edindi zannınıza ve vehminize göre çocuk edinmek isteseydi, sizin söylediğinizi değil kendi istediğini seçerdi anlamına gelir. Yani sizin zannınıza ve hesabınıza göre eğer bu mümkün olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği gibi olurdu. İkincisi, buradaki ittihaz kelimesi, evlat edinmeye dayanmaktadır; kâfirler meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı, çünkü onlar Allah katında çok değerli ve kıymetli idiler, bundan dolayı onları Allah'ın kızları sayıyorlardı. Hıristiyanların durumu da aynıdır, çünkü onlar da Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia ediyorlardı. İnsan ancak kendisine yardımcı olsun diye evlat edinmek ve çocuk sahibi olmak ister. Azîz ve Celîl olan Allah ise böyle bir halden ve kendisine galip gelinir korkusundan münezzehtir. Nitekim şöyle buyurmaktadır: **O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur; O bir tek Allah'tır, mutlak otorite sahibidir.** Cenâb-ı Hak, onların sözlerinden ve kendisine nispet ettikleri çocuk edinmekten zatını tenzih etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur; O bir tek Allah'tır, mutlak otorite sahibidir. Buradaki "vâhid" (واحد) kelimesi, onların Allah hakkındaki iddialarını reddetmekte ve bunun imkânsız olduğunu belirtmektedir; çünkü za-

---

21 "Buna göre sizin düşüncenize uygun olarak Allah eğer bir çocuk edinmek isteseydi, sizin söylediklerinizin dışında olan birini zikretmeyi tercih ederdi, fakat sizin iddianıza uygun olarak çocuk edinmek lafzını zikretti" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 654b).

22 es-Sâffât, 37/91.

23 Tâhâ, 20/97.

tında bir tek olduğunu haber vermektedir. Eğer onların söyledikleri gibi Allah çocuk sahibi olsaydı, zatı bir tek olmazdı. [§]Çünkü çocuk sahibi olması muh- 298
temel olan herkes, çocuğun şekline sahip olur. Allah onlara kendini zatında bir tek olmakla tanıtmakta, bununla da onların iddia ettikleri gibi çocuk sahibi olmasının ihtimal dâhilinde bulunmadığını söylemektedir. “Kahhâr” (القهّار) kelimesi de bunun imkânsızlığına işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak burada kendisini kahhâr olarak nitelemektedir. Dünyada insan ancak bazı sebeplerden dolayı çocuk ister; ya yalnız kaldığı için çocuk ister ve çocukla yalnızlıktan kurtulur ve onunla ünsiyet sağlar, yahut bir ihtiyaçtan dolayı çocuk ister ve onunla ihtiyacını giderir, veyahut şehvetinin azgınlığını giderir ve bunun sonucu olarak bir çocuk doğar, veyahut da ölümden sonra malına vâris olsun diye çocuk ister; çünkü çocuk onun sonsuza kadar mülkü sayılır ve ona ait kalır, veyahut düşmanlarına karşı kendisine yardımcı ve destek olsun diye çocuk ister. Sözünü ettiğimiz bu sebeplerin birinden dolayı insan çocuk sahibi olmak ister. Fakat Allah zatıyla kādirdir, kāhirdir ve zengindir, dolayısıyla onların söyledikleri şeyler ihtimal dâhilinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ يُكَوِّرُ الَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ
النَّهَارَ عَلَى الَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْر۪ي لِاَجَلٍ
مُسَمًّى اَلَا هُوَ الْعَز۪يزُ الْغَفَّارُ ﴿٥﴾

5. “O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.”

O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı. Bu âyette geçen ve “hak ile” anlamına gelen “bi'l-hakkı” (بالحق) kelimesi, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı ile ve kulların da birbirlerinin üzerindeki hakları ile yarattı anlamına gelebilir. Yahut “hak ile” sözü hak için mânasına gelebilir, ondan maksat da ölümden sonra dirilmektir; eğer tekrar dirilmek olmasaydı, göklerin ve yerin yaratılması anlamsız ve boş yere olurdu. Nitekim başka beyanlarında Cenâb-ı Hak bunu belirtmektedir: “Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık”[24], “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri

---

[24] Sâd, 38/27.

getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[25] **O, gökleri ve yeri hak ile yarattı** cümlesinin hikmetle yarattı anlamına gelmesi de muhtemeldir; Cenâb-ı Hak yarattığı her şeyde kendi vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin izlerini koymuştur, o şeyin yaratılışına bizzat şahit olmasa bile herkes onu Allah'ın yarattığını anlar. Nitekim yaratılanlardan birinin yaptığı bir işte de onu o kişinin yaptığına dair bir iz ve işaret bulunur. *En doğrusunu Allah bilir.*

299 **[§]Sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır.** Bazıları şöyle dedi:, yani onlardan birini diğerinin üstüne koymaktadır, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar"[26]. Bazıları şöyle dedi: **Geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır,** yani onlardan biri diğerini bürüyüp örtmektedir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten Allah'tır"[27]. Bazıları âyetin metninde geçen "yukevviru" (يُكَوِّر) kelimesine, biri diğerini sarmaktadır anlamını vermiştir, tıpkı sarığı sarmak gibi. Aynı kelime başka bir ilâhî beyanda da geçmektedir: "Güneş dürülüp karardığında"[28], yani birleştiğinde ve sarıldığında… "Tekvîr" kelimesinin aslı, sarmak ve toplanmak mânasına gelir. Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin sözüdür. **Sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir.** Başka bir âyet de meâlen şöyledir: "Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar"[29]. Cenâb-ı Hak bunu vahdâniyetinin delili olarak belirtmektedir; çünkü gece ile gündüz farklı, birbirlerine zıt ve aykırı olmalarına rağmen gecenin faydalarını gündüze, gündüzün faydalarını da geceye bağlamıştır, bunu da her ikisini yapanın aynı zât olduğu bilinsin diye yapmıştır. Aynı şekilde aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen göklerin faydalarını yeryüzünün faydalarına bağlamıştır, bunu da her ikisini yaratanın aynı zât olduğu bilinsin diye yapmıştır. Şayet onları birden çok tanrı yaratmış olsaydı, bu faydaların elde edilmesine engel olunurdu. Mâlum olduğu üzere sultanların âdeti mülkünde ve hükümranlığında her şeye tek başına hâkim olmak, ülkeye tek başına egemen olup başkasına oradan el çektirmek ve hükümranlığında emrinin geçerli olmasını sağlamaktır; buna engel olunmadığında onun tek kişinin fiili olduğu anlaşılır. Güneşi ve ayı insanların menfaatlerine boyun eğdirmeye dair olarak belirtilenler de böyle-

25 el-Mü'minûn, 23/115.
26 el-Hac, 22/61. Ayrıca bk. Lokman, 31/29; Fâtır, 35/13; el-Hadîd, 57/6.
27 el-A'râf, 7/54.
28 et-Tekvîr, 81/1.
29 el-Hac, 22/61.

dir; onların bir günde bin yıllık yol almaları yahut kimse onların yürüdüğünü farketmeden yol almaları ve ancak yollarını katettikten sonra yürüdüklerini farketmelerine ilişkin olarak söylenenler de böyledir. Bütün bunlar, onların tek bir kişi tarafından yaratıldığını göstermektedir. Onların yaratıldıkları andan itibaren düzenli olarak yollarına devam etmeleri, yaratılanların bunlara ebediyete kadar ihtiyacı bulunduğuna ve menfaatlerinin onlara bağlı kaldığını bilen, yöneten tek bir yaratıcı olduğuna işaret etmektedir.

[§]Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Yani Cenâb-ı 300
Hakk'ın bahsettiği güneş, ay ve yıldızlardan oluşan her şey, tayin edilen vakte kadar yoluna devam edecektir; ne öne ne de geriye gidebilirler ve ne de yaratılanların onlara ihtiyacı biter! *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut ay ve güneş belirlenmiş bir hedefe doğru yürürler, asla yollarını değiştiremezler.

Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır. Yani Allah zatıyla Azîz'dir, güçlüdür; insanların asılsızca nispet ettikleri çocuklar ve Allah'a itaat edenlerin itaati asla O'na güç katamazlar. Bağışlanmaya lâyık olan için de **bağışlayıcıdır;** O'nun insanı bağışlaması kendisini asla hikmetin dışına çıkarmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ
الْاَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ اَزْوَاجٍ يَخْلُقُكُمْ فٖى بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ خَلْقًا مِنْ
بَعْدِ خَلْقٍ فٖى ظُلُمَاتٍ ثَلٰثٍ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا
هُوَ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٦﴾

6. "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'ndan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?"

O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir. Bu ilâhî beyanın zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın o tek nefisten eşini yaratmadan önce bizleri yarattığına işaret etmektedir. Çünkü sonra anlamına gelen "sümme" (ثمّ) kelimesi, ancak tâbi olmak ve arkadan gelmek anlamına gelir, birlikte olmayı

değil peşpeşe olmayı ifade eder. Böyle olunca da âyetin zâhiri söylediğimiz mânaya gelir. Fakat müfessirler bunun mânası ve tefsirinde ihtilaf etmişlerdir. Rivayetlerden birinde İbn Abbâs'ın (r.a.) bu âyeti şöyle tefsir ettiği nakledilir: Allah sizi tek olan bir nefsten yarattı, sonra da ondan eşini yarattı. Bize göre ise **O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir** meâlindeki âyet zâhirde, az önce bahsi geçen anlama gelir. Ancak yaratmak kelimesi sözlükte takdir etmek mânasına gelir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: **O sizi yarattı**, yani ilk yaratılanınızdan son yaratılanınıza kadar sizin hepinizi
301 o tek nefisten yaratmayı takdir etti. **[§]Sonra ondan eşini de varetti;** sonra ondan, yani o tek nefisten ve eşinden bizi yarattı. Aksi halde âyetin zâhirinden çıkan mânaya göre Allah o tek nefisten eşini yaratmadan önce bizi takdir etmiş olur. *En doğrusunu Allah bilirya,* sonra da belirttiği şekilde eşini ondan yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah'a Nispet Edilen Fiillerin Anlamı]

Hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Bu âyette "inzâl" (الإنزال) kelimesi zâhirde bir nesneyi yukarıdan aşağıya indirmek anlamına gelir. Ancak bu onu, bir nesneyi gerçekten yukarıdan aşağıya indirmek anlamına gelmeyecek şekilde kullanmaya engel değildir. Meselâ; hiç yukarıdan aşağıya inmek söz konusu olmadığı halde, falancı şu yere veya şu mekâna indi denilir. İşte bu ilâhî beyanda geçen "inzâl" kelimesi de böyledir. Bu konuda asıl olan şudur: Allah'a nispet edilen "inzâl" ve diğer bütün kelimelere, yaratma mânası verilirse anlamı doğru olur. Dolayısıyla buna da o mânayı vermek gerekir ve bundan maksat Allah'ın onu yaratmasıdır denilir. Şu ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi: "Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi yarattık"[30], "Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç vardır"[31]. Burada olduğu gibi pek çok âyette inzâl kelimesi kullanılmaktadır, bunlar Allah'a nispet edildiğinde yaratmak mânasına gelir. İşte **hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti** meâlindeki âyette geçen inzâl kelimesi de yarattı anlamına gelir, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah size kulaklar, gözler, kalpler verdi"[32], yani Allah bunları sizin için yarattı. İşte inzâl kelimesi de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayvanlardan sekiz çift. Bu ilâhî kelâmın zâhirinin üç mânaya gelmesi mümkündür: Ya Cenâb-ı Hakk'ın bizim için yarattığını belirttiği ve isimlerini andığı hayvanların sekiz çift olduğu anlamına gelir; eğer bu mânaya geliyorsa,

---

30 el-A'râf, 7/26.

31 el-Hadîd, 57/25.

32 en-Nahl, 16/78; ayrıca bk. es-Secde, 32/9; el-Mülk, 67/23.

o zaman âyette geçen "min" harf-i cerri sıla anlamındadır, Allah sanki şöyle demektedir: Allah'ın sizin için yarattığı hayvanlar sekiz çifttir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı hayvanlardan sadece belirtmiş olduğu sekiz çiftinin bize helâl kılındığı mânasına gelir. [§]Eğer bu anlama geliyorsa, o zaman "min" harf-i 302
cerri kısmîlik ifade eder, yani onlardan sizin için yarattığı ancak bir kısmıdır. Yahut da Allah bütün hayvanları belirtmiş, ancak sözünü ettiği hayvanların her şeyinden faydalanmayı bize helâl kılmamış, sadece bu sekiz çift hayvanın etinden, sütünden, yününden ve benzeri her şeyinden yararlanmayı helâl kılmış, fakat bunların dışından kalan hayvanların etini ve benzeri yenecek taraflarını helâl kılmamış, ancak eşek ve katır gibi bazı hayvanların sırtlarından yararlanmayı helâl kılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hakk'ın burada bizim için yarattığını belirttiği sekiz çift hayvanın hangileri olduğunu En'âm sûresinde açıklamıştı: "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş… Ve deveden iki, sığırdan iki…"[33] Cenâb-ı Hakk'ın belirtmiş olduğu sekiz çiftin, Zümer sûresinde her şeyini bize helâl kıldığı sekiz çiftle aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışındaki hayvanlardan yararlanmamızı helâl kılmış, ancak etlerini yememizi helâl kılmamıştır. Çünkü En'âm sûresinde önce Allah'ın verdiği rızıklardan yemeyi emretmiş, hemen arkasından da deve, inek, koyun ve keçi olmak üzere sekiz eşi belirtmiştir. Önce, "Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin" diye emretmiş, sonra da "Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş…"[34] buyurmuştur. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: Bana vahyedilende, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum"[35] meâlindeki âyette kastedilenin orada belirttiği hayvanlar olduğuna işaret eder. Yani bu sekiz sınıf hayvandan bana haram kılınan bir şeyi bulamıyorum, yalnız Allah'ın belirtmiş olduğu kan, leş ve domuz eti müstesna. Burada domuz etinin istisna edilmesi, daha önce belirtilen cinsin dışında bir şeyi istisna etmek anlamına gelir, bu da başka cinslerin orada gizli bırakıldığını gösterir. [§]Böyle kullanımlar dilde caizdir, meselâ Cenâb-ı Hak başka bir 303
âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki 'en'âm' denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır."[36] Burada Allah sanki şunu söylemekte-

33 el-En'âm, 6/143-144.

34 "Hayvanlardan yük taşıyanları ve tüyünden sergi yapılanları da (yaratan O'dur). Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyin; şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır. Koyundan iki, keçiden iki olmak üzere sekiz eş" (el-En'âm, 6/142-144).

35 el-En'âm, 6/145.

36 el-Mâide, 5/1.

dir: İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki "en'âm" (الأَنْعام) denen hayvanlar ve av hayvanları sizin için helâl kılınmıştır. Buna göre yukarıdaki âyet-i kerîmede istisna edilen domuz eti de sanki âyette sayılanlar içinde gizlenmiş gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. Müfessirler şöyle dediler: Bundan maksat bir halden başka bir hale tahvildir; "nutfe"den "alâka"ya, sonra ondan "mudğa"ya ve sonra uzuvları teşekkül etmiş bir varlık olarak yaratılan insan haline dönüşmektir. **Üç karanlık içinde** ibaresinden maksadın rahim, karın ve çocuk kesesi olduğu söylenmiştir. Maksat sırttır da denilmiştir. Cenâb-ı Hak burada kendi kudretinin, ilminin ve tedbirinin üstünlüğünü haber vermektedir; O insanı ve bütün canlıları bu üç karanlık içinde yaratmaya kādirdir; herkese iki el, iki ayak, iki göz, iki kulak, iki işitme duyusu ve iki görme duyusu vermiş ve herkesi organları düzgün bir şekilde yaratmıştır. O kadar ki iki elden birinin diğerinden fazla hiçbir tarafı yoktur, aynı şekilde iki ayaktan birinin, iki gözden birinin ve iki dudaktan birinin de diğerinden farkı yoktur. Aynı şekilde iki göz, iki el, iki ayak, görme duyusu ve bütün organlar o "nutfe"nin içinde vardır. Bütün filozoflar bir araya gelseler, insan cinsinin o "nutfe"den bu organların ve nefsin oluşmasını, takdirini ve onların şekillendirilmesini anlayamazlar. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın mevcudatı bir nesneden veya hiçbir nesne olmaksızın (lâ şey'), bir sebep vasıtasıyla veya sebepsiz olarak yaratmaya kādir olduğunun bilinmesi içindir. Bazı şeyleri bir sebep vasıtasıyla yaratmış olması, onu yaratmaya ondan yardım aldığı mânasına gelmez. Sözü edilen canlıları takdir etmeye ve karanlıklar içinde onlara şekil vermeye muktedir olana hiçbir şey gizli kalmaz ve O'nu hiçbir şey aciz bırakamaz. Bununla, insanlardan ölümden sonra dirilmeyi ve gönderilen peygamberleri ve kanıtlarını inkâr edenlere karşı delil getirmektedir. Bir halden başka bir hale dönüşümü, bir şekilden başka bir şekle dönüştürenin, bütün bunları takdir edenin yaratıkları başıboş bırakmak, onlara yönelik hiçbir emir ve yasak koymamak ve hiç imtihan etmemek için yapmadığını haber vermektedir. Eğer onları imtihan edecekse, o zaman kötülük yapanı cezalandırmak ve isyan edene yaptığının karşılığı olan cezayı vermek; güzel işler yapana da mükâfat vermek ve itaat edene itaatinin karşılığını vermek için onları tekrar diriltmemesi mümkün değildir. Çünkü onları bu dünyada eşit tutmuştur, hikmet ve akıl ise onların mutlaka amellerine göre ayrılmalarını gerektirir, öyleyse onların birbirinden ayırtedileceği başka bir âlem (âhiret) mutlaka gereklidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır; hükümranlık O'nundur. Yani belirtildiği gibi sizi takdir eden, karanlıklar içindeki bir nutfede şekil veren, bütün bunları yapan ve sizi yaratan Rabb'iniz Allah'tır. [§]Yahut **işte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır; hükümranlık O'nundur** meâlindeki ilâhî kelâm, "O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır"[37] meâlindeki âyette geçen olayların hepsini yaratan ve hükümran olan; güneşi ve ayı emre âmâde kılan, onları aynı düzende ve hep aynı ölçüde yürüten; bizim hepimizi tek bir nefisten yarattığını söylediği her şeyi yapan Rabb'iniz olan Allah'tır mânasına gelir. İşte bütün bunları yaratan, Rabb'iniz Allah'tır; **O'ndan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?** Yani ibadetinizi Allah'tan başkasına nasıl çeviriyorsunuz? Yahut ulûhiyeti ve rubûbiyeti O'ndan başkasına nasıl veriyorsunuz? Bütün bunları yapanın tek Allah olduğunu, O'nun eşi ve benzeri olmadığını bildiğiniz halde nasıl olup da Allah'a ortak koşuyorsunuz? Veyahut söz konusu nimetleri verenin ve onları size lütfedenin sizi yaratan Rabb'iniz olduğu halde bu nimetlerin şükrünü O'ndan başkasına asıl yöneltirsiniz? *En doğrusunu Allah bilir.* 304

اِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْكُمْ وَلَا يَرْضٰى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ وَاِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

7. "Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez; sonunda dönüşünüz Rabb'inize olacak, ardından O, neler yapıp ettiğinizi size bildirecektir. O, kalplerin derinliklerini bilmektedir."

Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur. İbn Abbâs'ın (r.a.), **eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur** meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet edilir: Allah'ın

---

37 ez-Zümer, 39/5.

dini olan İslâm'ı inkâr eder ve ona teslim olmazsanız, Allah bunu sizden asla kabul etmeyecektir. **Eğer şükrederseniz,** yani İslâm'a girerseniz **bu tutumunuzdan hoşnut olur,** yani Allah onu kabul eder. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecektir"[38]. Başkaları ise şöyle dediler: **Eğer inkâr ederseniz,** yani Allah'ın dinini inkâr ederseniz, bilin ki Allah'ın sizin ibadetinize ihtiyacı yoktur. Eğer şükrederseniz, yani Allah'ın birliğine inanır ve O'na kulluk yaparsanız, **bu tutumunuzdan hoşnut olur.** Bu yorum, ilk yoruma yakın bir mânadadır. **Eğer inkâr ederseniz** ibaresi, Cenâb-ı Hakk'ın daha önce geçen "O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli
305 olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır…"[39] ve **[§]**"O hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti…"[40] meâlindeki âyetlerde saymış olduğu nimetlerini inkâr ederseniz… Allah buyuruyor ki: Eğer Allah'ın size saymış olduğu bu nimetleri inkâr ederseniz, bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur. Fakat size saymış olduğu bu nimetlere şükrederseniz, Allah sizin bu davranışınızı kabul edecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meselenin aslı şudur: Azîz ve Celîl olan Allah, hidâyete giden yolu göstermiş ve insanları o yola girmeye teşvik etmiştir; dalâlet yolunu da göstermiş ve ondan da insanları sakındırmıştır. Sonra da hidâyet yoluna girenin şu mükâfatı alacağını, dalâlet yoluna girenin de şöyle bir felâketle karşılaşacağını beyan etmiştir. Yahut Allah şöyle demektedir: Kim hidâyet yoluna girerse, girdiği o yolun neticesinde kendisi mutlu olacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O gün kimi yüzler de mutludur. Yaptıklarından dolayı hoşnut olmuşlardır"[41]. Dalâlet ve inkâr yoluna giren de neticede girdiği bu yola girdiklerinden dolayı kendilerine öfkelenirler, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâra sapanlara (âhirette) şöyle seslenilecek: Allah'ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir"[42]. Cenâb-ı Hak onların, kendilerine seslenildiği ve hatalı yolda olduklarını öğrendikleri zaman kendilerine öfkeleneceklerini önceden haber vermektedir. Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

---

[38] Âl-i İmrân, 3/85.
[39] ez-Zümer, 39/5.
[40] ez-Zümer, 39/6.
[41] el-Ğâşiye, 88/8-9.
[42] el-Mü'min, 40/10.

Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) mushafında bu âyet şöyledir: "Vellâhu yekrahu li ibâdihi'l-küfra" (والله يكره لعباده الكفر), yani "Allah kullarının inkâr etmelerinden hoşlanmaz", "ve in teşkürû yerda anküm" (وإن تشكروا يرض عنكم), yani "Eğer şükrederseniz sizden razı olur". Übey ve Hafsa'nın kırâatinin de böyle olduğu rivayet edilmiştir.

Eğer inkâr ederseniz bilesiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur. Bu ilâhî kelâmın aslı, Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği ve yasakladığı fiilleri kendi ihtiyacı veya menfaati için değil, ancak sizin ihtiyacınız, menfaatiniz ve sizden zararı defetmek için ve de imtihan etmek maksadıyla emredip yasaklamış olduğunu haber vermektir. Aynı şekilde yarattığı nesneleri de kendi ihtiyacı ve menfaati için değil, sizin için ve sizin menfaatiniz için yaratmıştır. Biz de aynı şeyi söylüyoruz: Allah hiçbir şeyi kendisi için yaratmadı, hatta yarattığı şeylerden birini yok ettiğinde bile onun yerine başkasını vareder. Nitekim Mûtezile de şöyle diyor: Cenâb-ı Hakk'ın, yerine başka bir şeyi koymadan hiçbir şeyi yok etmesi söz konusu değildir. Ancak onları insan için yaratmıştır, dolayısıyla birinin yok ettiği bir şeyin yerine başkasını koyması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Hiç kimse başkasının günah yükünü yüklenmez. *En doğrusunu Al-* 306
lah bilir ya, Cenâb-ı Hak bu sözü onlara cevap olarak söylemiştir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler"[43]. Buna cevaben Allah, hiç kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceğini, herkesin ancak kendi günahını yükleneceğini haber vermektedir. Âhiret şartlarının dünyadakinden farklı olduğunu haber vermektedir, çünkü insan dünyada bazan başkasının suçunu da yüklenebilmektedir. Âhirette ise hiç kimsenin başka birinin suçunu ve günahını yüklenmesi söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda dönüşünüz Rabb'inize olacak. Cenâb-ı Hak ölümden sonra dirilmeyi, her ne kadar hepsi aynı hali belirtse ve Allah'ın huzuruna gitmeyi ifade etse de özellikle bazan O'na dönmek (الرجوع إليه), bazan varmak (المصير) kelimesiyle, bazan da huzuruna çıkmak (البروز له) ve benzeri kelimelerle ifade etmektedir. Çünkü bu dünyada onları yaratmaktan maksat, tekrar diriltmektir, bundan dolayı O'na dönüş ifadesini özel olarak kullanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, kalplerin derinliklerini bilmektedir. Müfessirler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak, kalplerin derinliklerinde olanları bilir. Bize göre ise, Allah hayır ve şer olarak kalplerde var olanı bilir. Allah "bi zâti's-sudûr" (بذات الصدور) lafzını

---

43 el-Ankebût, 29/12.

kullanmaktadır, çünkü kalp sahipleri, her şeyi kalplerinde planlar ve düşündüklerini kalplerinde saklarlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُن۪يبًا اِلَيْهِ ثُمَّ اِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُٓوا اِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَب۪يلِه۪ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَل۪يلًا اِنَّكَ مِنْ اَصْحَابِ النَّارِ ﴿٨﴾

8. "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: 'İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!'"

İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutur. Cenâb-ı Hak Kur'ân'ın bu beyanında, kâfirler bir belâya veya zorluğa düştüklerinde yahut denizde seyahat ederlerken ölüm korkusu yaşadıklarında ve bundan dolayı feryat ederlerken dini Allah'a tahsis edip O'na tazarru ve niyazda bulunmanın kâfirlerin âdeti olduğunu haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ sa-
307 lim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar"[44]. **[§]**Bu mânada başka âyetler de vardır. Aynı şekilde her belâya ve zorluğa düştüklerinde Allah'a yalvarırlar, O'na tazarru ve niyazda bulunurlar, fakat sonra o sıkıntı yok olunca tekrar eski âdetlerine ve hallerine dönerler. **Daha önce yalvardıklarını unuturlar.** Buradaki **unuturlar** sözü, muhtemelen taptıkları putlar onların başına gelen belâyı defetmeye güçleri yetmez mânasına gelir. Yahut onların şefaatleri kendilerine hiçbir fayda sağlamaz anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[45], yani putların aciz olduğunu bildiklerini unuturlar. **Yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar.** Âyet-i kerîme sanki insanları Allah'ın yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya çalışan liderler hakkında gelmiş gibidir. **De ki ona:**

---

[44] el-Ankebût, 29/65.
[45] el-İsrâ, 17/67.

İnkârcı tutumunla dünyada **biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin** meâlindeki ilâhî kelâm da bu mânayı teyit etmektedir. Burada inkârcı olarak hayatını tamamladığı için onun cehennemi boylayacağı belirtilmektedir.

Sonra bu ve benzeri olayların Resûlullah'a (s.a.) hatırlatılmasının hikmeti konusunda farklı ihtimaller vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak müşriklerin kötülüklerine karşı yumuşak davrandığı, kötülüğün arkasından hemen onların kökünü kurutmadığı gibi, resûlünü de onların kötü muamelelerine karşı sabırlı olmaya teşvik mânası vardır. Bu, aklen en büyük hikmettir. Yahut Cenâb-ı Hak, Rab'lerine karşı böyle kötülüklerden sakındırmak için sonraki nesillere onların yaptıkları kötülükleri haber vermektedir. Veyahut Allah, kendisinin insanlara yumuşak muamele ettiğini haber vermekte, bununla da nasıl ki Allah onlara yumuşak davranıyorsa sen de öyle yumuşak davran demektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Saptırmak için anlamına gelen "liyudılle" (لِيُضِلَّ) lafzı "liyedılle" (لِيَضِلَّ) diye de okunmuştur, bunda üç kırâat vardır[46].

اَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ اٰنَاۤءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَۤائِمًا يَحْذَرُ الْاٰخِرَةَ وَيَرْجُوا
رَحْمَةَ رَبِّه۪ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذ۪ينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذ۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ
اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُو۬لُوا الْاَلْبَابِ ﴿٩﴾

[§]*9.* "(Bu adam mı,) ***yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nail olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi*** (daha iyi)***? De ki: 'Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?' Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar."*** 308

(Bu adam mı,) yoksa âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nail olma ümidiyle gece vakitlerinde secde ederek, ayakta durarak kendini ibadete veren kişi mi (daha iyi)? Bazıları şöyle dedi: Bu ilâhî beyan, daha önce geçen "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır; sonra Rabb'i ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah'a eşler koşmaya kalkar"[47] meâlindeki âyetin

---

46 İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ruveys (لِيَضِلَّ) diye okumuş, İbn Muhaysan ve Yezîdî de bu kırâate uymuşlardır. Diğer kırâat imamları ise (لِيُضِلَّ) diye okudular (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırâât*, s. 459).

47 ez-Zümer, 39/8.

sılasıdır. Allah şöyle buyurmaktadır: Sıkıntı halinde Allah'a yalvaran ve dini O'na tahsis eden, fakat sonra Allah kendisine bir nimet verdiği zaman bunu unutan, o niyazını terkeden ve insanları Allah'ın yolundan saptırmak için O'na ortaklar koşmaya çalışan kişi ile, gece vakitlerinde ayakta duran, yani gece ve gündüz Allah'a itaat eden, O'nun azabından korkup rahmetini uman kimse aynı olur mu? Her zaman Allah'a itaat eden, O'na karşı kusur işlemekten sakınan ve itaati ile Allah'ın rahmetini ümit eden kimse ile Rabb'ine isyan eden ve O'na itaat etmeyen kimse sizin nazarınızda da aynı değildir. Onların aynı olmadığını anladığınıza, ancak dünya nimetlerinde, bollukta ve zorlukta aynı konumda olduklarını da gördüğünüze, hikmet açısından bunların ayırtedilmesi gerektiğini de bildiğinize göre, onların ayırtedileceği, yani iyilik yapan ve itaat eden kişinin yaptığı iyiliğin ve itaatin karşılığı olan mükâfatını, inkâr eden zâlimin de inkârının ve zulmünün karşılığı olan cezasını göreceği başka bir âlem (âhiret) mutlaka var olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları, bu âyetin bir mukabili olduğunu, ancak mukabilinin önce geçen âyet olmadığını, aksine **hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?** meâlindeki âyet olduğunu söyler. Buna göre Allah şunu söylemektedir: Siz de biliyorsunuz ki bilenlerle bilmeyenler aynı değildir, buna göre gece boyunca Rabb'ine itaat eden ve Allah'a ibadette büyük çaba gösteren ile Rabb'ine isyan eden ve nimetlerini inkâr eden
309 de aynı değildir. [§]Bu dünyada onların aynı oldukları görüldüğüne göre, onların ayırtedileceği başka bir âlem mutlaka vardır. Şayet onların tefrik edilip ayırtedileceği başka bir âlem yoksa, o zaman bu âlem boş yere, anlamsızca ve hikmete aykırı olarak yaratılmış demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âhiret kaygısıyla, yani âhiret azabı endişesiyle… İbn Mesûd (r.a.) bu âyeti "yahzeru azâbe'l-âhırati" (يَحْذَرُ عَذابَ الآخرة), yani âhiret azabı kaygısıyla diye okumuştur[48]. Arkadan gelen **Rabb'inin rahmetine nail olma ümidiyle** cümlesi, müminin ümitle korku hali arasında olması gerektiğine işaret etmektedir. Kurtuluşu kendi amelinden değil Allah'ın rahmetinden bekler, yaptığı kusurlardan dolayı da Allah'ın azabından korkar. Sonra ümit, kendi sınırını aşacak olursa emniyete dönüşür. Bu konuda Allah şöyle buyurur: "Ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz"[49]. Korku da kendi sınırını geçtiğinde ye'se dönüşür. Cenâb-ı Hak bu konuda da şöyle buyurur: "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[50] Mümin, Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerde belirttiği hal üzere olmalıdır: "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet

48 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 167.
49 el-A'râf, 7/99.
50 Yûsuf, 12/87.

ve dua ederler"[51], "Onlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlar"[52]. Dolayısıyla bu iki halden hiçbiri kendi sınırını aşmamalıdır. **Rabb'inin rahmetine nâil olma ümidiyle** meâlindeki cümlenin, Allah'ın cennetine nail olmak mânasına gelmesi de mümkündür; nitekim cennete Allah'ın rahmetiyle ulaşıldığı için Cenâb-ı Hak çeşitli yerlerde[53] cennete rahmet adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiç bilenlerle, yani Allah'ın nimetlerini bilenler bu nimetlere karşı Allah'a şükredenler, Allah'a isyandan ve O'nun azabına uğramaktan sakınanlar ile bütün bunları **bilmeyenler bir olur mu?** Bunun cevabı şudur: Bilenlerle bilmeyenler bir değildir. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar"[54]. **Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.** Yani Allah'ın öğütlerini ancak akıl, basiret ve irfan sahibi olanlar anlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Gece vakitlerinde, yani gece saatlerinde… "Kānitun" (قانت), yani itaat ederler. "Kunût" kelimesinin aslı itaattir. "Kunût"un ayakta durmak mânasına geldiği de söylenmiştir; Allah'a itaat için ayakta durmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Âhiret kaygısıyla ve Rabb'inin rahmetine nail olma ümidiyle. Bu 310
beyan, ümit etmenin caiz olduğuna işaret eder, çünkü bu ikisinden biri diğerinden ayrılmaz. Cenâb-ı Hak bunu başka âyetlerde de açıklamaktadır: "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere…"[55] "Umarak ve korkarak bize yalvarırlar"[56]. Söylediğimiz gibi bu iki hali birbirinden ayırmak küfürdür: "Ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah'ın azabından emin olamaz"[57], "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[58] Korkuda haddi aşmak yeis, ümitte haddi aşmak da emniyettir, söylediğimiz gibi bu iki hal de küfürdür.

---

51 "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez" (es-Secde, 32/16).

52 "Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı" (el-Enbiyâ, 21/90).

53 Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/107; en-Nisâ, 4/175; el-A'râf, 7/151; en-Nahl, 16/59.

54 Fâtır, 35/28.

55 es-Secde, 32/16.

56 el-Enbiyâ, 21/90.

57 el-A'râf, 7/99.

58 Yûsuf, 12/88.

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذٖينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذٖينَ اَحْسَنُوا فٖى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿١٠﴾

10. "De ki *(Allah şöyle buyuruyor)****: Ey inanan kullarım! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir."***

De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey inanan kullarım! Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Buradaki **Rabb'inize karşı gelmekten sakının** buyruğu farklı şekillerde yorumlanabilir. Rabb'inizin öfkesinden sakının yahut Rabb'inizin intikamından sakının, veyahut Rabb'inize muhalefetten sakının mânasına gelebilir. Bu kelimenin aslı, sizi tehlikeye düşürecek eylemlerden, yani helâke götürecek fiillerden sakının demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Müfessirlerin geneli şöyle derler: Bu dünyada iyilik yapanlar, âhirette iyilik bulacaklardır. Onların dünyada da âhirette de iyilik bulacakları mânasına gelmesi de mümkündür. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, 'Rabb'iniz size ne indirdi?' diye sorulur. Onlar, 'Hayır indirdi' derler. Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır. Âhiret yurdu daha da hayırlıdır"[59], "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır"[60]. Burada sözü edilen güzelliğin başka bir mânaya gelmesi ihtimali de vardır; meleklerin ve peygamberlerin onlar için mağfiret dilemeleri! Çünkü Azîz ve Celîl olan Allah, melekleri mümin erkeklerin ve mümin kadınların
311 bağışlanmalarını talep etmekle imtihan etmektedir. [§]Şöyle buyurmaktadır: "Melekler yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar"[61]. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, peygamberleri de mümin erkeklerin ve mümin kadınların bağışlanmasını istemekle imtihan etmektedir[62]. Aynı şekilde müminler de birbirleri için bağışlanma talep ederler.

---

59 en-Nahl, 16/30.

60 en-Nahl, 16/41.

61 "Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar" (eş-Şûrâ, 42/5).

62 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile" (Muhammed, 47/19).

Allah'ın arzı geniştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şundan dolayı böyle söylemektedir: Mekke'de iman edenlerden her biri, bir arada yaşadıkları için düşmanlarına karşı uyum gösteriyorlardı, çünkü onlar ancak kendi memleketlerinde maişetlerini temin edebiliyorlardı, başka bir ülkede bu imkâna sahip değil idiler. Bu hususu Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle belirtmiştir: "Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler 'Ne işte idiniz?' dediler, (onlar) 'O yerde zayıf görülenlerden idik' cevabını verdiler. Melekler ise 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!' dediler"[63]. Buna göre onlar hicret etmedikleri ve düşmanlarına uyum gösterdikleri için mâzur sayılmıyorlar, çünkü kendi memleketlerinden başka bir yere göçme imkânına ve gücüne sahip idiler. Yalnız düşmanlarının arasından kaçıp gitmeye gücü yetmeyenler müstesnadır, Cenâb-ı Hak onlar için şöyle buyurmaktadır: "Erkekler ve kadınlar içinden zayıf sayılanlar müstesnadır"[64]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir. Buradaki **hesapsız** kelimesinin farklı mânalarda yorumlanması mümkündür. Birincisi, zorlanmadan ve yorulmadan anlamına gelebilir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kimin hesabı tartışılırsa…"[65] **[§]**İkincisi, âhiretten sonra başka bir âlem yoktur ki, **312**
âhirette onlara verilenlerden hesaba çekilsinler! Âhiret dünya gibi değildir, dünyada yaptıklarından dolayı âhirette hesaba çekilirler, fakat âhirette kendilerine verilenlerden dolayı başka bir yerde hesaba çekilmezler. Üçüncüsü, onlara verilecek olan mükâfatları hesapla belirlenmemiştir, fakat kat kat fazla verilecektir. Dördüncü olarak da nihayetsiz ve sınırsız şekilde verilecektir mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sabır kelimesi ise kendini tutmak anlamına gelir; ya Allah'ın emrettiklerini yerine getirmek ve yasakladıklarından kaçınmakta direnç göstermektir, yahut da başına gelen zorluklara, musibetlere ve büyük belâlara dayanmak ve kendini tutmaktır. İşte sabredenler, bütün bunlara dayananlar ve isyan etmeyenlerdir. Bu hususa Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde meâlen şöyle temas etmek-

---

63 en-Nisâ, 4/97.

64 "Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır" (en-Nisâ, 4/98).

65 Hz. Âişe, Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet eder: "Hesabı tartışılana azap edilir" Dedim ki: Cenâb-ı Hak "Hesabı kolay bir şekilde görülecektir" (el-İnşikāk, 84/8) buyurmadı mı? Şöyle cevap verdi: "O, arz zamanıdır" (Buhârî, "İlim", 35; "Tefsîr", 47, 84; Müslim, "Cennet", 79-80).

tedir: “Andolsun ki sizi biraz korku ile sınayacağız”[66], “Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz”[67].

قُلْ اِنّ۪ٓي اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ مُخْلِصًا لَهُ الدّ۪ينَۙ ﴿١١﴾ وَاُمِرْتُ لِاَنْ اَكُونَ اَوَّلَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿١٢﴾

11. “De ki: Kuşkusuz ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah’a ibadet etmekle yükümlü kılındım.”

12. “Ve bana müslümanların ilki olmam emredildi.”

Muhtemelen Mekkeliler Resûlullah’ı (s.a.) kendilerinin ve babalarının dinlerine çağırdıkları ve onun tekrar kendilerine dönmesini istedikleri için Allah ona böyle demesini emretmişti. İşte o zaman Hz. Peygamber şöyle demişti: **Kuşkusuz ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah’a ibadet etmekle yükümlü kılındım. Ve bana müslümanların ilki olmam emredildi.** Burada Hz. Peygamber, içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah’a ibadet etmekle emrolunduğunu ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “De ki: Allah’ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam; aksi halde yolumu şaşırırım, hidâyete erenlerden olamam”[68]. Cenâb-ı Hak, şayet onların arzularına ve içinde bulundukları hallerine uyarsa yolunu şaşıracağını ve hidâyete erenlerden olmayacağını haber vermektedir. Bu âyetlerde ilâhî yasak ve arzulara
313 uymanın terkedilmesi belirtilmiştir. [§]Fakat burada içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah’a ibadet etme emrini belirtmemektedir. Yahut Hz. Peygamber şunu söylemektedir: Ben size, sadece Allah’a ibadet etmenizi emrediyorsam, bana da içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah’a ibadet etmem emredilmiştir. Yoksa ben, başkasına bir şeyler emreden, ancak onu kendi nefsine uygulamayan yahut onunla kendini emredilmiş saymayan kimse gibi değilim. Nitekim **bana müslümanların ilki olmam emredildi** buyurmuştur. Veyahut şunu söylemek istemiştir: Ben, halkına istedikleri fiilleri emreden, fakat kendileri onu yapmayan, sonra da o emirler hakkında kendilerini yükümlü görmeyen sultanlar gibi değilim. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!” (el-Bakara, 2/155).

67 el-Enbiyâ, 21/35.

68 el-En‘âm, 6/56.

قُلْ اِنّ۪ٓى اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبّ۪ى عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿١٣﴾

13. "De ki: "Eğer Rabb'ime isyan edersem, dehşetli bir günün azabına uğrayacağımdan korkarım."

Bu âyetteki korku kelimesi, burada bilinen anlamıyla korku mânasında değil, bilgi sahibi olma anlamında kullanılmıştır. Sanki şöyle demektedir: Eğer Rabb'ime isyan edersem, dehşetli bir günün azabına uğrayacağımı bilirim. Sonra Resûlullah (s.a.), Medine'ye hicret ettikten sonra müşriklerin, Hz. Peygamber'in kendilerine tâbi olacağına ve dinlerine döneceğine dair olan ümitlerini Cenâb-ı Hak bitirmiş, heveslerini kursaklarında bırakmıştı. Bu hususu Cenâb-ı Hak şu ilâhî beyanda belirtmiştir: "Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir"[69]. Müslümanlar Mekke'de kaldıkları sürede ise müşrikler bu ümitlerini kaybetmemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ اللّٰهَ اَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ د۪ين۪ى ﴿١٤﴾ فَاعْبُدُوا مَا شِئْتُمْ مِنْ دُونِه۪
قُلْ اِنَّ الْخَاسِر۪ينَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْل۪يهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ
اَلَا ذٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُب۪ينُ ﴿١٥﴾

14. "(O putperestlere) ***de ki: 'Ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek yalnız Allah'a ibadet ederim."***

15. "Artık siz de O'nun dışında dilediğinize tapın bakalım!' Ve ekle: 'Kesin olan şu ki, asıl kaybedenler, kıyâmet gününde hem kendilerini hem de yakınlarını ziyan edecek olanlardır. Bilesiniz ki kesin hüsran işte budur!'"

(O putperestlere) de ki: Ben, kendisine içten bir inanç ve bağlılık göstererek yalnız Allah'a ibadet ederim. Artık siz de O'nun dışında dilediğinize tapın bakalım! Bu ilâhî beyan, tehdit ve korkutma anlamı içermektedir. Şunu söylemektedir: Ben ancak hak olan Allah'a kulluk yapar, içten bir inanç ve bağlılık göstererek yalnız O'na ibadet ederim; size gelince, istediğinize tapın, Allah size tapınmanızın cezasını mutlaka verecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtil-

---

[69] "Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun" (el-Mâide, 5/3).

diği gibi: "İstediğinizi yapın!"[70] Bu ifade, insanlar arasında yaygın kullanılan bir sözdür. İnsan tehdit anlamına gelmek üzere, bir kimseye "İstediğini yap!"
314 veya "İstediğini söyle! Yaptıklarının cezasını mutlaka göreceksin" der. [§]İşte **O'nun dışında dilediğinize tapın bakalım** meâlindeki âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Başka bir ihtimal de bu beyanın tehdit mânasında değil, haber anlamında olmasıdır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Ben size her iki yolu da deliller ve kanıtlarla açıklayıp gösterdim; uyduğunuz takdirde kurtuluşa ereceğiniz kurtuluş yolunu, yani Allah'ın yolunu da helâke düşeceğiniz yolu, yani şeytanın yolunu da beyan ettim. Eğer kurtuluşa ermek istiyorsanız bu yola, helâk olmak istiyorsanız da şu yola girin! *En doğrusunu Allah bilir.*

De ki: Kesin olan şu ki, asıl kaybedenler, kıyâmet gününde hem kendilerini hem de yakınlarını ziyan edecek olanlardır. Cenâb-ı Hak "Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun"[71] buyurarak sanki onlara kendilerini ve ailelerini ateşten korumalarını emretmekte, bunun hem kendilerini ve hem de ailelerini kıyâmet gününde selâmete çıkaracağını, onlara bu imkânın verildiğini, fakat onların kendilerini ve ailelerini ateşten korumadıklarını söylemektedir. Bunun üzerine şunu açıklamaktadır: **Onlar kıyâmet gününde hem kendilerini hem de yakınlarını ziyan edecek olanlardır. Bilesiniz ki kesin hüsran işte budur!** İşte o zaman onlar, hem kendilerinin ve hem de ailelerinin hüsrana uğradığını görecekler! Yahut onlar âhiret için çalışmak ve gayret göstermekle emrolunmuş, bu gayreti gösterirlerse kurtuluşa ermekle, ebedî mutluluğa kavuşmakla ve cennet ehlinden olmakla vâdolunmuşlardı. Bu gayreti göstermedikleri takdirde hem kendilerine hem de ailelerine yönelik olarak vâdedilenlerden mahrum kalırlar ve hüsrana uğrarlar. Kendilerini helâk etmiş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلَلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلَلٌ ذٰلِكَ يُخَوِّفُ اللّٰهُ بِهٖ عِبَادَهُ يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ ﴿١٦﴾

16. "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) ***katlar bulunacak. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!"***

---

70 "Ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

71 et-Tahrîm, 66/6.

Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak. Altlarındaki ateş tabakasını ifade için, gölgeler anlamına gelen "zulel" (ظُلل) kelimesinin değil, döşek anlamına gelen "mihâd" (المهاد) kelimesinin kullanılması gerekirdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır"[72]. [§]İbn Mesûd'un 315
(r.a.) mushafında âyet bu şekildedir: Onların altlarında cehennemden bir döşek, üstlerinde de örtüler vardır. Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak buradaki "zulel" kelimesinin, onların altında bulunan kimseler için gölgedir, üstte olanlar için de döşektir mânasına gelmesi de mümkündür, onların altında kimse olmadığı için de onlara döşek olması söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* cehennem alt alta tabakalar halindedir, söylediğimiz gibi her tabaka, altta olan için gölge, üstte olanlar için de döşektir.

Allah kullarını bununla korkutup uyarıyor. Yani Allah bahsettiği o gölgelerden kullarını korkutup uyarıyor. Yahut Allah, Kur'ân'da belirtilmiş olduğu o tehlikelerden kullarını korkutup uyarıyor. **Ey kullarım! Bana karşı gelmekten sakının!** Allah'ın öfkesinden ve intikamından sakının! Yahut Allah'a muhalefetten sakının! Veyahut helâk edici şeylerden sakının!

وَالَّذٖينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا وَاَنَابُٓوا اِلَى اللّٰهِ لَهُمُ الْبُشْرٰى فَبَشِّرْ عِبَادِ ﴿١٧﴾ اَلَّذٖينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ اَحْسَنَهُ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ هَدٰيهُمُ اللّٰهُ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمْ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿١٨﴾

17-18. "Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınan, yüzünü ve özünü Allah'a çevirenlere müjdeler olsun. Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz'an sahipleri de onlardır."

Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınanlar… Bu ilâhî beyanda geçen "tâğût" (الطاغوت) kelimesinin anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Ondan maksat şeytandır, yani şeytana itaatten ve onun emrine uymaktan sakınanlar demektir. Bazıları da şöyle dedi: Tâğûttan maksat kâhinlerdir; insanlar kâhinlere giderler, onlar bazı olayları haber verirler, insanlar da onla-

72 el-A'râf, 7/41.

rın sözlerini tasdik eder ve ona göre iş yaparlardı. Buna göre bu ilâhî beyanda şu husus söylenmektedir: Yaptıkları işlerde ve verdikleri emirlerde kâhinlere itaatten sakınanlar… Bazıları ise şöyle söyledi: Allah'tan başka tapınılan her şey tâğûttur. Bu kelime, tuğyan kökünden gelir, tuğyan da haddi aşmaktır. *En*
316 *doğrusunu Allah bilir.* **Yüzünü ve özünü Allah'a çevirenler…** [§]yani Allah'ın emrettiklerine yönelen ve yüzlerini onlara çevirenler… Yahut yüzlerini Allah'a itaat olan fiillere çevirenler, O'na muhalif olan fiilleri terkedenler ve O'nun yasaklarından uzak duranlar… Allah'a dönmek, yüzünü O'nun emrine ve O'na itaate çevirmek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Müjdeler olsun!** Bu, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette meâlen beyan ettiği husustur: "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvâya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun!"[73] Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın dünyada ve âhirette müjdelediği insanlar işte bunlardır, çünkü bunlar Allah'ın dostudurlar.

Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: İnsanların hayır ve şer, güzel ve çirkin **sözlerini dinleyenler**, sonra bunların en güzeline uyanlardır. Yani onlar, o sözlerin hayırlı ve güzel olanlarını alırlar ve insanlara anlatırlar, kötü ve çirkin olanları ise terkederler. Bazıları da şöyle dedi: Onlar Kur'ân'ı, insanların sözlerini ve konuşmalarını **dinlerler**, Kur'ân'ı alıp ona tâbi olurlar, insanların sözlerini ise terkederler; bu da sözün en güzeline, yani Kur'ân'a uymaktır. Bazıları ise şöyle söyledi: Onlar **dinlerler**, yani nâsih ve mensûhu dinlerler ve bunların en güzeline uyarlar, yani nâsihe uyarlar, onunla amel ederler, mensûhu ise terkederler ve onunla amel etmezler. Nihayet bazıları da şunu söyledi: Onlar Kur'ân'a kulak verirler; Kur'ân'da Allah'ın emir ve yasakları vardır, Allah'ın emrine tâbi olurlar, yasaklarından da kaçınırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **En güzeline uyanlar** sözünün, güzeline uyanlar mânasına gelmesi de mümkündür; en güzeli ifadesi güzel anlamında da kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle diyenler de vardır: Kur'ân'da bulunan Allah'a itaate ilişkin âyetlerin en güzeline uyarlar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kavmine o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret!"[74] Söylediğimiz gibi bunun anlamı şudur: Onda bulunan emirlere sarıl, insanlara da ona sarılmalarını ve onun koyduğu yasaklara riayet etmelerini emret! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

73 Yûnus, 10/62-64.
74 el-A'râf, 7/145.

İşte Allah'ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır. Yani akılları ve zekâlarından yararlananlar onlardır. Çünkü Allah'ın hidâyetini seçip tercih ettiler, ilâhî hidâyete saygı ve tâzim ile bakıp hidâyeti benimsediler.

اَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ اَفَاَنْتَ تُنْقِذُ مَنْ فِى النَّارِ ﴿١٩﴾

[§]*19. "Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boyla-* 317
yacak olanı sen mi kurtaracaksın?"

Cenâb-ı Hak zâhir mânası itibariyle bu sûrede iyice düşünüp tefekkür etmeden ve başkasına karşı istidlâl etmeden cevabı verilemeyecek pek çok konuyu belirtti. Bunlardan biri de **hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, sonuçta ateşi boylayacak olanı sen mi kurtaracaksın?** meâlindeki âyettir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimse, âhirette kendisine müjdeler verilecek olan kimse gibi midir? Çünkü Allah daha önce müminlere verilecek müjdeden söz etmiş ve şöyle buyurmuştur: "Sahte tanrılara kulluk etmekten kaçınan, yüzünü ve özünü Allah'a çevirenlere müjdeler olsun. Kullarımı müjdele!"[75] İşte buna göre o âyetin cevabı şudur: Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimse, kendisine müjde verilmesi gereken kimse gibi midir? Hayır değildir!

Yahut Allah şunu söylemektedir: Hakkında azap hükmü hak ve vacip olan kimse, kalbini İslâm'a açan kimse gibi midir? Yani hakkında azap vacip olan kimse, kalbini İslâm'a açan kimse gibi değildir.

Veyahut şunu demektedir: Kavminin İslâm'a girmesini çok istediği için Resûlullah'a (s.a.) inen bu âyet Hz. Peygamber'e, onların müslüman olmasından ümidini kesmesini belirtmekte ve şunu demektedir: Kendisine azabın vacip olduğu kimseyi cehennemden sen mi kurtaracaksın? Yani kendisine azap vacip olan kişiyi sen cehennemden kurtaramazsın. Bu husus şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin"[76], "Mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın?"[77] Hz. Peygamber onları İslâm'ı kabule zorlayamaz, ancak İslâm'a girmelerini sever ve arzu eder, İslâm'dan yüz çevirmelerine de üzülürdü. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildi-

---

75 ez-Zümer, 39/17.

76 el-Kasas, 28/56.

77 Yûnus, 10/99.

318 ği gibi: "Onlardan yana üzülme!"[78] [§]"Neredeyse kendini helâk edeceksin!"[79] "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[80]. Hz. Peygamber insanlara duyduğu şefkatten dolayı üzülüyor, nerdeyse kendini helâk ediyordu. Cenâb-ı Hak da ona şöyle diyor: Kendisine azabın vacip olduğu kimseyi sen cehennemden kurtarabilir misin? Hayır, bunu yapamazsın! *En doğrusunu Allah bilir.*

لٰكِنِ الَّذٖينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ غُرَفٌ مِنْ فَوْقِهَا غُرَفٌ مَبْنِيَّةٌ تَجْرٖى
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَعْدَ اللّٰهِ لَا يُخْلِفُ اللّٰهُ الْمٖيعَادَ ﴿٢٠﴾

20. "Öte yandan, Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlara gelince onların, altından ırmaklar akan, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak. İşte Allah'ın vâdi! Allah sözünden dönmez."

Sonra Allah cehennemden kurtulanları açıkladı; onlar Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlardır. Çünkü Allah şöyle buyurmuştur: **Öte yandan, Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar;** muhtemelen bu cümleden maksat Rab'lerine muhalefetten kaçınanlardır, yahut Rab'lerinin öfkesinden ve intikamından sakınanlardır. Sonra âhirette onlar için hazırlanan şeyi açıkladı ve şöyle buyurdu: **Onların, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak.** Cenâb-ı Hak onların cennette odaları olacağını söylemektedir. Dünyada oda üstüne oda yapmak, ancak yer darlığından olur, fakat cennette onun sebebi bu değildir; onun sebebi insanların dünyada yüksek katları arzu etmeleri, alt ve zemin katlardan hoşlanmamalarıdır. Allah onlara dünyada sevip arzu ettikleri şeyleri âhirette ulaşmaya özendirmekte, arzu ettikleri şeyleri elde etmelerini de imana ve yararlı işler yapmaya bağlamakta, bu sayede istediklerine ulaşacaklarını onlara vâdetmektedir. Bundan dolayı cennet ehli için derecelerin, cehennem ehli için de aşağı seviyelerin var olduğunu belirtmektedir.

Altından ırmaklar akan; yüce Allah bu beyanda cennetin yapısının dünyanın aksine olduğunu haber vermektedir, çünkü dünyada binalar yükseldikçe sudan uzaklaşmakta, suya ulaşmak daha da zorlaşmaktadır. Cenâb-ı Hak burada, odalar üst üste olsa ve dereceler yüksekte olsa da gözlerinin suyu göreceğini, suya ulaşmalarının zor olmayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

78 el-Hicr, 15/88; en-Nahl, 16/127; en-Neml, 27/70.

79 "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!" (eş-Şuarâ, 26/3).

80 Fâtır, 35/8.

[§]Sonra Cenâb-ı Hak odalara dair yapıları belirtti, sonra da göklerin **319**
yapılışını belirtip onu inşa ettiğini bildirdi[81]. Göklerin inşa edilişinden, insanların inşa etmesinden anlaşılan mâna anlaşılmaz. Rabb'in gelmesinden ve benzeri ifadelerden de yaratılanların gelmesinden ve inşa etmelerinden anlaşılan mâna nasıl anlaşılır? Bazı insanlara ne oluyor ki, gelmek, gitmek gibi fiiller Allah'a nispet edildiğinde, yaratılanlara nispet edildiği zaman anladıkları mânayı anlıyorlar? Onların itikatlarında bozukluk olmasaydı böyle anlarlar mıydı? *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Azîz ve Celîl olan Allah meâlen şöyle buyurdu: **İşte Allah'ın vâdi!** Allah sözünden dönmez. Dünyada birine vâdeden, sonra vâdinden dönen kişi, mutlaka ihtiyaç duyduğu veya daha doğru gördüğü için vâdettiğinden dönmektedir. Bütün bunlardan münezzeh olduğu içindir ki Allah'ın vâdinden dönme ihtimali yoktur.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَسَلَكَهُ يَنَابٖيعَ فِى الْاَرْضِ
ثُمَّ يُخْرِجُ بِهٖ زَرْعًا مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهٖيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ
يَجْعَلُهُ حُطَامًا اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِاُو۬لِى الْاَلْبَابِ ﴿٢١﴾

21. "Görmedin mi Allah'ın gökten su indirip onu yerdeki kaynaklara akıttığını? Sonra onunla değişik renklerde ürünler bitirir, sonra bu bitkiler gelişip olgunlaşır; ardından onun sarardığını görürsün, sonunda Allah onu kırılıp ufalanmış hale getirir. Kuşkusuz bunda akıl iz'an sahipleri için bir ders vardır."

Görmedin mi ve benzeri ifadeler farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi haber mânasına gelir, yani gördün demektir. İkincisi, emir anlamına gelir, yani bak gör demektir. Sonra burada hitap her ne kadar Resûlullah'a (s.a.) yapılmış ise de hakikatte düşünüp tefekkür edebilen herkese yapılmıştır. Sonra vâdedilen şeylerin hikmeti açısından bakıldığında, âyette belirttiği gökten yağmur yağdırması, ondan yeryüzünde su kaynakları ve su kuyuları yaratması, toprağın üstünden ve altından akan bütün suların aslının gökten indirilen su

---

81 Muhtemelen müellif merhum burada şu âyetlere işaret etmektedir: "Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz" (ez-Zâriyât, 51/47), "Sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah yaptı. Onu yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi" (en-Nâziât, 79/27-28).

320 olduğunun bilinmesi için olduğu anlaşılır. [§]Her ne kadar toprakta bulunan maddelerin farklılığından dolayı suyun tadı farklı olsa da, Allah onu temiz ve temizleyici olarak indirdiğini[82] haber verdiği gibi o gerçekten temiz ve temizleyicidir; toprakta bulunan pislik, necaset ve benzeri maddelerden ve renklerden bir şey karışmadığında toprak onu temiz ve temizleyici olarak çıkarmakta, bunların karışmasıyla da suyun gökten inen aslını değiştirmiş olarak çıkarmaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak özü, tadı ve rengi farklı olsa da topraktan çıkan nebatat, ağaçlar ve benzeri her şeye uygun gelecek bir mâna ve lütuf olarak o suda içme özelliğini yaratmıştır. Bu da özleri, renkleri ve tatları farklı olsa bile, suyu her çeşit nebata ve ağaca uygun gelen bir lütuf ve mânada yaratmaya kādir olanı hiçbir şeyin aciz bırakamayacağının ve kendisinden hiçbir şeyin gizlenemeyeceğinin bilinmesi içindir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Toprağa tohum eken, çıkacak üründen faydalanmak için büyük zahmetlere katlanan, fakat sonra o üründen faydalanmayan ve ürünü kurumuş, samana dönüşmüş halde bırakan biri beyinsizlikle ve hikmete aykırı işler yapmakla tavsif edilmez mi? İşte her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah sizi küçük bir bebek olarak yaratmış, büyüyünceye ve kendi ihtiyacınızı temin edecek hale gelinceye kadar size çeşitli tatta ve renkte gıdalar vermiş ve sonra da bunun hiçbir sonucu ve akıbeti olmadan sizi yok etmiş olsa, hikmet sahibi olarak tanıdığınız Allah da hikmete aykırı iş yapmış olurdu. Bütün bunlar göstermektedir ki, Allah'ın sizi küçük bebekler halinde yaratmasında, sonra yarattığı çeşitli tat ve renkte gıdalarla sizleri besleyip büyütmesinde bir hikmet vardır, o da sizi tekrar diriltmektir. Eğer böyle olmasaydı, bütün bu yapılanlar hikmete aykırı ve akılsızca işler
321 olurdu; tıpkı topraktan çıkan su ile yerden ekini çıkaran, [§]sonra onu kurumuş saman olmuş halde bırakan ve ondan yararlanmayan kişinin beyinsizce ve hikmete aykırı şeyler yaptığı gibi. Bu durumda kâfirlerin öldükten sonra dirilmek yoktur inancı da aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O suyu yerdeki kaynaklara akıttı, yani onu yerin içine soktu ve ondan kaynaklar, gözler yarattı. **Sonra sararır**, yani kurur. **Sonunda Allah onu kırılıp ufalanmış hale getirir,** yani kırıntı, ufantı haline getirir. Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür. "Hâce" (هاج) fiili, kurumaya başladı mânasına gelir.

---

82 Müellif merhum şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Gökten tertemiz su indirdik" (el-Furkān, 25/48).

Kuşkusuz bunda bir ders vardır, yani zikretmiş olduğu gökten su indirmesinde, sonra onu yerin içine sokmasında, sonra da oradan dışarı çıkarmasında dersler vardır. **Akıl iz'an sahipleri için,** yani aklından ve iz'anından yararlanan kimseler için dersler vardır.

اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُورٍ مِنْ رَبِّهٖ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ى ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٢٢﴾

22. "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? Allah'ı anmakta kalpleri katılaşmış olanlara ise çok yazık! Onlar apaçık bir sapkınlık içindedirler."

Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? Denildi ki: Allah açtı, yani Allah genişletti. Buna Allah rahatlattı mânası da Allah yumuşattı mânası da verilmiştir. Bunların hepsi aynı şeyi ifade ederler. Sonra **Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa** cümlesi, muhtemelen müslüman olursa anlamına gelir. **O, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?** Yani İslâm'a girdiğinde Allah onun, hakkı ve hakkın delil-
lerini ve kanıtlarını hak olarak, bâtılı da bâtıl olarak, [§]onun bâtıl ve karışık 322
olduğunu görmesi için kalbine nur koymaz mı? Bu nur sayesinde Allah ona, şu haktır veya bâtıldır diye her şeyin gerçek yüzünü gösterir, bu sayede o da hakka sarılır ve ona uygun davranır, bâtılı da terkeder ve ondan sakınır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yahut **Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?** cümlesindeki **O'nun nuru** sözü, insana İslâm'a giden yolu gösteren mânasına gelir; Allah onun gönlünü öyle açar ki, sonunda müslüman olur. Bir hadis-i şerifte Resûlullah'a (s.a.), göğüs İslâm'a açılır mı, nasıl açılır? diye sorulmuş, Hz. Peygamber de şu cevabı vermiş: "Nur insanın gönlüne girince göğüs açılıp genişler ve ona yer verir"[83]. Burada Resûlullah (s.a.), nur insanın gönlüne girdiğinde göğsün açılıp genişleyeceğini ve ona yer açacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa. Bu beyanın dünyada açmışsa, **Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?** ibaresinin de âhirette Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olur mânasına gelmesi de mümkün-

---

83 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 645-646.

dür. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatmaktadır"[84]. Buna karşılık Allah inkârcıların kalplerini mühürlemiştir, zulmet ve kasvet içinde kalmışlar, ebedî karanlıklar içinde bocalamaktadırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: **Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa,** yani kime müslüman olmayı nasip etmişse, **o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?** Yani Allah'ın kitabına bağlı kalmaz mı? Bunun anlamı şudur: Ona iman eden, ona sarılan ve onunla hayatı son bulan insan. Hz. Peygamber'e, gönlün İslâm'a açılmasının bir alâmeti var mıdır? diye sorulmuş, o da şu cevabı vermiş: "Evet, şu aldanma dünyasından kaçınıp ebediyet âlemine yönelmek ve ölüm vakti gelmeden önce ölüm için hazırlanmaktır"[85]. Bu ifade hakikatte, muamelat konusunda değil, itikat konusunda böyle olmak gerekir anlamına gelir. Yani mümin, şu aldanma yurdundan kaçınıp ebediyet yurduna yönelmek ve dünyadan âhiret için hazırlık yapmak gerektiğine inanır.

323 **[§]Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa.** Bu beyan belirtildiği gibi soru cümlesi de olabilir. Soru cümlesi değil, aksine cevap cümlesi de olabilir; böyle olunca baştaki soru edatı olan elif harfi düşer ve Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş olur: **Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olur.** Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir"[86]. Buna göre yukarıdaki âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyet soru cümlesi ise, o zaman onun bir delille cevabının bilinmesi gereken bir karşılığının olması şarttır. Bazıları onun cevabının, **Allah'ı anma konusunda kalpleri katılaşmış olanlara çok yazık!** meâlindeki âyet olduğunu söyler. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Gönlü İslâm'a açılmayan insan, sanki inkârla kalbi katılaşmış kimse gibidir. Bu, Kisâî'nin sözüdür. Onun cevabının ve karşılığının daha önce geçen bir âyet olması da mümkündür, o da şu ilâhî beyandır: "Hakkında azap hükmü

---

84 "Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki Rabb'iniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter" (et-Tahrîm, 66/8).

85 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, I, 415; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 646; İbn Hacer şöyle dedi: Bu rivayetin senedindeki İbrahim b. Ebû Yahya zayıftır (*el-Kâffü'ş-şâf*, s. 143).

86 el-En'âm, 6/125.

kesinleşmiş kimseyi, sen mi kurtaracaksın?”[87] Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Hakkında azap hükmü kesinleşmiş olan kimse, Allah’ın gönlünü İslâm’a açtığı biri gibi olur mu? Yani hakkında azap hükmü kesinleşmiş olan kimse, Allah’ın gönlünü İslâm’a açtığı ve Rabb’inden gelen bir aydınlık içinde olan kişi gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ
جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ
اللّٰهِ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ
هَادٍ

23. “Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rab’lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah’ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”

[Kur’ân-ı Kerim’in Özellikleri]

Allah sözlerin en güzelini indirdi. Bu beyan Allah en doğru haberi ve en adil hükmü indirdi mânasına gelebilir. Allah başka bir âyette sözünü doğru ve adil olarak nitelemektedir: “Rabb’inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır”[88], yani verdiği haberde en doğru, hükümde de en âdil olarak tamamlanmıştır. Buna göre **sözlerin en güzeli** ifadesi de haber olarak en doğrusunu, hüküm olarak en âdilini indirdi mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sözlerin en güzeli,** en sağlamı ve en muhkemi anlamına da gelir, hiç şüphesiz Allah’ın sözü sağlam ve muhkemdir. Cenâb-ı Hak başka bir beyanında onu doğru ve âdil olmakla nitelemektedir: “Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir”[89]. [§]Cenâb-ı Hak bu beyanında Kur’ân’a ne önün- **324**
den ve ne de arkasından bâtılın gelemeyeceğini haber vermektedir, bu onun

87 ez-Zümer, 39/19.
88 el-En‘âm, 6/115.
89 Fussılet, 41/42.

sağlam ve muhkem oluşundan dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* O, sözlerin en güzelidir, çünkü Kur’ân, âyetleri üzerinde düşünen ve tefekkürde bulunan kişinin kalbini aydınlatır, gönlüne ışık saçar, ona hak ve hayır yollarını gösterir, vesveseleri, şüpheleri ve her türlü kötülüğü ondan giderir ve onu her nevi hayra ve iyiliğe götürür. O gerçekten sözlerin en güzelidir, çünkü gereği yerine getirildiğinde belirttiğimiz özellikleri kazandıran ondan başka bir söz yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi içinde uyumlu bir kitap… Buradaki “müteşâbih” kelimesi, çelişki ve tutarsızlık olmayan anlamına gelmektedir. O, insanların sözleri ve kitapları gibi değildir, çünkü insanların sözlerinde ve kitaplarında pek çok çelişki ve tutarsızlık bulunur, özellikle aradan uzun zaman geçince bu çelişki ve tutarsızlık daha net görülür. Bu husus şu beyanda belirtildiği gibi: “Kur’ân’ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah’tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!”[90] Nâzil oluşu uzun zaman sürmesine, Allah’tan parça parça ve farklı zamanlarda gelmesine rağmen Kur’ân’ın böyle olması, onun Allah’tan geldiğini, çelişkili olmadığını, tutarlı ve uyumlu olduğunu gösterir. Eğer Allah’tan gelmemiş olsaydı, insanların sözlerinde ve haberlerinde görüldüğü gibi onda da tutarsızlık ve çelişki bulunurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mesânî]

“Mesânî” kelimesi hakkında müfessirler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak Kur’ân’da haberleri ve kıssaları tekrar tekrar belirttiği için ona “mesânî” adını vermiştir. Bunun aslı şudur: Allah Kur’ân’da, öğütleri ve nasihatleri çeşitli yerlerde tekrar ettiği için ona mesânî demiştir, şayet onları tekrar etmeseydi insanlar gaflete düşer ve unuturlardı. Hikmet sahibi insan, bir kimseye bir defa öğüt verir veya bir şeyden ikaz eder de sonra ikinci defa öğüt vermez ve ikaz etmezse, insan o öğüt ve ikazda gaflete düşer ve unutur. Azîz ve Celîl olan Allah da, öğüt ve uyarılarından insanlar sürekli yararlansınlar diye, *en doğrusunu Allah bilir ya,* gaflete düşmesinler ve unutmasınlar diye onları tekrar etmektedir.

Rab’lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. Müfessirler şöyle dediler: Korkuya dair âyetler okunduğunda müminlerin tüyleri ürpe-
325 rir, [§]rahmete dair âyetler okunduğunda da kalpleri yumuşar, huzura ererler.

---

[90] en-Nisâ, 4/82.

Bu iki halin Kur'ân'ın bütünü ile, yani içinde öğütler bulunan rahmet ve azap âyetlerinin okunması ile gerçekleşmesi de mümkündür: Âyetlerin okunmasıyla müminlerin kalpleri yumuşar ve kendi akıbetlerinden korkarak tüyleri ürperir. Çünkü rahmet âyetinin okunmasıyla kalplerin yumuşaması, azap âyetinin okunmasıyla yumuşamasından daha çok değildir, aksine azap âyetleri kalpleri daha çok yumuşatır. Katâde şöyle dedi: Müminlerin tüyleri ürperir, gözleri yaşarır ve kalpleri huzur dolar, ancak bidat ehlinin yaptıklarını gördüğümüz gibi onlar akıllarını kaybetmezler ve bayılıp düşmezler; bu ancak şeytandan kaynaklanır[91].

İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir. Cenâb-ı Hak, doğru ve hak olan yolu açıklamış, onun delillerini ve kanıtlarını göstermiş, dalâletin ve bâtılın yolunu da açıklamıştır. Doğru yola giren kişi, Allah'ın yardımı ve başarılı kılmasıyla doğru yola kavuşmuştur. Küfrün ve bâtılın yoluna giren de Allah'ın kendisini terketmesiyle şaşırmış ve sapıtmıştır.

Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur. Âyet-i kerîme, Allah'ın şaşırttığı birine kimsenin doğru yolu gösteremeyeceğini haber vermektedir, nitekim maişet ve rızık konusundaki bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz"[92]. Hayır ve zararla ilgili âyette de yine meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah sana bir zarar verecek olursa, onu O'ndan başka giderecek yoktur. O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur"[93]. Cenâb-ı Hak rızık ve maişetle ilgili âyetle zarar ve hayırla ilgili âyette söylediklerini dalâlet ve hidâyetle ilgili âyette de beyan etmektedir. Bu da, insanların fiillerinde ve yaptıkları işlerde Allah'ın tedbir ve idaresinin bulunduğuna işaret eder. Bu mesele, Mûtezile'nin iddia ettiği gibi değildir. Onlar şöyle diyorlar: [§]Bu konuda Allah'ın tedbir **326**
ve idaresi söz konusu değildir; doğru yolu bulan kendisi onu bulmuş, şaşırıp sapıtan da kendisi sapıtmıştır, bunda Allah'ın tedbir ve idaresi yoktur. Fakat yukarıdaki âyetler onların sözlerini ve iddialarını geçersiz hale getirmektedir.

---

91 "Rab'lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir" meâlindeki âyet hakkında Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu, Allah dostlarının özelliğidir, Allah onları böyle nitelemektedir: Onların tüyleri ürperir, gözleri yaşarır ve Allah'ın zikriyle kalpleri huzur dolar. Allah onları, akıllarını kaybetmekle ve bayılıp düşmekle nitelememektedir, bu hal ancak bidat ehlinde görülür ve o da ancak şeytandan neş'et eder (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr,* XII, 649).

92 Fâtır, 35/2.

93 Yûnus, 10/107.

Katâde'nin, **Rab'lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur** meâlindeki âyet hakkında şunları söylemiştir; Allah'ı zikrettiğinde ancak iman ehlinin tüyleri ürperir, gözleri yaşarır, kalpleri huzurla dolar, fakat akıllarını kaybetmezler ve bayılıp düşmeleri de söz konusu değildir; bu hal ancak bidat ehlinde görülür ve çoğu kere bu durum şeytandan meydana gelir, şeklindeki sözlerine gelince… O şöyle devam eder: Hayatıma yemin ederim ki, ümmetin içinde bu hali, Resûlullah'tan (s.a.) ve ondan sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, Peygamberine arkadaş olarak seçtiği sahâbe-i kirâmdan daha iyi bilen hiç kimse yoktur; Resûlullah'ın (s.a.) ashabından ve onun ashabının ashabından görüştüğümüz kimselere bunu sorduk, onlar bu durumun ancak bidat ehlinde görüldüğünü söylediler.

Rab'lerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir. Bu beyanda, peygamberler ve havâstan bazı kişiler kastedilmiş olabilir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar"[94]. Âyette bütün müminler de kastedilmiş olabilir, nitekim Übey ve İbn Mesûd mushafında öyledir: Rablerine iman edenler onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmakla bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. Hafsa'nın mushafında ise şöyledir: Bedenleri ve kalpleri Allah'ı anmaya yönelir.

اَفَمَنْ يَتَّقِى بِوَجْهِهِ سُوٓءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) ***yüzüyle korumaya çalışan kişi mi*** (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)***? O gün zâlimlere, 'Vaktiyle kazandığınızı tadın şimdi!' denir."***

Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda, yoksa cennette bulunan mümin mi)? Sanki bu cümlenin mukabili burada belirtilmemiş gibidir. Bunun mukabilinin daha önce geçen şu ilâhî beyan olması mümkündür: "Onların, altından ırmaklar akan, birbiri üzerine yapılmış odaları olacak"[95].
327 [§]Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kendisi için altından ırmaklar

94 Fâtır, 35/28.

95 ez-Zümer, 39/20.

akan birbiri üzerine yapılmış odalar inşa edilen biri, kendisini yüzüyle şiddetli azaptan korumaya çalışan kimse gibi olur mu? Hayır, bunlar aynı değildir. Yahut **şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi** meâlindeki beyanın mukabili şudur: O kişi, ebedî nimetlere gark olan biri gibi olur mu? Hayır, bunlar aynı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi. Aslında hiç kimse kendisini şiddetli azaptan yüzüyle korumaya çalışmaz, bu itibarla bu cümlenin uygun şekilde yorumlanması gerekir. Birincisi, bu ifade şefaatçilerden ve yardımcılardan kinayedir, sanki şunu söylemektedir: Onlara şefaat etmeye veya kendilerinden azabı defetmeye muktedir kimse olmayacaktır. İkincisi, onların elleri boyunlarına bağlı olduğu için yüzünü şiddetli azaptan korumak üzere elini kullanamayacaktır. Çünkü dünyada azaba mâruz kalan biri, o azaptan yüzünü elleriyle korumaya çalışır. İşte Cenâb-ı Hak bu beyanda, âhirette yüzünü azaptan korumak için ellerini kullanamayacağını, aksine azabın yüzüne geleceğini ve sanki yüzü ile ondan korunmaya çalışacağını haber vermektedir. Üçüncüsü, âyette geçen yüz kelimesi kalpten kinaye olarak belirtilmiş olabilir, yani o azabın acısı kalbine işler ve ondan kurtulmaya gücü yetmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şiddetli azaba karşı kendini yüzüyle korumaya çalışır. Bu beyan hakkında bazıları şöyle dedi: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kendini yüzüyle cehennemden korumaya çalışan sapık, yüzüne ateşin ulaşamadığı hidâyete eren kimse gibi değildir, söylediğimiz gibi bunlar asla aynı değildirler.

O gün zâlimlere, 'Vaktiyle kazandığınızı tadın şimdi!' denir. Buradaki **tadın** emri, yaptıklarınızın cezasını çekin anlamına gelebilir. Yahut kendi ira-
denizle yaptıklarınızı **tadın**, bunlar sizin kendi irade ve tercihinizle yaptıkları-
nızın sonucudur. Çünkü Cenâb-ı Hak onlara her iki yolu da açıklamış, [§]her 328
yolun mutlaka varacağı bir akıbeti olduğunu söylemiştir. Onlar, bu akıbete götüren yolu tercih etmişlerdi, nitekim öbürleri de ulaştıkları nimetlere giden yolu kendi iradeleriyle seçmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا
يَشْعُرُونَ 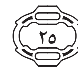

25. “Onlardan öncekiler de doğruyu yalan saymışlar; bunun üzerine tepelerine, nereden geldiğini anlamadıkları bir azap inmişti.”

Cenâb-ı Hak bu beyanında insanları, peygamberleri inkâr etmeleri ve onlara inatla karşı koymaları yüzünden başlarına gelen musibetlerle korkutmakta, Resûlullah (s.a.) onları tekrar dirilmekle ve kıyâmette aynı akıbete mâruz kalmakla ikaz ettikten sonra da aynı inatçılığı sürdürmekten onları sakındırmaktadır. Çünkü onlar, kendilerini kıyâmet günü ile uyardıktan sonra da onu tasdik etmemişlerdi, işte sakınmaları için Cenâb-ı Hak da Resûlullah vasıtasıyla[96] ulaştırdığı haberlerle onları uyarmıştır. **Nereden geldiğini anlamadıkları bir azap,** yani onlar, kendilerini güvenli gördükleri taraftan azaba mâruz kalmışlardı.

فَاَذَاقَهُمُ اللّٰهُ الْخِزْيَ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

26. “Böylece Allah onlara bu dünyada rezilliği tattırdı, âhiretteki azap ise daha büyük olacak. Keşke bilselerdi!”

Onların dünyada mâruz kaldıkları azap, küfretmelerinin karşılığı olan azap değildir, o ancak inatçılıklarının ve küfür halinde iken yaptıkları inatçılık, eziyet etmek gibi fillerine karşılık olarak yapılan azaptır. İnkârın azabı ise, âhirette sonsuz devirler boyu ebediyyen sürecektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **âhiretteki azap daha büyük olacaktır, keşke bilselerdi,** buyurmaktadır.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾

27. “Muhakkak ki biz, düşünüp ders alsınlar diye insanlar için bu Kur’ân’da her türlü örneği ortaya koyduk.”

Biz insanlar için bu Kur’ân’da her türlü örneği ortaya koyduk. Yani insanların dinleri ve dünyaları hakkında ihtiyaç duydukları her şeyi bu Kur’ân’da beyan ettik. Yahut Cenâb-ı Hak onlara lehlerinde ve aleyhlerinde olan fiilleri
329 veyahut Allah’ın üzerlerindeki hakkını [§]veyahut da onların birbirleri üze-

[96] Bütün nüshalardaki “ya‘nî” (يعنى) kelimesi tercih edilerek cümle tercüme edilmiştir.

rindeki haklarını ve benzeri hususları beyan etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Düşünüp ders alsınlar diye.** Burada iki husus dikkatimizi çekmektedir: Birincisi, onlara nasihat ve öğüt vermek gerekli olduğu için bu Kur'ân'da her türlü örneği koyduk. İkincisi de verilen nasihat ve öğütlerin onları mutluluğa ulaştırması için her türlü örneği koyduk.

قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذ۪ي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿٢٨﴾

28.** "*(Bunu) ***insanlar Allah'a karşı gelmekten korunsunlar diye Arap diliyle indirdiğimiz çelişkisiz Kur'ân'da (yaptık)***."***

Arapça Kur'ân, yani onu Arap diliyle indirdiğimiz Kur'ân yaptık. Başka bir beyanında, insanların anlamaları ve bilmeleri için "Biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"[97] buyurmaktadır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki"[98]. **Çelişkisiz** anlamına gelen "ğayra zî ivecin" (غير ذى عوج) iki mânaya gelir. Birincisi, daha önce gönderilen kitaplara muhalif değil, onlarla uyumlu mânasına gelebilir. Çünkü Allah'ın gönderdiği bütün kitaplar insanları Allah'ın birliğine ve Rab olduğuna imana davet ediyordu, işte Kur'ân da böyledir, dolayısıyla Kur'ân diğer kitaplara aykırı değil onlarla uyum içindedir. İkincisi, Kur'ân âyetleri birbirine aykırı ve çelişkili değil, aksine çok farklı zamanlarda nâzil olmasına rağmen birbiriyle uyumlu ve düzgündür. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* "Ğayra zî ivecin" (غير ذى عوج) ibaresi aslında haktan sapmış ve ayrılmış değil mânasına gelir. **Korunsunlar diye,** yani helâke düşmekten veya Allah'ın öfkesinden ve intikamından sakınsınlar diye.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلًا ف۪يهِ شُرَكَٓاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا
لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٩﴾

29. "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır."

---

97 Yûsuf, 12/2.
98 İbrâhim, 14/4.

Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Burada geçen "selemen" (سلماً) kelimesi "sâlimen" diye de okunmuştur. **Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi?** Yani hayır, eşit değildirler. Burada zikredilen iki adamla verilen örnek, bütün müslümanlar ve bütün kâfirlerle ilgili gibidir. Sonra birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunan adam ile nesepleri farklı ve herkesin kendi nesebinin davasını güttüğü ortakların ihtilafı kastedilmiş olabilir. Yahut mülkiyet konusundaki ihtilaf anlamına gelebilir; herkes, o benimdir diye iddia eder. Veyahut kavmin hâkimiyetiyle ilgili ihtilaf anlamına gelebilir; herkes bu hakkın kendi kavmine ait olduğunu iddia eder. Veyahut da kavim içinden biri bu hakkın kendisine ait olduğunu
330 iddia eder. [§]Onlardan hiçbiri, tek bir kişiye intisap kararlılığını göstermez, şaşkın ve kararsız bir haldedirler. Bundan dolayıdır ki, nafakasını istemesi ve mülk sahibine gereken mülkiyet hakkını yerine getirmesi için hâkimiyet onlardan hiçbirinde istikrar bulmaz, herkes şaşkın ve kararsız halde kalır. Hâkimiyet veya nesep bir kişide olduğu zaman ise herkes hakkını alır, hakkı o kişide mahfûz kalır ve hakkının ne olduğu bellidir. Birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunan kişi örneği, şeytana veya putlara veya nefsânî arzularına tapan kimsedir, her şeytan da diğerinin iddia ettiğinin aksini iddia eder. Nefsânî arzular da böyledir; bu arzular, sahibini bazan ona, bazan ötekine çağırır; dolayısıyla onlar da birbiriyle ihtilaflı birçok ortak gibidir; biri onu, öteki bunu ister, insan da şaşkın ve kararsız kalır. Hak ilâha tapan, ilâhlığı delillerle ve mûcizelerle sabit olana kulluk yapan ise bir tek kişiye bağlı olan adam gibidir; hep aynı hal üzere kalır, yani Allah'a gönülden itaat eder.

Bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Yani birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunduğunu iddia eden kişi ile tek bir kişiye bağlı olduğunu iddia eden biri aynı olur mu? Hayır, aynı olmazlar. Bu cümleyi müfessirler şöyle açıkladılar: Farklı çeşitli ilâhlara tapan ile tek bir Rabb'e tapan mümin aynı olur mu? Onlar bu iki insanın bu dünyada eşit oldukları, ancak hikmette farklı oldukları görüşündedirler. Bu yorumda ölümden sonra dirilmenin delili vardır. Cenâb-ı Hak şu âyette de aynı benzetmeyi yapmaktadır: "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu?"[99], yani bu dünyada eşit olsalar da, hakikatte eşit değildirler. Bu da, onları tefrik edecek başka bir âlemin varlığına işaret eder. Çünkü hikmet ve akıl, onların birbirinden ayırtedilmesi gerektiğini söyler. *En doğrusunu Allah bilir.*

99 Hûd, 11/24.

[§]Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamakta- 331
dır. Yukarıda verilen örneğin hemen peşinde Allah'a hamdin belirtilmesi, iki mânaya yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, tevhidi nasip ederek kendilerini kâfirlerin arasından çıkardığı için Allah'a hamdetmelerini müminlere emretmektedir. **Fakat çoğu bunu anlamamaktadır,** yani Rab'lerinin birliğini anlamamaktadır. İkincisi, birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendi yerine sadece kendisine bağlı kıldığı için Rab'lerine hamdetmelerini emretmektedir.

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: Birbiriyle ihtilaflı ortaklar, birbiriyle kavgalı ve birbirine karşı cimri olan ortaklar demektir. "Raculen sâlimen" (رجلا سالما) tamlaması halis mânasına gelir. Âyeti "selemen li raculin" (سَلَما لِرَجُلٍ) şeklinde okuyanlara göre de sadece bir adama teslim oldu ve selâmet buldu anlamına gelir.

إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ﴿٣٠﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ ﴿٣١﴾

30. "Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek."

31. "Sonra da kıyâmet gününde Rabb'inizin huzurunda davalaşacaksınız."

Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek. Bundan önceki ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak şunu söylüyordu: "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi?"[100] Şüphesiz onlar bu dünyada eşittirler. Bunun hemen arkasından **sen öleceksin, onlar da ölecek** meâlindeki âyetin gelmesi şöyle izah edilebilir: Kendini ve dinini sadece Allah'a ve Resûlullah'a (s.a.) teslim eden de ölecek, kendini Allah'a teslim etmeyip ihtilaf halindeki birçok ortağa teslim edenler de ölecek. Eğer kendisini sadece Allah'a teslim edenle bunu yapmayanı birbirinden ayırtedip durumlarını belirleyecek başka bir âlem yoksa o zaman onlar eşit ko-
numdadırlar. [§]Halbuki hikmet, onların eşit olmadığını söylemektedir. Ne- 332
ticede kendini sadece Allah'a teslim eden de ölecek, öbürü de ölecek. Öyleyse bir yeniden dirilme kaçınılmazdır, o zaman buna mükâfatı, öbürüne de cezası verilecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[100] ez-Zümer, 39/29.

Yahut onlar, Resûlullah'ı (s.a.) uğursuz saydıkları, başlarına gelen belâların ve zorlukların onun yüzünden geldiğini iddia ettikleri için Cenâb-ı Hak böyle söylemiştir. Hatta Allah şöyle buyurmaktadır: "Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?"[101] Hayır, kalmayacaklar. İşte burada da Allah Teâlâ **elbette sen öleceksin, onlar da ölecek** buyurmaktadır. Yani sen öldükten sonra onlar dünyada ebedî kalmayacak, aksine onlar da ölecekler. İddia ettikleri gibi onların başına gelen belâlar eğer senin yüzünden geliyorsa, sen öldükten sonra hiçbir sıkıntı görmeyecekler demektir. Bu beyana sözü edilen anlamları vererek yorumlamak mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **Elbette sen öleceksin** ve Rabb'inin sana vâdettiği mükâfata ve üstün nimetlere kavuşacaksın, onlar da ölecekler ve onlar da kendilerine haber verilen cezaya ve azaba uğratılacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra da kıyâmet gününde Rabb'inizin huzurunda davalaşacaksınız. İbn Ömer'in (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilir: Biz bu âyetin tefsirini bilmiyorduk ve 'Kim davalaşacak?' diyorduk. Ancak Resûlullah'ın (s.a.) ashabı arasında fitne zuhur edip birbirimize karşı kılıç çektiğimizde, bu âyetin bizim hakkımızda nâzil olduğunu anladım[102]. Bu âyet geldiğinde Zübeyr'in şunu sorduğu rivayet edilir: Ey Allah'ın Resûl'ü, birbirimizle dünyada davalaştıktan sonra tekrar davalaşacak mıyız? Hz. Peygamber, "Evet" diye karşılık verince,
333 Zübeyr, öyleyse işimiz zor, dedi[103]. [§] Allah hepsinden razı olsun, bu âyet nâzil olduğunda sahabelerden bazılarının şöyle dediği rivayet edilir: Biz kardeş olduğumuz halde birbirimizle davalaşacak mıyız? Fakat Hz. Osman haksız yere ve düşmanca öldürüldüğünde, âyetin onlar için geldiğini ve onların da davalaşacağını anladılar[104]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra onların kıyâmet gününde davalaşmaları iki anlama gelir. Birincisi, aralarındaki hak ihlallerinde veya borçlarda veya dinî meselelerde davalaşacaklardır. İkincisi, **elbette sen öleceksin, onlar da ölecek. Sonra da kıyâmet gününde Rabb'inizin huzurunda davalaşacaksınız** meâlindeki âyeti Cenâb-ı Hak, din ve dünyaya dair tartışmalar tıkandığında, insanlara hiçbir şey tesir etmez ve hiçbir şeyi kabul etmez hale geldiklerinde göndermiş ve onlara bu konuda kıyâmet gününde, azabı gözleriyle gördükleri vakit davalaşacaklarını

---

101 el-Enbiyâ, 21/34.

102 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 655.

103 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 38; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 657.

104 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 656.

haber vermiştir; o zaman hakikat önlerine konacak, onlar da boyun eğecekler, fakat bunun onlara faydası olmayacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında "inneke mâitün ve innehum mâitün" (إنك مائتٌ وإنهم مائتون) şeklindedir. Araplar bu fiili "mâte, yemâtü, mâitün" (مات، يمات، مائت) şeklinde kullanırlar.

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللّٰهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ اِذْ جَٓاءَهُ اَلَيْسَ فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرٖينَ ﴿٣٢﴾

32. "Allah hakkında asılsız inançlar uyduran ve gerçek kendisine ulaştığında onu yalan sayandan daha zâlim kim vardır? Kâfirlerin yeri cehennemde değil mi?"

Allah hakkında asılsız inançlar uyduran ve gerçek kendisine ulaştığında onu yalan sayandan daha zâlim kim vardır? Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: İyilikler ve nimetler içinde yüzen birinin, kendisine bu nimetleri verene karşı yalanlar uydurmasından daha büyük bir zulüm ve daha çirkin bir iş yoktur. Sizler Allah'ın nimetleri ve sonsuz lütufları içinde yüzüyorsunuz, dolayısıyla Allah'a karşı yalan uydurmanızdan daha büyük bir zulüm ve daha çirkin bir iş olamaz. **Gerçek kendisine ulaştığında onu yalan sayan.** Yani Allah'ın haberini inkâr edip ve reddetmekten daha büyük bir zulüm ve daha çirkin bir iş yoktur; çünkü O'nun verdiği haberden daha doğru bir haber ve O'nun sözünden daha hak bir söz olamaz.

[§]Kâfirlerin yeri cehennemde değil mi? Cenâb-ı Hak sanki şunu söyle- 334
mektedir: Kâfirlerin gideceği yer olarak cehennem kâfi değil mi? Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Onların harcı cehennem; işte oraya girecekler"[105], yani inkâr etmelerine ve yalanlamalarına ceza olarak onlara cehennem yeter. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذٖى جَٓاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهٖٓ اُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince, işte takvâ sahipleri onlardır."

---

105 "Sana geldiklerinde Allah'ın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, 'Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!' diyorlar. Onların harcı cehennem; işte oraya girecekler; ne kötü bir sondur o!" (el-Mücâdile, 85/8).

Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince… Bu beyanın tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle der: **Gerçeği getiren kişi** ile Cibrîl aleyhisselâm, **onu tasdik eden kişi** ile de Muhammed aleyhisselâm kastedilmiştir. Bazıları da şöyle dedi: **Gerçeği getiren kişi** Muhammed aleyhisselâm, **onu tasdik eden kişi** de Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'tır. Bazıları da **gerçeği getiren kişi** Hz. Muhammed (s.a.), **onu tasdik eden** de bütün sahabedir, demiştir. Müfessirler bu konuda farklı görüşte olmalarına rağmen, gerçeği getirenin Cibrîl (s.a.) veya Hz. Muhammed (s.a.) olduğunda, getirdiği gerçeğin tevhid olduğu ve onu tasdik edenin de bu tevhidi tasdik eden kişiler olduğu konusunda aynı fikirdedirler. "İşte iyi davrananların mükâfatı budur"[106], yani muvahhid müminlerin mükâfatı budur. Eğer bu beyanın tefsiri müfessirlerin söyledikleri gibi ise bu yorum Hâricîler'in ve Mûtezile'nin iddialarını geçersiz kılmaktadır; onlar büyük günah işleyenin mümin olmadığını ve onun ebediyyen cehennemde kalacağını iddia ediyorlar. Cenâb-ı Hak ise **gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik eden kişi** demektedir; büyük günah işleyen herkes Cibrîl'in ve Hz. Muhammed'in (s.a.) getirdiklerini tasdik etmektedir. Sonra Allah, **işte takvâ sahipleri onlardır** buyurmaktadır, yani şirkten sakınanlar işte onlardır. Ayrıca Cenâb-ı Hak onlara, işledikleri kötülükleri bağışlayacağını da haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: "Allah onların yaptıkları en kötü işleri bile bağışlayıp silecektir"[107]. Bu ilâhî beyan, mükâfat gören müminlerin de kötülük işlediklerine işaret etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak dilerse bu kötülüklerden dolayı onları bir müddet cezalandırır sonra kendilerine vâdettiği şeyi verir, dilerse günahlarını bağışlayıp siler ve sözünü ettiği mükâfatlarını verir. Bu nasıl olur, bahsedilen mükâfat onlara nasıl verilir? Çünkü onlar Muhammed aleyhisselâmın getirdiğini tasdik ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

335 **[§]Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik eden.** Bu beyanın iki anlama gelmesi mümkündür. Birincisi, kalbiyle tasdik etti mânasına gelir, yani getirdiği mesajı kalbiyle kabul etti. İkincisi, getirilen mesaja uygun, lâyık ve doğru olmayan işlerden sakınarak davranışlarıyla onu tasdik etti anlamına gelir. Bu mânada olmak üzere Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ey âdemoğlu! Allah'tan başka tanrı yoktur diyorsun, öyleyse bu sözünü tasdik et! Eğer âyetin tefsiri bu olursa, çok ağırdır. Fakat mümin, getirilen o tevhide uygun davranmasa ve söylediğimiz fiillerden kaçınmasa bile, Cenâb-ı Hak ya belli bir süre azap ettikten sonra veya azap etmeyip bağışladıktan sonra yine de bahsettiği mükâfatı ona verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

106 el-Mâide, 5/85; ez-Zümer, 39/34.

107 ez-Zümer, 39/35.

لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُ۫نَ عِنْدَ رَبِّهِمْۜ ذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الْمُحْسِن۪ينَۚ ﴿٣٤﴾

34. "Rab'leri katında onlar için diledikleri her şey vardır; işte bu, güzel davrananların ödülüdür."

Bu âyet-i kerîme, vâdedilen mükâfatın bir ve iki kişiye değil, bütün müminlere verileceğine işaret etmektedir.

لِيُكَفِّرَ اللّٰهُ عَنْهُمْ اَسْوَاَ الَّذ۪ي عَمِلُوا وَيَجْزِيَهُمْ اَجْرَهُمْ بِاَحْسَنِ الَّذ۪ي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Çünkü Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayıp silecek ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir."

Burada Cenâb-ı Hak iki türlü işten söz etmektedir: Kötü ve iyi. Sonra onlara, yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayacağını ve kendilerini en güzel işlere göre ödüllendireceğini haber vermektedir. Muhtemelen buradaki güzellerin en güzeli ifadesi, en nefis olan amel mânasına gelir, Allah işte onunla ödüllendirecek ve yaptıkları kötülükleri de bağışlayacaktır. Yaptıkları kötülüklerin en kötüsünü ve en büyüğünü silecek, yaptıkları güzelliklerin en güzeli ve en büyüğü ile ödüllendirecek anlamına da gelebilir. Buna göre, en güzel ve en kötü işin bir çeşidi de, güzelliklerin en güzeli ve kötülüklerin en kötüsüdür. İlk yoruma göre ise bu, kendi türünden başka bir fiildir, yani kötülükleri silecek ve iyiliklerle ödüllendirecektir[108]. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهُۜ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ۜ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍۚ ﴿٣٦﴾ وَمَنْ يَهْدِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُضِلٍّۜ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِعَز۪يزٍ ذِي انْتِقَامٍ ﴿٣٧﴾

108 "Cenâb-ı Hak onların yaptıkları en kötü günahları sileceğini ve yaptıkları en güzel işlerle ödüllendireceğini haber vermektedir. Buradaki "en güzel" lafzının güzel mânasında, "en kötü" lafzının da kötü anlamında kullanılmış olması muhtemeldir. Yani Allah bütün güzellikleri ödüllendirecek ve kötülükleri de silecektir. Onların zâhir olanlarını silecek anlamına da gelebilir. Yani kötülüklerin en kötü ve en büyük olanlarını bile silecek, güzelliklerin en güzel ve en büyük olanı ile ödüllendirecektir. *En doğrusunu Allah bilir*" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Medîne nüshası, vr. 775a).

336 [§]***36. "Allah kuluna kâfi değil mi? Öyleyken onlar kalkmış seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur."***

37. "Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur. Allah, kötülerin hakkından gelen mutlak güç sahibi değil midir?"

Allah kuluna kâfi değil mi? Sadece bir kuluna değil, bütün kullarına da kâfi değil mi?[109] Bu âyet-i kerîme risâletin ispatına delil getirilir. Şu ilâhî beyanlar da böyledir: "Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter, O'ndan başka tanrı yoktur"[110], "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir?"[111] Benzeri pek çok ilâhî beyan vardır. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'i, insan türünden hiçbir yardımcısı ve desteği olmadan elçi olarak tek başına düşmanlara göndermişti. O, bahsettiğimiz bu ve benzeri ilâhî beyanları onların kulaklarında çınlatıyor, sonra da meâlen şöyle diyordu: "Haydi, bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!"[112] Fakat onlar, kendisini ortadan kaldıramadılar, aksine şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi Allah onu düşmanların tuzaklarından ve hilelerinden korudu, "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[113]. Hz. Peygamber tebliği ile emrolunduğu şeyi onlara ulaştırdı ve onlar kendisine hiçbir şey yapamadılar. Bu, Allah'tan gelen büyük bir lütuftu ve aynı zamanda risâletin ispatına da delil idi. Sonra Cenâb-ı Hak, **Allah kuluna kâfi değil mi?** buyurdu. Bu cümle görünüşte soru cümlesi ise de hakikatte olumlu bir cevap ve açıklama cümlesidir. Çünkü Allah'ın yarattığı varlıklara kâfi olduğunu onlar da biliyorlardı. Nitekim onlara gökleri ve yeri kim yarattı, diye sorulduğunda yüce Allah yarattı diyorlardı[114]. Sizi kim rızıklandırıyor, diye sorulduğunda da, Allah diyorlardı[115]. Gökten yağmuru indiren, yerden bitkileri çıkartan kimdir denilince de,

109 Âyetteki "abdehû" kelimesinin kırâatinde ihtilaf edilmiştir. Ebû Câfer, Hamza, Kisâî ve Halef, çoğul olarak "ibâdehû" diye okudular. Diğer kırâat imamları ise tekil olarak "abdehû" diye okudular (İbnü'l-Cevzî, *en-Neşr fî kırââti'l-aşr*, II, 270. Ayrıca bk. İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, 622).

110 et-Tevbe, 9/129.

111 Âl-i İmrân, 3/160.

112 "De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!" (el-A'râf, 7/195).

113 el-Mâide, 5/67.

114 Müellif merhum burada şu âyete işaret etmektedir: "Şayet o inkârcılara, 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?' diye soracak olsan, hiç tereddütsüz 'Allah'tır' derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?" (el-Ankebût, 29/61).

115 "De ki: 'Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?' De ki: 'Allah'tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir'" (Sebe, 34/24).

Allah karşılığını veriyorlardı[116]. [§]Buna göre **Allah kuluna kâfi değil mi** ilâhî buyruğu, siz de biliyorsunuz ki yarattığı bütün varlıkları korumak, onlardan zararı gidermek ve onlara yardım etmek için Allah yeter mânasına gelir. Bunu bildiğiniz halde nasıl olur da Resûlullah'ı tehdit edip korkutmaya çalışırsınız? *En doğrusunu Allah bilir.* 337

Bu âyete bazıları şöyle mâna verdi: Evet, Allah'a yemin olsun ki Cenâb-ı Hak izzetiyle ve yardımıyla kuluna kesinlikle kâfidir. İbarenin aslı bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öyleyken onlar kalkmış seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Bu âyetin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Onu bütün insanlarla korkutuyorlar, Araplar sana şöyle yapar, böyle yapar diyerek korkutuyorlar, yani onu bütün bölge halkı ile korkutuyorlardı. Bazıları da şöyle dedi: Onu taptıkları putlarla korkutuyorlardı, putların kendisine kötülük yapacağını ve onlardan bir eziyet geleceğini söylüyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Tanrılarımızdan biri senin aklını almış, demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!"[117] Bu mâna daha uygun gözükmektedir. Çünkü bunun hemen arkasından Allah putlardan zarar görme konusundan söz etmekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: "De ki: Söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?"[118] Bu âyet de onların Hz. Peygamber'i ancak taptıkları putlarla korkutmaya çalıştıklarına işaret etmektedir.

Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur. Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur. Burada Cenâb-ı Hak şunu haber vermektedir: Allah sizden birinize doğru yolu gösterecek olsa, onu hiç kimse şaşırtamaz. O'nun şaşırttığını da kimse hidâyete ulaştıramaz. Cenâb-ı Hak rızık ve maişet konusunda, insanların canlarına zarar vermek ve onları korumak konusunda söylediği gibi, din konusunda da Allah'ın istediği hidâyet veya dalâleti geri çevirecek, ona mani olacak hiçbir gücün olmadığını haber vermektedir. Rızık ve maişet konusunda meâlen şöyle buyurmaktadır: [§]"Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısabilecek yoktur, 338

---

[116] "De ki: 'Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor?' 'Allah' diye cevap verecekler. Öyleyse de ki: '(O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz?'" (Yûnus, 10/31).

[117] Hûd, 11/54.

[118] ez-Zümer, 39/38.

O'nun kıstığını da O'ndan başkası açamaz"[119]. İnsanların canlarına zarar vermeye dair de şöyle buyurmaktadır: "Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?"[120] Onlar bu konuda, yani rızık, maişet, cana zarar vermek ve onu korumaya dair konusunda Allah'ın muradının gerçekleşmesine engel olacak hiçbir gücün bulunmadığında da müttefik idiler. Buna göre din konusu da böyledir, çünkü bütün hakkında konulan hüküm, tek bir şey için de geçerlidir. Bu husus, Mûtezile'nin iddialarının da aksine işaret etmektedir, onlar şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hak herkesin doğru yolu bulmasını ve her dosta yardım etmeyi murat etmekte, fakat başkaları buna engel olmaktadır. Bu, sözlerin en saçması ve en korkunç olanıdır. Hatalardan korunma da kurtuluş da Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur. Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur. Bu ilâhî kelâmın, **Allah kuluna kâfi değil mi? Öyleyken onlar kalkmış seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar** meâlindeki âyetin sılası olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Allah kimi saptırırsa -o kişi Allah'ın kuluna kâfi olduğunu, korkutulduğu şeyin başına gelmeyeceğini ve kendisine zarar veremeyeceğini bilmediği için- onu doğru yola getirebilecek kimse yoktur. Kimi de doğru yola yöneltir ve o bunu bilirse, hiç kimse onu bu yoldan saptıramaz. Bunun en doğrusunu Allah bilir.

Allah, kötülerin hakkından gelen mutlak güç sahibi değil midir? Bu da olumlu bir cevap ve açıklama cümlesidir. Yani Allah'ın, kötülerin hakkından gelen mutlak güç sahibi olduğunu onlar da biliyorlar. Yani O mutlak güç sahibidir, hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. O, dostlarının intikamını düşmanlarından alır.

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ قُلْ
اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ اَرَادَنِـىَ اللّٰهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ
كَاشِفَاتُ ضُرِّهٖٓ اَوْ اَرَادَنٖى بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهٖ قُلْ
حَسْبِىَ اللّٰهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٣٨﴾

119 Fâtır, 35/2.

120 ez-Zümer, 39/38.

38. "Gerçek şu ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, tereddüt etmeden 'Allah' derler. De ki: 'O halde söyler misiniz, Allah'ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O'nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?' De ki: 'Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar.'"

Gerçek şu ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, tereddüt etmeden 'Allah' derler. Onlar, Allah'tan başka yaratıcı olmadığını biliyorlardı. Allah birine zarar vermek istediğinde onu önleyecek, birine rahmet etmek istediğinde o rahmeti durduracak kimsenin olmadığını da biliyorlardı. Bundan dolayı başlarına bir belâ geldiğinde taptıkları putlara veya yaratılanlardan birine değil, Allah'a sığınıyorlardı. Bu da göstermektedir ki onlar, bir hayra veya başka bir şeye O'nunla nail olduklarını biliyorlardı. [§]Bundan do- 339
layı Allah bunu onlara delil yaptı, eğer onlar bunu bilmeselerdi kendilerine bunu delil getirmezdi. Ancak onlar bunu inkâr ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **De ki: Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar.** Bu cümledeki **Allah bana yeter.** Bu beyan, yukarıda söylediğimiz gibi Allah'tan gelen bir lütfa ve risâletin ispatına işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلٰى مَكَانَتِكُمْ اِنّ۪ي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾
مَنْ يَأْت۪يهِ عَذَابٌ يُخْز۪يهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُق۪يمٌ ﴿٤٠﴾

39-40. "De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Muhakkak ki ben de yapmam gerekeni yapacağım! Kime alçaltıcı bir azabın geleceğini, kimin tepesine sonu gelmez bir azabın ineceğini yakında öğreneceksiniz!"

De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Muhakkak ki ben de yapmam gerekeni yapacağım! Yakında öğreneceksiniz! Bu ilâhî kelâmın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi, müşriklerin iman etmelerinden ümidini kesmek mânasına gelir; onlar asla iman etmeyecekler ve kendilerine deliller ve kanıtlar gösterildikten sonra dahi davet edildikleri dini kabul etmeyecekler. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e sanki şunu söylemesini emretmektedir: Siz dininizde kalın ve ona göre yaşayın, biz de kendi dinimizde kalacağız ve ona uygun bir hayat yaşayacağız; hangimizin hak yolda olduğunu yakında göreceksiniz, siz mi, yoksa biz mi? Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizin

dininiz size, benim dinim banadır"[121], yani ben sizin dininize uymam, siz de benim dinime uymazsınız. Ancak her birimiz kendi dinine sarılmalı. Bu da ilk yorumu teyit etmektedir.

İkincisi, o insanları kınama ve ayıplama mânasına gelir, buna göre şunu söylemektedir: Siz bana hile ve tuzaklar kurma konusunda elinizden geleni yapın, ben de size yapmam gerekeni yapacağım, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!"[122] Onları kınayıp azarlayan buna benzer başka âyetler de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet ve bundan önce geçen "Allah kuluna kâfi değil mi?"[123] meâlindeki âyetten buraya kadar olan âyetler tespit, kınama, meydan okuma ve iman etmelerinden ümidini kesme anlamına gelir. İman etmelerinden ümit kesme hususu, şu cümlede dile getirilmektedir: **Ey kavmim! Elinizden geleni yapın!**
340 **Muhakkak ki ben de yapmam gerekeni yapacağım!** [§]Onların durumlarının tespit edilmesi şu beyanda ifade edilmektedir: "Gerçek şu ki onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, tereddüt etmeden 'Allah' derler"[124]. Meydan okuma da şu ilâhî beyanda ifadesini bulmaktadır: "Allah bana yeter! Hakkıyla tevekkül edenler yalnız O'na güvenip dayanırlar"[125]. Kınama ve ayıplama mânası da şu beyanda görülmektedir: "Allah kuluna kâfi değil mi? Öyleyken onlar kalkmış seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar"[126].

Kime alçaltıcı bir azabın geleceğini yakında göreceksiniz. Burada sözü edilen azabın, peygamberlere inatla karşı koyan daha öncekilerin helâk edildiği gibi helâk edilme ve öldürülme anlamına gelmesi mümkündür. **Alçaltıcı**, yani rezil edici bir azap! **Kimin tepesine sonu gelmez bir azabın ineceğini de yakında öğreneceksiniz!,** yani âhiretteki o sonu gelmez azap! Bu, küfrün karşılığı olan azaptır. Bazı müfessirler de bu görüşü benimsemiş ve şöyle demişlerdir: Bütün bunlar, âhirette görülecek azap mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

121 el-Kâfirûn, 109/6.

122 "De ki: Haydi ortak olarak gördüğünüz o varlıkları çağırın, sonra bana karşı planınızı kurun, göz açtırmayın bana!" (el-A'râf, 7/195).

123 ez-Zümer, 39/36.

124 ez-Zümer, 39/38.

125 ez-Zümer, 39/38.

126 ez-Zümer, 39/36.

اِنَّٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لِلنَّاسِ بِالْحَقِّۚ فَمَنِ اهْتَدٰى فَلِنَفْسِهۚ
وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَاۚ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَك۪يلٍ ﴿٤١﴾

41. “Biz sana, insanlar için gerçeği ortaya koymak üzere kitabı indirdik; artık kim doğru yolu izlerse kendi iyiliği için izlemiş olur, kim de yoldan saparsa kendi aleyhine sapmış olur; sen onlardan sorumlu değilsin.”

Biz sana, insanlar için gerçeği ortaya koymak üzere kitabı indirdik. *En doğrusunu Allah bilir ya,* burada Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: İnsanlar arasında adaletle hükmetmen için **biz sana kitabı indirdik.** Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: “İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik”[127]. Buna göre âyette geçen “hak” kelimesi adalet mânasına gelir. **Artık kim doğru yolu izlerse kendi iyiliği için izlemiş olur, kim de yoldan saparsa kendi aleyhine sapmış olur** ilâhî kelâmına gelince; Azîz ve Celîl olan Allah insanı, temiz ile pisin, güzel ile çirkinin belli bir zamanda ayırtedilmesi için yarattı, onlara lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri açıkladı, her iki tarafa giden yolu delillerle ve kanıtlarla gayet açık bir şekilde gösterdi ve her yolun insanı nereye götüreceğini de çok net bir şekilde beyan etti. [§]Sonra insanı imtihana tâbi tuttu; şu 341
yola gireni yol şuraya götürür, bu yola gireni de şuraya götürür diye açıkladıktan sonra herkese bu iki yoldan birini seçme kudretini verdi ve sonra onları sınava tâbi tuttu. Sonra da bu imtihanı kendi menfaati için veya kendisinden bir zararı defetmek için yapmadığını, aksine bu imtihanın faydasını insanların göreceğini, bâtıl yola girmeyi tercih etmedikleri takdirde bundan kendilerinin yararlanacağını da onlara haber verdi, bunu Kur’ân’ın birçok âyetinde zikretti. Bunun ilki şu ilâhî beyandır: **Kim doğru yolu izlerse kendi iyiliği için izlemiş olur, kim de yoldan saparsa kendi aleyhine sapmış olur.** İkincisi de şu beyandır: “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz”[128]. Buna benzer birçok âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk’ın insanları ancak kendi menfaatleri ve ebedî hayırları kazanmaları için imtihan ettiğini beyan etmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah’a aittir.*

Sen onlardan sorumlu değilsin. Cenâb-ı Hak burada Hz. Peygamber’e, senin görevin sadece gönderildiğin ve emrolunduğun şeyi insanlara tebliğ etmekten ibarettir buyuruyor. Bunu ifade eden başka ilâhî beyanlar da vardır:

---

127 en-Nisâ, 4/105.
128 el-İsrâ, 17/7.

“Sana düşen sadece duyurmaktır”[129], “Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir”[130], “Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur”[131], “Biz seni onlara bekçi olarak göndermedik”[132]. Vekil kelimesi de bekçi mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّت۪ي لَمْ تَمُتْ ف۪ي مَنَامِهَا
فَيُمْسِكُ الَّت۪ي قَضٰى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْاُخْرٰٓى اِلٰٓى اَجَلٍ
مُسَمًّى اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

42. “Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) ***salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır.”***

Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Her nefs (ruh) varlığını belirlenen bir sebebe bağlı olarak sürdürür, Cenâb-ı Hak uykuda ölüm hükmünü verdiği kişinin ruhunu elinde tutar ve
342 sebep kesilir. [§]Uykuda ölüm hükmü vermediği kişinin ruhunu da serbest bırakır ve o sebep dâhilinde varlığını sürdürür. Bu sebebe bağlı olarak hüküm yürür ve ruh bedende bulunur[133]. Ancak bu beyanın tefsirine dair İbn Abbâs’ın ne söylediği tam olarak anlaşılmıyor. Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: (Uyuyan) canlıların ruhları ile ölülerin ruhları toplanır, Cenâb-ı Hakk’ın bunlardan birbir-

---

129 eş-Şûrâ, 42/48.

130 en-Nûr, 24/54.

131 el-En‘âm, 6/52.

132 Muhtemelen müellif merhum burada şu âyetlere işaret etmektedir: “Biz seni onlara bekçi olarak göndermedik” (en-Nisâ, 4/80). “Biz seni onlardan sorumlu bir vekil olarak göndermedik” (el-İsrâ, 17/54).

133 “Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir…” meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Her nefis için bir sebep vardır ve varlığını o çerçevede sürdürür; Allah, insanın ölüm uykusuna yatmasına hükmedince o sebep kopar. “Ölmeyenleri de” serbest bırakır (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XII, 665). Bu âyetin tefsirinde Âlûsî şöyle dedi: Bazı ilahiyatçı filozoflar şöyle derler: Çam kozalağına benzeyen kalpte latif bir buhar vardır, o hayvanî ruhun arşıdır, onu koruyucudur ve o, insan davranışlarının kendisine dayandığı bir alettir. Hayvanî ruh, arştır ve nefs-i nâtıka olan ilâhî ruhun aynasıdır, o kendisiyle beden arasında nefsin yönetim hükmüne vasıtadır. İbn Cerîr’in görüşü ve İbn Abbâs’ın iki kavlinden biri böyledir (Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XXIV, 8).

leriyle tanışmasını istedikleri tanışır, ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini de (uyandıklarında) bedenlerine iade eder[134]. Bu beyanın tefsiri konusunda bundan da bir şey anlaşılmamaktadır. Kelbî şöyle dedi: Uyuyan kişi, Allah kendisine nefsini iade edinceye kadar ölü hükmündedir; onu ölüm uykusuna yatırdığında hem ruhunu ve hem de nefsini birlikte çekip alır. Uyku ölümüne yatırdıklarına da ruhlarını, ecel-i müsemmâsı, yani ölüm vakti gelinceye kadar tutar, sonra tekrar kendilerine gönderir. Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak uyuyan kişiden ancak nefsini alır, ruhu ise cesetle birlikte kalır, ondan ayrılmaz. Ruhunu kabzettiğinde ise ruhu ile birlikte nefsi de gider. Kelbî'nin dile getirdiği bu yorum, âyetin mânasına önceki yorumlardan daha uygundur.

[Nefs-i Derrâke]

Meselenin aslı şudur: Azîz ve Celîl olan Allah, bedenlerde algılayıcı nefisler ve ruhlar yaratmıştır, bedenler uyku halinde iken de hiç ölüm eseri olmaksızın, tıpkı uyanık halindeki gibi onlarla diri kalır. Ancak o, uyku halinde iken bütün organları canlı olduğu halde nefs-i derrâke hiçbir şeyi idrak edemez, duyamaz, göremez ve aklını kullanamaz. Bu durum bize, uyku sırasında ondan nefs-i derrâkenin gittiğini, nesneleri idrak etme özelliğinin insandan ayrıldığını gösterir. Geride onu hayatta tutan özelliği kalır ki, o da ruhtur. Ruhun ondan ayrıldığı anda da [§]önceden sahip olduğu konuma rağmen hiçbir şeyi **343**
idrak edemez. Bu durum da, nesneleri idrak etmenin, canlı olmaktan farklı bir özellik olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.* Görülmez mi ki algılayıcı nefisler, uyku halinde bulunduğu yerde iken dünyanın en uzağında acı duymakta, zevk almakta ve şehevî arzularını gidermektedir. Bütün bunlar bizim söylediğimizi teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kabir azabı hakkında söylenenlerin de bu şekilde olması mümkündür; az önce söylediğimiz gibi kabir azabı da ruha değil "nefs-i derrâke"ye yapılacak, nefs-i derrâke bedenden çıkıp ayrıldıktan sonra tıpkı uykuda olduğu gibi acıyı ve zevki algılayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bu âyet-i kerîmede öldürmek Allah'a, başka bir âyette ise elçilere nispet edilmekte idi, Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyuruyor: "Birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar"[135]. Başka bir ilâhî beyanda da bunu ölüm

---

134 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 215.

135 "O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler" (el-En'âm, 6/61).

meleğine nispet etmektedir: "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak"[136].

Vefat ettirmenin elçilere ve ölüm meleğine nispet edilmesinin iki anlamı olabilir. Birincisi, vefat ettirmenin hakikati Allah'a nispet ediliyorsa da bu, ruhları çekip alma fiilini Cenâb-ı Hakk'ın yaratmış olduğundan dolayıdır; nitekim kendilerine yardım etmek ve destek vermek üzere melekleri gönderdiğinde müminleri müjdelemekten ve kalpleri yatıştırmaktan söz etmiş, "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır" demiş, sonra da "Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir"[137] buyurmuştur. Burada Allah melekleri, müminlere yardımı müjdelemek üzere gönderdiğini, gerçek anlamda yardımın da sadece Allah katından geldiğini haber vermektedir. Buna göre vefat ettirmenin elçilere nispet edilmesi, Allah'ın yarattığı ruhları kabzetme fiilini yerine getirdikleri içindir, bu işin hakikati ise Allah'a aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

344 **[Ş]**İkincisi, bunda Allah'tan gelen bir lütuf ve insanların anlayamadığı bir mâna vardır. Ancak Cenâb-ı Hak bu lütfun ve ondaki mânanın ne olduğunu açıklamamıştır. Bunu en iyi Allah bilir.

Allah, ölüm vakitleri geldiğinde nefislerini alıkor. Yani onlar için ölümü yarattığında ruhlarını (melekleri vasıtasıyla) çekip alır. **Ölmeyenlerin nefislerini uykularında alıkor;** onların ruhlarını çekip almaz ve tayin ettiği ecel vaktine kadar nefs-i derrâkesini insana geri gönderir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nefisleri vefat ettirir, bundan maksat kabz olabilir, yani nefisleri o çekip alır. Bu söz, saymak mânasına da gelebilir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz onların günlerini sayıyoruz"[138].

Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır. Buradaki "âyât" (آيات) kelimesi ibretler veya mûcizeler yahut deliller mânasına gelir. **İyi düşünenler için;** çünkü onlar nefs-i derrâkeyi bedenlerden çıkarmaya, sonra onu hiçbir şeyi idrak edemeyeceği bir zaman boyunca tutmaya ve sonra da onu eskiden olduğu gibi aynen kendilerine iade etmeye kādir olanın, zatıyla kādir olduğunu (kudretini başkasından almadığını) ve hiçbir şeyin onu aciz bırakamayacağını bilirler. Algılasınlar diye "nefs-i derrâke"yi bedenlerde yaratmaya

---

136 "De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz" (es-Secde, 32/11).

137 Âl-i İmrân, 3/126.

138 "Öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz" (Meryem, 19/84).

kādir olan, eskiyip yok olduktan sonra cesetleri tekrar yaratmaktan aciz değildir. Nefisler bedenlerden daha latif ve daha önemlidir, çünkü insanlar zaman zaman zâhir bedenin suretini yapmaya çalışırlar, fakat hiç kimse “nefs-i derrâke”nin veya idraki sağlayan unsurun resmini yapmaya çalışmaz. Bu, “nefs-i derrâke”nin çok daha latif ve daha önemli olduğunu gösterir; bununla, cesetlerden ayrı olarak “nefs-i derrâke”yi yaratmayı kastediyorum. Bunu kabul edenlerin ölümden sonra dirilmeyi de kabul etmeleri gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُفَعَٓاءَۜ قُلْ اَوَلَوْ كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْـًٔا وَلَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٣﴾

43. “Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaatçiler mi edindiler? De ki: ‘O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?’”

[Şefaat Etme Yetkisi Allah’a Aittir]

Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaatçiler mi edindiler? Daha önce çeşitli yerlerde söylediğimiz gibi, soru ve tereddüt edatları Allah’a nispet edildiğinde cevabın olumlu ve gerekli olduğunu ifade ederler. Bazı müfessirler şöyle dediler: **[§]Yoksa onlar kendilerine Allah’tan başka şefaatçiler mi** 345
edindiler meâlindeki âyette kastedilen, bazı insanların taptığı meleklerdir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hak bunun devamında şöyle buyurmaktadır: **De ki: O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?** Halbuki melekler akıllı ve bilgili varlıklardır; onlara böyle bir görev ve yetki verildiğinde onu yerine getirirler. Fakat âyet-i kerîme, insanların Allah’ı bırakıp kendilerine şefaatçi olacakları ümidiyle taptıkları ve onlara ibadet etmenin kendilerini Allah’a yaklaştıracağı umudunu taşıdıkları putları kastetmektedir. Nitekim onlar şöyle diyorlardı: “Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir”[139], “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[140]. Dolayısıyla âyet-i kerîme, meleklere tapanlardan ziyade putlara tapanları kastediyor gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

139 “Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve ‘Bunlar Allah katında bizim aracılarımız’ diyorlar” (Yûnus, 10/18).

140 ez-Zümer, 39/3.

Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefaatçiler mi edindiler? Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, aksine onlar Allah'tan başka kendilerine şefaatçi olacak diye taptıkları şeyler onlara şefaat edemeyecek, bunu yapmaya onların güçleri yetmez ve onlar akıl sahibi de değildirler. İkincisi, onlar kendileri için Allah'tan başka şefaatçiler edindiler, fakat Allah'tan başka kimse kimseye şefaat edemez, ancak Allah'ın şefaat izni verdiği kişi şefaat edebilir. Cenâb-ı Hak da şefaat iznini, ancak Allah katında söz sahibi olan birine verir yahut Allah'ın razı olduğu birine şefaat edilmesine izin verir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "(O gün) Rahmân'ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaat hakkı olmayacaktır"[141], "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler"[142]. Şu ilâhî beyan da buna işaret etmektedir: **O şefaatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?**

قُلْ لِلّٰهِ الشَّفَاعَةُ جَم۪يعًا لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٤٤﴾

44. "De ki: 'Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir; göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir; sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.'"

De ki: Şefaat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir. Daha önce de söylediğimiz gibi; Cenâb-ı Hakk'ın şefaat etmeye izin verdiği ve şefaat edilmesine razı olduğu kişiler müstesna, Allah'tan başka hiç kimse şefaat yetkisine sahip
346 değildir. O'ndan başka birinin şefaat yetkisi bulunması [§]yahut kendine şefaat edebilmesi söz konusu değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* **Sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.** Tekrar dirildiğinizde Allah'a yahut Allah'ın sizin için hazırladığı akıbetlere varacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوبُ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ وَاِذَا ذُكِرَ الَّذ۪ينَ مِنْ دُونِه۪ٓ اِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٥﴾

141 Meryem, 19/87.
142 el-Enbiyâ, 21/28.

45. "Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) ***anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün."***

Bazı müfessirler şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.) Kur'ân'daki Allah'ın birliğine dair âyetleri okuduğunda, âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vururdu, yani nefretleri yüzlerinden okunurdu. Tıpkı İsrâiloğulları hakkında beyan edildiği gibi: "Sen Rabb'inin Kur'ân'daki ismini tek başına andığında canları sıkılmış olarak arkalarını dönüp giderler"[143]. Hz. Peygamber (s.a.) onlara Allah'tan başka taptıkları tanrılardan söz ettiğinde, meselâ Necm sûresinde geçen "Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?"[144] meâlindeki âyetleri okuduğunda, şeytan onun diline "Bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır" sözünü atmıştı. Bunu duyduklarında kâfirler, bu putların şefaatçi olacakları inancıyla sevinmişlerdi. Mukātil[145] ve diğer müfessirler bu görüştedirler[146]. Ancak mesele böyle değildir. Bundan başka yapılan yorum daha doğru ve daha uygun
gibidir, o da şudur: **Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse;** [§]yani 347
Resûlullah (s.a.) Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini belirttiğinde yahut muvahhid müminler bunu söyleyerek müşriklerin taptıkları putlarda ulûhiyetin bulunmadığını söylediklerinde **âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vururdu,** yani nefretleri ve inkârları kabarırdı. Tıpkı şu ilâhî beyanda

---

143 el-İsrâ, 17/46.

144 en-Necm, 53/19-20.

145 bk. Mukātil b. Süleyman, *et-Tefsîr*, II, 386-387.

146 "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir" (el-Hac, 22/52) meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'ın peygamberi namaz kıldığı sırada kendisine Araplar'ın tanrıları ile ilgili âyetler gelmişti ve o da bunları okumaya başlamıştı. Müşrikler onun okuduğu âyetleri duyduklarında, bizim ilâhlarımızı hayırla yad ettiğini duyuyoruz diyerek kendisine yaklaşmışlardı. Hz. Peygamber "Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?" (en-Necm, 53/19-20) meâlindeki âyetleri okuduğu sırada, şeytan "Muhakkak bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır" sözünü dillendirmiş, Hz. Peygamber de nâzil olan âyetlerdendir diyerek o cümleyi de okumuştu, ancak hemen Cebrâil geldi ve bunları neshetti, sonra Resûlullah'a (s.a.) şu âyeti okudu: "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir. Allah hakkıyla bilmekte, hikmetle yönetmektedir" (Taberî, *Câmi'u'l-ahkâm*, X, 248. Ayrıca bk. Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IX, 393-397, Hac sûresinin 52. âyetinin tefsiri).

belirtildiği gibi: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"[147] **Ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında.** Yani Allah'tan başkasına tapan kâfirler ibadetleri esnasında ve putlarıyla başbaşa kaldıklarında söylediklerini belirtince sevinirler, **sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün**. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tiksinmek anlamına gelen "işmeezze" (إشمأز) kelimesine bazıları kızmak ve nefret etmek mânasını verdi. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, inkâr etmek ve korkutulmak anlamını verdi. Nitekim konuşma sırasında aynı kelime kullanılarak, neden seni böyle korkutulmuş görüyorum, denilir. Bir mekân ismi ile birlikte kullanıldığında uzak olmak mânasına gelir. Bazıları da büyüklendi ve küfretti mânasını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ اَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٤٦﴾

46. "De ki: 'Ey gökleri ve yeri yaratan, duyular ötesini ve duyular âlemini bilen Allahım! İhtilafa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen vereceksin.'"

De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan Allahım! Cenâb-ı Hak Peygamber aleyhisselâma, insanlara tevhidi anlatmasını emretmektedir. **Gökleri ve yeri yaratan** ifadesi, yoktan yaratan ve güzel yaratan mânasına geldiği gibi gökleri ve yeri vareden anlamına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Duyular ötesini ve duyular âlemini bilen Allahım! Bu cümle yaratılanların birbirlerinden gizlediği şeyleri de birbirlerine açıkladıkları şeyleri de bilen O'dur mânasına gelebilir. Yahut gayb kelimesi ile yaratılanların hepsinden gizlenen varlıklar ve olaylar, şehâdet kelimesi ile de halkın açık olarak gördükleri varlıklar ve olaylar murat edilmiştir. Veyahut gayb kelimesi ilerde olacak olanı bilen, şehâdet kelimesi de olmuş olanı bilen anlamına gelir. İşte bütün bunları Allah bilir; O, olacak olanı da olmuş olanı da bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet günü, **ihtilafa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen vereceksin.** Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Artık kıyâmet gününde Allah aranızda hükmedecek ve kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol

147 Sâd, 38/5.

vermeyecektir"[148]. Yahut **ihtilafa düştükleri konularda kulların arasında hükmü sen vereceksin** meâlindeki ilâhî kelâm, [§]bu dünya hayatıyla ilgili- 348
dir, bu da farklı anlamlara gelir. Birincisi, onların yaratılışlarına, yaratıcının ispatına ve Allah'ın birliğinin ve ulûhiyetinin kabulüne dair bir özellik koyduğu mânasına gelir. İkincisi, Allah'ın kitaplar ve peygamberler göndereceği ve bu yolla insanlara lehlerinde ve aleyhlerinde olan şeyleri açıklayacağı anlamına gelir. Sonra âyet şayet âhiret hayatıyla ilgili ise, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın dünyada çerçevesini geniş tuttuğu konularda aramızda cezaya hükmetmemesi mümkündür, içtihat yoluyla bilinmesi mümkün olan hükümler gibi konulardaki imtihanı âhirette kaldırır, mânasına gelir. Bunlardan dolayı hiçbir şekilde aramızda hüküm vermez. Fakat dünyada bize geniş tutulmayan meselelerde bu durum geçerli değildir, onlar her iki âlemde de imtihan sorumluluğunu kaldırmaz; bu da tevhit ve din konusudur. İşte âhirette Cenâb-ı Hak bu konuda mutlaka aramızda hüküm verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ اَنَّ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهٖ مِنْ سُٓوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ

47. "O zâlimler yeryüzündeki her şeye, hatta bunun yanında bir kat fazlasına daha sahip olsalardı, kıyâmet günündeki korkunç azaptan kurtulmak için hepsini feda ederlerdi. Daha önce hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından onların karşısına çıkarılacaktır!"

O zâlimler yeryüzündeki her şeye, hatta bunun yanında bir kat fazlasına daha sahip olsalardı, kıyâmet günündeki korkunç azaptan kurtulmak için hepsini feda ederlerdi. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak sanki peygamberine, insanların verdiği eziyetlere sabretmesini, âhirette başlarına gelecek musibetten dolayı onlara acımasını hatırlatmaktadır. Çünkü Allah onların başına gelecek olan belânın büyüklüğünü haber vermiştir; o kadar ki onlar dünyanın bütün mallarına sahip olsalar ve onun bir kat fazlasına da sahip olsalardı, son derece cimri ve eli sıkı olmalarına rağmen, başlarına gelen o azabın dehşetinden kurtulmak için hepsini feda ederlerdi. Şu ilâhî beyanda belirtilenler buna göre anlaşılır: "Ne zaman tek başına Allah'ın ismi anılsa âhirete

148 en-Nisâ, 4/141.

inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün"[149]. Allah bu beyanda insanların Resûlullah'a (s.a.) eziyet ettiklerini ve bunun kendisine zor ve ağır geldiğini bilmesine rağmen, onların Rab'lerine karşı olan kötü davranışlarını Hz. Peygamber'e haber vermektedir; böylece onların kendisine yaptıkları kötü muameleye sabretmesini, âhirette başlarına gelecek olan azaptan dolayı onlara şefkat ve merhamet göstermekten vazgeçmemesini söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

349 **[§]Daha önce hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından onların karşısına çıkarılacaktır!** Bazı müfessirler şöyle dedi: **Allah tarafından onların karşısına çıkarılacak** anlamına gelen "ve bedâ lehum minellâhi" (بدا لهم من الله) cümlesinde, bunları hesap etmediklerine dair organlarının şahitlik etmesi ve dile gelmesi kastedilmektedir. Ancak şu yorum sanki daha uygun gözükmektedir: Dünyada iken hiç hesap etmedikleri azabı ve aşağılanmayı âhirette karşılarında görecekler. Bu da iki şekilde izah edilir. Birincisi, onlar şöyle diyorlardı: Allah bu dünyada fazla mal ve değer vererek bizi üstün kıldı, tıpkı dünyada olduğumuz gibi âhirette de onlardan üstün olacağız. Bundan dolayı onlar Hz. Peygamber'e şöyle diyorlardı: "Seni toplumun en aşağı kesimi izliyor"[150], "Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz"[151]. İşte onlar, söylediğimiz gibi hiç hesap etmedikleri bir azap ve aşağılanma ile âhirette yüzyüze gelecekler.

İkincisi, onlar Peygamber Efendimizin peygamberliğini inkâr ediyorlar ve şöyle diyorlardı: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!"[152], "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[153] Şunu da söylüyorlardı: "Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!"[154]. Onlar peygamberliğin, ancak dünya işinde üstün olan birine verilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Az önce de söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hak onlara, hiç hesap etmedikleri şeyi karşılarına çıkaracağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

149 ez-Zümer, 39/45.

150 "Seni toplumun en aşağı kesiminin izlediğini göre göre sana iman eder miyiz?" (eş-Şuarâ, 26/111).

151 "Kavminin ileri gelen inkârcıları, 'Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz' dediler" (Hûd, 11/27).

152 ez-Zuhruf, 43/31.

153 Sâd, 38/8.

154 "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!" (el-Ahkāf, 46/11).

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٤٨﴾

48. "İşledikleri kötülükler önlerine apaçık konacak, alay edip durdukları şeyler onları çepeçevre kuşatacaktır."

İşledikleri kötülükler önlerine apaçık konacak. Buradaki önlerine konacak sözü, muhtemelen dünyada iken bütün yaptıkları fiiller, hatta sakladıkları ve anlattıkları her şey âhirette ortaya dökülecek mânasına gelir. İkincisi, güzel zannettikleri davranışlar kötü olarak önlerine konulacak anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut bununla cezanın kastedilmiş olması da mümkündür, yani yaptıklarının cezası önlerine apaçık konacaktır. **Alay edip durdukları şeyler onları çepeçevre kuşatacaktır** cümlesi de bunu teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَانَا ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنَاهُ نِعْمَةً مِنَّا قَالَ اِنَّمَا
اُو۫تيتُهُ عَلٰى عِلْمٍ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٩﴾

[§]*49. "İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katı-* 350
mızdan bir nimet verdiğimizde, 'Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim' der. Aksine o nimet bir imtihandır ama çokları bunu bilmez."

İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde. Bu beyanda her insanın kastedilmiş olma ihtimali yoktur. Çünkü her insan Cenâb-ı Hakk'ın burada belirttiği ve tavsif ettiği şekilde değildir, nimet bakımından insanların bazısı yukarıda bazısı daha aşağıdadır, dolayısıyla burada kastedilen falancıdır diye birine işaret edilmesi gerekmez. Zarar dokunması meselesi de aynıdır, zarar bakımından insanların bazısının diğerlerinden daha aşağıda olduğuna işaret edilmemiştir. Ancak Azîz ve Celîl olan Allah bunun neden böyle olduğunu peygamberine bildirmektedir. Çünkü bu, Azîz ve Celîl olan Allah'ın varlığına ve birliğine şahitlik etmek, ona işaretten kaçınmak ve Allah'ın adını söyleyerek O'na teslim olmak anlamına gelir. Sonra belâ ve zorluk geldiğinde Allah'a sığınmak ve O'na gönülden bir samimiyetle dua edip belâ kaldırıldıktan sonra yine önceki hallerine dönmenin, o kâfirlerin -Allah kendilerine lânet eylesin- âdetlerinden olduğu Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinde belirtilmiştir.

Sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde. Yani ona bir nimet lütfettiğimizde veya onu bir nimete sahip kıldığımızda, **bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim, der.** Yani benim becerimden dolayı bana verildi, der. Bazıları şöyle dedi: **Bana verildi**, yani bende bulunan ve Cenâb-ı Hakk'ın bildiği bir şeref ve değerden dolayı bana verildi. Katâde şöyle dedi: Allah'ın bildiği bendeki bir hayırdan dolayı bana verildi. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyet, Allah onu bana ancak bildiği bir şeyden dolayı verdi anlamına gelen "innemâ âtâniyyellâhu alâ ilmin" (إنما أتانيه الله على علم) şeklindedir. Bazıları da şöyle söyledi: **Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim, der,** yani bendeki bir ilim ve şereften dolayı bana verildi. Cenâb-ı Hak bunu reddederek şöyle buyurur: **Aksine o nimet bir imtihandır.** Burada geçen fitne kelimesi, kendisinde zorluk bulunan imtihan anlamındadır, yani aksine o kendisinde zorluk ve belânın bulunduğu bir imtihandır. İmtihan, Allah'tan gelen bir emir ve yasakla olur,
351 yani onda emir ve yasak vardır. [§]**Ama çokları bunu bilmez.** Yani çokları onun şeref ve faziletten veya beceriden dolayı verilmediğini, ancak emir ve yasak olarak verildiğini bilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَدْ قَالَهَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Onlardan öncekiler de böyle sözler söylemişti; ama elde ettikleri şeyler onlara fayda vermedi."

Onlardan öncekiler de böyle sözler söylemişti. Yani "Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim"[155] diyen adamdan başkaları da buna benzer sözler söylemişlerdi. Nitekim Kârun, "Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim"[156] demişti. Kâfirlerin reislerinden ve servet sahiplerinden pek çokları da buna benzer sözler söylemişlerdi. Cenâb-ı Hak Firavun kavminden bahsederken onların şöyle söylediklerini de haber vermektedir: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[157]. Mekkeliler'in de şöyle dediklerini bildirmektedir: "Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız"[158]. Buna benzer sözlerin söylendiğine dair çeşitli örnekler vardır.

155 ez-Zümer, 39/49.
156 el-Kasas, 28/78.
157 el-A'râf, 7/131.
158 Sebe, 34/35.

Sonra Cenâb-ı Hak, bunların onlara fayda vermediğini şöyle haber vermektedir: **Ama elde ettikleri şeyler onlara fayda vermedi.** Bu cümlede iki şeyin kastedilmiş olması muhtemeldir. Birincisi, onların, bu bizim Allah katındaki değerimizden ve faziletimizden dolayı bize verildi sözleri. İkincisi ise bunu ancak çalışmamız ve becerimiz sayesinde kazandık sözleri. Cenâb-ı Hak, azap geldiğinde bunların hiçbirinin onlardan Allah'ın azabını geri çeviremeyeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هٰۤؤُلَۤاءِ سَيُصِيبُهُمْ
سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا وَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥١﴾

[§]*51. "İşledikleri kötülükler kendilerine ceza olarak döndü. Bunlardan haksızlığa sapanlar da yaptıkları kötülüklerin cezasını çekeceklerdir. Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir."* 352

İşledikleri kötülükler kendilerine ceza olarak döndü. Bunlardan haksızlığa sapanlar da yaptıkları kötülüklerin cezasını çekeceklerdir. Cenâb-ı Hak Mekkeliler'i, işledikleri kötülükler yüzünden önceki ümmetlerin başlarına gelen felâketin benzerlerinin kendilerinin de başlarına geleceğini bildirerek onları ikaz etmektedir. **Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir.** Cenâb-ı Hak onlara azap etmek ve intikam almak istediğinde onlar asla Allah'ı aciz bırakamazlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَعْلَمُۤوا اَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَۤاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Bilmiyorlar mı ki Allah rızkı dilediğine bol bol verir, dilediğine de ölçülü verir. Kuşkusuz inanan bir topluluk için bunda dersler vardır."

Bilmiyorlar mı ki Allah rızkı dilediğine bol bol verir, dilediğine de ölçülü verir. Allah burada şunu söylemektedir: Cenâb-ı Hak rızkı dilediği kişiye verir, ancak rızkı, onun Allah katındaki değeri ve fazileti veya ona lâyık olduğundan dolayı vermez. Dilediğine de rızkı daraltır, bunu da o kişinin nazarındaki değersizliğinden ve işlediği kötülüklerden dolayı yapmaz. Allah insanları çeşitli yollarla imtihan etmek için böyle yapar; bazılarını şükür görevini yerine getirmesi için bollukla imtihan eder, bazılarını da sabır göstermesi için

darlıkla imtihan eder. Yahut bütün bunların kendi ellerinde değil başkasının tasarrufunda olduğunu bilmeleri için bazılarını bollukla, bazılarını da zorluk ve darlıkla imtihan eder. Yahut her gün, her saat ve her an Allah'a sığınmaları için onları muhtelif hallerle imtihan eder. Yukarıda sözü edilen insanların zannettikleri gibi, şayet bolluk ve nimetler onların Allah katındaki değerinden ve faziletinden dolayı gelmiş olsaydı, müslüman ve kâfir gibi birbirine zıt ve aykırı yolda olanlarda aynı şeyin görülmemesi gerekirdi; Allah, müslümana da bolluk veriyor, kâfire de bolluk veriyor, darlığı da her iki tarafa veriyor. Bütün bunlar şunu göstermektedir: Elde edilen bolluk, insanın Allah katındaki değerinden, öneminden ve ona lâyık bulunduğundan dolayı olmadığı gibi darlık ve yokluk da onun değersizliğinden ötürü değildir. Çünkü eğer böyle olsaydı, farklı ve zıt yolda olan insanların aynı durumda olmaması gerekirdi. Farklı yolda ve farklı inançta olan insanlar aynı durumda olduklarına göre bunun sebebi imtihandır, onların zannettiği gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

353 **[§]Kuşkusuz bunda**, yani rızkın bol verilmesinde ve daraltılmasında **dersler vardır,** yani ibretler ve alınacak dersler vardır; ancak **inanan bir topluluk için**… Hülâsa Cenâb-ı Hak, Allah katındaki değerinden, öneminden ve faziletinden dolayı kimseye bol rızık vermez, katında değersiz olduğundan ve yaptığı kötülüklerden dolayı da kimsenin rızkını kısmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥٣﴾

53. "De ki (Allah şöyle buyuruyor)***: Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah*** (dilerse) ***bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."***

De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Bazı müfessirler şöyle dediler: Yukarıda âyet, Câhiliye inancında iken Hamza b. Abdülmuttalib'i şehit eden Vahşî'nin[159] durumu hakkında nâzil olmuştur. Müslüman olmak is-

159 Ebû Desme Vahşî b. Harb el-Habeşî. Sudan'dan Mekke'ye getirilmişti. Tuayme b. Adî'nin kölesi idi. Cübeyr b. Mut'im b. Adî b. Nevfel'in kölesi olduğu da söylenmiştir. Uhud'da Hamza b. Abdülmuttalib'i şehit etmişti. Müslüman olduğunda Hz. Peygamber ondan gözüne görünmemesini istemişti. Hz. Osman'ın halifelik dönemine kadar yaşadı. Yemâme

temişti, fakat Hz. Hamza'yı (r.a.) öldürdüğünü düşündü ve işlediği cinayetin büyüklüğünden dolayı kabul edilmeyeceğini zannetti. İşte bu âyet Resûlullah'a (s.a.) o sebeple gelmiş ve Vahşî'nin müslümanlığının kabul edileceğini haber vermişti, o da bundan sonra müslüman oldu. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Öyle değil! Fakat Câhiliye döneminde bazı insanlar adam öldürmek ve zina etmek gibi büyük günahlar işlemişlerdi de tövbelerinin kabul edilmeyeceğinden korkmuşlardı. Allah bu âyeti göndererek onları tövbeye ve İslâm'a davet etmiş, [§]onlara tövbelerinin kabul edileceği ve geçmişte yaptık- 354
larından sorgulanmayacakları müjdesini vermişti. Bu yorum sanki daha doğru ve daha uygun gibidir, çünkü Vahşî kimdir ki Allah özel olarak onun hakkında bu âyeti indirsin?[160]

De ki: Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ey kendi aleyhlerine olarak günaha batan ve işledikleri büyük günahlarla haddi aşarak kendilerini helâk eden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Çünkü Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeniz, Allah'ın bağışlamayacağına ve günahları silmeyeceğine inanmanız, daha büyük ve daha kötü bir günahtır; çünkü bunlardan biri insanın kendi şahsı ile ilgilidir, fakat öbürü Allah'ın rahmeti ve lütfu ile ilgilidir.

Savaşı'nda yalancı peygamber Müseylimetü'l-Kezzâb'ın öldürülmesine iştirak etti. Bundan dolayı şöyle derdi: Câhiliye döneminde insanların en hayırlısını öldürdüm, müslüman olunca da insanların en kötüsünü öldürdüm. Humus'ta oturdu ve orada vefat etti. Kendisinden oğlu Harb ve diğerleri rivayet ettiler (bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, V, 409-410; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 470).

160 Kurtubî şöyle dedi: Bu âyette kimlerin kastedildiği konusunda müfessirler ihtilaf ettiler. Bazısı şöyle dedi: Âyette müşriklerden bir grup kastedilmiştir, onlar Allah'a iman etmeye davet edildiklerinde şöyle demişlerdi: Biz şirk koştuğumuz, zina ettiğimiz ve Allah'ın haram kıldığı cana kıydığımız halde nasıl O'na iman ederiz? Bu işleri yapana Allah cehennemi vâdediyor. Dolayısıyla şimdiye kadar yaptıklarımıza karşılık imanın bize faydası olmaz. Bunun üzerine işte bu âyet gelmiştir. Atâ b. Yesâr'ın şöyle dediği rivayet edilir: Bu üç âyet (Zümer sûresi 53-55. âyetleri) Vahşî ve arkadaşları hakkında Medine'de nâzil olmuştur. Araya da "Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar" âyeti girmiştir. Bu konuda söylenen sözlerin doğruya en yakın olanı şudur: Şanı yüce olan Allah bu âyette iman ve şirk ehlinden kendi aleyhine günahta aşırı giden herkesi kastetmektedir. Çünkü Allah mutlak olarak "Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım!" buyurmaktadır. Bu ifade aşırı giden herhangi bir kişiyi değil, bütün aşırı gidenleri kapsar (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 224-230; bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVII, 497).

İkincisi, Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Siz büyük günahlar işlemekte, ahlâksızlık yapmakta ve Allah'ın emrinden yüz çevirmekte aşırı gitseniz bile, hayatta iken tövbe ettiğiniz ve onlardan vazgeçtiğiniz takdirde Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin! Allah tövbenizi kabul eder ve o günahlardan vazgeçer. Fakat can boğaza dayandığı vakit, artık tövbenizin kabul edilme imkânı kalmamıştır. O vakit azabın gelme ve onunla yüzleşme vaktinizdir. Çünkü o sırada yapılan tövbe zorunlu bir tövbedir, azabı kendinizden defetmeye çalışmanın tövbesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık' derler". Sonra canları ellerinden çıktıktan sonra yapacakları tövbenin kabul edilmeyeceğini haber vermektedir: "Azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[161]. *En doğrusunu Allah bilir.*

355 **[§] Allah bütün günahları bağışlar,** yani dilediği kişilere bağışlar[162]**. Doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.**

Hz. Ali kerremellâhu vechenin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'ân'da insana en çok ümit veren âyet, bu âyettir[163]. Bu âyet müstesna Zümer sûresinin bütün olarak Mekke'de nâzil olduğu rivayet edilir, sadece bu âyet Medine'de nâzil olmuştur[164]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنٖيبُٓوا اِلٰى رَبِّكُمْ وَاَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿٥٤﴾

54. "Azap size gelip çatmadan önce Rabb'inize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz."

Rabb'inize yönelip O'na teslim olun. Bu âyet, sanki "Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin"[165] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Yani davet edildiğiniz İslâm'ı kabul edip ona yönelir ve eski yaptıklarınızdan vazgeçerseniz, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin demektir. Cenâb-ı Hak **Rabb'inize yönelip O'na teslim olun**

161 el-Mü'min, 40/84-85.

162 İbn Mesûd'un mushafında şöyledir: "İnnellâhe yeğfiru'z-zünûbe cemîan limen yeşâu" (إن الله يغفر الذنوب جميعًا لمن يشاء) (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 661b).

163 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 228.

164 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XII, 632.

165 ez-Zümer, 39/53.

buyurmaktadır. Bazıları bunu şöyle tefsir etti: Kalplerinizle Rabb'inize itaate **yönelin** ve bu itaati tam bir samimiyetle O'na halis kılın, başkasını ortak etmeyin. Şöyle de söylenmiştir: **Rabb'inize yönelin**, yani Rabb'inizin size emrettiği şeylere yönelin. **O'na teslim olun,** yani tam bir samimiyetle O'nun birliğini kabul edin. Yahut şöyle denir: Sahip bulunduğunuz her şeyin Allah'a ait olduğunu bilin. "İnâbe" (انابة) kelimesinin aslı, Allah'a itaate dönmek ve başka şeylerden el çekmektir. Görmez misin Allah şöyle buyuruyor: "Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının"[166].

Azap size gelip çatmadan önce… Sonra kimseden yardım göremezsiniz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı Hak beyanın baş tarafının sılası olarak şunu söylemektedir: Azap size gelip çatmadan önce Rabb'inize yönelip O'na teslim olun; çünkü azap vakti geldiğinde Allah'a yönelmeniz ve tövbeniz kabul edilmez. **Sonra kimseden yardım göremezsiniz.** Bu cümle iki mânaya gelebilir. [§]Birincisi, azap gelip çattığı vakit Allah'a yönelmenizle **kimseden** 356
yardım göremezsiniz, yani o vakit bu yönelmeniz kabul edilmez. İkincisi, size şefaatçi olacaklar ve azabı defedecekler ümidiyle taptığınız putlara ibadet etmekle **kimseden yardım göremezsiniz,** yani azap vakti gelmeden önce hak olan Allah'a kulluk etmeye yönelin. Çünkü Allah'tan başka taptıklarınıza ibadete devam ederseniz, **kimseden yardım göremezsiniz.** *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتَّبِعُوا اَحْسَنَ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَغْتَةً وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce Rabb'inizden size indirilen en güzel hükümlere uyun."

Rabb'inizden size indirilen en güzel hükümlere uyun. Bu ilâhî beyanın farklı mânalara gelme ihtimali vardır. Birincisi, Allah sanki şunu söylemektedir: Rabb'inizin size emrettiklerine uyun, yasakladıklarından da sakının!

İkincisi, Kur'ân'ın emirlerine uyun, onun helâl kıldığını helâl sayın, haram kıldıklarını da haram sayın ve onlardan kaçının. Allah şunu ifade buyurmaktadır: Azap ansızın başınıza gelemeden Kur'ân'ın hükümleriyle amel edin ve ona uygun yaşamaya çalışın.

---

[166] "Bütün gönlünüzle O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan olmayın" (er-Rûm, 30/31).

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak burada hayır yolunun ve şer yolunun insanı nereye götüreceğini açıklamakta ve şöyle buyurmaktadır: Hayır yoluna girin, şer yolundan uzak durun. Bu yoruma göre Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Güzel olana uyun, başkasına tâbi olmayın. Bu hususa daha önce temas etmiştik[167]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiç farkında olmadığınız bir sırada azap ansızın başınıza gelmeden önce. Bu ilâhî beyan da sanki öncekisine bağlı gibidir. Allah şunu söylemektedir: Allah'a yönelmeyi ve tövbe etmeyi geciktirmeyin, çünkü hiç farkında olmadığınız bir zamanda azap gelip çatıverir. O zaman da Rabb'inize yönelmeye gücünüz yetmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتٰى عَلٰى مَا فَرَّطْتُ فٖى جَنْبِ اللّٰهِ وَاِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّاخِرٖينَ ﴿٥٦﴾

56. "Ki sonra hiç kimse, 'Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de (İslâm ile) ***alay edenler arasında yer almıştım' diyerek*** (kendi kendini kınamasın)***;"***

Sonra kimse, 'Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana' diye yakınmasın! Bu ve bundan sonraki âyetler, sanki "Rabb'inize yönelip O'na teslim olun"[168] meâlindeki âyetin mevsûlu gibidir, ona bağlıdır. Allah sanki şunu söylemektedir: **Kimse, 'Allah'a itaat hususunda**
357 **gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana' diye yakınmadan,** [§]"Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurdum"[169] demeden ve "Keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyilerden biri olsam!"[170] diye hayıflanmadan "Önce Rabb'inize yönelip O'na teslim olun". Bütün bu beyanlar sanki daha önce geçen şu kelâmın sılası gibidir: Âyetlerde belirtilen sözleri söylemenin hiç fayda vermediği ve Allah'ın azabından hiçbir şeyi geri çeviremediği vakit gelip çatmadan önce "Rabb'inize yönelip O'na teslim olun… Rabb'inizden size indirilen en güzel hükümlere uyun"[171].

---

[167] bk. ez-Zümer, 39/23. âyetin tefsiri.

[168] ez-Zümer, 39/54.

[169] ez-Zümer, 39/57.

[170] ez-Zümer, 39/58.

[171] ez-Zümer, 39/54-55.

Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için. Bazıları buradaki "cenbullah" (جنب الله) tabirine, zâtullah, yani Allah'ın zatı mânasını verdi. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "ferrattu" (فرّطتُ) fiili Allah'ın emirlerini dinlemediğim için mânasına gelir. Burada o sözü söyleyen kişinin söylediklerini tefsir etmeye ihtiyacımız yoktur. Neticede o, Allah'ın birliğini kabul etmemek veya Allah'ın koyduğu sınırları dinlememek yahut ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmektir. İşte Allah'ın birliğini kabul etmediği, O'nun koyduğu sınırları dinlemediği yahut nimetlerine nankörlük ettiği veyahut ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettiği için hayıflanıp durmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd'un (r.a.) ve Hafsa'nın mushaflarında şöyledir: "Alâ mâ ferrattu min zikrillâh" (على ما فرطت من ذكر الله).

Ben gerçekten de (İslâm ile) alay edenler arasında yer almıştım. Bazıları şöyle dedi: Ben Kur'ân ile alay edenler arasında yer almışım. Bazıları da, tevhit ehli ile alay edenler arasında yer almışım, mânasını verdi. Katâde şöyle dedi: O, Allah'a itaat etmeyi terketmekle yetinmedi, Allah'a itaat edenlerle de
alay etti[172]. Bu, onlardan bir grubun sözüdür. [§]Bu sözleri bütün bir kavmin 358
değil, Katâde'nin söylediği gibi onlardan bir gurubun söylemiş olması mümkündür. Her kâfirin böyle demesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوْ تَقُولَ لَوْ اَنَّ اللّٰهَ هَدٰينٖى لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقٖينَ ﴿٥٧﴾

57. "Yahut 'Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurdum' diyerek;"

Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurdum. Bu sözü söyleyen kâfir, Allah'ın hidâyetini Mûtezile'den daha iyi biliyordu. Aynı şekilde kâfirlerin reisleri de tâbilerine şöyle derler: "Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik"[173]. Onlar şunu demek istiyorlar: Eğer Allah bizi doğru yola muvaffak kılsaydı ve bize doğru yolu lütfetseydi, biz de sizi o yola çağırırdık. Fakat bizim kendi irademizle dalâleti ve azgınlığı tercih

---

172 "Sonra hiç kimse, "Allah'a itaat hususunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana! Ben gerçekten de alay edenler arasında yer almıştım' diyerek (kendi kendini kınamasın)" meâlindeki âyet hakkında Katâde şöyle dedi: Adam Allah'a itaati terketmekle yetinmedi, Allah'a itaat edenlerle de alay etmeye başladı (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 235).

173 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik" (İbrâhim, 14/21).

edeceğimizi, doğru yola yanaşmayacağımızı ve onu hafife alacağımızı bildiği için bizi saptırdı, bizi yalnız bıraktı ve muvaffak kılmadı. Mûtezile diyor ki: Aksine Allah onlara hidâyeti verdi ve onları buna muvaffak kıldı, fakat onlar hidâyete gelmediler.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Bu, küfür ehlinin sözüdür, dolayısıyla onların sözleri bu konuda delil olmaz.

Buna şu cevap verilir: Bu, kâfirlerin sözü ise de onlar bu sözü azabı gördüklerinde söylemektedirler. Eğer gerçek onların söylediklerinin aksi olsaydı, diğer pek çok sözlerinde Allah onları yalanladığı gibi bu sözlerinde de mutlaka onları yalanlardı. Meselâ onlar "Rabbimiz! Bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım"[174], "Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım"[175] diye Allah'a niyaz ederler. Fakat Allah meâlen şöyle buyurur: "Geri gönderilseler bile yine kendilerine yasaklanan eylemlere döneceklerdir. Zira onlar gerçekten yalancıdırlar"[176]. *En doğrusunu Allah bilir.* Hidâyette asıl olan şudur: Cenâb-ı Hak kendi katında bulunan lütfu kime verirse o doğru yolu bulur, bu muvaffakiyet ve kurtuluştur. Kimi de bundan mahrum bırakıp vermezse dalâlete düşer ve azar. Kendisine azabın ve sözü edilen cezanın gerekli olması da salih ameli arzu etmeyip küçümsemesi ve terkedip zıddı olan fiillerle meşgul olması yüzündendir. Bundan dolayı söylediğimiz ceza ona gerekli görülmüştür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sakınanlardan olurdum.** Yani ben de şirkten veya helâk olmaktan sakınırdım. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ اَنَّ لِى كَرَّةً فَاَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

359 ***[§]58. "Ya da azabı gördüğünde, 'Keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyilerden biri olsam!' diyerek hayıflanmasın."***

Ya da azabı gördüğünde, 'Keşke bana bir fırsat daha tanınsa' der. Yani tekrar dünyaya dönmek için bir fırsat daha verilse der. **O zaman ben de iyilerden biri olsam!** Bununla muvahhidlerden olsam demek istediği söylenmiştir.

174 "Rabbimiz! Gördük ve işittik; bizi geri gönder de rızana uygun işler yapalım, artık kesin olarak inandık!" (es-Secde, 32/12).

175 "Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, 'Rabbim! Beni geri gönder de, geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım' der" (el-Mü'minûn, 23/99-100).

176 el-En'âm, 6/28.

Buna her çeşit güzellik ve itaat anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak “Geri gönderilseler bile yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir”[177] buyurarak onları yalanlamaktadır. Sonra “Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi günahtan sakınanlardan olurdum”[178] meâlindeki âyette geçen sözlerini ve **keşke bana bir fırsat daha tanınsa da iyilerden biri olsam** demelerini de yalanlamakta ve şöyle buyurmaktadır:

بَلٰى قَدْ جَٓاءَتْكَ اٰيَاتٖى فَكَذَّبْتَ بِهَا وَاسْتَكْبَرْتَ وَكُنْتَ مِنَ الْكَافِرٖينَ ﴿٥٩﴾

59. **“**(Allah ona şöyle diyecek:) ***Hayır! Vaktiyle âyetlerim sana gelmişti ama sen onların asılsız olduğunu söylemiştin, büyüklük taslayıp inkârcılar arasında yer almıştın.”***

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: **Vaktiyle âyetlerim sana gelmişti.** Ben sana hidâyetle azgınlığı, hak ile bâtılı, hayır ile şerri ve doğru ile yalanı açıklamıştım, ayrıca sana azgınlığı bırakıp doğru yola gelme, bâtılı bırakıp hakkı kabul etme, yalanı bırakıp doğruya uyma iradesini ve gücünü de vermiştim. Fakat bütün bunları terkettiniz, gözardı ettiniz, önemsemediniz ve zıtlarını tercih ettiniz. Bunlara sahip olamamak Allah’tan gelen bir sonuç değil, sizin tasarrufunuzdur. Çünkü Allah, bilmeme ve terketmenin hiç kimseyi mâzur kılmayacağı derecede bu konuda deliller, âyetler ve açıklamalar göndermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd’un (r.a.) mushafında şöyledir: “Belâ kad câethu âyâtünâ min kablu fe kezzebe vestekbera ve kâne mine’l-kâfirîn” (بلى قد جائته آياتنا من قبل فكذب واستكبر وكان من الكافرين). *En doğrusunu Allah bilir.* Kırâat imamlarının ekserisi
ise âyeti “belâ kad câetke âyâtî…” (sonuna kadar) (بلى قد جائتك آياتى) [§]insanı 360
kastederek müzekker muhatap sîgasıyla okudular. Âyet-i kerîme, daha önce sözü edilen “nefs” kelimesi kastedilerek müennes olarak da okunmuştur. Hz. Peygamber’in (s.a.) müennes sîgasıyla şöyle okuduğu da rivayet edilmiştir: (بلى قد جائتكِ آياتى)[179]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

177 el-En‘âm, 6/28.

178 ez-Zümer, 39/57.

179 Resûlullah’ın (s.a.) zevcesi Ümmü Seleme’nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyeti Hz. Peygamber (s.a.) şöyle okudu: “Belâ kad câetki âyâtî fe kezzebti bihâ ve künti mine’l-kâfirîn” (بلى قد جائتكِ آياتى فكذبتِ بها و كنتِ من الكافرين).

وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ تَرَى الَّذٖينَ كَذَبُوا عَلَى اللّٰهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ اَلَيْسَ
فٖى جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٦٠﴾

60. “Artık kıyâmet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Büyüklük taslayanların kalacağı yer cehennemde değil midir?”

Artık kıyâmet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Onların Allah hakkında ileri sürdükleri asılsız inançlardan maksadın ne olduğuna dair çeşitli ihtimaller vardır. Birincisi, Allah’ın çocuğu ve ortakları vardır gibi tevhit konusunda söyledikleri sözler olması muhtemeldir. Başka bir ihtimal ise Cenâb-ı Hakk’ın şu ilâhî beyanda ifade buyurduğu anlam olabilir: “Onlar bir kötülük yaptıkları zaman ‘Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti’ derler”[180]. Halbuki Azîz ve Celîl olan Allah onlara böyle bir emir göndermemişti, bize böyle emretti diye Allah’a yalan isnat ediyorlardı. Yahut onların şu ilâhî beyanlarda dile getirilen putlar hakkındaki sözleri olabilir: “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır”[181], “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[182]. Veyahut da onların Allah hakkında ileri sürdükleri asılsız inançlardan maksat, ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleri ve insanları tekrar diriltmeye, ölülere yeniden can vermeye Allah’ın gücü yetmez demeleri olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin meâlindeki âyet hakkında Mûtezile, onlar zorlanan insanlardır, demiştir. Bu beyanda tehdit edilen insan grubuna aslında kendileri, zorlanan insanlardan daha yakın durmaktadırlar. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah, yapacağı ve korunacağı her imkânı vermeden hiç kimseye hiçbir şeyi emretmez, o kadar ki bu konuda artık O’nun elinde vereceği hiçbir şey kalmaz. Sonra da insan Rabb’inden yardım ve korunma ister diye de söylüyorlar. Böyle bir istek, Rabb’inin verdiğini gizlemek anlamına gelir, dolayısıyla nankörlük yapıyor demektir, çünkü Rabb’inin kendisine vermiş olduğu şeyi
361 istemektedir. Yahut Allah ile alay ediyor demektir, çünkü [§]onların iddiasına göre, kendisinde olmayan bir şeyi Allah’tan istemektedirler. Birinden, onda ol-

180 el-A‘râf, 7/28.

181 Yûnus, 10/18.

182 ez-Zümer, 39/3.

madığını ve veremeyeceğini bildiği bir şeyi isteyen kişi de onunla alay ediyor demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Büyüklük taslayanların kalacağı yer cehennemde değil midir? Yani tevhid konusunda büyüklük taslayan yahut Resûlullah'a (s.a.) karşı büyüklenen insanların yeri cehennem değil midir? Büyüklük taslayan anlamına gelen mütekebbir kelimesi, hiç kimseyi kendine denk ve benzer görmeyen insan demektir. Azîz ve Celîl olan Allah bundan dolayı kibriyâ vasfı ile nitelenir, çünkü O'nun ne benzeri vardır, ne de dengi! Allah'tan başka biri hakkında bu niteliği kullanmak asla caiz değildir, çünkü Allah'tan başkalarının mutlaka bir dengi ve benzeri vardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Âyette geçen "mesvâ" (المثوى) kelimesi, ikamet edilen yer anlamına gelir, "sevâ" (الثّواء) sözcüğü de ikamet etmek demektir. Cenâb-ı Hak "ve mâ künte sâviyen" (وما كنت ثاويًا) âyetinde aynı kelimeyi kullanmış, yani "Sen orada oturmuş değilsin"[183] buyurmuştur.

Kıyâmet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Allah burada sanki şunu söylemektedir: Yâ Muhammed (s.a.)! Kıyâmet günü sen onları görseydin, hallerinden ve başlarına gelen felâketten dolayı kendilerine acırdın. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيُنَجِّى اللّٰهُ الَّذِينَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ لَا يَمَسُّهُمُ السُّوٓءُ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦١﴾

61. "İsyandan sakınanları da Allah, amaçlarına ulaşmış olarak kurtuluşa erdirecektir; onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler."

İsyandan sakınanları da Allah, amaçlarına ulaşmış olarak kurtuluşa erdirecektir. Âyetin metnindeki "bimefâzetihim" (بمفازتهم) kelimesi, çoğul sîgasıyla "bimefâzâtihim" (بمفازاتهم) diye de okunmuştur[184]. Bu kelime iki mânaya gelir. Birincisi, yaptıkları ameller ve birtakım vesilelerle kendilerini kurtarmaya çalışanlar anlamına gelir. İkincisi, onlarla helâke düşmekten kurtulanlar anlamına gelir.

---

183 "Sen âyetlerimizi kendilerinden okuyarak öğrenmek üzere Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin; aksine (bu bilgileri sana) gönderen biziz" (el-Kasas, 28/45).

184 Şu'be, Hamza, Kisâî ve Halef (بمفازاتهم) diye okumuşlar, A'meş de onlara uymuş, diğer kırâat imamları ise (بمفازتهم) diye okumuşlardır (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırâât*, s. 465).

362 [§]**Onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.** Yani kurtuluşa erdikten sonra onlara bir kötülük dokunmayacaktır, fakat ondan önce kendilerine kötülük dokunmuştur. **Onlar üzüntü de çekmeyecekler.** Bu ilâhî kelâm, Cehmiyye'nin ve Mûtezile'nin imamlarından Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'ın[185] iddialarını reddetmektedir. Cehmiyye'yi reddetmesine gelince şu görüşlerinden dolayıdır: Cennet fânidir, cennet ehli ve cennetin lezzetleri de son bulacaktır. Bu iddiaya göre onlara kötülük dokunacak ve üzüntü çekecekler demektir. Ebu'l-Hüzeyl de aynı şeyi iddia ediyor ve şöyle diyor: Cennet ehli öyle bir hale gelecekler ki, Allah onlara bir şeyi veya bir lezzeti arttırmak istediği zaman buna gücü yetmeyecek. Onun iddiasına göre de o insanlara kötülük dokunacak ve üzüntü çekecekler demektir. Onun iddiasına göre asıl belâ, kötülük ve üzüntü ancak âlemlerin Rabb'ine dokunmuştur[186]. İnsanı küfre götüren sözlerden Allah'a sığınırız. **Onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.** Bu ilâhî beyan, onların iddialarını iptal etmek için kâfidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَك۪يلٌ ﴿٦٢﴾

62. "Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur."

Bu âyet-i kerîme Mûtezile'nin iddialarını çeşitli açılardan reddetmektedir. Birincisi şöyledir: Mûtezilîler nesnelerin mevcudiyetinin sürekli olduğunu iddia ediyorlar, şöyle diyorlar: Mâdûm (yok olan) şeydir, yani vardır. Mâdûm
363 bir şey olduğuna göre nesnelerin mevcudiyeti de süreklidir demektir. [§]İkincisi de şöyledir: Yine Mûtezile mensupları şöyle diyor: Mâdûm üzerinde Allah'ın etkisi sadece onu ortaya çıkarmaktır. Mesele onların dediği gibi ise, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın kendisini her şeyin yaratıcısı olarak tavsif ettiğine bakarsak, O'nun her şeyin hâlikı olması şöyle dursun, nesneyi bile yaratmamış demektir. Konuya yakından baktığımızda, onların iddialarının, Dehrîler'in ve Senevîler'in iddiaları ile aynı olduğunu görürüz. Çünkü Dehrîler, madde, heyûlâ[187] ve benzerlerinin kadîm olduğunu iddia ediyor, bir şeyin başka bir

[185] Ebu'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl el-Allâf el-Basrî (ö. 235/849 [?]), çeşitli eserler kaleme almıştır. Mûtezile fikrini, Vâsıl b. Atâ el-Ğazzâl'ın talebesi Osman b. Hâlid et-Tavîl'den aldı. Kendisinden de bu inancı Ali b. Yâsîn ve diğer Mûtezile mensupları aldılar (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 542-543.

[186] "Yani Ebu'l-Hüzeyl'in iddiasına göre, kötülük ve üzüntü âlemlerin Rabb'ine dokunacaktır, çünkü cennet ehline nimetleri arttırmaya gücü yetmemektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 662b).

[187] Heyûlâ: Şekilsiz madde demektir.

nesne olmadan da yaratılacağını inkâr ediyorlardı. Senevîler de nur ve zulmetin (aydınlık ve karanlığın) kıdemini iddia ediyor, sonra her cinsin kendi cinsinden meydana geldiğini ve her nesnenin kendi aslından var olduğunu söylüyorlardı. Buna göre Mûtezile'nin, mâdûm şeydir iddiası incelendiğinde yukarıda söylediğimiz netice ortaya çıkar.

Allah her şeyin yaratıcısıdır. Bu cümle Cenâb-ı Hakk'ın rablığını ve ilâhlığını ifade eder ve O'nun övülmesi gerektiğini bildirir. Çünkü söylediğimiz gibi varlıkların bütünüyle Allah'a nispet edilmesi, O'nun büyüklüğünü ve şanının yüceliğini gösterir, O'na özel şeylerin nispet edilmesi de o şeylerin önemini gösterir. Mesele söylediğimiz gibi olunca, Mûtezile'nin iddiasına göre **Allah her şeyin yaratıcısıdır** sözü nesnelerin tümüne değil bir kısmına mahsustur. O zaman da bu âyetten Allah'ın rablık ve ilâhlık niteliği ile O'nu övmek ve yüceltmek mânası çıkmaz. Sonra hiç şüphe yok ki, insanlara ait fiillerin yaratıcısı olmasaydı, meselâ O'nun on bin yaratıktan bin tanesinin yaratıcısı olmadığı ortaya çıkardı[188]. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın, bütün fiillerin, bedenlerin ve cevherlerin hepsinin yaratıcısı olduğuna işaret eder.

Şöyle bir itiraz yapılırsa: Siz, Allah kötülüklerin, pisliklerin, domuzların ve benzeri fiil ve nesnelerin yaratıcısıdır demiyorsunuz; bu durumda **Allah her şeyin yaratıcısıdır** sözü ancak bazı özel varlıkları yaratmaya yönelik olur[189].

[§]Buna şöyle cevap verilir: Allah hakkında yaratmayı, sınırlandırıp tahsis etmek ve sadece ey kötülükleri, pislikleri ve sözü edilen diğer nesne ve fiilleri yaratan denilmez ve böyle nitelenmez. Çünkü her ne kadar bu beyan genel olarak böyle bir nitelemeye müsait olsa ve "her şeyi yaratan" ifadesine sözü edilen fiil ve nesneler girse bile, bu tahsis, Allah'ı kötülemek ve O'nu yermekle nitelemek anlamına gelir. Halbuki **Allah her şeyin yaratıcısıdır** cümlesi, yukarıda da söylediğimiz gibi Allah'ı övmek, yüceltmek, O'nu rab ve ilâh olarak nitelemek anlamına gelir. Görmez misin ki, **her şeyi koruyup yöneten O'dur** cümlesine her şey girer ise de, bunu tahsis ederek, Allah falancıyı koruyup yö- 364

188 Müellif Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*'de şunu söylemektedir: "Yine eğer kullara ait fiiller gibi, kudret statüsüne dâhil olan bir şeyin Allah'ın kudretinin dışında kalması mümkün olsaydı, -aksine o tek şey olmayıp belki de diğer bütün yaratıklardan da çoktur- Allah'ın vâd ve vaîdine nasıl inanılırdı? (Mûtezile'nin iddiasına göre) daha kuvvetli bir şeyi yaratmak şöyle dursun, bir sivrisineği bile varetmeye güç yetmiyorsa, Allah'ın olacağını vâdettiği tekrar dirilmeye ve dilerse yarattıklarına benzer âlemler de yaratabileceğine, bu haberi duyan kişi nasıl güvenebilir?" (s. 370).

189 "Siz, ey kötülüklerin, pisliklerin, domuzların ve benzeri şeylerin yaratıcısı, demiyorsunuz; bu durumda âyet-i kerîme umumu değil, ancak özel bazı şeyleri kapsar" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 662b).

netmektedir denilmez. Çünkü bu âyet, rablığı ve ilâhlığı Allah'a tahsis etmek ve O'nu övgü ile nitelemek anlamındadır. Bunu kısıtlayıp bire indirmek ise, Allah'ı kötülemek ve yermek mânasına gelir. Bu bakımdan ikisi birbirinden farklı şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُ مَقَالِيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٣﴾

63. "Göklerin ve yerin anahtarları O'ndadır. Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin durumuna gelince işte hüsrana uğrayanlar onlardır."

Göklerin ve yerin anahtarları O'ndadır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Göklerin ve yerin hazinelerinin anahtarları O'nun elindedir. Denildi ki: Buradaki "mekālîd" (مقاليد) kelimesi anahtarlar anlamına gelir; kelime Farsça'dır, Arapça'laştırılmıştır. **Anahtarları O'ndadır** cümlesi, bütün bereketlerin ve hayırların anahtarları O'ndadır, o bereketlerin ve hayırların kapısını gök ve yer ehline onlarla açar, anlamına gelebilir. Cenâb-ı Hak bütün bunların, başka birinin elinde değil kendi elinde olduğunu haber vermektedir; dolayısıyla ancak O'ndan istenir ve O'ndan yararlanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra bu anahtarlar Allah'a nispet edildiğinde anlaşılan şey ile yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılan şey aynı değildir. Gelmek, istivâ etmek ve benzeri fiiller Allah'a nispet edildiğinde anlaşılan mâna ile bu fiiller yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılan anlam nasıl aynı olabilir? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İbn Mesûd (r.a.) ve Übeyy'in (r.a.) mushaflarında **Göklerin ve yerin anahtarları O'ndadır** meâlindeki beyan "lehû mulkü's-semâvâti ve'l-ard" (له ملك السموات والارض), yani göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Kisâî şöyle dedi: "Mekālîd" (مقاليد) kelimesi Farsça'dır, Arapça'laştırılmıştır, tekili "iklîd" (إقليد) gelir[190].

365 **[§]Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin durumuna gelince işte hüsrana uğrayanlar onlardır.** Azîz ve Celîl olan Allah bu dünyayı ve ondaki her şeyi orada yaşayanlar için yarattı, insanlara onların durumunu açıkladı; orada ticaret yapacaklar, âhireti satın alacaklar ve âhiret için azık tedârik edecekler. Bundan dolayı meâlen şöyle buyurdu: "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[191], "Dünya hayatını âhiret

---

[190] Bu sözü İbnü'l-Cevzî, İbn Kuteybe'ye nispet etti (*Zâdü'l-mesîr*, VII, 194).

[191] el-Bakara, 2/207.

karşılığında satanlar…"[192], Dünyadan kendisi için azık edinen ve onu âhirete yetecek miktarda hazırlayan kişiye, kazançlı insan denilir. Azık toplamayana ve âhiret için yeterli miktarda azık hazırlamayana da zarar etmiş ve aldanmış insan denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَأْمُرُٓونّ۪ٓي اَعْبُدُ اَيُّهَا الْجَاهِلُونَ ﴿٦٤﴾

64. "De ki: 'Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi teklif ediyorsunuz?'"

Bu ilâhî beyan, o kâfirlerin beyinsizliklerinin son noktaya vardığına ve had safhaya ulaştığına işaret etmektedir. O kadar ki, risâletin ve resûl olmanın faziletini ve diğer hususiyetlerini bilmelerine rağmen Resûlullah'ı bile Allah'tan başka varlıklara kulluk yapmaya çağırdılar, risâlet görevinin insana verilmesini ve insanın elçi olarak gönderilmesini inkâr ettiler. Şayet kâfirler, peygamberin fazileti ve risâletin ona tahsis edilmesine dair vuku bulan olaylara şahit olmasaydılar peygamberliğin insan türüne tahsis edilmesini ve insanlardan peygamber gönderilmesini inkâr etmeleri muhtemel olmazdı. Sonra Resûlullah (s.a.) onlara öyle açıklamalar yaptı ve deliller getirdi ki, insanlarda onun kendilerine gönderilmiş elçi olduğu kanaati yerleşti. Bu kanaate varmalarına rağmen onlar yine de kendisini Allah'tan başkasına ibadete davet ettiler, böylece onu da kendileri gibi yapmış olacaklardı. Bu, onların sözdeki çelişkilerini ve akılsızlıklarını gösterir. [§]Üstün kılınmış ve Allah'ın elçisi olma özelliği kendisine 366
verilmiş olanı, Allah'tan başkasına ibadet konusunda aynen faziletli olmayan ve hiçbir özelliğe sahip olmayan kişi haline getirmeye çalıştıkları zaman, *en doğrusunu Allah bilir ya,* onlar Hz. Peygamber'i Allah'tan başkasına ibadete çağırmakla ne kadar beyinsiz ve inatçı olduklarının bilinmesini sağlıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ey cahiller! Müşrikler Hz. Peygamber'i Allah'tan başkasına ibadet etmeye çağırdıkları için Cenâb-ı Hak kendilerine cahiller adını verdi. Hz. Mûsâ da kavmi ondan, başkalarının tanrıları olduğu gibi kendileri için de bir tanrı yapmasını istedikleri zaman aynı şeyi söylemişti: "Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!"[193] Sonra âyet-i kerîmede geçen **ey cahiller** sözü, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, üstün ve özel olanı böyle olmayanla, Allah'tan

---

192 "O halde, dünya hayatını âhiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar" (en-Nisâ, 4/74).

193 "İsrâiloğulları'nı denizden geçirdik; derken kendilerine mahsus birtakım putlara tapan bir kavimle karşılaştılar. Bunun üzerine, 'Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap' dediler. Mûsâ dedi ki: Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz!" (el-A'râf, 7/138).

gayrısına kulluk yapmak konusunda eşit gördükleri için Allah kendilerine ey cahiller diye hitap etmiştir. Yahut Allah’ın hidâyetinden ve Hz. Peygamber’in özelliğinden habersiz oldukları için onlara cahiller demiştir. Veyahut Allah’ın bütün nimetlerinden ve ihsanından cahil oldukları, bu konuda Allah’ı hiç zikretmedikleri için böyle denmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اُوحِىَ اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ اَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ
عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٦٥﴾

65. “Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah’a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan olacaksın.”

Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah’a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah sanki şöyle demektedir: Sana ve senden öncekilere vahiy gönderilmişti, gönderdiğimiz her elçiye şöyle denildi: Eğer Allah’a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek. Cenâb-ı Hak, kendi katında değeri büyük ve konumu üstün olan biri tarafından yapılsa bile şirkin her ameli yok ettiği bilinsin diye bunu belirtmektedir. İkincisi, sen bile Allah’a şirk koşacak olsan senin de amelin yok olur diye sanada vahyedilmiştir, senden önceki peygamberlere de.

بَلِ اللّٰهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرٖينَ ﴿٦٦﴾

66. “Hayır! Yalnız Allah’a kulluk et ve şükredenlerden ol!”

Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Allah’ın bütün nimetlerine şükredenlerden ol, yahut sana verilen hususiyetten dolayı şükredenlerden ol anlamlarına gelebilir. Yahut da sana hidâyeti lütfettiğimizden dolayı şükredenlerden ol mânasınadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ وَالْاَرْضُ جَمٖيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمٖينِهٖ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى
عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾

[§]*67. "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir."* 367

Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Müfessirlerin kaydettiklerine göre yahudiler Resûlullah'a (s.a.) gelip demişler ki: Senin Rabb'in şöyle şöyledir, gökleri şöyle yaptı, yeri böyle yaptı. Allah'ı, tıpkı yaratılanları niteledikleri gibi nitelediler, bunun üzerine **onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar** meâlindeki âyet nâzil oldu[194]. Buna şöyle bir mâna verildi: Onlar Allah'ı gereği gibi bilemediler, O'na lâyık olduğu şekilde tâzimde bulunmadılar. Kelâmcılar, yahudilerin Müşebbihe anlayışına sahip olduklarını ve bundan dolayı şu sözlerle Allah'a çocuk nispet ettiklerini söylediler: "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler"[195]. Ehl-i Kitap Allah'ı insana benzetip onun insanlar gibi olduğunu bilmeselerdi insanların çocukları olduğu gibi Allah'ın da çocuk sahibi olduğunu söylemezlerdi. Allah'ı böyle nitelemeleri ve bunu söylemiş olmaları, O'nu da yaratıklar gibi bildiklerine işaret eder. Cenâb-ı Hak mülhitlerin ileri sürdükleri zırvalardan yücedir, pek çok yücedir. Yüce Mevlâ, **onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar** buyurdu, yani onlar Allah'ı lâyık olduğu şekilde tanımadılar yahut lâyık olduğu şekilde Allah'ı yüceltmediler, yani yaratılanların gücünün yetebileceği ölçüde Allah'ı yüceltmediler, aynı şekilde insan gücünün yetebileceği derecede O'nu hakkıyla tanımadılar. Allah'ı hakkıyla tanımak ve O'nu lâyık olduğu şekilde yüceltmek, yaratılanların gücü dâhilinde olmayan bir şeydir. Allah da insanları, kendisini hakkıyla tanımakla yahut lâyık olduğu şekilde yüceltmekle yükümlü tutmamıştır, çünkü bu, yaratılanların gücü dâhilinde olmayan bir fiildir. Cenâb-ı Hak onları, ancak güçleri dâhilinde olan fiillerle mükellef kılmıştır. Müşebbihe ise yaratılanları ve gözleriyle gördükleri kişileri niteledikleri gibi Allah'ı nitelemekle, O'nu yaratılanların gücünün ve yapısal durumunun dayanabileceği ölçüde tanımadıkları gibi, yaratılanların gücünün ve yapısal durumunun dayanabileceği ölçüde O'nu yüceltmediler de.

[§]Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, kendisini bilmenin yo- 368
lunu duyusal bilgilerle değil fiillerin izleriyle akıl yürütmeye dayanan bilgilere bağladı. Yaratılanları tanımak ve değerlendirmek gibi Allah'ı tanıyıp değerlendirmek mümkün değildir. Bununla birlikte her türlü noksanlıktan münezzeh

194 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 248.
195 et-Tevbe, 9/30.

ve yüce olan Allah, yaratılanları iki kısma ayırmıştır. Yaratıkların bir kısmının hakikati idrak ve ihata edilenlerdendir, bunlar duyularla kuşatıp algılanır. Akıl, görme, işitme, ruh gibi duyularla bir kısım algılanmayan yaratıklar ise fiillerinin izleriyle ve bu izlerle istidlâl yapılarak bilinir. Bilinme yolu duyularla değil fiillerinin izleriyle istidlâl olan bir kısım yaratıklar ihata edilemeyince ve algılanamayınca, bunları inşa eden ve yaratan Allah, duyularla algılanıp ihata edilenin bilinme yoluyla kuşatılamamaya ve algılanamamaya daha lâyıktır. Çünkü Allah'ın varlığına dair bilgiye ulaştıran duyusal bilgiler değil, fiillerinin izleriyle istidlâl sonucu elde edilen bilgilerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aynı şekilde istivâ etmek, gelmek, gitmek gibi fiillerin Allah'a nispet edildiğinde anlaşılan mâna ile insana nispet edildiğinde anlaşılan şey aynı değildir; bunların Allah hakkında kullanıldığında geldiği mâna, yaratılanlar hakkında kullanıldığında kazandığı mâna gibi değildir. Cenâb-ı Hakk'ın gelmesi ve gitmesinden anlaşılan mâna, yaratılanların gelmesi ve gitmesinden anlaşılan mâna değildir. İşte şu beyan buna örnektir: **Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür.** Bununla yaratılanların avucu, dürülüp bükülmesi ve elleri anlaşılmaz. Aksine bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede meâlen beyan ettiği şekilde anlaşılır: "Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[196]. Avuç, dürmek ve el hakkında söylediği her şey, bu âyetteki "ol" anlamına gelen "kün" (كن) emrinin kapsamına girer: Kâf ve nûn harfleri,
369 [§]veya buna benzer bir anlam taşır. Cenâb-ı Hak burada "kün", yani "ol!" kelimesini kullanmıştır, çünkü bu söz dile en kolay gelen ve en kısa kelimedir, onun bilinen bir mânası vardır ve yaratılanlar arasında da kullanılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meselenin aslı şudur: Her ne kadar aralarındaki özellikler Allah'tan nefyedilse de Azîz ve Celîl olan Cenâb-ı Hak, insanlara kendi aralarında kullandıkları ve bildikleri sözlerle hitap etmektedir. Meselâ şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Allah ve resûlünün önüne geçmeyin"[197], "Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır"[198], "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir"[199]. Çünkü bu beyanda belirttiği husus her ne kadar elin yaptığı iş değilse ve "beyne yedey" (بين يدى) diye belirttiği şey onların elleri arasında değilse de el, öne geçmek, arkada kalmak gibi lafızlar dünyada kullanılırlar. Buna

196 en-Nahl, 16/40.
197 el-Hucurât, 49/1.
198 Âl-i İmrân, 3/182; el-Enfâl, 8/51.
199 Fussılet, 41/42.

göre Cenâb-ı Hakk'ın kendi zatına nispet ettiği bu lafızlar kendisi hakkında aynı mânaya gelmezler, çünkü bunlar dünyada öyle kullanıldığı için belirtilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu işin aslı şöyle açıklanabilir: Yukarıda sözü edilen fiillerin Allah'a nispeti konusu âyetlerle sabittir. "Allah'ın da benzeri hiçbir şey yoktur"[200] gerçeği naklî delillerle bilinmektedir. Akıl da Cenâb-ı Hakk'ın benzerlerden ve ortaklardan münezzeh ve yüce olduğunu kabul eder. Buna göre âyetlerdeki kullanım karşısında fiil veya herhangi bir yönden Allah ile yaratıklar arasında bir benzerliğin vuku bulmayacak tarzda gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. Çünkü Allah, yaratmak ve ihdas etmek noktasında yaratılmışlık yönlerinin hepsinden yücedir.
[§]Dolayısıyla Kitab'ın söylediğine iman etmek, Allah'ı yaratılanlara benzer ol- **370**
maktan tenzih etmek ve maksadın ne olduğunu bu âyetin kendisinden geldiği Allah'a havale etmek gerekir. Bununla birlikte yine de, meselâ Allah'a nispet edilen "Allah'ın sınırları"[201] ve benzerleri bazı tabirler vardır, bunların Allah'tan başkasına nispet edilmesi ihtimali yoktur, o da aynı şekilde söylediğimiz gibi anlaşılır. Âyetlerde Allah'a nispet edilen lafızlara teşâbüh (benzerlik) anlamını kaldıracak başka mânalar yüklemek mümkündür. Meselâ şu beyanlarda geçen lafızlar gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[202], "Sonunda varış Allah'adır"[203], "Hepinizin dönüşü Allah'adır"[204], "Allah'a kavuşmayı arzu eden…"[205], "Onu Allah'a ve peygambere götürün"[206]. Bu beyanlarda ve benzerlerinde Allah'a nispet edilen lafzın hakiki mânası ile alâkası yoktur; bunlara Allah'ın dini, vâdi, vaîdi ve benzeri sayılması uzun sürecek anlamlar yüklenmelidir. Bu âyetlerin durumu onun gibidir.

İkincisi, dünyada işleri sultanlara nispet etmek ve yönetmeyi deruhte ettiklerini söylemek, hakikat mânasında değil, kinayedir. Meselâ, şu belde falanın elinde ve avucundadır, şu iş falancının elindedir denilir. Bu ifade ile ancak o kişinin kuvveti ve kudreti kastedilir. Buna göre "kabda" (قبضة), "yed" (يد) ve

---

200 eş-Şûrâ, 42/11.

201 Meselâ bk. el-Bakara, 2/187, 229-230.

202 Muhammed, 47/7.

203 Âl-i İmrân, 3/28; en-Nûr, 24/42.

204 Müellif merhum burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir" (el-Mâide, 5/48).

205 "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse bilsin ki Allah'ın belirlediği sürenin sonu mutlaka gelecektir" (el-Ankebût, 29/5).

206 "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün" (en-Nisâ, 4/59).

"yemîn" (يمين) kelimeleri ancak Allah'ı kuvvet, hükümranlık ve kudretle nitelemektir.

371 **[§]Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür.** Bu beyanda takdim-tehir vardır, Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Bütün yer ve gökler Allah'ın avucundadır; O'nun kudret elinde dürülmüştür.

Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir. Muhtemelen bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak, Müşebbihe'nin nitelemesinden ve yaratılanlara benzetmelerinden kendi zatını tenzih etmektedir. Yahut putperestlerin ibadette putları Allah'a ortak koşmalarından ve onlara tanrı adını vermelerinden kendini tenzih etmektedir.

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ اِلَّا مَنْ شَٓاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ اُخْرٰى فَاِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ ﴿٦٨﴾

68.** "(O gün) **sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar."

[Sûra Üflemenin Anlamı]

(O gün) sûra üflenecek. Bu üflemenin bilinen anlamıyla gerçek üfleme olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Orada ne üfleme vardır, ne de başka bir şey! Âyette üfleme denilmesinin sebebi, kıyâmeti koparmanın Azîz ve Celîl olan Allah için çok basit bir şey olduğunu ifade etmektir. Nitekim başka âyetlerde Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[207], "Bu O'nun için pek kolaydır"[208]. Bazıları da şöyle dedi: Orada üfleme diye bir şey yoktur, ancak kıyâmeti koparmak bir üfleme kadardır anlamındadır: Yani Allah bir üfleme kadar zamanda diriltir ve öldürür; çünkü dünyadaki işlerin en kolayı ve en hafifi üflemektir. Bazıları ise şöyle söyledi: Gerçekten üfleme olacaktır; gerçi üfleme, diriltme ve öldürmenin sebebi değildir, ancak Allah onu diriltmeye veya öldürmeye bir işaret ve alâmet

---

207 en-Nahl, 16/77.

208 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır" (er-Rûm, 30/27).

yapmıştır. Cenâb-ı Hak, ölüm meleğini zamanı geldiğinde ruhları almakla imtihan ettiği gibi üflemekle görevlendirdiği meleği de onunla imtihan etmektedir. İşte üfleme konusunda söylenenler bunlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Sûrun Mâhiyeti]

[§]Âyette geçen sûr konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: 372
Ondan maksat, yaratılanların suretleridir, ona üflenmektedir. Bütün kelâmcılar bu görüştedirler. Bazıları şöyle dedi: Maksat yaratılanların suretleri değildir, ancak o bir borazandır; çünkü Allah âyette "suver" (الصُّوَرُ), yani suretler kelimesini değil "sûr" (الصُّورُ) kelimesini kullanmıştır, bu da borazan demektir. Yaratılanların suretleri anlamına gelen ibareyi de başka bir âyette kullanmıştır: "Şeklinizi güzel yaptı"[209]. Sûr ve suver kelimeleri hangi mânada kullanıyor bilmiyoruz. Hem suret hem de borazan anlamında mı, yoksa biri anlamında mı?[210] *En doğrusunu Allah bilir.*

[Saika]

Ardından göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek. Müfessirlerin geneli şöyle derler: Âyette geçen "saika" (صَعِقَ) kelimesi, ölmek demektir. Bazıları da bayılmak mânasına gelir dediler, nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Mûsâ bayılıp düştü". Görmez misin ki Cenâb-ı Hak bunun arkasından "Mûsâ kendine gelince"[211] ifadesini kullanmaktadır. Kendine gelmek, ancak bayıldıktan sonra olur, öldükten sonra ayılıp kendine gelmek söz konusu değildir. **Allah'ın diledikleri müstesna;** bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Burada ancak dünyada şehit edilen insanlar istisna edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: **Allah'ın diledikleri müstesna** sözünden maksat, Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfîl ile ölüm meleğidir[212]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

209 "Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı, size şekil verdi, şeklinizi güzel yaptı. Dönüş de ancak O'nadır" (et-Teğâbun, 64/3).

210 "Biz bunun gerçeğini bilmiyoruz, yani sûr ve suver kelimelerinin bütün suretler için kullanılıp kullanılmadığını bilmiyoruz, bu konuda tevatüren gelen bir rivayet de yoktur, dolayısıyla kesin bir ifadeyle şudur denilemez" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 663b).

211 "Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: 'Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim'" (el-A'râf, 7/143).

212 Müfessirler, Allah'ın bu âyette istisna ettiği kişilerin kimler olduğunu konusunda ihtilaf ettiler. Bazıları şöyle dedi: Burada kastedilen, Cebrâil, Mîkâil ve İsrâfîl ile ölüm meleğidir… Başkaları şöyle dedi: Burada şehitler kastedilmiştir… Diğerleri de şöyle söyledi: Korku (feza') halinden istisna edilen şehitlerdir, bayılma (saika) halinden istisna edilenler de Cibrîl, ölüm meleği ve arşı taşıyan meleklerdir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 254-257).

[Sûra Kaç Defa Üflenecek?]

Sonra sûra yeniden üflenecek. Bazıları şöyle dedi: Üfleme üç defa tekrarlanacaktır. Biri, herkesi dehşete düşürecek olan ilk üflemedir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Sûrun üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında,
373 göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılırlar"[213]. [§]Sonra ikinci üflemede bütün canlılar ölecekler, üçüncü üflemede de yeniden dirilecekler. Bu mânada Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen hadis vardır: "Sûra üç defa üflenecek"[214]. Bu hadis de bizim söylediğimizi teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Bu âyette belirtildiği gibi üfleme iki defa olacaktır; ilk üflemede canlılar ölecek, ikinci üflemede de yeniden dirilecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar. Ne ile emrolunacaklar ve kendilerine ne yapılacak diye etraflarına bakacaklar. **Ayağa kalkmış, etrafa bakıyorlar.** Bu beyan, şaşkın vaziyetteler, hayret içindedirler mânasına gelebilir. Çünkü onlar yeniden dirilmeyi ve o günü inkâr ediyorlardı, burada kâfirleri kastediyorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَشْرَقَتِ الْاَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجٖيٓءَ بِالنَّبِيّٖنَ
وَالشُّهَدَٓاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Artık Rabb'inin nuruyla yer aydınlanır, hesap kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir, insanlar hakkında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir, onlara asla haksızlık edilmez."

[Allah'ın Nuru]

Artık Rabb'inin nuruyla yer aydınlanır. Muhtemelen bu nur, Cenâb-ı Hakk'ın yeryüzü için yarattığı ve oraya koyduğu bir ışıktır, yoksa kendi zatına ait bir nur veya başka bir şey olması ve onunla yeryüzünü aydınlatması söz konusu değildir. Buradaki **Rabb'inin nuruyla** ibaresi, "Rabb'inin nimetiyle"[215] meâlindeki âyet gibi ve Rabb'inin ihsanıyla, Rabb'inin lütuflarıyla ifadeleri gibidir. Bu cümleden, yaratılan nimetlerden ve gönderilen lütuflardan başka bir şey anlaşılmaz. Buna göre **Rabb'inin nuruyla** sözünden de ne zatının nuru,

---

213 en-Neml, 27/87.

214 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 30; Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 87.

215 "Rabb'inin lütfu sayesinde sen asla deli değilsin" (el-Kalem, 68/2).

ne de zatına ait başka bir şey anlaşılır. **Yeryüzü aydınlanır**, yani ışıkla dolar. Azîz ve Celîl olan Allah'ın âhiret yurdunu da aydınlık ve parlak bir mekân olarak yaratması mümkündür, nitekim bir ilâhî beyanda yeryüzünün bundan başka bir hale dönüştürüleceğini haber vermektedir: "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[216]. Daha önce de söylediğimiz gibi bu yer karanlıktı, o yer ise aydınlıktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut onun aydınlanmasından maksat perdelerin kaldırılması, hakkın ortaya çıkması, kargaşanın ve karışıklıkların son bulmasıdır. Halbuki onların dün-
yadaki halleri karışık ve darmadağınıktı. [§]İşte o gün hep birlikte Cenâb-ı 374
Hakk'ın birliğini, ulûhiyetini ve rubûbiyetini ikrar ederler. Bu mâna şu ilâhî beyanlarda belirtilmiştir: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[217], "Neticede O'na döndürüleceksiniz"[218], "Dönüş de yalnız O'nadır"[219], "O gün hükümranlık yalnız Allah'ındır"[220]. İnsanlar her hal ve şartta Allah'ın huzurunda, yanında ve önünde oldukları ve iki cihanda da hükümranlık kendisine ait olduğu halde, bu âyetlerde huzuruna çıkmaktan, kendisine dönmekten ve O'na varmaktan söz etmekte; huzuruna çıkmayı, kendisine dönmeyi ve hükümranlığın O'na ait olduğunu özel olarak belirtmektedir. Çünkü o gün hak ile bâtıl ortaya çıkacak, o gün herkes Allah'ın birliğini ve hükümranlığın O'na ait olduğunu ikrar edecektir. Buna göre yerin aydın ve parlak olması, o gün perdelerin kaldırılacağından, şüphelerin yok edileceğinden ve hakikatlerin ortaya çıkacağından dolayı olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut aydınlanmaktan maksat, herkesin dünyada yapmış olduğu hayır ve şer her işin o gün ortaya çıkacağından ve insan onun hayır mı şer mi olduğunu anlayacağından dolayı olabilir, çünkü dünyada hayır ve şer olarak yaptıkları tam olarak ortaya çıkmıyor ve bunların hayır mı şer mi olduğunu da bilmiyordu. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyuruyor: "Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun"[221]. *En doğrusunu Allah bilir.* Veyahut dünya yurdu, üzerinde dünyadakiler tarafından Azîz ve Celîl olan Allah'a isyan edildiği için karanlık, âhiret yurdu ise orada Azîz ve Celîl olan yüce Allah'a
isyan edilmediği için aydınlıktır mânasına gelebilir. [§]Bunu destekleyen bir 375
rivayete göre; hacerülesved cennetten gelen bir taştır ve geldiğinde rengi şöyle

216 İbrâhim, 14/48.
217 İbrâhim, 14/21.
218 Meselâ bk. el-Bakara, 2/245; Yûnus, 10/56.
219 Meselâ bk. el-Mâide, 5/18; eş-Şûrâ, 42/15.
220 el-Hac, 22/56.
221 Âl-i İmrân, 3/30.

idi, ancak günahkâr ve âsi insanlar ellerini süre süre onu kararttılar[222]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dediler: "Eşrakat" (أشرقت) fiili, aydınlattı, parlattı anlamına gelir[223].

Rabb'inin nuruyla sözü hakkında bazıları şöyle dedi: Bu, Rabb'inin adaletiyle mânasına gelir, yani yer Rabb'inin adaletiyle aydınlanır. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: "Biz, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları ancak ve ancak hak ve adalet temelinde yarattık"[224]. *En doğrusunu Allah bilir.* O, Allah'ın yarattığı ve dünyaya koyduğu bir nur da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kitap ortaya konur…** Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Dengeyi ve ölçüyü (mîzanı) O koydu"[225]. Burada sözünü ettiği kitap ile burada koyduğunu söylediği mîzanı kastetmiş olabilir, dolayısıyla mîzan ile kitap aynı şey olabilir. Ancak kitabın mîzandan ayrı bir şey olması da mümkündür. Bazıları şöyle dedi: Âyette geçen **kitap** kelimesinden maksat hesaptır; insanın lehinde ve aleyhinde olan her şeyin yazıldığı, yaptığı hayırların ve işlediği kötülüklerin muhafaza edildiği hesap defteridir. Bazıları da şöyle dedi: Kitaptan maksat, o gün herkesin eline verilen, bütün yaptıklarının yazılı olduğu ve herkesin okuduğu kitaptır. Bu yorum, önceki ile aynı mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Peygamberler ve şahitler getirilir. Buradaki "şühedâ" (الشهداء) kelimesinin anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları dedi ki: Şühedâ, nebîlere ve resûllere şahitlik yapmak üzere gönderilenlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[226], "Size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik"[227]. Bazıları da şöyle dedi: **Şahitler** ile burada melekler ve insanla-
376 rın yaptıklarına şahitlik eden hafaza melekleri kastedilmiştir. [§]Bazıları ise şunları söyledi: **Şahitler,** bu dünyada şehit olmak isteyenlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki şühedâ kelimesi ile o gün insanların aleyhlerine şahitlik edecek olan kendi uzuvları da kastedilmiş olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda ol-

222 İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Hacerülesved cennetten gelmiştir, o kardan daha beyazdı, müşriklerin günahları onu kararttı" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 307, 329, 373; Tirmizî, *es-Sünen*, Hac, 49).

223 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 384.

224 el-Hicr, 15/85.

225 er-Rahmân, 55/7.

226 en-Nisâ, 4/41.

227 el-Müzzemmil, 73/15.

duğu gibi: "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir"[228]. **İnsanlar hakkında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir, onlara asla haksızlık edilmez.** Yani hiç kimse yapmadığı bir işten sorumlu tutulmaz, ancak herkese yaptığı işin sorumluluğu yüklenir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٧٠﴾

70. "Herkese yaptığının karşılığı tastamam ödenir; Allah onların yaptıklarını en iyi şekilde bilmektedir."

Herkese yaptığının karşılığı tastamam ödenir. Yani her kâfire yaptığı kötülüklerin karşılığı verilir, ancak yaptığı iyiliklerin karşılığı verilmez. Her müslümana da yaptığı iyiliklerin karşılığı tam olarak verilir, hiç eksiltme yapılmaz; yaptığı kötülüklere gelince, Cenâb-ı Hakk'ın onlardan vazgeçmesi ve onları iyiliklere çevirmesi mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: "Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir"[229]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah onların yaptıklarını en iyi şekilde bilmektedir,** yani Allah onların hayır ve şer olarak ne yaptıklarını bilir.

وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا اِلٰى جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتّٰى اِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ
اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ
اٰيَاتِ رَبِّكُمْ وَيُنْذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنْ حَقَّتْ
كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٧١﴾

71. "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek; nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak; bekçileri onlara, 'İçinizden, size Rabb'inizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?' diye soracak; onlar da 'Evet geldi' diyecekler. Ama inkârcılar için artık azap hükmü kesinleşmiştir."

---

228 en-Nûr, 24/24.

229 "Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir" (el-Furkān, 25/70).

Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek. Denildi ki:, yani ümmet ümmet ve bölük bölük sevkedilecek. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “Her ümmet cehenneme girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir”[230], “Sevkedilecekler”[231], “Ateşe doğru sevkedilecekleri gün.”[232].

377 **[§]Gruplar halinde.** Burada geçen “zümer” (زمر) kelimesi, gruplar, topluluklar anlamına gelir, bu kelimenin tekili “zümre” (زمرة) gelir. Kelime tefe‘ul bâbından (tezemmür) kullanıldığında toplanmak anlamına gelir. Bu işin aslı, her grubun sevdikleriyle beraber sevkedilmesidir. İnsanlar dünyada farklı topluluklar ve gruplar halinde idiler, buna göre bu dünyada toplanıyorlardı: Hayır ehli insanlar hayır ehli olanlarla birlikte, şer ehli insanlar da kendileri gibi şer ehli olanlarla birlikte oluyorlardı ve bu şekilde bir arada olmaktan mutluluk duyuyorlardı. Ancak hayır ehli olanlar, bu dünyada beraber oldukları insanlarla birlikte sevinç içinde cennete sevkedilirler. Şer ehli insanlar da, bu dünyada beraber oldukları şer ehli kişilerle birlikte hüzünlü ve kederli olarak cehenneme sevkedilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak. Cehennemin kapılarının olması ve insanların o kapılardan girmeleri mümkündür. Âyette sözü edilen kapıların hakiki mânada kapı değil, dünyada içinde bulundukları yönler ve yollar mânasına gelmesi de mümkündür; dünyada içinde bulundukları yönlerle, yollarla ve orada yaptıklarıyla cehenneme girerler. Nitekim bazan şöyle denilir: Falancaya şu kapı açıldı; burada hakiki kapı kastedilmez, ancak onun kapısına giden yol mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bekçileri onlara, ‘İçinizden, size Rabb’inizin âyetlerini okuyup duyuran bir elçi gelmedi mi?’ diye soracak. Buradaki **Rabb’inizin âyetleri** sözü, muhtemelen tevhide dair âyetleri ve delilleri mânasına gelir. Onların inkâr ettikleri tekrar dirilmeye dair âyetler anlamına da gelebilir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Bundan maksat Kur’ân âyetleridir. Böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran, yani âyetlerle sizi uyaran **bir elçi gelmedi mi? diye soracak. Onlar da ‘Evet geldi’ diyecekler;** o elçiler bu uyarma işini yaptılar. **Ama inkârcılar için artık azap hükmü kesinleşmiştir.** Müfessirler şöyle der: **Artık**

---

230 “Allah buyuracak ki: ‘Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!’ Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecektir” (el-A‘râf, 7/38).

231 “İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler” (el-Enfâl, 8/36). Yani orada toplanacaklar. Onlar Allah’ı inkâr etmeleri sebebiyle cehennemde toplanacaklar” (Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VI, 212).

232 “Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir” (Fussılet, 41/19).

azap hükmü kesinleşmiştir cümlesi, [§]azap göreceklerin sayıları mânasına 378
gelir. Bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği ve cehennemi kendileriyle dolduracağını vâdettiği kişilerdir: "Andolsun ki cehennemi hem insanlarla hem cinlerle dolduracağım"[233]. Bu, onlar hakkında hak olan bir vâddir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki **azap kelimesi** sözünün, şirk ve küfür kelimesi anlamına gelmesi de mümkündür. Yani hakkımızda bildiğimiz şirk ve küfür kelimesi hak oldu demektir. Kendisiyle azap edildikleri ve cezalandırıldıkları için küfür kelimesine azap kelimesi adını verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

قِيلَ ادْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٧٢﴾

72. "Onlara, 'İçinde ebedî olarak kalacağınız cehennemin kapılarından girin içeri!' denilecek. (Vaktiyle) ***ululuk taslamış olanların kalacağı*** (bu) ***yer ne kötü!"***

Bu âyet açıktır, tefsire ihtiyaç yoktur. Âyetteki **ululuk taslayanlar** sözü ile muhtemelen Allah'ın âyetlerine ve delillerine karşı ululuk taslayanlar kastedilmiştir. Nebîlere ve resûllere (s.a.) karşı ululuk taslayanlar anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ اِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتّٰٓى اِذَا جَٓاؤُ۫هَا وَفُتِحَتْ اَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ ﴿٧٣﴾

73. "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek. Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak; bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete!' diyecek."

Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar sevkedilecekler. Bu ilâhî kelâm muhtemelen Rab'lerine şirk koşmaktan veya Rab'lerini öfkelendirmekten ve O'nun intikamından sakınanlar veyahut da daha önce söylediğimiz gibi ken-

233 Hûd, 11/119; es-Secde, 32/13.

dilerini helâke götürecek davranışlardan sakınanlar mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sevkedilecekler anlamına gelen "sîka" (سيق) kelimesi, zâhirde geçmiş zaman kipidir ve geçmiş zamandan haber verir. Ancak bu kelime iki mânaya gelir. Birincisi, gelecek zaman anlamına gelir. Bu tür kullanımlar dilde mümkündür; dili geçmiş zaman kipinin kullanılması, fakat gelecek zamanın kastedilmesi mümkündür. Âyette sanki "yusâku" (يساق), yani sevkedilecekler denilmektedir. İkincisi, sanki geçmişte olmuş ve bitmiş bir şeyin haberi mânasına gelir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak atıf edatını kullanarak "ve sîka" buyurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Zümerâ" kelimesinin, dünyada gruplar ve topluluklar halinde toplandıkları gibi âhirette de öyle olacaklar anlamına geldiğini yukarıda söylemiştik, onlar âhirette bu şekilde gruplar halinde sevkedilecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

379 **[§]Nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak.** Bu cümle, onlara hakiki mânada cennetin kapılarının açılacağı anlamına geldiği gibi; hakiki anlamda kapılar değil de dünyada iken yürüdükleri yollardan ve cihetlerden kinaye olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bekçileri onlara, 'Selâm size!' diyecek.** Cennetin bekçileri onları selâmla karşılarlar. Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberini, iman edenlere selâmla söze başlamakla imtihan ettiği gibi, cennetin bekçilerini de müminleri selâmla karşılamakla imtihan etmesi de mümkündür. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size!"[234] Sonra cennet bekçilerinin müminleri selâmla karşılamaları, dünyada gördükleri bütün ayıplardan selâmet ve berâet mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun girin cennete, diyecek. Buradaki "tıbtum" (طبتم) kelimesi muhtemelen, tertemiz hale geldiniz, artık ebediyen pislenmeyeceksiniz, her türlü âfetlerden ve ayıplardan aklandınız mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut, hiç yorgunluk yaşamadan tertemiz ve hoş, ebedî bir hayat sizi bekliyor mânasına gelir.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذ۪ي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَاَوْرَثَنَا الْاَرْضَ نَتَبَوَّاُ مِنَ
الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَٓاءُ فَنِعْمَ اَجْرُ الْعَامِل۪ينَ

234 el-En'âm, 6/54.

74. "Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren ve cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!' diyecekler. (Bunun için) ***çalışıp çabalayanların ecri ne güzel!"***

Onlar da 'Bize verdiği sözü yerine getiren Allah'a hamdolsun!' diyecekler. Hiç şüphe yok ki Cenâb-ı Hak söz verdiği zaman mutlaka sözünü yerine getirir. Ancak bu beyanın mânası şudur: Bizi vâdine lâyık kılan ve kendilerine cenneti vâdettiği kişilerden yapan Allah'a hamdolsun! Müminler, Allah'ın verdiği sözü yerine getirdiğinden dolayı O'na hamdetmiyorlar, zaten Allah söz verdiği zaman mutlaka sözünü yerine getirir, aksine onlar kendi iradeleriyle yapmış oldukları tercihten ve Allah'ın da onları, cenneti vâdettiği yola ulaştırdığı için hamdetmektedirler. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[§]Bize yer bağışlayan; denildi ki: Bu ibare, bize bir yerde, yani cennette 380
mesken kurma imkânı veren demektir. **Cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan Allah'a hamdolsun!** Bu cümlede geçen **dilediğimiz yerde** sözü, arzu ettiğimiz yerde mânasına gelir, ancak onlar başkasına ait yerlerde mesken kurmayı arzu etmezler. Yahut **cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan** meâlindeki âyet, cennetin bütün mekânları seçkindir, dünyada özellikle bazı mekânları tercih ettiğimiz gibi orada bir yeri bırakıp başka bir yeri seçmeyiz; dünyanın bütün mekânları seçkin olmadığı için orada bir tercih arzusu söz konusudur. Fakat cennetin bütün mekânları seçkindir, bu bakımdan orada bir yeri bırakıp başka bir yeri seçmek ihtiyacı duyulmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Yoksa **cennetten bize dilediğimiz yerinde mesken kurabileceğimiz yurt bağışlayan** meâlindeki âyetin zâhiri, onlara da başkalarına da ait olmayan yer mânasına gelir. Bu konunun aslı bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çalışıp çabalayanların ecri ne güzel.** Bu beyan, yoruma ihtiyaç duymayacak derecede açık bir ifadedir.

وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَٓافّ۪ينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَق۪يلَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٧٥﴾

75. "Meleklerin de Rab'lerine hamd ile yüceliğini dile getirerek arşın çevresini kuşattıklarını görürsün. Böylece insanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir ve şöyle denir: 'Bütün övgüler âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir.'"

Meleklerin de arşın çevresini kuşattıklarını görürsün. Denildi ki: Arşın çevresinde sıralandıklarını görürsün. **Rab'lerine hamd ile yüceliğini dile getirirler.** Bazı müfessirler bunu, Rab'lerinin emriyle tesbih ederler diye yorumladılar. Ancak **Rab'lerini hamd ile tesbih ederler** meâlindeki âyet, çeşitli yerlerde söylediğimiz gibi Rab'lerini, yaratılanlara ait bütün özelliklerden tenzih ederek, aklayarak hamd ve senâ ile tesbih ederler demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlar arasında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir. Denildi ki:, yani ümmetler ve peygamberler arasında hüküm verilir. Bütün yaratılanlar arasında hüküm verilir diye de söylenmiştir. Bu ilâhî beyanın, müminlerle düşmanları arasında hüküm verilir mânasına gelmesi de müm-
381 kündür. **[§]Şöyle denir: Bütün övgüler âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir.** Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Cenâb-ı Hak dünyada nimetlerinin kapısını insanlara kedisine yapılan hamd ile açtı. Bu şu ilâhî beyanlarda belirtilen husustur: "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"[235]. "Hamd, kuluna kitabı indiren Allah'a mahsustur"[236]. Bunlar gibi başka ilâhî beyanlar da vardır. Allah, âhiretteki nimetlerini de kendine hamd ile mühürlemiş, şöyle buyurmuştur: **Bütün övgüler âlemlerin Rabb'i olan Allah içindir.** "Onların duaları, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur"[237]. Ey Rabbim! Muhammed aleyhisselâma da salavatların en üstününü ve selâmların en mükemmelini gönder.

---

[235] "Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve ışığı vareden Allah'a mahsustur" (el-En'âm, 6/1).

[236] el-Kehf, 18/1.

[237] "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Rab'leri, inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar. Orada onların duaları, 'Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!'; karşılıklı iyi dilekleri de 'selâm' şeklinde olacaktır. Duaları da, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur" (Yûnus, 10/9-10).

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkāhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire, ts., (Dârü'l-Ma'rife).

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut 1408/1987.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Hâlid Abdurrahman el-Ak), Beyrut 1407/1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410/1990.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Edebü'l-müfred*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), Beyrut 1409/1989.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, Beyrut 1405/1984.

Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısrî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, Beyrut 1422/2002.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, Beyrut 2001.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî), Beyrut 1955.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Hâkim et-Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Hasan, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1415/1995.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-Kâffü'ş-şâf*, Beyrut 1415/1995.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sikât*, Beyrut 1975.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Beyrut 1421/2000.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1404/1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Lübâb*, Beyrut 1414/1994.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1423/2003.

İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâleddin Ali b. Yûsuf b. İbrâhim eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1406/1986.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978.

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut 1413/1992.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, Beyrut, ts., (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (ed. Bekir Topaloğlu), İstanbul 2005-2010.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırââti'l-erba‘ aşere*, Beyrut 1422/2001.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi‘u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesefî, Necmeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahran 1420/1999.

Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dımaşk 1412/1992.

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Beyrut 1411/1990.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 424-426.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 176.

Semerkandî, Alâeddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine, nr. 179.

Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrâf), Dımaşk 1406/1986.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şâmî, Şemseddin Ebû Abdillah Muhammed b. Yûsuf b. Ali es-Sâlihî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1414/1993.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1413/1992.

Şevkânî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San‘ânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-fikr).

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu‘cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi‘u'l-beyân ‘an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1422/2001.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târîhu'r-rusül ve'l-mülûk*, (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Kahire, ts., (Dâru'l-maârif).

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî, *Mevsû'atu Keşşâfi ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, (nşr. Ali Dahrûc), Beyrut 1416/1996.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut, ts., (Dârü'l-Meymûn).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut 1419.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1980.

DİZİN

B

C

F

G

H

L

M

R

S

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 13

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

MÜ'MİN (ĞÂFİR) SÛRESİ

FUSSILET SÛRESİ

ŞÛRÂ SÛRESİ

ZUHRUF SÛRESİ

DUHÂN SÛRESİ

CÂSİYE SÛRESİ

AHKĀF SÛRESİ

MUHAMMED SÛRESİ

[40]MÜ’MİN (ĞÂFİR) SÛRESİ[1] 7

Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla.

1. “Hâ-mîm.”

Bazıları **Hâ-mîm** lafzının, şanı yüce olan Rabb’imizin isimlerinden olan hicâ harfleri olduğunu söyler. Bu, İbn Abbâs’ın (r.a.) görüşüdür. Bazıları da bütün sûrelerin girişidir, diğer hurûf-i mukattaa da böyledir, der. Bazıları ise onun aslının (حُمَّ) olduğunu ve hükmolundu mânasına geldiğini söyler. Nitekim şair (Nâbiğa) bir beytinde şöyle der:

Verilen hükmün gerçekleşeceğini görmüyor musun?

Yani verilen karar mutlaka gerçekleşecektir. Ancak o bunu alfabe harfleriyle ifade etti, tıpkı Zeyd kelimesini de alfabe harfleriyle (ز ى د) zikrettiği gibi. Biz deriz ki: Hurûf-i mukattaanın tefsiri, devamında gelen âyette zikredilen şeydir. İnsanların bu konudaki sözlerini ve farklı görüşlerini çeşitli yerlerde aktarmıştık, dolayısıyla burada onları tekrar etmemize gerek yoktur[2]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]***2. “Kitabın indirilişi Azîz ve Alîm olan Allah’ın katındandır.”*** 8

Kitabın indirilişi. Bu beyanı Zümer sûresinin başında açıklamıştık. Yalnız oradaki beyan, “Azîz ve Hakîm olan Allah’ın katındandır”[3] şeklinde idi. Burada ise **Azîz ve Alîm olan Allah’ın katındandır** buyurulmaktadır. Bunların ikisi de aynı mânaya gelirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 Bu sûre Mekke’de nâzil olmuştur ve 85 âyettir.

2 Meselâ bk. el-Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ilk âyetleri.

3 ez-Zümer, 39/1.

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِى الطَّوْلِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿٣﴾

3. "Günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, hem cezalandırması şiddetli hem lütfu bol olan Allah'ın katındandır. O'ndan başka tanrı yoktur, dönüş yalnız O'nadır."

Günahı bağışlayan. Bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, günahtan yüz çeviren anlamına gelir; bu, özellikle müminler hakkındadır. İkincisi, günahları örten mânasına gelir; bu da kâfir ve mümin herkes hakkında mümkün olan bir haldir. Çünkü Allah dünyada mümin ve kâfir herkesin günahını örter ve onları rezil etmez. Fakat özellikle âhirette müminin günahlarından yüz çevirir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Tövbeyi kabul eden. Cenâb-ı Hak burada, günahlar çok ve büyük olsa da yapılan tövbeyi kabul edeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece[4] şöyle dedi: Tevb (التوب) kelimesi, tevbenin çoğuludur. **Cezalandır-**
9 **ması şiddetli** sözü de, tövbe etmeyenler hakkındadır. **[§]Lütfu bol** meâlindeki "zi't-tavl" (ذى الطول) kelimesine Ebû Avsece, güç ve kudret sahibi anlamını verdi. İbn Kuteybe[5] ise lütuf sahibi mânasını verdi. Lütfeyle anlamına gelmek üzere "tul aleyye bi-rahmetike" (طُلْ عَلَيَّ بِرَحْمَتِكَ) denilir[6]. Bu kelimeye varlıklı ve zengin mânası da verilmiştir. Nimetler sahibi de denilmiştir. Bunların hepsi de birbirine yakın mânalardır.

O'ndan başka tanrı yoktur, dönüş yalnız O'nadır. Cenâb-ı Hak bu âyette zatının yegâne ilâh olduğunu beyan etmekte ve yaratılmışların âhirette kendisine döneceklerini, onlara yaptıklarının karşılığını vereceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

4 "Ebû Avsece, Tevbe b. Kuteybe el-Hüceymî en-Nahvî el-A'râbî, Semerkant'a gitti ve orada ikamet etti. Edebiyatta Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ taraftarı idi. İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Arap edebiyatı alanında hocası idi. Ondan, Eştâbdîze mahallesinden müeddib Seyhan b. Hüseyin b. Hâzim rivayet etti" (Nesefî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, s. 115).

5 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî el-Kâtib, çeşitli ilimlerde otorite idi. Bağdat'ta oturdu. Farklı ilim dallarında gerçekten çok eser kaleme almıştır. *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân* ve *Müşkilü'l-Kur'ân*, onun önemli eserlerindendir. Dedesine nispetle kendisine Kutebî denilir. (ö. 276/889) (bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğât*, II, 281; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 296-300).

6 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 385.

مَا يُجَادِلُ فٖٓى اٰيَاتِ اللّٰهِ اِلَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرْكَ تَقَلُّبُهُمْ فِى الْبِلَادِ

4. “İnkâra sapanlardan başkası Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girişmez. Onların şehirden şehire rahat rahat dolaşabilmesi seni yanıltmasın.”

İnkâra sapanlardan başkası Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girişmez. Yani Allah’ın âyetlerini inkâr edenlerden başka hiç kimse, Allah’ın âyetlerini tartışmaz ve onlara dil uzatmaz. Burada, onların sözü edilen tartışmalarından maksat, “Gerçeği ortadan kaldırmak”[7], yani hakkı yok etmek istemeleridir. Şüphesiz küfür ehli, Allah’ın âyetlerini reddetmek için mücadele ederler ve bu maksatla âyetlere dil uzatırlar. Müminler ise, âyetlerin inişinden sevinç duyarlar, bu sayede imanları da artar. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: “Kendilerine kitap (Kur’ân) verdiğimiz kimseler sana indirilen vahiyden memnun olurlar. Fakat inanç gruplarından onun bir kısmı-
nı inkâr eden de vardır”[8]. [§]Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: 10
“Müminlere Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır”[9]. Bu mânada başka ilâhî beyanlar da vardır. Müminler âyetlere teslim olurlar, onları kabul eder ve büyük bir saygı ile benimserler. Başarıya ulaşmak ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.

Onların şehirden şehire rahat rahat dolaşabilmesi seni yanıltmasın. Mâlumdur ki onların şehirden şehire rahat rahat dolaşabilmeleri Resûlullah’ı (s.a.) yanıltmıyordu. Ancak Cenâb-ı Hak burada Hz. Peygamber’e hitap etmekte, fakat ondan başkalarını murat etmektedir. Çünkü, kâfirler çeşitli beldeleri dolaşmak konusunda güven içinde oldukları ve varlık içinde yaşadıkları, buna mukabil müminlerin zorluk, darlık ve korku içinde oldukları için bazı kişiler, onların hak, kendilerinin bâtıl yolda olduklarını zannedebilirlerdi. Böyle bir düşüncenin akla gelmesi mümkündür. Azîz ve Celîl olan Allah, kâfir bir insanın güvenli ve varlıklı olmasının hak yolda olduğunun, mümin bir kişinin de darlık ve zorluk içinde olmasının bâtıl yolda olduğunun delili olmadığını; bunun bir sınama olduğunu, kullarını bazan varlık ve güvenle, bazan da darlık ve korku ile sınadığını haber vermektedir. Bunun delili de yolları farklı, sözleri

---

7 el-Mü’min, 40/5. Aynı şey el-Kehf, 18/56’da da geçmişti.

8 er-Ra‘d, 13/36.

9 “Müminler, Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab’lerine güvenirler” (el-Enfâl, 8/2).

de birbirine aykırı olmalarına rağmen bu iki halin her kesimde görülmesidir. Âyet-i kerîmede Mekkeliler’in kastedilmiş olması muhtemeldir. Buna göre âyete şöyle bir mâna verilir: Başka yerlerde yaşayan insanların başlarına gelenleri gördükten sonra Mekkeliler’in çeşitli şehirleri rahat rahat dolaşmalarına, güvenli ve varlıklı olmalarına aldanarak hak yolda olduklarını zannetmesinler. Diğer ümmetlerin başına gelen belâlar, üzerinde yaşadıkları mekândan dolayı onlara gelmemektedir; çünkü o belâlara uğramamaları ve güven içinde olmaları, ancak Beytullah’a yakın yerlerde oturmalarından, Kâbe’nin saygınlığından ve şerefinden dolayıdır.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَالْاَحْزَابُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَهَمَّتْ كُلُّ اُمَّةٍ
بِرَسُولِهِمْ لِيَأْخُذُوهُ وَجَادَلُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ
فَاَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٥﴾

11 [§]***5. “Onlardan önce Nûh’un kavmiyle bunların ardından gelen çeşitli topluluklar da ilâhî gerçeği yalanlamış, her topluluk kendi peygamberlerini yakalayıp etkisiz hale getirmeye kalkışmış, asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi; sonunda onların yakalarına yapıştım. Nasılmış benim cezalandırmam, gördüler!”***

Onlardan önce Nûh’un kavmiyle bunların ardından gelen çeşitli topluluklar da ilâhî gerçeği yalanlamışlardı. Cenâb-ı Hak bu beyanı, kavminin kendisini inkâr etmelerinden ve asılsız iddialarla ona karşı mücadele etmelerinden dolayı Resûlullah’ın (s.a.) sabretmesi için belirtmiştir. Yani Allah şunu söylemektedir: Milleti tarafından ilk defa yalanlanan ve asılsız iddialarla ilk defa kendisiyle mücadele edilen peygamber sen değilsin. Senden önceki ümmetler de peygamberlerini inkâr etmiş ve asılsız iddialarla onlara karşı mücadele etmişler, ama onlar buna sabır göstermişlerdi. Onlar sabrettikleri gibi, sen de kavminin seni inkâr etmesine ve asılsız iddialara dayanarak seninle mücadele etmelerine karşı sabır göster. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret”[10]. Allah Teâlâ’nın, **Her topluluk kendi peygamberlerini ya-**

10 “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?” (el-Ahkāf, 46/35).

kalayıp etkisiz hale getirmeye kalkışmış, asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi meâlindeki ilâhî kelâmında kastettiği anlam da budur; her ümmet burada belirtilen tavırları kendi peygamberine uygulamıştır. Ancak Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin peygamberlerini öldürmelerinden ve asılsız iddialarla giriştikleri mücadelelerden elçilerini lütfuyla korumuştur. Bu da onların peygamber olduklarını gösteren delillerden biridir. Kâfirler sayıca kalabalık, peygamberlerin ise yardımcıları ve koruyucuları yokken Allah, onların peygamberlere yapmak istedikleri kötülüklerden elçilerini korumuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda onların yakalarına yapıştım. Nasılmış benim cezalandırmam, gördüler! Yani benim cezalandırmam nasılmış gördüler mi? Peygamberlerin, başlarına geleceğini haber verdikleri ilâhî cezaların hak olduğunu görmediler mi? Yahut o cezaların can yakıcı ve çok şiddetli olduğunu görmediler mi? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذٖينَ كَفَرُٓوا اَنَّهُمْ اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٦﴾

[§]*6. “**Böylece*** (kavminden) ***inkâra sapanlar hakkında Rabb’inin verdiği, ‘Onlar artık cehennemliktir’ şeklindeki hüküm gerçekleşmiş olacak.”*** 12

İnkâra sapanlar hakkında Rabb’inin verdiği hüküm gerçekleşmiş olacak. Bu âyet-i kerîmede muhtemelen şu âyetlerde belirtilen kanuna işaret edilmektedir: “Bu, Allah’ın daha önce gelip geçenler hakkında koyduğu kanundur”[11]; “İnkâr edenler yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir”[12]. **İnkâra sapanlar hakkında Rabb’inin verdiği hüküm gerçekleşmiş olacak.** Bu beyandan maksadın, Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım”[13] meâlindeki âyette belirtilen vaîd olması da muhtemeldir. Onlar hakkında Rabb’inin sözünün yerine gelmesinden maksat işte budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

11 el-Ahzâb, 33/62.

12 “İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geçmişte ne yapıldığı bellidir” (el-Enfâl, 8/38).

13 “Böylece Rabb’inin, ‘Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım’ sözü yerini bulmuş oldu” (Hûd, 11/119).

اَلَّذ۪ينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ
وَيُؤْمِنُونَ بِه۪ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ
رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذ۪ينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَب۪يلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ
الْجَح۪يمِ

7. "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!"

Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler. Daha önce farklı âyetler münasebetiyle de açıkladığımız üzere, onların Rab'lerini hamd ile tesbih etmeleri cümlesinden maksat, Rab'lerini övmeleri, yaratılmışlara ait bütün vasıflardan, özelliklerden ve dinsizlerin söyledikleri bütün sözlerden Allah'ı tenzih ederek O'na hamdetmeleridir.

[Peygamberler Müminler İçin Bağışlanma Dilerler]

O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler. Bu ilâhî kelâm, müminlere en çok ümit bahşeden âyettir. Peygamberlerin müminler için bağışlanma dilediklerine dair başka âyetler de vardır. Meselâ Nuh aleyhisselâm şöyle dua etmişti: "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla"[14]. İbrahim aleyhisselâm da şöyle dua etmişti: "Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"[15] Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e (s.a.) hem kendisi, hem de mümin erkekler ve mümin kadınlar için mağfiret dilemesini
13 emretmişti: [§]"Kendi günahın için ve erkek kadın müminler için Allah'tan af
dile"[16]. Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e müminler için af dilemesini emrettiği halde, sonra af dileyince onları affetmemesi ihtimali yoktur.

Mûtezile'den bazıları şöyle dediler: Cenâb-ı Hakk'ın "Kendi günahın için ve erkek kadın müminler için Allah'tan af dile" buyurması, ancak Allah'ın cezalandırmayacağı küçük günahlar içindir. Çünkü onlara göre Cenâb-ı Hakk'ın

---

14 Nûh, 71/28.

15 İbrâhim, 14/41.

16 Muhammed, 47/19.

bir insanı küçük günahlardan dolayı cezalandırması, büyük günahları ise bağışlaması söz konusu değildir. Açıklamaya çalıştığımız **tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla** meâlindeki âyeti de bu görüşlerine delil gösterirler. Allah Teâlâ, peygamberine, ancak günahına tövbe eden müminler için af dilemesini emretmekte, tövbe etmeyenler için af dilemesini ise emretmemektedir. Bu iki âyete göre doğru olan hüküm, bizim söylediğimizdir.

Ancak biz deriz ki: Şayet onların iddialarına göre Hz. Peygamber'in Allah'tan af dilemesi, sadece küçük günahlar için olsaydı, Cenâb-ı Hak peygamber aleyhisselâma sanki şöyle demesini emretmiş olurdu: Onları bağışla ve onlara zulmetme! Çünkü Mûtezile'ye göre onların günahları bağışlanmıştır. Böylece onların sözü doğru olmuş olurdu. Bu ise küfürdür ve sözün en kabasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra onların iddiası, Mûtezile'nin ve Hâricîler'in, insanların isyandan en uzak olan ve taatlere en yakın duran kimseler olmasını, bizim ise yaratılanların Allah'a isyana en yakın ve taatlere en uzak olan kimseler olmamızı gerektirir. Çünkü onlar kurtuluşu, sadece yaptıkları amellerden beklemektedirler. Allah'ın rahmetini ve herhangi birinin şefaatini düşünmemekte, sadece amellerine güvenmektedirler. Bu durumda onların her gün ve her saat itaat ve ibadet halinde olmaları, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa Allah'a âsi olmamaları gerekir. [§]Bize gelince, biz kurtuluşu sadece yaptığımız amellerde 14
görmüyoruz; fakat kurtuluşu amellerimizle birlikte Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinde ve Allah'ın şefaat etmesine izin verdiği kişilerin şefaatinde görüyoruz. Buna göre biz, itaatlerle meşgul olmanın dışında Allah'ın rahmetine ve lütfuna da güvenmekteyiz. Sonra hakikat şudur ki, onlar yaratılmışların Allah'a isyan etmeye en yakın olanları ve itaatlerden en uzak duranlarıdır. Biz ise itaatlere en çok sarılan ve isyanlardan en uzak duranlarız. Biz, Cenâb-ı Hakk'ın bize vermemiş olduğu bazı lütufları ve hayırları kendi katında tuttuğuna inanıyoruz. Eğer Allah onları bize verseydi, bizden hayır ve itaatten başka bir şey görülmez ve bizler her türlü isyandan ve kötülüklerden korunmuş olurduk. Böylece bizim kendimizi tamamen itaate vererek o lütuflara ulaşmamız gerekirdi. Onlar ise, Allah katında herhangi bir lütfun kalmadığını düşünmektedirler. Aksine onlar diyorlar ki: Allah bize her şeyi vermiştir, o kadar ki O'nun katında dinî bakımdan kullarına sağlayan bir lütuf ve fayda kalmamıştır. Bu durumda onların, yukarıda belirttiğimiz halde olmaları gerekirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üstelik, Cenâb-ı Hak bizi rahmetiyle ve kendisine şefaat etme iznini verdiği kişilerin şefaatiyle kurtaracaktır, şeklindeki sözümüze gelince, bu konuda biz Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen bir habere dayanıyoruz: "Allah'ın rahmeti olmadan hiç kimse cennete giremez". Kendisine, sen de mi yâ Resûlallah?

diye soruluyor, "Allah, rahmetiyle beni kuşatmadığı takdirde, ben de giremem"
15 buyurdu[17]. [§]Mûtezile ise şöyle demektedir: Hayır, biz cennete kendi amellerimizle gireceğiz. Hâricîler de aynı şeyi söylemektedir. Bizim söylediğimiz ise şudur: Daha önce sözünü ettiğimiz âyetlere dayanarak diyoruz ki, Cenâb-ı Hak küçük ve büyük her çeşit günahtan dolayı kullarına ceza verebileceği gibi, şirk ve inkâr (küfr) dışındaki bütün günahları bağışlaması da O'nun gücü ve yetkisi dâhilindedir.

[**Allah'ın Rahmeti**]

Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Bu beyandaki **sen, rahmetinle her şeyi kuşattın** cümlesinde yer alan rahmet kelimesiyle dünya rahmeti kastedilmiş ise, mümin ve kâfir herkes bu rahmete dâhildir. Eğer âhiret rahmeti kastedilmiş ise, o sadece müminlere hastır. Mûsâ aleyhisselâm kıssasında zikredilen rahmet de böyledir, Hz. Mûsâ şöyle dua etmişti: **"**Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik. Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara yazacağım"[18]. Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: **"**De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü, temiz ve iyi rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar dünya hayatında müminlere yaraşır; kıyâmet gününde ise yalnız onlara mahsus olacaktır"[19]. Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Onlar dünyada inanan ve inanmayan herkes içindir, fakat kıyâmet gününde sadece iman edenlere mahsustur. Buna göre **sen, rahmetinle her şeyi kuşattın** cümlesi, Allah'ın dünyadaki rahmetini ifade eder; bu rahmete de ister mümin olsun ister kâfir, herkes dâhildir. Âhiret rahmeti ise, sadece iman edenlere mahsustur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyette geçen **ilim** kelimesi de, Allah, yaratılanlardan o rahmete dâhil olanları bilir anlamına gelir.

16 **[§]Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla.** Bu ilâhî beyan farklı mânalara gelebilir. Birincisi, şirkten tövbe edip senin dinin olan İslâm'a girenleri bağışla anlamına gelebilir. İkincisi, büyük günahlardan ve ahlâksızlıklardan tövbe edip senin yoluna gidenleri, yani sana itaat edenleri bağışla anlamına

---

17 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 53; Buhârî, "Rikāk", 18; Müslim, "Sıfatü'l-cenne ve'n-nâr", 73. Yukarıdaki ibare *el-Müsned*'den alınmıştır.

18 "Bize bu dünyada da âhirette de iyilik yaz! Şüphesiz biz sana yöneldik. Allah buyurdu ki: Azabıma dilediğimi uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır; ayrıca rahmetimi Allah korkusu taşıyanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım" (el-A'râf, 7/156).

19 el-A'râf, 7/32.

gelebilir. Üçüncüsü de, büyük küçük her türlü günahtan tövbe edip sana itaat edenleri bağışla mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onları cehennem azabından koru!** Bu, mânası açık olan bir cümledir.

Sonra Mûtezile’ye göre **Ey Rabb’imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın** meâlindeki ilâhî beyanla amel edilmez. Çünkü onlara göre Allah’ın rahmeti, sadece tek bir günahla ilgili değildir, dolayısıyla hepsini affetmesi de söz konusu değildir. Onlara göre büyük günah işleyen birine Allah’ın rahmetle muamele etmesi mümkün değildir, onu ebedî azapla cezalandıracaktır. Onların görüşleri böyle olduğuna göre Allah’ın rahmeti geniş değildir demektir. Sonra onlar şunu da söylüyorlar: Yüce Allah her kâfire hidâyet yolunu göstermiş ve hidâyete erenlere verdiği lütfunu onlara da vermiştir. Ancak onlar hidâyete ermediler, Allah’ın katında da hidâyete erenlere verdiği lütuftan bir şey kalmamıştır. Bu söze göre Allah’ın rahmeti, kâfirin hidâyete ermesini kapsamaz. Öyleyse onların iddiasına göre ilâhî rahmet, Cenâb-ı Hakk’ın belirttiği ve geniş olmakla nitelediği durumun aksinedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

[§]Bize göre ise, yukarıda da söylediğimiz gibi Allah’ın rahmeti her şeyi 17
kapsar. Ancak az önce de söylediğimiz gibi bu rahmetten maksat, dünyadaki rahmettir. Yahut ifade ettiğimiz gibi Allah’ın katındaki lütuflardır, hidâyeti benimseyenlere onları verecektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

رَبَّنَا وَاَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّت۪ي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَٓائِهِمْ
وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٨﴾

8. “Rabb’imiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Kuşkusuz sen sınırsız izzet ve hikmet sahibisin.”

Rabb’imiz! Onları vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur. Bu ilâhî beyanın da farklı mânalarda yorumlanması mümkündür. Birincisi, buradaki vâd bütün müminler içindir; onlar bu vâdde hususiyet ihtimali bulunduğundan dolayı bir kavmi işaret yoluyla ve bizzat tayin ederek bu vâdin içine dâhil etmesini Allah’tan istediler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onlara, bu vâdi hak edecek vesileler ve amellerle hayatlarını tamamlamalarını nasip etmesini Allah’tan istediler. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, Allah bu vâdi onların istemeleri şartıyla kendilerine vermiş olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak

ezelî ilmiyle bu şartın, yani onların istemelerinin vuku bulacağını biliyordu, bundan dolayı onlara bunu vâdetmişti. Bu gibi haller caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: “Bu, Rabb’inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir”[20]. Allah ancak onların isteği üzerine bunu vâdetmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk’ın takdiri ve uygulaması, insanlar Allah’tan istedikleri zaman onlara azap etmeyeceğine ve insanların da isteyeceklerini bildiğine dayanmaktadır. Bu mânaya işaret eden bir hadiste Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:
18 “Şüphesiz sadaka ömrü uzatır”[21]. [§]Aslında Allah’ın ezeldeki takdiri, sadakanın verileceği, ancak sadaka vermeyeceği bilinse dahi ömrünün uzun olacağı idi. Fakat şarta bağlanan bir hükmün, şart yerine getirildiği takdirde gerçekleşeceğine, şart yerine getirilmezse gerçekleşmeyeceğine dair kullar hakkında söz konusu olan hükmün Allah hakkında düşünülmesi caiz değildir. İnsanların o şeyin neticesini önceden bilmeleri söz konusu değildir, fakat Allah bütün sonuçları bilmektedir. Dolayısıyla o şart olmasa dahi onun nasıl sonuçlanacağını Cenâb-ı Hak bilmesine rağmen, sözü edilen o şartın yerine getirileceği bilindiği için Allah’ın ezelde şarta bağladığı bir hükmün gerçekleşmesi kaçınılmazdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.* Âyetin zâhiri ise Allah onları cennete sokacağını vâdettiği zaman, bunun mutlaka gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bu gibi durumlarda vâdi tasdik etmek ve caymaktan kaçınmakla ilgili bir talep mânası akla gelmekte ise de bu ilâhî beyan hakkında böyle bir talep mânası anlamsızdır. Âyet, bizim söylediğimiz mânaya gelmektedir.

Atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanlar… Söylediğimiz gibi melekler, o vâde bunların da dâhil edilmelerini istemişlerdi.

وَقِهِمُ السَّيِّـَٔاتِ وَمَنْ تَقِ السَّيِّـَٔاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٩﴾

9. “Onları kötü sonuçlardan koru. O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. İşte en büyük kurtuluş da budur.”

20 “Orada kendileri için sonsuza kadar istedikleri her şey vardır. Bu, Rabb’inin, gerçekleşmesi istenen bir vâdidir” (el-Furkān, 25/16).

21 Bu hadisin muhtelif rivayetleri ve sahihliği konusunda bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, s. 28-29.

[Melekler Müminler İçin Dua Ederler]

Onları kötü sonuçlardan koru. Arşın çevresindekilerin Allah’tan, o insanları âhirette korku, endişe ve diğer azaplara mâruz kalmak gibi kötü akıbetten korumasını talep etmiş olmaları mümkündür. Âyet-i kerîme, onları dünyada şirk ve benzeri kötülüklerden korumasını istedikleri mânasına da gelebilir. **O gün sen kimi kötü sonuçlardan korumuşsan onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir** meâlindeki ilâhî beyan bu mânaya işaret etmektedir, yani sen dünyada kimi kötü sonuçlardan korumuşsan, o gün onu rahmetine mazhar kılmışsın demektir. **İşte en büyük kurtuluş da budur.**

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادَوْنَ لَمَقْتُ اللّٰهِ اَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ اَنْفُسَكُمْ
اِذْ تُدْعَوْنَ اِلَى الْاِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ ﴿١٠﴾

10. “İnkâra sapanlara (âhirette) ***şöyle seslenilecek: Siz inanmaya çağırılıp da inkâr ederken Allah’ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir.”***

İnkâra sapanlara (âhirette) şöyle seslenilecek: Allah’ın size öfkesi şimdi sizin kendinize öfkenizden elbette daha şiddetlidir. Rivayet edildiğine göre cehennem ehli cehenneme girip dünyada inkâr etmiş oldukları tekrar dirilmenin ve azaba uğramanın gerçek olduğunu bizzat gördüklerinde, her biri kendisine öfkelenecek [§]ve kendini kınayacak. O zaman onlara şöyle seslenilecek: 19
Lâneti ve azabı hak etmeniz sebebiyle Allah’ın size olan öfkesi, sizin kendinize olan öfkenizden daha fazla ve daha şiddetlidir. Bu, yukarıdaki ilâhî beyanın bir yorumudur. Başka bir yoruma göre de onlara şöyle denilmesi mümkündür: Allah’a isyan ettiğiniz ve işlediğiniz kötülükleri yaptığınız sırada Cenâb-ı Hakk’ın size duyduğu öfke, sizin azabı gördüğünüz ve cehenneme girdiğinizde kendinize duyduğunuz öfkenizden daha büyük ve daha şiddetlidir. Çünkü o kötülükleri ve günahları işlediğinizde şayet Allah’ın size duyduğu öfkesini üzerinize indirdiğini görmüş olsaydınız, sizi bu işlediğiniz günahlardan ve kötülüklerden alıkordu ve Allah’ın sizi davet etmiş olduğu tevhide ve O’na imana koşardınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

“Allah’ı anmak her şeyden önemlidir”[22] meâlindeki ilâhî beyanın tevili de bu iki yoruma benzemektedir. Birincisi bu âyet, Allah’ın sizi rahmetle ve mağfiretle anması, sizin O’nu namazınız ve ibadetinizle anmanızdan daha büyük

---

22 “Kitaptan sana vahyedilenleri oku, namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayasızlıktan ve kötülükten meneder. Allah’ı anmak her şeyden önemlidir” (el-Ankebût, 29/45).

ve daha yücedir, anlamına gelir. İkincisi de Cenâb-ı Hakk'ın, isyan etmeyi yasakladığı birinin kötülük işlediği sırada Allah'ı anması, ondan kaçınmaktan ve bizzat namazın onu kötülükten vazgeçirmesinden daha önemlidir. "Kuşkusuz namaz hayasızlık ve kötülüğü yasaklar. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir"[23] meâlindeki âyette buyurulduğu gibi her ne kadar namaz onu kötülükten alıkoysa da, Allah'ı anmak daha üstündür. Çünkü o sırada namaz kılmak, insanın o yasağı hatırlamasının önüne geçer. *En doğrusunu Allah bilir.*

20 **[§]Sizin kendinize öfkenizden.** Bu ilâhî beyan da iki mânaya gelir. Birincisi, "sizin birbirinize öfkenizden" mânasına gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[24]. İkincisi de, herkes işlediği isyan ve küfürden dolayı kendine öfke duyacaktır. Yukarıdaki ilâhî beyan bu iki mânaya da gelebilir, çünkü insanları Allah'a itaatten, O'nun emir ve yasaklarına uymayı engelleyen bizzat insanın kendisi olabileceği gibi, bazan insanlar da birbirlerini engeller. Bundan dolayı bu beyan her iki mânaya da gelebilir. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Evlere girdiğinizde, Allah katından mübarek ve güzel bir selâmlama ile kendinize selâm verin"[25]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"[26]. Yani birbirinizi tehlikeye atmayın. Çünkü herkes bilir ki, akıl taşıyan bir insan kendini helâk etmez, tehlikeye de atmaz. Aynı şekilde kendine de selâm vermez. Az önce kaydettiğimiz âyetin zâhiri ise, bir insan içerde kimse olmadığı sırada eve girdiğinde kendi şahsına selâm vermesi mânasını da ifade etmektedir. Bu ilâhî beyan, insanın çok kızdığı sırada ve başka durumlarda kendini helâk etmesini yasaklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالُوا رَبَّنَآ اَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا
فَهَلْ اِلٰى خُرُوجٍ مِنْ سَب۪يلٍ ﴿١١﴾

---

23 el-Ankebût, 29/45.

24 "İbrahim onlara şöyle demişti: Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

25 en-Nûr, 24/61.

26 "Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin" (el-Bakara, 2/195).

11. "Ey Rabb'imiz, diyecekler; bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu?"

[İki Hayat ve İki Ölüm]

Ey Rabb'imiz, diyecekler; bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Bazı müfessirler bu cümleye şu anlamı verdiler: Onlar henüz dünyaya gelmemişlerdi, babalarının üreme yapısı içinde idiler. Sonra Allah onlara dünyada hayat verdi. Sonra kaçınılmaz olarak dünya hayatları sona erdi. Sonra Allah kıyâmet gününde onları tekrar diriltti. İşte iki hayat ve iki ölümden maksat budur. Rivayet edildiğine göre bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) ve İbn Mesûd'un (r.a.) görüşüdür[27].
[§]Müfessirler diyorlar ki: Bu âyet-i kerîme, "Siz cansız nesneler iken O size 21
hayat verdi, sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek"[28] meâlindeki âyet gibidir. Bazıları şöyle dedi: **Ey Rabb'imiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin.** Bu beyanda geçen iki ölümden biri, dünyadaki eceli sona erdiği sıradaki ölümdür. Sonra Allah onları kabirde diriltecek, sonra tekrar öldürecek, sonra da kıyâmet günü tekrar diriltecektir. İşte iki ölüm ve iki dirilmeden maksat budur. İbnü'r-Râvendî[29] bu görüşü benimser. Bu âyet, kabir azabının varlığına da delil gösterilir. Bu, doğruya daha yakın ve daha uygun olan görüştür. Çünkü onların, babalarının üreme mekanizması içindeki cansız halleri için **bizi öldürdün** denilmez, zira onlar zaten ölü, yani cansız halde idiler.

Şimdi günahımızı itiraf etmiş bulunuyoruz, bir çıkış yolu yok mu? Onların itiraf etmiş oldukları günahları, muhtemelen dünyada iken, Allah'ın insanları öldürdükten sonra diriltmeye ve onlara azap etmeye kādir olduğunu inkâr etmeleridir. Bu gerçeği gözleriyle görüp müşahede ettiklerinde onu ikrar ederler. Onların işledikleri günah, bunu inkâr etmeleri idi. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların itiraf ettikleri günahın Mülk sûresinde sözü edilen soru ve cevap olması da muhtemeldir. Cehenneme atıldıklarında muhafızların "Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?" sorusu üzerine şöyle demişlerdi: "Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve 'Allah

---

27 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 291; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 23-24.

28 "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/28).

29 Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. İshak er-Râvendî (ö. 301/913 [?]). Önceleri Mûtezile kelâmcılarındandı, sonra zındıklıkla itham edildi. Ancak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî onu nübüvveti ikrar edenler arasında zikretti ve *Kitâbü't-Tevhîd*'de bu konuda ondan nakilde bulundu (bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 628).

hiçbir şey göndermemiştir’ demiştik”[30]. İşte onların itiraf ettikleri günahları bu idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكُمْ بِاَنَّهُٓ اِذَا دُعِيَ اللّٰهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَاِنْ يُشْرَكْ بِهٖ تُؤْمِنُوا
فَالْحُكْمُ لِلّٰهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿١٢﴾

12. “Bu duruma düşmenizin sebebi şudur: Allah’ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapardınız, ama O’na ortak koşulduğunda buna inanırdınız. Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah’a aittir.”

Bu duruma düşmenizin sebebi şudur. Yani yukarıda sözü edilen ilâhî öfkenin ve onlara gelen azabın sebebi, ancak **Allah’ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapmanızdır.** Yani Allah’ın birliğini inkâr etmenizdir. **O’na ortak koşulduğunda,** yani Allah’ın birliği kabul edilmeyip O’na ortaklar koşulduğunda **buna inanırdınız.** Yani bunu tasdik ederdiniz. Bu beyan, Cenâb-ı Hakk’ın şu buyruğu gibidir: “Ne zaman tek başına Allah’ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah’ın dışındakiler (putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün”[31]. Bu ikisi, aynı mânaya gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

22 **[§]Artık hüküm, yüce ve ulu olan Allah’a aittir.** Katâde şöyle dedi: Harûrîler[32] ortaya çıktığında Hz. Ali (r.a.), bunlar kimdir? diye sormuştu. Kendisine, bunlar “muhakkim”lerdir (Allah’tan başka hakem tanımayanlardır) denilmişti. Bazıları da, onlar kurrâdır (Kur’ân okuyanlardır) demişti. Hz. Ali (r.a.), onlar kurrâ değildir, fakat ayıplayanlar ve hüsrana uğrayanlardır, diye karşılık vermişti. İnsanlar dediler ki: Onlar, Allah’tan başka kimsenin hüküm verme hakkı yoktur diyorlar. Hz. Ali (r.a.) buna şu cevabı vermişti: Bu hak bir sözdür, fakat onunla bâtıl murat edilmektedir. Bâtıl bir gaye için Allah’ın adı anılmaktadır.

---

30 “Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, ‘Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?’ diye sorarlar. Şöyle cevap verirler: Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve ‘Allah hiçbir şey göndermemiştir; siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindesiniz!’ demiştik” (el-Mülk, 67/8-9).

31 ez-Zümer, 39/45.

32 Onlar Hâricîler’dir, önceleri Hz. Ali’nin (r.a.) yanında yer alırlarken bilâhare ona karşı çıkmışlardı. Hakem olayından sonra Harûrâ mevkiinde toplandıkları için onlara Harûrî denilmiştir. Bunlar ilk Hâricî fırkasıdır.

هُوَ الَّذ۪ي يُر۪يكُمْ اٰيَاتِه۪ وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَٓاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ
اِلَّا مَنْ يُن۪يبُ

13. "Size işaretlerini gösteren, sizin için gökten rızık (yağmur) ***indiren O'dur. Ama Allah'a yönelenden başkası*** (bundan) ***ders çıkarmaz."***

Size işaretlerini gösteren O'dur. Bu cümlenin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bundan maksat, onların atalarından peygamberleri inkâr edenlerle tasdik edenlerin akıbetini onlara göstermesidir. Çünkü peygamberleri inkâr edenleri yok etmiş, tasdik edenleri ise kurtarmıştı. Peygamberleri inkâr edenleri yalnızca inkârlarından ötürü helâk ettiğini, tasdik edenleri de sırf bu tasdikleri sebebiyle kurtardığını ve hayatta bıraktığını onlara gösterdi. Cenâb-ı Hak bunu, müşriklerin Hz. Peygamber'i (s.a.) yalanlamaktan sakınmaları için haber vermiştir. Bazıları da şöyle dedi: Cenâb-ı Hak, düşündükleri takdirde birliğine, Rab oluşuna, kudretine ve hükümranlığına dair delillerin göklerde ve yerde var olduğunu işaret etti. Nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Göklerde ve yerde nice deliller vardır"[33]. Cenâb-ı Hak insanlara göklerde ve yerde nice delillere dikkat çekmiş, vahdâniyetine ve rablığına dair delilleri göstermiştir. Onlar ise bu delillerle karşılaşırlar ve geçip giderler, yani onları görürler, fakat yüz çevirirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bazıları da şöyle dedi: **Size işaretlerini gösteren O'dur.** Yani ey Mek- 23
keliler! Yeryüzünde dolaştığınızda sizden öncekilere ait işaretleri, onların konak yerlerini ve helâk edilmelerine ilişkin alâmetleri görürsünüz. Bu da aynen önceki görüş gibidir.

Sizin için gökten rızık (yağmur) indiren O'dur. Cenâb-ı Hak, yeryüzünü ve gökleri yaratanın tek bir ilâh olduğunun anlaşılması için, aralarındaki mesafenin çok uzun olmasına rağmen göklerin faydaları ile yeryüzünün faydalarını birleştirmiştir, böylece vahdâniyetinin delillerinden birinin bütün yaratıkların rızkını gökten indirmesi olduğunu haber vermektedir. Yaratılanların gayretleri rızkı gökten indirmeye asla yetmez. Başka bir ihtimal de şudur: Müşrikler, rızıklarını gökten indirenin taptıkları putlar değil Allah olduğunu bildikleri için Cenâb-ı Hak bu âyette insanlara verdiği nimetleri hatırlatmaktadır; bunu

---

33 "Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler" (Yûsuf, 12/105).

bildikleri halde neden o insanlar kulluklarını ve şükürlerini Allah'tan başkasına yöneltmektedirler?

Ama Allah'a yönelenden başkası (bundan) ders çıkarmaz. Kendisine itaatle Allah'a yönelenden başkası bunları düşünmez ve bunlardan ders çıkarmaz. Yahut Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Allah'ın delillerinden ve uyarılarından, ancak emirlerine râm olup buyruklarına itaat eden ve O'na yönelenler öğüt alır, bunlardan ders çıkarır.

فَادْعُوا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿١٤﴾

14. "Haydi, inkârcıların hoşlarına gitmese de içten bir dindarlıkla yalnız Allah'a bağlanarak O'na dua edin."

Bu ilâhî kelâm sanki daha önce geçen şu beyanların sılası gibidir. "Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur"[34], "Bu duruma düşmenizin sebebi şudur: Allah'ın ismi tek başına anıldığı zaman inkâra sapardınız"[35]. Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ey Muhammed ümmeti! Ve ey içten bir dindarlıkla inanan müminler! Kâfirler hoşlanmasalar da siz Allah'a dua edin ve O'nun birliğine inanın! Mekkeliler'in şirk koştukları gibi sakın sizler O'na şirk koşmayın! *En doğrusunu Allah bilir.*

رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ اَمْرِه۪ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ
مِنْ عِبَادِه۪ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ ﴿١٥﴾

24 **[§]*15. "O'nun dereceleri yüksektir, arşın sahibidir; buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir."***

[Yüksek Dereceler]

O'nun dereceleri yüksektir. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, gökler, biri diğerinin üzerine yükseltilerek derece derece ve tabaka tabakadır. İkincisi, insanlar derece bakımından birbirlerinden farklı oldukları için onların âhiretteki konak yerleri ve dereceleri de birbirinden yüksektir.

34 ez-Zümer, 39/45.

35 el-Mü'min, 40/12.

Nitekim yüce Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: “Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl farklı kılmışızdır. Elbette âhiretteki dereceler ve farklılıklar daha büyük olacaktır”[36]. Allah, âhirette insanların derece bakımından birbirlerinden farklı olacaklarını haber vermektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki yüksek derecelerden maksadın, bu âyette belirtilen anlam olması mümkündür. Eğer sözü edilen yüksek derecelerden maksat, göklerin tabaka tabaka yükseltilmesi ise o zaman gökleri tabaka tabaka yükselten ve bütün ağırlığına ve büyüklüğüne rağmen o tabakaları hiçbir nesneye dayanmadan havada tutan Cenâb-ı Hakk’ın kudretini ve hükümranlığını haber vermesi anlamına gelir. Kaldı ki tabakalar hafif bile olsalar onları havada tutan nesnel bir dayanak yoktur. Bunları böylece yükseltip havada tutmaya Allah’tan başka kimin gücü yeter? Hiçbir şey, bir vasıta ve müdahale olmadan bulunduğu yerden ne yukarı çıkar, ne aşağı iner, ne de bulunduğu yerden düşer! Bunu yapma gücüne sahip bulunan Allah’ı herhangi bir şeyin aciz bırakması yahut O’ndan gizlenmesi veyahut O’nun isteğine engel olması ihtimali asla yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Eğer derecelerden maksat, müminlere âhirette verilecek 25
olan dereceler ise o zaman bu ilâhî beyan, inananlara faziletlerine göre verilecek olan makamları haber vermektedir, onlar bu makamları ancak kendilerine o hayırlı amelleri yapma gücünü veren Allah’ın lütfu sayesinde kazanmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Arşın sahibidir; kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle der: Burada kastedilen Cebrâil’dir, o Allah’ın kullarından dilediğine vahyi indirir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurulur: “Onu, senin kalbine uyarıcılardan olasın diye Rûhulemîn indirmiştir”[37]. Onun indirilişinde bir karışıklık olmadığının, bazı Râfizîler’in söyledikleri gibi aslında o falancıya gönderilmişti, fakat başkasına verildi gibi iddiaların doğru olmadığının bilinmesi için, onun “emîn”, yani güvenilir olduğunu haber vermektedir. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki rûh kelimesinden maksat, vahiy ve risâlettir; Allah, **onu indirir** buyurmaktadır, yani vahyi Allah’ın kullarından uygun gördüğü ve kendisinin seçtiği birine indirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Buluşma Günü]

Buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için. Bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları, maksat yeryüzü ehli ile gök ehlinin buluştuğu gündür, dedi. Bazıları da şöyle söyledi: Önceki ümmet-

---

36 el-İsrâ, 17/21.

37 eş-Şuarâ, 29/193-194.

lerle sonraki ümmetlerin buluştuğu gündür. **Buluşma günü**'nden maksadın, insanın dünyada iken yapmış olduğu kendi amelleri ve işleriyle buluştuğu gün mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

26 [§]Bâtınîler şöyle dediler: Maksat, cesetlerden doğan suretlerin, dünyadaki iyi ve hayırlı amellerin ruhanî suretleriyle buluştuğu gündür. Onların anlayışına göre ölen herkes, kendisinin hayırlı amelleriyle ruhanî sûrette tekrar doğar; bedenlerden doğan bu suretler, beden öldükten sonra cesetlerden çıkan suretleriyle buluşurlar. Dolayısıyla onlara göre tekrar dirilme ruhlar için söz konusudur, bu nuranî ruhlar da halis ve katışıksız nurla birleşirler. Bu görüşlerine, "O gün onlar ortaya çıkarlar"[38] meâlindeki âyeti delil gösterirler. Yani o ruhanî suretler cesetlerden ortaya çıkar derler; çünkü bütün yaratılanlar her zaman ve her türlü ahvalde Allah tarafından bilinir, hiçbir zaman Allah'tan gizlenemezler.

Ancak bu, doğru olmayan bir görüştür, çünkü şayet mesele Bâtınîler'in söylediği gibi olsaydı, canlılar uyurken ve ruhanî suretler bedenden ayrılırken, gerçek olmayan birtakım karışık rüyalar görürler. Halbuki uyanıkken gördükleri gerçektir ve karışık değildir. Bu gerçek, meselenin onların düşündükleri ve vehmettikleri gibi olmadığını gösterir. Bu mesele, bizim söylediğimiz gibidir.
27 *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu işin aslı şudur: Cenâb-ı Hak burada **buluşma günü** anlamına gelen ifadeyi kullanmış, başka bir yerde buna "Toplanma günü"[39] demiş, bir başka yerde "Kayıp ve kazancın (kime ait olduğunun) ortaya çıkacağı gün"[40] adını vermiş, başka bir yerde de "Haşir günü"[41] diye isimlendirmiştir. O gün için bunlara benzer farklı isimler kullanmıştır, bu isimlerin her birinin diğerinden farklı bir anlamı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْهُمْ شَيْءٌۜ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿١٦﴾

16. "O gün onlar, Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) ***çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"***

---

38 el-Mü'min, 40/16.
39 eş-Şûrâ, 42/7.
40 et-Teğâbûn, 64/9.
41 Kāf, 50/44.

O gün onlar (kabirlerinde) çıkarlar. Bazıları buna şöyle mâna verdi:
Onlar, kendilerini örtecek bir şey olmadığı halde ortaya çıkarlar, yani o gün
bütün örtüler kalkar. Bu yorum, şu âyetteki ifadeye benzemektedir: "Yerleri-
ni dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek
görürsün"[42]. Yani orada gizlenecek hiçbir şey yoktur. İnsanlardan bazıları, nes-
neler örtülerle Allah'tan gizlenir dediklerinden dolayı Cenâb-ı Hak, onların
iddialarını reddetmek için bunu özellikle belirtmiştir. O güne ortaya çıkma
günü denilmesi, muhtemelen insanların dünyada iken ihtilaf ettikleri mesele-
lerde ittifak etmeleri ve aynı kelimede birleşmeleri sebebiyledir; o gün herkes
tevhit kelimesini ikrar ve ittifak ederek ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*
O güne ortaya çıkma günü, dönüş günü, gidiş günü gibi farklı isimlerin ve-
rilmesinin sebeplerinden biri de şu olabilir: Dünyayı ve dünyadaki varlıkları
yaratmaktan maksat o gündür ve o yurttur. Buna göre dünyayı ve içindekileri
yaratmanın bir hikmeti vardır, [§]mâlum olduğu üzere bir şeyi özellikle yok 28
etmek için yaratmakta ise bir hikmet söz konusu değildir. Her ne kadar herkes
her durumda Allah'a açık ve ortada olsalar da söylediğimiz bu sebepten dolayı
Cenâb-ı Hak o günü özellikle belirtmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın, yani her şey açık ve ortada olacak. Bu cümle, nesneler Allah'tan gizlenir diyenleri reddetmektedir. Cenâb-ı Hak bu türlü iddialardan yüce, pek çok yücedir.

[Hükümranlık Kimindir?]

Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır! Müfessirlerin geneli şöyle der: Cenâb-ı Hak yer ve gök ehlini helâk ettiği ve âlemde kendisinden başka hiçbir canlı kalmadığı sırada şöyle buyurur: **Bugün hükümranlık kimindir?** Buna cevap verecek kimse yoktur. Bunun üzerine Allah, kendi sorusuna kendisi cevap verir: **Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!** Ancak müfessirlerin bu yorumu, uzak bir ihtimaldir. Kendisinden başka hiçbir canlı olmadığı halde Cenâb-ı Hakk'ın, **bugün hükümranlık kimindir?** diye sorması, sonra da kendi sorusuna yine kendisinin, **elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır** diye cevap vermesi, ihtimal dâhilinde değildir. Çünkü birinin kendine soru sormasında ve sonra yine kendisinin cevap vermesinde bir hikmet yoktur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun doğrusu şudur: Cenâb-ı Hak insanları tekrar diriltip can verdiğinde onlara sorar: **Bugün hükümranlık kimindir?** Yaratılanlar da hep birlikte cevap verirler: **Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!**

---

42 Tâhâ, 20/106-107.

Böylece her ne kadar bazı insanlar dünyada hükümranlık konusunu tartışmışlar ve hükümranlığın kendilerinde olduğunu iddia etmiş olsalar da, o gün hep birlikte hükümranlığın ve rablığın dünyada da âhirette de sadece Allah’a ait olduğunu ikrar ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْيَوْمَ تُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ لَا ظُلْمَ الْيَوْمَ اِنَّ اللّٰهَ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ﴿١٧﴾

17. “O gün herkes yaptığının karşılığını bulur. O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır; kuşkusuz Allah’ın hesabı çok hızlıdır.”

O gün herkes yaptığının karşılığını bulur, yani yapmış olduğu her türlü iyilik ve kötülüğün karşılığını görür. **O gün hiçbir haksızlık olmayacaktır,** yani herkes sadece kendi yaptığının karşılığını görecektir. **Haksızlık olmayacak** cümlesi, yapmış olduğu iyiliklerde herhangi bir eksiklik yapılmayacak, işlediği kötülüklere de hiçbir ilâve yapılmayacaktır mânasına da gelebilir. Bu konuya biz daha önce temas etmiştik. **Kuşkusuz Allah’ın hesabı çok hızlıdır.** Bu cümleyi de daha önce açıklamıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْاٰزِفَةِ اِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاظِم۪ينَ مَا لِلظَّالِم۪ينَ مِنْ حَم۪يمٍ وَلَا شَف۪يعٍ يُطَاعُ ﴿١٨﴾

29 **[§]*18. “Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zâlimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaatçisi olacaktır.”***

Yaklaşan gün konusunda onları uyar. O günün gelmesi sürekli yaklaştığından dolayı Cenâb-ı Hak ona yaklaşan gün adını verdi. Bu mânada olmak üzere o güne yarın[43] ve yakın gün diye de isim vermiştir. Nitekim âyetlerde şöyle buyurmaktadır: “Vakit yaklaştı”[44]; “İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı”[45]. Bunun gibi devamlı yaklaştığı için de o güne, yaklaşan gün

---

43 “İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır o, yalancının, küstahın biri! Yarın onlar asıl yalancı, küstah kimmiş görecekler!” (el-Kamer, 54/25-26).

44 “Vakit yaklaştı ve ay yarıldı” (el-Kamer, 54/1).

45 “İnsanların hesaba çekilecekleri gün iyice yaklaştı; halbuki onlar gaflet içinde haktan yüz çevirmektedirler” (el-Enbiyâ, 21/1).

dedi. Falancı falana yaklaştı denildiğinde de "ezife" (أَزِفَ) fiili kullanılır. Bu cümlenin mânası şudur: Onları varacakları ve görecekleri akıbetle uyar. Çünkü ancak akıl ve temyiz gücüne sahip olanlar, kendi akıbetleri ve işlerinin varacağı netice için çalışır, gayret gösterirler. Bundan maksat da işte o gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mahşerdeki Sıkıntı Hali]

Çünkü dehşet içinde yürekleri ağızlarına gelmiş olacak. Cenâb-ı Hak burada, o gün insanların nasıl büyük bir korku içinde olacaklarını ve durumlarının zorluğunu haber vermektedir. Onların kalpleri gerçek mânada yerlerinden sökülecek ve gırtlaklarına dayanacak değildir, fakat bu sözlerle âyet o gün onların ne kadar zor durumda olacaklarını, ne kadar büyük bir korku ve endişe içinde olacaklarını ve kalplerinin nasıl daralacağını tasvir etmektedir. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzü geniş olmasına rağmen size dar gelmişti"[46]. Yani karşılaştığınız zorluk ve korku yüzünden göğsünüz ve kalbiniz daralmıştı. Bu âyette gerçek mânada yeryüzünün daralması ve onların yeryüzüne sığmamaları kastedilmemektedir, fakat onların mâruz kaldıkları belânın büyüklüğünden dolayı göğüslerinin sıkışması şeklinde nitelenmektedir. Yeryüzünün daralması, göğüslerinin sıkışmasından kinâye yapılmıştır. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyette geçen kalplerin gırtlağa dayanması ifadesi de, hallerinin zorluğundan ve başlarına gelen belânın büyüklüğünden kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Gırtlak anlamına gelen "hanâcir" (الحناجر) kelimesi çoğuldur ve hayvanların kesildikleri boğaz kısmına denir, kelimenin tekili "hanceretün" (حنجرة) gelir.

[§]Yutkunmak anlamına gelen "kâzımîn" (الكاظمين) kelimesini bazıları 30
şöyle açıklar: Bu kelime, dünyada yaptıklarından dolayı kederi içinde yoğrulup duran dertli insan anlamına gelir. Bu kelimeye, korkudan dili tutulduğu için konuşamayan mânası da ağzını açamayan kişi anlamı da verilmiştir. Bunların hepsi birbirine yakın mânalardır.

O gün zâlimlerin dostu yoktur, yani elinden tutacak bir yakını yoktur. "Hamîm" (الحميم) kelimesine, arkadaşının derdiyle yakından ilgilenen, onun başına gelen belaları defetmeye çalışan dost anlamı verilmiştir. **Sözü dinlenen bir şefaatçisi de yoktur.** Cenâb-ı Hak bu âyette, âhirette onların, dünyada ol-

---

[46] "Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı'nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün sayıca çokluğunuza güvenmiştiniz, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız" (et-Tevbe, 9/25).

duğu gibi dertleriyle ilgilenen bir yakını ve sözüne itibar edilen bir aracısı olmayacağını haber vermektedir. Nitekim başka bir âyette de "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[47] buyurmaktadır. Yani şefaatleri kendilerine fayda verecek şefaatçileri olmayacaktır. Bu husus, Allah'ın başka bir âyette "O gün dostluk ve aracılık yoktur"[48] buyurduğu gibidir.

يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْاَعْيُنِ وَمَا تُخْفِى الصُّدُورُ ﴿١٩﴾

19. "Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir."

[Gözlerin Hain Bakışı]

Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını bilir. Kur'ân'da kullanılan "el-hâinetü" (الخائنة) ve "el-hıyânetü" (الخيانة) kelimeleri aynı mânaya gelirler. Allah, şu âyette de aynı kelimeyi kullanmıştır: "Onlardan daima bir hainlik görürsün"[49]. Bazıları bu kelimeye tekrar tekrar bakmak mânasını verdi; ilk bakışta bir sıkıntı yoktur, fakat ikincisi günahtır[50]. **Kalplerin sakladıklarını bi-**
31 **lir;** [§]yani insanın yapmadığı ve söylemediği, sadece içinden geçirdiği şeyleri de bilir. Cenâb-ı Hak bütün bunları bilir. Bazıları şöyle dedi: **Gözlerin kötü niyetli bakışı,** helâl olmayan bakış ve göz kırpmak anlamına gelir. Bu da önceki mâna ile aynıdır. Bu cümleye bazıları, insanların gaflet anını beklemek anlamını verdi; insanların farkında olmadıkları sırada arzu ettiği ve bakması helâl olmayan kişiye bakar. **Kalplerin sakladıklarını bilir.** Bu cümle, Cenâb-ı Hakk'ın başka bir âyette ifade buyurduğu mânaya gelmektedir: "Rabb'in onların kalplerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette bilir"[51]. Allah, insanlar devamlı kendilerini kontrol etsinler, bakmaları, dinlemeleri ve düşünmeleri helâl olmayan fiillerden kendilerini korusunlar diye bunu belirtmektedir. Nitekim başka bir âyette bunu da ifade etmektedir: "Şüphesiz kulak, göz ve

---

47 el-Müddessir, 74/48.

48 "Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zâlimlerin tâ kendileridir" (el-Bakara, 2/254).

49 el-Mâide, 5/13.

50 Büreyde'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'ye (r.a.) şöyle der: "Ya Ali! Tekrar tekrar bakma! İlk bakış senin hakkındır, fakat sonrakine hakkın yoktur" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 44; Tirmizî, "Edeb", 28). Tirmizî, bunun hasen garib bir rivayet olduğu söyledi. Hâkim de *el-Müstedrek*'inde (II, 231) tahric etti ve hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söyledi.

51 en-Neml, 27/74.

gönül, bunların hepsi ondan sorumludur"[52]. İşte Allah, insanlar sürekli olarak sakınsınlar ve doğabilecek kötülüklerden korksunlar diye bunu söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ يَقْض۪ي بِالْحَقِّ وَالَّذ۪ينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِه۪ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ
اِنَّ اللّٰهَ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿٢٠﴾

20. "Ve Allah adaletle hüküm verir; onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir."

[Hüküm Kelimesinin Anlamı]

Allah adaletle hüküm verir. Müfessirler buna hak ile hükmeder anlamını verdi. Kur'ân'da geçen ve hüküm anlamını da içeren "kadâ" (القضى) kelimesi iki anlam içerir. Birincisi emretmektir. Nitekim şu ilâhî beyanda bu mânada kullanılmıştır: "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi emretti"[53]. Başka bir âyet de şöyledir: "Allah ve resûlü bir hüküm verdiklerinde…"[54] Yani bir emir verdiklerinde… Buna göre Allah hak ile hüküm verir cümlesi, hakkı emreder mânasına gelir. Onların Allah'tan başka taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler, yani onların hakkı emretmeye güçleri yoktur, öyleyse nasıl olur da Allah'tan başkasına kulluk yaparsınız?

[§]İkincisi, vahiy ve haber mânasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şu be- 32
yanda "kadâ" kelimesini bu mânada kullanmıştır: "Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik"[55]. Yani onlara vahyetmiştik. Allah sanki şunu söylemektedir: Cenâb-ı Hak hakikati vahyediyor ve hakkı bildiriyor, Allah'tan başkasına kulluk yapanlar ise vahye ve ilâhî habere nail olamazlar. Böyle iken o ilâhlık nispet ettikleri varlıklara tapmayı, hakkı vahyedene ve hakikati haber verene kulluk yapmaya nasıl tercih edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

52 "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur" (el-İsrâ, 17/36).

53 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti" (el-İsrâ, 17/23).

54 "Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlü bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz" (el-Ahzâb, 33/36).

55 el-İsrâ, 17/4.

Üçüncüsü, varetmek ve yaratmak mânasına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah onları yedi gök olarak yarattı"[56] meâlindeki âyette bu mânada, yani onları yarattı anlamında kullanmıştır. Buna göre açıklamaya çalıştığımız yukarıdaki cümle de, **Allah hakkı yaratır** anlamına gelmektedir; insanların taptıkları O'nun dışındaki tanrılar ise hiçbir şey yaratamazlar. Herkes bilir ki, yaratmak ve can vermek, ancak kulluk yapılmaya lâyık olan gerçek Tanrı için mümkündür. Nitekim Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "O halde yaratanla yaratamayan bir olur mu? Siz düşünmez misiniz?"[57], "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?"[58] Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Onların Allah'tan başka taptıkları tanrılar, Allah'ın yarattığı gibi yaratmışlar da bu benzerlikten dolayı şaşırıp onlara mı tapmışlar? Yani her şeyi yaratanın Allah olduğunu, onların ise hiçbir şeyi yaratmadığını bildikleri halde yahut yaratanın yaratmayan gibi olmadığını bildikleri halde nasıl olur da Allah'ı bırakıp onlara taparlar? Onların hiçbir şey yaratmadığını siz de biliyorsunuz, öyleyse nasıl onlara taparsınız? *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirlerin bu cümleye **Allah hak ile hüküm veriyor** mânasını vermelerine gelince, bu iki şekilde yorumlanır. Birincisi: Allah, dünyada herkesin anlayabileceği âyetler, deliller ve kanıtlarla hüküm verir anlamına gelir. Söylediğimiz gibi burada hakkı söylemek ve haber vermek mânasına gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

33 [§]İkincisi: Allah âhirette hak ile hüküm verir mânasına gelir, bundan maksat da şefaattir. Yani şefaat edecekleri ümidiyle onlara tapanlara o tanrıların şefaat etmeleri mümkün olmayacaktır. Nitekim Allah onların bu ümidi taşıdıklarını şöyle haber vermektedir: "Bunlar Allah katında bizim aracılarımız, diyorlar"[59]. Ancak Allah'ın kendilerinden razı olduğu kişiler şefaate nail olacaklar. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler"[60]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 "Allah onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti" (Fussılet, 41/12).

57 en-Nahl, 16/17.

58 "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: Her şeyi yaratan Allah'tır" (er-Ra'd, 13/16).

59 "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

60 "Allah onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler!" (el-Enbiyâ, 21/28).

Kuşkusuz Allah her şeyi en iyi işiten ve en iyi görendir. İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Allah’ın işitmesi müminlerle, görmesi de kâfirleri cezalandırmakla alakalıdır. Yani Allah, taleplerine cevap vermek için mümini işitir, kâfiri de yaptıklarını cezalandırmak için görür. Bu âyete, Allah onların söylediklerini işitir, yaptıklarını görür mânası da verilmiştir. Bu ilahî kelâmın, daha önce geçen “Allah, gözlerin kötü niyetli bakışını ve kalplerin sakladıklarını bilir”[61] meâlindeki âyetin sılası olması da mümkündür. Buna göre mânası şöyle olur: Allah onların açıktan söyledikleri sözleri ve yaptıkları şeyleri işitir, gizli yaptıkları ve kalplerinde gizledikleri düşünceleri de görür. Cenâb-ı Hak bunu, insanların her zaman, gizli ve açık her durumda kendilerini kontrol etmeleri ve kötülüklerden korumaları için söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ كَانُوا
مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا هُمْ اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِى الْاَرْضِ فَاَخَذَهُمُ
اللّٰهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٢١﴾

21. “Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nice olduğunu görmediler mi? Onlar, güçleri ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı; kendilerini Allah’a karşı koruyan da olmadı.”

[Geçmişte Yaşanandan İbret Almak]

Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nice olduğunu görmediler mi? Onlar, güç itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Bu âyet-i kerîme farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birincisi Hasan-ı Basrî’nin yorumudur: Onlar yeryüzünde gezip dolaşsınlar, kendilerinden önce peygamberleri inkâr edenlerin geride bıraktıkları eserleri görüp düşünsünler de bu
sayede onlar gibi davranmasınlar ve inkârdan vazgeçsinler. [§]Bazıları şöyle 34
dedi: Bu ilâhî beyan, haber mânasına gelir, yani onlar yeryüzünde dolaştılar ve kendilerinden önce yaşayanların eserlerini gördüler. Fakat onlar, bunlara ibret gözüyle bakmadılar, bundan dolayı onların başına gelen belâ, bunların da başına geldi. *En doğrusunu Allah bilir.* Şunu söyleyenler de vardır: Bu ilâhî beyan

61 el-Mü’min, 40/19.

emir mânasına gelir, yani yeryüzünde dolaşın ve sizden önce orada yaşayanların geride bıraktıkları eserlerini görün. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "De ki: Yeryüzünde dolaşın da görün!"[62] Fakat biz deriz ki: Âyet-i kerîme, ayaklarla yeryüzünde dolaşmak ve gözle görmek mânasında değildir, aksine öncekilerin bıraktıkları eserler üzerinde, peygamberleri inkâr edenlerle tasdik edenlerin akıbetlerinin ne olduğunu düşünmek ve ibret almak için Allah'tan gelen emir mânasındadır. Bu da insanların, peygamberleri inkâr edenlerin yaptıklarına benzer bir davranış yapmaktan sakınmaları, onları tasdik edenlerin yaptıkları gibi davranmaya özenmeleri içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Önceki İnsanlar Daha Güçlü Kuvvetli İdiler**]

Onlar, güç itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Yani şahsen ve bedenen daha güçlü kuvvetli idiler. **Yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle de bunlardan daha üstün idiler.** Yani dünyada geride bıraktıkları haberler ve şöhret itibariyle bunlardan daha üstün idiler. Bu cümle, yeryüzünde daha çok çalışmış ve daha çok iş yapmışlardır anlamına da gelebilir. Bu ilahî kelâm, Mûtezile'den bazılarının söylediği gibi onlar hayırlar yapmakta bunlardan daha üstün idiler mânasına gelmez, eğer böyle olsaydı, o zaman onların daha salih kimseler olması gerekirdi. Böyle bir mâna uzak bir ihtimaldir ve yakışık olmayan bir sözdür. Doğrusu bizim söylediğimiz gibidir; onlar şahsen ve bedenen bunlardan daha güçlü-kuvvetli idiler.

Böyleyken Allah onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırdı. Cenâb-ı Hak, öncekilerin bunlardan daha güçlü-kuvvetli ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle de bunlardan daha üstün olduklarını haber vermekte, sonra da daha güçlü-kuvvetli ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle bunlardan daha üstün olmalarının kendilerini yakalayıp cezalandırmasını önleyemediğini, Allah'ın azabı geldiğinde kendilerini bile koruyamadıklarını söylemektedir. Buna göre siz ey Mekkeliler; güç ve saldırı açısından onlardan daha aşağıda olduğunuz halde Allah'ın azabı başınıza geldiğinde kendinizi nasıl koruyacaksınız? *En doğrusunu Allah bilir.*

35 **[§]Kendilerini Allah'a karşı koruyan da olmadı.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin, şefaatçi olacakları ve sizi Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle putlara taptığınız gibi, onlar da âhirette kendilerine şefaatçi olacakları ümidiyle putlara tapıyorlar ve putlara tapmanın

---

[62] "De ki: Yeryüzünde dolaşın da günahkârların sonu nice oldu, görün!" (en-Neml, 27/69).

kendilerini Allah'a yaklaştıracağını[63] zannediyorlardı. Eğer putlara tapmanın şefaat yolunda onlara faydası olsa ve onları Allah'a yaklaştırsaydı, dünyada da onları Allah'ın azabından koruması gerekirdi. Nitekim Yahudiler de kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgili kulları olduklarını iddia ediyorlardı, Allah ise onların iddialarını şöyle reddetmektedir: "De ki: Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor?"[64] Yani şayet iddianız doğru ise, Allah neden dünyada sizi cezalandırıyor? Çünkü hiç kimse kendi oğlunu ve sevgilisini helâk etmez. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlama gelir.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانَتْ تَاْتِيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَكَفَرُوا فَاَخَذَهُمُ اللّٰهُ اِنَّهُ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢٢﴾

22. "Bunun sebebi, peygamberleri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde bunları inkâr etmeleriydi. İşte bunun için Allah onları yakalayıp cezalandırdı. Çünkü O güçlüdür, cezası çok çetindir."

Bunun sebebi, peygamberleri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde bunları inkâr etmeleriydi. Buradaki bunun sebebi anlamına gelen "zâlike" (ذلك) işaret ismi, onların başına gelen bu azabın ve helâkin sebebine işaret etmektedir. İşte bu azap ve helâk, peygamberleri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde bunları inkâr etmeleri, âyetleri ve kendilerinin Allah'ın elçisi olduklarına dair getirdikleri delilleri inkâr etmeleri yüzündendi, o musibetler de başlarına bu sebepten gelmişti. Bundan dolayı siz ey Mekkeliler! Hz. Peygamber'in getirdiği açık seçik kanıtları ve peygamber olduğuna dair gösterdiği delilleri inkâr ederseniz, sizden öncekilerin âyetleri ve delilleri reddetmeleri ve inatla karşı koymaları yüzünden başlarına gelenler sizin de başınıza gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٢٣﴾

63 Muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, sadece 'bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

64 "Yahudiler ve hıristiyanlar, 'Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız' dediler. De ki: 'Öyleyse Allah günahlarınızdan dolayı sizi niçin cezalandırıyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı sıradan insanlarsınız'" (el-Mâide, 5/18).

36 [§]*23. "Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle ve apaçık bir kanıtla gönderdik."*

Andolsun biz Mûsâ'yı âyetlerimizle gönderdik. Yani Allah'ın kendisine verdiği deliller ve mûcizelerle gönderdik. Apaçık bir kanıtla; bu ifade muhtemelen açık seçik kanıtlar mânasına gelir. Buradaki "âyât" (آيات) kelimesi ile "sultân mubîn" (سلطان مبين) lafzının, aynı mânaya gelmesi muhtemel olduğu gibi farklı anlamlara gelmesinin de ihtimal dâhilinde olduğunu daha önce belirtmiştik[65].

إِلٰى فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ فَقَالُوا سَاحِرٌ كَذَّابٌ ﴿٢٤﴾

24. "Onu Firavun, Hâmân ve Kārun'a gönderdik; ama onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler."

Onu Firavun, Hâmân ve Kārun'a gönderdik. Cenâb-ı Hak bir yerde "Firavun ve yakın çevresine"[66], başka bir yerde "Firavun ve kavmine"[67] diye buyurmakta, burada ise Firavun, Hâmân ve Kārun'a demektedir. Bu ifade farklılığı, Hz. Mûsâ'nın, onların bir kısmına değil hepsine gönderildiğinin bilinmesi içindir.

Ama onlar, 'O bir yalancı, bir sihirbaz!' dediler. Onların Hz. Mûsâ için, **o bir yalancı, bir sihirbaz** demelerinin sebebi şudur: Mûsâ aleyhisselâm, onlara, kendilerinin benzerini yapmaktan ve aynıyla karşılık vermekten aciz oldukları çeşitli mûcizeler ve deliller getirmişti. Bundan dolayı onlar, insanların Mûsâ'ya tâbi olacaklarından korkmuşlar, işi sulandırmışlar ve **o bir yalancı, bir sihirbaz** diyerek insanların ona uymalarının önüne geçmek istemişlerdi. Çünkü insanlar, herkesin sihirbazlığı bilmediğini ve insanların çoğunun sihir yapmaktan aciz olduğunu biliyorlardı. Onlar sihirin aslı olmayan bir aldatmaca olduğunu da biliyorlardı. Bundan dolayı onlar bu sözle Mûsâ'nın davasını,
37 ona tâbi olanların zihinlerinde karıştırmaya çalışıyorlar, [§]Mûsâ'nın yalan söylediği asla görülmediği halde onu yalancılıkla itham ediyorlardı. Firavun, Hz. Mûsâ'nın getirmiş olduğu delillerin ve kanıtların, gerçek bir delil ve kanıt olduğu insanlar tarafından açıkça görüldüğü için halkın kendisine tâbi olacak-

---

65 bk. Hûd, 11/96.

66 "Sonra onların ardından Mûsâ'yı mûcizelerimizle Firavun ve yakın çevresine gönderdik; onlar ise mûcizeleri inkâr ettiler; ama gör işte fesatçıların sonu ne oldu!" (el-A'râf, 7/103).

67 "Şimdi elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz olarak çıksın. Dokuz mûcize ile Firavun ve kavmine git. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir kavim oldular" (en-Neml, 27/12).

larından korkarak Mûsâ'nın davasını kavmine karşı sulandırmaya ve onların zihinlerini karıştırmaya devam etti. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onun sözlerini şöyle haber vermektedir: "O, yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[68]; "Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış!"[69] Firavun bu sözleri, sihirbazlar Mûsâ'ya tâbi olup ona iman etmelerinden sonra söylemişti. Bu sözlerle de henüz Mûsâ'ya tâbi olmayan insanların kafalarını karıştırmak istiyordu. Cenâb-ı Hak başka bir âyette Firavun'un şöyle dediğini haber vermektedir: "Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır"[70]. Firavun, insanların kafalarını karıştırmak için bunlara benzer sözler söylemişti. İşte onlar, Mûsâ bir sihirbaz ve bir yalancıdır şeklindeki sözlerini de bu amaçla söylemişlerdi. Onların, "Mûsâ yalancıdır" sözünü, Allah'ı bırakıp putlara tapmayı alışkanlık haline getirdiklerinden dolayı söylemiş olmaları da mümkündür. Hz. Mûsâ, onların çok sayıda putlara tapma alışkanlıklarına karşı çıkıp tek olan Allah'a kulluğa davet edince onlar, Mûsâ yalan söylüyor demişlerdi. Aynı şekilde efendimiz ve peygamberimiz Muhammed aleyhisselâm için Mekkeliler de benzeri sözler söylemişlerdi: "Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır. Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[71] Hz. Peygamber onları çok sayıda putlara tanrı diye tapınmak alışkanlığını bırakıp tek olan Allah'a kulluğa davet ettiği için kendisine yalancı demişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْحَقِّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اقْتُلُٓوا اَبْنَٓاءَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
مَعَهُ وَاسْتَحْيُوا نِسَٓاءَهُمْ وَمَا كَيْدُ الْكَافِر۪ينَ اِلَّا ف۪ي ضَلَالٍ ﴿٢٥﴾

[§]*25. "Mûsâ, katımızdan verilmiş hakikati getirdiğinde, 'Onunla bir-* 38
likte olan inanmış kişilerin oğullarını öldürün, kızlarını diri bırakın!' dediler. Oysa inkârcıların tuzağı hep boşa çıkmıştır."

68 "Firavun, adamlarına şöyle dedi: Doğrusu bu, çok bilgili bir sihirbaz! Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Buna karşı ne buyurursunuz?" (eş-Şuarâ, 26/34-35).

69 "Sihirbazlar, 'Âlemlerin Rabb'ine, Mûsâ ve Hârun'un Rabb'ine iman ettik' dediler. Firavun dedi ki: 'Benim size izin vermemi beklemeden ona iman ediyorsunuz, öyle mi? Anlaşılan o, size sihri öğreten üstadınızmış!'" (eş-Şuarâ, 26/47-49).

70 "Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz öyle mi? Şüphe yok ki bu, halkını şehirden çıkarmak için orada kurduğunuz bir tuzaktır" (el-A'râf, 7/123).

71 "Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır. Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/4-5).

Mûsâ, katımızdan verilmiş hakikati getirdiğinde… Bazıları şöyle dedi: Mûsâ onlara tevhit inancını getirmişti. Bazıları da ilâhî risâleti getirmişti, dedi. Burada sanki bundan başka bir mâna daha uygun düşmektedir; Hz. Mûsâ'nın getirdiği ve insanların delil ve mûcize olduğunu açık seçik gördüğü olayları ve kanıtları, bizim katımızdan getirmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onunla birlikte olan inanmış kişilerin oğullarını öldürün, kızlarını diri bırakın, dediler. Kendi tâbilerine, Mûsâ'ya iman edenleri imanlarından vazgeçirmek için onların çocuklarını öldürmelerini emretti. Çünkü insanların kafalarını karıştırmak için söylediği sözlerin ve yaptığı işlerin, halkın Mûsâ'ya tâbi olmasını engelleyemediğini, aksine daha çok kişinin ona tâbi olduğunu görmüştü. O zaman da onların çocuklarını öldürmekle tehdit etti. Nitekim senin iktidarın şöyle şöyle bir çocuğun eliyle yok olacak denildiğinde de dünyaya gelen erkek çocukların öldürülmesini emretmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa inkârcıların tuzağı hep boşa çıkmıştır. Onların tuzaklarının âhirette boşa çıkacağında şüphe yoktur, ancak dünyada görülen tuzakları da boşunadır. Çünkü onun tuzağı, hilesi ve insanların kafasını karıştırması, halkın Mûsâ aleyhisselâma tâbi olmasını engelleyemedi.

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذَرُونٖٓي اَقْتُلْ مُوسٰى وَلْيَدْعُ رَبَّهُۚ اِنّٖٓي اَخَافُ اَنْ يُبَدِّلَ
دٖينَكُمْ اَوْ اَنْ يُظْهِرَ فِي الْاَرْضِ الْفَسَادَ ﴿٢٦﴾

26. "Firavun, 'Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım** (kurtulabilecek mi)**! Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum' dedi."

Firavun, bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim, dedi. Bu sözü Firavun, Mûsâ'ya tâbi olanların çocuklarını öldürme emrini verdiği halde halkın yine de ona tâbi olmaktan vazgeçmediğini gördüğünde söylemişti. İşte o zaman,
39 **Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim,** demişti. Sonra [§]**Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim** sözü farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Firavun, Mûsâ aleyhisselâmı öldürmeye karar vermişti, fakat kavmi veya kavminin önde gelenleri onu bu kararından vazgeçirdi. İşte **bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim** sözünü o zaman söylemişti. İkincisi, muhtemeldir ki Firavun bu sözü başlangıçta, onun Mûsâ'yı öldürmesine kavmi engel olmadan önce söylemişti. Bu durumda bu âyet, şanı yüce olan Rabb'imizin Resûlullah'a (s.a.) söylemiş olduğu, "Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana

bırak!"[72] meâlindeki âyet-i kerîme gibidir. Burada da Allah bu sözü, Resûlullah (s.a.) o kişiyi cezalandırmaktan vazgeçmeden önce söylemişti. Arap kelâmında bu türlü sözler vardır; insanların yapmak istedikleri bir şeyi önceden, yani birinin gelip ona mani olmasından önce söylemesi câizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, **Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim,** yani Mûsâ'yı öldürmemden dolayı beni kınamayı bırakın, onu öldürdüğümde beni kınamayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)? Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunu Firavun söylemiş olabilir: **Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim de tanrısına yalvarsın bakalım,** eğer peygamberlik iddiasında doğru söylüyorsa, onu öldürmeme Allah mani olabilecek mi? Çünkü elçi gönderen kişi, birinin elçisini öldürmesine veya ona zarar vermesine niyetlendiği zaman, öncelikle elçiyi gönderen kişi ona engel olur. İşte Firavun da buna dayanarak o sözü söylemişti. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu sözün Hz. Mûsâ'ya Allah'tan gelen bir emir olması da mümkündür; buna göre Firavun Hz. Mûsâ'yı öldürmeye niyetlendiğinden dolayı Allah onun helâk olması için kendisine beddua etmesini emretmişti. Bu mânaya göre de şunu söylemek gerekir: Peygamberler, kendilerine karşı firavunlaşan insanlara, inatla karşı koyanlara ve büyüklenenlere, bu inat ve direnmelerinde son hadde vardıklarında, helâk olmaları için onlara beddua etmelerine izin verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden kaygı duyuyorum. Ortada 40
bir din değiştirme olayı vardı, Mûsâ aleyhisselâm onlara hak dini getirmiş ve Firavun'un etbâından bir kısmı ona inanmıştı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, **dininizi değiştirmesi** sözüyle sanki asıl dininizi yok edecek demek istiyordu. **Yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum.** Lânetli Firavun bu sözü söyledi, bu sözle de yeryüzünde tevhit inancının yerleşmesine ve İslâm dinine "fesâd" (الفساد) adını veriyordu. Firavun, her ne kadar iddiası bâtıl olsa da, her iddiacının bir şeye dayandığının bilinmesi için bunu söylüyordu; ona göre kendisi hakka, hasmı da bâtıla dayanıyordu. Bir insanın başka birine karşı söylediği bir söz, ancak bir delile dayanıyorsa kabul edilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Lânetli Firavun, **ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum** sözüyle, Mûsâ'nın, çocuklarını öldüreceğini kastetmiş olması da muhtemeldir. Yani sizin onların çocuklarını öldürmenizin cezası olarak Mûsâ da sizin çocuklarınızı öldürecek. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

72 el-Müddessir, 74/11.

وَقَالَ مُوسٰٓى اِنّ۪ى عُذْتُ بِرَبّ۪ى وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ
الْحِسَابِ ﴿٢٧﴾

27. "Mûsâ ise, 'Hesap gününe inanmayan her kibirli kişinin şerrinden, benim ve sizin Rabb'iniz olan Allah'a sığındım!' dedi."

Bu âyetteki **her kibirli kişi** sözü ile tevhide karşı kibirlenen herkes kastedilmiştir. Peygamberlere karşı kibirlenen herkesin kastedilmiş olması da mümkündür; bundan maksat da peygamberin, Allah'ın varlığı ve birliği davetine inanmamaktır. Yahut peygamberlere karşı kibirlenen herkes ile, Peygamber'in, hesap gününe iman etmek davetine inanmamak kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ ا۪يمَانَهُٓ اَتَقْتُلُونَ رَجُلًا اَنْ
يَقُولَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَٓاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَاِنْ يَكُ كَاذِبًا
فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَاِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذ۪ى يَعِدُكُمْ اِنَّ اللّٰهَ
لَا يَهْد۪ى مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ ﴿٢٨﴾

41 **[§]*28. "Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: Adamı, 'Rabb'im Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz."***

Firavun ailesinden bir kişi şöyle dedi. Bu cümlenin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, adam görünüşte Firavun'un ailesinden idi, çünkü imanını gizliyordu, onlara göre zâhirde onun ailesindendi. Ancak o adam hakikatte Firavun'un ailesinden değildi, ancak Mûsâ'nın ailesindendi ve ona tâbi idi, çünkü Mûsâ'ya tâbi olmuş ve Firavun'a tâbi olmaktan vazgeçmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, adam Firavun'un ailesinden idi, yani nesep itibariyle onun soyundandı, çünkü onun Firavun'un amcasının oğlu olduğuna dair bir rivayet vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Can Korkusuyla İmanını Gizlemek]

İmanını gizliyordu; çünkü canından korkuyordu. Buna göre kendi milletinin yaptıklarına muhalif olduğu için öldürülmekten endişe eden biri, canından korktuğu için bu düşüncesini gizleyebilir. Onların yaptıklarını uygun gördüğünü açıklamadan durumunu gizlemeye gücü yeterse, yaptıklarını uygun gördüğünü de açıklamaz. Küfrünü açıklamaya zorlanan insanın durumu da böyledir, kendisinden istenen inkâr sözünü (küfür kelimesini) telaffuz etmemeye gücü yeter ve bunu yapmadığı takdirde öldürülmez ise küfür sözünü telaffuz etmesi caiz değildir. Eğer buna gücü yetmezse, o zaman küfür sözünü telaffuz edebilir. Açıklamaya çalıştığımız âyet-i kerîme de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'im Allah'tır dediği için onu öldürecek misiniz? Bu ilâhî kelâm, o
kişinin canından korktuğu için imanını gizlediğini haber vermektedir. Allah'ın
elçisi Mûsâ aleyhisselâmın öldürülmesinden korktuğu zaman, içinde gizledi-
ği endişeyi açıklamıştı. Her ne kadar içindekini açıklamakta kendi hayatının
tehlikeye girme riski bulunsa da, peygamberlerden biri kurtuluş ümidinden
hareketle bunu açıklamıştı. [§]Aynı şekilde içindekini açıklamakta can tehli- 42
kesi bulunsa dahi, onu açıkladığı takdirde Allah'ın elçilerinden birinin haya-
tını kurtarma ümidi, birtakım delillerle bu cinayeti önleme ve o peygamberi
ölümden kurtarma ihtimali varsa, gizlediği endişeyi gizlemeye devam etmesi
caiz değildir. Bundan dolayıdır ki Mekkeliler Resûlullah'ı öldürmek istedikle-
rinde Hz. Ebû Bekir (r.a.) kendini ortaya attı ve daha önce imanını gizleyen
adamın söylediği **Rabb'im Allah'tır dediği için onu öldürecek misiniz?** sö-
zünü söyledi. İşte bu âyet-i kerîme Resûlullah'a o zaman indi, daha önce değil[73].
En doğrusunu Allah bilir.

Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir. Yani size onu, Mûsâ aleyhisselâmın kendisinin uydurmadığını, aksine Allah'tan gelen âyetler olduğunu gösteren birtakım açıklamalar getirmiştir. Bu âyetler, onun söylediklerinin ve davasının doğru olduğunu göstermektedir. **Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin**

---

73 Urve b. Zübeyr anlatıyor: Abdullah b. Amr b. Âs'a dedim ki: Müşriklerin Resûlullah'a yönelik olarak yaptıkları eylemlerin en kötüsü ne idi? Şu cevabı verdi: Resûlullah (s.a.) Kâbe'de namaz kılarken Ukbe b. Ebû Muayt geldi, hırkasını boynuna dolayıp şiddetle sıktı. Hemen Ebû Bekir (r.a.) geldi, Ukbe'nin omuzundan tutup geri çekti ve onu Resûlullah'tan (s.a.) uzaklaştırdı. Sonra da şöyle dedi: "Rabb'im Allah'tır dediği için onu öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir" (Buhârî, "Tefsîr", 41; "Fedâilu ashâbi'n-nebî", 5. Ayrıca bk. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 15-17).

bir kısmı başınıza gelecektir. Yani, eğer o sizi inanmaya davet ettiği peygamberlik davasında yalan söylüyorsa, yalanı kendi aleyhinedir, yalanının günahını siz değil kendisi yüklenecektir. Fakat söyledikleri ve iddiası doğru ise o zaman sizi uyardığı tehditlerin bir kısmı mutlaka başınıza gelir. Hiç şüphesiz o mümin adam, Hz. Mûsâ'nın söylediklerinin doğru ve hak olduğunu biliyordu, ancak o milletin içinde bulunduğundan dolayı, Hz. Mûsâ'nın öldürülmesine engel olmak için onların iddialarını da dikkate alarak böyle söylemişti.

43 [§]Burada problem, adamın **Size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir** sözündedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Mûsâ'nın kavmini uyardığı şeylerden bir kısmı başlarına gelmişti. Ancak bir peygamber kavmini bir konuda uyarmışsa, onun tamamı başlarına gelir. Dolayısıyla peygamberlerin haber verdiklerinin aksine bir durumun meydana gelmesi veya söylediklerinden daha az bir musibetin gelmesi caiz değildir. Fakat bu ilâhî beyanda, **Size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir** denilmektedir. Bu durumda, farklı ihtimalleri dikkate alarak yorumlamak gerekir. Birincisi, Hz. Mûsâ'nın onları uyarması, dünyada ve âhirette başlarına gelecek olan azaba karşı idi. Adamın, **Size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir** sözü ise bu uyarıdan maksadın dünyada başlarına gelecek olan musibet anlamındadır. Âhirette başlarına gelecek olan musibet konusundaki uyarısını ise başka bir zamanda, âhiret gününde göreceklerdir. Dünyada onların başına gelenler, o uyarının sadece bir kısmıdır. Yapılan uyarı ise, dünyada ve âhirette başlarına gelecek olan musibetlerle ilgili idi. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, muhtemeldir ki Hz. Mûsâ onları farklı musibetlerle uyarmıştı, bunlardan bazıları da başlarına gelmişti; meselâ tufan, çekirge istilası, haşarat, kurbağalar, kan ve benzer ifadeler gönderilmişti[74]. Yaptığı uyarının bir kısmı da onların helâk edilmeleriydi. Bu durumda onlara sanki şunu söylemektedir: O uyarıların pek çoğu başınıza geldi, size yaptığı uyarıların diğer kısmı olan helâk edilmeniz de gelecektir. Bunu da sakındırmakta mübalağa mânasına gelmek üzere söylemiştir. Yapılan uyarılardaki azaplardan bir kısmı başlarına geldiğine göre onun uyarısı yalan değildir. Öyleyse Hz. Mûsâ'nın uyarısının diğer kısmı olan helâk edilmeniz nasıl yalan olur? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Üçüncüsü, buradaki **bir kısmı** sözcüğü ile tamamı murat edilmiş olabilir. Çünkü bir kısmı ifadesiyle helâki murat etmiştir, helâk olmak uyarının en son kısmıdır,
44 dolayısıyla üstteki de bu hükme girer. [§]Çünkü çeşitli azaplarla uyardığın-

74 "Biz de açık seçik mûcizeler olmak üzere onların üzerine tûfan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderdik. Yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim olmakta direndiler" (el-A'râf, 7/133).

da helâk etmek de o azap çeşitlerine girer. Helâk, uyarının en son noktasıdır. Çünkü dünyada helâk olmaktan büyük bir azap yoktur. Dünyadaki diğer azap çeşitleri ise helâk olmadan önce görülür. Eğer âyet-i kerîmede helâk edilmek murat edilmiş ise ondan önceki azap çeşitleri de bu ifadeye dâhil kabul edilir. Bu durumda bir kısmı ifadesiyle tamamı kastedilmiş demektir. Çünkü diğerleri olmadan helâk da olmaz. İşte bundan dolayı **Size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir** demişti. Yani sizi uyardığı şeylerin hepsi başınıza gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak aşırılığı ve yalancılığı tercih edeceğini bildiği kimseleri doğru yola ulaştırmaz. İkincisi, iradesini kullanacağı zaman aşırılık ve yalancılık istikametinde kullanan kimseyi doğru yola ulaştırmaz.

يَا قَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظَاهِرِينَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ
بَأْسِ اللّٰهِ اِنْ جَٓاءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَٓا اُرِيكُمْ اِلَّا مَٓا اَرٰى وَمَٓا اَهْدِيكُمْ
اِلَّا سَبِيلَ الرَّشَادِ

29. "Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir? Firavun ise, 'Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum ve sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum' dedi."

Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir? Bu ilâhî kelâmın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, Hz. Mûsâ bu sözü muhtemelen, insanlar ondan kendi tâbi oldukları dinlerine uymasını istemeleri üzerine söylemiştir. Burada şunu demek istiyor: Eğer dediğinizi kabul eder ve size uyarsam, sizler varlık ve iktidara, korumalara ve hizmetçilere sahipsiniz, ama bunların hiçbiri bende yoktur; bu durumda Allah'ın cezası ve azabı geldiğinde siz sahip olduğunuz güçlerle onu engelleyebilirsiniz, bunların hiçbiri bende olmadığına göre beni Allah'ın azabından kim koruyacak? Her ne kadar Hz. Mûsâ, onların sahip oldukları gücün gerçekten kendilerini Allah'ın azabından koruyamayacağını

biliyor idiyse de bu sözü, kendi hayatını korumak ve onların kendisini öldürmemelerini sağlamak amacıyla onların Allah'ın azabına karşı korunma düşüncelerine atıfta bulunarak söylemişti. Bu düşünce ile söylenen bu türlü sözlerde
45 bir sakınca yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]**İkincisi, Hz. Mûsâ bu sözü, onlara yumuşak yaklaşmak ve görünürde kendileriyle aynı şeyi düşündüğünü göstermek için söylemişti. Şunu söylüyordu: Allah'tan bize hakkı ve doğru yolu gösteren açık seçik deliller geldi, biz bunları reddeder ve inkâr edersek Allah'ın cezası ve azabı hepimizi yakalar. Dolayısıyla biz Allah'ın emrine karşı çıkar ve O'nun dinine uymaktan yüz çevirirsek Cenâb-ı Hakk'ın azabından bizi kim koruyacak ve kim bize yardım edecek? Bu âyet-i kerîme, işte bu iki şekilde yorumlanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Firavun ise, 'Ben sadece kendi bilip gördüğümü size gösteriyorum' dedi. Bazıları, burada Firavun'un şunu söylemek istediğini kaydeder: Ben size, kendim için düşündüğümden başka bir şeyi emretmiyorum. Bazıları da şöyle dedi: Bu konuda ben sadece kendim için istediğimi sizin için de istiyorum. Fakat lânetli Firavun'un sadece kendisi için istediğini insanlar için istemiş olması söz konusu değildi; çünkü o, insanların kendisine kul-köle olmalarını istiyordu, ama kendisi onlara köle olmayı istemiyordu. Dolayısıyla bu söz yalandı.

Sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum, dedi. Firavun, ben sizi yalnızca doğru yola yönlendiriyorum derken de yalan söylüyordu, aksine insanları sapıklığa yönlendiriyordu.

وَقَالَ الَّذٖى اٰمَنَ يَا قَوْمِ اِنّٖى اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِثْلَ يَوْمِ الْاَحْزَابِ ﴿٣٠﴾ مِثْلَ دَاْبِ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذٖينَ مِنْ بَعْدِهِمْ وَمَا اللّٰهُ يُرٖيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ ﴿٣١﴾

30. "İnanan kişi de şöyle dedi: Ey kavmim! Doğrusu vaktiyle (peygamberlerine karşı) ***gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum."***

31. "Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonrakilerin durumu gibi. Allah asla kulları için zulmü istemez."

Ey kavmim! Doğrusu vaktiyle (peygamberlerine karşı) gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan

sonrakilerin durumu gibi. Bu ilâhî beyanda sanki gizli bir cümle var gibidir, o şunu söylüyordu: Gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâket gününün benzerinin, yani Nuh kavminin, Âd ve Semûd kavminin felâket günleri gibi bir günün sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümle, daha önce geçen şu ilâhî beyanın bağlantısı (sılası) gibidir: "Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir?"[75] Bu sözü söyleyen mümin kişi, Hz. Mûsâ'nın getirdiği açık seçik delillerle onlara nasihat etmektedir. Şunu da söylemişti: "Adamı, 'Rabb'im Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabb'inizden âyetler getirmiştir"[76]. Buna rağmen siz ona uymaktan yüz çeviriyor ve size âyetler getirmeyene tâbi oluyorsunuz. Buradaki, "size Rabb'inizden açık seçik deliller getirdiği halde kendisine uymaktan yüz çeviriyor ve adamı öldürmek istiyorsunuz, sonra da hiçbir delili ve kanıtı olmayanın peşinden gidiyorsunuz" cümlesi onlara karşı getirilen bir delil idi ve yapmak istedikleri eylemde ne kadar beyinsizce hareket ettiklerini gösteriyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* Adam yumuşak ve ince bir ifade ile onlara şöyle nasihat ediyordu: "Ey benim kavmim! Bugün ülkede hâkimiyeti elinde bulunduran bir toplum olarak hükümranlık sizindir. Ama eğer Allah'ın cezası başımıza gelirse O'na karşı bize kim yardım edebilir?"[77] *En doğrusunu Allah bilir ya*, o mümin adam şunu demek istiyordu: Size açık seçik deliller getirdiği halde Mûsâ'ya uymaktan yüz çevirir ve onu öldürürseniz, mutlaka başınıza Allah'ın azabı ve cezası gelecektir. Allah'ın elçisini haksız yere öldürdüğünüz için o zaman sizi o azaptan kim koruyacak ve size kim yardım edecek? 46

Sonra o mümin adam, önceki ümmetlerden peygamberini inkâr edenlerin başlarına gelen felâketleri hatırlatarak onlara nasihat etmeye devam ediyor: **Vaktiyle (peygamberlerine karşı) gruplar oluşturmuş eski toplulukların yaşadıkları felâketlerin benzerinin sizin de başınıza gelmesinden korkuyorum. Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonrakilerin durumu gibi.** Adam diyor ki: Mûsâ aleyhisselâm Allah'ın elçisi olduğuna dair size açık seçik deliller getirdiği ve onun sözlerinde ve davasında doğru söylediği ortaya çıktığı halde ona uymaktan yüz çevirir ve Allah'ın elçisi Mûsâ aleyhisselâmı yalanlarsanız ilâhî cezanın başınıza gelmesinden korkarım. Nitekim Hz. Mûsâ'nın getirdiği açık seçik delillerle doğru söylediğini bildiğiniz halde sizin ona karşı

75 el-Mü'min, 40/29.
76 el-Mü'min, 40/28.
77 el-Mü'min, 40/29.

davranışınızda olduğu gibi, sizden önceki gruplar da peygamberlerinin doğru söylediğini açıkça gördükleri halde onları yalancılıkla itham edenlerin ve onlara sizin gibi aynı şekilde karşılık verenlerin başlarına Allah'ın cezası yağmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*
47 **[§]**Sonra burada gruplar anlamına gelen "ahzâb" (أحزاب) kelimesinden kastedilen kişiler, muhtemelen âyetin devamında açıklandığı gibi Nuh, Âd ve Semûd kavmidir. Onlardan başkalarının kastedilmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Nuh kavminin, Âd, Semûd ve onlardan sonrakilerin durumu gibi.** Bu âyet hakkında bazıları şöyle dedi: Bundan maksat şudur: Nuh kavminin ve ismi geçen diğer kavimlerin yaptıkları gibi yapmayın. Bazıları ise şöyle söyledi: Nuh kavminin ve adı geçen diğer kavimlerin başlarına gelen azabın benzerine uğramayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah asla kulları için zulmü istemez. Bu beyanda Mûtezile'nin görüşüyle en aşağı düzeyde bir ilişki vardır. Onlar şöyle diyorlar: Siz Sünnîler diyorsunuz ki: Allah kulların fiillerinden zulüm ve haksızlık türünden olanları yapmalarını dilemiştir. Oysa Allah kulları için zulmü dilemez buyurmaktadır. Ancak incelendiği takdirde bu beyan Mûtezile'nin aleyhinedir. Zira başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor"[78]. Cenâb-ı Hak burada, onların âhirette hiçbir nasiplerinin olmamasını istediğini haber vermektedir. Mûtezile'nin iddiasına göre şayet Allah onlardan azabı gerektirecek zulüm fiilini yapmalarını istemese ve buna rağmen onlara azap etseydi, bu azap insanlara zulüm olurdu. Bu da göstermektedir ki Allah onların azabı gerektirecek fiilleri yapmalarını istemiştir ki, o da zulümdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, irade, isteyerek fiil yapan her failin sıfatıdır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Allah kullarına zulmetmez. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez"[79]. İkincisi, Cenâb-ı Hak burada başkasının günahından dolayı kimseyi cezalandırmayacağını, başkasının işlediği suçtan dolayı kimseyi sorgulamayacağını, kimseye hak ettiğinden daha fazla azap etmeyeceğini ve kimsenin yaptığı iyiliğe vereceği sevabı azaltmayacağını haber

---

78 "(Resûlüm!) İnkârda yarışanlar seni üzmesin; Onlar Allah'a hiçbir zarar veremeyeceklerdir. Allah âhirette onların hiç nasibi olmasın istiyor; onlar için büyük bir azap vardır" (Âl-i İmrân, 3/176).

79 "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez" (Fussılet, 41/46).

vermektedir. Nitekim âyette meâlen şöyle buyurur: "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"[80]. Bu mesele onların zannettiği gibi değildir; Cenâb-ı Hakk'ın kimseye hak ettiğinden fazla ceza vermeyeceğini haber veren buna benzer âyetler oldukça fazladır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَا قَوْمِ اِنّٖٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ التَّنَادِ ﴿٣٢﴾ يَوْمَ تُوَلُّونَ مُدْبِرٖينَ
مَا لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ عَاصِمٍ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

[Ş]*32. "Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çığrışacağı günden korkuyorum."* 48

33. "Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız ama sizi Allah'tan kurtaracak hiçbir güç bulamazsınız! Allah kimi şaşırtırsa artık onu doğru yola yönlendirebilecek bir güç yoktur."

Ey kavmim! Sizin hakkınızda, insanların çığrışacağı günden korkuyorum. Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız. Mümin adam bu sözlerle de kavmine âhiret azabını hatırlatarak nasihat etmektedir. Peygamber onlara dünya azabını hatırlattığı, önceki ümmetlerin yaptıkları günahlar yüzünden başlarına gelen belâların, aynı günahları yaparlarsa kendilerine de geleceğini söyleyerek nasihatte bulunduğu halde, peygamberden yüz çevirmelerinden ötürü pişman olmanın âhirette işe yaramayacağını söylemekte ve şöyle demektedir: **Sizin hakkınızda, insanların çığrışacağı günden korkuyorum. Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız.** Burada geçen ve çığrışma günü anlamına gelen "yevme't-tenâd" (يوم التناد) tamlaması üç şekilde okunur. Birincisi, "yevme't-tenâdî" (يوم التنادى) diye, ikincisi "yevme't-tenâdi" (يوم التناد) diye, üçüncüsü de "tenâddi" (التنادِّ) diye. Üçüncü şekilde okunduğunda kelime "nedde, yeniddu, nedden" (نَدَّ، يَنِدُّ، نَدًّا) kökünden gelir, Allah'ın azabını gördüğü zaman ürkerek yüzünü dönüp kaçmak demektir. "Deve ve benzeri hayvanlar ürküp kaçtılar" denilirken bu fiil kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* İlk okuyuş tarzına göre fiil tefâul bâbından nida etmek anlamına gelir, kıyâmet günü insanlar birbirlerine seslenirler demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: **"**Cennet ehli cehennem ehline, 'Biz Rabb'imizin bize vâdettiğini gerçek bulduk; siz de Rabb'inizin size vâdettiğini gerçek buldunuz mu?' diye

80 "Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir" (en-Nisâ, 4/40).

seslenir"[81]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan biraz da bize verin!' diye seslenirler"[82]. Başka bir âyet de şöyledir: "O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım olduğu-
49 nu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar"[83]. [§]Bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "O gün Allah onlara hitap ederek, 'Peygamberlere ne cevap verdiniz?' diye sorar"[84]. Bu mânaya gelen başka âyetler de vardır. İkinci kırâat şekline göre okununca da, sondaki "yâ" (يا) harfi hazfedilmiş demektir. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Artık sen neye hükmedeceksen et"[85]. Kelimenin aslı yâ harfi ile ve "et-tenâdî" (التنادى) şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Öyle bir gün ki, arkanızı dönüp kaçarsınız. Bazıları bu cümleyi şöyle açıkladı: Arkanızı dönüp cehennemden kaçacağınız gün. Bazıları da şöyle dedi: Dönüp cehenneme doğru koşacağınız gün. Bu beyanın, "O gün kişinin kardeşinden kaçacağı gündür"[86] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelmesi mümkündür. **Sizi Allah'tan kurtaracak hiçbir güç bulamazsınız!** Yani Allah'ın azabı geldiğinde sizi o azaptan kurtaracak hiç kimseyi bulamayacaksınız. **Allah kimi şaşırtırsa artık onu doğru yola yönlendirebilecek bir güç yoktur.** Bu cümlenin yorumunu daha önce yapmıştık.

وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا زِلْتُمْ فٖى شَكٍّ مِمَّا
جَٓاءَكُمْ بِهٖ حَتّٰٓى اِذَا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ مِنْ بَعْدِهٖ رَسُولًاۜ
كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتَابٌۚ ﴿٣٤﴾

34. "Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti; ama onun size getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz. Nihayet o vefat edince 'Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz. Aşırılığa sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırtır."

---

81 el-A'râf, 7/44.

82 "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler" (el-A'râf, 7/50).

83 el-Kasas, 28/62.

84 el-Kasas, 28/65.

85 "Onlar şu cevabı verdiler: Bize gelen bunca apaçık kanıtlara ve bizi yaratana karşı asla seni tercih edemeyiz. Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin" (Tâhâ, 20/72).

86 Abese, 80/34.

Daha önce Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti. Yani Mûsâ aleyhisselâmdan önce Hz. Yûsuf da size açık kanıtlar getirmişti. Buradaki "beyyinât" (البيّنات) kelimesi, onun peygamberliğini ve doğru söylediğini gösteren mûcizeler ve deliller anlamına gelir. Bu sözün de o mümin adam tarafından söylenmiş olması mümkündür, bu sözle Mûsâ'dan önce Mısır yurdunda Hz. Yûsuf'u inkâr
eden insanların ne kadar beyinsizce davrandıklarını, [§]Hz. Yûsuf'un getirdiği 50
mûcizeleri ve kanıtları reddettiklerini ve onun ölümünden sonra söyledikleri sözleri kavmine haber vermektedir. Aynı zamanda hem onların, hem de öncekilerin, peygamberlerin getirdikleri mûcizeler ve delillere dair hep kuşku içinde olduklarını da haber vermektedir. Cenâb-ı Hak da aynı şeyi ifade buyurmaktadır: **Onun size getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz.** Allah, sizin âdetiniz de sizden öncekilerin âdeti de hep böyledir buyurmaktadır.

Nihayet o vefat edince 'Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz. Her ne kadar Cenâb-ı Hak **Yûsuf size açık kanıtlar getirmişti** cümlesinde, **Onun size getirdikleri hakkında da hep kuşku içinde oldunuz** ilâhî kelâmında ve **Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek** meâlindeki âyette onlara hitap etmekte ise de hakikatte onların atalarını ve öncekileri kastetmektedir. Çünkü Yûsuf aleyhisselâm, öbürlerinin döneminde peygamber gönderilmiş değildi ki, babaların yaptıkları yüzünden çocukları azarlamış olsun. Nitekim bazı âyetlerde bu azarlamanın örneklerini görmekteyiz: "Daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?"[87], "Sonra Mûsâ'nın ardından (altın) buzağıyı put edindiniz"[88]. Halbuki bu insanlar peygamberleri öldürmemiş ve altın buzağıya da tapmamışlardı, bunları onların ataları ve öncekiler yapmıştı. Fakat atalarının ve öncekilerin yaptığı kötülüğün azarı bunlara gelmişti. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Her ne kadar bu beyanda belirtilen kötülük ve inkâr ile onlara hitap ediyorsa da gerçekte bu sözle onların atalarından ve öncekilerden haber vermiş olması mümkündür; böylece onları öncekilerin yaptıkları gibi peygamberleri yalancılıkla itham etmekten, delillerini reddetmekten, Hz. Yûsuf aralarından ayrıldıktan sonra söyledikleri türünden laflar ve artık Allah peygamber gönder-

---

87 "Kendilerine, 'Allah'ın indirdiğine iman edin' denilince, 'Biz sadece bize indirilene inanırız' derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Resûlüm!) Onlara de ki: Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz?" (el-Bakara, 2/91).

88 "Andolsun Mûsâ size apaçık mûcizeler getirmişti. Sonra onun ardından haksızlıkla (altın) buzağıyı put edindiniz" (el-Bakara, 2/92).

meyecektir gibi sözlerle Allah'a iftira etmekten sakındırmaktadır. Şunu söylemektedir: Onu inkâr etmekten, getirdiği mûcizeleri ve kanıtları reddetmekten ve Hz. Mûsâ öldüğü zaman **Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek** gibi sözlerden sakının. Nitekim sizden öncekiler, Hz. Yûsuf ölünce de ondan sonra artık peygamber gelmeyecek demişlerdi: **Nihayet o vefat edince 'Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz.** Âyet-i kerîmenin zikrettiğimiz bu mânaya gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

51 **[§] Aşırılığa sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırtır.** Bu ilâhî kelâmın iki şekilde yorumlanabileceğini daha önce kaydetmiştik[89]. **Nihayet o vefat edince 'Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek' dediniz.** Bu cümle de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanlar ona iman etmişler, fakat ondan sonraki peygamberleri inkâr etmişlerdi. Çünkü, **Artık Allah ondan sonra kesinlikle hiçbir elçi göndermeyecek** demişlerdi. İkincisi, peygamber hayatta iken onun peygamberliğini inkâr etmişler ve ona iman etmemişler, ölünce de onun kendilerine peygamber olarak gönderildiğini inkâr etmişlerdi. İşte bu ilâhî beyan, onların yaptığı gibi yapmamaları için onları uyarmaktadır. Onlar o peygambere iman etmişler, fakat ondan sonra gönderilecek olan peygamberlerin peygamberliklerini inkâr etmişlerdi. Yahut Allah şunu söylemektedir: Peygamber hayatta iken onu inkâr eden, ölünce de onun peygamberliğini inkâr edenler gibi olmayın! Bu sözle de insanları, öncekilerin beyinsizce davranmalarından sakındırmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِى اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ
اللّٰهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ
جَبَّارٍ ﴿٣٥﴾

35. "Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler. Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler."

---

89 bk. el-Mü'min, 40/28 nolu âyetin tefsiri.

Onlar, kendilerine ulaşmış kesin bir kanıt olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler. Yani ellerinde Allah'tan gelen veya kendilerinin bulduğu bir delil ve kanıt olmadan Allah'ın âyetlerini reddetmek için mücadele ediyorlardı. Yoksa müminler, onların Allah'ın âyetleri olduğu ortaya çıkınca onlara inanıp tasdik ediyorlar iman ve o âyetler uğrunda mücadeleye girişiyorlardı. Ancak âyetin mânası bizim ilk söylediğimiz gibidir, yani kendilerine gelen Allah'ın âyetlerini reddetmek için haksız yere mücadele ediyorlardı. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi"[90]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Böyle tavırlardan Cenâb-ı Hak nefret ettiği gibi inananların da nefret etmeleri gerekir. Yahut Allah'ın nefret ettiği düşmanlarından müminlerin de nefret etmeleri gerekir. Nitekim rivayet edildiğine göre sizin en hayırlı ameliniz, Allah'ın sevdiklerini sevmeniz ve Allah'ın nefret ettiklerinden nefret etmenizdir. En kötü ameliniz de Allah'ın nefret ettiklerini sevmeniz ve O'nun sevdiklerinizden nefret etmenizdir[91].

[§]Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler. 52
Yani hiçbir delile dayanmadan Allah'ın âyetlerini reddetmek için mücadele eden herkesin kalbini Allah işte böyle mühürler. Yahut âyetlere ve peygamberlere karşı büyüklenen, kibirlenen ve gururlanan herkesin kalbini işte böyle mühürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle olanı Allah işte böyle mühürler, bunu yapanı Allah işte böyle saptırır şeklindeki ifadelerin hepsi, bir sebebe işaret etmekte ve Allah öylelerini hidâyete erdirmeyişin ve doğru yoldan saptırmasının sebebini açıklamaktadır. "Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz"[92] ve "Aşırılığa sapmış, kuşkulara boğulmuş kişiyi Allah işte böyle şaşırtır"[93] meâlindeki âyetler ve benzerleri de böyledir, yani tabiatı ve âdeti aşırılığa sapmak olanı, yalan söyleyeni, nankörlük edeni, delilsiz ve kanıtsız olarak Allah'ın âyetlerine ve delillerine karşı mücadele edeni hidâyete eriştirmez. Fakat tabiatı ve âdeti

---

90 el-Mü'min, 40/5.

91 Bu rivayet hadis kaynaklarında aynı lafızlarla yok ise de, benzer mânada hadisler vardır. Ebû Zer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 146; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 3). Bu lafız Ebû Dâvûd'dan alınmıştır.

92 el-Mü'min, 40/28.

93 el-Mü'min, 40/34.

böyle olmayan, fakat bunlardan cahil olan, ama düşüncesi kıt ve kendince doğrusu budur diye zanneden veyahut dünya işlerine batmış olan veyahut da herhangi bir sebepten dolayı yanlış yolda olanları ise Cenâb-ı Hakk’ın hidâyete erdirmesi mümkündür. Bu âyetler, işte bu mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre lânetli Firavun’un yaptığı gibi, Mûsâ aleyhisselâmın getirdiği mûcizelerin ve delillerin reddedilecek bir tarafı olmadığını bildiği halde Hz. Mûsâ konusunda halkının kafasını karıştırmaya çalışması da aynı şeydir. Âdeti ve tabiatı söylediğimiz gibi kafaları karıştırmak olan, hiçbir delile dayanmadan âyetleri reddetmek için mücadele eden ve bu âyetlere karşı büyüklenenleri Allah asla hidâyete eriştirmez ve onun kalbini mühürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِى صَرْحًا لَعَلّٓى اَبْلُغُ الْاَسْبَابَ ﴿٣٦﴾
اَسْبَابَ السَّمٰوَاتِ فَاَطَّلِعَ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوسٰى وَاِنّى لَاَظُنُّهُ كَاذِبًا
وَكَذٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُٓوءُ عَمَلِهٖ وَصُدَّ عَنِ السَّبٖيلِ وَمَا كَيْدُ
فِرْعَوْنَ اِلَّا فٖى تَبَابٍ ﴿٣٧﴾

53 **[§]*36-37. “Firavun, ‘Ey Hâmân!’ dedi, ‘Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ’nın ilâhını görebilirim! Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum.’ İşte böylece, yaptığı çirkin iş Firavun’a güzel göründü ve doğru yolu bulması engellendi. Firavun’un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı.”***

Firavun, ‘Ey Hâmân!’ dedi, bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ’nın ilâhını görebilirim! Müşebbihe bu beyanın zâhirî anlamına bağlı bir delil ileri sürmüştür. Onlar diyorlar ki: Şayet Mûsâ aleyhisselâm, Firavun’a, tanrının gökte olduğunu haber vermeseydi, Cenâb-ı Hakk’ın lânetli Firavun’un dilinden haber verdiği üzere göğe ulaşmak ve Mûsâ’nın ilâhını görmek için Hâmân’dan yüksek bir kule yapmasını istemezdi.

Fakat biz deriz ki: Bu beyan, onların iddialarına delil olmaz. Bu sözün, Mûsâ aleyhisselâm meselesinde halkının kafasını karıştırmak için Firavun’un başvurduğu hilelerden biri olması mümkündür. Nitekim onun başvurduğu hilelerden bazıları âyetlerde meâlen şöyle ifade edilir: “O bir sihirbazdır, bir

yalancıdır"[94]. "O size sihri öğreten büyüğünüzdür"[95]. "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[96]. Bunlara benzer hileli sözlerle insanların kafalarını karıştırıyordu. İşte **Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilâhını görebilirim** sözü de Hz. Mûsâ konusunda insanların kafasını karıştırmak amacını güdüyordu. O, şunu demek istiyordu: Mûsâ, insanları gökte olan bir tanrıya inanmaya davet ediyor, ben de yeryüzünde tanrı gibiyim! Hz. Mûsâ'dan, Allah'ın gökte olduğuna dair bir haber ve bir söz duyulmadığı halde, bu sözlerle Mûsâ hakkında insanların kafasını karıştırıyordu. Diğer karıştırma çabaları da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Firavun bu sözü, her türlü hayır ve 54
bereketin gökten inmiş olmasına dayanarak da söylemiş olabilir. Bunda dolayı Allah'ın da gökte olduğunu zannetmiştir.

Âyette belirtilen "esbâb" (أسباب) kelimesine dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Göklerin sebeplerinden maksat kapılarıdır. Göklerin sebepleri ile göğe çıkan yolların kastedilmiş olması da mümkündür. Aslında bunların ikisi de aynı mânaya gelir. "Esbâb" kelimesinin gerçek anlamı, istenilen hedefe kendisiyle ulaşılan vasıtadır. Lânetli Firavun, sözünü ettiği kule ile o hedefe ulaşamayacağını şüphesiz biliyordu. Fakat az önce de söylediğimiz gibi bu sözle halkının kafasını karıştırmak istiyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Doğrusu onun bir yalancı olduğunu düşünüyorum. Yukarıda kesin bir ifadeyle Hz. Mûsâ'nın yalan söylediğini ve yalancı olduğunu söylemişti, burada ise onu yalancı olduğunu zannettiğini söylüyor. Burada bu ifade, Hz. Mûsâ'nın hak yolda olduğu ve risâlet davasında doğru söylediği bilinsin diye kullanılmıştır. Ancak Firavun, insanların kafasını karıştırıyordu.

İşte böylece, yaptığı çirkin iş Firavun'a güzel göründü. Bazıları şöyle dedi: Yaptığı o çirkin işi şeytan kendisine güzel gösterdi. Şöyle denilmesi de mümkündür: Onun yaptığı çirkin iş, halka hükmetmesi, servetinin çok olması ve kendilerine dünyalık verdiği maiyeti sebebiyle kendisine güzel gösterildi. Yani yaptığı çirkin işler, kendisine verilen birtakım imkânlar sebebiyle kendisine güzel gösterildi. Dolayısıyla bu imkânları ona Cenâb-ı Hak verdiğinden dolayı, çirkin işini ona Allah güzel göstermiş olmaktadır. Daha önce söylediğimiz gibi hakikatte çirkin olsalar da, yaptığı işi güzel görmesi, çirkinlikleri güzel görecek bir tabiatta yaratılmış olmasından dolayı da olabilir.

---

94 el-Mü'min, 40/24.

95 "Firavun şöyle çıkıştı: Ben size izin vermeden ona inandınız öyle mi? Anlaşılıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür" (Tâhâ, 20/71).

96 eş-Şuarâ, 26/35.

55 **[§]Doğru yolu bulması engellendi.** Buradaki “sudde” fiili üstünlü olarak “sadde” (صَدَّ) diye de okunmuştur. Bu şekilde okunursa iki mânaya gelir. Biri, kendisinin doğru yolu bulmasını kendisi engelledi anlamına gelir. Diğeri de, insanların doğru yolu bulmasını engelledi mânasına gelir. “Sudde” (صُدَّ) diye okununca da engelleneceği yolu tercih edeceği önceden bilindiğinden dolayı doğru yolu bulmaya muvaffak kılınmadı anlamına gelir.

Firavun’un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı. Buradaki “tebâb” (تباب) kelimesi hüsran anlamına gelir. Tebbet sûresinde geçen “Ebû Leheb’in elleri kurusun!”[97] sözü de hüsrana uğrasın anlamına gelir. Bu kelimenin, helâk olmak mânasına geldiği söylendiği gibi, “tebbet yede’r-recüli” (تبت يدا الرجل) cümlesinin “adam zarar etti” mânasına geldiği de ifade edilmiştir.

وَقَالَ الَّذ۪ٓي اٰمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ اَهْدِكُمْ سَب۪يلَ الرَّشَادِ

38. “Mümin kişi sözlerine şöyle devam etti: Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim.”

Sonra Cenâb-ı Hak, Firavun’un aile çevresinden olan o mümin kişinin öğütlerine şöyle devam ettiğini haber vermektedir: **Mümin kişi sözlerine şöyle devam etti: Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim.** Yani size doğru yolun hangisi olduğunu açıklayacağım. Adam bazan, peygamberleri inkâr ettikleri ve onlardan yüz çevirdikleri için önceki ümmetlerin başlarına gelen belâlarla kavmini korkutuyor, bazan kötü işler yapmak suretiyle bizzat kendilerine kötülük yaptıklarını söyleyerek akılsızca davrandıklarını açıklıyor, bazan da onlara nasihat ediyor, kendilerine doğru yolu göstermesi ve o yola götürmesi için Mûsâ aleyhisselâma tâbi olmaya davet ediyor. Bunları söylerken de iman ettiğini açıkladığı için hayatının tehlikeye girdiğinden endişe etse dahi ölüme aldırmıyor. Kisâî şöyle dedi: “Raşâd, rüşd, raşed” (رَشاد، رُشْد، رَشَدْ) kelimeleri aynı mânaya gelen üç sözcüktür, ancak burada raşâd kelimesinden başkası kullanılmaz.

يَا قَوْمِ اِنَّمَا هٰذِهِ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌۘ وَاِنَّ الْاٰخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ

[97] Tebbet, 111/1.

39. "Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir; âhirete gelince, ebedîlik yurdu işte orasıdır."

Ey kavmim! Bu dünya hayatı bir sürelik yararlanmadan ibarettir. Yani dünya, hayatınızın son bulacağı âna kadar süren bir çıkar ve menfaat alanıdır. Eceli son bulana kadar âsi de itaatkâr da ondan yararlanır. Bu beyan, dünyanın
ve bu yararlanmanın çok kısa bir zamanda sona ereceğini, [§]âhiretin ise ebedî 56
karar yurdu olduğunu haber vermektedir. Yani insan eğer hayır ehli ise orada asla sona ermeyecek, ebediyen sürecek hayırlar içinde olacaktır. Şayet kötülük ehlinden ise o da sonsuz devirler boyu kötülükler içinde kalacaktır.

مَنْ عَمِلَ سَيِّئَةً فَلَا يُجْزٰٓى اِلَّا مِثْلَهَا وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاُو۬لٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ ف۪يهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٤٠﴾

40. "Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir."

[Mûtezile ve Büyük Günah Meselesi]

Sonra Cenâb-ı Hak, düşmanlarına karşı âdil, dostlarına karşı da lütufkâr davranacağını haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir.** Yani Allah ona sadece suçu kadar ceza verecek, işlediği suçtan daha fazla bir ceza asla vermeyecektir. Çünkü her konuda eşitlik, adaletin gereğidir. Allah da, kimseye işlediği suçtan fazla bir ceza vermeyeceğini, herkese sadece suçu oranında ceza vereceğini haber vermektedir. İyiliğin karşılığı olan mükâfata gelince, hak ettiği lütuf ve ihsan oranında onun mükâfatını arttıracaktır. Sonra bu beyanda, Mûtezile'nin, büyük günah işleyen ebedî cehennemde olacağına dair iddiasıyla çelişen bilgiler vardır. Eğer bu mesele Mûtezile'nin ileri sürdüğü gibi olsaydı, büyük günah işleyenlerle müşriklerin aynı konumda olmaları gerekirdi. İster şirk koşanın cezası hak ettiği miktardan az, ister büyük günah işleyenin cezası hak ettiğinden fazla verilsin, neticede ikisinin de aynı yerde olması icabederdi. Halbuki Cenâb-ı Hak, herkese ancak işlediği suç oranında ceza vereceğini haber vermektedir. Dolayısıyla Mûtezile'nin iddiası, âyetin açık anlamına aykırıdır.

Kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler. Bu ilâhî kelâm, iman olmadan sadece yararlı amelin kimseye fayda getirmeyeceğine ve kimseye mükâfat kazandırmayacağına işaret etmektedir. **Orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir** cümlesi, çalışıp yorulmalarına gerek kalmadan onlara nimetler verilecek anlamına gelebileceği gibi, sayıya ve miktara gelmeyecek derecede sayısız nimetler verilecektir anlamına da gelebilir. Bu konuyu biz çeşitli yerlerde açıkladık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَا قَوْمِ مَا لِى اَدْعُوكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ وَتَدْعُونَنِى اِلَى النَّارِ ﴿٤١﴾

57 [§]*41.* ***"Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz!"***

Sözü edilen mümin kişi burada sanki şunu söylemektedir: Ey kavmim! Bu ne haldir? Ben sizi kurtuluşa davet ediyor ve bunun için size öğüt veriyorum, siz ise beni helâke çağırıyorsunuz! Aramızda dostluk ve birliktelik ne zaman gerçekleşecek? Yani hiç gerçekleşmeyecek demektir. Nasihat sırasında söylenen bu ve benzeri sözler, ancak iş son hadde vardığında ve söylenen sözlerin onlara hiç fayda vermeyeceği anlaşıldığında söylenir. Nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle demektedir: "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[98], "Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir"[99].

تَدْعُونَنِى لِاَكْفُرَ بِاللّٰهِ وَاُشْرِكَ بِهٖ مَا لَيْسَ لِى بِهٖ عِلْمٌ وَاَنَا اَدْعُوكُمْ
اِلَى الْعَزِيزِ الْغَفَّارِ ﴿٤٢﴾

42. "Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım varlıkları O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum."

Sonra onların yaptığı davetin ne olduğunu açıklamakta, o adamın ise onları kurtuluş yoluna davet ettiğini beyan etmektedir: **Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koş-**

---

98 el-Kâfirûn, 109/6.

99 "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim" (Yûnus, 10/41).

mam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum. Bu beyan, mümin adamın yaptığı davetin kurtuluş yolu olduğunu, onların ise helâke çağırdıklarını açıklamaktadır. Sonra **hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım varlıkları O'na ortak koşmam için** cümlesindeki **hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım** ifadesi, bazan gerçekten bilginin yokluğunu belirtmek için kullanılır, yani böyle bir bilgi bende yok, demektir. Bunda, söylenenin aksine ve zıddına bir bilginin ispatı vardır. Yani adam şunu söylüyor: Ne ortağı ve ne de diğerleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım varlıkları Allah'a ortak koşmamı istiyorsunuz. Yahut şunu söylemektedir: Hakkında sizin hiçbir bilgiye sahip olmadığınız varlıklar nedeniyle benim Allah'ı inkâr etmemi ve O'na ortak koşmamı istiyorsunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُونَنٓى اِلَيْهِ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ فِى الدُّنْيَا
وَلَا فِى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ مَرَدَّنَٓا اِلَى اللّٰهِ وَاَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ
اَصْحَابُ النَّارِ ﴿٤٣﴾

[§]***43. "Gerçek şu ki, siz beni, bu dünyada da öteki dünyada da çağrıl-*** 58
maya değer olmayan bir şeye davet ediyorsunuz. Kuşku yok ki dönüşümüz Allah'adır ve hakikat çizgisinden sapanlar, işte onlar cehennemliktir."

Sonra onların taptıkları put ve benzeri şeylerin acizliklerini açıklamaktadır: **Gerçek şu ki, siz beni, bu dünyada da öteki dünyada da çağrılmaya değer olmayan bir şeye davet ediyorsunuz.** Buradaki "lâ cerame" (لا جرم) kelimesi, gerçek şu ki anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada şunu söylemektedir: Hakikat şu ki, sizin beni davet ettiğiniz şeylerin hiçbir değeri yoktur. Buradaki **çağrılmaya değer olmayan şey** cümlesi, farklı şekillerde açıklanmıştır. Bazıları şöyle dedi: Bu, çağrılmaya değer olmayan, yani içinde şefaat bulunmayan bir davettir. Bazıları buna, kabul edilmeye değer olmayan davet diye mâna verdi. Bazıları da **çağrılmaya değer olmayan şey** cümlesine şöyle mâna verdi: O, yani taptığınız putlar sizi kendine ibadete çağırmıyor. Yukarıdaki ilk mâna daha uygun gibidir, çünkü onlar, kendilerine şefaatçi olacaklar ümidiyle putlara tapıyorlardı. **Çağrılmaya değer olmayan şey** cümlesi, onlarda şefaat etme gücü olmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşku yok ki dönüşümüz Allah'adır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada söylenmek istenen husus şudur: Hepimizin dönüp gideceği yer, Cenâb-ı Hakk'ın bizim için hazırlamış olduğu yerdir; Allah sizin için cehennemi, benim için de cenneti hazırlamıştır. **Hakikat çizgisinden sapanlar, işte onlar cehennemliktir.** Orta yolda gidenler de cennetliktirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَسَتَذْكُرُونَ مَٓا اَقُولُ لَكُمْ وَاُفَوِّضُ اَمْرٖٓى اِلَى اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بَصٖيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿٤٤﴾

44. "Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anlayacaksınız. Ben durumumu Allah'a havale ediyorum; kuşkusuz Allah kullarını çok iyi görmektedir."

Size söylediklerimi yakında hatırlayıp anlayacaksınız. Yani Allah'ın sizin için hazırladığı cezayı ve benim için hazırladığı mükâfatı gözlerinizle gördüğünüz zaman, sizin beni davet ettiğiniz felâkete ve benim sizi davet ettiğim kurtuluşa dair söylediklerimi hatırlayacaksınız. Yahut kurtuluşa ulaşmanız için size verdiğim öğütleri hatırlayacaksınız.

[Durumunu Allah'a Havale Etmek]

59 **[§]Ben durumumu Allah'a havale ediyorum.** Bu cümlenin işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Birincisi, bu cümleye göre sanki onlar, kendisini çeşitli cezalarla korkutmuşlar, bunun üzerine de **Ben durumumu Allah'a havale ediyorum** ve O'na dayanıyorum, O beni koruyacak, sizin kötülüğünüzden ve yapmak istediğinizden beni muhafaza edecektir demişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, **durumumu Allah'a havale ediyorum** cümlesi, Allah'a dayanıyorum, iyi ve kötü her konuda O'na güveniyorum, Allah bana kâfidir anlamına gelir.

Üçüncüsü, bu cümle, insanın Allah'a olan ihtiyacını ortaya koymaktadır. Mümin, her zaman ve her saat Allah'a muhtaç olduğunu tereddütsüz açıklayan insandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dördüncüsü, **ben durumumu Allah'a havale ediyorum,** yani kendimle ilgili herhangi bir şeyle uğraşmıyorum, onu Allah'a bırakıyorum. Mûtezile'nin iddiasına göre ise insanın durumunu Allah'a havale etmesi doğru değildir. Onlar diyorlar ki: Mükellef olan insanın ihtiyacı olan her imkânı kendisine ver-

mesi Allah'ın görevidir, o kadar ki kendisinde verilmesi gereken hiçbir lütuf kalmayacaktır. Her lütuf kendisine verilince, artık insanın durumunu Allah'a havale etmesinin anlamı kalmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَوَقٰيهُ اللّٰهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِاٰلِ فِرْعَوْنَ سُٓوءُ الْعَذَابِ
﴿٤٥﴾ اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ
اَدْخِلُٓوا اٰلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ ﴿٤٦﴾

45. "Nihayet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu; Firavun ailesini ise şiddetli bir azap kuşatıp yok etti."

46. "Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir. Kıyâmet koptuğunda, 'Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!' denilecek."

Nihayet Allah, onların kurdukları kötü tuzaklardan bu kişiyi korudu. Bu beyan onların, o mümin kişiye tuzaklar kurduklarına işaret etmektedir, çünkü Cenâb-ı Hak onların kurdukları tuzaklardan o kişiyi koruduğunu haber vermektedir. Belki adamı öldüreceklerdi veya başka bir kötülük yapacaklardı. Sonra şu mâna da muhtemeldir: Allah, Mûsâ'yı Firavun'un ordusunu helâk edip şerlerinden kurtardığı vakit onu koruması gibi bu mümini korumuştur. Başka bir ihtimal daha var ise de, biz öyle bir yorum yapmayacağız, çünkü ona ihtiyacımız yoktur. Bizim ancak şunu bilmeye ihtiyacımız vardır: Her kim kendini Allah için fedaya hazır olur ve durumunu O'na havale ederse, şanı yüce olan Allah mutlaka onu koruyacak ve muhafaza edecektir.

[Kabir Azabı]

[§]Firavun ailesini ise şiddetli bir azap kuşatıp yok etti. Bu azap, onla- 60
rın sabah akşam sokulacakları ateştir. Bazıları bu ilâhî beyanı kabir azabının varlığına delil getirmiştir. Âyette **onlar ateşe arzolunurlar** buyurulmaktadır. Onların ancak ruhları ateşe arzolunur. Bundan dolayı bedenleri de kabirde bunun acısını hisseder. Aynı şekilde cennetliklerin ruhları da cennete arzolunur, dolayısıyla elem ile lezzetin duyulacağı bir diriliş gerçekleştikten sonra ruhlarının duyduğu mutluluğu bedenleri de hisseder; bu olay kabirde olur. Sonra Firavun taifesi cehenneme atıldıkları zaman, onlar için sözü edilen azap hali ortaya çıkar, Allah şöyle buyurmuştur: **Kıyâmet koptuğunda, 'Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!' denilecek.** *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin

baş tarafında geçen **ateşe arz** ifadesinin, kıyâmetten ve cehenneme atılmadan önce olması mümkündür. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün! Ve durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!"[100] Onların ateşe arzedilmesi, sorgu için durduruldukları ve tutuldukları zamanla da ilgili olabilir. Sonra cehenneme atılırlar ve bahsedilen cehennem azabı kendilerine uygulanır. Bu, Hasan-ı Basrî'nin sözüdür.

Sabah ve akşam. Bu ifade sabah ve akşam vakti miktarı kadar mânasına gelebilir. Eğer bazılarının söylediği gibi âyetin kabir azabı hakkında olduğu yorumunu esas alırsak, onlara şöyle denilmiş olması muhtemeldir: Burası dünya durdukça sizin kalacağınız yerdir. Ancak sabah ve akşam ifadesi hakiki mânasında değil daima, her zaman anlamında kullanılmış da olabilir; fakat acı ve elem her sabah ve akşam vakti kadar bir zaman diliminde tekrarlanıp devam eder. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Firavun taifesinin ruhları, siyah kuşların karnına yerleştirilmiş gibi,
61 [§]günde iki defa (sabah ve akşam) ateşe götürülürler ve onlara şöyle denilir: Ey Firavun taifesi, sizin gideceğiniz yer işte burasıdır. Abdullah b. Mesûd (r.a.), onların âyette sözü edilen ateşe arzı, işte budur dedi[101]. İbn Mesûd'dan (r.a.) gelen bu rivayet şayet sabit ise o zaman sabah ve akşam ifadesinin tefsiri budur deriz. Bu rivayetin İbn Mesûd'dan geldiği sabitse, mutlaka Resûlullah'tan (s.a.) işittiği bir söz olmalıdır, çünkü bu düşünmekle elde edilebilecek bir bilgi değildir. Bunun yanında İbn Ömer'den (r.a.) de şöyle rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Sizden biri öldüğünde, gideceği yer kendisine sabah ve akşam gösterilir, eğer cennet ehlinden ise cennetten, cehennem ehlinden ise cehennemden bir parça gösterilir. Sonra ona, 'kıyâmet günü tekrar diriltilip oraya gidinceye kadar senin yerin burasıdır' denilir"[102]. Eğer bu rivayet sabit ve sahih ise o zaman âyet-i kerîme kabir azabının varlığına

---

100 es-Sâffât, 37/22-24.

101 Bunu İbn Ebû Hâtim, İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayet etmiştir (İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3267); Taberî de bu sözün benzerini Hüzeyl b. Şurahbîl, Süddî ve Evzâî'den rivayet eder (*Câmi'u'l-beyân*, XX, 337-338).

102 Hadisin lafzı Mâlik'in *el-Muvatta*'ında şöyledir: "Sizden biri öldüğünde, gideceği yer kendisine sabah ve akşam gösterilir, eğer cennet ehlinden ise cennet ehlinden, cehennem ehlinden ise cehennem ehlinden gösterilir. Sonra ona, 'kıyâmet günü tekrar diriltilip oraya gidinceye kadar senin yerin burasıdır' denilir" (Mâlik, "Cenâiz", 48. Ayrıca bk. Buhârî, "Cenâiz", 89; Müslim, "Cennet", 83).

inanmak gerektiğine işaret eder[103]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir** cümlesinin, oraya sokulduktan sonra onlara hiç ara vermeden azap edilir mânasına gelmesi de mümkündür. Sabah ve akşam kelimeleri, cehennem ateşinin zaman zaman sakinleşmesi, sonra tekrar alevlenmesi mânasına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurur: "Cehennemin ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz"[104]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[En Şiddetli Azabın Firavun'a Yapılması]

[§]Eğer şöyle bir soru sorulur ve denilirse ki: "Diğer kâfirlerden ayrı olarak Firavun taifesinin azabın en şiddetlisine sokulacağının özellikle zikredilmesinin hikmeti nedir?" 62

Buna iki şekilde cevap verilir. Birincisi, Hz. Mûsâ sihirbazlıkla itham edildiği gibi diğer peygamberler de sihirbazlıkla itham edilmişlerdi. Ancak ileri gelenlerin ve liderlerin, halkın ve avam takımının kafasını karıştırmak amacıyla kendi peygamberleri hakkında ileri sürdükleri sihirbazlık ve yalancılık ithamından mâsum oldukları, onların kavimleri nezdinde bilinmiyordu. Buna karşılık Hz. Mûsâ'nın, Firavun tarafından kendisine yöneltilen sihirbazlık ve yalancılık ithamından mâsum olduğu ve onun peygamberlik iddiasındaki sözlerinde haklı olduğu bizzat Firavun ailesi nezdinde kesin olarak ortaya çıkmıştı. Bundan dolayıdır ki Firavun'un bütün sihirbazları, Hz. Mûsâ'nın getirdiklerinin hak ve söylediklerinin doğru olduğunu ikrar etmişlerdi. Onların Mûsâ aleyhisselâma olan imanları açık ve net idi, o kadar ki bu uğurda idam edilmeyi, el ve ayaklarının kesilmesini bile göze almışlardı, Firavun'un tehditleri onları Hz. Mûsâ'ya imandan vazgeçirememişti. Çünkü Hz. Mûsâ'nın asâsının canlı bir yılana dönüştüğünü ve kendilerinin ortaya attığı ipleri yuttuğunu görmüşlerdi. Ancak Firavun taifesinin inadı daha şiddetli idi ve kibirleri de daha çoktu; bundan dolayı özellikle onlar azabın en şiddetlisine müstahak oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

103 Bu âyetin tefsiri için ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 339-340; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 45-46.

104 "Allah kime hidâyet verirse doğru yolu bulan işte odur; kimi de hidâyetten uzaklaştırırsa artık böylelerine Allah'tan başka destekçiler bulamazsın. Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız. Onların varıp kalacağı yer cehennemdir; onun ateşi zayıfladıkça yakıcı alevlerini çoğaltarak azaplarını sürdürürüz" (el-İsrâ, 17/97).

63 [§]İkincisi, Hz. Mûsâ'nın getirdiği mûcizelerin ekserisi hissî mûcizelerdi, diğer peygamberlerin getirdikleri ise daha çok aklî mûcizelerdi. Akıl yoluyla varılan neticeden şüphe etmek bazan mümkün ise de bizzat görülen bir olayın gerçek olduğundan şüphe etmek mümkün değildir. Bu açıdan bakılınca da Firavun taifesinin inatlarının, diğerlerinin inadından daha şiddetli olduğu anlaşılır.

Sonra onlar, Hz. Mûsâ'nın peygamberlik davasında doğru söylediğine dair çeşitli mûcizeler, açık seçik deliller ve kanıtlar ortaya koyduğu halde ona tâbi olmaya yanaşmamışlar, hiçbir delili ve kanıtı olmadığı halde tanrılık iddiasına kalkan Firavun'a tâbi olmuşlardı. Bundan dolayı da onlar azapların en şiddetlisine müstahak olmuşlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ يَتَحَٓاجُّونَ فِى النَّارِ فَيَقُولُ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذٖينَ اسْتَكْبَرُٓوا اِنَّا
كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا نَصٖيبًا مِنَ النَّارِ ﴿٤٧﴾

47. "Ateşin içinde birbirleriyle çekişirken zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' dediklerinde;"

Onlar ateşin içinde birbirleriyle çekişirken. Onların cehennemde birbirleriyle çekişmelerinin sebebi, hem bu ilâhî beyanda hem de diğerlerinde açıklanmaktadır: **Zayıflar, büyüklük taslamış olanlara, 'Vaktiyle biz size uymuştuk, şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?' derler.** Zayıflar ve tâbiler, tâbi oldukları güçlülerin, kendilerini bu halden kurtarmaya muktedir olmadıklarını kesin olarak bilirler. Çünkü onların buna güçleri yetseydi, öncelikle kendilerini kurtarırlardı. Kendilerini bu halden kurtaramadıklarına göre başkalarını hiç kurtaramazlar. Fakat zayıflar, acıları ve pişmanlıkları daha çok olsun diye bunu liderlerine söylüyorlar. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da fark etmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"[105] Dünyada

105 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz? Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da fark etmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!" (İbrâhim, 14/21).

iken liderlerin kendilerine şöyle demiş olmalarından dolayı, zayıfların o sözü
söylemiş olmaları da muhtemeldir: [§]"Gelin bizim yolumuza uyun, günahı- 64
nızı biz yüklenelim"[106]. İşte bundan dolayı zayıflar da âhirette onlara şöyle diyecekler: **Şimdi bu ateşin hiç olmazsa bir kısmından bizi kurtarabilir misiniz?** Yani dünyada biz size uymuştuk, şimdi hiç olmazsa bu azabın bir kısmını bizden alabilir misiniz? Onlar da şu cevabı verirler: "Doğrusu hepimiz onun içindeyiz". Yani hepimiz bu cehennemde azap görüyoruz. "Artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir"[107].

قَالَ الَّذٖينَ اسْتَكْبَرُوا اِنَّا كُلٌّ فٖيهَا اِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ ﴿٤٨﴾

48. "Büyüklük taslayanlar şöyle cevap verirler: Doğrusu hepimiz onun içindeyiz; artık Allah, kulları arasında hükmünü vermiştir."

İki yorumdan birine göre büyüklük taslayanlar tarafından verilen bu cevap, başkalarına değil, zayıflara verilen cevaptır. Bizzat kendilerinin dünyada söylemiş oldukları, "Günahınızı biz yüklenelim"[108] sözünün cevabıdır. Onlar şöyle derler: Allah, yapılan bir kötülüğe gereğinden fazla azap vermeyeceği hükmünü koymuştur. Her birimiz için sadece yaptığımızın karşılığını vereceğini hükme bağlamıştır, buna hiçbir ilâve yapılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذٖينَ فِى النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ ﴿٤٩﴾

49. "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!' diye seslenirler."

---

[106] "İnkârcılar müminlere, 'Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim' derler. Oysa onların hiçbir günahını gerçekten yüklenecek değillerdir; hakikatte onlar katıksız yalancılardır" (el-Ankebût, 29/12).

[107] el-Mü'min, 40/48.

[108] el-Ankebût, 29/12.

Kâfirler, dünyada başlarına bir belâ geldiğinde sürekli yaratılanlardan yardım isterler, ancak mecbur kaldıklarında Allah’a yalvarırlar. İnsanlardan ümitlerini kesmeyenler Allah’a yalvarmazlar. Bundan dolayıdır ki onlar âhirette de yaratılanlara yalvarıyor ve cennet ehlinden su istiyorlar. Bu hususu Cenâb-ı
65 Hak, onların diliyle meâlen şöyle haber vermektedir: [§]“Cehennem ehli cennet ehline, ‘Suyunuzdan veya Allah’ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!’ diye seslenirler. Onlar da, ‘Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır’ derler”[109]. Onlar, cennet ehlinden ümitlerini kesince cehennem görevlisi Mâlik’e yalvarırlar: “Ey Mâlik, Rabb’in bizim işimizi bitirsin, diyecekler; o da ‘Burada kalıcısınız’ cevabını verecektir”[110]. Bu sözleriyle onlar, ölümü istemektedirler. Fakat Mâlik onlara, cehennemde kalıcı olduklarını söyleyince, ondan da ümitlerini kesip cehennem bekçilerine yalvaracaklar: **Rabb’inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin!**

قَالُوٓا اَوَلَمْ تَكُ تَاْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلٰى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعٰٓؤُا الْكَافِرِينَ اِلَّا فٖى ضَلَالٍ ﴿٥٠﴾

50. “Görevliler, ‘Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?’ diye sorarlar. ‘Evet, getirmişti’ cevabını verirler. O zaman görevliler, ‘Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır’ derler.”

Görevliler, ‘Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?’ diye sorarlar. Kâfirler, onlardan ve bir günlük dahi olsa azaplarının hafifletilmesi talebinden de ümitlerini kesince, bu sefer Allah’a yalvaracaklar: “Rabb’imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım”[111], “Rabb’imiz! Bize kısa bir süre daha ver de senin davetine uyalım, peygamberlere tâbi olalım”[112]. Onlar, ancak yaratılanlardan tamamen ümitlerini kestiklerinde Allah’a yalvarırlar. Hatalardan korunma da kurtuluş da Allah’ın yardımıyla mümkündür.

Görevliler, ‘Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?’ diye sorarlar. ‘Evet, getirmişti’ cevabını verirler. Peygamberler gönderilmeden aklın öngördüğü hüküm ve delilleri bağlayıcı görmeyenler, bu âyeti delil

---

109 el-A‘râf, 7/50.

110 ez-Zuhruf, 43/77.

111 Fâtır, 35/37.

112 İbrâhim, 14/44.

gösterirler. Çünkü cehennem görevlileri onlara gerekçe olarak, peygamberleri yalancılıkla itham etmelerini ve onların getirdikleri âyetleri reddetmelerini göstermişledir. Buna delil olacak başka âyetler de vardır: "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[113], "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de ona uymuş olsaydık"[114], "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamberi göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez"[115].
[§]Bunlara benzer başka ilâhî beyanlarda da Cenâb-ı Hak, peygamber gön- 66
dermedikçe kimseye azap etmeyeceğini ve hakkında cehennemlik hükmünü vermeyeceğini haber vermektedir. Onlar ancak, peygamber geldiği halde inanmazlarsa azap edilirler.

Ancak bize göre bu âyetler iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bu kriter, delilin ve hükmün ancak peygamber vasıtasıyla bağlayıcı olduğuna inanan özel bir kesim hakkındadır. Bunlara karşı benimsedikleri delille istidlâl edilir, getirilen delil sustursun diye böyle bir yöntem uygulanır, her ne kadar kabul etmeseler de delil olma niteliği taşıyan bilgilerle istidlâl edilebilse de. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, her ne kadar hükmün sübutu ve sorumluluğun gerekliliği peygamberden başka bir vasıta ile, yani akıl vasıtasıyla caiz olsa da Cenâb-ı Hak peygamber göndermeyi, ancak mübalağa anlamında kullanmış ve delilde son noktayı göstermek açısından belirtmiştir. Çünkü peygamber göndermek ve mûcizeler göstermek, insanı hakikate daha çabuk ulaştırır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, her iki delili de ortaya koymuştur. Her iki delilin de ortaya konulmuş olması, onların inatçılıklarını daha net olarak açığa çıkarmak içindir. Kâfirler, peygamberlerle alay etmelerine, onlara karşı inatla direnmelerine ve benzer davranışları yapmalarına rağmen, onların dünyada azap edilmeleri, bizzat inkâr etmelerinden dolayı değildir. Şüphesiz onlar inkâr etmeleri yüzünden azabı hak ediyorlar, ancak Allah inkâr ve inatçılıkta son hadde varıncaya kadar onlara azap etmemektedir. Nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen

---

113 el-İsrâ, 17/15.

114 "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce senin âyetlerine uymuş olsaydık" (Tâhâ, 20/134).

115 "Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe Rabb'in memleketleri helâk etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz" (el-Kasas, 28/59).

şöyle buyurmaktadır: "Onlar zekât vermezler; onlar âhireti de inkâr ederler"[116].
67 [§]Her ne kadar onlar dirilişi inkâr etmeksizin zekâtı reddetmeleri yahut zekâtı reddetmeksizin dirilişi inkâr etmeleri halinde azaba müstahak olsalar dahi, Cenâb-ı Hak bu sözü, onların işledikleri günahlarda son hadde vardıkları anlamında söylemektedir. İşte yukarıdaki âyetlerde Cenâb-ı Hak, peygamber göndermeden de akıl delili bağlayıcı ve cezalandırma hükmü sabit olsa da küfürde son hadde ve sınıra vardıkları anlamında bu âyetleri zikretmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sonra, "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi…"[117] meâlindeki âyet de, peygamber göndermeden delilin bağlayıcı ve hükmün geçerli olduğuna işaret etmektedir. Eğer delil bağlayıcı ve hüküm geçerli olmasaydı, Cenâb-ı Hak onları cezalandırmakla zâlim olmuş olurdu. Çünkü cezayı gerektiren hükmün şartı oluşmadan onlara azap etmiş olurdu. Buna göre âyet-i kerîme şöyle takdir olunur: Eğer biz bundan önce onlara bir azapla zulmetmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de senin âyetlerine uymuş olsaydık ve sen de bize azap ederek zâlim durumuna düşmeseydin! Ancak Cenâb-ı Hakk'ın zulmetmesi imkânsızdır. Dolayısıyla âyetin bu şekilde bir mâna içermesi de muhaldir. Dolayısıyla peygamber göndermeden de azap etmek adalettir, hikmet gereğidir ve zulüm değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra, **Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi** meâlindeki kelâm da, söz konusu delilin, peygamberlerin kendileri değil getirdikleri açık kanıtlar olduğuna delâlet etmektedir. Açık kanıtlar ise herkeste vardır, onu bilmenin yolu da akıldır.

68 **[§]O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır' derler.** Bu âyet, onların yalvarmaları için emir değildir. Aksine yalvarsanız dahi bunun size faydası olmayacak anlamındadır. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Bugün boşuna bir defada yok olmayı istemeyin! Defalarca yok olmak için yalvarın!"[118] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

116 Fussılet, 41/7.

117 "Eğer biz bundan önce onları bir azapla helâk etmiş olsaydık mutlaka şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'imiz! Bize bir peygamber gönderseydin de, şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden önce senin âyetlerine uymuş olsaydık" (Tâhâ, 20/134).

118 el-Furkān, 25/14.

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ
الْاَشْهَادُ

51. “Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz.”

[Allah’ın Dünyada ve Âhirette Peygamberlere ve Müminlere Yardımı]

Elbette biz, hem dünya hayatında elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz. Bu beyanda sözü edilen peygamberlere ve müminlere yardım konusu farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Cenâb-ı Hak, dine dair insanlara vermiş olduğu deliller ve kanıtlarla müminlere dünyada yardım eder, bu sayede onlar şeytanın aldatmalarına, sihirbazların kafaları karıştırmalarına karşı kendilerini korurlar ve onların hepsinin üstesinden gelirler. Bu, Allah’ın dünyadaki yardımıdır. Cenâb-ı Hak âhirette melekleri ve kâfirlerin organlarını şahit tutarak peygamberlere yardım eder. Onlar, peygamberleri ve müminleri yalancılıkla itham ettiklerini, insanları tevhide ve imana çağırdıklarını fakat kendilerinin onları yalancılıkla itham ettiklerini ve davet ettikleri dini inkâr ettiklerini itiraf ederler. İşte Allah müminlere dünyada ve âhirette böyle yardım eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkincisi, Cenâb-ı Hak her ne kadar işin başında peygamberlere ve mü- 69
minlere yardım etmiş olsa da, nihaî akıbeti ve mutlu sonu onlara lütfetmek suretiyle de kendilerine yardım eder. Hiçbir peygamberin, nihaî akıbetin kendisine ait olduğunu söylediği rivayet edilmemiştir. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: “Güzel sonuç, takvâ sahiplerinindir”[119]. Buradaki yardım, bedenlerini korumak anlamında bir yardımdır. İlki ise dinlerini korumak anlamında yardım idi. Ancak bedenleri korumaya dair yardım, netice itibariyle dini korumak şeklindeki bir yardıma döner. Çünkü din, bedenlerin selâmeti ile ayakta durur ve bu da müslümanlar sayesinde gerçekleşir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak onlara dünyada nimet ve bolluk vereceği anlamında yardım edeceğini söylemiştir. Bunlar, peygamberlere ve müminlere yardım, nimet ve destektir, ancak kâfirler için fitne ve sıkıntıdan başka bir şey değildir; dolayısıyla onlar için yardım ve nimet sözcükleri kullanılmaz. Çünkü Allah’ın yardımı, müminler için ebedî nimetlere ulaşma vasıtasıdır, ancak

---

119 el-A‘râf, 7/128; el-Kasas, 28/83.

kâfirler için ebedî azaba götüren vesiledir, dolayısıyla onlar için gerçek anlamda bir ceza olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"[120], "Aksine o nimet bir imtihandır"[121], "Sanıyorlar mı ki, onlara yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz!
70 Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar"[122]. [§]Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlere vermiş olduğu mal ve servet, onlar için sadece bir imtihan ve sıkıntı sebebidir. Peygamberler ve müminler için ise yardımdır ve destektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Cenâb-ı Hak burada onlara yardım edeceğini söylemektedir, ancak zaman zaman müminlerin delil göstermekte acze düştüklerini ve mağlup olduklarını, buna karşılık kâfirin galip geldiğini görüyoruz. Bu itiraza iki şekilde cevap verilir. Birincisi, yukarıda söylediğimiz gibi işin sonunda nihaî akıbeti, galibiyeti ve zaferi onlara verecektir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bu yardımı onlara bazı şartlara bağlı olarak vermesi mümkündür, bu şart da öncelikle Allah'ın hakkına vefa göstermeleridir. Yapılan bir münazarada delille yardım görmek ve başarı kazanmak ise ancak delilleri ve kanıtları öğrenmek için ömrünü tüketmeyi göze almakla ve düşünüp inceleme yollarını öğrenmekle olur. Ne zaman bu şart yerine getirilirse, Allah'ın yardımı mutlaka gelir. Savaşta zafer kazanmanın şartı ise müminlerin dünyevî menfaat düşüncesinden uzak olarak sadece Allah'ın dinini yüceltme niyetiyle ve hepsinin aynı düşünce ile savaşmasıdır. Şartlara uyularak savaşa gidilirse, zafer hiç şüphesiz müslümanların olacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı buna işaret etmektedir: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[123]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şahitlerin hazır bulunacağı gün. Bazılarına göre buradaki şahitlerden maksat, âdemoğullarının amellerini yazan meleklerdir, onlar insanların yaptıkları eylemlere dair şahitlik edecekler. Bazıları da şöyle dedi: **Şahitler,**
71 [§]peygamberlerdir, onlar âlemlerin Rabb'inin huzurunda kâfirlerin kendilerini yalanladıklarına ve reddettiklerine şahitlik edecekler. Bazıları ise, o gün kendi uzuvları onların aleyhine şahitlik edecekler, dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

120 el-Ankebût, 29/1-2.

121 "İnsana bir zarar dokunduğunda bize yalvarır; sonra ona katımızdan bir nimet verdiğimizde, 'Bunu ancak bir bilgi sayesinde elde ettim' der. Aksine o nimet bir imtihandır ama çokları bunu bilmez" (ez-Zümer, 39/49).

122 el-Mü'minûn, 23/56.

123 el-Bakara, 2/40.

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْذِرَتُهُمْ وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٥٢﴾

52. "O gün zâlimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz. Lânet onlaradır, kalınacak yerin en kötüsü de onlar içindir."

O gün zâlimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz. Cenâb-ı Hak burada mazeretlerinin onlara hiçbir faydası olmayacağını söylemekte, başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "(Zamanı geçtiği için) kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler"[124]. Bu iki âyet arasında en azından zâhirî anlamda bir çelişki vardır; çünkü birinde mazeretleri olsa bile bunun onlara fayda vermeyeceği ifade edilmekte, diğerinde ise onlara mazeretini bildirme izni verilmeyeceği haber verilmektedir. Muhtemeldir ki onlara mazeret bildirme izni verilmeyecek, fakat onlar izin verilmediği halde mazeretlerini dile getirecekler, ancak mazeretleri kabul edilmeyecek ve bunun onlara bir faydası olmayacak. Böylece her iki âyetin de aynı şeyi ifade ettiği anlaşılır. **O gün zâlimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz** cümlesi, mazeretleri olsa bile kabul edilmeyecektir anlamına gelir, ancak mazeret için kendilerine izin verilmez ki mazeret dilesinler, mânasına da gelebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "O gün kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez"[125]. Yani onlar, bu imkânlara sahip olsalar da kabul edilmeyecektir. Aynı mânadaki başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[126]. Yani onların, kendilerine yardım edecek şefaatçileri olsa da, şefaatleri onlara hiç fayda vermez, nerde kaldı ki şefaatçileri olsun! Buna göre **O gün zâlimlere mazeretlerinin hiçbir faydası olmaz** cümlesi, onlar mazeret dilerler, ama mazeretleri kabul edilmez ve mazeretlerinin onlara hiçbir faydası olmaz demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْهُدٰى وَاَوْرَثْنَا بَنٖى اِسْرَٓاءٖيلَ الْكِتَابَ ﴿٥٣﴾ هُدًى وَذِكْرٰى لِاُولِى الْاَلْبَابِ ﴿٥٤﴾

---

124 el-Mürselât, 77/36.

125 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

126 el-Mürselât, 74/48.

72 [§]*53-54. "Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet vermiş; İsrâiloğulları'nı da akıl izan sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere* (gelen) *kitaba mirasçı kılmıştık."*

Andolsun biz Mûsâ'ya hidâyet vermiştik. Hidâyet kelimesi burada farklı mânalara gelebilir. Birincisi, biz ona Tevrat'ı verdik anlamına gelir, Tevrat'ta doğru yolu beyan etmek ve ona çağrı yapmak vardır. Allah'ın gönderdiği bütün kitaplarda hidâyet, nur ve rahmet vardır. İkincisi, Allah ona hidâyeti, yani tevhidi ve İslâm'ı verdi mânasına gelir. Ona nübüvveti ve risâleti verdi yahut Allah ona hakkı olan her şeyi verdi anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İsrâiloğulları'nı da akıl izan sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere (gelen) kitaba mirasçı kılmıştık. Muhtemelen buradaki kitaptan maksat özellikle Tevrat'tır. Tevrat ve diğer ilâhî kitaplar da kastedilmiş olabilir, çünkü İsrâiloğulları'na Tevrat, Zebûr ve İncil gibi pek çok kitap gönderilmiştir. Dolayısıyla buradaki kitap kelimesi ile onlara gönderilen bütün bu kitaplar kastedilmiş olabilir, çünkü bu kelime "el-kitâb" (الكتاب) diye elif lâmlı olarak belirtilmiştir. Burada harf-i tarif olan elif lâm, cins ve ahid mânasına gelebilir. Harf-i tarifin ahid mânasına (daha önce nekra olarak geçen bir isme işaret anlamına) geldiğini düşünürsek Tevrat'a, cins mânasına (zikri geçen ismin bütün türlerine işaret anlamına) geldiğini düşündüğümüzde de bütün kitaplara işaret edilmiştir mânası çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet-i kerîme, Allah'ın onlara gönderdiği fakat aslı değiştirilen bütün kitaplara değil, sadece aslı değiştirilmeyen kitaplara işaret ettiğine işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, **İsrâiloğulları'nı da akıl izan sahipleri için bir yol gösterici ve hatırlatıcı olmak üzere (gelen) kitaba mirasçı kılmıştık** buyurmaktadır.

Sonra burada geçen ve yol gösterici diye tercüme ettiğimiz "hüden" (هُدًى) kelimesi, yukarıda da söylediğimiz gibi Allah'ın bütün kitapları sapkın yoldan dönüp doğru yolda gitmek için insanlara gönderip birbirlerine karşı sergileyecekleri davranışları hakkındaki emirlerini beyan etmek anlamına gelir. Hatırlatıcı diye tercüme ettiğimiz "zikrâ" (ذِكْرَى) kelimesi, bazılarına göre öğüt
73 mânasına, [§]bazılarına göre de akıl izan sahipleri için düşündürücü anlamına gelir. Bu kelimenin, daha önceki halleri, yani onlara unuttukları doğru yolu hatırlatmak mânasına gelmesi de mümkündür. Burada özellikle **Akıl ve izan sahipleri** denilmektedir, çünkü kitapta olanları akıl ve izan sahipleri düşünürler, tefekkür ederler. Yahut yapılan hatırlatmalardan ve bahsedilen bilgilerden ancak akıl izan sahibi olanlar yararlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ﴿٥٥﴾

55. "(Resûlüm!) ***Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşir; günahının bağışlanmasını iste ve sabah akşam Rabb'ini hamd ile tesbih et."***

Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşir. Buradaki sabret anlamına gelen "fasbir" (فاصبر) kelimesi farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, onların sana verdikleri eziyetlere sabret, karşılık verme anlamına gelir. Buradaki eziyetin de üç mânaya gelmesi mümkündür. Biri, insanların kendisini yalancılıkla itham etmesi mânasına gelir, şüphesiz onların yalancılıkla itham etmeleri Hz. Peygamber'i (s.a.) üzüyordu. Diğeri, onların kendisiyle alay etmelerinden üzülüyordu. Öbürü de, kendisini öldürmek, dövmek ve benzeri niyetlerinden dolayı üzülüyordu.

İkincisi, ilâhî risâleti onlara tebliğ konusunda sabırlı ol, onların seni inkâr etmeleri ve senin risâleti tebliğ etmene engel olmaya çalışmaları, canını sıkmasın!

Üçüncüsü, sabret, vakti gelmeden hemen Allah'ın azabının gelmesi için acele etme! Çünkü peygamberler, henüz kendilerine izin verilmeden azabın çabucak gelmesini istemezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen şimdi sabret, çünkü Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşir. Burada geçen vâd kelimesi eğer bilinen anlamıyla vâd mânasına geliyorsa, âyet şöyle yorumlanır: Allah'ın vâdi hiç şüphesiz doğrudur, ondan dönülmesi ve yapılan vâdin yalan olması söz konusu değildir. Dünyada yapılan vâdden dönmek, ancak şu
iki sebepten biri yüzünden olur: [§]Ya vâdini yerine getirmekten aciz kaldığı 74
için yahut da şayet vâdini yerine getirecek olursa başına bir zarar geleceğinden korktuğu için insan vâdinden döner. Cenâb-ı Hak ise bu her iki mânadan da münezzehtir ve çok yücedir. **Allah'ın vâdi haktır** cümlesinde Allah tarafından vâdedilenler kastedilmiş ise o zaman âyet, Allah'ın vâdettiği şeyler mutlaka gerçekleşecektir diye yorumlanır. Allah'ın vâdi de, az önce söylediğimiz gibi iki mânaya gelir. Buna göre de Allah'ın emri zikredilir ve bizzat emrin kendisi murat edilir. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyuruyor: "Önce olduğu

gibi sonra da Allah'ın dediği olur"[127]. Yine bir âyet-i kerîmede ifade buyurulduğu üzere vâd zikredilir, ancak yapılan şey murat edilir: "Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir"[128]. Yani Allah'ın emri mutlaka yerine getirilir, Allah'ın vâdi yerine getirilecektir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Namaz Allah'ın emridir" sözü, Allah'ın emriyle farzdır mânasına gelir. Yoksa namaz Allah'ın emri olmaz, O'nun emriyle namaz farz olur. "Allah'ın emri elbet yerine getirilecektir" cümlesi de bu mânadadır. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın Peygamber'ine neyi vâdettiğini, onun gerçekleştiğini haber vermeden anlamıyoruz. Bundan maksadın, bazı müfessirlerin söylediği şu yorum olması mümkündür: Cenâb-ı Hak, Bedir günü Mekke kâfirlerini öldürmek suretiyle onlara azap edeceğini Peygamber'ine vâdetmişti. Ancak Mekkeliler buna inanmamışlar, Hz. Peygamber'le alay ederek, eğer doğru söylüyorsanız o vâdettiğiniz fetih ne zaman, demişlerdi. Allah da, **Şimdi sabret, çünkü Allah'ın vâdi mutlaka gerçekleşir** buyurmuştu. Bunun dışında başka ihtimaller de vardır.

Günahının bağışlanmasını iste. Burada kastedilen mâna muhtemelen, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi Allah'tan mağfiret istemesidir. "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için"[129]. Bu âyette geçen "Allah'ın sana bağışlaması için" sözünün, Hz. Peygamber'in (s.a.) şefaatiyle ümmetini ona bağışlayacak mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar olanlar bağışlanır"[130]. Yani müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar olan bölgede yaşayanlara, onun için şefaat edilirler.

75 **[§]Rabb'ini hamd ile tesbih et.** Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[131]. Buradaki tesbih kelimesiyle bildiğimiz tesbih murat edilmiş olabilir. Eğer öyle ise o zaman âyetteki sabah ve akşam kelimeleri ile belli bir zaman dilimi değil, aksine bütün gece ve gündüz kastedilmiştir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede

---

127 "Elif-lâm-mîm. Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımı sebebiyle sevinecekler" (er-Rûm, 30/1-4).

128 el-Ahzâb, 33/37.

129 "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi ve Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik" (el-Feth, 48/2).

130 Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Müezzinin sesinin ulaştığı yere kadar olanlar mağfiret edilir, yaş ve kuru ona şahitlik eder. Namaza gidene de yirmi beş sevap yazılır ve iki namaz arasındaki (küçük günahları) bağışlanır" (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 460; Ebû Dâvûd, "Salât", 31; İbn Huzeyme, "Salât", 9).

131 bk. Tâhâ, 20/130 nolu âyetin tefsiri.

Allah şöyle buyurur: "Rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster"[132]. Bu ilâhî beyanda özel olarak sadece sabah ve akşam vakitleri değil, aksine bütün zamanlar kastedilmiştir, sabah ve akşam vakitleri de bütün zamanın bir parçasıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Rızasını dileyerek bütün gece ve gündüz Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Açıklamaya çalıştığımız âyetin de bu mânaya gelmesi muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer buradaki tesbih kelimesi ile namaz murat edilmiş ise, o zaman Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Sabah ve akşam Rabb'ine hamdederek namaz kıl! Bazı insanların söylediğine göre buradaki sabah kelimesi gündüz namazlarından yahut sabah namazından kinâyedir; akşam kelimesi de yatsı namazından kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖٓى اٰيَاتِ اللّٰهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ اَتٰيهُمْ اِنْ فٖى صُدُورِهِمْ اِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغٖيهِ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّمٖيعُ الْبَصٖيرُ 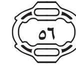

[§]*56. "Kendilerine gelmiş hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlara gelince, muhakkak ki onların gönüllerinde sakladıkları arzuları, asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir. Öyleyse sen Allah'a sığın; kuşkusuz her şeyi işiten, gören yalnız O'dur."* 76

Kendilerine gelmiş hiçbir kesin delil olmadan Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlar. Müfessirlerin geneli bu beyan hakkında şöyle dediler: Yahudiler, Resûlullah (s.a.) ve ashâbı ile Deccâl konusunda tartışıyorlardı; Deccâl'ın kendilerinden olduğu, boyunun şöyle olduğu ve benzeri iddialarda bulunuyorlardı. Bu âyeti izleyen âyetleri de Deccal'la ilişkilendirdiler[133]. Ancak müfessirlerin, Allah'ın âyetleri hakkındaki tartışmalarını Deccâl hakkındaki tartışmaya nasıl bağladıklarını bilmiyoruz. Yahudilerin Allah'ın âyetleri

[132] "Rızasını dileyerek sabah akşam Rab'lerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!" (el-Kehf, 18/28).

[133] bk. Beğâvî, *Meâlimü't-tenzîl*, VII, 153; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 372-373; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 49-50.

hakkındaki tartışmalarını Deccâl hakkındaki tartışmaya bağlayabilmemiz için mutlaka "âyette sözü edilen tartışma Deccâl hakkında yapılmıştır" diye Resûlullah'tan (s.a.) tevatür yoluyla gelen bir haberin olması gerekir. Böyle bir haber sahih olursa, o zaman o tartışmayı Deccâle bağlayabiliriz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanlar. Bu beyan, ellerinde kesin bir delil olmadan Allah tarafından kendilerine gelen âyetleri reddetmek için tartışmaya kalkışanlar anlamına gelir. Allah'ın âyetlerini reddetmekle ilgili bu tartışma, kâfirlerin reisleri ve büyükleri tarafından yapılmıştı. Allah'ın âyetlerini reddetmek ve onlar hakkında ileri geri laf etmek için giriştikleri bu tartışmada onlar, liderlikleri ve sahip oldukları imkânlar kendilerinde devam etsin diye halkın ve alt tabakanın kafalarını karıştırmaya çalışıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Böylece biz, her peygambere
77 insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık"[134]. [§]"Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[135]. Bu mânada başka âyetler de vardır. Müşriklerin ileri gelenleri ve reisleri, Allah'ın âyetlerine dil uzatmaya ve onlara karşı çıkmaya devam edip durdular. Onlar, sahip oldukları izzet ve şerefi kaybetmemek amacıyla halkın ve alt tabakanın kafalarını karıştırmaya, hakkı iptal etmeye ve hakkın nurunu söndürmeye çalışıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler"[136], "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler"[137]. Onların, Allah'ın âyetleri üzerinde tartışmalarındaki ve o âyetler hakkında laf etmelerindeki gayeleri işte bu idi.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların, âyetlere karşı büyüklük taslamak ve peygamberlerine boyun eğdirmek için bu tartışmaları yaptıklarını haber vermektedir: **Onların gönüllerinde sakladıkları arzuları asla ulaşamayacakları bir büyüklenme duygusundan başka bir şey değildir.** Yani onların içlerinde sadece büyüklenme duygusu vardır. Kibirleri onları, Allah'ın âyetleri üzerinde tartışma yapmaya sevketmiştir. Onları bu kibre sevkeden de izzet ve şerefe dair bilgisizlikleridir. Onlar, izzet ve şerefin ancak halkın desteğiyle kazanılacağını

---

134 "Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar" (el-En'âm, 6/112).

135 el-En'âm, 6/123.

136 "Biz resûlleri, sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kâfir olanlar ise, bâtıla dayanarak hakkı ortadan kaldırmak için mücadele verirler. Onlar, âyetlerimi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya almışlardır" (el-Kehf, 18/56).

137 et-Tevbe, 9/32.

zannediyorlardı. Şayet izzet ve şerefin nereden kazanılacağını bilselerdi, böyle yapmazlardı. İzzet ve şeref, halkın kendisine tâbi olmasıyla ve emri altındakilerin desteğiyle değil, Azîz ve Celîl olan Allah’a itaatle ve O’nun emirlerine uymakla kazanılır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Cenâb-ı Hak, onların amaçladıkları, Allah’ın müminlere verdiği nuru söndürmek ve hakkı ortadan kaldırıp iptal etmek amacına yönelik hedeflerine de ulaşamayacaklarını haber vermekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: **Onlar, asla ulaşamayacaklar.** Başka bir âyette de şöyle buyurur: “Allah nurunu muhakkak tamamlayacaktır”[138].

[§]Öyleyse sen Allah’a sığın; kuşkusuz her şeyi işiten, gören yalnız 78
O’dur. Müfessirlerin geneli şöyle derler: Burada Cenâb-ı Hak ona, Deccâl’in fitnesinden Allah’a sığınmasını emretmektedir. Ancak bize göre, ileri gelen insanların ve firavunların kurdukları tuzaklardan Allah’a sığınmasını emretmektedir. “Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım”[139] meâlindeki âyette, taşlanmış şeytandan Allah’a sığınmasını emrettiği gibi, burada da onların kurdukları hile ve tuzaklardan Allah’a sığınmasını emretmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَخَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ اَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾

57. “Göklerin ve yerin yaratılması elbetteki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır ama insanların çoğu bunu bilmez.”

Göklerin ve yerin yaratılması elbetteki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır. Müfessirler şöyle derler: Göklerin ve yerin yaratılması, elbetteki Deccâl’in yaratılmasından daha büyük bir olaydır. Ancak âyeti Deccâl ile ilişkilendirmenin çok uzak bir ihtimal olduğunu yukarıda söylemiştik. **Göklerin ve yerin yaratılması elbetteki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır** meâlindeki ilâhî kelâm ise, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu âyet, göklerin ve yerin yaratıldığını kabul ettiği halde ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler hakkında nâzil olmuştur, dolayısıyla âyet şunu söylemektedir: Göklerin ve yerin, başka bir örneği olmadan ilk örnek ola-

---

138 “İsterler ki Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlamayı istiyor” (et-Tevbe, 9/32).

139 “Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım. Onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım Rabbim!” (el-Mü’minûn, 23/97-98).

rak yaratılmış olması, insanları yeniden yaratmaktan daha büyük bir olaydır. Allah'ın gökleri ve yeri hiç örneği olmadan yarattığını kabul ettiğinize göre O'nun kudreti mahlukatı yeniden yaratmaya daha kolay kâfi gelir. Çünkü sizin düşüncenize göre bir nesneyi tekrar varetmek, onu ilk defa varetmekten daha kolaydır. Nitekim Allah da şöyle buyurmaktadır: "Bu O'nun için daha kolaydır"[140]. Böyleyken, adı geçen yaratıkları yaratmaya muktedir olduğunu kabul ettiğiniz halde, ölümden sonra insanları tekrar yaratmaya muktedir olduğunu nasıl inkâr edersiniz?

79 [§]İkincisi, âyet, insanların yaratılmasını kabul ettikleri halde göklerin ve yerin yaratılmış olduğunu inkâr edenler hakkında gelmiş olabilir. Buna göre âyet şunu söylemektedir: Büyüklüğüne, yoğunluğuna ve kalınlığına rağmen gökleri ve yeri yaratması, göğü yukarıdan bir askı ve aşağıdan bir direk olmadan havada tutması, onun yaratılmış ve sonradan var edilmiş olduğunu daha açık bir şekilde gösterir. Çünkü insanı yaratmak, doğumla ve bir halden başka bir hale çevirmekle olmaktadır. İnsanın aslında bir aşılanmış yumurtada saklı bulunduğu, sonra orada parçalara bölünüp bunların tekrar birleşmesiyle ortaya çıktığı zannedilebilir. Gökyüzü ise hep tek halde durmaktadır, dolayısıyla onun için böyle bir şey düşünülemez. Bu âyet vuku bulmuş bir olay hakkında da olabilir, biz ise bunu bilmiyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَلَا الْمُسِٓيءُ قَلِيلاً مَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir. Ne kadar kıt düşünüyorsunuz!"

Görenle görmeyen bir olmaz. Bazıları şöyle dedi: Allah'ın birliği ve O'nun nimetlerine şükretmek konusunda gözleri kör olanla Allah'ın birliğini gören ve O'nun nimetlerine şükreden kişi aynı değildir. Nitekim başkasının hakkını tanımayan, onun nimetlerine ve iyiliklerine nankörlük eden kişi ile onun hakkını tanıyan, iyiliklerini kabul eden ve ona teşekkür eden kişi sizin nazarınızda da aynı değildir. Bu ikisinin aynı olmadığını siz de bildiğinize göre, Allah'ın
80 birliğine ve [§]verdiği nimetlere karşı kör olan ile O'nun birliğini gören ve nimetlerine şükreden de aynı değildir. Aynı şekilde Allah şöyle buyurmaktadır:

140 "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir. Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Başkasının söylediklerini tasdik eden ve ona karşı iyi davranan ile onu yalanlayan ve ona kötülük yapan kişinin aynı olmadığını bildiğinize göre, Allah’a iman eden, O’nu tasdik eden ve O’nun lütfuna şükürle karşılık veren biri ile Allah’ı yalanlayan ve O’nun verdiği nimetlere ve lütfuna karşı nankörlük eden kişi de aynı değildir.

Bazıları şöyle dedi: Cenâb-ı Hak, **Görenle görmeyen bir olmaz** meâlindeki âyetle, gerçekten gözleri kör olanlarla görenleri kastetmekte ve dünyada gözleri kör olanla gören kişinin aynı olmadığını siz de bilirsiniz demektedir. Buna göre Allah’ın dinine karşı kör olanla gören kişi âhirette aynı değildir. Siz onların bu dünyada aynı olduğunu, yani iyilik yapanla kötülük yapanın, düzeltenle bozanın, itaat edenle isyan edenin aynı olduğunu görüyorsunuz, oysa hikmet açısından bunlar aynı değil, farklıdırlar. Bu âyet, bu dünyadan başka bir âlemin var olduğuna ve bu iki tip insanın orada ayırtedileceğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ne kadar kıt düşünüyorsunuz! Yani sözü edilen iyi ile kötünün, ıslah edenle ifsat edenin, itaat edenle isyan edenin aynı olmadığına dair ne kadar az düşünüyorsunuz!

اِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٥٩﴾

[§]***59. “Kıyâmetin vakti mutlaka gelecek, bunda kuşku yok! Ama insan-*** 81
ların çoğu buna inanmıyor.”

Cenâb-ı Hak burada, kıyâmetin mutlaka geleceğini haber vermektedir. Dünyanın ve dünyadakilerin yaratılmasında, kıyâmet sayesinde bir hikmete kavuştuğunu daha önce söylemiştik. Ancak insanların çoğu buna inanmıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونٖٓي اَسْتَجِبْ لَكُمْ اِنَّ الَّذٖينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ
عِبَادَتٖي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرٖينَ ﴿٦٠﴾

60. “Rabb’iniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!”

Rabb'iniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bu âyet-i kerîme eğer müminler hakkında gelmiş ise öncelikle Allah'ın hukukunu, O'nun emirlerini ve yasaklarını yerine getirememekle ilgili kusurlardan dolayı Cenâb-ı Hakk'a istiğfar etmek anlamına gelir. Yani Allah, benden sizi bağışlamamı isteyin ki ben de sizi bağışlayayım, buyurmaktadır. **Bana dua edin, duanızı kabul edeyim.** Bu cümlenin, bana tövbe edin tövbenizi kabul edeyim mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyet-i kerîme kâfirler hakkında ise o zaman **Bana dua edin, duanızı kabul edeyim** cümlesi, benim birliğimi kabul edin sizi bağışlayayım yahut bana kulluk yapın sizi bağışlayayım anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[141] Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen hadislerden biri de şöyledir: "Dua, ibadettir". Bu sözün arkasından Hz. Peygamber (s.a.) **Bana dua edin, duanızı kabul edeyim** meâlindeki âyeti okudu[142]. Bazı rivayetlerde de şöyle dediği nakledilir:
82 "Duâ, ibadetin özüdür"[143]. [§]Bu meselenin aslı şudur: Herkes yaptığına bakıp düşünür, eğer yaptığı fiil cezayı gerektiriyorsa, ona dair yapılacak istiğfarı terkettiği ve kaybettiği ibadete ait kefareti yerine kaza etmek ve bir daha onu asla terketmemektir. Şayet yaptığı iş meşru olmayan bir şey ise, o zaman onu terkeder, onu yaptığı için Allah'a istiğfar eder ve işlediği günahtan vazgeçmesini talep eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu konuda delil olmak üzere Cenâb-ı Hak şunları söylemektedir: "Siz bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[144], "Şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler"[145]. Cenâb-ı Hak, onların dualarını bir şartla kabul edeceğini açıklamaktadır, o şart da Allah'a iman etmeleri ve O'na verdikleri sözü yerine getirmeleridir. Bunu yaparlarsa Allah da vâdettiklerini onlara verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir. Bazı insanlar, **Bana dua edin** cümlesindeki dua kelimesinin kulluk yapmak anlamına geldiğine bu âyetle istidlâl ederler.

---

141 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır" (el-Enfâl, 8/38).

142 İbn Mâce, "Duâ", 1; Ebû Dâvûd, "Vitir", 23; Tirmizî, "Tefsîr", 2/16.

143 Tirmizî, "Daavât", 1.

144 "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının" (el-Bakara, 2/40).

145 "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler" (el-Bakara, 2/186).

Şöyle bir düşünce akla gelir ve denilirse ki: Bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur. Mekkeliler ise, "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye putlara tapıyoruz"[146] diyorlardı. Bunun zâhiri, onların Allah'a kulluk etmemelerinin kibirlerine yedirememelerinden kaynaklandığını, kendilerini Allah'a kulluğa lâyık görmedikleri için Allah'ı bırakıp putlara taptıklarını göstermektedir. Tıpkı dünyanın sultanlarından birine hizmet eden insana saygı gösteren ve ona hizmetçilik yapan kişinin, bizzat o sultana hizmet etmekten kibirlenmeyeceği, aksine ona saygıdan dolayı kendini buna lâyık görmediği gibi.

[§][Buna şöyle cevap verilir:] Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Bi- 83
rincisi, Cenâb-ı Hak kullarına, Peygamber'ine itaat etmelerini ve onun davetine icabet etmelerini emretmiştir. Kibirlerine yediremedikleri için onun davet ettiği dini kabul etmeyip ona itaat etmedikleri zaman, bu onların Allah'a itaat etmeyi ve O'na kulluk yapmayı da kibirlerine yediremedikleri anlamına gelir. İkincisi, onlar şayet kendilerini Allah'a yaklaştırsın diye putlara tapıyor ve Allah'a kulluk yapmak noktasında kibirlenmek gibi bir maksat taşımıyorlarsa, o zaman onlar, peygamberlerin diliyle Allah'ın emirleri kendilerine ulaştığı halde O'na kulluk yapmaktan kaçınıyorlar demektir. Bu da sanki onlar Allah'a kulluk yapmayı kibirlerine yediremiyorlar anlamına gelir. Çünkü dünyada insan, sultana yakın olmak için onun has adamlarına hizmet eder, ancak bizzat sultan kendisine hizmet etmesini ve kendine yakın durmasını ona emrettiği halde, yine sultandan uzak durursa, bu emri kibrinden dolayı yerine getirmiyor demektir. Dolayısıyla onun, sultanın has adamlarına hizmet etmesinde, sultana yakın olmak amacı taşımadığı anlaşılır, çünkü sultan onu kendine yaklaştırmak istemiş, fakat o yaklaşmamıştır. Allah hakkında da durum aynıdır, bundan dolayı onların Allah'a kulluk yapmamaları, kibirlenmelerinden ötürüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, buradaki "dâhirîn" (داخرين) kelimesine "hor, hakir ve zelil olarak" diye mâna verdiler.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا ف۪يهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا اِنَّ اللّٰهَ
لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦١﴾

---

146 ez-Zümer, 39/3.

61. “İçinde dinlenesiniz diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan Allah’tır. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır, ama insanların çoğu şükretmez.”

İçinde dinlenesiniz diye geceyi, aydınlatsın diye gündüzü yaratan Allah’tır. Cenâb-ı Hak onlara çeşitli nimetler ihsan ettiğini, bunlara karşılık şükretmeleri gerektiğini hatırlatmakta ve şöyle buyurmaktadır: **İçinde**
84 **dinlenesiniz diye sizin için geceyi yarattı.** [§] Yani geceyi bedenen rahatlayıp dinlenmeniz için yarattı. **Aydınlatsın diye de gündüzü yarattı,** o sayede maişetinizi ve ihtiyaç duyduğunuz nesneleri görüp temin edersiniz. Buradaki **Aydınlatsın diye gündüzü yarattı** cümlesi, o sayede ve o zaman diliminde her taraf görülsün mânasına gelir. **Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır** meâlindeki âyet de bütün bunların, insanların önceden hak ettikleri nimetler olmadığını, aksine Allah’ın lütfunun, ihsanının ve rahmetinin eseri olduğunu haber vermektedir. **Ama insanların çoğu şükretmez.**

ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍۢ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾

62. “İşte Rabb’iniz olan Allah; her şeyin yaratıcısı olan O’dur. O’ndan başka tanrı yok. Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz?”

Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Size bunları yapan taptığınız o putlar değil, Allah’tır. **Her şeyin yaratıcısı olan O’dur.** Sizi ve her şeyi O yaratmıştır, O tektir, ortağı yoktur. **Öyleyse nasıl olup da saptırılıyorsunuz?** Yani Allah’a kulluktan ve O’na şükür borcunuzu yerine getirmekten nasıl döndürülüyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذٰلِكَ يُؤْفَكُ الَّذ۪ينَ كَانُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٦٣﴾

63. “Allah’ın âyetlerini inatla inkâr edenler işte böyle saptırılmaktadır.”

Onlar, sizden önce Allah’ın âyetlerini inkâr edenlerin Allah’a kulluk yapmaktan ve O’na şükretmekten saptırıldığı gibi saptırılıyorlar. Burada geçen “efk” (الأفك) kelimesi saptırmak mânasına gelir. Nitekim, “Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin?”[147] meâlindeki âyette de aynı anlamda kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[147] “Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin? Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir, dediler” (el-Ahkāf, 46/22).

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءً وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٤﴾

64. "Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de** (üstünüze) **bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte Rabb'iniz olan Allah; âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir."

Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden Allah'tır. Cenâb-ı Hak bu beyanda, insanlar için yeryüzünü yerleşim alanı ve maişetlerini temin edecekleri yer yaptığını, üzerlerine de göğü bina
ettiğini, [§]göğü üzerlerine düşmekten koruduğunu, yer ile gök arasındaki 85
mesafenin uzunluğuna rağmen her ikisinden hasıl olan menfaatleri birbirine bağladığını söyleyerek onlara verdiği nimetin büyüklüğünü hatırlatmakta, bütün bunları da tek bir yaratıcı ve düzenleyicinin eseri olduğu bilinsin diye böyle yaptığına işaret etmektedir.

Size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan O'dur. Bu cümle iki şekilde yorumlanır: Birincisi, **güzel yapan** sözü, Allah Teâlâ'nın vahdâniyetini ve rablığını bilmeye işaret eden sağlam yaptı mânasına gelir, zaten her yarattığı nesnede Allah'ın birliğine ve rablığına dair açık deliller vardır. İkincisi, **şeklinizi de güzel yapan** sözü, şeklinizi güzel bir şekilde düzenleyen, yüzünüzü diğer canlılar gibi yere eğdirmeyip dik tutan anlamına gelir.

Sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır. Bazı müfessirler şöyle dediler: Bu cümle, sizi helâl nimetlerle rızıklandırdı mânasına gelir. Ancak sizi yeryüzünden çıkan en temiz şeylerle rızıklandırdı anlamına gelmesi daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ yerden muhtelif bitkiler çıkarmış, bunların en temiz ve en yumuşak olanını insanın rızkı kılmış, diğerlerini de hayvanların rızkı yapmıştır.

İşte Rabb'iniz olan Allah budur; bütün bunları sizin için yaratan Rabb'inizdir, taptığınız putlar değildir. **Âlemlerin Rabb'i olan Allah yüceler yücesidir.**

هُوَ الْحَيُّ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦٥﴾

65. "O diridir, O'ndan başka tanrı yoktur. Şu halde içten bir dindarlık ve bağlılıkla O'na dua edin. Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."

[Hay Kelimesinin Anlamı]

O diridir, O'ndan başka tanrı yoktur. Müfessirler şöyle derler: Burada diri anlamına gelen "hay" (الحىّ) kelimesi, ebediyen ölmeyecek olan canlı demektir. Ancak bu, herkesin bildiği bir husustur. Hay kelimesinin aslı, övülmekte ve methedilmekte son hadde varan mânasına gelir. Kendisinden yararlanmakta son hadde varan her şeye hay denilir. Meselâ yeryüzünden, ağaçlardan ve her şeyden sonuna kadar yararlanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

86 **[§]O'ndan başka tanrı yoktur.** Arapça'da ilâh kelimesi mâbut için kullanılır. Arap, her mâbuda (kendisine ibadet edilene ve kulluk yapılana) ilâh der. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Allah'tan başka ibadet ve kulluk yapılmaya lâyık hiçbir ilâh ve mâbut yoktur.

Şu halde içten bir dindarlık ve bağlılıkla O'na dua edin. Yani samimi bir dindarlıkla O'na dua edin. **Samimiyetle O'na dua edin** cümlesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, samimi bir şekilde sadece O'na ibadet edin, müşriklerin şefaat ve Allah'a yaklaşmak ümidiyle putlara taptıkları gibi hiçbir şeyi O'na ortak tanımayın! Dini ve ibadeti sadece Allah'a has kılın! İhlas, Allah için kalbi her şeyden tasfiye etmek demektir. İkincisi, gerçek anlamda Allah'a dua edin ve O'nun adını kullanın! *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki O şöyle demektedir: Allah'a dua edin ve ilâh olarak O'nun ismini söyleyin, O'ndan başka birine ilâh ismini vermeyin ve ona dua etmeyin. Çünkü müşrikler ilâh olarak putlara isim veriyor ve onlara dua ediyorlardı.

Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu cümle ile Allah, insanlara "el-hamdu lillâh" (الحمد لله) demelerini öğretmektedir[148]. "el-Hamdu lillâh" sözü, yarattığı varlıklara nimetler veren ve onlara lütuflarda bulunan âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun, mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

148 Kaynaklarda bunun Hasan-ı Basrî'nin sözü olduğuna dair bir bilgi bulamadık. Ancak Taberî, İbn Abbâs'tan ve Saîd b. Cübeyr'den buna benzer sözler rivayet eder (bk. *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 357-358).

قُلْ اِنّ۪ي نُه۪يتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذ۪ينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَمَّا جَٓاءَنِيَ
الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبّ۪ي وَاُمِرْتُ اَنْ اُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦٦﴾

66. "De ki: Rabb'imden bana açık kanıtlar gelince, sizin Allah'ın dışında dua ettiğiniz şeylere tapmam bana yasaklanmış oldu ve kendimi âlemlerin Rabb'ine teslim etmem emredildi."

De ki: Rabb'imden bana açık kanıtlar gelince, sizin Allah'ın dışında dua ettiğiniz şeylere tapmam bana yasaklanmış oldu. Sanki kâfirler Resûlullah'ı (s.a.) kendilerinin tapmakta oldukları putlara tapmaya davet etmişlerdi de Hz. Peygamber, ben bundan menedildim, demişti. Nitekim bu mânada başka âyetler Kur'ân-ı Kerim'de yer almaktadır: [§]"De ki: Kuşkusuz ben, ken- 87
disine içten bir inanç ve bağlılık göstererek Allah'a ibadet etmekle yükümlü kılındım"[149], "Sakın müşriklerden olma"[150]. Aynı anlamı içeren başka âyetler de vardır.

Rabb'imden bana açık kanıtlar gelince cümlesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, eğer buradaki "beyyinât" (البيّنات) kelimesinden maksat Kur'ân veya müfessirlerin söylediği gibi Resûlullah'a (s.a.) mûcize olarak inen âyetler ise, tekit ve tebliğ mânasına gelir. Şayet maksat Allah'tan gayrısına ibadet etmenin ve Allah'a şirk koşmanın yasaklanması ise daha önce de geçtiği gibi peygamberlerin gelmesinden ve söz konusu açık kanıtların (beyyinât) verilmesinden önce olması lazımdı. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Rabb'imden bana açık kanıtlar gelince** cümlesinde akıl ve onun vasıtasıyla bilinen bilgiler ve hükümler kastedilmiş de olabilir. Bu durumda **bana geldi** ifadesi de, bana göründü mânasına gelir. Nitekim "Hak geldi"[151] meâlindeki âyet, hak ortaya çıktı anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendimi âlemlerin Rabb'ine teslim etmem emredildi. Yani yaratılanları ve her şeyi özellikle ve sadece Allah'a teslim etmem, O'na başka birini ortak koşmamam emredildi. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

149 ez-Zümer, 39/11.

150 "De ki: Bana müslüman olanların ilki olmam emredildi ve sakın müşriklerden olma (denildi)" (el-En'âm, 6/14).

151 "De ki: Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur" (el-İsrâ, 17/81).

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ
يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُٓوا اَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ
مَنْ يُتَوَفّٰى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُٓوا اَجَلًا مُسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

67. "Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) ***akıl yorarsınız."***

[İnsanın Yaratılış Evreleri]

Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Cenâb-ı Hak burada, verdiği nimetlere şükretme bilgisine ulaştıracak olan aşamaları insanlara hatırlatmakta ve şöyle buyurmaktadır: **Sizi topraktan yaratan O'dur,** yani O sizin aslınızı topraktan yaratmıştır. **Sonra nutfeden**, yani sizi nutfeden (sperm ve yumurtadan) yaratmaktadır. Allah'ın onları topraktan yarattığının, yani doğrudan toprağın yardımıyla değil de insanın aslını topraktan yarattığının bilinmesi için bunu hatırlatmaktadır. Şayet insanı doğ-
88 rudan toprağın yardımıyla yaratmış olsaydı, [§]onu topraktan yarattığı şekil ve türde olmak üzere sudan yaratmış olmasının anlamı olmazdı. Çünkü suda toprağa ait hiçbir iz bulunmamaktadır. Suda ve nutfede de alakadan bir iz bulunmamakta, alakada da et, kemik, cilt, saçlar ve benzeri unsurlarıyla çocukluk döneminden hiçbir iz bulunmamaktadır. Çünkü ne toprakta su mânası, ne de suda toprak anlamı vardır. Yaratılış eğer bunların yardımıyla olsaydı, bu ikisinden birinden yaratılan insan, bileşiminde ve şeklinde sperm dışında bir nesneden yaratılanla aynı olmazdı. Toprak ve su kendi mahiyetleri itibariyle farklıdırlar. Aynı şekilde insanın yaratılışta bir halden başka bir hale, bir merhaleden başka bir merhaleye dönüştüğü belirtilmesine rağmen, bütün yaratılış evrelerinde bulunduğu halden dönüştüğü yeni hale varıncaya kadar yaratılışın ana maddesi ile hiçbir alakası ve benzerliği bulunmamaktadır. Yaratılış evrelerindeki bütün bu değişimlerin, sözü edilen herhangi bir şeyin veya bir vasıtanın yardımıyla olmadığının, zatıyla kādir, zatıyla âlim ve zatıyla müdebbir olan bir yaratıcı sayesinde gerçekleştiğinin bilinmesi içindir. Ancak bunun böyle olmasının bir anlamı vardır ve bu mâna hepsinde mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Sonra sizi güçlü çağınıza ulaştırır.** Yani bünye, akıl ve diğer bütün 89
organlarda sizi güçlü bir yapıya kavuşturur. **Sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder.** Yani bazılarınız yaşlılık dönemine ulaşamadan vefat eder. **Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız.** Yani sizin için belirlenen ecele (ölüm vaktine) kadar yaşarsınız. **Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız.** Yani umulur ki Cenâb-ı Hakk'ın size açıkladığı ve hatırlattığı bu olaylar üzerinde aklınızı kullanırsınız.

هُوَ الَّذٖى يُحْيٖ وَيُمٖيتُ فَاِذَا قَضٰۤى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٦٨﴾

68. "Yaşatan da öldüren de O'dur. Bir işe hükmettiğinde o konuda sadece 'ol!' der, o da oluverir."

Yaşatan da öldüren de O'dur. Yani her şeyin hayatını yaratan da her şeyin ölümünü yaratan da O'dur. Mûtezile'nin iddiasına göre her kula, yaşatan ve öldüren denilmesi caizdir, çünkü öldürülen biri kendi eceliyle ölmüş değildir, aksine onu katili öldürmüştür, derler. Bir fiilden meydana gelen sonuçlar, o fiili yapan fâilin eseridir, derler. Onların sözlerine göre herkese yaşatan ve öldüren denilmesi caizdir.

Bir işe hükmettiğinde o konuda sadece 'ol!' der, o da oluverir. Burada "ol!" anlamına gelen "kün" (كن) kelimesi, kâf ve nûn harfleri olmaksızın yaratmak diye tercüme edilir, bu da tekvînden ibarettir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Biz bu meseleyi daha önce yeterince açıklamıştık[152].

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ يُجَادِلُونَ فٖۤى اٰيَاتِ اللّٰهِ اَنّٰى يُصْرَفُونَ ﴿٦٩﴾

69. "Görmez misin, Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanları; gerçeklerden nasıl da uzaklaştırılıyorlar!"

Görmez misin, Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanları? Buradaki **görmez misin** ifadesinden maksat, gerçek anlamda görmek ve bakmaktır. Bu kelime, bilmez misin, anlamına da gelebilir, yani Allah'ın âyetlerini tartışmaya kalkışanların beyinsizliklerini bilmez misin? Yahut Allah'ın âyetlerini tartışmaya cüret edenlerin, yani ellerinde delil olmadığı halde Allah'ın âyetlerini

---

152 Meselâ bk. el-Bakara, 2/117; Âl-i İmrân, 3/47.

reddetmeye ve karalamaya kalkışanların cehaletini bilmez misin? Nitekim bu husus daha önce geçen âyet-i kerîmede de dile getirilmişti: "Onlar, kesin bir kanıt olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler"[153]. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. **Gerçeklerden nasıl da uzaklaştırılıyorlar** cümlesi, hangi delil onları gerçeklerden uzaklaştırıyor mânasına yahut Allah'ın âyetlerinden uzaklaştırıyor anlamına veyahut onların Allah'ın âyetleri olduğunu anladıkları halde neden onlardan uzaklaştırılıyor ve yüz çeviriyorlar mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذٖينَ كَذَّبُوا بِالْكِتَابِ وَبِمَٓا اَرْسَلْنَا بِهٖ رُسُلَنَا فَسَوْفَ
يَعْلَمُونَ ﴿٧٠﴾

90 **[§]** ***70. "Kitabın ve elçilerimize gönderdiklerimizin asılsız olduğunu savunanlar, evet onlar ileride gerçeği anlayacaklar!"***

Kitabın ve elçilerimize gönderdiklerimizin asılsız olduğunu savunanlar… Bu ilâhî kelâm, onların Allah'ın âyetlerini reddetmeye ilişkin tartışmalarının açıklaması olabilir. Âyet-i kerîme, peygamberlerin onlara getirdiği kitabı ve **elçilerimize gönderdiklerimizi,** yani peygamberlerin onlara emrettiği kitapta bulunmayan vahyi inkâr edenler mânasına da gelebilir. Çünkü vahiy, metluv ve vahy-i gayr-i metluv olmak üzere iki türlüdür. **Elçilerimize gönderdiklerimiz** sözü, daha önce geçen "kitap" lafzının tefsiri değildir. Ancak **Elçilerimize gönderdiklerimiz** ifadesi, ilk yoruma göre kitap lafzının tefsiridir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İleride gerçeği anlayacaklar** cümlesi tehdit anlamına gelir. Yani âyetlerde verilen haberin bilgisini aldıktan sonra, onu gözleriyle gördüklerinde anlayacaklar, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذِ الْاَغْلَالُ فٖٓى اَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ ﴿٧١﴾ فِى الْحَمٖيمِ
ثُمَّ فِى النَّارِ يُسْجَرُونَ ﴿٧٢﴾

71-72. "O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar."

---

153 el-Mü'min, 40/35.

O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler. Zincirler anlamına gelen “selâsil” (السلاسل) kelimesinin sonu ötreli, üstünlü ve esreli olmak üzere üç şekilde okunur. Ötre ile okunduğunda mânası şöyle olur: O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle kaynar suyun içinde sürüklenip dururlar. Esreli okunduğunda şöyle mâna verilir: O zaman boyunlarında ve zincirlerin halkalarında kaynar suda sürüklenirler, yani halkalar zincirlere bağlanır, sonra onların boyunlarına bağlanır, böylece kaynar suyun içinde sürüklenip dururlar. Üstünlü olarak okununca da mânası şöyle olur: O zaman boyunlarında halkalarla kaynar suyun içinde zincirleri sürüklerler. “Hamîm” (الحميم) kelimesinin açıklaması daha önce yapılmıştı[154]. Bunun anlamı, içilen sıcak sudur, ancak sıcaklığı son hadde varmış olan sudur.

[§]**Ardından da ateşte yakılırlar.** Bu ilâhî beyanda onların o şiddet- 91
li ateşe sürüklenecekleri ve orada yakılacakları belirtilmektedir. Ebû Avsece “yushabûn” (يسحبون) kelimesine sürüklenirler diye mâna verdi. Kelime “sehabe, yeshabu, sahben” (سَحَب، يَسْحَبُ، سَحْبًا) kökünden gelir, çekmek, sürüklemek anlamındadır. “Yuscerûn” (يُسْجَرُون) kelimesi de yakılırlar demektir. “Secertu tennûre” (سَجَرْتُ التَّنُّورَ) cümlesi, fırını yaktım anlamına gelir. Kelimenin kökü de şöyledir: “Secera, yescuru, secran” (سَجَرَ، يَسْجُرُ، سَجْرًا)

ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٧٣﴾ مِنْ دُونِ اللّٰهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا بَلْ لَمْ نَكُنْ نَدْعُوا مِنْ قَبْلُ شَيْـًٔا كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ الْكَافِر۪ينَ ﴿٧٤﴾

73-74. “Sonra onlara, ‘Vaktiyle Allah’ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?’ denir. ‘Bizi bırakıp kayboldular. Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz’ derler. İşte Allah inkârcıları böyle şaşkın ve çaresiz bırakır.”

Sonra onlara, ‘Vaktiyle Allah’ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?’ denir. Bu ilâhî kelâmın zâhiri, bu sözün onlara cehenneme girdikten sonra söyleneceğini göstermektedir. Çünkü bu âyet-i kerîme, “O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler; ardından da ateşte yakılırlar”[155] meâlindeki âyetin arkasından gelmektedir. Bunun

[154] bk. el-En‘âm, 6/70.
[155] el-Mü’min, 40/71-72.

zâhiri, **Vaktiyle Allah'ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?** sözünün cehenneme girdikten sonra söylendiğini gösterir. Buna bağlı olarak gelen "İçinde ebedî kalmak üzere cehennem kapılarından girin içeri! Büyüklük taslayanların kalacakları yer ne kötü!"[156] meâlindeki âyetin zâhiri de bu sözün onlara ancak cehenneme girmelerinden sonra söyleneceğini gösterir.

Bizi bırakıp kayboldular. Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz, derler. Onların bu sözü iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların dünyada iken taptıkları ve tanrılık nispet edip Allah'a ortak koştukları putlara ibadet ettiklerini inkâr ettiklerine işaret eder. Nitekim bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andol-
92 sun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[157]. [§]Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Onlar (dünyada) size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin edecekler"[158]. Bu şekilde onlar yaptıklarını inkâr edecekler ve bunu da yeminle teyit edecekler. Dolayısıyla bu durum, âyet-i kerîmenin onları, mûcizeleri kabul ve tasdike zorlamadığına işaret eder. Çünkü onlar, azabı gözleriyle gördüklerinde dünyada iken yaptıklarını inkâr ediyorlar. Hatalı ve bâtıl yolda oldukları onlar tarafından da anlaşılıyor, ama yine de bu durum, azabı gördüklerinde onları yalan söylemekten alıkoyamıyor.

İkincisi, onların söyledikleri **Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz** sözünü de vaktiyle yaptıklarını ret ve inkâr ettikleri için değil, fakat putlara tapmanın o gün onlara hiç fayda vermeyeceğini, başlarına gelen bu felâketten kendilerini kurtaramayacağını anladıkları için söylemişlerdir. İşte bunu anladıklarında, **Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz** derler. Yani dünyada iken bizim taptıklarımız bâtılmış, hiçbir şey değilmiş, çünkü bugün bize hiçbir faydaları dokunmadı. Eğer âyetin doğru yorumu bu ise, o zaman **Vaktiyle Allah'ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede** sözünün cehenneme girdikten sonra onlara söyleneceğine işaret eder. Eğer onların, putları ret ve inkâr ettikleri şeklindeki ilk yorum doğru ise, o zaman onlar henüz cehenneme girmeden, organları kendilerinin aleyhine şahitlik ettikleri zaman söyleneceğine işaret eder. "Cehennem kapılarından girin

---

[156] el-Mü'min, 40/76.

[157] el-En'âm, 6/23.

[158] "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücâdile, 58/18).

içeri!"[159] meâlindeki âyet-i kerîme de bu yorumu desteklemektedir. En doğrusunu yüce Allah bilir.

[§]İşte Allah inkârcıları böyle şaşkın ve çaresiz bırakır. Yani Cenâb-ı 93
Hak, isteyerek küfrü tercih edeceğini bildiği kişileri işte böyle şaşkın ve çaresiz bırakır. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurur: "Sıvışıp giderler. Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir"[160]. Yani Allah, onların kendi iradeleriyle doğru yoldan sapacaklarını bildiği için kalplerini haktan çevirdi. "Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti"[161] meâlindeki âyet de bunu teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ
تَمْرَحُونَ

75. "Bu duruma düşmenizin sebebi, dünyadayken haksız olarak böbürlenmeniz ve şımarmanızdır."

Bu beyan, sizin cehennemle cezalandırılmanızın sebebi, dünyada iken bâtıl yolda olmaktan dolayı sevinmenizdir mânasına gelir. Çünkü onlar dünyada iken bâtıl yolda olmalarından ötürü sevinç duyuyor, mutlu oluyorlardı. "Tefrahûn" (تفرحون) kelimesinin, taşkınlık yapmak mânasına geldiği de söylenmiştir. Fakat burada onların kendi iradeleriyle seçtikleri yoldan memnun olmaları, sevinmeleri anlamındadır. **Bunun sebebi dünyadayken böbürlenmenizdir.** Aynı şekilde onlar dünyada iken yaptıklarıyla seviniyorlar, bâtıl yolda olduklarından dolayı mutluluk duyuyorlar ve bununla Resûlullah'a (s.a.) ve müminlere karşı böbürleniyorlardı. Âyetteki "merah" (المرح) kelimesi kibirlenmek anlamına gelir. Nitekim bu kelime, "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma!"[162] meâlindeki âyette de kibirlenmek mânasında kullanılmıştır.

اُدْخُلُٓوا اَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرٖينَ ﴿٧٦﴾

---

159 el-Mü'min, 40/76.

160 "Ne zaman bir sûre indirilse, 'Sizi biri görüyor mu?' diyerek birbirlerine bakarlar, sonra sıvışıp giderler. Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir" (et-Tevbe, 9/127).

161 es-Saf, 61/5.

162 el-İsrâ, 17/37.

94 **[§]** ***76. “İçinde ebedî kalmak üzere cehennem kapılarından girin içeri!” Büyüklük taslayanların kalacakları yer ne kötü!”***

Bu âyet-i kerîme hakkında daha önce açıklama yapmıştık[163].

فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ
نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٧٧﴾

77. “Sen şimdi sabret; Allah’ın vâdi mutlaka gerçekleşecek. Muhakkak ki biz, onlara vaktiyle bildirip uyarıda bulunduğumuz şeylerin bir kısmını (ölmeden) ***sana göstereceğiz,*** (bir kısmını da görmeden) ***seni vefat ettireceğiz; ama onlar da sonunda bize dönecekler!”***

Sen şimdi sabret; Allah’ın vâdi mutlaka gerçekleşecek. Bu âyeti de daha önce açıklamıştık[164]**. Muhakkak ki biz, onlara vaktiyle bildirip uyarıda bulunduğumuz şeylerin bir kısmını (ölmeden) sana göstereceğiz, (bir kısmını da görmeden) seni vefat ettireceğiz; ama onlar da sonunda bize dönecekler!** Sanki Hz. Peygamber (s.a.), onlar hakkında söylenenlerin vuku bulmasını bekliyor, bunlar aklına geliyor ve gerçekleşmesini istiyor gibidir. Cenâb-ı Hak ise Hz. Peygamber’i, kâfirlere uyarıda bulunduğu azabın kendi istediği zamanda vukûunu beklemekten, aklına geldiğinde kendisine yardım edilmesini ve sözü edilen şeyin vukûunda onların helâk edilmesini düşünmekten menetmektedir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Şayet başlarına geleceğine dair onları uyardığımız olayların bir kısmını sana göstermeyi istersek gösteririz, dilersek bir kısmını göstermeden seni vefat ettiririz. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır”[165]. Yoksa, **ya uyarıda bulunduğumuz şeylerin bir kısmını (ölmeden) sana göstereceğiz yahut (bir kısmını da görmeden) seni vefat ettireceğiz** cümlesinin zâhiri, bir şüphe ve tereddüt mânası taşımaktadır. Ancak Allah hakkında böyle bir mâna ise caiz değildir. Çünkü Allah şu işi yapıp yapmayacağını veya o şeyin olup olmayacağını kesin olarak bilir. Dolayısıyla bu âyetin anlamı bizim söylediğimiz gibidir; Resûlullah (s.a.) sanki Cenâb-ı Hakk’ın kâfirleri uyardığı azabın

163 bk. el-Mü’min, 40/71-72 nolu âyetlerin tefsiri.

164 bk. el-Mü’min, 40/55 nolu âyetin tefsiri.

165 “(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir” (Âl-i İmrân, 3/128).

gelmesini arzu ediyor ve içinden bunu söylüyordu. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona şöyle demiştir: Bu, senin karar vereceğin bir mesele değildir, onun kararını vermek ancak bize aittir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]İbn Abbâs'ın 95
şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, bize gizli kalan şeylerdendir"[166]. Çünkü âyetin zâhirinde bir şüphe ve tereddüt mânası vardır. Âyet-i kerîme, Hz. Peygamber'in peygamberliğine de işaret etmektedir. Çünkü âyette Resûlullah'a (s.a.) yönelik bir kınama ve azarlama mânası vardır. Sonra bu durum insanlar tarafından da farkedilmiştir. Halkın örfüne göre bu gibi durumları gizlemek ve onu insanlardan saklamak gerekir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a (s.a.), görevinin dini tebliğ olduğunu emrederek insanların bu durumu farketmelerine imkân vermiştir. Aynı durum şu âyet-i kerîmede de görülmektedir: "(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır"[167]. Çünkü söylenene itaat etmek zorunda olan birinin, kendisine verilen bir emir ve sorumluluk olmadan böyle bir şeyi açıklaması söz konusu değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَمِنْهُمْ
مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَيْكَ وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَاْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ
فَاِذَا جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ قُضِيَ بِالْحَقِّ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٧٨﴾

78. "Senden önce de elçiler gönderdik; onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi mûcize getiremez. Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilâhî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır."

Senden önce de elçiler gönderdik. Burada Allah şunu söylemektedir: İnsanlara ilk gönderilen peygamber sen değilsin! İnsanların ilk defa reddedip, inkâr ettikleri ve yalancılıkla itham ettikleri peygamber de sen değilsin! Aksine

---

166 Müfessirler, müteşâbih âyetlerin pek çoğu hakkında İbn Abbâs'ın bu sözünü naklederler. İbn Abbâs "gizli kalmış" sözü ile açıklanmayan, tefsir edilmeyen mânasını kastetmiştir, tıpkı hurûf-i mukattaada olduğu gibi. Selef ulemâsı, bu ve benzeri sözlere inanır, ancak onun mânasını anlamayı o sözü söyleyene, yani Allah'a havale ederler. Fakat sonraki âlimler bunları yorumlamayı tercih etmişlerdir. Görüldüğü gibi Mâtürîdî de İbn Abbâs'ın (r.a.) sözünü kaydediyor, ama âyeti de yorumluyor. Ancak gerek bu âyette ve gerek diğer âyetlerde böyle bir yoruma tefsir kitaplarında rastlamadık. (Meselâ bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 398; Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 133).

167 Âl-i İmrân, 3/128.

sen insanlara peygamber olarak gönderildiğin gibi senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderilmiştir.

96 **[§]Onlardan sana hayat hikâyelerini anlattıklarımız var, anlatmadıklarımız var.** Bu ilâhî kelâm, bizim peygamberlerin bizzat kendilerini ve isimlerini bilmek ve tanımakla yükümlü olmadığımıza işaret etmektedir. Biz, onların şahıslarını ve isimlerini bilmekle değil, ancak hepsinin Allah'tan getirdikleri haberlerin doğru olduğunu bilip tasdik etmekle yükümlüyüz. Aynı şekilde biz, Cenâb-ı Hak'tan gelen vahiylerin her birine bütün tafsilatıyla ve tek tek isimlerini bilerek iman etmekle de yükümlü değiliz, ancak O'ndan gelen her şeye iman etmekle yükümlüyüz. Buna göre biz deriz ki: Diğer peygamberleri veya onlardan birini inkâr etmedikçe, peygamberlerden birine iman etmek hepsine iman etmek demektir. Aynı yaklaşıma göre Allah'a iman etmek de bütün peygamberlere iman etmek anlamına gelir. Çünkü Allah'a iman etmek, O'nun emir ve yasaklarına da iman etmeyi gerektirir, bu da O'nun emir ve yasağı elinde bulunan kişiye de iman etmek neticesini doğurur.

97 **[§]Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi âyet getiremez.** Sanki insanlar Hz. Peygamber'den, getirdiği bir âyetten sonra başka bir âyet daha getirmesini, onun arkasından da bir başkasını getirmesini istemişlerdi. İşte onların bu istekleri üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi mûcize getiremez.** Yani hiçbir peygamber kendi arzusuna göre veya mûcize isteyen insanın arzusuna göre mûcize getiremez. Bu âyet-i kerîme, Bâtınîler'in iddialarını da reddetmektedir, onlar diyorlar ki: Peygamberlerin nefislerinde ruhanî cevherler vardır, buna dayanarak istedikleri zamanda ve istedikleri şekilde mûcize getirirler. Onlar, buna benzer sözler söylüyorlar. Onlara göre peygamberler, sahip oldukları ruhanî cevher vasıtasıyla, Allah'ın izni ve insanların talebi olmadan istedikleri âyeti getirme gücüne sahiptirler. Bu mesele eğer onların dedikleri gibi olsaydı, **Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi âyet getiremez** ilâhî kelâmının mânası olmazdı. Bâtınîler'in iddiası bu âyete aykırıdır. Çünkü bu ilâhî beyan, peygamberlerin ancak Allah'ın izniyle mûcizeler getirebileceklerini haber vermektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Allah'ın buyruğu geldiğinde artık hak yerini bulmuştur ve ilâhî hakikatleri yok etmeye kalkışanlar hüsrana uğramışlardır. Yani Allah'ın azap emri geldiği zaman yahut Allah tarafından uyarılan olayların emri geldiği zaman… Âyet-i kerîmede, Allah tarafından yapılan ikazlar için **Allah'ın emri** ifadesi kullanılmaktadır. Âyette geçen **hüsran** kelimesini daha önce açıklamıştık[168].

168 bk. en-Nisâ, 4/112 ve el-Hac, 22/11 nolu âyetlerin tefsiri.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٩﴾
وَلَكُمْ ف۪يهَا مَنَافِعُ وَلِتَبْلُغُوا عَلَيْهَا حَاجَةً ف۪ي صُدُورِكُمْ وَعَلَيْهَا
وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٨٠﴾

79. "Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır."

80. "Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır; gönüllerinizdeki bir ihtiyaca onlar üzerinde ulaşırsınız; onlarla ve gemilerle taşınırsınız."

Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır. Cenâb-ı Hakk'ın bu ve bundan önce geçen ilâhî beyanlarında insanlara hatırlatmış olduğu hususların iki mânası vardır. Birincisi, Allah insanlara lütfettiği nimetleri hatırlatmakta ve şöyle buyurmaktadır:
[§]"Allah, size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz ve lütfundan rızkınızı 98
arayasınız"[169], "Yeryüzünü sizin için yerleşim alanı yapan, göğü de (üstünüze) bina eden, size şekil veren, şeklinizi de güzel yapan ve sizi temiz nimetlerle rızıklandıran Allah'tır"[170]. Sonra burada da **Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah'tır** buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak insanlara önce ilk yaratılışlarını hatırlatmaktadır: "Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur"[171]. Bu ilâhî kelâm, Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine, ilmine, tedbirine ve kudretine işaret etmektedir. Bundan sonra Allah, insanlara lütfettiği nimetleri sonuna kadar hatırlatmaktadır. Bu hatırlatmayı da insanların verilen nimetlere hamd ve şükür görevini eda etmeleri için yapmaktadır. Bu, ilk yorumdur.

İkincisi, Allah bu hatırlatma ile belirttiği ve saydığı bu nimetleri kendisi için değil, insanlar için yarattığını dile getirmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki şunu söylemektedir: Bütün bu nimetler sizin için, sizin yararlanma-

---

169 "Allah, rahmetinden dolayı size geceyi ve gündüzü yarattı ki dinlenesiniz, lütfundan rızkınızı arayasınız ve bütün bunlara şükredesiniz" (el-Kasas, 28/73).

170 el-Mü'min, 40/64.

171 "Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız" (el-Mü'min, 40/67).

nız ve istediğiniz gibi kullanmanız için yaratılmıştır. Öyle iken size ne oluyor da başka âlemlerde yaşayanlardan kimsenin yapmadığı kadar bu nimetleri şiddetle inkâr ediyor ve nankörlük ediyorsunuz? Başka âlemlerde yaşayanlar, Allah'ın verdiği nimetlere ve bunlara şükretmeye sizden daha çok boyun eğip teslim oluyorlar.

Bu âyet-i kerîme, Mûtezile'nin iddiasını da reddetmektedir. Onlar diyorlar ki: Bir yavruya ve bir hayvana karşılığını vermeden acı çektirmeye Allah'ın hakkı yoktur. Halbuki binek hayvanlarının ve eti yenen hayvanların insanların emrine âmâde kılındığında, onları kullanma ve çeşitli yollarla onlardan yararlanma imkânı verildiğinde şüphe yoktur, bu ise onlara eziyet vermekte ve acı çektirmektedir. Bu durumda onların, karşılığını vermeden kimseye acı
99 çektirmeye Allah'ın hakkı yoktur iddiasını, [§]bunların razı olması kaydına da bağlamak gerekir. Çünkü bir karşılık vermekle konulan bir hüküm, sahibinin o karşılığa razı olması şartına bağlıdır. Bu varlıkların razı olmak gibi bir konumda olmadıklarına göre, karşılık vermeye de gerek yoktur. Bu söylediğimize göre âyet, Cenâb-ı Hakk'ın aslah (en uygun) olanı yaratmasının gerekli olmadığına işaret etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sonra sözü edilen bu hayvanların yararları farklı farklıdır, kimisinden binmek, kimisinden yemek için faydalanılır; bazıları yününden, bazıları da tüyünden yararlanılır. Gemileri de ihtiyaçlarını elde etmek gayesiyle uzak diyarlara gidebilmeleri için lütuf ve ihsan olarak binek aracı yapmıştır. Âyet-i kerîme de bunu ifade etmektedir: **Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır; gönüllerinizdeki bir ihtiyaca onlar üzerinde ulaşırsınız; onlarla ve gemilerle taşınırsınız.**

وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ فَاَىَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ ﴿٨١﴾

81. "Allah size kanıtlarını gösteriyor. Allah'ın kanıtlarının hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak, insanlara vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin delilleri yanında verdiği lütuf ve ihsanın kanıtlarını hatırlatıyor ve soruyor: Allah'ın size gösterdiği âyetlerin hangisini inkâr edebilirsiniz? Onlardan hangisinin yüce Allah'ın delili olmadığını söyleyebilirsiniz?

اَفَلَمْ يَس۪يرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذ۪ينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ كَانُٓوا اَكْثَرَ مِنْهُمْ وَاَشَدَّ قُوَّةً وَاٰثَارًا فِى الْاَرْضِ فَمَٓا اَغْنٰى
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

[§]82. "Yeryüzünde gezip de kendilerinden önce yaşamış olanların akı- 100
betlerini görmezler mi? Onların sayısı bunlardan daha çoktu, daha güçlülerdi, yeryüzündeki eserleri de daha sağlamdı. Yine de kazandıkları onları kurtaramadı."

Yeryüzünde gezip de kendilerinden önce yaşamış olanların akıbetlerini görmezler mi? Bu ilâhî kelâmın mânasını daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık[172]. **Onların sayısı bunlardan daha çoktu, daha güçlülerdi.** Yani onlar sayı itibariyle bunlardan daha çok oldukları gibi kuvvet ve atılganlık yönünden de daha güçlü idiler. **Yeryüzündeki eserleri de daha sağlamdı.** Yani sizden daha çok çalışmışlardı. Ama sonra onların akıbeti helâk ile ve köklerinin kurutulmasıyla son buldu. **Yine de kazandıkları onları kurtaramadı.** Yani sayılarının, ordularının, servetlerinin ve beden kuvvetlerinin çokluğu, onları Allah'ın azabından kurtaramadı. Öyleyse siz, ey Mekkeliler! Sizler sayı itibariyle daha az ve güç-kuvvet olarak da daha zayıf olduğunuza göre Allah'ın azabı geldiğinde kendinizi kurtarmanıza asla gücünüz yetmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّا جَٓاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ
وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٨٣﴾

83. "Elçileri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler. Ama alay ettikleri şey onları kuşatıverdi!"

Elçileri onlara açık seçik kanıtlar getirdiklerinde, sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler. Buradaki **sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler** sözü iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, kendilerinde bulunan bilgilerin gerçek olduğunu düşünerek böbürlendiler, hakikatte ise o ilim değildi, fakat ilmin

172 Meselâ bk. Yûsuf, 12/109.

kendilerinde olduğunu zannettiler. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurur: “Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!”[173] Yani senin gözünde tanrı olan şu ilâhına bir bak, biz onu ne hale getireceğiz! Bu beyanda sözü edilen varlığın ilâh olmadığını Hz. Mûsâ şüphesiz biliyordu, ancak o kişiye tarif için böyle söylemektedir. Buna göre **sahip oldukları bilgileriyle böbürlendiler** cümlesi, hakikatte ilim olmasa da onlar kendilerinin benimsediği düşüncenin ilim olduğuna inanıyorlardı demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

101 [§]İkincisi, bunun gerçek bilgi mânasına gelmesi de muhtemeldir, çünkü onlar Ehl-i Kitap’tan idiler. Kitap ehlinden olanlar, ellerindeki kitapta bulunanların hiç şüphesiz gerçek bilgi olduğuna iman ediyorlardı. Ancak onlar diğer kitapları ve bilgileri reddedip inkâr ettikleri zaman, kitaplarında olan bilgilere iman etmeleri kendilerine fayda vermedi. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: “Kendilerine, ‘Allah’ın indirdiğine iman edin’ denilince, ‘Biz sadece bize indirilene inanırız’ derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur’ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır”[174]. Onlara hak olarak indirilen kitaba iman etmeleri, fakat diğer kitapları inkâr etmeleri sebebiyle bu inkâr, onların kendilerine indirilen kitaba imanlarını da iptal etmiştir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama alay ettikleri şey onları kuşatıverdi! Yani onların peygamberlerle alay etmeleri, kendilerini azabın kuşatmasını gerekli kıldı.

فَلَمَّا رَاَوْا بَاْسَنَا قَالُٓوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِه۪
مُشْرِك۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ ا۪يمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَاْسَنَا سُنَّتَ
اللّٰهِ الَّت۪ي قَدْ خَلَتْ ف۪ي عِبَادِه۪ وَخَسِرَ هُنَالِكَ الْكَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

84. “Dehşetli cezamızı gördüklerinde, ‘Allah’ın birliğine inandık, O’na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz’ derler.”

85. “Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah’ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır.”

---

173 Tâhâ, 20/97.

174 el-Bakara, 2/91.

Dehşetli cezamızı gördüklerinde, 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, buradaki iman ettiklerine dair söz, onların öldükten sonra Allah'ın azabını gördükleri sırada kabirlerinde söylemiş olmaları muhtemeldir. Eğer bu yorum doğru ise o zaman Allah'ın hakkında azap hükmünü vermeyi dilediği kişiler için kabir azabının da hak olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkincisi, onların hayatta iken ve dünyada Allah'ın azabını gördükleri 102
sırada, âyette belirtildiği gibi iman ettiklerini söylemiş olmaları da muhtemeldir. Eğer bu sözü yaşarken söylemişler ise Allah'ın azabını gördükleri sırada iman etmelerinin onlara faydası olmayacaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, **artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir** buyurmuştur. Bu konu Yûnus sûresinde daha detaylı olarak açıklanmıştır[175]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. Bu âyet de iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, **sünnetullah** ifadesi, ilâhî ceza ve azabı gördüklerinde iman etmelerinin kabul edilmeyeceğine dair Cenâb-ı Hakk'ın daha önceki kulları hakkında uyguladığı kanunu budur, demektir. İkincisi, Allah'ın kulları hakkında koyduğu kanunu, dünyada peygamberleri inkâr eden insanlara azap etmek, onlardan intikam almak ve köklerini kurutmaktır. Allah, öncekilerin yaptıklarına benzer şeyleri yapmaktan sakındırmak için Mekkeliler'i onların başına gelenlerle korkutmaktadır. **İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır.** *Hatalardan korunma da kurtuluş da Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

175 bk. Yûnus, 10/98.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Bu Kur'ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir."

[Hurûf-i Mukattaa]

Âyetlerin zâhirinden anlaşıldığına göre burada **Hâ-mîm** mukattaa harfinin tefsiri, ondan sonra gelen **tenzîl** cümlesidir. **Hâ-mîm**, mahzûf olan mukadder bir mübtedânın haberidir. **Tenzîl** kelimesi de, **Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir** cümlesinin mübtedâsıdır. "Hâ-mîm. Kitabın indirilişi Azîz ve Alîm olan Allah'ın katındandır"[2] meâlindeki âyette de aynı durum söz konusudur. Hâ-mîm'lerde ve diğer mukattaa harflerinde asıl olan, dinleyeni düşünmeye ve tefekkür etmeye iletmesidir. Çünkü düşünüp tefekkür etmedikçe insanın ondan bir anlam çıkarması mümkün değildir. Çünkü o, daha önce benzerini duymadıkları bir sözdür. Dolayısıyla insanlar bu tür harflere kulak vermek, sonra düşünüp tefekkür etmek ihtiyacını duyarlar. Böylece hitaptan maksadın ne olduğunu ve lafzın icaz yönünü anlamaya çalışırlar. Bu yolla da gerçeğe ulaşırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Mukattaa harflerinin başka yönlerine daha önce temas etmiştik[3]. Sonra Cenâb-ı Hak burada, rahmetini ve lütfunu kazanmaya özendirmek için insanlara rahmetini, hidâyetini ve lütufkârlığını hatırlatmaktadır: **Hâ-mîm. Bu Kur'ân, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir.** Bundan önceki sûrenin başında Allah Teâlâ, insanların gizli ve açık kendisine isyandan, muhalefetten sakınmalarını, izzet ve şerefi Allah'a imanda aramaları için onlara izzetini, kudretini, hükümran-

---

1 Fussılet sûresi Mekke'de nâzil olmuştur

2 el-Mü'min, 40/1-2.

3 Meselâ bk. el-Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ilk iki âyeti.

lığını ve ilmini hatırlatıyordu: "Hâ-mîm. Kitabın indirilişi Azîz ve Alîm olan Allah'ın katındandır"[4]. *En doğrusunu Allah bilir.*

كِتَابٌ فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

104 **[§]*3. "Bilmek isteyenler için âyetleri apaçık hale getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır."***

Âyetleri apaçık hale getirilmiş kitap. Bu âyeti müfessirler şöyle açıkladılar: İçinde helâl ve haram hükümlerin, insanların lehlerinde ve aleyhlerinde olan işlerin, yapılması ve sakınılması gereken davranışların açıklandığı kitap. Bize göre bu cümle iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, tevhit âyetinin risâlet âyetinden, tekrar dirilme âyetinin diğerlerinden ayrıldığı gibi her âyeti diğerlerinden ayrılmış bir kitap anlamına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu ayrılma muhtemelen âyetlerin inzâli sırasında olmuştur. Yani Kur'ân'ın âyetleri topluca değil birbirinden ayrı olarak farklı zamanlarda gönderilmiştir. "Fussılet" (فُصِّلت) kelimesi, açıklandı mânasına da gelebilir. Ancak müfessirlerin söyledikleri şeylerin açıklanması değil, onların Allah'ın âyetleri olduğunun bilinmesini sağlayan delillerin ve kanıtların açıklanmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilmek isteyenler için Arapça okunan bir kitaptır. Yani Allah onu insanların anlamayacağı değil, anlayacakları bir dil ile kendi ana dilleriyle göndermiştir. **Bilmek isteyenler için.** Yani onu bilmekle yararlanacak olanlar için. Buna göre Kur'ân'ın nüzulünden gaye, insanların ondan yararlanmalarıdır. Ondan yararlanmayanlara gelince, onlar için bu maksat hasıl olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un (r.a.) rivayetinde "ya'lemûn" (يعلمون) yerine "ya'kılûn" (يعقلون) kelimesi zikredilir.

بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَاَعْرَضَ اَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿٤﴾

4. "Müjdeleyici ve uyarıcı olarak indirilmiştir ama çokları yüz çevirdi, artık onu işitmezler."

[Müjdelemek ve Uyarmak]

Müjdeleyici ve uyarıcı… Müjdelemek ve uyarmak, akıbette karşımıza çıkacak olan hayrın ve şerrin beyanı ve açıklamasıdır. Yahut şöyle denilir: Müjdelemek, akıbette güzellikleri ve iyilikleri kazandıracak davranışları yapmaya

---

4 el-Mü'min, 40/1-2.

davettir, uyarmak da akıbette kötülükleri ve çirkinlikleri yüklenmeye sebep olacak şeyleri yapmaktan sakındırmaktır. Buna göre âyet-i kerîme, peygamber aleyhisselâm güzelliklere davetçi ve çirkinliklerden sakındırıcı olarak gönderilmiş anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Çokları yüz çevirdi. Onların yüz çevirmeleri iki şekilde açıklanabi- 105
lir. Birincisi, tefekkürden ve teemmülden yüz çevirdiler. İkincisi, düşünüp tefekkür ettikten, onun hak olduğunu ve Allah'tan geldiğini anladıktan sonra ona uymaktan yüz çevirdiler, inatçılık yaparak, büyüklenerek ve iktidarlarının elden gideceğinden korkarak ona uymaya yanaşmadılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ فَاعْمَلْ إِنَّنَا عَامِلُونَ ﴿٥﴾

5. "Dediler ki: Bizi çağırdığın vahiylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var; bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır. Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız!"

Dediler ki: Bizi çağırdığın vahiylere karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var. Hiç şüphe yok ki söyledikleri gibi onarın kalpleri kapalı, kulakları da sağırdı. Çünkü şanı yüce olan Allah, onların kalplerini kapattığını, kulaklarına da sağırlık verdiğini söylemekte, şöyle buyurmaktadır: "Onların kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da sağırlık koyduk"[5]**.** Haber verdiklerine göre onların kalpleri örtülü ve kapalıydı, kulaklarında da sağırlık vardı, bu yüzden her ne kadar başka şeyleri duyup anlasalar da davet edildikleri şeyi anlamıyorlar ve duymuyorlardı. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var. **Bir de seninle bizim aramızda perde bulunmaktadır.** Eğer müfessirlerin söyledikleri doğru ise, onlar Resûlullah (s.a.) ile aralarına bir perde çekmişler ve şöyle demişlerdi: Yâ Muhammed! Sen perdenin bir tarafında dur, biz de öbür tarafında. Ancak **seninle bizim aramızda perde vardır** sözünden maksat muhtemelen, onları küfrün karanlığı perdelemiş ve davet edildikleri dini anlamalarını engellemiş ve Muhammed aleyhisselâmın davet ettiği vahiyleri anlamalarına mani olmuştu.

---

5 "Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mûcizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar" (el-En'âm, 6/25).

Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız! Bu cümle iki şekilde yorumlanır: Birincisi, sen dinine göre amel et, biz de dinimize göre amel edeceğiz. Yahut onlar şöyle demişlerdi: Sen kendi ilâhın için çalış, biz de kendi ilâhlarımız için çalışalım. Nitekim Allah da meâlen şöyle buyurdu: “Sizin dininiz size, benim dinim banadır”[6]. İkincisi, sen bizim kurduğumuz tuzaklar hakkında çalış, biz de senin bize kurduğun tuzaklar ve hileler hakkında çalışacağız. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنَّمَٓا اَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحٰٓى اِلَـيَّ اَنَّمَٓا اِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ
فَاسْتَق۪يمُٓوا اِلَيْهِ وَاسْتَغْفِرُوهُ وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِك۪ينَ ﴿٦﴾ اَلَّذ۪ينَ لَا
يُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٧﴾

106 [§]***6. “De ki: Ben de sadece sizin gibi bir beşerim; bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedilmiştir, doğruca O’na yönelin, O’ndan bağışlanma dileyin. Allah’a ortak koşanların vay haline!”***

7. “Ki onlar zekât vermezler; onlar âhireti de inkâr ederler.”

De ki: Ben de sadece sizin gibi bir beşerim; bana tanrınızın tek tanrı olduğu vahyedilmiştir. Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sanki onlara şöyle diyordu: Ben de sizin gibi bir insanım, anlıyor ve aklımı kullanıyorum. Bana vahyediliyor ve ben de onu işitiyorum. Sizin, kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımız sağırdır sözünüz mazeret değildir. Çünkü yalnızca kalplerinizi kapatıp perdeleyen, sahip olduğunuz küfür ve içinde bulunduğunuz sapıklık onu anlamanızı engellemiştir. Benim anlayıp akıl erdirdiğim gibi sizin de davet edildiğiniz ve uymakla emrolunduğunuz dini anlayıp akıl erdirebilmeniz için o küfrü ve sapıklığı terketmelisiniz, çünkü ben de insanım siz de insansınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, **Ben de sadece sizin gibi bir beşerim; yalnız bana vahyediliyor.** Yani ben de sizin gibi bir insanım, ancak bana tanrınızın tek tanrı olduğunu size tebliğ etmem emredildi, dolayısıyla doğruca O’na yönelin! Eğer tanrınızın tek tanrı olduğunu size tebliğ etmem emredilmemiş olsaydı, “Kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda da sağırlık var. Sen yapacağını yap, biz de yapmaktayız” dediğiniz gibi sizi kendi halinize bırakırdım. Bu âyetin yorumu işte bu ikisinden ibarettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[6] el-Kâfirûn, 109/6.

Doğruca O'na yönelin. Bazıları şöyle dedi: O'na itaatle yönelin! Buna, sizi davet ettiği tevhide yönelin diye de mâna verilmiştir. **O'ndan bağışlanma dileyin**. Yani küfür halinde iken yaptıklarınızı bağışlaması için içinde bulunduğunuz küfür ve sapıklık halini bırakın! Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[7]. Bunun, istiğfarınızın ve günahlarınızdan vazgeçme talebinizin kabul edileceği hal üzere olunuz mânasına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'a ortak koşanların vay haline! Ki onlar zekât vermezler; onlar âhireti de inkâr ederler. Bu beyandaki mesele, "vay haline!" anlamına gelen tehdide karşı müşriklerin zekât vereni de vermeyeni de, âhirete inananı da inkâr edeni de dâhil olduğu halde Cenâb-ı Hakk'ın niçin özel olarak zekâtı vermeyen ve âhireti inkâr eden müşrikin vay haline demiş olmasıdır. Bu konuda bazı müfessirlerin sözlerini nakledelim[8]: **[§]**Bunun anlamı şudur: Özel **107**
olarak zekâtı vermeyen ve âhirete inanmayan müşriklerin vay haline diye tehdit edilmesi, onların zekât vermeyi reddetmelerinden ve âhireti inkâr etmelerinden dolayıdır. Onların inkâr etmelerinin sebebi muhtelifti; bazılarının sebebi, cimrilik ve mal hırsı idi, dolayısıyla mal hırsı onu zekâtı inkâr etmeye ve zekât vermemeye sevketmişti. Bazılarının sebebi de yaptıklarına karşılık cezalandırılacağını inkâr etmesiydi, dolayısıyla bu onu âhireti inkâr etmeye sevkediyordu. Bazılarının kâfirliğinin sebebi de dünya işinde kendisi gibi veya kendisinden daha alt seviyede olan birine boyun eğmek zorunda kalması idi, dolayısıyla bu da onu risâleti inkâra sevkediyordu. Onları inkâra ve dalâlete sevkeden bunlara benzer muhtelif sebepler vardı. **Zekât vermeyen müşriklerin vay haline** cümlesindeki zekât kelimesinden maksat, mallarının zekâtı değildir, kendi nefislerini temizlemeleridir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle diyordu: Nefislerini arındırmaya, şanını yüceltmeye ve salih ameller yapmaya çalışıp gayret göstermeyen ve bundan dolayı da âhirette bunun mükâfatını alamayan müşriklerin vay haline! Yani dünyada iken böyle yapmayanın vay haline! *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٨﴾

---

7 "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır" (el-Enfâl, 8/38).

8 Bu iki âyetin tefsiri ile ilgili olarak bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 379-380; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 392-393.

8. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için eksilmeyen bir mükâfat vardır."

Bu âyette geçen "gayru memnûn" (غير ممنون) tamlaması, hiç bitmeyen, arkası kesilmeyen anlamına gelir. Bu da âhirette gerçekleşecektir. Bazılarına göre hesaba gelmeyecek derecede mükâfat mânasına gelir. Bazıları da hiç başa kakılmayan mükâfatlar anlamını verdi, bu da âhirette gerçekleşecektir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun mânası şöyle olmalıdır: Onların amellerine karşılık verilen mükâfata bir o kadar daha ilâve yapılır ve bu ilâve asla başlarına kakılmaz. Bu ibareye bazıları, eksilmeyen ve engellenmeyen mükâfat anlamını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu ibare, gençken ve güçlü-kuvvetli iken itaat edip yararlı işler yapan, sonra yaşlandığında aynı davranışları yapmaktan aciz kalınca, genç ve güçlü iken yazılan sevapların aynısı hiç eksiksiz olarak yine yazılır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذٖى خَلَقَ الْاَرْضَ فٖى يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُٓ
اَنْدَادًا ذٰلِكَ رَبُّ الْعَالَمٖينَ ﴿٩﴾

108 **[§]** ***9. "De ki: Arzı iki devirde yaratanı inkâr edip O'na başkalarını ortak mı koşuyorsunuz? O yaratıcı ve âlemlerin Rabb'i olan Allah'tır."***

Bu âyetin yorumu, "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[9] meâlindeki âyette söylediğimiz gibidir. Âyet, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, cansız nesneler iken size hayat veren yüce Rabb'inizin vahdâniyetini nasıl inkâr edersiniz? Yani size hayat veren taptığınız putlar değil Allah olduğu halde O'nun birliğini nasıl inkâr edersiniz? İkincisi, Cenâb-ı Hak sizi örneksiz olarak ilk defa yaratma, sonra da halden hale çevirerek yaratma kudretine sahip olduğunu gördüğünüz halde, ölümden sonra sizi tekrar yaratma kudretine sahip olduğunu nasıl inkâr edersiniz? Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak sizi yarattığı, çeşitli yollarla sizi imtihan ettiği, emirler ve yasaklarla sizi sorumlu tuttuğu halde Resûlullah'ı (s.a.) nasıl inkâr edersiniz? Üstelik Resûlullah olmasaydı, bu emir ve yasakların çoğunu yerine getiremezdiniz, Allah onu size boş yere mi gönderdi?

9 el-Bakara, 2/28.

Bu yorumlara göre **Arzı iki devirde yaratanı inkâr mı ediyorsunuz** cümlesi, Cenâb-ı Hak yeryüzünü ve sözünü ettiği diğer varlıkları iki günde yarattığı halde O'nun birliğini inkâr mı ediyorsunuz, mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, yeryüzünü, büyüklüğüne ve genişliğine rağmen iki günde yaratma kudretine sahip olan Allah'ın, öldükten sonra sizi tekrar yaratma kudretini inkâr mı ediyorsunuz? Belirtilen nesneleri yaratmaya kādir olduğunu gördüğünüz halde öldükten sonra tekrar yaratmaya da kādir olduğunu nasıl inkâr edersiniz? Üçüncüsü, yeryüzünde bahsedilen nimetleri sizin için yaratan Allah'ın verdiği bu imkânları ve üstelik bir de size Hz. Peygamber'i (s.a.) göndermek lütfunda bulunan Allah'ın bu nimetlerini inkâr mı ediyorsunuz? Şükrünüzü bunların hiç birini yapmayana nasıl yöneltir ve elçisinin peygamberliğini nasıl inkâr edersiniz? Size bir peygamberin gönderilmesi mutlaka gereklidir ve bu, Allah'ın size verdiği en büyük ve en üstün nimetlerinden biridir.

[§]Âyetin yorumu, belirttiğimiz şu mânalara gelir: İlki Cenâb-ı Hakk'ın 109
vahdâniyetini ve ulûhiyetini inkâr etme mânasına, diğeri insanı öldükten sonra diriltme kudretini inkâr anlamına, öbürü de Hz. Peygamber'i (s.a.) inkâr edip Allah'tan başkasına taparak O'nun verdiği nimetlere şükür görevini O'ndan başkasına yöneltmeleri mânasına gelir.

[Dünyayı İki Günde Yaratmanın Hikmeti]

Cenâb-ı Hak hiçbir sınır ve zaman engeli olmadan her şeyi anında yaratmaya kādir olduğu halde yeryüzünü yaratmayı iki günle sınırlamasının hikmetine gelince, bu konuda bazıları şöyle dedi: Bunun hikmeti, insanlara bütün işlerde teennî ile hareket etmeyi ve acelecilikten kaçınmayı öğretmektir. Bize göre burada asıl olan şudur: Şanı yüce olan Allah, dünyanın ve bu âlemin işlerini yenilemek ve halden hale çevirmek kanununa bağlamıştır; nitekim insanı "nutfe" halinden "alaka" haline, "alaka"dan "mudğa"ya "mudğa"dan da uzuvların oluşumu aşamasına ve onu da insana dönüştürerek yaratmıştır, sonra da onu yaşlılık haline ulaştırarak sürekli bir halden başka bir hale dönüştürmektedir[10]. Dünyanın işi de, dünyadaki meyvelerin, bitkilerin ve diğer nesnelerin durumu da de böyledir; Cenâb-ı Hak onları yaratıyor ve her yıl yeniden vü-

---

10 Muhtemelen müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim; ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir" (el-Hac, 22/5. Ayrıca bk. el-Mü'min, 40/67).

cuda getiriyor, dileseydi onları tek bir yılda ve tek bir saatte yaratır, sonra da ebediyete kadar onu o halde bırakırdı. Ancak böyle yapmadı, bu âlemin işini yok olmak ve sona ermek şartına göre düzenledi. Her şeyin bu duruma göre oluşmasından, var oluşun aslının böyle olduğuna istidlâl edilir. Bundan dolayı Allah insanların bünyesine hastalığı ve sağlığı yerleştirmiştir. Âhiret işini ise devam ve beka üzere bina etmiştir. İşte yeryüzünü yaratırken onu yenilemekten ve zamana yaymaktan maksat budur. *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle demek de mümkündür: Cenâb-ı Hak dünyayı, yenilenmek ve belirli süreçlerden geçirmek (takdir) esası üzerine bina etmiştir, çünkü dünya imtihan ve sıkıntı yurdudur, sıkıntılar da farklı zamanlara ve farklı sebeplere bağlı olarak ortaya çıkar. Âhirette ise ne imtihan vardır, ne de sıkıntı! Âhiret, devamlılık ve beka yurdudur. Bundan dolayı dünyada sözü edilen sıkıntılar olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَٓا اَقْوَاتَهَا فٖى
اَرْبَعَةِ اَيَّامٍ سَوَٓاءً لِلسَّٓائِلٖينَ ﴿١٠﴾

110 [§]***10. "Yerkürede sarsılmaz dağlar varetti, orayı bereketli hale getirdi; gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı.*** (Bütün bunlar) ***dört devirde oldu."***

Yerkürede sarsılmaz dağlar varetti. Yani Allah yerkürede sarsmayı engelleyip sabit tutacak olan sağlam dağları varetti. Çünkü ifade edildiği gibi yeryüzü su üzerinde idi ve sürekli dalgalanıyordu. Fakat Allah, üzerine sağlam dağları yerleştirerek onu sabit kıldı. Ancak yeryüzünün zayıf tarafları vardır, çünkü yeryüzünü sabit tutan dağlar arzın ağırlığını arttırmıştır. Bu durumda olması gereken onun sabit durması değil, suyun dibine batmasıdır. Fakat Allah, nesnelerin birbirine bağlı olarak yaratıldığını, sebepler varlıkların konumuna bir destek olmadıkları halde, yine de onları sebeplere bağladığını göstermek için dağları yeryüzünü sabit tutmanın sebebi kılmıştır. Cenâb-ı Hak dileseydi yeryüzünü vasıtasız olarak ve hiçbir şeye bağlı olmadan sabit tutabilirdi, ancak söylediğimiz gibi insanlara nesneleri sebeplere bağlamayı öğretmek için onları birbirine ve sebeplere bağlamıştır.

Orayı bereketli hale getirdi. Bu beyanın, dağları bereketli hale getirdi mânasına gelmesi mümkündür. Cenâb-ı Hak dağlara pek çok bereket koymuştur; sular ve kaynaklar oradan fışkırır, altın, gümüş ve benzeri madenler ora-

dan çıkar; yararlanılan ağaçlar, meyveler, hastalıklara ve benzeri rahatsızlıklara sayılamayacak derecede faydaları olan çeşitli bitkiler oradadır. **Orayı bereketli hale getirdi** cümlesinin, yeryüzünü bereketli hale getirdi anlamına gelmesi de mümkündür. Allah yeryüzünde pek çok bereket yaratmıştır; bütün yaratılanları diri tutan, insanların ve hayvanların gıdası olan sular, çeşitli nebatlar, meyveler vb. oradadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bereket, her türlü hayrın adıdır, devamlı artan ve çoğalan hayırlardır.

[§]**Gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- uygun ölçülerle yarattı. (Bütün bunlar) dört devirde oldu.** Yani Allah, canlıların rızıklarını yeryüzünde dört günde yarattı. **İhtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere;** Zeccâc, buradaki "sevâen" (سواء) kelimesinin üstün, ötre ve esre olmak üzere üç şekilde okunduğunu söyler. Kelimeyi "sevâin" diye esre okuyan, onu âyetteki "eyyâm" (ايّام) kelimesinin sıfatı yapmış olur. Sanki şöyle demiştir: Birbirinden eksik ve fazla olmadan dört eşit günde yarattı. "Sevâen" diye üstün okuyan onu mastar yapmış olur, yani eşit derecede kıldı. "Sevâun" diye ötre okuyan da mübtedâ yapmış olur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu durumda mânası şöyle olur: Allah'ın takdir ettiği bu rızıklar, ihtiyaç sahipleri için eşit seviyededir, yani onların ihtiyacına yetecek miktardadır. Sonra **İhtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere** cümlesinin işaret ettiği anlama dair de farklı görüşler vardır. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kim bundan isterse, Allah'ın söylediği üzere mutlaka onu bulur. Sonra İbn Abbâs (r.a.), ben de isteyenlerdenim, dedi. İbn Abbâs'ın (r.a.) belirttiğimiz sözü, isteyen muhtaçların hepsine eşit olarak yeter anlamına gelir. Bazılarına göre bu beyan, isteyenler için âdil olarak vermek anlamına gelir. Buradaki adalet de iki anlama gelir. Birincisi, zulmün zıddı olan adalet mânasına gelir, yani isteyenlere haksızlıkla değil, âdil olarak yeter. İkincisi, burada adalet, eşit mânasına gelir, bunu da ihtiyaç sahiplerinden rızık isteyene söyler. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Yarattıklarından ihtiyaç sahibi olanlara dört eşit günde, isteyenlere de dört günde yarattı. Bazıları da şöyle dedi: O ifade, kullanılan sözlerdendir, bununla şunu söylemektedir: Allah orada ihtiyaç sahiplerinin rızkını eşit olarak dört günde takdir buyurdu. "Akvât" (الاقوات) kelimesi ile "erzak" (الارزاق) kelimesi aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir*[11]. 111

[§]Burada iki mesele vardır. Birincisi, âyet, mahlukatı yaratmak ve tekrar varetmek ile rızıkların ve vakitlerin takdiri hakkındadır. Bize göre Cenâb-ı Hak, yaratan ve tekrar varedendir. Olan ve ebediyete kadar var olacak olan 112

11 İbn Abbâs ile Hasan-ı Basrî'nin ve diğerlerinin sözleri ile ilgili görüşler hakkında bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 390; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 395-396.

nesneler, Allah’ın her zaman vücuda gelmesi şeklindeki hâdis yaratması ile değil, ancak ezeldeki yaratması ile olmuştur. Bu konuda esas olan, daha önce söylediğimiz gibi vakitler Allah’ın fiiline nispet edildiği zaman, o vakitlendirme yaratılanlar için söz konusudur, burada fiili değil yaratılmış olanı kastediyorum; söylediğimiz gibi vakitlendirmenin belirtilmesi, herhangi bir şeyin yardımına ihtiyaç duyduğu için değildir. Bunun belirtilmesi yapılan ve yaratılanın ezelî olduğu zannın uyanmaması hikmetine bağlıdır. Burada başka bir mesele de şudur: Âyette belirtilen mahlukatı belli bir zaman diliminde yarattığının ifade edilmesi, onları bir anda veya göz açıp kapayıncaya kadar bir zamanda yaratmanın kendisine güç gelmediğini göstermek hikmetine binâendir. Birkaç günde yarattığını söylemesinin anlamı, göz açıp kapayıncaya kadar da onu varedebileceğidir. Yüce Allah, zatıyla âlimdir ve zatıyla kādirdir. O’nun kudreti kendi zatından, ilmi de kendi zatındandır, onları başka bir vasıta ile elde etmiş değildir. Kudretini ve ilmini ancak başkalarının yardımıyla elde edenlerin vakitlere ihtiyacı olur. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise yaptığını kendi zâtî kudretiyle ve zâtî ilmiyle yapar. Bunu yapmak için O’nun herhangi bir yardıma ihtiyacı yoktur. Bundan dolayı mesele bizim söylediğimiz gibidir.

Orada ihtiyacı olan varlıkların rızkını dört günde takdir etti. Cenâb-ı Hakk’ın yeryüzünü yaratmaya dair bahsettiği dört günün ikisinde yeryüzündeki mahlukatı yarattı, iki günde de onların rızıklarını takdir buyurdu. Böylece ikisi birlikte dört gün eder. Sonra gökleri de iki günde yarattığını söyledi. Bu hususu Allah başka bir âyette meâlen şöyle beyan ediyor: “Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan O’dur”[12]. Hepsi birlikte altı gün eder. Bu altı günün anlamını çeşitli yerlerde dile getirmiştik[13].

ثُمَّ اسْتَوٰۤى اِلَى السَّمَٓاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْاَرْضِ ائْتِيَا
طَوْعًا اَوْ كَرْهًاۜ قَالَتَٓا اَتَيْنَا طَٓائِعِينَ ﴿١١﴾

113 [§]***11. “Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, ‘İsteyerek veya istemeyerek*** (varlık sahnesine) ***gelin!’ buyurdu. ‘İsteyerek geldik’ dediler.”***

O, semaya iradesini yöneltti. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sonra yeryüzündekiler için takdir ettiği rızıkları ve menfaatleri ve onların maişetlerini gökyüzüyle irtibatlı kıldı. Allah, yeryüzünün menfaatlerini gökyüzü-

12 “Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan O’dur” (el-Furkān, 25/59).

13 Meselâ bk. el-A‘râf, 7/54; Yûnus, 10/3 nolu âyetlerin tefsiri.

nün menfaatleri ile birleştirdi. O kadar ki, şayet gökyüzü olmasaydı yeryüzünün menfaatleri ve canlılar için takdir ettiği rızıkları da ortaya çıkmazdı. İşte canlılar için bunu gökyüzü ile tamamladı. Yani yaratılış bununla tamam oldu. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, yerle gök arasında bulunan havayı göğe yükseltti anlamına gelir. Öyleki eğer hava olmasaydı yükseltmezdi. Gökyüzü şayet yeryüzüne bitişik olsa ve aralarında hava bulunmasaydı, yeryüzünde görülen rızıklar ve maişet imkânları ortaya çıkamazdı. Bunu da hava ile tamamladı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları istivâyı Allah'a nispet etti, bunun mânası da Allah'ın gökleri yaratmaya dair emri ona yöneldi demektir. Yahut yeryüzünü, yeryüzü halkını ve orada mevcut her nesneyi yaratmaktaki amaç, gökyüzünü varetmekle tamamlandı, demektir. Zikrettiğimiz bu iki yorum, başka mânalara da tevcih edilebilir. Birincisi, havanın istivâsına, ikincisi de yeryüzünde yaratılan nesnelerin istivâsına hamledilebilir. Bu durumda kanaatimize göre İbn Abbâs'a (r.a.) sorulan sorunun anlamı da ortaya çıkar. Rivayet edildiğine göre bir adam İbn Abbâs'a (r.a.) sormuş: Ben iki âyet okudum, bunlardan biri diğerine aykırıdır. İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Mutlaka senin aklına göre o kanaate vardın. Nedir onlar? Soran adam, "De ki: Yerküreyi iki devirde yaratanı inkâr mı ediyorsunuz?"[14] meâlindeki âyeti, **O, semaya iradesini yöneltti** cümlesine kadar okudu. Sonra, "Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Bunu Allah gerçekleştirdi. Gökleri yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi" meâlindeki âyeti de "Sonra yeryüzünü döşeyip yaydı"[15] cümlesine kadar okudu. Soranın maksadı, ilk âyetin zahirinde geçen "gökyüzünü yaratmadan önce yeryüzünü iki günde yarattı" cümlesi ile ikinci âyetin zâhirindeki önce göğü sonra yeryüzünü yarattı ifadesi arasındaki çelişkiye dikkat çekmekti. İbn Abbâs (r.a.) şöyle cevap verdi: Cenâb-ı Hak gökyüzünü yaratmadan önce yeryüzünü yarattı, arkasından gökyüzünü yarattıktan sonra yeryüzünü döşeyip yaydı[16]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bu âyette de gökyüzünü yarattıktan sonra yeryüzünü yaydığını kastetmiştir. Yeryüzünün aslının yaratılması ise, gökyüzünün yaratılmasından önce olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]**Bize göre bu iki âyet arasında zâhirde de bir farklılık yoktur, ayrıca bu **114**

---

14 Fussılet, 41/9.

15 "Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah yaptı. Onu yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi. Gecesini kararttı, gündüzünü ağarttı. Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı" (en-Nâziât, 79/27-30).

16 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 464.

farklılığı gidermek için yeryüzünü gökyüzünden daha önce yarattı gibi açıklamalara da gerek yoktur. Çünkü Allah burada yeryüzünü iki günde yarattığını söylemekte, arkasından da, **Sonra semaya iradesini yöneltti** buyurmaktadır. Burada gökyüzünü yeryüzünden sonra yarattı dememekte, aksine onu yarattıktan sonra iradesini göğe yöneltti demektedir. Buradan yeryüzünü daha önce yarattığı mânası çıkmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

O duman halinde idi. Bazıları bu cümlenin, orada ateş bulunduğunu ve göğü o ateşin dumanıyla yarattığına işaret ettiğini söyler. Fakat bunun doğru olup olmadığını vahiy bilgisi olmadan bilemeyiz. **O duman halinde idi** cümlesinin, gerçek duman değil de dumana benzer bir halde idi mânasına gelmesi de mümkündür, ondan da gökleri ve yeri yarattı, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ardından ona ve arza, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. 'İsteyerek geldik' dediler. Bazıları buradaki **gelin** sözüne, sizde yaratılan faydaları ve rızıkları isteyerek veya istemeyerek de olsa ortaya koyun mânasını verdiler. Sonra buradaki isteyerek ve istemeyerek kelimesinin yaratma ve emre âmâde kılma anlamına mı geldiği, yoksa sözün hakiki mânasında bir emir mi olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bu, o öyle bir yaratılış üzere varetme ve emre âmâde kılma anlamındadır, yani Allah onları sahip kılındıkları menfaatleri ve rızıkları ortaya çıkaracak bir özelliğe göre yaratmıştır. Aynı şekilde isteyerek ve istemeyerek kelimeleri de sadece bir söz ve emir değil, onların yaratılışlarındaki tabiatları mânasına gelir. Bazıları da şöyle der: Tıpkı dağların ve benzeri nesnelerin, işitme ve konuşmayı sağlayacak bir tür hayatın onlarda yaratılması şartına bağlı olarak, her iki şekilde de Cenâb-ı Hakk'ı tesbih ettiklerine dair haberinde olduğu gibi, bu sözler de hakiki mânadadır ve gökle yere verilen bir emirdir. İşte bu âyet de aynı mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

115 [§]Bazıları da şöyle söyler: **İsteyerek veya istemeyerek gelin!** Yani bana kulluk yapmaya ve beni tanımaya gelin! Cenâb-ı Hak onları yarattığı zaman, karşılığında sevap ve ceza verilmek üzere itaat ile şehveti ve lezzetleri teklif etti, fakat onlar, "Bunu yüklenmek istemediler"[17]. Buradaki yüklenmekten kaçınmak ile yükümlülüğü yerine getirmek, söylediğimiz gibi yerine getirecek bir özellikte yaratılmalarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

17 "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir" (el-Ahzâb, 33/72).

فَقَضٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ ف۪ي يَوْمَيْنِ وَاَوْحٰى ف۪ي كُلِّ سَمَٓاءٍ اَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَٓاءَ الدُّنْيَا بِمَصَاب۪يحَ وَحِفْظًا ذٰلِكَ تَقْد۪يرُ الْعَز۪يزِ الْعَل۪يمِ ﴿١٢﴾

12. "Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semayı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir."

Böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı**.** Yani yedi göğü iki günde yarattı. Bu âyet-i kerîme, "De ki: Yerküreyi iki günde yaratanı inkâr mı ediyorsunuz?"[18] meâlindeki âyetle "Onların gerekli besinlerini orada -bunlara ihtiyacı olan varlıklar için eşit derecede olmak üzere- dört günde yarattı"[19] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Bunu yukarıda açıklamıştık. Burada asıl hayret edilecek mesele, gökleri yeryüzünden daha büyük ve daha yukarıda yaratmasıdır. Cenâb-ı Hak göklerin yaratılması ile yerkürenin yaratılmasında aynı zaman dilimlerinin kullanıldığını söylemiştir ki, o da ikişer gündür. Bunun sebebi de böyle bir zaman dilimi kullanılmasa bile onları yaratmanın kendisine zor ve güç olmayacağının bilinmesi içindir. Allah, insanlara bildirmediği bir hikmete bağlı olarak böyle yapmıştır. Yahut onun hikmeti yukarıda yaptığımız yorumdur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her göğe işlevini ilham etti. Bu cümlenin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: Allah gökleri yarattı ve her gök katında iskân edeceği varlıkları da yarattı. Bunlardan maksat da orada bulunan meleklerdir. Bazıları da şöyle söyler: Cenâb-ı Hak, her gök ehline emrini verdi ve onları bu yolla sınava tâbi tuttu. Bazıları ise şöyle dedi: Bu ilham, Allah'ın emri ve iradesinin yerine getirilmesine dairdir. Bunların ikisi de aynı şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz, yakın semayı kandillerle donattık. Yani yıldızlarla donattık. Dünya seması, yakın sema anlamındadır, uzağın zıddıdır. Buradaki dünya kelimesi, yakınlık anlamına gelen "dünüv" (الدنوّ) kökünden gelir. Bizim yıldız-
larla süslendiğini görüp müşahede ettiğimiz göğün, [§]yani yakın göğün fâni **116**
olup, onun dışındaki göklerin fâni olmaması söz konusu değildir, aksine bu

[18] Fussılet, 41/9.
[19] Fussılet, 41/10.

ve diğer göklerin hepsi fânidirler, yok olmaya mahkûmdurlar. Bu hususu Allah Teâlâ meâlen şöyle ifade buyurmaktadır: "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[20], "Gökler O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür"[21]. Onların hepsi dünyevî ve fâni göklerdir. **Dünya semasını kandillerle donattık.** Bu ilâhî beyandan maksat, âhiretteki gök değil, size yakın olan dünya göğüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve onu koruduk. Bu ifade iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, onu şeytanların ve cinlerin gök haberlerini duymak için kulak hırsızlığı yapmalarından ve meleklerin kendi aralarındaki konuşmaları dinlemelerinden koruduk; cinler duydukları o sözleri daha önce yaptıkları gibi yeryüzündeki insanların kulaklarına taşıyorlardı. Ama artık o korunmuştur. Yani "göğü yıldızlarla koruduk" cümlesinin anlamı şudur: Sözü edilen kişilerin kulağına taşımaları dışında, peygamber aleyhisselâmın dilinden duyulacak olan vahyi dinlemelerine engel olmak için yıldızlar, ateş toplarını onların üzerlerine atarlar. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Biz yakın göğü yıldızların güzelliğiyle bezedik. Ve (onu) her türlü isyankâr şeytanî güce karşı koruduk. Onlar artık o yüce topluluğu dinleyemezler, (bölgeden) uzaklaştırmak için üzerlerine her yönden atış yapılır"[22]**. Onu koruduk** cümlesinin, mahlûkatın üzerine düşmemesi için onu tuttuk mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır"[23]. "Kendi izni olmadıkça yerkürenin üzerine düşmemesi için göğü tutan da O'dur"[24]. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Bahsettiği ve yaptığı bu fiillerin hepsi, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir. Yani hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı ve hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığı Allah'ın takdiridir. Bu âyet, zatıyla Azîz ve zatıyla ezelde Alîm olan Allah'ın takdiridir, mânasına da gelebilir. Bunları izzet ve şeref kazanmak ve ilim elde etmek için yapmamıştır, aksine O zatıyla izzetlidir ve zatıyla Alîm'dir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

20 "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

21 "Onlar Allah'ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyâmet gününde bütün dünya O'nun avucundadır; gökler de O'nun kudret elinde dürülüp bükülmüştür" (ez-Zümer, 39/67).

22 es-Sâffât, 37/6-8.

23 Fâtır, 35/41.

24 el-Hac, 22/65.

فَاِنْ اَعْرَضُوا فَقُلْ اَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ ﴿١٣﴾

[§]*13. "Eğer onlar yine de yüz çevirirlerse de ki: Sizi, Âd ve Semûd'un* 117
başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum."

Onlar bazan Allah'a iman etmekten ve tevhit akidesinden yüz çeviriyorlardı, bazan tekrar dirilmeye iman etmekten, bazan da peygambere inanmaktan yüz çeviriyorlardı. Bu durumda **eğer onlar yine de yüz çevirirlerse** cümlesi, davet edildikleri dinî esasları kabul ve ikrardan yüz çevirirlerse mânasına gelir. İşte o zaman onlara de ki: Âd ve Semûd kavminin başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı sizi uyarıyorum. **Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum** cümlesi peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri ve onların davetini kabul etmedikleri için Âd ve Semûd kavminin başına söz konusu yıldırımın düştüğünü, onların da bildiklerine işaret eder, çünkü onları bununla korkutmaktadır. Sanki şunu söylemektedir: Beni inkâr etmenize ve davetimi kabul etmemenize karşı sizi uyarıyorum, size kendilerine gönderilen peygamberi inkâr etmeleri ve davetini kabul etmemeleri sebebiyle Âd ve Semûd kavminin başına düşen yıldırımı hatırlatıyorum. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum ilâhî kelâmında, onların başına gelen azabın aynısı ve zâhirî anlamı itibariyle benzeri kastedilmemiş, ancak helâk etmek ve kökünü kazımak konusunda onun gibi bir azap kastedilmiştir. Görmez misin ki Âd ve Semûd'un azabı zâhirî anlamı itibariyle farklı farklı idi; Âd'ın azabı Semûd'un azabından daha farklı idi, ancak netice itibariyle her ikisi de aynı işlevi görüyordu. Buna göre onların Âd ve Semûd'un azabı gibi bir azapla korkutulmaları ifadesinde, zâhirî yönden onun benzeri olan bir azap değil, aynı işlevi görecek bir azap kastedilmiştir. O, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerde meâlen ifade buyurduğu gibidir: "Onların kalpleri hep birbirine benziyor"[25], "Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir"[26]. Kalplerinin ve ağızdan çıkan sözlerin benzerliği ifadesi ile, onların sözlerinin

---

[25] "Bilgiden yoksun olanlar, 'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcizeli işaret gelmeli değil miydi?' dediler. Bunun gibi onlardan öncekiler de onların dediklerinin benzerini demişlerdi. Kalpleri hep birbirine benziyor!" (el-Bakara, 2/118).

[26] "Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler, hıristiyanlar da 'Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur' dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir" (et-Tevbe, 9/30).

birebir aynı olduğu kastedilmemiştir. Aksine onların inkâr etmelerinin sebebi
118 birbirinden farklı idi, [§]bunların sözleri, ötekilerin sözlerinden değişikti. Bu grubun inkâr sebebi, öbür grubunkinden farklı idi. Ancak bunların peygamberi inkâr etmeleri, öbürlerinin inkâr etmeleri gibi idi. Bunların peygamberin davetini reddetmeleri de öbürlerinin reddetmeleri gibi idi; hepsi de inkârdı, aynı şeydi ve eşitti. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların kalplerini ve ağızlarından çıkan sözleri benzer olmakla nitelemektedir. Buna göre ikisinin de aynı cihetten eşit olmaları, benzer ve onun gibi olmasını gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ جَٓاءَتْهُمُ الرُّسُلُ مِنْ بَيْنِ اَيْد۪يهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَ قَالُوا لَوْ شَٓاءَ رَبُّنَا لَاَنْزَلَ مَلٰٓئِكَةً فَاِنَّا بِمَٓا اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ ﴿١٤﴾

14. "Hani onlara peygamberler gelip *(ikna etmek için)* ***her yolu deneyerek, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin' demişlerdi. Ama onlar, 'Rabb'imiz*** *(buna inanmamızı)* ***isteseydi mutlaka*** *(elçi olarak)* ***melekler gönderirdi. Bu durumda biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz' dediler."***

Hani onlara peygamberler gelip (ikna etmek için) her yolu deneyerek, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin' demişlerdi. Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, peygamberler onlara öncekilerin haberleri ile sonrakilerin haberlerini getirdiklerinde, hepsi kavimlerine şöyle demişlerdi: Allah'tan başkasına kulluk etmeyin! İkincisi, **peygamberler onlara geldiklerinde**, kendilerini başlarına gelecek olan azapla korkutmuşlardı; **Önlerinden**, yani gördükleri ve bildikleri cihetten; **Arkalarından**, yani görmedikleri ve bilmedikleri yönden gelecek olan azapla korkutmuşlardı. Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah meâlen şöyle buyurur: "Yoksa o ülkenin halkı geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler? Veya o ülke halkının güpegündüz eğlenirlerken kendilerine azabımızın gelmeyeceği konusunda güvenceleri mi vardı?"[27] Denildi ki: Cenâb-ı Hak onlardan önce ve sonra gönderdiği peygamberleri, belirttiği görevle, yani Allah'ın birliğine ve sadece O'na kulluk yapmaya davetle göndermişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[27] el-A'râf, 7/97-98.

Ama onlar, 'Rabb'imiz (buna inanmamızı) isteseydi mutlaka (elçi olarak) melekler gönderirdi. Bu durumda biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz' dediler. Onların bu sözü, peygamberleri inkâr etmelerine, insan türünün peygamber olmasını reddedip meleklerin peygamberliğini arzu etmelerine aykırı düşmektedir. Çünkü onlar melekleri bilmiyorlar ve onları görmemişlerdi. Onlar melekleri ancak insan türünden olan peygamberler sayesinde bilip tanımışlardı. Eğer Allah onlara melekleri peygamber gönderseydi, daha önceden melekleri tanımadıkları için, insan olan peygamber haber vermeden onların melek olduğunu bilemezlerdi, bu gerçeği bilmelerine rağmen insan türünden gönderilen elçilerin peygamberliklerini nasıl inkâr ederler? İşte onların bu sözleri, beşer türünden olan peygamberleri inkâr etmelerine aykırı düşmektedir. İkincisi, onların **Biz, sizinle gönderilen şeyin gerçek olduğunu kabul etmiyoruz** sözleri de onların peygamberliklerini ikrar ettiklerini gösterir, çünkü **biz sizin elçiliğinizi inkâr ediyoruz** di-
yorlardı. [§]Onlar, sizin getirdiklerinizi inkâr ediyoruz dememişler, aksine 119
sizin elçiliğinizi inkâr ediyoruz demişlerdi. İşte bu da onların kendi sözleriyle çelişmekte ve peygamberleri inkâr etmelerinde ileri sürdükleri gerekçeyi reddetmektedir. Onlar bu sözü, yani Allah isteseydi mutlaka melekleri elçi gönderirdi sözünü, inatçılıklarından söylemişlerdi. Yoksa onların Allah'ın elçisi olduklarını kendileri de biliyorlardı. Ama inatçılık yaparak kendi sözlerini iptal ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذٖى خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿١٥﴾

15. "Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı."

Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Onların yeryüzünde haksız yere büyüklenmelerinin sebebi, âyette de belirtildiği gibi diğer insanlardan daha güçlü-kuvvetli olmalarıydı. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Gü-

cünüzü hep zâlim zorbalar gibi mi kullanırsınız?"[28] Bu beyan onlar hakkında kullanılmıştı. Onların yeryüzünde haksız yere büyüklenmelerinin sebebi, başkalarına zorbalık yapmaları ve kuvvet kullanmaları olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların büyüklenmeleri, peygamberlere ve onlara tâbi olanlara karşı yapılmış gibidir. Onlar peygamberlerin emir ve yönetimi altına girmeyi, onlara boyun eğmeyi ve onların davetine teslim olmayı kendilerine yakıştıramıyorlardı. Bundan dolayı bizden daha güçlü kim var, diyorlardı. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler mi?** Bu cümle, açıklama anlamına gelen bir soru cümlesidir, mânası da şudur: Onlar, kendilerini yaratanın Allah olduğunu ve O'nun daha kuvvetli olduğunu, peygamberin de onları kendi kuvvetleriyle değil, Allah tarafından gelecek olan bir azapla, Allah'ın kuvveti ve hükümranlığı ile korkuttuklarını kendileri de görüyor ve biliyorlardı. Dolayısıyla Allah'ın kuvvetini ve hükümranlığını onlar da görüyor ve anlıyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: **Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler mi?**

Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı. Bu cümle, onların Hûd aleyhisselâmı yalanladıklarına ve Allah'ın âyetlerini de inkâr ettiklerine işaret etmektedir. Nitekim onlar, "Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin"[29] demişlerdi. Halbuki Hûd aleyhisselâm peygamberliğinin kanıtlarını onlara getirmişti.

فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فٖٓى اَيَّامٍ نَحِسَاتٍ لِنُذٖيقَهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَخْزٰى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٦﴾

120 **[§]*16. "Sonunda dünya hayatında onlara alçaltıcı cezayı tattırmak için o kara günlerde üzerlerine dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Âhiret azabı ise daha da alçaltıcı olacak, onlara yardım da edilmeyecektir."***

Sonunda onlara dondurucu bir rüzgâr gönderdik. Onları helâk eden şey, o dondurucu rüzgâr idi. Bu, Ebû Avsece'nin sözüdür. Kara günler ifadesi Hâkka sûresinde de geçmektedir: "Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok

---

28 eş-Şuarâ, 26/130.

29 "Dediler ki: Ey Hûd! Bize açık bir mûcize getirmedin; biz senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz; biz sana iman edecek de değiliz" (Hûd, 11/53).

ediliverdi. Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz kara gün onların üzerine gönderdi”[30]. Aynı kelime başka bir âyette de meâlen şöyle geçer: “Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik”[31]. Sonra bu kelimenin yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: “Nahisât” (نحسات) kelimesi, uğursuz, hayırsız demektir. Bu, İbn Kuteybe’nin sözüdür[32]. Bazıları ise ona şiddetli zorlu günler anlamını verdi. Şöyle de denildi: Nahisât, nahs (النحس) kökünden gelen bir kelimedir. Nahs da, aslında toza toprağa bulanmak demektir.

Dünya hayatında onlara alçaltıcı cezayı tattırmak için. Yani öyle bir ceza ki, onları bütün insanlar nazarında rezil rüsvâ edecektir. **Âhiret azabı ise daha da alçaltıcı olacak;** Cenâb-ı Hak bu ilâhî beyanda âhiret azabının onları daha çok aşağılayacağını, daha rezil edeceğini ve dünya azabından çok daha şiddetli olacağını haber vermektedir. **Onlara yardım da edilmeyecektir.** Muhtemelen burada “Bizden daha güçlü kim var?”[33] diyerek güvendikleri ve sahip oldukları kuvvet kendilerine yardım edemeyecek mânası kastedilmiştir. Kendilerine yardımcı ve şefaatçi olacaklar ümidiyle taptıkları putların onlara yardım edemeyecekleri mânasına gelmesi de mümkündür.

وَاَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى فَاَخَذَتْهُمْ
صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٧﴾

[§]*17. “Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik ama körlü-* 121
ğü doğru yolu görmeye tercih ettiler; nihayet kendi yapıp ettiklerinin sonucu olarak alçaltıcı bir yıldırım azabı yakalayıverdi onları!”

Semûd kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik. Buradaki hidâyetin gerçek hidâyet mânasına gelmesi muhtemeldir ki, ondan maksat da muvaffak kılmaktır (tevfik). Tevfikin hakikati ise Allah’ın onlarda hidâyeti yaratmasının ardından onların hidâyete ermeleri ve hidâyeti benimsemiş olmalarıdır. Bundan maksat da onların mûcize olarak istedikleri belirtilen devedir. Onların

---

30 “Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi. Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki (orada bulunsaydın), o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün” (el-Hâkka, 69/6-7).

31 “Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik” (el-Kamer, 54/19).

32 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 388.

33 Fussılet, 41/15.

istekleri üzerine Hz. Salih kendilerine deveyi getirince, iman edip onu tasdik ettiler. Fakat sonra inkâr ettiler, Hz. Salih'i yalancılıkla itham ettiler ve âyette belirtildiği gibi deveyi de kestiler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlara doğru yolu gösterdik.** Yani adını koyup istemeleri sonunda kendilerine verilen o devenin Allah'ın mûcizelerinden biri olduğunu her akıl sahibinin anlayacağı üzere, onlara hakkı bâtıldan ayıran yolu da son noktasına kadar açıkladık. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama körlüğü doğru yolu görmeye tercih ettiler. Yani küfrü hidâyete ve içinde bulundukları körlüğü açıklanan gerçeklere tercih ettiler. Sonra Allah, körlüğü hidâyete tercih etmeleri sebebiyle onlara gönderdiği azabın ne olduğunu haber vermektedir: **Onları alçaltıcı bir yıldırım azabı yakalayıverdi.** Yani içinde alçaldıkları ve rezil oldukları bir azabı gönderdi. Allah'ın bütün azapları öldürücüdür.

وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿١٨﴾

18. "İnanan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanları da kurtardık."

Fakat hidâyeti körlüğe tercih edenleri kurtardık. Onlar, körlüğü hidâyete tercih etmekten sakınıyorlardı.

وَيَوْمَ يُحْشَرُ اَعْدَٓاءُ اللّٰهِ اِلَى النَّارِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٩﴾

19. "Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir."

Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün. Yani ateşin içinde toplanacakları gün; âyetteki haşir kelimesi toplanmak anlamına gelir, onlar bir araya getirilirler ve cehenneme atılırlar. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri,
122 onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını!"[34] **[§]Hepsi bir araya getirilir** cümlesindeki "yûzeûn" (يوزعون) kelimesinin yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna sevkedilirler diye mâna verdi, nitekim Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmaktadır: "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek"[35]. Bazıları bu kelimeye defedilecekler anlamını verdi. Allah Teâlâ

---

[34] "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22-23).

[35] ez-Zümer, 39/71.

başka bir âyette de meâlen şöyle buyurdu: "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler"[36]. Yani cehenneme atılacaklar. Bazıları da hapsolunmak anlamını verdi. Yani onlar hapsolunurlar, öncekileriyle sonrakileriyle onların hepsi bir araya getirilir, hepsi bir araya geldiklerinde de toptan cehenneme atılırlar. Nitekim Allah, "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın"[37].

حَتّٰٓى اِذَا مَا جَٓاؤُهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَاَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Nihayet oraya geldiklerinde vaktiyle yaptıklarından dolayı kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder."

Sanki onlar, cehennem ateşini görebilecekleri bir yerde tutulup durdurulur ve yaptıkları işlerin hesabı kendilerine sorulur. Bu hususu Allah şöyle ifade buyurmaktadır: "Durdurun onları; çünkü sorguya çekilecekler!"[38] O zaman onlar yaptıklarını inkâr edecekler, şöyle diyecekler: "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[39], "Meğer biz vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz"[40]. İşte o zaman Allah onların organlarını konuşturur ve onların yapıp ettiklerine şahitlik ederler. Bazıları âyette geçen **derileri** sözünün, cinsel organdan kinâye olduğunu söyler. Bu, Hasan-ı Basrî'nin sözüdür[41].

وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُٓوا اَنْطَقَنَا اللّٰهُ الَّذٖٓى اَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢١﴾

---

36 et-Tûr, 52/13.

37 "Tâ ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplasın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin tâ kendileridir" (el-Enfâl, 8/37).

38 es-Sâffât, 37/24.

39 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

40 "Sonra onlara, 'Vaktiyle Allah'ın dışında ilâhî nitelikler yüklediğiniz şeyler şimdi nerede?' denir. 'Bizi bırakıp kayboldular. Meğer vaktiyle gerçek bir varlığa tapmıyormuşuz' derler" (el-Mü'min, 40/73-74).

41 Bu sözü kaydeden Taberî, âyet hakkında iki rivayet zikreder. Biri Ubeydullah b. Ebû Câfer'in sözü, diğeri de merfû bir hadistir. Taberî, yukarıdaki sözü Hasan-ı Basrî'ye isnat etmez. Sonra da bu sözü eleştirir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 406). Kurtubî de bu sözü, Ubeydullah b. Ebû Câfer, Süddî ve Ferrâ'ya isnat eder (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 405. Ayrıca bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 16).

123 [§]***21. “Derilerine, ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ diye sorarlar. ‘Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu’ derler. İlk önce sizi O yarattı, şimdi de yine O’na dönüyorsunuz.”***

Derilerine, ‘Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?’ diye sorarlar. ‘Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu’ derler. Her şey konuşmaz, ancak her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. Burada “her şey” ifadesini kullandılar, ama onunla genel değil, özel bir hükmü kastettiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Sanki âyete bundan başka bir mâna vermek daha doğru gibidir. Rab’lerine isyan ettiklerini söyleyen her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. Bundan maksat da, Cenâb-ı Hakk’ın, Rab’lerine isyan eden her şeyi konuşturmasıdır. Bununla da onların taptıkları putlar ve Allah’tan başka taptıkları her put kastedilmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: “O gün Allah, onları ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak”[42], “Ortak koştukları şeyler onlara, ‘Siz bize tapmıyordunuz’ diyecekler”[43]. Yeryüzünün, üzerinde yapılan eylemleri anlatacağına dair âyetler de vardır: “O gün yer, bütün haberlerini Rabb’inin ona vahyettiği şekilde anlatır”[44]. Bu mânada başka âyetler de vardır. Bütün bu âyetlerde Allah, onların taptıkları ve Allah’a isyan ettikleri her konuyu konuşturacağı açıklanmaktadır. Buna göre Allah, Rab’lerine isyan eden uzuvları da konuşturacak, onlar da bütün yaptıklarını anlatacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ اَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَٓا اَبْصَارُكُمْ وَلَا
جُلُودُكُمْ وَلٰكِنْ ظَنَنْتُمْ اَنَّ اللّٰهَ لَا يَعْلَمُ كَث۪يرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

22. “Vaktiyle siz, ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmesinden sakınıyordunuz; üstelik yaptıklarınızın çoğunu Allah’ın bilmediğini sanıyordunuz.”

---

42 “O gün Allah, onları ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra ‘Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?’ diye soracak. Onlar, ‘Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular’ diyecekler” (el-Furkān, 25/17-18).

43 “Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, ‘Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz’ diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, ‘Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir’ diyecekler” (Yûnus, 10/28-29).

44 ez-Zilzâl, 99/4.

Vaktiyle siz, ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmesinden sakınıyordunuz. Bu ilâhî beyanın yorumunda da farklı görüşler vardır. Bazıları âyete şöyle bir anlam verdi: Kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmeyeceğinden kesin olarak emin idiniz, ancak yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini zannediyordunuz. Bazıları da şöyle dedi: Kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmeyeceğini, ancak yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini zannediyordunuz. [§]Bu yoruma göre buradaki "zan" (ظن) keli- 124
mesi, gerçek anlamda zan mânasına veya bilmemek anlamına gelmektedir. Yani emin olamadığınız halde yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini söylüyordunuz. Eğer bu yorum doğru ise o zaman âyet, insanın bilgisizlik yüzünden yaptıklarından da azap görmesi gerektiğine işaret etmektedir; çünkü insanın düşünmekle, teemmül ve tefekkürle veya başka vesilelerle bilgiye ulaşma imkânı vardı. Dolayısıyla düşünmeyi ve tefekkürü terkettiği için gerçeği bilmeyenin cehaleti mazeret sayılmaz. Bu ölçüye göre bilgiye ve bilgiye ulaşma imkânına sahip olduğu halde onu elde etmek için sorumlu davranmayan kişinin bilgisizliği mazeret olmaz. Bundan dolayı Ebû Hanîfe, çocukların nesneleri idrak etme seviyesine ulaşıp ulaşmadıkları bilinmediği için, "Benim onlar hakkında bilgim yok" dedi. Bazıları ise şöyle dedi: **Sakınmıyordunuz** sözü, yaptıklarınızı gizlemeye ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin ve ne de derilerinizin gücü yetecek anlamına gelir. İnsan bir eylemi gerçekleştirdiği zaman onu kendinden gizleyemez. İşte sizin zannınız, yaptıklarınızın çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini, gizli kalacağını düşünüyordunuz anlamındadır.

وَذٰلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذٖى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ اَرْدٰيكُمْ فَاَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٢٣﴾

23. "İşte Rabb'iniz hakkında taşıdığınız bu kanaatiniz sizi mahvetti, sonunda kaybedenlerden oldunuz."

[Zannın Çeşitleri]

İşte Rabb'iniz hakkında taşıdığınız bu kanaatiniz sizi mahvetti. Yani yaptıklarınızı Allah'ın bilmeyeceğini zannetmeniz sizi mahvetti. Halbuki hiçbir şey O'na gizli değildir. İşte sizin bu zannınız **sizi mahvetti**; yani sizi saptırdı ve doğru yoldan uzaklaştırdı. *En doğrusunu Allah bilir.* Katâde dedi ki: Ey âdemoğlu! Senin başında, şahitliklerinde itham edilmeyen kendi bedeninden

şahitler vardır, onlara karşı dikkatli ol, gizli ve açık işlerinde Allah'tan sakın! Çünkü hiçbir şey Allah'a gizli değildir, karanlıklar O'nun katında aydınlıktır, gizli yapılanlar da O'nun yanında alenidir. Allah'a karşı güzel zan içinde ölmeye gücü yeten, mutlaka bunu yapsın! Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi hiç kimse yoktur[45]. Zan, biri kurtaran, diğeri de mahveden zan olmak üzere iki türlüdür. Kurtaran zan hakkında Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar kesinlikle Rab'lerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini zanneden (bilen) kimselerdir"[46]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten zannediyordum (biliyordum)"[47]. Mahveden zan hak-
125 kında da şöyle buyurdu: **[§]İşte Rabb'iniz hakkında taşıdığınız bu zannınız (kanaatiniz) sizi mahvetti.** Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, dediniz"[48]. Buna benzer başka ilâhî beyanlar da vardır[49]. Rivayet edildiğine göre peygamber aleyhisselâm, Rabb'inden rivayet ettiği bir hadiste şöyle diyordu: "Ey kulum! Sen beni nasıl zannediyorsan ben öyleyim. Bana dua ettiğin zaman senin yanında olurum"[50]. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: İnsanlar ancak, Rab'lerini nasıl zannettiklerine göre ibadet ederler. Müminin, Rabb'ine karşı zannı güzeldir, dolayısıyla ameli de güzel olur. Kâfirin ve münafıkın zannı ise kötüdür, amelleri de kötü olur. Sonra da şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okudu: "Vaktiyle siz, ne kulaklarınızın ne gözlerinizin ne de derilerinizin aleyhinizde şahitlik etmesinden sakınıyordunuz"[51]. Sonra da dedi ki: Buradaki derileriniz kelimesi, cinsel ilişkiden kinâyedir[52]. Hafsa'nın (r.a.) mushafında âyet-i kerîme "ve mâ küntüm tahşevne" (وَمَاكُنْتُمْ تَخْشَوْنَ), yani korkmuyordunuz şeklindedir. Übey ve İbn Mesûd (r.a.) mushaflarında da "ve lâkin zeamtüm ennellâhe lâ ya'lemu" (ولَكِنْ زَعَمْتُمْ أنّ اللهَ لاَ يَعْلَمُ), yani

---

45 Katâde'ye nispet edilen bu rivayet için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 202.

46 "Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir. Onlar kesinlikle Rab'lerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir" (el-Bakara, 2/45-46).

47 "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki: Alın kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum" (el-Hâkka, 69/19-20).

48 "Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur, denildikçe, 'Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz' dediniz" (el-Câsiye, 45/32).

49 Katâde'ye nispet edilen bu son bölüm için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 414.

50 Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Yüce Allah buyurdu ki: Ben, kulumun beni zannettiği gibiyim, kulum beni zikrettiğinde onun yanında olurum…" (Buhârî, "Tevhîd", 15; Müslim, "Tevbe", 1; lafız Buhârî'nindir).

51 Fussılet, 41/22.

52 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 406; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 405.

siz Allah'ın bunları bilmeyeceğini iddia ediyordunuz, şeklindedir. Onlardan gelen başka bir rivayet de şöyledir: "Fe zâliküm zaʿmükümüllezî zeamtüm" (فَذَلِكُمْ زَعْمُكُمُ الَّذِى زَعَمْتُمْ), yani işte bu sizin ileri sürdüğünüz iddianızdır[53]. İddia anlamına gelen "zaʿm" (الزعم) kelimesi Arapça'da yalan mânasında kullanılır. **Sizi mahvetti** sözüne bazıları, sizi helâk etti, diye mâna verdi. Sizi helâke sürükledi anlamı da verilmiştir. Yukarıda söylediğimiz gibi bu kelime, sizi şaşırttı ve saptırdı mânasına da gelebilir.

فَاِنْ يَصْبِرُوا فَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ وَاِنْ يَسْتَعْتِبُوا فَمَا هُمْ مِنَ الْمُعْتَبِينَ ﴿٢٤﴾

24. "Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir; kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri kabul edilmez."

Artık dayanabilirlerse kalacakları yer ateştir. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar ölünceye kadar bu yaptıklarına devam ederlerse, âhirette **kalacakları yer ateştir.** İkincisi, onlar âhirette cehenneme dayanabilirlerse, **kalacakları yer ateştir,** yani sabredip dayanmalarının onlara faydası olmayacaktır. Sabretmek, o azaptan kurtulmanın yolu değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir ilâhî beyanda onların durumunu şöyle haber verir: "Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!"[54] Dolayısıyla bu âyetin yorumu, biri dünya hayatı hakkında, diğeri de âhiret hayatı hakkındadır.

[§]Kendilerine yeni bir fırsat verilmesini talep etseler de bu talepleri 126
kabul edilmez. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu beyanın mânası şöyledir: Kendilerine bir şans verilmesini isteseler de onlara şans verilmez, Allah'tan rıza isteseler de Allah onlardan razı olmaz.

وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ فَزَيَّنُوا لَهُمْ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿٢٥﴾

53 Bu rivayeti kaynaklarda bulamadık.

54 İbrâhim, 14/21.

25. "Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik de bunlar, önlerinde bulunanı da arkalarında olanı da onlara şirin gösterdiler. Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları hakkındaki hüküm onlar için de kesinleşti. Kuşkusuz onların hepsi hüsrana uğramışlardır."

Onların yanlarına bazı arkadaşlar verdik. Başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[55]. Âyetteki "kayyednâ" (قيضنا) kelimesinin anlamında ihtilaf edilmiş, bazıları şöyle demiştir: Onlar için dünyada şeytanlardan ve diğerlerinden arkadaşlar hazırladık. Bazıları da şöyle dedi: Şeytanlara, onların kalplerine vesvese vermek için imkân tanıdık. Bazıları ise şöyle bir anlam verdi: Onlarla şeytanların arasından çekildik ve onlar da sözü edilen eylemleri yaptılar.

Bunlar, önlerinde bulunanı da arkalarında olanı da onlara şirin gösterdiler. Buradaki **önlerinde olanı ve arkalarında olanı** sözünün anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Önlerinde bulunanı onlara şirin gösterdiler.** Yani âhireti, hesabı, sevabı ve azabı inkâr etmeyi onlara güzel gösterdiler, yani böyle bir şey yoktur dediler. **Arkalarında olanı,** yani onlara dünya işlerini güzel gösterdiler ve dünyanın kalıcı ve ebedî olduğunu söylediler. Şöyle de denilmiştir: **Önlerinde bulunanı,** yani yaptıklarını; **Arkalarında olanı,** yani yapmayı düşündüklerini onlara güzel gösterdiler. Üçüncü bir mâna da şöyledir: **Önlerinde bulunanı,** yani kendilerinin yaptıklarını; **Arkalarında olanı,** yani sonradan gelecek olan başkaları için koydukları âdetleri güzel gösterdiler. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir"[56]. *En doğrusunu Allah bilir.*

127 **[§]Hüküm onlar için de kesinleşti.** Bu cümle, Allah'ın azabı ve gazabı onlar için gerekli oldu mânasına gelebilir. **Böylece kendilerinden önce gelip geçmiş olan cin ve insan toplulukları** cümlesi de, bu hüküm diğer ümmetlerle birlikte onlar için de kesinleşti, mânasına gelir. Böyle bir anlam caizdir. **Kendilerinden önce gelip geçmiş olan** sözü de onlardan önce gelip geçmiş olan insanlar ve cinler de hüsrana uğramışlardır, demektir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْاٰنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴿٢٦﴾

[55] ez-Zuhruf, 43/36.

[56] el-İnfitâr, 82/5.

26. "İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız."

İnkârcılar dediler ki: Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, yani kendi arzunuzla onu dinlemeyin. Okunuşunun ve sesin duyulmaması için **gürültü yapın**. Bu ifade onların, Kur'ân'ın delil olduğunu ve Allah'tan geldiğini bildiklerine işaret eder. Onu dinleyen biri aklına hâkim olamayınca, dikkatle ona kulak verir ve itaat eder. Bundan dolayı onlar, Kur'ân'ın dinlenmemesi ve ona itaat edilmemesi için şöyle demişlerdi: **Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın.** Bazıları şöyle dedi: **Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın,** yani ıslık çalın ve alkış tutun. Onlar, Hz. Peygamber'in namazını ve kırâatını karıştırmak için böyle eylemler yapıyorlardı. **Belki bastırırsınız,** yani ıslık çalarak ve alkış tutarak belki onu bastırırsınız. Başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyuruyor: "Beytullah'ın yanında onların namazı ıslık çalmak ve el çırpmaktan ibarettir"[57].

فَلَنُذِيقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَذَابًا شَدِيدًا وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَسْوَاَ الَّذِى كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾

27. "O inkâra sapanlara mutlaka şiddetli bir azap tattıracağız, onları yaptıklarının en kötüsüne denk bir şekilde cezalandıracağız."

[Kâfirin Yaptığı Güzel İşlere Mükâfat Var mı?]

Yani inkâr edenleri ve ölünceye kadar inkâra devam edenleri böyle cezalandıracağız. Fakat bir dönemde inkâr eden, sonra vazgeçip müslüman olan böyle değildir. İnsanlardan bazıları şöyle dediler: **O inkâra sapanlara mutlaka şiddetli bir azap tattıracağız** meâlindeki ilâhî kelâmda, bunun dünyada olacağı kastedilmektedir. **Onları yaptıklarının en kötüsüne denk bir şekilde cezalandıracağız** cümlesinde de âhiretteki azap murat edilmektedir. Dolayısıyla bu âyette sözü edilen iki azaptan biri dünyada, diğeri âhirette görülecektir. Her ikisinin âhirette olması da câizdir. [§]**Onları yaptıklarının en** 128
kötüsüne denk bir şekilde cezalandıracağız, yani onların dünyada yaptıkları güzellikler vardır, ancak bu güzellikler iptal edilecektir, bunlara karşılık olarak onlara bir mükâfat verilmeyecek, ancak dünyada iken yaptıkları kötülüklerin cezası verilecektir. Çünkü güzellikler, ancak iman ve tevhit inancı ile birlikte

57 el-Enfâl, 8/35.

gelirse, kalıcı olur ve mükâfat kazanır. Fakat imanla gelmezse, o güzelliklerden yararlanamazlar ve mükâfat alamazlar. Buna karşılık müminlerin kötülüklerinin bağışlanacağı ve yaptıklarının daha güzeli ile mükâfatlandırılacağı ifade edilmiştir: "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[58], "Allah onların geçmişte yaptıkları en kötü şeyleri bile bağışlayıp silecek ve onları yaptıkları en güzel işlere göre ödüllendirecektir"[59]. Cenâb-ı Hak müminlerin dünyada yaptıkları kötülükleri sileceğini, yaptıkları güzellikleri ise mükâfatlandıracağını vâdetmektedir. Kâfirlere de imanla gelmediklerinden dolayı yaptıkları iyilikleri sileceğini ve onları kötülüklerle cezalandıracağını söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ جَزَٓاءُ اَعْدَٓاءِ اللّٰهِ النَّارُ لَهُمْ ف۪يهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿٢٨﴾

28. "İşte Allah düşmanlarının cezası: Ateş! Âyetlerimizi inatla inkâr etmelerinin cezası olarak orası onların sonsuza kadar kalacakları yer olacaktır."

İşte Allah düşmanlarının cezası: Ateş! Bu cümle, bunun âhirette olacağına işaret etmektedir. **Âyetlerimizi inatla inkâr etmelerinin cezası olarak orası onların sonsuza kadar kalacakları yer olacaktır.** Buradaki "dâru'l-huld" (دار الخلد), dâr-ı beka demektir, yani onların ebedî kalacakları yer orasıdır. O, aynı zamanda cennet için de kullanılan bir isimdir. Muhtemelen cennette de "dâru'l-huld" denilen bir yer vardır ve bu tabir özel olarak oranın ismidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالَ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا رَبَّنَٓا اَرِنَا الَّذَيْنِ اَضَلَّانَا مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ نَجْعَلْهُمَا تَحْتَ اَقْدَامِنَا لِيَكُونَا مِنَ الْاَسْفَل۪ينَ ﴿٢٩﴾

29. "İnkâra sapmış olanlar şöyle diyecekler: Rabb'imiz! Bizi saptıran şu cinleri ve insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım ki herkesten daha çok aşağılanmış olsunlar!"

---

58 el-Ahkāf, 46/16.

59 ez-Zümer, 39/35.

Bazıları bu âyet hakkında şöyle dedi: Cinlerden onları saptıran kişi İblis'tir. Çünkü Allah'a ilk isyan eden ve isyan etme âdetini ilk defa ortaya koyan odur. İnsan da, Âdem'in çocuklarıdır, onun çocukları da kardeşini öldürmüştür,
buna göre öldürme âdetini ilk defa ortaya koyan da odur. [§]Ancak bize göre 129
onlar, kendilerini saptıranı göstermesini istemişlerdi. Bütün cinler, insanların kalbine vesvese ve kötülük sokabilir, bütün insanlar da açıkça sapıklığa çağırabilir. Her sapık ve kâfir de böyledir. Dolayısıyla bu dalâlet ve küfür ancak, cinlerin vesveseleriyle veya insanın diliyle yaptığı telkin sayesinde gerçekleşir. Bundan dolayı insanlar Allah'tan onları açıkça göstermesini istiyorlardı, çünkü her birinin çektiği azap daha şiddetli ve daha aşağılık bir ceza olduğu için onları ayaklarının altına alıp çiğneyeceklerdi. Bundan dolayı Allah'tan onu istemişlerdi. Başka bir âyette ise Rab'lerinden, onlara daha çok azap vermesini isteyecekleri belirtilir: "Hepsi birbiri ardından orada (cehennem) toplanınca, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar. Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!' diyecekler"[60], "Onların ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!"[61] Onların Allah'tan istekleri böyle olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الَّذٖينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَلَّا
تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتٖى كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: Korkmayın, kederlenmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin!"

[İstikamet]

Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar… Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, bu âyet geldiğinde Resûlullah (s.a.) şöyle demiş: "Ümmetim, ümmetim! Yahudiler önce 'Rabb'imiz Allah'tır' demişler, fakat sonra 'Üzeyir Allah'ın oğludur' demişlerdi. Hıristiyanlar da önce 'Rabb'imiz Allah'tır' dediler, sonra 'Mesîh Allah'ın oğludur' dediler. Benim ümmetim ise 'Rabb'imiz Allah'tır' dedi ve Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadı". Bu âyet-i kerîme nâzil olduğunda Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) de, onlar Allah'a hiç-

---

60 el-A'râf, 7/38.

61 "'Ey Rabb'imiz!' diyecekler, bizi bu duruma sürükleyenlerin ateşte çekecekleri azabı bir kat daha arttır!" (Sâd, 38/61).

bir şeyi ortak koşmayanlardır, dediği rivayet edilmiştir[62]. Resûlullah'tan (s.a.) gelen bu rivayetle Hz. Ebû Bekir'in böyle dediği eğer sabit ise o zaman âyetteki "istekāmû" (استقاموا) kelimesinin tefsiri budur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları âyeti şöyle yorumladı: Onlar Rabb'imiz Allah'tır dediler, sonra Allah için yaptıkları amellerde ihlas ve samimiyetle dosdoğru yolda gittiler. Bazıları da şöyle dedi: Sonra farzların edasında, dinin ve Allah'ın koyduğu sınırların (hudûdullah) korunmasında dosdoğru bir çizgide yaşadılar. Bu kelimeye, Allah'a itaatler konusunda dosdoğru çizgide yaşadılar, mânası da verilmiştir.
130 İstikamet kelimesi üç şekilde yorumlanır: [§]Birincisi itikat konusundadır; onlar Allah'a isyan etmemeye inandılar ve O'nun bütün emir ve yasaklarına muhalefetten kaçındılar. İkincisi, dilleriyle söyledikleri 'Rabb'imiz Allah'tır' sözüne aykırı düşecek her şeyden sakınmakta dosdoğru çizgide yaşadılar, dilleriyle söylediklerine, sözleriyle ve fiilleriyle vefa gösterdiler. Üçüncüsü, bütün amellerinde Allah'a karşı dürüst ve samimi oldular, yaptıkları amellerde Allah'a kimseyi ortak tanımadılar, amellerinde riyakârlık yaparak kimseye ulûhiyetten pay vermediler, aksine hâlis bir niyetle Allah'a teslim oldular. Bu kelime ile neyi kastettiğini şüphesiz en iyi Allah bilir.

Onların üzerine melekler şu müjdeyle inerler: Korkmayın, kederlenmeyin. Bu cümlenin mânası ile ilgili olarak farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Melekler onları âyette sözü edilen vâdlerle dünyada iken ve ölecekleri sırada müjdelerler. Bazıları da şöyle söyledi: Melekler bu sözleri onlara kıyâmet günü, o günün dehşetini gördükleri sırada, o günün şiddetinden ve dehşetinden kalplerini teskin etmek için söylerler. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra **Korkmayın, kederlenmeyin** sözünün işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Yani ilerde karşılaşacağınız şeylerden ve geride bıraktığınız aileniz ve çocuklarınız hakkında **korkmayın, kederlenmeyin**. Şöyle de söylenmiştir: Ölüm ve âhiret için önceden gönderdiğiniz amellere dair korkmayın, geride bıraktığınız ailenizden ve borçlardan dolayı da kederlenmeyin. Bazıları ise şunları söyledi: Azaptan korkmayın, size vâdedilen nimetlerin kayboluşuna da kederlenmeyin, çünkü o nimetler devam edecektir, asla bitmeyecek ve ebediyen kesilmeyecektir.

---

[62] Hz. Ömer'in (r.a.) rivayetini kaynaklarda bulamadık. Ancak Kurtubî, Enes b. Mâlik'ten bu mânaya yakın bir rivayet kaydeder. Buna göre Enes şöyle demiş: Bu âyet nâzil olduğunda Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Kâbe'nin Rabb'ine yemin olsun ki onlar benim ümmetimdir" (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 417). Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) sözünü ise Taberî, *Câmi'u'l-beyân* adlı tefsirinde senediyle birlikte kaydeder (XX, 422-423).

[Dünya Müminin Hapishanesi, Kâfirin Cennetidir]

Size vâdolunan cennetle sevinin! Yani nebîlerin ve resûllerin diliyle size vâdedilen cennetle sevinin! Sözü edilen müjdelemenin dünyada onların ruhları bedenlerinden çekilip alınırken (kabz) yapılacağını söyleyenler, şu gerekçeye dayanırlar. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: “Dünya müminin hapishanesi, kâfirin de cennetidir”[63]. Çünkü ölüm sırasında mümine cennet gösterilmiş ve onunla müjdelenmiştir, dolayısıyla kendisi için hazırlanan nimeti ve mükâfatı gördüğünde dünya onun için hapishane gibi
olur. [§]Kâfire de öleceği sırada cehennem gösterilir ve onunla müjdelenir, 131
dolayısıyla onun için de dünya cennet olur. Hz. Peygamber’in şu hadisi de bu mânayı teyit etmektedir: “Kim Allah’a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever. Kim Allah’a kavuşmaktan hoşlanmazsa, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz”[64]. *En doğrusunu Allah bilir.*

نَحْنُ اَوْلِيَٓاؤُكُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا
تَشْتَهٖٓى اَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ ﴿٣١﴾

31. “Biz, dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz. Orada sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz.”

Biz, dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunu, müjdeleyenler söylemiş gibi görünüyor. Onlar şöyle diyorlar: Biz, dünya hayatında da âhirette de sizin dostunuzuz. [İkincisi], müjdelemenin arkasından bahsedilen sözler eğer meleklere söylenmişse, onun Cenâb-ı Hak tarafından söylenmiş olması da mümkündür. Buna benzer ifadeler başka âyetlerde de geçer: “İnkârcıların yalvarmaları boşunadır. Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz”[65]. Bu söz eğer her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah tarafından söylenmiş ise şöyle yorumlanır: Biz dünyada korunmanızda sizin dostunuzuz, âhirette de yardım etmekte size en yakın olanız. Yahut şunu söylemiştir: Biz dünyada yardım etmek ve muvaffak kılmakta, âhirette de sevap ve mükâfat vermekte size en yakın biziz. *En doğrusunu Al-*

---

63 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 323; Müslim, “Zühd ve Rekāik”, 1; İbn Mâce, “Zühd”, 3.

64 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 313; Buhârî, “Rikāk”, 41; Müslim, “Zikir”, 14, 18.

65 el-Mü’min, 40/50-51.

lah bilir. Bu söz şayet onları müjdeleyen melekler tarafından söylenmiş ise biz dünyada ve âhirette sohbet ve arkadaşlıkla sizin dostunuzuz anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Orada sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak. Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, canınızın istediği ve içinizin çektiği her şey, (ikincisi) gönülden sevdiğiniz ve her türlü yiyecek mânasına gelir. **Orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz.** Buna temenni ettiğiniz ve istediğiniz her şey veya canınızın çektiği her şey mânası verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ ﴿٣٢﴾

132 [§]***32. “Çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah’tan bir ikram olarak...”***

Buradaki **nüzülen** kelimesi rızık mânasına gelir; çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah’tan bir rızık olarak her şeyi orada bulacaksınız. O, misafir için hazırlanan ziyafettir. Bazıları bu kelimeye, çok bağışlayıcı, çok merhametli olan Allah tarafından verilen rızıkları evde bulacaksınız, anlamı vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا اِلَى اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ اِنَّنِى مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٣﴾

33. “Allah’a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapan ve ‘Ben müslümanlardanım’ diyenden daha güzel sözlü kim vardır?”

[En Güzel Sözlü Kişi]

Allah’a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapandan daha güzel sözlü kim vardır? Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Allah’a çağırandan, yani Allah’ın birliğine ve O’nun dinine davet edenden yahut iyiliğe davet edip kötülüğe engel olandan, yani başkasını ona davet eden ve kendisi de onu yapandan daha güzel bir görüşe ve daha güzel bir hayat tarzına sahip kim vardır? Bu ifade, bütün hayır ve taatleri içine almaktadır. **Daha güzel sözlü kim vardır** cümlesinin, eğer söylediğimiz gibi görüş ve hayat tarzı mânasına geldiğini kabul edersek, Cenâb-ı Hakk’ın sanki şunu ifade buyurduğunu söylemek gerekir: Görüş ve hayat tarzı bakımından bu sözü edilenlerden daha sağlam ve daha

muhkem olan kimdir? Şayet âyetin zâhirî mânasını esas alırsak, o zaman **Daha güzel sözlü kim vardır** cümlesi şöyle yorumlanır: Âyette belirtilenleri söyleyen kişiden daha doğru sözlü kim vardır? *En doğrusunu Allah bilir.*

Ve 'Ben müslümanlardanım' diyenden daha güzel sözlü kim vardır? [Bu ilâhî beyanın farklı yorumları vardır. Birincisi], o, diğer din ve mezhepler arasından İslâm'ı seçti. Müslüman olanlar hariç diğer gruplar ise İslâm'a intisap etmeye yanaşmadılar. İkincisi, o, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın özellikle ismini koyduğu dine, yani İslâm'a intisap etmiştir. Cenâb-ı Hak onlara şöyle isim koydu: "O size 'müslümanlar' adını verdi"[66], "Bizi sana teslim olan (müslüman) bir ümmet eyle"[67]. İbrahim aleyhisselâm hakkında da şöyle buyurdu: "Rabb'i ona, 'Bana teslim ol' buyurmuş; o da, 'Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum' demişti"[68], "Mümin" ismi de özellikle hak ehli için kullanılır; yahudiler ve hıristiyanlar, kendilerini mümin diye isimlendiriyorlardı. Onlar mutlak olarak mümin ismini kullanmaktan çekinmiyorlar, fakat müslim ismini kullanmaya yanaşmıyorlardı. Her ne kadar İslâm ve iman kelimeleri yaklaşık olarak aynı mânayı ifade ediyorlarsa da o ismin özellikle onlara ait olması itibariyle Dârüliman değil, Dârülislâm tabiri kullanılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut şöyle denilebilir: O, İslâm'a intisabı seçti, diğer insanlar ise, dünyada izzet ve şeref kazanacakları yahut dünyada var olan başka kazançlar elde edecekleri şeylere intisabı seçtiler.

[§]Bu âyette kastedilenin kim olduğuna dair farklı görüşler vardır. Bazıla- 133
rı Resûlullah (s.a.) kastedilmiştir, dediler. Bazılarına göre müezzinler kastedilmiştir, âyetin müezzinler hakkında nâzil olduğuna dair bazı rivayetler vardır[69]. Bazıları da, insanları Allah'a itaate davet eden ve kendisi de bunun gereğini yerine getiren her mümin kastedilmiştir, dedi. *En doğrusunu Allah bilir.* Hasan-ı Basrî, **Allah'a çağıran, dine ve dünyaya yararlı iş yapandan daha güzel sözlü kim vardır?** meâlindeki âyeti okudu, sonra şöyle dedi: İşte bu Allah'ın en iyi kuludur! O Allah'ın seçkin kuludur! O, yeryüzündeki insanlar içerisinde Allah'a en sevgili olan kişidir; Allah'ın davetine uydu ve insanları da kendisinin uyduğu Allah'ın dinine davet etti, Allah'ın davetine uyarak hayırlı ameller yaptı ve "Ben Rabb'ine teslim olanlardanım" dedi. İşte Allah Teâlâ'nın halifesi budur! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 el-Hac, 22/78.

67 "Ey Rabb'imiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar" (el-Bakara, 2/128).

68 "Rabb'i ona, 'Bana teslim ol' buyurmuş; o da, 'Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum' demişti" (el-Bakara, 2/131).

69 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 430-431.

وَلَا تَسْتَوِى الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ اِدْفَعْ بِالَّت۪ى هِىَ اَحْسَنُ فَاِذَا
الَّذ۪ى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَاَنَّهُ وَلِىٌّ حَم۪يمٌ ﴿٣٤﴾

34. “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) ***en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!”***

[İyilikle Kötülük Aynı Değildir]

İyilikle kötülük bir olmaz. Bu âyetteki ikinci “lâ” (لا) harfi zâittir. Bu türlü cümlelerde bu kelime bazan kullanılır, bazan da kullanılmaz. Burada onun kullanıldığını görüyoruz. Sonra **İyilikle kötülük bir olmaz** cümlesi ile **(Kötülüğü) en güzel olan davranışla sav** cümlesinden her birinin, diğeriyle bağlantılı olması mümkündür. Her biri tek başına bağımsız bir cümle de olabilir. Eğer bunlardan biri, diğeriyle bağlantılı sayılırsa, o zaman âyet şunu söylemektedir: Kalplerin sevgisini kazanmak ile yumuşak davranmak ve şefkatli olmak konusunda iyilikle kötülük bir değildir. Aksine kalplerin sevgisini kazanmak ve insanı kendine çekmek kötülükle değil, iyilikle olur. Öyleyse **(Kötülüğü) en güzel olan davranışla sav!** Yani kötülüğe kötülükle değil, iyilikle karşılık ver! Bu mânayı teyit eden başka bir âyette Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: “Sen onlara sırf Allah’ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi”[70]. Buna göre burada da şunu söylemektedir: İtaat, yakınlaşmak ve kalplerin sevgisini kazanmakta iyilikle kötülük bir değildir, aksine bu ikisi farklı davranışlardır ve farklı sonuçlar doğurur. Öyleyse sen onların yaptıkları kötülüklere iyilikle karşılık
134 ver! *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]**Sözünü ettiğimiz o iki cümlenin birbiriyle bağlantılı olmayıp bağımsız birer cümle olmaları da mümkündür. Eğer böyle ise, o zaman, *en doğrusunu Allah bilir ya*, âyetin mânası şöyle olur: Sizler iyilikle kötülüğün eşit olmadığını ve iyilik yapanla kötülük yapanın aynı olmadığını akıllarınızla anlıyorsunuz. Bunlar hikmet açısından da aynı değildirler. Halbuki dünyada onların bütün getirilerinde ve lezzetlerinde aynı olduğunu görüyorsunuz. Dolayısıyla burada ikisi de birleşmektedir. Hikmet ve akıl nazarında ise bunların birbirinden ayırtedilmesi gerekir. Bu da göstermektedir ki, bu ikisini ayırıp ceza ve mükâfatın verileceği başka bir âlem vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurur:

70 Âl-i İmrân, 3/159.

“Emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız? Size ne oluyor? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?”[71], “Yoksa iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanları yeryüzünde fesat çıkaranlarla bir mi tutacaktık? Yahut günah işlemekten sakınanları günaha batanlar gibi mi sayacaktık?”[72] Yani bunları ötekilerle aynı tutmayacağız. Fakat dünyada bunları ötekilerle aynı tutmuştu. İşte bu gerçek, onların ayırtedileceği başka bir âlemin var olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş! Müfessirlerin hepsi bu âyetin Resûlullah (s.a.) ile Ebû Cehil -Allah lânet etsin- hakkında geldiğini söylerler; burada Cenâb-ı Hak, Resûlullah'a, Ebû Cehil'in kötülüklerine iyilikle mukabele etmesini emretmektedir[73]. Ancak böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Çünkü Ebû Cehil'in Resûlullah'a (s.a.) karşı tavrının âyette belirtildiği gibi bir değişime uğradığı rivayet edilmemiştir. Âyette Allah meâlen şöyle söylüyor: **O zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!** Ebû Cehil'de Resûlullah'a (s.a.) karşı böyle bir tavır değişikliği görülmemiş, aksine ona olan düşmanlığı sürüp gitmiş, insanları da ona karşı tahrik ederek Bedir günü kendisiyle savaşıncaya ve nihayet o gün öldürülünceye kadar bu düşmanlık devam edip durmuştur. Bu durum göstermektedir ki, âyetin Ebû Cehil'le alakası yoktur. Sonra **Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav** cümlesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar kötülük yaptıkları vakit, sen aynı anda onlara iyilikle karşılık ver, yani sen onlara iyilik yaparsan, onlar da sana yaptıkları kötülüklerden hemen vazgeçerler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu durumda bu cümle, sanki şu ilâhî beyanla aynı mânaya gelir: “Kısasta sizin
için hayat vardır”[74]. [§]İkincisi, onların yaptıkları kötülükleri affet, bağışla! 135
Yani kötülüklerine karşılık verme, görmezden gel ve bağışla! Böyle yaptığın zaman, aranızda düşmanlık bulunan kişi sana karşı sımsıcak bir dost oluverir. Yani artık sana düşmanlık göstermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا الَّذ۪ينَ صَبَرُواۚ وَمَا يُلَقّٰيهَٓا اِلَّا ذُو حَظٍّ عَظ۪يمٍ ﴿٣٥﴾

71 el-Kalem, 68/35-36.
72 Sâd, 38/28.
73 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 743.
74 el-Bakara, 2/179.

35. "Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir, yine buna ancak (erdemlerde) ***büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir."***

Bu sonuca ancak sabırlı olanlar ulaşabilir. Yani sözü edilen bu sonuca ancak Allah'ın emrine sabreden ve bütün emirlerini yerine getirenler ulaşabilir ve böyle davranma özelliğini, Allah ancak onlara verir. Yahut âyet şunu söylemektedir: Bahsedilen bu sonuca ancak Allah'ın buyruklarına sabır göstermekte azimli davrananlar ulaşabilir. Allah böyle bir özelliği, ancak onlara verir ve böyle yapanlar ancak başarıya ulaştırılır. **Yine buna ancak (erdemlerde) büyük pay sahibi olanlar ulaşabilir.** Cenâb-ı Hakk'ın sözünü ettiği kötülüğü iyilikle savma ve suçluyu bağışlama gücüne ancak Allah katında büyük bir paya ve hisseye sahip olanlar ulaşabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْعَل۪يمُ ﴿٣٦﴾

36. "Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah'a sığın! Allah işitendir, bilendir."

[Allah'a Sığınma: İstiâze]

Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah'a sığın! Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın belirttiği istiâze (Allah'a sığınma), şeytanın fitlemesini ve vesveselerini defetmek için başvurulan vesilelerdendir. Allah ona, şeytanın fitlemesini ve tahriklerini defetmeye hazırlıklı kılan vesilelere sarılmasını emretmektedir. Bu, istiğfarda bulunmasını ona emretmesi gibidir. Bu emirden maksat, dilleriyle "Allah'a istiğfar ediyoruz" demeleri asla değildir. Maksat, mağfireti kazanmayı sağlayan vesilelere bizzat sahip olma emridir. İşte istiâze de bu anlamdadır. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine sığınmasını Resûlullah'a emretmesi, Allah katından gelecek olan bir lütfu isteme emridir, onunla da şeytanın fitnelerini ve tahriklerini defedecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

136 [§]Mûtezile'ye göre ise istiâze doğru değildir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah herkese, şeytanın fitnelerini ve tahriklerini defedecek her lütfu vermiştir. O kadar ki kendisinde onlara vereceği başka bir lütuf kalmamıştır. Doğru yolu gösteren sadece Allah'tır.

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ
وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلّٰهِ الَّذٖى خَلَقَهُنَّ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindendir. Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız güneşe de aya da secde etmeyin, onları yaratan Allah'a secde edin."

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Güneş ve ay, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ve vahdâniyetini gösteren iki işarettir. Gece gündüz de yine Allah'ın alâmetlerinden iki alâmettir. Siz gece ve gündüze tapmadığınız halde ay ve güneşe nasıl taparsınız? *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Allah burada şunu söylemektedir: Ay ve güneş, yaratılanlara menfaatler sağlamak üzere Allah'ın yarattığı alâmetlerden iki alâmettir. Gece ve gündüz yaratıkların faydalanması için yaratılmıştır. Gece ve gündüzde, yaratılanlar için varettiği menfaatler daha çok değil ise de ay ve güneşten daha az da değildir. Böyleyken gece ve gündüze tapmadığınıza göre diğer ikisine neden taparsınız? Onlardan bazıları güneşe, bazıları aya taptıkları için Allah böyle söylemektedir. Bununla da Allah'tan başka varlıklara tapmakla onların ne kadar beyinsizce davrandıklarını ifade etmektedir.

Onları yaratan Allah'a secde edin. Onlara değil, onların hepsini yaratıp sizin istifadenize sunan Allah'a secde edin. **Eğer gerçekten Allah'a tapıyorsanız.** Yani sizin o nesnelere tapmanızdan maksat, Allah katında bir yakınlık kazanmaksa yahut onlara tapmakla Allah'ın rızasını murat ediyorsanız. Çünkü onlar, Allah'ı bırakıp da bu nesnelere, kendilerini Allah'a yaklaştıracağı ümidiyle tapıyorlardı. Onların bu düşüncelerini Allah şöyle ifade buyuruyor: "Bizi
Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[75]. [§]Allah diyor ki: Onlara tap- 137
makla eğer Allah'ı kastediyorsanız, doğrudan Allah'a secde edin ve O'na kulluk yapın! Çünkü Allah kendisine secde etmenizi ve sadece O'na kulluk yapmanızı emretmiştir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَاِنِ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذٖينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَهُمْ لَا يَسْـَٔمُونَ ﴿٣٨﴾

---

[75] ez-Zümer, 39/3.

38. "Şayet kibirlerine yediremezlerse bilsinler ki Rabb'inin katında bulunanlar bıkıp usanmadan, gece gündüz O'nu tesbih etmektedirler."

Şayet kibirlerine yediremezlerse. Daha önce hiç kimsenin Allah'a karşı büyüklenmek düşüncesi içinde olamayacağını söylemiştik. Bu durumda bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar peygamberlere itaatle emrolunmuşlardı, fakat peygamberlerin davet ettikleri dini kabul edip onların emri altına girmeyi kibirlerine yediremedikleri için büyüklenmişlerdi. Bu durumda onların peygamberlere karşı büyüklenmeleri, Allah'a karşı büyüklenmek anlamına geliyordu. İkincisi, Allah'a kulluğu terkettikleri için böyle nitelendiler. Cenâb-ı Hak onların kendi bünyelerinde Allah'a kulluk yapmaları gerektiğine işaret eden nitelikler koymuştu, fakat Allah'a ibadeti terkettiklerinde O'nun emri altına girmeyi de terketmiş oluyorlar, bu emrin altına girmenin gereğine inanmıyorlardı. Böylece Allah'a karşı da büyüklenmiş duruma düşüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilsinler ki Rabb'inin katında bulunanlar bıkıp usanmadan, gece gündüz O'nu tesbih etmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Onlar Allah'a ibadet etmekte büyüklenirlerse ve bundan dolayı kendini yalnız kalmış hissedersen, rahatlaman için gece gündüz Allah'a ibadet eden melekleri hatırla! *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ilâhî kelâm, aynen şu ilâhî beyana benzemektedir: "Senden önceki peygamberlerle de alay edilmişti"[76]. Hz. Peygamber onların alay etmelerinden dolayı yalnızlık ve itilmişlik duygusuna kapılmıştı, bunun üzerine Allah, üzüntüsünü azaltmak için ona, diğer peygamber kardeşleriyle de insanların alay ettiklerini hatırlattı, böylece o da ilk alay edilenin kendisi olmadığını öğrendi. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. İkincisi, eğer onlar Allah'a ibadette büyüklük taslarlar ve meleklere, putlara ve diğer nesnelere taparlarsa, bil ki onların taptıkları varlıklar Rabb'inin huzurunda büyüklenmiyorlar, aksine gece gündüz hiç bıkmadan Allah'ı tesbih ediyorlar. Bu yorum da şu âyetlerin mânasına benzemektedir: "Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olan-
138 ları bile Rab'lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar"[77]. [§]"Ne Mesîh Allah'ın bir kulu olmaktan geri durur ne de yakın melekler"[78]. Allah buyuruyor ki: Onlar Allah'ın kulu olmaktan geri dursalar da, Mesîh ve sözünü ettiği ya-

---

76 el-En'âm, 6/10.

77 "Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah'a en yakın olanları bile Rab'lerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O'nun rahmetini umar, azabından korkarlar. Rabb'inin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır" (el-İsrâ, 17/57).

78 en-Nisâ, 4/172.

kın melekler Allah'ın kulu olmaktan geri durmazlar. **Onlar bıkıp usanmazlar**, Cenâb-ı Hak burada, insanlar zaman zaman kulluk etmekten usandıkları gibi, onların kendisine kulluk etmekten asla bıkıp usanmadıklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ٓ اَنَّكَ تَرَى الْاَرْضَ خَاشِعَةً فَاِذَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَٓاءَ
اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ اِنَّ الَّذ۪ٓي اَحْيَاهَا لَمُحْيِ الْمَوْتٰى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ
شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٩﴾

39. "O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı** (ölmüş gibi) **kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Ona can veren, elbette ölülere de can verir. O her şeye kādirdir."

[Allah'ın Varlığının ve Birliğinin Delilleri]

O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen arzı (ölmüş gibi) kupkuru görürsün; ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanıp kabarır. Cenâb-ı Hak daha önce de şöyle buyurmuştu: "Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindendir"[79]. Sözü edilen âyetlerde Allah'ın vahdâniyetinin işaretleri, kudretinin, ilminin, yönetiminin delilleri ve hikmetinin kanıtları bulunmaktadır. Gece ve gündüz ile ay ve güneşte Allah'ın vahdâniyetinin işaretleri şudur: Geceye veya gündüze yahut güneşe veyahut aya tek kişi hükümran olduğu zaman, bunlardan biri diğerinin var olmasına engel olmaz. Fakat onları vareden birden fazla olsaydı, bunlardan biri diğerinin hükümranlığını yürütmesine engel olurdu. Durum böyle olmayınca, onların tek bir kişinin fiili olduğu anlaşılır. Gece, gündüz, ay ve güneşin var oldukları andan itibaren varlıklarının sona ereceği zamana kadar aynı minvalde ve aynı kanun çerçevesinde işlevlerini sürdürmeleri, onları yaratanın, her şeyi bilen, her şeyi kusursuz şekilde düzenleyip idare eden, ilmi ve kudreti başkasının yardımıyla kazanılmış olmayan, aksine kendi zatından olan biri olduğuna işaret eder. Onların bir gün ve gecede şu kadar şu kadar yıllık yol almaları da onları yaratanın mutlak kudret sahibi olduğuna, kudretinin de kendi zatından olduğuna ve hiçbir şeyin O'nu acze düşüremeyeceğine işaret eder, çünkü sonradan kazanılan ve başkasının yardımıyla elde edilen kudret, bunu yapamaz. Aynı şekilde kuruyup öldükten sonra yeryüzündeki nesneleri tekrar diriltmesi ve oradan çeşitli bit-

---

79 Fussılet, 41/37.

kileri çıkarması da böyledir. Bütün bunlar Allah’ın vahdâniyetine, ilminin ve kudretinin kendi zatından olduğuna, her şeyi hikmetle ve kusursuz olarak düzenleyip idare ettiğine işaret eder. Çünkü kuruyup öldükten sonra yeryüzündeki nesneleri diriltmek, dirilttikten sonra onu tekrar öldürmek, bu işi yapanın çok kişi değil tek kişi olduğuna işaret eder. Şayet bunlar çok kişinin fiili olsaydı, bunu dirilttiği zaman öbürü öldürmesine mani olur, şunu öldürdüğü zaman da öbürü ihyasına engel olurdu; nitekim yeryüzündeki çok sayıda sultanın yaptıkları böyledir. Öyleyse buna engel olunmadığına göre bunların hepsinin
139 tek kişinin fiili olduğunu gösterir. [§]Bunların hepsinin asırlar boyu aynı minvalde, aynı kanun çerçevesinde ve aynı ölçüde sürüp gitmesinin, ancak ilmi ve kudreti kendi zatından olan birinin eseri olduğuna işaret eder. Yeryüzündeki bitkileri öldükten sonra diriltmesi, dirilttikten sonra tekrar öldürmesi de O’nun kudretinin kendi zatından olduğunu ve hiçbir şeyin O’nu ölüleri tekrar diriltmekten aciz bırakamayacağını gösterir. Sonra şanı yüce olan Allah suya da, türleri ve özleri farklı olarak yerden çıkan bütün bitkilerin ihtiyacına uygun ve her şeye hayat veren bir özellik vermiştir. Aynı şekilde bu da O’nun, insan anlayışının ve ilminin ulaşamayacağı büyüklükte bir lütfu olduğunu gösterir. Sonra o bitkiler, yumuşaklığına, zayıflığına ve inceliğine rağmen son derece sağlam ve güçlü olan yeri yararak dışarı çıkıyor. En güçlü kuvvetli bir şey olsa bile, Allah’tan başka birinin fiili sayesinde onun yeri yarıp dışarı çıkması düşünülemez. Bu da Allah’ın kudretinin ve lütufkârlığının delilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sen arzı kupkuru görürsün. Yani yeryüzünü ölü gibi kupkuru görürsün. **Ama üzerine yağmur indirdiğimizde toprak canlanır,** yani toprak bitkilerle hareketlenir, süslenir ve canlı hale gelir. **Kabarır.** Yani üzerindeki bitkiler büyür ve gelişir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Canlanır** anlamına gelen “ihtezzet” (إِهْتَزَّتْ) kelimesi, nebatlarla canlanır mânasına, **kabarır** anlamındaki “rabet” (رَبَتْ) kelimesi de yükselir ve büyür mânasına gelir[80]. Ebû Avsece şöyle dedi: “İhtezzet” (إِهْتَزَّتْ) kelimesi, yarılır mânasına, “rabet” (رَبَتْ) kelimesi de çoğalmak mânasına gelir. **Ona can veren, elbette ölülere de can verir.** Bu cümle de yukarıda söylediğimiz gibi ölü toprağı diriltmeye kādir olan yaratıcı, ölmüş insanları diriltmeye de kādirdir mânasına gelir. **O her şeye kādirdir,** yani hiçbir şey onu aciz bırakamaz.

80 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 389.

اِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فٖى اٰيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا اَفَمَنْ يُلْقٰى فِى
النَّارِ خَيْرٌ اَمْ مَنْ يَاْتٖى اٰمِنًا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ اِنَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٤٠﴾

40. "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) ***güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir."***

Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar; buradaki "yulhidûne" (يلحدون) kelimesini bazıları yâ harfini ötreli olarak "yulhidûne" diye, bazıları da üstünlü olarak yelhadûne diye okudular. "Yulhidûne" diye okuyanlara göre cümle, âyetlerimizi kabulden sapanlar mânasına gelir. Ebû Avsece, bu kelimenin sapmak, başka tarafa meyletmek mânasına geldiğini söyler. Hatta ölülerin defnedildiği yer anlamına gelen "lahid" (اللحد) kelimesi de buradan gelir. "Yelhadûne" diye okuyanlara göre de mânası şöyle olur: Onlar âyetlerimize dair uğraş içindeler, yani âyetlerimizi ret ve iptal etmek için çalışıyorlar. **Onlar bizden gizlenemezler.** Bu, Cenâb-ı Hak'tan onlara yönelik bir tehdit cümlesidir, Allah şunu söylemektedir: Onların ne kendileri ve ne de yaptıkları bize gizli kalmaz, onları yaptıklarıyla cezalandırırız. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) 140
güvenle gelen mi? Bu ilâhî beyan, daha önce geçen iki âyetin sılası gibidir. Bunlardan biri şudur: "Rabb'imiz Allah'tır, deyip de dosdoğru çizgide yaşayanlar, işte onların üzerine melekler inerler"[81]. Bu âyet, müminlerle ilgilidir. Cenâb-ı Hak kâfirler hakkında da meâlen şöyle buyurur: "O inkâra sapanlara mutlaka şiddetli bir azap tattıracağız"[82]. İkinci âyet de şudur: "İyilikle kötülük bir olmaz"[83]. Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Yaptığı kötü işler yüzünden **Ateşe atılan mı daha iyidir** yoksa yaptığı güzel işlerle **(huzurumuza) güvenle gelen mi?** Yani âhirette cehenneme atılan ile o akıbetten bütünüyle güven içinde olanın aynı olmadığını siz de bilirsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[81] Fussılet, 41/30.

[82] Fussılet, 41/27.

[83] Fussılet, 41/34.

İstediğinizi yapın! Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, istediğinizi yapmakta serbestsiniz anlamına gelir. Çünkü şanı yüce olan Allah, her iki yolu da son derece açık ve yeterli bir şekilde beyan etmiş, her yolun insanı nereye götüreceğini de açıklamıştır. Ondan sonra da **İstediğinizi yapın** buyurmuştur. Yani hangi yolu tercih ederseniz oraya gidin; eğer şu yola girerseniz şuraya gidersiniz, bu yola girerseniz buraya gidersiniz. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, âyet tehdit anlamına gelir. **O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir** cümlesi de yine tehdit anlamına gelir.

اِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالذِّكْرِ لَمَّا جَٓاءَهُمْ وَاِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾

41. “Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler (cezalarını görecekler)***. O, gerçekten çok değerli bir kitaptır.”***

[Kur’ân’a Neden Zikir İsmi Verildi?]

Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler (cezalarını görecekler). Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak Kur’ân’a zikir ismini vermektedir. Bunun sebebi olarak da şunlar söylenebilir: Kur’ân’a tâbi olan ve içindekileri yerine getiren kişi şeref kazanacağı ve kendisinden bahsedileceği için ona Zikir adını vermiştir. Yahut insanlara unutmuş oldukları Allah’ın hükümlerini hatırlattığı için Zikir demiştir. Veyahut üzerlerindeki Allah’ın hakkını ve insanların birbirleri üzerindeki haklarını hatırlattığı için Zikir diye isim vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, gerçekten çok değerli bir kitaptır. Buradaki **aziz** kelimesi farklı mânalarda yorumlanır. Birincisi, üstündür anlamına gelir, yani cahillerin inkârı ve yalanlayanların yalancılıkla itham etmesi onu zelil kılamaz. İkincisi, Allah katında azizdir ve Allah onu Muhammed aleyhisselâma ikram etmiştir. Üçüncüsü de ona tâbi olan ve âyetlerinin gereğini yerine getiren kişiyi Allah aziz kılar mânasına gelir. Nitekim daha önce de ona tâbi olan ve âyetlerinin gereğini yerine getiren kişiyi şerefli kılacağını söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

141 **[§]Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler.** Burada cümlenin cevabı bulunmamakta, yani inkâr edenlerin ne olacağı belirtilmemektedir. Bazıları şöyle dedi: Bunun cevabı, daha sonra gelecek olan başka bir âyette verilmektedir: “Sanki onlara çok uzaktan sesleniliyor”[84]. Bazıları da,

---

[84] Fussılet, 41/44.

bunun cevabı Mü'min sûresinde geçen şu beyandır, derler: "Onlar, boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklendikleri zaman gerçeği anlayacaklar"[85]. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ ﴿٤٢﴾

42. "Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir."

Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. Müfessirlerden bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: Onu inkâr eden ve bâtıl kılan başka bir kitap ne daha önce gelmiştir, ne de daha sonra gelecektir! Aksine o, daha önce gönderilen kitaplarla uyum halindedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir.** Bu beyanın şu mânaya gelmesi de mümkündür: Ondaki bir hakkı bâtıl yapmaya yahut bir bâtılı gerçeğe dönüştürmeye veyahut ondan bir hakkı azaltmaya veyahut da bir bâtılı ilâve etmeye İblis'in gücü yetmez. Aksine o, şu âyette beyan edilen gibidir: "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz"[86]. Az önce söylediğimiz gibi bazıları da şöyle mâna verdi: Ondan önce gelen kitaplar, onu inkâr etmezler. **Ne arkasından yaklaşabilir,** yani daha sonra onu yalanlayacak başka bir kitap gelmeyecektir. Bütün bunların anlamı şudur: İnsanlar Kur'ân'ı reddediyor, inkâr ediyorlardı, ancak onu ret ve inkâr etmek için ellerinde Allah'tan gelen bir delil yoktu, delilsiz ve kanıtsız olarak reddediyorlardı. **O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir.** Hasan-ı Basrî, **Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir** meâlindeki âyet hakkında şöyle dedi: Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah onu şeytandan korumuştur. Dolayısıyla şeytan ona bir bâtılı ilâve edemez ve ondan bir hakkı çıkaramaz. Sonra da şu meâldeki âyeti okudu: "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz"[87]**. Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir** cümlesi, şu hususa da işaret eder: Kendisine iki el ve arka taraf nispet edilen

---

85 "Kitabın ve elçilerimize gönderdiklerimizin asılsız olduğunu savunanlar, evet onlar ileride gerçeği anlayacaklar! O zaman boyunlarında halkalar ve zincirlerle şiddetli ateşe sürüklenirler" (el-Mü'min, 40/70-71).

86 el-Hicr, 15/9.

87 el-Hicr, 15/9.

142 herkes hakkında, iki el ile iki kanat, arka ile de sırt mânası anlaşılmaz. [§]Çünkü Kur’ân’ın gerçek mânada ne kanadı vardır, ne eli vardır, ne de sırtı vardır; halbuki âyette ona iki el anlamına gelen “yedeyhi” (يديه) ve sırt anlamına gelen “half” (خلف) kelimeleri nispet edilmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk’a nispet edilen iki el[88] ibaresinden de gerçek mânada iki el ve iki kanat anlaşılmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir. Yani bu Kur’ân, hikmet sahibi ve övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir. Buradaki “hakîm” (حكيم) kelimesi, yönetimine ve hükmüne hata karışmayan demektir. “Hamîd” (حميد) kelimesi de, fiiline yergi bulaşmayan mânasına gelir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

مَا يُقَالُ لَكَ اِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ اِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ اَلِيمٍ ﴿٤٣﴾

43. “Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir. Gerçekten Rabb’in hem mağfiret sahibidir hem de O’nun çok yakıcı bir azabı vardır.”

Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir. Cenâb-ı Hak burada, insanların iftiralarına karşı Hz. Peygamber’i teselli etmekte ve sabırlı olmasını emretmektedir. Çünkü onun için insanlar, o yalancıdır, büyücüdür, aklını yitirmiştir, ona birileri öğretmektedir, o müfteridir gibi kendisini üzecek asılsız sözler söylüyorlardı, bu sözler de Resûlullah’a (s.a.) çok ağır geliyordu. Halbuki peygamber aleyhisselâm onları sadece kurtuluş yoluna çağırıyor, onlar ise kendisine az önce belirtilen sözlerle karşılık veriyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Sana, senden önceki peygamberler için söylenenlerden farklı bir şey söylenmemektedir.** İnsanlar senden önceki peygamberleri de inkâr etmişler, onları büyücülükle, cinnetle ve benzeri durumlarla itham etmişlerdi. İşte bu beyanla Allah, Hz. Peygamber’e sabrı telkin etmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de

88 Muhtemelen müellif şu âyetlere işaret etmektedir: “Yahudiler ‘Allah’ın eli bağlanmış!’ dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir” (el-Mâide, 5/64). “Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin, Allah’a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir” (el-Hucurât, 49/1).

sabret”[89]. Cenâb-ı Hak, peygamberlerden ilk inkâr edilenin ve Allah hakkında ilk defa eziyete mâruz kalanın kendisi olmadığını bildiğini söyleyerek, çektiği can sıkıntısından ve dışlanmışlıktan dolayı Resûlullah’ı (s.a.) teselli etmek için böyle söylemiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] **Gerçekten Rabb’in hem mağfiret sahibidir hem de O’nun çok yakıcı** 143
bir azabı vardır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak, o âyetin arkasından şunu söylemektedir: Eğer onlar yaptıklarına tövbe eder ve vazgeçerlerse gerçekten Rabb’in mağfiret sahibidir, fakat inat edip yaptıklarına devam ederlerse O’nun çok yakıcı bir azabı da vardır. Yahut, *en doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümle, “Bu uyarıcı kitap kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler”[90] meâlindeki âyetin sılası da olabilir, yani **Rabb’in mağfiret sahibidir**, seni de Kur’ân’ı da yalanlayan o insanlar eğer tövbe ederler, yaptıklarından vazgeçerler ve seni tasdik ederlerse, Rabb’in onları da bağışlayacaktır. Ama onlar inkârlarına ısrarla devam edip dururlarsa, Rabb’inin **çok yakıcı bir azabı da vardır.** *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Yaptıklarından dolayı onları cezalandırmak veya mükâfatlandırmak sana düşmez, o bizim işimizdir; yaptıklarından vazgeçtikleri zaman dilersem onları bağışlarım, dilersem cezalandırırım. Bu yorum, şu âyetin mânasına benzemektedir: “(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır”[91].

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْاٰنًا اَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ اٰيَاتُهُ ءَاَعْجَمِيٌّ
وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا هُدًى وَشِفَٓاءٌ وَالَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ ف۪ٓي
اٰذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى اُو۬لٰٓئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَع۪يدٍ ﴿٤٤﴾

44. “Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: ‘Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap’a yabancı dilden bir kitap, öyle mi!’ De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur’ân onlara kapalıdır. (Sanki) ***onlara çok uzaktan sesleniliyor.”***

---

89 “Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme” (el-Ahkāf, 46/35).

90 Fussılet, 41/41.

91 “(Resûlüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir” (Âl-i İmrân, 3/128).

Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi? Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine indirseydik de onu onlara okusaydı, yine iman etmezlerdi"[92]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik ve onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de o inkârcılar, 'Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil' derlerdi"[93]. Bütün bu ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hak, Mekkeliler'in beyinsizliklerine ve ne kadar inatçı olduklarına işaret etmekte ve şöyle buyurmaktadır: Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitabı toptan indirseydik ve onlar da gökten kitabın indirilişini gözleriyle görselerdi, yine de mutlaka 'Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil' diyeceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu da söylemektedir: Biz bu Kur'ân'ı Arap olmayanlardan birine yabancı bir dilde indirseydik ve o da bunu, anlamaları için kendi diliyle onlara, yani Mekkeliler'e okusaydı, yine de iman etmezlerdi. Çünkü yabancı birinin onu Arapça olarak okuması, bir Arap'ın Arapça olarak okumasından
144 âyet hakkında daha büyük ve daha çok hayreti gerektirir. [§] Yani herkesin onu kendi dilinden başka bir yabancı dille okuması, âyet hakkında kendi diliyle okumasından daha büyük ve daha çok şaşılacak bir olaydır. Allah diyor ki: Biz eğer bu Kur'ân'ı bir yabancıya indirseydik ve Kur'ân da Arapça olsaydı, sonra o yabancı da Mekkeliler'e onu Arapça olarak okusaydı, bu durum, âyet hakkında daha büyük ve daha çok hayrete şayan olurdu. Fakat onlar yine inanmazlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Biz Kur'ân'ı başka bir dilde indirseydik ve insanlar onun Muhammed aleyhisselâma indirildiğini gözleriyle görseydi, o da onu anlasa ve onlara yabancı dille okusa, sonra onu Arapça'ya tercüme etse, yine de diyeceklerdi ki: **Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Arap'a,** yani Muhammed aleyhisselâma, **yabancı dilden bir kitap, öyle mi?** Yani onlar şunu diyeceklerdi: Kur'ân yabancı dilde, ama Muhammed Arap, bu nasıl olur? Yani böyle bir şey olamaz diyecekler, onu inkâr edecek ve inanmayacaklar. Başka bir dille geldiği ve başka bir dille okuduğu için onda daha büyük bir işaret ve daha çok şaşkınlık görülecekti. Çünkü kendi diliyle olduğunda ihtilaf mümkün ve düşünülebilir olmakta, fakat başka bir dille olduğu zaman bu düşünülmemektedir. İşte Cenâb-ı Hak bu âyette, onların Muhammed aleyhisselâmı ve getirdiklerini inkâr etmekle ne kadar akılsızca davrandıklarını ve ne kadar aşırı bir inatçılık sergilediklerini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

92 eş-Şuarâ, 26/198-199.

93 el-En'âm, 6/7.

Bazı müfessirler şöyle dedi: Peygamber aleyhisselâm bazan Ebû Fükeyhe[94] adında yabancı bir adamın yanına giderdi[95]. İnsanlar, Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor, dediler. Allah şöyle buyurdu: Biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik Mekke kâfirleri şöyle derlerdi: Âyetlerinin açık seçik anlaşılır bir Arapça ile olması gerekmez miydi? Yani âyetleri açık seçik olsa da biz de anlasak ve Muhammed'in (s.a.) ne söylediğini öğrensek. Muhammed (s.a.) Arap olduğu halde kendisine Arapça olmayan bir Kur'ân mı gönderildi?
[§]Cenâb-ı Hak da, gösterebilecekleri bir gerekçeleri ve delilleri olmasın ve 145
anlasınlar diye Kur'ân'ı onlara Arapça olarak gönderdi. **Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması.** Bu beyana bazıları, onu anlamamız için mânasını verdi, Kur'ân yabancı dilde ama adam Arap olursa nasıl anlarız? Ebû Muâz şöyle dedi: Bu âyetin anlamı şudur: Cenâb-ı Hak soruyor: Arap bir adama yabancı dilde bir Kur'ân mı? Onu anlayamazlar ki! Bu durumda onların ellerinde bir mazeret bulunur. Bu da ilk mâna gibidir. Bazıları da şöyle dedi: **Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi?** Bu, Kureyş kabilesinden gelmesi muhtemel bir sorudur, bu durumda âyetin mânası şöyle olur: Eğer bir Arap'a Arapça olmayan bir Kur'ân indirseydik, mutlaka şöyle diyeceklerdi: Bir Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi? Adam onu nasıl anlayacak ve nasıl bilecek? Ancak söylediğimiz gibi bunda delil olma açısından daha büyük ve hayret konusunda da daha çok mâna vardır. Doğrusu bizim başlangıçta söylediğimizdir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması** cümlesi, Kur'ân'ın âyetleri açık seçik ve anlaşılır bir Arapça ile indirildi anlamına gelir, sanki açık seçik olması, âyetlerinin Arap diliyle indirilmiş olması anlamına gelmektedir[96]. Ancak onun, açık seçik olması, âyetlerinin Arap diliyle indirilmiş olmasındandır, sözüyle neyi kastettiğini biz anlamadık. Bazıları **Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması** sözüne şöyle mâna verdi: Âyetleri parçalansa ve her dilden gönderilseydi ya! Her dil mensubunun anlaması için onu Arapça ve yabancı dillerle gönderseydi ya! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

94 Ebû Fükeyhe, Abdüddâroğulları'nın âzatlısıdır. Kendisinin Ezd kabilesinden olduğu söylenir. Mekke'de müslüman olmuş, dininden dönmesi için işkenceye uğramış, fakat dönmemişti. Abdüddâr kabilesinden bir grup güneşin hararetinin en şiddetli olduğu öğle sıcağında onu zincirlerle bağlayarak ve elbisesini soyarak dışarı çıkarır kızgın kumlar üzerine yüzüstü yatırırlar, sonra bir kayayı getirip sırtına koyarlar ve kendini kaybedinceye kadar o halde tutarlardı. Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı Habeşistan'a hicret edinceye kadar bu işkence hali devam etti. Sonra ikinci Habeşistan hicretine Ebû Fükeyhe de katıldı. İbn İshak dedi ki: Onun ismi Yesâr idi ve Safvân b. Ümeyye b. Muharris'in kölesiydi (bk. İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, IV, 293).

95 Bu rivayet için bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 428-429; XV, 368.

96 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 389-390.

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hak şayet onu başka bir dilde göndermiş olsaydı, onun yine de Kur'ân olacağına işaret etmektedir. Dillerin farklılığı onu değiştirmez ve Kur'ân olmaktan çıkarmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Dolayısıyla bu, Ebû Hanîfe'nin (r.h.) şu görüşüne de delildir: İnsan namazda Kur'ân'ı Farsça okusa, caizdir. *En doğrusunu Allah bilir*[97].

[Kur'ân Hidâyet ve Şifadır]

De ki: O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'i şifa, rahmet ve hidâyet diye niteledi. Ona bazan aziz[98], kerim[99], mecid[100], hakîm[101] gibi isimler verdi. Kur'ân aynı zamanda sapıklıktan, şaşkınlıktan, her türlü şüphe ve tereddütten doğru yola çıkaran bir hidâyet kitabıdır. Dinde ve ruhlarda görülen her türlü hastalığa da şifa veren bir kitaptır.
146 O, bütün bunlar için şifadır ve hidâyettir. [§]Sonra hidâyet kelimesi burada iki mânaya yorumlanır. Birincisi, her türlü sapıklığa karşı doğru yol mânasına gelir, yani o sapıklığın zıddına bir çağrıdır. İkincisi, her türlü şaşkınlığı, şüphe ve tereddüdü açıklayan anlamına gelir. Ona uyan, onu kabul eden ve ona saygı ve tâzim nazarıyla bakanı kendi yoluna ve dinine davet eder ve onu sapıklıktan kurtarır. Kur'ân aynı zamanda içinde şaşkınlık, şüphe ve tereddüt hisseden herkes için açık bir beyandır, ona yolunu aydınlatır ve kendisini şüphelerden kurtarır. Söylendiği gibi Kur'ân, müminler için hidâyet ve şifadır. Çünkü onlar Kur'ân'ı kabul etmişler, ona tâbi olmuşlar ve onun hükümlerini yerine getirmeyi yüklenmişlerdir. Kâfirlere gelince, Kur'ân onlar için körlük, şaşkınlık ve şüphe sebebidir. Çünkü onlar Kur'ân'ı kabul etmediler, ona tâbi olmadılar, onu küçümsediler ve arkalarına attılar, ona basiret gözüyle bakmadılar. Dolayısıyla âyette de belirtildiği gibi Kur'ân onlara kapandı. *En doğrusunu Allah bilir.* İşte bundan dolayı Allah şöyle buyurmaktadır: **(Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor.** Onlar her ne kadar orada ve huzurda bulunuyorlar idiyse de Cenâb-ı Hak onlara uzaktakiler diye isim veriyor. Hakikatte hayatta ve canlı olsalar da Allah onlara ölüler adını veriyor[102]. Gerçekte kulakları, dilleri ve gözleri olsa

---

[97] bk. Serahsî, *el-Mebsût*, I, 37.

[98] "O, gerçekten çok değerli bir kitaptır" (Fussılet, 41/41).

[99] "Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır" (el-Vâkıa, 56/77).

[100] "Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!" (Kāf, 50/1).

[101] "İşte bu sana okuduğumuz apaçık delillerdir, hikmet dolu sözlerdir" (Âl-i İmrân, 3/58).

[102] Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın. Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin" (en-Neml, 27/80-81).

bile onlara sağırlar, dilsizler ve körler adını veriyor[103]. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine vermiş olduğu bu organlardan gereği gibi yararlanmıyorlar. Bundan dolayı Allah onların bu organlara sahip olmadığını söylemektedir. Bu da, o organları ve nefsi yaratmaktan maksadın bizzat organların ve nefsin kendisi olmadığı, onların arkasında ve ötesinde olan fonksiyonu kastettiği bilinsin diyedir. Yoksa o organların kendileri gerçekte orada ve huzurda bulunuyorlardı. Allah onlara uzaktakiler, ölüler, körler diye ve âyetlerde belirttiği benzer isimler verdi. Bu da o organların ancak ebedî hayatı kazanmak, sürekli görmelerini sağlamak ve sözünü ettiği diğer uzuvların fonksiyonlarını sürekli korumak için verildiği bilinsin diyedir. Aynı şekilde dünyada yaratmış olduğu bu nimetler de ebedî nimetleri kazanmaları için verilmiştir. Onları yaratılış amaçları istikametinde kullanmadıkları zaman, âyette ifade buyurulan duruma düşerler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kur'ân onlara kapalıdır** cümlesine bazıları, Kur'ân'a karşı gözleri kör olmuştur, anlamı verdi. Bazıları da, dünyada iken onu unutmalarının cezası olarak âhirette kör olacaklar mânasını verdi. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "O der ki: Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim. Allah buyurur: İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!"[104] **(Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor** cümlesinin, onların anlayışlarının kıt olduğu mânasına geldiği de söylenmiştir. Söyleneni anlamayan birine "Sana uzaktan sesleniliyor" denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ
رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿٤٥﴾

[§]*45. "Biz, vaktiyle Mûsâ'ya kitabı indirmiştik ama onda da ihtilâfa* 147
düşülmüştü. Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti bile. Onun hakkında gerçekten yoğun bir kuşku içindedirler."

Biz, vaktiyle Mûsâ'ya kitabı indirmiştik ama onda da ihtilâfa düşülmüştü. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Biz Mûsâ'ya, ancak Allah tarafından geldiğini bildikleri kitabı vermiştik, onlar

---

103 Müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Artık onlar sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir; bu yüzden geri de dönemezler" (el-Bakara, 2/18, 171).

104 Tâhâ, 20/125-126.

o kitabın toptan geldiğine şahit olmuşlardı. Bunu bildikleri halde yine de onda ihtilafa düşmüşler, hatta bazıları da onu yalanlamıştı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Biz Kur'ân'ı sana başka bir dille indirsek, sen de onlara kendi dilin olan Arapça ile okusan, bu hal delil olmak açısından daha büyük ve hayret vermekte daha üstün olduğu halde, seni yine inkâr edecekler ve tasdik etmeyeceklerdi. Nitekim Mûsâ'nın kavmi de Mûsâ'ya indirilen kitaba aynı muameleyi yapmışlardı. Bununla Allah onların akılsızlıklarına ve inatçılıklarına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti bile. Onun hakkında gerçekten koyu bir kuşku içindedirler. Bu âyetin zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ve rahmeti ile kendilerinden azabı ertelediği kişilerin, bunlar değil, Mûsâ'nın kavmi olduğuna işaret etmektedir. Çünkü bunu, **Biz Mûsâ'ya kitabı indirmiştik** cümlesinin ardından söylemektedir. Ancak müfessirler, burada Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde azabı ertelenen kavmin bu ümmet olduğunda ittifak ederler. Aynı şekilde diğer ümmetlerin aksine Muhammed (s.a.) ümmetinin dünyada helâk edilmekten de Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde kurtulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra **Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti.** Bu beyanın zâhiri de mülhitlere dair bir delil konumundadır. Çünkü dünyada böyle bir söz ancak iki mânada söylenir: İnsan bunu, ya akıbeti bilmediği için, ya da verdiği söze vefa göstermediği için söyler. Ancak Cenâb-ı Hak, işlerin akıbetini bilmemekle, ilmine ve kudretine ait mûcizeleri ve delilleri varetmekten aciz olmakla nitelenmekten pek çok yücedir.

Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti. Bu beyanda geçen "kelime" (كلمة) sözü, delil mânasına gelebilir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır"[105], "De ki: Rabb'imin sözleri için -yani
148 Rabb'imin delilleri için- denizler mürekkep olsa…"[106] **[§]**Buradaki "kelime" lafzı din anlamına gelir. Nitekim Allah bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın kelimesi en yücedir"[107]. Şöyle de söylenmiştir: Buradaki "kelime" lafzı, bu ümmetin azabını ertelediği saat anlamına gelir. Nitekim Allah meâlen

---

105 "Yoksa onlar, 'Allah hakkında bir yalan uydurdu' mu diyorlar? Halbuki Allah dilese senin kalbini de mühürler. Allah bâtılı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır. Şüphesiz O kalplerde olanı çok iyi bilmektedir" (eş-Şûrâ, 42/24).

106 "De ki: Rabb'imin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi Rabb'imin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi" (el-Kehf, 18/109).

107 et-Tevbe, 9/40.

şöyle buyurur: "Asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[108]. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki "kelime" lafzının, bu ümmetin azabı hak ettiği sırada onlara azap etmeyeceğine dair daha önce hükme bağlanmış olan Allah'ın lütfu mânasına gelmesi yahut helâk edilmelerini gerektiren eylemleri yaptıklarında onların helâkini erteleyeceğine dair daha önce hükme bağlanmış olan Allah'ın lütfu ve rahmeti anlamına gelmesi de mümkündür. Bu âyet, Mûtezile'nin ve Hâricîler'in iddialarını da reddetmektedir. Onlar, azabı hak eden kişiyi affetmeye yahut azabını ertelemeye Allah'ın hakkı yoktur, diyorlar. Yahut buna benzer sözler söylüyorlar. Çünkü Allah, azabı belli bir vakte ertelemekle bu ümmete lütfetmiş ve merhamet buyurmuştur. Eğer onlar azaba müstahak olmasalardı, burada lütuf ve rahmetten söz etmesinin anlamı olmazdı. O, Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibidir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[109]. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبٖيدِ ﴿٤٦﴾

46. "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez."

[Allah Kullarına Asla Haksızlık Etmez]

Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Azîz ve Celîl olan Allah, insanları imtihan etmesinde kendisinin bir menfaat kazanmasının yahut O'ndan bir zararın defedilmesinin söz konusu olmadığını, aksine insanların kendilerinin faydalanması ve başlarına gelecek olan zararları defetmeleri için onları imtihan ettiğini, bu amaçla onlara emirler ve yasaklar koyduğunu haber vermektedir. Cenâb-ı Hak, kendi menfaatleri için ve kendilerine gelecek olan zararları defetmeleri için insanları imtihan eden, onlara emirler veren ve yasaklar koyan yeryüzü sultanları gibi değildir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, yarattığı kullarını ancak kendilerinin yararlanmaları ve başlarına gelecek zararlardan korunmaları için imtihan etmektedir. O imtihanın, emrin ve yasağın yararlarını onlar görecekler, zararlarını da onlar çekecekler-

---

108 el-Kamer, 54/46.

109 el-Enbiyâ, 21/107.

dir. Hayır ve taat adına yaptıkları kendi yararlarına, kötülük olarak yaptıkları da onların aleyhinedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, **Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez** buyurmaktadır. Allah her iki yolu da gayet açık ve yeterli şekilde herkese beyan etmiş, hepsi için de deliller ve kanıtlar getirmiştir.
149 [§]Şöyle bir yola girenin şu akıbetle karşılaşacağını açıklamaktadır: Ya ebedî nimetler ve sürekli mutluluk, ya da ebedî azap ve daimî hüzün! Sonu cehenneme ve hüzne giden yola giren biri, kendisi onu istemiş ve o neticeye kendi ayağıyla gitmiştir. Sonu cennete ve ebedî nimetlere varan yola giren kişi de kendi iradesi ve seçimiyle oraya ulaşmıştır. İşte **Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez** cümlesinin tefsiri budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ اَكْمَامِهَا وَمَا
تَحْمِلُ مِنْ اُنْثٰى وَلَا تَضَعُ اِلَّا بِعِلْمِهٖ وَيَوْمَ يُنَادٖيهِمْ اَيْنَ شُرَكَٓائٖى
قَالُٓوا اٰذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهٖيدٍ ﴿٤٧﴾

47. "Kıyâmetin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir; kezâ O'nun bilgisi olmadan ne meyveler kabuklarını çatlatıp çıkar ne de bir dişi gebe kalıp doğurur. Allah onlara, 'Tanrılıkta bana ortak saydıklarınız nerede?' diye seslendiği gün, 'Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak bulunduğuna dair) ***bir tanık yok' derler."***

Kıyâmetin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir. Yer ve gök ehlinden Cenâb-ı Hakk'a iman eden ve peygamberleri tasdik eden herkes, kendilerinde kıyâmetin zamanı bilgisinin bulunmadığında ittifak ederler. Hiç şüphesiz kıyâmetin zamanına dair bilgi onlara gizlidir ve onlar bunu asla bilmezler. Kıyâmetin zamanına ait bilgi hiç şüphesiz Allah katındadır. O, Azîz ve Celîl olan Allah'ın söylediği gibidir: "Ne zaman gelip çatacak diye sana kıyâmet saatini sorarlar"[110]. Fakat Bâtınîler ile Râfizîler aksini düşünürler, onların iddialarına ve mezheplerine göre bunun ilmi kendilerindedir. Râfizîler, kendi imamlarının onu bildiği kanaatindedirler, şöyle derler: Kıyâmetin saati şu zamandaki şu imamdadır. Bâtınîler de şöyle diyorlar: Saat, kıyâmet ve benzeri isimler, kâim-i zamanın ismidir, o da falancadır. Onların iddiasına göre vakti

110 "Ne zaman gelip çatacak, diye sana kıyâmet saatini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imin katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır" (el-A'râf, 7/187).

gelince kāim-i zaman ortaya çıkacaktır. Bu iddialar, Kur'ân'da beyan edilen bilgilere ve yer ile gök ehlinin ittifak ettiği hükme aykırıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun bilgisi olmadan ne meyveler kabuklarını çatlatıp çıkar ne de bir dişi gebe kalıp doğurur. Burada Allah'ın bahsettiği meyvelerin kabuklarını çatlatıp çıkmaları ve bir dişinin gebe kalıp doğurması, **Kıyâmetin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir** cümlesiyle bağlantılı olabilir. Eğer durum böyle ise, o zaman âyetin mânası şöyledir: Bütün bunları Allah'tan başka kimse bilemez. [§]O meyvelerin ne zaman çıkacağını, ne kadar çıkacağını, sınırını ve 150
çıkıp çıkmayacağını kimse bilmez. Çocuğun durumu da böyledir, onun nasıl ve ne zaman rahime düşeceğini, çocukların sayısını ve rahime düşüp düşmeyeceğini de kimse bilmez. Kıyâmet saatinin bilgisi gibi bütün bunların bilgisi de sadece Allah'a aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun bilgisi olmadan ne meyveler kabuklarını çatlatıp çıkar ne de bir dişi gebe kalıp doğurur. Bu beyan, kıyâmet saatinin değil, müstakil bir cümle olarak daha önce geçen şu âyetlerin bağlantısıdır: "Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun işaretlerindendir"[111], "O'nun işaretlerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü (ölmüş gibi) kupkuru görürsün"[112]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: O'nun ulûhiyetinin, vahdâniyetinin, kudretinin, ilminin ve düzenleyip yönetmesinin işaretlerinden biri de meyveleri kabuklarını çatlatarak çıkarmasıdır. O'nun kudretinin alâmetlerinden biri de bir dişinin gebe kalıp yavrusunu doğurmasıdır. Cenâb-ı Hak o meyveleri kabuklarının içinde yarattı, aynı şekilde bebeği de perdelerin ve örtülerin içinde yarattı, kendisinden bir lütuf ve rahmet olarak o perdelerin ve örtülerin içinde onu büyüttü, gıdasını da orada verdi, sıcak soğuk gibi zarar verecek unsurların hepsinden onu korudu, zayıflığından ve küçüklüğünden dolayı ona eziyet verecek vasıtalardan da korudu, o perdelerin ve örtülerin içinde ona en güzel sureti verdi. Bütün bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyeti ve vahdâniyeti bilinsin, O'nun ilminin ve kudretinin başkasından elde edilmiş ve kazanılmış değil, zatî ve ezelî olduğu anlaşılsın diyedir. Çünkü başkasından alınan ilim ve kudret, böyle bir seviyeye ulaşamaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kabuklarından. Bu sözcük içinde gizli bir nesnenin bulunduğu yer, her şeyin dış kabuğu demektir. Ancak "kollu gömlek" dediğimiz zaman kullandığımız "küm" (كُمّ) kelimesinin de buradan geldiği söylenmiştir. Ebû Avsece şöy-

111 Fussılet, 41/37.
112 Fussılet, 41/39.

le dedi: "Ekmâmuhâ" (اكمامها) kelimesi, kabuğunu çatlatmadan önce içindeki nesneyi saklayan dış örtü demektir.

151 **[§] Allah onlara, 'Tanrılıkta bana ortak saydıklarınız nerede?' diye seslendiği gün.** Cenâb-ı Hak, belki sakınırlar ve vazgeçerler diye onlara, kıyâmet günü hesaba çekileceklerini ve buna verecekleri cevabı kendilerine hatırlatıyor ve haber veriyor. Buyuruyor ki: **Allah onlara, 'Tanrılıkta bana ortak saydıklarınız nerede?' diye seslendiği gün.** Yani dünyada iken benim ortaklarım olduklarını söyledikleriniz nerede? Dünyada iken taptıklarınız ve onların da ilâh olduğunu, benim nezdimde sizin şefaatçiniz olacağını iddia ettikleriniz nerede? Yoksa Allah'ın onlara doğrudan, **Benim ortaklarım nerede?** diye sorma ihtimali yoktur. Çünkü O'nun ortağı yoktur, O'ndan başka ilâh yoktur. Dolayısıyla âyet bizim söylediğimiz mânadadır. **Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak bulunduğuna dair) bir tanık yok, derler.** Buradaki "âzennâ" (آذَنّا) kelimesine bazıları, sana duyuralım ki, anlamı verdiler. Buna, sana bildirelim ki, mânası da verilmiştir. Bu kelimeye en uygun olarak sana haber verelim ki, mânasıdır. Çünkü Allah onu zaten bilmektedir, dolayısıyla bilene tekrar bildirmek olmaz. Fakat bilene, bildiğini haber vermek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra o sözü kimin söylediği konusunda da farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bu sözü o gün kendilerine seslenilen kâfirler söyledi. Onlar derler ki: Sana açıkça haber verelim ki, bizim için senden başka bir tanık yahut bir ortak veyahut bir ilâh yoktur. Bu durumda onların bu sözleri kendilerini yalanladıkları ve sözlerini inkâr ettikleri mânasına gelir. Onlar bunu söylemediklerini ve böyle bir şey yapmadıklarını dile getirirler. Bu durumu Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle haber vermektedir: "Onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı"[113]. Böylece onlar Allah'a ortak koştuklarını inkâr edecekler. Buna göre **Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak bulunduğuna dair) bir tanık yok** sözü, sana kimseyi ortak koşmadık, senden başka birini ilâh edinmedik mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Bu sözü putlar ve dünyada iken insanların taptıkları varlıklar söyleyecek. Onlar diyecek ki: Onların bize taptıklarına dair bizden bir

---

113 "Unutma o günü ki onları hep birden toplayacağız; sonra da Allah'a ortak koşanlara 'Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız?' diyeceğiz. Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/22-23).

tanık yok, bunu yapmalarını onlara biz emretmedik. Bu da şu âyet-i kerîmede meâlen ifade buyurulduğu gibidir: "Allah'a ortak koştukları varlıklar onlara, 'Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir' diyecekler"[114]. Onlar, müşriklerin kendilerine taptıklarından habersiz olduklarını ve bunu yapmalarını onlara kendilerinin emretmediğini
haber verecekler. [§]Buna göre **Sana açıkça söyleyelim, içimizde (sana ortak** 152
bulunduğuna dair) bir tanık yok cümlesi, sana haber verelim ki… demektir. Bu yoruma göre, **Sana haber verelim ki** ifadesinde söylenen gerçek, "Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile değiliz" meâlindeki âyettir. *En iyisini bilen Allah Teâlâ'dır.*

Sonra kıyâmet günü kâfirler, bazan Allah'tan başkalarına ibadet ettiklerini inkâr ederler, bazan bunu kabul ederler fakat onlardan kendilerini aklamaya çalışırlar, bazan da tekrar imtihan edilmeyi ve dünyaya dönmeyi talep ederler; o gün farklı zamanlarda ve değişik hallerde böyle farklı şeyler söylerler. Çünkü bütün bu farklı talepler aynı anda yapılmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ وَظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٤٨﴾

48. "Artık daha önce taptıkları şeyler onları terkedip kaybolmuş; kendileri de kaçıp kurtulacakları bir yer bulunmadığını anlamışlardır."

Artık daha önce taptıkları şeyler onları terkedip kaybolmuş. Bu beyanda işaret edilen husus, başka bir âyette açıklandığına göre onlara denilecek olan şu sözdür: "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz tanrılarınız nerede? 'Bizden sıvışıp gittiler' diye cevap verirler"[115]. Onlar dünyada iken, âhirette şefaat edecekler ve kendilerini Allah'a yaklaştıracaklar ümidiyle putlara tapıyorlardı. Fakat ümitleri boşa çıkınca, "Bizden sıvışıp gittiler" diyecekler. Buna göre **daha önce taptıkları şeyler onları terkedip kaybolmuş** cümlesinde, onların dünyada iken taptıkları putlar kastedilmiştir. **Kendileri de kaçıp kurtulacakları bir yer bulunmadığını anlamışlardır.** Yani artık onlar da kaçacakları ve kurtulacakları bir yer olmadığını kesin olarak bildiler ve anladılar. Ebû Avsece, "mahîs" (محيص) kelimesine kaçacak yer mânası vermiştir.

---

114 Yûnus, 10/28-29.
115 el-A'râf, 7/37.

لَا يَسْـئَمُ الْاِنْسَـانُ مِـنْ دُعَـاءِ الْخَيْـرِ وَاِنْ مَسَّـهُ الشَّـرُّ فَيَـؤُسٌ قَنُـوطٌ ﴿٤٩﴾

49. "İnsan, iyi şeyleri istemekten usanmaz; başına bir kötülük geldiğinde ise büsbütün ümitsiz ve karamsardır."

Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır"[116]. Bu iki âyet zâhirde birbirine aykırı görünmektedir. Çünkü birinde, insanın başına bir kötülük geldiğinde ümidini kesip karamsarlığa düştüğü, diğerinde ise bir zorluğa ve belâya düştüğünde çok dua ettiği ifade edilmektedir. Yaratılanların tabiatına ve örfe göre insanlar ümit kesip karamsarlığa düştükleri zaman dua etmek ve
153 istemek bir tarafa, aksine talepte bulunmayı da terkederler. [§]Bir şeyi arzu ve ümit ettikleri zaman ise isterler ve dua ederler. İnsan toplumlarında örf böyledir. Bu da iki âyet arasında zâhirde bir aykırılık bulunduğunu göstermektedir.

[Hz. Peygamber'in Nübüvvet Delili]

Ancak biz deriz ki: Bu âyet, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, bu iki âyetten her biri belli bir insan hakkındadır ve sadece ona işaret etmektedir. O iki insandan birinin âdeti, hayırdan ümit kesip karamsarlığa düştüğünde dua etmeyi ve Allah'tan istemeyi terketmek şeklindedir. Diğerinin tabiatı ise düştüğü durumdan kurtulmak için sürekli dua ve tazarruda bulunmak ve Allah'tan istemek alışkanlığında idi. Cenâb-ı Hak da onlardan her birinin içindeki duygularını peygamber aleyhisselâma haber vermektedir; biri ümidini kesip karamsarlığa düşüyor, diğeri ise dua etmeye ve Allah'tan hayırlı olanı istemeye devam ediyor. Bunu da Hz. Peygamber'in risâletinin delili ve nübüvvetinin kanıtı olsun diye haber vermektedir. Çünkü peygamber olduğu ve ancak şanı yüce olan Allah'ın bildirmesi ile öğrendiği bilinsin diye, onlardan her birinin içinde gizlediği duyguyu açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İnsanlar Farklı Tabiatta Yaratılmıştır]

İkincisi, kâfirler farklı gruplar halinde ve muhtelif mezheplere mensup idiler. Bazıları ümit ve bolluk haliyle huzur bulur, belâ ve sıkıntıya düştüğünde ise değişir ve ümidini keser. Nitekim bir âyet-i kerîmede Allah meâlen şöyle

---

116 Fussılet, 41/51.

buyurmaktadır: "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur"[117]. Onlardan bazıları da sıkıntı ve belâ geldiği zaman Allah'a sığınır ve O'na yönelir, ama bu hal gidip nimete ve rahata kavuştuğunda yüz çevirir. Nitekim Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar"[118]. Kur'ân-ı Kerim'de buna benzer âyetler çoktur. [§]Diğer bir grup ise her iki halde de 154
Allah'tan yüz çevirir, O'na dönmeyi ve O'na itaati terkeder. Ne bolluk ve rahatlık dönemlerinde, ne de belâ ve zorluk dönemlerinde Allah'a yönelirler ve O'na sığınırlar. Bunlar hakkında da Allah şöyle buyurmaktadır: "Hiç olmazsa verdiğimiz bu musibetler başlarına geldiğinde boyun eğip yalvarsalardı! Fakat kalpleri iyice katılaştı"[119]. Başka bir grup da güzelliğin ve hayrın kendi şahıslarından kaynaklandığını düşünür, başlarına bir kötülük ve zorluk geldiğinde onu peygamberlerin uğursuzluğuna bağlar. Cenâb-ı Hak bunlar hakkında da şöyle söylemektedir: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[120], "Onlar şöyle dediler: Sen ve beraberindekiler bize uğursuz geldiniz"[121]. Kâfirler böyle farklı anlayışlara mensup oldukları zaman, kimlikleri de farklılaşır, dolayısıyla her âyet onların hepsine değil sadece belli bir kimliğe sahip olanlara, her anlayışa değil sadece belli bir anlayışı benimseyenlere yöneliktir. Müslümanlar ise her iki halde, yani refah ve bolluk halinde de belâ ve zorluk halinde de tevhide bağlıdırlar ve Allah'a yönelmeye devam ederler. Bundan dolayı Allah da kâfirlerden bahsettiği âyetlerde onları istisna etmektedir: "Onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir"[122], "Asra

---

117 "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir" (el-Hac, 22/11).

118 "Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar" (el-Ankebût, 29/65).

119 el-En'âm, 6/43.

120 el-A'râf, 7/131.

121 en-Neml, 27/47.

122 "Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir. Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, '(Oh!) Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti' der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir. Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır" (Hûd, 11/9-11).

yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır"[123]. Buna benzer başka âyetler de vardır. Şanı yüce olan Allah bu âyetlerde müminleri her hallerinde dinlerinde sebatkâr ve kararlı olmakla nitelemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, bu iki âyette bahis konusu edilen husus, muhtemelen insanın yaratıldığı tabiata işaret etmektir. İnsan ancak hayrı ve refahı arzu edecek, zorluk ve belâdan nefret edecek tabiatta yaratılmıştır. İşte âyet de insanların yaratıldıkları bu tabiatı haber vermektedir. Yoksa maksat, her insanın refaha ve rahatlığa düşkün ve **İnsan iyi şeyleri istemekten usanmaz** cümlesinde ifade edildiği gibi belâdan ve zorluktan nefret edecek tabiatta yaratıldığını onların şahsında söz veya fiil olarak ortaya çıkarmak değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَّٓاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هٰذَا لٖى وَمَٓا اَظُنُّ السَّاعَةَ قَٓائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ اِلٰى رَبّٖٓى اِنَّ لٖى عِنْدَهُ لَلْحُسْنٰى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا وَلَنُذٖيقَنَّهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلٖيظٍ ﴿٥٠﴾

155 **[§]*50. "Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: 'Bu benim hakkımdır; ayrıca kıyâmetin kopacağını sanmıyorum ama, dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim.' Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız!"***

Uğradığı bir sıkıntıdan sonra ona tarafımızdan bir nimet tattırsak mutlaka şöyle diyecektir: Bu benim hakkımdır. Bazıları **Bu benim hakkımdır** sözünü, bende gördüğü bir hayırdan dolayı Allah onu bana verdi, diye açıkladılar. Bu cümlenin yukarıda söylediğimiz gibi belâ ve zorluğa uğradıklarında bunu peygamberlerin uğursuzluğu, rahata erdiklerinde de onu kendilerinden bildikleri mânasına gelmesi de mümkündür. Çünkü onlar rahata

[123] "Asra yemin ederim ki, İnsan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır" (el-Asr, 103/1-3).

erdiklerinde şöyle diyorlardı: “Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince ‘Bu bizim hakkımızdır’ derler”[124].

Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Onlar ölümden sonra dirilmeyi ve dünyada yaptıklarının cezasını göreceklerini inkâr ediyorlar, sonra da şöyle diyorlardı: Muhammed’in (s.a.) söylediği ölümden sonra dirilmek, dünyada yapılanların cezasını görmek ve cennet şayet doğru ise o cennet onların değil bizim hakkımızdır. Onların bu düşünceleri âyette şöyle ifade edilmektedir: **Dönüp Rabb’ime varacak olsam bile, O’nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim.** Yani Muhammed’in (aleyhisselâm) söylediği gibi eğer Rabb’ime varacak olursam, hiç şüphesiz O’nun nezdinde de en güzel şeyler benim olacaktır. Onlar dünyada da buna benzer sözler söylüyor, bolluk ve refahın, müminlerin değil kendilerinin hakkı olduğunu ifade ediyorlardı: “Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!”[125] Âhiret için de aynı şekilde, güzellikler onların değil bizim hakkımızdır, diyorlar. Doğru yola ulaştıran sadece Allah’tır.

Sonra Allah, yaptıkları eylemler yüzünden âhirette onların başına gelecekleri şöyle haber vermektedir: **Biz, inkâra sapanlara neler yaptıklarını mutlaka açık seçik bildireceğiz ve onlara kesinlikle ağır bir azap tattıracağız!** Yani onlara yaptıklarının cezasını haber vereceğiz, çünkü onlar bunu temenni ediyor ve çok istiyorlardı. Sonra onlara çok ağır bir azap tattıracağız.

وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِهٖۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ
فَذُو دُعَٓاءٍ عَرٖيضٍ ﴿٥١﴾

51. “Ne zaman insanoğluna bir lütufta bulunsak arkasını dönüp uzaklaşır; başına bir kötülük geldiğinde de uzun uzadıya yalvarıp yakarır.”

Bu ilâhî beyan, yukarıda da söylediğimiz gibi onların ısrarla hayrı ve güzelliği istedikleri ve bunun için Allah’a yalvardıkları mânasına gelmekte-
dir. **Uzun uzadıya yalvarıp yakarır.** [§]Ebû Avsece şöyle dedi: **Yüzünü dö-** 156
nüp uzaklaşır cümlesi, kendisine emredilen şeyden uzaklaşır mânasına gelir.

[124] “Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince ‘Bu bizim hakkımızdır’ derler, eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı” (el-A‘râf, 7/131).

[125] “İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!” (el-Ahkâf, 46/11).

Uzun uzadıya yalvarıp yakarır cümlesi de bıkmadan ve usanmadan sürekli dua ederler demektir. İbn Kuteybe de böyle dedi[126].

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهٖ مَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ فٖى شِقَاقٍ بَعٖيدٍ ﴿٥٢﴾

52. "De ki: Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) ***Allah katından gelmiş, siz de onu inkâr etmişseniz? Bu durumda böylesine kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir!"***

De ki: Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ise! Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Bu Kur'ân şayet Allah tarafından gelmiş ve buna rağmen siz onu inkâr etmişseniz, **böylesine kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir?** Bu cümlenin, **Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ve siz de onu inkâr etmişseniz** ifadesiyle bağlantılı olması mümkündür. Onun bağımsız bir cümle olması ve **Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ve siz de onu inkâr etmişseniz** cümlesinin cevabı olmaması da mümkündür. Bu durumda **Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ve siz de onu inkâr etmişseniz** sorusunun cevabını bildikleri için âyette belirtilmemiş demektir; onlar, Allah'tan gelen emirlerden uzak duranlara ve inatla karşı koyanlara neler yapılacağını biliyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'tan başka birtakım düzmece tanrılar mı edinmek istiyorsunuz? Peki, âlemlerin Rabb'iyle ilgili düşünceniz nedir?"[127] Onlar, Allah'tan başka kendisine ibadet edilen tanrıların düzmece ve asılsız olduğunu, onların ilâh olmadığını bildikleri halde yine de onlara taptıklarında Allah'ın kendilerine ne yapacağını bildikleri için, bu âyetteki sorunun cevabı belirtilmemiştir. Yani sorunun cevabının belirtilmemesi, Allah'ın onlara nasıl muamele edeceğini bilmelerinden dolaydır. Buna göre **Hiç düşündünüz mü, ya bu (Kur'ân) Allah katından gelmiş ve siz de onu inkâr etmişseniz** cümlesinin cevabı da, kendilerine nasıl muamele edileceğini, Allah'tan geldiğini bildikten sonra ondan yüz çeviren ve inatla karşı koyanların neyi hak ettiklerini bildikleri için belirtilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyetteki iki cümlenin birbiriyle bağlantılı olduğu düşünülürse, o zaman sorunun cevabı, **böylesine kesin bir**

---

126 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 390.
127 es-Sâffât, 37/86-87.

çatışma içine düşenden daha sapkın kim olabilir? cümlesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Hiç düşündünüz mü, ya bu Kur'ân Allah katından gelmiş, buna rağmen siz yine de onu inkâr etmişseniz haliniz ne olur? Onu inkâr ettiğinizde sapıtırsınız. Onu inkâr ederek kesin bir çatışma içine düşenden daha sapkın ve daha muhalif kim olabilir? Bu durumda sorunun cevabı sanki şudur: Onun Allah'tan geldiğini anladıktan sonra ona karşı çıkandan ve ondan uzaklaşandan daha sapık kimse yoktur. Bu tıpkı, "Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimdir?"[128] meâlindeki âyet gibidir. Yani Allah hakkında yalan uydurandan daha zâlim kimse yoktur. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَنُرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاٰفَاقِ وَفٖٓي اَنْفُسِهِمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ
الْحَقُّ اَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ اَنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿٥٣﴾

[§]*53. "Kur'ân'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya ka-* 157
dar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Rabb'inin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) ***yeterli değil midir?"***

[Allah'ın Birliğine Dair Kanıtlar]

Kur'ân'ın gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı hep göstereceğiz. Bu ilâhî beyanın yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Onlara kanıtlarımızı göstereceğiz,** yani daha önce geçen Âd, Semûd ve Lût kavimlerinin başına gelen azabımızı onlara göstereceğiz. Onlar o belâlara uğramışlardı, bu belânın neden başlarına geldiğini kendileri de biliyorlardı; bunun sebebi, onların peygamberleri inkâr etmeleri ve inatla karşı çıkmalarıydı. Azabımızı onların bizzat kendilerine Bedir'de de göstermiştik, o gün onların firavunları öldürülmüştü. **Onun gerçek olduğu kendileri için apaçık belli oluncaya kadar.** Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Kur'ân, Allah'tan gelen hak kitaptır, onda Muhammed aleyhisselâmı inkâr edenlerin başına gelecek olan azabın haberleri vardır. Bazıları şöyle dedi: **Onlara kanıtlarımızı göstereceğiz** cümlesinden maksat, Muhammed aleyhisselâmın uzak beldelere ve şehirlere hâkim olacağı ve oraları fethedeceğidir. **Kendilerinde bulunanların kanıtı** ise Mekke'nin fethi, Rabb'inin vâdettiği yardım sayesinde müşriklere muzaffer olmaları ve neticede şehirlerin ve köylerin fethedilmesidir. Bu yorumlar, Hz.

---

[128] el-En'âm, 6/144.

Peygamber’in risâletinin ve nübüvvetinin kanıtları mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlara çevrelerinde ve kendilerinde bulunan kanıtlarımızı göstereceğiz** cümlesi, Allah’ın vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin kanıtları anlamına da gelebilir. **Çevrelerinde** sözüne gelince, bu ifade uzak beldelerdeki ve köylerdeki menfaatlerin onların ve yakın beldelerin menfaatine bağladığı, aralarındaki uzaklığın büyüklüğüne rağmen göklerin menfaatini yeryüzünün menfaatine bağladığı mânasındadır; bu da bütün bunları çok kişinin değil tek kişinin yönettiği ve tek kişinin fiili olduğu bilinsin diyedir. Yahut **çevrelerindeki kanıtlardan** maksat bütün heybetine, yoğunluğuna ve genişliğine rağmen gökleri, üstten bir bağlantısı, alttan bir direği olmadan vasıtasız olarak yukarıda tutmasıdır. **Kendilerindeki kanıtlar** ise, Cenâb-ı Hakk’ın onları ana rahminde “nutfe”den “alaka”ya, “alaka”dan “mudğa”ya, sonra “mudğa”dan insan haline getirmesi ve emrinin son bulacağı nokta olan insan olarak terkip edilip şekilleri ve suretleri tamamlanıncaya kadar bir halden başka bir hale çevirmesi anlamındadır. Bu da insanı yaratma işinin tek kişinin fiili ve idaresi olduğunun, bu konuda Allah’tan başka hiç kimsenin dahli bulunmadığının bilinmesi içindir. Bu iki yorum, Cenâb-ı Hakk’ın ulûhiyetinin ve vahdâniyetinin kanıtları anlamına gelmektedir. İlk iki yorum ise Hz. Peygamber’in risâletini ispat anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

158 **[§]Rabb’inin her şeye tanıklık etmesi (onlar için) yeterli değil midir?** Burada Allah sanki şunu söylemektedir: Senin söylediklerinin Allah katından gelen vahiyler olduğuna Rabb’inin tanıklık etmesi yeterli değil midir? Yahut şöyle demektedir: Yardımcı ve destekçi olarak Rabb’in yeterli değil midir? **Yeterli değil midir** ibaresi, Allah’tan gelen açıklamalar ve Kur’ân onlara yeterli değil midir? mânasına da gelebilir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: “Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiş olmamız onlara yetmiyor mu?”[129] Buna göre, açıklamaya çalıştığımız âyet de aynı anlama gelir. Ayrıca, senin peygamberliğine ve Allah’ın birliğine delil olarak Allah katından gelen vahiyler yeterli gelmiyor mu, mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَلَآ إِنَّهُمْ فِى مِرْيَةٍ مِّن لِّقَآءِ رَبِّهِمْ أَلَآ إِنَّهُۥ بِكُلِّ شَىْءٍ مُّحِيطٌۢ

54. “Bilesin ki onlar Rab’lerinin huzuruna çıkacakları konusunda kuşku içindedirler. Kesinlikle unutulmamalı ki Allah her şeyi kuşatmıştır.”

---

129 el-Ankebût, 29/51.

Bilesin ki onlar Rab'lerinin huzuruna çıkacakları konusunda kuşku içindedirler. Yani onlar ölümden sonra dirilmek konusunda şüphe ve tereddüt içindedirler. İşte bu şüphe onları, Allah katından gelenleri inkâra ve reddetmeye sevketmiştir. *Doğru olanı en iyi bilen Allah'tır.*

[42]ŞÛRÂ SÛRESİ 159

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Hâ-mîm."

2. "Ayn-sîn-kāf."

[**Mukattaa Harfleri**]

Bazıları, buradaki **Hâ-mîm** harflerinin, yüce Allah'ın ismi olduğunu söyler. Bu harflerin Kur'ân'ın isimlerinden biri olduğu da söylenmiştir. Bazıları da buna, vuku bulacak olan olaylar hükme bağlandı mânasını verdi. Mukattaa harfleriyle ilgili daha önce açıklama yapmıştık[1]. **Ayn-sîn-kāf** harfleri konusunda ise bazıları şöyle dedi: **Ayın** harfi Allah'ın azabından, **sîn** harfi mesh[2] olayından, **kāf** harfi de kazif olayından kinâyedir. Bu sözün sahibi şöyle der: Ayın, yerden çıkan ve içinde azap bulunan bir şeydir, çölde bu ümmetten birinin sureti değiştirilir ve insanlar onu taşlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları bu âyeti, ayın harfini düşürerek **Hâ-mîm-sîn-kāf** diye okudu. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) kırâatidir. Sonra şöyle der: Sîn, yaratılan her fırka; kāf da yaratılan her cemaat anlamına gelir. [§]Allah yüzünü ak eylesin Hz. Ali'nin (r.a.) 160
de ayın harfinin durumunu bildiği rivayet edilir. Aynı şekilde İbn Mesûd (r.a.) ve Übey b. Kâb'ın (r.a.) da ayın harfini atarak **Hâ-mîm-sîn-kāf** diye okudukları rivayet edilir[3]. Bazıları da şöyle söyledi: Ayın harfi Allah'ın azabından, sîn harfi var olacak olan nesnelerden, kāf harfi de vuku bulacak olan olaylardan, yani olacağı hükme bağlanan konulardan kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Câfer b. Muhammed b. Ali'nin[4] şöyle dediği rivayet edilir: Ayın harfi azaptan,

---

1 bk. Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ilk âyetleri.

2 Mesh, varlıkların suretlerini en çirkin surete çevirmektir, yaratılanları başka bir surete dönüştürmektir.

3 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 465.

4 O, on iki imamın altıncısı olan Câfer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn'dir.

sîn harfi olacak olan nesnelerden kinâyedir. O, kāf harfi ile ilgili bir yorum yapmadı, sadece şunu söyledi: Hayret! Veya buna benzer bir şey söyledi[5]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle söyledi: Ayın harfi Allah'ın ilminden, sîn selâmdan, kāf da kudretten kinâyedir. Bu, muhtemel bir yorumdur. Bu mukattaa harflerinden her birinin, Allah'ın sıfatlarından yahut isimlerinden birinden kinâye olması da mümkündür, çünkü kelimenin tamamı yerine bir harfi ile yetinmek Araplar'ın âdetidir. Buna göre "hâ" harfi, Allah'ın hilminden, hikmetinden ve hükmünden, mîm harfi O'nun mülkünden ve mecdinden (şanından), ayın harfi ilminden, sîn harfi yüceliğinden ve ululuğundan, kāf harfi de kudretinden ve kuvvetinden kinâyedir. Böylece bütün bu harfler, Allah'ın isimlerinden veya sıfatlarından yahut hükümlerinden birinden kinâye olur. Bütün belirttiğim yorumlar mümkündür ve ihtimal dâhilindedir. Onun, şu olduğu ve şunun murat edildiği şeklinde kesin bir yorum yapmak hiç kimse için mümkün değildir. Çünkü bunlar müteşâbihtir ve Cenâb-ı Hakk'ın elçileri dışında hiç kimseyi muttali kılmadığı sırlarındandır.

كَذٰلِكَ يُوحٖٓى اِلَيْكَ وَاِلَى الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكَ اللّٰهُ الْعَزٖيزُ الْحَكٖيمُ ﴿٣﴾

161 [§] ***3. "Büyük izzet, derin hikmet sahibi olan Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahiy gönderiyor."***

Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahiy gönderiyor. Yani Cenâb-ı Hak sana vahyettiği gibi senden önceki peygamberlere de benzeri bilgileri vahyetti. Buradaki "kezâlike" (كذلك) kelimesinin işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna şöyle bir anlam verdi: Sana hâ-mîm-ayın-sîn-kāf sûresini vahyettiğimiz gibi onu senden öncekilere de vahyettik. Bazıları da şöyle dedi: Sana bu harfleri, yani hâ-mîm-ayın-sîn-kāf harflerinin bizzat kendilerini vahyettiğimiz gibi, bizzat bu hâ-mîm-ayın-sîn-kāf harflerini senden öncekilere de vahyettik. Bazıları ise şöyle söyledi: Hâ-mîm-ayın-sîn-kāf'ı sana vahyettiğimiz gibi senden önceki peygamberlere de bu mânada kelimeler vahyettik. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Kendisine Hâ-mîm-ayın-

5 Câfer es-Sâdık'tan bu sözün rivayet edildiğini kaynaklarda bulamadık. Ancak Kurtubî, ondan ve Saîd b. Cübeyr'den şu yorumu nakleder: Hâ harfi er-Rahmân'dan, mîm harfi el-Mecîd'den, ayın harfi el-Alîm'den, sîn harfi el-Kuddûs'ten, kāf harfi el-Kāhir'den kinâyedir. (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 442).

sîn-kāf'ın vahyedilmediği hiçbir peygamber yoktur, nitekim Hz. Peygamber'e (s.a.) de vahyedildi. Bu husus, yukarıda bizim söylediğimiz gibidir.

لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَلِىُّ الْعَظِيمُ ﴿٤﴾

4. "Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. O çok yücedir, çok uludur."

Göklerde ve yerde ne varsa hep O'nundur. Bu beyanın burada zikredilmesi farklı mânalara gelir. Birincisi, göklerde ve yerde olan her nesne, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetine ve vahdâniyetine tanıktır, anlamına gelir. İkincisi, göklerde, yeryüzünde ve ikisinin arasında bulunan nesnelerde Allah'ın vahdâniyetine ve rablığına dair deliller vardır, mânasına gelir. Üçüncüsü, göklerde ve yeryüzünde olan herkes Allah'ın mülkiyeti altındadır ve O'nun kuludur, anlamına gelir; dolayısıyla insanların iddia ettikleri gibi Cenâb-ı Hakk'ın kendi mülkiyetinde bulunan ve kulu olan birini kendisine evlat, ortak ve eş edinmesi ihtimali yoktur. Çünkü kendi kölelerinden ve mülkiyetinde bulunan birini hiç kimse, onların iddia ettiği gibi kendine çocuk, ortak ve eş yapmaz. Buna göre Allah Teâlâ, insanların iddia ettikleri gibi kendi mülkiyetinde bulunan birini ortak edinmekten pek çok yücedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Alî ve Azîm Kelimelerinin Anlamı]

O çok yücedir, çok uludur. Yüce ve ulu olmak dünyada üç anlama gelir. Birincisi, yüce olmak (uluv kelimesi) galip gelmek ve düşmanı kahretmekten kinâyedir. Falanca yücedir denildiği zaman, onun düşmana galip geldiği ve onu kahrettiği anlaşılır. Ulu olmak (azîm kelimesi) de kudretten, bulunduğu konumun üstünlüğünden ve emrinin her yerde geçerli olduğundan kinâyedir. İkincisi, "uluv" (العلو) kelimesi büyüklükten ve üstünlükten kinâyedir. "Azamet"
(العظمة) kelimesi de aynı mânaya gelir. [§]Üçüncüsü, "uluv" kelimesi mekânda 162
yüksekliği ifade eder, "azamet" kelimesi de beden yönünden büyüklük anlamına gelir. Bu yorum, onun fazla bir değeri olduğu anlamına gelmez, bu vasfın sahibi olan kişiye, mertebe ve üstün olmak anlamında bir katkısı olmaz. Cenâb-ı Hak böyle bir nitelemeden çok yücedir. Cenâb-ı Hakk'ın yüce ve ulu (العلى، العظيم) olmakla nitelenmesi, ilk iki yorumdaki anlamdadır: Hükümran olması, kudret sahibi olması, emrinin ve iradesinin her yerde geçerli olması yahut kibriyâ ve her zaman galip gelmek vasfına sahip olması… Mekânda üstünlük ve bedenin büyük olması mânası ise yaratılanlara mahsus bir hal-

dir, onlar bu şekilde nitelenirler. Cenâb-ı Hak, zâlimlerin söylediklerden yüce, hem de pek çok yücedir[6].

تَكَادُ السَّمٰوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِى الْاَرْضِ اَلَٓا اِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾

5. "Gökler** (haşyetten) **neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar. İyi bilin ki bağışlama ve merhameti sınırsız olan ancak Allah'tır."

Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, yeryüzündekilerin günahlarından, fesatçılık yapmalarından ve Allah'ın çocuk, ortak ve eş edindiğine dair söyledikleri sözün büyüklüğü yüzünden neredeyse gökler çatlayacak ve parçalanıp yere düşecekti. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü Rahmân'a çocuk yakıştırıyorlar"[7]. Allah Teâlâ burada göklerin niçin çatlayacağını ve yerin neden yarılacağını açıklamaktadır. Bunun sebebi, onların Rahmân'a çocuk isnat etmeleridir. Açıklamaya çalıştığımız âyette de bu mânanın murat edilmiş olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, yeryüzü ehli ağladığı için onlara acıdığından ve merhametinden dolayı gökler çatlayacak hale geldi. Allah'ın azametinden, celâlinden ve hükümranlığının yüceliğinden dolayı neredeyse çatlayacaktı. Bir âyette Allah meâlen şöyle buyurdu: "Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün"[8]. Cenâb-ı Hak, insana verdiği temyiz gücünü şayet dağlara, yere ve göklere vermiş olsaydı, âyette belirttiği şekilde bunların Rab'lerine boyun eğip teslim olacaklarını
163 haber vermektedir. [§]Nitekim bir âyet-i kerîmede bu mânaya yakın ifadeler yer almaktadır: "Taşın öylesi var ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki

6 Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir" (el-İsrâ, 17/43).

7 Meryem, 19/90-91.

8 el-Haşr, 59/21.

çatlayıp bağrından su fışkırır; bazı taşlar da var ki Allah korkusuyla yuvarlanıp düşer”[9]. Allah Teâlâ bütün bu nesnelerin Rab’lerine tam bir teslimiyetle boyun eğdiklerini, Rab’lerinden korktuklarını ve zilletle boyunlarını büktüklerini, buna karşılık kâfirlerin ne kadar inat ettiklerini, büyüklendiklerini, Rab’lerinden ne kadar az sakındıklarını ve ne kadar az boyun eğdiklerini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Gökler neredeyse üstlerinden çatlayacak** cümlesi, Rab’lerine ibadetle meşgul olan ahalisinin çokluğundan ve izdihamdan dolayı neredeyse gökler çatlayacaktı, anlamına da gelebilir. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Gökyüzü (meleklerin sikletinden) gıcırdadı, gıcırdamakta da haklı idi, çünkü orada bir meleğin secde etmediği yahut rükû yapmadığı veyahut ayakta durarak Allah’ı tesbih etmediği, ayak basacak kadar bile boş bir yer yoktur”[10]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Melekler de Rab’lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar. Yukarıdaki cümle, mülhitlerin söylediği Allah’ın ortağı, çocuğu ve eşi olduğu şeklinde sözlerin aşırıya varan yanlışlığından dolayı gökyüzünün neredeyse çatlayacağı mânasına gelmektedir, çünkü onun hemen arkasından, **Melekler Rab’lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar** buyurmaktadır. Yani melekler, onların sözlerinden Allah’ı tenzih ediyorlar, Cenâb-ı Hakk’a lâyık olduğu ve kendini tavsif ettiği şekilde övgü ile O’nu yüceltiyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Meleklerin İnsanlar İçin Mağfiret Dilemeleri]

Yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar. Cenâb-ı Hak onları, kendisine tesbih, hamd ve senâ etmek ve bu âyette ifade buyurduğu üzere yeryüzündekiler için de mağfiret dilemekle imtihan etmektedir. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, “Sen, tövbe edenleri bağışla!”[11] meâlindeki âyetle neshedilmiştir. Çünkü ilk âyet, yeryüzündeki herkes için genel bir hüküm içermektedir, bu âyet ise tövbe eden müminlere hastır. Meleklerin, Allah’a ortak, çocuk ve eş

---

9 el-Bakara, 2/74.

10 Ebû Zer’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: “Gökyüzü (meleklerin sikletinden) gıcırdadı, gıcırdamakta da haklı idi, çünkü orada bir meleğin alnını yere koyarak Allah Telâ için secde etmediği dört parmak kadar boş bir yer bile yoktur. Eğer benim bildiklerimi siz de bilseydiniz, çok az güler, pek çok ağlardınız, yataklarda eşlerinizle sevişemezdiniz, sahralara dökülür ve Allah’a sığınırdınız”. Bunun üzerine Ebû Zer dedi ki: Vallahi, herkesin çiğneyip geçtiği bir odun parçası olmayı isterdim (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 138; İbn Mâce, “Zühd”, 19; Tirmizî, “Zühd”, 9).

11 “Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab’lerini hamd ile tesbih ederler, O’na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb’imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!” (el-Mü’min, 40/7).

isnat edenlerin günahlarını bağışlamasını Cenâb-ı Hak'tan istemeleri ve on-
164 lar için mağfiret dilemeleri uzak bir ihtimaldir. [§]Böyle olunca meleklerin diledikleri mağfiret, başka bir âyette ifade buyurduğu üzere sadece müminlere mahsustur: "İman edenlerin bağışlanmasını dilerler… Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, derler"[12]. Dolayısıyla bu sûrede geçen âyetin genel (âm) ifadesinden maksat, özel (hâs) kişilerdir. Çünkü bu âyetten maksat genel hüküm olsa bile sonradan arkasından gelen âyetle neshedildi ve özel (hâs) hüküm içeren bir nas haline geldi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazılarının söylediği gibi meleklerin mağfiret dilemeleri eğer yeryüzündeki bütün insanlar için olmuş olsa, o zaman âyet, meleklerin mağfiret istemelerini gerektirecek bir vesileyi talep etmeleri anlamına gelir, bundan maksat da onların şirkten tövbe etmeleri ve tevhide inanmalarıdır. Dolayısıyla meleklerin talebi, onların bağışlanmasını, günahlarından vazgeçilmesini sağlayacak olan tevhidi ve hidâyeti istemeleri anlamına gelir, ancak bu sayede onlar bağışlanmaya lâyık olurlar. Hz. İbrahim'in babası için yaptığı istiğfar da, onun bağışlanmasına ve mağfirete lâyık olmasına vesile olacak olan imanı istemek anlamındadır. Peygamberlerin ümmetleri için Rab'lerinden mağfiret dilemeleri de aynı mânadadır. Hûd aleyhisselâm şöyle demişti: "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin!"[13] Hz. Nuh da şöyle demişti: "Dedim ki: Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O çok bağışlayıcıdır"[14]. Onların "Allah'tan mağfiret dileriz" demiş olmaları imkânı yoktur. Onlar ancak şunu söylüyorlardı: Rabb'inizden sizi bağışlayacağı vesileyi lütfetmesini isteyin, bunun için O'na yalvarın! Bundan maksat da bağışlanmaya lâyık olmaları için bulundukları halden tövbe etmeleri, kendileri için hidâyeti ve doğru yolu seçmeleridir. Buna göre meleklerin mağfiret talepleri, bazı müfessirlerin söyledikleri gibi bütün yeryüzündekiler için yapılmış olabilir. Böyle olunca da âyette nesih veya başka bir yorum aramaya gerek kalmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَاءَ اللّٰهُ حَفِيظٌ عَلَيْهِمْ وَمَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦﴾

165 ***[§]6. "Kendisinden başkasını dost ve koruyucu bilenleri Allah sürekli gözetlemektedir. Senin onlarla ilgili bir sorumluluğun yok."***

---

12 el-Mü'min, 40/7.

13 Hûd, 11/52.

14 Nûh, 71/10.

[İnanmayanları Dost Edinmek]

Kendisinden başkasını dost ve koruyucu bilenler. Buradaki dost kelimesinden maksat, muhtemelen onların Allah'tan başka taptıkları putlardır, çünkü onlar Allah'ı bırakıp putları ilâh ve rab edinmişlerdi ve onlara tapıyorlardı. **Kendisinden başkasını dost edinenler** cümlesinin, Allah'ın dostlarından başkasını dost edinenler mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim muhtelif âyetlerde Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin"[15], "Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin"[16], "Onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler"[17]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah onları sürekli gözetlemektedir.** Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları şeylerden gafil ve habersiz olmadığını, aksine yaptıklarını sürekli gözetlediğini, fakat hikmet gereği olarak cezalarını ertelediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Senin onlarla ilgili bir sorumluluğun yok. Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sen onların durumlarından sorgulanmayacaksın mânasına gelir. Nitekim bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "(Ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[18]. İkincisi, sen onların başında bir zorba ve bir muhafız değilsin, sen ancak elçisin ve senin görevin sadece tebliğ etmektir. Allah şöyle buyurmaktadır: "Sana düşen sadece duyurmaktır"[19], "Peygamber'in görevi, tebliğ etmekten ibarettir"[20]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا
وَتُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لَا رَيْبَ ف۪يهِ فَر۪يقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَر۪يقٌ فِي
السَّع۪يرِ ﴿٧﴾

7. "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ***ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır."***

15 Âl-i İmrân, 3/28.
16 el-Mümtehine, 60/1.
17 el-A'râf, 7/30.
18 en-Nûr, 24/54.
19 eş-Şûrâ, 42/48.
20 el-Mâide, 5/99.

İşte sana, böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Yani daha öncekilere vahyettiğimiz gibi sana da Arapça bir Kur'ân vahyettik. Yani anlamaya daha yakın olsun diye, delil olmaya daha uygun ve delil göstermekte daha etkileyici
166 olması için onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik. [§]Çünkü Allah Kur'ân'da eskilerin ve geçmiş ümmetlerin haberlerini o peygamberlerin dilinden başka bir lisanla, yani Arap diliyle anlattı. Aynı zamanda onlardan birinden öğrendiği ve sonra öğrendiklerini kendi diline naklettiği vehmini ortadan kaldırmak için o yabancı dili konuşanlardan herhangi birine başvurmadığı halde bunları Kur'ân'la anlattı. Bu gerçek, Hz. Peygamber'in bu bilgileri ancak Allah'tan aldığını gösterir.

[Mekke'ye Neden Ümmülkurâ Denmiştir?]

Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için, yani Ümmülkurâ ahâlisini ve civardaki ahâliyi uyarman için. Cenâb-ı Hakk'ın Mekke'ye Ümmülkurâ demesinin üç sebebi olabilir. Birincisi, diğer yerler ve köyler oradan genişleyip yayıldığı için Mekke'ye Ümmülkurâ demiştir. İkincisi, yeryüzünde insanlar için ilk bina orada yapılmış, bundan dolayı oraya Ümmülkurâ adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, insanlar orayı merkez kabul etmeleri ve orayı ziyarete gitmeleri emredildiği için ona Ümmülkurâ demiştir. Resûlullah (s.a.) da peygamber olarak ilk defa oraya gönderilmiş, o da orayı ana merkez yapmış ve davetini önce oraya gelenlere yapmıştı. Ondan sonra diğer beldelere ve köylere yöneldi. "Em" (أَمّ) kelimesi yönelmek anlamına gelir, teyemmüm kelimesi de buradan gelir. Bundan dolayı Allah Mekke'ye Ümmülkurâ adını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Toplanma gününün dehşetini haber vermen için. Yani insanları toplanma günü ile uyarman için. Bu cümle, **hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününden** Kur'ân ile uyarman için mânasına da gelebilir. **Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır.** Allah her iki yolun herkes için sonuna kadar açık olduğunu, sonra o yollardan her birine giden insanın sonunun nereye varacağını açıklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَجَعَلَهُمْ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلٰكِنْ يُدْخِلُ مَنْ يَشَٓاءُ فٖى
رَحْمَتِهٖ وَالظَّالِمُونَ مَا لَهُمْ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصٖيرٍ

167 [§]***8. "Allah dileseydi onları elbette*** (aynı inançta) ***tek bir ümmet yapardı, fakat O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur; zâlimlerin ise ne bir velisi*** (arka çıkanı) ***ne de bir yardımcısı olacaktır."***

[Baskı ve Zorlama ile İman Olmaz]

Allah dileseydi onları elbette (aynı inançta) tek bir ümmet yapardı. Cenâb-ı Hak her türlü lütfun ve kudretin kendisinde bulunduğunu haber vermektedir, o kadar ki isteseydi herkesi tek bir millet ve tek bir dine bağlı kılabilirdi. Nitekim O, bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavanlar yapardık"[21]. Eğer Allah tevhit ve iman ehli için bunu yapacak olsaydı, herkesin İslâm dinine gireceğini, eğer bunları kâfirlere verecek olsaydı herkesin küfre gireceğini haber vermektedir. Sonra **Allah dileseydi onları elbette (aynı inançta) tek bir ümmet yapardı** buyurmaktadır. Mûtezile'nin iddia ettiği gibi Allah bunu zorla ve baskı ile yapardı mânasında değildir. Bunun gerekçesi şunlardır: Birincisi, baskı ve zorlamanın olduğu yerde iman olmaz. Çünkü o ortamda insanlar kendi irade ve tercihleriyle bir tasdik eylemi yapamamaktadırlar. İkincisi, herkes hilkatın şahitliği ile mümindir, Allah'ın birliğine yaratılıştan inanmaktadır, fakat sonra insanlar bununla mümin kalmıyorlar. Baskı ve zorlama da böyledir, her iki durum da insanın kendi fiili değil, başkasının fiilidir. Bu da göstermektedir ki Allah, kendi arzusuyla isteyeni kastetmiş, insanların imanda özgür olduklarını, tutulmadıklarını murat etmiştir. Üçüncüsü, cebir ve baskı ile iman, insanların bilmediği fiillerdendir. Örfen de ona iman denmez. Allah insanları imana davet etti ve dini de tek din yaptı. Bunun örfte mâlum olan şekli de cebir ve baskı ile değil, insanın kendi arzusu ve tercihi ile kabul etmesidir. Dolayısıyla âyet-i kerîmeye insanlar arasında mâlum olan mâna verilir, dil biliminde asıl olan da budur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bize göre, Allah bu konuda insanın kendi tercihini murat etmiştir, kendi katında bulunan lütuflardan herkese verecek olsaydı, herkesin imanı tercih edeceğini haber vermiştir. Fakat Allah, insanların onu arzu etmeyeceklerini ve kendi iradeleriyle onu seçmeyeceklerini, onların ancak bunun aksini ve zıddını seçeceklerini bildiği için o nimetleri onlara vermedi ve böyle bir hali de istemedi. Allah, bundan dolayı onlar için böyle bir imanı istemedi, Allah ancak kendi tercihi ile seçeceğini bildiği kişi için imanı dilemiştir. **Fakat O, dilediği kimseyi rahmetine kavuşturur.** Allah imanı nasip ettiği kişiye, onu kendinden bir rahmet ve lütuf olarak ihsan ettiğini haber vermektedir, yoksa onların bunu hak ettikleri ve buna lâyık oldukları için değil. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

[21] ez-Zuhruf, 43/33.

168 **[§]O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur.** Bu beyanda olduğu gibi Allah imana bazan rahmet adını vermektedir. "Bizi nimetine erdirdiklerinin yoluna ilet"[22] meâlindeki âyette olduğu gibi bazan da nimet adını vermektedir. Bazan da şu âyetlerde olduğu gibi imanı minnet, yani lütuf diye isimlendirmektedir: "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur"[23], "Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[24]. İman, eğer küfrün bulunduğu yerde güç yoluyla kazanılmış ve Allah tarafından müminlere verilmemiş ve onun bir benzeri kâfire de mutlaka verilmiş olsaydı, -Mûtezile'nin, ancak küfrün olduğu yerde iman olur dedikleri gibi- imana nimet, lütuf ve rahmet adının verilmesinin, küfre de bunun zıddı isimlerin verilmesinin anlamı olmazdı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra, eğer Mûtezile'nin dediği gibi olsaydı, o zaman âyette bahsedilen nimet, lütuf ve rahmetin Allah'ın ikramı değil, insanların kendi eserleri olması gerekirdi. Bu da göstermektedir ki her türlü lütuf Allah katındadır, bu lütfu Allah kime verirse, o insan iman eder ve doğru yolu bulur. Vermediği kişi de iman etmez. Buna göre Allah mümine onu vermiş, kâfire ise vermemiştir. Bundan dolayı mesele bizim söylediğimiz gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sonra âyette, uyarmanın Ümmülkurâ ve civarına tahsis edilmesi iki şekilde yorumlanır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Âlemlere uyarıcı olsun diye"[25] meâlindeki âyette buyurduğu gibi, o bütün âlemler için uyarıcıydı. Resûlullah (s.a.), diğer bazı peygamberler gibi âlemlerin bir kısmına değil bütün âlemlere gönderildiğine göre, uyarmayı sadece Ümmülkurâ ve civarına tahsis etmenin anlamı ve hikmeti olmaz. Bu durumda sebeplerin birincisi, Mekkeliler her ne kadar Resûlullah'a (s.a.) tâbi olmadılarsa da ya akrabalık hakkı ve dostluk ilişkisi gereği, ya da yapılan iyilikler ve civar komşusu olduklarından dolayı yine de onun şefaatini istedikleri için zikredilmiştir. Toplanma günü ile uyarmanın onlara tahsis edilmesi, şirkten vazgeçmedikleri ve kendisine tâbi olmadıkları takdirde bu şefaat arzularının gerçekleşmeyeceğini bildirmek içindir. Çünkü

---

22 el-Fâtiha, 1/7.

23 "Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız; fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur" (İbrâhim, 14/11). Anlaşılıyor ki müellif, peygamberliği iman mertebelerinin en üstünü saymaktadır, çünkü âyetteki bu söz, peygamberlerin sözüdür. Peygamberler bu sözle, Allah'ın onlara lütfettiği risâlet nimetini haber vermektedirler.

24 "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur" (el-Hucurât, 49/17).

25 "Âlemlere uyarıcı olsun diye kuluna Furkān'ı indiren Allah aşkındır, cömerttir" (el-Furkān, 25/1).

o arzu, mutlak bir uyarı ile yok olmaz. [§]Onların, kendileri için başka bir 169
vesile olduğunu düşündüklerinden dolayı, bundan maksat başkaları idi. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Mekkeliler'i ve civardakileri şifahen uyarması için bu ikisi belirtilmiştir. Uzak yerlerde olanları da haber göndermek suretiyle uyaracaktır. Yahut ilk olarak onları, sonra yakından uzağa doğru uyarması için Ümmülkurâ ve çevresinden söz edilmiştir. Buna göre "Yakın akrabanı da uyar"[26] meâlindeki âyet de bahsettiğimiz yorumlara uygun anlamdadır.

Zâlimlerin ise ne bir velisi (arka çıkanı) ne de bir yardımcısı olacaktır. Yani onlara şefaat edecek bir dost, destek olacak bir yardımcı ve Allah'ın azabından kendilerini kurtaracak kimse yoktur.

أَمِ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللّٰهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِ الْمَوْتٰى وَهُوَ
عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٩﴾

9. "Yoksa onlar Allah'tan başka veliler mi edindiler? Halbuki asıl dost ve koruyucu Allah'tır. Ölüleri de O diriltecektir ve O'nun gücü her şeye yeter."

Yoksa onlar Allah'tan başka veliler mi edindiler? Buradaki yoksa anlamına gelen "em" (أَمْ) kelimesi, olumlu mânadadır, yani aksine onlar Allah'tan başka veliler, yani rabler edindiler demektir. **Halbuki asıl dost ve koruyucu Allah'tır.** Yani yegâne Rab O'dur. **Ölüleri de O diriltecektir.** Onlar her ne kadar ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyor olsalar da diriltmenin taptıkları putlar değil Allah sayesinde gerçekleşeceğini bilmişlerdir. Yine onlar bilmişlerdir ki eğer ölümden sonra diriliş gerçekleşirse bu ancak Allah sayesinde olur, onun yanında taptıkları putlar sayesinde değil. **O'nun gücü her şeye yeter.** Bu cümle açıktır, tefsirini de daha önce yapmıştık.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللّٰهِ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبِّي عَلَيْهِ
تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿١٠﴾

10. "Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) ***hüküm Allah'a aittir. İşte o Allah benim Rabb'imdir; yalnız O'na güvenip dayanmışımdır ve daima O'na yönelirim."***

---

26 eş-Şuarâ, 26/214.

Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir. Buradaki **Ayrılığa düştüğünüz konular** sözü farklı şekillerde yorumlanır. Onların ayrılığa düştükleri konuların birincisi Kur'ân, ikincisi Resûlullah (s.a.), üçüncüsü de dindir. Eğer âyette Kur'ân hakkındaki ihtilafları kastedilmişse, o zaman **hüküm Allah'a aittir** buyruğu, Kur'ân'daki deliller ve kanıtlar Allah'tan-
170 dır ve O'nun katından gelmiştir, demektir. [§]Çünkü insanlar onun bir benzerini getirmekten yahut ona denk bir kitap ortaya koymaktan aciz kalmışlardı. Eğer Resûlullah (s.a.) hakkında, o peygamberdir yahut değildir şeklindeki ihtilafları kastedilmişse, onun risâletine ve nübüvvetine işaret edecek aklî ve naklî pek çok delil konulmuştur. Aklıyla böbürlenen ve inatla direnenden başkası onu reddetmeye tevessül edemez. Aynı şekilde onların ihtilafı din konusunda idiyse, İslâm'ın doğru olduğuna, diğer dinlerin hak olmadığına her akıl ve fikir sahibinin anlayacağı kadar deliller koymuştur. **Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir** meâlindeki âyetine bazı müfessirler, Allah'ın kitabına aittir anlamını verdiler. "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu, Allah'a ve peygambere götürün"[27] meâlindeki âyette geçen "Allah'a götürün" ifadesi de Allah'ın kitabına götürün anlamındadır. Ancak bu yorum doğru değildir. Çünkü "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu, Allah'a ve peygambere götürün" ifadesi, ancak müminler hakkındadır. Müminler arasında ahkâma dair bir konuda ihtilaf edilirse, o zaman o hüküm Allah'ın kitabına ve Resûlullah'ın (s.a.) sünnetine arz olunur. Halbuki **Ayrılığa düştüğünüz bütün konularda (doğru) hüküm Allah'a aittir** ilâhî buyruğu, ancak kâfirlerle tartışmakla ilgilidir. Bu ise diğer âyetin mânasından farklıdır. Çünkü bunlar, Kur'ân'ın delil olduğuna inanmıyorlardı, dolayısıyla onlar için bunların dışında sadece aklî deliller bulmak gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte o Allah benim Rabb'imdir,** yani bunları yapan benim Rabb'im olan Allah'tır. Ben bütün işlerimde **yalnız O'na güvenip dayanmışımdır.** İtaat için de **daima O'na yönelirim.** Onların Allah Teâlâ hakkında ayrılığa düşmüş olmaları da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah hakkında tartışmaya kalkışanlar"[28] buyurmaktadır. Buna göre **İşte o Allah benim Rabb'imdir** cümlesi, hakkında ihtilafa düştüğünüz Allah benim Rabb'imdir anlamına gelir. **Yalnız O'na güvenip dayanmışımdır. Daima O'na yönelirim,** yani daima O'na dönerim. Sonra Cenâb-ı Hak kendisini şöyle nitelemektedir:

---

[27] en-Nisâ, 4/59.

[28] "O'nun çağrısı (birçok insan tarafından) kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rab'leri katında geçersizdir" (eş-Şûrâ, 42/16).

فَاطِرُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجًا يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ﴿١١﴾

11. "Gökleri ve yeri yaratan O'dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O'na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür."

Gökleri ve yeri yaratan O'dur. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Hamd, gökleri ve yeri yoktan vareden Allah'a mahsustur"[29], "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"[30], "O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır"[31]. Bâtınîler'den bazıları şöyle dedi: Eşsiz yaratıcı, nesneleri hiçbir şey yokken varedendir. Hâlik de bir şeyi bir şeyden yaratan ve bir şey olmadan varedendir. Fâtır ise, bir şeyi bir şeyden çıkarandır. [§]Bize göre ise, her ne ka- 171
dar lafızları ve iştikakları farklı olsalar da bu isimlerin hepsi aynı anlama gelir. "İbdâ'" (الإبداع) kelimesi, bir şeyi örneği olmadan varetmek demektir. "Halk" (الخلق) fiili de yaratmak ve takdir etmek demektir, ancak Allah'tan başkasına "hâlik" (الخالق), yani yaratan denilmesi caiz değildir, çünkü Allah'tan başkası bizzat görüp müşahede etmeden bir nesneyi takdir etmesi mümkün değildir. "Fâtır" (الفاطر) kelimesi ise sanki çatlatmak fiilinden alınmış gibidir, bir şeyi çatlatıp ondan bir nesne çıkarıyor anlamına gelir. Hasılı bu fiillerin hepsi yaratmak mânasına gelir, o fiili yapan da gerçekte yaratandır ve o da Allah Teâlâ'dır. Bütün güç ve kuvvet ile başarı Allah'a aittir.

Size kendinizden eşler yarattı. Bu cümle farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Hz. Âdem ve Havva'nın soyundan size eşler yarattı mânasına gelir. Buna göre Allah hepimizi Âdem ile Havva'ya nispet etti, çünkü onlar asıldır, ilk atamızdır, bizim hepimiz o asıldan vücut bulduk. Bu, bizim yaratılışımızı toprağa nispet etmesi gibidir: "Sizi topraktan yaratan O'dur"[32]. Halbuki Allah ancak bizim aslımızı topraktan yarattı, fakat hepimiz onun soyundan geldiğimiz için bizi de toprağa nispet etmektedir. Buna göre **Size kendinizden eşler yarattı** cümlesi, Âdem ile Havva'nın soyundan size eşler yarattı anlamına gel-

---

29 Fâtır, 35/1.

30 el-En'âm, 6/1.

31 el-En'âm, 6/101.

32 el-Mü'min, 40/67.

mesi mümkündür, çünkü Allah hepimizi o ikisine nispet etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, size birbirinizden eşler, yani helâliniz olacak eşler yarattı mânasına gelir. Yani kadınlara erkeklerden, erkeklere kadınlardan eşler yarattı. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurur: "Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratması O'nun kanıtlarındandır"[33]. Üçüncüsü, size, sizin yaratılışınız türünden, yani sizinle aynı türde ve aynı şekilde eşler yarattı mânasına gelebilir. Allah bütün mahlûkatı belli bir şekle sahip, birbirine benzer ve çift olarak yaratmıştır. Aynı şekilde **Hayvanlardan da çiftler yarattı** cümlesi de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah hayvanları da aynı şekle sahip ve çift olarak yarattı. İkincisi, insanları erkek ve dişi olarak yarattığı gibi hayvanları da erkek ve dişi olarak yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

172 [§] **Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır.** Buradaki "fîhi" zamiri neden, ne şekilde mânasından kinâyedir. "Yezraukûm" (يذرؤكم) fiilinin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna sizi çoğaltıyor mânasını, bazıları da sizi yaşatıyor anlamını verdi. Buna size ömür ve rızık veriyor mânası verildiği gibi, sizi yaratıyor anlamı da verilmiştir. Bazıları "fîhi" zamirinin, hayvanlardan kinâye olmak üzere "fîhâ" mânasına geldiğini söyledi. Nitekim İbn Mesûd'un (r.a.) mushafı da bu şekildedir: "Yezraukûm fîhâ" (يذرؤكم فيها): Yani sizin rızkınızı o hayvanlarda yarattı, çünkü Allah, hayvanlarda insanlar için çeşitli menfaatler yaratmıştır. Âyet-i kerîme "yezraukûm fîhi" (يذرؤكم فيه) diye okunduğunda, o zaman zamir âlemden kinâye olur, yani sizi o âlemde yaratıyor, rızkınızı orada veriyor, orada yaşatıyor ve orada ömür geçirmenizi sağlıyor anlamına gelir. Bazıları şöyle dedi: "Yezraukûm" fiili, aranıza koyduğu eşlilik kanunu ile sizin çoğalmanızı sağlıyor, yani eşleriniz vasıtasıyla neslinizin devamını sağlıyor mânasına gelir. Şayet o eşlilik kanunu olmasaydı insanlar çoğalamaz ve türleri devam etmezdi. Buradaki "fîhi" zamirinin tedbir ve idareden kinâye olması da mümkündür, yani bu yönetim tarzı ile sizin soyunuzu devam ettirmektedir. Nitekim Allah, bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Sizi yeryüzünde yaratıp yayan O'dur"[34]. Bu, İbn Kuteybe[35] ve Ebû Avsece'nin görüşüdür.

O'na benzer hiçbir şey yoktur. Müşebbihe'den bazıları bu âyet-i kerîmeden, Allah'ın benzeri olduğu neticesini çıkarırlar ve derler ki: Eğer Allah'ın benzeri olmasaydı, teşbih edatı olan kâf harfini burada kullanmaması gerekirdi: **O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur**. Ancak nesnelerin mislinin, mislinden olumsuzlanması, onun, kendisinden başka diğer nesnelere benze-

33 er-Rûm, 30/21.

34 el-Mü'minûn, 23/78.

35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 391.

meyen bir mislinin olduğunu gösterir. Onlar böyle veya buna benzer şeyler söylediler. Bize göre ise **O'nun misli gibi hiçbir şey yoktur** meâlindeki âyet, hiçbir şey O'nun misli değildir mânasına gelir. Teşbih edatı olan kâf harfi, bazan söze ilave edilir. Bazıları da şöyle dedi: Âyet, hiçbir şey O'nun gibi değildir mânasına gelir. Araplar "misil" (مِثْل) kelimesini bazan şahıs yerine kullanırlar. Meselenin aslı şudur: Yaratılanlar çok sayıdadırlar, çok sayıda olan her şeyin de çok olmaları itibariyle şekilleri ve emsalleri vardır. Bu konuda da asıl olan şudur: Yaratılanların emsalleri, şekilleri ve benzerleri olsa da onlar her yönden ve her açıdan birbirinin benzeri değildirler. Ancak bir yönden, bir nitelik açısından ve bir şekilde birbirlerine benzerler. Sonra da o cihetten ve o nitelik açısından birbirlerinin benzeri ve emsâli olurlar. Bu da göstermektedir ki Allah, yaratılanlara benzemez, hiçbir yönden ve hiçbir açıdan O'nun benzeri yoktur.
[§]O ne sıfatları itibariyle ve ne de zatı açısından hiçbir şeye benzemez. Al- 173
lah, bütün anlamıyla yaratılanlardan ve onların sıfatlarından pek çok yücedir. **O'na benzer hiçbir şey yoktur** ilâhî kelâmı da buna işaret etmektedir. Burada Allah, herhangi bir şeyin kendine benzerliğini yok etmekte, fakat şey olmayı yok etmemektedir. Ancak şöyle denilir: O, bir şeydir, ancak diğer şeyler gibi değildir. Böylece O'ndan nesnelere benzerlik yok edilmektedir. Şey kelimesi, ispat mânasına ve var olmak anlamına gelir, ispatta da tevhit mânası vardır. Şayet Allah için, O şeydir denilmesi caiz olmasaydı, O bir şey değildir denilmesi de caiz olurdu. Bu da, Allah'ın âyette belirttiği gibi olduğuna işaret eder. **O her şeyi işitir, her şeyi görür.** Bu cümle çeşitli yerlerde açıklanmıştı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

لَهُ مَقَالٖيدُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿١٢﴾

12. "Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir. Çünkü O her şeyi bilmektedir."

[Haberî Sıfatların Tevili]

Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Allah başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır"[36], "Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır"[37], "Bütünüyle varlığın yönetimi O'nun elindedir"[38].

---

36 el-En'âm, 6/59.

37 el-Münâfikûn, 63/7.

38 el-Mü'minûn, 23/8.

Bu mânada başka âyetler de vardır. Bu âyetlerde Allah mefâtîh (anahtarlar), mekālîd (anahtarlar) ve hazâin (hazineler) kelimelerini kullanmakta ve onları kendi zatına nispet etmektedir. Bu kelimeler Allah'a nispet edildiğinde insanların ondan anladıkları mâna ile yaratılanlara nispet edildiğinde anladıkları mâna aynı değildir. Aksine yaratılanlara nispet edildiğinde anladıkları mânayı, Allah Teâlâ'ya nispet edildiklerinde anlamazlar. Aynı şekilde "Bütünüyle varlığın yönetimi O'nun elindedir"[39], "O'nun iki eli de açıktır"[40], "Kendi ellerimle
174 yarattığım halde büyüklük mü taslıyorsun"[41] [§]ve benzeri ilâhî beyanlarda geçen ve el anlamına gelen "yed" (يد) kelimesi Allah'a nispet edildiğinde ve yaratılanlara nispet edildiğinde aynı mânayı anlamaları doğru değildir. Cenâb-ı Hak anahtarları ve hazineleri kendi zatına nispet etmektedir, çünkü yaratılanlar arasında meçhul olan ve görülmeyen her şey, insanların zihninde, ancak kullandığı anahtar ve hazine kelimeleri ile canlandırılır. Buna göre Allah el ve diğer uzuvları kendine nispet etmektedir, çünkü dünyada her şey el ile verilir, el ile alınır, el ile kazanılır ve yapılmak istenen her şey el ile yapılır. İşte dünyada vermek, almak gibi bütün fiillerin el ile yapıldığından kinâye olarak Allah da eli kendi zatına nispet etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir. Bu âyet, Mûtezile'nin iddiasına aykırı bir mânaya işaret etmektedir. Çünkü sözü edilen rızık çeşitli anlamlara gelir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede belirttiği üzere yağmur mânasına gelir: "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir"[42]. İkincisi, kazandıkları dünya varlığı mânasına gelir. Üçüncüsü, Allah'ın insanlar için yarattığı menfaatler anlamına gelir. Hiç şüphe yok ki insanların sahip olduğu dünya varlığı ve elde ettikleri menfaatler, onların kendi gayretlerinin ve kazançlarının eseridir. Fakat Allah **Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir** buyurarak, vermeyi ve vermemeyi kendi zatına nispet etmektedir. Bu âyet, o rızıklarda Allah'ın yaratması ve yönetimi bulunduğuna işaret eder. Bundan maksat da rızıkları kazanmalarını sağlayan vesileleri yaratmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çünkü O her şeyi bilmektedir.** Bu âyetin tefsiri daha önce geçmişti.

---

39 el-Mü'minûn, 23/8.

40 "Yahudiler 'Allah'ın eli bağlanmış!' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir" (el-Mâide, 5/64).

41 "Allah, 'Ey İblis!' dedi, 'kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taslıyorsun, yoksa ululardan mısın?'" (Sâd, 38/75).

42 ez-Zâriyât, 51/22.

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا وَصّٰى بِه۪ نُوحًا وَالَّـذ۪ٓي اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ وَمَا
وَصَّيْنَا بِه۪ٓ اِبْرٰه۪يمَ وَمُوسٰى وَع۪يسٰٓى اَنْ اَق۪يمُوا الدّ۪ينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا
ف۪يهِ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِك۪ينَ مَا تَدْعُوهُمْ اِلَيْهِ اَللّٰهُ يَجْتَب۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ
يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ٓي اِلَيْهِ مَنْ يُن۪يبُ ﴿١٣﴾

13. "O, Nuh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) ***dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir."***

[Din Kelimesinin Anlamı]

O, Nuh'a buyurduklarını size din yaptı. Âyetlerde din belirtilir, fakat bazan ondan ödül ve ceza kastedilir. Nitekim "Din gününün tek hâkimi"[43] meâlindeki âyet, ödül ve ceza günü mânasına gelmektedir. Yahut din kelimesi ile kanun ve hüküm anlamı da murat edilir. Cenâb-ı Hak Hz. Yûsuf'tan bahsederken şöyle buyurur: [§]"Allah bunu öğretmeseydi kralın dinine (kanununa) **175**
göre kardeşini alıkoyamazdı"[44]. Bu âyette din kelimesi hüküm mânasına gelmektedir. Din bazan gidilen yol ve inanılan esas anlamına gelir. "Sizin dininiz size, benim dinim banadır"[45] meâlindeki âyette bu mânadadır. "Allah katında din kesinlikle İslâm'dır"[46] meâlindeki âyet de yine aynı anlama gelmektedir. Dolayısıyla **Nuh'a buyurduklarını size din yaptı** cümlesi de, gidilen yol ve inanılan şey mânasına gelir. Din kelimesi âyette mârife, yani elif lamlı zikredilmiştir, bu da cins anlamına gelir. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Bütün dinler içerisinden, Allah Nuh'a ve diğer peygamberlere buyurduklarını size din kılmıştır; o da Allah'ın bir olduğu inancı ve sadece O'na kulluk yapılması gerektiğidir. Gönderilen bütün nebîler ve resûller, "Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik"[47] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere, şeriatleri ve hükümleri farklı olsa da hepsi insanları Allah'ın birliğine ve sadece O'na

43 el-Fâtiha, 1/4.
44 Yûsuf, 12/76.
45 el-Kâfirûn, 109/6.
46 Âl-i İmrân, 3/19.
47 el-Mâide, 5/48.

kulluk yapmaya davet etmek için gönderilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Size din yaptı** cümlesinde geçen "min" harf-i cerri, burada zâit olarak kullanılmıştır, dolayısıyla âyet Nuh'a ve bahsettiği diğer peygamberlere buyurduklarını size din yaptı mânasına gelmektedir. Bu âyetin tefsiri bizim söylediğimiz gibidir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Bütün peygamberler insanları bu dine davet etmek üzere gönderildiği ve hepsi bu dinle emrolunduğu halde, özellikle Nuh'un ve adı geçen diğer peygamberlerin belirtilmesinin hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bazıları şöyle dedi: Helâl ve harama dair hükümler Hz. Nuh'tan önce gelmediği, ancak Nuh aleyhisselâm zamanında geldiği için özellikle Nuh'tan bahsedilmiştir. Ancak diğerlerinden ayrı olarak burada bazı peygamberlerden bahsedilmesinin özel bir anlamı olmaması da muhtemeldir. Allah burada onlardan bazılarının adını belirtmiş, bazılarından bahsetmemiştir. Bu, Hz. Nuh'a ve adı geçen peygamberlere buyurduğu dinin, burada adı geçmeyen diğer peygamberlere buyurduğu dinden farklı olduğu anlamına gelmez. Aksine bunlara ve diğerlerine emrettiği din, aynı dindir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "O peygamberlerin rehberliğine uy!"[48] Burada Cenâb-ı Hak diğer bazı peygamberleri zikretti, sonra da Resûlullah'a (s.a.) onların rehberliğine uymasını emretti. Bu da göstermektedir ki, bir yerde peygamberlerden bazılarından bahsedilmesi, tahsis anlamında değildir, yani bunun özel bir mânası yoktur. Çünkü Allah başka yerde diğer peygamberlerden bahsetmekte, her birini bir yerde anmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*
176 **[Ş]**Diğer bir ihtimal da şudur: Allah o peygamberlerin adlarını, mânasını bize bildirmediği bir sebepten dolayı belirtmiş de olabilir. Nitekim Resûlullah (s.a.) bize özellikle Hz. İbrahim'e salât-selâm etmemizi emretmiştir: "İbrahim'e salât eylediğin gibi"[49]. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın bize bildirmediği bir sebebe dayanmaktadır.

O konuda ayrılığa düşmeyiniz. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, Allah Teâlâ'ya ibadet konusunda ayrılığa düşmeyiniz, yani hepiniz O'na ibadet ediniz mânasına gelir. İkincisi, Allah'ın sözünü ettiği dinde, yani tevhit inancında ayrılığa düşmeyiniz anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi.** Yani sizin tevhide ve sadece Allah'a ibadete davet etmeniz onlara ağır geldi.

---

48 "O peygamberler Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy!" (el-En'âm, 6/90).

49 bk. Buhârî, "Enbiyâ", 13; Müslim, "Salât", 65.

Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir. Bu âyet de Mûtezile'nin iddiasına aykırı düşmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, dilediğini seçeceğini haber vermektedir. Eğer Mûtezile'nin söylediği gibi olsaydı, Allah'ın mümine verdiği her şeyi kâfire de vermesi gerekirdi. Müminin seçilmiş ve diğerlerinden ayırtedilmiş olması, Allah'tan değil, onun kendi yaptıklarından dolayıdır. Bundan dolayı Allah dilediğini seçtiğini ve onu doğru yola ilettiğini haber vermektedir. Dolayısıyla Mûtezile'nin iddiası doğru değildir. **Kendisine yöneleni doğruya iletir,** yani Allah kendisinden doğru yola iletmesini istediği kişileri hidâyete erdirir, bundan maksat da o yola girmeye muvaffak kılmaktır (tevfik). Buna göre Allah'tan böyle bir talepte bulunmayan kişiyi Allah doğru yola iletmez ve o yola girmeye muvaffak kılmaz. Bazıları şöyle dedi: İçinde bulunduğu halden tövbe edip Allah'a dönen kişiyi Allah doğru yola iletir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kendisine yöneleni doğruya iletir** cümlesinin, **Allah dilediğini seçer** meâlindeki âyetin tefsiri olduğu da söylenmiştir. Yani Allah hidâyet için, kendisine yönelen kişiyi seçer. Kendisine yönelmeyeni de hidâyet için seçmez. Ancak burada hidâyetten maksat, beyan etme ve açıklama hidâyeti değildir, çünkü beyan etme hidâyeti, Allah'a yönelen ve yönelmeyen herkes için genel bir hükümdür. Buradaki hidâyetten maksat rahmettir yahut nimet ve lütuf hidâyetidir. Allah tevhide ve imana bazan rahmet adını verir, meselâ şu âyet-i kerîmede öyledir: "O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur"[50]. Bazan da nimet adını verir, şu âyette de bu mânada geçmektedir: "Bizi nimete erdirdiklerinin yoluna ilet"[51]. [§]Şu âyet-i kerîmede olduğu **177**
gibi Allah imana bazan da lütuf adını vermektedir: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[52]. Bazan da aşağıdaki âyette geçtiği gibi nur adını vermiştir: "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık (nur) içinde olmaz mı?"[53] İşte bundan dolayı diyoruz ki: Burada geçen hidâyet kelimesi, beyan etme hidâyeti mânasında değil, başka anlamdadır (lütuf hidâyeti). *En doğrusunu Allah bilir.*

---

50 eş-Şûrâ, 42/8.

51 el-Fâtiha, 1/7.

52 el-Hucurât, 49/17.

53 ez-Zümer, 39/22.

وَمَا تَفَرَّقُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ اِلَى اَجَلٍ مُسَمًّى لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّ الَّذِينَ اُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١٤﴾

14. "Onlar** (peygamberlerin muhatapları)**, özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden bölünüp parçalandılar. Rabb'in tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir."

Onlar, özellikle kendilerine dine dair bilgi geldikten sonra bölünüp parçalandılar. Bu ilâhî beyan da farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, onlar, salât ve selâmın en faziletlisi üzerine olsun Muhammed aleyhisselâmın peygamber olduğuna dair kendi kitaplarında bilgi bulunduğu halde yine de onun hakkında ayrılığa düştüler, çünkü kendi kitaplarında bulunan onun niteliklerini ve vasıflarını inkâr ediyorlardı. İşte bundan dolayı onlar bölünüp parçalandılar; bazıları kitaplarında gördüklerine bakarak ona iman etti, bazıları ise kitaplarında bulunan onun vasıflarını ve niteliklerini tahrif ederek inkâr etti. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onlar kendilerine ilim geldikten, Cenâb-ı Hakk'ın Nuh'a ve bahsettiği diğer peygamberlere buyurduğu dini Muhammed aleyhisselâm onlara getirdikten sonra, Hz. Muhammed'in (s.a.) getirdiği din konusunda bölünüp parçalandılar. Diğer bir ihtimal da şudur: Onlar, peygamberlerin hak ve bütün peygamberlerin Allah tarafından gönderildiğine dair bilgi kendilerine geldikten sonra onlara inanmak ve inkâr etmek konusunda ayrılığa düştüler; aralarındaki kıskançlık yüzünden bazılarına iman ettiler, bazılarını da inkâr ettiler. Başka bir ihtimal da şudur: Onlar, bölünüp parçalanmanın sapıklık ve helâk sebebi olduğuna dair bilgi kendilerine geldikten sonra bölünüp parçalandılar. Yani bölünüp dağılmanın dalâlet ve helâk sebebi olduğu bilgisi onlara geldiği halde yine bölünüp parçalandılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aralarındaki kıskançlık yüzünden… Onlar, kendi kitaplarında niteliklerini ve vasıflarını gördükleri peygamberin kendi içlerinden gönderileceğini zannettikleri için Resûlullah (s.a.) gönderilmeden önce ona inanıyorlardı, fakat kendilerinin dışında birinin peygamber gönderildiğini gördüklerinde

onu kıskandılar ve inkâr ettiler. Bu bakımdan âyetteki “bağyen” (بغياً) kelimesi kıskançlık anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak bu kelime, onlar arasındaki tefrika dikkate alındığında düşmanlık ve zulüm mânasına da gelir.

Rabb’in tarafından belirli bir süre tanıma sözü verilmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Yani Rabb’in tarafından verilmiş, onlardan azabı belli bir vakte kadar erteleme sözü olmasaydı, sözü edilen azap hemen başlarına gelirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar.** Yani Cenâb-ı Hakk’ın bah- 178
settiği peygamberlerden sonra kendilerine kitap verilenler de **Onun hakkında derin bir şüphe içine düşmüşlerdir.** Allah onların, peygamberlerin getirdikleri vahiyler konusunda derin bir şüphe içinde olduklarını haber vermektedir. Ancak bu konuda onlar düşünmedikleri ve tefekkürde bulunmadıkları için şüphelerinde mâzur görülmediler. Eğer düşünüp tefekkür etselerdi, hak ortaya çıkar ve gerçeği görürlerdi. Dolayısıyla şüphe ve tereddüt içinde kalmaları onlar için mazeret sayılmamıştır. Çünkü eğer düşünüp tefekkür etselerdi, gerçeği bütün açıklığıyla göreceklerdi.

فَلِذٰلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَٓا اُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَهُمْ وَقُلْ اٰمَنْتُ
بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنْ كِتَابٍ وَاُمِرْتُ لِاَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اَللّٰهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ
لَنَٓا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اَللّٰهُ يَجْمَعُ
بَيْنَنَا وَاِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

15. “İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Onların arzularına uyma ve şöyle de: Ben Allah’ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim ve bana aranızda âdil davranmam emredildi. Allah bizim de Rabb’imiz, sizin de Rabb’inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size. Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Allah hepimizi bir araya getirecektir. Dönüş ancak O’nadır.”

İşte bunun için sen çağrına devam et ve emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Bu âyetteki **çağrına devam et ve doğru çizgini sürdür** cümlesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. İbn Abbâs’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre bu âyet, sana indirilen bu Kur’ân ile çağrına devam et mânasına gelmek-

tedir. Katâde de aynı şeyi söylemekte, bu Kur'ân ile davet et anlamını vermektedir[54]. Şöyle de söylenmiştir: İşte bunun için sana kitap indirmeyi vâdetti, sen çağrına devam et. Bazıları, insanları bu kitaba çağır diye mâna verdi. Bütün peygamberler tevhide davet için gönderildi, sen de tevhide çağır, anlamı da verilmiştir. Bazıları da şöyle dedi: **İşte bunun için**, yani Allah'ın peygamberleri gönderdiği tevhit inancına insanları çağırmaya devam et. Yani onları, peygamberlerin gönderiliş sebebi olan tevhide çağır![55] *En doğrusunu Allah bilir.*

[İstikamet]

Emrolunduğun gibi doğru çizgini sürdür. Bu cümle, daha önce geçen ilâhî emrin de istikamet üzere yürümek olduğuna işaret eder. Sonra burada bahsedilen istikamet kelimesinden maksat, ilâhî risâleti insanlara tebliğ etmektir. Bu kelime, Allah'a ibadet ve itaat anlamına da gelebilir. İstikamet, Allah'ın birliği ve insanları o inanca çağırmak mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Son iki yorum dikkate alındığında, "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte"[56] meâlindeki âyet-i kerîmeye göre istikamet, Hz. Peygamber'in yanında hak yola dönenler için de emir mahiyetindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

179 **[§]Onların arzularına uyma!** Yani tevhide davet etmeyi bırakma! Çünkü tevhide daveti bırakmak, kâfirlerin arzusudur. Bu ifade, davet ettiği konularda onların arzusuna uymaktan sakınması anlamına da gelebilir, çünkü kâfirlerin arzuları, davet ettiği konuda onların ileri sürdükleri şirke uymasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle de: Ben Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettim. Cenâb-ı Hak ona, insanların bütün kitaplara imanda kendisine muvafakat etmeleri için, Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman ettiğini onlara haber vermesini emretmektedir. Çünkü o kâfirlerin bir kısmı kitaplara iman ediyor, bir kısmı ise inkâr ediyordu.

Bana aranızda âdil davranmam emredildi. Bu âyet, farklı mânalarda yorumlanabilir. Birincisi, aranızda hüküm verirken âdil davranmakla, yani aranızda âdil hüküm vermekle emroludum. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle bu-

---

54 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 455.

55 İbnü'l-Cevzî şöyle der: Bu âyet hakkında müfessirlerin iki yorumu vardır. Birincisi, ondan maksat Kur'ân'dır, bu İbnü's-Sâib'in sözüdür. İkincisi, maksat tevhittir, bu da Mukātil'in görüşüdür (bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 278-279. Ayrıca bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 766).

56 "Senin yanında hak yola dönenlerle birlikte, sana buyurulduğu gibi dosdoğru ol!" (Hûd, 11/112).

yurmaktadır: “Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun!”[57] **Bana aranızda âdil davranmam emredildi** cümlesi, Allah’ın birliğine ve dinine davette âdil olmak mânasına da gelebilir. Davette adalet, onları Allah tarafından emrolunduğu dine davet etmektir. Bu âyet, aranızda âdil olmakla, yani eşit davranmakla emredildim anlamına da gelebilir. Sonra onları davet edeceği tevhidin nitelemesini yapmaktadır: **Allah bizim de Rabb’imiz, sizin de Rabb’inizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız size.** Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, minnetsizlik ve bir anlamda meydan okumak mânasına gelir. Nitekim başka bir âyette “Sizin dininiz size, benim dinim banadır”[58] buyurmaktadır. Bu söz, her türlü deliller ve kanıtlardan sonra onlara fayda vermeyeceği anlaşılınca ve onların iman etmelerinden ümit kestiklerinde söylenmiştir. İkincisi, bu sözle, biz sizin yaptıklarınızla sorguya çekilmeyeceğiz, siz de bizim yaptıklarımızla sorgulanmayacaksınız denilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir”[59].

[§]Sizinle bizim aramızda tartışmaya gerek yok. Yani benim söyleye- 180
ceğim ve sizi davet edeceğim başka bir delil kalmadı, hepsini önünüze koydum. Bu konuda benim size gösterebileceğim başka bir delilim yoktur. Bu âyet, aramızda tartışmaya gerek yok anlamına da gelebilir. İş bu noktaya geldikten sonra artık tartışmamızın anlamı yok. Sonra Cenâb-ı Hak, **Allah hepimizi bir araya getirecektir,** yani âhirette hepimizi toplayacaktır buyurdu. **Dönüş ancak O’nadır.**

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ
دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ﴿١٦﴾

---

57 “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur” (el-Mâide, 5/8).

58 el-Kâfirûn, 109/6.

59 “De ki: Allah’a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir. Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz; resûle düşen yalnızca apaçık bildirip anlatmaktır” (en-Nûr, 24/54).

16. "O'nun çağrısı** (birçok insan tarafından) **kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rab'leri katında geçersizdir. Üzerlerine gazap çökmüştür ve onlar için çetin bir azap vardır."

O'nun çağrısı (birçok insan tarafından) kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanlar… Bazıları şöyle dedi: Kâfirler, müminlere şöyle dediler: Sizin dininiz İslâm, ancak Muhammed aranızda bulunduğu ve hayatta olduğu müddetçe var olacaktır, o ölünce siz de, İslâm'a inananlar da bizim dinimize döneceksiniz. Böyle veya bu mânada şeyler söylediler. İşte onların bu sözü üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi: **O'nun çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rab'leri katında geçersizdir.** Bazıları şöyle dedi: Yahudiler Resûlullah'a (s.a.) geldiler, onların "bizim dinimiz sizin dininizden daha üstündür, çünkü peygamberlerin dinidir" demeleri üzerine, **onların delilleri geçersizdir** meâlindeki âyet geldi. Yani onlar peygamberlerin dinine bağlı iseler, o din İslâm'dır. Ama onlar İslâm dinini bırakıp Yahudiliğe sarıldıkları ve onu tercih ettikleri zaman, İslâm'dan daha üstün bir din üzere olamazlar. Bazıları da şöyle söyledi: Kureyş dedi ki: Görmediğimiz, kim olduğunu, nasıl biri olduğunu bilmediğimiz birine nasıl taparız? Bunun üzerine, **O'nun çağrısı kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışmaya kalkışanların delilleri Rab'leri katında geçersizdir** meâlindeki âyet geldi. Çünkü tevhit ve Allah'ı tanımak dünyada ancak gayba inanmakla, delillerle ve işaretlerle olur, bizzat görüp müşahede etmekle olmaz, bu durumda imtihanın anlamı kalmaz. Sonra müfessirlerin söylediği gibi bu âyetin, onların sözleri üzerine gelmiş olması mümkündür. Başka bir vesile ile gelmiş olması da muhtemeldir. Bunun anlamı şudur: Allah hakkında ve Allah'ın âyetlerini reddetmek konusunda mücadele edenler… Allah'ın birliğini ve ulûhiyetini reddetmeye çalışanlar mânasına da gelebilir. **Çağrısı kabul edildikten sonra.** Yani Cenâb-ı Hakk'ın her şeyin Rabb'i olduğu, tek olduğu ve yaratma gücünün O'na ait olduğu pek çok işi tarafından kabul edil-
181 dikten sonra… [§]Bu cümle, onların kitaplarında bulunan iman esaslarına ve Resûlullah'ın (s.a.) sıfatlarına dair âyetler kabul edildikten sonra mânasına da gelir. Sonra Cenâb-ı Hak, onların delillerinin Rab'leri katında geçersiz olduğunu haber vermektedir. Bu cümle de iki şekilde yorumlanır. Ya kıyâmet günü onların delilleri geçersiz ve bâtıl olacak, kabul edilmeyecek mânasına gelir. Ya da onların ileri sürdükleri deliller dünyada, Allah'ın ortaya koyduğu tevhit delilleriyle geçersiz olacak, Allah onların delillerini bâtıl kılacak anlamına gelir. **Üzerlerine gazap çökmüştür ve onlar için çetin bir azap vardır.** Burada, onlara cezalarının âhirette verileceği beyan edilmektedir.

اَللّٰهُ الَّذٖٓى اَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمٖيزَانَۜ وَمَا يُدْرٖيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرٖيبٌ

17. "Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın!"

Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır. Buradaki **hak** kelimesi, Allah'ın onlar üzerindeki hakkı yahut onların birbirleri üzerindeki hakları mânasına gelir. **Mîzân** ise yaratılanlar arasındaki adaleti ifade eder. **Hak** kelimesinin, kitapta bulunan haberlerin doğru olduğu mânasına gelmesi de mümkündür. **Mîzân** da hükümlerde adalet anlamına gelir, yani Allah adaletten kinâye olarak mîzân kelimesini kullanmıştır, yani o, adaletin yolu ve vasıtasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde meâlen şöyle buyurur: "Muhakkak ki Allah adaleti ve ihsanı emreder"[60], "Adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun"[61], "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun"[62], "Rabb'inin sözü hem doğruluk hem de adalet bakımından tamamlanmıştır"[63]. Yani kitapta bulunan haberlerin doğru olması, aranızdaki meselelerle ilgili hükümlerin de âdil olması bakımından Rabb'inin sözü tamamlanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki **mîzân** kelimesinin kitaba atfedilmesi muhtemeldir, ondan maksat da adalettir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, buna göre âyet şöyle takdir olunur: Kitabı hak ile indiren de, insanlar arasındaki adaleti yahut hükümlerde adaleti indiren de Allah'tır. "Mîzân" kelimesinin "hak" kelimesine atfedilmesi de mümkündür. Buna göre de âyet şöyle takdir olunur: Allah kitabı, hükümler ve insanlar arasındaki meselelere dair hak ve adaletle indirdi.
En doğrusunu Allah bilir. **[§]Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok** 182
yakın! Daha önce defalarca söylediğimiz gibi şanı yüce olan Allah, kıyâmetin ne zaman kopacağı bilgisini hiç kimseye vermemiştir.

60 en-Nahl, 16/90.
61 en-Nisâ, 4/135.
62 el-Mâide, 5/8.
63 el-En'âm, 6/115.

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا وَيَعْلَمُونَ اَنَّهَا الْحَقُّ اَلَآ اِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِى السَّاعَةِ لَفِى ضَلَالٍ بَعِيدٍ

18. "Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler."

Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar. Onların çabuk gelmesini istemeleri, alay etmek istediklerinden ve onun vukûunu yalanladıklarından dolayıdır. Çünkü Resûlullah (s.a.) insanları kıyâmetle uyarıyor ve onun mutlaka vukû bulacağını haber veriyordu. İşte bundan dolayı onlar, müslümanları yalancı çıkarmak amacıyla çabuk gelmesini istiyorlardı.

İnananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Çünkü iman ve tevhit ehli olanlar, işledikleri günahların yaptıkları kusurların görmezden gelindiği ve affedildiği kendilerine açıklanmadığından sürekli bir korku halinde olurlar; o günahlardan ve kusurlardan ve kıyâmetin doğuracağı felâketlerden endişe içindedirler. Kâfirler ise kıyâmete inanmıyor ve onun vuku bulacağını kabul etmiyorlar, bu yüzden de kıyâmetin kopmasından ve onun getireceği felâketlerden korkmuyorlar.

Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler. Buradaki **tartışanlar** anlamına gelen "yumârûne" (يمارون) kelimesi, kıyâmet kopmayacaktır diye mücadele edenler mânasına gelebilir. Bu kelime derin şüphe anlamına da gelir, buna göre onlar kıyâmetin kopmasından derin bir şüphe içindedirler demektir. **Derin bir sapkınlık içindedirler** cümlesi de onların kıyâmete asla inanmadıklarına işaret eder.

اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ الْقَوِىُّ الْعَزِيزُ

19. "Allah kullarına çok lütufkârdır, dilediğine rızık verir. Güçlü ve üstün olan da O'dur."

Allah kullarına çok lütufkârdır, dilediğine rızık verir. İnsanlardan bazıları şöyle dedi: Her ne kadar bu genel mânalı bir âyet ise de, müminlere hastır. **Allah latîftir**, yani müminlere lütfedicidir. Bazıları da, âyetin mümin

kâfir herkesi kapsadığını söyler; buna göre Allah her ikisine de lütufkârdır, yani dünyada mümine de kâfire de rızık vermektedir, âhirette ise özel olarak müminlere karşı merhametlidir ve lütufkârdır. Cenâb-ı Hakk'ın her iki kesime karşı merhametli ve lütfedici olması da mümkündür; buna göre müminlere karşı merhametli ve lütufkâr olacağında şüphe yoktur, kâfirlere gelince dünyada onların azabını ertelediği için onlara karşı da lütufkârdır. İmtihan konusuna gelince, söylediğimiz gibi Allah Teâlâ'nın genel olarak her iki tarafa karşı merhametli olduğunu söylemek caizdir.

[§]Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hak yumuşak ve merhametli ol- 183
makla nitelemiştir, ama buna rağmen âhirette insanlara azap edeceğini haber vermektedir. Bu durum nasıl uzlaştırılır? Buna şöyle cevap verilebilir: Allah Teâlâ'nın onlara azap etmesi, kendisini yumuşak ve merhametli olma niteliğinden çıkarmaz. Çünkü şayet onlara azap etmeseydi, akılsızca muamele etmiş olurdu. Çünkü onlar inkâr ettikleri için ebedî azabı hak etmişlerdir. Dolayısıyla onlara azap etmek, kendisini merhametli ve yumuşak huylu olmaktan çıkarmaz. Aksine onlara azap etmemek, akılsızca ve hikmete aykırı bir tutum olur. Bundan dolayı mesele bizim söylediğimiz gibidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* **Allah dilediğine rızık verir.** Bu âyetin tefsirini ve mânasını, "Allah dilediği kimselerin rızkını bollaştırır ve daraltır"[64] meâlindeki âyette vermiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Güçlü ve üstün olan da O'dur. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah, emirlerinden ve insanları imtihan etmesinden herhangi biri sebebiyle güçlü ve üstün olmuş değildir, çünkü Allah kendi zatıyla kudretlidir ve üstündür. İkincisi, kuvvet, dostları adına düşmanlarından intikam almak demektir. Azîz kelimesi de hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz, insanların O'na itaati ve emrine uymayı terketmeleriyle zillete düşmez anlamına gelir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْاٰخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فٖى حَرْثِهٖ وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ
حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ نَصٖيبٍ ﴿٢٠﴾

20. "Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun âhirette hiçbir nasibi olmaz."

---

[64] er-Ra'd, 13/26.

[Dünya ve Âhiret Hayatı]

Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz. Cenâb-ı Hak dünyayı insanlar için bir ekim tarlası, âhireti de ektiklerini toplayacakları hasat alanı yapmıştır. Eğer dünyada tarlalarına hayırlar ve güzellikler ekerlerse âhirette hayırlar ve nimetler toplayacaklar, şayet kötülükler ve çirkinlikler ekerlerse âhiretteki hasatları da kötülük ve ebedî azap olacaktır. Aynı şekilde Allah dünyayı ticarî faaliyetin yapıldığı mekân yapmıştır; insan eğer hayırlı ve güzel bir ticarî faaliyette bulunursa âhirette de güzellikler kazanacak, şayet kötü ve çirkin bir ticarî faaliyete girerse âhirette hüsrana uğrayacaktır. Aynı şekilde Allah dünyayı âhirete giden bir yol, âhireti de dünyanın gayesi ve varacağı son nokta kılmıştır. Eğer insanlar hayır yoluna girerler ve emrolundukarı şeyleri yaparlarsa bu yol onları hayra, ebedî nimetlere ve mutluluklara götürür, şayet şer yoluna girerler ve yasaklanmış fiilleri yaparlarsa bu yol da onları sürekli azaba ve ebedî hüzne götürür. Cenâb-ı Hak pek çok âyette bu hususu ifade buyurmuştur: "Al-
184 lah, müminleri satın almıştır"[65], [§]"İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[66], "Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır"[67], "İşte onlar, âhiret karşılığında dünya hayatını satın alan kimselerdir"[68], "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz"[69]. Bunlara benzer âyetler çoktur. Dünya ve âhiret hayatı işte bu ölçü üzerine bina edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız cümlesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kim dünyada yaptığı güzelliklerin ve hayırların karşılığı olarak âhiret sevabını ve hayrını isterse, ona istediğini dünyada da âhirette de fazlasıyla veririz; dünyada itaat fiillerini daha çok yapmaya muvaffak kılar, bunları onun için çoğaltır ve geliştiririz, âhirette ise ebedî nimetler ve sürekli mutluluklar veririz. İkincisi, kim âhiret için çalışıp gayret gösterirse, sözü edilen güzellikleri onun için arttırırız. Dolayısıyla buradaki istek ve irade, işi yapan herkesin sıfatıdır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurur: "Kim âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa…"[70]

---

65 "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır" (et-Tevbe, 9/111).

66 el-Bakara, 2/207.

67 el-Bakara, 2/16.

68 el-Bakara, 2/86.

69 el-İsrâ, 17/18.

70 el-İsrâ, 17/19.

Ancak bu irade, fiilsiz ve gayretsiz olmaz. Dolayısıyla onun belirtilmesi, fiilin, yani gereğini yerine getirmenin zaruri olduğu anlamındadır. Bu itibarla ondan maksat fiille birlikte istek ve iradedir. **Kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz** cümlesi de aynı şekilde iki türlü yorumlanır. Birincisi, kim dünyanın güzelliklerini ve refahını isterse ona bundan veririz, istediğinden fazlasını da veririz. İkincisi, kim isterse, yani dünya için çalışıp gayret gösterirse, ona da bundan ve uğruna çalıştığından veririz. **Onun âhirette hiçbir nasibi olmaz.**

Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dediler: **Kim âhiret kazancını isterse** cümlesi, âhiret için çalışırsa demektir. Falanca dünya için ekim yapıyor denince, bundan dünya için çalışıyor ve mal topluyor anlamı çıkar. İbn Amr'ın (r.a.) şu sözü de aynı mânaya gelir: Sanki ebedî yaşayacakmışsın gibi dünya için çalış, sanki yarın ölecekmişsin gibi de âhiret için çalış. Bundan dolayı insana, "hâris" (الحارث), yani ekim yapan, çalışan ismi verilmiştir.

اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدّ۪ينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللّٰهُ وَلَوْلَا
كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّ الظَّالِم۪ينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٢١﴾

[§]*21. "Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah'ın izin* 185
vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar? Nihaî hükümle ilgili söz (hesabın âhirete bırakılması) ***olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Ama o zâlimler için can yakıcı bir azap var!"***

Yoksa onların ortak koştukları tanrıları var da Allah'ın izin vermediği kuralları bunlar için din mi yapıyorlar? Bazı müfessirler bu âyete şöyle mâna vermiştir: Yoksa onların benden başka tanrıları var da, bu tanrılar onlar için kurallar mı koymuşlar? Yani onlar için Allah'ın izin vermediği din kanunları mı koymuşlar? **Ortak koştukları tanrılar** sözüyle taptıkları putları kastedilmektedir. Ancak onlar da biliyorlardı ki putlar kendileri için dine dair hiçbir kural koymadılar. Fakat şöyle denebilir: Onlar putlara ibadet konusunda kendilerine birtakım kurallar koydukları için bu kuralları putlara nispet ettiler, bu yüzden Allah da o kuralları putlara nispet etmiştir. Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle söylemektedir: "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu"[71]. Aslında putlar kimseyi saptırmamıştı, fakat insanlar putlar sebebiyle doğru yoldan saptıkları, buna putlar vasıta kılındıkları için saptırmayı putlara

71 İbrâhim, 14/36.

nispet etmiştir. Buna göre ilk mânanın doğru olma ihtimali vardır. Fakat burada başka bir mâna daha uygun gözükmektedir ki o da şudur: Liderler ve yöneticiler, halk kesimi için çeşitli kanunlar ve Allah'ın izin vermediği, yani Allah'ın emretmediği dinî kurallar koymuşlardı. Onlar şunu yapıyorlardı: Hiçbir delile ve kanıta dayanmadan halk için din adına hükümler koyuyor ve halk da bu hükümlere uyuyordu. Peygamberler ise Allah'tan olduğuna dair deliller ve kanıtlarla bir din getiriyor, ama onlar bu dine uymuyorlar. Üstelik peygamberler de insandır diyorlar, sonra da hiçbir delil ve kanıt olmadan başka bir insanın koyduğu dine uyuyorlar. Böylece Allah bu âyette onların ne kadar akılsızca davrandıklarına işaret etmektedir. Buna göre âyette geçen ortaklardan maksat, liderler ve yöneticilerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar için kurallar koydular**, yani uydurdular ve âdetleştirdiler. "Size kural koydu"[72] cümlesi de uydurdu ve âdet koydu anlamına gelir.

Nihaî hükümle ilgili söz (hesabın âhirete bırakılması) olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilir, iş bitirilirdi. Ama o zâlimler için can yakıcı bir azap var! Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi hüküm mânasına gelir. Allah sanki şöyle söylemektedir: Allah Teâlâ eğer bu ümmet için azabı kıyâmet gününe ertelemeseydi… Bundan maksat da Cenâb-ı Hakk'ın ifade buyurduğu gibi Resûlullah'ı (s.a.) insanlara rahmet olarak göndermesidir: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[73]. İkincisi, ayırım ve açıklama anlamına gelir. Bunun yorumu da şöyledir: Eğer Allah "İşte bu, ayırım günüdür; sizi ve sizden öncekileri bir araya getirdik"[74] meâlindeki âyette buyurduğunu, yani âhirette insanları ayıracağını ve onlara sözünü ettiği konuları açıklayacağını
186 dünyada iken onlara vâdetmeseydi… [§]Şöyle de söylenmiştir: **Ayırım sözü olmasaydı**, yani cezanın kıyâmet günü verileceğine dair daha önceden hüküm verilmeseydi, dünyada **onların işleri bitirilirdi**. *En doğrusunu Allah bilir.*

تَرَى الظَّالِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا كَسَبُوا وَهُوَ وَاقِعٌ بِهِمْ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ
عِنْدَ رَبِّهِمْ ذٰلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ ﴿٢٢﴾

---

72 eş-Şûrâ, 42/13.
73 el-Enbiyâ, 21/107.
74 el-Mürselât, 77/38.

22. "Zâlimlerin yaptıklarından ötürü korkuya kapıldıklarını göreceksin; ama bu mutlaka başlarına gelecek. İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar ise cennet bahçelerinde olacaklar. Onlar için Rab'leri katında istedikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur."

Zâlimlerin yaptıklarından ötürü korkuya kapıldıklarını göreceksin; ama bu mutlaka başlarına gelecek. Cenâb-ı Hak, korku ve endişeyi kâfirlerin ve zâlimlerin âhirette yaşayacağını, müminlerin ise dünyada yaşayacağını hatırlatmaktadır. Başına gelecek olan akıbetten dünyada iken korku ve endişe duyan insanı Allah âhiret korkusundan emin kılar. Dünyada iken Allah'ın azabıyla alay eden kişiye de korku ve endişeyi âhirette yaşatır. Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisi de bu mânaya gelir: "Allah bir insana iki korkuyu, yani hem dünya korkusunu ve hem de âhiret korkusunu yaşatmaz; dünyada kendisinden korkana âhirette güven verir, dünyada kendisinden korkmayana da âhirette korku yaşatır"[75].

Allah Teâlâ sonra müminlerin âhiretteki hayatlarından haber veriyor: **İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar ise cennet bahçelerinde olacaklar. Onlar için Rab'leri katında istedikleri her şey vardır.** Böylece her iki kesimin de dünyada ve âhirette neler kazandıklarını hatırlatmış olmaktadır. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, âyetteki "ravdât" (روضات) kelimesine bostanlar diye mâna verdiler. Kisâî de buna akarsu civarındaki yeşillikler anlamını verdi. **İşte büyük lütuf budur.** Burada Allah, âhirette onlara verilen nimetlerin kendi lütfu olduğunu, insanların kendilerinin hak ettikleri karşılık olmadığını haber vermektedir. Bundan dolayı ona **büyük** ismini vermiştir, çünkü o ebedîdir ve asla son bulmayacaktır.

ذٰلِكَ الَّذٖى يُبَشِّرُ اللّٰهُ عِبَادَهُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
قُلْ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى وَمَنْ يَقْتَرِفْ
حَسَنَةً نَزِدْ لَهُ فٖيهَا حُسْنًا اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ شَكُورٌ

75 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) yüce Rabb'inden şöyle rivayet etmiştir: "İzzetime yemin ederim ki, ben bir kuluma iki korkuyu ve iki emniyeti vermem; kulum dünyada iken benden korkarsa kıyâmet günü ona güven veririm, dünyada iken benden güven içinde olana da kıyâmet günü âhirette korku yaşatırım" (İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 406; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, II, 223).

23. "Allah'ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! De ki: 'Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum.' Kim çaba harcayıp bir iyiliği gerçekleştirirse bu konuda ona daha büyük güzellikler bahşederiz. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır ve iyiliği asla karşılıksız bırakmaz."

Allah'ın, iman edip dünya ve âhirete faydalı işler yapan kullarına verdiği müjde işte bu! Buradaki **Allah'ın verdiği müjde işte bu** cümlesinden maksat, Cenâb-ı Hakk'ın önceki âyette belirttiği büyük lütuf ve iman edip dünya ve âhirete dair faydalı işler yapan kullarına vereceğini müjdelediği vâdidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

187 **[§]De ki: Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum.** Bazı müfessirlerin kaydettiğine göre ensar, biz şunları şunları yaptık demişlerdi. Sanki onlar yaptıklarıyla övünüyorlar ve (muhâcirlere) biz sizden daha faziletliyiz diyorlardı. Bu söz Hz. Peygamber'e (s.a.) ulaşınca, yanlarına gidip şunları söyledi: "Ey ensar! Siz zillet içinde iken Allah Teâlâ sizi azîz kılmadı mı?" Evet, ey Allah'ın resûlü, dediler. Tekrar sordu: "Siz fakir olduğunuz halde Allah Teâlâ sizi zengin kılmadı mı?" Evet, ey Allah'ın resûlü, dediler. Hz. Peygamber tekrar, "Siz yolunuzu şaşırmışken Allah size doğru yolu göstermedi mi?" diye sordu. Yine, evet ey Allah'ın resûlü, dediler. Resûlullah (s.a.), "Siz bana söz vermemiş miydiniz?" diye sordu. Ensar, ne demiştik ey Allah'ın resûlü, dediler. Hz. Peygamber (s.a.) şunları söyledi: "Milletin seni yurdundan çıkarırsa biz seni bağrımıza basarız, dememiş miydiniz? Milletin seni yalanlıyorsa biz seni tasdik ederiz, dememiş miydiniz? Kavmin seni dışlıyorsa biz sana yardım ederiz dememiş miydiniz?" Resûlullah (s.a.) bunları söylerken, ensar huzurunda diz çökmüştü, sonunda şöyle karşılık verdiler: Mallarımız ve sahip olduğumuz her şey Resûlullah'ındır (s.a.), üstünlük ve fazilet de sadece Allah'a ve resûlüne aittir[76]. İşte bunun üzerine şu âyet geldi: **De ki: Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum.** Fakat bu rivayette ensara yakışmayan bazı sözler ve onların Resûlullah'ta (s.a.) bulunduğunu zannettikleri bazı hallerden bahsedilmektedir. Aynı şekilde, biz sizden daha faziletliyiz şeklinde kendilerini öven sözler nakledilmektedir. Böyle bir sözün onlardan sâdır olması mümkün değildir. Buna göre ya hadis sahih değildir, ya da ensar hakkında ihtimal dâhilinde olmayan bazı ilâveler yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı rivayetlerde ensarın şöyle dediği kaydedilir: Resûlullah (s.a.) akrabalarından ve başkalarından dolayı birçok sıkıntılar yaşıyor; gelin,

76 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 499; İbn Ebû Hâtim , *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3277.

aramızda mal toplayalım ve yaşadığı sıkıntılara karşı ona yardımcı olalım. Onlar, bu söylediklerini yerine getirdiler. Sonra topladıkları malı Hz. Peygamber'e götürüp şöyle dediler: Senin yeterli imkânın olmadığı halde başkalarının sıkıntılarını ve haklarını omuzluyorsun, [§]sana bazı ihtiyaç malzemeleri ge- 188
tirdik, bunları ailen ve gelen misafirlerin için harcarsın. İşte bunun üzerine şu âyet geldi: **De ki: Sizden yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir karşılık istemiyorum**[77].

Sizden bir karşılık istemiyorum cümlesi farklı mânalara gelir. Birincisi, size ilâhî risâleti tebliğ etmemden, Allah'a ve bana iman etmeye davet etmemden dolayı sizden bir ücret istemiyorum, sadece akrabalık ve yakınlık hakkını korumanızı istiyorum. Buna göre âyet-i kerîme, akrabalık ve yakınlık hukukunu korumanın farz olduğuna işaret eder. Bir ihtimale göre de âyet, kâfirlerin iddialarını reddetmektedir. Onlar şöyle diyorlardı: Muhammed (s.a.), akrabalık hukukunu bitiren ve akrabaları parçalayan bir din getirdi, o kadar ki davetini kabul edenle etmeyen baba ile evladı, karı ile kocayı bile birbirinden kopardı. İşte bunun üzerine **Sizden bir karşılık istemiyorum** meâlindeki âyet geldi. Yani ben sizi akrabalık ve yakınlık bağlarınızı kesmeye çağırmıyorum, aksine akrabalık bağlarınızı korumaya davet ediyorum. Başka bir ihtimale göre de Hz. Peygamber şunu söylemektedir: Ben, davet ettiğim dine karşılık sizden ücret istemiyorum yahut bana ücret verseniz bile kabul etmeyeceğim; ancak sizden aramızdaki akrabalık ve yakınlık hakkını korumanızı istiyorum, sizden kabul edeceğim karşılık budur. O insanlarla Hz. Peygamber arasında gerçekten bir yakınlık ve akrabalık vardı. Diğer bir ihtimal da Hasan-ı Basrî'nin söylediğidir: Vallahi Cenâb-ı Hakk'ın elçisi, bu Kur'ân'a karşı hiçbir ücret istememiştir, ancak o Allah'a itaat ederek ve kitabını severek Cenâb-ı Hakk'a yaklaşmalarını istemiştir. Buna göre **Yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir şey istemiyorum** cümlesi, Allah'a yaklaşmaya çalışmanızı ve yararlı işler yapmanızı istiyorum mânasına gelir[78]. Bazıları şöyle dedi: **Yakınlığa sevgi duymanızdan başka bir şey istemiyorum** cümlesi, akrabanızı ve yakınlarınızı sevdiğiniz gibi sadece akraba olduğumuz için beni de sevmenizi istiyorum, yoksa getirdiğim dini sizin benden kopmanız için getirmedim, getirdiğim din için sizden ücret de istemiyorum anlamına gelir. Katâde şöyle dedi: Allah Teâlâ burada Muham-

---

77 Süyûtî bu mânaya yakın bir rivayeti zikretti ve sonuna şunu da ekledi: Bunu Taberânî *el-Mu'cemü'l-evsat*'ta ve İbn Merdûye, Saîd b. Cübeyr tarîkiyle ve zayıf bir senetle tahric ettiler (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 144-145. Ayrıca bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VI, 354-355).

78 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 500-501.

med aleyhisselâm, bu Kur'ân'a ve onu tebliğ etmeye karşılık ücret istememesini, sadece akrabalık sevgisini, yani aralarındaki akrabalık bağını korumalarını
189 istemesini emretmiştir. [§]Kureyş kabilesinin her kolu birbiriyle akraba idi[79]. Bazıları şöyle mâna verdi: Sadece benim akrabalığımı sevmenizi istiyorum. Bazıları da Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu kaydeder: "Davet ettiğim ve size emrettiğim kurallarda bana uymasanız bile, bari akrabalığımı koruyun"[80]. Bu meselenin aslı bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ğafûr ve Şekûr Kelimelerinin Anlamı]

Kim çaba harcayıp bir iyiliği gerçekleştirirse bu konuda ona daha büyük güzellikler bahşederiz. Bu mânaya benzer başka bir âyet de şöyledir: "Kim âhiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız"[81]. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "iktirâf" (الإقتراف) kelimesi, iktisâb, yani kazanmak anlamına gelir. Mufâale babından kullanıldığında muâşeret mânasına gelir. Bu kelime aynı zamanda birini bir şeyle itham etmek anlamına da gelir. **Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır ve iyiliği asla karşılıksız bırakmaz.** Buradaki "ğafûr" (غفور) kelimesi, tövbe etmeseler de, gizli ve açık yaptıkları hatalardan dönmeseler de af ve mağfireti hak etmeseler de Allah onları bağışlar demektir. "Şekûr" (شكور) kelimesi de, Allah'a gerçekten şükretmeseler ve teşekkürlerinin kabul edilmesini hak etmeseler de Allah, kendinden bir lütuf ve ikram olarak onların şükürlerini kabul eder mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirler "ğafûr" kelimesine günahları bağışlar, "şekûr" kelimesine de iyiliklerine kat kat fazlasıyla karşılık verir anlamını verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَاِنْ يَشَاِ اللّٰهُ يَخْتِمْ عَلٰى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللّٰهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِه۪ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٤﴾

24. "Yoksa onlar, 'Allah hakkında bir yalan uydurdu' mu diyorlar? Halbuki Allah dilese senin kalbini de mühürler. Allah bâtılı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır. Şüphesiz O kalplerde olanı çok iyi bilmektedir."

---

79 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 497.

80 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 495; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3275.

81 eş-Şûrâ, 42/20.

Yoksa onlar, 'Allah hakkında bir yalan uydurdu' mu diyorlar? Yani, aksine onlar Muhammed aleyhisselâm Allah'a iftira etti diyorlar. **Allah dilese senin kalbini de mühürler.** Bu beyanın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Allah dileseydi senin kalbini sabırla mühürlerdi de, onların seninle alay etmelerinin ve seni yalanlamalarının acısını hissetmezdin. Bazıları da şöyle söyledi: Allah dileseydi sana Kur'ân'ı unutturur, böylece onlara Kur'ân'ı tebliğ edemezdin ve onlar da seninle alay edemezler ve seni yalancılıkla itham edemezlerdi. [§]Bize göre bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, 190
ilk olarak belirttiğimiz mânaya gelir. Yani Allah dileseydi senin kalbini sabırla mühürlerdi de, onların seninle alay etmelerinin ve senin inkâr etmelerinin acısını hissetmezdin. İkincisi, Allah dileseydi kâfirlerin kalplerini mühürlediği gibi senin de kalbini mühürlerdi, böylece onlar hakkı bâtıldan ayıramadıkları gibi sen de gerçeği anlayamaz ve hakkı bâtıldan ayırmazdın. Bu mânaya göre Cenâb-ı Hak ona lütfunu, ihsanını ve ikrâm ettiği çeşitli nimetleri hatırlatmaktadır. Bu hatırlatmayı da verdiği nimetlere karşı Rabb'ine şükretmesi, o insanların kalplerini mühürlemesinden ve kendilerine çeşitli azaplar vermesinden dolayı onlara acıması için yapmaktadır. Buna göre Resûlullah'ın (s.a.) onlara duyduğu şefkat ve merhameti, şu âyetlerde ifade edilen seviyeye ulaşmıştı: "Onların arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!"[82] "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[83]. Resûlullah, kendisini helâk edecek derecede onlara şefkat ve merhamet duyuyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah bâtılı siler ve gerçeği sözleriyle ortaya çıkarır. Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, hak ehlini bâtıl ehline karşı muzaffer kılar ve hak ehli bâtıl ehline galip gelinceye kadar onlara yardım eder, böylece bâtılı mahveder, hakkı ortaya çıkarır mânasına gelir. İkincisi, Allah hakkı deliller ve kanıtlarla ortaya çıkarır, böylece herkes Allah'ın koyduğu delillerle hakkı bâtıldan ayırteder ve iyice düşündüğünde hakkı tanır. Âyet-i kerîmede bunu meâlen şöyle dile getirmektedir: "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur; müşrikler hoşlanmasalar da!"[84] *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki sözleriyle anlamına gelen "bikelimâtihî" (بكلماته) kelimesi, delilleri ve kanıtlarıyla anlamına gelir. **Şüphesiz O kalplerde olanı çok iyi bilmektedir.** Müfessirler buna kalplerde olanı bilir diye mâna verdiler. "Zâti's-sudûr" (ذات الصدور) sözü, insanların kalplerindeki niyetleri ve fikirleri anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[82] el-Kehf, 18/6.

[83] Fâtır, 35/8.

[84] et-Tevbe, 9/33.

وَهُوَ الَّذٖى يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَعْفُوا عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan ve yaptıklarınızı bilen O'dur."

[Tövbe]

Kullarının tövbesini kabul eden, günahları bağışlayan… Daha önce hiç kimsenin hakkıyla tövbe edemeyeceğini söylemiştik. Çünkü hakkıyla tövbe etmek, insanın ateşten kaçtığı gibi, ateşi gerektirecek olan her şeyden
191 kaçmasıyla mümkün olur. [§]Hatta ateşin içinde olsa bile oradan kaçma fırsatını bulduğunda kaçmalıdır. Halbuki hiç kimse ateşten kaçar gibi günahlardan kaçamıyor. Fakat insanın tövbesi bahsettiğimiz bu seviyede olmasa bile, Allah lütfu ve keremiyle tövbesini kabul ediyor. **Kullarının tövbesini kabul eder,** yani onların iyiliklerini ve hayırlarını kabul eder. **Günahları bağışlar,** yani günahlarını örter. Bu konuda başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "İşte onların yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz"[85]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Yaptıklarınızı bilen O'dur.** Bu, bir tehdit ifadesidir. Cenâb-ı Hak, onların gizli ve açık bütün yaptıklarını bildiğini Hz. Peygamber'e haber vermektedir. Onların ne yapacaklarını bilmesine rağmen kendilerini imtihan etmekte, onlara emirler vermekte ve yasaklar koymaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَسْتَجٖيبُ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَيَزٖيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ وَالْكَافِرُونَ لَهُمْ عَذَابٌ شَدٖيدٌ ﴿٢٦﴾

26. "İman edip rızâsına uygun işler yapanların dualarını kabul buyuran ve kendi lütfundan onlara fazlasını veren de O'dur. İnkârcılar için ise çetin bir azap vardır."

[Dua Etmek]

İman edip rızâsına uygun işler yapanların dualarını kabul buyurur. Yani Allah dua edenlerin dualarını kabul eder ve Rab'lerinden istekte bulunanların isteklerini verir. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Kullarım sana

---

85 el-Ahkāf, 46/16.

beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm”[86]. Yani dua edenlerin dualarını kabul ederim. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kendi lütfundan onlara fazlasını veren de O’dur.** Yani gözün görmediği, kulağın işitmediği ve müslüman birinin aklına bile gelmeyen nimetleri onlara fazladan lütfedecektir. Bundan maksat da cennettir, cennet Allah’ın fazladan verdiği lütfu ve ikramıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah Teâlâ kâfirler hakkında da şöyle der: **İnkârcılar için ise çetin bir azap vardır.**

وَلَوْ بَسَطَ اللّٰهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِه۪ لَبَغَوْا فِي الْاَرْضِ وَلٰكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَٓاءُ اِنَّهُ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرٌ بَص۪يرٌ ﴿٢٧﴾

27. “Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir.”

[Fakirlerin Daha Çok Şükretmeleri Gerekir]

Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi. Müfessirler bu âyetin Suffe ehli hakkında geldiğini söylediler. Onlar, dünyanın kendilerinin olmasını temenni ediyorlardı. Eğer âyet onlar hakkında gelmişse, o zaman Cenâb-ı Hak sanki onlara darlığı ve fakirliği hoş göstermektedir. Bazıları **yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** cümlesine şöyle mâna verdiler:
Her gün yeni bir elbise giyer, her gün başka bir binit alırlardı. [§]Ancak böyle 192
bir durumda âyetteki taşkınlık anlamı fazla ortaya çıkmamaktadır, dolayısıyla bu yorum doğru değildir. Bize göre **Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** cümlesi, Cenâb-ı Hakk’ın lütfu ve ihsanı olarak anlaşılmalıdır. Her ne kadar insanların taşkınlık yapacağını Allah biliyorsa da yine de onlara rızkı bol bol vermektedir. Görmez misin ki, Allah Firavun’a varlık ve mülk vermeseydi, tanrılık iddiasına kalkışmayacaktı. Ancak Allah bazı müminlere lütfeder, taşkınlık yapmamaları için onlara darlık verir. Böylece onlara verdiği nimetlere şükretmelerini sağlar, taşkınlık yapmamaları için onlara sıkıntı ve darlık ihsan eder. Allah’ın vermemesi de lütuftur[87], sözü de bu mânayı doğrulamaktadır.

---

86 el-Bakara, 2/186.

87 Ebû Nuaym el-İsfâhânî bu sözü, Ebû Habîb el-Bedevî’den rivayet eder (bk. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ*, VIII, 288).

Âyetin zâhirine dayanarak Cenâb-ı Hakk'ın kullarına en uygun (aslah) olanı vermesinin gerekli olduğuna dair Mûtezilî iddianın cevabını daha önce kaydetmiştik. Burada Allah Teâlâ **Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** buyurmaktadır. Bu âyete göre insanlar için en uygun olan, rızkı bol bol vermemesidir. Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak firavunlara ve kâfirlere bol bol mal vermiş, fakat onlar taşkınlık yapmışlardı. Ancak taşkınlık yapmamaları için bazıları hakkında fakirliği ve darlığı bir lütuf ve nimet olarak zikretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra taşkınlık, Allah'ın insanlar için koyduğu sınırları aşmaktır. Ancak âyette taşkınlık adı verilen eylemin ne olduğu belirtilmediği için onun tefsirini yapmıyoruz. **Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** meâlindeki ilâhî kelâm şu mânaya gelebilir: Allah onlara bolluk ve refah verecek olursa, şükretmeleri gerekir. Ama bolluk ve mal çokluğu, onların şükretmelerine ve kendilerine konulan farzları ve hükümleri yerine getirmelerine engel olur, onları meşgul eder. **Ama O dilediği ölçüye göre vermektedir.** Yani yapmaları gereken kulluk görevlerini yerine getirmelerine engel olmayacak ve onları meşgul etmeyecek kadar vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir.** Bu cümlenin tefsirini daha önce yapmıştık.

Hâsılı bu âyetin tefsiri üç şekilde yapılır. Birincisi, âyet kâfirlere hitap etmektedir; Allah onlara bol mal verirse mutlaka yeryüzünde taşkınlık çıkarırlar, yani hepsi küfür ve dalâlet içine girerler. Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık"[88].

İkincisi, âyet-i kerîme, bol mal verecek olsa yeryüzünde taşkınlık çıkaracaklarını bildiği müminlerden özel bir kesime hitap etmektedir. Dolayısıyla taşkınlık yapmamaları için bir lütuf ve ihsan olarak onlara darlık ve fakirlik vermektedir. Bu, ilerde gelecek olan aşağıdaki âyet-i kerîmenin bir yorumunda
193 belirteceğimiz mânaya gelmektedir: [§]"Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[89]. Bu âyette gerçek anlamda Allah'a ibadet kastedilmişse, Allah onları, hiç şüphesiz ibadet edeceklerini bildiği zümrenin içinde yaratmıştır, demektir. Yani onları kendisine ibadet etmeleri için yaratmıştır. Fakat kendisine ibadet etmeyeceklerini bildiği kişileri ise ibadet için

88 ez-Zuhruf, 43/33.
89 ez-Zâriyât, 51/56.

yaratmış olması ihtimali yoktur, onları, ibadet etmeyeceğini bildiği zümrenin içinde yaratmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre, **Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi** meâlindeki âyet de eğer bolluk ve refah verecek olsa yeryüzünde taşkınlık yapacağını Allah Teâlâ'nın bildiği özel bir kesim hakkındadır, bundan dolayı Allah, onlara lütuf ve ihsan olmak üzere darlık vermektedir. Dolayısıyla bundan dolayı da Allah'a şükretmeleri gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, âyet, mümin kâfir herkese hitap etmektedir. Allah hepsine refah ve bolluk verseydi, hepsi birden kral olurlardı. Kralların tabiatı ve âdeti de taşkınlık yapmak, yönetimlerinde ve memleketlerinde karşı oldukları kişileri ezmeye çalışmaktır. Bu ise, birbirlerini bitirmeye ve fesada yol açar. Bundan dolayı Allah bazılarına bol bol vermiş, bazılarına da birbirlerine karşı taşkınlık yapmamaları için darlık vermiştir. Çünkü aksi halde birbirlerini bitirmek ve fesada uğramak söz konusudur. *Bunu en doğru bilen Allah'tır.*

وَهُوَ الَّذٖى يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ وَهُوَ الْوَلِىُّ الْحَمٖيدُ ﴿٢٨﴾

28. "İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O'dur. Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamde lâyık olan O'dur."

İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O'dur. Buradaki **bütün ümitlerini yitirdikten sonra** ibaresi, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kestikleri yahut taptıkları putların yağmur yağdırmasından, kendilerine şefaat etmesinden ve Allah'a yaklaştırmasından ümitlerini kestikten sonra mânasına gelebilir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurur: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[90]. Sonra Cenâb-ı Hak bu âyette yağmura rahmet ve "ğays" (bereket) adını vermiştir. Âyetteki "ğays" (الغيث) kelimesi, "ğavs" (الغوث) anlamında kullanılmıştır, bu da yardımcı mânasına gelir. Cenâb-ı Hak, yağmuru tutanın, insanları da kıtlık ve darlık hallerinde saklayanın kendisi olduğu bilinsin diye yağmura bu isimleri vermiştir. Şayet yağmuru göndermek O'nun elinde olsa, fakat göndermemek O'nun kudreti altında bulunmasaydı yağmura rahmet ve yardımcı diye isim vermezdi. Çünkü bir

---

90 el-İsrâ, 17/67.

eylemi yapmak kimin görevi ise onun yaptığına lütuf ve rahmet denilmez. Dolayısıyla bu âyet, Mûtezile’nin, Allah, aslah (en uygun) olanı yapmak zorundadır iddiasına aykırıdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

194 **[§] Gerçek dost ve koruyucu, her türlü hamde lâyık olan O’dur.** Buradaki “Velî” (الولى) kelimesi Rab anlamına gelir. “Hamîd” (الحميد) de hamdedilmeye lâyık olan demektir. Yahut “Velî”, onları ve onlara verdiği her nimeti koruyan mânasına gelir. “Hamîd” de, yeryüzünde taşkınlık yapmamaları için onlara verdiği darlıktan dolayı hamdedilmeye lâyık olan demektir.

وَمِنْ اٰيَاتِه۪ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَثَّ ف۪يهِمَا مِنْ دَٓابَّةٍ وَهُوَ عَلٰى جَمْعِهِمْ اِذَا يَشَٓاءُ قَد۪يرٌ ﴿٢٩﴾

29. “Gökleri, yeri ve oralarda üretip yaydığı canlıları yaratması O’nun kanıtlarındandır. O dilediği zaman onları bir araya getirme gücüne de sahiptir.”

Gökleri, yeri ve oralarda üretip yaydığı canlıları yaratması O’nun kanıtlarındandır. Buradaki **kanıtlarındandır** sözü, Allah’ın gökleri, yeri ve âyette belirtilen diğer nimetleri yaratması, O’nun rablığının ve vahdâniyetinin kanıtlarındadır mânasına gelebilir. Yahut bunları yaratması O’nun hikmetinin, ilminin tedbir ve yönetiminin kanıtlarındandır veyahut kudretinin ve hükümranlığının kanıtlarındandır veyahut da ihsanının, nimetinin ve lütfunun kanıtlarındandır anlamına gelir. Aklımız yettiğince bütün bunların işaret ettiği anlamları daha önce belirtmiştik[91].

Sonra **oralarda üretip yaydığı canlıları yaratması** cümlesinin delâletinde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna, özellikle yeryüzündeki canlılar mânasını verdi. Görmez misin ki Allah Teâlâ ilgili âyette, yeryüzündekiler yürüyen ve hareket eden canlılar oldukları için bu anlama gelen “dâbbe” (دَابَة) kelimesini kullanmıştır. Gökteki melekler ise ayaklarıyla yürüyen değil, kanatlarıyla uçan varlıklardır. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen bir âyette “O ikisinden inci ve mercan çıkar”[92] buyurmaktadır, halbuki inci ve mercan ikisinden değil, sadece birinden çıkıyor. Bazıları şöyle dedi: **İkisinde** sözüyle, gökteki meleklerle yerde yürüyen canlılar kastedilmiştir, ancak gök ehline yerde yürüyen canlıla-

---

91 bk. er-Rûm, 30/22.

92 er-Rahmân, 55/22.

rın ismi ile isim verdi. Bu ise dilde caizdir, yani iki varlığı anıp birinin ismini onlara vermek mümkündür. Meselâ, “Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar, başkasına ağır gelir”[93] meâlindeki âyet böyledir. Buradaki zamir lafız olarak namaz anlamına gelen “salât”a (الصلاة) gider, ancak bundan maksat önce geçen sabır ve namazdır. Başka bir örnek de şu meâldeki âyettir: “Onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelirler”[94]. Buradaki zamir de ticarete yönelikti, ama hakikatte ticaret ile eğlence kastedilmektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. **[§]O dilediği zaman onları bir ara-** 195
ya getirme gücüne de sahiptir. Buradaki onları bir araya getirme ifadesinden maksat, muhtemelen onları ölümden sonra diriltmesidir, yani Allah gökleri, yeri ve bahsettiği diğer varlıkları yaratmaya kādir olduğu gibi, ölümden sonra insanları tekrar yaratmaya da kādirdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَصَابَكُمْ مِنْ مُص۪يبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْد۪يكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَث۪يرٍ ﴿٣٠﴾

30. “Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.”

[İnsanlar Niçin Belâya Mâruz Kalırlar?]

Onların başlarına geldiği belirtilen musibet, kendi hataları, isyanları ve yapıp ettikleri yüzünden olsun veya olmasın herkesi kapsar; kuraklık, kıtlık, düşman saldırısı ve benzerleri gibi musibetler, caniler olduğu kadar çocuklar, hayvanlar, iyiler ve salih insanlar da dâhil olmak üzere herkese şamildir. Dolayısıyla Allah tarafından musibete lâyık görülenler için bu belâ bir uyarı ve öğüttür yahut kendi yaptıkları yüzünden musibete dûçar olanlar için de günahlarının kefareti olur. Kendileri bir suç işlemeyen sabîlerin ve iyilerin musibete uğramalarında da lâhî bir hikmet vardır. Bu itibarla âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu belâ onların yaptıkları bir şey yüzünden başlarına gelmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk’ın onlara vermiş olduğu sağlığın, afiyetin, güzelliklerin ve hayırların, tamamen Allah’ın lütfu ve ikramı olduğunun bilinmesi içindir; çünkü netice itibariyle insanlar Allah’ın kullarıdır ve Allah kulunu isterse helâk eder, isterse onları hayatta bırakır, onlar hakkında her dilediğini yapar. [İkincisi,] onların yaptığı herhangi bir kötülük ve günah olmasa da Al-

93 el-Bakara, 2/45.
94 el-Cum‘a, 62/11.

lah onlara âyette belirttiği musibeti verebilir, sebebi de bunun karşılığı olan bedeli ve mükâfatı âhirette onlara vermektir. Buna göre o belânın, ilâhî hikmetin dışında olduğu nasıl düşünülebilir? Bir mükâfat vermek için acı çektirmek mümkündür ve caizdir, ama Mûtezile'nin aksine, buna bir karşılık vermek mutlaka şart değildir, çünkü Mûtezile'ye göre şarttır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

Âyette insanın başına gelen belânın kendi yaptıkları yüzünden geldiği ifadesi, herkesin kendisini kontrol etmesi amacıyla söylenmiş olabilir; buna göre insanın mâruz kaldığı belâ, geçmişte işlemiş olduğu bir kötülük yüzündendir. Bundan kurtulmanın yolu da herkesin kendine bakıp belânın geçmişte yaptı-
196 ğından dolayı başına geldiğini [§] düşünmesi ve hemen ondan vazgeçip Allah'a tövbe etmesidir. Buna göre âyet, ya benzeri bir kötülüğü yapmasına karşı insanı uyarmak ve kınamak anlamına gelir, ya da o belâ yaptıklarına kefaret olması ve onu günahlarından arındırması içindir, bu durumda da insanın o belâya karşı Allah'a şükretmesi gerekir. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Âdemoğluna bir dikenin batması, ayağının takılıp sürçmesi ve yaralanıp damarından kan akması mutlaka işlediği bir günah yüzündendir ve Allah bu sayede onun pek çok günahını bağışlayacaktır"[95].

Mûtezile'nin iddiasına göre ise, bedelini (ivaz) vermeden Allah'ın hiç kimseye acı çektirmeye ve sıkıntı vermeye hakkı yoktur. Eğer mesele onların söylediği gibi olsaydı, onlara hayırlar, güzellikler ve bolluk veren Allah'ın ihsan eden, lütfeden ve nimet veren olmaması gerekirdi, çünkü başka birinden bedeli karşılığında bir şey alan kişi, lütfeden ve nimet veren diye nitelenmez. (Bu konuda iki şey söylenebilir. Birincisi,) Allah kendini ihsan eden ve nimet veren diye isimlendirmektedir. Bu durumda onların söyledikleri buna aykırı düşmektedir.

İkincisi, onların söylediği gibi şayet mutlaka onlara bedel (ivaz) verilmesi şart olsaydı, ancak onların razı olacakları bedeli vermesi gerekirdi. Bu bedelin de onlardan aldığı rahatlığın değerinde olması icabederdi. Halbuki bu konuda onların böyle bir şartı ileri sürmeleri söz konusu değildir. Bu da göstermektedir ki Cenâb-ı Hakk'ın onlara, yukarıda söylediğimiz musibetleri başlarına getirmeye hakkı vardır. Bizim söylediklerimizin aslı şudur: Bütün yaratılanlar Allah'ın kulu ve kölesidir. Her sultanın kendi mülkünde dilediği şekilde tasarrufta bulunmaya hakkı vardır, fakat halkın ona acı vermeye hakları yoktur, çünkü mülkiyet gerçekte ona aittir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan

---

95 bk. Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, XII, 253-254; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 513-514.

Allah'ın durumu da böyledir, çünkü her şeyin hakiki sahibi O'dur, dolayısıyla hiçbir bedel ve karşılık vermeden de dilediğini yapmaya hakkı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah birçoğunu da bağışlar. Başına bir sıkıntı ve belâ gelen herkes için, mutlaka şanı yüce olan Allah'ın bu belâdan dolayı bir mağfireti söz konusudur. Çünkü duyulan her acının mutlaka artma ihtimali vardır, işte acının artmasını engellemek de Allah'ın lütfu ve ihsanıdır. Az olsun çok olsun kendi hakkından bir kısmının kaybolması da böyledir. **Allah birçoğunu bağışlar** sözü, insanın yaptığı bütün hatalardan dolayı onu sorguya çekmeyeceği, aksine sadece bir kısmından sorguya çekeceği ve diğerlerini yok sayacağı anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَٓا اَنْتُمْ بِمُعْجِز۪ينَ فِي الْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ
وَلَا نَص۪يرٍ ﴿٣١﴾

[§]31. "Siz, dünyanın hiçbir yerinde O'nun gücünün önünde duramazsı- 197
nız. Sizin için Allah'tan başka gerçek dost ve yardımcı yoktur."

Siz, dünyanın hiçbir yerinde O'nun gücünün önünde duramazsınız. Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Hatalarınız yüzünden Allah'ın size vermek istediği belâdan ve size yapmak istediği diğer sıkıntılardan kaçamazsınız, sizin Allah'tan başka sığınağınız yoktur.**Sizin için Allah'tan başka gerçek dost ve yardımcı yoktur.** Yani sizi koruyacak ve başınıza gelecek olan azabı engelleyecek dostunuz olmadığı gibi size yardım edecek ve Allah'ın azabından sizi koruyacak hiçbir yardımcınız da yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ اٰيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٣٢﴾

32. "Denizde (yelkenlerini) ***bayraklar gibi*** (açarak) ***süzülüp giden gemiler de O'nun kudretinin kanıtlarındandır."***

Buradaki "âyâtihi" (آياته) kelimesi, dana önce de söylediğimiz gibi Allah'ın birliğinin ve Rab olduğunun kanıtları, O'nun kudretinin ve hükümranlığının kanıtları, ilminin, tedbirinin ve hikmetinin kanıtları, nimetlerinin ve ihsanının kanıtları mânasına gelebilir. Bu âyette kastedilen şey ise Azîz ve Celîl olan Allah'ın, gemiler hakkında kerestedeki özel bir niteliği gizlemesi gibidir.

Allah'ın kerestede gizlediği o özelliği ve lütfu anlamak için insan türünün filozofları bir araya gelse bile onu anlamaya muktedir olamazlardı. Bu nitelikten ve Allah'ın ona yüklediği özellikten maksat, ağırlığına ve kalınlığına rağmen suyun üzerinde kalma ve sakin bir şekilde yol alma niteliğini keresteye vermesidir. Aynı kalınlık ve ağırlıkta olmasa bile, ağaçtaki cevherin bulunmadığı pek çok nesne çöker ve suyun dibine batar. Gemiye konulan ağır yüklerden suda batma ve çökme tabiatına sahip her birinin durumu da böyledir, gemilerde ve ağaçlarda sözü edilen o tabiat olmasaydı, onlar da suya gömülürdü. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bayraklar gibi. Müfessirlerin geneli buna denizde dağlar gibi akıp giden anlamını verdiler. İbn Kuteyve ve Ebû Avsece, "a'lâm" (أعلام), dağlar anlamına gelir, bunun tekili de "'alem"dir dediler[96]. Bu sözün anlamı şudur: Allah yeryüzündeki canlıları sallanmaktan ve suya gömülmekten korudu, onu tuttu ve yeryüzünü dağlarla sabit kıldı. Dağların tabiatı ise suya batmak ve gömülmektir. Dolayısıyla dağların suyun üzerinde sabit durması değil, suya gömülmesi
198 ve batışının artarak sürmesi gerekirdi. [§]Fakat Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ve ihsanı onları sabit tutmakta, çöküp batmaktan ve canlıları sallanmaktan korumaktadır. Buna göre dağları yer üzerinde dimdik tutuğu gibi denizdeki gemileri de Allah batırmamakta, suyun üstünde tutmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bayraklar gibi** sözünün başka bir mânaya, alâmetler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Gemilerin alâmet olmaları da Allah onları insanların elde etmeleri zor olan uzaklardaki menfaatlere ulaşmaları için bir sebep ve vasıta yapmasından dolayıdır. Bir yerden başka bir yere, bir ülkeden başka bir ülkeye yükler gemilerle taşındığı için, kendilerine bu yüklerin getirildiği insanlar, bolluk ve menfaat getirdiklerini umdukları için gemileri denizde gördüklerinde sevinç duyarlar. Aynı şekilde kendilerine mal getirilen belde halkı gemilerin sağ salim geldiklerini görünce de sevinirler, çünkü mal ve menfaat kazanacaklardır. İşte gemiler insanlar için servete ve menfaate ulaşmanın vesilesi ve alâmeti olduğu için âyette bu kelime kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ يَشَاْ يُسْكِنِ الرِّيحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهٖ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ
لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ

96 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 394.

33. "O dilese rüzgârı dindirir de gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler. Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır."

O dilese rüzgârı dindirir de gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler. Cenâb-ı Hak burada, gemileri denizde yürüttüğünü, dileseydi onları durdurabileceğini ve hareketsiz bırakabileceğini söylemekle insanlara olan lütfunu ve ihsanını hatırlatmaktadır. Allah rüzgârı iki şekilde yaratmıştır. Birincisi, uygun rüzgârdır, gemiler onunla yol almaktadır. Diğeri de şiddetli fırtınadır, bununla da gemiler helâk olmaktadır. Allah, bu durumu başka bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle açıklamaktadır: "Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar"[97]. Sonra gemileri yürütenin rüzgâr olmadığına, rüzgârın kendiliğinden esmediğine, onu yapanın Allah Teâlâ olduğuna işaret eden üç özellik vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak rüzgârda gemileri yürütmeye uygun bir özellik, [§]aynı zamanda gemileri helâk eden ve dalga- **199**
ları kabartan bir fırtına özelliği yaratmıştır. İkincisi, **dilerse rüzgârı dindirir** cümlesinde ifade buyurduğu mânadır. Allah dilerse rüzgâra sükûnet vereceğini ve gemileri suyun üzerinde hareketsiz bırakabileceğini haber vermektedir. Bu, o rüzgârı yürütenin de durduranın da kendisi olduğunu haber vermektedir. Üçüncüsü, ateşte sıcaklık, buzda soğukluk tabiatı olduğu gibi tabiattan kaynaklan bir fiilin tek bir kanun üzere olmasıdır; rüzgârın akması ve esmesi eğer tamamen kendi tabiatının eseri olsaydı, hiçbir halde sakin olmazdı, bazan uygun ve güzel, bazan da helâk edici bir fırtınaya dönüşmezdi. Bütün bunlar, o işin kendiliğinden ve tabiatın gereği olarak vuku bulmadığına, onu öyle yapanın Allah Teâlâ olduğuna işaret eder. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Şüphesiz bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah bununla mümine çok sabreden ve çok şükreden diye isim vermiştir. İkincisi, başına gelen belâlara ve zorluklara sabreden kişiye çok sabreden, gemilerde ve diğer nesnelerde varettiğini belirttiği nimetlere şükredene de çok şükreden adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[97] "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız' diye -din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler" (Yûnus, 10/22).

Gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe buna, gemiler durur, yürümez olurlar diye mâna verdiler[98]. Buradaki "ravâkid" (رواكد) kelimesinin kökü de şudur: "Rakede, yerküdü, rukûden" (رَكَدَ، يَرْكُدُ، وَرُكُودًا).

أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ ﴿٣٤﴾

34. "Yahut yapıp ettiklerinden dolayı onları batırıp içindekileri helâk eder; birçoğunu da bağışlar."

Bu âyet-i kerîmenin, yukarıda belirtilen denizde akıp giden gemilerle ilgili âyetin sılası olması mümkündür. Çünkü Allah, "O dilese rüzgârı dindirir
200 de gemiler denizin üzerinde hareketsiz kalıverirler"[99] buyurmakta [§]ve şunu söylemektedir: Allah eğer dilerse, denizde gemileri yürüten rüzgârı durdurur ve gemiler suyun içinde hareketsiz kalırlar, dilerse rüzgârı şiddetli bir fırtına ve kasırgaya dönüştürür ve bunlar da gemileri, yani gemidekileri helâk ederler. Cenâb-ı Hak ise sözünü ettiği denizde helâk etme veya hayatta tutma fiilinin kendisine ait olduğunu, kurtulan kişinin Allah'ın lütfuyla kurtulduğunu ve denizden salimen karaya çıkardığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece, âyetteki "yûbikhunne" (يُوبِقْهُنَّ) fiiline, gemidekileri helâk eder mânasını verdi. Bu âyetin daha önce geçen "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[100] meâlindeki âyetin sılası da olabilir. Onların canına zarar veren veya vermeyen her türlü musibet ancak kendilerinin yapıp ettikleri günahlar yüzündendir. Hemen arkasından Allah, kendi elleriyle yaptıkları günahlar yüzünden helâk edilmeyi hak eden pek çok kişiyi bağışlayacağını ve kusurlarını görmezden geleceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٥﴾

35. "Böylece âyetlerimize karşı mücadele verenler bilsinler ki kendileri için kaçacak yer yoktur."

98 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 394.
99 eş-Şûrâ, 42/33.
100 eş-Şûrâ, 42/30.

[Allah'ın Âyetleri Üzerinde Tartışmak]

Allah'ın âyetlerine karşı mücadele etmek iki mânaya gelir. Birincisi, Allah'ın hükümlerinin neye işaret ettiğine ve âyetlerdeki mânaları anlamaya dair tartışmalarıdır. Bu, doğru ve övgüye değer bir tartışmadır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ehl-i Kitap'la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün"[101], "Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme![102] İşte bu konuda yapılan tartışma güzeldir, övgüye lâyıktır. İkincisi, Allah'ın âyetlerinde yer alan hükümleri reddetmek ve onların doğru anlaşılmasına engel olmak için yapılan mücadeledir. Bu da yerilen mücadeledir.
[§]Âyetlerimize karşı mücadele verenler meâlindeki bu âyette kastedilen 201
mücadele, Allah'ın âyetlerindeki hükümleri reddetmek için yapılan mücadeledir. Sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın âyetlerini reddetmek ve onların anlaşılmasına engel olmak için mücadele ettiklerinden dolayı, onların Allah'ın azabından kaçıp kurtulacak yerleri olmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَٓا اُو۫تٖيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ
وَاَبْقٰى لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾

36. "Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bunlar, iman eden ve Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir."

[Dünya Nimetleri Ebedî Lezzetleri Kazanmaya Vesiledir]

Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha iyi ve daha kalıcıdır. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah Teâlâ dünyada bu nimetleri ve lezzetleri insanlara, bu vesile ile ebedî nimetleri ve kalıcı lezzetleri kazanmaları için vermiştir. Aynı şekilde onlara vermiş olduğu göz, kulak ve diğer duyu organlarını da ebedî ve kalıcı olanı kazanmaları için vermiştir. Allah, vermiş olduğu malları ve lezzetleri, emredildikleri cihetten başka yönlerde kullananları hüsrana uğrayanlar ve boş şeylerle oyalananlar diye nitelemiştir. Aynı şekilde verdiği duyu organlarını gayesi dışında kullananları da sağır, dilsiz ve kör olarak nitelemiştir. Bu nimetlerle ebedî hayatı kazanamayanları da ölü diye nitelemiştir. *En doğrusunu*

---

101 el-Ankebût, 29/46.
102 el-Kehf, 18/22.

Allah bilir. İkinci bir ihtimal de şöyle denilmesidir: Onlara bu dünyada verilen lezzetler ve nimetler ancak Allah katında bulunan ve âhirette onlara verileceği vâdedilen nimetlere özendirmek içindir. Aynı şekilde zorluklarla ve belâlarla imtihan edilmeleri de ancak Allah'ın uyardığı ve âhirette başlarına gelmekle korkuttuğu azaptan sakındırmak içindir. Buna göre **Size verilen her şey dünya hayatının geçici zevklerinden ibarettir** cümlesi, onlardan yararlanırsınız, fakat onlar çabuk biter ve yok olurlar, geriye onlardan bir şey kalmaz, size vermediği ise ebedî ve bakî olandır mânasına gelir.

Sonra Allah Teâlâ, bakî olanın kime verileceğini de açıklamaktadır: **Bunlar, iman eden ve Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir.** Onlar, dünya ve âhiretin Allah'a ait olduğuna, yaratmak ve emretmenin de O'nun yetkisinde bulunduğuna ve O'nun yaratılmışlıkla ilgili her türlü mânadan uzak olduğuna iman edenlerdir. **Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir,** yani onlar işlerinde Allah'a güvenip dayanırlar, Allah onların yegâne güvencesi ve dayanağıdır, onlar bütün işlerinde Allah'tan aşka hiç kimseye güvenip dayanmazlar.

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ

202 [§]*37. **"Onlar büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar."***

[Büyük Günah ve Hayasızlık]

Sonra Cenâb-ı Hak onları büyük günahlardan ve hayasızlıktan sakınmakla da nitelemektedir: **Onlar büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınırlar.** Burada büyük günah olarak belirtilen günahtan maksadın hayasızlık olması mümkündür, çünkü hayasızlık büyük günahtır. Bu ikisinden (hayasızlık ve büyük günah) her biri, diğeri ile aynı anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Büyük günahlar, insanı müşrik olmasına yol açan günah çeşitleridir; en büyük günah Allah'a ortak tanımaktır. "Fevâhiş" (الفواحش) ise dünyada had cezasını gerektiren günahlardır. Şöyle de söylenmiştir: Büyük günah, günahın büyük olanıdır. "Fevâhiş" de, işlerin çirkin olanıdır. Bunun farklı yorumunu daha önce Nisâ sûresinde belirtmiştik[103]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[103] bk. en-Nisâ, 4/31 nolu âyetin tefsiri.

Onlar öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar. Yani onlar malları, canları ve dünya işleri konusunda öfkelendikleri zaman da bağışlarlar ve insanların kusurlarını görmezden gelirler. Fakat din konusunda öfkelendikleri zaman, asla bağışlamaları yoktur, hemen dönüp Allah'a tövbe etmek gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذ۪ينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَمْرُهُمْ شُورٰى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣٨﴾

38. "Rab'lerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar."

Rab'lerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. Yani hemen Rab'lerinin davet ettiği dine yönelirler. "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[104] meâlindeki âyetle de Rab'leri onları selâmet yurduna çağırmıştı. Ancak onların davetlerinin kabul edilmesini Allah bazı şartlara bağladı, kim bu davetin gereklerine uyarsa vâdedilen mükâfatı hak eder. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim"[105]. "Allah onlara şöyle demişti: Eğer namazı dosdoğru kılarsanız ben sizinle beraberim"[106]. Buna göre onların Rab'lerinin davetine uyduklarının alâmeti ve şartı, **namazı özenle kılmaları** ve âyette bahsedilen diğer buyrukları yerine getirmeleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İstişarenin Lüzumu]

İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Bazılarının rivayet ettiğine göre ensar, aralarında istişare ederek işlerini yürütürlerdi. O sırada Resûlullah (s.a.) onlarla beraber değildi. İşte bu âyet onların yaptıklarını övmek için gelmişti.
[§]Rivayet edildiğine göre Hasan-ı Basrî, **İşleri aralarındaki danışma ile yü-** 203
rür meâlindeki âyeti okumuş ve sonra şöyle demiş: Vallahi, işlerini danışma ile

104 Yûnus, 10/25.

105 "Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vâdettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının" (el-Bakara, 2/40).

106 "Andolsun ki Allah İsrâiloğulları'ndan söz almıştı. Onlardan on iki de nakīb (temsilci) göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz, andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım" (el-Mâide, 5/12).

yürüten bir milleti Allah, önlerindeki yolların en üstününe ulaştırır[107]. Bu meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ, "İş hakkında onlara danış!"[108] meâlindeki âyette Hz. Peygamber'e ashabıyla istişare etmesini emretmişti. Hasan-ı Basrî'nin, işlerini danışma ile yürüten bir milleti Allah, önlerindeki yolların en üstününe ulaştırır sözüne gelince, istişare akılların ve zihinlerin birleşmesidir, onlar birleşince de hak ve doğru olan daha çabuk anlaşılır ve tek kişinin kendi aklını kullanmasından daha iyi netice alınır. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe şöyle dedi: **İşleri aralarındaki danışma ile yürür,** yani istişare ile yürür[109]**. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar** cümlesinin mânası ise gayet açıktır.

وَالَّذِينَ اِذَٓا اَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar."

[Haksızlık Yapanı Bağışlamak ve Kendini Savunmak]

Cenâb-ı Hak, haksız saldırıya karşı koymayı ve kendisine zulmeden zâlimi bağışlamayı, Rab'lerinin davetine uyan o insanların hepsine nispet etti ve şunları söyledi: "Onlar öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar"[110], "Rab'lerinin çağrısına uyarlar"[111]. Sonra da şöyle buyurdu: **Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar.** Böylece bağışlayan ve savunan herkesi, Rab'lerinin davetine uyanlar sınıfına dâhil etti. "Muntasır" (المنتصر) kelimesi, kendisine ait olan hakkı tam olarak alan mânasına gelir, "ğâfir" (الغافر) ise hakkından vazgeçen demektir. Cenâb-ı Hak, kendisine ait olan hakkı tam olarak alanı da Allah'ın davetine uyanlar arasında belirtti, ancak hakkından vazgeçen kişi, hakkını tam olarak alandan daha üstündür. Bundan dolayı Allah, Hz. Peygamber'i, yapılan haksızlığı affetmeye, intikam almamaya ve karşılık vermemeye teşvik etmiş ve bunun güçlü irade gerektiren işlerden olduğunu söylemiştir: "Kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir"[112], "Onlar öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar"[113] meâlindeki âyetin,

---

107 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, II, 137.
108 Âl-i İmrân, 3/159.
109 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 393.
110 eş-Şûrâ, 42/37.
111 eş-Şûrâ, 42/38.
112 eş-Şûrâ, 42/43.
113 eş-Şûrâ, 42/37.

[§]hakaret ve küfür gibi dil aracılığıyla yapılan eziyetlerle ilgili olması, bedene 204
verilen zararla ilgili olmaması da muhtemeldir. Allah müminleri bağışlamaya ve affa teşvik etmekte ve böyle yapanları övmektedir. **Onlara haksız bir saldırı yapıldığında elbirliğiyle kendilerini savunurlar** meâlindeki âyet de yaralamak ve tahrip etmek gibi bedenlere verilen zararlarla ilgilidir. Allah Teâlâ dil ile verilen eziyetleri bağışlamaya ve karşılık vermemeye teşvik etmekte, fakat bedenlere verilen zararlara karşı kendini savunmaya ve hakkını tam olarak almaya ruhsat vermektedir. Her ne kadar "Hoşgörülü davranmanız takvâya daha uygundur"[114] meâlindeki âyette, her iki halde de hakkını almaktan vazgeçip bağışlamak daha faziletli olsa da Allah ikinci halde hakkını tam almaya da ruhsat vermektedir.

وَجَزٰٓؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَاَصْلَحَ فَاَجْرُهُ عَلَى اللّٰهِ اِنَّهُ
لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٤٠﴾

40. "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez."

[Kötülüğe Karşılık Vermek Veya Bağışlamak]

Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır. Allah Teâlâ, burada ikincisinin yaptığına da kötülük ismini verdi. O, yapılan kötülüğün cezası olduğu için her ne kadar gerçek anlamda kötülük değil ise de Allah ona da ilkinin yaptığının ismini vermiştir. Yahut ilki böyle bir şey yapmasaydı, ikincisinin yaptığı şey kötülük olacağı için ona kötülük adını verdi. Netice itibariyle verilen karşılıkta bir zarar söz konusu olduğundan ona bu ismi vermiştir. Zarar vermek, başkası için güzellik olsa bile neticede kötülüktür. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak, sanki farklı hallerden dolayı ona kötülük adını vermiş gibidir: O, kendisine kısas yapılan ve misliyle cezalandırılan kişi nezdinde kötülüktür, bu uygulama onun nazarında kötülük sayılır. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "İyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[115]. Allah burada darlık ve zorluk haline kötülük adını verdi, çünkü bu hal, o insanların nazarında kötülüktür. Bolluk ve rahatlık haline ise güzellik adını verdi, çünkü bu hal onların nazarında güzelliktir. Darlık hali her ne kadar ger-

---

114 el-Bakara, 2/237.
115 el-A'râf, 7/168.

çek anlamda bir kötülük değilse de o durumda olan insan nazarında kötülük sayıldığı için ona kötülük adını vermiştir. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyette geçen ikinci kişinin yaptığına da kötülük denilmesi caizdir, çünkü o, bu fiilin kendisine yapıldığı kişi nazarında kötülüktür. *En doğrusunu Allah bilir.*

205 **[§] Kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir.** Yukarıda söylediğimiz gibi Allah, insana hakkını tam olarak almak ve kötülüğe karşı koymak hakkını vermişse de, bağışlamak bundan daha faziletlidir. Bu âyet, affetmekle sahibinin razı olmadığı bir bedeli almanın birleşemeyeceğine de işaret etmektedir. Çünkü Allah, **Kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir** buyurmaktadır. Burada, insan affettiği zaman onun mükâfatını Cenâb-ı Hakk’ın vereceğini haber vermektedir. Dolayısıyla affettiği için ondan başka bir şey almaya hakkı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu durum, insanın suçluyu affedip ondan diyet almaya hakkı vardır diyerek isterse suçludan diyet almayı veya vazgeçmeyi caiz görenlerin görüşlerine aykırı düşmektedir.

Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez. Çünkü Allah zulmü sevmez. Zulüm, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. Almaya hakkı olmadığı bir şeyi alan insan da zâlimdir.

وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهٖ فَاُو۬لٰٓئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبٖيلٍ

41. “Haksızlığa uğradığı için karşılık verenlere gelince, onlar aleyhine bir yol tutulamaz.”

Yani onların aleyhine bir delil yoktur yahut onlara bir yükümlülük yüklenemez.

اِنَّمَا السَّبٖيلُ عَلَى الَّذٖينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ
بِغَيْرِ الْحَقِّ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٤٢﴾

42. “Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere saldırıda bulunanlara yöneliktir. Onlar için elem verici bir azap da vardır.”

Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmedenlere yöneliktir. Aleyhte bir delil ve yükümlülük ancak insanlara durup dururken zulmedenlere yüklenir, karşılık verenlere değil. **Yeryüzünde haksız yere saldırıda bulu-**

nanlar, yani aleyhte delil ve sorumluluk ancak hakları olmadığı halde insanlardan bir şeyler alanlara yüklenir. Hakk'ını tam olarak alanlara gelince, onlara herhangi bir aleyhte delil ve yükümlülük yüklenmez. Bu âyet, İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında şöyledir: "İnneme's-sebîlu ale'llezîne yazlimûne'n-nâse ve yufsidûne fi'l-ardı" (انّما السبيل على الذين يَظْلمون الناس يُفْسدون فى الأرض) Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde fesat çıkaranlara yöneliktir.

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ اِنَّ ذٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿٤٣﴾

[§]*43. "Ama kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir."* 206

Yani kim haksızlığa ve eziyete sabreder, bağışlar ve karşılık vermekten vazgeçerse, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir, yani bu işleri sağlam yapma ve güvene alma yollarındandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهٖ وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا
رَاَوُا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ اِلٰى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٤﴾

44. "Allah kimi sapkınlığıyla baş başa bırakırsa, artık onun bir velisi olmaz. Azapla yüz yüze geldiklerinde zâlimlerin, 'Geri dönmenin bir yolu yok mu?' diye feryat ettiklerini göreceksin."

Allah kimi sapkınlığıyla baş başa bırakırsa, artık onun bir velisi olmaz. Yani şeytanın dostluğunu tercih ettiği için Allah kimi sapkınlığıyla başbaşa bırakırsa, artık onu Allah'ın dışında hidâyete erdirecek yahut ona fayda verecek başka bir dost yoktur. Bu hususu Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmede ifade buyurmaktadır: "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[116]. Allah, şeytanın hâkimiyetinin ancak onu dost edinenler üzerinde geçerli olduğunu haber vermektedir.

Azapla yüz yüze geldiklerinde zâlimlerin, 'Geri dönmenin bir yolu yok mu?' diye feryat ettiklerini göreceksin. Müfessirler şöyle dediler: Yani onlar, "Acaba dünyaya tekrar dönmenin bir yolu var mı?" diyorlar ve Rablerinden tekrar dünyaya dönmeyi istiyorlar. Onların istekleri sanki ölmeden önce imtihan edildikleri dünyadaki gibi bir imtihan geçirmekti. Yani Allah'ın emir ve

---

116 en-Nahl, 16/100.

yasaklarına itaat ettiklerini göstermek için âhirette imtihana tâbi tutulmalarını istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَرٰيهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِع۪ينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ الْخَاسِر۪ينَ الَّذ۪ينَ خَسِرُٓوا اَنْفُسَهُمْ وَاَهْل۪يهِمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَلَٓا اِنَّ الظَّالِم۪ينَ ف۪ي عَذَابٍ مُق۪يمٍ ﴿٤٥﴾

45. "Ateşe atılırlarken yine onların, aşağılanmaktan ötürü başları eğik halde göz ucuyla etrafa baktıklarını göreceksin. İman edenler de, 'Gerçek anlamda kayba uğrayanlar, kıyâmet günü hem kendilerini hem kendilerine uyanları ziyan edenlermiş meğer!' diyecekler. İyi bilinmeli ki zâlimler sürekli bir azap içinde olacaklardır."

Onların göz ucuyla etrafa baktıklarını göreceksin. Müfessirler bu cümleyi şöyle açıkladılar: Onlar henüz içine girmeden cehenneme göz atıp bakarlar. Nitekim Allah meâlen şöyle buyuruyor: "O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler"[117], "O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır"[118]. **Aşağılanmaktan ötürü,** çünkü Allah, dünyada iken yaptıkları kötülükler ve nefsânî arzularının hepsini yerine getirmeleri yüzünden âhirette onları zil-
207 lete düşürmüştü. **[§]Başları eğik halde bakarlar;** muhtemelen bu cümleden maksat, "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış vaziyette"[119] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi, o günün dehşetinden ve korkusundan onlar başlarını kaldırıp bir yere bakamamalarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Başları eğik halde bakarlar** cümlesi, yaptıkları kötülüklerden utandıkları için yüzlerini çevirip insanlara bakamazlar, ancak insanlar farkında olmadıkları sırada onlara hırsızlama bir göz atarlar mânasına gelebilir. Böyle bir durum, insanlar arasında bilinen bir şeydir. Çünkü birine kötülük yapan insan, başını kaldırıp onun yüzüne bakamaz, ancak farkında olmadığı sırada hırsızlama bir göz atar. İşte burada da benzer bir durum söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirlerden bazıları şöyle dedi: Onlar

117 el-Furkān, 25/12.

118 "O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var?" (el-Fecr, 89/23).

119 İbrâhim, 14/43.

kör olarak haşredilecekler, gözleriyle değil ancak kalpleriyle görebilecekler. Bu da göz ucuyla bakmak anlamına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Başları eğik halde bakarlar** cümlesi, aşağılandıkları için gözlerini eğerler mânasına gelir[120]. Ebû Avsece de, dümdüz bakarlar anlamını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman edenler de, 'Gerçek anlamda kayba uğrayanlar, kıyâmet günü hem kendilerini hem kendilerine uyanları ziyan edenlermiş meğer!' diyecekler. Onların ve onlara uyanların zarar görmeleri, değişik mânalara gelebilir. Birincisi, Cenâb-ı Hak "Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[121] meâlindeki âyette buyurduğu gibi, onlar kendilerini ve kendilerine uyanları ateşten korumakla emrolundular mânasına gelir. İşte onlar kendilerini ve onlara uyanları ateşten korumadıkları için zarara uğramışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Hem kendileri hem de kendilerine uyanlar zarar ettiler** cümlesi, kendi nefisleri ve aileleri yüzünden zarar gördüler mânasına gelir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır"[122]. Onlara mallar, çocuklar ve eşler sebebiyle verilenler, kendileri için bir fitne idi. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurur: "Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır"[123]. İnsan bazan kendi eşi ve çocuğu yüzünden de zarar görür ve sorgulanır. Üçüncüsü, onların ve onlara uyanların zarar görmeleri, şöyle demelerinden dolayıdır: "Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[124], "Dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel nimetler bulunduğundan eminim"[125]. [§]O, âhirette Rabb'inin 208
katında daha fazla güzellikler bulacağını ümit ve arzu ettiklerini kaybetmiştir. İşte bu âyet-i kerîme sözünü ettiğimiz bu üç mânaya gelir.

İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Kâfir olsun müslüman olsun herkesin mutlaka bir ailesi ve cennette bir yeri vardır. Eğer Allah'a itaat ederse, Allah ona ailesini ve cennetteki yerini verir. Şayet isyan ederse, hem kendisi hem ailesi zarar görür, cennetteki yerini de kaybeder ve onun yerine müminler vâris olurlar. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın kâfir olarak öleceğini

---

120 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 394.

121 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun" (et-Tahrîm, 66/6).

122 et-Teğâbun, 64/15.

123 "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır, onlardan sakının" (et-Teğâbun, 64/14).

124 el-Kehf, 18/36.

125 Fussılet, 41/50.

bilmesine rağmen ona bir aile ve cennette bir makam ayırması ihtimali yoktur. Ancak Allah Teâlâ bunu sadece onlara kızdığından ve onlar için bir hasret ve pişmanlık sebebi olsun diye yapar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ اَوْلِيَٓاءَ يَنْصُرُونَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ سَبِيلٍ ﴿٤٦﴾

46. "Onların Allah'a karşı kendilerine yardım edebilecek dostları yoktur. Allah sapkınlığı ile baş başa bırakmış ise onun için artık kurtuluşa çıkan bir yol da yoktur."

Onların Allah'a karşı kendilerine yardım edebilecek dostları yoktur. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların Allah'ı bırakıp taptıkları putlar, kendilerine yardım edebilecek ve onlardan Allah'ın azabını kaldırabilecek kudrette dostlar değildirler. Çünkü dünyada, kendilerine âhirette şefaatçi olacakları ve Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle onlara tapıyorlardı. Allah Teâlâ onların putlara tapmakla ümit ve arzu ettikleri şefaati ve Allah'ın azabını kendilerinden defedecekleri yardımı yapabilecek dostları olmayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Onların Allah'a karşı kendilerine yardım edebilecek dostları yoktur** cümlesi, onların dünyada rab edindikleri liderleri, kendilerine yardım edecek olan dostları değildir, çünkü onlar kendilerinden bile azabı geri çevirme gücüne sahip değildirler. Böyleyken tâbilerine verilecek olan azabı nasıl defedecekler? Allah, onlardan azabı defedecek bir dostun olmayacağını kendilerine haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kader ve Kaza İnsanı İcbar Etmez]

Allah sapkınlığı ile baş başa bırakmış ise onun için artık kurtuluşa çıkan bir yol da yoktur. Buradaki **onun için bir yol yoktur** sözü, onun için bir delil yoktur mânasına gelebilir. Yani Allah sapkınlığı ile baş başa bıraktığı birinin, "Sen beni saptırdın" diye bir gerekçesi olamaz. Çünkü Allah onu ancak sapıklığı tercih edeceğini ve o yolu seçeceğini bildiği için saptırmış, yani ona tercih etmiş olduğu yolu açmıştır. [Birincisi,] bu hususta esas olan, hiç kimse-
209 nin, [§]isyan etmesine ve sapıklık yolunu tercih etmesine Allah'ın iradesinin, kaza ve kaderinin sebep olduğunu söyleyerek bir gerekçe ileri süremeyeceğidir. Çünkü hiç kimse yaptığı bir isyan fiilini işlediği vakit, Cenâb-ı Hakk'ın onu hükmettiğini yahut irade buyurduğunu veyahut takdir ettiğini veyahut da kendisini saptırdığını söyleyemez. İnsan o fiili işlediği vakit, Allah onu is-

tediği ve irade buyurduğu yahut kaza ve kaderinde yazdığı için yapmamıştır, ancak kendi arzu ettiği ve istediği için yapmıştır. Dolayısıyla böyle bir gerekçe gösteremez. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.* İkincisi, onun böyle bir gerekçe göstermeye hakkı yoktur, çünkü o da bilmektedir ki istediği ve tercih ettiği bir fiili yapmakla onun aksini yapmak arasında serbest bırakılmış ise onun aksini yapmak ve tercih ettiği fiili terketmekte de serbesttir. Öyleyse nasıl böyle bir gerekçe ileri sürebilir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* **Onun için bir yol yoktur** cümlesi, Allah kimi saptırmışsa onun doğru yolu bulma imkânı yoktur mânasına gelebilir, yani kimse onu doğru yola getiremez. Bu cümle Allah kimi saptırırsa artık onun lehine bir yol yoktur mânasına da gelebilir, yani lehine bir yol yoktur, fakat aleyhine yol vardır.

اِسْتَجِيبُوا لِرَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَكُمْ
مِنْ مَلْجَاٍ يَوْمَئِذٍ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَكِيرٍ ﴿٤٧﴾

47. "Allah'ın hükmü gereği, geri çevrilemez olan bir gün gelmeden Rabb'inizin çağrısına uyun. O gün sizin için ne bir sığınak ne de bir inkâr yolu vardır."

Rabb'inizin çağrısına uyun. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[126]**. Allah'ın hükmü gereği, geri çevrilemez olan bir gün gelmeden önce.** Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kimsenin onu geri çevirmeye muktedir olamayacağı o gün gelmeden önce Rabb'inizin çağrısına uyun mânasına gelir. Çünkü o gün, bütün yaratılanlara yaptıklarının karşılığının verileceği gündür. O gün korku ve dehşet günüdür. Dolayısıyla Allah burada, hiç kimsenin o günü reddetmeye ve geri çevirmeye gücü yetmez buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, verilecek azabın ve cezanın geri çevrilemeyeceği olan o gün gelmeden önce Rabb'inizin çağrısına uyun mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün sizin için bir sığınak yoktur. Bu beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar dünyada iken putlara ancak kendilerine şefaatçi ve sığınak ola-
caklar diye tapıyorlardı, [§]bundan dolayı Allah, o putlar sizin için bir sığınak 210
değildirler, aksine Cenâb-ı Hakk'ın başka âyetlerde buyurduğu gibi taptıkları putlar da kaybolup gidecekler: "O gün uydurup yakıştırdıkları putlar onları

126 bk. el-Enfâl, 8/24 nolu âyetin tefsiri.

yüzüstü bırakıp kaybolacaklar”[127], “Aksine putlar onları bırakıp kayboldular”[128]. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **O gün sizin için bir sığınak yoktur,** yani onlar dünyada iken mâruz kaldıkları zorlukları ve belâları defetmeye çare bulabildikleri gibi, o gün başlarına gelen azabı defetmeye çare bulamayacaklar. Kurtuluş ancak Allah’ın yardımıyla mümkündür.

Sizin için bir inkâr yolu da yoktur. Bu beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar yaptıklarını Allah’ın huzurunda inkâr edemeyecekler; çünkü onları kendi elleriyle yapmışlar ve daha önce âhirete göndermişlerdi, dolayısıyla Allah’ın huzurunda onları inkâr etme gücünü bulamayacaklar. İkincisi, onları değiştirmeye gücünüz yetmez anlamına gelir. Yani yaptıklarını kendilerinden gideremezler, onlara engel olamazlar ve onları değiştiremezler. Onlar, Allah’ın kendilerine yapmak istediğine engel olamazlar mânasına geldiği de söylenmiştir. Bu da bizim söylediğimiz gibidir.

فَاِنْ اَعْرَضُوا فَمَٓا اَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَف۪يظًاۜ اِنْ عَلَيْكَ اِلَّا الْبَلَاغُۜ
وَاِنَّٓا اِذَٓا اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً فَرِحَ بِهَاۚ وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ
بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ فَاِنَّ الْاِنْسَانَ كَفُورٌ ﴿٤٨﴾

48. “Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır. Şu bir gerçek ki, biz insana rahmetimizi tattırdığımız zaman ona sevinir; ama eğer yapıp ettiklerinden ötürü başlarına bir fenalık geliverse, işte o zaman insan pek nankör olur.”

Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, yani senin onları davet ettiğin dini kabul etmekten yüz çevirirlerse, **bil ki biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik.** Bu beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, biz senin onların fiillerine ve yaptıklarına bekçi olarak göndermedik mânasına gelebilir. **Sana düşen sadece duyurmaktır,** yani senin duyurmaktan başka bir görevin yoktur. Onların fiillerine ve amellerine bekçilik yapmak meleklerin görevidir, kirâmen

---

127 “İşte o gün her şahıs, dünyada yaptığının karşılığını görecek, gerçek mevlâları olan Allah’ın huzuruna götürülecekler ve uydurup yakıştırdıkları putlar da onları yüzüstü bırakıp kaybolacaklardır” (Yûnus, 10/30).

128 “Allah’tan başka, O’na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular. Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir” (el-Ahkāf, 46/28).

kâtibîn melekleri onlara bekçi olarak görevlendirilmişlerdir. İkincisi, **biz seni onların üzerine bir bekçi olarak göndermedik,** yani biz seni onların yaptıklarına zorla engel olman için göndermedik, sana düşen sadece tebliğ etmek ve hakkı açıklamaktır, onların yaptıklarından sen sorgulanmayacaksın. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurdu: “Onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir”[129].

[§]Şu bir gerçek ki, biz insana rahmetimizi tattırdığımız zaman ona 211
sevinir. Bu âyet-i kerîme eğer müslümanlar hakkında ise o zaman buradaki sevinir anlamına gelen “feriha” (فرح) kelimesi, razı olur ve mutlu olur anlamına gelir. Eğer kâfirler hakkında ise, o zaman bu kelime şımarır, küstahlaşır mânasına gelir. **Ama eğer yapıp ettiklerinden ötürü başlarına bir fenalık geliverse, işte o zaman insan pek nankör olur.** Bu beyan şayet müslümanlar hakkında ise o zaman başına bir zorluk veya belâ geldiği zaman insan Allah tarafından kendisine verilen nimetleri unutur ve başına gelenden dolayı Allah'a şikâyette bulunur, daha önce kendisine verilen nimetlere nankörlük eder. Âyet eğer kâfirler hakkında ise mânası açıktır, onlar Allah'ın verdiği bütün nimetlere ve güzelliklere karşı nankörlük ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَٓاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ
اِنَاثًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَٓاءُ الذُّكُورَ ﴿٤٩﴾

49. “Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.”

Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. Cenâb-ı Hak burada insanlara emirler ve yasaklar göndermesinin ve onları çeşitli yollarla imtihan etmesinin, kendisinin bir menfaat veya hayır elde etmek yahut bir zararı veya belâyı defetmek amacıyla kendi ihtiyacı için olmadığını haber vermektedir. Çünkü göklerin ve yerin hükümranlığı O'na aittir. Allah Teâlâ insanlara ancak kendi menfaatleri, felâha ermeleri ve felâketlerden kurtulmaları için emirler vermekte ve yasaklar koymakta ve bununla onları imtihan etmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabb'imin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem

---

129 “De ki: Allah'a itaat edin, resûle itaat edin. Yine de (ey müşrikler!), söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir” (en-Nûr, 24/54).

sahibidir”[130]. Allah Teâlâ kendisinin zengin olduğunu söyleyerek müminin imanının kendisine bir fayda kazandırmayacağını ve hükümranlığına katkı sağlamayacağını, kâfirin küfrünün de O’na zarar veremeyeceğini ve mülkünde bir eksiklik meydana getirmeyeceğini haber vermektedir. **Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir** cümlesi, göklerin ve yerin gerçek sahibi Allah’tır mânasına da gelebilir. Nitekim O, bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım!”[131] **Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir** cümlesi, mülk sahibi olan mülkü dünyada dilediğine verir, dilediğinden de mülkü çekip alır mânasına da gelir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “Sen mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın”[132].

[Yaratma Fili ve Mûtezile’nin İddiaları]

212 [§]Bu âyette, insan fiillerinin yaratılışı meselesinde Mûtezile’nin görüşüyle çelişen bilgiler vardır. Onlar, kendileriyle Allah arasında fiilin oluşumunda ortaklık (şirk) mânasına geleceği endişesiyle kulların fiillerini yaratanın kendileri olduğunu iddia ediyorlar ve kulun fiillerini yaratanın Allah olduğunu inkâr ediyorlar. Eğer kula ait fiili Allah yaratırsa bu takdirde o Allah’ın ve kulun fiili olmuş olur. Çünkü duyular âleminde ortak olmanın açıklaması böyledir. Onlara denilir ki: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Göklerin ve yerin mülkiyeti Allah’a aittir”[133]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: “Hâkimiyette O’nun ortağı yoktur”[134]. Cenâb-ı Hak, mülkte kendisinin ortağı olmadığını haber vermektedir. Biz dünyada nice krallar gördük, mânası ve yönleri farklı olduğundan dolayı bu mülkiyet onlarla Allah arasında böyle bir ortaklığı gerekli kılmadı. Çünkü mülkün hakikati O’na aittir, başkasındaki ise mülkün hakikati değil, ancak yararlanma mülkiyetidir, mutlak mülkiyet değildir. Buna göre kulların fiilini Allah Teâlâ yaratmıştır, kullar ise onu kesbeder, yani elde eder. Bu da ortak olmayı gerektirmez, daha önce söylediğimiz üzere mülkiyet Allah ile insanlar arasında ortak olmayı gerektirmediği gibi. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

O dilediğini yaratır. Bu ilâhî beyan da Mûtezile’nin aleyhinedir. Çünkü Allah burada dilediğini yarattığını haber vermektedir. Onlar ise bütün hayırlar, Allah’ın dilediği şeylerdendir diyorlar. Sonra da kulların hayırlı fiillerini

130 en-Neml, 27/40.
131 Âl-i İmrân, 3/26.
132 Âl-i İmrân, 3/26.
133 el-Mâide, 5/40.
134 el-İsrâ, 17/111.

Allah'ın yaratmadığını söylüyorlar. Onların iddiasına göre Cenâb-ı Hakk'ın dilediklerinden çoğunun Allah'tan başka yaratıcısı vardır. **O dilediğini yaratır** cümlesi, ya rablığın ve ulûhiyetin vasfı mânasındadır yahut da Allah'ın dilediğini yarattığını haber vermek ve vâdetmek anlamındadır. Eğer yaratmak Rab olmanın vasfı kabul edilecek olursa, bu durum Rab olmanın vasfı değildir, çünkü yaratmayı dilediği on bin nesneden birini yaratmakla Rab olunmaz. Eğer âyet vâd ve haber mânasında ise onların iddialarına göre bu haber yalandır. Sözde her türlü aşırılıktan Allah Teâlâ'ya sığınırız. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[§]Dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Cenâb-ı Hak, kız ve erkek bütün çocukların Allah'ın bağışı ve hediyesi olduğunu haber vermektedir. İnsanların, Allah Teâlâ'nın hibesini ve hediyesini şükürle ve minnet duygusuyla kabul etmeleri gerekir. Sonra âyet-i kerîme, önce kız çocuklarını sonra erkek çocuklarını belirtmektedir. Çünkü insanlardan öyleleri var ki, kız çocuğu olduğunda onu bir musibet kabul ediyor ve kızının olması kendisine ağır geliyordu. Bu durumu Allah, kâfirlere kız çocuğu olduğu müjdesi verildiğinde yüzlerinin kapkara olduğunu söyleyerek haber vermektedir: "Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir"[135]. Âyette bu müjdenin onlara ne kadar ağır geldiği ve ne kadar öfkelendikleri bildirilmektedir. Müslümanların, kâfirlerin yaptığı gibi kız çocuklarını belâ ve musibet saymamaları için âyette önce kızlar anılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* 213

اَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَاِنَاثًا وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَٓاءُ عَقِيمًا اِنَّهُ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

50. "Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter."

Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Bu ilâhî beyanda "tezvîc" (التزويج) sözü, hakikatte iki benzer ve dengin bir araya getirilmesi anlamına gelir. İki zıt şeyin birleşmesine de mecâzen "tezvîc" denilir. Hakikatte benzer ve denk olan iki nesnenin birleşmesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, erkek ve kız çocuklarını birlikte verir cümlesinin mânası şudur: Allah erkek ile kadını birleştiriyor ve tek bir halde her iki neviden çocuk bahşediyor. Bu âyete İbn

135 en-Nahl, 16/58.

Kuteybe şöyle mâna verdi: Bazılarına erkek, bazılarına kız çocuk verir. Arap, develeri birbirine yaklaştırdığı zaman, "zevvectü ibilî" (زوّجت إبلب) devemi çiftleştirdim der. Büyüğü küçüğüne kattığında da "zevvectü'l-kibâra bi's-sığâri" (زوّجت الكبار بالصغار) büyüğü küçükle birleştirdim der[136].

Dilediğini de çocuksuz bırakır. Âyetteki "akîm" (عقيم) kelimesi, çocuğu olmayan kadın demektir. Böyle bir kadın da bereketli olmakla nitelenmez. O, mübarek değildir denilir ve ona özenilmez. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter.** Yani O, erkekleri ve kızları rahimlerde yaratmayı bilir ve bunu yapmaya kādirdir. Yahut O, yaratılanların menfaatlerini bilir ve hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz.

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ اَوْ
يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِاِذْنِهِ مَا يَشَآءُ اِنَّهُ عَلِيٌّ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾

214 **[§]*51. "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir."***

[Vahiy]

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmeyi, sanki risâletin mahiyeti konusunda sorulan bir soru veya bir olay üzerine indirmiş gibidir: Peygamberler Rab'lerini görüp müşahede edebiliyor ve O'nunla konuşabiliyorlar mı? Âyette belirttiği üç yoldan başka insan türünden hiç kimsenin kendisiyle konuşmasının mümkün olmadığını haber vermektedir. Soru, dünyada Allah'ı görmenin vukûu ile ilgiliydi, cevap da buna binâen verildi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ancak vahiy yoluyla.** Bazıları bunu şöyle açıkladı: Allah, peygamberin zihnine ve kalbine yerleştirir, peygamber de onu anlar ve insanlara haber verir. **Ancak vahiy yoluyla** sözüne bazıları, rüyada gösterilen olay diye mâna verdi; peygamberlerin rüyaları da gerçektir. **Yahut perde arkasından;** tıpkı Hz. Mûsâ'ya konuştuğu gibi. Allah, üçüncü bir ihtimal olmaksızın dilediği kelimeyi dilediği şekilde yaratılmış bir ses olarak onun kulaklarına yerleştirdi. **Ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir.** Yani Allah, peygambere bir meleği gönderir ve o da Allah'tan kendisine haber getirir. İşte dünyada peygamberlerin bilgi edinme vasıtaları, söylediğimiz bu üç yoldur: Ya ilham

136 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 394.

ve bilgiyi kalbine yerleştirmek, ya kulağına ses duyurmak, ya da bir elçi ile Allah'ın emrini ve kelâmını bildirmek şeklinde olur. Bunun dışında birinin dünyada Allah'ı görmesinin ve O'nunla konuşmasının mümkün olup olmadığına gelince, bu asla mümkün değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sonra **yahut perde arkasından** cümlesinin anlamında ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki perdelerden maksat, gerçek anlamda perdedir. Bazıları da şöyle dedi: Perdeden maksat, onların Allah'ı görme ihtimalinden aciz olduklarıdır. Çünkü Allah onları, Mûsâ aleyhisselâma söylediği gibi buna müsait olmayan bir bünye ve özellikte yaratmıştır: "Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin"[137]. Yani o muhtemelse, senin istediğin rüyetullah da muhtemeldir.

[§]Bu âyete göre, Allah Teâlâ, her ne kadar elçiyi gönderenin konuşması olmasa da elçi vasıtasıyla insanlarla konuşmaktadır. Dolayısıyla Allah'ın insanlarla konuşması, mecazî anlamdadır. Çünkü peygamberin sözü, hakikatte elçiyi gönderenin sözü değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"[138]. Buna göre peygamberden duyulan söz, hakikatte Allah'ın sözü değildir. Nitekim ben falanın sözünü falancadan işittim denilmesi de böyledir, bunların hepsi hakikat değil, mecazî mânadadır. 215

Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy yoluyla olur meâlindeki âyetin, kâfirlerin Allah'ı görmek ve konuşmak istemeleri üzerine gelmiş olması da muhtemeldir. Allah onlara şunu haber vermektedir: "Bilgiden yoksun olanlar, 'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mûcize gelmeli değil miydi?' dediler"[139], "Bize melekler gönderilmesi veya Rabb'imizi görmemiz gerekmez miydi?"[140] Kâfirler, Rab'lerini açık olarak görmek istemişlerdi. Fakat "Gerçek şu ki onlar, o gün elbette Rab'lerinden mahrum kalacaklardır"[141] meâlindeki âyetle onlar dünyada ve âhirette Rab'lerini görmekten mahrum bırakılmışlardır. Onlar, Allah'ın kendileriyle konuşmasını da istemişlerdi. Cenâb-ı Hak da onların taleplerini reddederek, hiç kimse ile şifahen konuşmayacağını, fakat âyette belirttiği üç yoldan biriyle konuşacağını haber vermiştir: **Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut per-**

---

137 el-A'râf, 7/143.

138 et-Tevbe, 9/6.

139 el-Bakara, 2/118.

140 el-Furkān, 25/21.

141 el-Mutaffifîn, 83/15.

de arkasından ya da bir elçi göndermesi ile olabilir. Allah Teâlâ, kendisinin yaratılanlarla dünyada konuşmasının ancak bahsettiği bu üç yoldan biriyle mümkün olduğunu haber vermektedir. Cenâb-ı Hak, "Rabb'inizden size indirilene uyun!"[142] buyurarak insanlarla ancak bu yöntemlerle konuştuğunu, insanlara indirdiğini söylediği sözlerin peygamberlere indirdiği gibi olduğunu bildirmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"[143]. Bunlara benzer diğer âyetlerde de bildirildiğine göre Allah, insanlarla sözünü ettiği yöntemlerle konuşmuştur. Nitekim peygamberlerle de bahsettiği yöntemlerle konuşmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ رُوحًا مِنْ اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْر۪ي مَا الْكِتَابُ
وَلَا الْا۪يمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْد۪ي بِه۪ مَنْ نَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِنَا
وَاِنَّكَ لَتَهْد۪ٓي اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍۙ ﴿٥٢﴾

216 [§]***52. "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh*** (Kur'ân) ***vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin."***

İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'ân) vahyettik. Allah sanki şunu söylemektedir: Biz senden önceki peygamberlere de sana vahyettiğimizi söylediğimiz aynı yollarla vahyettik. Yahut şöyle demektedir: Senden öncekilere de sana vahyettiğimiz gibi vahyettik. **Buyruğumuzla bir ruh vahyettik.** Bazıları buradaki "ruh" (روحا) kelimesine Cibrîl mânasını verdi ve emrimizi Cibrîl'e vahyettik dedi. Bazıları da, sana emirlerimizden bazılarını vahyettik dedi. Bazıları ise şöyle dedi: **Buyruğumuzla bir ruh vahyettik,** yani ona indirdiği ve vahyettiği kitaba ruh adını verdi, çünkü onunla dine hayat veriyor ve o dinin canlanma vesilesidir. Onunla bedenlere de hayat vermektedir; o şan ve şerefin hayat kaynağıdır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah tarafından rızıklara mazhar olmaktadırlar"[144]. Yani onların namları ve şerefleri canlı olarak devam etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

142 el-A'râf, 7/3.
143 et-Tevbe, 9/6.
144 Âl-i İmrân, 3/169.

Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun. Cenâb-ı Hak kendisine bildirip öğretinceye kadar Hz. Peygamber'in kitabın ne olduğunu bilmediğinde şüphe yoktur. İmanın ne olduğunu bilmediği ifadesinde ise, birkaç ihtimal vardır. Birincisi, dil ile söylenmesi gereken sözler itibariyle yahut imanın gereği olarak yapılacak işler cihetiyle veyahut Allah katındaki değeri, yeri ve konumu itibariyle imanın ne olduğunu bilmiyordun, anlamına gelebilir. Eğer maksat dil ise, Hz. Peygamber imanın tasdik veya tevhit olduğunu veya ne mânaya geldiğini başlangıçta bilmiyordu. Allah Teâlâ kendisine imanın ne olduğunu bildirinceye kadar, dil ile yapılması gerekenin ne olduğunu bilmediği mâlumdur. Resûlullah (s.a.) kendilerine bildirinceye kadar farklı dili konuşan insanların hiçbiri de bunu bilmiyordu. Cebrâil yabancı bir insan suretinde geldi ve Resûlullah'a (s.a.) sordu: İman nedir? İslâm nedir? [§]Resûlullah (s.a.) 217
da şöyle söyledi: "Bu gelen Cebrâil'di, size dininizin temel ilkelerini öğretmeye gelmişti"[145]. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyetten maksat, imanla ilgili fiil ve rükünler ise, onları yapmaya ve sınırlarını tayine kādir olmadığı zaman ne olduğunu da bilemez. Onun ne olduğunu bilmese dahi yine de cehaletle nitelenemez. Görmez misin ki küçükler bilmiyorlar, ama onlar için cahildirler denilmiyor. Düşünme melekesine ve öğrenme vesilelerine sahip olan biri, bu vasıtaları terkettiği zaman ancak cahillikle nitelenir. Bunlara sahip olmayan ve bu yüzden o seviyeye ulaşamayan kişiye gelince, o cahillikle nitelenmez. Görmez misin ki arazlar ve cevherler için, onlar bilmezler denilmekte, ama yine de cahillikle nitelenmemektedirler. Buna göre Hz. Peygamber için, o bilmiyordu diye nitelenmesi ve hakkında böyle denilmesi caizdir, fakat onun cahillikle nitelenmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Görmez misin ki anne karnındaki çocuk görmek ve işitmekle nitelenmez, çünkü onun gözü ve kulağı görme ve işitme konumunda değildir. Ona bu özellik anne karnından çıkarıldığında verilmekte, çünkü ancak o zaman görme ve işitme imkânına sahip olmaktadır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; size kulaklar ve gözler verdi"[146]. Yani ona bu imkân verildiğinde görme ve işitme yeteneği de varedildi. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyetten maksat, Hz. Peygamber'in, Allah katındaki değeri, yeri ve konumu itibariyle imanın ne olduğunu bilmemesi ise Cenâb-ı Hak kendisine, katındaki yerini ve konumunu öğretinceye kadar Hz. Peygamber imanın yerini ve değerini hiç şüphesiz bilmiyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

145 Cibrîl hadisi diye meşhur olan bu hadis için bk. Buhârî, "İman", 38; Müslim, "İman", 1.

146 "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi" (en-Nahl, 16/78).

218 **[§]Şimdi onu bir ışık kıldık.** Âyetteki "nûran" (نورا) kelimesinden eğer iman kastedilmiş ise şüphe yok ki o deliller ve kanıtlarla yol gösteren bir ışıktır. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?"[147] Buradaki "nur" kelimesinden kastedilen eğer kitap ise Kur'ân, kendisine uyanların ve saygıyla yaklaşanların kalplerindeki bütün örtüleri ve perdeleri kaldırdığı için tam anlamıyla yol gösteren bir ışıktır. **Dilediğimiz kullarımızı onun sayesinde doğruya eriştiririz.** Yani Allah, onu tercih edeceğini bildiği kişiyi doğru yola eriştirmeyi diler. **Onunla doğruya eriştiririz** sözü ile muhtemelen Kur'ân kastedilmiştir. Bizzat imanın kastedilmiş olması da mümkündür, yani imanı doğru yola götüren bir ışık kıldı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin.** Buradaki doğru yola götürüyorsun anlamına gelen "tehdî" (تهدى) kelimesi, davet ediyorsun yahut doğru yolun ne olduğunu onlara açıklıyorsun mânasındadır. Sonra Cenâb-ı Hak bunun ne olduğunu da aşağıdaki âyette açıklamaktadır:

صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذٖى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ اَلَٓا اِلَى اللّٰهِ تَصٖيرُ الْاُمُورُ ﴿٥٣﴾

53. "Göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu. İyi bilinmeli ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır."

Göklerin ve yerin yegâne sahibi olan Allah'ın yolunu. Buradaki **Allah'ın yolu** sözünden anlaşılan mâna ile yaratılanların yolu yahut falanın yolu ifadesinden anlaşılan mâna aynı değildir. Zaten Allah'ın gittiği veya geldiği yol ile yaratılanların gittiği veya geldiği yolun aynı olması nasıl düşünülebilir? Bu, bir nitelik veya fiil Allah'a nispet edildiğinde ondan anlaşılan ile yaratılanlara nispet edildiğinde anlaşılması gereken mânanın aynı olmaması gerektiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İyi bilinmeli ki bütün işler dönüp dolaşır Allah'a varır.** Bu cümle muhtemelen bütün işlerin düzenleme ve idaresi Allah'a aittir mânasına gelir. Bunun âhiret mânasına gelmesi de mümkündür, yani herkes ölümden sonra Allah'a varacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

147 ez-Zümer, 39/22.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Aydınlatan kitaba yemin olsun ki,"

Katâde şöyle dedi: Bu âyet sûrenin ismidir[2]. Bazıları da, **Hâ-mîm**, var olacak olan nesneler ve olaylar hükme bağlandı mânasına gelir dedi. Biz bunu daha önce açıklamıştık[3]. **Aydınlatan kitaba yemin olsun.** Katâde şöyle dedi: Allah'ın bereketini, hidâyetini ve doğru yolunu açıklayan kitap[4]. Bazıları şöyle dedi: Helâli, haramı, yapılması ve yapılmaması gerekeni açıklayan kitap. Bazıları ise şöyle söyledi: Hakk'ı ve bâtılı açıklayan kitap. Bize göre bu kitap, Allah Teâlâ tarafından geldiğini, bir insanın telifi ve ürünü olmadığını, Allah'ın eseri olduğunu, çünkü insanların onun benzerini meydana getirmekten aciz kaldıklarını beyan etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٣﴾

3. "Anlayıp düşünesiniz diye onu Arapça Kur'ân yaptık."

---

1 Bu sûre bütün olarak Mekke'de nâzil olmuştur ve 89 âyettir.

2 Bu sözün Katâde'den rivayet edildiğini kaynaklarda bulamadık, ancak Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den rivayet edilmiştir. Katâde'nin "*Hâ-mîm*", Kur'ân'ın isimlerinden biridir, dediği rivayet edilmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 206; XX, 274; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 250). Bu âyetin, sûrenin ismi olduğunu söyleyenler hakkında İbn Kesîr şöyle dedi: Muhtemelen bu ifade, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in sözüne dayanmaktadır. Sonra Zemahşerî'nin şöyle dediğini ilave etti: Ekseriyet bu görüşte ittifak etti. Bu sözü Sîbeveyh'e de nispet etti (bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 251. Ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 129).

3 Mukattaa harfleri için Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin başına bakınız.

4 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 546.

Cenâb-ı Hak burada sanki şöyle demektedir: Biz bu kitabı, anlayıp düşünmeniz için Arapça yaptık. Âyetteki yaptık anlamına gelen “cealnâhu” (جعلناه) kelimesine, onu Arapça olarak indirdik mânası verilmiştir. **Onu Kur’ân yaptık** sözüne, ona Kur’ân ismini verdik anlamı da verilmiştir. Bunun anlamı onu Kur’ân yaptık değildir, onu Arapça yaptık, yani anlayıp düşünmeniz için onu
220 Arapça olarak düzenledik ve ona Kur’ân adını verdik. **[§]Anlayıp düşünesiniz diye** cümlesi, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, anlayıp düşünürsünüz ümidiyle onu Arapça indirdik mânasına gelebilir. İkincisi, onu aklınızı kullanmanız için Arapça indirdik anlamına gelir. Bundan âyetin, aklını kullanan ve onu anlayan özel bir kavim hakkında indiği anlaşılır, çünkü insanların hepsi onu anlamadılar. Cenâb-ı Hakk’ın onu insanlar akıllarını kullansınlar diye gönderdiği, ama insanların akıllarını kullanmadıkları düşünülemez. Çünkü Allah Teâlâ bir şeyin olmasını murat etmiş ise, o mutlaka olur, yapmayı murat ettiği fiil de mutlaka gerçekleşir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Biz bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz ‘ol!’ demekten ibarettir, o da hemen oluverir”[5]. Üçüncüsü, sizi aklınızı kullanmaya ve kendisine uymaya mecbur etsin, böylece bizim dilimizde değildi diye Allah’a karşı bir mazeret ve gerekçeniz kalmasın diye onu Arapça olarak indirdik. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre âyette geçen ve belki anlamına gelen “lealle” (لَعَلَّ) kelimesi, Allah için kullanılan bütün âyetlerde tereddüt ve şüphe anlamına değil, kesin olarak tahakkuk ettiği anlamına gelir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Bu son yoruma göre “Belki kurtuluşa erersiniz”[6] anlamına gelen “lealleküm tüflihûn” (لعلكم تفلحون) cümlesi, ne mânaya gelir? Buna kurtuluşa ermeniz için sizi zorluyor mânasını vermek de doğru olmaz.

Buna şöyle cevap verilir: Bu cümle, sizi felâha ermenizi sağlayacak olan vesileye zorluyor mânasına gelir. Bundan maksat da doğrudan doğruya iman ve itaattir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّهُ ف۪ٓي اُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيٌّ حَك۪يمٌ ﴿٤﴾

4. “Kuşkusuz o, katımızdaki ana kitaptadır; çok yücedir, hikmetle doludur.”

O, ana kitaptadır. Bu beyan iki mânaya gelir. Kur’ân, asıl kitabın içindedir ve oradan indirilmiştir. Bundan maksat da, levh-i mahfûzdur. “Üm” (أُمّ) kelimesi, bir şeyin aslı mânasına gelir, bundan dolayı Mekke’ye Ümmülkurâ

5 en-Nahl, 16/40.

6 Meselâ bk. el-Bakara, 2/189; Âl-i İmrân, 3/130.

denilmiştir. İkincisi, Kur'ân önceki kitapların içindedir demektir, çünkü annelere, çocuklarından önce dünyaya geldikleri için anneler anlamına gelen "ümmehât" (أُمّهات) denilmiştir. Allah şöyle buyurmaktadır: "O Kur'ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır"[7]. "Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır"[8].

Çok yücedir, hikmetle doludur. İbn Abbâs (r.a.) bu cümleye şöyle bir mâna verdi: O, kitapların en üstünü, en sağlamı ve en âdilidir. Bazıları şöyle dedi: Allah kendi kitabını yüce olmakla, nezdinde değerli ve şerefli olmakla nitelemiştir. "Hakîm" (حكيم) kelimesi de iki mânaya gelir. Birincisi, muhkem anlamına gelir. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Âyetleri sağlam kılınmış bir kitaptır"[9]. Yani deliller ve kanıtlarla sağlam kılınmış bir kitap! İkincisi, hikmetle dolu olduğu için Allah ona hakîm demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ ﴿٥﴾

[§]5. *"Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye biz de sizi Kur'ân ile* 221
uyarmaktan vaz mı geçelim?"

Bu âyetteki "zikr" (الذكر) kelimesinden maksadın ne olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre Kur'ân'dır, bazılarına göre de Hz. Peygamber'dir. Bazıları da maksadın azap ve ceza olduğunu söyler. **Biz sizi zikir ile uyarmaktan vaz mı geçelim** cümlesinin işaret ettiği anlamda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna şöyle mâna verdi: **Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye** biz zikri (vahyi) bırakıp terk mi edelim? Yani siz böylesiniz, sizin öyle olduğunuzdan dolayı… Bazıları âyete şöyle mâna verdi: Vahyi terk mi edelim? Size bir şey emretmeyelim mi? Sizi bir şeyi yasaklamayalım mı? Size peygamber göndermeyelim mi? **Vaz mı geçelim** sözüne bazıları da şu mânayı verdi: Yalanladığınızdan dolayı bu Kur'ân'ı sizden kaldırıp götürelim de size hesap sorulmasın ve ceza verilmesin mi? Bazıları da şöyle bir anlam verdi: Sizden vazgeçelim ve onu size hatırlatmayalım mı? "Safhan" (صفحا) kelimesi vazgeçmek, yüz çevirmek anlamına gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür, (صَفَحْتُ عن فلان) denilince, ondan yüz çevirdim mânasına gelir. Bunun aslı, sen ona yanını dönüyorsun de-

7 eş-Şuarâ, 26/196.
8 el-A'lâ, 87/18-19.
9 "Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da açıklanmış bir kitaptır" (Hûd, 11/1).

mektir. “Darabe” (ضرب) fiilinin de tutmak anlamına geldiği söylenmiştir[10]. Ebû Avsece şöyle dedi: “Efenadribu” (أفنضرب) kelimesi, susalım mı anlamına gelir. “Safhan” (صفحا) kelimesi de reddetmek demektir. “Seelenî fulânun hâceten fesafahtuhû safhan” (سألنى فلام حاجة فصفَحْتُه صفحاً) falanca benden ihtiyacını istedi, ben de reddettim, denilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunlar anlam yönünden birbirine yakın kelimelerdir.

Bize göre “zikr” kelimesi yukarıda geçen üç mânaya gelir; Kur’ân, Hz. Peygamber ve azap mânasına. Ancak **Biz sizi zikir ile uyarmaktan vaz mı geçelim** sözünün, daha önceki bir şeyle bağlantısı olmadan söylenmiş olma ihtimali yoktur. Çünkü söze böyle bir cümle ile başlanmaz. Öncesindeki olaya gelince, muhtemelen insanlardan bazıları şöyle demiştir: Yâ Muhammed!
222 [§]Söylediklerin Allah’tan gelmiş ve sen de O’nun elçisi isen, kitabı nasıl indirdi? Yahut inkâr edeceğimizi, reddedeceğimizi ve kabul etmeyeceğimizi bildiği halde bize nasıl elçi gönderdi? Elçisinin yalanlanacağını ve kabul edilmeyeceğini bilen dünyadaki sultanlar asla elçi göndermezler. Peki, Allah seni bize nasıl elçi gönderdi? Veyahut kitabı sana indirmiş veya seni elçi göndermiş ise, kitabı ve seni inkâr ettiğimiz ve reddettiğimiz halde neden seni ve kitabı kaldırmıyor da bize bırakıyor? İşte bunun üzerine şanı yüce olan Allah, onlara cevap vererek ve sözlerini reddederek şöyle buyurdu: **Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye biz de sizi Kur’ân ile uyarmaktan vaz mı geçelim?** Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Hz. Peygamber’i ve vahyi inkâr edeceğimizi bilmemize rağmen sizi başıboş terk edemeyiz. Bu durum, onu size göndermemize ve aranızda bırakmamıza engel olamaz. Onu aranızdan çekip almamıza mecbur edemez. Aksine onu inkâr etseniz ve kabul etmeseniz de size emir vermeye ve yasak koymaya devam edeceğiz. Birçok yerde söylediğimiz üzere soru edatı Allah hakkında kullanıldığında olumlu ve gerçekleşmiş olma anlamına gelir. Yahut Allah şunu söylemektedir: **Vaz mı geçelim?** Yani sizin inkâr edeceğinizi bilsek de biz Kur’ân’ı indirmekten ve elçi göndermekten vazgeçmeyeceğiz. Bu mânayı teyit etmek üzere Allah Teâlâ şunu söylemektedir: “Sizi sırf boş yere yarattığımızı mı sandınız?”[11], “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?”[12] Yani Allah insanları başıboş bırakmayacak. Sizi boş yere yarattığımızı sanmayın! **Sizi zikir ile uyarmaktan vaz mı geçelim?** meâlindeki âyet, işte bu mânaya gelir.

---

10 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 395.

11 el-Mü’minûn, 23/115.

12 el-Kıyâme, 75/36.

Âyet-i kerîmede geçen "zikr" kelimesinden maksat eğer Kur'ân ve Hz. Peygamber ise, bunun tefsiri şöyle olur: Her ne kadar sizin reddedeceğinizi ve inkâr edeceğinizi biliyorsa da Allah size Kur'ân'ı indirmekten ve Hz. Peygamber'i göndermekten vazgeçmeyecektir. Yahut siz onu yalanlasanız ve reddetseniz de, sizin şirk koşmanız ve inkâr etmeniz yüzünden Allah onu aranızdan çekip alacak değildir. Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sizden önce gelip geçenlere de nice peygamberler gönderdik. Kendilerine gelen her peygamber ile alay edip durdular"[13]. Yani daha önceki ümmetlerin de
peygamberleri ve kitabı inkâr edeceklerini bilmemize rağmen, [§]bu durum 223
onlara kitabı indirmemize ve peygamberler göndermemize engel olmamıştır. Buna göre, sizin de kitabı ve Hz. Peygamber'i inkâr edeceğinizi bilmemize rağmen hakkınızda delil olması için yine de kitabı indirmemize ve Peygamber'i göndermemize engel olmayacaktır. Yahut belki de içinizde onu tasdik edecek ve ona iman edecekler vardır. Veyahut siz yalancılıkla itham etseniz bile belki başkaları iman edip onu tasdik eder. Bu yorum, "zikir"den maksadın Kitap ve Peygamber olmasına göredir. "Zikir"den maksat şayet azap ise o zaman Allah sanki şunu söylemektedir: Siz haddi aştığınız, yani Allah'a ortak koştuğunuz için size azap etmekten vaz mı geçeceğiz? Sizi cezalandırmayacak mıyız? Nitekim Allah bu âyetin hemen arkasında azaptan söz etmektedir: "Bunlardan daha zorba olanları da silip süpürdük"[14]. Yani onlardan daha güçlü-kuvvetli olanları da yok ettik. Bunun mânası şudur: Sizden çok daha güçlü-kuvvetli ve saldırgan olmalarına rağmen yalanladıkları için onlara azap ettik, siz onlardan daha zayıf ve güçsüz olduğunuz halde size azap edemeyecek miyiz? Hayır, size de azap edeceğiz! *En doğrusunu Allah bilir.*

Katâde'nin şöyle söylediği rivayet edilir: Eğer bu Kur'ân Allah tarafından kaldırılmış olsaydı, bu ümmetten öncekiler onu reddettiklerinde kaldırılır ve onlar da helâk olurlardı. Fakat Allah Teâlâ lütfedip merhamet buyurdu ve defalarca insanlara kitap gönderdi, Allah'ın dilediği şu kadar sene insanları ona davet etti[15]. Hasan-ı Basrî'nin de şöyle söylediği rivayet edilir: Allah Teâlâ gönderdiği her peygamberle birlikte kitap da indirmiştir; ümmeti onu kabul etmişse ne âlâ, yoksa kaldırılmıştır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet bunu doğrulamaktadır: **Siz kıymet bilmez bir topluluksunuz diye biz de sizi Kur'ân ile uyarmaktan vaz mı geçelim?** Yani siz onu kabul etmezseniz, temiz kalpler

13 ez-Zuhruf, 43/6-7.

14 ez-Zuhruf, 43/8.

15 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 549; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 327.

kabul eder[16]. O temiz kalpler şöyle derler: Kabul ettik ey Rabb'imiz! Kabul ettik ey Rabb'imiz! Eğer onlar bunu yapmazlarsa, o zaman kitap kaldırılır ve yeryüzünde ondan bir şey bırakılmaz.

Kırâat konusuna gelince, genel olarak âyet, "en küntüm" (أَنْ كُنْتُمْ) diye elif harfi zaman edatı olarak üstünlü okunmuştur. "İn küntüm" (إِنْ كُنْتُمْ) diye elif harfi şart edatı olarak kesreli de okunmuştur. Bunun anlamı şöyledir: Siz haddi aşan ve Allah'a ortak koşan bir kavim olsanız da Allah kitabı indirmekten vazgeçmeyecektir[17].

وَكَمْ اَرْسَلْنَا مِنْ نَبِيٍّ فِى الْاَوَّل۪ينَ ﴿٦﴾ وَمَا يَأْت۪يهِمْ مِنْ نَبِيٍّ اِلَّا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٧﴾

224 [§]***6. "Sizden önce gelip geçenlere de nice peygamberler gönderdik."***

7. "Kendilerine gelen her peygamber ile alay edip durdular."

Bu âyetlerde Allah, kavminin yaptığı kötü muameleye karşı Resûlullah'ı (s.a.) sabra davet etmektedir. Hz. Peygamber'e, kavminin yaptığı kötü muamelenin benzerini insanların ondan önceki peygamberlere de yaptıklarını, onlara eziyet yaptıklarını ve onlarla alay ettiklerini, buna rağmen peygamberlerin sabrettiklerini hatırlatıyor ve sen de kavminin kötü muamelesine karşı sabırlı ol buyuruyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet aynı zamanda, insanların inkâr edeceklerini bilmesine rağmen Cenâb-ı Hakk'ın yine de onlara peygamber gönderdiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde insanların reddeceklerini ve kabul etmeyeceklerini bilmesine rağmen yine de onlara kitap gönderiyor. Çünkü Allah peygamber göndermeyi ve kitaplar indirmeyi kendi menfaati için ve kendinden bir zararı gidermek için yapmıyor, ancak insanların menfaati için ve onlardan zararı gidermek için peygamber gönderiyor ve kitaplar indiriyor. Dolayısıyla insanlar kabul etsinler veya reddetsinler Allah için farketmez. Allah yeryüzündeki sultanlar gibi değildir; yeryüzündeki sultanlar, elçilerini inkâr edeceklerini yahut yazısını reddeceklerini bildiği halde yine de elçi veya bir yazı gönderdikleri zaman, bu onların akılsızlığını gösterir. Çünkü onlar elçileri ve yazıyı ancak kendi ihtiyaçları için ve başlarına gelecek olan bir zararı

---

16 Hasan-ı Basrî'nin bu sözü için bk. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekāik*, VI, 276-277; Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Muhtasaru kıyâmi'l-leyl*, s. 179; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 187.

17 Bu âyetin kırâatı için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 550.

defetmek için göndermektedirler. Bu durumda onların maksatları gerçekleşmemesi bir tarafa zarara uğrarlar, daha çok aşağılanırlar ve küçümsenirler, dolayısıyla bu yaptıklarında bir hikmet yoktur, aksine akılsızlık vardır. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise bir menfaat celbi ve bir zararın defi için değil de, insanların mazeretlerini ellerinden almak ve delil göstermek için elçi göndermesinde ve kitap indirmesinde bir hikmet vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَاَهْلَكْنَٓا اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٨﴾

8. "Bunlardan daha zorba olanları da silip süpürdük. Gelip geçenlerin örnek hikâyeleri (ilâhî kitaplarda) ***daha önce de anlatılmıştır."***

Bu âyet-i kerîme, Hz. Peygamber'i (s.a.) yalancılıkla itham etmeleri ve ona kötü muamele etmeleri sebebiyle başlarına gelecek olan bir musibetten o kâfirleri uyarmaktadır. Nitekim onlardan önceki ümmetler, peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri ve onlara kötü muamele ettikleri için başlarına büyük belâlar gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bunlardan daha zorba olanları da silip süpürdük.** Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bunlardan daha güçlü kuvvetli ve daha saldırgan olan insanları da helâk ettik. Onların güçlü kuvvetli ve saldırgan olmaları, başlarına gelen azabı engellemeye yetmedi. Buna göre eğer bunlara da Allah'ın azabı gelecek olursa, çok daha zayıf oldukları için o azabı engellemeye güçleri yetmeyecektir. İkincisi, **daha zorba**
olanlar sözü, onlara gelen azabın niteliğidir. [§]Yani o azap, onların zorbalı- 225
ğından daha güçlüdür. Onların zorbalığı ve kuvveti ile bu azabın fonksiyonu engellenemez. Azabın şiddeti ve zorluğu, onların saldırganlığından daha zayıf olsaydı, bunun onları etkilemesi çoğu kere mümkün olmazdı. Gelen azabın onların zorbalığından daha güçlü olmakla nitelenmesi, şu âyet-i kerîmenin ifadesine de uygun düşmektedir: "Hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!"[18] *En doğrusunu Allah bilir.*

Gelip geçenlerin örnek hikâyeleri (ilâhî kitaplarda) daha önce de anlatılmıştır. Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, öncekilerin başına gelen azap, sonrakiler için bir ibret, öğüt ve misaldir mânasına gelir. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de

---

18 "Hani Rabb'iniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti" (İbrâhim, 14/7).

sonradan gelenlere ibretlik bir ceza, müttakîler için de bir öğüt yaptık"[19]. İkincisi, öncekilerin azabı geçip gitmiştir, o insanların kökünü kurutan bir azaptı. Salâtın en üstünü ve selâmların en kâmili ile Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerine olsun Peygamber'imiz Muhammed aleyhisselâmın fazileti sayesinde öncekilerin mâruz kaldığı gibi bir azap bu ümmetin başına gelmeyecektir. Allah Teâlâ onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[20]. Onun fazileti ve rahmeti, bu ümmeti kıyâmete kadar bâki bırakacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ﴿٩﴾

9. "Kendilerine 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan tereddüt etmeden, 'Onları sonsuz güç ve ilim sahibi yarattı' diyeceklerdir."

Sorulan soruya onların "Gökleri ve yeri Allah yarattı" cevabını vermeleri, Hz. Peygamber'in (s.a.) Allah'ın elçisi olduğunu bildiklerine işaret eder. Fakat yine de inatla ve büyüklenerek onu yalanladılar. Mekkeliler peygamberlere inanmıyorlardı, ama gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğu bilgisini peygamberlerin sözlerine dayanarak dile getiriyorlardı. Onlar, özelde Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğini, genelde ise bütün peygamberleri inkâr ediyorlardı. Gökleri ve yerküreyi yaratanın Allah olduğunu ise ancak peygamberler sayesinde öğrenmişlerdi. Çünkü onlar, Allah'ı aklî delillerle bilmek için bunlar
226 üzerinde düşünmek ve istidlâl etme alışkanlığı olmayanlardandı. [§]Avam tabakası hakkında açık olan husus, naklî (sem'î) delillerle bilgiye ulaşmaktır. Bu gerçeğe göre onlar gökleri ve yerküreyi yaratanın Allah olduğu bilgisini ancak peygamberler sayesinde elde etmişlerdi. Buna rağmen onlar inatçılık yaparak ve büyüklenerek Hz. Peygamber'i yalanladılar ve onu tasdik etmediler. Onların diğer peygamberleri, bizim peygamberimiz hakkında da var olan mûcizelerle tanımaları, Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olduğunu bildiklerini gösterir. Fakat onlar yine de inatla onu inkâr ettiler. Dolayısıyla onların bu sözü, Resûlullah'ın (s.a.) peygamber olduğunu bildiklerine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bu konudaki delillerin tamamı, onlara şöyle denilmesidir: Siz, gökleri ve yerküreyi yaratanın Allah olduğunu biliyorsunuz, peki Cenâb-ı Hakk'ın onları boşuna yaratmadığını da biliyor musunuz? Sizin iddia ettiğiniz gibi

---

[19] el-Bakara, 2/66.

[20] el-Enbiyâ, 21/107.

peygamberler yoksa, ölümden sonra dirilmek yoksa, hesap yoksa, sevap yoksa, ceza yoksa, o zaman Allah bunları boşuna yaratmıştır. Onların gökleri ve yerküreyi Allah'ın yarattığını ikrar etmeleri, bir hikmete mebni olarak bunları yarattığını da ikrar anlamına gelir. Defalarca bildirdiği üzere Cenâb-ı Hakk'ın onları bir hikmete mebni olarak yaratması, ancak peygamberleri, ölümden sonra dirilmeyi, hesabı, sevabı ve cezayı ikrar ile ortaya çıkar. Yahut onlara şöyle denilir: Gökleri, yeri ve âyette belirtilen diğer nesneleri yaratanın Allah olduğunu bildiğinize göre nasıl olur da insanları ölümden sonra tekrar yaratmaya kādir olduğunu inkâr edersiniz? Allah'ın gökleri ve yeri yaratmasında duyulan hayranlık, sizi tekrar yaratmasında duyulacak hayranlıktan daha büyüktür. Böyleyken daha küçük bir kudret ve hayranlık gerektiren diriliş olayını nasıl inkâr edersiniz? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَلَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ ف۪يهَا سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠﴾

10. "Yeri sizin için döşek kılan, gideceğiniz yere şaşmadan varasınız diye orada size yollar yaratan O'dur."

Cenâb-ı Hak bu âyeti, "Kendilerine 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan tereddüt etmeden, 'Onları sonsuz güç ve ilim sahibi yarattı' diyeceklerdir"[21] meâlindeki âyetin sılası olarak Allah'ın vasfı ve niteliği anlamında getirmiştir. Allah kendisini, yeri böyle yapmakla ve şunu indirmekle nitelemiştir. Allah Teâlâ'nın şunu kastetmiş olması da mümkündür: Onlara yeri kimin döşek kıldığını, orada yolları kimin yarattığını sorsan, gökleri ve yeri yaratan hakkında söyledikleri gibi mutlaka şöyle diyecekler: Onları böyle yaratan Allah'tır. [§]Bu 227
âyette başka bazı hususlara da işaret vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak yeri insanlar için döşek yaptığını, orada istedikleri gibi yayıldıkların ve çeşitli menfaatler elde ettiklerini söyleyerek insanlara lütfettiği nimetleri hatırlatmaktadır. Allah'ın yeryüzüne yaymış olduğu menfaatlere ulaşmak için insanların uzak beldelere gidebilecekleri yolları da yaratmıştır, bu sayede insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için yeryüzünün uzak beldelerindeki menfaatlere ulaşabilmektedirler. Eğer bu yollar olmasaydı, insanların o beldelere gitmeleri mümkün olmazdı. Dolayısıyla ihtiyaçlarını nereden ve nasıl karşılayacaklarını da bilemezlerdi. Allah işte bu nimetlere şükür borcunu yerine getirmelerini insanla-

[21] ez-Zuhruf, 43/9.

ra hatırlatmaktadır. İkincisi, bu âyet Allah'ın hikmetine de işaret etmektedir. Allah bahsettiği bu imkânları boş yere yaratmamış, insanlar için bir hikmete işaret etsin diye yaratmıştır. Çünkü onların ihtiyaçlarını uzak beldelere serpiştirdi, sonra oraya gidebilmeleri için yollar açtı. Bunları da yeryüzünün her tarafına sahip olanın, onların canlarına da sahip olduğu bilinsin diye yapmıştır. Eğer buna sahip olan oralara sahip olandan başka biri olsaydı, insanların ihtiyaçlarını elde etmek için oralara gitmelerine engel olurdu. Üçüncüsü, bu âyet, Allah'ın kudretine de işaret etmektedir. Allah yeri onların emrine âmâde kıldı, bu sayede yeryüzüne yayılmalarını, onu döşek edinmelerini ve istedikleri yere gidebilmeleri için yollar açmalarını mümkün kıldı. Bunları mümkün kılması, bunları yapmaya kādir olan birini, hiçbir şeyin aciz bırakamayacağının bilinmesi içindir.

وَالَّذ۪ي نَزَّلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً بِقَدَرٍ فَاَنْشَرْنَا بِه۪ بَلْدَةً مَيْتاً كَذٰلِكَ تُخْرَجُونَ ﴿١١﴾

11. "Gökten ölçülü olarak su indiren de O'dur. Bununla ölü bir beldeye yeniden hayat veririz. İşte siz de böyle diriltilip çıkarılacaksınız."

Allah Teâlâ'nın gökten su indirmesi, suyu yeryüzüne dağıtması ve bu su ile orada bitkileri bitirmesi de, "Yeri sizin için döşek kılan O'dur"[22] meâlindeki âyette belirttiğimiz hususlara işaret etmektedir. Allah, sözünü ettiği çeşitli nimetleri yetiştirmesi için gökten yere su indirdi. Aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen gökyüzünün faydalarını yeryüzünün faydalarıyla birleştirdi.
228 [§]Bunlar da, Allah'ın insanlara vermiş olduğu nimetlerin büyüklüğü ve bütün bunlara sahip olanın tek Allah olduğu bilinsin diyedir. Suya, özleri, türleri ve tatları farklı olan bütün bitkileri ve meyvelere uygun düşen özelliği ve lütfu veren de O'dur. Bu da, bahsedilen bütün bu özellikleri suya vererek yeryüzünü yeniden ihya etmeye kādir olanı, insanları yeniden yaratmaktan veya başka şeylerden hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı bilinsin diyedir. O su ile yeryüzünü canlandırması ve suya sözü edilen her şeye uygun düşen bir özellik vermesi, hiç şüphesiz insanı yeniden yaratmaktan daha büyük bir hayranlığa vesiledir. Çünkü insanı yeniden yaratmak, var olanı tekrarlamaktır, diğeri ise yoktan varetmektir. Dolayısıyla bu nesneleri yaratmaya kādir olan için, insanı ölümden sonra diriltmek daha kolaydır. Bundan dolayı Allah, **İşte siz de böyle diriltilip çıkarılacaksınız** buyurmaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

22 ez-Zuhruf, 43/10.

وَالَّذٖى خَلَقَ الْاَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفُلْكِ وَالْاَنْعَامِ مَا
تَرْكَبُونَ ﴿١٢﴾

12. "Bütün çiftleri yaratan, bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur."

Bütün çiftleri yaratan O'dur. Burada Cenâb-ı Hakk'ın bütün çiftleri yarattığını söylediği beyanın içine benzer ve mukabil olan bütün çiftler girer. Çünkü çift olmak, bazan fiillerden zıt ve benzer olanlar hakkında da küfür -iman, itaat- isyan gibi davranışlar hakkında da kullanılır. Bunda kulların fiillerinin yaratılmış olduğuna işaret vardır. Çünkü Allah, bütün çiftleri kendisinin yarattığını söylemektedir. Bu fiiller zıt ve mukabil olsalar da onlar arasında da çift olma durumu söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O'dur. Yukarıda bahsettiğimiz yorumlar bu âyet için de söz konusudur. Allah, yaratılmışların muhtaç oldukları şeyleri farklı uzak beldelere dağıttı. Onlarla ihtiyaç duydukları şeylerin bulunduğu mekânlar arasında çöller, sahralar ve deryalar vardır. Çöllerde bulunan ihtiyaçlarına ulaşmak için binecekleri hayvanlar, denizde bulunan ihtiyaçlarına ulaşmak için binecekleri gemiler yarattı. Cenâb-ı Hak bütün bu nimetleri onlara, şükür borçlarını ödemeleri için hatırlatmaktadır. Aynı zamanda onlara kudretini hatırlatmaktadır, bütün bunları yapmaya kādir ve mâlik olanı, hiçbir şeyin aciz bırakamayacağını hatırlatmaktadır.

لِتَسْتَوُا عَلٰى ظُهُورِهٖ ثُمَّ تَذْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ اِذَا اسْتَوَيْتُمْ عَلَيْهِ
وَتَقُولُوا سُبْحَانَ الَّذٖى سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنٖينَ ﴿١٣﴾

[§] ***13. "Varetti ki, sırtlarına binesiniz, üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin*** 229
nimetini hatırlayasınız ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah
noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!"

Sırtlarına binesiniz diye; Allah o hayvanların sırtını, üstüne binmeleri ve sağlam durmaları için yarattı. Cenâb-ı Hak hayvanların sırtını, üstüne binemeyecekleri ve sağlam duramayacakları şekilde de yaratabilirdi. Dolayısıyla bu, Allah'ın onlara lütfettiği nimetlerdendir.

Sonra üzerine yerleştiğinizde Rabb'inizin nimetini hatırlayasınız. Allah'ın nimetleri sözü çeşitli şekillerde yorumlanır. Birincisi, Allah hayvanları insanlara boyun eğdirdi, bütün güçleri ve kuvvetleriyle onları insanların emrine âmâde kıldı. [İkincisi,] insanlara hayvanları çalıştırma imkânını verdi. Siz acı ve lezzet duyduğunuz gibi onlar da acı ve lezzet duyuyorlar. [Üçüncüsü,] hayvanları insanlar için yararlanma vasıtası yaptı, fakat insanları hayvanlar için yararlanma vasıtası yapmadı. [Dördüncüsü,] onlara hatırlamalarını emrettiği İslâm ve tevhit nimetini verdi; bundan maksat, bize İslâm'ın yolunu gösteren Allah'a hamdolsun, demeleridir. **Ve şöyle diyesiniz: Bunu bize boyun eğdiren Allah noksanlardan münezzehtir, yoksa biz buna güç yetiremezdik!** [Beşincisi,] Allah, onlar için yarattığı büyük nimetleri hatırlamalarını emrediyor. **Biz buna güç yetiremezdik** cümlesine bazıları, bizim buna takatimiz yetmezdi mânasını verdi. "Ene leke mukrinun" (أنا لك مُقْرِنٌ) cümlesi, benim sana gücüm yeter demektir. "Ene mukrinun li-hâze'l-amel" (أنا مُقْرِن لِهذا العمل) denilince de, benim kuvvetim bu işe yeter denilmiş olur. Bu yorumun aslı şudur: Bizâtihî hayvanlar, insanlardan daha güçlü, daha kuvvetli ve daha büyüktürler. Fakat Allah Teâlâ lütfu ve ihsanı ile insanlara bunun çaresini öğretti. O kadar ki, dilediklerini yapma güç ve kudretine sahip olmalarına rağmen hayvanları kullanma gücünü insanlara verdi. **Biz buna güç yetiremezdik** cümlesinin şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: Hayvanların çalıştırıldığı ve sırtlarına binildiği gibi bizim de çalıştırılmamız için Allah bizi hayvanların emsâli ve benzeri bir varlık yapmadı, yani Allah bizi kullanılmaya elverişlilik bakımından hayvanlara denk ve benzer şekilde yaratmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ ﴿١٤﴾

230 **[§]*14. "Ve biz kuşkusuz Rabb'imize geri döneceğiz."***

Bu âyet de farklı mânalara gelebilir. Birincisi, müfessirlerin söylediği gibi ölümden sonra dirilmek anlamına gelebilir[23]. [İkincisi,] Rabb'imizin bizim için yarattığı ihtiyaçlarımızın bulunduğu yere gideceğiz ve tekrar geri döneceğiz. *En doğrusunu Allah bilir.* [Üçüncüsü,] Allah'ın uzak memleketlerde bizim için yarattığı ihtiyaç maddelerine ulaşmak ve oradan geri dönmek durumunda olmasak bile, mutlaka vatanımıza ve evlerimize geri döneceğiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

23 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 560.

وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًاۜ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَكَفُورٌ مُب۪ينٌ ﴿١٥﴾

15. "Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar. İnsan apaçık bir nankör!"

Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar. Bütün müfessirler şöyle der: Kâfirler, Allah Teâlâ'ya kullarından kızlar tahsis ettiler[24]. Zeccâc, âyetteki "cüz'en" (جزءًا) kelimesine kız diye mâna verdi ve şöyle dedi: Bazı Araplar'a göre "cüz'" kelimesi kız mânasına gelir[25]. Zeccâc'ın, kelimenin sözlük mânası olarak söylediği kullanım eğer sabitse, âyette kastedilen de odur. Değilse, müfessirlerin söyledikleri Allah'a kızları tahsis etmekten başka bir mânaya gelmesi de mümkündür. Çünkü kâfirler, küfürlerinin durumuna göre farklı gruplara ayrılırlar. Meselâ Seneviyye, tanrının iki olduğunu söyler. Onlar derler ki: Allah Teâlâ hayırların yaratıcısıdır, kötülükleri yaratan ise başkasıdır. O başkasının kim olduğu konusunda da farklı düşüncelere sahiptirler. İşte bu Senevîler, Allah Teâlâ'ya kullarından bir parçayı tahsis ederler ki, o da hayırlardır. Onlar Allah'a başka bir cüz tahsis etmediler. Arap müşrikleri de, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini rızıklandırdığı nesnelerden bir parçayı Allah'a, bir parçayı da ortak koştuklarına tahsis ettiler. Allah şöyle buyurdu: "Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, 'Bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlara)' dediler"[26]. Bu âyette açıkça görüldüğü üzere onlar, rızıklarından bir parçayı Allah'a tahsis etmişlerdi. Başka bir grup da erkek değil fakat kadın kullarından oluşan bir zümreyi Allah'a tahsis ettiler. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlar 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar"[27]. Dolayısıyla onların Allah'a herhangi bir nesneyi tahsis etmiş olmaları, müfessirlerin söyledikleri kızların tahsisinden daha açıktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İnsan apaçık bir nankör! Yani Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük 231
yapmaktadır. **Apaçık**, yani nankörlüğü apaçıktır.

اَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَنَاتٍ وَاَصْفٰيكُمْ بِالْبَن۪ينَ ﴿١٦﴾

16. "Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti?"

---

24 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 560-562.

25 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, IV, 406-407.

26 el-En'âm, 6/136.

27 "Onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor!" (en-Nahl, 16/57).

Burada gizli bir kelime vardır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Yoksa onlar, Allah yarattığı kızları kendine ayırdı da erkek çocuklarını sizin için seçti mi diyorlar? Başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hoşlanmadıkları kızları Allah'a nispet ediyorlar. Dillerinden yalan dökülüyor"[28]. **Yoksa edindi mi?** Yani onlar, şöyle dediler: Allah yarattığı kızları kendine ayırdı. Allah Teâlâ bu âyette Mekkeliler'in beyinsizliklerini ve ne kadar inatçı olduklarını belirtmektedir. Çünkü onlar peygamberlere inanmıyorlardı. Allah'ın çocuk edindiğini, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylüyorlardı. Kendilerine gökleri ve yeri kim yarattı diye sorulduğunda, "Allah her şeyin yaratıcısıdır" diyorlardı. Bu bilgiyi peygamberlerden başka bir yoldan elde etmeleri mümkün olmadığı halde, yine de peygamberleri inkâr ediyorlardı. Peygamberleri inkâr ettikleri halde onların verdikleri haberleri nasıl dile getirebiliyorlardı? Çünkü görmediği birinin çocuğu olduğunu söyleyen kişi, bu bilgiyi mutlaka sağlam bir kaynaktan almış olmalıdır. Meleklere ait bilgi de öyledir, onu da ancak peygamberlerin verdiği haberle öğrenmişlerdir. Bütün bunlardan sonra yine de peygamberleri ve onların verdiği haberleri inkâr etmeleri, iddialarının birbiriyle çeliştiğini ve bâtıl olduğunu gösterir.

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمٰنِ مَثَلاً ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا
وَهُوَ كَظِيمٌ ﴿١٧﴾

17. "Onlardan birine, Rahmân'a lâyık gördüğünün (kız çocuğunun) ***müjdesi verilince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur."***

Bu âyette Allah Teâlâ, müşriklerin kız çocukları olduğunda sergiledikleri üzüntüyü ve yaşadıkları hoşnutsuzluğu haber vermektedir: **Onlardan birine, Rahmân'a lâyık gördüğünün (kız çocuğunun) müjdesi verilince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur.** Buradaki **Rahmân'a lâyık gördüğü** sözü, yaratılışta ona benzer mânasına gelir. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar Allah'a çocuk isnat ettiler, çocuk ise babaya benzer, dolayısıyla çocuğun var olması benzerliğin ve emsâlin var olması demektir. İkincisi, Allah'ın çocuğu olduğunu kabul etmek, Allah ile bütün yaratılanlar arasında benzerliği kabul etmek anlamına gelir. Çünkü yaratılanlar, ya başkasından doğmuş, ondan da başkası doğmuştur, ya da mülkünde Allah'ın ortağıdır veya o başkasının

---

[28] "Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nispet ediyorlar. Öte yandan en güzel sonucun kendileri için olacağı yolunda dillerinden yalan dökülüyor" (en-Nahl, 16/62).

ortağıdır. Dolayısıyla bunlar birbirlerine benzer haldedirler. Kim Allah'a ortak veya çocuk nispet ederse, Allah'ı da yaratılanlara benzetmiş olur. Bundan
dolayıdır ki Allah, çocuktan [§]ve ortaktan berî olduğunu ve tek olduğunu şu 232
sözlerle açıklamaktadır: "Çocuk edinmeyen ve hâkimiyette ortağı bulunmayan Allah…"[29] Allah çocuğu ve ortağı olmadığını söylemekte, zatını bunlardan tenzih etmekte ve tek olduğunu açıklamaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti ilâhî kelâmının, "Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar"[30] meâlindeki âyetin tefsiri olması muhtemeldir. Müfessirler bunu önceki âyetin tefsiri saydılar. Ancak bunun önceki âyetin tefsiri değil müstakil bir cümle olması da mümkündür, buna göre de âyetin tefsirinde söylediğimiz gibi onlardan başka bir kavim hakkındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَوَمَنْ يُنَشَّؤُا فِى الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِى الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ ﴿١٨﴾

18. "Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu? diye öfkeyle sorar."

Bu âyetin delâletinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Burada onların taptıkları putlar kastedilmektedir, onlar putları çeşitli zînetler ve takılarla süslüyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Zînetlerle ve takılarla süslenen putlar mı? O ne fayda verebilir, ne de zarar! Ne konuşabilir, ne düşmanlık yapabilir, ne de başka bir şey yapabilir! İbadet için asılan o zînet ve takılar olmasaydı, ona yüz çevrilmez ve onun için üzüntü duyulmazdı. Böyle biri, gökleri, yeri ve her ikisinde sözü edilen menfaatleri yaratan gibi midir? Bu, asla öbürü gibi değildir. Allah Teâlâ, bu nitelikteki putlara ibadeti, her şeyi yaratan Allah'a ibadete tercih etmeleri sebebiyle onların ne kadar beyinsizce davrandıklarını hatırlatmaktadır. Cenâb-ı Hak, onların eziyetlerine, kendisini yalanlamalarına ve kötü muamelelerine karşı sabırlı olmasını Resûlullah'a emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları, **Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu? diye öfkeyle sorar** meâlindeki âyetten maksadın kız çocukları olduğunu söyledi.

---

29 "'Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim' de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!" (el-İsrâ, 17/111).

30 ez-Zuhruf, 43/15.

En doğrusunu Allah bilir ya, buna göre Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kız çocuğu zayıftır, çaresi azdır, münakaşa ve tartışma yaparken maksadını açıkça
233 beyan edemez. [§] Allah, kızları acizlikle, zayıf olmakla ve güç eksikliği ile nitelemektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: En zayıf, en aciz ve en güçsüz olanı nasıl Allah'a nispet ediyorlar? Onlar kendileri için daha mükemmel ve daha güçlü olan erkekleri tercih ediyor, kızlara tenezzül etmiyorlardı. Bu âyet, "Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti?"[31] meâlindeki âyetin ve daha önce geçen "Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar"[32] meâlindeki âyetin sonuna kadar geçen cümlelerin sılasıdır. **Ömrünü süslenmekle geçirecek** cümlesinin, sözü edilen anlamdan başka bir mânaya gelmesi muhtemeldir. Bu cümlelerin her biri başka bir gruba işaret eder. Çünkü müşrikler kendi aralarında farklı görüşe ve inanca mensup idiler. Âyetlerin hepsinin aynı mânaya gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetlerde, kavminin eziyetlerine karşı Resûlullah'a (s.a.) sabrın emredilmesi, müşriklerin akılsızca davranmalarının beyan edilmesi ve onların uyarılması ile ilgili hususlar onlardan sonrakiler içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Kuteybe şöyle dedi: **Ömrünü süslenmekle geçirecek** cümlesi, süsler içinde büyüyen anlamına gelir, maksat kızlardır. Burada onların kızları Allah'a tahsis etmeleri kastedilmektedir. Onlardan birine kızı olduğu müjdesi verildiği zaman "Öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur"[33]. Yani çok üzülür. Âyette geçen "hısâm" (الخصام) kelimesi, hasîm sözcüğünün çoğuludur. "Ğayru mübîn" (غير مبين) de delilini açıklamayan demektir[34]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Yuneşşeu" (ينشأ) kelimesi yetişti, büyüdü anlamına gelir. "Hısâm" kelimesi de tartışmak ve mücadele yapmak anlamına gelir. Ebû Muâz[35] şöyle dedi: "Yuneşşeu" kelimesi nebat bitmek anlamına gelir. Bu kelime "yuneşşeu" diye şeddeli olarak okunduğu gibi, şeddesiz olarak "yunşeu" diye de okunmuştur. Bazıları da "yenşeu" diye okudu[36]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

31 ez-Zuhruf, 43/16.

32 ez-Zuhruf, 43/15.

33 ez-Zuhruf, 43/17.

34 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 397.

35 Ebû Muâz künyesiyle bilinen iki âlim vardır. Biri müfessir ve Nişabur kadısı Bükeyr b. Ma'rûf ed-Dâmeğânî'dir (ö. 163/779) (bk. Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, X, 171). Diğeri Ebû Muâz en-Nahvî el-Fadl b. Hâlid el-Mervezî'dir (ö. 211/826). *Kitâbü'l-Kırâât* adlı bir eseri vardır (bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 622).

36 Bu âyetin muhtelif kırâatleri için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 564-565; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 19; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 194.

وَجَعَلُوا الْمَلٰٓئِكَةَ الَّذٖينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمٰنِ اِنَاثًا اَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ
سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْـَٔلُونَ

[§] *19. "Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi bildiler. Yoksa yaratılışla-* 234
rına tanık mı oldular? Tanıklıkları kaydedilecek ve bundan sorguya çekileceklerdir."

Şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ kulları arasında kadınları da yarattığı halde, Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi bilmelerinden dolayı neden müşrikleri beyinsizlikle nitelemekte ve niçin onları kınamaktadır? Bu sorunun iki cevabı vardır. Birincisi, görmedikleri halde Allah'ın melekleri dişi yarattığına şahitlik etmelerinden dolayı Allah onları kınamakta ve beyinsizlikle nitelemektedir. Onlar peygamberlere iman etmiyorlardı ki, bu bilgiyi peygamberlerden almış olsunlar! *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Cenâb-ı Hak bu kitapta ifade buyurduğu üzere meleklerini hiç bıkmadan kendisine ibadet etmekle, hiç yorulmamakla[37], sürekli Allah'a itaat etmekle ve göz açıp kapayıncaya kadar da olsa isyan etmemekle nitelemektedir[38]. Müşrikler, "onlar kadındırlar" dedikleri zaman, onları zayıflık, gevşeklik ve noksanlıkla nitelemiş olmaktadırlar, çünkü kadınlar zayıf ve güçsüz olarak bilinirler. Böyle olanların da âyetlerde belirtilen buyrukları yerine getirmeleri mümkün olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi bildiler. Allah Teâlâ başka âyetlerde, "Kızlar Allah'ındır, diyorlar"[39] ve "Hoşlanmadıkları kızları Allah'a nispet ediyorlar"[40] buyurmaktadır. Onlar Allah'ı hakikatte değil, sözde böyle niteliyorlar, yani onlar, melekler Allah'ın kızlarıdır diyorlar ve melekleri böyle tavsif ediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 Muhtemelen müellif şu âyete işaret etmektedir: "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar" (el-Enbiyâ, 21/19-20).

38 Meselâ bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6. Ayrıca bk. en-Nahl, 16/49; ez-Zümer, 39/75; eş-Şûrâ, 42/75).

39 en-Nahl, 16/57.

40 en-Nahl, 16/62.

وَقَالُوا لَوْ شَٓاءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik, dediler. Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar."

Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik, dediler. Mûtezile, Allah'ın kâfirden küfrü değil, ancak imanı dilediğini bu âyetin zâhirî anlamına
235 bağlar. Çünkü kâfirler Allah Teâlâ'nın kendilerinden küfrü dilediğini, [§]putlara tapmayı bırakmalarını dilemediğini iddia ediyorlardı. Çünkü **Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik, dediler.** Yani Allah bizim putlara tapmayı terketmemizi dileseydi terkederdik, fakat O bizim putlara tapmamızı diledi. Allah Teâlâ onların bu iddialarını reddetmekte ve şöyle buyurmaktadır: **Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar.** Yani onlar ancak yalan söylüyorlar.

Bize göre ise bu âyet birkaç şekilde yorumlanır. Birincisi, onların **Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik** sözleri doğrudur. Çünkü onların Allah dileseydi putlara tapmayı bırakacakları, fakat onlara tapmayı Allah dilediği için taptıkları şeklindeki sözleri, böyle olduğuna dair kendilerine gelen bir habere dayanarak söylemektedirler, dolayısıyla doğrudur. Cenâb-ı Hakk'ın **Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar** buyurmasına gelince, muhtemelen Mûtezile'nin söylemiş olduğu şu sebepten dolayı Allah onları böyle isimlendirmektedir: Kâfirler, küfür Allah'ın dilemesiyledir, Allah kendileri için imanı değil küfrü dilemiştir. Halbuki Allah onlardan küfrü değil, imanı diler. Onlar, kendilerine verilen haberin aksini ileri sürdüler, bu bakımdan onlar yalancı konumundadırlar. Muhtemelen onlar, haber verdikleri şeyin aksini düşündükleri halde böyle söylemişlerdir; o da şudur: Mûtezile'nin söylediği gibi küfür Allah'ın dilediği davranışlardan değildir, Allah ancak imanı diler. Fakat onlar, kendilerini imana davet eden müslümanların davetini reddetmek ve küfürden vazgeçmemek için şunu söylüyorlardı: Allah bizden imanı değil de küfrü istediğine göre nasıl iman ederiz ve küfrü nasıl terkederiz? Bir şeyden olduğu gibi haber vermek doğru olandır. Fakat haber verenin kalbinde ve inancında, söylediğinin aksi olursa, o içindeki haber doğrudur. Ancak içindekini haber vermesi açısından bakıldığında ise yalandır. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Hiç kuşkusuz senin kendi elçisi

olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler"[41]. Münafıkların "Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin" sözleri doğru idi, fakat içlerindekini haber vermeleri açısından bakıldığında yalandı, çünkü sözlerinin zâhiri, kalplerindeki ile uyuşmamaktadır. [§]Dolayısıyla Allah'ın onları yalancı sayması, her ne kadar onların "Sen gerçekten Allah'ın elçisisin" sözleri doğru olsa da, sözlerinin kalplerindekinin aksi olması sebebiyledir. Bu iki ihtimal düşünüldüğünde âyet ihtimal yoluyla onların lehine delil olmaz. Fakat her iki ihtimali birlikte düşündüğümüzde onlar yalan söylemektedirler. Bundan dolayı Allah, **onlar yalnızca tahminde bulunuyorlar,** yani yalan söylüyorlar buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* 236

İkincisi, bu konuda onlar doğru olsalar bile, ciddi değil ancak eğlenmek ve alay etmek için böyle konuşmaktadırlar. Dolayısıyla onların maksadı insanların kafalarındaki doğruları karıştırmak ve reddetmekti. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "İnsan, 'Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?' diyor"[42]. O insanın söylediği bu söz haktır ve doğrudur, fakat o bunu alay etmek ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek için söylemektedir. Görmez misin ki Allah bundan dolayı ona öğüt vermekte ve şunu hatırlatmaktadır: "İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?"[43] Buna göre onların sözleri zâhirde doğru olsa bile, inkâr etmek ve hakkı bulandırmak amacıyla, alay etmek ve eğlenmek için böyle söylüyorlardı. Haber verdikleri açısından ve asıl niyetleri bakımından bakıldığında onlar yalan konuşmaktadırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, onların maksadı, inatla inkâr etmeleri sebebiyle müslümanların kendilerini azapla tehdit etmelerine delil getirmekti: Biz ancak Allah'ın dilemesiyle inkâr ettiğimiz halde Allah nasıl azap eder? Eğer O, putlara tapmayı terketmemizi dileseydi, mutlaka terkederdik. Allah bizden inkâr etmemizi istediği için inkâr ettik. Öyleyse bize neden ceza versin? Cenâb-ı Hak onların iddialarını şöyle iptal etmektedir: **Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar.** Yani onlar iddialarında cehalet gösteriyorlar, Allah'ın onlardan küfrü dilediği için küfrettikleri sözlerinde yalancıdırlar. Allah ancak onların kötüyü tercih etmeleri ve kötü vesilelere sarılmaları sebebiyle kendilerine bu yolu açmıştır. Meselenin aslı şudur: Âsiler, fâsıklar ve kâfirlerin hiç

41 el-Münâfikûn, 63/1.
42 Meryem, 19/66.
43 Meryem, 19/67.

birinde, yapacağını yaparken Allah'ın onu yapmasını dilediğine dair bir bilgi yoktur. Yani yapacağını yaparken Allah öyle dilediği için yapmamaktadır. Dolayısıyla bu gerekçe ve bu konuda söyledikleri sözlerin hiçbir dayanağı yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

237 [§]Dördüncüsü, onların **Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik** ve "Allah dileseydi ortak koşmazdık"[44] sözleri, eğer Allah Teâlâ putlara tapmayı terketmemizi emretseydi terkederdik, ama bize onlara tapmamızı emretti, mânasına gelir. Onlar, ancak Allah'ın emri ile putlara taptıklarını iddia ediyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[45]. Onlar meşîet kelimesi ile rıza mânasını kastediyorlardı. Şöyle diyorlardı: Allah Teâlâ eğer bizden ve babalarımızdan razı olmasaydı, bizi ve babalarımızı bu halde bırakmazdı. Onlar, tercih etmiş oldukları yolda bırakılmalarından, Allah'ın kendilerinden razı olduğu mânasını çıkardılar. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah ise onların iddialarını reddetmektedir: **Onlar yalnızca tahminde bulunuyorlar.** "De ki: Allah kötülüğü emretmez"[46]. Biz bu konuyu "Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık"[47] meâlindeki âyetin tefsirinde ayrıntılı olarak anlattık. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ اٰتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِه۪ فَهُمْ بِه۪ مُسْتَمْسِكُونَ ﴿٢١﴾

21. "Yoksa bundan (Kur'ân'dan) ***önce kendilerine bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?"***

Yani bu konuda bilgi sahibi olmaları için onlara bir kitap vermiş değiliz. Bu âyetle Cenâb-ı Hak, onların peygamberlere ve kitaplara iman etmemeleri sebebiyle onların ne kadar akılsızca davrandıklarına işaret etmektedir. Peygamber ve kitap, ilmin vasıtalarıdır, onlar inanmadıklarına göre böyle bir vasıtaya da sahip değildirler demektir.

---

44 el-En'âm, 6/148.

45 el-A'râf, 7/28.

46 el-A'râf, 7/28.

47 "Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık. Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir" (en-Nahl, 16/35).

بَلْ قَالُٓوا اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Hayır hayır! Onların dedikleri şundan ibarettir: Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz."

Onlar peygamberleri inkâr eden, insan olmaları hasebiyle onları yalanlayan bir milletti. Sonra da insan olan babalarına uydular ve onların arkasından gittiler. Bu, söylenen sözlerdeki çelişkiyi gösterir. İşte sözlerindeki bu çelişki sebebiyle de onlar akılsızca davrandıklarını gösteriyorlardı.

وَكَذٰلِكَ مَٓا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ ف۪ي قَرْيَةٍ مِنْ نَذ۪يرٍ اِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَٓا
اِنَّا وَجَدْنَٓا اٰبَٓاءَنَا عَلٰٓى اُمَّةٍ وَاِنَّا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ ﴿٢٣﴾

[§]*23. "Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı gönder-* 238
medik ki, topluluğun zevkusefâya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz."

Allah Teâlâ onların "Hayır hayır! Onların dedikleri şundan ibarettir: Biz babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk, elbette biz onların izlerinden giderek doğru yolu buluruz"[48] sözlerine karşı sabırlı olmasını Peygamber'ine emretmektedir. Bu, ilk olarak onların söylediği bir söz değildir, aksine kavminin sana söylediklerini önceki ümmetler de kendi peygamberlerine söylemişlerdi. Cenâb-ı Hak bir yandan Resûlullah'a (s.a.) sabırlı olmasını emreder ve onu teselli ederken, diğer yandan insan oldukları halde babalarına uyan ve onların peşinden giden o insanların akılsızca davrandıklarına işaret etmekte ve şunu söylemektedir: Eğer mutlaka bir insana tâbi olacaksanız, bari babalarınızdan daha doğru yolda olan peygamberlere uyun!

قَالَ اَوَلَوْ جِئْتُكُمْ بِاَهْدٰى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ اٰبَٓاءَكُمْ قَالُٓوا اِنَّا بِمَٓا
اُرْسِلْتُمْ بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٢٤﴾

---

48 ez-Zuhruf, 43/22.

24. "Peygamber, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?' diye sordu. Onlar da, 'Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz' cevabını verdiler."

Peygamber, 'Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?' diye sordu. Bunun üzerine onlar inatla şöyle dediler: **Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz.** Bazıları âyete şöyle bir mâna verdi: Yâ Muhammed, onlara de ki: Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğru bir dini getirirsem, benim getirdiğim dine tâbi olur musunuz? Onlar bunu reddettiler ve dediler ki: **Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz.**

فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبٖينَ ﴿٢٥﴾

25. "Onlara hak ettikleri cezayı verdik; gerçeği yalan sayanların sonlarının nasıl olduğuna bir bak!"

Bu âyet, tehdit anlamına gelmektedir. Bazıları şöyle dedi: **Onlara hak ettikleri cezayı verdik** cümlesi, sözü daha önce geçmiş olan ümmetlere döndürmekte, gönderdiğimiz azapla onlardan intikam aldık, buyurmaktadır. Bu cümle, biz onlardan intikam alırız mânasına da gelebilir. **Gerçeği yalan sayanların sonlarının nasıl olduğuna bir bak!** Bu cümle, peygamberleri yalancılıkla itham edenler yahut azabı inkâr edenler mânasına gelebilir.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ لِاَبٖيهِ وَقَوْمِهٖٓ اِنَّنٖى بَرَٓاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ﴿٢٦﴾ اِلَّا
الَّذٖى فَطَرَنٖى فَاِنَّهُ سَيَهْدٖينِ ﴿٢٧﴾

239 [§]***26-27. "Bir zaman İbrahim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır*** (ancak O'na ibadet ederim)***. O bana doğru yolu gösterecektir."***

Bir zaman İbrahim babasına ve topluluğuna şöyle demişti: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim). Burada şöyle bir problem vardır: Hz. İbrahim, insanların taptığı her ilâhtan uzak olduğunu söylemekte, sadece kendisini yaratanı istisna etmektedir, ondan maksat da Allah Teâlâ'dır. İnsanlar, Hz. İbrahim'i yaratana ibadet etmiyorlardı, bu durumda Hz. İbrahim insanların ibadet ettiği ilâhların

hepsinden nasıl bir istisna çıkarmaktadır? Çünkü istisna, kendisinden istisna edilenin cinsinden olur. Biz deriz ki: Bazıları şöyle dediler: Hz. İbrahim insanların ibadet ettiği ilâhlara ibadetten uzak durmuş, sadece kendisini yaratanı müstesna tutmuştur. Çünkü o insanların içinde, evreni yaratan Allah Teâlâ'ya ibadet eden insanlar da vardı. Eğer Hz. İbrahim mutlak olarak insanların ibadet ettiği her şeyden kendini uzak tutsaydı, Allah'a ibadetten de kendini uzak tutmuş olurdu. İşte bundan dolayı Allah'a ibadeti istisna etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Fakat problem yine devam etmektedir. Çünkü o insanların içinde, Hz. İbrahim'i yaratan Allah Teâlâ'ya ibadet eden insanların varlığı açık değildir, bu itibarla istisna yapmanın anlamı nedir? Buna şöyle cevap verilir: Onların içinde Hz. İbrahim'i yaratana ibadet eden insanlar olmasa da onların babaları ve ataları arasında kendilerini yaratana ibadet edenler vardı. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in istisnası, onlarla ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Hz. İbrahim, Allah Teâlâ'ya ibadet eden insanların olabileceği ihtimalinden dolayı, ihtiyat ilkesi gereği olarak kendisini yaratanı istisna etmiş de olabilir. Hz. İbrahim bu duruma tam olarak vâkıf değildi, bu bakımdan insanların ibadet ettiği ilâhların hepsinden uzak olduğunu söylese de putlardan uzak durmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.* Başka bir ihtimal de şudur: Cenâb-ı Hak, "'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz'[49] ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar"[50] meâlindeki âyetlerde buyurduğu üzere, insanlar kendilerine şefaatçi olacakları ve Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle Allah'ı bırakıp putlara ibadet ediyorlardı, bundan dolayı Hz. İbrahim de kendisini yaratanı istisna etmiştir. Bu durumda Hz. İbrahim'in istisnası, onların ibadetle kastettikleri ilâhın hakikatine döner, ki o da insanları yaratandır. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu istisnanın munkatı olması da muhtemeldir. Yani aynı cinsi ifade **240**
etmeyen istisnadır, "lâkin" mânasındadır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Ben sizin ibadet ettiklerinizden uzağım, lâkin beni yaratana ibadet ederim. Bu türlü kullanımlar dilde caizdir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlikler dilenir"[51]. İşte bu âyetteki istisna edatı lâkin mânasına gelmektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında…"[52] Yani, lâkin karşı-

---

[49] "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

[50] "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18).

[51] Meryem, 19/62.

[52] "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin" (en-Nisâ, 4/29).

lıklı rızaya dayanan ticaret… Çünkü karşılıklı rızaya dayanan meşru ticaretin, bâtıl ticaretten istisna edilmesi de, selâmın boş sözden istisna edilmesi de caiz değildir. Bunun örnekleri çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Buradaki uzağım anlamına gelen "berâ" (براء) kelimesi, müfred, tesniye ve cemi için aynı şekilde kullanılır. **O bana doğru yolu gösterecektir.** Bu cümle iki şekilde yorumlanır: Birincisi, Allah beni hidâyet üzere sabit tutacaktır anlamına gelir. İkincisi, Allah her an beni hidâyete sevkedecektir, Çünkü Hz. Peygamber yenilenen her vakitte hidâyeti benimsiyordu. Hidâyet fiillerdendir, dolayısıyla hidâyetin hakikatini gelecekte istemeyi de barındırır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Eğer âyette hidâyetin hakikati murat edilmiş ise işte bu iki mânaya gelir. Gelecek mânasının zıddına olarak mâsum olmak ve doğru yola ulaşmayı başarmak anlamına da gelebilir. Buradaki hidâyet kelimesinin, bana açıklayacaktır sözünde olduğu gibi beyan mânasına gelme ihtimali yoktur. Çünkü Allah ona ihtiyaç duyacağı her şeyi açıklamıştır, tekrar beyan istemesi ihtimali dâhilinde değildir. Emir mânasına gelme ihtimali de yoktur. Çünkü Allah'ın emri kendisine daha önce verilmişti. Dolayısıyla gerçek hidâyet veya hidâyete ulaşmayı başarmak mânasına gelir. Bu âyet, lütuf ve ihsanın Allah nezdinde bulunduğuna da işaret etmektedir, dolayısıyla lütfunu kime verirse, hidâyete ermiş olur. Buna göre inkâr edenlere lütufta bulunmamış, eğer lütfedecek olsaydı onlar da iman ederlerdi. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِى عَقِبِهٖ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

241 **[§]*28. "Bunu, peşinden gelecekler arasında devam edecek bir söz olarak dile getirdi. Umulur ki buna dönerler."***

Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, **devam edecek söz**, hidâyet ve tevhit sözüdür. Hz. İbrahim (s.a.), "Ben sizin taptıklarınız putlardan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim)"[53] sözüyle Allah'tan başkasına ibadetten uzak durarak ibadeti sadece Allah'a tahsis etmekle, bunu devam edecek bir söz kılmasını Rabb'inden istemişti. Bu da tevhit sözüdür. O, "ilâh yoktur" sözüyle Allah'tan başkasından ilâhlığı yok etmekte, "ancak Allah vardır" sözüyle de ulûhiyetin Allah'a ait olduğunu ispat etmektedir. İşte "Ben sizin taptıklarınızdan uzağım, beni yaratan başkadır (ancak O'na ibadet ederim)" sözünün mânası budur. "Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze

53 ez-Zuhruf, 43/26-27.

gelin"[54] meâlindeki âyet-i kerîme de bunun gibidir. Cenâb-ı Hak Hz. İbrahim'in duasını kabul etti ve onun soyundan gelenler, hep aynı sözü söylemeye devam ettiler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İbrahim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Yâkup da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!' (dediler)"[55]. İkincisi, bâki söz, hidâyete ve tevhide davet sözüdür. Bundan maksat da nübüvveti ve hilâfeti kıyâmete kadar kendi soyunda bırakmasıdır. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: "Allah 'Ben seni insanlara önder yapacağım' buyurmuştu. İbrahim, 'soyumdan da' deyince Rabb'i, 'Vâdim zâlimleri kapsamaz' buyurdu"[56]. Cenâb-ı Hak vâdinin, Hz. İbrahim'in soyundan gelen zâlimleri kapsamayacağını haber vermektedir, zâlim olmayanları ise kapsayacaktır. Böylece Allah Teâlâ onun bu duasını da kabul buyurdu, davet ve nübüvveti kıyâmet gününe kadar onun soyuna ve soyundan gelenlere verdi. Allah şöyle buyurdu: "Her topluluğun da bir kılavuzu vardır"[57]. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلْ مَتَّعْتُ هٰٓؤُلَٓاءِ وَاٰبَٓاءَهُمْ حَتّٰى جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُب۪ينٌ ﴿٢٩﴾

29. "Bunları ve atalarını ise gerçeğin bilgisi (Kur'ân) ***ve aydınlatıcı elçi gelinceye kadar dünya nimetlerinden yararlandırıp yaşattım."***

Allah Teâlâ onları ve atalarını bitkilerin, ekinin ve suyun olmadığı bir yerde dünya nimetleriyle yaşattığını haber vermektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi Allah Teâlâ insanları uzak beldelerden onlara yiyecek, gıda maddeleri ve çeşitli meyveler getirmeye sevketmişti. İşte onları dünya nimetleriyle rızıklandırmasından maksat budur. **Gerçeğin bilgisi,** yani Kur'ân **ve aydınlatıcı elçi,** yani Muhammed aleyhisselâm **gelinceye kadar.** Allah Hz. Muhammed'in (s.a.) Allah tarafından gönderildiğini ve Allah'ın elçisi olduğunu açıklamaktadır.

وَلَمَّا جَٓاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ وَاِنَّا بِه۪ كَافِرُونَ ﴿٣٠﴾

[§]***30. "Gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz'*** 242
dediler."

---

54 Âl-i İmrân, 3/64.
55 el-Bakara, 2/132.
56 el-Bakara, 2/124.
57 er-Ra'd, 13/7.

Kâfirlerin reisleri ve ileri gelenleri, âyetler ve mûcizeler geldiğinde böyle sözler söylemeyi âdet edinmişlerdi. Bununla da kendilerine tâbi olan halk kesiminin aklını karıştırmak ve zihinlerini bulandırmak istiyorlardı. Söyledikleri söz de şu idi: **Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz.**

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلٰى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ﴿٣١﴾

31. "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! diye de eklediler."

O insanlar, dünyanın kendilerine genişlediğini, çeşit çeşit nimetler ve bol servet verildiğini gördüklerinde, bunların Allah katındaki değerlerinden ve faziletlerinden dolayı kendilerine verildiğini zannettiler. Dünyanın daraltıldığı ve kendilerine böyle nimetlerin verilmediği kişilerin de Allah katındaki değersizliğinden dolayı bu halde olduklarını düşündüler. Muhammed aleyhisselâm peygamberliğini ilan ettiği ve Allah'ın Kur'ân'ı ona indirdiğini iddia edince şöyle dediler: **Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! diye de eklediler.** Bol servet ve dünyalık sahibi olduğu için yaratılanlar nezdinde değeri ve konumu üstün olanın, Allah katında da öyle olduğunu zannettiler. Bundan dolayı şöyle dediler: Muhammed'in söylediği hak olsaydı ve bu Kur'ân Allah tarafından gelmiş olsaydı, şu iki şehirden büyük bir adama gelmesi gerekmez miydi? Azîz ve Celîl olan Allah da, dünyada bolluk ve refah verdiği kişinin, kendi katındaki konumunun ve değerinin üstünlüğünden dolayı vermediğini, darlık verdiği kişiye de katında değersiz olduğu için vermediğini haber vermektedir. Darlık çeken nice insanın Allah katındaki değeri çok saygın ve üstündür. Bolluk içinde yaşayan nice insan da Allah katında değersizdir.

اَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا وَرَحْمَتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır."

Rabb'inin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanların varlıklarını taksim ve idare etmeye [§]ve yaratılış- 243
larını takdir etmeye onların gücü yetmez. Bundan maksat da geçimliklerinin ve rızık vesilelerinin bolluğu ve üstünlüğüdür. Bunların idaresi ve takdirinde kendilerine bir pay verilmeyenlerin, onları insanlar arasındaki taksimi yapma gücüne sahip olmaması ve dolayısıyla onu seçmemesi daha uygun bir haldir. Bundan maksat da nübüvvet ve risâlet ve onu istedikleri kişiye vermektir. İki yorumdan biri budur. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, geçimliklerin insanlar arasında taksim edilmesi yetkisi onlara verilmediği gibi, uygun gördüklerine ve daha çok rızık vesilesine sahip olanlara bolluk vermeye ve bu vesilelere sahip olmayana darlık vermeye de güçleri yetmez. Buna göre rahmeti, yani nübüvveti paylaştırmak da onlara düşmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kulların Fiilleri Yaratılmıştır]

Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bu âyet, kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratılmış olduğuna işaret etmektedir. Çünkü üstünlük, rızıkta ve maişette bolluk, ancak insanların kazanmalarıyla (iktisap) ve onlara verilen vesilelerle olur. Sonra Allah Teâlâ, bunları kendisinin paylaştırdığını haber vermektedir. Bu da göstermektedir ki, onların hem kesblerini hem de fiillerini yaratan ve bunların idaresi kendi elinde bulunan Allah'tır. Çünkü rızık kazanma yollarını daha iyi bilene ve buna daha muktedir olana dünyanın dar geldiğine, bu sebeplere ve kazanma yollarına sahip olmakta daha düşük seviyede bulunanın da dünyanın açıldığına dair örnekleri görüyoruz. Bu da bu şeylerin başka biri tarafından idare edildiğini ve onun için böyle olduğunu gösterir. Çünkü bu iş insanların idaresiyle olsaydı, rızık kazanma yollarını daha iyi bilenin serveti daha çok olur, bu sebeplere ve kazanma yollarına sahip olmayan da daha çok darlık yaşardı.

[§]Bu ikilemden çıkış için Câfer b. Harb[58] şöyle dedi: Cenâb-ı Hak bol- 244
luk verdiği kişiye, bu bolluk, daha uygun ve daha hayırlı olduğu için bunu ona vermiştir. Darlık verdiği kişiye de bu darlık din konusunda daha uygun ve daha hayırlı olduğu için bunu ona vermiştir. Bu yaklaşıma şöyle cevap verilir: Bolluk ve darlık insanların dinleri açısından daha uygun ve daha hayırlı olduğu için verilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın bazı kişileri diğerlerinden daha

58 Ebü'l-Fazl Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mu'tezilî el-Âbid. *Müteşâbihü'l-Kur'ân, el-İstiksâ, Kitâbü'r-Red alâ ashâbi't-tabâi'* ve *Kitâbü'l-Usûl* adlı eserleri vardır. 236/850 yılında vefat etti (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

üstün, rızık konusunda da bazılarını bazılarından daha müreffeh kıldığını söylemesinin anlamı olmazdı. Halbuki Allah, kimini kiminden derecelerle üstün tuttuğunu haber vermektedir: **Bir kısmını diğerinden derecelerle üstün kıldık.** Eğer bu konuda herkes eşit olsaydı, bazılarının diğerlerinden üstünlüğü ve derece farkı olmaması gerekirdi. Onların söylediği gibi şayet verilen her şey dinde kendileri için daha uygun ve daha hayırlı olduğu için verilmiş olsaydı, işte insanların firavunları ve küfür önderleri ortada, eğer o bolluk ve zenginliğe sahip olmasalardı yaptıkları o kötülükleri yapamazlar ve insanların Allah'ın elçilerine uymalarına engel olamazlardı. Buna göre Firavun, kendisine verilen hâkimiyet ve servet yüzünden tanrılık iddiasına kalkışmıştı. Eğer bunlar verilmeseydi, böyle bir iddiaya kalkışamayacaktı ve bu onun için dinde daha uygun bir pozisyon olacaktı. Bu da göstermektedir ki Allah Teâlâ, insanlar için en uygun (aslah) olanı bazan terketmektedir. İnsanlar için dinde en uygun olanı korumak, Allah için şart değildir.

Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Bazıları şöyle dedi: Bu âyetteki "suhriyyen" (سخريا) kelimesi, sin harfi ötreli olarak okunduğunda çeşitli işlerde çalıştırmak, istihdam etmek anlamına gelir. Sin harfi esreli olarak "sihriyyen" diye okunduğunda ise, alay etmek anlamına gelir. Bunun tefsiri şöyledir: Allah onların birbirleriyle alay edeceklerini ve birbirleriyle eğleneceklerini bilmektedir. İşte onların birbiriyle alay edip eğleneceklerini bildiğinden dolayı o serveti vermiştir, yoksa birbirlerine emredeceklerini bildiğinden dolayı onlardan bazılarının derecesini yükseltmek için vermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

245 **[§]Rabb'inin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.** Buradaki **Rabb'inin rahmeti** ibaresinden maksat, muhtemelen peygamberliktir. Yani Rabb'inin, Resûlullah (s.a.) için uygun bulduğu nübüvvet ve risâlet, o kâfirlerin topladıkları mal-mülkten daha hayırlıdır. Bu ibare, Muhammed aleyhisselâmın onları davet ettiği ve onlar için uygun gördüğü tevhit inancı ve din, onların topladıkları servetten daha hayırlıdır mânasına da gelebilir. Diğer bir ihtimal de şudur: Allah Teâlâ'nın iman etmeleri sebebiyle müminlere vâdetmiş olduğu sevap ve mükâfat, yani cennet, onların topladıklarından daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْلَٓا اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ ﴿٣٣﴾ وَلِبُيُوتِهِمْ

اَبْوَابًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِؤُنَۙ ﴿٣٤﴾ وَزُخْرُفًاۜ وَاِنْ كُلُّ ذٰلِكَ لَمَّا مَتَاعُ
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَاۜ وَالْاٰخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقٖينَ ﴿٣٥﴾

33. "Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine** (her biri) **gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık."

34-35. "**(Ayrıca) **evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret** (mutluluğu) **ise takvâ sahiplerine mahsustur."

Yukarıdaki ilk âyetin anlamı şudur: Eğer insanların hepsi tek bir millet, yani küfür milleti haline gelmeyecek olsaydı, biz, kâfirler için âyette belirttiğimiz lütufları yapardık. Âyet-i kerîme, dünyaya önem vermemek gerektiğine de işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, zayıf müminlerin kalplerini gözetmesi ve onların küfür dinine dönmeleri söz konusu olmasaydı kâfirlere âyette belirttiği nimetleri vereceğini söylemektedir. Yani kâfire vermeyi düşündüğünü vermekten ancak zayıf müminler sebebiyle vazgeçmektedir. Buna göre dünyaya da önem vermemek gerekir. Âyet-i kerîme, Allah Teâlâ'nın lütfuna, keremine ve cömertliğine de işaret etmektedir, çünkü dostlarının ve kendisinin düşmanlarına bile dünya nimetlerini vermekten geri durmamaktadır. Dünyada ise başkasına düşman olan biri, kendindeki lütfu ve malı ona vermez. Bu âyet, müfessirlerin de söylediği gibi Allah katında dünyanın değersizliğini de göstermektedir. Eğer Allah nezdinde dünyanın bir değeri ve kıymeti olsaydı, ondan kâfire sinek veya sivrisinek kanadı kadar bir şey vermezdi. Bu, Allah katında dünyanın değersizliğini gösterir.

Âyet-i kerîme, Mûtezile'nin iddiasının doğru olmadığına da göstermektedir, çünkü onlar şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hak kullarına ancak dinde en uygun (aslah) olan fiili yapar. Çünkü eğer iman ehli küfrü ve küfre girmeyi seçmeyecek olsaydı, sözünü ettiği nimetleri küfür ehline vereceğini haber vermektedir. Eğer dünyada en uygun (aslah) olanı yaratmak vacip olsaydı, âyet-i kerîmede, eğer küfür ehline verdiklerini iman ehline de vermiş olsaydı kâfir olurlardı dediği nimetlerin benzerini, hepsinin mümin olması için iman ehline vermesi de
vacip olurdu. [§]Çünkü bahsettiği nimetleri kâfirlere vermiş olsaydı, herkesin 246
kâfir olma ihtimali bulunmadığı gibi, o nimetleri müminlere vermiş olsaydı

herkesin mümin olması ihtimali de yoktu. İşte dinde en uygun (aslah) olanı budur. Buna rağmen Allah en uygun olanı vermemiştir. Bu da insanlara dinde en uygun ve en hayırlı olanı vermenin Allah için vacip olmadığını gösterir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Dünya Zenginliği Kişinin Doğru Yolda Olduğunu Göstermez]

Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin… meâlindeki âyetin aslı şudur: İnsanlar bu dünyada ebedî nimetler ve bâki lezzetler ile fâni lezzetleri ve yok olup gidecek olan nimetleri tercih konusunda muhayyer bırakıldılar. Daimî nimetleri ve sonsuz devirler boyu devam edecek olan lezzetleri, yok olup gidecek nimetlere ve fâni lezzetlere tercih eden kişiye, bâki olanı fâni olana tercih ettiği için yok olup gidecek olan nimetler ve fâni lezzetlerde darlığa uğratılır. Fâni ve zâil olacak olan nimetleri bâki ve daimî nimetlere tercih eden kişi de, fâni olanı seçtiği için fâni olan dünyada bolluk görür. Bunu Allah Teâlâ meâlen şöyle ifade buyurmaktadır: "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer. Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir"[59]. Burada Allah fâni ve bâki nimetlerden birisini seçen herkesin durumunu açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Açıklamaya çalıştığımız âyette Cenâb-ı Hak, gümüş ve altından bahsetmektedir; her ne kadar onlardan daha değerli ve daha kıymetli başka madenler varsa da, insanlar nazarında en değerlisinin bu ikisi olduğu ve her türlü üstünlüğe onlar vasıtasıyla ulaşıldığı için onlardan söz etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra gümüş merdivenleri, tavanları ve altından süsleri belirtmesi, Firavun'un Hz. Mûsâ hakkında söylediği şu söze
247 reddiye mahiyetindedir: **[§]**"(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse yahut dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!"[60] Dünya önemsiz ve değersiz olduğundan dolayı Allah, dostlarına ve seçkin kullarına o değersiz nimetleri vermez. Şayet iman ehli imanı terketmeyecek olsaydı, Firavun'a verdiği nimetlerin benzerini her kâfire de verirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, Rabb'inin katında âhiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur. Yani bütün bu anlatılanlar, dünya hayatının geçici menfaatlerinden başka bir şey değildir. Allah onu, âhiret nimetlerine tercih edenlere verir. Takvâ sahipleri

---

59 el-İsrâ, 17/18-19.

60 ez-Zuhruf, 43/53.

ise âhiret nimetlerini tercih ettikleri için en güzel akıbet onlar içindir. Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.

İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyetteki "meâric" (معارج) kelimesi, merdiven demektir, yukarı çıkma vasıtasıdır. Mîraç kelimesi de buradan gelir, göklere yükselme veya yolları geçme vasıtası demektir.

Yukarı çıkmak için kullanacakları diye tercüme ettiğimiz "aleyhâ yazherûn" (عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ) ibaresi, sözlükte yukarı çıkmak demektir. İnsan evin damına çıktığında "zahartü ale'l-beyt" (ظَهَرْتُ عَلى الْبَيْت) der. "Zuhruf" (زُخْرف) kelimesi de altın demektir[61]. Ebû Avsece de şöyle der: "Meâric", merdiven anlamına gelir. "Zuhruf" da, güzel olan her şeydir. "Zuhrufe" (الزخرفة) ise süslemek ve güzelleştirmek demektir. Bu daha uygun bir mânadır. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzü güzelliğine kavuşup süslendiğinde"[62]. "Sukuf" (السقف) kelimesi, "sakf"ın çoğuludur ve evin tavanı demektir.

وَمَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ

36. "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır."

Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz. Bazıları "ya'şu" (يعش) kelimesine yüz çevirmek mânası verdiler, **kim Rahmân'ın zikrinden yüz çevirirse…** Bazıları şöyle dedi: "Aşâ, ya'şû" (عَشَا، يَعْشُو) fiili, gözün kör olması ve zayıf görmesi mânasına gelir. "Aşiye, ya'şâ" (عَشِيَ، يَعْشَى) fiili de yüz çevirmek demektir. Bu kelimeye Ebû Ubeyde, gözü kararır diye mâna verdi[63].
[§]Ferrâ şöyle dedi: "Ya'şu" kelimesi yüz çevirdi demektir, şin harfi üstünlü 248
olarak "ya'şe" diye okunursa kör oldu mânasına gelir[64]. Ebû Avsece, geçmek, gözü kararmak ve kör görünmek diye farklı mânalar verdi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Rahmân'ın zikrinden** maksat, Kur'ân'dır. Tevhit ve din olma ihtimali de vardır. Resûlullah (s.a.) kastedilmiş de olabilir. **Bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır.** Buradaki "nukayyıd" (نُقَيِّض) kelimesi takdir ederiz mânasına gelir. Bu, Ebû Avsece'nin sözüdür. Bazıları bu cümleye, onun için bir şeytan hazırlarız ve onu kendisine iliştiririz diye mâna verdi. **Artık bu onun**

61 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 397.
62 Yûnus, 10/24.
63 bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 204.
64 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 32.

arkadaşıdır. Bu konuda asıl olan şudur: Kim Allah'a isyanı O'na itaate tercih ederse, onun lezzeti ve zevki bundadır. Şeytan da Allah'a isyanı O'na itaate tercih ettiğinde onun lezzeti de bundadır. Buna göre kim şeytanın davetine uyar ve onun davetini kabul ederse, onun lezzeti bunda olur, bu konuda ona yaklaşır ve onun yanında olur. Onlar dünyada ve âhirette birlikte olurlar. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurulmuştur: "Allah, görevlilere buyurur: Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını!"[65]

وَاِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبٖيلِ وَيَحْسَبُونَ اَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٣٧﴾

37. "Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar."

Bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar. "Sebîl" (سبيل) kelimesi mutlak olarak belirtildiğinde "sebîlullah" (سبيل الله), yani Allah'ın yolu anlamına gelir. Din kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Allah'ın dini mânasına gelir. Mutlak olarak kullanılan kitap kelimesi ile de Allah'ın kitabı anlaşılır. **Kendilerini doğru yolda zannederler.** Onlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını zannediyorlardı, çünkü şeytanlar onlara yollarını güzel ve süslü gösteriyor, şöyle diyorlardı: Sizin üzerinde bulunduğunuz din, babalarınızın ve atalarınızın dinidir. Onlar şayet hak değil de bâtıl yolda olsalardı, o halde bırakılmaz, helâk edilirler ve kökleri kurutulurdu. Helâk edilmediklerine ve o halde bırakıldıklarına göre, onlar hak ve doğru yolda idiler. Şeytanlar onların akıllarını karıştırıyor ve tuttukları yolu güzel gösteriyorlardı. Onlar da şeytanın söylediği gibi doğru yolda olduklarını zannediyorlardı. *Doğru yola kavuşturan sadece Allah'tır.*

حَتّٰٓى اِذَا جَٓاءَنَا قَالَ يَا لَيْتَ بَيْنٖى وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرٖينُ ﴿٣٨﴾

249 [§] ***38. "Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- 'Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!' der. Ne kötü arkadaş!"***

---

[65] "Allah, görevlilere buyurur: Toplayın o zâlimleri, onların yoldaşlarını ve Allah'ın dışında taptıklarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!" (es-Sâffât, 37/22).

Sonunda o kişi bize gelince, yani kâfir ve yandaşı âhirette bize gelince, kâfir **şöyle der: Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı! Ne kötü arkadaş!** Kâfir âhirette muhtemelen şöyle der: Dünyada seninle benim aramda keşke doğu ile batı arası kadar uzak bir mesafe olsaydı! Seni görmesem ve sana uymasaydım! Şöyle demesi de muhtemeldir: Keşke âhirette seninle benim aramda doğu ile batı arası kadar uzak bir mesafe olsaydı! "Bu'de'l-meşrikayn" (بُعْدَ الْمَشْرِقَيْن) sözü, bazılarına göre yazın doğusu ile kışın doğusu arasındaki mesafe mânasına gelir. Bazıları şöyle dedi: Doğu ile batı arsındaki uzaklık demektir, cümlede bu iki isimden sadece biri belirtilmiş, ama ikisi kastedilmiştir. Nitekim "iki Ömer" ve "iki siyah" tabirleri kullanılır, her ikisine de sadece birinin ismi verilir. Çünkü ikisinden siyah olanı birdir, o da akrep değil yılandır. "İki Ömer"den maksat da Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'dir. İşte iki doğu anlamına gelen (الْمَشْرِقَيْن) kelimesi de böyledir. **Ne kötü arkadaş!** Çünkü söylediğimiz gibi bu arkadaş onun cehenneme atılmasına sebep oldu ve onu helâke sürükledi.

وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ اَنَّكُمْ فِى الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Zulmederek hak ettiğiniz için çekmekte olduğunuz azapta ortak olmanız bugün size bir fayda sağlamayacaktır."

Bugün size bir fayda sağlamayacaktır, yani âhirette özür dilemeniz size fayda vermeyecektir. Zulmettiğiniz için, yani dünyada kendinize kötülük yaptığınız ve hakkı ait olduğu yere koymadığınız için. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çekmekte olduğunuz bu azapta hepiniz ortaksınız.** Bu beyan tefsir edilmesi gerekli bulunmayan açık bir ifadedir.

اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ اَوْ تَهْدِى الْعُمْىَ وَمَنْ كَانَ فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٤٠﴾

40. "Sen sağıra duyurmak veya köre yahut apaçık sapkınlık içinde bulunan kimseye yol göstermek mi istiyorsun?"

Sen sağıra duyurmak veya köre yol göstermek mi istiyorsun? Cenâb-ı Hak buyuruyor ki: Sağıra duyurmak, köre yol göstermek, apaçık sapıklık içinde bulunana doğru yolu göstermek senin gücün dâhilinde değildir. Cenâb-ı Hakk'ın burada hidâyetle, beyan hidâyetini ve bir sözü kulaklara duyurmayı

kastetmediği açıktır. Çünkü Resûlullah (s.a.) bunları yapma gücüne sahipti.
250 [§]Allah'a hamdolsun, Resûlullah (s.a.) bunları yapmıştır. Allah Teâlâ, burada sadece kendi gücü dâhilinde olan hidâyeti ve kendisinden başka kimsenin muktedir olamadığı işittirmeyi kastetmiştir, o da başarıya ulaştırmak, isyandan korumak ve doğru yola iletmektir, Cenâb-ı Hakk'ın bunları verdiği kişi de doğru yolu bulmuş olur. Allah Teâlâ, Resûlullah'ın (s.a.) bundan aciz olduğunu söylemektedir. Bu, Mûtezile'nin aleyhine bir açıklamadır; çünkü Allah kendisinde, kimseye vermediği lütufların ve inkârların bulunduğunu, bunları herkese değil ancak bazılarına verdiğini, bu lütufları verdiği kişinin de hidâyeti benimsediğini haber vermektedir. Bundan maksadın da muvaffak kılmak ve isyandan korumak olduğunu söylemiştik. Mûtezile'nin iddiasına göre ise Allah katında, insanlara doğru yolu gösterecek hiçbir şey yoktur. Çünkü onlar, her kâfire, istediği takdirde kendisini hidâyete kavuşturacak olan her şeyi vermiştir, artık kendisinde onların hidâyete ermelerini sağlayacak bir lütuf kalmamıştır diyorlar. Onların iddiasına göre, nasıl ki Resûlullah bundan aciz kalmışsa, artık Allah da acizdir. Cenâb-ı Hak ise kullarının değil ancak kendisinin hidâyete erdirme gücünün bulunduğunu bildirmektedir. Mâlumdur ki Allah Teâlâ, rablığın ve ulûhiyetin ancak kendisine ait olduğu için bunu söylemektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Cenâb-ı Hakk'ın **Sen sağıra duyurmak veya köre yol göstermek mi istiyorsun** sözünü, kavminin iman etmesinden Resûlullah'ın (s.a.) artık ümidini kesmesi için söylemiş olması da mümkündür. Çünkü Allah onların iman etmeyeceklerini biliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِمَّا نَذْهَبَنَّ بِكَ فَاِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ ﴿٤١﴾ اَوْ نُرِيَنَّكَ الَّذٖى وَعَدْنَاهُمْ فَاِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ ﴿٤٢﴾

41-42. "Ya seni alıp götüreceğiz, onlara da hak ettikleri cezayı vereceğiz yahut kendilerine yapacağımızı söylediğimiz şeyi sana göstereceğiz; onlara dilediğimizi yapabiliriz!"

Bu âyet-i kerîmede, geleceği konusunda insanların uyarıldığı azabın gelmesini istemesi Resûlullah'a (s.a.) yasaklanmıştır. Bu yasaklama konusu da iki şekilde açıklanır: Birincisi, azabın onlara ne zaman geleceğini sorması yasaklanmaktadır. İkincisi, acele etmesi yasaklanmaktadır. Allah şöyle buyurmaktadır: "Onlar için acele etme"[66]. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Bu

66 "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme" (el-Ahkāf, 46/35).

senin işin değildir, o ancak bana aittir, dilersem azabı sen hayatta iken gönderir ve onu sana da gösteririm, dilersem seni vefat ettiririm ve ondan sana hiçbir
şeyi göstermem. [§]Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Bu işte senin ya- 251
pacağın bir şey yok"[67]. Bu konuda Katâde şöyle dedi: Allah Teâlâ peygamberini dünyadan aldı, azabı ondan sonraya bıraktı ve onu ümmetinden hak edenden başkasına göstermedi. Sizin peygamberinizden başka hiçbir nebî ve resûl yoktur ki, ümmetine verilen cezayı görmüş olmasın! Allah bunu ona bağışlamış ve o cezayı hak edenden başkasına göstermemiştir. Katâde şöyle devam eder: Bize rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e, kendisinden sonra ümmetinin karşılaşacağı olaylar gösterilmişti, bundan dolayı Hz. Peygamber'in gülüp sevinme hali ile çekinip dürülme hali Allah Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar devam etti. **Ya seni alıp götüreceğiz ve onlara da hak ettikleri cezayı vereceğiz** meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî de Katâde'nin söylediklerine yakın sözler söyledi: Allah, Peygamber'ine ikram etmiş ve ümmetinde görmekten hoşlanmadığı davranışları göstermemiştir, onu kendine almış ve cezayı geride bırakmıştır[68].

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذٖٓى اُو۫حِىَ اِلَيْكَ اِنَّكَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٤٣﴾

43. "Artık sana vahyolunan kitaba sımsıkı sarıl; şüphesiz sen dosdoğru yolun üzerindesin."

[Vahyin Çeşitleri]

Resûlullah'a (s.a.) gelen vahiy üç çeşittir. Birincisi Kur'ân'dır, bunun kendisine vahyedildiği açıktır. İkincisi, beyan vahyidir; Allah Teâlâ onu Cebrâil'in diliyle yahut Allah'ın dilediği başka bir vasıta ile vahyetmekte, Hz. Peygamber de insanların lehine ve aleyhine olan ve sadece bazılarını ilgilendiren hükümleri beyan etmektedir. Üçüncüsü ilham ve kavratma vahyidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye…"[69] Allah'ın ona gösterdiğinden maksat, Allah'ın ona ilham ettiği ve kavrattığı bilgidir. Azîz ve Celîl olan Allah, Hz. Peygamber'e, kendisine verilen vahiy çeşitlerinin hepsine; Kur'ân, beyan ve ilham yoluyla gelen vahiylere sarılmasını emretmektedir. Allah bütün bunları ona göstermiş ve bunlarda şaşırmaktan
[§]yahut yanılmaktan veyahut doğru yoldan sapmaktan onu emin kılmıştır. 252

67 "Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zâlimlerdir" (Âl-i İmrân, 3/128).

68 Katâde ve Hasan-ı Basrî'nin sözleri için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 600-601.

69 "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik" (en-Nisâ, 4/105).

Bütün bunlarla ilgili olarak ona şöyle müjde vermiştir: Sana vahyedilenlerin hepsine sımsıkı sarılırsan, en doğru olan yola girmiş olursun. Nitekim meâlen şöyle buyurmuştur: **Artık sana vahyolunan kitaba sımsıkı sarıl; şüphesiz sen dosdoğru yolun üzerindesin.**

44. "O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır; yakında sorgulanacaksınız."

O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır. Müfessirler bu âyeti şöyle tefsir ederler: Bu Kur'ân senin için bir hatırlatmadır, yani senin için ve kavminden iman edenler için bir şereftir. Buradaki "zikir" (ذِكْر) kelimesiyle, Hz. Peygamber'e verilen bütün vahiy türlerinin kastedilmiş olması mümkündür. "İnnehû" (إنّه) lafzı, önceki âyette geçen "Sana vahyolunana sarıl"[70] cümlesinden kinâyedir. Yani ona vahyedilen bilgilerin hepsi, diğerleri insanlar arasından özellikle onu seçtiği için hem kendisi hem de kavmi adına bir şereftir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki "zikir" kelimesi ile gerçekten zikir, yani hatırlatma mânası kastedilmiş de olabilir. Yani Allah'ın ona vahyettiği bilgiler, hem onun için hem de kavmi için bir hatırlatmadır. Cenâb-ı Hak kendisinin insanlar üzerindeki ve insanların birbirleri üzerindeki hakkını, ayrıca insanların lehine ve aleyhine olan hükümleri onlara hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yakında sorgulanacaksınız. Sana vahyedilen Kur'ân'dan ötürü şükretmekten, sana vahyedilen Kur'ân'ın senin ve kavmin için bir öğüt olmasından ve bunun şükrünü eda etmekten sorgulanacaksınız. Âyette geçen "innehû" (إنّه) sözü "billezî ûhiye ileyke" (بالذى اوحى إليك) cümlesinden kinâyedir. Yani peygambere vahyedilenlerin hepsi kendisi ve kavmi için bir şereftir. Zira vahyi peygambere ait kılmış ve insanların arasından onu seçmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, Kur'ân'da bulunan ve Resûlullah'a (s.a.) vahyedilen şeylerin hepsini yerine getirip getirmediğinizden sorgulanacaksınız mânasına da gelebilir. Bazı müfessirlerin söylediği gibi onu kimin inkâr ettiğinden yahut o nimete şükredip etmediğinizden sorgulanacaksınız mânasına gelmesi de muhtemeldir. Kıyâmet günü Kur'ân'dan, yani onunla amel edip etmediğinizden sorgulanacaksınız mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

70 ez-Zuhruf, 43/43.

وَسْـَٔلْ مَنْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا اَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ
اٰلِهَةً يُعْبَدُونَ

[§]*45. "Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimize sor bakalım;* 253
Rahmân'dan başka tapılacak ilâhlar belirlemiş miyiz?"

Burada şöyle bir problem vardır: Resûlullah'ta (s.a.) bulunan alâmetlerin doğruluğu, Allah Teâlâ'nın kendilerine sormasını emrettiği Ehl-i Kitab'ın doğruluğundan çok daha açıktır. Çünkü onun doğruluğunun alâmetleri mûcizelerdir, kâfirler onun yaptıklarının benzerini yapmaktan aciz kalmışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine sormasını emrettiği o kişilerde ise bu mûcizevî alâmetlerden hiçbiri bulunmamaktadır. Böyleyken Ehl-i Kitab'a sormasının anlamı nedir? Biz deriz ki: Azîz ve Celîl olan Allah'ın onlara sormasını emretmesinin iki sebebi vardır. Birincisi, bu sorma, kınama ve ayıplama anlamındadır. Senden önce gönderilen peygamberlerden herhangi birinin veya bir ilâhî kitabın Allah'tan başkasına kulluk etmeyi emretmiş midir? anlamına gelmek üzere bir takrir ve uyarı sorusudur. Onlar da, bunun mübah olduğunu söyleyen bir peygamberin gelmediğini ve kendilerinden hiç kimsenin bununla emrolunmadığını hep birlikte ikrar ettiler. İkincisi, her ne kadar âyetteki emrin zâhiri ve hitabın Hz. Peygamber'e yapıldığı açık ise de onlara sorması emrini Resûlullah'tan (s.a.) başkası için vermektedir. Çünkü yukarıda söylediğimiz gibi Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğuna ilişkin deliller, onların doğruluğundan daha açıktır. Allah Teâlâ şu ilâhî beyanlarda buna işaret etmektedir: "Anne babandan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama!"[71], "(De ki:) 'Allah'tan başka bir hakem mi arayacağım?' Halbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O'dur", "Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[72], "Sakın müşriklerden olma!"[73] Mâlumdur ki Resûlullah (s.a.) kendisine vahyedilen hiçbir şeyden şüphe etmiş değildi, dolayısıyla hitap
ona olmakla birlikte hedef başkalarıdır. **[§]Senden önce gönderdiğimiz pey-** 254
gamberlerimize sor bakalım meâlindeki âyetin, şayet onlara soracak olsan, hepsi şöyle diyecekler, mânasına da gelebilir: Allah'tan başkasına kulluk yapmayı emreden hiçbir peygamber gönderilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 "Rabb'in, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle" (el-İsrâ, 17/23). Mâlumdur ki Hz. Peygamber'in anne ve babası önceden ölmüşlerdi.

72 el-En'âm, 6/114.

73 Yûnus, 10/105.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ فَقَالَ اِنّ۪ى رَسُولُ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٤٦﴾

46. "Mûsâ'yı, mûcizelerimizle destekleyerek Firavun ve çevresine gönderdik. (Onlara) ***'Ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim' dedi."***

[Takıyye]

Mûsâ'yı, mûcizelerimizle destekleyerek Firavun ve çevresine gönderdik. Mûsâ aleyhisselâma verilen mûcizeleri muhtelif yerlerde açıklamıştık. Bu âyette onun risâleti tebliğ etmesi emredilmektedir. **Ben âlemlerin Rabb'inin elçisiyim** cümlesi, kendi canlarından korksalar bile risâleti tebliğ etmekte peygamberlerin takıyye yapamayacaklarına işaret etmektedir.

فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِاٰيَاتِنَٓا اِذَا هُمْ مِنْهَا يَضْحَكُونَ ﴿٤٧﴾

47. "Onlara mûcizelerimizi gösterince bunlara gülüverdiler."

Firavunların ve küfür önderlerinin âdeti budur, peygamberler kendilerine mûcizeler getirdiğinde onlar gülüyor ve alay ediyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Günahkârlar (dünyada) iman edenlere gülüp dururlardı"[74].

وَمَا نُر۪يهِمْ مِنْ اٰيَةٍ اِلَّا هِىَ اَكْبَرُ مِنْ اُخْتِهَا وَاَخَذْنَاهُمْ بِالْعَذَابِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü. Belki yanlış yoldan dönerler diye kendilerini felâketlerle sarstık."

Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü. Bazıları buna şöyle bir mâna verdi: Sonradan gelen her mûcize, önce gelen mûcizeden daha yüce ve daha büyüktür. Meselâ insanlar önce şu sözlerle yardım istemişlerdi: "Bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan

---

74 el-Mutaffifîn, 83/29.

mutlaka sana inanacağız”[75]. Bu, Allah’ın onlara daha önce göstermiş olduğu mûcizelerden daha yüce idi. Bazıları da şöyle dedi: **Her mûcize bir diğerinden daha büyüktü** cümlesi, Hz. Mûsâ’nın yed-i beyzâ mûcizesi, asâ mûcizesinden daha büyüktü mânasına gelir. [§]Çünkü asâ büyücüler için hazırlanmıştı, onun 255
şaşırtması ve yanıltması, kendisiyle aynı türden ve özden olan diğer asâlara yönelikti. Onlara elin mâhiyetini değiştirmek mûcizesi gösterilmişti, ama Mûsâ aleyhisselâmın kendisine yönelik olarak hazırlanmıştı. Bu da göstermektedir ki yed-i beyzâ mûcizesi, asâ mûcizesinden daha büyüktü. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları ise şöyle söyledi: Bu âyet bir mûcizenin gerçek anlamda asâ mûcizesinden daha büyük ve daha yüce olduğu anlamına gelmez, bütün mûcizelerin büyük ve yüce olduğu mânasına gelir. Buna işaret eden bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: “Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin faydalı olması itibariyle size daha yakın olduğunu bilemezsiniz”[76]. Bu ilâhî beyan, onlardan birinin diğerinden daha yakın olduğunu ispat etmek anlamına gelmemektedir, ancak yakınlık konusunda onlardan her birinin diğerinden daha yakın olduğu anlamında bir nitelemedir. Nitekim gelenekte de şöyle denilir: Falancının atlarının her biri diğerinden daha saldırgandır. Filanın arkadaşlarından her biri diğerinden daha faziletlidir. Bu sözle onlardan birinin tercih edilmesi gerektiği mânası kastedilmemektedir, aksine kendilerinden haber verilenlerin eşit oldukları anlamında bir tespit yapılmaktadır. İşte **kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü** meâlindeki ilâhî kelâm da her iki mûcizenin de büyük olduğu anlamında bir nitelemedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

“Onlara mûcizelerimizi gösterince bunlara gülüverdiler”[77] ve benzeri beyanlarda Cenâb-ı Hak, verdiği mûcizeler ve peygamberliğinin delili olarak gönderdiği kanıtlar sebebiyle kavminin yaptığı eziyetlere, kendisiyle ve ona tâbi olan müslümanlarla gülüp alay etmelerine karşı Resûlullah’a (s.a.) sabırlı olmasını söylemektedir. Şöyle buyurmaktadır: “Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbine güç verebileceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz”[78]. Önceki peygamberlerin haberlerini, ancak kalbini teselli etmek için anlattığını söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

75 “Azap üzerlerine çökünce, ‘Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb’ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları’nı seninle göndereceğiz’ derlerdi” (el-A‘râf, 7/134).

76 en-Nisâ, 4/11.

77 ez-Zuhruf, 43/47.

78 Hûd, 11/120.

وَقَالُوا يَٓا اَيُّهَ السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ اِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ

49. "Bunun üzerine şöyle dediler: Ey büyücü! Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak bize dua et, artık biz doğru yola döneceğiz."

Bunun üzerine şöyle dediler: Ey büyücü! Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak bize dua et. Burada şöyle bir problem vardır: Onlar, Rabb'ine dua etmesini ve O'ndan üzerlerindeki azabı kaldırmasını istemesini rica ettik-
256 leri Hz. Mûsâ'ya nasıl büyücü diyorlar? [§]Cevaben deriz ki: İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onların nazarında büyücü büyük âlim, ilmin son noktasına ulaşmış biri sayıldığı için Hz. Mûsâ'ya da büyücü demişlerdir[79]. Bundan dolayı onlar, **Ey büyücü! Bizim için Rabb'ine dua et,** diye hitap ettiler. Yoksa ondan, kendileri için Rabb'ine dua etmesini ve O'ndan üzerlerindeki azabı kaldırmasını istedikleri halde sonra büyünün yalan ve bâtıl olduğunu kastederek ona "Ey büyücü!" diye hitap etmeleri muhtemel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Mukātil şöyle dedi: Onlar, **Ey büyücü! Bizim için Rabb'ine dua et** demişler, Hz. Mûsâ da onlara şöyle demiş: Siz bana büyücü derken, ben sizin başınıza gelen azabı kaldırması için Rabb'ime nasıl dua edebilirim? Bunun üzerine o sözlerinden dönmüşler ve A'râf sûresinde belirtildiği gibi şöyle demişlerdi: "Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et!"[80] *En doğrusunu Allah bilir.* Hz. Mûsâ'ya, **Ey büyücü! Bizim için Rabb'ine dua et** demeleri, muhtemelen kendileri onun büyücü olduğunu düşünmeleriydi, bundan dolayı ona şöyle demişlerdi: Sen büyücüsün, ancak Rabb'ine dua eder ve bizden azabı kaldırırsan, o zaman senin büyücü değil, peygamber olduğunu anlarız ve sana iman ederiz. Muhtemelen onlar, yed-i beyzâ, asâ ve Hz. Mûsâ'ya verilen diğer mûcizeleri, nesnelerin yapısını büyü ile değiştirmenin ve büyü ile ondan istifade etmenin mümkün olduğu işlerden sayıyorlardı. Fakat onlar Hz. Mûsâ'dan sözünü ettikleri azabı kaldırmayı Rabb'inden istemesini talep etmişlerdi, çünkü onlar büyücünün duasının kabul edilmeyeceğini, ancak hak bir peygamberin duasının kabul edileceğini biliyorlardı. Dolayısıyla

---

79 İbn Abbâs'ın (r.a.) bu yorumunu kaynaklarda bulamadık. Ancak Taberî bu görüşü müfessirlere nispet etmektedir (bk. *Câmi'u'l-beyân*, XX, 609).

80 "Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları'nı seninle göndereceğiz' derlerdi" (el-A'râf, 7/134).

Rabb'in duanı kabul ederse, biz de sana iman ederiz diyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların, bunu hakikat mânasında söylemiş olmaları da muhtemeldir. Onların, çelişkili olmasına rağmen gerçekten büyü yapmasını istemek üzere bunu söylemeleri muhtemeldir. Çünkü büyücülerin sözleri genel olarak çelişkiye ve halkın kafasını karıştırmaya dayanmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir"[81]. Mûcize onları büyülemiyordu, çünkü mûcize hakikattir ve kalıcıdır. Büyü ise hakikat olmadığı gibi kalıcı değildir. Mûcize onları büyülemediğine ve Mûsâ
onu yapmaktan aciz olmadığına göre büyü değildi. [§]Eğer o büyü olsaydı, 257
mûcize olmazdı. Yukarıda Kur'ân'dan birçok âyetten hareketle belirttiğimiz gibi onların bütün sözleri birbiriyle çelişmektedir. İşte bu âyetin bu mânaya gelme ihtimali de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak. Bu beyan hakkında müfessirler şöyle dedi: Allah Teâlâ, eğer insanlar iman ederlerse onlardan azabı kaldıracağına dair Hz. Mûsâ ile bir sözleşme yapmıştı. Ancak Hz. Mûsâ dua ettiği ve Allah da onlardan azabı kaldırdığı halde yine iman etmemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Mûsâ ile yaptığı sözleşme, muhtemelen ona peygamberlik vermesi ve kendi risâleti için onu seçmesidir. **Rabb'inin seninle sözleşmesine uygun olarak** cümlesinde sanki gizli bir kelime var gibidir. Onlar sanki şöyle diyorlardı: Rabb'inin senin nezdindeki herkesle olan sözleşmesine uygun olarak bizim için dua et! Eğer bizden azabı kaldırırsan, biz de hidâyeti benimseyenlerden oluruz. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurur: "Azap üzerlerine çökünce, 'Eğer bizden azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız' dediler"[82]. Görmez misin ki Allah Teâlâ müteakip âyette şöyle buyurmaktadır:

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ ﴿٥٠﴾

50. "**(Dua sebebiyle) **onların başından felâketi uzaklaştırınca bir de bakıyorsun sözlerinden dönüveriyorlar."

Yani onlar verdikleri sözde durmadılar. Onların verdikleri sözün ne olduğunu yukarıda söylemiştik.

---

81 "Dediler ki: Bizi büyülemek için ne işaret getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz" (el-A'râf, 7/132).

82 el-A'râf, 7/134.

وَنَادٰى فِرْعَوْنُ فٖى قَوْمِهٖ قَالَ يَا قَوْمِ اَلَيْسَ لٖى مُلْكُ مِصْرَ وَهٰذِهِ
الْاَنْهَارُ تَجْرٖى مِنْ تَحْتٖى اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٥١﴾ اَمْ اَنَا خَيْرٌ مِنْ هٰذَا
الَّذٖى هُوَ مَهٖينٌ وَلَا يَكَادُ يُبٖينُ ﴿٥٢﴾

51-52. "Firavun kavmine seslenerek şöyle dedi: Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akmıyor mu? Bunları görmüyor musunuz? Ayrıca ben bu değersiz, neredeyse söylediğini anlatmaktan aciz adamdan daha iyi değil miyim?"

Firavun kavmine seslenerek şöyle dedi: Ey milletim! Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akmıyor mu? Bunları görmüyor musunuz? Lânetli Firavun bu sözleri, Hz. Mûsâ'nın peygamberlik iddiasına karşılık olarak kavminin ve halkının kafasını bulandırmak için söylemişti. Yani Allah eğer bir elçi gönderecek olsa, buna en lâyık olan ve Mûsâ'dan önce peygamberliği hak eden benim. Çünkü gördüğünüz gibi Allah Mısır diyarının mülkiyetini bana verdi, ayaklarımın altından da ırmaklar akıp duruyor. Mûsâ ise bunlardan hiç birine sahip değildir. Dolayısıyla peygamberlik Mûsâ'dan önce benim hakkımdır, ona ben daha lâyık biriyim. Bundan do-
258 layı şöyle demişti: **Ben bu değersiz adamdan daha iyi değil miyim? [§]**Yani o zayıftır, malı-mülkü yoktur, ordusu yoktur, halkı yoktur, neredeyse kendini ispatlayacak kanıtları da yoktur. Sonra şöyle dedi: "(O bir peygamber ise) kendisine altın bilezikler indirilse ya!"[83] Yani bana indirildiği gibi, bana verilen mal ve altın gibi bir servet ona da verilse ya! Yahut şöyle söylemişti: İnsan, birini kendine elçi seçerse, ona çeşitli iyilikler ve güzellikler verir, bol bol mal verir, kendisine bunlardan verilmeyen kişi de elçi değildir. Şöyle demiş de olabilir: İddia ettiği gibi eğer o Allah'ın elçisi ise benim halkıma ve orduma verdiğim gibi mutlaka Allah ona da altın bilezikler verirdi. Lânetli Firavun, bu türlü sözlerle Mûsâ'nın peygamberlik davası konusunda kavminin aklını bulandırmaya çalışıyordu. Meselâ şöyle diyordu: "Yaptığı sihirle sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor"[84], "Anlaşılan o, size sihiri öğreten üstadınızmış!"[85] Bunlara benzer pek çok örnek vardır. Buna göre Firavun'un açıklamaya çalıştığımız âyetteki sözleri de, kavminin aklını karıştırmak amacını taşıyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

83 ez-Zuhruf, 43/53.

84 eş-Şuarâ, 26/35.

85 eş-Şuarâ, 26/49.

Neredeyse söylediğini anlatmaktan aciz. Bazıları bu cümleyi şöyle açıkladı: Hz. Mûsâ'nın dilinde bir tutukluk ve acele konuşma alışkanlığı olduğundan getirdiği deliller ve söylediği sözler neredeyse anlaşılmıyordu. Firavun burada, Hz. Mûsâ'nın konuşmaktan aciz olduğunu söylemektedir. Bazıları da şöyle dedi: Aslında Firavun bunu kastetmemektedir, çünkü Hz. Mûsâ, "Dilimden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar"[86] diye Rabb'ine dua ettiğinde Allah onun duasını kabul etmiş, "Ey Mûsâ! Dileğin kabul edildi"[87] buyurmuş ve onun dilindeki düğümü ve hızlı konuşma problemini çözmüştü. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Firavun şunu demek istiyordu: Mûsâ'nın getirdiği deliller anlaşılmıyor, kalpleri cezbedecek şekilde delilini getiremiyor. **Ben bu değersiz adamdan daha iyi değil miyim,** cümlesine İbn Kuteybe, ben ondan daha hayırlıyım, mânasını verdi[88]. Müfessirler de ben ondan daha hayırlıyım diye bir anlam verdiler. Bu cümlenin, Firavun'un söylemiş olduğu, **Mısır'ın mülkiyeti benim değil mi? Şu ırmaklar ayaklarımın altında akmıyor mu? Bunları görmüyor musunuz?** sözüyle bağlantılı olması mümkündür. Yani, ben ondan daha hayırlıyım, çünkü Mısır'ın mülkiyeti Mûsâ'ya değil bana aittir.

فَلَوْلَٓا اُلْقِيَ عَلَيْهِ اَسْوِرَةٌ مِنْ ذَهَبٍ اَوْ جَٓاءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِن۪ينَ ﴿٥٣﴾

[§]*53.* "(O bir peygamber ise) ***kendisine altın bilezikler indirilse yahut*** 259
dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya!"

Bu söz iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Mûsâ dünyada hâkimiyet iddiasında ise ve bunu istiyorsa, o zaman diğer sultanlara verilen altın bilezikler ve taçlar ona da verilse ya! Şayet kendisinin peygamber olduğunu iddia ediyorsa, dizi dizi melekler onunla birlikte gelseler ya! Kâfirler, peygamberlerden, kendilerinin arzu ettikleri ve hoşlandıkları mûcizeleri getirmelerini istiyorlardı. Cenâb-ı Hak, mûcizelerin onların isteğine ve arzusuna göre gelmeyeceğini, fakat Allah'ın iradesine göre geleceğini haber vermektedir. İkincisi, bunların her ikisini de kastederek şöyle demektedir: O, Allah'ın elçisi olduğunu iddia ediyor; elçi olan kişi, kendisini elçi gönderenin nezdinde üstün bir değere sahiptir. Buna göre eğer o hak peygamber ise o zaman ona değerli bilezikler verilse ya!

86 Tâhâ, 20/27-28.
87 Tâhâ, 20/26.
88 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 399.

Kendisine saygı ve hürmet için yanında dizi dizi melekler bulunsa ya! *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: **Kendisine altın bilezikler indirilse ya** cümlesi, altınlar ve ipeklerle donatılsa ya, mânasına gelir, çünkü onlardan biri üstün bir değere ulaştığında onu altınlar ve ipek giysilerle donatırlardı. Yahut onun peygamberliğini tasdik için **dizi dizi melekler onun yanında olsalar ya!** İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Esâvir" (اساور) ve "esvire" (اسورة) kelimeleri, "isvâr" (إسوار) kelimesinin çoğuludur, iyi ok atan adam demektir. Böyle denilmesinin sebebi de, oku attığı zaman koluna altın bilezik takmış olur.

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَاَطَاعُوهُ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٤﴾

54. "Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi, hemen ona boyun eğdiler; onlar zaten yoldan çıkmış bir topluluk idi."

Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi. Bazıları şöyle dedi: Firavun bu konuşmalarla kavmini küçümsedi, aşağıladı ve onlar da kendisine itaat ettiler. Bazıları da şöyle mâna verdi: Firavun bu sözlerle onların aklını çeldi ve Mûsâ'ya tâbi olanların üzerine yürümelerini istedi, onlar da kendisine itaat ettiler. Bundan maksat da şudur: Hz. Mûsâ, müminlerle birlikte onların yurdunda çıkıp denize doğru gidince, Firavun ordusuna onları takip etmelerini emretti, onlar da bu emre uydular ve Firavun'la birlikte Mûsâ'yı takibe koyuldular. Neticede başlarına gelen musibet geldi. Bu mâna, âyetin maksadına sanki daha yakın ve daha uygun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَمَّٓا اٰسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنَاهُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٥٥﴾

260 **[§]*55. "Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük."***

Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik. Bu cümle iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onlar Allah'ın gazabını gerektiren şeyler yaptıkları zaman, biz de onlardan bu şekilde intikam aldık. Âyetteki "âsefûnâ" (آسفونا) kelimesi, bize karşı gazap getirici davranışlar sergiledikleri zaman mânasına gelir. Ancak Allah'ta bir gazap ve öfke halinin oluşması caiz değildir, bundan maksat, cezayı gerektiren gazap belirtisidir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Bize karşı öfkelendirici davranışlarını sürdürünce** cümlesi, dostlarımızı öfkelendirdikleri zaman mânasına gelir, o zaman biz de **onlara hak ettikleri cezayı verdik.** Yani dostlarımızın bedduasını

onların başına musallat ettik. Yahut dostlarımızı öfkelendirmeleri sebebiyle onlardan intikam aldık. Nitekim “Akıllarınca Allah’ı aldatmaya kalkışıyorlar”[89] meâlindeki âyet de Allah’ın dostlarını aldatmaya çalışıyorlar mânasına gelir. Bu âyet de öyledir.

فَجَعَلْنَاهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِلْاٰخِرِينَ ﴿٥٦﴾

56. “Onları, arkadan gelecek diğerlerinin geçmişi ve ibretlik örneği kıldık.”

Bu beyan iki anlama gelir. Birincisi, arkadan gelecek olan diğerleri için ibretli bir geçmiş ve müminler için bir örnek yaptık. Yani bu olay, onlar için ibrettir. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: “Biz bunu, hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakîler için de bir öğüt kıldık”[90]. İkincisi, biz onları, sonrakilerin öğüt almaları için ibretlik bir geçmiş ve örnek yaptık; bunu da onların düştüğü hale düşmekten sakınarak onların yaptıklarından vazgeçmeleri hikmetine bağladık. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyette geçen “selef” (سلف) kelimesi ötreli olarak “sülüf” diye de okunur[91], geçmiş atalar anlamına gelir. Yani biz daha önce geçen o insanların başına gelenleri sonrakiler için örnek ve ibret yaptık. “Haşeb, huşub” (خَشَب وَ خُشُب) ve “semer, sümür” (ثَمَر وَ ثُمُر) kelimeleri de bu şekildeki okunuşa örnektir. Ebû Avsece de şöyle diyor: “Selfu” (السَّلْفُ) kelimesi, içine azık konulan deriden mâmul tulum demektir, çoğulu “sülûf” gelir.

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا اِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ وَقَالُوا ءَاٰلِهَتُنَا خَيْرٌ اَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ اِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ ﴿٥٨﴾

[§]57. “Meryem’in oğlu misal olarak verilince senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar.” 261

58. “Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu? diyorlar. Bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar. Onlar gerçekten inatçı bir muhalefet!”

89 el-Bakara, 2/9; en-Nisâ, 4/142.

90 el-Bakara, 2/66.

91 Farklı kırâatlar için bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XX, 618-619.

Meryem'in oğlu misal olarak zikredilince senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar. Burada niçin Hz. Îsâ'nın örnek gösterildiği konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız, hepiniz oraya gideceksiniz"[92] meâlindeki âyet gelince, putlara tapan kâfirler şöyle dediler: Allah'tan başka Îsâ aleyhisselâma da tapıldı, Üzeyir'e ve meleklere de tapıldı; öyleyse bunların hepsi cehennemdedirler. Çünkü Allah'tan başka onlara da tapılmıştır. Eğer onlar cehennemde iseler, biz de onlarla birlikte cehennemde olmaya razıyız. Bunun hemen arkasından da **Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu? dediler.** Buradaki "o" anlamına gelen "huve" (هو) zamiri ile Hz. Îsâ'yı kastediyorlardı. Onların bu sözleri iki anlama gelir: Birincisi, eğer Hz. Îsâ'nın ve Allah'tan başka kendisine ibadet edilen diğer varlıkların cehennemde azap edilmeleri caiz ise bizim tanrılarımıza da cehennemde azap edilmelerine razıyız. Çünkü onlar Hz. Îsâ'dan ve Allah'tan başka kendilerine ibadet edilen meleklerden ve diğerlerinden daha hayırlı değildirler. İkincisi, onlar şöyle diyorlardı: Allah'tan başka kendisine ibadet edildiğinden dolayı eğer Hz. Îsâ cehennemde ise bizim taptığımız putlar daha hayırlı olduğu için onlara azap edilmeyecektir. Bu iki yorumdan biri, onların, eğer Allah'tan başka kendisine ibadet edilen herkese azap edilmesi doğru ve caiz ise, bizim taptığımız putlara azap edilmesi de caizdir iddiasına dayanmaktadır. Diğeri de, Allah'tan başka kendilerine ibadet edilen Îsâ ve diğerlerine azap ediliyorsa, bizim taptığımız putlara azap edilmeyecektir, çünkü putlar onlardan hayırlıdır iddiasına dayanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Biz deriz ki: Âyetle onların böyle bir delil getirmesi ancak şu durumda geçerli olur: Eğer putlara azap olsun diye onlar cehennemde yakılacak olsalardı, burada putlara azabı kastediyorum [, bu doğru bir delil gösterme olabilirdi]. Putların ateşte yanmaları onlara tapanlara azap olsun diye gerçekleşmesine gelince bu onlar için delil olmaz. Onların taştan, demirden ve tunçtan yaptıkları putlar, ancak onlara tapanların azabı daha çok olsun diye yakılır. Nitekim Allah "Cehennemin yakıtı insanlar ve taşlardır"[93] buyur-
262 maktadır. [§]Bununla birlikte putları yakmakla bir cinayet işlenmemekte ve kimseye zarar verilmemektedir. Hz. Îsâ ve kendilerine ibadet edilen melekler nasıl yakılır? Onları yakmak, bizzat onların kendilerine zarar vermektir. Onlar bir suç işlemedikleri halde zarara uğramış olurlar. İnsanların taptıkları putları cehenneme sokmak ve onları ateşte yakmak, onlara tapan insanlara azap

---

92 el-Enbiyâ, 21/98.

93 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

etmek için ise böyle bir tartışma ve münakaşa yapmanın anlamı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, âyet-i kerîmede, kendilerine tapılan putların cehennemin yakıtı olduğunun belirtilmesi, sadece onlara tapanlara yönelik bir ifadedir, başkaları hedef alınmamıştır. Çünkü Allah Mekkeliler'e hitap ederek meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[94]. Mekkeliler ise Hz. Îsâ'ya, başka insanlara ve meleklere değil, sadece putlara tapıyorlardı. Dolayısıyla âyet, tapılan diğer kişilere değil, sadece putlara tapan herkese hitap etmektedir. Âyetten çıkarılan mâna budur. *En doğrusunu Allah bilir.* Şu da var ki bu âyette, onların söyledikleri gibi Hz. Îsâ'yı ve diğerlerini kapsamadığına dair bir açıklama da mevcuttur. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar"[95] buyurmaktadır. Bu âyetteki "mâ" (ما) edatı, cansız ve benzeri akılsız varlıklar için kullanılır, akıl sahibi olanlar için kullanılmaz. Başka bir açıdan bakılınca da âyette onların kastedilmediği anlaşılmaktadır, çünkü Allah Teâlâ, "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar"[96] meâlindeki âyette onları istisna etmekte, önceden en güzel sonucun vâdini almış olanların cehennemden uzak tutulacağını haber vermektedir. Hiç şüphe yoktur ki Hz. Îsâ ve melekler, daha önce Allah'tan en güzel sonucun vâdini almış olanlardandır. Dolayısıyla âyetin hükmüne onları da dâhil etmek ihtimal dâhilinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar"[97] meâlindeki âyet, onlara ibadet etmeyi emreden ve insanları buna davet eden herkese yöneliktir, onlardan maksat da şeytanlardır. Çünkü Allah'tan başka birine ibadet eden, ancak şeytanların emri ve çağrısı ile ona ibadet etmektedir. Âyet-i kerîmenin, onların emrinden uzak duran ve onlara ibadetten kaçınan insanları kastetmesi söz konusu değildir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu sözüne benzemektedir: "O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak"[98]. Hz. İbrahim, babasına "Babacığım! Şeytana kulluk etme!"[99] demişti. [§]Hiç kimse şeytana kulluk etmeyi murat etmez, fakat 263

94 el-Enbiyâ, 21/98.

95 el-Enbiyâ, 21/98.

96 el-Enbiyâ, 21/101.

97 el-Enbiyâ, 21/98.

98 "O gün Allah, onları ve Allah'tan başka taptıkları şeyleri bir araya toplayacak, sonra 'Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' diye soracak. Onlar, 'Seni tenzih ederiz! Senden başka dostlar edinmek bize yaraşmaz. Sen bunları ve atalarını nimetler içinde yüzdürdün; nihayet onlar da seni anmayı unuttular ve böylece uçurumu boylayan bir topluluk oldular' diyecekler" (el-Furkān, 25/17-18).

99 Meryem, 19/44.

Allah'tan başkasına kulluk yapan, ancak şeytanın emriyle kulluk yapmaktadır. Şeytanın emriyle başkasına kulluk yapınca da şeytana kulluk yapmış gibidir. Bu ve yukarıdan beri söylediklerimiz, kâfirlerin tartıştıkları konuda söylediklerinin bâtıl olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: Burada Hz. Îsâ'yı örnek vermeleri, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Îsâ'dan bahsetmesinden dolayıdır. Kureyş müşrikleri Muhammed aleyhisselâma, Îsâ'yı anmakla neyi kastediyorsun? diye sormuşlar, sonra da şöyle konuşmuşlardı: Hıristiyanlar Îsâ'yı sevdikleri ve ona ibadet ettikleri gibi Muhammed ancak bizim de Îsâ'yı sevmemizi ve ona ibadet etmemizi istiyor. Sonra şöyle demişlerdi: **Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu?** Muhammed bizim tanrılarımıza aynı sevgiyi göstermiyor, vallahi onlar Îsâ'dan daha hayırlıdırlar. Yahut Allah'ın, **Bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar** meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi onlar bâtıl uğruna bu mücadeleyi yapıyorlardı. Bu, Katâde'nin sözüdür[100].

Meryem oğlu Îsâ'yı örnek olarak, Muhammed aleyhisselâmın kavmi değil, hıristiyanların belirtmiş olmaları da muhtemeldir. Çünkü onlar Hz. Îsâ hakkında farklı görüşler taşıyorlardı; kimisi o ilâhtır ve rabdır diyor, kimisi ilâhın oğludur diyor, kimisi de o ve annesi ikisi de ilâhtırlar diyordu. Hz. Îsâ hakkında aralarında bunlara benzer farklı görüşler taşıyorlardı. İşte kavminin onun hakkında söyledikleri sözler üzerine Cenâb-ı Hak, **Meryem'in oğlu misal olarak zikredilince,** meâlindeki âyeti göndermişti. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar.** Yani Hz. Îsâ'dan yüz çeviriyorlar yahut bağırıp çağırıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut ona ihtiyaç olmadığı için âyette bahsedilen örnekle ilgili açıklamadan vazgeçmemizi istiyorlar. Bu, o kâfirlerin bahsettiği bir örnektir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Senin kavmin bundan dolayı hemen yaygarayı basıyorlar** cümlesinde geçen "yesıddûne" (يَصِدّون) kelimesi "yesuddûne" diye de okunmuştur. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Yesıddûne", bağırmak, gürültü etmek anlamına gelir, "yesuddûne" ise dönmek, yüz çevirmek demektir[101].

---

100 Abdürrezzâk [es-San'ânî]'nin Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde şöyle dedi: Meryem oğlu Îsâ zikredilince Kureyşliler bağırıp çağırmaya başladılar: Yâ Muhammed! Meryem oğlu Îsâ'yı zikretmekten amacın ne? Sonra birbirlerine şöyle dediler: Muhammed, hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ'ya yaptıklarının aynısını yapmak istiyor. Azîz ve Celîl olan Allah da şöyle buyurdu: "Onlar bu karşılaştırmayı sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar" (bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 198. Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 626-627).

101 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 400. Bu âyetin farklı kırâatları ile ilgili olarak bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 623-624.

[§]Bizim tanrılarımız mı iyi yoksa o mu? diyorlar. Bu karşılaştırmayı 264
sırf sana karşı çıkmış olmak için yapıyorlar. Onlar gerçekten inatçı bir muhalefet! Bu ilâhî beyan da yukarıda bahsettiğimiz iki yorumla aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ هُوَ اِلَّا عَبْدٌ اَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَجَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِبَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ ﴿٥٩﴾

59. "Îsâ, kendisine lütuflarda bulunduğumuz ve İsrâiloğulları'na ilâhî kudretin örneği kıldığımız bir kuldur ancak."

Azîz ve Celîl olan Allah, Hz. Îsâ'nın kul olduğunu, ilâh olmadığını, onların söyledikleri gibi değil, aksine ona peygamberlik nimeti verdiğini, ilim, hikmet ve başka lütuflarda bulunduğunu haber vermektedir. **Onu İsrâiloğulları'na ilâhî kudretin örneği kıldık.** Yani babasız dünyaya gelmesi, ölüleri diriltmesi, anadan doğma körü ve alaca hastalığı olan kişiyi iyileştirmesi, beşikte iken insanlarla konuşması ve ona mahsus başka mûcizelerle Hz. Îsâ'yı İsrâiloğulları için bir ibret ve delil yaptık. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلٰٓئِكَةً فِى الْاَرْضِ يَخْلُفُونَ ﴿٦٠﴾

60. "İsteseydik sizin yerinize, yeryüzünde egemen olacak melekler yaratırdık."

İsteseydik sizin yerinize melekler yaratırdık. Bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, âyetlerde belirttiği gibi Allah Teâlâ'nın melekleri nurdan yaratmış olmasının, onları yaratmak için nurdan yardım almak amacı taşımadığının bilinmesi için, isteseydik sizin özünüzden ve sizin türünüzden melekler yaratırdık. Allah zatıyla kādirdir, hiçbir şey O'nu, dilediğini dilediği nesneden dilediği gibi yaratmaktan aciz bırakamaz. İkincisi, isteseydik sizin yerinize melekleri yaratırdık. Sizi helâk eder ve sizin yerinize, asla isyan etmeyen, aykırı davranmayan, bir an bile ibadetten uzak durmayan, usanmayan ve yorulmayan melekleri getirirdik[102]. Fakat böyle yapmadı, çünkü âsinin isyanının ve muhalifin muhalefet etmesinin O'na bir zararı olmadığı gibi itaatkârın itaatinin, emirlerine ve yasaklarına uyanın da O'na bir faydası yoktur. Bu âlemi ve

---

102 Muhtemelen müellif merhum, şu âyete işaret etmektedir: "Göklerde ve yerde olanlar hep O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet etme hususunda ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz Allah'ı tenzih ederler" (el-Enbiyâ, 21/19-20).

oradaki mahlûkatı da kendi ihtiyacı için yaratmadı. İnsanları çeşitli yollarla imtihan etmesi de ne kendi menfaati için ve ne de kendinden bir zararı defet-
265 mek içindir. [§]Onları yaratması ve imtihan etmesi, ancak insanların ihtiyacı içindir. Durum böyle olunca, isyan edeceğini ve itaat etmeyeceğini bildiği kişileri yaratmasında da bir hikmet olduğu anlaşılır. Dünyada kendisine zararlı olacağını veya fayda vermeyeceğini bildiği bir fiili yapan kişi akılsızca davranmış olur. İnsan yaptığı bir fiili ancak kendi ihtiyacı için yapar. Bunu bilmesine rağmen yine de zararlı olanı yapıyorsa, bu akılsızca bir hareket olur. Buna göre o iki iş de birbirinden ayrılmış olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İsteseydik yeryüzünde egemen olacak melekler yaratırdık. Bu beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi, nasıl ki insanları asırdan asıra tenasül ve doğum yoluyla birbirlerinin arkasından getiriyorsa, melekleri de asırdan asıra tenasül ve doğum yoluyla birbirlerinin peşinden getirirdi. Çünkü meleklerde üreme ve doğum yoktur. İkincisi, isteseydi sizin helâkinizden sonra sizin yerinize geçecek ve size halef olacak melekler yaratırdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٦١﴾

61. "Bilin ki, o kıyâmete ait bir bilgidir. Sakın ondan şüphe etmeyin ve bana tâbi olun. Bu dosdoğru yoldur."

Bilin ki, o kıyâmete ait bir bilgidir. Yani kıyâmet için bir işarettir. Buradaki "ilm" (عِلْمٌ) kelimesi "alemun" (عَلَمٌ) diye de okunmuştur. Sonra bu işaretin ne olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle der: Kıyâmetin alametinden maksat, Hz. Îsâ'nın gökten inmesidir. Buna göre âyet-i kerîme, daha önce geçen "Îsâ, İsrâiloğulları'na ilâhî kudretin örneği kıldığımız bir kuldur ancak"[103] meâlindeki âyetin sılası olur. Sanki şöyle buyurmuştur: **Onu örnek kıldık**, yani İsrâiloğulları için bir işaret ve ibret kıldık. Biz onu kıyâmete ait bir bilgi yaptık. Bazıları da şöyle dedi: **Bilin ki, o kıyâmete ait bir bilgidir,** yani Muhammed aleyhisselâm ve ona indirilen Kur'ân, kıyâmete ait bir bilgidir, çünkü Allah nübüvveti ve risâleti onunla mühürledi. Nitekim Hz. Peygamber elinin birbirine bitişik olan iki parmağını göstererek, "Ben ve kıyâmet

103 ez-Zuhruf, 43/59.

böyleyiz”[104] buyurdu. Allah Teâlâ onu kıyâmete ait bir bilgi olarak kıyâmetten önce göndermiştir. Kelimeyi “alemun” diye okuduğumuzda, kıyâmetin alameti ve delilidir mânasına gelir. “İlm” diye okununca da kıyâmetin yaklaştığı onunla bilinir anlamına gelir.

Sakın ondan şüphe etmeyin. Yani kıyâmetin kopacağından asla şüphe etmeyin, çünkü kıyâmet mutlaka kopacaktır. Buna göre “Kıyâmetin vaktinin alâmetleri geldi”[105] meâlindeki âyeti tefsir edenlerden bazıları şöyle diyorlar: Kıyâmetin alâmetlerinden maksat, salâtın en üstünü ve selâmların en kâmili üzerine olsun Muhammed aleyhisselâmdır. **Bana tâbi olun. Bu dosdoğru
yoldur. Şayet, o kıyâmete ait bir bilgidir** ilâhî kelâmıyla [§]Muhammed 266
aleyhisselâm kastedildi ise sanki Hz. Peygamber şunu söylemektedir: Ben kıyâmete ait bir bilgiyim, kıyâmete yakın olarak gönderildim, dolayısıyla bana tâbi olun! Eğer maksat Hz. Îsâ ise o zaman Resûlullah (s.a.) şunu demek istemiştir: Hz. Îsâ, kıyâmete ait bir bilgi ve onun işaretidir, dolayısıyla o gelmeden önce bana tâbi olun!

وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُب۪ينٌ ﴿٦٢﴾

62. “Şeytan sizi sakın doğru yoldan engellemesin, o sizin apaçık düşmanınızdır.”

Şeytan sizi sakın engellemesin. Bu beyan muhtemelen, şeytan sizin kıyâmete ve onun vuku bulacağına iman etmenize mani olmasın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır demektir. Muhammed aleyhisselâm ve onun gösterdiği doğru yola uymaktan sakın sizi engellemesin, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır anlamına da gelebilir. Burada Cenâb-ı Hak, şeytanın insanlara düşman olduğunu açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَمَّا جَٓاءَ ع۪يسٰى بِالْبَيِّنَاتِ قَالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَلِاُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذ۪ي تَخْتَلِفُونَ ف۪يهِ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُونِ ﴿٦٣﴾

63. “Îsâ sağlam kanıtlarla geldiğinde şöyle dedi: Size hikmeti getirdim ve anlaşmazlığa düştüğünüz bazı konuları açıklamaya geldim. Allah’a itaatsizlikten sakının ve bana uyun.”

---

104 Buhârî, “Rikāk”, 39; Müslim, “Fiten”, 27.

105 Muhammed, 47/18.

[Peygamberlerin Mûcizeleri]

Îsâ sağlam kanıtlarla geldi. Müfessirler şöyle der: Hz. Îsâ’nın sağlam kanıtları ölüleri diriltmesi, anadan doğma körleri ve alaca hastalarını iyileştirmesi, insanların yedikleri ve evde sakladıkları eşyayı haber vermesi gibi şeylerdir. Nebîlerin ve resûllerin getirdiği mûcizeler konusunda asıl olan, insanları tasdik etmeye mecbur bırakan şu üç husustur. Birincisi, peygamberlerin, büyük olsun küçük olsun, her şey hakkında getirdiği mûcize, akıl ve idrak sahibi herkesin anlayacağı gibi hikmettir ve haktır, dolayısıyla insanların ona uyma zorunluluğu vardır; bundan maksat da Allah Teâlâ’nın birliğine iman etmek ve O’nu lâyık olmadığı nitelik ve fiillerden tenzih etmektir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, peygamberlerin kendi şahısları ve halleri ile ilgili herkese açık olan durumları, insanları, onları tasdik etmeye zorlar. Bundan maksat da şudur: Onlar, insanların içinde yaşıyorlar, hayatlarının uzun yıllarını onların arasında geçiriyorlar; bu uzun yıllar boyunca onların yalan söylediği asla görülmemiş, ahlâkî düşüklüğe işaret edecek bir halleri de görülmemiştir. *En doğ-*
267 *rusunu Allah bilir.* **[§]**Üçüncüsü, peygamberlerin yaptıkları işler ve getirdikleri mûcizeler, insanların şüphe etmelerini engellediği ve mûtat uygulamalara da uymadığı için her insaf sahibi kişiyi onu kabule zorlar. İşte sözünü ettiğimiz bu yorumlar, peygamberlerin getirdikleri mûcizelerin hedefidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Size hikmeti getirdim, dedi. Bazıları şöyle dedi: Buradaki hikmetten maksat İncil’dir. Allah Teâlâ başka bir âyette kitabı ve hikmeti şöyle belirtti: “Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil’i öğretmiştim”[106]. Bütün bunların aynı şey olması da mümkündür. Kitaptan maksadın okuma yazma, hikmetten maksadın okunan ve yazılan âyetlerin mânaları olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Hikmetin, aklın gerektirdiği her söze ve onun kabulüne yönelik olması da muhtemeldir. Bu hususa daha önce temas etmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Anlaşmazlığa düştüğünüz bazı konuları açıklamaya geldim. Bu beyanı bazıları şöyle açıkladı: İhtilaf ettiğiniz her meseleyi size açıklamaya geldim; çünkü onların bazılarını göz ardı edip bazılarını açıklaması caiz değildir. Zaman zaman bir kısmı belirtilir, fakat onunla bütünü kastedilir. Meselâ pek çok âyette örneği görüldüğü gibi Resûlullah’a (s.a.) hitap edilmekte, fakat bütün ümmeti kastedilmektedir. Bazan da bütünü değil, gerçekten sadece bir kısmı kastedilebilir. Buna göre âyet, üç şekilde yorumlanır. Birincisi, anlaşmazlığa

106 el-Mâide, 5/110.

düştüğünüz bazı konuları açıklayacağım, kalanını da benden sonra gelecek olan peygamber açıklayacaktır. Çünkü Allah Teâlâ, ihtilaf ettiğiniz meselelerin bir kısmını size açıklayacağım demedi, ihtilaf edeceğiniz meselelerin bir kısmını açıklayacağım buyurdu. Bu ifade zâhirde gelecek zamanı gösterir. İkincisi, şunu söylemektedir: Size temel ilkeleri açıklayacağım ve siz ondan ayrıntılara ait hükümleri çıkarmaya muktedir olacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü de şöyle demektedir: İhtilaf ettiklerinizin bir kısmını açıklayacağım; bu da maişet konusunda değil din işlerine dair meseleleri açıklayacağım anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'a itaatsizlikten sakının ve bana uyun. Yani size emrettiğim, sizi davet ettiğim ve yasakladığım işlere uyun! Bu sözle, sizi helâke düşürecek işlerden sakının, kurtuluşa götürecek işlere sarılın ve bunlara itaat edin, mânası da kastedilmiş olabilir.

إِنَّ اللّٰهَ هُوَ رَبّ۪ي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَق۪يمٌ ﴿٦٤﴾

[§]*64. "Kuşkusuz Allah benim de Rabb'imdir, sizin de Rabb'inizdir. Şu* 268
halde O'na kulluk edin; işte bu dosdoğru yoldur."

Kuşkusuz Allah benim de Rabb'imdir, sizin de Rabb'inizdir. Şu halde O'na kulluk edin! Hz. Îsâ bunu, kendisinin Allah katındaki değeri ne kadar büyük, makamı ne kadar yüksek olursa olsun Cenâb-ı Hakk'a kul olmanın dışına çıkamayacağını, o kâfirlerin iddia ettikleri gibi tanrı veya tanrının oğlu değil, Allah'ın kulu olduğunu insanların bilmeleri için söylemektedir. Doğru yola ulaştıran sadece Allah'tır.

فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ فَوَيْلٌ لِلَّذ۪ينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٦٥﴾

65. "Gruplar aralarında anlaşmazlığa düştüler. Haksızlığa sapanların, acılı bir günün azabından çekecekleri var!"

Gruplar aralarında anlaşmazlığa düştüler. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, âyetteki "min" (من) harf-i cerri sıladır ve zâittir, âyetin mânası şudur: Gruplar kendi aralarında anlaşmazlığa düştüler. Aralarındaki anlaşmazlık sebebinin Hz. Îsâ'nın durumu olduğu açıktır. İkincisi, **Gruplar aralarında**

anlaşmazlığa düştüler, yani gruplar, kendilerinden kaynaklanan sebeplerle ihtilafa düştüler. Dolayısıyla vuku bulan ihtilaf, peygamberlerden duydukları bir sözden dolayı değil, bizzat onların kendi şahıslarından meydana gelmişti. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ bu ümmete ihtilaf ve tefrikayı yasaklamakta ve meâlen, şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız"[107]. Fakat Resûlullah'ın (s.a.) vefatından sonra bu ümmet tefrikaya düşmüştü, çünkü Araplar irtidat etmiş, zekât vermeyi reddetmişler ve şöyle demişlerdi. Zekât, cizyenin kız kardeşidir. Neticede Hz. Ebû Bekir (r.a.) onlarla savaşmak zorunda kalmış, diğer ashap da ona uymuşlardı. Erkekleri öldürmüş, kadınları ve çocukları esir almıştı. Hz. Ali (r.a.) zamanında da Hâricîler ortaya çıkmış ve o da onlarla savaşmak zorunda kalmıştı. Sonunda bir anlaşma sağlanmıştı. Müslümanlar arasında bunlara benzer çeşitli ihtilaflar ve ayrışmalar yaşanmıştır.

269 [§]Burada Hz. Peygamber'in peygamberliğine dair delil de vardır, çünkü Allah Teâlâ kitabında, kendisinin vefatından sonra insanların ihtilafa düşeceklerini, topukları üstünde geriye döneceklerini söylemiş, şöyle buyurmuştur: "O ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?"[108] Onların irtidat etmeleri konusunda da şöyle buyurmaktadır: "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler"[109]. Bu, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) durumu ile ilgilidir. Hz. Ali'nin (r.a.) durumu hakkında da şöyle buyurdu: "Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de müminlerdir"[110]. Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'yi (r.a.) kastederek, "Biz nâzil olan âyetler için savaştığımız gibi bu adam da âyetlerin yorumu için savaşacaktır"[111]. Bütün bunlar, yani insanların gerisin geri dönmeleri,

---

107 Âl-i İmrân, 3/105.

108 Âl-i İmrân, 3/144.

109 el-Mâide, 5/54.

110 el-Mâide, 5/55.

111 Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.) ile beraberdik, çarığının bağları kopmuştu. Hz. Ali de onları bağlamak için geride kalmıştı. Bir müddet yürüdükten sonra Hz. Peygamber şöyle söyledi: "Ben Kur'ân'ın nüzulünden dolayı savaştığım gibi sizin içinizde âyetlerin yorumundan dolayı savaşacak insanlar da vardır". İçlerinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de bulunduğu insanlar gözlerini diktiler, Hz. Ebû Bekir, o ben miyim? diye sordu, Resûlullah (s.a.) "Hayır!" buyurdu. Hz. Ömer, ben miyim? diye sordu. Resûlullah (s.a.) Hz. Ali'yi kastederek, "Hayır, şu çarığı diken adamdır" buyurdu. Hemen Hz. Ali'nin yanına gidip kendisini müjdeledik. Fakat o, sanki bu sözü Resûlullah'tan (s.a.) duymuş gibi başını bile kaldırmadı. Hâkim en-Nîsâbûrî dedi ki: Bu rivayet, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir, fakat onlar bunu rivayet etmediler (Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 142. Ayrıca bk. Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 465-466; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 385).

irtidat etmeleri, zekât vermekten vazgeçmeleri, onların yerine Allah'ın, kendilerini sevdiği ve onların da Allah'ı sevdikleri, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı izzetli kimseleri getirmesi, Allah'tan yana olanların ve tevhit ehlinin mutlaka galip gelmesi, bunların hepsi müslümanların dinde ihtilafa düşüp, tartışmaları ve ayrışmaları yüzünden olduğunun göstergesidir. Bütün bu âyetler de Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğini ispat eden delillerdir, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) haber verdiği ve gelecekle ilgili olarak söylediği haberler gerçekleşmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Cenâb-ı Hak lütfu ve rahmetiyle aralarındaki bu ihtilafı kaldırdı ve onları sevgi ve muhabbetle birleştirdi. Fakat aralarındaki ihtilaf olgusunu bütünüyle kaldırmadı. **Gruplar aralarında anlaşmazlığa düştüler** buyurdu. Buradaki gruplar, hizipler ve cemaatlerdir. Yani onlar tefrikaya düştüler demektir. Bu konuyu biz daha önce açıklamıştık[112].

Haksızlığa sapanların, acılı bir günün azabından çekecekleri var! Âyet gayet açıktır, tefsire ihtiyacı yoktur.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٦﴾

[§]*66. "Bütün yaptıkları, kendileri farkında bile olmadan kıyâmetin* 270
ansızın kopmasını beklemekten ibaret!"

Bu âyetteki **kendileri farkında bile olmadan** sözü, asla iman etmeyeceklerini Allah Teâlâ'nın bildiği bir kavimden haber vermektedir. Allah buyuruyor ki: Onlar kıyâmetten başka bir şeyi beklemiyorlar; kıyâmet onlara kendileri farkında bile olmadan ansızın gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْاَخِلَّٓاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ اِلَّا الْمُتَّق۪ينَ ﴿٦٧﴾

67. "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır."

[Dost Seçiminin Âhirete Yansımaları]

Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında. Bu beyanda kastedilen kişiler, muvahhitlerdir, yani Allah'ın birliğine iman edenlerdir. Dünyada kâfirlerle dost olanlar, âhirette birbirine düşman olacaklar. Çünkü Allah, "Sonra kıyâmet gü-

112 Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/103, 104 ve 105 numaralı âyetlerin tefsiri ile, el-Mâide, 5/54 ve 55 numaralı âyetlerin tefsiri.

nünde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız”[113] buyurmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de onların birbirlerini lânetleyeceklerine ve birbirilerinden uzak duracaklarına dair başka âyetler de vardır. Bunlardan biri şöyledir: “İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır”[114]. Muvahhit müminlerle dost olanlar ise her iki dünyada da beraber olacaklar. Âyette bu mânanın kastedilmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Başka bir ihtimal da şudur: **Allah’a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır** cümlesinde, kendini cehennemden koruyan, Allah Teâlâ’nın emirlerine itaat etmesini ve hayırlar yapmasını emrederek dostunu Allah’a isyandan ve emirlerine muhalefetten sakındırarak onu da cehennemden koruyan dostlar kastedilmiş de olabilir. Nitekim bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi cehennemden koruyun”[115]. Bu âyette Allah hem kendilerini ve hem de yakın çevrelerini cehennemden korumalarını müminlere emretmektedir. Onların kendilerini ve yakın çevresini cehennemden korumaları, ancak yerine getirmekle emrolundukları ve yapmaları yasaklanan buyruklara uymaları ile mümkün olur. Müminler arasında bu ölçüler içerisinde meydana gelen dostluk, her iki dünyada da devam edecek olan bir dostluk ve muhabbet bağıdır, bu dostluğun düşmanlığa dönüşmesi söz konusu değildir. Çünkü o, Allah için kurulan dostluktur ve onda sadece Allah’ın rızası aranır. Dünyevî çıkarlar için kurulan dostluk ise, az önce söylediğimiz gibi neticede düşmanlığa dönüşür. *En doğrusunu Allah bilir.*

271 **[§]**Resûlullah (s.a.) atfedilen bir rivayette şöyle buyurmuştur: “İkisi mümin ikisi kâfir olmak üzere dört kişi arasında kurulan dostluğun aslı şudur: İki müminden biri öldüğünde kendisine dostundan sorulur, o da şöyle der: ‘Ey Allahım! Mârufu emretmek ve münkeri yasaklamakta onun gibi bir dost görmedim. Allahım! Beni hidâyete erdirdiğin gibi onu da hidâyete erdir ve onu da beni öldürdüğün şekilde öldür! Çünkü o bana sürekli mârufu, hayırlar yapmamı ve sana itaat etmemi emrediyor, münkerden, kötülük yapmaktan ve sana isyandan beni men ediyordu.’ İki kâfirden biri ölünce ona da dostundan sorulur, o da şöyle der: ‘Ey Allahım! Münkeri emretmek ve mârufu yasaklamakta onun gibi bir dost görmedim. Allahım! Beni saptırdığın gibi onu da doğru yoldan saptır ve onu da beni öldürdüğün şekilde öldür!’ Sonra kıyâmet

---

113 el-Ankebût, 29/25.

114 “İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur” (el-Bakara, 2/166).

115 et-Tahrîm, 66/6.

günü geldiğinde onlar diriltilir ve Allah, ‘birbiriniz hakkındaki düşüncenizi dile getirin’ buyurur. Dost olan iki mümin birbirlerini güzel övgülerle niteler. Birbiriyle dost olan iki kâfir ise, çirkin sözlerle birbirlerini niteler”. Bu hadis bu şekilde Hz. Ali’den (r.a.) rivayet edilmiştir[116]. İbn Abbâs’ın (r.a.) da şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Allah için sev, Allah için nefret et! Allah için muhabbet besle, Allah için dostluk yap ve Allah için düşmanlık yap! Allah’ın dostluğuna ancak bu şekilde ulaşılır. Allah katındaki nimetler de ancak bu yolla elde edilir. Sonra şöyle söyledi: Kulun namazı, orucu, hayır hasenatı çok olsa da bunlara uymadığı müddetçe imanın tadını alamaz. Bugün bütün insanlar dünya için birbirleriyle kardeş olsalar, bu kimseye bir hayır kazandırmayacaktır. Sonra İbn Abbâs (r.a.) şu âyetleri okudu: **Allah’a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır.** “Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah’a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin”[117]. İbn Abbâs bu sözlerle, müminler arasında dünyevî çıkar için kurulan bütün dostlukların ve kardeşliklerin âhirette düşmanlığa dönüşeceğine işaret etmektedir[118]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿٦٨﴾

[§]*68. “Ey kullarım! O gün size korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceksi-* 272
niz.”

Yani dostlukla ilgili durumunuzun değişeceğinden korkmayın! “Oradan hiç ayrılmak istemezler”[119] meâlindeki âyet de orada durumları değişmeyecektir mânasına gelir. **Üzüntü de çekmeyeceksiniz,** yani onlar oradaki hallerin-

---

116 bk. Nuaym b. Hammâd, *Ziyâdâtü Kitâbi’z-Zühd*, s. 107. Ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XIII, 226.

117 el-Mücâdile, 58/22.

118 İbn Ebû Ömer el-Adenî ve Muhammed b. Nasr el-Mervezî, İbn Abbâs’ın sözünü buna yakın ibarelerle naklederler. Yukarıdaki ibare, İbn Ebû Ömer’in *Kitâbü’l-Îmân* adlı eserinde şu şekilde yer almaktadır: Allah için sev, Allah için nefret et! Allah için dostluk yap ve Allah için düşmanlık yap! Allah’ın dostluğuna ancak bu şekilde ulaşılır. Kulun namazı ve orucu çok olsa da bunlara uymadığı müddetçe imanın tadını alamaz. Bütün insanlar dünya için birbirleriyle kardeş olsalar, bu kimseye bir şey kazandırmayacaktır. Sonra şu iki âyeti okudu: “Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah’a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin”. “Allah’a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır” (bk. İbn Ebû Ömer, *Kitâbü’l-Îmân*, I, 155; Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta‘zîmu kadri’s-salâh*, I, 406).

119 el-Kehf, 18/108.

den üzüntü duymazlar ve durumlarının değişeceği ve zevale ereceği korkusunu yaşamazlar. Çünkü mevcut halin zeval bulacağı korkusu, nimete mazhar olan kişiyi üzer. Cenâb-ı Hak, o halin ebedî ve sürekli olduğunu, asla zevale ermeyeceğini ve bitmeyeceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاٰيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِم۪ينَ ﴿٦٩﴾

69. "Âyetlerimize iman edenler ve emirlerimize boyun eğenler!"

[İman ve İslâm'ın Manası]

Burada şöyle bir problem vardır: Allah Teâlâ burada âyetlere teslim olanlara mümin adını vermektedir. Bu durumda Allah'a iman ve İslâm aynı şey midir? Biz deriz ki: İman, sözlükte âyetlerin haber verdiği Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetini ve ulûhiyetini tasdik anlamına gelir. Çünkü Allah Teâlâ'yı bilmenin ve O'nu tanımanın yolu, ancak âyetler ve buna dayanan delillerle olur, bizzat Allah'ı görmek ve müşahede etmekle olmaz. Dolayısıyla âyetlere iman ve onları tasdik, hakikatte Allah'ı tasdik etmek ve O'na iman etmek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Emirlerimize boyun eğenler!** Bu âyetin zâhiri, iman ve İslâm'ın farklı olduğu izlenimi vermektedir. Ancak bu, ibarenin zâhiri itibariyledir. Meselenin hakikatine gelince, bunların ikisi de aynı mânaya gelir. Çünkü İslâm, her şeyi Allah Teâlâ'ya teslim etmek ve başkasını O'na ortak etmemek demektir; nitekim Allah bir âyette aynı kelimeyi kullanarak şöyle buyurur: "Bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır"[120]. Yani samimiyetle, tam bir teslimiyetle ve başka birini hiç katmadan sadece bir tek kişiye bağlıdır. İman da, Cenâb-ı Hakk'ı her şeyde Rab olarak nitelemek ve rablığı O'na teslim etmektir. Dolayısıyla bu iki kelimenin mânası aynı noktada birleşir. Çünkü Allah Teâlâ'yı her konuda Rab ve ilâh olarak nitelediğin zaman, salim bir şekilde Allah'a kul olursun. Salim bir şekilde Allah'a kul olduğun zaman da, O'nu her konuda Rab ve ilâh olarak nitelemiş olursun. İşte bu da her ne kadar bu iki kelimenin lafızları farklı olsa da aynı mânaya geldiğini gösterir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اُدْخُلُوا الْجَنَّةَ اَنْتُمْ وَاَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ ﴿٧٠﴾

---

120 "Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilâflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır" (ez-Zümer, 39/29).

[§]70. "Siz ve eşleriniz, muhteşem bir şekilde karşılanıp ağırlanmak üzere cennete girin." 273

Buradaki "ezvâc" kelimesi iki mânaya gelir. Birincisi, bilinen anlamıyla eş, aile mânasına gelir. Nitekim insan dünyada ailesini ateşe düşmeyi gerektirecek sebeplerden korur. Cenâb-ı Hak da bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun"[121]. İkincisi, dostları, cennete gitmelerini sağlayan salih amelleri yapmak konusunda kendilerine yardımcı olan arkadaşları mânasına da gelebilir. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Toplayın o zâlimleri ve onların yoldaşlarını!"[122] Bu âyette geçen "ezvâc" (أزواج) kelimesi de yoldaş, dost ve onlara yardımcı olan ahbapları mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki tuhberûn (تحبرون) kelimesine İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, sevindirilirler diye mâna verdiler. "Habre" (الحَبْرة) kelimesi sevinç demektir[123]. Bu kelimeye bazıları da, ağırlanırlar, kendilerine nimetler ikram edilir mânasını verdiler. Bundan maksat da önceki âyette söylediğimiz gibi nimetlerin zeval bulacağı ve yok olacağı korkusunun olmayacağı, hallerinin bozulacağı endişesini de duymayacaklarıdır.

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَاَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ وَاَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٧١﴾

71. "Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıcısınız."

Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Burada altın tabakların ve bardakların belirtilmesinde muhtelif sebepler olabilir. Birincisi, insanlar bu gibi kıymetli kaplara özendiklerinden dolayı Allah da âhirette bunları elde etmek için gerekeni yapmaya özendirmek ve teşvik etmek gayesiyle bunlardan bahsetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, dünyada insanlar bu gibi şeylerle övündükleri için onlardan bahsetmiş olabilir, aynı kıymetli nesneleri âhirette dostlarına vereceğini haber ver-
mektedir; [§]âhiretteki bâki, dünyadaki ise fânidir. Dolayısıyla fâni olanın bir 274
değeri olmadığı gibi, onunla övünmenin de anlamı yoktur. Üçüncüsü, dün-

121 et-Tahrîm, 66/6.

122 es-Sâffât, 37/22.

123 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 400.

yada altın, gümüş ve ipeği kullanmak haram olduğu için onlardan bahsetmiş olabilir; bunlardan faydalanmanın nimetler yurdu olan âhirette mümkün olacağını haber vermektedir. Söz konusu edilenlerin dışında kalan mallarda, döşeklerde ve diğer kaplarda ise bunlardan faydalanmakta beis yoktur, onlardan faydalanmak her iki dünyada da mübahtır.

Âyette bardaklardan bahsedilmesi de muhtemelen yukarıda söylediğimiz gibi özendirmek gayesiyledir. Çünkü dünyada insanlar böyle kapları kullanmayı arzu ederler ve onlara özenirler. Diğer bir ihtimal de şudur: Allah müminlere, yemek ve içmek için bu kapları kaldırıp indirmek ve taşımak külfetine girmeyeceklerini, bu işi hizmetçilerin göreceğini haber vermektedir. Âyetteki "sıhâf" (صحاف) kelimesi, "sahfe"nin (صَحْفة) çoğuludur ve büyük olmayan tabak demektir. "Ekvâb" (اكواب) kelimesi de kulpu olmayan ve boyu da uzun olmayan bardak demektir, tekili "kûb" (كوب) gelir. Kulpu olmayan kupa mânasına geldiği de söylenmiştir. Bu, Ebû Avsece ve İbn Kuteybe'nin görüşüdür[124].

Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır. Bunlar cennettedir ve cennet nimetleri dünya nimetleri gibi değildir. Çünkü dünyada insan, bazan iştah ve arzu ile yer-içer, fakat gözler ondan zevk almaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın bunu, müminler dünyada canların istediği ve gözlerin zevk aldığı güzelliklerden mahrum edildiklerinden yahut gözlerin zevk aldığı bu nimetler dünyada kendilerine helâl olmadığı için onlardan ellerini çekmelerinden ve bu nimetlerden mahrum bırakıldıklarından dolayı, buna bedel ve karşılık olarak âhirette kendilerine canların istediği ve gözlerin zevk aldığı nimetler ihsan edileceği için bunları belirtmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِى اُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٧٢﴾

72. "İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir."

Azîz ve Celîl olan Allah kullarına nimetler vermek, lütuf ve ihsanda bulunmak itiyadında olduğu için, sanki bütün bunları insanların Allah'a karşı
275 yaptıklarından dolayı lütfetmiş ve ikram etmiş gibidir. [§]Çünkü Allah, müminlere ihsan ettiği cenneti, her ne kadar onu hak etmeseler ve buna dair amelleri gerçek olmasa dahi yine de onların amellerine nispet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın rahmeti olmadan kimse cennete giremez". Kendisine, sen de mi ey Allah'ın resûlü,

124 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 400.

diye sorulunca, "Ben de! Ancak Allah beni rahmetiyle kuşatmıştır" cevabını verdi[125]. Burada Resûlullah (s.a.) Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti olmadan kimsenin cennete giremeyeceğini haber vermektedir. Fakat Cenâb-ı Hak, müminlere lütfettiği cenneti ve zikrettiği sevapları, kendisinden bir ikram ve ihsan olarak onların amellerine nispet etmektedir. Allah Teâlâ başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[126]. Bu âyette Allah, müminlerin canlarını ve mallarını cenneti vermek mukabilinde satın aldığını söylemektedir, halbuki onların canları da malları da zaten kendisine aittir. Hiç kimse kendi mülkünü ve malını, kendisine ait mal ve mülk karşılığında satın almaz. Fakat Allah kendisinden bir lütuf ve ikram olarak, sanki onlar kendi mülkü ve hakkı değilmiş gibi, bir bedel karşılığında satın aldığını söylemektedir. Ödünç vermekle ilgili âyette de aynı şeyi söylemektedir: "Allah'a güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir"[127]. Mâlum olduğu üzere hiç kimse kendi malını ve mülkünü başkasından ödünç almaz. Fakat Allah müminlere sevap ve mükâfat vererek onların canları ve malları sanki kendi mülkü değilmiş gibi muamele etmektedir. Bütün bunlara göre müminler yaptıkları amellerle bu mükâfatları hak etmeseler de cenneti ve âyette belirtilen sevabı onların amellerine nispet etmesi, bunların tamamen O'nun lütfu ve ihsanı olduğu mânasına gelir.

لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٧٣﴾

73. "Orada sizin için çeşitli meyveler vardır, onlardan afiyetle yersiniz."

Âyetlerde sözü edilen buna benzer vâdler, sanki Mekkeliler hakkında gelmiş gibidir; Mekke'de insanların yiyeceği bol bol meyveler ve benzeri ürünler bulunmuyordu. Allah onlara, cennette asla tükenmeyen ve arkası kesilmeyen bol bol meyveler vereceğini haber vermektedir. **Onlardan afiyetle yersiniz,** yani her istediğiniz anda hiç eziyet çekmeden ve çok yeseniz dahi hiç zarar görmeden onlardan afiyetle yersiniz. Muhtemelen Allah bunu, insanların dünyada meyve ve benzeri ürünlere düşkünlükleri mâlum olduğundan dolayı belirtmiş, bunları cennette bol bol vereceğini söyleyerek onu kazanmaya teşvik etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

125 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 52; Buhârî, "Rikāk", 18; Müslim, "Münâfikīn", 73-78. Yukarıdaki lafız *el-Müsned*'den alınmıştır.

126 et-Tevbe, 9/111.

127 "Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır" (el-Hadîd, 57/18).

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِى عَذَابِ جَهَنَّمَ خَالِدُونَ ﴿٧٤﴾

276 [§]***74. “Günaha batıp kalmış olanlar kuşkusuz cehennem azabında devamlı kalacaklar.”***

Âyette geçen icrâm (الإجرام) kelimesi sözlükte kazanmak, edinmek mânasına gelir. Mücrim de (günah) kazanan insan demektir. Kelime, büyük olsun küçük olsun her şeyi kazananı içine alır. Ancak insanlar âyette zikredilen azabı, mücrimlerin özel bir kesimine, yani kâfir ve müşrik olana tahsis ederler, dolayısıyla bu kelime iyi ve kötü her şeyi kazanan için kullanılmaz, sadece günah kazanan için kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٥﴾

75. “Onların azapları hafifletilmeyecek ve (kurtuluştan) ***ümit kesip susacaklar!”***

Onların azapları hafifletilmeyecek. Allah Teâlâ bu hususu, ateş onların derilerini kızartıp yaksa bile duydukları acının, ateşin yakmasıyla bitmeyeceğini, aksine ateş derilerini kızartıp yaktıktan sonra da yanmadan önceki acıyı aynen duyacaklarını bilmeleri için söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar (kurtuluştan) ümit kesip susacaklar!** Bazıları buradaki “müblis” (مبلس) kelimesine ümidini kesmek mânasını verdi. Bazıları da “müblis”, teslim olan, zillete düşen, boyun eğen anlamına gelir dedi. Zeccâc şöyle dedi: “Müblis”, konuşmakla kurtuluş ümidi bulunmayan kişi gibi susar demektir, çünkü ancak konuştuğu takdirde bir rahatlama ümidi taşıyan insan konuşur[128].

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ ﴿٧٦﴾

76. “Biz onlara haksızlık etmedik, kendilerine haksızlık edenler onlardır.”

Biz onlara haksızlık etmedik, yani vermiş olduğumuz bu azapta biz onlara haksızlık yapmadık. **Kendilerine haksızlık edenler onlardır,** yani kendilerinden azabı defetme gücüne sahip olana kulluğu bırakıp azabı defetme gücüne sahip olmayana tapmak suretiyle asıl onlar kendilerine zulmettiler. *En*

128 bk. Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, IV, 419.

doğrusunu Allah bilir. Bu âyet, kendileriyle ilgili gerekli beyanda bulunmamak suretiyle onlara haksızlık yapmış değiliz mânasına da gelebilir, yani biz onların lehine ve aleyhine olan işleri açıklamayı ihmal etmedik, aksine her iki yolun akıbetinin nereye varacağını, şu işin ve şu yolun onları nereye götüreceğini kendilerine açıkladık. Fakat onlar, kendilerini bu felâkete götüren yolu tercih ederek kendilerine zulmetmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ اِنَّكُمْ مَاكِثُونَ ﴿٧٧﴾

[§] ***77. "Ey Mâlik, Rabb'in bizim işimizi bitirsin! diyecekler; o da 'Burada*** 277
kalıcısınız' cevabını verecektir."

[Cehennemliklerin Kurtulmak İçin Yalvarmaları]

Sanki onlar şöyle diyecekler: Ey Mâlik! Rabb'inden bizi öldürerek yok etmesini iste! Onlar önce müminlere yalvaracaklar: "Onlar 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler"[129]. Onlardan ümitlerini kesince meleklere yalvarmaya başlarlar: "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin' diye seslenirler. Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar"[130]. Onlardan da ümitlerini kesince, Allah'a yalvarırlar, daha önce yaptıklarından farklı işler (itaat) yapmaları için kendilerini tekrar imtihan yurduna döndürmesini isterler: "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım, diye feryat ederler"[131]. Bundan da ümitlerini kesince, son olarak Rabb'inden kendilerini öldürmesini istemesi için Mâlik adlı cehennem görevlisine yalvarırlar: **O da 'Burada kalıcısınız' cevabını verecektir.** Cenâb-ı Hak başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler, ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır"[132].

---

129 "Cehennem ehli cennet ehline, 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslenirler. Onlar da, 'Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır' derler" (el-A'râf, 7/50).

130 "Ateşte bulunanlar cehennemdeki görevlilere, 'Rabb'inize dua edin de bir günlüğüne olsun azabımızı hafifletsin' diye seslenirler. Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. 'Evet, getirmişti' cevabını verirler. O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır' derler" (el-Mü'min, 40/49-50).

131 Fâtır, 35/37.

132 Fâtır, 35/36.

لَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَكُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ ﴿٧٨﴾

78. "Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik, fakat çoğunuz o gerçeği kabul etmek istemediniz."

Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın yukarıda söylediklerinin hemen devamında gelmektedir. Tıpkı, "Elbette biz, elçilerimize yardım ederiz" cümlesini, "Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?"[133] meâlindeki âyetin devamında belirttiği gibi. Her iki sözün, yani **Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik** cümlesinin ve "Elbette biz, elçilerimize yardım ederiz" meâlindeki ilâhî kelâmın Allah tarafından söylenmiş olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

278 **[§]Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik.** "Hak" (الحق) kelimesi, failinin yapmakla övüldüğü her iş ve onun da o fiilin sonunda elde ettiği mükâfata hamdettiği her şey demektir. Bâtıl da fâilinin yapmakla yerildiği her iş ve onun da vardığı neticeden dolayı kendini kınadığı her şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yukarıdaki âyette belirtilen hak kelimesi ile muhtemelen Kur'ân-ı Kerim kastedilmiştir. Hz. Peygamber'in kastedilmiş olması da mümkündür. İnsanların, Resûlullah'ın (s.a.) davet ettiğine uymayı reddettikleri hidâyet yolu mânasına da gelebilir; onlar şöyle diyorlardı: Hak, atalarımızın takip ettikleri yoldur: "Biz atalarımızın izlerinden gitmekteyiz". Resûlullah (s.a.) şu cevabı verdi: "Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?"[134] Burada da **Şüphesiz size gerçeği bildirmiştik** buyurmaktadır. Yani size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu ve daha hak olanı bildirmiştik.

Fakat çoğunuz o gerçeği kabul etmek istemediniz. Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hak cehennemliklere hitap ettiği ve cehennemliklerin hepsi hakkı kabul etmek istemediği halde, nasıl olur da burada **Çoğunuz o gerçeği kabul etmek istemediniz** buyurmaktadır? Buna cevaben deriz ki: Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların çoğu onun hak olduğunu biliyorlardı, fakat hak olduğunu anladıktan sonra da kibirlerinden ve inatçılıklarından onu kabul etmek istemediler, liderliklerinin elden gideceği ve sahip oldukları

---

133 "Görevliler, 'Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmemiş miydi?' diye sorarlar. 'Evet, getirmişti' cevabını verirler. O zaman görevliler, 'Yalvarın durun şimdi; ama inkârcıların yalvarmaları boşunadır' derler. Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz" (el-Mü'min, 40/50-51).

134 ez-Zuhruf, 43/23-24.

imkânların kaybolacağı korkusuyla ona uymadılar ve boyun eğmediler. Onun hak olduğunu, onların ancak pek azı bilmiyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onların çoğunun hakkı kabul etmek istememeleri, muhtemelen onların tabiatları ile ilgili bir durumdur, onların ekserisinin tabiatında hakkı kabul etmemek anlayışı hakimdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Onlar bir şeye kesin karar verdilerse biz de vermişizdir."

Allah tarafından kullanılan soru edatına verilecek cevabın olumluluk ve gereklilik mânasına geldiğini daha önce söylemiştik. Burada Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Onlar bir şeye kesin karar verdiler, biz de karar verdik. Burada onların kesin karar verdikleri hüküm, muhtemelen başka bir âyette
ifade buyurulan karardır: [§]"Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale 279
getirmek için tuzaklar kuruyorlardı"[135]. Onların kesin karar verdikleri hüküm, âyette belirtildiği gibi Resûlullah'a (s.a.) tuzak kurmak istemeleriydi. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların kesin karar verdikleri hükmün bundan başka bir iş olması da muhtemeldir. Olay nasıl olduysa oldu, bu âyette iki hususa işaret vardır. Birincisi, onların kendi aralarında gizlice karar verdikleri hüküm, Allah Teâlâ'nın bildiğini ve gördüğünü anlamaları için Cenâb-ı Hak bunu belirtmektedir. Çünkü onlar, gizlice karar verdikleri hükmü Allah'ın bilmediğini ve duymadığını zannediyorlardı. Bundan dolayı Allah şöyle buyurmaktadır: "Yoksa onlar bizim, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar!"[136] İkincisi, burada Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine dair delil vardır. Çünkü onlar bu işe kendi aralarında ve gizlice karar vermişlerdi, fakat Resûlullah (s.a.), bunu kendisine Allah'ın bildirmesi sayesinde öğrendiğini anlamaları için onların verdikleri kararı kendilerine haber verdi.

Biz de karar vermişizdir. Bu beyan, onların verdikleri kararın cezasını kendilerine vereceğiz mânasına gelebilir. Onların verdikleri kararın yönetimi bize aittir ve kurdukları bütün tuzaklara hâkim olan biziz anlamına da gelebilir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır"[137]. İşte âyet-i kerîme sözünü ettiğimiz bu iki mânaya gelir.

---

135 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu" (el-Enfâl, 8/30).

136 ez-Zuhruf, 43/80.

137 er-Ra'd, 13/42.

اَمْ يَحْسَبُونَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ ﴿٨٠﴾

80. “Yoksa onlar bizim, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar! Hayır! Doğrusu şudur ki onların yanındaki elçi meleklerimiz her şeyi kaydediyorlar.”

Yoksa onlar bizim, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar! Daha önce de söylediğimiz gibi soru edatı, müspet mânaya gelir, yani onlar kesin öyle sanıyorlar. **Doğrusu şudur ki onların yanındaki elçi meleklerimiz her şeyi kaydediyorlar.** Bu beyan, Allah’tan onlara yapılan bir uyarı ve tehdit cümlesidir. Cenâb-ı Hak, sürekli bir dikkat ve uyanıklık halinde olmaları için, onların gizlice yaptıkları ve konuştukları kötü eylemleri elçilerinin yazdığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اِنْ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ وَلَدٌ فَاَنَا اَوَّلُ الْعَابِدٖينَ ﴿٨١﴾

81. “De ki: Rahmân’ın çocuğu olsa ona ibadet edenlerin başında ben olurum.”

Rahmân’ın çocuğu olsa. Bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, Rahmân’ın
280 çocuğu olsaydı, yani onun çocuğu yoktur demektir. [§]Buna göre **Ona ibadet edenlerin başında ben olurum** cümlesi de iki mânaya gelir. Birincisi, Rahmân’ın çocuğu yoktur, ben O’nu çocuk sahibi olmaktan tenzih ederek kendisine ibadet edenlerin ilkiyim. Yani ben, Rahmân’ın çocuk sahibi olmadığına dair O’na iman ve tasdikle ibadet edenlerin ilkiyim. Ben Allah Teâlâ’ya bu şekilde ibadet ediyorum. İkincisi, Rahmân’ın çocuğu yoktur, olsaydı bundan imtina edenlerin başında ben olurdum. Bu mânaya göre âyetteki “âbidîn” (العابدين) kelimesi, çekinmek anlamına gelen “abide, ya‘bedü” (عَبِدَ، يَعْبَدُ) kökünden gelmektedir. Bu mâna, Allah’ı çocuk sahibi olmaktan açıkça tenzih etmektedir, ilk mâna ise Allah’ı bundan kinâye yoluyla tenzih etmektedir. **De ki: Rahmân’ın çocuğu olsa** sözüne, Rahmân’ın çocuğu yoktur mânasına geldiği zaman böyle mâna verilir.

İkincisi, **De ki: Rahmân’ın çocuğu olsa,** yani eğer Rahmân’ın çocuğu olsaydı **Ona ibadet edenlerin başında ben olurum** mânası verilince de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sizin inandığınız ve iddia ettiğiniz gibi eğer

Rahmân'ın çocuğu olsaydı, O'nun çocuk sahibi olmasından ilk uzaklaşan ben olurdum ve sizi çocuğu olmayan Rahmân'a davet ederdim. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?"[138] Başka bir âyette de yine meâlen şöyle buyurur: "Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!"[139] Yani senin iddiana göre tanrı olan şu ilâhına şimdi bak ne oldu? İkincisi, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e şöyle demiş olabilir: De ki: Eğer Allah'ın çocuk sahibi olması caiz veya muhtemel olsaydı, bu şekilde O'na ilk ibadet eden ben olurdum yahut bunu ilk söyleyen ben olurdum. Ben Allah'ın resûlü olduğum halde bunu dememişsem, Allah'ın çocuk sahibi olma ihtimali yoktur, böyle bir şey mümkün değildir.
[§]Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Eğer Allah (iddia ettikleri gibi) bir 281
evlat sahibi olmak isteseydi elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. Ama O'nun böyle bir durumla ilgisi yoktur"[140]. Yani Allah bir çocuk sahibi olmak isteseydi, sizin yanınızda olanı ve sizin seçtiğiniz birini değil, elbette kendi katındakilerden ve dilediği kişilerden birini seçerdi. Fakat O'nun evlat sahibi olması caiz değildir, böyle bir ihtimal de yoktur. **De ki: Rahmân'ın çocuğu olsa ona ibadet edenlerin başında ben olurum** meâlindeki âyet hakkında bazıları şöyle dedi: Ben Allah'a bu şekilde ilk ibadet eden kişi olmadığım gibi Rahmân'ın da çocuğu yoktur. Nitekim insan şöyle der: Eğer senin dediğin hak ise ben eşeğim. Bunun anlamı şudur: Benim eşek olmadığım gibi senin söylediğin de hak değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Allah Teâlâ, çocuk sahibi olmaktan kendini tenzih etmekte, çocuk sahibi olmasının caiz olmadığını söylemekte, şöyle buyurmaktadır:

سُبْحَانَ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٨٢﴾

82. "Göklerin ve yerin Rabb'ini, arşın Rabb'ini onların yakıştırdığı niteliklerden tenzih ederim, de."

Yani göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i, gökte ve yerde bulunanların Rabb'i ve arşın Rabb'i olan Allah'ı tenzih ederim. **Arşın Rabb'i** sözüne müfessirler, tahtın Rabb'i mânasını verdiler. Ancak burada arşın taht diye tefsir edilmesi ve Allah'ın tahta nispet edilerek tahtın Rabb'i denilmesi uygun değildir. Çünkü Allah'tan başkası için tahtın Rabb'i (sahibi) denilmesi de caizdir. Bu durumda

---

138 "O gün Allah onları huzuruna çağırarak, 'Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?' diye sorar" (el-Kasas, 28/62, 74).

139 Tâhâ, 20/97.

140 ez-Zümer, 39/4.

Allah ile yaratılanlar arasında bir benzerlik anlamı ortaya çıkar. Ancak şöyle denilebilir: Yaratılanlar nezdinde tahtın büyük bir kıymeti ve saygınlığı vardır, çünkü o, yaratılan nesnelerin en önemlisi ve en ilgi çekici olanlarındandır. Bunun, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'a nispeti ise, O'na saygı ve O'nu yüceltme anlamındadır, bütün âlemi O'na nispet etmek gibidir. Bu ise mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada arşın "mülk" diye yorumlanması da mümkündür, buna göre Allah şöyle söylemektedir: Göklerin ve yerin Rabb'ini, mülkün Rabb'ini O'na nispet ettikleri çocuk sahibi olmaktan ve ortakları bulunmaktan tenzih ederim. Sonra çocuk konusunun hemen arkasından göklerin ve yerin belirtilmesinin hikmetini daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık.

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذ۪ي يُوعَدُونَ

282 **[§]*83. "Geleceği kendilerine söylenen günlerine ulaşıncaya kadar bırak onları dünyaya dalıp eğlensinler!"***

Bırak onları dünyaya dalıp eğlensinler! Bu âyet zâhirde, onları dünyaya dalıp eğlendikleri halde bırakmak konusunda emir mânasına gelir. Bu gibi haller ise hikmete uygun değildir, çünkü insanları o halde bırakmak hikmet açısından da uygun değildir. Âyet-i kerîme her ne kadar emir sigasıyla gelmiş ise de hakikatte tıpkı "İstediğinizi yapın!"[141] meâlindeki âyette olduğu gibi tehdit mânasındadır. Bu âyet zâhirde emir olsa da hakikatte tehdit olması gibi, açıklamaya çalıştığımız âyet de tehdit anlamındadır. Bununla birlikte bu âyet, onların alay etmelerine ve yaptıkları çeşitli işkencelere karşılık verilmemesi, hak ettiklerinin karşılığı olan azabı bizzat görecekleri güne kadar ertelenmesi için emir mânasına gelmesi de muhtemeldir; o gün duyacakları pişmanlık ve tekrar dünyaya dönme arzusu onlara hiç fayda vermeyecektir. Bu meselenin aslı şudur: [Birincisi,] Allah Teâlâ bir yandan onları ağır cezalarla tehdit etmekte, diğer yandan ince ve beliğ sözlerle onlara öğütler vermektedir: "Günaha batıp kalmış olanlar kuşkusuz cehennem azabında devamlı kalacaklar!"[142] Bunun gibi tehdit mânasına gelen pek çok âyet vardır. Fakat bu tehditlerin onlara hiç faydası olmadı ve hiçbir işe yaramadı. İkincisi, Allah Teâlâ onların kafasındaki şüpheleri ve onunla ilgili her tereddüdü izâle edecek açıklamalar yaptı, onlara

141 "Âyetlerimiz konusunda gerçekten sapanlar bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyâmet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı kuşkusuz görmektedir" (Fussılet, 41/40).

142 ez-Zuhruf, 43/74.

hak ve doğru olan yolu gösterdi, fakat onlar hak yola girmediler, işte bunun üzerine onları, pişmanlığın fayda vermeyeceği bir günden korkutmaktadır.

وَهُوَ الَّذٖى فِى السَّمَٓاءِ اِلٰهٌ وَفِى الْاَرْضِ اِلٰهٌ وَهُوَ الْحَكٖيمُ الْعَلٖيمُ ﴿٨٤﴾

84. "Gökteki ilâh da O'dur, yerdeki ilâh da O'dur. O sınırsız hikmet ve ilim sahibidir."

[İnkârcılara Peygamber Göndermek Hikmetli mi?]

Gökteki ilâh da O'dur, yerdeki ilâh da O'dur. İlâh kelimesi sözlükte mâbut anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Gökte de yerde de mâbut olanın Allah Teâlâ olduğunu siz de biliyorsunuz; sizin taptığınız putlara ise sizden başkası tapmıyor, böyleyken gökte de yerde de yegane mâbut olana ibadeti nasıl terkeder ve sadece sizin tapmanız sayesinde mâbut olana ibadeti nasıl tercih edersiniz? Allah Teâlâ'nın, burada şunu söylemiş olması da muhtemeldir: Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın, göklerin ve yerin ilâhı olduğunu, göklerde ve yerde yaşayan herkesin ve her nesnenin ilâhı olduğunu, bütün bunları O'nun yarattığını siz de biliyorsunuz. [§]Cenâb-ı Hak bu hususu başka bir âyette meâlen 283
şöyle açıklamaktadır: "Onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye soracak olsan, mutlaka 'Allah' diyeceklerdir"[143]. Bütün bunları sizin taptığınız putların yaratmadığını, putların bunların hiçbir nesnesine ve özelliğine mâlik olmadığını da biliyorsunuz; öyleyse Allah'ı bırakıp da onları nasıl ilâh edinirsiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

O sınırsız hikmet ve ilim sahibidir. Bu beyanın sonunda Hakîm ve Alîm kelimelerinin belirtilmesi farklı mânalara gelir. Birincisi, Senevîler'in sorusudur, onlar şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hakk'ın, kendisine ve dostlarına düşman olacağını ve küfredeceğini bildiği kişilere bol bol rızık vermesi ve dünyada onları müreffeh yaşatması caiz değildir, çünkü dünyada bir kimsenin, kendisine düşman olacağını bildiği birine iyilik yapmasının hikmete uygun düşmediği bilinmektedir. Onlar bu gerekçeye dayanarak diyorlar ki: Bütün bunlar Allah'tan gelmez, fakat aklı kıt başka bir ilâhtan gelir; çünkü Allah kendini hikmet sahibi olmakla nitelemektedir, bu ise hikmete mugayirdir. Berâhime'nin peygamberliği inkâr etmelerinin aslı da bu iddiadır, onlar da şöyle diyorlar: Kendisini

143 Lokman, 31/25.

ve elçilerini inkâr edeceğini, elçilerini kabul etmeyeceğini, aksine onları öldüreceğini ve onlara düşman olacağını bildiği birine elçi göndermek hikmete uygun bir davranış değildir. Bu gerekçeye dayanarak onlar peygamberlerin elçiliklerini inkâr etmektedirler. Allah Teâlâ ise **Sınırsız hikmet ve ilim sahibi** olduğunu haber vermektedir. Yani benim insanlara nimetler lütfetmem, inkâr edeceklerini ve düşman olacaklarını bilmeme rağmen onlara peygamberler göndermem, beni hikmetin dışına çıkarmaz. Dünyada böyle şeyleri yapan insanı ise hikmetin dışına çıkarır. Çünkü yeryüzünün sultanları elçilerini ve hediyelerini ancak kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için gönderirler, dolayısıyla gönderdiği elçilere ve yaptığı iyiliklere sözü edilen inkârla karşılık verileceğini bilen bir sultanın yine de elçi göndermesi hikmete aykırıdır. Allah Teâlâ ise peygamberleri ancak göndermiş olduğu insanların kendi ihtiyaçları ve menfaatleri için göndermektedir. Aynı şekilde onlara ihsan ettiği dünya malını da onların kendi ihtiyaçları için vermektedir. Bu ise hikmete aykırı değildir. Çünkü Allah'a düşman olan birinin düşmanlığı O'na zarar vermediği gibi Allah'a dost olanın dostluğu da O'na fayda vermez, aksine bütün bunlar insanların kendilerine yöneliktir. Hatta kendisine düşman olacağını bildiği birine iyilik yapmak, O'nun son derece kerîm ve cömert olduğunu gösterir. Bütün bunlardan dolayı Seneviyye'nin ve Berâhime'nin ileri sürdükleri iddialar bâtıldır[144]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَتَبَارَكَ الَّذٖى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٥﴾

284 **[§]*85. "Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunanların mülkiyeti kendisinin olan, kıyâmetin kopacağı zamanı yalnızca kendisi bilen ve kendisine döneceğiniz Allah'ın şanı ne yücedir!"***

[Tebâreke Kelimesinin Anlamı]

Göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunanların mülkiyeti kendisinin olan Allah'ın şanı ne yücedir! Müfessirler buradaki "tebârake" (تبارك) kelimesine yüce ve saygın olmak diye mâna verdiler. Yüce ve saygın olmanın anlamı da, mülhitlerin ileri sürdükleri Allah'ın ortağı, çocuğu ve eşi bulunduğu

144 İmam Mâtürîdî, "O, sınırsız hikmet ve ilim sahibidir" meâlindeki âyetle ilgili çeşitli yorumlar yapacağını söylemesine rağmen, sadece Seneviyye'nin, Allah'ın insanlara bol bol rızık vermesini inkâr etmeleri meselesine ve Berâhime'nin peygamberleri inkâr etmeleri konusuna temas etmekle yetinmiştir.

iddiası gibi O'na lâyık olmayan ve O'nun için caiz olmayan nitelemelerden yüce ve saygın olmasıdır. Allah, onların ileri sürdüğü bütün bu nitelemelerden münezzehtir. Bu kelime, insanların ileri sürdükleri ve Allah'a lâyık olmayan nitelemelerden münezzeh olduğu anlamına gelen "sübhâne" (سبحان) lafzı ile aynı mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı dilcilere göre ise, "tebârake" kelimesi bereket anlamına gelir. Ancak bazı âlimler bu yorumun doğru olmadığını söylemişlerdir, çünkü "tebârake" bereketin kendisiyle vuku bulmasını ifade eder, Allah'tan ayrılmaz bir niteliktir. Allah Teâlâ'yı kendisine bereketin vaki olduğu bir varlık olarak nitelemek caiz değildir. Bize göre ise, "tebârake" kelimesi, tefâul bâbından gelir, tefâul bâbı da müşareket, yani ortaklık ifade eder, iki kişi tarafından yapılan iş demektir. Buna göre bereketi hakikatte iki kişiye, vukûunu ise ikisinden birine nispet etmek mümkündür, o da aralarındaki bağlantıyı yaratmaktır, bu tür meselelerde aslolan budur, bunun benzerleri çoktur. "Tebârake" kelimesinin yorumunda asıl olan müfessirlerin söyledikleridir; Cenâb-ı Hakk'a lâyık olmayan şekilde Allah'ın çocuğu ve ortağı bulunduğu mülhitlerce ileri sürülen bütün nitelemelerden Allah Teâlâ'nın yüce ve saygın olmasıdır. Fakat bu, kelimenin hakiki mânası değil, yoruma dayalı bir mânadır. Bunun örneği "Ve teâlâ ceddük" (وتعالى جدّك)[145] cümlesini "azametüke" (عظمتك), yani saygınlığın ve yüceliğin diye tefsir etmeleridir. Buradaki "ced" kelimesi hakikatte azamet mânasına gelir. [§]Ancak o, iş Allah'ın dilediği ve 285
istediği gibi oldu mânasına da gelir. Bunun için insanlar arasında Farsça olarak "baht" kelimesi kullanılır. Buna göre "ced" kelimesini de, yüce iradesinin egemen olduğu ve her şeyin Allah'ın arzusuna ve iradesine göre meydana geldiği için "azamet" diye, yani yücelik ve saygınlık diye tefsir ettiler. Buna göre müfessirlerin "tebârake" kelimesini yücelik ve saygınlık diye tefsir etmeleri, kelimenin hakiki anlamı değil, yoruma dayalı bir mânadır. Çünkü kelimenin aslı bereket kökünden gelmektedir, ancak kendisi için bereketli kılınan her şey üstün ve değerli görülür, bunun için de hakikat mânasında değil, fakat üstün oldu mânasında tebâreke kelimesi kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah'a Nispet Edilmesi Caiz Olanlar ve Olmayanlar]

Göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin sahibi olan Allah'ın şanı ne yücedir! Cenâb-ı Hak bunları kendisine nispet etmenin caiz olduğunu beyan etmekte ve bunu da yaratılanlara öğretmekte, **Göklerin ve yerin mülkiyeti**

---

145 Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.) geceleyin namaza durduğunda tekbir alır, sonra şu duayı okurdu: "Ey Allahım! Seni tesbih ve tenzih ederim. Sana hamdederim. Senin ismin mübarektir, şanın yücedir ve senden başka ilâh yoktur" (Tirmizî, "Salât", 65; ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 50, 69; İbn Mâce, "İkāmet", 1).

O'na aittir buyurmaktadır. Başka bir âyette de Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur"[146]. Buna benzer âyetlerde Allah Teâlâ insanlara, bunları kendisine nispet etmelerini, fakat çocuk, ortak, eş gibi yaratıkları nispet etmemeleri gerektiğini beyan etmektedir. Çünkü nesnelerin bütünüyle O'na nispet edilmesi, aşağıdaki âyetler münasebetiyle söylediğimiz gibi, O'nun yüceliğinin ve şanının niteliği anlamına gelir; **Göklerin ve yerin mülkiyeti O'na aittir.** "O, her şeyi hakkıyla bilmektedir"[147], "O, her şeye kādirdir"[148], "O her şeyin yaratıcısıdır"[149]. Özellikle bir nesnenin Allah'a nispeti ise, o nesnenin değerini ve üstünlüğünü gösterir. Meselâ Allah'a nispet edilen beyt (Beytullah), mescit (mesâcidullah) ve resûl (Resûlullah) gibi kelimeler böyledir. Bu gibi şeyleri Cenâb-ı Hak yüceltmiş, değerini ve katındaki konumunu üstün tutmuştur. Pis, çirkin ve aşağılık nesneleri ve nitelikleri Allah'a nispet etmek ise caiz değildir, çünkü bunların Allah'a nispet edilmesi yüceltilmeleri anlamına gelir. Halbuki onlar değerli ve saygıya lâyık nesneler ve özellikler değildirler, aksine alçak ve pistirler. Dolayısıyla onları Allah'a nispet etmek, nesneleri lâyık olmadığı yere koymak demektir. Bu ise hikmete aykırıdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

286 **[§] Kıyâmetin kopacağı zamanı yalnızca O bilir.** Bu âyetteki "sâat" (الساعة) kelimesi farklı mânalara gelebilir. Birincisi, herkesin düşüp öleceği zaman mânasına gelir, tıpkı şu beyanda olduğu gibi: "(O gün) sûra üflenecek, ardından göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek"[150]. Sarsıntı mânasına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır"[151]. Kelime, dehşet ve korku anlamına da gelebilir, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılırlar"[152]. Nihayet kıyâmet mânasına da gelir: "O gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[153]. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak yaratılanlardan hiçbirini sözü ettiği kıyâmete ait bilgiye muttali kılmadığını haber vermektedir.

---

146 en-Nahl, 16/52.
147 el-Bakara, 2/29; el-En'âm, 6/101; el-Hadîd, 57/3.
148 el-En'âm, 6/120; Hûd, 11/4; er-Rûm, 30/50 vb.
149 el-En'âm, 6/101; er-Ra'd, 16/13; ez-Zümer, 39/62 vb.
150 ez-Zümer, 39/68.
151 el-Hac, 22/1.
152 "Sûrun üflendiği gün, Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar dehşete kapılır, hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler" (en-Neml, 27/87).
153 el-Mutaffifîn, 83/6.

O'na döneceksiniz. Bu cümle her türlü ahvalde herkesin Allah'a döneceği mânasına geliyor ise de, dönüşün özellikle Allah'a tahsis edilmesinde farklı mânalar bulunduğunu daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık. Birincisi, Allah Teâlâ'nın insanları yeniden yaratması, defalarca söylediğimiz gibi onları dünyada boş yere yaratmadığını gösterir. Başka bir ihtimal de şudur: Cenâb-ı Hak özellikle o günü, kabirden çıkma ve kendisine dönme günü diye nitelemiştir, çünkü insanlar o gün sadece Allah'ın huzuruna gitmek ve O'na boyun eğmek için kabirlerinden çıkarlar. Bunu daha önce belirttik. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ اِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾

86. "Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka."

[Şefaat Edilecek Olanlar]

Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler. İnsanlardan bazıları, meleklerin özelliklerini ve Allah katındaki faziletlerini bildikleri için kendilerine şefaatçi olacaklar ümidiyle meleklere ibadet ediyorlardı. Günün birinde başlarına bir belâ gelir ve bir şeye ihtiyaç duyarlarsa sultan nezdinde kendilerine yardımcı olurlar ümidiyle, sultanların has adamlarına hizmet etmek ve onlara saygı göstermek, insanlarda yaygın bir anlayıştır. İşte o kâfirler de meleklerin özelliklerini ve Allah katındaki faziletlerini bildiklerinden dolayı meleklere ibadet ediyorlardı. [§]Sonra Cenâb-ı Hak, meleklerin 287
şefaat etme gücüne sahip olmadıklarını, onların ancak Allah'ın belirttiği kişilere şefaat edebileceklerini haber veriyor: **Bilerek hakka tanıklık edenler başka.** Yani ancak Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine şahitlik edenler müstesnadır, eğer meleklerin Allah katında bir değerleri varsa, ancak Allah'ın sözünü ettiği kişilere şefaat edebilirler, başkasına değil. Çünkü Allah insanlara, meleklere ibadet etmelerini ve ibadet yoluyla onları yüceltmelerini yasakladı. Bundan dolayı melekler onlara şefaat edemezler. Bu aynen, bir sultanın halkına, kendisi dışında has adamlarından birine hizmet etmelerini veya saygı göstermelerini yasaklaması gibidir. Halk bu yasağı dinlemeyip başka birine hizmet edecek ve saygı gösterecek olursa, o has adamlar, kendisi dışında başka birine hizmet etmeleri ve saygı duymaları sultan tarafından yasaklanan tebaaya hiç fayda veremezler ve sultandan şefaat istemeye de cesaret edemezler. İşte aynı şekilde

melekler de, Allah'ı bırakıp kendilerine ibadet eden insanlara şefaat edemezler, yalnız şefaat etmeleri için Allah'ın belirttiği kişiler müstesnadır, onlar da hakka şahitlik edenler ve sadece Allah Teâlâ'ya kulluk yapanlardır. Cenâb-ı Hak onlara, ancak bu kişilere şefaat etmeleri için izin verir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler** buyruğu, şefaat etseler bile bu şefaatin onlara faydası olmaz mânasına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[154]. Yani şefaatçileri olsa bile, onların şefaatleri kendilerine fayda vermez, dolayısıyla onlar için ne şefaat vardır, ne de şefaatçi! Bu şu ilâhî beyanlarda belirtilen husustur: "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler…"[155], "O gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez"[156]. Yani şefaatçileri olsa bile onlara fayda vermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

288 **[§]Bilerek hakka tanıklık edenler başka.** Buradaki **bilerek** kelimesi, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, buradaki zamir meleklere gider, Allah Teâlâ sanki şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar kimseye şefaat edemezler, onlar da kimseye şefaat edemeyeceklerini bilmektedirler. İkincisi, buradaki zamir hakka tanıklık edenlere gider, buna göre de Allah sanki şunu söylemiştir: Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar kimseye şefaat edemezler, ancak hakka şahitlik edenler müstesnadır, onlar kendilerinin hakka şahitlik ettiklerini bilmektedirler. Hakk'a şahitlik etmek belirttiğimiz şekildedir, yani Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine ve ulûhiyetine, kulluk edilmeye lâyık olanın onların taptığı varlıklar değil, Allah olduğuna şahitlik ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَئِنْ سَاَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَاَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٨٧﴾

87. "Onları kim yarattı? diye sorsan kuşkusuz 'Allah yarattı' diyecekler. Şu halde (Allah'ı bırakıp) ***nasıl onlara dönebiliyorlar!***

---

154 el-Müddessir, 74/48.

155 "Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyâmet gününün azabından kurtulmak için onu bedel verseler, onlardan asla kabul edilmez" (el-Mâide, 5/36).

156 "Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara, 2/123).

Onları kim yarattı? diye sorsan kuşkusuz 'Allah yarattı' diyecekler. Sûrenin baş tarafında Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyordu: "Kendilerine 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan tereddüt etmeden, 'Onları sonsuz güç ve ilim sahibi yarattı' diyeceklerdir"[157]. Sonra Allah, o yaratıcının niteliğini şöyle açıklıyor: "Yeri sizin için döşek yapan O'dur"[158]. Sözü edilen insanların hepsi, gökleri ve yeri yaratanın, kendilerini ve ihtiyaç duydukları her nesneyi yaratanın Allah Teâlâ olduğunu ikrar ettiler. Onların bu bilgiyi ve bu anlayışı nasıl elde ettikleri konusunda üç ihtimal vardır. Birincisi, bu, Allah'ın onların kalplerinde yaratmış olduğu zorunlu ve hakiki bir bilgidir, bu sayede onlar her şeyi yaratanın Allah Teâlâ olduğu konusunda gerçek bir bilgi sahibi olmuşlardır. İkinci ihtimal, onlar atalarını ve onlardan duydukları inancı taklit ederek böyle söylemişlerdir. Üçüncü ihtimal de, tefekkür ve düşünmekle istidlâlde bulunarak bu bilgiye ulaşmışlardır. Nesneleri düşünüp onlar hakkında tefekkür etmek Araplar'ın âdetlerindendi, onlar da düşünüp tefekkür etmişler ve aklî istidlâl yoluyla böyle olması gerektiği kanaatine varmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

(Allah'ı bırakıp) nasıl onlara dönebiliyorlar! Allah şöyle buyuruyor: Kendi dilleriyle Allah'a vermiş oldukları söze vefa göstermekten onları vazgeçiren sebep nedir? Her nesneyi yaratanın Allah olduğunu ve her şeyin O'ndan geldiğini söyleyip ikrar ettikleri hakikatten yüz çevirmelerine sebep olan düşünce nedir? Allah bu soruyu kendilerini yaratanın Cenâb-ı Hak olduğunu ve yaratmakta putların hiç dahlinin bulunmadığını, bu gerçeği öğrendikten sonra bilenlere soruyor. Yani taptıkları putlar yaratıcı değildir. *Doğru yola kavuşturan sadece Allah'tır.*

[§]Müfessirler bu âyete, nasıl inkâr ediyorlar mânasını verdiler, yani bü- 289
tün bunları bildikten sonra ibadet ettikleri putlara nasıl ilâh adını verebiliyorlar yahut ibadet yoluyla teşekkürlerini Allah'a değil de bütün bunları yaratmayan nesnelere nasıl sunabiliyorlar?

وَقِيلِهِ يَا رَبِّ اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَۘ ﴿٨٨﴾

88. "Allah, peygamberin 'Ey Rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluk' dediğini de biliyor."

---

[157] ez-Zuhruf, 43/9.

[158] ez-Zuhruf, 43/10.

Allah, peygamberin ‘Ey Rabbim!’ dediğini de biliyor. Burada geçen “kîlihi” (قيله) kelimesindeki lâm harfi “kîlehû” diye üstün olarak da “kîlihî” diye esre olarak da okunmuştur. Üstünlü olarak okuyan, cümleyi, “Yoksa onlar bizim, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını işitmediğimizi mi sanıyorlar!”[159] meâlindeki âyete atfetmiş olur, yani biz söyleneni, onların açıkladıkları sözleri duyarız, hatta biz her şeyi duyarız. Esreli okuyan da cümleyi “Kıyâmetin kopacağı zamanı yalnız Allah bilir”[160] meâlindeki âyete atfetmiş olur, yani kıyâmetin ne zaman kopacağını ve onların söyledikleri sözleri Allah bilir. **Ey Rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluktur.** Bu cümlede sanki gizli bir kelime var gibidir, yani ona denildi ki: Şöyle söyle: Bunlar tasdik etmeyen bir topluluktur. Bu cümle de Resûlullah’ın (s.a.) peygamber olduğuna dair bir delil vardır, çünkü Hz. Peygamber onların iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Sonuçta onun verdiği haber gerçekleşti ve onlar iman etmediler. Bu, kendisine bunu öğretenin ve bu bilgiyi ona verenin Allah olduğunu gösterir.

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

89. “Onları bırak ve ‘Sizinle kavgam yok’ de. Yakında bilecekler!”

Onları bırak, yani onlardan yüz çevir! **Sizinle kavgam yok, de.** Yani doğruyu ve hakkı söyle. **Yakında bilecekler!** Bir gün gerçeği görecekler, bu bir tehdit cümlesidir. Buradaki “selâm” (سلام) kelimesi, kâfirlere değil, müminlere selâm olsun mânasına da gelebilir. Eğer bunun müminlere yönelik olduğu düşünülürse, o zaman son cümle de muhatap sigasıyla yakında bileceksiniz anlamına gelir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: “Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size!”[161] Buna göre Azîz ve Celîl olan Allah sanki şunu söylemektedir: Ey müminler! O kâfirlerin başına nelerin geleceğini yakında bileceksiniz! *En doğrusunu Allah bilir, dönüp kendisine varılacak olan da sadece Allah’tır.*

[159] ez-Zuhruf, 43/80.

[160] ez-Zuhruf, 43/85.

[161] “Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selâm size! Rabb’iniz kendine, merhamet etmeyi yazdı” (el-En‘âm, 6/54).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Aydınlatan kitaba yemin olsun!"

Bu ilâhî beyanın tefsirini daha önce yapmıştık[1].

اِنَّٓا اَنْزَلْنَاهُ ف۪ي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا مُنْذِر۪ينَ ﴿٣﴾

3. "Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız."

Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Müfessirler bunun anlamına dair şöyle dedi: Biz kitabı, yani Kur'ân'ı Kadir gecesinde levh-i mahfûzdan dünya semasına indirdik. Sonra da Muhammed aleyhisselâma parça parça indirildi. **İndirdik** kelimesinde geçen zamirin, baştaki "Hâ-mîm" (حٰمٓ) harflerine râci olması da muhtemeldir, buna göre âyet, olacak şeyler hükme bağlandı mânasına gelir. Müfessirlerin söylediklerine göre; her sene vuku bulacak olan ölüm, hayat ve rızık gibi hususların dökümü Kadir gecesinde bu işlerle görevlendirilen meleklere indirir. Bu mâna da mümkün ve muhtemeldir. Başka bir ihtimal de şudur: Buradaki zamir, "Hâ-mîm" (حٰمٓ) harflerinde gizlenen şeye, yani Allah'ın murat ettiği şeye gider. *En doğrusunu Allah bilir.* Muhtemeldir ki bununla Allah, emrini Kadir gecesinde indirdiğini kastetmişti, Resûlullah (s.a.) ve ashabı bunu biliyorlardı, bu bakımdan onu indirdiğini haber verdi, fakat bizim bilmemizin gerekli olmadığı için onu bize açıklamadılar. **Biz onu indirdik** cümlesi
hakkında Râfizîler şöyle dediler: [§]Allah Teâlâ peygamberine bir âyet indir- 292
diği zaman, o peygamberinin kafasına ve ondan sonra gelecek olan imamların

[1] Mukattaa harfleri için bk. Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin baş tarafı. Ayrıca bk. Mü'min sûresinin başı.

kafalarına yerleşir, onu sadece onlar görürler, onlardan başka kimse görmez. Bir olayla karşılaştıkları veya akıllarına yeni bir fikir geldiği zaman o âyete bakarlar, ihtiyaç duydukları bilgiyi ve kendileri için uygun olan yolu oradan öğrenirler. Müfessirlere göre ise söylediğimiz gibi bu âyet, Resûlullah’a (s.a.) indirilen kitaba yahut **Hâ-mîm** harflerinde mündemiç olan mânaya işaret etmektedir. Müfessirler, “Biz onu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik”[2] meâlindeki âyet hakkında da aynı şeyi söylediler. **Mübarek bir gecede** sözünden maksat, Kadir gecesidir, Allah ona mübarek diye isim vermiştir. Yağmura, yani gökten inen suya da mübarek demiştir: “Gökten bereketli yağmurlar indirdik”[3]. Gökten indirilen ve yerden çıkan rızıklara da mübarek demiştir: “O ülkelerin insanları inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık”[4]. Mübarek, kendisinde her türlü hayrın bulunduğu nesnedir. Bereket de sürekli artan ve çoğalan her hayrın ismidir. İşte Cenâb-ı Hak, içinde hayırlar ve bereketler yarattığı için o geceye mübarek adını vermiştir.

Biz daima uyarmaktayız. Bu cümle muhtemelen, insanlar yaratıldıkları ve uyarmayı gerektiren hallere düştükleri zaman biz onları sürekli uyarmaktayız mânasına gelir. Biz onları peygamberlerle uyarırız anlamına da gelebilir. Bu sözün Allah tarafından söylendiği açıktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu sözün Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olması da mümkündür, Resûlullah (s.a.) sanki şöyle demektedir: Biz, Kur’ân ile ve bana gönderilen emirlerle sürekli uyarmaktayız.

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ اَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾ اَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا اِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٥﴾

4-5. “O gecede bizim katımızdan bir emirle hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır. Biz devamlı göndermekteyiz.”

O gecede hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır. Yani olacak olan bütün işler Kadir gecesinden ayrılır ve açıklanır. Âyet-i kerîmenin, o sene içinde olacak olan olayların hepsi Kadir gecesinde açıklanır mânasına gelmesi
293 de muhtemeldir. **Hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler,** [§]yani içinde

---

2 el-Kadr, 97/1.

3 Kāf, 50/9.

4 el-A‘râf, 7/96.

hikmet bulunan bütün işler yahut muhkem ve sağlam olan bütün işler **bizim katımızdan bir emirle** iner. **Biz devamlı göndermekteyiz.** Yani **hüküm ve hikmet konusu olan bütün işleri bizim katımızdan bir emirle** göndermekteyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦﴾

6. "Onları Rabb'inden bir rahmet olarak göndermekteyiz. O her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

Buradaki **rahmet** kelimesinden maksat, gönderdiği kitaptır, o gerçekten Rabb'inden gelen bir rahmettir. Bu kelime ile Kadir gecesinin kastedilmiş olması da muhtemeldir, o geceyi kendisinden rahmet olarak lütfetmiştir. Bununla, hikmet konusu olduğunu söylediği âyetler kastedilmiş olabilir, onlar da Allah'tan gelen bir rahmettir. Başka bir ihtimal da, insanlara gönderilen Hz. Peygamber'in kastedilmiş olmasıdır, o da Allah tarafından insanlara gönderilen bir rahmettir. Nitekim Allah "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[5] buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

O her şeyi işitmekte ve bilmektedir. Bu âyet, Allah onların gizlice yaptıkları konuşmaları **işitmekte**, saklayıp gizledikleri fiillerini de **bilmektedir** mânasına gelebilir. Dua edenin duasını **işitir** ve kabul eder, insanların din ve dünya menfaatlerine uygun olan şeyleri **bilir** anlamına da gelebilir.

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٧﴾

7. "Eğer doğru biliyorsanız göklerin, yerin ve bunlar arasında olan her şeyin Rabb'inden bir rahmet olarak göndermekteyiz."

Göklerin, yerin ve bunlar arasında olan her şeyin Rabb'i; bazıları şöyle dedi: Bir şeyin Rabb'i, onu düzeltip faydalı hale getirendir. Buna göre âyetin mânası, gökleri, yeri ve bu ikisi arasında olan her şeyi düzenleyip faydalı hale getiren ve koruyandır. Bazıları, **Göklerin ve yerin Rabb'i** sözüne, onların ve o ikisi arasında bulunan her şeyin sahibi mânasını verdiler. Bu âyet, göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin yaratıcısı ve bütün bunları varedeni mânasına da gelebilir. **Eğer doğru biliyorsanız;** bazıları şöyle dedi: Bu, âyet-i kerîmeyi tamamlayan ve âyetin bitiş yerine uygun düşen bir cümledir. Bunun gibi ör-

---

[5] el-Enbiyâ, 21/107.

nekler, bu şekilde anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Eğer doğru biliyorsanız** cümlesinin, **Göklerin ve yerin Rabb'i** sözünün arkasından gelmesi, muhtemelen şunu vurgulamak içindir: Eğer Cenâb-ı Hakk'ın, göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin Rabb'i olduğunu biliyorsanız, nasıl olur da kulluğunuzu ve ulûhiyeti, sözü edilen bu varlıkların Rabb'i olmayana yöneltirsiniz? Çünkü âyetteki "îkân" (الإيقان) kelimesi, bir şeyi gerçekten bilmek mânasına gelir. Sonra Cenâb-ı Hak, Rab kelimesini şöyle tanımlamaktadır:

لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَٓائِكُمُ الْاَوَّلٖينَ ﴿٨﴾

294 [§]***8. "O'ndan başka tanrı yoktur, hayat verir ve öldürür. Sizin Rabb'inizdir, önceden gelip geçmiş ecdadınızın da Rabb'idir."***

O'ndan başka tanrı yoktur. İbadet edilmeye lâyık O'ndan başka mâbut yoktur. İlâh denince Araplar'da, kendisine ibadet edilen mâbut anlaşılır. Buna göre Allah Teâlâ şunu söylemektedir: Sizin taptığınız varlıklar, ibadet edilmeye lâyık değildir, ibadet edilmeye lâyık olan kendisinden başka ilâh bulunmayandır. Cenâb-ı Hakk'ın burada şunu söylemiş olması da mümkündür: Allah'tan başka ulûhiyet ismine lâyık olan kimse yoktur! Sizin ilâh diye isimlendirdiğiniz nesneler de ilâh değildir. Sonra ilâhı şöyle nitelemektedir: **O, hayat verir ve öldürür. Sizin Rabb'inizdir, önceden gelip geçmiş ecdadınızın da Rabb'idir.** Yani O, her canlıya can veren ve her diriyi öldürendir. O, sizin de, sizden önceki atalarınızın da Rabb'idir. Araplar'da, Allah'tan başka varlıklara ibadet etmek ve onlara hizmet etmek alışkanlığı vardı; bu ibadetle onların kendilerine şefaat edeceklerini ve Allah'a yaklaştıracağını ümit ediyorlardı. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ buyurdu ki: Sizin Allah'tan başka ibadet ettiğiniz putlar, kendilerine ibadet ettiğinizi bile bilmezler, öyleyse ibadetinizi, kendisine ibadet ettiğinizi bilene çevirin, samimi bir niyetle sadece O'na ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın!

بَلْ هُمْ فٖي شَكٍّ يَلْعَبُونَ ﴿٩﴾

9. "Gerçek bu iken onlar kararsızlık içinde oyalanıp duruyorlar."

Buradaki kararsızlıktan maksat, muhtemelen Kur'ân hakkında kararsız olmalarıdır. Resûlullah'ın (s.a.) durumu hakkında kararsız olmaları da kastedilmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى السَّمَٓاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

10. "Göğün dumana bürüneceği günü bekle."

[Gökyüzünü Duman Kaplaması]

Müfessirler bu âyetin yorumunda ihtilaf ettiler. Bazıları şöyle dedi: O gerçek bir duman değildir, temsilî ve mecazî anlamda dumandır. Onun geçmişte olup bittiği konusunda ittifak etmekle birlikte mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürerler. Bazıları şöyle dedi: Âyetteki dumandan maksat, kuraklık ve kıtlıktır. Allah duman kelimesini kuraklıktan kinâye olarak kullanmıştır, bunun farklı sebepleri vardır. Birincisi, şiddetli susuzluk çeken insan, serabı su zannettiği gibi, kıtlık günlerinde aç kalan insan da yaşadığı açlığın şiddetinden kendisiyle gökyüzü ve insanlar arasında duman varmış gibi görür,
âyette de bundan dolayı duman kelimesi kullanılmıştır. [§]Böyle görmesinin 295
sebebi de şudur: Şiddetli açlık çeken insanın gözleri zayıflar, açlıktan gözlerine perde iner, dolayısıyla açlık yüzünden etrafını duman gibi görür, işte bundan dolayı âyette onunla istiâre yapılmıştır. [İkincisi,] kuraklık yıllarında yeryüzü kurur, bitkiler sararıp dökülür, kuraklıktan dolayı göğe doğru toz bulutu yükselir, yeryüzünün kuraklığından dolayı yükselen bu toz bulutu dumana benzer, bundan dolayı Allah ona duman dedi. Açlık yıllarına da bu yüzden tozlu yıllar denilmiştir. Ona tozlu açlık da denilmiştir. Çünkü duman yükseldiğinde Araplar çoğu kere onu kötülük yerine koyarlar ve derler ki: Keşke aramızda bir şey olsa da duman onun için yükselse! Bazıları şöyle dedi: Dumanı ortaya çıkaran bu kıtlık ondan kinâyedir. Çünkü kıtlığın arttığı, yağmurların azaldığı, yeryüzünün kuruduğu, toz bulutlarının duman gibi yükseldiği ve açlık yüzünden görme duyusunun zayıfladığı ortamda insanlar gökyüzünü duman kaplamış gibi görürler. Nitekim İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnsanlardan biri gökyüzüne baktığında şiddetli açlık yüzünden onu duman gibi görürdü[6]. Bazıları da şöyle söyledi: Yeryüzü o gün, içinde ateş yakılan ve ateşin közleri kararmayan ev gibi oldu. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle söylediği rivayet edilmiştir: Bir duman hali oluştu ve insanların yılları Hz. Yûsuf'un (kıtlık) yılları gibi oldu ve insanlar bitkin hale düştü[7]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları ise şunu söylemektedir: O, hakiki bir dumandı, daha sonra görülmedi. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Duman daha sonra

---

6 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 16-21; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 262.

7 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 14-18; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, V, 195; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 262-264.

devam etmedi, mümini nezle olmuş hale getirmişti, kâfirde ise had safhaya
296 ulaşır, nihayet onu bitirirdi[8]. [§]Ebû Saîd el-Hudrî, Hasan-ı Basrî ve diğerleri de aynı açıklamayı yapmışlardır[9]. Ancak âyet-i kerîmede sözü edilen dumanın temsilî mânada kullanılmış olması daha uygun gözükmektedir. Çünkü bir iş şiddetlendiği ve son hadde vardığı zaman, ateşe ve dumana benzetilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ne zaman savaş ateşini tutuşturmuşlarsa Allah onu söndürmüştür"[10]. Burada ateş yoktur, fakat savaşın şiddeti tasvir edilmektedir. İşte yukarıdaki âyette de bu mânada bir teşbih söz konusudur; açlığın ve kuraklığın şiddeti dumana benzetilmiştir. Nitekim bir şey şiddetlenip had safhaya vardığında insanlar şöyle derler: Ortalık duman doldu ve yayıldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَغْشَى النَّاسَۜ هٰذَا عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾

11. "Bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana. Bu acı veren bir azaptır."

O duman, olmuş ve geçmiştir diyenlere göre, bu acı veren bir azaptı. Ancak duman kendilerini kapladığında insanların, bu acı veren bir azaptır demeleri de muhtemeldir; bu mâna, duman olayı henüz vuku bulmamıştır, daha sonra görülecektir diyenlere göredir. *En doğrusunu Allah bilir.*

رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ اِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

12. "Rabb'imiz, üzerimizden azabı kaldır, bizler artık inanmaktayız."

Bu âyet-i kerîme, sözü edilen duman ve azabın geçmişte olmuş bitmiş olduğuna işaret eder, bu olayın daha sonra meydana geleceğini ifade etmez. Dolayısıyla **Rabb'imiz, üzerimizden azabı kaldır, bizler artık inanmaktayız** diye dua etmeleri, şart ve cevap anlamına gelebilir, yani eğer bizden azabı kaldırırsan, sana ve bizi davet ettiğin vahiylere kesinlikle iman ederiz demektir. Nitekim Hz. Mûsâ'ya da insanlar şöyle demişlerdi: "Azap üzerlerine çökünce, 'Ey Mûsâ! Sana verdiği söz hürmetine, bizim için Rabb'ine dua et! Eğer bizden

---

8 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 20-21; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3288; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, V, 195.

9 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 20-21; Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, V, 195;

10 el-Mâide, 5/64.

azabı kaldırırsan mutlaka sana inanacağız' derlerdi"[11]. **Bizler inanmaktayız** sözünün, mevcut hali ifade etmiş olması da mümkündür, yani ey Rabb'imiz! Bizden azabı kaldır, çünkü biz halen iman eden insanlarız. Sonra Allah Teâlâ onların iman etmediklerini ve yalan söylediklerini şöyle haber vermektedir:

أَنَّىٰ لَهُمُ الذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ﴿١٣﴾

[§]13. "Kendilerine apaçık bir elçi geldiği halde onlar mı bundan ibret 297
alıp akıllarını başlarına toplayacaklar!"

Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Kendilerine peygamber olduğunu açıklayan bir elçi geldiği halde inanmayan o insanlar, canları ellerinden gittikten sonra nasıl tövbe edecekler yahut tövbe etmelerinin onlara ne faydası olacak? *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ﴿١٤﴾

14. "Sonra ondan yüz çevirerek, 'Bu, kendisine bazı şeyler öğretilmiş biri, bir deli!' dediler."

Sonra ondan yüz çevirdiler, yani Resûlullah'ın (s.a.) getirmiş olduğu Kur'ân'dan yüz çevirdiler. Resûlullah'ın (s.a.) onları davet ettiği ve kendilerine emrettiği işlerden yüz evirmiş olmaları da muhtemeldir. Bizzat Resûlullah'ın (s.a.) kendisinden yüz çevirmiş olmaları da mümkündür. **Bu, kendisine bazı şeyler öğretilmiş biri, bir deli!** Burada **öğretilmiş** kelimesinin kullanılması, onların "Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor"[12] demelerinden dolayıdır. Onun deli olduğunu söylemelerinin iki sebebi olabilir. Birincisi, rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) vahiy geldiğinde, vahyin ağırlığından dolayı hali ve rengi değişiyordu, bundan dolayı da, o hastadır, delidir diyorlardı. İkincisi, başlarındaki firavunlara ve liderlere muhalefet ettiği, liderlerinin de kendilerine muhalefet eden ve üzerinde bulundukları dinden başka inançlara davet eden kişileri öldürmek ve yok etmek kararında olduklarından dolayı, buna rağmen Resûlullah'ın (s.a.) davasını devam ettirdiği için kendisini bedenen ve ruhen tehlikeye attığını görmüşler ve bundan dolayı onun deli olduğunu söylemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

11 el-A'râf, 7/134.

12 en-Nahl, 16/103.

اِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابِ قَلِيلًا اِنَّكُمْ عَائِدُونَ ﴿١٥﴾

15. “Biz azabı biraz hafifleteceğiz, kuşkusuz siz de hemen eski halinize döneceksiniz.”

Bazıları bu âyete, siz isyanınıza ve küfrünüze geri döneceksiniz mânasını verdiler. Bazıları da şöyle dedi: Siz, kıyâmet günü azaba varacaksınız. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى اِنَّا مُنْتَقِمُونَ ﴿١٦﴾

16. “Amansız bir şekilde yakaladığımız gün yaptıklarının cezasını hakkıyla vereceğiz.”

Bazıları bu âyetin Bedir gününe işaret ettiğini söyler. Bu, İbn Mesûd (r.a.) ve müfessirlerin görüşüdür. Onlar, bu, dumandan daha şiddetli bir azaptı dediler. Bazıları ise, kıyâmet günündeki azaba işaret ettiğini söyler. Bu da İbn Abbâs (r.a.) ve Hasan-ı Basrî’nin görüşüdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَٓاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾

298 **[§]*17. “Onlardan önce Firavun’un kavmini de imtihan ettik ve onlara değerli bir elçi geldi.”***

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Biz senin kavmini seninle imtihan ettiğimiz gibi senden önce de Firavun’un kavmini Mûsâ ile imtihan etmiştik. Şunu söylemiş olması da muhtemeldir: Biz senin kavmini imtihan ettiğimiz şekilde Firavun’un kavmini de imtihan etmiştik. Sonra Hz. Peygamber’in kavmini imtihan ettiği şekilde Firavun’un kavmini imtihan etmiş olması hakkında farklı yorumlar yapılabilir. Birincisi, Hz. Mûsâ onlara, Firavun’un asla mukabele edemeyeceği mûcizeler getirmişti ve onlar bu mûcizelerin benzerini yapmaktan aciz kalmışlardı. Bütün bunların Allah’tan gelen mûcizeler olduğunu anlamalarına rağmen onlar vahiyleri inkâr edip reddetmişler ve Mûsâ aleyhisselâmın büyücü, yalancı ve Allah’a iftira eden biri olduğunu ileri sürmüşlerdi. Mekkeliler de Resûlullah’a (s.a.) karşı aynı davranışı sergilemişlerdi, onların Hz. Mûsâ’ya yaptıkları gibi bunlar da Resûlullah’ın (s.a.) büyücü, deli, yalancı ve Allah’a iftira eden biri olduğunu iddia etmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* [İkincisi,] bazıları da şöyle dedi: Fi-

ravun ve kavmi, Hz. Mûsâ'yı hor görüyor ve tahkir ediyorlardı, çünkü Mûsâ onların arasında dünyaya gelmişti. Mekkeliler de Muhammed aleyhisselâma aynı davranışı sergilemişler ve onu, sen bizim en küçüğümüz, en fakirimiz ve en yoksul olanımızsın diye tahkir etmişlerdi. Firavun da Hz. Mûsâ'ya aynı sözleri söylemişti: "Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi?"[13] Mekkeliler'in Resûlullah'a (s.a.) karşı mücadele edebilmek ve onun yalanını ortaya çıkarmak için yahudilerden kitaplarındaki haberleri sormuş olmaları ve onların da geçmiş dönemle ilgili haberleri vermiş olmaları da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara değerli bir elçi geldi. Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğu bütün peygamberler değerlidirler. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, cahil ve aklını kullanamayan, dünyaya tapan ve dünyevî menfaatler için çırpınan bir kavme göndermiştir. O insanları yönetsinler, onların tavırlarına hazırlıklı olsunlar ve kötü davranışlarına tahammül göstersinler diye peygamberleri en güzel ahlâk ile göndermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, Resûlullah'ı (s.a.) en üstün ahlâka sahip olmakla nitelemiştir: "Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin"[14].

اَنْ اَدُّٓوا اِلَيَّ عِبَادَ اللّٰهِ اِنّ۪ي لَكُمْ رَسُولٌ اَم۪ينٌۙ ﴿١٨﴾

[§]*18. "Allah'ın kulları! Bana istediğimi verin, ben size gönderilmiş gü-* 299
venilir bir elçiyim."

Allah'ın kulları! Bana istediğimi verin! Hz. Mûsâ şunu söylemektedir: İsrâiloğulları'nı benimle gönderin, onları serbest bırakın, hapsetmeyin, onları köleleştirmeyin, çünkü onlar özgür insanlardır. Hz. Mûsâ'nın şöyle demiş olması da muhtemeldir: İsrâiloğulları'nı benimle gönderin, çünkü onlar benim davetimi kabul etmek ve emrettiğim işlere uymak istiyorlar.

Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Yani ben size gönderilmiş, vahiy ve peygamberlik verilmesi konusunda güvenilir bir elçiyim. Şunu söylemiş olması da mümkündür: Ben sizin aranızda güvenilir biriydim, benden bir hıyanet görmediniz ve yalan söylediğimi de asla duymadınız, öyleyse neden benim yalancı ve büyücü olduğumu iddia ediyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

13 "Firavun şöyle dedi: Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Sonunda yapacağını yaptın. Sen nankörün birisin!" (eş-Şuarâ, 26/18-18).

14 el-Kalem, 68/4.

وَاَنْ لَا تَعْلُوا عَلَى اللّٰهِ اِنّ۪ٓي اٰت۪يكُمْ بِسُلْطَانٍ مُب۪ينٍ ﴿١٩﴾

19. "Allah'a başkaldırmayın. Kuşkusuz size, söylediklerimi kanıtlayacak açık bir delil sunacağım."

Allah'a başkaldırmayın. Bazıları buna şöyle mâna verdi: Allah'a karşı büyüklenmeyin ve yücelik taslamayın! Fakat bize göre âyetin anlamı şudur: Resûlullah'a (s.a.) karşı büyüklenmeyin ve yücelik taslamayın! Yahut Allah'a kulluk yapmakta yücelik taslamayın veyahut Allah'ın dinine karşı büyüklenmeyin! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi, "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[15]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kuşkusuz size, söylediklerimi kanıtlayacak açık bir delil sunacağım.** Yani söylediklerimin Allah'tan geldiğini ve benim de Allah'ın elçisi olduğumu kanıtlayacak açık bir delil sunacağım. Bundan maksat da Allah'ın onlara gönderdiği mûcizeler ve apaçık delillerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنّ۪ي عُذْتُ بِرَبّ۪ي وَرَبِّكُمْ اَنْ تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾

20. "Beni taşa tutmanıza karşı, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığınırım."

Bu sözü Hz. Mûsâ'nın, Firavun'dan kaynaklanan ve geçmişe ait bir sebep olmadan söylemiş olması mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir*
300 *ya*, bunun sebebi [§]başka bir sûrede şöyle belirtilmiştir: "Firavun, 'Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Tanrısına yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)!' dedi"[16]. Firavun bunu söyleyip Hz. Mûsâ'yı öldürmeye yeltenince, Mûsâ aleyhisselâm şöyle dedi: **Beni taşa tutmanıza karşı, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığınırım.** Bu âyet, Hz. Mûsâ'nın peygamberliğinin delillerinden biridir; çünkü Firavun, bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim ve o da kendisini öldürmeme engel olması için tanrısına yalvarsın demiş, Hz. Mûsâ da, **benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allah'a sığınırım** diye karşılık vermişti. Hz. Mûsâ'nın bu sözü, Firavun'un sözünü ve kendisini öldürme niyetini, öldürülmesine mani olması için Allah'a dua etmesinden dolayı kötülediğini bildiğini göstermektedir. Ayrıca Hz. Mûsâ, Allah Teâlâ'nın, Firavun'un tuzağından ve kötülüğünden kendisini koruyacağını da biliyordu ve o yüzden o sözü söylemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

15 Muhammed, 47/7.

16 el-Mü'min, 40/26.

وَاِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لٖى فَاعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾

21. "Eğer bana inanmazsanız bari yolumdan çekilin."

Burada Hz. Mûsâ şunu söylemektedir: Eğer benim davet ettiğim ve emrettiğim şeyleri kabul etmezseniz, bırakın beni de bari ben onlara inanıp tasdik edeyim. Benim tasdik ve imanımın size bir zararı olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle bir mâna verdi: Benim yakamı bırakın, ne lehime ve ne de aleyhime hiç bir işe karışmayın! Bazıları da, eğer bana iman etmiyorsanız, bari yolumdan çekilin ve beni öldürmeyin, anlamını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَدَعَا رَبَّهُٓ اَنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Sonuç alamayınca Rabb'ine, 'Bunlar günaha batmış bir topluluk!' diye arzıhal etti."

Bu söz aynen daha önce geçen âyetteki söze benzemektedir: "Ey Rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluktur"[17]. Nuh aleyhisselâm da buna benze şeyler söylemişti: "Nuh, 'Rabbim! Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım; fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı' dedi"[18]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onlar şunu söylemek istiyorlardı: Ey Rabb'imiz! Onlara senin bize emrettiğin şekilde davrandık ve [§]senin bize öğrettiğin şe- 301
kilde onlara yaklaştık. Fakat bunun onlara bir faydası olmadı, onlar bize uymadılar ve tebliğimizi kabul etmediler. Onların bize uymaları ve tebliğimizi kabul etmeleri için acaba bundan başka bir yol veya yapacağımız bir davranış tarzı var mı? Onlar bu duayı işin başında değil, uzun yıllar insanları hakka davet için mücadele ettikten sonra yapmışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَسْرِ بِعِبَادٖى لَيْلًا اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Rabb'i şöyle buyurdu: Kullarımı gece harekete geçir; kuşkusuz peşinize düşülecektir."

17 ez-Zuhruf, 43/88.
18 Nûh, 71/5-6.

Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları, düşmanlarından kimsenin bilmemesi ve farkına varmaması için geceleyin onların arasından çıkıp gitmişlerdi. Rivayet edildiğine göre Firavun taraftarları yaklaşık altı yüz bin kişilik bir düşmandı. Bu sayı, Hz. Mûsâ'nın peygamber olduğunu gösteren büyük ve şaşılacak bir mûcizedir. Çünkü onların arasından bir avuç insanın çıkıp gitmesi çok zordur. Sözü edilen az sayıda insanın oradan çıkıp gitmesi nasıl mümkün olmuştur? *En doğrusunu Allah bilir.* **Kuşkusuz peşinize düşülecektir.** Bu cümle iki şekilde açıklanır. Birincisi, Firavun'un kavmi, daha önceden onları kullandıkları hizmetçilik ve kölelik işlerinde çalıştırmak için geri dönmelerini sağlamak üzere onların peşine düşecektir. İkincisi, onları öldürmek ve savaşmak için peşlerine düşecekler; çünkü rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları onların mallarını, zînetlerini ve elbiselerini çalarak oradan kaçmışlardı. Onlar birbirlerine düşman oldukları için kendilerini öldürmek ve onlarla savaşmak için peşlerine düşmüş olmaları mümkündür, düşmanlar birbiriyle savaştıkları gibi onlar da İsrâiloğulları'yla savaşacaklardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًاۜ اِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾

302 **[§]*24. "Denizde açılan yolu olduğu gibi bırak, onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur."***

Denizde açılan yolu olduğu gibi bırak! Hz. Mûsâ denizi geçtikten sonra sanki suyun birbirine kavuşması ve Firavun ile kavminin arkalarından gelememesi için asâsını denize vurmayı düşünmüştü de Cenâb-ı Hak, denizde açılan yolu olduğu gibi bırak, çünkü onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur, buyurmuştu. Âyette geçen "rahven" (رَهْواً) kelimesinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları onun Farsça'dan Arapça'laştırılmış bir kelime olduğunu söyledi, denizi açık bırak mânasına gelir. Bazı dilciler de, sakin bırakmak mânasına geldiğini söyledi. Bazıları da bitişik bırak dedi. Bu, Ebû Avsece'nin sözüdür. Müfessirler buna kuru bırak diye mâna verdiler ve delil olarak da şu âyeti gösterdiler: "Onlara denizde kupkuru bir yol aç"[19]. **Onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur.** Allah onlara Firavun'u ve ordusunu boğacağını vâdetmişti, bunu da yaptı.

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرٖيمٍ ﴿٢٦﴾
وَنَعْمَةٍ كَانُوا فٖيهَا فَاكِهٖينَ ﴿٢٧﴾

19 Tâhâ, 20/77.

25-27. "Geride nice bahçeler, su kaynakları, ekili ürünler ve iyi bir konum, vaktiyle içinde yüzdükleri refah bıraktılar!"

Buradaki "fâkihîn" (فاكهين) kelimesi faydalandıkları nimetler mânasına gelir. Bazıları buna hayretler içinde kaldıkları nimetler mânasını verdi. Sonra insanlardan bazıları şöyle dedi: Bu âyet-i kerîme, başka bir âyetin zâhirine aykırı düşmektedir. O âyet şudur: "Mûsâ, şöyle dedi, Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver!" Sonra Allah, "İkinizin de duası kabul edildi"[20] buyurdu. Hz. Mûsâ ve Hârun'un yapmış oldukları "Onların servetlerini silip yok et!" şeklindeki duaları kabul edildiğine göre kesinlikle servetleri yok edilmiştir. Öyleyse **Geride nice bahçeler, su kaynakları bıraktılar** demenin mânası nedir? Ayrıca "İşte böyle oldu. Biz de bunları başka bir topluluğa miras olarak verdik"[21] meâlindeki âyetin de mânası nedir? Bize göre ise bu iki âyet arasında aykırılık yoktur. Çünkü onların sahip oldukları zînetleri ve özellikle altın, gümüş gibi mallarını yok etmesi caizdir. [§]Fakat onların sahip 303
oldukları bağları, bahçeleri ve benzeri mallarını yok etmemiş, onları olduğu gibi İsrâiloğulları'na bırakmıştır. Bunu da âyette şöyle ifade etmiştir:

كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا اٰخَرِينَ ﴿٢٨﴾

28. "İşte böyle oldu. Biz de bunları başka bir topluluğa miras olarak verdik."

Yani bunun gibi malları biz başka bir kavme de miras bıraktık. Bu konuda başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı yaptık"[22]. Bu âyet, İsrâiloğulları'nın tekrar Mısır'a geldiklerini, anavatanlarına döndüklerini, evlerine ve bağlarına bahçelerine yeniden sahip olduklarını ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

20 "Mûsâ, 'Rabb'imiz!' dedi, 'Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ Rab! Ey Rabb'imiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!' Allah şöyle buyurdu: İkinizin de duası kabul edildi; doğruluktan ayrılmayın ve sakın kendini bilmezlerin yoluna uymayın" (Yûnus, 10/88-89).

21 ed-Duhân, 44/28.

22 el-A'râf, 7/137.

فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاۤءُ وَالْاَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ ﴿٢٩﴾

29. "Onlar için ne gök ağladı ne de yer. Kendilerine aman da verilmedi."

Onlar için ne gök ağladı ne de yer. Bu cümleye bazıları şöyle mâna verdi: Onlar için ne göktekiler ağladı, ne de yerdekiler, aksine hepsi sevindiler ve onların helâkini birbirlerine müjdelediler. Burada ağlama yapılmadığının belirtilmesi, aksinin vukûuna işaret eder, ondan maksat da sevinmek ve mutlu olmaktır, yoksa sadece ağlama yapılmadığını ifade etmez. Dilde böyle kullanımlar caizdir; bir şeyin olmadığının söylenmesi, sadece onun yokluğunu değil, zıddının varlığını da ifade eder. Meselâ Allah Teâlâ, "Onların ticaretleri kâr etmemiş"[23] buyurmaktadır. Burada maksat sadece onların kâr etmedikleri değil, aksine kaybettikleri ve zarara uğradıklarıdır, yani onlar kaybettiler ve zarara uğradılar. İşte **Onlar için ne gök ağladı ne de yer** ilâhî kelâmı da onların helâk olmasıyla göktekiler ve yerdekiler mutlu oldular, sevindiler ve birbirlerini müjdelediler mânasına gelir. Çünkü Firavun'un tanrı olduğunu iddia ettikleri için onlardan nefret ediyorlar ve onları düşman görüyorlardı. Bazıları **Onlar için ne gök ağladı ne de yer** cümlesinde kastedilen mânanın, Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadiste belirtilen anlam olduğunu söylerler: "Her müminin mutlaka gökte bir kapısı vardır, salih amelleri oradan yükseltilir. Yerde de bir namazgâhı vardır, namazını orada kılar. Mümin öldüğü zaman bunlar onun için şu kadar şu kadar gün ağlar. Onların (Firavun ve kavminin) ise böyle bir kapıları ve namazgâhları yoktur, bu yüzden onların ağlayanı da yoktur"[24]. **Onlar için ne gök ağladı ne de yer** cümlesinde geride çocuklarından ve diğer
304 yakınlarından onlara ağlayacak kimse kalmadı mânasına da gelebilir. [§]Çünkü onların çocuklarının ve yakınlarının toptan kökleri kazınmıştı, dolayısıyla geride onlara ağlayacak kimse kalmamıştı. Diğer ölenlere gelince, geride onlara ağlayacak insanlar kalmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* Göğün ağlaması ifadesi muhtemelen sultanlardan, büyük önderlerden ve kendileri katında değeri çok üstün olan kişilerden birinin ölmesi gibi büyük bir olay meydana geldiği için temsilî mânada kullanılmış da olabilir. Allah Teâlâ da Firavun ve avanesinin ölmelerinin, yer ve gök ehline hiç de önemli bir olay gibi gelmediğini haber vermektedir, çünkü onların nazarında Firavun ve avanesinin hiçbir değeri yoktu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

23 el-Bakara, 2/16.

24 Tirmizî Enes b. Malik'ten (r.a.), İbn Cerîr, İbn Abbâs (r.a.) ve diğerlerinden, İbn Ebû Hâtim er-Râzî de Hz. Ali (r.a.) ve diğerlerinden buna benzer rivayetleri vardır (bk. Tirmizî, "Tefsîr", 45; Taberî, *Câmi'u'l-beyân,* XXI, 41-45; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3288-3289).

وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ مِنَ الْعَذَابِ الْمُه۪ينِ ﴿٣٠﴾ مِنْ فِرْعَوْنَ
اِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿٣١﴾

30-31. "Gerçekten İsrâiloğulları'nı aşağılayıcı bir azaptan, Firavun'un işkencesinden kurtarmış olduk. O haddi aşan, ululuk taslayan birisiydi."

Gerçekten İsrâiloğulları'nı aşağılayıcı bir azaptan kurtardık. Bu âyete bazıları şöyle mâna verdi: İsrâiloğulları'nı, Firavun ve kavmi gibi denizde boğulmaktan kurtardık. Allah onları denizde boğdu, bunları ise kurtardı. Allah İsrâiloğulları'nı içinde yaşadıkları Firavun ve kavminin kendilerini öldürmek, hizmetçi ve köle olarak kullanılmak gibi mâruz kaldıkları azaptan kurtardı mânasına da gelebilir. Cenâb-ı Hak İsrâiloğulları'nı onların arasından çıkararak bu halden kurtardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu mâna daha uygun gözükmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, **İsrâiloğulları'nı aşağılayıcı bir azaptan, Firavun'un işkencesinden kurtardık** buyurmaktadır. Çünkü **O haddi aşan, ululuk taslayan birisiydi.** Yani onları ezen ve çeşitli işkencelerle kahreden biriydi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَم۪ينَ ﴿٣٢﴾

32. "Bunları, bilerek çağdaşları olan topluluklara tercih ettik."

[İsrâiloğulları'nın Tercih Edilmesinin Sebebi]

Yani İsrâiloğulları'nı tercih ettik. Buradaki **bilerek** sözü, farklı mânalara gelir. Birincisi, onlara verip başkalarına vermediğimiz ilim sebebiyle onları tercih ettik. Bu da, bütün topluluklarda ilmin fazileti ve şerefi ortaya çıksın diyedir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]İkincisi, onlar hakkında tarafımızdan bilinen 305
bazı özellikler ve sebepler yüzünden onları başkalarına tercih ettik. Bu sebepler ve özellikler başkaları hakkında bilinmemektedir. Bu yüzden onlar bütün topluluklara tercih edilmeyi hak etmişlerdir. Üçüncüsü, ilim sebebiyle başkalarını onlara muhtaç kıldık, dolayısıyla onlar, başkalarına ihtiyaç duydukları bilgileri öğretmeleri sebebiyle seçilmiş ve fazilet kazanmış duruma geldiler. Böylece onlar, hocanın talebeye karşı olan üstünlüğünü kazanmış oldular. Bu, Araplar mevâlîden daha üstündür dediğimiz gibidir; çünkü mevâlî, hem dillerini ve hem de ihtiyaç duydukları şeyleri öğrenmek için Araplar'a muhtaç idi. Mevâlînin kendilerine muhtaç olmaları sebebiyle Araplar onlardan üstün kabul edilirdi. Bundan dolayı Kureyş kabilesi de diğer Araplar'a üstün kabul

edilirdi; çünkü diğer Araplar bazı bilgileri öğrenmek konusunda Kureyş kabilesine muhtaç idiler ve ancak onlar sayesinde bu ihtiyaçlarına ulaşabiliyorlardı. Bundan dolayı Kureyş, diğer Araplar'a üstün görülürdü. Buna göre **Bunları, bilerek çağdaşları olan topluluklara tercih ettik** meâlindeki âyet de nesneleri tanımak konusunda diğerlerini İsrâiloğulları'na muhtaç kıldı, bu sayede onlar diğerlerine karşı tercih edilmeyi ve üstün gelmeyi hak ettiler mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاٰتَيْنَاهُمْ مِنَ الْاٰيَاتِ مَا فِيهِ بَلٰٓؤٌا مُبِينٌ ﴿٣٣﴾

33. "Onlara, kendileri için apaçık imtihan içeren mûcizeler verdik."

Âyetteki "belâun mübîn" (بلؤا مبين) ifadesi, iki mânaya gelir. Birincisi, apaçık bir imtihan mânasına gelir; bundan maksat da Cenâb-ı Hakk'ın onları belâ ve zorluk çeşitleriyle imtihan etmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, büyük nimetler mânasına gelir; bundan maksat da Allah'ın onlara lütfetmiş olduğu kudret helvası, bıldırcın eti, bulutların gölgelemesi, taştan pınar fışkırması, denizi yarıp onları karşı sahile geçirmesi ve düşmanlarını denizde boğması gibi sayılamayacak derece fazla nimetleridir. Bu da Bakara sûresinde belirtilmiştir. "Bu size reva görülenlerde Rabb'inizden büyük bir imtihan vardı"[25]. Yani Rabb'inizden gelen büyük bir nimettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ اِنْ هِيَ اِلَّا مَوْتَتُنَا الْاُولٰى وَمَا نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ ﴿٣٥﴾

306 **[§]*34-35. "Onlar, kesin bir dil ile şunu söylüyorlar: Bu iş bizim ilk*** (ve son olarak) ***ölüp gitmemizden ibarettir, biz artık yeniden diriltilecek değiliz."***

[Âhirete İnanan Allah'a İnanır]

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Bu insanları inkâra, küfre ve imanı terke sevkeden şey, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Âhirete inananlar buna da inanırlar"[26]. Allah Teâlâ, kedisine iman edenlerin âhirete iman eden-

---

25 el-Bakara, 2/49.

26 "Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler" (el-En'âm, 6/92).

lerden olduklarını, âhirete iman etmeyenin O'na da iman etmediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İşin aslı şudur: Resûlullah (s.a.) insanları dünyaya ihtirasla sarılmaktan sakındırmak, âhirete özendirmek, dünyanın bütün şehvetlerinden ve sonu gelmeyen emellerinden koruyup bütün bunları âhirete ertelemeye davet etmek için gönderildi. Dolayısıyla âhirete iman eden kişiye, bütün bunları göz ardı etmek kolay gelir, nefsinin bütün arzularını yerine getirmekten sakınmakta zorluk çekmez. Bunlara uymak, âhireti inkâr eden kişiye zor gelir. İşte bu yüzden âhireti inkâr etmek, insanı Allah'ı da inkâra sevkeder. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٦﴾

36. "Siz doğru söylüyorsanız** (ölmüş) **babalarımızı geri getirin!"

Bu, kâfirlerin ileri sürdükleri delillerdendir. Onlar şunu söylüyorlar: "Ölümden sonra dirilmek" haktır şeklindeki sözün eğer doğru ise, hadi âyette sözü edilen o kişileri dirilt, onları tekrar getir! Fakat ileri sürülen bu delil geçersizdir, çünkü deliller ve kanıtlar onların nefsânî arzularına göre gelmez, aksine hikmetin gereğine ve delilin lüzumuna göre gelir, onlar delil istedi diye Allah delil göndermez. Nitekim dünyada davacı olan kişi, davalının istediği delili değil, kendi davasına uygun olan delili gösterir. Eğer düşünseler ve akıllarıyla böbürlenmeselerdi, Hz. Peygamber de ölümden sona dirilmeyi anlamaya yetecek kadar açıklamayı ve delili onlara getirmişti. Bu durumda onların
başka bir delil istemeleri reddedilir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Sonra, Allah 307
Teâlâ bu ümmetin kıyâmete kadar var olacağını vâdetmiştir. Cenâb-ı Hak eğer onların istedikleri delilleri gönderse, sonra onlar yine de inkâr etselerdi, helâk edilirlerdi, kökleri kurutulurdu. Çünkü Allah, insanların istekleri üzerine bir mûcize gönderir de insanlar yine inkâr ederlerse, onları helâk etmek ve azaba uğratmak da Allah'ın kanunlarındandır. İşte bundan dolayı Allah onlara istedikleri mûcizeyi vermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ اَهْلَكْنَاهُمْ اِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾

37. "Bunlar mı güçlü, Tübba'ın kavmi ve ondan öncekiler mi? Onların tamamını helâk ettik; çünkü onlar günaha gömülmüşlerdi."

Bunlar mı güçlü, Tübba'ın kavmi ve ondan öncekiler mi? Onların tamamını helâk ettik. Bu, o insanların söylediği "Siz doğru söylüyorsanız (ölmüş) babalarımızı geri getirin"[27] sözünün cevabı değildir. Âyette bu talebin cevabı verilmemektedir. Çünkü onların bu istekleri cevap verilmeye lâyık değildi, zira onlar inatçılıklarından dolayı böyle bir istekte bulunuyorlardı. Bununla birlikte bu âyetin, onların sözlerine ve gösterilmesini istedikleri mûcizeye cevap mânasına gelmesi de mümkündür. Âyet, ölümden sonra dirilmenin hak olduğuna da işaret etmektedir. Burada ilk söylenmesi gereken şey şudur: Allah Teâlâ, peygamberlerin elçiliklerini inkâr eden ve onları yalanlayan Tübba' kavminden ve daha önce geçen diğer ümmetlerden haber vermektedir; peygamberler onları azapla ve helâk olmakla uyarmışlar, fakat insanlar onların ölümden sonraki hayatla ilgili uyarılarını reddetmişlerdi, bundan dolayı da kendilerini helâk eden azap başlarına gelmişti. Allah burada şunu söylemektedir: Onlar mı daha hayırlıdır, yoksa Tübba'ın kavmi mi? Yani onlar mı daha güçlü kuvvetlidir, yoksa bunlar mı? Onlar da biliyorlardı ki, öncekiler kendilerinden daha güçlü kuvvetli ve daha atılgan idiler, buna rağmen peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleri sebebiyle azap başlarına geldiğinde, Allah'ın azabından kaçmaları mümkün olmamıştır. Siz ise onlardan daha zayıfsınız, öyleyse başınıza Allah'ın azabı gelecek olursa, ondan nasıl kurtulacaksınız? Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi?"[28] Başlarına gelen azabı defetmeye onların güçleri yetmediği, istekleri üzerine gönderilen mûcizeleri inkâr etmeleri halinde köklerini kazımanın Allah'ın kanunlarından olduğu dikkate alınır ve Hz. Peygamber'in duasının[29] bereketiyle ve Allah'ın kullarına olan merhameti sebebiyle bu ümmetin kıyâmete kadar bâki kalacağı ve bu yüzden gerekli olan cezanın âhirete ertelendiği de göz önünde bulundurulursa, onların istediği mûcizeyi Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine niçin göndermediği de anlaşılır.

---

27 ed-Duhân, 44/36.

28 "Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler!), sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi; yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var?" (el-Kamer, 59/43).

29 Abdullah b. Habbâb b. Eret, babasından şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.) uzun bir namaz kıldırmıştı. Namazdan sonra insanlar dediler ki: Ey Allah'ın resûlü! Neden namazı daha önce kıldırmadığın kadar uzun kıldırdın? Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "Evet, o korku ve ümit namazıdır. Ben bu namazda Allah'tan bana üç şeyi vermesini istedim. İstediklerimin ikisini verdi, fakat üçüncüsünü vermedi. Allah'tan ümmetimi açlıkla helâk etmemesini istedim, kabul buyurdu. Onlara, kendilerinden başka bir düşmanı musallat etmemesini istedim, kabul buyurdu. Onlara birbirlerinden gelecek olan belâyı tattırmamasını istedim, kabul etmedi" (Tirmizî, "Fiten", 14. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, X, 474, 505).

En doğrusunu Allah bilir. [§]İkincisi de şudur: Allah Teâlâ'nın, peygamberleri yalancılıkla itham ettikleri ve ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettikleri için o kâfirlere azap ettiğini haber verdiğine göre, bu, ölümden sonra dirilmenin hak olduğuna ve onu inkâr edenin azaba müstahak olduğuna işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette ismi geçen Tübba'ın salih adam olduğu rivayet edilir. Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Tübba'a sövmeyin, çünkü o salih bir adamdı[30]. Onun peygamber olduğu da rivayet edilmiştir. Onun niteliklerini daha önce anlatmıştık[31]. *En doğrusunu Allah bilir.* 308

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ ﴿٣٨﴾

38. "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri oynayıp eğlenmek için yaratmadık."

Allah başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[32]. Kâfirler mutlak olarak ve açıkça, Allah gökleri, yeri ve arasındakileri boş yere ve oyun-eğlence olsun diye yaratmıştır, demiyorlardı. Ancak zanna dayalı olarak boş yere ve oyun eğlence olsun diye yaratmıştır diye düşünüyorlardı. Çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi inkâr ediyorlar ve şöyle diyorlardı: Ölümden sonra dirilmek yoktur, hesap yoktur, sevap yoktur, ceza yoktur! Onların ölümden sonra dirilmek yoktur, haşir neşir yoktur şeklindeki zanları, gökleri, yerleri ve sözü edilen diğer varlıkların boşuna yaratıldığı sonucuna varmaktadır. Çünkü onların iddiasına göre sözü edilen varlıkları yaratmaktan maksat, onları yok etmekten ve helâk etmekten başka bir şey değildir. Dünyada bir bina yapan insan, onu sadece yıkmak ve ortadan kaldırmak maksadıyla yapıyorsa, o beyinsizce ve hikmete aykırı bir iş yapmış olur. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın yaptığı da buna göre değerlendirilir: Allah'ın onları yaratmasında, âlemi onlar için varetmesinde ve onları bir halden başka bir hale döndürmesinde; "nutfe"den "alaka"ya, "alaka"dan "mudğa"ya, "mudğa"dan insan suretine, sonra da yaşlılık haline çevirmesinde hikmetler vardır. Belirttiğimiz nesneleri yaratmaktan maksat, onların iddia ettikleri gibi şayet onları yok etmek ve helâk etmekten başka bir akıbet olmasaydı bu, akılsızca, boş yere ve hikmete aykırı bir iş olurdu. Çünkü söylediğimiz gibi dünyada da bir insan, sadece yıkmak maksadıyla bina yapsa, onun yaptığı iş ve maksadı beyinsiz-

30 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 50.

31 Tübba'dan ilk defa burada söz ediliyor. Bir de Kāf sûresinde geçer (50/14).

32 Sâd, 38/27.

309 ce, boş yere ve oyun eğlenceden ibaret olurdu. [§]Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, ipliğini iyice büktükten sonra geri çözen kadını akılsızlıkla nitelemektedir: "Sakın, ipliğini kuvvetlice eğirdikten sonra söken kadın gibi olmayın"[33]. Buna göre o kâfirlerin zannettikleri gibi ölümden sonra dirilmek ve haşir neşir yoksa mahlûkatı yaratmak akılsızca ve hikmete aykırı bir iş olur. Bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[34] Allah'ın insanları yaratması, onları boş yere huzuruna getirmesi için değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

مَا خَلَقْنَاهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Bunları hakikat ve hikmet çerçevesinde yarattık, fakat çoğu bunu bilmez."

Hakikat ve hikmet çerçevesinde yarattık cümlesine bazıları, hakkı ayağa kaldırmak için yarattık diye mâna verdi. Bazıları da olmasını istediğimiz bir şey için yarattık anlamını verdi. Hak kelimesinin asıl mânası, yaptığı işin sonunda fâilinin övülmesine, bâtıl da fâilinin kötülenmesine sebep olan fiildir. Şânı yüce olan Allah sözünü ettiği varlıkları, kötülenmesi için değil, ancak yaptığı işten dolayı övülmesi için yaratmıştır. Eğer onları yaratmaktan maksat, sadece yok etmek ve helâk etmekten olsaydı, Allah Teâlâ övülmeye lâyık olmaz, aksine yerilirdi. **Fakat onların çoğu bunu bilmez.** Yani, Allah gökleri ve yeri kâfirlerin zannettiği gibi boşuna yaratmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ اَجْمَعِينَۙ ﴿٤٠﴾

40. "Yargı günü hepsinin belirlenmiş günüdür."

Cenâb-ı Hak kıyâmet gününe bazan "toplanma günü", bazan "dağılma günü"[35], bazan da "ayırım günü" adını vermiştir. Kıyâmet günü, bütün yaratılanların toplandığı gün olduğu için "toplanma günü", aynı zamanda "haşir gü-

---

33 en-Nahl, 16/92.

34 el-Mü'minûn, 23/115.

35 Muhtemelen müellif merhum burada şu âyetlere işaret etmektedir: "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır" (eş-Şûrâ, 42/7). "Yine kıyâmet koptuğunda, işte o gün insanlar birbirinden tamamen ayrılacaklar" (er-Rûm, 30/14).

nüdür”. Ayırım günü de iki mânaya gelir. Birincisi, Allah dostları ile düşmanlarını o gün birbirinden ayıracaktır; dostlarını değerler ve ikramlar yurduna, yani cennete koyar, düşmanlarını da horlanma ve ceza görme yurduna, yani cehenneme atar. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur: “Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır”[36]. Âyetteki **fasıl günü** sözünden
maksat, muhtemelen kazâ ve hüküm günüdür, [§]yani dünyada iken mümin- **310**
lerle kâfirlerin tartıştıkları ve ihtilaf ettikleri konularda hüküm vereceği gündür. Cenâb-ı Hak bunu şöyle ifade buyurmaktadır: “Kuşkusuz Rabb’in kıyâmet gününde, aralarında ihtilâfa düştükleri konularda hükmünü verecektir”[37]. Az önce söylediğimiz gibi ayırım (fasıl) gününden maksat, dostlarla düşmanları birbirinden ayırmak da olabilir. Eğer âhirette bu ayırım yapılmasaydı, Allah’ın dostları ile düşmanları bir arada ve eşit konumda olacaklardı. Onlar dünyada bir arada iken görünüşte eşit idiler. Dostu ile düşmanını eşit gören biri, hikmete aykırı davranmış olur. Bu da göstermektedir ki, onlar için dünyadan başka bir âlem daha vardır ve Allah orada onları birbirinden ayıracaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ لَا يُغْنِى مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾

41. “O gün hiçbir dostun dostuna bir faydası dokunmaz, onlar başka yerden de yardım görmezler.”

Bu âyet-i kerîme, özellikle kâfirler hakkında gelmiştir. Allah Teâlâ, o gün kâfire fayda verecek bir dostu olmayacağını, dünyada bir belâya ve kötülüğe mâruz kaldıklarında birbirlerine yardım ettikleri gibi o gün onların birbirlerine yardım etmelerinin mümkün olmayacağını haber vermektedir. Bunu başka ilâhî beyanlarda da açıklamaktadır: “İşte o gün kişi kardeşinden kaçar”[38], “O günden korkun!”[39], “O gün hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz”[40]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

---

36 eş-Şûrâ, 42/7.

37 el-Câsiye, 45/17.

38 “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır” (Abese, 80/34-37).

39 “Ey insanlar! Rabb’inize saygısızlıktan sakının; hiçbir babanın evladından fayda göremeyeceği, evladın da babasından hiçbir yarar sağlayamayacağı bir günden korkun” (Lokman, 31/33).

40 “Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez, onlara asla yardım da yapılmaz” (el-Bakara, 2/123).

O gün hiçbir dostun dostuna bir faydası dokunmaz. Burada dünyada birbirlerine yardım eden en yüksek dost ve en aşağı dost kastedilmiş olabilir. Her dost ve her yakın da kastedilmiş olabilir. Burada Allah o gün, kimsenin kaybettiğini kendisine verebilecek bir yakını, kendisine destek ve yardımcı olabilecek bir dostu olmayacağını haber vermektedir. Çünkü dostlukları o gün düşmanlığa dönüşecektir: "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[41]. Bu âyet, sadece müttakîleri istisna etmektedir. Bu istisnaya, şu ilâhî beyanın işaret ettiği kişiler de girer:

اِلَّا مَنْ رَحِمَ اللّٰهُ اِنَّهُ هُوَ الْعَز۪يزُ الرَّح۪يمُ ﴿٤٢﴾

311 [§]*42. "Ancak Allah'ın rahmetine mazhar olanlar müstesna. Allah izzet ve rahmet sahibidir."*

Ancak Allah'ın rahmetine mazhar olanlar müstesna. Yani Allah'ın merhamet buyurduğu, lütfettiği, iman yolunu gösterdiği ve tevhit ile rızıklandırdığı kişiler müstesnadır. Çünkü bunlar birbirleri için şefaatçi ve dostturlar, birbirlerine yardım eder ve birbirlerine şefaat ederler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah izzet ve rahmet sahibidir.** Buradaki "Azîz" (عزيز) kelimesi, düşmanlarından dostlarının intikamını almakta güçlüdür mânasına gelir. "Rahîm" (رحيم) kelimesi de, **Ancak Allah'ın rahmetine mazhar olanlar müstesna** meâlindeki âyette buyurduğu gibi istisna ettiği müminlere merhametlidir anlamına gelir.

اِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ الْاَث۪يمِ ﴿٤٤﴾

43-44. "Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir."

[Zakkum Ağacı]

Bu âyetin zâhirine göre zakkum ağacı, sanki her günahkârın yiyeceğidir. Fakat o her günahkârın yiyeceği değil, aksine bir kısım günahkârın yiyeceğidir, onlar da kâfirlerdir. Çünkü mutlak günahkâr, her yönüyle günaha batmış olan kişidir, o da kâfirdir. Mümin ve müslüman olan kişi ise imanı var olduğu ve itaati günahından daha çok olduğu müddetçe mutlak günahkâr değildir, dolayısıyla büyük günah işleyen bir mümin bu âyetin kapsamına girmez. Bazı müfessirler şöyle dediler: **Zakkum ağacı günahkârın yiyeceğidir** meâlindeki âyet nâzil olunca, bazı kâfirler bal ve kaymak getirerek arkadaşlarına şöyle seslen-

41 ez-Zuhruf, 43/67.

diler: Gelin, bunları zıkkımlanalım, çünkü Muhammed bize bunları vâdetti. Bazı Arap lehçelerinde zakkum kelimesi kaymak, hurma veya bal mânasına geliyordu. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme geldi: “O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir”[42]. Cenâb-ı Hak, “O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır” buyurarak onun cehennemde yetiştiğini, diğer ağaçlar gibi olmadığını haber vermektedir. Sonra şu beyanında, onu kaynayıp fokurdayan bir katrana benzetmektedir:

كَالْمُهْلِ يَغْلِى فِى الْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْىِ الْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾

45-46. “O, karınlarda fokurdayan su misali kaynayan bir tortu gibidir.”

Âyette geçen “mühl” kelimesi, yağın dibinde biriken tortu anlamına gelir. Böyle bir benzetme (teşbih) yapılmasının iki anlamı olabilir. Birincisi, onun vücuda yapışmasıdır. Çünkü onun, vücuda yapışan bir nesne olduğu söylenmiştir. Böyle bir benzetmenin, [§]çok renkli olmasından ve bir halden başka **312**
bir hale intikal etmesinden dolayı yapılmış olması da mümkündür. Burada şöyle bir problem vardır: Yağın dibe çöken tortusunu içmekte fazla bir zorluk ve sıkıntı olmadığı halde bu teşbihin anlamı nedir? Fakat Cenâb-ı Hak, **O, karınlarda fokurdayan su misali kaynayan bir tortu gibidir** buyurarak bu fokurdayan suyun ve kaynayan tortunun ateşten olacağını açıklamaktadır. Burada başka bir problem de şudur: Zakkum ağacı günahkârların nasıl yemeği olabilir? Bunun iki açıdan mümkün olduğu düşünülebilir. Birincisi, cehennemden bir şey çıkıyor ve akıp gidiyor, işte ondan kâfire içirilir. İkincisi, kâfir onu olduğu gibi yer, sonra midede erir ve kaynar, böylece âyette belirtildiği gibi olur. Rivayet edildiğine göre İbn Abbâs (r.a.) bir gümüş parçasının eritildiğini görünce, işte “mühl” budur, demiş[43]. Bu şekilde eritilen ve yakan her şeyin “mühl” olması mümkündür. Âyetteki “hamîm” kelimesi ise sıcaklığı son hadde varmış olan şey demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ اِلٰى سَوَٓاءِ الْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾

47. “(Görevlilere şöyle denir:) ***O günahkârı yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin.”***

---

42 es-Sâffât, 37/64-65.

43 bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXI, 55.

Bu âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre bu olay, insanlar cehenneme atıldıktan sonra olacaktır. Ancak cehenneme sokulmak istenildiği sırada olması da mümkündür. Nitekim başka bir âyette, "Onu yakalayıp bağlayın"[44] buyurmaktadır. Buna göre **O günahkârı yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin** emri de o sırada verilir. "Fa'tilûhu" (فاعتلوه) fiiline bazıları cehennemin ortasına atın diye, bazıları da cehennemin ortasına sürükleyin diye mâna verdi. Bazıları da şöyle dedi: Onu şiddetle ve hırpalayarak sürükleyin. Bunların hepsi birbirine yakın anlamlardır. "Cahîm" (جحيم) kelimesi, cehennemin en kabarık yeri anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

313 [§]***48. "Sonra başının üstünden kaynar su dökme cezasını uygulayın!"***

Yani başına çok sıcak su dökün. Allah Teâlâ cennetliklerin içeceklerine karşılık olarak cehennemlikler için de kaynar su, irin ve benzeri çeşitli içecekler hazırlamıştır. Bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Müminler için orada doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları vardır. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rab'lerinden bir de bağışlama lütfu da vardır. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsakları parçalayıcı kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?"[45] Sonra her iki kesim de onları bizzat kendileri içmez, fakat onlara içirilir. Nitekim Kur'ân'da cennet ehlinden bahseden muhtelif âyetlerde bunun böyle olacağı beyan edilir: "Onlara mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içki içirilir"[46], "Orada onlara zencefil karışımlı dolu bir kadeh içirilir"[47]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. Allah Teâlâ cehennem ehli hakkında da şöyle buyurdu: **Sonra başının üstünden kaynar su dökme cezasını uygulayın!** "Kendilerine kaynar su pınarından içirilir"[48], "Yananların akıntısından (irinden) başka yiyeceği de yoktur!"[49]

---

44 el-Hâkka, 69/30.

45 Muhammed, 47/15.

46 el-Mutaffifîn, 83/25.

47 "Orada onlara zencefil karışımlı dolu bir kadeh içirilir. İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır" (el-İnsân, 76/17-18).

48 el-Ğâşiye, 88/55.

49 el-Hâkka, 69/36.

ذُقْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزٖيزُ الْكَرٖيمُ ﴿٤٩﴾

49. “Tat bakalım; zira sen** (aklınca) **güçlü ve değerlisin!”

Müfessirler şöyle der: Böyle bir şey, ancak lânetli Ebû Cehil için söylenir. Onun için âyette bahsedilen azap vardır, o âyetten maksat da günahkârların yiyeceğini konu edinen âyettir[50]. Ebû Cehil dünyada böbürleniyor ve şöyle diyordu: Ben güçlü ve değerli bir insanım; şuradan şuraya kadar benden daha güçlü, kimse yoktur, ben çok değerli ve saygın biriyim. Âhirette de ona şöyle denilecek: Tat bakalım şimdi cehennem azabını! Çünkü sen dünyada güçlü ve itibarlı biriydin! Bu sözlerle onu horlar ve aşağılarlar. Bunun, dünyada kendisini güçlü ve itibarlı gören her kâfir ve her lider için söylenmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet-i kerîme hakkında bazıları şöyle dedi: Şimdi tat bakalım; çünkü sen güçlü ve değerli biri değilsin. Bu, onlara alay etmek maksadıyla söylenen bir sözdür. Yani sen eğer güçlü ve değerli biri olsaydın cehenneme girmezdin. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ هٰذَا مَا كُنْتُمْ بِهٖ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ اِنَّ الْمُتَّقٖينَ فٖى مَقَامٍ اَمٖينٍ ﴿٥١﴾

[§]*50. “Bütün bunlar sizin şüphe ile karşıladığınız şeylerdir!”* 314

51. “Allah’a itaatsizlikten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler.”

Allah’a itaatsizlikten sakınanlar güvenli bir yerdedirler. Buradaki “mekām” (مقام) kelimesi, mim harfi üstünlü veya ötreli olarak “mekām” veya de, “mukām” diye de okunur. Üstünlü olarak “mekām” diye okunduğunda, kalacağı yer, ev, mesken anlamına gelir, yani güvenli bir meskendedirler, orada her türlü âfetten, yorgunluktan ve hastalıktan güvendedirler. Ötreli olarak “mukām” diye okunduğunda ise kelime mastardır ve ikamet etmek mânasına gelir, yani oradan çıkarılmaktan ve mevcut nimetlerin kaybolmasından güven içinde keyif sürmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

فٖى جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَاِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلٖينَ
﴿٥٣﴾ كَذٰلِكَ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عٖينٍ ﴿٥٤﴾

50 Bu sûrede daha önce 44 numara ile geçen âyete işaret etmektedir.

52-53. "Dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar."

54. "Ayrıca onları beyaz tenli, ceylan gözlü eşlerle birleştireceğiz."

Dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar. Bu âyetteki "sündüs" (سندس) kelimesi ince ipek, "istebrak" (استبرق) kelimesi de kalın ipek mânasına gelir. Burada sözü edilen elbisenin ince ipekten dokunmuş olması muhtemeldir. Kalın ipek ise yaygı olarak kullanılır. Her ne kadar âyette elbise için ince ve kalın olmak üzere her iki ipek çeşidi belirtilmiş olsa da maksat giyilen elbisedir, o da ince ipekle dokunur. İki nesne, âdeten veya hakikaten birbirine yakın olduğu zaman ikisinin belirtilip birinin kastedilmesi dilde caiz olan bir uygulamadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Dünyada insanlar o ikisine düşkün olduklarından dolayı ikisi birlikte belirtilmiş de olabilir. Cenâb-ı Hak insanları âhirette de onları elde etmek için gayret göstermeye teşvik etmekte ve orada bunları kendilerine vereceğini vâdetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Karşı karşıya**; Allah Teâlâ, dünyada dostların karşı karşıya oturdukları gibi cennette de karşı karşıya oturacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Aynı şekilde**, yani dünyada bir masada veya bir sofrada karşılıklı oturdukları gibi, aynı şekilde cennette de karşılıklı oturacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları beyaz tenli, ceylan gözlü eşlerle birleştireceğiz. Bazıları buradaki "hûr" (حور) kelimesine beyaz yüzlü, "în" (عين) kelimesine de güzel gözlü mânasını verdi. Bazı dilciler şöyle dedi: "Hûr" kelimesi göze ait bir sıfattır, siyahı çok siyah olan, beyazı da çok parlak beyaz olan göz demektir. Bu sıfat çoğul olarak erkek için de kadın için de kullanılır. Güzel göz anlamına gelen "în" kelimesi de çoğul olarak hem erkek için hem de kadın için kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَاكِهَةٍ اٰمِن۪ينَ ﴿٥٥﴾

315 [§]***55. "Orada güven içinde her meyveden isteyebilecekler."***

En doğrusunu Allah bilir ya, bu âyetin tefsiri şöyledir: Cennetin ürünleri ve meyveleri, dünyadakiler gibi bitmez, tükenmez ve eksilmez. Cennetin meyveleri bitip tükenmediğine göre her an ondan isteyebilirler; dünyada olduğu gibi bir şey kaldı mı yahut sizde meyve var mı? diye sormak ihtiyacı duymazlar. Çünkü söylediğimiz gibi dünyanın meyveleri biter ve tükenir, âhiretin meyve-

leri ise bitmez ve tükenmez. *En doğrusunu Allah bilir.* Güven içinde ibaresi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, meyvelerin ve sözü edilen nimetlerin bitmeyeceğinden emin olarak mânasına gelir. [İkincisi,] cennette güven içindedirler, yani cennetten çıkarılmayacaklarından ve oradaki nimetlerin son bulmayacağından emindirler. Dünyada karşılaştıkları her türlü âfetten de emindirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ اِلَّا الْمَوْتَةَ الْاُولٰى وَوَقٰيهُمْ عَذَابَ الْجَح۪يمِۙ ﴿٥٦﴾

56. "İlk ölümlerinden başka bir ölüm tatmayacaklar. Rabb'in, onları cehennem azabından da koruyacak."

Burada şöyle bir problem vardır: Cennette ölüm olmadığı belirtilmekte, ancak ilk ölüm istisna edilmektedir. Halbuki cennette asla ölüm yoktur. Öyleyse ilk ölüm nasıl istisna edilmektedir? İstisna zâhirde, müstesnanın cinsinden olursa, cennette de ölüm olayının var olduğu düşüncesi çıkar. Bazıları şöyle dedi: Burada istisna edatı olan "illâ" (إِلاَّ) kelimesi, başkası mânasına gelir ve orada gizli bir kelime vardır. Âyet sanki şunu söylemektedir: Orada tatmayacaklar, yani dünyada iken tatmış oldukları ölümden başka cennette ölümü tatmayacaklar. Çünkü dünyada iken tatmış oldukları ölüm, -ki o ilk ölümdür-
[§]şayet onun bir benzeri olsaydı, ikinci defa tadılması tasavvur edilmez. Çünkü cennet, ölüm mahalli değildir, dolayısıyla maksat bizim söylediğimizdir. 316
Yani onların dünyada iken tatmış oldukları ölümden başka bir ölümü cennette tatmayacaklar. Bu, aynen şu âyetteki ifadeye benzemektedir: "Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin"[51]. Yani geçmişte olanlardan başka böyle bir evlilik yapmayın! Bu âyet hakkında yapılan iki yorumdan birine göre o iş, o zaman da ahlâksızlıktı. *En doğrusunu Allah bilir.* Bize göre ise açıklamaya çalıştığımız âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Tatmış oldukları ilk ölümden başka onlar cennette ölümü tatmayacaklar, bir hadiste rivayet edildiğine göre kıyâmet günü ölüm, alaca veya şöyle bir koç şeklinde getirilir ve insanların arasında boğazlanır. O zaman insanlar, âhirette ölümden güvende olurlar[52]. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **orada ölümü tatmayacaklar** cümlesi, dünyada gördükleri ölümden başka bir ölümü ora-

---

[51] en-Nisâ, 4/22.

[52] bk. Buhârî, "Tefsîr", 19/1; Müslim, "Cennet", 14.

da görmeyecekler demektir. Dünyadaki ölümü biliyorlar ve hatırlıyorlar, ama onun dışında bir ölüm yoktur. Buradaki tatmak kelimesi, mecâzî olarak tanımaktan istiâre yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'in, onları cehennem azabından da koruyacak. Burada onları sadece cehennem azabından korumak değil, her türlü azaptan korumak kastedilmektedir. "Cahîm" (جحيم), cehennemin en kabarmış yeridir, onu belirtmekle her şeyden kinâye yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَضْلاً مِنْ رَبِّكَ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾

57. "Rabb'inden bir lütuf olarak… İşte büyük kazanç budur!"

Rabb'inden bir lütuf olarak… Daha önce müteaddit yerlerde geçtiği üzere Cenâb-ı Hak, müminleri azaptan korumanın, onların yaptıkları amellerle hak ettikleri bir karşılık değil, kendisinin bir lütfu olduğunu haber vermektedir. İşte büyük kazanç budur! [§]Buradaki kazanç kelimesi, iki şeyden biriyle
317 açıklanır: Ya insanın beklediği ve ümit ettiği sonucu elde etmesidir, insan onu elde ettiği zaman, kazandı denilir. Yahut da sakındığı ve korktuğu akıbetten kurtulmasıdır, insan sakındığı ve korktuğu akıbetten kurtulunca da, kazandı denilir. Bunlardan hangisi olursa olsun, ikisi de büyük kazançtır. *En doğrusunu Allah bilir.* "Azîm" (عظيم) kelimesi de âhiretin bütün işleri ve halleri ile ilgilidir, Allah Teâlâ azabı da nimeti de büyük diye nitelemiştir. Muhtelif âyetlerde şöyle buyurur: "O büyük gün!"[53] "Büyük bir azap!"[54] "Büyük kazanç!"[55]

فَاِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾

58. "Anlayıp düşünsünler diye Kur'ân'ı senin dilinde kolaylaştırdık."

[Kur'ân, Anlayıp Üzerinde Düşünmek İçin Gönderilmiştir]

Kur'ân'ı senin dilinde kolaylaştırdık. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah sanki şunu söylemektedir: Biz Kur'ân'ı ancak senin dilinde Arapça olarak indirdik ve anlayıp düşünmeleri için onu kolaylaştırdık. Dolayısıyla

53 "Onlar, o büyük günde diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?" (el-Mutaffifîn, 83/4-5).

54 el-Bakara, 2/7.

55 "Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse Allah onu, altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır, orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kazanç budur" (en-Nisâ, 4/13).

insanların Kur'ân'ı anlayıp düşünmeleri gerekir. Çünkü Allah Kur'ân'ı onların dilinde Arapça olarak gönderdi ve onu anlamayı da kolaylaştırdı. Eğer onu başka bir dilde indirmiş olsaydı, anlamaları kolay olmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık"[56]. Bu beyanda Allah, Kur'ân'ı düşünmeyi kolaylaştırmak için gönderdiğini, okumayı kolaylaştırmak için göndermediğini haber vermektedir. Ancak âyet, az önce de söylediğimiz gibi anlayıp düşünmeyi kolaylaştırmak için Kur'ân'ı onların diliyle gönderdi mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, biz yazmadan ve bir kitaba bakmadan hatırlaman ve ezberlemen için Kur'ân'ı senin diline kolaylaştırdık mânasına gelir. Çünkü rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber uzun sûreleri de Cibrîl okuduğu zaman hemen ezberlerdi. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ, "Sana okutacağız ve unutmayacaksın"[57] meâlindeki âyetle Resûlullah'ı (s.a.) unutmaktan emin kılmıştır.

Anlayıp düşünsünler diye. Bu cümle, insanlar Kur'ân'ı anlayıp düşünmeleri gerektiğini bilsinler mânasına gelebilir. Allah'ın onlara verdiği emirleri hatırlasınlar yahut Allah'ın öğütlerinden ibret alsınlar diye mânasına da gelebilir.

فَارْتَقِبْ اِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾

[§]*59. "Kuşkusuz onlar bekliyorlar, sen de bekle!"* 318

Bu âyet iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, Allah'ın onlara indireceğini vâdettiği azabı bekle, çünkü onlar da senin helâk olmanı bekliyorlar. İkincisi, bekle, onlara karşılık verme ve onların helâk olmaları için beddua etme! Çünkü onlar, senin hâkimiyetinin sona erip mülkün kendilerine geçeceğine dair şeytanın kafalarına soktuğu temennilerin gerçekleşmesini bekliyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'un mushafında "fertekıbhum innehum murtekıbûn" (فارتقبهم انهم مرتقبون), yani onlar bekliyorlar, sen de onları bekle şeklindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 el-Kamer, 54/17.

57 el-A'lâ, 87/6. Âyetin nuzül sebebi için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 315; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3416.

[45]CÂSİYE SÛRESİ 319

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Kitabın indirilmesi izzet ve hikmet sahibi Allah'tandır."

Hâ-mîm. Kitabın indirilmesi… Bu cümleyi daha önce çeşitli yerlerde açıklamıştık.

[Azîz ve Hakîm Kelimelerinin Anlamı]

İzzet ve hikmet sahibi Allah'tandır. Buradaki Azîz ve Hakîm kelimelerini de daha önce açıklamıştık. **Kitabın indirilmesi** sözünün hemen arkasında Allah Teâlâ'nın Azîz ve Hakîm olduğunun belirtilmesinin hikmeti şunun bilinmesi içindir: İnsanların, indirilen kitaba, onun emirlerine ve yasaklarına, Cenâb-ı Hakk'ın insanları çeşitli yollarla imtihan etmesine uymaları ve Allah'ın buyruklarına itaat etmeleri ile Cenâb-ı Hakk'ın şerefli ve izzetli olacağı yahut şerefinin veya gücünün ve kuvvetinin daha da artacağı için olmadığı gibi, aksine Allah'a karşı çıkmaları, emirlerine itaat etmemeleri ve yasakladığı işleri yapmaları ile de Allah'ın zelil olacağı yahut mülkünde ve hükümranlığında noksanlık meydana geleceği için değildir. Aksine bu emirler, yasaklar ve çeşitli yollarla imtihan etmeler, ancak insanların kendi menfaatleri için, Allah'ın emirlerine uyup itaat etmeleri halinde kendi izzet ve şereflerinin artacağı, O'na itaati terketmeleri halinde de zillete düşeceklerinin bilinmesi içindir.
[§]Bu durum, yeryüzündeki sultanlarda gördüklerimizin aksinedir; çünkü 320
halkın kendilerine tâbi olmalarıyla sultanların şerefi ve izzeti ile hükümranlığının gücü artar, halkın onlara itaat etmemeleri ve yasakladığı işleri yapmaları da onları küçük düşürür, yönetimdeki gücünü azaltır. Çünkü yaratılan varlık, ancak başkalarının desteğiyle güç kazanır, başkalarının desteğini kaybedince, gücünü de kaybeder ve zillete düşer. Her türlü noksanlıktan münezzeh

olan Allah Teâlâ ise, zatıyla güçlüdür, başkalarının muhalefeti ile O'nun gücü azalmadığı gibi, başkalarının itaati ile de gücü artmaz. "Hakîm" (حكيم) ismi de Allah'ın yönetiminde asla hata yapmayan anlamına gelir. Yarattığı varlıkların kendisini inkâr ve isyan edeceklerini bilmesine rağmen, bunun kendisinden hikmeti yok etmediğinin ve O'nu hikmetin dışına çıkarmadığının bilinmesi için bunu belirtmektedir. Çünkü az önce de söylediğimiz gibi Allah onları kendi ihtiyacı veya kendi menfaati için yaratmamış, fakat her şeyi onların kendi ihtiyaçları ve menfaatleri için yaratmıştır. Dünyada böyle bir durumun insanlar arasında yaşanması halinde, buna mâruz kalan insandan hikmeti yok eder ve onu akılsızca davranan biri seviyesine düşürür, çünkü az önce de söylediğimiz gibi insanlar her işi ancak kendi menfaatleri için yaparlar. Kendisine fayda getirmeyeceğini, aksine zarar vereceğini bilmesine rağmen insan o işi yaparsa, bu hikmete uygun bir davranış olmaz. İşte bundan dolayıdır ki dünyada insanların durumu ile Allah'ın konumu aynı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِى خَلْقِكُمْ
وَمَا يَبُثُّ مِنْ دَٓابَّةٍ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَٓاءِ مِنْ رِزْقٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا
وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ اٰيَاتٌ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾

3. "Göklerde ve yerde inananlar için önemli işaretler vardır."

4. "Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı diğer kımıldayan canlılarda bilenler için deliller mevcuttur."

5. "Gece ile gündüzün yer değiştirmesinde, Allah'ın gökten indirdiği rızıkta (yağmurda) ***-ki, onunla öldükten sonra yere yeniden hayat vermektedir- rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde düşünenler için alınacak dersler vardır."***

Göklerde ve yerde, inananlar için önemli işaretler vardır. Bilenler için deliller mevcuttur… Düşünenler için alınacak dersler vardır. Bu nevi ilâhî beyanlarda onlar için bu sözleri söylemenin bazı sebepleri vardır. Birincisi, onlar için söz konusu beyanlar düşmanlarına karşı ileri sürecekleri delillerdir, bu delillerle onlar düşmanlarına karşılık verirler. Dolayısıyla bu beyanlar,

onların düşmanlarına gösterecekleri delillerdir. [§]İkincisi, bu ilâhî beyanlar 321
onların faydalanmaları içindir. Bunlardan âyetlere sırt dönenler değil, onlara uyanlar yararlanacaklar. Üçüncüsü, bu âyetler, onlara uymak gerektiğine inananlar ve onların Allah'tan geldiğini bilenler içindir, yani müminler içindir, onları reddeden ve onlara uymaya yanaşmayanlar için değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Daha önce çeşitli yerlerde söylemiştik; Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yaratmasında, gece ile gündüzü peşpeşe getirmesinde, gökten su indirmesinde, onunla yeryüzünü canlandırmasında ve oradan mahlûkatın rızkı olan yiyecekleri çıkarmasında, Allah'ın varlığı, birliği, kudreti ve hükümranlığının, ilmi ve yönetiminin, hikmeti ve sayılması uzun sürecek diğer niteliklerinin delilleri vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَ اللّٰهِ وَاٰيَاتِهٖ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6. "İşte şunlar, sana gerçekten okuduğumuz âyetlerdir. Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra (buna değil de) ***hangi habere inanacaklar?"***

İşte şunlar, sana gerçekten okuduğumuz âyetlerdir. Burada **işte bunlar** mânasına gelen işaret ismi, daha önce geçen âyetlere işaret etmektedir. **Sana gerçekten okuduğumuz âyetlerdir.** Onlar Allah tarafından gelmiştir, beşerin idraki ondaki hikmeti anlamaktan aciz olduğu için insanlar onların Allah'tan geldiğini bilirler.

Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra (buna değil de) hangi habere inanacaklar? Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer onlar herhangi bir sözü kabul edeceklerse, Allah Teâlâ'nın sözünden daha doğru ve daha gerçek olan bir söz yoktur. Çünkü o âyetler, insanların benzerini söylemekten aciz kaldıkları mûcizelerdir. İkincisi, şayet onlar söylenen bir sözü asla kabul etmeyeceklerse, bu onların beyinsiz olduklarını gösterir, yorgunlukları onlara yeter. Doğru yola ulaştıran sadece Allah'tır.

وَيْلٌ لِكُلِّ اَفَّاكٍ اَثٖيمٍ ﴿٧﴾

[§]***7. "Her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun!"*** 322

"Effâk" (الأفّاك) kelimesi, hikmetin gerektirdiği buyruklara uymaktan kaçınan demektir. Bazıları buna, yalancı diye mâna verdi. "Esîm" (الأثيم) de günah işlemeyi alışkanlık haline getiren kişi demektir. Yine günahkâr anlamına gelen "âsim" (الآثيم) kelimesine nispeten daha çok günah işleyendir. Sonra Cenâb-ı Hak bu "effâk" kelimesini şöyle açıklamaktadır:

يَسْمَعُ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُتْلٰى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٨﴾

8. "Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitip de sonra büyüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar edenin göreceği ağır azabı ona bildir."

Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken işitip de sonra büyüklenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden! Buradaki **Kendisine Allah'ın âyetleri okunurken** sözünden maksat Kur'ân'dır. Ancak bu cümle, Allah'ın birliğinin işaretleri yahut insanları tekrar dirilteceğinin ve mahşerde toplayacağının alâmetleri veyahut Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğinin delilleri mânasına da gelebilir. Sonra Cenâb-ı Hak, onların Allah'ın âyetlerine nasıl inatla karşı çıktıklarını haber vermektedir: **Sonra büyüklenerek inkârda ısrar eden!** Yani onlar daha önce ısrarla inkâr ettikleri gibi, âyetler okunduktan ve onların gerçekten Allah'tan geldiğini anladıktan sonra da büyüklenerek inkârda ısrar etmektedirler. Bu Kur'ân âyetleri insanların gücünü aşan sözlerdir, çünkü onlar bu âyetlerin benzerini getirmekten aciz kalmışlardır. Bu âyetler, insanların gücünü aşan sözler olduğuna göre Muhammed aleyhisselâmın da gücünü aşmaktadır, çünkü o da onlar gibi bir beşerdir. İnkârcılar, bu sözlerin benzerini kendisine ancak Allah Teâlâ'nın vahyedebileceğini de biliyorlardı. **İşitmemişçesine,** yani inatçılıklarından ve büyüklenmelerinden dolayı işitmemiş gibi davranarak… Sonra Allah ağır bir azapla korkutmaktadır: **Göreceği ağır azabı ona bildir.** Yani can yakan ve acı veren azabı.

وَاِذَا عَلِمَ مِنْ اٰيَاتِنَا شَيْـًٔا اتَّخَذَهَا هُزُوًا اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُه۪ينٌ ﴿٩﴾

9. "Âyetlerimiz hakkında bir parça bilgi sahibi olunca hemen onu alay konusu yapmakta. İşte bu gibiler için alçaltıcı bir azap vardır."

Bu ilâhî beyan, Allah'ın âyetleriyle alay etmelerinden dolayı onların alçaltıcı bir azap göreceklerini haber vermektedir.

مِنْ وَرَٓائِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْن۪ي عَنْهُمْ مَا كَسَبُوا شَيْـًٔا وَلَا مَا اتَّخَذُوا
مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَوْلِيَٓاءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٠﴾

[§]*10. "Ötelerinde cehennem! Ne dünyada elde ettiklerinden ne de* 323
Allah'ı bırakıp sırtlarını dayadıkları dostlardan kendilerine bir fayda erişir. Onların nasibi büyük bir azaptır."

Ötelerinde cehennem! Allah'ın burada cehennemin, onların ötelerinde olduğunu söylemesi, muhtemelen dünyanın önünde olduğu anlamına gelmektedir. Sanki şunu söylemektedir: Onlar için bu dünyanın ilerisinde cehennem vardır. Fakat Allah burada cehennemi bu dünyanın değil, o insanların ötesinde olmakla nitelemiştir, çünkü o insanlar bu dünyada yaşamaktadırlar. **Ötelerinde cehennem** sözü, onların yaşadıkları halin ilerisinde cehennem vardır mânasına da gelebilir.

Ne dünyada elde ettiklerinden ne de Allah'ı bırakıp sırtlarını dayadıkları dostlardan kendilerine bir fayda erişir. Yani ne âhirette kendilerine faydalı olacakları ümidiyle çalıştıkları yakınları, ne de âhirette şefaat ederler yahut kendilerini Allah'a yaklaştırırlar ümidiyle taptıkları putlar[1] onlara fayda verebilir! Allah, bunların hiçbirinin âhirette onlara faydası olmayacağını haber vermektedir.

[Her Günaha Farklı Bir Ceza]

Onların nasibi büyük bir azaptır. Allah onlara, her bir halden ve her bir işten dolayı ayrı bir azap vereceğini söylemektedir. Cenâb-ı Hak onların kendisini bırakıp putlara tapmaları ve Rab olarak onları kabul etmeleri sebebiyle kendilerine büyük bir azap verecektir, Allah'ın âyetleriyle alay etmeleri sebebiyle de alçaltıcı bir azap verecektir, büyüklenerek Allah'ın âyetlerini ve Resûlullah'ı (s.a.) inkârda ısrar etmelerinden dolayı da can yakıcı bir azap verecektir. Böylece onlar, yapmış oldukları her işin mukabili olarak farklı ve değişik bir azap görecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 Müellif merhum burada şu âyete işaret etmektedir: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, 'Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar" (ez-Zümer, 39/3).

هٰذَا هُدًى وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِنْ
رِجْزٍ اَل۪يمٌ ﴿١١﴾

11. "Bu** (Kur'ân) **bir doğru yol rehberidir. Rab'lerinin âyetlerini inkâr edenler için ise en şiddetlisinden elem verici bir azap vardır."

Bu (Kur'ân) bir doğru yol rehberidir. Yani Kur'ân insanlara doğru yolu göstermektedir. **Rab'lerinin âyetlerini inkâr edenler için ise en şiddetlisinden elem verici bir azap vardır.** Yani azaplardan elem verici olanı vardır, çünkü âyetteki "ricz" (رجز) kelimesi zaten azap anlamına gelir. Burada Allah sanki o azabı tefsir etmekte ve onu elem verici olmakla nitelemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَللّٰهُ الَّذ۪ي سَخَّرَ لَكُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِيَ الْفُلْكُ ف۪يهِ بِاَمْرِه۪ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِه۪ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾

324 [§] ***12. "Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün, lütfettiği nimetleri elde edesiniz ve belki şükredersiniz diye denizi istifadenize veren Allah'tır."***

Denizi istifadenize veren Allah'tır. Ürkütücülüğü ve azgın dalgalarının çokluğu yüzünden kendisinden yararlanılması zor olan denizleri, lütfuyla ve rahmetiyle diğer mekânlar gibi insanların istifadesine veren, derinlerde saklı incilere ve cevherlere ulaşmalarını ve içindeki balıkları avlamalarını sağlayan, bütün bunların yollarını öğreten ve böylece denizlerde saklı nefis servetleri ve değerli nimetleri elde etmelerine imkân veren Allah Teâlâ, kullarına verdiği nimetlerin büyüklüğünü hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Kendilerine verdiği gemiler ve öğrettiği yollarla deryaları geçerek, ihtiyaçlarını kazanacakları uzak beldelere gitmeleri için de denizi onların istifadesine vermiştir. Bunun için **Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün diye** buyurmuştur. Burada **buyruğu ile** anlamına gelen "emr" (امر) lafzını kullanması, muhtemelen onu yaratması ve o şekilde varetmesi ile anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu 'ol!' demekten ibarettir; hemen oluverir"[2]. İkinci olarak, kullar ve diğer yaratıklar hakkında ona verdiği emirle mânasına gelebilir. Üçüncü olarak da, O'nun izniyle anlamına gelebilir.

2 Yâsîn, 36/82.

Belki şükredersiniz diye, yani bu nimetler belki sizi şükretmeye mecbur eder yahut yapılan yorumlarda belirtilenler sizi şükretmeye sevkeder. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾

13. "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır."

Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Yani göklerde bulunan melekler, güneş, ay, yıldızlar ve diğer nesneler ile yerde bulunan ağaçlar, bitkiler, hayvanlar, böcekler vb. hepsini insanların emrine vermiş, bunların hepsini kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için kullanmalarına imkân tanımıştır. Allah Teâlâ, tıpkı kendi ellerindeki malları kullandıkları gibi bütün bunlardan yararlanmaları imkânını kullarına vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Âyetteki **hepsini** ifadesi, bütün bunların Allah Teâlâ'dan gelen bir lü- 325
tuf olduğunu gösterir. Allah, o iki yerde, yani göklerde ve yerde olan her şeyi insanların emrine verdiğini bildirmektedir. **Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır.** Bu âyetin tefsirini daha önce muhtelif yerlerde yapmıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللّٰهِ لِيَجْزِىَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

14. "İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) ***günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü*** (böyle) ***bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır."***

[Zâlimi Affetmek]

İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar. Cenâb-ı Hak müminlere, kendilerine kötülük yapan ve zulmeden insanları affetmelerini ve bağışlamalarını emretmektedir. Hatta kendilerine kötülük yapan ve zulmeden kâfirleri de affetmelerini ve bağışlamalarını em-

retmektedir. Bunu da zulmü ve kötülüğü affedip bağışlamanın Allah katındaki büyük değeri ve bu vesile ile alınacak olan sevabın çokluğu bilinsin diye açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulabilir: Bu âyetler Mekke'de nâzil olmuştur. Mekkeliler'den orada müslümanlığı kabul edenler korku içinde yaşıyorlar, kâfirlerin baskısı altında inliyorlardı. Dolayısıyla onlara galip gelmeye ve yaptıkları kötülüklerin intikamını almaya güçleri yoktu. Bir insana, kendisine yapılan kötülüğü ve zulmü affetmesi, ancak o insan zâlimden intikam almak gücünde ise emredilir. İnsanda eğer zâlimden intikam almak gücü yoksa ona böyle bir emir vermenin mânası yoktur, çünkü zaten intikam almaktan acizdir.

Buna şöyle cevap verilir: Söylediğiniz gibi müslümanlar eğer kâfirlerin baskısı altında mağlup ve mahkûm halde iseler, onlara affetmelerini ve bağışlamalarını emretmenin iki mânası vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak bunu müminlere, böyle bir tabiatla Allah'a yaklaşmaya çalışmaları için, bu davranışı Allah'a yaklaşmanın vesilesi kılmaları için emretmektedir. Her ne kadar zâlimden intikam almak gücüne sahip olmasalar da, onların zâlimi affetmeleri bir korku ve
326 zillet ifadesi değil, Allah'a yaklaşmanın vesilesidir. [§]Çünkü Allah'ın rızasını kazanmak isteyen herkes, intikam almaya muktedir olsa bile, kendi tabiatı ve tercihi ile affeder, sabırlı olur, sabırsızlıktan ve düşmanlık göstermekten sakınır. Nitekim Cenâb-ı Hak, "İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlar"[3] meâlindeki âyette peygamber aleyhisselâma, Mekkeliler'in kendisini öldürmek yahut yurdundan çıkarmak istediklerini haber verdikten sonra ona Medine'ye hicret etmesini emretmişti. Bu hicret, onu vatanından çıkaracakları için bir zillet anlamında değil, aksine Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için yapılmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, burada affetme emri, herkesin kendi özel durumuna göre verilmiştir. Çünkü müslümanlar bütün olarak kâfirlerden intikam alacak güçte olmasalar da, içlerinden bazıları birey olarak kendisine kötülük yapandan intikam alacak güçte olabilir, işte affetme emri onun içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın günlerine inanmayanlar; bu cümle farklı mânalara gelir. Birincisi, **Allah'ın günleri** sözü, Cenâb-ı Hakk'ın iman edenlere âhirette vereceğini vâdettiği ebedî nimetleri, asla bitmeyecek ve kesilmeyecek olan nimetleri mânasına gelir. Nitekim Hz. Mûsâ kıssası ile ilgili âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat!", yani Allah Teâlâ'nın onlara lütfettiği nimetleri hatırlat! Görmez misin ki Hz. Mûsâ buradaki "Allah'ın günleri" sözünü, Allah'ın nimetleri diye tefsir etmekte ve

---

3 el-Enfâl, 8/30.

bunun hemen arkasından şöyle demektedir: "Mûsâ kavmine şöyle demişti: Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı"[4]. İkincisi, buradaki Allah'ın günleri ibaresi gerçek günler anlamında değildir, çünkü onlar dünyadaki bu nimetleri ve bolluğu kendi gayretleri ve güçleriyle elde ettiklerine, Allah tarafından onlara o günlerde verilen nimetler olmadığına inanırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, **Allah'ın günlerini beklemiyorlar**, yani Allah'ın intikamından ve cezasından sakınmıyorlar.

Çünkü (böyle) bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır. Yani herkese iyi ve kötü ne yapmışsa, Allah onun karşılığını verecektir. İnsanları affedeni, karşılık olarak onu affedecek, iyilik yapana iyilikle karşılık verecek, kötülük yapana da kötülükle karşılık verecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِه۪ وَمَنْ اَسَٓاءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾

[§]*15. "İyi işler yapan kendisi için yapmıştır, kötülük yapanın da kötü-* 327
lüğü kendinedir; sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz."

İyi işler yapan kendisi için yapmıştır, kötülük yapanın da kötülüğü kendinedir. Allah Teâlâ, iyilik yapan birinin ancak kendisi için yaptığını, kötülük yapanın da ancak kendi aleyhine kötülük yaptığını haber vermektedir. Hayır yapan veya iyi bir iş yapanın da kendisi için yaptığını ve onun karşılığını âhirette alacağını, kötülük yapan da kendi aleyhine yaptığını ve âhirette onun cezasını göreceğini haber vermektedir. Nitekim dünyada yiyip içen kişi de kendisi için çalışmaktadır; kötülükler yapan da hem dünyada hem de âhirette onu kendi aleyhine yapmıştır, çünkü onu yapmakla kendini helâk etmekte, dünyada ve âhirette onun vebâlini yüklenmektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız ilâhî beyan da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sonra Rabb'inize döndürüleceksiniz.** Yani sonra Rabb'inizin vâdetmiş olduğu sevaba veya cezaya gideceksiniz.

---

4 "Mûsâ'yı da, 'Kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve Allah'ın onlara yaşattığı (güzel) günleri hatırlat!' diye mûcizelerimizle göndermiştik. Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır. Mûsâ kavmine şöyle demişti: Allah'ın size lütfettiği nimeti hatırlayın. Hani O sizi, Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar size işkencenin en kötüsünü reva görüyor, erkek çocuklarınızı kesiyor, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunlarda size Rabb'inizden büyük bir imtihan vardı" (İbrâhim, 14/5-6).

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا بَنٖٓي اِسْرَٓاءٖيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمٖينَ ﴿١٦﴾

16. "Biz, şüphesiz İsrâiloğulları'na da kitap, hüküm ve peygamberlik verdik; onları güzel şeylerle rızıklandırdık ve kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık."

Biz, şüphesiz İsrâiloğulları'na da kitap verdik. Müfessirler bundan maksadın Tevrat olduğunu belirtirler. Burada problem şudur: Allah onlara bütün olarak çok kitap verdi; Tevrat, İncil ve Zebûr hepimizin bildiği meşhur kitaplardır. Onlara bunlar dışında başka kitaplar verilmiş olması da mümkündür. Öyleyse burada kitap kelimesini kullanmanın anlamı nedir? Onu Tevrat diye yorumlamanın dayanağı nedir? Biz deriz ki: Burada kitap kelimesi ile bütün kitapları kastetmiş olması mümkündür. Çünkü marife alâmeti olan elif lâm harfi, başında bulunduğu ismin bütün cinsini içine alır. Müfessirlerin söylediği gibi Cenâb-ı Hakk'ın burada Tevrat'ı kastetmiş olması da muhtemeldir. Bir cümlede âmmın belirtilip hâssın kastedilmesi caizdir, çünkü has olan o âmmın bir parçasıdır. İlâhî hükümlerin genelinin bulunduğu kitap olan Tevrat da kastedilmiş olabilir; rivayet edildiğine göre Zebûr'da hikmetli sözler, hamd ve tesbih âyetleri bulunmaktadır, İncil'de de çok az ahkâm âyeti vardır. Bundan dolayı Tevrat'ın kastedilmiş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

328 [§]Bazıları buradaki **hüküm** kelimesine, kitabı anlama, bazıları da kitabın içinde bulunan hükümleri anlamak mânasını verir. Çünkü **hüküm** lafzı zahirde **kitab** kelimesinin kapsamına dâhildir. Ancak **hüküm** kelimesiyle kitabı açıklamakta; kitapta açık olarak yer alan hüküm, ondan istinbat edilen hüküm ve ictihadî hüküm mânasını vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki "Kitâb" kelimesiyle, Allah ile aralarında okunan şey; hüküm kelimesiyle de insanlar arasında Allah'ın kitapta emrettiği hükümlerle hükmetmeleri gerektiği kastedilmiş de olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada belirtilen ve peygamberlik anlamına gelen "nübüvvet" (النبوّة) kelimesi, İsrâiloğulları arasında açıkça bilinen bir kavram olduğu için söz konusu edilmiştir, rivayet edildiğine göre İsrâiloğulları'na şu kadar sayıda resûl ve nebî gönderilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onları güzel şeylerle rızıklandırdık.** Gerçekten Allah Teâlâ onları, kudret helvası, bıldırcın eti ve sayılamayacak kadar çok temiz yiyeceklerle rı-

zıklandırmıştır. **Kendilerini diğer topluluklardan üstün kıldık.** Onların diğer topluluklara üstün kılınması konusunu daha önce açıklamıştık[5].

وَاٰتَيْنَاهُمْ بَيِّنَاتٍ مِنَ الْاَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ
الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ اِنَّ رَبَّكَ يَقْضٖي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا كَانُوا
فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾

17. "Onlara din konusunda açıklamalar yaptık. Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra sadece birbirine karşı hak tanımazlık yüzünden aralarında görüş ayrılığına düştüler. Kuşkusuz Rabb'in kıyâmet gününde, aralarında ihtilâfa düştükleri konularda hükmünü verecektir."

Onlara din konusunda açıklamalar yaptık. Bazıları bu ilâhî beyana, onlara âyetler gönderdik mânasını verdi. Şöyle de denilmiştir: Helâl, haram ve şüpheli olan meseleleri açıkladı ve önceki ümmetlere dair haberler verdi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu cümle, dine dair ihtiyaç duyulan meseleleri açıkladık mânasına da gelebilir. Bize göre bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, yaratılışla ilgili açıklamalar ve Cenâb-ı Hakk'ın, her insanın içine koymuş olduğu vahdâniyetine ve ulûhiyetine ait delillerdir. Yahut ulûhiyetin ve rablığın kendisine ait olduğuna dair olarak âlemin yapısında varettiği delillerdir.

Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra aralarında görüş ayrılığına düştüler. Yaratılış meselesinde söylediğimiz gibi, kendilerine ilim geldikten sonra ulûhiyeti ve vahdâniyeti Allah'tan başkasına nispet etmekte görüş ayrılı-
ğına düştüler. [§]Yani onlar ancak, açık deliller ve kesin kanıtlara bağlı olarak 329
ulûhiyetin ve rablığın, yaratma ve emretmenin Allah'a ait olduğuna dair açıklamalar geldikten sonra ihtilafa düştüler. Burada ilim kelimesi belirtilmiş, fakat onunla ilmin yolları ve delilleri kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Onlara din konusunda açıklamalar yaptık** cümlesi, kulların imtihanı ile ilgili olabilir; emirler ve yasaklar, helâller ve haramlar, yapmaları ve sakınmaları gereken işler ile lehlerinde ve aleyhlerinde olan fiillere dair açıklamalardır.

Kendilerine bu bilgiler geldikten sonra aralarında görüş ayrılığına düştüler. Onların imtihan edildikleri işler etrafındaki ihtilaflarına dair farklı ihtimaller vardır. Birincisi, imtihan edildikleri dinî meselelerde görüş ayrılığı-

---

5 bk. el-Bakara, 2/47 nolu âyetin tefsiri.

na düştüler. [İkincisi,] Resûlullah'a (s.a.) tâbi olmak, davetini kabul etmek ve kendisine itaat etmekle ilgili imtihanları konusunda görüş ayrılığına düştüler. [Üçüncüsü,] Kur'ân hakkında ihtilaf etmeleridir. [Dördüncüsü,] helâl ve haramla imtihan edilmelerinde görüş ayrılığına düşmeleridir. Sonra şanı yüce olan Allah, bu konularda hakikat bilgisi gelip, bunların Allah'tan insanlara iletildiği, gittikleri kendi yollarının bâtıl olduğu ve bâtılın da yokluğa mahkûm bulunduğu açıklandıktan sonra görüş ayrılığına düştüklerini haber vermektedir. Sonra da onların birbirlerinden nefret ettikleri ve birbirlerini kıskandıkları için görüş ayrılığına düştüklerini bildirmektedir, ihtilafa düşmelerinin sebebi işte budur. Cenâb-ı Hak en sonunda da aralarında ihtilâfa düştükleri konularda kıyâmet gününde hükmünü vereceğini bildirmektedir.

Kıyâmet gününde aralarında hükmünü verecektir. Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, dünyadaki ihtilaflarının karşılığını âhirette verecektir mânasına gelir. [İkincisi,] hak ile bâtılın, hak yolda olanla bâtıl yolda olanın hükmünü kıyâmet günü verecektir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلٰى شَرٖيعَةٍ مِنَ الْاَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَٓاءَ الَّذٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾

18. "Sonra seni de bir din yoluna koyduk. Onu izle, bilmeyenlerin arzularına uyma!"

[Şeriat Kelimesinin Anlamı]

Sonra seni de bir din yoluna koyduk, onu izle! Bu ilâhî beyanın, "Onlara din konusunda açıklamalar yaptık"[6] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Onlara din konusunda açıkla-
330 malarda bulunduk ve bunu [§]senin şeriatin yaptık. Onlar bu şeriate uymadılarsa da sen ona uy! Şeriat, din ve gidilen yol anlamına gelir; ondan maksat da meşru kılınan ve gidilmesi gereken yoldur. Aynı şeyi İbn Kuteybe de söylemiştir: Falan şu konuda kural koydu denildiğinde "şera'a" (شرع) fiili kullanılır. Bu kökten gelen "meşâriu'l-mâ'" (مشارع الماء) tabiri de su kaynakları mânasına gelir, bundan maksat da insanların ve gelip geçenlerin su içtiği yerdir[7]. Ebû Avsece de şeriat, kanun anlamına gelir dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

6 el-Câsiye, 44/16.

7 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 405.

Sonra Allah Teâlâ, onların gittikleri yolun ancak nefsî arzularının yolu olduğunu haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır: **Bilmeyenlerin arzularına uyma!** Buradaki **bilmeyenler** kelimesi iki mânaya gelir. Birincisi, onlar düşünmedikleri ve tefekkür etmedikleri için bilmiyorlar, eğer düşünseler ve tefekkür etselerdi mutlaka bilirlerdi. Çünkü âyetin başında onların, kendilerine bilgi geldikten, yani ilmî deliller geldikten sonra görüş ayrılığına düştüklerini haber veriyordu, eğer düşünselerdi mutlaka bilirlerdi. İkincisi, bildiklerinin ve Allah'ın onlara ilettiği bilgilerin kendilerine faydası olmadığı için Allah onlarda bilgiyi yok saymaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَاِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَٓاءُ بَعْضٍ وَاللّٰهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾

19. "Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar ve kuşkusuz haktan sapanlar birbirlerinin dostları ve koruyucularıdır, Allah da kendisini sayanların koruyucu dostudur."

Şüphesiz onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda sağlayamazlar. Yani onların arzularına uyacak olursan, Allah'a karşı onların sana hiçbir faydaları olmaz, Allah tarafından sana gelecek olan bir belâyı defetmeye onların gücü yetmez. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!"[8]

Sonra Cenâb-ı Hak, zâlimlerin birbirlerinin dostu olduğunu haber vermektedir: **Kuşkusuz haktan sapanlar birbirlerinin dostları ve koruyucularıdır.** Burada muhtemelen din ve mezhep dostluğu kastedilmektedir. Yani onlar dinde birbirlerinin dostudurlar. Başka dostluklar da kastedilmiş olabilir; onlar destek ve yardım konusunda birbirlerinin dostudurlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah da kendisini sayanların koruyucu dostudur.** Yani Allah onların işlerini üzerine almıştır. Bu cümle, Allah onların koruyucusu ve yardımcısıdır mânasına da gelebilir.

---

8 el-İsrâ, 17/73-75.

هٰذَا بَصَٓائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾

331 [§]***20. "Bu kitap, insanların aklını aydınlatan ışık, inananlar için bir kılavuz, bir rahmettir."***

Bu kitap, insanların aklını aydınlatan ışıktır. Allah Teâlâ Kur'ân'a bazan ışık, bazan hidâyet (doğru yol), bazan beyan (doğru yolun rehberi), bazan rahmet, bazan nur vb. isimler vermektedir. Tâbi olanlar, saygı duyanlar ve kabul edenler için Kur'ân hidâyettir, beyandır, nurdur ve ışıktır. Buradaki "besâir" (بصائر) kelimesi, beyan mânasına da gelebilir; Cenâb-ı Hak bu kitabın insanlara Allah tarafından gönderildiğini, hak ile bâtılı ve **inananlar için** lehlerinde ve aleyhlerinde olacak fiilleri açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ حَسِبَ الَّذٖينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّـَٔاتِ اَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَٓاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَٓاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾

21. "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"

Bazı müfessirler şöyle dediler: Kâfirlerden bir grup dediler ki: Muhammed'in cennetteki sevap ve nimetler hakkında söyledikleri doğru ise vallahi biz buna onlardan daha lâyık durumdayız. Zaten dünya nimetlerine ve lezzetlerine de onlardan daha lâyık bulunmaktayız. Yahut onlara verilenlerden daha üstünü mutlaka bizlere verilecek ve dünyada onlardan üstün tutulduğumuz gibi âhirette de mutlaka üstün tutulacağız diyorlardı. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, onların bu sözleri üzerine şöyle buyurdu: **Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?** Ancak bize göre bu yorum zayıftır, çünkü bu âyetin, müfessirlerin belirttiği o sözün cevabı olması uygun değildir. Zira onlar şunu söylemişlerdi: Âhiretteki nimetlere ve lezzetlere bizler onlardan daha lâyık durumdayız, nitekim bizler dünyada onlardan daha lâyık bir konumdayız, dünyada üstün tutulduğumuz gibi âhirette de mutlaka üstün tutulacağız. **Yoksa onları, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?** Bu ilâhî kelâm, onların bu sözlerinin cevabı olmaz.

Onlar sadece, biz onlardan daha evlâyız, dünyada onlara üstün tutulduğumuz gibi âhirette de üstün tutulacağız, demişlerdi. [§]Onlar âhirette müminlerle 332
eşit durumda olacaklarını değil, müminlerden üstün tutulacaklarını zannediyorlardı. Bu durumda Allah, onların eşit olacaklarını zannettiklerini nasıl söyleyebilir? Azîz ve Celîl olan Allah'ın verdiği haberler, asla gerçeğe muhalif olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Bize göre âyet-i kerîme, ancak ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler hakkındadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: **Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar?** Yani mesele eğer onların, ölümden sonra dirilme yoktur, haşir-neşir yoktur diye zannettikleri gibi olsaydı, kötülüğe, yani şirke gömülüp kalanların ölümleri ve yaşamları, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi olurdu. Çünkü onların hepsi, bu dünyada, dünyanın lezzetlerinde, nimetlerinde, zorluklarında ve acılarında eşit durumdadırlar. Hikmet ve akıl ise, onlardan her birinin ayırtedilmesini, her birinin ait olduğu yere konulmasını, kötülük yapanın lâyık olduğu cezayı görmesini, iyilik yapanın da iyiliğine uygun olan mükâfatı almasını gerektirir. Cenâb-ı Hak bu dünyada onları eşit tuttuğuna göre, herkese lâyık olduğu cezayı ve mükâfatı vermek için onların tefrik edileceği ve ayırtedileceği başka bir âlem vardır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu, şu ilâhî beyanda ifade edilen husustur: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[9]. Eğer o kâfirlerin zannettiği gibi ölümden sonra dirilmek olmasaydı, haşir neşir olmasaydı, Cenâb-ı Hak ifade buyurduğu üzere göğü, yeri ve ikisi arasındakileri, onların zannettiği gibi boş yere yaratmış olurdu. Şu âyet-i kerîme de aynı mânayı teyit etmektedir: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[10] Eğer Allah'ın huzuruna gidilmeyecek olsaydı, o zaman gökler ve yer boş yere yaratılmış olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.* Açıklamaya çalıştığımız âyetin bu şekilde anlaşılması daha doğru ve daha uygundur. Allah'ın bu mânaya gelen başka âyetleri de vardır: "De ki: Hiç kör ile gören bir olur mu?"[11], "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu?"[12] Yani bunlar eşit değildirler. Eğer onların zannettiği gibi ölümden sonra dirilmek ve haşir neşir olmasaydı, bu dünyadan başka bir hayat olmasaydı, her iki kesim eşit olurdu. Nitekim bu dünyada her iki kesim Allah tarafından eşit kılınmıştır. Hikmet ve akıl ise onların birbirinden ayrıştırılmasını ve ayırtedilmesini gerektirmektedir. Çünkü Cenâb-ı

9 Sâd, 38/27.

10 el-Mü'minûn, 23/115.

11 el-En'âm, 6/50; er-Ra'd, 13/16.

12 Hûd, 11/24.

Hakk’ın dost ile düşmanı eşit tutması caiz değildir, bu dünyada ise onlar eşit konumdadırlar. Buradan anlaşılmaktadır ki, onların eşit tutulmaması, başka bir âlemde gerçekleşecektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

333 [§]Cenâb-ı Hakk’ın bu dünyada insanlara vermiş olduğu sağlık konusunda görüş farklılığına düştüler. Mûtezile’nin çoğunluğuna göre Allah Teâlâ bu dünyada mümin olsun kâfir olsun herkese ancak dinde onun için en uygun olan şeyi verir. Sonra onların iddiasına göre âhirette Allah’ın affı onlara uygulanmaz. Çünkü onlar şöyle diyorlar: İnsanlar sevabı ve cenneti Allah’ın rahmeti ile değil, ancak kendi amelleriyle hak ederler. Allah Teâlâ kötülük yapanı affettiği zaman, o bunu hak etmiş miydi, yoksa Allah lütfedip mi onu bağışladı bilinmez. Bize göre ise Cenâb-ı Hakk’ın kullarına verdiği şeyleri, ancak kendisinin lütfu, ihsanı ve rahmeti sayesinde vermiştir. Böylece insanlar da Allah’ın lütfunu, ihsanını ve affediciliğini anlamış olurlar. Hocalarımızın çoğunluğu şöyle der: Allah Teâlâ’nın dünyada kâfire verdiği nimetlerin hepsi onun için şerdir, tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: “İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor”[13], “Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar”[14]. Buna benzer âyetlerde Cenâb-ı Hak, onlara vermiş olduğu nimetlerin kendileri için hayır olmadığını, müminlere verdiği nimetlerin ise onlar için hayır olduğunu haber vermektedir. Bize göre bu görüş mutlak olarak doğru değildir, ancak Allah’ın muradına muvafık düşen hayır, O’nun desteğinden mahrum olan da şerdir. Mûtezile’nin söylediği gibi insanlar için en uygun (aslah) olanı gözetmek Allah için şart değildir. Ancak Allah insanlar için lütfunun ve ihsanının gereğini yaptığı gibi hikmete ve adalete uygun olanı da yapar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

İbn Kuteybe, **kötülüğe gömülüp kalanlar** sözüne, kötülük kazananlar mânasını verdi. Av köpeklerine de **cevârih** (ava giden hayvan) denilir[15].

وَخَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَلِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

13 Âl-i İmrân, 3/178.

14 el-Mü’minûn, 23/55-56.

15 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 405.

22. "Halbuki Allah gökleri ve yeri ciddi amaçlarla ve hiçbiri haksızlığa uğramaksızın herkesin hak ettiğine göre karşılık görmesi için yarattı."

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Allah gökleri ve yeri ciddi amaçlarla, herkesin hak ettiği karşılığı görmesi için yarattı, yani herkes ancak yaptığının karşılığını hak ettiği şekilde görsün diye yarattı. Eğer insanların dünyada yaptıklarının âhirette bir karşılığı olmasaydı, [§]-nitekim kâfirler ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettikleri için dün- 334
yada yaptıklarının sevap ve ceza türünden bir karşılığı olmadığını iddia ediyorlar- söylediğimiz gibi gökleri ve yeri hak ile yaratmazdı. Herkesin her yaptığının karşılığı âhirette verileceği için ancak gökleri ve yeri hak ile yarattığını söylemektedir. Bu da göstermektedir ki, bundan önceki âyet, ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler hakkındadır, müfessirlerin söyledikleri gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى
سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللّٰهِ
اَفَلَا تَذَكَّرُونَ

23. "Arzularını tanrı yerine koyan, Allah'ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- ***kendini saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et! Allah'tan sonra onu kim yola getirecek? Düşünmüyor musunuz?"***

[Arzularını Tanrı Edinme]

Arzularını tanrı yerine koyan kimseyi bir tasavvur et! Bu âyet iki mânaya gelir. Birincisi, hakikat mânasına gelir, nitekim bütün müfessirler şöyle derler: Onlar güzel gördükleri her şeye tapıyorlardı. Bir şeyi güzel gördüklerinde onu arzu ederler, onu arzu ettiklerinde de ona taparlardı. Sonra ondan daha güzel bir şeyi görünce, öncekine tapmayı bırakır, ikincisine taparlardı. Bu, onların âdeti idi. İşte bu durum, onların arzularını tanrı yerine koyduklarını gösterir. Çünkü onlara göre tanrı, kendisine tapılana, ibadet edilene denir. İşte bundan dolayı âyetteki arzularını tanrı yerine koydukları ifadesi, hakikat mânasına gelmektedir. İkincisi, âyet temsilî mânaya gelmektedir. Katâde şöyle der: Müşrikler bir şeyi arzu ettikleri zaman onu mutlaka yaparlardı. Allah kor-

kusu onları arzu ettikleri fiilleri yapmaktan alıkoymaz, onlara değer vermekten vazgeçirmez, kendi arzularının peşinden giderlerdi. Dolayısıyla nefsânî arzuları onlar için tanrı yerinde idi, onları bırakıp Allah'ın emrine uymazlar ve Allah'ı onlardan çok da üstün görmezlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın -bilgisine rağmen (sapmayı tercih ettiği için)- kendini saptırdığı kimseyi bir tasavvur et! Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, insan hak ve doğru yolu bilmediği için değil, bildiği için Allah onu saptırdı. Yani Allah ona hak yolunu gösterdiği halde o kendi iradesiyle sapık-
335 lığı tercih etti. İkincisi, [§]Allah onu, kendi iradesiyle sapıklığı ve küfrü tercih edeceğini bildiği için saptırdı, Allah'ın vuku bulacağını bildiği olay ve insanın yapacağı tercih gerçekleşsin diye bunu yapar. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, Allah onun neyi seçeceğini biliyordu, bu sebeple de sapıklık fiilini onda yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi bir tasavvur et! Bu âyet de iki şekilde yorumlanır Birincisi, Allah onun kalbini, kendi arzularıyla örttü ve orada bir karanlık yarattı. Bu karanlık ve o örtü, kulağın ve gözün mühürlenmesine yol açtı, kişi ile duyduğu deliller ve kanıtlar arasında perde oldu. Gözün örtülmesi ve kararması, kişinin düşünmesine ve tefekkürde bulunmasına engel olur. [İkincisi,] onlar Allah'ın emrine uysalar ve davet ettiği dini kabul etselerdi, ebedî hayatı kazanacaklardı, fakat nefsânî arzuları onların ebedî hayatı kazanmalarına mani olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere çağırdıklarında Allah ve resûlünün çağrısına uyun"[16], "Ölü iken dirilttiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?"[17] Yani onların uyup peşinden gittikleri arzuları, davet edildikleri ebedî hayatı kazanmalarını engellemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan sonra onu kim yola getirecek? Bu âyetin de iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, bundan maksat gerçek hidâyetin hakikatidir, o da Allah'ın tevfik ve ısmet lütfetmesidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Sapıklığı tercih ettikten sonra Allah'tan başka kim onu hidâyete erdirebilir ve başarı ihsan eder? İkincisi, buradaki hidâyetten maksat beyandır, yani doğru yolu açıklamadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Allah'ın gönderdiği açıklamalardan

16 el-Enfâl, 8/24.

17 "Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir" (el-En'âm, 6/122).

sonra, onlardan daha açık ve daha çok açıklamayı kim yapabilir? Yani bunu kimse yapamaz. **Düşünmüyor musunuz?** Yani öğüt almıyor musunuz? Yahut Allah'ın beyanını yahut onlar için yapmış olduğu açıklamayı düşünmüyor musunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyeti Cenâb-ı Hak, ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim hakkında indirmiştir ve Resûlullah'ın (s.a.) onlarla uğraşmaması, ilgilenmemesi, başkalarıyla uğraşması, onların iman etmelerinden ümidini kesmesi gerektiğini, söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَالُوا مَا هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ اِلَّا
الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ اِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾

[§]*24. "Bir de şöyle demektedirler: 'Bu dünya hayatımızdan başka bir* 336
hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.' Halbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok."

Şöyle demektedirler: Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Yani hayat, sadece dünya hayatıdır, dediler. Onların, bize yakın olan hayattan başka hayat yoktur demiş olmaları da mümkündür. **Ölürüz, yaşarız.** Bu ibare iki mânaya gelir. Birincisi, biz ölürüz, başkaları gelir yaşar. Yahut biz ölürüz çocuklarımız yaşar. İkincisi, **ölürüz** kelimesi, biz ölüler idik, yani yoktuk, ölü konumunda idik de bize hayat verdi mânasına gelir. **Yaşarız** kelimesi de hayat bulduk mânasına gelir. Sonra da bu hayattan başka hayat yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizi öldüren, zamandan başkası değildir. Bu cümle de iki mânaya gelir. Birincisi, bizi öldüren sadece zamanın durmayıp devam etmesidir, yani zamanın devam etmesi bizim ecelimizi bitirmekte ve bizi ölüme götürmektedir. Aynı şeyi İbn Kuteybe de söylemiştir: **Bizi öldüren, zamandan başkası değildir,** yani bizi öldüren günlerin ve senelerin geçmesidir[18]. İkincisi, onların gözünde "dehr" (الدهر) kelimesi ebediyet anlamına gelir. Buna göre **Bizi öldüren, zamandan başkası değildir** meâlindeki âyet hakkında şunu söylüyorlar: Bizim şahsımız ebedî ve bâki olmak için değil, son bulmak ve yok olmak için yaratıldığından dolayı geçen zaman bizi öldürmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

18 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 405.

Halbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, zannetmekten başka bir şey yaptıkları yok. Bu cümle de iki mânaya gelir. Birincisi, onların ileri sürdükleri dünya hayatından başka hayat yoktur şeklindeki iddiaları, hiçbir bilgiye dayanmamakta, sadece zanna dayanmaktadır. İkincisi, onlar bu sözleri zandan başka bir şey değildir, bilgi ile değil, zanla bunu söylemektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ اِلَّٓا اَنْ قَالُوا ائْتُوا بِاٰبَٓائِنَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

337 [§]***25. "Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda, 'Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin' demekten başka bir delil ileri süremiyorlar."***

Kendilerine âyetlerimiz açık açık okunduğunda. Yani ölümden sonra dirilmek ve ölüm sonrası hayat hakkındaki âyetlerimiz onlara okunduğu zaman; **açık açık**, yani ölümden sonra dirilmek ve ölüm sonrası hayat hakkındaki âyetlerimiz onlara son derece açık ve net bir şekilde okunduğunda, **Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin, demekten başka bir delil ileri süremiyorlar.** Burada şöyle bir problem vardır: Cenâb-ı Hak burada onların bir delilini belirtmektedir. Delil, insanın ortaya koyduğu ve kendisini mâzur gösteren bir gerekçedir. Halbuki onlar, delil yoktur demediler ki mâzur görülmesinler! Biz deriz ki: **Onların delilleri yoktur** cümlesinin anlamı şudur: Onların şu sözlerinden başka delilleri yoktur yahut onlar delil olarak sadece şunu söylüyorlar: **Doğru söylüyorsanız atalarımızı geri getirin.** Bu ilâhî beyan, kendisine soru sorulan kişinin, soranın istediği ve arzu ettiği delili getirmesinin gerekli olmadığına işaret etmektedir. O, kendisince delil kabul ettiği bilgiyi getirir ve ona uyar. Soruyu soran kişinin arzusunu ve tercihini yerine getirmesi gerekmez. Allah Teâlâ müşriklere, ölümden sonra dirilmeye inanıp ikrar etmelerine yetecek miktarda delil ve âyet gönderdi. Sonra Allah Teâlâ, sizi dirilten ve öldürenin zaman olmadığını, kendisi olduğunu şöyle haber vermektedir:

قُلِ اللّٰهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾

26. "Onlara şöyle de: 'Allah sizi hayata getirecek, sonra öldürecek, sonra gerçekleşeceği kesin bulunan kıyâmet sürecinde sizi bir araya getirecek!' Bunda kuşku yok ama insanların çoğu bilmez."

Onlara şöyle de: Allah sizi hayata getirecek, sonra öldürecek, sonra kıyâmet sürecinde sizi bir araya getirecek! Buradaki **size hayat verecek olan Allah'tır** cümlesi, kabirde sizi diriltecek, sonra orada tekrar öldürecek, sonra da kıyâmet gününde sizi toplayacak olan Allah'tır mânasına gelebilir. Yahut Allah şunu söylemektedir: Allah size önce hayat verecek, sonra dünyada eceliniz bittiği zaman sizi öldürecek, sonra da kıyâmet gününde sizi bir araya getirecektir. **Fakat insanların çoğu bilmez.** Yani insanların çoğu bildiklerinden yararlanmazlar. Yahut düşünmeyi ve bilgiyi elde etme vesilelerini terkettikleri için insanların çoğu bilmez.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ 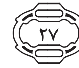

[§]***27. "Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca Allah'ındır. Kıyâmet*** 338
vakti geldiğinde; işte o gün, hakkı bırakıp bâtıla sarılanların zarar ettiği ortaya çıkacaktır."

Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnızca Allah'ındır. Bu ilâhî beyan şöyle tefsir edilir. Birincisi, göklerde ve yerde bulunan bütün hükümdarların mülkü Allah'a aittir. [İkincisi,] göklerin ve yerin mülkü, yani göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Nitekim İbn Mesûd'un (r.a.) mushafı böyledir. [Üçüncüsü,] göklerin ve yerin mülkiyetinin hakikati Allah'a aittir. Eğer ilk yorum doğru ise, bu beyanda o zaman göklerde ve yerde bulunan bütün sultanların mülkü Allah'ındır, mânasına gelir. Bu anlamda, ellerindeki mülk, saltanat ve varlık sebebiyle o sultanların peşinden gitmekten, onlara saygı göstermekten, hizmet etmekten ve onları yüceltmekten vazgeçilmesi bildirilmekte, aksine bütün bu davranışların Allah'a yöneltilmesi, hamd ve şükrün de onlara değil Allah'a yapılması emri vardır. Çünkü o sultanların sahip oldukları varlıkların hepsi Allah'ındır. Bunları onlara veren de onlardan alacak olan da Allah'tır. Dolayısıyla şükrün ve kulluğun da O'na yapılması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu beyanın göklerin ve yerin hazineleri mânasına geldiği yorumunu kabul edersek o zaman bundan, insanların sahip oldukları mülke göz dikmekten sakınmak, arzu ettiklerini sadece Allah'tan istemek ve başkasına değil sadece O'na ümit bağlamak gerektiği emri çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer üçüncü yoru-

mu, yani mülkün hakikatinin Allah'a ait olduğu yorumunu kabul edersek bu yorumda da Allah Teâlâ'nın insanları dünyada çeşitli yollarla imtihan ettiği, bu imtihanı kendisinin elde edeceği bir menfaat veya defedeceği bir zarar için yapmadığı, aynı şekilde âhirette bazılarına sevap, bazılarına ise ceza vereceğini bildirmesinin de dünyada kendisinin elde edeceği bir menfaat veya defedeceği bir zarar için yapmadığı, fakat insanların lehinde ve aleyhinde neticelenecek bu gerçeği hikmetin gereği olarak yaptığı mânası çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kıyâmet vakti geldiğinde… Cenâb-ı Hak burada kıyâmete, saat diye isim verdi. Bu ismi ona, süratle kopacağı yahut çabucak neticeleneceği için vermiş olması mümkündür, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[19]. Yahut bu ismi ona, insanların hesapları ve işleri kıyâmet gününde ancak bir saat içinde görüleceği için vermiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte o gün, hakkı bırakıp bâtıla sarılanların zarar ettiği ortaya çıkacaktır.** Yani dünyada iken hakkı bırakıp bâtıla sarılanların zarar ettiği o gün ortaya
339 çıkacaktır. [§]Buna göre dünya ticaretine katılan yahut taksim edilen serveti toplamak için çalışan herkesin zarar ettiği o gün ortaya çıkar. Onların dünyadaki çalışmalarının ve ticaretlerinin zararla sonuçlandığı o gün anlaşılır. Bu meselenin esası şudur: Allah Teâlâ dünyayı ve dünyada yaratmış olduğu mal ve mülkü, dünyadaki insanların sermayesi olarak yaratmıştır, onunla ticaretlerini yaparlar ve onunla âhiret kârını kazanırlar. Çünkü Allah dünyayı kendisi için değil, ancak âhiret için yaratmıştır. Bundan dolayı Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[20], "İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya adamıştır"[21]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَرٰى كُلَّ اُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ اُمَّةٍ تُدْعٰٓى اِلٰى كِتَابِهَا اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak, o gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz."

---

19 en-Nahl, 16/77.
20 et-Tevbe, 9/111.
21 el-Bakara, 2/207.

Bütün toplulukları diz çöküp boyun eğmiş olarak göreceksin. Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak. Burada sözü edilen diz çöküp boyun eğme hâli, muhtemelen insanlar için bir haber ve tanımlamadır; dünyada diz çöküp boyun eğmiş halde yargıçlar ve yöneticiler tarafından yargılandıkları gibi, kıyâmet günü de diz çöküp boyun eğmiş oldukları halde yargılanacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.* O günün dehşetinden ve korkusundan ayakları onları taşımadığı ve ayakta duramadıkları için diz çökmüş olmaları da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Her topluluk kendine ait defterin başına çağrılacak.** Buradaki defter kelimesinden maksat, muhtemelen herkesin amellerinin yazıldığı kendisine ait defterdir. Nitekim Allah şöyle buyurur: “Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik”[22], “Kitabı sağ tarafından verilen kimse…”[23], “Kitabı sol tarafından verilene gelince…”[24] **[§]Her topluluk** 340
kendine ait defterin başına çağrılacak. Bu ilâhî kelâmın, her ümmet dünyada bağlı olduğu Kur’ân’a vb. kitaba çağrılacak mânasına da gelebilir. Denilir ki: Ey İncil ehli! Ey Tevrat ehli! *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ilâhî beyan, her ümmet dünyada yapmış olduğu amellerin hesabına çağrılacak mânasına da gelebilir. Bu yorumun delili de, **O gün yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz** meâlindeki âyettir.

Ebû Avsece şöyle dedi: “Câsiye” (جاثية), toplanmak mânasına gelir. Aynı kökten gelen “tecâseynâ” (تجاثينا) kelimesi, yargılanmak için dizlerimizin üzerine çöktük anlamına gelir. İbn Kuteybe, dizleri üstüne çökmek cümlesinden, tatmin olmadıkları halde mânası murat edilmiştir, der. **Kitabına çağrılacak** ifadesi de, hesabına çağrılacak demektir.

هٰذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ اِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾

29. “Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır, biz bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik, denilecek.”

Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır. Burada Allah Teâlâ’nın kendisine nispet ettiği kitaptan maksat, muhtemelen insanlara hakkı söyleyen Kur’ân-ı Kerim’dir. Buradaki **hak** kelimesinden maksat da, Allah’ın insanlar

22 el-İsrâ, 17/13.
23 el-Hâkka, 69/19.
24 el-Hâkka, 69/25.

üzerindeki ve insanların da birbirleri üzerindeki haklarıdır. Yahut da **hak**, Allah Teâlâ'dan geldiği doğru olan kitap demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada sözü edilen kitap, yapmış oldukları iyiliği ve kötülüğü herkes için ayrı ayrı kaleme alan meleklerin yazmış oldukları kitap mânasına gelebilir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[25] *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz, bütün yaptıklarınızı kaydetmekte idik. Bu ilâhî beyanın tefsirine dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Hafaza melekleri, âdemoğullarının yaptıkları her işi yazarlar, sonra bu yazdıklarını, falancı şunları şunları yapacak diye yazılmış olan levh-i mahfûzdaki kitapla karşılaştırırlar, ne fazla ne de eksik bir bilginin olmadığını görürler. İbn Abbâs'ın (r.a.) buna yakın şöyle bir sözü vardır: Gökte bir kitap vardır, onun başında melekler bekler, âdemoğlunun yanında bulunan melekler de, o kitaptan insanların yaptıklarını kaydederler. Sonra şöyle derler: Bu nüsha, yalnız o kitaptan mıdır, yoksa onda
341 başka bir şey var mıdır? *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bazıları şöyle dedi: Onlar, herkesin yaptığı her şeyi yazmakla görevli iki melektir, göğe çıkmak istediğinde her biri yazdığını diğerinin yazdıklarıyla karşılaştırır, aralarında bir harflik bir hata bile olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle dedi: Her insanın yaptıklarının yazıldığı kitap her gün yahut her perşembe günü arz olunur, oradaki hayır ve şer ile sevabı ve cezayı gerektiren işler ve sevaba ve cezaya konu olmayan diğer olaylar kaydedilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetteki istinsahtan (kaydetmek) maksat muhtemelen, kitap ve benzeri kaynaktan almadan ilk olarak yazmaya başlamaktır. Çünkü kitap ve diğer kaynaktan almadan ilk olarak yazmaya da istinsah denilmesi mümkündür. Meselâ bir insan, istinsah ettim dediği zaman, yazdım demek istemiştir. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demiştir: **Biz, bütün yaptıklarınızı yazıyorduk;** onları sizin için hayır ve şer diye tespit ediyorduk. İşte o gün onların amellerinin yazıldığı kitapları çıkarılır ve bu onların aleyhine delil olur. Bunlar da hafaza meleklerinin yazdıklarıdır. **Bu, size gerçeği söylemekte olan kitabımızdır.** Yani onların okudukları, durumlarını gösteren ve yaptıklarını hatırlatan o kitap, sanki onların aleyhine konuşmaktadır. **Biz istinsah ediyorduk** ibaresi, söylediğimiz gibi yazıyorduk mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَمَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فٖى رَحْمَتِهٖ
ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبٖينُ 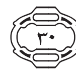

25 el-İsrâ, 17/14.

30. "İman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları sorarsan, Rab'leri onları rahmet deryasına daldıracak. İşte apaçık başarı budur."

İman edenler, yani inanılması ve tasdik edilmesi gereken her habere ve hükme iman edenler; **din ve dünyaya yararlı işler yapanlar,** yani menfaatlerine uygun olan ve hikmetin gerektirdiği şeyleri yapanlar. **Rab'leri onları rahmet deryasına daldıracak,** yani cennete koyacak. Cenâb-ı Hak cennete rahmet adını vermiştir, çünkü oraya Allah'ın rahmeti sayesinde girilir. Yahut rahmetle, istenen ve arzu edilen şeylerin nihaî gayesi cennet olduğu için ona rahmet adını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte apaçık başarı budur.** Buradaki "fevz" (الفَوْز) kelimesi, amellerinin neticesinde arzu ve ümit edilen nimetleri elde etmek anlamına gelir. Yahut da arkasında hiçbir korku ve endişenin olmadığı kurtuluş mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَمَّا الَّذٖينَ كَفَرُوا اَفَلَمْ تَكُنْ اٰيَاتٖى تُتْلٰى عَلَيْكُمْ فَاسْتَكْبَرْتُمْ
وَكُنْتُمْ قَوْمًا مُجْرِمٖينَ ﴿٣١﴾

[§]***31. "Hakk'ı inkâr edenlere gelince şöyle denilecek: Âyetlerim size okunur değil miydi? Ama siz kibre kapıldınız ve günaha batmış bir topluluk oldunuz."*** 342

Hakk'ı inkâr edenlere gelince şöyle denilecek: Âyetlerim size okunur değil miydi? Burada sanki gizli bir kelime var gibidir. **Hakk'ı inkâr edenlere gelince** sözü, üçüncü şahıstan haber vermektedir. **Âyetlerim size okunur değil miydi?** sorusu ise muhataba, yani insanın karşısında bulunana hitaptır. Dolayısıyla bu cümle, ilk cümlenin cevabı olmadığı gibi aynı şahsa da hitap etmemektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Dünyada iken hakkı inkâr edenlere, âhirette cehennemden çıkmak ve affedilmek yahut cezasının hafifletilmesini istedikleri zaman şöyle denilir: Dünyada iken âyetlerim size okunur değil miydi? Sonra buradaki **âyetler** kelimesinden maksat, Allah'ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine dair âyetleri yahut kudretinin ve azap etmeye ilişkin hükümranlığının işaretleri veyahut ölümden sonra insanları diriltmeye kādir olduğunun kanıtları veyahut da peygamberlerin risâletinin delilleridir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama siz kibre kapıldınız ve günaha batmış bir topluluk oldunuz. Allah'ın âyetlerine karşı kimsenin kibre kapılması söz konusu değildir, ancak onlar Allah'ın âyetlerini inkâr edip reddettikleri ve onların gereğini yerine ge-

tirmedikleri zaman sanki o âyetlere karşı büyüklenmiş oluyorlardı. Nitekim başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin' dememiş miydim?"[26] Hiç kimse şeytana kulluk etmeyi düşünmez, ancak onlar şeytanın emrine uyarak putlara taptıkları zaman sanki şeytana kulluk etmiş olmaktadırlar. Onların, peygamberlere karşı büyüklenmiş olmaları da muhtemeldir. Buna göre de Allah'ın elçilerine karşı büyüklenmeleri, Allah'a karşı yahut Allah'ın âyetlerine karşı büyüklenmek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Günaha batmış bir topluluk oldunuz. Buradaki "mücrim" (المجرم) kelimesi, günaha gömülmüş kişi anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا قِيلَ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِى مَا السَّاعَةُ اِنْ نَظُنُّ اِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾

32. "Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur, denildikçe, 'Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz' dediniz."

Onlar kıyâmet konusunda şüphe içinde idiler. Fakat Allah'ın âyetlerinde ortaya konulan delilleri düşünüp tefekkür ettikleri zaman bu konudaki şüpheleri yok oldu. Âyette kuşku duyulduğu ifade ediliyorsa da söyleyen kişi kesin bir bilgiye dayanarak söylediği zaman, bu söz kesin bilgi anlamına da gelebi-
343 lir. Ancak ilk yorum daha doğru gibidir. [§]Kıyâmet konusunda insanlar iki gruptur: [Birincisi,] ona kesin inanan ve hakikat olduğunu kabul eden, fakat ona göre davranmak ve kıyâmet için hazırlanmaya dair kuşku içinde olanlar. [İkincisi] de ondan şüphe eden, vukuunu inkâr eden ve böyle bir olayın vuku bulmayacağını kesin bilgi ile bilen biri gibi onu reddedenlerdir. Bir şeyi kesin bilmek, onu zâhirî sebepleriyle bilmektir. Bu sebeplere bazan küçük bir şüphe ve tereddüt girebilir, bundan dolayı âyette "zan" (الظنّ) kelimesi kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir şeyi bilmek, bazan sebeplerle mümkün olur, bazan da sebepsiz olarak insanda ortaya çıkar. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ "îkan" (الإيقان) kelimesiyle değil, "ilim" kelimesiyle tavsif edilir. Söylediğimiz gibi ilim, bazan sebeplerle bazan da sebepsiz elde edildiğinden dolayı Allah için "O mûkindir" denilmez. *En doğrusunu Allah bilir ya*, îkan kelimesinde küçük de olsa bir şüphe ve tereddüt mânası vardır. İnsan bazan sebeplerin galip

[26] Yâsîn, 36/60.

gelmesi yüzünden gerçek şeyler yapabilir, meselâ kötülük yapmaya zorlanan biri, onun hakikat olmadığını, sebeplerin galip gelmesi ile tehdit edildiğini bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biz bu konuda zannetmenin ötesinde bir şey yapamayız. Buna benzer başka âyetlerde Allah şöyle buyurmaktadır: “Suçlular ateşi görür görmez, kendilerinin orayı boylayacaklarını iyice anlayacaklar”[27], “Onlar kesinlikle Rab’lerine kavuşacaklarını bilen kimselerdir”[28]. Bu âyetler, her zaman sözün ifade ettiği zâhirî mânanın anlaşılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü Allah’a kavuşmakla ilgili bu son âyette Cenâb-ı Hak müminler hakkında da zan kelimesini kullanmaktadır. Bundan maksat “îkan”dır (inanmaktır), bilinen mânasıyla zan değildir. Kâfirler hakkındaki âyette geçen zan kelimesi ise hakikat mânasında kullanılmıştır. Dolayısıyla zan kelimesinin mümin-kâfir her iki grup hakkında aynı mânaya geldiği şeklinde anlaşılması caiz değildir, aksine biri hakkında anlaşılması gereken diğerinden farklıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٣٣﴾

33. “(İlâhî vâd gerçekleşince) ***yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça gördüler, alaya aldıkları gerçek onları kuşatıverdi.”***

Yaptıklarının ne kadar kötü şeyler olduğunu açıkça gördüler. Bu cümle iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onlar dünyada iken yaptıkları şeylerin kötü ol-
duğunu âhirette görecekler. Çünkü dünyada iken yaptıkları işler onlara [§]gü- 344
zel görünüyordu, âhirette ise kötü oldukları ortaya çıkacak. İkincisi, dünyada iken yaptıkları davranışların ne kadar kötü işler oldukları âhirette onlara görünecek ve dünyada yaptıkları işlerin ne kadar kötü olduğunu hatırlayacaklar. Yani dünyada iken yapmış oldukları o kötülükleri âhirette hatırlayacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Alaya aldıkları gerçek onları kuşatıverdi.** Yani peygamberlerin kendilerini uyardıkları ve onların da hemen gelmesini istedikleri azap başlarına geldi. Onlar, peygamberlerin kendilerini korkuttuğu azabın vâki olmayacağını düşünüyor ve eğer varsa hemen azabı getirmesini söyleyerek onlarla ancak alay ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[27] el-Kehf, 18/53.

[28] el-Bakara, 2/46.

وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنْسٰيكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَٓاءَ يَوْمِكُمْ هٰذَا وَمَاْوٰيكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٤﴾

34. “Kendilerine şöyle denildi: Siz bu günle yüzyüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur.”

Kendilerine şöyle denildi: Siz bu günle yüzyüze geleceğinizi nasıl unuttunuzsa bugün de biz sizi unutuyoruz. Burada şöyle bir problem vardır: Onlar o gün nasıl unutulurlar? Eğer unutulacak olurlarsa, azaptan kurtulmuş olurlar. Buradaki unutmak kelimesi iki mânaya gelir. Birincisi, buradaki unutmak terketmekten kinâyedir, Allah şöyle buyurmaktadır: Siz bugün için gerekli olan işleri yapmayı ve bu günü düşünmeyi nasıl terkettinizse, biz de bugün sizi cehennemde ve azabın içinde terkedeceğiz, İkincisi, âyet temsilî bir anlam içermektedir. Yani siz bu günü nasıl unutulmuş bir olay gibi gördüyseniz, o güne nasıl hiç aldırmamış ve o gün için hazırlık yapmamışsanız, biz de bugün size unutulmuş bir insan gibi muamele edeceğiz, halinize hiç aldırış edilmeyecek, yüzünüze bakılmayacak ve hiç önemsenmeyeceksiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meskeniniz ateştir, size yardım edecek kimseler de yoktur. Onlar evleri, binitleri, elbiseleri ve benzeri her türlü imkânlarıyla, Allah’ın elçilerine ve onlara uyanlara tepeden bakıp övünmelerinin karşısına, onlar için mesken olarak cehennemi koymuştur. Ayrıca onları bu ateşten, onlar için yaratmış olduğu bu meskenden çıkarmaya kādir bir yardımcıları olmayacağını ve bu azabı onların başından savmaya kimsenin muktedir olamayacağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكُمْ بِاَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا
فَالْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾

345 **[§]*35. “Bu azap, âyetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir. O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretleri de kabul edilmez.”***

Sonra Allah Teâlâ, onların başına gelen bu azabın bir kısmının, dünyada iken Allah’ın âyetleriyle alay etmeleri yüzünden geldiğini, onların âyetlerle

ve peygamberlerle eğlendiklerini haber vermektedir. Buradaki **Allah'ın âyetleri** sözü, daha önce de söylediğimiz gibi muhtemelen Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine dair âyetler yahut ölümden sonra insanları tekrar yaratmaya kādir ve hâkim olduğuna veyahut Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine dair âyetlerdir.

Dünya hayatı sizi aldattı. Aldatmanın hayata nispet edilmesinin mânasını daha önce açıklamıştık, her ne kadar hayattan kaynaklanan bir aldatma hakikatte yok ise de neticede bir aldatma ve aldanma vardır. Yani onlar dünya hayatı ile gururlandılar, bu yüzden aldatma fiili dünya hayatına nispet edilmiştir, sanki dünya hayatı onları aldatmış gibidir. Her ne kadar gerçek öyle olmasa da bazan bir fiil, sebebe nispet edilir. Meselâ Allah, "Görmenizi sağlasın diye gündüzü yaratan O'dur"[29] buyurmaktadır. Yani gündüzün aydınlığı sayesinde göresiniz diye. Bu türlü kullanımlar dilde çoktur. Yahut bu ilâhî beyan şöyle de yorumlanabilir: Dünya hayatının şayet aldatma gücü olsaydı, aldatırdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün artık oradan çıkarılmazlar, mazeretleri de kabul edilmez. Buradaki "ve lâ hum yüsta'tebîn" (ولاهم يستعتبون) cümlesi, farklı şekilde yorumlanmıştır. Bazıları şöyle dedi: Onlar, "Siz şunları yapmıştınız, şunları da terketmiştiniz, neden böyle yaptınız?" gibi sözlerle cehenneme sokuluncaya kadar azarlanırlar. Cehenneme atıldıkları zaman azarlama artık terkedilir ve orada unutulmuş bir halde bırakılırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle söyledi: Yani onların tekrar dünyaya dönmek ve kendilerine salih ameller yapma imkânı verilmesine dair talepleri kabul edilmez. Allah onların bu taleplerini şöyle açıklıyor: "Rabb'imiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım"[30].

فَلِلّٰهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَرَبِّ الْاَرْضِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٦﴾

36. "Göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i, bütün âlemlerin Rabb'i olan Allah'a, yalnız O'na hamdolsun!"

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a hamd ifadesinin geçtiği her yerde, ancak şu iki mânadan biri kastedilmiştir. Birincisi, yaratılmışlarla ilgili bütün mânalardan ve bütün niteliklerden çok yüce olması itibariyle övgüye lâyık yegâne mâbut anlamına gelir. İkincisi, [§]insanlara verdiği nimetler ve güzellikler itibariyle 346

[29] "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

[30] Fâtır, 35/37.

övgüye lâyık olan Allah mânasına gelir. Bu anlamı teyit eden âyetlerden iki tanesi meâlen şöyledir: "Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur"[31], "Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah'a mahsustur"[32]. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada söylenmesi gereken başka bir husus da şudur: Bütün nesneler Allah'a nispet edildiği zaman, bundan Cenâb-ı Hakk'ın azametinin ve şanının nitelemesi mânası çıkar. Nesnelerin bir parçası ve bir özelliği Allah'a nispet edildiğinde ise ancak o özelliğin saygın olduğu anlaşılır. **Göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i, bütün âlemlerin Rabb'i olan Allah'a, yalnız O'na hamdolsun** meâlindeki ilâhî kelâmda da nesnelerin bütünü ile cüzleri ve özellikleri Allah'a nispet edilmektedir. Burada da az önce söylediğimiz her iki mâna birleştirilmektedir. Çünkü **Göklerin Rabb'i, yerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun** cümlesinde nesnelerin parçaları ve özellikleri Allah'a nispet edilmekte, **Bütün âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun** cümlesinde de nesnelerin bütünü O'na nispet edilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Rab kelimesinin tefsiri daha önce çeşitli yerlerde geçmişti[33].

وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾

37. "Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. O sonsuz güç, sınırsız hikmet sahibidir."

Göklerde ve yerde ululuk O'na aittir. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, göktekilere ve yerdekilere karşı azamet ve ululuk vasfı O'na aittir. [İkincisi,] göktekilerden ve yerdekilerden kendisinde azamet, ululuk ve üstünlük niteliği gören herkese karşı azamet ve ululuk vasfı O'na aittir. *En doğrusunu Allah bilir.* **O sonsuz güç, sınırsız hikmet sahibidir.** Yani O, yaratılanların ve onların isyanlarının aksine olarak kendisine zilletin hiç yaklaşamadığı bir izzete sahiptir. Yahut O, öyle bir izzete sahiptir ki, kendisinden başka izzet ve şeref sahibi olan ve böyle nitelenen herkes şerefini ondan almaktadır. Buna göre izzet, hakikatte O'na aittir. "Hakîm" (الحكيم) ise, bir şeyi ait olduğu yere koyan yahut yönetiminde hata görülmeyen hikmet sahibi mânasına gelir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun, sadece O'ndan yardım dileriz.*

31 Meselâ bk. el-Fâtiha, 1/1.

32 el-En'âm, 6/1.

33 Meselâ bk. el-Fâtiha, 1/2.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

حٰمٓ ﴿١﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾

1. "Hâ-mîm."

2. "Kitabın indirilişi, sonsuz güç ve hikmet sahibi Allah'tandır."

Bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak daha önce gerekli açıklamaları yapmıştık[1].

مَا خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَٓا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُسَمًّى وَالَّذٖينَ كَفَرُوا عَمَّٓا اُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾

3. "Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri şüphesiz yerli yerince ve belli bir süre için yarattık. Ama inkâr edenler kendilerine karşı yapılan uyarıdan yüz çevirmektedirler."

Gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri şüphesiz yerli yerince yarattık. Âyetteki "illâ bil hakkı" (إلا بالحق) ibaresi gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri yerli yerince, yani bütün bunları hikmete uygun şekilde yarattık, mânasına gelir. Çünkü eğer o kâfirlerin söyledikleri gibi olsaydı, yani ölümden sonra dirilme olmasaydı ve insanlara sevap ve ceza olarak bir karşılık verilmeyecek olsaydı, daha önce değişik yerlerde söylediğimiz gibi, gökleri ve yeri yaratması ve diğer bütün varlıkları yaratması boşuna ve anlamsız olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 bk. Bakara, Âl-i İmrân, Mü'min ve Zuhruf sûrelerinin baş tarafları.

Ama inkâr edenler kendilerine karşı yapılan uyarıdan yüz çevirmektedirler. Buradaki **yapılan uyarıdan yüz çeviriyorlar** cümlesi iki mânaya gelir. Birincisi, Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri ve onlardaki her türlü faydayı insanlar için yaratmasının anlamsız ve boşuna olmadığını, fakat bütün bunlarda bir maksat ve amaç bulunduğunu düşünmeleri gerekirken düşünmekten yüz
348 çeviriyorlar. [§]Çünkü onlar yaratıkları boş yere yaratmanın, onları başıboş bırakmanın, hiçbir emir ve yasak koymamanın, kimseyi imtihan etmemenin mümkün olmadığını akıllarıyla anlarlardı. Bütün bunlar, onları düşünüp tefekkürde bulunmaya zorlarken, düşünmekten ve tefekkürde bulunmaktan yüz çevirdiler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onlar, peygamberlerin dilleriyle uyarıldıkları emir ve yasaklardan yüz çevirdiler. Bu uyarı da iki şekilde olmuştur. Birincisi, önceki peygamberleri inkâr edenlerin başlarına gelen belâlarla uyarıldılar. İkincisi, âhiretteki azapla korkutularak uyarıldılar. İşte bütün bunlardan onlar yüz çevirmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَرُونٖى مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْاَرْضِ
اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوَاتِ اِيتُونٖى بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَا اَوْ اَثَارَةٍ
مِنْ عِلْمٍ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٤﴾

4. "Onlara şöyle de: Allah'ı bırakıp da kendilerinden medet umduğunuz tanrıları bir düşündünüz mü? Yerden hangi parçayı yarattılar bana gösterin? Yoksa göklerde onların ortaklığı mı var? Eğer iddianız gerçek ise bana, bundan önce inmiş bir kitap veya bir bilgi kalıntısı getirin."

Bu ilâhî beyandan yapılan açıklamaların hepsi birbiriyle irtibatlı olabilir, ancak bazılarının diğerlerinden ayrı bir açıklama olması da muhtemeldir. Eğer hepsinin birbirine bağlı olduğu kabul edilirse, o zaman Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp da taptığınız putları ve tanrı olarak onlardan medet ummanızı hiç düşündünüz mü? Onlar sizin için herhangi bir faydayı yaratmışlar mı? Size hayat ve onu devam ettirecek imkânlar vermişler mi? Sizin için yerden rızıklar çıkarmışlar mı? Yahut sizin için yaratılan yağmur ve benzeri bir faydayı size gökten indirebilmişler mi? Yahut, taptığınız putlara ibadet etmenizi emreden Allah katından size bir kitap getirmişler mi? **Bir bilgi kalıntısı** sözü de iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, size önceki bilginlerden böyle yapmanızı söyleyen bir kitap veya bir söz mü geldi? [İkincisi,]

yoksa çeşitli ilimlerden çıkardığınız bir netice ile mi bu bilgiye ulaştınız? *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: İnsanları ibadete ve bir mâbuda hizmete sevkeden sebepler üçtür: Ya onlardan gelen hayatı ve onun devamını sağlayan rızık ve benzeri imkânlar gibi elde ettiği bir menfaattir. [§]Yahut içinde insanlar için delil ve emir bulunan Allah Teâlâ'dan ge- 349
len bir kitaptır. Veyahut bilginlerden ve peygamberlerden onlara gelen ve öyle yapmalarını emreden bir kitaptır. Onlar ise ne peygamberlere ne de kitaplara inanıyorlardı! İlimlerden çıkardıkları bir bilgiye de sahip değillerdi. Diğer bir ihtimale göre de Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizi onlara ibadete sevkeden sebeplerden ve bilgilerden hiçbirine sahip değilsiniz. Böyleyken putlara ibadeti, sizi ayakta tutanın ve size can verenin kim olduğunu bildiğiniz zata ibadet etmeye nasıl tercih edersiniz? *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyette belirtilenlerden bazısının diğerlerinden tamamen ayrı olduğu kabul edilecek olursa, Allah sanki şunu söylemektedir: Onların yerden hangi faydayı yarattığını bana bir gösterin! Yoksa belirtilen bu nimetlerin yaratılmasında onların ortaklığı mı var? Şayet onlar, sözü edilen bu nimetleri putlar da yarattılar veya bunların yaratılmasında onlar da ortaktırlar derlerse, kendilerine şunu söyle: Söylediğiniz nesneleri ve nimetleri onlar yarattı veya yaratmada onlar da ortaktı iddianızda eğer doğru söylüyorsanız, bana bundan önceki bilginlerden bir kitap yahut ilimlerden çıkarılmış bir bilgi getirin! *En doğrusunu Allah bilir.* Böyle bir kitap veya delil getirmelerinin mümkün olmadığını onlar da biliyorlardı, çünkü o vesilelerden hiçbirine sahip değildirler; halbuki ilmi elde etmenin vesilesi budur ve onlar bütün bunlardan yoksun idiler.

"Ev esâratin min ilmin" (أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ) ibaresine bazıları, ilimden bir özellik diye mâna verdi. Bazıları da bir bilgi kalıntısı dedi. Bazıları şöyle dedi: Öncekilerin ilimlerinden bir kalıntı. İbn Kuteybe'nin sözü de şöyledir: Önceki ümmetlerden rivayet edilen bir bilgi. Bu kelime "eseratin" (أَثَرَةٍ)[2] diye de okunmuştur, "fealetin" (فَعَلَةٍ) vezninde mebnî bir isimdir. "Esâratin" kırâatı ise "feâletun" vezninden gelir[3]. Kelimenin aslı söylediğimiz gibi iki mânaya gelir. Birincisi, bilginlerin ve peygamberlerin kitabından bir parça, ikincisi de diğer ilimlerden çıkarılmış bilgiler mânasına gelir. Bazıları buna, bir yazı mânasını verdi, bu da İbn Abbâs'ın (r.a.) görüşüdür[4]. Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Peygamberlerden biri yazardı, onun yazısına benzer bir

2 Farklı kırâatlar için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 112-113.

3 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 407.

4 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 113; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 2393.

yazıya tesadüf eden, bilgi elde etmiş olur”[5]. Ebû Avsece bu kelimeye, eski bir
350 bilgi diye mâna verdi ve esâratin kelimesi eski yağ demektir, dedi. [§]Bu kelimeye, peygamberlerden gelen bir rivayet mânası da verilmiştir. Sonra Allah Teâlâ onların akılsızca davrandıklarını söylemekte ve inatçılıklarının sonunu da şöyle açıklamaktadır:

وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُٓ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَٓائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾

5. “Allah’ı bırakıp da -yakarmasından habersiz olduğundan- kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kim vardır?”

Allah’ı bırakıp da kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kim vardır? Yani Allah’ı bırakıp da kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kimse yoktur. **Kıyâmete kadar kendisine cevap veremeyecek olan şeylere** cümlesi iki mânaya gelir. Birincisi, onun duasına kıyâmet gününe kadar cevap vermez, çünkü onun cevap vermeye gücü yetmez, dolayısıyla cevap verme ihtimali yoktur. İkincisi, kıyâmet gününe kadar ona cevap vermez, sonra kıyâmet günü gelince lânet etmek ve ondan uzaklaşmakla cevap verir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız”[6], “İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır”[7], “Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, ‘Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz’ diyeceğiz”[8]. Kıyâmet günü onların birbirlerinden kaçacaklarını ve birbirlerine lânet okuyacaklarını ifade eden başka âyetler de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar ise bunların yakarmasından habersizdirler.** Bunların dualarına ve ibadetlerine o put-

---

5 Ukaylî, *Kitâbü’d-Duafâ*, II, 693; ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XIII, 311; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XXVI, 5-6.

6 el-Ankebût, 29/25.

7 el-Bakara, 2/166.

8 “Bir gün ki, onların hepsini bir araya getireceğiz sonra bize ortak olarak yakıştırdıklarına, ‘Siz ve ortaklarınız yerlerinizde durup bekleyiniz’ diyeceğiz, böylece aralarını böleceğiz ve yakıştırdıkları ortaklar onlara, ‘Siz bize tapmıyordunuz, sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir’ diyecekler…” (Yûnus, 10/28).

ların verebilecekleri hiç bir cevap yoktur. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadık"[9].

Allah'ı bırakıp da başka şeylere ibadet ve dua eden kimseden daha şaşkın kim vardır? Eğer bu âyetteki ibadetten maksat, bilinen anlamıyla hakiki ibadet ise, o zaman bu beyan, "Onlara şöyle de: Allah'ı bırakıp da kendilerinden medet umduğunuz tanrıları hiç düşündünüz mü? Yerden hangi parçayı yarattılar bana gösterin? Yoksa göklerde onların ortaklığı mı var?"[10] meâlindeki âyetin sılası olur. [§]*En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemek- **351**
tedir: Âyette belirtildiği gibi yeryüzünü yaratmaya gücü yetmeyene, göklerde ortağı olmayana ve sözü edilen niteliklerin hiç birine sahip olmayana ibadet eden, buna mukabil gökleri yaratana, yeri yaratana ve hepsinin de kendilerini Allah'ın yarattığına şahitlik ettiği, buna dair çeşitli deliller ve kanıtlar gönderen gerçek tanrıya ibadet etmeyi terkeden kişiden daha şaşkın kim olabilir? Yani bu niteliklerle nitelenen bir yaratıcıya ibadeti terkederek bunların hiçbirine gücü yetmeyen varlıklara ibadet edenden daha şaşkın ve daha sapık kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyetten maksat bilinen anlamıyla dua ise o zaman devamında gelen **Kıyâmete kadar onun duasına cevap veremezler ve onlar onun duasından da habersizdirler** meâlindeki âyetin sılası olur. Yani, duasını işitene ve onu kabul etme gücüne sahip olana, dualarında talep ettiklerini vermeye muktedir olana dua etmeyip duymayan ve cevap vermeye bile gücü yetmeyene dua edenden daha şaşkın kim olabilir? Bütün bunlara sahip olanı bırakıp hiçbir şeye mâlik olmayana dua etmeyi tercih edenden daha şaşkın kim olabilir? Cenâb-ı Hak burada, onların yaptıkları işlerde ve tercih ettikleri yollarda ne kadar beyinsizce davrandıklarına işaret etmektedir.

وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ اَعْدَٓاءً وَكَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾

6. "Kıyâmet sonrası insanlar toplanınca taptıkları şeyler kendilerine düşman olacak ve (onlara yaptıkları) ***ibadetlerini de inkâr edeceklerdir."***

Daha önce de söylediğimiz gibi onlar kıyâmette birbirlerine düşman olacaklar, birbirlerinden kaçacaklar, birbirlerine lânet yağdıracaklar ve ibadetlerini de inkâr edecekler.

---

9 "Sizin bize ibadet ettiğinizin farkında bile olmadığımıza Allah şahittir" (Yûnus, 10/29).

10 el-Ahkāf, 46/4.

وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا
جَٓاءَهُمْ هٰذَا سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٧﴾

7. "Gerçek kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler, onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, 'Bu açık bir sihirdir' dediler."

Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, yani Allah'tan geldiği apaçık olan âyetler yahut insanlara aleyhlerinde ve lehlerinde olan hüküm ve davranışları, birbirlerine karşı ve Allah'a karşı yükümlülüklerini açıklayan âyetler… **Gerçek kendilerine geldiğinde onu inkâr edenler 'Bu açık bir sihirdir' dediler.** Buradaki **hak** kelimesi ile muhtemelen, kendilerine okunan Allah'ın apaçık âyetleri hakkında, "bu sihirdir" şeklindeki sözleri kastedilmektedir. Onların "o sihirdir" sözleri, bu âyetlerin mûcize olduğuna ve insanların gücü dâhiline giren sözler olmadığına işaret etmektedir, bundan dolayı onun sihir olduğunu söylemişlerdir.

اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لٖى مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا
هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفٖيضُونَ فٖيهِ كَفٰى بِهٖ شَهٖيدًا بَيْنٖى وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ
الْغَفُورُ الرَّحٖيمُ ﴿٨﴾

352 [§]*8. "Yoksa 'O'nu Allah adına uyduruyor' mu diyorlar? Şöyle de: Onu uydurmuş olsaydım, Allah'a karşı beni korumaya asla gücünüz yetmezdi. İçine gömüldüğünüz iftira batağını O daha iyi bilmektedir. Sizinle benim aramda şahit olarak O yeter. Çokça bağışlayan, rahmetini esirgemeyen O'dur."*

Yoksa 'O'nu Allah adına uyduruyor' mu diyorlar? Şöyle de: Onu uydurmuş olsaydım, Allah'a karşı beni korumaya asla gücünüz yetmezdi. Bu, bir meydan okuma ifadesidir. Peygamber aleyhisselâm şöyle söylemektedir: Onu uydurmuş olsaydım, bu iftiranın cezasını benden gidermeye hiçbirinizin gücü yetmezdi. Başka bir ilâhî beyanda da meâlen şöyle buyurmaktadır: "Yoksa, 'Bunu o kendisi uydurdu' mu diyorlar? De ki: Eğer onu uydurduysam sorumluluğu bana aittir"[11]. Yani onun günahı ve sorumluluğu bana aittir. Böyle bir söz ancak, delillerin ve kanıtların sonuna gelindiği halde yine de kabul

[11] Hûd, 11/35.

etmedikleri, gösterilen delillerin kendilerine hiç fayda vermediği ve artık iman etmelerinden ümit kesildiği sırada söylenir. İşte bu söz böyle bir zamanda söylenir ve onlara meydan okunur. *En doğrusunu Allah bilir.* **İçine gömüldüğünüz iftira batağını O daha iyi bilmektedir.** Cenâb-ı Hak bunu, yaptıklarından Allah'ın habersiz olduğunu iddia etmemeleri için söylemektedir. Allah Teâlâ, gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi bildiğini onlara hatırlatmaktadır. Buradaki "tufîdûn" (تُفِيضون) fiili, konuştuklarında iftira batağına battılar anlamına gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[12].

Sizinle benim aramda şahit olarak O yeter. Bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi, onun risâletini tebliğ ettiğine Allah âhirette şahitlik eder. İkincisi, dünyada sizinle benim aramda şahit olarak, sizin şirk koşup yalanladığınızı, benim ise tebliğ ettiğimi bilen Allah yeter. O, dünyada sizin ve benim gizli ve açık bütün söylediklerimize şahittir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çokça bağışlayan, rahmetini esirgemeyen O'dur.** Allah Teâlâ onların akılsızca davrandıklarını ve inatçılık yaptıklarını söyledikten sonra, *en doğrusunu Allah bilir ya,* burada bu ifadeyi kullanmakla, sanki şunu beyan etmektedir: Siz akılsızca davranmakta son hadde vardığınız halde eğer bundan vazgeçer ve tövbe ederseniz, Allah sizin işlemiş olduğunuz günahları bağışlayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَٓا اَدْرٖى مَا يُفْعَلُ بٖى وَلَا بِكُمْ اِنْ
اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوحٰٓى اِلَىَّ وَمَٓا اَنَا اِلَّا نَذٖيرٌ مُبٖينٌ ﴿٩﴾

[§]*9. "De ki: Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri* 353
değilim, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım."

De ki: Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim. *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki Mekkeliler, peygamberlerin insanlardan seçilmesini inkâr ettikleri ve peygamberlik makamını insanlar için çok üstün gördükleri için Cenâb-ı Hak bunu belirtmiştir. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber'e şunu söylemesini emretmektedir: **Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim.** Yani ben insanlardan gönderilen ilk peygamber değilim, aksine bundan önce dünyanın çeşitli bölgelerine insanlar arasından peygamberler gönderilmişti. İnsanım diye neden benim peygamberliğimi inkâr ediyorsunuz? Benden önce gönderilen peygamberlerin hepsi

12 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 197.

de insan oldukları halde neden onu bana yakıştıramıyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle dedi: **Ben peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim** cümlesi, peygamber olan ilk insan ben değilim, benden önce de peygamberler gönderildi mânasına gelir. İbn Kuteybe buna şöyle mâna verdi: İnsanlardan peygamberliği ilk başlatan ben değilim[13].

Bana ve size ne yapılacağını da bilemem. Bu cümle farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, bana ve size ne yapılacağını bundan önce bilmiyordum, yani peygamberlik için benim seçileceğimi, size gönderileceğimi ve sizin de bana uymaya ve benim davetimi kabul etmeye mecbur olacağınızı daha önce bilmiyordum. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bana ve size ne yapılacağını da bilemem, yani daha önceki peygamberler ümmetlerinin arasından çıkmakla emrolundukları, sonra da ümmetlerinin kökünün kazındığı gibi, benim de sizin aranızdan çıkarılıp sonra sizin helâk edilip edilmeyeceğinizi bilmiyorum. Daha önceki peygamberlere ve ümmetlerine yapılan cezalandırmanın aynısının bana ve size de yapılıp yapılmayacağını bilmiyorum. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, insanların tavırlarının ve hallerinin değiştirilmesinden korkarak bana ve size ne yapılacağını bilemem, demiş de olabilir. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, peygamberler, insanların kendilerine karşı hallerinin değişmesinden, onlara verilen nimetlerin değiştirilmesinden ve onlar için seçilenlerin kaybolmasından korkuyorlardı. Meselâ Hz. İbrahim şöyle demişti: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tap-
354 maktan uzak tut!"[14] Şuayb aleyhisselâm da şöyle söylemişti: [§]"Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır"[15]. Yûsuf sûresinde de şöyle buyurulur: "Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı"[16]. Hz. Yûsuf da şöyle dua etmişti: "Ey Rabbim! Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların

---

[13] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 407.

[14] İbrâhim, 14/35.

[15] "Kavminden büyüklük taslayan önderler kesimi şöyle dediler: 'Ey Şuayb! Ya seni ve seninle beraber inananları kesinlikle şehrimizden çıkaracağız veya mutlaka dinimize döneceksiniz!' Şuayb dedi ki: İstemesek de mi? Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın" (el-A'râf, 7/88-89).

[16] "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı" (Yûsuf, 12/76).

arasına kat!"[17] Hz. Yâkup da şöyle söylemişti: "Oğullarım! Yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!"[18] Nihayet Resûlullah (s.a.) da şöyle dua etmişti: "Ey kalpleri değiştiren Allah'ım! Kalplerimizi sana itaatte sabit kıl!"[19] Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberler, üzerinde bulundukları hallerin değişmesinden endişe ediyorlardı. Buna göre **Bana ve size ne yapılacağını da bilemem** meâlindeki âyetin, sizin de benim de bugün içinde bulunduğumuz hal değişecek mi, yoksa bu halde bırakılacak mıyız, bilmiyorum mânasına gelmesi mümkündür. Bu sözün hakikati, geçmişin sonuna kadar araştırılmasıdır[20]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı müfessirlerin kaydettiğine göre, Mekkeliler, Resûlullah'a (s.a.) ve ashabına (Allah hepsinden razı olsun) çeşitli işkencelerle eziyet ediyorlardı. Ashâb-ı kirâm onlardan gördükleri bu eziyetler üzerine Resûlullah'a (s.a.) şikâyette bulundular. Hz. Peygamber şöyle söyledi: "Ben onlara karşı ne savaş yapmakla ve ne de başka bir şeyle emrolundum! Dolayısıyla bu duruma sabredin. Fakat ben rüyamda şu nitelikteki bir yere hicret ettiğimi gördüm". Bunun üzerine ashap sevindi ve beklemeye başladı. Bir müddet bekledikten sonra herhangi bir değişiklik göremeyince, tekrar gördükleri eziyetten şikâyete başladılar ve şöyle dediler: Bunlardan kurtulacağımıza dair bize söylemiş olduğun olaya dair bir gelişme görmedik. Hz. Peygamber şöyle dedi: "Ben onu ancak rüyamda görmüştüm, bunun olup olmayacağına dair bana gökten bir vahiy gelmedi"[21]. [§]Ashabın böyle bir sözü 355
söylemeleri muhtemel değildir. Ashâb-ı kirâmın Resûlullah'a (s.a.), buradan kurtulacağımıza dair söylediklerin gerçekleşmedi demeleri düşünülemez. Çünkü bu sözde Resûlullah'ı (s.a.) itham etmek ve ona duydukları saygıyı kaybetmek mânası vardır. Buna cevaben Resûlullah'ın (s.a.) da onlara, "Ben onu rüyamda görmüştüm, bunun olup olmayacağına dair bana gökten bir vahiy gelmedi" demesi düşünülemez. Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun, peygamberlerin rüyaları da gökten gelen vahiy gibidir. Dolayısıyla böyle bir rivayetin sahih ve sabit olma ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* Yukarıda belirttiğimiz yorumlar, akla daha uygun gelmektedir. *En doğrusunu Allah bi-*

---

[17] Yûsuf, 12/101.

[18] "İbrahim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Yâkup da. 'Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti; öyleyse yalnız O'na teslim olmuş müminler olarak can verin!' (dediler)" (el-Bakara, 2/132).

[19] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 91; Tirmizî, "Daavât", 95; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 345-346.

[20] Muhtemelen müellif burada "Mâsum olmak, imtihan edilmeyi ortadan kaldırmaz" ilkesini kastetmektedir.

[21] bk. Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 605; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186. *Esbâbü'n-nüzûl*'un muhakkıkı şöyle der: Bu rivayetin isnadı yalandır, râvi Ebû Salih de zayıftır, İbn Abbâs'a yetişmemiştir.

lir. **Ben ancak bana vahyedilene uyarım. Ben yalnızca açık bir uyarıcıyım.** Âyet-i kerîme gayet açıktır, tefsire ihtiyaç yoktur.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهٖ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنٖٓى اِسْرَٓاءٖيلَ عَلٰى مِثْلِهٖ فَاٰمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿١٠﴾

10. “Siz inkâr ederken İsrâiloğulları’ndan bir tanığın onun benzerine tanık olduğunu ifade ettiği, bunun üzerine siz büyüklenirken onun iman ettiği kitap ya gerçekten Allah katından gelmişse! Hiç düşündünüz mü? Şüphe yok ki Allah, hakka karşı cephe alanları doğru yola iletmez.”

Siz inkâr ederken İsrâiloğulları’ndan bir tanığın onun benzerine tanık olduğunu ifade ettiği, bunun üzerine siz büyüklenirken onun iman ettiği kitap ya gerçekten Allah katından gelmişse! Bazıları şöyle dedi: Abdullah b. Selâm, Resûlullah’a (s.a.) iman etmiş, onu tasdik etmiş ve onun Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik yapmıştı. Sonra İbn Yâmîn de aynı şeyi yapmıştı. Bazıları da şöyle dedi: Onun peygamber olduğuna önce İbn Yâmîn iman etmiş, sonra Abdullah b. Selâm onun peygamberliğine şahitlik yapmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki **İsrâiloğulları’ndan bir tanık şahitlik etti** ifadesinde Tevrat’ın veya Hz. Mûsâ’nın kastedilmiş olması daha yakın bir ihtimaldir. Allah başka bir âyette şöyle buyurmuştur: “Bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ’nın kitabı gelmişti. Bu ise önceki kitapları onaylayan Arapça olarak gelmiş bir kitaptır”[22]. Resûlullah’ın (s.a.) kitabının ve Resûlullah’ın (s.a.) şahitlik ettiğinin benzerine Hz. Mûsâ’nın kitabı ile Hz. Mûsâ da şahitlik etmişti. *En*
356 *doğrusunu Allah bilir.* [§]Çünkü Abdullah b. Selâm ancak Medine’de müslüman oldu, İbn Yâmîn de orada müslüman oldu. Bu sûre ise Mekke’de nâzil oldu. Bu duruma karşılık müfessirler şöyle diyorlar: Bu üç âyet hariç bu sûre Mekke’de nâzil olmuştur[23]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

22 el-Ahkāf, 46/12.

23 Buhârî, Tirmizî ve diğerlerinin rivayet ettiklerine göre bu âyet Abdullah b. Selâm hakkında geldi. Bu aynı zamanda müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Ancak Taberî, Mesrûk’un görüşüne uyarak bu âyetin zâhirinin Arap müşrikleri hakkında geldiğini gösterdiği kanaatindedir (bk. Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 19; Tirmizî, “Tefsîr”, 46. Ayrıca bk. Mukātil, *Tefsîr*, IV, 17-19; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXI, 124-125; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, XIII, 318-321).

وَقَالَ الَّذٖينَ كَفَرُوا لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَٓا اِلَيْهِ وَاِذْ
لَمْ يَهْتَدُوا بِهٖ فَسَيَقُولُونَ هٰذَٓا اِفْكٌ قَدٖيمٌ ﴿١١﴾

11. "İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: 'Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da ona gelmezdi!' Onunla doğru yolu bulamadıkları için, 'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir."

İnkâr edenler inananlara şöyle dediler: Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da ona gelmezdi! Bu sözü, inkâr edenlerin akrabalık, çeşitli iyilikler ve hayırlı amellerle bağlı oldukları reisleri ve büyük liderleri tarafından söylenmiş olması muhtemeldir. Onlar şunu diyorlardı: Bu şey hariç, bütün hayırlarda biz öndeyiz, dolayısıyla eğer bizi davet ettiğin şey hayır ise, nasıl ki diğer hayırlara ulaşmakta biz önde isek, bunda da biz önde olmalıydık.

Onunla doğru yolu bulamadıkları için, 'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir. Yani bizim aramızdaki o insanlar Kur'ân ile doğru yolu bulamadıkları için, bu Kur'ân eski bir yalan, diyorlardı. Onların, **Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da ona gelmezdi** sözleri, onlar tarafından delil olarak söylenmişti. **'Bu eski bir yalandır' demeye devam edeceklerdir** cümlesi ise onlar tarafından inkâr edileceğini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onların **Bu eski bir yalandır** sözleri ile onlar şunu söylemektedirler: Peygamberlik iddiasına kalkışanlar, Muhammed'in (s.a.) iddia etmiş olduğu gibi Allah'tan kendilerine de kitap indirildiğini, kendilerinin Allah tarafından insanlara peygamber olarak gönderildiğini iddia ediyor ve insanlardan kendi liderliklerini kabul etmelerini istiyorlardı.

وَمِنْ قَبْلِهٖ كِتَابُ مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةًۜ وَهٰذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا
عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذٖينَ ظَلَمُوا وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنٖينَ ﴿١٢﴾

[§]***12. "Oysa bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kita-*** 357
bı gelmişti. Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır."

Bundan önce de bir rehber ve rahmet olarak Mûsâ'nın kitabı gelmişti. Yani arkasından gidilecek bir önder olan ve ona uyanlardan azabı defedecek olan bir rahmet kitabı…

Bu ise onaylayan bir kitaptır. Burada Allah **onaylayan** sözünü kullanmakta, fakat neyi onayladığını belirtmemektedir. Ancak başka âyetlerde neyi onayladığı da açıklanmaktadır: "Önce gelen kitapları onaylayan kitap"[24]. Sonra bu, "Önce gelen kitapları onaylayan" sözü, tahrif edilmeyen ve değiştirilmeyen o kitaplara muvafık ve uygun olan kitap mânasına gelebilir. Çünkü onlar, Allah'ın gönderdiği kitapları da tahrif etmişlerdi. Bu kitap ise tahrif edilmemiştir, Allah Teâlâ onu tahriften ve değiştirilmekten korumuştur. İşte bundan dolayıdır ki bu kitap, daha önce gönderilip tahrif edilmeyen ve değiştirilmeyen kitaplara muvafık ve uygun düşmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Arap diliyle,** yani Muhammed aleyhisselâm bu kitabı daha önceki kitaplardan almadığının bilinmesi için Arapça olarak indirdi. Çünkü daha önceki kitaplar Arapça değildiler, Kur'ân ise Arapça'dır ve Muhammed aleyhisselâmın diliyle Allah Teâlâ tarafından gönderilmiştir. **Haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olması için.** Buradaki **uyarmak** fiili üçüncü şahıs sigasıyla değil, muhatap sigasıyla "litünzira" (لِتُنْذِرَ) şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Ey Muhammed! Haksızlık yapanları uyarman için… Üçüncü şahıs sigasıyla "liyünzira" (لِيُنْذِر) diye okuduğunda da, Kur'ân'ı haksızlık yapanları uyarması için gönderdik mânasına gelir[25]. Âyette geçen müjdeleme ve uyarmanın ne anlama geldiğini daha önce açıklamıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الَّذٖينَ قَالُوا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدٖينَ فٖيهَا جَزَٓاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

13. "'Rabb'imiz Allah'tır' diyen sonra da devamlı bu söze uygun yaşayanlara ne bir korku vardır ne de onlar üzüntü çekeceklerdir."

14. "İşte bunlar, yaptıklarının karşılığı olarak içinde devamlı kalmak üzere cennetliklerdir."

[İstikamet]

'Rabb'imiz Allah'tır' diyen sonra da devamlı bu söze uygun yaşayanlar. Burada geçen istikamet kelimesi iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onlar

24 Meselâ bk. el-Bakara, 2/97; Âl-i İmrân, 3/3; el-Mâide, 5/46.

25 Âyetin farklı kırâatları için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 135.

Rabb'imiz Allah'tır dediler, sonra da söyledikleri bu söze uygun yaşadılar, bunda sebat ettiler ve yaşantılarını değiştirmediler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onlar Rabb'imiz Allah'tır dediler, sonra da yaptıkları amellerle, yaptıklarını dilleriyle ve kalpleriyle yaparak buna hakkıyla vefa gösterdiler. **Onlar için ne bir korku vardır ne de onlar üzüntü çekeceklerdir. İşte bunlar, içinde devamlı kalmak üzere cennetliklerdir.** Bu ilâhî buyruğu daha önce açıklamıştık. **Yaptıklarının karşılığı olarak;** Allah Teâlâ kendi lütfu ve rahmetiyle bunu onlara amellerinin karşılığı olarak vermiştir. Onlar kendi amelleriyle bunu hak etmiş değildirler, fakat Allah'ın lütfu ve rahmetiyle bunu elde etmişlerdir. Cenâb-ı Hak burada, amelin karşılığının kendi lütfu olduğunu söylemektedir.

وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسَانًا حَمَلَتْهُ اُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ
كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلٰثُونَ شَهْرًا حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهُ وَبَلَغَ
اَرْبَعٖينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ اَوْزِعْنٖٓى اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتٖٓى اَنْعَمْتَ
عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰيهُ وَاَصْلِحْ لٖى فٖى
ذُرِّيَّتٖى اِنّٖى تُبْتُ اِلَيْكَ وَاِنّٖى مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿١٥﴾

[§]*15. "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi* 358
onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu. Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır: Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!"

İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Allah sanki şunu söylüyor: Biz insana, anne ve babasına iyilik yapmasını emrettik. "Hasen" (الحسن) kelimesi, anne babaya yapılan iyiliğin ismidir ve ism-i mefûl mânasındadır. İhsan kelimesi de, anne babaya yapılan fiilin ismidir. **Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu.** Başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurur: "Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır"[26]. Diğer bir âyet de meâlen şöyledir: "Kadın hafif bir yük yüklenir

[26] Lokman, 31/14.

ve onu bir süre taşır"[27]. Bu âyetler arasında görünürde bir farklılık vardır. Bu farklılık da iki şekilde açıklanır. Birincisi, bu konuda bir ayırım yapmak mümkündür; âyetlerden bir kısmı anne hakkında, bir kısmı da çocuk hakkındadır. "Kadın hafif bir yük yüklenir" meâlindeki âyet, hamileliğin başlangıç dönemiyle ilgilidir, sonra çocuk büyüdükçe ağırlaşır. Bu da çocuğa ait bir niteliktir. "Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır" meâlindeki âyet de anne hakkındadır. Kadın, hamileliğin başlangıcından doğum yapıncaya kadar sürekli olarak zayıflamaya ve güçten düşmeye devam eder. **Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı ve zorluk çekerek doğurdu.** Yani annesi hamile kaldığı günden doğuma kadar zorluk çeker. İkincisi, bu âyetlerdeki farklı ifadelerin hepsi annenin muhtelif halleri ile ilgilidir, çocukla alâkası yoktur.
359 [§]Annenin hamileliği başlangıçta hafif seyreder, sonra doğum yaklaştıkça ağırlaşır. Kadının güçten düşmesi ise söylediğimiz gibi hamileliğin başından doğum vaktine kadar gücünü kaybetmeye devam eder. Zorluk çekmesine gelince, kadının hamileliği tamamlandığında zorluk yaşar, aynı şekilde doğum sırasında da hiç şüphesiz zorluk çeker. Yukarıdaki ilk yorum, anne ile çocuğa dair bilgileri ayırmak mânasına dayanmaktadır, yani âyetlerde söylenenlerin bir kısmı çocukla, bir kısmı da anne ile ilgilidir. İkinci yorumda ise, âyetlerin hepsi anne ile ilgilidir. Her iki yoruma göre de âyetler arasında ihtilaf değil bir uyum vardır; âyetler, hamileliğin farklı halleriyle ilgilidir, böylece bütün âyetleri değişik hamilelik hallerine bağlamak mümkündür. Farklılık ise ancak çocukla ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Annenin Bebeğini Emzirme Süresi]

Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır. Bu âyet hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Bu âyet, Hz. Ebû Bekir (r.a.) hakkında geldi. **Annesi onu zahmete katlanarak taşıdı,** yani zorluk ve meşakkatle taşıdı ve meşakkatle **doğurdu.** Onu altı ay tamamlanınca doğurdu. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında gelmiştir, annesi onları âyette belirtilen sürede doğurdu. Şöyle diyenler de vardır: Bu âyet belli bir kişi hakkında gelmiş olsa da her insan hakkında geçerli olan bir hüküm taşımaktadır, o da bu süre içinde çocuğun nesebinin babaya ait olduğudur. Rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer'e (r.a.) altı ayda doğum yapan bir kadın getirilmiş, ona recim cezasını vermeyi düşününce, İbn Abbâs (r.a.) şöyle

[27] "Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca Rab'leri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!" (el-A'râf, 7/189).

demiş: Ey müminlerin emîri! Allah Teâlâ, kitabında bu konuda bir çözüm yolu göstermiş, şöyle buyurmuştur: "Analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler"[28]. Yukarıdaki âyette ise **karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır** buyurmaktadır. Buna göre bu otuz ayın altı ayı hamilelik süresi, kalan iki senesi de emzirme süresidir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüne uyarak kadını recmetmekten vazgeçti. İbn Abbâs (r.a.) da ona, eğer kadın Allah'ın kitabıyla karşınıza çıksaydı davayı kazanırdı, dedi ve bu âyeti
okudu[29]. Aynı şekilde Hz. Ali (r.a.) de, Hz. Osman'ın (r.a.) [§]altı ayda doğum 360
yapan bir kadının recmedilmesini emrettiğini duyunca, kendisine gitmiş ve "Sen ne yapıyorsun?" diye sormuş. O da, bir kadın tam altı ayda çocuğunu doğurabilir mi? diye sormuş. Hz. Ali de evet demiş ve o âyeti okumuş[30]. Bu sahabîler, bu sürede doğum yapan her kadın hakkında bu âyetin hükmünü esas aldılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kadın çocuğunu altı ayda dünyaya getirince onu tam iki yıl emzirir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır.** Kadın eğer yedi aylıkken doğum yaparsa, yirmi üç ay emzirir. Dokuz aylıkken doğum yapınca da yirmi bir ay emzirir[31]. Bu kıyasa göre, çocuğunu iki yılda dünyaya getiren kadının altı ay emzirmesi yeter denilmesi câizdir. Bu ölçüye göre birinin süresi artınca öbürününki azalır. Bilmez misin ki bir kadın çocuğunu iki yılda doğurmuştu da çocuğun süt dişleri çıkmıştı. Böyle bir çocuğun süte olan ihtiyacı, altı aylıkken doğan çocuğun ihtiyacı gibi değildir. Bundan dolayıdır ki, mesele bizim söylediğimiz gibidir. Sonra söylediğimiz gibi iki seneden daha az emzirmek muhtemel olunca, Ebû Hanîfe'nin (r.h.) görüşüne göre iki seneye ilâve edilmesi de caizdir. Çünkü sözü edilen iki sene, ancak en kısa hamilelik müddetinin emzirme süresidir, ki o da altı aydır. Altı aylıkken doğan çocuğun normal gıda ile beslenmesi, bünyesi daha zayıf olduğundan dolayı, dokuz aylık doğan çocuğun normal gıda ile beslenmesinden daha uzaktır. Dokuz aylık doğan çocuğun normal gıda ile beslenme süresi altı aylık doğana göre daha kısadır. İki yılda dünyaya gelen çocuğun normal gıda

---

28 el-Bakara, 2/233.

29 Abdürrezzâk es-San'ânî ve İbn Ebû Hâtim bu konuda başka bir rivayet kaydederler, bu rivayete göre, zikredilen âyeti hatırlatan İbn Abbâs değil, Hz. Ali'dir (bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VII, 350-352; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 428).

30 bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, VII, 352; Mâlik b. Enes, "Hudûd", 1; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3293.

31 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 201-202; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3294; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 336.

ile beslenmesi de bünyesi daha güçlü olduğu ve sütle beslenmeye daha az muhtaç olduğu için, dokuz aylık doğan çocuğa göre daha kısadır. Buna göre "Tam iki yıl"[32] meâlindeki âyet, en az emme süresi anlamına gelir. Çünkü Cenâb-ı Hak, daha kısa sürede doğan çocuk için, **karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır** buyurmuş, sonra da "Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur"[33] buyurmuştur. Ebû Hanîfe'nin söylediği ilâve süre ihtimalinin en
361 azı, [§]iki seneye altı ay eklemektir, nitekim en uzun hamilelik müddetinin emzirme süresi de altı aydır. Bu konuda çocuğun güçlü veya zayıf olduğuna ve normal gıdalarla beslenmesinin mümkün olup olmadığına bakılır[34]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince… Bu cümle, sözünü ettiğiniz âyetin bir olay üzerine geldiğine işaret etmektedir. Çünkü Allah, çocuk o yaşa geldiğinde şöyle dua ettiğini haber vermektedir: **Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye beni muvaffak kıl!** Sonra

---

32 el-Bakara, 2/233.

33 Lokman, 31/14.

34 Serahsî şöyle dedi: Emzirmenin bitiş süresini tespit konusunda âlimler ihtilaf ettiler. Ebû Hanîfe (r.a.) bunu otuz ay olarak takdir etti. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed iki yıl, Züfer de üç yıl olarak takdir etti. Bu süre zarfında emzirme yapılmışsa, emzirme hakkının bittiği sabit olur, aksi halde olmaz. İmâmeyn, bu konuda şu âyetin zâhiri ile istidlâl ettiler: "Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler". Buna göre bitip tamamlandıktan sonra ilâveye gerek yoktur. Ayrıca Allah Teâlâ "Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur" buyurmuştur. Sütten kesildikten sonra tekrar emzirmeye gerek yoktur. Âyetin zâhirinden anlaşıldığına göre bebeğe iki yıl boyunca süt yeterli gıdadır, fakat iki yıldan sonra artık yetmez olur. Süt emmek konusunda iki yıldan sonra çocuk büyümüş kabul edilir. Ebû Hanîfe (r.a.) ise, "karnında taşıması ve sütten kesmesinin süresi otuz aydır" meâlindeki âyete dayanır. Bu ifade, zikredilen hamilelik ve sütten kesmenin her biri için otuz ayın gerekli olduğu anlamına gelir. Ancak iki yıldan fazla hamilelik süresi olmayacağına delil olunca, zâhirde sütten kesmek için geriye atı ay kalır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu sütten kesmek isterlerse…". İki sene dolunca çocuğu sütten kesmek konusunda ana babanın karşılıklı danışmalarına ve anlaşmalarına bakılır. Bu da, iki yıldan sonra da emzirmenin caiz olduğuna işaret eder. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur". Bu konuda şöyle denilmiştir: Bu âyet, iki yıldan sonra annelerin emzirmek istememeleri hakkındadır. Çünkü süt, iki yıl süresince bebek için gıda olduğu gibi, iki yıldan sonra da gıdadır. Sütten kesme de bir anda olmaz, yavaş yavaş kesilmeye devam edilir, nihayet çocuk sütü unutur ve normal gıda ile beslenmeye başlar. Buna göre de iki yıl gibi bir müddetin geçmesi kaçınılmazdır. İlâve süre gerekli olunca da, biz onu en kısa hamilelik süresi olarak takdir ettik, bu da başlangıcı ve sonu itibariyle altı aydır. Züfer (r.a.) de aynı gerekçeleri ileri sürer, ancak şunları ekler: Söz konusu sürenin bir kısmına itibar etmek gerekli olunca, bütününe itibar etmek de gerekli olur ve buna göre sütten kesme, geçen süre ile takdir edilir. Çünkü geçen süre, alıştırmak ve bir halden başka bir hale geçirmek için güzel bir ölçüdür (Serahsî, *el-Mebsût*, V, 136).

Cenâb-ı Hak, **Nihayet çocuk olgunluğuna ulaşıp kırk yaşına girince şöyle yakarır,** buyurmaktadır. Burada Allah, onun aklının olgunlaşmaya başladığı andan artmaya devam edeceği zamana kadar olan süreyi belirtmektedir. O zamana ulaşınca da azalmaya başlar, sözü edilen zaman da kırk yaştır. Müfessirler şöyle dedi: Aklın olgunlaşması, on sekiz yaşından kırk yaşına kadar olan zaman dilimidir. Söylediğimiz gibi bu zaman dilimi, aklın güçlenmeye başladığı ve gücünün nihaî sınıra ulaştığı zamandır. Nihaî sınıra ulaşınca da yavaş yavaş azalmaya başlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye beni muvaffak kıl! Buradaki **anne babama** sözü şuna işaret etmektedir: Bir insan, kendisine vermiş olduğu nimetlerden dolayı Allah'a şükretmesi gerektiği gibi, anne babasına verdiği nimetlerden ve lütfettiği güzelliklerden [§]dolayı **362**
da O'na şükretmekle yükümlüdür. Çünkü çocukların müslüman olmalarının ilk adımını atan anne ve babadır. Anne ve babanın sahip oldukları nimetlerin faydasını da çocuklar görmektedirler. İşte hem kendilerine iman nimetini verdikleri ve hem de sahip oldukları nimetlerden zamanında kendilerini de faydalandırdıkları için onlara da şükretmeleri gerekir. Allah Teâlâ sonra **Beni razı olacağın işleri yapmaya muvaffak kıl** buyurmaktadır. Buna göre de her müslümanın böyle dua etmesi gereklidir, Rabb'inden, kendisinin razı olacağı salih amelleri yapmaya muvaffak kılmasını istemelidir. **Benden gelecek nesli hayırlı eyle.** Bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi, neslimi, benim yolumu takip etmeleri ve bana uymaları için hayırlı eyle! İkincisi, âyetteki "fî" (فى) harf-i cerri atılarak, doğrudan doğruya neslimi hayırlı eyle mânasına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle!"[35], "Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver!"[36] *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetteki "evzi'nî" (أَوْزِعْنِى) kelimesi, bana ilham eyle mânasına gelir. Bu söz, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü burada insan Rabb'inden, kendisine verdiği nimetlere şükretmeyi ilham etmesini istemektedir. Mûtezile'ye göre ise insanın şükretmesine gerek yoktur, ancak her şey verildikten ve Allah'ın yanında verecek bir lütuf kalmadıktan sonra şükretmektedir, o zaman böyle bir dua yapmak, eğlenme ve alay etme anlamına gelir. Çünkü onlar, Allah'ta bulunmayan bir şeyi istiyorlar, halbuki Allah'ın onu vermeye imkânı

---

35 Âl-i İmrân, 3/38.
36 Meryem, 19/5-6.

yoktur. Cenâb-ı Hak, "Anne ve babası, Allah'tan yardım dilerler"[37] buyurmaktadır. Mûtezile'ye göre ise Allah'ın nezdinde yardım edecek bir lütuf kalmamıştır. Dolayısıyla onların mezhebine göre, duaları da boşunadır. *Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ
عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فٖٓى اَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذٖى
كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾

16. "İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir."

Bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Onların yaptıkları işler, güzellikler ve kötülükler olmak üzere ikiye ayrılır. Cenâb-ı Hak, onların yaptıkları güzel işleri kabul edip kendilerini mükâfatlandıracağını, yaptıkları kötülükleri ise lütfu ve rahmetiyle görmezden gelip cezalandırmayacağını haber vermektedir. Âyette **en güzel** diye üstünlük sıfatı olarak belirtilen kelime ile "güzel" mânası kastedilmiştir, dilde böyle kullanımlar caizdir. **Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir.** Yani Allah Teâlâ'nın haber verdiği ve yapacağını söylediği bu vâd, gerçek bir vâddir. Allah, kullarına vâdettiği şeyde vefa gösterecektir, O, vâdettiği şeyde
363 vefa göstermeye kādirdir. [§]Dünyada vâdine vefa göstermemek, ancak şu üç sebepten biri yüzünden olur: Ya yerine getirmekten aciz kaldığı için vâdine vefa göstermez yahut cehaletinden ve aklına farklı bir şey geldiğinden dolayı vâdinden döner, yahut da ihtiyacından dolayı vâdini yerine getirmez. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah bütün bu kusurlardan çok yücedir, vâdini yerine getirmeye zatî kudretiyle, zatî zenginliğiyle ve ezelî ilmiyle kādirdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَالَّذٖى قَالَ لِوَالِدَيْهِ اُفٍّ لَكُمَٓا اَتَعِدَانِنٖٓى اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ
الْقُرُونُ مِنْ قَبْلٖى وَهُمَا يَسْتَغٖيثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ اٰمِنْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ

37 el-Ahkāf, 46/17.

حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هٰذَٓا اِلَّٓا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ اُو۬لٰٓئِكَ الَّذِينَ حَقَّ
عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ ف۪ٓى اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ
اِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِر۪ينَ ﴿١٨﴾

17. "Anne babasına, 'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vâdi gerçektir' demekteler. O ise, 'Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil' cevabını vermektedir.

18. "İşte kendilerinden önce gelip geçen insan ve cin toplulukları ile birlikte bunlar hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir. Onlar gerçekten kaybedenlerden olmuşlardır."

Anne babasına, 'Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?' diyen kimseye anne babası, Allah'tan yardım diler. Müfessirler bu âyetin, Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) oğlu Abdurrahman ve annesi hakkında geldiğini, az önce geçen "İnsana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik"[38] meâlindeki âyetin ise Hz. Ebû Bekir (r.a.) hakkında geldiğini kaydederler ve şöyle derler: Hz. Ebû Bekir (r.a.) annesine ve babasına itaatkârdı, onlara iyi davranmak ve teşekkür etmekle emrolunmuştu, o da Cenâb-ı Hak'tan, kendisine ve ebeveynine verdiği nimetlerden dolayı Rabb'ine şükretmeye muvaffak kılmasını istemişti. Oğlu Abdurrahman ise anne ve babasına isyan etmiş, onların davet ettikleri diriliş inancına karşı çıkmış ve onlara kötü söz söylemiş, şöyle demişti: Öf be! Beni mezardan çıkarılıp yeniden diriltilmekle mi tehdit ediyorsunuz? Benden önceki nesillerden diriltilen kimseyi görmüyorum… Buna benzer sözler söylemişti[39]. Ancak bu rivayet sahih değildir, çünkü Abdurrahman büyük ve önde gelen sahabîlerden biridir. Açık olan şudur ki, onun böyle bir mücadelesi olmamıştır. Müfessirler şöyle diyorlar: O, anne ve babasına şöyle demişti: Eğer sizin söyledikleriniz hak ise, falancayı ve filancayı mezardan çıkarın da görelim! Sonra da dedelerinden bazılarını isimlerini anmıştı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **bunlar**

38 el-Ahkāf, 46/15.

39 bk. Mukātil, *Tefsîr*, III, 258; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 144-145; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3295-3296.

hakkında Allah'ın azap sözü gerçekleşmiştir, buyurdu. Bu beyanın, ölümden sonra dirilişi inkâr edenlerin yukarıda geçen sözlerine cevap olması muhtemel değildir. Çünkü bahis konusu edilen meselenin -ki o da inkârcılara azabın müstahak olmasıdır- gerekliliğinde hayata döndürülmesi ve diriltilmesi-
364 ni engellemek yoktur. [§]Çünkü onlar şayet dünyaya tekrar döndürülselerdi, hak ettikleri azap onlardan düşmeyecekti, zira onlar iman etmiyorlardı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmaktadır: "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan davranışlara döneceklerdir"[40]. Ancak bu iki âyetin, Âdemoğulları'ndan iki kişinin ebeveynleriyle ilişkileri hakkında gelmiş olması mümkündür; bunlardan biri anne ve babasına itaat etmiş, davet ettikleri inancı kabul etmişti, diğer ise anne ve babasının davet ettiği inançtan yüz çevirmiş ve onların emirlerine karşı çıkmıştı. Ebeveyni, isyan eden ve emirlerine karşı çıkan çocukları için Allah'tan yardım dilemişler ve âyette belirtilen duayı yapmışlardı. İtaatkâr olan çocuk da yine âyette dile getirilen sözleri söylemişti. "Kadın hafif bir yük yüklenir"[41] meâlindeki âyette belirttiğimiz gibi, bütün müfessirler, bu âyetin Hz. Âdem ve eşi Havva hakkında olduğunu ifade ederler. Biz deriz ki: Bu âyetin her anne baba hakkında gelmiş olması mümkündür, onlar âyette belirtilen akideyi söylüyor ve bahsedilen şekilde dua ediyorlar. Cenâb-ı Hak onlara kusursuz bir çocuk verince, âyette belirtilen olay oldu[42]. Buna göre belirttiğimiz iki âyetin, itaatkâr olsun âsi olsun her çocuğun anne ve babasına karşı davranışı hakkında olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Dolayısıyla âyetin, onların ismini verdikleri kişiler hakkında gelmiş olduğunu kabul etmek için mutlaka Allah tarafından Peygamber'inin diliyle, bu âyet şu şu olay ve şu şu kişiler hakkındadır diye yapılan bir açıklamanın tevatür yoluyla gelmesi gerekir. Ancak o zaman onların söyledikleri kabul edilir. Âyetin bir kavme işaret ettiğine dair deliller tevatür yoluyla sabit olmazsa, bu rivayetlerden el çekmek en doğru yoldur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Anne babası, Allah'tan yardım dileyerek, 'Yazıklar olsun sana! İnadı bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah'ın vâdi gerçektir' diyorlar. Allah'ın lütfu çok boldur, şayet bu lütuftan ona verilmiş olsaydı, şüphesiz o da iman ederdi. İşte bundan dolayı onlar Allah'tan yardım istiyorlar ve **imana gel** diyerek çocuklarına iman etmesini emrediyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

40 el-En'âm, 6/28.

41 el-A'râf, 7/189.

42 bk. el-A'râf, 7/190.

وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَلِيُوَفِّيَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا
يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾

[§]19. “Her birinin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah herkesin 365
yaptığının karşılığını haksızlığa uğratılmaksızın tastamam vermek için böyle yapmıştır.”

Her birinin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Yani yaptıkları hayır ve şerre göre dereceleri vardır. **Allah herkesin yaptığının karşılığını haksızlığa uğratılmaksızın tastamam vermek için böyle yapmıştır.** Yani Allah onların hayır olarak yaptıkları her şeyin mükâfatını ve şer olarak yaptıkları her şeyin cezasını tam olarak kendilerine verecektir. **Onlar haksızlığa uğramayacaklar.** Yani hayırları azaltılmayacak, kötülükleri de çoğaltılmayacaktır.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذٖينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فٖى
حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ
بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ
تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾

20. “İnkâr edenler ateşin başına getirilince, ‘Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız, şimdi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz!’ denilecektir.”

İnkâr edenler ateşin başına getirilince, size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz denilecek. Allah Teâlâ başka âyetlerde meâlen şöyle buyurdu: “İnkâr edenler ateşe getirilince, ‘Bu gerçek değil miymiş?’ denilecek”[43], “Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek”[44]. Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda Cenâb-ı Hak, onlara kendi durumlarını ve içine düştükleri azaba neden müstahak olduklarını bilmeleri maksadıyla bunu hatırlatmaktadır; çünkü onlar dünyada iken insanların iman etmelerini engellemek için Allah’ın âyetlerini yalanlıyorlar ve o âyetlerle alay ediyorlardı.

---

[43] el-Ahkāf, 46/34.

[44] ez-Zümer, 39/71.

Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız denilecek. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, faydalanmanız için size vermiş olduğum bütün iyi ve güzel nimetleri dünyada tükettiniz, onları bitirdiniz, fakat şükretmediniz ve ahde vefa göstermediniz. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Size ait iyi ve güzel nimetleri dünya hayatınızda tükettiniz,** yani onları bitirdiniz, ama onlarla âhirette size vâdolunan güzel nimetleri ve ebedî lütufları kazanamadınız. Cenâb-ı Hak, bu dünyada insana vermiş olduğu her türlü malı, ondan âhiret amelini yapmak maksadıyla yararlanması, onları kendine azık yapması, âhiret azığı yapması için vermiştir. Fakat insan bu malı başka yolda kullanırsa, bu onu telef etmek ve veriliş amacının dışında kullanmaktır. Bu ise, onun için vebaldir ve pişmanlık sebebidir.
366 [§]Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir"[45]. Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kavurucu bir rüzgârdır"[46]. Onun yaptığı her harcama, âyette belirtildiği gibi âhiret için azık edinme amacının dışında olup, dünya hayatı içindi. Bu ise oyun ve eğlencedir. O harcama, âyette belirtildiği gibi helâk eden kavurucu bir rüzgârdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi ise aşağılayıcı cezayı çekeceksiniz! Yani o azabın içinde aşağılanacaksınız ve o azap sizi aşağılayacak. **Yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamanıza karşılık olarak…** Muhtemelen onların büyüklük taslamalarından maksat, peygamberlere karşı kibirlenmeleridir. Onlar, peygamberlere karşı büyüklendiler, bu yüzden onlara uymaya yanaşmadılar ve Allah'ın âyetlerine karşı da büyüklendiler. **Yoldan çıkmanıza karşılık olarak.** Burada geçen ve yoldan çıkmak diye tercüme ettiğimiz "fısk" (الفسق) kelimesi, Allah Teâlâ'nın emirlerinin dışına çıkmak demektir.

وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍۜ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِه۪ٓ اَلَّا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٢١﴾

45 el-En'âm, 6/32.

46 "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır" (Âl-i İmrân, 3/117).

21. "Âd'ın kardeşini (Hûd) ***hatırlat. Hani o, kum tepelerinin arasında kavmini -kendinden önce ve sonra da bu kabilden uyarılar olmuştur- şöyle uyarmıştı: Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Ben size gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum!"***

[Ahkāf]

Âd'ın kardeşini (Hûd) hatırlat. Bu cümleden maksadın ne olduğuna dair iki ihtimal vardır. Birincisi, Âd'ın kardeşinin haberlerini hatırlat, yani Âd kavminin Hûd aleyhisselâma nasıl kötü muamele ettiklerini ve bu kötülüklere Hûd'un nasıl göğüs gerdiğini hatırlat! Böylece kavminin sana yaptıklarına karşı da teselli bulursun. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Âd'ın haberlerini hatırlat, yani onların peygamberleri inkâr etmeleri, onlara karşı büyüklük taslamaları ve onlarla alay etmeleri yüzünden, başlarına gelen azabı ve köklerinin kazınmasını anlat! Böylece kavmini, seni inkâr etmelerinden ve seni alaya almalarından sakındırmış olursun. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hani o, kum tepelerinin arasında kavmini uyarmıştı.** Yani kavmini kum tepeleri ile korkutmuştu. Buradaki "ahkāf" (أحقاف) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Ahkāf bir yer ismidir, Hz. Hûd azabın orada geleceğini söyleyerek kavmini uyarmıştı. Bazıları da şöyle dedi: Ahkāf, geniş ve yüksek bir kum tepesidir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Ahkāf, "hıkf" (الحقف) kelimesinin çoğuludur, kum demektir; kum tanelerinin oluşturduğu geniş ve inişli çıkışlı bir tepedir[47]. Ebû Avsece de şöyle dedi: Ahkāf, Umman sahilleri kumsalıdır. **[§]**Rivayet edildiğine göre o kumsallar Âd kavminin yurdu idi. **367**
"Hıkf" kelimesinin, inişli çıkışlı tepenin adı olduğu da söylenmiştir. Bazıları ise şöyle dedi: Ahkāf, suyun batarak çekilmesiyle oluşan ve sadece su yatağının izi kalan bir dağdır. Ahkāf'ın Şam'da bir dağ olduğu söylendiği gibi, Âd kavminin evlerinin ve ikametgâhlarının bulunduğu yerin adı olduğu da söylendi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendinden önce ve sonra da 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyin' diye uyarılar olmuştur. Yani Hûd aleyhisselâmdan önce ve sonra gelen peygamberler tarafından da bu tür uyarılar yapılmıştır. **Allah'tan başkasına kulluk etmeyin** hitabı, insanlığın geneline yapılmıştır. Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Peygamberler, kendilerini inkâr etmeleri halinde başlarına gelecek çeşitli azaplarla kavimlerini sürekli uyarmışlardır. Hûd aleyhisselâmdan önce ve sonra gelen bütün peygamberler, insanları sadece Allah'a kulluk yapmaya davet etmişler, O'ndan başkasına kulluk yapmayı yasaklamışlardır. **Ben size**

47 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 407.

gelecek büyük bir günün azabından gerçekten korkuyorum! Buradaki **sizin için korkuyorum** sözü, gerçek korku anlamında kullanılmıştır; peygamberler insanların iman edip kendilerine uymalarından henüz ümitlerini kesmedikleri sırada bu korkuyu dile getirmişlerdi. Bundan dolayıdır ki, onlar azabın ineceğine dair kesin bir dil kullanmadılar. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki korkudan maksat, gerçek bir bilgi de olabilir, yani ömrünüzü bu minval üzere tüketirseniz başınıza büyük günün azabının geleceğini ben biliyorum. Buna göre burada korku kelimesini bilgi anlamında kullanmıştır.

قَالُٓوا اَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَٓا اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِق۪ينَ ﴿٢٢﴾

22. "Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin? Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir! dediler."

Sen bizi ilâhlarımızdan uzaklaştırmak için mi geldin? Onlar Hûd aleyhisselâma şöyle demişlerdi: Sen bizi tanrılarımıza kulluktan uzaklaştırmak için mi geldin? Bazıları şöyle dedi: Sen bizi tanrılarımıza kulluktan vazgeçirmek mi istiyorsun? Bazıları da, bizi döndürmek mi istiyorsun, mânasını verdi. Bazıları ise şöyle dedi: Tanrılarımız konusunda bize yalan mı söylüyorsun? Âyette geçen "ifk" (إفك) kelimesi yalan anlamına gelir. Bunların hepsi aynı mânaya gelir. "İfk" kelimesinin aslı, geri döndürmektir. Onlar sanki şunu söylüyorlardı: Sen bizi tanrılarımıza kulluktan döndürmek mi istiyorsun? *En doğrusunu Allah bilir.*

368 **[§]Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!** Onlar bu sözü, alay etmek amacıyla söylüyorlardı. Kâfirler, peygamberlerle alay etmek ve onların tehditlerinin aslı bulunmadığını söylemek için sürekli olarak tehdit edildikleri azabın hemen getirilmesini istiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاُبَلِّغُكُمْ مَٓا اُرْسِلْتُ بِه۪ وَلٰكِنّ۪ٓى اَرٰيكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿٢٣﴾

23. "O da, 'Bu bilgi ancak Allah katındadır; size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum, ama sizi cehalette direnen bir topluluk olarak görüyorum' cevabını verdi."

O da, 'Bu bilgi ancak Allah katındadır' dedi. Hûd aleyhisselâm onlara, azabın geleceğine ve onun zamanına dair bilgi Allah katındadır, dedi. **Ben, size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum,** yani sizi Allah Teâlâ'nın birliğine iman etmeye ve O'ndan başkasına kulluk etmemeye çağırıyorum. Yahut şöyle diyordu: Ben size, emrolunduğum tevhit inancını ve inanmadığınız takdirde başınıza azap geleceğini tebliğ ediyorum, emrolunmadığım için o azabın size ne zaman geleceğini tebliğ etmiyorum. **Ama sizi cehalette direnen bir topluluk olarak görüyorum.** Yani Allah'ın dinine karşı cahilce direnen yahut Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine ve ihsanına karşı cahillik yapan veyahut da Allah Teâlâ'nın emirlerine karşı cahilce karşı koyan bir topluluk olarak görüyorum.

فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ اَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهٖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٤﴾

24. "Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, 'İşte bize yağmur getirecek bir bulut' dediler. Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, bir rüzgâr!"

Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, 'İşte bize yağmur getirecek bir bulut' dediler. Bazıları, buradaki "ârıd" (عارض) kelimesi bulut anlamına gelir, dedi. Şöyle dediler: Bu, bize yağmur getirecek olan buluttur. Sanki "ârıd" kelimesinin hakikati, içinde acı bir azap bulunan rüzgârdır. Onlar onu bulut zannetmişlerdi, ama bulut değildi, rüzgârdı. Ancak o açıdan bakıldığında onlara yağmur getirecek olan buluttu, bundan dolayı, bu bize yağmur getirecek olan buluttur demişlerdi. **Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz cezadır.** Hûd aleyhisselâm onlara şöyle demişti: O size yağmuru getirecek olan bulut değildir, aksine sizin hemen gelmesini istediğiniz azaptır, çünkü siz şöyle diyordunuz: "Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!"[48] O, **içinde acılı azap bulunan bir rüzgârdır.**

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِاَمْرِ رَبِّهَا فَاَصْبَحُوا لَا يُرٰٓى اِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذٰلِكَ نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾

48 el-Ahkāf, 46/22.

369 [§]***25. "Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız."***

[Âd Kavminin Rüzgârla Helâk Edilmesi]

Sonra Hz. Hûd, bu rüzgârın niteliklerini beyan etmekte ve Cenâb-ı Hakk'ın haber verdiği gibi şöyle demektedir: **Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr!** Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, her şeyi silip süpüren, her şeyi silip süpürmek emriyle gönderilen bir rüzgâr! Rabb'inin emrinin dışına çıkmayan ve silip süpürmek emriyle gönderilmediği nesnelere dokunmayan bir rüzgâr! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Âd kavminde de (ibretler var). Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik. Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu"[49]. Bu âyet-i kerîme, **her şeyi silip süpüren rüzgâr** meâlindeki âyetin tefsiridir. Yani uğradığı ve silip süpürmesi emredilen her nesneyi yok eden, fakat bu âyette belirtildiği gibi yok etmesi emredilmeyen yerlere yaklaşmayan bir rüzgâr! *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Her şeyi silip süpüren bir rüzgâr,** yani onu gören ve düşünen insan, rüzgârın şiddetli ve kuvvetli estiğinden dolayı her şeyi silip süpürdüğünü, yeryüzünde hiçbir şey bırakmadığını, ancak Rabb'inin emrinin dışına çıkmadığını da görürdü. Görmez misin ki, o topluluğun içinde oldukları, hatta rüzgâra onlardan daha yakın yerde bulundukları halde Hûd aleyhisselâma ve ona uyanlara rüzgâr zarar vermedi. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir"[50]. Yani Hûd aleyhisselâma her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir, hatta rüzgâra genelde ölüm emri verildiği halde o ölmeyecektir. Buna göre **her şeyi silip süpürür** cümlesi, ona şahit olanın, yanında bulunan her şeyi silip süpüren, onun korkunç haline bakan birine, eğer bunda öldürme emri olsaydı mutlaka öldürürdü diye düşündüren, fakat Rabb'inin emrinin dışına çıkmayan bir rüzgâr demektir. Görmez misin
370 ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: **[§]Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler.** Bu cümlenin zâhirine göre onların meskenleri kaldı, rüzgâr onları silip süpürmedi. Aynı şekilde başka bir âyette de şöyle buyurur: "İnsanları sökülmüş hurma kütükleri gibi çekip alıyordu"[51]. Bazıları şöyle dedi: Onlar kaçıp meskenlerine sığındıklarında, rüzgâr onların meskenlerine giriyor, onları çekip çıkarıyor, cansız bir halde avlularına ve tarlalarına atıyordu. Bazıları da şöyle dedi: Rüzgâr onları mafsallarından çekiyor, organlarını parçalıyor, sonra o halde avluya atıyor ve onları sökülmüş hurma

49 ez-Zâriyât, 51/41-42.
50 İbrâhim, 14/17.
51 el-Kamer, 54/20.

kütüklerine benzer bir halde bırakıyordu. Rüzgârın insanları evlerinden çıkarmaya ve öldürüp sahralara atmaya çalışmasından ise meskenleri ve evleri yıkması daha kolaydı. Aynı şekilde insanları mafsallarından çekmesi ve organlarını parçalamasından ise evlerini ve meskenlerini üzerlerine yıkarak öldürmesi daha kolaydı. Buna rağmen rüzgâr onların meskenlerini yıkmaya çalışmadı. Söylediğimiz gibi bütün bunlar, rüzgârın silip süpürmek konusunda Rabb'inin emrinin dışına çıkmadığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, rüzgâr, evleri dışında Âd kavminden geriye hiçbir şey bırakmadı. İkincisi, evlerinin kalıntılarından başka bir şey görülmüyor. Bu iki yorumdan birine göre, rüzgâr onların evlerine dokunmadı ve yok etmedi, diğerine göre de evlerinin sadece kalıntılarını bıraktı, evlerin
kendilerini ise yıktı. [§]Bu iki yorum, yukarıda **Rabb'inin emri ile her şeyi** 371
silip süpüren bir rüzgâr meâlindeki âyet hakkında yaptığımız iki yorumla örtüşmektedir. Buradaki ilk yorum, yukarıda geçen her şeyi silip süpürme emriyle gönderilen, ancak meskenlerine dokunması emredilmeyen bir rüzgâr gönderdik, bu bakımdan meskenleri ayakta kaldı şeklindeki ilk yorumla aynı mânadadır. Buradaki ikinci yorum da yukarıda geçen yorumla aynı anlama gelmektedir. Oradaki yorumda çok şiddetli ve kuvvetli esen rüzgârın her şeyi silip süpürdüğüne, insanların meskenlerini de yıktığına, ancak ona bakan birinin meskenlerin sadece kalıntılarını gördüğüne, bundan dolayı âyette onlar için yine de mesken kelimesinin kullanıldığına, dilde bu türlü kullanımların örfen de kabul edildiğine daha önce işaret edilmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak âyetin sonunda meâlen şöyle buyurmaktadır: **Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız.** Burada geçen "mücrim" (مجرم) kelimesi, sanki devamlı suç ve günah işlemeyi itiyat haline getirmiş insan demektir. Bazıları buna ısrarla günaha dalan insan mânasını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَٓا اِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَاَبْصَارًا
وَاَفْـِٔدَةً فَمَٓا اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَٓا اَبْصَارُهُمْ وَلَٓا اَفْـِٔدَتُهُمْ
مِنْ شَيْءٍ اِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ
يَسْتَهْزِؤُنَ 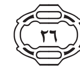

26. "Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik; kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler kendilerini kuşatıverdi!"

Onlara, size vermediğimiz yerler ve imkânlar verdik. Bazıları buradaki "in" (إن) şart edatının, olumsuzluk takısı olan "lem" (لَمْ) mânasına geldiğini söyler. Buna göre de âyetin anlamı şöyledir: Size vermediğimiz gücü, kuvveti, aklı, basireti ve diğer özellikleri onlara vermiştik. **Kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı.** Yani ey Mekkeliler! Size vermediğimiz imkânları Âd kavmine vermiştik. Sonra peygamberleri inkâr etmeleri sebebiyle başlarına Allah'ın azabı gelince, onu başlarından savmaya güçleri yetmedi. Dolayısıyla Resûlullah'ı (s.a.) inkâr etmenizden ötürü size de bir azap gelecek olursa, onlara lütfettiğimiz imkânların benzerini vermediğimiz sizler onu hiçbir şekilde başınızdan savamazsınız. Bazılarına göre buradaki "in" (إن) harfi, zâit bir sıla edatıdır. Buna göre âyetin mânası şöyle takdir olunur: Size verdiğimiz kulak, göz ve kalp gibi organları onlara da vermiştik, bununla birlikte başlarına gelen azabı defetmeye onların gücü yetmedi, buna sizin de gücünüz yetmeyecektir. Çünkü onlarda da sizdeki kulak, göz ve kalp gibi organlar vardı.

372 **[§]Kendilerini kulak, göz ve kalplerle donattık. Onlara kulakları da gözleri de kalpleri de hiçbir fayda sağlamadı.** Yukarıda söylediğimiz onlara verilmeyen imkânların öncekilere verildiği şeklindeki ilk yoruma göre bu âyette geçen kulak, göz ve kalp kelimeleriyle bu organların hakikati kastedilmemiştir; kulak akıldan kinâye yapılmıştır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Sağırlara -üstelik akıllarını da işletmiyorlarsa- gerçeği sen mi duyuracaksın?"[52] Cenâb-ı Hak bu beyanda önce kulak anlamına gelen "sem'" (السمع) kelimesini belirtti, sonra da onu akıl diye tefsir etti. "Ebsâr" (أبصار) kelimesi ile de basiret kastedilmiştir. "Basar" (البصر) kelimesi kullanılır ve onunla basiret kastedilir. Çünkü Allah Teâlâ, Âd ve Semûd kavmini şöyle nitelemiştir: "Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Şeytan onlara, yaptıklarını güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı; oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi"[53]. Âyetteki kalp kelimesi de kuvvetlerden kinâyedir. Allah Teâlâ, sizlere verilmeyen akıl, basiret ve kuvvet onlara verilmişti ey Mekkeliler, buyuruyor. Buna rağmen başlarına

52 Yûnus, 10/42.
53 el-Ankebût, 29/38.

inen Allah'ın azabını kaldırmaya onların gücü yetmedi, sizin imkânlarınız onlarınkinden daha düşük olduğu halde siz o azabı başınızdan nasıl savacaksınız? İkinci yoruma göre de, âyette sözü edilen kulak, göz ve kalp anlamına gelen sözcüklerden bu organların hakikati kastedilmiştir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Onlardaki bu organlara siz de sahipsiniz, başlarına gelen azabı defetmeye onların gücü yetmediği gibi sizin de gücünüz yetmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah, onlara azabın neden geldiğini şöyle açıklamaktadır: **Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlardı. Alaya aldıkları şeyler kendilerini kuşatıverdi!** Onlar bazan peygamberlerin kendilerini azapla korkutmalarından dolayı alay ediyorlardı, bazan da kendilerini hakka davet ettikleri için peygamberlerle alay ediyorlardı.

[§]Cenâb-ı Hakk'ın Hâkka sûresinde zikrettiği üzere Âd kavminin aza- 373
bı rüzgârdı: "Âd halkı dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi. Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki (orada bulunsaydın), o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün"[54]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurdu: "Âd kavminde de (ibretler var). Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik"[55]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Çevrenizdeki nice şehirleri helâk ettik, belki dönerler diye uyarıcı işaretler de vermiştik."

Çevrenizdeki nice şehirleri helâk ettik. Allah Teâlâ insanı belli bir tabiatta, bünyede ve halde yarattı; insan, benzerlerinin ve emsallerinin işledikleri günahlar sebebiyle başlarına gelenlerden sakınır ve başkalarından ibret alır. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: çevrenizde ve yakınınızda bulunanların peygamberleri inkâr etmeleri, inatla karşı koymaları ve onlarla alay etmeleri sebebiyle başlarına gelenlerin sizin de başınıza gelmemesi için onların yaptıklarını yapmaktan sakının! Allah onları, çevrelerinde helâk edilen insan-

---

54 el-Hâkka, 69/6-7.

55 ez-Zâriyât, 51/41.

ların başlarına gelenlerden sakınmaları ve onlara gelen azabın kendilerine de gelmemesi için, onların peygamberlere karşı yaptıklarını Resûlullah'a yapmamaları için uyarmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Belki dönerler diye uyarıcı işaretler de vermiştik. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, doğru söylediklerini kavimlerine bildirmeleri için peygamberlere mûcizeler vermiştik, ama onlar bunları reddettiler ve peygamberleri inkâr ettiler. İşte o zaman onları helâk ediverdik. Ey Mekkeliler! Muhammed aleyhisselâmın size bildirdiği âyetlerde, doğru söylediğini ve peygamber olduğuna gösteren deliller vardır, bunları reddetmeyin ki, öncekilerin başına gelenler sizin de başınıza gelmesin! *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, onların peygamberleri inkâr etmeleri, inatçılık yapmaları ve bu haberin ulaştığı kişinin uyması gereken buyrukları reddetmeleri sebebiyle başlarına gelen belâlara dair olarak, onlarla aynı tutumları sergilememeleri ve aynı davranışı yapma-
374 maları için yakın çevrelerde ve ufuklarda uyarıcı işaretler koyduk. [§]Bu iki yorumdan biri, insanların aynı davranışı yapmaktan vazgeçmeleri için onların başına gelenlere ait işaretler ufuklarda dağıtılmıştır, bu, onun için bir işaret olur. Bu işaret de kendisini onların yaptıklarını yapmaktan vazgeçmeye sevkeder. İkincisi, Cenâb-ı Hak, doğru söylediğine ve peygamber olduğuna işaret etsin diye her resûl ve nebî için bir işaret koyduğunu haber vermektedir. Yani Allah, tasdik etmelerini gerektiren şeyleri göstermeden onları helâk etmemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

28. "Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Aksine onları bırakıp kayboldular. Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir."

Allah'tan başka, O'na yaklaştırsın diye edindikleri tanrılar kendilerine yardım etselerdi ya! Bu beyan, biri Allah'a, diğeri taptıkları ve tanrı edindikleri putlara olmak üzere iki mânaya işaret eder. Yardım etmesi gerekenin Allah olduğu düşünüldüğünde mânası şöyle olur. Allah onlara yardım etseydi ya! Eğer onların putlara ibadet etmeleri kendilerini Allah'a yaklaştırıyor ve putlar Allah katında onlara şefaatçi olacak idiyse, azap geldiği zaman Allah onlara yardım etseydi de helâk olmasalardı ya! *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı

Hak şunu söylemektedir: Eğer putların onları Allah'a yaklaştırdığı iddiaları hak ise kendilerine azap geldiğinde Allah onlara yardım etseydi ya! Allah onlara yardım etmediğine, aksine onları helâk ettiğine göre bilin ki bu mesele sizin vehmettiğiniz ve zannettiğiniz gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer sizin taptığınız putlar, iddia ettiğiniz gibi Allah nezdinde size şefaatçi olacak idiyseler, size yardım etseler ve şefaatleriyle sizi helâk olmaktan kurtarsalardı ya! Bunu yapamadıklarına, onlara yardım edemediklerine ve azabı defedemediklerine göre, onların başına gelen azap sizin başınıza geldiğinde sizden de azabı defedemeyecekler demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada şart edatı olan "levlâ" (لولا) kelimesi, teşvik edatı olan "hellâ" (هلا) mânasındadır. "Hellâ" edatı mazi fiilin başında bulunur ve fiile olumsuzluk mânası verir. Buna göre âyet de yardım etmedi anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aksine onları bırakıp kayboldular. Yani onlar bunları yahut putlar onları bırakıp gittiler. Onlara ibadet etmek suretiyle bekledikleri ve ümit ettikleri şefaati elde edemediler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bunlar kendi düzmecelerinden ve sürdüregeldikleri asılsız iddialardan ibarettir.** Muhtemelen onların düzmecelerinden ve iftiralarından maksat, putlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir gibi sözleridir: *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ صَرَفْنَٓا اِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْاٰنَۚ فَلَمَّا حَضَرُوهُ
قَالُٓوا اَنْصِتُواۚ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُنْذِرٖينَ ﴿٢٩﴾

[§]*29. "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek* 375
üzere sana doğru yönlendirmiştik. Yanına geldiklerinde 'Susup dinleyin!' dediler, okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler."

Bu âyet hakkında bazıları şöyle dedi: Cinlerden uyarıcılar, insanlardan da resûller ve uyarıcılar vardır. Eğer mesele böyle ise, o zaman Kur'ân'ı dinlemeleri için Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a (s.a.) yönlendirdiğini söylediği topluluk, uyarıcı cinlerdir. Âyetin sonundaki **uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler** cümlesi buna işaret etmektedir. "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bugünle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"[56] meâlindeki âyetin zâhiri, insanlardan peygamberler

---

56 el-En'âm, 6/130.

gönderildiği gibi cinlerden de peygamberler gönderildiğini ifade etmektedir. Ancak şöyle denilebilir: Bazan iki zümreden söz edilir, fakat bir tanesi kastedilir, dilde böyle kullanımlar caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O ikisinden inci ve mercan çıkar"[57]. Burada ikisinden denilmesine rağmen sadece biri kastedilmektedir, o da tuzlu denizdir. İşte konuştuğumuz konu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cin topluluğundan bir grubu sana doğru yönlendirmiştik. Yani onlara ilham vermiş ve kalplerine o fikri atmıştık, sonunda da cinler Resûlullah'a (s.a.) gitmişler ve onun okuduğu Kur'ân'ı dinlemeye koyulmuşlardı. Cenâb-ı Hakk'ın gönderdiği ve onların bildikleri kitaplarda Resûlullah'ın (s.a.) okuduğu Kur'ân'ı dinlemek üzere ona doğru gitmelerini emretmiş olması da muhtemeldir. Çünkü bu âyetin hemen arkasından onlardan haber vererek şöyle buyurmaktadır:

قَالُوا يَا قَوْمَنَٓا اِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا اُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسٰى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدٓى اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرٖيقٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٣٠﴾

30. "Ey halkımız! dediler, Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik."

Ey halkımız! dediler, Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, bir kitap dinledik. Bu beyan, onların, bu kitaptan önce gelen kitapları tanıdıklarına işaret etmektedir, çünkü onlar şunu söylüyorlar:
376 Ey halkımız! Biz [§]Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan bir kitap dinledik. İşte o kitaplarda onlara, bu kitabı dinlemelerinin ve onunla amel etmelerinin emredilmiş olması mümkündür. Onların kulak hırsızlığı yapmak için göğe çıkmaları ve gökte konuşulan haberleri dinlemeleri sayesinde bu bilgiyi elde etmiş, sonra da yeryüzüne inerek oradakilere haber vermiş olmaları da muhtemeldir. İşte bu bilgi onlara, bahsettiğimiz bu üç yoldan biriyle ulaşmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Gerçeğe kılavuzluk eden.** Yani Allah'ın onlar üzerindeki ve onların birbirleri üzerindeki haklara çağıran. **Doğru yola çağıran.** Buradaki "müstakîm" (مستقيم) kelimesi, insanı maksadına ulaştıran, muradına ve ihtiyacına kavuşturan yol demektir.

[57] er-Rahmân, 55/22.

يَا قَوْمَنَٓا اَجِيبُوا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوا بِهٖ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ
وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٣١﴾

31. "Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona iman edin ki, Allah günahlarınızı bağışlasın ve sizi acılı azaptan korusun."

[Haber-i Vâhid Delildir]

Ey halkımız! Allah'ın davetçisine uyun ve ona iman edin. Bu âyet, haber-i vâhid ile amelin gerekliliğine işaret eder. Çünkü Resûlullah'ın (s.a.) huzuruna giden, ondan Kur'ân'ı dinleyen ve kendisini tasdik eden cinlerin sayıları azdı. Onlar oradan kendi kavimlerine döndüklerinde, her biri kendi kabilesinin yanına gitmişti. Cinler taifesinin bir araya gelip toplanmış olmaları da mümkündür; orada da her biri kendi kabilesini Allah'ın davetçisine uymaya ve ona muhalefetten sakınmaya çağırmıştı. Söylediğimiz gibi bu haberi bireyler ve tek kişiler tarafından verilmiş olması muhtemeldir. Bu durum, amel konusunda haber-i vâhidin delil olduğunu gösterir. Azîz ve Celîl olan Allah şöyle buyurdu: "Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak üzere geride kalmalıdır"[58]. Söylediğimiz gibi bu âyetler, insanların bu emirleri kabul etmelerini ve onlara muhalif davranmaktan sakınmalarını gerektirdiğine göre insanlarda ve cinlerde haber-i vâhidle amel etmek açık ve meşhur bir uygulamadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın davetçisine uyun! Buradaki uyma emriyle, tevhit inancı ve Allah'a iman kastedilmiş olabilir. Muamelât ile ilgili her emirde ve her şeyde ona uyun mânası da kastedilmiş olabilir. Aynı şekilde aşağıdaki âyet de bu mânadadır:

وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ
دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءُ اُو۬لٰٓئِكَ ف۪ي ضَلَالٍ مُب۪ينٍ ﴿٣٢﴾

[§]***32. "Allah'ın çağrıcısına kulak vermeyenler yeryüzünde O'nu aciz bı-*** 377
rakamayacak, O'na karşı bir yar ve yardımcı da bulamayacaklardır; bunlar apaçık bir sapkınlık içindedirler."

[58] et-Tevbe, 9/122.

Allah'ın çağrıcısına kulak vermeyenler cümlesi, iki konu ile ilgili olabilir. Biri, tevhit inancı ve Allah'a imanla, diğeri de her konudaki muamelatla. Sonra Cenâb-ı Hak, davetçisinin davetine uymayanlara şunu haber vermektedir: **Onlar, yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamayacaklar.** Yani kimse Allah'ın azabından kaçıp kurtulamaz. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Dünyada bazılarının cezasından kaçarak kurtulmak çoğu kere mümkün ise de firar ederek Allah'ın azabından kimsenin kurtulması mümkün değildir. **O'na karşı bir yar ve yardımcı da bulamayacaklardır** cümlesi de aynı mânaya gelmektedir. Yani onlar, dünyada iken başlarına gelen belâlara ve kötülüklere karşı birbirlerinden destek alıyorlar idiyse de, burada kendilerine fayda sağlayacak ve onları azaptan kurtaracak Allah'tan başka dost bulamayacaklar. Çünkü Allah, **O'na karşı bir yar ve yardımcı da bulamayacaklardır** buyurmakta, yani onların hiç dostu olmayacak demektedir. Başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Onlar birbirlerinin yakını ve yardımcılarıdır"[59]. Fakat yakınlıkları dünyada onlara fayda veriyor idiyse de o gün hiçbir yakının yakınına faydası olmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bunlar apaçık bir sapkınlık içindedirler.** Yani Allah'ın davetçisine uymayanlar, apaçık bir sapkınlık içindedirler.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذ۪ى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْىَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْيِىَ الْمَوْتٰى بَلٰٓى اِنَّهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٣٣﴾

33. "Onlar düşünmüyorlar mı; gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratma konusunda acze düşmeyen Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi? Şüphe yok ki O her şeye kādirdir."

Onlar gökleri ve yeri yaratanı düşünmüyorlar mı? Burada şöyle bir problem vardır: Âyette geçen "evelem yerav" (أَوَلَمْ يَرَوْا) ibaresinin mânası nedir? Bu, görmüyorlar mı anlamına gelmektedir, halbuki onlar göklerin ve yerin yaratılışını görmemiş ve müşahede etmemişlerdi. Ancak bazıları buna şöyle bir mâna verdi: Onlar haberdar edilmediler mi? Bazıları da şu anlamı verdi: Onlar bilmezler mi? Yani onlar bundan haberdar edilmişler ve bilmişlerdir. Cenâb-ı Hak bunu, gökleri ve yeri yaratanın kendisi olduğunu, onların hepsinin bilip ikrar ettiklerinden dolayı söylemektedir.

---

59 "İnkâr edenler birbirlerinin yakını ve yardımcılarıdır" (el-Enfâl, 8/73).

**[§]Bunları yaratma konusunda acze düşmeyen Allah'ın, ölüleri dirilt- 378
meye gücü yetmez mi?** *En doğrusunu Allah bilir ya*, O, burada şunu söylemektedir: Gökleri ve yeri yaratanın her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce bulunan Allah olduğunu, sözü edilen bu nesneleri yaratmanın O'nu zâfa düşürmediğini, gezegenleri uzay boşluğunda tutmak[60] için gerekli olan düzenlemeyi yapmaktan ve idare etmekten aciz bırakmadığını ve oralarda yarattığı canlıların işlerini ayarlamak ve ihtiyacını sağlamaktan aciz olmadığını bildiğinize, hakikatte Allah bunlara kādir olduğuna göre ölüleri veya herhangi bir nesneyi diriltmeye gücünün yetmemesi ihtimali de yoktur. Yahut Allah burada şunu söylemektedir: Bütün bunları yaratmasında kendisinde yorgunluk ve zayıflık görülmediğine göre ölüleri yaratmasında da acizlik ve zayıflık görülmeyecektir. Halbuki yaratıklardan, bir işi yapıp da kendisinde yorgunluk ve zayıflık görülmeyen hiç kimse yoktur. Öyleyse sözü edilen varlıkları yaratmasında kendisinde acizlik ve zayıflık görülmemesi, hiçbir şeyin O'nu zâfa düşürемeyeceğine işaret eder, çünkü O'nun kudreti kendi zatındandır. Kudreti kendi zatından olan birini de hiçbir şey acze düşüremez. Diğer canlılara gelince, onlar ancak birtakım sebepler ve vasıtalarla iş yaparlar, o vasıtaların gücü ölçüsünde o işin üstesinden gelirler, çoğu kere de aciz kalırlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Veyahut da Allah şunu söylemektedir: Gökleri ve yeri yaratanın Allah olduğunu bildiğinize göre onları boş yere ve anlamsız olarak yaratmış olması ihtimali yoktur. Eğer ölümden sonra dirilmek olmasaydı, onları boş yere ve anlamsız olarak yaratmış olurdu. Bu meselenin aslı, bizim başta söylediğimizdir: Gökleri, yeri ve onlarda bulunan bütün varlıkları, önceden bir örneği olmadan ve hiç kimseden yardım almadan yaratmaya kādir olan, sonra da hayatın nihayet bulacağı zamana kadar onları uzayda boşlukta tutabilen bir yaratıcıyı hiçbir şeyin acze düşürmesi ihtimal dâhilinde değildir.

Şüphe yok ki O her şeye kādirdir. Çünkü O zatıyla kādirdir, başkasının kudretinden yararlanmış değildir. Ebû Avsece ve İbn Kuteybe şöyle dedi: **Bunları yaratma konusunda acze düşmeyen** cümlesindeki "ayye" (عَيَّ) fiili, aciz olmak, bilememek anlamına gelir. "Ayyîtu bi-hâze'l-emr" (عييت بهذا الأمر), yani şu işi güzel yapamadım, onu yapmaya gücüm yetmedi, denilir.

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ قَالُوا
بَلٰى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

[60] Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır" (Fâtır, 35/41).

34. "İnkâr edenler ateşe getirilince, 'Bu gerçek değil miymiş?' denilecek, 'Rabb'imiz hakkı için öyle' diyecekler, Allah da 'İnkâr etmiş olmanız sebebiyle azabı çekin!' buyuracaktır."

İnkâr edenler ateşe getirilince, 'Bu gerçek değil miymiş?' denilecek, 'Rabb'imiz hakkı için öyle' diyecekler. Bazan onlara şöyle denilecek: "Onlara, 'İçinizden, size Rabb'inizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?' diye soracak; onlar
379 da 'Evet geldi' diyecekler"[61]. [§]Bazan da, **'Bu gerçek değil miymiş?' denilecek, onlar da 'Rabb'imiz hakkı için öyle' diyecekler.** Onların, dünyada iken inkâr ettiklerini itiraf etmeleri için Allah o gün kendilerine bunları soracaktır. Çünkü onlar dünyada iken peygamberleri ve âyetleri inkâr ediyorlar, ölümden sonra dirilmeye ve Allah'ın azabına da inanmıyorlardı. Cehenneme atıldıklarında da onlara şöyle denilecek: Dünyada iken uyarıldığınız akıbet işte budur, gerçek değil miymiş? Onlar da itiraf edip "Rabb'imiz hakkı için öyle" diyecekler. Bunun üzerine kendilerine, dünyada iken inkâr etmiş olmanız sebebiyle şimdi çekin bu azabı! denilecek. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme. Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Tebliğ konusu işte budur; hiç günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?"

[Peygamberlerin Her Şeye Sabretmelerinin Sebepleri]

Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Peygamberlerin altı açıdan sabretmeleri gerekir. Bunların üçü, sadece onlara özel olan ve başka hiç kimsenin ortak olmadığı sebeplerdir. Diğer üçü ise başkalarının da ortak olduğu sebeplerdir. Sadece peygamberlere mahsus olan sebeplerin ilki, onların firavunlara, küfür önderlerine ve bütün âdetleri ve gayretleri öldürmek, kendilerine muhalif olanları, emirlerine ve gidişatlarına karşı

61 ez-Zümer, 39/71.

gelenleri yok etmek olan zâlimlere ilâhî risâleti tebliğ etmek için gönderilmiş olmalarıdır. Öldürülmek ve yok edilmek tehlikesine rağmen peygamberler, onlara risâleti tebliğden vazgeçmekte mâzur değildirler. Diğer insanlara gelince, onların öldürülmemek için mensup oldukları hak dini gizlemeleri mübahtır. İkincisi, peygamberler kavimlerinin alaylarına, iftiralarına, yalanlarına ve çeşitli eziyetlerine mâruz kalmaları muhtemel olsa bile yine de kendi kavimleri arasında kalmak konusunda sabır göstermekle yükümlüdürler, onlardan ayrılıp gitmelerine izin verilmemiştir. Bundan dolayı Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sen Rabb'inin hükmüne sabret; balığın yoldaşı (Yûnus peygamber) gibi olma"[62]. Hz. Yûnus, kendi dininin selâmeti ya da kendini onlardan kurtarmak için onların arasından ayrılmaktan başka bir şey yapmamıştı, ama oradan ayrılmak için kendisine izin verilmediğinden dolayı bu ayrılış yüzünden başına o bilinen olay gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncüsü, kavimleri ne kadar direnseler ve inatçılık yapsalar da onlara helâk olmaları ve azaba uğramaları için beddua etmezler. İşte bu üç husus, diğer insanlardan ayrı olarak sadece peygamberlere mahsus olan davranış tarzlarıdır.

[§]Peygamberlerin, insanların da ortak olduğu diğer üç sebepten biri şu- 380
dur: Onlar, mâruz kaldıkları musibetlere, başlarına gelen belâlara ve zorlukla sabretmekle emrolundular. İkincisi, onlar kendilerine farz kılınan ibadetleri korumak ve onları sabırla yerine getirmekle emrolundular. Üçüncüsü, onlar şehevî arzulara, nefsinin hevâsına ve temennisine karşı sabırlı olmakla emrolundular. İşte onlarla Rableri arasında var olan bu üç niteliğe, diğer insanlar da ortaktırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Ülü'l-azm Peygamberler]

Azim ve kararlılık sahibi peygamberler. Bazıları şöyle dedi: Bunlardan maksat, Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun Nuh, İbrahim, Yâkup, Yûsuf ve Mûsâ peygamberlerdir. Bunlar, ülü'l-azm peygamberlerden sayılırlar. Bazıları da maksat bütün peygamberlerdir, der. Ülü'l-azm peygamberlerden maksadın, az önce söylediğimiz gibi kavimlerine karşı sabırlı davranan peygamberler olması da mümkündür. Şöyle de söylenmiştir: Ülü'l-azm peygamberler, ebediyen uyanık olan, Allah'ın emirlerini yerine getiren ve O'nun koyduğu sınırları koruyanlardır. Meselâ Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem hakkında meâlen şöyle buyurdu: "Biz onda yeterli bir kararlılık görmedik"[63]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar için de acele etme.** Yani onları helâk etmek ve cezalandırmak için acele etme.

---

62 el-Kalem, 68/48.
63 Tâhâ, 20/115.

Başlarına geleceği vaktiyle söylenen şeyleri gördüklerinde sanki gündüzün kısa bir süresini yaşamış gibi olacaklar. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, O şunu söylemektedir: Sanki sen, onlara sadece gündüzün kısa bir vakti kadar bir azapla korkutmuş gibisin. Günün kısa bir süresinde görülecek olan bir azap, onları şehvetlerinin peşinden gitmelerini engellemeye ve içinde bulundukları hallerini değiştirmeye yetmez. İkincisi, sanki onlar âhiretteki azabı görüp tattıklarında dünyada çok kısa bir süre kaldıklarını, sanki gündüzün ancak çok kısa bir süresi kadar kaldıklarını zannederler. Bu, şu ilâhî beyanlarda belirtilen husus gibidir: "Biri, 'Dünyada ne kadar kaldınız?' dedi. (Diğerleri) 'Bir gün ya da günün bir parçası kadar kaldık' dediler"[64], "Günaha saplanmış olanlar kıyâmet koptuğu gün (dünyada) sadece çok kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler"[65]. Onlar kıyâmet gününü ve o günün dehşetini gördükleri zaman dünyada kaldıkları sürenin çok kısa olduğunu düşünürler. *En doğrusunu Allah bilir.*

381 **[§]Tebliğ konusu işte budur.** Buradaki "belâğ" (بَلاغ) kelimesine bazıları tebliğ mânasını, bazıları da "el-belâğu mine'l-bulğa" (البلاغ من البُلْغَة), yani "yapılması düşünülen seyahate yeterli miktar azık" cümlesinde kullanıldığı gibi yeterli miktar mânasını verdi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hiç, günaha sapanlardan başkası helâk edilir mi?** Allah sanki şunu söylemektedir: Ancak günaha batmış olan insanlar sürekli ve ebedî helâke uğrarlar. Ancak günaha batan ve batmayanın mâruz kaldığı helâk, sürekli ve ebedî olan helâk değildir, çünkü ölüm her şeyi bitirmektedir. Yahut Allah şunu söylemektedir: Azap helâkine, ancak günaha sapanlar mâruz kalır. Dünyanın zorluklarından kurtuluş anlamındaki helâk ise salih kişileri de helâk eden bir gerçektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

64 el-Kehf, 18/19.
65 er-Rûm, 30/55.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿١﴾

1. "İnkâr yolunu seçip Allah yoluna da engel koyanların yapıp ettikleri-ni O boşa çıkarmıştır."

İnkâr yolunu seçip Allah yoluna da engel koyanlar. Müfessirler şöyle dediler: Bu ilâhî beyan, Mekkeliler'e işaret etmektedir, maksadın Medineli kâfirler, yani Ehl-i Kitap olması da yakın bir ihtimaldir. Çünkü bazı müfessirlerin söylediği gibi sûre Medine'de nâzil olmuştur. Ancak çoğu müfessirin söylediği gibi bu âyetin Mekke kâfirleri hakkında gelmiş olması da mümkündür, çünkü bu sûre, Ahkāf sûresinde onların haberlerinin belirtildiği âyetlerin devamında yer almaktadır. Sonra bu âyet eğer Medine'deki inkârcılar ve Ehl-i Kitap hakkında ise, o zaman **inkâr yolunu seçenler** sözüyle Muhammed aleyhisselâmı ve ona indirileni inkâr edenler kastedilmektedir. **Onların yapıp ettiklerini Allah boşa çıkarmıştır.** Yani onların diğer peygamberleri ve Muhammed aleyhisselâmı inkâr etmeleri sebebiyle Allah onların imanlarını boşa çıkarmıştır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber gönderilmeden önce mümin idiler, fakat Hz. Peygamber gönderilince inkâra kalkıştılar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, O şunu söylemektedir: Muhammed aleyhisselâm peygamber olarak gönderildiğinde, onu inkâr etmeleri sebebiyle daha önceki imanlarını da Allah boşa çıkarmıştır. Müfessirlerin çoğunluğunun söylediği gibi âyet her ne kadar Mekke kâfirleri ile ilgili ise de **Onların yapıp ettiklerini Allah boşa çıkarmıştır** cümlesi, Allah Teâlâ'nın birliğini inkâr edenler yahut Muhammed aleyhisselâmı ve ona indirileni inkâr edenler yahut da ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler hakkındadır.

384 **[§]Onların yapıp ettiklerini Allah boşa çıkarmıştır.** Yani Allah onların küfür halinde iken yaptıkları iyilikleri boşa çıkarmıştır. Onlar küfür halinde iken sadaka veriyor, akrabayı gözetiyor, köle âzat ediyor, bu gibi amellerle Allah'a yaklaşmaya çalışıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onların Allah'a yaklaşmaya çalıştıkları ve Allah nezdinde yakınlaşmaya vesile olacağını düşündükleri bu gibi amellerini Allah boşa çıkarmıştır. Yahut âyet-i kerîme şunu söylemektedir: Allah onların putlara yaptıkları ibadetlerini boşa çıkarmıştır, halbuki onlar bu ibadetin kendilerini Allah'a yaklaştıracağını iddia ediyor ve şöyle diyorlardı: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz"[1], "Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır"[2]. Âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın bunları boşa çıkardığını, sonucun onların ümit ve arzu ettikleri gibi olmayacağını söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yoluna da engel koyanlar. Bu cümlenin, onlar kendilerine engel oldular, yani kendileri Allah'ın yolundan yüz çevirdiler mânasına gelmesi muhtemeldir, nitekim onların kâfir oldukları da belirtilmişti. **Allah yoluna da engel koyanlar** cümlesinin, insanları Allah'ın yolundan engellediler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Onlarda bu her iki hal de vardı. **Yapıp ettiklerini Allah boşa çıkardı** anlamındaki "edalle a'mâlehum" (أضلّ أعمالهم) cümlesi iptal etti mânasına gelir. "Dalle'l-mâu fi'l-leben" (ضلّ الماء فى اللبن) süte su katılıp su vasfı kaybolduğunda, su sütün içinde yok oldu denilir.

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاٰمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ
وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾

2. "İman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanların, Rab'lerinden gelmiş bir gerçek olarak Muhammed'e indirilene inananların ise günahlarını affetmiş ve durumlarını düzeltmiştir."

İman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanlar ve Muhammed'e indirilene inananlar. Burada Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah'a, Muhammed aleyhisselâma, ona indirilen âyetlere iman edenler ve bu imanlarında sebat edenlerin amelleri boşa gitmeyecek, imanları da iptal edilmeyecektir. Aksine onların küfür halinde iken yaptıkları kötülükler ve diğer kötülükleri bağışlanacaktır. Yahut şunu söylemektedir: İman edip din ve dünyaya yararlı

1 ez-Zümer, 39/3.

2 Yûnus, 10/18.

işler yapanların ve Muhammed aleyhisselâma indirilene inananların yaptıkları
kötülükler bağışlanacaktır, [§]bundan maksat da küfür halinde iken yaptıkları 385
kötülükler ve inkârlarıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır”[3]. Âyet-i kerîme eğer Arap müşriklerin iman edenleri hakkında ise **günahlarını affetmiştir** sözü, onların küfür halinde iken yaptıkları kötülüklerin ve Allah’a şirk koşmalarının affedileceği anlamına gelir. Şayet âyet Ehl-i Kitap’tan iman edenler hakkında ise o zaman iman hallerindeki kötülükleri affedilecektir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rab’lerinden gelmiş bir gerçek. Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, Muhammed aleyhisselâma indirilenin hak olduğuna, yani Rab’lerinden gelen bir hak olduğuna ve Allah Teâlâ’dan gelen her vahyin hak olduğuna iman edenler demektir. İkincisi, o, Rab’lerinden gelen doğru bir sözdür mânasına gelir. **Durumlarını düzeltmiştir,** yani önceki hallerini ve Hz. Peygamber’den sonraki durumlarını düzeltmiştir.

ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَاَنَّ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّبَعُوا
الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ ﴿٣﴾

3. “Bunun da sebebi şudur ki, inkâr edenler boş şeylerin peşine düşmüşlerdir, iman edenlerse Rab’lerinden gelen gerçeğe uymuşlardır. Allah insanlara kendilerinden örnekleri işte böyle vermektedir.”

Sonra Allah Teâlâ o kâfirlerin amellerini boşa çıkardığını ve bunun sebebini, müminlerin ise amellerini boşa çıkarmadığını ve onların iyi hallerini haber vermekte, şöyle buyurmaktadır: **Bunun da sebebi şudur ki, inkâr edenler boş şeylerin peşine düşmüşlerdir.** Burada kullanılan bâtıl kelimesinden maksat, muhtemelen şeytandır yahut nefsânî arzulardır veyahut bâtıl olan her iştir. Bâtıl ise Cenâb-ı Hakk’ın, fâilini ve peşinden koşanları yerdiği her iştir. **İman edenlerse Rab’lerinden gelen gerçeğe uymuşlardır.** Allah Teâlâ o sözü bâtıla uyanlar, bunu da hakka uyan ve onu kabul edenler için söylemektedir. **Allah insanlara kendilerinden örnekleri işte böyle vermektedir.** Yani “onlar” sözüyle bâtıla uyan herkes için açıkladığı örnekleri ve “bunlar” sözü ile de hakka uyan herkes için beyan ettiği örnekleri böyle belirtmektedir. Örnek vermek, aslında açık olduğu halde insanlara gizli kalan ve onlara karışık gelen işleri

3 el-Enfâl, 8/38.

açıklamak, böylece gizli ve karışık kalan meselelerin cevabını net olarak ortaya çıkarmaktır. İnsanlara verdiği örnekleri ve karmaşık meselelerin cevabını en iyi bilen Allah’tır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا لَقٖيتُمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتّٰٓى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ
فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا
ذٰلِكَ وَلَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ
وَالَّذٖينَ قُتِلُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدٖيهِمْ
وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾

386 [§]***4. “Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın*** (kaçmamaları için tedbir alın)***. Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin*** (sona ersin)***. İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.”***

5. “(Dünyada) ***onlara doğru yolu gösterecek, durumlarını düzeltecektir.”***

Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun. Başka bir âyet-i kerîmede Allah şöyle buyurdu: “O sırada Rabb’in meleklere şunu vahyediyordu: “Onların boyunlarının üzerine vurun, onların bütün parmaklarına vurun”[4]. **Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun** meâlindeki âyetin savaş halindeki durumu kastetmiş olması mümkündür. “Onların boyunlarının üzerine vurun, onların bütün parmaklarına vurun” meâlindeki âyet de yine savaş halini kastetmektedir; düşman askerlerinin mafsallarına ve başka yerlerine, ele geçirebildikleri her yerlerine vuruyor ve onları öldürüyorlardı. “Onların boyunlarının üzerine vurun” cümlesi, kırılacak kemik ve başka bir şey bulunmayan mafsallarına vurun, mafsal yerinden başını kesin demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir hadiste, “Öldürürken güzellikle öldürünüz” buyurulmaktadır[5]. Güzel öldürmek de mafsal yerinden keserek

---

4 el-Enfâl, 8/12.

5 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 123, 124, 125; Müslim, “Sayd”, 57; İbn Mâce, “Zebâih”, 3.

bir anda canının çıkmasını sağlamaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* “Onların boyunlarının üzerine vurun, onların bütün parmaklarına vurun”[6] ve **öldürücü darbeyi vurun** meâlindeki âyetler de bu mânaya gelir. Burada takdim, tehir ve gizli bir kelimenin bulunmaması da mümkündür, her âyet zikredildiği sıra ve düzende gelmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Söylediğimiz gibi burada eğer takdim, tehir ve gizli bir kelime yoksa, o zaman Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertip esir aldığınız zaman boyunlarının üzerine vurun. Çünkü bize göre devlet başkanı onları yenip esir aldığı zaman serbesttir; dilerse öldürür, dilerse lütfeder ve cizye ile serbest bırakır. Çünkü Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: “Kendi elleriyle cizye verinceye kadar onlarla savaşın!”[7] Buna göre, **Esirleri sağlam bağlayın!** cümlesi, onları lütfedip öldürmez, sağlam bir şekilde bağlar ve dilerse fidye ile serbest bırakır, mânasına gelir. Ancak fidye
konusunda ihtilaf edilmiştir. [§]Bazıları şöyle dedi: Alınan esirler mal kar- **387**
şılığında ve onların aldığı müslüman esirler karşılığında serbest bırakılırlar. Bazıları da şöyle dedi: Onların almış oldukları müslüman esirler karşılığında serbest bırakılırlar, fakat mal karşılığında serbest bırakılmaları caiz değildir. Bizim görüşümüz budur. Bazıları ise şöyle söyledi: Mal karşılığında değil, fakat müslüman esirler karşılığında serbest bırakılırlar. Bu da Ebû Hanîfe’nin (r.h.) görüşüdür[8]. Alınan esirlerin öldürülmesi konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Alınan esirler öldürülmez, ya karşılıksız serbest bırakılır yahut fidye alınır. Bazıları da şöyle dedi: Devlet başkanı muhayyerdir; dilerse öldürür, dilerse karşılıksız olarak ve müslüman esirler karşılığında serbest bırakır. Öldürmenin delili, yukarıda belirttiğimiz “Onların boyunlarının üzerinden vurun”[9] meâlindeki âyetle Hz. Peygamber döneminde yaşanan şu olaydır: Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.), Bedir esirlerine yapılacak muamele konusunda Hz. Ebû Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.z.) ve diğer sahâbelerle istişare etmişti, hepsi karşılıksız serbest bırakılmasını söylemişler, sadece Hz. Ömer (r.a.) öldürülmelerini söylemişti. Hz. Peygamber onları fidye ile serbest bırakmış, sonra da konu ile ilgili ayetin gelmesi üzerine şöyle demişti: “Eğer gökten

---

6 el-Enfâl, 8/12.

7 “Ehl-i Kitap’tan Allah’a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın” (et-Tevbe, 9/29).

8 Bu âyet hakkındaki görüşler için bk. Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, V, 268-272.

9 el-Enfâl, 8/12.

bir ateş gelecek olsaydı, Ömer’den başka hiç biriniz kurtulamazdı”[10]. Bu rivayet, onlar hakkında verilmesi gereken hükmün öldürmek olduğuna işaret eder. Onlar hakkında Hz. Ömer’in (r.a.) verdiği hüküm, öldürmekti. Bundan dolayı Resûlullah (s.a.), “Ömer’den başka kimse kurtulamazdı” buyurmuştur. Bu rivayet devlet başkanının müşrik esirleri öldürmek ve Ehl-i Kitap esirleri lütfedip cizye ile serbest bırakmakta muhayyer olduğuna da işaret eder. Başlangıçta bile İslâm’ı kabul etmedikleri takdirde onlardan cizye almamız ve bulundukları din üzere serbest bırakmamız caiz ise muzaffer olup onları esir aldıktan sonra da câizdir. Sonra bazıları şunları söyledi: **Onları ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak serbest bırakırsınız** meâlindeki âyet-i kerîmenin hükmü, “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün ve esir alın”[11] meâlindeki âyetle kaldırılmıştır. Ancak bu iki âyeti telif etmek mümkündür; bunlardan biri bir kavim hakkında, diğeri de başka bir kavim hakkındadır. Yahut biri belli bir zamanla diğeri de başka bir zamanla ilgilidir.

388 **[§]Tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin.** Bazıları bu âyeti şöyle tefsir etti: Tâ ki Meryem oğlu Îsâ aleyhisselâm çıksın! İşte o zaman savaşlar biter, yani Îsâ aleyhisselâm çıkana [nüzûl-i Îsâ] kadar onları öldürün ve sözü edilen işleri yapın. Bazıları da şöyle dedi: Tâ ki silahlarını bıraksınlar ve savaştan vazgeçsinler. Bazıları ise şöyle söyledi: Tâ ki küfür ve şirk yok olsun ve din olarak sadece İslâm kalsın! Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın”[12]. Buradaki fitneden maksat şirk ve küfürdür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette geçen bazı kelimeler şöyle tefsir edildi: “İshân” (الإثخان) kelimesi galip gelmek, öldürmek ve yaralamak suretiyle işini bitirmek mânasına gelir. Ebû Avsece şöyle dedi: “Eshantumûhum” (أثخنتموهم) kelimesi onlardan çok kişiyi öldürdünüz ve yaraladınız demektir. Konuşmada şöyle söylenir: “Darabtühû hattâ eshantühû hattâ lâ yakdiru en yeteharrake” (ضربته حتى أثخنته حتى لا يقدر أن يتحرك), yani onu kımıldayamayacak derecede dövdüm. Âyette geçen “vesâk” (الوثاق) kelimesi de insanın ellerini veya ayaklarını bağladığın şey demektir. “Evzârahâ” (أَوْزَارَهَا) kelimesi de ağırlıklar demektir, tekili “vizr” (وزر) gelir, o da ağırlık demektir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin,** yani savaşan askerler silâhlarını indirsin. “Vizr” kelimesi aslında taşınan nesne

---

10 Bedir esirleri kıssası ile ilgili rivayetler için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 253-254; Müslim, “Cihâd”, 71; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XI, 274-275; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 201-204.

11 et-Tevbe, 9/5.

12 el-Bakara, 2/193; el-Enfâl, 8/39.

(eşya) demektir, bundan dolayı silâha da âyette "vizr" denmiştir, çünkü o da taşınmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı. Buradaki **işte böyle** sözü, âyetin başından beri emrolunduğunuz bu şeyler anlamına gelir: **Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; tâ ki savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin).** *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu cümlenin tefsiri şöyledir: Allah dileseydi, aranızda savaş ve ölüm olmadan da dostları için düşmanlarını cezalandırırdı. Allah'ın cezalandırması, bazan onları helâk etmekle, bazan boyunduruk altına almakla, bazan da başlarına yarattıklarının en zayıfını ve en rezilini musallat etmek ve yarattıklarının en zayıfı ile onları perişan etmekle olur.

[Müslümanların İmanlarını Sınamak]

[§]Fakat Allah sizleri birbirinizle denemek istiyor. Yani bazınızı bazı- 389
nızın eliyle öldürmek ve çeşitli sıkıntılar yaşatmakla sınıyor. Allah Teâlâ insanı, zâhirî hallerinde birbirine aykırı niteliklerle değil, birbirine benzer olarak yarattı. Farklılık ancak çeşitli sıkıntılarla ve farklı haller ile imtihan etmekle ortaya çıkıyor; işte o zaman iman eden inkâr edenden, hak yolda olan bâtıl yolda olandan, muvafık olan muhalif olandan, tasdik eden bocalayandan, kesin inanan şüphe edenden ayırtedilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: "Onları iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik"[13], "Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz"[14], "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[15]. Bunlara benzer başka âyetlerde de farklı haller ile imtihandan söz edilmektedir, işte bu imtihanın neticesinde insanın tasdik, tekzip ve tahkik ehli olup olmadığı ortaya çıkar. Sonra Cenâb-ı Hak belirttiğimiz gibi dostları için düşmandan intikam alsa, imtihansız ve külfetsiz olarak onları düşmanlarına galip getirecek olsa, Allah'ın birliğine iman ve peygamberlerini tasdik inancı, ihtiyarî değil zorunlu olarak gerçekleşmiş olurdu. Çünkü peygamberlere muhalefet edenlerin köklerinin kurutulduğunu ve helâk edildiklerini gördükleri zaman, onlara muhalefet etmezler, helâk olmaktan ve köklerinin kurutulmasından korkarak

---

13 el-A'râf, 7/168.

14 el-Enbiyâ, 21/35.

15 el-Mülk, 67/2.

peygamberlere muvafakat ederlerdi. O zaman imtihan olgusu da kalkar, kendi iradesi ve tercihi ile inanan anlaşılmazdı. Bundan dolayı bu konu, bizim söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır. (Dünyada) onlara doğru yolu gösterecektir. Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, Allah yolunda savaşıp hezimete uğrayanların yahut galip gelenlerin veyahut bir süre geri çekilenlerin veyahut da savaştan kaçanların **amellerini asla boşa çıkarmayacaktır,** yani onların düşmana karşı cihada giderek yaptıklarını ve diğer amellerini iptal etmeyecektir. **Onlara doğru yolu gösterecektir,** yani ikinci defa olarak onlara dünyada savaşmanın ve düşmana galip gelmenin yollarını ve âhirette de cennete girmenin yollarını gösterecektir. İkincisi, Allah yolunda savaşanların amellerini Cenâb-ı Hak âhirette boşa çıkarmayacak, âhirette onlara cennete giden yolu gösterecektir.

وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾

390 **[§]*6.* "**(Âhirette ise) ***kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır."***

Bazıları bu âyeti şöyle tefsir etti: Allah onları, dünyada iken kendilerine açıklayıp tasvir etmiş olduğu cennete sokacaktır. Bazıları da şöyle dedi: Allah cenneti âhirette tarif edip açıklayacak ve herkes, hiçbir işaret ve delil olmadan kendi makamını ve ailesini tanıyacak, tıpkı dünyada iken herkesin kendi evini, ailesini ve hizmetçilerini tanıdığı gibi. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: **Cenneti onlara tanıtacak** cümlesi, temizleyip güzelleştirecek demektir, nitekim bu kelime insan için kullanıldığında güzelleştiren adam, yemek için kullanılınca da güzel yemek mânasına gelir. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür[16].

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾

7. "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır."

---

16 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 410.

[Kulun Allah'a, Allah'ın da Kula Yardımı]

Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder. Yani siz Allah'ın dinine yardım ederseniz O da size yardım eder. Yahut siz Allah'ın dostlarına yardım ederseniz, O da düşmanlarınıza karşı size yardım eder. Bizim Allah'ın rızasını kazanmak uğruna O'nun dinine ve dostlarına yardım etmemiz iki şekilde olur; bu yardımı bazan canımızla yaparız bazan da malımızla. İkincisi, bize emredilen delilleri ve âyetleri göstermek suretiyle O'nun dinine deliller ve kanıtlarla yardım ederiz. Allah'ın bize yardımı da iki şekilde olur. Birincisi, kendilerini mağlup etmek ve hükmümüz altına almak için düşmanlarımıza karşı bize yardım eder; ancak bu yardım her zaman ve her türlü ahvalde olmaz, bazı hallerde ve bazı zamanlarda gerçekleşir. İkincisi, Allah'ın bize yardımı, bazı savaşlarda mağlup edilsek, hakimiyet altına alınsak ve düşman da bize galip gelip hükmü altına alsa bile, nihaî akıbeti bizim lehimize çevirmesi şeklinde olur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ayaklarınızı sağlam bastırır.** Muhtemelen bundan maksat savaş sırasında sebat etmek ve sağlam durmaktır yahut âhirette ayaklarınızın kaymaması için sabit tutmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعْسًا لَهُمْ وَاَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿٨﴾

[§]***8. "İnkâr edenlere gelince onların sonu felâkettir, amellerini de Allah*** 391
boşa çıkarmıştır."

İnkâr edenlere gelince onların sonu felâkettir. Buradaki "ta'sen lehum" (تَعْسًا لَهُمْ) kelâmı, sözlükte uzak olsunlar, gebersinler mânasına gelir. Muhtemelen bundan maksat, onların Allah'ın yardımından uzak olmaları yahut Allah'ın rahmetinden uzak olmalarıdır. Bazıları buna helâk olsunlar mânasını verdi. Hezimetle ve öldürülmekle zarara uğramak anlamı da verilmiştir. Mahvolmak, helâk olmak mânasına gelebilir. "Ta's" (التعْسُ) kelimesinin asıl anlamı, sürçmek ve düşmektir, ondan maksat da helâk olmaktır. Bu anlamların hepsi söylediğimiz noktada birleşir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَرِهُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿٩﴾

9. "Bu onların, Allah'ın indirdiğinden nefret etmeleri sebebiyledir. Allah da onların yaptıklarını sonuçsuz kılmıştır."

Yani Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetlerde belirtmiş olduğu felâkete uğramak, helâk olmak ve amellerini boşa çıkarmak gibi hususların hepsi, peygamberine indirmiş olduğu emirlere onların uymaktan yüz çevirmeleri yüzündendir. Çünkü Allah'ın emrettiği bir hüküm veya fiile inanmayan herkes, ondan nefret etmiş sayılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu onların, Allah'ın indirdiğinden nefret etmeleri sebebiyledir.** Yani onlar, Allah Teâlâ'nın İsrâiloğulları'ndan başkalarına indirmiş olduğu vahiylerden nefret ederler. Eğer bu mâna doğru ise o zaman âyet Ehl-i Kitap hakkında gelmiş demektir, çünkü onlar İsrâiloğulları'ndan olmayan peygamberleri ve İsrâiloğulları'ndan başkalarına indirilmiş olan kitapları kabul etmiyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah da onların yaptıklarını sonuçsuz kılmıştır.** Yani onların, Allah'ın indirdiklerine uymamaları ve onları kabul etmemeleri sebebiyle bütün yaptıklarını boşa çıkarmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ اَمْثَالُهَا ﴿١٠﴾

10. "Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmediler mi? Allah onların köklerini kazıdı, bu kâfirleri de benzer sonuçlar beklemektedir."

Yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğunu görmediler mi? Bu ilahî kelâmın üç şekilde yorumlanabileceğine daha önce temas etmiştik. Birincisi, onlar yeryüzünde dolaşsalardı, önceki insanların başına nelerin ve niçin geldiğini anlarlardı; onların başına bu felâketler, peygamberleri yalancılıkla itham edip inkâr etmeleri sebebiyle gelmişti. Aynı zamanda o felâketlerden kurtulan insanların ne sayede kurtulduklarını da anlarlardı; onlar peygamberleri tasdik etmeleri ve onlara iman etmeleri sayesinde kurtulmuşlardı. İkincisi, âyet emir mânasına gelir, yani yeryüzünde dolaşın
392 [§]ve peygamberleri yalancılıkla itham edip onlarla alay edenlerin başlarına nelerin geldiğini görün! Bu sayede, onların peygamberlere yaptıklarını yapmaktan sakınmak gerektiğini anlarsınız. Üçüncüsü, onlar yeryüzünde dolaşıyorlardı, fakat onların başlarına gelen felâketin niçin geldiğini düşünmüyor ve ibret almıyorlardı. Eğer bunu düşünselerdi, aynı davranışları sergilemekten kaçınırlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onların köklerini kazıdı, bu kâfirleri de benzer sonuçlar beklemektedir. Bu ilâhî beyan da farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, Allah onların köklerini kazıdı, Allah'ın köklerini kazıdığı o kâfirlerin dışındaki kâfirleri de peygamberleri yalancılıkla itham etmeleri sebebiyle benzer sonuçlar beklemektedir. İkincisi, senin kavminden kâfir olanları da benzer sonuçlar beklemektedir. Bu, Hz. Peygamber'in kavmi için bir tehdit ifadesidir. Üçüncüsü de kavmine şunu söylemektedir: Kâfir olan herkesi benzer sonuçlar beklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ مَوْلَى الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَاَنَّ الْكَافِر۪ينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ﴿١١﴾

11. "Bu, iman edenlerin yar ve yardımcılarının Allah olmasının, kâfirlerin ise böyle bir yardımcılarının bulunmamasının sonucudur."

Bu âyet şöyle tefsir edilir: Allah Teâlâ'nın onlara bütün bunları hatırlatmasının sebebi şudur: Emrine uyanlardan ve kendisine iman edip tasdik edenlerden azabı defetmek için Allah onlara yardım edecektir. Emirlerine uymadıkları ve kendisini tasdik etmedikleri için kendilerinden azabı defetmekte kâfirlere yardım etmeyecektir. Yahut Allah şunu söylemektedir: **Bu** işaret ismi, iman edenlerden azabı defetmeye işaret etmektedir, çünkü Allah Teâlâ onların işlerini üzerine almış ve onları korumuştur. Kâfirlerin işlerini ise üzerine almamıştır, yani onları korumamış, kendi başlarına terketmiş ve inkâr etmeyi tercih edeceklerini bildiği için onları kendi tercihleriyle başbaşa bırakmıştır. Müminlerin ise tasdik etmeyi ve emirlerine uymayı tercih edeceklerini bildiği için işlerini üzerine almış ve onları korumuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ يُدْخِلُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي
مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ
الْاَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ ﴿١٢﴾

[§]*12. "Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler ya-* 393
panları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. İnkâr edenlere gelince onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir."

Sonra Cenâb-ı Hak, emirlerine uyan ve peygamberlerini tasdik eden müminlerin akıbetini şöyle açıklamaktadır: **Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır.** İnkârı ve peygamberlerini inkâr etme yolunu tercih edenlerin akıbetini de şöyle dile getirmektedir: **İnkâr edenlere gelince onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir.** Yani onların dünyada iken tercih ettikleri yol itibariyle varacakları yer cehennemdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Çünkü iman ve tevhit ehli olanlar, bütün hallerinde ve işlerinde sürekli Allah Teâlâ'nın emirlerini ve nihaî akıbette kendilerine fayda verecek olan davranışları düşündüler. Şehevî arzularını ve isteklerini yerine getirmenin peşinden koşmadılar, aksine söylediğimiz gibi her konuda Allah'ın emirlerini tercih ettiler. İnkârcılar ise ne Allah'ın emirlerini ve ne de nihaî akıbette kendilerine fayda verecek davranışları düşündüler, aksine şehevî arzularının ve isteklerinin peşinden koştular, kendi hevâ ve heveslerini Allah'ın emir ve yasaklarının üstünde tuttular. Allah da müminlerin dünyada iken terkettikleri şehevî arzularını ve kendilerini tuttukları isteklerini âhirette yerine getirmek imkânını vermiş, dünyadaki bu davranışlarına karşılık onlara vâdetmiş olduğu cenneti ve bostanları lütfetmiştir. İnkârcılara ise şehevî arzularını ve canlarının istediklerini yerine getirmelerine karşılık cehennemi ve dünyada iken nefislerine uymalarının kederini vermiştir.

[Hayvanlar Gibi Yiyip İçenler]

İnkâr edenlere gelince onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler. İnkârcıların yemek ve içmekte hayvanlara benzetilmesinin iki anlamı vardır. Birincisi, Allah onların yiyip içtiklerini, yiyip içmekteki gayelerinin de karınlarını doldurmak ve şehevî arzularını tatmin etmekten başka bir amacı bulunmadığını, tıpkı hayvanlar gibi Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarına hiç bakmadıklarını haber vermektedir. Nitekim hayvanların yiyip içmekteki bütün gayesi de karnını tıka basa doldurmak ve şehevî arzusunu yerine getirmekten başka bir şey değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, Allah Teâlâ, onların yemelerinde ve içmelerinde başka bir akıbeti ve ikinci bir zamanı düşünmediklerini, aksine hayvanlar gibi sadece mevcut hallerini düşündüklerini haber vermektedir. Nitekim hayvanlar da başka bir vakti hiç düşünmeden ve arzusunun peşini hiç bırakmadan yiyip içerler ve hiç düşünmezler. İşte o inkârcılar da böyledirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِىَ اَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتٖى اَخْرَجَتْكَ اَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ

[§] *13. "Seni dışarı çıkaran şehrinden daha güçlü nice şehri helâk ettik; onlara yardım edecek kimse de yoktu."* 394

Cenâb-ı Hakk'ın daha önceki ümmetler hakkındaki kanunu sanki şu idi: Önce peygamberleri aralarından çıkarılırdı, sonra onları helâk ederdi. Burada Allah, o inkârcıların azabı hak ettikleri gibi Mekkeliler'in de azabı hak ettiklerini haber vermektedir, çünkü ey resûlüm, sen de onların arasından çıkarıldın, demektedir. Fakat Allah Teâlâ lütfedip merhamet buyurarak onlardan azabı erteledi, çünkü seni onlara rahmet olarak gönderdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[17]. Yahut Allah, senin şeriatin ve risâletin kıyâmete kadar devam etsin diye onlardan azabı erteledi, çünkü sen son peygambersin. Şayet Allah, önceki ümmetlere yaptığı gibi onları da helâk edip köklerini kazısaydı, onun risâleti ve şeriatı da kesilirdi. Halbuki Allah, onun şeriatinin kıyâmete kadar bâki kalacağını vâdetmiş ve bu yüzden onlara merhamet buyurmuştu. Şüphesiz Allah vâdinden dönmez. Sonra Cenâb-ı Hak, öncekilerin bunlardan daha kalabalık bir aileye sahip olduklarını, güç ve saldırganlık açısından da bunlardan daha kuvvetli olduklarını, o güce ve saldırganlık kuvvetine sahip olmalarına rağmen başlarına gelen azabı defedemediklerini, kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak bir yardımcı da bulamadıklarını ve bu felâketi onlardan hiç kimsenin engelleyemediğini haber vermektedir. Siz ey Mekkeliler! Azap başınıza geldiği zaman kendinizden onu defetmeye onlardan daha muktedir değilsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Seni vatanından dışarı çıkaran; burada Allah çıkarma fiilini Hz. Peygamber'in kavmine nispet etmektedir, halbuki onlar Resûlullah'ı (s.a.) bizzat kendileri çıkarmamışlar, aksine çıkmaya zorlamışlardı, sonunda Hz. Peygamber kendisi oradan çıktı. Fakat Allah çıkarma fiilini yine de onlara nispet etmektedir, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) aralarından çıkmasına onlar sebep olmuşlardı. Bu bakımdan sanki Hz. Peygamber'i onlar çıkarmış gibi oldular. Nitekim Allah Teâlâ, Hz. Âdem ile Havva'nın cennetten çıkmalarına şeytanın sebep olmasını da aynı ifadelerle açıklamaktadır: "Şeytan bulundukları yerden onları çıkardı"[18]. Gerçekte ise şeytanın bizzat kendisi onları cennetten çıkar-

---

17 el-Enbiyâ, 21/107.

18 el-Bakara, 2/36.

mış değildi, fakat cennetten çıkarılmalarına sebep olacak işlere onları teşvik etmişti, bu bakımdan sanki oradan şeytan çıkarmış gibidir. Burada söylenmesi gereken söz şudur: Nesneler ve fiiller bazan sebeplerine nispet edilirler, her ne kadar o sebepler fiilin bizzat kendisi olmasa da bu nispet yapılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

395 [§]**Onlara yardım edecek kimse de yoktu.** Bu, Allah Teâlâ’dan gelen bir haberdir. Yani onların hiç yardımcıları yoktu. Bu cümle iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, âhirette onların hiç yardımcıları olmayacak. İkincisi, burada gizli bir kelime vardır, yani dünyada onlara azap edildiği zaman kendilerine yardım edecek kimse olmayacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهٖ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُٓوءُ عَمَلِهٖ وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٤﴾

14. “Rabb’inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimse, kötü işi kendine güzel gösterilen ve arzularının peşinde giden kimse gibi olur mu hiç!”

Bu ifade, onların bedîhî olarak bildiklerinin cevabı değildir. Yani Rabb’inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimse, kötü işi kendine güzel gösterilen ve arzularının peşinde giden kimse gibi olmadığı ilk nazarda hemen anlaşılır. Bu ifade şuna benzer: İyilik yapan, kötülük yapan gibi değildir. Bu, hiçbir açıklamaya ve cevaba ihtiyaç duymadan herkesin bildiği şeylerdendir. Âyet-i kerîme de böyledir. Sonra bu âyet iki hususa işaret etmektedir. Birincisi, Allah, onların kendi hevâ ve heveslerine uymayı ve kendilerine güzel gösterilen kötü işleri yapmayı, Rabb’inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan ve kesin bilgiye sahip olan kişiye uymaya tercih etmekle ne kadar akılsızca davrandıklarını hatırlatmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu âyet, ölümden sonra dirilmeye de işaret etmektedir. *Gerçi en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Rabb’inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimsenin, nefsinin arzularına uyan kişi gibi olmadığını biliyorsunuz, fakat yine de bunların dünyada eşit olduklarını görüyorsunuz; öbürünün dünyadan faydalandığı gibi bu da faydalanıyor. Halbuki akıl onların eşit olmadıklarını söylüyor. İşte bu dünyada onların eşit olmaları, başka bir dünyanın varlığına işaret etmektedir; orada iyi ile kötü birbirinden ayırt edilip ayırım yapılacaktır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّت۪ي وُعِدَ الْمُتَّقُونَۜ ف۪يهَٓا اَنْهَارٌ مِنْ مَٓاءٍ غَيْرِ اٰسِنٍۚ
وَاَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۚ وَاَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِب۪ينَۚ
وَاَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّىۜ وَلَهُمْ ف۪يهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ
مِنْ رَبِّهِمْۜ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَٓاءً حَم۪يمًا فَقَطَّعَ
اَمْعَٓاءَهُمْ ﴿١٥﴾

15. "Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rab'lerinden bir de bağışlama lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?"

Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin temsili şudur.
Bu ilâhî kelâm, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, Allah Teâlâ, **Rabb'ine**
itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen sözüyle, gerçek bir temsile işaret etmek-
tedir. Sanki şunu söylemektedir: Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen
cennetin temsili, sizin şu bahçeleriniz, bağlarınız gibidir; eğer sizin dünyada-
ki bahçeleriniz âyette zikredildiği gibi olsaydı, herkesin canı onu arzulamaz,
[§]ısrarla onun peşinden koşmaz ve ona sahip olmayı istemez miydi? Öyley- **396**
se Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara âhirette vâdetmiş olduğu o bahçelerin
peşinden neden koşmuyor ve neden onlara sahip olmak istemiyorsunuz? *En
doğrusunu Allah bilir.* Bu yoruma göre **Bunlar, ateşte devamlı kalan kimse
gibi olur mu?** sorusu, Allah'ın vasıflarını belirttiği cennetlerden birinde ebedî
kalan biri, cehennemde ebedî kalan kişi gibi değildir mânasına gelir.

İkincisi, **Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennet** ifadesinde, Allah'a itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen cennetin vasfıdır. Bu durumda bu âyet, daha önce geçen şu âyetin sılası konumundadır: "Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır"[19]. Sonra Allah, niteliklerini belirttiği cennete girecek olanları da haber vermektedir: **Rabb'ine itaatsizlikten sakınanlara vâdedilen**

[19] Muhammed, 47/12.

cennetin temsili şudur: Yani o cennetin niteliği şudur, orada nehirler vardır, şunlar vardır, bunlar vardır… Buna göre âyetin sonunda belirttiği **Bunlar, ateşte devamlı kalan kimse gibi olur mu?** sorusu da muhtemelen, "Onların ebedî kalacakları yer cehennemdir"[20] meâlindeki âyetin sılasıdır. Sonra onların gidecekleri ve ebedî kalacakları cehennemin niteliğini de haber vermektedir: **Orada onlara bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilirler.**

Üçüncüsü, Allah'ın emrine karşı gelmekten sakınanlara vâdedilen cennetin ve oradaki nimetler kendisine vâdedilen kişi, cehennem vâdedilen biri gibi değildir. Görmez misin ki şanı yüce olan Allah, cennetin niteliklerini belirttiği âyetin sonunda şöyle buyurmaktadır: **Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?** Yani bunlar onlar gibi değildirler, birbirlerine eşit halde değildirler. Bu, Allah Teâlâ'nın daha önce bahsettiği şu ilâhî beyana benzemektedir: "Rabb'inden gelmiş kesin bir kanıta dayanan kimse, kötü işi kendine güzel gösterilen ve arzularının peşinde giden kimse gibi olur mu hiç!"[21] Yani asla onun gibi olmaz. İşte cennetin ve cehennemin nitelikleri hakkında söylenenler de bunun gibidir. Yani Allah'ın kendisine niteliklerini ve nimetlerini belirttiği cenneti vâdettiği kimse, kendisine niteliklerini anlattığı cehennemi vâdettiği kimse gibi değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Cennetin Irmakları]

Orada doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzülmüş bal ırmakları vardır. Cenâb-ı Hak, cennette bulunan suları, cennet şaraplarını ve sütü belirtmekte, bunların dünyadaki emsalleri gibi olmadığını haber vermektedir, çünkü dünyada sular iki sebepten
397 değişime uğramaktadır; [§]ya bir pislik bulaşması ve başka bir âfete mâruz kalması ile ya da uzun zaman beklemesi ile bozulmaktadır. Allah Teâlâ cennette suları bozacak hiçbir sebebin (bakterinin) bulunmadığını haber vermektedir. Aynı şekilde dünyada süt de biraz bekletildiği zaman bozulur, Allah cennet sütlerinin bekletmekle bozulmadığını, hiçbir unsurun (bakterinin) onu bozmadığını ve süt tadının dışına çıkarmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İçenlere lezzet veren şarap ırmakların;** Cenâb-ı Hak cennette şarap ırmakları bulunduğunu, cennet ehlinin bunlardan içerken zevk ve lezzet aldıklarını, ancak bunların dünya şarapları gibi olmadığını, içerken insanları tiksindirmediğini, kadehleri ağızlarına götürdüklerinde yüzlerini buruşturmadıklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

20 Muhammed, 47/12.
21 Muhammed, 47/14.

Süzülmüş bal ırmakları. Yani orada karışmış da sonra süzülmüş değil, halis süzme bal ırmakları yaratılmıştır. Yahut bir kısmını karışık, bir kısmını da süzülmüş olarak yarattı, ancak başlangıçta hepsini süzülmüş bal ırmağı olarak yarattı. Bu, "Gökleri yükseltti"[22] meâlindeki âyette buyurulduğu gibidir, yani gökler önce aşağıda idi de sonra yükseltmiş değil, başlangıçta onu yüksekte yaratmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, muhtemelen burada insanların dünyada tanımış ve görmüş oldukları meyveler kastedilmektedir. Yahut arzu ettikleri her çeşit meyvenin orada var olduğunu söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Üstelik orada Rab'lerinden bir de bağışlama lütfu vardır. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?** Yani kendisine cennette ebedî kalacağı ve âyette belirtilen her çeşit meyvelerden ve nimetlerden faydalanacağı, bozulmamış sulardan, cennet şarabından ve taze sütlerden istifade edeceği vâdedilen kişiler, cehennemde ebedî kalacağı ve âyette sözü edilen muameleye tâbi tutulacağı söylenen kişiler gibi değildirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ حَتّٰٓى اِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذٖينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ اٰنِفًا اُو۬لٰٓئِكَ الَّذٖينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُٓوا اَهْوَٓاءَهُمْ ﴿١٦﴾

16. "İçlerinden sana kulak verenler de var. Nihayet senin huzurundan ayrılınca, bilgi sahiplerine, 'Biraz önce ne söyledi?' diye sorarlar. İşte Allah bunların kalplerini mühürlemiştir, arzularının peşine takılıp gitmektedirler."

[Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Dair Deliller]

İçlerinden sana kulak verenler de var. Nihayet senin huzurundan ayrılınca, bilgi sahiplerine, 'Biraz önce ne söyledi?' diye sorarlar. Allah Teâlâ,
peygamber aleyhisselâmın peygamberliğine delil olacak [gaybî] mûcizeler ve
alâmetler, [§]münafıkların yaptıklarına ve içlerinde gizledikleri muhalefe- 398
te ve düşmanlığa dair kanıtlar yaratmıştır. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ın (s.a.) risâletinin alâmeti ve nübüvvetinin kanıtı olsun diye, onların içlerinde gizledikleri ve sakladıkları düşüncelere resûlünü muttali kıldı. Çünkü onlar, kalp-

22 er-Ra'd, 13/2.

lerde gizlenen düşüncelere Allah'tan başka kimsenin muttali olamayacağını biliyorlardı. Resûlullah (s.a.) onların içlerinde gizledikleri ve sakladıkları düşünceleri kendilerine haber verince, Hz. Peygamber'in bunları Allah'tan öğrendiğine kanaat getirdiler. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: "Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir"[23], "Şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında, 'Biz sizinleyiz' derler"[24]. Sonra Resûlullah'a (s.a.) kulak vermekte insanlar üçe ayrılır. Müminler, irşâd olmak için ve girdikleri doğru yolda daha sağlam şekilde devam etsinler diye onu dinlerler. Bu beyan, "Hidâyeti benimseyenlere gelince Allah onların hidâyetlerini arttırır"[25] meâlindeki âyet gibidir. İnkârcılar ise kendi yandaşlarına şunları söylemek için onu dinlerler: O kendi kafasından uydurmaktadır, yalancıdır, büyücüdür. Bunu da yandaşlarının kalplerine Muhammed'in (s.a.) getirdikleri haktır fikri uyanıp da onu dinlemeye gitmesinler diye yaparlar, yandaşlarının yanında Hz. Peygamber'i ve getirdiklerini tahkir ederler. Bu beyan, "Onlar hep yalana kulak verirler"[26] meâlindeki âyet gibidir. Münafıklar ise kendisini kabul ediyor görünmek için Hz. Peygamber'e kulak verirler, bunu da içlerinde saklayıp gizledikleri düşmanlıkları ve muhalefetlerine dair bir hedef olmamak için yaparlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bilgi sahiplerine, 'Biraz önce ne söyledi?' diye sorarlar.** Onların söylemiş oldukları bu söz, zâhirde söyleyeni kınamayı gerektiren bir söz değildir. Çünkü söylenen bazı sözleri duymayan yahut maksadı anlayamayan veyahut işittiğini aklında tutamayan kişinin, onu bilen ve aklında tutan birine sorması gerekir. Ancak onlar bu sözü, kendilerinin de onların dininde olduklarını, Hz. Peygamber'e kulak verdiklerini ve sözlerini ezberlediklerini bilmeleri için söylüyorlardı. Hakikatte ise onlarla alay ediyorlardı. İşte bundan dolayı bu sözle onlar kınanmışlardır.

Sonra Allah onların kalplerini mühürlediğini haber vermektedir: **İşte Allah bunların kalplerini mühürlemiştir, arzularının peşine takılıp gitmektedirler.** Çünkü söylediğimiz gibi onların Hz. Peygamber'i dinlemeleri, kendisine duydukları muhalefeti, düşmanlığı ve alaylarını gizlemek için onun yanında görünme arzusuna dayanıyordu. Âyette geçen "ânifen" (آنفا) kelimesine bazıları başlangıçta mânası, bazıları da az önce anlamı verdi.

23 en-Nûr, 24/63.
24 el-Bakara, 2/14.
25 Muhammed, 47/17.
26 el-Mâide, 5/41-42.

وَالَّذ۪ينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَاٰتٰيهُمْ تَقْوٰيهُمْ ﴿١٧﴾

[§] ***17. "Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam et-*** 399
melerini sağlar ve kendilerine takvâ şuurunu bahşeder."

Doğru yolu bulanlara gelince Allah onların bu yolda devam etmelerini sağlar. Çünkü onlar Resûlullah'ı (s.a.), irşat olmak ve doğru yolda sebatla devam etmeleri için dinlerler. Bu ilâhî beyan: "Bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[27] meâlindeki âyetler gibidir. **Allah onlara takvâ şuurunu bahşeder.** Muhtemelen bu cümle onlara emrinden sakınma şuurunu verir mânasına gelmektedir. Onları, sonradan emrine muhalefet etmekten sakındıracak davranışlara başlangıçta muvaffak kılar mânasına gelmesi de muhtemeldir. Bazıları şöyle dedi: Allah onlara amellerinin sevabını âhirette verir. Allah şöyle demektedir: Onlara Allah'tan bir emir geldiği ve o emri aldıkları zaman, bu onların hidâyeti benimsemekteki kararlılıklarını arttırır ve Allah onlara takvâlarını, yani mükâfatlarını verir. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında, "ve entâhum takvâhum" (وأَنْطَاهُم تَقْوَاهُمْ) şeklindedir, bu da aynı mânaya gelir. "Entâ" (أنطى) fiili de verdi demektir ve yaygın bir kelimedir. "Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik"[28] meâlindeki Kevser sûresini de aynı şekilde okumuştur.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةًۚ فَقَدْ جَٓاءَ اَشْرَاطُهَاۚ
فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَٓاءَتْهُمْ ذِكْرٰيهُمْ ﴿١٨﴾

18. "Onlar (yola gelmek için) ***kıyâmet vaktinin ansızın gelivermesini mi bekliyorlar? Halbuki onun alâmetleri geldi. O gelip çatınca akıllarını başlarına devşirmeleri neye yarar!"***

Onlar (yola gelmek için) kıyâmet vaktinin ansızın gelivermesini mi bekliyorlar? Bu âyet-i kerîme sanki Cenâb-ı Hakk'ın kıyâmete kadar iman etmeyeceğini bildiği bir kavim hakkında gelmiş gibidir. Allah sanki şunu söylemektedir: Onlar iman etmek için kıyâmet vaktinin ansızın gelivermesinden

---

27 et-Tevbe, 9/124-125.

28 el-Kevser, 108/1.

başka bir akıbeti beklemiyorlar, fakat o zaman iman etmeleri onlara fayda vermeyecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Daha önce inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb’inden bazı işaretler geldiği gün iman etmesi fayda sağlamaz”[29], “Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir”[30]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki Resûlullah’ın (s.a.) o vakitten önce onların iman etmeleri beklentisinden ümidini kestirmektedir.

400 **[§]Halbuki onun alâmetleri geldi.** Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, geldiği ifade edilen kıyâmet alâmetlerinden maksat muhtemelen Resûlullah’ın (s.a.) gelmesidir, çünkü o peygamberlerin sonuncusudur, peygamberlik kurumu onunla sona erdirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in iki parmağını birleştirerek, “Benim peygamber gönderilmem ile kıyâmetin kopması şöyle beraberdir”[31] dediği rivayet edilmiştir. Eğer bu yorum doğru ise, o zaman Hz. Peygamber, geleceği söylenen kıyâmetin gerçek alâmetidir. Yani kıyâmet alâmeti gerçekten gelmiş ve tahakkuk etmiştir. İkincisi, kıyâmetin kopacağına alâmet kabul edilen Hz. Îsâ’nın nüzûlü (nüzûl-i Îsâ), “dâbbetü’l-arz”ın ve “Deccâl”in çıkması gibi işaretlerdir. Kıyâmet alâmetlerinden bazıları geçmiştir. Dolayısıyla **onun alâmetleri geldi** sözü, sanki geldi mânasındadır. Çünkü geleceği kesin olan her alâmet, sanki geldi hükmündedir. Nitekim Allah Teâlâ, “Allah’ın emri geldi”[32] buyurmuştur.

O gelip çatınca akıllarını başlarına devşirmeleri neye yarar! Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, o vakit iman etmekle ne kazanacaklar? O zaman akıllarını başlarına devşirmelerinin onlara ne faydası olur? Çünkü kıyâmet gelip çattığında tövbe de kabul edilmez. İkincisi, kıyâmet gelip çattığında imanı ve tövbeyi nereden hatırlayacaklar? Yani bunları düşünemezler ve iman etmezler. Onlar bundan önce dünyada yaşarlarken iman etmemişler ve onu hatırlamamışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاعْلَمْ اَنَّهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰيكُمْ

29 el-En‘âm, 6/158.

30 el-Mü’min, 40/85.

31 Buhârî, “Tefsîr”, 79, “Talâk”, 26, “Rikāk”, 39; Müslim, “Cuma”, 18, “Fiten”, 176-179, 181.

32 “Allah’ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir” (en-Nahl, 16/1).

19. "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir."

Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Bu ilâhî kelâm da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bil ki olay gerçekleştiğinde, Allah'tan başka tanrı yoktur, denilir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bizi dosdoğru yola ilet"[33], "Ey iman edenler! Allah'a iman edin!"[34] İkincisi, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Bil ki, kendisine kulluk yapılmaya lâyık olan tanrı ve gerçek mâbut, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. Çünkü Araplar, kendisine ibadet edilen mâbuda ilâh derlerdi. İşte bundan dolayı, kendisine ibadet edilmeye lâyık olan mâbut,
[§]Allah Teâlâ'dır, sizin Allah'ı bırakıp kendilerine ibadet ettiğiniz ve onlara **401**
ibadet etmenizin sizi Allah'a yaklaştıracağını iddia ettiğiniz putlar değildir. Üçüncü bir mâna da şudur: Cenâb-ı Hak, ona ihlas halini ve Allah'ın birliği inancını her zaman kalbine nakşetmesini ve bunu dil ile de söylemesini emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kendi günahın için af dile! Bu ifadenin cümle başı olması mümkündür; insana başkalarına dua etmesi emredildiğinde, önce kendi nefsine dua ederek söze başlar. Emrin hakikati ise, kendine değil, diğer mümin erkeklere ve kadınlara dua etmektir. Ancak burada kendisi için dua etmesinin emredilmesi, müstahap anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada, bir günah işlemiş olduğundan dolayı Allah'tan af dilemesi emredilmiş de olabilir, ancak biz onu bilmiyoruz. Peygamberlerin işledikleri günahları ezberlemek ve onları saymakla mükellef değiliz. İşlenebileceği düşünülen her günah için af dilemenin emredilmiş olması caizdir. Nitekim Hz. İbrahim şöyle demişti: "Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O'dur"[35]. Fakat peygamberlerin işledikleri günahlar ve yaptıkları hatalar, diğer insanlarınki gibi değildir; insanların işledikleri günahlar, büyük küçük her türlü çirkinlikleri kapsar, peygamberlerin günahları ise hiçbir çirkinliğe bulaşmadan sadece efdal olanı terketmek şeklinde olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Müminler İçin En Ümit Verici Âyet]

Kur'ân-ı Kerim'de müminler için en ümit verici âyet, şüphesiz bu âyettir. Çünkü şanı yüce olan Allah, peygamberine, müminler için mağfiret dilemesini emretmektedir. Mevlâsı kendisine mağfiret dilemesini emrettiği halde Hz.

---

33 el-Fâtiha, 1/6.

34 en-Nisâ, 4/136.

35 eş-Şuarâ, 26/82.

Peygamber'in af dilememesi düşünülemez. Sonra peygamber aleyhisselâm Allah'ın emri üzerine müminler için af dilediği zaman, Cenâb-ı Hakk'ın onu kabul etmemesi de düşünülemez. Diğer peygamberlerin duaları da böyledir. Meselâ Hz. Nuh şöyle dua etmişti: "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla"[36]. Hz. İbrahim de şöyle dua etmişti: "Rabb'imiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!"[37] Buna benzer başka örnekler de vardır.
402 [§]Meleklerin insanlar için yaptıkları dualar da böyledir: "Melekler de yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar"[38], "Ey Rabb'imiz! Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla!"[39] Bu ilâhî beyanlar, müminler için en çok ümit verici âyetlerdir. Hiç şüphe yok ki peygamberlerin duaları, Allah Teâlâ'ya ulaşma vesilelerinin en üstünü ve O'nun nezdinde yakınlaştırıcı yolların en büyüğüdür. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Mûtezile ve Günahların Bağışlanması]

Erkek kadın müminler için Allah'tan af dile. Bu âyet-i kerîme, Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmektedir. Onlar şöyle diyorlar: Küçük günahlar bağışlanmıştır, Allah Teâlâ'nın küçük günahlarla kullarına azap etmesi caiz değildir. Büyük günahlar ise tövbe ve istiğfar yapmadıkça Allah'ın onları bağışlaması helâl değildir. Bu âyet ise onların sözlerini ve görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü burada Allah, müminler için af dilemesini peygamberine emretmektedir. İşlenen günah ya küçüktür, onlara göre küçük günahlar zaten bağışlanmıştır. Buna göre Hz. Peygamber sanki şunu söylemektedir: Haksızlık yapma Allah'ım! Çünkü bağışlanmış olan küçük günahlardan dolayı azap etmesi caiz değildir, eğer bundan dolayı azap edecek olursa haksızlık yapmış olur. Yahut da işlenen büyük günah olur, onlara göre onun da bağışlanması helâl değildir. Bu durumda "Yâ Rabbi! Onları bağışla!" diye dua etmekle sanki şunu söylemektedir: Allahım!, Haksızlık yap! Çünkü O'nun büyük günahları bağışlaması caiz değildi, buna rağmen bağışlarsa haksızlık yapmış olur, uygun olmayan bir hüküm vermiş olur. Nasıl olursa olsun, bu âyet Mûtezile'nin iddiasını geçersiz hale getirmekte ve bizim görüşümüze delil olmaktadır: İşlenen

36 Nûh, 71/28.

37 İbrâhim, 14/41.

38 "Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar" (eş-Şûrâ, 42/5).

39 "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!" (el-Mü'min, 40/7).

günah küçük de olsa, büyük de olsa, onu yapana azap etmesi de bağışlaması da Allah'a ait bir haktır. Çünkü her ikisi de günahı bağışlamak ifadesine girmektedir. *Doğruya ulaşmaya muvaffak kılan sadece Allah'tır.*

[**Allah'ın İlmi**]

Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir. Bazıları buna şöyle bir mâna verdi: Gündüzleri ne yapacağınızı ve geceleri nereye gideceğinizi Allah bilir. Şöyle de denildi: Gündüzleri neler yapacağınızı ve geceleri nerede kalacağınızı Allah bilir. Bunların ikisi de aynıdır. [§]Bazıları da şöyle 403
dedi: Dünyada neler yapacağınızı ve âhirette nereye gideceğinizi, yani nerede kalacağınızı Allah bilir. Bize göre ise bu âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, muhtemelen Cenâb-ı Hak bir kavmin, "Allah Teâlâ işlerin sonunu bilmez, çünkü bu âlemi yarattı, ama insanlar O'nu ve nimetlerini inkâr ediyorlar, eğer verdiği nimetleri insanların inkâr edeceklerini bilmiş olsaydı onları yaratması ve kendilerine o nimetleri vermesi ihtimal dâhilinde olmazdı, çünkü dünyada böyle yapan biri boş işlerle uğraşan ve hikmete uygun davranmayan kişi sayılır" şeklindeki zanları ve vehimleri üzerine bu âyeti göndermiştir. Buna göre bu âyet, onların bu iddiaları üzerine gelmiştir. Cenâb-ı Hak da onlara şöyle cevap vermektedir: **Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir.** Yani Allah, neler yapacaklarını bildiği halde onları yaratmıştır, yoksa onların zannettikleri gibi bilmediği halde yaratmış değildir. Ancak Allah Teâlâ'yı bilgisizlikle itham etmek onlara yakışmaz, bu onların, Cenâb-ı Hakk'ın yaptığı işlerdeki hikmeti hakkıyla bilmemeleri yüzündendir. Çünkü şanı yüce olan Allah bu âlemi kendi ihtiyacı ve şahsî menfaati için değil, aksine insanların kendi menfaatleri ve ihtiyaçları için yaratmıştır. Allah'ın buyruklarını kabul edip itaat etmelerinin faydası da onlara dönecektir, O'nun buyruklarını ret ve inkâr etmelerinin zararını da onlar çekeceklerdir. Dünyada bir insanın, reddedeceğini ve kabul etmeyeceğini bildiği halde birine emir vermesi yahut yasak koyması veyahut ona bir elçi göndermesi, akılsızca bir hareket ve hikmete uymayan bir davranış olur. Çünkü o bunu sadece kendi ihtiyacı ve menfaati için yapmaktadır. Dolayısıyla reddedip kabul etmeyeceğini bildiği halde böyle bir şey yaparsa hikmete uygun davranmamış olur. Duyular âleminde ve duyu ötesi âlemde hikmet farklı olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İkincisi, **Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir,** yani sürekli dikkatli ve uyanık olmanız için Allah sizin bütün hareket ve durma halindeki bütün davranışlarınızı bildiğini size haber veriyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, **Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir,** yani dünyada neler yapacağınızı Allah bilir, âhirette dönüşünüzün nereye olacağını da bilir. Yani Allah her şeyi, insanların bütün hallerini bilerek yaratmıştır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Andolsun biz, onları cehennem için yarattık"[40]. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurulur: "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[41]. Yani Allah inkâr yolunu ve kendisine düşmanlığı seçeceğini bildiği kişileri cehennem için, tevhidi ve kendisine dostluğu seçeceğini bildiği kişileri de cennet için yaratmıştır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَيَقُولُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَاِذَٓا اُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ
وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَاَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ اِلَيْكَ
نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَاَوْلٰى لَهُمْ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ
مَعْرُوفٌ فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ ﴿٢١﴾

404 [§]***20. "İman edenler 'Keşke bir sûre indirilse!' derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün; zaten o da başlarına geldi gelecek!"***

21. "Güzel olan itaattir, makbul sözdür. Durum (savaş emri) ***kesinlik kazanınca Allah'a karşı sadakat gösterselerdi onlar için hayırlı olacaktı."***

İman edenler 'Keşke bir sûre indirilse!' derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde… İman edenlerin bir sûre indirilmesini temenni etmelerinin ve "keşke bir sûre inse!" diye konuşmalarının birkaç sebebi vardır. Birincisi, o sûrenin risâlet, ölümden sonra dirilmek ve tevhit konularında kendileri için bir delil, düşmanlarına karşı da bir kanıt olsun diye gelmesini istiyorlardı. İkincisi, çeşitli konularda istifade etsinler, dine dair bilgileri ve imanları artsın diye o sûrenin gelmesini istiyorlardı. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman

40 "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk" (el-A'râf, 7/179).

41 ez-Zâriyât, 51/56.

etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler. Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir"[42]. Üçüncüsü, iman edenle inkâr edeni, kesin inananla şüphelere dalanı ayırdetmek için sûrenin indirilmesini istiyorlardı. Sözünü ettiğimiz bu sebepler, sûrenin indirilmesine dair müminlerin düşüncelerini yansıtmaktadır, onlar bu sebeplerden dolayı bir sûrenin indirilmesini arzu ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde. Bu ilâhî beyanda geçen ve kesin hükümlü anlamına gelen "muhkem" (مُحْكَم) kelimesi ile sonradan gelen mânası kastedilmektedir. Sonradan gelen ifadesi de "muhkem" kelimesinin tefsiri değildir, ancak onunla neshedici (nâsih) hükmü kastetmektedirler. "Nâsih" de sonradan gelen, arkadan nâzil olan âyet demektir ve bu âyet muhkemdir, onunla amel etmek zorunludur. *En doğrusunu Allah bilir.* Nitekim İbn Mesûd'un mushafında da böyledir: "Levlâ nüzzilet sûratün muhdesetün" (لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ مُحْدَثَةٌ). Bunun tefsiri de belirttiğimiz gibidir. Ancak bize göre muhkem iki mânaya gelir. Birincisi, delillerle ve kanıtlarla sağlam olandır. İkincisi, bir kavme indirildiği ve insanlar arasında dolaştığı için kimsenin değiştirmediği, aksine Allah katından geldiğinin bilinmesi için insanların korudukları âyetlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İçinde savaştan söz edildiğinde.** Cenâb-ı
Hak savaşta çeşitli özellikler yaratmıştır. Birincisi, [§]her ne kadar zâhirde sa- **405**
vaşın canları ve malları telef etmesi söz konusu olsa da müslümanların sayılarının ve servetlerinin çoğalması da söz konusudur. Çünkü savaş farz kılınmadan önce insanlar tek tek İslâm'a giriyorlardı, ama savaş farz kılınınca Cenâb-ı Hakk'ın da haber verdiği üzere akın akın İslâm'a girmeye başladılar: "İnsanların akın akın Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde…"[43] İkincisi, iman edenle inkâr eden, kesin inananla şüphelere dalan kimseler, savaş sayesinde birbirinden ayrılır. Çünkü münafık olan birinin gerçek yüzü o zamana kadar ortaya çıkmaz. Savaş farz kılındığında, nifak ve şüphe içinde olanlarla iman ve tasdik edenler ortaya çıkar. Üçüncüsü, savaşta peygamberliğin ve ölümden sonra dirilmenin işaretleri vardır. Peygamberliğin işaretinden maksat şudur: Resûlullah'ın (s.a.) ashâbı sayı itibariyle az oldukları gibi savaş teçhizatı ve kuvvet bakımından da zayıftılar. Sayılamayacak derecede kalabalık, teçhizat ve kuvvet bakımından da çok üstün olan düşmana karşı savaşmakla emrolunmuşlardı. Bu hal, onların kendi güçleriyle değil, Allah'ın yardımı ile savaştıklarının yahut sayı ve kuvvet bakımından kendilerine denk olan bir ordu ile savaşmadıklarının bilinmesi

---

42 et-Tevbe, 9/124-125.

43 en-Nasr, 110/3.

içindi. *En doğrusunu Allah bilir.* Ölümden sonra dirilmenin delillerine gelince, onlar akrabalık bağlarını kesmek söz konusu olduğu halde yakınlarını, akrabalarını ve dostlarını öldürmekle emrolunmuşlardı, bu emri de onlar ancak ümit edilen ve hedeflenen bir akıbetin var olduğu bilinsin diye yerine getiriyorlardı. Çünkü belirlenen bir hedef ve benimsenen bir gaye olmadan böyle bir işe girişmek mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün.** Münafıklar, içlerinde gizledikleri nifakı ve şüpheleri haber veren bir âyetin gelmesinden nefret ediyorlardı. Nitekim Allah şöyle buyurur: "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar"[44]. Böyle bir sûre indirilince de âyet-i kerîmede belirtildiği gibi düşmanlıkları artıyordu: "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[45].

406 **[§]Güzel olan itaattir, makbul sözdür.** Müfessirler şöyle dediler: Tıpkı "Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor!"[46] meâlindeki âyette olduğu gibi, bu âyet de onlar için tehdit anlamına gelmektedir. Fakat âyetin zâhiri tehdit değil, sizin için daha uygun olan budur mânasına gelir, sizin için evlâ olan itaat etmeniz ve makbul söz söylemenizdir. Onlar bunu terkettikleri zaman ise âyet tehdit mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Durum kesinlik kazanınca; bu cümlenin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bu cümle, **Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde** meâlindeki âyetin sılasıdır, işte o zaman durum kesinlik kazanır demektir. İşte o zaman münafıkların ne hale geleceklerini Cenâb-ı Hak şöyle açıklıyor: **Kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün.** Onların ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi bakmaları sadece savaşın zikredilmesi yüzünden değildir. Cenâb-ı Hak bu vasfı ve o hâli, savaşın farz kılındığı ve savaşa çıkmanın şart olduğu zamanla ilgili olarak söylemiştir. İşte **Durum kesinlik kazanınca** cümlesi, savaş farz kılınınca ve savaşa çıkmak kesinlik kazanınca onların hali âyette belirtildiği gibi olur demektir, yoksa sadece savaş sözcüğünün kullanılması anlamında değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: **Durum kesinlik kazanınca,** yani âhirette, peygamberlerin

---

44 "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar. De ki: Alay edin bakalım! Allah mutlaka o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır" (et-Tevbe, 9/64).

45 et-Tevbe, 9/125.

46 el-Kıyâme, 75/34.

uyardıkları azabın gelmesi kesinlik kazanınca, dünyada iken **Allah'a karşı sadakat göstermiş olsalardı,** âhirette **onlar için hayırlı olacaktı,** çünkü âhirette azap hali başlarından hiç gitmiyor. Yani Resûlullah'ın (s.a.), âhirette azaba uğrayacakları ikazını kabul edip dünyada iken ona muhalefeti terketselerdi, bu onlar için âhirette daha hayırlı olacaktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُوا
اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾

22. "Yönetimi üstlenseniz hemen yeryüzünde kötülük çıkaracak ve yakınlık bağlarını parça parça edecek değil misiniz?"

Bu âyetin yorumunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Âyetin başındaki "fe hel aseytüm" (فَهَلْ عَسَيْتُمْ) kelimeleri, muhtemelen siz öyle yaparsınız demektir. Üstlenirseniz anlamına gelen "in tevelleytüm" (إِنْ تَوَلَّيْتُم) tabiri de bu ümmetin işlerini yönetmeyi üstlenirseniz demektir. **Yeryüzünde kötülük çıkarır ve yakınlık bağlarını parça parça edersiniz.** İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Bu âyetin hükmü yaşandı, Ümeyyeoğulları [Emevîler] bu ümmetin yönetimini üstlendiler, hemen sonra âyette belirtilen kötülüğü yaptılar ve akrabalık bağlarını parça parça ettiler. O insanların Resûlullah (s.a.) ile akrabalık bağları vardı, ama bunlar Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette belirttiği kötülüğü yaptılar[47]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bazıları ise şöyle söyledi: Âyet münafıklar hakkında gelmiştir. Onlar 407
Resûlullah'a (s.a.) geliyor ve söylediklerini dinliyorlardı. Sonra oradan ayrıldıklarında yeryüzünde kötülük işliyor ve âyetin belirttiği işleri yapıyorlardı. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, düşmanların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar. Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez"[48]. Bazıları da şöyle dedi: Âyetin ancak Harûrîler ve Hâricîler hakkında gelmiş olabileceğini zannediyorum. Âl-i İmrân sûresinde geçen "O ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?"[49] meâlindeki

---

47 Ehl-i sünnetin rivayet ve tefsir kitaplarında bu yorumu bulamadık. Fakat Şiîler'in rivayet kitaplarında bu ifade yer almaktadır (Meselâ bk. Küleynî, *el-Furû' mine'l-Kâfî*, VIII, 103).

48 el-Bakara, 2/204-205.

49 Âl-i İmrân, 3/144.

âyeti dikkate aldığımızda, bu âyetin irtidat edenler hakkında gelmiş olması da mümkündür, çünkü onlar gerisin geriye dönmüşlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* Katâde şöyle dedi: "Durum (savaş emri) kesinlik kazanınca Allah'a karşı sadakat gösterselerdi onlar için hayırlı olacaktı"[50]. Yani işler gerçekleştiğinde Allah ve resûlünün emirlerine itaat etseler ve makbul söz söyleselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu. **Eğer üstlenirseniz** diye başlayan bu âyette ise Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer benim kitabımdan ve bana itaatten yüz çevirirseniz yeryüzünde kötülük çıkarırsınız[51]. Katâde şöyle diyor: Allah'ın kitabından yüz çevirdiklerinde insanların nasıl haram kanlar döktüklerini, akrabalık bağlarını paramparça ettiklerini, Rahmân'a âsi olduklarını ve haram mal yediklerini görmediniz mi?[52] Bu âyetin, peygamber olarak gönderilmeden önce Resûlullah'a (s.a.) inanan, fakat peygamber gönderildiğinde onu inkâr edenler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰٓى اَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾

23. "İşte bunları Allah lânetlemiş, kulaklarını sağır, gözlerini kör etmiştir."

İşte bunları Allah lânetlemiştir. Lânetlemek, rahmetten çıkarmak demektir. Bu ifade, Allah'ın İblis'e söylediği söz gibidir: "Kıyâmet gününe kadar rahmetimden uzak kalacaksın!"[53] Yani sen rahmetimden kovulmuşsun. **Bunları Allah lânetlemiştir,** yani Allah onları rahmetinden kovmuştur. **Kulaklarını sağır, gözlerini kör etmiştir.** Yani kulaklarını sağır etmiştir, o kadar ki ibret almak ve düşünmek için kulak vermezler. **Gözlerini kör etmiştir,** o kadar ki gördükleri olaydan ibret almak ve üzerinde düşünmek için ona bakmazlar, eğer ibret nazarıyla baksalar ve üzerinde düşünselerdi, gerçeği anlarlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

408 [§]***24. "Kur'ân'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?"***

50 Muhammed, 47/21.

51 Tevellâ fiili, işi üzerine almak mânasına geldiği gibi, yüz çevirmek anlamına da gelir.

52 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 213-214; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 435.

53 Sâd, 38/78.

Şayet onlar Kur'ân'ı okuyup üzerinde düşünselerdi, oradaki sözlerin hakikatini anlarlardı. Aynı şekilde Allah'ın azabını düşünselerdi, Cenâb-ı Hak kalplerine vurduğu kilitleri açardı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?** Yani, aksine onların kalpleri üzerinde kilitler vardır. Kilitler anlamına gelen "akfâl" (أقفال) kelimesi, karanlıklar mânasına da gelir, yani kalplerinde küfür karanlıkları vardır ve bu karanlık, görme ve işitme nurunu örtmektedir. Burada sözü edilen fiillerin, huy ve tabiattan kinâye olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى
الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾

25. "Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenlere şeytan bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir."

Buradaki "sevvele" (سوّل) kelimesi süsledi anlamına gelir. Cenâb-ı Hak süsleme işini bazan şeytana, bazan da kendine nispet etmektedir. Şeytanın süslemesinden anlaşılması gereken mâna, Allah'ın süslemesinden anlaşılması gerekenden farklıdır; tıpkı saptırmak fiilinin Allah'a nispet edildiğindeki mânası ile şeytana nispet edildiğindeki mânası farklı olduğu gibi. Allah'ın saptırmasından anlaşılması gereken mâna, şeytanın saptırmasından anlaşılandan farklıdır. İşte süslemek de böyledir. **Kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir.** Yani onlara belli bir vakte kadar süre vermiş, cezalarını ertelemiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor"[54]. Yani sözü edilen arttırmanın olması için Allah onların cezalarını erteliyor. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra **Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenler** meâlindeki ilâhî kelâmın yahudiler hakkında gelmiş olması mümkündür. Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce onların bir peygamberin geleceğine inandıklarını söylemiştik. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar bilip tanıdıkları kendilerine gelince onu inkâr ettiler"[55]. Onlar önce kendisine inanıyor ve tâbi oluyorlardı, fakat sonra sırtlarını döndüler. Bu âyetin münafıklar

---

54 Âl-i İmrân, 3/178.
55 el-Bakara, 2/89.

hakkında gelmiş olması da mümkündür. Onlar da Hz. Peygamber hayatta iken onun yanında görünüyorlardı, fakat vefat edince İslâm'a sırtlarını döndüler ve muhalefet gösterdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذٖينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطٖيعُكُمْ فٖى بَعْضِ الْاَمْرِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾

409 **[§]*26. "Bu da onların, Allah'ın gönderdiği vahiyden hoşlanmayanlara, 'Bazı hususlarda sizin dediklerinizi yapacağız' demeleri yüzünden olmuştur. Allah onların gizlediklerini bilir."***

Bu da onların, Allah'ın gönderdiği vahiyden hoşlanmayanlara, 'Bazı hususlarda sizin dediklerinizi yapacağız' demeleri yüzünden olmuştur. Âyetin başında geçen ve "bu" anlamına gelen "zâlike" işaret ismi, eğer yahudilerin kastedildiği "Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenler"[56] meâlindeki âyete işaret ediyorsa, o zaman âyetin mânası, münafıklara işaret etmiş olması halindeki mânadan farklı olur. "Zâlike" kelimesinin, "Şeytan bunu güzel göstermiş"[57] cümlesine, yani şeytanın onlara güzel gösterdiği fiile işaret etmesi de mümkündür. Bu iki ihtimalden dolayı biz onun hakkında, şuna işaret ediyor diye bir açıklama yapmayacağız. Bazıları **Allah'ın gönderdiği vahiyden hoşlanmayanlara** cümlesi hakkında şöyle dedi: Onlar münafıklardır, yahudilere, Muhammed'i (s.a.) yalancılıkla itham etmekte size itaat ve yardım edeceğiz, demişlerdi. Bazıları da şöyle söyledi: Onlar yahudilerdir, Muhammed aleyhisselâm ve ashâbına karşı diğer kâfirlere yardım ediyorlardı. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e vahiy göndermesinden hoşlanmayanlar, Allah'ın "Ehl-i Kitap'tan kâfirler ve putperestler Rabb'inizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler"[58] meâlindeki âyette buyurduğuna göre bir kısım yahudiler ile bütün kâfirlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah onların gizlediklerini bilir.** Bu ilâhî kelâm, önceki beyanın, **Bu, onların şöyle demeleri yüzündendir** meâlindeki âyeti tefsir etmediğine işaret etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, onların gizledikleri her şeyi bildiğini haber verdiğine göre şunu kastettiği ve zamirin şu kelimeye râci olduğu da söylenemez, çünkü Allah bunu açıklamamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 Muhammed, 47/25.
57 Muhammed, 47/25.
58 el-Bakara, 2/105.

فَكَيْفَ اِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾
ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَٓا اَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَاَحْبَطَ
اَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

27. "Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak onların canlarını alırken durumları nasıl olacak bakalım!"

28. "Bunun da sebebi, Allah'ı öfkelendiren işlerin peşine düşmeleri ve O'nun hoşnut olacağı işlerden nefret etmeleridir. Bu yüzden Allah da onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır."

Hiç kimse, Allah'ı öfkelendiren işlerin peşine düşmeyi ve O'nun hoşnut olacağı işlerden nefret etmeyi gaye edinmez. Ancak onlar, Allah'ı öfkelendiren işleri yapmanın peşine düştükleri zaman, bu işler yüzünden sanki Allah'ın öfkesinin peşine düşmüş olmaktadırlar. Aynı şekilde Allah'ın hoşnut olacağı işleri terkettikleri ve onlardan nefret ettikleri zaman da, sanki Allah'ın hoşnut olmasından nefret etmiş olmaktadırlar. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen
husus gibidir: [§]"Ey âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin' dememiş 410
miydim?"[59] Aslında kimse şeytana kulluk etmeyi gaye edinmez, fakat onlar şeytanın emirlerine ve çağrısına uydukları zaman sanki ona kulluk etmiş olmaktadırlar. Bu, bir şeyi, sebebinin ismi ile isimlendirmektir. Dilde bir şeye, sebebinin ismi ile isim vermeye mani bir durum yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu yüzden Allah da onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır.**

اَمْ حَسِبَ الَّذ۪ينَ ف۪ي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ اَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ ﴿٢٩﴾

29. "Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar?"

Münafıklar, içlerindeki düşmanlık duygusunu ve kalplerindeki kini Cenâb-ı Hakk'ın ortaya çıkarmayacağını zannettiler. Şanı yüce olan Allah ise münafıkların içlerinde sakladıkları ve aralarında gizledikleri düşünceleri açıklamakla, Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğine büyük bir kanıt ve açık bir delil getirmiştir.

---

[59] Yâsîn, 36/60.

وَلَوْ نَشَٓاءُ لَاَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمٰيهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فٖى لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٠﴾

30. "İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir."

İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Burada sanki takdim-tehir var gibidir, Allah sanki şunu söylemektedir: Biz istersek onları, yüzlerindeki işaretleriyle sana gösteririz, ayrıca sen de onları konuşma tarzlarından tanırsın. Yani biz istesek onların yüzlerine ve konuşmalarına bir alâmet koyardık ve sen de bu sayede onları tanırdın, ancak biz bu alâmeti koymadık. Fakat Allah, onları tanımayı yaptıkları amellerine bağladı ve bu yolla münafıklıklarını ortaya çıkardı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider"[60], "Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler)"[61], "Kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün"[62], "Onlar namaza ancak üşene üşene gelirler ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar"[63], "Senden izin isteyenler sadece, Allah'a ve
411 âhiret gününe iman etmeyenler ve şüpheye kapılmış olanlardır"[64]. [§]Bunlara benzer âyetlerde Cenâb-ı Hak, onların münafıklıklarını ve karşı duruşlarını, yaptıkları işlerle ortaya çıkarmaktadır. Bu âyetler, Hz. Peygamber'in onları simalarıyla, konuşmalarıyla, sözleriyle ve bedenleriyle değil, yapmış oldukları işlerle tanıdığına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları, **konuşma tarzlarından sen onları bileceksin** cümlesine, söylenen sözün anlamından onları bilirsin, mânasını verdiler. Onlar konuştukları zaman Resûlullah

60 "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Allah'ı şahit de tutar. Hâkimiyeti ele aldığında ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez" (el-Bakara, 2/204-205).

61 el-Münâfikûn, 63/4.

62 Muhammed, 47/20.

63 et-Tevbe, 9/54.

64 et-Tevbe, 9/45

(s.a.) kendilerini tanırdı. Buna göre **onları bileceksin** ibaresi, gelecekle ilgili vâd anlamına gelir, yani onları konuştukları zaman bileceksin. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle dedi: Delilini dikkatli ve uygun bir dille ifade eden adam için "racülün lahınun bi-huccetihi" (رَجُلٌ لَحِنٌ بِحُجَّتِهِ) denilir. Bu fiil "lehane, yelhanu, lahnen" (لَحَنَ، يَلْحَنُ، لَحْنًا) kökünden kullanılınca, hatalı konuşmak anlamına gelir, bununla da haktan sapmış ve dönmüş mânası kastedilir. **Konuşma tarzları** ibaresine İbn Kuteybe, sözlerinin muhtevası diye mâna verdi[65]. **Allah bütün yaptıklarınızı bilir** sözü iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah onların gizli saklı yaptıkları işleri bilir. İkincisi, Allah her şeyi bilir, yani Allah onların bütün yaptıklarını, gizledikleri ve açıkladıkları her şeyi bilir. Bu âyet aynı zamanda, "Allah, yaptıklarınızı çok iyi görmektedir"[66] meâlindeki âyette olduğu gibi tehdit mânasına da gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدٖينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرٖينَ وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾

31. "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım ve size ait haberleri de (söz ve iddiaları) ***deneyerek açıklığa kavuşturalım."***

[Allah'ın Varlık ve Olayları Bilmesi]

Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri, zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım. Bu ilâhî beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, sizi deneyeceğiz ki Allah'ın dostları, içinizden cihat edenleri ve etmeyenleri, zorluklara göğüs gerenleri ve sabırsız olanları bilsinler. Âyette geçen ve "bilelim" anlamına gelen (نَعْلَم) fiilini Allah kendi zatına nispet etmekte, fakat bununla dostlarının bilmesini kastetmektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[67], "Münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Halbuki Allah onların oyunlarını kendi başlarına çevirmektedir"[68]. İki yorumdan birine göre bunlardan maksat, Allah değil, Allah'ın dostlarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, buradaki bilmek fiiliyle mâlum olan, bilinen, bilgiye konu olan şey kastedilmiştir. Dilde böy-

---

65 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 411.

66 Hûd, 11/112; Fussılet, 41/40.

67 Muhammed, 47/7.

68 en-Nisâ, 4/142.

le kullanımlar caizdir. Meselâ, namaz Allah'ın emridir sözü, Allah tarafından emredilmiştir anlamına gelir. Aynı şekilde "Kesin olan ölüm gelinceye kadar"[69]
412 meâlindeki âyet-i kerîme de kesinleşmiş olan ölüm demektir. [§]"Kim inanmayı reddederse"[70] meâlindeki âyet de inanılacak olan esasları reddederse mânasına gelir. Bunun örnekleri çoktur. Üçüncüsü, Allah'ın var olacağını bildiği her hangi bir şeyi var oluyor olarak bilir. Çünkü Allah, olacak olanı olmuş olarak bilmekle veya var olacağını bildiği bir şeyi var oluyor olduğunu bilmekle nitelemek mümkün değildir. Ancak Allah, var olanı var olmuş olarak veya var olmakta olanı var oluyor olarak bilmekle nitelenir. Çünkü aksi bir niteleme, bilgisizliği gerektirir, buna göre değişiklik Allah'ın ilminde değil, bilgiye konu olan varlık ve olaylarda vuku bulmuş olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Size ait haberleri de deneyerek açıklığa kavuşturalım. Yani sizin kendiniz hakkında verdiğiniz haberleri de deneyerek açıklığa kavuşturalım. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişlerdir"[71], "Onların içinde öyleleri var ki, Allah'a söz vermişlerdi"[72]. Onlar, kendileri hakkında verdikleri buna benzer haberlerde imtihan edildiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların "iman ettik" diyerek vermiş oldukları sözde imtihan edilmiş olmaları da mümkündür. Nitekim Allah şöyle buyurdu: "Elif-lâm-mîm. İnsanlar, denenip sınavdan geçirilmeden, sadece 'İman ettik' demekle bırakılacaklarını mı sanıyorlar?"[73] Onlar sözlerinde de verdikleri haberlerde de imtihana tâbi tutulmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Size ait haberleri de deneyerek açıklığa kavuşturalım** cümlesine bazıları, münafıklığınızı müslümanlara gösterelim mânasını verdi. Çünkü Allah, onları imtihan etmeden önce de içyüzlerini biliyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[69] "Kesin olan şey gelinceye kadar Rabb'ine kulluk et" (el-Hicr, 15/99).

[70] el-Mâide, 5/5.

[71] "Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir" (et-Tevbe, 9/74).

[72] "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı. Bunun üzerine Allah da kendisine verdikleri sözden caydıkları ve hep yalan söyledikleri için, kendi huzuruna çıkacakları güne kadar yüreklerine münafıklığı yerleştirdi" (et-Tevbe, 9/75-77).

[73] el-Ankebût, 29/1-2.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَشَٓاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ
مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى لَنْ يَضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿٣٢﴾

32. "Yolun doğrusu kendilerince apaçık anlaşıldığı halde inkârda ısrar edenler, Allah yoluna engel koyanlar ve resûle muhalefet bayrağı açanlar asla Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir; bu (tutum) ***yaptıklarını da sonuçsuz kılacaktır."***

İnkârda ısrar edenler ve Allah yoluna engel koyanlar. Buradaki **inkâr edenler** kelimesi, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük yapanlar yahut Allah'ın birliğini inkâr edenler mânasına gelir. **Allah yoluna engel koyanlar** cümlesi ise kendileri Allah'ın dininden yüz çevirenler yahut insanları Allah'ın dininden alıkoyanlar mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]Resûle muhale-** 413
fet bayrağı açanlar, yani yolun doğrusu kendilerince apaçık anlaşıldığı halde Hz. Peygamber'e düşmanlık yapanlar ve inatla ona karşı koyanlar… **Onlar asla Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir.** Bu cümle, verdiği nimetlere nankörlük etmekle yahut Allah'ın birliğini inkâr etmekle asla Allah'a zarar veremezler mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun mânası şöyledir: Allah Teâlâ'nın emrettiği yahut yasakladığı fiilleri, kendinden bir zararı defetmek veya bir menfaat elde etmek için emretmiş ve yasaklamış değildir, fakat insanların kendi ihtiyaçları ve yararları için onları emretmiş ve yasaklamıştır. Onlar, Allah'ın emirlerine uymayı ve yasaklarından kaçınmayı terketmekle kendilerine zarar vermektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar asla Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir** meâlindeki âyetten maksadın, onlar inkâr etmekle ve insanları Allah'ın yolundan alıkoymakla Cenâb-ı Hakk'ın dostlarına hiçbir zarar veremezler, aksine kendilerine zarar verirler anlamına gelmesi de muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[74]. Bununla siz Allah'ın dostlarına yardım ederseniz Allah da size yardım eder, demek istemiştir. **Bu (tutum) yaptıklarını da sonuçsuz kılacaktır.** Muhtemelen imandan sonra irtidat etmeleri ve İslâm'a girdikten sonra inkâra sapmaları yüzünden yaptıkları ameller de boşa gidecektir, anlamına gelmektedir. Resûlullah (s.a.) peygamber olarak gönderilmeden önce imanla yapmış oldukları amelleri boşa gidecektir, anlamına da gelebilir.

74 Muhammed, 47/7.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اَط۪يعُوا اللّٰهَ وَاَط۪يعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُٓوا اَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾

33. "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, resûle itaat edin ve yaptıklarınızı boşa çıkarmayın."

Bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: Allah'ın cihat konusundaki emrine itaat edin, kazandığınız sevapları riya ve gösterişle boşa çıkarmayın. İbn Mesûd'un mushafında âyet şöyledir: "Yâ eyyuhellezîne âmenû ittekullâhe ve etîu'r-resûle" (يا ايها الذين امنوا اتقوا الله وأطيعوا الرسول). Yani ey iman edenler Allah'tan sakının ve resûle itaat edin. **Yaptıklarınızı boşa çıkarmayın** buyruğu da irtidatla ve imandan sonra inkârla amellerinizi boşa çıkarmayın mânasına gelebilir. Müslüman olmanızı Allah'ı veya Resûlullah'ı (s.a.) minnet altına sokarak, yani siz müslüman oluyorsunuz sonra da Allah'a ve resûlüne iyilik yapmış gibi düşünerek amellerinizi boşa çıkarmayın mânasına da gelebilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Müslüman olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[75]. Katâde şöyle dedi: Yaptıklarınızı riya ile boşa çıkarmayın! Yaptığı kötü bir işle
414 iyi amelini boşa çıkarmamaya kimin gücü yeterse, bunu yapsın, [§]çünkü kötülük iyiliği siler. Ayrıca ameller de ancak sonuçlarına göre değerlendirilir. Hayatını hayırlı amelle bitirmeye gücü yeten, bunu yapsın! Bütün güç ve kudret Allah'a aittir[76]. Abdullah b. Ömer'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Muhammed aleyhisselâmın ashâbı, bu âyet gelene kadar herhangi bir şeyin amellerimizi boşa çıkaracağını düşünmüyorduk. Ama sonra amellerimizi neyin boşa çıkardığını öğrendik; cehenneme gitmeyi gerektiren büyük günahlar ve ahlâksızlıklar amellerimizi boşa çıkaracaktır. Biz bu düşüncede iken, sonra şu meâldeki âyet-i kerîme geldi: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar"[77]. Bu ilâhî beyan gelince, önceki görüşümüzden vazgeçtik[78]. **Yaptıklarınızı boşa çıkarmayın** cümlesinin, farkında olmadan amellerinin boşa gitmemesi için müminlerin sürekli uyanık ve dikkatli olmaları gerektiği anlamına gelmesi de mümkün-

---

75 el-Hucurât, 49/17.

76 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 226; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIII, 450.

77 en-Nisâ, 4/48.

78 bk. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât*, II, 646; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XX, 229-230; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, V, 383.

dür. Nitekim başka bir âyet meâlen şöyledir: "Siz farkında olmadan amelleriniz boşa gider"[79]. Übey [b. Kâb]'ın mushafında âyet şöyledir: "Ve lâ tübtılû îmâneküm" (ولا تبطلوا ايمانكم), yani imanınızı boşa çıkarmayın.

اِنَّ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبٖيلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ

34. "İnkâr eden, Allah yoluna engel koyan, sonra da inkâr halinde ölenler yok mu, işte onları Allah asla bağışlamayacaktır."

Âyet, yoruma ihtiyaç duymayacak derecede açıktır.

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا اِلَى السَّلْمِ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ وَاللّٰهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ

35. "Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir."

Gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Yani zâf göstererek sulh çağrısı yapmayın. İbn Kuteybe âyete böyle mâna verdi[80]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Silm" (سِلْم) kelimesi barış anlamına gelir, ancak buradaki "selm" (سَلْم) kelimesinin mânasının ne olduğunu bilmiyorum.

[§]Siz üstün durumda iken. Yani siz galipken barış çağrısı yapmayın. Bu 415
beyan, müslümanlar galip durumda iken düşmanı barışa çağırmayı yasaklamaktadır. **Siz üstün durumda iken** cümlesi başka mânalara da gelebilir. Siz deliller ve kanıtlarla üstün geldiğinizde anlamına gelebilir. Eğer bu mâna verilirse, o zaman âyet onları hiçbir zaman barışa davet etmeyin demektir, çünkü müslümanlar her zaman deliller ve kanıtlarla onlara üstün gelir. Neticede mutlaka siz üstün ve galip geleceksiniz, yani sonunda üstün gelecek olan sizsiniz anlamına da gelebilir. Dünyada da âhirette de galip gelecek olan sizlersiniz mânasına da gelebilir, çünkü dünyada mağlup olur ve öldürülürlerse âhiret

79 "Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider" (el-Hucurât, 49/2).

80 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 411.

onların olacak, şayet muzaffer olurlarsa dünya ve dünyanın serveti onların olacaktır. Bu cümleye bazıları, Allah'a daha yakın olan sizlersiniz diye mâna verdi. Âyet, âhiret kazancı konusunda söylediğimiz mânaya gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah sizinledir. Bu beyan, zafer ve galibiyette sizinledir mânasına gelebilir. Vâdettiği konularda Allah sizinledir, yani size dünyada vâdettiği sözleri yerine getirecek, vâdine vefa gösterecektir anlamına da gelebilir. **Amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir.** Bu ilâhî kelâmın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle bir mâna verdi: Allah kâfirlerin size zulmetmesine ve sizi yormasına imkân vermez. Bu halin dünyada da âhirette de gerçekleşmesi muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah kâfirlere, müminler aleyhinde asla yol vermeyecektir"[81]. Bazıları, sizin amellerinizi azaltmayacaktır diye mâna verdi. Ebû Avsece de buna eksiltmek anlamını verdi. Bazıları, amellerinizde size haksızlık yapmayacaktır mânasını verdi, buradaki fiil, hakkını eksik verdi anlamına gelir. İbn Kuteybe böyle dedi[82]. Ancak bunların ikisi de aynı şeydir, yani onların amellerinden bir şey eksiltmeyecek ve onlara haksızlık yapılmayacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ اُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ اَمْوَالَكُمْ ﴿٣٦﴾ اِنْ يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَيُخْرِجْ اَضْغَانَكُمْ ﴿٣٧﴾

36. "Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Siz iman eder ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız O da hak ettiğiniz karşılığı verecek, sizden servetinizi de istemeyecektir."

37. "Onu sizden istese ve sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz de böylece Allah gizli zâflarınızı dışarı çıkarmış olurdu."

[Dünya Hayatı Oyun ve Eğlencedir]

Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Yani onlara ve onların takdirine göre dünya hayatı oyun ve eğlencedir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Ölümden sonra dirilmek ve yeniden hayata dönmek yoktur. Bu durumda onlara

81 en-Nisâ, 4/141.

82 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 411.

göre [§]dünya hayatı âyette belirtildiği gibi bir eğlenceden ibarettir. Onların 416
iddiasına göre Allah dünya hayatını âhiretteki ebedî hayatı kazanmaları için değil, bitmesi ve yok olması için yaratmış olduğundan dolayı Cenâb-ı Hak ona oyun ve eğlence adını vermiştir. Bir şeyin özellikle bitip yok olmak için yaratılması ve nihaî bir hedefinin olmaması, onun oyun ve eğlenceden ibaret olduğu anlamına gelir. Sonra âyetteki oyun ve eğlence kelimelerinin ikisinin de aynı mânaya gelmesi mümkün olmakla birlikte, birinden nesnelerin zâhirinden yararlanmak, diğerinden de nesnelerin bâtınından yararlanmak mânası kastedilmiş de olabilir. Buna göre oyun nesnelerin zâhirinden yararlanmak, eğlence de nesnelerin bâtını ile oyalanmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz iman eder ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız O da hak ettiğiniz karşılığı verecektir. Yani siz emrolunduğunuz gibi Allah'a inanırsanız, O'nun emirlerine muhalefet etmeyi ve size yasakladığı fiillerden sakınırsanız **hak ettiğiniz karşılığı size verecektir.** Azîz ve Celîl olan Allah lütfu ve rahmetiyle, insanların kendileri için yapmış oldukları amellere de mükâfat verecektir. Halbuki hiç kimse kendisi için yapmış olduğu bir işten ötürü başkasından mükâfat beklemez. İnsanlar yaptıkları amellerle, Allah'ın vermiş olduğu nimetlere teşekkür etme sorumluluğundan kurtulmaktadırlar. Başlangıçtan beri bütün nimetleri insanlara Allah vermektedir. Fakat insanlar yaptıkları işleri hakikatte kendileri için yapmalarına ve çalışmalarının faydası kendilerine dönmesine rağmen, Allah sanki kendisi için çalışıyorlarmış gibi onların yaptıklarına mükâfat vermektedir. Şüphesiz ki onların canları da malları da hakikatte Allah'a aittir. Böyle olmasına rağmen yaptıklarından dolayı mevlâlarından mükâfat almaya nasıl hakları olabilir? Bu mesele, tıpkı daha önce belirtildiği üzere Allah'a borç vermek ve onlardan canlarını ve mallarını satın almak gibidir[83]. İnsanların canları ve bütün varlıkları hakikatte Allah'a ait olduğu halde, Cenâb-ı Hak kendisinden bir lütuf ve ikram olarak sanki bunlar kendine ait değilmiş ve kendi mülkü değilmiş gibi davranmaktadır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Sizden servetinizi de istemeyecektir.** Bu cümle iki şekilde yorumla- 417
nır. Birincisi, Allah sizden kendi malınızdan infak etmenizi istemiyor, O'nun malından infak etmenizi istiyor; böylece başkasının malıyla siz faydalanmış

83 Müellif merhum burada şu âyetlere işaret etmektedir: "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/245). "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır" (et-Tevbe, 9/111).

ve başkasına ait malı kendinize azık yapmış olacaksınız. **Onu sizden istese ve sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz,** yani Allah sizin kendi malınızdan harcamanızı isteseydi cimrilik ederdiniz ve kendi malınızdan infakta bulunmazdınız. İkincisi, **Sizden servetinizi istemiyor,** yani kendinize ait bütün malınızı infak etmenizi istemiyor, malınızın sadece bir kısmını infak etmenizi istiyor. **Eğer onu sizden istese ve sıkıştırsaydı.** Yani şayet bütün malınızı isteseydi, bu sizi cimriliğe ve infaktan el çekmeye götürürdü. Sizden malınızın bir kısmını infak etmenizi istediği halde neden cimrilik yapıyor ve infaktan kaçınıyorsunuz? **Sizi sıkıştırsaydı cimrilik ederdiniz** cümlesi farklı mânalara gelir. Birincisi, Allah sizden bütün malınızı infak etmenizi isteseydi, cimrilik yapardınız. [İkincisi,] Allah sizden bütün malınızı infak etmenizi isteseydi züğürt olurdunuz, elinizde hiçbir şey kalmazdı. Buradaki "yuhfi" (يُحْفِ) kelimesi, elindeki her şeyini almak, kökünü kazımak mânasına gelir. "Ihfâu'ş-şevârib" (احفاء الشوارب), yani bıyıkların kökünü kazımak kullanımı da buradan gelmektedir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Yuhfi" kelimesi, ısrarla istemek demektir. Yani mallarınızdan vermeniz gerekenleri vermeniz ısrarla istenseydi **cimrilik ederdiniz.** "Ahfâ fi'l-mes'eleti, elhafe ve elahha" (أحْفَى فى المسألة وألْحَفَ وألَحَّ) denir. Bunların hepsi aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah gizli zâflarınızı dışarı çıkarmış olurdu. Yani bütün mallarınızı yahut hakikaten size ait olan mallarınızı infak etmenizi emretseydi, bu, sizin kalplerinizdeki zâfınızı ortaya çıkarırdı. Çünkü bu emir ancak peygamberlerin dillerinde cereyan eder ve peygamberlerin kalplerindeki zâfları ortaya çıkarmayı gerektirir. Eğer bu yorum doğru ise, o zaman âyet-i kerîme münafıklar hakkında gelmiş demektir. Dolayısıyla onlara infakın emredilmesi, münafıklıklarının, zâflarının ve düşmanlıklarının ortaya çıkmasına vesile olması içindir. Onların savaşa gitmekle emrolunmaları da münafıklıklarının ortaya çıkmasına vesile olması içindir. Eğer âyet-i kerîme müslümanlar hakkında gelmiş ise o zaman müminleri infaka ve tasadduka teşvik etmek anlamına ge-
418 lir. [§] Yani bu, içlerindeki zâfları ve düşmanlıkları çıkarmaya vesiledir, çünkü bunda infak etme emrinde, sevilen mala yapışmak sebebiyle emirden uzaklaşma ve teveddüt etme vardır[84]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[84] Doğru anlamı verebilmek için farklı nüshalar dikkate alınarak tercüme edilmiştir.

هَٓا اَنْتُمْ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِۚ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُۚ
وَمَنْ يَبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِه۪ۜ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَٓاءُۚ
وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْۙ ثُمَّ لَا يَكُونُٓوا اَمْثَالَكُمْ ﴿٣٨﴾

38. "(Ey müminler!) ***İşte siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz, fakat içinizden bir kısmı cimrilik ediyor. Halbuki cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur; zira Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz. Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; sonra onlar sizin gibi olmazlar."***

(Ey müminler!) İşte siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz. Yani siz ey müminler, Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz, yani Allah'ın dininin galip gelmesi için yahut Allah'a itaat için veyahut da cihat için harcama yapmaya çağrılıyorsunuz. Çünkü bütün bu konularda yapılan harcama, Allah için yapılmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Fakat içinizden bir kısmı cimrilik ediyor. Halbuki cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur.** Cenâb-ı Hak, onlara emretmiş olduğu infakı yerine getirdikleri zaman, yapılan infakı gerçek mânada Allah'a itaatin alâmeti saymaktadır. İşte o zaman bu mallar onların olur. Çünkü onlar dünyada faydalandıkları ve haz duydukları mallardan Allah'ın emretmiş olduğu infakı yaptıkları zaman, âhirette muhtaç hale düştükleri sırada da onlardan faydalanırlar. Böylece bu malların hakikaten onlara ait olduğu gerçeği tahakkuk eder. Fakat emrolundukları infak emrine uymadıkları zaman, sahip oldukları malların onlara ait olduğu gerçeği tahakkuk etmez. O zaman o mallar ya vârislerine ait bir mal olur ya da kendilerine hiçbir fayda getirmeyen ve herhangi bir sebebi bulunmaksızın almış oldukları bir mal haline gelir ve az önce söylediğimiz neticeye varır. Bu durumda, *en doğrusunu Allah bilir ya*, **cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur** ilâhî kelâmın yorumu da şöyle olur: Kendi adına infakı terketmekle kendini helâke atmış olur ve âhirette ihtiyaç duyduğu sırada ondan yararlanamaz. Bazıları şöyle dedi: İçinizden bazıları Allah'a itaat ettiğini göstermek için vermesi gereken sadakada ve infakta cimrilik yapar, kim Allah'ın emrine itaat etmek için sadaka vermekte cimrilik yaparsa, ancak âhiretteki mükâfata sahip olmakta kendi şahsına karşı cimrilik yapmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

419 **[§]Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz.** Yani Allah sizin infak etmenize ve size emretmiş olduğu infakı yerine getirmenize muhtaç değildir, aksine yapacağınız infaka sizin ihtiyacınız vardır. Yani Allah'ın emretmiş olduğu infakı yerine getirmenin faydasını siz göreceksiniz, onun faydası Allah'a gitmeyecektir yahut Allah kendi ihtiyacı için onu size emretmiş değildir, aksine bir gün sizin ona ihtiyaç duyacağınız için emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın şöyle demiş olması da muhtemeldir: Allah'ın size ve sizin elinizdeki mallara ihtiyacı yoktur, aksine her zaman, her an, her türlü halinizde siz O'na muhtaçsınız. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur"[85]. Bu ilâhî beyan, Allah'ın sizin mallarınıza ihtiyacı yoktur, fakat sizin O'nun bağışlamasına, rızık vermesine, cennetine ve rahmetine ihtiyacınız vardır mânasına da gelebilir.

Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; sonra onlar sizin gibi olmazlar. Bazıları şöyle dedi: Sırtlarını dönenler Mekkeliler'dir, onların yerine getirilen topluluk da Medineliler'dir. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir, çünkü sûre Medine'de gelmiştir, Medine'de gelen bir sûrenin **Eğer sırtınızı dönerseniz** diye Mekkeliler'e hitap etmiş olması ihtimali yoktur. Bazıları da şöyle dedi: Azîz ve Celîl olan Allah, Medineliler'e, eğer sırtlarını dönerlerse onların yerine Allah'a daha itaatkâr bir topluluğu getireceğini, onların sırtlarını dönmeyeceğini ve dolayısıyla onların yerine başka bir topluluğu da getirmeyeceğini haber vermekte ve onlara bunu vâdetmektedir. Bazıları ise bu âyeti iki şekilde yorumlamıştır. Birincisi, **Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir** cümlesi, onlar sırtlarını dönmediler ve Allah da başka bir kavmi getirmedi mânasına gelir. İkincisi, onlar sırtlarını döndüler ve Allah da onların yerine Neha',[86] Hums'[87] kabilelerini ve Kinde kabilesinden bazı insanları getirdi. Sırtlarını dönenler de Hanzala, Esed, Gatafân ve falan kabilelerdir. **Sonra onlar sizin gibi olmazlar.** Yani Allah'a itaat etmekte onlar sizin gibi davranmazlar, aksine sizden daha itaatkâr davranırlar ve Allah'a daha çok boyun eğerler. *En doğrusunu Allah bilir.*
420 [§]Rivayet edildiğine göre **Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah**

[85] Fâtır, 35/15.

[86] Neha', Ezd kabilesinin bir koludur. Yemen'de bir kabile olduğu da söylenmiştir. İbrâhim en-Nehaî onlardandır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab,* "neha'a" md.).

[87] Hums, Kureyş kabilesi ile Kureyş'ten doğanlar, Kinâne ve Cedîletu Kays kabileleridir. Bunlar da Amr b. Kays Aylân ve Âmir b. Sa'saa oğulları olan Fehm ve Advân kabileleridir. Bunların hepsine Hums denir. Onlara Hums denmesinin sebebi de, inançlarına sımsıkı bağlı olmalarıdır. Ahmes, dinde tavizsiz, savaşta güçlü ve cesur kişiler demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hamese" md.).

sizin yerinize başka bir topluluk getirir meâlindeki âyet Resûlullah'a (s.a.) sorulmuş, o da elini Selman'ın dizine vurarak şöyle demişti: "Hayatım elinde olan Allah adına yemin ederim ki, eğer din Süreyya yıldızına asılmış olsaydı bile, Fars ülkesinden birtakım insanlar gidip onu alırlardı"[88]. Resûlullah (s.a.) ayrıca şöyle buyurdu: "(Rüyamda) bir siyah koyun sürüsü gördüm, onların peşine de beyaz koyunlar takılmış ve aralarına karışmışlardı. Ben de onların hepsine birden bağırmıştım". İnsanlar kendisine sordu: Ey Allah'ın resûlü! Bu rüyayı nasıl yorumladın? Buyurdu ki: "Acem halkına yorumladım, onlar dininizde size ve soyunuza iltihak edecekler". Tekrar sordular: Acemler mi dediniz, ey Allah'ın resûlü? "Evet. İman şayet Süreyya yıldızına bağlı olsa bile acemlerden bazı kişiler gidip onu alırdı. Onlara en çok yardım edenler de Farslılar'dır (Persler)"[89]. Eğer bu rivayet sahih ise, acemlerin Araplar'a denk olduğuna işaret eder. Çünkü Hz. Peygamber "Onlar nesep açısından size ortaktırlar" buyurmuştur, nesep açısından onlar gibi iseler, onlara denk olurlar. "Onlar nesep açısından size ortaktırlar" sözü, onlarla evlenirler, onlardan çocukları olur ve belirttiği gibi nesep açısından denk duruma gelirler mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Hureyre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah **Eğer hak çağrısına sırtınızı dönerseniz Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir; sonra onlar sizin gibi olmazlar** meâlindeki âyeti okudu, insanlar kendisine sordu: Onların yerine kimi getirir? Resûlullah (s.a.) elini Selman'ın omuzuna vurdu, sonra şöyle dedi: "Bu ve kavmi! Bu ve kavmi!"[90] Başka bir hadiste de şöyle buyurmuş: "Hayatım elinde olan Allah adına yemin ederim ki, şayet iman Süreyya yıldızına bağlı olsa bile, Fars'tan bazı insanlar gidip onu alırdı". *Doğrusunu en iyi Allah bilir.*

---

88 bk. Tirmizî, "Tefsîr", 47/2-3; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXI, 234; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, V, 379-382; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, X, 205; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, XIII, 83. İbn Kesîr şunu ekledi: Müslim b. Hâlid ez-Zencî bu rivayette teferrüd etti, sonra onu pek çok kişi rivayet etti. Bazı hadis imamları bu rivayet hakkında laf ettiler. Buhârî, Müslim, Tirmizî ve diğerleri bu hadisi Cuma sûresinin üçüncü âyeti münasebetiyle rivayet ettiler. Metindeki lafız Tirmizî'ye aittir (bk. Buhârî, "Tefsîr", 62/1; Müslim, "Fedâilu's-sahâbe", 230-231).

89 Bunu Hâkim, İbn Ömer'den şu lafızlarla rivayet etti: "Rüyamda büyük siyah bir koyun sürüsü gördüm, aralarına pek çok beyaz koyun da karışmıştı". Dediler ki: Bunu neye yorumladın, ey Allah'ın resûlü? Buyurdu ki: "Acemlere; onlar dinde ve soyda size katılacaklar. İman şayet Süreyya yıldızına bağlı kalsa bile acemlerden bazı kişiler gidip onu alırlardı, onlara en çok yardım edenler de Farslılar'dır". Hâkim şunu ilave etti: Bu rivayet Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahihtir, fakat onlar bunu tahric etmediler (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 551).

90 Bk. Tirmizî, "Tefsîr", 47/2-3. Tirmizî şunu ekledi: Bu hadis garibdir, isnadı hakkında laf edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzâk es-San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘, *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A‘zamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘, *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Müslim Muhammed), Riyad 1410/1989.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş) Beyrut 1405/1985.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillah b. Mahmûd, *Rûhu'l-me‘ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-‘azîm ve's-seb‘i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Meâlimü't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.dğr.), Beyrut 1417/1997.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu‘abü'l-îmân*, (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid), Riyad 1423/2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu‘fî, *el-Câmi‘u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu‘fî, *el-Edebü'l-müfred*, (nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî), Riyad 1419/1998.

Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî), Beyrut 1405/1985.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş‘as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî, *el-Bahru'l-muhît*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1413/1993.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillah b. İshâk, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut 1409/1988.

Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Kahire 1988.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me‘âni'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ali Neccâr), Beyrut 1980.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdiî), Kahire 1417/1997.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma‘u'z-zevâ'id*, Beyrut 1967.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1995.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Ömer, Ebû Abdillah Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Ömer el-Adenî, *Kitâbü'l-Îmân*, (thk. Hamed b. Hamdî el-Câbirî el-Harbî), Küveyt 1407/1986.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî et-Temîmî, *es-Sahîh*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414/1993.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbûrî, *es-Sahîh*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1400/1980.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr.), Kahire 1421/2000.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Ğarîbü'l-hadîs*, Beyrut 1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, (thk. Züheyr eş-Şâvîş), Beyrut 1404/1984.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Dımaşk 1376/1957.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (thk. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1427/2006.

Küleynî, Ebû Ca'fer Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Ya'kūb b. İshak el-Küleynî er-Râzî es-Silsilî, *el-Fürû' mine'l-kâfî*, (tsh. Ali el-Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî eş-Şâfiî, *Muhtasaru Kıyâmi'l-leyl*, (İhtisar: Ahmed b. Ali el-Makrîzî), Faysalâbâd 1408/1988.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî eş-Şâfiî, *Ta'zîmu kadri's-salâh*, (thk. Abdurrahman b. Abdülcabbâr el-Füreyvâî), Medine 1406/1986.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî), Beyrut 1421/2001.

Nesefî, Necmeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *el-Kand fî zikri ulemâi Semerkand*, (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Tahran 1420/1999.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, Beyrut, ts., (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye).

Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh el-Huzâî el-Mervezî, *Ziyâdâtü Kitâbi'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiye).

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000.

Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf, *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut 1421/2001.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, (thk. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1424/2003.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Mahmûd et-Tahhân), Riyad 1416/1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî), Kahire 1422/2001.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1415/1994.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî el-Mekkî, *Kitâbü'd-Duafâ*, (thk. Hamdî b. Abdülmecîd b. İsmail es-Selefî), Riyad 1420/2000.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbünüzûli'l-Kur'ân*, (thk. Mâhir Yâsin el-Fahl), Riyad 1426/2005.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, (thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1402/1982; XIII, (thk. Şuayb el-Arnaût - Ali Ebû Zeyd), Beyrut 1403/1983.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Riyad 1418/1998.

DİZİN

B

C

H

I

İ

K

L

M

N

U

Ü

V

Y

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 14

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

FETİH SÛRESİ

HUCURÂT SÛRESİ

KĀF SÛRESİ

ZÂRİYÂT SÛRESİ

TÛR SÛRESİ

NECM SÛRESİ

KAMER SÛRESİ

RAHMÂN SÛRESİ

VÂKIA SÛRESİ

HADÎD SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًاۙ ﴿١﴾

1. "Sana apaçık bir fetih ihsan ettik."

[Hudeybiye Seferindeki İki Mûcize]

Bazıları bu âyette sözü edilen fetihten maksadın Mekke'nin fethi olduğunu söylemiş, bazıları da şöyle demiştir: Bundan maksat, umre için gelen müslümanların Mekke'ye girip Kâbe'yi tavaf etmelerine müşriklerin engel oldukları sırada Resûlullah (s.a.) ile Mekkeliler arasında imzalanan barış anlaşmasıdır[1]. Onda, yani Hudeybiye kıssasında iki olay vardır; iki büyük ve açık mûcize! Birincisi, Hz. Peygamber (s.a.) ve yanındaki ashabı susuz kalmışlardı, kendilerine bir tas su getirilmişti, o tastan 1500 civarındaki ashabın hepsinin su ihtiyacını karşılayacak derecede su fışkırmıştı[2]. Hiç şüphesiz bu, Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletine işaret eden büyük bir hissî mûcize idi. İkincisi, Hz. Peygamber (s.a.) daha önce Bizanslılar'ın İranlılar'a galip geleceğini söylemişti. Bu, gayba ait bir bilgi idi ve bu olay Resûlullah'ın (s.a.) belirttiği ve haber verdiği şekilde o zaman gerçekleşmişti. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s.a.) bunu ancak Allah Teâlâ'nın öğretmesi sayesinde bildiğini gösterir.

---

1 "Sana apaçık bir fetih ihsan ettik" meâlindeki âyet hakkında Katâde, Enes'in (r.a.) şöyle dediğini rivayet eder: Ondan maksat Hudeybiye'dir (bk. Buhârî, "Megâzî", 35, "Tefsîr", 48).

2 Câbir b. Abdullah (r.a.) anlatıyor: Hudeybiye gününde insanlar çok susamıştı, Hz. Peygamber'in önünde de küçük bir su kabı vardı. Resûlullah (s.a.) oradan abdestini aldı. İnsanlar ona yalvaran gözlerle bakıyordu. Hz. Peygamber; "Neyiniz var?" diye sordu. İnsanlar dediler ki: Şu senin önündeki kaptan başka ne abdest alacak ve ne de içecek suyumuz var! Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) elini o su kabına koydu; birden parmaklarının arasından pınarlar gibi sular fışkırmaya başladı. O sudan hem içtik, hem de abdest aldık (Râvî Sâlim der ki:) Ben Câbir'e sordum: O gün orada kaç kişi idiniz? Cabir şu cevabı verdi: Yüz bin kişi bile olsaydık, su hepimize yeterdi; ama bizler o gün bin beş yüz kişi idik (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 329; Buhârî, "Menâkıb", 25).

8 [§]Hudeybiye kıssası Mücemmi‘ b. Câriye[3] adlı birisi tarafından rivayet
edilmiştir. O, şöyle anlatır: Hudeybiye seferinde Resûlullah'la (s.a.) beraber-
dim. Oradan ayrıldığımızda bazı kişiler birden binitlerini koşturdular. İnsan-
lar birbirlerine; bunlara ne oluyor? diye sordu, Resûlullah'a (s.a.) vahiy geldi
dediler. Biz de insanlarla birlikte koşturduk, Resûlullah'a (s.a.) Kürâülğamîm
mevkiinde ayakta dururken yetiştik. Hz. Peygamber'in gelmesini arzu ettiği
bazı kişiler de gelip toplanınca, onlara şu âyeti okudu: **Sana apaçık bir fetih
ihsan ettik.** Bunun üzerine Resûlullah'ın (s.a.) ashabından biri sordu: Fetih
bu mudur, yâ Resûlallah? Hz. Peygamber (s.a.) şu cevabı verdi: "Evet, haya-
tım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, bu fetihtir". Sonra Hudeybi-
ye on sekiz hisseye ayrıldı, orduda bin beş yüz kişi vardı[4]. Bazı rivayetlerde
onun, Resûlullah (s.a.) ile müşrikler arasında yapılan barış anlaşması olduğu
belirtilir. O gün savaş görmemiştik, fakat gerekirse savaşırdık. Fetih sûresi o
sırada nâzil oldu. Resûlullah (s.a.) Hz. Ömer'e (r.a.) haber gönderip bu sûreyi
ona okuttu. Hz. Ömer (r.a.) dedi ki: Yâ Resûlallah, o fetih midir? Hz. Pey-
gamber, "Evet" buyurdu[5]. Âmir'den[6] rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.)
Hudeybiye'de iken **sana apaçık bir fetih ihsan ettik** meâlindeki âyetler geldi.
Bunun üzerine oradakilerden biri; o fetih midir? diye sordu. Hz. Peygamber,
"Evet" buyurdu[7]. Câbir'in (r.a.) de şöyle dediği rivayet edilir: Biz, Hudeybiye
9 gününden başka hiçbir günü fetih saymıyorduk[8]. [§]Abdullah b. Mesûd'un
(r.a.) da şöyle dediği rivayet edilmiştir: **Sana apaçık bir fetih ihsan ettik**
meâlindeki âyet Hudeybiye'de nâzil oldu[9]. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği ri-
vayet edilir: İslâm'da Hudeybiye barış anlaşmasından daha büyük fetih yoktur;
bu barış anlaşması ile savaş bütün yüklerini indirmiş, bütün insanlar güven ve

---

3 O, Mücemmi‘ b. Câriye b. Âmir -yahut b. Yezîd b. Câriye b. Âmir- adında, ensârın Evs kabilesinin Itâf b. Dubey‘a oğullarından biridir. Sahâbîdir, az bir kısmı hariç Kur'ân'ı Resûlullah'tan (s.a.) dinleyip cemedenlerdendir. Bu husus, onun çocukluk yıllarında gerçekleşmişti. Hz. Ömer'in (r.a.), halifeliği sırasında onu halka Kur'ân öğretmesi için Kûfe'ye gönderdiği söylenmiştir. Muâviye'nin halifeliği döneminde Medine'de 50/670 yılı civarında vefat etti (bk. Ziriklî, *el-A‘lâm*, V, 287).

4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 420.

5 Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, XXVI, 93.

6 "Âmir b. Şerâhîl, Ebû Amr eş-Şa‘bî; Hemedân halkındandır, Kûfeliler'in allâmesidir. Hz. Ömer'in halifeliğinin ortalarında dünyaya geldi. Hz. Ali'den az miktarda rivayeti vardır; Muğîre b. Şu‘be, İmrân b. Husayn, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, Cerîr b. Abdullah el-Becelî, Adî b. Hâtim, İbn Abbâs, Mesrûk ve diğer pek çok kişiden rivayetleri vardır" (Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, XVI, 587).

7 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 510.

8 Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, XXVI, 93; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 307.

9 Bu söz Şa‘bî'den rivayet edilmiştir (Taberî, *Câmi‘u'l-beyân*, XXVI, 93).

emniyete kavuşmuşlardı. Barışı takip eden iki sene içinde İslâm'a girenlerin sayısı, o zamana kadar müslüman olanlardan daha fazla idi. Resûlullah (s.a.) Hudeybiye'den Medine'ye dönünce… Hayli uzun olan bu rivayetin tamamını burada anlatmaya gerek görmedik[10]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sana apaçık bir fetih ihsan ettik. Bu ilâhî beyan üç şekilde yorumlanır. Birincisi, senin davanda haklı olduğun ve doğru söylediğin bilinsin diye risâletini ve nübüvvetini açık deliller ve kanıtlarla hükme bağladık; bunu da Cenâb-ı Hakk'ın sana ikram ettiği ve şanını yücelttiği risâlet ve nübüvvetle senin günahlarını bağışlamak için yaptı. Yani Allah, geçmiş gelecek bütün günahlarını bağışlamak için bunu sana ikram etti ve lütfetti.

İkincisi, **sana apaçık bir fetih ihsan ettik,** yani Allah'ın sana verdiği bu fethin benzerini yaratılanlardan hiçbiri beklemesin diye Allah senin geçmiş gelecek bütün günahlarını bağışladı.

Üçüncüsü, **sana bir fetih ihsan ettik,** yani Allah seni bağışlamak için bütün hikmet ve ilim kapılarını, bütün hayır ve güzellik yollarını sana açtı. Bütün hikmet ve hayır kapılarını sana ikram etmekle seni bağışlamış oldu. İşte tevilini yaptığımız âyet, bu üç şekilde yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ
وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾

2. "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması, sana nimetini eksiksiz vermesi, seni dosdoğru yolda yürütmesi için…"

[Peygamberlerin Günahları]

Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için. Bu beyan iki mânaya gelir. Birincisi, Hz. Peygamber'in günahlarını ifade eder, yani burada Allah onun günahlarını bağışladığını haber vermektedir. Ancak bizim, Hz. Peygamber'in günahlarını araştırmamız ve onun ne günah işlediğini ve hangi kusuru yaptığını tespit etmeye çalışmamız caiz değildir. [§]Çünkü 10
onun kusurlarını araştırmak, onun şahsında eksiklik aramayı gerektiren davranışlardandır, dolayısıyla böyle bir araştırmaya koyulanın küfre düşmesinden korkulur. Sonra Resûlullah'ın (s.a.) ve diğer peygamberlerin günahları bizim günahlarımıza benzemez, çünkü onların işlediği günah, mübah olan bir fiili

10 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 140.

yapmak konumunda bulunur, ancak onlara yine de bu yasaklanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için** meâlindeki beyan, onun günahlarını işin başında affetmiştir, yani onu günah işlemekten korumuştur mânasına gelmesi de mümkündür. Bu, dilbilim açısından caiz olan bir ifade tarzıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, burada Allah, onun ümmetinin günahlarını kastetmektedir, yani Allah ümmetinin günahlarını sana bağışlayacaktır mânasındadır. Bundan maksat da ümmetine şefaat etmesi ve ümmetini onunla, yani onun şefaatiyle bağışlamasıdır. Bu mânayı teyit eden şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Müezzin için, sesinin ulaştığı yere kadarki insanlar bağışlanır"[11]. Yani Allah onun için insanlara şefaat eder. Buna göre **senin için Allah bağışlar** sözünün, onun şefaatiyle ümmetini bağışlar mânasına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı müfessirlerin söylediği gibi **senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için** meâlindeki âyet, ümmetinin günahlarını bağışlaması için mânasına da gelebilir; böylece her türlü hayrı, emniyeti ve kâfirlerin onları yok etmekten ümitlerini kesmesini sağlayarak onlara nimetlerini tam olarak vermiş olur.

Sana nimetini eksiksiz vermesi için. Bu beyandan maksat, muhtemelen sözünü ettiğimiz risâlet ve nübüvvet nimetini tamamlaması, Cenâb-ı Hakk'ın bahsettiği hayır kapılarını açması ile dünya ve âhiret hikmetini vermesidir. Yahut âhirette kendisine şefaat imkânı tanımasıdır. Veyahut onun dinini diğer bütün dinlere galip getirmesi ve kâfirlerin, müminlerin tekrar eski dinlerine döneceklerine dair olan ümitlerini tamamen bitirmesidir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim"[12]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Seni dosdoğru yolda yürütmesi için. Bu cümle, açıklamaya ihtiyaç duymayacak kadar açıktır.

وَيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

11 "Müezzin için, sesinin ulaştığı yere kadarki insanlar bağışlanır, yaş ve kuru her şey duyduğunu tasdik eder. Ayrıca ona, kendisiyle birlikte namaz kılanların aldığı sevap kadar da sevap verilir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 136, 266; ayrıca bk. Buhârî, "Ezân", 5; Ebû Dâvûd, "Salât", 35. "مَدّ" ve "مدى" kelimelerini de İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs* adlı eserinde karşılaştırınız).

12 el-Mâide, 5/3.

[§]***3. "Allah'ın sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için sana apaçık bir fetih ihsan ettik."*** 11

Bu ilâhî beyan muhtemelen, düşmanlarına karşı sulh ve anlaşma yoluyla değil de onları kahretmek, zafer kazanmak ve galip gelmek yoluyla sana güçlü bir şekilde yardım etmesi için mânasına gelir. Müfessirlerin yorumuna göre **güçlü bir şekilde yardım** ifadesi, zillete düşürülemeyen ve rezil olmaya mahkum edilemeyen yardım mânasına gelir. Âyet-i kerîmenin zâhiri ise bu mânaya gelmemektedir, çünkü **sana apaçık bir fetih ihsan ettik** cümlesinden sonra **senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için** buyurmaktadır; hayırlar ve güzellikler ise bağışlanmaya vesiledir. Dolayısıyla burada sözü edilen fetih ve bağışlamanın, müfessirlerin sözünü ettiği mânaya gelmemesi muhtemeldir, ancak şöyle denilebilir: Fetih sebepleri ortaya çıkınca müslümanlar Hz. Peygamber'e (s.a.) fethi, yani kâfirlerle savaşmayı ve benzeri konuları soruyorlardı. Bu hal, bağışlamaya vesile olan hayırlar cümlesindendir. Ancak burada Cenâb-ı Hak, **sana apaçık bir fetih ihsan ettik** cümlesiyle fethi kendi zatına nispet etmektedir; çünkü o sebepleri yaratan, cihat etme ve kâfirlerle savaşma fiilini vareden kendisidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın burada fethi, onu bağışlamak amacı taşıyan bir eylem olarak belirtmiş olmasının sebebi, muhtemelen bâtıl ehlinin şüphelerini yok etmek içindi; çünkü "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[13] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi eliyle bir yazı yazamayan ve okumayı da bilmeyen birini elçi olarak seçmişti.

Sonra, onu böyle yapmakla birlikte, yaratılan bütün filozofların ve geçmiş Ehl-i Kitab'ın da ona indirilen kitabın muhtevasını bilmek ve onun kendilerine elçi gönderildiğini anlamak için ona daha çok muhtaç idiler. Buna göre Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Biz sana nübüvveti, hikmeti, çeşitli ilimleri, hayırları ve güzellikleri verdik. **Allah'ın seni bağışlaması için.** Yani bu sayılanları yalnızca seni bağışlamak, sana verdiği nübüvvet ve hikmet nimetini tamamlamak, dinini bütün dinlere galip kılmak, seni en doğru yola iletmek ve güçlü bir şekilde yardım etmek için bir fetih ihsan etti. Cenâb-ı Hak bahsettiğimiz bu lütufları kendisine vermişti; bütün bunlar da güçlü bir yardım idi. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Allah müminleri en doğru yola iletmiş ve onlara güçlü bir 12
yardımda bulunmuştu; yani sözünü ettiği lütufları sana ümmetin için vermişti, onları bağışlamak, nimetini tamamlamak, kendilerini doğru yola iletmek ve

13 el-Ankebût, 29/48.

onlara güçlü bir yardımda bulunmak için; yani onları dünya hayatlarında da ölümden sonra âhiret hayatlarında da aziz kılmak için vermişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanlardan bazıları şöyle der: Şanı yüce olan Allah, resûlünü (salât ve selâm ona olsun) başlangıçta korku ile imtihan etmişti; Hz. Peygamber (s.a.) "Ben, bana ve size ne yapılacağını bilemem"[14] dediğinde şiddetli bir korku duymuştu, Cenâb-ı Hak da bunun arkasından **senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması… için sana apaçık bir fetih ihsan ettik** meâlindeki âyeti indirmişti. Bunun üzerine de Resûlullah (s.a.) şöyle söylemişti: "Bana, yeryüzünde olan her şeyden daha çok sevdiğim bir âyet indirildi". Sonra da bu âyeti okumuştu. İnsanlar da; kutlarız, mübarek olsun ey Allah'ın elçisi, dediler; Allah sana ne yapacağını açıkladı, fakat bize ne yapacağını açıklamadı. Bunun üzerine de Allah; "Mümin erkekleri ve mümin kadınları cennetlere sokmak için…"[15] meâlindeki âyeti indirmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذ۪ٓى اَنْزَلَ السَّك۪ينَةَ ف۪ى قُلُوبِ الْمُؤْمِن۪ينَ لِيَزْدَادُٓوا ا۪يمَانًا
مَعَ ا۪يمَانِهِمْ وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَل۪يمًا
حَك۪يمًاۙ ﴿٤﴾

4. "İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır."

[Huzur ve Güven: Sekînet]

İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur. Bazıları şöyle dedi: Sekînet, rüzgâr gibi bir özellik taşır, iki

---

14 el-Ahkāf, 46/9.

15 el-Feth, 48/5. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah'ın bağışlaması için" meâlindeki âyet Hudeybiye'den dönerken nâzil olmuştu. Bu âyet geldiğinde Hz. Peygamber (s.a.); "Bana, yeryüzünde olan her şeyden daha çok sevdiğim bir âyet indirildi" demiş, sonra da bu âyeti okumuştu. İnsanlar da; kutlarız, mübarek olsun ey Allah'ın elçisi! Allah sana ne yapacağını açıkladı, ancak acaba bize ne yapacak? demişlerdi. Bunun üzerine de Allah; "Mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koysun ve onların kötü fiillerinin üstünü örtsün. Bu Allah katında (onlar için) büyük bir kazançtır" meâlindeki âyeti indirmişti. Bu hadis Mücemmi' b. Câriye'den de rivayet edilmiştir (Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 48).

kanadı ve kedi kafası gibi bir başı vardır. Ancak bu sözün bir değeri yoktur, çünkü Allah, **sekîneti müminlerin kalplerine indirdi,** buyurmaktadır. Onların sekîneti böyle tefsir etmeleri kabul edilecek olursa, onu kalplere nasıl indirdiği sorusunu sormak gerekir. Bunu bilmek de mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle de söylenmiştir: **Sekîneti indirdi**; bundan maksat, huzuru ve rahmeti indirdi demektir. Sekînetin aslı, kalplerin kendisiyle sükûna kavuştuğu bir haldir. Bu âyet-i kerîme, aynı zamanda Mûtezile'nin aleyhine delildir; çünkü Cenâb-ı Hak, **sekîneti müminlerin kalplerine indirdi;** yani dinin hakikatini indirdi buyurmaktadır. [§]Bu ise ilmin tefsiridir. Dolayısıyla 13
istidlâle dayanan ilmi yaratanın da onu indirenin de kaynağının da Allah olduğu anlamına gelir. Halbuki Mûtezile şöyle demektedir: İlmi yaratan, istidlâlde bulunan kişidir. İşte bu yüzden âyet, onların aleyhine bir delil niteliğindedir. Mûtezile'den bazıları şöyle der: Sekîneti indirmenin O'na nispet edilmesi, hakikat değil mecaz anlamındadır. Nitekim, falan adam falan kişiyi kendi evine veya meskenine indirdi denilir; hakikaten onu evine indirmese bile böyle denilir. Fakat bu indirme fiilinin ona nispet edilmesi, onun evine ve meskenine gitmesine yol açan bir iş ve sebep olduğundan dolayıdır. İşte sekînetin, imanlarına iman katsın diye müminlerin kalplerine indirilmesinin Allah'a nispet edilmesi de böyledir. Burada onların kalplerine hakiki mânada bir indirmek ve bilgi yaratmak söz konusu değildir, bir iş ve bir sebep yüzündendir. Fakat biz deriz ki: Bir şeyi bir nesneye indirmek, onların söylediği mânada olmadığı gibi o şeyi bir nesnede yaratmak mânasına da gelmez. Cenâb-ı Hak sekîneti, müminlerin imanlarını arttırmak için indirdi. Böyle bir konuda, kendisinden kaynaklanan bir iş veya onda meydana gelen bir sebep yüzünden indirdi denilemez. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın söylediği gibidir: "Allah'ın, günahlarını bağışlaması için sana apaçık bir fetih ihsan ettik"[16]. Böyle bir söz, ancak sözünü ettiği günahı bağışlaması için o fethi ihsan etmesi, haber verdiği anlamda ve indirmenin hakiki mânasında kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İmanlarına iman katsınlar diye. Bu ilâhî beyan, farklı mânalara gelir. Birincisi, Ebû Hanîfe'nin (r.h.) söylediği gibi onların icmalî imanını tafsilî imanla ziyadeleştirmek için mânasına gelir. İkincisi, onların diğer peygamberlere ve inanıp tasdik ettikleri kitaplara olan **imanlarını**, Muhammed aleyhisselâma ve onun kitabına **imanla ziyadeleştirmek** için mânasına gelir. Bu yorum, özellikle Ehl-i Kitab'ı ifade eder. Üçüncüsü, geçmiş zamanlarda var olan **imanlarını**, o andaki **imanlarıyla ziyadeleştirmek** için anlamına gelir. Dolayısıyla bu

---

16 el-Feth, 48/1-2.

iman önceki imana katıldığında, imanda bir artış mânası ortaya çıkar. İstersen bunu başlangıçtaki iman yerine de koyabilirsin; çünkü imanın her an yenilenmesi ve yeniden varedilmesi söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir. Bazı müfessirlerin söylediğine göre bu âyet, bir münafığın, arkadaşlarına söylediği şu söz üzerine
14 gelmişti: Muhammed, Allah'ın kendisini bağışladığını, [§]onu düşmanlarına karşı muzaffer kılacağını, kendisini en doğru yola ileteceğini ve ona çok güçlü bir şekilde yardım edeceğini iddia ediyor. Heyhat! Heyhat! Onun düşmanlarının sayısı çok, pek çoktur. Nerede İranlılar ve Rumlar? Onlar sayıca çok daha fazladırlar. İşte o zaman **göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir** meâlindeki âyet nâzil oldu. Bunun mânası şudur: Göklerin ve yerin ordularını yönetip idare eden Allah'tır, O dilediğini dilediği kişilere karşı muzaffer kılar. Dilediği kişilerin idaresini dilediği kişiye verir. Her şeyi yönetmek ve işi istediklerine vermek onların elinde değildir, bu iş yüce Allah'a aittir. Bu ilâhî beyan, "Bütün tedbirlere hâkim olan Allah'tır"[17] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelir. Yani onların tuzaklarını önlemek Allah'a ait bir iştir, dolayısıyla Allah'tan başka hiç kimse onların tuzaklarının gerçekleşmesini sağlayamaz. İşte yukarıdaki âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır. Yani Cenâb-ı Hak onların, Allah'a dostluk yerine düşmanlığı seçtiklerini, kendilerini yaratana muhalefeti tercih ettiklerini bilmektedir, habersiz değildir. Şunu bilsinler diye: Onları kendi ihtiyacı ve menfaati için yaratmamış, gönderdiği emirleri ve onları imtihan etmesini kendi ihtiyacı için yapmamış, aksine onların kendi ihtiyaçları ve menfaatleri için varetmiştir. Bundan dolayı Allah, **her şeyi yerinde yapmaktadır** buyurmuştur. Çünkü hakîm olana, tedbir ve idaresinde hata bulaşmaz. Cenâb-ı Hakk'ın insanları kendi ihtiyacı ve menfaati için yaratmadığı, onlara verdiği emir ve yasakları da kendi menfaati için değil fakat insanların ihtiyacı ve menfaati için gönderdiği ortaya çıkınca, onların Allah'a dostluk yerine düşmanlığı seçeceklerini, O'na muhalefeti ve isyanı tercih edeceklerini bildiği halde kendilerini yaratmasında bir hikmet olduğu anlaşılır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

17 er-Ra'd, 13/42.

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ فَوْزًا
عَظِيمًا ﴿٥﴾

5. "Böyle yapmıştır ki, mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koysun ve onların kötü fiillerinin üstünü örtsün. Bu Allah katında (onlar için) ***büyük bir kazançtır."***

Böyle yapmıştır ki, mümin erkekleri ve mümin kadınları, orada devamlı kalmak üzere, altından ırmaklar akan cennetlere koysun. Bu cümle sanki "İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan O'dur"[18] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Allah, müminlerin kalplerine, **mümin erkekleri ve mümin kadınları cennetlere koymak için** sekîneti koydu. Yani imanları artsın diye onların kalplerini huzur ve sükûna kavuşturdu, aynı zamanda onları sözünü ettiği cennetlere koymak için O sekîneti indirdi. Nitekim Resûlullah (s.a.) hakkında da şöyle buyurmuştu: "Allah'ın seni bağışlaması için biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik"[19]. Yani kendisini bağışlaması
için bu fethi ona ihsan etti. [§]Buna göre de onların kalplerine sekîneti, iman- 15
larını arttırmak ve onları niteliğini beyan ettiği cennetlere koymak için indirdi. Sonra da bunun onlar için büyük bir kazanç olduğunu, bunda helâk ve yorgunluğun söz konusu olmadığını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ
الظَّانِّينَ بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللّٰهُ
عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾

6. "Erkek olsun, kadın olsun, Allah hakkında kötü zan besleyen münafıkları ve müşrikleri de cezalandırsın. Kötülük ve belâ çemberi asıl onların boyunlarına geçmiştir. Allah onlara gazap etmiş, kendilerini lânetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir!"

---

18 el-Feth, 48/4.

19 el-Feth, 48//1-2.

Erkek olsun, kadın olsun, münafıkları ve müşrikleri de cezalandırsın. Cenâb-ı Hak, müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayacağını ve onları cennete sokacağını haber vermesine mukabil bu âyette münafıkların ve müşriklerin azaba uğratılacağını söylemektedir. Yani müminlerin kalplerini huzur ve güvene kavuşturan sekînetten onları mahrum etmektedir; çünkü onların Allah'a dostluk yerine düşmanlığı, Allah'ın dostlarına dostluk yerine de onlara düşmanlığı seçeceklerini, müminlerin ise Allah'a düşmanlık yapmaya karşı O'na dost olmayı ve Allah dostlarına düşmanlık yapmak yerine onlara dost olmayı tercih edeceklerini biliyordu. Bundan dolayı müminlerin kalplerine sekîneti indirdi, fakat onlara indirmedi. Bu da imanı Allah'ın sözünü ettiği seviyeye ulaşan birinin, buna ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde ulaştığı bilinsin diyedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Allah hakkında kötü zan besleyen. Bu ilâhî beyanın, başka bir âyet-i kerîmede zikredilen münafıkları işaret ediyor olması mümkündür: "Tam aksine siz, resûlün ve müminlerin artık ailelerine hiç dönemeyeceklerini sandınız, bu gönlünüze hoş geldi. Kötü zanna kapıldınız ve kaybedenler siz oldunuz!"[20] Münafıklar, Resûlullah'ın (s.a.) ve müminlerin bir daha ailelerine geri dönemeyeceklerini zannediyorlardı. Arkasından Cenâb-ı Hak, bu düşüncenin, onların kötü bir zannı olduğunu haber veriyor. Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın ifade buyurduğu **Allah hakkında kötü zan besleyen** sözünden maksat, muhtemelen bahsettiğimiz kişilerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah hakkında kötü zan besleyen** sözünden maksadın müşrikler olması da mümkündür. Şayet
16 münafıklar kastedilmişse, [§]o zaman onların Allah hakkındaki kötü zanları, Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının asla ailelerine geri dönemeyeceklerini düşünmeleridir. Şayet maksat Resûlullah'ı (s.a.) yalanlayanlar ise o zaman onların Allah hakkındaki kötü zanlarından maksat, Cenâb-ı Hakk'ın Muhammed aleyhisselâma risâleti ikram etmeyeceği, onu nübüvvetle şereflendirmeyeceği ve insanlar tarafından tercih edilen başka birine karşı onu seçmeyeceğidir. Nitekim bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya! dediler"[21]. Buna göre onların Allah hakkındaki kötü zanları işte budur: Muhammed aleyhisselâma risâleti ve nübüvveti ikram etmeyeceği ve bunlarla onu şereflendirmeyeceğidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Eğer âyet-i kerîmede sözü edilen kişiler, ölümden sonra dirilmeye inanmayan ve onu inkâr edenlerse o zaman onların Allah hakkındaki **kötü zan**ları sözüyle Cenâb-ı Hakk'ın insanları ölümden sonra tekrar diriltmeye muktedir olamayacağı kastedilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, kötülük ve belâ çemberi onların bo-

---

[20] el-Feth, 48/12.

[21] ez-Zuhruf, 43/31.

yunlarına dolanacağını haber vermektedir. Eğer âyet-i kerîmede münafıkların, Resûlullah'ın (s.a.) asla ailesine dönemeyeceği şeklindeki zanları kastedilmişse, onların Resûlullah (s.a.) hakkında düşündükleri şey kendi başlarına gelmişti, vatanlarından kopup paramparça olmuşlar, hayalleri de parçalanmıştı. Şayet Resûlullah'ı (s.a.) inkâr edenler ve ona risâletin verilmeyeceğini düşünenler kastedilmişse, onların zanları da kendi aleyhlerine dönmüştür; çünkü peygamber olarak onların seçip tercih ettiği biri değil, Muhammed aleyhisselâm gönderilmişti. Eğer ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler kastedilmişse, kıyâmet gününün azabı onların başına gelmiş ve onlar helâke uğramışlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onlara gazap etmiş, kendilerini lânetlemiş ve onlar için cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir! Cenâb-ı Hak burada, onların Allah ve resûlü hakkındaki kötü zanları yüzünden ilâhî gazaba ve lânete uğradıklarını, Allah'ın onlar için cehennemi hazırladığını ve orasının çok kötü bir dönüş yeri olduğunu haber vermektedir.

وَلِلّٰهِ جُنُودُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾

[§]*7. "Göklerin ve yerin askerleri yalnızca Allah'a aittir; O sonsuz güç* 17
ve hikmet sahibidir."

Cenâb-ı Hak, önce geçen âyetlerin peşinden kendisinin Azîz ve Hakîm olduğunu, yani **sonsuz güç ve hikmet sahibi olduğunu** söylemektedir. Bunu da O'nun sahip olduğu sonsuz gücü, göklerin ve yerin orduları sayesinde kazanmadığı, O'nun zatından dolayı Azîz olduğu ve izzetinin de zatî ve ezelî olduğu bilinsin diye söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾

8. "Biz seni, şahit, müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir."

Buradaki **şahit** kelimesi, Allah'a ve insanların birbirlerine karşı durumlarına şahit olasın diye mânasına gelir. Bu yoruma göre **şahit** kelimesi açıklayan anlamına gelir; yani Allah'ın hakkını ve insanların birbirlerine karşı haklarını açıklaman için demektir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür[22]. Bazıları şöy-

22 Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam (ö. 200/816). Mûtezilî fakih ve müfessirdir. *Tefsîru'l-Kur'ân*, usule dair *Makālât* ve *Münâzarât me'a'l-Allâf* adlı çalışmaları vardır. Onun *Enbâ' fi'r-rafd ve't-tecsîm* adlı bir eseri de vardır (bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 519).

le dedi: Peygamberlerin tebliğlerini kabul edenlere ve kabul etmeyip reddedenlere **şahit** olarak gönderdik mânasına gelir. Bu yoruma göre **şahit** kelimesi, gerçekten şahitlik yapmak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle söyledi: Biz seni ümmetine, peygamberlerin tebliğ ettiklerine ve sözünü ettiğimiz kişilere şahit olarak gönderdik. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müjdeci ve uyarıcı olarak. Müjdelemek, iyiliklerin ve güzelliklerin âkıbetini hatırlatmak, özendirmek amacıyla onların hallerini haber vermek ve bunları yapanların nereye gideceklerini bildirmek demektir. Korkutmak ise kötülük ve çirkinliğin âkıbetini hatırlatmak, sakındırmak amacıyla onların ahvalini haber vermek ve bunları yapanların nereye gideceklerini bildirmek anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصِيلًا ﴿٩﴾

18 [§]***9. "Allah'a ve peygamberine iman edesiniz, O'nu destekleyip büyüklüğü karşısında eğilesiniz ve akşam sabah O'nu tenzih ederek anasınız diye…"***

Allah'a ve peygamberine iman edesiniz diye. Bu beyanda, Cenâb-ı Hak bütün insanlara hitap etmektedir. Önceki âyette ise Resûlullah'a (s.a.) hitap ediyordu. Allah Teâlâ hem Hz. Peygamber'i (s.a.) ve hem de bütün insanları muhatap alarak şunu söylemektedir: Resûlüm, seni elçi ve şahit olarak gönderdik; ey insanlar, siz de Allah'a ve peygamberine iman edin diye onu gönderdik. Burada gizli bir cümlenin bulunmuş olması da muhtemeldir. Buna göre biz seni müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik, bu bakımdan insanlara de ki: Ben ancak, sizin Allah'a ve resûlüne iman etmeniz için gönderildim. Bu âyet sanki, "Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın!"[23] meâlindeki âyete benzemektedir. Bunun anlamı şudur: Ey peygamber! Onlara de ki: Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın! Buna göre yukarıda söylediğimiz mâna da mümkün olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Açıklamaya çalıştığımız âyet-i kerîmedeki "litü'minû" (لِتُؤْمِنُوا) kelimesi "liyu'minû" (لِيُؤْمِنُوا) diye de okunmuştur[24], bu açık ve anlaşılır bir durumdur.

23 et-Talâk, 65/1.

24 İbn Kesîr ve Ebû Amr bütün fiilleri gaip sigasıyla "liyu'minû billâhi ve resûlihî ve yu'azzirûhu ve yuvakkırûhu ve yusebbihûhu" (لِيُؤْمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَيُعَزِّرُوهُ وَيُوَقِّرُوهُ وَيُسَبِّحُوهُ) diye okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fî'l-kırââti'l-'aşr*, s. 410).

Sonra yüce Allah'a imandan maksat, O'nun birliğine, ulûhiyetine, her şeyi O'nun yarattığına, her işi ve her emri O'nun verdiğine inanmaktır. Resûlüne imandan maksat da her konuda onun doğruluğuna şahitlik etmek, verdiği kararlarda ve hükümlerde âdil davrandığına, söylediği her sözün doğru olduğuna inanmak, davet ettiği her şeyi kabul etmek, her emrine ve yasağına itaat etmektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nu desteklemeniz için… Bu beyanın işaret ettiği mânalara dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Ona yardım etmeniz için demektir. Bazıları da şöyle dedi: Ona itaat etmeniz için mânasına gelir. Bazıları da ona saygı duymanız için anlamına gelir, dedi. Bu cümlenin yardım etmek değil de saygı duymak veya itaat etmek mânasına geldiğini söyleyenler, başka bir beyanda geçen "Onu koruyup destekleyen ve ona yardım eden"[25] meâlindeki âyeti delil gösterir. Cenâb-ı Hak bu âyette önce "ta'zîr" (التعزير) kelimesini belirtmekte, sonra da yardım anlamına gelen "nasr" (النصر) sözcüğünü ona atfetmektedir. Atfedilen bir kelimenin, kendisine atfedilenden farklı bir anlamı olur; buna göre "ta'zîr" kelimesi yardım etmekten farklı bir mânaya gelir. Böyle olmakla birlikte tek bir mânayı ifade etmek için iki farklı lafzın kullanılması da caizdir, bu durumda her ikisinin de anlamı aynıdır, tekit anlamı ifade eder. Bu kelimeye saygı mânasını verenler için de aynı durum söz konusudur, Cenâb-ı Hak her iki kelime ile de saygıyı emretmektedir; bununla "ve tü'azzirûhu ve tüvakkırûhu" (وتَعَزِّرُوهُ وتُوَقِّرُوه) kelimelerini kastediyorum. Bu türlü kullanımlar konuşma esnasında caizdir. [§]"Ta'zîr" (تعزير) kelimesinin itaat, "tevkīr" (توقير) kelimesinin ise 19
saygı mânasına gelmesi de muhtemeldir; ona itaatte saygı mânası da vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Tebliğde yardım ve destek mânasını verenlerin maksadı, risâleti halka tebliğ etmek, onu destekleyip savunmak, kalben ve bütün organlarıyla ona saygı göstermektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Akşam sabah O'nu tenzih ederek anasınız diye… Bu cümlenin Allah'a râci olduğu konusunda bütün müfessirler aynı görüştedir. Nitekim bazı kırâatlerde, "ve tüsebbihûnellâhe bukraten ve esîlâ" (وتسبّحون الله بكرة وأصيلا) akşam-sabah Allah'ı tenzih ederek anasınız diye şeklinde okunmuştur. Âyetteki tesbih kelimesi, ayıplardan ve kusurlardan tenzih etmek anlamına gelir. Şayet bu kelime ile fiillerde ve sözlerde tenzih etmek mânası murat edilmiş ise o zaman cümlenin Resûlullah'a (s.a.) râci olması da caizdir; çünkü Resûlullah (s.a.) da sözlerinde ve fiillerinde ayıplardan berî idi, onun sözlerine ve fiillerine

---

25 "O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

ayıp ve kusur giremez. Allah'ın zatına gelecek olan sonradanlık (hâdis olmak), yokluk ve âfetlerden münezzeh olmak mânası murat edilmişse, o zaman da cümle sadece Azîz ve Celîl olan Allah'a nispet edilir. Dolayısıyla bu mânanın Allah'tan başkasına nispet edilmesi caiz değildir. Bunun aslı, müfessirlerin söyledikleri gibi âyetteki mânanın Cenâb-ı Hakk'a yönelik olmasıdır.

Âyet-i kerîmede geçen "bukraten ve esîlâ" (بكرة وأصيلا) ibaresindeki "bukraten" kelimesine müfessirler sabah namazı mânasını, "esîlâ" kelimesine de akşam ve yatsı namazları mânasını vermişlerdir. Ancak "bukraten" kelimesinin gündüzden, "esîlâ" kelimesinin geceden kinâye olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Gece ve gündüz, kısaca her an O'nu tenzih edin! *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفٰى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

10. "Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar, Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah'a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir."

Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah'a vermiş oluyorlar. Bütün müfessirler yahut onların geneli, bu âyette geçen bîat etmekle kastedilen mâna, Hudeybiye'de ashâb-ı kirâmın düşmanla karşılaştıkların-
20 da asla kaçmayacaklarına dair söz vermeleridir. [§]Mâkıl b. Yesâr şöyle dedi: Resûlullah'ın (s.a.), o ağacın altında insanlarla bîat alırken beni görmeliydin; ağacın en üst dallarından birine çıkmıştım. O gün biz bin dört yüz kişi idik. Biz, ölmek için değil, kaçmamak için söz vermiştik[26]. Bu sözleşmenin, başka bir âyette de ifade edildiği üzere kaçmamak şartıyla yapılmış olması mümkündür: "Halbuki bunlar daha önce ayrılıp dönmeyeceklerine dair yeminle Allah'a söz vermişlerdi"[27]. "Mubâyaa" (المبايعة) kelimesi, "muâhede" (المعاهدة), yani antlaşma demektir; görmez misin ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Kim Allah'a verdiği sözün gereğini yerine getirirse…** "Mubâyaa" ile muahedenin

---

26 Müslim, "İmâret", 76.

27 el-Ahzâb, 33/15.

aynı mânaya geldiği bilinsin diye Cenâb-ı Hak âyetin baş tarafında "mubâyaa" kelimesini kullanmış, sonunda da "muâhede" kelimesini kullanmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra insanların Resûlullah'a (s.a.) verdikleri sözü Cenâb-ı Hakk'ın kendine nispet etmesi, iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bu sözleşme, Allah'ın emriyle yapıldığı içindir. İkincisi de Resûlullah'ın (s.a.), kendi katındaki değerinin büyüklüğünü ve şanının yüceliğini göstermek için bu sözleşmeyi kendi zatına nispet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Bazıları şöyle dedi: Yapılan sözleşmenin karşılığını vermek anlamında, Allah'ın eli sözleşme sırasında onların ellerinin üzerinde idi. **Allah'ın eli onların elleri üzerindedir** sözünün, Resûlullah'a (s.a.) verdikleri sözde vefa gösterdikleri takdirde, onun mükâfatını vermek için Allah'ın eli de onların elleri üzerinde idi, mânasına gelmesi de mümkündür; çünkü onlar Resûlullah'a (s.a.) bîat ettikleri sırada, onlar için Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında başka bir el daha vardı. Böylece Allah, sözleşmeye vefâ göstermelerinin mükâfatını kendilerine vereceğini haber veriyordu. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada bahsedilen Allah'ın eli ibaresinde, elin Allah'a nispet edilmesi ile muhtemelen Resûlullah (s.a.) kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Sizin söz verdiğiniz sırada Hz. Peygamber'in (s.a.) eli, sizin elinizin üzerinde idi. Çünkü bîat ettikleri sırada Hz. Peygamber'in (s.a.) elinin yanında başka bir elin daha var olduğu fikrinin uyanması ihtimal dâhilinde idi. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar"[28]. [§]Cenâb-ı Hak, 21
yaptığınız sözleşme sırasında Resûlullah'ın (s.a.) eli de orada, sizin yanınızda idi demektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sözleşme sırasında Hz. Peygamber'in (s.a.) eli de sizin ellerinizin üzerine uzanmıştı mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'ın eli onların elleri üzerindedir** sözü, resûlüne verdiğiniz sözde Allah'ın sizi ulaştıracağı başarı ve size yapacağı yardım, sizin verdiğiniz söze vefa göstermenizden daha üstün ve daha hayırlıdır anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki **Allah'ın eli** sözünün, Resûlullah'a (s.a.) yardım konusunda Allah'ın eli sizin ellerinizin üzerindedir mânasına da gelebilir. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir"[29]. Gerçek zafer, ancak şânı yüce olan Allah'tan gelendir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

28 el-Hucurât, 49/17.
29 Âl-i İmrân, 3/126.

Kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi kısaca, Allah'ın şu âyet-i kerîmede söylediği mânaya gelir: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur"[30]. Buna göre; kim sözünden dönerse, ona ancak sözünden dönmesinin cezası vardır, ki o da cehennemdir. Sözünde vefâ gösterene de vefakârlığın mükâfatı olarak bu âyette belirtilen müjde vardır. İkincisi, **kim Allah'a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur** cümlesi şu mânaya gelir: Kim Allah'a verdiği sözden dönerse, bu dönekliğinin zararını, Resûlullah (s.a.) ve ashabı -Allah hepsinden razı olsun- değil, sözünden dönen kişi görecektir. Çünkü şanı yüce olan Allah, peygamberine yardım edeceğini ve onları muzaffer kılacağını vadetmişti. Dolayısıyla sözünden dönen, dönmesinin zararını sadece kendisi çeker. Zira Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e (s.a.) vermiş olduğu yardım vâdine vefa gösterecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْاَعْرَابِ شَغَلَتْنَآ اَمْوَالُنَا وَاَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِاَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فٖى قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرًا ﴿١١﴾

11. "Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyerek, 'Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu, bu yüzden Allah'ın bizi bağışlamasını iste' diyecekler. Onlara şöyle de: Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter? Hayır! Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir."

Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla diyecekler ki… Cenâb-ı Hak burada Arap kabilelerinden savaşa katılmayıp geride kalanları "muhallef" (مُخَلَّف), yani geri bırakılanlar diye isimlendirmiştir. Onları Resûlullah (s.a.) ve ashabı geri bırakmamış, Allah geri bırakmıştı; çünkü onların kendi iradeleriyle geride kalmayı tercih edeceklerini Cenâb-ı Hak bildiği için, onlar hakkında geride kalmak fiilini yaratmıştı. Bu,

30 Fussılet, 41/46.

Allah'ın şu âyet-i kerîmede ifade buyurduğu gibidir: [§]"Fakat Allah, onların sefere çıkmalarını istemedi ve onları geri koydu"[31]. Yani sefere çıkmalarına engel oldu. Buna göre âyette bahsedilen geri bırakılanları, her türlü noksanlıktan münezzeh olan yüce Allah geri bırakmıştı. Onlar, kendileri için geride kalmak fiilini iktisap etmişlerdi. Bu yorum, kulların fiillerini yaratanın da yüce Allah olduğuna işaret eder. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* 22

Azîz ve Celîl olan Allah'ın kelâmı, onların durumlarını haber vermektedir: **Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu.** Onlar bu sözü, mazeret olarak söylemişlerdi ve mazeretlerinin Resûlullah (s.a.) tarafından kabul edilmesini istiyorlardı. Onlar, **Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu** şeklindeki itiraflarıyla savaştan geri kalmalarına dair mazeretlerini açıklamaları yanında, **Allah'ın bizi bağışlamasını iste** sözleri ile de Hz. Peygamber'den kendileri için mağfiret dilemesini istiyorlardı. Yani diyorlardı ki; her ne kadar bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu ise de bizim senden geri kalmamız söz konusu değildir, dolayısıyla **Allah'ın bizi bağışlamasını iste.** Fakat böyle olmakla birlikte onların mazeretleri kabul edilmedi. Onlar, bağışlanma talebinde gerçeği söylemiyorlardı, çünkü onlar münafık idiler; mağfiretin âhirette kendilerine fayda vermesi için gerekli olan "Hz. Peygamber'in risâletine ve ölümden sonra dirilmeye" inanmıyorlardı. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Onlara, 'Gelin, Allah'ın resûlü sizin için bağışlama dilesin' dendiğinde başlarını çevirirler"[32]. Onların bu tavırları, **Allah'ın bizi bağışlamasını iste** sözleri ile Hz. Peygamber'den talep ettikleri bağışlanmada gerçeği söylemediklerine işaret etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak onlar için şöyle buyurmaktadır: **Onlar gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyecekler.** Yani onlar, kalplerinde gerçekten bağışlanma arzusu bulunmadığı halde, dillerinin ucuyla **Allah'ın bizi bağışlamasını iste** diyecekler. **Onlar gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyecekler** cümlesinin, **Bizi mallarımız ve ailelerimiz alıkoydu** diyerek öne sürdükleri mazeretlerine bağlanması caiz değildir. Yani onlar ileri sürdükleri mazeretlerinde yalan söylüyorlardı, fakat bağışlanma talebi yalan değil gerçekti. Dolayısıyla onları savaştan mallarının ve ailelerinin alıkoyduğu şeklindeki mazeretlerinde doğru söyledikleri iddia edilemez; bu itibarla âyetin bu cümleye bağlanması isabetli olmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

31 "Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara 'Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!' denildi" (et-Tevbe, 9/46).

32 el-Münâfikûn, 63/5.

23 **[§]Onlara şöyle de: Size bir zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murat ederse, sizin için Allah'a karşı herhangi bir şey yapmaya kimin gücü yeter?** Allah hakkında kullanılan soru edatının, ilgili ifadeyi soru cümlesi yapmadığını, aksine normal bir cevap cümlesi mânasına geldiğini daha önce söylemiştik. Düşünülsün ki, eğer bu sual, soruyu sorandan geliyorsa, O'nun adına nasıl cevap verilecektir? Bu yüzden Cenâb-ı Hak'tan gelen soru cümleleri, cevabı olumlu bir cümle anlamına gelir. Buna göre yukarıdaki âyet, şayet Allah size bir zarar vermek isterse kimsenin faydası olmaz, şayet Allah size bir fayda vermek isterse kimse onu engelleyemez demektir. Cenâb-ı Hak haber vermektedir ki; sizler mallarınızı ve ailelerinizi korumak amacıyla savaştan geri kaldıysanız, Allah size bir zarar verecek olsa onu kendi şahsınızdan defetmeye bile gücünüz yetmeyecektir; şayet geri kalmaz ve Peygamber'le birlikte sefere çıkarsanız, hiç kimsenin size zarar vermeye gücü yetmez. Şu kadar var ki, onların Resûlullah'tan (s.a.) geri kalmalarını gerektiren hiçbir mazeretleri yoktu.

Cenâb-ı Hak sonra bir tehdit ifadesi olarak onlara şunu söylemektedir: **Hayır! Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir.** Cenâb-ı Hak, münafıkların kendilerini ve davranışlarını, Resûlullah'ın (s.a.) risâletine delil ve alâmet yapmıştır; Allah, onların içlerinde sakladıkları ve kalplerinde gizledikleri düşüncelere, peygamberini muttali kılmıştır. Bunu da bu bilgileri ona ancak Cenâb-ı Hak tarafından verildiğinin bilinmesi için yapmıştır. Aynı zamanda onların yaptıklarını yapmayan ve onların gizlediklerini gizlemeyen diğer kâfirler hakkında da Hz. Peygamber için bir alâmet kılmıştır, bu sayede onlar da Allah'ın bütün bunlara kādir olduğunu anlayacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirler şöyle dediler: Allah size bir zarar gelmesini isterse, yani sizin hezimete uğramanızı isterse, yahut size iyilik etmeyi murat ederse, yani düşmanlarınıza galip gelmenizi ve ganimet elde etmenizi dilerse, buna engel olacak kimse yoktur. Bu yoruma göre muhtemelen âyet-i kerîme iman ehline hitap etmekte ve onlara öğüt vermektedir. Çünkü münafıklar zaten Resûlullah'a (s.a.) iman etmiyorlar, onun verdiği öğütleri ve diğer tebligatını zaten kabul etmiyorlardı.

بَلْ ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ اِلٰٓى اَهْل۪يهِمْ اَبَدًا
وَزُيِّنَ ذٰلِكَ ف۪ي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾

12. "Tam aksine siz, resûlün ve müminlerin artık ailelerine hiç dönemeyeceklerini sandınız, bu gönlünüze hoş geldi. Kötü zanna kapıldınız ve kaybedenler siz oldunuz!"

**Tam aksine siz, resûlün ve müminlerin artık ailelerine hiç dönemeye-
ceklerini sandınız.** Şöyle bir soru sorulabilir: Burada Hudeybiye seferi kas-
tedildiğine göre onları, Resûlullah'ın (s.a.) ve müminlerin artık ailelerine hiç
dönemeyecekleri kanaatine götüren ne idi? Müfessirler, [§]bu olayın Hudeybi- 24
ye seferinde vuku bulduğunu belirtirler. Halbuki bu sefere müslümanlar savaş
maksadıyla değil, umre ibadetini yerine getirmek için çıkmışlardı. Böyle iken
onlarda, hiçbirinin geri dönemeyeceği ve hepsinin helâk olacağı kanaati nasıl
uyandı? Bilindiği üzere Mekkeliler, hac ve umre niyetiyle diğer memleketler-
den gelen hiç kimseye engel olmuyorlardı.

Buna şu cevap verilir: Çünkü münafıklar, Mekkeliler'e bir mektup göndermişler; Resûlullah (s.a.) ve ashabı (r.a.) hac ve Beytullah'ı ziyaret için size geliyorlar diye haber vermişlerdi. Bunun üzerine müşrikler de onların Mekke'ye girmelerine müsaade etmeyiz, aksine onlarla savaşırız ve onları Mekke'ye sokmayız, demişlerdi. Durum böyle olunca, onların da sözünü ettiğimiz o kanaate varmış olmaları mümkündür. Fakat durum bundan farklı ise o zaman müfessirlerin, onlarda bu kanaatin oluşmasının Hudeybiye seferi ile alâkalı olduğu görüşünde birleşmeleri ihtimali doğru olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kötü zanna kapıldınız. Yani Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının ailelerine dönemeyecekleri şeklinde kötü bir kanaate vardınız. Bu cümlenin, Cenâb-ı Hak, peygamberine yardımcı olmayacak ve destek vermeyecek şeklinde Allah hakkında kötü bir zanna kapıldınız, mânasına gelmesi de muhtemeldir.

Kaybedenler siz oldunuz! Bazıları şöyle dedi: Buradaki "bûran" (بورا) kelimesi, helâk olmak mânasına gelir. Yani siz, helâke mahkûm bir kavimsiniz. Onların münafık olarak ölmeleri de bu görüşün delilidir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: **Kaybedenler siz oldunuz** cümlesi, siz bozgunculuk yapanlar oldunuz ve sizde hiç hayır yoktur, demektir. İbn Abbâs (r.a.) da aynı şeyi söyler: "Bûr" kelimesi, fasit anlamına gelir[33]. Bazıları da "bûr" kelimesi Arapça'da, yok hükmünde olmak mânasına gelir[34]. İbn Kuteybe de "bûr" helâk olmak demektir, dedi[35].

وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَاِنَّٓا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا

13. Kim Allah'a ve resûlüne iman etmezse bilsin ki biz, kâfirler için kavurucu bir ateş hazırladık.

Bu âyet-i kerîme gayet açıktır ve herhangi bir yoruma ihtiyaç yoktur.

33 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 66; İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 412.
34 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 412.
35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 412.

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ
يَشَٓاءُ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَحِيمًا

25 [§] ***14. Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir; dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Bununla beraber O, ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir.***

Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'a aittir. Bu âyet-i kerîme hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Birincisi, göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir mânasına gelebilir. Nitekim İbn Mesûd (r.a.) mushafında âyeti şu lafızla okurdu: "Ve lillâhi hazâinü's-semâvâti ve'l-ard" (ولله خزائن السموات والاض): Göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir. İkincisi, göklerde ve yerde olan her nesnenin mülkiyeti, Allah'a aittir mânasına gelebilir. Yani göklerde ve yerde olan her varlığın gerçek mülkiyeti Allah'ındır. Üçüncüsü, göklerde ve yeryüzünde yaşayan herkesin idaresi ve hükümranlığı Allah'a aittir, anlamına gelir. Yani göklerde ve yerde yaşayanların idaresi ve hükümranlığı Allah'a aittir. Sonra bunu belirtmesinin iki sebebi olabilir. Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara bazı fiilleri emretmesi ve bazı eylemleri yasaklaması, ayrıca onları çeşitli şekillerde imtihan etmesi, kendi menfaati için ve kendi zatının buna ihtiyacı olduğundan değildir; çünkü göklerin ve yeryüzünün mülkiyeti zaten O'na aittir. Bunların mülkiyetine sahip olan birinin, sözü edilen menfaate ihtiyacı olması muhtemel değildir, çünkü O, zatıyla zengindir ve her şeyden müstağnidir. Fakat Allah, insanların ihtiyaçları ve menfaatleri için, onlara bazı fiilleri emretmekte ve bazı eylemleri de yasaklamakta, ayrıca onları çeşitli yollarla imtihan etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Cenâb-ı Hak bunu, müminlerin, yaratılanların ellerinde bulunan imkânlardan ümitlerini kesmeleri, ümitlerini ve arzularını sadece yüce Allah'a bağlamaları için söylemiş olabilir. Sahip olmak istedikleri her türlü menfaati ve hayrı kendilerine sadece O'nun verebileceğine inanacaklar, korkulması gereken her konuda sadece O'ndan korkacaklar, O'ndan başkasından asla endişe etmeyecekler ve O'ndan başkasından bir şey beklemeyecekler. Nitekim başka bir âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur"[36]. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

36 Fâtır, 35/15.

Allah dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Allah dilediğini bağışlar, çünkü O'nun buna gücü yeter; dilediğine de azap eder. Yani birinin günahlarını bağışlamaya veya ona azap etmeye O'ndan başka kimsenin gücü yetmez. Buna ancak Allah'ın gücü yeter, çünkü bunların mülkiyetine sahip olan O'dur ve istediğini yapmak da sadece O'nun elindedir, yaratılanların değil. Böylece Cenâb-ı Hak, müminlerin her konudaki arzularını ve ümitlerini yüce Allah'a yönlendirmektedir. Onlar da korkulması gereken her konuda sadece Allah'tan korkarlar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah, ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir.** Yani Allah sürekli bağışlayıp esirgemektedir, yaratılanlara rahmetle muamele etmesi onları yaratması sebebiyle ortaya çıkmış değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى مَغَانِمَ لِتَاْخُذُوهَا ذَرُونَا
نَتَّبِعْكُمْ يُر۪يدُونَ اَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللّٰهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذٰلِكُمْ قَالَ
اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ اِلَّا
قَل۪يلًا

[§]***15. "Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde, savaştan geri duranlar, 'Bırakın bizi, size katılalım' diyecekler. Onlar, Allah'ın hükmünü değiştirmek istiyorlar. De ki: Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah sizin için daha önce böyle buyurdu. 'Hayır, bizi kıskanıyorsunuz' diyecekler. Oysa onlar (işin hakikatini) kavramakta güçlük çekiyorlar."*** 26

Savaştan geri duranlar diyecekler ki. Yani geride kalmayı tercih edeceklerini bildiği için Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini Hudeybiye'den geri bıraktığı kimseler. **Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde, savaştan geri duranlar, 'Bırakın bizi, size katılalım' diyecekler.** Müfessirlerin söylediklerine göre Resûlullah (s.a.) Hudeybiye yılında Mekkeliler'le barış imzalayıp geri döndüğü ve bu barış şartlarının ashâb-ı kirâmın (r.a.) zoruna gittiği, Mekke'ye girip Beytullah'ı ziyaret etmek istediklerinde, Allah, peygamberine Hayber fethini ve kazanacakları ganimetleri müjdelemişti. İşte Hudeybiye'den geri kalan münafıklara Hayber'in fethedileceğine dair bu müjdenin haberi ulaşınca, **bırakın bizi, size katılalım,** biz de sizinle birlikte ganimetten pay alalım

demişlerdi. Onlar, Resûlullah (s.a.) Hayber'in fethedileceği, savaşsız ve zahmetsiz olarak ganimet elde edecekleri müjdesini verdiğinde, Hz. Peygamber'in de daima doğru söylediğini bildikleri için, sadece ganimetlere sahip olmak arzusuyla müslümanlara katılmak istemişlerdi.

[**Münafıkların Mal Hırsı ve Allah'ın Hükmünü Değiştirme İstekleri**]

Onlar, Allah'ın hükmünü değiştirmek istiyorlar. Çünkü Hayber'in fethedileceği ve elde edilecek olan ganimetin Hudeybiye'ye katılanlara dağıtılacağı müjdesi gelmişti, Hudeybiye'ye katılmayanlara ise pay verilmeyecekti. Cenâb-ı Hak, vâdetmiş olduğu Hayber fethine ve ganimetlere sadece Hudeybiye seferine katılan müminlerin ortak olacağı hükmünü verince, münafıkların bu hükmü değiştirmek istediklerini Allah haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, onların arzusu, Allah'ın vâdini değiştirmekti; çünkü onlar Hudeybiye seferine katılmamışlardı. Hayber'in fethi müjdesi ise sadece Hudeybiye seferine katılanlara verilmiş, katılmayanlara verilmemişti. Bazıları şöyle dedi: Allah'ın hükmünü değiştirmekten maksat, Cenâb-ı Hakk'ın Berâe [Tevbe] sûresindeki şu âyetidir: "Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana
27 karşı asla savaşmayacaksınız"[37]. [§]Münafıklar, müslümanlarla birlikte Hayber savaşına katılmak istediklerinde, Cenâb-ı Hak onların müslümanlara katılmalarını ebediyen yasaklamıştı. Bundan dolayı münafıklar, Berâe sûresinde kendileri için getirilen bu yasağı değiştirmek istiyorlardı. Bu konuda kaydetmiş olduğumuz bu iki durum da ihtimal dâhilindedir.

Hocamız (rahimehullah) şunu da belirtti: Tefsircilerin geneli, "Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[38] meâlindeki âyetin Tebük Gazvesi hakkında geldiğini kaydederler. Tebük Gazvesi, Hayber seferinden sonra vuku bulmuştur. Münafıklar, kendilerine getirilen savaşa katılma yasağının değiştirilmesi için Resûlullah (s.a.) ile birlikte Hayber seferine çıkmamışlardı. Ancak (Mâtürîdî'ye) sanki (hocamıza göre) bu âyetin Tebük Gazvesi hakkında geldiği sabit değildir yahut talebeleri bunu hocadan alırken yanlış anlamışlar ve öyle yazmışlar. *En doğrusunu Allah bilir*[39].

---

37 et-Tevbe, 9/83.

38 et-Tevbe, 9/83.

39 Görülüyor ki bu paragraf, merhum imamın imlâsı değildir, aksine *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ın tam olmasını isteyen nâsihler tarafından nakledilmiştir.

De ki: Asla bizim peşimize takılamayacaksınız, Allah sizin için daha önce böyle buyurdu. Buradaki **Allah sizin için daha önce böyle buyurdu** ibaresi ile muhtemelen, yukarıda Hudeybiye seferine katılanlara verildiğini söylediğimiz müjde kastedilmiştir; Cenâb-ı Hak, "Hayber ganimetleri" Hudeybiye seferine katılanlara verilecek, katılmayanlara pay verilmeyecektir, buyurmaktadır. Âyetteki **daha önce** kaydı ile, Berâe [Tevbe] sûresinde geçen âyet-i kerîme de kastedilmiş olabilir: "De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[40]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayır, bizi kıskanıyorsunuz, diyecekler. Oysa onlar (işin hakikatini) kavramakta güçlük çekiyorlar. Onlar, Resûlullah'ın (s.a.) ashabını (r.a.) kendileriyle mukayese ediyorlardı. Çünkü kendileri, yani münafıklar bir mal elde ettiklerinde Resûlullah'ın (s.a.) ashabını (r.a.) kıskanıyorlardı, kıskançlıklarından dolayı bu maldan onlara da pay verilmesini istemiyorlardı. Şöyle diyorlardı: Aksine o ganimetleri sahiplenmek konusunda siz bizi kıskanıyorsunuz, yoksa Allah bizim sizinle sefere çıkmamızı yasaklamış değildir. Onlar müminleri kendileriyle kıyaslıyorlardı. **Oysa onlar (işin hakikatini) kavramakta güçlük çekiyorlar. [§]**Bu âyette geçen "fıkıh" kelimesi, âlimlerin bildikleri 28
ve gözlemlerine konu olan bilgiler, bilmediklerine ve duyuları ötesinde bulunanlara delil getirmeleridir. Cenâb-ı Hak, münafıkların bilmediklerini haber vermektedir. Bazılarına göre fıkıh, bir meseleyi başka bir hükme işaret eden benzeriyle bilmek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ لِلْمُخَلَّفٖينَ مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُو۬لٖى بَاْسٍ شَدٖيدٍ
تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَ فَاِنْ تُطٖيعُوا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ اَجْرًا حَسَنًا وَاِنْ
تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٦﴾

16. "Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak."

---

[40] et-Tevbe, 9/83.

Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki. Burada sözü edilen kabileler, Hudeybiye seferine katılmayanlardır. **Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız.** İbn Abbâs (r.a.) ve Mukātil'in görüşüne göre onlar, Müseylimetülkezzâb'ın mensubu olduğu Benî Hanîfe kabilesidir; bedevîler Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra onlara karşı savaşa çağrıldı, onları savaşa Hz. Ebû Bekir çağırmıştı[41]. Hasan-ı Basrî, âyette kastedilen topluluğun İranlılar ve Bizanslılar olduğunu söyler. Katâde ve diğerleri şöyle derler: İnsanlar Huneyn'de Hevâzin ve Sakîf kabilesine karşı savaşa çağrılmışlardı. Câbir b. Abdullah'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Huneyn günü insanlar Hevâzin ve Sakîf kabilesine karşı savaşa çağrıldılar; bazı kabileler cihada katılmak arzusuyla bu davete hemen icabet ettiler, fakat bazıları katılmadı[42]. Ancak Katâde'nin söylediği şey mümkün değildir, çünkü Huneyn günü Hevâzin ve Sakîf kabilesiyle yapılan savaş, Resûlullah (s.a.) döneminde vuku bulmuş, savaşı da bizzat kendisi yönetmişti. Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmaktadır: "De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[43]. Onlarla savaşı bizzat Resûlullah (s.a.) yönettiği halde, bu âyete göre o insanların bu savaşa davet edilmiş olmaları mümkün değildir. Aynı beyanında Cenâb-ı Hak, "Benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız" buyurarak, onların Hz. Peygamber'le birlikte savaşa katılamayacaklarını haber vermektedir. Bu durumda Huneyn savaşı ihtimali ortadan kalktığına göre geriye İbn Abbâs (r.a.) ve Mukātil'in söyledikleri kalmaktadır: Onlar ancak Yemâme savaşına davet edilmişlerdi; bu savaş da Benî Hanîfe kabilesiyle yapılmıştı ve onları savaşa Hz. Ebû Bekir çağırmıştı. Ancak, eğer müfessirlerin "De ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacaksınız"[44] meâlindeki âyetin Tebük Gazvesi hakkında geldiği görüşlerini dikkate alırsak, Tebük savaşı Huneyn'den sonra yapılmıştı, bu durumda Katâde'nin görüşünün doğru olma ihtimali vardır. *En doğrusunu Al-*
29 *lah bilir.* [§] Yahut "Benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız" meâlindeki âyet, belli bir kabile hakkında gelmiştir, ona da "İçlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler"[45] meâlindeki âyette işaret edilmiştir. Bu âyette zengin ve varlıklı olan insanlara işaret edilmektedir. Cenâb-ı Hak bunu ancak, varlıklı olan insanlar bile, oturanlarla birlikte geride kalmak

41 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 250.

42 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 108.

43 et-Tevbe, 9/83.

44 et-Tevbe, 9/83.

45 "Allah'a iman edin ve resûlünün maiyetinde cihat edin buyruğunu içeren bir sûre indirildiğinde, içlerinde imkânı olanlar bile kalmak için senden izin istediler ve 'Bırak bizi, oturanlarla birlikte olalım' dediler" (et-Tevbe, 9/86).

için Resûlullah'tan (s.a.) izin istedikleri için söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız** ilâhî kelâmının, Hasan-ı Basrî'nin söylediğine göre İranlılar ve Bizanslılar ile ilgili olması muhtemeldir. Bu yerler de Hz. Ömer (r.a.) zamanında fethedilmişti. **Ya kendileriyle savaşacaksınız yahut onlar müslüman olacaklar.** Buradaki "yüslimûne" (يسلمون) kelimesini "yüslimû" (يسلموا) diye okuyanlar vardır, buna göre de âyet, onlarla müslüman oluncaya kadar savaşacaksınız mânasına gelir[46].

Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecektir. Yani cihada davet edildiğinizde itaat ederseniz, Allah size güzel bir karşılık verecektir. Burada Cenâb-ı Hak onlara güzel bir karşılık vereceğini söylemektedir, çünkü onların tövbeleri, küfürdeki halleri hakkında idi; münafıklıkları ise ancak cihaddan geri kaldıklarında ortaya çıkmıştı. Buna göre bu seferki tövbeleri, cihadı gerçekleştirmek konusunda yapılmıştı. Eğer daha önce Hudeybiye ve diğer seferlerde **geri durduğunuz gibi** cihada çağrıldığınızda **yine geri durursanız, Allah sizi acı bir şekilde cezalandıracaktır.**

لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى
الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَنْ يُطِعِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ
تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿١٧﴾

17. "Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. Kim Allah ve resûlünün sözlerini dinlerse onları, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; kim de yüz çevirirse onu acı bir şekilde cezalandırır."

[Engellilerin Sorumluluğu Farklıdır]

Gözü görmeyene zorlama yoktur, topala zorlama yoktur, hastaya zorlama yoktur. Müminlerden mazereti olanlar, "Güçsüzler, hastalar ve harcama yapma imkânı olmayanlar için sorumluluk yoktur"[47] meâlindeki âyet-i kerîmede onların savaşa katılmamakta mâzur oldukları ifade buyurulduğu

---

46 Bu kırâati Kurtubî, Übeyy'e nispet eder (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 109; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 273).

47 et-Tevbe, 9/91.

gibi burada geçen **Kim Allah ve resûlünün sözlerini dinlerse onları, altından ırmaklar akan cennetlere sokar; kim de yüz çevirirse onu acı bir şekilde cezalandırır** meâlindeki âyetle da onların mâzur oldukları teyit edilmektedir; çünkü döndükleri zaman onlar yine önceki hallerini koruyorlardı.

لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ اِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ
مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾
وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾

30 [§]***18-19. “O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah, izzet ve hikmet sahibidir.”***

O ağacın altında sana bağlılık sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur. Buradaki **müminlerden Allah razı olmuştur** ifadesi, muhtemelen onlar Resûlullah’a (s.a.) yaptıkları biatte canları pahasına dahi olsa vefa gösterdikleri, doğru söyledikleri ve gerçekten ahitlerine sadık kaldıkları için söylenmiştir. İşte bu özelliklerinden dolayı Cenâb-ı Hak, onlardan razı olduğunu haber vermektedir. Her ne kadar Allah, onların verdikleri sözde, kararlılıkla durduklarını bize haber vermiyorsa da bu ifadeden biz, onların doğru söyledikleri ve sözlerinde durdukları neticesini çıkarıyoruz. Dolayısıyla bizim, onların yaptıkları bîata azimle vefa gösterdiklerine ve gerçekten doğru söylediklerine şahitlik etmemiz caizdir. Buna benzer bazı durumlarda onun hak ve gerçek olduğuna şahitlik etmeye istidlâlde bulunmak caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onların gönüllerinde olanı bilmiştir. Bu cümlenin birkaç mânaya işaret etmesi ihtimali vardır. Birincisi, az önce söylediğimiz gibi kendi iradeleriyle ellerini Resûlullah’a (s.a.) uzattıkları için Allah onların kalplerindeki vefa ve doğruluk azmini bilmiştir, mânasına gelebilir.

İkincisi, Cenâb-ı Hak onların kalplerindeki korku ve endişeyi bilmiştir, mânasına gelebilir. Bu korku da ikiye ayrılır. Birincisi, onlar Mekkeliler’le savaşmaya hazırlıklı olmadıklarından korkuyorlardı; çünkü Mekkeliler savaşa hazırlıklı idiler, fakat onlar umre yapmak ve Kâbe’yi ziyaret etmek niyetiyle

Medine'den yola çıkmışlardı. Bu yüzden onlara karşı duramayıp ahitlerine vefa gösterememekten korkuyorlardı. İkincisi de onlar bîatlarına ve verdikleri söze vefa gösterememekten korkuyorlardı, çünkü bu bîatta bütün din ve mezhep ehline karşı savaşmak ihtimali vardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, müfessirlerin söylemiş olduğu gibi Allah onların kalplerindeki hoşnutsuzluğu biliyordu mânasına da gelebilir. Ancak bu hoşnutsuzluk, iradî bir tavır değil, tabiî bir hal idi. Çünkü onlar Mekke'ye girmeyi ve Kâbe'ye varmayı çok istiyorlardı. Fakat Hudeybiye'de sulh yapılarak o sene Mekke'ye giremeyip geri dönecekleri hükme bağlanınca, bu onlara çok ağır geldi ve bundan
hiç memnun olmadılar. [§]Fakat tekrar söyleyelim ki bu, iradî bir tavır değil, 31
tabiî bir hoşnutsuzluk hali idi. Çünkü insan tabiati bazan bir halden hoşlanmaz, bu yüzden diğerini tercih eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Kadınlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir durumdan da hoşlanmamış olabilirsiniz"[48]. Hz. Yûsuf da şöyle söylemişti: "Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir"[49]. Zindanda kalmayı arzu etmek, insan tabiatının tercihi değil, tamamen iradî bir tercihtir; çünkü insan tabiatı, zindanda kalmak yerine çevresindekilerin Yûsuf aleyhisselâmdan istediklerine daha çok arzu duyar.

Allah onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir. Yani Allah, Resûlullah'a (s.a.) bîat ettiklerinde ashabın gerçekten buna vefa göstereceklerini ve kendi iradeleriyle vermiş oldukları sözde duracaklarını bildiği için, kalplerini rahatlatacak ve sükûnete erdirecek manevî desteği onlara indirmişti. **Onları ödüllendirmiştir,** yani umdukları ve çok arzu ettikleri Mekke'ye girmek ve canlarının hiç hoşlanmadığı halde geri dönmek yerine onları **pek yakın bir fetihle,** yani Mekke'nin fethi ile veya Hayber'in fethi ile ödüllendirmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onları pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle ödüllendirmiştir. Bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair farklı görüşler vardır. Bazıları burada sözü edilen yakın fetihten maksadın Hayber'in fethi ve Hayber ganimetleri olduğunu söyler. Onlar, Mekke'ye girmelerinin engellenmesine ve gayelerine varmaya mani olunmasına karşılık Hudeybiye'de Hayber'in fethi ile ve Hayber ganimetlerine sahip olmakla müjdelenmişlerdi. Yahut konuyla ilgili rivayetlerde belirtildiği üzere bu müjde onlara Hudeybiye'den dö-

---

48 en-Nisâ, 4/19.

49 Yûsuf, 12/33.

nüş yolunda verilmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da buradaki fetihten maksadın Mekke'nin fethi olduğunu söyler. Çünkü bu konudaki rivayetlerde ifade edildiği üzere onlar, Hudeybiye'den dönüş yolunda Mekke'nin fethi ile müjdelenmişlerdi. Bu mânaya göre burada ödüllendirdi anlamına gelen "esâbehum" (أثابهم) kelimesi, ödüllendirecek "yüsîbuhum" (يُثيبهم) mânasında kullanılmıştır. Mâzi bir fiilin geniş zaman mânasında kullanılması, dilbilim açısından mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak da meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah şöyle buyurdu: Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi dedin?…"[50] Burada "Allah buyurdu" diye dili geçmiş zaman olarak kullanılan fiil, "buyuracak" mânasına gelmek üzere geniş zaman mânasında kullanılmıştır.

Allah onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir. Bu beyanın Bizans ve İran'ın fethi mânasına gelmesi de mümkündür. Çünkü müminlere Hudeybiye'de Bizans ve İran'ın fethi müjdesinin verildiği de rivayet edilmiştir. Şu âyet-i kerîme buna işaret etmektedir: "O gün müminlerin Allah'ın kendilerine yardım etmesi vesilesiyle sevinecekler"[51]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ كَث۪يرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِه۪ وَكَفَّ اَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ اٰيَةً لِلْمُؤْمِن۪ينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَق۪يمًاۙ ﴿٢٠﴾

32 [§]***20. "Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş ve şunları şimdi vermiş, insanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki, bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun ve Allah sizi dosdoğru yola iletsin."***

Elde edeceğiniz birçok ganimet… Bu ifadeye göre başka yerlerdeki ganimetler kastedilmektedir, çünkü Mekke'de ganimet elde edilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle der: "Allah onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir"[52] ilâhî kelâmında, Resûlullah'ın (s.a.) ve ümmetinin yaptığı ve yapacağı bütün fetihler kastedilmiştir. "Elde edecekleri birçok ganimetle ödüllendirmiştir"[53] sözü de aynı konuya işaret etmektedir. Bu yoruma göre **Al-**

---

[50] "Allah, 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi 'Allah'ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin, dedin?' buyurduğu zaman…" (el-Mâide, 5/116).

[51] er-Rûm, 30/4-5.

[52] el-Feth, 48/18.

[53] el-Feth, 48/19.

lah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş ilâhî buyruğu ile **şunları şimdi size vermiş** sözü de aynı olaya işaret etmektedir. Yani Allah bu fetihleri ve ganimetleri size dünyada iken vermiş, âhirette de sizi büyük bir mükâfatla ödüllendirecektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: **Allah şunları şimdi size vermiş** sözü, Hayber ganimetlerini vermiş mânasına gelir. Sonra **Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş** cümlesi de ondan sonra kıyâmete kadar elde edeceğiniz ganimetler anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnsanların ellerini de üzerinizden çekmiştir ki, bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun. Bu âyet-i kerîme çeşitli mânalara gelebilir. Birincisi, Hudeybiye yılında Mekkeliler'in ellerini onların üzerinden çekmişti, çünkü Mekkeliler savaşa hazırlanmışlardı. Müminler ise savaşa hazır değildiler, yanlarında silâhları yoktu, çünkü onlar hac ve Kâbe'yi ziyaret etmek için yola çıkmışlardı. Durum böyle olmasına rağmen Allah onların, yani Mekkeliler'in kalplerine korku salmış ve onları anlaşma yapmaya mecbur etmişti. Bu durum, müminler için bir kanıt idi. İkincisi, bazıları şöyle dedi: Allah, Gatafân ve Esed kabilelerinin ellerini müminlerin üzerinden çekmişti. Çünkü Gatafân ve Esed kabileleri, Hayberliler'le beraber idiler ve onlara yardım ediyorlardı. Onlar, Hayberliler'in "halîf"i, yani yeminli dostları idiler. Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de yaptığını gördüklerinde onlar da barış istediler, savaş yapmamak ve mallarını bırakıp Hayber'den çıkmak şartıyla Resûlullah (s.a.) ile barış yaptılar. Dolayısıyla Hayber ehli, barış şartlarına uyarak savaşmadan orayı terkettiler. İşte **İnsanların ellerini üzerinizden çekmiştir** meâlindeki âyet buna işaret etmektedir. Onlar, Hayberliler'in yeminli dostları olmalarına rağmen Resûlullah (s.a.) ile savaşmamışlardı.

Bunlar aynı zamanda iman edenlere bir kanıt olsun. Yani savaşmadan düşmanı hezimete uğratmaya kanıt olsun. Şöyle denilmiştir: Hayber'in fethi müminler için bir kanıttı, yani onların bütün kâfirlere üstün geleceklerine dair kanıttı. **İman edenlere kanıt olması** sayesinde onların İslâm'a olan bağlılıkları artar ve Allah'tan yardım geleceği inancını kuvvetlendirir, nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "İnananların imanı artsın diye…"[54] Yani Muhammed aleyhisselâmın Kur'ân'da getirmiş olduğu haberlere imanları artsın diye… *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**İnsanların ellerini üzerinizden çekmiştir.** Bu ilâhî beyanın, müslü- 33
manların ve iman ehlinin tekrar kendi dinlerine döneceklerine ve kendilerine özenerek tekrar eski hallerine gireceklerine dair olan ümit ve beklentilerini

54 el-Müddessir, 74/31.

bitirmek anlamına gelmesi de mümkündür. Bundan dolayı Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim, size nimetimi tamamladım"[55]. İşte insanların ellerini üzerinizden çekmiştir ifadesiyle bu durumun kastedilmiş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاُخْرٰى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

21. "Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir; şüphesiz Allah her bir şeye kādirdir."

Henüz elde edemediğiniz başkaları da var. Denildi ki: Bu cümle, henüz sahip olamadığınız başka yerler de var demektir. "Allah elde edeceğiniz birçok ganimeti size vâdetmiş"[56] meâlindeki âyette yaptığımız yoruma göre bundan maksat Hayber ganimetleridir. Buna göre **henüz elde edemediğiniz başkaları da var** cümlesi ile müminlerin henüz sahip olamadıkları diğer ganimetler kastedilmektedir. Cenâb-ı Hak onlara, bu ganimetleri de ele geçireceklerini ve bunları kendilerine vereceğini vâdetmektedir. **Henüz elde edemediğiniz başkaları da var** cümlesinde, Hayber dışındaki mekânları da fethedecekleri kastedilmiş olabilir. Bu durumda **henüz elde edemediğiniz** sözü, henüz fethetmediğiniz, **başkaları** lafzı da başka yerler mânasına gelir. **Kuşkusuz bunlar Allah'ın bilgisi ve gücü dâhilindedir.** Yani gücünüzün yetmesi mümkün olmadığı halde Allah bunları size takdir etmiştir. Cenâb-ı Hak bütün bunların kendi bilgisi ve kudreti dâhilinde olduğunu ve Allah'ın bunu onlara takdir buyurduğunu haber vermektedir. Bunu da ancak Allah'ın sonsuz kudretiyle ve yaptıkları iyi işler sayesinde o yerleri kendilerine verdiğini, hiçbir şeyin O'nun gücünün önüne geçemeyeceğini anlamaları için haber vermektedir. *Şüphesiz Allah her bir şeye kādirdir.*

وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾

[55] el-Mâide, 5/3.
[56] el-Feth, 48/20.

22. "Eğer kâfirler size karşı savaşsalardı arkalarını dönüp kaçacaklar, bu durumda bir koruyucu, bir yardımcı da bulamayacaklardı."

Eğer kâfirler size karşı savaşsalardı arkalarını dönüp kaçacaklardı. Bu cümlede geçen kâfirlerden maksat, muhtemelen Mekkeliler'dir. **Arkalarını dönüp kaçarlar;** yani askerleri çok ve güçlü-kuvvetli olmalarına, buna karşılık sizin askeriniz az ve haliniz de zayıf olmasına rağmen, onlar hezimete uğramış olarak arkalarına dönüp kaçarlardı. Bu durum, yukarıda sözünü ettiğimiz 20. âyetin tefsirinde geçen üç yorumdan birine göre müminler için bir kanıttı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Eğer kâfirler size karşı savaşsalardı** cümlesinde, Hayberliler'in yeminli dostları olan Esed ve Gatafân kabileleri ile müfessirlerin bahsettiği diğer kabileler kastedilmiş de olabilir; yani eğer kâfirler size karşı savaşsalardı onlar hezimete uğramış olarak arkalarını dönüp kaçacaklardı.

Bu durumda bu hali kendilerinden defetmek için **bir koruyucu da bulamayacaklardı.** Ayrıca kendilerine yardım edecek ve bu belâyı başlarından giderecek **bir yardımcı da bulamayacaklardı.**

Burada bütün kâfirlerin kastedilmiş olması da mümkündür; eğer onlar size karşı savaşsalardı arkalarını dönüp kaçacaklardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

سُنَّةَ اللّٰهِ الَّت۪ي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْد۪يلًا

[§]***23. "Bu Allah'ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur, Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın."*** 34

Bu Allah'ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur. Yani bu, helâk ettiği her ümmet hakkında Allah'ın eskiden beri uyguladığı kanunudur. Ancak Allah, ümmetlerin her birini aynı şekilde helâk etmez; söz gelimi Nuh kavmini tûfanla, Firavun kavmini de benzer bir şekilde denizde boğarak helâk etmiş, Âd kavmini şiddetli bir kasırga ile, Semûd kavmini şiddetli bir depremle yok etmişti. Cenâb-ı Hak her ümmeti diğerinden farklı bir şekilde cezalandırmıştı. Bunun ise koyduğu kanunun değişmesi anlamına gelmediğini söylemektedir. Aynı şekilde her ümmet için koyduğu helâk edilme kanunu, diğerlerinde değişmemiştir. **Bu Allah'ın öteden beri uygulanıp gelen kanunudur** sözü, nihaî zaferin müminlere ait olacağı mânasına da gelir. Buna göre senin ümmetin hakkında da **Allah'ın kanununda bir değişiklik bulamazsın;** ancak Allah diğer ümmetlerde nihaî zaferi müminlere verdiği gibi senin ümmetinde de zaferi müminlere verecektir.

وَهُوَ الَّذ۪ي كَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ
بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرًا

24. "Mekke'nin göbeğinde size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O'dur. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."

Onların ellerini sizin üzerinizden çeken O'dur. Onların askerleri sayıca çok olmasına, daha kuvvetli ve savaş için daha iyi hazırlanmış olmalarına, buna karşılık bunların daha zayıf ve askerleri daha az olmasına rağmen Allah onların elini sizin üzerinizden çekmiştir. Onlar savaşmak için yola çıkmışlar ve savaşa dair gereken her türlü hazırlığı yapmışlardı. Bunlar ise umre ve Kâbe'yi ziyaret niyetiyle yola çıkmışlardı. İşte onların hazırlıklı ve daha güçlü olmalarına, askerlerinin de sayıca daha çok olmasına, buna mukabil bunların zayıf ve asker sayıları daha az olmasına rağmen Allah onların elini bunların üzerinden çekmiş, hatta onlara karşı bunları muzaffer kılmıştır. Nitekim müslümanlar ok ve taş atmakla uğraştıkları bir halde bile onları yendikleri ve Mekke'nin göbeğine kaçmaya mecbur ettikleri çeşitli rivayetlerde anlatılmaktadır. Üstelik Allah onları muzaffer kılınca, bu sefer onların elini öbürlerinin üzerinden çekmiş ve nihaî zafere ulaştırmamıştı; bunu da her konuda tedbir ve idarenin kendilerinde değil Allah'tan olduğunu, bütün yaratılanların üzerinde hükümranlık hakkının Allah'a ait olduğunu ve O'nun hükümranlığında hiç kimsenin hâkimiyetinin söz konusu olmadığını müminlerin bilmeleri için böyle yapmıştı. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* Düşman güçlü-kuvvetli ve sayıca çok, kendileri ise zayıf ve sayıca az olduklarından dolayı müminlerin çok korktuk-
35 larını ve büyük endişeye kapıldıklarını Cenâb-ı Hakk'ın hatırlatması [§]ve neticede onları muzaffer kıldığını belirtmesi ise lütfuna karşı müminlerin şükür borcunu ödemeleri ve Cenâb-ı Hakk'ın müminlerin elini Mekkeliler'in üzerinden çekmesi içindir.

Şayet şöyle bir soru sorulursa: Cenâb-ı Hakk'ın, müşriklerin elini müminlerin üzerinden çekmesinde Allah'ın lütfu açık ve anlaşılır mahiyettedir; ancak müminlerin ellerini o kâfirlerin üzerinden çekmesinde ne gibi bir lütuf ve minnettarlık vardır?

Buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hakk'ın, müminlerin ellerini kâfirlerin üzerinden çekmesi de Allah'ın lütfudur; Allah bu yolla kâfirlere şükür görevlerini eda etmek imkânı vermektedir. Bu şükürden maksat da İslâm'dır. Yarattığı

bütün insanlar üzerinde Allah'ın mutlaka pek çok lütfu vardır; bu bakımdan kâfirlerden de müslümanlardan da şükür borçlarını ödemelerini istemektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, müminlerin ellerini onların üzerinden çekmesi, müminlere de Allah'ın bir lütfudur; nitekim bundan sonra gelecek olan âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmaktadır: "Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi)"[57]. Eğer Allah müminlerin elini onların üzerinden çekmeseydi, müminler mutlak bir zafer kazanacaklar ve hemen Mekke'ye gireceklerdi; Mekke'de ise müminler de yaşıyordu; bilmeden onlara da zarar verecekler ve bu yüzden kendileri de üzülecekler ve zarara uğrayacaklardı. Bu bakımdan, söylediğimiz gibi orada yaşayan müminlere bilmeden zarar vereceklerinden dolayı Allah'ın, müminlerin elini onların üzerinden çekmesi müminler için de büyük bir lütuftur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mekke'nin göbeğinde. Aslında onlar Mekke'nin göbeğinde değil, Hudeybiye'de idiler. Mekke ile Hudeybiye arasında kilometrelerce yol vardır. Dolayısıyla bu ifade, iki mânaya gelir. Birincisi, müşriklerin hezimete uğradıkları ve Mekke'deki evlere sığındıkları rivayetlerde zikredilmektedir, buna göre Allah müminleri muzaffer kılmış ve müşrikleri Mekke'nin göbeğine kaçmaya mecbur edecek derecede yenilgiye uğratmıştı. İkincisi, **Mekke'nin göbeği** ibaresi, Mekke'nin yakını mânasına da gelir. Mekke'nin yakınından kinâye olarak Mekke'nin göbeği denilmesi mümkündür. Bazıları Mekke'nin göbeği ifadesine Harem mânasını vermişlerdir; Harem'den kasıt da bütün Mekke'dir. Bu âyetin yorumu bu şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. Hiç şüphe yok ki Allah, **36**
insanların bütün yaptıklarını bilmekte ve görmektedir. Bu âyette, insanların fiillerinin yaratıldığına işaret vardır. Çünkü Allah, bunların elini onların üzerinden, onların elini de bunların üzerinden çektiğini söylemekte, sonra da insanların fiillerini yaratanın kendisi olduğunun bilinmesi için meâlen şöyle buyurmaktadır: Allah, bütün yaptıklarınızı bilmekte ve görmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[57] el-Feth, 48/25.

هُمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْىَ
مَعْكُوفًا اَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَٓاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ
تَعْلَمُوهُمْ اَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصٖيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ
اللّٰهُ فٖى رَحْمَتِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ
عَذَابًا اَلٖيمًا 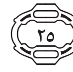

25. “İnkâra sapan, sizi Mescid-i Haram’a sokmayan, (yolda) ***engellenmiş kurbanları yerine ulaşmaktan alıkoyanlar da başkaları değil, onlardır. Eğer Mekke’de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı*** (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi)***. Dilediklerini rahmetine daldırmak için Allah böyle yapmıştır. Eğer birbirinden ayrılsalardı, inkâra sapmış olanlarına acı bir şekilde azap edecektik.”***

İnkâra sapan ve sizi Mescid-i Haram’a sokmayanlar başkaları değil, onlardır. Onlar, müslümanların niyetlerini yerine getirmelerine, yani Mescid-i Haram’ı ziyaret ve tavaf etmelerine engel oldular. Müslümanlar Mescid-i Haram’ı ziyaret etmeye niyetlendikleri, müşrikler de onların bu ziyaretlerine engel oldukları için Cenâb-ı Hak burada Mescid-i Haram’ı ziyarete engel olduklarını özellikle belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **(Yolda) engellenmiş kurbanları yerine ulaşmaktan alıkoyanlar.** Buradaki “ma‘kûfen” (معكوفا) kelimesi, hapsolunan, bekletilen demektir. “Ukûf” (العكوف) mastarı, bir yerde kalmak, hapsetmek anlamına gelir; bundan da “âkif” (العاكف) ve “mu‘tekif” (المعتكف) diye isim yapılmıştır. **(Yolda) engellenmiş kurbanları yerine ulaşmaktan alıkoyanlar.** Bu ilâhî beyan, temettû için belirlenen hedy kurbanının, kurban edileceği yere, yani Mekke’ye veya Mina’ya gitmesine engel olanlar mânasına gelir. Harem bölgesi ise kurban kesme mahalli değildir. Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Onlar, temettû olarak işaretlenen hedy kurbanlarının kesilecekleri yere, yani Mina’ya veya Mekke’ye ulaşmalarına engel olmuşlardır. Rivayetlerde belirtildiğine göre peygamber aleyhisselâm umre yapmak üzere yola çıkmıştı ve temettû yapıyordu. Temettû için işaretlenen kurban ise kurban kesme mahalline ulaşmaktan engellenirse, artık temettû olmaktan çı-

kar, sahibinin mülkiyetine girer, sahibi de onu istediği gibi değerlendirir. Görmez misin ki Hz. Peygamber (s.a.), engellenen o develeri Harem'de kurban etmişti[58]. Bu da göstermektedir ki temettû olarak belirlenen hedy kurbanları, kurban kesme mahalline ulaşması engellenirlerse müt'a olmak hükmünden çıkarlar. Engellenen bu kurbanlıkların da Harem dâhilinden başka yerde kesilmeleri caiz değildir. Hudeybiye ise bize göre Harem ve Hil (Harem dışında kalan yer) bölgesini birlikte temsil etmektedir, dolayısıyla orada kesilen hayvanlar da Harem'de kesilmiş sayılırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve 37
mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz, yani onları öldürmeniz ve helâk etmeniz **ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi).** Yani şayet Mekke'de mümin erkekler ve mümin kadınlar bulunmasaydı, Allah sizi tam olarak muzaffer kılar ve Mekke'ye girmenizi sağlardı. Fakat açıkladığı bu sebepten dolayı sizin Mekke'ye girmenize engel oldu. Sonra **üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı** cümlesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiş, bazıları şöyle demiştir: Bu cümle, onları öldürdüğünüz için fidye vermek zorunda kalırdınız, demektir. Muhammed b. İshak'tan[59] böyle rivayet edilmiştir. Bazıları buna, kefâret vermek zorunda kalırdınız mânasını vermiş, bazıları da günah işlemiş olurdunuz demiştir; yani onları öldürdüğünüzden dolayı günah işlemiş olurdunuz. Bu yorumun doğru olma ihtimali yoktur, çünkü müminler bilmeden onları öldürdükleri için günah işlemiş olmaları söz konusu değildir. Zira Cenâb-ı Hak, bilmeden yaptığımız işlerden dolayı bize günah yazmamaktadır, ayrıca bilme yolunu da koymamıştır. Allah şöyle buyurmuştur: "Yanıldığınız hususta size günah yoktur, fakat bilinçli ve kasıtlı olarak yaptıklarınızdan sorumlusunuz"[60].

Bize göre bu âyet iki mânada yorumlanır. Birincisi, onları öldürdüğünüzden dolayı kâfirlerden ve münafıklardan zorunuza gidecek kınamalara, ayıplamalara ve benzeri dedikodulara mâruz kalırdınız, demektir. Müslümanlar, kendi adamlarını ve müslüman olan dindaşlarını öldürdüler, diye konuşur-

58 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 124.

59 Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî; *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî* adlı eserin müellifi olup İbn İshak diye tanınır. Allâme, hafız ve ahbârîdir. Enes b. Malik'i görmüş, pek çok tâbiîden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de pek çokları rivayet etmiştir. Hadis ilmini ilk tedvin edenlerdendir. 151/768 yılında vefat etti (bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 552; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 33-55; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 26-30).

60 el-Ahzâb, 33/5.

lardı. Kâfirler, bu türlü sözleri söyleme imkânını bulurlar ve bu da sizin çok zorunuza giderdi. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, kendi adamlarınızı ve dindaşlarınızı öldürdüğünüzü öğrendiğinizde, müslümanları ve iman ehlini öldürmüş olduğunuzdan dolayı sürekli pişmanlık duyar, üzüntüye ve kedere boğulurdunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bize muhalif olanlar ise bu âyeti iki meseleye bağlamaktadırlar. Birincisi, müslüman olan, fakat hicret edip yanımıza gelmeyeni öldürmek, diyet vermeyi gerektirir; bunun delili de **bilmeden onları ezdiğiniz için üzüntü ve zarara uğrardınız** meâlindeki âyet-i kerîmedir. Bu zarardan maksat da diyet cezasıdır. İkincisi, içinde müslüman esirlerin ve müslüman çocukların da bulun-
38 duğu müşriklere ait kaleleri vurmak [§]yahut müslüman çocukların kalkan olarak kullanıldığı kâfirlere ait kaleleri yakmak veya vurmak mübah olur mu? Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer ve Süfyân-ı Sevrî şöyle dediler: İçinde müslüman esirlerin ve müslüman çocukların bulunduğu müşriklere ait kaleleri vurmakta beis yoktur; müslümanları değil de sadece müşrikleri kastederek o kaleleri yakmakta da beis yoktur. İçinde müslüman esirlerin de bulunduğu kâfirlere ait gemileri yakmakta da beis yoktur. Mâlik şöyle dedi: İçinde müslüman esirlerin de bulunduğu kâfirlere ait gemiler ateşe verilmez. Evzâî de şöyle söyledi: Kâfirler müslüman çocukları kalkan olarak kullanırlarsa, onlara karşı silâh kullanılmaz ve kaleleri ateşe verilmez, ancak mancınık ve benzeri malzemenin atılmasında beis yoktur. Şâfiî ise şöyle dedi: İçinde esirlerin ve müslüman çocukların bulunduğu, ancak onların kalkan olarak kullanılmadığı kâfirlerin kalesini vurmakta beis yoktur. Bu konuda Şâfiî'den iki farklı görüş rivayet edilmiştir.

Bunlar, **eğer orada mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı** meâlindeki âyet ile **eğer birbirinden ayrılsalardı, inkâra sapmış olanlarına acı bir şekilde azap edecektik** ilâhî kelâmını görüşlerine delil gösterirler. Burada Cenâb-ı Hak, içlerinde müminler bulunduğu için Hz. Peygamber'i (s.a.) ve müminlere oraya saldırmayı yasakladığını haber vermektedir. **Eğer birbirinden ayrılsalardı,** yani kâfirler ve müslümanlar birbirlerinden ayrılmış olsalardı, Allah kâfirlere azap edecekti. Bu âyetler, oraya saldırmanın mübah olmadığına işaret etmektedir. Ancak biz deriz ki: Siyer müellifleri, Hz. Peygamber'in, kadınları ve çocukları öldürmeyi yasaklamış olmasına rağmen Tâiflileri muhasara ettiğini ve onları mancınıkla dövdüğünü naklediyorlar; üstelik bunun oradaki kadınlara ve çocuklara zarar vereceğini şüphesiz Hz. Peygamber de biliyordu. Bu rivayet göstermektedir ki, müslümanları öldürmek kastedilmediği halde içlerinde müslümanların da bulunduğu yerlere hücum

etmek yasak değildir. Rivayete göre Hz. Peygamber'e müşriklerin yurduna baskın yapmanın hükmü sorulmuş, bu sırada oradaki çocukların ve kadınların da zarar görecekleri hatırlatılmış, Hz. Peygamber de şu cevabı vermiş: "Onlar da onlardandır"[61]. Allah kendilerinden razı olsun hulefâ-i râşidîn de gönderdikleri askerî birliklere, ezan sesini duydukları bölgelere saldırmamalarını, ezan sesini duymadıkları yerlere ise saldırmalarını ve baskın yapmalarını emrediyorlardı. Hiç şüphe yok ki ezan sesi duyulmayan yerlerde çocuklar ve kadınlar da yaşıyorlardı ve yapılacak baskında onlar da zarar göreceklerdi. Aynı şekilde orada müslüman tüccarların ve benzeri kişilerin bulunmaları da söz konusudur. Bu uygulama da oraları vurmakta beis olmadığını göstermektedir. Yukarıda belirtilen âyetler ise bu konuda onlar için delil olmaz, çünkü bu âyetlerde, mendup olanın oralara saldırmaktan el çekmek olduğu söylenmektedir. Buna göre oralara saldırmakta sakınca yoktur. [§]Âyetin zâhirinin haramı ifade et- 39
tiği de söylenemez; görmez misin ki, Cenâb-ı Hak, **onları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı** buyurmaktadır! Bu sakınca olmasaydı, onlara bir zarar gelmezdi. İnsanlar bu âyetin yorumunda ihtilaf etmişlerdir, doğru olanı yukarıda bizim söylediğimiz iki ihtimaldir; kâfirlerin kınamaları yahut oradaki müslümanların da zarar görmelerinden dolayı üzüntü ve keder duymalarıdır. Bu durum ise mendup olan bir şeyi terketmekten hâsıl olur. Üstelik bu hükmün, Harem bölgesinde olanların dokunulmazlığından dolayı özellikle Mekkeliler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. Görmez misin ki, öldürülmesi gereken biri, bizim kanaatimize göre Harem'e sığınacak olsa orada öldürülmez. Hatta savaşçı olan kâfirin durumu da böyledir; o da Harem'e sığınacak olsa, Harem'e sığınanın dokunulmazlığından dolayı öldürülmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dilediklerini rahmetine daldırmak için Allah böyle yapmıştır. Cenâb-ı Hak sanki dilediği kişileri rahmetine sokmak için onların elini sizin üzerinizden çekmiştir. Müminlerin elini onların üzerinden çekmesi de Allah'ın lütfu gereği olabilir; yani Allah dilediği kişileri kendi dinine sokmak için sizin elinizi onların üzerinden çekmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer birbirinden ayrılsalardı. Yani eğer kâfirler müminlerden ayrılmış olsalardı, **inkâra sapmış olanlarına acı bir şekilde azap edecektik;** sizin onları öldürmenize izin verecektik, yani eğer onlar ayrılmış olsalardı sizi onların başına musallat edecektik. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

61 Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 146; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 26.

Ebû Ubeyde şöyle dedi: **Onlardan dolayı üzüntü ve zarara uğrardınız;** yani hataen adam öldürmek gibi bir cinayet işlemiş olurdunuz[62]. Ebû Avsece şöyle dedi: Buradaki "mearre" (المعرة) kelimesi, kötülük demektir, çoğulu "mearrât" gelir. Bana falancı kötülük yaptı, yani ondan bana kötülük geldi denilir. Aslında bu kelime hata etmek anlamındadır, biri hakkında kullanıldığında hatalı adam mânasına gelir. Âyetteki "tezeyyül" (التزيل) kelimesi de ayrışmak demektir. İbn Kuteybe bu kelimeye, ayrılırlar diye mâna verdi[63]. Ebû Avsece de şöyle der: Âyetteki "en tetaûhum" (أن تطؤهم) kelimesi, ayaklarıyla çiğnemek anlamında değil, kendisine kötülük gelmesi mânasındadır.

اِذْ جَعَلَ الَّذٖينَ كَفَرُوا فٖى قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ
فَاَنْزَلَ اللّٰهُ سَكٖينَتَهُ عَلٰى رَسُولِهٖ وَعَلَى الْمُؤْمِنٖينَ وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ
التَّقْوٰى وَكَانُوا اَحَقَّ بِهَا وَاَهْلَهَا وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلٖيمًا ﴿٢٦﴾

26. "İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı, Allah da resûlünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."

İnkâra sapmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyüklenme duygusuna kaptırmışlardı. Burada onların kalplerine yerleşen "hamiyyet" (الحميّة) ile neyin kastedildiğini bilmiyoruz. Ancak Allah onun **Câhiliye hamiyeti** olduğunu haber vermektedir. Biz onu tefsir etmiyor ve bununla şu kastedilmiştir demiyoruz. Onlar ise bu hamiyetin ne olduğunu biliyorlardı ve bu yüzden Resûlullah'ın (s.a.) ve ashabının Mekke'ye girmelerine ve niyetlerini yerine getirmelerine engel olmuşlardı. Bu âyetten iki mâna çıkar. Birincisi, Câhiliye döneminin âdetlerinden biri şu idi: Onlardan biri bir suç işlese veya bir adamı öldürecek olsa, katili veya suçluyu ve yakınlarını
40 alıp oradan uzaklaştırırlar veya kontrollerinde tutarlardı. [§]Muhtemeldir ki onlar, Resûlullah'ın (s.a.) veya ashabından birinin kendilerinden biri tarafından öldürüleceğini yahut birinin canına kıyılacağını veyahut da aralarında bir çarpışma vuku bulacağını düşünerek onların Mekke'ye girmelerine engel ol-

62 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 217.
63 İbn Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, s. 368.

muşlardı. Onları bunu yapmaya sevkeden ve kalplerine yerleştiği bildirilen o hamiyetleri, muhtemelen söylediğimiz bu husustu. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, canlarının istediği ve nefislerinin arzu ettiği her çeşit puta ve benzeri varlıklara tapmak, taptıklarını korumak ve onlara zarar verilmesine engel olmak da onların âdetlerindendi. İşte onları müslümanlara engel olmaya sevkeden de muhtemelen o putları ve onlara tapanları korumak, onların zarar görmelerine engel olmak arzusu idi, bunu da Câhiliye hamiyeti olarak yapıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Sekînet]

Allah da resûlünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi. Cenâb-ı Hakk'ın burada, resûlüne ve müminlere indirdiğini haber verdiği "sekînet"ten maksadın, gökten indirmiş olduğu bir lütfu olması mümkündür; bu sayede müminlerin kalpleri sükûn bulmuştur. Bu, bir nesne veya niteliği gerçek mânada bir yerden başka bir yere indirmek değil, onların kalplerinde sükûnet yaratmak mânasına da gelebilir. Nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "O size hayvanlardan sekiz eş indirdi"[64]. Yani sizin için o hayvanları yarattı, onları bir yerden başka bir yere indirmedi, fakat yarattı. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra sekînette, kalpleri ve ruhları sükûnete kavuşturan bazı sebepler, farklı birtakım özellikler ve Allah'ın onlara lütfettiği kalplerini rahatlatan başka hallerin bulunması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, 41
onlar buna lâyıktı. Bu âyet-i kerîmenin iki mânaya ihtimali vardır. Birincisi, **onları takvâ sözüne bağlı kıldı,** bu sayede onlar cehennemden korunurlar. Sonra buradaki **takvâ sözü** ile onları cehennemden koruyacak olan ihlas sözü ve benzeri kelimeler kastedilmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bağlı kıldı** cümlesi de takvâ sözünü açıkça söyledi, o kadar ki bu söz insanlar arasında kıyâmete kadar ebediyen kalacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* [İkincisi], bazıları şöyle dedi: **Onları takvâ sözüne bağlı kıldı** cümlesinden maksat "bismillâhirrahmânirrahîm" (بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ) demektir. Bilindiği üzere Mekkeliler'le Resûlullah (s.a.) arasında yapılan barış anlaşmasında besmele yazılmıştı. Kâfir temsilci dedi ki: Bu yazdığın Rahmân ve Rahîm nedir, biz onu bilmiyoruz? İşte takvâ kelimesinden maksat bu sözdür. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetin yorumu, sözünü ettiğimiz tevillerden ibarettir.

---

[64] ez-Zümer, 39/6.

Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Yani onlar bu söze zaten lâyık idiler. **Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.** Bazı tefsirciler şöyle dedi: **Takvâ sözü**nden maksat, ihlas sözüdür. **Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı,** yani onlar buna, geçmiş ümmetlerden daha lâyık idiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut bunu insanlar arasında açıklamaya ve ona sahip çıkmaya en lâyık olanlar onlardı. Veyahut bu sözü benimsemeye ve ona bağlı kalmaya herkesten daha lâyık idiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّءْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ
اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَ مُحَلِّق۪ينَ رُؤُ۫سَكُمْ وَمُقَصِّر۪ينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ
مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَر۪يبًا ﴿٢٧﴾

27. “Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ***ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Haram’a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur.”***

Allah, resûlüne gerçeğe uygun rüyasında doğruyu bildirmiştir. Müfessirler şöyle derler: **Allah, resûlüne rüyasında gerçeği göstermiştir.** Yani Allah, resûlüne göstermiş olduğu rüyayı gerçekleştirmiştir, o rüyanın gerçekleşmesini ihmal etmemiştir. Bu cümle, Allah, insanlara verdiği haberde peygamberini onların nazarında doğru çıkarmıştır mânasına da gelebilir, yani o bu konuda gerçeği görmüştür. İlk yorum daha uygun gibidir.

Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, güven duygusu içinde Mescid-i Haram’a muhakkak gireceksiniz. Bu âyet-i kerîme iki mânaya gelir. Birincisi, her ne kadar cümle haber gibi ise de emir mânasına gelebilir, yani
42 Mescid-i Haram’a girin! Nitekim İbrahim aleyhisselâm da [§]“Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm” demiş, sonra da Allah Teâlâ’nın âyette belirttiği gibi “Babacığım! Sana buyrulanı yap”[65] demiştir. Bu âyet, İbrahim aleyhisselâmın rüyasında görmüş olduğu oğlunu kurban etmesi, fiilinin ilâhî bir emir olduğuna, onun bunu yapmakla emrolunduğuna işaret eder. Bu yoruma göre yukarıda geçen Hz. Peygamber’in rüyasının hemen arkasından “inşallah” (إن شاء

[65] “Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, ‘Yavrucuğum’ dedi, ‘Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?’ Dedi ki: Babacığım! Sana buyurulanı yap” (es-Sâffât, 37/102).

اللّٰه) istisna edatının zikredilmesi, sanki şunu ifade etmektedir: Saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek Mescid-i Haram'a girmenizi Allah, kendinizi güvende hissettiğiniz zaman dilemiştir, şayet kendinizi güvende hissetmezseniz, Allah sizin oraya girmenizi dilememiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** ilâhî kelâmı, vâd anlamına da gelebilir. Bu durumda âyetteki istisna edatı iki mânaya gelir. Birincisi, teberrük ve lütuf mânasına gelir, nitekim bir iş yapılırken bereket bekleyerek Allah'ın adıyla başlanır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, herkes için kendi şahsı ile alâkalı olarak emir mânasına gelir; birine bir şeyi yapacağını haber verdiğinde inşallah demesi emredildiği gibi insan başka birine şuraya gireceğini haber verdiğinde de inşallah der. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "İnşallah demeden, hiçbir şey için şu işi yarın yapacağım, deme!"[66] **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** ilâhî kelâmındaki vâd, her ne kadar zâhirde geneli ifade ediyorsa da inşallah sözü ile bazı kişiler için istisna mânası murat edilmiş de olabilir; belki de Hudeybiye seferine katılan herkes değil, bazıları kastedilmiştir, çünkü bu sefere katılanlardan bazıları Mescid-i Haram'a giriş zamanına kadar ölmüş olabilirler. Buna göre sefere katılanların hepsi murat edilmemiş demektir. Bu durumda Resûlullah'ın (s.a.) vâdettiği olayda bir tutarsızlık olmasın diye âyette inşallah diye bir istisna getirilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın âyette Resûlullah'ın (s.a.) rüyasından söz etmesi ve onun mutlaka gerçekleşeceğini haber vermesi, muhtemelen Mescid-i Haram'a girmenin, onun arkasından gerçekleşeceğini ifade eder. Şayet durum böyle ise o zaman **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** cümlesi, o rüyanın yorumu olur; sözü edilen rüyanın da başka bir zamanda gösterilmiş olması mümkündür. **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** ilâhî kelâmı, Allah'tan gelen vâdin ve emrin başlangıcıdır. "Sana gösterdiğimiz o rüyayı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik"[67]
meâlindeki âyet-i kerîme de aynıdır. **[§]Mescid-i Haram'a muhakkak gire-** 43
ceksiniz meâlindeki âyette söylediği ile az önce kaydettiğimiz âyette söylediği, muhtemelen aynı haberdir. Bundan başka haberlerin kastedilmiş olması da mümkündür. Neticede Cenâb-ı Hak onu tahakkuk ettireceğini haber vermiş ve Hz. Peygamber'in gördüğü rüyayı doğrulamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek… Cenâb-ı Hak müslümanların tıraş olarak veya saçlarını kısaltarak Mescid-i Haram'a gireceklerini haber vermektedir. Sonra bu ifade, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, ihrama girmenin

66 el-Kehf, 18/23-24.

67 el-İsrâ, 17/60.

başlangıcını ifade eder; ihrama giren kişi, koku sürünmek, ihram elbisesini giyinmek, saçlarını kazıtmak ve kısaltmak gibi şeylerle ihrama gireceği sırada süslenir. İkincisi, Allah müminlerin Mescid-i Haram'a süslenmiş oldukları halde ve kâfirlerden güven içinde olarak gireceklerini haber vermektedir. Eğer bu yorum doğru ise o zaman maksat elbise, koku ve benzeri vasıtalarla süslenmektir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) umre yapıyordu ve ona kazâ umresi adı verilmişti. Çünkü daha önce Hudeybiye'de Mekke'ye girmesi engellenmişti ve buna işte o umrenin adı verilmişti. Eğer hac yapıyor idiyse, o zaman **Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz** cümlesi, Mina'dan döndükten sonra ziyaret tavafını yapmaları ve bu sırada tıraş olmaları ve saçlarını kısaltmaları mânasını ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru sorulabilir: Cenâb-ı Hakk'ın, Hudeybiye yılında Mekke'ye ulaşamayacağını, Mekke'ye girmesine ve hac menâsikini yerine getirmesine engel olunacağını bildiği halde Peygamber'ine hac için yola çıkmasını emretmesinin hikmeti nedir? Çünkü Hz. Peygamber'in bu seyahati, Allah'ın emri olmadan yapma ihtimali yoktur. O, diğer insanlar gibi değildir; diğer insanlar kimseden emir almadan çeşitli işler yaparlar, sonra o işleri yapmaktan engellenir veya menedilirler. Resûlullah'ın (s.a.) ise Allah'tan emir gelmeden hiçbir iş yapması mümkün değildir.

Buna şöyle cevap verilir: Müslümanların umre yapmalarına engel olunacağını bilmesine rağmen Cenâb-ı Hak bu seyahati emretmiştir; bunu da Hz. Peygamber'e ve ümmetine, hac yolunda engellenen insanın hükmünü öğretmek için yapmıştır. Hacdan engellenen ve hac menâsikini yerine getirmek için Mekke'ye girmesine engel olunan biri, ne yapacaktır ve ne ile oradan çıkacak-
44 tır? [§]İnsanlara şeriatını bazan verdiği bir emirle, bazan gönderdiği bir haberle, bazan da Hz. Peygamber'in fiiliyle öğretmesi, Allah'ın hakkıdır. Allah, insanları dilediği işlerle imtihan eder, yarattıkları hakkında hüküm vermek ve emretmek O'na aittir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Korkmaksızın;** yani Mekke'ye güven içinde gireceksiniz, düşmanlarınızdan ve onların size engel olmalarından korkmayacaksınız.

Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir. Bu ilâhî kelâm çeşitli mânalara delâlet eder. Birincisi, sizin bilmediğiniz, Hayber'in fethi ve ganimetler elde etmeye dair yaptığı vâdi Allah bilmektedir mânasına gelir. Diğeri, siz bilmediğiniz halde, peygamberine (s.a.) gösterdiği rüyanın mahiyetini ve onun gerçekleşeceğini Allah bilmektedir mânasına da gelebilir. Öbürü de Hudeybiye'den dönüşünüzde, münafıkların nifakını, hakiki ve doğru imana sahip olanlarla

tereddütlü olanları ortaya çıkarmaya ilişkin olayları ve sizin bilmediğiniz durumları Allah bilmektedir mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir** cümlesi hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Siz bilmiyorsunuz, fakat seneye Mekke'ye gireceksiniz[68]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur.** Bazıları şöyle dedi: Mekke'ye girmenizden önce **yakın bir fethi,** yani hemen gerçekleşecek olan Hayber'in fethini takdir buyurdu. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirlerin görüşü şöyledir: Peygamberlerin rüyalarının vahiy gibi hak olduğuna ve gerçekleşeceğine inandıkları için, Resûlullah (s.a.) kendilerine Mekke'ye gireceklerini rüyasında gördüğünü haber vermesine rağmen niyetlerini gerçekleştirmeye müşriklerin engel olmaları üzerine Hudeybiye'den geri dönmeleri müslümanlara çok ağır gelmişti. Fakat müslümanlar için bu yorum ihtimal dâhilinde değildir, ancak münafıklar için böyle bir ihtimalden bahsedilebilir. Çünkü rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Hudeybiye'de kurbanını kesip ihramdan çıkınca münafıklar, hani peygamberin rüyası hak idi gibi sözler söylemişlerdi. Bu rivayet, burada kastedilenin münafıklar olduğu ihtimaline işaret etmektedir. Müslümanların kalplerine böyle bir şüphenin gelme ihtimali yoktur. Çünkü bu konuda âyette bir açıklama yer almadığı gibi Mekke'ye girecekleri zamana dair bir tarih de belirtilmemiştir. Aksine sadece Mekke'ye girecekleri vâdedilmekte, tarih verilmemektedir. Görmez misin ki Yûsuf aleyhisselâm bir rüya görmüş, ancak bu rüya aşağı yukarı kırk sene sonra gerçekleşmişti. Bu durumda yapılan vâdde bir tarih verilmediğine göre bunun er veya geç gerçekleşeceği konusunda müslümanların kalplerinde bir şüphe bulunması ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sonra yukarıda söylediğimiz gibi Hudeybiye'de müslümanların 45
Mekke'ye girmelerine müşriklerin engel olmaları ve onların niyetleriyle müminlerin arasına girmeleri meselesinde, Resûlullah'ın (s.a.) ashabıyla birlikte hac yapmak ve Kâbe'yi ziyaret etmek niyetiyle yola çıkmasına rağmen Cenâb-ı Hak'tan bir emir gelmeden bundan vazgeçip geri dönmesi ihtimali yoktur. Ayrıca eğer mesele Cenâb-ı Hakk'ın ilmine göre Hz. Peygamber'e verilmiş böyle bir emir varsa yorum şöyle olur: Hz. Peygamber kendisine yönelik emrin yanısıra ziyaret amacıyla Mekke'ye girme niyetlerini gerçekleştirmeye erişemez, müşriklerin de müslümanlara mani olup engellemeleri de söz konusu olmaz, müslümanların haccı eda etme emrini yerine getirme arzuları da tahakkuk etmez. Bu da şuna delil olur: Allah müslümanlara bir işi yapmalarını emret-

68 Bu söz Kelbî'den rivayet edilmiştir (bk. Semerkandî, *Bahru'l-ʿulûm*, III, 258; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-ʿuyûn*, V, 322).

miş, fakat bununla emrettiğinin dışında bir işi dilemiştir. Allah, müslümanlara emrettiği işi yapmalarıyla kendisinin bildiği bir fiili murat etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak İbrahim aleyhisselâma oğlunu kurban etmesini emretmişti, fakat oğlunu kurban etmesi emrinden maksadının koyun veya koç kurban etmek olduğu sonradan ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla bir işi yapmayı emretmek, emretmiş olduğu o işin yapılmasını murat ettiği anlamına gelmez. Aksine Allah, kendi bildiği fiili yapacaklarını, yani o emrin hilafına ve aksine olan bir işi murat etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذٖى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ
كُلِّهٖ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهٖيدًا

28. "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur. Buna tanık olarak da Allah yeter."

Resûlünü doğru yol rehberi ile gönderen O'dur. Yani Allah, onu her türlü sapıklıktan veya şaşkınlıktan arınmış doğru yolun rehberi ile göndermiştir. Yahut her türlü körlüğü, cehaleti ve şüpheyi açıklayan bir beyan ile göndermiştir. Bundan maksat da Kur'ân-ı Kerîm'dir; Allah ona bazan hidâyet, bazan rahmet, bazan da nur ismini vermektedir. Şanı yüce olan Cenâb-ı Hakk'ın nitelediği gibi Kur'ân, kendisine sarılan herkese, âyette ifade buyurduğu üzere her türlü sapıklıktan ve şaşkınlıktan kurtaran bir hidâyet rehberi, her nevi karanlığı aydınlatan bir nur ve her çeşit körlüğü ve şüpheyi açıklayan bir beyandır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* **Hak din ile** ibaresinin **hak** ile mânasına gelmesi mümkündür. Bu da dinin sıfatı olur, ondan maksat da İslâm dinidir. Çünkü o hak dindir, diğer dinler ise bâtıldır. **Hak din** lafzının, hak ilâh olan Allah'ın dini mânasına gelmesi de muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, ulûhiyet vasfına kâmil mânada sahip yegâne ilâhtır. O'ndan başkasının dinleri ise eşyanın dinidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

46 **[§]Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye.** Buradaki "yuzhiru" (يظهر) kelimesi, galip gelmek mânasına gelir. Onun diğer dinlere galip gelmesi de iki şekilde olur. Birincisi, bu din hak olduğuna ve Allah'tan geldiğine dair delillerle ve kanıtlarla diğer bütün dinlere üstün gelir. Allah'a hamdolsun ki bu husus âyette belirtildiği gibi tecelli etmiştir, o kadar ki aklıyla böbürlenen, hakikate inatla karşı koyan ve hakkın delillerinden gafil olanlar dışında bütün din mensupları, deliller ve kanıtlarla İslâm'ın hak din olduğunu anlamışlardır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

İkincisi, İslâm bütün dinlere üstün gelir, yani diğer bütün din mensuplarına galip gelir, o kadar ki müslümanlar galip ve muzaffer olarak diğerlerinden ayrılırlar, diğer bütün din mensupları ise saklanıp gizlenirler. Ancak bu, bazı müfessirlerin belirttiğine göre tarihin belli bir döneminde gerçekleşir, o vakit de Îsâ aleyhisselâmın nüzulü zamanıdır. O gün, bütün din mensupları tek bir dinin çatısı altında toplanırlar, işte o din de İslâm'dır. **Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye** cümlesi, bu din mensuplarının hepsinin ihtiyaç duyacağı her bilgi, ayrıca diğer bütün dinlere karşı üstün gelmek için ihtiyaç duydukları vasıtalar, bütün olaylara delil olmaya yeterli olacak hükümler, Kur'ân'ın ihtiva ettiği mânalarda vardır anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Buna tanık olarak da Allah yeter. Bu cümle iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, efendimiz Muhammed aleyhisselâmın getirdiği vahiylerin hepsi, ancak Allah tarafından gönderilmiştir, mânasına gelir. Bu yorumu kabul edersek, o zaman âyette sözü edilen şahitlik âhirette gerçekleşecek demektir. İkincisi, Allah'ın gönderdiği âyetler, deliller, kanıtlar ve Hz. Muhammed'in (s.a.) risâletine ve nübüvvetine delil olan mûcizeler anlamına gelir. Yani Cenâb-ı Hakk'ın Muhammed aleyhisselâm için yarattığı işaretler ve deliller, dünyada onun risâletine ve nübüvvetine tanıklık etmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُٓ اَشِدَّٓاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَٓاءُ بَيْنَهُمْ
تَرٰيهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ ف۪ي
وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰيةِ وَمَثَلُهُمْ فِي
الْاِنْج۪يلِ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْـَٔهُ فَاٰزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوٰى عَلٰى
سُوقِه۪ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغ۪يظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَاَجْرًا عَظ۪يمًا ﴿٢٩﴾

29. "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle

yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (müminler) ***yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye*** (böyle olmuştur)***. Onlar arasından iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vâdetmektedir."***

[Peygamberleri İsmiyle veya Vasfıyla Belirtmenin Anlamı ve Tafdîl Konusu]

O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir. Muhammed aleyhisselâmın diğer peygamberlerden üstün olduğuna (tafdîl) bu âyeti ve benzeri başka âyetleri delil gösteren biri şöyle der: Allah Teâlâ Muhammed aleyhisselâmı Kur'ân-ı Kerîm'de risâlet veya nübüvvet vasfından başka bir isimle anmamıştır.
47 [§]Meselâ bir âyette "Ey Nebî!"[69] diye, başka bir âyette de "Ey Resûl!"[70] diye hitap etmekte, burada da **Muhammed Allah'ın resûlüdür** buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak diğer peygamberlere ise risâlet ve nübüvvet vasfını eklemeden, dünyaya geldiğinde konulan kendi isimleriyle hitap etmektedir. Meselâ şöyle buyurmaktadır: "Ey Nûh! Sana ve seninle beraber olan gruplar üzerine bizden selâm ve bereketlerle gemiden in!"[71] "Ey Lût!"[72] "Ey Mûsâ!"[73] "Ey Hârun!"[74] "Ey Hûd!"[75] "Ey Salih!"[76] Hz. Peygamber'in dışında Kur'ân'da belirttiği peygamberlerin hepsini, dünyaya geldiğinde kendisine verilen isimleriyle anmaktadır. Risâlet ve nübüvvet vasıflarıyla onları süslememekte ve isimlerini bu vasıflarla birlikte anmamaktadır. Bu, onlardan farklı olarak Muhammed aleyhisselâmın sahip olduğu fazileti göstermektedir. Aynı şekilde Muhammed aleyhisselâmın ümmetine ve ashabına "Ey iman edenler!"[77], "Ey müminler!"[78] diye hitabı da onların diğer ümmetlere olan üstünlüğüne işaret etmektedir. Halbuki diğer ümmetler hakkında "Ey İsrâiloğulları!"[79] ve "Ey âdemoğulları!"[80] buyurmaktadır. Muhammed (s.a.) ümmetinin faziletini gösteren başka âyetler de vardır.

---

69 el-Enfâl, 8/64, 70.
70 el-Mâide, 5/67.
71 Hûd, 11/48.
72 Hûd, 11/81.
73 el-A'râf, 7/144.
74 es-Sâffât, 37/120.
75 Hûd, 11/53.
76 el-A'râf, 7/77.
77 el-Bakara, 2/104.
78 en-Nûr, 24/31.
79 el-Bakara, 2/40, 47.
80 el-A'râf, 7/26, 27, 31, 35.

Bunlardan biri de şu âyet-i kerîmedir: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”[81]. Yani önceki kitaplarda da belirtildiği üzere en hayırlı ümmet sizsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Şefkat ve Merhamet Müslümanın Vasfıdır]

Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Muhtemelen bu vasıflar, Hz. Muhammed’in (s.a.) ashabının geneli için yapılan bir nitelemedir. Yani onların hepsi, Allah’ın bu âyette sözünü etmiş sıfatlarla muttasıftırlar, bu sıfatların hepsi onlarda vardır. Nitekim onları niteleyen başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “Onlar müminlere
karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar”[82]. [§]Yani kâfirlere karşı sert, 48
müminlere karşı merhametlidirler. Allah onların genelini bu şekilde nitelemektedir, burada da bu mânadadır. Cenâb-ı Hakk’ın, onların hepsini değil de bir kısmını veya çoğunluğunu kastetmiş olması muhtemeldir. Nitekim Abdullah b. Mesûd’un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Eğer Allah Teâlâ, “İçinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti”[83] buyurmamış olsaydı, biz, Muhammed aleyhisselâmın ashabından dünyayı isteyen birinin bulunduğunu anlayamazdık[84]. Dolayısıyla bu vasıf, Abdullah b. Mesûd (r.a.) gibiler hakkında yapılmış bir nitelemedir.

Sonra Allah Teâlâ, merhamet ve şefkati müminlerin vasfı yapmıştır, bu sayede birbirlerine karşı merhametli davranırlar. Nitekim Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Birbirinize merhamet göstermedikçe cennete giremezsiniz”[85]. Ashâb-ı kirâm, hepimiz çocuklarımıza karşı

---

81 “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız” (Âl-i İmrân, 3/110).

82 “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar” (el-Mâide, 5/54).

83 “Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O’nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz” (Âl-i İmrân, 3/152).

84 İbn Mesûd (r.a.) şöyle dedi: Cenâb-ı Hak bu âyeti gönderinceye kadar, ben Muhammed aleyhisselâmın ashabından dünyayı isteyen birinin bulunacağını düşünemiyordum (Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, IV, 173-174).

85 Resûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edildi: “Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olamazsınız. Size birbirinizi sevmenizi sağlayacak yolu göstereyim mi?” Ashâb-ı kirâm, buyur ey Allah’ın resûlü, dediler. “Birbirinizle selâmlaşınız, sevişirsiniz. Hayatım elinde olan Allah adına yemin ederim ki, birbirinize merhamet göstermedikçe cennete giremezsiniz”. Ashap, hepimiz merhametli insanlarız, dediklerinde de şu karşılığı verdi: “Maksa-

merhamet gösteriyoruz, dediklerinde şöyle karşılık verdi: "Bu, merhamet değildir. Merhamet ancak insanın kendisi ve çocuğu için istediğini din kardeşi için de istemesidir"[86]. Numan b. Beşîr'in rivayet ettiği bir hadiste de Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Bütün müminler tek bir vücut gibidirler; eğer biri rahatsızlanırsa, diğerleri uyumayıp hararetle ona yardıma koşuşurlar"[87]. Âyet-i kerîmede müminlerin kâfirlere karşı şiddetli olmakla nitelenmesi, onlara karşı şefkat duymadıkları anlamında değildir. Çünkü peygamber aleyhisselâm, onlar için de kendini helâk edecek derecede büyük bir şefkat duyuyordu. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar için üzülerek kendini helâk etme"[88]; "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[89] Allah hepsinden razı olsun, Resûlullah'ın (s.a.) ashabı da böyle idiler.

49 [§] Allah tarafından kâfirler hakkında savaşma emri de görünürde rahmet olmasa da hakikatte rahmetin ifadesidir. Çünkü savaş, kâfirleri İslâm'a ve tevhit inancına sevketmek için emredilmiştir ve bu da onların kurtuluşuna vesile olacaktır. Ashabın müminlere karşı merhametli olmakla nitelenmeleri de kötülük ve ahlâksızlık yaptıklarını gördükleri zaman, bu davranışlarını değiştirmeleri için onlara karşı şiddetli davranmayacakları anlamına gelmez. Aksine onları kötülük yapmaktan alıkoymaları, onlara duyulan şefkat ve merhametin ifadesidir, çünkü bu onların kurtuluşuna vesile olacaktır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın nitelemiş olduğu merhamet vasfı onlardan hiçbir halde zâil olmaz, aksine her iki durum da onların şefkat ve merhamet duygularını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Namazın Yüzlere Yansıması]

Sonra Allah Teâlâ, onların başka bir vasfına daha işaret etmektedir: **Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur.** Buradaki **Onları, hep rükûda ve secdede görürsün** ifadesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu sözle Allah, onların namazlarını sürekli cemaatle kılmakla nitelemektir. Buradaki rükû ve secde kelimelerini namazdan kinâye olarak kullanmıştır.

dım birinizin merhametli olması değildir, bütün toplumun merhametli olmasıdır, bütün toplumun" (Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 185).

86 Enes b. Mâlik'in (r.a.) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sizden biri kendisi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe mümin olamaz" (Buhârî, "İman", 7; Müslim, "İman", 71).

87 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 270; Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Bir", 66.

88 Fâtır, 35/8.

89 eş-Şuarâ, 26/3.

İkincisi, Ra'blerine karşı boyun eğmek ve müminlere karşı da mütevazi olmak mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak cümlesinden maksat, cennete talip olmaktır. Yani onların sahip oldukları merhamet, şefkat, rükû ve secde edenler diye nitelendiği bütün vasıfları ile cenneti kazanmayı istiyorlar anlamındadır. Âyetteki "fadl" (الفضل) kelimesi, Kur'ân'ın değişik âyetlerinde cennet mânasında kullanılmıştır. Bu kelimenin, maişetlerinde Allah'tan lütuf ve ikram istiyorlar mânasına gelmesi de mümkündür. Bu cümleye bazıları şöyle mâna verdiler: Onlar, Allah'a itaat etme gücünü kazanmaları için maişet istiyorlar. Âyetteki "rıdvân" (الرضوان) kelimesi de Rab'lerinin rızasını kazanmak istiyorlar mânasına gelir; bu da "Allah'ın lütfundan nasip arayın"[90] meâlindeki âyette olduğu gibi "fadl" kelimesiyle aynı mânaya gelir, tekrar ve teyit ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur. Bu beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Hasan-ı Basrî ve diğerleri şöyle dedi: Yani namazın ve huşûun izi yüzlerine vurmuştur. Bazıları şöyle dedi: İnsan gece kalkıp namaz kılar, uzun süre kıyamda durur ve uykusuz kalırsa, sabah olunca yüzünde bunun izi görülür, yüzünde bir sararma ve renk değişimi oluşur. Bütün bunlar dünyada olan değişimlerdir. [§]Hasan-ı Basrî'nin rivayet ettiğine 50
göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Hasta olmadıkları halde (gece ibadetiyle benzi sarardığı için) insanların hasta gibi gördükleri kişilere Allah merhamet buyursun". Hasan-ı Basrî bu hadisi şöyle açıkladı: İbadet onları yormuştu. Katâde de şöyle dedi: Onların yüzlerinde namazın, yani toprağın izi vardır[91]. Ancak bu, uzak bir ihtimaldir. Bazıları da[92] şöyle dedi: **Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur,** yani secde ve abdest izleriyle yüzleri nurlanmıştır. Aynı mânada Hz. Peygamber'den (s.a.) şu meâlde bir hadis rivayet edilmiştir: "Kıyâmet günü ben, diğer ümmetlerin arasından kendi ümmetimi tanıyacağım". Denildi ki: Ey Allah'ın resûlü! Bütün ümmetlerin arasından kendi ümmetini nasıl tanıyacaksın? Şöyle buyurdu: "Kıyâmet günü benim ümmetim, secde izleriyle sakar ve sekili atlar gibi (abdest uzuvları parlak) olacaklar"[93]. Böyle bir hal, diğer ümmetlerde bulunmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin başka mânalara gelmesi de mümkündür; Cenâb-ı Hak müminlerin

---

90 "Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın" (el-Cum'a, 62/10).

91 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, I, 98.

92 Taberî bunu İkrime'ye nispet etmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 144).

93 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 189.

ibadetlerinin ve gayretlerinin izleri olarak yüzlerinde nur, tatlılık ve güzellik yaratır, böylece onların Allah'a ibadet ve itaat edenler oldukları bilinir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'de de misalleri vardır. Bu âyet, farklı mânalara gelir. Birincisi, Tevrat'ta ve İncil'de onların misalleri, Tevrat ve İncil ehlinin ululari gibi olmalarıdır: Yani onlar diğer insanlar arasından seçilmiş olan bireylerdir, insanlar ve sultanlar onlara değer verir ve saygı gösterirler. Siz de onlar gibi neden bu seçilmişlere saygı göstermez ve neden onlara uymazsınız? *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu onların Tevrat ve İncil'deki vasfıdır anlamına gelir. Yani onlar Tevrat'ta ve İncil'de böyle
51 tavsif edilmişlerdir. [§]Bunu bildiğinize göre Kur'ân'da bu şekilde tavsif edilen kişilere tâbi olsanıza! Üçüncüsü, bazıları şöyle dedi: **Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur** sözü, müstakil bir cümledir. Bundan maksat da öncesinde geçen şu cümledir: **Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah'ın lütuf ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur.** Sonra âyet, yeni bir cümleye başlamakta ve şöyle demektedir: İncil'deki misalleri ise filiz veren bir ekindir… Bu, muhtemel bir durumdur ve güzel bir yorumdur. Belirtmiş olduğumuz ilk iki yorumda onların hem Tevrat'taki ve hem de İncil'deki vasıfları söz konusu idi. Sonra **filiz veren bir ekin gibidirler** ibaresiyle de başka bir vasıflarını belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hak bu âyette Resûlullah'ın (s.a.) vasfını değil, Allah kendilerinden razı olsun, ashabının vasıflarını belirtmektedir. Resûlullah'ın (s.a.) vasfını ise başka bir âyette belirtmektedir: "Ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o ümmî peygamber"[94]. Allah bu âyette Resûlullah'ın (s.a.) vasfını anlatmakta, Allah kendilerinden razı olsun, ashabının vasıflarını da bu sûrede belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tevrat'ta ve İncil'de onlar için yapılan benzetme budur. Bu âyet, peygamberliğin delilidir. Çünkü onlar için Kur'ân'da belirtilen vasıfların daha önceki kitaplarda da anlatıldığını haber vermektedir. Sonra önceki kitaplara iman edenlerin hiçbiri, o kitaplarda bu vasıfların veya benzerlerinin geçmediğini söylememiştir. İşte bu, Resûlullah'ın (s.a.) onu Allah'ın bildirmesiyle öğrendiğine işaret eder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

94 "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar" (el-A'râf, 7/157).

Tıpkı filiz veren, güçlendiren, kalınlaşan ve kendi sapları üzerinde duran ekinler gibidirler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak onları neşvünemâ bulan ekine benzetmektedir. Çünkü onlar, kaybolup giden ve unutulan hak dinin kurallarını ve ahkâmını ihya etmektedirler. Çünkü Hz. Îsâ ile Muhammed aleyhisselâm arasında başka bir peygamber gelmemiştir (fetret devri), bu yüzden hak din unutulmuş ve kaybolmuştu. Hak dinin unutulup kaybolmasının arkasından da -salavatın en üstünü ve selâmların en kâmili üzerine olsun- Muhammed aleyhisselâm gelmiştir; tıpkı başını yerden çıkaran bir filiz gibi… O, ilk ortaya çıktığında tek başına bir filiz gibi idi. [§]Sonra ashabı 52
ona yardım etti ve destek oldu, tıpkı kendi sapının çevresine sarılıp destek olan ekinler gibi ona yardımcı oldular. Ekinin filiz atmasını ve çoğalmasını sağladılar. Buradaki "şat'e" (شَطْأَهُ) kelimesinden maksadın Muhammed aleyhisselâm olduğu söylenmiştir; nebat tek başına yerden çıktığı gibi o da tek başına ortaya çıkmıştı. Filiz, başlangıçta incecik iken sonra büyüyüp kalınlaştığı ve çoğaldığı gibi müminler de başlangıçta az iken Muhammed aleyhisselâmın etrafında birleşip toplanarak bir cemaat haline geldiler. **Onu güçlendirir ve kalınlaşır.** Filiz güçlenip kalınlaştığı ve yeni çıkan filizler de kendi sapları üzerinde durdukları gibi müminler de birbirlerine destek olurlar, güçlenirler ve her biri kendi değerlerinde aynı konuma ulaşırlar. Bu âyetteki "şat'e" kelimesinin işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Ebû Avsece şöyle dedi: Ondan maksat ekinin kamışıdır. Yani yerden çıkan filiz gelişti, sağlam bir sapı oldu ve yaprak vermeye başladı. "Fe-âzerahû" (فآزره) kelimesi onu destekledi, güçlendirdi mânasına gelir. "Sûk" (سوق) kelimesi de "sâk"ın çoğuludur. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Şat'u'z-zer'", (شطء الزرع) tamlaması ekinin filizi, küçük dalı demektir, ekin filiz verdiği zaman böyle denir[95]. Ferrâ da şöyle dedi: "Şat'e", on, dokuz, sekiz tanenin çıktığı başaktır. "Âzerahû" kelimesi de yardım etti, destekledi demektir. "Festağleza" (فاستغلظ), kalınlaştı anlamına gelir. Sonra da **kendi sapları üzerinde doğruldu**[96]. Burada hedefe ulaşmak ve sonuna varmak kastedilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Ekin yerden çıkıp kendi sapı üzerinde ayağa kalktığında sağlamlaştığı gibi… Bunu Allah Teâlâ, peygamberi için bir misal olarak belirtmektedir; nitekim vaktiyle o da tek başına ortaya çıkmıştı, [§]fakat Allah ashabıyla onu güçlendirdi ve o da 53
kuvvetlendi. Tıpkı bir filizin yerden çıkıp büyümesi, kalınlaşması, güçlenmesi ve sağlamlaşması gibi…[97] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

95 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 218.

96 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 69.

97 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 413-414; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 69.

Çiftçileri sevindirmek ve onlar (müminler) yüzünden kâfirlerin öfkeden kahrolmaları için. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "zürrâ'" (الزراع), yani çiftçiler kelimesinden maksat, Muhammed aleyhisselâmdır. Hz. Muhammed (s.a.), ashabından ve müminlerden gördüğü davranışlara seviniyordu, bu manzaradan kâfirler de öfkeden kahroluyorlardı. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Her kim Allah'ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği akıbeti ortadan kaldırabilecek mi?"[98] Bazıları da şöyle dedi: "Zürrâ'" kelimesi ile ziraat yapan çiftçi kastedilmiştir. Ürünü ve mahsulü bol yetiştiği zaman çiftçilerin hoşuna gider. **Kâfirler öfkeden kahrolurlar,** yani diğer çiftçiler kıskanıp öfkelenirler. Bazıları ise şunları söyledi: Çiftçiler, ekinleri büyüyüp geliştiği ve güzel olduğu zaman sevindikleri gibi kâfirler de müminlerin sayıca çoğalmalarından öfkelenip kahrolurlar. Nihayet bazıları da şöyle dedi: Çiftçiler, kâfirler diye isimlendirildi, çünkü onlar örterler, yani tohumu toprağa gizlerler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar arasından iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vâdetmektedir. Bazıları buradaki "min" (مِن) harf-i cerrine sıla mânası verdiler, yani kendilerine bağışlama ve büyük bir ödül verilenlerden diye açıkladılar. Buna benzer örnekler Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Bazıları ise şöyle dedi: O sıla değildir, aksine onunla vazedildiği mâna murat edilmiştir, yani insanlar taifesinden bir bölümü demektir. Sanki şunu söylemektedir: Diğer insanlardan farklı olarak **Allah, iman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara bir bağışlama ve büyük bir ödül vâdetmektedir.** *En doğrusunu Allah bilir.*

54 **[§]**Bu âyet -Allah kendilerine lânet eylesin- Bâtınîler ile Râfizîler'in iddialarını reddetmektedir. Onlar diyorlar ki: Resûlullah'ın (s.a.) vefatından sonra ashabın hepsi irtidat edip küfre dönmüşlerdi. Onlar buna benzer sözler söylüyorlar. Âyet ise onların sözlerini reddetmektedir, çünkü Allah onlara bir mağfiret ve sözünü ettiği büyük bir mükâfatı vâdetmektedir. Dolayısıyla bu meselenin onların iddia ettikleri gibi olmasının imkânı yoktur. Çünkü burada Allah tarafından onlara vâdedilen bir mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır. Dolayısıyla Allah tarafından verilen bir mağfiret ve büyük bir mükâfat olması, ashâb-ı kirâmın Resûlullah (s.a.) döneminde oldukları halde sebat ettiklerine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

98 el-Hac, 22/15.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿١﴾

1. "Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir."

[Allah ve Resûlünün Önüne Geçmek]

Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin! Bazıları şöyle dedi: Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda bir konuda tartışıyorlardı. O esnada sesleri de yükselmişti. Bunun üzerine şu âyetler geldi: **Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir.** "Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider"[1]. **Allah ve resûlünün önüne geçmeyin** meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yani kurban günü Resûlullah'tan (s.a.) önce kurbanlarınızı kesmeyin! Çünkü bazı insanlar kurban günü, Resûlullah (s.a.) kurban (bayram) namazını kılmadan önce hayvanlarını kesiyorlardı[2]. Katâde de şöyle dedi: Bize rivayet edildiğine göre bazı insanlar şöyle diyorlardı: Şöyle şöyle bir âyet gelse yahut şöyle şöyle yapılsa… İşte bunun üzerine bu âyetler geldi[3] ve onlara, Allah gerekli açıklamayı yapmadıkça söz ve fiil olarak Resûlullah'ın (s.a.) önüne geçmemelerini emretti. Bu âyetlerin nüzûlüyle ilgili buna benzer açıklamalar yapılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 345; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 546.

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 151; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 546.

3 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 151; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 345.

56 **[§]**Bize göre ise **Ey iman edenler** diye başlayan bu âyetin aslı şudur: Ey iman edenler! Bilin ki, yaratmak ve emretmek Allah'a aittir. Dolayısıyla Allah'ın ve Resûlullah'ın (s.a.) emrettiği ve yasakladığı işlerin dışında hiçbir işi, hiçbir emri, hiçbir sözü, hiçbir fiili, hiçbir hükmü ve hiçbir yasağı öne almayın! Aksine Allah'ın emrine ve yasağına uyun, iman edip, yaratmanın ve emretmenin kendisine ait olduğunu kabul ettiğiniz Allah'ın buyruklarını gözetin! O'nun emirlerini ve yasaklarını koruyun! Allah ve resûlünün herhangi bir emrine ve yasağına aykırı davranmaktan sakının! Söylediğimiz gibi yaratmanın ve yaratılanlara emretme yetkisinin sadece Allah'a ait olduğuna iman etmelerinden dolayı her iş, her söz, her fiil, kaza, hüküm, kurban kesmek ve benzeri her emir bu hükme dâhildir. Çünkü âyettekine benzer hitaplar şayet özel bir şahıs hakkında gelmiş olsa bile, bu hüküm herkesi kapsar. Aynı şekilde âyet, belli bir emir ve fiil için gelse dahi, bütün işler aynı hükme girer. Âyetteki hitap genel ve mutlak olduğuna göre hükmün herkes için ve her şey için geçerli olduğundan başka nasıl bir yorum yapılabilir? *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Rivayet edildiğine göre Mesrûk, Hz. Âişe'nin (r.a.) yanına gitmişti. Hz. Âişe, Mesrûk'a içecek ikram etmesini hizmetçisine emretti. Mesrûk ise ben oruçluyum, dedi. O gün, oruç tutulması şüpheli sayılan gündü. Hz. Âişe, bugün oruç tumak yasaklanmıştır, dedi ve şu âyeti okudu: **Ey iman edenler! Allah ve resûlünün önüne geçmeyin!** Yani oruçta ve diğer işlerde önüne geçmeyin[4]. Burada Hz. Âişe, Allah ve resûlünün önüne geçmek, sözde veya fiilde Resûlullah'a (s.a.) muhalefet etmeye dair âyetin genel hükmünü dikkate almıştır. **Allah ve resûlünün önüne geçmeyin** ilahî buyruğu hakkında Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın şöyle dediği rivayet edilmiştir: O'nun dışındaki emir ve yasağa uymakta acele etmeyin![5]

Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir. Yani söz ve fiil olarak Allah'ın emir ve yasağına muhalefetten sakının! Allah'ın emir ve yasağını size emreden Resûlullah'a (s.a.) muhalefetten ve onun sizi davet etmiş olduğu her işe aykırı davranmaktan sakının! **Şüphesiz Allah her şeyi işitmektedir,** yani her sözünüzü işitmektedir. **Ve bilmektedir,** yani fiillerinizi ve amellerinizi bilmektedir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

57 **[§]Allah'ın ve resûlünün önü** ifadesinden bedenin organları mânası anlaşılmamıştır. Yaratmaya dair anladıkları gibi bundan eller mânasını da çıkarmamışlardır. "Kendi ellerimle yarattım"[6] meâlindeki âyete insanlar, bilinen el

---

4 Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, III, 260.

5 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 219.

6 "Allah, 'Ey İblis!' dedi, kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?" (Sâd, 38/75).

mânasını nasıl verirler? Aksine “Kendi ellerimle yarattım” sözüne, ben onu, aykırı davranacağını veya isyan edeceğini bildiğim bir ilimle yarattım, ne yapacağını haberim olmadan yaratmış değilim mânasını vermeleri gerekir. Şu ilâhî beyanlar da bu mânayı teyit etmektedir: “Allah yaptıklarınızı görmektedir… Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır”[7]. Yani Allah onların neler yapacaklarını bilerek yaratmıştır, yapacaklarından habersiz olarak yaratmış değildir. Buna göre **Allah’ın ve resûlünün önüne geçmeyin** buyruğuyla, uzuvları ve sayıları değil, Allah’ın emrini ve yasağını anlamaları gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُٓوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

2. Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.

Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın! Bazıları şöyle dedi: Bu âyet, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer hakkında gelmiştir. Onlar Resûlullah’ın (s.a.) huzurunda bir konuda tartışıyorlardı. O esnada sesleri de yükselmişti[8]. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyet, bir grup insan hakkında gelmiştir. Onlar Resûlullah’a (s.a.) bir şey sordukları zaman, Hz. Peygamber’den önce kendileri hüküm veriyorlardı. Bize göre ise böyle bir şey mümkün değildir. Söylendiği gibi ne seslerini Hz. Peygamber’in sesinden fazla çıkarmaları, ne bağırmaları ve ne de emir ve yasak hükmünü vermekte Resûlullah’ın (s.a.) önüne geçmeleri ihtimal dâhilindedir. Bunlardan dolayı Resûlullah’ın (s.a.) ashabına, onun emirlerine ve koyduğu yasaklara uyan kişilere bu hitabın yapılmış olması söz konusu değildir. Çünkü onların seslerini Resûlullah’ın (s.a.) sesinden fazla çıkarmaları ve bağırmaları yahut emir ve yasak koymakta onun önüne geçmeleri ihtimali
yoktur. [§]Ancak yanılarak veya gaflete düşerek yahut onun izniyle yaptıkla- **58**
rı bir münazarada ve ilmî bir tartışmada seslerini yükseltirler. Çünkü onların kalplerinde Resûlullah (s.a.), herhangi bir iş veya sözle önüne geçmeye yahut

7 el-Hadîd, 57/4, 10.

8 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 345; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 546.

seslerini yükseltmeye veya bağırmaya cesaret göstermekten çok daha üstün ve pek yüce bir değere sahipti. Dolayısıyla âyetin bu hükmü müşrikler ve münafıklar hakkında olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mâsum Olmakla, Yasak Koyma İlişkisi]

Âyet eğer iman edenlere hitap ediyorsa, o zaman iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bu emir imtihanın başlangıç dönemi ile ilgilidir, Allah müminleri bununla imtihan etmekte, bu konuda onlardan öne geçmek, sesini yükseltmek ve bağırmak gibi herhangi bir davranış görülmediği halde kendilerine bunları emretmektedir. Cenâb-ı Hak, dilediği kişileri henüz mükellefiyetin başında dilediği buyruklarla imtihan eder, onlara emirler verir ve yasaklar koyar. Daha önce de söylediğimiz gibi peygamberler şirk ve isyandan korunmuş (mâsum) oldukları halde Allah onlara şirk ve isyanı yasaklıyor. Ismet yasak koymaya engel değildir, çünkü ortada bir emir veya yasak bulunduğu takdirde ancak peygamberin mâsum olduğu anlaşılır. Buna göre âyette yasaklanan öne geçmek, sesini yükseltmek ve bağırmak, her ne kadar ashâb-ı kirâmda görülmediyse de imtihanın başlangıcında bu yasakların konulmuş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* İkinci ihtimal de şudur: Cenâb-ı Hak bunları ashâb-ı kirâma, Resûlullah'ın (s.a.) meclisine katılan münafıkların ve diğer kâfirlerin ders almaları için söylemektedir. Çünkü münafıklar ve diğer kâfirler Resûlullah'ın (s.a.) meclisine katılırlar ve Hz. Peygamber'e de birbirlerine davrandıkları gibi davranırlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Peygamber'e Saygısızlık Yapmak Küfre Götürür]

Sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider. Allah Teâlâ bunu müminlere, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda daima dikkatli ve uyanık olmaları ve ona karşı her zaman saygılı davranmalarını sağlamak amacıyla, herhangi bir zaman diliminde yanılarak ve gaflete düşerek onu hafife almamaları ve küçümsememeleri için söylemektedir, böyle yaparlarsa yaptıkları amelleri boşa
59 gider. [§]Çünkü Resûlullah'a (s.a.) karşı böyle bir davranış, insanı küfre götürür, bunu yanılarak ve gafletle yapmış olsa bile kendisini mâzur kılmaz. Onlar her ne kadar kendi aralarında kasıtlı olarak yapmadıkları işlerde mâzur sayılırlarsa da Resûlullah'a (s.a.) karşı sakınmak kudretine ve dikkatli davranmak imkânına sahiptirler. Kendi aralarında yaptıkları bu tür davranışlardan sorumlu tutulmazlar, çünkü Allah aralarındaki bu tür davranışlarından dolayı onları sorguya çekmeyi kaldırmıştır[9]. Fakat herkesin aynı şekilde sorumlu tu-

[9] Muhtemelen müellif merhum burada şu hadis-i şerife işaret etmektedir: "Allah ümmetimden hata ile unutarak ve zorlanmaları yüzünden yaptıklarından dolayı sorumluluğu kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Talâk", 16).

tulması caiz olmakla birlikte, -salavatların en üstünü kendisine olsun- peygamber aleyhisselâm hakkında bu tür davranışlardan sorguya çekilmeyi kaldırmamıştır.

Kerâbîsî[10] şöyle der: Bazılarına göre bu âyetin bir hikmeti de şudur: İnsanlar büyük günah işledikleri için yaptıkları ameller de boşa gider (ihbât), nitekim Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Kötü) bir amelin, yapılan (hayırlı) amelleri boşa çıkardığını insanlar anlamıyorlar mı? Allah şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, resûle itaat edin ve yaptıklarınızı boşa çıkarmayın"[11]. Şöyle de söylenmiştir: Âyetten maksat, yaptığı isyan fiilinin kötülüğü ile övünmektir, böylece insan büyük günahları işlemeyi önemsemez hale gelir, büyük günahı da basit görür, sonunda küfretmeyi de önemsemez ve küfre girer. Böylece ilk işlediği günah her ne kadar küçük olsa da yapmış olduğu amellerin sevabının boşa gitmesine sebep olur. Çünkü her tehlikeli işin temeli, yaptığı kötülüğü küçük görmektir. Biz deriz ki: İşlenen günah yapılan itaati yok etmez, ancak peygamber aleyhisselâmı hafife almak küfürdür, ondan Allah'a sığınırız.

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ
اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٣﴾

[§]*3. "Allah resûlünün yanında seslerini kısanlar var ya, işte onlar,* 60
Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır."

Allah resûlünün yanında seslerini kısanlar var ya, işte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Bu âyet-i kerîme, daha önceki "Allah ve resûlünün önüne geçmeyin" ve "Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın"[12] meâlindeki âyetlerin müşrikler veya münafıklar hakkında geldiğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber'e arkadaş olan, ona iman eden ve onun âlemlerin Rabb'inin elçisi olduğunu bilen ashabın ise âyette sözü edildiği üzere

---

10 O, Ebû Ali Hüseyin b. Ali b. Yezîd el-Kerâbîsî'dir. Şâfiî fukahasındandır. Usûl-i fıkıh ve fürûa, cerh ve tâdile dair çok eseri vardır. Aynı zamanda kelâmcı idi, Hadisi de bilirdi. Bağdatlıydı. Kalın elbise ticareti yaptığından dolayı Kerâbîsî nisbesi verilmişti. 248/862 yılında vefat etti (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 244).

11 Muhammed, 47/33.

12 el-Hucurât, 49/1-2.

Resûlullah'a (s.a.) karşı seslerini yükselten, birbirlerine bağırdıkları gibi ona bağıran ve uzaktan onu ismiyle çağıran kişilerden olmaları ihtimali yoktur. Söylediğimiz gibi bunu ancak münafıklar veya müşrikler yapmıştır. Ona iman edip kendisini tasdik eden ve onun peygamber olduğunu bilenlerin kendisine karşı saygıdan başka bir davranışta bulunmaları mümkün değildir, çünkü dünya ve âhirette kurtuluşa ermelerinin, izzet ve şeref kazanmalarının, ancak ona gösterecekleri saygı ve verecekleri değerle mümkün olacağını biliyorlardı. Dolayısıyla âyette belirtildiği gibi bir davranışta bulunmaları nasıl mümkün olur? Aksine, seslerini yükseltmek, önüne geçmek veya uzaktan kendisine ismiyle seslenmek bir tarafa, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda konuşmaya bile cesaret edemiyorlardı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İşte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Bu müminlere ait bir niteliktir, Allah müminlerin kalplerini takvâ yönünden denemeye tâbi tutmuş ve kalplerini bu açıdan tertemiz ve samimi bulmuştu. Buradaki denemek kelimesi, tertemiz ve ihlaslı olmak anlamına gelir. İnsan altın külçesini yabancı unsurlardan temizlediği ve onu saf altın haline getirdiği zaman "imtehane'z-zehebe" (امتحن الذهب) denilir. **Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır** cümlesinin anlamı açıktır, tefsire ihtiyacı yoktur.

اِنَّ الَّذ۪ينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَٓاءِ الْحُجُرَاتِ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾
وَلَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتّٰى تَخْرُجَ اِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿٥﴾

61 [§]*4. "Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar."*

5. "Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi elbette kendileri için daha iyi olacaktı. Yine de Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir."

Odaların dışından sana seslenenlerin çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar. Bu ilâhî beyan da yukarıda söylediğimiz gibi müşriklerin ve münafıkların niteliğidir. Bazıları şöyle dediler: Bir grup bedevî geldiler ve Muhammed aleyhisselâmı kastederek gidip şu adamla konuşalım dediler, eğer peygamberse, onun sayesinde biz insanların en mutlusu oluruz, şayet melekse biz de onun kanatları altında yaşarız. Böyle diyerek Hz. Peygamber'in evine geldiler

ve odaların dışından seslendiler: Yâ Muhammed! İşte bu âyet, bu olay üzerine geldi[13]. Bazıları da şöyle söyledi: Hz. Peygamber Temîmoğulları kabilesinin çocuklarını ve kadınlarını esir almıştı, kabilenin ileri gelenleri onları serbest bırakıp kendilerine vermesini istemek üzere geldiler ve odaların dışından ona seslendiler. Hz. Peygamber esirlerin bir kısmını âzat etti, bir kısmından da fidye aldı. Bu âyet de bu olay üzerine geldi[14].

Onların çoğu kuşkusuz düşünemiyorlar. Sen yanlarına çıkıncaya kadar sabredip bekleselerdi elbette kendileri için daha iyi olacaktı. Çünkü böyle yapmaları, Resûlullah'a (s.a.) büyük değer verdiklerini, onun konumunu yücelttiklerini, lâyık olduğu kıymetini bildiklerini ve ona gereken saygıyı koruduklarını gösterirdi. **Onların çoğu düşünemiyorlar** cümlesi, farklı yorumlamalara müsaittir. Birincisi, az sayıdaki müminler biliyor olsa da onların çoğu Hz. Peygamber'in değerini ve konumunu bilmiyorlar mânasına gelebilir. İkincisi, onların çoğu akıllarını kullanarak Resûlullah'tan (s.a.) yararlanamıyorlar anlamına gelebilir. Üçüncüsü, onların çoğu onun Allah'ın elçisi olduğuna akıl erdiremiyorlar anlamına gelebilir, bundan maksat da kâfirlerin alt tabakası ve avam kesimidir. Onların azınlığı teşkil eden inatçı reisleri ise onun peygamber olduğunu biliyorlardı. Bu âyetle "Farkında olmadan amelleriniz boşa gider"[15] meâlindeki âyet, kasıtlı olmadan ve bilmeden olsa bile Resûlullah'ı (s.a.) küçümseme anlamına gelecek sözler söylemenin, insanın amellerini boşa çıkarmasına ve hakkında küfür hükmünün verilmesine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنْ جَٓاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُٓوا اَنْ تُص۪يبُوا
قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِم۪ينَ ﴿٦﴾

[§]*6. "Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptı-* 62
ğınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın."

[Gelen Haberleri Tahkik Etmek Gerekir]

Ey iman edenler! Yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın. Müfessirlerin tamamı veya çoğunluğu bu âyetin, Velîd b. Ukbe b. Ebû Muayt hakkında geldiğini söylemekte ittifak ederler. Resûlullah

---

13 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXVI, 157.
14 bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 259.
15 el-Hucurât, 49/2.

(s.a.) onu zekât toplaması için Benî Mustalik kabilesine ve civardaki diğer kabilelere göndermişti. Câhiliye döneminde o kabile ile Velîd arasında düşmanlık vardı. Onun geldiğini duyan kabile mensupları kendisini karşılamaya çıkmışlardı. Ancak Velîd bu durumdan korkup geri döndü ve Hz. Peygamber'e, kabile zekâtlarını vermeye yanaşmadılar, dedi. Müteakiben Resûlullah (s.a.), Halid b. Velîd'i gönderdi. Halid onların namaz kıldıklarını ve itaatkâr davrandıklarını gördü. Sonra insanlar zekâtlarını topladılar ve getirip kendisine verdiler. Halid de verilen zekâtı götürüp Resûlullah'a (s.a.) teslim etti. İşte bu olay üzerine, **Ey iman edenler! Yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın,** meâlindeki âyet indi. Ancak bu mesele müfessirlerin dedikleri gibi ise burada Velîd b. Ukbe'nin getirdiği haberin doğruluğunu araştırmak söz konusu değildir. Çünkü âyet, o adamın getirdiği haberden sonra nâzil olmuştur. Bu beyan ise bundan sonra yoldan çıkmış birinin (fâsıkın) herhangi bir konuda getireceği haberin doğruluğunu araştırmayı emretmektedir. Dolayısıyla bu âyet öncelikle, bir fâsıkın getireceği habere dair hükmü açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra o adamın münafık olması da muhtemeldir, Allah ise münafığın getireceği haberin doğruluğunu araştırmayı emretmemekte, bu konuda bir hüküm koymamaktadır. Çünkü nifak, insanın içinde olur, dışarıdan anlaşılmaz. Fâsık birinin ise durumu açıktır, dolayısıyla Allah onun getireceği haberin doğruluğunu araştırmamızı emretmektedir. Bu
63 da âyet-i kerîmenin Velîd b. Ukbe hakkında gelmediğini gösterir. [§]Çünkü münafıklardan başka bir kimsenin, burada söylendiği gibi müslümanları kışkırtması mümkün değildir. Bu itibarla müfessirlerin söylediklerinde vehim söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Âdil Birinin Getirdiği Haber-i Vâhidin Kabulü Gerekir]

Bu âyet, söyleyenin âdil olması kaydıyla haber-i vâhidin kabul edileceğine de işaret etmektedir. Çünkü râvisi âdil olduğu halde haber-i vâhid kabul edilmeyecek olsaydı, âyetteki fâsık kelimesinin hakaretten başka bir mânası olmazdı. Hakaret ise akılsızların işidir, Allah Teâlâ'nın bu şekilde nitelenmesi ise caiz değildir. Bu bakımdan âyette fısk kelimesinin belirtilmesi, bir insanın şahitliğini reddetme hükmünün ancak fâsık olması haline mahsus olduğuna işaret eder. Âyetteki fısk kelimesi akılsız biri tarafından kullanılmadığından dolayı, âdil olan biri hakkında bu hüküm uygulanmaz. Çünkü âyetin verdiği dinî hüküm, fâsık birinin getirdiği habere mahsustur, âyetten bundan başka bir mâna anlaşılmaz. Hükmün fâsık veya âdil tek kişinin verdiği her haber için genel olduğu düşünülürse, o zaman âyette fâsık kelimesi hakaret için belirtilmiş olur, bu ise hikmete uygun değildir. Dolayısıyla bu husus bizim dediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilmeden birilerine zarar vermemeniz için. Yani zâhirde fâsıklık ithamı sebebiyle bilmeden birilerine zarar vermiş olursunuz. Hakikatte ise âdil birinin verdiği haberle bir insanın zarar görmesi caizdir. Ancak insanlar arasında hükümlerin ve haberlerin kabul edilmesi, hakikatlere göre değil, zâhirî duruma göre söz konusu olur. Şahitliklerin kabulü ve onlarla hüküm vermek de böyledir. İnsanlar hakkında konulan bütün dinî hükümler, ancak ahvalin ve işlerin zâhir hallerine göre konulmuştur, bunun her zaman hakikate uygun düşmesi ise mümkün değildir. Çünkü hâkim, şahitler âdil olduklarında onların şahitliğine dayanarak bir insanın öldürülmesine veya elinin kesilmesine hükmeder, fakat hakikatte durum böyle olmayabilir. Hz. Yâkub'un çocuklarına söylediği şu söz de buna delildir: "Daha önce kardeşi Yûsuf hakkında size ne kadar güvendiysem, bunun hakkında da size ancak o kadar güvenirim!"[16] Onlar baba bir kardeşlerini erzak almak üzere kendileriyle birlikte Hz. Yûsuf'a göndermesini babalarından istediklerinde, Hz. Yâkub daha önce onların hatasını ve cinayetini bildiği için kendilerine güvenmedi. Çünkü daha önce onlara şöyle demişti: "Doğrusu onu götürmeniz beni endişelendiriyor; farkında olmadığınız bir sırada onu kurt yer diye korkuyorum"[17]. Önceleri onlardan bir hata ve cinayet görülmediği için Hz. Yâkub onları suçlamamış, sadece Yûsuf'u kurt yer diye bir gerekçe ileri sürmüştü. Fakat Yûsuf'a yaptıkları ortaya çıkınca onları suçladı ve yaptıklarından dolayı onlara güvenmediğini söyledi. Bu da ithamın ret sebebi olduğunu ve haberin doğruluğunu araştırmanın, meselenin iç yüzünü bilmek açısından değil zâhirî açıdan bilgisizliği gidermek için gerekli olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra yaptığınıza pişman olmamanız için. Yani zâhir durumun hilafına olarak yaptığınızdan pişman olmamanız için. Çünkü haberin doğruluğunu araştırmayı terkettikleri takdirde pişman olacaklar.

وَاعْلَمُوا اَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللّٰهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِى كَثِيرٍ مِنَ الْاَمْرِ
لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِى قُلُوبِكُمْ وَكَرَّهَ
اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ اُولٰئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾
فَضْلًا مِنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٨﴾

16 Yûsuf, 12/64.
17 Yûsuf, 12/13.

64 [§]*7-8. "Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi. Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf, bir nimet olarak doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır* (bu vasıflara sahip olan sizlersiniz)*. Allah her şeyi bilmekte, yerli yerince yapmaktadır."*

[İcmâın Delil Oluşu]

Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır. Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi. Yani günaha düşerdiniz. Bazıları bu âyete dayanarak icmâın delil olamayacağını ileri sürdüler, dediler ki: Eğer insanların icmâ etmesi delil olsaydı, Hz. Peygamber'in birçok konuda onların dediklerine uyması halinde insanlar günaha düşmüş olmazlardı. Çünkü hak ve doğru olan iş, sahibine günah yüklemeyen fiillerdendir. Dolayısıyla her ne kadar sevap kazandırmasa bile ona tâbi olan biri hakka ve doğru olana uymuş sayılır. İşte bu durum, icmâın uyulması gereken bir delil olmadığını gösterir. Ancak bu iddia yanlıştır. Çünkü deliller ve kanıtlar o gün nihayete ermiş ve son noktasına varmış değildi. Bize göre icmâ, uyulması ve tâbi olunması gereken delile dair icmâdır. Delillerin ve kanıtların bütününe vâkıf olan kişilerin hepsinin veya ekserisinin ittifak ettikleridir. Bahsedilen zaman ise henüz vahyin gelmeye devam ettiği bir zamandı. Hükümler ancak Resûlullah'ın (s.a.) vefatı ile istikrar bulmuştur, çünkü artık vahiy kesilmiştir. Dolayısıyla insanların ihtiyaç duydukları her vahiy gelmiş, gelen deliller dinî hükümleri kapsamış ve bunlar nasların içine konulmuş olması itibariyle istidlâlde bulunulur. Buna göre ulemâ bir konuda ittifak ettikleri zaman, artık o delil olur. Resûlullah'ın (s.a.) görüşüne aykırı olarak ortaya konan bir hüküm icmâ değildir, bir konuda Hz. Peygamber'in görüşü bulunursa, orada başkasının görüşüne ihtiyaç duyulmaz, çünkü Resûlullah (s.a.) vahye göre konuşur. Hz. Peygamber'in zamanı delil olarak kullanılacak bir icmâın yapılma dönemi olmayınca bu âyeti icmâın geçersizliğine delil getirmek bâtıldır.

Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır. [Bu âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi] o, müşküllerinizi ve şüphelerinizi gidermek için size gönderilmiştir. Dolayısıyla onu inkâr etmenizde ve duyduğunuz şüphelerden ötürü karşı çıkmanızda mâzur değilsiniz. Çünkü size müşkül gelen ve şüphe ettiğiniz meseleleri kendisine sorma imkânına sahipsiniz, o da size gerçeği haber verecek ve şüphelerinizi giderecektir.

[§]İkincisi, **Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır.** Yani içinizde sakladığınız düşüncelerin, aslı olmayan haberlerin ve ortaya çıkacak olsa insanları rezil rüsvâ edecek olan söylentilerin iç yüzünü Allah ona bildirecektir. Bu yoruma göre âyet, "Yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın"[18] meâlindeki âyetin sılasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* [Üçüncüsü], âyet-i kerîme, Allah'ın elçisi aranızdadır, size müşkül gelen meseleleri ona sorarsınız, o da size işin gerçeğini bildirir, bilmeden başka bir kavme zarar vermemeniz için meselenin hakikatini size anlatır, mânasına da gelebilir. [Dördüncüsü], **Bilin ki Allah'ın elçisi aranızdadır** cümlesi, her konuda rey ve tedbir ona aittir, dolayısıyla kendi fikrinize ve tedbirinize değil, onun fikrine ve tedbirine uymak zorundasınız, mânasına da gelir. "Size Allah'ın âyetleri okunup dururken, üstelik Allah resûlü de aranızda bulunurken nasıl inkâra saparsınız?"[19] meâlindeki âyet de burada belirttiğimiz gibi yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.* 65

[Müminlerin Vasfı]

Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi. Yani Hz. Peygamber nefsinizin arzularına, karmaşık fikirlerinize, şüphelerinize ve hevânıza uysaydı; yahut çeşitli meselelerde sizin ortaya attığınız fikirlere ve tedbirlere uysaydı siz zarar görürdünüz. Sonra Allah Teâlâ şöyle buyurdu: **Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi.** Bu cümle, kinâye görünümündedir ve **Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi** meâlindeki âyete bağlı değildir. Çünkü gizli bırakılmış bazı kelimeler olmadan böyle bir ifadenin kullanılması uygun değildir. Cenâb-ı Hak burada sanki şunu söylemektedir: Birçok durumda o sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi. Fakat Allah onu size peygamber olarak gönderdi, ona iman etmenizi size farz kıldı ve o imanla kalplerinizi süsledi, o kadar ki o size kendi canınızdan ve diğer her şeyden daha sevgili halde geldi. Dolayısıyla sizin yapmanız gereken, her şeyi onun fikrine ve tedbirine havale etmenizdir. Kendi fikrinize ve tedbirinize güvenmemeniz, onun fikrine ve tedbirine yönelmenizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, Cenâb-ı Hak Resûlullah'a (s.a.) imanı size sevdirdikten, kalplerinizi o imanla süsleyip, inkârcılığın ve emre aykırı davranmanın çirkinliğini size gösterdikten sonra, artık onu sizin nefsinizin arzularına uymaya davet etmeyin, mânasına da gelebilir. Âyetteki bu cümlenin, önceki cümle ile bağlantısının iç yüzünü ancak Allah bilir.

---

18 el-Hucurât, 49/6.
19 Âl-i İmrân, 3/101.

66 [§]Burada ayrıca iki ihtimal daha vardır. Birincisi, birçok durumda Hz. Peygamber sizin dediklerinizi yapsaydı işiniz kötüye giderdi, dolayısıyla Allah Teâlâ her konuda ona itaat etmenizi zorunlu kılmaktadır, bu yüzden her konuda ona itaat ediniz. Onun size itaat etmesini istemeyiniz, aksine her konuda siz ona itaat ediniz. Allah size imanı sevdirmiş, kalplerinizi bu imanla süslemiş, inkârcılığın ve yoldan çıkmanın yahut onun emrinden ayrılmanın ve isyan etmenin çirkinliğini size göstermiştir.

İkincisi, Bu âyet-i kerîme, "Resûlullah'ın yanında seslerini kısanlar var ya, işte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir"[20] meâlindeki âyetle bağlantılı gibidir; **Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi.**

Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: **Doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır.** Allah sanki şunu söylemektedir: İşte onlar, Allah'ın takvâdan dolayı kalplerini denemeye tâbi tuttuğu, kendilerine imanı sevdirip kalplerinde güzel gösterdiği; inkârcılığa, yoldan çıkmaya ve emre aykırı davranmaya karşı nefret uyandırdığı kimselerdir. Sonra da **Doğru yolu bulmuş olanlar işte onlardır** buyurmakta, onların doğru yolu bulduklarını haber vermekte ve buna şahitlik etmektedir. Sonra da bunun Allah tarafından onlara bahşedilen bir lütuf ve bir nimet olduğunu, kendilerinin elde ettiği bir sonuç olmadığını haber vermektedir: **Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf ve bir nimet olarak… Allah her şeyi bilmekte, yerli yerince yapmaktadır.**

[Allah'ın İnsanlara İmanı Sevdirmesi ve Mûtezile'nin Yorumu]

Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi meâlindeki âyet hakkında Mûtezile şöyle demektedir: Bu imanın benzerini Allah bütün kâfirlere sevdirmeyip onu sadece müminlere sevdirmiş olması söz konusu değildir. Aynı şekilde inkârcılığa karşı bütün insanlarda bir nefret uyandırmayıp sadece müminlerde nefret uyandırması da mümkün değildir. Ancak âyette Allah'ın onlara imanı sevdirip inkârcılığı çirkin gösterdiği kişiler olarak özellikle onların belirtilmesinden maksat, iman edenlere vereceğini vâdettiği bol mükâfata ve inkârcılara vereceğini söylediği ağır cezalara işaret etmektir. Onlara vâdettiği sevap vesilesiyle imanı sevdirmiş ve kalplerini onunla aydınlatmış; büyük azaba uğratmakla korkutmasından ötürü de inkâr etmeyi ve emre aykırı davranmayı çirkin göstermiştir.

---

[20] el-Hucurât, 49/3.

Ancak bu uygun olmayan bir yorumdur. Çünkü bir müminin kalbinde,
sevap ve mükâfata dair yapılan vâdden dolayı iman oluşmuş değildir. Bir kâfir
de İslâm'a girdiğinde, kalbinde imanın sevabını hatırladığı zaman müslüman
olmuş değildir, o bundan dolayı müslüman olmadı. [§]Aksine müslüman ol- 67
madan önce onun kalbinde imana karşı nefret duygusu vardı, fakat müslüman olunca kalbinde iman sevgisi yeşerdi ve küfrü çirkin görmeye başladı. Bu da onun Allah tarafından bahşedilen bir lütuf olduğunun bilinmesi içindir. Bu duyguyu Allah onun kalbine yerleştirince, âyette sözü edilen netice ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ طَٓائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنٖينَ اقْتَتَلُوا فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰيهُمَا عَلَى الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّتٖى تَبْغٖى حَتّٰى تَفٖٓيءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِ فَاِنْ فَٓاءَتْ فَاَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطٖينَ ﴿٩﴾

9. "Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever."

[İnsanları Barıştırmak Bir Vecîbedir]

Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin. Bazıları şöyle dedi: Bir meseleden dolayı iki adam arasında husumet vardı, her ikisinin akrabaları da öfkeye kapıldılar ve iki tarafta da el ve ayak darbelerinin sesleri duyulmaya başladı. İşte bu âyet bunun üzerine geldi. Bazıları da şöyle dedi: Evs ve Hazrec kabileleri arasında sopalarla bir kavga başlamıştı, âyet bunun üzerine geldi ve iki kabilenin arasının düzeltilmesini emretti. Bazıları ise şöyle söyledi: Onlar sopalarla ve birbirlerinin enselerine yapışarak boğuşuyorlardı. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Müslümanlardan bir kavim içinde kavga çıktı, insanlar elleriyle ve ayakkabılarıyla birbirlerine vurmaya başladılar. Bu olay üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi[21]. Katâde ise şöyle söyledi: İki adam arasında bir alacak verecek işi vardı, bu yüzden tartışmaya

---

21 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 167.

başladılar. Akrabası kalabalık olanı, ben hakkımı zorla alırım, dedi. Diğeri de aramızda Resûlullah hakem olsun, dedi. Bu şekilde tartışmaya devam ettiler ve sonunda el ve ayak darbelerinin sesleri duyulmaya başladı[22].

[Büyük Günah İşleyen Müslümanlar Kâfir Olmaz]

Âyet-i kerîmenin Hz. Ali (r.a.) ile Harûrîler ve Nehrevân ehli arasındaki
mücadeleye işaret etmiş olması da caizdir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali on-
larla savaşa girişince, insanlar kendisine, onlar müşrik midirler? diye sordu.
Hz. Ali şu cevabı verdi: Onlar, şirkten kaçtılar. Tekrar sordular: Onlar müna-
68 fık mıdırlar? Hz. Ali, münafıklar Allah'ı çok az anarlar dedi. [§]Öyleyse onlar
nedirler? diye sorduklarında da şu karşılığı verdi: Onlar bize isyan eden in-
sanlardır, bizimle savaşa giriştiler, biz de onlarla savaştık[23]. Âyet-i kerîmenin
Ali (Allah ondan razı olsun) ve Muâviye arasındaki savaşa, Cemel ve Sıffîn'de
yapılan savaşa işaret ediyor olması da mümkündür. Câfer b. Muhammed'in,
babasından rivayet ettiğine göre Ali (r.a.), Cemel Vakası sırasında bir adamın
şöyle bağırdığını duymuş: Onlar kâfir oldular! Bunun üzerine Hz. Ali şöy-
le söylemiş: Böyle deme! Ancak onlar bize isyan eden bir topluluktur, bizim
onlara isyan ettiğimizi iddia ediyorlar. Bu yüzden onlarla savaşıyoruz. Ancak
Cenâb-ı Hak, **hemen aralarını düzeltin** buyruğuyla, müminler arasında bir
çatışma ortaya çıktığında, o çatışmayı hangi yolla mümkün olursa olsun anlaş-
maya bağlamayı emretmektedir. Allah Teâlâ çeşitli âyetlerde barış anlaşması
yapmayı ve insanların arasını düzeltmeyi emretmektedir. Bir âyet-i kerîmede
şöyle buyurmaktadır: "Gerçek müminler iseniz aranızı düzeltin"[24]. Yani mü-
minlerin arasını düzeltin!

Bu âyet-i kerîme Mûtezile'nin ve Hâricîler'in aleyhine delildir. Çünkü âyet, aralarında savaş ve isyan çıkmış olsa dahi yine onlara mümin ismini vermektedir. Müslümanlarla savaşmak ve isyan etmek ise büyük günahlardandır. Dolayısıyla âyet-i kerîme, büyük günah işlemesinin mümini imandan çıkarmadığına ve onun küfre girmediğine işaret etmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Âsilerle Savaşmak Meşrudur]

İkisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın. Yani taraflardan biri diğerine zulmetmiş ise ve hakkı olmayan bir şeyi istiyorsa, zulmeden ve

---

22 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 167.

23 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 707, 743; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 174.

24 el-Enfâl, 8/1.

haksızlık yapan taraf **Allah'ın emrine geri dönünceye kadar,** yani hakka dönünceye kadar onlara karşı savaşın! Bu âyet aynı zamanda, isyan etmeyene yardım etmeyi, âsilere karşı onlara destek vermeyi de emretmektedir. Nitekim başka bir âyette Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Her kim kendisine yapılana misliyle karşılık verir, sonra yine haksız bir saldırıya uğrarsa Allah ona mutlaka yardım eder"[25]. Şanı yüce olan Allah bu âyette, haksızlığa uğrayana mutlaka yardım edeceğini vâdetmektedir. Burada vâdedilen yardımın dünyada gerçekleşmesi mümkün olduğu gibi âhirette yapılması da muhtemeldir. Âyet-i kerîme de **İkisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa haksızlığa sapanlara karşı savaşın** buyruğuyla, kılıç ve başka bir silâh kaydını koymadan her yolla âsilerle savaşma emredilmektedir. [§]Ancak silâhsız ola- **69**
rak onların isyanını önlemek ve direnişlerini kırmak mümkün olursa, doğru olan budur ve böyle yapılmalıdır. Şayet silâh kullanmadan isyandan vazgeçmeleri söz konusu değilse, silâhı kullanmakta da bir sakınca yoktur. Çünkü Ali (r.a.), yanında ashabın ileri gelenleri ve Bedir ehlinden kişiler bulunduğu halde âsilere karşı silâhla savaşmıştı. Çünkü onları öldürmek hakkına sahipti. Bu olay da silâhla onlara karşı koymakta bir sakınca olmadığına işaret eder. Bazıları şöyle dediler: Âsilere karşı silâh kullanmak caiz değildir, bu âyetin geliş sebebi, onlara karşı sopalarla ve ayakkabılarla karşı koymaktır. Ancak bunu söyleyenlerin bir delili yoktur. Çünkü iki taraf arasında sopalar ve ayakkabılarla kavga etmek mümkün ise de bu ancak isyan etmeyen, direnişte bulunmayan kişiler hakkında söz konusudur; buradaki "kıtal" (القتال) sözcüğü de Cenâb-ı Hakk'ın aralarını düzeltmeyi emrettiği kişilerle ilgilidir. Onlar ancak sulha yanaşmadıkları, taraflardan biri sulhu kabul etmediği takdirde âsi ve mütecaviz olurlar. O zaman da herhangi bir sınır koymadan onlarla savaşmanın emredildiği anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İnsanların Arasını Adaletle Düzeltmek]

Dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah Teâlâ müslümanlara, eğer taraflar kavgadan vazgeçip Allah'ın emrine dönerlerse, aralarını düzeltmeden onları o halde bırakmamalarını, mutlaka aralarını düzeltmelerini, aralarında ülfet ve muhabbeti yerleştirmelerini emretmektedir. Çünkü müslümanlar, birbirlerine karşı ülfet ve muhabbete, adalet ile barışın sağladığı birlik ve bütünlüğe davet edilmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer onların aralarını sulh yoluyla düzeltmeye koyulursanız, sakın âdil olmayan bir

---

25 el-Hac, 22/60.

sulha yanaşmayınız. Onların arasını adaletle sulh ediniz ve asla adalet sınırını aşmayınız. Cenâb-ı Hak anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlamayı emrettikten sonra, tekrar herkese hakkını verin diye emrini teyit etmektedir. Yani yapacağınız sulhta âdil olun buyurmaktadır. **Allah hakkı yerine getirenleri sever.** Yani âdil davrananları sever.

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾

10. "Müminler ancak kardeştirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız."

[Müminler Ancak Kardeştirler]

Müminler ancak kardeştirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin. Allah Teâlâ "Gerçek müminler iseniz aranızı düzeltin"[26] meâlindeki âyette de müminlerin arasını düzeltmeyi emretmektedir. "Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin"[27] meâlindeki âyette de birbiriyle tartışıp kavga eden iki mümin grubun arasını düzeltmeyi emretmek-
70 tedir. [§]Sadece grupların değil, fertlerin ve bireylerin arasını düzeltmeyi de emretmektedir: **İki kardeşinizin arasını düzeltin!** Çünkü iman, müminler arasında muhabbeti gerektirir. Onlar birbirlerine karşı ülfet ve muhabbete davet edilmişlerdir. Ülfet ve muhabbet aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın bize olan lütfudur: "Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti"[28]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[29]. Allah Teâlâ gönülleri birleştirmeyi ve birlik olmayı emretmekte, bölünüp parçalanmayı yasaklamaktadır. Aralarında ihtilaf, tartışma ve kavga çıkan müminlerin arasını düzeltmeyi de bütün müminlere emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

26 el-Enfâl, 8/1.

27 el-Hucurât, 49/9.

28 "Yardımıyla ve müminlerle seni destekleyen O'dur. Müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti" (el-Enfâl, 8/62-63).

29 Âl-i İmrân, 2/103.

[Tâife Kelimesinin Anlamı ve Delâleti]

İnsanlardan bazıları, **İki kardeşinizin arasını düzeltin** meâlindeki âyet-i kerîme ile, "tâife" (طائفة) kelimesinin bir ve daha çok kişinin ismi olduğuna istidlâl ederler. Şöyle derler: Cenâb-ı Hak âyetin baş tarafında **Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin** buyurmakta, sonunda da **İki kardeşinizin arasını düzeltin** demektedir. Buna göre "tâife" kelimesi, bir ve daha çok kişi için kullanılır. Onlar şu âyeti de bu görüşlerine delil sayarlar: "Müminlerin her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır"[30]. Burada geçen "tâife" kelimesi ile de bir kişi kastedilmiştir. Buna göre âdil kişilerden gelen haber-i vâhidler delil olarak kullanılır. İnsanların ve iki tarafın arasını düzeltmek emri ile tek bir ferdin kastedildiği konusunda bizim görüşümüz şudur: **İki kardeşinizin arasını düzeltin** meâlindeki âyette, kardeş olan iki kişinin kastedildiğine dair bir işaret yoktur. **İki kardeşinizin arası** ibaresinde de kavga eden ve birbirlerini vurmaya yeltenen iki kişi kastedilmiş değildir. Dolayısıyla "tâife" kelimesi tek bir kişiyi ifade etmez, aksine sözlükte ve dil örfünde çoğul anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız. Yani 71
merhameti hak etmeniz için ve size merhamet edilebilmesi için Allah'ın emrine muhalefetten sakının.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَٓاءٌ مِنْ نِسَٓاءٍ عَسٰٓى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْاَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْا۪يمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

11. "Ey iman edenler! Erkekler başka erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler; kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar alay edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zâlimler onlardır."

---

[30] et-Tevbe, 9/122.

[İnsanlarla Alay Etmek Yasaklanmıştır]

Ey iman edenler! Erkekler başka erkeklerle alay etmesinler. Âyetin zâhiri, bir cemaatin başka bir cemaatle alay etmesini yasaklamaktadır. Çünkü alay etmek genellikle gruplar arasında olur. Bireyler arasındaki alay daha azdır, buradaki yasak onları da kapsar. Dolayısıyla âyetteki alay etme yasağı hem gruplar ve hem de bireyler olmak üzere herkesi içine alır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette sözü edilen alay etme fiili iki şekilde yorumlanır. Birincisi, fiil ve davranış olarak alay etmektir. Buna göre âyet şunu söylemektedir: Bir kavim, davranışlarıyla başka bir kavimle alay etmesin! Çünkü onlar, bu davranışlarındaki niyetlerinde bunlardan daha hayırlı olabilirler. Yahut onlar, mutlak olarak daha hayırlı insanlar olabilir. Yani onların yaptıkları Allah katında bunların yaptıklarından daha samimi ve Allah'ın kabulüne daha yakın olabilir. İkincisi, onların hilkati, yani yaratılış şekilleri ile alay etmektir. Bu alay da onlara değil, onları yaratana gider. Onlar, Allah tarafından yaratılmış oldukları tarza rıza göstermişlerdir. Dolayısıyla bu yaratılış halleri ile onlar bunlardan daha hayırlı olabilirler.

Onlar kendilerinden daha iyi olabilirler. Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların bugün içinde bulundukları hal ve davranışları,
72 gelecekte daha hayırlı olabilir. İkincisi, onlar [§]Allah katında bunlardan daha iyi durumda olabilirler. Nitekim Allah bir âyet-i kerîmede şöyle buyurmuştur: "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır"[31]. Cenâb-ı Hak bu âyette, Allah katında en değerli kişilerin, sahip oldukları övünç sebepleriyle gururlananlar değil, Allah'a itaatsizlikten en çok sakınanlar olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar alay edenlerden daha iyi olabilirler. Allah Teâlâ burada, kadınların birbiriyle alay etmelerini yasaklamaktadır. Çünkü kadınlar, erkeklerle karışık bir hayat yaşamadıkları için onların alayları erkekler arasında görülmez. Genel olarak hayat, her cinsin kendi cinsiyle bir arada yaşamak şeklinde devam eder. İşte bundan dolayı alay etme yasağı burada ayrıca belirtilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Başka bir ihtimal de şudur: "Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın"[32]. Cenâb-ı Hak sonra hür, köle, kadın ve

---

31 el-Hucurât, 49/13.

32 el-Bakara, 2/178.

erkeği aynı mânada birleştirerek "Kısasta sizin için hayat vardır"[33] buyurdu. Burada kısas edilmesi gerekenleri aynı mânada toplamakta; hür, köle, erkek, kadın herkes bu hükme girmektedir. İşte bu örnekte Cenâb-ı Hak kısası önce tahsis edip, sonra genelleştirdiği gibi yukarıdaki âyette de kadınları tahsisen belirtmiş olabilir. Bir önceki cümlede erkeklerin birbirleriyle alay etmelerini yasaklarken, **Onlar kendilerinden daha iyi olabilirler** buyurmaktaydı. Aslında bu cümle erkeklerin kadınlarla, kadınların da erkeklerle alay etmelerini de içine almaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Biriniz diğerinizi karalamasın. Bu cümledeki "lemz" (لَمْز) kelimesi, ayıplamak, iğnelemek anlamına gelir. Bazıları bunun dille yapılan iğneleme anlamına geldiğini, bazıları da ağız ve dudak hareketleriyle yapılan kusurlu bulma mânasına geldiğini söyler. Bazıları ise, gözle yapılan ayıplayıcı işaretlerdir, der. Hâsılı bu yollarla başkasını aşağılamak ve hakaret etmektir. İbn Kuteybe ise kelimeye ayıplamak mânasını verir, buna göre de âyet, birbirinizi ayıplamayın demektir[34]. Ebû Avsece de ayıplamaya benzer bir harekettir, der. Sonra âyette, geçen "enfuseküm" (انفسكم) kelimesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, **kendinizi karalamayın** mânasına gelebilir. Yani kendi kusurlarınızı insanlar arasında anlatarak kendinizi karalamayın. Burada, kendi kusurlarını örtmeleri ve gizli hayatlarını ortaya dökmemeleri emri vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*
[§]İkincisi, bu kelime ile diğer müminlerin şahsiyetleri kastedilmektedir. Çün- 73
kü onların şahsiyetleri, tek bir kişinin şahsiyeti gibidir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette, "Evlere girdiğinizde, kendinize selâm verin"[35] buyurmaktadır. Buna göre buradaki âyet, sanki şöyle demektedir: Birbirinizi ayıplamayın! *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kötü Lakap Takmak]

Birbirinize kötü ad takmayın. Yani birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. Buradaki "nebz" (نبز) kelimesi lakap takmak anlamına gelir. Bir hadiste, "Lakapları Râfiza olan bir kavim"[36] buyurulur. Aslında âyette sadece "lâ tetenâbezû" (لا تتنابزا) denilmiş olsaydı yeterdi, aynı mânayı ifade ederdi. Fakat sanki şuna işaret edilmektedir: Birbirinizin lakaplarını açığa vurmayın, çünkü sizin açığa vurduğunuz lakap insanların zoruna gider. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı müfessirler şöyle dedi: Müminlere bu fiil yasaklanmıştır, çünkü insanlar

---

33 el-Bakara, 2/179.

34 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 416.

35 en-Nûr, 24/61.

36 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 416; Semerkandî, *Bahru'l-'ulûm*, III, 264.

müslüman olduktan sonra da Câhiliye döneminde yapmış oldukları küfür ve günah olan işlerle isimlendiriliyorlar, bu lakaplarla anılıyorlar ve diyorlardı ki: Ey kâfir! Ey fâsık! Bunlara benzer lakaplarla çağırıyorlardı. Böyle olduğuna şu âyet de işaret etmektedir: **İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür!** Müminlerin bunlara benzer lakaplarla anılmaları mümkündür, âyet-i kerîme insanlara kendi isimlerinden başka isimler verilmesini yasaklamakta, sadece kendi isimleriyle bilinmelerini emretmektedir. Aynı şekilde sahip oldukları isimler ve özelliklerden başka lakaplarla anılmalarını da yasaklamaktadır. Çünkü bu lakaplarla anılmak onların zoruna gider ve kendilerini kızdırır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: **Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zâlimler onlardır.** Yani zâlimler bir şeyi ait olmadığı yere koyanlardır, (yani yapılmaması gerekeni yapanlardır). *En doğrusunu Allah bilir.*

İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, söylediğimiz gibi müminin fâsıklığa nispet edilmesidir ki, iman ettikten sonra ona böyle bir isim verilmektedir. Buradaki yasak, iman etmeden önce yapmış olduğu bir fiilin, iman ettikten sonra da ona isim verilmesine ve böyle bir nispetin yapılmasına yöneliktir. Allah sanki şunu söylemektedir: İman ettikten sonra onlara bu türlü isimler vermeyin! *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, kişi iman ismini ve fiilini kendi tercihiyle seçip aldıktan sonra başkalarının onun için fâsık ismini tercih etmeleri ne kötüdür! Buradaki yasak imandan sonra fâsıklığın tercih edilmesinedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَث۪يرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ
وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَأْكُلَ
لَحْمَ اَخ۪يهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾

74 **[§]*12. "Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur."***

[Zan, Şüphe ve Yakîn Kelimelerinin Anlamı]

Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Burada yerinin, değerinin ve sebebinin bilinmesi gereken üç kelime vardır; biri zan, diğeri şek-şüphe, üçüncüsü de ilim ve yakîn kelimeleridir. Zanna gelince sanki o yok olup gitmesinden korkulan sebeplerin görünenine ait bilgidir. Şüphe ise zâhirî sebebi kaybolmuş yahut sebepleri birbirlerine mukabil ve eşit derecede olan bilgi konusudur; insan iki şey arasında mütereddit kalmakta, kalbi onlardan herhangi birinde karar kılamamaktadır. Yakîn de zâhirî sebepleri açıkta olan, yok olma ve geçip gitme korkusu bulunmayan bilgidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Zannın Çoğu Günahtır]

Zannın çoğundan sakının! Allah Teâlâ sanki, zevâlinin şerefine ve geçip gitmesine dayanan zâhirî sebeplere binâen aslında gerçekleşmemesi yahut zâil olması caiz olan bir sözün veya yapılan bir işin, sahibine kötülük getirmesini engellemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyet-i kerîme her zandan sakınılması gerekmediğine ve her zannın günah olmadığına işaret etmektedir, çünkü Allah **bazı zanlar günahtır** buyurarak onun bir kısmını istisna etmektedir. Zannın istisna edilen ve sakınılması emredilmeyen kısmının, sebepleri galip gelen bölümü olması mümkündür. Sebeplerin galip gelmesi de çoğu kez ilme ve kesin bilgiye dayalı olarak yapılan iştir. Meselâ bir şeyi yapmaya zorlanan kişi, zorlayan kişinin halinden tehdidini yerine getireceğini açık olarak gördüğü zaman, söyleneni yapmasına ruhsat verilir yahut o iş onun için mübah hale gelir. Her ne kadar yapmaması yahut tehdit edildiği fiile tehdit edenin güç yetirememesi mümkün olsa da yapması mübahtır. İnsanlar arasındaki hükümlerde ve kanunlarda genel ölçü budur; bu hükümler zann-ı galibe göre verilir,
kesin bilgiye göre değil. *En doğrusunu Allah bilir.* **[§]**İstisna edilen ve günah 75
olmayan zannın az kısmından maksadın hüsnüzan olması da muhtemeldir, çünkü bir insan hakkında hüsnüzanda bulunulması caizdir ve bunda günah yoktur. Sakınılması emredilen zan ise sebepleri araştırılmadan yahut bizzat görmeden yapılan kötü zandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Tecessüs Yasaklanmıştır]

Gizlilikleri araştırmayın! Tecessüs, herhangi bir sebebi görülmediği halde insanlar hakkında kötü bilgiler toplamak için uğraşmaktır. Allah, böyle bir gayretin peşine takılmayı yasaklamaktadır yahut onu açıklamayı yasaklamakta ve örtüp gizlemeyi emretmektedir. Bu konuda peygamber aleyhisselâmdan çeşitli haberler rivayet edilmiştir. Rivayet edildiğine göre İbn Mesûd'a (r.a.),

birinin sakalından şarap damlarsa görüşün nedir? diye sorulmuş, Abdullah b. Mesûd (r.a.) da şu cevabı vermiş: Biz, şayet bir olayı açık ve alenî olarak görürsek onu esas alırız, aksi halde Allah Teâlâ tecessüsü bize yasaklamıştır[37]. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları tecessüs ile tahassüs kelimelerine farklı mâna verdiler, tecessüse kötülükleri ve çirkinlikleri araştırmak, tahassüse de hayırları ve mübah olan işleri öğrenmeye çalışmak anlamı verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Gıybet Etmenin Haram Oluşu]

Birbirinizin gıybetini yapmayın! Gıybet iki şekilde olur. Birincisi, kişinin insanlardan gizlediği ve açıklanmasını istemediği kötü işlerini anlatmaktır. İkincisi, kendisinin söylemediği veya açıklamadığı kötü halin ve çirkin huyun açıklanmasıdır. Bu konuda Resûlullah'tan (s.a.), bir insanın, din kardeşinin hoşlanmadığı bir işini veya halini açıklamasını yasakladığı rivayet edilmiştir. Kendisine, biz onda var olan bir hali anlatıyoruz, olmayanı değil denilince de "Zaten olmayanı söylemek iftira olur" cevabını vermişti[38].

76 **[§]Herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz!** Yani hiçbiriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanmaz. Burada Allah sanki şunu söylemektedir: İnsan nasıl ki onu yemekten hoşlanmıyor, aksine son derece tiksiniyor ise gıybet de yaşamakta olan kardeşinin etini yemektir. Dolayısıyla bu da çirkinlik konusunda ölü birinin etini yemekle aynıdır. Hiç kimse, gerek kendi isteğiyle ve gerek baskı yoluyla da olsa nasıl ki ölmüş birinin etini yemiyorsa, birbirinizin gıybetini de yapmayın ve birbirinizi kötü şekilde anmayın! Çünkü bunların ikisi de çirkinlikte eşittir.

Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur. Yani Allah'ın yasakladığı işleri yapmaktan sakının! **Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir;** yani tövbe edenin tövbesini kabul etmektedir. **Rahmeti sonsuzdur;** yani kul tövbe ettiği zaman Allah ona merhamet buyurur ve onu bağışlar.

---

37 Ebû Dâvûd, "Edeb", 37.

38 Rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah'a (s.a.), gıybetin ne olduğunu sormuştu. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: "Kişiyi, duyulmasından hoşlanmadığı bir şekilde anmandır". Soran kişi, Ey Allah'ın resûlü, söylediğim söz gerçek ise hükmü nedir? diye sorunca da şu karşılığı vermişti: "Eğer onda olmayan bir şeyi söyleyecek olursan, o iftira olur" (Mâlikb. Enes, *el-Muvatta'*, "Kelâm", 4).

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا
وَقَبَٓائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَلٖيمٌ
خَبٖيرٌ ﴿١٣﴾

13. "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır."

[Bütün İnsanlar Aynı Kaynaktan Yaratılmıştır]

Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, biz sizin hepinizi tek bir asıldan yarattık, o asıl da Âdem ile Havvâ aleyhimesselâmdır. Dolayısıyla aynı atanın bütün çocukları, birbirlerinin erkek ve kız kardeşleridirler, kardeşlerin de birbirlerine karşı atalarıyla ve kabileleriyle övünmeleri ve üstünlük iddiasına kalkışmaları doğru değildir. Birbirleriyle tanışmaları için ayrıldığı belirtilen kabileler ile üstün ve değerli olmak iddiası konusunda bilinmesi gereken ölçü şudur: **Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.** Dolayısıyla eğer bir fazilet ve övünme söz konusu ise bu hususta da herkes eşit konumdadır, bu itibarla birilerinin kendileri için övünç payı çıkarmalarının anlamı yoktur.

İkincisi, sizin her birinizi, sultanları ve halkı, hür olanı ve köleyi, erkeği ve kadını, bir erkekle bir kadının suyundan yarattık. Bu bakımdan da hiç kimsenin başkasına karşı övünmeye ve üstünlük iddiasına kalkışmaya hakkı yoktur. Çünkü hepinizi, insan tabiatının iğrendiği kokan ve rahimlere atılan bir spermden (nutfe) yarattık. Cenâb-ı Hak bunu, insanların birbirlerine karşı övünmekten ve üstünlük iddiasından vazgeçmeleri, soya-nesebe ve kabileye dil uzatmamaları için belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İnsanların Milletlere Ayrılması Birbirleriyle Tanışmaları İçindir]

[§]Tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Buradaki "şuûb" 77
(شعوب) ve "kabâil" (قبائل) kelimeleri hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları şöyle dedi: "Şuûb", kabileden büyüktür, "şuûb" asıldır, kabile ise ondan türeyen nesildir. "Şuûb" Araplar için, "ümmet" (أمّة) ve "kurûn" (قرون) kelimeleri diğer milletler için kullanılır. Bazıları da şöyle dedi: "Şuûb" diğer millet-

ler için, "kabâil" ise Araplar için kullanılır. Ebû Avsece şöyle dedi: "Şuûb"dan maksat kabilelerdir. Bu kelimenin tekili "şa'b" (شعب) gelir. "Şa'b" da birleşmek, toplu olmak mânasına gelir. Kırılıp dağılan kapları toplayıp düzelttiğin zaman "şa'ibtü'l-inâe" (شَعِبْتُ الْإِنَاءَ), yani kapları topladım denilir. Kapları düzeltip onaran kişiye de "şa'âb" (شعاب) denilir. "Şa'b" kelimesi aynı zamanda ayrılmak ve dağılmak mânasına da gelir. Sonra Allah, **tanışasınız diye** buyurdu. Yani Cenâb-ı Hakk'ın sizin için kabileleri varetmesi birbirinizle tanışmanız, kabilelere ve boylara nispetle bilinmeniz içindir. Meselâ şöyle denilir: Temîm kabilesinden falan adam, Hâşim kabilesinden falancı. Çünkü herkesin babası ve atasıyla bilinmesi mümkün değildir.

[Faziletin ve Değerin Ölçüsü Takvâdır]

Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah Teâlâ faziletin ve değerli olmanın ölçüsünün takvâ olduğunu açıklamaktadır. İnsanların atalarıyla ve kabileleriyle övünmeleri üstünlük sebebi değildir, aksine kabileler insanların birbirleriyle tanışmaları için varedilmiştir. Takvâ, bir eylemin sonucu kazanılır, o da ilâhî buyruklara itaat etmek ve isyandan kaçınmaktır. Bu da Allah'ın emir ve yasaklarına saygı ile olur. İnsanın yaptıklarına Allah'ın lütfu ve keremi de eklenince, o fazilete ve üstünlüğe ulaşılması mümkündür. İnsanın belli bir atadan dünyaya gelmesinde ise kendisinin yaptığı herhangi bir eylem yoktur. Öyleyse fazilet nasıl olsun? Şayet burada bir övünme söz konusu olacaksa, Allah'ın birliğini kabul edip emirlerine itaat ederek çocukların dünyaya gelmelerine doğrudan vasıta oldukları için babaların hakkıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır** cümlesi tehdit anlamındadır.

قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوٓا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا
يَدْخُلِ الْاِيمَانُ فٖى قُلُوبِكُمْ وَاِنْ تُطٖيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ
مِنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٤﴾

14. "Bedevîler, 'İman ettik' dediler. Şunu söyle: 'Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre sadece boyun eğdik deyiniz. Bunun la beraber Allah'a ve resûlüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.'"

[**İman - İslâm Aynıdır**]

Bedevîler, 'İman ettik' dediler. Şunu söyle: Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre sadece boyun eğdik deyiniz. Bu âyet her ne kadar genel "âmm" (العام) mahiyette ise de onunla "hâs" (الخاص) murat edilmiştir, yani bazı bedevîler kastedilmiştir. Çünkü [§]âyeti genele hamletmek, Allah Teâlâ'nın verdiği haberi yalanlamak mânasına gelir. Çünkü bütün bedevîler böyle söylemiş değildirler, ayrıca bütün bedevîlere de **iman gönüllerinize yerleşmedi** denilmesi gerekmez. Fakat onlara **sadece boyun eğdik deyiniz** denilir. Bu da onların tümüne değil sadece bir kısmına hâstır. Âyet onların münafıklarıyla ilgili de olabilir, çünkü onlar iman etmedikleri halde iman ettiklerini söylüyorlardı. Cenâb-ı Hak onların iman etmediklerini, ancak teslim olduklarını, kılıç korkusuyla ve müminlerin sahip oldukları imkânlara ortak olmak için müminlere boyun eğdiklerini peygamberine bildirince, onların **iman ettik** demelerini de yasakladı, çünkü kalplerinde imandan eser yoktu. Bunun yerine Allah onlara, teslim olduk demelerini emretti. Buna göre âyete de söylediğimiz şekilde mâna verilmelidir. Yani boyunlarından kılıcın çekilmesi için boyun eğdik, teslim olduk! Cenâb-ı Hakk'ın burada İslâm ile imanı ayrı saydığı, **iman ettik** demelerini yasakladığı ve **teslim olduk** demelerini emrettiğini ileri sürerek ve şayet İslâm ile iman aynı şey olsalardı böyle demesi uygun olmazdı diyerek bu âyetten İslâm ile imanın ayrı şeyler olduğu neticesini çıkarmak doğru değildir. Biz deriz ki: Burada kullanılan İslâm kelimesi, iman ile aynı olan İslâm mânasında değildir, teslim olmak zâhirde boyun eğmek anlamındadır. Zâhirî açıdan bakıldığında ona İslâm da iman da denilir. Ancak iman ve İslâm'ın hakikati, aynı şeye varır; çünkü iman, her şeyin Allah Teâlâ'nın rablığına ve birliğine şehadet ettiğini tasdik etmektir. İslâm da hiç kimseyi ortak kılmadan her şeyi sadece Allah'a teslim etmektir. İnsan, âlemdeki her şeyin Allah Teâlâ'ya ait olduğuna, her şeyi O'nun yarattığına, her eserin, ustasının varlığına delil ve şahit olduğuna inandığı zaman, bu şahitliğiyle kendi yaratanını da tasdik etmiş olur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

(78: beside the line "bedevîler kastedilmiştir. Çünkü [§]âyeti genele hamletmek, Allah Teâlâ'nın")

Henüz iman gönüllerinize yerleşmedi. İman, kalbe girsin veya girmesin duyu organlarıyla hissedilen ve parçalardan oluşan bir olgu değildir. Ancak imanın mânası burada, kalbin fiilinin yok sayılmasıdır, o fiil de tasdiktir. Allah sanki şunu söylemektedir: Sizin kalpleriniz iman etmedi. [§]Nitekim başka bir 79
âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar, kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla 'iman ettik' derler"[39]. Kerrâmiye mezhebine göre imanın kalpte değil

[39] el-Mâide, 5/41.

dilde ve sözde olduğuna dair bu iki âyet-i kerîme birbirine aykırı düşmektedir. Çünkü münafıklar dilleriyle iman ettiklerini söylemişlerdi, fakat sonra Allah onların iman etmediklerini haber verdi. Onlar ise şöyle dediler: Aksine, biz iman ettik. Bunun üzerine onlara denildi ki: “Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?”[40], “De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?”[41] Bu ilâhî beyanlarda Resûlullah’ın (s.a.) peygamberliğine büyük ve güçlü bir delil vardır. Çünkü âyette, **henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre sadece boyun eğdik deyiniz** buyurulmaktadır. Bu sözü onlara peygamber aleyhisselâm söylemişti ve onlar da bu sözü inkâr edememişler, bunu kendisine Allah’ın bildirdiğini anlamışlardı. Kılıçtan korktuklarından dolayı Hz. Peygamber’in bilmemesi için de kalplerinde olanı da açıklamamışlardı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Bununla beraber Allah’a ve resûlüne itaat ederseniz yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz. Bu ilâhî beyan, münafıkların müminlerle yaptıkları sözleşme ile ilgili olarak Hudeybiye seferinden sonraki tutumları hakkında Fetih sûresinde belirtilen şu ilâhî beyanın sılası olması mümkündür: “Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız”[42]. Başka âyetlerde de buna benzer açıklamalar yapılmıştır. Allah şunu söylemektedir: Eğer Allah’a ve resûlüne itaat ederseniz, peygamber aleyhisselâmın cihada ve savaşa gitmek konusundaki davetine Hudeybiye’den sonra da uyarsanız, Allah sizin yaptığınız amellerden hiçbir şey eksiltmeyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyete şöyle de mâna verilebilir: Eğer Resûlullah’ın (s.a.) vefatından sonra da Allah’a ve resûlüne itaat ederseniz, Allah yaptığınız hiçbir şeyi boşa çıkarmayacaktır, yani daha önce yapmış olduğunuz amelleri eksiltmeyecek, sonradan yaptıklarınızı
80 da boşa çıkarmayacaktır. [§]Şayet ona isyan eder ve hayatta iken ondan geri kalırsanız… Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: “Şayet Allah seni onlardan bir toplulukla tekrar karşılaştırır da başka bir sefere çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: Bundan böyle benimle asla sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız”[43]. Burada Allah, onların Hz. Peygamber’le birlikte savaşa çıkmalarını ebediyen yasaklamakta, sonra şunu söylemektedir: Şayet vefatından sonra ona itaat eder ve Allah yolunda cihat ederseniz, Allah yaptığınız hiçbir itaati boşa çıkarmaz, aksine kabul eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetin münafıklar hakkında gelmiş olması ve tövbe

---

40 el-Bakara, 2/140.

41 Yûnus, 10/59.

42 el-Feth, 48/16.

43 et-Tevbe, 9/83.

edip Allah'a ve resûlüne itaat ettikleri takdirde onları bağışlayacağını vâdettiği mânasına gelmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Allah, küfürden tövbe ettikleri takdirde bütün kâfirleri bağışlayacağını şu beyanında vâdetmektedir: "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[44]. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah, bu sadık kulları sadakatleri konusunda sorumlu kılsın diye ondan söz aldı"[45], "Münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın!"[46] *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Bu âyet, bütün müminlerle ilgilidir; eğer Allah'a ve resûlüne itaat ederlerse, Allah amellerinizden hiçbir şeyi eksiltmeyecektir, yani amellerinizi zayi etmeyecek, aksine sevap verecektir. Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Onlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler"[47]. Yani Allah için bir iş yapanın amelini Allah zayi etmeyecek, başkaları için iş yapanın yaptığı ise zayi olacak ve ondan hiçbir sevap alamayacaktır. Âyetin, İslâm'a giren müminler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir; buna göre Allah şunu söylemektedir: Müslüman olduğunuz takdirde, küfür halinde iken yaptığınız güzel amellerinizin sevabından hiçbir şeyi eksiltmeyecektir. Nitekim âyet-i kerîmede, "Eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[48] buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir** cümlesinin mânası açıktır, tefsire ihtiyacı yoktur.

اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا
بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿١٥﴾

15. "Müminler ancak, Allah'a ve resûlüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar işte bunlardır."

44 el-Enfâl, 8/38.

45 el-Ahzâb, 33/8.

46 el-Ahzâb, 33/24.

47 "Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler" (Fâtır, 35/29).

48 el-Enfâl, 8/38.

[Müminlerin Vasıfları]

Allah Teâlâ bu âyeti, sanki yukarıda geçen münafıkların söyledikleri
81 sözün mukabili olarak belirtmiş gibidir. [§]Önceki âyette Allah, "Bedevîler, 'İman ettik' dediler" buyurdu, sonra da "Onlara de ki: Hayır siz iman etmediniz" dedi[49]**.** Bu beyanına da **Müminler ancak** şunlardır diye başladı, sonra da müminlerin niteliklerini şöyle sıraladı: **Allah'a ve resûlüne iman ederler, sonra şüpheye düşmeyenler, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat eden kimselerdir. İçleri dışları bir olanlar işte bunlardır.** Allah Teâlâ, onların imanlarında sadakat gösteren kişiler olduğunu haber vermektedir. Siz ise ey münafıklar, içinizde ona muhalif niyetler taşıdığınız ve onunla birlikte cihada gitmediğiniz için imanınızda sadık değilsiniz, demektedir. Burada Allah cihadı, imanın şartı olan ve onsuz imanın gerçekleşmediği bir iş değil, sadık imanın var olduğunu gösteren bir delil saymıştır. **Müminler ancak, Allah'a ve resûlüne iman edenlerdir** cümlesi, münafıklar gibi imanını izhar eden, ama kalpleri sözlerini doğrulamayan kişiler değil, gizli ve açık her ahvalde Allah'a ve resûlüne gerçek mânada sadakat gösterenler mânasına gelir. Görmez misin ki Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: **Sonra şüpheye düşmeyenler ve Allah yolunda cihat eden kimselerdir.** Yani onlar olayların seyrinde imanlarından asla şüphe etmediler, aksine imanlarının sadık ve gerçek olduğunu göstermek için **Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat ettiler.** Bunlar, Resûlullah (s.a.) ile birlikte cihada gitmekten geri duran ve imanlarında şüphe ve tereddüt içinde yaşayan münafıklar gibi değildirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ اَتُعَلِّمُونَ اللّٰهَ بِدٖينِكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلٖيمٌ ﴿١٦﴾

16. "Allah göklerde ve yerde olanları bildiği halde Allah'a dininizi öğretmeye mi kalkışıyorsunuz! Allah her şeyi bilmektedir."

Allah'a dininizi öğretmeye mi kalkışıyorsunuz? Bu beyan de sanki "Bedevîler 'iman ettik' dediler"[50] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Çünkü onlar, dilleriyle böyle söylüyorlardı, ama kalplerinde imandan eser yoktu. Allah da onların kalplerinde iman, şüphe ve savaştan geri durmaktan hangisinin bulunduğunu biliyordu. Resûlullah (s.a.) kendilerine "Siz iman etmediniz" de-

---

49 el-Hucurât, 49/14.

50 el-Hucurât, 49/14.

diğinde, sanki onlar bu söze sığınmışlar ve aksine biz iman ettik demişlerdi. Zannediyorlardı ki, Hz. Peygamber bu sözü şahsî alışkanlığı gereği söylemişti. İşte o zaman Allah şöyle buyurdu: **De ki: Allah'a dininizi öğretmeye mi kalkışıyorsunuz?** Hz. Peygamber bunu söyleyerek, bana bunu bildiren ve haber veren zatın, göklerdeki ve yerdeki her türlü gaybı bilen, her şeyi, yani kalplerdekinin doğru olup olmadığını bilenin Allah olduğuna haber vermektedir. Allah sizin yalan söylediğinizi bildiği halde, nasıl olur da mümin olduğunuzu Allah'a öğretmeye kalkışırsınız?

يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ اِسْلَامَكُمْ بَلِ اللّٰهُ
يَمُنُّ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدٰيكُمْ لِلْاِيمَانِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

[§]*17.* ***"Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. On-*** 82
lara şöyle de: 'Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur.'"

Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlar iman ettiklerini söyleyerek Hz. Peygamber'i minnet yükü altında bırakmak istiyorlardı. Âhirete inanmadıkları halde Resûlullah'a (s.a.) muvafakat gösterdikleri zaman savaşa gitmek külfetine katlanmak zorunda kalmayacaklarını yahut zâhirde iman ettiklerini söyleyerek müslümanların kendilerine yardımcı olacaklarını düşünüyorlardı. İşte söylediğimiz bu ve benzeri sebeplerle kendilerini Hz. Peygamber'e iyilik yapmış gibi gösteriyorlar ve bunun karşılığını alacaklarını zannediyorlardı. Onlar eğer âhirete iman etmiş olsalardı, imanlarının kendilerine menfaat getireceğini de bilirlerdi. Çünkü onların kurtulmaları bu sayede mümkün olacaktı, imanlarının faydalarını da kendileri görecekti. Allah Teâlâ'ya iman etmenin bizzat Allah'a bir faydası olmadığı gibi O'na iman etmemenin de kendisine bir zararı yoktur. Cenâb-ı Hak zarar ve fayda görmekten pek çok yücedir. Dolayısıyla burada onların Allah'a değil, Allah'ın onlara lütfu ve iyiliği vardır. Nitekim O, meâlen şöyle buyurmuştur: **Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur.**

[Aslah ve Hidâyet Meselesi]

Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur ilâhî buyruğu, Mûtezile'nin iddiasını çürütmektedir. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın aslah (en uygun) olanı vermesi gerektiğini söyleyerek insanlara hidâyet yolunu açmanın

Allah'ın görevi olduğunu iddia ediyorlar. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Allah size lütufta bulunmuştur** buyurmaktadır. Şayet insanları doğru yola iletmek Allah Teâlâ için bir görev olsaydı, Allah insanlara lütufta bulunmuş olmazdı, sadece yapması gerekeni, yani insanların hakkını yerine getirmiş olurdu. Nezdinde bulunan ve başkasına ait bir hakkı ödeyen kişinin de hak sahibine lütfetmiş olması söz konusu değildir. Aynı husus başka bir âyette meâlen şöyle ifade buyuruluyor: "Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf ve bir nimet olarak…"[51] Şayet doğru yola iletmek O'nun görevi olsaydı, lütfeden ve nimetler bahşeden bir Rab olmazdı, aksine nezdinde bulunan ve insanlara ait olan bir hakkı ödemek görevini yerine getirmesi sebebiyle Allah'ı yücelttikleri ve O'na saygı duydukları için asıl insanlar Allah'a lütfetmiş ve ihsanda bulunmuş sayılırlardı. İşte bu durum, Mûtezile mezhebinin iddialarının bozukluğunu göstermektedir. Bu âyet, aynı zamanda hidâyetin beyandan ibaret olmadığına da iki açıdan işaret etmektedir. Birincisi, beyan hidâyeti, mümin ve kâfir herkes için gereklidir, onu sadece müslümanlara tahsis ederek lütuftan bahsedilmesinin mânası yoktur, aynı şey diğer insanlar için de gereklidir. İkincisi, beyan (doğru yolu açıklama) mümini de kâfiri de kapsar. Allah Teâlâ, imanlarında sadakat gösterirlerse insanlara lütufta bulunacağını haber vermektedir; eğer hidâyet sadece beyandan ibaret olsaydı, sadakat göstermeleri şartını ileri sürmeye ge-
83 rek yoktu. [§]Çünkü beyan, sadakat gösterenleri de göstermeyenleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla, lütufta bulunmanın özellikle müslümanlar hakkında gerçekleşmiş olabilmesi için âyetteki hidâyetten maksadın İslâm'a sevketmek olduğuna işaret eder. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Burada bahsedilen hidâyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah'ın, insanların hidâyeti benimseme fiilini yaratması anlamına gelir. İkincisi de muvaffak kılmak (tevfik) ve korumak (ısmet) mânasına gelir. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Allah sizde hidâyeti benimseme fiilini yarattığı yahut sizi iman etmeye muvaffak kıldığı ve imansızlıktan koruduğu için asıl Allah size lütufta bulunmuştur. Nitekim "Allah size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde size güzel gösterdi"[52] meâlindeki âyet de aynı iki mânaya gelmektedir; yani Allah sizi iman etmeye muvaffak kıldı ve imansızlıktan korudu yahut sizin kalbinizde iman sevgisini yarattı ve onu kalplerinizde size güzel gösterdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

51 el-Hucurât, 49/8.

52 el-Hucurât, 49/7.

إِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِمَا
تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

18. "Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."

Allah göklerin ve yerin gizlisini bilir. Yani göklerde ve yerde olan her türlü gizli işleri bilir. Hiçbir şey O'na gizli olmadığına göre insanların kalplerinde sakladıklarını (iman ve inkârı) da elbette bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir. Bu ilâhî beyan tehdit mânasına gelir. Yani Allah sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bilmektedir, öyleyse sürekli uyanık kalmanız ve dikkatli olmanız gerekir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَج۪يدِ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُٓوا اَنْ جَٓاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ
الْكَافِرُونَ هٰذَا شَيْءٌ عَج۪يبٌ ﴿٢﴾ ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ
رَجْعٌ بَع۪يدٌ ﴿٣﴾

1. "Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun!"

2-3. "Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da 'Bu tuhaf bir şey, öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)***? Bu olmayacak bir dönüş!' dediler."***

[Kāf Harfinin Anlamı]

Buradaki kāf harfi bu sûrenin ismi olması gerekir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah, sûrelere dilediği ismi verir. Kāf, kinâî bir lafızdır, nitekim Allah kendi kitaplarına Kur'ân, Zebûr, Tevrat ve İncil diye isimler vermiştir. Burada bu sûreye ve bütün Kur'ân'a yeminle başlamaktadır. Buradaki kāf harfini, mukattaa harflerinin hepsinden kinâye olarak belirtmiş olması da muhtemeldir. **Kur'ân'a yemin olsun!** Buradaki Kur'ân kelimesi bütün harflerin, mukattaa harflerinin de ismidir. Allah mukattaa ve diğer bütün harfler ile yemin etmektedir. Bazıları şöyle dedi: Kāf, yeryüzünü kuşatan bir dağın adıdır, bu dağ yeşil yakuttan yahut kırmızı yakuttandır, bundan dolayı gökyüzü yeşil gibi görünmektedir. İşte Allah Teâlâ burada ona ve Kur'ân'a yemin etmektedir. Ancak ilk yorum daha doğru gibidir, çünkü Araplar Kaf diye bir dağı bilmedikleri gibi onun büyüklüğünden de haberdar değillerdi. Aslında yemin, söylenen sözü ve verilen haberi tekit etmek için yapılır, dolayısıyla muhatap olan kişinin, adına yemin edilen varlığı bilmesi halinde ancak maksat hasıl olur. Muhatap kişi eğer onu bilmez ve ona saygı duymazsa, yapılan yemin anlamsız olur. Allah Teâlâ böyle bir şeyden münezzehtir. [§]Ancak burada şöyle deni- 86

lebilir: Buradaki yemin, Ehl-i Kitap hakkındadır, onların bilip tanıdıkları kitapları vardı, ayrıca onlara bu kitabı tebliğ eden peygamberleri de vardı. Fakat buradaki yemin lafzı, Araplar hakkında kullanılmıştır, dolayısıyla ilk yorum daha uygun düşmektedir.

[Mukattaa Harfleri]

Mukattaa harflerinin tefsiri konusunda Resûlullah'tan (s.a.) ne mütevâtir, ne meşhur bir rivayet gelmiş ve ne de ashâb-ı kirâmın -Allah hepsinden razı olsun- bunu Hz. Peygamber'e sorduklarına dair bir bilgi vardır. Dolayısıyla burada yapılması gereken susmak, konuşmamaktır. Mâlumdur ki, mukattaa harflerinden maksadın ne olduğuna dair Allah ve resûlünden bir bilgi olmadıkça hiç kimsenin onunla neyin murat edildiğine vakıf olması mümkün değildir. Hz. Peygamber'in ashabından herhangi bir açıklama gelmediğine göre onlar da bu konuyu Resûlullah'a (s.a.) sormamışlardı. Sormamalarının çeşitli sebepleri olabilir; ya bu harflerin nâzil olan âyetlerdeki hükümlerin beyanı olduğunu biliyorlardı, gelen âyetleri ve hükümleri bildikleri için de sorma gereğini duymamışlardı. Yahut bu harflerin, Cenâb-ı Hakk'ın kimseyi muttali kılmadığı sırlarından olduğu, bunların iman edilmesi ve sorgulanmaması gereken müteşâbihattan olduğu için sormamışlardı. Veyahut "Allah, elçi olarak seçtiklerinden başkasına gaybı bildirmez"[1] meâlindeki âyette ifade buyurulduğu üzere bunun Resûlullah'a (s.a.) mahsus özel bir bilgi olduğu için mânasını sormadılar. Veyahut da onlara göre bu harfler sûreleri tanımak için konulan sûre isimleri idi, şahısların isimlerinde mâna aranmadığından dolayı bu harflerin mânasını sorma gereğini duymadılar, bu konuda Hz. Peygamber'den de bir açıklama gelmedi. Nitekim ashâb-ı kirâm, bunların dışında pek çok âyetin tefsirini de Resûlullah'a (s.a.) sormamışlardı. Bunun sebebi de ya âyetlerin ifade ettiği mânayı anlama gücüne sahip olmaları idi; çünkü dilini biliyorlar, âyetlerin nüzûl sebeplerini de biliyorlardı, dolayısıyla âyetin maksadını anlıyorlardı ve sormaya ihtiyaç duymuyorlardı. Yahut da âyetlerin dile getirdiği hükümleri biliyorlardı, bundan dolayı sormaya gerek duymuyorlardı. İşte mukattaa harfleri konusunda da durum böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kur'ân'da Geçen Yemin Lafızları ve Üzerine Yemin Edilen Varlıklar]

87 [§]Cenâb-ı Hak sûrenin başında yemin lafzını belirtti, ancak yeminin ait olduğu yerden söz etmedi. Dolayısıyla bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle dedi: Buradaki yeminden maksat, sonra gelen şu âyettir: "İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz"[2]. Bazıları da "Gökleri ve

---

1 "Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz; ancak elçi olarak seçtiği başka" (el-Cin, 72/26-27).

2 Kāf, 50/16.

yeri biz yarattık"[3] meâlindeki âyete yemin edildiğini söyler. Bazıları da "Onlar tam bir tutarsızlık içindeler"[4] meâlindeki âyet kastedilmiştir, der. Allah Teâlâ **Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun** lafzıyla yemin etmektedir, çünkü kâfirler tam bir tutarsızlık içinde idiler. Buradaki yeminde kâfirlerin şaşkınlıklarının hedef alınmış olması da muhtemeldir, nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: **Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da 'Bu tuhaf bir şey, öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!' dediler.** Allah burada onların iki olaydan şaşkınlık içinde olduklarını söylemektedir: Birincisi, **içlerinden** -yani insanlardan- **bir uyarıcının gelmesidir, kâfirler 'Bu tuhaf bir şey' dediler.** Başka bir âyette de onların şöyle söyledikleri zikredilmektedir: "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"[5], "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın"[6]. Onlar, peygamber olarak bir insanın gönderilmesini sürekli inkâr ediyorlardı. İkincisi, ölümden sonra dirilme olayına şaşırıyorlardı: **Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş! dediler.** Kâfirlerin ölümden sonra dirilme gerçeğine şaşırdıklarına ve onu inkâr ettiklerine Kur'ân'ın muhtelif âyetlerinde temas ettik. Muhtemeldir ki burada yeminin ait olduğu yer, kâfirlerin şaşkınlıklarıdır yahut peygamber olarak bir insanın gönderilmesini inkâr etmeleridir veyahut ölümden sonra dirilmeyi inkâr etmeleridir. İşte Cenâb-ı Hak, **Kāf. Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun** diyerek bunların olacağına yemin etmekte, onların inkârlarını ve hayretlerini reddetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Peygamberler Niçin İnsan Cinsinden Seçildiler?]

Kâfirlerin inkâr etmelerinin ve "Elçi olarak bir insan nasıl gönderilir? Allah, kendi yanında bulunan meleklerden birini elçi göndermeyi nasıl tercih etmez? Dünyada elçiler, onu gönderenin yanında bulunan kişilerden seçilir, [§]elçinin gönderileceği kişilerden seçilmez" gibi sözlerle şaşkınlıklarını dile 88
getirmelerinin anlamı yoktur. Her ne kadar buna hayret ediyor idiyseler de elçinin gönderileceği kişiler arasından seçilmesini inkâr etmeleri gerekmiyordu. Çünkü gönderilen elçinin, gönderildiği varlıkların türünden olması gerekir. Kendilerine elçi gönderilenler, elçinin doğruluğunu ve davasının hakikatini anlayabilmeleri için, kendi cinslerinden farklı birinin gönderilmesinden daha uygun bir seçimdir. Çünkü insanlar, onun elçi seçildiğini ancak göstereceği birtakım mûcizelerle ve kendilerinin asla yapamayacakları bazı fevkalâdelikleri

3 Kāf, 50/38.

4 Kāf, 50/5.

5 el-İsrâ, 17/94.

6 eş-Şuarâ, 26/154.

yapması ile anlayabilirler. Elçi, onların kendi türlerinden başka biri olduğu takdirde bu mûcizelerin doğruluğunu ve hakikatini anlayamazlar, çünkü onun getirdiği ve mûcize olduğunu iddia ettiği olaylar ve haberler belki mûcize değildir, türlerin değişmesiyle kuvvetlerin de değişeceği fikrinden hareketle, bunları yapmak insanların gücü dâhilinde değil ise de onun gücü dâhilinde olabilir. Bu da göstermektedir ki elçiyi, gönderileceği grubun türünden seçmek daha uygundur ve bu şekilde delil ve mûcizelerin doğruluğunu anlamak daha kolaydır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Her tür kendi türüne, her şekil kendi şekline, kendilerinden başka bir türden olandan daha yakındır ve onunla daha çabuk ünsiyet sağlar. Maksat da uyum ve birleşmek olduğuna göre kendi türü ile hedefe ulaşmak daha kolaydır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İmanın Özgür İradeyle Yapılması İçin Ceza ve Mükâfat Âhirete Ertelenmiştir]

Sonra, bize kendi katında olanlardan birini elçi gönderseydi ya, tarzındaki sözü uygun olmayan bir yaklaşımdır. Çünkü bütün yaratılanlar, Allah nezdinde O'nun katında ve huzurundadırlar, hepsi de aynı konumdadır. Yaratılanlardan hiçbiri, Allah'ın yanındadır diye nitelenemez, ancak O'na itaat etmek, emirlerine uymak ve muhalefetten sakınmak suretiyle kendisine yaklaşmaya çalışmaları mümkündür. Yoksa yaratılan birinin başka bir yaratılanın yanında durması gibi bir durum Allah için söz konusu değildir. Çünkü burada aynı mekânda bulunmakla nitelenmektedir. Allah Teâlâ, böyle bir halden pek çok yücedir. "Yanında" kelimesinden maksat şayet yakınlık ise bu O'na itaatle ve O'nun elçiliğe ehil ve uygun olanı tespit etmeye dair emirlerini yerine getirmekle olur. Bu elçilik işi, insanla melek arasındaki bir fazilete dayanmaz, aksine melekler delillerin açık olanından daha çok gizli olanını yaptıkları için, bu
89 işe insan daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Kâfirlerin tekrar dirilmeye dair şaşkınlıklarına gelince, onlar, Allah bizi tekrar diriltecekse neden öldürüyor? Dünyada hiç kimsenin yıkmak için bir bina yaptığı, sonra tekrar aynı binayı yaptığı görülmemiştir, diye hayretlerini dile getiriyorlar. Bu sözlerin hiçbir değeri yoktur, çünkü Allah insanı şayet öldürmeyip hayatta bıraksaydı, amellerinin karşılığını hemen fiilin işlendiği sırada vermesi gerekirdi. Bu ise insanın kendi özgür iradesi ve tercihiyle değil, zorla ve mecburi yolla iman etmesine yol açardı. Çünkü cehenneme konulduğunu ve orada ebediyetler boyunca azaba uğradığını gören herkes, uyarıldığı konularda yanlış fiil yapmaz, aksine ikaz edilmese bile o yanlışı terkeder. Aynı şekilde Allah'a iman ve itaat eden, O'na kulluk yapan biri de cennete girdiğini ve orada ebediyetler boyunca ikrama mazhar olduğunu görürse, artık emre muhalif bir şey yapmaz. Bu durumda da imtihan ortadan kalkar ve onun yerini mecburi iman alır. İşte

Cenâb-ı Hak, imanın tam özgür bir irade ile gerçekleşmesi ve onun bir değer ifade edebilmesi için, insana, yaptıklarının karşılığını verme işini başka bir zamana erteledi.

[Kur'ân'ın Farklı Sıfatlarla Anılması]

Şanı yüce Kur'ân'a yemin olsun! Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'i bazı âyetlerde "kerîm" (كريم) diye, yani çok değerli olarak, bazan "hakîm" (حكيم), yani hikmet dolu bir kitap olarak, bazan da burada olduğu gibi "mecîd" (مجيد) diye, yani şanlı bir kitap vasfıyla nitelemektedir. Muhtemelen Allah bu isimleri Kur'ân kelimesinin anlamına uygun olarak vermiştir; yani Kur'ân'a sarılan şanlı olur, kerîm olur, hakîm olur demektedir. Yahut onu indiren şanlıdır, kerîmdir ve hakîmdir diye kendisinin sıfatını kastederek bu isimleri vermiştir. Bu niteliklerin Kur'ân'a ait sıfatlar olması, kitabın bizzat kendisine râci olması da muhtemeldir, nitekim hikmetli söz, akılsızca söz ifadeleri kullanılır, bununla da bizzat o sözün içinde bulunduğu kitap kastedilir. Buna göre bu sıfatların bu mânada kullanılmış olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Avsece şöyle dedi: Mecîd, mâcid ve temcîd kelimeleri, yücelik, üstünlük, büyüklük mânasına gelir. Hayvanın çok bol yemlendiğini ifade için aynı kökten gelen "emcede" (أمجد) fiili kullanılır. İnsanların yiyecek ve içecek maddeleri bol olunca da yine aynı fiil kullanılır.

[§]Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar da 'Bu tuhaf 90
bir şey' dediler. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[7].

Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş! Yani böyle bir şey olmayacak. Âyette geçen "baîd" (بعيد), yani uzak anlamına gelen kelimeyi, kendilerine göre böyle bir olayın mümkün olmadığı mânasında kinâye olarak kullandılar. İbn Kuteybe böyle dedi. Ebû Avsece de şöyle dedi: **Bu olmayacak bir dönüş!** Yani tekrar hayata dönüş olmayacak bir şeydir. Geri dönüldüğünü ifade için "racea" (رجع) fiili kullanılır.

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْاَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ﴿٤﴾

4. "Yerin onlardan neyi eksilttiğini (çürüttüğünü) ***bilmekteyiz; bizde her şeyi saklayan bir kayıt vardır."***

Yerin onlardan neyi eksilttiğini (çürüttüğünü) bilmekteyiz. Cümlenin zâhiri, bu sözün o kâfirler tarafından söylendiğini gösteriyor. Onlar inkâr ettikleri ölümden sonra dirilme konusundaki iddialarına delil olsun diye bunu

---

7 bk. Sâd, 38/4.

söylemişlerdi. Toprağın, bizim etlerimizi çürüttüğünü, bedenimizi bitirdiğini biliyoruz, bundan sonra bedenlerimiz nasıl diriltilecek, diyorlardı. Bu, onların şu âyette ifade edilen sözlerine benzemektedir: "Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"[8] Buna benzer başka âyetler de vardır. Ancak müfessirler bu sözün Allah'a ait olduğunda ittifak ederler, Cenâb-ı Hak onların "Öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!"[9] şeklindeki sözlerine cevap olarak buyurmuş: **Yerin onlardan neyi eksilttiğini (çürüttüğünü) bilmekteyiz.** Yani toprağın sizden neyi çürütüp yediği bizim bilgimiz dâhilindedir. Biz diyoruz ki: Sizler, bizim bilgimiz dâhilinde tekrar diriltilecek, yeniden hayata döndürüleceksiniz, öldükten sonra diriltilip hayata döneceğinizi peygamberler size haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizde her şeyi saklayan bir kayıt vardır. Yani bizde onların ahvâlini, yaptıkları işleri ve onlardan meydana gelen her fiili yazıp saklayan bir kitap vardır. Bazıları buna şöyle bir mâna verdi: Onların durumunu ben biliyorum, ama bizde her şeyi saklayan bir kitap da var. Katâde şöyle dedi: Toprağın onları çürüttüğünü ve toprak haline geldiklerini biz biliyoruz, bizim bu durumu zaten bilmemize rağmen, her şeyi saklayan bir kitap da var. Bu da önceki mâna gibidir.

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَٓاءَهُمْ فَهُمْ فٖى اَمْرٍ مَرٖيجٍ ﴿٥﴾

91 **[§]*5. "Ayrıca bunlar gerçek kendilerine geldiğinde hemen yalanladılar; tam bir tutarsızlık içindeler."***

Ayrıca bunlar gerçek kendilerine geldiğinde hemen yalanladılar. Burada gerçek sözcüğü ile kastedilen muhtemelen Kur'ân-ı Kerîm yahut Muhammed aleyhisselâmdır. Onlar her ikisini de yalanlamışlardı. Bu âyette geçen "merîc" (أمر مَريج) kelimesini İbn Kuteybe ve Ebû Avsece, "muhtelit" (مختلط), yani karışık diye açıkladılar. İnsanların işi karıştı, din karıştı anlamında "merice emru'n-nâs" ve "merice'd-dîn" (مَرِجَ أمر الناس، ومَرِجَ الدين) denilir. Bu kelimenin aslı, sürekli sallanmak, istikrara kavuşmamak anlamına gelir. İnsan zayıflayıp parmakları inceldiğinde, yüzük parmağımda sallanıyor anlamında "merice'l-hâtem fî yedî" (مَرِجَ الحاتم فى يدى) denilir. Karmaşık ve istikrarsızlık mânası da verilmiştir. Nitekim onların Kur'ân ve Hz. Peygamber hakkındaki sözleri karmaşık ve tutarsızdı. Hz. Peygamber hakkında birbirini tutmayan muhtelif söz-

8 Yâsîn, 36/78.
9 Kāf, 50/2-3.

ler söylediler; onu bazan sihirbazlıkla, bazan şairlikle, bazan delilikle, bazan Allah'a iftira etmekle suçladılar. Bu âyetleri falandan alıyor ve benzeri tutarsız ithamlarda bulundular. Bu sözlerden her biri, diğerinin iddiasını çürütüyordu. Kur'ân hakkında da benzeri laflar ettiler: Bazan büyüdür dediler, bazan şiirdir, bazan öncekilerin masallarıdır, uydurma sözlerdir dediler. Bütün bu iddialardan her biri, diğerini çürütüyordu. Bu, bir istikrarsızlık, tutarsızlık ve kafa karışıklığı halidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Tam bir tutarsızlık içindeler,** yani tam bir sapkınlık içinde bulunuyorlar.

اَفَلَمْ يَنْظُرُٓوا اِلَى السَّمَٓاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ ﴿٦﴾

6. "Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Hiçbir kusuru olmaksızın onu nasıl kurduk, nasıl süsledik."

[Evrenin Yaratılışı Allah'ın Varlığına Delildir]

Bu âyetler muhtemelen, "Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar"[10] meâlindeki âyette sözü edilen, insan türünden bir elçi gönderilmesine ve ölümden sonra dirilmeye kâfirlerin hayret ettiklerini bildiren âyetin sılasıdır. Allah sanki şunu söylemektedir: Üstlerindeki göğe bakmıyorlar mı? Gökyüzünü sağlamlığına, büyüklüğüne, kalınlığına ve yoğunluğuna rağmen direksiz ve kusursuz olarak yüksekte, birbirine bağlı ve yanyana dizilmiş bir halde nasıl bina ettik? Yeryüzüne bakmıyorlar mı? Onu nasıl yaydık ve orada yaşayanlar sallanmasın diye sabit dağları kazık gibi nasıl yerleştirdik? Cenâb-ı Hak, yüksekliğine, kalınlığına ve sağlamlığına rağmen gökyüzünü direksiz olarak kudretiyle havada tutmaktadır. [§]Hiç kimsenin gökyüzünün bir 92
ucundan diğerine ulaşması, hatta onun nihaî ucunu bilmesi de mümkün değildir. Ayrıca Allah, aralarındaki mesafenin uzunluğuna rağmen gökyüzünün menfaati ile yeryüzünün menfaatini birbirine bağlamıştır. İşte bütün bunlara kādir olanın, insanları ölümden sonra diriltmeye de kādir olduğunu ve hiçbir şeyin O'nu acze düşüremeyeceğini insanlar anlasınlar diyedir. Bütün bunları bu şekilde var eden, elbette onları boş yere yaratmamıştır, aksine bir hikmet ve düzenlemeye göre yaratmıştır. Eğer onların tekrar dirilmek yoktur, ceza da yoktur şeklindeki iddiaları doğru olsaydı, bütün bunları da boş yere ve anlamsız olarak yaratmış olurdu. Böylece bunu yapmak da hikmete uygun değil,

---

10 Kāf, 50/2.

ancak anlamsız bir fiil olur. Cenâb-ı Hakk'ın, yarattığı zamandan beri bütün bunların işleyişinin, belirttiği düzenleme ve yönetime uygun şekilde devamlı olarak ve hiç ara vermeden sürmesi, Allah'ın sorumlu varlıklar olarak yarattığı insanları başıboş bırakmak için varetmediğini gösterir; insanları herhangi bir emir, yasak koymadan ve imtihan amacı taşımadan yaratmış olsaydı, bunları gayesiz ve boş yere yaratmış olurdu. Aksine Allah, diğer yaratıklar hakkında olduğu gibi akıllı varlıklar hakkında yaptığının da hikmete uygun bulunduğunun anlaşılması amacıyla, onları emir ve yasaklarla imtihan etmek için yaratmıştır. Durum böyle olunca, bu gerçeği insanlara haber verecek, nimeti verene şükredilmesinin gereğini, bunun nasıl olacağı, miktarı ve vakti gibi aklın eremeyeceği hususları, ayrıca verilen emir ve yasağı vâd ve uyarılarla teyit edecek haberleri onlara öğretecek bir peygambere mutlaka ihtiyaç duyulur. Sonra peygamberliği istediği kişiye ve istediği türden varlıklara vermek tamamen Allah'ın tercihine kalmıştır, çünkü O hikmet sahibidir ve her şeyi bilmektedir. O'nun düzenleme ve yönetiminde asla hata olmaz, aslah (en yararlı) olanı ve hikmete en uygun olanı bilmemesi de söz konusu olamaz. İşte bu da peygamberliğin ve ölümden sonra dirilmenin ispatına dair bir delildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, **bakmıyorlar mı** ibaresi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, emir anlamına, yani âyette belirtilenlere bakın mânasına gelir. İkincisi, onlar gözleriyle bakıyorlardı ama kalp gözüyle, ibret nazarıyla bakmıyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hiçbir kusuru olmaksızın… Buradaki kusur kelimesi şöyle açıklandı: Herhangi bir çatlak ve kırıklık olmaksızın. Âyetteki "furûc" (فروج) kelimesinin tekili "ferc" (فرج) gelir, iki alan arasında kalan yer demektir. Ondan gamı, kederi açtım denildiğinde bu kelime kullanılır. Bu cümle, şu âyetle aynı mânaya gelmektedir: "Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?"[11] Allah burada şunu haber vermektedir: Siz gökyüzünde herhangi bir çatlak ve bo-
93 zukluk görmeyeceksiniz. [§]Ne kadar büyük ve sağlam olursa olsun dünyada eksiği ve kusuru olmayan bir bina yoktur. Gökyüzünde böyle bir kusur göremediğinize göre bu size, onu yaratanın her şeyi tam ve kâmil yaratmaya kādir olduğunu ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağını göstermez mi?

وَالْاَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَاَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَاَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ﴿٧﴾

11 el-Mülk, 67/3.

7. "Yeryüzünü de düzledik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik, orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik."

Yeryüzünü de düzledik, üzerine sarsılmaz dağlar yerleştirdik. Bu cümleyi daha önce açıklamıştık[12].

Orada her türden güzel bitkiler yetiştirdik. Bu âyette geçen "zevc" (زوج) kelimesi, şekli ve farklılığı ifade eder. Kendine göre bir şekli olan her şey, aynı zamanda diğerlerinden farklı olur. "Behîc" (بهيج) kelimesi de kendisiyle mutluluk duyulan güzel şey mânasına gelir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Orada, sahibinin mutlu olup sevineceği her renkte ve tatta çeşitli bitkiler yetiştirdik. İbn Kuteybe, **her türden güzel bitkiler** ibaresine, sahibinin mutlu olacağı, yani her türden güzel bitkiler mânasını verdi[13]. "Behîc" kelimesi "behice, yebhecü, behecen, fehüve behîcün" (بَهِجَ، يَبْهَجُ، بَهَجا فهو بهيج) bâbındandır ve güzel mânasına gelir. Sevinmek anlamına gelince, bu kelime "behice, yebhecü, behcen, fehüve behîcün" (بَهِجَ، يَبْهَجُ، بَهْجا فهو بهيج) bâbındandır ve sevinçli demektir.

تَبْصِرَةً وَذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنٖيبٍ ﴿٨﴾

8. "Bize yönelen her kula aydınlatıcı ve hatırlatıcı olsun diye."

Yani Allah'a yönelen her kul onu görür, yani Allah'ı anan herkes onun faydasını görür. Burada kastedilen, Allah Teâlâ'ya yönelen ve O'na itaate çalışan kuldur. O'na karşı gelmeye inanan kul ise bu faydayı göremez.

وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءً مُبَارَكًا فَاَنْبَتْنَا بِهٖ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصٖيدِ ﴿٩﴾

9. "Gökten bereketli yağmurlar indirdik, onunla nice bahçeler ve hasat edilen tahıllar yetiştirdik."

Gökten bereketli yağmurlar indirdik. Din ve dünya işlerinde kullanıldığı, her şey onunla yıkanıp temizlendiği ve her şey onunla can bulup geliştiği için Allah yağmura mübarek adını verdi. Mübarek, hayırlı olan, her zaman gelişmeye ve artmaya devam eden her şeyin adıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

12 bk. el-Hicr, 15/19.

13 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 417.

94 **[§]Onunla nice bahçeler ve hasat edilen tahıllar yetiştirdik.** Bu âyette Allah şunu söylemektedir: Gökten indirilen o bereketli su ile bahçeler, yani bostanlar yetiştirdik. Her nevi ağacın bulunduğu yere bostan ve bahçe denilir. **Hasat edilen tahıllar** sözü, o su ile hasat kabiliyeti olan her türlü tahılı yetiştirdik mânasına gelir. **Hasat edilen tahıllar** ibaresi, bütün ağaç, bitki ve meyve çeşitlerini kapsar. Sonra buradaki "el-habbu" (الحب) ve "el-hasîd" (الحصيد) kelimeleri, aynı mânaya gelir. "Hab", tohum tanesidir ve "hasîd" (حصيد) kelimesine muzaf yapılmıştır. Dilde bu türlü kullanımlar mümkündür, tıpkı şöyle denildiği gibi: İlk namaz, Cami mescidi. Bazıları bu iki kelimenin anlamının farklı olduğunu söyler; "hab" yerden çıkan bitkidir, "hasîd" ise kesilip biçilen samandır. Çünkü "hab" biçilmez, ancak ondan çıkan gövdesi biçilir. Bundan dolayı Allah "hab" kelimesini "hasîd" sözcüğüne muzaf yapmıştır. Bundan maksat da bitki ve onun gövdesidir, bundan dolayı ona muzaf yapmıştır. Nitekim ağacın meyvesi ve benzeri sözler de kullanılır.

وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿١٠﴾

10. "Bir de salkım salkım meyvesiyle göğe uzanan hurma ağaçları..."

Buradaki "bâsikāt" kelimesi uzun boylu anlamına gelir, bir şey çok uzun olduğunda bu kelime kullanılır. Ebû Avsece buna meyve dolu mânasını verdi. Cenâb-ı Hak, lütfuyla gönderdiği suyun bereketini, eserini ve gelişmesini hurma ağaçlarının üzerinde yarattığını haber vermektedir; ağaç ne kadar yüksek olursa olsun o suyun bereketinde gizlediği özelliği ağacın köklerine ulaştırmaktadır. Bu özellik, o nimeti ortaya çıkarmaktadır, fakat bu özelliğin hakikati bilinmemektedir. **Salkım salkım meyvesiyle...** Buradaki "tal'" (الطَلْع) kelimesi, hurmanın ilk çıkan meyve çiçeği anlamına gelir. "Nadîd" (نضيد) kelimesi de hurma ürününün sıra sıra dizilip salkım haline gelmesi demektir ve buna Arapça'da "küfürrâ" (كُفُرّى) denilir. Hurma sulandıkça çiçek verir, sonra bunlar ayrılır ve taze hurma haline gelir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Nadîd" kelimesi,
95 [§]sıra sıra dizilmek, birbirinin üstüne binmek demektir. Sıra sıra devam eden tepeciklere de "mendûd" (منضود) denilir. "Tendîd" (التنضيد) kelimesi de birbirinin üstüne binmek mânasına gelir. Bir şey kendi kendine sıraya dizildiğinde "nadîd" olur. "Nadîd" kelimesinin çok ve bol olmak mânasına geldiği de söylenmiştir.

رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَاَحْيَيْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَيْتًا كَذٰلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾

11. "Hepsi kullara rızık olsun diye. O yağmurla ölü toprağa can verdik. İşte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak."

Hepsi kullara rızık olsun diye. Cenâb-ı Hak bütün bunları kullar için rızık olsun diye yerden çıkardığını ve yetiştirdiğini haber vermektedir. **Onunla toprağa can verdik** sözünden maksat da o su ile toprağa can vermesidir. **Ölü toprak;** yani bütün ölü topraklara, ölü yerlere ve ağaçlara o su ile can verdik, her canlı onunla hayat buldu ve her şey onunla gelişip büyüdü. **İşte insanların mezardan çıkışları da böyle olacak.** Yani Allah, ölümden sonra toprağa can vermeye, bitkileri, ağaçları ve her şeyi öldükten sonra su ile tekrar diriltmeye kādir olduğu gibi öldükten ve toprak haline geldikten sonra sizi de diriltmeye kādirdir. Toprağın, bitkilerin, ağaçların ve sözü edilen her şeyin diriltilmesine dair hayrete şayan olan husus, bunlar daha çok olmasa bile, insanların ölümden sonra diriltilmesinden daha basit bir şey olmadığıdır. Yukarıda söylenenleri tekrar diriltmeye kādir olduğunu anlayıp kabul ettiklerine göre ölümlerinden sonra her şeyi diriltmeye de kādir olduğunu kabul etmeleri gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَاَصْحَابُ الرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ
وَفِرْعَوْنُ وَاِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَاَصْحَابُ الْاَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ
الرُّسُلَ فَحَقَّ وَع۪يدِ ﴿١٤﴾

12. "Bunlardan önce Nuh kavmi, Res ve Semûd halkı,"

13. "Âd, Firavun ve Lût'un kardeşleri,"

14. "Eykeliler ve Tübba' kavmi de yalanlamışlar, hepsi peygamberleri yalancılıkla suçlamıştı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi."

Cenâb-ı Hak bu haberleri iki sebepten dolayı anlatmıştır. Birincisi, tıpkı diğer peygamberlere sabırlı olmalarını emrettiği gibi Resûlullah'a (s.a.) da kavminin eziyetine ve kendisini yalanlamalarına karşı sabırlı olmasını söylemektedir. Şunu ifade buyurmaktadır: Kavmi tarafından ilk defa inkâr edilen peygamber sen değilsin, aksine senden önceki peygamberleri de kavimleri inkâr etmişti, onlar sabır gösterdiler, sen de sabırlı ol! Nitekim Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurmuştur: "Azim ve kararlılık sahibi peygamber-

96 lerin sabrettikleri gibi sen de sabret”[14]. [§]İkincisi, insanlar eğer Resûlullah’ı (s.a.) inkâr eder ve ona kötü muamele yaparlarsa, diğer kavimlerin peygamberlerini inkâr etmeleri ve onlara kötü muamele yapmaları yüzünden başlarına gelen belâların aynısının, kendilerinin de başına gelmesiyle uyarmakta ve sakındırmaktadır. Bu iki mâna, Kur’ân-ı Kerîm’de sözü dilen bütün peygamberler hakkında da geçerlidir.

[Res Ehli]

Res halkı. Bunların kim olduklarına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Res, Yemâme’nin gerisinde bulunan bir kuyunun adıdır, o bölgede bazı kavimler yaşıyordu, bunlar peygamberlerini yalanlamışlar ve Allah da onları helâk etmişti. Ress’in bir vadi olduğu da söylenmiştir. Bazıları şöyle dedi: Res, bir kuyudur, insanlar onu kazmışlar, içinde ateş yakmışlar ve peygamberlerini de oraya atıp yakmışlardı. Bazıları da şöyle söyledi: Onlar, peygamberlerini kuyuya gömdükleri için kendilerine “Ress” (gömenler) denildi. Bazıları ise şöyle dedi: Onlar, Allah Teâlâ’nın Yâsîn sûresinde kendilerinden bahsettiği bir millettir: “Biz kendilerine iki kişi göndermiştik, ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar ‘Biz size gönderilmiş elçileriz’ dediler”[15]. Ebû Bekir el-Esamm’ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: İçinde kanal açılan her yere res denir, bundan dolayı gözyaşı yanaklardan aşağıya aktığı için yanağa da “had” (الخَدُّ) denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Lût’un Kardeşleri. Bundan maksat, Hz. Lût’un kavmidir.

[Tübba‘ Kavmi]

Tübba‘ kavmi hakkında şöyle denilmiştir: Tübba‘ müslüman ve salih bir adamdı, bu bakımdan Allah Teâlâ onu övmüş, ancak kavmini yermişti. Kendisine tâbi olan insanların sayısı çok olduğundan dolayı ona Tübba‘ denilmişti. Onun kim olduğunu ve isminin ne olduğunu bilmeye bizim ihtiyacımız yoktur. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de ancak bu kadarı belirtildiği ve tevatür yoluyla herhangi bir bilgi gelmediği için müfessirler de bu kadarıyla yetinmişlerdir. Yalan rivayetlerden kaçınmak amacıyla biz de bu kadarıyla yetiniyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hepsi peygamberleri yalancılıkla suçlamıştı; sonunda onları uyardığım şey başlarına geldi.** Cenâb-ı Hak bu âyetle özellikle Mekke halkını korkutmaktadır; sözü edilen kavimlerin hepsi, peygamberlerini inkâr etmeleri sebebiyle helâk edilmişlerdi, Allah’ın kendilerini uyarmış olduğu belâ,

---

14 el-Ahkāf, 46/35.

15 Yâsîn, 36/14.

bu yüzden başlarına gelmişti. Bu durumda eğer Resûlullah'ı (s.a.) inkâr ederseniz aynı tehdide müstahak olursunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَعَيٖينَا بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ بَلْ هُمْ فٖى لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدٖيدٍ ﴿١٥﴾

[§]*15. "Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Buna rağmen on-* 97
lar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler."

Düşünseler ya, ilk yaratışta acze düştük mü? Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, yaratmakta acze düştük mü, mânasına gelir. İlk yaratışta acze düşmediğimize göre ikinci yaratışta acze düşeceğimizi nasıl düşünürsünüz? İkincisi, ilk yaratıştan habersiz miyiz ki, ikinci yaratışı nasıl düzenleyeceğimizi bilmeyelim? İlk yaratışın yönetimi ve inşası, size göre de onu tekrarlamaktan daha zordur, ikinci yaratış size göre de daha basit olur. İlk yaratmadan âciz, cahil ve habersiz olmadığımıza göre nasıl olur da ikinci yaratmadan acze düşeriz? Sonra bazıları şöyle dedi: İlk yaratmadan maksat, Âdem aleyhisselâmdır. Müfessirlerin geneli ise bu, insanların yaratılışının başlangıcıdır, der. *En doğrusunu Allah bilir.* **Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.** Yani onlar, ölümden sonra yeni bir yaratmaya dair şüphe ve zihin karışıklığı içindeler, çünkü onlar, bu konuda bilgi sahibi olmak için bilgilenme vesilelerine bakmayı terketmişlerdir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ نَفْسُهُ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرٖيدِ ﴿١٦﴾

16. "İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; biz ona şah damarından daha yakınız."

[Vesveseden Kurtulmanın Yolu]

İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, Allah şunu söylemektedir: İnsanın kafasından nelerin geçtiğini, içinde ne gibi sözler ve vesveseler dolaştığını biz biliriz, bunlardan habersiz değiliz ve bunların hiçbiri bize gizli değildir. Eğer insan onları içinde tutar, nefsinin ve arzularının istediklerine aldırış etmez, aklının ve zihninin davet ettiği işlere yönelirse kurtulur ve kazanır. Çünkü Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz nefis, Rabb'imin acıyıp koruması dı-

şında, daima kötülüğü emreder"[16], "Rabb'inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cenne-
98 tin tâ kendisidir"[17]. [§]İnsan eğer bu yolu terkeder de hevâ ve hevesinin peşinden giderse, helâk olur. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Azan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi; cehennem işte onun için tek barınaktır"[18]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: "Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü?"[19] Kur'ân-ı Kerîm'de buna benzer âyetler hayli çoktur.

İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz. Yani biz buna da muttaliyiz, bu konu hafaza meleklerinin bilgisine bırakılmamıştır, melekler bunları yazmakla görevli değildirler. Yani bu konuda bilgi sahibi olmak kimsenin haddi değildir, bu sadece Allah'a ait bir bilgidir. O, bütün bunları bilmektedir, bunlara muttali olan melekler değil Allah'tır. Meleklerin görevi, sadece insanın diliyle söylediği ve organlarıyla yaptığı işleri tespit etmektir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"[20] Başka bir âyette de yine meâlen şöyle buyurur: "Sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var. Onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar"[21]. Allah Teâlâ, muhafaza meleklerinin, sadece insanların açık olarak yaptıkları işleri bildiklerini haber vermektedir. Onların kalplerinde gizledikleri düşüncelerin bilgisi ise Allah'a aittir. İnsanlar devamlı dikkatli ve uyanık olsunlar diye Allah bunları bildiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kulun Allah'a Yakın Olmasının Anlamı]

Biz ona şah damarından daha yakınız. Burada Allah'ın kula yakın olmasından anlaşılması gereken, kulun Allah'a yakınlığından anlaşılması gereken mânadır. Kulun Allah'a yakın olması da ancak O'na itaatle, emirlerini yerine getirmekle ve O'na boyun eğip teslim olmakla mümkün olur. Bu, kulun Allah'a yaklaşmasından anlaşılması gereken anlamdır, bir varlığın başka bir varlığa maddî anlamda yakın olması değildir. Buna göre Allah'ın kula yakınlığından anlaşılması gereken de duasını kabul etmesi, kendisine yardım etmesi, desteklemesi ve itaatleri yapmaya muvaffak kılmasıdır. Buna göre falanca filana yakındır denildiğinde aynı mekânda birbirlerine yakın durmaları anlaşılmaz.

16 Yûsuf, 12/53.
17 en-Nâziât, 79/40-41.
18 en-Nâziât, 79/37-39.
19 el-Furkān, 25/43.
20 Kāf, 50/18.
21 el-İnfitâr, 82/10-12.

[§]Burada kastedilen, ona yardımcı ve destek olması ve taleplerini kabul etmesidir. Burada sözü edilen yakınlıktan maksadın, insanın açık ve gizli bütün hallerini bilmekten kinâye olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Yakınlık konusunda esas olan, insanın durumuna itibar edilmesidir; eğer insan Allah'tan bir talepte bulunuyorsa, bu durumda yakınlıktan maksat Allah Teâlâ'nın onun talebini kabul etmesidir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım"[22]. Şayet insanlar bazı düşünceleri saklayıp gizliyorlarsa, bu durumda yakınlıktan maksat, onu bilmektir. Nitekim Allah meâlen şöyle buyurur: "Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın"[23]. Buna göre **Biz ona şah damarından daha yakınız** ilâhî kelâmıyla, "Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz"[24] meâlindeki âyetten, Allah'ın yardımı, desteği yahut ilmi anlaşılır. **Biz ona daha yakınız** cümlesi, onu daha iyi biliriz, ona yardım, destek ve taleplerini kabul etmekte biz başkalarından daha lâyığız mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Buna göre Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen "Bana bir karış yaklaşana ben iki karış yaklaşırım"[25] meâlindeki kutsî hadis de yukarıda söylediğimiz gibi mekân yakınlığı değil, kulun itaatle Rabb'ine yaklaşması, Allah'ın da yardım ve destekle kuluna yaklaşması mânasına gelir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* **Şah damarı** sözü hakkında bazıları, boyundaki damardır, dediler, âyette geçen "verîd" (الوريد) kelimesi boyun demektir. Bazıları da boğazla boyun arasındaki ana damardır, dedi. Bazıları şöyle dedi: O kalbe giden damardır, kalp ona bağlıdır, o kesilince insan ölür. *En doğrusunu Allah bilir.* 99

اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾

17. "İnsanın sağında solunda oturmuş iki alıcı** (yaptığını) **alıp kaydeder."

[Yazıcı Meleklerin Amelleri Yazması]

Yani insanın yanında duran o iki alıcıyı hatırla yahut iki alıcıyı koru veyahut iki alıcıdan sakın! Bunlar senin yaptıklarını ve söylediklerini gözetleyen
iki melektir. [§]Çünkü onlar senin yaptıklarını ve söylediklerini senden alır, 100
onları senin aleyhinde olmak üzere muhafaza eder ve yazarlar. Cenâb-ı Hak

---

22 el-Bakara, 2/186.
23 el-Mücâdile, 58/7.
24 el-Vâkıa, 56/85.
25 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 413, 534; Müslim, "Tevbe", 1.

bunu söylüyor ve insanların başında, yaptıklarını ve söylediklerini kaydedip koruyan ve onları sürekli kontrol eden meleklerin bulunduğunu haber veriyor. Eğer Allah Teâlâ, insanların bütün davranışlarını ve sözlerini koruyor ve biliyorsa, meleklerin korumalarının, yazmalarının veya yazmamalarının yüce Allah hakkında ne anlamı vardır? Ancak meleklerin, insanların bütün amellerini kaydetme ve yazmalarında çeşitli hikmetler vardır. Birincisi, insanlar konuştukları ve yaptıkları her işte sürekli dikkatli ve uyanık olmalarını sağlar. Nitekim dünyada başında bir şahit, bir koruma ve bir murakıp bulunduğunu bilen insan, daima dikkatli davranır, içinde sürekli bir endişe hisseder. Bu da insan için daha uyarıcı ve yanlıştan vazgeçmeye daha güçlü bir davetçidir. Aynen bunun gibi insan, başında bir muhafızın bulunduğunu ve onun da her yaptığını yazdığını, bu yazılanları da Allah Teâlâ'nın huzurunda okumakla yükümlü olduğunu bilirse, Allah'ın huzurunda mahcup olmaktan çok utanır. İşte bu, insanı yanlıştan vazgeçirmekte son derece etkili bir yoldur. Yoksa yazılı olsun olmasın bunları Allah'a sayıp dökmenin bir anlamı yoktur, çünkü Allah, zaten onları sebepler vasıtasıyla değil zatıyla bilmektedir. Bu aynı zamanda, "Rabb'im ne yanılır ne de unutur"[26] meâlindeki âyetin de yorumudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, âdemoğlunun amellerini saklamaları ve yazmaları, meleklerin imtihanı konusundaki hikmetlerden biridir. Allah melekleri bununla imtihan ediyor ve onlara bu emri veriyor. Cenâb-ı Hakk'ın meleklerden dilediğini tesbih ve tâzim etmekle, dilediğini rükû yapmakla, dilediğini secde etmekle, dilediğini arşı ve kürsüyü taşımakla, dilediğini âdemoğlunu korumakla, dilediğini bulutları sevketmek ve âdemoğlunun faydasına olacak şekilde yağmuru yağdırmakla imtihan etme hakkı vardır. Bütün bunlar ibadet ve kulluğun gereğidir; Cenâb-ı Hakk'ın rükû, secde, tesbih, tekbir ve tehlil ile imtihan ettiği kişileri, kendi menfaati için değil, ancak herkesi dilediği işlerle ve dilediği konularda imtihan ettiği, şekli ve mahiyeti farklı olsa da hepsinin ibadet ve kulluğun gereği olduğu bilinsin diyedir. İşte Allah Teâlâ'nın meleklere, âdemoğlunun amellerini ve sözlerini saklayıp yazmalarını emretmesinin hikmeti budur. *En*
101 *doğrusunu Allah bilir.* [§]O amelleri ve sesleri korumak ve yazmak, rükû, secde, kıyam, tekbir veya tehlil ve benzeri ibadetleri yerine getirmekle emrolunan meleklerin yaptıklarından daha zorlu bir imtihandır. Âdemoğlunun ibadetleri yerine getirmek ve haramlardan kaçınmaktan ibaret olan imtihanlarından da zordur. Çünkü bütün yaratılanlar sadece tek bir amelin mahiyetini bilmek için bir araya gelseler bile buna güçleri yetmez. Dolayısıyla bu açıklama, ihtimal dâhilinde olan bir yorumdur.

---

26 Tâhâ, 20/52.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak âyette meleklere, insanların amellerini yazmalarını ve onların sağında ve solunda oturmalarını emrettiğini haber vermektedir. Halbuki insanlardan hiçbiri onları ve yazdıklarını görmemiş, yazarken çıkan sesleri de duymamıştır. Allah, insanların kalplerinde sakladıkları düşünceleri ve meleklerin yazdıkları her şeyi bilmesine, melekleri bize gösterme kudretine sahip olmasına ve onlar görülebilen cisimler olmalarına rağmen onları görebilme gücünü bize vermemiştir. Bu da Allah Teâlâ'nın kudretinin her istediğini yapabilecek yetkinlikte olduğunu bilmeleri içindir. Allah Teâlâ bütün yarattıklarının kuvvetini onların kuvvetine denk yapmadı, başkalarının görme kabiliyetini de onların görme kabiliyeti gibi yaratmadı. Görebilme gücü, zamanların ve şahısların değişmesiyle farklılık arzeder. Çünkü melekler bizi görüyorlar, ama her ne kadar görülebilecek cisimlere sahip olmalarına ve birbirlerini görmelerine rağmen biz onları dünyada göremiyoruz. Sonra Cenâb-ı Hak o kitabın âhirette görüleceğini haber vermektedir: "Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız"[27]. Buna göre insan dünyada her ne kadar onu göremiyorsa da âhirette o kitabı görecek, aynı şekilde âhirette melekleri de görecek. Çünkü insan bünyesi bu konuda dünyada birtakım zaaflar ve perdelerden dolayı bazı şeyleri kaldırmaya müsait değildir. Fakat âhirette bu bünyenin daha güçlü olması muhtemeldir, bu sayede âhirette onları görebilecektir. Bu gerçek, Mûtezile'nin, Allah'ı görmeyi inkâr etmelerini de çürütmektedir; meleklerin dünyada değil de âhirette görüldükleri gibi eğer Allah görülecekse her yerde görülür, Allah'ı görmek de bunun gibidir.

[§]İbn Mesûd'un (r.a.) kırâatinde bu âyet şöyledir: (إذ يتلقى المتلقيان عنه عن 102
اليمين و عن الشمال). Onun kıraatine göre bu âyetin tek bir yorumu vardır, o da şudur: Âdemoğlunun yaptıklarını ve söylediklerini iki melek alır. Genel kırâate göre ise âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanın söz veya fiil olarak yaptıklarını iki melek kendisinden alırlar. İkincisi, insanın yaptıklarını meleklerden biri alır, diğer melek de ondan alır. Ebû Ümâme'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sağ taraftaki melek, soldakinin güvencesidir; kul bir kötülük yaptığı zaman sağdaki melek öbürüne, bekle, der. O da yedi saat bekler, eğer kul Allah'tan bağışlanma dilerse melek onu yazmaz, bağışlanma dilemezse sadece bir günah olarak yazar"[28]. Her ne kadar kulun yaptıklarını her iki melek görüyor ve alıyorlar ise de sadece birinin yazıyor olması da mümkündür, çünkü başka bir âyette meâlen şöyle buyurul-

---

27 el-İsrâ, 17/13.

28 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VIII, 191.

maktadır: “Arkadaşı (melek), ‘İşte hep beraber olduğum şahıs burada’ der”[29]. Burada Allah bahsedilen melek için iki arkadaşı değil, bir arkadaşı ifadesini kullanmaktadır. Bununla birlikte İbn Abbâs’ın (r.a.), ‘Biri sağında diğeri solunda olmak üzere insanın iki yazıcısı vardır, her ikisi de insanın iyiliklerini ve kötülüklerini yazar, sonra yazdıklarını her pazartesi ve perşembe günü birlikte üstlerinde bulunan meleklere arzederler, onlar da sevaba veya günaha konu olanları tespit ederler, diğerlerini ise atarlar’[30] sözüne dayanarak her iki alıcı meleğin yazmış olmaları da mümkündür. Yine İbn Abbâs’tan (r.a.) ve diğer müfessirlerden rivayet edildiğine göre iki melek iyilikleri ve kötülükleri yazarlar, diğer yaptıklarını ise yazmazlar. Ancak âyetin zâhiri, onların her söyleneni yazdıklarını ifade etmektedir: “O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli
103 bir gözetleyici olmasın!” [§]Ancak şöyle denilebilir: Meleklerin yazdığı sözden maksat, insanın sevaba ve günaha sebep olan sözleridir, nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır: “Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir günah bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!”[31] Yani yapılanların mutlak mânada küçük ve büyük olanını değil, günahın büyük ve küçük olanını da yazmış. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra amelleri kavrayan meleklerin iki kişi olması, hukukî davalarda iki kişinin şahitliğinin istenmiş olmasından dolayı olabilir, çünkü bu iki melek de âhirette şahitlik yapacaklar.

İnsanın sağında solunda oturmuş iki alıcı vardır. İbn Kuteybe şöyle dedi: Burada **oturmuş** sözü tekil olarak belirtilmiştir, ancak her iki meleği de kapsamaktadır. Âyet sadece birini belirtmekle yetinmiş, ama diğerini de içine almaktadır. Ebû Avsece şöyle dedi: Âyette oturmuş anlamına gelen “kaîd” (قعيد) kelimesi, mufâale bâbından olup birlikte oturmuş mânasına gelmektedir, nitekim “kaîdî” (قعيدى) ve “celîsî” (جليسى), yani yandaşım ve yoldaşım denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

29 Kāf, 50/23.

30 “O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!” (Kāf, 50/18) meâlindeki âyetin tefsirinde İbn Abbâs’ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: İyiliklerin kâtibi insanın sağında bulunur ve yaptığı iyilikleri yazar. Kötülüklerin kâtibi de insanın solunda bulunur. İnsan bir iyilik yaptığı zaman sağdaki melek onu on katı ile yazar, kötülük yaptığı zaman ise sağdaki melek soldakine şöyle der: Yazma, tesbih getirinceye yahut istiğfar edinceye kadar bekle! Perşembe günü gelince, karşılık verilmesi gereken iyiliğini ve kötülüğünü yazar, diğerlerini atar. Sonra yazdıklarını ana kitaba arz eder, orada da aynı şeyin yazılı olduğunu görür (Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 594).

31 el-Kehf, 18/49.

مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَق۪يبٌ عَت۪يدٌ ﴿١٨﴾

18. “O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!”

Âyetin zâhirine göre melekler, insanın sadece açıktan yaptıklarını ve söylediklerini yazarlar, kalplerinden geçenleri değil. Ancak Allah Teâlâ’nın, meleklere, kalplerden geçenleri de bilme kudretini vermesi ve böylece bunları da yazmış olmaları akla aykırı değildir. Fakat bu âyetin zâhiri bizim söylediklerimizi işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Dikkatli bir gözetleyici.** Âyetin metninde geçen “rakîb” (رقيب) kelimesi koruyucu anlamına gelir. “Atîd” (عتيد) de her an hazır ve nazır olan, yani gaipte olmayan ve hiçbir davranışı gözden kaçırmayan demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَٓاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَح۪يدُ ﴿١٩﴾

19. “Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir; İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir!”

[Ölüm Kaçınılmaz Bir Gerçektir]

Bu durumda iken ölüm sarhoşluğu kaçınılamaz bir gerçek olarak çöküverir. Burada ölüm sarhoşluğu diye tercüme ettiğimiz “sekratü’l-mevt” (سَكْرَة الموت) ibaresine Ebû Avsece, ölümün şiddeti diye mâna verdi. Allah, ölüm sırasında insana bir zorluk ve meşakkat gelmesinin kaçınılmaz olduğunu haber
vermektedir. Sonra bu âyet, iki şekilde yorumlanır. [§]Birincisi, âyetin zâhiri 104
geçmişteki tecrübelere işaret etmektedir; yani hiç hazırlıkları olmadığı halde sizden öncekilere ölüm sarhoşluğu gelmişti. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, âyetteki geldi fiili, gelir mânasına gelebilir. Nitekim âyet-i kerîmede “Her şahıs, yanında bir sevkedici ile gelir”[32] buyurulmaktadır. Dilde böyle kullanımlar söz konusudur. Âyette geçen **hak ile,** ister bedbahtlar ister bahtiyarlar zümresinden olsun, ölüm kaçınılmaz bir gerçek olarak herkese gelecektir mânasına gelir. Allah Teâlâ buyuruyor ki: İşte o zaman insan anlayacak, bahtiyarlardan mıdır yoksa bedbahtlardan mı? Yahut cennet ehlinden midir yoksa cehennemlik midir? Bize göre buradaki hak kelimesi, herkese vâdolunan hayır ve her şahsın uyarıldığı kötülük o zaman ortaya çıkar mânasına gelir: Eğer mümin ise ona cennet vâdedilmişti ve bu vâd gerçek olarak tecelli eder, şayet kâfir ise o da ce-

32 Kāf, 50/21.

hennemle uyarılmıştı, onun için de bu gerçek tecelli eder. Buradaki "hak" kelimesi ile bizzat ölümün kendisi de kastedilmiş olabilir. Allah, herkesin mutlaka ölümü tadacağını ve bunun kaçınılmaz bir sonuç olduğunu haber vermektedir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Senden önce de hiçbir insana ölümsüzlük vermedik"[33]. Allah Teâlâ buyuruyor ki: Hiçbir yaratık dünyada ebedî hayat için yaratılmadı, âhiret için yaratıldı, dolayısıyla herkes için ölüm kaçınılmazdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bu, senin kendisinden kaçıp durduğun şeydir! Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, gelmesini istemediğin, hoşlanmadığın ve inanmadığın kıyâmet sana geldi. Burada ölümden sonra dirilmeye, inkâr ettikleri ve istemedikleri kıyâmet gününe işaret edilmektedir. İkincisi, bu cümlede bizzat ölümün kendisi de kastedilmiş olabilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Hoşlanmadığın ve kaçtığın şey sana geldi, -çünkü onlar ölümden hoşlanmıyor ve ondan kaçıyorlardı- o sizi mutlaka bulur, yani ölüm kaçamayacağınız bir taraftan size geldi. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şöyle de: Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size
105 çatacaktır"[34]. [§]Yani ölüm, kaçmanız mümkün olmayan bir taraftan size gelecektir. Âyette geçen "tehîd" (تحيد) fiili, yan çizmek ve hoşlanmamak demektir. Ebû Avsece şöyle dedi: Bu fiil, kaçmak mânasına gelir, vezni de şöyledir: "Hâde, yehîdü, hayden" (حَادَ، يَحِيدُ، حَيْدًا).

وَنُفِخَ فِى الصُّورِ ذٰلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾

20. "Derken sûra üfürülür; işte bu, ceza uyarısı yapılmış olan gündür."

[Sûra Üfürmek]

Bu âyette muhtemelen sûra ilk üfürüş kastedilmiştir, o da göklerde ve yerde olan her canlının düşüp öleceği üfürüştür. Tekrar dirilme ve ruhların bedenlerine gireceği sıradaki ikinci üfürüş de kastedilmiş olabilir. Münker ve Nekîr'in suâli konusunda rivayet edilen hadislere baktığımızda, âyette insanların kabirlere konulduğu sıradaki sorgularının kastedilmiş olması da muhtemeldir. İşte bu da o kişi hakkında, yani özellikle kâfirler için uyarı günüdür, yani **ceza uyarısı yapılmış olan gündür.** Yani o uyarının neticesinin görüleceği gündür. Çünkü uyarı günü dünyada olur, kıyâmet günü ise uyarının neticesinin görüleceği ve gerçekleşeceği gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

33 el-Enbiyâ, 21/34.

34 el-Cum'a, 62/8.

وَجَٓاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَٓائِقٌ وَشَه۪يدٌ ﴿٢١﴾

21. "Her şahıs, yanında bir sevkedici, bir de şahitle gelir."

[Sevkedici ve Şahit]

Bazıları şöyle dedi: Sevkedici, insanın ruhunu alıp götürendir, **Şahit** de insanın amelini muhafaza edendir. Bazıları da şöyle dedi: **Sevkedici,** insanın kötülüklerini yazan melektir, **Şahit** de insanın iyiliklerini yazan melektir. Şöyle de söylendi: **Sevkedici,** kâfirleri mahşere götüren ateştir, **Şahit** de insanın dünyada iken yapmış olduğu amelidir. Şu da söylenmiştir: **Sevkedici,** yazıcı meleklerdir, **Şahit** de insanın kendi organlarıdır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O ceza gününde dilleri, aleyhlerine tanıklık edecektir"[35]. Bu meselenin aslı şu âyetlerde ifade buyurulmaktadır: "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek…"[36] "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek…"[37]. Cenâb-ı Hak insanların iki grup halinde sevkedileceğini haber vermekte ve kâfirler hakkında meâlen şöyle buyurmaktadır: "(Allah, görevlilere buyurur:) Toplayın o zâlimleri ve
onların yoldaşlarını; hepsini cehennemin yoluna sürün!"[38] [§]Başka bir âyette **106**
de şöyle buyurur: "Allah düşmanlarının ateşe doğru sevkedilecekleri gün"[39]. Sevkeden, melektir, o emredildiği üzere insanları cennete veya cehenneme sevkeder. Şahit de amellerimizi yazan, âhirette şahitlik edecek olan, şayet kötülük yapmışsak kötü diye, iyilik etmişsek iyi diye tanıklık edecek olan meleklerdir. Her ne kadar müfessirlerin söyledikleri muhtemel olsa da Allah, murat ettiği mânanın gerçeğini en iyi kendisi bilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ كُنْتَ ف۪ي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَٓاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَد۪يدٌ ﴿٢٢﴾

22. "(Ona şöyle seslenilir:) ***Sen bu konuda tam bir gaflet içindeydin, artık gözünden perdeni kaldırdık, şimdi gözün keskindir."***

---

35 "O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir" (en-Nûr, 24/24).

36 ez-Zümer, 39/71.

37 ez-Zümer, 39/73.

38 es-Sâffât, 37/22.

39 Fussılet, 41/19.

[Âhirette Gözlerden Perdelerin Kaldırılması]

Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Sen bugün gözlerinle görmüş olduğun tablodan dünyada iken gaflet içinde idin yahut bugün gördüğün zorluklardan ve korkulardan dünyada uyarılmıştın, fakat tam bir gaflette idin. **Artık gözünden perdeni kaldırdık.** Yani bilginin oluşmasına ve gerçeğin görülmesine engel olan şüpheleri kaldırdık. **Şimdi gözün keskindir,** yani gözün açıldı, son derece keskin hale geldi, artık gerçeği görüyor. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: “Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki!”[40] Âyette geçen “hadîd” (حديد) kelimesinin, son derece keskin, kendisinden hiçbir şey gizli kalmayan mânasına geldiği söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu murat etmektedir: Sen dünyada iken böyle bir güne kavuşacağından ve bu duruma düşeceğinden habersizdin, gaflette olduğun bu gerçeği şimdi gözlerinle gördün ve hakikati anladın. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: “Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz! Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz”[41].

23. “Arkadaşı** (melek)**, ‘İşte hep beraber olduğum şahıs burada’, der.”

Bu sözü, insanın başında gözetleyici olan melek söyler ve şunu der: Peygamberleri inkâr etmek, kötülükler yapmak gibi onun bütün işlerine dair bilgiler benim yanımdadır. Bu sözle, koruyucu meleklerin onun aleyhindeki şahitliği kastedilmiş gibidir. Amelleri yazan ve saklayan meleklere sorulan soru üzerine bunu söylemiş olmaları da muhtemeldir, soru üzerine her melek şunu söyler: **İşte hep beraber olduğum şahıs burada.** Yani bunları yapan kişi burada, yaptıkları da yanımdadır, muhafaza edilmiştir, çünkü yaptıklarını yazdığım kitap yanımdadır. Sonra, **Arkadaşı şöyle dedi** cümlesi, herkesin amelleri-
107 ni yazan meleğin tek bir kişi olduğu mânasına gelebilir. [§]Çünkü Allah her ne kadar daha önce iki melek olduğunu söylediğimiz âyette “İki alıcı (yaptığını) alıp kaydederken”[42] buyurmuş ise de burada “İnsanın iki arkadaşı” dememiştir. Dolayısıyla “iki alıcı” ifadesi, meleklerden birini yazım işini üstüne almış olması, diğerinin de şahitlik yapması mânasına gelebilir. Ancak, “Değerli yazıcılar var, onlar yaptığınız her şeyi biliyorlar”[43] meâlindeki âyete göre her iki

---

[40] Meryem, 19/38.

[41] et-Tekâsür, 102/6-7.

[42] Kāf, 50/17.

[43] el-İnfitâr, 82/11-12.

meleğin yazmış olmaları da muhtemeldir. Açıklamaya çalıştığımız âyette ise her ikisi de aynı görevi yürüttüğü için tekil olarak **Arkadaşı şöyle dedi** buyurmaktadır. Nitekim daha önce "Sağında solunda oturmuş iki alıcı"[44] meâlindeki âyette bu hususa işaret etmiştik, yani o ikisinden her biri insanın sağında ve solunda oturmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلْقِيَا فٖى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنٖيدٍ ﴿٢٤﴾

24. **"**(Ve şu emir gelir:) ***Atın cehenneme her inatçı kâfiri!"***

Buradaki **atın** emrinin tesniye (ikil) olarak gelmesi, bu emrin muhatabının muhtemelen "Her şahıs, yanında bir sevkedici, bir de şahitle gelir"[45] meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere, insanı sevkeden ve ona şahitlik yapan olmak üzere iki kişi olması muhtemeldir, böylece âyetteki tesniye sîgasıyla gelen emir sözü edilen iki meleğe verilmiş demektir. Bu hitapla, âyette **arkadaş** diye bahsedilen meleğin kastedilmiş olması da muhtemeldir: "Arkadaşı (melek), işte hep beraber olduğum şahıs burada, der"[46]. Fiilin "elkıyâ" (ألقيا) diye tesniye olarak zikredilmesinin ise iki sebebi olabilir. Birincisi, söylendiğine göre Araplar, tekili ve çoğulu kastettikleri zaman fiili tesniye kullanırlarmış. İkincisi, bazıları şunu söyledi: "Elkıyâ" diye tesniye zikredilmesi, at, at! diye tekit anlamındadır. Nitekim bir âyette Allah Teâlâ, tehdit ve kötüleme anlamında olmak üzere "Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak!"[47] buyurmuştur. Övgü anlamında da yine tekit mânasına gelmek üzere "Buh! Buh!" (بُخ بُخ) denilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Her inatçı kâfiri.** Muhtemelen **kâfir** sözüyle kastedilen, Allah'ın nimetlerine nankörlük yapan herkestir, çünkü o teşekkürünü Allah'tan gayrısına yapmıştır. Yahut Allah'ın birliğini inkâr eden ve O'ndan başkasına tanrı diyen her kâfir kastedilmiştir. **İnatçı** kelimesine bazıları şöyle bir mâna verdi: Karşı durmakta son hadde varan, şiddetle muhalefet eden kimse. Fiil "'anede, ya'nidü, 'unûden" (عَنَدَ، يَعْنِدُ عُنُودًا) diye kullanılan kökten gelir. Bu kelimeye, kendi nefsine karşı âdil davranmayan mânası verildiği gibi gerçek ortaya çıktıktan sonra da büyüklenen ve inat eden kimse mânası da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

44 Kāf, 50/17.
45 Kāf, 50/21.
46 Kāf, 50/23.
47 el-Mü'minûn, 23/36.

مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ ﴿٢٥﴾

108 [§]*25. "İyiliği engelleyen, hak tanımayan, insanları şüpheye düşüreni."*

Hayrı engelleyen sözü iki mânaya gelir. Birincisi, hayra gitmeye engel olan, yani başkasının tevhidi ve hakkı kabul etmesini engelleyen. İkincisi, malından ve canından vermesi gereken elindeki hakları vermeyen demektir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Burada Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî kastedilmiştir. Ancak bu hal, her kâfirin âdetidir. Nitekim bir âyette Allah şöyle buyurmaktadır: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz"[48]. Dolayısıyla âyeti tek kişiye tahsis etmenin anlamı yoktur. **Hak tanımayan ve insanları şüpheye düşüreni.** Âyetin metninde geçen "mu'tedin" (مُعتَد) kelimesi tecavüz etmek mastarından gelir, Allah'ın sınırlarını aşan kimse anlamındadır. "Murîb" de şüpheci ve fesat mânasına gelir, dolayısıyla içinde şüphe ve fesat bulunan kişiyi ifade eder. Sonra, vasıfları verilen bu insanı Allah şöyle nitelemektedir:

اَلَّذٖى جَعَلَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَاَلْقِيَاهُ فِى الْعَذَابِ الشَّدٖيدِ ﴿٢٦﴾

26. "Allah'ın yanına başka bir tanrı daha koyan kimseyi, atın onu dayanılmaz azaba!"

Cenâb-ı Hak burada, Allah'ın yanına başka bir tanrı daha koyan kimseden bahsetmektedir. Nitekim Allah bazı âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar -hâşâ- 'Kızlar Allah'ındır' diyorlar"[49], "Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi bildiler"[50], Yani onlar melekleri dişi olarak nitelediler, bunun hakikatine sahip değillerdi. **Atın onu dayanılmaz azaba!** Allah Teâlâ, cehennem ateşini şiddetli ve dayanılmaz olmakla nitelemektedir. Çünkü her azabın zaman zaman kesilmesi ve bir rahatlama getirmesi ümit edilir, fakat cehennem azabının kesilme ihtimali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

48 el-Meâric, 70/19-21.

49 en-Nahl, 16/57.

50 ez-Zuhruf, 43/19.

قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَٓا اَطْغَيْتُهُ وَلٰكِنْ كَانَ ف۪ي ضَلَالٍ بَع۪يدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ
لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ بِالْوَع۪يدِ ﴿٢٨﴾

27. "Yandaşı (şeytan)***, 'Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi' der."***

28. "Allah şöyle buyurur: 'Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.'"

Yandaşı (şeytan), 'Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi' der. Yani onu saptıran ve kendi yoluna çağıran şeytanı ona âhirette böyle der. Allah başka bir âyette de şöyle buyurur: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır"[51]. **Arkadaşı,** yani kendisine tâbi olduğu ve emrine uyduğu yoldaşı. [§]Arkadaşı tarafından söylenen bu söz, insanın kendi iradesiyle girdi- 109
ği küfür ve şirki inkâr ettikten sonra söylenmiştir. İnsan şöyle demiştir: Beni saptıran, inkâra sevkeden ve bu duruma düşüren işte budur! Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha azap ver!"[52] Bunun üzerine arkadaşı da şöyle der: **Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi.** Kâfirler şaşkınlıklarından ve çaresizliklerinden bazan şirki de inkâr ederler: "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[53], "O gün, Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir"[54]. Bazan da şöyle derler: "Bizi işte bunlar saptırdılar!"[55] Bazan da "Sonra kıyâmet gününde birbirinize lânetler yağdıracaksınız"[56] meâlindeki âyette belirtildiği gibi birbirlerine lânet okurlar. Sonra **Rabbim! Onu ben azdırmadım** cümlesi, onu sapıklığa ben zorlamadım, zaten bende öyle bir güç yok; benim bir baskım ve zorlamam olmadığı halde onlar kendiliklerinden gelip bana tâbi oldular ve bana itaat ettiler, anlamındadır. **O kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi.** Yani o, dönmesi

---

51 ez-Zuhruf, 43/36.
52 el-A'râf, 7/38.
53 el-En'âm, 6/23.
54 el-Mücâdile, 58/18.
55 el-A'râf, 7/38.
56 "Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır" (el-Ankebût, 29/25).

ve son vermesi ümit edilemeyen bir sapkınlık içinde idi. Bazı müfessirler şöyle dedi: O kâfir, benim yapmadığım şeyleri yazmışlar diyerek hafaza meleklerini de yalancılıkla itham eder. O gün şaşkınlıklarından melekleri de yalancılıkla itham edip şöyle derler: "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan olmadık"[57]. Onun amellerini yazan arkadaşı da şöyle der: **Rabbim! Onu ben azdırmadım, o kendisi apaçık bir sapkınlık içinde idi.** Ancak bu yorum yanlıştır, çünkü bu söz melekler tarafından değil, şeytan tarafından söylenmiştir. Çünkü onlar, kendilerini meleklerin azdırdığını ve saptırdığını iddia etmediler. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: **Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.** Onların şeytanla tartışacaklarını Cenâb-ı Hak çeşitli âyetlerde haber vermektedir: "Biri diğerine yönelir, karşılıklı birbirini sorumlu tutup suçlarlar. Derler ki: 'Siz, evet siz, bize iyi niyetliymiş gibi görünerek gelirdiniz.' Diğerleri de 'Aksine, siz inanmış kimseler değildiniz' derler"[58]. Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: Şüphesiz Allah size gerçek bir vâdde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi
110 zorlayacak gücüm yoktu; [§]benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz"[59]. İşte bu tartışma, onlarla arkadaşları, yani şeytanları arasında olacaktır: "Bir kimsenin arkadaşı şeytan olursa o ne kötü bir arkadaştır!"[60] *En doğrusunu Allah bilir.*

Huzurumda tartışmayın! Onların tartışmalarından maksat, az önce işaret ettiğimiz üzere, halkın "Rabb'imiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!"[61] demeleri, birbirlerini lânetlemeleri ve birbirlerinden uzak olduklarını söylemeleridir. Bunun üzerine Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: **Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.** Yani dünyada sizi uyarmıştım, burada tartıştığınız konuları bitirecek olan şeyi haber vermiştim. Yani kendisi sapıtan ve başkasını da saptıranın ne ile karşılaşacağını dünyada size açıklamıştım. O kâfirler mazeretleri olmadığı halde sanki mazeret yerine böyle söylüyorlardı. İşte o zaman onlara şöyle denilir: **Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım.** Yani size, yanlarında kitaplarıyla birlikte peygamberler göndermiştim, o kitaplarda gerekli uyarılar vardı, fakat siz onların hepsini reddettiniz.

---

57 el-En'âm, 6/23.

58 es-Sâffât, 37/27-29.

59 "Allah'ın hükmü yerine getirilince şeytan şöyle der: Şüphesiz Allah size gerçek bir vaadde bulunmuştu; ben de size bir söz verdim ama yalancı çıktım. Aslında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti; siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın" (İbrâhim, 14/22).

60 en-Nisâ, 4/38.

61 el-A'râf, 7/38.

Şöyle bir soru sorulursa: Allah burada, **Huzurumda tartışmayın** buyurdu. Başka bir yerde ise “Sonra kıyâmet gününde Rabb’inizin huzurunda davalaşacaksınız”[62] buyurmaktadır. Bu iki âyet arasında zâhirde bir tezat vardır, bu husus nasıl telif edilir?

Buna üç şekilde cevap verilir. Birincisi, bazıları şöyle dedi: **Huzurumda tartışmayın** sözünü özellikle kâfirler hakkında söylemiştir. “Sonra kıyâmet gününde Rabb’inizin huzurunda davalaşacaksınız”[63] meâlindeki âyet ise Ehl-i Kıble hakkındadır; o da dünyada iken aralarında vuku bulan haksızlıklarla ilgilidir.

İkincisi, bazılarının ifade ettiğine göre bu iki âyetten biri bir yerde, diğeri başka bir yerde söylenecek, iki âyetin telifi amacıyla da neticede herkese konuşma izni verilecektir. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: “İşte o gün insanlara da cinlere de günahlarından soru sorulmaz (çünkü her şey apaçık ortadadır)”[64]. [§]Başka bir âyette de “Artık onlar birbirlerine **111**
soru da soramayacaklar!”[65] buyurdu. Diğer bir âyette de “Günahkârlar hakkında birbirlerine sorular sorarlar? Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?”[66] buyurdu. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

Üçüncüsü, **Huzurumda tartışmayın** sözü, din hakkında tartışmayın anlamındadır. Kendilerinden Allah’ın azabını defetmek için Rab’leri ile aralarında din konusunda tartışma yapılmayacağı anlamındadır. Üzerlerindeki azabı defedemezler, dolayısıyla tartışmanın da bir faydası olmayacak. “Sonra kıyâmet gününde Rabb’inizin huzurunda davalaşacaksınız”[67] meâlindeki âyet ise müminler arasında vuku bulan haksızlıklar ve borçlarla ilgilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَٓا اَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

29. “Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem.”

---

62 ez-Zümer, 39/31.

63 ez-Zümer, 39/31.

64 er-Rahmân, 55/39.

65 “Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!” (el-Mü’minûn, 23/101).

66 el-Müddessir, 74/40-41.

67 ez-Zümer, 39/31.

Bende söz değişmez. Bu cümlenin farklı şekillerde yorumlanması mümkündür. Birincisi, **değişmez** sözü, her birinizin hak etmiş olduğu azabı ve sevabı ve dünyada iken size yapmış olduğum uyarıyı ve vâdi değiştirip onun yerine kâfire karşılık olarak cenneti, mümine de cehennemi vermem söz konusu değildir, demektir. Çünkü daha önce müminlere mükâfat olarak cenneti vereceğimi vâdetmiş, kâfirlere de ceza olarak cehennemi vermekle uyarmıştım. Bende bu vâd ve uyarının hükmü değişmez. İkincisi, **Bende söz değişmez** cümlesi ile muhtemelen "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[68] meâlindeki âyette belirtilen mâna kastedilmiştir. Üçüncüsü, cenneti ve orada ebedî kalmayı gerektiren fiilin gayba iman olduğu hükmü değişmez anlamına gelebilir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "İşte görmediği halde Rahmân'dan çekinen ve tamamen Rabb'ine dönük bir kalp ile gelen kimseye vâdedilen cennet!"[69] Hakikati gördükten sonraki imanın ise hiç faydası olmayacaktır. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[70]. **Ben asla kullara zulmetmem.** Yani akıl ve hikmet, küfür ve şirkle gelene azap edilmesini gerektirir, onlara azap etmemek de anlamsız olur.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾

112 [§]*30. "O gün cehenneme 'Doldun mu?' diyeceğiz; cevap verecek: Daha yok mu?"*

[Cehennemin Konuşması]

Bu âyet-i kerîme de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, cehenneme **doldun mu?** sözünü Allah Teâlâ gerçekten söylemiştir. Buna cevap olarak **daha yok mu?** sözünü de cehennem gerçekten söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın **daha yok mu?** cevabını vermesi için cehenneme konuşma gücü vermesi mümkündür. Daha önce belirttiğimiz gibi organları insanın aleyhinde şahitlik edecek, her şeyi söyleyecek, hatta insanlar "derilerine 'niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' diye sorduklarında, derileri 'her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu' diye cevap verecekler"[71]. Buna benzer bir durum, şanı yüce olan Allah'ın şu beyanında da görülmektedir: "Ey dağlar! Siz de Dâvûd'la birlikte tesbih edin.

---

68 Hûd, 11/119.

69 Kāf, 50/33.

70 el-Mü'min, 40/85.

71 Fussılet, 41/21.

Ey kuşlar! Siz de!”[72] Bu mânada başka âyetler de vardır. Cansız varlıklarda bilerek konuşma şartına uygun bir hayat ihdası Allah’ın takdirinde olduğuna göre akıl da bu gibi olayların vukuunu imkânsız görmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, cehenneme gerçek anlamda değil de temsilî mânada olmak üzere **Doldun mu?** denilir. Cehennem de yine aynı mânada **Daha yok mu?** diye cevap verir. Ancak temsilî mânada olması da iki şekilde izah edilir. Birincisi, cehennem şayet konuşan, duyan ve bilen bir varlık olsaydı, ona **Doldun mu?** diye sorardım, o da **Daha yok mu?** diye cevap verirdi. Bu mânaya göre Allah burada, bütün mahlûkatın kendisine boyun eğip itaat ettiklerini ve emirlerini hemen yerine getirdiklerini haber vermektedir. Bu, “Dünya hayatının aldattığı insanlar”[73] meâlindeki âyeti tefsir ederken bizim söylediğimiz gibidir. Gerçekte dünya, ne söz ve ne de fiil olarak kimseyi aldatmaz, ancak bu cümle, sahip olduğu süsü ve lezzetleri sebebiyle dünyanın şayet aklı ve temyiz gücü olsaydı insanları aldatırdı mânasındadır. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, âyet-i kerîme cehennemin büyüklüğünü ve genişliğini tavsif etmekte, sayılamayacak derecedeki kâfirlerin hepsi orada toplansa bile daha fazlasını da alabileceğini temsilî olarak haber vermektedir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “Şayet biz bu Kur’ân’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün”[74]. Aynı şekilde “Dünya hayatının aldattığı insanlar”[75] meâlindeki âyet de dünyanın zâhirî güzelliğini ve süsünü nitelemekte, ona bakan insan eğer nihaî âkıbeti düşünmese, onun güzelliğine ve süsüne aldanabileceğini ifade etmektedir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Daha yok mu? cümlesi de iki mânaya gelir. Birincisi, bana gelecek kim- **113**
se kaldı mı? Çünkü ben, başka kimseyi alamayacak derecede doldum. İkincisi, bende daha çok yer var, başka kimse kaldı mı, hepsini alayım, demektir. Çünkü Allah Teâlâ şu âyet-i kerîmede cehennemi dolduracağını vâdetmektedir: “Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım”[76]. İşte cehennem de dolması için Rabb’inden daha fazlasını istemektedir. *Bunun en doğrusunu Allah bilir.* Bazı müfessirler şöyle dedi: Cehennem daha fazlasını isteyince, Rahmân ayağını cehennemin üzerine koyar, içerdekileri iyice bastırıp sıkıştırır, o kadar ki bir tek kişinin girebileceği kadar bir yer bile kalmaz.

---

72 Sebe, 34/10.
73 el-En‘âm, 6/70.
74 el-Haşr, 59/21.
75 el-En‘âm, 6/70.
76 Hûd, 11/119.

Bu konuda Ebû Hureyre vasıtasıyla Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen bir rivayet varsa da bu doğru değildir, teşbihî bir sözdür[77]. Teşbihin (Allah'ı insana benzetmenin) doğru olmadığı konusunda aklî deliller vardır, bu aklî delillere aykırı düşen bütün rivayetlerin reddi gerekir. Ayrıca bu, âyetin açık hükmüne de aykırıdır: "O'na benzer hiçbir şey yoktur"[78]. Sonra Müşebbihe'nin dayandığı bu haber, Kur'ân'a aykırıdır, çünkü Allah Teâlâ, "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[79] buyurmaktadır. Müşebbihe'ye göre ise Allah, cehennem üzerine ayağını koymadığı müddetçe dolmayacaktır. Sonra Belhî'nin söylediğine göre onların esas aldığı bu hadis Hammâd b. Seleme'ye dayanmaktadır, bu sırada Hammâd yaşlanmış, aklı karışmıştı, dolayısıyla ondan hadis alınması caiz değildir. Bununla birlikte Enes'in Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir rivayeti vardır: "Allah bir insanı getirir, onu cehenneme atar ve cehennem dolar". Böyle bir durum muhtemeldir, ama onların rivayet ettikleri değil. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّق۪ينَ غَيْرَ بَع۪يدٍ ﴿٣١﴾

114 **[§] *31. "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar için de cennet, iyice yakınlarına getirilecek."***

Cenâb-ı Hak başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevkedilecek"[80]. Yukarıdaki âyette cennetin, cennet ehlinin iyice yakınına getirileceğini, bu âyette ise onların cennete sevkedileceğini söylemektedir. Bu iki âyet arasında görünürde bir çelişki (tearuz) vardır. Ancak burada iki ihtimal söz konusudur. Birincisi, cen-

---

77 Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir: "Rab'lerinin huzurunda cennetle cehennem birbirlerinden şikâyetçi oldular, cennet dedi ki: Ya Rabbi! Cennete neden sadece insanların zayıfları ve alt tabakası geliyor? Cehennem de ben kibirliler için tercih edildim, dedi. Allah Teâlâ cennete, sen benim rahmetimsin, buyurdu, cehenneme de sen de benim azabımsın, dilediğime senin vasıtanla azap ederim, dedi. Sonra her ikisine dönerek, her ikiniz de mutlaka dolacaksınız, buyurdu". Hz. Peygamber (s.a.) şöyle devam etti: "Cennetin durumuna gelince, Allah Teâlâ yarattıklarından hiç kimseye haksızlık yapmaz, cehennem için de dilediğini yaratır ve onlar cehenneme atılırlar. Cehennem üç defa 'Daha yok mu?' diye seslenir. Sonunda Allah ayağını cehennemin üzerine koyar ve cehennem dolar, herkes birbirine yapışır ve cehennem, 'Yeter! Yeter! Yeter!' diye haykırır" (Buhârî, "Tevhîd", 25; "Tefsîr", 50; Müslim, "Cennet", 35. Burada geçen "ayak" kelimesinin tevili için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIII, 150-152, Müessesetü'r-Risâle neşri).

78 eş-Şûrâ, 42/11.

79 Hûd, 11/119.

80 ez-Zümer, 39/73.

net ehli sevkedilerek cennete yaklaştığında, cennet de onlara yakınlaştırılmış olur. İki nesneden biri diğerine yaklaştığında, öbürü de buna yaklaşmış olur, arada mesafenin olmamasıyla da uzaklık yok olur. Bu, bilinen bir husustur. İkincisi, âyet-i kerîmenin, cennetin bir vasfından haber veriyor olması muhtemeldir, o da cennetin, ehline yaklaşıyor olma özelliğidir. Sonra Cenâb-ı Hak burada cennetin yakın olduğunu, başka bir âyette ise cehennemin de görünür ve zâhir olduğunu söylemektedir: "Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[81]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi, cehennem ehlinin cehennemi ret ve inkâr etmeleri olabilir. Bundan dolayı cehennemi görmeleri için açık ve zâhir hale getirilir. Nitekim başka bir âyette de "Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz!"[82] buyurmaktadır. Tevhit ehli ise cennetin varlığını kabul ediyorlar, fakat işledikleri hatalar ve günahlar sebebiyle kendilerini cennete lâyık görmüyor ve kendilerini cennetten uzak sayıyorlardı; işte Allah Teâlâ cennetin onlara yakın olduğunu söylemekte ve bunu vâdetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İyice "yakın" diye tercüme ettiğimiz "ğayra baîd" (غير بعيد) sözü, aslında uzak olmayan anlamına gelir. Bu cümleye iki şekilde mâna verilebilir. Birincisi, kıyâmet günü mahşerde toplandıklarında cehennem onlara uzak olmayacak, aksine onu görecekler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, dünyada iken de cehennem onlara uzak olmayacak, yani yakında oraya gelecekler ve cehennem ehlinden olacaklar, çünkü gelmesi kaçınılmaz olan her şey sanki gelmiş gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cennetin uzak olmaması muhtemelen, cennete girdiklerinde oradaki meyvelerden ve nimetlerden uzak olmayacaklar, aksine onlara yakın olacaklar ve istediklerini alabilecekler mânasına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ اَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾

[§]*32. "Ve kendilerine şöyle denecektir: İşte sizlere; daima Allah'a yöne-* 115
len, O'nu aklından çıkarmayan kimseye vâdedilen cennet!"

[Evvâb ve Hafîz Kelimelerinin Anlamı]

Bu âyetteki "evvâb" (أوّاب) kelimesi çok dönen, ısrarla dönen anlamına gelir. Her zaman Allah'a dönen yahut Allah'ın emirlerine dönen ve O'na itaate yönelen kimse mânasına gelmiş olur. "Hafîz" (حَفِيظ) kelimesi de açık veya giz-

---

[81] eş-Şuarâ, 26/91.

[82] et-Tekâsür, 102/6.

li halde kendisini isyandan ve günahlardan koruyan, emirler ve yasaklarında Allah'ın koyduğu sınırları koruyan kimse demektir. Nitekim Allah Teâlâ "Takvâ sahipleri için"[83] ve "Güzel davrananlar için"[84] buyurmaktadır. Çünkü takvâ, emredilene uymak, yasaklanan fiilden de sakınmaktır. Güzel davranmak (ihsan) ise akıl nazarında güzel ve iyi olan her nevi iştir.

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَٓاءَ بِقَلْبٍ مُنٖيبٍ ﴿٣٣﴾

33. "Görmediği halde Rahmân'dan çekinen ve tamamen Rabb'ine dönük bir kalp ile gelen kimseye vâdedilen cennet!"

Görmediği halde Rahmân'dan çekinen. Yani Allah'tan korkan ve O'nun uyarısından çekinen kimse. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, kendisini açıkça görmediği halde Allah'tan çekinen mânasına gelmesidir. İkincisi, dünyada delilleri, sakındırıldığı tehlikeleri hiç görmediği halde Rahmân'dan korkan kimse anlamına gelmesidir. Çünkü insan uyarıldığı azabı görmemiştir ki onu tasdik etsin ve çekinsin! Nitekim Cenâb-ı Hak "Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor"[85], yani Allah sizi cezasından ve gazabından uyarıyor buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Tamamen Rabb'ine dönük bir kalp ile gelen kimse;** yani Rabb'ine dönük bir kalple ömrü sona eren kimse. Buradaki "munîb" (منيب) kelimesi, bütün emir ve yasaklarında Allah'a dönen ve her konuda O'na itaat eden kimse demektir.

اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ ﴿٣٤﴾

34. "Oraya esenlikle girin, bu sonsuza kadar sürecek gündür."

Oraya esenlikle girin. Burada sanki gizli bir kelime vardır, yani onlara, cennete esenlikle girin denilir. Esenlikle diye tercüme ettiğimiz "selâm" (سَلام) kelimesi de farklı mânalara gelebilir. Birincisi, meleklerin selâmı ile girin mânasına gelebilir, onlar cennete girerlerken melekler kendilerine selâm vere-
116 cekler. [§]Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır: "Cennetin bekçileri onlara, 'Selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyu-

83 "Cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır" (eş-Şuarâ, 26/90. Ayrıca bk. Sâd, 38/49; el-Kalem, 68/34; en-Nebe, 78/31).

84 Meselâ bk. ez-Zümer, 39/34; ez-Zâriyât, 51/16; el-Mürselât, 77/44.

85 Âl-i İmrân, 3/28, 30.

run girin cennete!' diyecek"[86]. İkincisi, selâm kelimesi Allah'ın isimlerinden biridir, onlara şöyle denilir: Allah'ın ismiyle oraya girin. Her hayırlı işe Allah Teâlâ'nın ismiyle başlamanın asıl olduğu Resûlullah (s.a.) tarafından da ifade edilmiştir: "Allah'ın ismiyle başlanmayan her önemli işin sonu gelmez"[87]**.** **Oraya esenlikle girin** sözüne bazıları şöyle mâna verdi: Her türlü korku ve üzüntüden emin olarak girin, orada size hiçbir sıkıntı gelmeyecek. Nitekim Allah başka bir âyette, "Esenlikle, güvenle girin oraya!"[88], yani korkudan ve üzüntüden emin olarak girin denilecek, buyurmuştur. Bu cümlenin, Allah Teâlâ'ya hamd ve senâdan ve birbirinize esenlik dilemekten başka orada size bir külfet yüklenmeyecek, bir emir verilmeyecek ve bir imtihan da yapılmayacak, aksine bütün imtihanlar ve emirler dünyada kalmıştır mânasına gelmesi de muhtemeldir. Bu konuda da Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Orada onların duaları, 'Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdolsun' diyerek son bulur"[89]. İman ehline dünyada sanki Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ etmekten ve birbirlerine esenlik dilemekten daha zevkli bir şey yok gibidir, bundan dolayı Allah cennette de onu devam ettirmekte ve onun dışındaki her mükellefiyeti insandan düşürmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bu, sonsuza kadar sürecek gündür.** Yani cennet ehlinin mutluluğu ve rahatı, cehennem ehlinin de cezası ve azabı sonsuza kadar devam edecektir. Yahut vâdedilen bu nimetlerin sonu gelmeyecektir ki o da cennetin ebediyen devam edeceği bir zamana (gün) tekabul eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَهُمْ مَا يَشَٓاؤُ۫نَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَز۪يدٌ ﴿٣٥﴾

35. "Orada istedikleri her şey onlarındır, üstelik katımızda fazlası da vardır."

Orada istedikleri her şey onlarındır. Yani orada ne isterlerse kendilerine verilir, onlar orada hiçbir şeye zorlanmaz ve mecbur edilmezler. Çünkü meşîet, iradesiyle iş yapan her fâilin niteliğidir. Eğer meşîetten maksat, temenni etmek ve arzulamak iradesi olsaydı, âyette sanki temenni ettikleri ve tercih ettikleri nimetler denilirdi. Çünkü Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Orada

---

86 ez-Zümer, 39/73.

87 "Her önemli iş besmele ile başlanmazsa, sonu başarılı olmaz" (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, II, 87; Münâvî, *Feydu'l-kadîr*, V, 171).

88 el-Hicr, 15/46.

89 Yûnus, 10/10.

sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz"[90]. *En doğrusunu Allah bilir.*

117 **[§]Üstelik katımızda fazlası da vardır.** Bazı müfessirler şöyle dedi: Bir bulut gelip istedikleri her nimeti kendilerine yağdırır, işte cennette bulunan fazladan maksat budur. Bazıları da şöyle dedi: Cennette onlar için bir ağaç çıkar ve yarılıp her istediklerini onlara verir, işte fazladan maksat budur. Ancak burada bunlardan başka iki ihtimal daha vardır. Birincisi, yüce ve ulu olan Allah'ı görmektir (rü'yetullah). Nitekim Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır"[91]. Denildi ki; buradaki fazladan maksat, cennette Allah'ı görmektir. İkincisi de temennilerin ve hayallerin bile ulaşamadığı nimetlerin verilmesidir. Nitekim Resûlullah (s.a.) cennetin nimetlerini anlatırken şöyle demiştir: "Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin hayalini bile edemediği nimetler vardır"[92]. Çünkü temenni ve arzu, ancak geçmişte görüp baktıkları ve yararlandıkları bir nimetin benzeri için söz konusu olur. İnsanın hiç bilmediği ve görmediği bir şey temenni edilmez ve ona arzu duyulmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِى
الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ ﴿٣٦﴾

36. Kendilerinden önce, onlardan daha güçlü olup yeryüzünde şehirler kurarak aralarında gidip gelen nice toplulukları yok ettik. Kurtuluş var mı?

Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilebilir. Birincisi, Allah şunu söylemektedir: Biz onlardan önce nice toplulukları yok ettik. Onların hiçbiri kendilerini bile koruyamadı ve onlar bu mücadeleden galip çıkamadılar; böyleyken senin kavmin eğer yalanlamalarında ısrar ederlerse başlarına gelecek olan felâketten nasıl kurtulacaklar? İkincisi de şudur: Senin kavminden önce gelen ve peygamberlerini yalanlayan insanlar yok edildiler, hem de ilâhî bir ceza ve

---

90 Fussılet, 41/31.

91 Yûnus, 10/26.

92 Ebû Hureyre (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet eder: "Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin hayalini bile edemediği nimetler hazırladım. Dilerseniz şu âyeti okuyunuz: {Onlar için ne mutluluklar saklandığını kimse bilemez}" (es-Secde, 32/17; Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "İman", 312, "Cennet", 2-5).

azap ile yok edildiler. Peygamberlerini tasdik edenler ise ceza ile değil, ecelleriyle göçüp gittiler. Dünyada iken tasdik edenlerle inkâr edenler eşit konumda idiler, fakat hikmet açısından ise aralarında bir ayırım yapılması gerekir. Bu da onların birbirlerinden ayırt edileceği başka bir âlemin (âhiretin) var olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Yeryüzünde şehirler kurarak aralarında gidip gelen nice topluluk- 118
ları yok ettik. Kurtuluş var mı? Ebû Avsece şöyle dedi: Yani onlar şehirler kurmuşlar, orada hayat sürüyorlardı, ama kurtulan var mı? İbn Kuteybe, o şehirlerde dolaştılar, gidip geldiler diye mâna verdi. **Kurtulan var mı?** Yani ölümden kaçıp kurtulan oldu mu? Âyete şöyle bir mâna da verilebilir: Onlar ticaret amacıyla şehirlere gidip geliyorlardı, ama yok olmalarını engelleyecek bir sığınak bulamadılar. Allah Teâlâ bu sözlerle Mekkeliler'i ikaz etmekte, öncekiler bir kaçış yolu bulamadılar, siz nasıl bulacaksınız? demektedir.

إِنَّ فِى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾

37. "Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır."

Aklı olan kimse için bunda büyük ibret vardır. Bu âyet farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, **bunda**, yani bu Kur'ân'da ibret vardır, yani aklı olan insan için öğüt vardır. İkincisi, bu söylediklerimizde, yani bu dünyada iyilerle bozguncuların, salihlerle umursamazların eşit olmalarında aklı olan kimseler için ibretler vardır, bunların birbirlerinden ayırt edileceği başka bir âlemin var olduğunu gösteren işaretler vardır. Âyette bunun tam karşılığı **kalbi olan kimse** cümlesidir, bu da aklı ve anlayışı olan kimse yahut düşünerek ve tefekkür ederek faydalanacağı bir kalbe sahip olan kişi mânasına gelir. Buradaki "kalb" (قلب) kelimesi, akıldan kinâyedir; insanlar bu konuda farklı açıklamalar yaptılar. Bazıları kalp, aklın bulunduğu yerdir der. Bazıları da şöyle dedi: Onun yeri kafadır, ancak ışığı kalbe ulaşır ve kalp duyularla algılanmayan varlıkları akıl vasıtasıyla görür. Bundan dolayı Allah Teâlâ kalbi akıldan kinâye yaptı, çünkü aralarında ilişki ve irtibat vardır. Sözlükte de böyle kullanılır.

Veya şuurlu olarak söze kulak veren, yani söylenen sözü kulağı ve kalbi ile dinleyen. Aslında kalp, algılayıp doğruya isabet ettikten sonra anlamak ve anladığını muhafaza etmek içindir. Ayrıca bilgi ve doğruyu kavramanın ken-

disiyle gerçekleştiği kaynak ikidir: [İlki] duyularla algılanan varlıklar üzerinde düşünüp akıl yürütmektir. İkincisi de haberin insana iletilmesi ve insanın verilen haberi duymasıdır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: **Aklı olan kimse için bunda büyük ibret vardır,** yani aklı olan insan doğruyu arar, isabetli olanı bulmaya çalışır; düşünür, akıl yürütür, anlar
119 ve sonucunu ezberler. **[§]Veya şuurlu olarak söze kulak veren,** yani aklı olan ve haberi duyan kimse söylenen haberi dinler. İşte ibret ve öğüt, bu iki niteliğe sahip olan kimseler içindir. Yahut bu iki niteliğe sahip olanlar düşünerek ondan yararlanırlar: Aklı ile fiillerin iyiliğini ve kötülüğünü anlar yahut iyi ve kötü fiillerin hakikatini (peygamberin verdiği) haberle işitir ve düşünüp ibret alır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍۗ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴿٣٨﴾

38. "Gökleri, yeri ve aralarında bulunan şeyleri altı günde yarattık da en küçük bir yorgunluk çekmedik."

Gökleri ve yeri altı günde yaratmasıyla ilgili daha önce gerekli açıklamayı yapmıştık[93]. **En küçük bir yorgunluk çekmedik,** yani herhangi bir bıkma, usanma ve yorulma bize ilişmedi. Bu âyet-i kerîme, yahudilerin -Allah onlara lânet eylesin- açık olarak söylediklerini Müşebbihe'nin de vehmettirdiği düşünceleri reddetmektedir. Yahudiler -Allah onlara lânet eylesin- şöyle diyorlar: Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra yedinci günde dinlendi. Bundan dolayı onlar yedinci gün olan cumartesi günü çalışmazlar. Şanı yüce olan Allah ise herhangi bir şeyi yaratmaktan dolayı yahudilerin -Allah onlara lânet eylesin- iddia ettikleri gibi en küçük bir yorgunluk ilişmediğini söyleyerek onların iddialarını reddetmektedir. Bu, yahudilerin açık olarak söyledikleri iddianın reddidir. Müşebbihe'nin vehmettirdiği düşüncelerin gerçek dışı olmasına gelince, onlar başka bir âyete dayanarak şöyle diyorlar: Allah gökleri, yeri ve aralarında bulunan nesneleri altı günde yarattıktan sonra rahatlamak için arşa oturdu. Bu sözleriyle onlar da Allah'ı yaratılanlara benzettiler; çünkü insanlar yaptıkları bir işi tamamladıklarında bir yere çıkıp otururlar, onların bu oturmaları da ancak dinlenmek içindir. Dolayısıyla Allah'ın arşa istivâ etmesinin gerçek mânada olduğunu iddia ederler. Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratmakta
120 kendisine en küçük bir yorgunluk ilişmediğini söylemektedir. [§]Buna göre

93 bk. el-A'râf, 7/54.

O'nun arşa istivâ etmesi dinlenmek için değildir ki, bununla dünyada insanlar arasında görüldüğü gibi bir yerde durmak mânasına gelsin. Cenâb-ı Hak burada, Müşebbihe'nin ve onların Allah'ı yaratılanlara benzetme vehminden berî ve çok yüce olduğunu açıklamaktadır. Âyetteki gökleri ve yeri yarattıktan sonra arşa istivâ ettiğine dair ifade, işin tamamlandığı mânasındadır. Yani gökleri, yeri ve aralarındaki nesneleri yarattıktan sonra, arşın da yaratılmış olmasıyla mülkü tamamlanmıştır. İşte burada istivâ kelimesi kullanılır, onunla da yaratma işinin tamamlandığı murat edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki "luğûb" (لغوب) kelimesi yorgunluk anlamındadır ve "leğibe, yelğabu, luğûben" (لَغِبَ، يَلْغَبُ، لُغُوبا) diye kullanılır. Bunun aslı, söylediğimiz gibi Allah Teâlâ nesneleri kendi ihtiyacı ve menfaati için yaratmadı, ayrıca onları dünyada yorgunluğa yol açan âletler ve vasıtalarla da yaratmadı. Çünkü yorgunluk hareket, intikal ve sükûn gibi fiilleri yapanlar için söz konusudur. Allah Teâlâ ise her nesneyi sadece "Ol!" emriyle yaratmıştır. Buna sözü edilenlerden hiçbir şey ilişmez. Allah zatıyla kādirdir, vasıtasız ve sebepsiz olarak yaratandır, dolayısıyla O'na yorgunluk nasıl nispet edilebilir? Cenâb-ı Hak, zâlimlerin söylediklerinden yüce, pek çok yücedir.

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ
وَقَبْلَ الْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُودِ ﴿٤٠﴾

39. "Resûlüm! Sen onların söylediklerini sabırla karşıla; güneş doğmadan ve batmadan önce Rabb'ini övgü ve tesbih ile an."

40. "Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O'nu tenzih eyle."

Resûlüm! Sen onların söylediklerini sabırla karşıla. Yani onların senin hakkında söyledikleri, sen büyücüsün, şairsin, delisin ve benzeri sözlerine sabret. Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e, bunlara sabretmesini ve onlara helâk olmaları için beddua etmemesini emretmektedir. Âyet-i kerîme, onların yaratılışla ilgili konularda Allah hakkında söylediklerine sabret, onları cezalandırma, öldürme ve helâk olmaları için beddua etme, sen sabret, Allah senin adına onlardan intikam alacaktır mânasına da gelebilir. Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine sabrı emretmesi, ancak Resûlullah'ın (s.a.), Allah hakkında insanlardan gördüğü ve işittiği kötülüklere çabuk kızdığından dolayıdır, bütün nebîler ve resûller de böyledirler. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların kendisi ve resûlü hakkında söylediklerine sabırlı olmasını emretmiştir.

Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabb'ini övgü ve tesbih ile an. Denildi ki: Buradaki **Rabb'ini hamd ile** ifadesi, Rabb'ini övgü ile, yani O'nu lâyık olduğu şekilde överek an, mânasına gelir. Müfessirler burada geçen tesbih ke-
121 limesini [§]burada da başka yerlerde de namaz diye tefsir ettiler. Buna göre **Rabb'ini övgü ve tesbih ile an** cümlesi, Rabb'inin emriyle namaz kıl mânasına gelir. Onlar "tesbih" kelimesini namaz diye yorumladılar, fakat namaz baştan sona kadar Allah'ı tâzimle, tenzihle, söz ve fiil olarak her türlü noksanlıktan berî olmakla nitelemekten ibarettir. İnsan namaza durduğunda, bütün yaratılmışların hal ve duruşundan ayrılmaktadır, aynı şekilde rükûya ve secdeye vardığında da bütün yaratılanların yaptıklarından ayrılmakta, şanı yüce olan Rabb'ine münâcatla meşgul olmaktadır. Müfessirlerin bundan dolayı "tesbih" kelimesini namaz diye tefsir etmiş olmaları mümkündür. Namazın içinde tesbih de bulunduğu için onu namaz diye tefsir etmiş olmaları da muhtemeldir.

Güneş doğmadan ve batmadan önce. Bazıları bu cümleye sabah namazından ve akşam namazından önce mânasını verdiler. Bazıları da ona ikindi namazıdır dedi. Bazıları ise güneş batmadan önce kılınan öğle ve ikindi namazlarıdır dedi.

Secdelerin ardından ibaresini müfessirlerin geneli, akşam namazının farzından sonra kılınan iki rekât sünnet diye tefsir ettiler. Bu, mümkün ve muhtemeldir. **Secdelerin ardından** ibaresinin "Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır"[94] meâlindeki âyette ifade edilen şey olması da muhtemeldir. Gölgenin sağa sola dönmesi ancak gündüz saatlerinde olur ve bu da gölgelerin tesbihidir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Allah'ın sağa sola döndüğünü haber verdiği o gölgelerin tesbihinin arkasındaki vakitlerde sen de Allah'ı tesbih et. Çünkü onların sağa sola dönmeleri, Allah'ı tesbih içindir. Şu âyette de aynı husus söz konusu edilmektedir: "Yıldızlar çekildiğinde de O'nu tesbih et"[95]. Yıldızların çekilmesi, onların kaybolup gitmeleridir. Buna göre **Secdelerin ardından** ibaresi de gölgelerin secdesi kaybolup gittikten sonra O'nu tesbih et, demektir. Bu da ancak güneşin batıp gittikten sonraki zamandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾

---

94 en-Nahl, 16/48.

95 et-Tûr, 52/49.

[§]*41. "Seslenenin, yakın bir yerden seslendiği gün için dinlemede ol."* **122**

Seslenenin, seslendiği gün için dinlemede ol. Bu âyet, sanki "Sen onların söylediklerini sabırla karşıla"[96] meâlindeki âyetin sılası gibidir. Sen, seslenenin seslendiği günü bekleyip dinlemede ol, onlara kulak verme, onlardan intikam almaya çalışma, fakat sen sabret ve o günü bekle! **Seslenenin seslendiği** ifadesi iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, bu ilahî kelâm, "Çağırıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde"[97] meâlindeki âyet gibidir. **Seslenenin, seslendiği gün,** yani çağırıcı o gün görülmedik bilinmedik bir hâdiseye çağıracaktır. İkincisi, aşağıdaki âyetlerde belirtildiği gibi insanların birbirlerine seslenmeleri gibidir: "Cennet ehli cehennem ehline seslenir"[98], "Cehennem ehli cennet ehline seslenirler"[99]. Hâsılı Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: İnsanların görülmedik bilinmedik bir şeye çağıracakları ve birbirlerine seslenecekleri günü bekle!

Yakın bir yerden. Yani seslenildiklerini ve çağrıldıklarını işitecekleri, yapılan çağrı ile neyin ve kimin istendiğini anlayacakları bir yerden. Yani bu çağrı ve seslenme herkese ulaşır ve o da söyleneni anlar. Müfessirler bu çağrıyı yapacak olanın Cibrîl aleyhisselâm olduğunu söylerler. Cibrîl, Beytülmakdis'in yanında herkesin işiteceği bir ses tonu ile seslenir. Ogün Beytülmakdis, yeryüzünün en yüksek yeri olacak, gökyüzüne şu kadar "zirâ'" (الذراع) yakınlıkta olacak, işte yakın yer orasıdır[100]. Ancak böyle bir yorum anlamsızdır, çünkü Cibrîl bahsedilen o yerde olmasa bile bütün yaratıklar onun sesini işitecektir. Dolayısıyla burada belirtilen yakınlıktan maksat, onların söylediği mâna değildir, fakat nerede olurlarsa olsunlar onun seslenişini işitecekleridir. İnsan bir sözü duyuyorsa da sözü söyleyene yakındır demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

[§]*42. "O dirilten sesi gerçekten işittikleri gün, işte o (ebedî hayata) çıkış günüdür."* **123**

O dirilten sesi gerçekten işittikleri gün. Buradaki sesten maksat İsrâfil'in nefhasıdır yahut sözü edilen seslenmedir. Sonra Allah burada hak kelimesini kullanmaktadır, bu da iki mânaya gelir. Birincisi, onlar o sesi, peygamberle-

96 Kāf, 50/39.

97 el-Kamer, 54/6.

98 el-A'râf, 7/44.

99 el-A'râf, 7/50.

100 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 235-236.

rin kendilerini uyarması sebebiyle işitirler, bu husus o gün onlar için gerçekleşmiştir. [İkincisi,] o günün gelmesi haktır, çünkü peygamberler, insanların inkâr ettikleri o günün geleceğini onlara haber vermişlerdir. Yahut insanların birbirleri üzerindeki hakları mânasına gelir; yani o gün herkes birbirlerinden haklarını tam olarak alacaktır, çünkü insanlar o günde hakların ödenmesiyle emrolunmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte o (ebedî hayata) çıkış günüdür.** Yani kabirlerden çıkış günüdür. Buna, çıkış ve Allah'ın huzuruna varış günüdür diye de mâna verilmiştir.

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾

43. "Biz, ancak biz hayat verir ve öldürürüz, dönüş de elbet bizedir."

Biz, ancak biz hayat verir ve öldürürüz. Yani ölülere hayat veren biziz, dirileri öldüren de biziz; bizim buna gücümüz yeter, ama bizden başka kimsenin gücü yetmez. **Dönüş de elbette bizedir.** Daha önce çeşitli yerlerde yaptığımız yorumlarda söylediğimiz gibi[101], her ne kadar insanlar her zaman Allah'ın huzurunda olsalar da, burada Allah özellikle o gün huzuruna geleceklerini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾

44. "Yerküre kendilerinden ayrılıp paramparça olduğu gün göz açıp kapayıncaya kadar (o seslenene yöneleceklerdir)***; bu bizim için çok kolay bir toplamadır."***

Yerküre kendilerinden ayrılıp paramparça olduğu gün. Muhtemelen bu cümle yeryüzünün parçalanmasının sıfatıdır; yerkürenin yarılıp parçalanması, o kadar süratle gerçekleşir ki göz açıp kapayıncaya kadar bile sürmez, yerkürenin parçalanması bir göz kırpmasından bile hızlı olur. Başka bir ihtimal ise insanların kabirlerinden süratle çıkacakları mânasına gelmesidir; Allah Teâlâ, o gün insanlar yerden çok hızlı bir şekilde çıkacaklar buyurmaktadır. **Bu bizim için çok kolay bir toplamadır;** bu toplama da toplamanın dışındaki işler
124 de Allah için çok kolaydır. **[§]**Hiçbir iş Allah için başka bir işten daha kolay veya daha zor değildir. Ancak Cenâb-ı Hak burada özellikle toplamayı belirtmektedir, çünkü o inkârcılar o günü imkânsız görüyor, yapılmasının mümkün

101 Meselâ bk. Yûnus, 10/44.

olmayacak derecede büyük bir iş olduğunu sanıyorlardı, bundan dolayı Allah Teâlâ özellikle bu işin kendisi için kolay olduğunu söylemektedir. Çünkü bütün varlıklar, ezelî yaratma ile vücut bulmuştur. Kulların anlaması için bunun da bütün mükevvenâtın vücudunu yaratmakla değil, sadece bir "Ol!" emriyle gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu konuda ilk yaratma, ikinci yaratma, mahşerde bir araya toplama ve her şey aynı durumdadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.* O şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[102]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَٓا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَخَافُ وَعٖيدِ ﴿٤٥﴾

45. "Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz. Sen onları zorlamakla görevli değilsin, ceza uyarımızdan kaygı duyanlara Kur'ân'ı durmadan oku!"

Onların ne dediklerini biz daha iyi biliyoruz. Sen onları zorlamakla görevli değilsin. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Onların söyledikleri sözlere sen sabret! Biz onların neler söylediğini daha iyi biliyoruz ve onların cezasını biz vereceğiz. Yahut şöyle demektedir: Onların neler söylediğini bilmemize rağmen kendilerine dokunmuyoruz ve onlara mühlet veriyoruz. Bununla Allah Teâlâ, peygamber aleyhisselâma sabırlı olmasını emretmekte, duyduğu üzüntüden dolayı onu teselli etmektedir. **Sen onları zorlamakla görevli değilsin** ilâhî kelâmına bazıları, baskı ve zor kullanma mânasını verdi: Sen onlara baskı ile ve zor kullanmakla görevli değilsin ki, onları tevhide zorlayasın! Bazıları da zulüm ve büyüklenme mânasını verdi, buna göre cebbâr, birini günahsız olarak ve haksız yere öldüren kişidir. Şöyle de söylendi: Sen onlara baskı yapan ve onları zorlayan biri değilsin. Nitekim başka bir âyette Allah şöyle buyurdu: "Biz seni onların üzerine bir bekçi yapmadık"[103]. Yani sen onların başındaki baskıcı değilsin.

Ceza uyarımızdan kaygı duyanlara Kur'ân'ı durmadan oku! Yani sana indirileni insanlara tebliğ et, senin görevin sadece tebliğ etmektir, yaptıklarının cezasını veya mükâfatını vermek benim işimdir. Sonra Cenâb-ı Hak, sa-

---

102 "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır. Şüphesiz Allah her şeye kādirdir" (en-Nahl, 16/77).

103 el-En'âm, 6/107.

dece ceza uyarısından kaygı duyanlara Kur'ân'la öğüt vermesini söylemiyor, herkese öğüt vermesini emrediyor, ancak sadece ceza uyarısından korkanların bu öğüt vermeden fayda göreceğini, korkmayanların ise fayda görmeyeceğini söylemekte, bundan dolayı burada sadece uyarıdan korkanlara öğüt vermesini emretmektedir. Ancak özellikle onların zikredilmesi, hükmün sadece onlara ait olduğu ve başkalarını ilgilendirmediği anlamına gelmez. Böylece bu görüşü ileri sürenlerin iddiaları da boşa çıkmıştır. Murat ettiği mânanın hakikatini en iyi bilen Allah'tır, dönüş ve varış sadece O'nadır.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ﴿٣﴾ فَالْمُقَسِّمَاتِ اَمْرًا ﴿٤﴾

1-4. "Savurdukça savuranlara, yükü taşıyanlara, kolaylıkla akıp gidenlere, işleri taksim edenlere andolsun."

Savurdukça savuranlara andolsun. Bu âyetin ne anlama geldiği Hz. Ali'ye (r.a.) sorulmuş, o da şu cevabı vermiştir: **Zâriyât** rüzgârdır; **yükü taşıyanlara andolsun** cümlesindeki **taşıyanlar**'dan maksat bulutlardır; **kolaylıkla akıp gidenlere andolsun** sözünden maksat da gemilerdir; **işleri taksim edenlere andolsun** kelâmıyla da melekler kastedilmiştir[1]. Müfessirlerin geneli de bu görüştedirler. Ancak İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **Savurdukça savuranlara andolsun** cümlesinde melekler kastedilmiştir. Burada geçen **savuranlar** ve diğer sözü edilenlerin hepsinin özellikle rüzgâr mânasına yorumlanması mümkündür; **zâriyât**, nesneleri savururlar, **hâmilât** bulutları ve diğer nesneleri taşırlar, **câriyât** süzülüp giderler, **mukassimât** da bulutları ve diğer taksim edilmesi gerekenleri çeşitli ülkelere taksim ederler. Bütün bu isimleri, müfessirlerin de yorumladıkları gibi herhangi bir varlık türü ve çeşidiyle yorumla-
mak caizdir. **[§]**İbn Kuteybe şöyle dedi: "Zerven" (ذروا) kelimesi, "zerati'r-rîhu, 126
tezrû, zerven" (ذرت الريح، تذرو، ذَرْوًا) denilir, bu da rüzgâr savurup dağıttı anlamına gelir. Nitekim başka bir âyette şöyle geçmektedir: "Bitki rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir"[2]. Harmanı savurdum denilince de aynı fiil kullanılır. Çünkü savurmak, ancak rüzgârla olur. Bu fiil, "tefa'ul" (تَفَعُّل) bâbından kullanıldığında zirveye çıkmak anlamına gelir. "Zerie, yezra'u, zera'en fe-hüve ezra'e" (ذَرِئَ، يَذْرَأُ، ذَرَأً فهو أَذْرَأ) fiili ise saçın kısmen ağarması anlamına gelir. Koyunun kuy-

---

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 239-241.

2 el-Kehf, 18/45 (bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 420.

ruğu beyaz olunca, ona "şâtün zer'â" (شَاةٌ ذَرْآءُ) denir. **Kolaylıkla akıp gidenler;** yani suda kolaylıkla akıp giden gemiler. Ebû Avsece, "yüsran" (يُسْرا) kelimesine kolayca diye mâna verdi. **İşleri taksim edenler;** bunlardan maksat meleklerdir. Ancak buradaki taksim işinde farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: İşleri taksim edenler dört melektir; Cibrîl aleyhisselâm yeryüzüne iner, azabı ve zorlukları dağıtır. Mîkâil de iner ve nimet, bolluk, rahatlık dağıtır. İsrâfil sûra üfürür, ölüm meleği de insanların ruhlarını almak için iner. Bu meleklerin her biri, belli bir emri yerine getirmekle yükümlüdür. Bazıları da şöyle dedi: Onlar, ilâhî vahyi indirmekle görevli meleklerdir, onu birbirlerinden alırlar. Çünkü Allah Teâlâ vahyi, dilediği meleklerle gönderir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra burada geçen rüzgârlar, gemiler, bulutlar ve meleklerin neden bahsedildiğine dair ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin geneli şöyle der: Cenâb-ı Hak, adlarına yemin etmek için bunlardan söz etmiştir. Bazıları da şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın insanlar için yarattığı faydaları ve nimetleri saymak amacıyla bunlardan bahsetmiştir. Bunlar, görüşlerini şöyle delillendirirler: Allah Teâlâ, kendisinden başka biri adına yemin etmeyi bize yasakladığı halde, kendisi başkası adına nasıl yemin eder? Bütün bunları, onlar adına yemin etmek için değil, verdiği nimetleri hatırlatmak amacıyla zikretmiştir. Yemin etmek amacıyla bunlardan bahsettiğini söyleyenler de farklı görüşlere sahiptirler. Onlardan bazıları şöyle der: Sözü edilen bu varlıklara yemin etmek, onların hepsinin yaratılanlara büyük faydalar sağlamasından dolayıdır. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki yemin, bu varlıkların bizzat kendilerine değil, Allah adına yapılmıştır ve cümlede gizli bir kelime vardır. Allah sanki şöyle demektedir: Savurdukça savuranları yaratana, yükü taşıyanları var edene, kolaylıkla akıp gidenleri
127 ve işleri taksim edenleri yokluktan varlık alanına çıkarana andolsun. [§]Nitekim Allah başka bir âyette göğü ve yeri yaratana yemin etmektedir: "Göğün ve yerin Rabb'ine andolsun!"[3] Dolayısıyla açıklamaya çalıştığımız âyetlerde sözü edilen varlıkların kendilerine değil, onları yaratan adına yemin etmektedir. Ancak aktardığımız iki yorumdan her biri de ihtimal dâhilindedir. Çünkü burada, öldükten sonra dirilmekle ilgili gerekli delilleri ve kanıtları ortaya koyduktan ve onun mutlaka vuku bulacağını ispat etmenin ardından da tekrar dirilmeye dair kâfirlerin duydukları şüphe ve tereddütleri kaldırmak için yemin edilmiştir, onlar eğer düşünüp tefekkür etselerdi bu konuda duydukları şüphe ve tereddütleri yok olacaktı. Yemin, insanlar nezdinde saygın, değerli ve büyük önemi olan bir şeyin vukuunu teyit etmek için yapılır. Böylece in-

---

3 ez-Zâriyât, 51/23.

sanlar için, yemine bağlı olan haber tekit edilmiş olur. Allah Teâlâ tarafından yapılan yeminin amacı da sözü edilen ve kâfirler nezdinde önemli ve kıymetli olan bu varlıkları yaratanın Allah olduğunu belirtmektir, çünkü onlar, büyük ve önemli işlerde Allah adına yemin ediyorlardı. Nitekim Allah şöyle demektedir: "Onlar Allah adına kuvvetle yemin ettiler"[4]. Dolayısıyla bir esası tekit etmek amacıyla yemin etmek caizdir.

[Rüzgârın Faydaları]

Aynı şekilde bu varlıklar adına yapılan yemin, insanların nazarında bunların faydaları çok büyük olduğundan dolayı, önemli oluşlarının büyüklüğünü tekit etmek mânası da taşır. İnsanlar arasında yaygın olan da ancak kendilerince değeri üstün ve önemi büyük olan varlıklar adına yemin etmeleridir. İşte Allah da insanlar nezdinde değeri üstün ve tehlikesi büyük olduğunu bildiğinden dolayı bu varlıkların adını belirterek yemin etmektedir. Meselâ rüzgârın faydaları pek çoktur; Allah onunla çeşitli kavimleri helâk etmiş, köklerini kurutmuştu, meyveleri ve ağaçları onunla aşıladı, yağmur yağdırması için bulutları onunla farklı bölgelere sevketti, denizde gemileri onunla yürüttü. Bunun gibi daha pek çok faydası vardır. Rüzgâr aynı zamanda canlıların teneffüs etmelerini sağladığı için hayat sebebidir, hava almalarına vesiledir. Rüzgârın harmanı savurmaya da faydası vardır, rüzgâr olmasaydı insanlar harmanı savurmakta çok zorluk çekerlerdi. Hâsılı rüzgârda mûcize değerinde pek çok alâmetler vardır; çünkü rüzgâr latîf bir cisimdir, varlığı hissedilip görülür, ama mahiyeti idrak edilemez, bu da görmenin idrak ve ihâtayı gerektirmediğinin bilinmesi içindir. Daha önce de geçtiği gibi rüzgârın mûcize oluşu ile ilgili pek çok söz söylenebilir.

[Bulutların Faydaları]

[§] Yükü taşıyanlar. Bundan maksat bulutlardır, onların da yağmurları taşımak, sıcaklarda gölge yapmak gibi yaratılanlara pek çok faydası vardır. 128
Bunun dışında onda da mûcizeler vardır; çünkü Allah onu havada tutuyor, taşıdığı ağır yüklere rağmen rüzgârın sevki esnasında yere düşmüyor. Sonra Allah'ın emrettiği yere yağmur götürüyor, çünkü bazı yerlerde bulut görülüyor, fakat yağmur yağmıyor. Bu durum, onun kendi isteğiyle değil Allah'ın emriyle yükseldiğini, yağmuru tuttuğunu ve götürdüğünü gösterir. O, emir altındadır, dolayısıyla mutlaka bir emredeni vardır. Çünkü işini tabiatı gereği yapsaydı, şartların değişmesiyle değişikliğe uğramazdı. Onda aynı zamanda ölümden sonra dirilmenin delili de vardır, çünkü onun gibisini yaratmak, ancak bir netice elde etmek içindir.

---

4 el-En'âm, 6/109.

[Gemilerin Faydaları]

Cenâb-ı Hak, **kolaylıkla akıp gidenlere,** yani gemilere de yemin etmektedir. Çünkü gemilerde de insanlar ve hayvanlar için çeşitli faydalar vardır. Eğer gemiler olmasaydı, canlıların sahip olduğu faydaların pek çoğu elde edilemezdi. Zira insanın ihtiyaç duyduğu faydalar tek bir yerde bulunmaz, aksine Allah onu değişik mekânlara serpiştirmiştir. Bu faydaları ve ihtiyaçları elde etmenin de iki yolu vardır: Ya karada hayvanların sırtında taşımakla, ya da denizde gemilerde taşımakla onlara ulaşılır. Onların bu faydaları yanında, ağırlığına rağmen Allah'ın onu denizin dibine batırmaması, aksine Allah'ın emriyle ve rüzgâr vasıtasıyla insanların istedikleri yere o yükleri götürmeleri de büyük bir mûcizedir. Meleklerin faydaları ise çok büyüktür ve gözler önündedir. Onların değerlerinin üstünlüğü ve önemlerinin büyüklüğü de insanlar nezdinde gayet açıktır.

[Allah'ın Nesneler Adına Yemin Etmesi]

Durum böyle olunca, önemleri akıl yoluyla anlaşılan bu varlıklara yemin etmek, adına yemin edilenin haberini tekit etmek mânasına gelir. Bu bilinen bir durumdur. Bazılarının, "Allah kendisinden başkası adına yemin etmeyi kullarına yasakladı, böyleyken kendisi nasıl yemin eder?" demelerinin mânası yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kendisinin bir varlık adına yemin etmesi, fakat bu varlık adına yemin etmeyi bize yasaklaması mümkündür. Çünkü bir varlık adına yemin etmek, yüceltmek mânasına gelir. Allah'tan başka hiçbir varlık ve hiçbir kimse tâzime, yani yüceltilmeye lâyık değildir, bundan dolayı bize Allah adına yemin etmemizi emretmektedir. Çünkü hakikatte yüceltilmeye
129 lâyık olan sadece Allah'tır. [§]Çünkü O, bütün mevcudatı yaratandır. Allah Teâlâ'nın kendisinden başka bir varlık adına yemin etmesine gelince, bu bizzat o varlığı yüceltme mânasına gelmez, aksine yaratılanlar için onda pek çok fayda bulunduğunu beyan etmek mânasına gelir. Zaten bunların değeri insanlar katında da büyüktür, dolayısıyla Allah'ın onu belirtmiş olması, insanlar nezdinde tehlikesinin de büyüklüğünü gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah Teâlâ sonra, adına yemin etmiş olduğu bu nesnelerin kendilerini değil fonksiyonlarını belirtmektedir. Halbuki yemin bir varlığın fiillerine değil, kendisine yapılır. O varlıkların fiillerini belirtmekle, ya o kâfirler bunu duydukları anda bizzat o varlıkları tanımış ve bilmiş olacaklar, ya da anlamadıkları takdirde onu soracaklar ve neyin kastedildiğini öğreneceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴿٥﴾ وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾

5-6. "Size vâdedilen âhiretin vuku bulması kesinlikle doğrudur ve son yargılama mutlaka gerçekleşecektir."

Bu iki beyan, yukarıda yapılan yeminin konusudur. Allah Teâlâ, adına yapılan yeminin doğruluğunu tekit etmek için o varlıklara yemin etmektedir. Doğru olmak fiili ancak haberler için kullanılır. Allah sanki şöyle demektedir: Peygamber aleyhisselâmın size söylediği veya vâdettiği ölümden sonra dirilmeye dair verdiği haber ve vâd doğrudur. Çünkü vâd, doğru da yalan da olabilir. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in bu vâdini yeminle teyit etmektedir; Hz. Peygamber, ölümden sonra dirilmek ve diğer konularda vâdettiği konuda doğru söylemektedir. Aynı şekilde **son yargılama mutlaka gerçekleşecektir** cümlesi de yukarıda yapılan yeminin konusudur. Yani ceza, kaçınılmaz olarak ve mutlaka gerçekleşecektir. Buradaki "din" (الدين) kelimesinin hesap mânasına geldiği de söylenmiştir. Buna göre âyet, yargılama mutlaka gerçekleşecektir anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾

7-8. "Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu göğe andolsun ki siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz."

9. "Bu sözlerle saptırılanlar doğru yoldan saparlar."

Alanları ayrılmış yıldız kümeleri ile dolu göğe andolsun ki siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz. Allah araları ayrılmış yıldız kümeleriyle dolu göğe yemin etmekte, yemin ettiği varlık alanı hakkında, **siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz** diye de açıklamaktadır. **Yıldız kümeleriyle dolu gök** cümlesinin tefsiri hakkında farklı görüşler vardır. Buradaki "zâtü'l-hubük" (ذات الحُبُك) tamlaması hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ondan maksat, göğün güzelliği ve âhengidir[5]. Bazıları buna, sağlam ve güçlü yapılmış bina anlamını verdi. Aslında her iki yorum da aynı mânaya gelir; çünkü göğün güzel yaratılması, aynı zamanda sağlam ve güçlü yapıldığını ifade eder. Dokumacı kumaşı güzel ve sağlam dokuduğu zaman, dokumayı sağlam

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 244-245.

130 yaptı denir. [§]Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Gökyüzü yıldızlarla donandı (حُبِكَتْ بِالنُّجُوم) ve güzel bir yaratılışla donandı (حُبِكَتْ بِحسنِ الْخَلْق)[6]. "Zâtü'l-hubük" sözüne bazıları sağlam ve düzenli anlamını verdi. İpi sağlam eğirdim diye söylemek için "habektü'l-hable" (حَبَكْتُ الْحَبْلَ) denilir. Ebû Ubeyde de aynı görüşü söyler. İbn Kuteybe "zâtü'l-hubük" tamlamasına, içinde yollar bulunan anlamını verdi[7]. Ebû Avsece de böyle dedi. Sonra, söylediğimiz gibi bu âyet iki şekilde yorumlanır, Allah ya göğün kendisine yahut göğün Rabb'ine yemin etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz. Bu âyet-i kerîme farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, siz Resûlullah (s.a.) ve Kur'ân hakkında farklı görüşlere sahipsiniz, fakat siz, o sözü bilerek söylemiş olsaydınız farklı ve aykırı olmazdı. Çünkü onlar Resûlullah (sa.) hakkında şöyle diyorlardı: O delidir, büyücüdür, şairdir, Allah'a iftira etmektedir. Bunlar birbirinden farklı ve birbirine aykırı sözlerdir. Çünkü büyücü, nesnelerin bilgisinde son hadde varmış kişidir, şair de öyledir, sözü ustaca kullanma bilgisinde son noktaya varmıştır, deli olan birinin böyle bir seviyeye ulaşması ise imkânsızdır. Dolayısıyla bu cümlede onların Hz. Peygamber'i farklı konumlara[8] nispet etmelerinde de çelişki vardır. Kur'ân hakkında da şöyle diyorlardı: O, öncekilerin masallarıdır, o Allah'a iftiradır. Onların, Kur'ân'ın benzerini meydana getirmekten aciz olmaları bir tarafa, iftira masaldan farklı bir anlam taşır. Dolayısıyla bu sözlerinde de çelişki vardır. Onların Hz. Peygamber ve Kur'ân hakkındaki sözlerinin farklı olması, bunu bilerek değil cahilliklerinden söylediklerini gösterir. Eğer bilerek söylemiş olsalardı, sözler arasında farklılık ve çelişkinin olmaması gerekirdi. Bu yoruma göre âyet, kâfirlere hitap etmektedir.

İkincisi, Cenâb-ı Hak, **Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz** sözünü, muhakkak ölümden sonra dirilmeye işaret eden deliller hakkında söylemiştir. Yani ıslah edenle ifsat edenler, iyilik yapanla kötülük yapanların farklı davranışlar sergilediklerini ve sizin birbirinden ayırt edilip haklarında farklı muamele yapılması gerektiğine dair hüküm akıllarınızda vardır. Her iki grubun
131 ise bu dünyada eşit durumda olduklarını görüyorsunuz. [§]Bu durum, o iki grubun birbirlerinden ayırtedileceği ve onlara farklı muamelenin yapılacağı başka bir âlemin var olduğunu kanıtlar. Bu yorum, âyetin sadece kâfirlere değil herkese hitap ettiğini ifade eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVI, 244.

7 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 420.

8 Her ne kadar Arapça metinde "tek bir konum" anlamına gelen "hal vâhide" (حال واحدة) kelimeleri kullanılmışsa da bunun tercümede yapıldığı gibi düzeltilmeye ihtiyaç vardır.

Üçüncüsü, **Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz,** yani siz farklı inançlar ve birbiriyle çelişen görüşler içindesiniz. Çünkü onlar, kendi arzularına göre çeşitli putlara tapıyorlardı, başka bir puttan hoşlandıkları zaman da öncekini terkedip ona tapıyorlardı. Aynı şekilde hiçbir delile dayanmadan konuşuyorlar, sonra onu bırakıp başka bir söze dönüyorlardı. Hiçbir şeyde sebat etmiyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız"[9].

Dördüncüsü, **Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz,** yani âhiretle ilgili konularda farklı anlayışlara sahipsiniz. Çünkü bazıları, âhiret şayet varsa, onun kendilerine ait olduğunu iddia ediyordu. Bazıları da müslümanlarla ortak olduklarını söylüyordu. Allah Teâlâ, **Bu sözlerle saptırılanlar doğru yoldan saparlar** meâlindeki âyetle onların iddialarını reddetmektedir. Başka âyetlerde de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız? Size ne oluyor? Ne biçim hüküm veriyorsunuz?"[10], "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[11]

Beşincisi, onların âhirette gidecekleri ve barınacakları yerler birbirinden farklıdır mânasına gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı müfessirlerin söylediklerine göre insanlar Resûlullah'ın (s.a.) haberlerini araştırmak ve sözlerini dinlemek için çeşitli memleketlerden Mekke'ye geliyorlardı, Mekke kâfirleri ise onlara engel oluyorlar, bazıları onun deli olduğunu, bazıları yalancı olduğunu, bazıları da şair olduğunu söylüyorlardı. İşte **Siz farklı inanç ve görüşler içindesiniz** meâlindeki âyet bunun için gelmiştir.

Bu sözlerle saptırılanlar doğru yoldan saparlar meâlindeki âyet de farklı mânalara gelir. Birincisi, nihaî akıbeti anlayıp düşünmekten alıkonanlar haktan saptırıldılar.

[§]İkincisi, dünyada iken haktan döndürüldükleri gibi âhirette de umduklarından döndürülürler. Çünkü onlar, kendilerini Allah'a yaklaştıracakları ve Allah katında şefaatçi olacakları ümidiyle putlara tapıyorlardı. Allah şunu söylemektedir: O, dünyada iken haktan engellendiği için âhirette de bu ümidinden engellenir. *En doğrusunu Allah bilir.* 132

9 Âl-i İmrân, 3/105.

10 el-Kalem, 68/35-36.

11 el-Câsiye, 45/21.

Üçüncüsü, dünyada iken kendisini âhirete götürecek olan imandan engelleyen, âhirette de müslümanlarla ortak olmak arzusundan yahut o nimetlere tek başına sahip olma iddiasından engellenir.

Dördüncüsü, **doğru yoldan saparlar,** yani haktan saparlar, **bu sözlerle saptırılanlar,** yani saptırılan kişi haktan saptırılmış olur. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: “Anlamamakta direndikleri için Allah da onların kalplerini haktan çevirmiştir”[12], “Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti”[13].

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ﴿١٠﴾

10. “Kahrolası yalancılar.”

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: “Harrâs” (الخَرّاص) kelimesi, kasten yalan söyleyen kişi demektir[14]. Ancak bize göre “harrâs”, yalan söyleyen ve zanna dayanarak kesin bilgi sahibi gibi konuşandır. Bir şeyi öne çıkarıp ve zanna dayanarak ayırana “harrâs” denilir. “Harrâsûn” (الخرّاصون) kelimesinin de bu mânaya gelmesi muhtemeldir. **Kahrolası yalancılar** sözü iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, buradaki “kutile” (قُتِلَ) kelimesi gerçekten öldürülmek mânasına gelebilir, bu durumda âyet, öldürülen özel bir kavim hakkındadır. İkincisi, “kutile”
133 kelimesi lânetlendi mânasına gelir. Lânet de kovulmak demektir, [§]yani onlar Allah’ın rahmetinden kovulmuşlardır. Lânet için öldürmek fiilinin kullanılmasının sebebi şudur: Öldürmek, insanı hayatın faydalarından uzaklaştırmaya sebeptir, öldürülmekle insan hayata dair faydalardan kopmuş olur. Lânet de âhirette faydaları görülecek olan Allah’ın rahmetinden kovulmaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirler, “harrâsûn” kelimesine yalan söyleyenler diye mâna verdiler. Edebiyatçılar da böyle dediler.

اَلَّذ۪ينَ هُمْ ف۪ي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴿١١﴾

11. “O gaflet içinde yüzen kendini bilmezler.”

Bu âyetin tefsirinde de ihtilaf edilmiştir. Bazıları “fî ğamratin” (فى غمرة) kelimesine gaflet içinde diye mâna verdi. Bazıları da örtü içinde ve kapalı yerde mânasını verdi. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurur: “Onu

12 et-Tevbe, 9/127.

13 es-Saf, 61/5.

14 Mâverdî, *en-Nüket ve’l-‘uyûn*, V, 364.

anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik"[15]. Diğer bir âyette de şöyle söyler: "Hayır! O inkârcıların kalpleri bu hususta tam bir bilgisizlik karanlığı içindedir"[16]. Yani örtüler ve perdeler içinde kapalıdırlar. Bazıları ise âhiret işlerinde kördürler diye mâna verdi. Ancak bütün bunların hepsi aynı mânaya gelir. Âyetteki "sâhûn" (ساهون) kelimesi de hakkı ve davet edildikleri dini terkedenler anlamına gelir. Buna, gaflette olanlar, tevhit inancını ve imanı eğlenceye alanlar anlamı da verilmiştir. İmanı terkedenler mânası da verilmiştir. Aslında "sâhûn" fiili terketmek mânasına gelir. Nitekim bir âyet-i kerîmede, Cenâb-ı Hak "Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı"[17], yani onlar Allah'ı terkettiler buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَسْـَٔلُونَ اَيَّانَ يَوْمُ الدّ۪ينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾

12. "Hani son yargılama günü ne zaman? diye sorarlar."

13. "O gün onlar ateşle sınanacaklar!"

[Dinî Değerlerle Alay Etmek]

Hani son yargılama günü ne zaman? diye sorarlar. Onlar öğrenmek amacıyla değil de alay etmek için ve inat olsun diye kıyâmet gününün ne zaman geleceğini soruyorlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, **O gün onlar ateşle sınanacaklar** buyurdu. Eğer onlar öğrenmek amacıyla sormuş olsalardı, kendilerine böyle bir tehdit gelmeyecekti. Görmez misin ki, Cibrîl aleyhisselâmın Resûlullah'a (s.a.) geldiği ve ona imanın ve İslâm'ın ne olduğunu sorduğu uzun bir hadiste anlatılmaktadır. Bu hadiste Cibrîl, kıyâmetin ne zaman kopacağını da sormuştu, ama bundan dolayı herhangi bir tehdit gelmediği gibi bir kınama da söz konusu olmadı. Çünkü onun sorusu, insanların öğrenmesini sağlamak gayesini taşıyordu. Hz. Mûsâ'nın (s.a.) kavmi, "Bize Allah'ı apaçık göster"[18] diyerek ondan Allah'ı kendilerine göstermesini istemişlerdi de onları hemen yıl-
dırım çarpmıştı. Çünkü onlar bunu [§]öğrenmek için değil, alay etmek için 134
ve inatlarını sürdürmek için istemişlerdi. Resûlullah'ın (s.a.) ashabı da Allah'ı

15 el-En'âm, 6/25; el-İsrâ, 17/46.

16 el-Mü'minûn, 23/63.

17 et-Tevbe, 9/67.

18 "Ehl-i Kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'Bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı" (en-Nisâ, 4/153).

görmeyi istediler, ama onlar Allah'ı âhirette görmekle vâdolundular ve müjdelendiler. Çünkü onlar alay etmek için değil, Allah'ı görüp göremeyeceklerini öğrenmek için sormuşlardı. İşte âyette sözü edilen kâfirler de alay etmek amacıyla kıyâmetin ne zaman olduğunu soruyorlardı: Bizi korkuttuğun kıyâmet ne zaman gelecek? Bize vâdettiğin azabın vakti ne zaman? Bundan dolayı Allah Teâlâ, onlara şu cevabı vermektedir: **O gün onlar ateşle sınanacaklar!** *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hüküm Her Zaman Zâhire Göre Değildir]

Bu âyet-i kerîme hükmün, ifadenin her zaman zâhirine bina edilemeyeceğine de işaret etmektedir. Çünkü kâfirlerin Resûlullah'a (s.a.) kıyâmeti sormaları ile Cibrîl aleyhisselâmın kıyâmeti sorması arasında fark yoktur. Ama Hz. Peygamber Cibrîl'e, "Sorulan kişi sorandan daha bilgili değildir" diye karşılık vermiştir[19]. Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlere verdiği cevap ise şöyledir: **O gün onlar ateşle sınanacaklar!** Bu iki sözün söylendiği ortama vâkıf olan biri, sorulan sorulardan birinin alay etmek amacı taşıdığını, diğerinin ise öğrenmek maksadıyla sorulduğunu da bilir. Dolayısıyla verilen iki cevaptan birinin sorunun birine, diğerinin de sorunun diğerine ait olduğunu anlar. İşte bu durum, hükmün ifadenin zâhirine her zaman bina edilemeyeceğine işaret eder; ancak sorulan sorudan maksadın ne olduğunu anlaması için o ortama vâkıf olana bakması yahut ifadedeki mânadan anlaması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün onlar ateşle sınanacaklar! Cenâb-ı Hak bu âyette, onların alay etmek amacıyla kıyâmet gününü sorduklarını, hakikatte kıyâmeti inkâr ettiklerini haber vermekte ve meâlen şöyle buyurmaktadır: O gün, onların sınanacağı gündür. Bu ifadenin iki mânaya geldiği söylenmiştir. Birincisi, **sınanacaklar,** yani belâya uğrayacaklar, azapla ve zorluklarla imtihan edilecekler. Âyette geçen "fitne" kelimesi, zorluk ve belâ ile imtihan edilmek anlamına gelir. İçinde zorluk bulunduğundan dolayı azaba da fitne denilir. [İkincisi,] **sınanacaklar** kelimesine bazıları yakılacaklar diye mâna verdi.

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هٰذَا الَّذٖى كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾

135 **[§]*14. "Tadın bakalım cezanızı! Çabucak gelmesini isteyip durduğunuz işte bu!"***

19 Burada müellif Cibrîl hadisi diye meşhur olan hadise işaret etmektedir (bk. Buhârî, "İman", 37; Müslim, "İman", 1).

Yani, içinde şiddet ve zorluk bulunan azabı tadın bakalım! **Çabucak gelmesini isteyip durduğunuz işte bu!** Yani dünyada iken hemen gelmesini istediğiniz ve âhirette olmadığını iddia ettiğiniz azabı şimdi tadın bakalım!

اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾

15. "Allah'a saygısızlıktan sakınanlar cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar."

Burada şöyle bir problem vardır; Cenâb-ı Hak kendisine saygısızlıktan sakınanların cennetlerde ve pınar başlarında olacaklarını söylemektedir, onlar cennetlerde olacaklar, ama pınar başlarında olmaları ihtimal dâhilinde değildir. Ancak biz deriz ki: Bunun mânası şudur: Onlar cennetlerde olacaklar, pınarlarında da olacaklar, çünkü pınarları görecekler, akan sulara bakacaklar ve onlardan yararlanacaklar. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Onlar, ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar"[20]. Onlar ancak "sündüs" (سندس), yani ince ipekten elbiseler giyecekler, "istebrak" (استبرق), yani kalın ipek ise sergi ve benzeri giysiler için kullanılır. İşte bunun gibi Allah'a saygısızlıktan sakınanların cennette ve pınar başlarında olacakları cümlesi de onlar cennette olacaklar, pınarlardan da yararlanacaklar mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sakınanlar** kelimesi de şirkten ve küfürden sakınanlar anlamına gelir. Mutlak mânada iş, söz ve inanç olarak Allah'a muhalefetten sakınanlar da gelebilir. Helâk edici işlerden sakınanlar anlamında da kullanılır.

اٰخِذ۪ينَ مَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْ اِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِن۪ينَ ﴿١٦﴾

16. "Rab'lerinin kendilerine verdiklerini alacaklar. Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler."

Rab'lerinin kendilerine verdiklerini alacaklar. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah'ın onlara vermiş olduğu gücü, kudreti ve malı Allah hakkı olarak kabul ederler, şükrünü eda etmek, Allah'a kulluk yapmak ve bunları Allah'a itaat yolunda kullanmak üzere alırlar. Bundan dolayı Allah Teâlâ, **Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler** buyurmuştur. Yani bunları en güzel şekilde aldılar, [§]onları Allah Teâlâ'nın hakkı olarak **136**

20 ed-Duhân, 44/53.

kabul ettiler ve O'na itaat yolunda kullandılar. Bu yoruma göre âyette sanki takdim-tehir var gibidir: Allah'a saygısızlıktan sakınanlar cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar, çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içinde idiler. Rab'lerinin kendilerine verdiklerini aldılar. Yani onlar dünyada iken yaptıkları güzel davranışlar sayesinde cennete ulaştılar.

İkincisi, müfessirler, **Rab'lerinin kendilerine verdiklerini alacaklar** sözünün âhiretle ilgili olduğunu söylediler. Yani Allah'ın onlara cennette verdiği nimetlerden razıdırlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Allah onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızasını kazanmaktan ötürü mutludurlar"[21] buyurmaktadır. Müfessirlerin bu yorumuna göre **Çünkü onlar daha önce güzel davranışlar içindeydiler** ilâhî buyruğu dünya ile ilgilidir.

كَانُوا قَلِيلًا مِنَ الَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾

17. "Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı."

18. "Seher vakitlerinde Rab'lerinden bağışlanmalarını dilerlerdi."

[Seher Vaktinde İstiğfar]

Sonra Allah Teâlâ, onların güzel davranışlarını sayarken şunları söylemektedir: **Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı.** Yani geceleri çok az uyurlardı. **Seher vakitlerinde Rab'lerinden bağışlanmalarını dilerlerdi.** Bütün müfessirler bu âyeti namaz kılarlardı diye tefsir ettiler. Onlar, istiğfarın bağışlanmayı dilemek anlamına geldiği için böyle tefsir ettiler, çünkü bağışlanmayı dilemek bazan namazla olur, bazan dil ile söylemekle, bazan da mal dağıtmakla olur. Âyetin gerçek mânada istiğfar anlamına gelmesi de muhtemeldir. Yüce Allah onları bu özellikleriyle övmektedir, çünkü istiğfarın kabul edileceği en çok umulan vakit seher vakitleridir. İbn Ömer'in (r.a.), talebesi Nâfi'e, seher vakti gelince bana haber ver, dediği rivayet edilir. O, seher vaktine kadar namaz kılar, sonra seher vakti geldiğinde dua eder, istiğfarda bulunurdu[22].

وَفٖى اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّٓائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

---

21 el-Mâide, 5/119; et-Tevbe, 9/100.

22 bk. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Muhtasaru Kıyâmi'l-leyl*, s. 96.

19. "Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırlardı."

Bazıları bu âyetin zekâtla ilgili olduğunu söyledi. Ancak böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Çünkü bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur, Mekke döneminde ise henüz zekât emri gelmemişti. Ancak eğer sahih bir rivayet varsa, sûre Mekkî'dir, fakat bu âyet müstesna denilebilir. Buradaki "hak" (حق) kelimesi, farz olan zekât anlamında değil, zekâtın dışındaki bir hak anlamına gelmesi mümkündür. [§]Şöyle de söylenmiştir: Bu âyet, sadece yardım isteyenlere ve yok- **137**
sullara vermeye değil, kimseden mallarını esirgememeye karar veren belli bir kavim hakkında gelmiştir ve Allah onları bu nitelikleriyle övmektedir. Görmez misin ki Allah burada yardım isteyenlerin ve yoksulların haklarını hatırlatmakta, zekâtın verilmesi gereken sekiz sınıfı da başka bir âyette beyan etmektedir: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir"[23].

[Mahrum ve Sâil Kelimelerinin Delâleti]

Sonra âyette geçen "mahrum" (المحروم) ve "sâil" (السائل) kelimelerinin işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin geneli şöyle demiştir: Mahrum, fey ve ganimette hissesi olmayan kişidir, ganimet taksiminde orada olmadığı için bir pay alamayan ve bundan mahrum kalan kimsedir. Bazıları ise şöyle dedi: Mahrum, tabiî bir âfetle ekini ve bağı helâk olan ve bu yüzden mahrum kalan kimsedir. Cenâb-ı Hak da onları Vâkıa sûresinde böyle nitelemiştir: "Doğrusu çok zarara uğradık! Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık"[24]. Onlar ekinlerinden mahrum kaldıklarında böyle tavsif edildiler. Şöyle de söylendi: Mahrum, sanatı ve kazancı olmayan kişidir, o da mahrumiyet içindedir. Mahrumun, fakir olduğu halde iffetinden dolayı kimseden bir şey istemeyen kişi olduğu da söylenmiştir. "Sâil" (السائل) ise dolaşıp dilenen kimsedir. Bize göre fakirler üç sınıftır: "Sâil", yani dolaşarak insanlardan dilenen kişi. "Mu'ter" (المعترّ)[25], yani fakirliğini ve ihtiyacını insanlara gösteren,

---

23 et-Tevbe, 9/60.

24 "Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren? Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız: 'Doğrusu çok zarara uğradık! Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık' (derdiniz)" (el-Vâkıa, 56/63-67).

25 Burada müellif şu âyete işaret etmektedir: "Biz o büyükbaş hayvanları da Allah'ın size nişânelerinden kıldık; sizin için onlarda nice yararlar vardır. Onlar (kesim için) sıraya dizildiklerinde üzerlerine Allah'ın adını anın, cansız halde yere serildiklerinde ise onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen yoksulları doyurun" (el-Hac, 22/36).

istemeye yeltenen, ancak açıkça dilenmeyen kimse. "Mahrum" ise fakirliğini ve ihtiyacını insanlardan gizleyen, kimseden bir şey istemeyen ve yoksul halini de belli etmeyen kimsedir. Burada sözü edilen kişiye kazançtan, ticaretten, sanat ve benzeri geçim yollarından mahrum olduğu için kendisine mahrum denilmesi mümkündür. Kazanca ve kazanç yollarına sahip olduğu halde yine ona mahrum denilmesi mümkündür, çünkü ticaretinin karşılığını alamadığı için mahrumdur, normalde çalışıp kazanıyor, ama eline bir şey geçmiyor ve mahrum kalıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَفِى الْاَرْضِ اٰيَاتٌ لِلْمُوقِنٖينَ ﴿٢٠﴾

138 [§]***20. "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır."***

[Yeryüzünde Bulunan Kanıtlar]

Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, yeryüzünde kesin olarak inananların yararlandığı açık kanıtlar vardır. Onlar kesin bilgiye dayanan bir yöntemle kanıtları bilen müminlerdir. [İkincisi,] yeryüzünde açık kanıtlar vardır, o kanıtları gerçekten kesin bilgiye dayanan iman sahibi olanlar bilir, olmayanlar bilmez. *En doğrusunu Allah bilir.* Yeryüzünde bulunan kanıtlardan maksat, Allah'ın birliğine dair kanıtlar, ölümden sonra dirilmekle ilgili kanıtlar, Cenâb-ı Hakk'ın sınırsız kudret sahibi olduğuna ilişkin kanıtlar ve benzerleridir. Daha önce de söylediğimiz gibi Allah, yeryüzünde mahlûkatın varlık şeklini ve mahiyetini bilemediği hayvanları, ağaçları, bitkileri, çeşit çeşit meyveleri yaratmıştır. Hiç şüphesiz böyle şeyler özellikle yok olmaları için yaratılmaz, dolayısıyla söylediğimiz gibi bunların hepsi birer kanıttır. Âyete şöyle bir mâna da verilmiştir: Yeryüzünün yaratılmasında çeşitli kanıtlar vardır; Allah onu yarattı, o ise üzerindekini sallamaya başladı, sonra Cenâb-ı Hak yeryüzünün istikrar bulması için oraya dağları yerleştirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَفٖى اَنْفُسِكُمْ اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾

21. "Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?"

[İnsanın Yaratılışındak Kanıtlar]

Bu âyet-i kerîme, "Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır"[26] meâlindeki âyetin sılasıdır. Yani sizin kendi şahsınızda

---

26 ez-Zâriyât, 51/20.

da kanıtlar vardır, hiç görmüyor musunuz? Yani Allah'ın birliğine ve rablığına dair kanıtlar, ölümden sonra dirilmekle ilgili kanıtlar, ayrıca şükrün, kulluğun ve imtihanın gerekliliğine dair kanıtlar vardır. Rablığın kanıtlarına dair de şunlar söylenebilir: Allah Teâlâ insanı bir "nutfe"den (sperm) yaratmaktadır, sonra o "nutfe"yi "alaka"ya çevirmekte, sonra "alaka"yı "mudğa"ya çevirmekte, "mudğa"yı da kemiğe ve ete dönüştürmektedir. Sonra üç karanlık perde arkasında ona organlarını yerleştirmektedir[27]. O kadar ki her bakan, onun düzenli, sağlıklı hayat için maslahata uygun olduğunu, âfetlerden ve uyumsuzluktan sâlim bulunduğunu görür. Bu durum, onun tek bir zatın işi olduğuna ve O'nun zatından dolayı bir kudrete sahip olduğuna, ilminin başkasından değil zatından olduğuna işaret eder. O, cenini ana rahminde halden hale çeviren ve ona organlarını yerleştiren Allah'tır. İnsan bu organları sayesinde nesneleri tutmakta, almakta, vermekte, selâmlamakta, görmekte, işitmekte ve yürümektedir. Yaratan bütün bunları, insanı başıboş bırakmak, **[§]**ona mühlet verip **139**
imtihan etmemek, bir görev vermemek ve herhangi bir yasak koymamak için yapmış değildir. Cenâb-ı Hakk'ın yerdeki, gökteki ve aralarındaki bütün yaratıkları insanın emrine ve hizmetine vermesi, ancak onları imtihan etmek için ve bütün bunlara karşı şükür görevlerini yerine getirmesi amacına yöneliktir. Bu âyette ölümden sonra dirilmenin kanıtı da vardır, çünkü söylediğimiz gibi Allah'ın insanı varettikten sonra iyilerin mükâfatlandırılması, kötülerin cezalandırılması ve herkesin ameline göre karşılık görmesi için onu yeniden diriltmemesi ihtimali yoktur. Çeşitli yerlerde ifade ettiğimiz gibi eğer Allah, yapıp ettiklerinde hesaba çekeceği âhiret âleminde insanları diriltmeseydi onları boşuna ve anlamsız olarak yaratmış olurdu.

Kendinizde de. Yani bizzat kendinizin yaratılışında da kanıtlar vardır. **Hiç görmüyor musunuz?** Aslınız ve özünüz bir damla sudan (sperm) vücut bulduğu halde sizi en güzel surette ve en güzel yaratılış üzere nasıl varedip düzenlediğine bakmıyor musunuz? Aynı şekilde davarları ve bütün hayvanları da bir damla sudan yarattı, sonra onları sizin yararlanmanıza en uygun hale getirdi. Sizi de en güzel şekilde yarattı; sonra varlıkların hakikatlerini ve hikmetli özelliklerini anlamayı sağlayan duyu organlarını, aklı, kulağı ve gözü, bütün bunları düşünmeniz için verdi. İşte bunlar, yaratanın vahdâniyetinin kanıtıdır, verilen nimetlere şükretmenin ve Allah'a itaat yapmanın gerekliliğine dair delildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

27 Müellif şu âyete işaret etmektedir: "O sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır" (ez-Zümer, 39/6).

وَفِى السَّمَاۤءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾

22. “Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir.”

[Rızkınız Göktedir]

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir** meâlindeki âyet, sizin rızkınız ve size vâdedilen hayır ve şer göktedir demektir. Hasan-ı Basrî ve diğerleri ise şöyle dediler: **Rızkınız göktedir,** yani hububat, meyveler ve çeşitli nimetlerden oluşan rızkınız gökten yere inen ve bitkileri bitiren yağmurdadır, bütün bunların var olmasına gökten inen yağmur vesile olmaktadır. Allah bundan dolayı rızkı göğe nispet etmiştir[28]. *En doğrusunu Allah bilir.* Rızkımızın gökte olduğunun belirtilmesinden maksat, yağmur ve istifademize sunulan güneş, ay ve melekler de olabilir; çünkü yeryüzündeki bütün rızıkların ve gıdaların oluşması, gökte bulunan bu varlıklar aracılığıyla gerçekleşmektedir, gıdalar güneş ve ay sayesinde olgunlaşmakta, rızıklar ve
140 yağmurlar da melekler tarafından korunmaktadır. [§]Çünkü onlar, bu işle görevlendirildiler ve bununla imtihan edilmektedirler. Allah Teâlâ, “İşleri taksim edenlere andolsun”[29], yani meleklere andolsun buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Size vâdedilenler göktedir,** yani ceza ve mükâfat türünden size vâdedilenlerin hepsi göktedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَوَرَبِّ السَّمَاۤءِ وَالْاَرْضِ اِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَاۤ اَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ ﴿٢٣﴾

23. “Göğün ve yerin Rabb’ine andolsun ki bu, tıpkı sizin konuşmanız kadar gerçek!”

Göğün ve yerin Rabb’ine andolsun ki bu gerçektir. Buradaki **bu gerçektir** sözünden maksat, muhtemelen kıyâmettir. Yahut Muhammed aleyhisselâmın getirmiş olduğu vahiylerin hepsidir. **Tıpkı sizin konuşmanız kadar gerçektir.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Konuşmanızdan nasıl şüphe etmiyorsanız, kıyâmetin geleceğinden de şüphe etmeyin. Şöyle de söylenir: Kıyâmet, gündüzün aydınlığı gibi ortadadır ve açıktır. Zeccâc şöyle dedi: **Bu gerçektir,** yani kıyâmet, sizin var olduğunuz, konuştuğunuz ve gündüzün aydınlığı kadar gerçektir[30]. Allah’ın burada şöyle demiş olması da muhtemeldir: İnsanın maksadının ve ihtiyacının anlaşılması için bu

---

[28] bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XXVI, 265-266.

[29] ez-Zâriyât, 51/4.

[30] Zeccâc, *Meʿâni’l-Kur’ân*, V, 53-54.

dilleri konuşturmaya kādir olan, insanı tekrar yaratmaya da kādirdir. Çünkü dil, neticede bir et parçasıdır, onda konuşmak ve laf etmekle ilgili bir iz yoktur, aynı organ hayvanlarda da vardır, ama onlardan bir söz anlaşılmıyor ve konuşmaları da mümkün olmuyor. Dolayısıyla bunun hayret edilecek tarafı, öbüründen, yani ölümden sonra insanları diriltmekten daha çoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

هَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ ضَيْفِ اِبْرٰهٖيمَ الْمُكْرَمٖينَۢ ﴿٢٤﴾

24. "İbrahim'in değerli konuklarıyla ilgili kıssa sana ulaştı mı?"

[Âyetlerdeki Soru Edatları Gereklilik Anlamına Gelir]

Allah'tan gelen soru edatının lüzum ve gereklilik mânasına geldiğini daha
önce çeşitli yerlerde söylemiştik. Bu âyetteki **Sana ulaştı mı? [§]**cümlesi iki 141
mânaya gelir. Birincisi, İbrahim'in konuklarıyla ilgili söz kesinlikle sana ulaştı, dolayısıyla insanlara karşı o sözle delil getir ve onunla tartış! İkincisi, henüz o haber sana gelmedi, ama İbrahim'in konuklarıyla ilgili kıssa yakında sana gelecek; o haber sana geldiğinde kâfirlere onu delil göster. *En doğrusunu Allah bilir.* **İbrahim'in konuklarıyla ilgili kıssa** cümlesindeki konuklar anlamına gelen "dayf" (ضيف) kelimesi gelip yemek yiyen misafir için de yemeyen misafir için de kullanılır. Çünkü Allah melekleri, yemek yemedikleri ve gıdaları yemek olmadığı halde İbrahim'in konukları olarak anmıştır. Sonra "dayf", yani konuk kelimesi, tek kişi için de kullanılır, çoğul için de kullanılır. **Değerli konuklar,** burada Allah melekleri değerli diye nitelemiştir, çünkü İbrahim aleyhisselâm onlara hizmet ediyor ve huzurlarında ayakta duruyordu. İşte bu ikramdan dolayı onların değerli oldukları anlaşılır. Allah Teâlâ'nın onları "mükramîn" (المكرمين), yani değerli diye nitelemesi, onların Allah katında şerefli ve kerem sahibi olduklarından dolayı da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾

25. "Onun yanına girdiklerinde 'Selâm' demişler, o da 'Selâm' demiş; (içinden) ***'Hiç de tanıdık kimseler değil' diye geçirmişti."***

[Hz. İbrahim'in Misafirleri]

Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurdu: "Onun yanına girip selâm vermişler, o da 'Doğrusu biz sizden korkuyoruz' demişti"[31]. Burada Al-

31 el-Hicr, 15/52.

lah meleklerin selâmından söz etti, fakat Hz. İbrahim’in selâmından bahsetmedi, sadece onlardan korktuğunu belirtti. Yukarıdaki âyette ise hem meleklerin selâmını, hem de İbrahim aleyhisselâmın selâmından söz etti, ayrıca onların tanıdık kimseler olmadığını söylediğini de belirtti. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurdu: “Ona el uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü”[32]. Bazıları şöyle dedi: Hz. İbrahim onların hırsız olabileceklerini zannettiğinden dolayı içine korku düşmüştü, çünkü İbrahim aleyhisselâmın bulunduğu yerle onların yemek yedikleri mekân arasında o kadar uzun bir mesafe vardı ki, normalde yemeğe ihtiyaç duyulur. Ama onlar yemeğe yanaşmayınca, Hz. İbrahim onların hırsız olduklarından korktu, çünkü ancak hırsızlar yemek işiyle uğraşmazlar. Ancak böyle bir şey olmaz, çünkü gelenler selâm vermişlerdi, selâm ise bir emniyet ve güven alâmetidir. Fakat Hz. İbrahim’in korkusu, onların melek olduklarını anladıktan sonra meydana
142 gelmiştir, çünkü meleklerin [§]ancak büyük bir iş için, bir kavmi helâk etmek veya onlara azap etmek için yeryüzüne indiklerini biliyordu. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: “Biz melekleri ancak açık gerçekle indiririz, o zaman da onlara artık süre tanınmaz”[33], “Eğer biz bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi”[34]. Bu yorumun doğru olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hiç de tanıdık kimseler değil.** Bu beyanın Allah tarafından verilen bir haber olması mümkündür, yani onlar bizde bilinen kimseler değildirler, biz onları tanımıyoruz demektir. Bu meseleyi daha önce anlatmıştık[35].

فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِه۪ فَجَٓاءَ بِعِجْلٍ سَم۪ينٍۙ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُٓ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَاْكُلُونَ ﴿٢٧﴾

26. “Belli etmeden hemen ailesinin yanına gitti ve besili bir buzağı kebabı getirdi.”

27. “Onu önlerine koydu ve ‘Buyurmaz mısınız?’ dedi.”

Belli etmeden hemen ailesinin yanına gitti. Yani Hz. İbrahim, konuklarına farkettirmeden, gizlice ailesinin bulunduğu tarafa doğru yöneldi. Bundan

---

32 Hûd, 11/70.

33 el-Hicr, 15/8.

34 el-En‘âm, 6/8.

35 bk. Hûd, 11/70; el-Hicr, 15/62.

dolayıdır ki gizli yola "râiğ" (رائغ) denilmiştir, bu kelime şaşırtmak, kurnazlık yapmak mânasına gelmektedir. Bu kelime "zâiğ" (زائغا) diye de okunmuştur. İmam Muhammed bazı kitaplarında bunu, uzun ve dolambaçlı yol diye açıkladı[36]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Besili bir buzağı kebabı getirdi. Onu önlerine koydu ve 'Buyurmaz mısınız?' dedi.** Allah başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi"[37]. Burada geçen "hanîz" (الحنيذ) kelimesi, kızartılmış buzağı demektir. Onun fırında değil toprakta kızartıldığı söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: "Hanîz", taşta kızartılan ettir. Şöyle de denilmiştir: "Hanîz", sadece sütle beslenen küçük hayvandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. İbrahim kıssası hakkında müfessirlerin söylediklerine göre buzağıyı onlara yaklaştırınca, onlar, biz ancak ücretiyle yeriz dediler. Hz. İbrahim de "öyleyse yiyin ve ücretini de verin" dedi. Ücreti ne kadardır? diye sorduklarında şunu söyledi: Yemeğe başlarken şanı yüce olan Allah'ın adını anarsınız, [§]yemeği bitirince de O'na hamdedersiniz. Bu söz üzerine melekler birbirle- 143
rine baktılar ve demek ki bundan dolayı Allah seni dost edindi, dediler ve buna benzer başka sözler söylediler[38]. Ancak biz, Allah Teâlâ'nın kitabında belirtmiş olduğuna herhangi bir ilave veya çıkarma yapmaktan korktuğumuz için Allah'ın söylediklerinden başka bir şey söylemek istemiyoruz. Müfessirlerin kitaplarında bulunan rivayetlerden ve ilhâd ehlinin sözlerinden kaçınıyoruz. Kur'ân'daki bu haberler de ancak Resûlullah'ın (s.a.) peygamberliğinin ispatına delil olsun diye belirtilmiştir. Bu konuda müfessirlerin kitaplarında bulunan fazla veya eksik bir yorum yapıp endişe verici bazı sözler söylemektense bunlardan uzak durmak ve susmak evlâdır.

فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خ۪يفَةًۜ قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَل۪يمٍ ﴿٢٨﴾

28. "Durumlarından dolayı biraz kaygılandı. 'Korkma' dediler ve ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler."

Durumlarından dolayı biraz kaygılandı. Yani yukarıda sözünü ettiğimiz sebepten dolayı gelen meleklerin durumundan endişelendi. **Korkma dediler,** biz onun için gönderilmedik. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler.** Buradaki "alîm" (عليم) kelimesi iki mânaya

36 bk. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmi'u's-sağîr*, s. 384.
37 Hûd, 11/69.
38 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 94; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 97-98.

gelir. Birincisi, ona, büyüdüğü zaman derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdelediler. İkincisi, ona, derin bilgi sahibi olarak doğacak bir oğul müjdelediler, Allah Teâlâ, anne karnında iken yahut doğduğu zaman küçük yaşta iken ona ilim verecek. Büyük olsun küçük olsun dilediği herkese her yaşta ilim vermek Allah'ın kudreti dâhilindedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak Hz. Îsâ hakkında meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ona henüz çocukken hikmeti verdik"[39]. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetin böyle yorumlanması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette sözü edilen oğul, İshak aleyhisselâmdır, çünkü başka bir âyette müjdelenen oğulun kim olduğu açıklanmaktadır: "Hemen ona İshak'ı müjdeledik"[40]. Bu âyet, müjdelenen oğulun İshak olduğuna işaret etmektedir. Sonra Allah, Hz. İbrahim'in karısına müjdelenen çocuğu Hûd sûresinde de beyan etmiştir: "Hemen ona İshak'ı müjdeledik"[41]. Bu sûrede ise Hz. İbrahim'e müjdelenen çocuğu, **Ona derin bilgi sahibi olacak bir oğul müjdesi verdiler** diye haber vermektedir. Hz. İbrahim'in karısına çocuk müjdesi verdiklerinde bu çocuğun İbrahim'den olacağını, Hz. İbrahim'in kendisine müjde verdikleri zaman da onun karısından olacağını kastetmiş olmaları mümkündür. İkisinden birine müjde verildiği zaman, her ikisine de müjde verilmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

144 [§]Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: "Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yâkub'u müjdeledik. 'Aman yâ Rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey!' dedi"[42]. Bu âyet-i kerîmeye göre İshak, İsmail'den büyüktür; çünkü İbrahim'in karısına çocuğu olacağı müjdelendiğinde, kendisinin yaşlı ve kısır, kocasının da ihtiyar olduğunu söylemişti. Şayet ilk çocuk İsmail, diğerinin de ona yakın bir zamanda olduğu düşünülecek olsa, bunların arasında Hz. İbrahim'in kısır olduğundan haber verilecek kadar uzun bir zaman geçmemiştir. Bu da göstermektedir ki İshak, İsmail'den öncedir ve ondan büyüktür. Ancak bu meselede, yani Hz. İsmail'in İshak'tan büyük olduğu konusunda müfessirler arasında farklı görüşler vardır.

فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهُ فٖى صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقٖيمٌ ﴿٢٩﴾

---

39 Meryem, 19/12.

40 Hûd, 11/71.

41 Hûd, 11/71.

42 Hûd, 11/71-72.

29. "Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu; 'Benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha!' dedi."

Karısı heyecanla bağırarak alnına vurdu. Burada Allah kadının geldiğini söylemektedir. Hûd sûresinde ise meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı müjdeledik"[43]. Burada da kadının ayakta olduğunu söylemektedir. Muhtemelen önceki âyette geçen gelmek fiili hakiki mânada değildir, kadının heyecanlanıp alnına vurma fiilini zikredince, başka bir yerden gelmediği halde heyecanlanıp bağırarak elini alnına vurup harekete geçtiği için gelmek fiilini kullanmıştır. Nitekim başka bir âyette Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Rabb'inin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"[44] Allah burada sözünü ettiği fiile, yani gölgeyi uzatma işine bakmayı ve görmeyi emretmektedir. Fiil değil de nesnenin kendisi belirtildiği zaman, bundan maksat sadece o nesnenin kendisine bakmaktır, başkasına değil. *En doğrusunu Allah bilir ya*, işte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. "Sarratün" (صرة) kelimesi bağırmak anlamına gelir. Sonra çocuğunun olacağı müjdesini alınca hayretle elini alnına vurdu ve **Benim gibi yaşlı ve kısır bir kadın ha, dedi.** O, söylediği gibi gerçekten yaşlı ve kısırdı.

قَالُوا كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ اِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾

[§]*30. "Rabb'in böyle buyurdu, dediler; kuşkusuz hikmeti sonsuz, ilmi* 145
sınırsız olan yalnız O'dur."

Rabb'in böyle buyurdu. Yani senin durumunu bilmesine rağmen sen onunla müjdelendin. Rabb'in, senin durumundan habersiz değildir. **Kuşkusuz hikmeti sonsuz, ilmi sınırsız olan yalnız O'dur.** Yani O'nun hikmeti sonsuzdur, çocuğu olması gereken yere koymuştur, işlerin uygun olanlarını ve nihaî akıbetini de bilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوا اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلٰى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾

31. "İbrahim, 'Peki ey elçiler! Sizin asıl göreviniz nedir?' dedi."

---

43 Hûd, 11/71.

44 el-Furkān, 25/45.

32. "Biz, dediler, günaha batmış bir topluluğa gönderildik."

Peki ey elçiler! Sizin asıl göreviniz nedir? Yani sizin işiniz nedir, hangi emirle gönderildiniz? Sadece çocuğu müjdelemek için mi, yoksa başka bir iş için mi gönderildiniz? Yoksa her ikisi için mi? Melekler cevaben şöyle dediler: **Biz, günaha batmış bir topluluğa gönderildik.** Başka bir âyette Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Aslında biz, suçlu bir kavme (ceza vermek için) gönderildik. Yalnız Lût'un ailesine zarar gelmeyecek, onların hepsini kurtaracağız"[45]. Sanki burada Lût ailesinin istisna edilmesi, meleklerin haberinde belirtilmemiş gibidir, Hz. İbrahim'in "Ama orada Lût da yaşıyor, demesi üzerine, 'Biz orada kimlerin bulunduğunu çok iyi biliyoruz; onu ve ailesini elbette kurtaracağız' dediler"[46] meâlindeki âyette verdiği haber üzerine Lût'un ve ailesinin istisna edildiği belirtilmiştir. Lût ve ailesinin, Hz. İbrahim'in orada Lût da yaşıyor demesi üzerine istisna edilmeleri, gerekli olan açıklamayı söylenen sözden sonra yapmanın caiz olduğunu gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

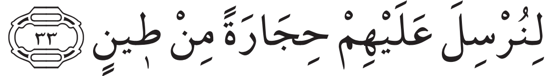

33. "Balçıktan taşları üzerlerine yağdırmak üzere."

Allah burada **balçıktan taşlar** buyurmakta, başka bir âyette de "Pişirilmiş taşlar"[47] demektedir. Buradaki "siccîl" (سجيل) kelimesi, müfessirlerin söylediği gibi mekân ismi değildir. "Siccîl" burada söylendiği gibi kerpice benzer bir tür çamurun ismidir; ancak toprağı "siccîl" denilen bir yerden getirilmiş olduğu için ona "tîn" (طين), yani çamur denilmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

34. "Haddi aşanlar için Rabb'inin nezdinde işaretlenmiş taşlar."

[Öğretilmiş Taşlar]

Âyetteki "müsevveme" (مسوّمة) kelimesi, işaretlenmiş, öğretilmiş anlamına gelir. Öğretilmesi de iki şekilde olur. Birincisi, üzerine düşeceği ve helâk edeceği kişinin ismi yazılarak öğretilmiştir. İkincisi, bizzat taşa öğretilmiş ve taşlar-

---

45 el-Hicr, 15/58-59.

46 el-Ankebût, 29/32.

47 Hûd, 11/82; el-Hicr, 15/74.

dan her biri helâk için gönderildiğini bilmektedir, diğer taşlardan farklı olarak bunun için gönderilmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ
بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾

[§]*35. "Derken, orada bulunan müminleri çıkardık."* 146

36. "Zaten orada -bir hâne dışında- Allah'a teslim olmuş kimseler de bulamadık."

Âyette geçen "fîhâ"daki (فيها) "hâ" (ها) zamirinden maksat, Hz. Lût'un memleketidir. **Orada bir hane dışında Allah'a teslim olmuş kimseler bulamadık** cümlesinden maksat da Hz. Lût'un evidir. Bu âyetlerde meleklerin onlara **müminler** ve **müslimler** adını vermeleri, İslâm ile imanın aynı şey olduğuna işaret eder. Bu ikisinin aynı anlama geldiğine biz çeşitli yerlerde temas etmiştik[48].

وَتَرَكْنَا فِيهَا اٰيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٣٧﴾

37. "Ve orada, acı veren azaptan korkanlar için bir işaret bırakmış olduk."

Orada, bir işaret bıraktık. Yani helâk etmiş olduğumuz Lût aleyhisselâmın köylerinde, sonrakiler için bir işaret ve bir ibret tablosu bıraktık. Allah Teâlâ başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Siz de sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz. (Bunları görüp de) aklınızla değerlendirmiyor musunuz?"[49] Yani siz de helâk edilen ve azaba uğrayan o insanların yurdundan gece ve gündüz gelip geçmektesiniz, onların neden helâk edildiklerini ve neden azaba uğratıldıklarını da biliyorsunuz; onlar peygamberlerini yalanlamaları ve inatla karşı koymaları yüzünden azaba uğratıldılar. Kurtulanlar da ancak peygamberlerini tasdik etmeleri ve İslâm'ı kabul etmeleri sayesinde kurtuldular. İşte bu, sonradan gelen insanlar için bir işaret ve ibrettir. Sonra Allah şöyle buyurdu: **Acı veren azaptan korkanlar için.** Yani bunları acı veren azaptan korkanlar için bir işaret yaptık. Bunlardan maksat da müminlerdir, yani o işaretlerden yararlanan insanlar müminlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

48 Meselâ bk. el-Hucurât, 49/14.

49 es-Sâffât, 37/137-138.

وَفٖى مُوسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنَاهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿٣٨﴾

38. "Mûsâ'da da** (ibretler var)**. Onu apaçık delillerle Firavun'a göndermiştik."

Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ, Lût, İbrahim, Hûd aleyhisselâmın ve Semûd'un kıssalarını belirtmesi ve bütün bu haberler, "kesin olarak inananlar için yeryü-
147 zünde açık kanıtlar vardır"[50] meâlindeki âyetin tefsiri mahiyetindedir. [§] Yeryüzündeki kanıtlar da iki türlüdür. Birincisi, yeryüzünde yarattığı varlıklardır. İkincisi, yeryüzünde daha önce yaşayıp peygamberleri yalanlayan ve tasdik eden insanlara ait haberlerdir. Yani onlardan peygamberleri inkâr ettikleri için helâk edilenlerde ve onları tasdik ettikleri için kurtulanlarda düşünen kimseler için kanıtlar vardır. Burada belirttiğim bu haberler ve kıssalar, "kesin olarak inananlar için yeryüzünde açık kanıtlar vardır" meâlindeki âyetin tefsiridir.

فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهٖ وَقَالَ سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾

39. "Firavun saltanatı sebebiyle ona karşı çıkmış ve 'O, ya bir sihirbaz veya bir mecnundur' demişti."

Firavun saltanatı sebebiyle ona karşı çıktı. Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, o ve yandaşları, yani orduları ve kavmi, Mûsâ aleyhisselâma ve onun davetine uymaktan yüz çevirdiler. İkincisi, o, saltanatının, yani kavminin verdiği güçle Mûsâ'ya karşı çıktı. Yani Firavun, kavminin gücü ve desteğiyle hakka ve Mûsâ aleyhisselâma tâbi olmaya karşı çıktı. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, ya bir sihirbaz veya bir mecnundur, demişti. Hz. Mûsâ bazı mûcizeler gösterdiği için ona sihirbaz dediler, insanlar sihiri ancak bu şekilde tanıdıkları için ona sihirbaz demişlerdi. Yoksa bu işlerin sihir olmadığını kesin olarak biliyorlardı. Firavun da kavminin fikrine ve diline uyarak sihirbaz dedi. Firavunun saltanatına ve inancına karşı gelenleri öldürdüğünü bilmesine rağmen ona karşı çıkarak kendi canını tehlikeye attığından dolayı Mûsâ'ya deli dediler.

فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ وَهُوَ مُلٖيمٌ ﴿٤٠﴾

40. "Sonunda** -(davranışlarıyla) **kendini rezil etmiş olarak- onu ve askerlerini yakalayıp denize attık."

---

[50] ez-Zâriyât, 51/20.

[Firavun ve Ordusunun Helâki]

Onu ve askerlerini yakaladık. Bu cümle, “Firavun saltanatı sebebiyle ona karşı çıktı”[51] meâlindeki âyetin, Firavun ile kavmi ve ordusu karşı çıktı diye yorumlanmasını teyit etmektedir. **Sonunda -(davranışlarıyla) kendini rezil etmiş olarak onu ve askerlerini yakalayıp denize attık.** Bazıları “mulîm” (مُليم) kelimesine kınanmış olarak diye, bazıları da yerilmiş olarak diye mâna verdiler. İbn Kuteybe, buna günaha batmış olarak anlamını verdi[52]. Sonra **onları attık** sözü, Cenâb-ı Hakk’ın kulların fiilini de yarattığına işaret etmektedir, çünkü onlar denize kendileri girmiş olmalarına rağmen Allah atma fiilini kendi zatına nispet etmektedir.

وَفٖى عَادٍ اِذْ اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرّٖيحَ الْعَقٖيمَ ﴿٤١﴾

[§]*41. “Âd kavminde de* (ibretler var)***. Onlara silip süpüren rüzgârı gön-*** 148
dermiştik.”

[Âd Kavminin Helâk Edilmesi]

Âd kavminde de (ibretler var). Yani Âd kavminin başına gelenlerde de inananlar için deliller, işaretler ve ibretler vardır. Nitekim Allah Teâlâ daha önce geçen bir âyette meâlen şöyle buyurdu: “Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır”[53]. **Onlara silip süpüren rüzgârı göndermiştik.** Yani onlar rüzgârla helâk edildiler. Çünkü onların taşkınlıkları, “Bizden daha güçlü kim var?”[54] diyecek bir meydan okumaya varmıştı. Bu yüzden Allah Teâlâ onları perişan etti, zillete düşürdü, o kadar ki en zayıf bir varlığa bile boyun büktüler, korktular, tapındıkları ve hatta peygamberleri olan Hz. Hûd’u kendileriyle korkuttukları putları da hâk ile yeksân oldu. Onlar Hûd’u şu sözlerle korkutuyorlardı: “Tanrılarımızdan biri senin aklını almış, demekten başka söyleyeceğimiz söz yok!”[55] Onların “Bizden daha güçlü kim var?” diyecek kadar taşkınlık, kibir ve inat içinde iken en zayıf ve en aciz şeyden bile korkar hale gelerek böyle bir zillete ve hüsrana düştüler.

---

51 ez-Zâriyât, 51/39.
52 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 422.
53 ez-Zâriyât, 51/20.
54 Fussılet, 41/15.
55 Hûd, 11/54.

[Her Şeyi Silip Süpüren Rüzgâr]

Silip süpüren rüzgâr. Ebû Avsece şöyle dedi: Bu âyetin tefsiri, başka bir âyette meâlen şöyle belirtilmiştir: "Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu"[56]. Başkaları da şöyle dedi: Âyette geçen "akîm" (عقيم) kelimesi, hayır ve bereketi bulunmayan demektir, yani her türlü fayda ve hayırdan uzak anlamına gelir. Bundan dolayıdır ki kısır olan kadın ve erkeğe de "akîm" denir, çünkü onlarda çocuğa ait herhangi bir fayda ve bereket yoktur. İşte "akîm rüzgâr" denince de insanlara hiçbir fayda ve bereket getirmeyen rüzgâr anlaşılır. Fakat müminlere gelince, onlar için faydalıdır, çünkü kendilerine zarar vermediği halde düşmanlarını helâk etmiştir. Bunda, yeryüzünü küfür pisliğinden temizlemek de vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Bana sabâ rüzgârı ile yardım edildi, Âd kavmi ise batı rüzgârı ile helâk edildi"[57]. Açıklamaya çalıştığımız âyette geçen akîm rüzgâr ifadesiyle "debûr" (الدبور) denilen ve batıdan esen rüzgâr olduğu da söylenmiştir; o, ağaçların aşılanmasına, bulutların ve bitkilerin oluşmasına yaramayan bir rüzgârdır.

مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ اَتَتْ عَلَيْهِ اِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾

42. "Üzerinden geçtiği hiçbir şeyi bırakmıyor, kül edip savuruyordu."

Yani o rüzgâr önüne kattığı hiçbir şeyi bırakmıyor, çünkü o her şeyi helâk etmekle emrolunmuş ve bunun için kendisine izin verilmişti, o da her şeyi silip süpürmekte, kül edip savurmaktadır. Görmez misin ki o rüzgâr, bazı varlıklara
149 zarar vermemekte, [§]Hûd aleyhisselâma ve kavminden mümin olanlara dokunmamaktadır? Yine görmez misin ki insanlar onu uzaktan gördüklerinde, "İşte bize yağmur getirecek bir bulut" diyorlar, Hûd aleyhisselâm da "Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr!" demişti. Sonunda "Sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler". Burada Cenâb-ı Hak, geride sadece onların evlerinin kalıntılarının kaldığını haber vermektedir. Onları bu hale "Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgârın getirdiğini"[58] söylemek-

---

56 ez-Zâriyât, 51/42.

57 bk. Buhârî, "İstiskā", 26; Müslim, "İstiskā", 17.

58 "Felâketi vadilerine yönelmiş, ufku kaplayan bir bulut olarak görünce, 'İşte bize yağmur getirecek bir bulut' dediler. Hayır, o hemen gelmesini istediğiniz ceza; içinde acılı azap bulunan, Rabb'inin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız" (el-Ahkāf, 46/24-25).

tedir. Yani emrolunduğu her şeyi silip süpüren bir rüzgâr… Silip süpürmek için kendisine izin verilmesi, onun her şeyi aldığı emirle yaptığının bilinmesi içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَفٖى ثَمُودَ اِذْ قٖيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتّٰى حٖينٍ ﴿٤٣﴾

43. "Semûd'da da** (ibretler var)**. Onlara, "Bir süreye kadar faydalanın bakalım!" denilmişti."

[Semûd Kavminin Helâk Edilmesi]

Yani Hûd aleyhisselâmın kavminde ve onların helâk edilmelerinde de kesin olarak inananlar için işaretler ve kanıtlar vardır. Sonra Allah Teâlâ Semûd kavminin taşkınlıklarını ve inatçılıklarını hatırlatmakta ve meâlen şöyle demektedir: **Onlara, 'Bir süreye kadar faydalanın bakalım!' denilmişti.** Bu süre de başka bir âyette ifade edildiğine göre üç gündü: "Salih onlara, 'Yurdunuzda üç gün daha yaşayın!' dedi. Bu, asla yalan olamayacak bir tehdit idi"[59]. Âyet, onların azgınlıklarının son hadde vardığını, azabın gelmesi için onlara üç gün süre verildiğini haber vermektedir. Fakat bu da onların azgınlıklarına engel olamadı ve hiçbir fayda sağlamadı. Ey Muhammed! Senin kavmine gelince, her ne kadar sen azabın vaktini ve süresini söylemediysen de kendilerini uyarmanın onlara hiç faydası olmayacak. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَعَتَوْا عَنْ اَمْرِ رَبِّهِمْ فَاَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Rab'lerinin buyruğuna uymayı kendilerine yediremediler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım yakalayıverdi!"

Rab'lerinin buyruğuna uymayı kendilerine yediremediler. Yani Rablerine itaat etme emrine yanaşmadılar. Âyette geçen utuvv (عتو) kelimesi, kurumakta ve katılaşmakta son hadde varan mânasına gelir. Nitekim başka bir âyette aynı kelime kullanılır ve şöyle buyurulur: "Zekeriyyâ, 'Ben ihtiyarlığın son sınırına vardım' dedi"[60]. Yani kurudum dedi. **Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım yakalayıverdi!** Yani gelen yıldırıma bakıp dururlarken kendilerini yakalayıverdi.

---

59 Hûd, 11/65.

60 Meryem, 19/8.

فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ 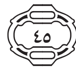

150 [§]***45. "Yerlerinden bile kalkamadılar ve kimseden yardım da alamadılar."***

Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, Allah'ın azabına karşı çıkmaya, ayağa kalmaya bile onların güçleri yetmedi. İkincisi, ne kendilerinin ve ne de başkalarının Allah'ın azabını defetmeye güçleri yetmedi. **Kimseden yardım da alamadılar,** dostları ve yardımcıları da olmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ اِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

46. "Bunlardan önce yaşayan Nuh'un kavminde de (ibretler var)***. Çünkü onlar yoldan çıkmış bir topluluk idi."***

Bunlardan önce yaşayan Nuh'un kavminde de (ibretler var). Yani onlardan önce yaşayan Nuh'un kavminde ve onların helâk edilmelerinde de inananlar için ibretler, deliller ve kanıtlar vardır. **Çünkü onlar yoldan çıkmış bir topluluk idi.**

وَالسَّمَٓاءَ بَنَيْنَاهَا بِاَيْدٍ وَاِنَّا لَمُوسِعُونَ

47. "Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz."

Göğü kudretimizle biz kurduk. Yani göğü biz kendi gücümüzle yarattık. **Şüphesiz biz genişletmekteyiz,** yani genişletmeye de kādiriz. "Zengin gücü yettiği kadar"[61], yani eli darda olan da bulabildiği kadarını verir" meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere, göğü olabildiğince geniş yaptı mânasına gelmesi de mümkündür. **Şüphesiz biz genişletmekteyiz** cümlesinde, bazılarına göre yerle gök arası kastedilmektedir. Çünkü Allah, buna bağlı olarak, **Göğü kudretimizle biz kurduk** buyurmaktadır. Bu, Zeccâc'ın görüşüdür[62]. Bazıları şöyle dedi: **Şüphesiz biz genişletmekteyiz,** yani yönetimde, bütün yaratılanların yönetiminde biz geniş davranmaktayız. Bu da Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz biz genişletmekteyiz** cümlesinin, yaratıkların rızıkları için onu geniş tutmaktayız mânasına gelmesi de mümkündür.

---

61 el-Bakara, 2/236.

62 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 57.

وَالْاَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Yeri de biz döşedik; dolayısıyla güzel de yaptık!"

Yani yeryüzünü yaydık ve döşek gibi yaptık. **Ne de güzel yaptık!** Yeri sizin için yaydık ve döşek yaptık, nerede olurlarsa olsunlar herkes onu, hiç zorlanmadan bu şekilde bulur; herkes onu dilediği gibi ve hangi faydası için kullanacaksa kullanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾

[§]*49. "Her şeyden çift çift yarattık, inceden inceye düşünesiniz diye."* 151

[Her Şeyi Çift Yarattık]

Her şeyden çift çift yarattık. Bazıları buna canlıların dışındaki varlıkları da çift yarattık mânası verdi, çünkü canlıları erkek ve dişi olmak üzere çift yaratmıştır. Bazıları da tatlı, ekşi, acı ve benzeri her şeyi zıddıyla yarattık diye mâna verdi. Bazıları ise her şeyi beyaz, siyah, kırmızı, sarı gibi farklı renkte yarattık, dedi. Bunlardan ilki Zeccâc'ın[63], ikincisi İbn Kuteybe'nin[64] görüşüdür. Bu meselenin aslı iki şekilde ifade edilebilir. Birincisi, birbirine destek olan ve birbirine zıt olan iki şekil halinde yarattık. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah'ın şekli, benzeri ve zıddı yoktur. Dolayısıyla bu durum, Allah'ın varlıkları zıtlarla ve şekillerle yaratmış olması, O'nun vahdâniyetinin ve ulûhiyetinin delilidir. İkincisi, Allah mahlûkatı zorluk, kolaylık, zenginlik, fakirlik, hayır ve şer gibi durumlarla imtihan edilmeleri için muhtelif şekillerde ve birbirinden farklı olarak yaratmıştır; onları farklı ve değişik yollarla imtihan edecek, böylece arzu edilen her şeye onları teşvik edecek, uzak durulması gereken her şeye karşı da onları uyaracaktır. *En doğrusunu Allah bilir.* **İnceden inceye düşünesiniz diye.** Yani Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine ve ulûhiyetine dair olan işaretleri düşünürsünüz diye. Yahut farklı farklı imtihanlardan hareketle ölümden sonra dirilmeyi, sevabı ve cezayı düşünürsünüz diye.

فَفِرُّوا اِلَى اللّٰهِ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٥٠﴾

---

63 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 57-58.

64 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 422.

50. "(Peygamber şöyle dedi:) ***Şu halde Allah'a sığının. Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım."***

Allah'a sığının! Bu cümle farklı mânalarda yorumlanabilir. Bazıları şöyle dedi: Şirkten Allah'ın birliği inancına koşun! Bu görüşün delili, hemen bunun arkasından gelen şu ilâhî beyandır: "Allah'ın yanında başka tanrı edinmeyin"[65].
152 Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. **[§]**Diğer bir ihtimal de şudur: **Allah'a sığının!** Yani Allah'ın sizi davet ettiği emirlere sarılın ve size koyduğu yasaklara da riayet edin. Nitekim Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurur: "Allah esenlik yurduna çağırıyor"[66]. Yani çirkin işler yapmaktan sakınıp iyi şeyler yapmaya çalışın! Şöyle mâna verilmesi de mümkündür: Allah'ın sizi tehdit ettiği cezadan size vâdettiği sevaba kaçın. Yani Allah'ın intikamından ve cezasından O'nun mükâfatına sığının! Bu âyete şu şekilde bir mâna da verilebilir: Her türlü ihtiyacınız için Allah'a sığının, başkasından hiçbir şey istemeyin. Çünkü Allah, bütün istediklerinizi vermeye gerçekten kādirdir. Buna göre âyet, her türlü ihtiyaçları için insanları Allah'a yönelmeye teşvik etmekte, başkalarından bir şey bekleme arzularını kesmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım. Bu cümle de farklı şekillerde yorumlanabilir. Bir yoruma göre Hz. Peygamber, Allah'tan başkasına kulluk yapanlar veya O'ndan başkasına tanrı diyenler için uyarıcıdır, Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetinin ve vahdâniyetinin delillerini de açıklayıcıdır. Diğer bir yorum da şöyledir: Ben, sizin için uyarılması ve müjdelenmesi gereken işleri açıklamak üzere Allah tarafından gönderilmiş bir uyarıcıyım. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Ben, peygamberleri inkâr eden insanların bu inkârları sebebiyle başlarına gelen belâları açıklamak üzere size gönderilen bir uyarıcıyım.

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ اِنّ۪ي لَكُمْ مِنْهُ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌ ﴿٥١﴾

51. "Allah'ın yanında başka tanrı edinmeyin. Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım."

Allah'ın yanında başka tanrı edinmeyin. Yani ulûhiyetin yalnızca Allah'a ait olduğu bilinciyle, Allah'tan başka hiç kimse adına bir ulûhiyet tanımayın ve Allah'tan başka hiçbir varlığa ilâh adını vermeyin! Yahut burada Allah şunu

---

65 ez-Zâriyât, 51/51.
66 Yûnus, 10/25.

söylemektedir: Allah'tan başka bir ilâha, yani başka bir mâbuda kulluk yapmayın! Çünkü Allah'tan başka hiç kimse, kulluk yapılmaya lâyık değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından apaçık bir uyarıcıyım.**

كَذٰلِكَ مَٓا اَتَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ اَوْ مَجْنُونٌ ﴿٥٢﴾

52. "İşte böyle; kendilerinden öncekilere de hiçbir peygamber gelmemiştir ki, 'O bir sihirbaz veya bir mecnun' demiş olmasınlar."

Allah Teâlâ burada, müşriklerin Resûlullah'a (s.a.), sen sihirbazsın, delisin
(cinlenmiş birisin), dediklerini söylememektedir. [§]Ancak âyetin zâhirinde 153
bunu ifade etmese de onlardan önce gelen insanların peygamberlerine aynı sözleri söylediklerini belirtmesi, müşriklerin de bunları söylediklerine işaret eder: O sihirbazdır, o delidir (cinlenmiştir)! Çünkü Allah Teâlâ burada şunu söylemektedir: **İşte böyle; kendilerinden öncekilere de hiçbir peygamber gelmemiştir ki, 'O bir sihirbaz veya bir mecnun' demiş olmasınlar.** Bu sözlerle Cenâb-ı Hak, resûlüne, insanların kendisini sihirbazlıkla ve delilikle itham ederek eziyette bulunmalarına karşı sabırlı olmayı telkin etmektedir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret!"[67] Müşriklerin eziyetlerine karşı Hz. Peygamber'e sabırlı olmayı emreden buna benzer başka âyetler de vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O bir sihirbaz veya bir mecnundur. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Onlar bu sözü ancak şundan dolayı söylediler: Onların nazarında sihir ile cinnet aynı şeydi. Nitekim Hz. Mûsâ da çeşitli mûcizeler gösterdiğinde Firavun kendisine şöyle demişti: "Ey Mûsâ! Senin büyülenmiş olduğunu düşünüyorum!"[68] Bundan dolayı onlar peygamberlere bazan sihirbaz, bazan da mecnun diyorlardı. Ancak bu yorum doğru değildir. Çünkü sihirbaz ile mecnunun onların nazarında aynı şey olması mümkün değildir. Sihirbaz, her konuda bilgisi ve son noktaya varmış olan biri sayılıyordu. Mecnun ise cehaleti son noktaya varmış olan kişiydi. İnsanlar peygamberleri sihirbazlıkla itham ettiler, çünkü insanların benzerini yapmaktan aciz kaldıkları mûcizeleri yapıyorlardı ve insanlar

---

67 el-Ahkāf, 46/35.

68 el-İsrâ, 17/101.

da bunların mûcize olduğunu biliyorlardı. Bu sözle onların liderlerini ve önderlerini kastediyorum. Buna rağmen onlar, o sihirbazdır, diyorlardı. Böylece insanlar herkesin sihirbazlık yapamayacağını bildiklerinden dolayı, halkın peygamberlere tâbi olmalarını önlemek için insanların kafalarını karıştırmak istiyorlardı. Bundan dolayı peygamberlere sihirbaz diyorlardı. Peygamberleri delilikle itham etmelerine gelince, firavunlar ve ileri gelenler, yönetimlerinde ve görüşlerinde kendilerine muhalif olanları yok edip öldürmek gayretinde idiler, işte bu tehlikeye rağmen peygamberlerin kendilerine muhalefet etmeyi göze almalarından dolayı onlara deli diyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾

53. “Sanki nesiller boyu birbirlerine hep bunu tavsiye etmişler! Daha doğrusu onlar sınır tanımayan bir topluluk!”

Yani onların ilk nesli sonraki nesillere, peygamberlere sihirbaz ve mecnun
demelerini, onların sihire ve cinnete nispet etmekte ittifak halinde olmalarını
154 tavsiye ediyorlardı. [§]Yani kâfirler tarih boyunca peygamberlerine bunu söylemeye devam ettiler. Bunun, onlar tarafından hakikatte söylenmiş gerçek bir söz olmayıp temsilî mânada olması da muhtemeldir, çünkü onlar her zaman toplanıp bu sözde ittifak etmeleri ve bu toplantıda birbirlerine bunu vasiyet etmiş olmaları zordur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Daha doğrusu onlar sınır tanımayan bir topluluktur.** Allah Teâlâ burada, onların “peygamberler sihirbazdırlar” sözlerini cahilliklerinden ve şüphe duyduklarından söylemediklerini, aksine azgınlıklarından ve Allah’ın koyduğu sınırları tanımayan haddi aşmış bir topluluk olduklarından dolayı söylediklerini haber vermektedir. Azgın biri, kendisi için konulan sınırları tanımaz, çiğneyip geçer.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾

54. “Artık onlarla ilgilenme bundan dolayı (çağrına uymadılar diye sen) ***kınanacak değilsin.”***

Bazı müfessirler şöyle dedi: Bu âyet geldiğinde Resûlullah (s.a.) ve ashabı, onlara ilâhî azabın gelmesinden endişe ettiler. Nihayet “Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir”[69] meâlindeki âyet geldi ve rahatladılar. Ancak bize göre **Artık onlarla ilgilenme, bundan dolayı kınanacak değilsin**

---

69 ez-Zâriyât, 51/55.

buyruğu, iki şekilde açıklanır. Birincisi, onların senin hakkında söyledikleri sihirbazdır, mecnundur gibi sözlerine ve sana yaptıkları kötülüklere karşılık verme, onlardan yüz çevir, çünkü Allah Teâlâ senin adına onlara karşı yeterlidir, yaptıkları kötülüklerin cezasını verecektir. İkincisi, Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e, asla iman etmeyeceklerini bildiği o insanlardan yüz çevirmesini emretmekte, onların iman edeceğinden ümidini kestirmektedir. Onlarla uğraşma, çünkü onlar sana inanmayacak ve seni tasdik etmeyecekler, ancak sen iman edeceği umulan kişilerle ilgilen, buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bunun gerçek mânada bir emir olmayıp ilgilenip ilgilenmemekte kendisini serbest bırakma anlamına gelmesi de mümkündür. Yani onlardan yüz çevirmek ve kendileriyle ilgilenmemek senin hakkındır. Çünkü sen tebliğini yaptın, tebliğde ve çağrıda son noktaya vardığın için artık mâzur sayılırsın. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Resûlullah'ın (s.a.) Hatalardan Mâsum Oluşu - Ismet Sıfatı]

Sen kınanacak değilsin. Bu beyanla, bir şeyin olumsuzlanması, o şeyin zıddının ve mukabilinin ispat edilmesi kastedilmiş olabilir. Nitekim Allah Teâlâ, "Onların ticaretleri kâr etmedi"[70] buyurmaktadır; Allah onların ticaretinin kazanmadığını söylemektedir, bundan maksat onların zarar ettikleridir.
[§]Allah sanki şunu söylemektedir: Onların ticaretleri kâr etmedi, aksine za- 155
rar etti. Buna göre **Sen kınanacak değilsin** sözü de sen övüleceksin mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Sen kınanacak değilsin,** çünkü o peygamberliğini ve halka tebliğ etmekle emrolunduğunu tebliğ etmişti. Allah'ın emrini yerine getirmiş, O'nun kullarına nasihat etmiş ve onlara kanatlarını açmıştı, dolayısıyla nasıl kınanır? Yani her ne kadar bazı insanlar, yani kâfirler seni kınıyorlarsa da sen yaptıklarından dolayı kınanacak biri değilsin. Bu beyanda, Hz. Peygamber'in sapmaktan ve küçük hatalardan (zelle) korunmuş (ısmet) olduğuna dair delil vardır. Çünkü eğer en küçük bir şekilde hata etme ihtimali olsaydı, kınanması da muhtemel olurdu. Dolayısıyla bu âyet, Resûlullah'ın (s.a.) hata etme ve haktan sapma ihtimalinin olmadığına delâlet etmektedir.

وَذَكِّرْ فَاِنَّ الذِّكْرٰى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾

55. "Ama (alanlar için) ***öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir."***

70 el-Bakara, 2/16.

Burada öğüt vermesinin Resûlullah'a emredilmesi bütün insanlara öğüt vermesini kapsayabilir. Fakat ardından Allah verilen öğüdün bütün insanlara değil, sadece inananlara fayda vereceğini haber vermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın burada müminlere öğüt ver demiş olması da mümkündür, çünkü öğüdün faydasını kibirli ve inatçılar değil, yalnızca inananlar ve insaflı olanlar görecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾

56. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."

[Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Amacı]

Burada geçen ibadet kelimesinden maksat şayet gerçek anlamda ibadet ise bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, cinlere ve insanlara ibadet yapma emrinin verilmediğini ve onların ibadetle imtihan edilmeyeceklerini iddia edenlere cevaptır. Çünkü Allah, **Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana ibadet etsinler diye yarattım** buyurmaktadır. Yani ben, onları sadece iyilikleri ve kötülükleri bilmeleri, bünyelerine yerleştirilen temyiz gücü ve bilgi vasıtaları sayesinde yapılması ve sakınılması gereken işleri ayırt edebilmeleri karşısında başıboş bırakma ve kendi hallerine onları terkedeyim diye yaratmadım. Aksine ibadet etmek ve verdiğim çeşitli nimetlere karşı şükür görevini ye-
156 rine getirmekle imtihan edeyim diye yarattım. [§]Çünkü hikmet bunu gerektirir, onların başıboş bırakılmaması icabeder. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu beyan, Allah'tan başkasına ibadet etmeyi caiz görenlere cevap anlamına gelir. Çünkü onlar, "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye putlara tapıyoruz"[71] diyorlardı. Cenâb-ı Hak da **Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana ibadet etsinler diye yarattım** buyurdu. Yani onları benden başkasına ibadet etsinler diye yaratmadım, aksine bana ibadet etmelerini onlara emrediyorum, benden başkasına ibadet etmelerini emretmiyorum. Bu âyetle Cenâb-ı Hak, bazı kâfirlerin "Allah bize bunu emretti"[72] şeklindeki sözlerini ve inançlarını reddetmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İbadetin Hakikati]

Sadece bana ibadet etsinler diye. İbadetin hakikati iki türlüdür. Birincisi, gerçek anlamda ibadet fiilidir, bu yoruma göre âyet-i kerîme genel değil

---

71 ez-Zümer, 39/3.

72 el-A'râf, 7/28.

özel mâna ifade etmektedir, yani cinlerden ve insanlardan kâfir olanları değil, mümin olanları kastetmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, asla iman etmeyeceklerini bildiği kâfirleri kendisine ibadet için yaratması mümkün değildir, çünkü Allah onları irade ve seçme hürriyetine sahip olarak yaratmıştır. Onları yaratıp onlardan ibadet etmelerini dileyince mutlaka onların ibadet etmeleri gerekir. Fakat Allah, kâfirlerin ibadet etmeyeceklerini biliyordu, bu durumda Cenâb-ı Hak kâfirlerin ibadet etmesini dileseydi, sanki kendisini cehaletle nispet etmiş olurdu. Dolayısıyla bu imkânsızdır. Bu durum da göstermektedir ki âyetten maksat, hususi mânadır, hiç tartışmasız Allah, onlardan sadece bir kesimini kastetmektedir. Küçükler ve aklı olmayanlar bu hususi kesimin dışındadır, çünkü onlar için ibadet söz konusu değildir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın iman edeceklerini[73] bildiği kâfirlerin de bu hususi kesimin içinde olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğer bir ihtimal da şudur: Allah bu âyette ibadet yapılmasını emretmeyi kastetmiştir, yani ben onları sadece kendilerine ibadeti ve tevhidi emredeyim diye yarattım. Bu yorum, âyeti genel mânada düşünmeye daha uygundur. Çünkü bu yorumun kapsamına, cinlerden ve insanlardan
çocuklar ve deliler hariç, akıllı olan herkes girer. [§]Allah Teâlâ onları ibadet 157
etmek için yarattığı ve onlardan bunu istediği zaman, böyle gerçekleşmemesinin caiz olmadığının aksine, Cenâb-ı Hakk'ın bir emretmesi, ama emredilen işin gerçekleşmesini ve kendisine itaate dönüşmesini murat etmemesi, bilakis isyan edip cehenneme girmesini murat etmesi de mümkündür. Bu meselenin hakikati *Kitâbü't-Tevhîd*'de anlatılır; Allah, ibadet edeceğini ve kendi iradesiyle ibadet yolunu tercih edeceğini bildiği kişileri iman ve ibadet için yarattı, fakat dalâleti ve sapıklığı tercih edeceğini, ibadeti de Allah'tan başkasına yapacağını bildiği kişileri de bildiği şekilde ve onların tercih edecekleri ve yapacakları temayüle göre yarattı. Çünkü Allah başka bir âyette şunu söylemektedir: "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık"[74].

Bazıları şöyle derler: Allah Teâlâ, **Sadece bana ibadet etsinler diye** meâlindeki âyette, kulun kendi iradesiyle yaptığı hakiki mânadaki ibadeti kastetmemiştir. Bunun anlamı şudur: Ben cinleri ve insanları, ancak her birinin hilkatinde, benim vahdâniyetime, ibadetin sadece bana yapılması ve kendilerine verdiğim çeşit çeşit nimetlere şükretmeleri gerektiğini gösteren niteliklerle yarattım. Eğer düşünürler ve tefekkür ederlerse, bu nitelikler onları benim

---

73 Her ne kadar Arapça metinde "iman etmeyecekleri" anlamına gelen "lâ yu'minûn" (لا يؤمنون) kelimesi kullanılmışsa da mânanın doğru olabilmesi için "yu'minûn" (يؤمنون) şeklinde düzeltilmesi gerekir.

74 el-A'râf, 7/179.

vahdâniyetimi kabule, bana ibadet ve şükür görevlerini yerine getirmeye götürür. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu yoruma göre âyet geneldir, herkesi kapsar, hususi mânada değildir. Çünkü varlıkların her birinin hilkatine, hangi nitelikte olursa olsun, bu söylediklerimize işaret edecek özellik konulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başka bir ihtimal de şudur: Ben insanları ve cinleri, ancak emir ve yasakla, vâd ve tehditle ve bunların gereği olan fiilleri yapmakla imtihan edilmeye uygun şekilde yarattım. Çünkü Allah, diğer yaratılanlardan farklı olarak onların bünyesinde aklı varetti, rükû, sücûd, kıyâm ve kuûd gibi her türlü harekete kabiliyetli eklemler yerleştirdi. Bütün bunları onların yaratılışına, sadece imtihana uygun tarzda olsunlar diye değil, imtihan edilenlerin menfaatlerine elverişli olsun diye koydu. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İbadetin Mânası]

158 **[§]**İbadette itaat, hizmet ve başka tür fiillerde bulunmayan özel bir mâna vardır. Çünkü Allah, kendisinden başkasına itaati, hizmeti, saygıyı ve benzeri fiilleri caiz gördüğü halde ibadeti caiz görmemektedir. Nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[75]. Bu da göstermektedir ki ibadette, başka hiçbir şeyde olmayan özel bir mâna vardır, bu hususiyetten dolayı yalnızca Allah'a tahsis edilmiştir. Bunun için Cenâb-ı Hak ilâh ismini sadece kendisine tahsis etmiş, başkalarına ilâh denilmesini caiz görmemiştir. Çünkü insanların nazarında ilâh, mâbuttur, yani kendisine ibadet edilendir, onlara göre kendisine ibadet edilen her varlık ilâhtır. Nitekim Allah Rahmân (الرحمن) ismini de kendisine tahsis etmiş, başkalarının kullanmasını caiz görmemiş, fakat Rahîm (الرحيم) ismini başkalarının kullanmasını caiz görmüştür, çünkü Rahmân isminde Rahîm'de bulunmayan fazla bir mâna vardır. Aynı şekilde Allah Hâlik (الخالق) ismini de sadece kendisine tahsis etmiş ve başkasının kullanmasına cevaz vermemiştir. Çünkü Hâlik isminde, fâil ve benzeri isimlerde bulunmayan özel bir mâna vardır. İşte açıklamaya çalıştığımız âyetteki ibadet kelimesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَٓا اُر۪يدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَٓا اُر۪يدُ اَنْ يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾

57. "Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim."

---

[75] en-Nisâ, 4/80.

Müfessirlerin geneli bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Ben onlardan, kendilerini rızıklandırmalarını istemiyorum, yarattıklarımdan birini doyurmalarını da istemiyorum. Onların rızıkları ve doyurulması bana aittir. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkını vermek Allah'a ait olmasın!"[76] Âyete şöyle mâna verilmesi de mümkündür: Ben onlardan, rızık edinme yollarına sahip olmayanları rızıklandırmalarını ve yedirmelerini istemiyorum, çünkü o bana aittir; ben onlardan ancak ibadeti yahut yukarıda söylediğimiz gibi ibadet emrini istiyorum. Çünkü insanlar, kazanç ve rızık elde etme vasıtası bulunmayan hayvanlara rızık vermek için yaratılmadılar, aksine o hayvanlar, insanlar için rızık ve fayda olarak yaratılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bazılarının söylediği gibi bu âyette gizli bir kelimenin var olması da 159
muhtemeldir. Yani de ki ey Muhammed! Ben sizi davet ettiğim vahiylere karşılık sizden ücret istemediğim gibi beni doyurmanızı da istemiyorum ki iman size ağır gelsin! **Onlardan bir rızık istemiyorum, beni doyurmalarını da istiyor değilim** ilâhî kelâmı, insanları, kendisi rızka ve doyurulmaya muhtaç olduğu için yaratmadığını haber vermek mânasına da gelebilir. Çünkü Allah Teâlâ her türlü ihtiyaçtan, rızıktan ve yemekten münezzeh olduğuna dair deliller koymuştur. Dolayısıyla O, insanları ancak emir, yasak ve imtihan için yaratmıştır, bunun faydaları da yine insanlara dönecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾

58. "Şüphesiz rızkı veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır."

[Herkese Rızkını Veren Allah'tır]

Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, sebepler ve insanların rızıklandırıp faydalarına ulaştıkları kazançlar Allah Teâlâ'nın fiilidir. Bütün bunlar Allah'ın yaratmasıdır ve insanlara bu yolla rızık vermektedir. Öyle ki, eğer böyle olmasaydı, insanlar çalışsalar, o sebeplere ve kazanç yollarına başvursalar bile ona ulaşamazlardı. Âyette rızkın Allah'a nispet edilmesi, ancak o sebepleri ve kazanmayı yaratmış olmasındandır. *En doğrusunu Allah bilir.* Dolayısıyla burada, kulların fiillerini yaratanın Allah olduğuna dair delil vardır. Yaratan ve vareden O'dur, çünkü kendisine Râzık (الرازق), yani rızık veren diye isim vermiştir. İnsanların ekserisi veya hepsi, kendi fiilleriyle, ama Allah'ın yarattığı bu

[76] Hûd, 11/6.

kazanç yolları ve sebeplerle rızıklandırılıyorlar. Rızkın Allah'a nispet edilmesinin ve O'na rızık veren isminin verilip başkasına bu ismin verilmesine cevaz verilmemesinin sahih olabilmesi için bu rızıkta Allah'ın fiilinin de olması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, rızkın Allah'a nispet edilmesi caizdir, çünkü bizzat o sebeplerin kendileriyle değil de o sebeplerde ve kazanç yollarında yarattığı lütuf sayesinde insanlara rızık kapılarını açmıştır. Çünkü insanlar ziraat yapıyorlar, tarlaya tohum ekiyorlar ama o tohum tarlada kaybolmaktadır. Aynı şekilde tarlayı suluyorlar, ama su toprakta yok olmaktadır. Sonra Allah lütfu ve rahmetiyle
160 [§]öyle bir ikramda bulunmaktadır ki, insanın attığı tohum ve yaptığı sulama özü itibariyle bir rızka dönüşüyor. Aynı şekilde onların yetişmesi, olgunlaşması, pişmesi de Allah'ın onda yarattığı lütfun eseridir. Yemek, çiğnemek, yutmak ve benzeri işler ancak onları mideye doldurmaya yarar, bunda ise zarar vardır. Fakat Allah onda vücuda ve organlara yayılan bir kuvvet yaratmıştır, böylece rızkın kendisiyle değil ama o kuvvet sayesinde hayat ve varlık var olmaktadır. İşte Allah Teâlâ'nın söylediği de budur: **Şüphesiz rızkı veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah'tır.** Yani bu kuvvetle insanlar yaşıyorlar ve hayatlarını devam ettiriyorlar.

Allah âyette "metîn" kelimesini kullanmıştır. Sağlam ve sarsılmaz anlamına gelen bu kelimenin, kuvvetin sıfatı olduğu söylenmiştir. O kuvvetin sağlam olmakla nitelenmesi mümkündür. Her türlü noksanlıktan münezzeh ve yüce olan Allah ise "metîn" olmakla nitelenmez, yani Allah "metîn"dir denilmez. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Çok şerefli arşın sahibi"[77]. Burada arşı şerefli olmakla nitelemiştir, arş ise Allah'tan gayrı bir şeydir. Buna göre söylediğimiz gibi buradaki kuvvet kelimesi de böyledir. Kuvvetin sağlam olmakla nitelenmesi mümkündür, o kuvvet öyle bir özelliktir ki, yaratılanlar ona sahip olamazlar ve Allah Teâlâ'nın onda varettiği lütfu da idrak edemezler. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sarsılmaz gücün sahibi.** Bazıları, bunu önceki ümmetleri helâk eden şiddetli saldırı gücü diye açıkladılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِثْلَ ذَنُوبِ اَصْحَابِهِمْ فَلَا
يَسْتَعْجِلُونِ

[77] el-Burûc, 85/15.

59. “Şu iyi bilinmeli ki haksızlığa sapanlar için geçmişteki benzerlerinin payı gibi bir ceza payı var! Şimdi onu benden acele istemesinler!”

İnsanlar sanki azabın hemen gelmesini istiyorlardı da bu âyet o istek üzerine geldi. Nitekim Allah başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmaktadır: [§]“Bi- **161**
risi, hiç kimsenin savamayacağı azabın gelmesini istedi”[78], “Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Gökten üzerimize taş yağdır”[79]. İşte bu istekler üzerine Allah şöyle buyurdu: **Şu iyi bilinmeli ki haksızlığa sapanlar için geçmişteki benzerlerinin payı gibi bir ceza payı var! Şimdi onu benden acele istemesinler!** Yani önceki ümmetlerin başlarına gelen cezalar türünden onların da bir payı vardır. Bu ifade temsilî bir mâna taşımaktadır; nitekim şöyle denilir: “Havze’n-na‘li bi’n-na‘li ve hazve’l-kuzzeti bi’l-kuzzeti” (حَذْوَ النعل بالنعل وحَذْوَ القذّة بالقذّة), yani ayakkabıya karşı ayakkabı, kulağa karşı kulak. Şöyle de denilir: “Sâ‘un bi-sâ‘in ve keylün bi-keylin” (صاعٌ بصاع وكيلٌ بكيْل), yani ölçeğe karşı ölçek, tahıl ölçeğine karşı tahıl ölçeği. Bu ifadelerden başkasına nasıl tartıldı ise ona da öyle tartılır mânası anlaşılır. Bunlara benzer başka örnekler de vardır. İşte âyette geçen “zenûb” (ذنوب) kelimesi de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ebû Bekir el-Esamm’ın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Âyette geçen “zenûb” kelimesi, insanların su dağıttığı büyük kova anlamına gelir. İnsanların bir araya gelip kovalarını kuyuya daldırmaları Araplar’ın âdeti idi, böylece onlardan her biri sudan nasibini alırdı. Cenâb-ı Hak Mekkeliler’e şunu söylemektedir: Acele etmeyin, o azapta o kâfirlerin olduğu gibi sizin de nasibiniz var; tıpkı kuyuya sarkıttıkları kova ile herkes sudan nasibini aldığı gibi. Aynı şekilde İbn Kuteybe ve Ebû Avsece de “zenûb”, nasip mânasına gelir dediler[80]. İbn Abbâs’ın (r.a.) da birbirini takiben geldiği için o azaba “zenûb” adını verdiği rivayet edilir. Şöyle demiştir: Nasıl ki kovalar kuyuya arka arkaya daldırılıp çekiliyorsa, aynı şekilde öncekilere azap geldiği gibi arkasından bunlara da gelir[81]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onu benden acele istemesinler!** [§]Yani azabı hemen istemesinler, onun da zamanı **162**
gelecek! O zaman da Allah Teâlâ’nın “Rabbim! Beni geri gönder!”[82] diye yalvaracaklarını haber verdiği dünyaya geri dönmeyi isteyecekleri gündür.

---

78 el-Meâric, 70/1.

79 “Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!” (el-Enfâl, 8/32).

80 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 423.

81 Taberî ve İbn Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Abbâs’ın (r.a.) “zenûb” kova demektir dediğini rivayet ettiler (Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXVII, 19; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîr*, X, 3313).

82 “Nihayet onlardan birine ölüm gelip çatınca, ‘Rabbim! Beni geri gönder de geride bıraktığım dünyada iyi işler yapayım’ der” (el-Mü’minûn, 23/99).

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِى يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

60. "Başlarına geleceği bildirilen günden dolayı vay o inkârcıların haline!"

Müfessirler şöyle dediler: İnkârcıların başlarına geleceği bildirilen günden maksat, kıyâmet günüdür. Ancak bu günün hangi gün olduğu âyette açık değildir. Müfessirlerin söyledikleri gün de olabilir, başka bir gün de olabilir. **Vay haline** sözünü daha önce açıklamıştık[83].

Şöyle bir soru sorulursa: Geçmiş ümmetlerin başlarına gelen köklerinin kazınması ve yok olmak gibi belâlardan Cenâb-ı Hak bu ümmeti bağışlamış ve onlara güvence vermişken, yine de bu ümmeti o belâlarla nasıl korkutur?

Buna şu cevap verilir: Allah bu ümmeti de o belâlarla korkutmaktadır, çünkü bunun mânası, insanların köklerinin kazınmasını ve helâk edilmelerini gerektiren durum muhtemelen onlarda görülmüş, fakat belki de bu ümmette görülmeyecektir. Onlarla bunları korkutmak doğrudur; böyle bir korkutma ancak işin başında olmuş, sonra Cenâb-ı Hak lütfuyla ve rahmetiyle onları bağışlamış, Resûlullah'ın (s.a.) lütfu ve rahmetiyle de onlara güvence vermiş ve şöyle buyurmuştur: "Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[84]. Onları bu azaptan bağışlaması, onu belli bir vakte ertelemesi anlamına da gelebilir; o vakit de ruhlarının kabzedileceği ve dünyadan çıkıp gidecekleri gündür, işte o vakit çeşitli azaplarla cezalandırılırlar, önceki ümmetlerin başına gelenler bunların da başına gelir. Yoksa asla tamamen bağışlanmış değildirler. Bu cezanın âhirette onlara verileceği mânasına da gelebilir. Neticede bütün bunlar, Allah tarafından onlar için bir lütuf ve rahmettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

83 Meselâ bk. el-Bakara, 2/79; İbrâhim, 14/2.

84 el-Enbiyâ, 21/107.

[52]TÛR SÛRESİ 163

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالطُّورِ ﴿١﴾ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ ﴿٢﴾ فِى رَقٍّ مَنْشُورٍ ﴿٣﴾

1-3. "Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba andolsun!"

[Yemin]

Burada Cenâb-ı Hakk'ın Tûr'a ve sözü edilen diğer varlık ve olgulara neden yemin ettiği konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle dedi: Yemin burada bahsedilen varlıkların kendilerine değil, ancak onları yaratanın adına yapılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ insanlara, kendisinden başkası adına yemin etmeyi yasaklamıştır, bizzat kendisi nasıl eder? Bazıları da şöyle dedi: Cenâb-ı Hakk'ın, katında değeri üstün olan dilediği kişi ve nesneler adına yemin etmesi mümkündür. Yeminlerin ancak insanlar nezdinde önemi ve değeri büyük olan varlıklar adına yapıldığını daha önce söylemiştik. Yemin, değeri yüce olan varlık ve olayların insanlara karışık gelmesi sebebiyle bilinmesini engelleyen şüpheleri gidermek için yapılır. Böylece insan o yemine konulan varlık ve olayın mutlaka mevcut ve gerçek olduğunu anlar; o kadar ki, eğer onlar üzerinde düşünseler, bakışlarını ve incelemelerini derinleştirselerdi, yemin olmasa bile gerçek olduklarının bilgisine ulaşırlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah Teâlâ, kendisinden başka varlıklar adına yemin etmektedir, an- 164
cak yaratılanın böyle bir hakkı yoktur. Çünkü yaratılanların yemini, yardım dilemek ve yalvarmak anlamındadır. Yardım dileyenin Allah'tan başkasına sığınması ve ondan bir kuvvet talebinde bulunması caiz değildir. Allah'tan başkası adına yapılan yeminde hem insanlar ve hem de Allah katında tehlikesi ve değeri bulunsa da Allah tarafından yapılan yemin, tamamen yaratılanlara bir hatırlatma, ikaz ve onlara vâdetmiş olduğu mükâfatı teyit etmek anlamındadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın insanlara yönelik bir hatırlatma, ikaz ve tekit anlamına gelen her varlık ve olaya yemin etmesi caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Kur'ân'da bahsi geçen yeminler, peygamberlerin Allah tarafından insan-

lara gönderildiklerine dair getirdikleri haberlerin yanı sıra kendilerinin Allah elçisi olduklarını, insanlar eğer yasaklanan fiilleri yaparlarsa başlarına belli bir azabın geleceğine dair söylediklerinin doğru olduğunu ispat etmek içindir. Kâfirler, gönderdiği haberlerde Allah'ı inkâr etmiş değildirler ki, Allah kendi haberinin doğruluğunu ispat etmek için yemin etsin! Peygamberlerin haberlerinin doğruluğu da ancak mûcize göstermek ve deliller getirmekle anlaşılır. Ancak bunlar yeminle tekit edilmekte ve insanlar nazarında önemi ve değeri olan varlık ve olaylardan söz etmekle maksat hâsıl olmaktadır. İnsanların yaptığı yeminler ise zaten doğru olan şeyin aslının ispatı içindir, dolayısıyla onların, kalplerde son derece yüce ve değerli olan bir varlığın adına yemin etmeleri gerekir, bu da Allah Teâlâ'nın isimleri ve sıfatlarıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah Teâlâ'nın **Tûr'a andolsun** diye yaptığı yeminin, bütün dağlar adına yapılmış olması mümkündür. Çünkü Allah yeryüzünü yaratmış, ahaliyi oraya yerleştirmiş, bu dağları direk gibi dikmiş ve neticede yeryüzü sarsılmadan durur hale gelmiş, böylece insanların ihtiyaçlarını elde etmek için yeryüzünün her tarafına ulaşmak, istediği yerde yerleşmek imkânına kavuşmuş, âyette de belirtildiği gibi yeryüzü insanlar için adeta döşek haline gelmiştir. Herkes orada istediği gibi dolaşmakta, neyi istiyor, nereyi arzu ediyor ve nasıl seviyorsa öyle hareket edebilmektedir. İnsanlar bunu anladıkları zaman, kendilerine verilen nimetin şükrünü eda etmek gerektiğini de anlamaları icap eder.
165 Bunu yapmadıkları zaman da nankörlüklerinin cezasını ve [§]karşılığını görürler. Allah onları böyle korkutmakta ve bu azabın onlara mutlaka geleceğini yemin vasıtasıyla teyit ederek şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur!"[1] Âyette geçen Tûr kelimesinin özel bir dağ adı olması muhtemeldir; o, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın Mûsâ aleyhisselâm ile konuştuğu ve ona Tevrat'ı verdiği Sînâ dağıdır. Bu dağ, İsrâiloğulları nezdinde çok değerlidir, onun değerini ve faziletini bildikleri için de Allah bu dağ adına yemin ederek söylemektedir: "Andolsun ki Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir". Tûr ile özel birtakım dağlar grubunun kastedilmiş olması da mümkündür, bunlar da Allah'ın değişik peygamberlere vahiy indirmiş olduğu dağlardır; nitekim bir rivayette şöyle denilmektedir: Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma Tûr-i Sînâ'da, Îsâ aleyhisselâma Sâûrâ dağında, Muhammed aleyhisselâma da Fârân dağında vahyetti. İşte Cenâb-ı Hak bunlar adına yemin ederek o azabın mutlaka gerçekleşeceğini söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 et-Tûr, 52/7-8.

Bu âyette, peygamberliğin ispatına dair bir delil vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.) vahiy gelen yerleri ve o dağların faziletini haber vermektedir. Bunu bilmek, ancak öncekilerin kitaplarından öğrenmekle mümkündür. İnsanlar çok iyi biliyorlardı ki, Resûlullah (s.a.) bunu öğrenmek için o kitapları bilen herhangi bir kimseye gidip gelmemiştir. İşte bu durum, Resûlullah'ın (s.a.), vahiy yerlerini ve o dağların faziletini ancak Allah Teâlâ'nın öğretmesiyle bildiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yazılı kitaba andolsun! Muhtemelen bu yemin, peygamberlere gönderilen bütün kitaplara yapılmaktadır. Çünkü peygamberlerin getirdikleri mûcizelerin yanı sıra, yapılması ve sakınılması gereken fiillerin bilgisine, göklerin haberi, ilâhî hükümleri, konulan sınırları ve diğer çeşitli hikmetleri bilmeye bu kitaplar aracılığıyla ulaşılır. [§]*En doğrusunu Allah bilir.* Bu yeminin, 166
hak olduğunu ve gökten geldiğini müminlerin bildiği Tevrat, İncil ve Zebûr diye bilinen belli bazı kitaplara yapılmış olması da muhtemeldir. Yeminin ilâhî kitaplardan özellikle birine, Tûr'un tefsirinde söylediğimiz gibi insanların benzerini meydana getirmekten aciz kaldığı için değeri yüce olan Kur'ân adına yapılmış olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Müfessirlerin söylediği gibi âdemoğullarının amellerinin yazıldığı kitaplar adına yapılmış olması da mümkündür, ancak onlar bu kitaplar adına neden yeminin yapılmış olabileceğini belirtmemektedirler, ben de bunun açıklamasını bilmiyorum.

Açık sahifelere andolsun! Yani kapalı olmayıp açık olan sayfalar. Burada geçen "rik" (رِقّ) kelimesine Ebû Ubeyde sahife, Ebû Avsece de kitap mânası verdi.

4. "Beytülmaʿmûra andolsun!"

[Beytülmaʿmûr]

Muhtemelen burada Cenâb-ı Hakk'ın, mahlûkatın ikamet etmeleri, sıcaktan ve soğuktan korunmaları ve güven içinde yaşamaları için varettiği bütün evler kastedilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden barınaklar yapmanızı sağladı"[2]. O kadar ki herkes, bu meskenlerin faydalarını, Allah Teâlâ'nın verdiği nimetlerin büyüklüğünü ve bunlara şükredilmesi gerektiğini bilir. İşte

---

[2] en-Nahl, 16/80.

Allah, bu şükür görevine vefa göstermeyen kişilerin azaba ve cezaya müstahak olduklarını yeminle haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah’ın yemin ettiği Beytülma‘mûr’dan maksadın Kâbe olması da muhtemeldir, çünkü o her zaman mâmur bir yapıdır. Cenâb-ı Hak onun şanını ve faziletini bütün insanların kalbinde çok yüce bir konumda tutmuştur; hem müminlerin, hem de kâfirlerin kalplerinde onun değerini yüceltmiştir, hatta Kureyş müşrikleri ve diğer Araplar bile devamlı hac yaparlar, onu ziyarete gelirler ve ona büyük değer verirlerdi. İşte bundan dolayı Allah onun adına yemin etmektedir. *En*
167 *doğrusunu Allah bilir.* [§]Ebû Ubeyde şöyle dedi: Beytülma‘mûr, kalabalık ailedir. Müfessirler şöyle dediler: Beytülma‘mûr göktedir, gök ehli onu ziyaret ve tavaf ederler. Ancak onu müşahede etmedikleri ve o konuda bilgi sahibi olmadıkları için Allah Teâlâ’nın ona yemin etmiş olması uzak ihtimaldir. İnsanların bilmedikleri, görmedikleri ve bilgi sahibi olmadıkları bir mekâna Allah nasıl yemin eder? Ancak şöyle denilebilir: Bu yemin kitap ehline yönelik olarak yapılmıştır, çünkü onlar kitaplarında bunu biliyorlardı. Varlığından haberdar olmayan, görmeyen ve bilgi sahibi olmayanlara yönelik olarak yemin etmesi ise uzak ihtimaldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

5. “Yükseltilmiş tavana andolsun!”

Yükseltilmiş tavandan maksat, gökyüzüdür, Allah onu yeryüzünden çok uzak olmasına, son derece geniş, kalın ve ağır olmasına rağmen direksiz olarak ve üstten bir bağlantısı olmadan yüksekte tutmaktadır ve insanlar onu aşağıdan görmektedirler. Böyle yapması da başka bir sebepten dolayı değil sadece imtihan için, emir ve yasaklar koyup insanların şükür görevlerini yerine getirmeleri gerektiği bilinsin diyedir. O’nun emirlerine ve yasaklarına aykırı davranan, verdiği nimetlere nankörlük eden ve haramlarını çiğneyen kişi de bahsettiği azaba lâyık olur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bu aynı zamanda, bahsettiklerimizi yapmaya kādir olanın, her şeyi yapmaya kādir olduğu ve hiçbir şeyin O’nu aciz bırakamayacağı da bilinsin diyedir. Buna göre âyet, Allah’ın hükümranlığını, kudretini ve azametini ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

6. “Kaynayan denize andolsun!”

Edebiyatçılar şöyle dedi: Kaynayan denizden maksat, sıcak sularla dolu denizdir, çünkü şanı yüce olan Allah onu yarattığı günden beri sıcaktır, doludur ve derindir, hiçbir gün durumu değişmemiş, aksine aynı sıcak, tuzlu, dolu, derin ve engin halini korumaktadır. O, suyu bazan azalan bazan çoğalan, bazan sakin sakin akan ama bazan taşıp coşan, bazan çamur akan, bu yüzden çevresinin ıslahına ihtiyaç duyulan ve bunlara benzer hallerle durumu sürekli değişikliğe uğrayan diğer nehirler gibi değildir. Deniz, her zaman aynı konumunu korumaktadır.

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ ﴿٧﴾ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ ﴿٨﴾

[§]*7-8. "Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek* 168
yoktur!"

Allah Teâlâ, Rabb'inin azabının mutlaka gerçekleşeceğine yemin etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ona engel olabilecek yoktur**, yani bu azabı onlardan defedebilecek kimse yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾

9-10. "O gün gök öyle bir sallanıp çalkalanır, dağlar yerinden kopup öyle bir yürür ki!"

Allah Teâlâ bu âyette, "Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir"[3] buyurarak onlara vâdedilen bu azabın geleceği günün dehşetini anlatmaktadır. Âyet-i kerîme, bu ümmetin azap vaktinin kıyâmet günü olduğuna da işaret etmektedir, çünkü Allah şöyle buyurmuştur: "Asıl vâdeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır"[4]. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyet aynı zamanda o günün dehşetini ve korkunç halini de tasvir etmektedir, göklerin sallanıp çalkalanacağını, dağların da zikrettiği şekilde kopup yürüyeceğini söylemektedir. Burada sözü edilen gökler ve dağlar, yaratılanların en güçlüsü ve en sağlamıdırlar, ama bunlar bile âyette belirtildiği gibi o günün dehşetinden sallanıp çalkalanacak ve akıp gidecektir. Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın bütün bu âlemi yok edip başka bir âlemi varetmek için yarattığını da göstermektedir, çünkü burada halde hale dönüşen bir değişimden söz etmektedir. Bazan dağların yürütüleceğini ve çalkalanacağını söylemektedir:

---

[3] et-Tûr, 52/7.

[4] el-Kamer, 54/46.

"(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz"[5]. Gökyüzünün de sallanıp çalkalanacağını haber vermektedir. Bazan yeryüzünün parçalanacağından bahsetmektedir: "Yeryüzü ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek!"[6] Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[7]. Diğer bir âyette de şöyle buyurulur: "Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabb'im onları un ufak edip savuracak"[8]. Bu sûrede de **Dağlar yerinden kopup öyle bir yürür ki!** demektedir. Aynı şekilde gökyüzünün ve yeryüzünün de halden hale dönüşeceğini haber vermektedir: "O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını
169 dürer gibi düreriz"[9]. [§]Bu ve benzeri âyetler, bu âlemdeki her şeyin değişeceğine ve yok olacağına işaret etmektedir. Nitekim hastalıklar da insanı halden hale çevirmekte ve sonunda ölümüne yol açmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾

11. "İşte o gün vay haline** (peygamberin bildirdiklerini) **yalan sayanların!"

Bu âyet Allah'ın elçilerini inkâr edenlerin vay haline mânasına gelebileceği gibi Allah'ın birliğini yahut varlığının delillerini veyahut ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenlerin vay haline mânasına da gelebilir.

اَلَّذِينَ هُمْ فِى خَوْضٍ يَلْعَبُونَۢ ﴿١٢﴾

12. "Onlar daldıkları bataklıkta oyalanıp duruyorlar."

Burada Allah Teâlâ onların halini, daldıkları bataklıkta oyalanıp durmak diye tasvir etmektedir. Aslında dalmak, bir şeyi aramak, araştırmak demektir. Fakat mutlak mânada dalmak, özellikle bâtıla dalmak anlamına gelir.

يَوْمَ يُدَعُّونَ اِلٰى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾

13. "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecekler."

---

5 el-Kehf, 18/47.
6 Meryem, 19/90.
7 el-Kāria, 101/5.
8 Tâhâ, 20/105.
9 el-Enbiyâ, 21/104.

Yani yüzleri üzeri sürüklenerek cehenneme atılacaklar. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Bu cümle, özellikle kafa üstü cehenneme atılacaklar demektir[10].

هٰذِهِ النَّارُ الَّت۪ي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ ﴿١٤﴾

14. **"**(Onlara şöyle denecek:) ***Yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu!"***

Burada gizli bir kelime vardır, onlara sanki şöyle denilir: Dünyada iken **yalan sayıp durduğunuz ateş işte bu!** *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَسِحْرٌ هٰذَٓا اَمْ اَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿١٥﴾

15. "Peki bu bir sihir mi? Yoksa görmüyor musunuz?"

Dünyada iken onlar, kendilerine getirilen delillere ve kanıtlara, "bunlar sihirdir" demelerinin cevabı olarak âhirette cehenneme atıldıkları zaman onlara şöyle denilecek: **Peki bu bir sihir mi?** Buradaki **Yoksa görmüyor musu-
nuz? [§]**sorusu iki şekilde yorumlanır. Birincisi, cehenneme atıldıkları zaman 170
onlara şöyle denilir: Belki de burada size azap edilmemektedir ve bu da ateş değildir, çünkü siz görmüyorsunuz. Nitekim onlar dünyada iken kendilerine getirilen delillere karşı buna benzer sözler söylüyorlardı: "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler"[11]. İşte buna karşılık onlara şöyle buyurur: **Peki bu bir sihir mi? Yoksa görmüyor musunuz?** Yani muhtemelen görmüyorsunuz. İkincisi, **Bu sihir mi? Yoksa görmüyor musunuz?** sözü onlara dünyada iken söylenmiştir: bunun âhirette başınıza geleceğini görmüyor musunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُٓوا اَوْ لَا تَصْبِرُواۚ سَوَٓاءٌ عَلَيْكُمْۜ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

16. "Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz."

---

10 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 231.

11 el-Hicr, 15/14-15.

Girin oraya! Artık sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez. Bu söz, İblis’in söylediği söze benzemektedir: “Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!”[12] **Sabretmişsiniz etmemişsiniz, sizin için farketmez,** yani sabretseniz de sızlansanız da size faydası olmaz. **Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz,** yani bu cezayı kendi yaptıklarınızla hak ettiniz, hak etmediğiniz halde bu cezayı size vermiş değilim.

اِنَّ الْمُتَّق۪ينَ ف۪ى جَنَّاتٍ وَنَع۪يمٍۙ ﴿١٧﴾

17. “Allah’a saygısızlıktan sakınanlar ise cennetlerde ve nimetler içinde olacaklardır.”

Bu âyet, onlar cennetlerde ve nimetler içinde olacaklar mânasına gelebileceği gibi içinde nimetler bulunan cennetlerde olacaklar anlamına da gelir. Buna göre “naîm” (نعيم) kelimesinin başındaki atıf edatı olan “vav” (و) harfi “ile” mânasındadır, yani nimetlerle dolu cennetlerde olacaklar.

فَاكِه۪ينَ بِمَٓا اٰتٰيهُمْ رَبُّهُمْۚ وَوَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَح۪يمِ ﴿١٨﴾

18. “Onlar, Rab’lerinin kendilerine verdiğiyle mutluluk bulacaklar. Rab’leri onları cehennem azabından da korumuş olacaktır.”

Rab’lerinin verdikleriyle mutluluk bulacaklar. Bazıları bu beyana, nimetlere garkolmuş halde müreffeh olacaklar mânasını verdi. Bazıları da hoşnut edilmiş olacaklar anlamını verdi. Bunların ikisi de aynıdır, çünkü nimetlere boğulan ve müreffeh olan insan, sevinçli, mutlu ve hoşnut olur. Bazıları ise “fâkihîne” (فاكهين), nimetlere kavuşan ve bununla mutlu olan insandır, anlamını verdi. Bu İbn Kuteybe’nin sözüdür[13]. Allah Teâlâ burada, Rabb’inin verdikleriyle mutlu olacaklar buyurmakta, Zâriyât sûresinde ise “Rab’lerinin kendileri-
171 ne verdiklerini alacaklar”[14] demektedir. [§]“Fâkihîn” kelimesini az önce anlattık. Zâriyât’taki âyet ise Rab’lerinin verdiklerini şükürle ve hamd ile alacaklar demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

12 İbrâhim, 14/21.

13 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 425.

14 ez-Zâriyât, 51/16.

Rab'leri onları cehennem azabından da koruyacaktır. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onları, şayet yapacak olurlarsa kendilerini helâke götürecek olan musibetlerden dünyada iken koruyacaktır. Bu tür davranışlardan onları koruduğu zaman, cehennemden de korumuş olur. İkincisi, onları âhirette koruyacak, yani onların dünyada yaptıkları helâk edici amellerini affedecek, bağışlayacak; şayet Allah affetmeseydi, onlar da helâk olur ve aynı azaba uğrarlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَن۪يـًٔا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَۙ ﴿١٩﴾

19. **"**(Onlara denecek ki:) ***Yaptıklarınızın karşılığı olarak âfiyetle yiyin için."***

Burada sanki gizli bir kelime var gibidir. Yani cennete sokuldukları ve oradaki makamlarına yerleştiklerinde onlara şöyle denilecek: Yiyin, için! Âyette geçen ve âfiyet anlamına gelen "henîen" (هنئا) kelimesi farklı mânalara gelir: Hiçbir sorumluluk korkusu olmadan, istemediğiniz bir işin meydana geleceği endişesi duymadan, bir âfete uğrayacağınız korkusu olmadan yiyin, için! Çünkü bu tür şeyler insanın içini bulandırır. Bu nimetler, sorumluluk korkusu, istemediği bir işin olacağı, âfet ve zarar göreceği korkusu uyandıran dünyadaki yiyecekler gibi değildir. Allah Teâlâ cennette müminlerin içini rahatsız etmeyen, hiçbir endişe içermeyen nimetlerin var olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُتَّكِـ۪ٔينَ عَلٰى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍۚ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ ع۪ينٍ ﴿٢٠﴾

20. "Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak… Ayrıca onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz."

Allah Teâlâ, müminlerin dünyada iken arzu ettikleri ve canlarının çektiği her şeyin cennette var olduğunu haber vermektedir. Şöyle buyurmaktadır: "Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar"[15], "Gencecik yaşıt kızlar, içki dolu kadehler…"[16], "Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır"[17]. Cennette bunlar gibi sayılması uzun sürecek nimetler, [§]dünya- 172

15 et-Tûr, 52/24.

16 en-Nebe, 78/33-34.

17 el-Ğâşiye, 88/13-16.

da insanın hayal ettiği ve arzu ettiği her imkân vardır; Allah bunları insanların bu nimetleri kazanmaya özenmeleri yahut bütün bunların âhirette kendilerine verilmesi için dünyada iken bunların peşinden koşmamaları amacıyla belirtmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın burada âhirette onlara verileceğini haber verdiği dizilmiş koltuklara kurulmak, sevdikleriyle karşılıklı oturmak gibi Kur'ân'da haber verilen nimetlerin mahiyetini bilmiyoruz. **Onları güzel gözlü eşlerle evlendireceğiz.** Burada bulunan "be" harfi zâittir, onlara güzel gözlü eşler vereceğiz demektir. Nitekim şöyle denilir: "Tezevvectü bi-fulâne" (تزوّجتُ بفلانة) filan kadını aldım. Âyetin yorumu buna göredir.

وَالَّذٖينَ اٰمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاٖيمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَٓا اَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهٖينٌ ﴿٢١﴾

21. "İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız; bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır."

[Çocukların Taklidî İmanı]

İman eden, soylarından gelenlerin de aynı iman ile kendilerini izledikleri kimselerin yanlarına bu zürriyetlerini katacağız. Bu âyet farklı şekillerde yorumlanmıştır. Birincisi, Ebû Bekir el-Keysânî[18] şöyle dedi: Çocukların amelleri anne ve babalarınkinden az olsa bile onların imanları ve amelleri anne ve babaların imanları derecesine getirilecek. Çünkü dereceler ancak ameller için söz konusudur, dolayısıyla onlar amelde anne ve babaları seviyesinde olmasalar da onların derecesine ilhak edilecekler. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Çocuklar taklit yoluyla anne ve babalarından imanı alıp kabul ederler, fakat imanın delillerini ve kanıtlarını araştırmazlar, deliline hiç bakmadan imanı benimserler, bu bakımdan onlar iman konusunda anne ve babalarını taklit edip sadece onlarda gördüğünü alan kimseler olsa bile -her ne kadar tahkiki iman taklidî imandan daha üstün olsa da- yine anne ve babalarına ilhak edilirler. Bazıları da şöyle söyledi: Çocuklar imana erişemeseler ve onun gereğini yapmasalar da yine anne ve babalarının imanlarına ilhak edilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

18 Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam (ö. 200/816), Mûtezilî fakihidir, müfessirdir. *Tefsîru'l-Kur'ân*, usule dair *Makālât* ve *Münâzarât me'a'l-'Allâf* adlı eserleri vardır. *Enbâ' fi'r-rafd ve't-tecsîm* adlı bir eseri de vardır (bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, III, 519).

[§]Bununla birlikte kendi amellerinden de bir şey eksiltmeyeceğiz. 173
Ebû Bekir el-Esamm'ın yorumuna göre çocukların amellerinden bir şey eksiltmeyeceğiz, yani çocukların amelleri anne ve babalarının amellerinden az olsa bile, kazanacağı sevap açısından anne ve babalarının amellerinden noksan tutmayacağız, aksine anne ve babalarının amelleri derecesine ulaştırılacaklar, anne ve babalara bol mükâfat verildiği gibi onlara da verilecek. Onun bu yorumu, sözünü ettiğimiz yukarıdaki yorumların doğruya en uzak olanıdır. Diğer yorum ise babalarının amellerinden bir şey eksiltmeyeceğiz demektir, yani onların amelleri anne ve babalarının amelleri seviyesine ulaşmasa[19] da amellerinden bir şey eksiltilmeyecektir. Bunu, babalarının sevabından alınıp onlara verileceği zannedilmesin diye söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır. Bazıları bu âyetin, "Girin oraya! Artık sabretmişsiniz veya etmemişsiniz, sizin için farketmez. Çünkü sadece yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz"[20] meâlindeki âyetin sılası olduğunu söylediler. **Herkes kendi yapıp ettiğinin hesabından kendisi sorumlu olacaktır;** bu âyet, rehin edilen mal sahibine aittir; onu sağar, biner ve ondan yararlanır, sonra onu rehin verene iade eder diyenlerin iddialarını reddetmektedir. Eğer ona ait olsaydı, rehin olmazdı; çünkü Allah onun rehin, yani mahpus olduğunu haber vermektedir. Rehin, sürekli ipotek konulan maldır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol veririz."

Daha önce de söylediğimiz gibi buradaki "fâkihe" (فاكهة) kelimesinin başındaki, "be" harfi zâittir. Buradaki "emdednâ" (امددنا) kelimesi de verilen bu nimetlerin bol ve sürekli olacağını haber vermektedir, yani bunlar hiç son bulmayacak ve azalmayacaktır, bunlar dünyada her zaman bulunmayan meyveler gibi değildir. **Canlarının istediği etler** cümlesi, arzu ettikleri ve canlarının istediği her türden yiyecekler, istedikleri her yiyeceği bulacaklar mânasına
gelir. [§]Orası, dünyada iken canlarının istediği yiyeceği bulamadıkları, ama 174
istemediği yiyecekleri bulabildikleri gibi olmayacak. Nitekim başka bir âyette

---

19 Arapça metinde "beleğû" (بلغوا) şeklinde yazılmışsa da mânanın doğru olabilmesi için "lem yebluğû" (لم يبلغوا) diye düzeltilmesi gerekir.

20 et-Tûr, 52/16.

Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Orada sizin için canınızın çektiği her şey bulunacak, yine orada umduğunuz her şeyi elde edeceksiniz"[21].

يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْثِيمٌ ﴿٢٣﴾

23. "Orada karşılıklı kadeh alıp verirler, ama o içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye."

Orada karşılıklı kadeh alıp verirler. Yani orada kadehleri birbirlerine verirler, birbirlerinden de alırlar, dünyada olduğu gibi herkesin tek kadehi olmaz. Nitekim rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber eşlerinden biriyle yıkanıyordu, çoğu kez su tasını eşinin ellerinden alıyordu[22]. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Buradaki kadehten maksat şaraptır. Başkaları da şöyle dedi: O şarap dolu kadehtir, ama içinde şarap olmadığında su kabıdır. **O içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye.** Buradaki "lağv" (لغو) ve "te'sîm" (تأثيم) kelimeleri ötreli ve tenvinli okunmuştur. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Âyet, cennette saçmalamanın ve günah işlemenin söz konusu olmayacağını haber vermektedir. Allah Teâlâ başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar"[23]. Âyette geçen "lağv" ve "te'sîm" kelimeleri fethalı (üstün) olarak da okunmuştur[24], bu da cennetin saçmalama ve günah işleme gibi fiillerden uzak olduğu anlamına gelir. Bu da reddedilmeyen bir yorumdur. Âyetin mânası şöyledir: Dünyada iken içtikleri zaman insanların saçmalamaları ve günah işlemeleri mutat olduğu gibi bir durum cennette söz konusu olmayacaktır. **O içecek ne saçmalamaya yol açar ne de günah işlemeye** sözü cennette bunların helâl kılındığı mânasına gelir denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ ﴿٢٤﴾

---

21 Fussılet, 41/31.

22 Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.) guslederken yıkanmaya sağ taraftan başlardı, sağ eliyle suyu döker ve yıkanırdı. Sonra suyu sağ eliyle avret mahalline döker ve sol eliyle yıkardı. Yıkama bitince başından aşağıya su dökerdi". Hz. Âişe (r.a.) devamla dedi ki: "Ben ve Resûlullah (s.a.) cünüplükten guslederken aynı kaptan yıkanırdık" (Müslim, "Hayız", 43).

23 es-Sâffât, 37/47.

24 İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkup üstünlü okudular. İbn Muhaysın, Yezîdî ve Hasan-ı Basrî de onların kıraatine uydular (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırââti'l-erba' 'aşere*, s. 524).

24. "Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri etraflarında dönüp dururlar."

Allah, insanların dünyada iken canlarının istediği hizmetçileri, meyveleri, serili halıları, cennette de arzulamalarını sağlıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٢٥﴾

[§]***25. "***(Cennettekiler) ***birbirlerine dönüp sorarlar."*** 175

Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: Yani dünyada iken yapmış oldukları hataların durumunu sorarlar. O, hemen bunun arkasından gelen "Doğrusu biz, daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?)"[25] meâlindeki âyetle bu görüşüne delil getirdi. **Sorarlar** sözünün, dünyadan sorarlar mânasına geldiği de söylenmiştir. Onların dünyada iken aleyhlerine ve lehlerine yaptıkları işlerden soracakları mânası da bunda var gibidir.

قَالُٓوا اِنَّا كُنَّا قَبْلُ فٖٓى اَهْلِنَا مُشْفِقٖينَ ﴿٢٦﴾

26. "Doğrusu biz derler, daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?)***"***

Bu âyet iki şekilde açıklanır. Birincisi, "Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun"[26] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelir. İkincisi, biz daha önce kendimiz için ve yakınlarımız için endişe ediyorduk, yani yaptığımız kötülükler ve isyanlar yüzünden korkuyorduk. Bu yorumun delili de şu ilâhî beyandır: "Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur"[27]. Yani, *en doğrusunu Allah bilir ya*, **Biz daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık,** işlediğimiz kötülüklerden dolayı korkuyorduk, ama "Elbette biz bundan önce yalnız O'na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O'dur" meâlindeki âyette ifade edildiği üzere Allah'ın rahmetini de umuyorduk. Allah Teâlâ çeşitli âyetlerde onları şefkat, korku, arzu ve ümit sahibi olmakla nitelemektedir. Meselâ bazı âyetlerde şöyle buyurdu: "Onlar, korku ve

25 Sonraki âyet.
26 et-Tahrîm, 66/6.
27 et-Tûr, 52/28.

ümit içinde Rab’lerine ibadet ve dua ederler”[28], “Onlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı”[29].

فَمَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَوَقٰينَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

27. “Şimdi ise Allah bize lütfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu.”

Bu âyet-i kerîme, insanları kavurucu azapla cezalandırmanın Allah’ın hakkı olduğuna, fakat lütfu ve keremiyle onları koruduğuna işaret etmektedir. Mûtezile’nin dediği gibi onları korumak eğer Allah’ın görevi olsaydı, buradaki lütfuyla muamele sözünün anlamı olmazdı.

اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ اِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّح۪يمُ ﴿٢٨﴾

176 **[§]*28. “Elbette biz bundan önce yalnız O’na yalvarıyorduk. Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O’dur.”***

Şüphesiz ihsanı bol ve çok merhametli olan da yalnız O’dur. Burada geçen “innehû” (إنّه) kelimesindeki “elif” harfi üstünlü ve esreli olarak da okunmuştur. Esre okunduğunda müptedâ olur[30] ve Rabb’imiz daima böyledir mânasına gelir. Üstün olunca da şu mânaya gelir: Biz ilk olarak O’na dua ediyorduk, çünkü O ihsanı bol ve çok merhametli olandır; yani böyle olduğu için biz O’na dua ediyorduk. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذَكِّرْ فَمَٓا اَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ﴿٢٩﴾

29. “Sen öğüt vermeye devam et; Rabb’inin lütfu sayesinde sen asla ne bir kâhinsin ne de bir mecnun.”

Yani Allah sana nübüvveti ve Kur’ân’ı lütfetmiştir, dolayısıyla sen ne kâhinsin, ne de mecnun! Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, sen Rabb’inin nimetine, cinnet ve kehânet belâsına uğramış birinin vereceği gibi yahut onların senin hakkında söyledikleri biri imiş gibi karşılık vermedin. İkincisi, sen onların söyledikleri cinnet ve sihir gibi hallerden Rabb’inin

---

28 es-Secde, 32/16.

29 el-Enbiyâ, 21/90.

30 bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-ʿaşr*, s. 416.

nimeti sayesinde korundun ve âfiyete mazhar oldun. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, onların Hz. Peygamber hakkında, o kâhindir, o mecnundur dediklerine işaret etmektedir. Aynı şekilde gösterilen delillere karşılık vermekten aciz kaldıklarında onları sihir olmakla, önceki ümmetlerin haberlerini kehânetle, peygamberlerin onların liderlerine ve firavunlarına muhalefet etmelerini cinnetle, hoş ve tatlı bir sözü de şiir olmakla itham etmeleri inkârcıların âdetlerindendi. Bütün bunları da insanların kafalarını karıştırmak için yaparlardı. Resûlullah'ın (s.a.) böyle olmadığını bilmelerine rağmen onlar bunu âdet edinmişlerdi; çünkü Hz. Peygamber'in bir kâhine veya sihirbaza gitmediğini, Kur'ân'ın da şairlerin şiirlerindeki nazım gibi olmadığını biliyorlardı, çünkü kendileri şiir söylemekten aciz olmadıkları halde Kur'ân gibi bir söz söylemekten aciz kalmışlardı.

اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهٖ رَيْبَ الْمَنُونِ ﴿٣٠﴾

[§]*30. "Demek onlar, 'O bir şairdir; zamanın sillesini yiyeceği günü bekliyoruz' diyorlar öyle mi?"* 177

Sonra onlar, Resûlullah'ın (s.a.) getirdiği delillere karşılık vermekten aciz kaldıklarında, **Zamanın sillesini yiyeceği günü bekleyelim** dediler. Yani yakında onlar bizim dinimize dönecekler dediler. Onlar, Resûlullah'ın (s.a.) ashabından zayıf olanlara şöyle diyorlardı: Yakında Muhammed ölecek ve iş bizim elimize geçecek, o zaman siz de bize döneceksiniz. İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyette geçen "raybe'l-menûn" (ريب المنون) ifadesi, yani zamanın hâdiseleri, acıları ve musibetleri demektir. Menûn, dehr, zaman anlamına gelir[31]. Ebû Avsece bu ifadeye, başa gelmesi temenni edilen ve şüphelenilen olaylar diye mâna verdi.

قُلْ تَرَبَّصُوا فَاِنّ۪ي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّص۪ينَ ﴿٣١﴾

31. "De ki: Bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte beklemekteyim!"

Yani sözünü ettiğiniz o olayları bekleyin, ben de onun sizin hepinizin ya da çoğunuzun başına gelmesini bekliyorum. Resûlullah (s.a.) için, "O bir şairdir; zamanın sillesini yiyeceği günü bekliyoruz"[32] diyenler, Resûlullah'ın (s.a.) vefatından önce helâk edildiler, Hz. Peygamber'in başına geleceğini zannettikleri helâk kendi başlarına geldi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

31 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 425.

32 et-Tûr, 52/30.

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهٰذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Bunu onlara akılları mı emrediyor yoksa onlar azmış bir topluluk mu?"

Bunu onlara akılları mı emrediyor? Cenâb-ı Hak tarafından kullanılan soru edatının, olumsuzu ifade edip soruya olumlu cevap vermek mânasına geldiğini daha önce çeşitli yerlerde söylemiştik. Yani âyet-i kerîme, bunu onlara akılları emretmiyor yahut bunu emredende akıl yoktur demektir. İkincisi, âyet, onlar akıllarını beyinsizce kullanmaktadırlar, yani hangi akıl putlara tapmayı
178 emreder [§]de Allah'a kulluktan engeller, mânasına gelir. Yani akıl bunu emretmez. **Yoksa onlar azmış bir topluluk mu?** Yani bu konuda onlar haddi aşmışlardır. "Tuğyân" (الطغيان) kelimesi, düşmanlıkta haddi aşmak demektir.

أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Onu kendisi uydurmuştur, diyorlar öyle mi? Hayır, hayır; inanmak istemiyorlar."

Yani onu senin uydurmadığını onlar da biliyorlar, fakat Allah'ın âyetlerini inkâr etmek için onu senin uydurduğunu söylüyorlar. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Aslında onlar seni inkâr etmiyorlar; fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"[33]. Cenâb-ı Hak bu âyette buyuruyor ki: Aslında onlar sana yalancı demiyorlar, seni yalancı olmakla itham etmiyorlar, fakat Allah'ın âyetlerini inkâr ediyor ve onların asılsız olduğuna inanıyorlar. Buna göre buradaki **uydurmuştur** sözü, onu senin uydurmadığını biliyorlar, fakat âyetleri reddetmek ve inkâr etmek gerektiğine inanıyorlar, bu yüzden sana uydurmuştur diyorlar mânasına gelir.

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾

34. "Eğer doğru sözlü iseler onun benzeri bir söz getirsinler."

Eğer onlar Muhammed aleyhisselâm Allah'a iftira etmektedir iddialarında doğru söylüyorlarsa, Muhammed'in getirdiği sözün bir benzerini onlar da getirsinler. Buradaki **getirsinler** sözü zâhirde emir ise de hakikatte emir değil-

[33] el-En'âm, 6/33.

dir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kendisine böyle bir yalanı ve iftirayı yapmalarını onlara emretmiş olması imkânsızdır. Bu âyet iki şekilde açıklanır. Birincisi, onların, Kur'ân'ın benzerini yapmaktan aciz oldukları mânasına gelir. İkincisi, Resûlullah'ın (s.a.) Allah adına uydurduğu ve O'na iftira ettiğine dair sözlerinden dolayı onları kınamak ve azarlamak mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾

[§]35. "Acaba onlar bir yaratıcı bulunmadan mı yaratıldılar, yoksa yaratıcı kendileri midir?" 179

Müfessirlerin geneli bu âyete, onlar babasız mı yaratıldılar? mânasını verdiler. Ancak babasız yaratılmış olsalar, onların bu sözlerinde büyük bir fayda yoktur, ancak onlar bununla, yaratılışlarını ve neden yaratıldıklarını bilmediklerini kastediyorlar. Aksine onların babaları vardı, babaları onları yetiştirmiş ve kendilerinin yaratıcı değil yaratılmış olduğunu, onlara kendilerini vareden bir yaratıcının bulunduğunu öğretmişlerdi. Öyleyse böyle akılsızca nasıl konuşuyor ve onda ısrar ediyorlar? Bize göre **Acaba onlar bir yaratıcı bulunmadan mı yaratıldılar?** ilâhî kelâmı, iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onlar amaçsız yaratılmadıklarını biliyorlar, çünkü gayesiz, anlamsız ve hikmetsiz olarak yaratılsalardı, abes olarak ve boş yere yaratılmış olurlardı. Ama onlar oyun olsun diye ve boş yere yaratılmadıklarını kendileri de biliyorlardı. İkincisi, şöyle denilir: Onlar, ister herhangi bir şey olmadan yaratılsınlar, ister topraktan ve sudan yaratılmış olsunlar, ne ile yaratıldılarsa yaratılsın, onları yaratanın kudreti kendi zatından dolayıdır, bunu başkasından elde etmiş değildir, dolayısıyla hiçbir şeyin O'nu aciz bırakması da mümkün değildir. **Yoksa yaratıcı kendileri midir?** Yani onlar yaratıcı değildirler.

أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾

36. "Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yaratmışlar? Hayır hayır! Onlar bir türlü idrak edip inanmıyorlar."

Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yaratmışlar? Yani yerküreyi ve gökleri onların yaratmadığını kendileri de biliyorlar. **Hayır hayır! Onlar bir türlü idrak edip inanmıyorlar.** Bu cümle iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onlar bu sözleri kesin bilgiye dayanarak söylemiyorlar, aksine zanna dayanarak konuşuyorlar.

İkincisi, onlar doğru konuşmuyorlar; buna göre âyet, asla iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği bir kavim hakkında gelmiştir. Eğer bu yorum doğru ise o zaman burada peygamberliğin ispatına dair delil vardır, çünkü Hz. Peygamber bu haberi gayptan vermektedir. İlk yorumu doğru kabul edersek o zaman âyet, onların bütün söyledikleri kesin bilgiye değil zanna dayanmaktadır, bilmeden konuşmaktadırlar mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَآئِنُ رَبِّكَ اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ ﴿٣٧﴾

180 [§]***37. "Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır? Yoksa her şeye egemen olan onlar mı?"***

Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır? Yani, "Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yaratmışlar?"[34] meâlindeki âyetin tefsirinde, bütün bunları onlar yaratmadılar dediğimiz gibi bu âyet de Rabb'inin hazineleri onların yanında değildir ve her şeye egemen olan da onlar değildir, anlamına gelir. Sonra bu âyet farklı mânalar verilerek de yorumlanabilir. [Birincisi,] **Yoksa Rabb'inin hazineleri onların yanında mıdır?** Yani, onların Resûlullah'a (s.a.) tâbi olmalarına engel olan, Resûlullah'ta (s.a.) olmayıp kendilerinde bulunan bir fayda mıdır ki, bu sebeple onlar peygamberliğe daha lâyık olsunlar? Hayır, onlar buna daha lâyık değildirler! [İkincisi,] onlar gaybın ilmine mi muttali oldular da Resûlullah'ın (s.a.) Allah'a iftira ettiğini bildiler? Yani onlar gayp ilmine asla muttali değildirler. [Üçüncüsü,] gayp ilmi Resûlullah'ta (s.a.) da yoktur, aksine onda sadece şanı yüce olan Rabb'inin kendisine haber verdikleri vardır. Onlarda ise bunların hiçbiri yoktur.

Yoksa her şeye egemen olan onlar mı? Yani onlar ne kendilerinin ve ne de başkalarının rızıklarına hükümran kılınmış değildirler. Bazıları şöyle dedi: âyetteki "musaytır" (مُصَيْطِر) kelimesinden maksat, Rab Teâlâ'dır. "Seytara fulânun" (سيطر فلان) denince, falanın Rab olduğu anlaşılır. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[35]. Zeccâc şöyle dedi: "Mûsâytır" kelimesi hâkim olan anlamına gelir[36].
181 Ebû Bekir de şöyle dedi: "Mûsâytır", güçlü olan, galip olan demektir. [§]Ancak güç ve galibiyet, bazan delillerle kazanılır. Bu âyet, Resûlullah'a (s.a.) karşılık verme mânasına da başka anlama da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

34 Önceki âyet.
35 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 426.
36 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, V, 66.

اَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فٖيهِ فَلْيَاْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبٖينٍ ﴿٣٨﴾

38. "Yoksa onların, üstüne çıkıp göklerdeki haberleri dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Eğer öyleyse, içlerinden dinleyen biri açık bir kanıt getirsin."

Yoksa onların, üstüne çıkıp göklerdeki haberleri dinleyecekleri bir merdivenleri mi var? Bu cümle iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onların göklere çıkmak için bir vasıtaları ve güçleri mi var ki, çıkıp gök haberlerini dinlesinler ve Muhammed aleyhisselâmın Allah'a iftira ettiğini anlasınlar? İkincisi, Muhammed aleyhisselâmın söyledikleri gibi olduğuna dair onların duydukları bir delil ve kanıt mı var? Şayet, evet var derlerse, o zaman şöyle denilir: **Eğer öyleyse, içlerinden dinleyen biri açık bir kanıt getirsin.** Yani açık bir delil getirsinler, fakat onlarda böyle bir delil yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمُ الْبَنُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Kız çocuklar O'na, erkek çocuklar da size öyle mi?"

Bu âyet-i kerîme, daha önceki âyetler gibi değildir, çünkü önceki âyetler Resûlullah (s.a.) ile onlar arasındaki karşılıklı sözlerle ilgili idi. Bu âyet ise doğrudan doğruya Allah ile ilgili olup onların söyledikleri "Melekler Allah'ın kızlarıdır" sözleri hakkındadır. Cenâb-ı Hak, bunu söyleyen insanların şöyle yaptıklarını da haber vermektedir: "Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü mosmor kesilir"[37]. Allah Teâlâ burada onların, kendilerine nispet edildiğinde öfkelenerek mosmor kesildikleri kız çocuklarını Allah'a nispet ederek nasıl beyinsizce davrandıklarını haber vermektedir. Bununla da Resûlullah'ın (s.a.) gönlünü teskin etmekte ve onların eziyetlerine karşı sabırlı olmasını telkin etmektedir. Yani onlar benim hakkımda bile bu türlü sözler söylüyorlar, senin hakkında söylediklerine karşı da sabırlı ol! *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet-i kerîme, onların Resûlullah (s.a.) ile tartıştıkları bir konu ile ilgili de olabilir. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: Yoksa kızlar Resûlullah'ın (s.a.) da erkekler sizin olduğu için mi ona tâbi olmaya yanaşmıyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[37] en-Nahl, 16/58.

اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾

182 **[§]*40.* “**(Resûlüm!) ***Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar bunun ağırlığı altında mı eziliyorlar?”***

Yani, ey resûlüm! Onların sana tâbi olmalarına karşılık kendilerinden ücret istemiyorsun ki, bu yüzden sana tâbi olmasınlar! Allah Teâlâ, onların Resûlullah’a (s.a.) tâbi olmamak için hiçbir haklı gerekçeleri olmadığını söylemektedir. Tâbi olmamalarının sebebi, sadece inatçılıkları ve kibirleridir.

اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤١﴾

41. “Yahut gayb bilgisi kendilerinin yanında da onlar (buradan alıp) ***mı yazıyorlar?”***

Yoksa gaybın bilgisi onların elindedir de Resûlullah’ın (s.a.) Allah’a iftira ettiğini bu sayede mi biliyorlar? Hayır, onların elinde böyle bir bilgi yoktur.

اَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمُ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾

42. “Yoksa bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Ama asıl tuzağa düşecek olanlar inkârcıların kendileridir!”

Yani onlar Resûlullah’a (s.a.) tuzak kurmak istiyorlar, fakat asıl tuzağa düşecek olan kendileridir. Onların Resûlullah’a (s.a.) kurmak istedikleri bu tuzak kendilerine dönecektir. Burada Cenâb-ı Hakk’ın haber verdiği tuzak, müfessirlerin söylediklerine göre onların Bedir günü öldürülmeleridir. Ancak bu tuzağın âhirette olması da muhtemeldir.

اَمْ لَهُمْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

43. “Yoksa onların Allah’tan başka bir tanrıları mı var? Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.”

Yoksa onların Allah’tan başka bir tanrıları mı var? Yani onların Resûlullah (s.a.) hakkında ileri sürdükleri iddiaları dile getirmelerini kendilerine emreden tanrıları mı var? Yahut onları Allah’ın azabından engelleyecek Allah’tan başka tanrıları mı var? Yani onlar için böyle biri yok! Bu âyet,

şu mânaya da gelebilir: Onların, Resûlullah'ın (s.a.) Allah'a iftira ettiği iddiasını kendilerine emreden yahut buna onları muttali kılan başka tanrıları mı var? Onlara bu bilgiyi veren başka bir tanrı yok! Onlardan Allah'ın azabını geri çevirecek kimse de yok! Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki, Rabb'inin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur!"[38] Allah Teâlâ sonra, onların ulûhiyette kendisine ortak koştukları putlardan kendisini tenzih etmekte, onların ibadete lâyık olmadıklarını söylemektedir: **Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.**

وَاِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَٓاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ ﴿٤٤﴾

[§]*44. "Gökten bir kütlenin düşmekte olduğunu görseler, yine de 'Bunlar üst üste yığılmış bulutlar' derler."* 183

[Kâfirlerin İnatçılıkları]

Allah Teâlâ bu âyette, kâfirlerin liderlerinin ve önderlerinin ne kadar inatçı olduklarını haber vermektedir. Onların söyledikleri her söz, öğrenme amacıyla değil inatçılıklarının eseridir. Cenâb-ı Hak, "Bunu onlara akılları mı emrediyor?" diye başlayıp, "Yoksa onların Allah'tan başka bir tanrıları mı var?"[39] cümlesine kadar devam eden ilâhî beyanlarda hep o inatçı liderlere deliller getirmektedir. **Gökten bir kütlenin düşmekte olduğunu görseler, yine de 'Bunlar üst üste yığılmış bulutlar' derler** meâlindeki âyet de bunu açıklamaktadır. Allah buyuruyor ki: Onlara, kendilerini uyaran ilâhî azabın geldiğini görseler bile, inatçılıklarından ve kibirlerinden, bu buluttur azap değildir, derler. Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, yine de inanacak değillerdi"[40]. Bu âyette de onların ne kadar inatçı olduklarını haber vermektedir. Diğer bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Kendilerini her yönden kuşatan göğe ve yere bakıp düşünmezler mi? Dilesek onları yerin dibine geçirir veya gökten üzerlerine parçalar düşürürüz"[41]. Buna rağmen onlar yine de iman etmiyorlar ve inatçılıklarından ve kibirlerinden, **Bunlar üst üste yığılmış bulutlardır, diyorlar.**

38 et-Tûr, 52/7-8.
39 et-Tûr, 52/32-43.
40 el-En'âm, 6/111.
41 Sebe, 34/9.

فَذَرْهُمْ حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذٖى فٖيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾

45. "Artık dehşete kapılacakları gün ile yüzyüze gelinceye kadar onları kendi halleriyle baş başa bırak."

Sonra Allah Teâlâ onların asla iman etmeyeceklerini bildiği için, peygamberine, onlardan yüz çevirmesini ve onlarla meşgul olmamasını emretmektedir: **Artık dehşete kapılacakları gün ile yüzyüze gelinceye kadar onları kendi halleriyle baş başa bırak.** Allah, peygamberine de onların iman etmelerinden ümidini kestirmekte, onların verdikleri eziyetlere karşı kendisine sabırlı olmayı ve onlara karşılık vermemeyi emretmektedir. Onların, o dehşet günü gelmeden, yani ölmeden iman etmeyeceklerini haber vermektedir. Bu âyetteki "yusʿakūn" (يصعقون) kelimesindeki "ye" harfi üstünlü de ötreli de okunmuştur[42]. Üstünlü okuyanlar, "O gün göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek"[43] meâlindeki âyete dayanırlar, buradaki fiil "öldürülecek" diye meçhul şeklinde değil, "ölecek" diye mâlum sîgasıyla gelmiştir. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki "saʿka" (الصعقة) fiilinden maksat da söylediğimiz gibi ölmeleridir. Âyet-i kerîme, kendilerine sıkıntılar ve acılar geldiğinde iman etseler bile, o zaman bu imanın onlara faydası olmayacak mânasına da gelebilir, çünkü o, azabı kendilerinden defetme amaçlı imandır.

يَوْمَ لَا يُغْنٖى عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٦﴾

184 **[§]*46. "Kurdukları planlar o gün kendilerine hiçbir yarar sağlamayacak ve kendilerine yardım eden de olmayacak!"***

Yani onların Resûlullah'a (s.a.) kurdukları tuzakların cezası Allah tarafından geldiği gün bu tuzakların kendilerine hiçbir faydası olmayacak. Âyet-i kerîme, onların, Allah'ın haber verdiği gibi kendilerine şefaatçi olacakları ve Allah'a yaklaştıracakları ümidiyle taptıkları putların, onları Allah'ın azabından kurtarmaya hiç faydası olmayacak, anlamına da gelebilir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَاِنَّ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذٰلِكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

---

[42] bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 417.

[43] ez-Zümer, 39/68.

47. "Şüphesiz o zulmedenlere bundan başka (dünyada başlarına gelecek) ***bir azap daha var; fakat çoğu bunu bilmez."***

Şüphesiz o zulmedenlere bundan başka (dünyada başlarına gelecek) bir azap daha var. Müfessirler bu âyeti şöyle tefsir etti: Mekke müşrikleri için cehennem azabından önce başka bir azap daha vardır ve o da Bedir günü kılıçla öldürülmeleridir. **Şüphesiz o zulmedenlere** sözü, kâfirlere anlamına gelebilir; buna göre o kâfirler için "Dehşete kapılacakları gün ile yüzyüze gelinceye kadar"[44] meâlindeki âyette kıyâmet günü geleceği belirtilen azaptan önce dünyada da bir azap vardır, anlamına gelir: Sonra Allah onlar için **azaptan başka bir azap** buyurmaktadır; yani küfre devam ettikleri sürece sürekli azap içinde olacaklar, korku, zillet ve aşağılanmış halde yaşayacaklar. Bütün bunlar da Allah'ın azabıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Fakat çoğu bunu bilmez;** yani çoğu bildiklerinden yararlanmaz yahut bilgi alma vasıtalarına aldırmadıkları için hakikati bilmezler, onlar üzerinde düşünüp yaptıklarından vazgeçmeye çalışmazlar.

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَاِنَّكَ بِاَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حٖينَ تَقُومُۙ

48. "Sen Rabb'inin hükmünü sabırla bekle, kuşkusuz sen bizim gözetim ve korumamız altındasın. Her kalktığında Rabb'ini hamd ile tesbih et."

Sen Rabb'inin hükmünü sabırla bekle! Bu âyet-i kerîme, Resûlullah'ın (s.a.) çok zorlu, sıkıntılı ve şiddetli işlerle yükümlü tutulduğuna işaret etmektedir, çünkü Allah **sabırla bekle,** buyurmaktadır. Sabır emri de ancak zor ve
meşakkatli bir iş için kullanılır. [§]Bundan dolayı Allah, Hz. Peygamber'e 185
şöyle emretmektedir: "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret!"[45] Bu âyette de tıpkı diğer peygamber kardeşlerinin yüklendikleri zor işlere sabırla katlandıkları gibi Resûlullah'ın (s.a.) da yüklendiği zorluklara karşı sabırlı olmasını emretmektedir. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sen sabret; sabır göstermen de Allah'ın ihsanı sayesinde olacaktır"[46]. Cenâb-ı Hak bu âyette ona, eğer sabrederse, bu Allah'ın kendisini buna muvaffak kılmasıyla olacağını haber vermektedir. Yahut sabrettiği

---

44 et-Tûr, 52/45.

45 el-Ahkāf, 46/35.

46 en-Nahl, 16/127.

zaman, ancak Allah için sabretmiş olacaktır ve yüklendiği külfeti taşımak da kendisine kolay gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Rabb'inin hükmü** sözü, farklı anlamlara gelebilir. Birincisi, bundan maksat, Allah'ın emretmiş olduğu işleri, muhaliflerini öldürmeye kararlı olan firavunlara tebliğ etmektir. Bu, yerine getirilmesi zor bir emirdir, bundan dolayı Allah bu hususta ve onlara tebliğ işinde sabırlı olmasını emretmektedir. İkincisi, maksat, onların eziyetlerine, alaylarına sabretmesi ve onlara karşılık vermemesi emridir. [Üçüncüsü,] özellikle kendi içinde meydana gelen sıkıntılara, inkâr edilmenin kederine, tevhide ve imana yanaşmamalarından kaynaklanan üzüntü karşısında sabırlı olması emridir. Bütün bunlar da ancak Allah'ın hükmüdür.

Kuşkusuz sen bizim gözetim ve korumamız altındasın. Yani bizim gözümüzün önünde ve bilgimiz altındasın. Eğer âyetteki sabır emri, sözünü ettiğimiz kişilere tebliğ görevini yerine getirmekle ilgili ise o zaman **Kuşkusuz sen bizim gözetim ve korumamız altındasın** ilâhî kelâmı, zafer ve yardım vâdi anlamına gelir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Allah seni insanlardan koruyacaktır"[47]. Şayet sabır emri, kâfirlerin yaptıklarına karşılık vermemek yahut kendisiyle Rabb'i arasındaki işleri yerine getirmekle ilgili ise o zaman burada Allah sanki şunu söylemektedir: Onların seni inkâr etmeleri, alaya almaları ve sana eziyet etmeleri bizim bilgimiz dâhilindedir, bu durumu bilmeden sana o görevi yüklemiş değiliz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'ini hamd ile tesbih et! Yaratıklara ait niteliklerden ve lâyık olmadığı nitelemelerden Rabb'ini tenzih et ve O'nu lâyık olduğu şekilde övgü ile an! **Her kalktığında;** yani yerinden her kalktığında veya uykundan her uyandı-
186 ğında [§]veyahut maişet temini ve dışarı çıkmak için her kalktığında **Rabb'ini hamd ile tesbih et!** Eğer bu âyetten maksat, her oturduğun yerden kalktığında hamd ile tesbih etmesi ise bu tesbih Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadiste ifade edilmektedir: "Kim, içinde lüzumsuz konuşmaların çok olduğu bir mecliste oturur da oradan kalkmadan önce 'Seni tenzih ederim Allahım!, Sana hamdederim. Şehadet ederim ki senden başka ilâh yoktur. Senden bağışlanma dilerim ve sana tövbe ederim' derse, o mecliste işlemiş olduğu hataları bağışlanır"[48]. Eğer âyetten maksat, uykudan kalktığında Rabb'ini hamd ile tes-

---

47 el-Mâide, 5/67.

48 Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim lüzumsuz konuşmaların çok olduğu bir mecliste oturur da oradan kalkmadan önce şu duâyı okursa, Allah orada otururken işlemiş olduğu hataları bağışlar: Rabb'imiz; seni tesbih eder, sana hamdederim. Senden başka ilâh yoktur. Senden mağfiret dilerim ve tövbemi sana arzederim" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 494; Tirmizî, "Daavât", 38).

bih etmesi ise bununla namaz kastedilmiş olabilir. Şayet maksat, maişet temini ve dışarı çıkmak için kalktığında Rabb'ini hamd ile tesbih etmesi ise âyet sanki gündüz vakitlerinde dışarı çıktığında Rabb'ini hamd ile tesbih mânasına gelir. Dahhâk, Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini rivayet eder: Farz namaza kalktığında, henüz tekbir almadan önce şu sözlerle Rabb'ini hamd ile tesbih et diyerek yukarıda geçen "Seni tenzih ederim Allahım! Sana hamdederim…" duasını sonuna kadar okudu. Yine Dahhâk'ın rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.) namaza başladığında bu âyeti okurdu: "Her kalktığında Rabb'ini hamd ile tesbih et!" Ebû Saîd ve Hz. Âişe'nin (r.a.) rivayet ettiklerine göre de Hz. Peygamber namaza başladığında aynı sözü söylerdi. **Her kalktığında** sözüne Mücâhid, oturduğun yerden her kalktığında anlamını verdi[49]. *En doğrusunu Allah bilir.*

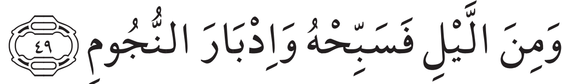

49. "Gecenin bir kısmında ve yıldızlar çekildiğinde de O'nu tesbih et."

Gecenin bir kısmında; yani geceleyin istirahate çekildiğinde Rabb'ini tesbih et. Allah burada sanki şunu söylemektedir: Gece ve gündüz, istirahat ederken de yolda yürürken de her zaman Rabb'ini hamd ile tesbih et!

[§] Yıldızlar çekildiğinde de O'nu tesbih et. Müfessirler bu âyeti şöyle **187**
yorumladı: Ondan maksat sabah namazının iki rekât sünnetidir. Allah hepsinden razı olsun, sahâbe ve tâbiîlerden böyle rivayet edilmiştir[50]. İbn Abbâs (r.a.), **yıldızlar çekildiğinde** sözü ile sabah namazının farzından önceki iki rekât sünnetin, "Secdelerin ardından"[51] meâlindeki âyette de akşamın farzından sonraki iki rekât sünnetin kastedildiğini merfû olarak rivayet etmiştir[52]. Eğer bu rivayet sabit ise âyetin tefsiri de budur. Buna göre de âyet, sabah namazını (fecrin doğuşundan öncesine kadar) ertelemenin gerekli olduğuna işaret eder, çünkü yıldızların çekilmesi, ancak onların gitmesi ve kaybolması anlamındadır. Bu da fecrin doğuşunun ilk anında olmaz, ancak ortalık aydınlığında olur. Dolayısıyla bu konuda âyet, bizim görüşümüze dair bir delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

49 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 637.

50 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 53.

51 Kāf, 50/40.

52 Tirmizî, "Tefsîr", 52.

[53]NECM SÛRESİ

189

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

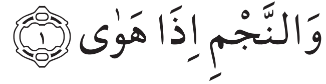

1. "Battığı sırada yıldıza andolsun!"

[Yıldızlar]

Denilmiştir ki: Buradaki yıldızdan maksat, bizzat yıldızların kendileridir. Cenâb-ı Hak, Muhammed aleyhisselâmın, kâfirlerin iddia ettikleri gibi asla sapıtmadığını ve yanlış yolda olmadığını yıldızlar üzerine yemin ederek söylemektedir. Bunu Esam söylemektedir. Şöyle de denilmiştir: Buradaki "necm" (النجم) kelimesinden maksat, Kur'ân'ın parça parça ve peyderpey indirilmesidir; Allah, Kur'ân'ın asla yanlış ve sapkın bir kitap olmadığına yemin etmektedir. Mücâhid şöyle dedi: Allah, batan Süreyya yıldızına yemin etmektedir, Araplar altılı grup halindeki yıldıza Süreyya yıldızı derlerdi[1]. Ebû Ubeyde de şöyle söyledi: Allah ufukta kayan yıldıza yemin etmektedir. Sanki sadece Süreyya yıldızını kastetmediğini söylemektedir[2]. Eğer ilk yorumu doğru kabul edersek, âyeti şöyle izah ederiz: Allah Teâlâ, mahlûkatın kalplerinde yıldızlara dair özel bir yer ve değer yaratmıştır ve insanlar başlarına gelen her şeyi yıldızlara bağlamaktadırlar; gördükleri faydaların ve uğradıkları zararların çok olmasını, bolluğu ve darlığı, başlarına gelen musibetleri ve zorlukları, gidişatın değişmesini hep yıldızlarla irtibatlı görmektedirler. Ayrıca Cenâb-ı Hak yıldızlarda
[§]kıbleyi bulmak, yolları ve gidilecek yönleri tayin etmek ve vakitleri öğrenmek gibi sayılması uzun sürecek faydalar da yaratmıştır. İşte bundan dolayı Allah bizzat yıldızların kendisine yahut yıldızları ve onlardaki faydaları yaratana yemin etmektedir ki, Muhammed aleyhisselâm sapıtmamış ve doğru yolu kaybetmemiştir. Şayet yıldızlardan maksat Kur'ân'ın parça parça ve peyderpey indirilmesi ise o zaman Allah, Kur'ân'ı peyderpey indirene yemin etmektedir. 190

---

1 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 427.

2 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 427.

Battığı sırada. Yani kayıp kaybolduğu sırada. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim"[3]. Yani onların düştükleri yerlere… **Battığı sırada** sözünün doğruya en yakın olan mânası yürüyüşüne sürekli devam ettiği sırada, anlamına gelmesidir. Çünkü yıldızlar sürekli olarak yürüyüşlerine devam etmektedirler. Onların yollarına sürekli devam etmelerinde de halkın aradıkları yolları bulmak ve benzerleri gibi pek çok faydaları vardır. Yoksa yıldızların düşmelerinde ve kaybolmalarında fazla bir hikmet yoktur ki, Cenâb-ı Hak ona yemin etmiş olsun! *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوٰى ﴿٢﴾

2. "Bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir."

Bu âyet-i kerîme iki şekilde izah edilir. Birincisi, Kur'ân'ın ona inmesinde ve kendisine emredilen işlerde bir sapkınlık yoktur. Çünkü müşrikler onda bir yanlışlık olduğunu iddia ediyorlardı, zira kendilerinin ve atalarının dinine muhalif sözler söylüyordu. İşte bunun üzerine Allah, onda ve emredildiği işlerde bir sapkınlık ve yanlışlık olmadığını söylemektedir. İkincisi, **Bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir,** çünkü o sihirbaz ve şair değildir. Onlar, Resûlullah'ın (s.a.) şair ve sihirbaz olduğunu iddia ediyorlardı. Allah da hayır o böyle değildir, o sihirle sapıtmamış, şiirle de yanlış yola gitmemiştir, demektedir. Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar"[4]. Aksine Muhammed aleyhisselâm doğru yoldadır ve hidâyet üzeredir.

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ﴿٣﴾ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى ﴿٤﴾ عَلَّمَهُ
شَدِيدُ الْقُوٰى ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوٰى ﴿٦﴾

3. "Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır."

4. "O** (size okuduğu)**, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir."

5-6. "Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri** (Cibrîl) **öğretti."

---

[3] el-Vâkıa, 56/75.

[4] eş-Şuarâ, 26/224.

O, kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. Yani o, nefsinin istediği sözleri söylemiyor, aksine sadece kendisine verilen vahyi dile getiriyor. Çünkü Allah, bunun hemen arkasından şunu söylemektedir: **O (size okuduğu), kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir. Onu, çok güçlü biri (Cibrîl) öğretti.** [§]Aksi halde **Onu, çok güçlü biri (Cibrîl) öğretti** cümlesini 191
Allah'a nispet etmek de caizdir. Çünkü Allah Teâlâ, "Kur'ân'ı Rahmân öğretti"[5] meâlindeki âyette öğretmeyi kendi zatına nispet etmektedir. Ancak **üstün niteliklerle donatılmış biri öğretti** meâlindeki âyet, ondan maksadın Allah olmadığını açıklamaktadır. Çünkü Allah'ın, **üstün niteliklerle donatılmış biri** diye nitelenmesi mümkün değildir. Müfessirlerin de söyledikleri gibi bundan maksat Cibrîl aleyhisselâmdır. Âyette geçen "kuvâ" (القوى) kelimesi aslında ipler demektir, bundan maksat da güç ve takattır, bunun tekili "kuvvet" (القوّة) gelir. Dolayısıyla âyetteki öğretme işi Cibrîl'e nispet edilmektedir, çünkü Resûlullah (s.a.) onu dinlemiş ve Kur'ân'ı ondan almıştı.

Sonra Allah, öğretme işini bazan Cibrîl'e, bazan da kendi zatına nispet etmektedir. Cibrîl'e nispet etmesi, Resûlullah'ın (s.a.) onu dinlemiş ve Kur'ân'ı ondan almış olmasından dolayıdır. Kendi zatına nispet etmesi de iki şekilde açıklanır. Birincisi, Cibrîl'i gönderen, ona Kur'ân'ı öğretmesini emreden ve Cibrîl'de öğretme fiilini yaratan Allah olduğu için bunu kendi zatına nispet etmektedir.

İkincisi, öğretme sırasında kendisinde ilim meydana gelmesi, her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah'ın lütfu sayesinde olduğu için onu kendine nispet etmektedir. Öğrenciler, kendilerinde bilgi meydana gelmesi bakımından farklı durumdadırlar, çünkü her ne kadar öğretme işi onların hepsinde eşit ise de Allah'ın lütfunun eserleri onlarda farklı farklıdır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Onu üstün niteliklerle donatılmış biri (Cibrîl) öğretti. Müfessirler buradaki "zû mirratin" (ذو مرة) kelimesine, kuvvetli anlamını verdiler. Buna muhkem mânası da verilmiştir. İplerin güçlü olmasından maksat güç ve takat sahibi olmaktır, tekili "kuvvet" gelir. "Mirra" da fitil anlamına gelir. Âyetteki "istevâ" (استوى) fiili ise Muhammed aleyhisselâm kendisine gelen vahiy için düzgün ve mutedil oldu mânasına gelir. Buna, Cibrîl aleyhisselâm ona kendi suretinde göründü anlamı verilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, Cibrîl'i kendi aslî suretinde göstermesini Rabb'inden niyaz etmişti, Cibrîl de ona kendi aslî suretinde göründü ve o da kendisini o şekilde gördü.

---

5 er-Rahmân, 55/1-2.

192 [§]*7. "O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü."*

Yani Cibrîl, ufkun en yüce noktasında iken ona göründü. **Ufkun en yüce noktası**, göklerin ufku mânasındadır. Ufkun en yüce noktasının meleklerin bulundukları ve oturdukları yer olması da muhtemeldir. Buna göre Allah, Hz. Peygamber'in Cibrîl'i aslî suretiyle ve kendi mekânında gördüğünü haber vermektedir. Sözü edilen ufkun, bir rivayette haber verilen ufuk olması da mümkündür. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Cibrîl aleyhisselâmı aslî suretinde görmeyi arzu etmiş ve ondan kendisini göstermesini istemişti, o da "Ben yeryüzüne sığmam, ama en yüce ufka bak" demiş, Hz. Peygamber de ufka baktığında onu görmüş. Bazı rivayetlerde de Cibrîl, "Beni aslî suretimde görmeye senin gücün yetmez, ancak en yüce ufka bak!" demiş[6]. Hz. Peygamber'e en yüce ufka bakmasının söylenmesi, onun gözlerinin Cibrîl'i yakından görmeye dayanamayacağından, ancak uzaktan görmeye tahammül edebileceğinden dolayı olabilir. Bir nesnenin ışınları yahut parlaklığı veyahut beyazlığı çok aşırı olduğunda, ilk anda gözün ona yakından bakmaya dayanamadığı, ancak uzaktan bakabildiği insanlar tarafından da bilinen bir husustur

8. "Sonra yaklaştıkça yaklaştı."

Burada yaklaşan, muhtemelen Cibrîl aleyhisselâmdır, yavaş yavaş yaklaştı, Hz. Peygamber'in bakmaya dayanabileceği bir yere geldi. İnsan, farklı zamanlarda denediğinde nesneleri taşımaya uygun bir tabiatta yaratılmıştır, o kadar ki aynı zaman diliminde ve ilk defa denediğinde onu kaldıramaz; meselâ şiddetli bir soğuğun ardından yavaş yavaş sıcağa girdiğinde ve şiddetli bir sıcaklığın ardından yavaş yavaş soğuğa girdiğinde o duruma alışır, şayet şiddetli bir soğuktan bir anda şiddetli bir sıcağa girecek olsa, insan buna dayanamaz. İşte bunun gibi göz de bir nesneyi ilk gördüğünde ona yakından bakmaya da-
193 yanamaz. [§]Fakat o nesneyi önce uzaktan görmesi, sonra yavaş yavaş yaklaşması halinde ona yakından bakmaya da dayanır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazı

6 İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Muhammed aleyhisselâm Cibrîl'i kendi aslî suretiyle sadece iki defa gördü. Birinde, ondan kendi aslî suretini göstermesini istemişti, o da gösterdi, bütün ufku kaplamıştı. Diğerinde de Hz. Peygamber, Cibrîl'in çıkarıldığı yere onunla beraber çıkmıştı (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 407).

insanlar ise şöyle dediler: **Sonra yaklaştıkça yaklaştı** sözünde takdim tehir vardır, yani yaklaşmaya başladı ve yakınında durdu. Çünkü önce yaklaşmaya çalışmak, sonra yakınında durmak gelir. Bazıları da şöyle dedi: Aksine bunun doğrusu, âyetteki gibidir, buradaki "tedellî" (تدلّى) ve "dünüv" (الدنوّ) kelimelerinin her ikisi de aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى ﴿٩﴾

9. "Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu."

[Hz. Peygamber Cibrîl'i Gördü]

Bu âyetin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "kāb" (القاب) kelimesi, yayın orta kısmı demektir, yayın iki ucu arasındaki mesafe kirişin iki katı kadardır. Bazıları buna, gerçek anlamda iki yay kadar anlamını verdi. İbn Kuteybe ise iki Arap yayı kadar mânasını verdi[7]. Ebû Avsece bu kelimeye uzunluk miktarı anlamını verdi. "Kavs" (القوس) kelimesi ise burada arşın anlamına gelir, yani aralarında iki arşın kadar bir mesafe vardı. İlk mâna benim daha çok hoşuma gidiyor, çünkü Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizden birinizin (cennette) yayı yahut kamçısı kadar bir yere sahip olması, dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır"[8].

Biz deriz ki: Resûlullah'tan (s.a.) uzakta olduğunda net olarak göremediği için, yüzlerden hangisi olursa olsun onun Cibrîl (s.a.) olmadığına hükmedilir. Çünkü bir şey gözden uzak olduğunda ona ancak içtihatla ve tahminle karar
verilir, [§]gerçek hüviyeti bilinemez. Aynı şekilde ona yaklaşıp dokunur hale **194**
geldiğinde de göz onu tam anlamıyla idrak edemez. Fakat uzakla yakın arası normal bir mesafede olduğunda onu tanır ve hüviyetini tam olarak idrak eder. İşte Allah Teâlâ burada, Hz. Peygamber'in Cibrîl'i tahmin yoluyla değil, tam anlamıyla bildiğini ve hakiki hüviyetiyle idrak ettiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

7 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 428.

8 Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Sabah veya akşam Allah yolunda bir adım atmak, dünyadan ve içindekilerden çok daha hayırlı bir ameldir. Cennette sizden birinin yayının veya kamçısının (Tirmizî'de elinin) işgal ettiği yer kadar bir yer, bütün dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır. Cennet ehlinden bir kadın dünyaya bakacak olsa, ikisi (yerle gök) arasını güzel koku ile doldurur ve aralarını tertemiz hale getirirdi. Kadının başındaki örtüsü de dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 141; Tirmizî, "Fedâilü'l-cihâd", 18).

Hatta daha yakın oldu. Müfessirler şöyle dedi: Buradaki yahut anlamına gelen “ev” (أَوْ) harfi, şüphe ve tereddüt edatıdır. Ancak böyle bir mâna Allah Teâlâ hakkında mümkün değildir. Dolayısıyla bu kelime kesinlik ifade eder, yani aksine daha yakın oldu demektir. Bazıları buna şöyle mâna verdi: Eğer o ikisine baksaydınız, sizin tahmininize ve kanaatinize göre birbirlerine iki yay kadar, hatta daha kısa bir mesafede bulunduğunu düşünürdünüz.

فَاَوْحٰٓى اِلٰى عَبْدِه۪ مَٓا اَوْحٰىؕ ﴿١٠﴾

10. “Böylece Allah, kuluna vahyini iletti.”

Bu ilâhî kelâm iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, âyette takdim tehir vardır; yani Cibrîl, Allah’ın kendisine vahyettiğini kulu ve resûlü Muhammed aleyhisselâma iletti. İkincisi, şanı yüce olan Allah, Muhammed aleyhisselâma vahyettiği kelâmını, kulu Cibrîl’e iletti.

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَاٰى ﴿١١﴾

11. “Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı.”

Âyetteki “kezebe” (كَذَبَ) fiili, şeddeli olarak kezzebe şeklinde de okunmuştur[9]. Şeddesiz okunduğunda âyet, gördüğü varlığı kulu yalanlamadı, yani gördüğü gerçekti, mânasına gelir. Ebû Ubeyd[10] şöyle mâna verdi: O, gördüğü varlık konusunda yalan söylemedi, onun görme olayı doğrudur. Şeddeli okunduğunda ise kalp, gözün gördüğünü yalanlamadı mânasına gelir. Bize göre de gözün gördüğünü kalp reddetmedi demektir. İşin aslı şudur: Kalp, algının anlaşılıp korunduğu yerdir, buna göre Allah şöyle demektedir: O, gördüğü şeyi
195 anlayıp aklında muhafaza etti. [§] Yani o bilgiyi bırakmadı ve kaybetmedi. Şöyle de denilmiştir: Kalp, bildiğini yalanlamadı, buradaki görmek fiili, bilgiden kinâyedir. Ancak eğer maksat ilim olsaydı, diğer âyette “Onu (meleği) iniş esnasında bir daha gördü”[11] denilmezdi. Bir şeyin ikinci defa bilinmesi düşünü-

---

9 Ebû Câfer ve Hişâm, şeddeli olarak kezzebe diye okudular, diğer kırâat imamları ise şeddesiz okudular (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fî’l-kırââti’l-ʿaşr*, s. 418; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-kırââti’l-ʿaşr*, II, 283).

10 Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm el-Bağdâdî; çeşitli eserleri olan meşhur imamdır. *Meʿâni’l-Kur’ân*, *Ğarîbü’l-hadis ve’l-fıkh* adlı kitapları vardır. Allâme ve sika bir muhaddistir. 224/838 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâ*, X, 490-509; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 450.

11 en-Necm, 53/13.

lemez. Aynı şekilde onun Rabb'ini iki defa gördüğünü belirten rivayette de onu iki defa bildi mânasına gelmez. İşte bu gerçek, görmek fiiline bilmek anlamı vermenin doğru olmadığını gösterir.

Bize göre bu meselenin aslı şudur: **Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı**; yani gözün gördüğü ilâhî âyetleri kalp yalanlamadı. Bunun delili de konuyla ilgili diğer ilâhî beyanlardır: "Hiç kuşkusuz o, Rabb'inin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü"[12], "Onu (meleği) iniş esnasında bir daha gördü"[13]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, Allah'ın yüceliklerinden bir yüceliği ve emirlerinden birini gördü[14]. Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilir: "Resûlullah (s.a.) Cibrîl'i aslî suretiyle iki kez gördü"[15]. Yani kalp, gözün görmüş olduğu Cibrîl aleyhisselâmı yalanlamadı. Onu, sidre ağacının yanında bir kez daha gördü[16].

[Hz. Peygamber'in Rabb'ini Görmesi Meselesi]

Bazıları şöyle dedi: Hz. Peygamber, Rabb'ini bizzat gözleriyle müşahede ederek gördü. Bu iddia, Allah'ın âhirette görüleceği konusunda kitap ve mütevâtir sünnetle sabit olan vâdine aykırıdır. Çünkü onların iddia ettikleri gibi şayet Hz. Peygamber Allah'ı görmüş olsaydı, O'nun en büyük âyetlerini görmesine ihtiyaç duymazdı. Çünkü âyetleri görmek, ancak bir konunun tahminle bilinmesi halinde ihtiyaç duyulur. Engeller kalkar ve içtihatla (akıl yürüterek) değil de müşahede ile bilinirse, böyle bir ihtiyaç doğmaz, ancak bir rivayette belirtildiği gibi kalbin görmesinden bahsedilebilir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e, Rabb'ini gördün mü? diye sorulmuş, o da şu cevabı vermiş: "O'nu kalbimle iki defa gördüm". Bazı haberlerde de şöyle dediği nakledilir: "Allah'ı gözümle görmedim, fakat kalbimle iki kez gördüm"[17]. Kalbin görmesini de ilimle tefsir ediyorlar. Fakat yukarıda da söylediğimiz gibi burada da bir problem vardır. Eğer hadis sahih ise doğru olan onun söylediğidir ve
bunun tefsir edilmemesini istemiştir. [§]Aynı şekilde "Sonra yaklaştıkça yak- **196**
laştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu"[18] meâlindeki âyetlere, Hz.

---

12 en-Necm, 53/18.

13 en-Necm, 53/13.

14 bk. Hasan-ı Basrî, *Tefsîr*, III, 308; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 425.

15 Tirmizî, "Tefsîr", 53.

16 bk. en-Necm, 53/13-14.

17 "Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı" meâlindeki âyetle ilgili olarak İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Muhammed aleyhisselâm, Rabb'ini iki defa kalbiyle gördü (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 223; Müslim, "İman", 285).

18 en-Necm, 53/8-9.

Peygamber Rabb'ine yaklaştı, mânasını verenler de çok çirkin bir söz söylemişlerdir; Allah'a mekân isnat etmekte ve O'nu yaratılanlara benzetmektedirler. Cenâb-ı Hak, bu türlü iddialardan pek çok yücedir. Bu âyetlerden maksat, yukarıda da söylediğimiz gibi Resûlullah (s.a.) ile Cibrîl'in yakınlaşmasıdır.

Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı ve "Andolsun ki onu (meleği) iniş esnasında en sondaki sidre ağacının yanında bir daha gördü…"[19] meâlindeki âyetlerde, Peygamber efendimizin Cibrîl aleyhisselâmı aslî suretinde görmesi, eğer hadis sahih ise Rabb'ini kalbiyle görmesi ve sidretü'l-müntehâya kadar ulaşması gibi diğer yaratılanlardan farklı özelliklerine dikkat çekmektedir. Çünkü diğer peygamberlerden hiçbiri, bu seviyeye ulaşabilmiş değildir.

12. "Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz?"

İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Abbâs'ın (r.a.) bu âyeti elifsiz ve "ta" (ت) harfi üstünlü olarak "efetemrûnehû" (أفتمرونه) diye okudukları rivayet edilmiştir[20]. O zaman âyet, inkâr mı ediyorsunuz? anlamına gelir. Hasan-ı Basrî'nin de "efetumârûnehû" diye okuduğu rivayet edilmiştir; bu da onunla mücadele mi ediyorsunuz? mânasına gelir. Şüreyh'ten de böyle rivayet edilmiştir[21]. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Öncelikle âyetin inkâr anlamına gelecek şekilde okunması gerekir, çünkü müşriklerin inkâr tabiatında oldukları semâvî haberlerde de be-
197 lirtilmektedir. Bu, mücadele ve tartışmadan daha büyük bir meseledir. [§]Denildi ki: "Efetemrûnehû" kelimesi, gördüğünden onu şüpheye mi düşürüyorsunuz? mânasına gelir. Ebû Bekir el-Esam da şöyle dedi: Bu kelimenin elifsiz okunması doğru değildir, ancak elifli olarak okunması ve onunla mücadele mi ediyorsunuz? diye yorumlanması gerekir. Biz de deriz ki: Bu kelimeye inkâr mânası verilmesi ve bu mânaya gelecek şekilde okunması mümkündür. Onun gördüğü şeye karşı mücadele mi ediyorsunuz? diye yorumlanma ihtimali yoktur. Çünkü onların mücadeleleri gördüğü varlık hakkında değildi, gördüğüne dair verdiği haber hakkında idi. Verilen haberi yalanlamak mümkündür ve onlar işte bu konuda mücadele ediyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

19 en-Necm, 53/13-14.

20 Kıraât imamlarından Hamza, Kisâî, Yâkup ve Halef efetemrûnehû diye okudular, diğer kıraât imamları da efetumârûnehû diye okudular (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fî'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 419; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 283).

21 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 647.

وَلَقَدْ رَاٰهُ نَزْلَةً اُخْرٰىۙ ﴿١٣﴾

13. "Andolsun ki onu (meleği) ***iniş esnasında bir daha gördü."***

Hz. Peygamber'in gördüğü varlığın ne olduğu hakkındaki ihtilafa yukarıda temas etmiştik. *En doğrusunu Allah bilir.*

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى ﴿١٤﴾

14. "En sondaki sidre ağacının yanında."

[Sidretü'l-müntehâ]

Denilmiştir ki: Cenâb-ı Hak oraya sidre adını verdi, çünkü yaratıklara ait bilgi orada son bulur, kimse onu geçemez. Şöyle de denildi: Yaratılanların kerâmetleri oraya ulaşınca durur, ondan öteye geçemezler. Sidrenin bir ağaç olduğu da söylenmiştir ve bu konuda İbn Abbâs'ın (r.a.) naklettiği merfû bir haberde Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet ederler: "Ben, Cibrîl aleyhisselâmı sidretü'l-müntehânın yanında gördüm, şu kadar şu kadar kanadı vardı"[22]. Şehitlerin ruhları oraya kadar ulaştığı için sidretü'l-müntehâ denildiği de söylenmiştir. Resûlullah'ın (s.a.) Cibrîl aleyhisselâmı yeryüzünden ilk defa sidretü'l-müntehâda görmüş olması mümkündür, bu da ya gözlerinden perdenin kaldırılmasıyla, ya da gözlerine fazla bir kuvvet verilmesiyle mümkün olmuştur. Sonra kendisi sidretü'l-müntehâya çıkarıldığında onu orada bir kez daha görmüştür. *En doğrusunu Allah bilir.*

عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوٰىۜ ﴿١٥﴾

[§]***15. "Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır."*** 198

Burada geçen cennet kelimesindeki cim harfi üstünlü ve esreli olarak okunmuştur. Sâd b. Ebû Vakkas'a (r.a.), falan bu âyeti esreli olarak "cinnetü'l-me'vâ" (جنّة المأوى) diye okuyor denildiğinde, öyle değil, "Cennetullah"tır (جنّة الله), yani Allah'ın cenneti diyerek üstün okumuş. A'meş, Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle söylediğini rivayet eder: Kim "cinnetü'l-me'vâ" diye okursa, Allah onu örter. Ebu'l-Âliye'den rivayet edilmiştir: Bu konu İbn Abbâs'a (r.a.) soruldu, o da bana dönerek, bunu nasıl okuyorsun yâ Ebe'l-Âliye? diye sordu. Ben de cennetü'l-

22 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 412, 460.

me'vâ diye okudum. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.a.), doğru okudun, bunun benzeri başka bir âyette de böyle geçmektedir: "Onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır"[23]. Hasan-ı Basrî âyeti, "cennetü'l-me'vâ" diye okudu ve şöyle dedi: Orası cennetlerden biridir, İsrâ hadisi bunu doğrulamaktadır; orası Resûlullah'a (s.a.) gösterildi ve içeri girmesine izin verildi. Âyet-i kerîme, orasının müminlerin kaldıkları gökteki bir cennet olduğuna işaret etmektedir.

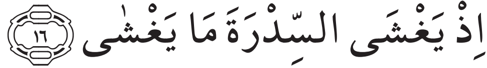

16. "O an sidreyi bürüyen bürümüştü."

Müfessirlerin geneli şöyle der: Onu altından bir döşek bürümüştü. Merfû bir haberde de böyle rivayet edilmiştir: "Ben onun üzerinde altından bir döşek gördüm"[24]. Fakat biz, sidreyi bürüyenin ne olduğu konusunda bir yorum yapmıyoruz, tevatür yoluyla gelen mütevâtir bir hadis olmadıkça, onu Allah'ın müphem bıraktığı gibi biz de müphem bırakıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*
199 **[§]Sidreyi bürüyen bürümüştü.** Bazıları bunu, Allah'ın emriyle bürüyen şey sidreyi bürümüştü diye tefsir ederler. Bu konuda Enes b. Mâlik'ten (r.a.) de Resûlullah'ın (s.a.) şöyle söylediğini rivayet ederler: "Sidretü'l-müntehâya ulaştığımda, onun yapraklarının fil kulakları gibi olduğunu gördüm. Meyvelerinin de testiler gibi iri iri olduğunu gördüm. Allah'ın emriyle, o sidreyi bürüyen şey bürüyünce, hali değişti…" diyerek yakut haline geldiğini söyledi[25]. Eğer bu rivayet sahih ise o zaman sidrenin bir ağaç olduğu anlaşılır, çünkü onun yapraklarından ve Allah'ın emrinin onu bürümesinden söz edilmektedir. İbn Abbâs (r.a.), **Sidreyi bürüyen bürümüştü** cümlesini, onu melekler bürüdü diye tefsir etti[26]. *En doğrusunu Allah bilir.*

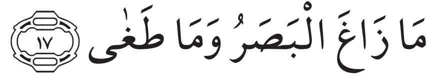

17. "Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı."

23 es-Secde, 32/19.

24 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 651.

25 Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Sidretü'l-müntehâya ulaştığımda, onun meyveleri küpler gibi iri iri, yaprakları da fil kulakları gibi idi. Allah'ın emrinden, o sidreyi bürüyen şey bürüyünce, hali değişti, yakuta veya zümrüte yahut bunlara benzer bir şeye dönüştü" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 128; bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 427).

26 bk. İbn Abbâs, *Tefsîru Tenvîru'l-mikbâs*, s. 562; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 651.

Ebû Bekir el-Esam bu âyeti şöyle tefsir etti: Göz, kendisine emredilen yaratıldığı sınırın gerisinde kalmadı. “Mâ tağâ” (ما طغى) kelimesine de sınırı geçmedi diye mâna verdi. “Mâ zâğe” (ما زاغ) fiili, göz kaymadı, sağa sola dönmedi mânasına gelebilir. “Mâ tağâ” fiili de sınırı geçmedi demektir. Ebû Avsece şöyle dedi: “Mâ zâğe’l-besar” (ما زاغ البصر), göz kaymadı demektir. Mâ tağâ fiili, yükselmek mânasından gelir, su yükseldiğinde “tağa’l-mâu” (طغى الماء) denir; coşmak, haddi aşmak demektir.

لَقَدْ رَاٰى مِنْ اٰيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرٰى ﴿١٨﴾

18. “Hiç kuşkusuz o, Rabb’inin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü.”

Burada sözü edilen Allah’ın âyetlerinden en büyüğü ifadesinden maksadın, muhtemelen Cibrîl aleyhisselâmı aslî suretiyle görmüş olmasıdır. Nitekim Abdullah b. Mesûd’dan (r.a.) böyle rivayet edilmiştir: “O, Cibrîl’i aslî suretiyle iki kez gördü”[27]. Bu rivayet, âyetin tefsiridir. Bundan başka yorumların yapılması da mümkündür, ancak biz yapmıyoruz. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَرَاَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزّٰى ﴿١٩﴾ وَمَنٰوةَ الثَّالِثَةَ الْاُخْرٰى ﴿٢٠﴾ اَلَكُمُ
الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى ﴿٢١﴾ تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضٖيزٰى ﴿٢٢﴾

[§]***19-20. “Gördünüz değil mi*** (aciz durumdaki) ***Lât’ı, Uzzâ’yı ve üçün- 200
cüsü olan diğerini, Menât’ı?”***

21. “Erkek çocuklar size de kız çocuklar O’na öyle mi?”

22. “Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim!”

Gördünüz değil mi (aciz durumdaki) Lât’ı, Uzzâ’yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât’ı? Buradaki âyetlerin tefsiri farklı konularla ilgilidir. Yoksa **Üçüncüsü olan diğerini, Menât’ı** cümlesindeki ve **Erkek çocuklar size de kız çocuklar O’na öyle mi?** meâlindeki âyette bulunan soruların cevabı burada yoktur. İlk yorum olarak şöyle denebilir: Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Sizin tapmış olduğunuz Lât, Uzzâ ve Menât adlı putlar, kız çocuklarını Allah’a ayırdığını, erkek çocukları size bıraktığını ve meleklerin de Allah’ın kızları olduğunu mu haber verdiler? Bunları size onlar mı söyledi, bu bilgi-

[27] Tirmizî, “Tefsîr”, 53.

yi onlardan mı aldınız? Öyle değilse, siz peygamberlere ve kitaplara inanmadığınız halde bu bilgiyi kimden aldınız? Bu bilgiyi putlardan almadıklarını o insanların bizzat kendileri de biliyorlardı. İşte burada Allah onlara beyinsizce davrandıklarını hatırlatmaktadır.

İkincisi, Allah Teâlâ **Gördünüz değil mi Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?** meâlindeki âyette şunu söylemektedir: Allah'ı bırakıp taptığınız, kız çocuklarını Allah'a, erkekleri de kendinize nispet ettiğiniz ve ilâh adını verdiğiniz putları görüyorsunuz değil mi? Sonra Allah bu sorunun cevabını vermemekte, onların putlarla ilgili durumlarını, onları bu davranışa kimin sevkettiğini ve bu bilgiyi kimden aldıklarını söylememektedir. Fakat hemen arkasından şunu söylemektedir: "Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir"[28]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Sizin onlara tanrı adını vermeniz ve erkek çocukları kendinize, kızları Allah'a nispet etmeniz, hiçbir delile dayanmamaktadır. Bu konuda elinizde hiçbir kanıt yoktur. Bunlar, delil ve kanıt olmadan sizin ve atalarınızın uydurduğu boş isimlerden ibarettir. Bunlar sadece nefis arzusu ve zanna dayanan kuruntulardır.

Üçüncüsü, **Gördünüz değil mi Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?** Allah'ın size vermiş olduğu nimetlere karşı Allah'tan başkasına şükretmenizi size bunlar mı söyledi? Cenâb-ı Hakk'ın "Allah dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder"[29] meâlindeki âyette Allah'ın lütfu olduğunu haber verdiği kız çocuklarını kabul etmemenizi, Allah'ın lütfunu reddetmenizi, kızları canlı canlı toprağa gömerek çiğnemeni-
201 zi, size nimetler ihsan edenden başkasına kulluk yapmanızı ve [§]erkek çocuklarını kendinize, kızları Allah'a diye taksim etmenizi onlar mı söyledi? Sonra Allah bunun yanlış olduğunu şöyle ifade buyurmaktadır: **Ama o takdirde bu insafsızca bir taksim!** Yani haksız ve zâlimce bir taksim! Yani sizin, verilen nimetlere şükretme görevini nimetleri verenden başkasına tevcih etmeniz, lâyık olmayana ibadet etmeniz ve Allah'ın lütfunu reddetmeniz çok zâlimce bir tutumdur. İşte bu âyetler bu şekilde yorumlanabilir. Başka türlü âyetlerin zâhirî mânaları, yorumları ve sorunun cevapları bilinemez

Sonra Mücâhid ve diğerleri **Lât** kelimesindeki "ta" (ت) harfini şeddeli okudular[30]. Onun, tanrılarına hizmet eden, tanrılar için un ve zeytinağı ile sevîk aşı hazırlayan ve bunu onlara yediren bir erkek ismi olduğunu söylediler. İbnü'l-

28 en-Necm, 53/23.

29 eş-Şûrâ, 42/49.

30 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 283.

Cevzâ, İbn Abbâs'tan (r.a.) şunu rivayet eder: O, hacca gelenler için sevîk aşı hazırlayan bir adamdı[31]. "Ta" harfini şeddesiz okuyanlar da onun Uzzâ ve Menât gibi putun kendi ismi olduğunu söylediler. Neticede bunlar, insanların taptıkları putlardı. Bu âyetin tefsirinde Katâde şöyle dedi: Lât Tâif'te, Uzzâ Batn-ı Nahle'de, Menât da Kudeyd'de idi[32].

İbn Kuteybe, **Bu insafsızca bir taksim** cümlesindeki "dîzâ" (ضِيزَى) kelimesinin aslının "duyzâ" (ضُيْزَى) olduğunu, bunun "fu'lâ" (فُعْلَى) vezninden geldiğini, ortadaki "ya" (ى) harfinden dolayı "dat" harfinin harekesinin kesreye dönüştüğünü, sıfatlarda ise "fi'lâ" (فِعْلَى) diye bir veznin olmadığını söyledi[33]. Ebû Avsece şöyle dedi: "Dîzâ" kelimesi, insafsız anlamına gelir. "Dayz" fiili aslında zulmetmek demektir. Ebû Ubeyde de nakıs, kusurlu diye mâna verdi[34].

[Ğarânik Olayı]

[§]Bazıları şöyle dediler: Hz. Peygamber, **Gördünüz değil mi Lât'ı, Uzzâ'yı ve üçüncüsü olan diğerini, Menât'ı?** meâlindeki âyeti okuyunca, şeytan Peygamber'imizin diline şu sözleri de koydu: "Bunlar (bu üç put) ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır. Böyleleri unutulmaz"[35]. Bazıları burada "ulu kuğular" diye tercüme ettiğimiz "el-ğarânîku'l-ulâ" (الغرانيق العلى) lafzından maksadın melekler olduğunu söyler, bazıları da "Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[36] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere insanların şefaat edecekleri ümidiyle taptıkları putlardır der. 202

Ancak Hz. Peygamber'in böyle bir sözü söylemesi yahut şeytanın onun diline böyle bir sözü koymuş olma ihtimali yoktur. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık"[37]. Şayet şeytanın, Hz. Peygamber'in diline bazı sözleri koyması mümkün olsaydı, onun Allah'a iftira etmesi düşünülebilirdi, ama böyle bir olay, imkân ve ihtimal dâhilinde değildir. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem

---

31 Buhârî, "Tefsîr", 53.

32 bk. Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 844; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 394; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 653.

33 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 428.

34 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 237.

35 bk. el-Hac, 22/53 âyetin tefsiri. Ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 187-188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XVII, 176.

36 Yûnus, 10/18.

37 el-Hâkka, 69/44-46.

kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar”[38]. Eğer bu caiz olsaydı, Allah’ın onun diline yalanı söyletmesi de caiz olurdu, dolayısıyla onun verdiği hükümden rahatsızlık duyanın da kâfir olmaması gerekirdi. Bütün bunlar, bazılarının ileri sürdüğü o iddianın aslı olmadığını gösterir. Eğer bu rivayet sabitse, Hz. Peygamber’in dili o sözleri söylemiş yahut diline o sözleri gerçekten koymuş ise şöyle tefsir edilir: Bu üçü ulu kuğulardır ve şüphesiz şefaatleri umulan varlıklardır cümlesi, müşriklerin kendi kanaatlerini ve inançlarını ifade eder, onlara göre böyledirler demektir. Nitekim Hz. Mûsâ’nın da yahudilerin tanrı diye taptıkları buzağı hakkında şöyle dediği âyette belirtilmektedir: “Şimdi şu tapıp durmakta olduğun tanrına bir bak!”[39] Yani senin nazarında tanrı olan şuna bir bak! Yoksa Hz. Mûsâ’nın buzağıya tanrı demesi ihtimali asla yoktur. Allah Teâlâ başka bir âyette de; “İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı”[40] buyurmaktadır. Yani Hz. İbrâhim, müşrikler tarafından tanrı kabul edilen nesnelerin yanına vardı. Bir başka âyette de şöyle buyurur: “Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz tanrılar şimdi nerede?”[41] Burada da Allah onlar için benim ortaklarım demektedir. Biz bütün bunları Hac sûresinde, “Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını iptal eder”[42] meâlindeki âyetin tefsirinde zikrettik. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ هِيَ اِلَّٓا اَسْمَٓاءٌ سَمَّيْتُمُوهَٓا اَنْتُمْ وَاٰبَٓاؤُ۬كُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ
سُلْطَانٍۜ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُۚ وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ
مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدٰىۜ

203 **[§] *23. “Bunlar sizin ve atalarınızın putlara taktığı boş isimlerden ibarettir. Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Onlar*** (putperestler) ***sadece kuruntularına ve kişisel arzularına uyuyorlar. Oysa şimdi onlara Rab’lerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır.”***

38 en-Nisâ, 4/65.

39 Tâhâ, 20/97.

40 “İbrahim gizlice tanrılarının yanına vardı ve ‘Niçin bir şeyler yemiyorsunuz? Neyiniz var, niçin konuşmuyorsunuz?’ dedi” (es-Sâffât, 37/91-92).

41 el-Kasas, 28/62, 74.

42 el-Hac, 22/52.

[Zanlara ve Kişisel Kuruntulara Uymanın Sakıncaları]

Allah onlara öyle bir yetki ve güç vermemiştir. Yani Allah, putları tanrı diye isimlendirmeniz, onlara tapmanız ve erkek çocukları kendinize, kızları Allah'a nispet etmenize dair size hiçbir delil ve kanıt indirmemiştir. Bunlar ancak nefis arzusu ve zannın eseridir. Nitekim âyet de bunu ifade etmektedir: **Onlar (putperestler) sadece kuruntularına uyuyorlar.** Meleklerin Allah'ın kızları olduğunu söylemeleri yahut putlar için "Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[43] demeleri veyahut putları tanrı diye isimlendirmeleri ve atalarının hak üzere olduklarını zannetmeleri, sadece kendi kişisel kuruntularından ibarettir. Onlar, mensup oldukları dinin hak din olduğuna Cenâb-ı Hakk'ın istediklerini yapmakta kendilerini serbest bırakmasını ve helâk etmemesini delil gösterdiler. Eğer bâtıl yolda olsalardı, bu halde serbest bırakılmamaları gerektiğini söylediler. Yine buna dayanarak Allah'ın kendilerinden razı olduğunu ve böyle yapmalarını onlara Allah'ın emrettiğini ileri sürdüler. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurur: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler"[44]. Bu, onların Allah Teâlâ hakkındaki kuruntularından başka bir şey değildir.

Kişisel arzularına uyuyorlar. Yani onlar, kendi arzularına uyuyorlar. Nefis ancak önünde bulunan faydalı ve zararlı nesneleri ve fiilleri tanır, göremediğini, gaipte olanı ise bilemez; bunu bilmek ancak tefekkür ve düşünmekle mümkün olur. Nefis onu bilemez, çünkü düşünmekten ve tefekkür etmekten hoşlanmaz, zorlukları ve kendisine ağır gelecek işlere girmeyi sevmez. *En doğrusunu Allah bilir.* **Oysa şimdi onlara Rab'lerinden bir yol gösterici gelmiş bulunmaktadır.** Yani Rab'lerinden onlara, eğer düşünüp tefekkür etselerdi mutlaka doğru yolu bulacaklarını ve eğer hakka ve doğru yola uyarlarsa mutlaka Allah'ı tanıyacaklarını söyleyen bir rehber gelmiştir.

اَمْ لِلْاِنْسَانِ مَا تَمَنّٰى ﴿٢٤﴾ فَلِلّٰهِ الْاٰخِرَةُ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

[§]*24. "İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki?"* 204

25. "Âhiret de Allah'ındır, dünya da."

İnsan arzu ettiği her şeye sahip olabilir mi ki? Yani insanın arzu ettiği her şeye sahip olması mümkün değildir. Onların arzuları da mutemelen taptıkları putların kendilerine şefaatçi olmalarıdır. Yahut erkek çocukları kendile-

43 Yûnus, 10/18.

44 el-A'râf, 7/28.

rine kızları Allah Teâlâ'ya diye taksim etmeleri veyahut putları ilâh diye isimlendirmeleri ve onları tanrı edinmeleri veyahut da böyle yapmalarını onlara Allah'ın emrettiği ve Allah'ın kendilerinden ve yaptıklarından razı olduğunu ileri sürdükleri kuruntuları ve bunlara benzer diğer arzularıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: İnsan arzu ettiği her şeye sahip olamaz, buna ancak Cenâb-ı Hakk'ın dünyada ve âhirette kendisine vermesi sayesinde sahip olabilir. İşte bundan dolayı Allah, **Âhiret de Allah'ındır, dünya da** diye buyurmaktadır.

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِى السَّمٰوَاتِ لَا تُغْنِى شَفَاعَتُهُمْ شَيْـًٔا اِلَّا مِنْ
بَعْدِ اَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضٰى ﴿٢٦﴾

26. "Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz."

Bu âyet iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, şefaat hakkına sahip nice melek vardır ki, onların bile şefaati fayda vermez, eğer şefaat edecek olsa yukarıda sözü edildiği gibi Allah'ın dilediğine ve razı olduklarına şefaat eder. İkincisi, göklerde nice melekler vardır ki, şefaatlerinin onlara faydası yoktur, onlar sadece Allah'ın şefaat edilmesini dilediği ve razı olduğu kişilere şefaat ederler. Başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[45]. Yani şefaatçilerde bile onlara fayda verecek bir şefaat yoktur. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Âhirette onlar ancak, dünyada iken şefaat ettikleri ve kendilerine mağfiret diledikleri kişilere şefaat ederler. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Melekler yerdekilerin bağışlanmasını
205 diliyorlar"[46]. Başka bir âyette de şöyle buyurur: [§]"Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Rabb'imiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da iyi yolda bulunanları kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine kabul buyur"[47]. Bunların tefsirini daha önce yapmıştık.

---

45 el-Müddessir, 74/48.

46 "Gökler (haşyetten) neredeyse üstlerinden çatlayacak. Melekler de Rab'lerinin yüceliğini hamd ile dile getiriyorlar ve yerdekilerin bağışlanmasını diliyorlar" (eş-Şûrâ, 42/5).

47 el-Mü'min, 40/7-8.

اِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلٰٓئِكَةَ تَسْمِيَةَ الْاُنْثٰى ﴿٢٧﴾

27. "Âhirete inanmayanlar meleklere dişi varlıkların isimlerini veriyorlar."

Âhirete inanmayanların hepsi meleklere dişi varlıkların isimlerini vermiyordu, aksine sadece bir grup bunu yapıyordu. Ama Allah, zâhirde bunu onların bütününe nispet etmiştir, çünkü meleklere dişi varlıkların isimlerini verenler kalabalık bir cemaat idi. Sanki âyetin mânası şöyledir: Âhirete inanmayanlardan bir cemaat, meleklere dişi varlıkların isimlerini veriyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.* Bütünü belirtip bazısını murat etmek dilde caizdir, Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örnekleri çoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنٖى مِنَ الْحَقِّ شَيْـًٔا ﴿٢٨﴾

28. "Oysa onların bu konuda bir bildikleri yok; sadece zanna uyuyorlar. Zan ise asla gerçek bilginin yerini tutamaz."

Oysa onların bu konuda bir bildikleri yoktur. Yani meleklere dişi varlıkların isimlerini vermeye dair onların herhangi bir şey bildikleri yoktur. Çünkü dişiyi ve erkeği tanımanın iki yolu vardır. Birincisi müşahededir, bizzat görür ve erkek mi dişi mi olduğunu anlar. Ama onlar melekleri görmediler ki, onların dişi olduklarını nerden bilecekler! İkincisi, mûcizelerle desteklenen peygamber haberidir. Fakat onlar peygamberlere de inanmıyorlar. Onlar istidlâlde bulunmayı da bilmezler. Bilgi elde etmenin üç yolu işte bu söylediklerimizdir. Durum söylediğimiz gibi olunca, onların bu konudaki sözlerinin bilgiye dayanmadığı, sadece kişisel kuruntulara dayandığı anlaşılır. Nitekim Allah Teâlâ da şöyle buyurdu: **Onlar sadece zanna uyuyorlar.** Yani onlar, söylemiş oldukları bu sözlerinde sadece zanna tâbi oluyorlar. Onların zanlarının dayanağını da söylemiştik. Allah, onların zanlarının hiçbir şekilde hakkın yerini tutmayacağını haber vermektedir. Bu da iki mânaya gelir. Birincisi, onların ileri sürdükleri zanları, kendilerini hakka tâbi olmak sorumluluğundan kurtarmaz. İkincisi, onların dünyada iken ileri sürdükleri zanları, âhirette başlarına gelecek olan azaba faydası olmaz.

فَاَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلّٰى عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ اِلَّا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٢٩﴾

206 [§]*29. "O halde bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir."*

O halde bizi anmaktan yüz çeviren kişilerden sen de yüz çevir. Bu âyet iki mânaya gelir. Birincisi, onlara karşılık vermemek mânasına gelir, yani onların yaptıklarına ve verdikleri eziyetlere karşılık verme. İkincisi, onların iman etmelerinden ümit kesmek anlamına gelir, yani artık onlarla uğraşma, çünkü onlar ebediyen iman etmeyecekler. Bu durumda âyet, Allah Teâlâ'nın asla iman etmeyeceklerini bildiği özel bir kavim hakkındadır.

Dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden de yüz çevir. Muhtemelen onlar âhirete inanmıyorlardı, bu yüzden yaptıkları iyi işleri de sadece dünya hayatını düşünerek yapıyorlardı. Onlar sadaka veriyorlar, sıla-i rahim yapıyorlardı, ama bunları sadece dünya hayatını düşünerek yapıyorlardı. Âyet-i kerîmede geçen irade fiilinin, amelden kinâye olması caizdir. Buna göre **Dünya hayatından başka arzusu olmayan** cümlesi, kafasında âhiret fikri olmadan amel eden mânasına gelir. Cenâb-ı Hak onların, âhiret için değil sadece dünya için çalıştıklarını haber vermektedir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz imkânları veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer. Kim de âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa işte böylelerinin çabaları karşılık görecektir"[48].

ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِه۪ وَهُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدٰى ﴿٣٠﴾

30. "İşte bildikleri bu kadar. Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen Rabb'indir, doğru yolu bulanı da en iyi bilen O'dur."

İşte bildikleri bu kadardır. Yani bildikleri âhirete inanmamak ve onun için çalışmamaktır. Bazıları bu cümleye şu anlamı verdi: Onların bilgi itibariyle görüşlerinin vardığı nokta şudur: Melekler Allah'ın kızlarıdır ve kendilerine şefaat edecekler.

48 el-İsrâ, 17/18-19.

Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen Rabb'indir, doğru yolu bulanı da en iyi bilen O'dur. Böyle bir söz, ancak o kâfirlerin Resûlullah (s.a.) ve ashabı ile tartışmaları üzerine söylenebilir. Sanki o kâfirler şöyle diyorlardı: Doğru yolda olan biziz, sizler ise sapıttınız! İşte bunun üzerine Allah buyurdu ki: "Bizi anmaktan yüz çeviren kişilerden sen de yüz çevir"[49]. **Şüphesiz kendi yolundan sapanı en iyi bilen Rabb'indir, doğru yolu bulanı da en iyi bilen O'dur.** Yani Rabb'in, kendi yolundan sapan kişiyi bilir ve bu sapmasının cezasını âhirette ona verir. O, doğru yolu bulanı da bilir ve ona da bunun mükâfatını verir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ لِيَجْزِىَ الَّذٖينَ اَسَٓاؤُا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِىَ الَّذٖينَ اَحْسَنُوا بِالْحُسْنٰى ﴿٣١﴾

[§]31. "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sonunda O, kötülük ya- 207
panlara işlediklerinin cezasını verecek; iyilik yapanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir."

Bu âyet de iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, Cenâb-ı Hak, **Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır** buyurmaktadır. Yani Allah'ın, sizin ibadetinize ihtiyacı yoktur, O'nun size emirler vermesi ve yasaklar koyması kendi menfaati için değil, ancak amellerinizle sizi mükâfatlandırmak içindir. İkincisi, **Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır,** yani göklerde ve yeryüzünde yaşayanları, ancak emir ve yasaklarıyla imtihan etmek için, sonra da kötülük yapanlara kötülüklerinin cezasını vermek, iyilik yapanlara da iyiliklerinin mükâfatını vermek için yaratmıştır. Eğer o kâfirlerin söyledikleri gibi tekrar dirilmek ve yaptıklarının karşılığını görmek olmasaydı, göktekileri ve yerdekileri abes olarak ve boş yere yaratmış olurdu. Hikmet, iyilik yapanlarla kötülük işleyenlerin ayırtedilmesini gerektirir, fakat bu dünyada her ikisi de eşit durumdadır; işte bu durum onların ayırtedileceği başka bir âlemin var olduğuna işaret eder. Sonra kötülük işleyenlerin cezalarını dünyada da âhirette de çekmeleri mümkündür; dünyadaki cezaları kahruperişan olmak, helâk olmak ve hezimete uğramaktır, âhiretteki cezaları da cehennem ateşidir. İyilerin dünyadaki mükâfatları ise zafere ulaşmak, âhiretteki mükâfatları da cennettir.

---

[49] en-Necm, 53/29.

اَلَّذ۪ينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٓائِرَ الْاِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ اِلَّا اللَّمَمَ اِنَّ رَبَّكَ
وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ اَعْلَمُ بِكُمْ اِذْ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاِذْ اَنْتُمْ
اَجِنَّةٌ ف۪ي بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّٓوا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ
اتَّقٰى 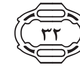

32. “Allah, iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları daha güzeliyle ödüllendirecektir. Şüphesiz Rabb’inin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O’dur. Şu halde kendinizi temize çıkarmayın! Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O’dur.”

[“Lemem”in Mahiyeti]

Allah Teâlâ, güzel iş yapanları daha güzeline ulaşmakla nitelemektedir, bu güzel işten maksat da tevhit inancını benimsemektir. Şöyle buyurmaktadır: **Allah, iyilik yapanları, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları daha güzeliyle ödüllendirecektir.** Buradaki büyük günahlardan maksat, muhtemelen büyük günah olduğunu herkesin bildiği fiillerdir. Çirkin işlerden maksat da çirkin olduğunu herkesin bildiği fiillerdir. Buna göre âyette geçen “lemem” (اللّمَم) kelimesinin, o büyük günah ve çirkin işlerden sayılan fiillerden olması gerekir. Çünkü Allah “lemem”i onlardan istisna etmektedir, dolayısıyla bunun da onların cinsinden olması icabeder. Fakat Allah, insanların gaflete düşerek, yanılarak, şehevî baskı neticesinde ve benzeri sebeplerle yapmış olabileceklerinden dolayı “lemem”i onlardan istisna etmekte ve onu bağışladığını
208 söylemektedir. [§]Bu, âyetin tefsirine uygun düşen bir yorumdur. Müfessirler şöyle dedi: **Büyük günah ve çirkin fiil,** karşılığında dünyada had cezası, âhirette de cehennem azabı konulmuş olan fiillerdir. “Lemem” ise dünyada had cezası, âhirette de cehennem azabı konulmayan işlerdir. İbn Mesûd’un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: “Gözün zinası bakmaktır, dudakların zinası öpmektir, ellerin zinası tutmaktır, ayakların zinası gitmektir, artık cinsel organ bu zinaları ya doğrular ya da yalanlar; eğer o da işlevini görürse zina fiili gerçekleşmiş olur, aksi halde lemem olarak kalır”[50]. Başka bir rivayette de “Eğer

50 Abdürrezzâk es-San‘ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, III, 257; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VII, 655.

cinsel organ öne geçerse zina yapılmış olur, geri kalırsa lemem olur" dedi. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilir: Lemem'e, Ebû Hureyre'nin (r.a.) Resûlullah'tan (s.a.) rivayet etmiş olduğu şu hadisten daha çok benzeyen bir şey görmedim: "Şüphesiz Allah Teâlâ âdemoğluna zinadan nasibini yazmıştır ve bu yazı mutlaka gerçekleşecektir. Gözlerin zinası bakmaktır, dilin zinası konuşmaktır, nefsin zinası istemesi ve arzu etmesidir; artık cinsel organ bütün bunları ya gerçekleştirir ya da reddeder"[51]. Ebû Hureyre'nin de şöyle dediği rivayet edilir: Lemem, bakmak, göz kırpmak, öpmek ve dokunmaktır[52]. Onun, lemem nikâhtır dediği de rivayet edilmiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Lemem, Câhiliye dönemine aittir, nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "İki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir"[53]. Yine İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Lemem,
kadına sarılmaktır[54]. [§]Şöyle de söylenmiştir: Lemem, fiile azmetmeden sa- **209**
dece nefsin dilemesi açısından hatayı işlemek için duyulan istektir. Şöyle de denildi: Lemem, bizzat girişmeden bir işe yaklaşmaktır.

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle diyordu:

إنْ تَغْفِرْ اللهمّ تَغْفِرْ جَمًّا   وَ أَىُّ عَبْدٍ لكَ لاَ أَلَمّا

Allah'ım! Eğer sen bağışlarsan, her şeyi bağışlarsın,

Senin hangi kulun hata işlemez ki![55]

"Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız"[56] meâlindeki âyete dayanarak "lemem"in küçük günahlar olduğu da söylenmiştir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Lemem, günahların küçük olanlarıdır, fazla ileri gitmeden ve derinliğine dalmadan bir şeyle ilgilenmek anlamındaki "elemme" (اَلَمَّ) kökünden gelir[57]. Bazıları şöyle dedi: Lemem, dünya cezası ile âhiret cezası arasında kalan iştir. Bu, İbn Abbâs'ın (r.a.) sözüdür[58]. Bu mâna da muhtemeldir, ancak yukarıdaki ilk yorum daha uygundur. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Lemem, insanın

---

51 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 276, 379; Buhârî, "İsti'zân", 12, "Kader", 9; Müslim, "Kader", 20; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 43.

52 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 87; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 436.

53 en-Nisâ, 4/23.

54 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 89.

55 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "lemem" md.

56 en-Nisâ, 4/31.

57 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 429.

58 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 846; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 90.

tövbe ettiği günahtır, insan ondan tövbe ettiği zaman, Allah da o suça ceza vermekten vazgeçer. O, lememi, yukarıdaki büyük günahlar ve çirkin işler arasına katmaktadır, fakat şunu söylemektedir: Yalnızca insanın yanılarak, gaflete düşerek, şehevî baskı ile ve Rabb'inin bağışlayacağı hüsnü zannına dayanarak işlemiş olduğu günahlardan tövbe ettiği yahut tövbe edip bağışlandığı takdirde Allah Teâlâ onu (lememi) büyük günahlardan ve çirkin işlerden istisna etmektedir. Müfessirlerin yorumlarına göre ise lemem, büyük günahların ve çirkin işlerin dışında kalan fiillerdir.

210 [§]Büyük günahların ve çirkin işlerin, Allah Teâlâ'nın aşağıdaki beyanlarında sözünü ettiği şirk ve çirkin fiiller olması mümkündür: "Onlar çirkin bir iş yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki? Onlar, yaptıklarında bile bile ısrar etmezler"[59]. "Müşrikler dediler ki: Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık. Hiçbir şeyi O'na rağmen haram da saymazdık"[60]. Buna göre lemem, şirkin dışında kalan günahlardır; bunlar da Allah'ın dilemesine bağlıdır, Cenâb-ı Hak dilerse bağışlar, dilerse azap eder. Nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar"[61].

Şüphesiz Rabb'inin bağışlaması çok geniştir. Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi en iyi bilen O'dur. Yani sizi, sizin halinizi, yanılarak ve gaflete düşerek işlediğiniz hataları bilir ve bunları, yani "lemem"i bağışlar. Ebû Bekir'in sözüne göre **Şüphesiz Rabb'inin bağışlaması çok geniştir** ilâhî kelâmı, günahına tövbe edenler için Rabb'inin bağışlaması geniştir ve O, sizin tövbe ettiğinizi de çok iyi bilmektedir, anlamına gelir. Bize göre ise söylediğimiz gibi tövbe etsin etmesin Allah'ın bağışlaması, dilediği kişiler için geniştir. Buradaki bağışlamadan maksat örtmek ise âyet dünyada mümin ve kâfir olan herkesi kapsar. Eğer maksat onlardan vazgeçmek ise o zaman sadece müminlerle ilgilidir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sizi en iyi bilen O'dur. Bize göre bu cümlenin mânası şudur: O, sizin yaptıklarınızı, yanılarak ve gaflete düşerek işlediğiniz günahları en iyi bilendir. Yahut sizin durumlarınızı, işlediklerinizi ve sizden meydana gelen her fiili en iyi bilendir. **Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi ve annelerinizin karınla-**

---

59 Âl-i İmrân, 3/135.

60 en-Nahl, 16/35.

61 en-Nisâ, 4/48.

rında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O'dur. O kadar ki, şayet bütün filozoflar bir araya gelseler, sizin anne karnında cenin olarak bulunduğunuz sıradaki insanın gerçek mânasını idrak edemezler, hatta ellerin, gözlerin ve diğer organların gerçek mahiyetini de idrak edemezler. [§]Sonra bu âyette 211
Allah bizi toprağa nispet etmektedir: **Sizi topraktan yarattı** demektedir. Bu cümleye iki anlam verilir. Ya, aslımızı topraktan yarattığı mânasına gelir, nitekim başka bir âyette "O, sizi topraktan yarattı"[62] buyurmaktadır. Yahut rızkımızı topraktan yarattığı anlamına gelir, nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurur: "Yeryüzünde besinlerini uygun ölçülerle yarattı"[63]. Çünkü topraktan çıkan bu gıda ve rızık olmadan bizim ayakta durmamız mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şu halde kendinizi temize çıkarmayın! Âyetin zâhiri, tezkiyeyi, yani kendini temize çıkarmayı yasaklamaktadır. Başka bir âyet ise tezkiyeyi emretmekte ve buna teşvik etmektedir: "Peygamber sizi arıtıp temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor"[64]. Ancak tezkiyeyi emreden âyet, nefislerini ıslah etmeyi ve fiilen arıtıp temizlemeyi emretmektedir. Tezkiyeyi yasaklayan âyet ise tezkiye ile nefislerinin arınmış olduğunu, salaha ve takvâya erdiklerini, aklandıklarını düşünmelerini yasaklamaktadır. Muhtemelen bu, gerçek anlamda bir tezkiye de değildir, çünkü onlarda tezkiye edilmeye uygun olmayan ve aklanmakla nitelenemeyecek bozukluklar bulunabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Buna şöyle bir soru sorulursa: Allah Teâlâ bizi tezkiyeden menettiğine göre bizim mümin ve müslüman olduğumuzu söylememize nasıl cevaz veriyor? Çünkü bu sözler de övgü ve tezkiye anlamına gelmektedir.

Buna şöyle cevap verilir: Biz daha başlangıçta "Allah'a iman ettik deyin!"[65] ve "müslüman olun!"[66] meâlindeki âyetlerle iman etmek ve müslüman olmakla emrolunduk. Başlangıçta "Biz salihleriz, müttakîleriz" gibi sözlerle salaha ermekle emrolunmadık. Bu durumda imandan sarf-ı nazar etmememiz, fakat diğer konulardan ve itaatlerden uzak durmamız caiz olur. İkincisi, bizzat imanın kendisinde tezkiye söz konusu değildir, çünkü her din mensubu mutlaka bir şeye inanır ve başka bir şeyi de inkâr eder. Nitekim Allah şöyle buyuru-

62 er-Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; el-Mü'min, 40/67.
63 Fussılet, 41/10.
64 el-Bakara, 2/151.
65 el-Bakara, 2/136.
66 "Azap size gelip çatmadan önce Rabb'inize yönelip O'na teslim olun; sonra kimseden yardım göremezsiniz" (ez-Zümer, 39/54).

212 yor: "Kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa…"[67] [§]Kur'ân-ı Kerîm, onların da şöyle söylediklerini haber vermektedir: "Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız, dediler"[68], "Onlar putlara ve bâtıla iman ediyorlar"[69]. Takvânın ve ıslah halinin bizzat kendilerinde tezkiye vardır.

Kendinizi temize çıkarmayın! Yani kendi dindaşlarınızı ve mezhebinizi temize çıkarmayın! Bu durum, insanlar arasında yaygın bir anlayıştır; salih ve müttakî olduklarını bilmese bile herkes kendi mezhebinin mensuplarını tezkiye eder. Buna karşılık kötü olduklarını ve zemmedilmeleri gerektiğini bilmese de başka mezhebin mensuplarını yerer. Dolayısıyla âyetin bu mânaya gelmesi de mümkündür. Fakat söylediğimiz gibi âyetin, herkesin kendi nefsini temize çıkarmaya çalışmasını yasaklamış olması muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kimin günahtan sakındığını en iyi bilen O'dur. Yani Cenâb-ı Hakk'ın haramlarından ve yasaklarından sakınanları en iyi bilen Allah'tır. Bu cümlenin küfürden ve Allah'a ortak koşmaktan sakınanlar mânasına gelmesi de muhtemeldir.

اَفَرَاَيْتَ الَّذٖى تَوَلّٰى ﴿٣٣﴾ وَاَعْطٰى قَلٖيلًا وَاَكْدٰى ﴿٣٤﴾

33. "Gördün mü o yüz çevireni;"

34. "Azıcık verip sonra keseni!"

Bu âyet iki anlama gelir. Birincisi, kâfirlerin büyüklerinden ve ileri gelenlerinden **Yüz çeviren kişiyi gördün mü?** O, iman ehlinin zayıflarına, Muhammed aleyhisselâma imandan ve onu tasdik etmekten vazgeçmeleri ve kendisini yalanlamaları için malından **az bir miktarını verir.** Âyetteki "ekdâ" (اكدى) kelimesi, aynı zamanda onlardan kesti mânasına gelir. İbn Kuteybe böyle dedi. "Ekdâ" fiili, kuyu kazılan yerin sert ve katı olması anlamındaki "küdye"den (كُدْيَة الركيّة) gelmektedir, toprağın sertliğinden dolayı kazan kişi kazmaktan ve kuyuyu tamamlamaktan ümidini keser. Bir şey istediği halde ona ulaşamayan yahut veren fakat tamamlamayan herkes için böyle denilir[70]. Ebû Avsece, "ekdâ" fiiline cimri olmak diye mâna verdi.

---

67 el-Bakara, 2/256.

68 en-Nisâ, 4/150.

69 en-Nisâ, 4/51.

70 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 429.

اَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرٰى ﴿٣٥﴾

[§]*35. "Gaybın bilgisine sahip de onunla mı görüyor?"* 213

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Gaybın bilgisi onun elinde midir ki, Muhammed aleyhisselâmı inkâr etmeyi emrediyor, ondan yüz çevirmeye izin veriyor ve onu inkâr edene mal veriyor? Yani gaybın bilgisi onun elinde değildir, çünkü onlar peygamberlere ve kitaplara inanmıyorlar. Halbuki ilmi elde etmenin vasıtaları peygamberler ve kitaplardır.

اَمْ لَمْ يُنَبَّاْ بِمَا فٖى صُحُفِ مُوسٰى ﴿٣٦﴾ وَاِبْرٰهٖيمَ الَّذٖى وَفّٰى ﴿٣٧﴾

36-37. "Yoksa Mûsâ'nın ve ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu?"

Bu âyetler, sanki öncekilerden koparılmış gibidir. O inkârcılar kendi tâbilerine diyorlar ki: Sizin zulmünüzü ve yalanınızı biz üstümüze alıyoruz, Muhammed'e (s.a.) gitmeyin ve onu tasdik etmeyin. Nitekim Allah başka bir âyette, onların şöyle söylediklerini haber vermektedir: "Gelin bizim yolumuza uyun, günahınızı biz yüklenelim"[71]. İşte bunun üzerine Allah meâlen şöyle buyurdu: **Yoksa Mûsâ'nın ve ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu:** "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"[72]. Yani onların sahifelerinde biz, "Hiçbir günahkârın başkasının günahını yüklenmeyeceğini" beyan ettik. Emrolunduğu vahyi tebliğ etmiş olduğundan dolayı Hz. İbrahim'e ahde vefa örneği denildiği söylenmiştir. Kuşluk vakti dört rekât namaz kıldığından dolayı böyle denildiği de söylenmiştir. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) şöyle bir hadis rivayet ederler: "Vefa örneği nedir, bilir misiniz?" En doğrusunu Allah ve resûlü bilir, dediler". Dört rekât namaz kılmakta vefa gösterendir"[73]. Eğer bu rivayet sabitse, başka bir yoruma gerek kalmaz. Bunun aslı, Hz. İbrahim'in emrolunduğu şeye vefâ göstermesidir.

اَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ اُخْرٰى ﴿٣٨﴾

38. "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez."

---

71 el-Ankebût, 29/12.

72 en-Necm, 53/38.

73 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 735; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 439.

Bu ölçü, bütün kitaplarda, Hz. İbrahim'in ve Hz. Mûsâ'nın sahifelerinde ve diğer kitaplarda aynen vardır; hiç kimseye başka birinin günahı yüklenmez, herkes sadece kendi günahını taşır. İbn Abbâs'ın (r.a.) da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kimse başkasının günahından muâheze edilmez[74]. Amr b. Üveys şöyle dedi: Câhiliye döneminde, bu âyet gelinceye kadar, insan başkasının günahıyla da muâheze edilirdi[75].

وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى ﴿٣٩﴾

214 **[§]*39. "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder."***

Bu âyet sanki insan ancak çalıştığının karşılığını alır, şanı yüce olan Allah ise lütfu ve keremiyle ona sevap verir ve çalıştığından da fazlasını ikram eder, mânasına gelmektedir. Nitekim başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır"[76]. İnsanların hiçbir gayret göstermediği küçük işler için de Allah lütfuyla bazan sevap yazar. Kötülüğün karşılığı ise ancak ona denk bir cezadır, çünkü âyette "Ancak dengiyle cezalandırılır" buyurulmaktadır. Bu âyette kullanılan ve insanın lehinde anlamına gelen "lehû" (له) zamirinin, aleyhinde mânasına gelecek şekilde "aleyhi" (عليه) diye kullanılması mümkündür. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz"[77]. Burada, kendi aleyhinize kötülük etmiş olursunuz mânasına gelmek üzere "lehâ" (لها) zamiri kullanılmıştır. Açıklamaya çalıştığımız âyetin, haklarında "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez"[78] meâlindeki âyetin nâzil olduğu kâfirler hakkında gelmiş olması muhtemeldir. Allah buyuruyor ki: O insan için sadece kendi gayretinin karşılığı vardır.

وَاَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرٰى ﴿٤٠﴾

40. "Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir."

---

74 "Vefâ örneği İbrahim" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. İbrahim'den önce veliler de muâheze edilirlerdi, nihayet Hz. İbrahim geldi ve "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" âyetini tebliğ etti. Yani kimse başkasının günahıyla muâheze edilmez (Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXVII, 95).

75 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 599; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 661.

76 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-Enʿâm, 6/160).

77 el-İsrâ, 17/7.

78 en-Necm, 53/38.

Buradaki gelecek zaman edatı olan “sevfe” (سوف) kelimesi Allah tarafından kullanıldığında, tıpkı “lealle” (لعلّ) ve “asâ” (عسى) edatlarında olduğu gibi muhakkak gerçekleşecektir anlamına gelir. Dolayısıyla âyetteki görülecektir anlamındaki “yurâ” (يُرى) fiili, insan yaptığının karşılığını mutlaka görecektir mânasına gelir.

ثُمَّ يُجْزٰيهُ الْجَزَٓاءَ الْاَوْفٰى ﴿٤١﴾

41. “Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.”

Âhirette verilen ceza, iyi olsun kötü olsun yapılan şeyin tam karşılığıdır, onda eksiklik söz konusu değildir. Bu hükmün kâfirler hakkında olması da muhtemeldir, buna göre kâfir şirkin ve işlediği bütün kötülüklerin cezasını görecektir. Mümine gelince, onun kötülükleri bağışlanır ve hayırlarının mükâfatını görür. Nitekim Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: “İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz. Bu kendilerine yapılagelen gerçek vâddir”[79].

وَاَنَّ اِلٰى رَبِّكَ الْمُنْتَهٰى ﴿٤٢﴾

[§]*42. “En sonunda yalnız Rabb’ine varılacaktır.”* 215

Cenâb-ı Hak âhirete, varılacak son yer (müntehâ), gidilecek mekân (masîr), dönüş yeri (rücû‘) gibi isimler vermiştir. Âyet, sonunda Rabb’inin cezasına varır mânasına da gelebilir.

وَاَنَّهُ هُوَ اَضْحَكَ وَاَبْكٰى ﴿٤٣﴾

43. “Güldüren de O’dur, ağlatan da.”

Allah Teâlâ, insanların canlarını, hallerini ve fiillerini yaratmaktaki kudretini ve hükümranlığını muhtelif âyetlerde açıklamaktadır. İnsanın varlığı üzerindeki kudretini meâlen şöyle açıklıyor: “Sizi topraktan yarattığı zamanki halinizi de annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunuşunuzu da en iyi bilen O’dur”[80]. İnsanların halleri konusundaki kudretini de şu âyetlerde meâlen

---

79 el-Ahkāf, 46/16.

80 en-Necm, 53/32.

şöyle açıklamaktadır: "Çok veren de O'dur, az veren de[81]. "Öldüren de O'dur, yaşatan da"[82]. İnsanın fiilleri üzerindeki kudretini de burada açıklamaktadır: **Güldüren de O'dur, ağlatan da.** Allah Teâlâ, insanlar kendisini hiçbir varlığın aciz bırakamayacağını bilsinler diye muhtelif âyetlerde kudretini ve hükümranlığını beyan etmektedir. Sonra **Güldüren de O'dur, ağlatan da** ilâhî kelâmı iki anlama gelir. Birincisi, bu cümlede kinâye ve istiâre vardır; Allah gülmeyi sevinç ve mutluluktan, ağlamayı da hüzün ve kederden kinâye yapmıştır. Bu durum insanlar arasında da bilinen bir husustur; insanlar çok sevindiklerinde gülerler, çok üzüldükleri zaman da ağlarlar. İkincisi, âyetteki gülme ve ağlama fiilleri hakiki mânada kullanılmıştır, bu da iki şekilde açıklanır. Birincisi, Allah onları gülecek ve ağlayacak tabiatta yaratmıştır. İkincisi, insanlardaki gülme ve ağlama fiillerini yaratan Allah'tır. Bize göre bu, iki yorumun en uygun olanıdır.

وَاَنَّهُ هُوَ اَمَاتَ وَاَحْيَا ﴿٤٤﴾

44. "Öldüren de O'dur, yaşatan da."

Bu âyet, iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah insanı ölecek ve yaşayacak özellikte yaratmıştır. İkincisi, insanlar ruhlarının bedenlerinden çıkarılması ile ölürler, ruhlarının bedenlerine girdirilmesiyle dirilirler. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[83], "Sizi yaratan ve size rızık veren; ardından hayatınızı sona erdirecek, sonra size tekrar can verecek olan Allah'tır"[84]. Burada muhtemelen insanları dünyada öldürmesi, âhirette ise diriltmesi kastedilmektedir. Bu meselenin aslı, bütün bunları insanlarda yaratanın Allah olduğudur.

وَاَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ﴿٤٥﴾

216 [§]***45. "Erkeğiyle dişisiyle iki cinsi yaratan da O'dur."***

Buradaki zevc kelimesi birbirine benzer mânasına geldiği gibi farklı şekilde mânasına da gelir. Yani erkek ve kadın her ne kadar birbirinin zıddı olsalar da şekil açısından benzerdirler. Erkek ve kadın birbirinin karşıtı ve zıddı varlıklardır anlamına da gelir. Allah burada şunu söylemektedir: Allah erkek ve

---

81 en-Necm, 53/48.
82 en-Necm, 53/44.
83 el-Mülk, 67/2.
84 er-Rûm, 30/40.

kadını, birbirleriyle evlenmeleri için benzer şekilde yahut birbirinden farklı özellikte yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.*

مِنْ نُطْفَةٍ اِذَا تُمْنٰى ﴿٤٦﴾

46. "Rahime atıldığı zaman nutfeden (embriyo) ***yaratmıştır."***

Esam şöyle dedi: Bu âyet, fışkırıp atılmayan suyun mezî olduğuna işaret eder, ancak şehvetle fışkırırsa menî olur. Şehvetle çıkmayan su ise mezîdir ve ondan dolayı gusletmek gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاَنَّ عَلَيْهِ النَّشْاَةَ الْاُخْرٰى ﴿٤٧﴾

47. "Öteki yaratma da (öldükten sonra diriltme) ***O'na aittir."***

Yani hikmetin gereği olan öbür yaratma da O'na aittir, çünkü eğer öbür yaratma olmasaydı ilk yaratma abes, anlamsız ve hikmete aykırı olurdu. Yahut şöyle deriz: Allah, ilk yaratma kudretine sahip olduğu gibi öbür yaratma kudretine de sahip olduğunun bilinmesi için bunu söylemektedir. Çünkü kâfirler ilk yaratmayı ve Allah'ın bu yaratmadaki kudretini kabul ediyorlar, fakat öbürünü inkâr ediyorlardı. Cenâb-ı Hak ise her iki yaratmaya da kādir olduğunu haber vermektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَاَنَّهُ هُوَ اَغْنٰى وَاَقْنٰى ﴿٤٨﴾

[§]*48. "Çok veren de O'dur, az veren de."* 217

Buradaki "ağnâ" (أغنى) fiili, insanlara bol bol verdi mânasına gelir. "Aknâ" (أقنى) fiili ise onların elde ettikleri hizmetçiler ve diğer nimetleri onlara vermek demektir. Dolayısıyla "ağnâ" fiili, insanı çeşitli mallarla zengin etmek, aknâ fiili de edindikleri hizmetçileri ve ihtiyaç duydukları diğer imkânları zorlukla edinmelerini sağlamak anlamına gelir. Kendisine hizmetçi verilmesi, insan için ihtiyaçtan fazladır, ama zenginlik göstergesi değildir. Bu durum, hizmetçisi olana zekât verilmesini caiz gören mezhebimizin içtihadının doğru olduğuna işaret eder. "Ağnâ" fiili, ihtiyacı olmayan şeyleri vermek, "aknâ" fiili ise verdiğiyle kişiyi ikna ve razı etmek anlamına geldiği de söylenmiştir. Bunun aksi de söylenmiştir, yani "ağnâ" razı etti, "aknâ" hizmetçi verdi demektir. Bu iki kelimeye İbn Abbâs'ın (r.a.), bol ve çok verdi mânasını verdiği rivayet edil-

miştir[85]. Atâ şöyle dedi: Ey âdemoğlu! Bol veren de O'dur, az veren de! Yani hizmetçi veren de O'dur. İbn Kuteybe de şöyle dedi: Bu kelime "kınye" (القِنْيَةُ) mastarından gelir ve elde edilen mal demektir. Ebû Avsece ise şöyle dedi: O, "kunuvv" (القُنُوُّ) mastarından gelir ve ona kazandığı malı verdi demektir.

وَاَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرٰىۙ ﴿٤٩﴾

49. "Şi'râ yıldızının Rabb'i de O'dur."

Denilmiştir ki: Şi'râ, bazı Araplar'ın taptığı bir yıldız adıdır. Sanki onlar, bu yıldızdaki güzelliğin ve ihtişamın, onun Allah katındaki değerinden ve öne-
218 minden kaynaklandığını, [§]insanların yaptıklarının ona gittiğini zannediyorlardı ve bu yüzden ona tapıyorlardı. Onların kendilerini Allah Teâlâ'ya ibadete lâyık görmedikleri için, onunla Allah'a yaklaşacakları ümidiyle Allah'ın dışında olan o yıldıza tapıyor olmaları da muhtemeldir. Nitekim insan sultana yaklaşamayınca, onun dışındaki yakınlarına hizmet ederek sultana ulaşmaya çalışır. Ancak bu yorum doğru değildir, çünkü insanın sultanla irtibatı olanlara hizmet etmesi, daha önce onlara hizmet etmesinin yasak olduğuna dair bir emir almadığından ve bu konuda bir izin de bulunmadığından dolayıdır. Fakat Allah Teâlâ onlara, sadece kendisine ibadet etmelerini emretmiş ve başkasına ibadet etmelerini yasaklamıştır. Dolayısıyla sadece Allah'a ibadet etmeleri emredildikten ve O'ndan başkasına ibadet etmeleri yasaklandıktan sonra, artık başkasına ibadet etmeleri caiz olmaz. Dolayısıyla Allah burada, onların Şi'râ ve benzeri yıldızlara tapmalarıyla beyinsizce davrandıklarını hatırlatmakta ve şunu söylemektedir: Şi'râ yıldızının Rabb'ine kulluk yapın, çünkü ondaki güzelliği ve ihtişamı yaratan O'dur, dolayısıyla ibadetinizi de O'na yapın!

وَاَنَّهُٓ اَهْلَكَ عَادًا ِۨالْاُو۫لٰىۙ ﴿٥٠﴾

50. "Eski Âd kavmini helâk eden de O'dur."

Buradaki "Âden" (عادا) kelimesi tenvinli okunduğu gibi tenvinsiz ve sonra gelen lâm harfi şeddeli olarak da okunmuştur[86]. Bu âyet-i kerîme daha önceki âyetler gibi değildir, Allah bunu, onların yaptıklarından vazgeçmeleri için Âd

85 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 664.

86 Nâfi' ve Ebû Amr idğam yaparak "Âdellûlâ" (عاد لّولى) diye okudular. Diğer kırâat imamları ise tenvinli olarak "Âdeni'l-ûlâ" (عاداً الاولى) diye okudular (İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 687).

kavmini helâk ettiğini hatırlatmaktadır. Âd kavmi sizden daha güçlü-kuvvetli, sayıca daha kalabalık ve mal-mülk itibariyle de daha zengin oldukları halde yaptıklarından vazgeçmeyip Allah Teâlâ'nın öğütlerini dinlemedikleri zaman onları helâk etmişti. Ey Mekkeliler, siz de verilen öğütleri dinlemezseniz, Allah onlara yaptığını size de yapar. Yahut Allah Âd kavmini helâk etti, onlar son derece kuvvetli olmalarına rağmen Allah'ın azabını defedemediler, ya sizin haliniz nice olur ey Mekkeliler? Âyetteki **eski Âd** ifadesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları iki tane Âd kavmi olduğunu söyledi; biri Hûd aleyhisselâmın kavmi olan Âd, bunlar eski Âd'dır ve kasırga ile helâk edilmişlerdir. Eski Fars (İranlılar) zamanında başka bir Âd daha vardır. Bazıları şöyle dedi: **Eski Âd**, diğer ümmetlerden önce helâk edilenlerdir, Mekkeliler ve onlar ise diğer Âd'dır.

[§]*51. "Semûd'u da öyle. Hem de geriye bir şey bırakmadan!"* 219

Yani aynı şekilde Semûd kavmini de helâk etti. **Geriye bir şey bırakmadan** cümlesine bazıları, köklerini kazıdı ve onlardan hiç kimse kalmadı anlamını verdi. Yani nebîlerin ve resûllerin soylarını devam ettirdiği gibi onların soylarını devam ettirmedi. Yahut peygamberlerin ve tâbilerinin eserlerini ebediyete kadar yaşatmış, fakat onların hayır eserlerinden de hiçbir şey geride bırakmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

52. "Bunlardan da önce Nuh kavmini. Çünkü onlar çok zâlim ve çok azgın idiler."

Yani onlar en çirkin zulmü ve en azgın fiilleri işliyorlardı. Çünkü Nuh aleyhisselâm onları "Bin yıldan elli yıl daha az bir süre"[87] boyunca Allah'ın birliği inancına çağırmış, fakat Allah Teâlâ'nın "Benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı"[88] meâlindeki âyette buyurduğu gibi bu çağrı onların sadece nefretini ve kibrini arttırmıştı.

---

87 "Vaktiyle biz Nuh'u kendi kavmine resûl olarak göndermiştik. Nuh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı" (el-Ankebût, 29/14).

88 Nûh, 71/6.

وَالْمُؤْتَفِكَةَ اَهْوٰى ﴿٥٣﴾

53. "Altı üstüne getirilmiş şehirleri de O helâk etti."

"Mü'tefikât"ın (المؤتفكات), Lût aleyhisselâmın gönderildiği köyler olduğu söylenmiştir. Allah o bölge halkını da helâk etmiştir.

"Ehvâ" (أهوى) kelimesinin, cehenneme sevketti mânasına geldiği söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: Cibrîl aleyhisselâm o bölgeyi göğe kaldırıp yere çarptı. Dolayısıyla "ehvâ" kelimesi, gökten yere vurdu anlamına gelir[89].

فَغَشّٰيهَا مَا غَشّٰى ﴿٥٤﴾

54. "Onları üzerlerine yağan felâketlere gömdü!"

Denildi ki: Onları, üzerlerine yağdırdığı taşlara gömdü, sonra da orayı dümdüz etti. Şöyle de söylendi: Onların yolcularını ve gıyapta olanlarını da taşa gömdü. "Mü'tefike" kelimesinin iftira ve yalan anlamına gelen "ifk" (الافك) kelimesinden geldiği söylenmiştir, buna göre inkâr edenler, iftira edenler demek-
220 tir. [§]Bunun ters çevrilmiş anlamına geldiği de söylenmiştir, buna göre de altı üstüne getirilmiş demektir. "Ğaşşâhâ" (غشاها) kelimesi, Lût aleyhisselâmın köylerini azapla örttü demektir, nitekim onlardan önce de Âd kavmini ve Nuh'un kavmini de azapla örtmüştü. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[90]. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Mü'tefike" kelimesi, "mahsûfe" (المخسوفة) anlamına gelir, yani aklı zayıflamış demektir[91].

فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكَ تَتَمَارٰى ﴿٥٥﴾

55. "Artık Rabb'inin hangi nimetlerinden şüphe duyabilirsin?"

Bu âyetin ve "Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"[92] meâlindeki âyetin zâhirî mânası müşkildir. Çünkü Allah burada nimetlerden söz etmektedir, onlar şayet Rabb'inin nimetlerini bilmiş olsalardı O'nu inkâr etmezler ve şüphe duymazlardı. Ancak burada takdim tehir olduğu ve gizli bir

---

89 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 104.

90 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 430.

91 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 239.

92 er-Rahmân, 55/13.

kelime bulunduğu şeklinde bir yoruma ihtiyaç vardır. Allah sanki şunu söylemektedir: Rabb'inizin bizzat gördüğünüz ve müşahede ettiğiniz nimetlerinden hangisinden şüphe edebilirsiniz? Aynı şekilde bizzat ikrar etmiş olduğunuz Rabb'inizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? Yahut şöyle diyebiliriz: Rabb'inizin nimetlerinden ve lütuflarından hangisinden şüphe edebilirsiniz? Öyleyse Muhammed aleyhisselâma lütfettiğini nasıl inkâr edersiniz? Yahut Rabb'inizin nimetlerine şükretmeyi, O'ndan başkasına nasıl yaparsınız? Veyahut buradaki nimetlerden maksat, delillerdir, o zaman şunu söylemektedir: Salavatların en üstünü kendisine olsun, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini, Rabb'inin delillerinden hangisine dayanarak inkâr ediyorsun yahut ondan şüphe duyuyorsun? Yani onun peygamberliğini inkâr etmek veya reddetmek için elinde bir delil yok!

هٰذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْاُو۫لٰى ﴿٥٦﴾

56. "Bu (Kur'ân) ***da önceki uyarıcılar gibi bir uyarıcıdır."***

Yani Muhammed aleyhisselâmın ikaz ettiği ve size haber verdiği bu uyarılar, daha önceki peygamberlerin kavimlerine haber verdikleri ve onları uyardıkları sözlerdir. Bu durumda bu âyet, [§]daha önce geçen "Eski Âd 221
kavmini helâk eden de O'dur"[93] meâlindeki âyetin sılası olur. Şöyle de söylenmiştir: **Bu uyarıcıdır**, yani Muhammed aleyhisselâm ilk uyarıcılardandır, yani ilk resûllerdendir. Bu yorumun tamamı şudur: Bu, daha öncekiler gibi insan türünden bir uyarıcıdır. Şöyle de denilmiştir: Bu uyarıcı Muhammed aleyhisselâm, uyarıcı olacağı levh-i mahfûzda yazılı olanlardandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُۚ ﴿٥٧﴾

57. "Artık yaklaştı o yaklaşmakta olan."

Yani kıyâmet yaklaştı. Cenâb-ı Hak kıyâmete çeşitli isimler vermiştir. Bazan "âzife", bazan sâat, bazan da kıyâmet demiştir. Burada da kıyâmet yaratılanlara yakın olduğu için âzife demiştir, sâat kelimesi de aynı mânaya gelir.

لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌۜ ﴿٥٨﴾

---

93 en-Necm, 53/50.

58. "Onu Allah'tan başka ortaya çıkaracak yoktur."

Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın kıyâmetle ve kıyâmetin kopmasıyla ilgili kimseye bilgi vermediğine işaret etmektedir. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır"[94].

Bu iki âyete en küçük alâka ile bağlı olan Bâtınîler'dir, çünkü onlar şöyle diyorlar: Âhiret halen vardır, ancak gizlenmiş ve örtülmüştür, bu cisimlerin ve bedenlerin yok olmasıyla ortaya çıkar ve görünür. Bu görüşlerine de şu ilâhî beyanları delil gösteriyorlar: "Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır"[95]. **Onu Allah'tan başka ortaya çıkaracak yoktur.** Diyorlar ki: Âyette geçen ve açığa çıkarmak anlamına gelen "tecellî" ve "keşf" kelimeleri, ancak var ve sabit olan bir nesne ve olay için kullanılırlar, o nesne ve olay de örtülerin kaldırılmasıyla ortaya çıkar. Allah onu ancak başlangıçta, yaratılış sırasında örtmüştü.

Fakat bize göre "tecellî" ve "keşf" kelimeleri, yaratmanın başlangıcı hakkında ve yaratma sırasında da gizli ve saklı bir işi ve olayı ortaya çıkarmak için de kullanılır. Durum böyle olunca onların bu âyetleri delil göstermeleri bâtıl olur. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurdu: "O, gizliyi ve açığı bilendir"[96]. Buna göre Allah, yaratılanlardan gizli olanları da bilir, açıkta ve görünür olanları da bilir. Olacak olanları da bilir, halen var olanları da bilir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَفَمِنْ هٰذَا الْحَد۪يثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾

222 **[§]*59. "Yoksa bu haberi tuhaf mı buluyorsunuz?"***

60. "Ağlayacağınıza gülüyorsunuz!"

Onlar iki noktada hayret ediyorlardı; birincisi peygamberlerin insanlar arasından seçilmesine, nitekim Allah meâlen şöyle buyurdu: "Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaştılar"[97]. İkincisi de ölüp gittikten ve çürüyüp toprak olduktan sonra dirilmeye hayret ediyorlardı. Cenâb-ı Hak bu konuda da meâlen şöyle buyurdu: "Eğer şaşacağın bir şey varsa o da onların, 'Biz toprak olduğumuz zaman gerçekten yeniden mi yaratılacakmışız?' demeleridir"[98].

---

[94] el-A‘râf, 7/187.

[95] el-A‘râf, 7/187.

[96] el-En‘âm, 6/73; et-Tevbe, 9/94, 105.

[97] Kāf, 50/2.

[98] er-Ra‘d, 13/5.

Buradaki **gülüyorsunuz** anlamına gelen "tedhakûne" (تضحكون) kelimesi, gerçekten gülmek mânasında değildir, alay etmekten yahut sevinmekten kinâyedir. Yani siz bulunduğunuz duruma seviniyorsunuz demektir. **Ağlamıyorsunuz** anlamına gelen "lâ tebkûne" (لا تبكون) fiili de gerçekten ağlamak mânasına gelmez, aksine o da üzüntüden kinâyedir. Yani yaptığınız aşırılıklara ve kötü muameleye ağlamıyorsunuz da gülüyorsunuz, öyle mi?

وَاَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾

61. "Ve gaflet içinde oyalanıp duruyorsunuz."

"Sâmidûn" (سامدون) kelimesine İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle mâna verdiği rivayet edilmiştir: Eğleniyorlar ve haktan yüz çeviriyorlar. Hasan-ı Basrî ve Saîd b. Cübeyr, gaflet içindeler anlamını verdiler. Şöyle de denilmiştir: "Sâmidûn" kelimesi, üzülüyorlar mânasına gelir, Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğine üzülüyorlar ve ona indirilen âyetlere kızıyorlar. Bu âyet hakkında İkrime, İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediğini rivayet eder: Bu kelime Yemen dilinde şarkı anlamına gelir, Yemenli; bize şarkı söyle mânasında "üsmüd lenâ" (أسمد لنا) derdi. Müşrikler Kur'ân sesi duyduklarında şarkı söylemeye başlarlar ve eğlenirlerdi[99].

فَاسْجُدُوا لِلّٰهِ وَاعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

[§]*62. "Haydi artık Allah için secdeye kapanıp kulluk ediniz."* 223

Yani Allah'a boyun eğin ve O'na teslim olun! Çünkü tilâvet sırasında namaz secdeleri dışında verilen secde emri, Allah'tan sakınmak ve O'na teslim olmak mânasına gelir. Buradaki secde emri de Resûlullah'tan (s.a.), sahâbe ve tâbiîlerden rivayet edilen hadislere göre tilâvet içindir. Esved'in, İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber Necm sûresini okudu ve hemen secdeye gitti, Kureyşli bir ihtiyar dışında yanındaki herkes de ona uyarak secdeye gittiler. İhtiyar, yerden bir avuç çakıl taşını alıp alnına götürmekle yetindi[100]. Ebû Hureyre ve Muttalib b. Ebû Vedâa'nın rivayet ettiklerine göre de Resûlullah (s.a.) Necm sûresini okuduğunda secde yaptı[101]. Ömer ve Osman (radıyallahu

---

99 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXVII, 108.

100 Buhârî, "Sücûdü'l-Kur'ân", 1, 4; Müslim, "Mesâcid", 105.

101 Abdürrezzâk es-Sanʿânî, *el-Musannef*, III, 339; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 460.

anhumâ) da bu sûreyi okuduklarında secde yaptılar[102]. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Secdenin gerekli olduğu yerler dörttür: Secde, Fussılet, Necm ve Alak sûreleri[103]. Zeyd b. Sâbit'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre de Resûlullah (s.a.) bu sûreyi okumuş, ama secde yapmamış[104]. Muhtemelen bu tilâvet, secde yapılması mekruh olan bir zamanda yapılmıştı. Bu rivayet, bir filin naklidir, genele şâmil bir hüküm değildir. Murat ettiği mânanın hakikatini en iyi bilen Allah'tır. Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur, sadece O'ndan yardım dileriz.

---

102 Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, III, 339; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, I, 460.

103 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 446; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 128.

104 Buhârî, "Sücûdü'l-Kur'ân", 6; Müslim, "Mesâcid", 106.

[54]KAMER SÛRESİ 225

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾

1. "Vakit yaklaştı ve ay yarıldı."

[Ayın Yarılması]

Bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: Kıyâmetin vakti yaklaştı, ayın yarılma vakti de yaklaştı. Burada takdim tehir bulunduğu da söylenmiştir: **Vakit yaklaştı,** "Onlar bir mûcize görseler hemen yüz çevirirler"[1], hatta ayın yarıldığını görseler bile… Bu iki yoruma göre ayın yarılması henüz olmadı, daha sonra, gelecekte kıyâmet koparken olacak demektir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. O, **Ay yarıldı** cümlesine, kıyâmet koparken ay yarılacak anlamını verdi. Çünkü eğer Resûlullah (s.a.) döneminde ay yarılmış olsaydı, herkes bilir, kimseye gizli kalmazdı. Eğer insanlar onu görmüş olsalardı, bunun tevatürle nakledilmesi gerekirdi. Çünkü bu, hayrete şayan bir durumdur, insan da hayrete şayan olan olayları konuşup yaymaya meyilli tabiatta yaratılmıştır. Müfessirlerin geneline göre ise ayın yarılması gerçekleşmiştir ve bu olay Resûlullah'ın (s.a.) mûcizelerinden biridir. Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) ile beraber Mina'da idik, birden ayın yarıldığını gördük, bir parçası dağın arkasına geçmişti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.)
"Şahit olun, şahit olun!" buyurdu[2]. **[§]**İbn Mesûd'un (r.a.) dışında, Allah hep- 226
sinden razı olsun Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Enes b. Mâlik, Huzeyfe, Cübeyr b. Mut'ım gibi sahâbe-i kirâmdan bir cemaatın da ayın yarıldığını gördükleri rivayet edilir[3]. Ebû Bekir el-Esamm'ın, şayet ay yarılmış olsaydı herkes görürdü, kimseye gizli kalmazdı, sözüne şöyle cevap verilir: Görüldü ve birden çok sahâbî de gördüklerini söyledikleri rivayet edildi. Bu konudaki

---

1 Sonraki âyet.

2 Buhârî, "Tefsîr", 54.

3 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 111-116; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 669-672.

hadis de hâsdan âmma dönüşerek tevatür derecesine ulaşmış, bu mesele müslümanlar arasında yayılmış, o kadar ki bu hadisi duymayan çok az kişi kalmıştır. Kitabın zâhiri de bunu söylemektedir. Ancak kitabın söylemediği sözü korumakta tekellüf gösterilir, lafzın hakikati ile amel etmek ise vaciptir. Bazıları şöyle dedi: Allah Teâlâ'nın bir çeşit idare ve yönetimle ve kendisinden gelen bir lütuf olarak çevre halkının onu görmesini bulutlarla engellemiş olması yahut bazı işlerle onları meşgul ederek görmekten alıkoyması mümkündür. Cenâb-ı Hak, çevredeki bazı karıştırıcıların onu kendisinin yaptığını iddia etmemesi ve Hz. Peygamber'in peygamberlik davasının yalana dayandığını ileri sürmemesi için böyle yapmış olabilir. Allah Teâlâ'nın onu, mûcizeyi açıkça söyleyecek kişiler hariç çevre halkından gizlemiş olması da muhtemeldir, nitekim kâfirler onu gizlemişler, ashâb-ı kirâm ise görmüşler ve nakletmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Vakit yaklaştı, Allah Teâlâ burada sanki şunu söylemektedir: İnsanların cezalandırılacağı gün yahut herkesin ortaya çıkacağı gün veyahut herkesin hesaba çekileceği gün olan kıyâmet yaklaştı. Şöyle bir soru sorulursa: Hz.
227 Peygamber'in orta parmakla işaret parmağını göstererek [§]"Ben ve kıyâmet şöyle (beraber) gönderildim"[4] buyurduğu rivayet edilmedi mi? Resûlullah (s.a.) vefat etti, ama kıyâmet kopmadı.

Buna şöyle cevap verilir: Muhtemelen Hz. Peygamber'in maksadı, nübüvvet ve risâletin kendisiyle mühürlendiğini, getirdiği hükümlerin ve şeriatin kıyâmete kadar bâki olduğunu göstermekti. Onun şeriatının kıyâmete kadar bâki kalması, kendisinin bâki kalması gibidir. Dolayısıyla sanki şunu söylemiştir: Benim şeriatim ve kıyâmet, şöyle beraberdir. Şöyle bir yorum da yapılabilir: Nübüvvet ve risâlet Hz. Peygamber'le mühürlenince, onun peygamber olarak gönderilmesi kıyâmet için bir alâmet ve işaret olur. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Bilin ki, o kıyâmete ait bir bilgidir. Sakın ondan şüphe etmeyin"[5]. Bu da az önceki Hz. Peygamber'in kıyâmet için bir alâmet ve işaret olarak gönderildiği yorumunu teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنْ يَرَوْا اٰيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

[4] Enes ve diğer sahâbîlerin rivayetine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "Ben ve kıyâmet şöyle (beraber) gönderildim". Bu sırada Hz. Peygamber orta parmakla işaret parmağını yummuştu (Buhârî, "Rikāk", 39; Müslim, "Fiten", 133).

[5] ez-Zuhruf, 43/61.

2. "Onlar bir mûcize görseler hemen yüz çevirip, 'Bu öteden beri bilinen bir sihir!' derler."

[İman Yolundaki Engel: İnatçılık]

Onlar bir mûcize görseler hemen yüz çevirirler. Cenâb-ı Hak burada müşriklerin ne kadar inatçı olduklarını ifade etmektedir, bir mûcize görseler bile kabul etmeyip hemen yüz çevirirler. Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, şayet onlara istedikleri bir mûcize gelecek olsa bile hemen yüz çevirecekler, bundan dolayı Allah o mûcizeyi onlara göstermemektedir. Çünkü insanların isteği üzerine gelen mûcizeyi şayet kabul etmezlerse hepsinin helâk edilmesi Allah'ın kanunudur. Bu husus Allah'ın kanunu olduğuna ve Cenâb-ı Hak bu ümmetin cezasını kıyâmete kadar erteleyeceğini vâdettiğine, hemen azap etmekten onları muaf tuttuğuna göre teklif ettikleri o mûcizeleri onlara göstermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Burada yüz çevirecekleri belirtilen mûcizelerin hissî mûcizeler olması da muhtemeldir, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) getirdiği mûcizelerin hepsi veya ekserisi aklî ve haberî mûcizelerdir. İşte hissî mûcizelerden bile yüz çevireceklerini söyleyerek onların ne kadar beyinsizce davrandıklarını ve ne kadar inatçı olduklarını haber vermektedir. Allah Teâlâ muhtelif âyetlerde meâlen şöyle buyurmaktadır: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi"[6], "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler"[7].

[§]Bu öteden beri bilinen bir sihir! derler. Bu cümlenin işaret ettiği an- 228
lama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Öteden beri bilinen bir sihir,** yani geçmiş peygamberler de buna benzer sihirler getirmişlerdi. Bazıları da şöyle dedi: Buradaki "müstemir" (مستمر) kelimesi, kuvvetli demektir, "mirra" (المِرّة) kökünden gelmektedir, o da kuvvet anlamına gelir. "Mirra"nın aslı öldürmektir. Bazıları "müstemir" kelimesine gelip geçici, yok olan, kalıcı olmayan diye mâna verdi.

وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوٓا اَهْوَٓاءَهُمْ وَكُلُّ اَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣﴾

3. "Hep yalan saydılar ve kişisel arzularına uydular; oysa her iş yerli yerindedir."

---

6 el-En'âm, 6/111.

7 el-Hicr, 15/14-15.

Hep yalan saydılar ve kişisel arzularına uydular; muhtemelen burada kastedilen Resûlullah’ı (s.a.) ve onun peygamberliğine delil getirdiği mûcizeleri inkâr etmeleridir. Allah’ın birliğini inkâr etmeleri da kastedilmiş olabilir. **Kişisel arzularına uydular;** Cenâb-ı Hak burada onların, sözünü ettiği mûcizeleri ancak kendi kişisel arzularına uyarak inkâr ettiklerini, hiçbir delile ve kanıta dayanmadıklarını haber vermektedir.

Oysa her iş yerli yerindedir. Yani her iş, sahibine göredir, sahibi hayırlı ise işi de hayırlı, kötü ise işi de kötüdür. Her işin istikrarlı olduğu, sahibi ile istikrar bulduğu mânasına da gelebilir. Bazıları şöyle dedi: Her işin ve her fiilin oluş hakikatı vardır, dünyada olmuşsa görülecektir, âhirette olmuşsa bilinecektir.

وَلَقَدْ جَٓاءَهُمْ مِنَ الْاَنْبَٓاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾ حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ﴿٥﴾

4. “Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi;”

5. “Eksiksiz bir hikmet! Ama uyarılar fayda vermiyor.”

Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi; eksiksiz bir hikmet! Bu âyetteki **onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi** cümlesi ile kastedilen, muhtemelen tam bir hikmet olan Kur’ân’ın gelmiş olmasıdır. Bu cümlenin, o haberlerde tam bir hikmet vardır mânasına gelmesi de mümkündür. Sonra içinde insanları yaptıklarından vazgeçirecek olan ve tam bir hikmet barındıran bu haberler, bu sûrede yer verilen Âd ve Semûd kavmi ile Lût, Nuh ve Mûsâ aleyhisselâmın kavimleri hakkındaki haberlerdir. Onlara bu kavimlerin haberleri geldi ve onlar da bunların başına gelen azabı ve helâk edilişlerini, niçin helâk edildiklerini bildiler; onlar peygamberleri inkâr etmeleri yüzünden helâk edilmişlerdi. İşte bu haberler, onların yaptıklarını yapmaktan sakınmaları ve onlarla aynı akıbete uğramamaları için geldi. Dolayısıyla bunda tam bir hikmet vardır. Âyette geçen “bâliğa” (بالغة) kelimesi, bir şeyin son noktası mânasındadır. “Fulânun bâleğa fi’l-ilmi” (فلان بالغ فى العلم) ifadesi, filan ilimde zirveye ulaştı anlamına gelir.

229 [§]İbn Kuteybe şöyle dedi: “Müzdecer” (مزدجر) kelimesi, ibretlik olay demektir[8]. Ebû Avsece ise vazgeçiren mânasına gelir dedi.

[8] İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 431.

Ama uyarılar fayda vermiyor. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: İçinde insanları yaptıklarından vazgeçirecek uyarıcı haberlerin bulunduğu kitap onlara geldi, ama bu haberler bile onları yaptıklarından vazgeçirmedi ve bir fayda vermedi. Uyarılar onlara nereden ve nasıl fayda verecek? Yani bu haberler onlara fayda vermeyecek. Buradaki uyarılar kelimesi ile iki mâna kastedilmektedir. Birincisi, Allah'ın selâmı üzerlerine olsun peygamberlerdir. Âyetteki "nüzür" (النذر) sözcüğü, "nezîr" (النذير) kelimesinin çoğuludur. İkincisi, bu uyarıyı sağlayacak olan haberlerdir, peygamberler insanları bu haberlerle uyardılar ve bunlarla sakındırdılar. Ama peygamberin sözü onlara fayda vermedi. Peygamberleri inkâr etmeleri ve onlara tâbi olmamaları sebebiyle inkârcıların başlarına gelen azabı haber veren bu kıssalardaki azabın onların başına gelmiş olması, kendilerini hiç korkutmadı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَتَوَلَّ عَنْهُمْۢ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ اِلٰى شَيْءٍ نُكُرٍۙ ﴿٦﴾

6. "Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Çağırıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde."

Öyleyse sen de onlardan yüz çevir. Bu cümle farklı mânalarda yorumlanabilir. Birincisi, onlardan yüz çevir, yani yaptıkları kötülüklere karşılık verme. İkincisi, onlarla savaşma ve onlara karşı cihada çıkma. Şayet bu yorum doğru ise o zaman burada müfessirlerin söyledikleri nesih var demektir. Eğer ilk yorum doğru ise o zaman nesih ihtimali yoktur. Üçüncüsü, onlarla meşgul olma, çünkü onlar iman etmeyecekler. Bu yoruma göre âyet, asla iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği bir kavimle ilgilidir. Allah Teâlâ burada, onların iman edeceklerine dair Resûlullah'ın (s.a.) ümidini bitirmektedir. **[§]Ça-** 230
ğırıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde. Yani son derece korkunç ve dehşetli bir kıyâmetin kopuşuna çağırdığı günde… Dünyada iken inkâr ettikleri kıyâmete çağırdığı günde mânasına da gelebilir, bundan maksat da kıyâmet günüdür, onlar bunu âhirette ikrar edecekler.

خُشَّعًا اَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ كَاَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌۙ ﴿٧﴾

7. "Gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi koşarlar."

Gözlerini korku bürümüş halde; buradaki "huşşean" (خُشَّعا) kelimesi "hâşian" (خَاشِعا) diye de okunmuştur[9]. Bu kırâat İbn Abbâs'tan (r.a.) da rivayet edilmiştir. İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati de bunu doğrular mahiyettedir: "Hâşiaten ebsâruhum" (خاشعة ابصارهم)[10]. Allah Teâlâ onların dünyada iken kibirlenip büyüklenmelerine karşılık âhirette boynunu bükmüş zavallılar gibi olacaklarını, ayrıca dünyada inkâr etmiş oldukları kıyâmeti tasdik ve ikrar edeceklerini ve dünyada iken reddettikleri davetçiye âhirette koşarak gideceklerini haber vermekte, "O çağırıcıya koşarlar"[11] buyurmaktadır. **Kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi koşarlar.** Buradaki çekirge benzetmesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Allah onları çekirgelere benzetmektedir, çünkü şaşkın haldedirler, nereden geldiklerini ve nereye gideceklerini bilmemektedirler; tıpkı nereden gelip nereye gideceğini bilmeyen çekirgeler gibidirler. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmaktadır: "İnsanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[12]. İkincisi, Allah onları çok kalabalık oldukları, izdiham halinde bulundukları için çekirgeye benzetmiştir, çünkü herkes tek celsede haşrolacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُهْطِع۪ينَ اِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هٰذَا يَوْمٌ عَسِرٌ ﴿٨﴾

8. "O çağırıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler."

O çağırıcıya doğru koşarlar. Buradaki "muhtıîn" (مهطعين) kelimesine müfessirler, koşarlar anlamını verdiler. Katâde, kastederler, yönelirler, diye mâna verdi[13]. Mücâhid şöyle dedi: Bu kelime akmak anlamına gelir[14]. Farsça "pûy
231 reften" (پوی رفتن) demektir. [§]Bazıları şöyle mâna verdi: Başlarını kaldırıp bakarlar. Bu, Kelbî'nin sözüdür[15]. Ebû Avsece de şu anlamı verdi: Boyunlarını uzatıp koşarlar. Bu kelimenin, sürekli çağırıcıya bakmak mânasına geldiği de söylenmiştir. **İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler.** Allah Teâlâ başka

9 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 421; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 284.

10 Ebû Amr, Hamza ve Kisâî buradaki fiili (خاشعا ابصارهم) diye müfred olarak okudular, İbn Mesûd'un (r.a.) (خاشعة ابصارهم) kırâatinin de müfred okunması gerektiğine delil gösterdiler (İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 688).

11 el-Kalem, 54/8.

12 el-Hac, 22/2.

13 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 120; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 674.

14 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 310; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 674.

15 Kelbî şöyle dedi: Hayretle sana bakarlar (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 293).

bir âyette de aynı şeyi söylemektedir: “Sûra üflendiği zaman; işte o gün zorlu bir gündür. İnkârcılar için hiç de kolay olmayan bir gündür”[16].

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾

9. “Bunlardan önce Nuh’un kavmi de (peygamberlerini) ***yalancılıkla itham etmişti. O kulumuzu yalancı saydılar, ‘Delinin biri!’ dediler ve o görevinden alıkondu.”***

Bunlardan önce Nuh’un kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etmişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Senin kavminden önce Nûh aleyhisselâmın kavmi de onu inkâr etmişler ve kendisine eziyet yapmışlardı, ama o yine de insanların kendisini inkâr etmelerine, çeşitli eziyetler yapmalarına sabretti, Allah tarafından kendisine, onların helâk edilmeleri için beddua etmesine izin verilmeden beddua etmedi. İnsanların inkâr etmelerine ve eziyet yapmalarına karşı sen de sabır göster! Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “Azim ve kararlılık sahibi (ülü’l-azm) peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret”[17].

Şöyle bir soru sorulursa: Bu konudaki hükümler tekrar edilmediği halde Kur’ân’da bu haberlerin tekrar edilmesinin hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Bu haberler ve kıssalar, ancak risâleti, tevhidi ve ölümden sonra dirilmeyi ispat etmek için Mekkeli ve benzeri inkârcılara delil olarak gelmiştir. Çünkü onlar, bütün bunları inkâr ediyorlar, inatçılık yapıyorlar ve büyükleniyorlardı. Onların içinde doğru yolun gösterilmesini isteyenler de vardı. Sözünü ettiğimiz kişilere ve benzerlerine karşı delillerin sürekli tekrar edilmesi de gereklidir, çünkü bir zaman reddetmiş olsalar da belki başka bir zamanda kabul ederler, ilk anda kalpleri yumuşamasa da belki başka bir seferinde yumuşar. Doğru yolu bulmak isteyenlere verilen öğütlerden ders alınması için de onların tekrar edilmesi gerekir, çünkü insanın durumu değiştikçe öğütlerin etkisi de değişir. Öğütlerin tekrar edilmesinin, buna karşılık hükümlerin kısa tutulmasının faydalarına daha önce temas etmiştik[18]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

16 el-Müddessir, 74/8-10.

17 el-Ahkāf, 46/35.

18 bk. el-Ankebût, 29/35. âyetin tefsiri.

[Peygamberlerin Beddua Etmesi]

Şöyle bir itiraz ileri sürülürse: Nuh aleyhisselâm, kavminin helâk edilmesi için beddua etmişti.

232 [§]Buna şu cevap verilir: Evet, ama Hz. Nuh, kavminin iman etmelerinden tamamen ümidini kestiği ve kendisine "Nuh'a vahyolundu ki, kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[19] denildiği zaman beddua etmişti. Halbuki Resûlullah (s.a.) kavminin genelinin iman etmelerinden ümit kesmemişti, ancak sadece bazı kişilerin iman etmelerinden ümidini kesmişti, bunlar da asla iman etmeyeceklerini Cenâb-ı Hakk'ın bildiği kimselerdir, kavminin bütünü değildir. İşte bundan dolayı Allah onlara beddua edilmesine izin vermedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

O kulumuzu yalancı saydılar. Ya kendisinin Allah'ın elçisi olduğu iddiasını reddettiler, ya da onun davet etmiş olduğu tevhit inancını ve şükrü yalnızca dengi bulunmayan ve Kahhâr olan Allah'a yapmak gerektiğine dair davetinde onu yalancılıkla itham ettiler. **Delinin biri, dediler.** Yani onlar, kendi tâbilerine, o delinin biridir, dediler. **Ve o görevinden alıkondu.** Yani Nuh aleyhisselâm görevinden alıkondu, çünkü onlar millete, o delinin biridir diyerek ona tâbi olmalarını engellediler ve Nuh'u görevinden alıkoydular. Onların bu sözü, halkın ona tâbi olmasını engellemiştir, bu yolla Nuh aleyhisselâm ile kavmi arasına engel konulmuş, böylece kavmi de ondan engellenmişti. Bazıları şöyle dedi: Onlar Nuh aleyhisselâma engel oldular, yani peygamber olduğuna dair getirdiği mûcizeleri göstermesine engel oldular. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَدَعَا رَبَّهُٓ اَنّ۪ي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾

10. "Bunun üzerine Nuh, 'Artık yenik düştüm; yardımını esirgeme!' diye Rabb'ine yalvardı."

Yani beyinsizlere, onların büyüklenmelerine ve çeşitli eziyetlerine yenildim. Çünkü onun delillerle yenilmesi ihtimal dâhilinde değildir. Onlara karşı kuluna **yardımını esirgeme!**

فَفَتَحْنَٓا اَبْوَابَ السَّمَٓاءِ بِمَٓاءٍ مُنْهَمِرٍ ﴿١١﴾ وَفَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا
فَالْتَقَى الْمَٓاءُ عَلٰٓى اَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴿١٢﴾

---

19 Hûd, 11/36.

11. "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık."

12. "Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti."

[Nuh Tûfanı]

Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Buradaki **göğün kapılarını açtık** sözü, muhtemelen üst taraftan kapıları açtık demektir, çünkü senin üstünde gök vardır. Bunun yerle gök arasında olduğu nakledilen "görülmeyen bir deniz" olması da muhtemeldir. **[§]Yerden** 233
de sular fışkırttık, yani yerden kaynaklar fışkırttık. Burada Allah sanki şunu söylemektedir: Yukarıdan sular indirdik, aşağıdan da sular fışkırttık. **Hemen göğün kapılarını açtık** sözü, gerçekten gök kapılarını açıp oradan su indirmesi mânasına da gelebilir, Allah Teâlâ'nın dilediği kişilere dilediği şekilde sular göndermesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bardaktan boşanırcasına inen,** yani bardaktan boşanırcasına dökülen sular indirdik. "Münhemir" (منهمر) kelimesine Ebû Ubeyde, hızlı dökülen ve çok fazla olan su anlamını verdi. İnsan çok ve çabuk konuştuğunda da aynı fiil kullanılır[20]. Ebû Avsece şöyle dedi: Bu cümle göğün çok fazla yağmur yağdırması anlamına gelir.

Derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti. Burada Allah iki suyu birden; gökten inen su ile yerden çıkan su tesadüfen değil, bir takdir ve tedbir neticesinde birleşti. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak aynı kelimeyi kullanarak şöyle buyurur: "Sonra mukadder olduğu üzere buraya geldin, ey Mûsâ!"[21] Yani Allah'ın takdiri olmadan değil, aksine O'nun takdiri ve tedbiri üzerine buraya geldin. İbn Mesûd (r.a.) tesniye sîgasıyla "felteka'l-mâân" (فالتقى الماءان) diye okudu. "alâ emrin kad kudir" (على امر قد قدر) cümlesine bazıları, onların boğulmaları için takdir edilen su anlamını verdi, çünkü onlar inkârcı idiler. Bazıları da buna, yarısı yeryüzünün kaynaklarından, yarısı da gökten inenlerden olmak üzere yeterli miktarda su mânasını verdi. Bu ibarenin aslı söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَحَمَلْنَاهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ ﴿١٣﴾

[§]*13. "Onu tahtalar ve mıhlarla yapılmış gemide taşıdık."* 234

---

20 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 431.

21 Tâhâ, 20/40.

Hafsa'nın (r.a.) mushafında bu cümle, onu ve zürriyetini tahtalar ve ahşap çivilerle yapılmış gemide taşıdık anlamına gelecek şekilde "ve hamelnâhu ve zürriyyetehû alâ zâti elvâhin ve düsür" (وحملناه وذريته على ذات الواح ودسر) diye okundu. Allah burada **tahtadan yapılmış** ifadesini kullandı, başka bir âyette de gemi anlamına gelen "sefîne" (السفينة) dedi: "Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız kendileri için açık bir kanıttır"[22]. Bu durumda "tahtadan yapılmış" sözü, gemi lafzının tefsiridir. Eğer Allah daha önce gemi lafzını kullanmasaydı, tahtadan yapılmış ifadesinin gemi anlamına geldiği anlaşılmazdı. Çünkü "tahtadan yapılmış" sözü, direkler ve benzeri başka mânalara da gelir. Fakat söylediğimiz gibi o, "sefîne" lafzının tefsiridir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetteki "düsür" kelimesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna, gemi yapmak için tahtaları birbirine bağlayan ahşap çiviler mânasını verdi. Bazıları, geminin eğri kalaslarıdır, dedi. Bazıları da geminin ön kısmıdır dedi. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Ondan maksat gemidir, çünkü ön taraftan hareketle suyu yarmaktadır[23]. Ebû Muâz şöyle dedi: "Düsür" kelimesinin müfredi "disâr" gelir.

Gemide taşıdık; bu yapılan nesneye gemi adının verilmesi, kullara ait fiillerin Allah Teâlâ tarafından yaratılmış olduğuna işaret eder. Çünkü insanlar o gemiye bindiler, sonra Allah bununla onları taşıdığını haber vermektedir. Aynı şekilde bir araya getirilen tahta ve kalaslara da gemi denilmez, gemi ancak kullar tarafından icat edilip yapılan özel bir mâmulün ismidir. İşte bu durum gösteriyorki kulların fiillerinde Allah'ın yaratması vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

تَجْر۪ي بِاَعْيُنِنَاۚ جَزَٓاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ ﴿١٤﴾

14. "Gözetim ve korumamız altında akıp gidiyordu, kendisine inanılmamış olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere."

Gözetim ve korumamız altında. Yani bizim takdirimiz ve korumamızla akıp gidiyordu. **Kendisine inanılmamış olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere.** Yani Nuh aleyhisselâmı ve ona inananları taşımak ve onları boğulmaktan kurtarmak, kavmi tarafından inkâr edilen o kişilere bir mükâfat
235 idi. [§]Müfessirlerin geneli şöyle dediler: O, kavmi tarafından inkâr edilen ve iman edilmeyen Nuh aleyhisselâm için mükâfattı. Mücâhid bu cümleye şu an-

22 Yâsîn, 36/41.

23 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 124.

lamı verdi: Allah'a inanılmamasının bir cezası olarak. Yani Allah Teâlâ'ya inanmadıkları için onların cezası tûfanda boğulmak olmuştur[24]. Ebû Muâz şöyle dedi: Buradaki "küfira" (كُفِر) kelimesi bazıları tarafından mâlum olarak "kefera" (كَفَر) diye okunmuştur[25]. Bu kırâate göre âyetin anlamı şöyle olur: Nuh'un kavminden helâk edilenler, Allah Teâlâ'yı yahut Nuh aleyhisselâmı inkâr ettikleri için ceza olarak helâk edilmişlerdir.

وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا اٰيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٥﴾

15. "Andolsun, bunu bir ibret levhası olarak bıraktık; ibret alacak yok mu?"

[Hz. Nuh'un Gemisi]

Andolsun, bunu bir ibret levhası olarak bıraktık. Bu cümle iki mânaya gelir. Birincisi, sonra gelen insanlar için ibret olmak üzere biz Nuh aleyhisselâmın gemisini uzun müddet ortada bıraktık. Katâde böyle der ve şunu ilave eder: Allah Teâlâ Nuh aleyhisselâmın gemisini, bizden önceki ümmetlerin görmeleri için Elcezîre'de Bâkırdâ dağında[26] açıkta ve sağlam bıraktı. Ondan sonra yapılan nice gemiler ise çürüyüp yok oldu[27]. Bazıları şöyle bir anlam verdi: Biz o geminin kalıntılarını ve onunla ilgili haberleri sonrakiler için bir ibret levhası olarak bıraktık. Bu gemi ile ilgili haberler sonraki ümmetlerin hepsine ulaşmıştır ve herkes kurtulanın nasıl kurtulduğunu, helâk olanın da ne sebeple helâk olduğunu bilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbret alacak yok mu? Esved şöyle rivayet eder: Abdullah b. Mesûd'a (r.a.) dedim ki: Buradaki kelime "müddekir" (مدّكر) midir, yoksa "müzekkir" (مذكّر) midir? Dedi ki: Resûlullah (s.a.) bana dal harfi ile müddekir şeklinde okuttu[28].
[§]Ebû Ubeyde şöyle dedi: Arapça'da bu kelimenin aslı "müztekir" (مُذْتَكِرٌ) şek- **236**
lindedir ve iftiâl bâbından "müfteilun" veznindendir. "Ta" harfi ile "zal" harfi bir araya geldiğinde, kural gereği idğam yapılır ve "zal" harfi "ta" harfine idğam

24 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 125.

25 Yezîd b. Rûmân, Katâde, Mücâhid, Îsâ ve Humeyd, kefere diye okudular (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 133; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 178).

26 Bâkırdâ, Dicle nehrinin doğusunda Cûdi dağına yakın bir köydür (Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, "bekarade" md.).

27 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 126.

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 395.

edilir, sonra o da "dal" harfine dönüştürülür[29]. Başka bir âyette geçen "iddehara" (ادّخر) fiili de böyledir; bunun aslı da "iztehara"dır (إذتخر). *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyete şöyle bir mâna da verilir: Onların başına gelen belâlardan ibret ve ders alarak onların yaptıklarından sakınan yok mu? Katâde bunu şöyle tefsir etti: Hayır isteyen yok mu, kendisine yardım edilsin?[30]

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ ﴿١٦﴾

16. "Azabım ve uyarılarım nasılmış görün!"

Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, peygamberlerimin onları uyardıkları ve fakat onların inkâr ettikleri azabım hak ve doğru değil miymiş? Burada uyarılarım diye tercüme ettiğimiz "nüzüri" (نُذُرِ) kelimesi ile rusulî, yani uyarıcı peygamberlerim kastedilmiştir. İkincisi, azabımın ne kadar şiddetli olduğunu görmediler mi? Uyarılarım anlamına gelen "nüzürî" kelimesi, yapılan uyarıların neticesini ifade eder, ondan maksat da uyarılanlara gönderilen azaptır. Bu yoruma göre uyarılar, uyarma vasıtası anlamına gelir. Nitekim bir âyette şöyle buyurulur: "Rabb'imizin vâdi mutlaka yerine getirilir"[31]. Yani vâdedilen azap yerine getirilir demektir, yoksa vâdin kendisi yerine getirilmez, çünkü vâdetmek ezelî bir sıfattır.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿١٧﴾

17. "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"

Bu âyet de farklı mânalara gelir. Birincisi, **Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık;** yani biz Kur'ân'ı ezberlemek için kolaylaştırdık; onu küçük-büyük, kâfir-mümin herkesin ezberleyebileceği hale getirdik ve herkesi onu korumakla sorumlu tuttuk.

İkincisi, Allah'ın nimetlerinden ve Allah'ın kulları üzerindeki haklarından unuttuklarını hatırlamaları için ve ayrıca Allah'ın buyruklarını tasdik eden veya inkâr eden önceki ümmetlere ait haberleri hatırlamaları için onu kolaylaştırdık.

29 "Müztekir kelimesindeki "te" harfi "zal" harfine idğam edilince, "zal" harfi "dal" harfine dönüşür" (Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 240).

30 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 128; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 676.

31 el-İsrâ, 17/108.

[§]Üçüncüsü, bu âyetin sadece Resûlullah'a (s.a.) mahsus olması da muhtemeldir, yani biz Kur'ân'ın hepsini ezberlemesi ve ezberden okuyabilmesi için Resûlullah'a (s.a.) kolaylaştırdık. O kadar ki, Kur'ân'dan bir şeyi hatırlamak istediği her zaman ve her saatte onu hatırlardı. Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[32], "Onu, senin kalbine Rûhulemîn indirmiştir"[33], "Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın"[34]. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı unutmayacağına dair Resûlullah'a (s.a.) güvence vermiş ve onu kendisine kolaylaştırmayı lütfetmiştir. 237

Düşünecek yok mu? *En doğrusunu Allah bilir ya*, yukarıdaki ilk yorumuna göre bu cümleye şöyle bir anlam veririz: Allah Kur'ân'ı ezberlemeyi kolaylaştırmış ise de onu ezberlemek için göndermemiştir, fakat onu içindekilerinden ders ve öğüt almak için göndermiştir; ondan öğüt alacak kimse yok mu? Âyetin yukarıda geçen ikinci yorumuna göre de şunu deriz: Bu ifade emir anlamına gelir, yani onun içinde yer alan haberleri düşünün ve onlardan öğüt alın! *En doğrusunu Allah bilir.*

كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ ﴿١٨﴾

18. "Âd kavmi de (peygamberlerini) ***inkâr etti. Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın!"***

[Âd Kavminin Helâki]

Allah Teâlâ burada önceki ümmetlerin haberlerine, onların peygamberlere kötü muamele etmeleri, onları yalanlamaları ve inatçılıkları yüzünden başlarına gelen belâlara işaret etmektedir. Bu âyet, "Andolsun ki onlara tuttukları yoldan vazgeçirecek nice haberler geldi"[35] meâlindeki âyetin sılasıdır. Dolayısıyla bu âyet, daha önce belirttiğimiz iki şekilde tefsir edilir.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فٖى يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾

19. "Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik."

---

32 el-Kıyâme, 75/16-17.
33 eş-Şuarâ, 26/193-194.
34 el-A'lâ, 87/6-7.
35 el-Kamer, 54/4.

Onların üzerine şiddetli bir kasırga gönderdik. Bazıları bu kasırganın soğuk, bazıları da şiddetli olduğunu söyledi. **Bitmek bilmeyen o kara günde,** yani onlara gönderilen azap günlerce devam etti. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle söyledi: "Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi"[36]. Âyetteki "müstemir" (مستمر) kelimesinin, büyük küçük herkesi alıp götüren, hiç kimseyi hayatta bırakmayıp hepsini helâk eden anlamına geldiği de söylenmiştir.

تَنْزِعُ النَّاسَ كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾

238 [§]*20. "İnsanları sökülmüş hurma kütükleri gibi çekip alıyordu."*

Bazıları şöyle dediler: Kasırga şiddetlendiği zaman insanlar birbirlerine şöyle seslendiler: Evlere! Evlere! Herkes evine girdi, arkalarından kasırga da eve girdi ve onları evlerinden dışarıya fırlattı ve herkesi avluya attı. İşte âyetteki "tenziu" (تنزع) fiili bu anlama gelmektedir. Bazıları da şöyle dedi: Kasırga insanları eklemlerinden çekip koparıyor ve onları sökülmüş hurma kütükleri gibi fırlatıyordu. Çünkü onlar, yaratılmışların en uzun boyluları idi. Rivayet edildiğine göre onlardan her birinin boyu altmış zirâa[37] ulaşıyordu, ki dalları kesilmedikçe hurma ağacının boyu bu kadar yükseğe ulaşmıyordu. Buradaki sökülmüş hurma kütükleri gibi benzetmesinin, eklemlerinden koparıldıktan sonraki halleri ile ilgili olması mümkündür. Ebû Avsece şöyle dedi: "Munkair" (مُنْقَعِر) kelimesi, kesilmiş, düşmüş anlamına gelir. Bazıları da şöyle dedi: Allah onları, uzun boylu oldukları için hurma kütüklerine benzetti. Ancak söylediğimiz gibi bu benzetme eklemleri koparıldıktan sonra yapılmıştır. Hafsa'nın (r.a.) mushafında âyet, "tenzi'u'n-nâse 'alâ a'kābihim" (تنزع الناس على اعقابهم) şeklindedir.

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابٖى وَنُذُرِ ﴿٢١﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٢٢﴾

21. "Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın!"

22. "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"

---

36 el-Hâkka, 69/7.

37 Arşın anlamında kullanılan zirâın uzunluğu zaman ve mekâna göre çeşitlilik arzettiğinden ortalama 70 cm. kabul edilebilir.

Bu iki âyet, daha önce kaydettiğimiz gibi iki şekilde yorumlanır.

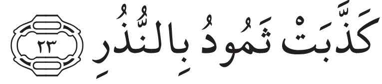

23. "Semûd kavmi de uyarıları inkâr etti."

Bu âyet de daha önce belirttiğimiz gibi iki mânaya gelir. Birincisi, "nüzür" kelimesi ile insanları Allah Teâlâ'ya imana davet eden peygamberler kastedilmiş olabilir. İkincisi, **Semûd kavmi yalanladı** sözü, peygamberlerin, başlarına geleceğini haber verdiği uyarının vukuunu inkâr ettiler anlamına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]***24. "Dediler ki: İçimizden tek başına bir beşere mi uyacağız? O takdirde doğru yoldan sapmış olur, yanarız."*** 239

Dediler ki: İçimizden tek başına bir beşere mi uyacağız? Kâfirlerin büyükleri ve reisleri, **İçimizden tek başına bir beşere mi uyacağız** diyerek halkın kafasını karıştırıyorlardı. Mekkeliler de Resûlullah'a (s.a.) aynı şeyi söylemişlerdi: "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın"[38], "Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan… Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz"[39]. Aslında onların bu sözleri kendisiyle çelişmektedir, çünkü onlar halkı kendileri gibi bir insana tâbi olmayı yasaklıyorlar, ama daha önceki atalarına uymaya, onların yolundan gitmeye davet ediyorlardı. Ataları da onlar gibi sıradan insanlardı, üstelik atalarının ellerinde hiçbir delil ve kanıt da bulunmuyordu, fakat peygamberlerin delilleri ve mûcizeleri vardı. İşte bu açıdan onların sözleri kendi içinde çelişkilidir ve fasittir. Doğruya ulaştıran sadece Allah'tır.

O takdirde doğru yoldan sapmış olur, yanarız. Bazıları şöyle dedi: Âyetin metninde geçen "suur" (سُعُر) kelimesi, cinnet anlamına gelir. Buna göre bu beyan eğer bizim gibi sıradan bir insana uyarsak, doğru yoldan sapmış ve

---

38 eş-Şuarâ, 26/154, 186.

39 "Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: 'Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir. Sizin gibi sıradan bir insana uyacak olursanız o zaman herhalde kaybedenlerden olursunuz'" (el-Mü'minûn, 23/33-34).

delirmiş oluruz anlamına gelir. Kelime ateşin yanıp kızarması mânasından alınmıştır. Şöyle denilir: Deve alevlendi, yani sevinçten sanki delirdi. Bazıları, âyetteki "dalâl" (ضلال) ve "suur" kelimelerinin aynı mânaya geldiğini söyler. Âyetin, dünyada doğru yoldan şaşarız, âhirette de yanarız mânasına gelmesi de muhtemeldir. "Suur", "seîr" (سعير) kelimesinden gelir, o da ateş demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ءَاُلْقِيَ الذِّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ اَشِرٌ ﴿٢٥﴾

25. "İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Hayır o, yalancının, küstahın biri!"

İlâhî mesaj içimizden ona mı gönderilmiş? Bu sözü Mekkeliler'in Resûlullah (s.a.) için söylemiş olmaları muhtemeldir, nitekim Allah onlardan naklen şunu söylemektedir: "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi"[40]. Bu yoruma göre buradaki "zikr" (الذِكْر) kelimesinden maksat, Kur'ân'dır. Bu sözü Semûd kavminin Salih aleyhisselâm için söylemiş olması da mümkündür. Çünkü buradaki kıssa, Hz. Salih ile ilgilidir. Bu yorum, daha isabetli gözükmektedir. Kâfirler, peygamberlerin diğer insanlardan üstün olduklarını, onların Allah elçisi olduklarını ve kendilerine kitap indirildiğini inkâr ediyorlardı, sonra da kendilerinin peygamberlerden daha üstün olduklarını iddia
240 ediyorlardı: [§] Ya mallarının fazlalığından, ya soyları ve nesepleri itibariyle ya da reis olmaları ve sözlerinin geçerli sayılması sebebiyle, peygamberlerin ise geçmişte bir statü sahibi olmadıkları ve herhangi bir önemli iş de yapmadıkları için onlardan daha üstün olduklarını düşünüyorlardı. Onların, geçmişte bir konum sahibi olmadıkları ve herhangi bir iş de yapmadıkları için Allah'ın elçisi vasfına sahip peygamberlerden daha üstün olduklarını iddia etmeye hakları yoktu. Çünkü peygamberlik Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hayır o, yalancının, küstahın biri! Kırâat imamları buradaki kelimeyi "el-eşir" (الأَشير) diye okumuşlar, ancak Mücâhid'in "el-eşur" (الأشُر) diye okuduğu rivayet edilir[41]. Bazıları, "el-eşer" (الأشَر) kötülükten zevk alan demektir, dedi. Bunu Ebû Avsece söyledi ve şöyle devam etti: "el-Eşir" ve "el-eşer", ikisinin de

40 Sâd, 38/8.

41 Cumhur bu kelimeyi el-eşir diye okudu. Kisâî'nin Mücâhid'den rivayetine göre o el-eşur diye okudu. Her ikisi de ismi fâilden türemiştir. Ebû Hayve el-eşer diye okudu, bu sanki mastar mânasındadır. Ebû Kılâbe de ism-i tafdil vezninde el-eşerru diye okudu (İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 217).

şımarık anlamına geldiği söylendi, tıpkı “hazir” (حذِر) ve hazer (حذَر) kelimeleri gibi; kibirli, kendini beğenmiş demektir.

سَيَعْلَمُونَ غَدًا مَنِ الْكَذَّابُ الْاَشِرُ ﴿٢٦﴾

26. “Yarın onlar asıl yalancı, küstah kimmiş görecekler!”

Buradaki “se-yaʿlemûne” (سيعلمون) fiili “se-taʿlemûne” (ستعلمون) diye de okunmuştur[42]. “Yaʿlemûne” diye okuyanlar, müteakip âyetteki “Onları sınamak için”[43] sözünü delil gösterirler; burada “sizi” anlamına gelen muhatap zamiri değil, “onları” anlamına gelen gaip zamiri kullanılmıştır, bu bakımdan “yaʿlemûne” fiilinin de gaip olması gerekir. “Taʿlemûne” diye muhatap sîgasıyla okuyanlar da hitabın Resûlullah (s.a.) tarafından kâfirlere yapıldığını belirtirler; yani azap başınıza geldiğinde yalancı ve küstah kimmiş, ben miyim, yoksa siz misiniz öğreneceksiniz. Bu durumda âyet, inkârcıları tehdit anlamı taşır.

اِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَاصْطَبِرْ ﴿٢٧﴾

27. “(Allah Salih peygambere şöyle buyurdu:) ***Şüphesiz biz dişi deveyi onları sınamak için göndermiş bulunuyoruz. Şimdi sen onların ne yapacağını izle ve sabret.”***

Şüphesiz biz dişi deveyi onları sınamak için göndermiş bulunuyoruz. Allah, Salih peygamberin ümmetini dişi deve ile sınamaktadır, bu deveyi onlara bedava ve rastgele vermiş değildir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: “Onları, belki dönüş yaparlar diye, iyi durumlarla da kötü durumlarla da imtihan ettik”[44], “Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz”[45]. **[§]Şimdi sen onların ne yapacağını izle ve sabret.** Yani şimdi 241
sen gözle; devenin veriliş maksadını inkâr edecekler mi yoksa onu kesecekler mi? Buradaki **onları izle** sözü, Resûlullah’a (s.a.), Mekkeliler’i izlemesi için verilen bir emir olması da muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurmuştur: “Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle”[46]. **Sabret** emri de onların verdikleri eziyete sabret, yap-

42 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-ʿaşr*, s. 421.
43 el-Kamer, 54/27.
44 el-Aʿrâf, 7/168.
45 el-Enbiyâ, 21/35.
46 ed-Duhân, 44/10.

tıklarına karşılık verme yahut peygamberlik görevini tebliğ işine sabırla devam et anlamına gelir.

وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَاۤءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ كُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ ﴿٢٨﴾

28. "Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir. Her hissenin sahibi (suyun) ***başına gelsin."***

[Salih Peygamberin Devesi]

Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Devenin bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir"[47]. Bu âyette çeşitli faydalar ve deliller vardır. Birincisi, o deve, diğer develerden farklı olarak çok büyüktü, o kadar ki diğer develerin ve sahiplerinin suya ihtiyaç duyduğu kadarına o ihtiyaç duyardı, bundan dolayı onunla diğer develer arasında su içme zamanı taksim edilmişti. [İkincisi,] bu âyetteki suyun taksim edildiğine dair açıklama, suyu taksim etmekte bir sakınca bulunmadığına işaret eder. Nitekim Allah "Belli bir günün içme hakkı da sizindir" buyurmaktadır. Bundan maksat da su almak için günlerin taksimidir. **Her hissenin sahibi (suyun) başına gelsin.** Yani her hissenin sahibi kendisine ayrılan günde suyun başına gelsin, diğeri gelmesin. [Üçüncüsü,] burada, o deve her ne kadar Allah'ın bir mûcizesi ve âyeti olsa ve diğer develer büyüklük bakımından ve yeme-içme miktarı açısından ondan farklı olsalar da yine de onun Allah'ın mûcizesi olmayan diğer develer gibi yediği ve içtiği ifade edilmektedir. [Dördüncüsü,] Allah bu deve ile o insanlar arasında suyu taksim etti, ama yemini taksim etmedi, çünkü her iki taraf da yani deve de insanlar da suya aynı derecede muhtaç idiler, yaşamak için hepsinin suya ihtiyaçları vardı. Otları da onunla diğer hayvanlar arasında taksime gerek görmedi, çünkü ot boldu, taksime gerek yoktu. Suya gelince, o bölgede su azdı, insanlar kuyulardan faydalanıyorlardı, bu sebeple suyu aralarında taksim etti. *En doğrusunu Allah bilir.* [Beşincisi,] Sular az olduğu zaman taksime tâbi tutulur; bir gün devenindir, belli bir günün içme hakkı da insanlarındır. [Altıncısı,] su bir kaynak olsa da menfaatin paylaştırılması gibidir, kullanımı günlere göre taksim edilir.

242 **[§]Bir de onlara, suyun aralarında paylaşımlı olacağını bildir.** Burada hitap Salih peygambere yapılmıştır, Allah ona suyun kendileriyle deve arasında paylaşımlı olacağını kavmine bildirmesini emretmektedir. Burada hitabın

47 eş-Şuarâ, 26/155.

Resûlullah'a (s.a.) yapılmış olması da mümkündür; buna göre ona, suyun insanlarla deve arasında paylaşımlı olduğunu haber vermesini emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ ﴿٢٩﴾

29. "Derken ilgili adamlarını çağırdılar; o da** (deveye) **saldırıp hunharca öldürdü."

Burada Allah, deveyi kesme işini onlardan sadece birine nispet etmektedir, başka bir âyette ise bu fiili hepsine nispet etmiştir: "Derken, o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler, böylece Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar"[48]. Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır: "Onlar deveyi kestiler, ama yaptıklarına pişman oldular"[49]. Bu âyetlerde birinde kesme fiilinin bir kişi tarafından, diğerlerinde herkes tarafından yapıldığı ifade edilmektedir, bu bakımdan zâhirde âyetler arasında çelişki olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka açıdan da âyetler arasında yine çelişki görülmektedir. Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyuruyor: "Onlar Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar ve 'Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerden isen, bizi tehdit ettiğin azabı bize getir!' dediler"[50]. Başka bir yerde de şöyle buyurmaktadır: "Onlar yaptıklarına pişman oldular"[51]. Burada Allah pişmanlıktan söz etmektedir, pişmanlık ise Allah'ın emrinin dışına çıkmanın aksine bir durumdur. Ancak biz deriz ki: Âyetler arasında ne çelişki vardır, ne de ihtilaf! Sadece şartların ve zamanın farklılığı vardır. "Onlar Rab'lerinin emrinden dışarı çıktılar" sözü, kendilerine azap gelmeden önceki durumla alakalıdır. "Yaptıklarına pişman oldular" meâlindeki âyet de onlara azap geldikten sonraki hali ifade etmektedir. Bu ifadeler aynı hale ve aynı zaman dilimine ait olsaydı ancak çelişkiden söz edilebilirdi. Deveyi kesme olayı da aynıdır; hakikatte onu bir kişi kesmiştir, fakat herkes onu kesmeye yardım ettikleri için Allah o fiili herkese nispet etmektedir. Yahut bir kişi deveyi yaralamış, diğerleri de hep birlikte kesip parçalamışlardır. Bu durum da âyetler arasında bir çelişki olmadığını gösterir. Bazıları şöyle dedi: Biri ona yaklaştı ve ayaklarındaki ana damarı kesti. Âyetteki "akr" (العَقْر) kelimesinin yaralamak anlamına geldiği söylendiği gibi öldürmek anlamına geldiği de belirtilmiştir.

---

48 el-A'râf, 7/77.
49 eş-Şuarâ, 26/157.
50 el-A'râf, 7/77.
51 eş-Şuarâ, 26/157.

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِى وَنُذُرِ ﴿٣٠﴾

30. “Azabım ve uyarılarım nasılmış bir bakın!”

Müfessirler bu âyete şu anlamı verdiler: Onlar, uyarıldıkları şeyin gerçek olduğunu görmediler mi? Daha önce söylediğimiz gibi bazıları da şöyle dedi: Onlar benim azabımın ve peygamberlerimin hak olduğunu şimdi görmediler mi?

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾

243 [§]***31. “Üzerlerine tek bir ses yolladık da hayvan ağılındaki*** (çiğnenip ufalanmış) ***kuru çalılar gibi oluverdiler.”***

Üzerlerine tek bir ses yolladık; yani onlara sadece tek bir ses kadar azap yolladık. Allah Teâlâ burada azabın ne kadar süratli gelip onların başına çöktüğünü haber vermektedir. Cenâb-ı Hakk’ın onlara gerçekten bir ses göndermesi ve bu sesin onları helâk edip hayvan ağılındaki kuru çalılar haline getirmiş olması da mümkündür: **Onlar hayvan ağılındaki (çiğnenip ufalanmış) kuru çalılar gibi oluverdiler.** Buradaki “heşîm” (هشيم) kelimesinin çürüyüp ufalanan kemikler anlamına geldiği söylenmiştir. Yıkılan duvardan yayılan tozlar gibi bir nesne mânası da verilmiştir. “Heşîm” kelimesinin aslı kırılmak anlamına gelir; buna göre âyet, onlar kırılıp parçalanan ve bir yerde biriktirilen nesneler haline geldiler demektir. Âyetteki “muhtazır” (المُحتَظِر) kelimesi, “muhtazar” diye de okunmuştur[52]. Hasan-ı Basrî’nin “muhtazar” diye okuduğu rivayet edilmiştir. Ebû Ubeyd şöyle dedi: Bu kelime, ağıla giren insan mânasına gelmek üzere “muhtazır” diye okundu. Ebû Avsece şöyle dedi: “Heşîm”, çürümüş ağaç anlamına gelir, “muhtazar” da ağıl yapılan malzeme demektir. İbn Kuteybe de şöyle dedi: “Heşîm”, kuruyup dağılan ot, “muhtazır” koyun ahırının sahibi olan kişi, “muhtazar” ise ağılın kendisi demektir.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٣٢﴾

32. “Andolsun ki Kur’ân’ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?”

---

52 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 350.

Yani, onların unuttukları, gaflete düştükleri Allah'ın nimetlerini hatırlamaları için kendilerine Kur'ân'ı kolaylaştırdık. Yahut gaflete dalıp unuttukları
delilleri ve mûcizeleri hatırlamaları için Kur'ân'ı kolaylaştırdık[53]. [§]Veyahut **244**
unutmuş oldukları geçmiş ümmetlerin haberlerini ve onların peygamberleri inkâr etmeleri ve inatla karşı çıkmaları üzerine başlarına gelen belâları hatırlamaları için Kur'ân'ı kolaylaştırdık. **Düşünecek yok mu?**

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾

33. "Lût kavmi de uyarıları inkâr etti."

Yani onlar, peygamberleri yahut başlarına gelecekler konusunda yapılan uyarıları yalanladılar.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا اِلَّٓا اٰلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ ﴿٣٤﴾
نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنَا كَذٰلِكَ نَجْز۪ي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾

34-35. "Biz de üzerlerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesi hariç tutuldu; onları katımızdan bir lütuf olarak seher vakti kurtardık. Şükredenleri işte böyle ödüllendiririz."

[Lût Kavminin Helâki]

Biz de üzerlerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesi hariç tutuldu. Başka bir âyet-i kerîmede "Yurtlarının altını üstüne getirdik"[54] buyurulduğu üzere, bu âyeti o köylerin içindekilerle birlikte altının üstüne getirildiği mânasında tefsir edenlere göre Allah, o bölge halkından olup başka yerlerde bulunanlara bir kasırga göndermiş ve hepsini helâk etmişti. Bu durumda burada gizli bir kelime var demektir, Allah sanki şunu söylemektedir: Biz, içindekilerle birlikte o bölgenin altını üstüne getirdik, oralı olup bölgenin dışında olanlara da bir kasırga gönderdik. Ancak Lût ailesini hariç tuttuk. Böylece âyetteki iki istisnaya da doğru mâna verilmiş olur, tıpkı şu âyetteki istisna gibi olur: "İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helâl saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki 'en'âm' denen hayvanlar sizin için helâl

---

53 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 434.
54 el-Hicr, 15/74.

kılınmıştır"[55]. Burada Allah sanki şöyle söylemektedir: En'âm denen hayvanlar ve av hayvanları size helâl kılınmıştır, yalnız avlanmayı helâl saymamanız ve size bildirilenlerin dışında olmamak şartıyla. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyet-i kerîmeyi, o beldenin altı üstüne getirildi, sonra onlara bir kasırga gönderildi diye tefsir edenlere göre de istisnaya doğru mâna verilmiş olur, onların helâk edilmeleri iki emirle gerçekleşmiş sayılır. Lût ailesinin istisna edilerek kurtarılması, bunlardan biridir. Diğeri de Lût ailesinin onların ikisinden de kurtarılmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onları katımızdan bir lütuf olarak seher vakti kurtardık. Yani seher vaktinde onlara azabın ulaşmasına engel olduk. Bu âyet, onlardan azabın engellenmesi suretiyle kurtulduklarına işaret etmektedir, yoksa onların kurtulmaları seher vaktinde oldu demek değildir.

Şükredenleri işte böyle ödüllendiririz. Bu cümle iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, onların helâk edilmeleri, Lût ve ailesine Allah tarafından verilen bir nimet idi, bunun şükrü de Allah'a yapılır. Bu, onların şükretmelerinin
245 mükâfatıdır. [§]Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyuruyor: "Kendisine inanılmamış olan o kulumuza bir mükâfat olmak üzere"[56]. Bu âyette işaret edilen, onların helâk edilmeleri ve boğulmaları, Nuh aleyhisselâmı inkâr etmeleri yüzündendi ve onların helâk edilmeleri, Hz. Nuh için bir nimet idi.

İkincisi, Hz. Nuh'un ve onunla beraber olanların kurtulmaları, yanındakiler için bir nimetti, çünkü Allah'ın azabı gelince inkâr etsin etmesin herkesi helâk eder. Görmez misin ki Allah, hiç günahları olmayan küçük çocukları ve hayvanları da helâk etmiştir. Dünyada ilâhî kanun böyle olunca, Nuh'un yanındakilerin hayatta kalmaları, Allah tarafından onlar için bir lütuftu, yoksa Nuh'a inanmayanların dışında herkesin kurtulmayı hak etmesi söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾

36. "Aslında Lût, kendilerini bizim amansız yakalayışımıza karşı uyarmıştı; ama onlar bu uyarıları şüpheyle karşıladılar."

Buradaki "betaşnâ" (بطشنا) kelimesi, aldık, kuvvetle yakaladık demektir. "Nüzür" (نُذُر) kelimesi de daha önce söylediğimiz gibi iki mânaya gelir. Birin-

55 el-Mâide, 5/1.
56 el-Kamer, 54/14.

cisi, Hz. Lût'un onların geleceği konusunda yaptığı uyarıları şüphe ile karşıladılar. İkincisi, uyarıcıları, yani peygamberleri şüphe ile karşıladılar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِه۪ فَطَمَسْنَٓا اَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَاب۪ي
وَنُذُرِ ﴿٣٧﴾

37. "Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Biz de gözlerini silme kör ediverdik; tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!"

Üstelik onun misafirleriyle ilgili çirkin bir talepte bulundular. Yani misafirlerle aralarından çekilmesini istediler. **Biz de gözlerini silme kör ediverdik;** rivayet edildiğine göre Cibrîl aleyhisselâm kanatlarıyla onların gözlerine dokundu ve hemen kör oldular. Sonra da onlara şöyle dendi: **Tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!**

وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ﴿٣٨﴾

38. "Ve nihayet bir sabah erkenden kalıcı bir azap onları yakalayıverdi."

Yani onları, sabah erken vakitte o kalıcı azap yakalayıverdi. **Kalıcı azap,** onlara gelen ve hemen gitmeyip kalmaya devam eden ve neticede hepsini helâk eden azaptır. Gözlerin kör edilmesi olayı ise daha önce tamamlanmıştı.

فَذُوقُوا عَذَاب۪ي وَنُذُرِ ﴿٣٩﴾ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ
مُدَّكِرٍ ﴿٤٠﴾

[§]***39. "Tadın bakalım azabımı ve uyardığım sonuçları!"*** 246

40. "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"

Uyarılar sözü burada yapılan uyarıların sonuçları anlamına gelmektedir.

وَلَقَدْ جَٓاءَ اٰلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ ﴿٤١﴾

41. "Şüphesiz Firavun'un halkına da uyarılar gelmişti."

Buradaki **uyarılar** sözü ile muhtemelen, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun tarafından Firavun'a yapılan uyarılar kastedilmektedir, bu uyarılar iki kişi tarafından yapıldığı halde âyette çoğul sîgası kullanılmıştır. Buradaki uyarılardan maksadın, onlara gelen çeşitli azaplar olması da muhtemeldir; bu durumda uyarıdan maksat uyarının sonuçlarıdır.

كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كُلِّهَا فَاَخَذْنَاهُمْ اَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ ﴿٤٢﴾

42. "Ama onlar bütün delillerimizi yalan saydılar, biz de onları üstün ve güçlü olana yaraşır biçimde kıskıvrak yakaladık."

Ama onlar bütün delillerimizi yalan saydılar. Muhtemelen onlar, Hz. Mûsâ'nın kendilerine getirmiş olduğu ulûhiyet ve vahdâniyetin bütün delillerini ve peygamber olduğunun delillerini reddetmişlerdi. Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine ve ulûhiyetine işaret eden yaratmaya dair bütün deliller mânasına gelmesi de muhtemeldir. Çünkü lânetli Firavun, ulûhiyetin kendisine ait olduğunu iddia ediyordu, halbuki âlemde mevcut bütün varlık ve olaylar Allah Teâlâ'nın ulûhiyetine işaret ediyordu. İşte Firavun ulûhiyetin kendisine ait olduğunu iddia edip kavmi de onu doğrulayınca, Allah Teâlâ'nın ulûhiyetine ve birliğine şahit eden her şeyin şehadetini inkâr etmiş oluyorlardı. **Biz de onları üstün ve güçlü olana yaraşır biçimde kıskıvrak yakaladık.** Yani üstün ve güçlü olanın zelil ve alçak olanı yakalaması gibi galibin mağlubu, kudretlinin acizi, kahhârın kahredileni yakalaması gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَكُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ اُولٰٓئِكُمْ اَمْ لَكُمْ بَرَٓاءَةٌ فِى الزُّبُرِ ﴿٤٣﴾

43. "Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler)***, sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi; yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var?"***

Şimdi söyleyin bakalım (ey putperestler), sizin inkârcılarınız şu anılanlardan daha mı iyi? *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Ey Mekkeliler! Allah'ın azabı geldiğinde o azabı defetmek ve
247 galip gelmek konusunda **sizin kâfirleriniz,** [§]sizden öncekilerden daha mı güçlüdür? Yani sizin kâfirleriniz onlardan daha güçlü değildir, aksine onlar daha güçlü ve daha kalabalık idiler. Buna rağmen azap geldiğinde, azabı de-

fetmeye ve galip gelmeye onların güçleri yetmedi. Ey Mekkeliler! Siz onlardan daha zayıfsınız ve sayıca da daha azsınız, Allah'ın azabı geldiğinde onu defedip zafere ulaşmaya sizin hiçbir şekilde gücünüz yetmez. **Yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş hükmü mü var?** Yani azap geldiğinde onu kendinizden defetmeye kādir olacağınız konusunda kitaplarda bir hüküm bulunmamaktadır. Yahut şunu söylemektedir: Azap geldiğinde onun size dokunmayacağı konusunda kitaplarda bir hüküm yoktur.

اَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَم۪يعٌ مُنْتَصِرٌ ﴿٤٤﴾

44. "Yoksa onlar 'Biz yenilmez bir topluluğuz' mu diyorlar?"

Yani siz, biz yenilmez bir topluluğuz diyorsunuz, sizin topluluğunuzun mağlup edilemeyeceğini söylüyorsunuz. Buradaki üç âyet, azabı defetmekle ilgilidir. Yani onların azabı kendilerinden defedecek güçleri yoktur, galip gelmelerini sağlayacak bir toplulukları da yoktur. Azabı defetmek ve zafer kazanmak meselesinde onların kâfirleri, öncekilerden daha hayırlı da değildirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ
اَدْهٰى وَاَمَرُّ ﴿٤٦﴾

45. "Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar."

46. "Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır."

Yakında o topluluk da yenilecek ve arkalarını dönüp kaçacaklar. Bu âyette iki konuda delil vardır. Birincisi, Allah onların topluluğunun yenileceğini ve arkalarını dönüp kaçacaklarını haber vermektedir. Haber verdiği gibi de olmuştur. Müfessirler bu âyet hakkında şöyle dediler: Ondan maksat Bedir'deki müşrik topluluğudur, o topluluğun yenileceğini ve arkalarını dönüp kaçacaklarını haber vermektedir. Netice, Resûlullah'ın (s.a.) haber verdiği gibi
olmuştur. [§]Bu, Hz. Peygamber'in bu bilgiyi Allah'tan aldığına işaret eder. 248
İkincisi, onların helâk edileceği ve köklerinin kurutulacağı zaman dilimi dünya hayatında değil kıyâmettedir. Delili de bu âyet-i kerîmedir: **Asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır.**

Bu da onun haber verdiği gibi olacaktır. Bunda aynı zamanda peygamberliğin ispatına dair delil vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Daha dehşetli ve daha acıdır, yani daha büyük ve daha şiddetlidir.

اِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِى ضَلَالٍ وَسُعُرٍۘ ﴿٤٧﴾

47. "Şu bir gerçek ki günaha batmış olanlar, doğru yoldan sapmış ve kendilerini yakmışlardır."

Buradaki **doğru yoldan sapmış** sözü dünya ile, **kendilerini yakmış** sözü de âhiretle ilgilidir. **Doğru yoldan sapmış** sözü helâk edilmeleri, **kendilerini yakmış** sözü de şaşkın, aklını kaybetmiş ve ne yapacağını bilemez halde oldukları mânasına da gelebilir. Allah Teâlâ başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "O takdirde doğru yoldan sapmış olur, yanarız"[57].

يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِى النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ ﴿٤٨﴾

48. "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!"

O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler. Cenâb-ı Hak sanki Hz. Peygamber'e şunu söylemektedir: Onlara de ki: Bulundukları hal üzere hayatları sona erdiği takdirde **O gün yüzüstü ateşe sürüklenecekler.** Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu! Yani onlara cehennemin azabını tadın denilecek. Burada geçen "sekar" (سَقَر) kelimesi, cehennemin isimlerinden biridir. Bu durumda sanki cümlede gizli bir kelime var gibidir, yani onlara cehennemin azabını tadın denilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّا كُلَّ شَیْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ﴿٤٩﴾

49. "Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."

Bu âyet-i kerîme iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, âyette takdim tehir vardır, "innâ haleknâ külle şey'in bi-kader (إنا خلقنا كل شىء بقدر) yani biz her şeyi belli bir ölçüye göre yarattık. Böyle düşünüldüğü zaman âyet, "O her şeyin yaratıcısıdır"[58] meâlindeki âyetle aynı mânaya gelir. O da nesnelerin bütününü

---

57 el-Kamer, 54/24.

58 el-En'âm, 6/102; er-Ra'd, 13/16; ez-Zümer, 39/62; el-Mü'min, 40/62.

yaratmanın ispat edilmesi demektir. İkincisi, cümlenin zâhiri esas alındığında, biz yarattığımız her nesneyi belli bir ölçüye göre yarattık mânasına gelir. Bu mâna esas alınırsa, nesnelerin bütününü yaratmanın ispatı değil, ancak yarattığı varlığı belli bir ölçüye göre yarattığının ispatı mânasına gelir. [§]Mûtezile 249
bu yorumu benimser. Bize göre âyetin esas anlamı ilk yorumdur: Biz her şeyi belli bir ölçüye göre yarattık. Tıpkı "O her şeyin yaratıcısıdır"[59] meâlindeki âyet gibi. Şöyle mâna verilmesi de mümkündür: Biz her şeyi belli bir ölçüde ve sınırda yarattık ve her şey mutlaka o ölçüye ve o sınıra varır. Bizim yaratmamız yaptığı işin ölçüsünü ve ulaşacağı sınırı bilmeyen yaratıkların işleri gibi değildir. Yaratılanlardan hiçbirinin yaptığı iş, Allah'ın takdirinin seviyesine ulaşamaz. Cenâb-ı Hak, yaptığı işin, başkalarının yaptıklarının aksine, kendisinin koyduğu ölçüye uygun olduğunu haber vermektedir. Bu da O'nun yegâne yaratıcı olduğuna işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

50. "Ve bizim buyruğumuz tektir, göz açıp kapayıncaya kadar olup biter."

Bizim buyruğumuz tektir. Yaratma hakkındaki buyruk iki mânaya gelir. Biri, iş ve fiildir, diğeri de başkasına sorumluluk emridir. Buna göre **Bizim buyruğumuz tektir** sözü, ancak fiil emri mânasına gelir. Allah, bunun kendisi için kolay olduğunu haber vermektedir. Yani bir şeyin olması ve varedilmesi O'nun için çok kolaydır, hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz ve meşgul edemez. Buna göre Allah'ın emri ve yaratması, O'nun kendi işidir. Buradaki **tektir** sözü, her ne kadar hesap bahis konusu olduğunda bir sayısından başlanır ise de burada sayı itibariyle bir tanedir anlamına gelmez, ancak yaratmada tek ve yegâne olduğu anlamına gelir. Meselâ, falan zamanının biriciğidir denildiğinde, sayı itibariyle bir tane olduğu mânasına gelmez, çünkü onun gibileri pek çoktur, ancak onun yaptığı şeylerde emsali yoktur, yegânedir anlamına gelir. Buna göre bu âyette Allah Teâlâ'nın kendisini tek olmakla nitelemesi, ilâhlıkta ve rablıkta tek ve yegâne olduğu anlamına gelir. Emrini tek olarak nitelemesi de O'nun yaptığı işin başkalarının yaptıklarına benzemediği, yaptıklarının emsalsiz olduğu ve onları yapmanın kendisi için son derece kolay olduğu, onları yapmak için herhangi bir zamana, âlete ve başka şeylere ihtiyacı olmadığı anlamına gelir. [§]Görmez misin ki, Allah Teâlâ **göz açıp kapayıncaya kadar olup** 250

[59] el-En'âm, 6/102; er-Ra'd, 13/16; ez-Zümer, 39/62; el-Mü'min, 40/62.

biter buyuruyor. Bu âyetle Allah, o işlerin kendisi için çok basit ve kolay olduğunu haber vermektedir, çünkü göz açıp kapamak kimseye ağır gelmez. Bu ilk yorumdur. İkincisi, Allah bu âyette hiçbir şeyin kendisini meşgul etmediğini haber vermektedir, çünkü insanların bazı işleri onları meşgul etmektedir.

Müfessirler bu âyeti kıyâmetle ilgili görürler. Nitekim kıyâmetle ilgili âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır"[60]. Bu yorumun isabetli olması da ihtimal dâhilindedir. Buna göre Allah, âhiret işinin dünya işlerine göre takdir edilemeyeceğini; birbirini takip etmenin, arkaya doğru sıra olmanın ve bir halden başka bir hale dönüşmenin söz konusu olmadığını, âhiret işinin tek bir anda tamamlanacağını haber vermektedir.

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَٓا اَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ ﴿٥١﴾

51. "Andolsun biz sizin nice benzerlerinizi helâk ettik. Düşünecek yok mu?"

Buradaki "eşyâaküm" (أشياعكم) kelimesi, iki anlama gelir. Birincisi, peygamberleri inkâr etmekteki kardeşleriniz ve dindaşlarınız mânasına gelir. Öyleyse düşünün, ey Mekkeliler! Muhammed aleyhisselâmı inkâr etmeniz yüzünden siz de helâk olmayasınız! İkincisi, siz de biliyorsunuz ki biz, sizin nice benzerlerinizi helâk ettik, bunu düşünen, öğüt alan ve bundan ders çıkaran yok mu? Âyet-i kerîmenin, biz sizin cinsinizi helâk ettik mânasına gelmesi de mümkündür. Hikmet sahibi, yarattığını öldürmek ve yok etmek için yaratmaz, öyleyse bilin ki sizi belli bir akıbet için yaratmıştır. Bu âyette ölümden sonra dirilmeye dair delil vardır, ancak inkârcıların akılları ve anlayışları bunu idrak edemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِى الزُّبُرِ ﴿٥٢﴾

52. "Yaptıkları her şey defterlerde kayıtlıdır."

Bu âyet de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, onların yalanlamaları, inatla direnmeleri ve yaptıkları her şey, onlardan önce kitaplarda kaydedilmiştir. Yani Allah, insanların yapacakları işleri ve fiillerini bilerek onları yaratmış ve onlara peygamberler göndermiştir. Bu gerçek, Allah bir varlık ve olayı o varlık

---

60 en-Nahl, 16/77.

ve olay haline gelmedikçe, o şey olmadıkça bilemez, [§]çünkü eğer bilseydi, 251
peygamberleri yalanlayacaklarını ve emirlerine aykırı hareket edeceklerini bildiği halde onlara peygamber göndermez, emirler vermez ve yasaklar koymazdı, diyenlerin iddialarını reddetmektedir. Âyet onları reddetmekte ve Allah'ın olmuş ve olacak olan bütün varlık ve olayları (vuku bulmadan önce) bildiğini açıklamaktadır. İnsanların inkâr edeceklerini ve emirlerine aykırı hareket edeceklerini bilmesine rağmen Allah'ın onlara peygamber göndermesinin sebebini daha önce açıklamıştık, bunun faydasının ve zararının Allah'a değil insanlara yönelik olduğunu söylemiştik. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Onlar, meleklerin yazdıkları kitaplarda yazılıdır ve kıyâmet günü onu okumaları emredilecektir. Nitekim Allah başka bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[61]

وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ ﴿٥٣﴾

53. "Büyük küçük hepsi satır satır yazılmıştır."

Bu âyet de önceki gibi iki mânaya gelir. Birincisi, **yazılmıştır**, yani onlardan önce kitaplarda yazılmıştır. [İkincisi,] hafaza meleklerine okunan kitaplarda yazılmıştır. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurdu: "O hiçbir söz söylemez ki yanında çok dikkatli bir gözetleyici olmasın!"[62]

اِنَّ الْمُتَّقِينَ فِى جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ ﴿٥٤﴾

54. "Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmak kenarlarındadır."

Allah Teâlâ, kâfirler hakkında söylediklerine karşılık olarak takvâ sahipleri hakkında böyle söylemektedir. Kâfirler hakkında şöyle diyordu: "Şu bir gerçek ki günaha batmış olanlar, doğru yoldan sapmış ve kendilerini yakmışlardır. O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!"[63], "Günaha batıp kalmış olanlar kuşkusuz cehennem azabında devamlı kalacaklar, azapları hafifletilmeyecek ve (kurtuluştan) ümit kesip susacaklar!"[64] Yukarıdaki âyette geçen "neher" (نَهَر) kelimesinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf

61 el-İsrâ, 17/14.
62 Kāf, 50/18.
63 el-Kamer, 54/47-48.
64 ez-Zuhruf, 43/74.

edilmiştir. Onun gündüz anlamına gelen "nehâr" (النهار) kelimesinden geldiği söylenmiştir, buna göre onlar aydınlıkta, ışıklar altında ve mutluluk içindedirler mânasına gelir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. Ferrâ bu kelimeye genişlik anlamını verdi[65]. Müfessirler ise nehirler diye mâna verdiler.

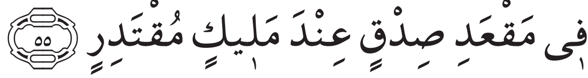

252 ***[§]55. "Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar."***

Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, yani vâdedilenin doğrulandığı bir yerde. Bu cümle sanki rahatlıktan ve mutluluktan kinâyedir. Başka bir âyette Allah meâlen şöyle buyurur: "Onlar için konak olarak firdevs cennetleri vardır"[66]. Allah, müttakîlerin bu cennetlerde istirahat edeceklerini, orada keyif süreceklerini ve oradan asla ayrılmayacaklarını haber vermektedir. Bu, Allah'ın inkârcılar için söylemiş olduğu "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!"[67] ve "Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!"[68] halinin, ayrıca "Rabb'imiz! Bizi buradan çıkar"[69] diyerek cehennemden çıkarması için yalvaracakları durumun aksine bir hali göstermektedir. Allah onların ebedî olarak zorluk, şiddet ve belâ içinde yaşayacaklarını, hatta hiçbir yerde devamlı kalamayacaklarını haber vermektedir. Buna göre "Onların Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele"[70] meâlindeki âyet, onlar için Rab'leri katında vâdedilenin doğrulandığı yer mânasına gelir. Yani onların ayakları orada sabit kalacak. Bu durumda âyet orada sebat etmekten kinâyedir.

Gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar. İnsan, lütuf ve hayır içinde olduğu zaman, onun bu hali Allah'a nispet edilir; meselâ "Allah yolunda" ve "Allah'ın orduları" denilir. Aynı şekilde faziletli ve hayırlı olan mekânlar da Allah'a nispet edilerek ifade edilir; meselâ, "Allah'ın evi" ve "Allah'ın mescitleri" denilir. Çünkü oralar Allah'a (mânen) yakın ve faziletli mekânlardır. İşte buna göre **Gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzu-**

65 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 435.
66 el-Kehf, 18/107.
67 el-Kamer, 54/48.
68 el-Müddessir, 74/17.
69 el-Mü'minûn, 23/107.
70 Yûnus, 10/2.

rundadırlar ilâhî kelâmı da Cenâb-ı Hak kendisine nispet ederek onların faziletli, hayırlı ve Allah'a yakın konumlarda oturacaklarını ifade etmektedir. Burada Allah bir mekânın veya makamın tavsifini yapmamakta, aksine bütün mekânları tutanın ve bütün zamanları yaratanın kendisi olduğunu söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[55]RAHMÂN SÛRESİ 253

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1-2. "Kur'ân'ı Rahmân öğretti."

[Rahmân İsmi]

Rahmân kelimesinin rahmet sözcüğünden türeyen "fa'lân" (فعلان) vezninde bir isim olduğunu şüphesiz Araplar biliyorlardı. Fakat yaratılanlardan hiçbirinin, Rahmân ismini almaya lâyık olacak rahmet derecesine varmaları mümkün değildir. Bundan dolayı Allah, rahmetten türeyen Rahîm gibi başka isimler varsa da Rahmân ismini sadece kendine tahsis etmiştir, Rahîm ismini ise Allah'tan başkalarına vermek caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kur'ân'ı Rahmân öğretti.** Allah Teâlâ Kur'ân'ı Rahmân'ın öğrettiğini söylemekte, ama onu kime öğrettiğini belirtmemektedir. Burada şanı yüce olan Allah'ın Kur'ân'ı peygamber efendimize öğrettiğini kastetmiş olması mümkündür. Bu da şöyle açıklanır. Birincisi, Allah, Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı öğretmesi için Cibrîl aleyhisselâma emretmiştir, nitekim bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cibrîl) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü"[1]. Cibrîl onu Allah'ın emriyle öğrettiğinden dolayı O, bu öğretme işini kendi zatına nispet etmektedir.

[§]İkincisi, Allah Teâlâ, unutmaması için Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in kal- 254
bine yerleştirdiğinden dolayı öğretme işini kendi zatına nispet etmektedir. Nitekim çeşitli âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "Sana okutacağız ve sen de unutmayacaksın"[2], "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir"[3], "Biz onu senin kalbi-

---

1 en-Necm, 53/5-6.

2 el-A'lâ, 87/6.

3 el-Kıyâme, 75/16-17.

ne iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça parça gönderdik"[4].

Üçüncüsü, Her ne kadar Kur'ân'ı Resûlullah'a (s.a.) Cibrîl aleyhisselâm öğretmiş ise de onun öğretme fiilini yarattığı için Allah bunu kendine nispet etmektedir.

3. "İnsanı O yarattı."

4. "Ona anlama ve anlatmayı öğretti."

[Beyân]

Bazıları **İnsanı O yarattı** cümlesini, Âdem aleyhisselâmı Allah yarattı diye tefsir ederler. **Ona anlama ve anlatmayı öğretti;** yani başka bir âyette ifade buyurduğu gibi isimleri öğretti: "Âdem'e bütün isimleri öğretti"[5]. Çünkü telkin ve öğretme olmadan isimleri bilmenin yolu yoktur, isimler istidlâl yoluyla bilinen ve idrak edilen bilgiler gibi değildirler. **İnsanı o yarattı** sözünde, her insanı O yarattı mânası kastedilmiş de olabilir. **Beyânı öğretti,** yani insanı boş yere yaratmadığının bilinmesi için koyduğu emir ve yasaklarla imtihan edeceği işlerin beyanını öğretti. Bu âyet, her insan deneyip anlayıncaya kadar tanımadığı tatları, renkleri ve lezzeti, yani bilmediği türden, renk ve lezzetin ilmini denediklerinden istidlâl yoluyla öğretti mânasına da gelebilir. Müşahede ettiği nesnelerden istidlâl yoluyla Allah'ın varlığına dair bilgiye ulaşma yolunu öğretti anlamına da gelebilir; çünkü onlar insanın muhtaç ve aciz bir varlık olduğunu, ihtiyaçlar ve olaylarla kuşatıldığını müşahede ettiklerinde kendilerini yaratan, her şeyi bilen ve her şeye kādir olan bir gücün olduğunu ve onları bu şekilde yarattığını da anlarlar. Beyanı öğretme ifadesinin, Kur'ân'ın beyanını öğretme anlamına gelmesi de mümkündür. Bu durumda âyet Resûlullah'a (s.a.) râcidir, çünkü Kur'ân'ı ona öğretmiş, dolayısıyla beyanı da ona öğretmiştir. O zaman
255 buradaki beyan, Kur'ân'ın beyanıdır, insanların [§]ihtiyaç duyacakları her şeyi, lehlerinde ve aleyhlerinde olan bilgileri onlara açıklaması için ona beyanı öğretti. Beyanın bir kısmının Resûlullah (s.a.) ile ilgili olması, bir kısmının da Hz. Âdem'le ilgili olması ise mümkündür; Resûlullah (s.a.) ile ilgili olan kısmına

4 el-Furkān, 25/32.

5 el-Bakara, 2/31.

“Kur’ân’ı Rahmân öğretti”[6] meâlindeki âyette, Hz. Âdem’le ilgili olan kısmına da **İnsanı O yarattı ve ona (beyanı) anlama ve anlatmayı öğretti** meâlindeki âyette işaret edilmektedir ki onun yorumu bizim belirttiğimiz şekildedir. Bazıları şöyle dedi: **İnsanı O yarattı,** yani Âdem’i O yarattı; **Ona (beyanı) anlama ve anlatmayı öğretti,** yani dünya ve âhiretin beyanını öğretti. **İnsanı O yarattı** sözü, her insanı O yarattı ve hepsine Kur’ân’ı öğretti, yani öğrenme gücü verdi mânasına da gelebilir. **Ona (beyanı) anlama ve anlatmayı öğretti** cümlesi de Kur’ân’daki hükümlerin, kuralların ve benzeri bilgilerin beyanına ait hususları öğretti mânasına da gelebilir. İbn Kuteybe şöyle dedi: **Ona beyanı öğretti** sözü, ona konuşmayı öğretti mânasına gelir[7]. *En doğrusunu Allah bilir.*

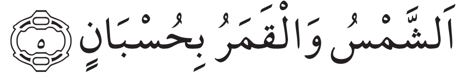

5. “Güneş ve ay bir hesaba bağlı** (olarak hareket ederler)**.”

Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, ay ve güneşle vakitlerin sayısı hesap edilir ve zamanlar bilinir. İkincisi, onların doğdukları, battıkları yerler ve seyrettikleri yol hesap edilir, ne kış ve ne de yaz aylarında güzergâhlarını aşmadıkları görülür. Ebû Avsece şöyle dedi: Âyetteki “husbân” (حسبان) lafzı, hesap kelimesinin çoğuludur. İbn Kuteybe de şöyle dedi: “Husbân”, yani hesapla ve kendi yörüngelerinde akarlar, sınırlarını aşmazlar[8]. Burada ilâve bir mâna daha vardır ve o da şudur: Allah Teâlâ ayı ve güneşi, canlılardaki gözlerin hakikatinin bilinmesini sağlayan bir özellikte yarattı, onlarda ışık ve parlaklık varetti ve bu sayede görülmeyen nesnelerin ortaya çıkmasını sağladı. Peygamberliği ve insanlardan bazısının diğerlerinden üstün olduğunu inkâr edenlere şöyle denilir: Bazı varlıkların diğerlerinde olmadığı kadar fazla bir görme gücüne ve ışığa sahip olduğunu görüyorsunuz, peki insanlardan bazılarının beyan, ilim ve risâletle diğerlerinden daha üstün olduğunu neden inkâr ediyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]***6. “Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.”*** **256**

6 er-Rahmân, 55/1-2.

7 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 436.

8 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 436.

[Yıldızların ve Ağaçların Secde Etmeleri]

Bu âyette sözü edilen yıldızlar iki şekilde yorumlanır. Birincisi, bilinen şekliyle yıldızlardır; eğer âyette kastedilen bu ise o zaman yıldızlar gökyüzünün süsü olmaları itibariyle Allah'a secde etmekte, boyun eğmektedirler. Ağaçlar da yeryüzünün süsleridir. [İkincisi,] "Necm" (النجم) kelimesinden maksat yeryüzünde yetişen ve gövdesi olmayan her türlü bitki, ağaçlardan maksat da gövdesi olan bitkiler olabilir. Allah sanki şunu söylemektedir: Yeryüzünde görülen ve ister gövdesiyle uzayıp dursun ister hiç büyümesin topraktan çıkan her bitki, Allah'a secde etmekte, O'na boyun eğmektedirler. Bunların secde etmesi de farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, yaratılış secdesidir, yani Allah onların yaratılışına bu özelliği koymuştur. Her nesnenin yaratılışında Allah'a secde etmek ve O'nun birliğine şahitlik etme özelliği vardır.

İkincisi, bu cansız varlıkların secdesi, zorunlu olarak Allah'a itaat etmeleri ve O'na boyun eğmeleri anlamındadır. Nitekim Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah göğe ve yere, 'İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!' buyurdu. Onlar da 'İsteyerek geldik' dediler"[9].

Üçüncüsü, burada secde hakikat anlamında kullanılmış olabilir, Allah bu nesnelerin bünyesine böyle bir özellik koymuştur ve onlar da bu özellik sayesinde sadece Cenâb-ı Hakk'ın bilip başka kimsenin bilemeyeceği şekilde Allah Teâlâ'ya secde etmektedirler. Başka bir âyette de Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız"[10].

Bazıları şöyle dedi: Yıldızların ve ağaçların secdesine, gölgeleriyle temsil getirilmektedir, nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurulur: "Allah'ın yarattığı nesneleri görmüyorlar mı? Onların gölgeleri sağa ve sola dönmekte, Allah'a secde edip yere kapanmaktadır"[11].

Cansız varlıkların secde ve itaat ettiklerini ifade eden bu ve benzeri âyetler okunduğunda secde etmek gerekmez. Çünkü onlar cansız varlıklardır, bilinen şekliyle secde etmeye uygun değildirler. Onlar zorunlu olarak secde etmekte
257 ve bütün varlıkların secde ettikleri mânasına işaret etmektedir. [§] Tilâvet secdesi ancak, içinde secde etmeye ehil olan kişilerin secde ettiklerini ifade eden âyetler okunduğunda yapılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

9 Fussılet, 41/11.

10 el-İsrâ, 17/44.

11 en-Nahl, 16/48.

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾

7. "Göğü O yükseltti, denge ve ölçüyü O koydu."

Göğü O yükseltti. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak burada gerçek anlamda yükseltmeyi kastetmektedir. Yani Allah onu, direksiz olarak yeryüzünden yukarıda yarattı, yukarıdan da bir nesneye bağlamadan havada tutmaktadır. Göğü böyle yükseltilmiş olarak yarattı, yoksa önce yerde idi de sonra yukarı kaldırmış ve öylece tutmuş değildir. Allah Teâlâ bunu, kudretinin ve kuvvetinin mahlûkatın kuvveti gibi olmadığının bilinmesi için söylemektedir. İkincisi, **göğü yükseltti**, yani canlıların ihtiyaç duydukları rızıklar ve bereketler gökten geldiği için insanlar ihtiyaç duydukları zaman ellerini ve gözlerini göğe doğru kaldırsınlar diye mahlûkatın kalbinde göğün değerini ve konumunu yükseltti. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mîzan]

Denge ve ölçüyü O koydu. Burada terazi anlamına gelen "mîzân" (الميزان) kelimesi, hakikat anlamında, yani insanların eşyayı tarttığı ve her şeyi denk ve aynı ölçüde tuttuğu gerçek terazi mânasında kullanılmış olabilir. Cenâb-ı Hak, emrolundukları işleri eksik yapmanın ve yasaklandıkları sınırın ötesine geçmenin çirkinliğini anlamaları için insanları onunla imtihan etmektedir. Bunun, hükümlerde, konulan kurallarda, tevhit inancında, ulûhiyeti ve kulluğu lâyık olandan başkasına yöneltmeye dair konulan ölçü mânasına gelmesi de muhtemeldir, böylece insanlar yaptıkları kusurları bilirler. *En doğrusunu Allah bilir.* Buradaki "mîzân" kelimesinin, yaratılanlar arasında konulan hükümler ve onlara yüklenen sorumluluklar mânasına da gelebilir, bu durumda âyet insanların bu hükümlere vefa göstermeleri, eksik yapmamaları ve ilâhî sınırları aşmamaları anlamına gelir. Mîzanın adalet mânasına geldiği de söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Mîzandan maksadın üç şey olduğu ifade edilir. Birincisi, nesnelerin iyi veya kötü, güzel veya çirkin olduğunu bilmenin vasıtası olan akıldır. İkincisi, insanlar arasında hak ve hukukun tam olarak verilmesini sağlayan terazidir. Üçüncüsü de dünyada yapılan işlerin cezasını veya sevabını âhirette tam olarak ölçen mîzandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّا تَطْغَوْا فِى الْمِيزَانِ ﴿٨﴾ وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا
الْمِيزَانَ ﴿٩﴾

8. "Dengeden sapmayasınız;"

9. "Ölçüyü düzgün tutasınız ve eksik tartmayasınız diye."

Dengeden sapmayasınız ve eksik tartmayasınız diye. Yani hile yapmayasınız, tarttığınız malı noksan tartmayasınız diye. **Ölçüyü düzgün tutasınız**
258 **diye.** [§]Burada Allah ölçüyü düzgün tutmalarını emretmektedir. Ölçüyü tam yapmak, malı tam olarak tartmak için verilen bir emirdir, eksik tartmayı yasaklamaktadır. Bir işi emretmek, aksini yapmayı yasaklamak demektir. Burada ise Allah tekit etmek amacıyla her ikisini, yani hem tam tartma emrini ve hem de eksik tartma yasağını birlikte belirtmiştir. Yukarıda söylediğimiz gibi bunun da üç mânaya gelmesi mümkündür. Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilir: İbn Abbâs (r.a.) şöyle diyordu: Ey mevâlî topluluğu! Siz, bu ikisiyle emrolundunuz, sizden öncekiler ölçü ve tartı yüzünden helâk edildiler[12]. **Ölçüyü düzgün tutasınız** meâlindeki âyet hakkında Mücâhid şöyle dedi: Yani terazinin dilini düzgün tutunuz[13]. İbn Ömer'e (r.a.) şöyle denildi: Medineliler ölçü ve tartıyı tam yapmıyorlar. Şu karşılığı verdi: Allah Teâlâ'nin "Eksik ölçüp tartanların vay haline!"[14] buyruğu onlara bunu yasaklamıyor mu?

وَالْاَرْضَ وَضَعَهَا لِلْاَنَامِ ﴿١٠﴾

10. "O yeryüzünü canlıların altına serdi."

Bazıları şöyle dedi: "Enâm" (أنام) kelimesi, can taşıyan her varlık anlamına gelir. Bazıları da bütün yaratılanlar demektir, dedi. Bize göre ise "enâm" burada insanlar mânasında kullanılmıştır. Çünkü Allah yeryüzünü insanlar için yarattığını ve onu önlerine koyduğunu haber vermektedir. Bu hususu, çeşitli âyetlerde meâlen şöyle ifade buyurmuştur: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[15], "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir"[16].

فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الْاَكْمَامِ ﴿١١﴾

11. "Orada meyveler ve tomurcuklu hurma ağaçları var."

---

12 bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, VII, 2330; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, V, 285.

13 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 692.

14 el-Mutaffifîn, 83/1.

15 el-Bakara, 2/29.

16 el-Câsiye, 45/13.

Cenâb-ı Hak burada insanlara, yeryüzünde onlar için yarattığı nimetleri, meyveleri, çeşit çeşit ürünleri ve onlara rızık olarak verdiği çeşitli hububatı hatırlatmaktadır. **Tomurcuklu** sözü burada kabuklu anlamına gelir.

وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَالرَّيْحَانُ ﴿١٢﴾

[§]*12. "Çimlenen taneler ve hoş kokulu bitkiler var."* 259

Âyetin metninde geçen "reyhân" (الرَّيْحان) kelimesindeki "nun" (ن) harfi ötreli ve esreli olarak okunmuştur. Esreli okunduğunda "reyhân", insanların rızık olarak kullandıkları hububat ve meyveler mânasına gelir. "Asf" (العصف) kelimesi de yaprak demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Sizin için yapraklı taneler ve rızık yarattı. "Reyhân" kelimesi ötreli okunduğunda ise "el-habbu" (الحبّ) kelimesine atfederek müpteda olur. Buradaki "asf" ve "reyhân" kelimelerinin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: "Asf", arpa, buğday ve benzeri ürünlerin yaprağı demektir. Ona hurma, ekinin ilk çıkan tomurcuğu ve bizzat ekinin kendisi diyenler de vardır. Ancak "asf" kelimesi âyette "el-habbu" kelimesne nispet edilmiştir, çünkü tane ondan var oluyor ve ondan çıkıyor. "Reyhân" hakkında da bazıları şöyle dedi: O, ekinin yeşilliğidir. Reyhâna hoş koku saçan bitki dendiği gibi canlıların rızık olarak yararlandıkları hububat ve meyveler de denilmiştir. İbn Abbâs'ın (r.a.) da hububat tanesi dediği rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Reyhân" rızık demektir; "Allah'ın reyhanını iste" denilince, Allah'ın rızkını iste anlaşılır[17]. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٣﴾

13. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Burada hitap, cinlere ve insanlara yapılmıştır. Bu aynı zamanda Resûlullah'ın (s.a.) cinlere ve insanlara gönderildiğine de işaret eder. Görmez
misin, Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: [§]"Ey cin ve insan 260
toplulukları!"[18] Şöyle de söylenmiştir: Burada hitap her iki zümreye toptan yapılmış değildir, fakat bizzat her insana ve her cinne yapılmıştır. Meselâ Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlar, 'Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru

17 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 437.
18 er-Rahmân, 55/33.

yolu bulasınız' dediler"[19]. Burada her iki kesimin de "Yahudi olun ki doğru yolu bulasınız" demeleri mümkün değildir; yahudiler "Yahudi olun ki doğru yolu bulasınız" demişler, hıristiyanlar da "Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" demişlerdi. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. Sonra **Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** ilâhî kelâmı iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, Rabb'inizin yeryüzünü sizin önünüze koymasından, sizin için yarattığı meyvelerden, hurmalardan, hububattan ve benzerlerinden hangi nimetini inkâr edebilirsiniz? Bunların hepsi Allah Teâlâ'dan gelmedi mi? Allah'tan geldiğini bildiğinize göre nasıl olur da bunların şükrünü O'ndan başkasına yaparsınız? İkincisi, Allah'ın nimetlerinden ve lütuflarından hangisini inkâr ediyorsunuz: Tevhidi ve peygamberleri mi, yoksa O'na kulluk yapmayı mı? Hangi nimetini inkâr ediyorsunuz? Cabir b. Abdullah'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir gün Resûlullah (s.a.) ashabının yanına geldi ve onlara Rahmân sûresini başından sonuna kadar okudu. İnsanlar sessizce dinlediler. Sonra buyurdu ki: "Ben cin gecesinde bu sûreyi onlara da okudum. Onlar sizden daha güzel karşılık verdiler. **Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** ilâhî kelâmını her okuduğumda, 'Rabb'imizin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmeyiz, sana hamdolsun ey Rabb'imiz' dediler"[20].

Sonra "O yeryüzünü canlıların altına serdi. Orada meyveler ve tomurcuklu hurma ağaçları var"[21] meâlindeki âyetlerde Allah, verdiği nimetleri, kudretini, tedbir ve idaresini, ilmini ve birliğini hatırlatmaktadır. O'nun nimetleri,
261 yeryüzünü insanlar için yaymış olması, orada çeşitli hububatı, [§]gövdesiyle ayakta duran meyveleri, yapraklı ürünleri ve hayvanlarının gıdası olan çeşitli bitkileri yaratmış olmasıdır. Allah'ın kudretinin ve hükümranlığının işaretleri de bütün bu meyveleri ve hububatı tomurcukları içerisinde yaratmış olmasıdır, bunları kabuğu ve zarı içinde yaratmaya kimsenin gücü yetmez. Böyle yapması, Allah'ın yaptıklarının ve fiilinin, görülen ve bilinen fiillerden tamamen farklı olduğunun, O'nun kudretinin ve fiilinin kulların fiilleri ve kudretiyle mukayese edilemeyeceğinin bilinmesi içindir. Aynı şekilde çocukları anne karnında, civcivi yumurtada ve benzerlerini karanlıklar içinde yaratması da hiçbir şeyin O'na gizli kalmadığının bilinmesi içindir. Sonra o meyveleri ve hububatı, sıcağa ve soğuğa dayanılamayan bir zamanda tomurcuklar içersinde ve perde gerisinde yaratmakta, son derece güçsüz bir durumda onları o halde tutmakta, güçlenip kuvvetlendikleri zaman da kabuğundan çıkarmaktadır. Bunlar, Allah'ın kulları için yarattığı bir lütuftur ve büyük bir nimettir.

---

19 el-Bakara, 2/135.

20 Tirmizî, "Tefsîr", 155; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 690.

21 er-Rahmân, 55/10-11.

[**Âhiret Âleminin ve Risâletin Gerekliliği**]

Sonra bu âyet-i kerîme, ölümden sonra dirilmeye de iki açıdan işaret etmektedir. Birincisi, bütün bunları yaratmaya kādir olan, yaratılanları tekrar yaratmaya da kādirdir. İkincisi, bahsettiği bu nimetleri insanlar için yaratmış olması, sonra insanlardan bir kısmının bunlara şükretmesi, bir kısmının ise nankörlük etmesi, sonra da bu dünyada herkesin eşit durumda olması, başka bir âlemin var olmasını gerektirir, orada herkes yaptığına göre ayırtedilir. Çünkü hikmet, bunların ayırtedilmesini gerektirir.

Bu âyet, imtihanın lüzumuna da işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın bütün bu nimetleri insanlar için yaratmış olması, sonra da onları başıboş bırakması ve verdiği nimetlere karşılık şükür vecîbesini yerine getirmelerini istememesi ihtimali yoktur. Sonra şükreden ve inkâr eden de ancak bunu kendilerine birinin tanıtmasıyla bilir, çünkü şükrün ve inkârın miktarı sadece akıl yoluyla bilinemez, mutlaka bunu onlara bildirecek Allah tarafından gelen bir elçiye ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bu âyet aynı zamanda peygamberliğin ispatına da işaret etmektedir.

Sonra bütün bu meyvelerin ve hububatın hiçbir farklılık olmaksızın doğudan batıya kadar her sene içinde ve aynı zamanda çıkarması da Allah'ın ilminin ve tedbirinin ezelî ve zatından dolayı olduğuna işaret etmektedir, çünkü
hiçbir şey O'na engel olamamaktadır. [§]Sonra bunun düzenli olarak devam **262**
etmesi ve belirttiği gibi yeryüzünün menfaatlerini göklerin menfaati ile birleştirmesi ve hiç kimsenin buna engel olamaması da Allah'ın birliğine işaret eder. Çünkü eğer bunlar çok kişi tarafından yapılmış olsaydı, aynı kanun çerçevesinde devam etmeleri mümkün olmazdı; iki kişi arasındaki ihtilafta olduğu gibi birbirlerine karşı çıkmaları ve birbirlerini engellemeleri kaçınılmazdı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ ﴿١٤﴾

14. "O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı."

Cenâb-ı Hak, insanın yaratılışının farklı evrelerden geçerek tamamlandığını söylemektedir. Bir yerde şöyle demektedir: "Allah Âdem'i topraktan varetti"[22]. Buradaki toprak, su karışmayan kuru topraktır. Başka bir yerde

---

22 Âl-i İmrân, 3/59.

meâlen şöyle söylemektedir: "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık"[23]. Buradaki çamur, su ile karışarak hamur kıvamına gelen topraktır. Bir yerde de şöyle buyurmaktadır: "Biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık"[24]. Buradaki "lâzib" (لازب) kelimesi, yapışkan çamur demektir, o da çamurun kirecin özü gibi bir hale gelmesidir. Allah başka bir yerde "Kurutulmuş çamurdan yarattık"[25] buyuruyor. Bundan maksat da çamurun uzun süre beklemesinden dolayı esmerleşmesi ve durumunun değişmesidir. Burada da meâlen şöyle buyurmaktadır: **Allah insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.** Âyette geçen "salsâl" (صلصال) kelimesi, parmağınla vurduğunda ses getiren kap demektir, tıpkı demir yığınlarının ses getirmesi gibi. "Salsâl" kelimesi kokmak, bozulmak mânasına da gelir, kuyu kokmaya başlayınca bu fiil kullanılır. "Fahhâr" (الفخّار) kelimesi de kuruduğu zaman kırılabilen nesne demektir. Ebû Avsece bu kelimeye pişirilmiş toprak diye mâna verdi.

Âyetlerde belirtilen bütün bu farklı durumların aynı insanın yaratılış evreleriyle ilgili olması muhtemeldir: Başlangıçta topraktı, sonra çamur oldu, sonra yapışkan çamur haline geldi, çünkü yapışkan olmak çamurun iyi ve sıcak hale geldiğini gösterir. Sonra kurutulmuş çamur haline geldi, uzun süre beklediğinden dolayı şekli değişti ve esmerleşti. Çok şiştiği, büyüdüğü ve dokunduğunda ses çıkardığı için de "salsâl" denilmiştir. Onun ateşte pişirilmiş
263 kaplara benzetilmesi de iki sebepten dolayıdır. [§]Birincisi, kuruduğu ve kırılacak hale geldiğinden dolayıdır. Diğeri de çanaktaki çukur gibi bir karnı olduğundan yahut uzun süre bekleyip çok şiştiğinden dolayıdır. Çünkü pişirilmiş kabın çamuru bu evrelerden geçer. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَخَلَقَ الْجَٓانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍۚ ﴿١٥﴾

15. "Cinleri de yalın ateşten yarattı."

[Cinlerin Yaratılışı]

Burada geçen "Cân" (الجان) kelimesinden maksat, cinlerin atasıdır ve tekil bir isimdir, çoğulu cin gelir. Ebû Avsece, "cân" ile cin kastedilmiştir, der. Yalın ateş sözüne bazıları şöyle bir mâna verdi: "Mâric" (مارج) kelimesi, ateşin dumansız olan saf alevi anlamına gelir. Ateşin alevlendiğini ifade etmek için "merace" (مَرَجَ) fiili kullanılır. Buna göre "mâric", dumandan ayrılan ve alev-

---

23 Meselâ bk. el-A'râf, 7/12; Sâd, 38/76.

24 es-Sâffât, 37/11.

25 el-Hicr, 15/26.

lenip yukarı çıkan ateştir. Ebû Avsece de şöyle dedi: “Mâric” kelimesi burada alev anlamına gelir; bir şey sabit durmayıp hareket ettiği zaman “merice” (مَرِج) denilir. Bazıları “O, iki denizi birbirine kavuşturdu”[26] meâlindeki âyete de birbirine karıştırdı ve birleştirdi diye mâna verdiler. Bu durumda cân denilen varlığı, odundan ayrılmayan ve dumandan tamamen hali olmayan bir ateşten yaratmıştır. Ebû Ubeyde de şöyle dedi: **Yalın ateşten yarattı,** yani dumanla karışık bir ateşten yarattı[27]. “O, iki denizi birbirine kavuşturdu”[28] meâlindeki âyete, denizin birini öbürüne gönderdi diye mâna verenlere göre Cân, odundan ayrılan bir ateşten yaratılmıştır. Aslında bizim bunu bilmeye ihtiyacımız yoktur, fakat bizim Âdem'i topraktan, Cânn'ı ateşten yaratmasındaki hikmeti ve bunun faydasını bilmeye ihtiyacımız vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah Teâlâ burada bizi kendi kudretinden haberdar etmektedir; insanı topraktan yaratmaya ve dünyadaki bütün insanları aynı özden çıkarmaya kādir olan Allah'ı, hiçbir şeyin aciz bırakması mümkün değildir. Aynı şekilde Cânn'ı ateşten yaratmaya, ondan da soyunu bütün dünyayı dolduracak kadar vücuda getirmeye kādir olanı, hiçbir şeyin acze düşürmesi mümkün değildir. İnsan türünün bütün filozofları ve cinler bir araya gelseler dahi, Cenâb-ı Hakk'ın insanı ve bu
mahlûkatı yaratmış olduğu özelliğin mahiyetini idrak edemezler. [§]Bunun 264
iki hikmeti vardır. Birincisi, söylediğimiz gibi Allah Teâlâ'nın insanları tekrar yaratmaya kādir olduğunu göstermesidir. İkincisi de insanları bir halden başka bir hale dönüştürmesi ve birbirinden vücuda getirmesine dair bütün söyledikleri, Allah'ın onları boş yere ve abes olarak yapmadığını göstermesidir. Eğer ölümden sonra dirilmek olmasaydı, o zaman mahlûkatı boş yere ve abes olarak yaratmış olurdu. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٦﴾

16. “Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Bütün nimetlerin Allah'tan geldiğini inkâr etmediğinize göre O'nun insanları ölümden sonra diriltmeye de kādir olduğunu nasıl inkâr edersiniz?

---

26 er-Rahmân, 55/19.

27 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 243.

28 er-Rahmân, 55/19.

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ ﴿١٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿١٨﴾

17. "O, iki doğunun da Rabb'i iki batının da Rabb'idir."

18. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

O, iki doğunun da Rabb'i iki batının da Rabb'idir. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim"[29]. Bunun açıklamasını daha öce yapmıştık[30]. **İki doğunun da Rabb'i iki batının da Rabb'i** ifadesiyle "Doğuların ve batıların Rabb'i" cümlesi, her ikisinin, yani ay ve güneşin doğudaki ve batıdaki sınırlarına ve onların emirle doğduklarına ve yine emirle battıklarına da işaret etmektedir. Eğer onlar emirle değil de kendiliklerinden doğup batsalardı, her zaman ve her mekânda doğup batarlar, bir yere ulaştıkları zaman da bir daha geri dönmezler, doğuş ve batış sürelerini de hiçbir zaman azaltıp çoğaltmazlardı. Sonra bütün bunlar, insan için yaratılmış ve insanın istifadesine sunulmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu da söylemektedir: Sizin için yaratılan varlıklar Allah'a sizden daha itaatkâr oldukları, kendileri için tayin edilen sınırları asla tecavüz etmedikleri ve yaratıcısının emirlerini asla çiğnemedikleri halde, size ne oluyor da yaratanınızın emirlerini ve yasaklarını çiğniyorsunuz ve haddinizi aşıyorsunuz?

Bu âyet aynı zamanda, bir şeyi özellikle zikretmenin, diğer şeyleri reddetmek anlamına gelmediğine de işaret etmektedir. Görmez misin ki Allah, özellikle iki doğunun ve iki batının Rabb'i olduğunu söylemektedir, bu cümle o ikisinin arasında bulunan varlıkların Rabb'i olmadığı mânasına gelmez. O aynı zamanda doğuların ve batıların dışında kalan yerlerin de Rabb'i değil midir? *En doğrusunu Allah bilir.*

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾

265 [§]***19. "O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi."***

İki denizi birbirine kavuşturdu, yani iki denizi birleştirdi ve karıştırdı. Bu âyete, denizlerden birini diğerine gönderdi mânası da verilmiştir. "Yeltekıyân"

[29] el-Meâric 70/40.

[30] bk. es-Sâffât, 37/5.

(يلتقيان) kelimesi, biri diğerine temas etmektedir mânasına gelir; o iki denizden biri tatlıdır, öbürü de tuzlu. "Yeltekıyân" kelimesine, karşılıklıdırlar mânası da verilmiştir.

بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾

20. "(Ama) ***aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar."***

21. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Aralarında bir engel vardır. Yani iki deniz arasında bir perde, bir engel vardır. **Birbirlerine karışmazlar.** Denildiki birbirleriyle karışmazlar, bunlardan herbiri birbirlerine karışarak tatlarını kaybetmezler. Suyun tabiatı birbiriyle karışmak olduğu halde Allah, lütfuyla onların birbiriyle karışmasını engellediğini haber verdi. Bunu yapmaya kādir olan Allah'ı hiçbir şey aciz bırakamaz. Denildiki **Birbirlerine karışmazlar,** yani Allah'ın kendileri için koyduğu sınırı aşmazlar. Sonra iki denize dair ihtilaf edildi. Bazıları birinin Rum denizi diğerinin Hint denizi olduğunu söylediler. **Aralarında engel vardır,** yani yaşayanlar vardır. Birbirine karışmazlar, yani birbiriyle karışık hale gelmezler. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. Bazıları bu iki denizden birinin Rum denizi, diğerinin Fars denizi (İran Körfezi) olduğunu söyler, **aralarındaki engel** de Arap yarımadasıdır. Birinin gök denizi, diğerinin yer denizi olduğu da söylenmiştir. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Hemen göğün kapılarını bardaktan boşanırcasına inen bir yağmura açtık. Yerden de sular fışkırttık; derken sular önceden belirlenmiş bir iş için birleşti"[31]. **Aralarındaki engel** de hava ve yer ile yeryüzü sakinleridir. Bu da Allah'tan gelen bir lütuftur.

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٣﴾

22. "Onlardan inci ve mercan çıkar."

23. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Onlardan inci ve mercan çıkar. Bazıları şöyle dedi: Âyetin zâhirinde belirtildiği üzere tatlı ve tuzlu her iki denizden de inci ve mercan çıkar. Bazıları da şöyle dedi: Burada her iki denize işaret edilmiş olsa da inci ve mercan suyu

---

31 el-Kamer, 54/11-12.

tatlı olanından değil, tuzlu olanından çıkar. Böyle her ikisine işaret edilip sadece birinin kastedilmesi Arap dili açısından caizdir, nitekim bir âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?"[32] Burada insanlara ve cinlere hitap edildiği halde cinlerden peygamber gelmemiştir. Bunun örnekleri Kur'ân'da çoktur.

266 [§]Buradaki "yahrucu" (يخرج) fiili, "ya" (ى) harfi ötreli ve "ra" (ر) harfi üstünlü olarak "yuhracu" diye de okunmuştur[33]. "Yahrucu" diye okunursa, inci ve mercan her ikisine taalluk eder. "Yuhracu" diye okunduğunda ise fiil ikisinin de gayrısıyla ilgili olur. Nitekim bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurulmaktadır: "Şu iki çeşit sudan takınacağınız süs eşyaları çıkarırsınız"[34]. Burada Allah, ondan süs eşyası çıkar dememektedir.

Sonra buradaki inci ve mercânın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: İnci, takının büyük olanı, mercan da inciden küçük olanıdır. Bazıları da bunun aksini söyler, çoğunluk ilk mânayı benimser. İbn Abbâs (r.a.), Hasan-ı Basrî, Katâde ve Dahhâk da böyle söylediler[35]. Ebû Avsece de aynı şeyi söyledi: Mercan, incinin küçük olanıdır, bunun tekili "mercâne" (المرجانة) gelir. Şöyle de söylenmiştir: Mercan, özlerin karışımıdır. "Meractü" (مرجت) denince, karıştırdım anlamı kastedilir. Şöyle de denildi: Mercan, cevherin özel bir türüdür ve denizden çıkar. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Gökten yeryüzüne bir damla düştüğünde sedefler açılır ve inci ondan oluşur[36]. Cenâb-ı Hakk'ın, **O ikisinden inci ve mercan çıkar** sözünü, ancak şunun için söylediği ifade edilmiştir: İnci tuzlu sudan değil, ancak tatlı sudan çıkar, çünkü tatlı ve tuzlu su birleştiklerinde, tatlı su tuzlu suyu mayalandırır. Nitekim çocuk erkeğin ve kadının birleşmesinden doğar, halbuki onu sadece kadın doğurur. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَاٰتُ فِى الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ﴿٢٤﴾

24. "Denizde yelkenlerini bayraklar gibi açarak süzülüp giden gemiler O'nundur."

---

32 el-En'âm, 6/130.

33 Ebû Câfer, Ebû Amr ve Yâkup, âyeti meçhul sîgasıyla "yuhracu" diye okudular. Diğer kırâat imamları ise "yahrucu" diye okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 423; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 284).

34 Fâtır, 35/12.

35 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 170; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 697.

36 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 172.

İbrahim en-Nehaî'nin (r.h.) buradaki "münşeât" (المنشآت) kelimesini "münşiât" diye okuduğu rivayet edilir[37].

[§]Bazıları "münşeât" kelimesini denizin üstünden süzülüp giden diye tefsir ettiler. Bu kelimeyi Hasan-ı Basrî'nin "münşeât" diye okuduğu rivayet edilir. Ebû Ubeyde şöyle dedi: Bu kelime "münşeât" diye okunur, onun tefsiri de gemilerin denizde yelkenlerini şişirerek gitmeleridir. Bugün de öyle yapılır. Şöyle de denilmiştir: "Münşeât", yükseltilmiş, yelkeni şişirilmiş demektir, yelkeni şişirilmeyen ise "münşeât" değildir. Buna mahlûkat da denildi. "Cevârî" (الجوارى) kelimesi de süzülüp giden gemiler demektir. **Bayraklar gibi** yani gemiler denizde, karadaki dağlar gibidirler. Bununla bizzat bayrakların kastedildiği de söylenmiştir. 267

Burada sözü edilen bu âyetlerde çeşitli hikmetler ve her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın kudretini gösteren deliller vardır. Birincisi, denizleri emre âmâde kılmaya ve onların içinde nefis zînetleri yaratmaya, âdemoğluna denizlerdeki rızıkları çıkarmayı, gemiler yapmayı öğreten ve uzak memleketlerdeki faydalara ulaşmak için gemileri denizde yüzdürmeye kādir olan Allah, insanları ölümden sonra diriltmeye de daha başka şeylere de kādirdir. İkincisi, deniz dibinde zînetlerin var olduğunu bilmek, gemiler yapmak ve onları denizlerde yürütmek, denizlerin ötesinde uzak beldelerin var olduğunu ve oralarda nelerin bulunduğunu bilmek, ancak peygamberlerin haber vermeleriyle mümkün olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Size ne oluyor ki, peygamberlerin ve öncekilerin dünyevî menfaatlerinizle ilgili söylediklerini tasdik ediyorsunuz da dine ve âhirete dair vâdlerini ve uyarılarını tasdik etmiyorsunuz? Yahut da Allah şunu söylemektedir: Size ne oluyor ki, Cenâb-ı Hakk'ın sizin için yaratmış olduğu bu nimetlerin O'nun lütfu olduğunu inkâr etmiyorsunuz da peygamberlerin size getirdiklerini inkâr ediyorsunuz?

Sonra, **Süzülüp giden gemiler O'nundur** cümlesi, Mûtezile'nin, kulların fiillerinin yaratılmış olduğunu inkâr etmelerine dair görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü gemileri âdemoğulları kendi elleriyle yaptıkları halde, bu âyette Allah gemilerin kendine ait olduğunu söylemektedir. Eğer insanların fiillerinde Allah'ın bir dahli olmasaydı, bu gemilerin Allah'a değil, insanlara nispet edilmesi gerekirdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir, İbrahim en-Nehâî ve Dahhâk'ın bu kelimeyi "münşiât" (المنشئات) diye okuduklarını rivayet ederler (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 698). Hamza da "münşiât" diye okudu. Diğer kırâat imamları ise "münşeât" diye okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 424).

فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

268 [§]*25.* ***"Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"***

Rabb'inizin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmediğinize, onların Allah'tan geldiğini bildiğinize ve Allah'ın dünyevî menfaatlerle ilgili olarak size verdiği haberleri reddetmediğinize göre kanıtlar ve mûcizeler getirdikten sonra peygamberlerin verdiği haberleri nasıl inkâr edersiniz?

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقٰى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾

26. "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir."

27. "Azamet ve kerem sahibi Rabb'inin zatı ise bâki kalır."

28. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu ilâhî beyanlar çeşitli konulara işaret eder. Birincisi, yeryüzündeki insanların sahip oldukları her türlü mal ve mülk fânidir, Rabb'inin mülkü ise ebedîdir ve kalıcıdır. İkincisi, yeryüzünde yaşayan herkesin saltanatı veya gücü ve kudreti fânidir, ama Rabb'inin hükümranlığı, kudreti ve rablığı ebedîdir; böyle olması da Rabb'inin saltanatının, kudretinin ve hükümranlığının zatından dolayı olduğu bilinsin diyedir. Yeryüzü krallarının ve sultanlarının hükümranlığının aksine onun saltanatı bu yaratıkları sayesinde değildir ki yaratıkların yok olup gitmesi hükümranlığında bir eksiklik ve zayıflık oluştursun. Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, iman etmeyeceklerini, yüce zatını bırakıp taptıkları putlara ibadetten, liderlere ve sultanlara kulluktan ve onlara hizmetten vazgeçmeyeceklerini bildiği kâfirler için söylemiş olması da mümkündür. Sanki şunu söylemektedir: Allah'tan başka kendisine ibadet edilen veya hizmet edilen herkes yahut Allah rızâsı için yapılmayan her iş fâni ve gidicidir, ancak Allah'ın rızası için yapılan iş bâkidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bâtınîler şöyle derler: **Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir** sözü, cismanî nefis fânidir, ruhanî nefis ise bâkidir, ebedîdir anlamına gelir. Bu bedenler fâni olup gittikleri zaman, Allah onların salih amellerinden ruhanî nefisler yaratır ve onlar ebedî kalır.

Rabb'inin yüzü. Bu beyan, Allah'ın rızası gözetilerek yapılan her iş demektir, Allah burada "vech" (وجه) kelimesini rızasından kinâye olarak kullanmaktadır. **Azamet ve kerem sahibi** sözleri de iki mânaya gelir. Birincisi, yaratılanların sorumluluklarına işaret etmektedir; [§]Allah'ın hakkını ve emrini 269
yüceltmek ve bunlara saygı göstermek anlamına gelir. İkincisi, Allah yarattıklarından dilediği kişileri yüceltir; dünyada üstün olanı yüceltmek, âhirette de ikrama lâyık olana ikram etmek O'na aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَسْـَٔلُهُ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِى شَاْنٍ ﴿٢٩﴾
فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٠﴾

29. "Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır)***. O her an yaratma halindedir."***

30. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Allah Teâlâ, yer ve gök ehlinin, yaratılanlardan ümitlerini kestikleri zaman kendisine yalvarıp feryat ettiklerini haber vermektedir. Bütün yaratılanların, her türlü durumlarında yalvardıkları kapının kendi kapısı olduğunu, rızkı ve kurtuluşu kendisinden istediklerini söylemektedir. Bu hususu bazı âyetlerde meâlen şöyle dile getirmektedir: "De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"[38], "İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb'ine yönelip O'na yalvarır"[39], "Bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[40]. Burada sözü edilen ilâhî beyanın, "Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabb'inin zatı ise bâki kalır"[41] meâlindeki âyetin sılası olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: O'nun yaratması ve işi bâkidir, daimîdir, ebedîdir, yaratılanların yok olup gitmeleri ile O'nun yaratmasında ve işinde ne noksanlık olur ve ne de hükümranlığında ve mülkünde zayıflık olur. Aksine O'nun, yaratılanların yok olup gitmeleri durumundaki yaratması ve işi, onların ayakta oldukları haldeki ile aynıdır. Bu âyeti bazı müfessirlerin söyledikleri gibi tefsir etmek de mümkündür. Buna göre yahudiler şöyle dediler: Allah Teâlâ cumartesi günü istirahate çekildi, o gün hiçbir karar ve hüküm

---

[38] el-En'âm, 6/63-64.

[39] ez-Zümer, 39/8.

[40] "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider. O sizi kurtarıp karaya çıkardığında ise yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu çok nankördür!" (el-İsrâ, 17/67).

[41] er-Rahmân, 55/26-27.

vermez, emretmez ve hiçbir iş yapmaz. İşte bunun üzerine **O her an yaratma halindedir** meâlindeki âyet geldi. Yani Allah her an yaratmakta, yok etmekte, diriltmekte ve öldürmektedir.

Bu meselenin aslı şudur: Allah Teâlâ herhangi bir nitelikle nitelendiğinde onunla ezelî olarak nitelenmesi gerekir. Meselâ şöyle denilir; Allah ezelde âlimdir, ezelde kādirdir, ezelde zatıyla rızık verendir. Fakat bir emir veya yönetme işinden söz edilip bu yaratılanlara nispet edilirse, o durumda zama-
270 nın da belirtilmesi gerekir, [§]buradaki zaman da Allah için değil, yaratılanlar içindir. Meselâ şöyle denilir: Allah Teâlâ senin burada oturmanı veya şu vakitte oturmanı ezelden beri bilmektedir. Yani senin şimdi oturacağını, şu anda geleceğini veya şu vakitte geleceğini ezelde bilir. Eğer geçmişteki bir olayla ilgili olarak onu nitelersen vuku bulanı Allah ezelde bilir dersin. Eğer gelecekle ilgili olarak nitelersen şu vakitte şu olayın vuku bulacağını Allah ezelde bilir dersin. Eğer şu an ile ilgili olarak nitelersen şöyle dersin: Şu anda olacakla olanı Allah ezelde bilir. Ve bunun gibi nitelemeler yaparsın. Bunu da yaratılanın ezelde nasıl olduğu konusunda insanların kafasındaki vehmi gidermek için dersin. Buna göre **O her an yaratma halindedir** meâlindeki âyette Allah, yaratmanın ezelde oluştuğu vehmine düşmemeleri için günü ve zamanı belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾

31. “Sizin için de (hesap sorma) ***vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!”***

32. “Artık Rabb’inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”

Bu âyette geçen “senefruğu” (سنفرغ) kelimesi, “seyefruğu” (سيفرغ) diye de okunmuştur. Ebû Ubeyd şöyle dedi: “Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister”[42] meâlindeki âyette geçen “yes’elu” (يسأل) fiili gaip sîgasıyla olduğu gibi burada da muzari gaip sîgasıyla “seyefruğu” diye okuruz. Zeccâc şöyle dedi: Buradaki “senefruğu” (سنفرغ) fiili sizin için meşguliyetimizi bitireceğiz anlamına gelmez, senin işine başlayacağım anlamına gelir[43]. Arap dilinde bu-

---

42 er-Rahmân, 55/29.

43 Zeccâc şöyle dedi: Ferâğ kelimesi iki mânaya gelir; biri meşguliyeti son bulmak, diğeri de bir şeye başlamak demektir: “Kad ferağtü mimmâ küntü fîhi” (قد فرغت مما كنت فيه) dediğinde, yaptığım işi bitirdim, meşguliyetim sona erdi, demiş olursun. “Seeteferrağu li-fulânin” (سَاَتَفَرَّغُ لفلان) deyince de, falancının işine başlayacağım, demiş olursun (Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân*, V, 99; Semerkandî, *Bahru’l-‘ulûm*, III, 308).

nun tehdit anlamına geldiğini söyleyenler de vardır; tehdit anlamına gelmek üzere bir insan diğerine, işim bitti senin işine başlayacağım der. Ebû Bekir el-Keysânî şöyle dedi: "Ferâğ" (الفراغ) kelimesi, özellikle meşguliyeti sona ermek anlamında kullanılmaz, vâdettiği veya akıbetinden uyardığı işleri yapmak mânasına gelir. Allah sanki şunu söylemektedir: Sizi uyardığımız yasaklanmış fiiller konusunda işinizi bitireceğiz **Ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!**

[§]Bize göre "ferâğ" kelimesi, meşguliyeti sona ermek değil, işini bitirmek 271
ve tamamlamak mânasına gelir. İnsan evinin inşaatını bitirip işini tamamladığında "fulânun ferağa min şuğlihî" (فلان فرغ من شغله), yani falan meşguliyetini bitirdi denilir. Görmez misin ki o, her ne kadar evinin inşaatını bitirdi ise de başka bir işle meşgul olacaktır. Dolayısıyla bu fiil, meşguliyetten tamamen boşalmak anlamına gelmez. Meşguliyetten boşalmak mânasına gelseydi böyle denilmezdi, çünkü biri bitince başka bir şeyle meşgul olmaktadır. Dolayısıyla bu kelime tamamlamak, bitirmek anlamına gelir. Fakat insanların bir şey için çalışmaları ancak onunla meşgul olmaları ile mümkün olduğundan dolayı birbirlerinden duyarak bunu meşguliyetten boşalmak diye anladılar, bu da onların yaptığı işlerden anlaşıldı. Fakat her türlü noksanlıktan münezzeh ve şanı yüce olan Allah'ı hiçbir fiil ve hiçbir iş meşgul edemez, dolayısıyla buradaki "ferâğ" kelimesini meşguliyetten boşalmak diye anlamak mümkün değildir. Hatalardan korunma ve başarıya ulaşma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اِنِ اسْتَطَعْتُمْ اَنْ تَنْفُذُوا مِنْ اَقْطَارِ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ اِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾ فَبِاَيِّ
اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾

33. "Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirseniz haydi geçin! Ama (tarafımızdan verilmiş) ***bir güç olmadıkça geçemezsiniz."***

34. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu ilâhî beyan, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Eğer size göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçme imkânı verilseydi, ötelere gider ve orada peygamberleri inkâr edenleri bulur ve inkâr

etmeleri yüzünden başlarına gelenleri görürdünüz. Ama hemen sonra Allah, **Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç olmadıkça geçemezsiniz** buyurmaktadır. Yani size ötelere geçme imkânı verilse bile geçemezdiniz, ancak geçecek olsanız bile, orada helâk edilenlerin delillerini açıkça görür ve neden helâk
272 edildiklerini anlardınız. [§]Bu beyanın mânası, şuna benzemektedir: "De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) inkâr edenlerin sonunun nasıl olduğuna bakın!"[44] Cenâb-ı Hak insanlara yeryüzünü dolaşmalarını, helâk edilenlerin kalıntılarına bakmalarını, helâk edilenin neden helâk edildiğini, kurtulanın da ne ile kurtulduğunu düşünmelerini emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, insanların ötelere geçmekten aciz oldukları mânasına gelir. Yani bu âlemden çıkmaya yahut göklerin ve yerin sınırlarını aşıp ötelere geçmeye sizin gücünüz yetmez. Şayet bu âlemin sınırlarını aşıp ötelere geçme imkânı size verilse, orada benim hükümranlığımın, delillerimin ve saltanatımın varlığını görürdünüz. Yani nerede olursanız olun benim hükümranlığımdan ve mülkümden çıkmaya sizin kudretiniz yetmez. Aksine nereye giderseniz gidin, nasıl olursanız olun, yine benim hükümranlığım ve mülküm içinde kalırsınız, ölümden ve helâk olmaktan kurtulamazsınız. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara!"[45]

İbn Mesûd'un (r.a.) bu âyetle ilgili rivayeti hakkında Dahhâk şöyle dedi: Eceliniz geldi, haydi göklerin ve yerin sınırlarını aşıp ötelere geçin! **Ama (tarafımızdan verilmiş) bir güç olmadıkça geçemezsiniz.** Yani sizi hiç kimse ölümden kurtaramaz, mutlaka öleceksiniz. Yani göklerin ve yerin sınırlarının ötesine geçemezsiniz, geçseniz bile orada da Allah'ın hükümranlığını ve saltanatını görürsünüz. Yani Allah Teâlâ şunu söylemektedir: Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçseniz bile ölümden kaçıp kurtulamazsınız, asla benim hükümranlığımın dışına çıkamazsınız, nerede olursanız olun, yine de sizi ölümle çekip alırım. Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: " Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!"[46]
273 Bazıları şöyle dedi: Allah Teâlâ haşir sırasında melekleri gönderir, [§]onlar da dünyayı kuşatırlar, insanlar da dünyanın farklı köşelerindedirler; köşesinden çıkmaya ne şeytanın, ne insanın ve ne de cinlerin gücü yeter! Çıkacak olsalar bile yine Allah'ın hükümranlığı içinde olurlar. **(Tarafımızdan verilmiş) bir**

---

44 el-En'âm, 6/11.

45 "Onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse yapabilirsen, yeri yarıp inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki, onlara bir mûcize getiresin!" (el-En'âm, 6/35).

46 en-Nisâ, 4/78.

güç olmadıkça sözünün, bir delil olmadıkça mânasına geldiği söylenmiştir. Katâde, bir hükümranlık olmadıkça diye mâna verdi[47]. Bazıları da Allah Teâlâ'nın kudreti olmadıkça dedi. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾

35. "Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir de kurtulmak için birbirinizle yardımlaşamazsınız."

36. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Buradaki "şuvâz" (شواظ) kelimesi "şivâz" (شِواظ) diye de okunmuştur[48]. Hasan-ı Basrî'den ve Mücâhid'den "şivâz" diye rivayet edildi. "Nuhâs" (نحاس) kelimesi de "nuhâsün" (نحاسٌ) ve "nuhâsin" (نحاسٍ) diye okunmuştur[49]. "Nuhâsun" diye okuyan, "şuvâzun" kelimesine atfetmiş olur. "Nuhâsin" diye okuyan da "nârin" (نار) kelimesine atfetmiş olur. Sonra "şuvâz" ve "nuhâs" kelimelerinin işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre "nuhâs", duman demektir[50]. Şöyle de denilmiştir: "Şuvâz", ateşin dumansız olan alevi demektir, "nuhâs" da onun dumanıdır. Kelbî şöyle dedi: "Şuvâz", ateşin alevidir, "nuhâs" da bakır eriyiğidir, günahkârlara onunla azap edilir. Şöyle de söylenmiştir: "Şuvâz", dumanlı ateştir, "nuhâs" da bilinen bakırdır, eritilir ve insanların başları üzerinden dökülür. Dahhâk şöyle dedi: "Şuvâz", odunun dumanı değil alevden çıkan dumandır[51]. "Nuhâs" da tunçtur. Bunu "nuhâsin"
diye okuyanlara göre [§]âyetin mânası şöyle olur: Ateşten ve dumandan bir 274
alev. "Nuhâsun" diye okuyanlara göre de bakır mânasına gelir. **Üzerinize yalın bir ateş alevi ve erimiş bakır gönderilir,** yani ateşte erimiş bakır dökülür. Şöyle de denildi: "Nuhâs" kelimesi her iki okuyuş şekline göre de duman mânasına geldiği gibi bakır mânasına da gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Birbirinizle yardımlaşamazsınız.** Yani bundan kurtulamazsınız. Dünyadaki gibi burada yardım edecek kimse olmayacak mânasına da gelebilir.

---

47 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 701.

48 İbn Kesîr "şivâz" (شِواظ) diye, diğer kırâat imamları ise "şuvâz" (شُواظ) diye okudular (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 285).

49 İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ravh, "nuhâsin" (نحاسٍ) diye okudular. Diğer kırâat imamları ise "nuhâsun" (نحاسٌ) diye okudular (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 285).

50 Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXVII, 182.

51 Dahhâk, *Tefsîr*, II, 820.

Şöyle bir soru sorulursa: Allah Teâlâ ilk âyetlerde bazı nimetlerden söz etti, hemen arkasından da **Rabb’inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** buyurdu. Bu âyetlerde ise nimetlerin anılması bitti, tehdit ifadeleri başladı. Bu tehditlerin arkasından **Rabb’inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** buyurmasının ne faydası var?

Buna şu cevap verilir: Vâdetmekte özendirmek, tehdit etmekte sakındırmak gayesi vardır. İnsan vâdlere arzu duyar, tehditlerden ise korkar, endişe duyar ve tehdit edildiği işlerden sakınmaya gayret gösterir. İşte bu sakınmayı sağlamak da büyük bir nimettir. Vâd ve tehdit ile imtihan tamamlanır, imtihanla da nimetler tamamlanmış olur. İşte bundan dolayı Allah, tehdit ifade eden âyetlerin arkasından da şunu söylemiştir: **Rabb’inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?**

فَاِذَا انْشَقَّتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِۚ ﴿٣٧﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾

37. “Gök yarılıp gül kırmızısı bir yağ gibi olduğu zaman!”

38. “Artık Rabb’inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”

Cenâb-ı Hak o günün korkunç halini ifade için bu âlemin değişeceğini söylemektedir. Nitekim başka âyetlerde de göklerin ve yerin tamamen değişeceğini beyan etmektedir: “Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek”[52], “O dehşet günü gökleri yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz”[53]. Bu konuda başka âyetler de vardır. İlâhî beyanlarda ayrıca dağların da değişeceği belirtilmektedir: “Dağlar parçalanıp toz duman haline gelir”[54], “Dağlar savrulan kum yığınları halini alır”[55], “Dağlar atılmış renkli yüne dönüşür”[56].

275 **[§] Gök gül kırmızısı bir yağ gibi olur.** Bazıları şöyle der: Allah çok renkli hale geleceğinden dolayı gökyüzünü gül bahçesine benzetti; baharda renklenir, sonra farklı bir renge dönüşür, daha sonra daha farklı bir renge girer.

52 İbrâhim, 14/48.
53 el-Enbiyâ, 21/104.
54 el-Vâkıa, 56/5-6.
55 el-Müzzemmil, 73/14.
56 el-Kāria, 101/5.

Buna göre Allah burada gökyüzünün değişeceğinden ve farklı renklere gireceğinden söz etmektedir. Bazıları da şöyle dedi: Allah burada göğü, yumuşak ve zayıf bir hale geldiğinden dolayı erimiş yağa benzetmektedir, nitekim başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur"[57]. Buradaki "mühl" (المهل) kelimesi, zeytinyağının tortusu anlamına gelir. Ancak gökyüzünün erimiş yağa benzetilmesi, yumuşak oluşundan değil, çok renkli hale gelmesinden dolayıdır. Bu yoruma göre âyet, gökyüzünün yarılma şekline işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle de denildi: Gökyüzü yağ gibi kızarır ve erir. Dünya semasının demirden olduğu rivayet edilmiştir, kıyâmet koptuğunda cehennem ateşinin hararetiyle yeşilden kırmızıya döner, tıpkı ateşte ısıtılan demirin kızarması gibi. Bazıları "dihân" (الدهان) kelimesinin, yağ anlamındaki "dühn" (الدهْن) kelimesinin çoğulu olduğunu söyler. "Dihân"ın kırmızıya çalan esmer mânasına geldiği de belirtilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْـَٔلُ عَنْ ذَنْبِهٖٓ اِنْسٌ وَلَا جَٓانٌّۚ ﴿٣٩﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾

39. "İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz (çünkü her şey apaçık ortadadır)***."***

40. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu âyetin tefsirinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Hiçbir cin ve
insana başkasının günahı sorulmayacak, herkese ancak kendi günahı sorula-
caktır. Başkasını saptıran birine de onun sapmasının hesabı sorulmayacak, an-
cak saptırana saptırmasının hesabı, sapana da sapmasının hesabı sorulacaktır.
Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabbimiz! Bizi saptıran şu cinleri ve
insanları bize göster, onları ayaklarımızın altına alalım!"[58] Bazıları şöyle dedi:
Kimseye başkasının hesabı sorulmaz, yani cinlere insanların günahı, insanla-
ra da cinlerin günahı sorulmaz. Şöyle mâna verenler de vardır: Öğrenmek ve
bilgi sahibi olmak için kimseye soru sorulmaz, yaptıkları işi nasıl[59] yaptıkları
sorulmaz, ama niçin yaptıkları sorulur. [§]Yani işin kendisini değil delilini so- 276
rarlar. Çünkü her din ve mezhebe göre yapılan iş, bir delile dayanır. Bazıları

---

57 el-Meâric, 70/8.

58 Fussılet, 41/29.

59 Arapça metinde "limâzâ" (لماذا) yazılmakla birlikte mânasının tekrar olmaması ve anlamlı olması için "keyfe" (كيف) şeklinde düzeltilmesi gerekir.

şöyle dedi: Belli bir zamanda sorulmazlar, ama başka zamanda sorulurlar. Bazıları da şöyle demiştir: Kâfirlerin yüzlerinde birtakım alâmetler olacağı için onlara günahları sorulmaz, nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin yüzlerinin kararması, gözlerinin mavileşmesi gibi birtakım alâmetlerin olacağı ifade edilmektedir, tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüştür"[60], "Bir gün ki nice yüzler de kararacaktır"[61]. Müminlerin alâmetleri de yine âyetlerde şöyle belirtilmektedir: "O gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır"[62], "Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır"[63]. Nihayet bazıları da şöyle demiştir: Günaha batmış olanlar hakkında meleklere sorulmaz, çünkü onlar simalarıyla bilinirler.

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمٰيهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصٖى وَالْاَقْدَامِ ﴿٤١﴾
فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾

41. "Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar."

42. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

[Bohçalanıp Cehenneme Akıtan Günahkârlar]

Günahkârlar simalarından tanınır. Allah Teâlâ yüce kitabında âhirette günahkârların bazı alâmetleri olacağını ve bunlarla tanınacaklarını söylemektedir. Onların yüzlerinin kara olacağını daha önce söylemiştik. Allah Teâlâ başka âyetlerde meâlen şöyle söylemektedir: "İşte o gün korkudan yürekler ağıza gelir. (İnsanların) gözlerine korku çöker"[64], "Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çeviririz"[65]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, ilk anda onların yüzlerinde korku vardı, sonra toza toprağa bulanmış hale gelir, sonra kararır, sonra da dümdüz hale getirilir. Bu türlü hallerden Allah'a sığınırız.

---

60 Abese, 80/40.
61 Âl-i İmrân, 3/106.
62 el-Kıyâme, 75/22-23.
63 Âl-i İmrân, 3/107.
64 en-Nâziât, 79/8-9.
65 "Ey Ehl-i Kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi yasaklarını çiğneyen kimseleri lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin" (en-Nisâ, 4/47).

[§]**Perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.** Denildi ki: Kemikleri 277
ve belleri kırılır, ayaklarından ve perçemlerinden tutularak bohçalanır, sonra da cehenneme atılır. Bazıları şöyle dedi: Elleri boyunlarına zincirlenir, sonra perçemlerinden ve ayaklarından bohçalanır, sonra da cehenneme atılırlar.

هٰذِهٖ جَهَنَّمُ الَّت۪ي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَۘ ﴿٤٣﴾

43. "Günahkârların yalan saydıkları cehennem işte bu!"

Yani az önce söylediğimiz şekilde cehenneme atıldıkları zaman kendilerine şöyle denilir: Dünyada iken yalan saydığınız cehennem işte bu!

يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ حَم۪يمٍ اٰنٍۚ ﴿٤٤﴾

44. "Onun ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler."

Yani cehennem ateşi ile kaynar su arasında gidip gelirler. Buradaki cehennem kelimesinin, onların yedikleri yemekten, yani ateşten, kaynar suyun da içtikleri içecekten kinâye olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak sanki şunu söylemektedir: Onlar yiyecekleri ve içecekleri malzemeler arasında gidip gelirler, ne yediklerinden doyarlar, ne de içtiklerinden kanarlar. Aksine her yediklerinde açlıkları daha da artar, her içtiklerinde de susuzlukları artar. "Hamîm" (حميم), onlar için hazırlanan içecektir. "Ân" (آن) kelimesi de sıcaklığı son hadde varan şey demektir.

فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

45. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bu ilâhî beyanın, tehdit âyetinin arkasından gelmesine, bazıları âhirette onlara şöyle denileceğini söylemiştir: Dünyada iken Rabb'inizin nimetlerin-
den hangilerini inkâr ediyordunuz? [§]Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmak- 278
tadır: "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek; nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak; bekçileri onlara, 'İçinizden, size Rabb'inizin âyetlerini okuyup duyuran ve böyle bir günle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran bir elçi gelmedi mi?' diye soracak"[66].

66 ez-Zümer, 39/71.

وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ ﴿٤٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٧﴾

46. "Rabb'inin huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır."

47. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Allah Teâlâ, Rabb'inin huzurunda durmaktan insanın korkacağını söylemekte, fakat kimden korkacağını ve korktuğu zaman oradan ayrılıp ayrılmayacağını açıklamamaktadır. Bu korkunun, başka bir âyette belirtildiği gibi Rabb'inin huzurunda bulunmaktan duyulması mümkündür: "Rabb'inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı cennetin tâ kendisidir"[67]. Buradaki "Nefsine kötü arzuları yasaklayan" sözü, iki mânaya gelir. Birincisi, nefsinin arzu ettiklerini ona vermeye engel olan demektir. İkincisi, nefsinin yasaklanan şeyleri arzu etmesini engelleyen mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetin, Rabb'inin huzurunda bulunmanın doğurduğu korku halini açıklamış olması mümkündür. Yani Rabb'inin huzurundan korkan ve bu sebeple günah işleme niyetini terkeden yahut nefsinin arzularını yerine getirmeyen kişi.

Burada ona üç veya dört değil de neden iki cennetin verildiğini, bunun ne gibi faydası olduğunu bilmiyoruz. Müfessirler şöyle dedi: Allah burada iki cennetten söz etmiştir, çünkü cennetler dört tanedir: Adn, firdevs, me'vâ ve naîm cenneti. Adn ve naîm cennetleri Allah'a yakın olan kişiler, şehitler ve sıddıklar içindir. Diğer iki cennet ise onların altındaki müminlere, kitapları sağdan verilenlere aittir.
279 Bunun şu iki mânaya gelmesi de mümkündür. Birincisi, [§]insan sağına soluna baktığında sadece kendi cennetini görür, başkalarının cennetini görmez. Yukarıdan aşağıya veya aşağıdan yukarıya baktığında da sadece kendi sahip olduğu yeri görür, başkasını görmez. Dolayısıyla bu âyet, gerçek mânada iki cennet anlamına değil, baktığı zaman gözlerinin sadece kendi mülkünü ve cennetini göreceği mânasına gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, biri kötülükleri terkettiği için, diğeri de güzel işler yaptığı için olmak üzere onun iki cenneti olacaktır,

Bu âyet hakkında İbn Kuteybe, Ferrâ'dan şunu nakleder: Araplar bazan sözün başlarında yahut sözü kestikleri yerlerde, kestiklerine muvafık düşsün diye bir yere iki isim verirler. Buna göre âyetin bittiğine uygun düşmesi için **iki cennet** denilmiştir, ama maksat tek cennettir. Fakat İbn Kuteybe bu görüşü

---

[67] en-Nâziât, 79/40-41.

beğenmedi ve şöyle dedi: Böyle bir söz ancak sözün bittiği yerde söylenir, söz henüz bitmeyince böyle bir söz söylenmez[68]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra Allah, ölümden sonra dirilmeye Rabb'inin huzurunda durmak anlamında "mukām" (المُقام) ismini verdi. Aynı zamanda O'na dönmek (rücû'), varmak (masîr), huzura çıkmak (burûz)[69] gibi isimler de verdi. Bunun iki mânası vardır. Birincisi, Allah bu ismi, ölümden sonra dirilmenin bu âlemin sonu olduğu için vermiştir. İkincisi, o gün her şeyin Allah'ın emrine bağlı olduğu, dünya ve âhirette her şey O'nun tedbir ve yönetiminde bulunduğu ve O'ndan başka hiç kimsede yönetim yetkisi olmadığı herkes tarafından açıkça görüldüğü için bu ismi vermiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!"[70] Bu âyette geçen iki cennetin, bazı müfessirlerin söylediği gibi önde gidenler ve şehitler için, "Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır"[71] meâlindeki âyette geçen iki cennetin de amel defterleri sağdan verilenler için olması da mümkündür.

ذَوَاتَا اَفْنَانٍ ﴿٤٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٩﴾ فِيهِمَا عَيْنَانِ
تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾

[§]***48. "İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur."*** 280

49. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

50. "İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır."

51. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Allah Teâlâ sonra her zümreye ait cennetin niteliğini de belirtmektedir; hayırda önde gidenler, sıddıklar ve şehitler için **İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunan** iki cennet olduğunu söylemektedir. Müfessirlerin geneli buradaki "zevâtâ efnân" (ذواتا افنان) ibaresine "zevâtâ ağsân" (ذواتا اغصان), yani çeşit çeşit ağaçlar bulunan cennetler diye tefsir ettiler. Ancak böyle olmasında

---

68 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 118; İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 439.

69 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki…" (İbrâhim, 14/21); "İnsanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır" (İbrâhim, 14/48).

70 el-Mü'min, 40/16.

71 er-Rahmân, 55/62.

büyük bir hikmet söz konusu değildir. Fakat bu beyanın fenler, yani sanatlar ve çeşitler mânasına gelmesi mümkündür, yani o iki cennette her çeşit sanat ve fen vardır. Mukātil[72] şöyle dedi: Amel defterleri sağdan verilenler için olan iki cennetin "İkisi de yemyeşildir"[73]. Buradaki "müdhâm" (المدهام) kelimesi, yeşilliği çok kuvvetli olduğu için siyaha benzeyen koyu yeşil mânasına gelir. Bu iki cennet, önceki iki cennetten daha düşüktür, çünkü Allah bunları tek bir vasıfla nitelemekte, önceki iki cenneti ise fenler ile nitelemekte, ayrıca o iki cennet hakkında, **İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır** buyurmaktadır. Amel defterleri sağdan verilenler hakkında da "İkisinde de akan iki su kaynağı bulunur"[74] demektedir. "Nâdıh" (ناضخ) kelimesi, akışı belli olmayan su demektir. Önceki âyette akıp giden iki kaynak deniyordu, bu âyetteki "nadh" (النضخ) kelimesi ise akıp giden sudan daha düşük bir akışı ifade eder.

İbn Kuteybe şöyle dedi: "Naddâhatân" (نضّاختان) kelimesi, yerden damla damla çıkan su demektir[75]. Cenâb-ı Hak önceki iki cennet hakkında ise meâlen şöyle buyurdu: "İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur"[76]. Yani ikisinde de her türlü üründen yahut hangisi olursa olsun her renkten farklı türler
281 vardır. [§]Amel defterleri sağdan verilenler hakkında da meâlen şöyle buyurdu: "Her ikisinde türlü meyveler, hurma ve nar var"[77]. Burada Allah sınırlı mahiyette gıdaların bulunduğunu, öncekinde ise bu iki cennetin diğerinden daha üstün olduğunun bilinmesi için "İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur"[78] buyurarak genellikle her şeyin bulunduğunu söylemektedir. **İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunan iki cennet** meâlindeki âyetin tanımına göre her birinde tek başına bir hikmet bulunması da mümkündür. Çünkü söylediğimiz gibi ikisinde de her türlü sanat ve her türden nimetler vardır. Bu iki kaynaktan biri, bilinen ve vâdolunan kaynaktır, diğeri de bilmedikleri ve kendilerine vâdedilmeyen kaynaktır.

فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾

52. "İkisinde de her meyveden farklı türler bulunur."

---

72 bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 308-310.
73 er-Rahmân, 55/64.
74 er-Rahmân, 55/66.
75 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 443.
76 er-Rahmân, 55/52.
77 er-Rahmân, 55/68.
78 er-Rahmân, 55/52.

53. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Yani bozulmayan ve tadı değişmeyen farklı tür ve renkte meyveler vardır. Dünyadaki meyvelerin rengi ancak bozulunca değişir, fakat bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak, hiç bozulmadan renklerinin değiştiğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: Allah Teâlâ buradaki "zevcân" (زوجان) kelimesinin, meyvelerden çift mânasında zikretmiştir, çünkü insanların kalpleri çiftlerden birini hatırlar, Allah da onların nefislerine ikincisini temenni ettirir, diğeri de Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan lütfu ve ikramıdır; insanların hiç akıllarına gelmediği, gözleriyle görmediği ve hayalleri bile ulaşmadığı halde, Allah kendisinin lütfu olarak onlara ikram eder. Bazıları da şöyle dedi: Bu âyetlerde gaye, cennet ehlinin cennetteki durumunu açıklamak değildir, fakat "sâbikûn" (السابقون) zümresinden olanların, amel defterleri sağdan verilenlere olan üstünlüklerini göstermektir; bunlara verilen nimetlerin iki katı onlara verilecek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مُتَّكِـِٔينَ عَلٰى فُرُشٍۭ بَطَٓائِنُهَا مِنْ اِسْتَبْرَقٍۜ وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ دَانٍۚ ﴿٥٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٥﴾

54. "**(Cennettekiler) **içleri atlasla dokunmuş sergiler üzerine kurulmuşlardır. Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişilebilecek yakınlıktadır."

55. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Ferrâ şöyle dedi: "Bitâne" (البطانة) ve "zıhâra" (الظهارة) (iç ve dış) kelimelerinin aynı şeyden ve aynı cihetten olmaları mümkündür, ancak burada in-
sanların bedenlerine temas eden cihete **[§]**"bitâne", diğerine de "zıhâra" dedi. 282
Tıpkı gökyüzü gibi; meleklerin devamındaki cihet, onların için "bitâne", bizim için "zıhâra"dır. Bizim devamımızdaki cihet de onlar için "zıhâra" bizim için "bitâne"dir. Aynı şekilde insanın hemen bitişiğinde olan her şey onun için "bitâne", bitişiğinde olmayan şey de "zıhâra"dır. Meselâ, gökyüzünün bizim gördüğümüz tarafı için, bu göğün sırtı mânasında "zahru's-semâ" (ظهر السماء) denilir, diğer tarafa da göğün içi anlamında "batnü's-semâ" (بطن السماء) denilir[79]. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Kuteybe buna karşı çıkar ve der ki: Allah burada "bitâne"yi zikretti ve onun atlasla dokunduğunu söyledi, fakat "zıhâra"yı zikretmedi. İnsanlar arasında yaygın olan ise döşeklerinin dışının (zıhâranın)

---

79 bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 118.

içinden (bitâneden) daha nefis, içinin ise dışından daha düşük olmasıdır. Buna göre burada "bitâne"nin belirtilmesi ve onun atlastan yapıldığından söz edilmesi, onun dış yüzünün (zıhârasının) içinden (bitâneden) daha değerli ve daha nefis olduğuna işaret eder[80]. Ancak Ferrâ'nın söylediği doğrudur, İbn Kuteybe'nin söylediği ise insanların dünyada nesnelerin dış görünüşünü iç taraftan daha güzel yaptıklarının ifadesidir, çünkü insanların güçleri içini ve dışını aynı mükemmellikte ve aynı nefâsette yapmaya yetmemektedir. Her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah Teâlâ'nın ise hazineleri tükenmez, dolayısıyla istediği her şeyi istediği şekilde yapar. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Size onların iç tarafları haber verildi, ya dış tarafları nasıldır acaba?[81]

Âyetteki "istebrak" (إستبرق) kelimesi hakkında da farklı görüşler vardır; kalın ipek anlamına gelir dendiği gibi ipeğin ince olanıdır da denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Biz ise onun ne olduğu ve nasıl olduğu konusunda yorum yapmıyoruz, ancak şunu biliyoruz: O, müminlere Rab'leri tarafından vâdedilen bir giysidir ve insanların canlarının çok istediği bir giysidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişilebilecek yakınlıktadır. Cenâb-ı Hakk'ın bunu, hayırlarda önde gidenler, yaptıkları itaat ve hayırları önemsiz gördüklerinden dolayı kendilerini Rab'lerinin vâdinden uzak görenler, Allah için yapmaları gereken amellerde, O'nun emir ve yasaklarına uymakta kusur işledikleri korkusu yüreklerine sinmiş olanlar için söylemiş olması mümkündür. Size vâdedilen **Bu iki cennetin de meyveleri kolayca erişile-**
283 **bilecek yakınlıktadır.** [§]Müfessirler şöyle dedi: Yani o meyvelerin ağaçları size yakındır, insan elini uzatarak istediği gibi ondan alır. Ancak *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak bunu, o iki cennet uzak olsalar da meyveleri yakındır mânasında söylemiştir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Cenâ" (جَنى) fiili taşıdı anlamına gelir, ağaç meyvelerden yükünü aldığı ve yükü olgunlaştığı zaman bu fiil kullanılır.

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَٓانٌّ ﴿٥٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٧﴾

---

80 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 442.

81 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 193; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 709.

56. "Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır ki onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur."

57. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır; yani gözleri eşlerinden başkasını görmeyen ve onları arzulamayan kadınlar vardır. Başka bir âyette de "Otağlarına kapanmış hûriler var"[82] buyurmuştur. Allah Teâlâ bunu, dindarların kıskanç olduklarından, eşlerinin kendilerinden başkasına bakmalarını ve başkalarının da onlara bakmasını istemediklerinden dolayı söylemektedir. Bu iki âyette Allah o kadınların, kocalarından başkasına bakmadıklarını, başkalarının da onlara bakmadıklarını haber vermektedir, onları otağlarına kapanmış olmakla nitelemektedir.

Daha önce onlara ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur. Buradaki "yetmishunne" kelimesi, "yetmushunne" diye de okunmuştur[83]. Ferrâ bu kelimeye dokunmak diye mâna verdi; tamese fiili, nikâh yoluyla yaklaşmak demektir[84]. Müfessirler şöyle dedi: [§]Daha önce onlarla ne bir cin ve ne de bir 284
insan ilişkide bulunmuştur. Bu kelimeye Ebû Avsece, onlara kimse dokunmamıştır diye mâna verdi. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Lem yetmishunne" (لم يطمثهن) kelimesi bize göre çocukların yetiştirildiği gibi onları kimse yetiştirmedi, cinlerin çocuklara dokunup hallerini ifsat ettikleri gibi onlara bir cin de dokunmadı demektir[85]. Aksine onlar Allah Teâlâ'nın nitelediği gibidir: "Şüphesiz biz onları yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır. Bütün bunlar, hakkın ve erdemin yanında olanlar içindir"[86].

كَاَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾

58. "Sanki onlar yakut ve mercandır."

59. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

---

82 er-Rahmân, 55/72.

83 Kisâî hariç kırâat imamları bu kelimeyi bu âyette de bu sûrenin 74. âyetinde "yetmishunne" diye okudular. Yalnız Kisâî, birinde "yetmishunne", diğerinde "yetmushunne" diye okudu. Ebû Hamdûn, Kisâî'nin şöyle dediğini nakleder: İlk âyet "yetmushunne" diye, ikinci âyet ise "yetmishunne" diye okunur (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 424).

84 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 442; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 119.

85 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 245; İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 442.

86 el-Vâkıa, 56/35-38.

Müfessirler şöyle der: Allah onları saf ve temiz olmalarıyla yakuta, beyaz tenli olmalarıyla da mercana benzetmektedir. Bu husus, onların dediği gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ ﴿٦٠﴾ فَبِاَيِّ اٰلَٓاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦١﴾

60. "İyiliğin karşılığı da ancak işte böyle iyiliktir."

61. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Denildi ki: Onların dünyada iken yaptıkları **iyiliğin karşılığı** olarak kendilerine âhirette **öyle bir iyilik verilecektir.** Yani insanın dünyada iken yaptığı güzel bir işin karşılığı olarak kendisine âhirette güzel bir lütufta bulunulacaktır, ondan maksat da cennettir. Ancak bunun diğer bir yorumu daha doğru gibidir; yani Allah Teâlâ'nın dünyada insanlara verdiği nimetlerle yaptığı iyiliğin karşılığı, ancak O'na şükretmekle ve bunların O'ndan geldiğini kabul etmekle Allah'a ihsanda bulunmaktır, yani güzel işler yapmaktır; bundan maksat da Allah'a şükretmek ve verdiklerini güzelce kabul etmektir. Çünkü hiç kimse, Allah Teâlâ'nın dünyadaki iyiliklerinin karşılığını âhirette almayı hak etmiş değildir, insanlara verilen mükâfat onların hak etmeleri sayesinde değil, Allah'ın lütfu ve ihsanı sayesindedir. **İyiliğin karşılığı** sözü, Allah'ın verdiği nimetlere dünyada iyilikle sahip çıkanın karşılığı mânasına da gelebilir, işte bunun karşılığı **ancak işte böyle iyiliktir.** *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Yûsuf ve Muhammed [b. Hasan] (Allah ikisine de rahmet etsin), cinlerin de insanlar gibi sevap kazandıklarına bu âyetle istidlâlde bulunurlar. Çünkü sûrenin başından sonuna kadar hitap cinlerle insanlara yapılmaktadır: "Ey
285 cin ve insan toplulukları!"[87], [§]"Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur"[88]. Bu âyetlere göre cinlerle insanlar vâd ve uyarıda müşterek konumdadırlar. Ancak Ebû Hanîfe (r.h.), cinler için sevap yoktur der. O, âyetlerde sözü edilen meyveler ve bayraklı gemiler[89] gibi nimetlerin ekserisinin insanlar için olduğuna, bunlarda cinlerin nasibi bulunmadığına dayanarak bu kanaate varmıştır. Buna göre bahsedilen sevap, insanlar için hakkıyla sevap, cinler için ise göz hakkı anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu konuyu başka yerde açıklamıştık.

---

87 er-Rahmân, 55/33.

88 er-Rahmân, 55/74.

89 er-Rahmân, 55/24 âyete işaret etmektedir.

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾

62. "Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır."

63. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Daha önce geçen iki cennet[90], eğer hayırda önde gidenler ve sıddıklar için ise buradaki iki cennet de bazı müfessirlerin söyledikleri gibi amel defterleri sağ taraflarından verilenler (ashâbü'l-yemîn), yani hakkın ve erdemin yanında olanlar içindir. **Bu ikisinden başka** ifadesinin, fazilette, değerde ve konumu itibariyle "ashâbü'l-yemîn"den daha üstün olanlar için iki cennet daha vardır mânasına gelmesi de mümkündür. Her ne kadar her zümre için iki cennetin var olduğu belirtiliyorsa da **Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır** meâlindeki âyet, fazilet ve değer itibariyle değil, yeri ve mekânı itibariyle iki cennet daha vardır mânasına da gelir. Allah Teâlâ sanki şunu söylemektedir: Hangi taraftan bakarlarsa baksınlar, gözleri kendi cennetlerini görecektir; ister üstten ister alttan, ister sağdan ister soldan baksınlar, hep cennetlerin ortasında olacaklar, yerlerini değiştirmeye ihtiyaç duymayacaklar. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Oradan hiç ayrılmak istemezler"[91].

مُدْهَاۤمَّتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾

[§]***64. "İkisi de yemyeşil."*** 286

65. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

"Müdhâmmetân" (مُدْهامّتان) kelimesinin, siyaha çalan koyu yeşil anlamına geldiğini daha önce söylemiştik[92]. Cenâb-ı Hak yukarıda "İkisinde de çeşit çeşit ve emsalsiz nimetler bulunur"[93] diye nitelediği o iki cennetten farklı olarak burada bu nitelemeyi yapmaktadır.

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِاَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾

66. "İkisinde de gürül gürül akan iki su kaynağı bulunur."

67. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

---

90 er-Rahmân, 55/46.

91 el-Kehf, 18/106.

92 bk. er-Rahmân, 55/50 nolu âyetin tefsiri.

93 er-Rahmân, 55/48.

Bu iki nehrin hızlı akan nehirler olmadığını daha önce söylemiştik[94]. Aynı konu Berâ b. Âzib'ten (r.a.) de rivayet edilmiştir: "Aynâni tecriyân" (عينان تجريان) "Akıp giden iki kaynak" sözüyle ifade edilen nehir, "Aynâni naddâhatân" (عينان نضاختان) "Gürül gürül akan iki su kaynağı" cümlesiyle ifade edilen nehirden daha üstündür[95]. Denildi ki: Bu âyette "naddâhatân" (نضّاختان) diye tesniye kullanılmıştır, çünkü onlar cennet ehli için hayır ve bereket getirirler. Su ve çeşitli meyveler getirdiği için böyle denildiği de söylenmiştir. Enes b. Mâlik'in (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Nehirler ahirette misk ve anber taşırlar, tıpkı su kuşu dünyada, ev sahiplerinin evlerine su taşıdığı gibi[96].

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

68. "Her ikisinde türlü meyveler, hurma ve nar var."

69. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Bazı insanlar, Ebû Hanîfe'nin (r.h.), meyve yemeyeceğine yemin eden birinin nar yemesi halinde yemininin bozulmayacağı görüşüne bu âyeti delil
287 gösterirler. Ebû Hanîfe bu âyete dayanarak narın [§]ve taze hurmanın meyve olmadıklarını, çünkü bu ikisinin âyette "meyveler" anlamına gelen "fâkihe" (فاكهة) kelimesine atfedildiğini söylemektedir. Hiçbir kelime kendine atfedilmez, ancak başka bir kelimeye atfedilir. Bu, âyetin zâhirî ifadesidir. Ancak her ne kadar meyve cinsinin bir türü ise de onun ayrıca belirtilmesi tâzim amacıyla da olabilir. Nitekim Allah bir âyette şöyle buyurmuştur: "Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibrîl'e ve Mîkâil'e düşman ise bilsin ki Allah da inkârcıların düşmanıdır"[97].

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾

70. "Oralarda, huyu güzel, yüzü güzel kadınlar var."

71. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Denildi ki: Bu âyetten maksat, onların huylarının ve yüzlerinin güzel olduğunu belirtmektir. Buradaki "hayrât" (خيرات) kelimesinin tekili "hayyeratun"

---

94 bk. er-Rahmân, 55/50 nolu âyetin tefsiri.

95 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 3327; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 716.

96 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, X, 3328; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 716.

97 el-Bakara, 2/98.

(خيرة) ve "hayratun" (خَيْرَة) gelir. İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Her mümin için huyu ve yüzü güzel bir kadın vardır ve her kadın için de bir saray vardır[98].

حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾

72. "Otağlarına kapanmış hûriler var."

73. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Denildi ki: Otağında bekleyen ve dışarı çıkmayan hûriler. Yukarıda söylediğimiz gibi bunun aslı, onların otağlarında saklanmaları ve eşlerinden başka kimsenin kendilerini görememesidir. "Oralarda eşinden başkasına bakmayan kadınlar vardır"[99] meâlindeki âyet de gözlerini kaldırıp kocalarından başkasına bakmazlar ve başka birini arzulamazlar demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ اِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا
تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾ مُتَّكِئِينَ عَلٰى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَعَبْقَرِيٍّ حِسَانٍ ﴿٧٦﴾
فَبِأَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾

74. "Onlardan önce kendilerine ne bir insan ne de bir cin dokunmuştur."

75. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

76. "Hârikulâde döşemeler üzerinde yeşil yastıklara yaslanmışlardır."

77. "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?"

Hârikulâde güzel döşemeler üzerinde yeşil yastıklara yaslanmışlardır. Kırâat imamları buradaki refref kelimesini elifsiz olarak bu şekilde okudular.
[§]Âsım el-Cahderî'nin buradaki iki kelimeyi "rafârife" (رَفَارِفَ) ve "abākıriyye" 288
(عَبَاقِرِيَّ) diye okuduğu rivayet edilir[100]. "Refref" (الرفرف) kelimesinin oturulan

98 İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilir: Her mümin için huyu ve yüzü güzel bir kadın vardır ve her kadın için de bir saray vardır. Her sarayın da dört kapısı vardır. Oraya her gün, daha önce olmayan kıymetli bir bağış, bir ikram ve bir hediye girer. O kadınlar gururlanmazlar, kocalarından kaçmazlar, güzel kokuları tükenmez ve kötü kokmazlar. Ceylan gözlüdürler. Sanki saklı yumurtalar gibidirler" (İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 483; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VII, 720.

99 er-Rahmân, 55/56.

100 bk. Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, IX, 283-284.

yer veya yerler mânasına geldiği söylenmiştir[101]. Yeşil bahçe, çadır ve yaygının, döşeğin sarkan kısmı mânalarına geldiği de söylenmiştir. "Abkarî" (العبقرى) kelimesinin de değerli halı anlamına geldiği söylenmiştir[102]. Ebû Ubeyde şöyle dedi: "Abkarî", sık dokunmuş yaygılar demektir[103]. Yere serilen her yaygıya "abkarî" dendiği de söylenmiştir[104]. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece de şöyle dediler: "Abkarî" kelimesi Kur'ân dışında ipekten yapılan elbise anlamında kullanılır, "Abkar" (عَبْقَر) bir yer adıdır ve oraya nispet edilir[105].

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِى الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

78. "Azamet ve kerem sahibi Rabb'inin adı ne yücedir!"

Ebû Bekir el-Esam bu âyete şöyle mâna verdi: Rabb'inin ismi, başkasının bu isme lâyık olmayacak derecede yücedir. **Azamet sahibi;** yani yaratılanların kendisini yüceltmelerine lâyık olan ve O'dan başkasına bu ismi veremeyecekleri derecede ulu olandır. **Kerem sahibi;** yani kendisine çocuk, ortak ve benzeri şeylerin isnat edilmesine lâyık olmayan demektir.

Bu sûrede **Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?** meâlindeki âyetin sıkça tekrar edilmesinin faydası konusunda şunlar söylenmiştir: Allah'ın birliğine işaret konusunda göklerde ve yerde bulunan nimetlerden hangisini inkâr edebilirsiniz? Kendilerini Allah'ın yarattığına, peygamberleri O'nun gönderdiğine ve onların Allah'tan getirdiklerine gökler de yer de şahitlik etmektedir. Daha önce de söylediğimiz gibi bu, göklerde ve yerde olan her nesnenin, maldan, yiyecek ve içecekten daha faydalı olduğu mânasına
289 gelir. [§]Bu, bir insanın başka birini kınamasına ve azarlamasına benzemektedir: Sen aç değil miydin, seni ben doyurdum, bunu inkâr mı ediyorsun? Sen susamış değil miydin, sana ben su verdim, bunu inkâr mı ediyorsun? Sen çıplak değil miydin, seni ben giydirdim, bunu inkâr mı ediyorsun? Bu ve buna benzer sözleri söylemesi gibidir. Bu âyetin tekrar edilmesinde bundan başka faydaların olması da mümkündür. Meselâ âyet öğüt ve nasihat anlamına gelir, öğüt ve nasihatta esas olan da kalplere daha iyi yerleşsin ve daha çabuk kabul edilsin diye tekrar edilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

101 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 273.
102 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 273.
103 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 444.
104 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 246.
105 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 444.

[56]VÂKIA SÛRESİ 291

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١﴾

1. "Büyük olay gerçekleştiği zaman;"

[Vâkıa Kelimesinin Anlamı]

Doğrudan böyle bir hitapla söze başlanması uygun değildir, buna göre âyet, belirtilmeyen bir soru ve hitabın cevabıdır. Muhtemelen müminler kendi aralarında âhirette verileceği vâdedilen güzellikleri konuşuyorlardı, o sırada kâfirler onlara soruyor: Bu güzellikler size ne zaman verilecek? Onlar da **Büyük olay gerçekleştiği zaman** cevabını veriyorlar. Nitekim insan birine, şu iş ne zaman olacak, diye sorduğunda, karşısındaki ona, şu iş olduğunda diye cevap verir. Dolayısıyla bu ifade, sorulan sorunun cevabıdır. Kur'ân'da bu şekilde geçen bütün âyetler böyle yorumlanır. Meselâ "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığı zaman"[1] meâlindeki âyet de böyledir. Buradaki "vâkıa" (الواقعة) kelimesini şöyle yorumlamak mümkündür: Sevap ve ceza günü geldiğinde; dolayısıyla buradaki "vâkıa" kelimesi sevap ve cezadan kinâyedir. "Vâkıa" kelimesinin, kıyâmet, saat ve benzerleri gibi ölümden sonra dirilme gününün ismi olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ﴿٢﴾

[§]***2. "Artık onun vukuunu yalan sayacak kimse kalmayacaktır."*** 292

Bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: O, dönüşü ve geri çevrilmesi mümkün olmayan bir gündür. "Ona yükledi, o da yalanlamadı" denilince, dönmedi mânasına gelir. Bazıları da şöyle mâna verdi: O haktır, yalan değildir. Bazıları ise şöyle dedi: Onun vukuunu kimse yalanlayamaz, o insanların dünya-

---

1 ez-Zilzâl, 99/1.

da gözleriyle gördükleri ve mûcize olduğunu bildikleri halde yalanladıkları mûcizeler gibi değildir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler"[2]. Buna benzer âyetlerde buyurulduğu üzere onlar, mûcize olduğunu bildikleri halde onu inkâr ediyorlardı. Allah Teâlâ şunu söylemektedir: Onlar kıyâmeti gördükleri zaman onu ikrar ve tasdik ederler, inkâr etmezler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım, diye feryat ederler"[3]. Bunun gibi başka ilâhî beyanlar da vardır. **Artık onun vukuunu yalan sayacak kimse kalmayacaktır** cümlesinin, onun vukuunu ve mutlaka gerçekleşeceğini bildiren haberler yalan değildir, aksine doğrudur mânasına gelmesi de muhtemeldir.

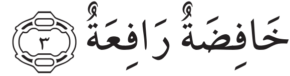

3. "O, alçaltır, yükseltir."

[Hâfida ve Râfia Kelimelerinin Anlamı]

Bazıları bu âyete şöyle mâna verdi: **O alçaltır**, yani yakını işittirir; **yükseltir**, yani uzağı işittirir. Bu yorumun sahibi şunu ilave eder: "Vâkıa" kelimesi sayha anlamına gelir, o sayha da "hâfida" (خافضة) ve "râfia"dır (رافعة). Bazıları da şöyle dedi: "Hâfida", cehennemdeki insanları alçaltır, "râfia" (رافعة) da cennetteki insanları yüceltir mânasına gelir. "Hâfida" kelimesinin, halka karşı büyüklenenleri, ululuk taslayanları ve onları reddedenleri alçaltır, râfia kelimesinin de halka mütevazi davrananları, onlara rehberlik yapanları ve onları kabul edenleri yüceltir mânasına gelmesi de mümkündür. Şöyle de denilmiştir: Hâfida, cehennemlikleri cehennemde alçaltır demektir, nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler"[4]. "Râfia" da cennetlikleri yükseltir demektir, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar doğruluğun hâkim olduğu bir ortamdadırlar"[5], "İman edenlerin Allah katında değerli bir yeri bulunduğunu müjdele!"[6]

---

2 el-Hicr, 15/14-15.

3 Fâtır, 35/37.

4 "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!" (el-Kamer, 54/48.

5 "Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmak kenarlarındadır. Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar" (el-Kamer, 54/54-55).

6 Yûnus, 10/2.

إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا ﴿٤﴾

[§]*4. "Yer şiddetle sarsıldığı zaman;"* 293

Bu ilâhî beyan da bir soru üzerine söylenmiştir. Sanki kâfirler kıyâmetin vasfını ve onun mutlaka vuku bulacağını müminlerden duyduklarında "ne zaman vuku bulacak" diye sormuşlar, işte bunun üzerine de **Yer şiddetle sarsıldığı zaman** cevabı gelmişti. Bu, "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığı zaman"[7] meâlindeki âyet gibidir; yer şiddetle sarsılır ve içindekileri dışarı atar.

وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾

5. "Dağlar parçalandığı;"

Denildi ki: Dağlar paramparça olur, saçılmış toz haline gelir. "Besse" (بسّ) fiili Araplar'da un yahut unu yağ ile karıştırarak sevîk bulamacı haline getirmek mânasında kullanılır. Hasan-ı Basrî bu âyete, dağlar yürütülür diye mâna verdi[8].

فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا ﴿٦﴾

6. "Toz duman haline geldiği;"

Denildi ki: "Hebâ" (هباء) kelimesi, ateş söndüğü zaman kor parçalarının üzerinde biriken toz zerrelerine denir. "Münbessen" (منبثّا) de dağılmış demektir. Bu âyete, dağılıp uçuşan toz parçaları diye mâna verilmiştir. Atın tırnaklarından yayılan tozlar mânasına geldiği de söylenmiştir. Tahtaların arasından
sızan güneşte görülen toz zerrecikleri anlamı da verilmiştir. **[§]**Hâsılı bu âyet, 294
o günün ne kadar zorlu ve korkunç olduğunu haber vermektedir. Son derece sağlam olmalarına ve Allah Teâlâ'ya itaat etmelerine rağmen dağlara böyle yapılırsa, dağlardan daha zayıf olan ve üstelik Allah'ı inkâr edip O'na isyan eden sizin haliniz ne olur ey âdemoğlu?! *En doğrusunu Allah bilir.*

---

7 ez-Zilzâl, 99/1.

8 Bu ifade Muhammed b. Kâb'tan rivayet edilmiştir (Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, V, 446; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 197).

وَكُنْتُمْ اَزْوَاجًا ثَلٰثَةً ﴿٧﴾ فَاَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَٓا اَصْحَابُ
الْمَيْمَنَةِ ﴿٨﴾ وَاَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ مَٓا اَصْحَابُ الْمَشْئَمَةِ ﴿٩﴾
وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾

7. "Sizler de üç gruba ayrıldığınız zaman:"

8. "Biri, amel defteri sağından verilenlerdir; ne mutlu o sağından verilenlere!"

9. "Diğeri amel defteri solundan verilenlerdir; ne bedbaht o solundan verilenler!"

10. "Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) ***önde olanlar;"***

[Ashâb-ı Yemîn ve Ashâb-ı Şimâl]

Sizler üç gruba ayrıldığınız zaman; bu üç grubun kimler olduğu hemen devamındaki âyetlerde açıklanmaktadır. **Biri, amel defteri sağından verilenlerdir; ne mutlu o sağından verilenlere! Diğeri amel defteri solundan verilenlerdir; ne bedbaht o solundan verilenler! Öbürü de önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar.** Âyette sözü edilen üç sınıfın, inkâr edenler, güzel davrananlar ve hayırda önde gidenler olduğu da söylenmiştir.

Amel defteri sağından verilenlerdir; ne mutlu o sağından verilenlere! Amel defteri solundan verilenlerdir; ne bedbaht o solundan verilenler! Bu âyet iki şekilde açıklanır. Birincisi, "meymene" (الميمنة) kelimesi hayır ve bereket mânasına gelir, "meş'eme" (المشئمة) de uğursuz ve hayırsız mânasına gelir. Dolaysıyla amel defterleri sağdan verilenler hayırlı insanlar, soldan verilenler de hayırsız insanlardır demektir. İkincisi, temiz insanlar oldukları için onlara sağcılar diye isim verilmiştir, çünkü "meymene" kelimesi temiz olanlar mânasında da kullanılır. Kâfirlere de solcular denilmiştir, çünkü onlar kirlidirler, sol el de pis işler için kullanılır. Buna göre "Kitabı sağ tarafından verilenler"[9] meâlindeki âyette, onların hesabının kolay olacağı ifade edilmektedir, çünkü onların kitaplarında temiz ve hayırlı işler bulunmaktadır. Kâfirlerin kitaplarında ise çirkin işler bulunduğu için sol taraflarından verilecektir. Şöyle de söylenmiştir: Sağcılar ve solcular ismi, şu âyetlerden dolayı verilmiştir:

---

9 el-Hâkka, 69/19; el-İnşikāk, 84/7.

"Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir"[10], "Kime de kitabı arkasından verilirse…"[11] Böylece kime kitabı sağ tarafından verilirse o sağcılardan olur, kitabı sol taraftan verilen de solculardan olur. **[§]Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar** meâlindeki âyet de yine iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, hayırda önde olanlar, her türlü hayırda insanların önüne geçenler demektir. İkincisi, Allah'ın ve resûlünün davetlerini hemen ve herkesten önce kabul edenler anlamına gelir. 295

[İnsanların Üç Gruba Ayrılması]

Muhtemeldir ki buradaki hitap, öncekiler ve sonrakiler de dâhil olmak üzere bütün insanlara yapılmıştır. Böylece bütün insanların üç gruba ayrıldığı ifade edilmiş olmaktadır: Hayırda öne geçenler, sağcılar ve solcular (amel defterleri sağdan ve soldan verilenler). Bu âyet-i kerîmenin özellikle Muhammed (s.a.) ümmetine hitap etmiş olması da mümkündür; bu ümmetin içerisinde hayırda öne geçenler vardır, sağcılar vardır, onlar deliller ve âyetler üzerinde düşünen insanlardır. Ayrıca solcular da vardır, onlar da inkâr edenlerdir.

Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere! Bu ilâhî beyan, onlara ikram edilen nimetlerden dolayı Resûlullah (s.a.) için taaccüb anlamına gelir. Yahut Cenâb-ı Hakk'ın onlara verdiği nimetlerin büyüklüğünden dolayı onlar için tâzim anlamına gelir. **Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!** meâlindeki âyet de yine aynı şekilde onların başına gelen hallerden dolayı taaccüb veya tâzim mânasına gelir. **Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar** meâlindeki âyet de aynıdır. Meselâ şöyle denilir: Falan adam, onun işi de ne iştir! Hâline ve durumuna tâzim için de şöyle denir: Falan var ya, falan! İşte bu âyet de öyledir.

[Küfür Tek Millettir]

Sizler üç grup idiniz. Bu beyan, küfrü tek millet kabul eden [Hanefî] âlimlerimizin görüşüne delildir. Çünkü Allah Teâlâ, aralarındaki mezhep ve din farklılığına rağmen kâfirleri tek bir grup saymış, müslümanları ise iki gruba ayırmıştır. Böylece hepsini üç grupta toplamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]*11. "İşte onlar Allah'a en yakın olanlardır."* 296

---

10 el-İnşikāk, 84/7-8.

11 el-İnşikāk, 84/10.

Onların Allah’a yakın olmakla nitelenmesi, muhtemelen dünyada iken hayırda önde gidenlerden oldukları içindir. Hayırda veya ilâhî daveti kabulde önde olduklarından dolayı âhirette makamlar ve ikramlarla Allah’a yakın olanlar anlamına da gelebilir. Öne geçmek onların fiili, Allah’a yakın olmak ise Cenâb-ı Hak’tan gelen bir lütuf ve ikramdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فِى جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾

12. “Onlar nimetlerle dolu cennetlerdedirler.”

Bütün cennetler nimettir, çünkü içi nimetlerle doludur. Allah Teâlâ neye, nasıl isterse öyle isim verme hakkına sahip olduğu için cennetlerden birine naîm cenneti, diğerine adn cenneti, öbürüne firdevs, ötekine de me’vâ cenneti adını vermiştir.

ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ مِنَ الْاٰخِرِينَ ﴿١٤﴾

13. “Çoğu önce gelip geçmişlerden;”

14. “Birazı da sonrakilerdendir.”

Bu beyanın anlamına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: **Çoğu önce gelip geçmişlerden** sözü ile Resûlullah’ı (s.a.) gören ve ona yakın olan insanlar kastedilmiştir. **Birazı da sonrakilerden** cümlesi ile de bu ümmetten Resûlullah’ı (s.a.) görmeyen, onunla sohbet edemeyen ve onun zamanına yetişemeyen insanlar kastedilmiştir. Allah’a yakın olanlardan **birazı sonrakilerdendir**. Resûlullah’ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “İnsanların en hayırlısı benim çağdaşlarımdır, sonra onların arkasından gelenler, sonra da onların arkasından gelenlerdir”[12]. Ayrıca “İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir”[13] meâlindeki âyet de bunu teyit etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle dedi: **Çoğu önce gelip geçmişlerden.** Yani önceki ümmetler arasında iman edenlerden bir grup. **Birazı da sonrakilerden** sözü de bu ümmetten olanlar anlamına gelir. Buna göre bu ümmetten iman edenler ile önceki ümmetlerden iman edenler bir araya gelse, bunlar on-
297 lardan daha az olurlar. [§]Aynı şekilde önceki ümmetlerden hayırda önde giderek Allah’a yakın olanlar da bu ümmetin hayırda önde giderek Allah’a yakın

[12] Buhârî, “Şehâdât”, 9; Müslim, “Fedâilu’s-sahâbe”, 212.

[13] el-Hadîd, 57/10.

olanlarından daha çok olması da muhtemeldir. Çünkü bütün peygamberler, önceki ümmetler arasından çıkmıştır.

Müfessirler şöyle derler: Bu iki âyet geldiği zaman Resûlullah'ın (s.a.) ashabı, bizden çok az kişi cennete girecek diyerek çok üzüldüler. Bunun üzerine "Onların bir kısmı öncekilerdendir, bir kısmı da sonrakilerdendir"[14] meâlindeki âyetler geldi. Fakat böyle bir ihtimal olmaz, çünkü bu bir haberdir, haberlerde ise nesih caiz değildir, halbuki onların yaptıkları bu açıklama neshe işaret etmektedir. Dolayısıyla âyetin yorumu bizim söylediğimiz gibidir. "Onların bir kısmı öncekilerdendir, bir kısmı da sonrakilerdendir"[15] meâlindeki âyetlerin, öncekilerden ve sonrakilerden ashâb-ı yemîn olanların hepsi için söylenmiş olması mümkündür; yani öncekilerden büyük bir cemaat, sonrakilerden de büyük bir cemaat. Âyette geçen öncekilerin ve sonrakilerin, hepsinin bu ümmetten olmaları da muhtemeldir. Öncekilerin geçmiş ümmetlerden, sonrakilerin ise bu ümmetten olmaları da mümkündür, bunlardan maksat da mümin olanlardır. **Çoğu öncekilerden, birazı da sonrakilerden** meâlindeki âyetlerin, özellikle Allah'a yakın olanlar (mukarrebûn) hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

عَلٰى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾

15. "Mücevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedirler."

Allah Teâlâ başka bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Onlar, sıra sıra dizilmiş koltuklar üzerindedirler"[16]. Koltuklar dünyada da sıra sıra dizilirler, fakat mücevheratla işlenmezler. Cenâb-ı Hak, âhirette koltukların dünyadaki gibi birbirinden ayrı ve parçalı olmadığını, aksine birbirine bağlı olduğunu haber vermektedir.

مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾

[§]***16. "Karşılıklı olarak üstüne oturup kurulmuşlardır."*** 298

Yani onlar mücevheratla işlenmiş ve sıra sıra dizilmiş koltuklara kurulurlar. **Karşılıklı otururlar.** Yani birbirlerinin ensesine değil yüzüne bakarlar,

---

14 el-Vâkıa, 56/39-40.

15 el-Vâkıa, 56/39-40.

16 et-Tûr, 52/20.

dünyadaki meclislerde olduğu gibi birbirlerine yüz çevirmezler ve birbirlerini horlamazlar. Allah, onların âhirette dünyadaki durumlarından farklı halde olacaklarını, hiçbir şekilde birbirlerini üzmeyeceklerini haber vermektedir.

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ ﴿١٧﴾

17. "Çevrelerinde sonsuza dek hizmet sunacak gençler dolaşır."

Bu âyette cennetliklere, saygın olma ve çevrelerinde genç hizmetçilerin dolaşması gibi dünyada iken arzu ettikleri her şeyin verileceği ifade edilmektedir. Aynı şekilde koltuklar, ipek döşekler ve benzeri dünyada iken canlarının istediği ev eşyası da verilecektir. Sonra cennette doğum olayı olmadığı halde âyet "vildân"dan (ولدان), yani gençlerden söz etmektedir. Bu kelime iki mânada yorumlanır. Birincisi, o gençler cennette doğmamışlar ise de sonsuza dek genç hüviyetinde olacaklar. [İkincisi,] onlar cennette değil dünyada doğdukları için kendilerine "vildân" denilmiştir, doğma olayı dünyada gerçekleşmiştir, ama sonsuza dek kalacaklardır, çünkü cennet ehli de sonsuza dek hayatta kalacaktır. "Muhalled" (مخلّد) kelimesine bazıları zînetlerle süslenmiş diye mâna verdi. "Halede" (الخَلَدة) küpe demektir, çoğulu "hılede" (الخِلَدَة) gelir. Bazıları da sonsuza dek kalmak fiilinden geldiğini söyler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Orada ebedî kalacaklar"[17]. Bu kelimeye bileziklerle süslenmişlerdir mânası da verilmiştir.

بِاَكْوَابٍ وَاَبَارِيقَ وَكَاْسٍ مِنْ مَعِينٍ ﴿١٨﴾

18. "Kaynaktan doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle."

"Ekvâb" (اكواب) kelimesi, kulpu olmayan baş tarafı yuvarlak testiler demektir. "Ebârik" (أباريق) de kulpu ve ucunda suyun çıkış hortumu olan ibrikler anlamına gelir. "Ekvâb" kelimesinden maksadın insanların içmek için kullan-
299 dıkları kadehler olması da caizdir. [§]Çünkü dünyada içkicilerin ibrikleri ve kadehleri olur, ibriklerden kadehlere boşaltırlar, içeceklerini ibriklerden değil kadehlerden içerler. İşte onlara cennette de bunlar vâdedilmiştir. **Kaynaktan doldurulmuş kâseler.** Âyetin metninde geçen "ke's" (كأس) kelimesi, içecek dolu kadeh anlamına gelir. "Maîn" (مَعِين) kelimesine gelince, bazıları şöyle dedi: O, suyun açıktan akması ve gözle de görülmesi halidir. Çünkü dünya ehli, göz-

17 el-Bakara, 2/162; Âl-i İmrân, 3/15, 88.

leriyle gördükleri içecekleri içmekten hoşlanır, işte cennet ehline de aynı şey vâdedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ ﴿١٩﴾

19. "Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar."

Buradaki "yunzifûn" (ينزفون) kelimesi "yunzefûn" diye de okunmuştur[18]. Yani şarap dünyada insanların başlarını ağrıttığı gibi cennet şarabı onların başlarını ağrıtmaz. "Yunzifûn" diye okunduğunda şarapları bitmez anlamına gelir. "Yunzefûn" okunduğunda ise sarhoş olmazlar demektir. Dünyada insanın şaraptan aklını kaybetmesi, başının ağrıması ve şarabının bitmesi gibi âfetlerden hiçbirine cennet ehli mâruz kalmaz.

وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Beğendikleri meyvelerle,"

Cennetin bütün meyveleri beğenilir, ama burada bu kelimenin iki anlamı olabilir. Birincisi, cennetin bütün meyveleri insanların beğenecekleri şekildedir. İkincisi, meyveler tek bir tür ve tek bir renkte değil, muhtelif tür ve renktedirler, insanlar hangi tür ve rengi beğenirler, canları ister ve severlerse onu alırlar.

وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٢١﴾

[§]*21. "Ve canlarının çektiği kuş etleriyle."* 300

Cennet ehli yedikleri yiyecekleri, ihtiyaçtan dolayı değil arzu ettikleri, canları istediği için yerler. Arzu ve istekle yenilen yiyecek de insana lezzet verir. İhtiyaçtan dolayı yenilen şey ise ihtiyacı karşılar ve açlığı giderir. Nitekim Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır"[19].

---

[18] Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef "yunzifûn" (ينزفون) diye okumuş, A'meş de onlara uymuştur. Diğer kırâat imamları ise "yunzefûn" diye okudular (Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırââti'l-erba' 'aşere*, s. 535).

[19] ez-Zuhruf, 43/71.

وَحُورٌ عِينٌ ﴿٢٢﴾ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ ﴿٢٣﴾

22. "Güzel gözlü hûriler;"

23. "Saklı inciler misali."

[Hûriler]

Güzel gözlü hûrilerin incilere benzetilmesi, iki şekilde yorumlanır. Birincisi, inci ve yakuttan daha saf hiçbir nesne yoktur; güzel gözlü hûriler de saf, temiz ve beyaz tenli olduklarından dolayı incilere benzetilmiş olabilir. Yoksa cennette vâdedilen hûrilerin incilere benzetilmesinin ne anlamı olur? İkincisi, inci ve yakutun Araplar'da fazla bir değeri ve önemi vardı, hemen akla gelecek o ölçüde değerli başka bir nesne yoktur; işte o değere sahip başka bir nesne akla gelmediğinden dolayı onları incilere benzetmiştir. Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Allah'a ortak koşan kişi, gökten düşüp parçalanan ve kuşların kapıştığı nesnelerden farksızdır"[20]. Allah'a ortak koşmak çok daha büyük bir suç olduğu halde Cenâb-ı Hak onu gökten düşüp parçalanan nesnelere benzetmektedir. Fakat onların gözünde yedinci kat gökten düşmekten daha büyük ve daha imkânsız bir olay yoktu. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾

24. "Yaptıklarının karşılığı olarak."

[İnsanın Kendisi İçin Yaptığını Allah Kendine Yapılmış Gibi Ödüllendirmektedir]

Allah Teâlâ, kulların her yaptığının bir karşılığı olduğunu söylemektedir. İnsanlar her işi hakikatte kendileri için yapmış olsalar da sanki yaptıkları işleri Allah için yapmışlar gibi Cenâb-ı Hak kullarına lütfunu ve keremini sergilemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz"[21]. Cenâb-ı Hak, kendi canlarını ve mallarını
301 satın almaları konusunda da[22], **[§]**"Allah'a güzel bir ödünç verenlere bu fazla-

---

[20] el-Hac, 22/31.

[21] el-İsrâ, 17/7.

[22] Müellif burada şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah'ın Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'ân'da yer almış gerçek bir vâdidir" (et-Tevbe, 9/111).

sıyla ödenecektir"[23] meâlindeki âyette de aynı hususu vurgulamaktadır. Her ne kadar insanların canları ve malları Allah'ın mülkü olsa da Cenâb-ı Hak onların yaptıklarını kendisi için yapılmış saymaktadır. Allah Teâlâ, kullarının canları ve malları sanki kendisinin değilmiş gibi onlara lütufta ve ikramda bulunmaktadır. Buna göre insanlar kendileri için çalışıyor olsalar ve yaptıklarının faydasını kendileri görseler de Cenâb-ı Hak sanki bunları kendisi için yapıyorlarmış gibi her yaptıklarının bir karşılığı olduğunu söylemekte, lütfu ve keremiyle onları güzelliklerle mükâfatlandıracağını ifade etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَسْمَعُونَ فٖيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثٖيمًا ﴿٢٥﴾

25. "Orada ne boş bir söz işitirler ne de günaha sokacak bir şey."

[Cennet Şarabı]

Bu âyet de cennet ehlinin şaraplarının niteliği ile ilgilidir. Yani cennette, dünyadaki şaraplar gibi aklını kaybetmek, boş konuşmak, hezeyanda bulunmak ve benzeri âfetler yoktur. İnsanlar dünyada içki içtikleri zaman bu türlü sözleri dillerine dolarlar ve kendilerini günaha sokacak davranışlarda bulunurlar. İnsanlar dünyada içecek maddelerini arzu ettiklerinden dolayı Allah Teâlâ onlara cennette her türlü içeceğin bulunduğunu söylemekte ve arzu ettikleri içecekleri onlara vâdetmektedir, ancak bunun için dünyada iken haram kılınan içeceklerden kaçınmalarını emretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِلَّا قٖيلًا سَلَامًا سَلَامًا ﴿٢٦﴾

26. "Sadece şu söz: Size esenlikler, size mutluluklar!"

[Selâm]

Bu ilâhî beyan iki mânaya gelir. Birincisi, sadece yukarıda sözü edilen her türlü âfetlerden sâlim olduklarına dair bir söz işitirler. İkincisi, orada birbirlerini Allah'ın selâmı ile selâmlarlar. Cenâb-ı Hak başka bir âyette bunu ifade etmektedir: "Orada selâmla karşılanacaklardır"[24].

---

[23] el-Hadîd, 57/18.

[24] İbrâhim, 14/23.

وَاَصْحَابُ الْيَمِينِ مَٓا اَصْحَابُ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فٖى سِدْرٍ مَخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَطَلْحٍ مَنْضُودٍ ﴿٢٩﴾

302 [§]*27. "Amel defteri sağından verilenler; ne mutlu o sağından verilenlere!"*

28-29. "Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında;"

Buradaki "ashâbü'l-yemîn" (اصحاب اليمين) daha önce söylediğimiz gibi müminlerdir. Burada "sidr" (سدر) ve "muz" ağacından niçin bahsedildiğine dair farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle der: Cenâb-ı Hak, Allah'a yakın olanların "ashâbü'l-yemîn"den daha faziletli olduklarını göstermek için bundan söz etmiştir, çünkü Allah'a yakın olanlar konusunda şöyle buyurmuştur: "Önde olanlar; (erdem, amel ve ödülde) önde olanlar; işte onlar nimetlerle dolu cennetlerde Allah'a en yakın olanlardır"[25]. Sonra burada "ashâbü'l-yemîn"in, Allah'a yakın olanlardan daha düşük konumda olduklarının bilinmesi için onları belirtmiştir. Bazıları da şöyle dedi: Bir Arap kavmi bunlardan faydalanıyordu, çünkü onların meyveleri vardı, ancak dikenli olduğu için sevilmiyordu. Bunun üzerine Allah onlar için cennette dikensiz ve eziyetsiz elde edebilecekleri, arzu edilen meyveli ağaçların bulunduğunu haber vermiştir. Cenâb-ı Hak onlara cennet şarabını ve şarabın dünyadaki âfetlerinden salim olacaklarını vâdettiği gibi "sidr" ağacından eziyetsiz yararlanacaklarını söylemesi de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meyve yüklü muz ağaçları… Bazıları şöyle dedi: "Salkım salkım meyvesiyle göğe uzanan hurma ağaçları"[26] meâlindeki âyette buyurduğu gibi bu âyette de meyveleri salkım salkım olmuş muz ağaçlarını murat etmektedir. Allah burada aynı kelimeyi bir yerde faîl vezninde "nadîd" (نضيد), diğerinde mef'ûl vezninde "mendûd" (منضود) belirtmiştir, dilde bu türlü kullanımlar caizdir. "Talh" (طلح) kelimesi de muz demektir. Rivayet edildiğine göre Hz. Ali (r.a.), bir adamın bu âyeti "talhin mendûd" (طَلْحٍ مَنْضود) diye okuduğunu işitmiş, bunun üzerine, talh da ne oluyor, o "tal'in mendûd"dur (طَلْعٍ مَنْضود) demiş. Kendisine, onu değiştirelim mi? diye sorulunca şöyle demiş: Bugün mushaf değiştirilmez[27]. Bu rivayet de yukarıdaki yorumu teyit etmektedir. Ebû Muâz şöyle dedi: "Talh", Araplar'da çok fazla dalları olan büyük bir ağacın adıdır, te-

25 el-Vâkıa, 56/10-12.

26 Kāf, 50/10.

27 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 234.

kili "talha" (طلحة) gelir. Âyetteki "mahdûd" (مخضود) kelimesi, dikenleri kesilmiş anlamına gelir, cennette böyle dikensiz olarak yaratılmıştır. Hz. Peygamber de aynı fiili kullanarak Harem bölgesindeki ağaçlar için şöyle demiştir: "Harem'in dikeni kesilmez, ağacı budanmaz"[28].

[§]*30. "Kesintisiz gölgeler altında;"* 303

Allah Teâlâ cenneti, sıcaklığı rahatsız eden güneş ve sıkıntı verici soğuk olmamakla, aksine gölgelik olmakla nitelemektedir. Gölge latîf bir özellik taşır, rahatsız edici değildir, insan vücuduna da ağır gelen bir özelliği yoktur, aksine vücudun hararetine uygun ve hafif bir niteliktedir. Denildi ki: "Memdûd" (ممدود) kelimesi kesintisiz anlamına gelir, çünkü orada güneş yoktur ki gölgeyi ortadan kaldırsın. Bu dünyada gölgenin varlığı güneşle bilinmektedir, âhirette ise gölge kesintisiz bir şekilde devam etmektedir.

31. "Çağlayanların kenarında;"

Bu beyana, kesilmeden akan su mânası verilmiştir. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[29]. Ebû Avsece buna dökülen su anlamı verdi. Sanki ilk mâna daha doğru gibidir, yani o sürekli akmaktadır, dünya suları gibi değildir. Ancak dökmek mânasıyla yukarıdan aşağıya düşmesi kastedilir, bu hal ise dünyada hoşa giden manzaralardandır. Bu âyetin, ashâbü'l-yemîn hakkında söylenmiş olması mümkündür. "Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler"[30] ilâhî beyanı ve "O içkinin karışımı tesnîmden, yani Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktandır"[31] meâlindeki âyet Allah'a yakın olanlar hakkındadır. Aynı şekilde "Zemininden ırmaklar akan cennetler"[32] meâlindeki âyet de yine Allah'a yakın olanlarla ilgilidir. Onlar illiyyîn makamındadırlar, ırmaklar ise altlarından akar. Ashâbü'l-yemîn için ise ırmaklar yukarıdan dökülmez, çünkü onlar makam itibariyle öbürlerinden aşağı seviyededir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

28 Buhârî, "İlim", 39.

29 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 448.

30 el-İnsân, 76/6.

31 el-Mutaffifîn, 83/27.

32 el-Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15, 136.

وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾

32-33. "Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında;"

[Cennetin Meyveleri]

Cennetin meyveleri, dünya meyveleri gibi bitip tükenmez. Allah cennette meyvelerin hiçbir zaman tükenmeyeceğini haber vermektedir, her koparılıp
304 kesildiğinde, hemen yenisi gelir, [§]hem de olgunlaşmak için zamana ihtiyaç duymadan yemeye uygun kıvamda gelir. Dünyadaki gibi meyve çıktığı zamandan olgunlaşacağı zamana kadar beklemeye; olgunlaşıp alındıktan sonra da yeni bir ürünün oluşmasına kadar ara vermeye ihtiyaç duyulmaz. "Lâ memnûatin" (لا ممنوعة) kelimesi, hiçbir âfete uğramaz mânasına gelir; dünyadaki meyveler gibi yenmesi engellenmez, çünkü âfet gelecek olursa yenmesi de engellenmiş olur. İbn Kuteybe ve Ebû Avsece şöyle dediler: "Lâ maktûatin" (لا مقطوعة) ibaresi, dünyada insanların birbirlerine mani oldukları gibi kimseye engel konulmaz mânasına gelir.

وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾

34. "Kabartılmış döşekler üzerinde** (olacaklar)**."

Yani değeri ve kıymeti yüksek döşekler yahut kendileri kabartılıp kalınlaştırılmış döşekler üzerinde olacaklar. Bu ifade, "Göğü O yükseltti"[33] meâlindeki âyet hakkında söylediğimiz mânada kullanılmıştır. **Kabartılmış döşekler üzerinde** meâlindeki âyetten maksat kadınlardır. Şöyle denilir: "İmraetün ferîşun" (إمرأة فريس), "nisâun furuşun" (نساء فرش).

اِنَّا اَنْشَاْنَاهُنَّ اِنْشَاءً ﴿٣٥﴾

35. "Şüphesiz biz onları** (eşlerini) **yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır."

[Cennetliklerin Eşleri]

Ebû Bekir el-Esam ve diğerleri şöyle dediler: Bu âyet, "Güzel gözlü hûriler; saklı inciler misali"[34] meâlindeki âyetin sılasıdır. Allah Teâlâ sanki bunu, o âyetlerin hemen peşinde söylemiş gibidir. İbn Kuteybe şöyle dedi: Cenâb-ı

33 er-Rahmân, 55/7-8.

34 el-Vâkıa, 56/22-23.

Hakk'ın, "Kabartılmış döşekler üzerinde"[35] meâlindeki âyetten sonra **Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır** meâlindeki âyeti getirmesi, kabartılmış döşekler ifadesinin kadınlardan kinâye olduğunu gösterir, çünkü onlar yatakları kabartırlar. [§]Âyetteki "furuş" (فُروش) kelimesinin **305**
tekili "ferîş" (فَرش) gelir. Deve çiftleşmeyi arzu ettiği zaman "istefreşeti'n-nâle" (إسْتَفْرَشَتِ النَّاقةُ) denilir. Bu âyetin, "Güzel gözlü hûriler; saklı inciler misali"[36] meâlindeki âyetin sılası olması daha doğru gibidir. Çünkü Allah, güzel gözlü hûriler cümlesini, oturdukları koltuklar ve zevcelerden bahseden âyetten sonra getirmiştir, öyle olmasaydı onları burada belirtmesinin bir mânası olmazdı. **Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır.** Yani onlar dünya kadınları gibi değildirler, onları başlangıçta kendilerinden istifade edilecek hüviyette yarattık. Bu aynen meyvelerin niteliği ile ilgili olarak hakkında, onlar bitip tükenmez ve yasaklanmaz dediğimiz gibidir; yani o meyveler dünya meyveleri gibi değildir, ilk çıktığı anda da yenilebilecek özelliktedir.

فَجَعَلْنَاهُنَّ اَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا اَتْرَابًا ﴿٣٧﴾ لِاَصْحَابِ الْيَم۪ينِ
﴿٣٨﴾ ثُلَّةٌ مِنَ الْاَوَّل۪ينَ ﴿٣٩﴾ وَثُلَّةٌ مِنَ الْاٰخِر۪ينَ ﴿٤٠﴾

36-37. "Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır."

38. "Bütün bunlar, hakkın ve erdemin yanında olanlar içindir."

39. "Onların bir kısmı öncekilerdendir;"

40. "Bir kısmı da sonrakilerdendir."

Onları bâkire, eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kılmışızdır. Denildi ki: Onları böyle yarattık ve ebediyen bu halde olacaklar. Bekâretleri gittiğinde tekrar gelecek ve sonsuza kadar aynı çekicilik özelliğinde olacaklar, çünkü onlar böyle yaratılmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.* "Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Onları bâkire kılmışızdır"[37] meâlindeki âyete müfessirlerin geneli şöyle bir mâna verdiler: Biz dul ve bâkirelerden meydana gelen dünya kadınlarını, dünyadaki yaratılıştan farklı olarak yeniden yaratacağız, dünyada onlar ihtiyar ve dul iken **Biz onları bâkire kılacağız.** Eğer rivayet sahih ise Hz. Peygamber'in "Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepye-

---

35 el-Vâkıa, 56/34.

36 el-Vâkıa, 56/22-23.

37 el-Vâkıa, 56/35-36.

ni bir yaratılışla yaratmışızdır"[38] meâlindeki âyet hakkında, "Yani dulları ve bâkireleri yepyeni bir yaratılışla yaratacağız" dediği rivayet edilmiştir. Bazı rivayetlere göre de Resûlullah (s.a.) "İhtiyar cennete giremez" buyurmuş, sonra da şu âyeti okumuştur: "Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Onları bâkire kılmışızdır"[39]. Bu âyetin, "Güzel gözlü hûriler"[40] meâlindeki âyetin sılası olduğunu söyleyenlere göre de onlar dünya kadınları değildirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

306 **[§]Onları eşlerine sevgiyle bağlı ve yaşıt kıldık.** Âyetin metninde geçen "uruben" (عُرُباً) kelimesi "urben" diye de okunmuştur. Ebû Ubeyd şöyle dedi: Biz onu, iki sebepten dolayı "uruben" diye okuruz. Birincisi, büyük ve kıymetli mânasına geldiği için; ikincisi de Arapça dil kuralına daha uygun düştüğü için. Çünkü bunun tekili "arûb" (العَرُوب) gelir; "sabûr" (صَبُور) ve "subur" (صُبُر), "şekûr" (شَكُور) ve "şükür" (شُكُر) örneklerinde olduğu gibi. Diğer bir kırâat da "râ" harfinin cezimli okunmasıdır. Bu kelimeye, kocalarına âşık kadınlar mânası da verilmiştir. Ebû Avsece şöyle dedi: "Arûb", güler yüzlü demektir. İbn Kuteybe de kocasına sevgiyle bağlı mânasını verdi[41]. Kocasına güzellikle ve tatlı sözle yaklaşan kadınlar anlamı da verilmiştir. Ona Mekkeliler'in "aribe" (العَرِبَة), Medineliler'in "ğanice" (غَنِجَة), Iraklılar'ın da "şekile" (شَكِلَة) dedikleri rivayet edilmiştir. Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "Uruben" kelimesi, "dabe'ât" (الضَّبِعَات) arzulu kadınlar mânasına gelir, yani kocasına şehvetle yaklaşan kadın demektir. Eşleşmeyi arzulayan dişi deveye de "dabia" (ضَبِعَة) denilir. Âyetteki "etrâb" (أتراب) kelimesi ise akran, aynı yaşta olanlar mânasına gelir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "Tirb" (التِرب) ve "lide" (اللِدة) kelimeleri aynı mânaya gelir; bunun Farsça'sı "hemzâd"dır (هَمْزاد) ve aynı yaşta olanlar demektir. Bunun aslı şudur: Onlar yeniden yaratılmışlardır, doğum söz konusu değildir, bundan dolayı büyüklük küçüklük de yoktur, dünyada yaşça büyük küçük oldukları gibi değildirler. Onlar âhirette birbirlerine denk yaştadırlar.

Onların bir kısmı sonrakilerdendir. Bu âyetin iki mânaya geldiğini daha önce söylemiştik. İbn Abbâs'tan (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle söylediği rivayet edilir: "Onların ikisi de (öncekiler de sonrakiler de) benim ümmetimdendir"[42], "Çoğu önce gelip geçmişlerden; birazı da sonrakilerdendir"[43] meâlindeki âyet de aynı anlama gelir.

---

38 el-Vâkıa, 56/35-36.

39 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 9; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 15.

40 el-Vâkıa, 56/22.

41 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 449.

42 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 249; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 19.

43 el-Vâkıa, 56/13-14.

وَاَصْحَابُ الشِّمَالِ مَٓا اَصْحَابُ الشِّمَالِ ﴿٤١﴾

[§]*41. "Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler!"* 307

[Ashâb-ı Şimâl]

Allah Teâlâ daha önce ashâb-ı yemîni de bunun gibi taaccüb ifadesiyle belirtmişti; onlara yaptığı ikramları ve verdiği çeşit çeşit nimetleri haber vermişti. Bunun arkasından ashâb-ı şimâli de anıyor ve "İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler"[44] meâlindeki âyetle onlara azabı ve horlanmayı hazırladığını bildiriyor. Ayrıca sûrenin baş tarafında da "ashâbü'l-meymene" ile "ashâbü'l-meş'eme"yi zikretmiş, fakat onların sevabından ve azabından söz etmemişti. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şudur: "Meymene" (الميمنة) ve "meş'eme" (المشئمة) kelimeleri, onların hallerine delâlet etmektedir, çünkü "meymenet" sözcüğü hayırlı, mübarek ve uğurlu olmak mânasına gelen "yümn" (الْيُمْنُ) kelimesinden gelmektedir. "Meş'emet" sözcüğü de hayırsız ve uğursuz olmak anlamına gelen "şü'm" (الشُؤْمُ) kökünden gelmektedir. Dolayısıyla sözü edilen bu iki kelime, bunların sahip oldukları güzelliklerle onların uğradıkları felâketler mânasını da içermektedir. Ancak "yemîn" (اليمين) ve "şimâl" (الشمال) (sağ ve sol) kelimeleri aynı mânayı ifade etmediklerinden dolayı Cenâb-ı Hak burada her zümrenin aldığı karşılığı ayrıca belirtmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فٖى سَمُومٍ وَحَمٖيمٍ ﴿٤٢﴾

42. "İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler."

Denildi ki: "Semûm" (سموم) kelimesi, cehennemin kaynaması, "hamîm" (حميم) kelimesi de sıcaklığın son hadde varması mânasına gelir. "Semûm" kelimesine cehennemin harareti, soğuk rüzgâr ve sıcak rüzgâr mânası da verilmiştir. Bunun aslı şudur: Cehennem ehline "semûm" dokunduğunda, onların susuzluğu şiddetlenir, bunun üzerine susuzluklarını dindirip gidereceği ümidiyle "hamîm"den içerler, fakat bu onların duydukları susuzluklarını daha çok arttırmaktan başka bir işe yaramaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

44 Sonraki âyet.

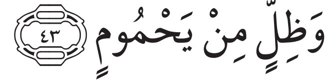

43. “Kapkara bir duman gölgesindedirler.”

“Yahmûm” (يحموم) kelimesinin simsiyah duman anlamına geldiği söylenmiştir. Bazıları “yahmûm”, “hamîm” kökünden gelir dedi. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Onlar buhardan bir gölgenin içindedirler, dumanı buhar haline getirmiştir. Sonra burada sözü edilen ve gölge anlamına gelen “zıl” (ظِلّ) kelime-
308 si, [§]muhtemelen şu âyetlerde belirtilen gölgedir: “Şu üç bölüklü bir gölgeye doğru yol alın”[45], “Onların üstünde ateşten gölgeler olacak”[46]. Onun ateşten duvarlar mânasına geldiği de söylenmiştir.

44. “O gölge ne serindir ne de rahatlatıcı!”

Serin değildir, çünkü cehennem ateşinden gelmektedir; rahatlatıcı da değildir, çünkü onları rahatlatmak için değil hor ve hakir kılmak için gönderilmiştir. Hasan-ı Basrî ve Katâde şöyle bir mâna verdiler: Konakladıkları yer serin değildir, görüntüsü de rahatlatıcı değildir[47].

45. “Çünkü daha önce onlar hazlarına tutsak olmuşlardı.”

Yani onlara böyle bir ceza verilmiştir, çünkü onlar dünyada iken şöyle diyorlardı: “Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız”[48]. Bu sözü onların halkı ve alt kesimi değil, sefahate dalmış şımarıkları söylemişti, çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz”[49].

---

45 el-Mürselât, 77/30.

46 ez-Zümer, 39/16.

47 Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XXVII, 251; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 15.

48 Sebe, 34/35.

49 Sebe, 34/34.

وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ ﴿٤٦﴾

46. "O en büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı."

[Günahta Israr Etmek]

Bu ilâhî beyanın işaret ettiği anlama dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Onlar o en büyük günahta ısrar ediyorlardı, o da şirk inancını benimsemektir. Buradaki **en büyük günah**ın şirk dışındaki büyük günahlarda ısrar etmek, onları yapmaya devam etmek mânasına geldiği de söylenmiştir. Bazıları da şöyle dedi: **Israr ediyorlardı,** yani yemin ediyorlar, sonra yeminleri boşa çıkıyordu, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar, Allah'ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah'ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir, fakat insanların çoğu bilmez"[50]. Yani onlar, Allah'ın insanları tekrar diriltmeyeceğine dair yemin ediyorlardı, fakat Allah Teâlâ dirilteceğini haber veriyor ve onların bu yeminleri boşa çıkıyordu. İnkârcıların yeminlerinin şu âyet-i kerîmede ifade edilen sözlerine ilişkin olması da mümkündür: "Kendilerine bir mûcize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Al-
lah adına kuvvetle yemin ettiler"[51]. [§]Şu âyette ifade edilen yemin de olabilir: 309
"Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[52]. Uyarıcı geldi, fakat onlar yine doğru yola gelmediler. Mûcizeler de geldi, onlara da inanmadılar. Dolayısıyla yeminleri hep boşa çıkmıştır. Onlar tekrar diriltilmeyeceklerine dair yemin ettiklerinde, daha yeminlerini tamamladıkları sırada "hânis" olmuşlar, yani yeminlerini bozmuşlardı, çünkü ondan ümitlerini kesmişlerdi. Bu âyet Hanefî mezhebine mensup âlimlerimizin, mutlaka gökyüzüne dokunacağına dair yemin eden birinin, yeminini bitirdiğinde hânis olacağına, yani yeminini bozmuş sayılacağına dair görüşlerinin doğruluğuna işaret etmektedir.

وَكَانُوا يَقُولُونَ اَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٤٧﴾ اَوَاٰبَاؤُنَا الْاَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾

50 en-Nahl, 16/38.

51 el-En'âm, 6/109.

52 Fâtır, 35/42.

47. “Şöyle diyorlardı: Sahi biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken yeniden mi diriltilecekmişiz?”

48. “Üstelik gelip geçmiş atalarımız da mı?”

Onlar bu sözü alay etmek ve tekrar dirilmenin imkânsız olduğunu belirtmek amacıyla söylüyorlardı. Görmez misin ki, Cenâb-ı Hak onlara şu cevabı vermektedir:

قُلْ اِنَّ الْاَوَّل۪ينَ وَالْاٰخِر۪ينَ ﴿٤٩﴾ لَمَجْمُوعُونَ اِلٰى م۪يقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٥٠﴾

49. “De ki: Hem öncekiler hem sonrakiler;”

50. “Bilinen bir günün belirlenmiş bir vaktinde mutlaka bir araya getirilecekler!”

Hem öncekiler, hem sonrakiler ifadesi iki şekilde yorumlanır. Birincisi, yaratılışta önce olanlarla sonra olanları bir araya getirir. Yani önce yaratılanlarla sonra yaratılanların arasını birleştirir, çünkü sonrakileri öncekilerin arkasından yaratmıştır, yoksa **bir araya getirilecekler** dediği vakitte yaratılmış değildirler, çünkü sonrakiler daha sonra yaratılmışlardır. İkincisi, onlar **bilinen bir günün belli bir vaktinde** toplanmak üzere yeryüzünde, yani kabirlerde bir araya getirilirler.

ثُمَّ اِنَّكُمْ اَيُّهَا الضَّٓالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ﴿٥١﴾

310 **[§]*****51. “Sonra siz ey yoldan sapmış inkârcılar!”***

Yani, ey yoldan sapan ve Allah’ın birliğine, peygamberlerine ve ölümden sonra dirilmeye işaret eden âyetlerini inkâr edenler!

لَاٰكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾

52. “Mutlaka zakkum ağacından yiyeceksiniz.”

[Zakkum Ağacı]

Allah Teâlâ, inkârcıların mutlaka zakkum ağacından yiyeceklerini haber vermektedir, O’nun verdiği haber aynen gerçekleşecektir. Sonra zakkum ağacı

hakkında da şöyle buyurmuştur: "O, cehennemin tâ dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların kelleleri gibidir"[53]. Bu âyetin tefsirini ilgili yerde yapmıştık.

فَمَالِـُٔونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Karınlarınızı onunla dolduracaksınız."

Cenâb-ı Hak, onların yedikleri ve içtikleri şeylerle mutlaka karınlarını dolduracaklarını, ama zakkum ve benzeri yiyeceklerden yemelerinin açlıklarını gidermeyeceğini haber vermektedir. İçtikleri kaynar su da onların susuzluklarını gidermeyecek, aksine açlıkları ve susuzlukları daha da artacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ﴿٥٥﴾

54. "Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz."

55. "Hem de susamış develerin suya kanmaz içişleriyle."

Denildi ki: "Hîm" (الهيم) kelimesi hasta deve anlamına gelir; deve karnını dolduruncaya kadar su içer, fakat hasta olduğundan dolayı asla suya kanmaz. İşte cehennem ehli de böyledirler, midelerini dolduruncaya kadar yerler içerler, fakat bu onların ne açlıklarını ne de susuzluklarını giderir! *En doğrusunu Allah bilir.* Şöyle de söylenmiştir: "Hîm" kelimesi, yeryüzünde başıboş dolaşan ve günlerce su bulamayan deve demektir, sonra suyu bulur, onunla midesini doldurur, nerdeyse çatlayacak hale gelir. Bu, Ebû Bekir el-Esamm'ın sözüdür.

هٰذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٥٦﴾

[§]*56. "İşte hesap gününde onların ağırlanması böyle olacak!"* 311

Yani hesap günü onların gıdaları ve rızıkları, sözü edilen bu yiyecek ve içeceklerdir.

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿٥٧﴾

57. "Sizi biz yarattık; artık inansanıza!"

---

53 es-Sâffât, 37/64-65.

Bu âyet-i kerîme iki şekilde yorumlanır. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Başlangıçta sizleri bizim yarattığımıza dair benim ve peygamberlerimin söylediklerini tasdik ediyorsunuz da sizi yeniden yaratacağımıza dair benim ve peygamberlerimin söylediklerini neden tasdik etmiyorsunuz? Çünkü ilk defa yaratmak, onu tekrar yaratmaktan daha büyük bir hayreti gerektirir. Nitekim Allah "Bu O'nun için pek kolaydır"[54] buyurmaktadır. İkincisi, sizi annelerinizin karnında üç karanlığın içinde yaratan[55], sonra sizi bir halden başka bir hale çeviren Allah'ı ve ayrıca peygamberlerini tasdik ettiğinize göre Cenâb-ı Hakk'ın sizi boş yere ve nihaî akıbeti olmayan bir amaçla yaratmasının ihtimal dâhilinde olmadığını anlarsınız. İşte bu, tekrar yaratmanın delilidir. Eğer böyle olmasaydı, sizi yaratması ve halden hale çevirmesi abes olurdu. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[56] *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَرَاَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿٥٨﴾ ءَاَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ اَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿٥٩﴾

58. "Akıttığınız meniyi düşündünüz mü?"

59. "Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan?"

Onlar, akıttıkları spermi ve kendilerini kendilerinin yaratmadığını biliyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Akıttığınız spermi, kendinizi ve sahip olduğunuz varlıkları kendinizin yaratmadığını ikrar ediyor, sizi ve bütün bunları yaratanın Allah olduğunu,
312 O'nun her şeyin gerçek mâliki olduğunu biliyorsunuz; [§]bütün bunları bildiğinize, temyiz gücüne sahip olduğunuza ve aklınızın da diğer yaratıklardan daha kâmil olduğuna göre siz kendi nefsinizi yaratma gücüne sahip değilseniz, sizden daha alt seviyede olanların kendilerini yaratmaya ve belirtilen varlıkları yaratma gücüne sahip olmamaları daha mantıklıdır. İşte bu durum, Allah Teâlâ'nın bütün bunların yaratıcısı olduğunu gösterir. Öyleyse nasıl olur da O'ndan başkasına ibadet eder ve ulûhiyet vasfını O'ndan başkasına verirsiniz?

---

[54] "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır. Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir" (er-Rûm, 30/27).

[55] Müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

[56] el-Mü'minûn, 23/115.

نَحْنُ قَدَّرْنَا بَيْنَكُمُ الْمَوْتَ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقٖينَ ﴿٦٠﴾ عَلٰٓى اَنْ
نُبَدِّلَ اَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فٖى مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

60-61. "Aranızda ölümü biz takdir ettik; sizi benzerlerinizle değiştirmemiz ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden varetmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez."

[Ölüm, Dünya Hayatının Değişmez Gerçeğidir]

Aranızda ölümü biz takdir ettik. Bu beyan farklı mânalara gelir. Birincisi, sizi ve sözünü ettiği varlıkları Allah yarattığına, sonra aranızda ölümü takdir ettiğine ve siz de Allah'a dost ve düşman konumunda olduğunuza, Allah'ın da dünyada dost ile düşmanı eşit tuttuğuna, halbuki onların ayırtedilmesi gerektiğine göre bu durum, onların ayırtedileceği başka bir âlemin var olduğuna işaret eder.

İkincisi, Allah ölümü hemen ve gelecekte olacak şekilde takdir etti, yani hepinizin ölümünü tek bir vakitte takdir etmedi, aksine bazınız için hemen, bazınız için daha sonra olacak şekilde takdir etti. Ayrıca şunun ömrünü diğerinden daha uzun takdir etmiştir. Şöyle de denilmiştir: **Aranızda ölümü biz takdir ettik,** yani aziz olanınızla zelil olanınız, üstün olanınızla alt seviyede olanınız hakkında ölüm olayını eşit kıldık, hiç kimse kendisini ondan kurtaramaz.

Bundan başka ve daha uygun olan bir ihtimal da şudur: Cenâb-ı Hak aranızda ölümü takdir ettiğine ve hiçbirinizin de ölümden hoşlanmadığı halde ondan yakanızı kurtaramadığınıza göre bu durum başka bir gücün varlığına işaret eder, Kahhâr ve Kādir olan bir gücün varlığına! Öyleyse O'nun var olduğunu kabul etmek, O'nun emir ve yasaklarına boyun eğmek gerekir.

[Öldürülen İnsan Kendi Eceliyle Mi Ölmüştür?]

Aranızda ölümü biz takdir ettik. Bu beyan, öldürülen kişi kendi eceliyle
ölmemiştir diyen Mûtezile'nin iddialarını reddetmektedir. Çünkü Allah Teâlâ,
insanlar arasında ölümü kendisinin takdir ettiğini söylemektedir. Onlara göre
ise başkası tarafından öldürülen biri Allah'ın takdiriyle ve kendi eceliyle öl-
memiştir. [§]Halbuki Allah ölümü kendisinin takdir ettiğini haber veriyor, 313
bu konuda asla Allah'ın önüne geçilmez: **Bizim önümüze asla geçilemez!**
Eğer Mûtezile'nin, öldürülen kişi eceli gelmeden ölmüştür iddiası doğru kabul

edilirse, onlar şunu demek istiyorlar: Onun için ölüm takdir edilmedi, katil o takdirin önüne geçti, Allah'ın tayin etmiş olduğu ecelin yerine gelmesine, belirlenen o vakte ulaşmasına engel oldu. Böylece onlar, herkesin belirlenen eceline ulaşacağına dair verdiği haberde Cenâb-ı Hakk'ı yalancılıkla itham etmiş olmaktadırlar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Sizi benzerlerinizle değiştirmemiz hususunda bizim önümüze asla geçilemez! Yani sizi emsallerinizle değiştirme işinde bize asla galip gelinemez. Yahut Allah şunu söylemektedir: Sizi emsallerinizle değiştirmekte hiçbir varlık bizi acze düşüremez. **Ve bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden varetmemiz hususunda.** Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Sizi maymun, domuz ve benzeri kötü ve çirkin suretlere çevirme (mesh) kudretimizin önüne asla geçilemez. Şöyle de denmiştir: Hangi şekilde dilerse öyle yaratır. Bu, ilk yoruma yakın bir ifadedir. **Bilemeyeceğiniz bir şekilde sizi yeniden varetmemiz** cümlesi, beşerî ilmin ve filozofların görüşlerinin ulaşamadığı üç karanlık içinde sizi varetmemiz[57] mânasına da gelebilir. İşte bu güce sahip olan Allah'ın ölüleri diriltmekten ve daha başka dilediği işleri yapmaktan aciz olması muhtemel değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْاَةَ الْاُو۫لٰى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza!"

Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz. Daha önce söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hakk'ın sizi ilk defa örneğiniz olmadan yarattığını biliyorsunuz,
314 O'nun sizi tekrar yaratmaktan aciz olma ihtimali yoktur, [§]çünkü ikinci defa yaratması ilk yaratması gibidir, hatta sizin kanaatinize göre de ikincisi daha basit ve daha kolaydır. Öyleyse **düşünüp ibret alsanıza!** Bu cümle de daha önce söylediğimiz mânaya gelir: Allah'ın birliğini ve rablığını düşünüp ibret alsanıza! Yahut O'nun yeniden yaratmaya kādir olduğunu düşünsenize! Veyahut size vermiş olduğu bunca nimetlere karşı şükredilmeye lâyık olanın Allah olduğunu düşünsenize! Veyahut da Allah'ın nimetlerini ve ihsanını düşünüp ibret alsanıza! Bazıları şöyle der: Buradaki ilk yaratılıştan maksat Âdem'in ya-

57 Müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

ratılmasıdır. Yani siz, onun bir aslı ve örneği olmadan yaratıldığını biliyorsunuz, bunu yapmaya kādir olan diğerini yaratmaya da kādirdir. Sizin vehminizi takdire ise daha çok kādirdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَاَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُٓ اَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾

63. "Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü?"

64. "Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa biz miyiz bitiren?"

Bu ilâhî beyan iki mânaya gelebilir. Birincisi, az önce geçen "Akıttığınız menîyi düşündünüz mü?"[58] meâlindeki âyetin sılası olması mümkündür. Allah sanki şunu söylemektedir: **Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü?** Onun ekinini siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz mi yaratıyoruz? Dolayısıyla yukarıdaki âyette zikrettiğimizle aynı anlama gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, **Ektiğiniz tohumu düşündünüz mü?** Yani ürünün yetişmesini sağlayan o bitirme işini siz mi yarattınız, yoksa onu yetiştiren biz miyiz?

Bu âyete müfessirler şöyle mâna verdiler: O tohumun ekinini siz mi yetiştiriyorsunuz, yoksa biz mi yetiştiriyoruz? Bunun aslı bizim söylediğimiz gibidir.

لَوْ نَشَٓاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾

65. "Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız."

Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik. Yani kupkuru bir ota dönüştürürdük. Ebû Avsece, onu paramparça yapardık diye mâna verdi. Cenâb-ı Hak burada, onlara vermiş olduğu nimetleri belirtiyor ve şöyle buyuruyor: Onu sağlam bırakıp faydalanılacak hale getiren Allah'tır. Eğer dileseydi onu
[§]yararlanılması mümkün olmayan hale getirirdi. Yahut Allah burada kud- **315**
retini haber vermekte, onları yetiştirmeye de helâk etmeye de kādir olduğunu söylemektedir. Böyle olunca da yaratmaya da yeniden yaratmaya da kādirdir anlamına gelir.

Şaşırır kalırdınız. Buna hayret ederdiniz anlamı da pişman olurdunuz mânası da verilmiştir. Bu kelime Ukl (عُكْل) kabilesinde kullanılır[59]. Ebû Be-

---

58 el-Vâkıa, 56/58.

59 Ukl, Teym ve Adî, Ribâb kabilelerindendir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* "عكل" md.). Sâleb şöyle dedi: Ribâb, beş kabileden meydana gelmiştir: Dabbe, Sevr, Ukl, Teym ve Adî kabileleri (İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab* "ربب" md.).

kir el-Esam şöyle dedi: Yani nimetlenir ve lezzet alırsınız, demektir. Nitekim bir adam diğerine şöyle der: Senin malını alsam ya da ele geçirsem, zengin olurdum yahut ihtiyaçtan kurtulurdum. Ancak bu söylenir mi söylenmez mi bilmiyoruz. Eğer söyleniyor olsaydı, o zaman şöyle takdir edilir: Sanki bahsettiği şeyi her zaman hatırlatmaktan haz duyuyor. Çünkü insanın malı gidince, haz duyan ve nimetlenen biri gibi devamlı onu anar. **Şaşırır kalırdınız** sözüne, İbn Abbâs'ın (r.a.) birbirinizi kınardınız mânasını verdiği rivayet edilir[60]. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında buradaki "fezaltüm" (فظلتم) kelimesi "fezıltüm" şeklindedir. Bu kelime geceler değil, sadece gündüzler için kullanılır.

اِنَّا لَمُغْرَمُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾

66. "Doğrusu çok zarara uğradık!"

67. "Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık (derdiniz)."

Çok zarara uğradık derdiniz. Âyetteki "muğramûn" (مغرمون) kelimesinin işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. "O'nun azabı bitip tükenme bilmez"[61] meâlindeki âyete dayanarak bunun azap edildik anlamına geldiği söylenmiş-
316 tir. Biz kötülüğe düşerek yerildik anlamı da verilmiştir. [§]Ancak "ğurm" (غُرْم) kelimesinin mânası açıktır; malında hüsrana uğrayan veya malını kaybeden insan, başkasına muhtaç olduğu için "ğurm" konumuna düşmüştür, yani zarara uğramış ve mahvolmuştur. İşin aslı şudur: *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Eğer Allah ektiğiniz tohumu çer çöp haline getirip ondan yararlanamasaydınız şöyle derdiniz: **Biz çok zarara uğradık.** Sonra **Daha doğrusu büsbütün mahrum kaldık (derdiniz)** meâlindeki âyette geçen "mahrûm" (محروم) kelimesine, kendisinden mal engellenen yahut yararlanmasına mani olunan anlamı verilmiştir. Bazıları da sınırlandık diye mâna verdi. Kendilerinden esirgendi anlamı da verilmiştir. Ancak "mahrum" kelimesinin mânası açıktır, yoruma ihtiyacı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَرَاَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذٖى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَاَنْتُمْ اَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ اَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ اُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

---

60 Bu sözü Taberî, İkrime'ye nispet etmektedir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVII, 219).

61 "Ey Rabb'imiz! derler; bizi cehennem azabından uzak tut; çünkü onun azabı bitip tükenme bilmez" (el-Furkān, 25/65).

68. "İçtiğiniz suyu düşündünüz mü?"

69. "Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren?"

70. "Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretmeli değil misiniz?"

İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren? Allah Teâlâ, içmeleri için tatlı su indirdiğini söyleyerek insanlara verdiği nimetleri hatırlatıyor, dileseydi onu canları helâk eden ve kimseyi ayakta bırakmayan acı ve tuzlu bir su haline getirebileceğini haber veriyor. Başka bir âyette de [toprağa ekilen tohum için] "Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik de şaşırır kalırdınız"[62] buyuruyor. Böylece su, insanlara gıda olmaktan çıkardı. Ancak Allah lütfuyla ve rahmetiyle suyu gıda ve içecek hale getirdi, bundan dolayı âyetin sonunda **Şükretmeli değil misiniz?** buyuruyor. Yani Allah'ın vermiş olduğu nimetlere şükretsenize!

[Mûtezile ve Kulların Fiiline Dair İddiası]

Sonra bu âyetler, Mûtezile'nin, kulların fiillerine dair iddiasını reddetmektedir. Çünkü Allah "Akıttığınız menîyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan?"[63] buyurmaktadır. Menî getirmek, kulun fiilidir, çünkü menîyi fışkırtan kuldur. Fakat Allah "Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz mi?" buyurarak menîyi kendisinin yarattığını haber vermektedir. Toprağı sürmek ve tohum ekmek de kulların fiilidir, fakat Allah onları yaratanın kendisi olduğunu bildirmektedir.

[Mûtezile ve Aslah İddiası]

[§]"Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik"[64] meâlindeki âyetle, **Dile- 317**
seydik onu tuzlu yapardık ilâhî kelâmı da Mûtezile'nin en uygun (aslah) olanı yaratmak Allah'a vaciptir iddiasını reddetmektedir. Çünkü Allah "Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik" ve **Dileseydik onu tuzlu yapardık** buyurmaktadır. Bu durumda bahsettiği işi yapmaması, ya kullar için en uygun (aslah) olanı yapmadı anlamına gelir, çünkü dileseydi onu şöyle yapardı buyuruyor, ama öyle yapmıyor, bu durumda aslah olanı yapmadı demektir. Yahut da suyun böyle yaratılması kulları için aslah olandır. Bu durumda sanki şöyle söylemektedir: Allah dileseydi hak ve âdil olanı zulme çevirirdi. Cenâb-ı Hak zulmetmeyi dileseydi mutlaka zulmederdi demek ise asla caiz değildir. Hangi mâna verilirse verilsin bu âyetler Mûtezile'nin iddiasını çürütmektedir. **Onu buluttan**

62 el-Vâkıa, 56/65.

63 el-Vâkıa, 56/58-59.

64 el-Vâkıa, 56/65.

siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren? cümlesinde geçen "müzn" (المزن) kelimesinin mânasında ihtilaf edilmiştir. Müfessirlerin geneli ve edebiyatçılar, bunun bulut anlamına geldiğini söylediler. Ebû Bekir el-Esam, "müzn" tatlı sudur dedi. Buna göre âyetteki "min" harf-i cerri sıladır, sanki şunu söylemektedir: Tatlı suyu siz mi indirdiniz? Fakat zâhir olan, müfessirlerin ve edebiyatçıların söyledikleridir, çünkü su buluttan inmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَرَاَيْتُمُ النَّارَ الَّت۪ي تُورُونَ ﴿٧١﴾

71. "Tutuşturmakta olduğunuz ateşi düşündünüz mü?"

Âyetin metninde geçen "tûrûn" (تورون) fiiline bazıları ateşi parlatmak, bazıları da yakmak mânasını verdiler. Bu fiil, ateş çıkarmak ve aydınlatmak mânasında da kullanılır.

ءَاَنْتُمْ اَنْشَاْتُمْ شَجَرَتَهَٓا اَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُ۫نَ ﴿٧٢﴾

318 **[§]** ***72. "Onun ağacını siz mi yarattınız yoksa yaratan biz miyiz?"***

Denildi ki: Buradaki ağaçtan maksat, ateş için kullanılan ve yakılan odundur. Ondan maksadın, ucunda ateş bulunan meşale olduğu da söylenmiştir. İlk yorum daha doğrudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِلْمُقْو۪ينَ ﴿٧٣﴾ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظ۪يمِ ﴿٧٤﴾

73. "Biz onu çöl yolcularına ve açlık çekenlere bir işaret ve nimet kıldık."

74. "Öyleyse ulu Rabb'inin ismini tesbih et."

Biz onu işaret kıldık. Bazı müfessirler şöyle mâna verdi: Biz onu büyük ateş için, yani âhiretteki ateş için bir işaret kıldık. Şöyle mâna verilmesi de mümkündür: Biz bu mevcut nimetleri, vâdedilen nimetler için bir işaret kıldık. Yahut dünyada çekilen bu zorlukları ve belâları, uyarılmış oldukları âhiretteki zorluklar için işaret kıldık. *En doğrusunu Allah bilir.* **Çöl yolcularına nimet kıldık.** Bazı müfessirler buna yolculara nimet yaptık anlamı verdiler. Yolcular ıssız yerlerden geçtikleri için âyette geçen "mukvîn" (المقوين) kelimesini özellik-

le ıssız çöllerden geçen yolculara tahsis ettiler. Bu, İbn Kuteybe'nin sözüdür[65]. "Mukvîn" kelimesine, faydalananlar mânası da verilmiştir. Ebû Avsece buna, azığı olmayan kimse mânasını verdi. Kimsenin yaşamadığı ıssız yere düşen kimse mânası da verilmiştir. Ebû Ubeyd şöyle dedi: Yanında azığı olmayan kişinin ateşe, azığı olandan daha çok ihtiyacı olduğu kanaatinde değilim, aksine azığı olan kişinin ateşe daha çok ihtiyacı vardır. Güçlü ve sağlam biniti olan kişi için de "raculun mukvin" (رَجُلٌ مُقْوٍ) denilir.

فَلَآ أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾

[§]*75. "Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim,"* 319

76. "Ki bilseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir."

İbn Mesûd (r.a.) ve İbrahim en-Nehaî'nin[66] bu âyeti tekil sîgasıyla "bi-mevkıi'n-nücûm" (بِمَوْقِعِ النجوم) diye okudukları rivayet edilmiştir[67]. Hasan-ı Basrî, "mevâkıi" (مَوَاقِعِ) diye çoğul sîgasıyla okudu[68], Ebû Ubeyd de bunu benimsedi. Bazı müfessirler bunu Kur'ân'ın iniş yerleri, bazıları da yıldızların batma ve düşme yerleri diye yorumladılar. Hangi yorum olursa olsun, âyeti çoğul sîgasıyla okumak daha uygundur. Sonra "felâ uksimu" (فلا اقسم) kelimesi hakkında da ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: "Lâ" edatı burada sıladır, sanki şöyle denilmektedir: "Uksimu bi-mevâkı'i'n-nücûm" (أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجوم), yani yıldızların yerlerine yemin ederim. Böyle ifadeler dilde caizdir, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Seni secde etmekten alıkoyan nedir?"[69] (Buradaki ibare "أَلاَّ تَسْجُدُ", yani secde etmemekten şeklindedir.) Dolayısıyla bu "lâ" (لا) edatı tekit mânasına gelmek üzere sıladır ve zâittir. Bazıları şöyle dedi: Buradaki "lâ" edatı zâit değildir, Allah onu, kâfirler tarafından söylenen bir sözü reddetmek ve onların tartışmalarını defetmek için koymuştur. Fakat onun ne olduğu kendi aralarında mâruf olduğu için belirtmemekte, "felâ" (فلا) sözüyle onu reddetmekte, sonra **yemin ederim** diye söze başlamaktadır. Sanki şöyle demektedir: Yıldızların yerlerine yemin ederek başlıyorum.

---

65 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 451.

66 O, Ebû İmrân (Ebû Ammâr) İbrahim b. Yezîd b. el-Esved el-Kûfî en-Nehaî'dir. Fakih imamlardandır, tâbiîdir. 96/714 yılında vefat etti (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 25-26).

67 Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 337; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 224.

68 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 224.

69 el-A'râf, 7/12.

Sonra yıldızların yerleri konusunda yukarıda sözünü ettiğimiz iki yorum hakkında da ihtilaf edilmiştir. [Birincisi,] bazıları şöyle dedi: **Yıldızların yerleri** sözünden maksat, Kur'ân'ın parçalar halinde indirilmiş olduğu yerlerdir, bunun delili de hemen arkasından gelen âyettir: "Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır. (Aslı) korunmuş bir kitaptadır"[70]. İkincisi, buradaki yıldızlardan maksat bazılarının söylediği gibi belli yıldızlardır. Sonra gerçekten maksat bilinen şekliyle yıldızlar ise o zaman âyet farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, kalplerde ve insanlar nazarında yıldızların ve bulundukları yerin azametinden ve değerinin büyüklüğünden dolayı bu kelime kullanılmıştır, hatta bazı mülhitler âlemi yıldızların idare ettiği inancındadırlar. [İkincisi,] yol bulmak, yağmurun ve suyun bol olacağını anlamak, zamanı ve vakti bilmek gibi halka sa-
320 yılamayacak derecede çok faydası olduğundan dolayı belirtilmiştir. [§][Üçüncüsü,] **yıldızların yerleri** sözünden maksat, yıldızların düştükleri yerlerdir. Bu da yıldızların Allah'a ne kadar kuvvetle itaat ettiklerini ve Cenâb-ı Hakk'ın onları yaratılanların istifadesine sunduğunu ifade eder; çünkü yıldızlar bir gün veya bir gecede beşyüz yıllık yol katetme gücüne sahiptirler, böyle bir güce, mesafeleri en çabuk kateden ve hedefine en çabuk ulaşan kanatlılardan ve canlılardan herhangi birinin sahip olması düşünülemez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra bütün müfessirler, yıldızlar adına Allah tarafından yemin edildiğini söylemektedirler. Bu yeminin peygamber aleyhisselâm tarafından yapılmış olması da mümkündür, Cenâb-ı Hak da bu gibi nesnelerin Rabb'i adına yemin etmesi gerektiğini peygamberine öğretmek için o yemini kendi zatına nispet etmiştir. Aynı şekilde peygamberlerden başkalarına da bu gibi nesnelerin Rabb'i adına yemin etmelerini öğretmektedir. Çünkü onlarla Allah arasında yemin etmeyi gerektirecek herhangi bir tartışma geçmiş değildir. Dolayısıyla buradaki yemin, inkâr edenlere ve tartışanlara, haberi teyit etmek için yapılmıştır, ancak bu tartışma insanlarla peygamberler arasında geçmiştir. "Doğuların ve batıların Rabb'ine yemin ederim ki"[71] meâlindeki âyet de böyledir; doğuların ve batıların Rabb'ine yemin edilmesi caizdir, ancak bu yemin Allah tarafından değil peygamber (s.a.) tarafından yapılmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bizzat kendisinin yemin ederek "Doğuların Rabb'i adına yemin ederim" demesi ihtimal dâhilinde değildir, âyetin zâhiri yemin edenin peygamber (s.a.) olduğunu göstermektedir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[70] Sonraki âyetler.

[71] el-Meâric, 70/40.

[§]Bazıları şöyle der: Kur'ân'da belirtilen birtakım nesneler adına yapılan 321
yeminler, aslında o yemin yapılmasa bile o nesnelerin kendileri yemindeki tekit ve teyit etme mânasını ifade ederler. Çünkü yeminlerin çoğu, ancak ölümden sonra dirilmek, tevhit, peygamberliği ispat ve benzeri hususları ifade etmek için yapılmaktadır. İşte bahsi geçen nesneler adına yemin yapılmasa bile, yemin etmeyi gerektiren mânayı ifade ederler, çünkü o nesnelerde ölümden sonra dirilmeye, tevhide ve risâletin ispatına işaret eden özellikler vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

اِنَّهُ لَقُرْاٰنٌ كَر۪يمٌۙ ﴿٧٧﴾

77. "Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır."

Bu âyetin Kur'ân üzerine yemin etmek anlamına geldiğini söyleyenlere göre bu mâna gayet açıktır. Cenâb-ı Hak, **Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır** buyurmaktadır, yani Kur'ân'a ve onu âyetler halinde ve değişik zamanlarda indirene yemin ederim ki, o çok yücedir. Bilinen yıldızlar adına yemin mânasında yorumlayanlara göre **Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur'ân'dır** meâlindeki âyet, sözün başlangıcını ifade eder. Sonra Kur'ân'ın "kerîm" (كريم), yani yüce olarak nitelenmesi, farklı mânalarda yorumlanır. Birincisi, dünyevî ve uhrevî ihtiyaçlara cevap vermesi açısından yüce olmakla nitelenmiştir. "Kerîm" kelimesi örfte, kendini halkın ihtiyaçlarını karşılamaya adayan adam mânasına gelir. [İkincisi,] Kur'ân'a tâbi olan yüce ve şerefli olacağı için Allah onu yüce olmakla nitelemiştir. [Üçüncüsü,] Allah katında yücedir ve üstündür, bundan dolayı Allah onu kerîm olmakla nitelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ف۪ي كِتَابٍ مَكْنُونٍۙ ﴿٧٨﴾

78. "(Aslı) ***korunmuş bir kitaptadır."***

Müfessirler bu âyeti, levh-i mahfûzdadır diye yorumladılar. Allah burada Kur'ân'a gizlenmiş demektedir, çünkü Kur'ân Allah katındadır ve yaratılanlardan gizlenmiştir.

لَا يَمَسُّهُٓ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَۜ ﴿٧٩﴾ تَنْز۪يلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٨٠﴾

79. "Ona ancak tertemiz olanlar (melekler) ***dokunabilir."***

80. "O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir."

Bazıları burada meleklerin kastedildiğini, çünkü Kur'ân'ın onlar marifetiyle indirildiğini söyler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Seçkin ve
322 erdemli elçilerin aracılığıyla"[72]. [§]Onlar, hatalardan ve günahlardan temizlenmişlerdir. Allah Teâlâ, Kur'ân değiştirmeye ve tahrife uğramadığından insanların emin olmaları için böyle söylemektedir. Hemen arkasından da **O, âlemlerin Rabb'inden indirilmiştir** buyurmaktadır. Yani Kur'ân, onu değiştirecek, tebdil ve tahrife uğratacak kimselerden gizlenmiştir ve Ona ancak (günahlardan) tertemiz olanlar dokunabilir. Çünkü tahrif günahtır, Kur'ân ise âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. Bu husus şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibidir: "Onu, senin kalbine Rûhulemîn indirmiştir"[73], "Onu, çok güçlü biri (Cibrîl) öğretti"[74]. Cenâb-ı Hak Kur'ân'ı gökten güvenilir birinin indirdiğini haber vermektedir, dolayısıyla onu değiştirip tahrif etmesi söz konusu olamaz. Üstelik onu indiren Cibrîl çok güçlüdür, ne insanların ve ne de cinlerin Kur'ân'ı onun elinden alıp tahrif etmeye güçleri yetmez. Sonra Allah Teâlâ, "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz"[75] meâlindeki âyetle bu konuyu tamamlamakta, onun korunmasını yaratılanlardan birine bırakmamakta, kendi uhdesine almaktadır. Böylece Kur'ân, her türlü değiştirme ve tahrife uğramaktan korunmuş olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَفَبِهٰذَا الْحَد۪يثِ اَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾ وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ اَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

81. "Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz?"

82. "Size verilen rızka inkâr etmekle mı karşılık veriyorsunuz?"

Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz? Bazıları bu âyete, siz Kur'ân'ı mı inkâr ediyorsunuz diye mâna vermiştir.

[Rızık Şükretmeyi Gerektirir]

Size verilen rızka inkâr etmekle mı karşılık veriyorsunuz? Yani siz, bu Kur'ân'ı dinin hayatı ve dayanağı, bedenlerin ve ruhların gıdası ve dayanağı kılan Allah Teâlâ'yı mı inkâr ediyorsunuz? Onlar her ikisini de yani dinin ve

---

72 Abese, 80/16-17.

73 eş-Şuarâ, 26/193-194.

74 en-Necm, 53/5.

75 el-Hicr, 15/9.

bedenlerin hayatını birlikte inkâr etmişlerdir. Sonra Allah burada rızkı inkâr ettiklerini söylemesi, birkaç mânaya gelir. Birincisi, bazı müfessirlerin söylediklerine göre onlar, bizi falan yıldız rızıklandırdı, diyorlar ve rızıklarını o yıldıza bağlıyorlardı. Ancak [§]onlar, bizi falan yıldız rızıklandırdı sözleriy- **323**
le, rızık verme fiilini bizzat o yıldıza bağlamayı kastediyorlarsa, o zaman müneccimlerin "Yıldızlar, âlemi yöneten ve rızıklarını verendir" sözleriyle aynı anlama gelir. Onlar bu sözleriyle Allah'a âlemi yönetme hakkı tanımıyorlardı. Fakat rızkı Allah Teâlâ'ya nispet edenler şöyle diyorlardı: Allah bizi şu yıldız sayesinde rızıklandırdı. Bu sözde ise Allah'ı inkâr söz konusu değildir. O yıldızı ancak, Allah'ın rızıklandırma vesilelerinden biri olarak belirtmişlerdir. Rızkı özel bir sebebe bağlayan da böyledir. Allah şu şu vesilerle bizi rızıklandırdı demek ise caizdir. Bazıları şöyle dedi: **Size verilen rızka yalanlamayla mı karşılık veriyorsunuz?** Yani inkâr etmeyi nimetin şükrü mü sayıyorsunuz? Bunu Ebû Ubeyde söyledi[76]. Onların rızkı inkâr etmesi, ulûhiyeti kendilerine rızkı verenden başkasına, ibadeti de buna lâyık olandan başkasına yöneltmeleri anlamına gelmesi de mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Müdahene ve Müdârât]

Size verilen rızka inkâr etmekle mi karşılık veriyorsunuz? ilâhî buyruğuna Hasan-ı Basrî şöyle mâna verdi: Allah'ın kitabından, inkâr etmekten başka bir rızık kazanamayan millet ne kötü pay almıştır![77] O, sizin Kur'ân'dan nasibiniz sadece inkâr etmektir diyor ve bu âyeti, **Şimdi siz bu sözü mü küçümsüyorsunuz?** meâlindeki önceki âyete bağlıyor. Ebû Bekir el-Esam, **Size verilen rızka inkâr etmekle mi karşılık veriyorsunuz?** meâlindeki âyeti şöyle yorumladı: Bu, Allah Teâlâ'nın babalarınıza değil size tahsis ettiği ve kendisiyle babalarınızı değil sizi rızıklandırdığı Kur'ân'dır. Ama siz, Allah'ın özellikle size tahsis ettiği ve lütfettiği bu rızkı inkâr ediyorsunuz. Bu mânaya benzer bir âyette Allah meâlen şöyle buyurdu: "Sizin de atalarınızın da bilemediğiniz bilgiler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir"[78]. Önceki âyette geçen "müdhin" (مدهن) kelimesine de şöyle mâna verdi: Bu kelime, muvafık görünüp gerekli olan delili defetmek için çare arıyor ve onu reddediyor demektir. Yahut buna benzer bir mânaya gelmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Ebû Muâz şöyle dedi: **324**
"Müdâhene" (المداهنة) kelimesi hile yapmak anlamına gelir, "if'âl" ve "mufâale" bâbından kullanıldığında da aynı mânaya gelir. "Müdâhene" (المداهنة) ve "müdârât" (المداراة) kelimeleri arasındaki fark şudur: "Müdâhene", canının is-

---

76 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 452.

77 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 30.

78 el-En'âm, 6/91.

tediği bir şeye ulaşmak için hile yapmak demektir. "Müdârât" da hakkının kendisine verilmesi ve dinine dokunulmaması için yumuşak davranmak, idare etmek anlamına gelir. Yoksa bu iki kelime zâhirde aynı mânaya gelirler. İkisi de yumuşak davranmak, kanatlarını indirmek demektir. Ancak aralarında, az önce bahsettiğimiz mâna farkı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَوْلَٓا اِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَاَنْتُمْ حٖينَئِذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾

83. "Ama can boğaza gelip dayandığında;"

84. "İşte o zaman siz (çaresiz) ***bakar durursunuz."***

Bu ilâhî beyanların daha önce geçen âyetlerle hiç alakası yoktur. Ancak kâfirlerin sözlerini belirten "Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi"[79] meâlindeki âyetin sılası gibidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Sizin iddianıza göre onlar sizin yanınızda olsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi, öyle mi? Peki, sizin yanınızda oldukları zaman can boğaza gelip dayandığında onu geri çevirsenize! "Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyerek ileri sürdüğünüz iddianızda eğer doğru söylüyorsanız, onların canlarını bedenlerine döndürsenize! Bu âyetin böyle tefsir edilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

O zaman siz (çaresiz) bakar durursunuz. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, **bakarsınız,** yani ruhunun ne zaman çıkacağını beklersiniz. Ruhunu geri döndürmeye gücünüz yetmez, sadece çıkacağı zamanı beklersiniz. İkincisi, buradaki fiil, gerçekten bakmak mânasına gelir, yani siz o zaman benim hükümranlığıma bakar, kudretimi görürsünüz. Şöyle de denilmiştir. Bu kelime, beklemek fiilinden gelmektedir, yani size ölümün gelmesini beklersiniz demektir. Bu, bizim söylediğimiz gibidir. Bu âyetin şöyle tefsir edilmesi
325 de mümkündür: [§]Onlar, sıkıntıya düştüklerinde kendilerine yardım ederler ümidiyle putlara tapıyorlardı. Ancak kendilerine ölüm geldiği zaman sıkıntıya düşüp çaresiz kalıyorlardı, çünkü onlara göre ölümden sonra dirilmek yoktu. Allah şöyle demektedir: Can boğaza dayandığı zaman taptığınız putlar size yardım etseler ve ruhları bulundukları yere tekrar geri döndürseler ya! Eğer bunu yapmaya güçleri yetmiyorsa, onlara nasıl tapıyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

---

79 "Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- 'Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi' diyen inkârcılar gibi olmayın" (Âl-i İmrân, 3/156).

وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾

85. "Biz ona sizden yakınız, fakat göremezsiniz."

Bazı müfessirler şöyle dedi: **Biz ona sizden yakınız,** yani o sırada meleklerim ve elçilerim ona sizden daha yakındırlar, ama siz melekleri göremezsiniz. Meleklerin gelip onun başına musallat olmalarından ve yapmaları gerekeni Allah'ın emriyle yaptıklarından dolayı Cenâb-ı Hak bu işi kendi zatına nispet etmektedir. Şöyle de söylenmiştir: Yani o sırada biz, ona karşı sizden daha yakınız ve onu azaba uğratmaya lâyığız, çünkü o sırada insan hatasını görmekte ve hak ile bâtıl ortaya çıkmaktadır. **Fakat siz göremezsiniz**, yani siz bilemezsiniz. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَوْلَٓا اِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَٓا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾

86. "Mademki kimsenin hâkimiyeti altında değilmişsiniz;"

87. "Haydi onu** (hayatı) **geri döndürün, sözünüzde doğruysanız!"

Bazıları şöyle dedi: **Mademki kimsenin hâkimiyeti altında değilsiniz,** yani iddia ettiğiniz gibi eğer Allah'ın hâkimiyeti altında değilseniz ruhları geri çevirin de görelim! Eğer kimsenin hâkimiyeti altında olmadığınız iddianızda doğru söylüyorsanız, ruhları ait oldukları bedenlere döndürün! Eğer kimsenin
hâkimiyeti altında değilseniz, hâkimiyet sizin elinizde demektir. [§]Çünkü in- 326
san ya kendisi kendine mâliktir, ya da başkasının hâkimiyeti altındadır; eğer başkasının hâkimiyetinde değilseniz kendiniz kendinize mâliksiniz, dolayısıyla ruhları geri çevirmeye de kādirsiniz demektir. Bunu yapamıyorsanız, o zaman başkasının hâkimiyeti altındasınız demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları şöyle dedi: "Ğayra medînîn" (غيرَ مدينين) sözü, hesaba çekilmeyecekler, ceza görmeyecekler, yeniden diriltilmeyecekler demektir. Nitekim, inandığın dine göre karşılık görürsün, denilir. Din kelimesi hesap mânasında da kullanılır. Bu âyet iki açıdan onların akılsızlığı ve beyinsizliklerinin gerçekleştiği mânasına gelir. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Eğer hesaba çekilmeyecek ve ceza görmeyecekseniz, ilk yaratılışınıza dönün, ilk yaratılışınızdaki hikmetin ortaya çıkması için kendinizi ona

döndürün. Ama ruhları bedenlere (enfüs) döndürmeye sizin gücünüz yetmez. [İkincisi,] ilk yaratılıştaki hikmetin görülmesi için ilk yaratılışı ikinci yaratılışın dışında başka bir yaratılış haline getirin, tâ ki ilk yaratılışın hikmeti ortaya çıksın. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبٖينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعٖيمٍ
﴿٨٩﴾ وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنْ اَصْحَابِ الْيَمٖينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ
اَصْحَابِ الْيَمٖينِ ﴿٩١﴾ وَاَمَّٓا اِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبٖينَ الضَّٓالّٖينَ
﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمٖيمٍ ﴿٩٣﴾ وَتَصْلِيَةُ جَحٖيمٍ ﴿٩٤﴾

88. "Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise;"

89. "Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır."

90-91. "Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) ***Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!"***

92. "Ama yoldan sapmış inkârcılardan ise;"

93-94. "Onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir!"

[Allah'a Yakın Olanların Mükâfatı]

Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi! Burada sözü edilen bu durumların zamanı ve onların kimler hakkında söylendiğine dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları şöyle dedi: Bu onlara ölüm sırasında söylene-
327 cektir, bu sözlerle [§]onlar için cennetin hazırlandığı müjdesi verilmektedir.
Bazıları şöyle dedi: Bu sözler, ancak müminler cennete, kâfirler de cehenneme girdikleri sırada söylenecektir. Nitekim âyetin devamında da şöyle buyurulmaktadır: **Eğer yoldan sapmış inkârcılardan ise; onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir!** Bunun müminlere cennette, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda söylenmesi de mümkündür. Müminler dünyada iken Resûlullah'ın (s.a.) yanında oldukları gibi Cenâb-ı Hak onları cennette de Resûlullah'ın (s.a.) yanında ve yakınında olmakla nitelemektedir.

Dünyada iken hayırda önde gidenler de onun yanında ve kendisine diğer müminlerden daha yakın olacaklar. Buna göre dünyada iken hakkı kabulde önde gidenler, âhirette ona daha yakın olacaklar. **Ona huzur ve güzel nasip vardır;** yani bu onlarla, onlar da bununla haşir neşir olur, yalnızlıklarını giderirler, dünyada oldukları gibi burada da birbirlerinden ayrılmazlar. Diğer müminlere ise tıpkı dünyada yaptıkları gibi çeşitli zamanlarda selâm verilir: **Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!** O, bahsettiğimiz iki cihetten dolayı daha yakın konumdadır. Yukarıda söylendiği gibi müminlerin ve kâfirlerin ölüm anında bu sözlerle müjdelenmeleri de mümkündür. Müminler hakkındaki müjde şudur: **Şayet o, Allah'a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi!** Kâfirler hakkındaki müjde de şöyledir: **Eğer yoldan sapmış inkârcılardan ise; onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir!** Bu sözlerin onlara, cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girdikten sonra söylenmiş olması da muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır meâlindeki âyetin kırâatinde ve yorumunda ihtilaf edilmiştir. Kırâatindeki ihtilaftan maksat şudur: Rivayet edildiğine göre Hz. Âişe (r.a.) şöyle dedi: Resûlullah (s.a.) bu âyeti "ferûhun ve rayhânun" (فَرُوحٌ وريحان) diye okurdu[80]. Hasan-ı Basrî'nin
de böyle okuduğu rivayet edilir[81]. [§]Dahhâk'ın ise "ravh" (فَرَوْحٌ) diye okudu- 328
ğu rivayet edilir[82]. Bütün kırâat imamları da böyle okudular. Ebû Ubeyd şöyle dedi: Eğer ümmetin ihtilafı nahoş bir şey olmasaydı, ben de "ferûhun" diye okurdum, ama kırâat imamlarından böyle okuyan birini bilmiyorum. İnsanlardan ayrılıp tek başına kalmaktan da hoşlanmıyorum. Kaldı ki, Allah Teâlâ da Muhammed (s.a.) ümmetini dalâlette birleştirmez[83]. Âyetin tefsirine gelince; "ferûhun" diye ötreli okunduğunda Hasan-ı Basrî şu mânayı verir: "Rûh" (الرّوح) rahmet demektir, "rayhân" da iki rahmet mânasına gelir[84]. Ebû

---

80 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 64; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 36; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 286.

81 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 275; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 428.

82 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 275; İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 428.

83 Hz. Peygamber'den "Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez" meâlinde merfû bir hadis rivayet edilmiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 396; İbn Mâce, "Fiten", 8; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 488).

84 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 37.

Ubeyde de ötreli okunduğunda hayat ve beka mânasına gelir dedi[85]. Dahhâk ise "feravhun" diye üstünlü okunduğunda; "ravh" istirahat, "rayhân" da rızık mânasına gelir dedi[86]. Bazıları şöyle dedi: "Ravh" (الرَّوْح) kelimesi, nimetin sürekliliğinden ve bolluktan kinâyedir; "falan ravh içindedir" denince, bolluk ve nimetler içindedir anlaşılır. "Rayhân" da şereften ve üstün konumda olmaktan kinâyedir. Allah katındaki üstün değerinden ve şerefinden dolayı, "falan reyhânîdir" denilir. Bazıları, "ravh" rahatlıktır, "rayhân" da cennetteki rızıktır dedi. Bazıları da şöyle söyledi: Ötreli olarak "rûh" diye okunduğunda rahmet mânasına, "ravh" diye üstünlü okununca da rahatlık mânasına gelir. Biz deriz ki: Her ikisi de caizdir, üstünlü ve ötreli (ravh ve rûh) okunduğunda da rahmet mânasına gelir, çünkü Allah başka bir âyette bu kelimeyi "ravh" diye üstünlü getirerek şöyle buyurdu: "İnkâr edenlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez!"[87] Buradaki "ravh" kelimesi, rahmet kökünden gelmektedir. Başka bir yerde de "rûh" diye ötreli getirerek şöyle buyurdu: "Allah onları katından bir rûh ile desteklemiştir"[88]. Yani bir rahmet ile desteklemiştir. Cenâb-ı Hak bu âyetlerde mukarrebûndan (Allah'a yakın) olanların cennette Allah'ın rahmeti ve nimeti içinde olacaklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi! Yukarıda söylediğimiz gibi amel defterleri sağdan verilenler muhtemelen Resûlullah'a (s.a.) selâm verecek-
329 ler ve birbirlerini de selâmlayacaklar. **[§]Selâm sana!** Yani her türlü âfetlerden ve eziyetlerden selâmete erdin. İbn Mesûd'un (r.a.) kıraatine göre bu âyet şöyledir: "Fe selâmun inneke min ashabi'l-yemîn" (فَسَلامٌ إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ); Selâm sana! Sen amel defteri sağdan verilenlerdensin. Eğer bu rivayet sahih ise o zaman bu müjde onlara ölüm sırasında verilecek demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Melekler onlara selâm verirler de denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾

95. "Şüphesiz bu kesin gerçeğin tâ kendisidir."

Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Şüphesiz ki Allah'a yakın olanlar, amel defterleri sağdan verilenler ve inkârcılar için bu söylediklerimizin hepsi gerçeğin tâ kendisidir. Yani bunların mutlaka gerçekleşeceğinde şüphe yoktur. Böy-

85 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 253.

86 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 276; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 37.

87 Yûsuf, 12/87.

88 el-Mücâdile, 58/22.

le bir söz, belirtilen ve tavsif edilen olayların mutlaka gerçekleşeceğini tekit etmek mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

96. "Öyleyse ulu Rabb'inin ismini tesbih et."

En doğrusunu Allah bilir ya, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Rabb'ini, başkasına verilmesi caiz olmayan bir isimle tesbih et! Yani Allah'ın çocuk sahibi olduğu, ortağı bulunduğu ve kendisinden başka tanrıların var olduğu gibi dinsizlerin söyledikleri bütün sözlerden Allah Teâlâ'yı tenzih et! Doğruya ulaşmaya muvaffak kılan sadece Allah'tır, sadece O'ndan yardım dileriz.

[57]HADÎD SÛRESİ 331

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

1. "Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'ı tesbih etmektedir. O üstündür, her yaptığında hikmet vardır."

[Tesbih kelimesinin Anlamı]

Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'ı tesbih etmektedir. Bu âyetin "sebbeha lillâhi ve sebbehallâhe" (سبّح لله وسبّح الله) diye okunması caizdir. Nitekim "şekera lillâhi ve şekerallâhe" (شكر لله وشكر الله), "nesaha lillâhi ve nesahallâhe" (نصح لله ونصح الله) diye de söylenir. Bu iki farklı okunuşun mânası da zâhirde farklı, ama bâtında aynı olur. Çünkü tesbih kelimesi, bir şeyi birine tahsis etmek, tenzih etmek ve aklamak mânasına gelir. Ne zaman bu fiil Allah Teâlâ'ya nispet edilirse, "sebbehallâhe" (سبّح الله) denilir ve fiil tamamen Allah'a ait kılınır, mânası da şöyle olur: Yaratılanlara ait bütün vasıflardan Allah'ı tenzih etti ve akladı, O'nu mahlûkata benzemekten halâs eyledi. "Sebbeha lillâhi" (سبّح لله) denilince de fiil yaratılan nesnelere ait kılınır ve şöyle mâna verilir: Bütün nesneleri Allah'a has kıldı ve nesneleri O'ndan başkasına ait kılmaktan akladı. İnsan, her şeyin Allah'a ait olduğunu söylediği zaman, her şeyin mâliki Allah'tır, herkes O'nun kuludur, O'nun hâkimiyeti altında bulunanlar kendisine itaatle boyun eğmişlerdir, demiş olur. Böylece Allah'ı zengin olmakla, hiçbir şeye muhtaç olmamakla nitelemiş ve O'nu hâkimiyeti altında bulunanlara ve mahlûkata benzemekten aklamış olur. Bu açıdan bakıldığında, her iki okuyuş, zâhirde farklı
olsa da aynı mânaya gelirler. [§]Nitekim İslâm ve iman lafızlarının da zâhirde 332
farklı, fakat bâtında aynı mânaya geldiklerini daha önce söylemiştik. İslâm, bütün yaratıkların eksiksiz olarak ve samimi bir şekilde Allah'a ait olduğunun benimsenmesidir; iman da her konuda Cenâb-ı Hakk'ın rablığını tasdik etmek demektir. İnsan, yaratmak ve emir vermekte rablığın Allah Teâlâ'ya ait olduğunu tasdik ettiği zaman yaratıkların da bütünüyle O'na ait olduğunu benim-

semiş olur. Mahlûkatın tamamen Allah'a ait olduğunu benimsediği zaman da O'nun rablığını tasdik etmiş olur. Böylece zâhirde bu iki kelimenin anlamları farklı olsa da aynı mânada birleşmiş olurlar. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Burada sözü edilen tesbih kelimesi, muhtemelen yaratılış itibariyle tesbih anlamına gelir. Yani her şey yaratılışı itibariyle Allah'ın birliğine ve ulûhiyetine şahitlik ederler demektir. Bu mâna, mümin olsun kâfir olsun herkesi ve diğer varlıkların hilkatini de içine alır. Bu lafzın göklerde ve yerde imtihan edilenlere mahsus kılınması da muhtemeldir, o zaman özel tesbih anlamına gelir, yani isteyerek dille tesbih edenler demek olur. Bunun, can taşıyan her varlıkla ilgili olması da muhtemeldir, o zaman da Allah o varlıklarda, ne onun ve ne de başkasının bilemeyeceği tarzda gizli bir tesbih şekli yaratmıştır anlamına gelir. Bu da sadece Allah'ın bildirmesiyle bilinir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Azîz ve Hakîm Kelimelerinin Anlamı]

O üstündür, her yaptığında hikmet vardır. Bu ilâhî beyan, farklı mânalara yorumlanır. Birincisi, **O Azîz'dir,** yani yaratıkları fakir ve kendisine muhtaç yaratmıştır. **Hakîm'dir,** yani her şeyi sağlam ve mükemmel olarak yaratandır. [İkincisi,] **O Azîz'dir,** yani Kahhâr'dır ve mutlak galiptir; **Hakîm'dir,** yani her şeyi hakikatine göre bilmektedir. [Üçüncüsü,] **O Azîz'dir,** yani her şeyin sahibi ve hükümdarânıdır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah, mülkün gerçek sahibidir"[1]. **Hakîm'dir,** yani her şeyi yerli yerinde yapmıştır.

لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُحْيٖ وَيُمٖيتُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَدٖيرٌ ﴿٢﴾

333 **[§]*2. "Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur. Hem hayat verir hem öldürür. O'nun her şeye gücü yeter."***

Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur. Bu ilâhî beyanın, "O üstündür, her yaptığında hikmet vardır"[2] meâlindeki âyetin sılası olması mümkündür. **Hem hayat verir hem öldürür** sözü de şuna hayat vermek öbürünü öldürmek yahut dilediğine hayat vermek dilediğini öldürmek gücüne sa-

---

[1] "De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsin, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Hiç kuşku yok sen her şeye kādirsin" (Âl-i İmrân, 3/26).

[2] Önceki âyet.

hiptir anlamına gelir. Çünkü O, dilediğini yaşatmaya ve dilediğini öldürmeye muktedirdir. **O'nun her şeye gücü yeter.** Yani öldürmeye, diriltmeye ve başka her şeye kādirdir.

هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَل۪يمٌ ﴿٣﴾

3. "O, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır. O her şeyi bilir."

[Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın Kelimelerinin Anlamı ve Bâtıniyye İddiaları]

O, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır. Bâtıniyye mensupları şöyle der: **O Evvel'dir,** ilk var edilendir; **Âhir'dir,** ikinci var edilendir anlamına gelir. **O Zâhir'dir,** yani konuşandır, ondan maksat da Resûlullah'tır (s.a.). **O Bâtın'dır,** yani tefsir edendir. Onlar şunu söylüyorlar: İlk varedilen ikinci varedilene destek olur ve onun yardımıyla ikinci varedilen bu âlemi ve insanları yaratır. Çünkü onlar ikinci varedilenin bu âlemi ilk varedilenin yardımıyla idare ettiğini ve onun yardımıyla insanları yarattığını söylüyorlar. **Zâhir olan,** yani konuşan da şeriatleri uygulayandır. **Bâtın olan** da tefsir edendir, yani nâtık olanın (konuşanın), yani Resûlullah'ın (s.a.) uyguladığı şeriatleri açıklayandır. Onlar Allah Teâlâ'yı **evvel, âhir, zâhir ve bâtın** olmakla nitelemiyorlar, bu türlü niteliklerle Allah'ı nitelemenin caiz olmadığını söylüyorlar, çünkü onlara göre evvel olmak âhir olmayı, zâhir olmak da bâtın olmayı ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla bu dünyada bu vasıflardan her biri diğerini iptal etmektedir.

Bizim cevabımız şudur: Sizin ilk ve ikinci yaratılan, nâtık olan ve bâtın olana dair söylediğiniz sözlerin, daha önce ilgili olan yerde söylediğimiz gibi[3] hiçbirinin aslı ve anlamı yoktur. Bize göre **O, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır** meâlindeki âyet, tevhidi ifade etmektedir: Yani Allah zatıyla evveldir, zatıyla âhirdir, zatıyla zâhirdir ve zatıyla bâtındır. Allah Teâlâ bunu, **[§]**kendisinin **334**
evvel olmasının başkasının evvel olması gibi kendisinin âhir olmasının başkasının âhir olması gibi anlaşılmaması için söylemektedir. Aynı şekilde O'nun zâhir olması başkasının zâhir olması gibi O'nun bâtın olması da başkasının bâtın olması gibi anlaşılmamalıdır. Çünkü duyusal âlemde evvel olanın âhiri, âhir olanın da evveli olmaz; aynı şekilde zâhir olanın bâtını, bâtın olanın da zâhiri yoktur. Çünkü bu vasıflardan her biri duyusal âlemde diğeriyle çelişir ve onu iptal eder. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu nitelikleri ancak kendi zatına ait olarak belirtmiştir; bu da kendisinin evvel olmasının nesnelerin evveliyatı

---

[3] bk. el-A'râf, 7/54 nolu âyetin tefsiri.

gibi kendisinin âhir olmasının da nesnelerin âhir olmaları gibi anlaşılmasın diyedir. Zâhir ve bâtın oluşu da aynıdır. Nitekim Allah kendisinin "Azîm"[4] ve Latîf"[5] olduğunu söylemektedir. Dünyada bu niteliklerden her biri diğeriyle çelişir ve onu iptal eder; azîm olan latîf olmaz, latîf olan da azîm olmaz. Bu da Allah'ın azametinin (yüceliğinin) diğerlerinin azameti gibi O'nun latîf olmasının da diğerlerinin latîf olmaları gibi anlaşılmaması içindir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bu kelimelere bazıları şöyle bir mâna verdiler: **O Evvel'dir,** yani başlangıcı yoktur; **Âhir'dir,** yani sonu yoktur; **Zâhir'dir,** yani galiptir ve Kahhâr'dır, hiçbir şey O'nu mağlup edemez; **Bâtın'dır,** yani hiç kimse O'nu zihinlerde canlandıramaz. Bazıları da şöyle bir mâna verdi: **O Evvel'dir,** yani nesnelerden önce var olandır; **Âhir'dir,** yani nesnelerden sonra da var olacak olandır; **Zâhir'dir,** yani varlığı deliller ve alâmetlerle açıktır; **Bâtın'dır,** yani zihinler O'nu canlandıramaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

هُوَ الَّذٖى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فٖى سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِى الْاَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَٓاءِ وَمَا يَعْرُجُ فٖيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿٤﴾

4. "Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir."

[Âlemin Altı Günde Yaratılması]

Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. Eğer gökleri, yeri ve aralarındaki her şeyi altı günde yarattı cümlesinden maksat bugün dünyada yaşadığımız altı gün ise o zaman yaratma işi cuma günü tamamlanmış demektir. Ancak bu, ebediyete kadar gelecek olan her şeyi o günlerde yarattı mânasına gelmez, o günlerde nesnelerin özlerini ve asıllarını yarattı de-
335 mektir. Bu yoruma göre **Sonra arşa istivâ etti** cümlesi, [§]Allah'ın emri tam olarak hâkim oldu ve imtihan edilen varlıkları, yani insanı yarattı mânasına gelir. Çünkü bütün varlıkların yaratılmasından maksat insandır, âlemde var

4 Meselâ bk. el-Bakara, 2/255.

5 Meselâ bk. el-En'âm, 6/103; Yûsuf, 12/100.

olan nesnelerin hepsi insanlar için yaratılmıştır. **Gökleri, yeri ve aralarındaki her şeyi altı günde yarattı** cümlesi ile, başka bir âyette ifade buyurduğu gibi[6] eğer dünya günleriyle her biri bin sene olan gün kastedilmişse, o zaman gökleri, yeri ve aralarında bulunan varlıkları yarattı ifadesi, nesneleri, onların varlığını ve onlardan doğacak olanları yarattı mânasına gelir, yani bütününü ifade eder. Bu yoruma göre de **Sonra arşa istivâ etti** cümlesi, ölümden sonra dirilmek mânasına gelir. Âlemde yarattığını yaratma ve varetme işi ölüleri diriltmekle tamam oldu. Şayet ölüleri diriltmek olmasaydı bu ilk âlemi yaratmanın hikmeti de olmazdı. Dolayısıyla bu âlemi yaratmaktan maksat, ölümden sonra insanları diriltmektir, ancak bu yolla âlemin yaratılmasının hikmeti ortaya çıkar. Böylece iş de tamam olur.

Sonra buradaki arş kelimesinin yorumunun mülk olması muhtemeldir; yani imtihan edilecek olanları yaratmasıyla yahut da az önce söylediğimiz gibi ölümden sonra insanları diriltmekle Allah'ın mülkü tamam olur. Veyahut **Sonra arşa istivâ etti** sözü ile Cenâb-ı Hakk'ın kastettiği mânayı tefsir etmeyiz. Çünkü "O'nu bilen birine (yine kendisine) sor"[7] meâlindeki âyette buyurduğu gibi Cenâb-ı Hakk'ın bu sözle kastettiği mâna bilinemez. Zira burada, onu bilen birine sorduğunu değil, bilen birine sormasını emretmektedir. Dolayısıyla bunun tefsiri hakkında da bir şey duyulmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Toprağa giren ve ondan çıkan, gökten inen ve ona yükselen her şeyi bilir. Bu ilâhî kelâm iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, toprağa giren yağmuru ve diğer ekilenleri, onun çokça inmesini ve bu sayede topraktan çıkan nebatları ve diğer bitkileri, gökten inen ve oraya yükselen pek çok şeyi daha bildiğini söylemektedir. Yani bunların çokluğu ve yoğunluğu Allah'a karışık gelmez ve hiçbir şey O'ndan gizlenemez. İkincisi, ağırlıklarına ve yoğunluklarına rağmen göklere yükselen ve onlardan inen, yere giren ve ondan çıkan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz, Allah onlara giren çıkan her şeyi kuşatır. Bu da hiçbir şeyin Allah'tan gizlenemediği, saklanamadığı ve hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamadığı bilinsin diyedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir. Bu ilâhî beyan de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, **Sizinle beraberdir,** yani sizi ve yaptıklarınızı bilmektedir, sizi kuşatmıştır ve korumaktadır. İkincisi, **Sizinle beraberdir** sözü- 336

6 "O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar" (es-Secde, 32/5).

7 "Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmân'dır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor" (el-Furkān, 25/59).

ne, durumun değişimine göre farklı mânalar verilir, yani Allah şunu söylüyor: Eğer Allah'ı sever ve O'na boyun eğip itaat ederseniz, Allah yardımıyla ve düşmanlarınıza karşı desteğiyle sizin yanınızda olur. Ama eğer O'ndan yüz çevirir ve inatla karşı durursanız, hükümranlığı ile ve intikam almasıyla yanınızda olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yaptıklarınızı görmektedir. Bazı müfessirler buna şu anlamı verdi: Nerede olursanız olun Allah'ın ilmi, hükümranlığı ve kudreti sizin yanınızdadır. Daha önce de söylediğimiz gibi bunun aslı şudur: Şanı yüce olan Allah, kendisiyle beraber yaratılan biri anılmadan ve yanına başka kimse eklenmeden ezelî sıfatlarla anılınca şöyle denilir: Herhangi bir zamanla, mekânla kayıtlı olmadan ve hiçbir şeyle sınırlamadan, Allah her zaman ve mekânda âlimdir, kādirdir ve hâliktır. Fakat Allah, yaratılanlardan bir şeyle birlikte anıldığı zaman, yaratılanların hallerinden olan zaman ve mekân kayıtlarıyla birlikte zikredilir. Burada belirtilen zaman, mekân ve haller, Allah'ın değil yaratılanların vasfı olur ve mahlûkun ezelî olduğu vehminden sakınmak için şöyle denilir: Yaratılanları, var oldukları zaman bilmektedir, âlemi var olduğu zaman yaratmıştır. Buna göre "Sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihat edenleri ve zorluklara göğüs gerenleri ortaya çıkaralım"[8], "Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarması için"[9], "Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır"[10], "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız"[11] ve "Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir"[12] meâlindeki âyetlerle bu mânada sayılamayacak kadar çok olan âyetler de yaratılanların durumlarına göre anlaşılması gerektiğini ifade ederler. İşte **Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir** sözü de bu mânaya gelir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٥﴾

5. "Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur ve bütün işlerin dönüp varacağı merci ancak Allah'tır."

---

8 Muhammed, 47/31.
9 el-Mâide, 5/94.
10 el-Hadîd, 57/25.
11 el-Bakara, 2/155.
12 el-Ankebût, 29/11.

Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur. Birine bir mülkün nispet edilmesi, ancak onda meşîetinin, emrinin ve egemenliğinin geçerli olmasıyla mümkün olur. Buna göre **Göklerin ve yerin hükümranlığı yalnız O'nundur** meâlindeki âyete, Allah'ın meşîeti ve egemenliği göklerde, yerde ve her ikisinde yaşayanlar üzerinde hâkimdir, onlar üzerinde hükümranlık Allah'a aittir mânasını vermek de mümkün olur. *En doğrusunu Allah bilir.*
[§]Bu âyetin, göklerin ve yerin hazineleri Allah'a aittir, dilediğine verir, diledi- 337
ğini mahrum bırakır diye yorumlanması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bütün işlerin dönüp varacağı merci ancak Allah'tır;** yani işlerin idaresi, ihdas etmek, varetmek, vermek, bol bol ikram etmek, vermemek ve mahrum bırakmak, bütün bunların yönetim ve idaresi yaratılanların elinde değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Bütün işlerin dönüp varacağı merci ancak Allah'tır** cümlesinin, imtihan edilenlerin işlerine ait âhiretteki hesap, sual, sevap, ceza ve benzeri her işlemin varacağı merci ancak Allah'tır mânasına gelmesi de caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يُولِجُ الَّيْلَ فِى النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِى الَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٦﴾

6. "Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. O kalplerde olanı çok iyi bilir."

[Geceyi Gündüze, Gündüzü Geceye Çevirmek]

Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. Bir şeyi bir şeye katmak, onun içine sokmak ve sokulduğu yerde bırakmaktır. Bu, bilinen bir husustur. Ancak burada sözü edilen "bunu ötekine, ötekini buna katmak" ifadesi, Allah gecenin sınırını gündüz halinin ortaya çıkması, gündüzün sınırını da gece halinin ortaya çıkması şeklinde belirlediğinden birini sokulduğu yerde bırakmak değil, birini öbürüyle yok etmek mânasına gelir. Buna göre âyet farklı hususlara işaret eder. Birincisi, bu, her şeyi bilen bir zatın işi olduğunu gösterir, bunların idaresi sadece O'na aittir. Bunlar, çok kişinin fiili ve yönetimi değildir. Eğer çok kişinin fiili olsaydı, var olduğu andan itibaren ebediyetlere kadar aynı kanun ve tek bir yönetim tarzında devam etmezdi, aksine tıpkı yeryüzündeki hükümdarların yönetimlerinde görüldüğü gibi birbirini engellemeler ve birbirine üstün gelmeler olurdu, her biri diğerinin yaptığına engel olur, onun yaptığını değiştirir [§]ve onun yönetim tarzına uymazdı. Nitekim 338

Allah Teâlâ da şöyle buyurmaktadır: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu"[13], "O takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı"[14]. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Bu âyet, aynı zamanda ölümden sonra dirilmeye de işaret etmektedir; bu da gündüzün izleri kaybolduktan sonra hemen peşinden geceyi getirmesi ve gecenin izleri kaybolduğunda da hemen arkasından gündüzü getirmesidir.

O kalplerde olanı çok iyi bilir. Müfessirler şöyle mâna verdi: Allah kalplerde olan her şeyi bilir. Bu cümlenin, kalbi olanların, yani kalp ve yönetim gücüne sahip olan insanların içinde olanları bilir mânasına gelmesi de mümkündür. Çünkü "sudûr" (صدور) kelimesi, ancak yönetim ve temyiz gücüne sahip olanlar için kullanılır, bundan maksat da insandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَاَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَف۪ينَ ف۪يهِ فَالَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا مِنْكُمْ وَاَنْفَقُوا لَهُمْ اَجْرٌ كَب۪يرٌ ﴿٧﴾

7. "Allah'a ve resûlüne iman edin; O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın. İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır."

[Allah'a ve Resûlüne İman]

Allah'a ve resûlüne iman edin. Allah'a iman, O'nu her şeyin Rabb'i olarak kabul etmek, yaratmak ve emretmenin O'na ait olduğuna inanmaktır. Resûlüne iman da onun Allah'tan getirdiği her bilgiyi tasdik etmek, her sözü ve her fiili doğrulamak, onun doğruyu ve hakkı söylediğine inanmak ve onun kendisi tarafından değil Allah'ın emir ve yasaklamasıyla emredip yasak koyduğunu bilmektir. İşte Allah'a ve resûlüne iman budur. **O'nun size emanet olarak verdiklerinden, başkaları için de harcayın.** *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada şunu söylemektedir: Allah'ın, öncekilerden alıp size emanet olarak verdiği mallardan infak edin. Çünkü insanlar bu mallar konusunda birbirlerine halef-selef durumundadırlar. Allah Teâlâ sanki şunu söylüyor: Cenâb-ı Hakk'ın sizi halef kıldığı öncekilerin malından, sonrakiler size halef

13 el-Enbiyâ, 21/22.

14 "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi taktirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı" (el-Mü'minûn, 23/91).

olmadan ve gecikmeden infak edin. Sizden öncekilerin infakı terkettikleri gibi siz de öncekilere halef olarak sahip olduğunuz mallardan infakı terketmeyin. Çünkü bu mal, sizin yaptığınız gibi infakı terketmek için değil, aksine sadece infak etmek ve ondan yararlanmak için yaratılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Allah Yolunda İnfak**]

[§]İçinizden iman edip böyle harcamada bulunanlara büyük mükâfat vardır. Yani Allah'a iman edip malını infak edenlere büyük mükâfat vardır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın vâdetmiş olduğu büyük mükâfat, insanların hak ederek aldıkları karşılık değildir, Allah'ın lütfu ve ihsanıdır. Çünkü mal Allah'ındır, insanlar da O'nun kullarıdır. Kulun, efendisi üzerinde ücret alma hakkı yoktur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* **339**

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ اَخَذَ مِيثَاقَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

8. "Peygamber Rabb'inize iman etmeniz için çağrıda bulunup dururken, O da sizden kesin söz almışken -bir şeye inanmaktaysanız- ne diye O'na iman etmezsiniz?"

Peygamber Rabb'inize iman etmeniz için size çağrıda bulunup dururken ne diye O'na iman etmezsiniz? Lafzî anlamı itibariyle bu âyette bir çelişki vardır. Çünkü Allah, **Peygamber sizi çağırıp dururken neden Allah'a iman etmiyorsunuz** buyurmaktadır. Eğer onlar Allah'a iman etmemiş iseler, Allah'ı ve peygamberi nasıl ikrar ediyorlar ve onun Allah'ın elçisi olduğunu nasıl tasdik ediyorlar? Çünkü elçiyi tasdik, onu göndereni de tasdik etmek demektir. Halbuki onlar Allah'a iman etmemişler, öyleyse peygamberi nasıl tasdik ediyorlar? Bu durumda bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, **Neden Allah'a iman etmiyorsunuz,** yani Allah'ın kudretine, tekrar yaratmasına, ölümden sonra diriltmesine neden inanmıyorsunuz? Üstelik size peygamber de gelmiş ve sizi çağırıp duruyor, size Allah'ın kudretini ve tekrar diriltme gücüne sahip olduğunu gösteren deliller de getirmiş; böyleyken neden Allah'ın kudretine inanmıyorsunuz? Âyetin bu mânaya gelmesi mümkündür, çünkü Mekkeliler farklı gruplar halinde idiler; kimisi Dehriyye'den idi, kimisi müşrikti, bir kısmı da tevhidi ikrar ediyor, fakat tekrar dirilmeyi inkâr ediyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Allah şunu söylüyor: Peygamber, sizi davet edip dururken ve size mazeretinizi ortadan kaldıran, şüphelerinizi gideren deliller ve mûcizeler getirdiği halde Allah'a imanı terketmek konusunda başka hangi mazeretiniz var? İmandan yüz çevirmenizde mazeretiniz nedir? Size ne oluyor da Allah'a iman etmiyorsunuz?

[Allah'ın İnsanlardan Söz Alması]

340 **[§]O da sizden kesin söz almıştı.** Daha önce söylediğimiz gibi Allah tarafından alınan sözün mahiyeti farklı mânalara gelir. Birincisi, Allah, o sözü peygamberlerin diliyle almıştır, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Allah İsrâiloğulları'ndan söz almış ve onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım"[15]. Bu mânada başka âyetler de vardır.

İkincisi, söz almaktan maksat, Allah Teâlâ'nın onların hilkatinde varetmiş olduğu vahdâniyeti kabul etme temayülüdür.

Üçüncüsü, Allah insanlara akıl ve anlayış verdiğinde, lehlerinde ve aleyhlerinde olan şeyleri temyiz etme gücünü lütfettiğinde, bu nitelikteki yaratıkları ihmal edeceğinin ve onları başıboş bırakacağının ihtimal dâhilinde olmadığına dair sözleşme yapmıştı.

[Dördüncüsü,] bazı müfessirlerin söylediği gibi Âdem aleyhisselâmın dölünden onları çıkarıp kendilerinden söz almasıdır. İlk yorum, doğruya daha yakındır.

Peygamber Rabb'inize iman etmeniz için çağrıda bulunup dururken ne diye O'na iman etmezsiniz? Bu âyetin Allah'a inanan ve Hz. Muhammed (s.a.) gelmeden önce onun peygamberliğine de inanan Ehl-i Kitap hakkında gelmiş olması mümkündür. Fakat onlar Muhammed aleyhisselâm gelince onu inkâr ettiler. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Allah'ın sizden söz almışken ve sizin de inandığınız peygamber Rabb'inize iman etmeniz için çağrıda bulunup dururken ne diye O'na iman etmezsiniz? *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyetin münafıklar hakkında gelmiş olması da muhtemeldir; onlar ilk bakışta inanmış görünüyorlar, fakat hakikatte inanmıyorlardı. Allah buyuruyor ki: Peygamber sizi Rabb'inize hakiki bir imanla inanmaya çağırıp durur-

---

15 el-Mâide, 5/12.

ken, sizler neden Allah'a gerçekten inanmıyorsunuz? Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: [§]"Size Allah'ın âyetleri okunup dururken, üstelik 341
Resûlullah da aranızda bulunurken nasıl inkâra saparsınız?"[16] Yani Allah'ı ve resûlünü inkâr ederek onlara imanı terketmenizde mazeretiniz yoktur. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bu mânadadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir şeye inanmaktaysanız; bu cümle eğer âyetlere ve delillere inanıyorsanız mânasına gelir. Yahut Cenâb-ı Hak bunu şart mânasında değil, tekit mânasında söylemektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Boşanan kadınlar Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"[17]. Çünkü o kadınlar mümin olduklarını ilan etmişlerdi, artık rahimlerinde olanı gizlemeleri onlara helâl değildir.

هُوَ الَّذٖى يُنَزِّلُ عَلٰى عَبْدِهٖٓ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ
اِلَى النُّورِ وَاِنَّ اللّٰهَ بِكُمْ لَرَؤُ۫فٌ رَحٖيمٌ ﴿٩﴾

9. "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere kuluna apaçık âyetler indiren O'dur. Kuşkusuz Allah size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."

Kuluna apaçık âyetler indiren O'dur. Buradaki "âyât" (آيات) kelimesi hakikatte alâmetler demektir, fakat deliller diye tefsir edilmiştir. Çünkü âyetler, Allah'tan gelen delillerdir, yaratılanların uydurdukları sözler değildir. Âyetteki "beyyinât" (بيّنات) kelimesi apaçık anlamına gelir; yani onların insanlardan değil Allah tarafından geldiği apaçıktır. Yahut "beyyinât" kelimesi, Allah'ın emri ve yasağı, insanların lehlerinde ve aleyhlerinde olan işler ile yapmaları ve yapmamaları gereken işler mânasına gelir, bunlar apaçık belirtilmiştir.

Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için; burada Allah'ın aydınlığa çıkarma işini kendi zatına nispet etmesinin iki mânası vardır. Birincisi, buradaki fiil gerçekten çıkarmak mânasına gelmektedir, bundan maksat da onları iman etmeye muvaffak kılması, günahtan koruması ve kendilerine yardım etmesidir; bu sayede onlar bahsedilen küfürden çıkıp imana girmişlerdir. İkincisi, bu fiil gerçekten çıkarmak mânasına değil, onlara iman etmeyi emretmek ve imana davet etmek anlamına gelir. Nitekim Allah burada, **Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için** buyurmaktadır. Gerçekten çıkarmak mânasının bir

16 Âl-i İmrân, 3/101.
17 el-Bakara, 2/228.

benzeri de Bakara sûresinde geçmektedir: “Allah iman edenlerin velisidir; on-
342 ları karanlıklardan aydınlığa çıkarır”[18]. [§]Buna göre çıkarma fiilinin Allah’a nispet edilmesinin iki mânası vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hakk’ın onları hidâyete ulaşmaya muvaffak kılması ve onlar için hidâyet fiilini yaratmasıdır. İkincisi, onları hidâyete çağırması ve onu beyan etmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kuşkusuz Allah size karşı çok şefkatli, çok merhametlidir. Bu cümleye şöyle mâna verilmesi mümkündür: Karanlıklardan aydınlığa çıkanlara Allah çok şefkatli ve çok merhametlidir. Buna göre âyet, özellikle müminlere hitap etmektedir. Ancak buradaki şefkat ve rahmetin herkese yönelik olması da mümkündür, çünkü Allah, **Size (hepinize) karşı çok şefkatli, çok merhametlidir** buyurmaktadır. Her ne kadar peygamber ve kitap göndermese bile Allah Teâlâ’nın birliğini ve rablığını anlamaya dair aklınızda yeterli deliller olsa da size karşı çok şefkatli ve çok merhametli olduğu için yine de peygamber ve kitap göndermiştir. Davet edildikleri imana daha çabuk ulaşmaları, içlerindeki şüpheleri ve mazeretleri daha kolay defetmeleri için Cenâb-ı Hak lütfuyla ve rahmetiyle onlara peygamberler ve kitaplar göndermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمَا لَكُمْ اَلَّا تُنْفِقُوا فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ وَلِلّٰهِ مٖيرَاثُ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ لَا يَسْتَوٖى مِنْكُمْ مَنْ اَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ اُولٰٓئِكَ
اَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذٖينَ اَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ
الْحُسْنٰى وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبٖيرٌ ﴿١٠﴾

10. “Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vâdetmiştir. Allah, yaptıklarınızdan tamamen haberdardır.”

[Allah Yolunda Harcama Yapmak]

Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah’a ait olduğu halde ne diye hâlâ Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz? Bu âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, müfessirler şöyle dediler: Cenâb-ı Hak “Yeryüzü ve onun üzerindekiler

18 el-Bakara, 2/257.

sonunda yalnız bize kalır ve hepsi bize dönerler"[19] buyurduğu gibi bütün yaratılanlar yok olacak, sadece Allah bâki kalacak mânasına gelir. Buna göre **Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz** cümlesi, mülkünüz elinizden gitmeden, her şey miras olarak Allah'a kalmadan neden Allah yolunda infak etmiyorsunuz? demektir. **Göklerin ve yerin tamamı zaten Allah'a aittir** cümlesinde, insanların birbirlerine vâris olmalarının Allah'a nispet edilmesi, herkesin Allah'ın kölesi ve câriyesi olduğu anlamındadır, çünkü kölenin malı da efendisinindir. Buna göre Allah sanki şunu söylemektedir: Malınız miras olarak başkasının eline geçmeden neden kendiniz için, menfaatini sizin kazanmanız için infak etmiyorsunuz? *En doğrusunu Allah bilir.*

[Mekke'nin Fethinden Önce İman Edenlerle Sonrakilerin Durumu]

[§]İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değil- 343
dir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür. Bazıları, **bunlar ötekilerle bir değildir** ifadesine, içinizden fetihten önce iman edenler diğerleriyle bir değildir anlamına gelir, çünkü fetihten önce iman edenler için helâk olmak ve çeşitli işkencelere mâruz kalmak korkusu vardı. O tarihte kâfirler galip durumda olduğundan Mekke'nin fethinden önce iman edenlerle fetihten sonra iman edenler eşit değildirler. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu meâldeki hadis de bu mânayı doğrulamaktadır: "Eğer Ebû Bekir'in imanı onların imanıyla tartılacak olsa, Ebû Bekir'in imanı ağır gelirdi"[20]. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) imanı, müslüman olanlar üzerinde korkunun hâkim olduğu bir zamanda gerçekleşmişti. Yahut onun iman etmesiyle pek çok kişi imana geldiği içindir, çünkü Ebû Bekir (r.a.) onların reisi idi. Fetihten önce Allah yolunda yapılan infak da fetihten sonra yapılandan daha değerli ve sevabı daha büyüktür, çünkü o infak Resûlullah'a (s.a.) ve ona tâbi olanlara güç veriyordu. Yahut fetihten sonra yapılan infak, zekât ve ganimet gibi birtakım menfaatler elde etmek amacıyla yapıldığından, fetihten önceki infak daha önemliydi; fetihten önce yapılan infakta bu düşüncelerin hiçbiri yoktu, hiçbir karşılık beklemeden ihlasla yapılmıştı, bir menfaat arzusu da taşımıyordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle de söylenmiştir: Bu âyete göre hicret edenle etmeyen de aynı değildir, fetihten sonra hicret de yoktur, çünkü Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "O günden sonra hicret yoktur, ancak cihat ve niyet vardır"[21].

---

19 Meryem, 19/40.

20 İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 335. Bu ifadeyi Beyhakî, *Şuabü'l-îman*'da Hz. Ömer'in sözü olarak rivayet eder (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 234).

21 Buhârî, "Cihâd", 27; Müslim, "Hac", 445.

Bununla birlikte Allah her birine en güzel olanı vâdetmiştir. Yani Allah
her iki gruba da şunu vâdetmiştir: Fetihten önce ve sonra infak edene cenneti
ve güzel mükâfatı vâdetmiştir. Bazı müfessirler şöyle dedi: Bu âyet, Hudey-
344 biye fethi hakkında gelmiştir. [§]Hz. Peygamber'e soruldu: O fetih midir, yâ
Resûlallah? "Evet, hem de büyük fetihtir" buyurdu[22]. Katâde ise âyette Mekke
fethi kastedilmektedir, dedi[23]. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah, yaptıklarınız-
dan tamamen haberdardır.** Bu cümlede hem korkutma, hem de sevindirme
mânası vardır; yani Allah yaptıklarınızdan korkmanız gereken şeyleri de se-
vinmeniz gereken şeyleri de bilir.

مَنْ ذَا الَّذٖى يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُٓ اَجْرٌ كَرٖيمٌ ﴿١١﴾

11. "Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır."

[Allah'a Borç Vermek]

Şanı yüce olan Allah'ın, mülklerinin, mallarının ve canlarının hakikati kendisine ait olan birinin muamelesi gibi değil, keremiyle ve cömertliğiyle kullarına, hiç hakkı olmayan, canları ve malları üzerinde hiçbir mülkiyeti bulunmayan birinin muâmelesi gibi muâmele ettiğini, meselâ kullarından borç aldığını[24], onların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldığını[25] ve yaptıkları amellere karşı ücret (mükâfat) verdiğini daha önce söylemiştik. İnsanlar Allah'ın kullarıdır, kendileri için çalışıyorlar, ama sanki Allah için çalışıyor gibidirler. Kendileri için ihtiyaç anında kullanmak üzere yaptıkları birikimlere Allah borç adını vermektedir. Ebedî hayatı ve bitip tükenmeyen nimetleri kazanıyorlar, bunlardan da bizzat kendileri yararlanıyorlar. Dünyada hiç kimse, kendi malını bir bedel karşılığında başkasından borç alması ve sonra da buna mukabil ona ücret (mükâfat) vermesi söz konusu değildir.

---

[22] Ebû Dâvûd, "Cihâd", 144.

[23] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXII, 393.

[24] Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah'tır ve O'na döndürüleceksiniz" (el-Bakara, 2/245).

[25] Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır" (et-Tevbe, 9/111).

Yaratılanların âdetlerinde, tabiatlarında ve birbirleriyle davranışlarında böyle
uygulamalar yoktur. Ama Allah kullarına, kendi keremine ve cömertliğine ya-
kışır şekilde muamele etmekte ve onların kendileri için kazandıklarına da kat
kat mükâfat vereceğini vâdetmektedir. İnsanların ihtiyaç anında kendileri için
kullanmak üzere yaptıkları birikimlere Cenâb-ı Hakk'ın borç adını vermesi,
fakirlere ve cennet ehline verdiklerini başlarına kakmamaları gerektiğinden
dolayı olabilir; [§]çünkü yüce Allah, insanların tabiatında başa kakma hu- 345
yunun bulunduğunu bilmektedir. Yahut ihtiyaç zamanına kadar hırsızlıktan,
gasptan ve benzeri sebeplerle telef olma korkusundan onları korumak kül-
fetinden kurtarmak için bu ismi vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ayrıca
ona pek değerli bir ödül de vardır** meâlindeki âyete müfessirler, pek güzel
bir ödül vardır mânasını verdiler. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın o
ödüle "kerîm" (كريم) adını vermesi, muhtemelen ona sahip olan kişinin kerîm
olduğundan yahut insanlara karşı böyle olması beklendiği ve umulduğundan
dolayıdır. Dünyada kerîm, kendisinden her türlü hayır ve iyiliğin beklendiği
kişiye denir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعٰى نُورُهُمْ بَيْنَ اَيْدٖيهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ بُشْرٰيكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدٖينَ فٖيهَا ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١٢﴾

12. "O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların nurlarının (kendileriyle beraber) ***önlerinde ve sağ yanlarında yürümekte olduğunu görürsün. 'Bugün size müjde var; altından ırmaklar akan cennetlerde ebedî kalacaksınız'*** (denir)***. İşte en büyük murada ermek budur."***

[Mahşerde Müminlerin Nurları]

O gün mümin erkeklerin ve mümin kadınların nurlarının (kendileriyle beraber) önlerinde ve sağ yanlarında yürümekte olduğunu görürsün. Buradaki **nurları ile yürür** sözünün, âhirette kendilerine verilen kitaplarıyla beraber yürürler mânasına gelmesi mümkündür. Çünkü Allah'a yakın olanların ve hayırda önde gidenlerin kitapları ön taraflarından kendilerine verilir, diğer müminlerin kitapları ise sağ taraflarından verilir. Müşriklerin kitapları da arka taraflarından verilir. Hafsa'nın (r.a.) mushafında "bi eymânihim" (بايمانهم) kelimesinin "fî eymânihim" diye okunması da bu mânayı teyit etmektedir.

Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Kitabı sağ tarafından verilen kimse"[26]. Âyette kastedilenin, dünyada iken sahip oldukları imanlarının ve dinlerinin nuru olması da mümkündür. Nurlarının, gittikleri yoldan kinâye olması da muhtemeldir: Hayırda önde gidenler önlerini görürler, kitapları sağdan verilenler de dünyada iken gittikleri yol üzeredirler. Müşriklere sol taraflarından, münafıklara da arka taraflarından kitapları verilir. Âyetteki "bi eymânihim" ifadesinin, hayır ve bereketten kinâye olması da muhtemeldir, çünkü "eymân" (ايمان) kelimesi hayır ve berekete ulaşmak mânasına da gelir, bundan dolayı böyle söylemiştir. Müfessirlerin söyledikleri gibi nurları yükseltilir ve onun aydınlığında yürürler mânasına da gelebilir.

346 **[§]Bugün size müjde var; altından ırmaklar akan cennetlerde ebedî kalacaksınız (denir).** Bu söz onlara ancak cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girmeden önce söylenir. Âyette sözü edilen müminlerin yanlarında nur bulunduğu ifadesi, bunun cennet ehli cennete, cehennem ehli cehenneme girmeden önce olduğuna işaret eder. **İşte en büyük murada ermek budur.** Çünkü ondan sonra artık helâk olmak, yorulmak ve nimetlerin son bulması söz konusu değildir.

O gün mümin erkekleri ve mümin kadınları görürsün. Bu beyan, sadece o görecek, ondan başka kimse görmeyecek anlamında değildir, aksine onu bütün müminler görürler. Böylece tahsise işaret eden bir ifadeyi sadece bir olayla sınırlandıran ve diğerleri hakkında hükmü yok sayan kişinin iddiası boşa çıkar. Katâde şöyle dedi: Bize, Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edildi: "Müminlerden bazılarının nurları, Medine'den Aden'e ve San'a'ya kadar olan bölgeyi aydınlatır. Bazılarının nuru ise daha kısadır, ancak ayaklarının bulunduğu yeri aydınlatır. Müminlerin amellerine göre makamları vardır"[27].

Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre de Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş: "Çocuğu bülûğa ermeden ölenlerin nurları önlerindedir"[28].

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ
مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَٓاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ
بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴿١٣﴾

26 el-Hâkka, 69/19; el-İnşikāk, 84/7.

27 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 57; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXVII, 289; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XIV, 267.

28 et-Tahrîm, 66/8.

13. "O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım. Şöyle denecek: 'Geriye dönün de başka bir nur arayın!' Ve hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır."

[Âhirette Nur Arayacak Olan Münafıklar]

O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar iman edenlere şöyle diyecekler: Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım. Bazıları bu âyetteki "unzurûnâ" (أنْظُرُونَا) fiilindeki elif harfini vaslederek okumuş, bazıları da elif-i maktûa olarak "enzırûnâ" (أَنْظِرُونَا) diye okumuştur. **Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım** cümlesini bütün olarak okumuş, bazıları ise "unzurnâ" fiilinden sonrasını keserek okumuşlardır[29]. [§]Ebû Ubeyd **347** şöyle dedi: Bu fiilin vasıl hemzesi ile okunması bizim daha çok hoşumuza gider. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyetteki "unzurnâ" fiiline, bizi bekleyin, diye mâna verilir. "Nazartu fulânen enzuruhû" (نَظَرْتُ فلانا أنْظُرُهُ), yani falana baktım ve onu bekliyorum denilir. Diğer kırâat ise geri bırakmak mânasına gelir: İnsan birini geri bıraktığı zaman, "enzartü fulânen unzıruhû" (أَنْظَرْتُ فلانا أُنْظِرُهُ), yani falancıyı geri bıraktım, ona bakıyorum der. Burada geri bırakmak mânasını vermenin bir anlamı olduğunu bilmiyorum. Ebû Avsece şöyle dedi: "Nazara" (نظر) fiili hem sülasî kökünde, hem de "if'âl" bâbında beklemek mânasına gelir. Bu âyet-i kerîme, münafıkların müminlerden uzak olacaklarına ve onların nurundan yararlanamayacaklarına, fakat o nuru uzaktan göreceklerine işaret etmektedir. Çünkü şöyle diyecekler: **Bizi bekleyin de yetişip nurunuzdan bir parça alalım.** Eğer onlara yakın olsalardı yahut nurlarından yararlanmaları mümkün olsaydı, beklemelerini ve nurlarından bir parça almayı istemezlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle denecek: Geriye dönün de başka bir nur arayın! Cenâb-ı Hakk'ın, "Asıl onlarla alay eden Allah'tır"[30] meâlindeki âyete dayanarak, bazıları bu âyetin, müminlerin onlarla alay edecekleri mânasına geldiğini söyler. İşte âyette ifade edilen alay etmekten maksat, **Geriye dönün de başka bir nur arayın!** sözüdür. "Asıl onlarla alay eden Allah'tır" meâlindeki âyet hakkında biz şöyle deriz: Allah, onların Resûlullah (s.a.) ve müminlerle alay etmelerinin

---

29 Sadece Hamza, katı' elifi ile enzırûnâ diye okumuş, diğer kırâat imamları ise vasıl elifi olarak okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 429; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 287).

30 el-Bakara, 2/15.

cezasını kendilerine verecektir. **Geriye dönün** ifadesinin, arkaya dönüp nur aramak mânasına gelen bir emir değil, kınama ve ayıplama anlamına gelmesi de mümkündür. Yani nur, ancak bundan başka bir günde ve bu günden önce aranmalıydı, bu gün aranmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hemen aralarına kapısı da olan bir duvar çekilir; duvarın iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır. Aralarına çekildiği söylenen duvarın Aʿrâf sûresinde sözü edilen perdeler olması mümkündür:
348 [§]“İki taraf arasında bir perde ve aʿrâf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır”[31]. Duvar, cehennem ehli ile cennet ehli arasındaki perdelerdir, cehennemliklerin müminlerin nurlarından faydalanmamaları için aralarına bu perdeler çekilir.

Duvarın bir kapısı vardır, onun iç tarafında rahmet, kendilerine bakan dış tarafında ise azap vardır. Buradaki kapı lafzının gerçek anlamda kapı değil, yol ve geçitten kinâye olması mümkündür. Allah şöyle buyuruyor: O, gidiş yoludur, o yola giren rahmete ulaşır, dışında kalan da azaba varır. Onun cehennemden cennete açılan bir kapı olması da mümkündür, cennettekiler cehennem ehlinin başlarına gelen azabı görürler, cehennemdekiler de cennet ehlinin sahip oldukları nimetleri görürler, böylece hasretleri ve pişmanlıkları daha da artar. Yahut kapıdan değil de perdelerden ve duvardan söz edilen aʿrâftan birbirlerine muttali olurlar. Bu şu ilâhî beyanda belirtilmiştir: “Sonra dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür”[32]. Muttali olmak zâhirde, üstten ve yukarıdaki bir mekândan aşağıya bakmak demektir.

يُنَادُونَهُمْ اَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلٰى وَلٰكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ اَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْاَمَانِيُّ حَتّٰى جَٓاءَ اَمْرُ اللّٰهِ وَغَرَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُورُ ﴿١٤﴾

14. “Münafıklar onlara, ‘Sizinle beraber değil miydik?’ diye seslenirler. Onlar, ‘Evet öyleydi’ derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah’ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu.”

---

31 el-Aʿrâf, 7/46.

32 es-Sâffât, 36/55.

Sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler. Yani münafıklar müminlere, **Biz de sizinle beraber değil miydik? diye seslenirler.** Onlar da **Evet öyleydi, derler.** Onların, **Biz sizinle beraber değil miydik?** demeleri, muhtemelen dünyada iken müslümanları aldattıkları gibi o gün de aldatacakları arzusunun ifadesidir. Allah Teâlâ, "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler"[33] meâlindeki âyette, onların dünyada iken de âhireti inkâr ettiklerini haber vermekte, sonra da onların yeminlerinde yalan söylediklerini bildirmektedir. İşte buna göre onların **Biz de sizinle beraber değil miydik?** diye seslenmeleri, münafıkların müminleri aldatma gayretinden başka bir şey değildir. [§]Buradaki mesele, müminlerin 349
Evet öyleydi demeleridir. Müminler onların kendileriyle beraber olmadıklarını bildikleri halde nasıl olur da **Evet öyleydi,** diyebilirler? Biz deriz ki: Müminlerin cevabı, onların hitabını ve muradını bilip anladıkları mânasına gelebilir, bundan dolayı öyle cevap vermişlerdir. Yahut onların **Evet öyleydi** demeleri, evet siz bizimle beraber olduğunuzu söylüyordunuz, fakat bizimle beraber değildiniz mânasına gelir. Veyahut onlar hakikatte değil zâhirde kendilerini öyle gösterdiklerinden dolayı bu cevabı vermişlerdir.

Ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz. Bu ilâhî beyan, farklı mânalara gelir. Birincisi, size menfaat verene dönme işinde kendinizi kendiniz sıkıntıya soktunuz. Yani kendinizi sıkıntıya soktunuz da menfaatin ve elde edilecek hedefin bulunduğu yere kendinizi yönelttiniz. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "İnsanlar içinde kimileri vardır ki, Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[34]. İbn Kuteybe, **Başınızı belâya kendiniz soktunuz** meâlindeki âyete, kendinizi günaha soktunuz mânasını verdi[35].

Fırsat kolladınız. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, işlerin sonunu beklediniz ve ona göre tavır takındınız. İkincisi, Resûlullah (s.a.) yakında ölecek yahut İslâm'dan tekrar kâfirlerin dinine dönecek diye beklediniz. **Hep şüphe içinde oldunuz,** yani şüphenizi ve tereddüdünüzü giderecek deliller getirse bile sürekli kuşku duydunuz. **Kuruntularınız sizi oyaladı;** burada kuruntu anlamına gelen "emânî" (الأمانى) kelimesi iki şekilde yorumlanmıştır.

---

33 "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir" (el-Mücâdile, 58/18).

34 el-Hac, 22/11.

35 İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, s. 473.

Birincisi, söylediğimiz gibi onlar kazanacakları menfaatlerin peşine düşüyorlar anlamına gelir, nasıl oluyor da gayelerini buna tâbi kılıyorlar? İkincisi, onların,
350 Resûlullah'ın (s.a.) ölümünü [§]veya helâkini yahut kendi dinlerine dönmesini temenni etmeleri anlamındadır. **Nihayet Allah'ın emri gelip çattı;** yani helâk emri yahut kıyâmet günü gelip çattı. **O aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu;** yani şeytan sizi aldatıp Allah'ın dininden çevirdi.

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَاْوٰيكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلٰيكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

15. "Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!"

Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Bu âyetteki "yu'hazü" (يُؤْخَذ) fiili, "tu'hazü" (تؤخذ) diye de okunmuştur, kırâat imamlarının çoğu "yu'hazü" diye okudular[36], her ikisi de aynı mânaya gelir. Yani o gün onlar için fidye kabul edilmez, onlar için fidye olması ve onun kabul edilmesi asla söz konusu değildir. Yahut Allah bunu temsil olarak söylemiştir: Yani faraza onların verecek fidyesi olsa bile kabul edilmez. Böylece Allah, âhiret şartlarının dünyadakinden farklı olduğunu haber vermektedir. Çünkü dünyada belâyı defetmek için çare olarak bazan fidye verilir, bazan da aracılar kullanılır. **Varacağınız yer ateştir;** yani cehenneme gideceksiniz. **Size yaraşan odur;** yani sizin için uygun ve lâyık olan yer cehennemdir. **Ne kötü bir gidiş!** Yani oraya gitmek ne kötü bir akıbettir!

[Mûtezile ve Büyük Günah Meselesi]

Bu âyet, Mûtezile'nin, büyük günah işleyenler ebedî olarak cehennemdedir iddiasını çürütmektedir. Çünkü Allah insanları üç gruba ayırdı ve onlar için üç menzil yarattı: Münafıklar, açıkça kâfir olanlar ve müminler; cehennemi kâfirlerin ve münafıkların yeri kıldı ve orayı o ikisinden başkasının menzili yapmadı. Büyük günah işleyen mümin, onlara göre de ne münafıktır, ne de kâfir! Aynı şekilde Allah insanları bir başka açıdan üç kısma ayırmıştır: Ha-
351 yırda önde gidenler, ashâb-ı yemîn ve ashâb-ı şimâl. [§]Ashâb-ı şimâl, inkâr eden kâfirlerdir. Büyük günah işleyenler ise onlara göre de inkâr edenler sını-

---

36 Ebû Câfer, İbn Âmir ve Yâkup "tu'hazü" (تؤخذ) diye, diğer kırâat imamları ise "yu'hazü" diye okudular (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, II, 287).

fında değildirler. Görmez misin ki Allah Teâlâ Vâkıa sûresinin sonunda şöyle buyurmaktadır: “Şayet o, Allah’a yakın olanlardan ise; ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Eğer amel defteri sağından verilenlerden ise (ona şöyle denir:) Selâm sana ey hakkın ve erdemin yanında olmuş kişi! Ama yoldan sapmış inkârcılardan ise onu da kaynar sudan bir ziyafet ve atılacağı cehennem ateşi beklemektedir!”[37] Cenâb-ı Hak cenneti Allah’a yakın olanlar ile ashâb-ı yemîn için yarattı, cehennemi de başkalarına değil sadece inkâr edenlere has kıldı. Cehennemi inkâr edenlerden başkaları için de varettiğini düşünenler, bahsettiğimiz âyetlerin zâhirine muhalefet etmektedirler.

اَلَمْ يَاْنِ لِلَّذٖينَ اٰمَنُوا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْاَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

16. “İman edenlerin, Allah’ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır.”

İman edenlerin, Allah’ı anmak ve vahyedilen gerçeği düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi? Bu âyetteki “nezele” (نزل) kelimesi şeddeli olarak “nezzele” (نزّل) diye de okunmuştur[38]. Fiili şeddeli okuyanlar daha önceden geçen **Allah’ı anmak** sözüne, şeddesiz okuyanlar da daha sonraki “hak” (الحق) kelimesine bağlamış olurlar. Sonra bu âyet farklı şekilde yorumlanabilir. Birincisi, müfessirler şöyle dediler: Bu âyet iman ettiğini açıklayan fakat içinde küfrü gizleyen münafıklar hakkında gelmiştir. **Zamanı gelmedi mi?** Yani iman ettiğini açıklayanların ve müminlere uyduklarını söyleyenlerin zamanı geldi. **Allah’ı anmaktan dolayı kalpleri heyecanla ürperir;** yani Allah’ı andıkları zaman kalpleri ürperir. **Vahyedilen gerçeği düşünürler;** yani kendilerine Kur’ân okunduğu zaman üzerinde düşünürler. Yani bunlardan dolayı kalpleri yumuşayıp Allah’a iman etmelerinin zamanı hâlâ gelmedi mi? Çünkü onlar Resûlullah’ın (s.a.) başına belâların gelmesini bekliyorlar

37 el-Vâkıa, 56/88-94.

38 Nâfi‘ ve Hafs şeddesiz olarak nezele diye, diğer kırâat imamları ise şeddeli olarak nezzele diye okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 430).

ve onun helâk olmasını arzu ediyorlardı. Allah Teâlâ müminleri bu korkudan
352 emin kılmış [§]ve onların, Resûlullah'ın (s.a.) başına gelmesini bekledikleri belâlardan ümitlerini kestirmiş ve şöyle buyurmuştur: Zâhiren **İman edenlerin, Allah'ı anmaktan dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?** Kur'ân'ı okuyup üzerinde düşünmekten dolayı kalplerinin yumuşayıp Allah'a gerçekten iman etmeleri zamanı gelmedi mi? *En doğrusunu Allah bilir.* Hemen bunun devamında gelen, **Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçip kalpleri katılaşmış kimseler gibi olmasınlar** meâlindeki âyet de bu yorumu teyit etmektedir. Yani aradan uzun zaman geçtiği için kitaplara bakmayı terketmiş, kalpleri katılaşmış ve hayatlarını dalâlet içinde sürdürmüş olan öncekiler gibi olmayın.

İkincisi, âyetin, Resûlullah (s.a.) henüz peygamber gönderilmeden önce ona inanan Ehl-i Kitap hakkında olması da muhtemeldir. Allah şöyle buyuruyor: Muhammed aleyhisselâm peygamber gönderilmeden önce ona **İman edenlerin Allah'ı anmaktan,** yani kendi kitaplarını okumaktan **ve vahyedilen gerçeği,** yani Kur'ân'ı **düşünmekten dolayı kalplerinin heyecanla ürpererek** kendi kitaplarında niteliklerini buldukları için iman ettikleri peygamber geldiğinde ona inanmalarının **zamanı gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilen kimseler gibi olmasınlar.** Yani siz, daha önce kendilerine kitap verilen, **üzerlerinden uzun zaman geçtiği,** yani kitaplarına hiç bakmadan aradan uzun zaman geçtiği için **kalpleri katılaşmış olan kimseler gibi olmayın!** *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü, bu âyetin, Allah'a ve resûlüne hakkıyla iman etmiş olan müminlerle ilgili olması da muhtemeldir. Buna göre âyet iki şekilde yorumlanır. Birincisi, **İman edenlerin kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?** Yani düşünmek ve tefekkürde bulunmak suretiyle Allah'ı anmak zamanı gelmiştir, bu davranışları onların kalplerini heyecanla ürpertmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler"[39]. Cenâb-ı Hak mü-
353 minleri [§]Allah anıldığında yürekleri titremekle, imanları artmakla, düşünmekle, tefekkürde bulunmakla ve Allah'ın buyruklarını tam olarak anlamak ve bilmekle nitelemektedir. İkincisi, iman edenlerin, şehevî arzularına ve dünyevî beklentilerine son verip Allah'ı anmaktan **kalplerinin heyecanla ürpermek zamanı gelmedi mi?** Yani zamanı gelmiştir. **Onlar daha önce kendilerine**

39 el-Enfâl, 8/2.

kitap verilen kimseler gibi olmasınlar. Yani Allah'ın kitabından ve O'nu anmaktan gafil olmayın, daha önce kendilerine kitap verilenlerin kitapları üzerinde düşünüp tefekkürde bulunmayı terkettikleri gibi siz de Allah'ın kitabı üzerinde düşünüp tefekkürde bulunmayı terketmeyin! Onlar bu sebeple gaflete düştüler ve **kalpleri katılaştı.** Siz de onlar gibi yapmayın ki, sizin kalpleriniz de onlarınki gibi katılaşmasın!

Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır. Yani kendilerine kitap verilenlerden birçoğu, kitapları üzerinde düşünmeyi terkettikleri için yoldan çıktılar. **Onlardan birçoğu yoldan çıkmışlardır** cümlesi, onların çoğu inatçıdırlar, az kısmı da mukallittir mânasına da gelebilir. Allah Teâlâ başka bir âyette "Onların çoğu gerçeği sevmiyorlar"[40], yani onlar inatçıdırlar buyurmaktadır. Bunlar da halkın reisleri ve yöneticileridir, Allah'ın elçilerine karşı büyüklenmişler ve inatla kendilerine karşı çıkmışlardı. Ancak onlardan az bir kısmı da peygamberlere tâbi olmuştu ve onları taklit ediyorlardı.

اِعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٧﴾

17. "Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir. Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır."

Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir. Cenâb-ı Hak bunu, ölmüş toprağa yeniden hayat verdiğini onlar bilmedikleri için söylemiş değildir, aksine bunu onlar da biliyorlardı. Fakat Allah Teâlâ bunu, tıpkı Resûlullah'a (s.a.) "Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur"[41], yani Azîz ve Celîl olan Allah'ın rablığını ve birliğini her saat ve her an kalbine hissettir düsturunu hatırlattığı gibi onlara da bu gerçeği hatırlatmaktadır. Buna göre **Bilin ki Allah, ölmüş toprağa yeniden hayat verir** ilâhî kelâmı, Allah'ın ulûhiyetini ve rablığını her
an ve her saat kalplerinize hissettirin, [§]sadece O'na ibadet edin, lâyık olma- 354
dığı niteliklerden ve yaratılanlara ait vasıflardan O'nu tenzih edin ve aklayın mânasına gelir. Çünkü O'nun ölmüş toprağa bile yeniden hayat verdiğini biliyorsunuz, sizleri çeşitli yollarla imtihan edeceğini de bilin! Çünkü sözünü ettiği varlıklara boş ve faydasız yere hayat vermesi ve sizi tamamen başıboş bı-

[40] "Bilakis o, kendilerine gerçeği getirmiştir, ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar" (el-Mü'minûn, 23/70).

[41] Muhammed, 47/19.

rakmış olması ihtimali yoktur. Yahut şöyle deriz: Allah Teâlâ’nın ölmüş toprağa yeniden hayat verdiğini siz de biliyorsunuz ve O’nun yeniden hayat verdiği topraktan faydalanmayı arzu ediyorsunuz, o nimetleri elde etmeye çalışıyorsunuz; öyleyse ebedî hayatta sürekli nimetlere ve bereketlere kavuşmak için de çalışın. Veyahut şöyle söyleriz: Allah Teâlâ’nın ölmüş toprağa yeniden hayat vermeye kādir olduğunu bildiğiniz gibi sizleri de ölümden sonra yeniden diriltmeye kādir olduğunu da bilin!

Şüphesiz biz, düşünesiniz diye delilleri bir bir açıklamışızdır. Belki anlamına gelen “lealle” (لعلّ) edatının, Allah Teâlâ tarafından kullanıldığında gereklilik mânasına geldiğini daha önce söylemiştik. Ancak burada ummak, olmasını beklemek anlamına gelir; akıl yoluyla âyetleri bilip üzerinde düşündükleri ve tefekkür ettikleri zaman onların Allah’ın âyetleri olduğunu anlamalarını beklemek, ümit etmek demektir. Yahut “lealle” kelimesi, beklemek ve ummak değil de gereklilik anlamına geldiğini düşünürsek, o zaman özel olarak bazı kişileri işaret ettiği mânasına gelir. Bu kişiler de akıllarını kullanarak bunların Allah’ın âyetleri olduğunu anlayacaklarını ve onlara iman edeceklerini Cenâb-ı Hakk’ın bildiği kimselerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَّدِّقَاتِ وَاَقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ اَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١٨﴾

18. “Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah’a (O’nun muhtaç kullarına) ***güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır.”***

Muhtaçlara yardım eden erkekler ve muhtaçlara yardım eden kadınlar; bu cümledeki “sad” (ص) ve “dal” (د) harfleri şeddeli de okunmuş, sadece “sad” harfi şeddesiz olarak da okunmuştur[42]. Şeddeli okuyan, kelimenin “tasadduk” (التصدّق) kelimesinden geldiğini düşünmektedir; yani bunun aslı “mutesaddikīn” (المتصدّقين) ve “mutesaddikāt” (المتصدّقات) şeklindedir, fakat “ta” harfi “sad” harfine idğam edildiği için, tıpkı “müzzemmil” (المزّمّل) ve “müddessir” (المدّثّر) kelimelerinde olduğu gibi “mussaddikīn” ve “mussaddikāt” olmuş-
355 tur. Übey b. Kâb’ın (r.a.) rivayeti de bunu teyit etmektedir, [§]nitekim Übey

42 İbn Kesîr ve Âsım’dan naklen Ebû Bekir, musaddikīn ve musaddikāt diye “sad” harfini şeddesiz okumuşlardır. Diğer kırâat imamları ise mussaddikīn ve mussaddikāt diye şeddeli okudular (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 430).

bunu “ta” harfi ile “mutesaddikīn” ve “mutesaddikāt” diye okumuştur[43]. Bu kelimeleri şeddesiz okuyanlar da “tasdîk” (التصديق) kökünden geldiğini ve iman anlamında olduğunu düşünürler. **Allah’a (O’nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır** meâlindeki âyetin tefsirini daha önce yapmıştık[44].

وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصِّدّٖيقُونَ ۗ وَالشُّهَدَٓاءُ عِنْدَ
رَبِّهِمْ لَهُمْ اَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ ۘ وَالَّذٖينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُولٰٓئِكَ
اَصْحَابُ الْجَحٖيمِ ﴿١٩﴾

19. “Allah’a ve peygamberlerine (böyle) ***iman edenler, var ya, işte onlar sıddıklar ve şahitlerdir ve Rableri katındadırlar. Mükâfatları ve nurları*** (âhirette) ***onları beklemektedir. İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktirler.”***

[Sıddıkın Mahiyeti]

Allah’a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler, var ya, işte onlar sıddıktırlar. Cenâb-ı Hak burada müminlere sıddık adını vermektedir. Sıddık, ancak çok tasdik eden biri için söylenir. Her ne kadar yaptığı tasdik tek bir esastan ibaret isi de her mümin bu esas altında çok şeyi tasdik eder. Meselâ insan Allah’ı tasdik ettiği zaman peygamberlerini ve onların Allah Teâlâ’dan haber verdikleri haberleri de onların davet ettikleri inanç ve hükümlerin doğruluğunu ve Allah’tan insanlara tebliğ ettikleri vahiyleri de tasdik etmiş olur. Bütün yaratıklar yaratılışlarında var olan özellikleriyle, müminler de kendi iradeleriyle, müşahede ettikleri vahiyleri, Allah’ın birliğine ve ulûhiyetine şahit olduğunu tasdik ederler. Dolayısıyla her ne kadar az söz dile getirilse bile, müminin tasdik ettiği esaslar çok fazladır. Nitekim biz, Ebû Hanîfe’nin (r.h.), tesbih veya tehlil ile hutbenin caiz olduğu görüşünü söyleriz; çünkü tesbih veya tehlil, küçük bir kelâmdır, fakat bunlar tefsir edilse ve açıklansa çok uzun bir hutbe olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

43 İbn Zencele, *Huccetü’l-kırâât*, s. 701.

44 Meselâ bk. el-Hadîd, 56/11 nolu âyetin tefsiri.

Şöyle bir itiraz ileri sürülürse: Ebû Bekir (radıyallahu anh), sıddık ismiyle İslâm ümmetinin diğer fertlerinden üstün kılındı, bu durumda müminlerden herhangi biri bu ismi almaya lâyık olduğu zaman bu fazilet sadece ona mahsus kalmaz.

Buna şu cevap verilir: Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) sıddık diye isimlendirilmesi ve bu özelliğiyle diğer sahâbîlerden ve müminlerden ayrı özel bir konumda olması, bu niteliğiyle diğerlerinden farklı olduğu anlamındadır. Diğer müminlerin sıddîk diye isimlendirilmeleri ise onların yeryüzündeki diğer insanlardan farklı olduğu mânasına gelir. Ancak bir karşılaştırma yapılınca Hz. Ebû Bekir, Resûlullah (s.a.) ve diğer peygamberlerle karşılaştırılması hariç olmak üzere,
356 bu niteliğiyle diğer müminlerden ayrı özel bir konuma sahiptir. [§]İşte onun fazileti bu mânadadır, fazileti karşılaştırma yapılınca ortaya çıkar. Bu vasfın özel olarak Hz. Ebû Bekir'e verilmesi, hem itikat ve hem de muamelât açısından olabilir, diğer müminler ise sadece itikat açısından sıddık diye isimlendirilir. Bu iki niteliğe birlikte sahip olan da sadece birine sahip olandan daha faziletlidir.

[Şahitler Kimlerdir]

Şahitler Rableri katındadırlar. İnsanlardan bazıları bu ifadeyi, **Onlar sıddıktırlar** sözünden ayırıp farklı bir cümle başı yaparlar, bazıları da her ikisini aynı cümle içinde görürler. Bu ikisini ayıranlara göre buradaki "şühedâ" (الشهداء) kelimesinden maksat peygamberlerdir, delil olarak da şu âyeti gösterirler: "Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!"[45] Sonra Allah onlara mükâfatlarını ve nurlarını vereceğini haber vermektedir. Her ikisini, yani sıddıkları ve şehitleri aynı cümleye bağlayanlar ise insanlara müminlerin şahitlik edeceklerini belirtirler. Onların delili de şu meâldeki âyettir: "Siz insanlara şahit olun, peygamber de size şahit olsun"[46]. Onlar, müminlerin diğer ümmetlere karşı şahitlik edeceklerini dile getirirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mûtezile mensupları bu âyetin zâhirine dayanarak zorlama bir yorum yapar ve şöyle derler: Allah Teâlâ mutlak olarak müminleri belirttiğinde hemen arkasından onlara vâdettiği cömertlikleri ve büyük mükâfatı da zikreder. Ancak onları günahlarıyla birlikte andığı zaman, hemen arkasından tehdit ifadelerini de kullanır. İşte Mûtezile, günah işleyen müminlerin peşinden tehdit

---

45 en-Nisâ, 4/41.

46 "İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık" (el-Bakara, 2/143).

ifadesini kullanmasını, onun imandan çıkmış olduğuna delil gösterir. Ancak buradan onlara böyle bir delil çıkmaz, çünkü Allah müminler için bahsettiği cömertliklere mukabil kâfirler için de cehennemi zikretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِعْلَمُٓوا اَنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ وَزٖينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ
وَتَكَاثُرٌ فِى الْاَمْوَالِ وَالْاَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ
ثُمَّ يَهٖيجُ فَتَرٰيهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ
شَدٖيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَٓا اِلَّا مَتَاعُ
الْغُرُورِ ﴿٢٠﴾

20. "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri kâfirleri [çiftçileri] imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmıştır, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Âhirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir."

[Dünya Hayatı Oyun ve Eğlencedir]

Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Bu ve benzeri âyetlerin zâhirinde, sapkınlara büyük bir eleştiri vardır. Çünkü onlar şöyle di-
yorlar: [§]Eğer dünya hayatı oyun ve eğlence ise ve mademki O'ndan başka 357
yaratıcı yok, öyleyse neden Allah onu oyun ve eğlence olarak yarattı? Bu yorumda onların eleştirisi ve aşağıdaki bazı âyetlerle de çelişki iddiası karşımıza çıkmaktadır: "Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri oynayıp eğlenmek için yaratmadık"[47], "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık"[48]. Burada da **dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir** buyurmaktadır.

---

[47] ed-Duhân, 44/38.
[48] Sâd, 38/27.

[Âhiret Hayatı Gereklidir]

Biz deriz ki: Bu âyet, farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, âyette gizli bir kelime ile birlikte takdim ve tehir de vardır. Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: Bilin ki dünya hayatının, gösterişinin, övüncünün, mal ve evlat çokluğunun, oyununun ve eğlencesinin misali, yani insanların dünyada gösteriş için süslenmeleri, mal ve evlat ile övünmeleri, oynayıp eğlenmeleri, tıpkı kâfirlerin/çiftçilerin hoşuna giden nebatatı yetiştiren yağmur gibidir. Sonra sözü edilen bu işlerin hiçbirinden yararlanılmaz. İşte dünya hayatı da böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, sizin zannınıza ve anlayışınıza göre dünya hayatından sonra başka bir hayat yoktur, ölümden sonra dirilmek de yoktur, dünya boş yere ve anlamsız olarak yaratılmıştır. Çünkü onların zannına göre dünya sadece ve özellikle yok olması için yaratılmıştır. Sadece yıkmak için muhkem bir bina yapmak hikmet değildir, abestir ve anlamsız bir gayrettir. Cenâb-ı Hak bu hususu meâlen şöyle beyan etmiştir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[49]. Onların zanları, ölümden sonra dirilmek ve dünya hayatından sonra başka bir hayat olmadığıdır. Onların bu zanlarına göre dünyanın yaratılması da oyun ve eğlenceden başka bir anlam taşımaz. Tevhit ehline göre ise dünya hayatı hikmettir, haktır ve doğrudur. Sapkınlara göre de anlamsız bir gayrettir ve boştur. Allah Teâlâ onların iddialarını şöyle reddetmektedir: "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[50]

358 **[§]**[Üçüncüsü,] **Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir** meâlindeki âyetin, dünya hayatı şayet âhiret hayatı ile karşılaştırılacak olsa bir oyun ve eğlenceden ibarettir mânasına gelmesi de mümkündür. Çünkü dünya yakında yok olacak, sona erecek ve zeval bulacaktır, âhiret ise sürekli ve ebedîdir: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için âhiret daha hayırlıdır"[51]. Çünkü âhiret bâki, dünya fânidir. **Dünya hayatı**, özellikle dünya için **oyun ve eğlenceden ibarettir;** yani dünya hayatını sadece ve özellikle dünya için yaşayana göre oyun ve eğlencedir, fakat dünya hayatını âhiret için bir azık ve oraya ulaşmaya vesile sayanlara göre oyun değildir. O, Allah'ın dediği gibidir: "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine

---

49 Sâd, 38/27.
50 el-Mü'minûn, 23/115.
51 en-Nisâ, 4/77.

zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır"[52]. Allah Teâlâ, dünya için yapılan harcamaların kavurucu bir rüzgârın savurduğu toz zerreleri gibi olduğunu haber vermektedir. Fakat dünyada âhiret için yapılan harcamalar için de şunu söylemektedir: "Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir"[53]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tıpkı bir yağmur gibi ki bitirdikleri kâfirleri imrendirir. Burada şöyle bir mesele vardır: Bitkilerin yetişmesi iman ehlinin de hoşuna gittiği halde Cenâb-ı Hak burada neden sadece kâfirleri imrendirdiğini söylemektedir? Cevaben deriz ki: O bitkilerin dış görünüşü ve onların güzel görüntüleri kâfirlerin hoşuna gider, çünkü onlar o bitkilerin neleri içerdiğini, nihaî hedefte onda ne gibi menfaatler yaratıldığını düşünmezler, sadece dış görüntüsüne bakarlar. Müminler ise nihaî hedefte onlarda yaratılan faydaları düşünerek imrenirler, onlar bitkilerin sadece dış görüntüsüne bakmazlar. Bu aynen, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlerin yaptıkları harcamanın, halkın ekinine isabet edip onu helâk eden
kavurucu bir rüzgâra benzetmesi gibidir, [§]çünkü onlar yaptıkları harcama- 359
dan başka hiçbir şeyi gaye edinmediler. Allah, iman ehlinin harcamasını da toprağa atılan bir tohum tanesine benzetmektedir: "Her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir"[54]. Çünkü onlar yaptıkları harcamayı, sadece harcamak için yapmıyorlar, nihaî akıbeti de düşünerek yapıyorlar.

Âyetteki kâfirler anlamına gelen "küffâr" (الكفّار) kelimesi ile çiftçilerin kastedilmiş olması da muhtemeldir, nitekim bazı edebiyatçılar "Çiftçileri sevindirmek için"[55] meâlindeki âyete dayanarak bu âyeti de öyle tefsir ettiler. Bu yoruma göre âyet sadece kâfirleri değil herkesi içine alır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âhirette ise çetin bir azap vardır. Yani dünyayı oyun ve eğlence zanneden, mal ve evlat çokluğunu âhiret için azık değil övünme vesilesi sayan kişiler için âhirette çetin bir azap vardır. **Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır.** Yani dünya hayatını âhiret için basamak yapan, aklını kullanarak Allah'ın beyan ettiği âyetler üzerinde düşünüp tefekkür eden ve her şeyi bulunması gere-

---

52 Âl-i İmrân, 3/117.

53 el-Bakara, 2/261.

54 el-Bakara, 2/261.

55 "Tevrat'ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil'deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (müminler) yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur)" (el-Feth, 48/29).

ken yere koyan müminler için de Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir.** Bu cümle de yukarıda **Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir** meâlindeki kaydettiğimiz yorumlarla aynı mânaya gelir.

[Dünya Sevgisi Nasıl Olmalıdır?]

Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir meâlindeki âyetin yorumu şöyledir: Dünya hayatı ve onu kendisi için sevmek, ona yaratılış gayesine göre yaklaşmak hikmettir, haktır, mutluluktur, aldatıcı bir iş değildir. Fakat dünyayı başkası için sevmek, ona yaratılış amacından başka bir amaçla yaklaşmak aldatıcıdır, oyundur ve eğlencedir. Çünkü bir şeyi çok seven insan, ona sahip olmak, onu saklamak, kaybetmekten sakınmak, ihtiyaç anında ve fakir düştüğünde kullanmak üzere onu korumak ister. Buna göre dünyayı kendisi için toplayan, onu kendisi için seven ve onu kendisine izin verildiği ve emrolunduğu şekilde kullanan insan, dünyayı âhiret için azık edinmiş ve ebediyete ulaşmak için onu vasıta kılmış olur. Bunu bildiği zaman da Allah katında muhtaç düştüğü günde kullanmak üzere ondan çok yararlanmaya çalışır. İşte dünyayı bu amaçla seven ve ona sarılan için dünya aldatıcı
360 bir meta değildir, [§]oyun ve eğlence de değildir, aksine sevinç ve mutluluk vesilesidir. Fakat dünyayı başkası için isteyen, onu yaratılış gayesinin aksine kullanan biri için dünya aldatıcıdır, oyundur ve eğlencedir. Buna göre **Dünya hayatı sadece aldatıcı bir yararlanmadan başka bir şey değildir** meâlindeki âyet, dünyayı tercih eden ve ona sarılanlar hakkındadır. Allah Teâlâ dünyadaki bütün nimetleri bizim için yaratmıştır. Şöyle buyurmaktadır: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O'dur"[56], "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak sizin emrinize vermiştir"[57]. Dolayısıyla bütün bunlara, hafife almak ve önemsememek gözüyle değil, saygı ve önemle bakmak gerekir. Görmez misin ki, dünyadaki sultanlardan herhangi biri, birine ikramda bulunsa ve bir hediye verse, sonra onun verdiği hediyeyi küçümsediğini bilse, hediyesini hemen geri alır ve onu tahkir eder. İşte Allah Teâlâ'nın nimetlerini de hor görmek ve küçümsemekle değil, saygı ve yüceltmekle kabul etmek gerekir.

İnsanlar iki çeşittir: Biri dünya nimetlerine özenir, onları Allah katında azık yapmak ve ihtiyaç duyduğu günde kullanmak üzere toplar. Diğeri de Allah'a ibadette kusur işlerim, dünya ile meşgul olarak Allah'ın hakkını yerine

---

56 el-Bakara, 2/29.
57 el-Câsiye, 45/13.

getiremem, dünya benim yapmam gerekeni gerçekleştirmeme engel olur, benim için en güzel örnek olan Resûlullah'ın (s.a.) emrettiklerine riayet etmemi engeller korkusuyla dünya nimetlerine ilgi duymaz ve dünyayı terkeder.

Dünyayı ve Cenâb-ı Hakk'ın orada yarattığı nimetleri küçümseyerek ve önemsiz görerek terkeden insan cahilin tekidir, Allah Teâlâ'nın nimetlerini küçümsemektedir, dünyanın ve içindeki nimetlerin kendisi için yaratıldığından gafildir. Bu şekilde dünyayı dünya için talep etmek yerilmiştir. Dünyayı kendisi için ve âhirete azık olsun diye talep etmek ve bundan dolayı dünyaya sarılmamak ise övülmüştür. *En doğrusunu Allah bilir.* "Dünya sevgisi her hatanın başıdır"[58] meâlindeki hadis de bu mânadadır. Dünyayı başkası için ve yaratılış gayesinin dışında seven biri için dünya her hatanın başıdır. Fakat onu kendisi için ve âhirete azık olsun diye seven kişi için dünya her iyilik ve itaatin başıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

سَابِقُٓوا اِلٰى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَٓاءِ
وَالْاَرْضِ اُعِدَّتْ لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِه۪ ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْت۪يهِ
مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظ۪يمِ ﴿٢١﴾

[§]*21. "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberle-* 361
rine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."

[Hayırda Yarışmak]

Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Allah Teâlâ şunu söylemektedir: Rabb'inizin bağışlamasına nail olmak ve cennetine erişebilmek için aranızda yarışın, mal toplamaya ve çocuklarınızı çoğaltmaya değil! Küfür ehli dünyada mal toplamak, servet ve evlat çokluğuyla övünmekte yarışıyorlar, iman ehline de siz de Allah'ın bağışlamasına nail olmak ve cennetine erişebilmek için yarışın diyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyet, Rabb'iniz tarafından bağışlanmanızı gerektiren amellerinizle ecelinizi geçmeye çalışın, eceliniz bağışlanmanızı gerektiren amellerinizi geçmesin mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

58 İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, IV, 506; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, X, 245; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 412.

[Cennetin Genişliği]

Genişliği gökle yerin genişliği gibi olan cennete koşun. Burada Allah, cennetin genişliğini belirtmektedir, çünkü bir şeyin eni, ancak o şeyin genişliğini gösterir. Allah Teâlâ başka âyetlerde de cennetin genişliğini ifade buyurmaktadır: "Bitip tükenmeyen ve yasaklanmayan bol meyveler arasında…"[59], "Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır"[60]. Bu meâldeki âyetlerde de Cenâb-ı Hak cennetin genişliğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra cennetin eninin göklerle yerin genişliği gibi olduğunun belirtilmesi, sınırlama anlamında değildir, gerçekten cennetin eninin göklerle yerin eni kadar olduğu mânasına gelmez. İnsanların hayal dünyalarında ondan daha geniş bir yer olmadığı için böyle söylenmektedir. Bu husus, şu ilâhî beyan gibidir: "Onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır… Gökler ve yer durdukça onlar da orada kesintisiz bir lütuf olarak ebedî kalacaklardır"[61]. Bu âyetlerde Allah göklerle yerin devamlılığına işaret etmektedir, çünkü zihinlerde onlardan daha kalıcı ve daha sürekli bir şey yoktur; halbuki hakikatte gökler
362 de yer de fânidir. **Genişliği gökle yerin genişliği gibidir** cümlesi, [§]gökle yer bütün olarak onlar için cennet olur mânasına da gelebilir. Sonra Allah cenneti geniş olmakla, cehennemi de dar olmakla niteledi ve meâlen şöyle buyurdu: "Zincirlerle sımsıkı bağlı olarak onun dar bir yerine atılınca oracıkta yok olmayı isterler"[62]. Azap yeri yapılan cehennemin geniş olması, azap edilene fayda vermez, bu yüzden cehennem daraltıldı, her türlü ihtiyacın karşılandığı cennetin geniş olması ise insana zevk verir, onu mutlu eder ve fayda sağlar, bundan dolayı da cennet geniş yapıldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cennet, Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmıştır. Allah Teâlâ'ya iman etmek, O'nun birliğine ve ulûhiyetine şahitlik eden her delili tasdik etmektir. Peygamberlerine iman ise onların Allah'tan getirdikleri haberleri tasdik etmektir. Bunları tasdik ettiği halde büyük günah işleyen herkes, yine de mümindir. Buna Mûtezile karşı çıkmaktadır.

Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Bu âyet-i kerîme, Cenâb-ı Hakk'ın kuluna vermiş olduğu sevabın, kendisinin lütfu olduğuna işaret etmektedir. Allah'ın insanlara yaptığı lütuf ve verdiği nimetlere karşı, insan kulluk fiillerini çok yapsa bile bu, Allah'ın verdiği en küçük bir nimetin şükrüne dahi

---

59 el-Vâkıa, 56/32-33.
60 ez-Zuhruf, 43/71.
61 Hûd, 11/107-108.
62 el-Furkān, 25/13.

karşılık olmaz. Hele bir de insan uzun yaşarsa, sadece amelleriyle mükâfata ve sevaba nasıl hak kazanır? Ancak Allah Teâlâ, lütfu ve merhametiyle o ameller için sevap ve mükâfat takdir buyurmuştur. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

مَٓا اَصَابَ مِنْ مُص۪يبَةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا ف۪ٓي اَنْفُسِكُمْ اِلَّا ف۪ي كِتَابٍ
مِنْ قَبْلِ اَنْ نَبْرَاَهَا اِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرٌۚ

22. "Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır."

[Olayların Vuku Bulmadan Yazılması]

Cenâb-ı Hak bütün vukuatı kitapta yazdığını söylemektedir, hem de o olaylar olmadan, yani onları yaratmadan önce yazdı. Çünkü yaratılmadan önce o olayların bizzat kendilerinin kitapta olması ihtimali yoktur. Âyet, o olayların gerçekleşeceğine dair bilginin kitapta bulunduğuna işaret etmektedir. Meselâ Allah "Kur'ân'da lânetlenen ağaç"[63] buyurmaktadır, bu, o ağacın kendisinin Kur'ân'da yer aldığı anlamına gelmez, [§]ancak onun adını Kur'ân'da belirttiği 363
mânasına gelir. Bu mânada rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.), düşman toprağına Kur'ân'la gidilmesini yasakladı[64]. Yani Hz. Peygamber, Kur'ân âyetlerinin yazıldığı sayfalarla düşman toprağına gidilmesini yasakladı, yoksa sayfalarda yazılı olan Kur'ân'ın bizzat kendisini yasaklamış değildir. İşte âyette belirtilen vukuat da bu mânadadır, dolayısıyla bu ifade hakikat değil mecazdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onu yaratmadan önce** sözünün işaret ettiği mânaya dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları buna o olayları yaratmadan önce, anlamını vermiş; bazıları da o insanları ve o yeri yaratmadan önce mânasını vermiştir. İlk mâna daha doğrudur.

Kuşkusuz bu Allah'a göre kolaydır. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, insanların mallarına ve canlarına çok fazla musibet getirmek Allah için kolaydır, O'na zor gelmez. Allah yeryüzü hükümdarları gibi değildir; yeryüzü yöneticilerinin ordularına ve hizmetçilerine gelen musibetler, reislerine de ağır gelir, çünkü onlar orduları ve hizmetçileriyle ayakta durmaktadırlar, onların kendilerine faydaları vardır. Allah Teâlâ burada, bütün mahlûkatın

63 "Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'ân'da lânetlenen ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik" (el-İsrâ, 17/60).

64 Buhârî, "Cihâd", 129; Müslim, "İmâret", 92-94.

varlığını devam ettirmesinde kendisine yönelik bir fayda olmadığı gibi hepsinin yok olup gitmesinde de bundan kendisine gelecek bir zarar olmadığını haber vermektedir. İşte bundan dolayı her şey kendisine kolay gelmektedir.

İkincisi, henüz var olmayanı, sonradan yaratılacak olanı yazmak ve var olmayan bir şeyi bilmek Allah için kolaydır ve basittir. Buna göre de Allah, vakti geldiğinde var olacak olan olayları ezelde bildiğini, bunun kendisi için zor olmadığını, bir şeyi henüz var olmadan ve ortaya çıkmadan önce bilmek yaratılanlar için zor olduğu halde bunun kendisi için hiçbir zorluk teşkil etmediğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[**Kullara Ait Fiillerin Yaratılmış Olması Meselesi**]

Âyet-i kerîme, kullara ait fiillerin yaratıldığına işaret etmektedir. Çünkü âyette geçen "musibet" (مصيبة) kelimesi, yaratılanların başına gelen ve kendilerinin etkisi bulunan fiiller için kullanıldığı gibi kendilerinin hiç etkisi olmadan başlarına gelen olaylar için de kullanılır. Sonra Allah Teâlâ onları yaratmayı mutlak bir ifadeyle kendi zatına nispet etmektedir: **Biz onu yaratmadan önce.** İşte bu, kulların fiillerini Allah'ın yarattığını ifade eder. Görmez misin ki Allah Teâlâ, yaratılanların eliyle gerçekleşen fiillere de musibet adını vermektedir: "Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz, sonuç ne olursa olsun (bize göre) iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir
364 musibet gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir"[65]. [§]Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın"[66]. Mûtezile âlimleri ise şöyle der: Yaratılanların hiç etkisi olmayan işlerde, başımıza şöyle bir musibet geldi denilir, fakat yaratılanların dahli bulunan işler için musibete uğratıldık denilir. Ancak bu ifade yanlıştır, çünkü başına gelen her musibet için, sen musibete uğratıldın denilmesi mümkündür. Musibete sen düşsen de gene sana isabet etmiştir. Çünkü sana bir musibet geldiğinde, sen musibete uğratılmışsın demektir. Bu dilde türlü ifadelerin kullanılması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلٰى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَٓا اٰتٰيكُمْ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

65 et-Tevbe, 9/52.
66 et-Tevbe, 9/14.

23. "Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır)***. Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez."***

[Kaybettiğine Üzülmek, Bulduğuna Sevinmek]

Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve O'nun size verdikleriyle şımarmayasınız diye (böyle yapmıştır). Cenâb-ı Hak insanların yaratılışına, kaybettiği nimetler ve mâruz kaldığı zorluk ve belâ için üzülmek ve hayıflanmak, elde ettiği nimetler için de rahatlamak, sevinmek ve mutlu olmak tabiatını koymuştur. Bunlar, insanların tabiatlarına yerleştirilmiştir.

Buna göre âyet-i kerîmenin, insanın kaybettiği nimetlere üzülmesini ve elde ettiği bir kazançla da sevinip şımarmasını yasaklaması farklı şekillerde yorumlanır. Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya*, O, şunu söylemektedir: Kaybettiklerinize fazlaca üzülüp kederlenmeyin, çünkü bu sizi Allah'tan şikâyetçi olmaya götürür. **O'nun size verdikleriyle şımarmayın;** yani fazlaca sevinip şımarıklık yapmayın, çünkü bu sizi isyana ve düşmanlığa sevkeder. Buna benzer bir ifade rivayet edilen bir hadiste de geçmektedir: "Unutturan fakirlikten ve azdıran zenginlikten Allah'a sığınırım"[67]. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İkincisi, kaybettiğiniz nimetlere üzülüp kederlenerek kendinizi meş- **365**
gul etmeyin, çünkü kat kat fazlasını da kaybedebilirsiniz, yani sabrettikleri takdirde Cenâb-ı Hakk'ın vereceğini vâdettiği sevabı kaybedebilirsiniz. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!"[68] "İşte Rab'lerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır"[69]. Cenâb-ı Hak şunu söylüyor: Musibetlere karşı göstereceğiniz feryat ve sabırsızlık, Allah'ın vâdettiği lütuflardan, rahmetten ve doğru yola ulaşmaktan sizi alıkoymasın! Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Musibet sırasında feryat etmek, iki belâdan daha büyüktür. Allah Teâlâ aynı zamanda şunu da söylemektedir: Allah'ın verdiği nimetlerden dolayı aşırı sevinç ve

---

67 Enes (r.a.) anlatıyor: Resûlullah'ın (s.a.) bize namaz kıldırdığı her seferinde mutlaka bize dönüp şunu söylemiştir: "Allahım! Beni rezil edecek her türlü işten sana sığınırım. Bana üzüntü verecek arkadaştan sana sığınırım. Beni oyalayacak her türlü emelden sana sığınırım. Bana seni unutturacak her nevi fakirlikten sana sığınırım. Beni azgınlığa sevkedecek her türlü zenginlikten de sana sığınırım" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 145. Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 282).

68 "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele!" (el-Bakara, 2/155).

69 el-Bakara, 2/157.

mutluluk, sizi şükürden alıkoymasın ki daha fazlasını kaybetmeyesiniz! Çünkü Cenâb-ı Hak, şükrettiği takdirde kuluna daha fazla vereceğini vâdetmiştir: "Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim"[70]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kaybettiklerinize üzülmeyiniz, fakat neden kaybettiğinizi anlamak için işlediğiniz günahlara bakınız. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[71]. İşte bundan dolayı **Kaybettiklerinize üzülmeyin,** fakat Allah'ın huzurunda yaptığınız aşırılıklara bakın ve onlardan vazgeçin. Bundan dolayı Allah aynı zamanda **O'nun size verdikleriyle şımarmayın,** fakat Allah'ın size olan lütfuna ve ihsanına bakın buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah Teâlâ'nın **Kaybettiklerinize üzülmeyin ve O'nun size verdikleriyle şımarmayın** buyurması, O'nun sizi imtihan ettiği ve denediği olaylara bakın mânasına da gelebilir. Çünkü Allah insanları bazan zorluklarla ve belâlarla sınamakta ve onlara bütün bunlara sabretmelerini emretmektedir. Bazan da bolluk ve rahatlıkla sınamakta ve onlara şükretmelerini emretmektedir. Dolayısıyla eğer nimetleri kaybeder ve belâya düşerseniz feryat etmeyin, sabır gösterin; şayet nimetler elde ederseniz O'na şükredin ve şımarmayın, çünkü şımarıklık insanı azgınlığa ve taşkınlığa götürür.

366 **[§]** Yahut Allah şunu söylemektedir: **Kaybettiklerinize üzülmeyin,** çünkü sizden alınan servet hakikatte sizin değil başkasınındı; elinde başkasının malı bulunan biri, sahibi gelip onu aldığı zaman, bundan dolayı üzülmesi gerekmez. **O'nun size verdikleriyle şımarmayın,** çünkü Allah'ın size vermiş olduğu mal ve imkânlar hakikatte size değil başkasına ait olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun size verdikleriyle şımarmayın. Buradaki "âtâküm" (آتاكم) fiili "etâküm" (أتاكم) diye de okunmuştur[72]. "Âtâküm" diye okuyanlar, fiilin fâili olarak Allah'ı göstermiş, "etâküm" diye okuyanlar da fâil olarak o şeyi göstermiş olmaktadırlar. İkinci grup delil olarak **kaybettikleriniz** ifadesini gösterirler; Cenâb-ı Hak burada Allah'ın size kaybettirdikleri "efâteküm" (أَفَاتَكُمْ) fiilini değil, sizin kaybettikleriniz "fâteküm" (فَاتَكُمْ) fiilini kullanmıştır.

---

70 İbrâhim, 14/7.

71 eş-Şûrâ, 42/30.

72 Sadece Ebû Amr buradaki fiili etâküm diye, diğer kırâat imamları ise âtâküm diye okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 430).

Sonra, **Kaybettiklerinize üzülmeyesiniz diye** cümlesi farklı şekillerde tefsir edilir. Birincisi, belâlar çoğu kere insanların elinden gelir, Allah da **kaybettiklerinize üzülmeyin** buyuruyor. Belâların insanların elinden gelmiş olmasını, insanlar düşmanlığa ve kindarlığa hamletmesinler, bu halin Allah tarafından onların kaderlerine yazıldığını düşünsünler diye bunu söylemektedir. Aynı şekilde insanların eliyle verdiği nimetlerin de insanların lütfu olduğunu düşünmesinler, çünkü bu onları Allah'a şükür borcunu ödemekten alıkoyar, fakat bu nimetlerin Allah Teâlâ'nın lütfu ve ihsanı olduğunu düşünsünler ve O'na şükretsinler.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın üzülmeyi yasaklaması, sevinmeyi emretmesi anlamına da gelir. Yani kaybettiklerinize üzülmeyin, fakat kaybetmiş olabileceğinize sevinin, çünkü insanlar hiç kaybetmeselerdi, bu onları Allah'ın hukukunu ödemekten ve üzerlerindeki farzları yerine getirmekten alıkordu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şımarmayın! Bu ifade de üzülmeyi emretmek anlamına gelir. Cenâb-ı Hak bazan bir şeyi belirtir, fakat onun aksini murat eder. Meselâ, "Onların ticaretleri kâr etmedi"[73] buyurmaktadır, burada maksat, onların ticaretlerinin kaybetmiş olduğunu belirtmektir. Allah'ın nimetlerini almak konusu da iki şekilde yorumlanır. [§]Birincisi, bu nimetleri güzel bir kabul ile almak, yani **367**
nimetleri verene saygı göstermek ve şükretmek. Çünkü böylece Allah onu, insanların ellerindeki nimetlere göz dikmekten müstağni kılmış, başkalarına muhtaç olmaktan korumuştur. Bu ise nimetlerin en büyüğüdür.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın bu nimetleri imtihan ve istidraç olarak vermiş olabileceğinden korkar. Çünkü varlık, çoğu kez fitne ve belâya sebep olur yahut insanı üzerine düşeni yapmaktan alıkor. İnsanın kaybettiği nimetler de yine aynı iki mânaya gelir; kaybettikleri de imtihan ve denemek amacıyla elinden alınmış olabilir yahut üzerindeki farzları ve ibadetleri yerine getirsin diye alınmış olabilir, çünkü bu nimetler ona mani oluyordu. Üzülmesi de yine iki yönlüdür. Birincisi, kaybettiği şey belki de onu insanların elindekine muhtaç kılar, çünkü o insanlardan daha zengindi. Diğeri de belki bu, onun aşırılığının cezalandırılmasıdır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[74]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

73 el-Bakara, 2/16.

74 eş-Şûrâ, 42/30.

Sonra Allah Teâlâ **O'nun size verdikleriyle şımarmayın** buyurarak, insanların sahip oldukları nimetleri kendi zatına nispet etmekte, fakat kaybettiklerini kendine nispet etmemektedir. Bu husus, başka bir ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir"[75]. Daha önce de söylediğimiz gibi onların kaybettikleri nimetler, kendi yaptıkları günahlar ve kendilerinden kaynaklanan sebepler yüzündendir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Allah Kibirlenenleri ve Nankörleri Sevmez]

Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez. Fakat bunun aksini sever. **Kendini beğenen,** kibirlenen kişi demektir, Allah ise kibirliyi değil mütevazi olanları sever. **Böbürlenen** ise Allah'ın vermiş olduğu nimetler-
368 le insanlara karşı övünen kişi demektir. [§]Allah ise şükreden kulunu sever, kendisine insanlara verdiğinden daha fazla nimet verilmesine şükredenleri sever. Bütün bunların nankörlerin niteliği olması mümkündür. Allah sanki şunu söylemektedir: Cenâb-ı Hak hiçbir nankörü sevmez. Tıpkı çok sabreden ve çok şükredenleri sevdiğini söylemesi gibi[76]. Yani Allah mümini sever, çünkü mümin belâlara karşı çok sabreden, Allah'ın verdiği nimetlere karşı da çok şükreden insandır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذ۪ينَ يَبْخَلُونَ وَيَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٢٤﴾

24. "Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır."

[Mal ve İlimde Cimrilik]

Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler. Bu âyet-i kerîmenin, "Allah kendini beğenen, böbürlenen hiç kimseyi sevmez"[77] meâlindeki âyetin sılası olması muhtemeldir, onun tefsiri mahiyetindedir. Bunun bağımsız bir âyet olması da mümkündür, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Böylece (kavminden) inkâra sapanlar hakkında Rabb'inin

---

75 en-Nisâ, 4/79.

76 Burada şu âyetlere işaret edilmiştir: İbrâhim, 14/5, Lokman, 31/31; Sebe, 34/19.

77 el-Hadîd, 56/23.

verdiği, ‘Onlar artık cehennemliktir’ şeklindeki hüküm gerçekleşmiş olacak. Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab’lerini hamd ile tesbih ederler”[78]. Buradaki “Arşı yüklenenler” ifadesi, önceki cümleden bağımsızdır. İşte buradaki âyet de böyledir. **Onlar kendileri cimrilik yaptıkları gibi insanlara da cimrilik telkin ederler** meâlindeki âyette geçen cimrilikten maksat, muhtemelen başka bir âyette işaret edilen cimriliktir: “Onlara, ‘Allah’ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın’ dendiğinde, inkârcılar müminlere derler ki: Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz!”[79] Onlar, müminlere infak etmekte yahut büyüklük ve liderlik kendilerinde kalsın diye halka infak etmekte cimrilik yaptılar. Bazı müfessirlerin söylediği gibi bu âyetin Ehl-i Kitab’ın reisleri hakkında gelmiş olması da mümkündür; onlar kitaplarında yer alan Muhammed aleyhisselâmın niteliklerini açıklamakta cimrilik yapmışlar, kendi emsallerinden de bunu gizlemelerini istemişlerdi.

[§]Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O 369
her türlü övgüye lâyıktır. Yani kim bundan yüz çevirirse bilsin ki, Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ve O her türlü övgüye lâyıktır. Buradaki “ğaniyyun” kelimesi, Allah’ın sizin ibadetinize ve sizi davet etmiş olduğu işleri yapmanıza ihtiyacı yoktur anlamına gelir, çünkü Allah sizi davet etmiş olduğu işleri yapmanıza kendisinin ihtiyacı olduğu için sizi davet etmemiştir, çünkü O zatından dolayı zengindir, O’nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. “Hamîd” (حميد) kelimesi de yaptıklarıyla övgüye lâyıktır mânasına gelir; yani sizin Muhammed aleyhisselâmın peygamberliğini reddeceğinizi bilmesi, O’nun fiilini övgüye lâyık olmaktan çıkarmaz. Düşmanlarına karşı olan fiilleri de övgüye lâyık olmanın dışına çıkmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَاَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَاَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَاْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢٥﴾

78 el-Mü’min, 40/6-7.
79 Yâsîn, 36/47.

25. "Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine yardım edecekleri ortaya çıkaracaktır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür."

Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik. Bu âyet iki mânaya gelir. Birincisi, biz onları, kendilerinin Allah'ın elçileri olduklarını açıklayan delillerle ve getirdikleri açık kanıtların da Allah tarafından gönderildiğini, bunların kendi uydurmaları olmadığını, çünkü Kur'ân'a benzer bir uydurma yapmanın insanın gücü dâhilinde olmadığını gösteren kanıtlarla gönderdik. İkincisi, peygamberlerin verdikleri haberlerde doğru söylediklerini ve hükümlerinde âdil olduklarını beyan eden kanıtlarla yahut insanların lehlerinde ve aleyhlerinde olan şeyleri açıklamak üzere gönderdik.

[Mîzan]

Beraberlerinde kitap ve adalet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar. Allah başka bir âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Hak ve hakikat içerikli kitabı ve o sayede ölçü ve dengeyi gönderen Allah'tır"[80]. Buradaki "mîzân" (الميزان) kelimesi, bilinen terazidir; onunla insanlar arasındaki haklar tam olarak verilir, insanlar arasında malların hukuku ve sınırları onunla korunur. Eğer âyetteki "mîzân" kelimesinden maksat bu ise o zaman Allah Teâlâ sanki şunu söylemektedir: **Beraberlerinde kitap indirdik,** yani dinin ve sınırlarının sayesinde korunduğu kitabı indirdik. **Mîzanı indirdik,** yani malların hukukunu koruyan, kimseye hakkını fazla ve az olarak
370 vermeyen teraziyi indirdik. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Mîzan ile hikmetin kastedilmiş olması da mümkündür, çünkü Allah hikmeti hemen kitabın arkasında belirtmektedir, tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Rabb'in ona kitabı ve hikmeti öğretecek"[81]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, O, sanki şunu söylemektedir: Biz onların beraberinde kitabı ve hikmeti indirdik. Hikmetle de fiillerin ve sözlerin sınırları korunur, hikmet insanların âdil davranmalarını sağlayan unsurdur. Yahut hikmet, Cenâb-ı Hakk'ın kitabına tevdi ettiği bilgiler ve anlamlardır. "Rabb'in ona kitabı ve hikmeti öğretecek"[82] meâlindeki âyet hakkında Hasan-ı Basrî, ikisi birbirinin aynıdır (Kur'ân hikmettir, hikmet Kur'ân'dır) dedi.

---

80 eş-Şûrâ, 42/17.

81 Âl-i İmrân, 3/48.

82 Âl-i İmrân, 3/48.

[Adalet]

İnsanlar hakkaniyete uygun davransınlar cümlesi de iki şekilde yorumlanır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, söylediği gibi kitabı ve mîzanı, insanlar adalete uygun davransınlar diye indirdi. Kitabı ve mîzanı indirip her şeyin sınırını belirleyerek insanları âdil davranmaya zorladı. İkincisi, dünyada adaleti hâkim kılmak için onları indirdi. Eğer âyette adaleti hâkim kılmak kastedilmişse, o zaman âyet insanların özel bir kesimine hitap ediyor demektir. Şayet zorlamak mânası kastedilmişse, o zaman herkese hitap ediyor demektir. Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[83]. Burada eğer ibadetin kendisi kastedilmişse, âyet sadece insanların bir kesimine hitap ediyor demektir. Fakat "Sırf bana kulluk etsinler" sözü, onlara emredeyim ve bazı işleri yapmaya zorlayayım mânası kastedilmişse, o zaman âyet insanların bütününe hitap eder. Çünkü Allah onlara emirler vermek ve bazı işleri yapmaya zorlamak için yaratmıştır, gerçekten de emirler vermiş ve bazı şeyleri yapmalarını da istemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Demir]

Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır. Allah Teâlâ burada, diğer nesnelere göre daha güçlü bir madde olduğu için özellikle demirden bahsetmiştir. Eziyet ve zarar konusunda diğer maddelerde ona benzer özellikler olsa da demir saplanır, onunla delinir, dövülür ve savaşta kullanılır. Bu bakımdan iki sebeple onlardan ayrılır. [§]Birincisi, başka **371**
maddeler de benzeri neticeler vermiş olsa bile demir, zafere ulaşmak, iş bitirmek ve kesip yaralamakta (bir silâh olarak) en yeterli bir maddedir. Bundan dolayıdır ki insanlar onu savaş aleti olarak kullanırlar, çünkü demir çok güçlü bir maddedir. İkincisi, düşmandan korunmak için zırh yapmaya da son derece uygundur, zira Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Ona sizin için zırh yapmayı öğrettik ki savaş darbelerinden sizi korusun"[84]. İşte bundan dolayı Allah özellikle demirden bahsetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onda insanlar için yararlar vardır. Allah Teâlâ başka maddelerde olmayan faydaları demirde yaratmıştır; onunla korunaklar yapılır, başka maddelerle yapılması muhtemel olmayan mestler ve diğer nesneler dikilir. Aynı şekilde çeşitli mesleklerde, ticarette, ziraatte ve bina yapımı gibi işlerde de insanlar ancak demirle ihtiyaçlarını karşılarlar. Cenâb-ı Hakk'ın "Onlara savaş farz kılınınca

83 ez-Zâriyât, 51/56.

84 el-Enbiyâ, 21/80.

bir de gördün ki, içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi hatta daha fazla bir korkuyla insanlardan korkuyorlar"[85] meâlindeki âyette ve benzerlerinde ifade buyurduğu gibi insanları imtihan etmekte de demirin kullanılmaya müsait bir özelliği vardır; savaş farz kılındığında kimin gerçek imana sahip olduğu, kimin şüphe ve nifak halinde olduğu onunla ortaya çıkar. Doğru söyleyenle yalan konuşan savaşta belli olur, bu da ancak demir sayesinde ortaya çıkar. İmtihan konusunda da maişetle ilgili faydalarda da ancak onunla netice alınır, bundan dolayı Allah özellikle ondan bahsetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirler şöyle dedi: Allah gökten örs, sağlam taş ile kerpeten ve çekiç indirdi. Bize göre ise bu gibi nesnelerin gerçek anlamda gökten inmesi söz konusu değildir. Allah Teâlâ'nın **biz demiri indirdik** buyurması, onu biz yarattık anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Hayvanlardan sizin için sekiz eş indirdi"[86]. Burada da indirdi sizin için yarattı demektir. "Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise indirdik"[87] meâlindeki âyet de bu mânadadır. Cenâb-ı Hakk'ın gökten elbise indirmediği bilinen bir gerçektir, dolayısıyla bu âyet de sizin için elbise yarattı mânasına gelir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir.

[Allah'a Yardım Etmenin Anlamı]

372 **[§]Böylece Allah, kendisine ve peygamberlerine yardım edenleri ortaya çıkaracaktır.** Buradaki **kendisine yardım eden** sözünden maksat, muhtemelen dinine yardım edendir. Yahut Cenâb-ı Hak Muhammed aleyhisselâma ve diğer peygamberlere yapılan yardımı kendine yapılmış saymaktadır. Sonra peygamberlere yardımdan maksat da onların kavimlerine tebliğ etmekle emrolundukları vahiyleri tebliğde kendilerine yardım etmeleri ve destek olmalarıdır. Allah'ın dinine yardım da onu insanlara göstermek, inananları müdafaa etmek ve onlara yardımcı olmaktır. Bu, muhtemel bir mânadır. "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[88] meâlindeki âyet de bunu teyit eder. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ın, yardımı kendi zatına yapılmış saymasından maksat da muhtemelen insanların bizzat kendilerine ve dinlerine yardım etmesidir, çünkü insanlar bundan faydalanmaktadırlar, onlar için bu fayda ve o yardım hâsıl olmaktadır. Fakat Allah, lütfu ve keremiyle buna kendine yardım ismini vermiş ve onu kendi zatına yapılan yardım diye kabul etmiş-

85 en-Nisâ, 4/77.
86 ez-Zümer, 39/6.
87 el-A'râf, 7/26.
88 Muhammed, 47/7.

tir. İnsanlar, yaptıklarını kendileri için ve sevap kazanmak amacıyla yapıyor, Allah da onlara mükâfat vereceğini söylüyor, böylece onlar kendileri faydalandıkları ve verilen mükâfata kendilerinin ihtiyacı olduğu halde, sanki onu Allah için yapmış olmaktadırlar. Buna göre O, insanların kendileri için yaptıklarına "Allah'a yardım" adını verebilir. Hakikatte ise bu, onların kendilerine yaptıkları yardımdır; "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[89] meâlindeki âyette buyurulduğu üzere onlara ve herkese yardım eden sadece Allah'tır. Nitekim bu âyette, Allah onlara yardım ederse kendisinden başka hiç kimsenin onları yenemeyeceğini haber vermektedir. Allah onları perişan edecek olursa, yine O'ndan başka kimse onlara yardım edemez. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah, kendisine ve peygamberlerine yardım edenleri ortaya çıkaracaktır.** Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Birincisi, yardım edeceğini bildiği kişinin yardım ettiğini görmesi için, gıyaben bildiğinin gerçekleştiğini bilmesi için mânasına gelir. Çünkü Allah görülenleri (şehâdet âlemini) de görülmeyenleri (gayp âlemini) de bilmektedir. O'nun ilmi görünür hale geldiği zaman, buradaki değişiklik ilme değil mâluma ait olur. İkincisi, Allah burada bilmek fiili ile bilinen olayı murat etmiştir, böyle kullanımlar dilde mümkündür; Allah ilmi ve fiili belirtmiş, bilineni ve yapılanı kastetmiştir. Meselâ, namaz Allah'ın emridir, denilir. Yani Allah'ın emri ile kılınır, çünkü bizâtihî namazın kendisi O'nun emri olmaz.

[§]Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür. Allah Teâlâ bunu, savaşı ve yar- 373
dımı kendi ihtiyacı için emretmediğinin bilinmesi için söylemektedir. İnsanların yardım ve destek konusunda gayret göstermelerini istemesi de kendisi için değildir. İnsanların bunları yapmaları ile Allah güç ve kudret kazanmaz. Çünkü O, zatından dolayı güçlü ve zatından dolayı üstün olduğunu haber vermektedir. Fakat Allah'ın bunları emretmesi ve insanların gayret göstermelerini istemesi, ancak onların bizzat kendilerine yardım etmeleri ve güç kazanmaları içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا وَاِبْرٰهٖيمَ وَجَعَلْنَا فٖى ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ
وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثٖيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾

---

89 "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O'ndan sonra size kim yardım edebilir?" (Âl-i İmrân, 3/160).

26. "Andolsun Nuh'u ve İbrahim'i elçi olarak gönderdik, onların soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitap verdik. Onlardan doğru yolu bulanlar olduğu gibi birçoğu da yoldan çıkmış kimselerdir."

Andolsun Nuh'u ve İbrahim'i elçi olarak gönderdik, onların soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitap verdik. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak burada Nuh'u ve İbrahim'i, peygamberliği ve kitabı onların soyuna lütfettiğini haber vermek için anmıştır. Yoksa Cenâb-ı Hak, "Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik"[90] meâlindeki âyette bütün peygamberlerden söz etmiştir. "Biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik" cümlesine Nuh ve İbrahim aleyhisselâm da girerler. Sonra onlardan, yani onların kavminden bazılarının doğru yolu bulduklarını, ama çoğunun yoldan çıktıklarını söylemektedir: **Onlardan doğru yolu bulanlar olduğu gibi birçoğu da yoldan çıkmış kimselerdir.** Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e, onların kavminde peygamberine tâbi olup doğru yolu bulanlar olduğu gibi peygamberine tâbi olmayıp Allah'ın emrinden çıkan ve doğru yoldan sapan kişilerin de bulunduğunu haber vermektedir. Bununla da tıpkı senin kavmin gibi önceki ümmetlerden peygamberlerine uyanların da karşı çıkanların da bulunduğunu söyleyerek Resûlullah'a (s.a.) sabrı telkin etmekte ve kalbine sükûnet vermektedir. Yani ilk inkâr edilen ve inatla sözleri ilk reddedilen peygamber sen değilsin. *Doğru yola ulaştıran sadece Allah'tır.*

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلٰٓى اٰثَارِهِمْ بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ
وَاٰتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ وَجَعَلْنَا فٖى قُلُوبِ الَّذٖينَ اتَّبَعُوهُ رَاْفَةً وَرَحْمَةً
وَرَهْبَانِيَّةَۨ ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ
فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَاٰتَيْنَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا مِنْهُمْ اَجْرَهُمْ وَكَثٖيرٌ
مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı da gönderdik, ona İncil'i verdik, ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu

---

90 el-Hadîd, 56/25.

kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır."

Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Burada Allah, Nuh ve İbrahim aleyhisselâmın soyuna peygamberliği ve kitabı koyduğunu ve onların soyundan peygamberler gönderdiğini haber vermektedir. Önceki âyette sadece peygamberliği ve kitabı onların soyuna tevdi ettiğini söylemiş, onların soylarından peygamberler gönderdiğini söylememişti. [§]Burada 374
ise onların soyuna peygamberlik verdiğini de söylemektedir. Yani biz, bir peygamberin izinden başka bir peygamberi gönderdik ve onları birbirine tâbi kıldık. Sonra Allah onların arkalarından Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdiğini söylemektedir, çünkü Hz. Îsâ, İshak aleyhisselâmın soyundandır. Onun arkasından da Hz. İsmail'in soyundan gelen Muhammed aleyhisselâmı gönderdi. Müfessirler, "kaffeynâ" (قفّيْنا) fiiline tâbi kıldık mânasını verdiler; "kaffeytü fulânen" (قَفَّيْتُ فُلانًا) denilince, onu tayin ettim ve ona isim verdim denilmiş olur. Bu fiil sülâsî, if'âl ve iftiâl bâblarından kullanıldığında "ona uydum" mânasına gelir.

Îsâ'ya uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Allah Teâlâ peygamberlere tâbi olanları ve onlara iman edenleri kendi aralarında şefkatli ve merhametli olmakla nitelemektedir. Bu husus başka bir beyanda belirtildiği gibidir: "Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"[91], "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır"[92]. Diğer bazı beyanlarda da şöyle buyuruyor: "Muhammed ile beraber olanlar kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[93], "Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar"[94]. Bunlara benzer başka âyetler de vardır. Bunun sebebi de onları tek bir şeyin bir araya getirmesidir, o da tevhit inancı ve İslâm dinidir.

Şöyle bir soru sorulursa: Müslümanları bir arada toplayan sebepler ortada iken aralarındaki bu düşmanlık ve kindarlık nasıl meydana geldi? Hatta Hâricîler ve Mûtezile gibi kesimler birbirlerinin kanını dökmeyi nasıl helâl görmeye başladılar?

---

[91] Âl-i İmrân, 3/103.

[92] Meryem, 19/96.

[93] el-Feth, 48/29.

[94] el-Mâide, 5/54.

Buna şu cevap verilir: Müslümanları bir arada toplayan sebepler ortada olduğu halde, aralarındaki bu durumla ilgili olarak ancak şu söylenebilir: Kur'ân'da bahsedilen o şefkat ve merhamet, Allah Teâlâ'nın lütfu ile vücut bulmuştu. Fakat bilâhare o lütuf kalktı ve müslümanlar arasında olan oldu. Yahut şöyle deriz: İşledikleri büyük günahlar yüzünden müslümanları kâfir göstermek için Hâricîler kendi kafalarından birtakım fikirler uydurdular ve onlarla savaşı ve kıtali meşru gördüler. Mûtezile de büyük günah işleyenlere fâsık ve
375 fâcir dedi [§]ve onları imanla küfür arasında bir yere konumlandırdı. Başkalarına kâfir veya fâsık diyen, hiç şüphesiz onların arasına düşmanlık ve kindarlık sokmuş olur. Her ne kadar bizi bir arada tutan sebepler var olsa da aramızda meydana gelen düşmanlık, büyük günah yüzünden onların bizi fâsık, fâcir ve kâfir ilan etmeleri yüzündendir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Ruhbanlık]

Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik. Rivayet edildiğine göre Hz. Îsâ ile Muhammed aleyhisselâm arasındaki fetret döneminde İsrâiloğulları'nın başındaki krallar Tevrat'ı ve İncil'i tahrif edip değiştirmişlerdi, fakat Hz. Îsâ'ya iman eden ve kitaplardaki hükümlerle amel eden bir grup insan kalmıştı. Krallar, insanların onlara uymalarını önlemek ve kendi mezheplerine döndürmek için onları öldürmeye azmetmişlerdi. Bunun üzerine onlar insanların bulunduğu ortamdan kaçtılar ve bunlardan kendilerini kurtarmak ümidiyle manastırlarda ibadete çekildiler. İşte **onların icat ettikleri ruhbanlığı biz emretmemiştik** meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir. Yani onlara ruhbanlığı biz farz kılmadık ve ruhbanlık yapmalarını biz emretmedik. Fakat Allah'ın rızasının ruhbanlıkta olduğunu düşünerek Cenâb-ı Hakk'ın rızasını kazanmak arzusuyla ruhbanlığı kendileri uydurdular, bu yüzden hepsine farz kılındı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat buna hakkıyla riayet etmediler. Cenâb-ı Hak onların, kendilerine farz kılınmayan bir şey uydurduklarını haber vermekte, ama sonra buna da hakkıyla riayet etmediklerini söylemekte, kendilerinin uydurdukları ruhbanlığa kendileri riayet etmedikleri için onları kınamaktadır. Bu âyet, kendilerine farz kılınmayan namaz, oruç ve benzeri ibadetlerle Allah'a yaklaşma yolunu açan, ama sonra buna vefa göstermeyen ve devam ettirmeyen birinin de aynı kınamaya mâruz olacağına işaret etmektedir.

Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır. Allah Teâlâ, iman eden ve imanlarında sebat gösterenlere mükâfatlarını vereceğini haber vermekte, **ama çoklarının yoldan çıktıkları-**

nı, yani kâfir olduklarını da söylemektedir. İbn Mesûd'un kırâatinde de âyet bu şekildedir: Onların çoğu kâfir olmuştur. Rivayet edildiğine göre onlardan bir kısmı manastırlarda ibadete çekildikten sonra ruhbanlık kendilerine ağır gelmiş, bu yüzden vazgeçmişler ve geri dönüp kralların dinine girmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]İbn Kuteybe şöyle dedi: Âyette geçen "rahbâniyye" (رهبانيّة) kelimesi, 376
korktukları için ibadete çekilmek mânasına gelir. "İbtedeûhâ" (ابتدعوها) fiili de daha önce yapılmamış olan bir şeyi yapmak demektir. Bidat kökünden gelen bu fiil, if'âl, tef'îl ve iftiâl bâbından da aynı mânada kullanılır. "Rahbâniyye" kelimesinin, rehbet kökünden mebni bir isim olduğu da söylenmiştir, ibadette aşırılık mânasına gelir. Cenâb-ı Hak, "Dininizde aşırı gitmeyin"[95] meâlindeki âyetle bunu yasaklamıştır. Allah'ın dini, aşırı gitmekle geri kalmak arasında orta yerdedir, denilmiştir. **Onlara bunu biz yazmadık,** yani böyle yapmalarını biz emretmedik. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِه۪ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِه۪ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِه۪ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌۙ

28. "Ey iman edenler! Allah'a saygısızlıktan sakının ve resûlüne iman edin ki size rahmetinden iki kat versin, aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."

Ey iman edenler! Allah'a saygısızlıktan sakının ve resûlüne iman edin. Bazı müfessirler bu âyete şöyle mâna verdi: Ey Meryem oğlu Îsâ'ya iman edenler! Muhammed aleyhisselâma da iman edin! Ancak bu görüş zayıftır, çünkü Hz. Îsâ'ya iman eden, Muhammed aleyhisselâma da diğer peygamberlere de iman etmiştir, çünkü peygamberlerden birine iman etmek hepsine iman etmeyi gerektirir[96]. **Ey iman edenler** meâlindeki âyetin yorumu şöyledir: Her-

95 en-Nisâ, 4/171.

96 Muhtemelen müellif burada şu âyete işaret etmektedir: "Meryem oğlu Îsâ şöyle demişti: Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim. Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, 'Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!' dediler" (es-Saf, 61/6).

hangi bir işarette bulunmadan ve açıklama yapmadan bütün peygamberlere iman edenler. Allah'ın elçisi Muhammed aleyhisselâma iman edin diye tefsir edilmesi ise ona işaret edilmesi esasına dayanır. Herhangi birine işarette bulunmaksızın bütün peygamberlere iman etmek kolay bir yoldur. Ancak buna Muhammed aleyhisselâma iman mânasını vermek ve peygamberlerden birine işarette bulunmak işi zorlaştırır. Çünkü kendisine işaret edilene iman edilince, onun emrine ve yasağına uymak da gerekli hale gelir, onun dost olduklarına dost olması ve onun düşman olduklarına düşman olması, kendi oğlu, babası ve dedesi olsa bile onun emir ve yasaklarına muhalefet eden ve ona tâbi olmaktan yüz çeviren herkese karşı olması da şart olur. Artık o, kendisi için insanların en sevgilisi, en yakını ve en çok itaat edilmesi gerekeni olur. Bu, kendisine işaret edilmesi durumunda Hz. Peygamber'e iman edenin davranış tarzıdır ki
377 yapılması hayli zor ve ağırdır. [§]Fakat âyetin bütün peygamberleri işaret ettiği düşünüldüğünde, bu iş kolaydır, çünkü o zaman ancak her doğru söyleyeni tasdik ve her yalan söyleyeni reddetmek gerektiği mânasına gelir. Aslında bütün insanlar da doğru söyleyeni tasdik ve yalan söyleyeni reddetmek gerektiğine inanırlar. İşte âyeti bütün peygamberlere hamletmenin bundan başka bir mânası yoktur. Fakat belli biri tayin edilince, imtihan edilmeyi gerektirir, münafıkların nifakı ile hakiki müminlerin gerçekliği o zaman ortaya çıkar. Şu âyet-i kerîme de bunu ifade etmektedir: "Yoksa kalplerinde bozukluk bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar? İstersek şüphesiz onları sana gösteririz"[97]. İşte kendisine işaret edildiği üzere Hz. Peygamber'le birlikte sefere çıkmakla ve cihada gitmekle emrolundukları zaman onların münafıklıkları ortaya çıktı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların içinde öyleleri var ki, 'Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz' diye Allah'a söz vermişlerdi. Ama Allah onlara lütuf ve kereminden ihsan edince hemen cimrilik gösterdiler ve yüz çevirdiler, zaten yan çizip duruyorlardı"[98]. Onlar bütünüyle eğer Allah, lütfundan kendilerine şunu verirlerse mutlaka hayır yolunda harcayacaklarına söz vermişlerdi. Ama istedikleri kendilerine verilip hayır için harcamaları emredilince, işaret edilen o şeyi yapmaktan yüz çevirdiler.

---

97 "Yoksa kalplerinde çürüklük bulunanlar, içlerindeki kini Allah'ın asla açığa çıkarmayacağını mı hesapladılar? İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir" (Muhammed, 47/29-30).

98 et-Tevbe, 9/75-76.

Buna göre **Ey iman edenler** sözünün, bütün peygamberlere iman edenler mânasına gelmesi mümkündür. En yakınları olsa bile kendisine muhalefet eden ve yüz çevirenlere düşman olmak gerektiğinden ve bunun da zor olduğundan dolayı, ey bütün peygamberlere iman edenler, kendisine işaret edilen peygambere de iman edin denilmiştir. Ashâb-ı kirâm, Resûlullah'a (s.a.) iman ettikleri zaman kendi yakınlarına ve akrabalarına böyle davrandılar. Onların nazarında Resûlullah (s.a.) kendi canlarından, babalarından ve çocuklarından daha sevgili idi. Resûlullah'a (s.a.) muhalefet eden ve ona uymaktan kaçınanları düşman bildiler. Bunda ise büyük bir işaret vardır. Resûlullah (s.a.) ilk ortaya çıktığında kendisine iman edenlerin imanı, bundan dolayı daha sonra iman edenlerden çok daha üstün ve değerlidir. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[Amellere Verilen İki Kat Mükâfat]

Size rahmetinden iki kat verecektir. Yani sizin için iki kat mükâfat gereklidir: Biri bütün peygamberlere toptan iman ettiğiniz için, diğeri de işaret edilen ve ismi verilen peygambere iman ettiğiniz için. Cenâb-ı Hak burada **rahmetinden iki kat** buyurmakta, başka bir âyette ise "Sabretmelerinden ötürü onlara mükâfatları iki defa verilecektir"[99] demektedir. [§]Buradaki "kifleyni" 378
(كفليْن), yani iki kat ifadesi, iki defa demektir; "iki defa" sözü de iki kat anlamına gelir, bu iki kelimeden biri diğerinin tefsiri gibidir. Sonra Allah burada onlara "kendi rahmetinden mükâfat" vereceğini söylemekte, diğer âyette ise mutlak olarak "mükâfat vereceğini" bildirmektedir. Daha önce söylediğimiz gibi bu da onların yaptıkları ameller için bahsedilen mükâfatın, kendilerinin hakkı olduğu değil, Allah'ın lütfunun ve rahmetinin eseri olduğu bilinsin diyedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Sonra âyette belirtilen iki kere mükâfattan maksat, biri dünyada verilen, diğeri de âhirette verilecek olan mükâfat olması da muhtemeldir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Bu dünyada iyilik yapanlara güzel sonuçlar vardır. Âhiret yurdu daha da hayırlıdır"[100], "Onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun!"[101] *En doğrusunu Allah bilir.* "İki kere mükâfat" sözünün, âhirette verilecek olan mükâfat anlamına gelmesi de mümkündür; buna göre "iki kere" veya "iki kat" sözü, iki misli mükâfat verilecek demektir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlara fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır"[102]. **İki kat** sözüne müfessirler de iki misli mükâfat diye mâna verdiler. Bazıları iki hisse,

---

99 el-Kasas, 28/54.
100 en-Nahl, 16/30.
101 Yûnus, 10/64.
102 el-Hadîd, 56/18.

iki pay dedi. Allah Teâlâ'nın ona “kifl” (الكفل) adını vermesi, onu taahhüt ettiğinden dolayı olabilir. Görmez misin ki, falanı tekeffül edene “zelkifl” (ذا الكفل) adı verilmiştir. Buna göre ona kifl denmesi de caizdir, çünkü onu Allah tekeffül etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Size, aydınlığında yürüyeceğiniz bir nur lütfedecek. Bu âyet iki şekilde tefsir edilir. Birincisi, nur kelimesi, görülmekten ve açık olmaktan kinâyedir. Yürümek de emirlerden kinâyedir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, Cenâb-ı Hak şunu söylemektedir: Allah size yolu gösterecek ve emirleri açıklayacak, bu sayede sizden şüpheleri giderecektir. Böylece yürümek emirlerden, nur da görmekten kinâye olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?”[103] Yani onun gibi olamaz. Dolayısıyla söylediğimiz gibi bu âyet, sarih olmayan bir kinâyedir. İkincisi, gerçekten yürüme iradesi ve hakiki nur kastedilmiştir, bu da âhirette olacaktır. Tıpkı şu âyet-i
379 kerîmede ifade buyurulduğu gibi: [§]“Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: Rabb'imiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla”[104]. Müfessirler, buradaki nurdan maksadın Kur'ân olduğunu söylemişlerdir. Yani Allah size, doğru yola götürecek olan Kur'ân'ı vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Sizi bağışlayacak.** “Ğufrân” (غفران) kelimesi örtmek anlamına gelir. Allah sanki şunu söylemektedir: Allah yaptığınız kötülükleri örtecek ve size onu unutturacak. Çünkü kötülüklerin belirtilmesi, nimetlerin zevkini bulandırır ve insanları Rab'lerinden utanmaya sevkeder. **Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.** Yani müminlere merhametle muamele buyurur ve onları ebedî olarak cennetinde tutar.

لِئَلَّا يَعْلَمَ اَهْلُ الْكِتَابِ اَلَّا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٢٩﴾

29. “Böylece Ehl-i Kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir.”

---

103 el-En'âm, 6/122.

104 et-Tahrîm, 66/8.

Ehl-i Kitap'tan olanlar bilsinler. Müfessirler ile dilciler, buradaki "lâ" harfinin zâit ve sıla olduğunda görüş birliğindedirler, yani Ehl-i Kitap'tan olanların bilmesi için… "Lâ" (لا) harfinin cümlede zâit olmasının ve düşürülmesinin sıla mânasına geldiğini hikmet ehli ve fukaha bilir. Meselâ Allah şöyle buyurmuştur: "Senden fetva isterler. De ki: 'Yanılmanız için Allah size açıklama yapıyor'"[105]. Halbuki Allah bize yanılmamız için açıklama yapmaz, aksine doğruyu bilmemiz ve doğru yolu bulmamız için bize açıklama yapar. Hikmet ehli ve fukaha, burada "lâ" harfinin düştüğünü ve âyetin "yanılmamanız için…" mânasına geldiğini bilir. Buna göre açıklamaya çalıştığımız âyetteki "li-ellâ ya'leme" (لِئَلاَّ يَعْلم) ibaresindeki "lâ" harfi zâittir; bilmesinler değil, bilsinler mânasına gelir, yani Ehl-i Kitap Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını bilsinler. Sonra **Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını bilsinler.** Bu beyan, onların önceden hiçbir söz söylemedikleri ve bir şey demedikleri halde bu âyetin geldiği mânasına gelmez. [§]Fakat on- **380**
ların ne dediğini bilmiyoruz, zira bu âyet onlara cevap olarak gelmiştir. Ancak verilen bu cevaptan, onların ne söylediğine yakın bazı sözler söyleyebiliriz, o da şudur: Onlar Ehl-i Kitap idi, yani kitap bilgisine sahip insanlardı, bundan dolayı kendilerini başkalarından üstün görüyor ve başkalarında olmayan bazı özelliklerin kendilerinde bulunduğunu düşünüyorlardı. Allah Teâlâ, Muhammed aleyhisselâmı onlara ve bütün insanlara peygamber olarak gönderip kendisine kitabı da indirince, Hz. Peygamber onların gözünde de güvenilir biri olduğu, ona indirdiği kitapta da kendi kitaplarında olan bilgileri yazdığı, dolayısıyla ona tâbi olmalarını, boyun eğmelerini ve itaat etmelerini emrettiği, ayrıca ona ve ona indirilen kitaba herkesin her şeyden çok muhtaç oldukları halde, Allah'ın ona olan lütfunu ve ihsanını inkâr etmişlerdi. İşte o zaman Allah şöyle buyurdu: **Ehl-i Kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler.** Yani lütfunu dilediğine vermek, dilediğine vermemek gücü Allah'a aittir, onların elinde değildir.

[Allah'ın Meşîeti, Lütfu ve Mûtezile]

Ehl-i Kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını bilsinler. Bu beyan, Mûtezile'nin iddiasını reddetmektedir, onlar şöyle diyorlar: Allah Teâlâ her insana, bütün lütfuna ve ihsanına ulaşma gücünü vermiştir. Halbuki bu âyette Cenâb-ı Hak, insanların, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin olmadığını haber vermektedir. Mûtezile ise aksine onların buna güçleri vardır, der. Bu, âyetin açık hükmüne aykırıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

105 en-Nisâ, 4/176.

Bütün lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Bu cümle de başka bir açıdan Mûtezile'nin iddiasını geçersiz kılmaktadır: Allah, (dilemenin) kendi hakkı olan meşîette (irade) bir lütuf ve adalet olduğunu söylemekte, şöyle buyurmaktadır: **Bütün lütuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.** Cenâb-ı Hak hakkı adalet ve zulüm olan meşîeti zikretmedi, aksine bu konuda sözü mutlak olarak söyledi ve şöyle buyurdu: "Senin Rabb'in kullarına asla haksız-
381 lık etmez"[106], "Allah asla kulları için zulmü istemez"[107], [§]"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez"[108], "Gerçek şu ki Allah insanlara zerrece kötülük etmez"[109]. Bu meâlde benzeri başka âyetler de vardır. Bunlarda Allah Teâlâ hidâyet fiilinin, doğru yola ulaştırdığı kişilere kendisinden bir lütuf olduğunun, saptırmasının da adalet olduğunun bilinmesi için kendisinden hiç kimseye zulüm ve haksızlık yapılmayacağını söylemektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete erdirir"[110] buyurmaktadır. Yani hidâyeti ve doğru yolu bulan, ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde bulmuş, doğru yoldan sapan da Allah'ın adaleti neticesinde sapmıştır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, "Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur"[111] buyurmaktadır. *Hidâyete ulaştıran sadece Allah'tır, doğru yolu bulmak ve başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

---

106 Fussılet, 41/46.
107 el-Mü'min, 40/31.
108 en-Nisâ, 4/40.
109 Yûnus, 10/44.
110 el-Müddessir, 74/31.
111 el-Hucurât, 49/17.

BİBLİYOGRAFYA

Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, Dımaşk 1422/2002.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş) Kahire, (Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah b. Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Dahhâk, Ebü'l-Kāsım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî, *Tefsîr*, (thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâvîtî), Kahire 1419/1999.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî, *el-Bahru'l-muhît*, Riyad, ts. (Mektebetü ve metâbii'n-nasr el-hadîse).

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, (thk. Fuat Sezgin), Kahire 1988.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî), Beyrut 1955.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîru'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Hasan-ı Basrî, Ebû Saîd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî, *Tefsîr*, (nşr. Muhammed Abdürrahîm), Kahire 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî*, (nşr. Muhammed Haccâc el-Hatîb), Beyrut 1412.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah Muhammed Dervîş), Beyrut 1414/1994.

İbn Adî, Ebû Ahmed İbn Adi Abdullah b. Adi b. Abdillah el-Cürcani, *el-Kâmil*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1997.

İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahman, *el-Muharrerü'l-vecîz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed), Beyrut 1413/1993.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâh 'anhâ*, (thk. Muhammed Abdilkādir Atâ), Beyrut 1419/1998.

İbn Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (thk. Arthur Jeffery), Leiden 1937.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, Beyrut 1414/1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1408/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep 1406.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (nşr. Halîl Me'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1417/1996.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, İstanbul 1404/1984.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Beyrut 1401/1981.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Sübey' Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgānî), Beyrut 1422/2001.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye).

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed, Muhammed el-Cezerî, *Câmi'u'l-usûl fî ehâdîsi'r-resûl*, (nşr. Abdülkādir el-Arnaût), Dımaşk 1390/1970.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye)

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, Beyrut, ts., (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Mervezî, Ebû Abdillah Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî eş-Şâfiî, *Muhtasaru Kıyâmi'l-leyl*, (iht. Ahmed b. Ali el-Makrîzî), Faysalâbâd 1408/1988.

Muhammed Fehd Hârûf, *el-Müyesser fi'l-kırââti'l-erba' aşere*, Beyrut 1422/2001.

Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî el-Hanefî, *el-Câmi'u's-sağîr*, Beyrut 1406.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâci'l-Ârifîn b. Ali, *Feydu'l-kadîr*, Beyrut 1415/1994.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. H. Ritter v.dğr.), Stuttgart 1412/1992.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-'ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Zekeriyyâ Abdülmecîd en-Nûtî), Beyrut 1413/1993.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut 1421/2001.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1983.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi‘u‘l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân / Tefsîru’t-Taberî*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmi‘u’s-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kāmûs*, (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Küveyt 1385/1965.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A‘lâm*, Beyrut 1980.

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

F

I

İ

N

O

Ö

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 15

Çeviren

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

MÜCÂDİLE SÛRESİ

HAŞR SÛRESİ

MÜMTEHİNE SÛRESİ

SAF SÛRESİ

CUM'A SÛRESİ

MÜNÂFİKŪN SÛRESİ

TEGÂBUN SÛRESİ

TALÂK SÛRESİ

TAHRÎM SÛRESİ

MÜLK SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lutfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

قَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّت۪ي تُجَادِلُكَ ف۪ي زَوْجِهَا وَتَشْتَك۪ٓي اِلَى اللّٰهِ
وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا اِنَّ اللّٰهَ سَم۪يعٌ بَص۪يرٌ ﴿١﴾

1. "Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir."

[Zıhâr]

Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Tefsircilerden bir grup; bu âyet, Ubâde b. Sâmit'in kardeşi Evs b. Sâmit ve karısı hakkında nâzil oldu, demiştir. Yalnız onlar, kadının ismi konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür. İbn Abbâs, adının Havle'dir. Hz. Âişe'den (r.a.) gelen bir rivayete göre ise ismi Cemîledir. Bazıları da adının Havle kelimesinin küçültme (ism-i tasğîr) kipi olan Have olduğunu belirtmiştir. Bazı rivayetlerde ifade edildiğine göre, Evs'in kendi eşine yönelik sözünün sebebi şudur: Evs bir gece karısını yatağına çağırmış, fakat o sırada kadın, kocası ile birlikte olması helâl olmayan bir konumda (âdet görme hali) imiş. Bu yüzden kadın gitmemiş ve evden çıkmak istemiş. Bunun üzerine kocası ona, "eğer evden çıkarsan artık sen bana anamın sırtı gibisin" demişti. Buna rağmen kadın evden çıkmış. Sabah olunca kocası, ben artık senin bana haram olduğunu zannediyorum, demiş. Kadın ise vallahi sen benim hakkımda talâk (boşama) kelimesini hiç zikretmedin, diye itiraz etmiş. Bunun üzerine kocası sen Resûlullah'a git (s.a.) ve bu durumu kendisine sor, çünkü ben ona böyle bir şeyi sormaktan utanıyorum, demişti. Kadın da Resûlullah'ın (s.a.) yanına vardı ve durumu kendisine anlattı. İşte bu âyet onun üzerine nâzil olmuştur[1]. [§]Bazı 8

1 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 74.

rivayetlerde karısına ilk zıhâr yapan kişinin Evs olduğu kaydedilir. Hatta râvî, Evs'in akıl sağlığı biraz bozulmuştu, bu sözü de canının çok sıkkın olduğu bir sırada söylemişti, der. Bunu rivayet eden Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'dir[2]. Ancak buradaki "lemem" (اللمم) kelimesi ile Evs'in aklını kaybettiğini kastetmemiş olmalıdır, çünkü aklını kaybeden kişi karısını boşayacak olsa bile talâk vaki olmaz. Kaldı ki onun, sırt benzetmesi ile yaptığı yemin zıhârdı. Buna göre 'onun akıl sağlığı bozulmuştu', cümlesinin yorumu, o aşırı derecede kızmıştı, sanki hiç yumuşak bir hali yoktu, şeklinde olmalıdır.

Kadın ve kocası hakkında da farklı rivayetler vardır. Muhammed b. Ka'b gibi bazıları, kadın Resûlullah'a (s.a.) geldi ve çocuklarımın babası, amcamın oğlu ve benim en çok sevdiğim kişi olan Evs, bir kelimecik söylemişti; şu Kitab'ı sana indiren Allah adına yemin ederim ki, o bu sözcük ile talâkı kastetmedi; sadece, sen bana annemin sırtı gibisin, diye konuştu, dedi. Hz. Peygamber (s.a.) cevaben, "senin ona haram olduğunu zannediyorum" buyurdu. Kadın, böyle söyleme ey Allah'ın resûlü, o talâk sözcüğünü hiç kullanmadı, diye ısrar etti ise de, Resûlullah (s.a.) yine; "senin ona haram olduğunu zannediyorum" buyurdu. Kadın itirazını birkaç kez tekrarladı ise de, Resûlullah (s.a.) her seferinde aynı cevabı verdi. Sonra kadın, "Allah'ım! Yaşadığım bu şiddetli sıkıntıyı ve kocamdan ayrılmaktan duyduğum zorluk konusundaki şikâyetimi sana arz ediyorum. Allah'ım; peygamberine bir çözüm yolu indir" diye dua etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak; **Allah işitmiştir** meâlindeki âyeti, **Altmış fakiri doyurur** meâlindeki kısmına kadar[3] indirdi.

Kelbî'nin rivayet ettiği bazı haberlere göre kadın Resûlullah'a geldi ve, ey Allah'ın resûlü, kocam Evs b. Sâmit benimle evlendiği sırada, zengin ve büyük aileye sahiptim. Sonra o malımı yedi, gençliğimi de bitirdi. Ben onun yanında ihtiyarladım, ailem öldü gitti, malım-mülküm dağıldı ve zayıf düştüm. Şimdi de beni annesinin sırtına benzetti (zıhâr yemini yaptı), sonra da beni ortada
9 bıraktı. Aslında o da pişman oldu, ben de pişman oldum. **[§]**Beni tekrar kocamla birleştirecek bir çare var mı ey Allah'ın resûlü?' dedi. Resûlullah (a.s.) kadına, "Seni boşadı mı?" diye sordu. Kadın hayır, dedi. O zaman Resûlullah (s.a.) "Senin durumun hakkında bana bir emir gelmedi, şayet durumunla ilgili bir emir nâzil olursa sana söylerim" buyurdu. Bunun üzerine kadın ellerini göğe doğru kaldırdı ve durumunu açıklayan bir vahyi peygamberine göndermesi için Allah'a yakardı ve niyazda bulundu, oradan çıkıp kocasının yanına gitti. Arkasından Cibrîl aleyhisselâm bu âyetlerle geldi.

---

2 bk. Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 6-7.

3 el-Mücâdile, 58/4.

Başka bir rivayette ise olay şöyle anlatılır: Kadın Resûlullah'a (s.a.) geldi ve; kocam Evs b. Sâmit, genç, varlıklı ve aile efradımın da hayatta bulunduğu sırada benimle evlenmişti. Nihayet malımı yiyip bitirdiği, gençliğimi tükettiği, yaşımın ilerlediği, gücümün zayıfladığı ve ailemden kimse kalmadığında beni, annesinin sırtına benzetti. Üstelik benim küçük çocuklarım da var. Eğer bunları onun eline bırakırsam zarar görürler, yanıma alsam aç kalırlar, dedi. Hz. Peygamber (s.a.) "Haydi git! Belki de sen kocana haksızlık etmişsin!" dedi. Kadın heyecanla, ey yeryüzünde Allah'ın emîni olan Resûl, asıl kocam bana haksızlık etti, diye karşılık verdi. Hz. Peygamber (s.a.); "Sen şimdi git, çünkü siz kadınların bazı zayıf tarafları vardır" buyurdu. Buna rağmen kadın Hz. Peygamber'le (s.a.) tartışmaya devam etti. Resûlullah'ın kendisiyle ilgilenmediğini ve bir çıkış yolu göstermeyeceğini anlayınca, başını göğe doğru kaldırarak, kocasının kendisine yaptıklarını Allah'a şikâyet etti: Allah'ım! Ben, yeryüzünde senin emînin olan peygamberine geldim, başını kaldırıp bana bir çare göstermedi. Bugün benim ihtiyacıma sen çare ol yâ Rabbi! Zayıflığıma ve çaresizliğime acı! diye dua etti. Kadın daha evine gitmemişti ki Cibrîl (s.a.) geldi ve, **Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir** meâlindeki âyeti getirdi. Hz. Peygamber hemen kadının kocası Evs'i çağırdı, kendisine: "Havle'ye reva gördüğün işi yapmanın sebebi neydi ki, Allah onun hakkında vahiy gönderdi?" diye buyurdu. Kadına da haber gönderdi ve bu âyetle onu rahatlattı. Evs, Resûlullah'ın sorusuna "şeytanın işi ey Allah'ın resûlü" dedi ve "acaba bizi tekrar birleştirecek bir yol var mı? diye sordu. Resûlullah "Evet" buyurdu, sonra da onlara kefâret âyetini sonuna kadar okudu[4].

[§]Görüldüğü üzere bu rivayetler arasında farklılıklar vardır. Kurazî'nin **10**
rivayetinde Hz. Peygamber (a.s.) kadına; "senin kocana haram olduğunu zannediyorum" demiş, başka bir rivayette ise; "senin durumun hakkında bana bir emir gelmedi" buyurmuş. Ancak bu iki rivayeti şöylece uzlaştırmak mümkündür: Senin kocana haram olduğunu zannediyorum; yani Câhiliye devri insanları bunu haram sayıyordu. Buna dayanarak ben de kocana haram olduğunu zannediyorum. Ancak bu konuda henüz bana bir vahiy gelmedi. Şayet bu konuda bir emir nâzil olursa onu sana söylerim. İkinci olarak "mâurâki" (مَا أُرَاكِ) lafzı, yani "öyle zannediyorum" meâlindeki cümle, onun haram kılındığını göstermez. Aksine bu, o dönemde insanların haram olduğunu düşünmeleri sebebiyle söylenen zanna dayalı bir beyandı. Dolayısıyla bu ifade ya mevcut

---

[4] bk. Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 3-10; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 69-75.

uygulamanın kabul edilmesi anlamına gelir veya bu olayda haram kılmanın vahiy yoluyla gerçekleştiği anlamına gelir. Buna dayanarak kesin cevap vermeyip sadece kocasından sakınmak gerektiğine işaretle yetinmesi, haram olma ihtimalini göz önüne alan bir ihtiyatı gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı fakihler, âyet nâzil olmadan önce zıhârın hükmü konusunda Selef arasındaki ihtilafı da zikretmiştir. İkrime'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Cenâb-ı Hak, zıhâr âyetini gönderene kadar, kadınlar zıhâr (الظهار) yoluyla kocalarına haram sayılırdı, zıhâr âyetten önce talâk kabul edilirdi. Allah Teâlâ bu âyeti göndererek onun talâk değil zıhâr olduğunu hükme bağladı[5]. Ebû Kılâbe ve diğer bazılarının da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onların Câhiliye dönemindeki talâkları îlâ (الإيلاء) ve zıhârdı[6]. İslâmiyet gelince Cenâb-ı Hak, zıhâr ve îlâ konusundaki hükmünü verdi. Zührî'nin de, Câhiliye ehlinin talâkı zıhârdı dediği rivayet edilmiştir. Ebû Hureyre'nin (r.a.) de, Câhiliye ehlinin talâkı zıhârdı, sonra Allah, zıhârı bu ümmet için kefâretini mutlaka ödemek suretiyle kalkan ve haram olmaktan çıkan bir statüye kavuşturduğu bir harama dönüştürdü, dediği nakledilmiştir. Hasan-ı Basrî de şöyle demiştir: Zıhâr, talâkın en ağırı ve eşi haram kılmanın son noktasıydı, çünkü erkek karısına zıhâr yaptığında artık ona ebediyen dönemezdi.

11 [§]Gerçeğe en yakın olan şudur ki zıhâr, Câhiliye döneminde talâk sayılsa bile, İslâm'da talâk değildir. Hasan-ı Basrî'nin söylediği gibi haramlığı gerektiren ve hükmü asla kaldırılmayan bir şey de değildir; çünkü Havle hadisinde, kocasının kendisine: Senin artık bana haram olduğunu zannediyorum, demesine Havle, 'vallahi sen, benim hakkımda talâk kelimesini söylemedin', karşılığını vermişti. Eğer zıhâr talâk olsaydı Havle de bunu bilirdi. Bunun gibi Havle meseleyi Resûlullah'a (s.a.) anlatırken, kocam sen bana annemin sırtı gibisin dedi, diye konuşmuştu. Resûlullah (a.s.) da "senin ona haram olduğunu zannediyorum" karşılığını vermişti. Havle ise, böyle söyleme ey Allah'ın resûlü, kocam talâk kelimesini kullanmadı, karşılığını vermişti. Bu söze Hz. Peygamber (s.a.), zıhârın da talâktan ibaret olduğuna inanıyorum, şeklinde bir cevap vermemişti. Bu konuda uzun bir hadis rivayetinin içinde geçen başka bir metinde Havle şöyle der: Kocam beni annesinin sırtına benzetti (zıhâr yemini yaptı), sonra da beni ortada bıraktı. Beni tekrar kocamla birleştirecek bir çare yok mu ey Allah'ın resûlü? Resûlullah (a.s.), "Kocan seni boşadı mı?" diye sordu. Kadın, hayır, dedi. O zaman Resûlullah (a.s.); "senin durumun hakkında bana bir

---

[5] İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 63.

[6] Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 10.

emir gelmedi" buyurdu. Buna göre İslâmiyet'ten sonra ve fakat bu âyet henüz nâzil olmadan önce, şayet zıhâr talâk kabul edilmiş olsaydı Allah'ın elçisi (s.a.), kadına, "kocan seni boşadı mı?" diye sormazdı. Üstelik kadın, kocam beni annesinin sırtına benzetti, dedikten sonra bu soruyu sormuştu. Bu durumda Hz. Peygamber (s.a.); "senin durumunla ilgili bana bir emir gelmedi" demeyecekti ve onun getirdiği şeriatin hükmüne göre zıhâr, mülkiyeti yok eden bir talâk olacaktı. Bu şekilde anlamak daha doğru olsa gerektir. Bu, bizim şu sözümüzü doğrulamaktadır: Havle ve Evs'le ilgili hadiste, onun İslâm'da ilk zıhâr yapan kişi olduğu belirtilmektedir; bu durumda bu iş nasıl talâk olabilir?

Şayet denilirse ki: Resûlullah (s.a.); "senin ona haram olduğunu zannediyorum" dememiş miydi? Zıhârla nikâhı kaldırmayan haramlık, ancak âyetin nüzûlünden sonra sabit bir hüküm haline gelmişti. Âyet ise Evs b. Sâmit hakkında, o sözü telaffuz ettikten sonra nâzil olmuştu. Onun maksadı da talâkın doğurduğu haramlıktı. Dolayısıyla bu hüküm, Hz. Peygamber'in (s.a.) şeriatında, zıhâr âyetinin nüzûlünden önce de "gayr-ı metluv" vahiy (okunmayan, yani Kur'ân dışı vahiy) ile sabitti, her ne kadar daha önce Câhiliye devri geleneğinde mevcut ise de. İşte bundan dolayı koca, karısına, senin bana haram olduğunu zannediyorum, demişti. Bu söz, belirtilen âyetin nüzûlünden önce de onun talâk sayıldığına işaret etmektedir.

[§]Buna şöyle cevap verilir: Bu, sizin aleyhinizde bir delil oluşturur. Çün- 12
kü Resûlullah (a.s.); "Senin ona haram olduğunu zannediyorum" sözü ile zıhâr talâk olduğu için onunla nikâhın haram hale geldiğini kastetmiş olsaydı, nasıl olur da onun talâk hükmünde olduğunu bildiği halde aynı söz ve aynı şahıs hakkında zıhârla haramlığına hükmederdi? Sahih bir hadiste belirtildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Evs'i çağırdı, ona kefâret vermesini emretti ve karısı ile arasındaki nikâhı devam ettirdi. Şayet o talâk sayılsaydı ve böyle bir hüküm de mevcut olsaydı, bu hüküm ancak âyetle yürürlükten kaldırılarak (nesh) yerine başka bir hüküm getirilirdi. Bu ise geçmişte olan bir olaya değil, ancak gelecekte gerçekleşecek bir olaya uygulanabilirdi. Dolayısıyla bu, aleyhte bir delildir. Resûlullah'ın (s.a.), "Senin ona haram olduğunu zannediyorum" anlamındaki sözü ise belirttiğimiz iki sebep dolayısıyla söylenmiş olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet denilirse ki: Zıhâr kesin olarak talâk sayılmakla birlikte Resûlullah (s.a.) o kadın hakkında talâkla hükmetmedi; bilâkis, "senin ona haram olduğunu zannediyorum" diye zanna dayanan bir hüküm verdi. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu söze dayanan hükmü neshedeceğini kendisine bildirmiş ve onu talâktan

ayırıp, kadından faydalanmanın haram kılınmasına yönlendirmiş olabilir. Zıhâr âyeti nâzil olana kadar o sözle, kesin bir hüküm vermeyi kastetmemiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Şayet bu, Allah'ın şeriatında karara bağlanmış mevcut bir hüküm olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.) onu nesheden bir âyet nâzil olmadıkça, neshedileceğini bilse dahi, kendisiyle amel etmekten ve o hükmü uygulamaktan çekinmezdi, çünkü Resûlullah nâzil olan hükmü yerine getirmek zorundaydı. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet!"[7] Başka bir âyette de şöyle buyurdu: "Ey resûl! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et!"[8] Şayet uygulamanın aksine bir nâsih gelecek olursa, onu geçmiş bir olaya değil, gelecekte vukû bulacak olaya uygulamak gerekir.
13 Bunun doğruluğu daha önce söylediğimiz şu hususa bağlıdır: [§]Hakkında belirtilen âyetin nüzûlünden önce zıhâra dair İslâm'da herhangi bir hüküm yoktu, Câhiliye devrinde ise zıhârla karı-koca birlikteliği haram sayılıyordu. Söz konusu sebep ortada olup olay da vukû bulunca, Hz. Peygamber (s.a.) onlara ihtiyaten karı-koca ilişkisinden sakınmalarını emretti, tâ ki âyet gelip de olayın hükmünün ne olduğu anlaşılmış olsun. Zira Cenâb-ı Hak -zıhâr yapanın mevcudiyeti henüz bilinmese de- onu uygulamaya ihtiyaç ortaya çıktığında o bilgiye ulaşma imkânı varsa, bununla o hükmü kastetmiş olabilir. Hüküm, onun farz olması konusunda mücmel (المجمل) olarak inen, sonra açıklaması arkadan gelen bir nas gibi ve zâhirinin hilafına açıklaması sonradan gelen ve umûm ifade eden (العامّ) nas gibidir. Bu mesele de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Kadının Mücadelesi]

Kocası hakkında seninle tartışan kadının sözünü Allah işitmiştir. Yani kadının sözünü ve kocası hakkındaki mücadelesini, kocasının kendisine söylediği "Sen bana annemin sırtı gibisin" sözünden dolayı başına gelen sıkıntılar üzerine çeşitli sorular sorarak Allah'ın elçisiyle giriştiği mücadelesini Cenâb-ı Hak işitti. Mücadele tartışmak ve karşılıklı konuşmaktır. Kadının kocasına karşı mücadelesi, kocası kendisine, "eğer evden çıkarsan sen bana annemin sırtı gibisin" demesine rağmen evden çıkması, sonra kocasının, "artık senin bana haram olduğunu zannediyorum" demesi üzerine de "vallahi sen talâk kelimesini kullanmadın" diyerek kendini savunmasıdır. Kadının Hz. Peygamber'le mücadelesi ve konuşması ise Resûlullah'ın (s.a.) "senin ona haram olduğunu

---

7 "Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet ve onların arzularına uyma! Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmalarına dikkat et!" (el-Mâide, 5/49).

8 "Ey Resûl! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun" (el-Mâide, 5/67).

zannediyorum” sözüne karşı, böyle söyleme ey Allah’ın resûlü, demesidir. Bu, onların karşılıklı konuşmasıdır (muhâvere). Bazıları ‘muhavere sözün tekrar edilmesidir’ demiştir. Yani ikisi de birbirine cevap veriyor ve bu cevaplarını da tekrar ediyorlardı. Nitekim Hz. Peygamber “senin ona haram olduğunu zannediyorum” sözünü tekrar ediyor, kadın da “böyle söyleme ey Allah’ın resûlü, çünkü o, talâk sözcüğünü hiç kullanmadı” cümlesini tekrar ediyordu. Bu yorum, ilkinden daha uygun gözükmektedir.

Allah’a yakınan kadın. Bu meâldeki beyan iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, kadın Resûlullah’a (s.a.) yakınmıştı, ama Allah bunu kendi zatına nispet etti. Çünkü kadının maksadı, [§]kendisini rahatlatacak bir âyetin, Cenâb-ı 14
Hak’tan resûlüne gelmesiydi. İkincisi, kadın şikâyetini Allah’a arz etmiş, O’na yakarışta bulunmuştu. Çünkü Resûlullah’ın kendisine söylediği; “senin, kocana haram olduğunu zannediyorum” sözü üzerine başka bir çıkış yolu ve çare bulamamıştı. Bundan dolayı şikâyetini Allah’a arz etmiş, O’na dua etmiş ve yalvarmıştı. Sonunda Allah, o kadın hakkındaki âyeti indirmiş ve rivayetlerde belirtildiği üzere zıhâr için gerekli olan kefâret verildikten sonra karı-kocanın tekrar birleşmelerine izin verildiğini Resûl’üne bildirmişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Yani kadını işitmesi, şikâyet ettiği sıkıntıdan kurtulma ve çıkış yolunu göstermekle ona icabet etmesidir. Yine Resûlullah’n (s.a.) işitmesi de hükmü kendisine karmaşık gelen bu olayı karmaşıklığı gidererek beyan etmesidir. Bazı dilciler “tehâvurakümâ” (تحاوركما) kelimesine **sizin sözleriniz** anlamını vermiştir, çünkü tehâvur; iki kişi arasında karşılıklı olarak söylenen sözdür.

Evs ile Havle’nin durumu konusunda farklı rivayetler vardır. Bir rivayete göre Resûlullah (s.a.) kadını çağırdı ve kendisi hakkında nâzil olan âyeti ona haber verdi. Kurazî’nin hadisinde anlatıldığına göre âyet nâzil olunca, Hz. Peygamber (s.a.) kadının kocası Evs’i çağırıp kendisine, “Bir köle âzat et!” buyurmuş. Evs, âzat edebileceğim bir kölem yok, deyince, “Öyleyse ara vermeden iki ay oruç tut!” buyurmuş. Evs, bir gün oruç tutmaya bile gücüm yetmiyor, ey Allah’ın elçisi, çok zorlanıyorum, ara vermeden iki ay oruç nasıl tutarım? diye karşılık verince, Hz. Peygamber de “Öyleyse altmış fakiri doyur!” buyurmuş. Bunun üzerine Evs, bunu yapabilirim, demiş. Altmış fakiri doyurmuş ve böylece karısını nikâhında tutmuştur. Kelbî’nin naklettiği başka bir rivayete göre, onların birleşmelerine izin veren âyet gelince Resûlullah (s.a.) Have’nin kocası Evs b. Sâmit’e haber göndermiş, geldiğinde kendisine, “Yazıklar olsun sana! Seni bu yaptığına ve söylediğine seni sevk eden şey neydi?” diye sormuş.

o da, şeytandı, ey Allah'ın elçisi, acaba bizi tekrar birleştirecek bir çare var mıdır? diye karşılık vermiş. Hz. Peygamber de, "var" buyurmuş ve kendisine dört âyeti okumuş. Sonra da, "Bir köle âzat etmeye gücün var mı?" diye sormuş. O da, "vallahi yok, ey Allah'ın elçisi, benim malım az, aile efradım kalabalıktır, köle de pahalıdır, diye karşılık vermiş. Bu sefer, "Peki, ara vermeden iki ay oruç tutabilir misin?" diye sormuş; yine "vallahi tutamam, ey Allah'ın resûlü, ben günde bir veya iki defa yemek yemezsem, gözlerim kararıyor, öleceğimi zannediyorum" demiş. "Peki, altmış fakiri doyurabilir misin?" diye sorunca, "vallahi doyuramam, ey Allah'ın resûlü, ama sen bana yardım edersen yapabi-
15 lirim" demiş. [§]Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, kendisine on beş ölçek (1 saʿ = 2,917 kg.) erzak vererek yardımcı oldu. Evs, Resûlullah'tan on beş ölçek erzakı alarak çıktı ve onu altmış fakire dağıttı. Böylece Allah Teâlâ onu ailesiyle tekrar birleştirdi[9].

Başka bir rivayete göre de bir adam karısına zıhâr yapmıştı ve bundan dolayı oruç tutuyordu. Oruçlu iken karısı ile cinsel ilişkide bulunmuş, hemen Resûlullah'a (s.a.) gelip durumu anlatmış, Resûl-i Ekrem (s.a.) bu yaptığından dolayı onu ayıplamış, sonra da az önce belirtilen kefâretlerden birini vermesini emretmişti. Ancak adam, her kefâret teklifine, "buna gücüm yetmez" karşılığını vermişti. O zaman Resûlullah (s.a.) kendisine, falan yerdeki Ebû Zurayk'a gitmesini, ondan bir vesk (200 kg.lık bir ölçek) hurma almasını ve her birine bir ölçek (sâʿ, صاع) vermek suretiyle hurmayı altmış fakire dağıtmasını, kalanını da ailesine harcamasını emretmişti. Kefâret olarak verilmesi gereken yiyecek konusunda da Evs, bir rivayete göre, "buna gücüm yetmez" demiş, başka bir rivayete göre de, "tamam, bunu yapabilirim" demiş. Diğer bir rivayete göre ise, "yapamam, ancak sen yardım edersen mümkündür" demiş. Bu farklı rivayetlerden anlaşılan odur ki Hz. Peygamber erzakın temini konusunda kendisine yardım edeceğini veya gerekli bütün erzakı vereceğini vâdettikten sonra adam, "tamam şimdi oldu" demiştir. Böylece bu rivayet farklılıkları da uzlaştırılmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu rivayetler, erzak cinsinden kefâret verilirken buğdaydan yarım saʿ verilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kezâ yarım sâʿ (صاع) buğdayın da bir yoksulun günlük yiyeceği olduğuna ve fıtır sadakası için bu miktarın uygun düştüğüne işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir. Yani sizin konuşmalarınızı işitmekte, durumunuzu ve hakkınızda verilen hükmü görmektedir.

---

9 bk. Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 5-6; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 72.

اَلَّذ۪ينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَٓائِهِمْ مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْ اِنْ اُمَّهَاتُهُمْ
اِلَّا الّٰٓـئ۪ي وَلَدْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَاِنَّ
اللّٰهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ

2. "İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır."

İçinizden karılarına zıhâr yapanların. Bu beyanda geçen "yuzâhırûne" (يُظَاهِرُونَ) kelimesi bir kırâatte "yezzahherûne" (يَظَّهَّرُونَ) diye okunmuştur. Bu fiilin aslı "yetezehherûne" (يَتَظَهَّرُونَ) idi, kural gereği te (ت) harfi za (ظ) harfine idğâm edilip harfe şedde konuldu ve "yezzahherûne" (يَظَّهَّرُونَ) oldu. Bu kelime "yezzâherûne" (يَظَّاهَرُونَ) diye de kırâat edilmiştir. Buna göre de kelimenin aslı "yetezâherûne" (يَتَظَاهَرُونَ) iken tâ harfi zâ'ya idğâm edilerek şedde konulunca
"yezzâherûne" (يَظَّاهَرُونَ) oldu. [§]Bu lafız mufâale bâbının muzari olarak (يُظَاهِرُونَ) 16
diye de kırâat edilmiştir. Kelimenin kırâat tarzında bazı farklılıklar varsa da hepsinin mânası aynıdır. Bir adamın karısına zıhâr yaptığını ifade etmek için (ظَاهَرَ، تَظَاهَرَ، إظَّاهَرَ، إظَّهَرَ، تَظَهَّرَ) kalıpları kullanılabilir, bunların hepsi de aynı anlama gelir; o da, birinin kendi karısına, "sen bana annemin sırtı gibisin" demesidir. İbn Kuteybe[10] şöyle dedi: "Yuzâhirûne" (يُظَاهِرُونَ) kelimesi, "yuharrimûne" (يُحَرِّمُونَ) yani haram kılıyorlar demektir; annelerin sırtı gibi mahrem kılıyorlar[11]. Ebû Avsece[12] de şöyle dedi: "Yuzâhirûne" (يُظَاهِرُونَ) kelimesi yemin anlamına gelir; bir adamın, karısına, sen bana annemin sırtı gibisin, diyerek yemin etmesidir. Bu kelime "tezâhur" kalıbından "yezzâherûne" (يَظَّاهَرُونَ) diye okunduğun-

---

10 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, yazar ve dilcidir. Bağdat'ta ikamet etmiştir. Çeşitli bilim dallarında pek çok eseri vardır. Konumuzla ilgili olarak *Garîbi'l-Kur'ân* ve *Müşkilü'l-Kur'ân* adlı eserleri tanınmıştır. Dedesine nispet edilerek kendisine Kutebî de denilmiştir. 276/889 yılında vefat etti (bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luğāt*, II, 281; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, XIII, 296-300).

11 bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 456.

12 Bu zat, Ebû Avsece Tevbe b. Kuteybe el-Hüceymî en-Nahvî el-A'râbî. Semerkent'ta ikamet ediyordu. Edebiyatta Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ekolüne mensuptu. İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin hocasıydı. Kendisinden, Uştâbdîze mahallesinden Seyhân b. Hüseyin b. Hâzim el-Müeddib rivayette bulunmuştu (bk. Ahmed en-Nesefî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, s. 115).

da, yardımlaşıyorlar anlamına gelir. (تَظَاهَرَ الْقَوْمُ), adamlar yardımlaştı demektir. Bütün bunlar âyetin ihtiva ettiği hükümlere dayanan farklı açıklamalardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Asr-ı saadet döneminin bazı topluluklarında zıhâr mevcuttu. Bize rivayet edildiğine göre, Evs'in karısı evden çıkmaya niyetlenince, kocasının kendisine, "eğer evden çıkarsan sen bana anamın sırtı gibi olursun" diyerek yaptığı zıhâr yemini sayılıyordu. **Zıhâr yapanlar** meâlindeki âyet de buna işaret etmektedir. "Zıhâr" kelimesi, sırt anlamına gelen "zahr" (الظَّهْرُ) lafzından türeyen bir isimdir. Müslümanlar kendi aralarında bu lafzı aynı anlamda kullanıyorlardı. "Sen bana annemin sırtı gibisin" cümlesinde de aynı lafız yer almaktadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin zâhirine gelince, zıhâr lafzının, "sen bana annem gibisin" anlamında kullanılmış olması gerekir. Zira âyetin devamında, **o kadınlarsa onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır** diye buyurulmaktadır. Burada "analar" (امّهات) lafzı kullanılmış, anaların sırtı denmemiştir. Buna göre âyetin, anayı kastetmiş olması gerekir. Muhammed b. Hasan [eş-Şeybânî] bunu delil göstererek bir adamın kendi karısına, zıhâr niyeti olmasa bile "sen bana anam gibisin" demesini zıhâr saymıştır. Ebû Hanîfe (r.h.) ise haramlığa niyet etmeden, sadece bu sözle zıhâr yapmış sayılmaz, şayet niyet ederse zıhâr olur; çünkü âyet o sözü söyleyen kişi hakkında nâzil olmuştur, delil bulunmadan ona başka bir anlam vermek doğru olmaz, demiştir.

17 **[§]İçinizden karılarına zıhâr yapanların karıları asla onların anaları değildir.** Yani o kadınlar onların anneleri gibi değildir, çünkü Allah Teâlâ **içinizde karılarına zıhâr yapanların karıları** diye haber verirken red makamında **bu kadınlar** asla **onların anaları değildir** buyurmuştur, yani onlar karılarına, "siz bize karşı annelerimizin sırtı gibisiniz" diyorlardı. Azîz ve Celîl olan Allah'ın, **o kadınlar, asla onların anaları değildir** diye buyurarak, o insanların, karılarına, onlar bizim annelerimiz gibidirler veya annelerimizin sırtı gibidirler, şeklindeki sözü değil 'onlar bizim analarımızdır', şeklindeki sözlerini reddetmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, **o kadınlar, asla onların anaları değildir** meâlindeki beyan ile anneleri gibi değildirler, demek istemiş olması muhtemeldir. Ancak âyet "onların anaları gibi" diye takdir edildiğinde şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: **Onların anaları, sadece kendilerini doğuran kadınlardır** anlamındaki beyana nasıl anlam verilecektir? Onlar, karıları için kendi annelerine benzetmeyi iddia ediyorlardı. Cenâb-ı Hak ise böyle bir benzetmeyi reddetmiştir. Bu durumda "onları doğuran anneleri" ifadesinin gerçek

anlamı nedir? Zaten insanlar bunu biliyor ve annelerini asla inkâr etmiyorlardı, ayrıca karılarının da kendilerinin gerçek anneleri olduğunu iddia etmiyorlardı ki **onların anaları, sadece kendilerini doğuran kadınlardır** meâlindeki cümle ile bu iddiaları reddedilmiş olsun?

Burada başka bir problem de şudur: Allah, **Gerçek şu ki onlar çirkin laf ve asılsız bir söz söylüyorlar** diye buyurmaktadır. Halbuki onların zahirî sözleri ne yalan ne de kötüdür. Çünkü onların, "senin sırtın annemin sırtı gibidir" veya "sen bana annemin sırtı gibisin" yahut da "sen annem gibisin" şeklindeki sözlerinde sadece bir benzetme vardı. Kaldı ki karısı hakikatte annesine de benzeyebilir, çünkü şekil ve yaratılış itibariyle onun sırtı annelerin sırtı gibidir; benzetme ise asla bütünüyle aynı olmayı gerektirmez. Bu durumda onların, karılarını annelerine benzetmeleri nasıl olur da çirkin ve yalan bir söz diye nitelendirilebilir?

Başka bir problem de şudur: Cenâb-ı Hak, onları doğuran kadınlardan başka kadınları da onların anneleri diye zikretmektedir. Zira Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in zevceleri ile ilgili olarak; "onun eşleri, müminlerin anneleridir"[13] buyurmuştur. Keza başkalarının çocuklarını emziren kadınlar için de bu çocukları kendileri doğurmadıkları halde "sizi emziren anneleriniz"[14] buyurmuştur.

[§]Başarı ancak Allah sayesinde mümkündür. Biz şöyle deriz: Onlar 18
-üstlerine vazife olmadığı halde- anneleri hakkında var olan birtakım hak ve hükümleri karıları için de gerekli kılmak istiyorlardı. Onlar kadınları annelere benzetiyorlar, fakat bu teşbihle şekil veya yaratılış benzerliğini kastetmiyor, aksine bununla haramlığı kastediyorlardı. Aslında kadınların haramlığı annelerin haramlığı gibi değildir. Çünkü anne, bir kadın olarak kendisinden cinsel açıdan yararlanılması ebediyen haram olan kadındır. Fakat bir erkeğin annesinin evine girmesi, ona hizmet etmesi, onunla seyahate çıkması mübahtır. Yine ona bakması, dokunması, onu sırtına alması, indirmesi, onunla yalnız kalması ve başbaşa bulunması da mübahtır. Buna karşılık kadın (eş), üç talâkla veya bâin talâkla nikâhtan çıkarıldığı takdirde, artık kocası için bu haklardan hiçbiri caiz olmaz. İki şey arasındaki benzerlik, her ne kadar ikisi arasında bütün noktalarda tam bir eşitliği gerektirmiyorsa da noktalardan birinde tam eşitliği

13 "Peygamber onlara kendi canlarından daha evlâdır. O'nun eşleri de müminlerin analarıdır" (el-Ahzâb, 33/6).

14 "Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları ve sizi emziren analarınız size haram kılınmıştır" (en-Nisâ, 4/23).

gerekli kılar. Meselâ dünyada bir kişi ilim sahibi olduğunda kendisine âlim denir, Cenâb-ı Hak da âlim diye isimlendirilir, ancak iki ilim [insanın ilmiyle Allah’ın ilmi] arasında her açıdan benzerlik ve eşitlik olmadığı için, burada benzerlik oluşmaz. Şüphesiz Allah Teâlâ bundan çok yücedir. İşte bu da göstermektedir ki zıhâr yapanların eşlerine yönelik saygınlığı annelerine saygınlık gibi olmasını istiyorler; anneleri için birtakım haklar ve hükümler olduğu gibi onlar için de bazı hakları ve hükümleri gerekli görüyorlardı. Böylece annelerine karşı mübah olan bazı davranışlar olduğu gibi, karılarına karşı bazı muameleleri de mübah hale gelsin; annelerine yönelik saygınlık, onlara karşı da olsun. Fakat Cenâb-ı Hak bunu meşru kılmayıp yasakladı ve **o kadınlar asla onların anaları değildir** diye buyurarak onların böyle demesini reddetti. Yani onların varlığını düşündükleri bu haramlık konusunda karıları anneleri gibi değildirler. Bundan dolayı karılarını, annelerinin haram oluşu gibi haram saymadı. Sonra **onların anaları, sadece kendilerini doğuran kadınlardır,** diye buyurdu. Yani onların karıları hakkında oluştuğunu düşündükleri haramlığı, ancak kendilerini doğuran annelerine tahsis ettik; onlara ne oluyor ki benim emretmediğim ve meşru görmediğim bir şeyi kendi kafalarından uydurup duruyorlar! Böylece Allah, onların yaptıklarını reddetmiştir.

Böylece, **gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar,** meâlindeki âyetin yorumu da anlaşılmış oldu. Eşleriyle ilgili bu hakların ve hükümlerin kendilerine gerekli olduğunu henüz bildirmeden kendi kafalarından söyledikleri için Cenâb-ı Hak sözlerini yalan diye nitelendirmiştir.
19 [§]Yani onlar, kadınlar hakkında bazı hakları, tıpkı anneler hakkında olduğu gibi gerekli görmekle, hükümlerde, haklarda ve haramlıkta kadınları annelerine benzetmekle yalan ve çirkin bir söz söylemiş oluyorlardı. Her ne kadar onların sözleri, teşbihin zâhiri açısından çirkin ve yalan olmasa da… Bu aynen Allah Teâlâ’nın münafıkları nitelerken söylediğine benzemektedir: “Münafıklar sana geldiklerinde, şahitlik ederiz ki sen Allah’ın peygamberisin, derler. Allah da bilir ki sen elbette, O’nun peygamberisin. Allah münafıkların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir”[15]. Münafıkların söyledikleri görünüşte doğru idi, ancak maksatları başka idi. Söylediklerinden başka şeyleri kalplerinde sakladıkları için Allah onları yalancı diye niteledi. İşte o zıhâr yapanlar da, kendilerine emrolunmayan bir hükmü öngördükleri için Cenâb-ı Hak, onların sözlerini çirkin ve yalan diye niteledi. Münker (الْمُنْكَر) şeriatın doğru bulmadığı şeydir; “zûr” (الزُّور) da yalan sözdür. Yüce Allah onlara bunu yasakladı.

---

[15] el-Münâfikūn, 63/1.

Kendileri doğurmadıkları halde Hz. Peygamber'in (a.s.) zevcelerine ve süt emziren kadınlara, Cenâb-ı Hakk'ın **anaları** demesine gelince; bazı âlimler bu âyetin, "sizi emziren anneleriniz"[16] ve "Peygamber'in eşleri müminlerin anneleridir"[17] meâlindeki âyetlerden önce gelmiş olması münasebetiyle bunu caiz görürler. Çünkü o zaman sütanneliği hükmü yoktu, sonradan geldi. Bu, o zamana bağlı olarak haber verilmiş demektir. Bu durum, şu âyetteki ifadeye benzer: "De ki: Bana vahyedilende yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum"[18]. O vakit böyle bir hüküm yoktu, ama sonra başka şeylerin de haram kılındığını gördü. İşte anne meselesi de buna benzer. Bu sözün, sütannesi bulunmayan özel bir topluluk veya belli bir kabile için söylenmiş olmasının muhtemel olduğu da ileri sürülmüştür. Bu durumda onların annelerinin sadece kendilerini doğuran kadınlar olduğunun haber verilmesi anlamını taşır. Ancak kabul etmek gerekir ki bu, zorlama bir yorumdur. Çünkü **onların anaları, sadece kendilerini doğuran kadınlardır** meâlindeki ilâhî beyanın gereği şudur: Onların gerekli gördükleri o haklar ve hükümler, ancak kendilerini doğuran kadınlar hakkında sabittir, anlamına gelir. Yahut da Hz. Peygamber'in (s.a.) zevceleri ve süt yoluyla anne sayılanlar gibi Cenâb-ı Hakk'ın uygun görmesiyle dinî bakımdan anne gibi sayılan kadınlar hakkındadır. Halbuki yüce Allah, onların kadınları için bu hakları vermemiş [§]ve 20
onları anne kavramına ilhâk etmemiştir. Dolayısıyla söz konusu kimselerin, bu haklar konusunda eşlerini onlara benzetmeleri çirkin ve asılsızdı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şüphesiz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır** cümlesi ise, açık olup herhangi bir açıklamaya ihtiyacı yoktur.

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ
رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا ذٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرٌ

3. "Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."

---

[16] en-Nisâ, 4/23.

[17] el-Ahzâb, 33/6.

[18] el-En'âm, 6/145.

[Zıhârın Hükmü]

Karılarına zıhâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Zıhârın hükmünün ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Âyette geçen dönmek fiilinin yorumu hakkında Tâvûs'tan[19] gelen iki rivayet vardır. Birine göre, **sonra dediklerinden dönenler** anlamındaki cümle ile ilişki kastedilmiştir. Buna göre zıhârdan dönüp karısıyla cinsel ilişkide bulunan kimsenin kefâret vermesi gerekir. Bu yorum, âyete aykırı uzak bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, âyetin devamında; **karısıyla temas etmeden önce** diye buyurmuştur. Onun söylediği ancak 'îlâ'nın hükmüdür; bilindiği üzere 'îlâ' yapan kişi ilişkide bulunursa kefâret ödemesi gerekir. Zıhâr'a gelince onun kefâretinin ilişkiden önce ödenmesi gerekir. Tâvûs'tan gelen başka bir rivayete göre zıhâr sözünü söyleyen kişinin kefâret vermesi gerekir; o, kefâret için başka bir şart öngörmez. İmam Mâlik'ten gelen bir rivayete göre, kişi karısına zıhâr yapar sonra onunla birlikte olup nikâhında tutmaya ve beraber olmaya karar verirse, yeminini bozmuş olur ve kefâret ödemesi gerekir. Hatta karısını nikâhında tutma ve beraber olma kararından veya beraber olduktan sonra onu boşasa veya karısı ölse bile yine de kefâret ödemesi gerekir. Eğer kadını elinde tuttuğu halde cinsel ilişkiye girmese ve sonra kadın ölecek olsa, kefâret düşer, boşasa da yine düşer. Fakat daha sonra onunla evlenecek olursa kefâret vermeden ona sahip olamaz, çünkü ona dönmesi, ilişki için onu tutmak anlamına gelir. Hasan-ı Basrî, dönmekten maksat, ilişkiye karar vermektir der, ilişkiye karar verince de daha sonra onu bırakmak istese bile kefâret ödemesi gerekir. Osman el-Bettî[20],
21 karısına zıhâr yapan, [§]sonra ilişkide bulunmadan onu boşayan kişi hakkında şöyle demiştir: Karısına ister dönsün ister dönmesin onun kefâret ödemesi gerektiğini düşünüyorum. Karısı ölse bile zıhâr ve kefâret hükmü üzerinden düşmez. Kefâret ödemedikçe ona vâris olamaz. İmam Şâfiî şöyle der: Dönmekten maksat kadını nikâhında tutmaktır, kefâret bununla vâcip olur. Zıhârın hükmü kadından faydalanmanın haram olmasıdır. Hatta zıhârdan sonra boşaması mümkün olsa, ama boşamayıp kendisiyle ilişkide bulunmak için bir saat bile tutsa, ondan sonra kadın ister yaşasın ister ölsün, kocasının yine de

---

19 Tâvûs b. Keysân el-Havlânî el-Hemedânî, Ebû Abdurrahman, tâbiîlerin büyüklerindendir. Dinî ilimlerde derinleşmek, hadis rivayetinde bulunmak, zorluk içinde yaşamak halifelerle sultanlara çekinmeden öğüt vermekle tanınmıştı. Aslen İranlı'dır. Yemen'de doğdu ve orada yaşadı. 106 (724) yılının hac mevsimi sırasında Müzdelife'de veya Mina'da vefat etmiştir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 224).

20 Osman el-Bettî, Basralı bir fakîhtir. Çiftçi elbisesi ticareti yapardı. Hicrî 140 civarında vefat etti. Kendisinden sünen müellifleri rivayet etmiştir (*el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XIX, 310).

kefâret ödemesi gerekir. Kadının yaşaması durumunda kendisini boşasa veya boşamasa, tekrar karısına dönse veya dönmese de hüküm değişmez. Eğer zıhâr yaptıktan hemen sonra hiç ara vermeden karısını boşayacak olsa, kadını nikâhında tutma kararını vermemişse zıhâr geçersiz olur, kefâret de gerekmez.

Cenâb-ı Hakk'ın, **sonra dediklerinden dönenler** meâlindeki âyetini sonra gelen bazı âlimler "ilk söze dönerler, o sözü tekrar ederler" diye yorumlamıştır. Onlara göre bir adam iki defa "sen bana annemin sırtı gibisin" demedikçe zıhâr yapmış sayılmaz. Bize göre ise zıhârın hükmü, kefâret dışında bir şey ile kaldırılamayan süreli bir haramlıktır. Bu görüş İbn Abbâs'tan (r.a.) da nakledilmiştir. O, şöyle demiştir: Bir adam karısına, "sen bana annemin sırtı gibisin" dediğinde kefâret vermedikçe karısı kendisine helâl olmaz. Bize göre bizâtihî zıhâr, kefâreti gerektirmez, zıhâr sadece haramlığı gerektirir, başka bir şeyi değil; bu da ancak karısına dönmesi halinde söz konusu olur. Hatta kadın ölecek olsa kefâreti gerektiren şey ortadan kalktığı için -ki o da ilişkinin mübah olmasıdır- erkeğin kefâret ödemesi gerekmez. Kezâ karısını bâin talâkla veya üç talâkla boşayacak olsa yine de kefâret ödemesi gerekmez. Sonra kadın evlenmek yoluyla tekrar kocasına dönecek olsa, ilişkinin mübah hale gelmesi için erkeğin yine kefâret ödemesi gerekir. Bazı âlimlerimize göre, kadının ilk evlilikteki haline dönmesi, ilk evlilik halindeki gibi kendini kocasına helâl kılması ve kendisiyle ilişkinin mübah olması için kefâret gereklidir. Dolayısıyla erkek, karısını kendisine helâl ve mübah kılmak için, ilişkiden önce mutlaka kefâret vermelidir. Bize göre haramlık hükmü ancak kefâretle ortadan kalkar. Kefâret vermek, helâl kılmanın vasıtasıdır. Kummî[21] de, **sonra dediklerinden dönenler** meâlindeki âyeti, sözlerinden dönerler, vazgeçerler diye yorumlamıştır. O, Asmaî'den[22] gelen bir rivayeti de buna delil göstermiştir. Buna göre, yanındaki bir bedevî bir bina yapmaya karar verdiğini, sonra da ona döndüğünü söylemiş. [§]Asmaî "bu sözle neyi kastettin?" diye sorunca, bedevî, "ondan 22
vazgeçtiğimi (avdet) ve kararımı feshettiğimi kastettim" diye cevap vermiş. İşte bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, **sonra dönenler** meâlindeki beyanında, onlar haram kıldıklarını tekrar helâl yaparlar, önceki helâl olma halini kastederek kararlarından dönerler, demek istediğine işaret etmektedir. **Sonra dediklerinden dönenler** beyanının, görünen anlamı söze dönmektir. Bununla söylenmiş olan

---

21 Ali b. Mûsâ b. Dâvûd el-Kummî Ebu'l-Hasan, Hanefî fakihidir, hicrî 305 yılında vefat etmiştir (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 260; Kâtib Çelebi, *el-Keşfü'z-zunûn*, I, 20; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 675).

22 Abdülmelik b. Kurayb b. Ali b. Asma' el-Bâhilî, Ebû Saîd el-Asmaî Arap râvîsidir, dil, şiir ve coğrafya ilminin imamlarındandır biridir. Dedesi Asma'a nispetle el-Asmaî diye anılmıştır. Basra'da dünyaya gelmiş ve hicrî 216'da orada vefat etmiştir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 162).

söz, bu sözle sabit olan hüküm, yani haramlık kastedilmiştir. Sanki şöyle demek istemiştir: Sonra onlar, sözle haram kıldıklarına dönüyor ve onu kendilerine helâl kılıyorlar. Cümlede fiil kullanılarak yapılan işin kastedilmiş olması mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber de "hibesinden dönen kusmuğunu yiyen köpek gibidir"[23] buyurmuştur. Burada hibe edilmiş olan şey kastedilmiştir. Cenâb-ı Hak da "kesin olan şey (yakīn) gelinceye kadar Rabb'ine kulluk et!"[24] buyurmuştur. Buradaki "yakīn" kelimesi ile kesin olarak bilinen şey kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Eğer denilirse ki: Kefâreti gerektiren dönmek fiili ilişkiyi mübah kılma niyeti, onu kendine helâl edinme kastı ve bu helâlliği ilk helâl konumuna getirme düşüncesi midir, yoksa ilişkiye yönelmek veya bizzat ilişkide bulunmak mıdır? Şayet amaç bunların ilki ise o zaman bizâtihî mübah ve helâl kılma niyeti ile kefâret vermek gerekir demeleri icab eder; nitekim İmam Mâlik (r.h.) ve Hasan-ı Basrî (r.h.) böyle demişlerdir. Eğer maksat ilişkide bulunmak ise o zaman ancak ilişkide bulunduktan sonra kefâret vermek gerekir, demeleri icap eder; nitekim bazı âlimler de böyle demişti, fakat bu, hem âyete ve hem de sizin söylediğinize aykırı düşer.

Buna şöyle cevap verilir: Bu ifade ile ilişkiyi mübah kılmaya yönelmek ve onu gerçekleştirmek için uğraşmak kastedilmiştir; bu durumda önce kefâret verir, sonra yapacağını yapar. Fakat sadece niyetle ve zıhâr fiilini yapmakla kefâret gerekmez. Çünkü insan zıhâr yaptığında, bu yaptığı şey sebebiyle karısı kendisine haram olur. Eğer kadın bâkire ise ilişkinin hakkını ödemesi gerekir, hatta buna zorlanır. Kadın bâkire değilse ve bir defa bile olsa onunla ilişkide bulunmuşsa, o zaman kişiye, aralarında Allah'ın belirlediği hakkı ona ulaştırması gerekir. Bazı âlimlerimiz, hükmen o da zorlanır, demişlerdir. Eğer ilişkide bulunmaya karar vermişse, cinsel ilişkide bulunmaya girişebilmesi için kefâreti ödemesi gerekir; çünkü kefâret ödemeden ilişkide bulunmak caiz değildir. Bu, tıpkı namaz kılabilmek için abdest almanın gerekli oluşuna benzer; abdest almak başlı başına yapılması gereken bir farîza değil, ama namaz
23 kılmak için abdeste ihtiyaç vardır, [§]çünkü abdetsiz namaz caiz olmaz. İnsan namaz kılmaya niyetlendiğinde, bu farîzayı yerine getirebilmesi için abdest alması gerekir. Yoksa sadece arzu ettiği için veya sadece abdestini bozduğu için abdest alması gerekmez; hatta namaz vakti girene ve namaz kılmaya kalkana kadar abdest alması da gerekli değildir. Bunun gibi bir kadın, namaz vakti gir-

---

23 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 217; Buhârî, "Hibe", 13; "Cihâd ve Siyer", 137.

24 el-Hicr, 15/99.

dikten sonra âdet görecek olsa kendisinden namaz düşer, bu durum abdesti de düşürür. Buna göre bir erkek zıhâr yaptığı karısı ile ilişki hakkını kullanmaya niyetlendiğinde zıhârın şartı olan kefâreti ödemesi gerekir. Kadın ölecek olsa, ilişki imkânı kalmadığı için kefâret de gerekmez. Üç talâkla veya bâin talâkla boşandığında da hüküm aynıdır. Ama daha sonra kadın tekrar kocasına dönecek olsa, kocası kendisiyle cinsel ilişkide bulunacağı zaman söz konusu kefâreti yine vermesi gerekir, çünkü zıhâr, gayenin gerçekleşme ihtimalinden dolayı zıhâr geçersiz olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Burada başka bir yorum daha yapılabilir: **Karılarına zıhâr yapanlar** meâlindeki âyet, onlar Câhiliye döneminde zıhâr yapıyorlardı, anlamında bir haber cümlesidir. Yani o dönemde zıhâr yapıyor, sonra da sözlerinden dönüyorlardı. Buna göre müslüman olduktan sonra da o sözü söyleyecek olurlarsa, âyette belirtilen hüküm uygulanır. Çünkü zıhâr, Câhiliye döneminde bilinen bir uygulamaydı, dolayısıyla müslüman olduktan sonra da aynı sözü söyleyen kişiye söz konusu hüküm uygulanır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir"[25] meâlindeki âyetine benzer. Bu adamın eylemi bir defa yaptığı fiile, ikinci defa ise Allah'ın haram kıldığını helâl yapmaya varır. Şayet helâl kılmak düşüncesiyle ilk yaptığına tekrar dönecek olursa Allah da cezalandırmak suretiyle kendisinden intikam alır. Doğrudan doğruya helâl kılmaya girişirse, Allah da azap ile ondan intikam alır. Nitekim ribâ âyetindeki hüküm de buna benzemektedir: "Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisinindir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse…"[26], yani kim İslâm'dan önce yaptığı fiile tekrar dönerse… [§]İşte zıhâr fiiline tekrar dönmek de böyledir. Bize göre, bu âyetin 24
yorumu böyle olmalıdır. Bu aynen, Cenâb-ı Hakk'ın şu ilâhî beyanına benzer: "Gizli konuşmaları yasaklanan o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar"[27]. Yani onlar Câhiliye döneminde gizliden gizliye konuşuyorlardı, Cenâb-ı Hak onları bu yaptıklarını tekrar yapmaya dönmelerini yasaklamıştır. İşte zıhâr âyeti de bu şeklide yorumlanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ancak bu yoruma göre, kefâretin gerekliliğine ilişkiye yönelmenin sebep oluşu bu delil ile kanıtlanamaz. Burada yalnız zıhârın kefâret ile sınırlı bir süre boyunca haramlığı gerektirdiği açıkça anlaşılır. Zikrettiğimiz hadisler de bunu

---

25 "Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir" (el-Mâide, 5/95).

26 "… İşte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir" (el-Bakara, 2/275).

27 el-Mücâdile, 58/8.

göstermektedir: Hz. Peygamber (s.a.), karısına zıhâr yapan Evs'e kefâret vermesini emretmişti. Bu kanaate ancak işaret yoluyla varılabilir. Şöyle ki kefârete bağlı olan belirli bir süre haramlık, kefâret ödeyerek kaldırıldığına göre, bu haramlığı kaldıran kişiye haramlığı gerektiren şey, geçmişteki bir sebep değil, o işe teşebbüs etmesidir. Çünkü bir haramlığı kaldıran şey (kefâret) o şeyin haram kılınmasını gerektiren şey (zıhâr) sebebiyle vâcip olmaz. Daha önce abdestten bahsederken, temizliği gideren abdest bozmanın, abdest almayı gerektirmediğini, fakat mükellef olan kişiye temiz olarak namaz kılması farz olunca, namaza durabilmesi için abdest alması gerektiğini, zira abdestsiz namazın kılınamayacağını söylemiştik. İşte kefâret de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Dönmek, nikâhında tutmaya karar vermek ve evliliği sürdürmektir" diyen kişinin bu sözü yanlıştır, çünkü Evs b. Sâmit karısına zıhâr yaptığında, Hz. Peygamber (s.a.) ona nikâhı devam ettirmek isteyip istemediğini sormamış, kefâret vermesini emretmişti. Dolayısıyla âyetteki dönme (العود) fiilini, nikâhı sürdürmek diye anlamak isabetli değildir; çünkü kadını nikâhında tutmak ona dönmek diye anlaşılamadığı gibi herhangi bir şeyi elde tutmaktan "ona dönmek" anlamı çıkmaz. Bu itibarla böyle bir değerlendirme, kelimenin sözlük anlamına aykırıdır. Bir şeye dönmek, üzerinde bulunduğu duruma dönüş yapmak demektir; dolayısıyla bu hal, dönüş gerçekleşinceye kadar o şeyin yokluğunu ve ortadan kalkmasını gerektirir. Bu ise, o şey için ikinci bir var oluştur. Bu da söylediğimiz gibi, ancak avdetin "helâlliği geri getirme isteği" olarak anlaşılması halinde gerçekleşir, zira helâllik zıhâr sebebiyle ortadan
25 kalmış yerine haramlık gelmiştir. [§]Avdetin nikâh akdi olarak anlaşılmasına gelince, o zaten devam etmektedir, zıhârla ortadan kalkmamıştır ki nasıl akde geri dönülsün? Burada anlaşılacağı üzere akdindevam etmesi ve kadının nikâh sebebiyle tutulması "avdet" olamaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, **sonra dönerler** diye buyuruyor; bu cümledeki **sonra** anlamına gelen "sümme" (ثمّ) lafzı terâhî, yani gecikme anlamını ifade eder ve bilâhare anlamına gelir. 'Dönme'yi kadını tutmak ve nikâhı devam ettirmek diye anlayanlar, âyete bilahare sözü olmadan söylenen sözün hemen arkasından dönmek anlamını vermiş olurlar, bu ise âyetin zâhirine aykırı düşer.

Dönmeyi ilişkiye karar vermek diye yorumlamaya gelince, bunun bir anlamı yoktur. Çünkü her ne kadar bir yasağa niyetlenmek o yasağı işlemeye sebep olduğu için sakıncalı görülse de zıhâr, ilişkiye karar vermeyi değil, ilişkiyi haram kılmaktadır. Dolayısıyla ilk duruma göre, kaçırdığı şeye dönmek araç değil amaç olur. Halbuki niyetin, diğer esasların hükümlerine etkisi yoktur.

Görmüyor musun ki, diğer akitlerin ve haram kılmanın, kafada verilen kararla ilişkisi yoktur, binaenaleyh ona itibar edilmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), "Cenâb-ı Hak, bizzat söylemedikleri veya yapmadıkları müddetçe, ümmetimin gönüllerinden geçen düşüncelerini bağışlamıştır"[28] diye buyurmaktadır.

'Dönme'nin (العود), her ne kadar lafzın zâhirinde bulunan anlamın ilk söze dönmesi anlamına gelmesi muhtemel ise de, bunu ilk sözün tekrarı diye anlayanların düşünceleri yanlıştır; çünkü bu, icmâa ve dinî esaslara aykırıdır. Selef ve halef âlimlerinin, âyetin bu anlama gelmediği konusunda ittifak etmeleri münasebetiyle icmâa muhaliftir, dolayısıyla o söz icmâın dışına çıkmış olur. Dinî esaslara aykırı düşmesine gelince, helâl ve haram kılma keyfiyeti, ancak sözün ilk söylendiği zamanda gerçekleşir, tekrar edildiğinde değil. Alışveriş, nikâh, talâk, köle âzat etme ve icâr konularının hepsinde yöntem budur. Diğer sebeplerde ve tezahürlerde usûl, söylenen sözle haram kılmak olduğuna göre bu, haramlığın sözün ikinci defa tekrarı ile değil, ilk söylenmesi ile gerçekleşmiş olduğuna işaret eder. Haramlığı, sebebin tekrarına bağlı görmek diğer
usûllere muhalefet etmektir. Bu ilke, Şâfiî'nin, [§]süt haramlığının bir defa em- 26
mekle değil, emmenin birkaç kez tekrarı ile gerçekleşeceği şeklindeki sözünü geçersiz kılar. *En doğrusunu Allah bilir.* Hz. Peygamber (s.a.) de, Evs'e sözünü tekrar edip etmediğini sormadı, kefâret vermesini emretti. Ona bunu sorması, hükmün, sözün tekrarına bağlı olmadığını gösterir. Şâfiî'nin; karısını hiç fasıla vermeden zıhârdan hemen sonra boşayana kefâret gerekmez, eğer bir müddet bekleyip sonra boşayacak olursa, karısına dönse veya dönmese yahut ölse dahi kefâret vermesi gerekir, şeklindeki sözü münferit bir içtihattır. Çünkü Tâvûs, karısını boşar veya nikâhında tutarsa kefâret ödemesi gerekir demiştir. Diğer tâbiîler de kadın ölür veya kocası karısına dönmeden onu boşarsa, kefâret gerekmez demişlerdir. Onlar, zıhârın hemen arkasından hiç fasıla vermeksizin kadını boşamakla bir müddet beklemiş olmayı farklı görmemiştir. Bu durumda Şâfiî'nin sözü, Selef âlimlerinin kanaatine terstir ve bu söze itibar edilmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Zıhâr Kefâretinin Şartları]

Karılarıyla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Bu beyanın zâhiri, kefâret vermeden kadınla ilişkiye geçmenin sakıncalı olduğunu göstermektedir, çünkü âyet, ilişkiyi, kefâret verilinceye kadar belirli bir süre için haram kılmıştır. Cinsel ilişkide bulunduğu takdirde, zıhâr da, kefâret de sâkıt olur. Zira bir şarta bağlı olan veya belli bir zamanla sınırlandırılan her

---

28 Buhârî, 'Talâk', 11; Nesâî, 'Talâk", 22.

şey, bu delile göre o zamanın dolması veya şartın yok edilmesiyle geçerliliğini kaybeder. Burada, ikinci zaman diliminde buna benzer bir şeyin gerekli olduğuna dair başka bir işaret de söz konusudur. Ancak karısına zıhâr yapıp sonra onunla cinsel ilişkide bulunan ve ardından Rasûlullah'a (s.a.) gelip meseleyi soran kişiye, Hz. Peygamber (s.a.), "Allah'a istiğfar et ve bir daha kefâret vermeden bunu yapma!"[29] diye buyurmuştu. Dolayısıyla biz, cinsel ilişkiden sonraki haramlığın durumunu Sünnet'ten öğrenmekteyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir köle âzat etmek gerekir meâlindeki ilâhî beyan, biri köle anlamına gelen "rakabe" (رقب) ismine bağlı olmak, diğeri de rakabe (الرقبة) hükmünü gerektiren şeye bağlı olmak üzere iki şekilde yorumlanabilir. Şayet rakabe kelimesi ile bizzat rakabe kelimesi kastedilmişse,
27 [§]küçük olsun-büyük olsun, kâfir olsun- müslüman olsun, elleri veya ayakları kesik olsun-olmasın, kör olsun-olmasın, kısaca ne olursa olsun her nevi kölenin âzat edilmesi caiz olur. Bişr el-Merîsî[30], bu kanaate sahip olup köle nasıl olursa olsun âzat edilmesi caizdir, demiştir. Fakat eğer bu kelimeden maksat, köle hükmünü gerektiren şey ise, o zaman en küçük bir kusuru olan kölenin âzat edilmesi caiz olmaz. Çünkü köle ve câriyede aslolan kölelik niteliğinin dışında bir noksanlık olursa, bütününde noksan sayılmasıdır. Böyle olunca da onun âzat edilmesi caiz olmaz. Çünkü öylesini âzat eden kişi tam bir köleyi değil, ancak bir kısmını âzat etmiş olur. Elinin kesilmesi gibi köleye ârız olan kısmî bir noksanlığın, tümünün helâk olması gibi değerlendirilmesinin ve böylece kefarete elverişli bulunmamasının delili eli kesik veya gözü kör bir kölenin, sağlıklı iken sahip olduğu değerin yarısına satın alınabilmesidir. Zira eksilen şey hakikatin kölenin yarısı olmasa da daha az bir kısmının zarar görmesiyle kıymet açısından onun yarısının telef olduğu anlamına gelir. Bu durumda en küçük bir noksanlığının varlığı halinde onun âzat edilmesinin caiz olmadığı anlaşılır. Çünkü kölede, kölelik niteliğinin dışında kalan noksanlıklar, onun bütününe ait noksanlık diye hükmolunur. O organlarından herhangi birine karşı işlenen cinayet de bütününe işlenmiş sayılır. Ancak âyet hakkındaki bu iki yorum, doğru değildir. İkinci yorumla ilgili şöyle bir cevap verilebilir: Kölenin bazı organlarındaki noksanlık

---

29 İbn Mâce, "Talâk", 26; Tirmizî, "Talâk", 19.

30 Ebû Abdurrahman Bişr b. Ğiyâs b. Ebû Kerîme Abdurrahman el-Merîsî el-Adevî. Mevâlîden ve felsefeyi bilen Mu'tezilî fakihlerindendir. Zındıklıkla itham edilmişti. Mürcie'nin kanaatini benimseyen Merîsiyye grubunun reisiydi, bu itibarla ona nispet edilmişti. Fıkhı Kadı Ebû Yûsuf'tan öğrenmişti. Cehmiyye'nin görüşünü benimsemiş, Halife Hârûnü'r-Reşîd döneminde işkenceye mâruz kalmıştı. Atası Zeyd b. Hattâb'ın azatlısı idi. Babasının Yahudi olduğu da söylenmiştir. Bağdatlı'dır, orada 218 (833) yılında vefat etmiştir. Çeşitli eserleri vardır (Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 55).

bütününde eksik olduğu anlamına gelir, düşüncesinde belirtilen bu noksanlık kölenin azadı ile kaldırılmış olur. Her ne kadar köle iken noksan hükmünde olsa da, âzat edilmesi halinde köleliğindeki bu noksanlığının, tam ve kâmil olma hükmüne etkisi olmaz, çünkü o, âzat edilmekle kazanç sağlamış ve sahip olduğu kusur iyileşmiş sayılır. Bu itibarla anlam açısından tam ve sağlıklı bir köle gibi olur. Bu durumda da onun âzat edilmesi sağlıklı bir kölenin azadı gibi
caiz olur. [§]Bunun delili de âzat edildikten sonra bir cinayete mâruz kalma- 28
sı halinde diyetinden hiçbir şeyin eksilmemesidir, halbuki kölelik döneminde bu durum eksiklik sebebi sayılıyordu. Bu söylenenlerle anlaşılmış olmalıdır ki köle açısından kendisinde hükmî bir noksanlık yoktur. Niteliklerindeki eksiklik sebebiyle oluşan hükmî noksanlık kölelik dönemi boyunca geçerlidir ve kıymetindeki eksiklik de tamamen efendisini ilgilendirir. Eğer köle açısından kendisinde hükmî bir noksanlık olsaydı, bunun hiçbir zaman yok olmaması gerekirdi. Âzat durumunda hükmî noksanlığın ortadan kalkıyor olması, böyle bir kölenin kefâret olarak âzat edilmesinin caiz olduğunu gösterir.

Cenâb-ı Hakk'ın farz kıldığı zıhâr kefâretlerinde asıl olan, kişinin işlediği günahlara ve sakıncalı arzularını gidermesine kefâret olması, bu kefâretlerle hissettiği üzüntü ve zarar da, tekrar o hatalara dönmesine engel olmasıdır. Şimdi bizim bu kefâretlere bakmamız gerekir: Şayet insana hiç sıkıntı vermiyor, acı çektirmiyorsa onun kefâret sayılması caiz değildir. Eğer bir miktar sıkıntı veriyor ve acı çektiriyorsa kefâret sayılır. Buna göre kölenin âzat edilmesinde duyulan üzüntü iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, insan, kölenin çeşitli hizmetler görmesi sayesinde elde ettiği bazı menfaatleri kaybettiğini düşündüğünde üzülür ve acı çeker. İkincisi, şu anda ondan faydalanamasa bile ileride fayda göreceğini düşünerek beklenen bu faydayı kaybettiği için üzülür. İşte bu iki yoldan birine sahip olan herkesin, köleyi âzat etmesi ve bu azadının onun suçuna kefâret sayılması caiz olur, aksi halde olmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi körün, kötürümün, elleri kesik olan vb. kusurlar taşıyan kölenin kefâret olarak âzat edilmesi caiz değildir. Buradan iki netice çıkar. Biri şudur:
Âzat ile kölelik dönemindeki hükmî noksanlık ortadan kalkmış ise de [§]za- 29
ten bu kölenin kefâret olarak âzat edilememesi, eksikliği sebebiyle değil, ancak sahibinin bir bedelle âzat etmiş sayılacağından ötürüdür. Köle bütün organlarıyla kâmil olsa bile onu belli bir bedel karşılığında âzat etmek kefâret için caiz değildir. Bizim, sahibinin bir bedelle âzat etmesi şeklindeki sözümüzün anlamı şudur: Köle aynı haliyle sahibinin elinde kaldığı müddetçe, sahibi onun sıkıntılarını çekecek demektir. Azat etmekle onun sıkıntılarından kurtulmuş oluyor, aynı sıkıntıyı bu sefer müslümanlar yaşamaya başlıyor. İşte bu, kefâret

için caiz değildir. İkincisine gelince, bu, (yukarıda sözünü ettiğimiz üzüntü ve zarar) her iki durumda da yoktur. İlkine göre kusurlu bir köleyi âzat etmekle insan, onun hizmetinden mahrum kalmadığı ve yokluğu ile de üzüntü çekmeyeceği için herhangi bir acı duymaz, sıkıntı da çekmez. İkincisine göre onun, gelecekte kendisinden beklenen bir fayda söz konusu değildir ki yokluğuna üzülsün! Kefâret olmamak anlamına gelen bu illet -hizmet ederek sahibine bir fayda sağlaması söz konusu olmadığı, üstelik nafakasının da sahibi üzerinde bir yük olmasına rağmen- çocuk kölede mevcut değildir ve onun âzadı kefâret olmaya elverişlidir. Biz deriz ki sahibi, küçük kölenin nafakasını, gelecekte ondan fayda beklediği için yüklenmektedir. İnsanlar, ancak gelecekte kendilerinden ve [satılması durumandı) faydalanmak için kız ve erkek küçük çocukları yetiştiriyor ve onlara harcamalar yapıyor. Dolayısıyla böyle bir kölenin âzat edilmesi, bedel karşılığı sayılmaz. Çünkü çocuğun azadında duyulan sıkıntı, büyük kölede olduğu kadar, belki de daha fazladır. Buna göre tek gözü kör olan, ellerinden veya ayaklarından biri kesik olan köleyi âzat etmek de kefâret için caizdir, çünkü böyle bir köle kazanç elde edebilir, efendisi onu âzat etmekle menfaati kaybolacağından dolayı üzülür; efendinin şehvetini tatmin etmesi ve sözünü ettiğimiz bazı eksikliklerini gidermesi ve karşılaması sebebiyle kefâret olması uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İmam Şâfiî'den nakledildiğine göre o, kefâret için kâfir bir kölenin âzat edilmesini caiz görmemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, adam öldürmenin kefâreti olarak mümin bir köleyi âzat etmeyi emretmesini[31] bu görüşüne delil gösterir. Zıhâr kefâreti de bunun gibidir, çünkü bunların ikisi de kefârettir, der.

30 [§]Fakat biz şöyle deriz: Bu, onun mezhebinin usûlüne göre yanlıştır, çünkü onun mezhebi umûm ifade eden lafzı (âmm) esas alır. Köle lafzı da dünyada var olan her nevi köleyi içine alır. Bize göre burada asıl olan şudur: Cenâb-ı Hak zıhâr kefâreti olarak mümin bir kölenin âzat edilmesini emretmemiştir, adam öldürmenin kefâreti konusundaki buyruğunu, bu konuda da geçerli kılmak caiz değildir. Bunun caiz olmadığının delili de Cenâb-ı Hakk'ın o âyette başka şeyleri de belirtmiş olmasıdır. Yüce Allah, "Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Ancak ölünün ailesi o diyeti bağışlarsa o

---

[31] Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi o diyeti bağışlarsa o başka" (en-Nisâ, 4/92).

başka"[32] meâlindeki âyette diyeti de belirtmiştir, fakat adam öldürme âyetinde diyetin belirtilmiş olması ile zıhâr yapan kişinin de diyet ödemesi gerekmez; çünkü zıhâr âyetinde diyetten hiç söz edilmemektedir. Buna göre adam öldürme âyetinde kölenin mümin olmasının şart koşulması, zıhâr âyetinde de aynı şeyin şart olduğu anlamına gelmez. Kur'ân-ı Kerîm'de buna benzer pek çok örnek vardır. Kefâret konusunda en çok caiz görülmesi gereken şey, kâfir kölenin âzat edilebilmesidir. Çünkü bir müslüman bazan kâfir bir köleyi âzat etmekle, müslüman köleyi âzat etmekten daha çok üzüntü duyabilir. Çünkü onun tabiatı, kâfire iyilik yapmayı müslümana iyilik yapmak gibi hoş karşılamaz. Yukarıda kefâretin, kendi mülkünden çıkarması emredilen şeyi çıkarmak sebebiyle sıkıntı çekmesi için olduğunu söylemiştik. Kur'ân-ı Kerîm'de onlara da iyilik yapmanın caiz olduğuna işaret eden âyetler vardır. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Sadakaları açık olarak verirseniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır. Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir." Bunun hemen arkasından da, "Hayır için yaptığınız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız"[33] diye buyurmaktadır. Bir rivayette zikredildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) ashâbından bazıları, müslüman olmayı kabul etmedikleri için kendi akrabalarına infakta bulunmaktan çekinmişlerdi, işte bu âyet onlar hakkında nâzil olmuştu[34]. Bu âyet, kâfirlere iyilik yapmanın ve kâfir köleleri âzat etmenin de kefâret yerine geçeceğini açıkça göstermektedir.

[§]Kadına temas etmeden önce. Ebû Hanîfe'ye (r.h.) göre bu âyet, cinsel 31
temas olmadan tamamlanan bir âzat anlamındadır. Ona göre köle azadı, kademeli olan bir iştir, önce kölenin bir kısmını, sonra diğer kısmını âzat etmek mümkündür. Âyette ise, onlara dokunmadan her iki kısmını da bütün olarak âzat etmek şart koşulmaktadır. Hatta bu arada kadına dokunacak olsa âzat etme işine sıfırdan başlaması gerekir.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَّا فَمَنْ
لَمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتّ۪ينَ مِسْك۪ينًا ذٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪
وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿٤﴾

32 en-Nisâ, 4/92.

33 el-Bakara, 2/271-272.

34 Taberî, *Tefsîr*, III, 130-131; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 233.

4. "Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah'a ve resûlüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir."

Buna imkân bulamayan, temas etmeden önce peş peşe iki ay oruç tutar. Yani bu iki ay boyunca kadınla cinsel ilişkiye girmemelidir. Şayet iki ay dolmadan kadınla cinsel ilişkiye girecek olursa, iki ay orucuna yeniden başlamalıdır. Bunun anlamı kefâret süresi boyunca kadına dokunmamaktır. Kefâret tamamlanmadan ne zaman cinsel ilişki fiili gerçekleşirse oruca tekrar sıfırdan başlamak gerekir.

Cinsel temastan önce. Ebû Yûsuf'a (r.h.) göre bu, cinsel temas anından önce köleyi âzat eder, orucu da aynen, cinsel temastan önce tutar demektir. O, âyet kefâret vaktini açıklamayı hedeflemiştir. Hatta zıhâr orucu tutarken karısı ile cinsel ilişkide bulunacak olsa, oruca yeniden başlaması gerekmez, kalan günleri tamamlar, çünkü o, vaktini geçirmiştir, dolayısıyla üzerinde kalan borcunu kaza eder. İlişkide bulunduktan sonra o orucun vakti bitmiş, geriye kazası kalmıştır. Tıpkı ramazan orucu gibi onun parçalanması ve devam ettirilmesi caiz olur. Ramazan orucunun tutulma vakti belli olduktan sonra, bu vakti geçirirse kazasını peşpeşe tutması şart değildir, parçalı olarak tutabilir. İşte kefâret orucu da öyledir. Bu husus, köle âzat etme gibi düşünülmez, çünkü ona göre köle âzat etme fiili parçalanma kabul etmez. Otuz fakiri doyurduktan sonra cinsel ilişkide bulunacak olsa, sonra fakirleri doyurmaya sıfırdan başlamak gerekmediği konusunda ihtilaf yoktur. Fakihlerin çoğunluğuna göre, kefâretten önce ilişkide bulunan kişiye tövbe ve istiğfarda bulunmaktan başka bir şey gerekmediğinde de ihtilaf yoktur. Ebû Yûsuf (r.h.) gibi bazılarına göre ise iki kefâret gerekir. Çünkü o, ibadetin bir kısmını zamanında yapmıştır; zamanla sınırlı ibadetin bir kısmını vaktinde yapmak, diğer kısmını ise daha sonra yerine getirmek, tamamını sonradan yerine getirmekten daha
32 uygundur. Fakirleri doyurmak konusu da bu anlamdadır. [§]Ebû Hanîfe'ye (r.h.) göre zıhâr kefâreti gerektirmez, fakat haramlığı gerektirir ve bu haramlık da ancak kefâretle kaldırılabilir. Dolayısıyla zıhâr yapan kişiye, bu iş için kefâret ödemesi emredilmez, ancak kadından faydalanmak istediğinde, kendisine "kefâret ödemeden ondan faydalanamazsın" denilir. Durum böyle olunca, kişi kefâretin bir kısmını ödese, sonra kadınla cinsel temasta bulunsa, sonra da kefâretin kalan kısmını ödese, temastan sonra ödemiş olduğu kefâret, temastan önceki vaktin kazası olmaz. Bu onun kazası olmayınca, âyetin ancak şu anlama geldiği kabul edilir: Kadınla cinsel temasta bulunmadan önce bir

köle âzat edin; ikinci olarak kadına dönmek istediğiniz takdirde peşpeşe iki ay oruç tutun. Bundan dolayıdır ki karısına zıhâr yaptığı halde ilişkide bulunan kişiye Resûlullah (s.a.), "Allah'a istiğfar et ve bir daha kefâret vermeden bunu yapma!"[35] buyurmuştur. Yoksulu doyurmak konusu da bunun gibidir; insan bir kısmını yedirir, sonra cinsel temasta bulunursa tekrar yedirmesi gerekmez. Zikrettiğimiz ibare ise, yedirmeye sıfırdan başlamasını gerektirmektedir. Fakat yedirmenin tamamlanması daha isabetli (müstahsen) görülmüştür, çünkü yemek işi farklı zamanlarda dağınık olarak yapılır; şayet o anda bir kısmını yedirse, diğer kısmını da bir yıl sonra yedirse her açıdan caiz olur. Ebû Hanîfe'ye (r.h.) göre köle âzat etmek de bunun gibidir; kölenin bir kısmını o anda, kalan kısmını bir yıl sonra âzat etse caiz olur. Bununla birlikte bu arada temas vukû bulursa, ödemeye yeniden başlamalıdır. Ebû Yûsuf'un (r.h.) âyeti vaktin beyanına hamletmesi doğru değildir, çünkü âyeti bizzat zamana hamlettiğimizde ona bir şey sağlamaz, çünkü o vakti akıl yürüterek bilmek mümkündür. Bu durumda biz zıhârla haramlığın gerektiğini anlar ve bu haramlığın ancak kefâretle kalkacağını bilirsek, o haramı söylemekle helâl olma vakti de ortaya çıkmış olur. [§]Talâk ve diğer bütün haramlar konusunda da durum aynıdır; 33
yani haramı kaldırma sebebi yerine getirilmeden haramlık kalkmaz. Eğer âyet, vaktin beyanına ilişkin kabul edilecek olursa, bu da bir şey ifade etmez. Fakat kadınla temas etmek için kefâret merhalesine ve kefâret süresinde de kadınla teması yasaklamasına dair kabul edilirse, yeni bir fayda ve anlam ortaya çıkar. Bu durumda bu yorum, daha isabetli olur.

Şimdi âyet-i kerîme vaktin beyanının kastedilmediğine de işaret etmektedir. **Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur** buyurulmaktadır. Âyet, köle âzat etmeyi ve oruç tutmayı, ilişkiyi bırakmak kaydıyla belirtmekte, fakat yoksula yedirmek konusunda bu kaydı koymamaktadır. Şayet maksat vakti beyan etmek olsaydı, yoksula yedirmek konusunda da ilişkiden önce kaydını belirtmesi gerekirdi. Zira bir tek şey için kefâret konuşulurken, vaktinin farklı değil aynı olması gerekir. Yoksula yedirmek için vaktin belirtmesine gerek yoktur, çünkü köle ve oruç konusunda vaktin belirtilmiş olması, yedirmek konusunda da zikredilmiş olduğu anlamına gelir ve zaten bu, kefâretin çeşitlerinden biridir; birinde vaktin belirtilmiş olması diğerinde de belirtildiği anlamına gelmez. Bunun bir kısmının belirlenen zamanda, diğer kısmının başka zamanda edâ edilmesi, tamamını zamanı dışında edâ etmekten daha uygundur. Biz de deriz ki köle ve oruç konusunda zamanın belirtilmiş olması, yoksula yedirmek

[35] İbn Mâce, "Talâk", 26; Tirmizî, "Talâk", 19.

konusunda da söylenmiş sayılmasına yetmez. Çünkü beyan nihâî beyan, kifâî beyan ve tafsîlî beyan olmak üzere üç çeşittir. Kifâî beyan, tek bir şeyin veya az bir şeyin beyanı ile, içtihatla veya benzerlerine kıyasla bütünün anlaşılmasına kâfi gelen beyandır. Bu, kendisine emanet edilen bir anlama işaret eder, o da içtihada ve kıyasa dayanan bir husustur. Nihâî beyana gelince, o tüm detaylarıyla bütünün beyanıdır. O kadar ki o konuda içtihada hiç mahal kalmaz. Tafsîlî beyan ise çoğunluğu açıklayan, fakat sonuna kadar bütün unsurlarını açıklamayan beyandır. Bu beyanın hükmü açıklanan şeyin dışında kalanlara sirayet etmez. Şayet burada bütünü içine alan emanet bir anlam bulunsaydı birinin ilave edilip diğerinin dışlanmaması gerekirdi. Dolayısıyla burada kifâî değil, tafsîlî bir beyan söz konusudur, çünkü bir tanesini zikretmekle yetinilmemektedir. Bu, nihâî bir beyan da değildir, çünkü bütünün beyanını yapmamaktadır. Bu itibarla o, belirttiğimiz gibi tafsîlî bir beyandır, zikri geçen mad-
34 delerle sınırlıdır, diğer bütün maddeleri kapsamamaktadır. [§]Eğer âyet, bunu vaktin beyanı için belirtmiş olsaydı hepsine yetecek şekilde sadece biri için belirtmekle yetinirdi. Her biri için aynı şeyin belirtilmesi mübalağa olurdu. Fakat âyetin tafsîlî beyan anlamında bunu zikretmiş olması, söz konusu oruç ve köle kefâreti sürecinde cinsel temasın yasak kılınması, fakat yoksula yedirmek konusunda bunun zikredilmemesi, temas yasağının vaktini açıklamak için olmadığını göstermektedir. Oruç ve köle kefâreti sürecinde cinsel temasın yasak kılınması, âyetle konulan bir hüküm olduğunu anlıyoruz; bu hükmün başka şeylere uygulanması mâkul değildir. Bunun başka bir örneği de, yerinde görüldüğü üzere, "yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz"[36] meâlindeki âyette görülmektedir.

Hülâsa bu konuda biri kıyas hakkı, diğeri ihtiyat hakkı olmak üzere iki yol vardır. Kıyas, cinsel temasta bulunmadan önce anlamındaki ifadede belirttiğimiz orucu, cinsel temastan ayırmak ve kefâret sürecinde cinsel teması yasaklamak içindir. Fakat âyet bunu, yoksula yedirmek konusunda değil, köle ve oruç konusunda zikretmiştir. Bu bize âyetin tafsîlî beyan anlamına geldiğini gösterir. Bu da âyette beyan edilen hükmün o hususa tahsisine, başkasına taşmayacağına delil olur, çünkü akıl, o anlamı kavrama konusunda yeterli değildir. Bu yüzden biz, oruç ve köle azadı süresince temasın âyetle yasaklandığını, hatta onsuz kefâretin de olmayacağını söylüyoruz. Yoksula yedirmek konusunda ise herhangi bir şart görmüyoruz. İhtiyat yoluna gelince, âyetin, vaktin beyanını veya oruç süresince cinsel temastan sakınmayı ifade etmiş olması ihtimalinde,

[36] en-Nisâ, 4/92.

ihtiyat prensibine de uyulmuş olur. Yoksula yedirmek konusunda ise kıyas esas alınmıştır, çünkü burada temastan söz edilmemektedir. Temas yasağının oruç ve köle azadında belirtilip yoksula yedirmek konusunda belirtilmemiş olması, onun kifâî beyan olmadığını gösterir. Belki de o, tafsîlî beyandır ve hükmü sadece belirtilen şeyle sınırlıdır, başka bir hususu kapsamaz. En doğrusunu Allah bilir.

Ebû Hanîfe (r.h.), köle âzat etme bölünmeyi kabul eder, yani kişi, kölenin bir kısmını âzat eder, diğer kısmını ise bulunduğu hal üzere bırakır, sonradan başka bir vakitte onu âzat eder, görüşündedir. Âyet-i kerîme onun bu görüşünün doğruluğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **temastan önce bir**
köle âzat etmek gerekir diye buyurmaktadır. [§]Yani kefâret öncesinde cin- 35
sel ilişkide bulunmadan bir köle âzat etmek gerekir. Şayet kölenin bir kısmını âzat etmek tamamının âzat edilmesini gerekli kılsaydı, **cinsel temastan önce** meâlindeki cümlesinin anlamı kalmazdı. Zira âzat ediş ancak cinsel ilişkiden önce olur. Cenâb-ı Hak, bu beyanıyla *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kölenin tamamını değil bir kısmını âzat etmişseniz, tamamını âzat etmeden ilişkide bulunmayın demek istemiştir. Bundan dolayıdır ki O, tıpkı oruçta olduğu gibi köle azadında da yeniden başlaması gerekir, demiştir. Bu da köle azadının bölünme kabul ettiğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah Teâlâ, yukarıda saydıklarımızı zıhârın kefâreti kılmıştır. O'nun zıhârda yalnızca tövbe ve istiğfarı kefâret saymamasının iki sebebi vardır: Birincisi, şayet Cenâb-ı Hak, zıhârın kefâreti olarak tövbeyi emretmiş olsaydı bunun gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılamazdı. Çünkü bu husus, karı-koca arasındaki bir mesele olduğu için kocanın gerçekten tövbe edip etmediği bilinemezdi. Diğer yandan insan, gerçek anlamda kalben tövbe etmeden, sadece sözle tövbe etmiş olabilir, bu yüzden kadın kocasını itham edebilirdi. Bu sebeple Allah Teâlâ zıhâr durumunda tövbenin, anlaşılabilecek şekilde açık yapılmasını emretmesi, hem o kişi hakkındaki töhmeti ortadan kaldırmak ve hem de kadının kalbini teskin etmek içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Allah nikâh yoluyla eşlerin birbirinden faydalanmasını büyük bir nimet olarak lütfetmiştir. Kişinin eşini, kendisine ebediyen haram olan birine benzetmesi korkunç bir iştir. Bu sebeple Allah ona, kendisine zor gelmeyeceği için ikinci veya üçüncü defa işleyebileceği hafif bir şeyi kurtuluş yolu olarak göstermemiştir. Aksine hem onu, hem de başkalarını tıpkı zina vb. suçlarda olduğu gibi gelecekte zıhâr gibi kabahatlerden caydırmak için canını acıtacak ve ona zor gelecek bir kefâret tayin etmiştir. Bir de şu var: Allah Teâlâ, câriye

hakkında böyle bir haramlık belirlemedi. Zira câriyenin mülkiyetine sahip olmayı özellikle -her ne kadar mübah kılınmış ise de- onun cinselliğinden yararlanmaya vesile kılmıştır. Aynı şekilde Allah câriyelere de efendilerinden faydalanmak hakkını vermemiştir. Bu yüzden câriyeleri âyette sayılan mahremlere benzetmek büyük bir nimeti inkâr, efendileri tarafından hak iptali ve ayrılık
36 sebebi sayılmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* [§]Bu konuda şöyle de denilmiştir: Zıhâr, bir toplumun talâkı idi, ancak sonradan kadının cinselliğinden mahrum bırakma şekline dönüştürüldü. Câriyeler için ise talâk hakkı yoktu, onlar için talâk ve cinsellikten mahrum kalma diye bir şey söz konusu değildi. Şayet onlara ait böyle bir şey olsa bu, yukarıda anlatıldığı gibi nikâhla ortadan kalkan bir haramlık gerektiren talâk değil, hiçbir zaman kalkmayan bir haramlığı gerektiren talâk olurdu. Câriyelerin mülkiyetine sahip olmak, onlara nikâh yoluyla sahip olmak anlamına gelmediği için böyle bir haramlık söz konusu değildir. Onlar için söz konusu olan, mahremiyet yoluyla meydana gelen ebedî haramlıktır. Şayet o haramlık asıl ise, mülkiyetine sahip olmak hakkı bâki kalmak kaydıyla onlar da haramlıkta asıl olur. O takdirde geçici haramlığa dönüşen cinsellikten mahrum olma hakkına kavuşurlar. Bu da gösteriyor ki bunun çözüm yolu bizim söylediğimiz şeydir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet-i kerîme, beyanı tehir etmenin caiz olduğuna da işaret etmektedir. Çünkü söz konusu kişi karısına zıhâr yaptığında, kendisine uygulanacak hükümleri bilmeye şiddetle muhtaçtır. Ama o gibiler hakkında yapılması gerekenin ne olduğu, kendilerine Resûlullah'a (s.a.) başvurup hükmünü sormalarından sonra nâzil olmuştur. Bu da şunu göstermektedir ki beyanın, bazan hitabın kulağa gelmesinden sonraya tehiri caizdir, hatta böyle olması tercihe lâyıktır, çünkü önce ihtiyaç ortaya çıkmalı ve olayın vukûundan dolayı çözümü için ciddi bir arzu bulunmalıdır; özel bir delili gerektiren genel bir hükmün nüzûlü olmamalıdır. Nitekim îlâ ve eşine zina iftirası yapanla ilgili hükümler de olayın vukûundan bir zaman sonra nâzil olmuştur. Bu da bizim söylediğimizi desteklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hak, adam öldürmenin, zıhârın ve ramazanda oruç bozmanın kefâretinde köle azadına bedel olarak iki ay oruç tutmayı emretmiştir. Yemin kefâretinde ise köle azadına bedel olarak üç gün oruç tutmayı meşrulaştırmıştır. Bunun açıklamasını daha önce yapmıştık[37]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu, Allah'a ve resûlüne inanmanızı göstermeniz içindir. "el-Vâdıh" (الواضح) müellifi, buradaki "zâlike" (ذلك) işaret edatının, "iman ettiğiniz için

[37] bk. el-Mâide, âyet 89'un tefsiri.

emredildiniz ve yasaklandınız” anlamına geldiğini söyler. Fakat bize göre, **Bu, Allah’a ve resûlüne inanmanızı göstermeniz içindir** meâlindeki ifade,
[§]“kocası hakkında seninle tartışan kadının sözünü Allah işitmiştir”[38] anla- 37
mındaki cümlenin bağlantısı (sıla) konumundadır. Allah buyuruyor ki **Sizler Allah’a ve resûlüne iman ettiğiniz için,** aranızda gizli olan şeylerin hükmünü size bildiriyor ve sizi haberdar ediyorum. Yani Allah’ı ve Resûl’ünü doğrulamanız ve yaptığınız hiçbir şeyin Allah’a gizli kalmadığını bilmeniz için. Bazıları “zâlike” (ذلك) lafzının; “Allah sizin konuşmanızı işitir”[39] ifadesine dair olduğunu söylemiştir. Yani **Allah’a ve resûlüne iman ettiğinizden dolayı,** size zor gelen ve haramlıkla imtihan edildiğiniz o şeyden sizi rahatlatmak ve size çıkış yolunu göstermek için. Âyette belirtildiği üzere, sizden o sıkıntıyı gidermek ve çıkış yolunu göstermek için. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazılarına göre “zâlike” (ذلك), çirkin ve yalan olduğunu Allah’ın size bildirdiği o söylemiş olduğunuz söz anlamına gelir; bunu Allah’a ve resûlüne imanınızı göstermenizden dolayı size haber verdi. Buradan, Allah’ın onlara olan lütfundan ve yapmakla imtihan edildikleri o şeyden rahatladıklarından ve çıkış yolunu bulduklarından dolayı O’na şükretmeleri gereği ortaya çıkar. Yapmakla emrolundukları ibadetler de böyledir; onlar şu üç şeyden birinden dolayı ibadetle emrolunmuşlardır: Ya kendilerine lütfedilen nimetlere teşekkür için, ya O’nun emrine teslim olup boyun büktüğünü göstermek için, ya da geçmişteki kusurlarından ve yaptıkları eksikliklerden dolayı Allah’tan af dilemek için. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah’a ve resûlüne imanınızı göstermeniz için** meâlindeki ilâhî buyruğun, başka bir anlama gelmesi de mümkündür. Meselâ, bu, tekrar tekrar indirilen âyetlere **imanınızı göstermeniz için,** yani her zaman ve her saatte Allah’a ve resûlüne olan imanınızı yeniden canlandırmanız için. Zira insanlarda imanın yenilenmesi ve canlandırılması, yeni ruhsatların ve farzların ortaya çıkarılması için gereklidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte bunlar Allah’ın koyduğu kurallarıdır. Yani Allah’ın size farz kıldığı hükümlerdir. Zeccâc, âyetteki “hudûdullah” (حدود الله) ibaresine, Allah’ın yasakları ve delilleri, anlamını vermiştir. İnsanları engellediği için kapıcıya (hâcib) “haddâd” (الحدّاد) denilmiştir. Bize göre, **bunlar Allah’ın kurallarıdır** meâlindeki ifade, kişiyi başkasının sınırına girmeyi engellemek anlamında olmak üzere Allah’ın engelleri ve yasakları, anlamına gelir. Bâtılın, hakkın sınırına girmesine ve onunla karışmasına engel olur. Âyet, kulların fiillerinin yaratılmış olduğuna da işaret etmektedir, çünkü itaatler anlamına gelen, **bun-**

38 el-Mücâdile, 58/1.
39 el-Mücâdile, 58/1.

lar Allah’ın kurallarıdır cümlesindeki “hudûd” (الحدود) kelimesi, Allah’a izafe edilmiştir. Bununla da kulların fiilleri kastedilmektedir. Bu da kulların bütün fiillerinin Cenâb-ı Hak tarafından yaratılmış olduğunu göstermektedir. Allah Teâlâ bütün fiilleri kendisi yaratmış olmasına rağmen özellikle itaatları kendisine izafe etmesi, bunlara yönelik hürmet etme ve yüceltme amacına mâtuftur. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk’ın; “Mescidler yalnız Allah’ındır”[40] meâlindeki âyeti gibidir. Bu âyette de camilere hürmet etmek ve onları yüceltmek amacıyla onları kendi zatına nispet etmiştir. Buna göre, “Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da, kıyâmet mutlaka gelecektir”[41] ilâhî beyanın yorumu da aynı anlama
38 gelir. [§]Yani ben onun vaktini nerdeyse kendime bile gizli tutuyorum, size nasıl açıklarım? Cenâb-ı Hak, bu izafeti yapmak suretiyle kıyâmet saatini yüceltmekte ve ona hürmet edilmesini istemektedir. Sanki şöyle demektedir: Ben kıyâmet saatini bu seviyede olan yaratıklara bile açıklamadım, size nasıl açıklarım? Yani bunu yapmam.

Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir. Yani Allah’ı ve O’nun koyduğu sınırları inkâr edenler için âhirette acıklı bir azap vardır. Çünkü küfrün azabı ancak âhirette daimî ve hiç bitmeyen bir azap şeklinde verilir. *Bütün güç ve kudret yüce Allah’a aittir.*

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
وَقَدْ اَنْزَلْنَا اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾

5. “Allah’a ve resûlüne karşı gelenler, daha öncekilerin aşağılandığı gibi aşağılanacaklardır. Halbuki biz apaçık âyetler indirmiştik. Ve kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.”

[Hz. Peygamber’e Uyma Zorunluluğu]

Allah’a ve resûlüne karşı gelenler. Bazı edebiyatçılar buradaki “hâdde” (حَادَّ) fiiline, insanın kendisini Allah ve Resûl’ü’nün (s.a.) emretmiş olduğu yerde değil, başka bir yerde konumlandırmasıdır, diye anlam vermiştir. Böylece o, resûlünün (s.a.) bulunduğu yerin dışına çıkmış olur. “Bu, onların Allah’a ve

---

40 “Mescidler yalnız Allah’ındır. O halde Allah’ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın” (el-Cin, 72/18).

41 “Onun vaktini herkesten gizlemiş olsam da, her bir kişinin yapıp ettiğinin karşılığını görmesi için kıyâmet mutlaka gelecektir” (Tâhâ, 20/15).

peygamberine karşı gelmelerinden dolayıdır"[42] meâlindeki âyette de aynı şey söz konusudur. Yani onlar, Rasûlullah'ın bulunduğu mahalden başka bir yerde dururlar, demektir. Bazıları "haddede" (حَدَّدَ) fiili "an" (عن) harfi cerri ile kullanılırsa "ondan uzaklaşmak" anlamına gelir, demiştir. Bunlar birbirine yakın anlamlardır. **Allah'a ve peygamberine karşı gelenler** meâlindeki ifade aslında, onlar Hz. Muhammed'e (s.a.) gitmesinler, ona tâbi olmasınlar diye insanları engelliyorlar, onları bu yoldan alıkoyuyorlar, demektir.

Daha öncekilerin aşağılandığı gibi onlar da aşağılanacaklardır. Buna şöyle bir anlam verilmiştir: Daha öncekiler nasıl mağlup edilmiş ve ihtiyaç duydukları şeye ulaşamadan geri döndürülmüşse, bunlar da mağlup edilecek ve geri döndürülecekler. Şöyle de söylenmiştir: Öncekiler nasıl helâk edilmişse bunlar da helâk edilecektir. Öncekiler nasıl rezil edilmişse, bunlar da rezil edilecek de denilmiştir. Bunların hepsi birbirine yakın anlamlardır. Bu ilâhî beyanda iki ayrı husus karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, insanların Resûlullah'a (s.a.) tâbi olmalarını engelleyen Mekkeliler veya (ikincisi) tıpkı onlar gibi Medine'de de insanların Rasûlullah'a (s.a.) uymalarına engel olanlar -çünkü bu sûre Medenî'dir-, daha öncekiler gibi zelil olacaklar. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Halbuki biz apaçık âyetler indirmiştik. Yani Allah'ın koyduğu sı- 39
nırları başkalarının koyduğu sınırlardan ayırıp açıklayan veya hakkı bâtıldan ayıran veya resûlünün konumunu başkalarının konumundan veya O'na karşı gelenlerle gelmeyenleri ayırdedip açıklayan âyetler indirmiştik.

Kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır. Yani kâfirler müminleri küçük düşürdükleri gibi, o kâfirlerin hepsini küçük düşürecek bir azap vardır.

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمٖيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا اَحْصٰيهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ
وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهٖيدٌ ﴿٦﴾

6. "O gün Allah onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye tanıktır."

O gün Allah onların hepsini diriltecek. Yani öncekileri, sonrakileri, karşı çıkanları, muvafakat edenleri. **Yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır.** Yani Allah onların

[42] "Bu, onların Allah'a ve peygamberine karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah'a karşı cephe alırsa bilmeli ki Allah cezalandırmada çok çetindir" (el-Haşr, 59/4).

hepsini diriltecek ve hayır-şer türünden bütün yaptıklarını kendilerine haber verecektir. Aradan uzun zaman geçse de veya miktarı çok fazla olsa da, hatta bizzat kendileri unutmuş olsalar bile Allah onların bütün yaptıklarını tek tek sayar. Bu cümleden tehdit anlamı çıkar. Bu âyet ayrıca risâleti de kanıtlamaktadır; çünkü Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk’ın inkârcıların unuttukları bütün yaptıklarını haber vermiş, onlar ise yaptıkları hiçbir şeyi unutmadıklarını söyleyerek Resûlullah’ı reddetmeyi düşünememişlerdir. Âyet, Hz. Peygamber’in, Allah’ın bildirmesi sayesinde bu durumu bildiğini göstermektedir. **Allah her şeye tanıktır.** Yani sayılan, saklanan vb. her şeye tanıktır.

اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مَا يَكُونُ
مِنْ نَجْوٰى ثَلٰثَةٍ اِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ اِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا
اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَٓا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ اَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ
بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾

7. “Farkında değil misin? Allah göklerde olanı da yerde olanı da bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyâmet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir.”

Farkında değil misin? Allah göklerde olanı da yerde olanı da bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın. Bu hitap, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme yapılmış ise onun peygamberliğini kanıtlar, çünkü Allah, onların Resûlullah’a (s.a.) ve ashâbına yönelik olarak gizlice hazırladıkları tuzakları, hileleri ve gizli konuşmalarını peygamberine haber
40 vermektedir. [§]Cenâb-ı Hak bütün bunları resûlüne bildirmiştir ki resûlü bunları Allah sayesinde bildiğini anlasın. İkinci husus da söz konusu âyet resûlüne yönelik bir yardım ve zafer müjdesi konumundadır. Tıpkı Cenâb-ı Hakk’ın Hz. Mûsâ ile Hârûn’a (a.s.) hitap ettiği gibi; “Allah buyurdu: Korkmayın, bilin ki ben sizinle beraberim; işitirim, görürüm”[43]. Yani Firavun’un size söylediklerini ve verdiği cevapları işitirim. Size yönelik herhangi bir kasıtta bulunduğunu görürüm ve size yönelik bir tuzak kurduğu zaman sizden onu

43 Tâhâ, 20/46.

def ederim. O'nun Resûlullah'a yönelik şu beyanı da bu esasa bağlıdır: **Farkında değil misin? Allah göklerde olanı da yerde olanı da bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın.** Onların sana karşı niyetlerinin ne olduğunu ve senin hakkında neleri gizlediklerini Cenâb-ı Hak sana haber verecek, yardım edecek ve seni onların tuzaklarından koruyacaktır. Âyetteki hitabın özel olarak Resûlullah'a (s.a.) değil, her bir kimseye yönelik olması da mümkündür. Bu durumda sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Göklerde ve yerde yaşayanlar henüz yaratılmadan önce oralarda var olan ilginçliklere bakmaz mısın? Göklerdeki, yerdeki ve oralarda yaşayanlardaki ilgi çekici olayları görüyor ve bunları biliyorsan, Allah'ın, onların gizli konuşmalarını bileceğini de bil! Bu ifadeden, hile ve tuzak için yapılan gizli konuşmaların yasak olduğu konusunda bir uyarı anlamı çıkar.

Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bu ilâhî beyanı anlamak için sözün ön kısmına bakmak ve **onların yanındadır** meâlindeki ifadeye buna göre anlam vermek gerekir; tıpkı "Şüphesiz Allah, takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır"[44], "Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır"[45] meâlindeki
âyetlere benzemektedir. [§]Bu tür âyetler, "Cenâb-ı Hak muvaffak kılmak, yar- 41
dım etmek ve zafere ulaştırmak için onlarla beraberdir" anlamına gelir. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki **onların yanındadır** anlamındaki ifade ise, "tuzak kurmayı planlarken, aralarında gizlice konuşurken Allah onlarla beraberdir" demektir. Yani Allah onlarla hazır bulunmakta ve konuşmalarını izlemektedir; sizi onların hile ve tuzaklarından koruyacak ve size yardım edecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nihayet kıyâmet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir. Yani onların kurdukları tuzakları ve yaptıkları gizli konuşmaları kıyâmet günü kendilerine haber verecektir.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوٰى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ
وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَاِذَا جَاؤُكَ

---

44 en-Nahl, 16/128.

45 "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır" (el-Ankebût, 29/69).

حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ وَيَقُولُونَ فٖۤى اَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا
اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿٨﴾

8. "Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun? Yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah'ın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, "Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!" diyorlar. Onların harcı cehennem; işte oraya girecekler; ne kötü bir sondur o!"

Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun? Yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar. Burada Resûlullah'a (s.a.) hitap edilmekte ve gizli konuşmaları yasaklandığı halde yine o yasaklanan şeyi yapmaya kalkışanları bil, denilmektedir. Bu ifade risâletin kanıtlarına işaret etmektedir; çünkü Allah, onlara yasaklanan şeyi tekrar yaptıklarını haber vermektedir ki bu da gizli planlar kurmaktır. Bilindiği üzere onlar, yasaklanmış oldukları bu şeyi yapmaya Resûlullah'ın (s.a.) ashabının huzurunda iken girişmemiş, aksine onların gıyabında gizlice bunu yapmışlardı. Şu halde âyet, Resûlullah'ın bu durumu Allah sayesinde bildiğini göstermektedir.

Bu gizli plan kurmanın sebebinin ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazıları şöyle demiştir: Yahudilerle Hz. Peygamber (s.a.) arasındaki bir barış anlaşması vardı. Yahudiler müslümanlardan birini tek başına gördüklerinde onu öldürmek için aralarında gizlice konuşuyorlardı. Müslüman da kendisini öldürmek veya bir kötülük yapmak için konuştuklarını düşünerek korkar ve yolunu değiştirirdi. Resûlullah (s.a.) bu durumdan haberdar olunca, yahudilerin gizli konuşmalar yapmalarını yasaklamış, ancak onlar bunu dinlememiş ve yine gizli konuşmalarına devam etmişlerdi. Âyet bunun üze-
42 rine nâzil olmuştur[46]. [§]Bazıları şöyle demiştir: Ashap, Resûlullah'ın yanından ayrıldıklarında, bazı yahudilerle münafıklar, sahâbeden birine bakarak aralarında konuşurlarmış. Sahâbî de onların kendisine baktıklarını görünce, herhalde bu adamlar Resûlullah'ın (s.a.) askerî birlik içinde sefere gönderdiği akrabalarımın öldürüldüğüne veya öldüğüne dair haber aldılar, diye düşünür ve içini bir endişe kaplarmış. Bu endişe hali, akrabası seferden dönünceye ka-

46 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 68; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 80.

dar sürermiş[47]. Fakat bize göre bu ve benzeri konularda susmak daha uygundur. Çünkü bu, onların aleyhine bir delil olarak kullanılmıştır. Belirtilen şeyin aksi de mümkündür, o zaman da haberin yalan olmasını gerektirir. Dolayısıyla susmak daha doğrudur.

Sana geldiklerinde de Allah'ın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Rivayet edildiğine göre onlar, Resûlullah'ın (s.a.) yanına geldiklerinde, kendisini "es-Sâmu aleyke ya Muhammed" (السّام عليك يا محمد), yani canın çıksın, başına belâ yağsın diye selâmlıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.) de onlara aleyküm, yani size de diye karşılık veriyordu[48]. Açıklamaya çalıştığımız bu âyet onun peygamberliğine işaret etmektedir. Çünkü onlar, bu selâm lafzını gizlice söylüyorlardı, fakat Cenâb-ı Hak, onların gizli sözlerine peygamberini muttali kıldı. **Üstelik birbirlerine, 'Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!' diyorlar** meâlindeki ilâhî beyanı da böyledir. Yani onlar, haydi yaptığımız gizli konuşmalardan dolayı Allah bize azap verse ya! diyorlardı. İşte bu âyet Resûlullah'ın peygamberliğine işaret etmektedir; çünkü onlar, bu sözü kendi kendilerine gizlice söylemiş, fakat Cenâb-ı Hak, onların kendi içlerinden söylediklerine resûlünü muttali kılmıştı. Buradan anlaşılmaktadır ki Resûl-i Ekrem bu hususa, Cenâb-ı Hakk'ın bildirmesi sayesinde vâkıf olmuştur.

Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya! Bu ilâhî beyan için şöyle bir yorum yapmak mümkündür: Resûlullah (s.a.) tarafından onlara yönelik azap tehdidi üzerine bunu söylemiş olmaları mümkündür; çünkü bu, onların kendi içlerinden yaptıkları gizli konuşmalarıydı. Bu azabın gelmesi gecikince, bu sözleri söyleyen kişi peygamber olsaydı şimdiye kadar
bize azap edilirdi, diyorlardı. [§]Ne var ki Allah'ın resûlü onları azapla teh- **43**
dit etmiş olsa bile, ne zaman azap edileceklerini belirtmemiştir. Onların görecekleri azap, **Onların harcı cehennemdir, işte oraya girecekler; ne kötü bir sondur o!** meâlindeki beyanda belirtilen zamandadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırsa ya!** meâlindeki sözü, Resûlullah'ın (s.a.), onların selâmlarına ve aleyküm diye mukabele etmesi üzerine söylemiş olmaları da muhtemeldir. Hz. Peygamber'in bu cevabı üzerine onlar, "ve aleyküm" (وعليكم) diyerek Muhammed bize beddua etti, şayet o, peygamber olsaydı yaptığı beddua kabul edilirdi, demişlerdir. Ancak gerçek şudur ki Resûlullah (s.a.) onlara beddua etmemiş, sadece selâmlarına karşılık vermişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

47 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 331.

48 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 19-21.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾

9. "Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah'a saygısızlık etmekten sakının."

Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman günah işleme, haksızlık etme ve Peygamber'e karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun. Müfessirler bu âyetin münafıkları kastettiğini söylemiştir. Bize göre ise müminlerin, onlar gibi gizlice fısıldaşmalarını yasaklamaya hamledilmesi de mümkündür. Yani ey iman edenler, onlar sizin hakkınızda düşmanlık ve günah işlemek için gizlice konuştukları gibi, siz de onlar hakkında aynı şekilde gizlice konuşmayın. Onların sizin hakkınızda yaptıklarını siz yapmayın, fakat siz onlar hakkında iyilik ve takvâyı konuşabilirsiniz. Bu tıpkı "Mescid-i Haram'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın!"[49] meâlindeki âyete benzemektedir. Cenâb-ı Hak, onlar müminleri Mescid-i Haram'dan geri çevirdikleri için, müminlerin onlara saldırmalarını yasaklamakta, bilâkis; "İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın!"[50] buyurarak onlara iyilik ve takvâ üzerine yardımlaşmayı emretmektedir. İşte üzerinde konuştuğumuz âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetin, müminlere bu tür davranışları yasaklamak için doğrudan doğruya müminler hakkında gelmiş olması da muhtemeldir. Bu durumda âyet, "eğer gizli konuşacaksanız, sizi günaha, düşmanlığa, haddi aşmaya ve Hz. Peygamber'in (s.a.) emir ve yasaklarına karşı gelmeye sevk edecek
44 şeyleri konuşmayın" demektir; **İyilik ve takvâ hakkında konuşun!** [§]Sonra buradaki "el-birru" (البر) lafzı muhtemeldir ki her türlü hayrı içine almaktadır. Takvâ ise, daha önce bahsedildiği üzere, insanların kendilerini cehennemden koruyan her şeydir.

---

[49] el-Mâide, 5/2.

[50] el-Mâide, 5/2.

Huzurunda toplanacağınız Allah'a saygısızlık etmekten sakının. Bu ilâhî beyanın, müminlere ve haşrin varlığını kabul eden kâfirlere hitap etmiş olması mümkündür; çünkü Ehl-i Kitap ile bazı müşrikler öldükten sonra dirilmeyi kabul ediyorlardı. Dehrîler ile müşriklerin bir kısmı ise bunu inkâr ediyordu.

اِنَّمَا النَّجْوٰى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَلَيْسَ بِضَٓارِّهِمْ
شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٠﴾

10.** "*(O tür) ***gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu, müminleri üzmek içindir. Oysa o, Allah'ın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah'a güvenip dayansınlar."

O (tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Yani onların günah işlemek, düşmanlık etmek ve resûle karşı gelmek konusundaki gizli konuşmaları şeytandandır; yoksa âyetin zâhirine bakıp genel bir hükümle her nevi gizli konuşmaları değil. Dolayısıyla âyet, yasak kılındığını kaydettiğimiz şeyler hakkındaki gizli konuşmayı ifade etmektedir. Sonra, **o gizli konuşmalar ancak şeytandandır** meâlindeki âyetin, kötülük için gizli konuşmaya başlamak şeytandandır, anlamına gelmesi de mümkündür. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre, Cenâb-ı Hak, Hz. Âdem'i (a.s.) yarattığı zaman İblis meleklere şöyle demişti: Ne dersiniz, eğer o sizden daha üstün tutulursa, siz ne yapacaksınız? Melekler de ona gereken cevabı vermişlerdi. Ancak o şöyle demişti: Şayet ben ona üstün tutulursam kendisini mutlaka helâk edeceğim, ancak o bana üstün tutulursa, kendisine mutlaka düşmanlık yapacağım. Böylece İblis, Hz. Âdem'e (a.s.) kötülükte bulunacağını gizlice dile getirmişti. Buna göre kötülük konusunda gizli konuşmak ilk defa şeytanda görülmüş oluyordu.

Bu, müminleri üzmek içindir. Eğer şeytan, üzüntü hallerinde müminleri bozmaya ve Cenâb-ı Hakk'ın emirlerinden uzaklaştırıp yasaklarına sokmaya daha çok muktedir olmasaydı, **O gizli konuşmalar şeytandandır. Bu müminleri üzmek içindir** meâlindeki âyetin anlamı olmazdı. Bu da göstermektedir ki Şeytan -Allah ona lânet eylesin- müminler üzerinde sevinç ve ra-
hat hallerinden ziyade hüzün ve gazap hallerinde daha muktedirdir. [§]Fa- 45
kat şeytanın Âdem'i zevk ve lezzetlere çağırmasındaki ve ona birtakım şeyleri temenni ettirmesindeki kastı, onu, kendi gücünün daha etkili olduğu darlık ve zorluk haline düşürmektir. Bundan dolayıdır ki Âdem ile Havva'ya, "Sana

sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?"[51] demişti. Sözünü ettiği şeyle onları aldatmaya ve bunları temenni ettirmeye çalışmıştı. Onun maksadı başkasına göstermesi haram olan organlarını ortaya çıkarmak, onları sıkıntı ve belaya düşürmekti. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü"[52]. Cenâb-ı Hak İblis'e, sözünü ettiğimiz bazı kötülükleri yapma gücünü vermiş, fakat yiyeceği, içeceği, giyeceği vb. şeyleri bozma gücünü vermemiştir. Halbuki bu, öncekinden daha basit bir şeydir ve bunlar pek çoktur. Fakat Allah'ın insanlara bir lütuf ve ihsan olarak, bahşettiği dünya hayatına dair olan bu şeyleri bozma gücünü İblis'e vermemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Oysa o, Allah'ın izni olmadıkça, onlara hiçbir zarar veremez.** Yani onlar, hile ve tuzak kurmak için yapmış oldukları gizli konuşmalarla müminlere hiçbir zarar veremezler. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminler ancak ve ancak Allah'a güvenip dayansınlar. Yani müminler, onların kendilerine karşı tasarladıkları hile, tuzak ve helâk etme emellerini yok etme konusunda Allah'a güvensinler. Düşmanlarına karşı yardıma nâil olmak, zafer kazanmak ve her türlü hayırda onlara üstün gelmek konusunda da Allah'a güvensinler. Bütün bunlar müminlerin nitelikleridir.

Mûtezile, bu âyetin uzağında durmaktadır. Onlara göre, müminler de Allah'a tevekkül etmemektedirler. Çünkü Mûtezile mensupları, şöyle demektedir: Cenâb-ı Hak, düşmanlarına galip gelmelerini ve onlardan intikam almalarını sağlayacak her türlü yardımı ve zaferi müminlere vermiştir, o kadar ki kendilerine yardım edip destek olacak herhangi bir şey kalmamıştır. Onların bu sözüne göre müminlerin tevekkül etmeleri yoluyla ellerine bir şey geçmez. Çünkü Allah katında onlara destek olacak, yardım edecek bir şey kalmamıştır.
46 [§]Bu durumda, zikrettiğimiz şeylerden herhangi biri kalmadığına göre tevekkül etmelerinin ne anlamı vardır? Yine Mûtezilî âlimler diyorlar ki Cenâb-ı Hakk'ın, katında verecek bir şey kalmayıncaya kadar her türlü desteği ve başarıyı vermesi gerekir; hatta bunlardan bir şeyi alıkoyup vermeseydi zulmetmiş olurdu. Sonra da belirttikleri şeyleri onlara verdiği zaman yine de doğru yolu bulamamaları ve başarıya ulaşamamaları mümkündür(!) Halbuki yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek hiçbir kimse

---

51 "Derken şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?" (Tâhâ, 20/120).

52 "Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yapraklarıyla örtmeye çalıştılar" (Tâhâ, 20/121).

yoktur"[53]. "Allah'ın doğru yola yönelttiği kişi hidâyete ermiştir"[54]. Bu âyetler de göstermektedir ki, onların iddiaları Kur'ân'a aykırıdır.

Şimdi "en-necvâ" (النَّجْوَى) kelimesinin hangi kökten türediği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre, "en-necve" (النَّجْوَة) kökünden türemiştir. Bu durumda kelime yüce ve üstün mekân anlamına gelir. Buna göre onlar, kendilerine gelecek birinin görmesi için yüksek bir yerde duruyor, konuşup dağılıyorlardı; veya bu anlama gelen bir muhteva. Bazılarına göre de "tenâcî" (التَّنَاجِى), "tehâlî" (التَّخَالِى) demektir, yani başbaşa kalmaktır. Buna göre (إِذَا تَنَاجَيْتُمْ) ifadesi, (إِذَا تَخَالَيْتُمْ) demektir; yani başbaşa kaldığınız zaman, zikredilen kötü şeyleri konuşmayın. İbn Kuteybe der ki: Tenâcî, istişare etmek anlamındadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِذَا ق۪يلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا
يَفْسَحِ اللّٰهُ لَكُمْۚ وَاِذَا ق۪يلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا يَرْفَعِ اللّٰهُ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا
مِنْكُمْۙ وَالَّذ۪ينَ اُو۫تُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍۜ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَب۪يرٌ ﴿١١﴾

11. "Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda 'Yer açın' dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. 'Davranıp kalkın' dendiğinde de kalkın ki Allah içinizden (gerçekten) ***iman etmiş olanları ve ilme kavuşmuş olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır."***

Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda "yer açın" dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisine göre, **Size yer açın dendiğinde** anlamındaki ifade, onlara meclisten geri kalın denilince geri kalırlar, demektir. **Davranıp kalkın, dendiğinde de kalkın,** yani kalkın, öne geçin. [§]Bu durumda "tefessehû" (تَفَسَّحُوا) 47
kelimesine şöyle anlam verilebilir: Mecliste hazır bulunmakta -verilen emri kavrayıp ilmini yapmak değil- ilk olarak dinlemek ve gereğini yapmak gayesi akla gelebilir. Onlara sanki şöyle denilmektedir: İnsanların imamı ve fakîhi olacak kişilerin yaklaşabilmeleri için sizler geride kalın. Şayet mecliste hazır bulunmaktan gaye hükmü iyi anlamak ve ilmini yapmak ise bu, imamların yapabileceği bir şeydir. Gayesi sadece dinlemek ve gereğini yapmak olan kişiler

53 Âl-i İmrân, 3/160.
54 el-A'râf, 7/178.

ise daha sonra gelir. Önce öne geçmek isteyenlere şöyle denilmektedir: Kalkın veya ön tarafa geçin, tâ ki, sizden sonra meclise gelenler Hz. Peygamber'in (s.a.) sözünü işitsinler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisine göre, meclis dar ve küçük olup, ayağa kalkmaksızın sadece hareketle ve yer açmakla başkasına yer vermek mümkün olmadığı zaman, onlara "tefessehû" (yer açın), denilir. Ancak ayağa kalkmakla mümkün olduğunda ise kalkın, öne doğru ilerleyin, denir.

Allah da size genişlik versin. Bu ifade ile ilgili çeşitli ihtimaller akla gelebilir. Allah size kabirde veya âhirette yahut da cennette genişlik verir, Allah sizin meclisinize genişlik verir, bundan maksat da kalp genişliği, ilim ve hikmette genişliktir. *En doğrusunu Allah bilir.* Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: **Size, bulunduğunuz toplantılarda 'yer açın' dendiğinde** meâlindeki cümle**,** savaşta hareket alanınızı geniş tutun, demektir[55]. **Size 'davranıp kalkın' dendiğinde de kalkın!** Yani düşmana saldırın denilince, onlar hemen saldırırlar[56]. Katâde buna, "bir hayra veya namaza çağrıldığınızda hemen gidin" anlamını vermiştir[57]. Başkaları da düşmanla savaşmak, iyiliği emretmek kötülüğü yasaklamak veya ne olursa olsun bir hakka koşmak gibi her türlü hayrı içine alır, demişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilme kavuşmuş olanları yüksek derecelere çıkarsın. Cenâb-ı Hak bu âyette iman eden insanları yükselteceğini haber vermektedir. Kendilerine ilim verilen müminleri de, ilmin cihat vb. diğer ibadetlere olan üstünlüğünden dolayı ilim verilmeyenler-
48 den daha üstün derecelere çıkaracağını bildirmektedir. [§]Cenâb-ı Hakk'ın, cihat âyetinde ne buyurduğunu görmez misin? "Allah, malları ve canlarıyla cihat edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kıldı"[58]. Mücahitlerin derecelerini oturanlardan üstün kıldığı gibi, ilmin diğer şeylere olan üstünlüğü bilinsin diye, kendilerine ilim verilenlerin derecelerini de verilmeyenlerden üstün kılmıştır. Allah Teâlâ'nın şu âyeti de aynı şekildedir: "Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır"[59]. Bazıları şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.), dinde geniş bilgi elde etmeleri için bir grubu kendi yanında tutar, diğer grubu sefere gönderirdi. Onlar seferden döndüklerinde

---

55 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, V, 492.
56 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 82.
57 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 25.
58 en-Nisâ, 4/95.
59 et-Tevbe, 9/122.

Resûlullah'tan (s.a.) öğrenen ve dinde geniş bilgi sahibi olanlar, onları uyarırlardı[60]. Şayet bu yorum doğru kabul edilirse, bu âyet, ilmin cihaddan üstün olduğunu gösterir; o kadar ki mücahitler, ilim ehline daha çok muhtaçtır. Bazıları da şöyle demiştir: Dinde derin bilgi elde etmek için her kavimden bir grup öğrenim görmeye gider, sonra geri döndüklerinde insanları uyarırlar. Katâde şöyle söylemiştir: İlim ehlinin üstün bir fazileti ve ilmin de sahibi üzerinde bir hakkı vardır. Hayatıma yemin olsun ki, ey âlim, onun sendeki hakkı daha üstündür. Allah Teâlâ da her fazilet sahibine faziletini verecektir[61]. Katâde, **Size; 'yer açın' denildiğinde** meâlindeki cümle hakkında da şöyle demiştir: Onlar, Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda iken bir kardeşlerinin geldiğini gördüklerinde, meclislerinde ona yer vermek istemezlerdi, bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara, birbirlerine yer açmalarını emretti[62]. Mukātil demiştir ki Bedir Gazvesi'ne katılan ensardan bir grup gelip Hz. Peygamber'e (s.a.) ve yanında bulunanlara selâm vermişler, onlar da selâmı almışlardı. Fakat Resûlullah'ın (s.a.) huzurunda onlara yer vermeyi esirgemişler, halkayı da genişletmemişlerdi. [§]Bunun 49
üzerine Resûlullah (s.a.), Bedir'e katılmayanlara hitap ederek; "sen kalk, sen de kalk" diye emir buyurdu. Bu olay hakkında münafıklar laf etmişler, âyet bunun üzerine nâzil olmuştur[63]. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَیْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةًۜ ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُۜ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿١٢﴾ ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَیْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍۜ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطٖيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُۜ وَاللّٰهُ خَبٖيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٣﴾

12. "Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."

---

60 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 90.
61 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 26.
62 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 24.
63 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 333.

13. "Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (vermediğiniz takdirde) ***korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapmadınız ve Allah da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resûlüne itaat edin. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."***

[Hz. Peygamber'le Özel Görüşmenin Anlamı]

Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Resûlullah'la (a.s.) gizlice konuşmak konusu çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Onunla gizli konuşmak konusunda insanlar farklı kategorilere ayrılır. Bunlardan biri, din konusunda aydınlanmak ve gelen emirleri öğrenmek için olabilir. Diğeri münafıkların yaptığı gibi Hz. Peygamber'le özel olarak konuşmakla başkalarına karşı övünmek, Allah'ın resûlü nezdindeki özel konumunu ve üstünlüğünü göstermek isteyebilir. Üçüncü bir grup da, insanlara yalan şeyler işittirmek, duyduklarından daha farklı şeyleri onlara duyurmak isteyebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak; "Yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar"[64] buyurmaktadır. Âyette zikredilen şeyi yapan yahudilerdi. Allah'ın resûlü ile gizlice konuşmasına dair kaydettiklerimiz farklı yorumlar çerçevesinde olabilir.

Şimdi, gizli konuşmadan önce fakirlere sadaka verilmesi emri çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, konuşmadan önce sadaka verilmesi emri, Resûlullah'ın değerini yüceltmek, bu sadaka ile onun özel konumunu ortaya çıkarmak ve böylece kendisiyle gizli konuşmaya lâyık hale gelmektir. Bu, tıp-
50 kı temizliğin, Cenâb-ı Hakk'a münâcata vesile kılınması gibidir. [§]İkincisi,
insanların Allah'ın resûlü ile özel olarak konuşmaya lâyık görülmesi sebebiyle, buna teşekkür anlamında sadaka vermeleri emredilmiştir. Üçüncüsü, konuşmadan önce sadaka vermekle emredilmelerinin, onları imtihan etmek ve gerçek durumlarını ortaya koymak amacıyla olması da mümkündür. Tıpkı cihat emrinin, insanların dindeki nifakını ve şüphelerini ortaya koymaya sebep kılınması gibi. İşte bu da öyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Gizlice konuşmak isteyen insanlara önceden sadaka vermelerinin emredilmesinin, gerçekten Resûlullah'a (s.a.) ihtiyacı olanların, özel konuşmalarla onun meşgul edilmesini engellemek anlamına gelmesi mümkündür. Cenâb-ı Hak mâlî destekte bulunma yoluyla kalplerinin hoşnut edilmesi için onlara, sadaka verilmesini emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[64] "Yahudiler hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar; kelimeleri konulduğu anlamlarından kaydırıp değiştirirler" (el-Mâide, 5/41).

Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Yani sadaka vermeniz kalplerinizi, vermemenizden daha çok temizler. **Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir,** Bu ilâhî beyanın sadaka verme emrinin fakirler için değil zenginler için olması da muhtemeldir. Çünkü âyette, sadaka verecek **bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir** buyurulmaktadır.

Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı korkuya mı kapıldınız? Müfessirlerin geneli buna, "ey zenginler, gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekte cimrilik mi ediyorsunuz?" anlamını vermişlerdir. **Madem bunu yapmadınız ve Allah da sizi bağışladı,** yani sadaka vermediğiniz halde Allah sizi bağışladı. **O halde namazı özenle kılın, zekâtı verin.** Yani o sadakayı vermiyorsanız bari mallarınızın zekâtını verin. Müfessirler derler ki bu âyetteki namaz kılma ve zekât verme emri, gizli konuşmadan önce sadaka verilmesi emrini neshetmiştir. **Allah'a ve resûlüne itaat edin. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.** Bu son cümle, bir uyarı ifadesidir.

Peygamber'le özel görüşme yapacağınız zaman. Bu ilâhî beyan, haber-i vâhidin kabulüne işaret etmektedir. Çünkü insan, Hz. Peygamber'le (s.a.) gizlice ve tek başına konuşmaktadır, başka kimsenin bundan haberi yoktur. Bu konuşma, hem dinle hem de dünya hayatıyla ilgili olabilir. Şayet kişi, Resûlullah'tan (s.a.) işittiklerini başkalarına söylediğinde bu kabul edilmeyecekse, gizli konuşmanın anlamı kalmaz. O, tek başına ve özel olarak konuşmuş da sayılmaz. İşte bu hal, onun başkalarına vermiş olduğu haberin kabul edilmesi gerektiğini gösterir. Bu âyet, aynı zamanda yapılan her gizli konuşmanın,
[§]şeytanın eseri olmadığını da gösterir. Çünkü Hz. Peygamber sözü edilen ki- **51**
şilerle gizli konuşmuştur. "Gizli konuşmalar ancak şeytandandır"[65] meâlindeki âyet daha önce sözü edilen olaya bağlıdır. Âyette "yed" (اليد), yani el kelimesinin belirtilmesinden, onun mutlaka belli organ anlamına geldiği anlaşılmamalıdır. **Özel görüşmeden önce** meâlindeki âyette yed kelimesi kullanılmıştır, ancak "necvâ" (النجوى) yani topluluğun ne eli ve ne de arası vardır. "Asılsız şey ona önünden (من بين يديه) yaklaşamaz"[66] cümlesindeki yed kelimesi de böyledir. Bu kelime ile burada bilinen organın kastedilmediğini herkes bilir. "Aksine O'nun eli de açıktır"[67] meâlindeki ilâhî buyruğunda ve Resûlullah'ın "Verilen

---

65 el-Mücâdile, 58/10.

66 "Asılsız şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir" (Fussılet, 41/42).

67 "Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlanmış' dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştır ve söyledikleri yüzünden lânetlenmişlerdir. Aksine O'nun eli de açıktır, dilediği gibi verir" (el-Mâide, 5/64).

sadaka Rahmân'ın eline düşer"[68] hadisinde geçen el kelimesinin Allah'a izafe edilmesinden, eğer insanların Allah hakkındaki inançları bozuk değil ve O'nu mahlûkata benzetme niyetleri de yoksa, bundan nasıl bilinen organ, yani el anlaşılır?

Katâde şöyle dedi: İnsanlar, Resûlullah (s.a.) ile özel olarak çok konuşmaya başlamışlardı. Cenâb-ı Hak, **peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman bu görüşmenizden önce bir sadaka verin** buyruğuyla onlara bunu yasakladı[69]. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu âyetin emriyle ilk amel eden kişi benim; şu kadar sadaka vermiştim, daha sonra ruhsat emri nâzil oldu[70].

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذ۪ينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾

14. "Allah'ın gazabına uğramış bir toplulukla iş birliği yapanları görüyorsun değil mi? Bunlar ne sizdendir ne onlardan. Bile bile yalan yere yemin de ederler."

[Allah'ın Gazap Ettiği Kişileri Dost Edinmek]

Allah'ın gazabına uğramış bir toplulukla iş birliği yapanları görüyorsun değil mi? Onlar ne sizdendirler ne de onlardan. Burada Cenâb-ı Hak münafıkların, Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinmek suretiyle Resûlullah'a (s.a.) karşı takındıkları câhilane tutumlarını belirtir. Üstelik onlar, Cenâb-ı Hakk'ın o topluluğa gazap ettiğini biliyor, ancak zenginliklerine, sahip oldukları refaha ve dünyevî imkânlara tamah ederek kendilerini dost ediniyorlar. Sonra Cenâb-ı Hak şunu da haber veriyor: Onlar sizden değildirler, yani sizin dininizden değildir; siz de onlardan değilsiniz, yani onların dininden değilsiniz. Burada gazap edilen topluluktan maksat yahudilerdir. Münafıklar, Yahudilerin dünya varlıklarına tamah ederek onları dost edinmişlerdi. **[Ş]Bile bile yalan yere yemin de ederler.** Bu beyanla sanki onlara şöyle denilmektedir: Allah'ın gazap ettiği o topluluğu niçin dost edindiniz? Onlar, yahudileri dost edinmediklerine dair yemin ediyorlar. Allah Teâlâ, onların yalan yere yemin ettiklerini haber vermektedir.

52

68 Taberî, *Tefsîr*, XI, 27-28; İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 428.

69 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 27.

70 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, III, 294; Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 27.

Bu âyet, Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğinin ispatına ilişkin bir delile işaret etmektedir. Çünkü münafıklar, müminlerden gizli olarak yahudileri dost edinmiş ve yalan yere yemin etmişlerdi. Resûlullah (s.a.) onlara, yahudileri dost edindiklerini ve yalan yere yemin ettiklerini haber verdi. Bu durum, Resûlullah'ın (s.a.) bunu vahiy yoluyla öğrenmiş olduğunu gösterir.

اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَد۪يدًاۜ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

15. "Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür!"

Sonra Allah, onların o adamları dost edinmeleri ve yalan yemin etmeleri sebebiyle kendileri için âhirette çetin bir azap hazırladığını haber vermektedir. **Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür!** Yani onlar, dünyada yaptıkları şeyler sebebiyle kendilerine kötülük yapmışlardır.

اِتَّخَذُٓوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ
مُه۪ينٌ ﴿١٦﴾

16. "Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) ***Allah yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır."***

Onlar yeminlerini kalkan yaptılar. Yani yahudileri dost edinmediklerine dair yaptıkları yemini kalkan edindiler. **(İnsanları) Allah'ın yolundan saptırdılar.** Muhtemeldir ki burada kendilerini Allah'ın yolundan alıkoymuş olmaları veya zikredildiği şekilde insanları Allah'ın yolundan engellemiş olmaları kastedilmiştir. **Onlara küçük düşürücü bir azap vardır.** Yani onlar bu azabın içinde hor-hakir halde olacaklardır.

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ اَمْوَالُهُمْ وَلَٓا اَوْلَادُهُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔاۜ اُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِۜ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿١٧﴾

17. "Malları da evlâtları da Allah'ın azabına karşı kendilerine hiçbir yarar sağlamayacak. Onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalacaklar."

Malları da evlâtları da Allah’ın azabına karşı kendilerine hiçbir yarar sağlamayacak. Burada Allah haber vermektedir ki onlar mal yüzünden yahudileri dost edindiler ve müminlerle inatlaştılar; fakat bu mallar kendilerine azap geldiğinde onları Allah’ın azabından kurtaramayacak.

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ
اَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٨﴾

18. “O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) ***size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O’na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir.”***

Allah Teâlâ, **O gün Allah onların hepsini diriltecek, (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O’na da yemin edecekler** diye buyurarak, onların dünyada size karşı yemin ettikleri gibi âhirette de yemin edeceklerini haber vermekte ve böylece aptallıklarının boyutunu göstermektedir. Bu âyet, Allah’ın hiç kimseyi kendisine iman etmeye ve tev-
53 hidi benimsemeye zorlamadığını da ifade etmektedir. [§]Çünkü kıyâmetin kopmasından daha büyük bir mûcize bulunmamasına rağmen, bu bile onları yalan söylediklerini inkâr etmelerine engel olmamıştır. Fakat Allah, yine de yahudileri imana zorlamamıştır. “Sonra onların mazeretleri, ‘Rabb’imiz Allah’a andolsun ki biz ortak koşmadık!’ demekten başka bir şey olmadı”[71] meâlindeki âyet de böyledir. Yani onlar âhirette, biz dünyada Allah’a ortak koşmadık diyecekler. Durum söylediğimiz gibi olunca, “Biz istesek, onlara gökten bir mûcize indiririz de, ona boyun eğerler”[72] meâlindeki ilâhî beyan ile “Eğer onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi”[73] anlamındaki âyet şöyle yorumlanır: Onlar, ancak Allah’ın dilediği takdirde iman ederler, bunun dışında âyette zikredilen mûcizeler gelse de iman etmezler. Ayrıca, aslında Resûlullah’ın (s.a.) davet ettiği Kur’ân, melekleri göndermek, ölüleri diriltmek ve bunları yahudilerin yanlış yolda oldukları hakkında konuşturmaktan daha büyük bir mûcizedir. Bütün bunlar mûcizenin onları iman etmeye zorlamadığını göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 el-En‘âm, 6/23.

72 eş-Şuarâ, 26/4.

73 el-En‘âm, 6/111.

اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَاَنْسٰيهُمْ ذِكْرَ اللّٰهِ اُو۬لٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٩﴾

19. "Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah düşüncesini unutturmuştur. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki kaybedecek olanlar da şeytanın yandaşlarıdır!"

Şeytan onları hâkimiyeti altına aldı. İbn Abbâs (r.a.), "istahveze" (إِسْتَحْوَذَ) kelimesinin, 'onlara galip geldi' anlamına geldiğini söylemiştir[74]. Mukātil'e göre ise 'onları kuşattı' anlamındadır[75]. Zeccâc ve İbn Kuteybe buna, 'onlara hâkim oldu' anlamını verirler[76]. Bütün bunlar netice itibariyle aynı anlama gelir. Şeytan onlara musallat edildi ve o da Allah'a, resûlüne ve müminlere düşmanlık yapılmasına dair davetini kabul ettirerek galibiyetini sağladı. Fakat "Şeytanın hâkimiyeti, ancak onu kendilerine veli edinenleredir"[77] meâlindeki âyette belirtildiği üzere onun hâkimiyeti, kendisini dost edinen kişiler için söz konusudur. İstediği şeyleri yaptıkları ve davetini kabul ettikleri zaman şeytan onlara
galip gelir. [§]Ş**eytan onlara Allah düşüncesini unutturdu.** Bu ifadenin, on- 54
lara Allah'ın azametini, nimetlerini ve ihsanını veya nimetlerine şükretmeyi unutturdu, anlamına gelmesi muhtemeldir.

Onlar şeytanın yandaşlarıdır. Buradaki "hizb" (الحزب) kelimesi, gruplar topluluğu demektir. "Tehazzebû" (تحزّبوا), "teferrakû" (تفرّقوا) anlamına gelir, yani ayrılıp grup oluşturdular demektir. Buna göre müfessirlerin söylediği gibi şeytanın hizbi onun ordusudur; çünkü onlar önce ayrılıyor, sonra bir araya geliyor ve onun ordusunu oluşturuyor. Bir adamın ordusu demek onun savaşta ve diğer alanlarda kendilerini istediği gibi kullandığı kişiler demektir; bu kişiler, onun fikrine göre hareket ederler. Buna göre o kâfirler, şeytanın ordusunu teşkil etmektedirler. **İyi bilin ki kaybedecek olanlar da şeytanın yandaşlarıdır.** Çünkü şeytan onlara dünyada bir sürü şeyler temenni ettirmekte, emrine uymaları karşılığında kendilerini çeşitli ümit ve beklenti içine sokmaktadır, fakat onlar bunların hiçbirine ulaşamamaktadır. Âhiret hakkında da dirilmek yoktur, cennet yoktur, cehennem yoktur demektedir. Fakat onlar için öyle bir azap vardır ki, iki dünyalarını da hüsrana çevirecektir.

---

74 bk. Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, s. 584.

75 Mâverdî bu sözü Mufaddal'a nispet eder (bk. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/494).

76 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 458; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, V, 140.

77 en-Nahl, 16/100.

اِنَّ الَّذٖينَ يُحَٓادُّونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُٓ اُو۬لٰٓئِكَ فِى الْاَذَلّٖينَ ﴿٢٠﴾

20. Allah'a ve peygamberine düşmanca davrananlar, işte onlar en büyük zillete uğrayanlar arasında olacaklar!"

Bu âyetin son kısmına, "onlar en aşağıdadırlar" anlamı verilmiştir. Bozguna uğrayanlar arasındadır, son seviyede olanlar içindedir şeklinde anlam verenler de olmuştur. "Ama Allah'tan korkanlar kıyâmet gününde onlardan üstün olacaklardır"[78] meâlindeki âyete dayanarak bunun âhirette olacağı da söylenmiştir. Dünyada ise onlar zaman zaman galip ve üstün gelebilirler. Bazıları ise, onlar dünyada da âhirette de zelil olacaklar anlamını vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلٖى اِنَّ اللّٰهَ قَوِىٌّ عَزٖيزٌ ﴿٢١﴾

21. "Allah "Elbette üstün geleceğim, ben ve elçilerim" diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, üstündür."

Allah 'Elbette ben üstün geleceğim, ben ve elçilerim' diye yazmıştır. Yani Allah, elbette ben galip geleceğim diye hükmetmiştir. Bazıları buna, "Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü doğru yol rehberi ve hak
55 din ile gönderen O'dur"[79] meâlindeki âyete dayanarak, [§]"elbette Muhammed (s.a.) galip gelecektir" ve bunu yapmıştır anlamını vermiştir. Bu ifadeden bütün peygamberlerin kastedilmiş olması da mümkündür; şu ilâhî beyanlarda görüldüğü gibi, "Andolsun ki, elçi olarak gönderdiğimiz kullarımıza geçmişte söz vermiştik: Zafere mutlaka onlar ulaşacaklardır. Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacaktır"[80]; "Elbette biz elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz"[81]. Burada sözü edilen galibiyet iki şekilde gerçekleşebilir: Birincisi, deliller ve belgelerle galibiyettir. Her peygamber, mutlaka delillerle düşmanlarına galip gelmiştir. İkincisi, savaşla galibiyettir; sonuç daima -Allah'ın selâmı üzerlerine olsun- peygamberlere gülecektir, zira âyette peygamber öldürüldü

---

78 "İnananlarla alay ederek inkâra saplananlar dünya hayatının çekiciliğine kapıldılar. Ama Allah'tan korkanlar kıyâmet gününde onlardan üstün olacaklardır. Allah dilediğine sayısız rızık verir" (el-Bakara, 2/ 212).

79 et-Tevbe, 9/33.

80 es-Sâffât, 37/171-173.

81 "Elbette biz, hem dünya hayatında, hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz" (el-Mü'min, 40/51).

denilmemiştir[82]. *En doğrusunu Allah bilir.* Allah Teâlâ'nın galibiyeti kendi zatına nispet etmesindeki maksadı, çeşitli yerlerde ifade ettiğimiz üzere, kendi peygamberleri ve kendi dostlarıdır.

Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir. O, zatıyla güçlüdür; her canlı varlığını O'na borçlu olduğu gibi herkes gücünü de O'ndan almaktadır. Yahut bu âyet, O'nun kendi zatıyla güçlü ve galip olduğu, düşmanlarına karşı onlara yardım edeceği ve düşmanlarını kahredeceği konusunda dostlarına müjde vermektedir.

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ يُوَٓادُّونَ مَنْ حَٓادَّ اللّٰهَ
وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُٓوا اٰبَٓاءَهُمْ اَوْ اَبْنَٓاءَهُمْ اَوْ اِخْوَانَهُمْ اَوْ عَش۪يرَتَهُمْ
اُو۬لٰٓئِكَ كَتَبَ ف۪ي قُلُوبِهِمُ الْا۪يمَانَ وَاَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا رَضِيَ اللّٰهُ
عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ اُو۬لٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ اَلَٓا اِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ
الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

22. "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır!"

[Allah ve Peygamber Düşmanlarına Dostluk Göstermek]

Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve Peygamber'ine düşmanlık eden kimselere sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. Tefsîrcilerin tamamı bu âyetin Hâtıb b. Ebû Beltea hakkında nâzil olduğunu

---

82 Mâtürîdî'ye göre, hiçbir resûl öldürülmemiştir, ancak nebîler ve resûllerin elçileri öldürülmüştür (bk. *Tevîlâtü'l-Kur'ân*, XII, 197-198).

söylemişlerdir. Çünkü o, 'Hz. Peygamber size saldırmak için hazırlık yapıyor, hemen tedbirinizi alın', diye Mekkeliler'e bir mektup yazmıştı. Onun Mekke'de yaşayan yakınları vardı, bu mektubu da Mekkeliler nezdinde bir itibarının bu-
56 lunması arzusuyla yazmıştı. [§]Resûl-i Ekrem (s.a.) duruma muttali olunca, "neden böyle bir şey yaptın?" diye sormuş, o da az önce kaydettiğimiz gerekçesini söylemişti. İşte âyet, bunun üzerine nâzil olmuştur[83]. Âyet, müfessirlerin belirttiği gibi bu olay üzerine nâzil olmuşsa, iki yönden Hâtıb'ın berâatine işaret etmiş olmaktadır. Birincisi o, inanmaktan ve Resûlullah'ı (s.a.) tasdik etmekten vazgeçmiş değildir, ondan sonra da asla böyle bir şeye yanaşmamıştır. İkincisi, onun maksadı Mekkeliler'e dost olmak değildi, onların kalplerine dost olduğu fikrini yerleştirmekti. Aslında o, sadece dostluk fikrini ilka ediyordu. "Onlara sevgi göstererek dost edinmeyin"[84] âyetinde de işaret edildiği üzere, bazan böyle şeyler olur. *En doğrusunu Allah bilir.* Şayet âyet-i kerîme Hâtıb'tan başka kişiler hakkında nâzil olduğu söylenecek olursa, o zaman Cenâb-ı Hakk'a gerçek anlamda iman eden ve imanlarında sebat gösteren müminler hakkında nâzil olmuştur. Zira iman ehli üç gruptur: Birinci grup, imanlarını haykıran ve düşmanlarına karşı savaş meydanlarında vuruşanlardır. İkinci grup, bunu açıklamaya cesaret edemeyen, er meydanına çıkamayan, fakat kendilerinden güçlü olanlara sığınanlardır. Üçüncü grup, mütereddit olanlardır; gizlice kâfirlere dostluk gösteren, ancak açıktan müminlere uyanlardır. Bu durumda **Allah'a iman eden bir topluluğu bulamazsın** cümlesinin, Cenâb-ı Hakk'a ve âhiret gününe gerçek anlamda iman eden insanların, Allah'a ve resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin, anlamına gelmesi muhtemeldir. Onlara ancak hakiki imana sahip olmayanlar dost olabilir. Bu durumda âyet, **Allah müminlerin kalplerine imanı nakşetmiştir** meâlindeki cümlede de ifade edildiği üzere, onların kalplerindeki imanın varlığını haber vermektedir. Yani Allah onların kalplerine imanı yerleştirmiştir, onlar da bundan geri dönmezler, demektir. Bu ifade, imanın mekânının kalp olduğunu da göstermektedir. İbn Mesûd (r.a.) da âyeti, Allah'a ve âhiret gününe iman eden insanlar, Allah'a düşman olanlara dost olmazlar, diye yorumlamıştır.

Allah, katından bir ruh ile onları desteklemiştir. Denilmiştir ki Allah onları, kalplerine yerleştirdiği iman nûru ile desteklemiştir. Azîz ve Celîl olan Allah, müminleri imanda sabit kıldı; O, şöyle buyurdu: "Allah sağlam sözle

---

83 bk. Taberî, *Tefsîr*, XIV, 74-78.

84 "Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler" (el-Mümtehine, 60/1).

iman edenleri sağlam tutar"[85]. "Güzel bir ağaca benzeyen güzel bir söz…"[86] **Allah, katından bir ruh ile onları desteklemiştir,** meâlindeki cümleye, katından bir rahmetle desteklemiştir, anlamı da verilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak o insanları tavsif ediyor ve âhirette alacakları sevabı şöyle beyan ediyor: **[§]Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'tan yanadırlar.** Yani daha önce de belirttiğimiz gibi onlar, Allah'ın ordusudur, O'nun emriyle hareket ederler, O'nun düşmanlarına karşı savaşırlar, O'nun dostlarıyla dost olurlar. İşte bu şekilde onlar Allah'ın askerleri olduklarını gösterirler. **İyi bilinmeli ki, kurtuluşa erecek olanlar da Allah'tan yana olanlardır.** Denilmiştir ki onlar kurtuluşa ermiş kişilerdir. Bu âyete, onlar Allah'ın nimetleri içinde devamlı kalacaklardır, anlamı da verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir, dönüş O'nadır, varılacak yer sadece O'nun yanıdır.* 57

---

85 "Allah sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhiret hayatında sağlam tutar" (İbrâhim, 14/27).

86 "Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel bir sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti" (İbrâhim, 14/24).

[59]HAŞR SÛRESİ[1] 59

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

1. "Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir. O üstündür, hikmet sahibidir."

Bu âyette yer alan "tesbih" (تسبيح) kelimesinin yorumu daha önce geçmişti.[2]

O üstündür, hikmet sahibidir. Üstündür (العزيز), yani galiptir ve güçlüdür. Şöyle de denilmiştir: Yarattığı varlıklardan her birine zillet ve ihtiyaç unsurunu da koymuştur, **O, üstündür.** Buradaki **hakîm** (الحكيم) lafzının "ihkâm" (الاحكام) ve "hikmet" olmak üzere iki anlamı vardır. "Sağlam yapmak" anlamına gelen ihkâm: Allah Teâlâ'nın bütün farklılıklarına ve zıtlıklarına rağmen her şeyi, kendi birliğine şahitlik edecek şekilde yaratmasıdır. Hakîm ise nesneleri ait oldukları yerlere koyması ve her şeyi uygun yerde yaratmasıdır. Sonra, bu nesneler ile fiillerin kaynaklandığı kökler üç türdür: Oluşumlar (kiyânât), tabiatlar ve akıllar. Oluşumlar meselâ sperm (nutfe), elverişli maddeyle (kadının yumurtası ile) birleştiğinde insan türü meydana gelir. Kezâ su, onun aracılığıyla her şey hayat bulur ve her şey kendi düzenine girer. Tabiatlar (karakterler), Allah Teâlâ onu insanda yaratmıştır ki, o sayede insanlar güzelliklere ve faydalı şeylere yönelsinler, kötülüklerden ve zararlı şeylerden sakınsınlar. Bir de akıllar, onun vasıtasıyla sonuçlara ulaşsınlar. [§]Şunu da belirtelim ki Cenâb-ı Hak 60
insanlara, bütün bunlardan meydana gelen unsurları da öğretmiştir. Şu halde Allah hakîmdir, çünkü sözünü ettiğimiz asılları yaratmış ve kullarına, sayesinde meydana gelecek sebepleri öğretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

1 Bu sûre 24 âyettir ve Medine'de nâzil olmuştur.

2 bk. Hadîd sûresinin ilk âyetinin tefsiri ve eserin sonunda bulunan "Istılahlar" kısmı.

هُوَ الَّذٖٓى اَخْرَجَ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِاَوَّلِ
الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ اَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ
مِنَ اللّٰهِ فَاَتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فٖى قُلُوبِهِمُ
الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِاَيْدٖيهِمْ وَاَيْدِى الْمُؤْمِنٖينَ فَاعْتَبِرُوا يَٓا
اُولِى الْاَبْصَارِ ﴿٢﴾

2. "Ehl-i Kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!"

[Ehl-i Kitab'ın Sürgün Edilmesi]

Ehl-i Kitap'tan inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Hasan-ı Basrî, burada kastedilen Benî Kurayza'dır, demiş[3]; diğer müfessirlere göre ise Benî Nadîr kastedilmiştir ki bu doğruya daha yakındır. Onların yurtlarından çıkarılma fiilini Allah'ın kendi zatına nispet etmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah Teâlâ onları yurtlarından çıkmaya zorladığı için çıkarma işini kendisine nispet etmiştir; tıpkı "İnkârcılar onu yurdundan çıkardıklarında…"[4] meâlindeki âyetinde ifade buyurduğu gibi. İkincisi, onların kendi yurtlarından çıkış fiilini yaratan Allah'tır, bu itibarla çıkış O'na nispet edilmiştir. Bir fiilin Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesinde asıl olan, onu gerçekleştirme ve sebebini yaratma fiilinin O'na atfedilmesinin caiz olmasıdır. Halka nispet edilmesi ise mümkün olmak cihetiyle değil, sadece sebep olmak açısından caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İlk sürgün** ifadesinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları ilk sürgün onların Şam'a sürülmesi, ikinci sürgün ise kıyâmette haşredilmeleridir, demiştir. Bazıları da şöyle demiştir: İlk sürgün Ehl-i Kitab'ın Arap Yarımadası'ndan çıkarılması, ikinci sürgün ise Hz. Ömer'in onları Suriye'ye göndermesidir.

---

3 Kurtubî, *Tefsîr*, XVIII, 3.

4 "Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti" (et-Tevbe, 9/40).

Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Yani ey müminler, siz onların yurtlarından çıkacakları bir tarafa, onları yeneceğinize de ihtimal vermemiştiniz, fakat bu zafer, Allah'ın size olan lütfu ve ihsanıdır. **[§]Onlar** 61
da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Buradaki zorluk, kâfirlerin, kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını nasıl düşünebildikleridir? Aslında kimsenin böyle bir vehme kapılması ihtimal dâhilinde değildir. *-en doğrusunu Allah bilir ya-* fakat bize göre burada iki ihtimal vardır. Birincisi, onlar zannetmişlerdi ki, Cenâb-ı Hak onlara kuvvet vermiş, sağlam kaleler vermiştir, dolayısıyla kendilerini yurtlarından çıkaracak derecede bir hüküm gerçekleşmez. Çünkü onlar kitap ehliydiler ve tıpkı "biz Allah'ın oğullarıyız ve sevgili kullarıyız"[5] dedikleri gibi, kendilerinin Allah katında başkalarından daha önde olduklarını zannediyorlardı. Âyetteki **Allah'tan** anlamındaki "minellâh" (من الله) lafzı, "Allah sayesinde, O'nun emriyle" anlamına gelir; tıpkı "Kişinin önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır"[6] meâlindeki âyette olduğu gibi. Buradaki "min emrillâh" (من أمر الله) (Allah'ın emrinden) ifadesi "bi-emrillâh" (بأمر الله) (Allah'ın emriyle) anlamına gelir; yukarıdaki âyet de böyledir. İkincisi, kalelerinin ve kuvvetlerinin, Allah dostlarının onlara galip gelmesinden koruyacağını veya ilâhî dinin içlerinde yayılmasından koruyacağını sanmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi. Yani Allah, ne mümin ne de kâfirin beklemediği bir şekilde onların kalplerine korku saldı. Çünkü müslümanlar sayı itibariyle kendilerinin az, Ehl-i Kitab'ın çok olması sebebiyle onları yenebileceklerini, perişan edeceklerini hiç sanmıyorlardı. Keza onlar da kendilerinin ve kalelerinin kuvvetine rağmen ezilip yenilgiye uğratılacaklarını düşünmüyorlardı. Fakat neticede Cenâb-ı Hak, kâfirlerin kalplerine korku salmak suretiyle müminlere lütufta bulundu. Bu, yüce Allah'tan müminlere gelen büyük bir lütuftu. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki yorum şu ilâhî beyanlarda da vardır: "Allah onların evlerini temellerinden sökmüştü"[7]; "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde"[8]; "Onlar, ille de Allah'ın, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini mi bekliyorlar?"[9]. Bu tür âyetlerin şu üç anlamdan biriyle yorumlanması uygun gözükmektedir: [§]Birinci yorum olarak, şöyle diyebiliriz: 62

[5] el-Mâide, 5/18.
[6] er-Ra'd, 13/11.
[7] en-Nahl, 16/26.
[8] el-Fecr, 89/22.
[9] el-Bakara, 2/210.

Burada hedeflenen ilâhî fiile ait alâmetlerin gelmesidir. Buna göre yapılan işin hakikatinin Allah'a atfedilmesi caizdir, tıpkı "namaz Allah'ın emridir" cümlesinde olduğu gibi; biz biliriz ki namaz Cenâb-ı Hakk'ın bizzat emri değil, emrinin eseridir. Yağmur için de Allah Teâlâ'nın rahmetidir denir, fakat bununla rahmetinin eseridir, anlamı kastedilmektedir. Aynı şekilde yüce Allah'ın hükmünün, tedbirinin ve fiilinin eserleri gelince, ki o Allah'ın azabıdır, fiilin hakikatinin atfedilmesi tarzında, bunun Allah'a atfedilmesi caiz olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkinci yorum olarak, şöyle denilebilir: Bütün bu fiiller bir sonuçla bağlantılıdır, bununla o bağlantı kastedilmiş olabilir. O zaman bu fiil ancak mecâzen Allah'a atfedilir. Nitekim insanlar da bir fiili yapmak istediklerinde onu kendilerine atfederler. Bunun açıklaması, "Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan da tepelerine inmişti"[10] meâlindeki âyette görülmektedir. Burada asıl maksat o cümleciktir, ki o da; "üstlerindeki tavan tepelerine inmişti"[11] ifadesidir. İşte **Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi. Allah yüreklerine korku düşürdü** meâlindeki âyet de böyledir. Bu azaptan maksat **Onların yüreklerine korku düşürmesidir.** "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde"[12] meâlindeki âyet de buna benzemektedir. "Sonra göğe yöneldi"[13] anlamındaki âyet de bunun gibidir; yani yeryüzünün ve gökyüzünün faydasına olan şeyleri sağlaması için Allah'ın tedbiri göğe yöneldi, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncü yorum olarak da şunu söyleriz: Bütün bunlar neticede müşterek anlama gelir. Durum böyle olunca, yaratıklara ait bir iştirak söz konusu olmaksızın fiilin Allah'a nispet edilmesi caiz olur. Bakmaz mısın ki, "gece geldi, gündüz gitti" denilmektedir; bundan maksat da onların ortaya çıkmasıdır.

63 **[§]Onlar evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı.** Bu ilâhî beyan, savaş ehlinin malları hakkında mülkiyetin müslümanlara ait olduğuna, fakat bunun sadece galibiyetle değil aynı zamanda onları esir almaları gerektiğini göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, müminlerin onların evlerini tahrip ettiklerini haber vermektedir; dolayısıyla galibiyeti müslümanlara, mülkiyeti kâfirlere atfetmektedir. İşte bu durum, sözünü ettiğimiz şeye işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

10 en-Nahl, 16/26.

11 en-Nahl, 16/26.

12 el-Fecr, 89/22.

13 el-Bakara, 2/29; Fussılet, 41/11.

İbret alın, ey akıl sahipleri! meâlindeki cümle iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, âyeti müslümanlara yönelik saymamızdır. Yani ey akıl sahibi müslümanlar, ibret alın! Çünkü ibret alırsanız, sizin kuvvetinizin yeterli olmamasına rağmen Cenâb-ı Hakk'ın kâfirleri yurtlarından çıkarmak suretiyle size olan ihsanını anlarsınız. İkincisi, **İbret alın, ey akıl sahipleri!** anlamındaki ifadeyle Ehl-i Kitab'ın kastedilmiş olması da mümkündür. Bu husus size göstermekte ve anlatmaktadır ki, Peygamber'e karşı zafer elde etmek için yaptığınız ittifak size hiçbir şey kazandırmamıştır; tıpkı daha önce onların Mekke'ye gidip müşriklerle işbirliği yapmalarının kendilerine bir şey kazandırmadığı gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَوْلَٓا اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَٓاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِى الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿٣﴾

3. "Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, onları bu dünyada yine mutlaka (başka şekilde) ***cezalandıracaktı. Âhirette ise onları cehennem azabı beklemektedir."***

Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, onları bu dünyada yine mutlaka (başka şekilde) cezalandıracaktı. Yani Cenâb-ı Hak, onları dünyada sürgün ve ölümle cezalandıracağını levh-i mahfûzda yazmamış olsaydı, demektir. **Âhirette ise onları cehennem azabı beklemektedir.** Allah Teâlâ bu sözü, kâfir olarak öleceklerini bildiği kişiler için söylemiştir. Onlardan herhangi birinin müslüman olduğuna dair bir rivayet yoktur. Buna göre âyet, Hz. Peygamber kendiliğinden değil, ilâhî vahye dayanarak bunu haber verdiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ شَٓاقُّوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَٓاقِّ اللّٰهَ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾

4. "Bu, onların Allah ve resûlüne karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah'a karşı cephe alırsa bilmeli ki Allah cezalandırmada çok çetindir."

Bu, onların Allah'a ve resûlüne karşı gelmelerinden dolayıdır. Bu âyet üç şekilde yorumlanabilir: Birincisi, şöyle dememizdir: **Bu,** yani âhiretteki bu azap, onların Allah'a ve peygamberine karşı çıkmaları sebebiyledir. (Diğeri),

64 senin onlara galip gelmen, [§]onların Allah'a ve peygamberine karşı geldiklerini Allah'ın bilmesinden dolayıdır. (Öbürü de), onları yurtlarından eden bu sürgün, Allah'a ve peygamberine karşı gelmeleri sebebiyledir. "Mu'âdât" (المعَادَاة), "muşâka" (المشَاقّة), "mudâdde" (المضَادّة), "muhâde" (المحَادّة) fiillerinin anlamı aynı olup düşmanlık anlamına gelir. **Kim Allah'a karşı cephe alırsa bilsin ki Allah cezalandırmada çok çetindir.** Bu âyette takdim ve tehir ihtimali vardır. Normalde şöyle dememiz gerekir: Cenâb-ı Hakk'ın çetin cezası, Allah'a ve peygamberine karşı cephe alanlar içindir. Cümlede bir şeyin gizlenmiş olması da muhtemeldir, sanki şöyle denilmektedir: Şüphesiz ki Allah'a ve peygamberine karşı cephe alanları Allah'ın cezalandırması pek çetindir.

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ اَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلٰٓى اُصُولِهَا فَبِاِذْنِ اللّٰهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

5. "Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah'ın izniyledir ve bu, yoldan çıkmışların burunlarını sürtmesi içindir."

Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah'ın izniyledir. Rivayet edildiğine göre yahudiler müslümanlara, "siz, Allah kötülük yapmayı sevmez diyorsunuz, hurma ağaçlarını keserek siz kötülük yapıyorsunuz" diye söylemiş[14]. Ancak böyle bir şey, ihtimal dâhilinde gözükmemektedir, çünkü Cenâb-ı Hak bundan önce, "Onlar evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı"[15] diye buyurmuştu. Onlar kendi evlerini gönül hoşluğuyla tahrip ediyorlar idiyse, ağaçların kesilmesine razı olmamaları nasıl izah edilebilir? Mâlumdur ki evlerin tahrip edilmesinden sonra artık ondan faydalanmak ümidi kalmamıştır. Fakat hurma ağacını kestikten sonra bilahare ondan faydalanılabilir. Bütün bunlara rağmen şayet o haber doğru ise, bize göre onun yorumu şöyle olmalıdır: Müslümanla-
65 rın, onları ölümle korkutmuş olmaları mümkündür, [§]bunun üzerine onlar şöyle demiştir: Siz bizi öldürürseniz, bu hurmalar zaten sizin mülkünüz olacak, bu durumda kendi mülkünüzü neden yok ediyorsunuz?

---

[14] Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 43-44.

[15] el-Haşr, 59/2.

Cenâb-ı Hakk'ın, hurma ağaçlarının kesilmesine izin vermesi de, birkaç şekilde yorumlanabilir: Birincisi, müslümanların onlarla savaşmalarının sebebi, mallarına karşı duydukları arzu değildir, aksine Allah'a ve resûlüne teslim olmaları ve O'nun dinine boyun eğmeleri içindir. Âyet bu durumu beyan etmektedir.

İkincisi, bu malların dokunulmazlığı ancak mal sahiplerinin dokunulmazlığı halinde söz konusudur. Mal sahiplerinin dokunulmazlığı hükmü kendilerinin öldürülmesi ve telef edilmesi mübah kılınınca, malları hakkında ne söyleyebilirsin ki?

Üçüncüsü, Azîz ve Celîl olan Allah, onlar için sürgünü takdir buyurdu. Bilinmektedir ki sürgün edilmek istenen kişilerin orada kalma ümitlerini kırmak için evlerinin tahrip edilmesi ve ağaçlarının kesilmesi halinde, sürgün daha kolay bir şekilde sineye çekilir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onların sürgün edilmelerini takdir buyurunca, bu sürgün işini tamamlamak için hurmalarının kesilmesine izin vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Dördüncüsü, söz konusu kimseler, yahudilerin önderleri idi. Tevrat'ın tahrifi ve değiştirilmesi de sadece dünya menfaatini arzu eden o insanlar tarafından gerçekleştirilmişti. Cenâb-ı Hak, bu yüzden onları cezalandırmak ve rezil etmek için ağaçların kesilmesine izin vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın izniyledir. Şayet bu ifadeden maksat bilgi ise o zaman Cenâb-ı Hak, onların durumlarını bildi anlamına gelir. Eğer burada bir bozma söz konusu olsaydı, mutlaka onlara engel olurdu. Şayet emir ise, Cenâb-ı Hak kesilmesini de, bırakılmasını da emretti demek olur. Şayet maksat Allah'ın dilemesi ise o zaman Cenâb-ı Hak, her iki durumu da dilemiş demektir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette geçen "lîne" (اللِّينَة) kelimesi, hurma ağacının rengi anlamına gelir[16]. Tıpkı azık anlamına gelen "kût" (قُوتٌ) kelimesi için "kīte" (قِيتَةٌ) denildiği gibi.

Yoldan çıkmışların burunlarını sürtmesi içindir. Yani fâsıkları sindirmek ve kızdırmak içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

16 İbn Sîde şöyle dedi: Âyet-i kerîmede yer alan **hurma ağaçlarını kesmeniz** cümlesindeki "lîne" (لِينَةٌ) kelimesi, acve hurması hariç her çeşit hurma için kullanılır; tekili "lîne"dir. Ebû İshak; renkler anlamına gelir, dedi, tekili de "lûne" (لُونَةٌ) gelir. Lam (ل) harfinin kesresinden dolayı, (vav yâ'ya dönüşerek) lîne haline geldi. (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "لين" md.).

وَمَا اَفَاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْهُمْ فَمَا اَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٦﴾

66 [§]***6. "Allah'ın onlardan alıp resûlüne fey' olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah her şeye kadirdir."***

Allah'ın, onlardan alıp Resûl'üne fey olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Bu âyetin, iki sebepten dolayı sonra gelmiş olması ve "Allah'ın, (başka) beldeler halkından alıp resûlüne fey olarak verdikleri"[17] meâlindeki âyetin ise daha önce gelmiş bulunması gerekir. Birincisi, bu âyetin başında atıf edatı olan "vav" (و) harfi kullanılmıştır, "vav", yemin hariç cümlenin başında kullanılmaz. İkincisi, **Allah'ın, onlardan alıp resûlüne fey olarak verdikleri** anlamındaki beyanı bir kinâye lafzıdır; kinâye ise kendisine atfedilen bir bilgiyi ve ait olduğu bir konuyu gerektirir. Bundan dolayıdır ki biz; bu âyetin sonra, ikinci âyetin ise daha önce gelmiş olması gerekir, demekteyiz. Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) mushafında da bu şekildedir. Durum böyle olunca, âyetin zikrettiği gruplara verilmesi gereken ganimetin, sadece humus, yani beşte bir olduğu anlaşılır. Halbuki buradaki **Allah'ın, onlardan alıp resûlüne fey olarak verdikleri** meâlindeki cümle, bütün ganimetlerin verilmesi gerektiğini ifade eder. Verilen bu anlama göre ganimetlerin beşte dördünün gazilere değil Hz. Peygamber'e (s.a.) verilmesi gerekir, çünkü onlar bunun için ne at ve ne de deve koşturmuştur. Âyet ise, onların at ve deve koşturmaları sebebiyle ganimetin beşte dördüne hak kazanacaklarına işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Söz konusu âyetlerin takdim-tehir olmaksızın mevcut hali ile okunması durumunda ise, **Allah'ın, onlardan alıp Resûl'üne fey olarak verdikleri** anlamındaki ifadenin, "Onlar evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı"[18] meâlindeki cümlenin bağlantısı olması ihtimali vardır. Şayet böyle olursa, o takdirde atıf harfi olan "vav"ın cümle başına gelmesi ve kinâye lafzın kullanılması isabetli olur.

---

17 el-Haşr, 59/7.

18 el-Haşr, 59/2.

Münafıklar ve müminlerden taklidî imanla inanan zayıf imanlılar, bu ganimeti, onun kendi akrabasına, kendi yanına hicret eden muhacirlere nasıl tahsis ettiğine ve ganimeti kendisine nasıl tercih ettiğine şüphe ile bakarlar diye düşünülebilir. Bunun cevabı şudur: O grupların sorumluluğu, zaten bütün müslümanların üzerinedir, bu ganimet olmasa bile müslümanların, onların ihtiyaçlarını karşılamaları gerekirdi. [§]Bilinmektedir ki, onlara kamu ma- 67
lından harcama yapılması, müslümanlara, onların her birine kendi malından harcama yapmasından daha kolay gelir.

Bu ifade karşımıza bazı meseleler çıkarmaktadır: Biri şudur: Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre, o, diyeti[19] divan ehline yüklemişti, çünkü o, yardım konumunda idi. Yardımın da kamuya düştüğü bilinmektedir. Bu hakkın kamu malına dönmesi, onlara kendi mallarından verilmesinden daha kolay gelir. "Şayet eşlerinizden biri kâfirlere kaçar, böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa, eşinizin gittiği kimselere harcadıklarına denk bir şey verin"[20] meâlindeki âyet de bunun gibidir. O kadına, kocasının malından bir şeyler vererek dârülharbe gitmesine engel olmanın, kamunun görevi olduğu bilinen bir husustur. Allah, o hakkın ödenmesini de kamuya yüklemiştir. Müslümanlar da ganimet elde ettikleri zaman bu, müşriklere galip gelen müslümanın malıdır; dolayısıyla taksim edilmeden kamu malı olarak kaldığı sürece bedelsiz olarak ona iade edilmesi mümkündür. Ancak taksim edilir ve herkesin özel mülkü haline gelirse artık o bedelsiz olarak alınamaz. İşte yukarıdaki âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Örf ve şeriat açısından olması gereken, Resûlullah'ın (s.a.) ihtiyaçlarının ümmetine yüklenmesidir. Örf açısından bakıldığında, başkaları için çalışan her insanın ihtiyacının karşılanması, kendisi için çalışılan kişiye düşer. Şeriat açısından da durum böyledir. Resûl-i Ekrem'in (s.a.), [§]ümmetinin dünya ve 68
âhirete dair her şeyleri için çalıştığı bilinmektedir. Durum böyle olunca, kamu malının da Resûlullah'a (s.a.) verilmesi gerekir, bundan maksat da feydir (yani savaşmadan alınan ganimet malıdır). Bu söylediklerimiz Hz. Peygamber'in ganimeti kendi şahsına tahsis etmiş bulunması haline aittir. Nasıl olur ki o, ona tahsis edilen ganimeti kendisine ayırmayıp fakirlere ve ihtiyaç sahipleri arasında bölüştürmüştür!

---

19 Her çeşit diyete akl denir, bunu yerine getirenlere de âkıle denir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "عقل" md.).

20 el-Mümtehine, 60/11.

Diğer bir husus da şudur: Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.), "ganimetler bana helâl kılındı, halbuki benden önce hiç kimseye helâl değildi" buyurmuştur. Yine, "bana, iki aylık mesafeden düşmana korku salmakla yardım edildi"[21] buyurmuştur. Şayet Resûlullah (s.a.) ganimeti kendisine tahsis etmiş olsaydı, bu nakillere göre caiz olurdu. Fakat Allah, feyi ona, ihtiyaçlarının karşılanması sorumluluğunun tevdi edildiği müslümanlar arasında dağıtmak üzere verdi. Eğer bu fey olmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.) müminlere minnet duymak zorunda kalacaktı, bu minnet olmasın ve ümmetinden herhangi biri kendisine yardım ve iyilik etmiş görüntüsü vermesin diye feyi ona tahsis etti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Başka bir husus da şudur: Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e dünya malından bir şey kazanmaya, hatta hayra sarfetmek üzere fazla bir varlığa sahip bulunmaya izin vermemiştir. Buna mukabil faziletler kazanmak ve iyilik yapmak için feyi ona vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* "Bana, iki aylık mesafeden düşmana korku salmakla yardım edildi" anlamındaki hadis de, Allah'ın, resûlüne vermiş olduğu ganimetin ona mahsus olduğuna, istediği gibi kullanabileceğine ve dilediğine dağıtabileceğine işaret etmektedir.

Âlimlerimizin, devlet başkanı hakkındaki kanaatine göre savaşçılar başkana bir şey verdiği zaman halkı ona ortak etmelidir. Çünkü başkana yapılan bağış kavmine verilmiş sayılır. Fakat düşmana korku salmak suretiyle Resûlullah'a gelen hibeyi kendi şahsına tahsis etmesi caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَٓا اَفَٓاءَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِه۪ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى فَلِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِى
الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَابْنِ السَّب۪يلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً
بَيْنَ الْاَغْنِيَٓاءِ مِنْكُمْ وَمَٓا اٰتٰيكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهٰيكُمْ عَنْهُ
فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿٧﴾

[21] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61, 64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 608. Meşhur olan rivayet; "…bana, iki aylık mesafeden düşmana korku salmakla yardım edildi, ganimetler bana helâl kılındı, halbuki benden önce hiçbir kimseye helâl değildi…" şeklindedir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

[§]*7. "Allah'ın* (başka) ***beldeler halkından alıp resûlüne fey olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir;*** (servet) ***içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir."*** 69

[Ganimetlerden Hz. Peygamber'e (s.a.) Düşen Pay]

Allah'ın, (başka) beldeler halkından alıp resûlüne fey olarak verdikleri. Yani kâfirlerin mallarından Allah'ın resûlüne verdiği veya lütfettiği ganimetler. **Beldeler halkından** meâlindeki ifadeden maksat, ya mallarını ganimet olarak veren beldelerdir, yahut da beldelerin fethi konusunda Resûlullah'a (s.a.) verilen bir müjdedir. **Yakınlar** anlamına gelen "zi'l-kurbâ" (ذى القربى) sözü hakkında da şöyle denilebilir: Bu âyetten ortaya çıkan görüş Resûlullah'ın (s.a.) akrabalarının kastedilmiş olmasıdır. "Bilin ki, ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlara… aittir"[22] meâlindeki âyete gelince, bu hükme Resûlullah'ın (s.a.) yakınları ancak yorum yoluyla dâhil olur. Şöyle ki, yakınlık ifadesinden anlaşılan, âyetteki muhatapların yakınlığıdır. Taksim konusundaki hitabın, ganimete hak kazanan kimselere yönelik olduğu bilinmektedir. **Allah'ın, resûlüne fey olarak verdikleri** meâlindeki âyetten anlaşılan ise, ancak resûlün (a.s.) yakınlarıdır. Akrabanın hissesine gelince; bu konuda âlimlerimize ait iki görüş vardır: Bazıları, aslında bu hak, iki sebepten dolayı akrabadan ancak muhtaç olanlarındır, der. Bu sebeplerin ilki, bu lafzın devamında gelen; **yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar** anlamındaki cümledir. Bundan maksat, onun muhtaçlara verilmesi olduğuna göre, buradan akrabalardan ihtiyaç sahiplerine harcanması gerektiği anlamı çıkar. Diğer bazıları da şöyle demiştir: Beşte bir, akrabalarına vermek üzere Resûlullah'a (s.a.) ait idi, ancak Hz. Peygamber (a.s.) vefat edince bu hak iki sebeple kesildi: Birincisi, Hz. Peygamber'in (a.s.); "biz peygamberler taifesi miras bırakmayız, geride bıraktığımız mallar sadakadır"[23] buyurmasıdır. İkincisi, onlar bunu sadece Resûlullah'ın (s.a.) hakkı olarak görüyorlardı; insanlar vefat ettiklerinde mallarındaki hakları sona erdiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.) de vefat edince bu hak sona ermiştir.

---

22 el-Enfâl, 8/41.

23 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Biz peygamberler taifesi miras bırakmayız; geride bıraktığım mallar, işçilerimin ihtiyacından ve eşlerimin nafakasından sonra kalanı sadakadır" (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 463; Buhârî, "Humus", 1).

70 [§]Resûlullah'ın (s.a.) mirasının vârislerine intikal etmesinin yasaklanmasında iki fayda bulunmaktadır: Birincisi, Resûlullah (s.a.) şahsen dünyevî lezzetler ve arzular için çalışmıyordu, sadece Allah rızası için uğraşıyordu. Durum böyle olunca, elindeki malın, bir insanın kölesinin elindeki mal konumunda olması caiz olur; bu mal, her ne kadar zâhirde köleye ait gibi görünse de gerçekte efendisine aittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şöyle bir soru akla gelebilir: Neticede bütün mal-mülk Allah'a ait değil midir? Buna şu cevap verilir: Evet, ancak şu da var ki, malın Allah'a nispet edilmesi bunun özel durumundan dolayıdır; tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın devesi"[24] ve "Allah'ın evi"[25] buyurması gibidir.

İkincisi, Resûlullah'a (s.a.) ait olan o mal, kıyâmet gününe kadar ona aittir. Bakmaz mısın? onun zevceleri başkalarıyla evlenmekten alıkonulmuştur, kendisinden sonra kimseye helâl değildirler. Hz. Peygamber'in nübüvveti de kendisinden sonra kimseye geçmeyecektir. Buna göre onun mülkünün de vakfedilmesi caiz olur. Vakfedilen şeyin harcama yolunun sadaka olduğu da bilinmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ta ki (servet), içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın. Bu ilâhî beyanın iki anlamı vardır: Birincisi, şayet âyet-i kerîme ganimetlerin verilmesi gereken yerleri açıklamasaydı, Resûlullah'a (s.a.) tahsis edilen beşte bir miktar kendisinden sonraki halifelere ait olurdu, böylece bu mallar sadece zenginler arasında dolaşan bir servet haline gelirdi. İkincisi, eğer bunlar zengin ve fakir herkese dağıtılmış olsaydı zengin kişi bu malı da elde etmekle daha çok dünya malını ele geçirir, fakir ise elde ettiği bu malla sadece şahsının ihtiyaçlarını karşılamış olurdu. İşte bundan dolayı fakirlere dağıtılması emredilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları şöyle demiştir: "ed-Dûletu" (الدُّولة) insanlar arasında dolaşan şeydir; "ed-devletu" (الدَّوْلة) kelimesi ise tekil bir kelime olup onun fiile dönüşmesidir[26].

[Hz. Peygamber'in Emirlerine Uyma Zorunluluğu]

71 **[§]Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının.** Yani Resûlullah bu ganimetten size ne verdiyse onu alın ve onun hakkında kötü bir düşünce ve duygu beslemeyin! **Size neyi yasaklamışsa on-**

---

24 el-A'râf, 7/73; Hûd, 11/64; eş-Şems, 91/13.

25 Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Biz, İbrahim'e ve İsmail'e; 'tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun' diye talimat verdik" buyurmaktadır (el-Bakara, 2/125. Ayrıca bk. el-Hac, 22/26).

26 Zeccâc şöyle der: ed-dûletü, elden ele dolaşan şeyin adıdır, ed-devletü ise bir halden başka bir hale dönüşme fiilidir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "دول" md.).

dan kaçının. Bu, yasaklayıcı ve şer'î bir kaçınma değil, sadece yasaklanan şeyden kaçınmaktır; yani o size bu ganimetten neyi yasakladıysa ondan kaçının!

Peygamber size ne vermişse onu alın meâlindeki ilâhî beyan, İbn Mesûd (r.a.) mushafına göre[27] emir vermek diye yorumlanır. Yani size dünya malından neyi vermişse onu alın, neyi yasaklamış ise, yani sizden neyi engellemişse onu çirkin sanmayın. Yahut **size neyi vermiş ise** meâlindeki ifade, size ne emretmiş ise onu alın, **size neyi yasaklamışsa** meâlindeki ibare de, size neyi engellemişse ondan sakının anlamına gelir.

Fakihlerin büyük çoğunluğunun bu âyeti, "îtâ" (الإيتاء) lafzı ile birlikte emir anlamında delil olarak kullandıklarını görüyoruz. Fakat lafzın zâhiri bunu gerektirmemektedir. Çünkü "îtâ", vermek, temlik etmek demektir, tıpkı "zekâtı veriniz"[28] meâlindeki âyette olduğu gibi. Ancak bu âyetin delil olma yönü, Cenâb-ı Hakk'ın bize, Hz. Peygamber'den (s.a.) gelen mâruf ve meşru şeyleri almamızı emretmiş olmasıdır. Bu emirde Resûlullah'tan (s.a.) başka kimselerden gelen meşru (ahlâka uygun) olan şeyleri almak da bulunmakla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.) emirlerine uymak bizim için daha önemli ve daha lâyıktır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah cezalandırmada çok çetindir.** Bu cümle onun emrine uymanın gereğini desteklemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لِلْفُقَرَٓاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذٖينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ
يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ اُولٰٓئِكَ
هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾

[§]*8.* "(Bu gelirler) ***Allah'ın lütuf ve rızasının peşine düşerek Allah'a ve*** 72
resûlüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir."

Yoksul muhacirlerin hakkıdır ve bundan sonra gelen âyetlerin yorumu: "Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar"[29] meâlindeki âyet ile "Bunların ardından gelenler"[30] meâlindeki ilâhî beyanlar göstermekte-

---

27 İbn Mesûd'un mushafındaki bilgiyi kaynaklarda tespit etmek mümkün olmamıştır.

28 el-Bakara, 2/110.

29 el-Haşr, 59/9.

30 el-Haşr, 59/10.

dir ki söz konusu ganimet onların hakkıdır. Çünkü "bu falancının hakkıdır…" denildiğinde, arkasından "şu hususlar" denilmesi de gerekmektedir. Durum böyle olunca, sözü edilen ganimetlerin sayılan zümrelerin de hakkı olduğu kesinlik kazanır. Cenâb-ı Hakk'ın, o zümreler için gerekli olan hakkı insanlardan gizleme ihtimali de yoktur. Bize göre bu âyetler bu şekilde yorumlanmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Şimdi, Resûlullah'a (s.a.) "bunlar kimin için?" diye sorulmuş olması ihtimali de vardır; buna cevaben de **Yoksul muhacirlerin hakkıdır** diye buyurmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.) şanı yüce olan Rabb'ine 'bunlar kimin hakkıdır?' diye sormuş olması, cevaben **Yoksul muhacirlerin hakkıdır** diye buyurulmuş olması da muhtemeldir.

Şunun da belirtilmesi gerekir ki söz konusu edilen ganimetin, fethedilecek beldeler halkının ödenmesi gereken ganimetten ibaret olması da mümkündür. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, Kûfe'nin etrafındaki köy ve kasabaları fethettiğinde, Hz. Ali ile İbn Mesûd'a (r.a.), şöyle demiştir: Daha önce sizinle bir konuyu istişare etmiş ve bir daha ihtiyaç duymamıştım. Fakat şu âyeti okuduğumda karşıma çıkan bir hususta sizin fikrinizi almak istiyorum. Ben **Yoksul muhacirlerin hakkıdır** meâlindeki âyeti okumuş, sonra da, bu mallar sadece
73 bunlar için olmamalı **[§]**demiş ve arkasından da "Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar"[31] anlamındaki âyeti okumuştum. Sonra, sadece bunlara mahsus olmamalı, diyerek "Bunların ardından gelenler"[32] âyetini de okumuştum[33]. Rivayet edildiğine göre Bilal, ona "Resûlullah'ın (s.a.) Hayber'de askere taksim ettiği gibi sen de onları bize paylaştır" demiş. Bunun üzerine Ömer b. Hattâb (r.a.), "Allah'ım, beni Bilal ve benzerlerinden koru!" dedikten sonra şöyle devam etmiş: "Eğer onu size taksim edecek olsam, bundan pay almayan İslâm'daki son zümreyi ihmal etmiş olurum"[34]; halbuki Cenâb-ı Hak "Bunların ardından gelenler" beyanıyla, onların da bunlara ortak olduğunu haber vermiştir. Ömer b. Hattâb (r.a.) bu âyetleri okuduğunda, Resûlullah'ın (s.a.), Allah'ın tayin ettiği bu haklar o insanlar için olduğu bilinsin diye haber verdiği şeyi hatırlamış olması mümkündür. Yahut da Allah Teâlâ lütfedip ona, Ali b. Ebû Tâlib'e (r.a.) ve İbn Mesûd'a ilham etmiştir, çünkü her ikisi de ona aynı şeyi söylemişti.

---

31 el-Haşr, 59/9.

32 el-Haşr, 59/10.

33 bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 571-572.

34 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 517.

Bundan dolayıdır ki âlimlerimiz şöyle demiştir: Devlet başkanı, savaşanlar bir beldeyi fethettiği zaman, isterse o beldeyi ora halkına taksim eder ve halkını haraçla yükümlü kılar, isterse askere taksim eder. Bu ancak böyle yapılır, çünkü savaştan maksat, şu iki gayeden biridir: Ya İslâm'ın dar alanını genişletmek veya insanların Allah'ın dinine teslim olmaları O'nun emrine boyun eğmeleri ve delillerini düşünmeleri için onların mekânlarını daraltmaktır. İnkârcılara karşı savaşmak onların küfürlerini cezalandırmak için değil, söylediğimiz gayeden dolayıdır. Bu gaye de, onları haraçla yükümlü kılmakla elde edilebilir. Bu sebeple de devlet başkanının takdirine bırakılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Şayet Bilal, Resûlullah'ın (s.a.) Hayber'i askere taksim etmesindeki gayesini anlamış olsaydı, onu, Kûfe'nin köy ve kasabalarıyla mukayese etmezdi. **[§]***En doğrusunu Allah bilir ya*, Resûlullah'ın (a.s.) Hayber'i onlara 74
taksim etmesinin gayesi şudur: Müslümanlar, Hudeybiye'de Kâbe'ye gitmekten engellendikleri zaman, Cenâb-ı Hak onları, başlarına gelen bu belaya karşılık elde edecekleri yakın bir fetihle kendilerini müjdelemişti. Kûfe'nin köy ve kasabalarına gelince, orada böyle bir amaç yoktu. Dolayısıyla bunun ona kıyas edilmesi isabetli değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yoksul muhacirlerin hakkıdır meâlindeki beyanla, mallarından ve memleketlerinden uzak kaldıkları için geçim sıkıntısı çeken mücahitlerin kastedilmiş olması muhtemeldir. Yani daha önce sözü edilen bu hak, onlarındır.

Yurtlarından uzaklaştırılanlar. Onlar gerçekte yurtlarından uzaklaştırılmış değillerdi, sıkıştırılmışlar ve neticede yurtlarından çıkmışlardı. Çıkmalarına onlar sebep oldukları için, bu iş onlara izafe edilmiştir. Nitekim "Şeytan oradan onların ayağını kaydırdı"[35] buyurulmaktadır. Lanet üzerine olsun İblis, Âdem ile Havva'yı cennetten çıkarmış değildi, fakat onları yasak fiili yapmaya teşvik etmiş bulunması sebebiyle ondan sonra orada kalamamışlardı; bu sebeple çıkarma fiili şeytana nispet edilmiştir. Sözünü ettiğimiz bu tür fiiller kullara nispet edildiğinde, bunun anlamı ancak buna sebep olmalarıdır, yoksa onlara nispet edilen bu fiillerin mahiyeti değildir. Bu tür fiillerin Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesi durumunda ise hakikat ve sebep olmak üzere iki ihtimalden söz edilebilir. Çünkü kul, bir fiil yapıldığı sırada bir başkasını ancak ona sebep olmaya güç verir, bundan başkasına gücü yetiremez. Âlemlerin Rabb'i ise, fiilin işlendiği zaman kulu o fiili yapmaya muktedir kılmaya da kādirdir. Bundan dolayı diyoruz ki, fiil Cenâb-ı Hakk'a nispet edildiğinde o fiilin hakikatinin kastedilmiş olması da caizdir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

35 el-Bakara, 2/36.

Yurtlarından ve mallarından meâlindeki ifade, onların yurtlarının Mekke olduğuna, mallarının da Mekke’de bulunduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Mekke’nin fethinden sonra, Resûlullah’ın onlara kendi yurtlarından bir şey verdiği ve oradaki mallarından onlara bir şey tazmin ettiği rivayet edilmemiştir. Böyle yapması, savaşanların galip gelerek müslümanların mallarına el koyduklarında, bu malın mülkiyetine sahip olacaklarının bilinmesi içindir. *En doğrusunu Allah bilir.*

75 **[§] Allah’ın lütfunun peşine düşen.** Yani onlar dinleri için hicret etmiş ve mallarından faydalanma imkânını kaybetmişlerdi, kendi mallarından faydalanma imkânını kaybedince rızkı Cenâb-ı Hak’tan diliyorlardı. **Allah’ın rızasının peşine düşen.** Yani hicret etmeleri dolayısıyla Allah’ın rızasını bekleyenler. **Allah’a ve resûlüne yardım edenler** anlamındaki ifadesi, bu ganimetin, onlardan mücahit olanların hakkı olduğunu gösterir. **Allah’a yardım edenler** meâlindeki ifadenin iki anlama gelmesi ihtimali vardır: Birincisi, onlar Allah’ın resûlüne yardım ediyorlardı; buradaki “Allah” lafzı bağlantı konumundadır (sıla). İkincisi, onlar Allah’ın dinine yardım ediyor ve resûlüne (a.s.) itaatte bulunuyorlardı. **İşte onlar dosdoğru kimselerdir.** Yani dinleri için hicret etmek ve kendilerini Cenâb-ı Hakk’a yaklaştırmak için çalışmak suretiyle gerçek imanı fiilleriyle gösterenler onlardır.

وَالَّذ۪ينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْا۪يمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ
اِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ ف۪ي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّٓا اُو۫تُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلٰٓى
اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌۜ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُونَۚ ﴿٩﴾

9. “Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.”

[Başkasını Kendine Tercih Etmek]

Onlardan önce bu yurda yerleşmiş olanlar. Yani orayı, hem kendilerini, hem de muhacirleri içine alacak derecede geniş bir vatan edinenler ki, bunlar ensardır. **Gönülden inanmış olanlar.** Yani ensar hicretten önce iman etmişler-

di; böylece muhacirlerin, onların kin ve düşmanlıklarından emin olmalarını ve kötülüklerinden korkmamalarını sağlamış oluyorlardı. **Daha önce,** yani hicretten önce, **Kendilerine göç edip gelenleri severler.** Yani Cenâb-ı Hak, kendi sevgisini onların kalplerine koydu, bu sayede muhacirleri kendi vatanlarında misafir ettiler, mallarını da onlara harcadılar. **Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar.** Yani Resûlullah (s.a.) Hayber'i Muhacirler arasında paylaştırıp ensara pay vermeyince, muhacirlere verdiğinden dolayı ensar, kalplerinde hiçbir rahatsızlık duymadı. Cenâb-ı Hak onların kalplerini zenginleştirdiğinden asla bir ihtiyaç ve rahatsızlık duymadılar. [§] Âyette kullanılan "hâcet" (حاجة) kelimesinin, kıskançlık ve kin anlamına gelmesi muhtemeldir. Yani Allah Teâlâ onların kalplerini temizlemiş, o kadar ki bu sebeple içlerinde hiçbir rahatsızlık duymadılar. **Kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler.** Yani onlar, kendi malları konusunda muhacirleri kendilerine tercih ettiler; mallarını onlara sarf etmek konusunda hiç rahatsızlık duymadılar, hatta kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile yine de muhacirleri kendilerine tercih ettiler. 76

[Bencillikten Sakınmak]

Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır. Cenâb-ı Hak insanları, güzel ve faydalı şeyleri sevecek ve bunları elde etmekten mutlu olacak, kötü ve zararlı şeylerden nefret edecek ve onlardan kaçacak bir tabiatta yaratmıştır. Sonra kurtuluşa ermeleri ve sevap kazanmaları için onları, sevdikleri şeylerden infak etmekle ve hoşlanmadıkları şeyleri yapmalarını istemekle imtihan etmiştir. Şunu da belirtelim ki Allah Teâlâ'nın kişiyi cimrilikten koruması iki şekilde olur. Birincisi, Allah'ın kuluna, âhirete dair bilmediği sevaplara sahip olması için sanki bu sevabı görüyormuş gibi bir anlayış vererek ihsanda bulunmasıdır, böylece insan sevdiği şeylerden infak etmekten korkmaz ve bu hal, sanki onun için bir tabiat haline gelir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın onu muvaffak kılması, koruması ve kendisine emir ve yasaklarına saygı göstermesini ilham etmesidir; bu sayede insan nefsini yener ve şahsî isteği aksi yönde olsa da onu Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından sakınmaya sevketmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın, âyette, korumayı kendisine nispet etmesi, hazinesinde, kuluna henüz vermediği bir şeyin kaldığını gösterir, tâ ki ilâhî zatını, kulunu nefsinin cimriliğinden korumakla nitelemiş olsun; şayet bu olmasaydı kulunu cimriliğinden korumak vâdinin bir anlamı kalmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.* **Kurtuluşa erecekler onlardır.** Yani ebedî nimetler içinde yaşayacak olanlar onlardır; zira gerçek kurtuluş daima nimet içinde yaşamaktır.

وَالَّذِينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِينَ
سَبَقُونَا بِالْاِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ اٰمَنُوا رَبَّنَا
اِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾

77 [§]***10. "Bunların ardından gelenler de "Ey Rabb'imiz" derler, "Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabb'imiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin."***

[Ölülere Dua Etmek ve İstiğfarda Bulunmak]

Bunların arkasından gelenler de; 'Ey Rabb'imiz, bizi bağışla' derler. Cenâb-ı Hak, Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemin ümmetinde, geçmişine dil uzatanların bulunabileceğini kesinlikle bilmektedir, bundan dolayı onlara, atalarına mağfiret dilemelerini emretmiştir.

Bu âyette, Râfizîler'e, Hâricîler'e ve Mûtezile mensuplarına ait sözlerin yanlış olduğunu gösteren işaretler vardır. Şöyle ki, Râfizîler, insanlar hilafeti Ebû Bekir es-Sıddîk'a (r.a.) vermekle küfre girmiştir, derler. Hâricîler, Ali b. Ebû Tâlib (r.a.), Muâviye ve arkadaşları ile savaşmakla küfre girmiştir, derler. Mûtezile de, savaşta doğruluktan ayrılan kişi imandan çıkmış olur, derler. Şimdi, söz konusu gruplar, işledikleri günahlar zelle türünden küçük hatalar olsa bile, onları tekfir eder veya imandan çıkarırlar. Bu durumda onlar için istiğfarda bulunmanın anlamı yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak müşrikler için istiğfarda bulunmayı yasaklamıştır. Cenâb-ı Hak, bu âyette onlar için istiğfara izin verdiğine göre, bu, onların işledikleri günahların kendilerini imandan çıkarmadığını gösterir. Ayrıca âyet, onların arasında kardeşlik bağının var olduğunu da ifade etmektedir; hepimiz bilmekteyiz ki öncekilerle sonrakiler arasındaki kardeşlik, sadece dinde kardeşlik anlamındadır. Şayet onlar mümin olmasalardı kardeşliğin sürmesi anlamsız olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir de Cenâb-ı Hak, **kalplerimizde, iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma!** diye buyurmaktadır. Şayet söz konusu grupların yaptıkları kendilerini imandan çıkarmış olsaydı, bu duanın anlamı kalmazdı. Zira müminlerin kalplerinde olması gereken, kâfirlere karşı düşmanlık ve nefrettir. Şanı yüce olan Allah bu âyette, müminlerin kalplerinden nefret ve kıskançlığı gidermek için onlara bu duayı emrettiğine göre, onlar da mümin gruplar içinde yer alır.

En doğrusunu Allah bilir. Bir de müminlere atalarına istiğfar etmelerinin emredilmesinde, onlar, şayet Allah'ın lütfu ve bağışlaması olmasaydı ceza görmelerini gerektirecek birtakım günahlar işlemiş olduklarına dair işaret vardır. Her ne kadar bu günah işleyenler yaptıklarını içtihat ederek gerçekleştirmişlerse de bunlara istiğfarda bulunulmasının emredilmesi aynı zamanda her müçtehidin isabet etmediğini bildirme hikmetini de içerir.

Kalplerimizde, iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma! Yani düşmanlık bırakma! Muhtemeldir ki burada daha önce yaşayıp göçen müminler kastedilmektedir. Her müminin kastedilmiş olması da mümkündür.

[§]Rabb'imiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin! Rah- 78
met, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan lütuf ve ihsanıdır. O'nun şu kelâmına bakmaz mısın: "Rabb'imiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin"[36]. Allah Teâlâ burada rahmetinin, kendisinden bir hediye ve kullarına bir ihsanı olduğunu haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İstiğfarın Anlamı]

Şunu da belirtelim ki yaşarken istiğfar etmenin iki anlamı vardır: Birincisi, mağfireti gerektiren sebebin gelmesini istemektir, ikincisi de, mağfiret gerçeğidir. Ölüm halinde mağfiretin kendisini istemekten başka bir şey yapılamaz. Şânı yüce olan Allah, müminleri öldükten sonra istiğfara davet ettiğinde öldükten sonra istiğfar haline -biraz önce kaydettiğimiz gibi- yöneldiğine göre, bunun gerçek mânada mağfiretten başka bir anlamının bulunmadığı ortaya çıkar. Bu da onların işledikleri günahların kendilerini imandan çıkarmadığını gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hak, büyük günah işleyenlerin mağfiretlerinin mümkün olmadığına hükmetmiş olsaydı, onlar için istiğfar emrini vermesinin bir hikmeti kalmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Câfer b. Harb[37] şöyle demiştir: **Kalplerimizde, kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma!** meâlindeki âyet, onların kalplerinde bir şey bıraktığına işaret etmez. Çünkü birine, "falana bir şey yapma" denince, bundan istediği zaman ona bir şey yapabileceği anlamı çıkmaz. Fakat buna şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Hak başka bir âyette, onlarda düşmanlık duygusunu koyduğu-

---

36 Âl-i İmrân, 3/8.

37 Ebu'l-Fazl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Bağdadî (ö. 236/850 [?]), Mûtezile'nin önemli âlimlerindendir. Kelâm ilmini Basra'da Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'tan almıştır. Çeşitli eserler telif etmiştir (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 123).

nu gösteren bir ifade mevcuttur. O'nun şu beyanına bakmaz mısın? "Aralarına kıyâmet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk"[38]. Şayet, "onları kendi hallerine bıraktı, kalplerine bir şey koymadı" denilirse şöyle cevap veririz: Âyet, kendileri hiçbir şey yapmadıkları halde Cenâb-ı Hak, onların kalplerinde düşmanlık yarattı anlamına gelmez. Buna göre, Allah Teâlâ bu şeyleri kulun fiil işlediği anda yarattığı sabit olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذٖينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِاِخْوَانِهِمُ الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ
الْكِتَابِ لَئِنْ اُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطٖيعُ فٖيكُمْ اَحَدًا
اَبَدًا وَاِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١١﴾

11. "Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i Kitap'tan inkârcı yandaşlarına, 'Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız' diyorlar. Allah şahittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar."

[Hz. Muhammed'in Peygamberliğine İlişkin Delil]

Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i Kitap'tan inkârcı yandaşlarına şöyle diyorlar? Bu ilâhî beyan şunu göstermektedir: Allah Teâlâ Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemin peygamberliğine dair delilleri mü-
79 nafıkların kendileri üzerinde göstermiştir. [§]Çünkü onlar bu sözü Ehl-i Kitab'a gizlice söylemişlerdi. Böyle bir sözü müminlere açıklamaları ihtimali yoktur. Kâfirlerin bunu müminlerden birine haber vermesi de mümkün değildir. Cenâb-ı Hak, münafıkların neler söylediğini kendisine haber verince, Resûlullah'ın bunu ancak vahiyle ve kendisine gelen âyetle öğrendiği ortaya çıkmıştır. İşte bu, Hz. Peygamber'in (s.a.), onların da peygamberi olduğunun alâmetidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız** meâlindeki ifade iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, onlar bu sözü, savaşta taraftarlarının çok olacağını göstermek için söylemiş olabilirler. İkincisi, bu sözü Ehl-i Kitab'a kendi varsayımları olarak söylemiş olabilirler. Yani Hz. Peygamber (s.a.) onların durumunu bildiğine göre, "kendi arkadaşlarını yurtlarından kovdu" denileceğinden endişe ederek onları Medine'den çıkarmayacaktır. Onları çıkaramayacağına göre, Ehl-i Kitab'ı da çıkarmaz ve bunlara savaş açılmaz.

---

[38] el-Mâide, 5/14.

Sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Yani asla sizin aleyhinize kimseye yardım etmeyiz. **Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız.** Onların Ehl-i Kitab'a yardım edeceklerine dair bu vâdi, o müstahkem şehirler hakkında yapmış olmaları muhtemeldir. Nitekim başka bir âyette; "Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar"[39] diye buyurulmaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak, eğer onlara yardım ederler ve sonra mağlup olurlarsa, kaçıp gideceklerini, onlara sırtlarını döneceklerini ve bir daha asla yardım etmeyeceklerini haber vermektedir. **Allah şahittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar** buyurmaktadır. Burada şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Allah onların yalanına nasıl şahitlik eder? Yalan, ancak haberlerde söz konusudur. Onların söylemiş oldukları söz ise sadece bir vâddir. Dolayısıyla burada, onlar vâdlerine muhalefet ederler, denilmesi gerekirdi?

Hâricîler bu gibi âyetleri, günah işleyen insanın kâfir olduğuna delil gösterirler ve şöyle derler: Cenâb-ı Hakk'a iman eden insan, asla O'na âsi olmayacağına da iman etmiştir. Sonra âsi olursa, bu isyanıyla, imanında yalancı olduğu ortaya çıkar. Bundan dolayı onun küfrüne hükmedilir.

[§]Buna vereceğimiz cevabın biri şöyledir: Münafıkların Ehl-i Kitab'a 80
söyledikleri sözler, kendilerinin onların dostu olduklarını haber vermekten ibarettir. Cenâb-ı Hak da onların bu dostluk sözlerinde yalancı olduklarını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَئِنْ اُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَلَئِنْ
نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١٢﴾

12. "Oysa çıkarılsalar asla onlarla beraber çıkmazlar, onlara savaş açılsa asla yardımlarına koşmazlar; yardım etmeye kalksalar da, muhakkak arkalarını dönüp kaçarlar. Ve sonunda onlar yardımsız kalırlar."

Bu âyet-i kerîme iki gruba karşı Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletinin delili bulunmaktadır. Zira âyet, gayba dair bir hususu haber vermektedir. Bu bilgiye, ancak bir bildiren vasıtasıyla ulaşılabilir. Halbuki Resûlullah'ın herhangi birine başvurup bu haberi alması veya herhangi bir insandan bir şey öğrenmiş olması mümkün değildir. Henüz vukû bulmadığı halde ileride olacak bir şeyi haber verdiğine göre, onun söylediklerinin risâlet ve vahiy gereği sözler olduğu anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

39 el-Haşr, 59/14.

Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetlerle müminlere, Resûlullah'ın, kendi âdetleri itibariyle iyilik etmeleri gereken kişilerden neler gördüğünü hatırlatmış olması mümkündür. Zâlim de olsa, nesep veya kabile yoluyla kendilerine yakın olan kişiye yardım etmek ve desteklemek, Arap milletinin âdeti idi. Sonra, Cenâb-ı Hak, Muhammed'i (s.a.), aralarında yetiştiği Kureyş'e peygamber olarak gönderdi, ama onlar kendisine düşmanlık gösterdiler, hatta onu öldürmeye yeltendiler. Allah yahudilere, hıristiyanlara ve kitaplarında nitelikleri belirtilen bütün din mensuplarına görünen bir delil yaptı. Onlarsa kendisini, kötülük etmek ve düşmanlık göstermekle karşıladılar. *-en doğrusunu Allah bilir ya-* bütün bunlar, onun (a.s.) risâletinin insanların yardımıyla değil, Allah'ın yardımı, lütfu ve desteğiyle üstün geldiğinin belgesidir. *Yardım istenecek olan yalnızca Allah'tır.*

لَاَنْتُمْ اَشَدُّ رَهْبَةً فٖى صُدُورِهِمْ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

81 [§]***13. "Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur!"***

Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Bu âyet, onların yüreklerinde hissettikleri gerçek korku anlamına gelebilir, fakat bunun temsilî bir ifade olması da mümkündür. Temsilî ifade olduğunu düşündüğümüzde, "Sizden olduklarına dair Allah'a yemin de ederler, halbuki onlar sizden değildir, fakat onlar korkak bir topluluktur"[40] meâlindeki beyanda mevcut anlam kastedilmiştir. Allah Teâlâ, onların yemin ederek kendilerinin mâzur görülmesini istediklerini haber vermektedir. Onların bu davranışını, insanın kendilerinden korktuğu kişilere karşı yaptığı davranışa benzeterek, onu, içlerindeki korku, diye isimlendirmesi de mümkündür. Bu, "Servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline! O malının kendisini sonsuza kadar yaşatacağını zanneder"[41] meâlindeki âyete benzemektedir; yani malının kendisini ebedî kılacağını zanneden kişinin topladığı gibi varını yoğunu bir araya getirdi. İşte yukarıdaki âyet de bunun gibidir.

---

40 et-Tevbe, 9/56.

41 el-Hümeze, 104/2-3.

Âyetin hakikat mânasında olması da mümkündür. Bu durumda farklı yorumlar yapılabilir: Birincisi, onlar her gruba karşı dostluk gösteriyorlardı. Fakat kesinlikle Cenâb-ı Hakk'ın, iki gruptan sadece birinin dostu olduğunu düşünüyorlardı. Bu gruplardan biri kurtulduğunda onlar da kurtulmuş olacaklardı. Bu yoruma göre sanki onlar, sadece müminlerden değil, herkesten korkuyorlardı, fakat Allah'tan korkmuyorlardı; çünkü belirttiğimiz yoruma göre Allah'a karşı kendilerini emniyette görüyorlardı. İkincisi, onların sadece müminlerden korkuyor olmaları da mümkündür. Nifak ehli, şu iki sınıftan birine mensuptular: Ya Dehriyye'den iken münafık olmuşlar veya Ehl-i Kitap iken münafık olmuşlardı. Şayet Dehriyye'den idiyseler, onlar yaratıcının varlığını kabul etmedikleri için Cenâb-ı Hak'tan korkmazlar. Kitap ehlinden idiyseler, onlar da; [§]"Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[42] diye inandıkları 82
için kendilerini emniyette görüyorlardı. Böylece her iki tarafda Allah korkusu taşımayınca, yerini özellikle müminlerin korkusu aldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah'a karşı duyduklarından daha şiddetlidir meâlindeki ilâhî kelâmın**, çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur** anlamındaki âyetle tefsiri de mümkündür. Burada iki ihtimal vardır: Birincisi, onlar dünyadaki belaların ve nimetlerin, âhiretteki belaların ve nimetlerin hatırlatıcısı olduğunu anlamıyorlardı. Bunların beherinin kendisi için oluşturulduğunu düşünüyorlardı. Bu onların vehmi ve zannı haline gelince, artık Cenâb-ı Hak'tan korkmuyorlardı. İkincisi, **onlar anlayışı kıt bir topluluktur** anlamındaki cümle, buradaki vâdi ve tehdidi anlamıyorlar, bilâkis onlar, kendilerinden menfaat bekledikleri ve zararlarından korktukları kişilerden korkuyorlar, ama Cenâb-ı Hak'tan korkmuyorlardı, demektir.

Burada şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Müslümanlardan kimse yoktur ki onun insanlara karşı duyduğu korku, Cenâb-ı Hakk'a karşı duyulan korkudan fazla olmasın. Çünkü kişinin bir hatasından, başkasının haberdar olması korkusuyla sakındığını, ama kendisi ile Cenâb-ı Hak arasında kalan pek çok hatadan sakınmadığını görüyorsun.

Buna iki şekilde cevap verilebilir. Birincisi, insandan korkmanın neticesinde herhangi bir kurtuluş ümidi yoktur, ama Allah'tan korkmanın karşısında, O'nun rahmeti, lütfu ve ihsanının tecelli etme ümidi vardır. Allah'ın rahmet ve faziletinin doğurduğu ümit kişiye, günaha girme cesaretini vermekte ve o günahı işlemektedir. İkincisi, insanın işlediği günaha, başkalarının da ortak

42 el-Mâide, 5/18.

olduğunu görünce onlardan korkmuyor. Onun korkusu, kendilerinde iyilik alâmeti ve Cenâb-ı Hakk’ın dinine yardım emaresi bulunan insanlardandır. Durum böyle olunca, kişilerin bizzat yaratılmışlardan değil, Cenâb-ı Hak’tan korktukları ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا اِلَّا فِى قُرًى مُحَصَّنَةٍ اَوْ مِنْ وَرَٓاءِ جُدُرٍ بَاْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتّٰى ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾

83 [§]***14. “Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar. Kendi aralarındaki gerginlik ve çatışma şiddetlidir: Sen onları birlik içinde sanırsın, oysa kalpleri dağınıktır. Çünkü onlar aklını iyi kullanamayan kimselerdir.”***

Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar. Buradaki **topu birden** anlamındaki sözcükten maksat şudur: Münafıklar ve Ehl-i Kitap, hep birden topluca sizinle savaşamazlar; çünkü münafıklar, Ehl-i Kitab’a yardım etme ve savaşta yanlarında bulunma şeklinde verdikleri sözlerinde durmazlar. **Ancak müstahkem yerlerde** meâlindeki cümlenin, savaşamamak konumunda bulunması muhtemeldir. Bunun, münafıkların Ehl-i Kitab’a yaptıkları vâdin istisnâsı olması da ihtimal dâhilindedir. Şayet savaşın istisnâsı kabul edilirse, iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, onlar ancak müslümanların kendilerini göremeyeceği şekilde şehirlerde, kalelerde ve siperlerin arkasında savaşabilirler. *En doğrusunu Allah bilir.* İkinci yoruma gelince, burada da iki ihtimalden söz edilebilir: İlki, onlar Ehl-i Kitab’a “savaşta yardım” diye verdikleri söze vefa göstermezler, ama kendileri müstahkem şehirlere sığınırlar. Cenâb-ı Hakk’ın müslüman kesime, onlar hakkında verdiği habere bakmaz mısın? “Düşman birlikleri tekrar geldiğinde, size ait haberleri uzaktan almak üzere çöllerde dağınık yaşayan bedevîlerin arasında bulunmayı arzu ederler”[43]. Bu âyette Allah, onların müslümanlara dostluk gösterisine kalkışacaklarını haber vermektedir, tıpkı savaş çıkıncaya kadar Ehl-i Kitab’a dostluk gösterdikleri gibi. Ama savaş çıkınca müslümanlar hakkında haber alabilecekleri yerlere sığınacaklar. Buna göre, bu kişilerin Ehl-i Kitap olmaları mümkündür. İkinci yorum, onlar sizinle savaşamazlar

43 el-Ahzâb, 33/20.

ama müstahkem şehirlere girer ve orada âkıbetin kime güleceğini, kimin zafer elde edeceğini beklerler. Nitekim başka bir âyette bu husus şöyle belirtilmektedir: "Sizi gözetleyip duranlar, eğer size Allah'tan bir zafer nasip olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler. Kâfirler kazançlı çıkarsa (bu defa onlara), 'Üzerinize kol-kanat gerip müminlerden sizi korumadık mı?' derler"[44]. Cenâb-ı Hak, onların neticeyi bekleyeceklerini haber vermektedir. İşte onların müstahkem şehirlere sığınacakları ifadesi bu şekilde yorumlanabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Kendi aralarındaki gerginlik ve çatışma şiddetlidir.** Bu ilâhî beyan da iki şekilde yorumlanır: Biri, **onların çatışmaları,** yani kuvvetleri (بأْسهم), açık bir düşman görmedikleri müddetçe kendi aralarında şiddetlidir, dememizdir. Diğeri, **onların çatışmaları,** aralarında savaş devam ettiği sürece şiddetlidir, zira onların içinde kendisine korku salmak gücüyle ikram edilen kimse yoktur, dememizdir. Fakat kendileriyle Hz. Muhammed (s.a.) ve arkadaşlarıyla arasında bir savaş çıktığı zaman, müslümanların içinde kendisine korku salma gücü ikram edilen birinin -ki o peygamberdir- bulunması sebebiyle sinerler. Resûl-i Ekrem'den (a.s.) rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Bana, iki aylık mesafeden düşmana korku salma özelliği ikram edilmiştir"[45] buyurmuştur. Bu kadar uzun bir mesafeden düşmana korku salmakla yardım edilince, elbette yaşadığı şehirdeki münafıklara karşı da bundan mahrum edilmez. Durum bu şekilde ise, âyetin yorumu söylediğimiz gibi olur. *En doğrusunu Allah bilir.* 84

Sen onları birlik içinde sanırsın, oysa kalpleri dağınıktır. Çünkü münafıkların bütün arzusu canlarını kurtarmak ve rahata kavuşmaktır. Ehl-i Kitab'ın amacı da, kendi inançlarını korumak ve onu ayakta tutmaya çalışmaktır. İki tarafın arzuları ve maksatları farklı olunca kalpleri de farklılaşır. "Arada bocalayıp duruyorlar; ne onlara ne bunlara!"[46] meâlindeki âyet de kalplerinin ve gayelerinin farklı olduğu anlamındadır. **Çünkü onlar aklını iyi kullanamayan kimselerdir.** Bu âyetin üç mânaya gelmesi ihtimali vardır. Birincisi, onlar vâdin ve tehdidin hakikatini anlamıyorlar. İkincisi, akıllarını kullanarak faydalı olanı bulamıyorlar. Üçüncüsü, âkıbetin kime güleceğine akıl erdiremiyorlar. Daha önce onların âdetinin, zaferi kimin kazanacağını, âkıbetin kime

---

44 en-Nisâ, 4/141.

45 "Bana, iki aylık mesafeden düşmana korku salmakla yardım edilmiştir. (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 608). Meşhur olan rivayet; "Bana bir aylık mesafeden düşmana korku salmakla yardım edildi" şeklindedir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

46 en-Nisâ, 4/143.

güleceğini beklemek olduğunu söylemiştik. Akıllarını kullanıp neticeyi kestiremedikleri için de, ne dış görünüşte ne de gerçek âlemlerinde iki taraftan birine toptan dost olamıyorlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَمَثَلِ الَّذينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿١٥﴾

85 [§]***15. "Kendilerinden az öncekilerin durumu gibi: Onlar yaptıklarının cezasını tatmışlardı ve onları elem veren bir azap beklemektedir."***

Kendilerinden az öncekilerin durumu gibi: Onlar yaptıklarının cezasını tatmışlardı. Bu ifadenin altında başka bir benzetme gizli olabilir. Sanki Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin misali, kendilerinden önce geçenlerin örneği gibidir, buyurmaktadır. Nitekim "İnkârcılara seslenenin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer"[47] meâlindeki âyette de bu görülmektedir. Yani Hz. Muhammed'in (s.a.) durumu, sürüsüne söz dinletmeye çalışan çoban gibi, kâfirlerin durumu da sadece sözü işiten hayvan sürüsü gibidir. Buradaki benzetme ve onun mahiyeti üç şekilde açıklanabilir: Birincisi, şöyle denilebilir: Kendi peygamberlerine arkadaşlığı kötü yapan o kâfirlerin durumu daha önce gelen peygamberlere kötülük yapanlar gibidir; onların uğradıkları âkıbeti tatmaları yakındır. İkinci olarak şöyle denilebilir: Hz. Peygamber'i (s.a.) Medine'den çıkarmak isteyen Medineli kâfirlerin durumu, Resûlullah'ı (s.a.) Mekke'den çıkaran Mekkeli kâfirler gibi olacaktır; yakında onlar da Mekkeliler'in tattığı esaret ve ölüm acısını tadacaklardır. Medineli kâfirlerin, resûlü Medine'den çıkarmak istediklerinin delili, "Onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi"[48] meâlindeki âyettir. [Üçüncüsü de] o temsil ile özel bir şehrin veya kabilenin kastedilmiş olmasıdır. Buna göre şöyle diyebiliriz: Benî Kurayza'nın durumu, tıpkı kendilerinden önceki Benî Nadîr'in durumu gibi olacaktır; bunlar da onların tattıkları âkıbeti tadacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onları elem veren bir azap beklemektedir.** Bu âyet, onların kâfir olarak öleceklerini haber vermektedir. Aynı zamanda gaybtan haber vermesi itibariyle Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetine de işaret etmektedir.

---

47 el-Bakara, 2/171.

48 el-İsrâ, 17/76.

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ اِذْ قَالَ لِلْاِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ اِنّ۪ي بَر۪ٓيءٌ مِنْكَ اِنّ۪ٓي اَخَافُ اللّٰهَ رَبَّ الْعَالَم۪ينَ ﴿١٦﴾

16. "Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana 'İnkâr et' der; o inkâr edince de, 'Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin Rabb'i olan Allah'tan korkarım' der."

Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana 'İnkâr et' der; o inkâr edince de, 'Bilesin ki benim seninle ilgim yok' der. Münafıklar da böyledirler. Onlar da önce dostluk gösterir, yardım vâdederler, ama savaş çıktığında vazgeçip ilgilerini keserler. **[§]Benim seninle ilgim yok** meâlindeki sözün âhirette 86
söylenmesi mümkündür. Çünkü bir âyette şöyle buyurulmaktadır, Şeytan şöyle der: "Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Ben daha önce, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim"[49]. Bu sözün dünyada söylenmiş olması da mümkündür. Nitekim âyette şöyle buyurulmaktadır: "O vakit şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş ve 'Bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım', demişti. Ardından iki güç birbirini görünce hemen dönüş yaptı ve: 'Şüphesiz benim sizin sorumluluğunuzla ilgim yok, kuşkusuz sizin göremediğinizi görüyorum…' dedi"[50].

فَكَانَ عَاقِبَتَهُمَٓا اَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ ف۪يهَا وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا الظَّالِم۪ينَ ﴿١٧﴾

17. "Ama ikisinin de âkıbeti, içinde ebedî kalacakları ateşe girmek olacaktır! İşte zâlimlerin cezası budur!"

Âyetin muhtevası açıktır.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍۚ وَاتَّقُوا اللّٰهَۜ اِنَّ اللّٰهَ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

---

49 İbrâhim, 14/22.

50 el-Enfâl, 8/48.

18. "Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) ***Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."***

Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının! Herkes … baksın. Cenâb-ı Hakk'ın **Allah'a itaatsizlikten sakının.** Bir köle ile efendisi arasındaki ilişkiden söz edildiğinde, mutlaka o ilişkiye dair bir şey zikredilmez. Meselâ; "Allah, takvâ ile hareket edenlerin yanındadır"[51] meâlindeki âyette, onlara destek olmak ve yardımcı olmak anlamında kendileriyle beraber olduğu anlatılmaktadır. "Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır"[52] meâlindeki âyette de, dostluk ve başarılı kılmakta onlarla beraber olduğu anlatılmaktadır. İşte **Allah'tan sakının!** meâlindeki ilâhî buyruk da böyledir. Çünkü Allah'ın sakınanlarla beraber olduğu müddetçe, insanın yeniden Allah'tan korkması gerekmemektedir. Zira âyetin zâhiri bunu gerektirmektedir. Tıpkı "doğrularla beraber olun"[53] meâlindeki âyette doğruluk konusunda onlar gibi olun denildiği gibi. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede bazı şeylerin söylenmemiş olduğu (ızmâr) ortaya çıkınca, âyete şu mânalardan biri verilmelidir: Ya yüce Allah'ın haklarını zayi etmekten sakının, O'nun sınırlarını aşmaktan ve yıkmaktan sakının, O'nun gazabından sakının, O'na muhalefetten sakının,
87 [§]yahut da Cenâb-ı Hakk'ın gazabını gerektiren sebeplerden sakının! "Takvâ" kavramı ile O'nun emir ve yasaklarının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü belirttiğimiz üzere "takvâ", yani "sakınma" lafzı mutlak olarak kullanıldığında, bununla Allah'ın emir ve yasakları kastedilir. Emre mukabil zikredilince de Allah'ın haramları ve yasakları akla gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Herkes yarın için ne hazırladığına baksın. Bu âyette emredilenleri yapan uhrevî sorumluluklardan kurtulur; çünkü insan, yapacağı bir şeyi meydana getirirken onu yarın için yaptığını kalbine hissettirirse yarın utanacağı veya üzüleceği şeyleri yapmaktan çekinir, aksine sevineceği şeyleri yapar. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin, insanın yarın için hazırladığı şeylere dikkat etmesinin gerektiği anlamına da gelmesi mümkündür. Buna göre insan, yarın için hazırladığı şeylere dikkat etmesi gerektiğini hatırladığında, bu kendisini iki şeyden birine sevk eder: Ya yaptığı kötülüklere tövbe etmeye veya kendisine verilen güzelliklere şükretmeye. Bütün bunlar hayırda artış demektir; yapılması gereken de insanın bu konuda gafil olmamasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu ilâhî

---

51 en-Nahl, 16/128.

52 "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır" (el-Ankebût, 29/69).

53 "Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve doğrularla beraber olun!" (et-Tevbe, 9/119).

beyan, kişi, yarına neyi göndermek istiyorsa bugün yapacağı fiilleri ona göre ayarlasın anlamına da gelebilir; şayet onun âkıbeti helâke gidecekse ondan sakınır, kurtuluşa götürecekse onu yapar. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın!** meâlindeki cümle, insanın yarın için hazırladığı şeyler üzerinde düşünmeyi terketmekten sakınması mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aynı âyetin içinde **Allah'a itaatsizlikten sakının** anlamındaki cümlenin iki defa tekrar edilmesi, iki ihtimali akla getirmektedir: Birincisi, ilkinde "Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefetten sakının" mânası, ikincisinde "Allah'ın cezasından ve gazabından sakının" mânası kastedilmiş olmasıdır. İkincisi, konuşma sırasında uyarma anlamı taşıyan cümlenin desteklenmesi amacıyla tekrar edilmesi genel bir teâmül olduğundan aynı cümle tekrar edil-
miş olabilir. [§]§Tıpkı "Bu size söylenenler, gerçek olmaktan çok çok uzak!"[54] 88
meâlindeki âyette ve "(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor; evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor"[55] meâlindeki âyette olduğu gibi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır** meâlindeki cümlede ise murakabeye ve fiili işlerken dikkatli olmaya teşvik anlamı vardır. Çünkü bir şeyi yaparken, işlediği günahlara ve yaklaştığı kötülüklere Cenâb-ı Hakk'ın muttali olduğunu bilen kişi, onu yapmaktan sakınır ve ondan uzak durur.

Ey iman edenler! Allah'a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah'a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır. Bu beyan hakkında âlimler şöyle demiştir: Bu âyet dört açıdan uyarı ifade etmektedir. Biri, **Allah'a itaatsizlikten sakının** anlamındaki cümlede, ikincisi **herkes, yarın için ne hazırladığına baksın** meâlindeki cümlede, üçüncüsü, **Allah'a itaatsizlikten sakının** meâlindeki cümlede ve dördüncüsü **Allah, yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır** anlamındaki cümlede. Şimdi, bu tehditler, **Ey iman edenler** anlamındaki ifadeden sonra gelmekte, dolayısıyla müslümanları muhatap almaktadır; dolayısıyla müminler hakkında kullanılan tehdit ifadeleri, kâfirler hakkında kullanılandan daha fazla olmuştur. Şu kadar var ki Allah Teâlâ müminleri, kâfirler için hazırlamış olduğu şeyden korkutmaktadır, tâ ki kâfirler için hazırlamış olduğu azabı gerektiren fiilleri müminler yapmış olmasın. Bu aynen "kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[56] meâlindeki âyette olduğu gibidir.

---

54 el-Mü'minûn, 23/36.

55 el-Kıyâme, 75/34-35.

56 Âl-i İmrân, 3/131.

Sonra Cenâb-ı Hak âhireti çabuk geleceği için "yarın", dünyayı da çabuk yok olacağı için "dün" diye nitelemiştir. Tıpkı "biz dünyayı sanki dün yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş hale getiririz"[57] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere. Herkes kendi âkıbetini düşünsün diye, Allah Teâlâ bu âyetle müminleri uyarıp öğüt veriyor. İnsan bir şeyi yaparken onu dünya için mi, âhiret için mi yapıyor? Herkes, kendisi boş yere mi, yoksa Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği gibi büyük bir dâva için mi yaratıldı? Bunları düşünsün diye…

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللّٰهَ فَاَنْسٰيهُمْ اَنْفُسَهُمْ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١٩﴾

19. "Allah'ı unutan, bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır."

Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Bazı müfessirler **onlar Allah'ı unuttular** meâlindeki cümleye, Allah için amel etmeyi unuttular anlamını vermiştir. Unutmak (nisyan), terketmek demektir; buna göre, onlar Cenâb-ı Hak için yapılması gere-
89 kenleri terkettiler, anlamına gelir. [§] **Allah da onlara kendilerini unutturdu.** Yani kendilerinin unutması sebebiyle onları rezil etti. Bize göre âyette, bir iş yapıp ondan kendisi için bir fayda beklemeyen hiçbir insan yoktur, anlamı da vardır. Çünkü fayda elde etmek için çalışmayan insan, dünyada o işle fuzuli oyalanmaktadır. Kâfirler, Cenâb-ı Hakk'ın emrine uymamaları, O'na itaat etmemeleri ve O'nun rızasına uygun iş yapmayı terketmeleri yüzünden Allah için çalışmayı terketmiş olmaları, kendileri için çalışmayı da terketmiş olmaları demekti. Bu itibarla **onlar Allah'ı unuttular** meâlindeki cümle, Allah için çalışmayı unuttular anlamına gelir. Allah için bir şey yapmaları kendileri için yapmış olmaları demek olur. Buna göre onlar, kendileri için çalışmayı terketmiş oluyorlardı. Sanki onlar kendilerini unuttular ve bu yüzden unutulmuşlardan oldular, denilmektedir.

[İnsanlara Ait Fiillerin Yaratılması]

Allah da onlara kendilerini unutturdu. Yani Allah Teâlâ, onlarda unutmak ve terketmek fiilini yarattı. Cenâb-ı Hak burada unutmayı seçmiş olmayı onlara, unutturmayı da kendisine nispet etmiş ve o fiili yaratmıştır. Bu, onlar-

57 Yûnus, 10/24.

da unutma fiili önceden gerçekleşti de sonra Allah onlara unutturmuş oldu anlamında değildir, bunu onlarda, o fiili ihtiyar ettikleri zamanda yarattı anlamındadır. Bu aynen “Allah ona doğru yolu gösterdi, o da doğru yolu buldu” cümlesine benzer. Yani o doğru yolu istedi, Allah da ona doğru yolu gösterdi. Bütün bunlar, aynı anda olmaktadır. İşte unutmak ve rezil etmek de böyledir. Nasıl ki insan hidâyeti veya küfrü seçtiğinde Allah onun için hidâyeti ve küfrü yarattı ise, insan unutma fiilini seçtiğinde Cenâb-ı Hak da onun için unutma fiilini yaratmıştır. Bunlardan herhangi birinin diğerine göre takdim-tehiri caiz değildir. **Allah onlara kendilerini unutturdu** anlamındaki cümle, aynen **onlar Allah’ı unuttular** meâlindeki beyan gibidir. Zira **kendilerini** anlamındaki söz, **onlar Allah’ı unuttular** cümlesi içinde de vardır. Çünkü Allah için amel aynı zamanda kendileri için amel demektir. Kendileri için çalışmaları da, rızasını istedikleri Allah için çalışmaktır. Bundan dolayı diyoruz ki iki şeyden her biri, aynı zamanda diğeri içinde de vardır. Burada başka bir ihtimal
daha söz konusudur. [§]Onlar itaati terkettiklerinde, Cenâb-ı Hak, onların 90
ilâhî emri terketmeleri sebebiyle kendilerini de terketmekle cezalandırmış, dolayısıyla onları hayırlara ve itaatlere muvaffak kılmıştır. Bu ise cezaların en ağırıdır. Âyetin şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Allah bu yaptıkları sebebiyle âhirette onları ebedî azap içinde terketmekle cezalandıracaktır. Dünyada yaptıkları şeyler ve Cenâb-ı Hakk’a imanı terketmeleri yüzünden onların cezası budur. Bu iki yorum yukarıda sözü edilen fiilleri yüzünden onların rezil edilmeleriyle de bağlantılıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır.** Burada geçen “fısk” (الفسق) kelimesi Cenâb-ı Hakk’ın emrinden çıkmak anlamına gelir.

لَا يَسْتَوٖٓي اَصْحَابُ النَّارِ وَاَصْحَابُ الْجَنَّةِ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَٓائِزُونَ ﴿٢٠﴾

20. “Cehennemliklerle cennetlikler bir değildir. Muratlarına erecek olanlar ancak cennetliklerdir.”

Buradaki “fâizûn” (الفائزون) kelimesi “kurtuluşa erenler” anlamına gelir. “Fevz” (الفوز) istediğini elde etmek demektir. **Cehennemliklerle cennetlikler bir değildir** anlamındaki cümle iki şekilde yorumlanır: Birincisi, dünyada veya âhirette bir olmazlar demektir. [İkincisi,] âhirette bir olmazlar demektir. İlkine göre âyet, dünyada aklın ölçülerine göre, cennet ehlinin yaptıkları ile

cehennem ehlinin yaptıkları bir değildir, anlamına gelir. Zira cehennem ehlinin yaptıklarını akıl çirkin görür, cennet ehlinin yaptıkları ise, aklın güzel bulduğu işlerdir. Çünkü bunların yaptıklarının delilleri vardır, ama öbürlerinin yaptıklarının delili yoktur. Akıl da delillere dayanan işleri delile dayanmayandan daha güzel görür. Bundan dolayıdır ki sevaba hak kazandıran bir iş gören herkesi akıl güzel görür, cezayı gerektiren bir işi yapanı da akıl çirkin görür, dolayısıyla bunlar eşit değildir. İkinci yoruma göre, cennet ehlinin göreceği karşılık ile cehennem ehlinin göreceği karşılık aynı değildir, çünkü cennette ebedî nimetler, cehennemde ise ebedî şiddet ve intikam vardır; dolayısıyla aynı değildirler. Cenâb-ı Hak bunu, insanlara, onları gafletten vazgeçirmek ve âhirette kendilerine sevap kazandıracak olan yüce Allah'ın rızasına uygun işler yapmaları için hatırlatmaktadır.

لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا الْقُرْاٰنَ عَلٰى جَبَلٍ لَرَاَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ
خَشْيَةِ اللّٰهِ وَتِلْكَ الْاَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

91 ***[§]21. "Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz."***

Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. Âlimler bu âyetin tefsirinde farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet sembolik bir anlamda, yani ikaz ve hatırlatma amacıyla gelmiştir. Onlar bu kanaate şu gerekçe ile vardılar: Araplar bir olayla karşılaştıkları, onu büyük ve şiddetli diye nitelemek istedikleri zaman, kendilerince büyük olan bir şeyle darb-ı mesel getirirlerdi, bununla da o şeyin hakikatini kastetmezlerdi. Tıpkı büyük bir olay karşısında "yerim göğüm karardı" ve "bütün genişliğine rağmen dünya bana dar geldi" cümlelerinde olduğu gibi. Cenâb-ı Hakk'ın Lût aleyhisselâm hakkındaki, "Lût onlardan dolayı huzursuz oldu ve ne yapacağını şaşırdı"[58] anlamına gelen beyan da böyledir. Bu sözler Araplar'da bir şeyin hakikatini değil, nihai sınıra vardığını belirtmek için ancak temsilî mahiyette söylenirdi. Zira bilindiği üzere dünya olduğu gibi durmakta ve hiç değişmemektedir. Keza kimsenin dünyası da kararmış değildir. Ama onlar, başlarına gelen işin şiddetini göstermek için böyle temsilî ifadeler kullanırlardı. İşte **Şayet biz bu Kur'ân'ı**

58 Hûd, 11/77; el-Ankebût, 29/33.

bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün meâlindeki ilâhî beyan da bunun gibidir. Yani Cenâb-ı Hak temsilî mahiyette olmak üzere, "eğer bu deliller bir dağa indirilmiş olsaydı, dağ bütün sağlamlığına ve gücüne rağmen Cenâb-ı Hakk'a boyun eğer ve O'nun korkusundan çatlardı, ama şu insanlar boyun eğip korkmadıklarına göre kalpleri dağlardan daha katıdır, demektedir. Tıpkı, "kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır"[59] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi. Bilindiği üzere taşta, içinden sular fışkırmak vb. faydalar vardır, ama o kâfirlerin kalplerinde hiçbir fayda yoktur, bilâkis çok katıdır, saygı duymaz, ürpermez. Müfessirler; "Neredeyse gökler çatlayacak"[60] meâlindeki âyete de hakikat mânası değil, temsilî bir anlam vermiştir.

[§]Bazıları da şöyle demiştir: **Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık,** meâlindeki cümlede fiil hakikat mânasında kullanılmıştır, bundan maksat dağın korkması yarılmasıdır. "Neredeyse gökler çatlayacak" ifadesi de böyledir. Bunun mânası şudur: Eğer bu Kur'ân ve onun hükümleri ile insana yüklenen emanetler dağlara indirilmiş olsaydı, şartlarını yerine getirmek için bunları kendi arzularıyla kabul etme durumunda bulunsaydı korkar, boyun büker ve Allah korkusundan çatlardı. Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz emaneti, göklere, yer küreye ve dağlara teklif ettik"[61] meâlindeki âyette belirttiği üzere, emanetin gereğini yerine getiremeyeceğinden korkarak kabul etmezdi. Biz deriz ki âyetin anlamı şöyledir: Bu Kur'ân'daki emanetleri dağlara indirseydik muhakkak ki onun baş eğerek parça parça olduğunu görürdün, çünkü insan kendisine yüklenen emanetlerin tamamını yerine getirmesi mümkün değildir. Ayrıca emanetleri edâ etmenin mümkün olup olmaması bir tarafa, onların sayısı çok fazladır. Bu yoruma göre parçalanma gerçek anlamda ortaya çıkar: eğer onlar dağa indirilmiş olsaydı dağ bütün sağlamlığına ve kuvvetine rağmen parça parça olurdu. Bu, insanlar için bir ikaz ve hatırlatmadır. 92

Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme bir hatırlatmadır, Allah'ın ona ve bütün peygamberlere olan ihsanını hatırlatmaktadır. Şayet Allah'ın peygamberlere yönelik lütfu ve ihsanı olmasaydı hiçbir peygamber bu kitaptaki emanetleri taşıyamaz ve peygamberlik konusunda

---

59 "Sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır" (el-Bakara, 2/74).

60 Meryem, 19/90.

61 "Biz emaneti, göklere, yer küreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir" (el-Ahzâb, 33/72).

üzerine yüklenen sorumluluğu yerine getiremezdi. Ama Allah Teâlâ lütufta
93 bulundu ve bütün bunları onlar için kolaylaştırdı. [§]Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "Doğrusu biz sana taşınması zor bir söz vahyedeceğiz"[62] meâlindeki buyruğu ile "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?[63] meâlindeki âyete benzemektedir. Cenâb-ı Hak, o ağır işi, onlara kolaylaştırdı. Bu görüşün sahipleri diyorlar ki: **Şayet biz bu Kur'ân'ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün** anlamındaki ilâhî beyan da, ondaki ağır hükümleri ifade etmektedir. Fakat Allah sana lütfetti, ondan öğüt almayı kolaylaştırdı ve hükümlerini, sorumlularına tebliğ etmeye seni muvaffak kıldı.

Şöyle diyenler de vardır: Allah Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma Tevrat'ı indirmek istediğinde, Tevrat kırmızı zebercetten veya kırmızı yakuttan taş bir levhada yazılıydı; meleklere onu götürmelerini emretti, ama melekler onu kaldıramadı. Sonra ondaki her harfi tek tek götürmelerini emretti, buna da güçleri yetmedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onu Mûsâ'ya (a.s.) hafifletti ve o da yüklendi. Hz. Îsâ (a.s.) ve Hz. Dâvûd (a.s.) için de aynı şey zikredilir. Sonra Allah, onu peygamberler (s.a.) için hafifletti. Buna göre sanki Allah, Resûlullah'a (s.a.) şöyle demektedir: Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik onu şöyle şöyle görürdün. Ama senden önceki peygamberlere hafifletildiği gibi, Kur'ân da sana hafifletilmiştir. Kelbî bu görüştedir[64].

Ancak şayet bu haber doğru ise söz konusu ağırlık bizâtihî levhalarda yazılı olan şeylerden dolayı değildir, ondaki emanetlerin vb. şeylerin edası gerektiğinden dolayıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, eğer bu Kur'ân'ı dağlara indirmiş olsaydı, dağın Allah korkusundan baş eğerek parça parça olacağını haber ver-
94 mektedir. Başka bir âyette de [§]"Biz emaneti yükledik"[65] diye buyurmaktadır. Sonra yeryüzünün yüklenmiş olduğu o levhaları, Hz. Mûsâ'nın taşıması da mümkün hale geldi. İşte bazan taşımanın hakikat mânasına, bazan ince levhalara yazılmasına hamledilmesi bakımından Kur'ân, Tevrat, İncil ve Zebûr böy-

62 el-Müzzemmil, 73/5.

63 el-Kamer, 54/17.

64 "İbn Abbâs (r.a.) şöyle dedi: Şüphesiz gökyüzü gıcırdadı, ses çıkardı veya Hz. Mûsâ (s.a.) zamanında Allah'ın göğe koyduğu levhaların ağırlığı yüzünden gıcırdaması arttı. Allah Teâlâ hemen onun her harfi için bir melek gönderdi, meleğe de ağır geldi, ama Allah onu Mûsâ'ya hafifletti. Hz. Îsâ'ya da İncil böyle oldu, Hz. Muhammed'e (a.s.) de Furkan böyle oldu" (İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 451-452).

65 Müellif burada "Biz emaneti göklere, yer küreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zâlim, çok bilgisizdir" meâlindeki âyete işaret etmektedir (el-Ahzâb, 33/72).

ledir. Bu söylenenlerden maksat harfler değildir; o levhalarda bulunan emir, nehiy, emanetin edası ve Allah'tan hakkıyla korkulmasıdır, bizâtihî o levhalar değildir. Bu söylediklerimiz söz konusu âyetin nüzûlu konusunda âlimlerin yorumlarıdır.

Bana gelince, ben bu âyetin hakiki tefsiri konusunda herhangi bir bilgiye sahip değilim. Şayet âyette bir hatırlatma ve ikaz olmasaydı şöyle derdik: O, mânası gizli olan ve tefsir edilemeyen müteşâbih âyetlerdendir. Fakat hatırlatma ve kırâati kolayımıza gelen âyetlerin şükrünü edâ etme anlamında olduğu için tevile mecbur kaldık. **İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz** cümlesinin anlamı ise açıktır.

هُوَ اللّٰهُ الَّذ۪ي لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ﴿٢٢﴾

22. "O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilir. O Rahmân'dır, Rahîm'dir"[66].

Bazı âlimler; âyetteki **O** (هُوَ) zamiri, Allah'ın en üstün isimlerindendir, dediler. Resûlullah'ın (s.a.) Ehl-i Beyt'inden biri tarafından rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber "Ey O! Ey O'ndan başka kimse olmayan O!" diye dua
ederdi. Bu söz, [§]her şey O'nunla olmuştur, diye açıklanabilir. **Duyular ve** 95
akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilir meâlindeki cümle hakkında üç yorum yapılmıştır: Birincisi, O, mahlûkatın bildiği ve bilmediği her şeyi bilendir. İkincisi, O, olanı ve olacak olanı bilendir. Üçüncüsü de, O, olanı ve onun nasıl olduğunu bütün mahiyetiyle bilendir. **O Rahmân'dır, Rahîm'dir.** Buradaki Rahmân ve Rahîm kelimeleri rahmet kökünden türemiş iki isimdir.

Bu âyette dört şey beyan edilmektedir. Birincisi, tevhîdin beyanıdır. **O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır,** meâlindeki cümle bunu gösterir. İlâh, mâbudun ismidir, şüphe yok ki mâbudun dışındaki her şey bâtıldır.

---

66 Tirmizî, Mâkıl b. Yesâr'dan naklen Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Sabahleyin üç defa, (أَعُوذُ بِاللهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) taşlanan şeytandan her şeyi bilen ve işiten Allah'a sığınırım, der ve sonra Haşr sûresinin son üç âyetini okuyan kimse için Allah Teâlâ yetmiş bin melek görevlendirir, bu melekler akşama kadar ona dua eder. Böylesi o gün ölecek olsa şehit sayılır. Aynı şeyi akşamleyin okuyan da aynı durumdadır." Tirmizî, bu hadis hasen garibdir, dedi (bk. Tirmizî, "Sevâbü'l-Kur'ân", 22. Fazla bilgi için bk. Kurtubî, *Tefsîr*, XVIII, 1; Beğavî, *Tefsîr*, IV, 327; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 354; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 133).

İkincisi, âyette insanın bütün hallerine Allah'ın muttali olduğu ve onları bildiği ifade edilerek bir ikaz ve sakındırma anlamı taşımaktadır. **Duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilir,** meâlindeki cümle bunu gösterir. Üçüncüsü, insanların Allah'ın rahmetine özendirilmesi, kendilerine dünyada ve âhirette verilen her şeyin Allah tarafından ihsan edildiği haberi vardır. **O Rahmân'dır, Rahîm'dir,** cümlesi de bunu gösterir. Dördüncüsü de aşağıdaki âyette zikreceğimiz hususlardır:

هُوَ اللّٰهُ الَّذٖى لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزٖيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللّٰهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٢٣﴾

23. "O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir."

[Allah'ın İsimleri]

O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır. Bu âyetteki "el-Melik" kelimesi mülk (الملك) kökünden gelmiştir. Her şeyin mülkiyeti O'na aittir. O'ndan başka hiç kimse için gerçek anlamda bir mülkiyet söz konusu değildir. Âyetteki "el-Kuddûs" lafzı hakkında iki görüş vardır. Bazıları şöyle der: Kuddûs, mübarek demektir, bereket de her türlü hayrın ismidir, yani bütün hayırlar O'ndan geliyor, demektir. Ancak lafızda kendisinden her türlü hayrın geldiği zat anlamı olsa da, yine de Cenâb-ı Hak için "ey mübarek!" denilmesi caiz değildir; çünkü Allah'ın isimleri arasında böyle bir ismin rivayet edildiği bilinmemektedir. Allah Teâlâ'nın kendisi için beyan etmediği bir ismi O'na vermektense susmamız isabetli olur. Bundan dolayı "Allah'ın mübarek diye isimlendirilmesi" caiz değildir diyoruz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Kuddûs hakkındaki ikinci yorum şöyledir: "el-Kuddûs" (القدّوس) temiz demektir. Yani O, inkârcıların
96 [§]ve kâfirlerin, Allah'ın çocuğu ve ortağı olduğu şeklindeki sözlerinden münezzehtir. Âyetteki "es-Selâm" (السلام) lafzının tefsirinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle der: Allah Teâlâ her türlü âfetten salim olduğu için

kendine Selâm ismini vermiştir, buna mukabil bütün yaratıklar kendilerine âfetlerin gelmesinden kurtulmuş değildir. Bazıları da şöyle demiştir: Müminler O'nun azabından salim olduğu için kendini es-Selâm diye isimlendirmiştir. İlk yorum daha doğru görünmektedir.

"el-Mü'min" (المؤمن) lafzının yorumunda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu kelimenin "emân" (الأمَان) kökünden geldiğini, buna göre lafzın "müminleri azap görmekten emin kılan anlamına geldiğini, başka hiçbir kimsenin kimseyi O'nun azabından emin kılmasının mümkün olmadığı" anlamına geldiğini söylerler. Bazıları da şöyle der: Bu kelimenin aslı "iman"dır ki bu tasdik anlamına gelir. Sonra, bu da iki şekilde izah edilir: Biri, müminlere vâdettiği cennet sözünü tasdik eden demektir. Diğeri "el-Mü'min", müminlerin kendisini tasdik etmek için söyledikleri sözleri doğrulayandır, onların sözlerini tasdik edendir anlamına gelir. Bir kısmı da O, insanların ellerindeki Kur'ân'ın geleceğe dair verdiği bilgilerin doğruluğunu tasdik ettiğini haber vermek anlamında kendine "el-Musaddık" (المصدّق) ismini verdi, demişlerdir.

"el-Müheymin" (المهَيْمن) lafzının anlamında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, müheymin emîn anlamına, bazıları musallit, yani galip, bazıları da, şahit mânasına gelir demişlerdir. İlk yorumun sahibi, kelimenin aslının "mu'temen"den (المُؤْتَمَن) yani güvenilen anlamına geldiğini ileri sürer ve bunun da emanet anlamına geldiğini söyler. Bu yorumun sahibi İbn Kuteybe'dir[67]. Ona göre bu, her söylediği ve her yaptığında güvenilen, zulmetmeyen demektir. "Müheymin"e musallit anlamını verenlere göre, bunun aslı "heymene, yuheyminu" (هَيْمَنَ، يُهَيْمِنُ) fiilinden gelmektedir, o da (سَلّطَ، يُسَلِّطُ) yani galip gelen, kontrol altına alan demektir. Musallit'in anlamı sorulunca galip ve kāhir gibidir, demiştir. Çünkü O, bütün kullarına galiptir, hepsi O'nun mülküdür. **[§]**Bunu 97
"görüp gözeten" diye tefsir edenlere göre de Müheymin iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, O, kendisinden hiçbir şey gizlenememesi itibariyle kullarının yaptıklarına ve kulların kendilerine de şahittir. İkincisi de resûlüne indirdiği vahyin doğruluğuna şahittir; tıpkı şu âyet-i kerîmede ifade buyurulduğu gibi: "Sana da, kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları koruyucu olarak bu kitabı hak ile indirdik"[68]. Yani ona şahit olmak üzere. Âyetteki **el-Azîz** (العزيز) sözü da, O'ndan başka var olan her azîz zelildir, anlamına gelir.

---

[67] el-Mâide, 5/48'deki "وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ" ibaresi, onu emniyete aldı, korudu anlamına gelir (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, 144).

[68] el-Mâide, 5/48.

el-Cebbâr (الجبّار) sözü ise, iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, Allah Teâlâ kendisine Cebbâr ismini vermiştir, çünkü O, her kırık şeyi onarmıştır. [İkincisi,] şöyle diyenler de vardır: O, olağanüstü güçlü ve azametli olduğu için kendine Cebbâr ismini vermiştir; O'ndan yani Cenâb-ı Hak'tan başka hiç kimseye bu ismin verilmesi caiz değildir. O, kendisine emsal ve benzerin bulunmasından çok yücedir. **el-Mütekebbir** (المتكبّر) lafzı ise yücelik ve azametten gelmektedir. Bu ismin de başkasına verilmesi uygun değildir, çünkü yaratılan varlıklar yaratılış itibariyle birbirine benzer, dolayısıyla birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Eşit olduklarına göre de birinin diğerinden üstün olması mümkün değildir. Bu itibarla bu isim, sadece yüce Allah'a ait bir haktır. Tekebbür, başkalarına üstün olmak demektir. Onda asıl olan tek olmaktır, bu da kendisinin herhangi bir benzerinin bulunmamasıdır. Allah Teâlâ kendi zatına mütekebbir demiştir, çünkü O, zatı itibariyle büyüktür, büyüklüğü başkasından değildir. Bu sebepledir ki Allah'tan başka hiç kimsenin tekebbüre hakkı yoktur, demekteyiz. Çünkü O'nun ne aynısı, ne zıddı, ne de benzeri vardır. Yaratıklara gelince, onların
98 hepsi aynı şekildedirler. **[§]Allah onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir,** meâlindeki ilâhî beyan Cenâb-ı Hakk'ı mülhitlerin sözlerinden tenzih etmektedir. Allah bunu da kendisine isim yapmış, meleklere, peygamberlere ve müminlere böyle söylemelerini emretmiştir. **Sübhânallah** (سبحان الله) tesbihi, gerçeğin, kâfirlerin söyledikleri gibi olmasından Allah'a sığınırız, demektir. Cenâb-ı Hak kendine Cebbâr diye de isim vermiştir, çünkü O, "Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O'dur"[69] meâlindeki âyette ifade buyurduğu üzere, nesneleri kendi istediği gibi olmaya mecbur kılmıştır. O, eşyayı başkalarının istediği gibi değil, kendi istediği gibi yaratmıştır.

Cenâb-ı Hak, dört açıdan üstün ve münezzeh olandır. Birincisi, zulümden, haksızlıktan ve O'na lâyık olmayan her şeyden yüce olmasıdır. İkincisi, istediği gibi tasarrufta bulunmak ve zorlayabilmek gücüne sahip olması itibariyle eşyaya üstün olmasıdır. Yani hiçbir kimse O'nu zorlayamaz, ama O bütün yaratıkları zorlar. Üçüncüsü, her türlü ihtiyaçtan ve âfete mâruz kalmaktan üstün olmasıdır; halbuki O'ndan başka hiçbir kimse bundan kurtulmuş değildir. Dördüncüsü, zâlimlerin O'nun hakkında söyledikleri çocuğu, benzeri, zıddının bulunması gibi sözlerden ve mahlûkatın başına gelen her türlü kötülüklerden yüce olmasıdır. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

---

69 Âl-i İmrân, 3/6.

هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْاَسْمَٓاءُ الْحُسْنٰى يُسَبِّحُ لَهُ
مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٤﴾

24. "O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir."

O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. Buradaki "Hâlik" ve "Bâri'" (الخَالِق والبَارئ) kelimeleri aynı anlama gelir. Berae, (بَرَأَ) yarattı, beriyye (البَرِيَّة) de yaratık demektir. Beriyye lafzını insanı topraktan yarattığı için kullandığı da söylenmiştir, çünkü
berâ (البَرَى) toprak demektir. [§]**Biçim ve özellik veren.** "el-Musavvir" her şeye 99
sûretini veren, onu sahip olduğu şekle koyan anlamına gelir. Tasvîr, sınırları açıklamak demektir. İnsanlar "savvertu'l-emre inde fulân" (صَوَّرْتُ الأمْرَ عِنْدَ فُلانٍ) dediklerinde, "işi falanın yanında açıkladım" demek isterler. **En güzel isimler O'nundur.** En üstün meseller, yani sıfatlar O'na aittir, demektir. Çünkü "mesel" (المثل), bazan "sıfat", bazan da "teşbih" olmak üzere iki mânaya gelir. Sıfat mânasına gelince, işin hakikatine varmış olur, ama teşbih mânasına gelince hakikate varmış olmaz. **En güzel isimler O'nundur** meâlindeki cümle, en yüce sıfatlar O'nundur, yani O'ndan başkası bununla isimlendirilemez demektir. Çünkü başka bir şeye nispet edilmeden herhangi birine "rab", "rahman" ve "mâlik" denilemez. Bu isimleri yalın olarak kullanmaya gelince, onlar şanı yüce olan Allah'tan başkası için kullanılmaz. Bir de şöyle bir ihtimal vardır: İsimleri konusunda kimse O'na benzemez veya kimse bu isimlerde O'na ortak olamaz, bilâkis bunlar sadece O'na mahsustur. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّ۪ي وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَٓاءَ تُلْقُونَ
اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَٓاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ
الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ رَبِّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا
ف۪ي سَب۪يل۪ي وَابْتِغَٓاءَ مَرْضَات۪ي تُسِرُّونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَاَنَا اَعْلَمُ
بِمَٓا اَخْفَيْتُمْ وَمَٓا اَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ
السَّب۪يلِ ﴿١﴾

1. "Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik Rabb'iniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. İçinizden kim bunu yaparsa bilsin ki doğru yoldan sapmış demektir."

[İmanın Sınırı]

Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin. Bu ve benzeri âyetler, "Ey iman edenler! Kendinizi koruyun"[2] meâlindeki âyet gibidir. "Ey iman edenler"

---

1 Bu sûre 13 âyettir ve Medine'de nâzil olmuştur.

2 et-Tahrîm, 66/6.

ibaresinin zikredildiği bütün âyetler, imanın kendine ait bir sınırı olduğunu gösterir. O, Haşviyye'nin, Mûtezile'nin ve hadisçilerin "bütün itâatler imandır" dedikleri gibi değildir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetten anlaşıldığı üzere, söz konusu âyette yer alan ve Allah tarafından yasaklanan fiiller mâsiyet olmakla birlikte "mümin olma vasfı içinde yer almıştır. Şu halde imanın kendine özgü "kalbin tasdikinden ibaret" bir sınırı vardır, diğer salih ameller imana değil dinî hükümlerin uygulama alanına dâhildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

102 **[§]**"Ey insanlar, Rabb'inize kulluk edin!"[3] ve bu meâldeki âyetler, gördüğümüz insana işaret etmektedir. Nazzâm'ın[4] dediği gibi, insanın içinde başka bir latif cisim[5] daha vardır anlamına gelmez. Nâşî'nin[6] söylediği gibi, insanın içinde basit cevher daha vardır mânasına da gelmez. İşte bu âyet, insanın, onların zannettiği gibi basit bir cevher veya başka bir latif cisim olmadığını göstermektedir. Onlardan her biri bu âyetlerin o mânaya geldiğini düşündüler. Ama söylediğimiz gibi insan, müşâhede ettiğimiz varlıktan ibarettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Umûm veya husus açısından bu tür âyetlerden anlaşılması gereken bir kural da, hitabın zâhiri değil, hikmetin gerektirdiği şey olduğuna da işaret etmiş bulunmasıdır. Metin eğer âmmı gerektirirse umûma, hâssı gerektirirse hususa hamledilir. Bizim söylediğimize işaret eden şey, **Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin** meâlindeki beyandır. Bu âyet, zâhirde umûm ifade etmektedir. Ama hemen arkasından gelen **onlara sevgi göstererek** meâlindeki cümle, âyetin siyâkında beyan edildiği üzere hususa hamledilmesi gerekir. Zira onlara gizli muhabbet besleyenin bütün müminler değil, sadece belli bir zümre olduğu açıktır. Bununla birlikte hikmet, bu âyetin "âmm" (العامّ) kabul edilmesini gerektirir. Çünkü birine, "benim de senin de düşmanın olan kişileri dost edinme" deyince, hikmet gereği bu hitap herkesi kapsar; artık ona düşman olduğunu bildiği kişiyi dost edin-
103 mez. **[§]Onlar, size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar,** meâlindeki cümle de böyledir, zâhirde

---

3 el-Bakara, 2/21.

4 İbrahim b. Seyyâr b. Hâni' el-Basrî, Ebû İshak en-Nazzâm; Mûtezile imamlarındandır. 231/845 yılında vefat etmiştir (Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 43).

5 Mâtürîdî burada latif cisim ve basit cevher ile ruhu kastetmektedir.

6 Nâşî el-Ekber Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed b. Abdillah el-Enbârî el-Mu'tezilî, büyük kelâmcılardan, şairlerin ve nahivcilerin önde gelenlerindendi. Çeşitli eserler kaleme almıştır. 293/906 yılında vefat etmiştir (Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 40-41; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/118).

genel hüküm ifade eder. Ama onları yurtlarından bütün kâfirler değil, sadece Mekkeliler çıkarmışlardı. Bu da göstermektedir ki, umûm ifade eden bir sözün zâhiri esas alınmamalı, delilin ve hikmetin gereğine bakılmalıdır. "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun"[7] meâlindeki âyet de böyledir. Burada özellikle Cuma gününün zikredilmesi sebebiyle sadece o gün camiye koşmak farz kılınmış değildir. Ama Cuma ezanı için iki zikre[8], diğer günlerin ezanı için bir zikre koşun; yahut Cuma günü dar zamandaki ezana, yani ilk ezana, diğer günlerde ise ikinci ezana (kamete) koşun anlamındadır. Cuma günü namaza koşmak ancak bu iki mânadan dolayı farz olunca, bu, sözün zâhirinin husus ifade etmediğini gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Açıklamaya çalıştığımız âyet, Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellemin risâletine de işaret etmektedir. Âyette; **gizliden gizliye sevgi göstererek onları dost edinmeyin,** buyurulmaktadır. Mâlum olduğu üzere insan sırrını kimseye vermez. Fakat Cenâb-ı Hak, peygamberini o sırdan, kitapla haberdar etmektedir. Bu, onun bu bilgiyi vahiy yoluyla aldığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyetin kimler hakkında nâzil olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan el-Basrî, münafıklar hakkında nâzil oldu, der. Diğer müfessirlerin geneli, onun Hâtıb b. Ebû Beltea hakkında nâzil olduğu kanaatindedir[9]. Bu, iki yorumun doğruya en çok benzeyeni ve hakka en yakın olanıdır.
[§]Cenâb-ı Hak, **Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanı-** **104**
nız olan kimseleri dost edinmeyin, buyurarak kâfirlerin, onlara düşman olduğunu haber vermektedir. Şayet âyet münafıklar hakkında olsaydı, kâfirlerin onlara düşman değil, bilâkis dost olmaları gerekirdi. Dolayısıyla burada kastedilen müminlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet, söz konusu günahı işleyen kişiyi, Allah'ın dostluğundan çıkmadığına da işaret etmektedir. Çünkü Allah **Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin,** buyurmaktadır. Şayet o günah

---

7 el-Cum'a, 62/9.

8 Muhtemelen müellif "iki zikir" sözü ile iki farzı, yani Cuma namazını ve hutbeyi kastetmektedir.

9 bk. Taberî, *Tefsîr*, XVIII, 74-78. "Hâtıb b. Ebû Beltea el-Lahmî, sahabîdir. (ö. 30/650). Hz. Peygamberle (s.a.) birlikte bütün savaşlara katılmıştı. Sahâbe arasında en güçlü ok atandı. Büyük tüccardı. Hz. Peygamber (s.a.), İskenderiye Emîri Mukavkıs'a yazdığı mektubu onunla göndermişti. Câhiliye döneminde Kureyş'in süvarilerinden ve şairlerindendi" (Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 159).

insanı küfre götürüp ve imandan çıkarmış olsaydı, kâfirin ona düşman değil dost olması gerekirdi. Zira Cenâb-ı Hak; "Kuşkusuz haktan sapanlar birbirlerinin dostlarıdır"[10] buyurmaktadır. Açıklamaya çalıştığımız âyette Allah, **Ey iman edenler!** buyurarak, onlara mümin adını vermektedir. Bu fiilin büyük günah olduğunun delili ise şudur: O[11], Mekkeliler'e, Resûlullah'ın (s.a.) savaşa hazırlandığını haber vermişti, bununla aynı zamanda onlara Resûlullah'a karşı savaşmaya hazırlanmalarını da emretmiş oluyordu. Resûlullah'a karşı savaşa hazırlanma emrini verenin ise büyük günah işleyen biri olduğuna dair hiçbir şüphe yoktur. Buna rağmen Cenâb-ı Hak, **Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin,** meâlindeki buyruğuyla onu müminler zümresine dâhil etmektedir. İşte bu delillerden dolayı, büyük günahın kişiyi küfre sokmadığı ve iman ismini değiştirmediği ortaya çıkmaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinin de bizim de düşmanımız olan kişileri dost edinmeyi bize yasaklaması, düşmanları dost edinmekte herhangi bir hikmetin bulunmadığını gösterir. Mûtezile mensupları, Cenâb-ı Hak bütün kulların iman etmesini dilemiştir kanaatini taşımaktadır. Şimdi, Allah Teâlâ bunu di-
105 lediğine göre, [§]onların kendisine düşmanlığı tercih edeceklerini bilmesine rağmen yine de kendileriyle dost olmalarını da dilemiş demektir, şeklindeki sözleriyle onlar, sanki Allah'ı hikmetli söz söylemekten çıkarıp âkıbeti görememekle nitelemektedir. Bütün bunlar her türlü kusurdan münezzeh olan Cenâb-ı Hak için caiz olmayan şeylerdir. Mûtezile Allah'ı bu şekilde nitelemekle haktan sapmış ve fıska düşmüşlerdir; onların küfre düşmelerinden de endişe edilir. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

Onlara sevgi göstermek, yani onlara yazdığı mektupla sevgisini göstermek[12]. **Oysa onlar, size gelen gerçeği inkâr etmektedirler; üstelik Rabb'iniz Allah'a iman ettiniz diye peygamberi ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar,** cümlesi ile **Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız** cümlesinde kastedilen kişilerin, Mekke'den Medine'ye hicret edenler olması muhtemeldir. Bu, iki yorumun doğruya en yakın olanıdır. Çünkü Hâtıb Mekke'den Medine'ye hicret etmiş, âyet de onun hakkında nâzil olmuştur. Bununla müslümanların, Mekke'ye karşı cihada çıkmak isteyişlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bunlardan hangisinin doğru olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

---

10 el-Câsiye, 45/19.

11 Hâtıb b. Ebû Beltea'yı kastediyor.

12 Burada Hâtıb b. Ebû Beltea'nın, akrabalarına yazdığı mektup kastedilmektedir.

Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. Yani sizin Mekkeliler'e gizlice yazdığınız mektubu Allah çok iyi bilmektedir. A**çıkladıklarınızı da en iyi bilenim.** Yani ileri sürdüğünüz mazeretlerin mahiyetini de en iyi ben bilirim. **İçinizden kim bunu yaparsa,** yani Allah düşmanlarını dost edinirse; **bilsin ki doğru yoldan sapmış demektir,** yani yaptığının doğruluğuna inanırsa imandan sapmış olur, inanmayıp yapsa da sapmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.* **Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz.** Bu ilâhî beyan müminleri gizli ve açık her durumda Allah'ın gözetlemesi altında bulunduklarını bildirmekte, gizli ile açığı bir araya getirmeleri için O'ndan sakındırmakta ve Mekkeliler'e yazdıkları mektubu resûl'üne haber verdiği gibi, gizlice yaptıklarından da onu haberdar etmekle korkutmaktadır.

[§]Bu âyetteki en önemli şey, gizli ve açık yaptıkları bütün günahları pey- **106**
gamberine haber vermek suretiyle müminleri isyandan vazgeçirmesi ve bu davranışları yasaklamasıdır. Müminler, Resûl-i Ekrem'in açıktan yaptıklarını bildiği gibi gizli yaptıklarını da Allah'ın kendisine bildirmesi yoluyla bildiğine kanaat getirirlerse, bu durum onları gizli ve açık her türlü isyandan vazgeçmeye ve yapmaya davet edildikleri şeyleri yerine getirmeye mecbur eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ اَعْدَٓاءً وَيَبْسُطُٓوا اِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ وَاَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّٓوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ ﴿٢﴾

2. "Onlar sizi bir yakalasalar size yine düşmanca davranırlar, elleriyle ve dilleriyle size kötülük etmeye çalışırlar ve isterler ki sizler de hakkı inkâr edesiniz."

Onlar sizi bir yakalasalar size yine düşmanca davranırlar, elleriyle ve dilleriyle size kötülük etmeye çalışırlar. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bu âyet şöyle yorumlanmalıdır: Cenâb-ı Hak, kâfirlerin mallarına olan düşkünlüklerini gören müslümanların, çocuklarını ve mallarını korumak için onlara özendiklerini görünce, onları şöyle ikaz etmiştir: Onların koruma gayretlerine nasıl özenirsiniz? Şayet onlar size güçleri yeter ve galip gelirlerse öldürürler, dilleriyle sizi incitirler. Sanki O, şöyle buyuruyor: Kendilerine gizlice sevgi göstermek suretiyle onlara nasıl dost olursunuz? Eğer onlar galip gelirlerse sizi öldürürler, çünkü onlar size düşmandır.

Onlar isterler ki sizler de hakkı inkâr edesiniz. Yani onlar, sizin küfre dönmenizi isterler. Bununla birlikte güçleri yeterse yine de sizi öldürürler. Onların size karşı durumu bu olduğuna göre çocuklarınızı ve mallarınızı korumalarına nasıl tamah edersiniz?

لَنْ تَنْفَعَكُمْ اَرْحَامُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ
وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَص۪يرٌ ﴿٣﴾

3. “Kıyâmet gününde ne yakınlarınızın ne de çocuklarınızın size yararı olabilir; Allah aranızda hükmünü verir. Yapıp ettiklerinizi Allah tamamıyla görmektedir.”

Kıyâmet gününde ne yakınlarınızın ne de çocuklarınızın size yararı olabilir; Allah aranızda hükmünü verir. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, kıyâmet günü yakınlarınız ve çocuklarınız bile size hiçbir fayda veremeyeceğine göre o kâfirlerle nasıl dost olursunuz? İkincisi, kıyâmet günü yakınlarınız bile size şefaat edemez ve hiçbir fayda sağlayamaz. **Allah aranızda**
107 **hükmünü verir,** meâlindeki cümle de iki şekilde yorumlanabilir: [§]Birincisi, sizinle yakınlarınız hakkında hükmü Allah verecektir. Çünkü Cenâb-ı Hak; “O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar”[13] buyurmuştur. İkincisi, amellerinizin farklılığından dolayı o gün Allah sizinle yakınlarınızı ayırır, herkes amelinin gerektirdiği yere gider.

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ف۪ٓي اِبْرٰه۪يمَ وَالَّذ۪ينَ مَعَهُ اِذْ قَالُوا
لِقَوْمِهِمْ اِنَّا بُرَءٰٓؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ كَفَرْنَا بِكُمْ
وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَٓاءُ اَبَدًا حَتّٰى تُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ
وَحْدَهُٓ اِلَّا قَوْلَ اِبْرٰه۪يمَ لِاَب۪يهِ لَاَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَٓا اَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللّٰهِ
مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَاِلَيْكَ اَنَبْنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ﴿٤﴾

13 Abese, 80/34-35.

4. "İbrahim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) ***reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak İbrahim'in, babasına 'Hiç şüphen olmasın bağışlanman için dua edeceğim, ama Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur' demesi başka. Rabb'imiz! Sadece sana dayanıp güvendik, sana yöneldik; dönüş de ancak sanadır."***

İbrahim'de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur. Geçmiş milletlere dair haberlerin verilmesindeki ana gaye, onda bu ümmet için ibretler bulunmasıdır. Geçmiş ümmetlerden mümin olanlar hakkında verilen haberlerden amaç, bu ümmetin müminlerini uyarmak ve diğer ümmetlerin kâfirlerinin müminlere nasıl mukabele ve muhalefet ettiklerini bildirmektir. Geçmiş ümmetlerin kâfirleri hakkında verilen haberlerin de, onların yaptıkları gibi yapmamaları ve onların müstahak görüldükleri cezaya uğramamaları için bu ümmetin kâfirlerini korkutma amacı vardır. O haberlerden peygamberler hakkında olanlar da, mâruz kaldığı şeylerden dolayı peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem için bir tesellidir. Burada diğer bir ölçü de şudur: Hitap, bazan muhatabın şahsına yönelik olarak hitap edilen şeyi yapmasını sağlamak içindir. Bazan da başkasına verilecek bir uyum sağlama emridir, bu da illede kendisine emir verilmeden gerekeni yapmayan kişiye yöneliktir. Şimdi, Cenâb-ı Hak bu âyette müminlere, İbrahim aleyhisselâma ve onunla beraber olan müminlere uymalarını emretmektedir. Ve bunların kâfirlere yönelik tavırlarını ve onlarla dostluğu terketmeleri gerektiğini haber vermektedir. Sanki O, şöyle buyurmaktadır: Tıpkı İbrahim aleyhisselâmın yaptığı gibi siz de kâfirlerle dostluğu [§]ve kâfir oldukları müd- 108
detçe onlara gizli sevgi beslemeyi bırakın! **İbrahim ve ona uyanlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah'ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiğimiz yoktur.** Onlar, kendi milletlerine muhalefet etmişler ve onlarla dost olmamışlardı, siz de onlar gibi yapın! **Ancak İbrahim'in, babasına 'Hiç şüphen olmasın bağışlanman için dua edeceğim, ama Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur' demesi başka.** Cenâb-ı Hak sanki şöyle söylemektedir: İbrahim'in, babasına söylediği **Hiç şüphen olmasın bağışlanman için dua edeceğim** meâlindeki sözü müstesna, onları örnek alın! Yani İbrahim (a.s.) müşrik babası için mağfiret istediği gibi, siz de müşrikler için mağfiret istemeyin. Çünkü İbrahim'in, babası için neden mağfiret istediğini sizler bilmiyorsunuz.

[Müşrik Yakınlar İçin İstiğfarda Bulunmak]

Hz. İbrahim'in, babası için istiğfarda bulunmasının ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: O (s.a.) babasına, kendisi için istiğfar edeceğine söz vermişti. Bir peygamber olarak bu sözünü yerine getirmenin gerekli olduğunu düşündü, onun istiğfarı işte bundan dolayıdır. Hasan el-Basrî şöyle demiş: O, babası müşrikken değil, tövbe ettiği sırada onun için istiğfarda bulunmuştu. Çünkü onun, bir müşrik için istiğfarda bulunmanın helâl olmadığını bilmemesi düşünülemez; bunun helâl olduğuna inanan müslüman ve mümin olmaz. Dolayısıyla o ancak babası müslüman olunca istiğfarda bulunmuştu. Bize göre ise istiğfar bağışlanma talebidir. Cenâb-ı Hak'tan mağfiret iki şekilde gerçekleşebilir: Biri rahmet, lütuf ve ihsan mağfiretidir. İkincisi, kulu bir sebebe muvaffak kılmasıdır ki kul onu gerçekleştirdiğinde Allah Teâlâ onu bağışlar. "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O çok bağışlayıcıdır"[14] meâlindeki âyete bakmaz mısın? Yani tahakkuk ettiğinde sizi bağışlayacağı o sebebi isteyin. Bu durumda, o sebebin tahakkuku anlamında Hz. İbrahim'in babası için istiğfarda bulunması caiz olur: Yani o Cenâb-ı Hak'tan, vukû bulduğunda bağışlayacağı sebebin gerçekleşmesine muvaffak kılmasını dilemiştir. Bu doğru bir yorumdur, ama Allah'ın söz konusu sebebi gerçekleştirmeyi nasip etmediğini anlayınca babasından uzaklaştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur. Yani Allah'ın azabından hiçbir şeyi senden engelleyemem veya Allah sana hidâyet nasip etmezse ben sana hidâyet veremem anlamına gelir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Kuşkusuz sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin, ama Allah dilediğini hidâyete erdirir"[15] buyurduğunu görmez misin? Hz. İbrahim sanki şöyle diyordu: "Allah'ın seni hidâyete muvaffak kılması için dua etmekten başka, Allah'ın aza-
109 bından bir şeyi senin için azaltmaya gücüm yetmez." **[§]Rabb'imiz! Sadece sana dayanıp güvendik, sana yöneldik.** Bu duanın, kâfirlerle anlaşmazlığın ve düşmanlığın ortaya çıktığı sırada yapılmış olması mümkündür. Yani bizim sayımız az, onların sayıları çok olduğunda düşmanlarımıza karşı zafere ulaşmamızda dayanağımız ve sığınağımız sensin, öldüğümüzde de yine sana döneceğiz.

رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاغْفِرْ لَنَا رَبَّنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٥﴾

[14] Nûh, 71/10.

[15] el-Kasas, 28/56.

5. "Rabb'imiz! Bizi, inkâr edenler için bir sınama konusu yapma. Bizi bağışla ey Rabb'imiz! Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan sensin."

Rabb'imiz! Bizi, inkâr edenler için sınama konusu yapma! Müfessirler bu âyetin üç şekilde yorumlanabileceğini söylemiştir. Birincisi, düşmanlarımızı başımıza musallat etme, ki onlar, kendilerinin hak yolda bizim ise bâtıl yolda olduğumuzu düşünmesinler. İkincisi, onlardan ayrı olarak bize azap gönderme ki onlar kendilerinin hak yolda bizim ise bâtıl yolda bulunduğumuzu zannetmesinler. Üçüncüsü de, dünyayı onlara genişletip bize daraltma ki, onların hak yolda bizim ise bâtıl yolda olduğumuz sonucuna varmasınlar. İkinci yorumu esas alacak olursak âyet, fâsıkların kendilerinin hak yolda olduklarını zannetmemeleri için bu ümmetin âdil fertlerinin Cenâb-ı Hak'tan afiyet istemelerinin vacip olduğu anlamına gelir. Fakat buna, bu ümmetin fâsıkları, içinde bulundukları fıskın sakıncalı olduğunu zaten biliyorlar, diye cevap verilebilir. Kâfirlere gelince, onların içinde küfrü hak din olarak kabul edenler vardır, müminlere üstün geldikleri zaman da onu gerçekten hak din sanırlar. Bu ümmetin fâsıkları ise, fıskın haram ve yasak olduğunu bildiklerinden artık o zanları da kalmamıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bizi sınama konusu yapma! beyanındaki "fitneten" (فتنة) kelimesi "azap" anlamındadır. Yani bizi, kâfirlere azap edilme sebebi kılma. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Rabb'imiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâdettiklerini ver bize!"[16] yani peygamberlerine vâdettiğin ve bize gerekli olan o sebebi bize ver diye yorumlanmıştır. Yukarıdaki âyet de bunun gibidir. *En
doğrusunu Allah bilir.* **Bizi bağışla ey Rabb'imiz! [§]** Yani düşmanlarımızı bize **110**
galip getirmeyi hak eden günahlarımızı bağışla! **Çünkü kudret ve hikmet sahibi olan sensin.** Buradaki "Azîz" kelimesi, düşmanlarından intikam alan anlamına gelir.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ اُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللّٰهَ وَالْيَوْمَ
الْاٰخِرَ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَم۪يدُ ﴿٦﴾

6. "İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için onlarda hiç şüphe yok ki güzel bir örneklik vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde lâyıktır."

---

16 "Rabb'imiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vâdettiklerini ver bize; kıyâmet gününde bizi rezil etme!" (Âl-i İmrân, 3/194).

İçinizden Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için onlarda hiç şüphe yok ki güzel bir örneklik vardır. Yani İbrahim ve onunla beraber olanlar, sizin için pek güzel örnektirler; onlara uyar ve itaat ederseniz siz de güzel örnek olursunuz. **Allah'ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar için,** meâlindeki cümle iki mânaya gelebilir: Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın sevabını ümit edenler için anlamına, ikincisi de öldükten sonra diriltileceğine inananlar için anlamına. Cenâb-ı Hak, kitabında, öldükten sonra dirilme olayını çeşitli şekillerde nitelemiştir. "Her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa"[17] meâlindeki âyette belirtildiği üzere, Allah bazan onu kendi zatına nispet eder, bunun anlamı öldükten sonra dirilmektir. O, bazan da onu başka şekilde tavsif eder. Şayet ondan maksat "sevap" ise, o zaman, ümit eden kişinin hakikatte, davet edildiği ve ümitlendirildiği şeye ulaştıran sebepleri bulmak isteyen kişi olduğunu haber vermektedir. Korkan da hakikatte sakındırıldığı şeyden ve men edildiği yasaklardan kaçınan kişidir. Sebeplerine sarılmadan sadece ümit ve korkuya bağlanan kimse sadece Cenâb-ı Hak'tan temennide bulunmuş olur. Bu söylediklerimizin delili ise şu ilâhî beyandır: "İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşanlar, şüphesiz işte bunlar, Allah'ın rahmetini umarlar"[18].
111 [§]Cenâb-ı Hakk'ın, ümidin mânasını, kendi yolunda cihat eden mücahitler ve kendisine itaat ederek yaşayanlar için nasıl gerçekleştirdiğine bakmaz mısın? *En doğrusunu Allah bilir.* Âyeti, öldükten sonra dirilmeyi umanlar mânasına aldığımızda da aynı şey söz konusudur. Çünkü insan yasak kılınan şeyden kaçınır ve emredileni yapmaya çalışırsa, kendisinin Allah'ın sevabına ve rahmetine götüren kişilerle dost olduğu, Allah'ın cezasına ve azabına götüren kişilerden de uzak olduğu anlaşılır. Bunu ise öldükten sonra dirilmeye inanan kişiden başkasının yapmayacağı mâlumdur. Çünkü öldükten sonra dirilmeye inanmayan kişi, ancak dünya menfaatinin peşinden koşan kişileri dost edinir ve sadece dünyada kendisine zarar veren kişilerden kaçmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim yüz çevirirse, meâlindeki cümle ile Allah'ın yapılmasını emrettiği şeylere itaat etmekten yüz çevirmek kastedilmiştir. **Allah hiçbir şeye muhtaç değildir, her türlü hamde lâyıktır,** meâlindeki cümle ile de yaratıklara itaat etmekten vazgeçilmesi kastedilmektedir. Bu da, insanlara emrettiği şeylere itaat etmelerine, ihtiyaç duyduğu veya kendisine fayda sağladığı için değil Allah'ın bütün bunlardan müstağni olduğunun bilinmesi içindir. O, bunları sadece insanların ihtiyacı olduğu ve itaatlerinin faydasının da sadece kendile-

[17] el-Kehf, 18/110.
[18] el-Bakara, 2/218.

rine döneceğini bildiği için emretmiştir. Âyette yer alan “el-Hamîd” lafzının, biri hamd eden, diğeri de hamd edilen olmak üzere iki anlamı vardır. Şayet “hamd edilen” anlamı kastedilirse bu ifade, yaratıklarına verdiği nimetlerden dolayı hamd edilmeye lâyık olan sadece Cenâb-ı Hak’tır, anlamına gelir. Eğer “hamd eden” mânası kast edilirse o zaman, Cenâb-ı Hak, insanların yaptıkları az amele çok mükâfat vermek suretiyle onları övmekte ve teşekkür etmektedir, yahut amelleri sebebiyle onları övmektedir, anlamına gelir. Dolayısıyla Allah, her iki anlam itibariyle de Hamîd’dir.

عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذٖينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةًۜ وَاللّٰهُ
قَدٖيرٌۜ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٧﴾

7. “Belki de Allah sizinle onlardan düşmanınız olan kimseler arasında (karşılıklı) ***bir dostluk meydana getirecektir. Allah Kadîr’dir. Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”***

Cenâb-ı Hak müminlere, kâfirlere düşman ve muhalif olmalarını, kâfir
oldukları müddetçe onlarla dost olmamalarını emretmektedir. Sonra da iman
ettikleri takdirde onlarla aramızda bir dostluk kuracağını vâdetmektedir. Bu,
bütün insanlar herhangi bir zamanda hangi durumda iseler, Cenâb-ı Hak ka-
tında da o durumda kabul edildiğinin en büyük delilidir. Bazı câhillerin, [§]in- 112
san, herhangi bir zaman diliminde iman etse bile, o kâfir iken de Allah katında
mümindir dedikleri gibi değildir. Bu anlayış, Cenâb-ı Hakk’ın bu âyette beyan
ettiği duruma muhaliftir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mûtezile mensupları, kendi görüşlerinde inat ederek bu âyetlere muhalefet etmiştir. Şöyle ki Cenâb-ı Hak, “benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin!”[19] buyurdu; onlarsa kendi mezheplerinden olmayanları kendilerine düşman sayıyorlar. Fakat şüphe yok ki onlar yine de böyleleriyle dostluk yapıyor ve kendileriyle aynı safta duruyorlar. Halbuki Cenâb-ı Hak bunu yasaklamıştı. Onların, âyete muhalif davrandığı şeylerden biri budur. İkincisi de şudur: Allah Teâlâ bizimle onlar arasında bir muhabbet tesis edeceğini vâdetmektedir. Onlarsa, Allah’ın, insanların fiillerinden herhangi birini yaratmaya güç yetiremediğini ileri sürüyorlar. Buna göre Cenâb-ı Hak, muktedir olmadığı bir şeyi vâdetmiştir. Böyle bir hal, Allah’ın yarattıklarından en sefih birine bile lâyık değilken, âlemlerin Rabb’ine nasıl lâyık görülür? İşte

[19] el-Mümtehine, 60/1.

bu açıdan onlar âyete inatla karşı çıkmış durumdadır. *En doğrusunu Allah bilir.* Üçüncü bir muhalefet noktası da şudur: Her türlü eksiklikten münezzeh olan Cenâb-ı Hak, **Allah Kadîr'dir** meâlindeki beyanıyla kendisini mutlak bir kudretle nitelemiştir. Onlarsa mahlûkatın fiillerinden hiçbir şeye gücü yetmez demektedir. Bundan daha açık ve daha önemli muhalefet ne olabilir? *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ اَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُٓوا اِلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِط۪ينَ
﴿٨﴾ اِنَّمَا يَنْهٰيكُمُ اللّٰهُ عَنِ الَّذ۪ينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدّ۪ينِ وَاَخْرَجُوكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلٰٓى اِخْرَاجِكُمْ اَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ
فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

8. "Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever."

9. "Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir."

[Adalet]

Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Bu âyetteki yasağın ve serbestliğin, "ıksât" (الإقساط) kökü ile ilgisi
113 yoktur. [§]Çünkü "ıksât" adaletli davranmak demektir. Allah Teâlâ, ister dost olsun ister düşman, kimseye adaletle muamelede bulunmayı yasaklamış değildir. Onun, "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun!"[20] meâlindeki beyanına bakmaz mısın? Allah, düşmana karşı bile adaleti terketmenin helâl olmadığını haber vermektedir. Durum böyle olunca, bu ve diğer yasağın, iyi ilişkiler içinde olmanız anlamındaki ifade ile ilgili olduğu ortaya çıkar. Sonra, açık olarak yasaklanan şeyin dışında

[20] el-Mâide, 5/8.

kalanların yasak kılınmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Rabb'imiz, **Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı yasaklamaz** buyurmaktadır. Yasak kıldığı şeyler için de; **Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar,** diye buyurmaktadır. Bilindiği gibi bazan dostluğu caiz olmayan kişilere iyilik yapılması caiz olabilir. Cenâb-ı Hakk'ın; "Anne babana dünyada iyi davran"[21] âyetini görmez misin? Sonra da Allah Teâlâ "benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin!"[22] buyruğuyla kâfirleri dost edinmeyi yasaklamaktadır. İyilik yapmakla dostluğu terketme niteliğinin aynı kişide birleşmesi caiz olunca, kendisiyle dostluk kurulması yasaklanan kişilere iyilik yapmak da caiz olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah, din konusunda sizinle savaşmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı yasaklamaz. Muhtemelen buradaki "yasaklamaz" anlamındaki lafız, "size emreder" anlamındadır. Bunun, "iyilik yapmanıza izin verir" anlamına gelmesi de muhtemeldir. Tıpkı "onların ticaretleri kâr etmedi"[23] meâlindeki âyette olduğu gibi; buradaki "kâr etmedi" mânasındaki beyanı "zarar ettiler" anlamına gelir. Bununla birlikte kazanmayan ticaretin bazan zarar etmemesi de mümkündür. Bu mümkün olunca, [§]**Allah, din konusunda sizinle savaşmayan-** 114
larla iyi ilişkiler içinde olmanızı yasaklamaz, meâlindeki âyetin de, bilâkis onlara iyilik etmenizi size emretmektedir anlamına gelmesi de mümkün olur. Bundan, "onlara iyilik yapmanız için size ruhsat vermektedir" mânasının kastedilmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyette, Cenâb-ı Hakk'ın iyilik yapılmasını emrettiği, fakat dostluğunu yasakladığı kişilerin kimler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Onlar Mekke'de yaşayan zayıf kişilerdi; bunlar gizlice iman etmiş, müşriklerden korktukları için imanlarını açıklayamamıştı. Cenâb-ı Hak Medine'deki müslümanlara, mektup yazmak suretiyle kendileri için tedbir almalarını emretmiştir. Çünkü Mekkeli müşrikler, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine savaş açtığını gördüklerinde, bu zayıf müslümanlara yapacakları kötülüklerden korkulması anlaşılır bir durumdur. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, müslümanlara, müşrikler tarafından başlarına geleceğinden kor-

---

21 "Eğer anne baban seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, bu durumda onlara uyma, ama yine de onlara dünyada iyi davran" (Lukmân, 31/15).

22 el-Mümtehine, 60/1.

23 el-Bakara, 2/16.

kulan belalardan korunmak amacıyla onlara mektup yazmaları ve böylece çare aramalarını emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet, kendileriyle Resûlullah (s.a.) arasında anlaşma bulunan kişiler hakkındadır. Allah müminlere, anlaşmada belirtilen süre içinde yapılan anlaşma şartlarına uyarak o insanlarla iyi ilişkiler içinde bulunmalarını emretmektedir. Bunun yanında kendileriyle savaşan ve ahitlerini bozan kişilerle dost olmalarını da yasaklamaktadır. Diğer bazı müfessirler ise şu açıklamayı yapmıştır: Âyet müşriklerin kadınları ve çocukları hakkındadır. Cenâb-ı Hak, bunlarla savaşmayarak onlara iyilik edilmesini emretmektedir. Kendileriyle savaşan müşrik erkekleri de dost edinmemelerini, bilâkis onlarla savaşmalarını buyurmaktadır.

Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir, yani inançları açısından kim onları dost edinirse, bu inanç konusunda **onlar kendilerine yazık etmişlerdir.** Yahut davranışlar açısından kim onları dost edinirse, bu davranışlar konusunda **onlar kendilerine yazık etmektedirler;** aynen daha önce “şüphesiz o, doğru yoldan sapmış demektir”[24] meâlindeki âyette belirttiğimiz gibi.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِذَا جَٓاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ
اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِاِيمَانِهِنَّ فَاِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ اِلَى
الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَاٰتُوهُمْ مَٓا اَنْفَقُوا
وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنْكِحُوهُنَّ اِذَٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ وَلَا
تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُوا مَٓا اَنْفَقُوا
ذٰلِكُمْ حُكْمُ اللّٰهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ حَك۪يمٌ ﴿١٠﴾ وَاِنْ فَاتَكُمْ
شَيْءٌ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ اِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَاٰتُوا الَّذ۪ينَ ذَهَبَتْ
اَزْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَٓا اَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذ۪ٓي اَنْتُمْ بِه۪ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

24 el-Mümtehine, 60/1.

[§]***10. "Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz. Onlara*** (kocalarına) ***harcadıklarını*** (mehirleri) ***geri verin. Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur. Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın. Siz harcadığınızı*** (verdiğiniz mehiri) ***isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah'ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir."*** 115

11. "Şayet eşlerinizden biri kâfirlere kaçar, böylece (tazminat ödemek için) ***sıra size gelmiş olursa, eşleri gitmiş olanlara harcadıklarına denk bir şey verin. İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakının."***

Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde. Bize göre bu âyetin mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* mümin olduklarını söyleyen kadınlar demektir. **Onları sınayın!** meâlindeki beyan, şayet imanın hakikati anlamında kullanılmış olsaydı, bu sözün söylenmesi gerekmezdi. Allah sınamayı emrettiğine göre, **size mümin kadınlar geldiklerinde** meâlindeki cümle, başta belirttiğimiz şekilde yorumlanır. Bunun bir örneği de, "Kalbi imanla dolu olduğu halde, baskı altında kalanın durumu müstesna, kim kalbini inkâra açarsa"[25] meâlindeki âyettir. Bunun anlamı, kalbi imanla dolu olduğu halde kim küfür kelimesini kullanırsa, demektir. İşte yukarıdaki âyetin de zikredilen mânaya gelmesi caizdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müfessirler bu sınamanın şeklini de açıklamışlardır. Buna göre onlar, kendilerini vatanlarından çıkaran şeyin kocalarına duydukları nefretleri olmadığına dair Allah adına yemin ederler. Veya kendi vatanlarından başka yerlere gitmek amacı taşımadıklarına, sadece İslâm'ı arzu ettiklerine dair yemin ederler. Ancak bu, geçersiz bir yorumdur. Çünkü bir kadın müslüman olunca, dinin gereği olarak kâfir kocasından nefret etmesi onun en tabiî hakkıdır. Tıpkı "Siz bir tek Allah'a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır"[26] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi. Şeriatin ve dinin hükmü onların bu yaptıklarını gerektirdiği halde, iddia edildiği gibi onların bununla imtihan edilmeleri nasıl caiz olur? [§]Bundan dolayı biz di- 116
yoruz ki, bazı müfessirlerin, bu sınamanın şekli konusunda yaptıkları yorum doğru değildir. Onların imtihana tabi tutulmalarının iki şekilde yorumlanması

---

25 en-Nahl, 16/106.

26 el-Mümtehine, 60/4.

mümkündür: Birincisi, onlardan imanın ne olduğunu söylemeleri istenir. Şayet imanın hakikatini söylerlerse mümin oldukları anlaşılır. İkincisi, "hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek…"[27] meâlindeki âyette olduğu gibi, diğer mümin kadınlara iman konusunda teklif edilen şeyler onlara da teklif edilir. Bütün bunları kabul ederlerse imtihanı başarmış sayılırlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların imanlarını Allah daha iyi bilir. Bu âyet, o kadınları sınamanın müminlerin mükellef tutulduğu şey ile, yani zâhirde imandan anladıkları şey ile yapılacağına, imanın hakikatini ise ancak âlemlerin Rabb'i olan Allah'ın bildiğine işaret etmektedir.

Bu husus, ilmin, amel ilmi ve şehâdet ilmi diye ikiye ayrıldığını da gösterir. Amel ilmi, insanların görünen olgulara dair bildikleri ve gereğini yaptıkları bilgidir. Şehâdet ilmi ise, kendisiyle Allah adına hüküm verilmesi caiz olan [naklî-vahyî] bilgidir. Buna ancak Allah'ın nas olarak ya kitapta, ya da Resûlullah'tan (s.a.) gelen mütevatir sünnette bildirmesiyle ulaşılabilir. Amel ilmi haber-i vâhid, kıyas ve benzerleri gibi içtihat yapmanın caiz olduğu alana dairdir.

Eğer o kadınların mümin olduklarını anlarsanız onları kâfirlere iade etmeyin. Rivayet edildiğine göre Resûlullah Hudeybiye'de Kureyş müşrikleriyle; Mekkeliler'den Hz. Peygamber'e (s.a.) gelen olursa onlara iade edilmek, fakat Resûlullah'ın (s.a.) ashabından Mekke'ye dönen olursa onların yanında kalmak vb. şartlarla barış antlaşması yapmıştı. Hz. Peygamber, Hudeybiye'de iken bunları yazdırmıştı. Anlaşmanın yazması bittiği anda Sübey'a bint Hâris el-Eslemiyye adlı bir kadın müslüman olarak gelmişti. Hemen ardından kadının kocası Resûlullah'a (s.a.) başvurdu; Ey Allah'ın resûlü, karımı bana geri ver, çünkü sen bunu anlaşma maddesi olarak koydun, henüz yazının mürekkebi de kurumamıştır, dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsa-**
117 **nız, onları kâfirlere iade etmeyin,** meâlindeki âyeti gönderdi[28]. [§]Cenâb-ı Hak, **bu kadınlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmaz,** buyurarak, o kadınları kâfir kocalarına vermeyin diye emretmektedir. Âyet, aynı zamanda mümin kadının kâfir erkekle, kâfir erkeğin de mümin kadınla nikâhlanamayacağını haber vermektedir.

---

[27] el-Mümtehine, 60/12.

[28] Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, VIII, 256.

Onların (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri verin. Cenâb-ı Hak bu âyette, karısına yaptığı harcamayı kâfir kocasına verin buyurmaktadır. Müşriklerle müslümanlar arasında yapılan anlaşmaya göre, Mekkeli kadınlardan biri mümin olarak Medine'ye gidecek olursa kâfirlere iade edilmeyecek, ama kadına verdikleri mehir kocalarına ödenecekti. Müslüman kadınlardan biri irtidat ederek Mekke'ye dönecek olsa, Medineliler'e iade edilmeyecek, fakat böylelerine yapılan harcamalar kocalarına ödenecekti.

Bilindiği gibi biri kadına verdiği mehiri alıyor, öbürü de kadına mehirden başka yaptığı harcamayı alıyordu. Yalnız ondan, -daha önce verdiğimiz örneklerde işaret ettiğimiz gibi- vermiş olduğu şeyin cinsinden alınırdı. Bundan dolayı âlimlerimiz şöyle demiştir: Gayr-i müslimler, müslüman tüccardan ticaret vergisi aldıkları için müslümanlar da savaşçı tüccarlardan aynı vergiyi alır. Malı kendisinden alan başkası da olsa, ancak malın kendi cinsinden alınırdı. Buna göre biz de deriz ki bir sıkıntı, iyi ve kötü kişiye eşit şekilde gelebilir. Âdemoğlunun mâruz kaldığı sıkıntıların, onun kazandığı günah ve kötülüklerin cezası olmaması mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hak, kulunu ilk olarak bu dünyada imtihan eder. Âhirette ise hiç kimse başkasının yaptığından hesaba çekilmez ve cezalandırılmaz, aksine herkes kendi yaptığının karşılığını görür; kötülük yapmışsa kötülük, iyilik yapmışsa iyilik görür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur. Yüce Allah bu âyette, mehirlerini verdiğiniz zaman o kadınlarla sizin, yani müslümanların evlenmelerinde bir günah yoktur buyurmaktadır.

Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın. İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah'ın (s.a.) kızı Zeynep, kocasından önce müslüman olmuştu. Kocası daha sonra müslüman olunca Hz. Peygaber kızını ilk nikâhı ile kocasına verdi. Bu olay, **[§]Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın** **118**
meâlindeki âyet nâzil olmadan önce. Bu âyet-i kerîme nâzil olduktan sonra, artık bir koca müslüman olup İslâm diyarına hicret edince karısı ile arasındaki nikâh bağı koptu[29]. Aynı şekilde kadın hicret edip kocası geride kaldığı zaman da durum aynıdır. **Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın** meâlindeki ilâhî buyruk hakkında bazıları, yani kâfir kadınların nikâh akdini tutmayın anlamına gelir, demiştir. Buna göre kimin Mekke'de kâfir bir karısı olursa, o kâfir kadın asla iade edilmez, çünkü o artık onun karısı değildir, aralarındaki nikâh bağı kopmuştur. Bazıları şöyle der: **Kâfir kadınları nikâhınız altın-**

---

29 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 118-119.

da tutmayın meâlindeki cümle, kâfir kocanın nikâh bağı (ismeti) sebebiyle muhacir hanımlarla evlenmekten geri durmamanız konusunda bizi ikaz etmektedir. Bu yorumda ismet menetmek anlamındadır. "Kevâfir" kelimesinin erkekler için kullanılması caizdir. Burada da âyetin zâhiri, "kevâfir"in erkekler anlamında olduğunu göstermektedir, söz konusu olduğu için. *En doğrusunu Allah bilir.*

Siz harcadığınızı (verdiğiniz mehiri) isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler. Allah buyuruyor ki: Şayet müslüman bir kadın Mekke kâfirlerine gidecek olursa, onun mehirini Mekkeliler'den isteyin ve kadının kocasına verin. **Onlar da harcadıklarını istesinler.** Eğer Mekkeli bir kadın hicret edip sizin yanınıza gelecek olursa, onun müşrik kocasının kendisine vermiş olduğu mehiri geri verin. Bu, Hz. Peygamber (s.a.) ile Mekkeliler arasında yapılan anlaşmanın gereği idi.

Allah'ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Yani müslümanlarla Mekkeli kâfirler arasında yapılan anlaşmada, mehiri birbirlerine iade etmek konusunda Allah'ın hükmü budur. **Allah hakkıyla bilmektedir, hüküm ve hikmet sahibidir.** Yani müslümanlarla anlaşmalı kişiler arasında sözünü ettiğimiz konulardaki hükmü bilendir.

Şayet eşlerinizden biri kâfirlere kaçar, böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa. Şayet mümin bir kadın, aranızda herhangi bir anlaşma olmayan ve savaşan Mekke kâfirlerine katılırsa, aranızda da o kadının müslüman bir kocası bulunursa. **(Tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa.** Yani elinize ganimet malı geçerse. **Eşleri gitmiş olanlara harcadıklarına**
119 **denk bir şey verin. [§]**Ganimet henüz taksim edilmeden önce, kadına ödenen mehiri onun müslüman kocasına verin. **Allah'a karşı gelmekten sakının.** Allah'ın size emrettiği bu konuda O'na karşı gelmekten sakının. **Sizler, O'na inanıyorsunuz.** O'nu tasdik ediyorsunuz; öyleyse ödemenizi eksik yapmayın. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu, Mesrûk'tan (r.h.) gelen rivayettir; Zührî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Müslümanların, müşriklere kaçan müslüman kadının mehirini onlardan istemeleri, kâfirlerin de müslüman olarak bize gelen kadınlarının mehirini müslümanlardan istemeleri Allah'ın hükümlerindendir. Müminler, Cenâb-ı Hakk'ın hükmünü kabul ve ikrar etmişler, müşriklerse bunu kabul etmeye yanaşmamışlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Şayet eşlerinizden biri kâfirlere kaçar, böylece (tazminat ödemek için) sıra size gelmiş olursa, eşleri gitmiş olanlara harcadıklarına denk bir şey verin!** meâlindeki âyetini in-

dirdi[30]. Cenâb-ı Hak müslümanlara, evli ve müslüman bir kadın eğer kâfirlere gidecek olursa, kocasının ona vermiş olduğu mehiri ellerindeki maldan kendisine ödemelerini, onlardan müslüman olarak bize gelen muhacir bir kadının mehirini de müşriklere ödemelerini emretmektedir. Ellerinde mal kalmamışsa, onu savaşanlara ödemesi gerekir; ey savaşçılar, elde ettiğiniz ganimetten bunu ödeyin!

En doğrusunu Allah bilir ya, bunun aslı şöyle olmalıdır: **Şayet eşlerinizden biri kâfirlere kaçarsa…** Eşlerinize harcadığınız malî imkân elinizden gider, sonra da düşmanlarınıza galip gelerek ganimet kazanırsanız, **eşleri gitmiş olanlara harcadıklarına denk bir pay verin,** kendilerinin yaptıkları harcama kadarını onlara ödeyin! Âyette sanki şöyle denilmektedir: Sizin onlara giden kadınlarınıza yaptığınız harcamayı onlardan isteyin. İstediğiniz halde onlar kaybettiğiniz miktarı size vermezlerse, o zaman daha sonra onlarla savaşır ve galip gelerek ganimet elde ederseniz, eşlerine yaptığı harcamadan dolayı uğradığı zararı kocasına ödeyin!

Bil ki bu âyet, çeşitli hükümler içermektedir. Bunların ilki içtihadın ve zâhirî ilimle amelin caiz olduğudur. **Allah onların imanlarını daha iyi bilmekle beraber, siz de onları sınayın! Eğer mümin olduklarını anlarsanız,** meâlindeki ilâhî beyan, içtihat ve imtihan yoluyla anlarsanız, demektir. **Onları kâfirlere iade etmeyin,** hükmü de zâhirî bilgiye dayanan bir hükümdür. Bu hükümle amel etmenin caiz olduğuna işaret eder.

[§]İkincisi, ister dârülislâmda ister dârülharpte olsun, aynı memlekette **120**
eşlerden biri müslüman olduğu zaman, bizzat müslüman olmasıyla veya başka bir yere katılmasıyla karı-kocanın ayrılmaları gerekir mi? Bişr el-Merîsî, başka bir yere katılmasıyla hemen ayrılık gerçekleşir, demiştir. Şâfiî, eğer kadınla gerdek vukû bulmuşsa üç hayız görmeden ayrılık olmaz, gerdek vukû bulmamışsa hemen ayrılırlar. Bizim [Hanefî] âlimleri de şöyle demiştir: Onlar dârülharpte olup eşlerden biri müslüman olmuşsa kadın üç hayız görmeden ayrılık vukû bulmaz. Şayet dârülislâmda ve zimmî iseler, eşlerden biri müslüman olduğunda, devlet başkanı diğer eşe müslüman olmasını teklif etmeden ayrılık vukû bulmaz; teklif ettiğinde kabul ederse ne âlâ, etmezse onları ayırır. Bişr, **Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde, -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınayın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz,** meâlindeki âyetin zâhiri anlamıyla o kanaate varmıştır. Onlardan birinin diğerine helâl olmadığını söylemiş, buna başka bir şey ilave etmemiştir.

[30] Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXIX, 306.

Bizim [Hanefî] âlimleri (r.h.) ise âyeti delil kabul etmiş ve şöyle demişlerdir: **Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde, onları sınayın,** meâlindeki âyetten dolayı, ayrılık sadece İslâm’a girmekle olmaz. Şayet sadece imanla ayrılık vukû bulsaydı imtihanın anlamı olmazdı. Onların kocalarına haram sayılmalarının, ancak sınama ile mümkün olacağı zikredildiğine göre sadece imanla ayrılığın meydana gelmeyeceği sabit olmuştur. Bunun bir örneği de, “Zina eden erkek, ancak zinakâr veya müşrik kadınla evlenir, zina eden kadın da ancak zinakâr ve müşrik erkekle evlenir. Bu, müminlere haram kılınmıştır”[31] meâlindeki âyettir. Sonra Cenâb-ı Hak, “Eşlerine zina suçlamasında bulunanlar…”[32] diye buyurmuştur. Eğer zina etmesi, kadının kendisine haram olmasını gerektirseydi erkek, karısına zina etmek suçlamasında bulunmazdı. Bilâkis karısına, sen zina ettin, dediği zaman sanki ona, seninle benim aramda nikâh yoktur, demiş olurdu. **Eşlerine zina suçlamasında bulunanlar** anlamındaki ifadesiyle kocanın karısına zina isnadında bulunduğu sabit olun-
121 ca, [§]zina etmesi sebebiyle kadının kendisine haram olmasını gerektirmediği de ortaya çıkmış olur. Sırf iman etmek de böyledir; eğer o, kadını kocasına haram kılsaydı, imtihan etmenin anlamı kalmazdı. İman ettiğini bizzat söyledikten sonra yine de iman konusunda imtihan edilmesi emredildiğine göre, sadece imanla kocasına haram olmayacağı sabit olur, mutlaka ona başka bir şeyin daha eklenmesi gerekir. Buradan anlaşılmaktadır ki âyetin zâhiri ile amel etmek mümkün değildir, çünkü söz konusu âyet mutlak mânada hüküm çıkarmaya elverişli değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkinci delil de şudur: Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemin ashabından, önce erkekler müslüman olmuş, hanımları ise daha sonra İslâm’a girmişlerdi. Onlardan herhangi birinin nikâhını yeniden kıydığına dair herhangi bir rivayet yoktur. Eşlerden birinin sadece İslâm’a girmesiyle ayrılık vukû bulsaydı, Allah Resûl’ü’nün (s.a.) ashabı öncelikle nikâhlarını yenilerdi. Şayet, “onların hep birlikte İslâm’a girmiş olması mümkündür”, denilirse biz de deriz ki: Bu, âdet, örf ve hayatın yürüyüşü açısından mümkün olmayan bir şeydir, onlar birlikte İslâm’a girmek isteselerdi bile bu, fiilen gerçekleşmezdi. Binaenaleyh onlardan birinin, eşinden önce İslâm’a girmiş olması kaçınılmazdır; bunun yanında herhangi birinin nikâhını yenilediği de rivayet edilmemiştir. Bu durumda sadece İslâm’a girmekle ayrılığın gerçekleşmeyeceği ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[31] en-Nûr, 24/3.

[32] en-Nûr, 24/6.

Üçüncüsü, ashâb-ı kirâmdan (r.a.) memleket farklılığı ile sebeplerin farklılığına dair herhangi bir şey rivayet edilmemiştir. İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledildiğine göre karı-koca dârülharpte olduklarında, kadın üç hayız görünceye kadar nikâhlı kalırlardı. Hz. Ali'den (r.a.) de, hicret boyunca nikâhlı kalacakları rivayet edilmiştir. Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre de karı-koca dârülislâmda iken eşlerden biri müslüman olursa, devlet başkanı diğerine müslüman olmayı teklif edinceye kadar nikâhlı kalmaya devam ederler. Bütün bunlar şunu göstermektedir ki birinin sadece İslâm'a girmesiyle ayrılık vukû bulmaz, mutlaka ona başka bir şeyin daha eklenmesi gerekir. Bu konuda biraz önce nakledilenlerden başka, kimseden farklı bir rivayet sabit değildir. Bu durumda bu noktada icmâ gerçekleşmiştir. İşte [Hanefî] âlimlerimiz de bundan dolayı onların bu kanaatlerine katılmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Dördüncüsü, eşlerden biri dârülislâma hicret eder, diğeri de dârülharpte 122
kalırsa, bize göre aralarında ayrılık vukû bulur. Şâfiî'ye göre ise memleket farklılığı ile ayrılık oluşmaz. Çünkü, der, müslüman oraya güven ve emniyetle girebiliyorsa, hanımının nikâhı bozulmaz. Harbî de bizim yanımıza güvenle gelebiliyorsa eşi ile arasında ayrılık vukû bulmaz. Karı-koca dârülharpte birlikte müslüman olur da, sonra biri dârülislâma giderse yine ayrılık vukû bulmaz. Buradan anlaşılmaktadır ki, ayrılığın gerçekleşmesi için memleket farklılığına itibar edilemez.

Ancak bize göre memleket farklılığının anlamı bu söylenenler değildir. Onun anlamı, ister müslüman olsun ister zimmî, eşlerden birinin dârülislâm ehlinden, diğerinin ise dârülharp ehlinden harbî bir kâfir olmasıdır. Bunların ikisi de müslüman oldukları takdirde, biri "dârülharp"te diğeri "dârülislâm"da yaşasa bile, her ikisi de aynı belde halkından sayılır. Bizim bu söylediğimize, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette çeşitli açıdan işaret vardır. Bunlardan biri, **siz de onların mümin olduklarını anlarsanız onları kâfirlere iade etmeyin,** meâlindeki beyandır. [Din] farklılığına rağmen evlilik akdi devam ediyor olsaydı, o kadına eş olarak kendi kocası, o adama da kendi karısı başkalarından daha lâyık olurdu. Bu durumda kadının kâfir kocaya dönmesini yasaklamanın anlamı kalmazdı. Azîz ve Celîl olan Allah yine, **bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz,** buyurmaktadır. Bu ifade, hicret eden kadınlarla kocalarını birbirlerine haram kılmaktadır. Birbirlerine helâl olmadıkları bir konumda, nikâhın devamı tasavvur edilemez. Yahut bunun anlamı, onların birbirlerinden faydalanmalarının haram kılınmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, **onlara (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri verin,** diye buyurması da bunun başka bir delilidir. Allah, o kadının mehirini kocasına iade etmeyi emretmek-

tedir. Eğer karı-kocalık akdi devam ediyor olsaydı kocanın söz konusu mehiri geri almaya hakkı olamazdı. Çünkü onun, kadının hem bedenine, hem de onun bedeline sahip olması caiz değildir. Allah yine, **mehirlerini ödediğiniz takdirde bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur,** buyurmaktadır. Şayet ilk kocası ile olan nikâhı devam ediyor olsaydı "dârülislâm"da bir müslümanın onunla evlenmesi caiz olmazdı. Yine Cenâb-ı Hak, **kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın,** buyurarak kâfir kocanın nikâh bağı sebebiyle muhacir kadınlarla evlenmekten geri durmayı biz müslümanlara yasaklamaktadır. Bütün bunlar, haramlığın (din) farklılığına bağlı olduğunu göstermektedir.

123 [§]Belirttiğimiz görüşlere dair diğer bir aklî delil şudur: Bir kadın esir alındığında, kocasıyla nikâh akdinin bozulduğu konusunda âlimler icmâ etmiştir, tâ ki bu sayede esir alan kişinin, gerekli temizlik müddetinden sonra onunla cinsel ilişkiye girebilmesi helâl olabilir. Kadının İslâm'a girmesiyle nikâh akdinin sona ermesine gelince, fakihlerin çoğunluğu kadının sadece İslâm'a girmesiyle -ilk kocasıyla gerdeğe girdikten sonra olmak ve İslâm'a girmeye başka bir şeyin eklenmemesi ve kadını esir alanın mülkiyetine geçmesi hariç, mülkiyetin nikâha mani olmadığı da mâlumdur, kocasıyla olan evliliğinin bitmeyeceğinde ittifak etmişlerdir. Câriye statüsünde olanlara ilk defa nikâh akdi yapılmasının caiz olduğuna bakmaz mısın? Bundan dolayı câriye, satıldığı zaman satın alanın mülkü haline gelse de nikâh akdi sona ermez. Şu husus da gözden kaçmamalıdır: Bir adam ölür ve geride nikâhlı bir câriye bırakırsa, onun mülkiyeti ölen adamın varisine geçer, nikâhı da ortadan kalkmaz. Bu iki durumda ayrılık meydana gelmediğine göre geride sadece ayrı beldede bulunma meselesi kalmıştır. İşte bu hal, esir alınan kadınlar için ayrılık sebebinin farklı beldelerde bulunmak olduğunu gösterir. Bu farklılık muhacir kadınlar için de söz konusudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkrime vasıtasıyla İbn Abbâs'tan (r.a.) gelen bir rivayete göre o, şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.), kendi kızı Zeyneb'i yıllar sonra, kocası Ebu'l-Âs b. Rebî'e ilk nikâhıyla geri vermişti. Zeyneb, kocasını müşrik olarak Mekke'de bırakmış, kendisi Medine'ye hicret etmişti. Sonra Resûlullah onu ilk nikâhıyla kocasına geri vermişti. Bunu delil göstererek bazıları farklı beldelerde bulunmanın ayrılık gerektirmediğini ileri sürmüştür[33].

Biz onlara deriz ki söz konusu rivayeti bu konuda delil göstermek çeşitli açılardan doğru değildir. Bunlardan biri şudur: Hz. Peygamber (s.a.) kızını, ona, altı yıl sonra ilk nikâhıyla vermişti. Bir kadının üç hayız dönemini ge-

33 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 119.

çirdikten sonra ilk nikâh akdiyle tekrar kocasına verilemeyeceği konusunda fakihler arasında ihtilaf yoktur. Altı yıllık bir sürede sadece üç hayızın gerçekleşmiş olmasının mümkün olmadığı da bilinmektedir. Bu durumda bu konuda söz konusu rivayet delil olamaz.

İkincisi, İkrime, kocasından önce İslâm'a giren bir yahudi kadın hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.), "o kendi nefsine herkesten daha çok mülkiyet sahibidir", dediğini rivayet eder. Bu rivayet, İbn Abbâs'ın da kadının İslâm'a girmesiyle ayrılık vukûa geldiği görüşünde olduğunu gösterir[34]. Râvî rivayet ettiği şeyin aksiyle amel ettiği zaman, bu onun neshedildiğini gösterir. Çünkü onun, Resûlullah'a muhalefet etme ihtimali yoktur.

[§]Üçüncüsü, Amr b. Şuayb'ın babası vasıtasıyla dedesinden rivayet et- **124**
tiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), kızı Zeyneb'i Ebu'l-Âs'a ikinci bir nikâhla vermişti[35]. Buna göre bu iki rivayet arasında aykırılık ortaya çıkmıştır, bu da ilk rivayetin delil olarak kullanılmasını geçersiz kılar. Eğer bir tercih yapılacak olursa; ilk rivayette sadece kocası müslüman olduktan sonra Zeyneb'in kendisine verildiği haber verilmekte, ancak ikinci bir nikâhın yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Amr b. Şuayb'ın rivayetinde ise Ebu'l-Âs'ın müslüman olması üzerine, aralarında ikinci bir nikâh akdinin yapıldığı haber verilmektedir. Bu durumda bu rivayet, ilkinden daha çok tercihe şâyandır. Çünkü ilk rivayet sadece meselenin zâhirini haber vermektedir. İkinci rivayette ise râvî, bildiği bir olayı haber vermektedir. Rivayetler arasında buna benzer başka tercihlerimiz de olmuştu. İbn Abbâs'ın, Hz. Peygamber (s.a.) ihramlı iken Meymûne ile evlenmişti hadisini, Yezîd b. Esam'ın, helâl (ihramsız) iken onunla evlenmişti, rivayetine tercih etmiştik. Çünkü İbn Abbâs'ın (r.a.) naklettiği hadis, olayın cereyan şeklini haber vermekte, diğeri ise ilk halin zâhirinden bahsetmektedir. Kocası hür iken kendisini âzat ettiğini söyleyen Berîre[36] hadisi de böyledir. Başka bir rivayette de kocasının o sırada köle olduğu belirtilir. Bu rivayetlerden ilki, diğerine tercih edilir, çünkü hadisenin oluş tarzını haber vermektedir, diğeri ise durumun (detayını değil) zâhirini ifade etmektedir. Dolayısıyla ilki tercihe şayandır. İşte söz konusu ettiğimiz meseledeki rivayetler de böyledir[37].

---

34 Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 331.

35 *Tefsîru İbn Kesîr*, VIII, 119.

36 Berîre, müminlerin annesi Hz. Âişe'nin azatlısıdır (bk. İbn Abdülber, *el-İstîâb*, 876; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 50).

37 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, III, 82.

Dördüncüsü, Ebû Hanîfe'ye (r.a.) göre hicret eden kadın için iddet yoktur, İmâmeyne[38] göre ise vardır. Söz konusu âyet çeşitli yönlerden Ebû Hanîfe için delil oluşturur. Azîz ve Celîl olan Allah, **eğer mümin olduklarını anlarsanız onları kâfirlere iade etmeyin,** diye buyurarak muhacir kadınların ilk kocalarına iadesini yasaklamıştır. Şayet onlar için iddet söz konusu olsaydı kocasının, kendisini geri çevirmesi ve iddet süresini orada geçirmesi gerekirdi. Cenâb-ı Hakk'ın "o kadınları kendi oturduğunuz yerde oturtun"[39] diye buyurduğunu
125 görmez misin? [§]İddetleri devam ettiği sürece onları kendi evlerinde bulundurmalarını Allah, kocalarına nasıl emrediyor? **Onları kâfirlere iade etmeyin,** meâlindeki âyete gelince, bu da onlar için iddet olmadığını gösterir. **Bu kadınlarla evlenmenizde sakınca yoktur,** meâlindeki beyan böyledir. Allah, iddeti hiç söz konusu etmeden mutlak olarak onların evlenmelerini mübah kılmaktadır. **Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın,** meâlindeki âyet de böyledir. Şayet iddet gerekli olsaydı, Allah Teâlâ'nın "o kadınlar üzerinde hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur"[40] hükmü gereği nikâhın da devam ediyor olması gerekirdi. Allah'ın, iddeti kocanın hakkı olarak nasıl belirlediğine bakmaz mısın? Kocanın, hanımı üzerinde bir hakkı olduğu kabul edilince kadın onun nikâhındadır, demektir. **Kâfir kadınları nikâhınız altında tutmayın,** meâlindeki âyet nikâh bağının koptuğunu ifade eder. Nikâhın varlığı iddeti gerektirdiğine ve Allah da nikâhı yok saydığına göre, biz de o kadının nikâh bağını kestik ve kadını iddet beklemekten de kurtardık. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir de şu var: Fakihler, bir kadın esir alındığında ayrılık meydana gelir ve iddet düşer hükmünde icmâ etmişlerdir. Birinin mülkiyetine sahip olmak, iddeti düşürme (bozma) bebebi değildir, fakat iddeti bozma sebebidir. Esir olma hali ile hicret etmesi halinde kadından iddet düşer, ama sadece esirlik iddeti düşürme sebebi değildir, burada iddeti düşüren memleket farklılığıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Beşincisi, bu âyet göstermektedir ki insanların Kur'ân'daki bir hükümle amel etmeyi terketmeleri onun neshedildiğine işaret edebilir. Zira **onlara (kocalarına) harcadıklarını (mehirleri) geri verin,** ve **siz harcadığınızı (verdiğiniz mehiri) isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler,** anlamına gelen beyanındaki hüküm hakkında kitap ve sünnette bir emir olmadığı halde terk edilmiştir, yani insanlar onun terkinde icmâ ettikleri için terk edilmiştir. Bu

---

38 İmâmeyn ile İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî kastedilmiştir.

39 et-Talâk, 65/6.

40 el-Ahzâb, 33/49.

ve “kalpleri kazanılacak olanlar”[41] meâlindeki âyette geçen ifadeler, örf hükmünde özel bir anlam için var olmuş, fakat sonra bu mâna ortadan kalkmıştır. Mânası aklen anlaşılmayan konulara gelince bunlar hakkında kitaba göre amel etmek gerekir, insanların uygulamaması ile bunlar terk edilemez, Onların terki konusunda icmâ da oluşamaz, kaldı ki böyle bir icmâ da gerçekleşmiş değildir. Bazı âlimlerimiz şöyle demiştir: Bu âyet “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin”[42] meâlindeki âyetle ve Resûlullah’ın (s.a.) “kendi rızasıyla olmadıkça müslümanın malı (nı almak) müslümana haramdır”[43] meâlindeki hadisiyle neshedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Altıncısı, **Siz harcadıklarınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler** meâlindeki ilâhî buyruk, Allah’ın hüküm itibariyle bizim malımız ile karşı tarafın mallarını eşit tuttuğuna işaret etmektedir. Şu da var ki düşmana galip geldiğimizde savaşanların mallarını alıp kendi mülkiyetimize geçirmemiz konusunda, keza onlar galip geldiklerinde bizim mallarımızı kendi mülkiyetlerine geçirmeleri konusunda da icmâ oluşmuştur. Kadınların, mümin ve muhacir olarak bize geldiklerindeki haramlık hükmü, insanlar hakkındaki hükümlerin farklılığını göstermektedir. Buna göre onlardan her birinin hicret etmiş olduğu kendi memleketinde bıraktığı mallar, ganimet sayılır. Çünkü Mekke fethedildiği zaman Resûlullah’ın (s.a.) ashabından herhangi birinin, Medine’ye gittiklerinde geride bıraktıkları mallarını araştırmaya giriştiği rivayet edilmemiştir. Bu mallar mutlaka ya miras kalmıştır, ya da kaydettiğimiz üzere ganimet sayılmıştır. Müslümanlar ile kâfirler arasında miras ahkâmının uygulanmadığı da mâlumdur. Miras yolu ortadan kalktığına göre geriye sadece ganimet yolu kalmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* 126

Yedincisi, **Allah’ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor,** meâlindeki ilâhî beyan düşmanlar arasında bile adaletle hükmedilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu aynen, “Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun!”[44] meâlindeki buyruk ve “Mescid-i Haram’a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın!”[45] meâlindeki ilâhî beyan gibidir.

---

41 “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar” (et-Tevbe, 9/60).

42 en-Nisâ, 4/29.

43 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72.

44 el-Mâide, 5/8.

45 el-Mâide, 5/2.

Cenâb-ı Hak burada, **siz harcadıklarınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler,** diye buyurarak, bizim malımızla onların malını eşit görmüştür, bu da adaletin gereğidir. Sanki o şöyle buyurmaktadır: Düşmanlarınızla aranızdaki meselelerde adalete uymanızı, Allah size emretmektedir: Allah'ın hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. Onların, düşmanlık duygusunun sizi adaleti terketmeye sevketmediğini bilmeleri, kendilerini uzlaşmaya ve merhamete sevketmiştir. Ayrıca onlar, arzularınızı terk eder, adalete ve eşitliğe uyarsanız, bu duygunun kendinizden değil Cenâb-ı Hak'tan kaynaklandığını da bilmişlerdir. İşte bu davranış onları İslâm'a teşvik etmektedir. Sanki Allah şöyle demektedir: Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği ve bir sebep haline getirdiği bu adalet, düşmanlarınızı İslâm'a teşvik etmekte ve anlaşmaya sevketmektedir. **Allah'ın**
127 **hükmü işte budur. Aranızda hükmünü böyle veriyor. [§] Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.** Yani Allah, adalet ve eşitlik konusunda verdiği emri bilir. **Hüküm ve hikmet sahibidir.** Tedbirde herhangi bir hataya düşmez. Bütün bunlar insanlar arasında adaletin gerekli olduğunu gösterir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[İrtidat Eden Kadınlar Öldürülmez]

Sekizincisi, bu âyet dinden dönen (mürted) kadınların öldürülmeyeceğine de işaret etmektedir. **Eğer mümin olduklarını anlarsanız onları kâfirlere iade etmeyin, meâlindeki** emir şunu göstermektedir ki kadınların mümin olduklarını anlayamazlarsa, aralarındaki anlaşma gereği onları kâfirlere iade etmeleri gerekir. İman ettiklerini söyledikleri halde kâfirlere iade edilmeleri, dinden döndükleri (irtidat) anlamına gelir. Şayet dinden dönen (mürted) bir kadının öldürülmesi gerekli olsaydı, yanlarında imanını izhar eden o kadını kâfirlere vermeyip öldürmeleri gerekirdi. Söylediğimiz gibi, mürted olduklarını bildikleri halde kadınları kâfirlere teslim ettiklerine göre, dinden dönen kadının öldürülmemesi gerektiği ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَٓاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰٓى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ
بِاللّٰهِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْن۪ينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْت۪ينَ
بِبُهْتَانٍ يَفْتَر۪ينَهُ بَيْنَ اَيْد۪يهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْص۪ينَكَ ف۪ي
مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٢﴾

12. "Ey Peygamber! Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana bîat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."

[Hicret ve Bîat]

Ey Peygamber! Mümin kadınlar sana bîat etmeye geldiklerinde. Bîat ve hicret, Hz. Peygamber (s.a.) döneminde yapılması farz olan işlerdendi; her ikisi bugün de farz hükmünü alır. Hicret, Mekke'den Medine'ye yapılıyordu. Çünkü Mekkeliler'den biri müslüman olduğunda, şayet Mekke'de kalırsa kâfirler arasında dinî hayatının bozulabileceğinden korkuyordu. Ayrıca onun, dinini ve ahkâmını bilmeye de ihtiyacı vardı. Ancak bugün itibariyle Mekke'den Medine'ye hicretin gereği kalmamıştır. Ama dârülharpte yaşayan bir kâfir (ehlü'l-harb) müslüman olur da kâfirler arasında yaşamaya devam edecek olursa ve dinî hayatının bozulacağından korkarsa, [§]dinini emniyete **128**
almak ve hükümlerini öğrenebilmek için oradan İslâm ülkesine hicret etmesi farz olur. Bîata gelince, onun kadınlar hakkındaki anlamı, onları İslâm'a özendirmesidir. Erkekler hakkındaki anlamı ise kâfirleri İslâm'a yönlendirmesidir. Şöyleki bîat eden kadınlara, güzel ahlâk ilkeleri ve güzel davranışlar emredildiğinde ve kâfir kadınlar da İslâm'ın, güzellikleri emreden bir din olduğunu anladıklarında, bu onları müslüman olmaya özendirir. Erkeklere de aynı şey, Hz. Peygamber'le (s.a.) birlikte cihat ve zafer kazanmak açısından emredilir, bu da İslâm'ın başarısını ve ortaya çıkmasını sağlar. Bu iki amaca sahip çıkmak bugün de her müslüman için farzdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları… hususunda sana bîat etmeye geldiklerinde. Âyetin bu kısmı, hem itikadı hem de muamelâtı içine almaktadır. **Hırsızlık yapmamak.** Bu yasak, her türlü kamu malına ve bütün ibadetlere hiyânet etmemek hükmünü de kapsar. Zira "hırsızların en büyüğü, namazından çalandır" buyurulmuştur[46]. **Zina etmemek.** Bu beyanla, gerçek anlamda zina kastedilmiş, gerçek zina ile birlikte ona götüren yolların kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Resûlullah'tan (s.a.) şöyle rivayet

46 Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Hırsızlık açısından insanların en kötüsü, namazından çalan adamdır." Dediler ki: Ey Allah'ın resûlü, insan kendi namazından nasıl çalar? "Rükûunu ve secdesini tam yapmamakla" buyurdu. Veya "Rükû ve secdede sırtını düz tutmamakla" buyurmuştur (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 56; V, 110).

edilmiştir: "Eller zina eder, gözler zina eder, ayaklar zina eder; cinsel organ da bunu ya gerçekleştirir, ya vazgeçer"[47]. **Elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmemek.** Bu ilâhî beyanın söz gezdirmeyi, yani birinin lafını dostuna götürmeyi ve böylece dostluğu bitirmeye sebep teşkil etmeyi yasak-
129 lamış olması muhtemeldir. [§]Yahut zina sonucu sahip olduğunu bildiği bir çocuğu, kocasının çocuklarına katmasını yasaklamaktadır. İbn Abbâs'tan (r.a.) böyle rivayet edilmiştir[48]. **Akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmemek.** Bu beyanın, emirden kinâye olması muhtemeldir. Çünkü âyet önce yasaklara ve meşru olmayan şeylere temas etti, sonra **akla uygun hiçbir konuda sana karşı gelmemek,** diye buyurdu. Sanki kadınlara, bu yasaklanan şeylerden uzak durmayı ve Hz. Peygamber'in (s.a.) emrine uymayı emretmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın "Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir, iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar"[49] buyurduğunu görmez misin?

Onların bîatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Cenâb-ı Hak hicret eden kadınlar hakkında söylediği gibi burada "onları sınayın"[50] buyurmadı. Bize göre bunun iki anlamı vardır. Birincisi, **Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri,** meâlindeki beyanıyla Allah Teâlâ, sınamanın mahiyetini zaten söylemiş oluyordu, tekrar sınamadan söz etmeye gerek yoktur. İkincisi, hicret eden kadınlar savaş ülkesinden geliyorlardı, dinî bilmiyorlardı, onun için imtihana ihtiyaç duyuldu. Fakat bu kadınlar İslâm ülkesinde yaşıyorlardı, dinin ana ilkelerini biliyorlardı, bundan dolayı onları sınamaya ihtiyaç duyulmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onlar için Allah'tan bağışlama dile.** Bu ilâhî kelâm, büyük günahların insanı imandan çıkarmadığının delilidir. Çünkü bağışlanma talebinin, bu sınırlara uymayan kişi için yapılacağı mâlumdur. Eğer yasaklara uymamak insanı imandan çıkarsaydı, Allah Teâlâ peygamberine, o kadınlar için mağfiret dilemesini emretmezdi. İstiğfar, günahların bağışlanması (mağfiret) talebidir. Bağışlanması mümkün olmayan biri için Allah'tan mağfiret dilemek de muhaldir. Bundan dolayı, söylediğimiz gibi, büyük günahları işlemek, sahibini imandan çıkarmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

47 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 344, 535.

48 "Elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek" meâlindeki âyet hakkında İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kocalarından olmayan çocuklarını onlara katmasınlar (Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 98.)

49 et-Tevbe, 9/71.

50 el-Mümtehine, 60/10.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا
مِنَ الْاٰخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ اَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

13. "Ey iman edenler! Allah'ın kendilerine gazap ettiği, inkârcıların kabirlerde yatanlardan (onların dirileceklerinden) ***ümit kestikleri gibi âhiretten ümit kesmiş bir topluluğu dost edinmeyin."***

Ey iman edenler! Allah'ın kendilerine gazap ettiği kavmi dost edinmeyin. Bu meâldeki âyetin yahudiler hakkında gelmiş olması mümkündür, çünkü Allah Teâlâ, onlara gazap etmişti. Azîz ve Celîl olan Allah sanki bize, kendisinin gazap ettiği kişilere gazap etmemizi, [§]O'nun düşman olduğu kişilere 130
düşman olmamızı ve O'nun dost olduklarına da dost olmamızı emretmektedir. **İnkârcıların kabirlerde yatanlardan (onların dirileceklerinden) ümit kestikleri gibi âhiretten ümit kesmişlerdir,** meâlindeki beyanın iki yorumu vardır. Biri, yahudiler peygamberimiz Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemin Tevrat'ta haber verilen niteliklerini değiştirmişler ve tahrif etmişlerdi. Cenâb-ı Hak, onların âhirette Allah'ın sevabından ümitlerini kestiklerini Tevrat'ta belirtmişti, tıpkı **inkârcıların kabirlerde yatanlardan ümitlerini kestikleri gibi.** Yani tekrar dirilmelerinden ümit kestikleri gibi. Diğeri de kabirlerdeki kâfirler Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden ümit kestikleri gibi, onlar da Allah'ın rahmetinden ümit kesmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[61]SAF SÛRESİ[1] 131

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

سَبَّحَ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

1. "Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir. O Azîz'dir, Hakîm'dir."

[Tesbih]

Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir. Cenâb-ı Hak burada "sebbeha" (سَبَّحَ), başka yerde "yusebbihu"[2] (يُسَبِّحُ) buyurmuştur; tâ ki O'nu zikredenin yaptığı tesbihin kesintisiz olduğu bilinsin. Sebbeha, olan tesbihi, yusebbihu sonsuza kadar devam eden tesbihi ifade eder. Bu ilâhî beyanda inatçı kâfirlerin akılsız durumuna düşürülmesi anlamı vardır. Şöyle ki dünyada tesbih ve övgü, ancak tesbih edilen ve övülen kişiye yönelik olur, çünkü övgüye lâyık olandan başkası övülmez, noksanlıklardan münezzeh olmaya lâyık olandan başkası takdis edilmez. Tesbih eden kişinin takdîsi ve övgüsü Allah'a boyun eğmek ve O'na yaklaşmak anlamına gelir, bu da onun şerefini ve üstünlüğünü artırır. Azîz ve Celîl olan Allah, sanki o insanın Cenâb-ı Hakk'a boyun eğdiğini ve teslim olduğunu haber vermektedir. Bu da ona şeref ve güzellik kazandırmakta, dolayısıyla Allah'a yaklaşmasını sağlamaktadır. Yalnız kâfirler müstesnadır, çünkü onlar -ondaki şeref, fazilet ve güzellikle birlikte- Cenâb-ı Hakk'ı tesbih etmeyi terketmişlerdir. *Başarıya
ulaştıran sadece Allah'tır.* [§]Bu âyet-i kerîme bir başka açıdan onların akıl- 132
sızlıklarına da işaret etmiş olabilir. O da şudur; Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkattan gelecek bir tesbihe ihtiyacı olsaydı bile, kendisini tesbih edenlerin zikri yeterli

1 Bu sûre 14 âyettir ve Mekke'de nâzil olmuştur. Medine'de nâzil olduğu da rivayet edilmiştir.

2 bk. el-Cum'a, 62/1; et-Tegâbun, 64/1.

olup kâfirlerin tesbihine ihtiyaç kalmazdı. Cenâb-ı Hak, onlardan da onların tesbihinden de zaten müstağnî olduğu halde, onlar tesbihi terkettiler. Onu da sadece akılsızlıklarından dolayı yapmışlardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O Azîz'dir. Bu lafız, O'nun zatı itibariyle yüce ve üstün olduğunu ifade eder; kâfirlerin tesbihi terketmeleri, O'nu zelil etmez. **O Hakîm'dir.** Yani birbirine zıt varlıklarda bile kendi rablığının alâmetini ve vahdâniyetinin delilini koyması itibariyle üstün hikmet sahibidir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾

2. "Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?"

[Verilen Sözde Durmamak]

Bazıları şöyle demiştir: Bu âyet, savaşla ilgili olarak münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Onlar önce savaşı temenni etmişler, fakat Allah Teâlâ kendilerine savaşı emredince, "Rabb'imiz! Savaşı bize niçin yazdın?"[3] demişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak da; **Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?** meâlindeki âyeti indirdi; yani neden yerine getiremeyeceğiniz vâdlerde bulunursunuz? Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyet, yine savaşla ilgili olarak bazı müminler hakkında nâzil olmuştur; âyette takdim tehir vardır. Şöyle ki onlar, Cenâb-ı Hakk'ın en çok sevdiği amelleri yapmak istiyorlardı, O da "Ey iman edenler! Size elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?"[4] meâlindeki âyet ile "Bilin ki Allah, kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş halde çarpışanları sever"[5] anlamındaki âyeti indirdi. Fakat bu sefer müminler sözlerinde durmadılar. O zaman Cenâb-ı Hak da **Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?** meâlindeki
133 âyeti indirdi. **[§]**Bu âyetin bütün müminler hakkında gelmiş olması da mümkündür. Çünkü her mümin, imanı sebebiyle Cenâb-ı Hakk'a itaat etmek, O'na teslim olmak ve boyun eğmek konusundaki vâdine vefa göstermesi gerektiğine inanır. Vâdine vefa göstermediği zaman da, yaptığı her hatanın kendisini bu âyetin kapsamına sokacağından korkulur. Aslında müminlerden hiçbiri bütün

---

3 "Kendilerine, ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin, denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca, içlerinden bir grup hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da 'Rabb'imiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha bir müddet savaşı farz kılmasan) olmaz mıydı?' dediler" (en-Nisâ, 4/77).

4 es-Saf, 61/10.

5 es-Saf, 61/4.

vâdine vefa gösteremez. Bu durumda ona düşen görev bu vefasızlığından dolayı gönülden tövbe etmektir.

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللّٰهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

3. "Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır."

Allah katında çok çirkin bir davranıştır. Buradaki "makt" (المقت) lafzı nefret ve kin anlamına gelir. Allah'ın buğzuna müstahak olan kişi hiç şüphesiz azaba uğrar. Ama bu âyetin, vâdine vefa göstermeyi terketmenin helâl olduğuna inanan ve Cenâb-ı Hakk'ın yasakladığı şeyleri helâl sayan kişilerin, hiç şüphesiz O'nun gazabına ve intikamına müstahak olacakları anlamına gelmiş olması da muhtemeldir. İnancında samimi, fakat fiillerinde hataları olan insanın yaptığı günahların gruplandırılması gerekir; kişinin bunların mertebesine ve derecesine göre korku yaşaması icap eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الَّذ۪ينَ يُقَاتِلُونَ ف۪ي سَب۪يلِه۪ صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ ﴿٤﴾

4. "Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever."

Bu ilâhî beyan, savaşmak için tek başına cenk meydanına atılan kişiyi Allah'ın sevmediği anlamına gelmez. Çünkü savaş meydanına çıkan insanın cihadı ve savaşı daha zordur. Şöyle ki şayet o, birliğin içinde safta bulunursa, savaş sırasında yanındakiler kendisine yardım eder. Dolayısıyla safın içinde olduğunda can güvenliği daha fazladır. Fakat savaş meydanına çıkan insan tek başınadır, yardımcısı yoktur. Şayet rakibini yenerse ne âlâ, aksi takdirde kendisi helâk olacaktır; böylesinin can korkusu daha fazladır; sıkıntıyı daha çok yaşaması da kaçınılmaz bir durumdur. Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyette, müminlerin birbirlerine yardım etmeleri ve hepsinin tek bir sözde birleşmesi için savaşın mahiyetini öğretmeyi kastetmesi de mümkündür. Çünkü onlar parçalanırsa, düşünceleri de parçalanır, bu durumda hezimete uğramalarından ve cepheden kaçmalarından korkulur. Buna mukabil fikirleri ve sözleri aynı, düşmana saldırıları da birlikte olursa, bu hal savaş için büyük bir güç sağlar ve ilâhî yardımın artmasına vesile olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

134 **[§]Sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş.** Bazıları şöyle demiştir: Allah Teâlâ bu örneği, gösterilen sebat için vermiştir. Yani sağlam ve sıkı bir şekilde saf bağlarsanız, küçük bir darbe ile yıkılmayan kenetlenmiş bir duvar gibi sabit ve istikrar halinde olursunuz. Bazıları da şöyle yorumlamıştır: Allah bu misali, onların aynı gayede birleşmeleri ve birbirlerine yardımcı olmaları için vermiştir. Bu iki husus birbirine benzerdir; onlar sabit ve kararlı olduklarında birbirlerine yardım eder ve aynı hedefte birleşirler. Ana gaye tek olunca, bu durum sebat etmeye daha çok sevk eder ve gayeye yaklaştırır. Bundan dolayı diyoruz ki sözü edilen her iki hususun kastedilmiş olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette Cenâb-ı Hakk’a nispet edilen “muhabbet” kavramı iki anlama gelebilir: Biri, insanlardan razı olmak, diğeri de yaptıkları şeylerden dolayı onları övmek.

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِه۪ يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَن۪ى وَقَدْ تَعْلَمُونَ اَنّ۪ى رَسُولُ
اللّٰهِ اِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُٓوا اَزَاغَ اللّٰهُ قُلُوبَهُمْ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ
الْفَاسِق۪ينَ ﴿٥﴾

5. “Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: ‘Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?’ Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez.”

Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: ‘Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?’ Bu meâldeki âyetin iki şekilde anlaşılması mümkündür. Birincisi, onlar Hz. Mûsâ’ya (a.s.) yaptıkları şeyin eziyet olduğunu bilmeden kendi aralarında yapmaya alıştıkları davranışları kendilerine bildirmek ve bunlardan dolayı onları ikaz etmektir. Tıpkı Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hakkında, “Seslerinizi peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın, sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider”[6] buyurduğu gibi. Onlar, yaptıkları o muameleyi Mûsâ’ya (a.s.) eziyet olarak saymıyorlar ve eziyet olduğunu bilmiyorlardı. Allah Teâlâ, onların bundan vazgeçmeleri için bunun, Mûsâ’yı üzdüğünü kendilerine haber vermektedir. İkincisi, yaptıklarının Hz. Mûsâ’yı (a.s.) incittiğini bilmiş olmaları mümkündür. Fakat onlar

6 el-Hucurât, 49/2.

inat ettiler ve ona karşı kibirlendiler. [§]O da bu yaptıklarını şu sözlerle haber veriyor: Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde neden beni incitiyorsunuz? Krallara ait elçilerin saygı ve itibar görme hakları olduğunu bildiğiniz halde, âlemlerinin Rabb'inin elçisine o hakkı neden tanımıyorsunuz? Mûsâ aleyhisselâm onların kendisini incittiklerini, kendilerini kendilerine şikâyet ederek haber vermektedir. 135

Âyette sözü edilen eziyetin ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Mûsâ (a.s.) üst elbisesini kaldırarak dolaşmazdı, bu yüzden insanlar onun vücudunda bir âfet, kötü bir şey vardır, diye kendisini üzecek şeyler söylüyorlardı. Bazıları ise şöyle bir görüş ileri sürmüştür: Mûsâ (a.s.), kardeşi Hârûn'la birlikte dağa gitmişti; Hârûn o dağda vefat etti. Bunun üzerine insanlar, "Mûsâ kardeşini öldürdü" diyerek kendisini incitmişlerdi. Bazıları da şöyle demiştir: Onlar Mûsâ'ya (a.s.), "Bize Allah'ı apaçık göster"[7], "Onlara [puta tapanlara] ait tanrılar gibi, sen de bizim için bir tanrı yap!"[8] ve "Biz bir tek yiyeceğe dayanamayacağız"[9] diyerek kendisini incitmişlerdi. Ancak açıklamaya çalıştığımız âyette, bu yorumlara bizzat işaret edilen herhangi bir açıklama yoktur. İlk yoruma baktığımızda; onlar Mûsâ'yı (a.s.) bilmeden incittiler, ancak sözlerinin Mûsâ'yı incittiğini ise bilmiyorlardı, dolayısıyla bu üç yorumdan herhangi biri ona hamledilemez, diye cevap verilmiştir. İkinci yorum da aynıdır[10]. Üçüncü yorumun ise ona hamledilmesi mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tefsirini yapmaya çalıştığımız ve Hz. Mûsâ'yı konu edinen âyeti, Resûlullah (s.a.) hakkında düşündüğümüzde iki husus karşımıza çıkar: Biri, İsrâiloğullarının Resûlullah'ı (s.a.) da incitmiş olmaları mümkündür; Cenâb-ı Hak Resûlullah'ın sabretmesi ve kalbinin sükûn bulması için Mûsâ'nın (a.s.) durumunu zikrederek onların, Mûsâ'yı da incittiklerini haber vermektedir. Diğeri de, Resûl-i Ekrem'i inciteceğinden korkulan fiilleri irtikâp etmekten ashâb-ı kirâmı sakındırmak için bu olayı ikaz anlamında zikretmiş olması ihtimalidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

7 en-Nisâ, 4/153.

8 el-A'râf, 7/138.

9 el-Bakara, 2/61.

10 Anlaşılıyor ki İmam Mâtürîdî (r.h.), ikinci yorumla "Mûsâ kardeşini öldürdü" sözünü, üçüncü yorumla da çeşitli isteklerde bulunarak dilleriyle Mûsâ'yı incitmelerini kastetmektedir.

136 [§]Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Bu âyet iki anlama gelir: Birincisi, Allah onların kalplerini eğriltti, dememizdir, yani onların kalplerinde eğrilme filini yarattı demektir. [İkincisi], Allah onları terketti, kendi nefisleri ile başbaşa bıraktı.

Mûtezile mensupları, bize "Allah ancak emrine karşı gelenleri saptırır"[11] meâlindeki âyeti delil göstererek şöyle demiştir: Allah, fıska düştükten sonra insanı saptırdığını söylemektedir, halbuki siz, hidâyet üzere iken saptırır diyorsunuz.

Biz deriz ki: Bu tutum, konuyu ciddiye almamaktır. Bizim dediğimiz şudur: Cenâb-ı Hak onu, tercih gücüne sahip olduğu sırada sapıklığa, ihtiyarı elinde iken günaha yönlendirmiştir. Durum böyle olunca Mûtezile'nin ileri sürdüğü sakınca ortaya çıkmaz. Bununla birlikte onlar diyorlar ki insan kendisi saptıktan sonra Cenâb-ı Hak da ceza olarak onu sapıklıkta bırakır, hidâyet bulduktan sonra da mükâfat olarak onun hidâyetini artırır. Bu görüş, doğru değildir. Çünkü biz dünyada imandan sonra küfre giren, küfürden sonra imana gelen insanların varlığını görüyoruz. Kişi, iman ettikten sonra küfre döndüğünde bu, geçmişteki imanından dolayı Cenâb-ı Hakk'ın sevap olarak hidâyetini artırması gereken bir zaman dilimidir. Küfre girdiğinde de sanki Cenâb-ı Hakk'ın hidâyeti, onun küfre girmesine sebep olmuştur. Veya insan küfürden sonra imana geldiğinde, bu onun küfründen dolayı cezalandırılması gereken bir dönemdir. Cenâb-ı Hakk'ın onu geçmişteki küfründen ötürü cezalandırması sanki imana gelmesine vesile olmuştur. Bu çok çirkin bir sözdür.

Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez. Yani Allah Teâlâ onların zulmü ve küfrü seçtiklerini, bundan tövbe etmeyeceklerini, kendilerini ondan kurtaramayacaklarını ve hidâyete eremeyeceklerini bilmektedir. Onlardan tövbe edeceğini ve müslüman olacağını bildiklerine de hidâyet vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنٖى اِسْرَٓاءٖيلَ اِنّٖى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ
مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَىَّ مِنَ التَّوْرٰيةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَاْتٖى مِنْ بَعْدِى
اسْمُهُٓ اَحْمَدُ فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هٰذَا سِحْرٌ مُبٖينٌ ﴿٦﴾

11 el-Bakara, 2/26.

6. "Meryem oğlu Îsâ da şöyle demişti: 'Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat'ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.' Ama o (Ahmed) ***kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, 'Bu*** (kanıtlar) ***besbelli bir büyü!' dediler."***

Meryem oğlu Îsâ … doğrulamak için. Doğrulayıcı (مصدّقاً)**.** Bu söz çeşitli ihtimalleri akla getirir. Biri, Hz. Îsâ'nın (a.s.) şöyle demiş olmasıdır: Ben size onun **[§]**Tevrat'ta zikredilen niteliklerini getirdim. [Diğer bir ihtimal de 137
şu mânaya gelmesidir:] Peygamberlerin geçmiş kitapları tasdik etmeleri gerektiği ve bütün peygamberlerin kendi ümmetlerine de bunu zorunlu kıldıkları bilinsin diye Tevrat'ı ve Cenâb-ı Hakk'ın kitaplarını doğrulayanı size haber veriyorum. [Başka bir ihtimal de şudur:] **Doğrulayıcı,** yani Tevrat'ta da size emredildiği üzere Allah Teâlâ'ya ibadet edip birliğine inanmanızı emredici. Tâ ki bütün peygamberlerin aynı dinî getirdikleri, hepsi de Rahmân'ın birliğine inanmaya ve O'na kulluk yapmaya çağırdıkları bilinsin diye. Peygamberlerin getirdiği dinlerdeki muamelâta ilişkin hükümlere gelince bunların farklı olması mümkündür; bu, dinlerin de farklı olduğu anlamına gelmez. Çünkü şer'î (yani muamelâta ilişkin) hükümler bir peygamber döneminde farklı olabilir, oysa peygamberin getirdiği (ilâhî) din değişmez. Bütün peygamberler böyledir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* **Benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.** Yani benim Tevrat'ı tasdik ettiğim gibi kendisi de beni tasdik eden peygamberi müjdelemek için. Sanki ona, onun ismi nedir? diye sorulmuş, o da ismi Ahmed'dir, cevabını vermiştir.

Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince. Bazıları onlara delil getirenin Hz. Îsâ, bazıları da Hz. Muhammed (s.a.) olduğunu söylemiştir. Şüphe yok ki ikisi de deliller getirmiştir. Buradaki **kanıtlar** (el-beyyinât), getirdiği vahyin Allah'tan geldiğini açıklayan deliller demektir. Buna karşı onlar; **Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü dediler,** veya açık bir sihirbaz[12] dediler. Onların bu sözü kime karşı söylediği ihtilaflı bir konudur. Bazıları Hz. Îsâ'ya, bazıları da Hz. Muhammed'e karşı söylediği kanaatini belirtmiştir. Gerçek olan her ikisine karşı söylemiş olmalarıdır. Bu sözü, küfrün önde gelen liderlerinin zayıf kişilere söylemiş olmaları ihtimali de vardır. Çünkü onlar, işi ciddiye almamak ve hakkı bâtıl gibi göstermek için peygamberleri sihre nispet etmekten başka bir çare bulamıyorlardı. Bu âyet göstermektedir ki, Hz. Îsâ İsrâiloğullarına kar-

---

12 Hamza ve Kisâî bu âyeti, "o açık bir sihirbazdır" anlamına gelecek şekilde "sâhirun mübîn" (سَاحِرٌ مُبِين) şeklinde, diğer kırâat imamları ise "sihrun" (سِحْرٌ) şeklinde okumuşlardır (İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, 707).

şı çıkılmaz mûcizeler getirmiştir, onlar ise bunları sihre nispet etmiş, ve “bu bir sihirdir, biz de sihiri bilmeyiz” demiştir. Aslında peygamberlerin getirdikleri sihir olsaydı, bu onların aleyhine delil olurdu. Çünkü İsrâiloğulları, peygamberlerin sihirbazlara gitmediklerini, onlardan ders almadıklarını ve kendi başlarına bu sanatı öğrenmeleri de mümkün olmadığını biliyorlardı. Bundan dolayı eğer getirdikleri sihir olsaydı, bu inkâr eden İsrâiloğullarının aleyhine delil olurdu. Zira İsrâiloğulları sözünü ettiğimiz bu durumu biliyorlardı. Ama Cenâb-ı Hak, Hz. Îsâyı sihirden tenzih etti ve onu temize çıkardı. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعٰٓى اِلَى الْاِسْلَامِ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِم۪ينَ ﴿٧﴾

138 [§]***7. “Yalnız Allah’a teslim olmaya çağırılıp dururken Allah hakkında asılsız şeyler yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir? Allah zâlimlere hidâyet nasip etmez.”***

Allah hakkında asılsız şeyler yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı kim yapabilir? Yani Allah’a bile iftira edecek boyuta varan asılsız şeyleri yakıştıran insandan daha kötü ve daha çirkin bir zulmü kim yapabilir? Onlar, sahip oldukları nimet ve imkânları ancak Allah’ın lütfu sayesinde elde ettiklerini bilmelerine rağmen, yine de Allah’ı inkâr ediyor, Allah ve resûlü hakkında yalan söylüyorlar. Yahut bu âyet, Allah’a karşı yalan uyduran kimseden daha büyük haksızlık yapan biri yoktur anlamına gelir. **Daha büyük haksızlığı kim yapabilir?** meâlindeki beyan, soru cümlesidir. Cenâb-ı Hakk’ın ise kimseye soru sormadığı bilinmektedir. Şayet böyle bir soru varsa, istifham anlamına gelen bütün cümlelerde yapılması gereken, âlemlerin Rabb’inin sözünün ne anlama geldiğini anlamak için, kendisi bir soru soracak olsaydı onun cevabının ne olacağına bakmaktır. Bu tür soru sorulan kişinin cevabından anlaşılan, ancak şöyle demesidir: Cenâb-ı Hak İslâm’ın selâmet yurduna çağırdığı ve bütün varlıkları insan için sâlim kıldığı halde, yine de Allah’a asılsız şeyler yakıştırmaya çalışandan daha büyük haksızlığı yapacak kimse yoktur. İnsan, sahip olduğu bütün nimetleri Cenâb-ı Hak sayesinde elde ettiği şuurunu taşır ve bütün nesnelerin de Allah’a ait olduğunu bilirse, bile bile Allah hakkında asılsız şeyleri nasıl uydurur? Bunları bildiği halde yine de Allah hakkında asılsız şeyler uydurandan daha büyük haksızlığı kimse yapamaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَاللّٰهُ مُتِمُّ نُورِه۪ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾

8. "İsterler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürüversinler; ama inkârcılar hoşlanmasalar da Allah nurunu muhakkak tamamlayacak!"

Allah'ın nuru. Yani Allah'ın kitabı veya Allah'ın resûlleri kastedilmektedir. **Ağızlarıyla.** Yani ağızlarıyla bu sihirdir demekten başka onların hiçbir delili yoktur, bu nura karşı ileri sürdükleri şeylerin de anlamı yoktur.

[Allah'ın Nuru]

Allah nurunu muhakkak tamamlayacak. Bu ilâhî beyan çeşitli şekillerde açıklanabilir: Birincisi delillerle ve belgelerle tamamlayacak. İkincisi bu dinin mensuplarına yardım etmek ve onları galip getirmek suretiyle tamamlayacak. Üçüncüsü de her yerde yayıp göstermek suretiyle tamamlayacaktır. Şayet yardım ve galibiyet anlamını verecek olursak, tarihte bu durum gerçekleşmiştir.
[§]Öyle ki müşrikler korku içinde, müslümanlar ise güven içinde olmuştur. 139
Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın vâdi gelinceye kadar yaptıklarından dolayı inkâr edenler, ya kendileri felâkete uğrayıp duracaklar veya felâket onların yurtlarının yakınına inecektir"[13] meâlindeki âyete ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadise bakmaz mısın? "Bana iki aylık mesafeden düşmana korku salmakla yardım edildi"[14]. Şayet Cenâb-ı Hakk'ın, nurunu deliller ve belgelerle tamamlayacağı düşünülürse bu da gerçekleşmiştir. Çünkü insanlar, onun gibi bir şeyi vücuda getirmeleri bir tarafa, ona benzer bir şey yapmaktan da âciz kalmıştır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, nurunu yardım ve galibiyetle olduğu gibi deliller ve belgelerle de tamamlamıştır. Şayet maksat, İslâm'ın bütün dünyaya hâkim olması ise, bunun gerçekleşmesi de umulur. Rivayet edildiğine göre Hz. Îsâ (s.a.) nüzûl edince, yeryüzünde İslâm'dan başka bir din kalmayacaktır[15]. Sonra, **Allah nurunu tamamlayacaktır** meâlindeki beyan, sanki onda bir miktar bulanıklık vardı da Allah onu temizleyip parlattı anlamında değil, önce söylediğimiz mânadadır. Buna göre "Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim"[16]

13 er-Ra'd, 13/31.

14 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61, 64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 608. Meşhur bir rivayet de "Bana bir aylık mesafeden düşmana korku salmakla yardım edildi" şeklindedir (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3).

15 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 303-304; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 86.

16 el-Mâide, 5/3.

meâlindeki âyetin, daha önce eksikti de dinî hükümler koyarak onu kemâle erdirdi şeklinde anlaşılması gerekmez. Bunu ve yukarıda "Allah nurunu tamamlayacaktır" meâlindeki âyeti açıklarken söylediğimiz şekilde, koyduğu hükümlerle dinî galip kıldı, diye anlamak gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İnkârcılar hoşlanmasa da. Cenâb-ı Hak dinin üstünlüğünden söz edince "müşrikler istemese de"[17], diye buyurdu. Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın lütuf ve nimetleri olan Hz. Peygamber ile kitabı inkâr etmişlerdi; Allah Teâlâ da **inkârcılar hoşlanmasa da,** diye buyurdu. Tevhidi reddeden müşrikler için de; **müşrikler istemeseler de,** diye buyurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذٖٓى اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدٖينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدّٖينِ
كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

9. "Müşrikler istemese de, bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur."

[Hak Din]

Resûlünü, doğru yol rehberi olarak gönderen. Yani insanlar peygambere uysalardı doğru yolu bulurlardı. **Hak din ile** meâlindeki beyan üç şekilde anlaşılabilir: Birincisi, buradaki hak kelimesi Cenâb-ı Hak'tan kinayedir, sanki
140 O, "Allah'ın dini" demektedir. [§]İkincisi, tefsiri yapacak kişinin, hak kelimesini dinin sıfatı yerine koymasıdır, sanki diğer dinler arasında hak olan yegâne din, demektedir. Üçüncüsü de herkesin kabul etmesini ve boyun eğmesini hak eden din, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye. Bu beyan iki şekilde izah edilebilir. Biri, bu dine ihtiyaç duyulan her olayda resûlünü üstün kılması için. Buna göre söz konusu olaylar hakkında, ondan gelen açıklamaların vahiy olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın, onu üstün kılmak için gönderdiğini beyan etmektedir. Diğeri de bu dinî bütün mekânlarda üstün kılmak için göndermiş olması ihtimalidir. "Din" Cenâb-ı Hakk'a teslim olmak ve boyun eğmek demektir. Dolayısıyla dinin hakikati, bütün varlıkların kendisine teslim olmasıdır.

---

17 Bu sûrenin bundan sonra gelen âyeti.

[Kullara Ait Fiiller]

Müşrikler istemeseler de. Bu beyan, “Mûtezile istemese de” demeyi de gerektirir. Çünkü O’nun nurunun tamamlanması delillerle, zafer ve galibiyetle veya onu bütün mekânlarda üstün kılmakla gerçekleşecekse, bu ancak kulların fiilleriyle olur. Sonra Allah onu kendi zatına nispet etmiştir. Bu da kulların fiilleri konusunda Cenâb-ı Hakk’ın etkisi ve yaratması bulunduğunu kanıtlar. Kulların bütün fiilleri Allah tarafından yaratılmıştır; hiçbir şey O’nun tedbiri ve dilemesinin dışına çıkamaz. *Yardım istenecek olan sadece Allah’tır.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجٖيكُمْ مِنْ عَذَابٍ
اَلٖيمٍ ﴿١٠﴾ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهٖ وَتُجَاهِدُونَ فٖى سَبٖيلِ اللّٰهِ
بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

10. “Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?”

11. “Allah’a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz. Bilirseniz bu sizin için çok hayırlıdır.”

[Allah’a ve Resûlüne İman]

Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah’a ve resûlüne iman edersiniz. Allah’a iman etmek; O’nun bir ve tek olduğuna, hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan yegâne ilâh olduğuna, doğmadığına, doğurmadığına ve kendisine denk hiçbir varlığın bulunmadığına inanmak[18] demektir. Aynı zamanda yaratma ve emretmenin de O’na ait olduğuna inanmaktır. O’nun Kādir olup hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamayacağına, Alîm olup hiçbir şeyin O’ndan gizlenemeyeceğine, Hakîm olup bütün çeşitleriyle yarattığı varlıkların zorluk-kolaylık, karanlık-aydınlık, hastalık-sıhhat hallerinde de hikmetinin dışında kalmadığına inanmaktır. O, Seneviyye’nin dediği gibi karanlığı, kötülüğü ve çirkinliği yaratan, aydınlığı
yaratandan ayrı bir ilâh değildir. [§]Bilâkis karanlık, aydınlık, kolaylık, zor- 141
luk, sağlık ve hastalık bir tarafa âlemdeki her şeyi O’nun yarattığını bilmektir. Mecûsîler’in dediği gibi Cenâb-ı Hak, gaflete dalmış ve kendisinden şeytan doğmuş değildir; bilâkis O, hiçbir şeyden gafil değildir ve hiçbir şey O’na giz-

[18] Muhtemelen müellif bununla İhlâs sûresine işaret etmektedir.

li değildir. Hıristiyanların O'nu yaratılmışa benzeterek çocuğunun olmasını caiz görmeleri gibi de değildir. Kaderiyye'nin, Allah kötülüğü, hastalığı ve acıyı yaratmaya kādir değildir iddiaları da geçerli değildir. Mûtezile'nin, kulların fiilinde O'nun dahli ve tedbiri yoktur, dedikleri gibi de değildir. Aksine O, Alîm'dir; her şeyi bütün detaylarıyla bilmektedir; Kādir'dir, her şeyi yapmaya gücü yetendir. Yaratılmış her şeyin üstünde bir yüceliğe sahiptir. Her türlü âfet, ihtiyaç ve ayıptan münezzehtir. Bize göre Allah'a iman, işte bu şekilde olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir***.** Peygambere iman etmek, Resûlullah'ın (s.a.) getirdiği şeylerin hak ve doğru olduğuna inanmaktır.

[Cihat]

Allah yolunda cihat edersiniz. Bu beyan biri, Cenâb-ı Hakk'ın düşmanlarıyla savaşırsınız anlamında, diğeri de Allah'a itaat ve O'nun istediği kulluk görevlerini yapmaya gayret gösterirsiniz, anlamında olmak üzere iki şekilde anlaşılabilir.

Cihat dört şekilde yapılır: Biri Allah'ın düşmanlarıyla savaşmak ve O'na itaat için bütün gayretini göstermek suretiyle Allah yolunda cihattır. Diğeri nefsini yenmek, onun lezzet ve şehvet ihtirasına engel olmak, kendisini helâke düşüreceğini ve alçaltacağını bildiği arzularına gem vurmak suretiyle, insanın kendi nefsiyle cihat etmesidir. Üçüncüsü insanlara karşı hırs ve tamahı terketmek, onlara şefkat ve merhamet göstermek, bütün ümitlerini onlara bağlamamak ve onlardan korkmamaktır. Dördüncüsü de dünyayı, âhireti için azık edinmek veya yaşamı için bir vasıta olarak görmek, ondan âhiretine zarar verecek hiçbir şeyi almamak suretiyle dünyaya karşı cihat etmesidir. Bütün bunlara, Allah yolunda cihat adını vermek doğrudur.

142 **[§]**Şunu da belirtelim ki bu âyet üç şeyi daha tanzim etmektedir. Birincisi, Cenâb-ı Hak, "ey iman edenler" dedikten sonra, onlara tekrar imanı nasıl emretmektedir? İkincisi, Allah'a ve resûlüne iman etmiş, ama neticede her şey cihada bağlandığı halde Allah yolunda cihat etmemiş olanın kurtulması nasıl ümit edilir? Üçüncüsü Allah'a ve resûlüne iman ettiği ve Allah yolunda cihat yaptığı halde, büyük günah işleyen birinin, âyette **sizi elem verici bir azaptan kurtaracak** diye buyrulmakla, onun azaba uğramasından niçin korkulur?

İlk maddeye şöyle cevap verilebilir: Bu âyette kastedilen kişiler, muhtemelen münafıklardır. Buna göre **ey iman edenler** ifadesi, zâhirde iman edenler anlamına gelir. **Sizi elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah'a iman edersiniz.** Yani kalplerinizle de tasdik edersiniz. Bu âyetin

Ehl-i Kitap hakkında gelmiş olması da mümkündür. Buna göre Azîz ve Celîl olan Allah **ey iman edenler** meâlindeki sözüyle, geçmiş kitaplara iman edenleri kastetmiştir; onlara "Allah'a, Hz. Muhammed'e ve bu kitaba da iman edin" buyurmaktadır. Bu husus, âyetin kâfirler hakkında gelmiş olması itibariyledir. Müminler hakkında geldiği düşünülürse, zaten iman ettikleri halde Allah'ın, onlara tekrar imanı emretmiş olması, imanda sebat veya imanda ziyadelik yahut da imanda gerçek bir yenileme anlamındadır. Çünkü hayatın devam eden seyrinde imana üç isim verilir: Artma, devam etme ve yenileme. Cenâb-ı Hak, bunu kitabında bir seferinde artma ve pekiştirme adıyla, "… Bu, iman etmiş olanların imanlarını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler"[19] meâlindeki âyette; bir seferinde sebat ve sağlamlık adıyla, "Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar"[20] meâlindeki âyette; bir seferinde de iman adıyla, "Ey iman edenler! Allah'a… iman edin"[21] meâlindeki âyette zikretmiştir. Bu şekildeki artma ve sebat (devam etme) Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfudur. Ziyadelik ve sebat, devam eden bir fiil için kullanılan iki isimdir. İman fiili ise bitip tamamlanan bir şeyi ifade eder. Fakat biten bir şeyi devamlı kılması da Cenâb-ı Hakk'ın lütfu kabul edilebilir.
[§]Dolayısıyla bu fiil, ziyadelik ve sebat mânasına yorumlanır. *En doğrusunu* **143**
Allah bilir. Hayatın seyrinde yenilenme mânasına hamledilmesi de doğrudur. Şöyle ki insan yaşadığı her zaman diliminde küfürden menedilmiştir, insan iman getirdiği anda küfrü sona ermiş olur. Böylece onun imanı, yenilenmiş hükmü kazanır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Allah'a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda cihat edersiniz,** meâlindeki ilâhî beyanla Allah Teâlâ, itikadı da kastetmiş olabilir. Maksat bu ise ve insan da inanılması emredilen bu şeylere inanır, fakat fiilen onları yapmazsa yine de onun kurtuluş hakkında bir ümidi olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bilirseniz bu sizin için çok hayırlıdır. Yani size emretmiş olduğu Allah'a ve resûlüne iman etmek ve O'nun yolunda cihat etmek, sizin için kendi hevânıza uymanızdan **çok daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz.** Yani eğer açıkça bilirseniz, bunun sizin için daha hayırlı olduğunu da anlarsınız. Bununla, "eğer bildiklerinizden faydalanırsanız, bu sizin için daha hayırlı olur" anlamı da kastedilmiş olabilir.

---

19 "Ne zaman bir sûre indirilirse, içlerinde, 'bu hanginizin imanını artırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanlarını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler" (et-Tevbe, 9/124).

20 İbrâhim, 14/27.

21 en-Nisâ, 4/136.

يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فٖى جَنَّاتِ عَدْنٍ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظٖيمُ ﴿١٢﴾

12. "O sizin günahlarınızı bağışlar, sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar. İşte büyük kurtuluş budur."

O sizin günahlarınızı bağışlar. Yani o ticareti yapmakla Allah sizi bağışlayacaktır. **Sizi altından ırmaklar akan cennetlere, adn cennetleri içindeki güzel köşklere koyar.** Cenâb-ı Hak bu âyette terkini emrettiği şeyleri terketmeye müminleri özendirmesi muhtemeldir. Allah onlara meskenlerini terketmeyi, mallarını infak etmeyi ve canlarıyla cihat etmeyi emretmektedir. Sonra da bunları yaptıkları takdirde onlara, kaybettikleri şeylerden daha hayırlısını vereceğini haber vermektedir. Meskenlerini terketmelerinin karşılığında Adn cennetlerindeki güzel meskenleri, infak ettikleri mallarına karşılık ebedî ni-
144 metleri, [§]hayatlarından ve canlarından kaybettiklerine karşılık da bâki ve ebedî bir hayatı vereceğini haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* **İşte büyük kurtuluş budur.** Yani her dem sürecek olan sevap, işte o büyük kurtuluştur.

وَاُخْرٰى تُحِبُّونَهَاۜ نَصْرٌ مِنَ اللّٰهِ وَفَتْحٌ قَرٖيبٌ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنٖينَ ﴿١٣﴾

13. "Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele."

Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Sanki Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Allah'ın sizi yönlendirdiği bu ticaret ile sözünü ettiği o mükâfatları âhirette size verecektir. Ama burada hoşunuza gidecek başka bir şey daha vardır: Dünyada düşmanlarınıza karşı Allah'tan yardım ve beldelerin fethi. Müminleri bu iki şeyle müjdele! Cenâb-ı Hak onlar için bunu da gerçekleştirmiştir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ اٰمَنُوا كُونُوٓا اَنْصَارَ اللّٰهِ كَمَا قَالَ عٖيسَى ابْنُ مَرْيَمَ
لِلْحَوَارِيّٖنَ مَنْ اَنْصَارٖٓى اِلَى اللّٰهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللّٰهِ

فَاٰمَنَتْ طَٓائِفَةٌ مِنْ بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ وَكَفَرَتْ طَٓائِفَةٌ فَاَيَّدْنَا الَّذ۪ينَ
اٰمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِر۪ينَ ﴿١٤﴾

14. "Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu Îsâ da havârîlerine, 'Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?' diye sorduğunda havârîler, 'Allah'ın yardımcıları biziz' demişlerdi. Sonra İsrâiloğulları'ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı. Biz inananları düşmanlarına karşı destekledik, böylece üstün geldiler."

[Allah'ın Yardımcıları]

Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Bu, insanın kalbine şüphe düşüren bir kelâmdır. Cenâb-ı Hak **Allah'ın yardımcıları olun** nasıl der? Cenâb-ı Hak korkmaz ki başkasından yardım istesin! Fakat bu şüpheyi kalpten atmanın yolu şudur: Bu âyet ve "Allah'a güzel bir borç verin"[22] meâlindeki âyet aynı anlamdadır. Biz bunu daha önce[23] şöyle açıklamıştık: Cenâb-ı Hak, onların sıla-i rahim yapmalarını ve fukaraya sadaka vermelerini, kendi zatından bir kerem, fazilet ve lütuf olarak kendisine verilen borç saymaktadır. İşte aynen bunun gibi, kendi dinine veya peygamberine yardım edenleri de kendi yüce zatına yardım etmiş saymaktadır. "Eğer siz Allah'a yardım ederseniz Allah da size yardım eder"[24] meâlindeki âyet de böyledir. [§]Bunun anlamı şudur: Siz 145
Allah'ın dinine yardım ederseniz Allah da size yardım eder. Yahut siz Allah'ın resûlüne yardım ederseniz veya hakka yardım ederseniz Allah da size yardım eder. Bunun hangisinin kastedildiğini en iyi bilen Allah'tır. Bütün bunlarla, sizin dininize yaptığınız yardımı Allah için, O'nun rızası için yapın mânasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. "Allah'a güzel bir borç verin"[25] meâlindeki âyet ile de onu Allah için, Allah'ın Kerîm olan rızası için verin mânasına gelir.

Bu âyette, anlamın düzgün bir şekilde ortaya çıkabilmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın **Meryem oğlu Îsâ da havârîlerine … dediği gibi** anlamındaki beyanın yerini bulması için ya baş tarafta veya sonda gizli kalan bir şeyler olmalıdır. **Meryem oğlu Îsâ'nın havârîlerine söylediği gibi.** Sanki Cenâb-ı Hak

---

22 "Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin." (el-Müzzemmil, 73/20). Ayrıca bk. el-Bakara, 245. âyetin tefsiri.

23 bk. el-Bakara, 245. âyetin tefsiri.

24 "Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır." (Muhammed, 47/7).

25 el-Müzzemmil, 73/20.

şöyle buyurmaktadır: “İman edenlere de ki: Meryem oğlu Îsâ’nın havârîlerine, Allah’a giden yolda benim yardımcılarım kimdir? dediği gibi, siz de Allah’ın yardımcıları olun!” Yahut burada gizlenen mâna icabet hakkındadır. Yani Allah’ın ve resûlünün davetine icabet edin ve O’na yardımcı olun! Tıpkı Hz. Îsâ ümmetinin **Allah’ın yardımcıları biziz** dedikleri gibi. “Havârîler” dinlerini her türlü şüpheden arındıran, tertemiz eyleyen insanlar demektir[26]. Onlar Hz. Îsâ’nın en hayırlı ve ona en yakın olan kimselerdir; zira Îsâ onları Allah’ın dinine davet edince hemen kabul edip iman etmişler ve dinlerini de her türlü şüphe, âfet ve ayıptan arındırmışlardı.

Sonra İsrâiloğulları’ndan bir kısmı iman etmiş, diğer bir kısmı da inkâra sapmıştı. Bunun, Hz. Îsâ (a.s.) yaşarken, havârîlerin kendisine tâbi oldukları sırada vukû bulmuş olması muhtemeldir. Hz. Îsâ aleyhisselâm kavmini Allah’ın dinine çağırmış, ama onların bir kısmı inanmış, bir kısmı inkâra sapmıştı. **Biz, inananları, düşmanlarına karşı destekledik.** İnkâr edenlere karşı
146 inananları delillerle, hüccetlerle destekledik. [§]**Böylece onlar üstün geldiler.** Yani düşmanlarına kesin delillerle ve kanıtlarla üstün geldiler. Bu olayın Hz. Îsâ’nın (a.s.) vefatından sonra, onun mahiyeti hakkında ihtilaf ettiklerinde vukû bulmuş olması da muhtemeldir. Bazıları o, Allah’tır, bazıları da Allah’ın oğludur, dediler. Bu sebeple bir zümre onu inkâr etmiş, diğer zümre de ona iman etmişti. Aralarında savaş çıktığında da **biz, inananları, düşmanlarına karşı destekledik;** böylece onlar düşmanlarına karşı yardıma mazhar oldular ve bu sayede zafere ulaştılar. *En doğrusunu Allah bilir, dönüş ve varış sadece O’nadır*[27]**.**

---

26 Havvera (حَوَّرَ) fiili, yıkayıp temizlemek, yönünü değiştirmek demektir. Havârîler, Hz. Îsâ’nın yardımcılarıdır. Onların çamaşırcı (kassârîn) (قَصّارِين) oldukları da, avcı (sayyâdîn) (صَيّادِين) oldukları da söylenmiştir. Bazı âlimler şöyle demiştir: “Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor” (el-Ahzâb, 33/33) meâlindeki âyette işaret edildiği gibi, onlar insanların nefislerini temizledikleri ve dinlerine faydalı oldukları için kendilerine havârî ismi verilmişti. Onlara ancak teşbih ve temsil anlamında çamaşırcı (kassâr) denilmiştir. Bundan onların uzman olmadıkları için hakikatleri bilmeyen kişiler oldukları anlaşılır, bu yüzden onlara halk arasında bilinen böyle bir isim verilmiştir. Onlara insanların gönüllerini avlayıp şaşkınlıktan kurtardıkları ve onları gerçeğe sevkettiklerinden dolayı da avcı (sayyâd) denmiştir (Râgıb, *el-Müfredât*, “حور” md.).

27 Allah’a hamdolsun, O’nun verdiği başarı ile bu sûrenin tefsiri de bitti; âlemlerin Rabb’i olan Allah’a hamdolsun. Resûlü Muhammed’e (s.a.) ve onun temiz ailesine salât ve selâm olsun.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

1. "Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da egemenliğin mutlak sahibi, her türlü eksiklikten uzak, üstün ve her işi hikmetli olan Allah'ı tesbih ediyor."

"Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih ediyor. Cenâb-ı Hak sûrenin başındaki ilk cümleyi "yusebbihullâhe" (يُسَبِّحُ اللهَ) değil "yusebbihu lillâhi" (يُسَبِّحُ لله) ifadesiyle başlamıştır. Halbuki insanlar arasında alışılan, bu tesbih lafzının elifli olarak "sübhânallâh, sübhâne rabbiye'l-azîm" (سُبْحَانَ اللهِ و سُبْحَانَ رَبِّىَ الْعَظِيم) şeklinde kullanılmasıdır. Bu ilâhî beyanın dilde mutad olan kullanışına göre (يُسَبِّحُ اللهَ مَا فِى السَّمَاوَاتِ وَمَا فِى الأَرْض) şeklinde olması gerekirdi. Ancak bu fiilin "şekerehu" ve "şekere lehu", "nasahahu" ve "nasaha lehu" (شَكَرَهُ وَشَكَرَ لَه، نَصَحَهُ وَنَصَحَ لَهُ) lafızlarında olduğu gibi, mef'ûlünü doğrudan alması veya lam harf-i cerri ile alması da caizdir.

[Tesbih]

Tesbih üç şekilde olabilir: Birincisi hilkatin (yaratılışın) tesbihidir. Şöyle ki sen her bir varlığa, kendisine özgü olarak baktığında, onun temel kuruluşu ve yaratılışı seni, Cenâb-ı Hakk'ın birliğine, O'nun her şeyden yüce, her türlü ayıptan ve âfetten berî olduğu sonucuna götürür. İşte bu, her varlığın tesbihidir.

---

1 Bu sûre Medine'de nâzil olmuştur ve 11 âyettir.

148 [§]İkincisi, marifet (bilgi) tesbihidir. Bu da şöyledir: Cenâb-ı Hak, kendisinin bilinmesi ve aklımız ermese bile her şeyden münezzeh oluşunun anlaşılması için, lütfederek hakikat bilgisini her şeye yerleştirmiştir. Yüce Mevlâ'nın; "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz, onların tesbihini anlayamazsınız"[2] buyurmasına bakmaz mısın? Ancak söz konusu bilgi bizde, bir tür hayatın meydana getirilmesiyle gerçekleşir. Zira hayatsız bilgi oluşmaz.

Üçüncüsü, zaruret ve telkin tesbihidir. Bu da şöyle olur: Cenâb-ı Hak, bir cevherde hakikat bilgisi olmadan tesbihi var eder; tıpkı Hz. Mûsâ'nın (a.s.) asâsında mûcizesini ve ulûhiyet alâmetini gerçekleştirdiği, ayrıca gemi tesbihin hakikatini bilmese de gemiyi suyun üzerinde yürüttüğü gibi. İşte bu, her varlığın tesbihidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetteki **Melik** ismi ile bütün sultanların mülkünün O'nun olduğu veya mülkün hakikatte O'na ait bulunduğu kastedilmiştir. **Kuddûs** ise iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, her türlü ayıptan, âfetten ve ihtiyaçtan veya başkasına gelebilecek hallerden arınmış anlamında. İkincisi de mübarek, yani her türlü hayır ve berekete kendisiyle ulaşılan anlamında. Bu mübarek lafzında her türlü kusurdan berî olmak anlamı ile bereket anlamı bir araya getirilebilir. Çünkü sen, birini mübarek olmakla niteleğinde onu her türlü ayıptan berî olmakla da vasıflandırmış olursun, aynı zamanda her türlü hayır ve bereketi de ona nispet etmiş olursun. Nitekim bir hadiste, "Sübhânallâh" (سبحان الله) mîzanın yarısını, "el-hamdu lillâh" (الحمد لله) da mîzanın tamamını doldurur, buyurulmuştur[3]. Bize göre buradaki "sübhânallâh" lafzı Allah'ın ayıplardan berî olduğu mânasını, "elhamdu lillâh" da ayıplardan münezzeh olmak mânası ile bütün nimetleri O'na izafe etmek mânasını düzenlemektedir. İşte bu iki anlam birleştiği zaman, mîzanı doldurması caiz olur. "Sübhânallâh" lafzını sadece
149 ayıplardan arınmış olmaya ait kılınır [§]ve ona başka bir anlam daha eklenmezse, mîzanın yarısı boş kalır. *En doğrusunu Allah bilir.* "Ey kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin"[4] meâlindeki âyetin tefsirinde de aynı farklılık söz konusudur.

el-Azîz, el-Hakîm. Azîz galip, kāhir veya hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamadığı üstün güç mânasına gelir. Bu lafzın, zelilin zıddı anlamında kullanılmış olması da muhtemeldir. Zelil, her çeşit fakirliği, ihtiyacı ve zayıflığı içine alır; Azîz lafzı, zelilin zıddı ve mukabili olduğuna göre onun da her nevi şerefi,

---

2 el-İsrâ, 17/44.

3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 260; V, 370.

4 el-Mâide, 5/21. Ayrıca Tâhâ 20/12 âyetiyle de karşılaştırınız.

üstünlüğü, hiçbir şeye muhtaç olmamayı ve kuvveti içine alması gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* Âlimler **Hakîm** lafzı hakkında şöyle demiştir: Bu lafız, her şeyi, ait olduğu yere koyan anlamına gelir. Cenâb-ı Hak varlıkları ait oldukları yerlere koyması itibariyle Hakîm'dir. Diğer yaratıklar ise nesneleri Cenâb-ı Hakk'ın tayin ettiği yerlere koyduklarında hakîm olurlar. Hakîm lafzı aynı zamanda tedbirinde hata bulunmayan anlamına da gelir; "musîb"in anlamı da aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

هُوَ الَّذٖى بَعَثَ فِى الْاُمِّيّٖنَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِهٖ وَيُزَكّٖيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢﴾

2. "Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler."

[Ümmî Peygamber]

Ümmîlere kendi içlerinden bir elçi gönderen O'dur. Ehl-i Kitap, Cenâb-ı Hakk'ın, Muhammed'i (s.a.) bu ümmetin sadece ümmîlerine peygamber olarak gönderdiğini söylemiş ve bu âyeti de delil göstermişlerdir. Onlar âyeti, ümmîlere özgü kılmışlar, dolayısıyla kendilerine peygamber gönderilen zümrenin ümmîler olduğunu, buna göre başka insanların bu hükmün dışında kalması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Biz deriz ki bu âyetin zâhirinden, zikredilen zümrenin dışında kalanların yok sayılması anlaşılmamalıdır, aksine âyetin zâhirinden, onları dışarda bırakmadığını anlamak gerekir. Aslında bir zümrenin özellikle zikredilmesi, diğerlerini dışarıda bırakmaz. Çünkü âyetin sadece zikredilene tahsis edilip başkalarının yok sayılması, insanı doğru ve helâl olmayan bir kanaate götürür. Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor, ne de onu sağ elinle yazabiliyordun"[5] ilâhî beyanına bakmaz mısın? Bu ifadeden, o, sağ
eliyle yazmadığına göre sol eliyle yazmıştır anlamı çıkmaz. [§]Keza **sen okur** 150
değildin meâlindeki cümle, kitap yanında okunuyordu anlamına gelmez. Bütün bunların anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Allah ümmî olan

5 el-Ankebût, 29/48.

peygamberini, hikmeti ve mahiyetini bilmeyen ümmîlere gönderdi. Bunu da onun peygamberliğinin alâmeti ve delili kıldı. Çünkü o ümmî olunca yazmayı da kitap okumayı da bilmez, buna rağmen onun, telif ve tanzim edilmiş, ayrıca Ehl-i Kitab'ın ellerindeki kitaba uygun bulunan bir kitabı getirmiş olması, bunun ancak vahiy yoluyla gelen bir bilgi olduğunu, kendi kafasından uydurmadığını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Resûl-i Ekrem'in bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğinin delili, "Biz seni bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"[6] meâlindeki âyettir. Kendisinden rivayet edilen bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.); "ben kızıla da siyaha da peygamber gönderildim"[7], yani insanlara da cinlere de peygamber gönderildim, buyurmuştur. O, bir zümreyi Allah'a itaate ve kulluk yapmaya davet etmek için gönderildiğine, bunun yanında başka zümrelere başka peygamberler gönderilmediğine göre, bundan onlara da peygamber olarak gönderildiği anlamı çıkar. Çünkü kendilerine ayrıca peygamber gönderilmeyen zümreler de, Rahmân'a itaat, O'nun emir ve yasaklarına riayet etmek için gerekli bilgiye -tıpkı peygamber gönderilmiş olan zümrenin ihtiyacı kadar- muhaçtır. Bu durumda onun bütün insanlara peygamber gönderilmiş olması gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ümmîlere kendi içlerinden bir elçi gönderdi. Bu beyanının mânası şudur: Allah onu (s.a.) Allah'a kulluk yapmayı ve kitap okumayı bilmeyen, hatta putlara tapınmayı adet haline getiren ümmî bir millete gönderdi. Ümmîlerin tanımı konusunda, "onlar kitaplara iman etmeyenlerdir" denilmiştir. Tıpkı "Ehl-i Kitab'a ve ümmîlere, 'Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?' de!"[8] meâlindeki âyette buyurulduğu gibi. Sanki onu kitaplara iman etmeyen bir kavme gönderen O'dur, demektedir. Ancak bu yorum isabetli değildir; çünkü Cenâb-ı Hak, "onlar ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de (niteliklerini) yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar"[9] beyanıyla peygamberine "ümmî" niteliği vermiştir. Zira içlerinde okuma yazma bilen çok az kişi bulunsa da, onlar büyük çoğunluk itibariyle okuma yazma bilmezlerdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber'e (s.a.) de ümmî özelliğini nispet etmiştir, zira o da okuma yazma bilmiyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak, "Sen bundan önce ne bir kitap

---

6 "Biz seni başka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmek istemiyorlar" (Sebe', 34/28).

7 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 304; IV, 416; V, 147; Müslim, "Mesâcid ve Mevâdı'u's-salât", 3.

8 Âl-i İmrân, 3/20.

9 el-A'râf, 7/157.

okuyabiliyor, ne de onu kendi elinle yazabiliyordun"[10] buyurmuştur. [§]Bunu ifade eder mahiyette rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.), eliyle işaret ederek[11] "Ay şu kadardır" buyurmuş ve şöyle devam etmiştir: "Biz ümmî bir milletiz; ne hesap biliriz, ne de okuma yazma!"[12] Zeccâc şöyle demiştir: Ümmî okuma yazmayı iyi yapamayan, öğrenmeyen, anasından doğduğu gibi kalan kişidir; annesinden doğduğu zamandaki haline nispet edilerek ümmî denilmiştir, çünkü okuma yazma, doğumla değil, ancak tahsille öğrenilir. 151

Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberliği bir ümmîye vermesinin hikmeti, bunun peygamber olduğunun bilinmesine vesile ve nübüvvetine alâmet olması içindir. Çünkü okuma yazma bilmeyen ve tahsil için herhangi birinden ders almayan birinin kendi kafasından bir şeyler söylemesi mümkün değildir. Sonra, edebî üslûbu ve güzel telifinden dolayı bütün hükemâyı hikmetine, bütün okur-yazarları da bilgisine muhtaç kılan bir kitabın, ancak vahiy ve risâlet yoluyla elde edilebileceği bilinsin diye onu ümmî olarak göndermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlara Allah'ın âyetlerini okuyan. Âyet alâmet ve delil demektir. Allah Teâlâ sanki onlara şöyle demektedir: Kitapta risâletini açıklayan ve nübüvvetini gösteren delilleri okuyan bir peygamber. Buradaki "âyetler" lafzının helâller, haramlar vb. anlamına gelmesi de mümkündür; yahut hakkı ortaya çıkaran deliller mânasına da gelebilir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onları temizleyip arındıran:** Bazıları bu lafzı, onları ıslah eden, yani kendilerini tertemiz yapacak şeylere tâbi olmaya çağıran peygamber, diye açıklamışlardır. **Onları arındıran,** yani onları şirk pisliğinden, kötü ahlâktan, kötü söz ve davranışlardan arındıran anlamına gelmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah*
bilir. [§]**Onlara kitabı ve hikmeti öğreten,** meâlindeki cümlenin anlamında 152
ihtilaf edilmiştir. Hasan el-Basrî, burada kitap ve hikmet diye ikili olarak zikredilen şeyden maksat bir şeydir, demiş. Ebû Bekir el-Esam ise, kitap ile okunan âyetler, hikmet ile de farzlar kastedilmiştir, demiştir. Bazıları da onlara şöyle mâna vermiştir: Hikmetten maksat sünnettir, çünkü o insanlara Allah'ın âyetlerini okuyor ama aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın kendisine lütuf ve ilhamı ile veya vahiy yoluyla gelen sünnetini de onlara öğretiyordu. Bazıları hikmete, kendisiyle amel edilen doğru söz anlamını vermiştir. Bir kısmı da kitap nas olarak okunan âyetlerdir, hikmet ise bu âyetlere yüklenen ince anlamlardır, demişlerdir. *Bunlardan hangisinin isabetli olduğunu en iyi bilen Allah'tır*.

---

10 el-Ankebût, 29/48.

11 Müslim, "Savm", 16.

12 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 43, 52, 129; Buhârî, "Savm", 13; Müslim, "Savm", 15.

Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler. Yani onlar, kitap ve hikmetten mahrum olarak açık bir sapıklık içindeydiler. Çünkü müşriktiler, putlara kulluk yapıyorlardı, ellerinde kitapları yoktu, hikmetten de yoksundular. Bu âyetin, şirkten ve putlara tapmalarından dolayı sapıklık içindeydiler anlamına gelmiş olması da mümkündür; sonra Resûl-i Ekrem (s.a.) onları tevhit inancına ve putlara tapma adetlerini terketmeye davet etti.

Onlara kitabı ve hikmeti öğretecek. Bu beyanda Cenâb-ı Hakk'ın, ümmî, câhil ve sefîh oldukları halde onları arındırıp temizleyerek âlim yaptığını belirtmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.) getirdiği dinin hak din olduğuna ve diğer dinlere olan üstünlüğüne işaret eden bir mûcizedir, çünkü diğer din mensupları böyle değildi. Bu aynı zamanda diğer insanları da âlim ve hakîm olmaya teşvik etmektedir. **Onlara öğretiyor.** Bu beyanda belirtilen öğretimin bu ta'limin, Cenâb-ı Hakk'ın lütfu olarak onlar câhil iken âlim, sefîh iken hakîm, putlara tapınma bataklığında bocalarken arındırıp tertemiz hale getirmesi sebebiyle O'nun tarafından gerçekleştirilmiş olması da muhtemeldir.

153 [§]Şimdi, bu fiillerden Allah'a izafe edilenler, onların gerçek varlığına, Hz. Peygamber'e (s.a.) nispet edilenler de sebeplere hamledilir. Yoksa Cenâb-ı Hakk'ın birine ders vererek onu âlim yapması mümkün değildir. O'nun öğretmesi, istediği mahalde ilmi yaratması anlamındadır. O'nun istemiş ve yaratmış olduğu şey de mutlaka gerçekleşir. Beşerin öğretmesine gelince, kişi o yolla bir şey öğrenemez; çünkü onun öğretmesi sebep ve vasıta olmanın ötesine geçemez, çünkü onun yaratmaya ve icad etmeye kudreti yoktur. Böyle olunca da onun öğretmesinin sadece bir sebep ve vasıta olduğu ortaya çıkar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَاٰخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٣﴾

3. "Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkalarına da (elçi gönderilmiştir)***. O üstündür, her işi hikmetlidir."***

Henüz kendilerine katılmamış bulunan daha başkaları. Buradaki "âharîne" (آخَرين) kelimesini mecrûr kabul edersek, bu âyeti "ümmîlere kendi içlerinden bir elçi gönderen de O'dur" meâlindeki âyete bağlamış oluruz. Buna göre âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletinin kıyâmete kadar süreceğini haber vermektedir. Şayet âyeti mansub kabul edersek o zaman da "onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir elçi" meâlindeki âyete (bir önceki âyet) bağlamış oluruz. Bu durumda da o insanlar içinde olduğu gibi "diğerlerinden" de âlimler, takvâ

sahibi kişliler ve hakîmlerin çıkacağı müjdesi verilmektedir. Bazıları şöyle demiştir: Bu âyetin münafıklar hakkında gelmiş olması mümkündür. O zaman da âyet, "ümmîlere elçi gönderen O'dur; bu sayede onlar zâhirde de bâtında da gerçekten âlim, hakîm ve mümin olacaklar" anlamına gelir. Bu durumda, zâhirde o ümmîlerden olan diğerleri, bâtında onlara katılmamışlardır. İlk yorum daha isabetli ve doğruya daha yakındır.

O, Azîzdir. Çünkü beşer türünün her birine, bir parça zillet eseri ve kendisine muhtaç olma hali koymuştur. **O, Hakîm'dir.** Bütün emirlerinde Hakîm'dir, çünkü hikmetle emretmektedir. Yahut tedbirinde Hakîm'dir, çünkü kendi vahdâniyetini ve tedbirini gösteren alâmetleri bütün yaratıklara koymuştur. Yahut da takdirinde Hakîm'dir; çünkü aydınlık-karanlık, gece-gündüz gibi birbirine aykırı olan şeyler yaratmış, her şeyi ait olduğu yere koymuş, karanlığı aydınlıkla, aydınlığı karanlıkla, geceyi gündüzle, gündüzü gece ile karıştırmamıştır.

ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٤﴾

[§]*4. "Bu Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir."* 154

Bu, Allah'ın lütfudur. Buradaki lütufla (fazl) nübüvvet ve risâleti kastetmektedir. **Onu dilediğine verir.** Yani beşer türünden nübüvvete ve risâlete lâyık olanları yaratır. Yahut kitaptan ve hikmetten oluşan o lütuf Allah'a ait olup dilediğine verir.

Bu âyet, Mûtezile'nin sözlerinin doğru olmadığını göstermektedir. Çünkü onlar, Allah kendi lütfuyla kimseye bir şey vermez, aksine bunu yapması kendisi için gereklidir, diyorlar. Şayet bu, Allah'ın yapması gereken bir şey ise fiilen onu yerine getirmesi de gereklidir. Evet, yapması üzerine gerekli olan bir şeyi yerine getiren kimse faziletle nitelenemez. Halbuki Cenâb-ı Hak kendini "fazl" ile, yani lütufla nitelemiştir. İşte bu, Mûtezile'nin sözlerinin doğru olmadığını gösterir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Allah büyük lütuf sahibidir. Yani dünyada insanlar cehâlet içinde iken onlara kitap ve hikmet göndermekle büyük lütufta bulunmuştur. O'nun bu lütfunu âhirette göstermesi de muhtemeldir. Buna göre Allah insanlara amellerine karşılık kendisinden bir lütuf olarak cenneti vererek onları mükâfatlandıracaktır. Âyetteki **büyük** (azîm) sıfatı, daim ve ebedî anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَثَلُ الَّذٖينَ حُمِّلُوا التَّوْرٰيةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذٖينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمٖينَ ﴿٥﴾

5. "Tevrat'la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer. Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zâlimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz."

Tevrat'la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu. Bu âyet, değişik şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, âyetin amelden kinâye olmasıdır. Yani onlar Tevrat'taki hükümlerle yükümlü tutulmuşlardı, ama onunla amel etmediler.

İkincisi, **onun hakkını vermeyenler,** yani onun ahkâmıyla amel etmeleri emredilen kişilere bunu uygulamadılar; zira onu tahrif ederek değiştirmişlerdir.

Veyahut *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle de yorumlanabilir: Onlar Tevrat'ı yalanladılar, onu inatla ve yalanlamakla karşıladılar, kendisinden faydalanmadılar. Bu yüzden onlar, Cenâb-ı Hakk'ın **onların durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer,** meâlindeki cümlede ifade buyurduğu gibi, sırtında kitap taşıyan, ama o kitapların kadrini ve değerini bilmeyen eşeklere benzerler. Çünkü onlar her ne kadar Tevrat'ı biliyor idiyseler de, ona lâyık olduğu saygıyı göstermemeleri ve içindeki hükümleri yalan-
155 lamaları sebebiyle [§]sanki onun kadrini ve değerini bilmeyen bir konuma düşmüşlerdir. Bundan dolayı onlar eşeklere benzetilmektedir; çünkü eşek de ciltler dolusu kitabı sırtında taşıdığı halde, o kitapların kadrini ve değerini bilmez. Bu sonuncu yorum doğruya daha yakındır; çünkü âyetin ileri kısmında **Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü!** diye buyurulmaktadır. Buna göre âyetin baş tarafında da "yalanlama" anlamı kastedilmiş olmalıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Mâlumdur ki bu yalanlama ve tahrif, onların ileri gelenleri ve reisleri tarafından yapılmaktaydı. Onlar Tevrat'ı yalanladıklarında Allah bu yalanlamalarını ve Tevrat'ın kadrini bilmediklerini haber vererek, zayıf insanları onlara tâbi olmaktan vazgeçirmeyi dilemiştir. Bu bakımdan reislerinin, kendilerine

uymaya lâyık olmayan kişiler durumunda bulunduklarını açıklamıştır. Bu âyet aynı zamanda müslümanlara da Allah'ın kitabını ve onun hükümleriyle amel etmeyi hafife almayı yasaklamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Bu ilâhî beyana iki anlam verilebilir. Biri şudur: Onların yalanlamalarının, Allah'a bile yalan isnat edecek dereceye varmış olması, ne kötü bir niteliktir! Yalan söyleyen kişi, örf açısından kötülükle nitelenen biridir. Onların yalanlamalarının, Allah'a bile yalan isnadına vardığı zaman, bu onların kötülükte son noktaya vadıklarını ifade eder. Sanki şöyle denilmektedir: Allah'a yalan isnat edenlerin vasfı, kötülük ve çirkinliğin son noktasında bulunur. Diğeri de âyette şöyle denilmek istenmiş olabileceğidir: Cenâb-ı Hak, müşrikleri en çirkin ve en kötü misallerle, müminleri ise en güzel ve en temiz örneklerle zikretmiştir. Buradaki misal, yani Cenâb-ı Hakk'ın, âyetlerini yalanlayanlar için yaptığı benzetme kötü ve çirkin davranışlara yönelik bir benzetme anlamındadır.

Sonra, bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın çirkin ile güzel, pis ile temizi birlikte yarattığına da işaret etmektedir. **Ne kötü kavim!** meâlindeki ifade bunu gösterir. Allah bu benzetme ile yaratmış olduğu o insanlara kötü ismini vermektedir.
İşte bu, [§]pis ile temiz olanı ve güzel ile çirkin olanı Cenâb-ı Hakk'ın yarat- 156
tığını gösterir. Halbuki Mûtezile'ye göre Allah sadece güzel olanı yaratır. Bu sebeple âyet, onların aleyhine bir delil oluşturur.

Allah, zâlimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz. Bu beyan iki şekilde yorumlanır. Biri, onlar tercih zamanında zulmü ve fıskı tercih ettikleri için zâlimleri doğru yola çıkarmaz. Diğeri, onlar âyetlere haksızlık yaptıkları, onlara karşı büyüklendikleri ve inatla karşı koydukları için o insanları doğru yola iletmez. Fakat cehâletinden dolayı zulmeden yahut câhilliğinden isyana düşen, fakat sonra doğru yolu bulmak isteyen kişileri ise doğru yola iletir. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ هَادُوا اِنْ زَعَمْتُمْ اَنَّكُمْ اَوْلِيَٓاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ ﴿٦﴾

6. "De ki: Ey yahudiler! Başka insanlar değil de yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve şayet sözünüze sadıksanız haydi ölümü temenni edin!"

Azîz ve Celîl olan Allah başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "(Onlara), 'Şayet Allah katında, âhiret yurdu diğer insanlara değil de yalnız size ait ise ve bu iddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin bakalım"[13]. Burada Allah'ın dostu olan kişiye âhiret yurdunun verileceği beyan edilmektedir. Kendisine âhiret yurdu verilen kişi de, Allah'ın dostlarındadır. Onun her ikisine de birlikte nail olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, yaygınlık kazanan meydan okuma (lânetleşme) konusunda anlaşılması gereken şey, onun ancak inat ve direnmenin son hadde vardığı bir tartışma olduğudur. Sanki bütün delillер önlerine konduğu halde yine de kabul etmediler, bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara meydan okumayı teklif etmiştir, fakat yahudiler ve hıristiyanlar buna yanaşmamıştır. Onların kitaplarında tartışmanın son sınırı olan meydan okuma konusu yer almış ve kim meydan okursa, haklı olmaması halinde kendisine azap ve lânetin geleceğinin belirtilmiş olması mümkündür. Bundan dolayı onlar, meydan okumaktan kaçınmışlardı. Müşrik Araplar'a gelince, onlar ilâhî bir kitaba sahip olmadıkları için meydan okumanın hükmünü bilmiyorlardı ve bu sebeple meydan okumuşlardı. Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil, "Allah'ım! Bizim sana en sevgili olanımıza, misafire en çok ikram edenimize
157 ve akrabaya en çok sıla yapanımıza yardım eyle!" diye dua etmişti. [§]Cenâb-ı Hak da peygamberine yardım etti. Ebû Cehil Hz. Peygamber'e (s.a.) meydan okumuştu, çünkü o kitap sahibi biri değildi. Yahudiler ve hıristiyanlarsa Ehl-i Kitap oldukları ve o kitapta yazılı bulunan meydan okumanın hükmünü bildikleri için bu işe girişmemişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُٓ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْد۪يهِمْ وَاللّٰهُ عَل۪يمٌ بِالظَّالِم۪ينَ ﴿٧﴾

7. "Ama onlar daha önce yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah zâlimleri çok iyi bilmektedir."

Ama onlar daha önceden yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Bu âyet, Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellemin nübüvvetine işaret etmektedir. Çünkü Resûlullah (s.a.) bu sözü kendiliğinden söylemiş olsaydı, onlar onun yalanını meydana çıkarmak için hemen ölümü temenni etmeye koşarlardı. Ama kendilerinin, onu asla temenni etmeyecekleri haber verildiğine ve gerçekten de bunu temenni etmediklerine göre, Hz. Peygamber (s.a.) bu sözü ancak vahye dayanarak söylemiş olmalıdır. Onlar da bu durumu bildikleri için helâk olmaktan korkarak ölümü temenni etmekten kaçın-

---

13 el-Bakara, 2/94.

mışlardı, zira temenni edecek olsalar öleceklerdi. *En doğrusunu Allah bilir.* **Daha önceden yapıp ettikleri yüzünden.** Yani Tevrat'ı ve İncil'i tahrif ettikleri için. Çünkü hıristiyanların, "biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız"[14] şeklindeki sözleri İncil'de yoktu. Yahudilerin "Yahudiler hariç hiç kimse cennete giremeyecek"[15] şeklindeki sözleri de Tevrat'ta yer almıyordu. Fakat onlar ilâhî kitapları değiştirip tahrif etmişlerdi. İşte onlar daha önce kitabı değiştirip orada tahrifte bulunduklarından ve Hz. Muhammed'in (s.a.) niteliklerine dair belirtilen hususları değiştirmeleri sebebiyle ölümü temenni edemediler. **Allah, zâlimleri çok iyi bilmektedir.** Yani onların âyetlere karşı yaptıkları haksızlıkları, inatlarını ve büyüklenmelerini çok iyi bilmektedir.

قُلْ اِنَّ الْمَوْتَ الَّذٖى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَاِنَّهُ مُلَاقٖيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى
عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

8. "Şöyle söyle: Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir."

Şöyle söyle: Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Yani önceden Tevrat'ı ve İncil'i tahrif ederek yaptıklarınız sebebiyle kendisinden kaçtığınız ölüm mutlaka gelip sizi bulacaktır, kaçmanız işe yaramayacaktır. Burada Allah Teâlâ'nın korkup "hadi, kaçıp
durduğunuz ölüme dönüş yapın" gibi bir hatırlatması vardır. **[§]Sonra akıl** 158
ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz. Yani Tevrat ve İncil'den değiştirdiklerinizden halkın bildiği tahrifatı da, Hz. Muhammed'in (s.a.) nitelikleri vb. konularda halktan gizlediğiniz tahrifatı da bilen Allah'a döndürüleceksiniz. Yahut Hz. Muhammed'i (s.a.) yalanlamak gibi içinizde sakladığınız ve gizlediğiniz şeyleri de, halkın ve zayıf kişilerin ona tâbi olmasını engellemek için açıktan yaptıklarınızı da bilen Allah'a döndürüleceksiniz. **O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir.** Ya kıyâmet günü amel defterinizi okuyarak alenen veya iyilik ise iyilikle, kötülük ise kötülükle karşılık vermek suretiyle yaptıklarınızın ne olduğunu size bildirecektir. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

---

14 el-Mâide, 5/18.

15 el-Bakara, 2/111.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾

9. "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."

Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun. Buradaki koşma, iki anlama gelebilir. Birincisi, size emredilen amellere sarılın ve onları yerine getirin. İkincisi, yürüyerek ve koşarak gidin. Çünkü "sa'y" (السعى) kelimesi yürümekle beraber kullanıldığında koşmak anlamına gelir. Amellerle birlikte kullanıldığında ise onları ihmal etmemek ve hemen yerine getirmek demektir. Bu âyetteki "sa'y"den maksat şayet koşmak ise âyet, uyarmak ve sıkıştırmak anlamına gelir. Hemen devamında **alışverişi bırakın!** buyurulmasına bakmaz mısın? Yürürken de alışveriş yapmak mümkün iken alışverişi bırakmayı neden emretmektedir? "Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın"[16] meâlindeki âyete bakmaz mısın? Burada bir farîza yerine getirildikten sonra, onun edası konusunda hiçbir şey söylemeden yeryüzüne dağılmayı nasıl emretmektedir? Eğer maksat teşvik olsaydı ona koşarak gitmeyi
159 emrederdi. [§]Bütün bunlar bu âyetin uyarma ve sıkıştırma anlamı taşıdığını gösterir. Hz. Peygamber'in (s.a.) "Namaza giderken yürüyerek gidin, koşarak gitmeyin; sâkin ve vakür olmalısınız, namaza yetiştiğiniz kadarını cemaatle kılın, kaçırdığınız rekâtları da tamamlayın!"[17] meâlindeki hadiste buyurulduğu üzere diğer farz namazlarda koşmak mendup değildir. Söylediğimiz darlıktan dolayı koşmak cuma namazına tahsis edilmiş, diğer namazlarda ise genişlik olduğu için yürümek tavsiye edilmiştir. Ancak buradaki koşmaktan maksadın da onu edâya karar vermek, bunun için hazırlanmak ve acele etmek olduğu anlaşılmaktadır. Âyetteki "sa'y" lafzı bu alamda kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak diğer bir âyette şöyle buyurmuştur: "Kim âhireti ister ve bir mümin olarak âhiret için ona yaraşır bir çabayla çalışırsa, işte böylelerinin çalışmaları karşılık görecektir"[18]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir"[19]. Bu

16 el-Cum'a, 62/10.
17 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 238; Nesâî, "İmâmet", 57.
18 el-İsrâ, 17/19.
19 en-Necm, 53/39-40.

âyetlerdeki "sa'y" kelimesi ile Allah, sadece ameli, çalışmayı kastetmiştir. Allah kendilerinden razı olsun Hz. Ömer, İbn Mesûd, Übey ve İbnu'z-Zübeyr'in bu âyeti (فَامْضُوا اِلَى ذِكْرِ اللهِ) diye, yani Allah'ın zikrine gidin anlamına gelecek şekilde okudukları da rivayet edilmiştir[20]. Hatta Abdullah [b. Mesûd] şöyle demiştir: Eğer bu âyetin kırâati "fes'av" şeklinde olsaydı üstümdeki hırkam düşecek olsa bile koşarak giderdim, bu lafzın hakkını zâyi edeceğimden korkarak hırkama dönüp bakmazdım bile[21]. İşte bütün bunlar, ilk yorumdan maksadın koşmak ve yürümekten önce o farîzayı edâ etmeye karar vermek ve onu derhal yerine getirmek olduğunu göstermektedir. Bu anlayış, diğer namazlar için koşmanın müstahap olmamasına da uygun düşmektedir. Zira namaza giderken sekînet ve vakar halinde olmayı emreden hadis mutlaktır, hadiste cuma namazı ile diğer namazları ayıran bir şey yoktur. Cumaya normal yürüyüş hali ile gitmek gerektiğinde fakihlerin icmâı vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Alışverişi bırakın. Bazı âlimler bu âyete dayanarak cuma vaktinde alışveriş yapmanın caiz olmadığını söylemişlerdir. Bize göre alışveriş caizdir, ama mekruhtur. Onun caiz olduğunun delili de, bu âyetteki yasağın alışveriş mekânı için değil, Cuma mekânı için gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla buradaki fasit olma, alışveriş için değil, sadece Cuma için söz konusudur. Zira insan namazda iken alışveriş yapacak olsa, namazı fasit olur, yoksa namaz alışverişi bozmaz. Bize göre asıl olan şudur: [§]Başka bir şey yüzünden yasaklanan her akitte, bu ya- 160
saktan dolayı bir noksanlık meydana geldiğinde, bu yasak akit için değil, sadece o başka şey için söz konusudur. Buna benzer bir konu için Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İhramlı kişi evlenemez, evlendirilemez"[22]. Burada nikâhın yasaklanması ihram durumunda bulunduğu içindir, yoksa nikâh için değil. Bundan dolayı biz şöyle deriz: İhramlı kişinin nikâhı caizdir, ancak bu nikâhın akabinde ihramlı iken cinsel ilişkide bulunursa haccı fasit olur. Çünkü buradaki yasak akdin kendisi için değildir, dolayısıyla akit fasit olmaz, çünkü yasak o akit için değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Şimdi Cenâb-ı Hakk'ın "Cumaya koşun, cuma için koşun" demeyip **Allah'ın zikrine koşun** buyurması, zikrin cumadan önce olduğuna, onu dinlemenin ve ona gitmenin gerektiğine işaret etmektedir. Bu, hutbenin de farz olduğunu gösterir. **Allah'ın zikri** anlamındaki ifadede geçen "zikir"den maksadın hutbe olduğu sabit olunca, sonra da bu zikre gitmek ve onu dinlemek için alışverişi terketmek emredildiğine göre, hutbe sırasında konuşmanın mekruh olduğu anlaşılır, hatta ima-

20 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 375.

21 Taberî. *Tefsîr*, XXVIII, 128-129.

22 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 57, 65, 68, 73; Müslim, "en-Nikâh", 5; Tirmizî, "el-Hac", 23.

mın hutbeye çıkışı sırasında konuşmak da mekruhtur; çünkü o sırada alışveriş de mekruhtur. Alışveriş bir konuşmadır, dolayısıyla her çeşit konuşma da mekruhtur. İşte bu durum Ebû Hanîfe'nin (r.h.), "imam hutbeye çıktığı andan itibaren namaz bitene kadar susmak gerekir" şeklindeki görüşünün doğruluğunu gösterir. Bu konuda Hz. Peygamber'den (s.a.) şu hadis rivayet edilmiştir: "İnsan cumaya gelir, istediği kadar namaz kılar, sonra imam hutbeye çıktığı andan itibaren namaz bitene kadar sükût ederse, bu onun için o cuma ile gelecek cuma arasındaki hatalarına ve ondan sonra üç günlük hatalarına kefâret
161 olur"[23]. [§]İmam hutbeye çıktığı andan itibaren namaz bitene kadar susmak gerektiğine göre, o sırada konuşmanın mekruh olduğu anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet-i kerîme şu iddia sahiplerini de reddetmektedir: Namaz ancak vaktin sonunda farz kılınmıştır, dolayısıyla vaktin başında farzı edâ eden kimse ancak nâfile kılmış sayılır. Çünkü Allah ona namaza koşmayı emretti ve namazı da ona ezan okunduğunda farz kıldı. İlk vakitte farz kılınmasına rağmen namazın o vakte kadar tehiri, imam için hazırlanma ve kolaylaştırma anlamına geldiği mâlumdur. Biraz önce söylediklerimiz, böylelerinin iddialarını çürütmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bundan daha çirkin olanı onların şu sözleridir: Namazlar kâfirlere küfür halinde olduklarında farz kılınmış, müslümanlara ise nâfile kılınmıştır. Bununla birlikte onlar; bu ümmetten hiç kimse bir farzı edâ etmiş değildir, iddiasında da bulunmuşlardır. Zira vaktinin çıkacağından korktuğu için kimsenin namazın edâsında gecikme yaptığı söylenmemiştir. Bu çok çirkin bir iddiadır, sahibinin derhal bu ve benzeri sözlerden tövbe etmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyet, camiye iki fersah [yaklaşık 12 km.] uzakta oturan kişiye cuma namazının farz olmadığını da gösterir, çünkü âyet, namaza ezandan sonra koşmayı emretmektedir. Ezandan sonra iki fersahlık bir mesafeden yola çıkarak namaza yetişmenin mümkün olmadığı herkesin mâlumudur. Buna göre cuma,

---

23 Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilmiştir: "Cumaya üç kişi gelir: Biri gelir ve gereksiz konuşur, onun cumadan nasibi bundan ibarettir. Diğeri dua ile gelir, Azîz ve Celîl olan Allah'a dua eder; Allah dilerse böylesine verir, dilerse vermez. Öbürü de camiye gelir, susar, müslümanın omuzlarına basarak ilerlemez, kimseye eziyet vermez; işte bu adamın o günden gelecek cumaya kadar ve ayrıca üç gün daha ilave edilerek bu sürede yaptığı hatalarına kefâret olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, 'kim bir iyilik yaparsa ona on misli mükâfat verilecektir' buyurmuştur" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 214; Ebû Dâvûd, "es-Salât", 227).

daha yakın yerde, şehrin sınırları dâhilinde oturanlara farzdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, alışverişin yasaklanması cuma günü ile sınırlıdır. Mesrûk ve diğer bazı âlimlerden rivayet edildiğine göre bu zaman dilimi de zevâl vakti ile imamın cumayı bitirdiği vakit arasıdır. Mücâhid ve Zührî ise, **Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında** ifadesinin zâhirine dayanarak alışverişin ezandan sonra yasak olduğunu söylemişlerdir[24]. İlk görüş daha doğru gözükmektedir. Çünkü cumaya gelmek ancak vaktin girmesiyle farz olur ki o da ezan geç okunsa bile zeval vaktidir. Zira zeval vaktinden önce okunan ezan muteber değildir, varlığı ile yokluğu eşittir.

فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِى الْاَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَث۪يرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠﴾

[§]***10. "Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz."*** 162

Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Bu ilâhî beyan, dış görünüşü açısından emir konumunda bulunmaktadır. Ancak bize göre mübahlık anlamına gelir. Çünkü söz konusu emir, bir yasağın hemen arkasından gelmektedir. Âlimlerin icmâ ettiği temel ilke, bir yasağın arkasından gelen her emirin mübah anlamına geldiği şeklindedir. Yasağın arkasından gelmeyen emir ise halin gereğine göre verilecek karara bağlıdır. Şayet bulunduğu hal, onun farz olmasını gerektiriyorsa farzdır; vacip olmasını gerektiriyorsa vaciptir, mendûp anlamını gerektiriyorsa mendûptur. Bir yasağın arkasından gelen her emrin mübah anlamına geldiğinin delili, "ihramdan çıkınca avlanabilirsiniz"[25] buyruğu ile, "kadınlar aybaşı halinden temizlendiklerinde, onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın"[26] meâlindeki âyetlerdir. Bu âyetlerdeki emirler, terki caiz olmayan kesin bir emir anlamında değildir, aksine avlanmanın mübah hale geldiğini ifade etmektedir, yani isterseniz avlanabilirsiniz demektir. İkinci âyet de aynı anlamdadır; isterseniz hanımlarınıza yaklaşabilirsiniz. **Namaz kılındı mı yeryüzüne dağılın** emri de aynı anlamda ve konumdadır. Durum böyle olunca, âyet sanki şunu ifade etmektedir: Ezanı okunan namaz tamamlanınca, isterseniz ve arzu ederseniz yeryüzüne dağılabilirseniz. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

---

24 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 163-164.

25 el-Mâide, 5/2.

26 el-Bakara, 2/222.

Allah'ın lütfundan nasip arayın. Bu beyanla, ticaret yapma ve kazanç elde etme kastedilmiştir. Alışveriş, sanki ilâhî lütuf için düzenlenir. **Allah'ın lütfundan nasip arayın** meâlindeki cümle ile ticarete izin vermekte ve onu
163 serbest bırakmaktadır. Yasakladığı şeyler için de, [§]"alışverişi bırakın"[27] buyurmaktadır. Şayet söz konusu iki âyet alışveriş anlamına gelse de; zira "Allah'ın lütfundan nasip aramayı bırakın" demesi güzel olmazdı. Bir de "Allah'ın lütfundan nasip aramak" ifadesi, alışverişi ve başka şeyleri de içine alır. Buna göre "Allah'ın lütfundan nasip aramayın" denilmesi doğru olmaz. Dolayısıyla burada, özel bir yasağı dile getirmek için "alışverişi bırakın" diye buyurmuştur. Alışverişin serbest bırakılmasına ve buna izin verilmesine gelince, bu, hem alışveriş hem de diğer şeyler için geçerli olur; bu sebeple **Allah'ın lütfundan nasip arayın,** diye buyurmuştur. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

Allah'ı daima çok anın. Bu ilâhî beyan iki anlama gelebilir: Birincisi, dillerinizle ve kalplerinizle Allah'ı çok zikredin. İkincisi, içinde Allah'ın zikri tahakkuk edecek olan itâatlere yönelmekle Allah'ı zikredin. **Umulur ki kurtuluşa erersiniz.** Bu beyan da farklı şekillerde anlaşılabilir. Birincisi, kurtuluş ümidi anlamına gelir. İkincisi, kurtuluşa ermeniz için demektir. Üçüncüsü de, bu söylenenleri yaptığı zaman kurtuluşun gerçekleşeceğinin kesin olduğu anlamına gelmesidir. Zira âlimler, Allah'a nispet edildiğinde "lealle" (لعلّ) ve "asâ" (عسى) kelimelerinin gereklilik ifade ettiğini söylemişlerdir.

وَاِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا انْفَضُّٓوا اِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَٓائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١﴾

11. "Fakat onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: Allah'ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır."

Fakat onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. Ticaret ve eğlence gerçekte görülemezler, görülen sadece eğlenen ve ticaret yapandır. Ancak âyette görme fiili, eğlencenin eğlenen kişiye olan yakınlığından ve ticaretin de tüccara olan yakınlığından dolayı kullanılmıştır. Bu tıpkı "Allah'ın kelâmını duymasına fırsat vermek için"[28] meâlindeki âyet ve "ben falancının sözünü işittim" denilmesi gibidir. Hakikatte

---

[27] bk. Bir önceki âyet.

[28] et-Tevbe, 9/6.

o, sözü işitmiş değildir; bir kelâm, ancak sayesinde sözün anlaşıldığı bir sesin varlığı ile duyulmuş olur. Ancak burada işitme lafzının mutlak olarak zikredilmesi kelâm ile işitmenin yakınlığından dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, bu âyetin mânası, -*en doğrusunu Allah bilir ya*- bizâtihî görmek değildir. Bize göre onun anlamı bilmektir. Sanki Cenâb-ı Hak onlar "bildiklerinde" buyurmuştur. Çünkü onlar bizzat ticaretin kendisini görmüyorlardı, fakat ticaretin varlığına dair haber onlara ulaşmış ve onlar da bunu bilmişlerdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Ona yönelirler.** Burada Allah Teâlâ "ona" diye tekil zamiri kullanmış, 164
"o ikisine" diye ikili zamir kullanmamıştır; halbuki âyette eğlence ve ticaret diye iki şey zikretmişti; burada ise her ikisinden kinâye olarak ikincisini katmadan sadece birine işaret buyurmuştur. Aslında ifadelerde böyle şeyler caizdir, nitekim bir âyette, "Altın ve gümüşü biriktirip onu Allah yolunda harcamayanlar"[29] buyurmakta, daha önce zikredileni de içine alan bir kinâye ile yetinmekte ve "o ikisini harcamayanlar" buyurmaktadır. Başka bir âyette de "Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz o, Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başkasına ağır gelir"[30] buyurmaktadır. Buradaki kinâye ifadesi (zamir), âyette geçen sabır ve namaz ikilisine değil, sadece birine râcidir. Açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. Onların camiden çıkmalarından maksatları eğlence değil ticaretti. Fakat onlar, bu "eğlence" ile kendilerine kazandırılacak şeyleri de biliyorlardı. İşte bu anlamda buna eğlence denilmesi caiz olur, fakat asıl maksat ticaretti. "Onu Allah yolunda harcamayanlar"[31] meâlindeki âyet de böyledir. Her ne kadar infaktan maksat altın ve gümüşün her ikisiyse de örfte gümüşün infakı daha kolay ve daha basit olduğu için âyetteki zamir ona atfedilmiştir. İnfaktan asıl maksat fukaraya sarf edilmesidir. Burada da durum öyledir. Bize göre bu âyette zamirin sadece namaza irca edilmesinin anlamı, namazın yahudilere ağır geliyor olmasıydı. Zira başlangıçta kıble Beytülmakdis'ti, sonra Kâbe'ye döndürülünce Kâbe'ye yönelerek namaz kılmak kâfirlere zor geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Bu, onlara elbette ağır gelecektir"[32]. Yani Kâbe'ye karşı namaz kılmak ağır gelecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

29 et-Tevbe, 9/34.

30 el-Bakara, 2/45.

31 et-Tevbe, 9/34.

32 "Biz bu yöneldiğin kıbleyi özellikle resûle uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelelecektir" (el-Bakara, 2/143).

Şayet, "Ashâb-ı kirâmın, kendi değerinin yüceliğine ve Resûlullah'a saygı göstermelerine rağmen, hutbede iken onu bırakıp eğlenceye ve ticarete gitmeleri nasıl mümkün olur? Diğer bir soru da şudur: Âmâ olan birisi mescide girdiğinde kuyuya düşmüş, ashap da ona gülmüştü [Bu nasıl açıklanır?][33], diye
165 bir soru sorulursa buna [§]şöyle cevap verilir: O günlerde söz konusu insanlar İslâm'la yeni tanışmışlardı, ayrıca onlar halkın ayak takımı ve câhil kesimi idi; hatibin ve kendilerine okunan hutbenin konumunu bilmiyorlardı. Dışarıda ise menfaat bekledikleri bir ticaret vardı, şayet hemen ona gitmezlerse ellerinden kaçabilirdi. Onlar, sadece hutbenin ve hatibin konumunu bilmedikleri için camiden çıkmışlardı. Bir de onlar ashabın önde gelenleri değildi, hatta hutbenin ve hatibin hakkını anlayabilmeleri için ileri gelen ashapla arkadaşlık etmiş de değildiler. Bu yüzden onlardan bu hata ortaya çıktı. Bu seviyede bulunan benzeri insanlardan benzer şeyler nadir görülen hususlar değildir. Allah hepsinden razı olsun, ashabın ileri gelenlerinden ve âlimlerinden ise hiçbir kimse camiden çıkmamıştı. Gülme olayı da bunun gibidir; gülenin câhil ve ayak takımından olması mümkündür. Onlar ashabın ileri gelenleri ve asilleri değildi. O seviyedeki insanların ise buna benzer davranışlar sergilemeleri yadırganmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Hz. Peygamber'in (s.a.), onların camiden çıkmalarını engellememesi ise iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, hutbe sırasında konuşmak haram kılınmıştı, bundan dolayı onlara engel olamadı. İkincisi, onların çok süratle çıkmış olmaları, Hz. Peygamber'in (s.a.) yasağını duymamış olmaları veya onların duymayacağını bildiği için Resûlullah'ın (s.a.) engel olmaya tevessül etmemesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.* Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) namazdan sonra içeride kalanları saydı, onların on iki kişi olduğunu gördü. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Eğer sonuncunuz da öncekilere katılsaydı, vâdiyi -yani Medine'yi- ateş kaplardı"[34].

Bu rivayet, cuma namazının kırk kişiden daha az cemaatle de kılınması gerektiğini göstermektedir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.) on iki kişilik bir cemaate cuma namazı kıldırmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

166 [§]**Seni ayakta bırakıverdiler.** Bu ifade, hutbenin ayakta okunmasının gerektiğine delildir. **De ki: Allah'ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür.** Bu ilâhî buyruk olmasa bile Allah'ın yanında bulunan şeyin eğ-

---

33 Enes b. Malik'in rivayet ettiğine göre, bir âmâ kuyuya düşmüş, Resûlullah'ın (s.a.) arkasındaki insanlar da bu duruma gülmüşlerdi. Resûl-i Ekrem gülenlere abdesti ve namazı iade etmelerini emretmişti (Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 162).

34 Abdürrezzâk, *Tefsîrü'l-Kurân*, III, 310; Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 361.

lenceden ve ticaretten daha hayırlı olduğu bilinirdi. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun anlamı şudur: Bütün dünya ticaret alanıdır, orada yaşayan insanlar da, ister dünya ticareti için olsun ister âhiret ticareti için olsun, bir nevi tüccardırlar. Zira itaat ve ibadet de netice itibariyle ticaret gibidir, insan onunla âhiret menfaatini kazanmaktadır. Dünya ticareti ile de dünya menfaatini kazanır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Kendisine itaat etmek suretiyle Allah'ın yanında elde edilecek olan ticaret ve âhiret menfaatleri eğlenceden ve dünya menfaatlerinin elde edileceği ticaretten daha üstündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Allah'tan korkun, çünkü siz Allah'tan korktuğunuz zaman, rızık ve diğer menfaatleri kazanırsınız. Dünya ticareti ile sadece dünya menfaatleri elde edilir. Cenâb-ı Hakk'ın "Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir"[35] buyurduğunu görmez misin? Başka bir âyette de "Allah onun kötülüklerini örter"[36] buyurmaktadır. Buna göre Allah'a saygısızlıktan sakınıldığında, bundan rızık, işlerde kolaylık ve günahların bağışlanması sağlanır. Ticaretle ise sadece dünya menfaatleri elde edilir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu âyette müminleri, bütün menfaatleri elde etmenin yolu olan takvâya teşvik etmekte, bunun için de Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında kalmaları gerektiğini buyurarak sizin rağbetiniz, kendinize bütün menfaatleri kazandıracak olan şeylere yönelik olmalıdır. Şayet Allah'tan sakınır ve Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında kalırsanız, bu, eğlenceden ve size sadece bir menfaat sağlayacak olan ticaretten daha hayırlıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Bu beyan, insanlara başka bir 167
rızık veren de vardır, ama onların en hayırlı olanı Allah'tır anlamına gelmez. Fakat bu âyetin ve "Yaratanların en güzeli olan Allah"[37] anlamındaki beyanla "Sen hâkimler hâkimisin"[38] meâlindeki âyetin anlamı şudur: Eğer [faraza] başka bir rızık veren, başka bir yaratan ve başka bir hükmeden olsaydı yine en hayırlı rızık veren, en güzel yaratan ve en âdil hükmeden Allah olurdu. Çünkü O, sadece adaletle hükmeder, her yarattığı şeyde de mutlaka hikmet vardır. İşte **Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır** meâlindeki cümle de böyledir. Rızık vermek, yaratmak ve hükmetmenin, mecâzen kullara nispet edilmesi de mümkündür. Bundan dolayı sizi rızıklandıranların **en hayırlısı Allah'tır,**

---

35 et-Talâk, 65/2-3.

36 "Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük bir karşılık verir" (et-Talâk, 65/5).

37 el-Mü'minûn, 23/14.

38 Hûd, 11/45.

buyurulmuştur. Zira O'ndan başka rızık veren ancak Allah'ın yarattığı rızkı verebilir, ancak O'nun hükmüyle âdil olabilir, ancak O'nun muvaffak kılması ve doğru yolu göstermesiyle bir şey yapabilir. **Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır** diye buyurdu, buradaki **rızık verenler** anlamındaki beyanla, O'nun rızkından insanlara rızıklandıranları işaret etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[63]MÜNÂFİKŪN SÛRESİ 169

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ ﴿١﴾

1. "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) ***kesinlikle yalan söylemektedirler."***

Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Buradaki **tanıklık ederiz** anlamındaki sözcüğün yorumunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları buna "neşhedu" (نشهد), yani yemin ederiz anlamını vermiştir. Bazıları da şahitlik yapma mânasını vermiştir. Bu lafzı yemin anlamına yorumlayanlar, "onlar yeminlerini kalkan edindiler"[2] meâlindeki âyeti delil gösterirler. Şahitlik yapmak mânasına hamledenler de âyeti (إتّخذُوا إيمَانَهُم جُنَّةً) şeklindeki kırâati esas almıştır. Buna göre âyetin anlamı **onlar imanlarını kalkan edindiler** şeklindedir, yani tasdik etmelerini[3]. Bu âyet tek kırâatle değil iki şekilde de okunmuştur. Her iki lafızla kırâat edildiği için iki anlam da mevcuttur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Aslında Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme münafıkların tamamı değil sadece bir kısmı gelmişti. **Tanıklık ederiz** anlamındaki (نشهد) lafzı da böyledir; bazı yorumlara göre bu lafız, "nuksimu" (نقسم), yani
yemin ederiz demektir. [§]Yemin ise tebaanın ve ayak takımın değil, reislerin 170

---

1 Bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur ve on bir âyettir. Medine'de nâzil olduğu da söylenmiştir.

2 el-Münâfikūn, 63/2.

3 İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 377; Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, IX, 467.

ve önderlerin fiilidir. Bu da söz konusu fiili, münafıkların ancak bir kısmının işlediğini gösterir. Ama Cenâb-ı Hak, o bir kısmı, "bütün" konumundaki lafızla ifade etmiştir. Bundan anlaşılmaktadır ki zâhirde umûm ifade eden her lafız o isme dâhil olan herkesi kapsamaz. Bu durumda lafzın zâhir ve hakikat anlamına bakılmalıdır; umûmileştirmeyi gerektiriyorsa umûma hamledilir, tahsisi gerektiriyorsa da tahsis edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler. Burada şöyle bir problem vardır: Münafıklar sadece **tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin,** demişlerdi; onların bu sözlerinin doğru olduğu bilindiği halde nasıl olur da Allah onların yalancı olduklarına şahitlik yapmaktadır? *En doğrusunu Allah bilir ya*, bunun sebebi şu olmalıdır: Söz konusu kimseler Resûlullah'ın (s.a.) bulunmadığı yerlerde kendisini yalanlamışlar ve ona muhalefet etmişlerdir, fakat Resûlullah'ın (s.a.) onların bu hallerine muttali olduğunu da düşünmüşlerdir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'e gelip **tanıklık ederiz ki sen Allah'ın elçisisin** diyerek özür dilemekte, bizim söylediğimiz sözler konusunda sana gelen haberler doğru değildir, biz öyle bir şey söylemedik demektedirler. İşte Cenâb-ı Hak onların söylemediklerini iddia ettikleri sözlerde yalancı olduklarını haber vermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözü elbette söylediler"[4] meâlindeki âyetine bakmaz mısın? Âyete şöyle de anlam verilebilir: Onlar, dillerimizle söylediğimiz gibi kalplerimizle de senin Allah'ın resûlü olduğuna şahitlik ederiz demişlerdi. Cenâb-ı Hak da **münafıklar kesinlikle yalan söylemektedirler** diye buyurarak onların, kalplerindeki imanın varlığına şahitlik etmelerinde yalancı olduklarını haber vermiştir. **Tanıklık ederiz** anlamındaki sözcük, biz senin peygamberliğini kalben biliyoruz anlamına da gelebilir. Buna göre de, peygamberliğini kalben bildiklerini söyledikleri o söz hakkında Cenâb-ı Hak, **Allah tanıklık eder ki münafıklar kesinlikle yalan söylemekte** olduklarını haber vermektedir. Konuya âyetler ve deliller açısından bakıldığında, Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletini elbette onların da bilmeleri gerekirdi. Fakat onlar küçümsemek için ve inat olsun diye bu bilgi yollarına gözlerini kapatmışlardı, böylece söz konusu bilgi, gerçek bir cehâlet haline gelmişti. Bir de onlar içlerinden bunu bildiklerini söylediler, ama Allah, onların Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletini bildikleri yönündeki sözlerinde yalancı olduklarını haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

4 et-Tevbe, 9/74.

[§]Burada bilinmesi gereken bir şey de, onların, “senin Allah’ın peygam- 171
beri olduğuna şahitlik ederiz” demeye neden ihtiyaç duyduklarıdır. Pek çok mümin Resûlullah’ın (s.a.) yanına gidiyor, ama böyle bir şey demiyordu, münafıklar neden böyle söylemek ihtiyacını duymuştur? *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bunun mânası şudur: Onlar, Allah’a ve resûlüne karşı hile yapmaya alışkındı, Cenâb-ı Hak bu sözle onları imtihan etmiştir. Muhtemeldir ki onlar alışkanlıklarına uygun davrandılar. Kendilerinin âdeti şöyleydi: Müslümanlarla karşılaştıklarında, “Biz de sizin gibi iman ettik” diyorlardı, müşriklerle karşılaşınca da, “Biz sizinle beraberiz, onlarla sadece alay ediyoruz” derlerdi[5]. Resûlullah (s.a.) ile karşılaştıklarında da, her ortamda karakterlerine ve huylarına uygun olan mûtat tabiatlarını sergileyerek, “Tanıklık ederiz ki sen Allah’ın elçisisin” diyorlardı. *En doğrusunu Allah bilir.* Muhalefetlerinin ve yalanlamalarının Resûlullah’a (s.a.) ulaşmış olmasından korktukları için, kendisiyle karşılaştıklarında, eğer muhalefetleri kendisine ulaşmış ise özür dileme anlamında; şahitlik ederiz ki sen Allah’ın elçisisin demiş olmaları da mümkündür. Yüce Mevla’nın “onlar her gürültüyü kendilerine yönelik sanırlar”[6] buyurduğuna bakmaz mısın? Onlar kalplerinde gizledikleri nifaktan dolayı, Resûlullah (s.a.) ile konuşan herkesin kendileri hakkında konuştuklarını zannediyorlardı. İşte yukarıdaki âyet de bu anlamdadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, bu şahitlik lafzı yemin mânasına geldiğine göre, âyette “neşhedu billâhi” (نَشْهَدُ بِاللهِ), yani Allah adına yemin ederiz, demeyip sadece (نَشْهَدُ), yani yemin ederiz dediler. Alışılmış olan, bir müminin yemin ettiği zaman Cenâb-ı Hak adına yemin etmesidir. Burada ise sadece yemin ederiz anlamında “neşhedu” (نَشْهَدُ) demekle yetinilmiştir. Bu husus, “neşhedu” sözü burada, kendisine işaret edilen mânadan dolayı yemin mânasına gelir diyen mezhebimizin delilidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِتَّخَذُٓوا اَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَب۪يلِ اللّٰهِ اِنَّهُمْ سَٓاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

[§]***2. “Onlar yeminlerini kalkan edinip Allah yolundan yan çizmişler-*** 172
dir. Onların yaptıkları ne kadar çirkin!”

---

5 Müellif burada “İman edenlerle karşılaşınca, ‘inandık’ derler, şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında ise, ‘biz sizinleyiz, biz sadece alay etmekteyiz’ derler” meâlindeki âyete işaret etmektedir (el-Bakara, 2/14).

6 el-Münâfikūn, 63/4.

Allah yolundan yan çizmişlerdir meâlindeki beyan iki şekilde yorumlanır: Birincisi, Allah'a itaatten ve Resûl'üne imandan yan çizmişler, yani yüz çevirmişlerdir. İkincisi, zayıf kişileri Resûlullah'a (s.a.) iman edip uymaktan engellemişlerdir. **Onların yaptıkları ne kadar çirkin!** Yani onların küfrü imana tercih ederek âyetlerden ve kesin aklî delillerden yüz çevirmeleri ne kadar çirkindir! Bu ilâhî beyan, onların zayıf kişileri ve başkalarını örnek alanları Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme iman etmekten alıkoymaları ne kadar çirkindir, anlamına da gelebilir.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ اٰمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٣﴾

3. "Şöyle ki onlar sözde inandılar ama gerçekte inkâr ettiler; bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir; artık anlayıp kavrayamazlar."

Şöyle ki onlar sözde inandılar ama gerçekte inkâr ettiler. Bu beyan iki şekilde yorumlanır: Birincisi, onlar önce dilleriyle iman ettiler, sonra kalpleriyle inkâr ettiler. İkincisi de, burada iman ile küfrün hakikati kastedilmiştir. Şöyle ki onlar Bedir günü müslümanların sayıca az ve zayıf olduklarını görmüşler, sonra bu azlık ve zayıflığa rağmen kalabalık kâfir ordusuna galip gelmelerini müşahede edince Resûlullah'a (s.a.) iman etmişler ve müslümanların hiçbir şekilde mağlup edilemeyeceğini düşünmüşlerdi. Fakat daha sonra müslümanlar Uhud savaşında yenilgiye uğrayıp başlarına belalar gelince inançları sarsıldı, şüpheye düşüp inkâr ettiler. İşte **onlar önce inandılar sonra inkâr ettiler** meâlindeki beyan, "insanlar içinde kimileri vardır ki Allah'a şartlı olarak kulluk eder; öyle ki kendisine bir iyilik denk gelirse bundan pek memnun olur, ama başına bir imtihan sıkıntısı gelse hemen yüz çevirir"[7] meâlindeki âyetle aynı anlama gelmektedir. Âyetteki "zâlike" (ذلك) işaret sıfatı, onların nifaklarının ve **şahitlik ederiz ki sen Allah'ın elçisisin** anlamındaki cümlede sözü edilen yeminlerinin sebebinin **önce iman edip sonra küfretmeleri** olduğunu göstermektedir. Bu âyetteki iman ve küfrün onlar için hakikat mânasında kullanılmamış olması da muhtemeldir. Buna göre onlar, bütün emelleri dünyalık ve zenginlik olan bir milletti. Bu yüzden kimin yanında dünya imkânları varsa onunla beraber olurlardı: Şayet müminlerin yanında görürlerse hemen gidip kendilerinin de mümin olduklarını, kâfirlerin yanında görürlerse onlara gidip kendilerinin de kâfir olduklarını gösteriyorlardı. Yoksa onların hedefi imanın veya küfrün hakikati değildi. *En doğrusunu Allah bilir.*

7 el-Hac, 22/11.

[§]**Bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir.** Mühürlenmek (hatm-i kulûb), onların (münafıkların) kalplerinin örtülü ve karanlık olduğundan kinâye olabilir. Buna göre onlar hakikati ve delillerini görmüyorlar demektir. Cenâb-ı Hakk'ın kalpte küfrü bir karanlık olarak yaratması, bu sebeple onların mûcizeleri ve delilleri görememiş olmaları mümkündür. Yahut küfrü insanın kalbinde daracık bir sığınak olarak yaratması da ihtimal dâhilindedir, ondan sonra insan, menfaat ve zararını sadece o pencereden görür ve başka ne olursa inkâr eder. İşte mühürlenmenin anlamı budur. Yani onların inkârla uğraşmaları ve sonuç olarak küfrü elde etmeleri sebebiyle Allah kalplerini örtmüş, gerçeği ve delillerini görmelerini perdelemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* 173

Artık anlayıp kavrayamazlar. Bu ilâhî beyanın, kalpleri mühürlenmiş olduğu için onlar anlamazlar, aksi takdirde haktan ve mûcizelerden yüz çevirmezlerdi anlamına gelmesi muhtemeldir. Zira onlar, kendilerinin hak üzere olduklarını zannediyordu ve bu yüzden başka bir şey anlamıyorlardı. Veya hak üzere olduklarını zannettikleri için Allah Teâlâ söz konusu münafıkların kalplerinin mühürlendiğinin farkında olmadıklarını haber vermiştir. Bu yüzden onların bütün himmetleri ve gayretleri dünyevî menfaatler ve zararlarla sınırlı kaldı. Aslında onlar, Cenâb-ı Hakk'ın dünyadan başka bir âleminin daha olduğunu ve onu ancak amelleriyle elde edebileceklerini anlasalardı, mutlaka dine sarılmak gerektiğini de bilirler, menfaat ve zararını öne almazlardı. *Yardım istenecek olan sadece Allah*'tır. **Anlayıp kavrayamazlar,** Allah'tan gelen mesajları anlayamazlar, Cenâb-ı Hakk'ın onları kul edindiğini, hem kendisine, hem de Resûlullah'a (s.a.) itaat etmelerini ve ona tâbi olmalarını emrettiğini anlamıyorlar, anlamına da gelir. Bu beyan, ayrıca kendilerinin haddi aştıklarını, Allah'ın dünyadan başka bir âleminin daha bulunduğunu ve yaptıklarından dolayı orada hesap soracağını, bütün yaptıklarının bir karşılığının bulunduğunu anlamıyorlar mânasına da gelir.

Cenâb-ı Hak burada "bilmiyorlar" (لا يعلمون) demeyip **anlayamıyorlar** (لا يفقهون) diye buyurdu. Çünkü "anlamak" (الفقه) bir şeyin ancak başka bir şeyle bilinmesidir. Buna göre âyet onların, âhireti dünyanın aracılığıyla bilmediklerini haber vermektedir. İbn Süreyc[8] fıkıh, bir şeyi, benzerini gösteren anlamına dayanarak bilmektir, der. Bize göre fıkıh, bir şeyi, dengi olsun veya olmasın başka bir şeye işaret eden mânasıyla bilmektir. [§]Zira yaratıkları gerçek anla- 174
mıyla bilen insanın bu bilgisi, kendisini yaratıcıyı bilmeye de götürür; dünyayı bilenin o bilgisi kendisini âhireti bilmeye götürür, halbuki bunlar birbirlerine

8 Ahmed b. Ömer b. Süreyc el-Bağdâdî, Ebu'l-Abbâs: Asrının Şâfiî fakihidir. Bağdat'ta doğmuş ve orada vefat etmiştir (ö. 306/918) (Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 185).

denk değildirler. Şunu da belirtmeliyiz ki fıkıh ile ilim gerçekte aynı anlama gelseler de, bir açıdan aralarında fark bulunmaktadır. Çünkü ilim, bir şeyin kişiye tecelli etmesi ve kendisinin onu görmesidir (zuhûr). Fıkıh ise bir şeyin başka bir şey vasıtasıyla istidlâl edilerek bilinmesidir. Bundan dolayıdır ki varlıklar kendilerine tecelli ettiği için "Allah Âlim'dir" denilir, fakat Allah "fakîhtir" denilmez, çünkü O, nesneleri istidlâl yoluyla bilmez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.* "Hikmet" (الحكمة) nesneleri ait oldukları yerlere koymaktır. "Kesin bilgi" (îkān) ise ancak sebeplerin ortaya çıkmasından doğar. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak Hakîm'dir denilir, fakat mûkındır (kesin bilgi sahibidir) denilmez. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

وَاِذَا رَاَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ اَجْسَامُهُمْ وَاِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ كَاَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٤﴾

4. "Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler)***. Ama her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!"***

Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın insanlara güzel bir görünüş ve meramını güzelce açıklama kabiliyeti verdiği beyan edilmektedir. Kezâ Allah onlara ilim de vermiştir, çünkü güzel bir açıklama ancak ilimle olabilir. Sanki Cenâb-ı Hak, burada onlara nimetler verdiğini, ama onların bu nimetlere şükretmediklerini ve kötülükle karşılık verdiklerini belirtmektedir. Sanki şöyle buyurmaktadır: Onlar, âlemlerin Rabb'inin verdiği nimetlere bile güzel bir karşılık vermediklerine göre, sana karşı nasıl güzel muamele edecekler? Burada biraz da Resûlullah'ı (s.a.) teselli etme anlamı vardır; çünkü onların yaptıkları kötülükler ve kendisine uyup itaat etmekten yüz çevirmeleri Resûlullah'ı üzmüştü.

175 **[§]Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin.** Yani onlar konuşmaya başlayınca hakkı söyleyeceklerini zannedersin ve o hakkı kabul etmek için sözlerine kulak verirsin. Bu ilâhî beyan, sözlerinden hoşlandığın için onları dinlersin

anlamına da gelebilir. Yahut her konuşanı dinleme, kimseyi ayıplamama ve sözlerini tamamlayana kadar sözünü kesmeme huyundan dolayı onları dinlersin. Resûlullah, bu durumlarda konuşanın sözleri kabul etmeyi gerektiriyorsa kabul eder, reddetmeyi gerektiren sözleri söyleyeni uyarıp reddederdi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir. Her ne kadar sen **o**nların güzel endamlarını ve meramlarını güzel ifade etmelerini beğensen de kendilerine hakkı, dinî ve hikmeti teklif ettiğinde sanki bir yere dayanmış kütük gibi olduklarını görürsün; tıpkı bir kütüğe söylemiş gibi hak onlarda hiçbir tesir meydana getiremez. Burada şu açıdan kütüğün temsil getirilmiş olması da mümkündür: Zâhirde bir yere yaslanmış kütükler, kurumuş ağaç parçalarıdır; onların içine herhangi bir şeyin konulması mümkün değildir. İşte o münafıklar da böyledir; onlar da tıpkı kurumuş odunlar gibi hikmetin, dinin ve hakkın konulacağı bir kalbe sahip değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyetin şu mânaya gelmesi de mümkündür: Kurumuş odunlar göze, kulağa ve kalbe sahip olmadıkları gibi o münafıklar da hakkı dinlemek ve onu benimsemek konusunda sağır, dilsiz ve kördürler. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

[§]**Her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar.** Bu ilâhî beyan iki an- **176**
lama gelebilir. Birincisi, onlar duydukları her sözün, kendilerinin örtülerini yırtacağını ve rezil edeceğini sanıyorlar. Cenâb-ı Hakk'ın, "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar"[9] buyurduğuna bakmaz mısın? Allah Teâlâ, onların kalplerinde gizledikleri şeyleri ortaya çıkararak gizlilik perdelerini yırtacağını ve kendilerini rezil edeceğini sandıklarını haber vermektedir. Aynı şekilde söz konusu münafıklar, Resûlullah (s.a.) ile konuşan insanın da, gizlilik perdelerinin yırtılacağını ve kendilerini rezil edeceğini göze alarak konuşmuş olacağını zannediyorlar. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

İkincisi, muhtemeldir ki bu, onların savaştaki durumlarını göstermektedir. Onlar savaşta bir gürültü duyduklarında, bunun kendilerini helâk edeceğinden korkuyorlardı. Çünkü sınırlı bir çizgide de olsa taraflardan her birine muvafakat ediyorlardı. Bir tarafa muvafakat ettiklerinde karşı tarafla savaşa tutuşmuş, öbür tarafa muvafakat edince de diğer tarafla savaşa tutuşmuş oluyorlardı. İşte bundan dolayı Allah, onların duydukları her gürültünün kendilerini helâk edeceğini sandıklarını haber vermektedir.

9 et-Tevbe, 9/64.

Bu âyetin, güvenlik içinde olmayı umdukları için Cenâb-ı Hakk'ın, onları sürekli bir korku hali ile cezalandırmış olması ve güven içinde olmalarına izin vermemiş olması anlamına gelmesi de mümkündür. Bu hal ise -az önce söylediğimiz gibi- onların güven içinde olmak umuduyla taraflardan her birine muvafık görünmelerinden dolayı ortaya çıkıyordu. Hülasa onların bütün gayeleri, dinlerden birine bağlılık değil, sadece dünya menfaatidir. Buna da Allah tarafından izin verilmemiştir. İzin verilmediği halde bu yolu benimseyip tercih ettiklerinde onların cezası daimî bir korku halidir: Ya kalplerindekinin ortaya dökülüp rezil olma korkusu, yahut da helâk olma korkusu. *En doğrusunu Allah bilir.*

177 [§] **Asıl düşman onlardır, onlardan korun!** Bu ilâhî hitap da farklı şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, **asıl düşman onlardır,** yani, en yakın düşman onlardır, demektir. Yemekte, içmekte ve diğer bütün durumlarda **onlardan korun.** Çünkü yakınında bulunan bir düşmandan sakınmak uzaktaki düşmandan sakınmaktan daha önemlidir. Diğeri, senin cihat ve savaş gibi gizli tuttuğun sırlarına onları haberdar etmekten sakın! Zira onu öğrenirlerse ya tuzak kurup seni helâk ederler, yahut da sırlarını kâfirlere verirler. Öbürü de onların, senin ashabından naklettikleri sözlerini kabul etmekten sakın! Zira onlar ashabını sana karşı tahrik ederler, dolayısıyla ashabının aleyhine söyleyecekleri sözleri kabul etmekten sakın.

Allah kahretsin onları! Yani Allah onlara lânet eylesin! **Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!** Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Biri, sen onların sırlarına muttali olduğunu göstererek deliller ve mûcizeler getirdiğin ve bunun vahiyden başka bir şey olmadığı bilindiği halde sana iman ve itaat etmekten ve sana tâbi olmaktan onları engelleyen şey nedir? Diğeri, **nasıl da haktan çeviriyorlar,** yani münafıklar, kâfirler hiçbir delil ve mûcize ortaya koyamadıkları halde o kâfirleri taklit ederek nasıl yalan söylüyorlar? Delillere ve mûcizelere bakarak neden sana tâbi olmuyorlar? *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ
وَرَاَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ ﴿٥﴾

5. "Onlara 'Gelin, Allah'ın resûlü sizin için bağışlama dilesin' dendiğinde başlarını çevirirler ve büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün."

Onlara 'Gelin, Allah'ın resûlü sizin için bağışlama dilesin' dendiğinde başlarını çevirirler. Bu âyetin zâhiri, bu sözün bütün münafıklara söylendiğini göstermektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, "güçlü olan, zayıf olanı oradan çıkaracak"[10] meâlindeki âyeti de böyledir. [§]Bu âyetin, münafık Abdullah b. Übey b. Selûl **178**
hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) her cuma günü camide ayağa kalktığında, caminin bir köşesinden Abdullah b. Übey b. Selûl da kalkar ve "bu, Allah'ın resûlüdür, ona saygı ve tâzim gösterin" dermiş. Sonra bu sûre nâzil oldu ama o yine aynı sözü söylemeye devam etmiş. Nihayet Hz. Ömer (r.a.), "otur yerine ey kâfir! Cenâb-ı Hak senin samimiyetsizliğini ortaya çıkardı" demiş. Bunun üzerine o da cuma namazını kılmadan camiden çıkmış, yolda bazı kişilere rastlamış, onlar, cumayı kılmadan neden çıktığını sormuşlar, o da olayı anlatmış. Onlar da kendisine, Resûlullah'ın (s.a.) yanına dön, senin için Allah'tan mağfiret dilemesini iste, demişler. O da başını sallamış ve, onun mağfiret dilemesine ihtiyacım yok, demiş[11].

Bu konuda şöyle bir rivayet de nakledilmiştir: O, "Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak"[12] sözünü söyledikten sonra Medine'ye girmek isteyince**,** kendi oğlu onu engelledi ve babasına, "zelil olanın sen, Azîz olanın da Allah'ın resûlü olduğunu ikrar etmeden seni Medine'ye sokmam" demiş. Bu haber Resûlullah'a (s.a.) ulaşınca, oğluna, babasının yolunu açmasını emretmiş ve "sen, babandan daha çok Abdullah diye isimlendirmeyi hak ediyorsun" buyurmuş. Sonra ona Abdullah adı verildi, halbuki daha önce ismi Hubâb idi. İşte bu iki rivayet, âyetin münafıklardan sadece bir kişi hakkında nâzil olduğunu ifade etmektedir. Fakat âyetin zâhiri, onun bütün münafıklar hakkında nâzil olduğunu gösterir.

En doğrusunu Allah bilir ya, bize göre âyet, onların hepsinin inancının böyle olduğunu ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak burada, onların hepsinin aynı inancı paylaştıklarını ve âhirete inanmayan bir topluluk olduklarını belirtmektedir. [§]İstiğfar, bağışlanma talebidir; bu ise ancak âhirette tahakkuk eder. **179**
Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği şekilde, onların hepsinin itikadının temeli âhirete inanmamaktır. "Güçlü olan, zayıf olanı oradan çıkaracak"[13] meâlindeki âyet de böyledir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine, Muhammed'den (s.a.)

---

10 el-Münâfikūn, 63/8.

11 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 175.

12 el-Münâfikūn, 63/8.

13 el-Münâfikūn, 63/8.

daha üstün bir izzet, zenginlik, şeref ve fazilet verdiğini düşünüyor, bu yüzden onu inkâr ediyorlardı.

Sonra, bu âyette Cenâb-ı Hak, münafıklara dünyada vermiş olduğu bütün izzet ve şereflerin yanı sıra, bu nimetlerin hakkını, önemini ve şükrünü bilip de edâ edip etmediklerini denemek için verdiğini bildirmektedir. Fakat onlar bu nimetlere karşı kâfirlerin takındığı kötü davranışı sergilemişlerdir. İşte farklı ilâhî beyanlardan bazı örnekler: "Onlara şöyle baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin"[14] meâlindeki âyet, onlara endam ve meramlarını güzelce ifade edebilme gücü verdiğini göstermektedir. "Onlar, 'Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler' diyenlerdir"[15], meâlindeki âyet de kendilerine zenginlik verildiğini göstermektedir. "Güçlü olan, zayıf olanı oradan çıkaracak"[16] beyanı ise, onlara izzet ve şerefin verildiğine işaret etmektedir. Bu zikrettiğimiz hususların, zâhirde izzet ve şeref göstergesi olduğu mâlumdur. Cenâb-ı Hak, onların, kendilerine verilen nimetlere şükretmeyi, hakka saygı göstermeyi ve şükrünü edâ etmeyi terkettiklerini haber vermektedir. İşin iç yüzü itibariyle münafıklar her şeye kötü karşılık vermekte son hadde varmışlardı. "Onlar, 'Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler' diyenlerdir"[17] meâlindeki beyan, kendilerinin infaktan yüz çevirmeleri ve başkalarına da infak etmemelerini emretmeleri cihetiyle cimriliklerinin son sınıra vardığını göstermektedir. Bu, gerçekten son sınıra varan bir cimriliktir. "Onlar bir yere yaslanmış kütükler gibidirler"[18]. Bu beyan da, onların Allah'ı anmaktan ve verilen öğütleri benimsemekten son derece gaflet içinde olduklarını göstermektedir. **Onlara, 'Gelin, Allah'ın resûlü sizin için bağışlama dilesin' dendiğinde başlarını çevirirler** meâlindeki ilâhî beyan da münafıkların adalet ve insafı terk ederek Hz. Peygamber'i (s.a.) hafife aldık-
180 larına, [§]haksızlığı benimsediklerine ve büyüklenmekte zirveye vardıklarına işaret etmektedir. "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe diyorlar"[19] meâlindeki ilâhî beyan da onların, içlerinin son derece kötü düşüncelerle dolu olduğunu göstermektedir.

---

14 el-Münâfikūn, 63/4.
15 el-Münâfikūn, 63/7.
16 el-Münâfikūn, 63/8.
17 el-Münâfikūn, 63/7.
18 el-Münâfikūn, 63/4.
19 et-Tevbe, 9/64.

Münâfıklardan, bütün bu sayılanların meydana gelmesi iki sebebe bağlı olabilir: Biri, bütün bunları kendilerine vermenin Allah'ın görevi olduğunu düşünmeleri; diğeri de Cenâb-ı Hakk'ın bütün bunları, diğer insanlardan üstün oldukları için kendilerine vermiş olduğunu düşünmeleri yüzünden. Bu sebeple onlar kibirleniyor, kendilerini başkalarından üstün görüyor ve Allah'ın resûlünü küçümsüyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın söz konusu nimetleri, kendilerini imtihan etmek için vermiş olduğunu, şükrünü edâ etsinler ve hakka saygı göstersinler diye onları kul edindiğini anlamak için düşünmüyorlar, tefekkür etmiyorlardı. İşte "artık onlar anlayıp kavrayamazlar"[20] meâlindeki âyetin anlamı da budur. Yani bu nimetler hakkında düşünmüyorlar demektir. Resûlullah (s.a.) onları, verilen bu nimetler hakkında düşünmeye zorlamasa da, onlar bu konuda tefekkür edip Allah'tan başka bir yaratıcının bulunmadığını ve Cenâb-ı Hakk'ın onları başka insanlardan üstün tutmasının söz konusu olamayacağını düşünselerdi, bundan dolayı yine de Allah'tan mükâfat görürlerdi. Bu sayede de bu nimetlerin, şükrünü edâ edip kulluklarını göstermek için imtihan olarak kendilerine verildiğini anlarlardı.

İşte böylece "ilim" ile "fıkıh" arasındaki fark ortaya çıkmış oldu. Konumu düşünmek ve akıl yürütmekten ibaret olan bir husus için anlıyorlar veya anlamıyorlar (يفقهون، لا يفقهون) denilir. Konumu işitmek ve haber almaktan ibaret olan bir husus için ise "ilim" kelimesi kullanılır. Bundan dolayıdır ki izzet, galibiyet ve yardımın söz konusu olduğu yerde "bilmiyorlar"[21] diye buyurulmaktadır. Çünkü Resûlullah (s.a.) olmasaydı onlar yardımı ve galibiyeti göremeyeceklerdi.

[§]Sen onların, büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün. Bu 181
ilâhî beyanın biri, sana itaat etmek ve uymaktan uzaklaşıyorlar, diğeri de zayıf insanların sana tâbi olmasını engelliyorlar, anlamında olmak üzere iki şekilde yorumlanması mümkündür.

سَوَٓاءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ
لَهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقٖينَ

[20] el-Münâfikūn, 63/3.

[21] "Asıl güç ve izzet Allah'ındır, resûlünündür, müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler" (el-Münâfikūn, 63/8).

6. "Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır. Şüphesiz Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez."

Bağışlanmaları için Allah'a dua etmişsin veya etmemişsin onlar için birdir. Çünkü onlar, yaptıklarını hata ve günah saymıyorlar, hak yolda olduklarını düşünüyorlardı. İkinci olarak söyleyeceğimiz şey, onlar âhirete iman etmiyorlardı. Mağfiret ancak Allah'tan istenir ve bu da âhirette gerçekleşir. **Allah onları asla bağışlamayacaktır.** Buna göre sen, onlar için mağfiret dilesen de dilemesen de onları bağışlamayacaktır.

Söz konusu kişiler nifaklarını ortaya koyduktan sonra Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem artık münafıklar için istiğfarda bulunmadı. Fakat burada söz konusu edilen husus onların önce nifaklarını zuhurundan münâfık olduklarının ortaya çıkmasından meydana gelmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah onları asla bağışlamayacaktır ilâhî beyanı iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi, onlar nifak üzere bulunup, tövbe etmedikleri müddetçe **Allah onları asla bağışlamayacaktır.** İkincisi de bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın ebediyen iman etmeyeceklerini bildiği bir kavim hakkında olur, Allah onları **asla bağışlamayacaktır.** Bunun bir benzeri de şu beyanıdır: "İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler"[22].

Şüphesiz Allah, günaha saplananları doğruya eriştirmez. Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın, insanlara doğru yolu göstermenin ötesindeki bir hidâyete erdirmeye de mâlik olduğunu göstermektedir; çünkü bir şeye mâlik olmayan birinin, "onu yapmayacak" diye tâzimle nitelendirilmesi doğru olmaz. Bir şeye gücü yetmeyenin o şeyi yapmayacağı zaten bilinir. Böyle bir niteleme ancak gücü yettiği halde yapmayan biri için söz konusudur. Dilediği kişi için hidâyet fiilini yaratmaya kādir ve mâlik değil ise, o "günaha saplananları doğru yola eriştirmez" diye nitelenemez. İşte bu da göstermektedir ki Allah Teâlâ, insanlara doğru yolu göstermenin ötesinde bir hidâyete erdirmeye de mâliktir, ki o da hidâyete ereceğini bildiği kişiler için onu yaratmasıdır. *Başarıya ulaştıran*
182 *sadece Allah'tır.* [§]Ebû Bekir el-Esam, **Şüphesiz Allah, günaha saplananları doğruya eriştirmez,** meâlindeki ilâhî beyana, günaha dalmış olmaları sebebiyle Allah onları doğru yola iletmez, diye anlam vermiştir. Mûtezile âlimleri ise şöyle demiştir: Yani günah işleyip hak yoldan sapınca onlar "hidâyete ermişler" diye isimlendirilmez. Bu görüşlerin ikisi de muhaldir. Çünkü dalâlette

22 el-Bakara, 2/6.

olan birini sapıklığı tercih ettiği için doğru yola iletmek makul değildir. Buna göre âyette sanki ahmaklık yapmaz, denilmektedir. Hak yoldan çıkmış biri için "hidâyete ermiş" diyen kimse de yalancıdır. Buna göre de âyette sanki şöyle denilmektedir: Allah yalan söylemez. Bu durumda âyet, hidâyetin Allah'ın mülkiyetinde olduğunu, insanlara doğru yolu göstermenin ötesinde kullarından dilediğini hidâyete erdireceğini göstermektedir. Açıkladığımız şekilde insanlara doğru yolu göstermenin ötesinde bir hidâyete de mâlik olduğu sabit olunca, bu konuda O'nun meşîetinin bulunduğu da ortaya çıkmış olur. Çünkü bir şeye mâlik olanın meşîetini ondan çekip almak caiz olmaz. Bundan dolayı biz diyoruz ki, Cenâb-ı Hak kullarından onu seçeceğini ve küfrü hidâyete tercih edeceğini bildiği kişileri dalâlete düşürür. Hidâyeti dalâlete tercih edeceğini bildiği kişileri de hidâyete erdirir; bu tercihinden dolayı onu hidâyete ulaştırır, başarılı kılar ve doğru yola sevk eder. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

هُمُ الَّذٖينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلٰى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتّٰى يَنْفَضُّوا وَلِلّٰهِ خَزَٓائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقٖينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾

7. "Onlar, 'Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler' diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; ama münafıklar anlamıyorlar!"

Onlar, 'Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler' diyenlerdir. Daha önce de söylediğimiz gibi bu âyet, onların son derece cimri olduklarını göstermektedir. **Dağılıp gitsinler** meâlindeki ifade, onların bu nuru söndürmek ve bitirmek istediklerini göstermektedir. Fakat Cenâb-ı Hak, bu dinî üstün getirmekten başka bir şeyi uygun görmemiştir.

Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Allah münafıkların müminlere infak edip etmeyeceklerini denemek için yerlerin ve göklerin hazinelerini münafıkların önüne serer. Veya zora düştüklerinde sabredip etmeyeceklerini denemek için yerlerin ve göklerin hazinelerini müminlere kısar. Yahut da âyetin müminler için bir müjde olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak, bir müddet sıkıntıdan sonra dünyayı kendilerine genişleteceğini müminlere müjdelemektedir. Bunu da kendilerine çeşitli fetihler nasip ederek, düşmanlarına karşı onlara zafer ve galibiyet lütfederek göstermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَٓا اِلَى الْمَدٖينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْاَعَزُّ مِنْهَا الْاَذَلَّ وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهٖ وَلِلْمُؤْمِنٖينَ وَلٰكِنَّ الْمُنَافِقٖينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

183 [§]***8. "Şöyle diyorlar: 'Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!' Halbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, resûlünündür, müminlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler!"***

Şöyle diyorlar: Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak! Burada sözlükte "üstün olan" anlamına gelen "el-eazzu" (الأعَزُّ) lafzı çeşitli mânalara gelir. Birincisi, yegâne galip, yegâne kahhâr anlamına gelebilir. Sâd sûresindeki "tartışmada bana baskın çıktı"[23] anlamına gelen "ve 'azzenî fi'l-hitâb" (وَعَزَّنِى فِى الْخِطَاب) âyeti buna örnektir. İkincisi, en güçlü, en kuvvetli mânasına gelebilir. Mâide sûresindeki "kâfirlere karşı güçlü ve kuvvetli"[24] anlamına gelen "'eizzetin ale'l-kâfirîn" (أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِين) âyeti de buna örnek teşkil eder. Üçüncüsü, en yüce, en ulu anlamına gelir. Açıklamaya çalıştığımız âyetteki **asıl güç ve izzet Allah'ındır, resûlünündür, müminlerindir** meâlindeki cümle de bunun örneğidir. Şayet en yüce, en ulu anlamı esas alınırsa bu, müminlerin de en yüce ve en ulu kişiler olduklarını, çünkü onların delillere dayanarak hikmete uyduklarını, kâfirlerin ise kendi hevalarına uyduklarını ifade eder. Şayet en galip ve en kahhâr anlamı esas alınırsa bu müminlerin düşmanlarına galip geleceklerini, zafere ulaşacaklarını gösterir. Eğer güç ve kuvvet anlamı esas alınırsa bu da müminlerin öyle olduklarını gösterir, çünkü müminler öyle olmasaydı münafıklar müminlerin yanında olduklarını göstermeye çalışmazlardı. Onlar güç ve kuvvetin müminlerde olduğunu gördüklerinde onlarla beraber, kâfirlerde olduğunu gördüklerinde de onlarla beraber olduklarını göstermeye çalışıyorlardı. Bundan dolayıdır ki o münafık **Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!** diyordu. Çünkü Uhud günü güç ve kuvvetin kâfirlerde olduğunu görmüş, onların ebediyen galip geleceklerini zannederek içlerindeki nifakı göstermiştir ve **Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!** demişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

23 Sâd, 38/23.

24 el-Mâide, 5/54.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَٓا اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٩﴾

9. "Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır."

Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bu âyetin muhatapları konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğunu söylerken, bazıları da müminler hakkında geldiğini belirtmiştir. Münafıklar hakkında geldiği düşünülürse, sanki şunu söylemektedir: Ey dilleriyle mümin olduğunu söyleyenler! Mallarınız ve çocuklarınız sakın sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın! Şayet müminler hakkında geldiği düşünülürse, sanki şöyle demektedir: Ey gerçekten iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sakın sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın!

[§]Âyetteki "zikr"in (الذِّكْرُ) anlamı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bazıları 184
onun, Kur'ân anlamına geldiğini söylemiştir. Buna örnek olarak da "Allah size bir zikir indirdi ve bir elçi gönderdi"[25] âyetini gösterirler; yani Kur'ân ve Peygamber. Bazıları da zikirden maksat, tevhittir derler. Şayet "zikir"den maksadın Kur'ân olduğu düşünülürse, âyet hem münafıklara, hem de müminlere hitap etmektedir. Âyetin münafıklara hitap ettiğini düşündüğümüzde sanki şunu söylemektedir: Mallarınız ve çocuklarınız sizi Kur'ân hakkında düşünmekten ve tefekkür etmekten alıkoymasın! Çünkü Cenâb-ı Hak, Kur'ân'da, onların iç yüzlerini ortaya çıkaran çeşitli işleri açıklamaktadır. Peygamber aleyhisselâm bunları elbette kendi kafasından uydurmamış, ancak vahiy yoluyla bildirmiştir. O, sanki şöyle demektedir: Kur'ân'ı okuyup düşünürseniz o sizi hakiki imana yöneltecektir. Mal ve evlat sevgisi sizi Kur'ân hakkında düşünmekten alıkoymasın! Zira Kur'ân'ı okur, düşünür ve tefekkürde bulunursanız bu yolla gerçek imanı elde edersiniz. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin müminlere hitap ettiğini düşündüğümüzde ise anlamı şöyle olur: Mallarınız ve çocuklarınız sizi Kur'ân'daki âyetler hakkında tefekkürde bulunmaktan alıkoymasın! Çünkü siz şayet, tefekkür ederseniz, Kur'ân ehli olursunuz ve şânınız yücelir. Şayet "zikir" kelimesi ile tevhit kastedilmişse, o zaman âyet bütün insanlara hitap etmektedir.

---

25 et-Talâk, 65/10-11.

Müminlere gelince, âyet-i kerîme sanki onları mal ve çocuk sevgisinden sakındırmaktadır; çünkü aşırı mal ve çocuk sevgisi onları, Allah'ın vahdâniyetini, peygamberlere imanı ve öldükten sonra dirilmeyi unutmaya sevk eder. Bu durumda Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Mal ve evlat kâfirleri oyaladığı gibi sizi de oyalamasın! Böylece âyet müminleri, mal ve evlat sevgisi yüzünden helâke düşmekten sakındırmaktadır. Nitekim "Kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakının!"[26] meâlindeki âyet de bu anlamdadır. Yani siz kâfirler için hazırlanmış olan ateşe götürecek olan sebeplerden sakının. İşte buradaki âyet de bu anlamdadır. Şayet âyet münafıklar hakkında ise bu takdirde, Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: Mal ve evlat sevgisi Allah'a hakiki imandan, O'nun vahdâniyetini benimsemekten ve resûlüne itaatten sakın sizi alıkoymasın!

185 **[§]Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır.** Bu âyet, öldükten sonra dirilmeyi ve tevhidi inkâr etme konusunda yaptığımız iki yoruma atfedilirse anlamı açıktır. Şayet âyetin müminlere hitap ettiği düşünülürse, o takdirde "hüsrana uğrayanlar" ifadesi, tehdit edilen konuma düşmekten korkmak gerektiği anlamına gelir.

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ
لَوْلَٓا اَخَّرْتَن۪ٓي اِلٰٓى اَجَلٍ قَر۪يبٍۙ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِح۪ينَ ﴿١٠﴾

10. "Her birinize ölüm gelip, 'Rabb'im! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın."

Size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın. Bu beyanın, "Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın" meâlindeki âyetin bağlantı cümlesi olması mümkündür. Şayet öyle olursanız, bu sizin infak etmenizi engeller anlamına gelir. Allah rızası için harcama yapmaktan çekindiğiniz takdirde mal ve evlat sevginiz artar, neticede de Allah Teâlâ'nın birliğini ve resûlüne itaati unutursunuz.

Bana azıcık daha süre tanısan. Bazıları şöyle der: Böylesi ilâhî hakları terkettiğinden kendisine yönelen helâki ve azabı görünce geri dönmeyi temenni eder. İbn Abbâs'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şayet ölüm

---

26 Âl-i İmrân, 3/131.

sırasında iyi bir durum görseydi geri dönmeyi istemezdi[27]. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bu âyetin anlamı şudur: O, gönüllü yardımlarda (tasadduk) bulunmak için geri dönmek ister; sadece özel bir bağışta bulunmak için değil, sâlihlerden ve muvahhitlerden olmak için bağışta bulunmak niyetiyle geri dönmek ister. Tevhidi terk eden insana ölüm vakti geldiğinde, o cezayı ve felâketi gördüğü için geri dönmek istiyor denilmesi doğrudur. Bu âyet, eğer mümin ve muvahhit kişilere hitap ediyorsa şu anlama gelir: Onlar bazı küçük günahlar işledikleri, kendilerine güzellikleri kazandıracak şeyleri terkettikleri ve Cenâb-ı Hakk'ın farz kıldığı ibadetlerde kusurlu oldukları için Rab'lerinden utanır ve geri dönmek isterler. Allah'ın kendisine yüklediği görevleri ve farz kıldığı şeyleri terk ederek Rabb'inin huzuruna gitmekten, şüphesiz ki her mümin utanır.

وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَا وَاللّٰهُ خَب۪يرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١١﴾

[§]*11. "Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp* 186
ettiklerinizden tamamen haberdardır."

Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. İnsanın ecel vakti geldiğinde, Cenâb-ı Hakk'ın onu erteleme ihtimali yoktur. Çünkü erteleyecek olsa Allah'ın sonradan hatırına gelmesi durumu ortaya çıkar. Olayların seyri konusunda bazı şeyleri sonradan hatırlayan onların câhili demektir. Âlemlerin Rabb'i böyle bir şeyle nitelendirilemez. **Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.** Yani gizli ve açık yaptığınız hiçbir şey O'na gizli kalmaz. *Kastettiği şeyin gerçeğini en iyi bilen Allah'tır ve başarı sadece O'ndandır.*

---

[27] Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, VIII, 274.

[64]TEGÂBUN SÛRESİ[1] 187

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

يُسَبِّحُ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ
وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١﴾

1. "Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih ediyor. Egemenlik O'nundur ve hamd O'na mahsustur. O'nun her şeye gücü yeter."

Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih ediyor. Tesbihin üç anlama geldiği konusu daha önce geçmişti[2]. **Egemenlik O'nundur ve hamd O'na mahsustur.** Bu cümle iki anlama gelebilir. Birincisi, mülk kelimesi yönetim ve hâkimiyet anlamına gelebilir. İkincisi, **egemenlik O'nundur,** yani bütün hükümdarların egemenliği O'na aittir. Nitekim başka bir âyette, "De ki ey hükümdarlara ait hükümdarlığın gerçek sahibi olan Allah'ım!"[3] buyurulmaktadır. Bu ilâhî beyan, bütün meliklere ait mülkün Allah'a ait olduğunu haber vermektedir. Mülkten istifade eden de ancak Allah'ın lütfu ve ihsanı sayesinde ondan yararlanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hamd O'na mahsustur** meâlindeki beyan üç şekilde yorumlanabilir. Birincisi, en yüce sıfatları ve en güzel isimleriyle her türlü güzel övgü O'na mahsustur. İkincisi, hamd eden her insanın hamdi O'na mahsustur. O'na ait olan bu hamdin hakikati,
O'nun, kullarına olan ihsanı ve lütfu sebebiyledir. [§]"el-Hamdu lillâh"[4] (الحمد 188
لله) ibaresinin anlamı da budur. Yani hamd ve güzel övgüler, bize olan ihsanı ve lütfettiği nimetler sebebiyle Cenâb-ı Hakk'a aittir. Üçüncüsü de hamdin şükür anlamında yorumlanmasıdır, çünkü hamd bazan şükür yerine kullanılır.

---

1 Sûre on sekiz âyettir, Medine'de nâzil olmuştur.

2 bk. Cum'a sûresinin ilk âyeti.

3 Âl-i İmrân, 3/26.

4 el-Fâtiha, 1/1.

O'nun her şeye gücü yeter. Bu cümle, "O dilediği her şeyi yapmaya kādirdir" anlamına gelebilir. Söz konusu beyan Mûtezile'nin aleyhine bir delil oluşturur, çünkü Cenâb-ı Hak kendini "Basîr ve Alîm" (البصير والعليم) yani gören ve bilen ve her şeye güç yetiren olmakla övmektedir. Mûtezile mensupları Allah'ın "Basîr ve Alîm" olduğunu kabul etmekte, fakat kullarının fiilleri üzerinde veya kullardan birinin ıslahı konusunda kudret sahibi olmadığını benimsemektedir. Bu ise âyette, Cenâb-ı Hakk'ın kendini övmesine aykırı düşmektedir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

هُوَ الَّذٖى خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ

2. "Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

Sizi yaratan O'dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor. Bu âyet, bazılarınız küfrü, bazılarınız da imanı din edinmektedir, diye yorumlanabilir. Bu ise mâsiyet ve tâatin aynı din içinde bir araya gelebileceğine, mâsiyetin insanı dininden çıkarmayacağına işaret eder. Çünkü insan mâsiyeti din olarak işlememekte, şehvetin veya gazabın kendisine galip gelmesi yüzünden yapmaktadır. Küfrü veya imanı ise insanın kendisi tercih etmekte, hak olduğunu düşünerek küfrü veya imanı din edinmektedir.

Bu âyet, küfürle iman arasında üçüncü bir mertebenin bulunmadığına da işaret etmektedir. Dolayısıyla Mûtezile'nin, büyük günah işleyen iman ile küfür arasında bir menzilde bulunur, şeklindeki sözlerinin doğru olmadığını göstermektedir. Cenâb-ı Hak insanları iki kısma ayırmış; bazılarını kâfir, bazılarını da mümin olarak yaratmıştır, bunların arasında üçüncü bir [dinî] mertebe koymamıştır; binaenaleyh konulması da doğru değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

189 [§]Bu söylediklerimizin dışında âyet-i kerîmede ince bir nükte daha vardır, o da şudur: Dünyada olan herkes hakikatte hem mümin, hem de kâfirdir; Allah'a iman eden tâğûtu inkâr etmiş, Allah'ı inkâr eden de tâğûta iman etmiştir. Dolayısıyla **kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor** meâlindeki âyetin buna göre de incelenmesi gerekir. Durum böyle olsa da, bize göre onun anlamı şudur: İman sözcüğü mutlak olarak kullanıldığında, ondan, Cenâb-ı Hakk'a inanmaktan başka bir şey anlaşılmaz. Küfür sözcüğü mutlak olarak kulla-

nılınca, Cenâb-ı Hakk'ı inkâr etmekten başka bir şey anlaşılmaz. Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'in lafzı, bazan mâlum ve mâruf olan anlamın dışında bir mânaya da isabetli olarak işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir. Allah Teâlâ, kullarının yapacakları fiilleri ezelde görmüştür. Bazılarının, "Allah bir fiili ancak yapıldığı anda bilir" dedikleri gibi değildir. Bunu söyleyenler şöyle delil getirdiler: Cenâb-ı Hak kullarının fiillerini ezelde görmüştür, diyecek olsak akıl açısından doğru olmayan bir söz olur. Bakmaz mısın ki biz dünyada, kendisine zararlı olacağını bile bile bina yapan veya kendisine düşman olacağını bildiği halde köleyi satın alan birini görmüyoruz? Bunun gibi Cenâb-ı Hak, kendisine düşman olacağını önceden bildiği birini yarattı, denilmesi de doğru olmaz.

Bunun cevabı şudur: Dünya hayatı örnek gösterilerek ileri sürülen bu fikirler doğru değildir. Çünkü kulların yaptığı işlerin faydası ve zararı kendilerine aittir, dolayısıyla insanın kendisi için zararlı olacağını bildiği bir fiili gerçekleştirmesi mâkul değildir. Âlemlerin Rabb'ine ise fayda ve zarar ircâ edilemez. Dolayısıyla O'na fayda ve zarar ircâ edilemeyeceğini göstermek için, kendisine düşmanlık yolunu tercih edeceğini bildiği birini yaratması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§] Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir. Bu son beyanla birlikte "Alîm"[5] **190**
(عليم), "Vekîl"[6] (وكيل) ve "Hafîz"[7] (حفيظ) lafızları sürekli murakabeyi, muhafazayı, uyanıklığı, teşvik ve korkutmaya dair açıklama yapmayı gerektirmektedir. Çünkü insan, her yaptığı işte kendisinin kontrol edildiğini bilirse dikkatli davranır ve Rabb'inin razı olacağı şeylerden başkasını yapmamaya çalışır. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَاَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَاِلَيْهِ الْمَصٖيرُ ﴿٣﴾

3. "Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı, size şekil verdi, şeklinizi güzel yaptı. Dönüş de ancak O'nadır."

---

5 el-Bakara, 2/283; en-Nûr, 24/28.

6 el-En'âm, 6/102; ez-Zümer, 39/62.

7 Sebe', 34/21.

Allah gökleri ve yeri hikmetli olarak yarattı. Bu beyanda geçen "hak" (الْحَقِّ) kelimesi bir yerde zikredildiğinde, oraya en uygun olan anlamın verilmesi gerektiğini daha önce belirtmiştik; aynı kelime haberler konusunda kullanıldığında onunla doğruluk, hükümler konusunda zikredildiğinde adalet, söylenen sözler konusunda zikredilince de isabet anlamı kastedilir. Allah Teâlâ bu âyette zikrettiği "hak" kelimesi ile hikmet mânasını kastetmiştir. "Sanki O, gökleri ve yeri hikmetle yarattı" buyurmaktadır. Bazı âlimler bu âyetteki "bi'l-hakkı" (بالحقّ) ifadesine "li'l-hakkı" (للحقّ) anlamı vermiştir ki o da öldükten sonra dirilmektir; hak için, yani öldükten sonra diriltmek için yarattı anlamını vermişlerdir. Sanki bununla "Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri boş yere değil, kulları için yarattı" anlamını kastederler[8].

Size şekil verdi, şeklinizi güzel yaptı. Dönüş de ancak O'nadır. Bu ilâhî beyan iki anlama gelebilir: Birincisi, "ahsen"e (أَحْسَن) lafzı, en sağlam ve en muhkem anlamına gelir. Bunun da anlamı şudur: Cenâb-ı Hak âdemoğullarının şekillerini kendi vahdâniyetine ve rablığına istidlâl etmek için özel sûrette yarattı: Onların yapısına marifetin hakikatini ve Allah'ın vahdâniyetine kendi başlarına istidlâl edebilecek bir özellik koyarak yarattı anlamına gelir. Diğer yaratıkların sûretleri ise, içlerindeki marifetin hakikatine ve Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine kendi başlarına istidlâl edemez, ancak başka vasıtalarla buna istidlâl edebilirler. İşte bundandır ki âdemoğullarının şekilleri en sağlam ve en muhkem şekillerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, buradaki güzelliğin güzel görüntü mânasında kullanılmış olmasıdır. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: Cenâb-ı Hak âdemoğullarını öyle bir sûrette yarattı ki onlar bu sûretlerinin diğer yaratıkların sûreti gibi olmasını asla istemezler. Böylece onların şekillerinin en güzel görüntülü bir sûret olduğu ortaya çıkar. **Size şekil verdi, şeklinizi güzel yaptı.** *En doğrusunu Allah bilir.*

191 **[§]Dönüş de ancak O'nadır.** Buradaki "dönüş" (المصير) kelimesi ile öldükten sonra dirilmek kastedilmiştir. Burada Allah, dönüşü kendi zatına nispet etmiştir; çünkü insanların yaratılmasından maksat ve nihaî hedef O'dur. **Dönüş de ancak O'nadır** meâlindeki beyanda dönüş Allah'a izafe edildiği içindir ki, kimse bundan intikal ve bir mekândan başka bir mekâna varış anlamı çıkarmamıştır. Çünkü bu, iki varlık arasında oluşan bir fiildir; bu konumdaki

8 Burada "O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır" meâlindeki âyete işaret edilmektedir (el-Câsiye, 45/13).

fiil "mülâkāt" (الملاقاة), yani karşılaşma ve "ityân" (الاتيان), yani gelmek gibi bir özellik taşır. Buradan intikal mânası anlaşılmayacağına göre, "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde"[9] meâlindeki ilâhî beyanından da intikal anlamı çıkmaz.

يَعْلَمُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللّٰهُ عَلٖيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٤﴾

4. "Göklerde ve yerde olanları bilir, gizlediklerinizi ve açıkladıklarınızı da bilir ve Allah kalplerin derinliklerinde olanı da bilmektedir."

Göklerde ve yerde olanları bilir, gizlediklerinizi ve açıkladıklarınızı da bilir. Bütün bunları bildiğini haber vermesi, Cenâb-ı Hakk'ın emrettiği ve yasakladığı şeyleri kontrol edip dikkatli olmayı, uyanık bulunmayı ve murakabe etmeyi gerektirir. Burada Allah Teâlâ gizlediğiniz her şeye muttali olduğunu, açıkladıklarınızı da sayıp sizin hesabınıza kaydettiğini haber vermektedir. Binaenaleyh her iki halde de Allah'ın gazabını çekecek şeyleri yapmaktan sakınınız buyurmaktadır. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.* Âyette geçen "bizâti's-sudûr" (بذات الصدور) ifadesine müfessirler, "kalbinizde olan şeyi de bilir" anlamını vermiştir. Bununla kalplerin de dâhil olduğu insan varlığının kastedilmiş olması muhtemeldir. Her düşünce ve fikir sahibi insana "zâtu's-sadr" (ذات الصدر) denir. Bunun anlamı şudur: Fikir ve tedbir oradan çıkar ve oraya döner. İşte âdemoğulları bu anlamda özel yaratıklardır, bundan dolayı onlar hakkında bu ifade kullanılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذٖينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ اَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿٥﴾

[§]***5. "Daha önce inkâr edip de yaptıklarının cezasını tadanların haberi*** 192
size ulaşmadı mı? Onlar için elem verici bir azap daha vardır."

Daha önce inkâr edip de yaptıklarının cezasını tadanların haberi size ulaşmadı mı? *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bu âyet şöyle anlaşılmalıdır: Daha önce inkâr edenlerin haberleri, onların inkâra ve inada saplandık-

9 el-Fecr, 89/22.

larında başlarına nelerin geldiğinin haberi de size ulaştı. Bunun anlamı da şudur: Cenâb-ı Hak onları âhirette karşılaşacakları çeşitli azaplarla ikaz etmiş, fakat onlar öldükten sonra dirilmeye iman etmedikleri için bu öğütleri dinlememiştir. Bu öğütler onlara fayda vermeyince, bu defa, yaşadıkları o isyan hallerinden vazgeçmedikleri takdirde, başlarına gelecek olan cezalarla onları tehdit etmiştir. "Onlar yaptıklarının cezasını tattılar", yani yaptıklarının cezasını ağır şekilde; yahut da "yaptıklarının âkıbetini tattılar" anlamına gelmesi de muhtemeldir**. Onlar için elem verici bir azap daha vardır.** Bu beyan, onların dünyada çekmiş oldukları azabın, işledikleri küfrün kefâreti olmadığını haber vermektedir. Dünya azabı ancak küfür halinde iken yaptıkları kötülüklerin karşılığıdır. Böyleleri âhirette küfrün ve şirkin cezasını yine çekeceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ بِاَنَّهُ كَانَتْ تَاْتٖيهِمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوٓا اَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا
فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا وَاسْتَغْنَى اللّٰهُ وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَمٖيدٌ ﴿٦﴾

6. "Çünkü onlara peygamberleri açık kanıtlarla gelmişlerdi de onlar, 'Bir beşer mi bizi doğru yola çıkaracak?' deyip inkâr etmişler ve ona sırt çevirmişlerdi. Allah da muhtaç olmadığını gösterdi. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, Allah her türlü övgüye lâyıktır."

Çünkü onlara peygamberleri açık kanıtlarla gelmişlerdi de onlar, 'Bir beşer mi bizi doğru yola çıkaracak?' dediler. Cenâb-ı Hak burada yer verdiği "zâlike" (ذلك) işaret ismi ile sanki şunu söylemektedir: Daha önce geçen ümmetlerin başına gelen o cezaların sebebi, peygamberleri kendilerine apaçık deliller getirmiş olmalarına rağmen, bizi bir beşer mi doğru yola götürecekmiş? diye onları reddetmeleridir. **Bir beşer mi bizi doğru yola çıkaracak?** meâlindeki sözü onlara İblis telkin etmişti. Onlar peygamberlerine karşı çıkıp yalanladıkları zaman, İblis kendilerine şöyle demiştir: Sizin ona itaat etmeye ihtiyacınız olsaydı, içinizde, derecesi ondan daha büyük ve değeri ondan çok olan insanlar vardır; ona bile itaat etmediğinize göre sizin gibi beşer olan birine nasıl itaat edeceksiniz? Bütün bunları şüphesiz inatlarından yapıyorlardı ve yaptıkları yanlıştı. Zira onlar, aralarında yaşayan insanları taklit ederek putlara tapıyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar, 'biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz' diyorlar"[10] meâlindeki âyetine

10 ez-Zuhruf, 43/23.

bakmaz mısın? Bilindiği üzere, Allah tarafından gönderildiğini, insanları âciz bırakan delillerle ortaya koyan ve kendisi de insan olan peygamberi tasdik etmenin yerine, beşer sözünü taklit ederek putları mâbut edinmek ve onlara tapmak daha ileri derecede bir taklittir. [§]Putlara tapmak konusunda beşeri 193
taklit etmeyi caiz görenler, kendilerini Allah'ın birliğine ve O'na itaate çağıran, yaptıklarının fayda ve zararının da kendilerine döneceğini söyleyen bir peygamberi tasdik etmeyi nasıl caiz görmezler? Ama onlar aklını kullanmayan ahmak insanlardı; içlerindeki ahmakların ve inatlarının peşinden sürüklenip gitmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Onların; "Bu, düpedüz bir büyü!"[11] şeklindeki sözleri de bunun gibidir. Peygamberleri onları âciz bırakan, hatta sihirbazlarını bile benzerini yapmaktan alıkoyan mûcizeler getirdikleri halde, buna nasıl büyü diyebiliyorlar? Onlar inada saplandılar ve bu düpedüz bir büyüden başka bir şey değildir, demekten öte inkârlarına bir dayanak bulamadılar.

İnkâr etmişler ve ona sırt çevirmişlerdi. Allah da muhtaç olmadığını gösterdi. Yani peygamberleri inkâr ettiler ve Allah'a itaatten de, peygamberine itaatten de yüz çevirdiler. **Allah da muhtaç olmadığını gösterdi.** Hiçbir kelâmcıdan bu âyetten başka bir yerde, sözün başlangıcı olarak "istağnallâhu" (اسْتَغْنَى اللهُ) cümlesi ile başlandığı duyulmamıştır. Ancak haber verme kastedildiğinde "müstağni olma" ifadesini kullanmak caiz olur. Fakat sen söze başlarken, şüpheli ve tereddütlü olan bir şeyde "istağnallâhu" dersen bu caiz olmaz. Bazı müfessirler bu konuda, "Allah isyan edenin isyanına karşılık, itaat edenin itaatine muhtaç değildir" demek suretiyle hata ediyorlar. Zira Cenâb-ı Hak, kullarını umduğu menfaatlere nâil olmak ve korktuğu zararlardan korunmak için itaat ve isyanla imtihan etmiş değildir. Aksine O, bütün bunlardan ezelde zatıyla müstağnidir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, âyette gizli bir ibarenin bulunması da ihtimal dâhilindedir. Buna göre peygamber, onların Cenâb-ı Hakk'a itaatine muhtaç değildir. Yahut buradaki istiğnâ lafzı, Allah Teâlâ'nın ezelde zatıyla müstağni olduğu ve kendisine asla hiçbir ihtiyacın ârız olamayacağı, küfredenin küfrünün O'na zarar getirmeyeceği gibi iman edenin imanının da fayda veremeyeceği, bunların ancak iman ve küfürle imtihan edilen kişiler için söz konusu edildiği anlamında olmak üzere haber verdiği de söylenebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, Allah her türlü övgüye lâyıktır. Burada zengin anlamına gelen "Ganî" (الغنى) kelimesini daha önce açıklamıştık. "Hamîd"e (الحميد) gelince, bu lafız iki şekilde anlaşılabilir: Biri, zatıyla hamde

---

11 bk. el-Mâide, 5/110; el-En'âm, 6/7.

lâyık olan zât mânasında, çünkü yaptığı iyilikler sebebiyle herkes tarafından
194 hamdedilmeye lâyıktır. [§]Diğeri de buradaki Hamîd (hamd eden) öven anlamındadır. Buna göre Cenâb-ı Hak, yaratıkların iyiliklerini ve fiillerinin güzel neticelerini över; başarmak ve doğru iş yapmak açısından bakıldığında bu fiillerin hakikati ancak O’nun sayesinde vücut bulmaktadır, bu da O’nun sınırsız cömertliğini gösterir.

زَعَمَ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلٰى وَرَبّ۪ى لَتُبْعَثُنَّ ثُمَّ
لَتُنَبَّؤُنَّ بِمَا عَمِلْتُمْ وَذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَس۪يرٌ

7. “İnkârcılar asla diriltilmeyeceklerini iddia ediyorlar. De ki: ‘Hayır, öyle değil! Rabb’ime yemin ederim ki mutlaka diriltileceksiniz, ardından yapıp ettikleriniz size bildirilecek.’ Bu da Allah’a göre kolaydır.”

İnkârcılar asla … mutlaka diriltileceksiniz … De ki: Rabb’ime yemin ederim ki evet. Bu beyan iki anlama gelebilir: Biri, âyet Resûlullah’a (s.a.) yemin etmeyi öğretmektedir; öldükten sonra dirilmek konusunda verdiği haberleri yeminle pekiştirmesini söylemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’deki bütün yeminlerin bu anlama gelmesi mümkündür. Çünkü yemin, mümkün olan bir töhmeti reddetmek için yapılır. Allah’ın verdiği haberden şüphe edilmez. Peygamber ise, insanlar onun getirdiği delilleri düşünmedikleri ve bu yüzden onların nezdinde nübüvveti ortaya çıkmadığı için verdiği haberler konusunda insanlar kendisini itham edebiliyorlardı. İşte Allah bu yüzden sözlerini pekiştirmek ve onların ithamlarını reddetmek için ona yemin etmeyi öğretmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Diğeri, bu yeminin, kâfirlerin öldükten sonra dirilme olmayacağına dair yaptıkları yemine karşılık olarak yapılmış olması da mümkündür. Cenâb-ı Hakk’ın “Onlar, Allah’ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri yaptılar. Aksine bu, Allah’ın bizzat üstlendiği gerçek bir vâdidir”[12] diye buyurduğunu görmez misin?

Bu, Allah’a göre kolaydır. Bu beyan da iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, öldükten sonra diriltme işi Allah için kolaydır, basittir. Onlar toprak haline geldikten sonra dirilme olayını inkâr ediyorlardı. Allah Teâlâ kendilerini diriltip eski hallerine getirmenin, yoktan, yani hiç mevcut değil iken var etmekten -kendi akıllarınca bile- daha kolay olduğunu haber vermektedir. Onlar, Allah’ın kendilerini yoktan yaratmaya Kādir olduğunu inkâr etmiyorlardı.

12 en-Nahl, 16/38.

Böyle iken toprak haline geldikten sonra tekrar diriltmeye Kādir olduğunu nasıl inkâr ederler? İşte Cenâb-ı Hak, bütün bunların kendisi için kolay olduğunu haber vermektedir.

[§]İkinci yorum da şöyledir: Hayır ve şer olarak bütün yaptıklarını hatır- 195
latmak, gizli ve açık, küçük ve büyük ne yapmışlarsa hepsini kitaplarında tek tek saymak -tâ ki bunları amel defterlerinde görüp hâkimiyetlerini bilsinler- Allah için kolay bir şeydir.

فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِه۪ وَالنُّورِ الَّـذ۪ٓي اَنْزَلْنَا وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَب۪يرٌ

8. "Şu halde Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz o ışığa iman edin. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır."

Allah'a ve peygamberine iman edin. Bu beyanın, önceki âyetin bağlantısı olması mümkündür. Buna göre, Cenâb-ı Hak geçmiş ümmetlerin cezalarını zikrettikten, onların kendisini inkâr etmeleri ve peygamberleri yalanlamaları sebebiyle bu cezalara uğradıklarını hatırlattıktan sonra, onların başına gelen cezalara mâruz kalmamanız için sizler, Allah'a ve resûlüne iman edin, buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.* **İndirdiğimiz o nura** meâlindeki beyanla Kur'ân kastedilmiştir. Allah'ın Kur'ân'a nur adını vermiş olması mümkündür; çünkü itaat ve mâsiyet, iyilik ve kötülük, iman ve küfür konularında uyulması gereken yolun hakikati onunla görülür. Gündüzün ışığı ile eşyanın hakikati, iyisi ve kötüsü görülebildiği gibi, Kur'ân ile de itaatin faydaları ve isyanın zararları görülür. İşte bundan dolayı Kur'ân nur diye nitelenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır. Allah sizin gizli yaptıklarınızı da açıktan yaptıklarınızı da bilmektedir; öyleyse her iki halde de Allah'ı kalp gözünün önünde bulundurun ve O'nun buyruklarını koruyun. Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını ezelde bildiğini, bazı câhillerin aksini iddia ettikleri gibi olmadığını ifade etmektedir. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ ذٰلِكَ يَوْمُ التَّغَابُنِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهٖ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظ۪يمُ ﴿٩﴾

9. “Toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman; işte o, kayıp ve kazancın (kime ait olduğunun) ***ortaya çıkacağı zamandır. Kim Allah’a iman eder, dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa Allah onun kötülüklerini örter ve içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte büyük kurtuluş budur.”***

[Toplanma Günü]

Toplanma günü için sizi bir araya getireceği zaman; işte o, kayıp ve kazancın (kime ait olduğunun) ortaya çıkacağı zamandır. Hakikatte o gün, toplama ve birbirinden ayırma günüdür. Aynı zamanda hem zarar hem de kazanç günüdür; her ne kadar Allah Teâlâ sadece birini zikretmişse de. Bunun
196 delili de diğer âyetlerde zikrettiği beyanlardır: [§]Cenâb-ı Hakk’ın “Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır”[13] meâlindeki âyetini görmez misin? Ayrıca açıklamaya çalıştığımız âyetteki **zarar günü** ifadesinden hemen sonra **kim Allah’a iman eder, dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa Allah onun kötülüklerini örter ve içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar** buyurduğunu görmez misin? Bu da kazanç gününün muhtevasıdır. Ama şanı yüce olan Allah, bunlardan sadece birini zikretmekle yetinmiştir. Sonra, “ğabn” (الغَبْنُ), yani aldatma ticarette kullanılan bir tabirdir.

Bize göre bu konuda asıl olan şudur: Sağlam bir yaratılışa sahip bulunan herkes mutlaka bir iş yapar, yaptığı iş de hüküm itibariyle mutlaka şu üç şeyden biridir: Ya mübahtır, ya emirdir, ya da yasaktır. Bilindiği üzere mübahı yapan kişi, emri yerine getirmek için mübahla güç kazanmaktadır. Çünkü emri yerine getirebilmek için devamlılık gereklidir, bu da mübah olanı kullanmak ve sebepleriyle uğraşmakla mümkün olur; buna göre mübah sanki emri yerine getirmek için gerekli olan bir güçtür. Bu hususun hakikat ve mahiyeti gerçekte emir veya nehiy diye ikiye ayrılan amellere döner. Herkesçe bilindiği üzere emri yerine getiren insan yasaklandığı şeyi terketmekte, yasağı yapan kişi de

---

13 eş-Şûrâ, 42/7.

emredildiği şeyi terketmektedir. Ticaretin mahiyeti de bir şeyi almak, diğerini de almamaktır. İşte âdemoğullarının amelleri için de "ticaret" kavramı gerçekleşince onlar için ticaret kavramı (tegâbun) kullanılmıştır.

[Şu üzerinde yaşadığımız] dünyanın üç adı vardır: Ticaret yeri, ziraat yeri ve gidilecek yol. Ticaretin anlamını açıkladık. Ziraat yeri, yani ekme yeri anlamına gelince; dünyada çalışan her insan geleceği için çalışmaktadır. Geleceği de ya hayırdır, ya da şerdir. Âkıbeti hayır olan herkes hayrı ekmekte, âkıbeti şer olan da şerri ekmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Gidilecek yol anlamına gelince, insanlar bu dünyada ebedî kalmak için değil, şu iki sebeple yaratılmıştır: Mükâfat veya ceza için. Kendisini mükâfata ve cennete götürecek işler yapan
herkes, [§]sanki cennet yoluna girmiş durumdadır. Buna mukabil kendisini **197**
cehenneme götürecek işler yapan da sanki cehennem yoluna girmiş bulunmaktadır. Bundan dolayı dünyaya, "gidilen ve girilen yol" ismi veya niteliği verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, "tegâbun" (التغابن), yani aldanma ve zarar konusuna gelince, bize göre bunun anlamı şudur: Küfür ehli, aileleri ve malları yüzünden âhiretleri konusunda aldanmaktadır. Çünkü onlar dünyada birbirleriyle yardımlaşıyor, âhirette de böyle yardımlaşacaklarını sanıyorlar. Bunu bulamayıp aksine birbirlerini lânetlemeye başlayınca umduklarını bulamadıkları için aldanmış oldukları ortaya çıkacaktır. Bazıları şöyle demiştir: Her kâfirin cennette bir sarayı, köşkü ve ailesi vardır. Onlar cehenneme gidince cennetteki sarayına ve ailesine mümin el koyacaktır; işte aldanma budur. Ancak bize göre bu görüş doğru değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, kâfirin cennete giremeyeceğini bilmesine rağmen onun için cennette saray kurmuş olma ihtimali yoktur. Böyle bir şeyi ancak geleceği bilemeyen ve abesle uğraşanlar yapar; Allah ise bu türlü niteliklerden münezzehtir. Ancak, şayet bu haber doğru ise[14] bunun vâd konumunda bulunması mümkündür; yani kâfir şayet müslüman olursa onun için de cennette böyle bir makam vardır. Aynı şekilde müslüman irtidat ederse onun için de cehennemde bir yer vardır. Cenâb-ı Hak, onun âkıbetinin ne olacağını, yani kâfir mi yoksa müslüman mı olacağını ve gideceği yerin de cehennem mi yoksa cennet mi olacağını bilir. Dolayısıyla O'nun hükmü, ilmine ve iradesine dayanmaktadır. Fakat Cenâb-ı Hak olanı, olacağı ve olmayacak olanı, şayet olacak olsa onun nasıl olacağını da bildiği için verdiği haberler de buna göredir. Aksi halde sözünü ettiğimiz anlamlar doğru olmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

14 Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Sizden her birinizin biri cennette, diğeri cehennemde olmak üzere iki makamı vardır. İnsan ölür de cehenneme girerse, onun cennetteki makamına cennet ehli vâris olur" (İbn Mâce, "Zühd", 39).

198 [§]Cenâb-ı Hak, kıyâmet gününe şundan dolayı da "aldanma günü" adını vermiş olabilir: Dünyanın çarşıları ve insanların mallarını kazandıkları pazarlar vardır. İnsanlar o çarşılarda çalışıyor ve kazançlarını elde ediyorlar. Allah Teâlâ da "Size, elem verici bir azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?" buyurdu, sonra da "Allah'a ve resûlüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz"[15] diyerek kazanç yolunu gösterdi. Başka bir âyette; "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[16] buyurmuş, başka bir yerde ise "doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır"[17] buyurmuş, bir başka âyette de "işte onlar, âhiret karşılığında dünya hayatını satın alan kimselerdir"[18] buyurmuştur. Şimdi, dünya ticaret yeri olunca âhiret de kârın taksim edildiği bir yer olur. Bu ticarette kazanç da olur, iflas da olur. Böylece kâr ve zarar, aldanma, fazlalık ve eksiklik meydana gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir görüşe göre Allah Teâlâ'nın, âhirete "kayıp ve kazanç günü" adını vermesinin sebebi kâr veya zarar edip etmediklerinin dünyada belli olmayışıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kazandıran işleri de iflas ettiren işleri de, servete götüren ticareti de, hüsrana götüren ticareti de şöyle açıklamıştır. **Kim Allah'a iman eder, dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa Allah onun kötülüklerini örter ve içinde ebedî olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar.** Kâfirler için de "İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar cehennemliktir"[19] buyurmuştur.

Kim Allah'a iman eder ve yararlı işler yaparsa. Yani bütün peygamberlerin getirdiği ölçüler dâhilinde kim Allah'a iman ederse, yaratmak ve emretmenin O'na ait olduğuna inanır, sonra peygamberlere ve öldükten sonra dirilmeye iman ederse, işte Cenâb-ı Hakk'a iman budur. **Kim yararlı işler yaparsa.** Yani kim Allah'a iman eder ve bu inanç üzere ölünceye kadar yararlı işler yaparsa.

وَالَّذ۪ينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَٓا اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ خَالِد۪ينَ ف۪يهَا وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿١٠﴾

15 es-Saf, 61/10-11.
16 et-Tevbe, 9/111.
17 el-Bakara, 2/16, 175.
18 el-Bakara, 2/86.
19 et-Tegâbun, 64/10.

[§]***10. "İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlara gelince, onlar cehennemliktir ve orada ebedî olarak kalacaklardır. Ne kötü son!"*** 199

İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar. Yani Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetini ve kudretini inkâr edenler, âyetlerini yani delillerini veya öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler, **onlar cehennemliktir ve orada ebedî olarak kalacaklardır. Ne kötü son!**

مَٓا اَصَابَ مِنْ مُصٖيبَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلٖيمٌ ﴿١١﴾

11. "Allah'ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur. Kim Allah'a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Allah her şeyi bilmektedir."

Allah'ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur meâlindeki cümlede **Allah'ın izni** anlamına gelen beyanına bazıları Allah'ın emri anlamını vermiştir. Bu, Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[20]. Bazıları Allah'ın ilmi, bazıları da Allah'ın dilemesi demişlerdir. Bunların her birinin birer yorumu vardır.

Allah'ın izni meâlindeki beyana Allah'ın emri anlamını verenler, bu musibetlerin hepsi ilâhî cezalardır diye açıklamışlardır. "Başınıza gelen her musibet, kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir"[21] meâlindeki âyete bakmaz mısın? Bilindiği üzere insanın, kendi elinin yaptığı şeyin karşılığı, kendisi için bir cezadır. Ceza ve azap Allah'ın emri ile gerçekleştiği için **Allah'ın izni** ifadesi kullanılmıştır, yani Allah'ın emri. Ancak bize göre bu, başkalarının elleriyle işledikleri günahlar yüzünden başlarına gelen musibetlere döner. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi "Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın"[22] meâlindeki âyet gibidir. Keza "De ki 'Sizin bizim hakkımızda beklediğiniz sonuç ne olursa olsun (bize göre) iki güzellikten biridir. Bizim sizinle ilgili beklentimize gelince, Allah ya katından bir belâ gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir"[23] ve benzerleri âyetler. Bu tür musibetlerin, Allah'ın emri diye yorumlanması isabetli değildir.

---

20 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, II, 452; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 25.

21 eş-Şûrâ, 42/30.

22 et-Tevbe, 9/14.

23 et-Tevbe, 9/52.

Allah'ın izni beyanına Allah'ın ilmi anlamını verenler ise, bu musibetlerde kulların helâk edilmesi vardır diye yorumlamışlardır. Dünyada hiçbir kimse, içinde kölesinin ve hizmetçisinin mahvolacağı bir şeyi bilmek istemez. Azîz ve Celîl olan Allah, bu musibetlerin -şayet onlarda kullarının helâki varsa- ancak kendi bilgisi dâhilinde vukû bulacağını, onların helâkinin ise Allah'a hiçbir zarar vermeyeceğini, mülkünü de eksiltmeyeceğini haber vermektedir.
200 [§]Çünkü bütün noksanlıklardan münezzeh olan Cenâb-ı Hak, yarattığı şeyleri mahlûkatın ihtiyaçları için yaratmıştır, dolayısıyla bunların menfaati ve zararı da onlara aittir. Binaenaleyh onların başına gelen musibetlerin Allah'a ne faydası, ne de zararı olabilir. Bundan dolayı da zikrettiği gibi gerçekleşmiştir.

Allah'ın izni anlamındaki beyana Allah'ın meşîeti ve iradesi anlamını verenlerin yorumu da şöyledir: Cenâb-ı Hak hem vâdetmiş, hem de tehditte bulunmuştur. Şüphe yok ki. O, kulları hakkında vaîd (tehdit - azap) olarak kastettiği şeyde âdil olmayı ve vâdini de yerine getirmeyi diler. Böyle olunca Allah'ın, herkesin yapacağını bildiği şeyi dilemiş olduğu ortaya çıkar. Zira O, cehennemi yaratmış ve onunla insanları tehdit etmiştir. Şayet herkesin itaat etmesini dileseydi, bu durumda, cehennemde yaktığı zaman kendisinden itaat istediği kişiyi yakmış olurdu, bu ise haksızlık kapsamına girerdi. Şayet herkesin isyanını dileseydi, vâdini gerçekleştirip kişiyi cennete koyduğunda onun mükâfatını ait olmadığı yere koymuş olurdu ve hikmetin dışına çıkardı. Sonuç böyle olunca, Allah'ın herkesten, tercih edeceğini ve yapacağını bildiği şeyi dilediği ortaya çıkar, fiilin hikmetle uygun arzetmesi için böyle olması gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Biz deriz ki Cenâb-ı Hak "izin" (اذن) kelimesini Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde zikretmiştir. Bunların her birinde bu kelimenin diğerinden farklı bir konumu vardır. Bizim için gerekli olan ise her yere en uygun olan anlamı vermekten ibarettir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim Allah'a iman ederse, Allah onun gönlünü doğruya yöneltir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Kâinatta müşahede ettiği fevkalâde yönetim sebebiyle Allah'a iman eden kimseyi, Cenâb-ı Hak şu sonuca götürür: Kendisini karşılaştığı bela ile imtihan eden yüce varlık, işte kâinatın yönetimini de O kurmuştur. Burada başka bir yorum yapmak da mümkündür. Buna göre şöyle deriz: Yaratma ve emretmenin Allah'a ait olduğunu bilerek O'na iman eden kimsenin kalbini huzura kavuşturmuştur. Aynı kişi, Allah'ın buna lâyık olduğunu bilmiş olur ve "İnnâ li'llâh …" der. Bu, âyet-i kerîmeyi "yehde' kalbuhu"

(يَهْدَأْ قَلْبُهُ) şeklinde okuyana[24] uygun bir yorumdur. Yani kalbi sükûn bulsun diye. Buradaki lafız “hedee” (هَدَأَ) fiilinden gelmektedir, o da sükûn bulmak anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi, bu lafzın mutlak olarak “hidâyet” anlamında kullanılmış olması da muhtemeldir. Lafız her ne kadar (fiil kalıbında) ihdâs mânasına (yeni bir tür hidâyet vermek) hamledilirse de, ihdâs anlamında olmayıp şöyledir: Onun Cenâb-ı Hakk’a iman etmesi, [§]ancak Allah’ın 201
hidâyeti sayesinde mümkün olmuştur. Çünkü imanın önce, hidâyetin sonra gerçekleşmesi caiz değildir. Fakat Allah ona hidâyet verince o da bu hidâyet sayesinde O’na iman etmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk’ın şu âyetine de uygun düşmektedir: “Allah, iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır”[25]. Bu ilâhî beyan zâhirde ihdâs, yani sonradan olma anlamına gelirse de gerçekte öyle değildir; onlar iman ettiklerinde Allah bu iman sayesinde kendilerini karanlıklardan aydınlığa çıkarmıştır, demektir; yani imandan sonra çıkarmıştır, dolayısıyla tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de durum aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyetin, Allah onun kalbine hidâyet verir, yani ölürken küçük günahlarından tövbesini kabul eder anlamına gelmesi de caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, “Allah mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbesini kabul eder”[26] demektedir. Şöyle de söylenmiştir: Bu lafız dört şekilde okunabilir: Biri, yâ’nın ve bâ’nın üstün olarak harekelenmesiyle “yehdi kalbehu” (يَهْدِ قَلْبَهُ) şeklinde; diğeri yâ’nın ve bâ’nın ötre olarak harekelenmesiyle “yuhde kalbuhu” (يُهْدَ قَلْبُهُ) şeklinde, üçüncüsü yâ’nın üstün, bâ’nın ötre olarak harekelenmesiyle “yehdi kalbuhu” (يَهْدِ قَلْبُهُ) şeklinde, yani doğru yolu bulur anlamında; dördüncüsü de (يَهْدَأْ قَلْبُهُ) şeklinde, yani sükûn bulmak anlamında[27].

Allah her şeyi bilmektedir. Müşterek isimlerde asıl olan, bunlardan biri Allah’a nispet edildiğinde, Allah ile kullar arasındaki farkı göstermek için Allah’a nispet edilmesine külliyatı eklemektir. Cenâb-ı Hak için **Allah “her şeyi” bilmektedir** denilir. Kullar içinse belli çerçevede “falan şunu bilir” denir. Şu da bilinmelidir ki kullar Allah’ın sayesinde vâkıf olabilirler. “Allah her şeye kādirdir”[28] meâlindeki âyet de aynı konumdadır.

---

24 İkrime, Amr b. Dînâr, Mâlik b. Dînâr ve Ebû Bekir es-Sıddîk âyeti (يَهْدَأْ قَلْبُهُ) şeklinde okumuştur. Burada kalb kelimesi fâil olarak merfûdur (İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 379; Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu‘cemü’l-kırâât*, IX, 491).

25 el-Bakara, 2/257.

26 el-Ahzâb, 33/73.

27 bk. Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu‘cemü’l-kırâât*, IX, 490-491.

28 bk. el-Bakara, 2/284; Âl-i İmrân, 3/29, 189.

202 [§]Mûtezile ise bu konuda, "Allah, varlıkların pek çoğuna kādir değildir" derler. Sanki onlar kudret lafzına Allah'tan başkalarını da ortak etmektedir. Zira hiçbir yaratık yoktur ki kendisinde bir nebze kudret bulunmuş olmasın! Şayet, Allah bazı şeylere kādirdir ama bazılarına değildir diyecek olsak O'nu yaratıklarla eşit konuma getirmiş, Allah'ı yaratıklara benzetmiş oluruz. Cenâb-ı Hak, bu tür nitelendirmelerden ulu ve münezzehtir. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

وَاَطٖيعُوا اللّٰهَ وَاَطٖيعُوا الرَّسُولَ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاِنَّمَا عَلٰى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبٖينُ ﴿١٢﴾

12. "Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin. Sırt çevirirseniz bilin ki elçimizin görevi açık bir tebliğden ibarettir."

Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin. Sizi kul edindiği konularda Allah'a itaat edin, O'ndan naklen haber verdiği konularda da Resûlullah'a itaat edin. Yahut emrettiği konularda Allah'a itaat edin, sizi davet ettiği konularda da Resûlullah'a itaat edin. Bunların hepsi aynı şeydir, yalnız kul edinmek müstesnadır, çünkü kul edinmenin peygambere nispet edilmesi caiz değildir. Bunun dışında kalan emretmek, davet etmek, haber vermek gibi lafızların Cenâb-ı Hakk'a da Hz. Peygamber'e de nispet edilmesi caizdir. **Sırt çevirirseniz,** yani, Hz. Peygamber'in davet ettiği şeyi kabul etmekten ve ona itaatten yüz çevirirseniz, anlamına gelir. **Bilin ki elçimizin görevi açık bir tebliğden ibarettir.** Şayet ona icâbet etmekten yüz çevirir ve inkâr ederseniz, bunun tebliğde kusur edildiği anlamına gelmeyeceğini beyan etmektedir.

اَللّٰهُ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٣﴾

13. "Allah; O'ndan başka tanrı yoktur; müminler de yalnız O'na dayanıp güvensinler."

Allah; O'ndan başka tanrı yoktur. Bu beyanın, daha önce geçen "Mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur. O'nun her şeye gücü yeter"[29], "Gizlediklerinizi ve açıkladıklarınızı da bilir"[30] ve "Allah her şeyi bilmektedir"[31] meâlindeki

29 et-Tegâbun, 64/1.
30 et-Tegâbun, 64/4.
31 et-Tegâbun, 64/11.

âyetlerin bağlantıları (sıla cümlesi) konumunda bulunmaları mümkündür. Sonra, buradaki **Allah** lafzı, **O'ndan başka ilâh yoktur** ifadesinde geçen niteliklere sahip olan Allah, yani kendisinden başka mâbut bulunmayan Allah demektir. Onların mâbut olarak kabul ettikleri şeyler, daha önce zikredilen bu niteliklere sahip olmadıkları için mâbut sayılmaları mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Müminler de yalnız O'na dayanıp güvensinler. Bu beyan müminle- 203
rin dayanıp güveneceği yegâne varlığın Allah olduğunu açıklamaktadır, müminlerin yardımcıları ve dostları az olsa da. Onlar münafıklar ve kâfirler gibi değildir; çünkü onlar, sayılarının ve yardımcılarının az olduğunu gördüklerinde müminlere tâbi olmayı terkettiler. Allah Teâlâ müminlerin onlardan farklı bir niteliğe sahip olduklarını, sayı çokluğuna değil sadece Cenâb-ı Hakk'a güvendiklerini açıklamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُٓوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ
فَاحْذَرُوهُمْۚ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَح۪يمٌ ﴿١٤﴾

14. "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir."

Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır, onlardan sakının! Bu ilâhî beyan, hakiki düşmanlık mânasına da, düşmanlık fiili anlamına da gelebilir. Şayet hakiki düşmanlık diye yorumlanırsa, âyet iki anlama gelir: Birincisi, açık bir düşmanlık, yani şirk ve küfür düşmanlığı. Bu düşmanlık bir adamın müslüman olup karısının ve çocuğunun kâfir kaldığı zamanda gerçekleşir. Cenâb-ı Hak müminlere, aileleri ve çocukları ile beraber nasıl yaşayacaklarını öğretmekte, onlar kendisini küfre ve şirke çağırdıklarında ise onlara uymaktan sakındırmaktadır. Ama onların sizi davet ettikleri şeyden dolayı işledikleri kusurlarını **affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir.**

Allah Teâlâ, müminlere, müslüman olmamış çocukları ve eşleri ile beraber yaşamaları konusunda affetmeyi ve hoşgörüyü zikrettiği halde müşrik olan anne-baba hakkında böyle söylememekte, "Onlara dünyada iyi davran"[32] meâlindeki âyetle dünyada onlara iyilikle muamele etmelerini buyurmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre bu âyet, kişinin kendi karısı ve çocuğu üzerindeki otoritesini, gücünü ve kudretini geçirebileceği için onlara af ve müsamaha şeklinde kullanmasını emretmektedir. Anne babaya gelince, onlar üzerinde herhangi bir otoritesi, gücü ve kudreti söz konusu değildir; bu yüzden onları af ve müsamaha ile karşılama emrinin anlamı olmaz. Ama her şeye rağmen dünyada onlara iyi muamele etmelerini emretmekte, fakat kötülüğe yönelik sözlerine itaat etmemesi gerektiğini de söylemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki düşmanlığın, münafıkların düşmanlığı gibi gizli bir düşmanlık şeklinde olması da mümkündür. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Siz bilmiyorsunuz, fakat eşleriniz ve çocuklarınız size düşmandır. Binaenaleyh onların gizlice size ihanet ederek
204 helâke düşürmelerinden sakının! [§]Çünkü düşmanlığını içinde gizleyen birinin yemekte, içmekte ve bütün davranışlarında muhatabını mahvetmesinden emin olunamaz. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, onların gizli ihanetinden sakının, çünkü farkında olmadan sizi helâke düşürebilirler, buyurmaktadır. Eğer siz onların kötü davranışlarını bağışlar, bundan dolayı kendilerini sorgulamaz ve onlara müsamaha gösterirseniz, bilin ki Allah da çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Münafıklar korkak ve zayıf olmalarına rağmen Cenâb-ı Hakk'ın müminleri onlardan nasıl sakındırdığına bakmaz mısın? Azîz ve Celîl olan Allah, "Onlar her gürültüyü kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korkun!"[33] buyruğuyla onların gerçek hallerini nasıl ortaya koymaktadır? İşte her ne kadar kendi otoritesi, gücü ve kudreti altında olsalar da, eşler ve çocuklar da böyledir, dolayısıyla onlardan da sakınmak gerekmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyetin hakiki düşmanlık mânasına değil, düşmanlık fiili anlamına gelmesi de mümkündür. Bu da hayatın alışılmış seyrinde görüldüğü gibi eş ve çocuklar, babaları cimriliğe ve başkalarına yardım etmemeye çağırması şeklinde olur. Babalarının başka insanlara iyilik ve ikramda bulunması onlara ağır gelir

---

32 "Eğer annen-baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, bu durumda onlara uyma, ama yine de onlara dünyada iyi davran" (Lukmân, 31/15).

33 el-Münâfikûn, 63/4.

ve bunu istemezler. Bu, dış görünüşüyle bir düşmanlık fiilidir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette onlara, düşmanlık fiilini izhar eden eşlerine ve çocuklarına nasıl davranması gerektiğini öğretmeyi dilemiş ve insanlara ihsan ve ikramda bulunmaktan vazgeçmek konusundaki isteklerinden sakınmalarını emretmiştir: Şayet onların size yaptıklarını **affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir.**

إِنَّمَٓا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌۜ وَاللّٰهُ عِنْدَهُٓ اَجْرٌ عَظ۪يمٌ ﴿١٥﴾

15. "Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah'ın katındadır."

Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır. Burada fitne kelimesi kullanılmıştır; meftûn, yani fitneye uğramış kişiden maksat bir şeye delicesine tutkun ve aşık demektir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Mallarınız ve çocuklarınız, sizin aşık olduğunuz şeylerdir. Onlara yönelik sevginiz Cenâb-ı Hak katındaki büyük mükâfatı elde etme isteğinizi terketmenize sevketmesin. Bu âyetin şu anlama gelmesi de muhtemeldir: Allah Teâlâ, eşleri ve çocukları sizin için boş yere değil, onlarla sizi imtihan etmek için yaratmıştır. O, eş ve çocuk sevgisinin yanında emrettiği ve yasakladığı şeyler konusunda kendisine karşı nasıl hareket edeceğinizi görmek için sizi
denemektedir. Âyetin sonunda Cenâb-ı Hak **[§]büyük mükâfatın Allah'ın** 205
katında olduğunu haber veriyor. Tâ ki mal ve evlat sevgisinin yanında emir ve yasaklarına uyma konusunda büyük zorluğa tahammül etsinler. Âyet-i kerîme için yapılan bu yorum bazı âlimlerin naklettiği şu habere uygun görünmektedir: Mekke'den Medine'ye hicret etmeye niyetlenen bazı müslümanların eşleri ve çocukları babalarına sarılarak, "Allah aşkına bizi bırakmayın, bizi perişan etmeyin" diye yalvarıyorlardı[34]. Ancak âyetin bu konu için inmediği daha doğru gözükmektedir; çünkü bu âyet Medine'de nâzil olmuştur, onların söz konusu fiilleri ise Mekke'de vukû bulmuştur; ancak bunu onlara yazmışlarsa o başka. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

[34] Kelbî, Ebû Salih vasıtasıyla İbn Abbâs'tan şöyle rivayet etmektedir: "Hz. Peygamber (s.a.) Medine'ye hicret etmelerini müminlere emredince, bazılarının eşleri ve çocukları onlara sarılıp 'Allah aşkına bizi perişan etme!' diye hicretten alıkoymak istemişlerdi. Onlar da eşlerine ve çocuklarına acımış ve hicretten vazgeçerek Mekke'de kalmışlardı. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah yukarıdaki âyeti indirmiştir" (Beğavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 24; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 245).

فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَطِيعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْرًا لِاَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٦﴾

16. "O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."

O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının. Bazıları bu âyeti, "Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun!"[35] meâlindeki âyetle neshedildiğini söylemişlerdir. Zira yukarıdaki âyette gücü yettiği ölçüde Allah'a saygısızlıktan sakınmalarını, burada ise onun aksini emretmektedir. Ancak bu görüş isabetli değildir; çünkü "Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun!" meâlindeki âyette, gücünüz yetmeyecek kadar, takatınızın ve gücünüzün ötesinde O'na saygısızlıktan sakının anlamı kastedilmemiştir. Şayet "Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun!" cümlesi böyle anlaşılacak olursa, o zaman takatiniz bitse dahi Allah'a saygısızlıktan sakının diye mâna vermek gerekir. Zira Cenâb-ı Hak, "Eğer onlara kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın, diye emretmiş olsaydık, pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[36] meâlindeki âyetinde olduğu gibi onlara takatlerini bitirecek derecede sakınmayı emretmiş olurdu. Şayet kendilerini öldürmeleri emredilseydi caiz olurdu ama bununla takatleri sona ererdi. İşte yukarıdaki âyet de böyledir. Sonra Cenâb-ı Hak müminlere hafifletmiş, kolaylaştırmış ve **gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının,** buyurmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fakat bu âyet olmasaydı biz yine gücümüz yettiği ölçüde sakınacakken, burada Cenâb-ı Hak **gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının** cümlesini nasıl kullanmıştır? *En doğrusunu Allah bilir ya*, ama bu âyet sanki bir müjde vermektedir; "siz sakınmayı hedef alırsanız Allah da size o sakınma gücünü verecektir" demektedir. Bu aynen, "Bizim uğrumuzda cihat edenleri bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[37] meâlindeki ilâhî beyana ve "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa, bunların güzel karşılığına da inanırsa, biz onu işin kolayına yönlendiririz"[38] anlamındaki âyete benzemektedir.

---

35 "Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin!" (Âl-i İmrân, 3/102).

36 en-Nisâ, 4/66.

37 el-Ankebût, 29/69.

38 el-Leyl, 92/5-7.

[§]Açıklamaya çalıştığımız âyet Mûtezile mezhebinin aleyhine bir delil 206
oluşturur. Çünkü onlar, güç yetirmek (istitâat) fiilden önce gelir, fâilden ayrıdır ve fiil anında öne geçer, demektedir. Şayet böyle olsaydı, **gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının** cümlesindeki istitâat, yani güç yetmek olgusu, onlardan yok olurdu. "Bunlara sımsıkı sarıl!"[39] meâlindeki emir de, "size verdiğimizi sıkı tutun!"[40] anlamındaki buyruk da böyledir. Yani kuvvet onlardan yok olmuştur. Bu durumda kuvvetle almak ve tutmak imkânsızdır. Sözlerimizi teyit eden başka bir âyette de şanı yüce olan Allah "buna gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur"[41] buyurmaktadır. Bu güce yönelik ihtiyaç, aslın bedelini ödemek gerektiğinde ortaya çıkar. Daha önceki bir zamanda gücünün yetmesi ile yetmemesi eşittir.

Dinleyin ve itaat edin! Yani Cenâb-ı Hakk'ın ve resûlünün size emrettiklerini dinleyin. Buradaki **dinleyin** anlamındaki "isme'û" (اسمعوا) kelimesi, Allah'ın size emrettiklerini, Allah ve resûlünün sizi davet ettiği şeyleri kabul edin anlamına da gelir. "Semiallâhu limen hamideh" (سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ) cümlesindeki "semia" kelimesi de icabet etti anlamına gelir[42]**. Kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın.** Yani size rızık olarak verilenden harcayın ki size hayır getirsin; Allah'ın size emrettiklerini kabul etmeniz ve rızık olarak verdiği şeylerden harcamanız, bundan vazgeçmenizden daha hayırlıdır.

Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa. Süfyân b. Uyeyne[43]; buna, kim kendine zulmetmekten korunursa, diye anlam vermiş ve "şuh" (الشُّحُّ) zulüm anlamına gelir, demiştir[44]. Bazıları ise; şuh, içinde hırs bulunan cimriliktir, dedi. **Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa** meâlindeki âyette [§]korunma işi, korunan insanın ancak Allah'ın lütuf ve keremiyle ken- 207
disini koruması[45] mümkün olduğu bilinsin diye, Cenâb-ı Hak kendi zatına

---

39 el-A'râf, 7/145.

40 el-Bakara, 2/63, 93; el-A'râf, 7/171.

41 el-Mücâdile, 58/4.

42 Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İmam 'semiallâhu limen hamideh' (سمع الله لمن حمده) dediği zaman, siz de 'Allâhumme Rabbenâ leke'l-hamd' (اللهم ربّنا لك الحمد) deyin. Zira bu sözü, meleklerin sözüne denk düşen kişinin geçmiş günahları bağışlanır" (Buhârî, "Ezân", 51; Müslim, "Salât", 77).

43 Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî el-Kûfî, Ebû Muhammed; Mekke muhaddisidir. Mevâlîdendir. Kûfe'de doğmuş, Mekke'de yaşamış ve orada vefat etmiştir. Güvenilir hadis hafızlarındandı. İlmi geniş, şânı büyüktü. 198/814 yılında vefat etmiştir (Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 105).

44 Kurtubî, *Tefsîr*, XVIII, 30; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, V, 507.

45 Âyetteki "yûka" (يُوقَ) fiili meçhûldür, fâili mahzuftur, Cenâb-ı Hak'tır. Buna göre mâna şöyle olur: Allah kimi nefsinin cimriliğinden korursa…

nispet etmiştir. Allah Teâlâ'nın "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun!"[46] meâlindeki âyete bakmaz mısın? Allah, kulların bütün fiilleri ancak Cenâb-ı Hakk'ın tedbiri, tevfiki, yönlendirmesi ve takdiri ile olduğu bilinsin diye "bizi cehennem azabından koru"[47] ilâhî kelâmıyla onlara, bizi cehennem azabından koru, demelerini nasıl öğretmektedir? *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa, işte kurtuluşa erecekler onlardır. Bu ilâhî beyan çeşitli hususlara işaret etmektedir. Birincisi, **kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa** meâlindeki cümlenin fâili belirtilmemiştir. Burada şu husus beyan edilmektedir: Kulunu cimrilikten korumak Allah'ın gücü ve mülkü dâhilindedir, O'nun cimrilikten koruduğu kişi kurtuluşa ermiştir. Nitekim "Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur"[48] meâlindeki ilâhî beyanda da Allah'ın yardım ettiği kişinin asla mağlup edilemeyeceğini haber vermektedir. Biz dünyada nefsinin bencilliğinden asla korunamayan kişilerin de, hatta bazan korunan kişilerin de felah bulmadıklarının örneklerini görmekteyiz. Allah'ın vâdi bulunmasına, O'nun yegâne galip olduğunu, asla mağlup edilemeyeceğini haber vermesine rağmen düşmanlarıyla cihat eden kişilerin bazan mağlup olduklarını da görmekteyiz. Bu durumda çeşitli ihtimaller akla gelmektedir: Ya iddia ettiği gibi yardım ve zafer Allah'ın mülkü ve gücü dâhilinde değildir, bu iddiası yalandır; yahut Allah, ona nefsini cimrilikten koruyacak gücünü verdiği halde felaha eremediğine göre verilen bu haber yalandır; yahut da Mûtezile'nin ileri sürdüğü Cenâb-ı Hak, nefsinin bencilliğinden koruyacak her şeyi kuluna vermiş, hazinesinde onu nefsinin bencilliğinden koruyacak hiçbir şey kalmamıştır iddiası yalandır. Burada yalanı, Allah'a veya Mûtezile'ye nispet etmekten başka çare olmadığına
208 göre, [§]âlemlerin Rabb'inden ise Mûtezile'nin verdiği haberlerin yalan olduğunu söylemek daha doğrudur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın verdiği bütün haberler doğrudur; nefsinin bencilliğinden korumak için kuluna vermediği şeyler, O'nun mülkü ve gücü dâhilinde bulunmaktadır. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

İkincisi, tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin son kısmında "dinin ibadete ve hukuka dair emirlerinin yerine getirilmesi kâfirler için de şarttır" diyen kimsenin bu görünüşünün yanlış olduğunu göstermektedir. Çünkü

---

46 et-Tahrîm, 66/6.

47 el-Bakara, 2/201; Âl-i İmrân, 3/16.

48 Âl-i İmrân, 3/160.

Cenâb-ı Hak, bu âyette mutlak bir ifadeyle nefsinin bencilliğinden korunan ve bu hakların gereğini yerine getiren herkesin felah bulacağını vâdetmektedir. Biz dünyada nefsinin bencilliğinden korunan ve malının hakkını ödeyen, malını insanlara cömertçe dağıtan kâfirlerin var olduğunu, ama yine de kurtuluşa eremediklerini görmekteyiz. Şayet bu haklar onun için de şart olsaydı kurtuluşa ererdi. Şu halde bunları edâ etmek kâfir için şart değildir, ancak kabulü şarttır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Aynı âyetin son kısmında büyük günah işleyen birinin, ölünceye kadar ondan tövbe etmese bile kurtulmasının mümkün olduğunu da göstermektedir. Çünkü biz, onun nefsinin bencilliğinden korunduğunu görmekteyiz. Cenâb-ı Hak, nefsinin bencilliğinden korunanın felaha erenler içinde yer alacağını vâdetmektedir. Büyük günah işleyen kişi nefsinin bencilliğinden korununca onun da felaha ereceği ümit edilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنْ تُقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ شَكُورٌ حَل۪يمٌ ﴿١٧﴾

17. "Allah'a güzel bir borç verirseniz O da bunu size fazlasıyla öder ve sizi bağışlar. Allah şükrün karşılığını bol bol verir, cezada ise acele etmez."

Allah'a güzel bir borç verirseniz O da bunu size fazlasıyla öder ve sizi bağışlar. Bu tür âyetlerden bazı yanlış düşünceler çıkarılmaktadır. Birincisi, "Allah fakirdir, biz zenginiz"[49] diyen yahudilerin düşüncesidir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın "Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenler"[50] meâlindeki ilâhî beyanı duyduklarında öyle söylemişlerdi. Borç istemek dünyada, insanın borç aldığı o şeye muhtaç olduğu anlamına gelir. "Allah müminlerin mallarını ve canlarını satın almıştır"[51] meâlindeki âyet de böyledir;
[§]satın almak, müşterinin ona olan ihtiyacını gösterir. Allah Teâlâ kullarına, 209
"size pek değerli ödül vardır" diyerek onları çalıştırır. Yahudiler yine derler ki başkasını çalıştıran kimse menfaatinin kendisine geleceği için çalıştırır, dolayısıyla onun çalışmasına ihtiyacı var demektir. İşte bu mantığa dayanarak onlar Allah'ın fakir ve muhtaç olduğunu zannetmişlerdir.

49 Âl-i İmrân, 3/181.

50 "Muhtaçlara yardım eden erkeklere, muhtaçlara yardım eden kadınlara ve Allah'a (O'nun muhtaç kullarına) güzel bir ödünç verenlere bu fazlasıyla ödenecektir. Ayrıca onlara pek değerli bir ödül de vardır" (el-Hadîd, 57/18).

51 et-Tevbe, 9/111.

[İkincisi,] Mûtezile mensupları kulun canının ve malının gerçek mânada kendi mülkü olduğunu, bunun mülkiyeti ve yönetilmesinde Allah'ın hiçbir müdahelesinin bulunmadığını zannetmişler ve şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak, kullarından borç istemiştir, halbuki dünyada insan kendine ait mülkü borç olarak istemez. Fakat Cenâb-ı Hak insanlardan borç veya satınalma ile talep edince malın gerçekte insanın mülkü olduğunu gösterir. Sözünü ettiğimiz konuda, Mûtezile'nin temel görüşünün bundan ibaret olduğunun delili de şudur: Allah Teâlâ bir bedeli olmadan hiçbir kimseye hastalık vermez, hiçbir hayvana da acı çektirmez. Bir şeyi yapmaya, ancak bir bedel ve karşılıkla sahip olan kimse gerçekte ona mâlik değildir. İşte bu gerekçeler Mûtezile'ye göre, Allah'ın hakiki mâlik olmadığını, hakiki mülkiyetin kula ait bulunduğunu gösterir. Gerek yahudilerin, gerekse Mûtezile'nin bu düşünceleri, "Cenâb-ı Hak kuluna dinî için sadece en uygun olan işi yapar" şeklindeki iddialarından [aslah] kaynaklanmış olabilir. Buna dayanarak yahudiler, Allah Teâlâ yapması gerekeni mutlaka yapmak zorundadır, şayet yapmazsa zâlim olur, demişlerdir. Karşı bir hakla veya yapmış olduğu bir işle cezalandırılan kimsenin işi hakikatte başkası için yapıldığını gösterir ve bu sebeple kişi cezalandırılır. Bundan dolayı biz diyoruz ki, onların iddiaları aslah (en uygun) teorisine dayanır. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

Hakîmler, akıl sahibi ve aklından istifade edilen insanlar ise söz konusu âyetleri, Cenâb-ı Hakk'ın nihayetsiz keremi ve sonsuz zenginliği diye yorumlamışlardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kullarına önce vermekte, sonra bu nimetinin sürekli bir bedelle devam etmesi, yani âhiret mutluluğunu kazanması için ondan verdiğini borç olarak istemektedir. Lütfettiği kişiye lütfunun sürekli olma-
210 sını isteyen kimse ise lütufkârlığın son noktasında bulunmaktadır. [§]Allah kulundan fâni olan canını da, ona ebedî bir hayatı lütfetmek üzere istemektedir; bu ise çok büyük bir cömertliktir. Kölelerine iş veren, kendisini cömert, şerefli ve asîl olmakla, sonra onları ebedî bir şerefle mükâfatlandıracağını da vâdederse bu, onun çok büyük bir zengin olduğunu gösterir. İşte bu âyetler Allah Teâlâ'nın çok cömert ve Kerîm olduğunu, zenginliğinin sınırının bulunmadığını, kereminin ve cömertliğinin de aklımızın idrak edemeyeceği düzeyde olduğunu göstermektedir. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.* Cenâb-ı Hakk'ın kereminin ve cömertliğinin sınırsız olduğunu gösteren hususlardan biri de, fakirlerimize ve yakın akrabamıza verdiğimiz sadakalarımızı, kendisine verilen bir borç kabul etmesi ve kulun kendisi için çalışmasına da mükâfat vereceğini, insanın yapmış olduğu her şeyin mutlaka bir karşılığının bulunduğunu vâdetmesidir. Hiç şüphe yok ki bu, kerem ve cömertliğin zirve noktasıdır. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

Allah'a güzel bir borç verirseniz meâlindeki beyanda geçen "karz" (القرض) yani borç lafzına bazıları kesip ayırmak diye anlam vermiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, sanki şöyle buyurmaktadır: Mallarınızdan Allah için güzel bir pay ayırın. Bazıları da "Allah'a güzel bir ödünç verin"[52] meâlindeki âyetine, "ihtiyacınızdan fazla olan malınızı Cenâb-ı Hakk'a yönelik güzel bir borç olarak fakirlerinize verin ki, Allah da ihtiyacınız olduğunda size bunun karşılığını versin" diye anlam vermişlerdir. **Allah da bunu size fazlasıyla öder.** Yani dünyada Allah için yaptığınız harcamalarla şereflendiğiniz ve zinetlendiğiniz için Allah bunun sevabını size âhirette kat kat fazlasıyla öder.

Allah şükrün karşılığını bol bol verir, cezada ise acele etmez. "Şekûr" (الشكور), yani size verdiği şeyi kendisine ikram etmenizden dolayı Allah size teşekkür etmektedir. "Halîm" (الحليم) Allah'ın kendisini hilim ile, yani müsamahalı ve hoşgörülü olmakla nitelemesi demektir. Mûtezile'ye göre ise Cenâb-ı Hak için böyle bir nitelik gerçekleşmez. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Bir insan cezayı hak ediyorsa, Allah Teâlâ lütfedip onu tehir edemez. Tehir etmesi halinde ise bu tehiri en uygun (aslah) olduğu için yapmış olur. Kendisine gerekli bulunan bir hakkı ödeyenin ise yumuşak tabiatli olmakla nitelenemeyeceği
mâlumdur. [§]Bu itiraza şöyle cevap verilir: Allah zulüm ve haksızlıktan sa- 211
kınır. Hilim, yani yumuşak huyluluk ise hak edene cezayı tehir etmek, vazgeçmek ve onu bağışlamak suretiyle yumuşak davranmaktır, bu durumda onun hilimle nitelenmesi doğru olur. Ama tehir etmesi gerekli olan bir kimse hilimle nitelendirilemez.

عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

18. "Allah, akıl ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de bilir; O üstündür, hikmet sahibidir."

Allah, akıl ve duyularla idrak edilemeyeni de edileni de bilir. Yani insanların fiillerinden meleklere gizli kalanlarını, açık olanlarını da bilir. Yahut insanların bilemediklerini de, görüp bildiklerini de bilir. **O üstündür, hikmet sahibidir** meâlindeki beyanda geçen "Azîz" (العزيز) lafzı, hiçbir şeyin kendisini âciz bırakamadığı en üstün varlık anlamına gelir. "Hakîm" (الحكيم) de tedbirinde hiç hata bulunmayan demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de tekrarlanan üslup ve ifade şudur ki o, kâfirlerin yaratılışını belirttikten sonra Azîz ve Hakîm lafızlarını zikreder; tâ ki kâfirlere ait bozgunculuğun, Allah'ın hikmetinde ve tedbirinde

52 el-Müzzemmil, 73/20.

bir gevşeklik gerektirmediği, O'nun üstünlüğünü ve otoritesini iptal etmediği bilinsin. Çünkü ifsat edeceğini bildiği halde, başkası için bir şey yapan kimse onun tedbirdeki bilgisizliğini gösterir. Kölesini, kendisini mahvedecek işte çalıştıran kimsenin bu davranışı onun zelil olduğunu gösterir. Allah Teâlâ'nın, kâfirleri yarattığını belirttikten sonra kendisinin azîz olduğunu söylemesi, onların küfrünün Allah'ın izzetini eksiltmediği bilinsin diyedir. Dolayısıyla bu durumda O'na zillet bulaşmaz, zira kâfirlerin bozgunculuk yapması, O'nu hikmet ve tedbirin dışına çıkarmaz. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَٓاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا
الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللّٰهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ
اِلَّٓا اَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ
اللّٰهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْر۪ي لَعَلَّ اللّٰهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا ﴿١﴾

1. "Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin. Rabb'iniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir."

[İddet]

Ey peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın. *En doğrusunu Allah bilir ya*, burada dolaylı bir ifade olmalıdır. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Ey peygamber! Ümmetine, eşlerinizi boşamak istediğinizde, iddetlerini gözeterek boşayın, diye söyle! Âyetin böyle anlaşılması gerektiğinin delili de, devamındaki hitap cümlesinin **kadınları boşayacağınız zaman, iddetlerini gözeterek boşayınız,** şeklinde kullanılmış olmasıdır. Yahut da âyet Hz. Peygamber'e (s.a.) hitap etmekte, fakat ümmeti kastedilmektedir; Kur'ân-ı Kerîm'de bunun örnekleri çoktur. **İddetlerini gözeterek boşayın;** Allah Teâlâ, boşamanın, iddet gözetilerek yapılması gerek-

1 Bu sûre Medine'de nâzil olmuştur ve on iki âyettir.

tiğini emretmekte ve fakat iddet gözeterek boşamanın nasıl olacağını açıklamamaktadır. Âyetin bazı kırâatlerinde **iddetlerinin önünde boşayın** şeklinde bir zaman tayini yer almaktadır[2]. Bu açıklamanın yapılmamasının sebebi şudur: Resûlullah (s.a) onu ashabına açıklamış, onlar da bunu anlamış dolayısıyla Allah Teâlâ âyette açıklamaya yer vermemiştir, yahut da içtihatla anlamaları için bilginin beyanını müminlere havale etmiştir. Sonra, "iddetlerinin önünde" meâlindeki ifade, iddetten önce mânasına geldiği gibi iddetlerinin ön
214 tarafında -ki ondan maksat da hayızdır- anlamına da gelir. [§]İddet müddetinin temizlikle başladığını söyleyenler, "kubul" (قُبُل) kelimesinin "temizliğin başında" anlamından kinâye olduğunu ifade ederler. Bunun, hayızla başladığını söyleyenler ise, "kubul" lafzına iddetin ön tarafı anlamını verirler ki o da hayızın başıdır. Şimdi bu iki yorumdan hangisinin daha münasip olduğuna bakmamız gerekir. Kocanın, kadınla ilişkide bulunulmadığı bir temizlik müddetinin sonunda boşanması gerektiğinde fakihlerin icmâı vardır. Bu durum, "kubul" kelimesini, iddetin önündeki zaman diye yorumlamanın daha doğru olduğunu göstermektedir. Bu da hayızdır, dolayısıyla hayızla iddete başlamak daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Azîz ve Celîl olan Allah'ın **iddeti sayın** emrinden iki şey anlaşılır: Birincisi, iddet süresi içinde uyulması gereken hükümleri ve hakları koruyup yerine getirin. İkincisi, kadınların iddetlerini koruyun, bundan maksat da beklemek zorunda oldukları hayız sayısıdır, bunun az veya çok olmamasıdır. Sonra, Allah Teâlâ'nın bu "sayma" işini kocalara yüklemesinin iki sebebi olabilir: Birincisi, o süre zarfında kadının hakları ve maişetinin kocaların sorumluluğunda bulunmasıdır. İkincisi, iddet süresi içerisinde çocukların korunup güven altına alınmasından doğan faydanın da onlara ait bulunmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Rabb'iniz Allah'a saygısızlıktan sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Buradaki **onları evlerinden** anlamına gelen ifade -Allah kendilerine rahmet eylesin- âlimlerimize ait bir görüşün doğruluğunu göstermektedir. Şöyle ki adamın biri, falancının evine girmeyeceğine dair yemin etse, sonra da girse, o kişi orada emanetçi veya kiracı olarak bulunsa bile yeminini bozmuş olur. Bunun delili, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Cenâb-ı Hakk'ın, evlerin mülkiyeti hakikatte kocalarına ait olduğu halde onu kadına nispet etmesidir. Yüce

2 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, III, 315-316; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 190.

Allah'ın "O kadınları kendi oturduğunuz yerde oturtun"[3] meâlindeki âyetine bakmaz mısın? Sonra da Cenâb-ı Hak **onları evlerinden çıkarmayın** buyurmaktadır. Buradaki **evlerinden** tamlaması ile, kocalarının onları iskân etmiş olduğu ev kastedilmiştir. İşte evin kadına nispet edilmesi sahih olunca, mezhep âlimlerimizin görüşünün sahih olduğu da ortaya çıkmış olur. [§]İmam 215
Şâfiî, falancının "meskenine" girmeyeceğine yemin eden, sonra da onun kiracı olarak oturduğu meskene giren kişi hakkında yeminini bozmuş olur demiş; falanın evine (beyt) girmeyeceğim diye yemin eden kimse ise yeminini bozmuş olmaz, demiştir. O, yeminini bozmuş sayılacağına "mesken" lafzı ile delil getirmiştir, çünkü yapılan yemin, içinde oturulan meskenin hakikatidir. Şayet bu durum, onun yemininin bozulmuş sayılacağının delili ise ve o adamın içinde yaşadığı meskene girmekle yemini bozuluyorsa, onun geceyi geçirmiş olduğu eve (beyt) girmesiyle de yemini bozulmuş olmalıdır. Bilinmelidir ki yeminin bozulması meselesi "beyt" (البيت), yani ev anlamındaki kelimeye daha yakındır, çünkü Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, içinde geceyi emanetçi olarak geçirmiş olsalar da evleri (buyût) kadınlara nispet etmiştir; fakat bu muhteva "süknâ" (سكنى) kökünde bulunmamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça. Burada apaçık anlamına gelen kelime "mubeyyine" (مُبَيِّنَة) diye de, "mubeyyene" (مُبَيَّنَة) diye de okunmuştur[4]. Bazıları buradaki istisnâyı, **onları evlerinden çıkarmayın** meâlindeki cümleye, bazıları da **onlar da çıkmasınlar** anlamındaki cümleye bağlar. Bunların her birinin ikişer açıklaması vardır: Birincisi, **apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar** meâlindeki cümleye kadının zina etmesi kastedilmiştir; yani zina ederlerse kendilerine had uygulanması için evden çıkarın! [İkincisi,] kocasının aile efradına karşı kötü dil kullanmaları kastedilmiştir. Buna göre de, kötü dil kullanmaları halinde onları evden çıkarın, denilmektedir.

İstisnayı **onlar da evden çıkmasınlar** meâlindeki cümleye bağlayanlar buna "lâkin" (لكن), yani fakat mânası verirler. Bu, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın "Orada boş söz işitmezler, kendilerine yalnız esenlik dilenir"[5] meâlindeki âyeti gibidir. Yani orada boş söz değil, fakat hoş söz duyarlar. [§]Bu âyette "selâm" (السلام) 216
lafzının "lağv" (اللغو) kelimesinden istisnâ edilmesi ihtimali yoktur. Çünkü lağivde selâmet yoktur ki ondan istinâ edilmiş olsun. Allah Teâlâ'nın **apaçık bir**

3 et-Talâk, 65/6.

4 bk. Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, IX, 500.

5 Meryem, 19/62.

hayâsızlık yapmış olmadıkça kendileri de çıkmasınlar, buyurması da bunun gibidir. O, sanki şöyle buyurmuştur: Onlar çıkmasınlar, fakat çıkacak olurlarsa bu hayâsızlıktan olur. Bu durum, buradaki çıkış yasağının intikale değil, bizâtihî çıkma fiiline yönelik olduğuna işaret eder.

Diğer bir açıdan âyete bakıldığında, "bir hayâsızlık yapmış olmadıkça evlerinden çıkmasınlar" ifadesi göze çarpar, şayet çıkarlarsa bir hayâsızlığa düşmelerinden korkulur. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Efendisinin izni olmadan evlenen köle zinakârdır"[6]. Bunun anlamı, şayet izinsiz evlenir ve ilişkide bulunursa zina etmiş sayılır şeklindedir. O'nun, evlenerek ilişkide bulunmasından ve bunun da zina sayılabileceğinden korkulduğu için izinsiz evlenmesi yasaklanmıştır, yoksa bizâtihî evlenmenin zina olacağı anlamında değildir. İşte **bir hayâsızlık yapmış olmadıkça evlerinden çıkmasınlar** meâlindeki beyanda getirilen yasaklama, bizâtihî evden çıkmasına değil, bunun kendisini hayâsızlığa götüren bir vasıta ve yol olmasına yöneliktir. Sonra da Allah Teâlâ burada **apaçık** anlamına gelen "mubeyyine" (مبيّنة) lafzını kullanmaktadır. Bu lafzı "mubeyyine" (yâ'nın kesresi ile) diye okuyanlara göre mâna şudur: Kişi kötülüğü düşündüğü zaman onun gerçekten hayasız olduğunu anlar. "Mubeyyene" (yâ'nın fethası ile)[7] okuyana göre ise onun hayâsız oluşu, deliller ve hüccetlerle apaçıktır, anlamını kasteder.

[Allah'ın Koyduğu Sınırlar]

Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlarıdır. "Hudûd" (حدود) engeller, geçilmesi helâl olmayan yasaklar demektir. Buradan hareketle kapıcıya haddâd (الحدّاد) denilmiştir, çünkü onun koyduğu sınırlar her nevi eşyanın o sınırı geçmesine mani olmaktadır. Haddin gerçek anlamı varılan son nokta, ötesine geçilemeyen sınır demektir. Durum böyle olunca bunu tefsir edecek olan kişi, isterse onu itâat ile mâsiyet veya helâl ile haram arasındaki sınır diye yorumlar, çünkü Cenâb-ı Hak bu âyette çeşitli yasakları zikretmiş ve bütün bunları "sınırlar" diye anmıştır.

Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa aslında kendisine yazık etmiş olur. Yani kendine zarar vermiş olur. Bu ilâhî beyanın anlamı şöyle de olabilir: Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu sınırı aşan kimse, kendisini, Rabb'inin koymadığı bir mekâna koymuş olur. Zulmün gerçek anlamı, bir şeyi ait olmadığı yere koymaktır. Âyetin diğer bir yorumu da şöyledir: Allah'ın koyduğu engelleri ve

---

6 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 377; Tirmizî, "Nikâh", 21.

7 Âsım, İbn Muhaysın ve Hasan'dan naklen İbn Kesîr ve Ebû Bekir "mubeyyene" yâ'nın fethi ile okumuştur (Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, IX, 500).

yasakları aşan kimse [§]kendine zulmetmiş olur. Cenâb-ı Hak, konulan ya- 217
sakların yol açtığı fayda ve zararlar Allah'a değil imtihan edilenlerin şahsına döneceğini ifade etmektedir.

Bilemezsin ki belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir. Yani karısını boşamasın, çünkü boşayacak olursa, belki de Allah, ondan sonra yaptığı şeyden bir pişmanlık veya kadına bir arzu yaratacaktır, bunu bilemez. Burada yasağın bizâtihî talâka işaret ettiği görülmektedir. Talâkın ilâhî hikmet gereği istenmeyen bir şey olduğunu daha önce açıklamıştık. Zira o, Allah'a yaklaşma vasıtalarından biri değildir ki onunla Allah'a daha yakın olunsun, faydalı bir iş değildir ki onunla daha çok fayda elde edilsin. Bilâkis ondan maksat eğitmek ve kurtuluştur. Tek talâk vermek fazlasına da yeterlidir. Bu âyet sanki bizâtihî talâktan ve birden fazla talâk vermekten sakınmaya işaret etmektedir.

Bilemezsin ki belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir. Bu beyanın yorumundan maksat, şayet kadına arzu duymak ve geçmişe dair pişmanlık duymaksa bu, Mûtezile'ye ait görüşlerin yanlış olduğunu gösterir. Şöyle ki arzu ve pişmanlık, kullara ait fiillerdendir. Halbuki **bilemezsin ki belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir,** meâlindeki cümlede Allah onu kendi zatına nispet etmektedir. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, kulların fiillerini bir eylem ve tedbir olarak yarattığı ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şâfiî âlimleri şöyle demiştir: **Onları boşayın** anlamındaki "fetallıkûhunne" (فطلّقوهنّ) sözü, talâkın sayısını değil boşama vaktini ifade eder. Koca, kaç kez talâk verecekse o vakitte verir. Ancak bu görüş doğru değildir; çünkü bu âyet ancak iki şekilde yorumlanırsa doğru olur: Maksat ya talâkın miktarı konusunda insanlar arasında yerleşen anlayıştır, ya da onun hikmeti konusundaki anlayıştır. **Onları boşayın** meâlindeki beyandan sözünü ettiğimiz iki cihetten de üç talâk mânası çıkmaz. Bir insan başka birine "karımı boşadım" dese, bunun üç talâka işaret etmesi için, onun üç talâka niyet etmiş olması gerektiğine bakmaz mısın? İşte bu da, söz konusu âyetten sayı olarak üç talâkın anlaşıla-
mayacağını gösterir. Meselenin hikmet yönüne gelince; [§]daha önce de belirt- 218
tiğimiz üzere talâk, Allah'a yaklaşma vasıtalarından biri değildir ki daha yakın olabilmek için daha çok talâk verilmesi istensin; faydalı bir iş değildir ki daha çok fayda görmek için daha çok talâk verilmiş olsun. Ondan maksat sadece terbiye etmek ve kurtuluştur. Buradan da onun ruhsat anlamında meşru görüldüğü sonucu çıkar. Ruhsatların ise bir eylemin çok yapılması ile ilgisi yoktur.

Durum böyle olunca, **onları iddetlerini gözeterek boşayın** meâlindeki cümleden üç kez boşayın anlamı çıkmaz. Talâkın sayısını bildirmek, onun vaktini bildirmekten daha uygundur; çünkü talâk için tayin edilen vaktin geçmesi ona zarar vermez. Fakat şüphe yok ki talâk sayısının fazla yapılması kendisine zarar verir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onları boşayın** anlamındaki cümleden üç talâk kastedilmediğinin delillerinden biri de, "Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları uygun biçimde tutun"[8] meâlindeki âyettir. Buna göre, şayet üç talâk kastedilseydi onları nikâhlarında tutmalarının mümkün olmayacağında şüphe yoktur. **Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun,** anlamındaki ifadenin, daha önce geçen **onları boşayın** cümledeki talâka işaret ettiği de mâlumdur. Şayet maksat üç talâk olsaydı, **onları ya uygun biçimde tutun** diye buyurulmasının anlamı kalmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهٖ
مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا
﴿٢﴾ وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ
حَسْبُهُ اِنَّ اللّٰهَ بَالِغُ اَمْرِهٖ قَدْ جَعَلَ اللّٰهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا ﴿٣﴾

2. "Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir."

3. "Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur."

Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın. Bu âyette çeşitli faydalar ile fıkıh ve fıkhî hükümler açısından muhtelif deliller vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, **ya uygun**

---

[8] et-Talâk, 65/2.

biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın, diye buyurmaktadır. Âyette geçen “mâruf” (معروف) kelimesi, örfte bir söz türünden olmaktan çok fiil türündendir. Çünkü ancak davranış türünden olarak o kadına iyilik, infak ve benzeri hususlarda güzel muamele yapılmış olur. Bu ise bir fiil türüdür. Öyleyse kadını mâruf şekilde tutmanın hakikati, ancak ona karşı olan davranıştır. Bundan dolayı biz diyoruz ki koca, fiil olarak karısına dönerse, bu rücû sayılır.

[§]Şayet “Cenâb-ı Hak içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun, buyurmadı mı? Söz olmadan sadece fiil yoluyla şahit tutmak nasıl olacak?” diye bir soru sorulursa buna şu cevap verilir: Cenâb-ı Hakk’ın **şahit tutun** buyurması, herkes bilir ki bu iş zaten şahitlerin huzurunda yapılıyorsa, o zaman şahit tutmanın anlamı olmaz. Onlar olayı duyduklarında, ister şahitlik etsinler ister etmesinler, zaten ona şahit olmuşlardır. Durum böyle olunca, bu şahit tutmak emri, daha önce geçen **onları uygun biçimde tutun** hükmüne dayandığı ortaya çıkar. Bunun ise fiillere uygulanması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.* Meseleye başka bir açıdan baktığımızda, “alışveriş yaptığınızda şahit tutun”[9] meâlindeki âyette şahit tutulması emredilmesine rağmen şahitsiz yapılan her türlü akit de caizdir. Şahit tutulması şartı akdi kuvvetlendirmek içindir, Hz. Peygamber’in (s.a.) “şahitsiz nikâh olmaz”[10] buyurduğu gibi bu kuvvetlendirme ancak şahitlerin varlığı ile mümkün olur. Buna göre **içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun** beyanındaki şahit tutma emri, bu işi şahitsiz olarak yapmanın da doğru olacağını gösterir. *En doğrusunu Allah bilir.* 219

Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları uygun biçimde tutun. Bu beyan, boşanmak için üç temizlik halinin beklenmesi gerektiğini emreden âyetteki “kurû’” (قروء) lafzından kastedilen mânanın[11] hayız olduğuna da işaret eder. Çünkü buna benzer beyanlar Allah’ın kitabının çeşitli yerlerinde zikredilmiştir: Cenâb-ı Hak bir yerde “kadınlar bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size sorumluluk yoktur”[12] diye buyurmakta, başka bir yerde de “kadınlar bekleme sürelerini tamamladıklarında, aralarında mâkul ve meşru ölçülerde rızalaştıkları takdirde boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın”[13] buyurmaktadır. Yukarıdaki âyette de **bekleme sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları uygun biçimde tutun,** diye emredilmiştir. Bu âyetlerin, konuları aynı

9 el-Bakara, 2/282.
10 Tirmizî, “Nikâh”, 15.
11 bk. el-Bakara, 2/228.
12 el-Bakara, 2/234.
13 el-Bakara, 2/232.

olsa da lafızlarının anlamları farklıdır. Burada, süreyi doldurmak ifadesi ile ya süreyi tamamlayıp bitirmek ya da bitmeye yaklaşmak kastedilmiştir, şeklindeki iki farklı görüş bulunmaktadır. Süreyi bitirmeye yaklaşmak söz konusu
220 olduğunda, bu görev kocaya düşer. [§]Çünkü süre tamamlanmadan önce kadınları tutmak erkeklerin hakkıdır. Erkekler, süre dolmadan kadınlarda hak sahibidirler, ama süre dolduktan sonra hakları biter. İşte buradaki **sürelerini doldurduklarında** anlamındaki cümle ile süreyi tamamlanmasını değil tamamlamaya yaklaşmak, tamamlamaya yakın zamanı gözetmek kastedildiği sabit olunca, âyetteki "akrâ" (الاقراء) kelimesi ile hayızın kastedildiği de anlaşılmış olur. Zira maksat temizlik olsaydı süreyi tamamlamaya yaklaşmanın anlamı kalmazdı, çünkü çok olması açısından temizlik süresinin sonu yoktur. Halbuki hayızın, bilinen bir süresi vardır; onun süresi ya on gündür veya daha azdır. Şayet on gün ise bu sayılarak bilinir. Eğer on günden az ise, kan kesildiği zaman henüz yıkanmadan da kocası karısına dönüş yapabilir. İşte bu, süreyi tamamlamaya yaklaşmaktır. Sözünü ettiğimiz bu husus ise temizlik günleri ile gerçekleşmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, Cenâb-ı Hak burada **onları uygun biçimde tutun,** buyurmaktadır. Buradaki tutmak emri zâhirde, iddet süresi içinde kadının, erkeğin mülkiyetinde olduğunu göstermektedir. Nitekim başka bir âyette, "kocaları, onları kendilerine geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidirler"[14] buyurmaktadır. Bu beyan, kadını geri alma emrinin uygulanabilmesi için sürenin bulunması gerektiğini göstermektedir. Bu ise, ric'î talâkta ilişkinin haram olduğu görüşünde olan Şâfiî'ye delil oluşturur. *En doğrusunu Allah bilir ya*, ama bize göre bunun mânasını, **yahut onlardan uygun biçimde ayrılın,** ifadesiyle anlarız. Verilen talâkın varlığından sonra bu ifadenin kullanılması, onunla ayrılığın kastedilmediğini gösterir. Onun anlamı şudur: O kadınları iddetleri sona erene kadar terk edin, sonra onlardan ayrılırsınız. Bu durumda verilen o talâkla bir çeşit ayrılık ortaya çıkmış demektir; şöyle ki iddetleri sona ermesi halinde onlardan ayrılmak hak ve meşru hale gelir ve böylece hemen ayrılma durumu ortaya çıkar. Bu sebeple **Onları nikâhınızda tutun** emri mülkiyetin devamına, "kocaları onları kendilerine geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidirler"[15] meâlindeki beyan da talâkla oluşan şüphenin kaldırılmasına yönelik olur.

14 el-Bakara, 2/228.
15 el-Bakara, 2/228.

[§]Bu anlayış, Cenâb-ı Hakk'ın "Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geriye kadınlarına dönerlerse, Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir"[16] meâlindeki beyanın muhtevasına da uygun düşmektedir. Bu âyette "dönerlerse" anlamına gelen "fey'" (الفىء) lafzından maksat rücû etmektir. Bilindiği üzere "îlâ" (الايلاء) ile yani eşine yaklaşmamaya yemin etmekle ayrılığın vukû bulmadığı herkesin mâlumudur. Ama sonuç itibariyle ayrılık gerektiren îlâ şu anda da ayrılık şüphesini icap ettirir. Bundan maksat da nikâhın zevâlinin tahakkukudur. Buradaki şüpheyi gidermek için de âyette "fey'" lafzı kullanılmıştır. Erkeğin kadını terketmesi fiili, kadına boşama kararı olarak dönmez. Açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. 221

"Mâ'rûf" (معروف) kelimesine gelince, biri sana bir iş yapar, sen de onu anlayıp güzel kabul edersen o mâruftur, şayet onu reddeder ve kötü görürsen, mâruf değildir; yahut Cenâb-ı Hakk'ın bize bu âyette öğretmiş olduğu müracaât (dönme) ve mufârekāt (ayrılma) uygulamalarıdır. Gerçek anlamda mâruf olan kalplerin tatmin olduğu, ruhların huzur ve sükûn bulduğu şeydir.

İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun. Buradaki **içinizden adaletli iki kişi** meâlindeki beyan şu demektir: İçimizde fâsıklar da bulunabilir, fakat fısk kişiyi imandan çıkarmaz. Başka bir âyette geçen "rıza göstereceğiniz şahitler"[17] meâlindeki ifade de bunun gibidir. Yani aramızda bazan razı olunamayacak kişiler de olacaktır; onlardaki razı olunmayan nitelik, kendilerini imandan çıkarmaz.

[Şahitlik Allah İcin Yapılmalı]

Şahitliği Allah için özenle yerine getirin. Cenâb-ı Hak burada, şahitliği kendi zatına nispet etmekle, yapılan şahitliğin davalı taraflardan birine zarar, diğerine fayda vermesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etmiş ve sanki şöyle demiştir: Şahitlik yapanlardan bazıları şahitliğinin fayda sağlayacağı kişinin memnuniyetine veya öfkesine bakmasın, siz bu görevinizi sadece Allah Teâlâ için yapın.

[§]**İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur.** Öğüt, 222
inansın inanmasın herkese verilir, fakat burada, verilen öğütten istifade edeceği bilinen Allah'a ve âhiret gününe inanan insanlar kastedilmektedir. "Sen

16 el-Bakara, 2/226-227.
17 el-Bakara, 2/282.

ancak zikre uyanı uyarabilirsin”[18] meâlindeki âyet de aynı anlamdadır. Yani uyarmak, ancak Kur’ân’a uyan insanlara fayda verir. “Onu hakkını vererek okuyanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır”[19] meâlindeki âyet de aynı anlamdadır. Yani iman edenler, Kur’ân’ı okumaktan faydalanırlar. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu âyette geçen **verilen öğüt** anlamındaki ifade, önceki âyetlerde geçen talâk, iddet, kadınları evlerinden çıkarmama ve onların nafakasını karşılama konularında verilen emirler anlamına gelir. Bu emirlere uyanlar ve bu âyetlerde getirilen yasaklardan kaçınanlar, ancak Allah’a ve âhiret gününe iman edenlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Takvâ]

Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa, Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Daha önce anlattığımıza göre “takvâ” (التقوى) kelimesinin, tek başına zikredildiğinde çeşitli emirleri ve nehiyleri düzenlediğini daha önce açıkladık. “Birr” (البِرُّ) ve “ihsân” (الإحْسان) lafızlarıyla birlikte zikredildiğinde ise her biri ayrı mânaya gelir. Bu âyette takvâ kavramı tek başına zikredilmiştir, dolayısıyla bazı emirleri ve nehiyleri düzenlemiş olması muhtemeldir. Şimdi, **kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa** meâlindeki beyanda açıklanan birtakım sınırlar kastedilmiştir, kim o sınırları ihlal etmezse demektir. **Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir,** mânasına gelmesi mümkündür. Yahut, kim emrettiği ve nehyettiği konularda **Allah’a saygısızlıktan sakınırsa,** şüpheli şeylerden korumak ve haramlardan uzaklaştırmak konusunda **Allah ona bir çıkış yolu gösterir.** Bu beyanın hüküm açıklanmayan sınırlarla şüpheli olan sınırlar anlamına gelir. Veya **kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa** yani, kim emrettiği ve nehyettiği hususlar uygun şekilde gayret ederse, onu hidâyete sevketmek ve gideceği yola iletmek için **Allah ona bir çıkış yolu gösterir.** Cenâb-ı Hakk’ın “bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz”[20] buyurduğuna bakmaz mısın?

Takvâya sarılan insanın dünya ve âhiret hayırlarına nail olması mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ takvâyı ve onun peşinden gelen çeşitli âyetlerde zikretmiştir: Bir yerde **kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa, Allah kendisine**

---

18 Yâsîn, 36/11.

19 “Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okuyanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır” (el-Bakara, 2/121).

20 el-Ankebût, 29/69.

bir çıkış yolu gösterir, buyurmuş; başka bir yerde [§]"kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir"[21], buyurmuş; diğer bir âyette "Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük bir karşılık verir"[22], buyurmuş; bir diğerinde "Allah, takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır"[23], buyurmuş; yani Cenâb-ı Hak kendisine karşı saygılı davrananlara yardım etmek, destek olmak, başarılı kılmak ve korumak suretiyle onlarla beraber olduğunu beyan etmiştir. Allah'ın yardım ettiği insanı kimse mağlup edemez. O'nun koruduğu birini kimse saptıramaz. İşte insan bu iki özelliğe sahip olursa, dünya ve âhiretin bütün hayırlarına ulaşır. **Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa** meâlindeki cümle, kim Allah'ın cezasından sakınırsa, dünyada sıkıntıya uğramaktan, ölümün sarhoşluğundan ve sıkıntısından, âhiret sıkıntılarından ve belalarından **ona bir çıkış yolu gösterir,** anlamına gelmesi de mümkündür. Kezâ kim kazancında ve ticaretinde **Allah'a saygısızlıktan sakınırsa,** Cenâb-ı Hak şüpheli ve haram olan şeylerden salim olması için **ona bir çıkış yolu gösterir,** anlamına da gelebilir. Nihayet burada geçen âyetlerde konulan sınırlara uyup kadınlarla arkadaşlık konusunda kendisine emredilen çizgiyi koruyarak **kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa,** Allah onun önem verdiği her iki cihetten de **kendisine bir çıkış yolu gösterir,** anlamlarına da gelir. 223

Ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Bu cümlenin, kişi, âyette belirtilen sınırları koruduğu zaman belirttiğimiz şekilde mal ve kadın konusunda onu rızıklandırır, anlamına gelmesi mümkündür. Bunun her türlü ticaret ve kazanç yolları anlamında kullanılmış olması da mümkündür. Çünkü tüccarlar, ticaretlerine kattıkları şüpheli işlemler ve haramlardan dolayı kazanıp mallarını çoğalttıklarını zannederler; bunlardan uzak durdukları takdirde ise aynı şekilde kazanamayacaklarını düşünürler. İşte Cenâb-ı Hak onlara, ticaretlerinde şüpheli ve haram olan şeylerden uzak durdukları takdirde hiç beklemedikleri yerden kendilerine rızık vereceğini haber vermektedir. Bu âyetin, kâfirlere hitap etmiş olması da mümkündür. Çünkü onlar, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme, iman ettikleri takdirde, rızıklarının eksileceğinden ve sıkıntıya düşeceklerinden korkuyorlardı. [§]Cenâb-ı Hakk'ın "Biz seninle beraber doğru 224
yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız diyorlar"[24] meâlindeki âyetine bakmaz mısın? Sanki Allah Teâlâ, İslâm'a girmekle uğrayacaklarını zannettikleri zararlar konusunda onlara güvence vermekte, şayet O'nun birliğine inanır

---

21 et-Talâk, 65/4.
22 et-Talâk, 65/5.
23 en-Nahl, 16/128.
24 el-Kasas, 28/57.

ve peygamberine iman ederlerse, hiç beklemedikleri yerden kendilerine rızık vereceğini ve geçimlerini bollaştıracağını haber vermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Bu beyan, başına gelen her türlü felâkete karşı Allah'a dayanan ve her nevi belaya karşı O'na teslim olan anlamına gelebilir. "Vekîl" (الوكيل), bütün işlerin kendisine havale edildiği kişidir; onun koruyan anlamına geldiği de söylenmiştir. Buna göre Allah sanki şöyle buyurmaktadır: Başına gelen felâketlere karşı Allah'a dayanan insana Allah kâfidir, onun işleri Allah'a havale edilmiştir. Ona koruyucu, yardımcı ve destekçi olarak Allah kâfidir.

Şüphesiz Allah dilediği şeyi sonuca ulaştırır. Yani insanların başına geleceğini haber vermiş olduğu hükmünü, vâdini ve tehdidini (vaîd) mutlaka yerine getirir. **Dilediğini sonuca ulaştırandır** meâlindeki beyan, Allah, peygamberine, ümmetinin son nesline kadar tebliğ etmesini emrettiği şeyleri, sanki Resûl-i Ekrem onlara tebliğ etmiş gibi boyun eğmelerini sağlayandır, anlamına da gelebilir.

Allah her şey için bir ölçü koymuştur. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kulların amellerinden her birinin âhirette mutlaka bir ölçüsü ve sevabı vardır. Bize göre ise bunun anlamı şudur: Cenâb-ı Hak, kıyâmet gününe kadar güzel ve çirkin, olmuş ve olacak her şey için ilâhî hikmete bağlı bir ölçü koymuştur. Kulların fiillerine bakmaz mısın; bu fiiller bir zaman ve mekânda ve belki şartlar dâhilinde insanların tedbirinden sâdır oluyor, Cenâb-ı Hak ise o kulun fiilini kendisinin koymuş olduğu ölçüden meydana getirmiş olduğu bilinsin diye o mekânı, o zamanı ve o fiili takdir etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ona hiç beklemediği yerden rızık verir meâlindeki cümlenin başka bir izahı da şöyledir: Cenâb-ı Hak bütün rızkı insanların beklemediği yere koymuş olsaydı da olurdu. Çünkü hakikatte rızık, insanın beslendiği ve güç-kuvvet kazandığı bir şeydir, bu ise bizzat yemek ve içmekle değil yeme ve içme gücünün organlara dağılması ile kazanılır. Bu da ancak Cenâb-ı Hakk'ın lütfu sayesinde gerçekleşmektedir. Buna göre yemek ve içmekle kazanılan kuvvet ancak insanın beklemediği bir şekilde uzuvlara ulaşması ile mümkün olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

225 **[§]Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir.** Bu beyanda Allah'a saygısızlıktan sakınmayana, beklemediği yerden rızık vermeyeceği anlamı yoktur. Çünkü biz dünyada, Allah'a saygısızlıktan

ister sakınsın ister sakınmasın nice insana Cenâb-ı Hakk'ın hiç beklemediği yerden rızıklandırdığını görmekteyiz. Şu halde âyetteki tahsisin faydası orada zikri geçen şeyin dışında kalanı reddetmek değildir. Ama söz konusu tahsisin faydası şudur: Allah'a saygısızlıktan sakınan kişiyi O, hiç beklemediği helâl yollardan rızıklandırır ve böylesi bundan dolayı asla kınanmaz. Halbuki Allah'tan korkmayanlar için böyle bir durum söz konusu değildir. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.*

Kim Allah'a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Bu beyan sebeplere başvurmayı terketmeye işaret etmez. Ne var ki Cenâb-ı Hak, insanların birbirlerine sığındıklarını ve birbirlerinden yardım istediklerini görünce Allah'a yönelip sığınmalarını emretmiştir. Ayrıca bütün bu sebepleri, rızıklarının kendisine bağlandığı bir ana eksen değil, üzerlerine yüklenen bir imtihan olarak görmelerini emretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'ın lütfundan nasip arayın"[25] buyurduğunu görmez misin? O ticaretten bu lütfu anlaması gerektiğini nasıl emretmiştir? Dolayısıyla bütün o çalışmalar, insanların, Cenâb-ı Hakk'ın lütfuna ulaşması için bir sebeptir. Rızık konusunda gayeye ulaşmanın ve her türlü korkudan emin olmanın ana merkezi Cenâb-ı Hak'tır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[İddet Beklemenin Sebebi]

Âlimler iddet konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları rahimin temizlenmesidir derken, bazıları da kendisiyle maksadın tamamlanmış olduğu nikâhı takip eden bir ibadettir, der. Bu sonuncu görüş, bize göre çeşitli açılardan en doğru olan görüştür. Birincisi, rahimin temizlenmesi, talâktan önce edep ve sünnet açısından gereklidir. Binaenaleyh karısını boşamak isteyen kimse kadının hayız görerek rahminin temiz olduğuna dikkat etmesi ve ondan sonra boşaması gerekir. İddet ise ancak talâktan sonra söz konusu olur. Böylece iddetin, az önce söylediğimiz gibi maksadın tamamlanmış olduğu nikâhın ardından bir ibadet olduğu ortaya çıkar. *En doğrusunu Allah bilir.* İkinci bir anlam da şudur: İddetle rahmin temizlenmesi kastedilmiş olsaydı onun tek bir hayız görmesi buna kâfi gelirdi. Burada sayı kullanılınca -halbuki rahmin temizliği için tek hayız yeterlidir- onun ilk yoruma dayandığı anlaşılmış olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

25 "Cuma namazı kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın" (el-Cum'a, 62/10).

وَالّٰٓـِٔي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَٓائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ
اَشْهُرٍ وَالّٰٓـِٔي لَمْ يَحِضْنَ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ
حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْرًا ﴿٤﴾

226 [§]***4. "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir."***

Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar. Bu âyet, "kurû'" (القروء) lafzından maksadın hayız olduğunu göstermektedir. Bize göre usûlde aslolan şudur: Bir şey müşterek bir isimle zikredilir, sonra o şey tekrar zikredildiği zaman müşterek isme bedel özel ismiyle beyanda bulunulursa, müşterek isimden maksadın ona bedel olarak zikredilen özel isim olduğu anlaşılır. Cenâb-ı Hakk'ın "yüzünüzü yıkayın"[26] buyruğuna bakmaz mısın? Yıkamak kelimesi, su ve her çeşit sıvıyı içine alan müşterek bir lafızdır; aynı âyette bu söze bedel olarak zikredilen "eğer su bulamazsanız" beyanı o müşterek sözden maksadın, burada ona bedel olarak belirtilen özel lafız, yani su olduğu anlaşılır. İşte yukarıdaki âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Buradaki **tereddüt ederseniz** anlamındaki ifade ile hayzın mı, yoksa iddetin mi kastedilmiş olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bize göre buradaki tereddütten maksat kadınların iddetidir. Çünkü tereddütten maksat hayız olsaydı lafzın; o kadınlar tereddüt ederlerse, yani "inirtebne" (إِنِ ارْتَبْنَ) şeklinde olması gerekirdi. Yahut da "vellâî yeisne" (واللائى يَئِسْنَ) yerine "vellâî irtebne" (واللائى ارْتَبْنَ) denilmesi gerekirdi. Âyette erkeklere hitaben **tereddüt ederseniz** denildiğine göre, bununla hayızdan kesilen ve küçük yaşta olan kadınlar kastedilmiştir, onların iddet süresi de üç aydır. *En doğrusunu Allah bilir.* Aslında hakkında tereddüt edilen kadın hayız gördüğünde tereddüt yok olur, iddeti hayızla belli olur ve üç ayla iddetten çıkmış olur. Hayızdan kesilen kadınlarla henüz hayız görmeyen küçükler hakkında tereddüdün yok olmasında hiçbir şüphe duyulmaz, zira onların iddeti üç aydır. İşte bundan dolayıdır ki biz âyetteki tereddüt ifadesi hayızdan kesilen kadınlarla henüz hayız görmeyen küçükler hakkındadır, demekteyiz.

---

[26] el-Mâide, 5/6.

[§]Bazı [Hanefî] âlimlerimiz şöyle demiştir: Erkek hayızdan kesilen, küçük olan veya hamile olan karısını sünnete uygun şekilde boşamak istediğinde, onu dilediği zaman boşayabilir, onu sünnete uygun şekilde boşaması için herhangi bir zaman söz konusu değildir. Daha önce "onları iddetlerini gözeterek boşayın" meâlindeki ilâhî beyanının tefsirinde belirttiğimiz üzere bundan maksat "iddetlerinin önünde boşayın" şeklindedir. Hayız görenin iddetinin iki şeyden biri ile gerçekleştiği bilinmektedir: Ya temizlikle ya da hayızla. Kadının iddetini hayız kabul eden kimse onun mukabiline, yani iddetin tahâretle oluşuna itibar etmemiş olur. İddeti temizlik kabul eden de onun mukabilini, yani iddetin hayızla ilgisini hesaba katmamış olur. Durum böyle olunca, burada mutlaka iddetin mukabili olan bir şeyin varlığını düşünmek gerekir. Böylece burada "iddetin önünde" anlamı ortaya çıkar ve bu, tahâret olarak benimsenir. 227

Hayızdan kesilen, küçük olan ve hamile olan kadınlara gelince, onların iddeti üç aydır. Böylelerinin iddetlerine karşılık gelecek gün olarak başka bir şey yoktur. Bundan dolayı diyoruz ki hangi zaman diliminde olursa olsun onlar boşanabilirler. Âdet gören kadınlardan hamile olanların durumu da aynıdır. Bundan dolayıdır ki bize göre, kadının, hayız gördükten sonra gerçekleşen bir ilişkiyi müteâkip boşanmasının yasaklanması, bu ilişkinin kadını hamile bırakabilme ihtimalidir. Böyle bir durumda erkek karısını boşar, sonra de iddet süresinde beliren hamileliğini kabul etmez ise, bu onun için mümkün olmaz. Hayızdan kesilen, küçük olan ve hamile olan kadınlarda ise böyle bir ihtimal hali yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi, iddet meselesi, her ne kadar Allah Teâlâ onu, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette bir talâkın arkasından zikretmiş ise de, bununla sanki üç talâk kastedilmiştir. Çünkü buradaki iddet, Bakara sûresinde zikredilen "boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler"[27] meâlindeki âyette söz konusu edilen iddettir. Çünkü bu sûredeki âyette kısaca "iddeti sayın"[28] buyurmuş, önce lafzı kısaca zikretmiş, sonra açıklamış olmaktadır. [§]Açıklama mücmel olan ifade ile birleştiğinde mâna ve hüküm itibariyle aynı olduğu anlaşılır. Bakara sûresindeki o âyette tek talâkla ve üç talâkla boşamaktan söz edildiği mâlumdur. Cenâb-ı Hakk'ın "boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir"[29] meâlindeki beyanına bakmaz mısın? Buradaki "veya güzellikle 228

27 el-Bakara, 2/228.
28 et-Talâk, 65/1.
29 el-Bakara, 2/229.

serbest bırakmak gerekir" beyanı üç talâkla boşamayı ifade eder. Mesele söylediğimiz gibi olduğunda da, bir erkeğin hamile karısını sünnete uygun olarak üç talâkla boşayabileceği kesinlik kazanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Boşanmış Kadının Mesken ve Nafaka Hakkı]

"Onları evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar"[30] meâlindeki âyette çeşitli fıkhî hükümler vardır. Birincisi, "onları evlerinden" anlamındaki ifade, kadınların nikâhlı oldukları dönemde yaşadıkları evlerde kalmaları gerektiğini göstermektedir. Bu da âlimlerimizin "koca, karısını kendi yaşadığı evde kendisi ile birlikte iskân edemez, bilâkis kendisi evi kadına terk eder, gitmek isterse kendisi başka yere gider" şeklindeki görüşüne delil olmaktadır. "O kadınları durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun"[31] meâlindeki âyet de bunu doğrulamaktadır. Bu âyette "min" (من) harf-i cerinin kullanılmış olması, kadını evlerinden birinde iskân etmenin kocanın görevi olduğunu ve iddeti bitinceye kadar kendisinin bu eve giremeyeceğini göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, bize göre "onları evlerinden çıkarmayın" ilâhî buyruğu, kadının, sizin soyunuzu koruyabilmesi için onu evden çıkarmayın anlamına gelir; eğer hamile kalmışsa, başka erkeklerle de ilişkide bulunup nesebin karışmasından korkarak onları evden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar, demektedir. Onların evden çıkarılmalarının veya çıkmalarının yasaklanması bu gerekçeye dayanıyorsa, bundan o kadının nafakasını temin etmenin de gerektiği neticesi çıkar. Çünkü kadın kendi nafakasını, ancak dışarı çıktığında kazanabilir. Kocasının soyunu korumak için evden çıkması yasaklandığına göre, nafakasını kocasından başkasının karşılaması ihtimali de ortadan kalkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

229 **[§]Hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer.** İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benimle şu meselede kim cedelleşirse ben de sonuna kadar onunla cedelleşirim: **Hamile kadınların bekleme süreleri** anlamındaki ilâhî buyruğu, Bakara sûresinde geçen "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler"[32] meâlindeki âyetten sonra nâzil olmuştur. Âyet, hamile kadının iddetini doğurmakla belirlemiştir, onun için iki vaktin en uzununu

---

30 et-Talâk, 65/1.

31 et-Talâk, 65/6.

32 el-Bakara, 2/234.

beklemeye gerek yoktur[33]. Ancak İbn Mesûd (r.a.) cedelleşmeyi göze alıyorsa da Hz. Ali (r.a.) göze almıyor ve şöyle diyor: "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri" anlamındaki âyetin, **hamile olanların bekleme süreleri** meâlindeki âyete dâhil edilmesi doğru değildir[34]. Çünkü **hamile olanlar**… meâlindeki cümle sadece talâkın iddeti konusunda kullanılmıştır. Talâkın iddeti ise ölümün iddetini kapsamaz. Binaenaleyh kadın hayızlı olduğu zaman verilen talâkın iddeti ölümün iddetine girmez. Dikkat etmiyor musun, bir erkek hamile olan karısını boşar, sonra kadın iddetini tamamlamadan kocası ölürse, bu kadının ölüm iddeti üç hayız süresine girmez; aksine hayız, ölüm iddetine dâhil olur. Dolayısıyla ona iddet olarak iki vaktin en uzun olanını beklemesi emredilir. Hamile kadının durumu böyledir. Eğer durum karışık ise ihtiyat kabilinden yine iki vaktin en uzun olanını iddet olarak beklemesi emredilir. Çünkü ölüm iddeti, daha önce yapılan bir ilişkiyi gerektirmez. Kocası ilişkide bulunacak durumda olmayan kadınlar için bunun gerekli olduğuna bakmaz mısın? Hamilelik iddeti ve hayız, ancak daha önce yapılan bir ilişkiye dayanır. Ölüm iddeti, hamilelik iddeti cinsinden olmayınca da hamilelik iddetine girmez, ama ihtiyata girer; o da iki vakitten en uzun olanıdır.

[§] Sonra nafaka temini emrinin hamile kadınlara tahsis edilmesi, hakikat- **230**
te "onları evlerinden çıkarmayın"[35] anlamına gelen âyetteki muhtevaya dâhil olmayan bir anlam içermesi muhtemeldir. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, kadının evden çıkarılması kocasının soyunu korumak için yasaklanmıştı. Dokuz ay geçince, artık soyu koruma konumundan çıkmış olmaktadır; bu itibarla nafaka sorumluluğu da dokuz ayın bitiminde sona ermesi gerekirdi. Fakat Cenâb-ı Hak, onun nafakasını bütün zaman dilimlerinde karşılamaya erkekleri teşvik etmiştir: buradaki zaman da, daha önce yapılan ilişkiden dolayı devam etmektedir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ -bize göre- hamilelerin nafakasını karşılamaya teşvik etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İbn Mesûd'a (r.a.) gelince, ona göre **hamile olanların bekleme süreleri** anlamına gelen âyet hitabın başlangıcıdır, dolayısıyla **kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz** meâlindeki âyete atfedilmez. Çünkü âdet gören kadınlar hakkında tereddüde düşmenin caiz olmadığını biliyoruz. Bundan dolayı âdet görmeyen kadınlar hakkındaki üç ay bekleme süresi, ancak âdet gören kadınların hayız sürelerine

33 Nesâî, "Talâk", 56; Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 182.

34 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 183; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 175.

35 et-Talâk, 65/1.

binâen konulmuştur. Hamile olan kadın âdet görme ihtimaline sahip olduğundan böylelerinin iddeti konusunda herhangi bir şüpheye mahal kalmaz. Durum böyle olunca söz konusu âyetin başlangıç hitabı olduğu ortaya çıkar. Başlangıç hitabı olunca da bütün iddet sürelerini kapsar. Onun başlangıç hitabı olduğunu gösteren delillerden biri de, Sübey'a bint Hâris el-Eslemiyye'den gelen rivayettir. Bu rivayete göre o, kocasının ölümünden on beş gün sonra doğum yapmış, Resûlullah (s.a.) da doğumdan sonra kendisine evlenmesini emretmiştir[36]. Dört ay on gün geçmediği halde Hz. Peygamber'in (s.a.) ona evlenmeyi mübah kılması, hamile kadının iddetinin, her durumda doğum ile sona ereceğini gösterir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Hamile kadın karnında-
231 ki çocuk ikiz ise birini doğurduğunda iddeti sona erer. [§]O, bu konuda **doğum yapmalarıdır** beyan-ı ilâhîyi delil almakta; âyette "hamlehunne" (حَمْلَهُنَّ), yani yükünü denildiğini, "ahmâlehunne" (أَحْمَالَهُنَّ), yani yüklerini denilmediğini söylemektedir[37]. Ancak onun görüşü iki açıdan doğru değildir. Birincisi, bazı kırâatlarda bu kelime "ahmâlehunne" (أَحْمَالَهُنَّ) diye okunmuştur[38]. İkincisi, âyette Cenâb-ı Hak (أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) yani yüklerini bırakmaları buyurmuş, fakat "yelidne" (يَلِدْنَ) yani doğurmaları dememiş, böylece yüklerini indirmelerine bağlamıştır. Yük ise, kadının karnında olan her şeyin adıdır. Şayet mesele, Hasan-ı Basrî'nin dediği gibi olsaydı hamile kadının iddeti, karnındakinin bir kısmını doğurduğunda (bitmiş) olması gerekirdi. Halbuki Allah Teâlâ onların iddetini, karnında olan şeyleri doğurmaları şeklinde belirlemiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir. Takvânın tek başına zikredildiğinde emirleri de yasakları da kapsadığını daha önce söylemiştik. Buna göre **kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa** meâlindeki beyanda sanki Allah'ın emirlerini terketmekten veya yasaklarını çiğnemekten sakınırsa **ona işinde bir kolaylık verir** buyurmaktadır. Sonra, **ona işinde bir kolaylık verir** cümlesinin iki türlü yorumu vardır. Birincisi, Allah bizâtihî takvâ fiilinde ona bir kolaylık verir, yani takvâyı onun için kolaylaştırır. Tıpkı "kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa, bunların güzel karşılığına da inanırsa, biz onu işin kolayına yönlendiririz"[39], yani ona takvâ ve itaat fi-

---

36 Buhârî, "Megāzî", 15; Müslim, "Talâk", 56.

37 Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, IV, 433; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 36. Ayrıca bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 206.

38 Dahhâk bu kelimeyi cemi sîgasıyla "ahmâlehunne" (أَحْمَالَهُنَّ) diye okumuştur (Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, VIII, 284; Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, IX, 505).

39 el-Leyl, 92/5-7.

illerini kolaylaştırırız, meâlindeki âyette ifade edildiği gibi. [İkincisi,] bunun her davranışla ilgisi olması ihtimalidir; yani kazancında, ticaretinde ve diğer işlerinde haram işlemekten sakınan kimseye Allah Teâlâ helâli kolaylaştırır, şüpheli şeylerden sakınana da mubâhı kolaylaştırır. Ticaretinde Allah'tan korkana Cenâb-ı Hak, kazanacağını umduğu ve beklediği rızkı verir. Diğer bütün işlerde de durum aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

ذٰلِكَ اَمْرُ اللّٰهِ اَنْزَلَهُٓ اِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللّٰهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّـَٔاتِهٖ
وَيُعْظِمْ لَهُٓ اَجْرًا ﴿٥﴾

5. "İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Evet, kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük bir karşılık verir."

[Takvâ]

İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, **bu Allah'ın buyruğudur** cümlesi ile "bu takvâ Allah'ın size indirdiği buyruğudur" mânasının kastedilmesidir. [İkincisi,] **bu** işaret sıfatı ile
[§]yukarıda geçen âyetlerde sözü edilen rücû, şahit tutmak, talâk, iddet vb. 232
şeylerin kastedilmiş olmasıdır. Her ne kadar zâhirde haber mânasına gelirse de "bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın size indirdiği buyruklarıdır, bunlara uyun, Rabb'inizin bu konulardaki emirlerine tâbi olun" anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük bir karşılık verir. Bu âyet, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, takvâ kelimesi tek başına zikredildiğinde bütün emir ve nehyi düzenlediğine yönelik bir delildir. "Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder"[40] meâlindeki âyete bakmaz mısın? Burada da Cenâb-ı Hak, **kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter,** buyurmaktadır. Burada takvâyı, kötülükleri örten bir perde kılmıştır. Şayet takvâ iyiliklerin en üstünü olmasaydı buradaki **günahları örter** sözünün bir anlamı kalmazdı. *En doğrusunu Allah bilir.*

40 Hûd, 11/114.

اَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ وَلَا تُضَٓارُّوهُنَّ
لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَاِنْ كُنَّ اُولَاتِ حَمْلٍ فَاَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتّٰى
يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ وَأْتَمِرُوا
بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُٓ اُخْرٰى ﴿٦﴾

6. "O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun ve onların imkânlarını daraltmak yoluyla kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) ***emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir."***

O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun. Âyet-i kerîmenin bu kısmı Abdullah b. Mesûd (r.a.) kırâatinde أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ وَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ مِنْ وُجْدِكُمْ şeklindedir[41]. Yani **onları kendi oturduğunuz yerde oturtun ve gücünüz ölçüsünde onların nafakasını verin.** Hz. Ömer'in (r.a.) kırâatinin böyle olması da mümkündür. Zira onun; biz, doğru mu yalan mı söylediğini bilemediğimiz bir kadının sözüne bakarak Rabb'imizin kitabını ve peygamberimizin sünnetini bırakmayız[42], dediğine bakmaz mısın? Sözünü ettiğimiz meselede Kur'ân'ın hükmünü burada gördük. Sünnete gelince, bu konuda Resûlullah'tan (s.a.) bir hadisin işitilmiş olması mümkündür. Yahut Hz. Ömer'e göre âyetin bu şekilde tilâvet edilmiş olması muhtemeldir, âyetin metni neshedilmiş, ama hükmü bâki kalmış olabilir. İşte bunlardan dolayı, "biz Rabb'imizin kitabını bırakmayız" demiştir. Hz. Ömer'in zina konusundaki şu
233 sözüne bakmaz mısın? [§]Bir zaman gelecek, insanlar, biz Allah'ın kitabında recim âyetini görmüyoruz, diyecekler; halbuki biz önceleri Ahzâb sûresinde şu âyeti okuyorduk: إِنَّ الشَّيْخَ وَالشَّيْخَةَ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا نَكَالاً مِنَ اللهِ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيم "Yaşlı erkek ve kadın zina ettiklerinde, Allah'tan bir ceza olarak onları recmedin. Allah

41 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXVIII, 139; Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, IX, 507.

42 Fâtıma bint Kays şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.) döneminde kocam beni üç talâkla boşamıştı. Resûlullah 'bana hitaben sana oturma yeri ve nafaka yoktur' buyurdu." Muğîre dedi ki: Ben bunu İbrahim'e sordum, o da Hz. Ömer şöyle söyledi, diye cevap verdi: Aklında doğru tutabildi mi, yoksa unuttu mu bilemediğimiz bir kadının sözüyle biz Allah'ın kitabını ve Peygamberimiz'in sünnetini terketmeyiz. Hz. Ömer, boşanmış kadına nafaka ve oturma hakkı tanıyordu (Tirmizî, "Talâk", 5).

azîzdir, Hakîm'dir"[43]**.** Fakat sonra bu âyetin tilâveti kaldırıldı, hükmü bâki kaldı. Bunun gibi nafaka konusundaki âyetin de tilâveti kaldırılmış, hükmü bâki kalmış olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Sünnetin Kur'ân'ı Neshetmesi]

Şimdi, "Biz Rabb'imizin kitabını terketmeyiz" cümlesi ve devamı, kitabın bazan sünnetle neshedilebileceğine işaret etmektedir. Çünkü Hz. Ömer (r.a.), doğru mu yalan mı söylediği bilinmeyen bir kadının sözünü gerekçe göstererek Rabb'inin kitabını terketmeyeceğini söylemiştir. Şayet kitab, bazan sünnetle neshedilmemiş olsaydı, "bir kadının sözüyle biz Rabbimizin kitabını terketmeyiz" sözünün anlamı olmazdı; aksine biz sünnetle Allah'ın kitabını terketmeyiz" demesi gerekirdi. Onun, "doğru mu yalan mı söylediğini bilemediğimiz bir kadının sözüyle biz Rabb'imizin kitabını terketmeyiz" demiş olması, sünnetin bazan Kur'ân'ı neshettiğine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Bekir el-Esam'ın rivayet ettiğine göre Hz. Ömer, Fâtıma bint Kays'ın hadisini kabul etmeyince, Fâtıma, Mervân dönemine kadar kendi rivayetini terketmiş, Mervân halife olduğunda hadisini yine rivayet etmeye başlamıştı. Durum Mervân'a haber verilince kendisini çağırmış, Fâtıma bu hadisi yine rivayet etmiş, Mervân da kendisine Hz. Ömer'in (r.a.) sözü ile karşılık vermiş. Bunun üzerine Fâtıma ona; **[§]**"Allah'ın kitabı nerede?" diye sormuş, Mervân 234
da ona; **O kadınları kendi oturduğunuz yerde oturtun** meâlindeki âyetini "gücünüz ölçüsünde onların nafakasını verin" cümlesiyle birlikte okumuş. Fâtıma şöyle cevap vermiştir: "Üç talâkla boşanmış kadın hakkında Allah "onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın"[44] buyurduğu halde, bu âyetin üç talâkla boşanmış kadınlar hakkında olduğuna nasıl ihtimal verilir; oysaki üç talâkla boşanan kadını ise nikâhında tutmanın imkânı yoktur". Bu cevap üzerine Mervân'ın verecek bir cevap bulamamıştır. Fakat Mervân başkalarının anladığı gibi anlasaydı cevap vermekten âciz kalmazdı. Zira bu âyetlerde zikredilen iddetin yeri ancak "boşanan kadınlar, kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler"[45] meâlindeki âyettir. Burada ise tek veya üç talâkla boşanmış olması arasında fark yoktur. İddet konusunda zikredilen şeyin yeri öbür âyet olduğu gibi, bu âyette nafaka konusunda zikredilen şey de o âyette zikredilen gibidir. O âyette ise üç veya

---

[43] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VII, 329-330; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 132; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VI, 558.

[44] et-Talâk, 65/2.

[45] el-Bakara, 2/228.

tek talâkla boşama arasında fark yoktur. Bundan dolayı biz diyoruz ki Cenâb-ı Hakk'ın kitabı, kesin olarak ayrılmış ve üç talâkla boşanmış kadın için nafaka ödenmesi gerektiğine işaret etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.* Bu, aynı zamanda Şâfiî'nin aleyhine bir delil oluşturur.

Bunu gösteren hususlardan biri de şudur: **Eğer hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın** meâlindeki âyette infakın zikredilmesi ile barındırmanın gerekliliğine ve yine infakın zikredilmesi ile evden çıkarılmasının vehmine istidlâl edilince -halbuki evde oturtulmaksızın infakın olabileceği de düşünülmüştür- evet, durum böyle olunca evde oturtulmanın zikredilmesi ile infaka istidlâl edilmesi daha münasip görünür. Şu da var ki barındırma olmaksızın infakın gerçekleşmesi de mümkündür. Bu durumda **onları oturtun** meâlindeki, infakın vücûbuna delil olur. Biz burada infak, barındırma ile bağlantılıdır, demekteyiz, çünkü kadını kocasının evinden çıkarması yasaklanıp evinde barındırılması emredilince, infakın emredilmemiş olması ihtimali kalmaz, zira böyle bir durum kadını sıkıntıya sokmak ve hayatını zorlaştırmak olur. Kadının ancak evden çıkmasıyla nafakasını kazanabileceğine bakmaz mısın? Kocanın karısını evinden çıkarması engellendiğine ve kendisinin çıkması da yasaklandığına göre, onun nafakasının zarûreten kocası tarafından karşılanmasından başka yol kalmamaktadır. *En doğrusunu Allah*
235 *bilir.* [§]Hamile kadının nafakasının gebeliğine mi, iddetine mi bağlı olduğuna baktığımızda durum hakkında şöyle karar verdik. Şayet nafaka, hamilelik için gerekli olsaydı çocuğunu doğurduğunda, adamın o çocuğun nafakasını ödemesine gerek kalmazdı. Biz bu hükmü, hür bir insanın, efendisinin izni dâhilinde câriyesi ile evlenmesi halinde de görmekteyiz. Câriye doğum yapacak olsa bebeğin nafakası efendisine aittir. Çocuk annenin karnında olduğu müddetçe de nafaka verilmesi gerekir. Kadın hamile olduğu süre içinde kocanın nafaka ödemesi gerektiği hükmü ortaya çıkınca, kadın doğum yaptığında çocuğun nafakası erkeğe ait değilse, hamilenin nafakasının hamilelikten dolayı değil iddetten dolayı verilmesi gerektiği anlaşılır. İddet, gebe kadında da hamilede (hâbil-hâmil) de aynıdır, dolayısıyla hükmü de aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bize göre asıl olan şudur: Nafaka, ancak daha önce o kadından faydalanmış olmaktan dolayı gereklidir. Erkeğin önceden faydalanmış olmasından dolayı kadın evde barındırılmış ise erkeğe, nafaka vermesi gerekli kılınmıştır. Şayet kadının evde tutulması böyle bir haktan dolayı değilse nafaka da gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir.*

O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun meâlindeki ilâhî beyanda nafaka konusu üstü kapalı olarak zikredilmiştir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Onları kendi oturduğunuz

yerde oturtun ve durumunuza uygun olarak nafakalarını da temin edin. Çünkü eğer nafaka konusunun gizli olmadığını düşünürsek, **durumunuza uygun olarak** meâlindeki ifadenin bir anlamı kalmazdı. Zira sadece **onları oturtun** demekle, bununla kadını iskân etmenin, kocasının görevi olduğu zaten anlaşılır. Kadını barındırmakla yükümlü olan erkek, ancak imkânları çerçevesinde bunu yapacaktır; o zaman **durumunuza uygun olarak** meâlindeki ifade, bilineni tekrar etmekten ibaret kalır. Hal böyle olunca **durumunuza uygun olarak** anlamındaki beyanda gizlenmiş bir şey var demektir ve ancak onunla birlikte **durumunuza uygun olarak** meâlindeki cümle doğru bir şekilde anlaşılmış olur. Bu gizlenen şey de nafakadan başka bir şey olamaz. İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati de böyledir; o âyeti sanki şöyle okuyordu: وَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ مِنْ وُجْدِكُمْ; yani "durumunuza uygun olarak onların nafakasını karşılayın." Âyetin bu iki kırâati arasında da bir ihtilaf yoktur; sadece biri icmâlî, diğeri tefsirî kırâattir, tıpkı "hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin!"[46] meâlindeki âyette olduğu gibi. [§]Bu âyet de "faktaû eydiyehumâ" (فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمَا); yani "sağ ellerini kesin" 236
diye okunmuştur[47]. Bu kırâatler arasında bir ihtilaf ihtimali yoktur; bilâkis biri icmâlî, diğeri tefsirî olmaya hamledilmiştir. İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) kırâatinde bu husus lafız olarak sabit değilse en azından haber-i vâhid olarak nakledilmiştir. İbn Mesûd'un (r.a.) rivayetinin -her ne kadar onun Resûlullah'a (s.a.) isnadı haber-i vâhid yoluyla gelse dahi- makbul olduğu bilinmektedir. Zayıf olduğu söylenmesine rağmen Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivayeti kabul ediliyorsa; fazileti, takvâsı, Resûlullah'la (s.a.) sohbetinin çokluğu ve fıkıhtaki derin bilgisi ile daha üstün olan İbn Mesûd'un (r.a.) rivayetini kabul etmek evlâdır. İbn Mesûd'un kırâatini görmezden gelenin hataya düşmesinden korkulur. İbn Abbâs'tan (r.a.) nakledilen şu habere bakmaz mısın? O, Hz. Peygamber'in (s.a.) ashabına, "kimin kırâatini son kırâat sayıyorsunuz?" diye sormuş, ashâb-ı kirâm da, Zeyd b. Sâbit'in (r.a.) kırâatini, diye cevap vermişlerdi. Bunun üzerine İbn Abbâs şöyle demiştir: Hayır, asla! Çünkü Resûlullah'a (s.a.) her yıl bir defa Kur'ân arz edilirdi, vefat ettiği sene ise kendisine iki defa arz edilmişti. İşte bu her iki arzda da İbn Mesûd (r.a.) orada bulunuyordu, karşılığını vermişti[48]. Buna göre İbn Mesûd'un (r.a.) kırâati kırâatlerin sonuncusudur; çünkü o, Resûlullah'a Kur'ân'ın son defa arz edilişine şahit olmuştur. Buna göre onun kırâatinden yüz çevirmek ve onu görmezden gelmek uygun değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

46 el-Mâide, 5/38.

47 İbn Mesûd'un kırâati böyledir (Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 306; Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, II, 270).

48 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 275; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 250.

Onları kendi oturduğunuz yerde oturtun meâlindeki ilâhî beyan, erkeğin kendi oturduğu evin tamamında değil, bir bölümünde kadını da barındırmasına işaret etmektedir, çünkü "min" (مِن) harf-i ceri bir parçayı, bir kısmını ifade eder.

Onların imkânlarını daraltmak suretiyle kendilerine zarar vermeye kalkışmayın! Bu âyet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, infak konusunda onlara zorluk çıkarmayın, zira nafakada zorluk çıkarırsanız onlar evden çıkmak zorunda kalırlar. Diğeri, mesken konusunda onlara zorluk çıkarmayın, zira siz, izin almaksızın onların oturduğu eve girer ve bu da onlara sıkıntı verirse, evden çıkmak zorunda kalabilirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

237 **[§]**Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını karşılayın. Bu âyetteki emir, kadınların nafakalarını karşılamanın vücûbuna bağlı olarak onları evden çıkarmayı yasakladığı gibi, evden çıkarmayı yasaklamasına bağlı olarak nafakalarının temin edilmesi gerektiğine de işaret etmektedir. Sonra burada nafaka temininin hamilelere tahsis edilmesi, kadının hakikatte "onları çıkarmayın"[49] meâlindeki ilâhî buyruğun kapsamına girmediğine dair bir anlamı akla getirmektedir. Çünkü kadını evden çıkarmanın, kocanın soyunu korumak amacıyla yasaklandığını daha önce söylemiştik. Dokuz ay geçtikten sonra artık soyu korumak diye bir şey kalmaz. Dolayısıyla dokuz ay sonra nafakanın düşmesi gerekir. Biz bu anlamı daha önce kaydetmiştik[50]. Ama burada nafakanın hamilelere tahsisinde, *En doğrusunu Allah bilir ya*, bize göre şöyle bir fayda bulunmaktadır: Şayet bu âyet olmasaydı hamile kadınlar, Cenâb-ı Hakk'ın **onları evlerinden çıkarmayın** emrinin ve **onlar da çıkmasınlar** hükmünün dışında kalırlardı. Çünkü erkekler kadınlara karşı şöyle bir gerekçe getirebilirler: Hamilelerin başka erkeklerle evlenmelerinin haram kılınması eski kocasının hakkı olarak değil, kadının karnındaki çocuğun hakkı olarak hükme bağlanmıştır. Çocuk başkasının olsa bile o kadınla evlenmenin haram kılınmasına bakmaz mısın? Hamile olmayan kadınlara da nafakanın vacip olduğunu söylemiştik, çünkü onlar, kocalarının haklarından dolayı başkaları ile evlenmekten alıkonulmuşlardır. Hamilelerin evde tutulmaları ise kocalarının hakkından dolayı değildir; bu durum, onların nafakasını karşılamaktan muaf tutulmaları konusunda erkekler için bir delil sayılması caiz olabilir. Bundan

---

49 et-Talâk, 65/1.

50 Fakat Cenâb-ı Hak, bütün hamilelik müddetinde kadının nafakasını karşılamaya teşvik etmiştir. Çünkü kadın, bu süre zarfında, kocasının daha önceki ilişkisinin meyvesini taşımaktadır. Bize göre yüce Allah bundan dolayı hamilelerin nafakasını karşılamayı teşvik etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir* (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 241a).

dolayı Cenâb-ı Hak, hamileler doğum yapıncaya kadar onların nafakasını karşılamaya erkekleri teşvik etmiştir. Çünkü bu hamilelik, daha önce o kadından faydalanmanın neticesidir. İşte burada özellikle hamilelerin zikredilmesinin faydası budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin. Bu âyet fıkhî deliller açısından çeşitli hükümleri içine almaktadır. Birincisi, Allah **onlara karşılığını ödeyin!** buyurmaktadır. Bu, süt emzirmenin ücretle yapılacağının delilidir. Koca, karısından ayrıldıktan sonra ondan olma çocuğunu ücret mukabilinde emzirmesini istemesi meşrudur ve kadının ücret alması da helâldir. Fakat nikâh hakkı karşılığında çocuğunu ücretle emzirmesini istemesi caiz değildir, bundan dolayı kadının ücret alması da helâl değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, nikâh hakkı karşılığında çocuğa süt emzirme yerine rızık lafzını kullanmakta; "onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olan (babanın) borcudur"[51] buyurmaktadır. Cenâb-ı Hak burada "rızkı" ücret olarak zikretmiş, ona ayrı bir ücret koymamıştır, bu da onun beslenme ve giyim hakkıdır. Bundan dolayı erkeğin nikâhlı eşine süt emzirmesi için ücret ödemesi caiz değildir, çünkü nikâhlı eşi, çocuğu nikâh hakkı mukabilinde emzirmesi gerekir. *En doğrusunu Allah bilir.* 238

[İkincisi,] burada Allah Teâlâ'nın **onlara karşılığını ödeyin!** buyurması sütün ücrete tâbi olduğuna delildir. Her ne kadar süt, çocuktan dolayı yaratılmış ise de yine de kadının mülküdür. Şayet öyle olmasaydı kadının mâlik olmadığı bir süt için ücret alması caiz olmazdı. [Üçüncüsü,] bu âyet, çocukların emzirilmesi ve nafaka verilmesi görevinin kocaya ait olduğuna da delil oluşturmaktadır. Çocuğu sahiplenmek, yetiştirmek ve kefâlet hakkı ise kadınlara aittir. Böyle olmasaydı, kadına, tam ücret değil ama bir miktar ücret verilirdi. Allah ücretin tamamını vermeyi emrettiğine göre emzirmeyi sağlama görevinin kocaya ait olduğu ortaya çıkar. Kadına da kefâlet ve elinde bulundurmak hakkı verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Dördüncüsü,] biz eğer sütü çocuğa ait bir mülk, onun için yaratılmış bir ürün sayar ve nafakayı da kendi malından olması kaydıyla anneye ait kılarsak nafaka biter, kadın emzirmekle uğraştığından nafaka kazanmaya fırsat bulamaz, dolayısıyla aç kalır, helâk olur, sütü de kaybolur ve emzirme işi ortadan kalkar. Bu durumda emzirme işinin kadının görevi olduğunu düşünürsek, nafaka olması hasebiyle bu görev ondan düşer. İşte biz de kadının bu görevi bulunmadığına hükmederiz ve ücret alabilmesi için sütün mülkiyetini kadına veririz. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

51 el-Bakara, 2/233.

239 **[§]**[Beşincisi,] bu âyet, ücretin ancak tam olarak fayda elde edildikten sonra verilmesi gerektiğini de göstermektedir. Çünkü Allah **sizin hesabınıza (çocuğunuzu) emzirirlerse onlara karşılığını ödeyin** buyurmaktadır. Buna göre ücretin, ancak emzirmeden sonra verilmesi gerekir. [Altıncısı,] âyetteki "ucûrahunne" (أجورهن), yani ücretlerini anlamına gelen lafzı da emzirmenin ancak daha önce geçmiş olan bir işin kirası olduğunu gösterir. Bundan dolayı âlimlerimiz, ücret ancak iş bittikten sonra verilir, demişlerdir.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın **aranızda güzelce konuşup anlaşın!** buyurmasının da iki izahı vardır. Birincisi, **anlaşın**, yani kadın zorluk çıkardığı takdirde çocuğu emzirmek konusunu aranızda istişare edin. İkincisi, **anlaşın**, yani Cenâb-ı Hakk'ın kendisine mârufu emretmeyi takdir ettiği kişinin tavsiyesine göre hareket edin, yani hâkim size, çocuğa mârufla muameleyi emrettiğinde ona uyun.

Anlaşmakta zorlanırsanız bu durumda o erkeğin hesabına başka bir kadın emzirecektir. Yani çocuğu emzirmek konusunda anlaşamazsanız, anne de çocuğu emzirmekten vazgeçerse, o zaman çocuğu emzirmesi için başka bir kadın arayın.

لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهٖ وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّٓا اٰتٰيهُ اللّٰهُ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا مَٓا اٰتٰيهَا سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴿٧﴾

7. "Varlıklı olan varlığından harcasın, rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın. Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır."

Varlıklı olan varlığından harcasın. Yani valığı bol olan, nafakayı da bol versin. **Rızkı daralmış bulunan,** yani maişeti dar olan. Âyetteki "kudira" (قُدِرَ) lafzı geçimi dar olan demektir. Bu kelime "Zünnûn kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti"[52] meâlindeki âyet de aynı anlamdadır; yani Yûnus, bizim kendisini dara düşüremeyeceğimizi zannetmişti. Kezâ "Kulların-

52 "Zünnûn (Yûnus peygamber) de öfkeli bir halde geçip gitmiş, kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti" (el-Enbiyâ, 21/87).

dan rızkı dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veren Allah'tır"[53], yani rızkı daraltan Allah'tır, meâlindeki âyette de aynı anlamda kullanılmıştır. Buna göre **Allah'ın kendisine verdiği kadarından harcasın** meâlindeki beyan da durumu dar olan, dar haline göre nafaka versin, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah kimseyi kendi verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz. Bu beyan, kulların kazanmış olduğu bütün malların, Cenâb-ı Hakk'ın ona verdiği şeylerden oluştuğuna işaret etmektedir. Buna göre, kulların fiillerinde ve kazandıkları mallarda Cenâb-ı Hakk'ın müdahalesi ve tedbiri vardır, demektir. **[S]**Şayet böyle olmasaydı, yani kişinin, O'nun vermediği şeyleri kazanabilme **240**
imkânı olsaydı Cenâb-ı Hakk'ın vermediği şeylerle kullarını mükellef tutması caiz olurdu.

Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır. Bu ilâhî beyan, şayet erkek karısının nafakasını vermekten âciz kalırsa aralarının ayrılmaması gerektiğine delil oluşturur. Çünkü iddet süresinde aralarındaki hukukî bağ tamamen koparılacak olsa, kadın o durumda kendisine nafaka verecek başka bir koca bulamayacak, iddetinin sona ermesini bekleyecektir. Bu sırada bazan kocanın zengin olması da düşünülebilir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın vâdinin, darlıktan sonraki kolaylıkta gerçekleşmesi, kadının kendisine nafaka verecek bir koca bulmasından daha yakın bir ihtimaldir. Çünkü o kadın câriye gibi değildir; efendisi câriyeyi sattığında, câriye kendisine nafaka verecek başka birinin mülkiyetine girer. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra, **Allah bir güçlüğün ardından bir kolaylık sağlayacaktır** meâlindeki ilâhî beyan, darlığa düşenler için darlığın arkasından kolaylığın geleceğine dair bütün ümmete Allah'ın bir vâdidir. Âyetin bu kısmının, Resûlullah'ın (s.a.) ashabı darlığa ve geçim sıkıntısına düştükleri takdirde Cenâb-ı Hakk'ın onlara hitap etmesi de mümkündür; yani Allah onlara, içinde bulundukları bu darlıktan sonra kolaylığa ulaşacaklarını vâdetmektedir. Nitekim Allah Teâlâ, onlara fetihler nasip ederek ve düşmanlarına karşı yardımda bulunarak bu vâdini gerçekleştirmiş, onları mal-mülk zengini yapmıştı. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ اَمْرِ رَبِّهَا وَرُسُلِه۪ فَحَاسَبْنَاهَا حِسَابًا شَد۪يدًا وَعَذَّبْنَاهَا عَذَابًا نُكْرًا

[53] el-Ankebût, 29/62; Sebe', 34/39.

8. “Rabb’inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik görülmedik azaba çarptırmışızdır.”

Rabb’inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice beldeler. Cenâb-ı Hak burada beldeleri azgınlıkla nitelemiştir, halbuki bizzat beldenin azmasının mümkün olmadığı herkesin bildiği bir husustur. Fakat bundan maksat, o belde halkının Rab’lerinin emrinden uzaklaşıp azmalarıdır. Bazan bir belde halkından kinâye olarak o belde zikredilip belde halkının kastedilmesi mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette; “içinde bulunduğumuz şehre sor!”[54] buyurmuş, bununla da o şehrin halkını kastetmiştir. Bu da şunu göstermektedir ki bir ifadenin kinâyeli kullanılması, zâhirde yalan gibi görünse de hakikatte yalan sayılmaz. Cenâb-ı Hakk’ın “şu adam benim kardeşimdir, onun
241 doksan dokuz koyunu var”[55] meâlindeki âyetine bakmaz mısın? [§]Ortada koyun diye bir şeyin bulunmadığı herkesin mâlumudur. Fakat burada koyun anlamına gelen “na‘ce” (نعجة) lafzı ile kadından kinâye yapılmaktadır, böylece sözün doğru olduğu anlaşılmaktadır. Sanki şöyle demektedir: Bu benim kardeşimdir; eğer onun doksan dokuz kadını olsaydı… İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de böyledir. *En doğrusunu Allah bilir.* Âyette geçen ve azmak anlamına gelen “utuv” (العُتُوّ) lafzı, kibirlenmekte son noktayı ifade eder. Cenâb-ı Hakk’ın, “Gerçek şu ki onlar, içlerinde derin bir kibir duygusu besliyor, azgınlıkta sınır tanımıyorlar”[56] meâlindeki âyetine bakmaz mısın?

Biz onları şiddetli biçimde hesaba çekmişizdir. Bu ilâhî beyan, çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Birincisi, **onları hesaba çektik** meâlindeki ifade, onlar küfürde, azgınlıkta ve kibirlenmekte o derece ileri gittiler ki şiddetli bir hesaba çekilecek ve kötü bir cezaya mâruz kalacak kişilerden oldular, anlamına gelir. Yahut [ikincisi] Cenâb-ı Hak, kibre ve azgınlığa kapılan geçmiş ümmetlere ilâhî cezanın nasıl gelip şiddetli bir hesaba çekildiklerini düşünmeleri ve ibret almaları için bu ümmete onu hatırlatmaktadır. Veyahut [üçüncüsü] **onları hesaba çektik** meâindeki cümle, âhirette onları şiddetli bir hesaba çekeceğiz anlamına gelmektedir. Tıpkı “Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi, ‘Allah’ın dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin’ dedin?”[57] meâlindeki âyette olduğu gibi; yani Allah bunu kendisine soracağı zaman… İşte açıklamaya çalıştığımız âyet de bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

54 Yûsuf, 12/82.

55 Sâd, 38/23.

56 el-Furkān, 25/21.

57 el-Mâide, 5/116.

Bu âyetin nüzûl sebebi konusunda iki yorum vardır: Birincisi, Allah Teâlâ, geçmiş ümmetlerin peygamberlerine inanmayı ve ona tâbi olmayı terkettiklerinde, kibre kapılıp azdıklarında başlarına gelenlerle Muhammed (s.a.) ümmetini ve Mekkeli kâfirleri korkutmaktır. Tâ ki, Hz. Peygamber'in (s.a.) hemşehrilerinin de içinde bulundukları küfür ve azgınlıktan vazgeçsinler veya hayatın seyrinde böyle bir hale düşmekten sakınsınlar. [İkincisi,] Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemin kalbini teskin etmek, onun kâfir kavminden gördüğü muameleyi, onların isyanını ve azgınlığını önemsememesi için. Ayrıca önceki peygamberlerin kendi ümmetlerinden gördükleri muameleyi bilmesi için; hatta onların inkârlarının ve büyüklenmelerinin iman etmeleri ümidini yok ettiğine vâkıf olması için; neticede de Cenâb-ı Hakk'ın onlara gönderdiği ceza ve intikamdan haberdar olabilmesi için. [§]Bunun bir imtihan olması da 242
mümkündür; şöyleki Allah Teâlâ, resûlünü bununla denemiştir; tâ ki onun, muhataplardan iman etmeyenlere şefkatte bulunup helâk edilmeleri için bedduada bulunmadığı bilinmiş olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذَاقَتْ وَبَالَ اَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ اَمْرِهَا خُسْرًا ﴿٩﴾

9. "Böylece yaptıklarının cezasını tatmışlar ve işlerinin sonu tam bir hüsran olmuştur."

Böylece yaptıklarının cezasını tatmışlardır. Bu beyan, yaptıklarının ağırlığını, işlerinin karşılığını veya küfürlerinin azabını gördüler, anlamına gelir. **İşlerinin sonu tam bir hüsran olmuştur.** Bu da, isyanlarının âkıbeti âhirette hüsran olacaktır, demektir.

اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ عَذَابًا شَد۪يدًا فَاتَّقُوا اللّٰهَ يَٓا اُو۬لِى الْاَلْبَابِ اَلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَدْ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكُمْ ذِكْرًا ﴿١٠﴾ رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِ اللّٰهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللّٰهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْر۪ى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِد۪ينَ ف۪يهَٓا اَبَدًا قَدْ اَحْسَنَ اللّٰهُ لَهُ رِزْقًا ﴿١١﴾

10. "Allah onlar için şiddetli bir azap hazırlamıştır. Şu halde Allah'a karşı gelmekten sakının, ey iman etmiş akıl sahipleri! İşte Allah size bir uyarı indirdi."

11. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye size Allah'ın apaçık âyetlerini okuyan bir elçi gönderdi. Kim Allah'a iman eder, rızasına uygun davranırsa, onu içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlere koyar. İşte böylece Allah ona gerçekten güzel bir rızık ihsan etmiştir."

Allah onlar için şiddetli bir azap hazırlamıştır. Şu halde Allah'a karşı gelmekten sakının, ey iman etmiş akıl sahipleri! Allah'tan korkun, ey akıl taşıdığını iddia edenler, O'nu ve resûlünu inkâr etmekten sakının! Bu âyet, Allah'ın sadece akıl sahiplerine hitap ettiğine ve aklı olmayana hitap etmesinin söz konusu edilemeyeceğini gösterir.

Allah size bir uyarı indirdi ve bir elçi gönderdi. Bu ilâhî beyan iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, buradaki "zikir" (الذِّكْرُ) ve "resûl" (الرَّسُول) kelimelerinin aynı kabul edilmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah size zikri indirdi ki ondan maksat da resûldür. Burada zikir kelimesi iki sebepten dolayı kullanılmıştır: Biri, ona tâbi olanın şanı şerefi artar ve zikredilen, şöhrete eren biri olur. Diğeri de peygamber insanlara faydalı ve zararlı olan şeyleri, dinleri ve âkıbetleri için gerekli olan şeyleri hatırlattığı için zikir kelimesi kullanılmıştır. [İkincisi] burada bir muhtevanın dolaylı olarak zikredilme ihtimali de vardır. Buna göre cümle şöyle olabilir: Allah size zikri indirdi ve bir de resûl gönderdi.

243 **[§]O size Allah'ın apaçık âyetlerini okumaktadır.** Burada yer alan "mubeyyinât" (مُبَيِّنات) kelimesindeki yâ esreli ve üstünlü olarak okunmuştur[58], "âyât" (آيات) kelimesi alâmetler ve deliller anlamına gelir. Mubeyyinât kelimesini esreli olarak okuyana göre helâli ve haramı, Allah'ın emirlerini ve yasaklarını açıklayan anlamına gelir. Kelimeyi üstünlü olarak "mubeyyenât" (مُبَيَّنات) diye okuyan ise şu mânayı vermektedir: Allah sanki bununla âyetlerini net ve açık olarak göndermiştir; o kadar ki bu âyetleri ve onların özünü düşünüp tefekkür eden kimse onların Allah'tan geldiğini anlar.

---

58 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Bekir, Âsım'dan; Ebû Câfer, Yâkub, Yezîdî, İbn Abbâs ve İbn Hays üstünlü olarak "mubeyyenât" diye, İbn Âmir ve Hafs, Âsım'dan; Hamza, Kisâî, Halef, A'meş, Hasan ve Îsâ esreli olarak "mubeyyinât" diye okumuşlardır (Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, IX, 512).

İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları karanlıklardan aydınlığa çıkarsın diye. İman eden herkes karanlıktan aydınlığa çıkmış olur. Durum böyle olunca âyete şu anlamın verilmesi gerekir: “Küfredenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için”. Fakat mâziden gelecek zamanın kastedilmiş olduğu düşünülerek “iman edenleri (iman edecekleri) çıkarmak için” anlamına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim “Allah Ey Meryem oğlu Îsâ … dedi”[59] meâlindeki âyette, Allah ona âhirette “ey Meryem oğlu Îsâ” diyecek anlamı vardır, burada da mâzi fiilinden gelecek zaman anlamı kastedilmektedir. Bu, dilde mümkün olan bir kullanım tarzıdır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet “iman edenleri, imanlarından sonra meydana gelecek olan karanlıklardan aydınlığa çıkaracaktır anlamına da gelebilir”. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman edenler meâlindeki ilâhî beyana, Cenâb-ı Hakk’ı tek kabul edenler, O’na saygı gösterenler, O’nu yüceltenler gibi mânaların verildiği de söylenmiştir. O’nu ayıplardan ve kusurlardan münezzeh görenler, kendisinden korktukları ve imanlarından dolayı O’ndan ümitvar olmaları sebebiyle salih ameller yapanlardır. Bu onların imanda salih amel yaptıkları anlamına gelir. Bu “Yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış (kesbetmemiş) kimse”[60] meâlindeki âyet
ile aynı anlamdadır. [§]Buradaki kesbin (kazancın) anlamı, az önce söyledi- 244
ğimiz tâzim, tebcil, ümit ve korku gibi imanın kendisinde var olan şeylerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Yararlı işler yapanlar** meâlindeki cümle ile Cenâb-ı Hakk’ın farz kıldığı şeyleri yerine getirenlerin kastedilmiş olması muhtemeldir.

İşte böylece Allah ona gerçekten güzel bir rızık ihsan etmiştir. Bu beyan, ona dünyada itaati, âhirette de sevabı nasip etmiştir, anlamına gelir. Bu, “ey Rabb’imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru!”[61] meâlindeki âyetle aynı anlamda birleşir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, imana nail olan insanların, ancak Allah’ın lütfu ve rahmeti sayesinde buna kavuştuklarını da göstermektedir. Zira böyle olmasaydı, Allah Teâlâ bununla insana lütfetmiş olmazdı.

اَللّٰهُ الَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ
بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا

59 el-Mâide, 5/116.
60 el-En‘âm, 6/158.
61 el-Bakara, 2/201.

12. "Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Allah'ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) ***sürekli gerçekleşir."***

Yedi göğü ve yerden de onların benzerlerini yaratan Allah'tır. Buradaki **yerden de onların benzerlerini** meâlindeki beyanın açıklamasında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları (مِثْلَهُنَّ) yani **onların benzerlerini** tamlamasıyla, göklerin üst üste tabakalardan oluştuğu gibi yeryüzünün de öyle tabakalardan oluştuğunu söyler. Bazıları da (مِثْلَهُنَّ) ile "yedi deniz"[62] meâlindeki âyette geçtiği gibi yedi adanın kastedildiğini ileri sürer; Allah bu şekilde yedi de ada yaratmıştır, der. Bir kısmı ise şöyle der: Allah Teâlâ dünya semâsının sınırına kadar müşâhede ettiğimiz bu yeryüzünü yarattı, bu semânın arkasında da altı gök daha yarattı. *En doğrusunu Allah bilir.* Aslında bunların mahiyetini, şeklini ve sayısını bilmemize ihtiyaç da yoktur, çünkü onu bilmenin buradaki hükümle ilgili bir tarafı yoktur. *En doğrusunu Allah bilir.*

O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir. Bu beyanın iki türlü açıklaması vardır. Birincisi, vahiy bunların arasından iner demektir; Cenâb-ı Hakk'ın göndermiş olduğu ilâhî kitaplar ve peygamberler bunların arasındadır. Bunun anlamı şudur: Yüce Allah, peygamberlerin, kitapların ve vahyin getirdiği sınamaların sadece Muhammed (s.a.) ümmetine mahsus olmadığını, bilâkis göklerde ve yerde bulunan herkesin aynı şekilde sınandığını belirtmiştir.

245 [§]İkincisi, **O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir.** Bu beyan ile yaratılışı kastetmektedir. Bunun izahı da şöyledir: Göklerde ve yerde her an mutlaka Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı bir oluş veya O'nun var ettiği bir yenilik söz konusudur. "Biz, bir şeyi murat ettiğimizde sözümüz 'ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[63] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. **O'nun buyruğu gelip, bunlar arasında (bütün evrende) sürekli gerçekleşir** beyanındaki "emr" (اَلْأَمْرُ) kelimesi ile yaratma işinin kastedilmiş olması mümkündür; anlamı da az önce söylediğimiz gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

62 "Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi" (Lukmân, 31/27).

63 en-Nahl, 16/40.

Allah'ın gücünün her şeye yettiğini bilesiniz diye. Yani göklerin ve yerin yaratılışını ve onlarda cereyan eden idare ve planlamayı düşünesiniz, Allah'ın kudretinin ne dereceye vardığını ve bunun da kendi zatî kudreti olduğunu, hiçbir şeyin O'nu âciz bırakamayacağını anlayasınız, yahut bu idare ve planlamanın, kendisine hiçbir şeyin gizli kalmadığı bir bilene ait olduğunu anlayasınız diye. *En doğrusunu Allah bilir.*

Allah'ın gücünün her şeye yettiğini bilesiniz diye. Bu beyanın çeşitli anlamlara ihtimali vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak, yaratıklarından her fâilin fiilini yaratmaya Kādir'dir. Bunun açıklaması da şöyledir: Cenâb-ı Hak **yedi göğü yaratan Allah'tır** cümlesiyle, göklerin ve yerlerin yaratılışını en iyi bilenin kendisi olduğunu belirtmiştir. Arkasından gelen **Allah'ın gücünün her şeye yettiğini bilesiniz diye** meâlindeki cümle de, göklerin ve yerlerin yaratılışının dışındaki şeylerin durumlarının da böyle olması zorunludur, anlamına gelmektedir. İşte bu, Allah'ın, her yaratığın fiilini yaratmaya Kādir olduğuna işaret eder. Bir de şu var: O'nun kudreti ve tedbiri, bütün büyüklüğü ve ihtişamıyla gökleri ve yerleri bile kapsadığına ve insanın gökleri ve yerleri planlayıp idare etme gücü bulunmadığına göre, Allah'ın kudretinin ve tedbirinin, beşerin tedbirini içine alması çok daha gereklidir; bundan maksat da beşerin fiilleridir. *Yardım istenecek olan sadece Allah'tır.* Bunun diğer bir açıklaması da şöyle yapılabilir: **Allah'ın gücünün her şeye yettiğini bilesiniz diye** meâlindeki beyan, Allah'ın vâdettiği ve uyardığı şeyleri yapmaya Kādir olduğunu yahut kulların faydasına ve zararına olan her şeyi yapmaya güç yetirdiğini bilesiniz diye, demektir.

[§]Mûtezile mensupları ise Cenâb-ı Hak, bir sineğin ve daha büyük bir **246**
şeyin fiilini yapmaya muktedir değildir, bütün hazinelerini harcasa bile yaratıklarından herhangi birinin durumunu düzeltmeye de Kādir değildir; şayet birinin durumu düzelmişse ancak kendisi düzeltmiş, bozulmuşsa ancak kendisi bozmuştur, der. Bu iddia, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini her şeye Kādir olmakla nitelemesine aykırıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, **Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye,** anlamındaki beyanından, O'nun ilmi en küçük şeyi dahi dışarda bırakmaz; fiil, hal ve başka herhangi bir şey O'na gizli kalmaz, mânası kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[66]TAHRÎM SÛRESİ[1]

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَٓا اَحَلَّ اللّٰهُ لَكَۚ تَبْتَغ۪ي مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَۜ
وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١﴾

1. "Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."

[Allah'ın Helâl Kıldığını Haram Saymak]

Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bu âyet, zâhirde dehşet verici olup Allah'ın helâl kıldığı bir hususu Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemin kendine haram kılmasını kınamaktadır. Fakat Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi Resûlullah'ın haram kıldığını söyleyen kimse, kötü bir iddiada bulunmuş olur; buna gerçekten inanacak olursa kâfir olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın helâl kıldığı şeyi haram sayan kimse küfre düşer. Bunu Resûlullah'ın yaptığına inanan da kâfir olur. Ebû Bekir el-Esam şöyle der: Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın helâl kıldığı bir şeyi hiç kimsenin haram kılamayacağına dair bir delil oluşturur, çünkü Cenâb-ı Hak, resûlüne bile bunu yasaklamıştır. Ama bize göre mesele ne Ebû Bekir el-Esam'ın zannettiği gibidir, ne de ondan önce bazı câhillerin "Resûlullah Allah'ın helâl kıldığı şeyi haram kıldı" şeklinde ileri sürdükleri vehimleri gibidir. Resûl-ı Ekrem (s.a.) hakkında böyle bir vehme sahip olan kişi Hz. Peygamber'in küfre düştüğüne hükmetmiş demektir.

---

1 Sûre on iki âyettir, Mekke'de nâzil olmuştur. Sûrenin tamamının Medine'de nâzil olduğu da rivayet edilmiştir.

En doğrusunu Allah bilir ya, bize göre bu âyet iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Allah'ın helâl kıldığı bir şeyi haram kılmak, helâl olan şeyin haram olduğuna ve O'nun mutlak olarak haram kıldığı şeyin helâl olduğuna inanmak demektir. Allah'ın helâl kıldığı şeyin haram olduğuna inanan böyle kimsenin
248 kâfir olduğuna hükmolunur. [§]Resûlullah (s.a.), Allah'ın helâl kıldığını aslında haram saymamıştır; çünkü o, câriyesi ile ilişkide bulunmanın kendisine haram kılındığını düşünmemiş, sadece ondan cinsel açısından faydalanmayacağına yemin etmiştir. Yemin sebebiyle meydana gelen haramlık, her ne kadar bir kadının talâk ve benzeri sebeplerle meydana gelen haramlık gibi sebeplere bağlı ise de, âdemoğlunun fiili olarak görülmez. O ancak kulların sebeplere tevessül etmeleri sonucunda diğer hükümler gibi Allah tarafından meydana getirilen bir haramlık durumudur. Aslında yeminle fiilin kendisinin haramlığı oluşmaz. Zira bu tür konularda haram kılınan şey, Cenâb-ı Hakk'ın saygı gösterilmesini gerekli gördüğü şeyi, yapılan yemin sebebiyle terketmektir. Bu ise helâli haram, haramı helâl saymak değildir. Yahut tahrimden maksat, helâl olduğuna inandığı halde insanın kendine onu yasaklamasıdır; onun böyle yapması bizzat o şeyi haram saydığı anlamına gelmez. İnsan bazan herhangi bir maksada binâen bir helâli yapmaktan çekinebilir. Bu aynen "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik"[2] meâlindeki âyet gibidir. Bu âyetteki "harremnâ" (حَرَّمْنَا), yani haram kıldık lafzı, o sütü emmenin haram kılındığı anlamına gelmediği gibi, bunun dinî bir haram olduğu mânasına da gelmez; çünkü çocuk, helâl-haram hükmüne muhatap olmaya ehil değildir. Dolayısıyla bundan maksat o çocuğun, annesinden başka bir kadından süt emmekten çekinmesidir. İşte bu âyette de durum aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, Resûlullah (s.a.), eşlerine güzel muamele ile, onlara karşı şefkatli ve merhametli davranmakla görevliydi. Onun güzel muaşeret ve sohbet tarzı, Allah'ın kendisine helâl kıldığı şeylerden ve mübah kıldığı lezzetlerden faydalanmaktan bile uzak duruyordu. Bunu da eşlerinin rızasını kazanmak ve
249 onları hoşnut etmek için yapıyordu. [§]Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını niçin kendine haram kılıyorsun?** diye buyurdu. Yani eşlerine karşı olan şefkatin ve güzel muamelen, Allah'ın sana helâl kıldığı şeylerden faydalanmaktan yüz çevirecek boyuta ulaşmasın! Böyle olunca söz konusu ilâhî hitap, Resûlullah'a yasak getirmemekte ve yaptığı bir

2 "Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası; 'Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?' dedi" (el-Kasas, 28/12).

hatadan dolayı onu azarlamamakta, aksine eşlerine güzel muamele konusunda onun yükünü hafifletmektedir. Bu tıpkı "Onlar (kâfirler) için üzülerek kendini helâk etme"[3] meâlindeki âyete benzemektedir. İmandan yüz çeviren o insanlara karşı Resûlullah'ın (s.a.) şefkati o dereceye varmıştı ki, nerdeyse kendisini helâk edecekti. İşte, "onlar için üzülerek kendini helâk etme!" meâlindeki buyruğu, onun yükünü hafifletmek anlamındadır. Yine "ölçüsüzce eli açık da olma"[4] meâlindeki âyet de böyledir. Bu ilâhî beyan, cömertliği son sınıra vardırmayı yasaklıyor değildir, fakat cömertlik yaparken israf boyutuna varma, demek suretiyle onun yükünü hafifletmektedir. Çünkü cömertliği son sınıra vardırırsan, kendin için ve ailen için elinde bir şey kalmayacak, başkalarını kendine tercih etmiş olacaksın. İşte, **Allah'ın sana helâl kıldığını niçin kendine haram kılıyorsun?** meâlindeki ilâhî beyan da yasak anlamında değildir, eşleriyle güzel geçinmek konusundaki yükünü hafifletmek amacına yöneliktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şimdi, buradaki haram kılmanın sebebi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, Hz. Hafsa'nın kendi ailesini ziyarete gittiği ve Resûlullah'ın (s.a.) da onun evinde bulunduğu bir sırada İbrahim'in annesi olan kıbtî Mâriye'nin eve geldiği ve orada Resûlullah (s.a.) ile ilişkide bulunduğu, ikisi birlikte yatarlarken Hafsa'nın (r.a.) da eve geldiği, onları yatakta görünce tekrar ailesine dönüp geceyi orada geçirdiğine ilişkin olayı gösterirler. Bu rivayetin sonunda Hafsa'nın Hz. Peygamber'e şöyle dediği kaydedilir: Bana bir saygı göstermek gereği duymadın ve benim hakkımı tanımadın. Resûlullah da ona, "bu olayı gizli tut, ben Mâriye'yi kendime haram ediyorum" karşılığını vermiştir[5]. İşte yukarıdaki âyet bunun üzerine nâzil olmuştur. Bazıları o günün Hz. Âişe'nin nöbet günü olduğunu, Hafsa'nın Resûlullah'ı ve câriyesi Mâriye'yi birlikte gördüğünü, Hz. Peygamber'in (s.a.) ona bu olayı gizli tutmasını emrettiğini, [§]fakat Hafsa'nın gidip Âişe'ye (r.a.) anlattığını, bunun üzerine Âişe'nin 250
kızdığını, Hz. Peygamber'in de câriyeyi kendisine haram kıldığını ve âyetin bunun üzerine geldiğini söyler[6]. İkrime şöyle der: Bu âyet, Ümmü Şüreyk adındaki bir kadın hakkında nâzil olmuştur; kadın kendisini Hz. Peygamber'e (s.a.) hibe etmiş[7], ama Resûlullah eşlerinin gönüllerini hoş tutmak için onu kabul etmemişti. Âyet de bunun üzerine gelmiştir[8]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

3 Fâtır, 35/8.

4 el-İsrâ, 17/29.

5 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 376; Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 199-200.

6 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 200.

7 Müellif Mâtürîdî, burada "Kendisini reygambere mehirsiz olarak bağışlayan mümin kadını sana helâl kıldık" meâlindeki âyete işaret etmektedir (el-Ahzâb, 33/50).

8 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 344.

Bazıları da şöyle demiştir: Hz. Peygamber’in kendine haram kıldığı şey bal idi; Resûlullah (s.a.) eşlerinden birinin yanında bal şerbeti içmişti. Sonra diğer eşlerinden biri, kumasına, “Hz. Peygamber senin yanına geldiğinde, ona ‘sendeki bu meşe ağacı şırası kokusu nedir?’ diye sor, dedi. O da Resûlullah’a bunu söyleyince, Resûl-i Ekrem balı kendine haram etmiş. Âyet bu münasebetle gelmiştir[9]. Şunu belirtmeliyiz ki bugün bizim, onun kendisine haram kıldığı şeyin sebebini bilme imkânımız yoktur. Hz. Peygamber’in (s.a.) kendine haram kıldığı şeyin ne olduğunu bilmeye de ihtiyaç yoktur. Fakat şunu biliyoruz ki burada cereyan eden olay kendisi ile zevcesi arasında vukû bulmuştur.

Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir. Yani senin geçmiş ve gelecek, olmuş ve olacak bütün günahlarını bağışlayıcıdır. Ve Cenâb-ı Hak, kendisinin izni olmadan teşebbüs ettiğin yeminden dolayı seni cezalandırmayacak kadar **merhametlidir.** Yahut senin için ve tövbe edip bir daha benzeri bir şeyi yapmazlarsa iki eşin için de **Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.** Veya aile geçimi konusunda senin yükünü hafifletmesi ve kendine yüklediğin yükü sana yüklememesi itibariyle **Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.**

قَدْ فَرَضَ اللّٰهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ اَيْمَانِكُمْ وَاللّٰهُ مَوْلٰيكُمْ وَهُوَ الْعَلٖيمُ الْحَكٖيمُ ﴿٢﴾

251 [§]*2. “Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşru kılmıştır. Allah sizin yardımcınızdır; O bilendir, hikmet sahibidir.”*

Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşru kılmıştır. Bazı âlimler bu âyetin yeni bir hitap oluşturduğunu ve Resûlullah’tan (s.a.) başka kimselere yöneldiğini söyler. Çünkü Resûlullah’ın geçmiş ve gelecek bütün günahlarının affedildiğini, binaenaleyh onun günahının bağışlanması için kefârete gerek bulunmadığını söyler. Fakat biz şöyle deriz: Her ne kadar bu konum, Resûlullah (s.a.) için mevcut ise de hem kendisi hem de ümmet şeriat hükümlerine göre sorumlu durumdadır. Buna göre onun geçmiş ve gelecek hataları tövbe etmesi, kefâret vermesi ve benzeri yollarla bağışlanır. Bu durumda **Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşru kılmıştır** meâlindeki beyan Resûlullah’ı da, ümmetini de kapsar. Şunu da belirtmeliyiz ki Hz. Peygamber, kendisine helâl olduğuna inanmakla birlikte câriyeyi kendisine haram kılmak istemesi -yemin etmesi değil- yani ondan faydalanmaktan

[9] Buhârî, “Talâk”, 8, “Eymân”, 25; Nesâî, “Talâk”, 17, “Eymân”, 20, “İşretü’n-nisâ”, 4.

vazgeçmesi de caizdir. Cenâb-ı Hak da bunu yemin saymıştır. Buna göre de bir şeyi kendine haram kılmak yemine götürmektedir. Bu sebeple âlimlerimiz -Allah kendilerine rahmet eylesin- şöyle demiştir: Bir kimse karısına, yemin niyeti olmadan ‘sen bana haramsın’ dese, o yemin sayılır. Yani böylesi yemin konumunda edebî bir ifade kullanmıştır.

[Yemin ve Kefâret]

Genel olarak müslümanların kırâat ettikleri şekliyle: **Allah size (belli durumlarda) yeminlerinizi çözmeyi meşru kılmıştır** meâlindeki ilâhî beyan, bazı kırâatlerde “Allah size yeminlerinizin kefâretini vermeyi farz kılmıştır” şeklindedir[10]. Bu farz kılınışın açıklaması da şöyledir: Önceki ümmetlere yemini bozma izni verilmemiş, kefâret verilse bile yemin edilen şey helâl kılınmamıştı. Cenâb-ı Hakk’ın “Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur, yeminini bozma”[11] buyruğuna bakmaz mısın? Allah [Hz. Eyyûb’un] yeminini bozmasına izin vermedi, fakat vurmayı mübah kıldı. Sonra O, kefâret vererek yemini bozmayı bu ümmete helâl kıldı. Helâl kılmak, bazan kefârete, bazan da bozarak kendi kendine çözülmesine nispet edilmiştir.

[§] Allah size meşru kılmıştır. Yani size genişlik vermiştir ve yeminlerini- **252**
zi bozmanızı helâl kılmıştır. Buna göre, “size yazdı” meâlindeki “ketebe leküm” (كَتَبَ لَكُمْ) veya “size farz kıldı” anlamına gelen “farada leküm” (فَرَضَ لَكُمْ) ifadelerinin kullanıldığı her yerde genişlik ve mübahlık vardır. Benzer cümlelerde “leküm” (لَكُمْ) yerine “aleyküm” (عَلَيْكُمْ) zamiri kullanıldığında ise farz ve gereklilik anlamı vardır. Cenâb-ı Hak bir âyette “aleyküm” zamirini kullanarak şöyle buyurmuştur: “Size oruç yazıldı”[12]. Başka bir âyette yine aynı zamiri kullanarak “birinize ölüm yaklaştığında vasiyette bulunmak, size yazıldı”[13] buyurmuştur. Farz ifade eden her yerde durum böyledir. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de “leküm” zamirini kullanarak şöyle buyurdu: “Allah’ın sizin için (vatan olarak) yazdığı kutsal topraklara girin”[14]. Bu âyet, Allah sizin oraya girmenizi mübah kıldı, anlamına gelir.

Allah sizin yardımcınızdır. Yani kefâret ve diğer şeylerle sizi imtihan eden Allah sizin en yakın yardımcınızdır. Veya size yardım etmesi ve onları sizden defetmesi itibariyle en yakın yardımcınızdır. **O, bilendir, hikmet sahi-**

---

10 Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXX, 43.
11 Sâd, 38/44.
12 el-Bakara, 2/183.
13 el-Bakara, 2/180.
14 el-Mâide, 5/21.

bidir. Yani Allah sizin için gerekli olanları bilendir veya amaçlarınızı bilendir, yahut gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilendir yahut da olanları ve olacak şeyleri bilendir. Allah'ın **hikmet sahibi** olması O'nun tedbir ve idaresinde hata yapmaması demektir. Yahut sizin yeminlerinizi bozmanızla ilgili hükmünde hikmet sahibidir. *En doğrusunu Allah bilir.* Sonra, "alîm" (العليم) lafzında, sürekli bir murakabe ve muhafaza ile insanın yaptığı bütün işlerde ve söylediği bütün sözlerde dikkatli ve uyanık olmaya davet anlamı da vardır. "Hakîm" (الحكيم) lafzında da Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne teslimiyete çağrı anlamı vardır; çünkü Hakîm olan, herkes için ancak hikmetli ve faydalı olan şeye hükmeder. Buna inanan insanın, o hükümde hikmetin varlığını bilsin veya bilmesin, O'nun hükmüne teslim olması gerekir.

[Kadınlara Karşı Güzel Davranmanın Gerekliliği]

Bütün bunlardan sonra meselenin aslı şudur: Resûlullah'ın (s.a.) dokuz kadınla evlenmesi mübah kılınmış, fakat onlarla iyi geçinmesi ve gönüllerini hoş tutması kendisine emredilmişti. Bilindiği üzere kişinin dört kadını idare etmesi ve her biriyle güzel geçinmesi zor iştir. Öylesi eşlerinden her birinin gönlünü hoş tutamamaktan dolayı mâzur görülürken, dokuz kadınla imtihan edilen kişi bunu nasıl yapabilir? Şüphe yok ki kadınlar konusunda Resûlullah'ın mâruz kaldığı bu sıkıntı, başka insanlarınkinden çok daha zordu. Bununla birlikte ona, huyları ve arzuları farklı olan insanlara da en güzel bir şekilde dav-
253 ranması emredilmişti. [§]Ne var ki Cenâb-ı Hak onu, sözünü ettiğimiz şeyle imtihan ettiğinde, kendisine bu sıkıntıyı hafifletecek ve herkese güzel muamele etmesini kolaylaştıracak olan güzel ahlâk ve hoşnut edici bir tabiat da vermiştir. Ayrıca kadınların haklarını koruma ve hepsini memnun etme gücünü de vermişti; o kadar ki güzel davranması ve onları hoşnut etme gayreti, kendisinin azarlanmasına yol açacak bir seviyeye ulaşmıştı. Onun İslâm'da gösterdiği gayreti, kendisine "suratını astı, yüzünü çevirdi"[15] denilecek kadar sıkı bir takip noktasına varmış, buna mukabil onun ümmetine olan şefkati ve merhameti kendisine "onlar için üzülerek kendini helâk etme"[16] diye teselli edecek ve "sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin"[17] diye övülecek bir seviyeye varmıştı. Onun ahlâkının zirve noktası ahlâkının nefsî kuvvetlerini geçmişti, o kadar ki neredeyse bu uğurda kendini helâk edecek noktaya varmıştı. Sonra, dokuz kadının haklarını korumak ve onları hoşnut etmek konusundaki gayre-

---

15 Abese, 80/1.

16 Fâtır, 35/8.

17 el-Kalem, 68/4.

ti, onun peygamberliğine ve risâletine delil sayılacak hale gelmişti. Zira insanlar fazla yemek ve gıdalanmak sayesinde cinsel ilişki güçlerini artırırlar, sonra da fazla yiyecek ve lezzetli şeyler bulduklarında dört kadının hukukuna vefa göstermek konusunda gönülsüz davranırlar. Fakat Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem dünyada, yiyecek ve içecek ihtiyacında asgarî düzeyle yetinmeyi tercih edip zâhidâne yaşamış, bununla birlikte onların haklarını gözetmekte tam bir başarı göstermiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki o, zikrettiğimiz bu seviyeye birtakım sebepler ve çarelerle değil, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği güç ve kudretle ulaşmıştır.

Bir de şu var: Resûlullah'ın eşleri de, Hz. Peygamber'e vefalı davranmak, ona saygı göstermek ve hürmette bulunmakla imtihan edilmiştir. Onların bu imtihanı diğer kadınların kocalarına karşı göstermekle yükümlü tutulduğu imtihandan daha ağırdı. Çünkü kadın, kocasının tek eşi olduğunda bile, sesini onun sesinden yüksek tutmaktan nadiren kendini tutabilir, ya kocasının başka eşleri de varsa hali nice olur? Bir de onlar seslerini Resûlullah'ın (s.a.) sesinden daha yukarıya çıkarırlarsa, [§]Cenâb-ı Hakk'ın "seslerinizi peygamberin 254
sesinin üstüne çıkarmayın, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider"[18] diye buyurduğu üzere, bu durum onların amellerinin boşa gitmesine yol açardı. Allah Teâlâ, onların gönüllerini ferahlatmadan ve bu külfeti taşımak için kalplerini genişletmeden onların böyle ağır bir yükle ve büyük bir sıkıntı ile imtihan edilmesi caiz olmazdı.

a) Şimdiye kadar anlattıklarımızdan sonra, bize yüklenen o imtihan zikrettiğimiz o iki imtihandan daha ağırdır. Çünkü biz, âyetin ihtiva ettiği şeyleri bilmek ve buna inanmakla imtihan edildik. O da "Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram kılıyorsun?" buyruğudur. Burada imtihandan bize düşen husus, ilâhî emri, Resûlullah'a (s.a.) herhangi bir eksiklik getirmeyecek şekilde yorumlamamızdır, ancak o takdirde kınanmaktan kurtulmuş oluruz. Söz konusu âyetin, az önce söylediğimiz gibi Resûlullah'ın yükünü hafifletmek anlamına alınması mümkündür. O takdirde âyet, zâhirde yasaklama konumunda görünse de o anlamda değil, yükünü hafifletme mânasında bir emir olduğu anlaşılır. Şayet olay Mâriye ile ilgili ise, âyetin Mâriye'nin konumuna yönelik bir sitem veya bir uyarı özelliği taşıyabilir. Çünkü Resûlullah'a (s.a.) Mâriye'yi elinde tutmasına izin verilmekle birlikte evlendirilip koca zevkini tatmasına davet edilmeyince, kendisi, şehvetini teskin etmek için Resûlullah'a başvurabilirdi. Şu da var ki Resûlullah'ın (s.a.) onu

18 el-Hucurât, 49/2.

kendine haram kılması, kadının hakkını ortadan kaldırmaz. Çünkü câriyenin aynı kişiye ait eşler arasında cinsel ilişki programında herhangi bir payı yoktur ki Resûlullah'a bundan dolayı bir sitem gelmiş olsun. Ancak Mâriye'nin, Hz. Peygamber'e yönelik bir arzusu söz konusu ise, haram kılmakla onun arzusunu kesmektedir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak **Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram kılıyorsun?** diye buyurmuştur[19]. Yani Allah Teâlâ, cinsel ihtiyacını karşılamayı sana helâl kıldığı halde, o ihtiyacını karşılamaktan
255 niye kendini engelliyorsun? **[§]**Bu durumda âyetteki sitem iki şeyin en hayırlı olanını yapmaya çağrı anlamındadır. O iki şeyin en hayırlısı da, fıtrî ve tabiî arzunun önünü kesmek değil, bunları meşru şekilde karşılamaktır; her ne kadar bunu karşılamak câriye için bir hak değilse de. *En doğrusunu Allah bilir.*

b) Bizim için ikinci imtihan konusu, annelerimize nispet etmekten gönlümüzün hoşlanmadığı bir şeyi Resûlullah'ın (s.a.) zevcelerine de nispet etmemektir. Çünkü bizim üzerimizde onların annelik hakları vardır. Şayet onların yaptıklarıyla kusur işlemediklerine dair bir izah yolu bulabilirsek bunu yaparız. Bulamazsak onlara gerekli olan saygı ve tâzimi terketmekten ve kendilerini karşı kusur işlemekten korkarak susarız. "Bunu işittiğiniz zaman mümin erkek ve mümin kadınların birbiri hakkında hüsnüzan beslemeleri gerekmez miydi?"[20] meâlindeki âyete bakmaz mısın? Buna göre her mümin, Resûlullah'ın (s.a.) zevcelerine karşı ancak hüsnüzan beslemek, onların yaptıkları şeyler için hayır düşünmek ve onlara saygı ve tâzim nazarıyla bakmak zorundadır. Cenâb-ı Hak yine, "Fesübhânallâh! Bu apaçık bir iftiradır' deseydiniz ya!"[21] buyurmaktadır. Bu, onların bizim üzerimizdeki hakları olduğuna göre, onların hataları için şöyledir, böyledir diye konuşmamız gerekmez. Onların hatalarının bizim aklımıza gelenin dışında olduğu zannedilir endişesiyle de şöyledir, böyledir diye konuşmamız gerekmez. Zira bu durumda onlar hakkında sözlerimizi büyütmüş olur ve bundan dolayı büyük bir azaba mâruz kalırız. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetinde ifade buyurduğu gibi: "Eğer dünyada ve âhirette Allah'ın lütfu ve rahmeti hep sizinle olmasaydı, içine daldığınız bu günah yüzünden size büyük bir azap gelecekti"[22].

---

19 et-Tahrîm, 66/1.

20 en-Nûr, 24/12.

21 "O kulağınıza geldiğinde, 'bunu konuşmak bize yakışmaz, fesübhânallâh, bu apaçık bir iftiradır' deseydiniz ya!" (en-Nûr, 24/16).

22 en-Nûr, 24/14.

"Bu, büyük bir iftiradır"[23] beyanı hakkında şöyle konuşanlar olabilir: Resûlullah'ın (s.a.) eşleri mâsum olmadıkları ve onların itham edildikleri o şeyi yapmış olmaları mümkün olduğu halde, bu nasıl büyük bir iftira olur?

Bunun cevabı şöyledir: Onun eşleri, gizli veya açık bir hataya düştükleri takdirde Cenâb-ı Hak bunu hemen peygamberine (s.a.) haber verecek bir konumda bulunuyorlardı. Onlardan biri Resûlullah'ın (s.a.) bir sırrını başka birine ifşa ettiğinde, Allah Teâlâ'nın bunu hemen peygamberine (s.a.) haber verdiğini görmez misin? Resûl-i Ekrem'in eşleri bu kadarcık bir kusuru bile
gizleyemediklerine göre, [§]vukû bulacak olsa zina gibi bir fiili nasıl gizleye- 256
bilirlerdi? Şayet onların itham edildiği zina fiili vukû bulmuş olsaydı, Cenâb-ı Hak, insanların diline düşmeden önce bunu resûlüne mutlaka bildirirdi. Böyle bir şey bildirilmediğine göre bu durum, onların itham edildikleri o söylentiden uzak oldukları ve aynı zamanda o ithamı yapan kişinin yalan söyleyip iftirada bulunduğu anlamına gelir.

Bu âyet, Resûlullah'ın (s.a.), Allah'tan izin almadan içtihatla amel etmesinin caiz olduğunu göstermektedir; çünkü önceden izin almış olsaydı âyetteki sitem ifadesinin olmaması gerekirdi. Sonra, daha önce söylediğimiz gibi onun içtihatla iş görmekten çekinmesine yol açan küçük bir kusur (zelle) yapmış olmasından dolayı değil, aile hayatında kendine fazla bir iş yüklemiş olması sebebiyle siteme mâruz kalmıştır.

Sonra, bu meselede aslolan şudur: Erkeğin eşleri için yapmış olduğu gün ayırma programında, câriyelerin herhangi bir hakkı yoktur; hür kadınlar için yapılan gün taksiminin onlar için de yapılması ve bunun kendileri için yerine getirilmesi gereken bir hak olması söz konusu değildir. Câriyeyi elinde tutmasına ve onu evlendirmemesine de izin verilmiştir. Hz. Peygamber'in, câriyesini evlendirmemekle birlikte kendisinin, onun cinsel arzusunu yerine getirmemesi caiz değildir. Bir de şu var: Resûlullah câriyesinin cinsel arzusunu, diğer hanımlarına ayırdığı günlerde pekâlâ yerine getirebilir. Sonra da bazı hanımlarına bu işi bildirmiştir; tâ ki onlar bu işi bildikten sonra da bilmeden önce de takınacakları tavır aynıdır. Ayrıca Resûlullah'ın eşleri şunu da bilmelidir ki Hz. Peygamber'e ileri derecede saygı göstermek, hissedecekleri kıskançlık sebebiyle kendilerini Resûlullah'ı asık suratla karşılama ve ona yan gözle bakma gibi kötü bir davranışa sevketmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber'in, sözü edilen câriyeye gidişi hanımlarına karşı herhangi bir haksızlık meydana getirmiyordu. Zaten Resûlullah (s.a.) aynı gece içinde bütün hanımlarıyla buluşma gü-

---

23 en-Nûr, 24/16.

cüne sahipti. Cenâb-ı Hakk'ın ona, eşlerinin bilmediği bir şekilde câriyesinin şehvetini teskin etmesini ve onunla birlikte olmasını ikram etmiş olması da mümkündür.

257 [§]Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemin bal yemekten vazgeçmesi konusunda söylenenlere gelince, bu da ihtimallerden biridir, fakat Mâriye ile birlikte olmaktan vazgeçmesi daha galip bir ihtimaldir. Çünkü Resûlullah bal yemeyi arzu ettiği için eşlerinin hoşlanmamak konumuna düşmeleri ihtimali yoktur. Dolayısıyla burada câriyesinden faydalanmasının eşlerini rahatsız etmiş olması ve bundan dolayı âyette geçen "sizin kalpleriniz eğrildi"[24] ifadesini hak edecek konuma düşmüş olmaları muhtemeldir.

وَاِذْ اَسَرَّ النَّبِيُّ اِلٰى بَعْضِ اَزْوَاجِه۪ حَد۪يثًا فَلَمَّا نَبَّاَتْ بِه۪ وَاَظْهَرَهُ
اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَاَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّاَهَا بِه۪ قَالَتْ
مَنْ اَنْبَاَكَ هٰذَا قَالَ نَبَّاَنِيَ الْعَل۪يمُ الْخَب۪يرُ ﴿٣﴾

3. "Hani peygamber, eşlerinden birine gizli bir şey söylemişti. Eşi bunu başkalarına aktarıp Allah da durumu peygambere açıklayınca peygamber bunun bir kısmını anlattı, bir kısmından vazgeçti. Eşine konuyu anlatınca o, 'Bunu sana kim haber verdi?' diye sordu. 'Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana bildirdi' diye cevap verdi."

Hani peygamber, eşlerinden birine gizli bir şey söylemişti. Eşi bunu başkalarına aktarmıştı. Buradaki **eşi o sözü başkalarına aktarmıştı** meâlindeki beyan, Hz. Peygamber'in (s.a.) ona gizlice söylediği sözü saklamasını istediğini göstermektedir. Eşine sır olarak verdiği o sözün ne olduğunu bilmek bizim için gerekli değildir. Bu âyet aynı zamanda eşinin o sırrı arkadaşına ifşa ettiğini, Resûlullah'ın (s.a.), ancak Cenâb-ı Hakk'ın kendisine bildirmesiyle öğrendiğine de işaret etmektedir. **Allah bu durumu peygambere açıklayınca** meâlindeki cümle bunu göstermektedir.

Peygamber bunun bir kısmını anlattı, bir kısmından vazgeçti, meâlindeki beyanda yer alan "arrafe" (عَرَّفَ) kelimesi, şeddeli olarak da şeddesiz olarak da okunmuştur[25]. "Arrafe" diye şeddeli okuyanlara göre âyetin

24 et-Tahrîm, 66/4.

25 İbn Mihrân, *el-Mebsût fî kırââti'l-aşr*, 440; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî kırââti'l-aşr*, II, 290.

mânası şöyle olur: Resûlullah (s.a.), eşine sır olarak verdiği ve onun ifşa ettiği o sözün bir kısmını kendisine bildirmiş, bir kısmını bildirmemişti. Çünkü onun maksadı, eşinin ifşa etmiş olduğu o sırrı haber vermek değil, sadece sırrını açıkladığına, arkadaşına ifşa ettiğine dikkat çekmekti. Bunu da böyle bir şeyi bir daha yapmaması için kendisini uyarmak kabilinden yapmıştı. Olayın bir kısmını bilen, tamamından da haberdardır, demektir; bu durumda olayın tamamını açıklamaya ihtiyaç yoktu. Bazı rivayetlerde Resûlullah'ın (s.a.) eşine; "Sana tenbih etmemiş miydim?" dediği ve sustuğu nakledilir. Bu olay
Hz. Peygamber'in risâletine delil oluştur. [§]Bu âyet onları, Resûlullah'a (s.a.) **258**
açıklamaktan utandıkları böyle şeyleri gizlice yapmaktan da engellemektedir, çünkü onlar böyle yaparlarsa mutlaka Allah onu peygamberine haber verecek ve o da, gizlice yaptıklarından haberdar olacaktır.

Kelimeyi "arafe" (عَرَفَ) diye şeddesiz okuyana göre ise ceza ve karşılık anlamına gelir. Yani bir kısmını bilmesi, sırrın ifşa edildiğini gösteren diğer kısmını bildiğini de göstermeye yeter, diğer kısmını da söylemesine gerek yoktur, demektir. Bir adam diğerine, "o benim hakkımı bildi, ben de onun hakkını bildim" veya "sen benim hakkımı bildin" demesi senin hakkını bileceğim, yani hakkını vereceğim anlamına gelir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Hafsa'yı bir talâkla boşamıştı. Bunun üzerine Cibrîl geldi ve ona; "Eşine dön! Çünkü o çok oruç tutan, çok ibadet eden biridir ve o senin cennette de eşindir" demişti[26]. Yaptığı bazı hatalar sebebiyle Hz. Peygamber'in (s.a.) onu boşamış, olması mümkündür.

Bazı âlimler bu iki kırâatten birini diğerine tercih eder ve öbüründen yüz çevirir. Bu, doğru olmayan bir şeydir; çünkü karşılık ve tarif anlamlarının her ikisi de mevcuttur, Cenâb-ı Hak, bu iki şeyi de tek bir âyetin içinde toplamış, fakat gramer kuralı yoluyla aralarını ayırmıştır. Bu durumda kimse bu iki kırâatten birini diğerine tercih etmemelidir. Bu, Hz. Mûsâ (s.a.) kıssasında zikredilen "Çok iyi biliyorsun ki bunları ancak göklerin ve yerin Rabb'i indirdi"[27] meâlindeki âyete benzemektedir. Bu sözü, Hz. Mûsâ (s.a.) Firavun'a söylemektedir. Bunu Hz. Mûsâ (s.a.) da, Firavun da biliyordu. Burada iki husus bir araya getirilmişti. Cenâb-ı Hak bu âyette iki şeyi birleştirmiş oluyordu. Dolayısıyla bir insanın iki vecihten birini okuyup diğerinden vazgeçmesi helâl değildir.

---

26 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 377; Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 168; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 189.

27 el-İsrâ, 17/102.

"Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır"[28] meâlindeki âyet de böyledir. رَبَّنَا بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا şeklinde kırâat edilen bu âyet, "Rabb'imiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırdı" anlamına gelecek tarzda "Rabbenâ bâʿade beyne esfârinâ" (رَبَّنَا بَاعَدَ بَيْنَ أَسْفَارِنَا) şeklinde de okunmuştur[29]. "Bâid beyne esfârine" (بَاعِدْ بَيْنَ أَسْفَارِنَا) diye okuyan, âyeti dua mânasına, "bâʿade" (بَاعَدَ) diye okuyan da
259 haber verme mânasına hamletmiş olur. [§]Böylece âyette dua anlamı ile haber verme mânası birleşmiş olmaktadır. Bunlardan birini diğerine tercih etmeye kimsenin hakkı yoktur. Bunun gibi "arrafe baʿdahu" (عَرَّفَ بَعْضَهُ) âyetinde, "arafe baʿdahu" (عَرَفَ بَعْضَهُ) mânasının da var olduğuna hükmolunur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu âyette geçen "Alîm ve Habîr" (العليم الخبير) lafızlarını daha önce açıklamıştık. Bu iki kelimede kişiyi murakabeye ve uyanık olmaya davet etme özelliği bulunmaktadır.

اِنْ تَتُوبَٓا اِلَى اللّٰهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَاِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَاِنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰيهُ وَجِبْرٖيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنٖينَ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذٰلِكَ ظَهٖيرٌ ﴿٤﴾

4. "İkiniz de Allah'a tövbe ederseniz** (çok iyi olur)**, çünkü kalpleriniz eğrilmişti. Ama peygambere karşı bir dayanışma içine girecek olursanız bilin ki herkesten önce Allah onun dostu ve koruyucusudur, sonra da Cibrîl ve iyi müminler. Melekler de bunların ardından onun yardımcısıdır."

İkiniz de Allah'a tevbe ederseniz, (çok iyi olur), çünkü kalpleriniz eğrilmişti. Bu ifade, ifşa edilen sözün Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem iki eşi arasında meydana geldiğini gösterir. Resûlullah onlardan birine bir sır vermiş ve onu başkasına söylemesini yasaklamıştı, ama o hemen ifşa etmişti. Ancak biz bu sözün ne olduğunu bilmiyoruz. Ancak biz onu bilmesek de, **eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz,** meâlindeki cümleye bakınca, bu onların azarlanmayı ve tövbeye davet edilmeyi gerektiren bir şey yaptıklarını gösterir. Sonra biz, "Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayasızlık yaparsa,

---

28 Sebe', 34/19.

29 On imamdan Yâkup bu şekilde okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 456).

onun cezası ikiye katlanır"[30] meâlindeki âyetle, Cenâb-ı Hakk'ın, onların cezasını başkalarının cezasının iki katına çıkardığını anlıyoruz. Bu da, benzeri hataların pekâlâ affedileceği, bu hata için zevcelerinin tövbe etmelerinin gerektiğini gösterir. Şimdi, **eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz** meâlindeki cümlede şart edatı olan "in" (إِنْ) kelimesinin hazfedilmesi gereken zâit bir edat olması mümkündür. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: "İkiniz de Allah'a tövbe edin, çünkü ikinizin de kalbi eğrilmiştir". Âyetin burasında durulur, sonra **eğer peygambere karşı bir dayanışma içine girecek olursanız,** diye yeniden başlanır. Söz konusu şart edatının zâit olmaması da mümkündür, bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: Allah'a tövbe ederseniz çok iyi olur. Yoksa bilin ki herkesten önce onun dostu ve koruyucusu Allah, Cibrîl ve iyi müminlerdir. Bu durumda şartın cevap cümlesi gizlenmiş olur. Sözü edilen iki eşin yaptıklarının cezası, Hz. Peygamber'in onları boşamasıdır. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: İkiniz de Allah'a tövbe ederseniz çok iyi olur, aksi takdirde Resûlullah sizi boşayacak. Bu durumda boşanmanın kendilerine çok ağır gelecek derecede, Resûlullah'ın (s.a.) onlara sevdirildiği ve bu boşamanın, onların yaptıklarının cezası olduğu anlaşılır. *En doğrusunu Allah bilir.* **İkinizin de kalbi eğrildi** meâlindeki cümle, kalpleriniz, Resûlullah'ın üzerinizdeki hakkından saptı demektir; Resûlullah'ın hakkı büyük bir haktır, bu konuda en küçük hata bile azarlanmayı gerektirir.

[§]Peygamber'e karşı bir dayanışma içine girecek olursanız. Bu ilâhî 260
beyan, zâhirde bir azarlamadır. **İkiniz Allah'a tövbe ederseniz** meâlindeki cümlede olduğu gibi, burada da o iki kadını muhatap alarak **ona karşı ikiniz bir dayanışma içine girecek olursanız,** anlamına gelecek şekilde "ve in tezâhertümâ aleyhi" (وَإِنْ تَظَاهَرْتُمَا عَلَيْهِ) denilmesi gerekirdi. Şöyle de denmiştir: **İkiniz Allah'a tevbe ederseniz** beyanı, lafız olarak her ne kadar muhatap şeklinde ise de azarlamayı kastederek "ikisi tövbe eder ve dönerlerse" şeklinde de anlaşılabilir. Ama doğru olan, "ve in tezâherâ" (وَإِنْ تَظَاهَرَا) lafzının muhatap sîgasıyla "ve in tetezâherâ" (وَإِنْ تَتَظَاهَرَا) mânasına gelmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.* **Onun dostu ve koruyucusu Allah'tır,** meâlindeki cümlede durulup, Allah'tan başkasının onun dostu ve yardımcısı olduğu vehmine yol açmaması için, **Cibrîl, iyi müminler ve bunların ardından melekler onun yardımcısıdır,** diye anlaşılması gerekir. Zira korkutmakta bu daha belîğ bir üsluptur. Aslında bunlardan sadece bir tanesi bile Resûlullah'ın (s.a.) zevcelerini korkutmaya yeterdi. Hz. Peygamber'e muhalefet ettikleri takdirde, onların cezalandı-

---

30 el-Ahzâb, 33/30.

rılması konusunda "onun cezası ikiye katlanır"[31] meâlindeki âyet de kâfi idi. Mükellefi eğitmek için yapılan mübalağada asıl olan, eğitilen kişinin sınırları korumasına yardımcı olmasıdır. Cezanın uygulanması konusunda da nefsin eğitilmesinde kişiye yardımcı olması esastır, böylece nefsinin kendisini çağırdığı şeylerden kendini koruması mümkün olur.

İyi müminler. Buradaki iyi müminlerden maksadın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olduğu söylenmiştir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Hafsa'yı boşayınca, Hz. Ömer (r.a.) kızı Hafsa'nın yanına gitmiş ve ona, "eğer Cenâb-ı Hak Ömer'in ailesinde bir hayır görseydi, Resûlullah (s.a.) seni boşamazdı" demişti. Ardından Cibrîl Resûlullah'a gelerek eşi Hafsa'ya dönüş yapmasını karısına emretmiş, onun çok oruç tutan, çok ibadet eden bir kadın olduğunu hatırlatmıştı[32]. Muhtemeldir ki Hafsa (r.a.), kendi nöbet günü dışındaki zamanlarda gündüzleri oruçla, geceyi de ibadetle geçiriyordu ve Resûlullah (s.a.)
261 bundan haberdar olmuyordu, Cibrîl gelip bunu kendisine bildirmişti. [§]Ebû Ümâme'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İyi müminler Ebû Bekir (r.a.) ile Ömer'dir"[33]. Şöyle de denilmiştir: İyi müminler, nebîler ve resûllerdir. Hasan[-ı Basrî]'nin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: İyi müminler, içinde nifak gizlemeyen ve görünürde de fısk işlemeyendir. Sonra bütün müminleri bu kategoriye katmayıp bazı kişileri iyi müminler diye tahsis etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya*, bütün müminleri bu kategoriye soksaydı, Hz. Peygamber'e (s.a.) karşı birbirlerine arka çıkan iki eşini de dâhil etmesi gerekirdi, çünkü kalbin eğrilmesi insanı müminler kategorisinin dışına çıkarmaz. Hasan-ı Basrî'nin bu sözü de din konusunda destek makamında zikretti. Buna göre iyi müminler din konusunda yardım ve destek veren insanlardır.

عَسٰى رَبُّهُٓ اِنْ طَلَّقَكُنَّ اَنْ يُبْدِلَهُٓ اَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ
مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَٓائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَٓائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَاَبْكَارًا ﴿٥﴾

5. "Eğer sizi boşayacak olursa Rabb'i ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir."

---

31 el-Ahzâb, 33/30.

32 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 377; Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 168; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 41.

33 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 224.

Eğer sizi boşayacak olursa Rabb'i ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan eşler verebilir. Mûtezile, Allah onları daha iyisi ile değiştiremez, der. Çünkü onlara göre Allah, bir insana hayır getirmeye kādir değildir, dolayısıyla eşini de değiştiremez. Yine onların iddiasına göre Allah, bir erkeğin eşini başka birine eş yapmaya muktedir değildir. Bu konudaki irade ve seçim sadece evlenecek olan erkeğe ve kadına aittir, bu fiil onların fonksiyonudur. Bize göre ise Allah Teâlâ, dilediği kişi için dilediği bir konuda hayır yaratmaya kādirdir. Kadınlardan birini dilediği bir erkeğe eş yapmaya da muktedirdir. Bu âyet de bizim söylediklerimizin doğruluğuna tanıklık etmekte, Mûtezile'nin sözlerini de reddetmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak "yubdilehu" (يُبْدِلَهُ) lafzı ile değiştirmeyi kendi zatına nispet etmiştir. Onların iddiasına göre ise Allah, vâdettiğini yerine getirmeye de muktedir değildir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme, Resûlullah için, boşamanın ve bir kadının yerine başka bir kadın almanın mübah olduğunu göstermektedir. "Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz, kadınları başka eşlerle değiştirmen helâl olmaz"[34] meâlindeki âyette ise, birinin yerine başka bir kadın almak yasaklanmaktadır. [§]"Başka kadınlarla evlenmen helâl olmaz" 262
meâlindeki âyetin daha önce, **Eğer sizi boşayacak olursa** meâlindeki buyruğun ise daha sonra gelmiş olması mümkündür. Bu durumda önce gelen âyet, bu âyetle neshedilmiş olur. Bunun doğruluğunu gösteren hususlardan biri, Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edilen şu sözdür: Kadınlar kendisine helâl kılınmadan Resûlullah (s.a.) bu dünyadan ayrılmamıştır[35]. Bu rivayet de başka bir kadınla evlenmesini yasaklayan âyetin önce, mübah kılan âyetin ise sonra nâzil olduğunu gösterir. Bu durumda âyetler arasındaki çelişkiyi kaldırmak için iki âyet arasında neshin varlığına hükmedilir. Âyetteki talâk lafzı ile eşini değiştirmeyi kastettiğini düşünecek olursak, bunu yasaklamasının sebebinin, güzelliği hoşuna giden biriyle değiştirmekle alakalı olması mümkündür. Nitekim "güzellikleri hoşuna gitse bile"[36] diye buyurulmaktadır. Eğer buradaki talâktan amaç değiştirmek idiyse, bu kendisine yasaklanmıştır. Ama talâkla değiştirmeyi değil, kendisine karşı kurulan bir ittifakı cezalandırmayı kastetmişse, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın boşanmış kadınlardan daha hayırlı olanla değiştirmesi mübah olur. Dolayısıyla Allah **eğer sizi boşayacak olursa, Rabb'i ona… verebilir** meâlindeki cümlede geçen boşama ile talâkı değil, değiştirmeyi kastetmektedir. Böylece iki âyet arasındaki çelişki ortadan kalkmış olur. Rivayet edildiğine

34 el-Ahzâb, 33/52.
35 Taberî, *Tefsîr*, XXII, 40.
36 el-Ahzâb, 33/52.

göre Übey b. Kâb, Resûlullah'a (s.a.) bir kadını başka bir kadınla değiştirmesi helâl kılındı mı? diye sorulmuş, o da, evet, demiş. Bunun üzerine kendisine "Bundan sonra sana kadınlar helâl olmaz, onları başka eşlerle değiştirmen de helâl olmaz"[37] meâlindeki âyet sorulmuş, o da bu, belirlenenlerin dışında kalanlara mahsustur, cevabını vermiş. O tıpkı "amca kızlarını, hala kızlarını, dayı kızlarını, teyze kızlarını, kendini peygambere mehirsiz olarak bağışlar da peygamber de onunla evlenmek isterse böyle bir kadını -ki sonuncusu diğer müminlere değil, zatına mahsustur- sana helâl kıldık"[38] meâlindeki âyette yer aldığı gibidir. Burada Cenâb-ı Hak, amcanın ve dayının kızlarını, ayrıca yabancı kadınları zikretmiş, haram kılınan diğer kadınlardan sakınması gerektiğini belirtmiştir. Burada, akrabalarından mahrem olanlarla evlenmesinin Resûlullah'a yasaklandığı açıklanmaktadır. Aynı şey başka insanlara da yasaklanmıştı. Çünkü burada bir şüphe söz konusudur, dört kadından fazla almak helâl olunca, acaba yakın akrabadan mahrem olan biriyle evlenmek de helâl miydi? Âyet bu şüpheyi yok etmektedir[39].

263 **[§]Sizden daha iyi olan.** Bu beyana gelince, bununla kendi şahıslarında daha iyi değil, Resûlullah'a (s.a.) karşı onlardan daha iyi olacak kadınlar kastedilmiş olmalıdır. Çünkü âyetin sonunda **Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden** kadınlardan söz edilmektedir. Hz. Peygamber'in zevceleri de **Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden** kadınlardı. Cibrîl'in Resûlullah'a söylediği "Hafsa'ya dön, çünkü o çok oruç tutan ve çok ibadet eden bir kadındır" sözüne bakmaz mısın?[40] Bu âyetin sonundaki Cenâb-ı Hakk'ın **dul ve bâkire eşler** meâlindeki beyanı da bunu desteklemektedir. Bu iki sıfat onun eşlerinde de mevcuttu. Bu durumda âyetin anlamı bizim söylediğimiz gibi olmalıdır. Diğer kadınların güzelliği, asâleti ve diğer hususlar açısından şahsen bunlardan daha iyi olmaları da mümkündür. Ya da Resûlullah'a (s.a.) muhalefetten kaçınmaları ve ona karşı birbirleriyle yardımlaşma yoluna gitmemeleri açısından daha iyi olabilirler. Bu durumda bunlar, Resûlullah'a muhalefet ettikleri ve ona karşı birbirleriyle yardımlaştıkları takdirde, onlardan daha aşağı bir konuma düşerler. Ama muhalefetten vazgeçerler ve daha önce yaptıklarından da tövbe ederlerse, onlar da diğer kadınlarla eşit duruma gelirler.

---

37 el-Ahzâb, 33/52.

38 el-Ahzâb, 33/50.

39 Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, I, 152.

40 Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 168; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 189.

[İman ve İslâm'ın Mânası]

Müslüman kadınlar ve mümin kadınlar. "İslâm" ile "iman"ın aynı mânaya geldiğinden hareketle, neticede her müslümanın mümin olduğunu daha önce söylemiştik. Çünkü İslâm, kişinin, bütün varlığı Allah Teâlâ'ya ait kılması, başka hiçbir kimseyi O'na ortak kılmamasıdır. İman ise tasdik etmektir; yani Cenâb-ı Hakk'ın her şeyin Rabb'i olduğunu tasdik etmektir. Sen, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyin Rabb'i olduğunu tasdik ettiğinde bütün varlığın sadece Allah'a ait olduğunu da teslim etmiş olur, yahut her şeyin kendi özüyle Cenâb-ı Hakk'ın rablığına şahit olduğunu benimsemiş olursun. Buna göre iman ve İslâm lafızlarının her biri, diğerinin ihtiva ettiği anlamı da içermiş bulunur. Bu iki lafızdan biri diğerinden ayrı zikredildiğinde, bununla diğer lafzın da zikredilmiş olduğu kabul edilir. İkisi birlikte zikredildiğinde ise biri bir anlama, diğeri de başka bir mânaya yorumlanır. Bu, daha önce takvâ konusunda söylediğimize benzemektedir; takvâ tek başına zikredildiğinde iyilik-güzellik mânasına geliyordu; çünkü takvâ helâk edici şeylerden sakınmaktı. Helâk edici şeylerden sakınmak da iyilikleri kazanmakla mümkün olur. [§]Takvâ keli- **264**
mesi ihsanla birlikte zikredilirse küfürden sakınmak, ihsan ise hayırlı fiiller yapmak anlamına alınır. Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Komşusu kötülüğünden emin olmayan kişi mümin değildir"[41]. Başka bir hadiste de şöyle buyurmuştur: "Müslüman, elinden ve dilinden diğer müslümanların selâmette kaldığı kişidir"[42]. Bu örneklerde iman kelimesi ile İslâm kelimesi farklı muhtevalarla anlatılmış gibi görünse de neticede her ikisi aynı şeydir; çünkü insanlar komşularının kötülüğünden emin olduklarında onun elinden ve dilinden de selâmette kalırlar.

İçtenlikle itaat eden ifadesinin itaatkâr kadınlar anlamıda olduğunu, ayrıca gecelerini namazla ihya eden kadınlar mânasına geldiği de belirtilmiştir. Bu ikinci anlam daha uygun gözükmektedir, çünkü bundan sonra "sâihât" (سَائِحَات) kelimesi kullanılmaktadır, bu lafız da oruç tutan kadınlar anlamına gelir. Bir cümlede gündüzleri oruç tutan kadınların zikredilmesi, "kānitât" (قانتات) kelimesinin de gece ibadet eden kadınlar mânasına tevil edilmesine uygun düşmektedir; böylece gece ve gündüzün ibadetle ihyâsı gerçekleşmiş olmaktadır. Cibrîl aleyhisselâmın Hafsa'yı (r.a.) nitelerken kullandığı "savvâmetun kavvâmetun" (صَوَّامَةٌ قَوَّامَةٌ) yani "gündüzleri çok oruç tutan, geceleri çok namaz kılan" anlamındaki kelimeleri de bunu desteklemektedir. Resûlullah'a (s.a.)

---

41 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 288; Buhârî, "Edeb", 29.

42 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 379; Nesâî, "İman", 8.

amellerin en faziletlisinin hangisi olduğu sorulduğunda şu cevabı verdiği rivayet edilmiştir: "Kunûtu uzun olan"[43], bundan maksat gece namazlarıdır.

Âyetteki "tâibât" (تَائِبَات) kelimesi, günah işlemekte ısrar etmeyen, bilâkis bir hata işlediklerinde hemen tövbe ve yalvarışla Allah'a sığınan kadınlar demektir.

"Âbidât" (عَابِدَات) kelimesi için Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Nafile ibadetleri yerine getirmeyen kimseye âbid denilmez. Buna göre o kadınlar hem farzları edâ ediyor, hem de nâfile ibadetlerde bulunuyorlar demektir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilir: Kur'ân'da zikredilen bütün ibadet kelimeleri tevhit anlamına gelir[44]. Bu durumda "âbidât" kelimesi, muvahhit kadınlar de-
265 mek olur. Muvahhit [§]varlıkları yaratanın tek olduğunu, eşi ortağı bulunmadığını tasdik eden kişi demektir. Buna göre 'âbid'in muvahhit anlamına gelmesi mümkündür; çünkü o sadece Cenâb-ı Hak için amel etmekte ve ibadetinde O'na hiç kimseyi ortak kılmamaktadır. Dolayısıyla burada fiilî bir tevhit anlamı vardır. Bu durumda biri sözle, diğeri de fiil ve davranışla olmak üzere iki tür tevhidin varlığı ortaya çıkmaktadır. Âbidin, farzları edâ eden kişi anlamına geldiği de söylenmiştir.

Âyette yer alan "sâihât" (سَائِحَات) kelimesi, yeryüzünde azıksız dolaşan insan demektir. Kendisini yemekten tuttuğu için oruç tutan kişiye "sâih" denmiştir. Dolayısıyla "sâihât", oruç tutan kadınlar anlamına gelir.

Allah Teâlâ "Seyyibât-ebkâr" (ثَيِّباتٍ وأبْكاراً), yani **dul ve bâkire kadınlar** ifadesi ile dul ve bâkire kadınlar yaratacağını kastetmemiştir. Bu ilâhî beyanın anlamı, onların yerine bu nitelikteki kadınları eş olarak vereceğini buyurmuştur. Cenâb-ı Hak burada, dul ve bâkire lafızları birlikte kullanmıştır; çünkü dul kadınlar daha az arzu edilir ve insan tabiati onlardan uzak durur. Bu yüzden Resûlullah'a (s.a.) verdiği lütfun beyanı sırasında iki kelimeyi bir arada zikretmiştir. Bununla da insanların sadece bâkire kızları aramamalarını, onlarla evlendikleri gibi dullarla da evlenmelerini kastetmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قُٓوا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْل۪يكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَٓا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٦﴾

43 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 302, 314; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 164-165.

44 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 353; Kurtubî, *Tefsîr*, XVIII, 193.

6. "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır."

Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun! Bu âyetin, nefislerinizin sizi davet ettiği şeylerden kendinizi koruyun, anlamına gelmesi muhtemeldir; çünkü nefis onlara kötülüğü emreder ve onu işlemeye çağırır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır, onlardan sakının!"[45] Âyette geçen **kendinizi koruyun** meâlindeki ifadenin, uyduğunuz takdirde sizi cehenneme sokacak yoldan nefsinizi koruyun, anlamına gelmesi mümkündür. [§]Keza ailenizi de o yoldan koruyun. Bu koruma ise iyi amelle olur; çünkü **266**
amel, sahibini cennete götüren amel ve cehenneme götüren amel olmak üzere iki kısımdır. Buna göre koruma işi amellere yöneliktir, ilk anlama göre ise nefse yöneliktir. **Kendinizi koruyun** meâlindeki beyanın hüsrana ve helâke uğramaktan kurtuluş sebeplerine sarılarak kendinizi kurtarın anlamına gelmesi de mümkündür. **Ailenizi koruyun** beyanı da, kendilerini cehennemden kurtaracak olan yolları öğreterek onları koruyun, demek olur. Mücâhid şöyle demiştir: Siz kendinizi, aileniz de kendisini cehennemden koruyun. Cenâb-ı Hak, bize bu korunmanın yolunu da öğretmiştir: "Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru!"[46] Kendi kuvvetimiz ve çarelerimizle maksadımıza ulaşamayacağımızı bildiği için, Allah Teâlâ, lütfu ve keremiyle bizi cehennemden koruması için yalvararak ve katındaki cezadan korkarak O'na sığınmaya bizi zorlamaktadır.

[Cehennemin Şiddeti]

Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateş. Bu, cehennemin şiddetini niteleme sadedinde bir mübalağa ifadesidir; cehennemin şiddetinin insanları, hatta taşları bile yakıt haline getirecek seviyeye ulaştığını haber vermektedir. Dünyada insanlar ve taşlar yakıt olmazlar, çünkü ateş insana sarıldığında onu yakar ve geride bir şey bırakmaz, dolayısıyla insanlar yakıt da olmazlar. Ateş taşa sarıldığında da onu parçalar, darmadağın eder. Buna göre ilâhî beyan, insanları cehennemden uzaklaştırmak için etkili bir ifade kullanmaktadır. Âyetteki taş ifadesiyle, insanların Allah'ı bırakıp tanrı diye diktikleri, kendilerine yardım etmesi ve azaptan koruması için ibadet ettikleri taşların (putların) kastedil-

---

45 et-Tegâbun, 64/14.

46 el-Bakara, 2/201.

miş olması da mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Onlar, yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler"[47]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: "Onlar, kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler. Hayır, hayır! O putlar onların ibadetini tanımayacak ve kendilerine düşman olacaklar"[48]**.** Yani onlar bu taşların kendilerini kurtaracaklarını ümit ediyorlardı, ama tam tersi olacak ve onların azap görmelerine yol açacak.

267 **[§]Onun başında acımasız, güçlü melekler vardır.** Muhtemeldir ki bu, cehennemin başındaki meleklerin çok güçlü ve acımasız olarak yaratıldığını nitelemektedir. Onların, kâfirlere ve Cenâb-ı Hakk'ın düşmanlarına karşı şiddetli, fakat dostlarına karşı merhametli olacakları anlamına gelmesi de mümkündür. Cenâb-ı Hakk'ın **emredileni yerine getiren melekler** diye beyan ettiğine bakmaz mısın? Burada onların şiddet göstermelerini, kendilerine verilen emre bağlamaktadır. Nitekim başka bir âyette de "Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler"[49] diye buyurulmaktadır. Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hak onları, kâfirlere şiddet göstermekle, müminlere ise merhametli olmakla nitelemiştir. Meleklerin âhirette de böyle olmaları mümkündür. Bu ifade, meleklerin âhirette de emir ve nehiy ile mükellef tutulduklarını göstermektedir. Çünkü rahmet melekleri, cennetlikleri hediyeler ve ikramlarla karşılamak, azap melekleri ise cehennem ehline azap etmek, onlara şiddet göstermek ve sert davranmakla görevlendirilmiştir. Bu iki grup melekten her biri, zikrettiğimiz şeylerle emredilince bu görevlerini terketmeleri yasaklanmış durumdadır.

Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun anlamındaki beyan ile "Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılıkla Allah'a tövbe edin"[50] meâlindeki âyet hakkında Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu âyetler, namaz kılanları korkutmanın lüzumunu ifade etmektedir. Çünkü bunlarla Cenâb-ı Hak namaz kılanların günahlarının bağışlanması için cehennemden sakınmanın ve tövbe etmenin lüzumunu bildirmektedir. Şayet onlar için bu tehdit (vaîd) gerekli olmasaydı, sakınmaya ihtiyaç duymazlardı.

Bu yorum, hem Ebû Bekir el-Esam'ın hem de Mûtezile'nin, sözü asıl amacından çarpıttıklarını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak **Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun** buyruğuyla müminleri uyarmakta,

---

47 Yâsîn, 36/74.

48 Meryem, 19/81-82.

49 el-Feth, 48/29.

50 et-Tahrîm, 66/8.

“İçtenlikle ve kararlılıkla Allah’a tövbe edin” meâlindeki âyette ise namaz kılanları zikretmemiş ve onları bu tehdit dairesine almamıştır. Fakat Ebû Bekir el-Esam ve Mûtezile âlimleri, Allah’ın kendilerini uyarı kapsamına aldığı müminleri kesip koparıyorlar ve bunu Kur’ân’da zikredilmeyen ve tehdit kapsamına alınmayan kişileri ilzâm ediyorlar. Bu ise kitabı çarpıtmak ve maksadı ters çevirmektir. [§]Bir de şu var: İnsan imanı sebebiyle ehl-i salât sayılmıştır, 268
şayet imanı olmasaydı ehl-i salât da olmayacaktı. Onlar âyetteki tehdide ehl-i salâtı dâhil ettiklerinde ehl-i imanı da oraya koymuş bulunurlar, bu durumda bizimle onlar arasında kötü ahlâktan başka bir fark kalmamaktadır. Aksi takdirde ehl-i imanı bu tehditten çevirip ehl-i salâtı o tehdide ilhak etmenin anlamı kalmaz, çünkü ehl-i salât da ehl-i imandır. Sonra onlara göre iman ehli, ancak imandan çıktıkları zaman bu tehdide müstahak olurlar. Biz, ehl-i iman hakkında zikredilen tehdidin mahiyetine dair şunları söyleriz: Onların, imana sahip oldukları sırada da bu uyarıya mâruz kalması ve günahları sebebiyle Cenâb-ı Hakk’ın onları cezalandırması mümkündür. Bu korkutmanın onlara, imandan çıktıkları zamanda söz konusu edilmesi de muhtemeldir. Halbuki onlar korkutmanın iki ihtimalden birini alıyor, onu diğerinin üzerine koyuyorlar. Biz ise imandan çıktıkları zaman onlara bu korkutmayı gerekli görüyoruz, daha sonra imanından çıkmadıkça ortada tehdit de kalmaz. Buna göre biz, âyetlerin zâhirinin gerektirdiği hükümlere onlardan daha sıkı bağlı kalmış oluyoruz. Geniş kapsamlı olan hüküm bizim aleyhimize değil, onların aleyhine delildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذٖينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ اِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ

7. “Ey inkâr edenler! Bugün bahane üretmeyin! Sadece yapmış olduklarınızın cezasını çekiyorsunuz.”

Ey inkâr edenler! Bugün bahane üretmeyin! Bu âyet, şayet onların bir mazereti olsaydı onun kabul edilmesini reddetmez. Onların özür dilemeleri, yaptıkları şeylerden dolayı pişman olup Allah’a dönmeleri ve tövbe etmelerinden ibarettir. Ne var ki, o gün tövbenin kabul edilme zamanı değildir, çünkü o vakit, kendilerine hâkim ve sahip olamayacakları bir zamandır; dolayısıyla böyle bir dönemde ne iman kabul edilir, ne de amel!

Siz sadece yapmış olduklarınızın cezasını çekiyorsunuz. Yani kötü ameliniz size azabı gerektirmektedir, dolayısıyla bize bir menfaat geleceği için veya başkalarının günahlarını yüklendiğiniz için değil, kendi yaptıklarınız sebebiyle ceza göreceksiniz. Bu azap, ilâhî hikmette kötü olan amelleriniz sebebiyledir.

[Müşrik Çocuklarının Âhirette Ceza Görmemesi]

Bu âyet, müşrik çocuklarının azap görmeyeceğine işaret etmektedir. Çünkü onların ceza görmelerini gerektirecek bir amelleri yoktur. Babalarının günahları yüzünden azap görmeleri ise caiz değildir, zira Cenâb-ı Hak herkesin -başkalarının değil- kendi ameli yüzünden ceza göreceğini haber vermiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا تُوبُٓوا اِلَى اللّٰهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسٰى رَبُّكُمْ
اَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّاٰتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْر۪ي مِنْ تَحْتِهَا
الْاَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللّٰهُ النَّبِيَّ وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعٰى
بَيْنَ اَيْد۪يهِمْ وَبِاَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَٓا اَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا
اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٨﴾

269 **[§]8.** ***"Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Umulur ki Rabb'iniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: Rabb'imiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter."***

[Büyük Günah ve Tevbe]

Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin. Bu ilâhî beyan, iman niteliği taşıyan kişilerin tövbe etmelerinin gerekli olduğunu göstermektedir. Çünkü, Allah Teâlâ, kendilerini mümin olarak zikrettikten sonra onları tövbeye davet etmekte ve günahlarının tövbe ile bağışlanacağını haber vermektedir. Mûtezile mezhebine göre ise, müminler büyük günahlardan kaçındıkları takdirde işledikleri küçük günahları affedilecektir, dolayısıyla bunlar için tövbeye gerek yoktur. Bu durumda onlara göre bu âyet, büyük gü-

nah işleyenlere hitap etmektedir, fakat onların anlayışına göre büyük günah insanı imandan çıkarır. Halbuki Cenâb-ı Hak bu âyette, onlarda iman niteliğinin var olduğunu söylemektedir. Binaenaleyh söz konusu niteliği onlardan kaldıran kimse, Kur'ân'ın açık beyanına muhalefet etmiş olur. Şayet âyetin küçük günahlar hakkında olduğunu ileri sürecek olurlarsa, Cenâb-ı Hakk'ın küçük günahlardan dolayı da azap edeceğine bizzat bu âyet işaret etmektedir; dolayısıyla muhtaç oldukları tövbe ve mağfiret talebi gerçekleşmedikçe onlar bağışlanmayacaktır. Cenâb-ı Hak, başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz"[51]. Burada ya müminlere küçük günahlardan da tövbe etmeleri emredilmiştir; bu durumda âyet tövbe ihtiyacı duyulan bir konumda iken bunların bağışlanmayacağına işaret etmektedir; yahut da âyet büyük günahlardan tövbe etmelerini emretmektedir; o zaman da âyet büyük günah işleyen müminlerin hâlâ iman niteliğini taşıdıklarını gösterir. Allah Teâlâ aynı mahiyette olmak üzere şöyle buyurmuştur: "Kendi günahın için, erkek ve kadın müminler için Allah'tan af dile!"[52]. Şayet Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemin bu istiğfarı küçük günahlardan ise, küçük günahın kendiliğinden bağışlanmayacağı ortaya çıkar, çünkü bağışlanmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Eğer bu durum Mûtezile'nin zannettiği gibi olsaydı, o zaman Resûlullah'ın mağfiret talebi, âlemlerin Rabb'i ile alay ediyor anlamına gelirdi, çünkü O'ndan mâlik olmadığı bir şeyi istemiş olacaktı. Bu ise duyulur âlemde Allah ile alay etmek demektir ve istenilen şeyi hafife almaktır. Şayet buradaki istiğfar emri büyük günahlar hakkında ise, o zaman da âyet büyük günah işleyen müminlerin hâlâ mümin olduklarını ve imâlarında sebat gösterdiklerini kanıtlar, çünkü Allah Teâlâ söz konusu âyette "mümin erkeklerin ve mümin kadınların günahları için" demektedir.

[§]Bu âyetteki "nasûhan" (نَصُوحًا) kelimesi fethalı olarak da, "nusûhan" **270**
(نُصُوحًا) diye zammeli olarak da okunmuştur[53]. Zammeli okunduğunda kelime mastar olur, fethalı okunduğunda da tövbenin sıfatı olur. Fiil kiplerinden feûl (فَعُول) vezni emirde mübalağa anlamına gelir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Samimiyeti son sınıra varan bir tövbe ile tövbe edin! Samimiyette mübalağa kişinin, tövbesinde samimi olmasıyla gerçekleşir. Doğru olmanın göstergesi de, yaptığı şeyden kalben pişman olması, tekrar yapmamaya kesin karar vermesi, işlediği günahlardan elini çekmesi, diliyle Allah'tan bağışlanma dilemesi ve vücudunu günahlardan zevk alırken kullandığı gibi,

---

51 en-Nûr, 24/31.

52 Muhammed, 47/19.

53 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "نصح" md.

bütün bedenini günahlardan el çekmek ve pişman olmakta da kullanmasıdır. İşte samimiyette mübalağa böyle olur.

Umulur ki Rabb'iniz kötülüklerinizi örter. Yani tövbe vesilesiyle. Bu ilâhî beyan bazı kötülüklerin ancak tövbe ile bazılarının da büyük günahlardan sakınmakla bağışlanacağını açıklamaktadır. "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, küçük günahlarınızı örteriz"[54] meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. Âyet, Mûtezile'nin iddia ettiği gibi büyük günahlardan sakınmakla bütün günahlarınızı örteriz, demek değildir. **Sizi, altından ırmaklar akan cennetlerine koyar** meâlindeki beyan daha önce açıklanmıştı.

[Kıyâmet Günü Allah Müminleri Utandırmayacak]

O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Bu âyet, Mûtezile'nin iddialarıyla ilgisi vardır. Onlar şöyle diyor: Cenâb-ı Hak burada, peygamberi ve müminleri utandırmayacağını haber vermektedir. Utandırmak azapla olur; dolayısıyla burada müminlere azap etmeyeceğini vâdetmektedir. Şayet büyük günah işleyenler mümin ise onlara azap edileceğinden korkulmaz, çünkü Allah müminlere azap etmeyeceğini vâdetmektedir. Halbuki siz "onların azaba uğramasından korkulur", böylece onların mümin olmadıkları ortaya çıkmıştır, diyorsunuz.

271 [§] Fakat biz şöyle diyoruz: Bu konu, onların hasımlarını ilzâm etmek istedikleri cihetten kendilerini susturmaktadır. Çünkü bu âyette Cenâb-ı Hakk'ın iman edenleri utandırmayacağı vâdedilmektedir. Onlar ise kebâir işleyenlerin iman edenlerden olduklarını, fakat büyük günah işledikten sonra artık mümin sayılmadıklarını iddia etmektedir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet, müminlerden utandırmanın yok edileceğini söylememektedir; zira âyet يَوْمَ لَا يُخْزِى اللّٰهُ النَّبِىَّ وَالْمُؤْمِنِينَ şeklinde değil, وَالَّذِينَ اٰمَنُوا şeklindedir. Onlar ise âyette iman eden kimselere gelindiğinde sözü keserek "ihzâ" (الاخزاء), yani utandırmak kelimesini müminlerden ayırmaktadır. Dolayısıyla biz değil onlar bu âyetle de susturulmuş haldedir. Şunu da belirtmek gerekir ki buradaki "nebî" (النبى) kelimesinde vakfedilmesi bize göre de doğrudur. Bu durumda âyet, "Allah, peygamberin yaptığı şefaati reddetmek veya kendisine azap etmek şeklinde bir muameleye tabi tutarak onu utandıracak değildir" anlamına gelir. Buna göre **onunla aynı imanı paylaşanlar** meâlindeki cümle gramer açısından konu (mübtedâ), **onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatır** anlamındaki cümle de yüklem (haber) olur. Bu, aynen "ilimde

---

54 en-Nisâ, 4/31.

yüksek pâyeye erişenler; ‘Ona inandık’ derler”[55] meâlindeki âyet gibidir. Yahut da konumuz olan ilâhî beyan “Hz. Peygamber’in (s.a.) şefaat etmesinden sonra Allah müminleri utandırmayacaktır” anlamına gelmektedir. Buradaki utandırmak (الإخزاء) muhtemelen rezillik anlamına gelir. Bu durumda “Allah kıyâmet gününde onları kâfirlerin önünde rezil ve mahcup etmeyecektir” demek olur. Şöyle de denilebilir: “Kâfirlerin göremeyecekleri şekilde onlara azap etmesi caiz olur”. Âyetteki “hızy” (الخِزْىُ) kelimesi, rezillik ve örtünün yırtılması demektir. Allah lütuf ve keremiyle müminlere bu muameleyi yapmayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatır. Yani yürürken nurları önlerinden gider, hesap sırasında da sağ taraflarında durur. Çünkü onlar, içinde nur ve hayır bulunan amel defterlerini sağ taraflarından alacaklar. Yahut adımlarını koydukları yerde nurları önlerinde ve sağ tarafa gider; çünkü onların yolları sağ taraftadır, sol tarafları ise kâfirlerin yoludur.

Şöyle derler: Rabb’imiz! Nurumuzu arttır eksiltme. Bu sözü, münafıkların nurlarının söndürüldüğü sırada, kendi nurlarının da söndürüleceği korkusuyla söylemiş olmaları muhtemeldir. Yahut da nurlarının ışığı zayıflayınca böyle diyecekler, nurlarının tamamlanmasını isteyecekler. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَٓا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِق۪ينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوٰيهُمْ
جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَص۪يرُ ﴿٩﴾

[§]*9. “Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et, onlara sert* 272
davran. Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!”

Ey Peygamber … cihat et. Şöyle denilmiştir: **Kâfirlere karşı cihat et** kılıçla; **münafıklara karşı cihat et,** yani dinî cezaları uygulayarak. Çünkü münafıklar had cezasını gerektiren günahları işleyen insanlardır, had cezası onlar hakkında gelmiştir. Resûlullah’ın ashabı ise had cezasını gerektiren büyük günahlardan korunmuştur.

---

55 Âl-i İmrân, 3/7.

Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et! Bâtınîler [Şiîler] şöyle demiştir: Kâfirlere ve münafıklara karşı savaşarak cihat et, dolayısıyla o, her iki grupla savaşmakla emrolunmuştur. Fakat o, kâfirlere karşı savaşmakla uğraştığı için münafıklara karşı savaşmaya vakit bulamamış, onlarla savaşmayı Hz. Ali (r.a.) üzerine almıştı. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.), Hz. Ali'yi ayakkabısını tamir ederken görmüş ve ashabına şöyle demiştir: "Biz nasıl vahiy uğruna savaşıyorsak ayakkabısının tamircisi de tevîl uğrunda savaşacaktır"[56]. Hz. Ali'nin tevile dayanarak (te'vîl uğrunda) savaşmasından maksat münafıklarla savaşmasıdır.

Şayet bu savaşma meselesi onların dediği gibi ise, Hz. Ali (r.a.) değil, Hz. Ebû Bekir (r.a.) münafıklarla savaşmıştır. Çünkü rivayete göre Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemin vefatından sonra Araplar irtidat etmiş, bu yüzden Ebû Bekir (r.a.) onlarla savaşmıştır. Onların irtidat edişleri, imanlarında samimi olmadıklarını, aksine münafık olduklarını gösterir; zira imanlarında samimi olsalardı, İslâm'dan dönmezlerdi. Hz. Ali'nin (r.a.) savaştığı kişilere gelince, onlar münafık olmayıp Hz. Ali'den (r.a.) Cenâb-ı Hakk'ın kitabıyla hükmetmesini istiyorlardı. Münafık, şahsen Allah'ın hükmüyle amel etmeyi izhar eden, ama içinde o hükmün aksini gizleyen adamdır; o, kimseyi Cenâb-ı Hakk'ın hükmüyle amel etmeye davet etmez. Hz. Ali'nin savaştığı kişilerde ise bu özellik yoktu, fakat Ebû Bekir'in (r.a.) savaştığı kişilerde vardı.

273 **[§]**Resûlullah'ın (s.a.) cihadı, kâfirlerin ve münafıkların kalplerini delillerle etkilemek ve bu yolla onların İslâm'a girmelerini sağlamak şeklinde idi; bu da bazan kılıçla, bazan da dil ile olmuştur. Kılıç yoluyla onlara delil göstermesi, söylediğimiz gibi, düşmanlarının güçlerinin çokluğuna ve Resûlullah'ın (s.a.) askerlerinin azlığına rağmen onlara galip gelmesidir. Bu durum, kendisine Allah tarafından yardım edildiğini ve hak yolda olduğunu onlara gösteriyor ve kendilerini Allah Teâlâ'ya iman etmeye sevk ediyordu. Böyle olunca, **kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et** beyanı delille onları zorlamak anlamına gelir. Onun muhatapları, şayet güven içinde ise, onlara yönelik cihat söz ile delil getirmek şeklinde olur. Savaş meydanında iseler bunun cihadı, kendileriyle savaşmak şeklinde olur. Münafıklardan kâfirlere katılan ve onları savunanlar da olmuştur. "Size ne oluyor da münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?"[57] meâlindeki âyete bakmaz mısın? Resûl-i Ekrem, onlardan kâfirlere katılanlara karşı onların yanında savaşmış, katılmayanlara karşı da delillerle mücadele etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

56 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 33, 82; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 132.

57 en-Nisâ, 4/88.

Onlara sert davran! Yani onlara karşı şiddetli ol! Onlara karşı şiddetli olmak akıllarını eleştirmek ve içyüzlerini ortaya koymakla olur. Bu da onların nifak içinde olduklarını kendilerine göstermektir. **Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!** Bu cümlenin açıklaması daha önce yapılmıştı.

[Hz. Peygamber'in Diğer Peygamberlere Üstünlüğü / Tafdîli]

Ey Peygamber! Kâfirlere karşı cihat et! beyanı, Peygamber'imizin (s.a.) daha önce gelip geçen nebîlere ve resûllere olan faziletine işaret etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'yı Tevrat'ta "ey Mûsâ!", Hz. Îsâ'yı İncil'de "ey Îsâ!" diye zikretmiş, Hz. Âdem'e de "ey Âdem!" diye hitap etmiştir. Bizim peygamberimiz hariç her peygambere kendi ismiyle hitap etmiştir. Peygamberimize ise "ey nebî!"[58], "ey resûl!"[59] diye niteliğiyle hitap etmiştir. O, nübüvvet ve risâlet nitelikleriyle, üstün bir fazilete hak kazanmıştır. Hülâsa Allah Teâlâ, peygamberimizi (s.a.) fazilet adıyla zikretmiş ve onunla hitap etmiş, fakat diğer peygamberleri şahsî isimleriyle anmıştır.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذٖينَ كَفَرُوا امْرَاَتَ نُوحٍ وَامْرَاَتَ لُوطٍ كَانَتَا
تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا
مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا وَقٖيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلٖينَ ﴿١٠﴾

[§]***10. "Allah, inkâr edenlere Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama kocalarının davasına hiyânet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, 'Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!' dendi."*** 274

[Hz. Nûh'un ve Hz. Lût'un Eşleri]

Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar. Bu misalin, Resûlullah'a (s.a.) akrabalık itibariyle yakınlığı bulunan kâfirlerin durumuna örnek gösterilmiş olması mümkündür. Onlar, şayet mesele Muhammed'in

---

58 Kur'ân-ı Kerîm'de "ey Nebî!" meâlindeki (يا ايها النبى) ifadesi pek çok yerde geçmektedir (bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, "en-Nebî" md.).

59 el-Mâide, 5/67, 41.

(s.a.) söylediği gibi ise, âhirette ondan şefaat bekliyorlardı, çünkü kendisinin bütün yaratıklara olan şefkat ve merhametini biliyorlardı. Böyle iken o, kendi akrabalarının helâke sürüklendiklerini gördüğü halde onlara şefkat ve merhamet göstermekten nasıl kaçınabilirdi? İşte âyet onlara Hz. Nuh ile Hz. Lût'un eşlerini örnek göstermiş, bunların Nuh ile Lût arasındaki yakınlığı dile getirmiş, bu örneği de onların Resûlullah (s.a.) ile olan akrabalığa aldanmamaları için vermiştir. Bu âyetin, İslâm'ın ilk dönemlerinde, babaların çocuklarından ve çocukların babalarından ayrı olarak tek başlarına İslâm'a girdikleri dönemde gelmiş olması da muhtemeldir. Bu durumda buradaki örnek, İslâm'a giren babalarına veya çocuklarına uymayarak küfürde kalmaya devam eden insanların durumları ile ilgili olur ve onlara sanki şunu ifade eder: Aralarında babalık veya evlatlık yakınlığı bulunan kişilerden birinin İslâm'a girmiş olması, küfürde kalanlara hiçbir fayda getirmeyecektir. Çünkü bir insanın kendi karısına olan şefkat ve merhameti, sözünü ettiğimiz akrabalarına olan şefkatinden daha fazladır, karısına ve akrabalarına olan yakınlığı da bunun gibidir. Nasıl ki kocaları Nuh'un (s.a.) ve Lût'un (s.a.) müslümanlığı o iki kadına hiç fayda vermedi ise, babalarının veya çocuklarının müslüman oluşları da küfürde kalanlara hiç fayda vermeyecektir. Bu misalin, münafıkların durumlarını göstermesi de mümkündür; onlar müminlerin yanında olduklarını söylüyor, ama İslâm'a muhalif olmayı kalplerinde gizliyorlardı. İşte âyet, onların hakikatte muhalif oldukları takdirde dinde müminlerin yanında olduklarını söylemelerinin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını haber vermektedir; tıpkı Nuh'un (s.a.) ve Lût'un (s.a.) eşlerinin, kalben muhalif oldukları halde kocalarının yanında olduklarını söylemelerinin kendilerine herhangi bir fayda sağlamadığı gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

275 [§]Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu âyet, salih kişinin iyiliğinin kötü niyetli kişiye fayda sağlamayacağını göstermektedir; zira Nuh (s.a.) ile Lût'un (s.a.) salih kişiler olmaları, şahsen kötü olan eşlerine hiçbir fayda sağlamamıştı. O bu sözle büyük günah işleyenlere şefaat edilmeyeceğini kastetmektedir.

Ancak mesele onun dediği gibi değildir; çünkü bu misal günahkâr müminler için değil kâfirler için getirilmiştir. Âyette "Allah günah işleyenlere misal verdi" denilmemektedir, dolayısıyla o iddianın bu âyetle alakası yoktur. Sonra, salih birinin iyiliğinin, kâfire fayda vermese de kötü niyetli kişiye fayda verdiğinin örneklerini dünyada görmekteyiz. Meselâ bir insanın kötü bir karısı olur, kocası iyi ve salih biri olursa onun durumundan dolayı kadın pek çok kötülüğü işlemekten çekinir. Keza ebeveyninin salih kişiler olması da dünyada çocuğa fayda sağlar; anne ve babası makbul kişiler oldukları için çocuk onlar-

dan çekinerek pek çok yasaklanmış şeyden kaçar. Böylece ebeveynin iyi kişiler olması çocuğa, kocanın sâlih olması da karısına fayda sağlamış olur. Salih kişilerin iyiliklerinin kötülere âhirette de fayda sağlaması mümkündür. Kâfire gelince, o, ebeveyninin veya yaratıklardan herhangi birinin konumuna rağmen gerçeğe karşı olmaktan geri durmamıştır; dolayısıyla ebeveyninin müslüman ve salih kişiler olmaları dünyada ona fayda getirmez, âhirette de fayda vermez. *En doğrusunu Allah bilir.*

Onlar kocalarının davasına hıyanet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, 'Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!' dendi. Yani bu iki kadın kocalarına dinde hainlik ettiler. Bazıları, Nuh'un (s.a.) karısının yaptığı hainliğin,
kocasının delirdiğini kavmine haber vermesi, [§]Lût'un (s.a.) karısının yaptığı 276
hainliğin de kocasının misafirlerini Lût'un (s.a.) kavmine haber vermesi olarak yorumlamıştır. Şayet bu doğru ise sonuç ilk anlama döner. Çünkü o iki kadından her birini haber verdiği şeyi yapmaya sevk eden şey, dinde kocalarına muhalif olmaları ve o kavimlerle inkârda muvafık olmalarıdır. Ama tevatür yoluyla gelen bir delil olmadan bu rivayetin delil olarak gösterilmesi uygun olmaz. Bazıları o iki kadının zina ettiklerini ve hainliklerinin zinadan ibaret olduğunu ileri sürerler. Bu iddianın da doğruluğu kanıtlanmış değildir, çünkü peygamberler her türlü hayasızlıktan, ayıptan korunmuş insanlardır. Halbuki erkek, karısının ve akrabalarının zina etmesinden dolayı ayıplanır. Bu iddia, onların çocuklarını da şüphe altında bırakır. Bu hususlar, bu yorumun doğru olmadığını gösterir. Dolayısıyla onların kocalarına hainlik yaptıkları gerçeğini yorum yapmadan kabullenmemiz gerekir. Kesin tevatürle gelen bir delil olmadan da bu tür iddiaları ileri sürmemek lazımdır.

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذ۪ينَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِ۪ي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّن۪ي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِه۪ وَنَجِّن۪ي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿١١﴾

11. "Allah iman edenlere de Firavun'un karısını misal vermektedir: O, 'Rabb'im!' demişti, 'Yüce katında, cennette benim için bir ev yap; beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zâlimler topluluğundan da selâmete çıkar!"

[Firavun'un Karısı]

Allah, iman edenlere de Firavun'un karısını misal vermektedir. Burada bu misalin verilmesinin sebebi, kâfirlerin idaresinde baskı altında bulunan insanların Cenâb-ı Hakk'a iman etmekten geri kalmalarından dolayı mâzur sayılmayacaklarını bildirmektir. Şöyle ki Firavun'un karısı, kocasının baskısı altında, her türlü zulüm ve haksızlığın ortasında bulunuyordu, fakat bu durum, onun Cenâb-ı Hakk'a iman etmesine ve resûlü Mûsâ aleyhisselâmı tasdik etmesine engel olmamıştı.

İkincisi, Firavun'un karısı kocasından ve aralarında bulunduğu insanlardan, Cenâb-ı Hakk'ı inkâr etmek dışında başka bir şey duymamıştı. Sonra Allah Teâlâ ona ilham lütfetti ve o da bu sayede iman etti. Nuh aleyhisselâmın
277 karısı ise, Hz. Nuh'un nikâhı altındaydı [§]ve onun, şanı yüce olan Rabb'ine itaat ve ibadetten başka bir şey yaptığını görmemişti. Ama Nuh'un imanı ve ibadeti eşine hiçbir fayda vermemişti. İşte Allah bu örneği, bir insanın müslüman olmasının başka hiç kimseye fayda getirmeyeceği, kâfir olmasının da kimseye zarar vermeyeceği bilinsin diye vermiştir. İnsan ancak şahsen kendi yaptıklarıyla mümin veya kâfir olur.

O: 'Rabb'im!' demişti, 'Yüce katında, cennette benim için bir ev yap.' Firavun'un karısı, **benim için cennette bir ev yap** meâlindeki sözünü, kocasının ve diğer insanların ev yaptıklarını bildiği için söylememişti. O bu sözü "benim için bir ev yarat" anlamında söylemişti. "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[60] meâlindeki âyeti de kimse, insanların bir şeye üflemek şeklinde anladığı gibi anlamamış, yaratmak ve yoktan var etmek şeklinde düşünmüştür. Müşebbihe'ye ne oluyor ki, "sonra Allah göğe yöneldi"[61] anlamındaki ilâhî beyan ile "Allah arşa istivâ etti"[62] meâlindeki âyette geçen "istivâ" (الإسْتِوَاء) lafzının yaratma fiiline de nispet edildiğini anlayamıyorlar? Eğer onların itikatları zayıf ve yaratıcılarına karşı cehâletleri olmasaydı, böyle düşünmezlerdi.

Şimdi, kişi için aslolan, yaratılmışlar arasında müşterek fiillerin isimlerinden biri Cenâb-ı Hakk'a nispet edildiği zaman, onu Allah'a ait fiillerin isimleri olarak düşünmesidir. Bunlardan belli bir isim kullanıldığında, bunun anlamı müşterek ismin kastedildiğidir. Cenâb-ı Hakk'ın fiiline mahsus isim ise "yaratmak"tır. Zira kimse, yaratıklardan birine yaratıcı (hâlik) ismini veremez. Dolayısıyla Firavun'un karısının **benim için cennette bir ev yap** sözü-

---

60 et-Tahrîm, 66/12.

61 el-Bakara, 2/29; Fussılet, 41/11.

62 el-A'râf, 7/54; Yûnus, 10/3; er-Ra'd, 13/2.

nü “benim için yarat” diye anlamak gerekir. “Biz, ona ruhumuzdan üfledik”[63] meâlindeki beyanı da yaratmak ve yoktan var etmek şeklinde anlamak gerekir. Müşterek isimlerin, Allah’ın isimleriyle karşılaştırılması yaratıklara ait isimlerin O’nun isimleri vasıtasıyla anlaşılması gerektiğini açıklayan husus şu ilâhî beyandır: [§]“Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur”[64]. Bu- 278
nun anlamı “sizin karada ve denizde gezmenizi yaratan O’dur” şeklindedir. Diğer örnekler olarak Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur. “Yaşatan da öldüren de O’dur”[65], yani ölmeyi ve dirilmeyi yaratan O’dur. “Allah dilediğini saptırır”[66], yani onda sapıklığı yaratır. “Allah dilediğini doğru yola iletir”[67], yani onun hidâyetini yaratır. Bu türlü fiilleri söylediğimiz mânaya yoranlar, bütün şüphelerden ve şeytanın vesvesesinden kurtulur, teşbihten de, yani Allah’ı insana benzetmekten de. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Bu âyet Firavun’un karısının âhirete ve öldükten sonra dirilmeye de iman ettiğini göstermektedir. Onun, öldükten sonra dirilme ve hesaba çekilme bilgisine telkin ile veya çeşitli kanıtlar üzerinde düşünüp tefekkürde bulunmak suretiyle ulaşmış olması muhtemeldir. Müfessirler onun bu sözü, Firavun’un kendisine işkence ettiği sırada söylediğini belirtmektedir. Yine onlar bu işkencenin niteliği konusunda farklı görüşler ileri sürerler. Bu gibi durumlarda doğru olan, önceki kitaplarda beyan edilene artırma veya eksiltme yapma endişesiyle susmamız ve birtakım yorumlarla uğraşmamamızdır. Bu tür haberler, Ehl-i Kitab’ın kendi kitaplarında zikredilen bilgilere uygun düştüğünü gördüklerinden, onlara karşı Peygamberimiz’in (s.a.) nübüvvetine delil kılınmıştır. Bu haberlerde fazlalık veya eksiklik gördüklerinde, Hz. Peygamber’in (s.a.) risâletinin doğruluğu konusunda laf etmek imkânını bulurlar. Bu sebeple sözü edilen konuların detayına girmeyi terk edip gündeme getirmemek gerekli olmuştur.

Hasan-ı Basrî ve diğer bazı âlimlerden şöyle bir rivayet nakledilmiştir: Her mümin ve kâfir için mutlaka cennette bir ev yapılmıştır. Kişi şayet müslüman olarak ölürse cennetteki evine yerleşir, kâfir olarak ölürse ona başkaları vâris olur[68]. Ancak bu mümkün değildir, çünkü Allah Teâlâ, [§]kâfir olarak 279
öleceğini bildiği biri için oturamayacağı bir bina nasıl yapar? Dünyada otu-

63 et-Tahrîm, 66/12.
64 Yûnus, 10/22.
65 el-Mü’minûn, 23/80; el-Mü’min, 40/68.
66 er-Ra‘d, 13/27; en-Nahl, 16/93; Fâtır, 35/8.
67 Meselâ bk., Yûnus, 10/25; İbrâhim, 14/4.
68 İbn Mâce, “Zühd”, 39.

ramayacağını bildiği bir evi yapan insan, bu işinden ötürü abesle iştigal etmiş olur. Cenâb-ı Hak, abes şeyler yapmakla nitelenmekten münezzehtir.

O, 'beni Firavun'dan ve yaptıklarından kurtar ve beni zâlimler topluluğundan da selâmete çıkar!' demişti. Yani beni Firavun'un kötülüklerinden, zulmünden ve amelinden, yani küfürden koru. Kadının **beni Firavun'dan koru** sözü kendi şahsına, diğeri de ameline dair olmak üzere iki hususa işaret eder. **Beni zâlimler topluluğundan kurtar!** anlamındaki söz ise, onun kendi kavmine yöneliktir. Onlar, kendisinin Cenâb-ı Hakk'a ibadet etmesine engel oldukları için hepsinden kurtulmak istemişti. Şahsen onların civarında bulunmaktan korkuyordu ve kendisini güven içinde görmüyordu, kendilerinden de çekiniyordu. Rabb'ine ibadet etme imkânına kavuşmak için onlardan kurtulmak istiyordu.

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّت۪ٓى اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا ف۪يهِ مِنْ
رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتُبِه۪ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِت۪ينَ ﴿١٢﴾

12. "İmrân kızı Meryem'i de** (misal vermiştir)**: O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi."

[Hz. Meryem]

İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu. Burada Allah, Hz. Meryem'in iffetini koruduğunu haber vermektedir; o bunu bazı tedbirlere başvurarak gerçekleştirmiştir. İnsanlar kendisini, kendisi de insanları görmesin diye araya bir perde çekmiş ve böylece iffetini korumuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Mümin erkeklere söyle; gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar!"[69]. Onlar gözlerini namahremden koruduklarında iffetlerini de korumuş olurlar. Tesettür gözleri namahreme dikmemeye, gözleri nâmahreme dikmemek de iffeti korumaya vesiledir. Allah başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Ey Meryem! Allah seni seçti, seni tertemiz yaptı ve seni bütün dünyadaki kadınlara üstün kıldı"[70]. Cenâb-ı Hakk'ın Meryem'i tertemiz yapması onu fuhuştan ve zinadan korumasıdır. Allah Teâlâ, ilk âyette zinadan korumayı Meryem'e burada tertemiz yapmayı ise

---

69 en-Nûr, 24/30.
70 Âl-i İmrân, 3/42.

kendi zatına nispet etmiştir. İffetini korumayı ona nispet etmesinin sebebi, az önce açıkladığımız gibi, iffeti korumaya vesile olan zinadan sakınma yollarına başvurması ve bu külfeti yüklenmesidir. [§]Onun tertemiz olmasını, Allah'ın 280
kendi zatına izafe etmesi ise bunun vukû bulup oluşmasının ancak kendisiyle gerçekleşmesidir. Bu, insanların bütün fiillerinde mutlaka Cenâb-ı Hakk'ın yaratıcılığının ve tedbirinin söz konusu olduğunu gösterir.

Biz, ona ruhumuzdan üfledik. Yani biz onun sayesinde şekillerin ve bedenlerin yaşayabileceği şeyi yarattık. Buradaki "fîhi" (فِيهِ) zamiri Hz. Îsâ'yı işaret eder. Diğer bir âyette ise "Biz ona ruhumuzdan üfledik"[71] buyurulmaktadır. Buradaki "fîhâ" (فِيهَا) zamiri müennestir ve Hz. Îsâ'nın (s.a.) nefsine işaret etmektedir, nefis kelimesi ise müennestir[72]. Buradaki "üfleme" (النَّفْخُ) şeklindeki teşbih, ruh bedende yaratıldığında bütün bedene yayılmasından dolayıdır, tıpkı rüzgâr gibi, bir yere üflendiğinde her tarafa yayılır. Yahut buradaki "üfleme" teşbihi, rüzgâr gibi üflendiği şeye süratle girmesinden dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, Rabb'inin sözlerini tasdik etti. Buradaki sözler anlamına gelen "kelimât"tan (الكَلِمَات) maksat, Hz. Meryem'i müjdeleyen kelimeler olabilir, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Îsâ Mesîh'tir"[73], "Ey Meryem! Rabb'ine ibadet et"[74], "Ey Meryem! Allah seni seçti"[75] ve "(Şu) hurma ağacını kendine doğru silkele"[76]. Meryem bütün bu sözlerin Allah'tan geldiğini ve şeytanın kendisine bir şey söylemediğini tasdik etmişti. Yahut **o, Rabb'inin sözlerini tasdik etti** anlamındaki beyan ile Rabb'inin delilleri ve burhanları kastedilmiş olabilir; tıpkı "Allah, sözleriyle gerçeği ortaya çıkarır"[77], yani delilleri ve kanıtlarıyla meâlindeki âyette ifade edildiği gibi. Sonra, buradaki delillerden maksat, öldükten sonra dirilme delilleri veya peygamberlik delilleri yahut da vahdâniyet delilleri olabilir. Bir de **o, Rabb'inin sözlerini tasdik etti,** meâlindeki beyandan kasıt, kendisiyle kötülüklerden Allah'a sığınılan sözler olabilir. Bu durumda Meryem, bahis konusu o sözlerle Allah'a sığınanları koruyacağını tasdik etmiştir, demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 el-Enbiyâ, 21/91.

72 Nefs kelimesi ile ruh kastedildiğinde müennes, şahıs kastedildiğinde ise müzekker olur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nefs" md.).

73 Âl-i İmrân, 3/45.

74 Âl-i İmrân, 3/43.

75 Âl-i İmrân, 3/42.

76 Meryem, 19/25.

77 Yûnus, 10/82.

281 **[§]O, Rabb'inin kitaplarını tasdik etti.** Buradaki "kitapları" anlamına gelen "ve kütübihî" (وكُتُبِهِ) kelimesi müfred olarak "kitâbihî" (وكِتَابِهِ) şeklinde de okunmuştur[78]. Meryem'in bir kitabı tasdik etmesi bütün kitapları tasdik etmesi demektir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kitaplarından birine inanan kimse, diğer ilâhî kitaplara da inanmış sayılır, çünkü bu birbiriyle uyumludur. Allah'ın kitaplarına inanan biri, dolaylı olarak O'nun bütün kitaplarına inanmış demektir. Buradan şu anlaşılmaktadır ki bir kitaba iman etmek diğer kitaplara da iman etmektir. Âyetteki bu iki kırâatten her biri, diğerinin mânasını gerektirmektedir. Zira "kitâbihi" sözü ile İncil kastedilirse, **kitapları** sözüyle de İncil ve Cenâb-ı Hak tarafından gönderilmiş olan diğer kitaplar anlaşılır.

O içtenlikle itaat edenlerdendi. Buradaki "kānitîn" (القَانِتِين) kelimesi ile namaz kılanlardandı anlamının kastedildiği söylenmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, başka bir âyet-i kerîmede "Ey Meryem! Rabb'ine ibadet et, secdeye kapan, huzurunda eğilenlerle beraber sen de eğil"[79] buyurmaktadır. Bu, namazın tasvirinden ibarettir. Meryem bu emre uymuş ve içtenlikle itaat edenlerden olmuştur. Bu kelimenin, Rabb'ine itaat eden anlamına geldiği de söylenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

78 Ebû Amr ve Hafs 'Âsım ile Yâkup'tan naklen cemi olarak "ve kütübihî" diye okumuştur. Diğer kırâat imamları ise müfred olarak "ve kitâbihî" diye okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-aşr*, 440; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 290).

79 Âl-i İmrân, 3/43.

[67]MÜLK SÛRESİ 283

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

تَبَارَكَ الَّذٖى بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدٖيرٌ ﴿١﴾

1. "Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir ve O'nun her şeye gücü yeter."

Mutlak hükümranlık elinde olan Allah aşkındır, cömerttir. Buradaki "tebâreke" (تَبَارَكَ) kelimesinin yüce olmak, ulu olmak anlamına geldiği söylenmiştir. Tefâul kalıbından gelen bu kelime bereket kökünden türemiştir. Bereket ise her türlü kusurdan ve ayıptan sâlim olmaktan kinâyedir. Azîz ve Celîl olan Allah "gökten bereketli yağmurlar indirdik"[2] buyurmaktadır. Yani içinde bulanıklık ve pislik bulunmayan, hiçbir hastalık ve kusur taşımayan temiz su anlamına gelir. Buna göre âyetteki "tebâreke" kelimesi, benzeri ve dengi bulunmaktan yüce, inkârcıların söylediklerinden ve kendisine nispet edilen her türlü ayıp ve âfetlerden çok yüce olan demektir.

Mutlak hükümranlık elinde olan. Yani her türlü mülkün mülkiyeti kendisine ait olan. Nitekim başka bir âyette, "De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım!"[3] buyurmaktadır; yani mülk kendisine ait olan Allah. Cenâb-ı Hak buradaki "mâlik" kelimesi yerine yukarıdaki âyette el anlamına gelen "yed" (اليد) kelimesini zikretmiştir. Sonuç olarak şanı yüce olan Allah, mülkün mülkiyetine sahip olmak ve mâlikin bizzat kendisi olduğunu söylemekle kendisini övmektedir. Mûtezile âlimleri, kâfirlere ait mülkün mülkiyetinin Allah'a ait olmadığını, zira O, kâfire mülk vermediğini iddia etmektedir. [§]Onlar, "Allah 284
kendisine verdiği mülke dayanarak Rabb'i hakkında İbrahim ile tartışmaya gi-

1 Sûre otuz âyettir, Mekke'de nâzil olmuştur.

2 Kāf, 50/9.

3 Âl-i İmrân, 3/26.

ren kimseyi görmedin mi!"[4] meâlindeki âyet hakkında da, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine mülk verdiği kişinin İbrahim aleyhisselâm olduğunu söylemektedir, âyetteki zamirin İbrahim'le tartışan kişiye değil, bizzat Hz. İbrahim'e gittiğini iddia etmektedir. Kâfire ait mülkün mülkiyeti Allah'ın elinde olmayınca, yukarıda sözünü ettiğimiz Allah'ın bununla övünmesi de anlamsız kalır, zira mülkün tamamı değil sadece bir kısmı O'nun elinde bulunmuş olur. Başka bir âyette Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden çekip alırsın"[5]. Bu âyet bağlamında Mûtezile'nin iddiasına baktığımızda mülk Allah'ın istemediği kişilerin elinde bulunur, çünkü Allah mülkü kâfire vermek istemez, buna rağmen kâfirlerin elinde mülk bulunur. Aslında onların, "Allah kâfire mülk vermez" diye kesip atmamaları, bunun yerine şöyle demeleri gerekirdi: Şayet kâfirlere mülk vermesi kendilerini ıslah edecekse verir, kötülüğe sevk edecekse vermez. Çünkü onların mezhebine göre Cenâb-ı Hak kulu hakkında, ancak dünyada ve âhirette en faydalı olacak şeyi yapar. Bu, onların itikatlarının özetidir. Sonra, onlar bir şeyin faydalı olan yönünü de bilmiyorlar. Çünkü onlar; her ne kadar faydalı olan yönünü bilemesek de, lânetlenen İblis'in vakti mâlum olan güne kadar[6] hayatta bırakılması, buna mukabil hangi açıdan faydalı olduğunu bilemesek de nebîlerin ve resûllerin (s.a.) ömürlerinin sona ermesi de faydalıdır, diyorlar. Burada Mûtezile mensupları, meseleyi kesin bir tarzda olumsuza bağlamaktansa şöyle demeliydiler: Mülkü vermek kendilerine fayda sağlayacaksa vermemezlik yapamaz; şayet kötülük getirecekse bu defa da vermemesi gerekir.

285 [§]Şimdi, "mulk" (الملك) geniş anlam içeren ve umûm ifade eden bir isimdir; idare, otorite ve yönetimi de kapsar. "Mulk" ise bir şeyin mülkiyetinin mâlikine mahsus olması, onun izni olmadan o şeyden hiçbir şeyin alınamaması demektir. İnsan bazan mâlik olur ama melik olmaz, bazan da melik olur fakat mâlik olamaz. Bu iki kelimeden her biri diğerinin gerektirdiği mânanın dışındaki bir muhtevayı gerektirir. **Hükümranlık elinde olan** meâlindeki ifade, yeryüzündeki her melikin mülkü O'nun elindedir anlamına da gelir. Çünkü Allah, onun mülkünü dilerse devam ettirir, dilerse ondan çekip alır. Dünya âleminde her melikin sahip olduğu mülk hakikatte Cenâb-ı Hakk'a aittir.

---

4 el-Bakara, 2/258.

5 Âl-i İmrân, 3/26.

6 İmam Mâtürîdî (r.h.) burada "(İblis:) 'Rabb'im! Öyleyse, insanların yeniden diriltileceği güne kadar bana mühlet ver' dedi. Allah: 'Vakti (katımızda) bilinen bir güne kadar mühlet verilmiş olanlardansın' buyurdu" âyetine işaret etmektedir (el-Hicr, 15/36-38. Ayrıca bk. Sâd, 38/77-81).

O'nun her şeye gücü yeter. Burada Cenâb-ı Hak kendisini, dilediği her şeye güç yetirmekle övmektedir. Bu aynı zamanda O'nun Rab olmasının da bir niteliğidir. Fakat Mûtezile, O'nun pek çok şeye kādir olmadığını iddia etmektedir. Çünkü onlar mâdûmu, yani mevcut olmayanı da "şey" olarak kabul ediyorlar ve bir şeyin şey oluşu (var oluşu) (şeyiyyetü'l-eşyâ) Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasıyla değil kendiliğindendir diyorlar. Sadece onun zuhûrunu Cenâb-ı Hakk'a ait kılıyorlar. Durum böyle olunca Allah Teâlâ varlıkları yaratmaya güç yetirememektedir. Onlar, aynı zamanda kulların fiillerini yaratmasını ve o fiiller üzerindeki kudretini de reddediyorlar. Ayrıca şöyle diyorlar: Kulun kudretinin Allah'ın elinde olması halinde, Allah kullarından birini hidâyete muktedir kıldığı zaman, kudret elinden çıkmış olur, o zaman da bu kudret zatî değil ele geçirilmiş bir kudret niteliğini taşır. Buna bağlı olarak Mûtezile, varlıkların pek çoğu üzerinde Allah'ın kudretinin bulunmadığı neticesini çıkarıyor. Böylece Allah'ın her şeye değil, sadece bir kısmına kādir olduğu ortaya çıkar. Allah, zâlimlerin kendisi hakkında ileri sürdükleri iddialardan pek yücedir.

اَلَّذٖى خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيٰوةَ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاًۜ وَهُوَ
الْعَزٖيزُ الْغَفُورُۙ ﴿٢﴾

2. "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır."

[Hayat ve Ölüm]

Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Ölümü yarattı,** meâlindeki beyan sizi ölü iken, yani yok iken nutfe, aleka (aşılanmış yumurta) ve bir et parçası şeklinde yarattı, sonra da denemek için size hayat verdi, demektir. Başkaları da şöyle demiştir: **Ölümü yarattı,** sonrasında yaptıklarınızın karşılığını vermek için; **hayatı yarattı,** onunla sizi denemek için derler. Buna da "Biz, kimlerin daha güzel davranış sergileyeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık"[7] meâlindeki âyeti delil gösterirler. Burada Allah Teâlâ imtihanı, yeryüzünde kendilerini yaratmış olduğu hale bağladı ki o hayat halidir. Sonra da, "biz oradaki her şeyi mutlaka kupkuru bir toprak yapacağız"[8] meâlindeki beyanıyla imtihanın ardından onları kupkuru bir toprak parçası haline getireceğini haber verdi.

7 el-Kehf, 18/7.
8 el-Kehf, 18/8.

286 [§]Bize göre ise Allah Teâlâ hayat ve ölümün her ikisini de imtihan için yaratmıştır. Çünkü Cenâb-ı Hak ölümü, canlıların hiç istemediği ve son derece nefret ettiği, hayatı da canlıların çok arzu ettiği ve son derece haz duyduğu bir şey olarak yarattı, yani istenen ve korkulan şeyle imtihan. Görülüyor ki hayatı yaratmakta bir imtihan sebebi bulunduğu gibi ölümü yaratmakta da bir imtihan sebebi vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak **ölümü ve hayatı yarattı** meâlindeki beyan ile sanki şunu söylemektedir: Ölümü korkutucu, hayatı da arzu edilen bir olgu olarak yarattı. **Hanginizin davranışça daha iyi olacağını denemek için.** Yani hanginizin kötülükten daha çok korktuğunu ve hayrı daha çok arzu ettiğini sınamak için. Şu var ki ölüm, hiç kimsenin kaçıp kurtulamayacağı bir âkıbettir, yaratılan hiçbir canlının ondan kurtulması mümkün değildir. Hayat da öyledir; her ne kadar hayat canlılara en sevimli gelen şeylerden biri ise de, insanın ne talebiyle ve ne de göstereceği çaba ve gayretiyle onun artmasının sağlanması mümkündür. Bu durumda hayat insana ebedî hayatı arzu ettirir ki o da âhiret nimetidir. Ölüm de insanı ebedî ölümden korkutur; ebedî ölüm de sonu gelmeyen ebedî azaptır. Tıpkı yüce Allah'ın "ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir"[9] meâlindeki âyetinde buyurduğu gibi; yani onun elemleri ve acıları hiç bitmeyecek, bilâkis bu acılar içinde ebedî kalacaktır. Ölüm ebedî azaptan korkutmaya, hayat da ebedî mutluluğu istemeye vesile olduğu sabit olunca, hayat kendi benzerine teşvik edici olur, insan da buna ulaşmak için gayret gösterir. Aynı şeyi öldükten sonra dirilmek için de söylemek gerekir. Zira ebedî mutluluğu isteyen insan bu isteğine ancak öldükten sonra dirilmekle ulaşır. Öbürü de ebedî azaba ancak öldükten sonra dirilmekle
287 mâruz kalır. [§]Bu söylenenlere ek olarak öldükten sonra dirilmenin de gerekliliği ortaya çıkar. Çünkü arzulu olan kimse istediğine ancak öldükten sonra dirilmekle, öbürü de devamlı azaba yine öldükten sonra dirilmekle ulaşır. Meselenin bu noktasında risâlet ve nübüvvetin gerekliliği ortaya çıkar. Çünkü sevap vâdedilene karşı insandaki arzu ve azaptan doğan korkunun her ikisi duyular ötesidir. Bu sebeple bunları ortaya çıkaracak ve kendilerinden haber verecek peygambere ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için de bunları haber verecek ve bunun bilgisini sağlayacak bir peygambere ihtiyaç vardır.

Hanginizin davranışça daha iyi olacağını denemek için. Bu beyanda asıl olan şudur: Kişinin ameli rağbetinin ve rehbetinin, yani çok arzu ettiği ve çok endişe ettiği şeyin güzel olmasıyla gerçekleşir, amelinin kötü olması da ancak arzusu ve korkusunun kötü olmasına bağlı olur. Cenâb-ı Hak hayatı ve ölümü,

---

9 İbrâhim, 14/17.

insan bu konuda düşünsün ve ibret alsın diye yarattı. Binaenaleyh rağbeti ve korkusu güzel olanın ameli de güzel olur. Bu iki şeyi düşünmeyenin ve ibret almayanın ameli kötü olur. Hülâsa, hayat ve ölüm korkutucu ve sevindirici olsunlar diye yaratılmıştır. Dünya ve içindekiler de âhiret yolunu göstersin diye yaratılmıştır. Kulak işitmeye, göz de görmeye götürür. Onların acı ve kederi âhiretin acılarına, nimeti de âhiret nimetlerine işaret eder. *En doğrusunu Allah bilir.* **Hanginizin davranışça daha iyi olacağını denemek için** meâlindeki beyanda, bunun karşıtı olan "hanginizin daha kötü davranacağı" ifadesi de gizlidir; birbirinin karşıtı olan bu iki cümleden birinin belirtilmesiyle yetinilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Şayet biri, "Cenâb-ı Hak **sizi sınamak için** meâlindeki beyanda geçen "ibtilâ"yı, yani sınamayı nasıl kendine izafe etti? Dünyada ibtilâ gizli olanı açığa çıkarmak ve gaip olanı huzura getirmek için kullanılır. Halbuki Allah Teâlâ'ya hiçbir şey gizli kalmaz ve O'nun ilminin dışında bulunmaz. Böyle iken ibtilâ O'na nasıl nispet edilebilir?" diye bir soru sorarsa buna şöyle cevap veririz: [Birincisi,] ibtilâ gerçekte bir şeyin, sayesinde ortaya çıktığı şeyden kinâyedir. Dolayısıyla ibtilâ, yani imtihan -bu işi yapan tarafından zâhir olsa da- her şeyin zuhûruna vesile olan şeyden kinayedir. Bu, istidrac ve mekrin Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesine benzer. Söz konusu iki husus Allah'ta bulunmakla birlikte kendisinden zuhur edecek anlamına gelmez. [§]Dünya hayatında düşmanına 288
hile yapman ona iyilikte bulunmandır. Böylece o, düşmanlığı bıraktığın kanaatine varır ve ona gösterdiğin iyiliğe aldanır. Sonra onu, kendisini güvende hissettiği ve anlayamayacağı yönden yakalarsın. Bu, hilenin dünyadaki anlamıdır. Cenâb-ı Hakk'ın da düşmanlarına ihsanda bulunduğu görülür, o insanlar da bu nimetlerle gururlanıp aldanır, kendilerinde, Allah'ın dostlarından oldukları kanaati yerleşir. Fakat sonra hiç beklemedikleri yerden azaba mâruz kalırlar. Böylece Allah Teâlâ'da mekrin anlamı bulunmuş olur, her ne kadar hile yapmakla düşmanlarına iyilikle bulunduğu anlamı kastedilmese de.

İkincisi, dünyada başkasına emir veren kimse bunu kendisine gelecek faydası için verir; kişiye bir şeyi yasaklayan kimse, ancak ondan zarar görmesin diye yasaklar. Cenâb-ı Hak ise bir şeyi emrettiği veya yasakladığında, bunu kendi zatına bir fayda elde edeceği veya bir zararı kendinden defedeceği için yapmaz; ancak fayda ve zararı insanlara dokunacağı için onlara emirler verir ve yasaklar çıkarır. İşte kendisine yönelik hiçbir fayda ve zararı olmadığı halde zatına emir ve yasak nispet edilmiştir. İşte Allah Teâlâ, sınanan kişiye düşmanlığı ve dostluğu ortaya çıksın diye kullarını böylece sınamaktadır; her ne kadar

kendisi imtihandan müstağni ise de bu sınamayı kendi zatına nispet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır. Bu beyan, Cenâb-ı Hakk'ın bizi, herhangi bir menfaat için veya kendisine gelecek bir iş veya defetmek istediği bir zillet için sınamadığına; ancak güzel işler yaptığı zaman sınanan kişinin elde edeceği bir izzet ve şeref için, onun günahlarının bağışlanması ve örtülmesi için sına-
289 dığına işaret etmektedir, [§]çünkü O, zatı itibariyle mutlak galiptir. **O Azîz'dir**, yani kötü işler yapan ve kendisine düşmanlık gösteren kişiden intikam almaya kadirdir. **O Gafûr'dur,** yani, güzel işler yapanın günahlarını örtendir, onun günahlarını örter ve gerçekleştirdiği güzel amelle kendisini mükâfatlandırır. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَّذ۪ي خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرٰى ف۪ي خَلْقِ الرَّحْمٰنِ مِنْ
تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرٰى مِنْ فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ
كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ اِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَس۪يرٌ ﴿٤﴾

3. "Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?"

4. "Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) ***göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir."***

[Göklerin Yaratılışı]

Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur. Burada yedi gök tabakasının zikredilmesi, peygamberlerin getirdikleri haberleri tasdik etmenin gerekli olduğunu gösterir, çünkü göklerin yedi tabaka olduğu ancak ilâhî bir haber vasıtasıyla bilinebilir. İlk âyet peygamberliği ispat etmekte, bu âyet de peygamberlerin getirdikleri haberleri tasdik etmenin gereğini ortaya koymaktadır. Bu yedi gök hükmü peygamberlerin sözleriyle sabit olunca gökler hakkında bizim de, 'her ne kadar göremesek de onlar yedi tabakadır' dememiz gerekir. **Yedi göğü birbiriyle tam uygunluk içinde yaratan O'dur.** Bu beyan gök ehlinden hangisinin davranışça daha iyi olacağını denemek için, anlamına gelebilir. Çünkü O, gökleri ve yeri boş yere yaratmadığını açıklamak-

tadır[10]. Sonra gökler bizzat kendileri imtihan edilemezler, ancak göklerin ehli (orada bulunanlar) imtihan edilebilir. Burada "gökler"in zikredilmesi gökler ehlinin kastedildiği anlamına gelir. Yerlerin zikredilmesi ile de yeryüzü ehlinin kastedildiği anlamına gelir. İşte, yeryüzünün zikredilmesiyle yeryüzü ehli, göklerin zikredilmesiyle de göklerin ehli kastedilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Vahdâniyetin Delili]

[§]Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Rahmân'ın 290
yarattığına bak, orada herhangi bir uyumsuzluk ve bozukluk görecek misin? Eğer orada bir bozukluk görürsen, birden fazla kişinin onu idare ettiğini düşünebilirsin. Şayet onda bir uyumsuzluk görürsen, onu vücuda getirende akılsızlık düşünebilirsin. Sen göklerde bir bozukluk ve çatlak gördüğünde orada birbirine engel olan ve birbirini uzaklaştıranların varlığını düşünebilirsin. Birbirine engel olan ve uzaklaştırmaya çalışanların varlığı, oradakilerin sayısının çokluğuna işaret eder, zira birbirine karşı koyma ve birbirini engelleme ancak birkaç etkileyicinin varlığı halinde mümkün olur; çünkü bunun yaptığı şeyi öbürü yıkar, ötekinin yıktığı şeyi de diğeri yapar. Bu durumda da çatışma meydana gelir.

Ama orada bozukluk ve çatlak değil, bitişik ve bir bütün halinde olduğunu gördüğünde bu durum onu yapanın vahdâniyetini, gücünü ve kudretini gösterir. Uyumsuzluk akılsızlığı ve hikmetsizliği, uyumsuzluğun bulunmaması ise hikmeti ve onu yapıp idare edenin şâyân-ı hayret olduğunu gösterir. Dolayısıyla bozukluk ve uyumsuzluğun yaratılmaması O'nun hikmetinin varlığını, vahdâniyeti ve öldükten sonra dirilmeyi de kabul etmeyi gerekli kılar. Öldükten sonra dirilmeyi kabul etmemek, hikmetin yokluğunu iddia etmek anlamına gelir. Burada ise deneme ve sınamanın gerekliliği söz konusudur, çünkü yaratıcının birden fazla olduğu düşünüldüğünde, imtihan edilen kişi amelinin yok olmaması için hangisinin galip geleceği belli olana kadar hiçbir davranış ortaya koymaz. Yahut da o yaratıcılardan her biri kendi otoritesini yerleştirmek ve idaresini hâkim kılmak için uğraşacağından insanları sınamak için vakit bulamaz. Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah'la beraber başka bir tanrı yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilirdi"[11] buyurdu-

---

10 Müellif burada Cenâb-ı Hakk'ın "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık" meâlindeki âyetine işaret etmektedir (Sâd, 38/27).

11 "Allah asla çocuk edinmemiştir; O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah, o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir" (el-Mü'minûn, 23/91).

ğuna bakmaz mısın? Bu âyet şöyle açıklanmıştır: Her biri kendi yarattığı bölümle ilgileneceği için mutlaka bir pürüz ve bozukluk ortaya çıkardı, çünkü birinin yaratmış olduğu şey öbürünün yarattığından farklı nitelikte olur. Hülâsa uyumsuzluğun bulunmaması şanı yüce olan yaratıcının birliğini gösterir. **Rahmân’ın yaratışında uyumsuzluk.** Bu beyan hakkında şöyle de denilmiştir: Yüce Rabb’in vahdâniyetine işaret etmesi veya hikmet ve maslahatın onu gerektirmesi itibariyle bütün yaratıklar, sözünü ettiğimiz uyumsuzluktan salim olmaları anlamında müşterektirler. Bununla yaratılmışların kendi varlık-
291 ları arasında uyumsuzluğun bulunmadığı anlamı kastedilmemiştir. [§]Çünkü göklerle yerler arasında da, hayatla ölüm arasında da aykırılık vardır. Ancak göğün menfaatleri yeryüzünün menfaatlerine bağlıdır, yeryüzü sakinlerinin menfaatleri de yeryüzüne bağlıdır; onların geçimi ve ayakta kalması yeryüzünden çıkacak nimetlere dayanmaktadır. Bütün bunlar, O’nun birliğini, hikmetini ve idaresinin güzelliğini gösterir.

Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin halde sana dönecektir. Bununla insanın, yüzündeki gözünü çevirmesi veya kalp gözünü çevirmesi, yahut da ilkinde yüzündeki gözünü, ikincisinde kalp gözünü çevirip bakması kastedilmiş olabilir. Kalp gözünü çevirip bakması daha galip bir ihtimaldir. Çünkü Cenâb-ı Hak, daha önce kişinin yüzündeki gözüyle göklere ve yerlere bakmasını emretmiş ve bu bakıştan sonra aralarında bir uyumsuzluk ve bozukluğun bulunmadığını söylemişti. Şimdi ise sözünü ettiğimiz anlamları kavrayabilmesi için kalp gözüyle dönüp tekrar bakmaya davet etmiştir. Bu aynen şu ilâhî beyanlara benzemektedir: “De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!”[12]; “Yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin sonu ne olmuş görmezler mi?”[13] meâlindeki âyetlere benzemektedir. Burada ayaklarıyla yeryüzünü dolaşmaları kastedilmemiştir, insanlar orada daha önce zaten dolaşmışlardı. Burada kastedilen şudur: Onlar kendilerinden önce peygamberleri yalanlayan insanların âkıbetlerini düşünmediler mi; onlar ne sebeple helâk edilmişlerdi, neden dolayı cezalandırılmışlar ve kökleri kurutulmuştu?

Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir de bak! Bazıları şöyle demiştir: Buradaki “tekrar tekrar” meâlindeki beyan, bir sayı belirlenmesi anlamında değil, “tekrar tekrar bak” mânasından kinâyedir. Sanki Cenâb-ı Hak insana, Rahmân’ın yarattığına

---

12 el-En‘âm, 6/11.

13 er-Rûm, 30/9; Fâtır, 35/44; el-Mü’min, 40/21.

her zaman bakarak ibret almasını emretmektedir. Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esam bu kanaattedir[14]. "Kerrateyn" (كَرَّتَيْنِ) kelimesi, farklı zamanlarda olmak kaydıyla iki kere bak anlamına da gelebilir; ilki geceleyin, ikincisi gündüz olmak üzere iki kere bak. [§]Çünkü o, geceleyin başka mûcizeleri, gündüz **292**
başka harikaları görecektir. Bütün bunlar O'nun vahdâniyetinin, akıl ermez hikmetinin, üstün kudret ve saltanatının delilidir. Yahut ilk bakış yüzdeki göz ile, ikinci bakış kalp gözü ile yapılır. Çünkü insan ilk seferinde yüzündeki gözü ile baktığında oradaki acaiplikleri görecek ve gördüğünü kalbine işaretleyecek, sonra onun pekişmesi ve yerleşmesi için ikinci kez kalp gözüyle bakacaktır. Âyette yer alan iki bakışın da yüzdeki göz ile yapılmış olması da mümkündür; zira ilk bakışla her şeyi göremez, ilkinde göremediği şeyleri idrak etmek için bir daha bakar.

Âyetteki "hâsien" (خَاسِئًا) lafzı hakîr ve âciz kalmış, Allah'ın saltanatının mahiyetini idrâk etmekten, O'nun azametini ve yüceliğini kavramaktan âciz kalmış anlamına gelir. "Hasîr" (حَسِير) lafzı da, Allah'ın hikmetinin ulaştığı seviyeyi ve otoritesinin kapsadığı alanı idrakten kesilmiş mânasına gelir.

Şimdi, tercih edildiğine göre bu hitapla öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler kastedilmiştir. Zira zâhirde muhatap Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ise de gerçekte öyle olmamalıdır. Çünkü zâhire göre Hz. Peygamber, Cenâb-ı Hakk'ın yarattıklarına bakmayı kastetmiş, tâ ki O'nun azametini, gücünü, akıl almaz hikmetini ve etkin idaresinin inceliğini anlamış olsun. Ne var ki bütün bunların bilgisi hiç şüphesiz Resûlullah'ta vardı, bunları anlamak için zikredilen şeylere bakmaya ihtiyacı yoktu. Şu halde buradaki beyan, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere yöneltilmiş, onların Allah'ın gücünü ve idaresinin inceliğini anlamaları, hiçbir şeyin O'nu aciz bırakamayacağını ve O'nun kudretinin beşer kudreti ile mukayese edilemeyeceğini kavramaları için belirtilen şeylere bakmaları emredilmiştir. Onlar öldükten sonra dirilmeyi, her şeyi kendi güçleriyle takdir ederek inkâr ediyorlardı. Âyette zikredilen o şeylere baktıklarında ve akıllarının almadığı incelikleri, hikmetleri ve takatlerinin ulaşamadığı kudreti gördüklerinde, bu onların kafalarındaki tereddütleri ortadan kaldırır, öldükten sonra dirilme konusunda içine düştükleri şüpheleri yok eder ve onları buna inanmaya sevk eder.

---

[14] İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 79.

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٥﴾

293 [§]***5. "Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Ayrıca bunlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık."***

Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Allah Teâlâ burada, imtihan edilen muhataplara en yakın gök olması münasebetiyle ona **yakın gök** adını verdi, yoksa ikinci göğün âhiret seması olduğu için değil. Bu sözümüzün doğruluğunu gösteren delil de dünyanın mukabilinin âhiret olmamasıdır; bilâkis âhiretin mukabili "ûlâ" (الأولى), dünyanın mukabili de "kusvâ" (القُصْوى)'dır. İşte bu, ikinci semânın âhiret semâsı olmadığını gösterir. Âyetteki "mesâbîh" (المصابيح) kelimesi de yıldızlar anlamına gelir. Cenâb-ı Hak burada kullarına, insanlar için yıldızlarda yarattığı büyük nimetleri hatırlatmaktadır. Allah onlarda üç çeşit nimet yaratmıştır. Birincisi, "Andolsun, biz ona güzel bir görünüm verdik"[15] meâlindeki âyette ifade buyurduğu gibi, seyredenler için gökyüzünün güzel bir manzara arzetmesidir. Bakanlar için bu güzel manzara, ancak yeryüzünün güzel manzarası gidip gece karanlığı çöktüğünde ortaya çıkar. Böylece Allah yeryüzünde yarattığı güzel manzaranın yerini gökte yarattığı güzel manzara ile değiştirmiştir. Bu manzarayı diğerlerinden daha üstün kılmıştır, çünkü diğerleri ancak kendisine yaklaşıldığında güzelliği belli olur. Bir de Allah Teâlâ, bu manzarayı uzaktan bakıldığında güzelliği görülecek şekle koymuştur. İşte bu, onun, yeryüzünün güzel manzarasından daha üstün olduğunu gösterir.

İkinci nimet, "O, kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yol bulasınız diye sizin için yıldızları yaratmıştır"[16] meâlindeki âyette zikrettiği şeydir. Cenâb-ı Hak yıldızları, oluşacak karanlıklardan çıkış yolunu gösteren bir rehber kılmıştır; bu sayede insan karanlıktaki tehlikelere düşmekten kurtulur.

Üçüncü nimet, **bunlarla şeytanların taşlanmasını sağladık,** meâlindeki beyanında zikrettiği şeydir. Yıldızları, şeytanları taşlama vasıtası kılmasında, insanların kafalarındaki karışıklığı giderme ve onları karanlık fiillerden aydınlığa çıkarma amacı vardır. Şöyle ki şeytanlar göğe yükseliyor ve gök ehlinin

---

15 "Andolsun, biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik" (el-Hicr, 15/16).

16 el-En'âm, 6/97.

kendi aralarında konuştukları dünya ehline dair haberleri duymaya çalışıyor, [§]onların konuşmalarını kulak hırsızlığı yaparak almaya uğraşıyor, sonra 294
bunları yeryüzü ehline getirir ve kendilerinden bir sürü yalan katarak onların kafalarına yerleştiriyordu. Böylece insanların kafalarını karıştırıyor ve bunlarla onları Cenâb-ı Hakk'ın yolundan saptırıyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, şeytanların kulak hırsızlığı yapmalarını önlemek için gökyüzünü muhafızlarla ve alev parçalarıyla doldurmuştur. Bununla haberlerin, yalandan korunmuş olan Resûlullah (s.a.) vasıtasıyla yeryüzü ehline ulaşmasını sağlamıştır. Böylece hem o haberler şüphe ve karışıklıktan korunmuş, hem de insanlar karanlıklara düşmekten kurtulmuştur. Yıldızların dünyaya en yakın bulunan gökte bir zinet olarak yerleştirilmesinde, gök ehlinin de imtihan edilmesi ve tıpkı yeryüzü ehli için olduğu gibi hangisinin daha güzel işler yapacağı konusunda onların da sınanması söz konusudur. Cenâb-ı Hakk'ın, yeryüzü ehli hakkında söylediği şu âyete bakmaz mısın? "Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık"[17]. Burada yüce Allah, o zinetin imtihan için yapıldığını haber vermektedir.

Onlara alevli ateş azabını hazırladık. Bu âyete göre şeytanlar, yıldızlara yerleştirilen ateşlerle azap edilseler bile gökten yapılan taşlama, onları hak ettikleri ebedî azabı görmekten kurtarmaz; aksine diğer şeytanlar ve kâfirler için hazırladığı gibi onlar için de alevli bir ateş azabını hazırlamıştır.

وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٦﴾

6. "Rab'lerini inkâr edenlere cehennem azabı vardır. Orası ne kötü bir varış yeri!"

Orası ne kötü bir varış yeri. Buradaki "masîr" (المصير) kelimesi yol anlamına gelir. Yani kendisini alevli ateş azabına götüren yol, ne kötü bir yoldur.

اِذَٓا اُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ ﴿٧﴾

[§]***7. "Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler."*** 295

Âyetteki "şehîk" (الشهيق) kelimesi, çirkin ses demektir. Buradaki "ona ait uğultuyu işitirler" beyanı hakkında bazı âlimler "cehenneme ait uğultu" demişler, bazıları da uğultunun cehennemdekilere ait olduğunu söylemişlerdir.

---

17 el-Kehf, 18/7.

"Rabb'inin emrine karşı direnen nice memleket halkı"[18] meâlindeki âyette olduğu gibi, bazan mekânın zikri ile o mekânda bulunanların kastedilmiş olması mümkündür. Bize göre ikisi de mümkündür. Bunun mahiyetini bilmeye de ihtiyaç yoktur, çünkü bilmeyenden çıkan çirkin ses onu bilenden çıkan ses gibidir; binaenaleyh ses çıkarma fiilini, sesin mahiyetini bilene nispet etmek bilmeyene nispet etmekten evlâ değildir. Âyetteki "tefûr" (تَفُور) kelimesi, kaynar anlamına gelir. Aslında ateş kendi kendine kaynamaz, ancak içine bir şeyin atılmasıyla kaynar. Bu, onların yiyecek ve içeceklerinin de ateşte olduğunu gösterir, ateş, onların yiyecek ve içeceklerini kaynatır.

تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ كُلَّمَا اُلْقِىَ فِيهَا فَوْجٌ سَاَلَهُمْ خَزَنَتُهَا اَلَمْ
يَاْتِكُمْ نَذِيرٌ ﴿٨﴾ قَالُوا بَلٰى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ
اللّٰهُ مِنْ شَيْءٍ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا فِى ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿٩﴾

8. "Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' diye sorarlar."

9. "Şöyle cevap verirler: 'Evet, doğrusu bize bir uyarıcı (peygamber) ***gelmişti; fakat biz onu yalancılıkla itham etmiş ve 'Allah hiçbir şey göndermemiştir; siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindesiniz!' demiştik."***

[Cehennemin Öfkesi]

Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak! Bu beyanın cehennem bekçilerinden kinâye olması mümkün olduğu gibi cehennemin niteliği olması da muhtemeldir. Cenâb-ı Hak cehennemde ve dilediği ölülerde azametini ve şanını gösterecek özellikler var etmesi mümkündür; bu sayede cehennem Allah adına O'nun düşmanlarına karşı öyle bir öfke sergiler ki neredeyse çatlayacak! Allah'ın dostlarına karşı ise selâmet yolu olur. Burada cehennemin öfkesinden söz edilmesinde şöyle bir hatırlatma da var: Allah dostlarının, O'nun düşmanlarına karşı tıpkı cehennemin öfkelenmesi gibi öfkelenmeleri Cenâb-ı Hakk'ın bu kullar üzerindeki haklarındandır. Hatta cehennemin, böyle bir işle görevlendirilmesi bize nispetle aklen daha uzak bir durumdur [Bu davranış cehennemden öncebizden beklenir]. Halbuki onun, Allah'ın düşmanlarına
296 karşı olan öfkesi o derece ileri boyuttadır ki [§]neredeyse öfkesinden çatla-

[18] et-Talâk, 65/8.

yacaktır. O halde, Allah'ın dostları kendilerinde bu vasfı barındırmaya daha lâyıktır. Cenâb-ı Hak, Resûlullah'la beraber olanları, Allah düşmanlarına karşı takındıkları şiddetli tavır sebebiyle övmektedir: "Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı serttirler"[19] buyurmaktadır. Başka bir âyette de "onlar müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı vakarlıdırlar"[20] buyurmaktadır. Bundan dolayı bu niteliğe sahip olmak her mümin için gereklidir. Burada başka bir hikmet daha var, kıyâmet günü cehennemlikler "biz bu durumu bilmiyorduk" demesinler diye Allah Teâlâ cehennemin, içine gireceklere yönelik şiddetini kendilerine hatırlatmaktadır[21].

Oraya her bir grup atıldıkça, muhafızları onlara, 'Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?' diye sorarlar. Yani sizi böyle bir günle karşı karşıya gelmekle uyaran. **Onlar şöyle cevap verirler: Evet, doğrusu bize, bir uyarıcı (peygamber) gelmişti.** Bu, onların âkıbetlerinin sonunu ve hallerinin neticesini haber vermektedir. Bunun üzerine onlar, hemen yalan yemine başvurur ve "Onların mazeretleri, 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık!' derler"[22]**.** Yalan yere yaptıkları yeminlerin dünyada kendilerine fayda sağladığı gibi âhirette de fayda sağlayacağını ümit ederler. Fakat cehenneme atıldıklarında yeminlerinin kendilerinden azabı kaldıramayacağını anlarlar, bu defa kendilerini azaptan kurtaracağı ümidiyle itiraf etmeye ve doğruyu söylemeye başlarlar; **evet bize bir uyarıcı gelmişti,** derler, o bizi böyle bir güne kavuşacağımızdan korkutuyordu. Ama **biz yalanladık**; uyarıcıların bizlere söylediklerini yalan saydık. Bizi korkuttuğunuz şeylerden hiçbirini **Allah göndermemiştir, dedik. Siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindesiniz!** Bu beyanı onlara cehennem bekçilerinin söylemiş olması muhtemeldir. Yahut **siz gerçekten büyük bir sapkınlık içindesiniz!** sözü dünyada kendilerine yapılan bir hitaptır.

وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فٖى اَصْحَابِ السَّعٖيرِ ﴿١٠﴾

---

19 el-Feth, 48/29.

20 el-Mâide, 5/54.

21 Burada müellif şu âyete işaret etmektedir: "Rabb'in âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb'iniz değil miyim? 'Evet öyle! Tanıklık ederiz' dediler. Böyle yaptık ki kıyâmet gününde, 'bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz" (el-A'râf, 7/172).

22 el-En'âm, 6/23.

10. "Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık! diye de ilâve ederler."

Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık. Bir önceki âyette geçen "evet bize bir uyarıcı gelmişti" beyanı, onların kulak verdiklerini ve akıllarının da olduğunu itiraf etme konumundadır. **Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık.** Bu beyan ise işitmenin gerçekleşmediği ve akıl-
297 larının da bulunmadığı anlamına gelmez. [§]Çünkü işittiklerini ve akıllarının da olduğunu ikrar etmişlerdi. Buradaki ifade ise onların işittiklerinden faydalanmaktan ve akıllarını kullanmaktan geri durduklarını ifade etmektedir. Çünkü işitilen şeyden faydalanmak ona göre haraket etmektir, akıldan faydalanmak anlaşılan şeyi yerine getirmektir. Onlar duydukları şeylerin gereğini yapmadılar, akıllarının erdiği şeyleri de yerine getirmediler. Bazıları da şöyle demiştir: Şu anda olduğu gibi dünyada kulak vermiş olsaydık, yahut şu anda olduğu gibi dünyada aklımızı kullansaydık, şu alevli cehennemin mahkumları arasında bulunmazdık. Ancak bu izah uygun değildir, çünkü âhiret yurdu işittirme ve anlatma yurdu değildir. Âyetin doğru yorumu bizim söylediğimiz gibi olmasıdır. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ فَسُحْقًا لِاَصْحَابِ السَّعِيرِ

11. "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar. O alevli ateşin mahkûmları artık rahmetten mahrumdurlar."

O alevli ateşin … mahrumdurlar. Bu âyetteki "suhkan" (سُحْقًا) kelimesi, beddua anlamında olmak üzere "uzak olsun" mânasına gelir. "Suhk"un cehennemde bir vadi ismi olduğu da söylenmiştir.

اِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ

12. "Görmedikleri halde Rab'lerinden korkup saygı duyanlara gelince, onları da hem bir bağışlanma hem de büyük bir ödül beklemektedir."

Görmedikleri halde Rab'lerinden korkanlar. Bu ilâhî beyanın, azabı hiç görmedikleri halde Rab'lerinin azabından korkanlar anlamına gelmesi muhtemeldir. Müslümanlar görmedikleri halde Allah'ın azabından korkarlar, ama kâfirler bizzat görmedikçe ondan korkmazlar. **Görmeden Rab'lerinden korkanlar** meâlindeki ifade, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine azap etmesinden kor-

kanlar yahut da kendilerini korkuttuğu şeyler konusunda O'ndan korkanlar anlamına da gelebilir. Şunu belirtmek gerekir, Mûtezile hariç, öldükten sonra dirilmeye iman eden her mümin Cenâb-ı Hak'tan korkar, yalnız bu korkunun mahiyeti konusunda farklı durumda bulunurlar.

[**Haşyet Yahut Korku ve Ümit Duygusu**]

Bu âyette yer alan ve korku anlamına gelen "haşyet" (الخشية) kelimesi ümit ve korkuyu gerektirir; ancak o, her biri tek yönlü muhteva taşıyan ve güven anlamına gelen "emn" (الامن) ve "iyâs" (الاياس) yani ümitsizlik gibi değildir. Haşyet, sözünü ettiğimiz anlamı taşıyınca, mümin olan herkesin Cenâb-ı Hakk'ın azabından korkması kaçınılmaz olur; çünkü mümin, Allah Teâlâ'nın sayısız nimetlerine mazhar olduğu halde kendisinin bu nimetlerin gereğini yerine getirmekten gafildir. Bu nimetlerin gereklerinden biri, Cenâb-ı Hakk'a şükretmektir. Aslında her mümin, şükrünü yerine getirmesinde kusurlu olduğunu bilir; ama Allah'ın rahmetinin genişliğini, O'nun çok lütufkâr, çok affedici ve çok bağışlayıcı olduğunu bildiği için O'nun rahmetini ümit eder. Ne var ki söz
konusu bu korku ve endişede müminlerin durumları farklı farklıdır. [§]Gafle- 298
tini iyi düşünen kimse cezasından korkar, az düşünenin korkusu da az olur; böylelerinin farklılığı düşünmelerine göre ayrıcalık arzeder. O, bütün insanların korktuğu ölüme benzer; herkes ölümün mutlaka kendisini bulacağını bilir, fakat ona karşı herkesin konumu birbirinden farklıdır. Bazıları ölümü çok hatırlar, onun dikkati ve korkusu daha fazla olur, bazıları da çok az hatırlar, böylesinin korkusu ise az olur.

Buna şöyle bir itiraz yapılabilir: Ümit eden ve isteyen kişi, korkan ve kaçan insan olduğu halde her müminin hem korkan, hem de ümit eden kişi olduğunu nasıl söyleyebilirsiniz? Bir şey ümit eden her insan, ona ancak bazı ameller ve sebepler vasıtasıyla ulaşacağını bilir ve ümit ettiği şeye ulaşmak için o amelleri, gücünün yettiği ölçüde dikkatle yerine getirmeye çalışır. Onları yapmadığı takdirde gerçekte ümit eden değil, sadece temenni eden biri olur. Benzer şekilde, gerçekten korkan ve kaçmadığı takdirde korktuğu şeyin başına geleceğini bilen kişi korktuğu şeyden şiddetle kaçar. Bir de birçok müminin, kendilerini emellerine ulaştıracak amellerinde kusurlu olduklarını ve korkulan şeylerden şiddetle kaçmadıklarını da görürsün. Peki, bütün müminleri -pek çoğunda bu nitelik gerçekleşmediği halde- korku ve ümitle nasıl nitelersiniz? Soru sahibi ileri sürdüğü görüşün doğruluğuna şu ilâhî beyanlarla da delil getirmiştir: "İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşanlar, şüphesiz işte bunlar

Allah'ın rahmetini umarlar"[23]. Burada Allah'ın rahmetini ümit eden, O'na itaate azimle devam eden kişidir. Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler"[24]. Denildi ki, Ey Allah'ın resûlü, bunlar zina edenler ve hırsızlık yapanlar mıdır?
299 [§]"Bilâkis onlar oruç tutanlar, namaz kılanlar ve kalpleri ürperenlerdir" buyurdu[25]. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ancak Allah rızasına ulaşmış olanlar müstesna. Onlar Allah korkusundan titrerler"[26].

Bu iddiaya şöyle cevap verilebilir: Mümin, kendi ameliyle ilâhî cezadan ve azaptan tam anlamıyla kurtulacağını düşünmez. Zaten, yaptığı amelde bazı kusurları bulunduğunda böyle bir düşünce, onun ümit ve korkusunun yanlışlığını ortaya koyar. O, kurtuluşunun ancak Allah Teâlâ'nın affı ile mümkün olacağını bekler, O'nun keremini ve cömertliğini umar. Bundan dolayıdır ki ameldeki kusurlar ümit ve korku duygusunu iptal etmez. Bu, onun Mu'tezilî görüşe ve Hâricîler'in iddialarına uymaması halindeki durumdur. Fakat ümit ve korku içinde bulunan insan, bu iki mezhepten birine bağlı ise onun ameldeki kusuru, ümit ve korkusunun bozukluğunu gösterir. Çünkü onlardan her biri, kendisi için bizzat amelinden başka bir şefaatçi kabul etmemektedir; o, ameli ile kurtulur veya helâk olur. Böylesi amel yoluyla talepte bulunmaya gayret göstermez ve yine amel yoluyla korkudan kaçmaya önem vermeyince demek ki o, uman değil temenni eden biridir ve sonuç olarak gerçek mânada korku taşıyan bir kimse değildir. Bu durum da onun, hakikatte korku taşımadığını ortaya çıkarır.

Sonra, Mûtezile mensupları, aslında Allah'tan korkmuyor ve O'nun rahmetini ümit etmiyor. Çünkü onların anlayışına göre, kul büyük bir günah işlediği takdirde, Cenâb-ı Hakk'ın ona azap etmemesi veya bağışlaması mümkün değildir; büyük günahtan sakındığı takdirde ise, küçük günahlar işlese bile bağışlanma hakkı vardır, Cenâb-ı Hakk'ın bundan dolayı ona azap etmesi söz konusu değildir.

---

23 el-Bakara, 2/218.

24 el-Mü'minûn, 23/60.

25 Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir, kendisi şöyle demiş: Ey Allah'ın resûlü, "Verdiklerini Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler" meâlindeki âyetten maksat zina eden, hırsızlık yapan ve içki içen midir? Hz. Peygamber (s.a.) şu cevabı vermiştir: "Hayır ey Ebû Bekir'in kızı! (Veya ey Sıddîk'ın kızı!) Maksat oruç tutan, sadaka veren ve namaz kılan, fakat bunların kabul edilmeyeceğinden korkan insandır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 159, 205; İbn Mâce, "Zühd", 20; Tirmizî, "Tefsîr", 23).

26 "Allah, onların önlerindekini de arkalarındakini de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler" (el-Enbiyâ, 21/28).

Bu kanaati taşıyan bir insan, Allah'ın rahmetini ummaz ve azabından korkmaz. Aslında kişinin azaba mâruz kalacağı zelle -fiilen işlemiş olmasa bile- onun fiili sayılır, fakat Mûtezile'ye göre bundan dolayı azaba mâruz bırakılmaz ve kurtulmuş olur. Dolayısıyla onun ümidi ve kurtuluşu, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetine ve lütfuna değil sadece kendi ameline bağlıdır. Allah Teâlâ, kitabında müminleri böyle nitelememiştir. [§] Ayrıca korkarak ve ümit ederek, 300
umarak ve çekinerek kendisine dua edenleri övmektedir[27]. Mûtezile mensuplarının iddiası ise, kimse umarak ve çekinerek, korkarak ve arzu ederek dua etmez. Çünkü büyük günah işleyen biri, kendisini bağışlaması için Cenâb-ı Hakk'a dua ettiğinde ancak kendisine haksızlık yapılması için dua etmiş olur, zira Allah'ın onu bağışlaması ve kendisine azap uygulamaması mümkün değildir. Bu durumda onun mağfiret talebiyle dua etmesi "bana haksızlık yap" anlamına gelir ki bu, büyük bir suçtur. Küçük günah işleyenin Allah'tan bağışlanma talebi ise kendisine haksızlık yapmamasını istemektir. Çünkü onun görüşüne göre Cenâb-ı Hak, küçük günah işleyenlere azap etmez, şayet azap edecek olursa haksızlık yapmış olur. Rabb'inin haksızlık yapmasından emin olmayıp bunu yapmasından korkan kimse Rabb'ini gerçek mânada bilmemiş demektir. Kendisine haksızlık yapması için Allah'a dua eden insan ise ahmaklık yapması için O'na dua etmiş olur, halbuki ahmaklığın ilâh olması mümkün değildir. Dolayısıyla Mûtezile'ye göre umarak ve çekinerek dua eden kişi övgüye değer bir şey yapmamış olur ve kendisi de bundan dolayı övgüye lâyık görülmez.

Onları hem bir bağışlanma hem de büyük bir ödül beklemektedir. Yani Cenâb-ı Hak'tan ümit eden ve korkan kimse için hem günahlarının bağışlanması hem de büyük bir mükâfat vardır, o da cennettir.

وَاَسِرُّوا قَوْلَكُمْ اَوِ اجْهَرُوا بِه۪ۜ اِنَّهُ عَل۪يمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٣﴾

13. "Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir."

Bu âyet sanki tehdit konumunda bulunmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: O, içinde göğüslerin de bulunduğu bütün nefisleri, kalplerinin neleri gizleyip saklayıp yerleştirdiklerini ve gözlediklerini, ayrıca yer-

---

27 Müellif burada şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Korku ve ümit içinde Rab'lerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için harcarlar" (es-Secde, 32/16); "Onlar hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı" (el-Enbiyâ, 21/90).

leştirdiklerinden hangilerinden haber verdiklerini bilir. Âyette geçen ve göğüs anlamına gelen "sadr" (الصدر) kelimesi kalbin mekânını ifade eder, ona sadr
301 yani göğüs denilmiştir; [§]çünkü bütün fikirler oradan ortaya çıkar. Allah Teâlâ içinde göğüslerin de bulunduğu bütün nefisleri, onlardan ortaya çıkan fikirleri bilir ve orada gizlenen sırları da.

اَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطٖيفُ الْخَبٖيرُ ﴿١٤﴾

14. "Yaratan bilmez olur mu? O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır."

Yaratan hiç bilmez olur mu? Müslümanlara göre bu âyetin açıklaması şudur: İnsanların gizledikleri ve açıkladıkları şeyleri yaratan bilmez olur mu hiç? Âyetteki "men" (مَنْ) yaratıklara değil Cenâb-ı Hakk'a yönelik olarak kullanılmıştır. Sanki O, "hâlik bilmez mi?" buyurmaktadır. **O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır.** Bu ilâhî beyanda sözlerin, fiillerin ve kötülüğün yaratılmışlığının ispatı vardır. Dolayısıyla kulların fiillerinin yaratılmışlığı konusunda bizim için Mûtezile'ye karşı bir delil olmuştur.

Câfer b. Harb ve Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Bu âyetteki "men" kelimesi Cenâb-ı Hakk'a râci (ait) değil, yaratılanlara râcidir. Allah Teâlâ kendi ismini gizleyerek sanki şöyle buyurmaktadır: Allah yaratanı bilmez mi? Bu yorumla onlar yaratmanın fiillerle alâkasını kesmektedirler, çünkü bu durumda "men" fiillere ve sözlere değil, şahıslara yönelik olarak kullanılmaktadır.

Bu, yanlış bir yorumdur, çünkü âyet-i kerîme tehdit konumunda bulunmaktadır. Şayet buradaki "men" şahıslara yönelik olsaydı, tehdit bağlamı ortadan kalkardı, çünkü şahısların yaratılmasında ve Cenâb-ı Hakk'ın o şahısları bilmesinde, onların yaptığı fiilleri bilmesi hükmü bulunmadığı gibi, şahısların yaratılmasında yapacakları işlere ait bir tehdidin lüzumu da bulunmamaktadır. Bir de şu var: Kulun gizlediği ve açıkladığı şeyleri yaratan Cenâb-ı Hak değilse, onların ameline delil göstermesi de söz konusu değildir. Zira başkasının yaptığı şeyi bilmemek bazan caiz ise de, başkasının fiilini öbürleri için delil göstermek caiz değildir. Mûtezile'nin, insanları yaratmanın içinde onların fiillerini de yaratma zorunluluğu yoktur dediği gibi, şahısları yaratmayı bilmekte, onların gizlediği ve açıkladığı şeyleri bilmek hükmü bulunmamaktadır. Bilindiği üzere tercümesini yapmakta olduğumuz âyet, insanların gizlediği ve açıkladığı şeylerin ispatına ilişkindir. Çünkü **yaratan bilmez olur mu?** meâlindeki beyan, "Sözünüzü ister gizleyin isterse açığa vurun; unutmayın ki O, kalple-

rin içindekini bilmektedir”[28] meâlindeki âyetin hemen ardından gelmektedir. Buna göre bu âyet, “O sizin gizlediğiniz ve açıkladığınız her şeyi bilmektedir” anlamına gelir. Buna göre Allah’ın yaratması, insanların gizledikleri ve açıkladıkları şeyleri içine almaktadır.

[§]Şunu da belirtmek gerekir ki İslâm âlimleri bazı konularda ihtilâfa 302
düşmekle birlikte tabiat ve zaruret çerçevesinde meydana gelen her şeyin, Cenâb-ı Hak tarafından yaratıldığında ittifak etmişlerdir. Ancak kulun kesbi ile meydana gelen fiiller konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazı âlimler bunu da Allah’ın yarattığını söyler ki onlar hidâyet ehlidirler, bazıları da yaratma sözünden kaçınır. Şunu da belirtmek gerekir ki insanın elini kullanması, ancak elde, bu işin üstesinden gelme tabiatının yaratılması halinde mümkün olur. Onun tabiatında bu nitelik konulmamışsa kullanılması mümkün olmaz. Zira kişi, eliyle bir şeyi görmek veya işitmek istediğinde bunu yapamaz. Dolayısıyla insan elini tutma, alma ve selâm verme gibi tabiatında yaratılan işlerde ancak kullanabilir. Durum böyle olunca eliyle yaptığı şeylerin, gözüyle gördüğü şeylerin ve kulaklarıyla işittiği şeylerin de yaratılmış olduğu ortaya çıkar. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır. O, Latîf’tir, yani, her şeyi yönetmekte en ince teferruatı da hesaba katandır. Zira insanın dili, kişi onu kullandığında kendisinden sözün çıkacağı şekilde düzenlenmiştir. Şayet biri, dilin konuşmaya elverişli hale gelişini öğrenmek istese başaramaz. Yine Cenâb-ı Hak insanın kalbini, oraya akseden hayalleri şekillendirip diliyle ifade etmeye elverişli kıldı; yine onu sırları ve kendisine tevdi edilen emanetleri koruyabilecek özellikte yarattı. Öyle ki bütün insanlar kalbin, sırları şekillendiren, koruyan ve kaynak oluşturan bu özelliklerini öğrenmek isteseler buna vâkıf olamazlardı. “Latîf” (اللطيف) lafzının, “büyük ve küçük hiçbir şey, bilgisinin dışında olmayan” anlamına geldiği de söylenmiştir. Kullarına iyilikte bulunan ve nimetler lütfeden anlamı da verilmiştir. “Habîr” (الخبير), kullarının ihtiyaçları ve menfaatlerinden haberdar olan demektir.

هُوَ الَّذ۪ي جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُولاً فَامْشُوا ف۪ي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ
رِزْقِه۪ۜ وَاِلَيْهِ النُّشُورُ

[28] el-Mülk, 67/13.

15. "Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur. Üzerinde dolaşın ve Allah'ın rızkından yiyip için; (ama unutmayın ki) ***dönüş yalnız Allah'adır."***

Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur. Üzerinde dolaşın. Bu beyanın içinde yer alan **yerin üzerinde dolaşın!** meâlindeki ifade, her ne kadar zâhirde emir ise de, hakikatte yürümek için verilen bir emir değildir. *En*
303 *doğrusunu Allah bilir ya*, cümle şöyle açıklanabilir: [§]Üzerinde yürüyebilmeniz ve rızkından yiyebilmeniz için yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Yeryüzünün boş yere yaratılmış olması mümkün değildir. Yarattığı şeylere karşı, sorumluluğunuzu yerine getirip getirmediğinizi sormak için mutlaka tekrar O'na döneceksiniz. İnsan dünyada herhangi bir sebeple birine kullanması için bir mal verdiğinde, bir süre sonra ona dönmesi gerekir ki malı izin verdiği yerde kullanıp kullanmadığını sorsun. Allah, dünyayı boş yere yaratmadığına ve her şeyi ancak imtihan için var ettiğine göre, kendilerini sınayıp imtihan ettiği şeylerden Allah'a haber vermeleri için insanlar mutlaka O'na sevkedilecektir.

Bu âyetin, "hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur" ve "yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur"[29] meâlindeki âyetlerin bağlantısı (sıla cümlesi) olma ihtimali vardır. Allah Teâlâ, bütün bunları ve burada yaşayanları imtihan etmek için yaratmıştır. Buna göre yeryüzünü de insanları imtihan etmek için kullanılışlı yaratmıştır. Bu âyetin, "Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin"[30] meâlindeki âyetin bağlantısı olma ihtimali de vardır. Bu âyette Cenâb-ı Hak gökyüzünde herhangi bir uyumsuzluk ve bozukluğun olup olmadığını görmesi için insanın, göklere tekrar tekrar bakmasını emretmiştir. Tâ ki orada herhangi bir bozukluk ve uyumsuzluk göremeyince yüce Rabb'in vahdâniyeti, kudreti, gücü ve hikmeti insanın anlayışında yer bulmuş olsun. Ayrıca herhangi bir bozukluk ve uyumsuzluğun bulunup bulunmadığını görmeleri için dünyanın etrafında (omuzlarında) seyahat etmelerini onlara emretmiştir. Yeryüzünde de herhangi bir kusur göremeyince burada sözünü ettiğimiz hikmetlerin tamamı onların nazarında da hâkim bir kanaat haline gelmiş olur. İşte bütün bunlar, **yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur** meâlindeki ilâhî buyrukta yer almaktadır. Cenâb-ı Hak, ayrıca yeryüzünü yaratışındaki ince tedbirini, yaratıklarına verdiği nimetlerin büyüklüğünü
304 de onlara hatırlatmışlar. Şöyle ki O, [§]dilediklere yerlere giderek rızıklarını temin etmelerini planlamış ve rızıklarını orada hazırlamıştır. Yeryüzünü onlar

---

29 el-Mülk, 67/2-3.

30 el-Mülk, 67/3.

için kullanışlı hale getirmesinin ve diledikleri yere gidip oradan kazandıklarını istedikleri şekilde çıkarmalarının hikmetsiz ve amaçsız olması mümkün değildir. Aksine kendilerine verdiği nimetlerin şükrünü ödemelerini mutlaka talep edecektir.

ءَاَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ اَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْاَرْضَ فَاِذَا هِىَ تَمُورُ

16. "Göktekinin sizi yerin dibine batırmayacağından emin misiniz? Bir de bakarsınız yeryüzü altüst olmuş!"

Bu âyet-i kerîme öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerle bir nevi tartışma konumundadır. [Birincisi,] *En doğrusunu Allah bilir*, fakat burada O, sanki şöyle demektedir: Siz öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiniz. Peki -dost ile düşman, itaat edenle isyan eden arasındaki farkı anlayabildiğinize göre- dünyada başlarınızın üzerinden veya ayaklarınızın altından gelebilecek ilâhî azaptan nasıl emin olabiliyorsunuz? Yahut şöyle diyelim: Siz, peygamberini yalanlamanız ve O'ndan başkasına kulluğu tercih etmeniz sebebiyle Allah'a isyan edip düşman olduğunuzda henüz dünyada bulunuyorken ilâhî azabın üzerinize inmesinden nasıl emin olabilirsiniz? Üstelik âhireti inkâr ettiğiniz için azabınızın oraya ertelenmesi de söz konusu değildir. Âyetteki **emin misiniz?** sorusu "kesinlikle emin oldunuz" anlamındadır.

İkincisi, dünyadaki imtihanın karşılığı âhirette görüleceğine göre, siz öldükten sonra dirilmeyi inkâr ederek nasıl Cenâb-ı Hakk'ın azabından emin olabiliyorsunuz? Böyleleri, imtihanın sadece dünyada olduğuna inanıyorlardı; zira dünyada kendisine bol nimetler verilen kimse amelinden dolayı verildiğini, dünyada darlık verilen insanın da, ancak kötü ameli sebebiyle darlık cezasına uğratıldığını söylüyorlardı. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğu gibi: "İnsana gelince, Rabb'i ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, 'Rabb'im bana ikram etti' der. Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise 'Rabb'im beni önemsemedi' der"[31]. Onlar dünyada gördükleri darlık ve bolluğun, yaptıklarının karşılığı olduğunu düşünüyorlardı; böylece dünyada imtihan gerçeğini benimsiyorlardı. İmtihan, ümit ve korkuya yönelik olur. Siz, gökten üzerinize rızkın yağmasını, geçiminizin yeryüzünden
çıkarılmasını ve onunla rızıklanmayı da ümit ediyorsunuz. [§]Peki, gökten ve **305**

---

31 el-Fecr, 89/15-16.

yerden menfaat yağacağını ümit ediyorsunuz da Allah’ın azabının üzerinize gökten veya yerden geliverceğinden nasıl korkmazsınız?

Üçüncüsü, sizden önce yaşayan ve peygamberleri inkâr eden insanların nasıl azap edildiklerine ve köklerinin nasıl kurutulduğuna dair haberler size geldiği halde, yine de peygamberi reddedip inkâra kalkışıyorsunuz. Onların bir kısmı gökten yağan taşlarla helâk edilmişti, bazıları da yerin batmasıyla toprağa gömülmüştü. Peki, Allah’ın onlara indirdiği azabı size de indirmesinden nasıl emin olabiliyorsunuz? Siz ki yalanlamaları yüzünden helâk edilenlerin yaptıklarını siz de yapıyor, onların işlediklerini siz de işliyorsunuz?

Gökte olan anlamındaki beyanla, Cenâb-ı Hak kendi zatını kastetmiş ve kendisinin göklerin de ilâhı olduğunu haber vermiştir. Söz konusu âyet, yeryüzünde kendisinden başka bir ilâhın var olduğunu ve kendisinin yeryüzünün ilâhı sayılmadığını belirtmemekte, aksine hem yerin hem de göğün ilâhı olduğunu haber vermektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk’ın şu âyetine benzemektedir: “Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın!”[32] Bu ilâhî beyan, iki kişi gizli konuştuklarında Allah, onların üçüncüleri değildir anlamına gelmez. **Göktekinden emin mi oldunuz?** Yani, hiç kimsenin mülk ve saltanatının göklere ulaştığını göremediğiniz halde, gökte olanın mülkünden ve saltanatından nasıl emin oldunuz ve gücünden nasıl emin olabiliyorsunuz, anlamına gelebilir. Saltanatı dünyanın ötesine geçmeyen krallardan birinin gücünden korkarak ona düşmanlığa cesaret edemediğiniz halde, mülkü ve saltanatı göklere kadar ulaşana düşman olmaktan kendinizi nasıl güvende görebiliyorsunuz? Mülkü ve saltanatı, zikrettiğimiz seviyeye varanın azabından nasıl emin olabiliyorsunuz?

Bir de bakarsınız yeryüzü alt üst olmuş. Şöyle denilmiştir: Yeryüzünün esfel-i sâfiline kadar sürekli yere batması kastedilmiştir. İnsanları daha önce bulundukları hale göre yerin dibine batırır ve dağlar dikilmeden önce onları yerin üstünde sarsar, mânası da verilmiştir.

اَمْ اَمِنْتُمْ مَنْ فِى السَّمَٓاءِ اَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ
كَيْفَ نَذِيرِ

32 el-Mücâdile, 58/7.

[§]*17. "Yahut gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir fırtına gönderme-* 306
yeceğinden emin misiniz? Uyarılarımın ne demek olduğunu yakında anlayacaksınız!"

Yahut gökte … emin misiniz? "Hâsıb" (الحاصب) kelimesi taş anlamına gelir.

Uyarılarımın ne demek olduğunu yakında anlayacaksınız! Yani sizi azapla korkutan uyarılarımın haklı olduğunu, iddia ettiğiniz gibi yalan çıkmayacağını yakında anlayacaksınız. Yahut azap başınıza geldiğinde sizi korkuttuğum şeyin ne olduğunu anlayacaksınız.

وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذٖينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكٖيرِ ﴿١٨﴾

18. "Onlardan öncekiler de (gerçekleri) *yalan saymışlardı; ama verdiğim ceza da nasıl olmuştu?*

Allah Teâlâ bu âyette onlara, kendilerinden önce ki peygamberleri yalancı sayan insanların hâlini ve onların başlarına gelen azabı hatırlatmakta; bunu da şimdiki muhatapların yalanlamaktan vazgeçmeleri için yapmaktadır. Tâ ki öncekilere inen azap bunlara da inmesin. Sonra da **ama verdiğim ceza nasıl olmuştu?** buyurmaktadır. Yani onlara gönderdiğim ceza nasıldı, onu şiddetli veya haklı bulmamışlar mıydı?

اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَٓافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ اِلَّا الرَّحْمٰنُ اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصٖيرٌ ﴿١٩﴾

19. "Üstlerinde kanatlarını aça kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) *Rahmân'dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir."*

Üstlerinde kanatlarını aça kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahmân'dan başkası tutmuyor. Şöyle denilmiştir: Tek tek hareket etmeden kanatlarıyla süzülen kuşları havada tutan Allah Teâlâ'dan başkası değildir, onları her iki halde de, yani kanatlarını kapatmalarını da açmalarını da sağlayan Allah'tır. Başka bir âyette şöyle buyurmuştur: "Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah'tan

başkası tutmuyor. Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır"[33]. Bu âyette yer alan "cev" (الجو) kelimesi hava demektir. Yine bu son âyette, inanan bir topluluk için bunda ibretler vardır, meâlindeki beyan müminlerin kâfirlere gösterebilecekleri ibretler vardır anlamındadır. Bütün mûcizelerin durumu böyledir. Mûcizeler, müminler ve Allah dostları tarafından kâfirlere ve Allah düşmanlarına ibret almaları için gösterebilecekleri şeylerdir. Çünkü ibret alınacak âyetler kâfirlere ancak resûller, nebîler ve Allah dostlarının diliyle ulaştırılır. Dolayısıyla ibret alınacak âyetler, müminlerin kâfirlere karşı delil olarak kullanmaları içindir.

307 [§]Hava, yer ve gök gibi üzerinde bulunan eşyayı tutan bir mekân değildir; yer ve gök, mevcûdâtın üzerinde duracağı ve yaratıkların istikrar bulacağı bir mekân olacak nitelikte yaratılmıştır. Bununla birlikte Cenâb-ı Hak lütuf ve keremiyle kuşu uçarken ve kanatlarını çırparken havada tutmaktadır. Ağırlığına ve bir mekânda durmak ihtiyacına rağmen kuşu havada tutan ve onu başka şeylerin duramadığı yerde durduran güç, dilediği her şeyi yapmaya da kādirdir.

Şu da var ki bu âyette, kuşların fiillerinde kendi iradesine uygun tarzda yaratma ve idare etmenin Cenâb-ı Hakk'a ait olduğuna dair işaretler de vardır. Çünkü kuşta yaratılan fiil uçtuğunda uçuş, kanatlarını kapattığında da duruştan ibarettir. Bunun yanında Allah Teâlâ, tutma ve diğer fiilleri kendi zatına nispet etmiştir.

Câfer b. Harb'ın, "onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor"[34] meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: Âyette geçen ve tutmak anlamına gelen "imsâk" (الإمْسَاك) kelimesi, öğretmekten kinâyedir ve sadece bundan ibarettir. Çünkü tutmak fiili bazan öğretmek fiili yerine kullanılır. Birine ok atmayı öğreten insan, "oku atıncaya kadar elini tuttum" der, bununla da ona ok atmayı öğretmeyi ben üstüme aldım, anlamını kasteder. Buna göre "onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor" meâlindeki ilâhî beyan, uçuş vaktinde onlara uçmayı da, kanatlarını kapatmayı da Allah'tan başkası öğretmiyor anlamına gelir.

Bu anlayışa şöyle cevap verilir: "Oku atıncaya kadar onun elini tuttum" diyen kişinin sözü, okçu okunu atmak istediği sırada onun elini fiilen tuttuğu takdirde doğru olur. Fakat o sırada onda tutma fiili görülmezse -ona ok

---

33 en-Nahl, 16/79.

34 "Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor" (en-Nahl, 16/79).

atmayı kendisi öğretmiş olsa bile- "onun elini tuttum" demesi doğru olmaz. Bakmaz mısın; birine terziliği öğreten, hatta bir elbise diktirerek ona terziliği gösteren insan, [§]ona terziliği öğretmiş olmasına rağmen hocasının, o elbise- 308
yi ben diktim, demesi doğru olmaz. Kezâ kişi bir bina yapar da, sonra ustası, ona bina yapmayı ben öğrettim demeyi kastederek ve bina yapma işini kendi şahsına nispet ederek "onu ben yaptım" derse bu doğru olmaz. Bu söylenenler doğru olmayınca, tutmak fiilinin de bu mânada Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesi doğru olmaz, çünkü öğretme dışında O'na ait başka bir fiil yoktur. Şayet sadece öğretme bakımından bir fiilin Allah'a nispet edilmesi mümkün olsaydı zât-ı ilâhiyyeye terzilik, bina yapma ve kumaş dokuma fiillerinin de ona nispet edilmesi ve kendisine terzi, inşaatçı ve dokumacı denilmesi gerekirdi, çünkü bunları öğreten O'dur. Sözünü ettiğimiz bu fiilleri, insanlara kendisi öğrettiği halde, O'na nispet etmek doğru olmayınca, sadece öğretmiş olması cihetiyle "tutmak" (imsâk) fiilini de O'na nispet etmek doğru olmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Câfer b. Harb, kullara ait fiilleri Cenâb-ı Hakk'a nispet etmemek konusunda da bu âyetle istidlâlde bulunmuş ve şöyle demiştir: Allah Teâlâ "kuşların uçmasını da, kanatlarını kapatmayı da Allah'tan başkası yaratmadı" dememiş, sadece **onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor** buyurmuştur. Buna göre onları havada tutmakta O'nun bir tesiri yoktur. Burada, tutmak fiilinin kendine nispet edilmesinin, az önce açıkladığımız ifade tarzına dayandığı ortaya çıkmıştır.

Bunun cevabı şudur: Müslümanlar "onları (boşlukta) Allah'tan başkası tutmuyor" meâlindeki âyetle, onların uçmasını ve kanatlarını açıp kapatmasını da Allah'tan başkası yaratmadı, şeklinde anlamıştır. Çünkü bu, yaratma fiilini zikretmeye bağlı olarak belirtilmesi gereken bir husustur. Durum böyle olunca yaratma fiilini kendine nispet etmesiyle tutma fiilini nispet etmesi arasında fark kalmaz. Bir de şu var: Allah Teâlâ tutma fiili yerine yaratma fiilini kullanmış olsaydı, Câfer'in tutma fiilini tevil ettiği gibi yaratmak fiilini de tevil etmesi kendisi için mümkün olurdu ve şöyle derdi: Onların uçma fiilini yarattı sözü, onlara uçmalarını öğretti ve uçma vasıtaları konusunda onlara güç verdi demektir. Bu takdirde, Cenâb-ı Hak için -Câfer'in deyişine göre- herhangi bir şeyi yaratıp meydana getirme fiili imkân dâhiline girmezdi.

[İnsanlara Ait Fiillerin Yaratılması]

[§]Şunu da belirtmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan âyetler beş şe- 309
yin ispatı için zikredilmiştir: Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın öldükten sonraki diriltme kudretini ispat etmektir. Mûtezile'ye göre ise âyetler bu kudreti ispat etmez

ve öldükten sonra diriltmeyi gerektirmez. Bize göre Cenâb-ı Hak, öldükten sonra diriltme kudretini ispat etme konusunda ilk yaratmasındaki kudretini delil göstermiş ve şöyle buyurmuştur: "İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi?"[35], "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır"[36]. Bu âyetlerde Allah Teâlâ kudretini ispat etme konusunda ilk yaratmayı tekrar yaratmasına delil göstermiştir. Mûtezile'ye göre ise bu tür âyetlerde tekrar yaratmayı ispat eden bir delil yoktur. Çünkü onlar, mahlûkatı ilk defa yaratanın Cenâb-ı Hak olduğunu kabul etmekle birlikte O'nun, fiilleri yaratmasını kabul etmezler. Onlara göre şahısları yaratma kudretinin ispatı -her ne kadar fiilleri yaratmak şahısları yaratmaktan daha basit ise de- fiilleri yaratmaya da kādir olduğunu göstermez. Allah Teâlâ, biraz önce geçen âyetlerde ilkin yaratmayı -tekrar yaratmaya delil olması için- nasıl bir tekitle zikrettiği ortadadır, hem de tekrar yaratma ilk yaratmadan daha basit kalmasına rağmen! Şu var ki kulların gerçekleştirdiği fiillerde ilâhî yaratma ve yönetme izleri öldükten sonraki diriltme fiilinden daha açıktır. Meselâ bazı fiilleri yapanın maksadının, ondan haz almak ve faydalanmak olduğu bilinmesine rağmen sen bu fiillerin, sahibini üzdüğünü, yorduğunu ve acı verdiğini de görürsün. Bu da şunu göstermektedir ki bu fiillerde kendilerinin dışında bir yaratma ve yönetme söz konusudur ki neticesi böyle olmuştur. Bir de şu var: Kulların bazı fiillerinde hayallerinin ulaşamadığı ve akıllarının ermediği haller bulunabilir; çünkü bazan bir fiil, bazan hayallerin tahmin edemediği ve akılların erişemediği çevre, mekân ve zamanı gerektirebilir. Bu da kulun fiilinde başkası tarafından bir yaratma ve yönetmenin bulunduğunu gösterir. Ayrıca şu da var: Kulun fiili güzel veya çirkin olur, fakat o işi yapan kişinin bilgisi güzel ve çirkin olma sınırına ulaşamaz. Güzellik öyle bir noktada biter ki ikinci defa o seviyeye varmak istese varamaz. Bütün bu söylediklerimiz, kulların bütün fiillerinin oluştukları halleriyle kendilerine ait olmadığını gösterir. Buna rağmen Mûtezile mensupları fiillerin yaratılma açısından Allah'a ait olduğunu inkâr ettiler ve öldükten sonra dirilme alâmetlerinden hiçbir şey ortaya çıkma-
310 mış ve bu konuda herhangi bir tedbir de bulunmamıştır. [§]Böylece öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kâfirler, fiilleri yaratmayı inkâr eden Mûtezile mensuplarından daha mâzur hale gelmiştir. Onlara göre ilk defa yaratma kudreti, öldükten sonra yeniden inşa ve yok olduktan sonra tekrar var etme kudretini zorunlu kılmaz. Sonuç olarak Mûtezile mensuplarına göre Cenâb-ı Hakk'ın indirdiği âyetlerde, öldükten sonra dirilmenin ispatını gösteren bir şey yoktur.

---

35 Yâsîn, 36/77.

36 er-Rûm, 30/27.

Kur'ân âyetlerine dair gayelerin ikincisi, nesneleri sadece kendisinin yaratmasını ve her şeyi tek başına var etmesini vahdâniyetinin kanıtlanması ve delili kılmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın, "Onlar Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular?"[37] buyruğuna ve "Allah ile beraber başka bir tanrı yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilirdi"[38] meâlindeki âyete bakmaz mısın? Mûtezile'ye göre ise, Allah Teâlâ nesneleri yaratmakta tek başına değildir, aksine onların çoğu Cenâb-ı Hak ile değil kullar tarafından var edilmiştir. Allah Teâlâ nesneleri yaratmakta tek başına olmayınca bu bakış açısıyla yaratıcıyı ve Rabb'in birliğini anlamaya istidlâl edilmesi de ortadan kalkar. Buna göre onların nazarında, Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetini ispat etmeye delil kıldığı âyet, buna delil oluşturuyor.

Üçüncüsü, Allah'ın hikmetini ispat etme sadedinde zikredilen âyetler. Cenâb-ı Hak gökleri, yerleri ve diğer şeyleri yaratmasını da hikmetinin delili kılmıştır. Biz, göklerin ve yerlerin bir arada olduklarını müşahede etmek sayesinde yaratıldıklarını anlıyoruz. Bitişik oluş onlarda sonradan meydana gelmiştir. Daima sonradan olanla bir arada bulunan şeyin kendisi de yaratılmıştır. Her yaratılanın mutlaka bir yaratanı vardır, şayet böyle olmasaydı bizler onu bilemez ve göklerle yerlerin yaratılmışlığı nezdimizde ortaya çıkmazdı. Mûtezile'ye göre ise birleştirme ve ayırma (cem' ve tefrîk) yaratmayı göstermez, çünkü gücü bulunan herkes nesneleri hem birleştirir hem de ayırır. Toplamak ve dağıtmak, onlara göre toplayan ve dağıtanın, tabiattaki işleyiş çerçevesinde (tevellüt) gerçekleşen fiilidir. Gücü sağlam olan kimse, kuvvetli şeyleri
bir araya getirebilir. Gücü zayıf olan ise gücü oranında nesneleri toplar. [§]Du- **311**
rum böyle olunca, Mûtezile'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yerleri yarattığı hususu, yaratıklar nezdinde bilinemez. Zira onların yaratılması, ancak zikrettiğimiz yönüyle bilinmektedir. Bu ise Allah Teâlâ'nın etkisi olmadan gerçekleşebilecek şeylerden biridir. Cenâb-ı Hak gökleri ve yeri yaratmak konusunda meleklerinden birine güç ve kuvvet vermiş olabilir. Böyle olunca da, söylediğimiz gibi Cenâb-ı Hakk'ın onları yaratmış olduğu ortaya çıkmaz. Bu durumda da gökleri, yerleri ve diğer şeyleri yaratmanın, O'nun hikmetine, kudretine ve vahdâniyetine delil gösterilmesi yanlış olur. Halbuki Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratmayı, zikrettiğimiz hususa delil kılmıştır. İkinci olarak Cenâb-ı Hak nes-

---

37 "Onlar Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?" (er-Ra'd, 13/16).

38 "Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nunla beraber başka bir tanrı da yoktur; aksi takdirde her tanrı kendi yarattıklarını alıp bir tarafa çekilir ve mutlaka o tanrılardan biri diğerine baskın gelmeye çalışırdı. Doğrusu Allah o müşriklerin yakıştırdıkları şeylerden münezzehtir" (el-Mu'minûn, 23/91).

neleri sağlam yaratmasını, hikmetinin alâmeti saymıştır. Halbuki bazan ona dayanmadan da nesneler sağlam olabilir. Şu da var ki Allah Teâlâ, sağlam kıldığı şeylerden başkalarını, sağlamlaştırıcıdan ayıracak özel bir alâmet koymamıştır. Bu durumda sağlamlaştıran O'nun hikmetine delil olmamıştır, aksine aczinin ve zayıflığının delili görünmüştür. Çünkü Allah sayesinde mi, başkası sayesinde mi sağlam olduğu ayırımına sahip olmamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki hikmet, bir şeyi ait olduğu en uygun yere koymak ve ona ait olanı olmayanından ayırmaktır. Fakat Mûtezile şöyle der: Cenâb-ı Hak kâfire de iman etme gücünü vermiş, hazinesinde insanı imana götüren vesilelerden hiçbirini bırakmamıştır, fakat bu gücü insana, onun iman etmeyeceğini bildiği halde vermiştir. Bu iddia, dünyada görülen en büyük cehâlet ve en açık beyinsizlik örneğidir. Çünkü bir insan, kanallar ve yollar açmak suretiyle bir araziyi sular ve imar eder, sonra da o arazide hiçbir şeyin yetişmeyeceğini bildiği halde tohum ekerse, bu onun beyinsizliğini ve cehâletini gösterir. Akılsız bir varlığın ise ilâh ve hikmet sahibi olması söz konusu değildir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[39]. Mûtezile'ye göre ise hayatı da, ölümü de başkası yaratır. Çünkü herkes kabul eder ki öldürülen biri artık ölmüştür. Mûtezile mensupları ise onun ölümünde Cenâb-ı Hakk'ın bir dahli olmadığını iddia eder ve öldürülen kimse ecelinden önce ölmüştür derler. Öldürmeye Allah'tan başkasının gücü etkin olduğuna göre, bazı vasıtalarla yaşatmakta da
312 başkalarının gücü söz konusudur; meselâ [§]insan araziyi sulayıp ekmektedir, onun sulaması toprağı diriltmek konumundadır. Onların iddiasına göre Allah, hayatı ve ölümü sadece kendisi yaratmamıştır, eşyayı yaratma konusunda başkaları kendisine ortaktır. Böyle olunca onlara göre Cenâb-ı Hakk'ın kendisini, eşyayı yaratan diye övmesi de yanlış olur.

Dördüncüsü, Allah Teâlâ yaratıkların fiillerini bilmesini, o fiilleri yaratmasına delil kılmıştır. O da "yaratan bilmez olur mu?"[40] meâlindeki âyettir. Mûtezile mensupları ise Allah'ın, kullara ait fiilleri yarattığını benimsememiştir. Allah kulların fiillerini yaratmıyorsa, o fiiller konusunda da bilgisi yok demektir. Bu konuda Allah'ın bildiğini ispat eden âyetler, onlara göre sabit değildir. Bu ise ilâhî haberi yalanlamaktır. Allah böyle iddialardan çok yücedir.

Beşincisi, Allah Teâlâ kendine "muhsin ve mun'im", yani iyilik yapan ve nimet veren ismini vermiştir, iyilik yapmasını ve nimetler vermesini de âyetlerle ispat etmiş, bunu insanlara delil olarak göstermiştir. Kullarına vermiş olduğu

---

[39] el-Mülk, 67/2.

[40] el-Mülk, 67/14.

her nimet, Mûtezile'ye göre, onların Allah'a karşı kazandıkları haklardı. Böyle olunca, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına verdiği nimetler, vermek zorunda olduğu borcunu ödemesi demektir. Üzerinde bulunan hakkı sahibine veren biri ona lütfetmiş ve ihsan etmiş sayılmaz, sadece borcunu ödemiş olur. Böylece Allah Teâlâ'nın nimetler verdiğini ispat eden âyetler, onlara göre bunu ispat etmemektedir. Cenâb-ı Hak, zâlimlerin iddialarından çok yücedir.

Şüphesiz O her şeyi görmektedir. Yani küçük veya büyük, gizli veya açık olsun, başka şeylerle karışmış veya karışmamış olsun her şeyi görmektedir; O, gördüğü şeyi belirlediği vakte kadar ulaştırmakta ve ona takdir ettiğini kendisine lütfetmektedir. Yahut Allah Teâlâ, kulların, olan ve olacak olan fiillerini görmektedir; çünkü O, insanların fiillerinden bahseden ve "sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun; unutmayın ki O, kalplerin içindekini bilmektedir. Yaratan bilmez olur mu?"[41] anlamına gelen âyetlerden sonra bunu söylemektedir. Sonra, **şüphesiz O her şeyi görmektedir,** meâlindeki beyanında özendirme, korkutma vardır; murakaba (gözetleme), uyanıklık ve dikkat vardır**.** "O her şeyi gözetendir"[42] ve "O, her şeyi hakkıyla bilendir"[43] meâlindeki âyetler de böyledir. Çünkü yaptığı her şeyi bilen, her şeyi tesbit ve kontrol eden birinin başında gözetleyici olarak bulunduğunu kabul eden kimse sadece övgüye ve memnuniyete lâyık olan işleri yapar.

اَمَّنْ هٰذَا الَّذٖى هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمٰنِ اِنِ
الْكَافِرُونَ اِلَّا فٖى غُرُورٍ ﴿٢٠﴾

[§]***20. "Peki, Rahmân'a karşı size yardım edecek askerleriniz kimler?*** 313
İnkârcılar ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar."

Peki, Rahmân'a karşı size yardım edecek askerleriniz kimler? Bu âyet-i kerîme "Göktekinin sizi yerin dibine batırmayacağından emin misiniz? Yahut gökte olanın üzerinize taş yağdıran bir fırtına göndermeyeceğinden emin misiniz?"[44] meâlindeki âyetlerin bağlantısıdır, yani sıla cümlesidir. Allah sizi yere batırdığı veya üzerinize gökten taşlar yağdırdığı zaman, **Rahmân olan Allah'a karşı size yardım edecek askerleriniz kimlerdir?** Burada bir takdim

41 el-Mülk, 67/13-14.

42 "Benim Rabb'im her şeyi gözetendir" (Hûd, 11/57. Ayrıca bk. Sebe', 34/21; eş-Şûrâ, 42/6).

43 Meselâ bk. el-Bakara, 2/29, 231, 282.

44 el-Mülk, 67/16-17.

ve tehirin olması da mümkündür. O takdirde anlamı şöyle olur: Rahmân olan Allah’ın azabı başınıza geldiğinde ona karşı size yardım edecek olan askerleriniz kimlerdir? Yahut da “Başınıza gelen azaptan sizi kurtaracak olan Allah’tan başka askerleriniz kimlerdir?” Burada askerler anlamına gelen “cünd” (الجند) kelimesi ile onların, Allah’tan başka taptıkları ilâhların kastedilmiş olması da muhtemeldir; onlar bu ilâhlara, kendilerine yardım etsinler, itibar ve güç sağlasınlar diye tapıyorlardı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Onlar, kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah’tan başka tanrılar edindiler”[45]. Başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “Onlar, yardım göreceklerini umarak Allah’tan başka tanrılar edindiler”[46].

Aslında onlar bu ilâhlarının kendilerine yardım edemeyeceklerini, zilletten kurtarıp itibar kazandıramayacaklarını biliyorlardı, çünkü başlarına bela ve zillet geldiğinde Cenâb-ı Hakk’a sığınıyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi Rabb’ine yönelip O’na yalvarır”[47]. Puta tapanlar da, kendilerine itibar kazandıramayacaklarını ve yardım edemeyeceklerini bildikleri için ilâhlarına sığınmıyorlardı. Bu âyet-i kerîmede Allah Teâlâ puta tapanlara, korku halinde vukû bulacak felâketi güven halinde hatırlatmıştır. Tâ ki onlar putlara tapmaktan vazgeçip herkesin Rabb’ine yönelip ibadette bulunsunlar. Böylece O, seçkin ve avam tabakasından kendilerine gelecek kötülük, korku ve acıları onlardan uzaklaştırsın ve zillete düştüklerinde kendilerini yüceltsin.

İnkârcılar ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar. Yani onlar, ilâhlarının kendilerinden hiçbir kötülüğü defedemeyeceğini ve onlara itibar kazandıramayacağını bildikleri halde yine de itibar ve yardım görmek için onlara tapmakla gaflet içinde bulunmaktadır.

اَمَّنْ هٰذَا الَّذٖى يَرْزُقُكُمْ اِنْ اَمْسَكَ رِزْقَهُ بَلْ لَجُّوا فٖى عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢١﴾

314 [§]***21. “Yahut Allah lütfettiği rızkı kesiverse size rızık verebilecek olan kim? Hayır! Onlar azgınlıkta ve haktan sapıp uzaklaşmakta ısrar ediyorlar.”***

---

[45] Meryem, 19/81.

[46] Yâsîn, 36/74.

[47] ez-Zümer, 39/8.

Allah lütfettiği rızkı kesiverse. İnkârcılar rızkı göklerden ve yerden bekliyorlardı. Bunun için Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Allah size gökten yağmur göndermese ve yeryüzünü sizin için müsait hale getirmese, size kim rızık verebilir? Aslında onlar, Cenâb-ı Hak'tan başka kendilerine rızık verecek kimsenin bulunmadığını biliyorlardı, çünkü kıtlık ve kuraklık belasına mâruz kaldıklarında Allah'a sığınıyor, O'ndan rızık istiyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, nankörlük etmeyip şükretmeleri için ve bu vesile ile rızkı daha da bollaştırmak için, onlara verdiği nimetin büyüklüğünü bolluk dönemlerinde hatırlatmaktadır. **Hayır, onlar azgınlıkta ve haktan sapıp uzaklaşmakta ısrar ediyorlar.** "Utuv" (العُتُوُّ) kökünden gelen "âtî" (العاتى) azgın, ileri derecede ahmak demektir. Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Onlar hakkı kabul etmemekte direnmişler, azgınlık göstermişler ve isyanlarına devam etmişlerdir. Evet onlar iyiden iyiye düşünmemişler, Cenâb-ı Hakk'ı dikkate almamışlar ve O'na şükretmemişlerdir. Aksine bütün bunları kabul etmekten kaçınmışlardır.

Rahmân'a karşı şu size yardım edecek askerleriniz kimlerdir?[48] beyanı ile **size rızık verebilecek olan kimdir?** meâlindeki beyan üç mânaya gelir: Birincisi korkutmak ve ürkütmek, ikincisi uyarmak, hatırlatma ve akıllarının hafifliğine dikkat çekme, üçüncüsü de kâfirlere karşı Resûlullah'a (s.a.) yardım ve onlara yönelik bedduasının kabulünü müjdeleme. Uyarma, hatırlatma ve akıllarının hafifliğine dikkat çekme hususuna yönelik olarak onların dünyada kendilerine yardım edecek, itibar kazandıracak ve sayelerinde rızık elde edecekler diye putlara tapan bir millet olduklarını daha önce söylemiştik. Çünkü onlar öldükten sonra dirilmeye inanmıyorlardı ki bu sebeple kendilerine âhirette itibar kazandırır ve yardım eder diye putlara tapmış olsunlar; onlar isteklerini sadece dünya için yapıyordu. Yine onlar dünyada bir şiddet ve korkuya mâruz kaldıklarında hemen dua ve niyâzla Cenâb-ı Hakk'a sığınıyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Denizde bir tehlikeyle yüzyüze geldiğinizde, Allah'tan başka bütün yardıma çağırdıklarınız kaybolup gider"[49]**.** Bu durumlarda onlar putlarına sığınmıyorlardı. Peki, putlarının kendilerine yardım edemeyeceğini, Allah'ın azabından hiçbir şeyi kaldıramayacağını bildikleri halde, ilâhî bir bela geldiğinde nasıl olur da putlarını yardımcı güç kabul ederler? İşte bundan dolayı söz konusu ilâhî beyanda, onların ahmakça hayaller taşıdıklarına işaret edilmekte ve uyarıda bulunulmaktadır. Tâ ki bu uyarı kendilerini Allah'tan başkasına kulluk etmekten alıkoysun ve kendilerine gelen zorlukları kaldırmaya güç yetiren Allah'a ibadette bulunsunlar.

---

48 Bir önceki âyet.
49 el-İsrâ, 17/67.

315 [§] Âyetteki korkutma unsuruna gelince, bunun onlara, zorluklarla ve darlıkla imtihan edildiklerinde söylenmiş olması mümkündür. Bu ilâhî beyan onlara şöyle demektedir: Haydi, ilâhlarınızdan yardım isteyin, onlardan rızık talep edin! Bakalım size rızık verebilecekler, üzerinizdeki zilleti kaldırabilecekler ve size yardım edebilecekler mi?

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem kendisine yardım etme ve duasına icabette bulunma meyanında bir müjdenin bulunması da mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber'e sonraki zamanda yardım edilmiş, Mekke'nin fethi sırasında onlara galip gelmiştir. Ama Mekke müşrikleri için zafer mümkün olmamış, aksine onlar yenilgiye ve ezilmeye mâruz kalmış, Resûlullah ise galibiyeti ve düşmana üstün gelmeyi elde etmiştir. Müşrikler ise Resûlullah'ın (s.a.) bedduası ile kıtlık ve kuraklığa mâruz kaldılar. Neticede Allah'ın Peygamber'ine (s.a.) teslim oldular, boyun eğdiler ve ona yalvardılar; o da bolluk vermesi için dua etti, nihayet Cenâb-ı Hak kıtlığı kaldırdı.

اَفَمَنْ يَمْشٖى مُكِبًّا عَلٰى وَجْهِهٖٓ اَهْدٰٓى اَمَّنْ يَمْشٖى سَوِيًّا عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقٖيمٍ ﴿٢٢﴾

22. "Şimdi (düşünün, önünü görmeden)***, yüzüstü sürünen mi hedefe erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?"***

[Âhiret Âleminin Gerekliliği]

Bu âyet-i kerîmede hatırlatma, uyarma, korkutma, dehşete sevketme ve üzerinde bulundukları halin aksine, bir durum tespiti vardır. Allah Teâlâ yol anlamına gelen "sırât" (صراط) kavramını düzgün yürüyenler için zikretmiş, fakat yüz üstü sürünenler için bunu kullanmamıştır. Burada üstü kapalı bir ifade var. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Yüz üstü kapanarak yolun dışında yürüyen mi daha kolay hedefine varır, yoksa yol üzerinde doğru düzgün yürüyen mi? Burada bir hatırlatma ve uyarmanın yanı sıra onların akıllarının aşağılanması söz konusu edilmektedir. Çünkü imanı tercih eden ve o yola girenler kesin deliller ve rehberlerle yola girmiş, küfrü tercih edenler ise hiçbir delil olmadan o yolu tercih etmiştir. Onların şaşkınlıkları ve beyinsizlikleri, kendilerini küfrü benimsemeye ve onu din edinmeye sevketmiştir. Dünya yaşantısını ve körlüğü hidâyete ve doğru yola tercih eden kimse akılsız bir tiptir. Bundan dolayı âyette **Yüz üstü sürünen mi hedefe daha iyi ulaşır?** meâlindeki

ilâhî beyanının şu anlama gelmesi mümkündür: [§]O mu daha doğru yoldadır, yoksa düzgün bir yolda düzgün şekilde yürüyen mi? Aslında bu cümlenin hakkı şöyle denilmesidir: Düzgün yolda yürüyen, doğru yoldan ayrılıp eğri büğrü yolları tercih edenden daha kolay hedefine ulaşır. Âyetin ilk yorumunda korkutma, hatırlatma ve uyarmanın hepsi vardır, ikinci yorumunda ise hatırlatma ve uyarı bulunmaktadır. Bizim az önce söylediğimiz, o iki grubun, yani müslümanların ve kâfirlerin üzerinde bulundukları halin aksine bir durum tesbiti vardır tarzındaki sözümüze gelince, onlar kendilerinin doğru yolda diğerlerinin dalâlette olduğunu ileri sürerler. İki gruptan birinin dalâlette olduğu iddiaları birleşince, orada dalâletin karşılığının hidâyetin karşılığından, dosta verilecek karşılığın düşmana verilecek karşılıktan farklı bir şey olması gerektiği de ortaya çıkar. Sonra, dünyada tam mânasıyla Allah dostuna mükâfat, düşmanına da ceza verilmemektedir. Şu halde onlara yaptıklarının karşılığının verilmesi için mutlaka başka bir âlemin varlığının zorunlu olduğu ortaya çıkar. Böylece onların zikrettikleri şeyde, öldükten sonra dirilmeyi kabul ve tasdik etmenin gerekli olduğu anlaşılır. Burada anlattıklarımız, o iki gruba, üzerinde bulundukları halin aksini anlatır. Yüzüstü kapanarak yolun dışında yürüyen kişi, gözleri görmeyen bir kör ve yürümeye gücü yetmeyen bir kötürümdür. Doğru bir yolda düzgün şekilde yürüyen ise kendisini yoldan alıkoyacak ne bir körlüğü vardır, ne de bir hastalığı. Bu durumda **yüz üstü sürünen** kör olan adamdır, **doğru bir yolda düzgün yürüyen** de işiten ve gören adamdır. Bu durumda âyet Hûd sûresindeki âyetle aynı anlama gelmektedir: "Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu?"[50]

316

قُلْ هُوَ الَّذٖٓى اَنْشَاَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَ
قَلٖيلًا مَا تَشْكُرُونَ ﴿٢٣﴾

23. "De ki: Sizi yaratan, size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Ne az şükrediyorsunuz!"

Bu âyet-i kerîme şu ilâhî beyanların bağlantısı (sılası) konumundadır: "Ölümü ve hayatı yaratan O'dur"[51], "yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan O'dur"[52]; "yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O'dur"[53].

---

50 Hûd, 11/24.
51 el-Mülk, 67/2.
52 el-Mülk, 67/3.
53 el-Mülk, 67/15.

Şimdi, bu âyet-i kerîmede yaratmanın (inşâ) zikredilmesinde, ayrıca kulaktan,
317 [§]gözden ve kalpten bahsedilmesinde Allah'ın kudretini, saltanatını, ilmini, hikmetini, nimetlerini ve her türlü benzer ve emsâlden yüce oluşunu hatırlatmak vardır. Kuvveti, saltanatı, ilmi ve hikmeti hatırlatmanın sebebi bu âyetin tefsirinde anlatılacak, ayrıca Mürselât[54] ve Târık[55] sûrelerinde zikredilecektir. Cenâb-ı Hakk'ın yardımı ve tevfiki ile burada da ondan bir nebze bahsedeceğiz.

Biz deriz ki: Cenâb-ı Hak bizleri insan eli, bilgisi, hikmeti ve gücünün ulaşamayacağı en karanlık bir mekânda ve en dar bir yerde yaratmıştır. Şu bir gerçek ki beşer bilgisi, karanlıklara nüfuz edemez, onların hikmetlerini kavrayamaz. Bir de Allah Teâlâ, insanı o karanlıklarda dilediği şekilde yaratmış, gücünü ve tedbirini o şeyin üzerinde icra etmiştir; tâ ki gizli olan şeyler hakkındaki ilminin, açık olan şeyler hakkındaki ilmi gibi olduğu bilinsin, insanlar O'ndan hiçbir şeyin gizli kalmayacağın anlasın ve onları gizledikleri ve açıkladıkları her şeyde bunu düşünmeye davet etsin. Belirttiğimiz bu hususlar, Allah'ın kuvveti, ilmi ve kudretinin beşerin gücü, ilmi ve kudreti ile ölçülemeyeceği sonucunu da gerektirir. Burada ayrıca öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin, bu konuda hissettikleri şüpheler de aydınlanmakta ve iyi düşündükleri takdirde bunlar, o kişiyi imana sevketmektedir. Ayrıca hikmeti, söylediğimiz seviyeye ulaşan Cenâb-ı Hakk'ın insanları boş yere yaratmasının, onları herhangi bir hitaba ve yasağa uğramadan başıboş terketmesinin de mümkün olmadığını bilmiş olsunlar.

Cenâb-ı Hakk'ın benzeri ve denginin olmamasını açıklamaya gelince, Allah Teâlâ'nın insanları en karanlık ve en dar bir mekânda (rahimde) yaratması olayında şu husus ortaya çıkar ki kendi fiiline ait eserlerin bulunduğu mekânda bizzat bulunmakla nitelenmesi mümkün değildir. Çünkü O, Amr'ı annesinin karnında yarattığı zaman, aynı anda Zeyd'i de annesinin karnında yaratmakta,
318 [§]yine ehil ve yırtıcı hayvanların yanı sıra kadınların karınlarında da canlılar yaratmaktadır. Yine aynı anda Âdem'in kızlarının karınlarında yaratmakta, yeryüzünde bitkiler meydana getirmektedir. Şayet Allah Teâlâ, fiili yaptığı mekânda bulunmakla nitelenmiş olsaydı, şunu yaratmaya başladığı anda yeryüzünün diğer bir köşesinde birbirinin benzeri varlıkları yaratamazdı. Bu, O'nun yapacağı fiilin, meydana gelince o yerde bulunmasını gerektirmediğini

---

54 "Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı? Onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik. Ölçüleri biz koyduk; ne de güzel ölçmüşüzdür!" (el-Mürselât, 77/20-23).

55 "İnsan neden yaratıldığına bir baksın! O, atılan bir sudan yaratıldı. O su bel ve göğüs kafesi arasından çıkar" (et-Târık, 86/5-7).

gösterir. O, ancak Cenâb-ı Hakk'ın, "Biz, bir şeyi dilediğimizde sözümüz 'Ol!' demekten ibarettir, o da hemen oluverir"[56] meâlindeki âyetinde buyurduğu gibi gerçekleşmiştir. Diğer fâillerin durumu ise sadece fiilin meydana geldiği mekânda bulunmalarıyla mümkün olur. İşte sözünü ettiğimiz bu durum, yaratmada O'nun denginin bulunmadığını gösterir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın her türlü denk ve benzerlerden yüce olmasını gerektirir.

Bu âyette aynı zamanda Allah'ın yaratıklarına olan nimet ve ihsanı da hatırlatılmaktadır. Âyette, şimdiye kadar anlatılanların hemen ardından **ne az şükrediyorsunuz!** buyurmasına bakmaz mısın? Şayet nimet veren ve lütfeden olmasaydı, insanlardan şükür görevini yerine getirmelerini istemezdi. Nimetin açıklamasına gelince; Allah Teâlâ, insanı o karanlık mekânda vücuda getirdi, onu her türlü âfetten ve rahatsız edici şeylerden korudu. O yerde onu dilediği gıdalarla besledi, bakışlardan sakladı ve gözlerden gizledi. Çünkü o, hoşlanılmayan ve tiksinilen bir mahaldedir; bu tiksintiyi ve nâhoş görünümü temizleyip ve ortadan kaldırmak mümkün değildir. Cenâb-ı Hak insan türüne çeşitli bilgilere ve ihtiyaçlara ulaşabilmesi için kulak, göz ve kalp yaratmıştır. İşte bütün bunlardan dolayı insanların (Allah'a yönelik) şükürlerini yerine getirmeleri gerekir.

Bu söylediklerimizde Mûtezile'nin iddialarını geçersiz kılan hususlar vardır. Şöyle ki onlara göre, Cenâb-ı Hak şayet insanları görülen tarzın dışında yaratmış olsaydı, zulmetmiş durumunda bulunurdu. Çünkü onlara göre Allah Teâlâ, insanlara aslah olandan, yani en uygun olandan başkasını yaratmaz.
[§]İnsanların yaratılışı aslah olunca -O'nun görevi aslah olanı yapmaktır- yap- **319**
ması gerekeni yapmış olur. Yapması gerekeni yapan ile bu iş kendisine yapılan arasında minnet borcu diye bir şey söz konusu olmaz. Şu halde ortada minnet borcu diye bir şey bulunmadığı gibi şükrü gerektiren bir nimetin varlığından da söz edilmez.

Size işitme duyusu, gözler ve kalpler veren O'dur. Yani Allah, gıyabınızda ve uzağınızdaki şeyleri duymanız için size işitme duyusu verdi ki onunla bilesiniz. Önünüzdeki eşyayı görebilmeniz için de size göz verdi, o sayede sizin için faydalı veya zararlı, pis veya temiz olanı tanıyasınız. Yine O, size kalp verdi ki onunla da nesnelerin mahiyetini, işlerin iç yüzünü ve sonuçlarını, helâl veya haram olanlarını bilesiniz. Allah Teâlâ verdiği nimetler içinde bu üç şeyi zikretti, çünkü bunlar sayesinde çeşitli bilgilere ulaşmaya ve nesneleri tanımaya imkân bulunur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Sizler hiçbir şey bilmez du-

---

[56] en-Nahl, 16/40.

rumdayken Allah, sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi"[57]**.** Bu ilâhî beyanın anlamı şudur: Allah bunları sizin için, doğru yolu bulasınız ve onlarla çeşitli bilgilere ulaşasınız diye yaratmıştır. Böylece bilgiye ve hikmete, maslahat ve menfaate bunlarla ulaşılabileceği ortaya çıkmış oldu. Bundan dolayıdır ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kulak, göz ve gönül, bunların hepsi yaptıklarından sorumludur"[58]. Şayet varlıkların ve olan bitenin bilgisine bunlarla ulaşılamasaydı, insanlar özellikle bunlardan sorumlu tutulmazdı.

قُلْ هُوَ الَّذٖى ذَرَاَكُمْ فِى الْاَرْضِ وَاِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٤﴾

24. "De ki: Sizi yeryüzünde çoğaltıp yayan O'dur; sadece gelip O'nun huzurunda toplanacaksınız."

Cenâb-ı Hak, bu âyette iki haberi toplamıştır. Biri, hakkında tartışma konusu yapılan şeydir. **O'nun huzuruna gelip toplanacaksınız.** Bazı kâfirler öl-
320 dükten sonra dirilmeyi ve haşri inkâr ederler. [§]İkincisi, hakkında hiçbir tartışma yapılmayan husustur: **Sizi yeryüzünde çoğaltıp yayan O'dur.** Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerîmelerde ilk yaratışı, âhiretteki tekrar yaratmaya kādir olduğunun delili kılmıştır: "İnsan, 'şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?' diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek"[59]; "Varlığı ilkin yaratan, sonra bunu tekrar eden O'dur ve bu O'nun için pek kolaydır"[60]. Allah Teâlâ, ilk yaratmayı onu tekrarlamaya delil kılınca, insanların da onunla istidlâl etmeleri gerekir. O, burada her ne kadar delil olarak değil, ilki ve sonu bir arada zikretme konumunda onlardan bahsetmemişse de bu üslupta istidlâl etme durumu da bulunmaktadır.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın kullandığı **yeryüzünde** anlamına gelen "fi'l-ard" (فى الأرض) ifadesinde şu hususa işaret edilmektedir: Cenâb-ı Hak, insan türünü yeryüzünde yaratmıştır; tâ ki bir kısmı diğerinin dünyaya gelişini görsün ve kendilerinin önceden şu anda bulundukları gibi olmadıklarını anlasınlar. Aksine şu anda bulundukları hale gelinceye kadar aşılanmış yumurta, pıhtılaşmış kan ve bebek evrelerini geçirdiklerini bilsinler. Onlar ilk yaratma işini bu şekilde anlarlarsa bu, onlarda, Allah'ın tekrar yaratma kudretine dair

57 en-Nahl, 16/78.
58 el-İsrâ, 17/36.
59 Yâsîn, 36/78-79.
60 er-Rûm, 30/27.

bilgisini de zorunlu kılar. Başka bir yoruma göre **yeryüzünde** meâlindeki ifadesi, "Sizi yarattı ve yeryüzünde sizin için meskenler meydana getirdi, faydalanmanız için yeryüzünü size yaydı ve onu toplanma yeri kıldı" anlamına gelir. Bu durumda da söz konusu ifadede ilâhî nimet, kudret ve saltanatı hatırlatma bulunmaktadır.

Âyette geçen "zeraeküm" (ذَرَأَكُمْ) fiili "sizi tek bir asıldan çoğalttı" anlamına gelir. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerîmede ifade buyurduğu gibi: "Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan O'dur"[61]. Bilindiği üzere bütünüyle varlığın tek bir nefis içinde olması söz konusu değildir. Öyleyse tek bir nefisten diğer nefisleri yaratmaya güç yetiren Allah Teâlâ daha önce var olanı tekrar yaratmaya da kādirdir.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٥﴾

25. "Doğru sözlü iseniz (söyleyin)***, bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? derler."***

Onların bu sözü, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemle alay etmek ve onu hafife almak konumundadır. Her türlü kusurdan münezzeh ve yüce olan Allah, peygamberine hikmetli kişilere yakışır tarzda onlara cevap vermesini emretmiş, onların kendisini hafife almaları sebebiyle kendilerini misliyle cezalandırmasına izin vermemiş ve şöyle buyurmuştur:

قُلْ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاِنَّمَا اَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢٦﴾

[§]***26. "De ki: O bilgi yalnız Allah'a mahsustur, ben ise sadece açık bir uyarıcıyım."*** 321

Resûlullah inkârcılara, kendisinin ancak Allah'ın emrettiğini açıkladığını ve O'nun ancak kendisine indirip tebliğ etmesini emrettiği şeylerle uyardığını onlara açıklamaktadır. Bu âyette Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetinin delili ve risâletinin kanıtı vardır. Şayet o, inkârcıların iddia ettiği gibi peygamber olmasaydı ve her şeyi kendi tarafından uydursaydı, bunu ancak yalanı ve yanlışı ortaya çıkmayacak bir zaman dilimine bağlardı; o da hayatının devam edemeyeceği bir zamana havale etmekten ibarettir. Bunu yapmamış ve şöyle demiştir: **O bilgi, yalnız Allah'a mahsustur, ben ise sadece açık bir uyarıcıyım.**

[61] en-Nisâ, 4/1.

İşte bu, onun peygamberliğini ve elçi olarak görevine bir ilave yapması veya kendiliğinden bir şey eklemesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, "Suratını astı, yüzünü çevirdi"[62] meâlindeki âyetinde buyurduğu gibi; burada da onun elçiliği aynı açıdan ortaya çıkmaktadır. O sûrede de buna inşallah temas edeceğiz. **Ben ise sadece açık bir uyarıcıyım.** Yani, uyarmada, emredildiğim şeyin üzerine bir ilavede bulunamam.

فَلَمَّا رَاَوْهُ زُلْفَةً سٖيئَتْ وُجُوهُ الَّذٖينَ كَفَرُوا وَقٖيلَ هٰذَا الَّذٖى كُنْتُمْ بِهٖ تَدَّعُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Ama onu yakından gördükleri zaman, inkâr edenlerin yüzleri kara çıkacak ve (kendilerine)***, 'İşte sizin isteyip durduğunuz budur!' denilecektir."***

Ama onu yakından gördükleri zaman, inkâr edenlerin yüzleri kara çıkacak. Buradaki **onu gördükleri zaman** meâlindeki ifade vâdedildikleri şeyi gördükleri zaman anlamına gelebilir. "Zülfeten" (زُلْفَةً) kelimesi "yakın" ve "yakından" anlamına gelir. Kelime, o günün dehşet ve şiddet halini ifade ettiği için müennes kullanılmıştır. **Onu gördükleri zaman** meâlindeki beyan da o günden kinâyedir. Bu fiil âyette müzekker olarak zikredilmiştir, çünkü gün anlamına gelen "el-yevm" (اليوم) kelimesi müzekkerdir. Buna karşılık "zülfeten" kelimesi müennes olarak zikredilmiştir, çünkü bu kelime o günün dehşetlerinden kinâyedir. "Zülfeten" kelimesine şöyle bir anlam da verilebilir: İnsanlar vâdedildikleri o dehşet ve şiddet vaktinin yaklaştığını gördüklerinde, bugün onu uzak görüyorlar ise de o zaman gerçekten kendilerine yakın olduğunu
322 anlarlar. [§]Bu, şu âyetlere benzemektedir: "Kıyâmet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar"[63]. "Keşke zâlimler -azapla yüzyüze geldikleri zaman anlayacakları gibi- şimdi de bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu anlasalardı"[64]. İşte o günün dehşetini ve şiddetini gördükleri zaman, Resûlullah'ın (s.a.) kendilerine, geleceğini haber vererek tehdit ettiği zamanın gerçekten yakın olduğunu anlarlar. **İnkâr edenlerin yüzleri kara çıkacak.** "Sîet" (سِيئَتْ) kelimesi "sâe"den (سَاءَ) gelir. Bu da yüzlerinin rengi değişerek çirkin olması anlamına gelir.

---

62 Abese, 80/1.
63 en-Nâziât, 79/46.
64 el-Bakara, 2/165.

İşte sizin isteyip durduğunuz budur, denilecektir. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Buradaki "teddeûne" (تَدَّعُونَ) kelimesi, "İşte odur yetimi itip kakan"[65] meâlindeki âyette ve "O gün cehennem ateşine itile kakıla götürülecek"[66] anlamındaki ilâhî buyruğunda olduğu gibi engellemek ve defetmek istediğiniz şey anlamına gelir. Bu mesele onun dediği gibi değildir. Şayet engellemek ve defetmek anlamı kastedilmiş olsaydı, "teddeûne" (تدّعون) fiilinde olduğu gibi "dal" (الدال) harfinin değil, "yetimi itip kakan" meâlindeki âyette olduğu gibi "ayın" (العين) harfinin şeddeli olması gerekirdi, nitekim delil gösterilen âyette "ayın" harfi şeddelidir. "Ayın" harfi değil de "dal" harfi şeddeli yapıldığında kelimenin "ed-de'u" (الدّعّ) dan değil "el-iddiâ" (الإدّعاء) dan türediği anlaşılır, çünkü bu kelimede dâl şeddelidir.

En doğrusunu Allah bilir ya, fakat **sizin isteyip durduğunuz budur!** meâlindeki beyan, Resûlullah'ı (s.a.) yalanladığınız, verdiği haberin yalan olduğunu iddia ettiğiniz gün işte bu gündür, diye açıklanabilir. Teddeûne fiilinin, "ted'ûne" (تَدْعُونَ) yani "davet edip istediğiniz gün" anlamına gelmesi de mümkündür[67]. "İzzekera" (إذَّكَرَ) fiili "zekera" (ذَكَرَ) mânasında, "ihtebera" (إخْتَبَرَ) fiili de "habera" (خَبَرَ) mânasında kullanıldığı gibi "iddia" (الإدِّعَاءُ) kelimesi de bazan "davet" (الدَّعْوَةُ) mânasında kullanılır.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَهْلَكَنِيَ اللّٰهُ وَمَنْ مَعِيَ اَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُج۪يرُ الْكَافِر۪ينَ مِنْ عَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٨﴾

28. "De ki: Beni ve beraberimdekileri Allah öldürse de bizi esirgerse de (âhiret ümidimiz bâkidir)***; peki söyler misiniz, inkârcıları*** (âhiretteki) ***can yakıcı azaptan kurtaracak olan kimdir?"***

Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetinde, küfür dışında hatalar işleyen insanları bağışlama, küfrü benimseyenleri de cezalandırma ve böylesini cezadan affetmeme iradesinin var olduğunu göstermektedir. [§]Çünkü Allah, **beni ve** 323
beraberimdekileri Allah öldürse de bizi esirgese de, diye buyurmaktadır; burada Allah Teâlâ helâk, rahmet ve mağfiret iradesini ortaya koymaktadır. Yine O, hatalara mübtelâ olan kişiyi ve beraberindekileri de ya helâk eder veya esirger. Yine Cenâb-ı Hak, benzer şekilde şöyle buyurmuştur: "Allah, kendisi-

---

65 el-Mâûn, 107/2.

66 et-Tûr, 52/13.

67 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-aşr*, 422; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, II, 291.

ne ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başkasını, dilediği kimseler için bağışlar"[68] buyurmaktadır. Allah Teâlâ küfürden sakınanlar için mağfiret iradesini ve kendisine şirk koşanları cezalandırmak hükmünü kendi zatına nispet etmektedir. Bu söylediğimizin gerekli olduğuna işaret eden hususlardan biri şudur: Küfür kendiliğinden kötü ve çirkin bir şeydir; içinde akılsızlık bulunduğundan onun haram edilmemesi ve serbest bırakılması ihtimali yoktur, zira kendi şahsına söven biri beyinsizin tekidir. Bundan dolayıdır ki ondan cezayı kaldırmak ve kendisini affetmek hikmetle bağdaşmaz. Yahut da küfür mübah olmaya ve cezasının kaldırılmasına ihtimal bulunan bir şey olmadığından, bağışlanmaya ve cezasının kaldırılması muhtemel değildir. Diğer haramlara ait yasağın kaldırılması ise mümkündür. Bir de şu var: Kâfir, Cenâb-ı Hakk'a düşmanlığı ve nimetlere karşı nankörlüğü tercih etmiştir. İslâm'a inanan kişi ise O'na dost olmayı tercih etmiştir. Hikmet, dost ile düşmanı ayırmayı gerektirir. Kâfirin bağışlanması ve iyilikle mükâfatlandırılması dost ile düşmanın eşit tutulması anlamına gelir. Bunda ise hikmetin, yok edilmesi söz konusudur. Şunu da belirtmek gerekir ki kâfir kendine göre hak ve doğru yoldadır, başkaları yanlış yolda ve dalâlettedir ve o, azaba mâruz kalmayacaktır. Allah'ın kâfirlerden bahseden şu âyeti senin için bir delil oluşturur: "Onlar; 'biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla azaba uğratılacaklar biz olamayız' dediler"[69]. Allah Teâlâ, öylesine af nimetini ulaştırdığı ve ihsanını bol bol verdiği takdirde bu, onun nazarında sınırı aşmak ve bağışlamak yerine geçmiyor, aksine kendisinin iyilik edilmesine hak kazandığı için bu lütufkârlığa erişmiş ve geçmişte affı hak etmeyi gerektiren işler göründüğünden buna mazhar olduğunu sanmış olur.
324 [§]Durum böyle olunca, bu, ihsanın ve affın ortadan kalkması ve nimetin bâtıl olmasına yol açar. Şu halde hikmet kâfirin affını gerektirmez, çünkü olmaması gereken yere konulmuş olur. Günah işlemiş bulunan müslümanlara gelince, onlar hatalar ve günahlar işlediklerini, bu sebeple azaba müstahak olduklarını ve cezayı hak ettiklerini bilmektedirler. Allah Teâlâ, onları affedince, onlar O'nun lütfu sayesinde bu affa mazhar olduklarını bilirler, böylece ihsan ait olduğu yere konulmuş olur. Dünyada, oyalama ve tuzak kurma kastı olmaksızın düşmanına iyilik yapan kimse, ondan korktuğu için yapanın bu davranışı ona boyun eğme konumunda bulunur. Allah Teâlâ, inkârı sebebiyle kâfiri cezalandırmayıp hiç sorgulamadan ona iyilikte bulunsa, O'nun bu affı ve iyiliği korku ve boyun eğme anlamına gelir. Cenâb-ı Hak ise bu iki türlü nitelikten pek çok yücedir. Dolayısıyla hikmet, kâfire uygulanacak azabın ebedî olmasını ve affedilmemesini gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

68 en-Nisâ, 4/48, 116.

69 Sebe', 34/35.

De ki: Beni ve beraberimdekileri Allah öldürse de bizi esirgese de. Bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın küçük günahlara da azap edebileceğini gösterir. Çünkü Resûlullah (s.a.) ve ondan önceki peygamberler büyük günah işlemekten korunmuşlardır (ısmet). Onların büyük günah işlemeleri ve bundan dolayı helâk edilmeleri mümkün değildir. Buna göre peygamberler helâk edilseler, bu, küçük günahları yüzünden olur. Şayet Cenâb-ı Hak için küçük günah işleyenleri cezalandırması söz konusu olmasaydı, bundan dolayı Hz. Peygamber'i ve beraberindekileri helâk etmesi haksızlık ve zulüm olurdu. Cenâb-ı Hak, haksızlıkla nitelendirilmekten münezzehtir. O, şöyle buyurmuştur: "Allah senin geçmiş gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır"[70]. Allah Teâlâ küçük günahlarından dolayı kimseye azap etmeyecek olsaydı, Resûlullah'ın, geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması sebebiyle Allah'a karşı minnet borcu altında kalmış bulunmazdı.

[§]Aslında söylenmesi gereken şey şudur: Büyük günahı işlemeleri sebe- 325
biyle Cenâb-ı Hakk'ın, Hâricîler'in ve Mûtezile'nin tamamını bağışlaması caiz değildir. Sözünü ettiğimiz o bağışlanma ümidi diğer müslümanlar için söz konusudur. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın büyük günah işleyenleri bağışlaması ve affı onlara kadar uzatması caiz değildir, bilâkis öylelerini ilelebet cehennemde yakması gerekir, diyorlar. Bu iki mezhep mensuplarının müslümanlar hakkındaki hükmü böyle olduğuna göre, Cenâb-ı Hak, şayet onları bağışlar ve kendilerine affı lütfederse, onlar işledikleri günahların büyük değil küçük olduğuna hükmederler, çünkü onlara göre Allah'ın büyük günahları affetmesi caiz değildir. Şu halde buradaki af, ait olduğu yerde kullanılmamış, iyilik de yapılması gereken yerde yapılmamış demektir. İslâm'ı benimseyen diğer gruplara gelince, onlar daima Cenâb-ı Hakk'ın affını ve engin rahmetini umuyorlar; Allah onlara mağfiretle lütufta bulunursa bu mağfiret, olması gereken yere konulmuş olur ve iyiliğin zâyi olması söz konusu değildir. Cenâb-ı Hak zâlimlerin söylediklerinden pek çok yücedir.

De ki: Beni ve beraberimdekileri Allah öldürse de. Yani onlara şöyle de: Şayet Allah beni ve beraberimdekileri geçmişte yaptığımız hatalar ve günahlar sebebiyle helâk etse veya geçmişteki imanımız, O'nun emirlerine boyun eğmemiz ve kendisine itaat etmemiz sebebiyle **bizi esirgese de, peki söyler misiniz, inkârcıları kim kurtaracaktır?** Yani geçmişte Rab'lerine karşı yaptıkları güzel bir iş bulunmadığı için merhamet edilme ümidi olmayan ve bağışlanmayı hak edecek bir itâatleri de bulunmayan kâfirleri Allah'ın azabından hangi şey kur-

70 el-Feth, 48/2.

taracak? Yahut Allah'ın azabı kendilerine gelecek olsa, onları kim kurtaracak? Hz. Peygamber'e sanki şöyle denilmiştir: Bu gerçeği onlara söyle, çünkü onlar, kendilerini elem verici azaptan kurtaracak ümidiyle putlara tapıyorlardı. Ve Allah şöyle buyurur: O putlar kendilerini elem verici azaptan kurtaramayacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهٖ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فٖى ضَلَالٍ مُبٖينٍ ﴿٢٩﴾

326 [§]***29. "De ki: O, rahmândır; biz O'na iman etmiş ve O'na güvenip dayanmışızdır. Kimin düpedüz bir sapkınlık içinde olduğunu yakında anlayacaksınız!"***

De ki: O, Rahmân'dır, biz O'na iman etmişizdir. Bu ilâhî beyanın şu anlama gelmesi muhtemeldir: Ölümü ve hayatı yaratan, birbiriyle âhenkli yedi göğü var eden, yeryüzünü size boyun eğdiren, gizliyi ve âşikâreyi bilen, o çok esirgeyici Allah'tır. Dolayısıyla burada gökleri ve yeri, ölümü ve hayatı, kulların ve kuşların fiillerini yaratan şanı yüce ve çok esirgeyici olan Allah'tır. Azîz ve Celîl olan Allah'ın **biz O'na iman ettik** meâlindeki beyanı, sözünü ettiğimiz şeyleri yaratana iman ettik; O'nun benzeri ve dengінin bulunmasından yüce olduğuna, her türlü ayıp ve kusurdan berî olduğuna inandık, anlamına gelir. Bu âyetteki "O" anlamına gelen "huve" (هُوَ) kelimesi, İhlâs sûresinde bahsedeceğimiz üzere Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden biri olabilir. Bu durumda buradaki **huve** (O) ve **Rahmân** esmâ-i hüsnâdan iki isim olur.

Biz, O'na güvenip dayanmışızdır. Muhtemeldir ki müşrikler çeşitli yollarla Resûlullah'ı (s.a.) korkutuyorlardı. Bunun üzerine, kendisine **biz O'na güvenip dayandık,** demesi emredilmiştir. Yani O'na güvendik, bizi sizin şerrinizden koruyacak ve size karşı bize yardımcı olacak olan O'dur.

Kimin düpedüz bir sapkınlık içinde olduğunu yakında anlayacaksınız! Muhtemeldir ki müşrikler Hz. Peygamber'i (s.a.) dalâlete nispet etmiş, kendilerinin ise doğru yolda olduklarını ileri sürmüşlerdir. Kimin doğru yolda, kimin dalâlette olduğunu anlamak için Allah'ın âyetlerine bakmamışlardır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak **kimin düpedüz bir sapkınlık içinde olduğunu yakında anlayacaksınız!,** buyurmuştur; yani Cenâb-ı Hakk'ın azabı geldiğinde, bu da ölüm sırasında veya âhirette gerçekleşecektir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَٓاؤُ۬كُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَاْت۪يكُمْ بِمَٓاءٍ مَع۪ينٍ ﴿٣٠﴾

30. "Bir de şunu sor: Suyunuz çekiliverse size akarsuyu kim getirebilir?"

Bu âyet, "Allah lütfettiği rızkı kesiverse, size rızık verebilecek olan kimdir?"[71] meâlindeki âyetin bağlantısıdır. Burada da aynı şekilde suyunuz çekiliverse, size akarsuyu kim getirebilir? buyurmaktadır. Âyetteki "maîn" (مَعِين) kelimesi, gözün farkedip gördüğü su demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

71 el-Mülk, 67/21.

BİBLİYOGRAFYA

Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'emü'l-Kırâât*, Dımaşk 1422/2002.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

_____, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî).

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Hâlid Abdurrahman el-Ak), Beyrut 1407/1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Cassâs, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî), Beyrut 1412.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (thk. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî), Beyrut 1386/1966.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî, *el-Bahru'l-muhît*, Riyad, ts. (Mektebetü ve Matâbiu'n-Nasr el-hadîse).

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Kahire, ts. (el-Matbaatü'l-Behiyye el-Mısriyye) → Tahran, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye).

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî), Beyrut 1955.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1412/1992.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâh 'anhâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Beyrut 1419/1998.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1415/1995.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmed Abdülvehhâb Futeyh), Kahire 1414/1993.

_____, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut 1401.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Tahran 1405.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Sübey' Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1422/2001.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978.

Kâsânî, Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997.

Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Beyrut 1413/1992.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, (nşr. Ahmed Abdülalîm el-Berdûnî), Kahire 1372.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire 1364/1945.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte), Kahire 1979.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), Beyrut 1956.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, Beyrut 1421/2000.

Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, (thk. Safvân Adnân Dâvûdî), Dımaşk 1412/1992.

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafa), Beyrut 1420/2000.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nîsâbûrî, *el-Keşf ve'l-beyân*, (thk. Ebû Muhammed b. Âşûr), Beyrut 1422/2002.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-'ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Zekeriyyâ Abdülmecîd en-Nûtî), Beyrut 1413/1993.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *Müşkilü'l-âsâr*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995.

_____, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), Beyrut 1407/1987.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Beyrut [t.y.], (Âlemü'l-Kütüb).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1980.

DİZİN

C

Ç

D

L

M

TE’VÎLÂTÜ’L-KUR’ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 16

Çeviren

Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

KALEM SÛRESİ

HÂKKA SÛRESİ

MEÂRİC SÛRESİ

NÛH SÛRESİ

CİN SÛRESİ

MÜZZEMMİL SÛRESİ

MÜDDESSİR SÛRESİ

KIYÂME SÛRESİ

İNSÂN (DEHR) SÛRESİ

MÜRSELÂT SÛRESİ

[68]KALEM SÛRESİ[1] 7

Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla

نٓ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَۙ ﴿١﴾

1. “Nûn. Kaleme ve (yazanların) ***onunla yazdıklarına andolsun ki.”***

“Nûn” (نٓ) harfinin tevili konusunda müfessirler farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları bunun “balık” olduğunu söylemişlerdir. Cenâb-ı Hakk’ın “Zünnûn’u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmişti”[2] meâlindeki beyanında olduğu gibi; Allah Teâlâ burada Yûnus aleyhisselâmı “nûn”a nispet etmiştir ki o, balık demektir. Cenâb-ı Hakk’ın “Kendisini balık (balina) ağzına aldı. Doğrusu o (bundan önce) kınanacak bir iş yapmıştı”[3] meâlindeki ilâhî beyanı görmez misin? Bazıları “nûn”’un mürekkep hokkası olduğunu söylemiştir. Böylesinin yaptığı bu tevil, âyetin ifade akışına uygun düşmektedir, çünkü yüce Allah âyet-i kerîmede kalem ve onunla yazılanları zikretmiştir, geride başka bir şey kalmamıştır. “Nûn”un hokka olarak yorumlanması, onda bu mânaya işaret eden bir mânanın bulunmasından değil, ifadenin akışına uygun olmasından dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir*. Bazıları bunun Farsça “eknûn kün” terkibinden, Arapça’laştırıldığını ve “dilediğini yap” anlamına geldiğini söylemiştir. İnsan başkasından ümidini kestiğinde ona “dilediğini yap” der.

[§]Bazı müfessirler de “nûn” harfinin hurûf-i mukattaadan olduğunu söy- 8
lemiştir, kastedilen mâna da bu olsa gerektir, çünkü âyette kalem ve ardından onunla yazılan şey zikredilmiştir. Şüphe yok ki alfabenin harfleri (el-hurûfu’l-mu‘ceme) kalemle yazılır ve satırlara dökülür. Netice olarak Allah Teâlâ, bu harfleri icat etmek, kalemi ve onunla yazılacak mürekkebi yaratmak sûretiyle

---

1 Kalem sûresi Mekkî olup 52 âyettir.

2 Zünnûn’u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, “Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!” diyerek yalvardı” (el-Enbiyâ, 21/87).

3 es-Sâffât, 37/142.

muazzam sanatını haber vermiştir. Çünkü bunlarla hikmetin bilgisine ve din ile dünya için gerekli olan her şeye ulaşılır. Bazı müfessirler ise Arapça alfabe harflerinden her birini, ya Allah'ın güzel isimlerinden biri veya O'nun isimlerinden birinin ilk harfi saymıştır. Ashâb-ı kirâmdan bazılarının da böyle söylediği rivayet edilmiştir[4]. Eğer "nûn" Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinden bir isim ise onun üzerine yapılan yemin Allah Teâlâ'nın adı üstüne yapılmış bir yemin olur. Şayet bunun dışında zikrettiğimiz diğer yorumlardan biri ise bu durumda yemin, insanların ve maslahatlarının ana dayanağı üzerine yapılmış bir yemin olur. Biz daha önce yeminin hedeflenen şeyi pekiştirmek için yapıldığını söylemiştik[5]. *En doğrusunu Allah bilir*.

2. "Sen -Rabb'inin lütfu sayesinde- asla deli değilsin."

Yukarıda yeminle vurgusu yapılan husus işte budur. Cenâb-ı Hak, **Sen -Rabb'inin lütfu sayesinde- asla deli değilsin** muhtevasına yemin etmiştir. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir: Birincisi, "Rabb'inin nimeti seni mecnûn olmaktan korumuştur". Cenâb-ı Hak, "Allah'ın sana verdiği nimetler sayesinde sen deli değilsin" ifadesiyle Resûl-i Ekrem'de delilik bulunmadığını belirtmiştir. Bu cümle "Allah'a hamdolsun ki sen deli değilsin" demek gibidir, böylece onun deli olmadığı vurgulanmak istenir. İkincisi, "Sen nimete aldanıp da lehine ve aleyhine olan şeylere göre davranmaktan alıkoyduğu biri değilsin". Nimetle deli olan nimetin yoldan çıkardığı ve kıyâmete azık hazırlamaktan alıkoyduğu kimsedir. Yahut da sen Rabb'inin nimetlerinden gafil değilsin, aksine onları hatırlamakta ve onlardan dolayı Allah Teâlâ'ya şükretmektesin. Deli, nimetten gafil olan ve onun şükrünü eda etmekten yüz çeviren kimsedir.

9 [§]Öte yandan kâfirler, Resûlullah'ı deliliğe nispet ediyorlardı. Bu ya vahyin ağırlığından dolayı kendinden geçtiği ya da bedenini ve ruhunu tehlikeye attığı içindi. Çünkü o, yeryüzünde hiçbir kimse ile aynı düşünmüyordu, bunların arasında zorbalar ve firavunlar da vardı ve düşman olarak onların karşısında dikilmişti. Gücünün yetmediği kimselere muhalefet eden ve onların karşılarına düşman olarak dikilen kimse, bu dünyada deli kabul edilir. Allah Teâlâ her iki gruba da cevap vermiştir. Birinci gruba "De ki: 'Size tek

---

4 İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Elif lâm râ hâ mîm nûn, "rahmân" kelimesinin yazıldığı elifbâ (hurûf-i mukattaa) (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIV, 19).

5 Meselâ bk. el-Vâkıa, 56/75-76; el-Hâkka, 69/38-39.

bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok"[6]. Yani onun deli olduğunu nasıl söylersiniz! O, vahiy aldığı sırada yaşadığı kendinden geçmişlik halinden sıyrıldıktan sonra, size öyle hikmetler ve öğütler getiriyor ki insan ve cin filozofları benzerlerini getirmekten acizdir, delilerin alâmetlerinden olmadığı gibi, delilik halinde öğrenilecek şeyler de değildir. Çünkü deli, o kendinden geçme halinden ayıldıklarında öyle şeyler söyler ki bunlara aldıran da olmaz, değer veren de. Allah Teâlâ ikinci cevabını, nefsini ve canını tehlikeye attığı için onun deli olduğunu söyleyene vermiş ve şöyle beyan buyurmuştur: "O, ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimsedir"[7]. Böylece Resûlullah'ı, ruhunu ve bedenini tehlikeye atmaya sevkeden şeyin tebliğ ve uyarma görevi olduğunu haber vermiştir. O, kendisine emredileni hayatına mal olma tehlikesi taşısa bile yerine getirmektedir. Allah Teâlâ'ya hamdolsun ki firavunlar onu öldürmeye de, tuzak kurmaya da imkân bulamadılar. Aksine Cenâb-ı Hak, peygamberini onlara karşı muzaffer kıldı da firavunları öldürdü ve hilelerini boyunlarına doladı. Böylece onların deli olduğu sonucunu çıkardıkları nokta, Resûl-i Ekrem'in (a.s.) peygamberliğinin bir kanıtı ve risâletinin bir delili haline geldi. *Hidâyete erdiren sadece Allah'tır.*

وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ ﴿٣﴾

3. "Hiç şüphesiz senin için bitip tükenmeyen bir ödül vardır."

Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah Teâlâ sana eziyet verecek bir minnette bulunmaz, ancak rahmet ve onurlandırma yoluyla iyilikte bulunur. Eziyet veren minnet Allah Teâlâ'nın şu beyanında olduğu gibidir: "Ey iman edenler! Malınızı başa kakmak ve incitmek sûretiyle boşa çıkarmayın"[8]. Kimse sana eziyet verecek bir minnete sahip değildir.

[§]Bazıları "ğayra memnûn" (غَيرَ مَمنُون) ifadesinin "kesintisiz" anlamında 10
olduğunu söylemiştir. Yani senin mükâfatın yaptığın işlerle değerlendirilmez ki ameller kadar mükâfat verilsin, ameller kesilince mükâfat da kesilip yok olsun. Aksine senin ödülün, senin üzerine akar durur. Arap kelâmında (مَنَنتُ الْحَبْلَ) denilir, yani mânası "ipi kestim". Bazıları ise "ğayra memnûn" (غَيرَ مَمنُون) ifadesinin "hesapsız" anlamına geldiğini söylemiştir, yani biz sana verdiğimiz nimetleri sayıp hesap etmeyiz ki hesabın bitmesi ile onlar da bitsin.

---

6 Sebe, 34/46.

7 Sebe, 34/46.

8 el-Bakara, 2/264.

4. "Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin."

[Resûlullah'ın (a.s.) **Üstün Ahlâkı]**

Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) üstün ahlâkı, Kur'ân'dır, yani onun ahlâkı, Kur'ân'ın onda gerçekleştirdiği terbiyedir. Şu ilâhî beyanlarda buyurulduğu gibi: "Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"[9]; "Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav"[10], "Müminlere karşı alçak gönüllü ol"[11]. Onun af yolunu tutması, iyiliği emretmesi, cahillerden yüz çevirmesi, kötülüğü iyilikle savması ve müminlere tevazu kanatlarını germesi, büyük ahlâk cümlesindendir. O, bütün bu vasıflarla Kur'ân'ın terbiyesi sayesinde bezendi. *En doğrusunu Allah bilir*. Bazı âlimler de şöyle demiştir: Üstün ahlâk İslâmdır. İslâm ise teslim olmak ve Allah'ın emrine boyun eğmektir. Şüphe yok ki Resûl-i Ekrem, buna teslim olmuş, insanlar onun elinden, dilinden ve bütün eziyet türlerinden esenliğe kavuşmuşlardır. İşte bu, ahlâkın en büyüklerindendir.

Resûlullah'ın (a.s.) üstün ahlâka sahip olması şu esaslara dayanır. O, hem Allah'ın düşmanları, hem de dostları ve yardımcıları ile belli bir ilişkiyi sürdürmekle yükümlü tutulmuştur. Bunun yanında dünyayı reddetmek ve ondan el etek çekmekle; büyük, küçük, âlim, cahil olan, insanlar ve cinlere belli şekillerde davranmakla yükümlü tutulmuş, kendi hanımlarına karşı da münasip ölçülerle muamelede bulunmakla mükellef kılınmıştır. İşte bunca değişik insan ve cin grupları ile ilişki içinde olmakla yükümlü tutulan bir kimse, bunları ancak büyük bir ahlâka sahip olması halinde yapabilirdi. Bundan dolayı Allah Teâlâ, söz konusu muameleleri yürütmeye tahammül etmesi ve onlarla güzel bir şe-
11 kilde geçinebilmesi için kendisine büyük bir ahlâk lütfetmiştir. [§]Hatta O, üstün ahlâkına karşılık şu âyetlerde kınanmıştır: "Allah seni affetti de niçin onlara izin verdin?"[12]; "Ey Peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun?"[13]. Ayrıca Cenâb-ı Hak şöyle

---

9 el-A'râf, 7/199.

10 "İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş!" (Fussılet, 41/34).

11 el-Hicr, 15/88.

12 "Allah seni affetti de doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?" (et-Tevbe, 9/43).

13 et-Tahrîm, 66/1.

de buyurmuştur: "Nerdeyse kendini helâk edeceksin"[14]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[15]. Hz. Peygamber'i bu sıkıntı ve büyük külfetleri göğüslemeye sevkeden şey, ahlâkının güzelliği, merhamet ve şefkatinin fazlalığıdır. Onun ahlâkının üstünlüğü kendisini, nefsânî güçlerine baskın gelmesinde gösterir. Ahlâkı kendisine o derece galip gelmişti ki, bu ahlâkı taşımakta aciz kalmış ve neredeyse helâk olacak raddeye gelmişti. Onun dışındaki insanların ahlâkları nefsânî güçleri karşısında aciz kalmış, nefisleri ahlâklarının kat kat ötesine geçmiş ve ahlâkları nefislerini dizginlemekte aciz kalmıştı. Bu zikrettiğimiz durum, üstün ahlâkta en son noktadır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ ﴿٥﴾ بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ ﴿٦﴾

5-6. "Aranızdan hanginizin aklı bozuk olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler."

Câfer b. Harb[16] şöyle demiştir: Âyette yer alan "el-meftûn" (المفتون) kelimesini "sapkınlığına vurgun, hatasını beğenen ve cehaletine aşık olan" şeklinde açıklamıştır. Hasan-ı Basrî ise, "el-meftûn, şeytanın kendisiyle beraber olduğu kimsedir" demiştir. "el-meftûn" kendisinde fitne olan kimsedir" de denilmiştir. Nitekim "فُلَانٌ لا مَعْقُولَ لَه" denir, "aklı yoktur" mânası kastedilir[17]. Bazıları da şöyle demiştir: "Meftûn" "kendisine azap uygulanmış" demektir, "O gün onlar ateşle sınanacaklar!"[18] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi, "azap edilirler" demektir. Âyet-i kerîme Hasan-ı Basrî'nin zikrettiği şekilde yorumlanacak olursa Allah Teâlâ şöyle demiş olmaktadır: "Hanginize azap edileceğini ve hanginizin sapık olduğunu bileceksiniz". Aynı âyet, "el-meftûn" kelimesinin "fitne" kökünden geldiğini söyleyenlere göre ise "Hanginizin aldanmış olduğunu bileceksiniz" anlamına gelir. Bu âyeti, münafıkların, Hz. Peygamber'in iddia

---

14 "Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!" (el-Kehf, 18/6).

15 "Kötü işleri hoşuna gidip de onları güzel bulan kimse (ile böyle olmayan bir) mi? Allah dilediğini sapkınlık içinde bırakır, dilediğini de doğruya iletir. O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor" (Fâtır, 35/8).

16 Ebu'l-Fazl el-Eşec Câfer b. Harb el-Hemedânî el-Mu'tezilî el-Âbid. *Kitâbu Müteşâbihi'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-İstiksâ*, *Kitâbu'r-Red alâ ashâbi't-tabâi'* ve *Kitâbü'l-Usûl* isimli eserlerin müellifidir. 236/850 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 549-550).

17 Örnek cümlede ism-i mef'ûl kalıbındaki "ma'kûl" kelimesi mastar olarak "akıl" anlamına geldiği gibi burada da "meftûn" kelimesi mastar mânasına, yani "fitne" mânasına kullanılmıştır (Çeviren).

18 ez-Zâriyât, 51/13.

ettiği risâlet konusunda kendisini aldattığı mânasına da almaları mümkündür; bu durumda onlar Resûl-i Ekrem'in aldandığını ve başkalarını da aldattığını zannederler; tıpkı münafıkların şöyle deyişi gibi: "Allah ve resûlünün vâdleri, bizleri aldatmaktan ibaretmiş"[19] demeleri gibi.

12 [§]Bize göre bu ilâhî beyanın tefsiri konusunda zorlamalara gitmeye gerek yoktur. Zira Allah Teâlâ "Aranızda hanginizin aklı bozuk olduğunu yakında sen de göreceksin, onlar da görecekler" buyurmaktadır. O, bu beyanını, hakkında münakaşa çıkmasına sebep olan şeye cevap olarak zikretmiştir. Münafıklar, Resûlullah'ın (a.s.) "aklının bozuk" olduğunu iddia etmekteydiler, o da kendilerinin akıllarının bozuk olduğunu hatırlatıyordu. İşte bu âyet, "sen de göreceksin, onlar da görecekler" ifadesiyle aralarındaki tartışmaya cevap olarak gelmiştir. Münafıkların iddiaları, birkaç açıdan meydana geliyordu. Bazan Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellemin sihirbaz olduğunu, bazan mecnun, bazan sapıtmış, bazan aklının bozuk olduğunu ve başka iddialarda bulunuyorlardı. Âyetin bu ithamlara cevap olarak nâzil olduğu kesinleştiğine göre şunu belirtmeliyiz ki tartışmaya yol açan şeyin ne olduğu bilinmeden cevabın da neyin cevabı olduğu bilinemez. *En doğrusunu Allah bilir*. Sanki tartışma dalâlet ve hidâyet üzerine meydana gelmiştir. Onlar, kendilerinin hidâyet üzere, Allah'a daha lâyık ve Resûlullah'tan daha yakın olduklarını iddia ediyordu. Hz. Peygamber de onların dalâlette olduklarını, kendisinin ise hidâyet ve hak din üzere bulunduğunu iddia ediyordu. "el-Meftûn" (المفتون) kelimesinin hemen ardından şu gelen âyette dalâletin ve hidâyetin zikredilmesi bunu göstermektedir.

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَب۪يلِه۪ وَهُوَ اَعْلَمُ بِالْمُهْتَد۪ينَ ﴿٧﴾

7. "Doğrusu, yolundan sapan kimseyi en iyi bilen Rabb'indir; hidâyete erenleri de en iyi bilen O'dur."

Sanki bu âyetler, cevaplanması gereken hususlara Allah Teâlâ tarafından Hz. Peygamber adına cevap olarak indirilmiş gibidir. Fakat Cenâb-ı Hak, peygamberine onların söylediklerinin üzerinde durmama ve kendilerine cevap yetiştirmekle meşgul olmama yükümlülüğü getirdiği için, "en iyi bilen Rabb'indir" ifadesi ile onun adına cevap vermeyi bizzat kendisi üstlenmiştir: **En iyi bilen Rabb'indir,** yani sizler biliyorsunuz ki Rabb'iniz **yolundan sapan kimseyi en iyi bilendir, hidâyete erenleri de en iyi bilen O'dur.** İşte bunu size açıklayacağız.

---

19 el-Ahzâb, 33/12.

[§]*8. "Şu halde, seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme!"* 13

Azîz ve Celîl olan Allah başka bir âyette ise "Onlardan hiçbir günahkâra yahut nankörе boyun eğme"[20] buyurmuştur. "Şu halde, seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme!" meâlindeki beyanda, Allah Teâlâ tarafından tasdik edenlere itaat etmesi şeklinde Resûlullah'a (a.s.) verilmiş bir emir yoktur. Çünkü kendisini doğrulayıp iman eden kimsenin Resûlullah'ın önüne gelip, peygamberin herhangi bir şeyi kendisi emretmesi, yasaklaması ve kendisine itaat etmeye çağırması mümkün değildir. Bunun yerine kişi Resûlullah'ın emir ve yasağına bakar, emrini yerine getirir ve davet ettiği hususlarda ona itaat eder. Resûl-i Ekrem'i inkâr edene gelince, onu kendisine itaat etmeye davet eder. Allah Teâlâ yalancılıkla itham edene itaatı yasaklarken özellikle "mükezzib" kavramını kullanmıştır, çünkü itaate çağırmak, tasdik eden sebebiyle değil yalancılıkla itham eden sebebiyle yapılır. Nitekim, **Şu halde, seni yalancılıkla itham edenlere boyun eğme!** meâlindeki ilâhî buyruk tasdik edene itaati emretmeyi içermez. Bu âyet-i kerîmenin ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın "Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın"[21] meâlindeki beyanına benzer. Bu ifadeden kişinin fakirlik korkusu olmadığı takdirde çocuklarını öldürebileceği hükmü çıkmaz. Şu kadar ki Allah Teâlâ, özellikle "fakirlik korkusu" durumunu zikretmiştir, çünkü insanları çocuklarını öldürmeye sevkeden bu durumdu, yoksa fakirlikten emin olduklarında onları öldürmeye yeltenir değillerdi. Bu husus, bir şeyin özellikle zikredilmiş olmasını, onun bulunmadığı durumda aksi hükmün geçerli olduğuna delil sayanlara ait düşüncenin bâtıl olduğunu göstermektedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

"Yalancılıkla itham edenler" Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerini, veya birliğini, yahut peygamberlerini yada öldükten sonra dirilmeyi yalan sayanlardır.

Bu ilâhî beyanın İslâmiyet'in ilk dönemlerine ait olması mümkündür; zira kendisine sağlayacakları malî imkânlar sayesinde onlara uyum sağlayacağını umuyorlardı. Dolayısıyla âyetteki yasaklama bu zamanla ilgili olabilir. Ancak Resûl-i Ekrem'in İslâm dinindeki kararlılığı ve Allah'ın emrine bağlılığı ortaya çıktıktan sonra artık onlara itaat etme ihtimali veya endişesi kalmamıştır ki

---

[20] "Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme" (el-İnsân, 76/24).

[21] el-İsrâ, 17/31.

bundan menedilmiş olsun. Onların Resûlullah'ı (a.s.) davet etmelerinin, bir sonraki âyette zikredilecek "İsterler ki sen tâviz veresin, onlar da tâviz versinler" meâlindeki durumla ilgili olması da mümkündür. Âyet metninde geçen "müdâhene" (الْمُدَاهَنَة) sözde yumuşaklık ve gevşeklik anlamındadır.

14 [§]Öte yandan Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem onların ilâhları hakkında kötü şeyler söyler, bu ilâhlara ibadet etmelerini akılsızlık sayar, akıllı olmadıklarını ve cahillik ettiklerini ifade ederdi. Onlarsa kendisinde tenkit edecek bir nokta bulamıyorlardı. Bu sebeple onu, bazan yalancılığa, bazan akılsızlığa, bazan da sihirbazlığa nispet ederlerdi; onu gördüklerinde de alaya alırlardı. Evet Resûlullah'ın kendilerini akılsızlığa nispet etmesi ve putlarını eleştirmesine mukabil onlar da sözü edilen hususlarla kendisini eleştiriyordu; ne var ki müşrikler Resûl-i Ekrem'in yalancı, sihirbaz ve kâhin olmadığını da biliyorlardı. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına bakmaz mısın: "(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zâlimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"[22] yüce Allah bu beyanında onların Hz. Peygamber'i bir yalanını yakaladıkları için yalancı saymadıklarını, aksine kendisini güvenilir ve dürüst olarak tanıdıklarını, ondan gerçek dışı hiçbir şeye vâkıf olmadıklarını haber vermektedir; şu halde kendilerini yalanlamaya ve alaya almaya sevkeden asıl unsurun ilâhları hakkında kötü şeyler söylemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: "İnkâr edenler seni gördükleri zaman, -Rahmân'ın kitabını inkâr edenlerin tâ kendileri olarak- 'İlâhlarınızı diline dolayan bu mu?' diye mutlaka alay ederler"[23] buyrulmaktadır. Dolayısıyla onların bu hareketleri Resûlullah'ın (a.s.) yaptığına karşılık vermek içindi.

وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ ﴿٩﴾

9. "İsterler ki, sen tâviz veresin, onlar da tâviz versinler."

Allah Teâlâ'nın bu âyeti -inşallah- şu anlamdadır: Şayet sen onların ilâhları hakkında kötü söylemeyi ve akıllılarını hafif saymayı bırakırsan, onlar da sana yönelik delilik, sihirbazlık, yalancılık iddialarından ve diğer iftiralarından vazgeçerler. Ne var ki Resûlullah, onlar hakkında söylediği şeylerde gerçekçi iken onlar Hz. Peygamber'i asılsız ve yalan şeylerle anıyorlardı. Buna göre bir ön-

---

22 el-En'âm, 6/33.
23 el-Enbiyâ, 21/36.

ceki âyetin mânası şöyle olur: Seni yalancılıkla itham edenlere tâviz vermene yönelik davetlerinde itaat etme. Onlar sana tâviz verseler hak yola girmiş olurlar, bunu terkettiklerinde ise kabul etmeleri gereken hakkı terketmiş olurlar. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ise onlara tâviz verse, hak yoldan çıkmış olur. Zaten bu yüzden tâviz vermesi yasaklanmıştır. Bazı müfessirler şöyle de-
mişlerdir: **İsterler ki sen tâviz veresin, onlar da tâviz versinler** [§]yani ister- 15
ler ki, "sen din olarak benimsediğini bırakasın onlar da dinlerini bıraksınlar". Ama bu doğru değildir, çünkü Hz. Peygamber dinini bıraktığı takdirde kâfir olur, onlar dinlerini bıraktıklarında müslüman olurlar. Dolayısıyla tâvize davet etmelerine ve bunu istemelerine sebep olan aralarındaki farklılık devam edip gider.

وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَهِينٍ ﴿١٠﴾ هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿١١﴾ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ اَثِيمٍ ﴿١٢﴾

10-12. "Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr kimselere sakın boyun eğme."

Olur olmaz yemin eden, aşağılık kimselere sakın boyun eğme. Bu âyetlerin Mekke toplumunda itibarlı belirli bir şahsa işaret ettiği ve o kişinin de Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî[24] olduğu söylenmiştir. Ancak belli bir şahsa işaret edildiğinde Arapça'da "herkes" anlamına gelen (كُلُّ) lafzı kullanılıp da **Alabildiğine yemin eden, aşağılık kimselere sakın boyun eğme** denilmez; "alabildiğine yemin eden ve aşağılık olan" ifadesi tek kişiden başkası değildir. Bu sebeple âyetin mânası, "Bu adama ve bu vasıfların bulunduğu hiç kimseye sakın boyun eğme!" şeklindedir.

Öte yandan kişinin **Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr** şeklinde anılması, yaşanan âlemde yerme ve sövme kabilinden bir ifadedir. Çünkü kişinin işlediği hayasızlık ve kötülüklerle anılması onu

24 Ebû Abdişems el-Velîd b. el-Muğîre b. Abdillah b. Amr b. el-Mahzûmî el-Kureşî (ö.1/622). Câhiliye dönemi Arap kadılarından ve bütün Kureyş'in liderlerindendir. Câhiliye döneminde şarabı yasaklayan ve bunu içtiği için oğlu Hişâm'ı döven kimsedir. İslâm'ın tebliğ edildiği döneme oldukça yaşlanmış olarak ulaşmış, ancak karşı koyarak onun davetine direnmiştir. Hicretten üç ay sonra ölmüş ve Hacûn'a defnedilmiştir. Velîd b. Muğîre Seyfullah lakaplı Hâlid b. Velîd'in babasıdır (bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 95).

yermek ve sövmek demektir. Allah ve resûlü ise bir insana sövmeyecek kadar yücedir. Netice olarak âyet, Velîd b. Muğîre'nin hayâsızlıklarını ortaya koymak için değil, onun benzerlerine tâbi olmayı engellemek ve bunu yapanı azarlamak içindir. Velîd b. Muğîre, kâfirlerin elebaşılarından ve dünyalık imkânları geniş olanlarından birisiydi. Dolayısıyla insanlar, Velîd'in Allah yolundan alıkoyma konusunda yaptığı davette kendisine tâbi oluyor ve boyun eğiyorlardı. Allah Teâlâ insanları böylelerine uymaktan uzak kılmak için bu hususları zikretmiş ve açıklamıştır. Çünkü bu özelliklere sahip olan bir kimseye aklı başında olan hiçbir kimsenin nefsi tâbi olmaz ve fıtratı da böylesine itaat etmenin yükünü çekmez. Böylece insanları Allah yolundan alıkoyamaz. Onun zikredilen ayıp-
16 larla tanıtılması, insanları ona itaat etmekten alıkoyar. [§]Netice olarak söz konusu hususlar, yerme ve sövmeden herhangi bir fayda sağlamak için değil, bu yönün ortaya konulması için zikredilmiştir. Benzer şekilde Ebû Leheb'in de helâk, hüsran ve yaptığı hayâsızlıklarla anılması, insanları ona tâbi olmaktan sakındırmak amacına yönelikti. Ayrıca bu âyette Tebbet sûresinde -inşallah- açıklayacağımız üzere Hz. Muhammed'in (a.s.) nübüvvetine delil vardır. Âyet metninde geçen "mehîn" (المَهِين) kelimesi, "zâf"[25] anlamına gelen "mehânet" (المَهَانَة), "mihne" (المِهْنَة) ve "vehn" (الوَهْن) kökünden türemiştir. **Daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr kimse**ler. Daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, sürekli olarak iyiliği engelleyen, saldırgan ve günahkâr" oldukları için aşağılık olmayı hak etmiş olabilirler. Bunların tamamı mehîn kelimesinin tefsiri olur. Şayet böyle ise mehîn burada "mehânet" kökünden türemiş olur. Şunu da belirtmek gerekir ki Resûlullah'ın (a.s.) bu vasıflara sahip olan birisine itaat etmesi ve kalbinin ona meyletmesinden endişe edilmesi mümkün değildir. Her ne kadar burada ona işaret edilse de yasaklık başka bir amaç içindir. **Olur olmaz yemin eden, aşağılık** beyanının, sözün tamamı olması mümkündür. Bu durumda **daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren** cümlesi yeni bir ifadenin başlangıcı olur. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp

---

25 "Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr kimselere sakın boyun eğme" meâlindeki beyan hakkında Ferrâ şu açıklamayı yapmıştır: Burada "el-mehîn" günahkâr demektir. Ebû İshak ise kelimenin "el-mehâne" kökünden "fa'îl" kalıbında bir kelime olduğunu ve mânasının "azlık" anlamına geldiğini belirtmiştir. Ebû İshak açıklamalarına devamla kelimenin buradaki anlamının "Görüş ve bir şeyi diğerinden ayırma gücünde (temyiz) olan azlık" olduğunu belirtmiştir. "Raculün mehîn", "az ve zayıf sudan yaratılmış adam " demektir. "el-Vehn" iş, durum ve kemik vb. şeylerde zâf anlamına gelir demiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "mhn" ve "vehn" md.).

iğneleyen, durmadan lâf götürüp getiren, her saldırgan, günahkâr, huysuz ve sert kimseye itaat etme! “Hemz” (الهَمْز) kelimesinin açıklaması -Allah’ın izniyle- Hümeze sûresinin tefsirinde yapılacaktır. “Durmadan lâf götürüp getiren” kardeşleri birbirinden ayırmaya çalışan ve aralarını bozan kimsedir. “İyiliği hep engelleyen” için bazıları şöyle demiştir: O dışarıdan yanına gelen insanları Resûlullah’a tâbi olmaktan alıkoyarak “O, sapık ve saptırıcıdır” diyen kişidir.
Bu sebeple onun için “İyiliği hep engelleyen” ifadesi kullanılmıştır. [§]Bazıları, 17
oğlunun Resûlullah’ın (a.s.) meclisine gidip gelmesini engelliyordu demişlerdir. Onun iyiliği engellemesi, malı üzerinde vacip olan hakları eda etmekten kaçınması anlamına da gelebilir. **Mu‘ted** (مُعْتَدٍ), Allah’ın koyduğu sınırları çiğneyen ya da kendi nefsine zulmeden kimse, **“esîm”** (أَثِيمٍ) ise kendisini günaha sokan fiilleri işleyen demektir.

13. “ Huysuz ve sert, bütün bunlardan sonra bir de ne idüğü belirsiz kimselere.”

Bu âyette yer alan “utull” (العُتَلّ) kaba, sert, aşırı katı kalpli, çok zâlim anlamındadır. Bunun hayasız, âdi karakterli kimse olduğu da söylenmiştir. Mücâhid (ö.103/721), utul kelimesinin insanlara çok sert davranan çok kötü anlamında olduğunu söylemiştir. Bir rivayete göre Hz. Peygamber (a.s.) “Cevvâz, ca‘zarî, utul ve zenîm olan kimse cennete giremez” deyince müslümanlardan birisi “Yâ Resûlallah! Cevvâz, ca‘zarî, utul ve zenîm ne demektir?” diye sormuş, Resûlullah (a.s.) da şöyle cevap vermiştir: “Cevvâz, malı istif edip kimseye vermeyendir. Onu, alev alev yanan, derileri kavurup soyan cehennem ateşi çağırır”[26]. Ca‘zarî, kaba ve katı kalpli olandır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Sen onlara sırf Allah’ın lütfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi”[27] buyurmuştur. “Utul”, güçlü kuvvetli, karnı geniş, sağlığı yerinde, çok yiyen ve çok içen, yiyecek ve içecek darlığı çekmeyen ve insanlara çok zulmedendir. “Zenîm”

---

26 Resûlullah (a.s.) Meâric sûresinin 15 ilâ 18. âyetlerine atıf yapmaktadır: “Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir. Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır” (el-Meâric, 70/15-18).

27 Âl-i İmrân, 3/159.

ise nesepsiz, bir topluluğa eklenen ve onların nesebine katılan kimsedir"[28]. Bu açıklamalarına şairin şu sözlerini delil getirmişlerdir:

زَنِيمٌ ليس يُعرف من أبوه بَغىٌّ الإمّ ذو حسب لئيمٍ

18 [§] Zenîm, babası kim bilinmeyendir Annesi iffetsiz ve soysuz olandır

Başka birisi de şöyle demiştir:

زَنِيمٌ تداعاه الرّجال زيادةً كما زيد فى عرض الإديم الأكارعُ

Zenîm, insanlar arasında fazlalık olarak bilinir Et kabına ayakların eklendiği gibi[29]

Bazıları (Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî'nin) "kulağının kökünde yarık bulunup onunla bilindiğini, söylemiştir. Âlimlerin bir kısmı da zenîm kötülükte simge olan kişidir görüşünü ileri sürmüştür.

Burada şöyle bir soru ileri sürülebilir: 'Utul kelimesinin yorumu hadiste zikredilen, zenîmin anlamı da babasız gayrimeşru çocuk veya zikredilen alâmet olduğuna ve kişinin bu sıfatlarda herhangi bir dahli de bulunmadığına göre nasıl olur da söz konusu vasıflarla ayıplanır? Kişi kendisinin rolü olmayan niteliklerle değil, sadece yaptıklarıyla ayıplanır.

---

28 İbn Mesûd'un nakline göre Resûlullah (a.s.) "Cennete hiçbir cevvâz, ca'zarî, utul zenîm giremeyecektir" deyince orada bulunan birisi "Cevvâz, ca'zarî, utul ve zenîm nedir?" diye sorar. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle cevap verir: "Cevvâz, malı istif edip kimseye vermeyendir. Ca'zarî, kaba, katı kalpli olandır. Utul zenîm, güçlü kuvvetli, karnı geniş, sağlığı yerinde çok yiyip çok içen, yiyecek darlığı çekmeyen ve insanlara çok zulüm edendir". Sa'lebî'nin nakline göre Şeddâd b. Evs şöyle demiştir: "Cennete hiçbir cevvâz, ca'zarî, utul ve zenîm giremeyecektir. Ben bunları Hz. Peygamber'den duydum. Resûlullah'a (a.s.) "Cevvâz nedir?" diye sordum. Hz. Peygamber "Cevvâz, malı istif edip kimseye vermeyendir" dedi. "Ca'zarî nedir?" diye sordum. Bana "Kaba, katı kalpli olandır" dedi. "Utul zenîm nedir?" diye sordum. Bana "Karnı geniş, rahat, çok yiyen, çok içen, despot ve çok zâlim olandır" cevabını verdi (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 232).

29 Bu beyit Hassân b. Sâbit'e nispet edilmiştir (bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürru'l-masûn*, X, 404; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 234). Zenîm ve müzennem: Bir kavimden olmadığı halde onlardanmış gibi onlara nispet edilen ve kendisine ihtiyaç duyulmayan kimsedir. Sanki aralarında fazlalıktır. İbn Berrî, Câhiliye döneminde yaşayan Hatîm et-Temîmî için bu beyti inşad etmişir.
Bir hadiste de "ez-Zenîm", nesebi gayri meşru çocuk şeklinde yer alır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "znm" md.). Beyitte geçen "el-kürâ'" (الكُرَاعُ) sığır ve koyunlarda at, deve, eşeklerin inciği mesabesindedir. Kürâ', hayvanın etsiz olan ince bacağı demektir. Kelime hem müzekker hem de müennes kabul edilir. Çoğulu, "ekru'" (أكرع) ve "ekâri'" (أكارع) şeklinde gelir. Bir Arap atasözünde şöyle geçer: "Köleye kürâ' veriyorum veriyorum benden zirâ' istiyor. Çünkü zirâ', ön kol demektir. Bu bacaktaki paçadan daha iyidir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "kr'a" md.).

Bu soruya iki açıdan cevap verilir. Birincisi, zikredilen ayıplar, anılan şahsın bizzat kendisinde bulunduğu için değil, insanları ona tâbi olmaktan alıkoymak için zikredilmiştir. Çünkü insanların aslî yapısı, zikri geçen ayıpları taşıyan ve bunun yanında "utul zenîm" olan kimseye tâbi olmaktan kaçınır. Dolayısıyla onun ayıplanmasının faydası, bizâtihî o kişiyi ayıplamak değil, bunun üzerine bina edilen zikrettiğimiz hikmetlerdir. İkincisi ise ilgili şahsın aslının zikredilmesi, kötü fiillerinin kinâye yoluyla anlatımıdır. Böylelikle aslın kötü olmasının, insanı kötü fiilleri yapmaya davet ettiği, aslın iyi, güzel ve temiz olmasının da insanı güzel ahlâka ve razı olunan fiillere davet ettiğinin bilinmesi amaçlanmıştır.

اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنٖينَ ﴿١٤﴾

[§] *14. "Serveti ve çocukları var diye sakın boyun eğme."* 19

Serveti ve çocukları var diye. Bu âyet, ona tâbi olanların, serveti ve çocuklarının çokluğundan dolayı tâbi olduklarını haber vermektedir. Bunun sebebi, insanda mal çokluğunun halkın kalbini ona hürmet etmeye sevkeden şeylerden birisi olmasındandır. Zayıf insanların kalplerinin malından dolayı ona meyletmemesi için, onun ayıp ve kötülükleri zikredilmiştir. Netice olarak Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Bu kişi, Cenâb-ı Hakk'ın bu vasıflarla nitelediği bir insan olduğu halde nasıl olup da ona tâbi olmaktadırlar. Cenâb-ı Hak, daha sonra şu ifadelerle o kişinin Resûlullah'a (a.s.) yaptığı muameleyi haber vermektedir.

اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطٖيرُ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٥﴾

15. "Ona âyetlerimiz okunduğu zaman 'Öncekilerin masalları!' der."

Âyetin ifadesi görünürde genel (âm) ise de Allah Teâlâ bununla umum kastetmemiştir. Çünkü "Öncekilerin masalları!"[30] ifadesi bütün âyetler için değil, sadece geçmiş ümmetlerin haberlerinin anlatıldığı âyetler içindir. Peygamberliğin ispatına, tevhide ve öldükten sonra dirilmeye delâlet eden âyetler kişiye okunduğunda ise, O'nun bu konular hakkındaki beyanı Müddessir sûresinde kâfirin sözü olarak naklettiği şu söz gibidir: "Bu Kur'ân olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Bu, insan sözünden başka bir şey değildir"[31].

---

30 Bu âyetle ilgili olarak bk. el-En'âm, 6/25; el-Enfâl, 8/31; el-Mü'minûn, 23/83.

31 el-Müddessir, 74/24-25.

Âyet, kesin olarak bilinmedikçe, genellik ifade eden ibarenin zâhirine inanmanın gerekli olmadığının delilildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ ﴿١٦﴾

16. "Yakında onun alnına (cehennemlik) ***damgasını vuracağız."***

Âyetin "Ona kendisinden ayrılmayacak bir leke vuracağız" anlamına geldiği söylenmiştir"[32]. Söz konusu damganın, her görenin bilmesi ve hatırlaması, onunla (Velîd b. Muğîre) arkadaşlık yapmaktan kaçınması için dünyada iken vurulması mümkündür. Bu açıdan söz konusu durum onun için bir "leke" ha-
20 line gelir. [§]Dolayısıyla bu ifade, Resûlullah'ı (a.s.) sıkıntıya sokmasının şiddeti ve ona verdiği eziyetin büyüklüğünden dolayı cezalandırma şekline getirilmiştir. Bunun âhirette olması da mümkündür. Cenâb-ı Hak, onun cezasını artırmak için, kıyâmet günü burnuna, onu diğerlerinden ayıracak ve tanıtacak bir işaret koyabilir. Tıpkı faiz yiyenlere kıyâmet gününde tanınacakları bir işaret koyması gibi: "Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar"[33]. Cenâb-ı Hakk'ın özellikle kâfirlerin arasında burnunu (yok edercesine) damgalaması da mümkündür, böylece O, burunsuz olarak haşredilir. Çünkü diğer kâfirlerin kıyâmet günü dilsiz, kör ve sağır olarak haşredilecekleri zikredilmiş[34], burunları hakkında bir şey belirtilmemiştir. Dolayısıyla söz konusu kişinin burunsuz olarak haşredilmesi mümkündür. Bu ise çirkinlikte en ileri durumdur. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَٓا اَصْحَابَ الْجَنَّةِ اِذْ اَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَۙ ﴿١٧﴾ وَلَا يَسْتَثْنُونَ ﴿١٨﴾

---

32 "Yakında onun alnına (cehennemlik) damgasını vuracağız". Yani ona silinmeyecek bir utanç vereceğiz. Araplar'ın "Burnu kesik" sözü gibi. Hortum filin burnudur. Onun bu organına hortum denilmesi, çirkinliğini dile getirmek içindir (bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hurtûm" kelimesi).

33 el-Bakara, 2/275.

34 Allah Teâlâ muhtemelen şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onları kıyâmet günü, yüzleri üzerine, dilsiz, kör ve sağır olarak haşredeceğiz; gidecekleri yer ise cehennemdir" (el-İsrâ, 17/97).

17-18. "Şüphesiz biz, vaktiyle 'bahçe sahipleri'ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da belâ verdik. Hani o bahçe sahipleri, ("Allah izin verirse" gibi) ***bir kayıt koymaksızın sabah erkenden bahçenin mahsulünü kesinlikle devşireceklerine yemin etmişlerdi."***

Şüphesiz biz, vaktiyle 'bahçe sahipleri'ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da belâ verdik. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi; bahçe sahipleri yoksullara iyilik yapmakla imtihan edildikleri gibi, Mekkeliler de Resûlullah'a (a.s.) tâbi olanlara iyilik yapmakla imtihan edilmiştir. Daha sonra Allah Teâlâ, bahçe sahipleri yoksullara iyilik yapmaktan kaçındıkları ve bu emri yerine getirmekten geri durdukları için adı geçen belâyı hak ettiklerini haber vermektedir[35]. Yine O, Mekkeliler'e, Muhammed aleyhisselâma tâbi olanlara iyilik yapmadıkları takdirde, bahçe sahiplerinin başına gelenin kendilerinin de başına da geleceğini belirtmiştir. Nitekim Mekkeliler, yardım
etmekten kaçınmışlar [§]ve Hz. Yûsuf dönemindeki gibi yıllarca leş ve pislik 21
yemeye mecbur olacak kadar kıtlık belâsına mâruz kalmışlardır[36]. Öte yandan bahçe sahiplerine âfet dokunduğunu kesin olarak anlayınca (tövbe edip) Allah'a yönelmişler ve kötülüklerini terketmişlerdi. Allah Teâlâ da onların tövbelerini kabul ederek belâyı kaldırmıştı. Mekkeliler ise haddi aşmaya devam ederek tövbe etmemişlerdir. Yüce Allah da dünyada onları Bedir'de öldürmek sûretiyle intikam almış, âhirette de kendilerine azap verecektir.

Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Cenâb-ı Hakk'ın Mekkeliler'e şeref verip yüceltmesinin ve insanların yüzünü kendilerine çevirmesinin ardından kendilerini Resûlullah'ı yüceltmeleri ve ona hürmet etmeleri yoluyla imtihana tâbi tutmuştur. Fakat onlar Resûl-i Ekrem'e karşı iyi davranmayınca

---

35 Devam eden âyetlere bakınız.

36 Mesrûk, Abdullah'tan naklederek şöyle demiştir: "Kureyş Hz. Peygamber'e isyan edince, Resûlullah (a.s.) onlara beddua ederek Hz. Yûsuf dönemindeki (kıtlık) yıllarına mâruz kalmalarını dilemiştir. Bunun üzerine Mekke halkı öyle bir kıtlık ve sıkıntı içine düştüler ki kemik yemeye başladılar. Sıkıntıdan, bir adam göğe bakar ve kendisi ile gök arasında bir duman varmış gibi görürdü. Cenâb-ı Hak "Göğün, bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu, acı veren bir azaptır" (ed-Duhân, 44/10-11) âyetlerini indirdi. Abdullah sözlerine devamla insanların Resûlullah'a (a.s.) gelerek şöyle dediklerini aktarır: "Ey Allah'ın resûlü, Mudar için Allah'tan yağmur iste, onlar helâk oldu". O "Mudar için mi? Sen cüretlisin" dedi. Sonra yağmur duası yaptı ve yağmur yağdı. Bunun üzerine "Kuşkusuz siz de eski halinize döneceksiniz" (ed-Duhân, 44/15) âyeti nazil oldu. Bolluk gelince tekrar eski bolluk anındaki hallerine döndüler. Bunun üzerine Azîz ve Celîl olan Allah "Amansız bir şekilde yakaladığımız gün, yaptıklarının cezasını hakkıyla vereceğiz" (ed-Duhân, 44/16) meâlindeki âyetini indirdi. Abdullah o günün Bedir günü olduğunu söylemiştir (Buhârî, "Tefsir", 44; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXV, 151-152).

akıbetleri zikrettiğimiz şekilde oldu. Yine O, bahçe sahiplerine bolluk vermiş ve ellerindeki nimetleri başkalarıyla paylaşmalarını isteyerek kendilerini bu bollukla imtihan etmişti. Onlar söz konusu paylaşımı yapmayınca kendilerine verilen nimet alınmak sûretiyle cezalandırılmış, Mekkeliler de izzetleri alınmak, açlık ve korkuya mâruz bırakılmak sûretiyle cezalandırılmıştır[37]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sabah erkenden bahçenin mahsulünü kesinlikle devşireceklerine yemin etmişlerdi. "Musbihîn" (مصبحين), yani sabaha nispet edilen vaktin başlangıcı. İşaret edilen vakit gecenin sonudur, tıpkı akşamın ilk vakti için "mümsîn" (ممسين) denilmesi gibi. Durum böyle olunca mahsul toplama geceleyin olmaktadır. Şu ilâhî beyana bakmaz mısın: "Sakın, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın"[38]. Onlar gece bittikten sonra fakirleri oradan menedemiyorlardı.

[Yeminlerde İnşallah Demenin Hükmü]

(Allah izin verirse gibi) bir kayıt koymaksızın. Yani "inşallah demediler" şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca "Sübhânallah demediler" mânasını verenler de olmuştur. Bu ilâhî beyanın mânası bu ikincisi ise tesbihin (sübhânallah), istisna (inşallah) anlamında kullanılmış olduğu anlaşılır. Tesbih terkibinin
22 [§]istisna anlamını ifade etmesi mümkündür. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ı tesbih etmede de, O'na yönelik olarak istisnada bulunmakta da tenzih anlamı vardır. Zira onda (istisnada) Allah Teâlâ'nın dönüştüren ve değiştiren olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca bahçe sahipleri yeminleriyle, kendilerini isyana sokacak bir amacı kastetmişlerdir. Onların (yeminle) hedefledikleri şey mâsiyetti ve inşallah demeyi (istisna) terkettikleri için de azarlanmışlardır. Burada Cenâb-ı Hakk'ın, kötü fiilleri tercih edeceğini bildiği kimsenin o fiilini dilediğine yönelik delil bulunmaktadır. Çünkü O, kötü fiilleri dilemekle vasıflandırılmamış olsaydı inşallah demeyi terketmelerinden dolayı onları sorumlu tutmasının bir anlamı kalmazdı. Çünkü "inşallah" demenin, yüce Allah'ın vasıflanmasının mümkün olmadığı bir konuyla ilgili kullanılması mümkün değildir. Görmez misin ki "Allah dilerse caiz olur, dilemezse olmaz; dilerse sapar, dilemezse sapmaz; dilerse yer, dilemezse yemez" şeklinde beyanlarda bulunmak isabetli değildir. Yine Cenâb-ı Hak, sapkınlığı tercih edeceğini bildiği kimseyi saptır-

---

37 Burada şu âyet-i kerîmeye işaret vardır: "Allah şöyle bir şehri örnek veriyor: Bu şehir, güvenlikli ve huzurluydu; her yerden oraya bol rızık geliyordu. Derken ahalisi Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük etti; Allah da onlara, yapıp ettikleri yüzünden genel bir açlık ve korku felâketini tattırdı" (bk. en-Nahl, 16/112)

38 el-Kalem, 68/24.

makla nitelendirilmezse, inşallah demeyi terkeden kimselerin kınaması da caiz olmaz ve burada inşallah demenin bir konumu bulunmazdı. Burada söz konusu edilen hususların doğruluğuna şu ilâhî beyan delil oluşturmaktadır. “Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir”[39]. Netice olarak Cenâb-ı Hakk’ın zikrettiğimiz kimseleri saptırmayı dilediği gerçeği ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Ayrıca istisna âyetinde “yaratma” fiili ile, “yaratılan”ın başka başka olduğuna da delili vardır. Çünkü Allah Teâlâ’nın “saptırmak”la nitelendirilmesi mümkünken “sapıklık” (dalâl) ile vasıflandırılması imkân dâhilinde bulunmamaktadır, her ne kadar “saptırmak” O’nun yaratmasıyla meydana gelmişse de. Yine “yaşatan” ve “öldüren” şeklinde nitelendirilmesi mümkünken sapmakla nitelenmesi doğru değildir. Netice olarak ölümü ve hayatı yaratan kendisi olduğu halde “O, dilerse yaşar, dilerse de ölür” denilmesi doğru değildir.

[**Yeminle İlgili Hükümler**]

Yemin ettiklerinde ifadesinde neyin üzerine yemin ettikleri açıklanmamıştır. Şayet Allah’tan başkasına etmişlerse, burada Allah’tan başkası adına yemin edilebileceği açıklanması var demektir. Yeminleri Allah’a ise, bu durumda da zamanla kayıtlı olan yemin konusunda Ebû Hanîfe’ye karşı Ebû Yûsuf’u (r.a.) destekleyen bir delil ortaya çıkar. Zira üzerine yemin edilen şeyin zamanından önce ortadan kalkması, yemini düşürmez. [§]Aksine o hal üzere 23
devam eder ve vakti geçtiğinde de yemin edene, yemininden dönenin (hânis) hükmü gerekir. Çünkü bahçe sahiplerinin hasat etmek için üzerine yemin ettikleri mahsul, toplanma zamanı gelmeden önce helâk olmuştu. Şayet mahsulün yok olmasıyla yeminleri düşseydi inşallah demeye ihtiyaçları olmazdı, çünkü inşallah demeye (istisna) olan ihtiyaç, yeminden döndükleri için doğacak kefareti düşürmek içindir. Şayet mahsulün ortadan kalkması, yemini ve yeminden dönmenin kefaretini düşürseydi, inşallah demeye ihtiyaçları olmazdı. İstisnayı terkettikleri için kınanmış olmaları, -muvakkat da olsa- inşallah demedikleri takdirde kefaretin gerektiğine işaret etmektedir.

İmam Ebû Hanîfe’ye (r.a.) göre ise yemin Allah’a yapıldığı takdirde, üzerine yemin edilen şeyin yok olmasıyla yemin düşer. Fakat ibadet ve taat kapsamında bir şey üzerine yapılan adakları düşürmez. Âyet-i kerîmede bahçe sahiplerinin yeminlerinin Allah adına mı (yoksa başka bir şey üstüne mi) olduğu açıklanmamıştır. Yeminlerinin bir ibadet üzerine (adak) yapılmış olması da

---

[39] el-En‘âm, 6/39.

mümkündür ve adaklarına bağlı kalma sorumluluğunun devam etmesi mümkündür. Şu da var ki onlar, mâsiyeti kastederek inşallah demeyi terkettikleri için Allah Teâlâ tarafından azarlanmışlardır, zira inşallah şeklindeki istisna kesin kararlılığı (azimet) düşürür. Çünkü mâsiyete azmeden ve yemin ederken “inşallah” diyen birisi, salt bunu söylemekle günaha girmez, mâsiyete de azmetmiş olmaz. Ancak Ebû Hanîfe, belli bir zamanla kayıtlı olan yemin mâsiyet olan bir şey üzerine yapıldığı takdirde mâsiyet olmaktan çıkmaz. Zikrettiğimiz şekilde azarlamanın istisnanın terkedilmesinden dolayı olduğunu gösteren şey ise, bununla ilgili ne haberlerde ne de Kitap’ta onlardan birisine kefaret vermesinin emredildiğine dair bir şeyin de zikredilmiş olmamasıdır. Şayet yeminden dönmüş olma gerçekleşmiş olsaydı inşallah demeyi (istisna) terketmelerinden dolayı kınandıkları gibi kefareti terkettikleri için de kınanırlardı. *En doğrusunu Allah bilir*.

فَطَافَ عَلَيْهَا طَٓائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَهُمْ نَٓائِمُونَ ﴿١٩﴾

24 **[§] *19. “Fakat onlar uykudayken Rabb’in tarafından gelen kuşatıcı bir âfet bahçeyi sarıverdi.”***

Rabb’in tarafından gelen kuşatıcı bir âfetin “Rabb’inin azabı” olduğu söylenmiştir, kendilerine gece geldiği için “kuşatıcı bir âfet (tâif)” diye ifade edilmiştir, çünkü geceleyin gelen her şey “kuşatıcı bir âfet”tir.

فَاَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ ﴿٢٠﴾

20. “Böylece bahçe, kesilip kurumuş gibi oldu.”

Yani bahçe kesilmiş gibi oldu. Oysa ki bahçeyi kesmek için sabahleyin harekete geçtiler.

فَتَنَادَوْا مُصْبِحِينَ ﴿٢١﴾ اَنِ اغْدُوا عَلٰى حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ
صَارِمِينَ ﴿٢٢﴾ فَانْطَلَقُوا وَهُمْ يَتَخَافَتُونَ ﴿٢٣﴾ اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا
الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ ﴿٢٤﴾

21. "Sabahleyin birbirlerine şöyle seslendiler:"

22. "Eğer devşirecekseniz erkenden tarlanızın başına gidin."

23. "Derken yola koyuldular, birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı:"

24. "Aman, orada bugün hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın."

Derken yola koyuldular, birbirlerine şöyle fısıldıyorlardı. "Yetehâfetûne" (يَتَخَافَتُونَ), "kendi aralarında fısıldaşıyorlardı" demektir. Fısıldaşmaları, fakirler farketmesin diye birbirlerinden hızlı yürümelerini veya fakirlerin uyandıkları vakit gelmeden evlerinden çıkıp ve aceleyle yürümelerini istemek amacına yönelik olabilir.

25. "Amaçlarını planladıkları gibi gerçekleştirmek üzere erkenden yola düşüp gittiler."

Bazıları onlara ait bahçenin "Hard" (حرد) diye anıldığını söylemişlerdir. "Kendi aralarında planladıkları bir işi yapmak üzere gittiler" mânasını verenler de olmuştur. Zeccâc "hard" kelimesinin üç anlamı olduğunu belirtmiştir: Birincisi, kastetmektir. Kastetme mânasına delil olarak şairin şu beytini göstermiştir.

أقبل سيلٌ كان من أمر الله   يحرِدُ حَردَ الجَنّةِ المُغِلّة

"Allah'ın emrinden olan bir sel yöneldi/mahsul vermiş bir bahçeye doğru[40].
[§]Yani "bahçeye yönelerek gittiler" demek olur. İkincisi, menetmektir. İçinde 25
bulunan yılın bereketi gidip kıtlık olduğunda (أَحْرَدَتِ السَّنَةُ) "Bu sene menetti, yani bir şey vermedi" denir. Üçüncüsü ise gazap etmektir. Buna göre mâna

---

40 Arapça'da "el-ğalle" ev kirası, kölenin çalışma ücreti ve toprağın geliri gibi şeylere denir. "eğalleti't-dayâu" (أغَلت الضّياع) tabirindeki "eğalle" fiili de "galle", yani gelir kelimesindendir. Zâcir derki:

أقبلَ سيلٌ جاء من عند الله   يحردُ حرد الجنة المغِلّة

(bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "gll" md.).

"Fakirlere kızarak güçleri yetecekmiş gibi erkenden gittiler" şeklinde olur[41]. (قَادِرِين) ifadesi de "kendi benliklerinde buna kādir olarak" anlamındadır[42].

Bu âyet-i kerîmede, kudretin fiilden önce bulunduğuna yönelik delilin yer aldığı söylenebilir. Çünkü Allah Teâlâ onların fiilden önce kudret sahibi olduklarını belirtmiştir. Ancak bu kudret, fiillerin kudreti değil, sebep ve hallerin kudretidir.

فَلَمَّا رَاَوْهَا قَالُوا اِنَّا لَضَٓالُّونَ ﴿٢٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٢٧﴾

26-27. "Bahçeyi gördüklerinde ise, 'herhalde yanlış yere gelmişiz' dediler; yok yok ürünü kaybetmişiz dediler."

Bahçeyi gördüklerinde ise 'herhalde yanlış yere gelmişiz' dediler. Yani yolumuzu şaşırmışız. Bahçe sahiplerine göre yollarını şaşırdıkları için mahsullerine ulaşamamışlar. Daha sonra yollarını şaşırmadıklarını, ancak işledikleri suçtan ötürü ürünlerin bereketinden mahrum bırakıldıklarını anladılar. Yaptıklarını hatırladılar, buna pişman oldular, boyun eğerek Cenâb-ı Hak'a yö-

---

41 "el-Hard" kelimesi ciddiyet ve kasıt anlamına gelir. Arapça'da (حَرَدَ - يحْرِدُ - حَرداً) "kastetti" demektir. Âyet-i kerîmede (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ) denir. "el-Hardu", menetti anlamınadır. Âyet de bu mânada tefsir edilmiştir. "Harrade'ş-şey'e" (حَرَّدَ الشيئَ) menetti demektir. Şair şöyle der:

كأن فدائها إذا حرّدُوه أطافوا حوله سلك يتيم

(O köyün) yiyeceği buğdaylar, bir kenara ayırıp yığdıkları zaman (o kadar az ki) sanki bir kuşun durduğu yer kadardır.
Bu kelime "cerradûhu" (جَرّدُوه) şeklinde de rivayet edilmiştir. Mânası "Onu samandan ayıkladılar" şeklindedir. İbnü'l-A'râbî şöyle der: el-Hardu, kastetmek, menetmek, öfkelenmek ve gazap etmek mânalarınadır. Bütün bu anlamlar (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قَادِرِينَ) âyeti açısından uygundur. Bazı tefsirlerde bahçe sahiplerinin köylerinin adının Hard olduğu rivayet edilir. Ferrâ şu açıklamayı yapar: Cenâb-ı Hak (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ) derken "Onlar kendi nefislerinde (fakirlere) vermeme düşüncesi ve bir kudret üzere oldukları halde erkenden yola düşüp gittiler" demek istemektedir. Bir kimse diğerine (قَدْ أقْبلتُ قِبَلَكَ وقَصَدتُ قصدَك و حرّدتُ حردَكَ) dediği zaman mânası "Senin tarafına doğru yöneldim" demektir. Ferrâ açıklamasına devamla şöyle der: Bir beyitte şöyle söyledim:

وجاء سيلٌ كان من أمر الله يحردُ حردَ الجنة المغلة

"Yahridu harde" derken, "onun tarafına doğru yöneliyor" demek istiyor. Ferrâ bir başkasının da (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ) âyetine "Onlar varlıklı oldukları halde menettiler ve vermediler" mânasını vermişlerdir. "Kādirîne" kelimesi hal olarak nasbolmuştur. Ezherî *Kitâbü'l-leys* isimli eserinde (وَغَدَوْا عَلٰى حَرْد) âyetine, "Onlar ciddiyet içinde erkenden yola düşüp gittiler" şeklinde bir mâna vermiştir. Ezherî "Ben kelimeyi böyle kayıtlı buldum. Ama doğrusu "alâ haddin", yani "menetmek üzere" şeklindedir der. Ve Ferrâ'nın da böyle söylediğini belirtir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "hrd" md.).

42 Sözlük mânası açısından geniş bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ğll" ve "hrd" md.leri.

neldiler, O da tövbelerini kabul etti. Buna göre "Şüphesiz biz vaktiyle bahçe
sahiplerine belâ verdiğimiz gibi onlara da belâ verdik"[43] âyeti bu anlamda ola-
bilir: [§] Yani "biz bahçe sahiplerine belâ verdik, onlar hatırlayıp tövbe ettiler 26
ve böylece azapları kaldırıldı. Mekkeliler ise tövbe etmediler, bu sebeple de
onlara Bedir gününün azabı geldi; tıpkı "Rab'lerine boyun eğmediler, tazarru
ve niyazda da bulunmuyorlar"[44] anlamındaki ilâhî beyanda olduğu gibi.

قَالَ اَوْسَطُهُمْ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ ﴿٢٨﴾

28. "İçlerinde aklı başında biri şöyle dedi: 'Ben size Allah'ın yüceliğini dile getirmelisiniz!' dememiş miydim?."

İçlerinde aklı başında biri şöyle dedi, yani onların en mutedil olanı. **Ben size 'Allah'ın yüceliğini dile getirmelisiniz! dememiş miydim?** Bunun mânası şöyle olabilir: "Sabah namazını kıldıktan sonra çıksaydınız ya!" Âyetin "İnşallah" demek sûretiyle istisna yapsaydınız ya!" anlamına gelmesi de mümkündür. Daha önce istisnada tesbih anlamının da bulunduğunu belirtmiştik; çünkü tesbihte, bütün işlerin Allah'ın dilemesiyle (meşîet) meydana geldiğini ve başkasının değil, sadece O'nun değiştirip dönüştüren olduğunu ikrar etme söz konusudur.

قَالُوا سُبْحَانَ رَبِّنَٓا اِنَّا كُنَّا ظَالِمٖينَ ﴿٢٩﴾

29. "Şöyle cevap verdiler: 'Rabb'imizin şanı yücedir. Doğrusu biz haksızlık etmişiz.'"

Rabb'imizin şanı yücedir dediler meâlindeki ifade, onların Allah Teâlâ'yı bir kabul ettiklerini ve O'nu noksanlıklardan uzak tuttuklarını gösterir. **Doğrusu biz haksızlık etmişiz** cümlesi ise işledikleri günahları itiraf ettiklerini ve Allah'a dönüş yaptıklarını gösterir. Tövbelerinin tamamı ise şu ilâhî beyandadır:

---

43 el-Kalem, 68/17.

44 "Andolsun, biz onları sıkıntıya düşürdük de yine Rab'lerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlar" (el-Mü'minûn, 23/76).

فَاَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ ﴿٣٠﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَٓا اِنَّا كُنَّا طَاغِينَ ﴿٣١﴾

30-31. "Ardından birbirlerini kınamaya başladılar. 'Yazıklar olsun bize!' dediler, 'Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!'"

Müfessirler şöyle demiştir; **Ardından birbirlerini kınamaya başladılar,** yani biri diğerine yönelip "sen mahsulü geceleyin toplamamızı istedin", diğeri de ona "bu, senin yaptığın işti" demek suretiyle birbirlerini kınadılar. Ancak şu tevil, hiçbir anlamı olmayan bir yorumdur. Çünkü böyle bir ifade, her birinin kendi şahsını işlenen günahtan uzak tutmasını gerektirir. Halbuki daha
27 önce [§]"Rabb'imizin şanı yücedir. Doğrusu biz haksızlık etmişiz" ve "Yazıklar olsun bize! dediler, Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!" ifadesi ile günahlarını ikrar ettikleri daha önce geçmişti. Ayrıca nasıl oluyor da "Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!" ifadesiyle de itiraf ettikleri günahlarından kendilerini aklamaya çalışmaktadırlar? Bu anlamsız bir yorumdur. Aksine "Ardından birbirlerini kınamaya başladılar" beyanının anlamı *-en doğrusunu Allah bilir-* onlardan her birisinin kendi kendine pişmanlık duyduğu, ya da her birinin kendi nefsine pişmanlıkla yöneldiği şeklindedir. Ancak bu şekildeki bir yorum "Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!" âyetine uygun düşer. "Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azmış ve sapmıştık!" meâlindeki beyan, tövbenin tam olarak yapıldığını gösterir. Burada yaptıklarından dolayı üç şekilde pişmanlık duydukları anlaşılmaktadır: Biri, kendilerini zulüm ile nitelemeleri, ikincisi kınamaları, üçüncüsü ise azgınlıkla nitelemeleridir.

عَسٰى رَبُّنَٓا اَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَٓا اِنَّٓا اِلٰى رَبِّنَا رَاغِبُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Belki, Rabb'imiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Biz artık Rabb'imizden bunu diliyoruz."

Belki, Rabb'imiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Bu beyan, "Rabb'imize tövbe ettiğimiz ve O'na yöneldiğimiz takdirde, bundan daha hayırlısını bize verir" anlamındadır. Çünkü günahlarında ısrar ettikleri takdirde daha hayırlısının olması mümkün değildir. Zaten işledikleri günahlardan ötürü ürünlerin bereketinden mahrum bırakıldıklarını itiraf etmişlerdir. Dolayısıyla bu âyetin anlamı zikrettiğimiz şekilde olur. Bu beklentinin âhirete yönelik

olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda "Tövbe ettiğimiz ve O'na yöneldiğimiz takdirde **Belki, Rabb'imiz** âhirette **bize bunun yerine daha iyisini verir** demiş olurlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

Biz artık Rabb'imizden bunu diliyoruz beyanı, "Rabb'imizin katında bulunan iyilik ve lütufları diliyoruz" veya "Rabb'imizin günahlarından tövbe edenlere vâdettiklerini diliyoruz" anlamındadır.

كَذٰلِكَ الْعَذَابُ وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٣٣﴾

33. "İşte ceza budur. Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!"

İşte ceza budur. Yüce Allah sanki Mekkeliler'e hitap etmekte ve dünyadaki azabın en güvende veya en gafil oldukları bir anda başlarına geleceğini belirtmektedir. Tıpkı bahçe sahiplerinin söz konusu mahsulü devşireceklerinden ve bunu kaybetmeyeceklerinden emin oldukları bir anda bahçelerinin ve ürünlerinin yok olması gibi.

[§]Âhiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi! Bu âyet, 28
azabı bilmeyen ve ona iman etmeyenlerin başlarına da geleceğine işaret etmektedir. Çünkü onlar, âhiretteki azaba iman etmiyor ve onu bilmiyorlardı. Cenâb-ı Hak, -her ne kadar bilmiyorlarsa da- onlara azabı getirmiş ve bilmemelerini mazeret olarak kabul etmemiştir. Çünkü karşılarına öyle bir vesile dikilmiştir ki üzerinde düşündükleri takdirde âhirette azap olduğunu bilirler ve ikna olurlar. Bu durum, cehaletinden dolayı bile olsa tevhide ve Allah'a iman etmeyenlerin geçerli bir mazeretlerinin olmadığının delilidir. Ancak söz konusu cehalet, yaratılıştan gelen bir cehaletse, bu başkadır. Çünkü bu durumda cehalete götüren şey, kişinin bilgiye ulaşmaktaki yetersizliğidir. Şayet öğretecek birini bulmaktaki bu yetersizlik olmasaydı, kendisine yaratıcının varlığı ve Cenâb-ı Hakk'ın birliğine dair bilgiyi gösterecek birisini bulurdu.

اِنَّ لِلْمُتَّق۪ينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّع۪يمِ ﴿٣٤﴾

34. "Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rab'leri katında nimetlerle dolu cennetler vardır."

Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rab'leri katında nimetlerle dolu cennetler vardır. Âyetin beyanı, takvâya, yani İslâm'a sarılanlara teşvik ifade etmektedir.

اَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ ﴿٣٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٦﴾

35. "Öyle ya, emrimize boyun eğenleri, o günahkârlar gibi mi tutacağız?"

35. "Size ne oluyor, ne biçim hüküm veriyorsunuz?"

Öyle ya, emrimize boyun eğenleri, o günahkârlar gibi mi tutacağız? beyanı "Allah'tan başka her şeyi, Allah'a ait kılan ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmayan kimseyi, günah işleyip Allah için olması gereken her şeyi gerek ibadet ve gerekse isimlendirmede Allah'a ortak koşan kimse gibi mi tutacağız?" anlamındadır. Ya da âyeti şöyle anlarız: Cenâb-ı Hak, müminlerin dostu, günahkârların da düşmanı olduğunu açıklamakta ve şöyle demektedir: "Düşmanlarım, dostlarımı kendileriyle bir tutacağımı ve ikisini aynı seviyede mi kabul edeceğimi iddia ediyorlar? Bunu yapmayız. Zira bunda hikmeti gözetmeme vardır. Çünkü hikmet, dost ile düşmanı birbirinden ayırmayı gerektirir. İkisini bir tutmada ise hikmet kaybolur".

29 [§]**Size ne oluyor** da dostumu düşmanımın seviyesine ya da düşmanımı dostumun mertebesine çıkaracağımı iddia ediyorsunuz? **Ne biçim hüküm veriyorsunuz?** Ya da "Verdiğiniz hükmü herhangi bir kitap getirmediği veya hiçbir akıl böyle söylemediği halde bu hükmü size verdiren nedir? Bunu nasıl umuyorsunuz?" Yahut "Ne oluyor da Rabb'inizin haksızlık yapacağına hükmediyorsunuz?" Çünkü kıymet ve değer yurdunda (âhiret) dost ile düşmanı bir tutmak haksızlıktır.

Öyle ya, emrimize boyun eğenleri, o günahkârlar gibi mi tutacağız? Bu âyetin iki gruba cevap olması uygundur: Yeniden dirilmeyi inkâr edenler ve âhirette kendilerine ikram edilecek nimetler konusunda müminlere ortak olacaklarını iddia edenler. Yeniden dirilmeyi inkâr edenlere karşı bu âyetle şöyle delil getirilir: Akıl, dost ile düşman ve şükreden ile nankörün birbirinden ayırt edilmesini gerektirir. Yeniden dirilmeyi inkâr ettiğiniz takdirde, Allah Teâlâ'nın boyun eğen ile günahkârı, mümin ile kâfiri, dost ile düşmanı bir tutacağını iddia etmiş olursunuz. Bunu yapan kimse akılsızdır ve hikmet sahibi olması uygun değildir. Yeniden dirilmeyi inkâr etmede akılsızlığı hayata geçirme ve haksızlığı kabul etme durumu söz konusudur. Çünkü dost ile düşmana aynı karşılığı (ceza) vermek haksızlıktır.

[Dünyada Allah Dostlarıyla Düşmanları Neden Meşakkat ve Nimet Açısından Birdir?]

Diğer hususu, yani dünyadaki menfaat ve sıkıntılarda, lezzet, şiddet ve belâlarda (Allah dostlarıyla düşmanlarının arasındaki) eşitliği gerekçe göstererek âhirette de böyle olacağını iddia edenlere gelince; onlara şöyle cevap verilir: Dünya, dost ile düşmanın, mümin ile kâfirin ortaya çıktığı[45], âhiret ise dostluk ve düşmanlığın karşılığını bulduğu yurttur. [§]Dolayısıyla dostluk ve düş- 30
manlığın ortaya çıktığı dünya yurdunda Allah dostlarıyla düşmanlarının aynı lezzeti ve belâyı tatmaları mümkün olmaktadır. Ancak cezanın gerçekleşeceği âhiret yurdunda bu iki grubun aynı olmaları mümkün değildir. Zira ceza, daha önce yapılmış olan dostluk ve düşmanlık içindir. Hikmet, her ikisine verilecek karşılığın birbirinden ayırt edilmesini gerektirir. Buna göre hikmetin gözetilmemiş olacağından dolayı boyun eğenin günahkârla aynı muameleye tâbi tutulması mümkün değildir. (Dünyada) imtihan açısından, ikisinin imtihanının da ayrı olmasını gerektiren bir sebep bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu açıdan ikisi arasında bir eşitlik (ittifak) bulunabilir. Ayrıca dünya imtihan yurdu olduğundan dolayı, şayet dünyada ikisi arasında bir ayırım olursa o zaman imtihan, sınırının dışına çıkar. Şunu söyledik: Allah dostlarıyla düşmanlarının dünyada aynı olmamalarını beklemek, imtihanı tanımının dışına çıkarmaktır. Çünkü imtihan korku ile ümit ve teşvik ile korkutma esasına dayanır. Şayet dünyada dost ile düşman ayırt edilirse ve dosta genişlik düşmana darlık verilirse, dostluk zorunlu olarak tercih edilir. Zira düşmanlığı tercih ettiği takdirde sıkıntı verileceğini ve derhal azaba uğrayacağını bilen birisi, bu tutumunu hemen terkeder ve dostluğa yönelir. Bu durumda da imtihan ortadan kalkar. Buna bağlı olarak hikmetin devam etmesi için, imtihan yurdunda dost ile düşmanın bir tutulması mümkün, âhirette ise mümkün değildir. Çünkü âhiret, ceza yurdudur ve akıl, ikisinin alacağı karşılık arasında ayırım olmasını gerektirir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Size ne oluyor! Hakîmlerin en hakîminin akılsız olduğunu iddia ederek **ne biçim hüküm veriyorsunuz?** Çünkü O'nun karşılık vermede dost ile düşmanı bir tutacağını iddia ediyorsunuz. Oysa bu akılsızlığın (sefeh) zirvesidir? Ya da "Hâkimlerin hâkimi ve âdillerin en âdilinin, haksızlık edeceğine nasıl hükmediyorsunuz?" Çünkü ikisini bir tutmak haksız olduğu halde, ikram yurdunda iki grubu bir tutacağını iddia ediyorsunuz. Halbuki onlar Allah'ın hâkimlerin en hâkimi olduğunu ikrar ediyorlardı.

---

[45] Yazma metinde olmamasına rağmen tahkike yerleştirilen "لا"yı dikkate alırsak mâna "dostluk ve düşmanlığın ortaya çıkmadığı yurttur" şeklinde olur. Metin her iki mânaya da muhtemeldir (Çeviren).

اَمْ لَكُمْ كِتَابٌ ف۪يهِ تَدْرُسُونَۙ ﴿٣٧﴾ اِنَّ لَكُمْ ف۪يهِ لَمَا تَخَيَّرُونَۚ ﴿٣٨﴾

37-38. “Yoksa elinizde okuduğunuz bir kitap var da orada, dilediğinizin sizin olacağı mı yazılı?”

Yoksa elinizde okuduğunuz bir kitap var da. Allah Teâlâ, öncelikle onlarla hikmetin gereğine göre tartışmaktadır. Şöylesine: Sizler biliyorsunuz ki hikmet bu iki zümrenin birbirinden ayrı tutulmasını gerektirir. Şayet siz her iki zümrenin bir tutulmasının hikmete uygun olduğunu iddia ediyorsanız hikmetin onları birbirinden ayırmayı gerektirdiğini biliyorsunuz. Eğer bunun bir kitapta olduğunu iddia ediyorsanız, size Allah Teâlâ’nın katından hangi kitap geldi de sizinle dostlarını bir tutmayı gerektirdi? Hangi elçi, âhiret nimetleri açısından dostlarla bir tutulacağınızı haber verdi? Daha sonra Allah Teâlâ tar-
31 tışmayı kitap üzerinde yürütmektedir. Oysa Arap müşrikleri, [§]ne kitaba ne de peygambere iman ediyorlardı. Şayet bunlara iman etselerdi “Bizim bir kitabımız var, onu okuduk ve zikrettiklerimizi, iddia ettiklerimizi onda gördük, bir peygamber de bize bunu haber verdi” diyebilirlerdi. Ancak onlar, bunlara iman etmedikleri için Cenâb-ı Hakk’ın zikrettiği bu yöntem onlara karşı bağlayıcı bir delil olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Orada, dilediğinizin sizin olacağı mı yazılı? Yani “Söz konusu kitapta dilediklerinizin sizin olacağı haberini mi buluyorsunuz?”

اَمْ لَكُمْ اَيْمَانٌ عَلَيْنَا بَالِغَةٌ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ اِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَۚ ﴿٣٩﴾

39. “Yoksa ‘Ne hüküm verirseniz o mutlaka sizindir’ diye tarafımızdan lehinize verilmiş kıyâmet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?”

Yoksa ‘Ne hüküm verirseniz o mutlaka sizindir’ diye tarafımızdan lehinize verilmiş kıyâmet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var? Bu beyan da aynı şekilde önceki ifadeyle irtibatlıdır. Yani “Allah’ın hüküm verdiğiniz gibi yapacağına dair yemin ettiğini mi gördünüz?” Bu beyan “Yoksa Allah’ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?” meâlindeki beyan gibidir. Allah Teâlâ bu âyette öncelikle onlara bir kıyas yapmakta ve “De ki, ‘O, bunlardan iki erkeği mi iki dişiyi mi haram kıldı?’” diye sormaktadır. Kıyas ve akıl yoluyla söylediklerini ispat edemedikleri zaman “Yoksa Allah’ın size böyle buyurduğuna şa-

hit mi oldunuz?”[46] şeklinde delil getirmektedir. Onlar buna şahit olmadıklarını ve iddia ettiklerinin de anılan yöntemin dışında ispatının mümkün olmadığını biliyorlardı. İddialarının hiçbirini ispat edemeyince, iddialarının geçersiz olduğunu anlamış oldular. Burada da durum aynıdır: Cenâb-ı Hak, kendilerinden hikmet, kitap veya müşahede yöntemiyle delil getirmelerini istemektedir. Bu yöntemlerden hiçbiriyle iddialarını ispatlamayadıklarına göre, hangi açıdan Allah Teâlâ’nın bunu yapacağına şahitlik etmektedirler. “Eymânun bâliğa” (أيمانٌ بَالِغَةٌ), “tekitli yeminler” ya da “Allah’tan size ulaşmış sözler” anlamındadır.

سَلْهُمْ اَيُّهُمْ بِذٰلِكَ زَع۪يمٌ ﴿٤٠﴾

[§]*40. “Sor onlara: İçlerinden kim buna kefil oluyor?”* 32

Sor onlara: İçlerinden kim buna kefil oluyor? Onlar, bütün bunlara rağmen, kendilerine tanıklık edecek hiçbir delil olmadığı halde davalarını inatla sürdürmektedirler. O halde onlara soruver: Kefilleri kimdir, yani durumun onların iddia ettiği gibi olduğuna kim kefildir?

اَمْ لَهُمْ شُرَكَٓاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَٓائِهِمْ اِنْ كَانُوا صَادِق۪ينَ ﴿٤١﴾

41. “Yoksa onların (kendilerine akıl veren) ***ortakları mı var? Doğru söylüyorlarsa, haydi getirsinler ortaklarını!”***

Yoksa onların (kendilerine akıl veren) ortakları mı var? Doğru söylüyorlarsa, haydi getirsinler ortaklarını! Yani onların kıyâmet günü kendilerine şefaat edecek ortakları mı var? Bazıları ise âyete şöyle mâna vermişlerdir: “Yoksa onların yanlarında kitap bulunan şahitleri var da durumun kendilerinin dediği gibi olduğuna şahitlik mi ediyorlar?”

يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ ﴿٤٢﴾

42. “İş ciddileşip paçalar sıvandığı gün, secdeye çağrılırlar ama bunu yapamazlar.”

---

46 “Ve deveden iki, sığırdan da iki. De ki, ‘O, bunlardan iki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerindeki yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah’ın size böyle buyurduğuna şahit mi oldunuz?” Bilgisizce insanları saptırmak için Allah hakkında yalan uyduran-dan daha zâlimi kimdir? Allah, o zâlimler topluluğunu asla doğru yola iletmez” (el-En‘âm, 6/144).

Paçalar sıvandığı gün. Yani, korku ve şiddetle tehdit edilen gün açığa çıktığı gün. Âyet metninde geçen "es-sâk" (السّاق) kelimesi şiddet anlamındadır. Bu kelimeye "es-sâk" denilmesi, insanların şiddetlerinin bacaklarında belirmesi dolayısıyladır. Çünkü yükleri onlarla taşırlar. Bu nedenle yüce Allah "bacak" anlamındaki "sâk" (ساق) kelimesini zikretmiş bununla kinâye yoluyla "şiddet"i kastetmiştir. Şöyle bir açıklama da yapılmıştır: İnsanlar bir sıkıntı ve belâya mâruz kaldıklarında paçalarını sıvarlar. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, bacakları zikretmiş kinâye yoluyla şiddeti kastetmiştir. Yoksa bacak kelimesiyle, gerçek bacak kastedilmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[**Secdeye Çağrılmanın Anlamı**]

Secdeye çağrılırlar. Buradaki davet, yaşadıkları halin davet etmesi olabileceği gibi emir daveti de olabilir. Yaşanan halin daveti şöyle olur: İnsanların başlarına şiddetli bir durum geldiğinde ve daraldıklarında korkup secdeye kapanmak gibi bir âdetleri vardır. Onların başına gelen hal ve şiddetin de bu şekilde onları secdeye davet etmesi mümkündür. Secdeye yönelirler ama yapamazlar. Buna göre "Secdeye çağrılırlar" meâlindeki ifade, içerisinde bulundukları hal, onları secdeye davet eder şeklinde olur ki halin daveti budur. Secde etmelerinin emredilmesi ve bu şekilde imtihan edilmeleri de mümkündür. Şayet yorum, davetin emir daveti olduğu şeklinde yapılırsa bunun kıyâmet günü gerçekleşmesi muhtemeldir. Ölüm anında olması da mümkündür. Şayet halin daveti ise bu, ölüm anındadır.

33 [§] Ayrıca secdenin emredilmesi iki şekilde olabilir: Biri gerçekten bu fiilin kendisi olabilir. Diğeri ise teslim olma ve boyun eğme şeklinde olabilir. Kur'ân'da zikredilen ve bizzat secdenin kastedildiği her secde âyetinin okunmasında secde etmek vacip değildir. Teslim olma ve boyun eğme kastedilen her secde âyetinde ise secde etmek vaciptir. Şayet secde kâfirler hakkında kullanılıyorsa, bu inanç açısından boyun eğme anlamında olup, secde fiilinin kendisi kastedilmez. Müslümanlara gelince, onlar inanç itibariyle teslim olduklarından onların fiil yönünden teslim olmaları gerekir. Söz konusu durumun, şiddet ve korkular bizzat müşahede edilince Allah'a teslim olma ve boyun eğme anlamına gelmesi de mümkündür ki bu anda boyun eğmeleri kabul edilmeyecektir. Çünkü orası imtihan yurdu değil, amellere karşılık verme yurdudur.

İkincisine gelince secde, nefsi istenilen doğrultuda itaat ederek feda etmektir. Kişi ölüme yaklaştığında ise nefsini feda etmesi değil, ruhunu vermesi istenir. Şayet Allah'ı inkâr etmiş ise çekilip alındığı takdirde gideceği yerin azap olduğunu bildiğinden, ruhunu vermek zor ve sıkıntılı olur. Bunu kesinlikle

istemez. Tıpkı Resûlullah'ın (a.s.) şöyle buyurduğu gibi "Kim Allah'la karşılaşmaktan hoşlanmazsa Allah da onunla karşılaşmak istemez; kim de Allah'la karşılaşmak isterse Allah da onunla karşılaşmak ister". Resûlullah'a (a.s.) bu durum sorulduğunda "Bu, ölüm anındadır" cevabını vermiştir[47]. Kişi ölümden sonra başına gelecek olan ve hoşlanmadığı şeyleri görünce ruhunun alınmasını istemez. Şayet "secdeye çağrılırlar" meâlindeki beyan, ölüm anında ise "ama bunu yapamazlar" anlamındaki beyan da bu anlamda olur. Mümin ise kendisi için hazırlanan ikramları görünce, bu ikramlara ulaşmak için ruhunun süratli bir şekilde alınmasını ister. Şayet söz konusu emir, dirilmeden sonra verilecekse ve secdeden de gerçek anlamda secde kastediliyorsa, dünyada iken secde ile imtihan edilmeleri Allah'a ulaşacak bir menfaat veya O'nun bir ihtiyacı olduğu
için değil, [§]kendileri için olduğunu hatırlatmak amacına mâtuftur. Zira im- 34
tihan, Allah'ın erişeceği bir menfaat için olsaydı kıyâmette secde etmelerine engel olunmazdı. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kelâmcıların çoğu şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ'nın dirilmeden sonra onları secde ile imtihan etmesi mümkün değildir. Çünkü orası imtihan yurdu değildir. Secde emri, azarlama anlamına gelir. Câfer b. Harb da emrin, bu şekilde azarlama anlamında olduğunu iddia etmiştir. Bir kimse zengin olup malı elinden gittiğinde ve zengin iken zekâtını vermemiş, haccını yapmamış ise "Şimdi haccını yap ve şimdi zekâtını ver!" denilir. Bununla onun söz konusu fiili yapması kastedilmez, hatırlatma ve azarlama kastedilir. Kelâmcıların bu söyledikleri mümkün olabilir. Bizim zikrettiğimiz şekillerde de secde ile imtihan edilmeleri mümkündür. Bu da imtihan edilenlere, secdelerinin menfaatinin Cenâb-ı Hakk'a değil, kendilerine döneceğinin gösterilmesidir.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın **ama bunu yapamazlar** meâlindeki beyanın, hal ve sebeplere güç yetirme anlamındaki istitâatın bulunmamasına ilişkin olması mümkündür. Ya da başlarına gelen meşguliyet ve korkudan dolayı bunu yapamamaları anlamında da olabilir.

خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ اِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

43. "O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. Halbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı."

---

47 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 420; Buhârî, "Rikāk", 41; Müslim, "Zikir", 14-17.

Halbuki onlar, yapabilecek durumda iken de secdeye çağrılmışlardı. Bu beyandan, farzların uzuvların sağlıklı olmaları halinde farz olduğu sonucu çıkmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

فَذَرْن۪ي وَمَنْ يُكَذِّبُ بِهٰذَا الْحَد۪يثِۜ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَۙ ﴿٤٤﴾

44. "Sen bu sözü yalan sayanı bana bırak! Biz onları bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz."

Sen bu sözü yalan sayanı bana bırak! Bu beyanda geçen söz anlamındaki "hadîs", Kur'ân olabilir. Bunula yeniden dirilmenin kastedilmiş olması da mümkündür, hatta bu daha kuvvetli bir ihtimaldir.

35 **[§]Biz onları bilemeyecekleri bir şekilde yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz** ifadesine gelince; İbn Kuteybe şöyle demiştir: "İstidrâc, Allah Teâlâ'nın onları helâke aşama aşama yaklaştırmasıdır"[48]. "Yavaş yavaş azaba doğru çekeceğiz" ifadesinin nimet verme ve mühlet vermek sûretiyle bu nimetin şükrünü unutturma olduğu, bundan dolayı azap ve helâkin üzerlerine yağacağı anlamında olduğu da söylenmiştir.

وَاُمْل۪ي لَهُمْۜ اِنَّ كَيْد۪ي مَت۪ينٌ ﴿٤٥﴾

45. "Onlara mühlet veriyorum; ama benim planım çok sağlamdır."

[Allah'ın Hilesi ve Tuzağı]

Onlara mühlet veriyorum; ama benim planım çok sağlamdır. Esasen "keyd", "mekr" ve "istidrâc" kelimeleri aynı anlama gelir. Ortak anlam, Cenâb-ı Hakk'ın kişiyi güven içinde olduğu halden alması ve helâke sürüklemesidir. Kelime, insanlar hakkında kınanacakları bir tarzda kullanılır. Söz konusu fiiller, Allah Teâlâ'ya zatına ait bir isim olmamak kaydıyla izafe edilir. Çünkü O'nun mâkir (hile yapan), kâid (tuzak kuran) ve müstedric (derece derece helâke yaklaştıran) olarak isimlendirilmesi caiz değildir. Gerçekte bu ceza, bir "tuzak, hile" değildir. Ancak bazan cezaya verilmesine sebep olan fiilin ismi verilebilir. Tıpkı ceza kötülük olmadığı halde, "kötülüğün cezasına kötülük"

48 bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, s. 166.

denilmesi gibi. Ve aynı şekilde haddi aşmanın cezasına haddi aşmak denildiği gibi. İşte bunun gibi hile ve tuzağın cezasına da gerçekte hile olmadığı halde, hile ve tuzak denilmiştir. Yahut şöyle deriz: Hile yapan ve tuzak kuran bunu dostu ve yakını için yaptığı zaman yerilir, fakat düşmanı için hile yapıp tuzak kurarsa, bunda bir sakınca görülmez ve bunu yapan zem de edilmez. Allah'a izafe edilen hile ve tuzak ise dostlarına değil, düşmanlarının başlarına gelecektir. Dolayısıyla bu tabirde Allah hakkında hoş görülmeyecek bir mâna söz konusu olmaz.

Ayrıca aslolan fiile bakılmasıdır: Allah'a nispet edilmesi hakikat anlamında mıdır yoksa mecaz anlamında mı? Eğer mecaz anlamında ise bu kelime Allah Teâlâ'ya isim olarak verilmez. Çünkü Allah'a; "kâtib" (الكاتب), yani ya-
zan "nâfihü rûh" (نافخ الروح), yani ruh üfleyen, [§]"kâid" (الكائد), yani hile yapan 36
ve "mâkir" (الماكر), yani tuzak kuran denilmesi caiz değildir. Çünkü bu fiiller gerçek anlamda O'ndan zuhur etmez. Fakat gerçek mânayı ifade etmek için yaptığı fiillerin O'na isim olarak nispet edilmesi yanlış olmaz. Çünkü biz O'nu "mun'im" (المنعم), yani nimet veren, "mufdıl" (المفضل), yani lütufta bulunan, "hâlik" (الخالق), yani yaratan ve "rahmân" (الرحمن), yani rahmet eden olarak isim vermemiz doğru olur. Zira O, "in'âm" (انعام), yani nimet verme, "ifdâl" (افضال), yani lütfetme ve "halk" (خَلْق), yani yaratma fiilleri gerçek mânada O'ndan sadır olur.

"Metîn" (متين) kelimesi güçlü ve sabit anlamındadır. "Benim planım çok sağlamdır" ifadesi ise, "dostlarımın lehinde düşmanlarımın ise aleyhinde kurduğum tuzak kesindir" anlamındadır. Fakat onun kurduğu tuzak, düşmanın tuzağı ve hilesi gibi değildir. Zira düşmanın hilesi, şeytanın hilesi ve tuzağı sayesindedir. Şeytanın hilesi ve tuzağı ise zayıftır[49]. Allah'a nispet edilen hile ve tuzak gerçektir, gerçek ise güçlüdür, kesindir ve onu defedecek bir şey de yoktur. Şeytanın hilesi ve tuzağı ise bâtıldır ve bâtıl için istikrar söz konusu değildir. Aksine o, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanda belirtildiği gibidir: "Kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan"[50].

اَمْ تَسْـَٔلُهُمْ اَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٦﴾

---

49 Müellif "İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise bâtıl dâva uğrunda savaşırlar. Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır" beyanına işaret etmektedir (bk. en-Nisâ, 4/76).

50 "Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmüş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır" (İbrâhim, 14/26).

46. "Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı altında kalmaktan mı çekiniyorlar?"

Yoksa, sanki sen onlardan bir ücret istiyorsun da bunun ağırlığı altında kalmaktan mı çekiniyorlar. Aslında peygamberler (a.s.), insanları akıl ve fıtratın kabullenmekte zorlanacağı inanç ve davranışlara davet etmemişlerdir. Aksine akıl ve fıtratın rahat ve kolayca benimseyeceği esaslara davet etmişlerdir. Çünkü onlar birden fazla ilâha ibadet ederlerken, peygamberler Allah'ın birliğine inanmaya ve ibadet etmeye davet etmişlerdir. Bir tek ilâha ibadet etmek, birden fazla ilâhlara ibadet etmekten daha kolaydır. Aynı şekilde onları doğruluk ve yüce ahlâkî değerlere uymaya davet etmişlerdir, bunları kabul etmek de kolaydır. Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: "Yoksa onlara bir ücret yükledin de bu onlara ağır geldiği için mi gerçekte kabul etmek kolay olduğu halde senin davetini kabul etmediler?" Bu durumda ifade, onların akıllarının zayıf olduğunu vurgulamak anlamına gelir.

اَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُبُونَ ﴿٤٧﴾

37 ***[§]47. "Yahut gayp bilgisine sahipler de oradan mı alıp yazıyorlar?"***

Yahut gayp bilgisine sahipler de oradan mı alıp yazıyorlar? Bu cümle, birkaç anlama gelebilir: Bunlardan biri, onların gayp bilgileri mi var ki bununla müslümanları mücrimlerle bir tutacağımızı iddia etmektedirler? Onların veya geçmişlerinin yanında gaybın bilgisi yazılı da onu kitaplarında bulup sonradan gelenlere öğrettiler de bununla mı sana hasım oluyorlar? Sonra onlar ne kitaba ne de peygamberlere iman eden bir kavimdir. O halde kendilerine verdiğin haberler konusunda nasıl sana hasım olup seni yalanlamaktadırlar? Halbuki yalancılıkla itham etmek, ancak aksini ispat eden bir bilgi ile yapılabilir ve sözünü ettiğimiz iki durumdan biriyle teyit edilir. Ya da bu âyet, "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ve bize şefaatçi olsunlar diye ibadet ediyoruz"[51] diye beyan ettikleri zanlarına karşı delil getirmek için nâzil olmuştur. Onları, bu iddiayı ileri sürmeye sevkeden nedir? Yoksa onların bir gayp bilgisi var da oradan mı alıp yazıyorlar? Yahut da söz konusu

---

51 Müellif merhum şu âyetlere işaret ediyor: "Sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz" (ez-Zümer, 39/3); "Allah'ı bırakıp, kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar. Onlara şöyle de: 'Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphe yoktur'" (Yûnus, 10/18).

topluluk, dünyevî varlık itibariyle Allah'ın dinini ve O'nun ilâh olduğunu ikrar etmeye kendilerini zorlayıp mecbur ettiler. Üzerlerine aldıkları bu yükümlülük, onları Allah'ı yücelten davranışları ve insanların Allah'a kendileriyle şükrettikleri amelleri yapmaya mecbur eder. Söz konusu ameller ise ancak Allah Teâlâ'nın peygamberleri (a.s.) aracılığıyla bilinir. Böylece kendilerine gayp bilgisini öğretecek birisine muhtaç olduklarını öğrendiler. Öyle ise Resûlullah'a (a.s.) muhtaç oldukları halde neden onun davetine icabet etmiyorlar? Yoksa onların gayp bilgileri var da onunla mı Resûlullah'a (a.s.) muhtaç olmaktan kurtuluyorlar?

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ اِذْ نَادٰى وَهُوَ مَكْظُومٌ ﴿٤٨﴾

[§]***48. "Sen, Rabb'inin hükmüne sabret; balığın yoldaşı*** (Yûnus peygam- 38
ber) ***gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti."***

[Peygamberlere Özel Hükümler]

Rabb'inin hükmüne sabret! Cenâb-ı Hakk'ın peygamberler hakkındaki hükmü üçtür: Birisi, kendilerine izin verilmedikçe, kavimlerinin verdikleri eziyetler şiddetli bile olsa helâk olmaları için beddua etmemeleridir. İkincisi, başlarına şiddetli belâlar gelse bile Allah'ın izni olmaksızın kavimlerinden ayrılmamalarıdır. Üçüncüsü, hayatlarından endişe etseler bile tebliğ görevinden geri kalmamalarıdır. Bunun dışında onların yapmaları gereken iki şey daha vardır: Birincisi, onlara sadece Allah için buğzetmelerinin emredilmiş olması. İkincisi, kavimleri kendilerine eziyet ettiklerinde kendileri için üzülmemeleridir. Aksine kavimlerine olan şefkatlerinden peygamberlerini yalanladıkları için hak ettikleri azaptan dolayı kavimlerinin durumuna üzülmeleridir. İşte bu, Rabb'inin hükmüdür. **Rabb'inin hükmüne sabret!** meâlindeki cümlenin şu mânaya gelmesi muhtemeldir: Yaptıklarından dolayı onları cezalandırma ve onlar için acele etme, bilakis Rabb'inin onlar hakkında hükmettiği azabı sabırla bekle!

Balığın yoldaşı (Yûnus peygamber) gibi olma. Hani o, öfkeli olarak seslenmişti. Bu beyan, iki anlama gelebilir. Bunlardan biri şudur: Denildi ki: Hz. Yûnus (a.s.) helâk olmaları için beddua ederek kavmine seslenmişti. Ancak bize göre kavmine yaptığı beddua gerçekleşmedi. "Zünnûn'u da (Yûnus) zik-

ret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmişti"[52] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere sadece kavmine kızmış ve onlardan ayrılmıştı. Ama kavminden ayrılmamalıydı. Dolayısıyla Allah Teâlâ Resûlullah'a (a.s.) şöyle diyor: Rabb'inin kavminden ayrılmaman konusunda verdiği hükme sabret! Allah Teâlâ'dan kendisine izin verilmeden kavminden ayrılan **Balığın yoldaşı gibi olma!**

39 [§]İkincisi ise Hz. Yûnus (a.s.), kavminin eziyetlerine sabretmedi, aksine onlardan ayrıldı ve balığın kendisini yutması olayı ile karşı karşıya kaldı. Sonra kendisini balığın karnından kurtarması için Allah Teâlâ'ya duaya yöneldi. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (a.s.) şöyle buyuruyor: Kavminle beraber olmaya sabret ve balık yoldaşı gibi olma! Çünkü o, kavmine sabretmedi ve anılan durum başına geldi. Öyle ki karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım"[53] diye yalvardı. Onun başına gelenler senin başına da gelebilir.

Hz. Yûnus'un (a.s.) balığın karnında iken dua etmesi sebebiyle kınanması ve azarlanması mümkün değildir. Çünkü bu, başına gelen bir azaptır. Kişinin azaba sabretmesi gerekmez. Aksine bunun kaldırılması için Allah'a yalvarması gerekir. Kınanması ise sadece kavminden ayrılması ve onlarla birlikte olmaya sabretmemesi yüzündendir.

لَوْلَٓا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّه۪ لَنُبِذَ بِالْعَرَٓاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ ﴿٤٩﴾

49. "Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi o mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak ıssız bir sahaya atılacaktı."

Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi o mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak "Rabb'inin nimeti", onu tövbeye, kendine dönmeye muvaffak kılması ve tövbesini kabul etmesidir. Halbuki tövbesini kabul etmeyebilirdi. Çünkü o, söz konusu darlığı yaşayıp şiddete mâruz kaldığında ve Allah Teâlâ'nın cezası kendisini çepeçevre kuşattıktan sonra tövbe etmişti. Halbuki azap ve sıkıntı geldikten sonra tövbeyi kabul etmemek O'nun hikmetlerindendir. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanını görmez misin? "Dehşetli cezamızı gördüklerinde; 'Allah'ın birliğine inandık. O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler". Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine

---

52 "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim' diye yalvardı" (el-Enbiyâ, 21/87).

53 el-Enbiyâ, 21/87.

fayda vermeyecektir"[54]. Cenâb-ı Hak onun tövbesini kabul etmesinde Allah'ın büyük bir nimeti vardır. **Issız bir sahaya atılacaktı.** "Issız bir saha" ıssız mekân demektir. Şayet Allah onun tövbesini kabul etmeseydi, yeniden dirilme gününe kadar balığın karnında kalırdı. Ve kınanmış olarak ıssız bir sahaya atılırdı. Ancak Cenâb-ı Hak tövbesini kabul ederek ona lütufta bulunmuştur. "Sağlığı bozulmuş olarak onu ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık"[55] meâlindeki beyanda belirtildiği üzere tövbesini kabul etmek suretiyle kendisine lütufta bulunmuştur. "Mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak ıssız bir sahaya atılacaktı" meâlindeki beyan, "atılmakla cezalandırılmış olsaydı" anlamındadır. Ancak tövbesi kabul edildikten sonra ıssız bir sahaya atıldığı için kınanmamıştır.

[§]Azîz ve Celîl olan Allah'ın **Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi** 40
beyanının Arapça aslında geçen "nimet" üç yöndendi: Biri zelleyi hatırlatmaktı. Bu balığın yutması ile oldu. Çünkü kavminden ayrılmasının zelle olmadığını düşünüyordu. Çünkü kavmi dinde kendisine düşmandı. Onların ellerinden kurtulmak, dinini şerlerinden korumak ve ağızlarından Cenâb-ı Hakk'a dair kötü bir söz duymamak için ayrılmıştı.

İkincisi, onları terketmesi, kendilerini korkutmak ve tehdit etmek için olabilir. Zira Allah onlara azabı indirmeyi dilemedikçe peygamberleri kavimlerini terketmiyordu. Bu, içinde bulundukları durumu terketmeye ve onları Cenâb-ı Hak'tan korkmaya davet eden vasıtalardan biridir.

Üçüncüsü ise başkalarını bir tehdit ile korkutan kimsenin, onları hidâyete davet etmesi isabetli ve övgüye değerdir. Çünkü onlardan ayrılması, kendilerini İslâm'a davet eden unsurdur. Onlar da müslüman oldular. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bu defa onlar iman ettiler, biz de kendilerini belirli bir vakte kadar nimetlerimizle yaşattık"[56]. Saydığımız şekillerden biri yüzünden kavmini terkedenin bu ayrılışı zelle sayılmaz. Aksine bu, onun en faziletli hasletlerinden biri sayılır. Ancak buna rağmen Hz. Yûnus (a.s.) kınanmıştır. Çünkü eziyetleri şiddetlense bile peygamberler, Allah'tan izin gelmedikçe kendi kendilerine kavimlerini terkedemezler. Onun bu ayrılması ise izinsiz idi. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

54 "Dehşetli cezamızı gördüklerinde; 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz' derler. Ama azabımızı gördüklerinde artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir; Allah'ın, kulları hakkında öteden beri uygulanan yasası böyledir. İşte o zaman artık inkârcılar hüsrana uğramışlardır" (el-Mü'min, 40/84-85).

55 "Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyâmete kadar balığın karnında kalacaktı. Sağlığı bozulmuş olarak onu ıssız bir kıyıya bırakılmasını sağladık; üstüne (gölge yapması için) kabak türünden bir bitki bitirdik" (es-Sâffât, 47/143-145).

56 es-Sâffât, 37/148.

Sonra Hz. Yûnus'a göre söz konusu ayrılma, zelle değildi. "Bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti"[57] meâlindeki beyanı okuyanlar onun bu ayrılığı zelle kabul etmediğini anlar. Âyette geçen "len nakdira aleyhi" (لنْ نَقدِرَ عليه) "kudretimizin kendisine yetmeyeceğini" meâlindeki cümle "onu daraltmayacağımızı" anlamında yorumlanmıştır. Buna "Cezalandırmayacağımı-
41 zı" anlamı verenler de olmuştur. Ona göre bu ayrılma [§]bir zelle değildi, aksi takdirde bu şekilde zannetmezdi. Balığın onu yutması ve yaşadığı sıkıntılardan yaptığı hareketin zelle olduğunu anladı. Zellenin hatırlatılması da nimetlerden biridir. Sözünü ettiğimiz ikinci ve üçüncü nimetler ise Cenâb-ı Hakk'ın onu tövbeye muvaffak kılması ve tövbesini kabul etmekle ona ikramda bulunmasıdır. Allah Teâlâ'nın hükümlerinden biri de azabına uğramış ve azabın kuşattığı kimsenin tövbesini kabul etmemektir. Oysa Hz. Yûnus, Cenâb-ı Hakk'ın azabı gelip bu azabı bizzat gördükten sonra korkuyla tövbe etmişti.

Cenâb-ı Hakk'ın bu hükmünün, müminler hakkında değil de kâfirler hakkında olması da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Daha önceden inanmamış yahut inancı sayesinde bir iyilik yapmamış kimseye, Rabb'inden bazı alâmetler geldiği gün, iman etmesi fayda vermez"[58]. Bu beyanda, Rabb'inin alâmetleri gelmeden önce iman eden veya iman ettikten sonra inancı sayesinde bir iyilik yapmış olan kimseye, imanının bu vakitte fayda sağlayacağına dair bir işaret vardır. Cenâb-ı Hak kâfirler hakkında ise "Dehşetli cezamızı gördüklerinde; 'Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz putları şimdi reddetmekteyiz' derler. Artık inanmaları kendilerine fayda vermeyecektir"[59] ifadesini kullanmaktadır. Bu beyanda sözü edilen hüküm O'nun müşrikler hakkındaki hükmüdür. Yüce Allah bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Yoksa kötülükleri yapıp yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çattığında 'Ben şimdi tövbe ettim' diyenler ile kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tövbe yoktur"[60]. Yüce Allah müminler hakkında ise şöyle buyurmuştur: "Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir"[61]. Sonuç olarak bahsettiğimiz hükmün müminler hakkında değil, kâfirler hakkında olduğu kesinleşmiş oldu. Akıl da bunu kanıtlar. Şöyleki: Mümin bir hata ettiğin-

[57] "Zünnûn'u da (Yûnus) zikret! Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim' diye yalvardı" (el-Enbiyâ, 21/87).

[58] el-En'âm, 6/158.

[59] el-Mü'min, 40/84-85.

[60] en-Nisâ, 4/18.

[61] "İşte Allah bunların tövbesini kabul eder" (en-Nisâ, 4/17).

de veya büyük günah işlediğinde, bunun bir hata ve günah olduğunu bilir. O, yaptığının bir hata ve günah olduğuna dikkat çeken âyetleri ispat etmeye ihtiyaç duymaz. Bundan önce olduğu gibi, bu durumda da onun tövbesinin kabul edilmesi mümkündür. Kâfire gelince, ona göre daha önce yaptıkları hata ve günah değildir. Bu nedenle kendisini gaflet uykusundan uyaracak ve yaptıklarının günah olduğunu kendisine hatırlatacak bir delile ihtiyaç duyar. [§]Başına 42
azap ve şiddet geldiği zaman düşünmesini ve akıl yürütmesini engeller. Dolayısıyla imanı kesin ve yakîn derecesinde olmaz. Olmayınca da fayda vermez. İkincisi o, şiddeti ve azabı kendisinden gidermek için tövbeye sığınır, azap ondan kaldırılırsa tövbeye devam etmez. Tıpkı Allah Teâlâ'nın meâlen şöyle buyurduğu gibi: "Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir"[62].

[Yûnus Peygamberin Kavminin İmanı]

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Yûnus'un (a.s.) kavmi azabın kesin olarak başlarına geleceğini anladıktan sonra iman ettiler ve bu iman kendilerine fayda verdi. Buna ne dersiniz?

Buna iki açıdan cevap verilebilir: Birincisi, onların azaplarının (henüz) görülen ve müşahede edilen (türden) değil, kendilerine azabın geleceğine dair vaîd olması mümkündür. [İkincisi ise] Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine imkân verilmiş olsaydı imanlarında sadık olacaklarını biliyor olması ve gerçekten iman ettiklerinden dolayı azabı onlardan kaldırmış olması da mümkündür. Başkaları ise azabın kaldırılması için korkuyla imana yöneliyor daha sonra tekrar küfrüne dönüyordu. Bu yüzden imanı kabul edilmemiştir. Allah Teâlâ'nın, azaba uğradıktan sonra hiçbir kimsenin tövbesini kabul etmemek, ancak müminler için bir nimet ve lütuf olarak kabul etmek, dünyayı dine tercih eden kâfirlere lütufta bulunmamak gibi bir hükmünün olması da mümkündür.

[Mûtezile'ye Göre Tövbe]

Mûtezile'ye göre Allah'ın ne herhangi bir kula, ne de herhangi bir müslümana bir nimeti söz konusu değildir. Zira Mûtezile'nin görüşlerinden biri de şudur: Allah Teâlâ, bir kâfirin bin yıl sonra bile olsa iman edeceğini bilirse, müslüman olmadan önce onu öldürmez, onu tövbe etmeye muvaffak kılması ve onun tövbesini kabul etmesi gerekir. Şayet bunların tamamı kulun yüce Allah üzerindeki hakkıysa, tövbesini kabul ederek kula nimet vermiş olmaz. Çünkü üzerindeki hakkı ifa eden ve onu sahibine veren kimse, bu hareketiyle o kişiye

---

62 el-En'âm, 6/28.

lütufta bulunmuş olmaz. Dolayısıyla "Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi" sözünün herhangi bir anlamı olmaz. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: 'Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur"[63]. Şayet hidâyete erdirmek O'na vacip olsaydı, kullara yapılan iyiliğe karşı Allah'a minnet borcu olmazdı.

فَاجْتَبٰيهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٥٠﴾

43 **[§]*50. "Fakat Rabb'i onu seçip salihlerden eyledi."***

Aziz ve Celîl olan Allah'ın **fakat Rabb'i onu seçti** meâlindeki beyan, onu tercih edip elçilik için seçti anlamındadır. O'nun "Bir defa daha onu yüz bin ya da daha fazla kişiye elçi olarak gönderdik"[64] meâlindeki beyana bakanlar bunu anlarlar. **Salihlerden eyledi** cümlesi, elçi olarak gönderilen bütün peygamberlerin âhiretteki vasfıdır[65].

وَاِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِاَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ
وَيَقُولُونَ اِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴿٥١﴾

51. "O inkârcılar Kur'ân'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devirecekler-miş gibi bakar, 'Şüphe yok o bir delidir' derler."

[Göz Değmesi - Nazar Etme]

O inkârcılar Kur'ân'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar. Bazıları "gözleriyle devirme"nin gerçek mânada olduğunu söylemiştir. Bu ifade, şerefli ve saygın kimselere göz değdiren[66] kötü bakışlı ve âfet inmesine sebep olan özel kimselerle ilgilidir diye yorumlanmıştır. Ancak Cenâb-ı Hak, peygamberini lütfuyla bundan korumuş ve ona nazar etmeye imkân bulmamışlardır. Bu beyanda, söz konusu kâfirlere yönelik olarak Resûl-i Ekrem'in elçiliğinin ikrarı ve nübüvvetine dair bir delil vardır.

63 el-Hucurât, 49/17.
64 es-Sâffât, 37/147.
65 Yani kavmine dönüp onları imana davet ettikten, kavminin de hak dini kabul etmelerinden sonra.
66 bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ayn" md.

Biri şöyle bir soru sorabilir: Müşrikler Resûlullah'ı (a.s.) deli saymakta ve onun deli olduğunu söylemekteydiler. Delilere nazar değmez; aksine şerefli, akıllı, fikrî ve aklî olgunluğa sahip olan kimselere nazar değer. Resûlullah'ın (a.s.) deli olmadığını kabul etmediler ki! O'na neden nazar değdirmeye kalksınlar?

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Müşrikler her ne kadar Hz. Peygamber'i deliler arasında saymakta iseler de ondan şaşırtıcı derecede güzel bir söz işitmekteydiler. İşittikleri bu güzel öğüt, Kur'ân'dı. Kendisine böylesi söz ve şeref verilen bir kimseye haset edilirdi ve onlar da bundan dolayı ona nazar etmeye çalışıyorlardı. Ancak tuzakları ona zarar vermedi ve hileleri tutmadı. İşte bu durum, onun Allah'ın elçisi olduğuna dair dikkatlerinin çekilmesini gerektirdi. Bazıları ise göz değmeyi gerçek mânada değil, temsilî anlamına yorumlayarak şöyle demişlerdir: Sana olan kin ve düşmanlıklarından dolayı "O inkârcılar, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar". Bu durumda bu beyan temsilî anlatımla "Falan kişi, bana beni öldürecekmiş gibi baktı" ifadesine benzer. "Le yüzlikûneke bi ebsârihim" (ليزلقونك بأبصارهم) cümlesi, "seni düşürecekler
ve yere sereceklermiş gibi" anlamındadır. [§]Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Zikri 44
işittikleri zaman" anlamındaki cümlede geçen "zikir"den kastedilen Kur'ân'dır. Yüce Allah'ın **Şüphe yok o bir delidir derler** beyanına gelince, inkârcıların hangi sebeple Resûl-i Ekrem'i delilikle nitelediklerini anlattık ve iddialarını çürüten, kafalarındaki şüphe ve tereddütleri giderecek şeyleri belirttik[67].

52. "Oysa Kur'ân, âlemler için öğütten başka bir şey değildir."

Oysa Kur'ân, âlemler için öğütten başka bir şey değildir. Bu âyette geçen "zikr"in Kur'ân olması mümkündür. Söz konusu kelimeyle Resûlullah'ın (a.s.) kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü her ikisi daha önce birlikte anılmıştır. Sebebine gelince; gerek Kur'ân, gerek Resûlullah (a.s.) birer zikirdirler. İnsanlara haklarını ve vecibelerini, akıbetlerinin nereye varacağını hatırlatmakta; yapılması ve sakınılması gereken şeyleri belirtmektedirler. *En doğrusunu Allah bilir.*

"el-Melik" (الملك) ve "el-Vehhâb" (الوهّاب) olan Allah Teâlâ'nın yardımıyla bu sûrenin tefsiri bitti.

67 Bu sûrenin ikinci âyetinin tefsirine bakılmalıdır.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

اَلْحَاقَّةُ ﴿١﴾ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْحَاقَّةُ ﴿٣﴾ كَذَّبَتْ
ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿٤﴾

1. "O gerçekleşecek olay (kıyâmet)***!"***

2. "Nedir o büyük olay?"

3. "O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin!"

4. "Semûd ve Âd, kapılarını çalacak felâketi yalan saymışlardı."

[Kıyâmetin İsimleri]

Korkutmak ve dehşete düşürmek için kıyâmet günü meydana gelecek belâ ve sıkıntılara "kıyâmet" denildiğini daha önce söylemiştik. Kıyâmetin kopacağı vaktin beyan edilmesi ve bizzat "kıyâmet" isminin kullanılması, korkutma ve özendirme sağlamaz. Bundan dolayı yüce Allah, bu günü engelleme ve caydırma unsuru içeren vasıtalarla anmıştır. "Hâkka" (اَلْحَاقَّةُ), amel eden herkes için amelinin karşılığı gerçekleşmiş ve hak sahibi herkes hak ettiği karşılığı almıştır. Mükellef cehennemlikse cehennemi hak etmiş, şayet cennetlikse oraya girmiştir. Bazıları da şöyle demiştir: "Hâkka" (اَلْحَاقَّةُ) başa geldi mi bir daha asla gitmeyecek olan belâ ve musibettir. Sözü edilen musibet, kıyâmet günü insanların amellerine verilecek karşılık ve başa geleceği uyarısında bulunulan çeşit çeşit cezalardır. Bazıları, "el-hâkka" kelimesine "el-vâcibe", yani vacip olan şey mânasını vermiştir. Bu durumda "وَحَاقَ بِهِم", "Vacip oldu ve başlarına geldi"[1] meâlindeki beyanda olduğu gibi bir mâna taşır. Aslında kıyâmet "el-kāria"

1 bk. Hûd, 11/8.

(القَارعة)[2], “el-vâkıa” (الواقِعَة)[3], “et-tenâd” (التَنَادِ)[4], “es-sâhha” (الصّاخّة)[5] ve Kur’ân’da sözü edilen benzeri başka isimlerde olduğu gibi insanların o gün büyük sıkıntıya uğrayacakları hallerin adlarıyla isimlendirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

46 **[§](Evet) nedir o büyük olay?** Bu ifade, o günü yüceltmek için getirilmiştir. Âyet, Arapça’daki “fulânun mâ fulânun” (فلانٌ ما فلانٌ) “Filanca var ya! Ne adam ama!” ifadesine benzer. Birinin son derece güçlü veya cömertlikte zirve olduğunu ve benzeri durumlardaki halini ifade etmek için böyle söylenir.

O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin? meâlindeki âyet de aynı şekilde o günün zorlu bir gün olduğunu ifade etmektedir. **Gerçekleşecek olanın (kıyâmetin) ne olduğunu sen nereden bileceksin?** meâlindeki beyanı şöyle anlamak mümkündür: Yani sen o günün zor bir gün olduğunu bilmiyordun, Cenâb-ı Hak sana bildirdi. Çünkü kıyâmet gününde olacaklara dair hiçbir şey, ne senin ne de kavminin bilgisi dâhilinde değildi. Fakat Allah Teâlâ seni buna muttali kıldı, zira Hz. Peygamber’in kavmi ölümden sonraki dirilmeyi inkâr ediyor, dolayısıyla buna dair hiçbir şey bilmiyorlardı. Şöyleki yüce Allah, onlara kavranması akla ve hikmete bağlı olan “ölümden sonra dirilme”nin delillerini belirtmiştir: Dindar ile günahkârın, itaatkârla âsinin aynı konumda olmayacağı, bu âlemin abes ve boş yere yaratılmış olmasının imkân dâhilinde bulunmadığı ve saymakla bitmez diğer deliller… Bütün bunlar onları ikna etmediği, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde kafa yorup delillere itibar etmediklerinde Cenâb-ı Hak, onlara ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden ve peygamberlere inanmayan geçmiş milletlerin başlarına gelenleri delil olarak getirdi. Zira O, geçmiş inkârcıların köklerini kazımış, yaptığı uyarı daha etkin olsun diye gelmiş ve geçmişlerinden kimseyi geride bırakmamıştır.

Söz konusu uyarı ifadesi de **Semûd ve Âd, kapılarını çalacak felâketi yalan saymışlardı** meâlindeki beyandır. Bu âyette Allah Teâlâ onlara Semûd ve Âd kavminin peygamberleri yalancılıkla itham ettikleri için başlarına gelenleri hatırlatmakta ve şöyle demektedir: Muhammed’in Allah’tan size getirdiği haberlerde O’nu yalancılıkla itham ettiğimiz için peygamberlerini yalanlayan Semûd ve Âd kavimlerinin başlarına gelenin aynısı sizin başınıza da gelecektir. Yüce Allah, bunu Hz. Muhammed’i yalanlamaktan vazgeçsinler diye yaptı.

2 “O korkunç ses!” (el-Kāria, 101/1).
3 “Büyük olay gerçekleştiği zaman” (el-Vâkıa, 56/1).
4 “İnsanların çağıraşacağı gün”, (el-Mü’min, 40/32).
5 “Kulakları sağır eden o ses geldiğinde” (Abese, 80/33).

Âyet-i kerîme için şöyle bir mâna da söz konusu olabilir: Cenâb-ı Hak, müşriklere şunu haber veriyor: Semûd ve Âd kavmi peygamberlerini yalanladılar, helâke uğrayınca da yaptıkları yalanlamadan pişman oldular. Ölümden sonra neler olacağına dair size getirdiği haberlerde Muhammed aleyhisselâmı yalanlamaya devam ederseniz siz de pişman olacaksınız.

[§]Üstelik yüce Allah, müşriklere her ne kadar yalanlasalar da Âd ve 47
Semûd kavminin başlarına gelenleri hatırlatmıştır, tâ ki kıyâmet günü "Bizim bundan haberimiz yoktu" diyerek ellerinde bir bahane kalmasın. Zaten araştırsalardı bu âyetler ve haberler onlara söz konusu bilgiyi sağlardı. Aslında âyetler onlar için tartışma sonucu birer delil olarak gelmiştir. Ama gafletleri ve yüz çevirme tavırları buna engel olmuştur. Artık âyetlere iman etmeyi kabul etmeseler bile mazeretleri kalmamış ve delil onları bağlayıcı hale gelmiştir.

Gerçekleşecek olan; (Evet) nedir o gerçekleşecek olan? meâlindeki âyeti ile "Kapı çalan! Nedir o kapı çalan? O kapı çalanın ne olduğunu bilir misin?"[6] (القارعة.. ما القارعة) meâlindeki âyetleri, "Ey insan! yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?"[7] ifadesinde olduğu gibi Hz. Peygamber'e değil de ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden herkese hitap ediyor da olabilir. Zira İnfitâr sûresindeki âyette Hz. Peygamber'e değil, dünya hayatına aldanan herkese hitap edilmektedir. Öte yandan bununla Hz. Peygamber'e hitap ediliyor olması da mümkündür. Hitabın Hz. Peygamber'e yapıldığı kabul edildiği takdirde yalanlayanlara hitabın Resûlullah'a (a.s.) yapılması durumunda, dinî gerçekleri yalan sayanlara yönelik hitap başka bir mâna gerektirir. Aslında Arap dilinde "fulânun mâ fulânun" (فُلانٌ ما فلانٌ) "Filanca var ya! Ne adam ama!" denilince bu yapılan hitabı cazip hale getirir ve hitap edilen kişiyi dinlemeye sevkeder ve dinleyenin duyulur âlemini incelemesini gerektirir. Çünkü bu söz, o kişide görülmemiş ve duyulmamış bir halde olduğunda veya durumunda bir olağanüstülük bulunduğunda söylenir. Ve ondaki bu görülmemiş ve duyulmamış halin neden ibaret olduğunu öğrenmek için araştırılır. Şayet hitap yalanlayanlara yönelikse onları haberdeki görülmemiş ve duyulmamış olan şeyi öğrenmeye ve yüceltmeye sevkeder. **Gerçekleşecek olanın (kıyâmetin) ne olduğunu sen nereden bileceksin?** meâlindeki ilâhî beyan ileri derecede bir şaşkınlık ifade eder. Bu hitap ve ifadeye kulak verip anladıklarında kendilerini iman etmeye sevkeder. Netice olarak âyet, bir teşvik ve bir dikkat çekme mesabesinde olur.

---

6 el-Kāria, 101/1-3.
7 el-İnfitâr, 82/6.

Âyet Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme yönelik bir hitap ise tevili şöyle olur: Peygamberi yalanlayanlar ona eziyet ediyor ve tuzak kuruyordu, kendisi bu tavırlarından rahatsız oluyor ve yaptıkları davranışlar ağrına gidiyordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onların başına gelecek olan ve kaçınılmasi imkânsız
48 bulunan azabı hatırlatıyor [§]ve bu da Resûlullah'ın kavminden mâruz kaldığı eziyet karşısında bir parça teselli bulmasını sağlıyordu. Şöyle de diyebiliriz: Yüce Allah, Hz. Peygamber'e onların azabı hak ettiklerini hatırlatıyor ki yaptıklarından üzüntü duymasın, aksine bu, kendisini onlara şefkat göstermeye ve acımaya sevketsin.

Şöyle de denilmiştir: Âyetin hitabı yalanlayanlar hakkında olduğu takdirde bu, Mekkeliler'i korkutma ve dehşete düşürme anlamına gelir. Mekke halkı, ölümden sonra dirilmeye ilişkin olarak peygamberlerinin verdiği haberi yalanladıkları takdirde Âd ve Semûd kavminin başına gelen azabın aynısı kendi başlarına gelecektir, Mekkeliler, onların başlarına nelerin geldiğini biliyorlardı. Âyetin muhatabı Hz. Peygamber olduğu takdirde ise şöyle deriz: Âyette Âd ve Semûd kavminin başlarına gelenlerin belirtilmesi Resûl-i Ekrem'i müşriklerden gördüğü eziyet karşısında sabretmeye davet etmektedir. Gerçekten bu, kendisi için bir parça teselli olur. Zira yüce Allah bir anlamda şöyle demektedir: Sen yalancı sayılan ilk peygamber değilsin, daha önce bu uğurda başka peygamberler sana ortak olmuş ve yalanlanmaya mâruz kalmıştır. Bunun ardından Cenâb-ı Hak, Âd ve Semûd kavminin kıyâmeti yalanlamaları yüzünden başlarına gelenleri beyan etmekte ve şöyle buyurmaktadır:

فَاَمَّا ثَمُودُ فَاُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٥﴾

5. "Semûd kavmi çok şiddetli bir depremle helâk edildi."

Semûd kavmi çok şiddetli bir depremle helâk edildi. "Tâğıye" (الطاغية), "âtiye" (العاتية) (ve biraz sonra gelecek olan), "râbiye" (الرابية) kelimelerini, onların başlarına gelecek azabın sıfatları olarak kabul etmek mümkündür. Bunun yanında devamlı olarak benimsedikleri daha önceki hallerinin sıfatları diye de açıklanabilir. Şayet bu kelimelerin her biri azabın sıfatı ise "tuğyân" kelimesi şiddetten ibaret olur. Buna göre "tâğî" ileriyi hesaba katmayan ve çekinmeyen azgın bir âsi demektir. Allah Teâlâ, onlara gönderdiği azabı, hiçbirini sağ bırakmamak, köklerini kazımak ve tümünü helâk etmekle nitelemiştir. Bazıları bu azabın yıldırım olduğunu söylerken bir kısmı çığlık olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu azaba bu yüzden "tâğin" (azgın) değil de "tâğıye" (çok azgın)

denilmiştir. Bazılarına göre azabın bu ismi ona uğrayanların fiillerinden türe-
tilmiştir. Yani azabın kendisi, “tâğıye” değildir, fakat ismini o kişilerin fiillerin-
den almıştır. Bu durumdaki isimlendirme şu âyetlere benzer: “Bir kötülüğün
karşılığı, ona denk bir kötülüktür”[8]. “Kim size saldırırsa siz de ona misille-
me olacak kadar saldırın”[9]. Bütün bu cezalar, onların kötülüklerinin ve aşırı
gitmelerinin karşılığıdır. Şöyle de denilmiştir: **Bi’t-tâğıye** kelimesi “yaptıkları
azgınlık ve işledikleri günahlar sebebiyle” demektir. Bu durumda âyet “Semûd
kavmi azgınlığı yüzünden (Allah’ın elçisini) yalanladı”[10] meâlindeki âyet gibi
olur. [§]Tâğıye kelimesinin baş kaldırma ve haddi aşma hallerinin sıfatı olma 49
ihtimali de vardır. Hâkka ve kāriayı, yani kıyâmeti inkâr etmeleri de onların
zulüm ve zorbalıklarındandır. Bu ilâhî beyanda, Mekke ehli Resûlullah’ı yalan-
lamaktan vazgeçmedikleri takdirde geçmiş kavimleri helâk ettiği gibi bunları
da helâk edeceği tehdidi vardır.

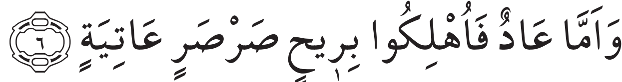

6. “Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi.”

Âd halkı ise dehşetli bir kasırga ile yok ediliverdi. Hasan-ı Basrî der ki: “Rîh-i sarsar” uğultulu fırtına demektir. Bu rüzgâr türü eserken ses çıkarır. Bazıları ise çok soğuk fırtına anlamına geldiğini söylemiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Ekinlerine vuran sesli rüzgâr”[11]. “es-Sır” (الصِّر) soğuk, “es-sarsar” (الصَّرصَر) ise bunun kesintisiz esen türüdür. Yüce Allah, bu rüzgârı kesintisiz olduğu için böyle nitelemiştir. “Âtiye” (عَاتِيَة), et-tâğıye kelimesine verdiğimiz mânadadır. Kelbî[12] ve başka müfessirler bu rüzgâra “âtiye” denilmesini, bekçi meleklerin üzerine esmesi ve onların da buna karşı koyamamaları şeklinde açıklamışlardır. Ne var ki bu, isabetli bir yaklaşım değildir, çünkü bekçi meleklere, o rüzgâra hâkim olma görevi verilip de bunu başaramamaları ve üzerlerine azgınca esmesi mümkün değildir. Ancak onlara şöyle denebilir: Bekçi melekler, fırtınayı o dönemde engellenmekle görevlendirilmemişlerdi. Ama onun

---

8 eş-Şûrâ, 42/40.

9 el-Bakara, 2/194.

10 eş-Şems, 91/11.

11 “Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır” (Âl-i İmrân, 3/117).

12 Ebu’n-Nadr Muhammed b. es-Sâib b. Bişr b. Amr b. el-Hâris el-Kelbî (ö.146/763). Nesep âlimi, râvi, tefsir, tarih ve Arap tarihi âlimi. Kûfe’de doğmuş ve burada vefat etmiştir (bk. İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 107; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IX, 158; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a‘yân*, IV, 309- 311; Zehebî, *Mîzânü’l-i‘tidâl*, III, 556).

engellenmesi görevi onlara verilmiş ve sonra da bunun için onlara bir imkân bırakılmamış olması imkânsızdır. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür*.

سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ اَيَّامٍ حُسُومًا فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعٰى كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ ﴿٧﴾

7. "Allah o kasırgayı ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine gönderdi. Öyle ki (orada bulunsaydın)***, o kavmi devrilmiş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün."***

Âyetin başındaki "sahharahâ" (سَخَّرَهَا) kelimesi gönderdi demektir. Bir anlayışa göre "Rüzgârı üzerlerine sürekli estirdi" demektir. Bazıları da şöyle demiştir: "et-Teshîr" (التّسخير), "tezlîl" (التذليل) boyun eğdirme demektir. Buna göre mâna şöyle olur: Allah Teâlâ rüzgârı onların üzerine esmekten ve em-
50 rine itaat etmekten kaçınamayacak hale getirdi. [§]Bu rüzgâr, onların üzerine yüce Allah'ın takdirine uygun ve emrine boyun eğerek esti. Cenâb-ı Hak, rüzgârı özellikle bedenlerine yönelik olarak göndermişti. Onun için rüzgâr evlerine hiçbir zarar vermedi. Nitekim şu âyette de aynı husus ifade edilmiştir: "Rabb'inin emri ile her şeyi silip götüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evleri görülür hale geldi". Aslında rüzgâr, bedenlere etki ediyorsa binalara daha çok zarar verir[13]. Fakat yüce Allah rüzgâra bunu emretmemişti. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ardarda uğursuz yedi gece, sekiz gün. Bu ifade, bize kasırga altında geçen gecelerin yedi, günlerin sekiz olduğunu ifade ediyor. Günlerle geceler aynı sayıda olsaydı birisi için verilen rakam diğerinin de miktarını ifade ederdi. Çünkü geceye gündüz, gündüze gece denilebilir. Hz. Zekeriyyâ kıssasına baktığımızda bunu görmek mümkündür. "Senin için alâmet insanlara üç gün işaretten başka söz söylememendir"[14]. (Bu âyette geçen "üç" hem günün hem de gecenin miktarını vermektedir). Zira bir başka âyette meâlen şöyle buyurulmuştur: "Sana işaret, sapasağlam olduğun halde üç gece insanlarla konuşamamandır"[15]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

13 el-Ahkāf, 46/25.

14 Âl-i İmrân, 3/41.

15 Meryem, 19/10.

“Husûmen” (حُسُوماً). Denildi ki: “Sürekli art arda” demektir. Bazıları “bölük, bölük” anlamı vermiştir; çünkü kelimenin kökü katetmek, üzerinden geçmek mânasına gelen “el-hasm” (الحَسْمُ) sözcüğüdür. Nitekim Arapça’da “hasemeti’r-rîhu külle şey’in” (حَسَمَت الريحُ كل شيئ) denir ki anlamı “Rüzgâr her şeyi kırdı geçirdi” demektir. Bu kelimeye “uğursuz” (rüzgârlar) anlamı verenler de olmuştur, çünkü rüzgâr, onları bereketinden mahrum bırakmıştı.

O kavmi, oracıkta yere serilmiş halde görürdün. Yani onların zamanında yaşasaydın, yanlarında bulunsaydın ve onları gözlerinle görseydin yere serilmiş halde görürdün. **İçi boş hurma kütükleri gibi.** Bazıları şöyle demiştir: Yani birbirinden ayrı organlardan her biri içi boş hurma kütüğüdür. Çünkü onlar kendi başlarına hurma kütüklerinden büyüktü; bu sebeple ilâhî beyan birbirinden ayrı organlarla yorumlanır.

Cenâb-ı Hak burada “nahl” (نَخْل) kelimesini müennes kullanarak “a‘câzü nahlin hâviyeh” (اعجاز نخل خاوية) buyurmuş, Kamer sûresinde müzekker bir sıfatla niteleyerek “keennehum a‘câzü nahlin munkair” (كأنّهم أعجاز نخل منقعر) demiştir[16]. Çünkü “nahl” kelimesi Zeccâc’ın da dediği gibi müzekker ve müennes olarak kullanılır[17]. [§]Bazıları, bu kelimenin her hâlükârda müzekker olduğu- 51
nu, “hâviye” (خَاوية) kelimesinin “nahl”in değil “a‘câz” (أعجَاز) kelimesinin sıfatı konumunda bulunduğunu, ayrıca a‘câzın da çoğunluk anlamına geldiğini söylemiştir. Bu durumda çoğunluğun gramer açısından müennes kabul edildiğini, müfret olan nahl de müzekker diye kullanıldığını belirtmiştir. Ancak bu açıklama yerinde değildir. Zira “hâviye” kelimesi “nahl” kelimesinin sıfatıdır. Zaten âyetin kırâati da bu görüşümüzü desteklemektedir. Zira kırâat esnasında durulduğunda “hâviye” diye durulurken geçildiğinde “hâviyetin” diye geçilir, “hâviyetün” diye geçilmez[18]. Sonra “nahl” kelimesi tekil gibi duran, ama anlamı çoğul olan cemî ismidir. Tekili “nahle”dir. “Şeceratün”[19] (tekil), “şecer” (çoğul), “semeratün”[20] (tekil), “semer” (çoğul), “temratün”[21] (tekil), “temrun” (çoğul) kelimeleri vb. buna örnektir.

---

16 el-Kamer, 54/20.

17 Zeccâc, *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuhû*, V, 214.

18 Arapça’da kırâat esnasında geçiş yapılacaksa sâkin harfe esre verilerek geçiş yapılır. Örnekteki “hâviye” kelimesi “a‘câz” kelimesinin sıfatı olduğu takdirde “hâviyetün” diye geçmek gerekir. Bu da kırâat kaidesine aykırıdır (Çeviren).

19 Ağaç.

20 Meyve.

21 Hurma.

Yere serilmiş. "Hâviye" (خَاوِيَة) kelimesine bazı müfessirler "çürümüş" mânasını verirken, bazıları "…evlerinin çatıları üzerlerine çökmüş"[22] meâlindeki âyette olduğu gibi "yere serilmiş" anlamı vermişlerdir. Bazıları da "izi kalmamış" anlamına geldiğini söylemişlerdir; hurma kütüklerinin "izi kalmamış" kelimesi ile nitelenmesi, köklerinden sökülmüş ve o yerlerde eserlerinin kalmamış olmasındandır. "A'câzü'n-nahl" (أعجَاز النخل) tamlaması hurmaların kökleri demektir.

8. "Şimdi onlardan geriye kalan bir şey görüyor musun?"

Şimdi onlardan geriye kalan bir şey görüyor musun? Yani onlardan geride isimlerinin birlikte anılacağı bir nesil kalmamıştır. Aksine onların tamamı helâk edilmiş, geriye kötü anılmaktan başka bir namları kalmamıştır; şayet böyle olmasaydı onlardan geride kalan birileri görülürdü. Bu ifadede onların köklerinin kazınmış olduğu ve azabın büyük küçük demeden herkesin başına gelmiş bulunduğu anlatılıyor. Yüce Allah Mekkeliler'e Âd ve Semûd kavmine yaptıklarını haber vererek onların yüreklerine korku salıyor. Buradan onların içinde hiç merhamet olmayan bir azapla azaba uğradıkları anlaşılmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın peygamberleri yalancılıkla itham edenler hakkındaki âdeti geçmişte bu idi. Bu ümmetin azabını ise cihada muhatap olma ve savaşla karşı karşıya gelme şeklinde takdir etmiştir. Netice olarak bu ümmetin azabı, içinde rahmetin bulunduğu bir azaptır. Zira bu ümmetin küçük yaştakileri ile savaşılmıyor, kadınları ile savaşılmıyor, belki müslüman olurlar diye esir alınıyor. Cenâb-ı Hakk'ın "Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik"[23] meâlindeki âyeti bu doğrultuda yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.*

52 **[§]**"Şimdi onlardan arda kalan bir şey görüyor musun?" cümlesinin, "Muhammed sunbûrdur"[24], yani sayesinde neslinin ve adının devam edeceği

22 el-Bakara, 2/259; el-Kehf, 18/42.

23 el-Enbiyâ, 21/107.

24 Sunbûr: Ebû Hanîfe der ki "sunbûr", hurma ağacının köklerinin ayrıldığı ana gövde demektir. Arapça'da zayıf, zelil, ailesi, zürriyeti ve yardımcısı olmayan kişiye "raculün sunbûr" denir. Bir hadiste Kureyş kâfirlerinin Hz. Peygamber için "Muhammed sunbûrdur" veya "suneybîrdir", yani soyu kesiktir, geride nesli ve erkek kardeşi yoktur, ölünce adı sanı kalmayacak" dedikleri rivayet edilir. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Asıl sonu gelmeyecek olan, sana karşı nefret duyandır" (el-Kevser 108/3) âyetini indirmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "snbr" md.).

erkek çocuğu yoktur, şeklindeki ifadelerine bir cevap teşkil eder gibidir. Onların bu ifadeleri üzerine Cenâb-ı Hak, evlat çokluğunun Allah karşısında işe yaramayacağını haber vermiştir. Zira Resûlullah için öyle diyenlerin aileleri ve evlatları vardı, ama en son fertlerine kadar helâk edilmiş ve üremeleri kesilmiştir. Tâ ki Allah'a ve resûlüne itaat edenin -evladı olsun veya olmasın- ismini ve şanını devam ettireceğini bilsinler.

وَجَٓاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ ﴿٩﴾ فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَاَخَذَهُمْ اَخْذَةً رَابِيَةً ﴿١٠﴾

9. "Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen şehirler (halkı) ***hep o günahı işlediler."***

10. "Rab'lerinin elçisine karşı geldiler, O da onları amansız bir şekilde yakalayıp cezalandırdı."

Firavun, ondan öncekiler … **geldiler.** Âyetin metninde geçen "kablehû" (قبله) kelimesi, "kıbelihî" (قِبَلِه) şeklinde okunduğu gibi "kablehû" (قَبْلَه) şeklinde de okunmuştur[25]. Birinci kırâate göre mâna şöyle olur: "Firavun, kendisiyle birlikte bulunan askerleri ve bağlıları o günahı işlediler". Ya da "Firavun ve Mısır'a yakın olan köylülerden bazıları halkı o günahı işlediler". Âyet, bazı harfleri şâz bir şekilde de okunmuştur. "Ve câe fir'avnu ve men dûnehû" (وجاء فرعون ومن دونه), yani "Firavun ve ondan başkaları o günahı işlediler". Bunların Firavun'un tâbileri olmaları mümkün olduğu gibi, olmamaları da mümkündür. İkinci kırâate göre mânanın aldığı şekil şöyle olur: "Firavun ve geçmiş milletlerden ondan önce geçenler o günahı işlediler". **Altı üstüne getirilen şehirler.** Denilmiştir ki: Lût kavminden olup peygamberlerine karşı geldikleri için köyleri başlarına geçirilen insanlar demektir. Yine şöyle denilmiştir: "el-Mü'tefik" (المؤتفك), doğru sözden yalana, haktan bâtıla, adaletten zulme dönen kişi demektir. Âyetteki kelimeyi "men kıbelehû" şeklinde okuyanlara göre "Firavun, kendisiyle birlikte bulunan askerleri ve altı üstüne getirilen beldeler halkı (Lût kavmi) hep o günahı (şirki) işlediler" meâlindeki âyetin muhtevası, Mûsâ'ya isyan ile ilgili olur. Bu takdirde "mü'tefikât"tan maksat da Hz. Lût'un köy halkı değil, haktan bâtıla dönen herkes olur, çünkü onlar, Hz. Mûsâ'dan çok önceki dönemde yaşadılar. Âyeti "ve men kablehû" şeklinde okuyanlara

25 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 444; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 291.

göre ise "Rab'lerinin peygamberlerine karşı geldiler" beyanındaki resûllerden maksat, her zümrenin peygamberi olur, yani "Her ümmet peygamberine karşı geldi". Buna göre "el-mü'tefikât" kelimesinden Lût kavmi mânasını çıkarmak imkân dâhiline girer.

[Lût Kavminin İman Açısından Durumu]

53 **[§]O günahı,** yani hataları ve şirki işlediler. Ebû Muâz'ın nakline göre Mücâhid, âyette geçen "el-hâtıe" (الخَاطِئَة) kelimesinin şirk ve küfür diye tefsir edildiğini söylemiş, ancak kendisi bunu kabul etmemiştir. Mücâhid kendi görüşünü şöyle savunmuştur: Allah Teâlâ, Kitab'ında Lût kavminin küfre ve şirke düştüklerini beyan etmemiş, sadece günah işlediklerini ve bu yüzden helâk edildiklerini söylemiştir. Helâk olmalarının sebebi olarak da bu günahtan vazgeçmemelerini ve tövbe etmemelerini göstermiştir. Mücâhid sözlerine şöyle devam etmiştir: Lût kavmi müşrik olsaydı Lût aleyhisselâm kendilerine şöyle demezdi: "Ey kavmim! Şunlar kızlarımdır, sizin için onlar daha temizdir"[26]. Lût (a.s.) bu sözüyle kızlarını onlarla nikâhlayıp evlendirmeyi kastetmişti. Kâfir bir erkeğin müslüman kadınla evlenmesi ise caiz değildir. Binaenaleyh gerçek, Mücâhid'in iddia ettiği gibi değildir. Şu halde Lût kavmi müşrik olup Allah'ı inkâr ediyordu. Cenâb-ı Hakk'ın Lût kavminden bahsederken O'nun şu beyanına bakmaz mısın?: "Onlar şöyle dediler: Ey Lût! (Bu davadan) vazgeçmezsen, iyi bil ki, sürgün edilmişlerden olacaksın!"[27] Peygamberleri bulundukları beldeden çıkarmak, kâfirlerin yaptıkları işlerdendir. Bir başka âyette de şöyle buyurmuştur: "Lût ailesini memleketinizden çıkarın!"[28] Onlar, Hz. Lût'u memleketlerinden çıkarmayı içlerine sindirmişlerdi. Böyle yapan bir kişinin küfründen şüphe edilemez. Allah Teâlâ bir başka âyette yine Lût (a.s.) kıssasını beyan ederken şöyle buyurmuştur: "Bunun üzerine orada bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada müslümanlardan, bir ev halkından başka kimse bulmadık"[29]. Netice olarak bu âyetlerle onların kâfir oldukları sabit olmaktadır.

[Firavun - Mûsâ İlişkisi]

Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: Yüce Allah **Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen beldeler halkı (Lût kavmi) hep o günahı (şirki) işlediler. (O günahla birlikte geldi). Böylece Rab'lerinin peygam-**

---

26 Hûd, 11/78.

27 eş-Şuarâ, 26/167.

28 "Fakat kavminin cevabı, 'Lût ailesini ülkenizden çıkarın; kuşkusuz onlar (ahlâkça) temizlik taslayan kimselermiş!' demekten ibaret oldu" (en-Neml, 27/56).

29 ez-Zâriyât, 51/35, 36.

berlerine karşı geldiler. Firavun'un Hz. Mûsâ'ya geldiğini ve ona âsi olduğunu haber veriyor. Peki, Firavun Mûsâ'ya gitmediği halde Cenâbı Hak niçin böyle söyledi? Aksine peygamber onun yanına gitmiş ve Firavun ona karşı çıkmıştır; yoksa Firavun o peygambere gidip de isyanla karşılık vermemiş değildi.

Bu konuda birkaç açıklama yapılmıştır. **Birincisi,** birisine giden kimseye diğeri de gelmiş olur, birisine yaklaşana diğeri de yaklaşmış olur. Çünkü "gelme" ortak bir fiildir, şöyle ki "gelme" karşı karşıya gelmenin adıdır, karşı karşıya gelme de taraflardan biri ile değil iki tarafla gerçekleşir. Dolayısıyla gelme fiilinin Firavun'a nispet edilmesi isabetlidir. Cenâb-ı Hakk'ın "O gün cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır"[30] meâlindeki âyeti de bu doğrultuda tevil edilir; [§]yani cennet onlara yaklaştırılır. Oysa ki gerçekte cennet değil de 54
cennetlikler cennete yaklaştırılırlar. Fakat onlar yaklaştırılınca cennet de onlara yaklaştırılmış olur, "yaklaşma" fiilinin cennete nispet edilmesi bu sebepledir. Bu duruma bağlı olarak Allah Teâlâ'nın şu beyanları da böyle yorumlanır: "Rabb'in(in emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman her şey ortaya çıkacaktır"[31]; "Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini mi beklerler?"[32]. Yani insanlar O'na gelecektir, yoksa yüce Allah onlara gelecek değil. Çünkü Cenâb-ı Hak (başka âyetlerde) şöyle buyuruyor: "İnsanlar O'nun huzuruna getirildikleri gün"[33], "Dönüş yalnız Allah'adır"[34], "Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülür"[35]. Bu tür âyetlerde Allah Teâlâ insanların kendisine geleceklerini ve O'na döndürüleceklerini bildirmektedir. Şu kadar var ki "gelme" fiili O'na nispet edilmiştir, çünkü insanlar Allah'a gelince sözünü ettiğimiz açıdan O'na intikal nispet edilmeksizin sanki Allah da onlara gelmiş gibi olur.

İkincisi, "gelme" kavramı bir mekândan başka bir mekâna intikal mânasında kullanılmakla birlikte içinde hareket ve intikal olmayan yerlerde de kullanılır. Cenâb-ı Hak bir âyette meâlen şöyle buyurur: "Yine de ki hak geldi"[36]. Bu âyette "gelmek" fiili "ortaya çıktı" anlamına kullanılmıştır, yoksa mâna hak bir yerde idi de oradan başka bir mekâna intikal etti demek değildir. Şu halde **Firavun geldi** sözünün mânası, Firavun zuhur etti, ortaya çıktı ve Mûsâ'ya (a.s.) indirileni yalanladı demek olur.

---

[30] eş-Şuarâ, 26/90.

[31] el-Fecr, 89/22.

[32] el-Bakara, 2/210.

[33] en-Nûr, 24/64.

[34] Âl-i İmrân, 3/28; en-Nûr, 24/42; Fâtır, 35/18.

[35] bk. meselâ el-Bakara, 2/210; Âl-i İmrân, 3/109; el-Enfâl, 8/44.

[36] el-İsrâ, 17/81.

Üçüncüsü, Firavun geldi ifadesi, günahı işledi mânasında da olabilir. Bu takdirde "gelme" fiili günahlara nispet edilmiş olur. Aslında bu yorum âyetin zâhirine daha uygundur. Çünkü "Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen beldeler halkı (Lût kavmi) hep o günahı (şirki) işlediler" deniliyor, yani günah işlemeye geldi.

O da onları pek şiddetli amansız bir şekilde yakalayıverdi. Bazılarına göre "râbiye" (رَابِيَة) yüksek, fazla ve şiddetli demektir. Buna göre âyet, azap onları çepeçevre kuşatmış, helâk etmiş ve tepelerinden aşmıştır anlamına gelir. Öyle ki görülmez hale gelmişlerdir. Dolayısıyla bu, kuşatıcı bir yakalayıştır. "Râbiye" bedenlerini her yönden kuşatacak derecede yüksek ateş demektir.

55 [§]Âyetten kastedilen mâna şöyle de olabilir: Onlara verilen ceza yakalama sınırını aşmış, yani yakalamadan daha fazlası olmuştur. Çünkü verilen ceza bedenlerini sarmış ve helâk etmiş, sonra da ruhları cehenneme atılmış ve orada sabah akşam ateşe mâruz bırakılmıştır[37]. İşte yakalama üzerine ziyade edilmesi bu demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَٓاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِى الْجَارِيَةِ ﴿١١﴾

"11. "Bir zamanlar sular coştuğu vakit sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık."

Sular coştuğu vakit. Bazıları bu âyete "su bekçi meleklere baskın geldiği vakit" şeklinde bir mâna vermişlerdir. Çünkü bekçi melekler, yağmuru belli bir ölçekle, belli tartıda ve miktarda gönderir. Bir başka âyette ise şöyle denilir: "Biz de derhal göğün kapılarını açtık"[38]. Bu beyanda geçen "münhemir" (مُنهَمِر) kelimesi, "devamlı akan", yani dökülen demektir. Buna göre âyetin tevili şöyle olur: Yüce Allah o vakitte bekçi meleklere yağmuru tutma fırsatı vermemiş ve yağmur bu sebeple onlara baskın gelmiştir. Aksi takdirde o vakitte yağmuru muhafaza etmekle görevlendirilmiş olsalardı su onlara baskın gelmezdi. Zira daha önce belirttiğimiz gibi onların suyu muhafaza ile emrolunup da onu tutmaya güç yetiremeyişleri mümkün değildir. "Tağâ" (طَغَى) fiiline şöyle bir mâna vermek de mümkündür: Su, Nuh'u (a.s.) yalanlayanlardan helâk edilenler üzerine baskın çıktı. "Tâğî" (الطّاغِى) kelimesinin açıklamasını daha önce yapmıştık. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

37 Bu ifadede şu âyet-i kerîmeye işaret vardır: "Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyâmetin kopacağı gün de: 'Firavun ailesini azabın en çetinine sokun' denilecek!" (el-Mü'min, 40/46).

38 el-Kamer, 54/11.

Sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık. Allah Teâlâ bu âyette bizim gemide taşındığımızdan söz ediyor, fakat biz o zamanlar dünyada yoktuk ki taşınmış olalım. Âyet Hz. Peygamber zamanında yaşayanlara hitap etmektedir. Zira o gemide taşınanların kurtulması zürriyetlerinin de kurtulması, helâki de zürriyetlerinin yok olması anlamına gelir. Sanki yüce Allah, Hz. Nuh'a iman edenleri taşımakla âyete muhatap olanları taşımış olmaktadır. Zira Nuh'a (a.s.) iman edenlerin taşınması ile zürriyetlerinin de kurtuluşu gerçekleşmektedir. Yahut da "sizi" hitabı, onların babalarının zürriyetinden olmalarını takdir etmesi sebebiyledir; sanki onlar gemide takdiren taşınmış olmaktadırlar.

[§]"Sizi gemide kuşkusuz biz taşıdık" cümlesi "Ey âdemoğulları! Size ayıp 56
yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise indirdik"[39] meâlindeki ilâhî beyana benzemektedir. "Elbise indirdik" demek, üzerinize yağmur indirdik ve elbisenin onun tesiriyle olmasını takdir ettik demektir. Cenâb-ı Hak, elbisenin olmasını sağlayan yağmuru indirince sanki elbise indirmiş gibi olmuştur. Yüce Allah bir başka âyette şöyle buyurur: "Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki biz sizi topraktan yarattık"[40]. Oysa biz topraktan yaratılmadık. Fakat yüce Allah, ana maddemiz olan topraktan yaratılmamızı takdir edince sanki ondan yaratılmış gibi olduk. Bunun gibi bizler her ne kadar Nuh'un gemisinde taşınmamış olsak da taşınanların soyundan dünyaya gelmemiz için aslımız olan dedelerimiz taşındı. Böylece bizler de o gemide taşınmış gibi olduk, çünkü Allah'ın iradesinde dünyaya gelenlerdendik. *En doğrusunu Allah bilir.* Yahut da Cenâb-ı Hak atalarımıza yönelik olarak yaptığı ihsanı belirterek biz çocuklarına olan nimetini hatırlattı. Böylece evlatların babalarına ve dedelerine yaptığı ihsana şükretmeleri gerektiği bilinsin istedi.

لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً وَتَعِيَهَٓا اُذُنٌ وَاعِيَةٌ ﴿١٢﴾

12. "Bunu sizin için ibretli bir ders olsun ve kulaklardan hiç çıkmasın diye yaptık."

Bunu sizin için ibretli bir ders olsun diye. Bu geminin öğüt olması, birkaç açıdandır: **a)** Mekkeliler Hz. Peygamber'in davetine olumlu cevap vermekten yüz çevirdiler. Ve "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz de onların izlerine uyarız"[41] dediler. Yüce Allah onlara kendilerinin Nuh aleyhisselâmla

---

39 el-A'râf, 7/26.

40 el-Hac, 22/5.

41 ez-Zuhruf, 43/23.

birlikte gemide taşınanların çocuklarını teşkil ettiklerini, peygamberlere uydukları için kurtuluşu hak edip dünya ve âhirette şerefli olduklarını hatırlatıyor ve (âdeta şöyle diyor): Şu halde size ne oluyor da peygamberleri tasdikte o kurtuluşa erenlere uymuyorsunuz da onları yalanlayanlara uyuyorsunuz? **b)** "Babalarımızı bir inanç üzerinde bulduk" derken yalan söylediklerini hatırlatıyor, (ve şöyle diyor): Aksine babalarınızı şu anda bulunduğunuz dinden başka bir din üzere buldunuz. Pekâlâ biliyorsunuz ki babalarınız Nuh'a (a.s.) uyup kurtuluşa erenlerdir. Dolayısıyla onlar kâfir değil mümindirler. **c)** Âyete şöyle bir mâna da verilebilir: Allah Teâlâ onlara yalanlayanların durumlarını hatırlatmakta, akıbetlerinin suda boğulmak ve helâk edilmek olduğunu haber vermektedir. Dolayısıyla bu ifadede Hz. Peygamber'i yalanlayan Mekkeliler'i korkutmak da vardır. Böylece gemi, öğüt ve peygamberleri tasdik edenlerle yalanlayanların akıbetlerini hatırlatan bir uyarıcıya dönüşmektedir.

57 **[§]d)** Cenâb-ı Hak, şükretmelerini istemek için onlara gemide taşınan babalarına yönelik büyük nimetlerini hatırlatmaktadır. Bazıları şöyle demiştir: O zamandan bu yana nice gemiler yok olup gittiği halde Nuh'un gemisi belli bir yerde ibret ve öğüt olmak üzere varlığını sürdürmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki ibret ve öğüt anlamına gelen "tezkire" iki şekilde açıklanabilir: Birincisi, onunla alâmet ve ibretin kastedilmesidir. Yani "bu gemiyi ibret alasınız ve Allah'ın vahdâniyeti ile kudretine alâmet olsun diye size bir ibret ve öğüt yaptık". Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Fakat biz Nuh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için ibret yaptık"[42]. İkinci açıklama şöyle olur: "Bu haberleri size bir hatırlatma vesilesi yaptık". Bir başka ifadeyle; "Onu size ebediyete kadar okuyacağınız ve anlayacağınız bir Kur'ân âyeti yaptık ki, size yönelik lütuflarından dolayı yüce Allah'a şükredesiniz" anlamına gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Belleyici kulaklar onu bellesin diye. Arapça'da kişi bir şeyi ezberlediği zaman "ve'â" (وَعَى) fiili kullanılır; bir şeyi bir kapla veya başka bir nesne ile koruma altına aldığında "ev'â" (أَوْعَى) şekli kullanılır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Onu belleyici kulaklar bellesin diye". Cenâb-ı Hak bu âyette "ezberleme" fiilini kulağa nispet etmiştir. Oysa kulak ezberlemez, işitir, ardından kalp onu ezberleyip korur. Fakat bu âyette ezberleme kulağa nispet edilmiştir, çünkü duyulan sözler belleğe kulak vasıtası ile ulaştırılır, zira işitme yoluyla bellenilir, işitme kulağın fonksiyonundandır, ondan sonra duyulan sözler belleme yerine, yani kalbe gider. Bellemenin işitmeye nispet edilmesi, onun

42 el-Ankebût, 29/15.

işitme eylemi ile bilince ulaşmasından dolayıdır. Bellemenin kulaklara izafe edilmesi, bundan önce belirttiğimiz gibi elbisenin, sayesinde oluştuğu nesneye, yani yağmura, yaratılışımızın kendisinden takdir edildiği toprağa nispet edilmesine benzer[43]. Allah Teâlâ'nın kalplere belleyeceği kulak ve gören göz bahşetmiş ve bilincin başlarda bulunan kulaklara değil de bu kalplerdeki kulaklara nispet edilmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları **belleyici kulaklar** deyimine Allah'tan geleni akleden ve O'nun kitabından duyduklarından yararlanan kulaklar mânası vermiştir ki bu durumda, söz konusu olan müminin kulağıdır. Kâfirin kulağı ise duyar ama duyduğunu dışarı atar, duyduğundan yararlanmadığı için onu bellemez. [§]Görmez 58
misin ki Allah Teâlâ'nın kâfirlerin kulaklarını duyduklarından yararlanmadıkları için sağır olmakla nitelemiştir. Yine Allah, "Onlar ise bunu kulak ardı ettiler"[44] buyurmuştur, bu âyette kâfirlerin duyduklarından yararlanmamalarını "nebz" (نَبْذ), yani atmak fiili ile ifade buyurmuştur. Bunun gibi yararlanmayı da "va'y" (وَعْى) fiili ile beyan etmiştir. İnsanlarda da âdet haline gelen durum böyledir, onlar bir bilgiyi veya bir haberi unutmamayı istedikleri zaman onu bellemeye ve muhafaza etmeye çalışırlar.

فَاِذَا نُفِخَ فِى الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾ وَحُمِلَتِ الْاَرْضُ
وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً ﴿١٤﴾ فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١٥﴾

13-15. "Sûra bir defa üflendiğinde, yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir çarpışta darmadağın edildiğinde, işte o gün olacak olur."

Artık sûra bir defa üflendiği zamanda. Sanki Resûlullah'ın muhatapları "Vâkıa", "Hâkka" ve "Kāria"nın, yani kıyâmetin ne zaman kopacağını sormuşlar, Cenâb-ı Hak da bu soruya şöyle cevap vermiştir: "Artık sûra bir defa üflendiğinde, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek bir çarpışta darmadağın edildiği zaman, işte o gün olacak olan olur (kıyâmet kopar)". Onlara verilen cevap, "İşte o gün olacak olan olur" cümlesidir. Daha önce de anlattığımız üzere soruların tamamı o vakitte olacak olaylarla ilgilidir. Aslında kıyâmet vaktinin beyan edilmesinde onlar için herhangi bir fayda olmadığı gibi, onu bilmenin de hiçbir yararı yoktur. Fayda, ancak kıyâmet günü meydana gelecek gelişmelerin bilinmesindedir, zira bununla hem özendirme hem de korkutma vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

43 Bir önceki âyetin ikinci kısmının tefsirine bakınız.

44 Âl-i İmrân, 3/187.

[Sûra Üfleme]

"Bir defa üfleme" (نفخة واحدة); bu terkibin üflemenin gerçek durumunu açıklamak için gelmiş olması mümkündür; bunun "bir üfleme miktarı kadar" anlamında olması da ihtimal dâhilindedir. İkinci mânadaki ifadenin sağlayacağı şey, ölümden sonra dirilmenin yüce Allah için kolay olduğunun vurgulanmasıdır. Çünkü bir üfleme, dünyada insanın kolaylıkla yapacağı işlerden olup, imkânsız değildir. Üfleme (النفخة) kelimesi, ruhların bedenlerine girmesi ve yayılması dolayısıyla da belirtilmiş olabilir, bu da bir üfleme fonksiyonudur. Çünkü rüzgâr bir kaba üflendiğinde ona sirâyet eder ve içine yayılır. Cenâb-ı Hak, üfleme ile ruhun bedene girişini kinâye yoluyla ifade etmiştir. Yine aynı gerekçe ile üfleme fiilini kullanarak ruhların cesetlerden çıkmasını da beyan etmiştir. "Biz de, ona ruhumuzdan üfledik"[45] meâlindeki ilâhî beyanın da, üfleme hakiki mânasında olmayıp, ruh Hz. Meryem'de üflemenin fonksiyonunu icra ettiği için böyle denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Sûra" (فى الصّور); bazıları şöyle demiştir: Sûr bir boynuz olup birinci üfleme ona yapılır, göklerde ve yeryüzünde bulunanlardan Allah'ın diledikleri dışında
59 herkes anında ölür denmiştir. [§]Sonra sûra bir kez daha üflenir, üflenir üflenmez ölülerin tümü birden ayağa kalkıp etrafa bakmaya başlar[46]. Bazı müfessirlere göre ise sûra üflenmesi demek, insanların cesetlerine ruhun üflenmesi demektir. (Fakat bu isabetli değildir.) Çünkü "es-sûratü" (الصُّورَةُ) kelimesinin çoğulu, "es-sûr" (الصُّوْر) değil, "es-suver"dir (الصُّوَر). Dolayısıyla bunun "ceset" anlamına gelen "es-sûratü" kelimesinin çoğulu olması ihtimali ortadan kalkar. Fakat Allah Teâlâ'nın sûra üflemeyi onları yok etmek ve diriltmek için sebep kılması mümkündür. Bu, O'nun, sûra üflenmedikçe göklerde ve yerde olanları yok etmekten ve diriltmekten aciz bırakmasından dolayı değildir. Yüce Allah, sûra üflemeyi bir tür hikmet ve faydanın sebebi yapmıştır; yahut da sûra üflemekle görevli meleğin imtihanı için bir sebep kılmıştır. Bilindiği gibi meleklerin yağmur yağdırmak, bulutları bir yerden başka bir yere sevketmek, insanların amelleri konusunda görevlendirilmek gibi ve daha başka ağır görevleri vardır.

Yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir çarpışta darmadağın edildiğinde. Bazıları âyete "yeryüzü ve dağlar tek kırılışla kırıldığı zaman" anlamı verirken, diğerleri "tek yıkılışla yıkıldığı zaman" demişlerdir. Âlimlerin

---

45 et-Tahrîm, 66/12.

46 "(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek; sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış etrafa bakıyor olacaklar!" (ez-Zümer, 39/68).

bir kısmı da âyeti şöyle anlamıştır: Cenâb-ı Hak “yeryüzü ve dağlar tek sarsılışla sarsıldığı zaman”. *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki şöyle demektedir: Yeryüzü sarsılır, içinde bulunan fazlalıkları dışarı atar, bu çarpışla bağrında bulunan, ama kendi yapısından olmayan nesneleri dışarı çıkarır ve dağların köklerini bağrından söküp çıkarır. Sonra yüce Allah, dağları savrulan kum yığınlarına çevirir[47]. Bundan sonra rüzgârı devreye sokar ve o yığını toz duman haline getirir. Yumuşaklığından dolayı da atılmış renkli yün[48] gibi gösterir. Sonra bulut gibi yürütür ve bunlar, yeryüzünün dağ yollarına, vadilere ve çeşitli mekânlara düşer, yeryüzü yüce Allah’ın ifadesine uygun olarak şu hale gelir: “Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacaktır. Orada ne bir iniş, ne de bir yokuş görebileceksin”[49]. Rüzgâr işte böyledir. Bir şeyin üzerinde fonksiyon icra eder ve eserse onu çeşitli köşelere dağıtır, üzerinde çatlaklar oluşturur ve onu yeryüzüne serer.

Yeryüzü sökülüp. Bu, yeryüzünün bir yerden başka bir yere götürüleceği anlamına değildir. Fakat bir parça, diğer bir parçanın içine sokulacak, bu bastırıp sıkıştırma ile birlikte bir parça diğer parçaya çarpacak anlamınadır. Böylece yeryüzü sanki yerinden kaldırılıp taşınmış gibi olacaktır. [§]Bunlar oldu- 60
ğu gün kıyâmet kopacaktır. Âyetin bu ifadeleri, dağlar hakkında gelen âyetler birbiriyle çelişik hale gelmemesi için farklı zamanlara bağlı olarak söylenmiş ifadelerdir diye yorumlanır. *En doğrusunu Allah bilir.* Kıyâmetle ilgili başka âyetlerde farklı açıklamalar da yapılmıştır. Meselâ dağların yok olması yeryüzünün yok olmasından önce gerçekleşecektir: “De ki: ‘Rabb’im onları ufalayıp savuracak. Böylece orayı yani yeryüzünü dümdüz, bomboş bırakacaktır’”[50]. Dağların yeryüzünden önce yok olacağına dair başka âyetler de vardır. Yeryüzünün değiştirilmesi, bugünkü halinden başka bir şekil alması demektir. Yani haberlerde belirtildiği gibi binalar yıkılacak, vadiler dümdüz olacak ve dağlar yerlerinden kaldırılıp yok edilecektir. Nitekim buna tebdil denilmiştir. Tıpkı hali değişip de iyi iken kötü olan kimseye bu kökten türeme bir fiille “tebeddelte” (تَبَدَّلتَ) “sen değiştin” denildiği gibi; sen değiştin demek, eski durumundaki gibi değilsin, değiştin demektir. Biraz önce âyetin mânası da bu doğrultudadır, yani dağlar bir anda kırılacak ve yeryüzünün durumu değişecektir. Yahut da âyette o günkü yaşanacak şiddetli korku haber verilmektedir. Dağların yok

---

47 “O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır” (el-Müzzemmil, 73/14).

48 el-Kāria, 101/5.

49 Tâhâ, 20/106-107.

50 Tâhâ, 20/105-106.

edilmesi her ne kadar yeryüzünün yok edilmesinden önce olsa da bir kez yerle bir etme ile dağlar ve yeryüzü yok olacaktır. Dağlar ve yeryüzü bir anda yok olacak demek değildir, fakat bir kez yerle bir edişle dağlar ve yeryüzü yok olacaktır. Âyetin bunu haber vermesinden maksat, o günün şiddetini ve korkusunu açıklamaktır, yoksa bir kısmı ile diğer kısmının yok olmasının sıralamasını açıklamak değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İşte o gün olacak olur. Kıyâmet, hesaba çekilmek ve amellerin karşılığı verilmek için kopacaktır. Bu âyet, "ceza, mutlaka vuku bulacaktır"[51] meâlindeki âyete benzer. Kıyâmet isimlerinin sonuna "tâ" harfinin getirilmesi, onun durumunu yüceltmek içindir.

16. "Gök de yarılır ve artık o gün (bütün) ***bunların düzeni çökmüştür."***

Bazı müfessirler, "inşakkat" (انْشَقَّت) fiiline "teferrakat" (تَفَرَّقَت) "darma dağın oldu" mânasını vermişlerdir. Evet bir şey yarıldığı zaman darma dağın olur ve parçalar birbirinden ayrılır. Zaten "yarılma" da böylelikle ortaya çıkar. "Yarılma" kelimesinin kinâye yoluyla "yumuşaklık" anlamına olması da muh-
61 temeldir. [§]Buna göre âyetin mânası "gök, katı iken yumuşak hale gelir" şeklinde olur. Bu yaklaşımın delili "çökmeye yüz tutar" ifadesidir. Yani göğün sert ve katı olduğu ifade edilirken artık zayıftır. "(Düşün) o dehşet günü ki gökleri yazılı kâğıtların tomarını dürer gibi düreriz"[52] meâlindeki âyet de bu tefsire işaret eder. Nitekim dünyada da bir şey önce kendi özünde yumuşadıktan sonra dürülür. Göğün, içinde bulunan sakinlerinin inmesi sebebiyle yarılması da mümkündür, bu durumda gökte onun etrafında bulunan meleklerden başka kimse kalmaz. Sonra gökyüzü birbirine bitişir ve dürülmek için yumuşak hale gelir. *En doğrusunu Allah bilir.* Göğün yarılmasının (inşikāk, infitâr) ve açılmasının belirtilmesi, daha önce değindiğimiz açıdan mahlûkatı korkutmak için de olabilir. Bunun yanında gökte kapıların bulunması ve bunların açılması da mümkündür, bu durumda göğün "infitâr" ve "inşikāk"ı kapılarının açılması anlamına gelir. Bu mânaların yanı sıra yarılma anlamına gelen "eş-şakk" (الشق) kelimesinin göğün kapılarının açılması anlamında olmaması da mümkündür, çünkü açılma, korkutma sadedinde belirtilmiştir, (halbuki) onun kapılarının açılmasında da çok bir korkutma unsuru yoktur. "O gün o, çökmeye yüz tu-

51 ez-Zâriyât, 51/6.
52 el-Enbiyâ, 21/104.

tar" meâlindeki âyette geçen "vâhiye" (الوَاهِيَة), zayıf ve gevşek demektir. Bazı müfessirler Arapça'da "vehy" (الوَهيُ) kelimesinin yarmak anlamında olduğunu söylemiştir ki muhtemel bir mânadır, çünkü gök inşikāk edince yarılır.

وَالْمَلَكُ عَلٰٓى اَرْجَٓائِهَاۜ وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾

"17. "Melekler göklerin etrafındadır. O gün Rabb'inin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) ***yüklenir."***

Melekler göklerin etrafındadır. Âyette geçen "ercâ" (الأرجَاء) kelimesi, etraf ve çevre demektir. Kastedilen, göklerin etrafı ve çevresidir. Bu kelimenin tekili hemzesiz "raca" (رَجَا) kelimesidir. "Melek" (المَلَك) kelimesiyle çoğul olarak melekler kastedilmiştir. Yüce Allah onların göklerin etrafında ve çevresinde olduğunu bildirmiştir. Muhtemelen bu melekler gök yarıldıktan sonra yeryüzünde bulunanların üzerine düşmemesi için onu korumakla görevlendirilmiş ve bu görevle imtihan edilmiştir. Göklerin etrafının ve yanlarının bazı meleklere tahsis edilmesi de mümkündür. Bu durumda göklerin kapıları açılır ve meskenleri yeryüzüne inerler, Allah Teâlâ'nın "melekler bölük bölük indirileceklerdir"[53] âyetinde buyurduğu gibi.

[Meleklerin Meskeni]

[§]Meskenleri göğün etrafında bulunan melekler, Rab'lerinin emrini bek- **62**
lerler. Şunu da belirlemek gerekir ki melekler, -her ne kadar gök onlar için mesken kılınsa da- esasen kalacak bir yere ihtiyaç duymazlar. Zira melekler, gökten yere iner ve havada kalacak yerleri olmaksızın orada kalırlar. Üçüncü bir açıklama olarak yüce Allah göklerin tam anlamıyla parçalanmayacağını, fakat orta kısmının parçalanıp diğer kalan kısmın olduğu gibi kalacağını beyan eder. **Melekler onun etrafındadır** ifadesinin meleklerin gökte uğrayacakları yer anlamına gelmesi de muhtemeldir. *En doğrusunu Allah bilir.*

O gün Rabb'inin arşını bunların da üstünde olan sekiz (melek) yüklenir. Muhtemeldir ki sûra ilk üflenmesi esnasında arşı taşıyan sekiz melek hariç geri kalan melekler öleceklerdir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur: "Sûra üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde

---

53 el-Furkān, 25/25.

ne varsa hepsi ölecektir”[54]. Söz konusu sekiz melek, istisna edilenlerden olup ölmezler. Onlar arşı taşırlar ve yerleri göklerin etrafı olur “Melekler onun etrafındadır” meâlindeki âyet de bunu ifade etmektedir. “Sekiz”. Bu sayı ile sekiz meleğin kastedilmiş olması mümkündür. Tefsirlerde belirtildiği gibi sekiz sayısının, meleklerden sekiz sınıfı ifade etmesi de ihtimal dâhilindedir. Söz konusu sekiz meleğin diğer yaratıklar dirilmeden önce öldürülüp tekrar diriltilecek olmaları da mümkündür. Bu melekler, Rabb’imizin arşını omuzlarında taşırlar. Cenâb-ı Hak insanları dirilttiği zaman onlar arşı bu meleklerin omuzlarında göreceklerdir. Arş, hükümranlığın tahtıdır. Onun nurdan olması mümkündür. Nitekim bir rivayette şöyle denir: “Güneş doğmak istediği zaman Cibrîl arşa gelir. Onun ışığından bir avuç alır. Sonra herhangi birinize gömleğinin giydirildiği gibi o ışığı güneşe giydirir. Ay doğmak istediği zaman ise Cibrîl güneşin ışığından bir avuç alır ve herhangi birinize gömleğinin giydirildiği gibi ona da bu ışığı giydirir”[55]. Arşın, ışıktan ve nurdan yapılmış olması mümkündür.

63 [§]Öte yandan, insanların gözünde varlıkların en yücesi ve büyüğü ışık ve nurdur. Bütün arzular bu iki hedefe odaklanır. Arş belirtilince azâmet sahibi Allah’ın yüce mülkü de dile getirilmiş olur. Sonra, her kral dünyada görüldüğü üzere bir taht edinir. Bu taht, onların hükümranlıklarının ve otoritelerinin miktarına göre farklılık arzeder; yoksa kralın bu arşı kendi nefsine mesken edinmesi için değil. Dünya krallarının bu arşları oturmak ve toplantı yapmak için edindikleri düşünülmediğine göre böyle bir durumun Allah’tan beklenmemesi öncelikle benimsenmelidir.

يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفٰى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ ﴿١٨﴾

18. “O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz.”

O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz. Amelleriniz karşınıza dikilir ve size hiçbir şey gizli kalmaz. Yani o gün size amelleriniz gösterilir ve açık hale gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmuştur: “Gizlenenlerin ortaya döküldüğü günde”[56]. Yani o gün insanlar, gizlediklerini öğrensinler ve onlardan hiçbir şey gizli kalmasın diye hepsi kendilerine gösterilir. Bu beyan “Size ait hiçbir sır” yüce Allah’a “gizli kalmaz” şeklinde anlamak da mümkündür. [Cümlenin anlamı, bundan önce amelleri Allah’a gizli

54 ez-Zümer, 39/68.

55 Süyûtî, *el-Leâli’l-masnûa*, I, 49.

56 et-Târık, 86/9.

idi de o gün kendisine zuhur edecek şeklinde değildir][57]. Şüphe yok ki durumundan herhangi bir şeyin yüce Allah'a gizli kaldığını iddia eden ve O'nun bundan haberdar olmadığını zanneden herkes, o gün Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığını anlayacaktır. Bu ifade O'nun şu beyanı doğrultusundadır: "Bugün hükümranlık kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır"[58]. Bu beyandan hükümranlığın daha önce başkasına ait olduğu anlamını çıkarmamak gerekir. Fakat bazı insanlar dünyada hükümranlığa ortaklık (şirk) iddia ediyorlardı. Ama o gün iddialarını terkedecekler ve yüce Allah'ın hükümranlıkta tek olduğunu kesin olarak öğreneceklerdir. "(O gün) hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar"[59] meâlindeki âyetini de bu doğrultuda anlamak gerekir. İnsanlar daha önce Allah'tan gizlenmiş değillerdi, aksine her vakit ona âşikâr durumdaydı. Fakat dünyada iken insanların gizli kaldıklarını iddia eden kişi, o gün bu iddiadan vazgeçecek ve (her şeyin) O'na âşikâr olduğunu kabul edecektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.*

[Kulun Amelleriyle Yüzleşmesi]

[§]Rivayet edildiğine göre söz konusu karşı karşıya gelme, üç kez olacak- 64
tır. Bunlardan ikisinde karşılıklı çekişme ve özür dileme cereyan edecektir. Yani insanlar birbirleriyle dava görecek ve çekişeceklerdir. Amelleri karşılarına dikilince Rab'lerinden af istemeye ve hasımlarından hoş görü dilemeye başlayacaklardır. Üçüncü karşı karşıya gelme ise amel defterlerinin uçuşması anında olacaktır. **Tu'radûne** (تُعْرَضُونَ) fiilinin mânası, insanların bir kısmı diğer kısmının karşısına çıkarılacak ve kimseye hasmı gizli kalmayacak demektir. Yahut da herkes yaptığını ve her düşman düşmanlığını hatırlasın diye amelleri kendilerine sunulacak demektir. O gün sanki, korkunun dehşeti ve korkunçluğun şiddetinden yaptıklarını unutmuş gibi olacaklardır. Fakat Allah Teâlâ, yaptıklarını hatırlamaları için amellerini kendilerine bildirecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُا كِتَابِيَهْ ﴿١٩﴾

19. "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki 'Alın kitabımı okuyun'."

Kitabı sağ tarafından verilen kimse. Kur'ân'da geçen ifadelerin zâhiri, müminlerin tamamına âhirette merhamet gösterileceği ve azap edilmeyeceğini, kâfirlerin ise azaba uğratılıp merhamete eriştirilmeyeceğini gerektirmek-

57 Köşeli parantez içindeki bu cümle şerhten ilave edilmiştir.

58 el-Mü'min, 40/16.

59 İbrâhim, 14/21.

tedir. Zira Cenâb-ı Hak, insanları kıyâmet günü iki kısma ayıracaktır. Sonra da bu iki zümreden her biri için üç belirti olacağından söz etmektedir: Bir keresinde onların tartılarının hafif geleceğinden bahsetmekte ve şöyle demektedir: "Kimin de tartıları hafif gelirse… "[60], bir başka defa yüzlerinin kapkara olacağını ifade etmektedir: Bir diğerinde ise onlara amel defterlerinin sol taraftan verileceğini belirtmektedir. Evet bu belirtileri, iki zümreden birisi hakkında beyan etmiştir. İkinci zümrenin de üç alâmetinden bahsetmiştir; yüzlerinin beyazlığı, tartılarının ağır gelmesi, amel defterlerinin sağ taraftan verilmesi. Öte yandan yüce Allah, yüzlerin karalığı hakkında şöyle buyurmuştur. "İmdi yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denir)"[61]. Tartılarının hafif gelmesini zikrederken de ilgili âyetin sonunda onların kâfir olduklarını belirtir.
65 [§]Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Size âyetlerim okunurdu da, onları yalanlardınız değil mi?"[62] Kitabın soldan verilmesinden söz eden âyette o kişinin kâfirlerden olduğunu beyan eden ifade vardır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi. Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi"[63]. Buradan çıkan sonuç, mutlak tehdidin (vaîd) kâfirler hakkında belirtilmiş olduğudur. Yine Cenâb-ı Hak bir başka âyette "Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!"[64] demiş, bir âyette ise şunu haber vermiştir: "Takvâ sahipleri için hazırlanmış olan" ve "genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!"[65]. Bu beyanlardan cehennemliklerin kâfirler olduğu ortaya çıkmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki dünyada müminlerin birtakım ayak sürçmeleri olabilir ve günah işleyebilirler. Buna karşılık kâfirlerin de güzel amelleri bulunabilir. Ne var ki kâfirlere yaptıkları iyiliklerin karşılığı dünyada verilir; çünkü onlar âhirete inanmazlar, bu sebeple de müminin yaptığı kötülüklerin karşılığı dünyada verilebilir. Bu durumda iyi amellerinin karşılığı âhirette kendisine kalır ve orada mükâfatlandırılır. Yine müminin yapacağı iyi ameller kötü amellerine kefaret olabilir. Çünkü iyi ameller kötü amellere kefaret yapılmıştır. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: "Çünkü iyi-

---

60 el-A'râf, 7/9.

61 Âl-i İmrân, 3/106.

62 "Tartıları hafif gelenler ise kendilerini ziyan etmiş olanlardır. Onlar cehennemde ebedî kalacaklar. Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. Size âyetlerim okunurdu da onları yalanlardınız değil mi?" (el-Mü'minûn, 23/103-105).

63 el-Hâkka, 69/25, 33-34.

64 Âl-i İmrân, 3/131.

65 Âl-i İmrân, 3/133.

likler kötülükleri giderir”[66]. Müminin kötülükleri dünyada giderilince âhirette onların karşılığında azaba uğramaz. Yüce Allah’ın onları, günahları ölçüsünde azaba uğratması, ardından önceki imanları ve başka amelleri sayesinde affetmesi de mümkündür. Aslında bütün müminlerin sonu cennettir, tartıları ağır gelecektir, yüzleri ağaracaktır ve kitapları sağ taraflarından verilecektir. Öte yandan günahları karşılığında azaba uğrayacak olan müminin, kitabının sağ tarafından verilmesinden ve tartısının ağır gelmesinden önce azap görmesi de mümkündür. Mümin, yüzü ağarmadan önce kara değil, dünyada olduğu gibiydi. Sonra affedilince Allah’ın ona lütfedeceği nur ile yüzü ağaracaktır. Çünkü bir hadiste [§]şöyle buyurulur: “İnsanlar kıyâmet gününde hesap için üç 66
defa (Allah’ın huzuruna) çıkarılacaklardır. İlk ikisinde karşılıklı şikâyetleşme ve mazeret beyan etme şeklinde olacak, üçüncüsünde ise yapıp ettiklerini kaydeden amel defterleri ellerine gelecektir”[67]. Müminin azap görmesinin, üçüncü arzdan önce olması da mümkündür. Sonra üçüncü arzda amel defteri sağ tarafından verilecektir. İşte o anda kişide mutluluk belirtileri ortaya çıkacaktır. Mutlak tehdidin kâfirler hakkında geldiği ortaya çıktığına göre mümin olup büyük günah işleyenler hüküm itibarıyla onlara dâhil edilmemiştir. Hanefî âlimlerin dedikleri gibi onlar hakkında hüküm vermeyip durmak gerekir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

Alın, kitabımı okuyun der. Âyetin metninde geçen “hâümü” (هَاؤُمْ) “gelin!” demektir. Bazı âlimler, bu kelimenin “hâküm” (هَاكُمْ) alın anlamına geldiğini söylemişlerdir, bunların kanaatince “kâf” (ك) harfinin yerine “hemze” getirilmiştir. Âyetin zâhirine göre kendisine amel defteri verilecek kişi, bu ifadeyi insanları davet etmek için kullanacak veya müjdelemek ve sevincini belirtmek için amel defterini onlara verecek, Allah’ın kendisini affedip merhamet ettiğini müjdeleyecektir. Fakat tefsir âlimleri yorumlarını amel defterini alana değil verene odaklamış ve bu cümleyi defteri ona veren söyleyecektir demişlerdir. Sanki dünyada bu defteri yazan melek onu ilgili kişiye verecek ve “Alın, kitabımı okuyun”, yani sizin lehinize ve aleyhinize yazdıklarımı alıp okuyun diyecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

66 Hûd, 11/114.

67 Ebû Hureyre’den, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “İnsanlar kıyâmet gününde hesap için üç defa (Allah’ın huzuruna) çıkarılacaklardır. İlk ikisinde kendilerini savunma ve mazeret beyan etme şeklinde olacak, üçüncü arzda ise yapıp ettiklerini kaydeden amel defterleri ellerine gelecektir. Kimi defterini sağ eliyle alacak, kimi de sol eliyle alacaktır” (Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme”, 4).

اِنّ۪ى ظَنَنْتُ اَنّ۪ى مُلَاقٍ حِسَابِيَهْ ﴿٢٠﴾

20. "Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum."

Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum. Âyetteki "zan" kelimesini hakikat anlamında alırsan üç türlü açıklama yapmak mümkündür. Birincisine göre mâna şöyle olur: "Ben dünyada iken yaptığım kötülüklerden dolayı şiddetli bir hesaba çekileceğimi, bunlardan sorumlu tutulacağımı ve cezalandırılacağımı zannediyordum, bu günün dehşetinden dolayı
67 şu anda günahlarımdan kurtulamayacağımı zannetmiştim. [§]Ama günahlarımın affedildiğini ve hatalarımın bağışlandığını gördüm". Kişinin bu sözü, Allah'a şükür ve O'na karşı minnetini ortaya koymak için söylenmiş olur. İkincisi, "ben dünyada iken birtakım ayak sürçmeleri ve kusurlar işlersem âhirette onları yüklenerek Allah'ın huzuruna çıkacağımı düşünüyordum. Bunun için onları işlemekten geri durdum ve yapmaktan kaçındım". Bu ifade, bağışlanmasının sebebini anlatmaktadır. Üçüncüsü, "ben kendi durumum hakkında düşündüm. Ve benim gibi birinin başıboş ve göz ardı edilmiş olarak bırakılmayacağını zannettim. Giderek bu zannım kesin bilgiye dönüştü; iman ettim ve peygamberleri tasdik ettim. Ben ancak ilk zannım ve düşüncem sayesinde kurtuldum". *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazı âlimler "zan" kavramını kesin olarak anlama ve bilme olarak yorumlamış ve "zanantü" (ظَنَنْتُ) fiiline "kesin olarak anladım" ve "bildim" mânasını vermişlerdir.

Aslında gözle görülmeyen olaylar ve gizli bilgiler hakkındaki "yakîn" (kesin bilgi), daha önce var olan bir zandan doğar. Bu zan kişiyi o olay ve gizli bilgi hakkında düşünüp halini araştırmaya sevkeder ve nihayet o gizli yöne vakıf olma ile sonuçlanır, böylece gizli olan husus açık hale gelir. Şu halde, kişinin yakîne ulaşmasının ve bir şeyin mahiyetini kavramasının sebebi önceki zan olur. Böyle bir bilgiye bir keresinde hakiki mânada yakîn, bir kere de mecazî mânada zan denilebilir. Nitekim aynı şeyleri "belleyici kulaklar onu bellesin diye"[68] meâlindeki âyeti açıklarken de söylemiştik. Orada demiştik ki kulaklar hiçbir şeyi bellemez, ancak işitir. Fakat kavrayışa kulak vasıtasıyla ulaşıldığı için kulak idrake ulaştırmanın sebebi olur. Bu nedenle de "belleme" fiili kulaklara izafe edilmiştir. Buna bağlı olarak onların ilk baştaki zanları, kendilerini yakîne ve bilgiye ulaştırınca, yakînlerine ve bilgilerine bir keresinde "zan" bir

---

68 el-Hâkka, 69/12.

keresinde de “yakîn” dediler. Görülmez mi ki yüce Allah, bir âyette “zan” fiilini kullanarak “اَلَّذٖينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ” “Onlar kesinlikle Rab’lerine kavuşacaklarını” buyururken[69], diğerinde “yakîn” kökünü kullanarak “وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ” “Ve âhirete
de onlar kesin olarak inanırlar” buyurur[70]. [§]Allah Teâlâ, onları metodu araş- 68
tırma ve kafayı çalıştırma olan bir hususta bir keresinde “zannedenler” (ظَانِّين) şeklinde, bir keresinde de “kesin kes inananlar” (مُوقِنِين) olarak nitelemektedir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk’ın, herhangi bir meselede “إيقَان” ile nitelenmesi caiz görülmemiştir. Çünkü O’nun açısından her şey çok açık ve zâhirdir, şu sebeple ki nesne ve olayları yoktan vareden ve yaratan O’dur. Netice olarak hiçbir şey Allah’a gizli ve saklı kalmaz ki kesin bilgiye ulaşmak için onu araştırmaya ve düşünmeye ihtiyaç duysun. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.* Şöyle bir fikir ileri sürmek de mümkündür: Kavraması fikir yürütme yöntemine bağlı olan hususlarda kişinin birtakım kuruntulara ve düşüncelere mâruz kalması ihtimal dışı değildir. Bu kuruntular ve düşünceler kişiyi bazı zanlara götürür. Şöyleki âlimler “zan”dan uzak olmayan bu gibi durumlar hakkında zan kelimesinin kullanılmasını caiz görmüşler, yakîn ve kapsamlı bilgiye götüren unsurların baskın olmasından dolayı da “yakîn” kelimesini kullanmayı mümkün görmüşlerdir. Görmez misin ki yüce Allah’ı inkâr etmesi için şiddetli bir ceza veya öldürülmekle tehdit edilen bir kimsenin, küfür ifadesini dilden söylemesi mübah kabul edilmiştir. Söz konusu kişi, zorlayan tarafından azaba uğrayacağına kesin olarak inanan bir kimse gibi kabul edilmiştir. Bu kişi onun isteğine uymayı kabul etmediğinde yaptığı tehdidi kesinlikle yürüteceğine kesinkes inanmasa bile yine de kesinkes inanan kişi gibi kabul edilmiştir, zira tehdit eden bunu yapma fırsatı bulamayabilir, o vakte kadar hayatta kalamayabilir. Buna rağmen kötü fiili yapma fırsatını bulması zann-ı gâlibe ve en ağırlıklı görüşe göre söz konusudur. İşte bu, kesin bilgi ve kesinkes inanma yerine konulmuş olmaktadır. Âyetteki durum da bu doğrultudadır: Tehdit, galip zanla baskın gelince kesinkes inanç anlamına gelen “yakîn” lafzının kullanılması mümkün olmuştur. Şunun da belirtilmesi gerekir ki duyularla ve gözlemlerle kavranan olaylar ve bilgiler hakkında “zan” kavramını kullanmaya imkân yoktur. Çünkü bu gibi durumlarda şüphelerin rol oynaması mümkün değildir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah’tır.*

فَهُوَ فٖى عٖيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٢١﴾

69 el-Bakara, 2/46.

70 el-Bakara, 2/4.

69 [§]*21. "Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir.*

Artık o, hoşnut olacağı bir hayat içindedir. Yani o, razı olacağı bir hayat içindedir. Arapça'da "âşe" (عَاشَ) ve "hayiye" (حَيِيَ) fiilleri aynı anlamdadır. "Râdıye" (رَاضِيَةٍ), "merdıyye" (مَرضِيّة) "razı olunan" demektir. Âyetin mânası; o kişi nefsinin razı olacağı bir hayat içindedir demektir. Kur'ân'da bunun benzerlerinden biri "min mâin dâfik" (مِن ماءٍ دَافق)[71] beyanıdır. Burada geçen "dâfik", "medfûk" (مَدْفُوق), yani atılmış demektir. Arap dilinde buna benzer ifadeler çoktur. Söz konusu beyan ile cennetin bizzat kendisinin kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre cennet, içindekilerden razı olmuş ve onlardan hoşnutluğunu ortaya koymuş demek olur. Nitekim yüce Allah cehennemi de cehennemliklere "sehat" (السَّخَط) ve "teğayyuz" (التَغَيُّظ)[72] öfkeli ve kızgın olarak niteler. Bunun benzerinin cennet açısından hoşnut olma ve sevinme şeklinde düşünülmesi mümkündür. Şu mânada ki cennet onlara çeşitli cömertlikleri ve hayırları ortaya koyar; şayet bunlar bir akıllı kişi tarafından yapılmış olsaydı onun hoşnut olduğunun delilini oluştururdu. Tıpkı, "gurur" (aldatma) kelimesinin dünyaya izafe edilmesi gibi[73]. Şöyleki; dünya, kendiliğinden öyle şeyler ortaya çıkarır ki bu, aldatma imkânı olan biri tarafından yapılmış olsa aldatma olurdu.

22-23. "Meyveleri kolayca devşirilebilir yüce bir cennettedir."

Yüce bir cennettedir. Bazıları bu ifadeye dünyada bahçelerin yüksek yerlerde olmasının hoş görülmesi doğrultusunda "yüksek bahçelerdedir" anlamı vermiştir. Bir kısım âlimler de âyette geçen cennet kelimesinin ağaçlı bahçenin adı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak, bahçenin ağaçlarını yüksek, uzun ve manzaralı olarak nitelemektedir. Bu da sahipleri için en çekici bir durumdur. Bu sebeple olmalıdır ki Allah Teâlâ "meyveleri sarkmış" buyurmuştur, çünkü cennetten söz etmek ağaçları da anmayı gerektirir. Üçüncü bir ihtimal "âliye" (عَالِية) kelimesi, yüksek olmakla birlikte değerli ve önemi anlamına gelmesidir. Arapça'da yüksek bir şey, "ulüv" (عُلوّ), yani "yücelik" ile nitelenebilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

71 "İnsan neden yaratıldığına bir baksın! O atılan bir sudan yaratıldı" (et-Târık, 86/5-6).

72 "Fakat onlar kıyâmeti yalanladılar. Biz de, kıyâmeti yalanlayanlar için alevli bir ateş hazırladık. O ateş uzak bir yerden kendilerini görünce, homurdanmasını ve uğultusunu işitirler" (el-Furkān, 25/11-12).

73 "Bu azap âyetlerimizi alay konusu yapmış olmanız ve dünya hayatının sizi aldatmış olması yüzündendir" (el-Câsiye, 45/35).

Meyveleri kolayca devşirilebilir. Yani salkımları, koparmak isteyenlere yakın, istemeyenlere uzaktır. Bazıları "salkımları yakındır", meâlindeki cümleyi cennetin meyvelerini ayakta olan nasıl alabiliyorsa oturan da alabilir diye açıklamışlardır. Bir kısmı, meyveleri yakındır, yani meyveler ellerine uzak olmaz ve meyve yerine diken de gelmez demişlerdir.

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنٖيئًا بِمَٓا اَسْلَفْتُمْ فِى الْاَيَّامِ الْخَالِيَةِ ﴿٢٤﴾

[§]***24. "***(Onlara) ***'Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak afiyetle*** 70
yiyin için' denilir."

Onlara 'Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık olarak afiyetle yiyin için' denilir. Onlara geçmiş günlerde işlediklerinize karşılık, afiyetle yiyin, için; sizler geçmiş günlerinizi âhiret günlerine borç verdiniz denir. "Selufe'r-racülu li-âhar" (سَلُفَ الرَّجُلُ لآخَر) denilir, mânası, "birisi diğerine ihtiyaç vakti aynısını geri almak üzere borç verdi"; yahut da "Kişi sermayesini kâr beklediği eşyaya yatırdı" demektir. Âyetin ifadesine dönersek verilen mesaj şudur: Sanki kişi, canını satmakla ve kârını âhirette almak için onu ödünç ve sermaye olarak koymaktadır; "islâf"ın anlamı budur. Şöyle de yorumlanabilir kul, amelini âhiret için sermaye yapmaktadır. Ona verilen malları da Allah yolunda harcamakta ve bunu malının sermayesi yapmaktadır. Veki'in şöyle dediği nakledilir: Bize bildirildiğine göre orucu önceden tutanlara, yani dünyada oruç tutup yemeyi ve içmeyi terkedenlere yüce Allah âhirette sevaplarını verecek ve onlara " afiyetle yeyin, için" diyecektir.

وَاَمَّا مَنْ اُوتِىَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهٖ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنٖى لَمْ اُوتَ كِتَابِيَهْ ﴿٢٥﴾

25. "Kitabı sol tarafından verilene gelince, o: Keşke, der, bana kitabım verilmeseydi de."

Amel defterinin sol taraftan verilmesi, talihsizliğin alâmetlerinden biridir. Dolayısıyla kişi, talihsizliğinin alâmetinin kendisine verilmemesini temenni edecektir.

وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ ﴿٢٦﴾

26. "Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!"

Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! Kişi bu cümleyi, dünyada zannının ve beklentisinin aksini gördüğü ve okuduğu zaman söyleyecektir. Çünkü o, dünyada iken iman edenlerden daha iyi yaptığını ve mertebesinin Allah nezdinde yüksek olduğunu zannediyordu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İyi işler yaptıklarını sanıyorlar"[74]. Amel defterini okuyunca ortaya
71 çıkacak ki durum, hiç de zannettiği gibi değilmiş, aksine [§]yaptığı kötü imiş. İşte o anda kötülükleri ortaya çıkmasın diye hesabını bilmek istemez. Hesabını kavramasın ve bilmesin diye ölü olarak bırakılmayı ve diriltilmemeyi temenni etmesi de muhtemeldir.

27. "Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi!"

Keşke ölümüm her şeyi bitirseydi! Yani keşke ilk ölüm benim için devam etseydi. Bazıları âyete şöyle bir mâna vermişlerdir: Keşke sûra son üfürüş ölümü ve helâki getirseydi ve onun gelişi hayata döndürüp diriltmeseydi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Katâde[75] şöyle demiştir: Dünyada iken hiçbir şey onlara ölümden daha sevimsiz olmadığı halde (âhirette) ölümü temenni edeceklerdir[76]. Öte yandan ölüm, onlar için hüküm veren değil, verilmiş hükümdür. Buna göre "Keşke o hakkımda verilmiş bir hüküm olsaydı" denilmeliydi. Fakat insanlar bu cümleyi hoşlanmadıkları her şey için kullanmaktadır. Görmez misin ki insanlar yüce Allah'a, kötü kazayı (olayı, sonucu) kendilerinden çevirmesi için dua ederler. Oysa ki o, kaza (hüküm) değil, "kaza edilmiş" (makzî), yani Allah tarafından verilmiş bir hükmün sonucudur. Netice olarak bu cümle insanların âdet haline getirdikleri söyleyişe uygun olarak ifade edilmiş bir sözdür. Bunun bir benzeri de şudur: Meselâ "Namaz Allah'ın emridir" denir. Oysa namaz Allah'ın emri değil, O'nun emri üzerine kılınandır, fakat O'nun emrinin sonucu iken Allah'ın kazası diye anılmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

74 "De ki: "Size, iş ve davranışları bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir" (el-Kehf, 18/103-104).

75 Katâde: Ebu'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde b. Azîz es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735). Müfessir ve hafız idi. Doğuştan kördü. Arapça'da, Arap dilinin kelimeleri, Araplar'ın tarihi ve nesep ilimlerinde önde gelirdi. Kaderi inkâr eden görüşleri vardı (Yâkūt el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 9, 10; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 85, 86; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 92-93).

76 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 77; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 273.

مَٓا اَغْنٰى عَنّ۪ي مَالِيَهْۚ ﴿٢٨﴾

[§]*28. "Malım bana hiç fayda sağlamadı."* 72

Malım bana hiç fayda sağlamadı. Gerçek şu ki kâfirler mallarının çokluğuyla övünüyor, "Bizim malımız ve evladımız daha çoktur, biz azaba uğratılacak da değiliz"[77] diyorlardı. Azaba uğradıkları takdirde yüce Allah'ın, kendilerine verdiği mallarla onu kendilerinden savuşturacaklarını iddia ediyorlardı. İşte o vakit ortaya çıkacak ki o malları kendilerine hiçbir fayda sağlamayacak ve her biri "Malım bana hiç fayda sağlamadı" diyecektir.

هَلَكَ عَنّ۪ي سُلْطَانِيَهْۚ ﴿٢٩﴾

29. "Güç ve saltanatım elimden çıkıp gitti."

Güç ve saltanatım elimden çıkıp gitti. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kur'ân'da geçen bütün "sultan" kelimeleri kanıt ve delil anlamına gelir"[78]. Aslında kâfir dünyada kendisini bâtıl delillerle savunur. Bazan "Sen de yalnızca bizim gibi bir insansın"[79] derken, bazan da "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değil"[80] der. Başka bir zamanda da "Bu bir büyüdür"[81], "O bir delidir"[82] ve benzeri ifadeler **Güç ve saltanatım elimden kaçıp gitti** cümlesiyle "(dünyada iken) sarıldığımız deliller yok olup, geçersizlikleri ortaya çıktı. Halbuki biz onların delil olduğunu zannetmiştik" demek ister. Bazı müfessirler "sultan" (السلطان) kelimesine değer ve şeref mânası vermiştir. Buna göre âyetin mânası "Dünyadaki büyüklük taslayışım ve saltanatım, değerim ve şerefim yok olup gitti" demek olur. Bazıları da âyeti şöyle anlamıştır: Dünyada iken peygamberlere karşı böbürlenmem, saltanatım ve onlara aldırmayışım yok olup gitmiştir. Dünyada iken nefsime ait saltanatım ve otoritem artık bitti, çünkü o, dünyada iken otoritesini Allah rızası için kullanma imkânına sahipti.

---

77 es-Sebe, 34/35.

78 Buhârî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 17.

79 eş-Şuarâ, 26/154, 186.

80 el-Ahkāf, 46/17.

81 "Gerçeğin bilgisi gelince, 'Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz' dediler" (ez-Zuhruf, 43/30).

82 Her halde müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "O inkârcılar Kur'ân'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, 'Şüphe yok o bir delidir' derler" (el-Kalem, 68/51).

Şimdi diyor ki: Bu otoritem ortadan kalkmıştır, zira ben onu Allah’ın rızasını hak edeceğim yerde kullanamıyorum. Evet kullanamaz, çünkü orada müslüman oluyor ama Allah onun müslümanlığını artık kabul etmiyor.

73 [§]Bu hitapların sonlarında yer alan gaip zamirleri, yani “hâ” harfleri “benim malım, benim saltanatım” kitabı sol tarafından verilenlere işaret ediyor olabilir. Veya durumu pekiştirmek ve benzerlik gibi abartı için de olabilir. Ya da onlar bu cümlelerle kendi nefislerine sesleniyor olabilirler. Bu, mümkündür, zira nida yapılırken münâdanın sonuna “yâ rabbâh = ey Rabbim!”, “yâ seyyidâh = ey efendim!” örneklerinde olduğu gibi “hâ” harfi gelebilir. Bunun yanında kırâatte vakıf yapıp nefes almak ve sözü tamamlamak için gelmiş olması mümkündür. Nahiv âlimleri bu “hâ” harfine “hâü’l-istirâha” derler.

30. “(Ve şöyle emredilir:) ***Onu yakalayıp bağlayın.”***

(Ve şöyle emredilir:) Onu yakalayıp bağlayın. Bir başka âyette “huzûhu fa‘tilûhu” (خذوه فَاعْتِلُوهُ), yani “(Görevlilere şöyle denir: O günahkârı yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin!”[83] denilmektedir. Âyette yer alan “atl”den (العتل) türeyen “fa‘tilûhu” (فاعْتِلُوهُ) “şiddetle sevkediniz” demektir. Yüce Allah bir başka âyette ise şöyle buyurur: “Günahkârları da suya götürülen sürü gibi cehenneme süreceğiz”[84] *En doğrusunu Allah bilir ya,* sanki onların elleri boyunlarına bağlanmaktadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin “bağlamak” fiilinin emir sîgasıyla başlaması, insanların dünyada uğradıkları işkenceyi olanca güçleriyle bizzat engellemeye çalışmalarındandır. Cenâb-ı Hak âhirette ellerinin boyunlarına bağlanacağını ve kendilerine uğrayacakları azabı savuşturma imkânı tanınmayacağını bildirmektedir. Bu, onlar için daha da şiddetli olacak ve durumları yüce Allah’ın şu ifadesindeki gibi olacaktır. “Kıyâmet gününde o şiddetli azaba karşı kendini (çaresizlikten) yüzüyle korumaya çalışan kişi mi (daha kötü durumda [yoksa cennette bulunan mümin mi]?)”[85] Kitabı sol tarafından verilen kişi ateşten yüzünü korumasın diye elleri boynuna bağlanacaktır. Sonra kıyâmetin çeşitli aşamaları uyarınca zincirlere vurulacaklar, ardından sürüklenecekler, çekilecekler ve yüzleri üstü sürüleceklerdir.

---

83 ed-Duhân, 44/47.

84 Meryem, 19/86.

85 ez-Zümer, 39/24.

ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ﴿٣١﴾ ثُمَّ فِى سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ ﴿٣٢﴾

31. "Sonra onu alevli ateşe atın!"

32. "Sonra da (diğerleriyle birlikte) ***onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin."***

Sonra onu alevli ateşe atın. "Sallûhu" (صَلُّوهُ), yani alevli ateşe sokun. Arapça'da "cemelün masliyyun" (جَمَلٌ مَصْلِيٌّ) şeklinde bir deyim vardır, yani "ızgara edilmiş deve" demektir. Bu mânaya göre "sallûhu" fiili ile kâfirin cehennem ateşinde kızartılması da emredilmiş olabilir. **Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin.** Cenâb-ı Hak, öncelikle onların ellerinin boyunlarına bağlanacağını, sonra cehenneme atılacaklarını ve bunun ardından orada zincire vurulacaklarını beyan etmiştir. Böylesi zincire vurulmayı ve sonra da cehenneme atılmayı hak etmiştir.

[Mümin Ölmeden Önce Nefsini Hesaba Çeker]

[§]Fakat öyle görünüyor ki önce mahşerde toplanacaklar, sonra da 74
"Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek"[86] meâlindeki ilâhî beyan uyarınca cehennem ateşine sevkedileceklerdir. Cehenneme geldikleri zaman oradan kaçmaya yeltenecekler, fakat o anda zincire vurularak, cehenneme sürüklenecekler, dolayısıyla kaçma imkânı bulamayacaklardır. **Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin!** Bu ilâhî beyanda sözü edilen zincirin onların bedenlerinden daha uzun olup da cehennemde fazladan bir yer işgal etmesi mümkün değildir. Zira yüce Allah, cehennemi cinlerle ve insanlarla dolduracağını önceden haber vermiştir[87]. Eğer bu zincir, cehennemde fazladan bir yer işgal etseydi orası sadece cinlerle ve insanlarla doldurulmamış olurdu. Bu da Allah'ın vâdini yerine getirmemiş olması sonucuna götürürdü. Oysa ki Allah Teâlâ vâdinden dönmez. Şayet zincirler onların bedenlerinden daha uzunsa bu takdirde daha fazla sıkışmaları ve kedere gark olmaları için o fazlalık, bedenlerine dolanacaktır. Ama bu zincirlerin onların bedenlerini aşması ihtimal dâhilinde değildir. Hz.

---

86 ez-Zümer, 39/71.

87 Herhalde müellif şu ilâhî beyana işaret etmektedir: "Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar, hem de cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119). Bunun yanında el-A'râf, 7/18; es-Secde, 32/13; Sâd, 38/85 âyetlerine de bakınız.

Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekin, çünkü bu sizin için daha kolay veya daha hafiftir. Tartılmadan önce kendinizi tartın. Kıyâmet günü en büyük huzura alınmaya hazırlanın. "O gün hesaba çekilirsiniz, size ait hiçbir sır gizli kalmaz"[88]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Mümin nefsine hakim olandır. Nefsini Allah için hesaba çeker. Dünyada iken nefislerini hesaba çekenlerin âhiretteki hesabı kolay geçecektir. Bu durumu hesaba katmayanlara kıyâmet günü hesap ağır olacaktır. Bir şey müminin karşısına sürpriz olarak çıkacak ve [mümin onu beğenecektir][89]. Mümin şöyle diyecektir: Vallahi ben seni istiyorum; sen benim ihtiyaç duyduğum şeylerden birisisin. Fakat Allah'a yemin olsun ki sana ulaşacak bir bağlantım yoktur. Heyhât! Benimle senin arana engel konulmuş-
75 tur. [§]Mümin bir hata işler ve kendi nefsine dönerek şöyle der: Ben bunu istemedim, benim bununla ne alakam var? Vallahi benim onun hakkında hiç mazeretim yok. Vallahi inşallah buna dönmeyeceğim. Müminler, Kur'ân'ın muhafaza ettiği kimselerdir; Kur'ân onlara gelecek mahvoluşa engel olur. Mümin, dünyada esirdir ve nefsini bu esaretten kurtarmaya çalışır; Allah'a kavuşuncaya kadar hiçbir şeyden emin olmaz. Mümin kulağından, gözünden, dilinden ve tüm organlarından[90] hesaba çekileceğini bilir. Nefsi hesaba çekmek demek kişinin yapmak istediği her fiilin akıbetini göz önüne alması demektir. Eğer fiilin akıbeti doğru ise onu yapar ve bitirir. Eğer günahsa vazgeçer. Nitekim Hz. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurur: "Bir şeyi yapmak istediğin zaman akıbetini düşün. Şayet doğru ise yap, günahsa ondan vazgeç"[91]. Hz. Peygamber başka bir haberde de şöyle buyurmuştur: "Mümin

---

88 el-Hâkka, 69/18. İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekāik*, s. 103; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 271.

89 Köşeli parantez içindeki bu cümle haberin rivayetinden ilâve edilmiştir.

90 Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mümin nefsine hâkim olur. Nefsini Allah için hesaba çeker. Dünyada iken nefislerini hesaba çekenlerin kıyâmet günü hesapları hafif olacaktır. Bu hususu hesaba katmayanların hesapları da ağır geçecektir. Bir şey sürpriz olarak müminin karşısına çıkar ve onu beğenir. "Vallahi ben seni arzu ediyorum, sen benim ihtiyaç duyduğum şeylerdensin". der. Fakat vallahi sana ulaşma imkânı yoktur. Heyhat benimle senin arana engel konuldu. Mümin bir hata işler ve nefsine dönerek şöyle der: "Ben bunu istemedim. Bunu niye isteyeyim? Benim o konuda mazeretim yoktur. Vallahi inşallah buna bir daha asla dönmeyeceğim" der. Müminler Kur'ân'ın güven verdiği kimselerdir. Kur'ân onların helâklarına engel olur. Mümin dünyada esirdir. Boynunu bu esaretten kurtarmaya çabalar. Allah'a kavuşuncaya kadar hiçbir şeyden emin olmaz. Bütün bunlardan sorumlu olacağını bilir (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 257).

91 Süfyân es-Sevrî, Hâlid b. Ebû Kerîme'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebû Câfer'in şöyle dediğini işittim: -İbn Sâid'in ifadesine göre bu Ebû Câfer'e Abdullah el-Hâşimî denir; o Muhammed b. Ali değildir-. Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve "Müslümanlar hakkında Allah seni mübarek kılsın, sen bana özelliklerinden birini tahsis et" dedi. Resûlullah "Nasi-

"vakkâf" (وَقَّاف), yani duran ve "vezzân" (وَزَّان), yani tartandır. Onun tartması, -önceki haberde ifade edildiği üzere- işin akıbetini düşünmesidir. İşin akıbetini düşünüp yerine getirmede doğruyu gördüğünde tartmış demektir. Doğrunun aksini görüp vazgeçer ve o fiili yapmaya atılmazsa bu da "vakfı", yani durması demektir. Kişinin yapmak istediği işlerde nefsini hesaba çekmesi diye bahsettiğimiz husus işte budur. Yaptığı ve yerine getirdiği fiillerde nefsini hesaba çekmeyi düşünmesi ise şunlara dikkat etmesi demektir. Kişi bir haram işlediğinde ondan tövbe eder ve Allah'tan bağışlanmasını dilerse O'nun lütuf ve keremiyle affedilmesini umar. Şayet bu fiil, Allah'ın hoşnut olduğu bir fiilse Allah'a hamdeder ve aynısını yapmada başarılı kılmasını ondan diler. Kulun, işlediği fiillerde nefsini hesaba çekmesi işte budur.

إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ الْعَظ۪يمِۙ ﴿٣٣﴾

[§]*33. "Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi."* 76

Çünkü o, ulu Allah'a iman etmezdi. Bu ifade onların bu cezayı neden hak ettiklerini açıklamaktadır. O da kendilerinin Cenâb-ı Hakk'a iman etmemeleridir. Öte yandan "Allah'a iman etmezdi" cümlesinin mânası, O'nun vahdâniyetine inanmazdı, ya da peygamberler göndermesine inanmazdı veya ölümden sonra dirilmeye inanmazdı şeklinde de olabilir. Yoksa onlar Allah'a iman ediyorlardı. Fakat peygamberlere ve ölümden sonra dirilmeye iman etmeyen kimse gerçekte mümin değildir. Çünkü gerçek Tanrı, peygamberler gönderen ve öldükten sonra diriltmeye kādir olandır. Kâfir ise Allah'ın diriltme gücü olduğunu benimsemez, peygamberler gönderdiğini de kabul etmez. Bu durumda gerçekten ulu Allah'a iman etmiş sayılmaz.

وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْك۪ينِۜ ﴿٣٤﴾

34. "Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi."

Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi. Bu ilâhî beyan, onun ölümden sonra dirilmeye inanmadığını göstermektedir, zira insanlar, fakirlerden kendilerini doyurma karşılığında bir şey istemezler, onları ancak Allah rızası için ve

hat mı istiyorsun?" diye sordu. Hz. Peygamber zannediyorum bu soruyu üç kez tekrarladı. Adam "evet" deyince, Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: "Otur. Bir şey yapmak istediğin zaman akıbetini düşün. Akıbet hayır ise onu yap, kötü ise vazgeç!" dedi (İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekāik*, 414; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 165).

âhirette sevap almak umuduyla doyururlar. Kâfir ise karşılığına inanmaz ki bu onu doyurmaya teşvik etsin; ayrıca bu, dünya kazançlarından arzu edilen bir kazanç da değildir. "Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi" beyanı, ailesini doyurmaya teşvik etmeyi terkedenle alay konumunda da olabilir. Tıpkı "Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz!"[92] âyetinde olduğu gibi. O şöyle der: Göklerin ve yerin hazineleri elinde bulunan varlık onu doyurmazken ben onu nasıl doyururum! Şayet o, doyurulmaya ehil olsaydı Allah'ın doyurmasına en lâyık olan kişi olurdu.

فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هٰهُنَا حَمِيمٌ ﴿٣٥﴾

77 ***[§]35. "Bu sebeple, bugün burada onun candan bir dostu yoktur."***

Bu sebeple, bugün burada onun candan bir dostu yoktur. "Hamîm" (حَمِيمٌ), yardımını umduğu yakın demektir. Bu ilâhî beyan, yüce Allah'ın "Artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!"[93] meâlindeki âyete benzer. Netice olarak âyetin mânası şöyle olur: Onun umduğu bir yakınlık veya faydalanacağı candan bir dostu olmayacaktır. Halbuki dünyada faydalanacağı ve ümit beslediği dostu vardı.

وَلَا طَعَامٌ اِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ ﴿٣٦﴾

36. "Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur!"

Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur"[94] buyuruyor. Bir diğer ilâhî beyan ise şöyle: "Sonra siz ey yoldan sapmış inkârcılar! Mutlaka zakkum ağacından yiyeceksiniz"[95]. Zakkum, dikenden başka bir şeydir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun sebebi şudur: Cehennemin tabakaları vardır. Bir tabakada bulunacak olanlar, orada irinden başka bir şey bulamayacaklardır. Bir başka tabakaya yerleşecek olanlar irinden başka bir şey bulacaklardır. Diğer bir tabakaya atılacak olanların ise yiyecekleri zakkum olacak ve bundan başka yiyecekleri olmayacaktır. Bu durumlar böyle tevil edilmediği

---

92 Yâsîn, 36/47.

93 "Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler" (el-Mü'minûn, 23/101).

94 el-Gâşiye, 88/6.

95 el-Vâkıa, 56/51-52.

takdirde âyetler arasında farklılıklar meydana gelir ve Allah katından geliyor olmaktan çıkar, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı!"[96]

Öte yandan, cehennem ehlinden her bir grubun, lâyık oldukları azaba uygun yemeklerin bulunduğu yere sokulması mânasına gelmesi de mümkündür. Bu dünyada iken kendilerinden daha aşağı seviyede olanlara yedikleri yemeklerle övündükleri ve bu yemeklerden yoksun olanları aşağıladıkları için yüce Allah cehennemde onlar için aşağılanacakları yemek tahsis etmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kur'ân'ın tamamı, tek bir sûre gibidir, sûre de bir âyet gibidir. Cenâb-ı Hak âdeta bütün bu şeyleri bir âyette toplamış ve şöyle buyurmuştur: Onların irinden, dikenden ve zakkumdan başka yiyecekleri yoktur. Âyetler bağlamına göre yorumlanırsa çelişki olduğu kuruntusu ortadan kalkmış bulunur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Yananların akıntısından başka. "Ğislîn"in cehennemliklerin azap 78
edildiği fakat Cenâb-ı Hakk'ın mahiyetini ve bilgisini vermediği şeylerden birisi olması mümkündür. Allah Teâlâ âhiret hakkında öyle isimler bahsetmiştir ki insanlar bunlar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. Görmez misin ki "zakkum" dünyada çirkin ve iğrenç bulunan bir ağacın adı değildir. Ne var ki yüce Allah bunu âhirette iğrenç bulunan ve sevilmeyen bir yiyeceğe isim olarak vermiştir. Bir âyette "İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır"[97] buyuruyor. "Selsebîl", dil âlimleri nezdinde bilinen bir kelime değildir. Bazı âlimler, "ğıslîn (الغِسلين) cehennemliklerin azap gördükleri esnada derilerinden akan şey demektir ki bu irindir" demişlerdir. Bunun yanında cehennemliklerin ateşleri şiddetlenince Allah Teâlâ'dan yardım istemeleri, bu ateşin kendilerinden kaldırılmasını dilemeleri, bunun üzerine azaplarını daha da arttıracak olan bir nesnenin üzerlerine dökülmesi, böylece vücutlarından dökülecek olan şeye "ğıslîn" denilmiş olması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا يَأْكُلُهُٓ اِلَّا الْخَاطِؤُنَ ﴿٣٧﴾

37. "Onu da günahkârlardan başkası yemez."

---

[96] en-Nisâ, 4/82.

[97] el-İnsân, 76/18.

Onu da günahkârlardan başkası yemez. Bunlar yüce Allah’ın haklarında şöyle dediği kimselerdir: “Çünkü o, ulu Allah’a iman etmezdi. Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi”[98].

فَلَٓا اُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٣٨﴾ وَمَا لَا تُبْصِرُونَۙ ﴿٣٩﴾

38-39. “Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki.”

Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki. “Felâ uksimu” (فَلَا اُقْسِمُ) fiilinin tevilinin şöyle olabileceğini söylemiştik: “Gökler, yerler ve nefislerinizin yaratılması gibi gördükleriniz ve nefislerinizdeki duyma, görme, kalp ve akıl gibi görmedikleriniz üzerine yemin ederim”. Ya da “karşınızdaki yaratıklardan gördükleriniz ve görmedikleriniz üzerine yemin ederim” diye de yorumlanabilir. Dolayısıyla görülen ve görülmeyen şey üzerine
79 yapılan yemin, bütün mahlûkat üzerine yapılmış yemin olur. [§]Çünkü bütün yaratıklar bu iki şık üzeredir; bunların bir kısmı görülür, bir kısmı da görülmez. Allah Teâlâ’nın, kastettiği şeyi tekit etme amacıyla yemin ettiğini daha önce söylemiştik, o da üzerinde tefekkür edilerek ve uzun uzadıya düşünülerek öğrenilen şeylerdir[99].

اِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍۚ ﴿٤٠﴾

40. “Kur’ân elbette değerli bir elçinin sözüdür.”

[Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in Kavli Olması]

Kur’ân elbette değerli bir elçinin sözüdür. Yani Kur’ân’dan duyduğunuz şeyi şerefli olan bir elçiden duyuyorsunuz. Cenâb-ı Hak burada **O, çok şerefli bir elçinin sözüdür** buyururken başka bir âyette şöyle demektedir: “Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al”[100]. Görüldüğü üzere burada Allah’ın kelâmı demiş, biraz önceki âyette ise **O, çok şerefli bir elçinin sözüdür** buyurmuştur. Resûlullah’a nispet edilen “kavl”e gelince Kur’ân’ı onun telaffuz etmesi sonucu bize ulaşmış olmasından ötürüdür, çünkü biz Hz. Peygamber’in nezdindeki sözlerle Kur’ân’a ulaştık. Kur’ân aynı zamanda Allah’a nispet edildi, zira ilkin

---

98 el-Hâkka, 69/33-34.

99 el-Vâkıa sûresinin 75 ve 76. âyetlerine bakınız.

100 et-Tevbe, 9/6.

Allah katından geldi. Resûlullah’a da nispet edildi, bizim gerçeklik dünyamızda ortaya çıkışı Resûlullah aracılığıyla oldu. Bu sonuncusu “Kulaklardan hiç çıkmasın diye yaptık”[101] meâlindeki âyette olduğu gibi kalbin bellediği lafzın kulağa izafe edilmesi kabilindendir, çünkü bilince kulakla ulaşılır. Benzer şekilde Kur’ân lafzının Resûlullah’a izafe edilmesi, insanların bu sözü peygamber aleyhisselâm sayesinde duymuş olması sebebiyledir.

Şunu da belirtmek gerekir ki “kelâm” ve “kavl”in kendisi duyulmaz, duyulan kelâmı ve sözü belirten ve onlara işaret eden sestir, yoksa kişinin kelâmı gerçek mânasıyla onun sesinden ibaret değildir. İşte şu Kur’ân da Allah’ın kelâmına nispet edilmiştir. Bu, O’nun kelâmı olduğundan dolayı değil, O’nun kelâmına işaret etmesi dolayısıyladır.

[§]“Kur’ân elbette değerli bir elçinin sözüdür” meâlindeki âyetin tevi- **80**
li şöyle de olabilir: “Peygamber’den (a.s.) duyduğunuz ve onun size getirdiği söz, değerli bir elçinin Allah katından aldığı sözdür”. Cenâb-ı Hakk’ın bunu insanlara hatırlatması, gerek şeytanlar ve gerekse başka düşmanlar tarafından Kur’ân’a bir şey karıştırılmadığı konusunda güven vermek içindir. Allah Teâlâ’nın Tekvîr sûresinde buyurduğu üzere “değerli elçi”nin Cebrâil (a.s.) olması da mümkündür. Orijinali “O Kur’ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür”[102]. “Resûlün kerîm”in (رسول كريم) Hz. Muhammed olması da muhtemeldir. Ağır basan ihtimal, kastedilenin Hz. Peygamber olmasıdır, çünkü onlar Resûlullah’ın risâletini inkâr ediyor, ama Cebrâil (a.s.) hakkında hiçbir şey söylemiyorlardı.

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ ﴿٤١﴾ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ﴿٤٢﴾

41. “O, bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz!”

42. “O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz!”

O, bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz! O bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz! Bu Kur’ân değerli bir elçinin sözüdür, ne bir şairin, ne de bir kâhinin kelâmıdır. “Ne de az inanıyorsunuz, ne de az düşünüyorsunuz” beyanının mânası, Peygamber’in size getirdiği şeylere ne de

101 el-Hâkka, 69/12.

102 et-Tekvîr, 81/19-20.

az iman ediyor ve ne de az düşünüyorsunuz! şeklinde olur. Onların iman ettikleri ve düşündükleri az şey, menfaatleriyle ilgilidir. Aleyhlerine olan şeylere ise iman etmiyor ve düşünmüyorlardı. Âyetin tevili belirttiğimiz gibi olduğu takdirde kelimenin "kalîlen" (قَلِيلاً) şeklinde olması, başından harf-i cerrin kaldırılması kuralına bağlıdır. Aslında kelimenin öyle okunması, şekil olarak mastar ve cümle kuruluşunda mefûl-i mutlak olmasından dolayıdır.

Allah'ın "kalîl'" yani az kelimesi ile "şâir sözü" ve "kâhin sözü"nü nitelemiş olması da mümkündür. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Mesele sizin iddia ettiğiniz gibi şairin ve kâhinin sözü ise onun azını neden tasdik etmiyorsu-
81 nuz? Siz de biliyorsunuz ki [§]şairin sözü genelde yalan olsa da söyledikleri-
nin azında doğruluk payı vardır. Şu halde neden tasdik etmiyorsunuz? Kâhin de böyledir. Onun sözünün de azını -doğru olduğunu bildiğiniz halde- neden tasdik etmiyorsunuz? Âyetin mânası böyle ise onların Hz. Peygamber'i tasdik etmeleri gerekir. Birinci tevile göre ise inkârcıların Kur'ân'ın sadece az bir kısmına iman edeceklerine işaret ediliyor deriz. *En doğrusunu Allah bilir.*

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٣﴾

43. "O, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir."

O, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir. "Tenzîl" (التّنزيل) aslında kulakla duyulmaz, çünkü kelime Allah'ın fiilini haber vermektedir. Ondan duyulan, Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân'dır. Sonra Cenâb-ı Hak indirmeyi kendi zatına nispet etmiştir. Sebebi, bu haberlerin, yani "Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür"[103] beyanı ile **tenzîlun** diye başlayan yukarıdaki cümlenin hakiki değil mecazî mânada kullanılmış olduğunun bilinmesini murat etmesidir. Çünkü "tenzîl" Kur'ân'ı indirmek demektir. Ona "tenzîl" denmesi indirme görevini Allah Teâlâ'nın vermiş olmasındandır, yoksa fiilen indirenin (Cebrâil'in) yaratıcısı olmakla birlikte indirme işini vasıtası olmaksızın bizzat yüce Allah'ın kendisi gerçekleştirmiş değildir.

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْاَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾

44. "Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı."

---

103 el-Hâkka, 69/40.

Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı. Bu ilâhî beyan, daha önce geçen "Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür. O, bir şair sözü değildir"[104] meâlindeki âyete atfedilmiştir; yemin bunun üzerine yapılmıştır, yeri de odur. Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: Kur'ân'ı yüce Allah'ın katından alan şerefli bir elçidir. O, bir kâhin veya şairden aldığı bir söz olmadığı gibi bize atfen onu uydurmuş da değildir. Elçi bunu uydurmuş olsaydı elbette onu kıskıvrak yakalardık. Bu âyetin şöyle bir mâna içermesi mümkündür: "Kur'ân'ı kendisinden işittiğiniz kişi şerefli bir elçidir, yoksa şair, kâhin ve söz uyduran biri değildir". Çünkü onlar, bu sözü bazan kâhinlere, bazan sihirbazlara nispet ediyorlar, bazan da Hz. Muhammed'in (a.s.) Allah'a atfen uydurmuş olduğunu iddia ediyorlardı: "O bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı kendisini kıskıvrak yakalardık". Cenâb-ı Hak, kullarının en seçkinleri, emrine karşı çıkıp hata ederlerse azabının düşmanlarına nazaran daha hızlı gerçekleşeceğini beyan ediyor. Onun şu beyanına bakmaz mısın: "Elbette onu kıskıvrak yakalardık"[105].

[§]Buradan anlaşılan şudur ki Hz. Peygamber'de onların ileri sürdükleri 82
vasıflardan herhangi biri ortaya çıksaydı yüce Allah onu hemen orada kıskıvrak yakalardı. Hz. Âdem'e ve hata edip emre muhalif düştüğü zaman başına gelenlere bakmaz mısın? Ayrıca Yûnus (a.s.) ve ayağı sürçmesi neticesinde yaşadıkları da başka bir örnektir. Bunun sebebi ise şudur: Allah'ın dostlarının uğradıkları azap, uyarı, hatırlatma ve hatayı işlemeden önceki itaat ve boyun eğme durumlarına dönmeye davet niteliklidir. Ama Allah düşmanlarının azabı böyle değildir. Cenâb-ı Hak onların azaplarını devam edeceği güne kadar ertelemiştir. Âyet-i kerîmeye şöyle bir mâna vermek de mümkündür: "O elçiden duyduğunuz şey büyü, şiir, kehanet veya Allah'a atfen uydurulmuş bir söz olsaydı Cenâb-ı Hak ona mühlet vermezdi; o mekânda hesaba çekerdi ve kimse buna engel bile olamazdı". Nitekim bu biraz sonra gelecek âyette şöyle buyurulmaktadır: "Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız". O'nun mühlet vermesi inkârcıların dedikleri gibi olmadığını, aksine Kur'ân'ın âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiş olduğunu göstermektedir.

لَاَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمٖينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتٖينَ ﴿٤٦﴾

45. "Elbette onu kıskıvrak yakalardık."

46. "Sonra onun can damarını koparırdık."

104 el-Hâkka, 69/40-41.

105 el-Hâkka, 69/45.

Elbette onu kıskıvrak yakalardık. "Ahzullah" (Allah'ın yakalaması), azap ve ceza vermesi demektir. Nitekim aynı kelime, şu iki âyette bu mânada kullanılmıştır: "Onları darlık ve hastalıklara uğrattık"[106], "Biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık"[107]. Âyette geçen "bi'l-yemîn" (بِالْيَمِينِ) beyanı, güç ve kuvvetle demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Hiçbir şey bunu yapmaktan bizi aciz bırakmaz ve o azap gücümüzün dışında kalmaz; tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir"[108], "Bizim, önümüze asla geçilemez"[109]. Yani onun sahip olduğu güç ve şeref, onun hesaba çekmekten ve üzerine azabımızı indirmekten bizi aciz bırakamaz. "el-Yemîn" kelimesinin el mânasında olmayıp yukarıda geçen "tekavvele" (söz uydurma) fiiline bağlı olması (yeminle söz uydurma) da mümkündür. Bu durumda yüce Allah dünyada disipline sokmak ve yakalamak elle olduğu için "yemîn" kelimesini kullanmış olur; tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Zâlike bimâ kaddemet yedâke" (ذلكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ), yani "Bu, senin kendi ellerinle yapıp
83 ettiklerinden dolayıdır"[110]. [§]Cenâb-ı Hak, bu örnek âyette "takdim" kavramını "el" anlamındaki "yed" kelimesine nispet etmiştir, ama bu fiilin sadece "el" ile gerçekleştirilmesinden dolayı değildir, zira takdim ettiği şeyin iki el ile yapılmış bir iş olmaması da mümkündür. Fakat dünyada "takdim etme", iki elle gerçekleştirildiği için onlardan bahsedilmiştir. "Yemîn" (sağ el) kelimesi de aynı şekildedir. Her ne kadar âhirette sağ el olmasa da dünyada yakalama ve uslandırma el ile yapılığı için bu kelime kullanılmış olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

"Yemîn" kelimesi Arapça'da kuvvet anlamına gelir. Sağ ele "yemîn" denilmesi kişinin gücünün sağ elde bulunmasından dolayıdır. Köle üzerindeki mülkiyete de "milk-i yemîn" denilir, zira bir kimsenin köleliği, onu mecbur bırakma ve galebe çalma ile elde edilir. Kişi bir başkasını emrine boyun eğdirmeye ve ona galebe çalmaya ancak kuvvetle ulaşır. Köleye bu sebeple "milk-i

---

106 "Andolsun ki senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Ardından, belki yalvarıp yakarırlar diye onları darlık ve hastalıklara uğrattık" (el-En'âm, 6/42).

107 "Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik getirdik. Nihayet çoğaldılar ve 'Atalarımız da böyle sıkıntı ve sevinç yaşamışlardı' dediler. (İnkârda ısrar edince) biz de onları, kendileri farkında olmadan ansızın yakaladık" (el-A'râf, 7/95).

108 "İşledikleri kötülükler kendilerine ceza olarak döndü. Bunlardan haksızlığa sapanlar da yaptıkları kötülüklerin cezasını çekeceklerdir. Onlar Allah'ı aciz bırakacak değillerdir" (ez-Zümer, 39/51).

109 "Aranızda ölümü biz takdir ettik; bizim önümüze asla geçilemez" (el-Vâkıa, 56/60. Ayrıca bk. el-Meâric, 70/41).

110 "Bu, senin kendi ellerinle önceden yapıp ettiklerinden dolayıdır! Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez" (el-Hac, 22/10).

yemîn" denilmiştir. Yoksa "yemîn" (يمين) kelimesi ile onun mülkiyeti kastedildiğinden dolayı değildir. Zira el bir şeye mâlik olamaz ki ona mülkiyet izafe edilsin. Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesinde de durum aynıdır. Netice olarak bu kelimeden kastedilen "kuvvet"tir.

Sonra da onun can damarını koparırdık. "Âyette geçen "el-vetîn" (الوَتِين) kalpte bulunan bir damardır. Bazıları kalpte bir ip, bazıları da koparıldığında kişinin öldüğü bir damardır demiştir, bu damar sırta bitişiktir. Buna göre yüce Allah âdeta şöyle demektedir: Ona öyle bir azap uygularız ki artık bundan sonra hayatta kalması mümkün değildir. Allah Teâlâ'nın bu âdeti risâletin en büyük delillerinden biridir: Zira peygamberler [söz gelimi] hata ettikleri takdirde hemen oracıkta cezalandırılır. Böylece insanlar, peygamberlerin risâleti değiştirme ve tebdil etmelerinden güven içinde olurlar. Çünkü değiştirseler cezaya uğratılırlar.

"Minhu bi'l-yemîn" (مِنْهُ بِالْيَمِينِۙ) beyanındaki "minhu" kelimesinin düşürülmesi gereken zâit bir konumunda bulunması mümkündür. Buna göre âyetin mânası "le ehaznâhu bi'l-yemîn" (لأخذناه باليمين) "onu elle yakalardık" şeklinde olur. "Min" ile birlikte şöyle bir mâna vermek de mümkündür: "Le ehaznâhu min tekavvulihî ve sihrihî ve kehânetihî bi'l-yemîn" (لأَخَذْنَاه مِن تقوّلهِ وسحرِه وكهَانَتِه باليَمِينِ), yani "bize isnaden söz uydurması, sihir ve kehanette bulunması nedeniyle onu kıskıvrak yakalardık". Mâna bu olduğu takdirde "minhu" (مِنْهُ) kelimesi zâit olmaz ve cümlede bulunması gerekir.

فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾

47. "Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız."

Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız. Bu ilâhî beyanda o kâfirleri ümitsizliğe sevketmek özelliği vardır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'in kendilerine uyacağını ve dinlerini kabul edeceğini umuyorlardı. Cenâb-ı Hak Resûlullah'ın (a.s.) onlara olumlu cevap verdiği takdirde can damarını koparacağını, engelleyemeyecekleri ve savuşturamayacakları bir ceza ile onu cezalandıracağını, o esnada hiçbir kimsenin kendisine yardım edemeyeceğini veya buna mani olamayacağını haber veriyor. Bu ilâhî beyan şunlara benzemektedir: "O putperestler sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye nerdeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa-

onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın”[111].

وَاِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٨﴾

84 [§]*48. “Doğrusu o Kur’ân takvâ sahipleri için bir öğüttür.”*

Doğrusu o Kur’ân, takvâ sahipleri için bir öğüttür. Müttakîler tevhit ehli olanlardır. Cenâb-ı Hak onlara bazan “sâbirîn” (صابرين), yani sabredenler, bazan da “şâkirîn” (شاكرين), yani şükredenler der. Şu âyeti buna örnek verebiliriz: “Bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için alınacak ibretler vardır”[112]. Kur’ân, bir öğüttür, çünkü onlara vâdi, tehdidi, kaçınılması ve yapılması gerekenleri ve başka şeyleri hatırlatmaktadır. O, yani Kur’ân bir öğüttür.

وَاِنَّا لَنَعْلَمُ اَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّب۪ينَ ﴿٤٩﴾

49. “İçinizde onu yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz.”

İçinizde onu yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz; yani âyetlerimizi ve peygamberlerimizi yalanlayanları; ama size mühlet vermekteyiz. Bu ilâhî beyan, “Eğer Peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı”[113] meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Cenâb-ı Hak, âyetlerini ve peygamberlerini yalan saymalarına rağmen onlara mühlet verdiğini ve cezalandırmada acele etmediğini beyan etmektedir. Ama Allah’a atfen sözler uyduran kimse peygamber olsaydı onun kökünü kazır ve can damarını koparırdı. Bunun sebebi -daha önce belirttiğimiz gibi- Allah’ın seçkin kulları emrine aykırı hareket ettikleri takdirde azabının düşmanlarına nazaran başlarına daha hızlı gelmesinden dolayıdır. “İçinizde (onu) yalan konuşmakla itham edenlerin bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz” meâlindeki âyette “yalancılıkla itham edenlerin” münafıklar olması da mümkündür. Çünkü onlar dilleri ile Hz. Peygamber’e uyum gösterisinde bulunurken kalpleri ile ona muhalefet edip yalancılıkla it-

---

111 “O putperestler, sana vahyettiklerimizden başka şeyleri yalan yere bize yamayasın diye neredeyse seni ayartıp ondan saptıracaklar, işte o zaman seni kendilerine dost sayacaklardı. Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa-onlara kayacaktın! Ama o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık; sonra bize karşı kendin için hiçbir yardımcı da bulamazdın!” (el-İsrâ, 17/73-75).

112 İbrâhim, 14/5.

113 el-Hâkka, 69/44.

ham ediyorlardı. Bu yorum, münafıklarla ilgili olurken birincisi yalanlamayı açıktan yapan kâfirlere yönelik olmuştur.

وَاِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٥٠﴾

50. "Muhakkak o, kâfirler için bir iç yarasıdır."

Muhakkak o, kâfirler için bir iç yarasıdır. Yani Kur'ân kıyâmet günü kâfirler için bir iç yarasıdır. Çünkü o, kendisine uyan ve muhtevasıyla amel edenler için şefaatçi ve şefaati kabul edilendir. Bunun yanında Kur'ân'ı arkasına atıp gereğince amel etmeyen için sözü kabul edilen bir davacı olacaktır. Yine Kur'ân onlar için bir iç yarasıdır. Zira onlarla tartışacak ve kendisi haklı çıkacak, onların aleyhlerine şahitlik edecek ve bu fiil tasdik edilecektir.

[§]Yahut da kâfirler kıyâmet günü Kur'ân'a karşı olan davranışlarını ha- 85
tırlayıp pişman olacaklar ve bu onların iç yangılarını daha da arttıracaktır. Çünkü onlar dünyada iken kendilerine Kur'ân okunduğu zaman sapıklıkları, inkârları daha da artıyor ve mânevî pislikleri büsbütün katmerleniyordu; Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında buyurduğu gibi: "Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır"[114]. Kur'ân, pisliğin artması için sebep değildir, fakat onlar, Kur'ân okunduğu zaman daha fazla yalanlıyor ve sapkınlık yapıyorlardı. Bundan dolayı "artırma" Kur'ân'a izafe edilmiştir, çünkü onları daha fazla yalan saymaya iten Kur'ân olmuştur. Bu davranışları, kıyâmet günü onların iç yangılarını daha da arttıracaktır. Arttırma Kur'ân'a nispet edilmiştir, çünkü Kur'ân'ın yanında o inkârı yapmışlardır, tıpkı mânevî kirin Kur'ân'a izafe edilmesinde olduğu gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ ﴿٥١﴾

51. "O, gerçekten kesin bilginin kendisidir."

O, gerçekten kesin bilginin kendisidir. Esasen "hak" kelimesi hamdedilen varlığa verilen bir isimdir. Kişinin bu kelimenin kullanıldığı yere bakıp mânalarından övgüye en lâyık olanı tercih etmesi gerekir. Kelime, haberleri nitelemek için kullanıldığında bununla "doğruluk" kastedilir; meselâ "hâzâ haberun hakkun" (هذا خبرٌ حقٌّ) söylenince "Bu doğru haberdir" denilmek istenir. Verilen bir hüküm için kullanıldığında "adalet", söz ve fiiller için kullanı-

---

[114] et-Tevbe, 9/125.

lınca da "isabet" kastedilir. Buna göre "ve innehû le hakkun" ilâhî beyanıyla âlemlerin Rabb'inden geldiği doğrudur ve kesin bilgidir denilmek istenir. Bu âyet **(O), âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir**[115] âyetiyle ilgilidir.

52. "Şu halde ulu Rabb'inin adını noksanlıklardan tenzih et!

Şu halde, ulu Rabb'inin adını noksanlıklardan tenzih et. Bu âyette yer alan "sebbih" (سبّح) kelimesine bazıları "namaz kıl" mânası verirken bazıları da şöyle bir mâna vermiştir: Rabb'ini öyle bir isimle an ki Allah'ı onunla vasıflandırdığın zaman tesbih olsun; yani inkârcıların O'nun hakkında söyledikleri ve zatına lâyık olmayarak nispet ettikleri her şeyden münezzeh olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

115 el-Hâkka, 69/43.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

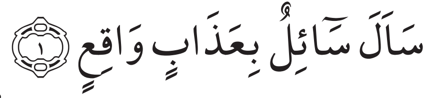

1. "Birisi, gelecek olan azabı istedi!"

Birisi gelecek olan azabı istedi! Âyetteki ilk kelime hemze verilmeksizin "sâle" (سَالَ) şeklinde de okunmuştur. Mânası, "azap vadisi, gelecek bir azapla aktı", yani azap vadisi kesin bir azapla aktı. Kırâat âlimleri, genel olarak istemek anlamındaki "suâl" (السؤال) kökünden olmak üzere hemzeli okumuştur[1]. Buna göre mânası "O topluluk azap istedi" şeklinde olur. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: "Eğer bu kitap senin katından gelmiş hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır"[2]. "Onlar, (alaycı bir tavırla), 'payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!' dediler"[3]. Denildi ki bu sözü söyleyen Nadr b. Hâris'ti, bunu istedi ve Bedir savaşı günü esir düştükten sonra öldürüldü. Bazı müfessirler böyle demiştir. Fakat bize göre bu ilâhî beyan, zâhiren her ne kadar istek kalıbında söylenmişse de iyice düşünüldüğünde görülecektir ki o kişi gerçekte bu cümleyi, başına azabın gelmesini istemek için söylememiştir. Söz konusu ifade, azabın geleceğini uzak gördüğü için ve Hz. Peygamber'i alaya almak amacıyla söylemiştir. İnkârcıları azabı uzak görmeye ve inkâra sevkeden [§]şu anlayıştı: 88
Mekkeliler'in kanaatine göre şayet onlardan bir peygamber çıkacaksa kendileri buna Hz. Peygamber'den daha lâyıktı. Çünkü dünya onların ayaklarına serilmişti ve o diyarda sözü geçen de onlardı. Resûlullah'ın (s.a.) ise dünya ayaklarına serilmemiş ve sözü de aralarında geçerlilik kazanmamıştı. Dolayı-

---

1 Ebû Câfer, Nâfi' ve İbn Âmir, sâkin ve hemzesiz olmak üzere "سال سائل" şeklinde, bunların dışında kalan âlimler ise hemzeli ve fethalı olarak "سأل سائل" şeklinde okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 446; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 291).

2 "Hatırla, bir de şöyle diyorlardı: 'Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder'" (el-Enfâl, 8/32).

3 "Onlar, (alaycı bir tavırla), 'Rabb'imiz! Hesap gününden önce payımıza düşen azabı hemen şimdi ver!' dediler" (Sâd, 38/16).

sıyla onlarda mertebe itibariyle Allah Teâlâ'ya Hz. Peygamber'den daha yakın olduklarını zannediyorlardı. Zira bir dostun düşmanına gidip iyilikte bulunması, buna karşılık dostuyla olan ilişkisini kesip ona cefada bulunması aklen isabetli değildir. Hz. Peygamber'in kendisini yalanlayıp alay etmeleri karşısında azaba çarpılacakları şeklindeki tehditlerini yalanlamalarının sebebi bundan ibarettir. Buna göre azabın gelmesini isteyen kişinin talebi, azabı kabul edip de acele ile başlarına gelmesini talep etmesi tarzında değil, azabı uzak görme ve inkâr etme açısından olmuştur. Rivayet edildiğine göre Ebû Cehil Bedir savaşı gününde şöyle bir niyazda bulunmuştur: "Allah'ım! İçimizden yeminine daha sadık kalana, akrabalarını daha çok görüp gözetene ve misafiri daha çok ağırlayana yardım et"[4]. Onun bu şekilde dua etmesinin sebebi, kendisinin Allah katında Hz. Muhammed ve bağlılarından daha şerefli ve daha yüksek bir mertebede bulunduğuna inanmasıydı. Ona göre durumu bundan ibaret olan kişi Allah tarafından, yardım edilmeye daha lâyıktı. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Allahım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir hakikat ise gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder"[5]. Şayet onlar mertebe itibariyle daha yakın ve dost olmaya daha lâyık oldukları kanaatinde olmasalardı azap istemeye cüret edemezlerdi. Zikrettiğimiz bu yanlış delil, onlarda sözünü ettiğimiz zannı doğurmuş ve kendilerinin peygamberliğe daha lâyık olduklarını iddia etmişlerdir. Onların bu zannı İblis'in zannından doğmuştur. Şöyleki: İblis "Ben ondan daha üstünüm, çünkü beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın" demişti[6]. İblis, üstün olanın aşağı derecede olana boyun eğme secdesinde bulunması emrinin, hikmet dışı bir şey olduğunu zannetmiş
89 ve (secde etmeyerek) o başına gelen rezalet ve lânete mâruz kalmıştır. [§]İşte müşrikler de böyle oldu. Sözlerinin geçtiğini ve dünyadaki durumlarının iyi olduğunu görünce kendilerinin Allah'a daha yakın olduklarını zannetmişlerdir. Zira insanın dünyadaki hali vaktinin iyi oluşu, onlara göre dostluk ve yakınlığın alâmetidir.

Öte yandan dünyada rahat bir hayat sürmeleri, onları Allah'ın resûlüne karşı böbürlenmeye ve ona boyun eğmemeye sevketti. Aksi takdirde iç âlemlerinden kendilerine insaf verilmiş olsaydı Allah'ın en itaatkâr kulları olmaları gerekirdi. Çünkü üzerinde nimetlerin başkalarına nazaran daha çok

---

4 Rivayet edilir ki Ebû Cehil Bedir günü şöyle dua etti: "Allahım! Hangimiz daha çok akrabalarıyla alâkasını kesmiş ve onları terketmişse onu bugün helâk et" (bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 150).

5 el-Enfâl, 8/32.

6 el-A'râf, 7/12; Sâd, 38/76.

olduğu kimsenin, Allah'ın davet ettiği hususlarda nimetleri az olan kimselere nazaran ona daha çok şükreden kişi olması gerekir. Allah'ın onlara verdiği nimetler daha çok, lütfunun daha bol olduğunu ikrar ettikleri zaman, bu ikrarları, O'na daha çok itaat eden ve emrettiğine daha çok sarılan kimseler olmalarını gerektirir. Allah'ın lânetine uğramış olan İblis de böyledir; kendisinde üstünlüğün bulunduğunu kabul ettiği takdirde -ki bu Azîz ve Celîl olan Allah'ın lütfuyla olur- kendisine gereken O'na itaate koşmak ve emrettiği şeye boyun eğmektir. Yoksa derûnî muhalefetini ortaya koymak ve emrine sarılmayı terketmek değil.

Gelecek olan azabı. Yani, Allah Teâlâ'nın ilminde başlarına kesin olarak gelecek olan azabı demektir. Yahut da "vâkıun" (وَاقِعٌ) "yakında gelecek" demektir, tıpkı "kātilün" yakında öldürecek kelimesinde olduğu gibi.

لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ﴿٢﴾

2. "İnkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı** (azap)**."

İnkârcılar için gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı (azap). Âyetteki "li'l-kâfirîne" (لِلكَافِرِينَ) kısmı, "bi azâbin vâkıin" (بعَذَابٍ وَاقِعٍ) kısmıyla ilgili ise "ale'l-kâfirîne" (علَى الكَافِرِينَ) demesi gerekirdi. Fakat buradaki "lâm" (nisbet) ve cer harflerindendir. İzafet harfleri birbirinin yerine kullanılabilir. Onun için yüce Allah "alâ" yerine "lâm" harfini kullanmıştır. "Li'l-kâfirîne" (لِلكَافِرِينَ) "leyse lehû dâfi'" (ليسَ لَه دَافِعٌ) cümlesi ile bağlantılı olursa âyetin mânası şöyle olur: Kâfirlerin Allah'ın azabını kendilerinden savacak hiçbir şeyleri yoktur, aksine azap, başlarına kesinkes gelecektir. [§]Dolayısıyla "an" (عَنْ) yerine "lâm" **90**
(ل) harfi gelmiştir. Zira onların hepsi harf-i cerdir.

[Azap: Müslümanlardan Savuşturulması]

Azap, müslümanlardan çeşitli şekillerde savuşturulabilir: Allah Teâlâ'nın rahmetiyle, peygamberlerin ve hayırlı kulların şefaatleriyle, müslümanların önden yapıp gönderdikleri ve günahlarını bağışlamayı gerekli kılacak iyi ameller. Kâfirlere gelince, Allah'ın rahmeti onlara ulaşmadığı gibi hiçbir yaratılmışın şefaati de erişmez. Onların günahlarına kefaret olacak iyi amelleri de yoktur. Dolayısıyla kâfirlerin azabı kendilerinden savuşturacak hiçbir şeyleri yoktur. Âyetin mânası şöyle de olabilir: Belâ ve sıkıntı esnasında kendilerine yardım edeceğini zannettikleri şey, onlara yardımcı olamaz ve şefaat edemez. Çünkü onlar, kendilerine şefaat eder ve onları Allah'a yaklaştırır umuduyla putlara tapıyor ve meleklere ibadet ediyorlardı.

3. "Huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından."

Huzuruna yükselmenin birçok yolu bulunan Allah katından. Yani onlara gelecek bu azap, yükselme derecelerinin sahibi olan yüce Allah'tandır. "Zi'l-me'âric" (ذى المعارج) "derecelerin sahibi" demektir. Bu ilâhî beyan "zü'l-arşi'l-mecîd" (ذو العرش المجيد) âyetine benzer[7].

Müfessirler "meâric" kelimesinin mânası üzerine farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazıları mânasının "yükselme noktaları" olduğunu söylemişlerdir ki bunlar göklerdir. Göklere yükselme noktalarının nispet edilmesi, bazı katlarının diğerlerinden daha yüksek ve daha yukarıda olmasındandır. Cenâb-ı Hak "zi'l-mesâfil" (ذى المَسَافِل) "alçalma noktaları" deseydi de doğru olurdu ve "zi'l-me'âric" (ذى المعارج) terkibinin taşıdığı mânayı ifade ederdi. Çünkü göğün bazı katları daha yüksek olunca onun altındaki katlar daha aşağıda olur. Fakat Allah Teâlâ âyette "meâric" buyurmuştur, çünkü bu, vasıflandırmada daha üstün bir konum taşır. Sonra bu kelimenin zikredilmesi, Allah'ın mahlûkatına olan nimetlerinin ve ihsanının büyüklüğünün belirtilmesi anlamına gelir. Zira Cenâb-ı Hak, gökleri, gök halkı için mesken yaptı, yeryüzünü de burada yaşayanlara kalacak yer olarak yaydı. Yer ve gök halkı bunu öğrendikleri zaman yüce Allah'ın bazı şeyleri bazılarından üstün kıldığını, buna bağlı olarak peygamberlik için insanlardan dilediği kimseyi seçebileceğini ve bu göreve özel kılabileceğini de öğrenmiş olurlar.

91 [§]Ayrıca yüce Allah insanlara hikmetini, ilmini, kudretini ve hükümranlığını da hatırlatıyor. Şöyleki: O, bir göğü diğeri üzerine koymuş ve onları havada tutacak alttan bir direk veya üstten askı olmaksızın tabakalar halinde yaratmıştır. Buradan çıkan sonuç O'nun gökleri hikmeti, kudreti ve hükümranlığı ile tuttuğudur. Belirttiğimiz her şekilden bahsedilmesi, ölümden sonra dirilme ve peygamberlik konusunda kapıldıkları şüpheyi gidermekte ve sözünü ettiğimiz hususları yapmaya kādir olanın bunları yok olduktan sonra bir kez daha yeniden yapmaya da muktedir olduğunu açıklamaktadır. Bazıları "meâric" kelimesini "meâlî" şeklinde anlamıştır, yani "ulviyet ve yücelik sahibi", tıpkı "el-hamdü lillâhi" (الحَمْدُ لله)[8] âyetini açıklarken belirttiğimiz gibi. Yani hiçbir kimse aslında hamde lâyık değildir. Herhangi bir kimseye hamde-

---

7 "Arşın sahibi, şanı yüce" (el-Burûc 85/15).

8 el-Fâtiha, 1/2.

dilmişse aslında Allah'a hamdedilmiş olur, çünkü hamdedilen kişi, bu özelliği Allah'tan almaktadır. "Ulviyet ve yücelik sahibi" şeklindeki ifademiz de bu doğrultudadır. Yani ulviyet ve saygınlık kazanan herkesin bu vasfının aslı yüce Allah'a aittir, çünkü onu Cenâb-ı Hak sayesinde elde etmiştir. Bir diğer mâna da şöyledir: İnsanların düşünebildikleri bütün yücelik ve azametlerle vasıflanan Allah Teâlâ'dır.

تَعْرُجُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ اِلَيْهِ فٖى يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسٖينَ اَلْفَ سَنَةٍ ﴿٤﴾

4. "Melekler ve rûh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar."

Melekler ve rûh O'na yükselip çıkar. "Ta'rucu" (تَعرُجُ) kelimesi, muhtemelen aşağıdan yukarı doğru yükselip çıkarlar değil, yüce Allah melekleri ve ruhu böyle yukarı çıkan şeklinde yaratmıştır anlamına gelir. İfade bu takdirde "ve enzele leküm mine'l-en'âmi" (وأنزَلَ لَكُم مِن الأنعَام)[9] âyetine benzer. Bu âyette de "enzele" (أنْزَلَ) fiili "indirdi" anlamına değil, "yarattı, meydana getirdi" mânasınadır. Bir başka örnek "ve's-semâe rafe'ahâ" (والسماء رفعها)[10] "göğü yükseltti" anlamındaki ilâhî beyandır. Bu âyet de "gök alçak bir yerde idi de onu yükseltti" mânasına değil, "göğü yüksek olarak yarattı" demektir. İşte "ta'rucu'l-melâiketü" ifadesi de bu doğrultudadır. Yani Allah Teâlâ "melekleri miktarı elli bin yıl olan bir günde" çalıştırmak için bu şekilde yaratmıştır. Âyetin başka bir açıklama şekli daha vardır ki bu, âyetin bağlamına daha uygundur. Buna göre mâna şöyle olur: Melekler, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini çeşitli görevler için gönderdiği yere bir günde yükselip çıkarlar, öyle bir yükseliş ki insanların yükselişi ve yürüyüşleri ile mukayese edilse miktarı elli bin sene tutar.

[Bin Yıllık ve Elli Bin Yıllık Sürenin Anlamı]

[§]Miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar. Başka bir âyette "si- 92
zin hesabınıza göre bin yıl"[11] buyurmuştur. Bu sürenin, bazı meleklerin yukarı çıkma ve yükselmelerinin zaman cinsinden değeri olması muhtemeldir. Bazı melekler, uzunluğu bin yıl olan bir günde aşağı inip yukarı yükselirler. Bazıları

---

9 "Hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti" (ez-Zümer, 39/6).

10 "Göğü yükseltti denge ve ölçüyü O koydu ki dengeden sapmayasınız" (er-Rahmân, 55/7).

11 "O, gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar" (es-Secde, 32/5).

da süresi elli bin yıl olan bir günde aşağı inip yukarı yükselirler. Bu durum bize şunu gösterir: Gökte bulunan bazı varlıklar, yerdekilerin işlerini çekip çevirme açısından diğer gök varlıklarına nispetle daha öncelikli değillerdir. Aksine gökte bulunan bazı varlıklar, bir görevi ifa etmeleri irade edildiği için inerken, diğer bazıları başka bir görev için inerler. Bir de melek, hangi gökten gönderilmişse bir günde yine o göğe yükselir. Yedinci veya altıncı ya da birinci gökten gönderilmişse aynı gün o göğe yükselir. Bu da bazı meleklerin bazılarına nispetle daha güçlü olduklarını gösterir; meleklerin içinde, bir günde elli bin yıllık mesafeyi kat ederken bazıları bin senelik bir mesafe kat eder. Yarattığı varlıklar arasında bir günde bu kadar mesafeyi kat edebilen bir varlık yaratmaya muktedir olan yaratıcıyı herhangi bir şeyin aciz bırakması ihtimal dışıdır. Bu gerçeğin belirtilmesinde korkutuldukları kıyâmet ve yeniden dirilmenin kesinleştirilmesi anlamı bulunmaktadır. **Miktarı elli bin yıl olan bir günde** cümlesindeki süre, kıyâmet günü ile de alakalı olabilir. Cenâb-ı Hak bir yerde onun miktarının bin sene olduğunu belirtirken[12], burada elli bin seneden söz edilmiştir.

Aslında kıyâmet gününün herhangi bir sınırı ve nihayeti yoktur. Verilen sınırlar korkutma ve dehşete düşürme amacıyla o günü yüceltme konumundadır. Kıyâmet gününün anılması, kalplerde hangi kelime ile dehşetli hale geliyorsa yüce Allah onu zikretmektedir. Cenâb-ı Hak onu bazan ebedîlikle anar: "Bu sonsuza kadar sürecek gündür"[13] meâlindeki beyanıyla, bazan "çağlar boyu" deyimini kullanır: "Orada yıllar ve yıllar boyu kalırlar"[14]. Kimi zaman **elli bin yıl** derken, bazan da "bin sene" der. Çünkü bütün bunlar kalplerde
93 dehşet uyandıran ifadelerdir. [§]"Bin" sayısı da aynı şekilde kalplerde azamet hissettirmektedir. Bunlar, anılması kalplerde büyük imgeler uyandıran tasavvurlardan olunca, Cenâb-ı Hak bütününün arasından tek mânayı gerektiren birini veya bir kısmını belirtmiştir. Bazı âlimler bu bin sayısını yaratıkların o gün semaya yükselmelerinin süresi, **elli bin sene**yi de kâfirlerin cehenneme girmeden önce hesap vermek için duracakları süre şeklinde yorumlamıştır. Söz konusu bu ifadenin bazı müfessirlerin belirttiği üzere tevil edilmesi de mümkündür. Şöyleki Allah Teâlâ, insanların o gün hesaba çekilmesini kendilerine bıraksaydı hesaplarını görüp bitirmede zorlanırlar ve bu işi ancak elli bin yılda bitirirlerdi. Fakat Azîz ve Celîl olan Allah lütfu ile onları öyle bir hesaba çeker ki rivayetlerde kaydedildiği gibi bundan en kısa zamanda kurtulurlar ve

---

12 es-Secde, 32/5.

13 Kāf, 50/34.

14 en-Nebe, 78/23.

sonunda cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme giderler, şu ilâhî beyanda buyurulduğu gibi: “Allah hesabı çok çabuk görendir”[15].

“Sonra bütün bu işler sizin hesabınıza göre bir yıl tutan bir günde O’nun katına çıkar”[16] meâlindeki âyetle ilgili olarak şöyle bir soru akla takılabilir: Göğe yükselme imkânı bize verilmedi ve oraya yükselecek şekilde yaratılmadık ki yükselmenin bin yıl mı veya daha az, daha çok olduğuna karar verebilelim. Şu halde yüce Allah nasıl oldu da bunu bizim yükselmemize kıyaslayarak belirtmiş oldu?

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin tevili şöyle olmalıdır: Gökle yeryüzü bir düzleme yayılsa ve üzerinde yürümek mümkün hale gelse bu mesafeyi kat etme ihtiyacımız doğduğu takdirde sayıp durduğunuza göre ancak bin senede kat edebilirsiniz. Bu âyetin tevili şöyle de olabilir: Cenâb-ı Hak önümüze göğe açılan bir kapı koysa ve bu kapıyı açsa, biz de o kapıya doğru yükselmeye devam etsek ona ancak bin yıllık bir sürede ulaşabiliriz.

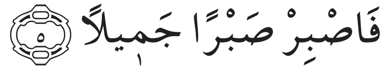

[§]*5. “Şimdi sen güzelce sabret.”* **94**

[Sabır: Güzel Sabır Kavramı]

Şimdi sen güzelce sabret. Bazıları, güzel sabır, içinde sabırsızlığın olmadığı sabırdır demişlerdir. İçinde sabırsızlığın bulunmadığı sabır demek kişinin üzerinde sabrın etkisi görülmeyen, başka bir ifade ile onun yüzünde hoşlanmama ve surat asma diye bir şey olmayan sabır türüdür, yahut da güzel sabır, kişinin kendisine eziyet edene öfke ve hoş görüsüz bir bakışıla değil, rıza ve şefkat nazarıyla bakmasıdır. Başka bir ifade ile “güzel sabır” kişinin kendisine eziyet edenlere misliyle karşılık vermemesi, onlara şefkat ve eziyetlerine karşılık merhamet etmesidir. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem böylelerine müşfik ve merhametli idi. Öyle ki kavminin kâfirlerine karşı şefkati, merhameti ve üzüntüsü o dereceye varmıştı ki neredeyse bu uğurda kendisini helâk edecekti. Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah bir âyette ona şöyle buyurmuştur: “O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme”[17]. Bir diğer âyet ise meâlen

---

15 el-Bakara, 2/202; en-Nûr, 24/39.

16 es-Secde, 32/5.

17 Fâtır, 35/8.

şöyledir: “Arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin”[18]. Peygamberler eziyete uğradıkları zaman kendi adlarına üzüntü duymuyor, kendilerine eziyet edenler adına üzülüyorlardı. Bunun da sebebi Allah’ın elçilerine eziyetlerinden dolayı helâk edilmeye ve yok olmaya mâruz kalacaklarından korktukları için peygamberler üzülüyorlardı. Onların üzülmesi, kavimlerine acımalarından dolayı idi, yoksa kavimlerinin kendilerine karşı kötü hareketleri ve kötü muameleleri değil.

إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا ۝٦ وَنَرٰيهُ قَرِيبًا ۝٧

6-7. “Doğrusu onlar, o azabı ihtimalden uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görmekteyiz.”

Doğrusu onlar, o azabı ihtimalden uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görmekteyiz. Onlar gerçekleşmesini uzak görüyorlar. Buna göre “uzak görme”, olumsuzluk ve inkâr anlamında olur. Bu söyleyiş tarzı, bazan olumsuzluk yerinde kullanılır. Meselâ kişi karşılıklı tartışma esnasında karşısında bulunan
95 tartışmacıya gerçek ve doğru olmayan bir cevap verdiğinde [§]“eb‘adte fi’l-kavl” (أبعَدْتَ فى القول), yani “bu sözünle gerçekten uzaklaştın” der. Söz konusu kişi “eb‘adte” (أبعَدْتَ) derken olumsuzluk anlamını kasteder. Bu cümle ile “Gerçek senin dediğin gibi değil” demiş olur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Ulâike yunâdevne min mekânin ba‘îd” (أولئك يُنادَون مِن مَكانٍ بعيدٍ), yani “(Sanki) onlara çok uzaktan sesleniliyor”[19]. Âyetteki, “seslenilme”, “mekânin ba‘îd” (مَكانٍ بَعِيدٍ) (uzak bir yer) tamlaması ile olumsuz yapılarak “Onlara seslenilmiyor” mânasında kullanılmıştır. “Ba‘îden” (بَعِيداً) kelimesi “olmasını uzak görüyorlar”, yani bu, onların anlayışlarından uzak oldu ve onu inkâr ettiler anlamına da gelebilir. **Biz ise onu yakın görmekteyiz,** yani olmasını yakın görmekteyiz. “Ba‘îden” (بَعِيداً) kelimesi “olması uzak” mânası verilirse, “karîben” (قَرِيباً) kelimesi de “olması yakın” anlamına gelir. Bir başka ifadeyle bunun gerçekleşme vakti onlara yakındır demek olur. Zaten olacak olan her şey yakındır.

يَوْمَ تَكُونُ السَّمَٓاءُ كَالْمُهْلِ ۝٨ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ ۝٩

8. “O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur.”

9. “Dağlar da atılmış yüne döner.”

---

[18] “Durum böyleyken bu son kitaba inanmazlarsa arkalarından üzülerek neredeyse kendini helâk edeceksin!” (el-Kehf, 18/6.)

[19] Fussılet, 41/44.

O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur. Sanki onlar Hz. Peygamber'e (s.a.) başlarına geleceği vâdedilen azabın ne zaman olacağını sormuş, bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur: "O gün gök, erimiş maden gibi olur". Bazıları "el-mühl" (المُهْل) kelimesinin "yağ tortusu" anlamına geldiğini söylemişlerdir. Üzerinde iyice düşünüldüğünde bunun mümkün olduğu söylenebilir. Şöyleki: O gün gökyüzü bir renkten bir başka renge girer ve günün dehşetinden bir keresinde kızarır bir keresinde sararır. Ve böylece yağ tortusu gibi yumuşayıp, onun rengini alır ve bir halden bir başka hale geçer. Gökyüzünün değişime uğramaması, ancak kişinin başına gelecek korku ve dehşet dolayısıyla gözünün zayıflaması, bu sebeple de gökyüzünü bulunduğu durumdan başka bir renkte görecek olması da mümkündür. Bu, insanın dünyada iken zaafa düşüp
hastalandığında [§]yediği ve içtiği şeylerin tadını olduğundan farklı almasına 96
benzer. Dolayısıyla gökyüzünden bu şekilde bahsedilmesi, bir korku ve dehşet havası verir. O günün dehşeti o kadar şiddetlidir ki onun önünde gökler ve yerler olanca katılığına ve sertliğine rağmen kendi halinde kalamaz. O günün dehşeti karşısında yapısı zayıf ve yumuşak olan âdemoğlu nasıl kalsın. Bahsettiğimiz gibi göğün yumuşaklık ve zayıflık sebebiyle tortuya benzer hale gelmesi de mümkündür. Şöyleki gök o günün dehşetinden yumuşayacak ve zayıflayacaktır, öyle ki gökler tortu ve dağlar atılmış yün gibi olur. Bu ifade insanların bulundukları durumdan dönmeleri, Allah'a ibadete koyulmaları ve O'na itaate koşmaları için yüreklerine korku vermektedir. "el-İhn" (العِهن) kelimesinin tefsiri ve dağların ona hangi açıdan benzeyecekleri, daha sonra Kāria sûresinde yer alan "ve tekûnü'l-cibâlü ke'l-'ihni'l-menfûş" (وتَكُونُ الجِبَالُ كالعِهنِ المَنفُوش)[20] âyeti tefsir edilirken açıklanacaktır.

وَلَا يَسْـَٔلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ۝١٠

10. "Dost dostunun halini sormaz olur."

Dost dostunun halini sormaz olur. "Yes'elu" (يسأل) kelimesinin başındaki "yâ" harfi, zamme ile "yüs'elü" (يُسأل) ve fetha ile "yes'elü" (يَسأل) şeklinde okunmuştur[21]. "Yüs'elü" (يُسأل) şeklinde okuyana göre âyetin mânası şöyle olur: Dost dosttan sorumlu tutulmaz, dünyada olduğu gibi bir dost bir dostun yerine hesaba çekilmez, çünkü o gün adalet günüdür. [§]Bir kişinin günahını başkasın- 97
dan sormak adaletten değildir. "Yes'elü" (يَسأل) şeklinde okuyana göre, âyetin

[20] el-Kāria, 101/5.
[21] bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 446.

mânası şudur: O günün dehşeti ve şiddetinden dolayı dost dosttan yardım ve şefaat isteyemez, yahut da dost, kendi nefsi ile meşgul olduğu için dostunun halini soramaz.

يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدٖى مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنٖيهِ
﴿١١﴾ وَصَاحِبَتِهٖ وَاَخٖيهِ ﴿١٢﴾ وَفَصٖيلَتِهِ الَّتٖى تُؤْوٖيهِ ﴿١٣﴾ وَمَنْ
فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا ثُمَّ يُنْجٖيهِ ﴿١٤﴾ كَلَّا اِنَّهَا لَظٰى ﴿١٥﴾ نَزَّاعَةً
لِلشَّوٰى ﴿١٦﴾

11-16. “Halbuki birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin de kendisini kurtarsın. Fakat ne mümkün! Bilinmeli ki o (cehennem) ***alev alev yanan. Derileri kavurup soyan bir ateştir.”***

Halbuki birbirlerine gösterilirler. Bu, senin babandır veya oğlundur ya da dostundur şeklinde birbirlerine tanıtılmaları mümkündür, çünkü biri diğerini, başına gelecek olan dehşet ve korkunun şiddetinden dolayı ancak tanıtma ile tanıyacaktır. Sonra birbirlerini tanıyınca da hallerini sormayacaklar, aksine yüce Allah’ın “İşte o gün kişi kardeşinden kaçar”[22] meâlindeki beyanı doğrultusunda birbirlerinden kaçacaklardır. Âyetin mânası şöyle de olabilir: Daha önce işledikleri günahlar ve suçlar kendilerine gösterilir de onları tanırlar ve bu ameller onlar için hazır hale gelir.

Günahkâr kişi, o günün azabı karşısında ister ki oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran bütün ailesini ve yeryüzünde kim varsa herkesi fidye olarak versin. Bu âyet onları, o gün dünyada benzerini bilmedikleri ve hatırlarından bile geçmeyen büyük bir korkunun ve dehşetin karşılayacağını ifade etmektedir. Çünkü dünyada kişi, kendisini kurtarmak için oğullarını, eşini, kardeşini, akrabalarını ve yeryüzünde bulunan herkesi fidye olarak vermeyi istetecek derecede bir korku ile karşılaşır. Bu âyet, insanları Allah’a dönmeye ve bulundukları duruma son vermeye teşvik etmek için o günün dehşetini haber vermektedir.

---

22 “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün her kişinin işi başından aşkındır” (Abese, 80/34-37).

[Günahkârların Kendilerini Kurtarmak İçin Fidye Verecekleri Kişiler]

[§]Günahkârın kendini kurtarmak için fidye vereceği kişiler sayılırken adamın önce oğulları, ardından akrabaları belirtilmekte ve fidye olarak verilecek olanlar, en uzaklar ile bitirilmektedir. Oysa en uzak olanlarla başlamak ve akrabalarla bitirmek daha uygundur, çünkü insan nefsi, fidye verirken uzak olanları cömertçe verirken akrabaları vermekte cimri davranır. Günahkârlar, o gün oğulları ve akrabaları fidye vermekte cömert davrandığına göre uzak olan kimseleri haydi haydi feda eder. Durum bu olduğuna göre dehşete düşürme ve korkutmanın en üst noktasını, uzak olanlarla başlatıp akrabalarla bitirmektir. Peki âyette neden yakın akrabaları belirtmekle başlanmıştır? 98

Bu sorunun cevabını iki şekilde vermek mümkündür: Birincisi, yeryüzündeki bütün insanları fidye vermek, kişinin onların üzerinde bir hükümranlığının bulunması ve tamamının kendisine ait olması halinde mümkün olur. İnsanların tamamı onun mülkü olunca, mülküne ve evlatlarına yönelik şefkati ya aynı veya farklı olur. Kişi, -her ne kadar kendisinin fidyesi olsalar da- çocuklarını vermekte nasıl cimri davranırsa uzak olanların, -tümü onun mülkü olduğu takdirde- onları vermekte de cimri davranır. Bundan dolayı uzak olanlardan önce yakın akrabaları anması uygun düşmüştür. Çünkü korku verme ve dehşete düşürme açısından tamamı eşittir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi, yakın akrabalarla yeryüzündeki insanların sıralanmasının, öncelikli şartına bağlanmaması da mümkündür. Önce fertlerin, sonra cemaatin, daha sonra da cemaatler topluluğunun belirtilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Bununla fidye vermek isteyenlerin o gün fidyenin fayda vermeyeceğini öğrenmeleri ve ayrıca Allah'ın azabından kurtulmak için verecekleri fidye -yeryüzü dolusu bile olsa- onlara zor gelmeyeceğini bilmeleri hedeflenmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]**Kendisini kurtarsın. Fakat ne mümkün!** Bu ifade, fidye düşüncesini ret ve o gün kendisini kurtarmayacağına dair bir uyarı mahiyetindedir. **Bilinmeli ki o (cehennem) alev alev yanan, derileri kavurup soyan bir ateştir.** Âyette geçen "lezâ" (لَظَى) kelimesi ateşin isimlerinden biridir. "Şevâ"ya (الشَّوَى) gelince, bazıları bunun ayaklar, kol ve bacaklar olduğunu söylemiş, bazıları da deridir demiştir. Aslında cehennem ateşi, cehennemlik olana her türlü çirkinliği, iğrençliği ve fecaati yapar. Bu kelimeyi istersen ayaklar anlamında, istersen deri mânasında, istersen de güzel yaratılış diye yorumlayabilirsin, çünkü söz konusu çirkin telakkisi, bütün bunlarda mevcuttur. Bu cümle şu ilâhî beyana 99

benzer: "Ayrıca onlar için orada tertemiz eşler de vardır"[23]. Bu âyette geçen "mutahhere" (مُطَهَّرَة) kelimesi çeşitli şekillerde tefsir edilmiştir. Birincisi kötü ahlâktan arındırılmış, pis şeylerden, kusurlardan ve âfetlerden temizlenmiş eşler. Hülâsa gerek ahlâk, gerek nefis, gerekse muamelede çirkin görülen ve güzel bulunmayan her ne varsa o eşler bunlardan temizdir. Çirkin ve iğrenç olan ne varsa cehennemliklerde mevcut olacaktır.

17. "Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni kendine çağırır!"

[Cehennem: Cehennemin Çağırması]

Haktan yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni kendine çağırır. Buradaki çağırmanın gerçek mânada olması mümkündür. Şöyleki Cenâb-ı Hak, lütfu ile cehennem ateşine çağıracağı bir dil verir. Ya da dil olmaksızın cehennem ate-
100 şine konuşma yeteneği verir ve o da "Bana gel, bana gel" diye çağırır. [§]Söz konusu ifadenin bir temsil olması da mümkündür. Buna göre cehennem ateşi, kendisinden kaçan ve azabından kurtulan kimse bırakmayacaktır, böylece ateş, kişiyi kendisine âdeta çağırmış olacaktır. **Yüz çevirip uzaklaşmak isteyeni** ifadesindeki "geri dönen" kimsenin dünyada iken Allah'a itaate arkasını dönüp peygamberlerine olumlu cevap vermekten yüz çeviren mânasına gelebilir; Cenâb-ı Hakk'ın "bizi anmaktan yüz çeviren" beyanında olduğu gibi[24]. Veya Allah'ın tevhidine arkasını dönüp, O'nun katından gelenler hakkındaki delillerine bakmaktan yüz çeviren kişi olması da mümkündür. "Men edbera" (مَن أَدْبَرَ) fiilinin Allah'a itaatten geri dönen ve "tevellâ" (تَوَلّى) fiilinin de (yüz çevirmek anlamına değil de) "dost olma" kökünden türeyerek "şeytana dost oldu" mânasına gelmesi de mümkündür. Bu arkasını dönme cehennemde de olabilir. Buna göre kişi, cehennem ateşinden kaçmak ümidiyle arkasını döner demek olur. "Tevellâ" (تَوَلّى) da böyledir; cehennem ateşi onu bırakmaz ki kaçsın, aksine her yönden bürür de yüz çevirecek bir fırsat bırakmaz. Bu durumda âyetin mânası şu ilâhî beyana benzer: "Şeytanın hâkimiyeti ancak onu kendilerine veli edinenler ve onun yüzünden müşrik olanlar üzerinde geçerlidir"[25].

---

23 el-Bakara, 2/25.

24 "O halde bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka arzusu olmayan kişilerden sen de yüz çevir" (en-Necm, 53/29).

25 en-Nahl, 16/100.

Bu, gerçeğe birinci mânadan yakındır, zira Allah'ı zikretmekten yüz çeviren şeytanı dost edinmiş olur[26].

18. "Ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır!"

Ve mal toplayıp üstüne oturanı kendine çağırır. Allah Teâlâ "cemea" (جَمَعَ) "topladı" fiili ile kişinin dünyaya aşırı düşkünlüğünü haber vermektedir. Bu takdirde "toplama" kinâye yoluyla "hırs" anlamında kullanılmış olur, kişideki bu dünya hırsı öyle bir dereceye ulaşır ki âhireti aklından çıkarır. "Fe ev'â" (فأَوْعَى) fiili, kişinin cimrilikte ulaştığı zirveyi niteler. Burada da "iy'â" yığma da kinâye yoluyla "cimrilik" anlamına kullanılmış olur. Öyle ki insan, malındaki Allah'ın hakkını eda etmez yahut Allah'ın kendisine lütfettiği nimetlere şükretmez veya cimriliği kendisini öyle bir dereceye ulaştırır ki onu, malındaki Allah'ın hakkını reddedecek hale getirir.

[§]***19. "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır."*** 101

Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Müfessirler "helû'" (الهَلُوع) kelimesinin anlamı üzerinde farklı görüşler ileri sürmüşse de tamamı, bir mânada birleşmektedir. Bazıları kelimeye lezzetlere tamah eden ve onları isteyen, ağır ve sorumlu işleri sevmeyip onlardan kaçan mânası vermiştir. "Hulika helû'an" (خُلِقَ هَلُوعاً), yani insan lezzet aldığı şeyleri sevip talep etme, elem duyduğu şeyleri sevmeyip onlardan kaçma karakterinde yaratılmıştır demektir. Bazıları da "helû'" kelimesine "ed-dacûr" (الضَّجُور), yani canı çok sıkkın mânası vermiştir, bu mâna ilk tevile uygundur; çünkü onu can sıkıntısına sevkeden sebep karşılaştığı elemdir, işte buna canı sıkılır ve bu da yüce Allah'ın hakkı dolayısıyla olur. Bir kısım âlimler de bunun tefsiri, hemen gelecek olan iki âyetten sonra belirtilen açıklamadır, demişlerdir.

---

26 Müellif burada "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır" meâlindeki âyete işaret ediyor olabilir (ez-Zuhruf, 43/36).

20-21. "Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz."

Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz. Bu da önceki âyet gibidir. Zira onu vermemeye iten âmil, verilen imkâna aşırı düşkünlüğüdür. Sızlanmaya sevkeden sebep ise kendisine dokunan zarar ve kötülüktür. Bu yüzden nefsi sızlanır, çünkü insan nefsi zarardan nefret etme ve hoşlanmama tabiatında yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede "İnsan pek acelecidir"[27] derken, bir başka âyette "İnsanoğlunun eli pek sıkıdır"[28] buyurur, yani insan nefsi, elinde bulunanı verecek şekilde cömert değildir. Bu âyetlerde, insanoğlunun sözü edilen halde yaratıldığını bildirmektedir: Çok cimri, çok aceleci ve pek hırslı. İnsan, kendisine faydalı olanı sevme, hoşlanmadığına buğzetme ve ondan acı duyma karakterinde yaratılınca buradan onun imtihan için bu ahval üzere
102 varedildiği anlamı çıkar. [§]Yüce Allah'ın emrettiği şeyleri yapan, vâdettiği nimetleri hatırlayan kimseyi bu husus, bu iyilikleri aceleyle yapmaya ve âhirette vâdedilenlere ulaşmak için dünyada sevdiklerini terketmeye sevkeder, çünkü insan, esasen lezzet aldıklarını sevme duygusunda yaratılmıştır. Allah'a isyan anlamına gelen şehvetleri nefsine sunan ve malı üzerinde vacip olan ilâhî hakları vermeyen kişinin bu durumunu düşünen kimse şehvetleri terketmekte ve kendisinden talep edileni vermekte zorluk çekmez. Çünkü hayatını zehir edecek elemlerin ve istenmeyen durumların başına gelmesini arzu etmez.

[İnsan ve Eğitim]

Aslında insan her ne kadar cimrilik, hırs ve acelecilik gibi kötü ahlâk üzere yaratılmış ve kurgulanmış ise de nefsini eğitme yeteneğine de sahiptir. O, nefsini kötü huylardan arındırıp zıddı olan güzel ahlâkla bezemek ve Allah rızasına uygun bir karaktere büründürme gücüne sahiptir. Dolayısıyla bunu yapmak mecburiyetindedir. Görmez misin ki onun hayvanları ve yırtıcıları eğitme yeteneği vardır. İnsan, bu hayvanları eğitmek sûretiyle insanlardan kaçma ve emre uymama gibi karakterlerini değiştirebilmektedir; öyle ki insanlardan kaçmayıp kendilerine boyun eğmeye başlar. Böylece onlardan yararlanmak ve faydalarına ulaşmak mümkün hale gelir. İnsan da böyledir; nefsini eğittiğinde onu yaratılış özelliklerinin dışına çıkarabilir ve nefsi ona itaatkâr hale gelir. Böylece ondan isteneni vermesi zoruna gitmez, ağır gelen şeyi üstlenmesi kolay hale gelir.

---

[27] el-İsrâ, 17/11.

[28] el-İsrâ, 17/100.

Esasen insan, her ne kadar lezzet aldığı nesne ve eylemleri sevme, elem ve acı duyduğu nesne ve eylemlerden de nefret etme karakteri üzere yaratılmışsa da lezzetli olanı ondan daha büyük bir lezzete sahip bulunanlar uğruna terketme, eziyete ve istenmeyen durumlara sabırla katlanma karakteri üzerinde
yaratılmıştır, [§]tâ ki, daha büyük bir elemden ve istenmeyen durumdan kur- 103
tulmuş olsun. Durum öyle olunca insan, dünya nimetini âhiret nimeti ile, iki lezzetten daha yakın olanı uzağı ile kıyaslayıp da âhiretin daha büyük ve daha kalıcı olduğunu gördüğü zaman, yakını daha uzak ve daha azı daha çok uğruna terketmesi ona ağır gelmez. Buna paralel olarak, dünyanın çilesini âhiretin çilesi ve azabını âhiretin azabı ile mukayese edip de âhiretin azabının daha şiddetli ve daha devamlı olduğunu görünce dünyanın meşakkatlerine katlanmaya tahammül gösterir. Belirttiğimiz bu sebepledir ki, nefis eğitimine gidilebilir. İnsanın, ileride elde edeceğini umduğu lezzetlerden dolayı ağır mükellefiyetleri yapmakta ve peşin lezzetleri terketmekte zorlanmayacağının delili şudur: Ticaret maksadıyla memleketinden ayrılıp uzak diyarlara çıkan kişi örneğinde olduğu gibi, fayda ve kâr umudu ile yeryüzünde sefere çıkmak, mesafeleri katetmek, sıkıntıları sineye çekmek, korkulu yollardan geçmek, birtakım faciaları göze almak ve lezzetlerden vazgeçmek, o kişiye hiç de zor gelmez. Bu uğurda, elde edeceğini umduğu lezzetler, terkettiği lezzetlerden çok daha büyük olduğu için karşılaşacağı meşakkat ve sıkıntılara katlanır. Aynen bunun gibi kişi âhiret nimetini düşündüğü ve âhiret cezasını göz önüne aldığı zaman mevcut lezzetleri terketmek ona kolay gelir ve dünyadaki zorluklara katlanmak da ağrına gitmez. Diğer taraftan, lezzetleri sevme ve hoş olmayan durumlardan da nefret etme karakterinde yaratıldığı için peşinen elde etmek istediğini ileriye ertelemesi insana emredilmiştir. Böylece onun meşgalesini hep ileride elde edeceği nimetlere ulaştıracak olan eylemler teşkil eder. Bir de insana ileride başına gelecek elemlerden kaçması emredilmiştir ki bu elemlerden yakasını kurtarmaya ve kurtuluşu sağlayacak eylemleri yapmak üzere çaba harcamaya baksın. *En doğrusunu Allah bilir.*

اِلَّا الْمُصَلّ۪ينَ ﴿٢٢﴾ اَلَّذ۪ينَ هُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ دَٓائِمُونَ ﴿٢٣﴾

22-23. "Ancak namaz kılanlar başka; namazlarını devamlı kılanlar."

Ancak namaz kılanlar başka; namazlarını devamlı kılanlar. Mânası: *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyette namaz kılanların istisna edilmesi, onların nefislerini eğitmeleri ve yaratıldıkları karakteri değiştirmeleri dolayısıyladır.
Sonra Allah Teâlâ, [§]nefislerini eğitenlerin, namazlarına üşenerek kalkanlar, 104

ona devam etmeyenler değil, namazı dosdoğru kılanlar ve mallarını kerhen değil gönülden isteyerek infak edenler olduğunu beyan etmiştir.

Namazlarını devamlı kılanlar. Namazlarını devamlı kılmaları, namaz hakkında bildikleri şeyleri sürdürmeleri demektir. O da devamlı namazda olmaları anlamında değil, vaktinde kılmak ve buna devam etmekten ibarettir. Hz. Peygamber'in şu beyanına bakmaz mısın: "Amellerin Allah nezdinde en sevimlisi, az da olsa en devamlı olanıdır"[29]. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem "en devamlı olanı" sözüyle, yüce Allah'ın ameli eda etmelerini farz kıldığı vakti kastetmiştir, yoksa sürekli amelde bulunmalarını değil; çünkü devamlı yaptıkları takdirde amel çok olur ve bu durumda "az da olsa" ifadesinin bir mânası kalmaz. Şu halde hadiste geçen devamlılığın bizim anlattığımız gibi olduğu ortaya çıkmıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Devamdan maksadın, namazda bulunduğu sürece ona uygun haller içinde bulunmaktır; yani Rabb'ine yakarma, sağa sola bakmama ve kalbi meşgale ve vesveselerden uzak tutmak gibi.

Bir müfessir, "Namazlarını devamlı kılanlar" beyanındaki "namaz"dan maksadın nafile namazlar, "namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler"[30] âyetindeki namazdan maksadın ise farz namazlar olduğunu söylemiştir. Ashâb-ı kirâmın, bir namazı kılmaya başladıklarında buna devam etmelerini de bu görünüşüne delil olarak göstermiştir. Nitekim "Amellerin en hayırlısı az bile olsa en devamlı olanıdır" denilir. Bu görüşün delili de şöyledir: Allah Teâlâ "ekâmü's-salâte" (أَقَامُوا الصَّلَاةَ) namaz kılanlar[31] buyurmaktadır. "Bir şeyi ikāme etmek, ayakta tutmak" ona devam etmek anlamına gelir. Zira kişi bir şeyi bir kez yapar ve sonra terkederse o "ikāme etmek"le nitelenmez. Âyette geçen **dâimûn** (دَائِمُونَ) ve ayrıca "yukīmûn" (يُقِيمُونَ)[32] aynı mânayı gerektirir. Bu tür beyanlar, namazın defalarca kılınmasını gerekli kılar. Bunlar cihat ve hac gibi bir kez eda edilince sorumluluğu kişiden kalkan farzlar gibi değildir.

وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ ﴿٢٤﴾ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ ﴿٢٥﴾

---

29 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 165; Buhârî "er-Rikāk", 18; Müslim, "el-Müsâfirîn", 215, 216.

30 el-Meâric, 70/34 ve diğer yerlerdeki âyetler.

31 el-Bakara, 2/277; et-Tevbe, 9/5, 15 ve başka âyetler.

32 bk. el-Bakara, 2/3 ve diğer âyetler.

[§]24-25. "İsteyene ve yoksun kalmışa mallarından belli bir hak tanıyanlar." 105

Mallarından belli bir hak tanıyanlar. "Belli bir hak"tan maksadın zekât olduğunu söyleyenler vardır. Bu görüş Katâde ve başkalarından nakledilmiştir. Ebû Bekir el-Esam ise bunun ihtimal dışı olduğunu söyler ve şu gerekçeyi ileri sürer: Bu âyetler Mekke döneminde inmiştir. Zekât ise müslümanlara Medine'ye hicretlerinden sonra farz kılınmıştır. Fakat onun bu ifadesi önceki tefsiri geçersiz kılmaz. Sebebine gelince, zekâtın, müslümanlara, malları bulunmadığından dolayı farz kılınmamış olması mümkündür; çünkü zekât, genel olarak henüz farz kılınmamıştı. Fakat Cenâb-ı Hak, müslümanlar mala sahip oldukları zaman zekâtın farz olduğunu önceden açıklamıştır. Görmez misin ki fakirin, -mala sahip olmasa da- zekât mükellefi olduğu zaman zekâtını vermesinin gerektiğini yüce Allah önceden beyan etmiştir. "Hakkun ma'lûm" (حَقٌّ مَعلُومٌ), yani **belli bir hak**, yüce Allah'ın mallarında hak olduğunu bildirmesi ve bunu çıkarıp vermelerinin gerekli olması demektir. Sonra Allah Teâlâ onların mallarında Allah'ın hakkı olarak gerekli olan yükümlülükten kurtulmaları, isteyene ve mahrum kalmışa vermeleri ile olacaktır. Bunun yanında "belli bir hak"kın akrabalık hakkı ve başka haklar olması da mümkündür. Bu hakkın zekâttan başka bir hak olduğunu söyleyenler şöyle demiştir: Onlara mallarında belli bir hak olduğu bildirilince Cenâb-ı Hak onun bir kısmını isteyene, bir kısmını da mahrum kalmışa tahsis etti, bu sebeple de onu "mâlum hak" diye niteledi. Şunu da belirtmek gerekir ki o sırada, müslümanların mallarından belli bir miktarı vermelerinin farz olması ve bunun zekât âyeti ile neshedilmiş bulunması ve bilmemize ihtiyaç olmadığı için bize ondan bahsedilmemesi de ihtimal dâhilindedir.

Âyette "isteyen" (السائل) kelimesi ile kimin kastedildiği bellidir, o, talep edendir. "Mahrum kalmış"ın (المحروم) kim olduğu hususu Resûlullah'a sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Mahrum kalmış kişi: hurma ağaçları meyve verirken kendi ağacı vermeyen, başkalarının ekini artarken ekini artmayan, başkalarının koyunu süt verirken kendi koyunu süt vermeyendir"[33]. Hz. Peygamber, "mahrum kalmış" meâlindeki cümle ile malının bereketinden mahrum kalmış kimseyi kastetmiştir. Bu rivayette, kişinin hurmaya ve toprağa mâlik olmakla zengin duruma gelemeyeceğine dair delil vardır. Son olarak şunu belirtelim:

---

33 Bu hadisin kaynağına ulaşamadım. Zeyd b. Eslem mahrum kalmışı şöyle tarif etmiştir: "Meyvesi veya ekini yahut da hayvanının yavrusu zarar görmüş kimsedir" (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 39.)

106 [§]"Mahrum kalmış"ın, kişinin kazanç yolları ile arasında engel olunan kişi olması da mümkündür. Bu duruma düşen kişiyi korumamız ve geçimini sağlamamız gerekir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Mahrum kalmış" kişi, ölse bile dilencilik yapmaktan çekinen kimse demektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٢٦﴾

26. "Hesap gününün doğruluğuna inananlar."

Hesap gününün doğruluğuna inananlar. "Yevmu'd-dîn" (يَومُ الدِّين) ceza ve hesap günü demektir. Cezayı bilip buna iman eden kimse, başına gelenlerden dolayı sabırsız olmaz, kendisinden talep edilen hakkı vermemezlik etmez ve pek tahammülsüz diye nitelendirilmez. Asıl tahammülsüz dini yalanlayandır, Cenâb-ı Hakk'ın buyurduğu gibi: "Gördün mü dini yalan sayanı? İşte odur yetimi itip kakan". Allah Teâlâ, âhirete iman etmeyenin, yetimi itip kakan ve "Ve yoksulu yedirmeyi özendirmeyen"[34] kimse olduğunu bildirmiştir.

وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ ﴿٢٧﴾

27. "Rab'lerinin azabından çekinenler."

Rab'lerinin azabından çekinenler. Yani korkanlar, ürperenler ve titreyenler. Bunlar, yüce Allah'ın başka bir âyette haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: "Verdiklerini Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler"[35] dediği kimselerdir. Bunlar Hz. Peygamber'e sorularak "hırsızlık yapan, zina eden ve mâsiyet işleyen kimseler midir?" denilmiş, o da şöyle cevap vermiştir: "Hayır, aksine! Bunlar namaz kılan, oruç tutan ve zekât veren kimselerdir"[36]. Yahut da Hz. Peygamber'in kullandığı lafızla söylediği gibi. Onların korkuları iyiliklerinin kabul edilmeyeceği korkusudur; yahut da nimetlere şükretmeyi ihmal etmiş olmaktan veya bir çoğuna şükretmeme gafletinden dolayı duydukları korkudur.

---

34 el-Mâûn, 107/1-3.

35 el-Mü'minûn, 23/60.

36 Hz. Âişe'nin Resûlullah'a şöyle sorduğu nakledilir: "Yapmakta oldukları işleri kalpleri ürpererek yapanlar, zina eden, hırsızlık yapan ve içki içen kimseler midir?" Hz. Peygamber "Hayır, ey Ebû Bekir'in kızı! (ya da Sıddîk'in kızı) dedi; fakat o, oruç tutan, sadaka veren ve namaz kılandır ve bunların kendisinden kabul edilmeyeceğinden korkan kişidir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 159, 205; İbn Mâce, "Zühd", 20; Tirmizî, "Tefsir", 23).

اِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَاْمُونٍ ﴿٢٨﴾

[§]*28. “Ki Rab’lerinin azabı karşısında asla güven içinde olunamaz.”* 107

Rab’lerinin azabı karşısında asla güven içinde olunamaz. İşte doğru olan budur: O’na ibadete devam etse ve itaat etmek için çaba harcasa da O’nun azabından kimse güvende olamaz, çünkü durumunun nasıl sonlanacağını bilemez, yahut amelinin tarafından kabul edilmeyip kendisine iade edileceğinden korkar; veya birçok nimetin şükrünü ihmal edip gafil olmaktan endişe eder. Esasen durumuna ve vaziyetine bakıp da kendisi üzerinde Allah’tan gelen birçok nimetin olduğunu görmeyen yoktur; öyle ki kişi bu nimetlerden sadece birine şükretmeye kendini zorlasa bile bunu yapamaz ve o nimetin şükrünü eda etmeyi başaramaz. Durumu bundan ibaret olan bir kişi Allah’ın azabından nasıl güvende olabilir ve kendisine güven verecek vesileleri nasıl elde edebilir! O sadece kaybedenlerden olur.

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٢٩﴾

29. “İffetlerini koruyanlar.”

[İffet: İffetini Koruma Vesileleri]

İffetlerini koruyanlar. Yüce Allah iffeti korumadan söz ediyor ama ne ile koruncağından bahsetmiyor. İffeti korumak, birtakım vesilelerle olur. Birincisi, kişinin kalbine yüce Allah’ın azametini ve heybetini yerleştirmesi, böylece âhirette vereceği cezadan korkmasıdır. İkincisi, Cenâb-ı Hakk’ın kulun iffetli olmasına vesile olarak kendisine verdiği hür kadınla evlenme ve câriye edinme imkânıdır. Bunlar kişinin zina etmesine engel olur ve ırzı korunmuş bulunur. Üçüncüsü kişinin oruç tutmak sûretiyle karnını aç bırakmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, bir hadislerinde şöyle buyurur: “Evlenmeye gücü yetmeyen oruç tutsun, zira oruç, kişinin şehvetini azaltır”[37]. Dördüncüsü, kadınlara bakmamak, onlarla baş başa kalmamak, günahkâr ve şüpheli kimselerle düşüp kalkmamaktır.

---

[37] Abdullah b. Mesûd şöyle anlatmaktadır: Bir gün Rasûlullah (a.s.) ile beraber çıkmıştık; biz hiçbir şeye gücü yetmeyen gençlerdik; şöyle buyurdu: “Ey gençler grubu, sizden kimin gücü yetiyorsa evlensin, çünkü evlilik gözü harama bakmamaya yardımcı olur, ırz ve namusu da korur. Evlenmeye gücü yetmeyenleriniz ise oruç tutsun, zira oruç şehveti azaltır” (Tirmîzî, “Nikâh”, 1).

اِلَّا عَلٰٓى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَاِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومٖينَ ﴿٣٠﴾

108 [§]***30. "Ancak eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar."***

Ancak eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup bundan dolayı kınanmazlar. Şayet Cenâb-ı Hak "bundan dolayı kınanmazlar" buyurmasaydı biz yine de bu hükmü, yani onların kınanmayacağını, "ancak eşleri ve câriyeleri bunun dışında olup" meâlindeki cümleden çıkarırdık. Zira Allah Teâlâ, onların mâlik oldukları câriyelerle, nikâh mülkiyeti ellerinde bulunan eşlerinden yararlanmalarını mübah kılmıştır. Kayıtsız bir şekilde mübah olan bir şeyi kullanmaktan ötürü kınama gelmesi caiz değildir. Fakat bu ifadenin içerdiği bazı nükteler vardır: Onlardan biri şudur: Bazı kimseler eşlerinden (milk-i nikâh) ve câriyelerinden (milk-i yemîn) yararlanmayı haram kabul eder. Cenâb-ı Hak da onlara, peygamberlere iman etmeyi benimseyenlerin kınanamayacaklarını, böylelerin sadece peygamberliği inkâr eden Dualistlerin ve Brahmanların kınadıklarını haber veriyor. Âyetin mânası şöyle de olabilir: Onlar, kadınları kendileri için daha hayırlı olan oruç ve Allah'a yaklaştıran çeşitli ibadetlerle kadınlara cinsel ilişkiyi yasaklasalar bile başkasını Allah'a itaat etmekten alıkoyan kimsenin kınandığı gibi kınanmazlar. Ama onlar eşleri ve câriyelerinden yararlandıkları halde zinaya müptela olurlarsa kınanırlar.

فَمَنِ ابْتَغٰى وَرَٓاءَ ذٰلِكَ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٣١﴾

31. "Ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların tâ kendileridir."

Ama kim bunun ötesine geçmeye kalkışırsa böyleleri sınırı aşanların tâ kendileridir. Âyette geçen "'âdûn" (العادون) kelimesinin müfredi olan "âdî" (العَادِى), aslında zâlim demektir. Biri başkasına zulmettiği zaman bu, "adâ fulânun alâ fulânin" (عَدَا فُلانٌ على فلان) cümlesi ile ifade edilir. Âyette sözü edilen kimselerin haddi aşmaları, nefislerine zulmetmeleri ve onları izin verilmeyen yere koymalarından dolayıdır. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Onlar haddi aşmışlardır, çünkü helâlden harama geçmişlerdir. Bu âyet-i kerîme müta nikâhının haram olduğunun delilidir, çünkü Allah Teâlâ, eşinden ve câriyesinden öteye geçmek isteyenlerin taşkın ve haddi aşan kimseler olduklarını haber vermektedir.

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٣٢﴾

32. "Emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler."

[Emanet Kavramı]

Emanetlerine ve ahitlerine riayet edenler. Emanet iki çeşittir; birincisi Azîz ve Celîl olan Allah'ın kullarına emanet ettiği onların üzerindeki hakları. İkincisi ise kulların birbirine emanet ettikleri [§]haklar ve aralarında cereyan 109
eden alacak-verecek, adak ve başka şeylere dair söz vermeleridir. Bu "emanet" kavramına kul ile Rabb'i, kul ile kul arasındaki bütün emanetler, ayrıca onlardan alınan bütün ahitler girer. Buna, "[Ey iman edenler!] Sözleşmeleri yerine getirin"[38] meâlindeki âyeti örnek verebiliriz. Bu âyette geçen "ukûd" (عُقُود) kelimesi, "ahitler" olarak tevil edilmiş ve sonra açıklama cümlesi olarak şu meâlle başlayan âyetle açıklanmıştır: "Eğer namazı dosdoğru kılarsanız"[39]; bir de ahdettiğimiz kişilere verdiğimiz sözler. Bütün bunlar, âyete dâhildir. "Emanet" mânası "ahd"a, "ahd" mânası da "emanet"e dâhil olabilir; aralarında anlam farkının bulunması da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ ﴿٣٣﴾

33. "Şahitliklerini dosdoğru yapanlar."

Şahitliklerini dosdoğru yapanlar. Yani "Adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun"[40] meâlindeki âyette ifadesini bulduğu üzere şahitliklerini Allah için yapanlar; yahut da üzerlerindeki şahitlik yükümlülüğünü gerçeğe uygun olarak yerine getirenler; bunun neticesi olarak şahitliklerini severek veya sevmeyerek, kendilerine zarar versin veya vermesin gerçeğe uygun olarak yaparlar.

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٣٤﴾

34. Namazlarının gereklerini titizlikle yerine getirenler

---

38 el-Mâide, 5/1.

39 "Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz, peygamberlerime iman eder ve onları desteklerseniz, bir de Allah rızası için borç verirseniz andolsun ki sizin günahlarınızı örterim ve sizi mutlaka altından ırmaklar akan cennetlere koyarım" (el-Mâide, 5/12).

40 en-Nisâ, 4/135.

Namazların gereklerini titizlikle yerine getirenler. Namazı yerine getirmek demek onu vaktinde ve şartlarına uygun olarak kılmak demektir. Onları namazlarını korumaya sevkeden sebep Allah'tan korkmalarıdır. Namaz kılmak, günahlarına kefaret yapılınca günahlarını örtmek için onu eda etmeye teşvik edilmişlerdir.

أُولَٰٓئِكَ فِى جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ ﴿٣٥﴾

35. "İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar."

[Cennet: Orada Ağırlanacak Olanlar]

İşte bunlar cennetlerde ağırlanırlar. Âyette, cennetlerde ağırlananların bunlar olduklarına dair beyan vardır. Ebû Bekir el-Esamm'ın şöyle dediği rivayet edilir: Bu âyette, [§]namaza devam etme, mallarındaki belli hakkı tanıma,
110 âhiret gününü tasdik etme vb. türden bu sûrede sözü edilen hükümleri tasdik eden kimselerin cennetlerde ağırlanacaklarının delili vardır. Bir de, günah işleyip bundan dönen ve tövbe eden kimse. Bu iki gruptan başkaları cennette ağırlanmayı hak etmemiştir. Ebû Bekir el-Esamm'ın cennette ağırlanacak olanlara dair belirttiği iki sınıf, onun dediği gibidir. Ama bir üçüncü sınıf daha vardır, onlar mümin olup günah işleyen ve ondan tövbe etmeyen kimselerdir. Söz konusu ağırlanma, bunlar için de yüce Allah'ın affı, lütfu ve ihsanı ile umulur. Niteliği bundan ibaret olan kimseler için Allah'ın lütfundan ümit kesilmez. Aksine affa uğrayacakları umulur, O'nun lütfuf ve ihsanı da beklenir.

فَمَا لِالَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ ﴿٣٦﴾ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ ﴿٣٧﴾

36-37. "O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) ***grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar."***

O inkârcılara ne oluyor ki (inkâr veya alay etmek için) grup grup sağdan soldan sana doğru koşuyorlar. Kökü "ihtâ'" (الإهْطَاعُ) olan "muhtıîn" (مهطعين) kelimesinin yorumu üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları "koşmak"tır derlerken bir kısmı "durmadan bakmak" anlamına geldiğini söylemiştir. Kelimeye "koşmak" anlamını verenlere göre mânası şöyledir: Küfrün önde gelen temsilcileri Hz. Peygamber'e gider ve ondan Kur'ân dinlerdi. Sonra kendi adamlarına koşar, halkalar halinde oturur ve Resûlullah'tan (a.s.) duy-

dukları âyetleri tahrif ederlerdi. Onlar bu yolla anlayışı kıt olanlarının, zayıfların ve arkalarından gelenlerin Allah'a ve resûlüne iman etmelerini engellemek için kafalarını karıştırıyorlardı. Durum böyle olduğu takdirde âyetin mânası şöyle olur: Onlara ne oluyor ki sözünü dinlemek için sana doğru koşuyorlar, sonra da sağa ve sola doğru dağılıp senin yalancı olduğunu söylüyorlar. Bir kısmının şöyle demesi gibi: "Bu, düpedüz bir büyüdür"[41], "Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir"[42], "O, Allah hakkında sadece yalanlar düzüp koşan bir adamdır"[43] ve benzerleri. Onların sana dil uzatmakla nefreti hak etmekten ve yüce Allah tarafından helâk edilmeye lâyık olmaktan başka
ne gibi menfaatleri vardır? [§]İlâhî âyetleri ve mûcizeleri gördükten sonra seni **111**
tasdik etmekten yüz çevirmekle ne umabilirler? "İhtâ'" kökünü "durmadan bakma" şeklinde anlayanlara göre ise âyetin yorumu şöyle olur: Onlar uzakta oturup Resûlullah (a.s.) ve ashâbına bakıyor, onu büyücülük yapmakla ve iftira etmekle suçluyor ve o kitabın eskilerin masalları olduğunu söylüyorlardı. Kâfirlerden Resûlullah sallallâhu aleyhi ve selleme iftira edip düşmanlık gösteren kâfirlerle hilelerini sürdürüyorlardı. Şayet âyetin mânası bu ise onun yorumu sanki şu ilâhî beyandan ibarettir: Onlara ne oluyor ki sana bakarak uzakta oturuyorlar! Sana indirileni dinleyip faydalanmak için neden sana yaklaşmıyorlar? Fakat onlar sağa sola dağılarak insanların senin bulunduğun yere gelmelerini engelliyorlar. Halbuki kendilerine Kitab'ı ve hikmeti öğretecek birine ihtiyaçları bulunduğunu biliyorlar. Çünkü senin büyüyü ve kâhinliği değil, ilmi ve hikmeti getirdiğini öğrenmeleri için yanlarında ne kitapları var ve ne de öncekilere dair bilgileri. Âyetin mânası bu doğrultuda olduğu takdirde kendilerine yönelik azarlama, dinlemeyi terketmelerine dairdir, şayet ilk sebep doğrultusunda ise kınama tahrif ve değiştirmeye kalkışmaktan dolayı olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ ﴿٣٨﴾

38. "Üstelik bir de onlardan her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor?"

Üstelik bir de onlardan her biri nimetler cennetine yerleştirileceğini mi umuyor? "Eyatmau" (اَيَطْمَعُ) kelimesinin başındaki hemze bir istifham harfidir. Daha öncede anlattığımız üzere soru harfi anlamayan için bir yükümlü-

---

41 Her halde müfessir şu meâldeki âyete işaret ediyor: "İçlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' demişlerdi" (el-Mâide, 5/110).

42 el-En'âm, 6/25; el-Enfâl, 8/31.

43 el-Mü'minûn, 23/38.

lük gerektirir. Âlimler yükümlülüğün ne olabileceği noktasında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazılarına göre söz konusu cümlenin mânası şöyledir: Onlardan hiçbiri putlara tapmakla nimet cennetine konulacağını ummuş olamaz, çünkü onlar ölümden sonra dirilmeyi, cenneti ve cehennemi inkâr ediyor. Bununla birlikte herhangi bir şey beklemedikleri ve nihayetinde bundan bir
112 netice ummadıkları halde putlara yardım ediyor ve boyun eğiyorlar. [§]Bu ilâhî beyanda müminleri Resûlullah'a (s.a.) yardım etmeye teşvik vardır. Zira onlar Resûlullah'a (s.a.) yardımda ve Allah'a ibadette bulunmaları sayesinde Allah'tan cennete girmeyi, ağırlanmayı ve cehennemden kurtulmayı beklerler. Allah Teâlâ da âdeta şöyle buyuruyor: Onlar, nihayetinde herhangi bir şeyi elde edeceklerini ummadığı ve hiçbir şeyden de korkmadığı halde putlara yardım ediyor. Buna göre siz Resûlullah'a (a.s.) yardım etmeye daha lâyıksınız, çünkü ona yardım ederek cennete ulaşmayı ve içine girmeyi umuyorsunuz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bazıları ise âyeti onların hiçbir şey ummamaları değil, ummaları şeklinde yorumlamıştır. Onlar Rab'lerine dönerlerse cennete gireceklerini ve nimetine ereceklerini umuyorlardı. Çünkü dünya nimeti ve onun genişliği açısından müslümanlara eşit olunca âhiret nimeti bakımından da eşit olacaklarını zannediyorlardı. Nitekim onların bu düşüncelerini yüce Allah şöyle haber vermiştir: "Dönüp Rabb'ime varacak olsam bile, O'nun huzurunda benim için güzel nimetler bulunduğundan eminim"[44], "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi eşit olarak yapacağımızı mı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[45] Evet, kâfirlerin beklentisi böyledir: Rab'lerine dönseler O'nun yanında en hayırlı bir hayatı bulacaklarmış.

كَلَّا اِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾

39. "Asla! Biz onları, şu bildikleri şeyden yaratmışızdır."

Asla! Biz onları, şu bildikleri şeyden yaratmışızdır. "Kellâ" (كَلَّا), yukarıdan itibaren yaptığımız tevile göre onların inançlarını ret ve umutlarını kesme anlamına gelir. Yüce Allah, "kellâ" buyurdu, yani onlar oraya asla giremezler. Azîz ve Celîl olan Allah bundan sonra sözüne yeniden başlayarak "Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildikleri nesneden yarattık" buyurmuştur. Yaptığı-

44 Fussılet, 41/50.
45 el-Câsiye, 45/21.

mız birinci tevile göre “kellâ” gerçekten onlar ummuş olamazlar. Sonra yüce Allah, “Şüphesiz biz onları kendilerinin de bildiği nesneden”, yani şu döllenmiş yumurtalardan “yarattık” şeklinde yeni bir cümleyi başlatmıştır. Bu beyanı ile onlara yönelik nimetlerinin büyüklüğünü ve lütfunu hatırlatmış; onları döllenmiş yumurtadan çıkarmış, bir halden bir başka hale getirmiş ve sonunda tastamam bir insan biçimi vermiştir, tâ ki onları başı boş bırakmayacağını, aksine imtihan edeceğini ve lütfettiği nimetlerin şükrünü eda etmelerini isteyeceğini, bunun da [§]peygamberleri tasdik etmeyi gerektirdiğini bilsinler. Bu 113
âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk’ın kudretine ve hükümranlığına dikkat çekilmekte ve onların dünyaya geldikleri ilk anlarda ne kadar zayıf oldukları hatırlatılmaktadır. Tâ ki kendilerini yaratan gücün onları yok ettikten sonra tekrar diriltmeye kādir olduğunu anlasınlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَلَٓا اُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ اِنَّا لَقَادِرُونَۙ ﴿٤٠﴾ عَلٰٓى اَنْ
نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْۙ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوق۪ينَ ﴿٤١﴾

40-41. “Doğuların ve batıların Rabb’ine yemin ederim ki, onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter, kimse bizim önümüze geçemez.”

Doğuların ve batıların Rabb’ine yemin ederim ki. Doğuların ve batıların anılması, göklerin ve yerin anılması demektir; bunların belirtilmesi de göklerde ve yerlerde bulunanların anılması demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: “Bütün mahlûkatın Rabb’ine yemin ederim”. Bu durumda “lâ” (لَا) harfi cümlede zâit olup sözü edilen hususta yemini pekiştirmek için ifade edilmiş olur. Buna göre mâna “muhakkak yemin ederim” şeklini alır. Öte yandan bu yemin Allah tarafından yapılınca “Doğuların ve batıların Rabb’ine yemin ederim” yerine “Kendime yemin ederim” şeklinde olmalıydı. Arap dilinde alışılagelen duruma göre ifadenin zâhiri budur. Fakat burada birkaç ihtimal söz konusudur. Birincisi, yeminin Hz. Peygamber tarafından yapılmış olmasıdır. Sanki Allah Teâlâ ona kendi adına nasıl yemin edeceğini öğretmiş ve şöyle demiştir: Ey Muhammed! De ki: “Doğuların ve batıların Rabb’ine yemin ederim ki”. Şayet bu yemin, Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir yemin ise bu durumda da iki açıdan doğrudur. Birinci açıklama tarzına göre cümlede gizli bir zamir vardır ve sanki yüce Allah şöyle demektedir: “Kendime yemin ederim ve ben doğuların ve batıların Rabb’iyim”. İkinci açıklamaya göre bu yemin Allah tarafından yapılmakta ise muhatap kipiyle doğru olduğu gibi gaib kipiyle de doğ-

ru olur. Çünkü bütün yaratıklar Allah’ın şahitleridir, O ise mahlûkatın şahidi değildir. Onun için ifade bir kez gaibe hitap ediliyor gibi, bir kez de karşıdaki kişiye hitap ediliyor gibi söylenir. Bu tür kullanım dilin bilinen geleneğinde vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

Âyet, göklerin ve yerlerin mâlikinin, düzenleyicisi ve yöneticisinin tek olduğunu göstermektedir, şayet böyle olmasaydı göklerin mâliki güneşin, ayın
114 ve yıldızların yerde bulunanlara fayda vermesine engel olurdu. [§]Buna karşılık yeryüzünün mâliki de Göğün Meliki’nin doğuya gitmesine mani olurdu. Öte yandan doğan ve batan güneş yaratıldığı andan beri işleyen düzene uygun olarak hep aynı şekilde cereyan etmektedir, bu konuda hiçbir değişiklik ve bozulma olmamıştır. Bu alanda Cenâb-ı Hakk’ın herhangi bir ortağı olsaydı sözü edilen hususlarda mutlaka bir değişiklik olurdu. Şu halde, göklerin ve yerin idaresi ve hükümranlıklarının düzenlenmesi tek Allah’a racidir.

Onların yerine daha iyilerini getirmeye bizim gücümüz yeter. Yeminin konusu budur. Bu cümle ile onlardaki kötü hali iyisi ile değiştirmeye gücümüz yeter ve böylece onların kötü hallerini iyiye tebdil edebiliriz[46] demektir; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Eğer Rabb’in dileseydi yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi”[47]. Nitekim O, bunu yapmıştır, zira onlar müslüman olmuştur. Bu cümle ile onlardan daha hayırlı bir kavim getirmeyi de murat etmiş olabilir.

[Allah’ın Yeni Nesiller Yaratması]

Öte yandan “yerine daha iyisini getirme” iki şekilde açıklanabilir. Birincisine göre bunun ilâhî kudretin dâhilinde bulunmuş olmasıdır. İkincisine göre ise “kudret”in “yapma iradesi” mânasına gelmesidir. Birinci ihtimal de kendi içinde iki mânada olur. Bunların birincisi, Mekkeliler’i korkutma mânasında olmak üzere şayet tutumlarından vazgeçmezlerse Cenâb-ı Hak onların yerine Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem açısından daha hayırlı olanları getirmesidir. Bedel, ancak yerine bedel geldiği kişiden sonra gelir. Nitekim Allah Teâlâ, fiilen onlara bunu yapmıştır: İçlerinden inatçı olanları helâk etmiş ve Resûlullah için onların çocuklarını, kendilerinden olan muhacirleri, Resûlullah’ı barındıran ve ona yardım eden ensarı getirmiştir. İlk yaklaşıma göre ikinci mâna şöyle olur: Kendilerine peygamber olarak gönderdiklerimizden daha hayırlısını onların yerine getirmeye gücümüz vardı. Çünkü onlar,

---

46 Arapça metindeki “tecʿalü” (تجعل) kelimesi yanlış noktalanmıştır, doğrusu “necʿalü” (نجعل) olmalıdır.

47 Yûnus, 10/99.

bunun Azîz ve Celîl olan Allah'ın kudreti dâhilinde olduğunu, onları yaratanın ve yoktan varedenin Allah olduğunu biliyorlardı. Fakat yüce Allah'ın onlara peygamber göndermesi ve emirler vermesi onların ihtiyaçları içindi yoksa dünya hükümdarlarında olduğu gibi kendisine dönen bir menfaatten dolayı değildi. [§]Fakat Allah Teâlâ kendilerini kurtarmaya çabalasınlar diye onlara 115
emirler vermiş ve boyunlarını cehennem ateşinden kurtarsınlar diye yasaklar koymuştur. Böylece iman etmedikleri için onlara üzülen Hz. Peygamber'in kalbini yatıştırmıştır.

Mânasını tahlil etmeye çalıştığımız ilâhî kudretin ikinci yaklaşımı "kudret" kelimesinin özellikle "fiil iradesi" mânasında olmasıdır. Zira bazan "kudret" kelimesi belirtilir, ama kinâye yoluyla "fiil" kastedilebilir, çünkü kudret fiilin sebebidir. Bu hususun, günlük hayatta da benzeri vardır: Meselâ kişi başkasından herhangi bir fiili yapmasını ister. O da "gücüm ve kudretim yetmez" der; aslında ona "yapmıyorum" demek ister. "Rabb'in bize gökten bir sofra indirebilir mi?"[48] meâlindeki ilâhî beyan da bu doğrultudadır, yani "Rabb'in bunu yapar mı?" demektir. Benzer şekilde "innâ lekādirûn" (إِنَّا لَقَادِرُون) cümlesinin tevili de böyledir, yani "biz bunların yerine Resûlullah'a daha hayırlı olanları yaparız". Mâna böyle olduğu takdirde ifade, Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a (a.s.) hoşnut olacağı sahâbîler vereceğine dair bir müjde içermiş olur, ayrıca ona kendisini yalancı sayanlara karşı zafer sağlanacağına dair haber de içerir. Ayrıca aynı ifadede Hz. Peygamber'e, ne kadar çaba harcarlarsa harcasınlar tuzak ve hilelerinin işlemeyeceğinin de haberi vardır. Bir de söz konusu beyanda, Resûlullah'a yüce Allah'ın onlardan intikam alacağı ve azapla cezalandıracağının bildirilmesi mevcuttur. Allah'a hamdolsun ki *-bütün güç ve kudret Allah'a aittir-* Cenâb-ı Hak, bunların tamamını yapmıştır: Allah Teâlâ Mekkeliler'in yerine Medineliler'i getirmiştir; onlar Mekkeliler'den daha hayırlıydı, çünkü Mekkeliler, Resûlullah'ın karşısında, Medineliler yanında yer almıştır, dolayısıyla onlar daha hayırlıydı.

Kimse bizim önümüze geçemez. "Mesbûk" (المَسْبُوق) mağlup demektir. Yüce Allah sanki şöyle buyurmuştur: Bu konuda kimse bizim önümüze geçemez, bizi kimse aciz bırakamaz, dilediğimizi yapmaktan kimse bizi alıkoyamaz.

فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَيَلْعَبُوا حَتّٰى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذٖى يُوعَدُونَ ﴿٤٢﴾

48 el-Mâide, 5/112.

116 [§]*42. "Bırak onları, kendilerine geleceği hususunda uyarıldıkları güne ulaşıncaya kadar boş şeylere dalıp oyalanadursunlar."*

[Şaşkın: Boş Şeylerle Meşgul Olan]

Bırak onları, boş şeylere dalıp oyalanadursunlar. Ebû Bekir el-Esam şöyle der: "Hâid" (الخَائِض), şaşkın, ne yaptığını bilmeyen, "el-lâ'ib" (اللاعب) de hata eden demektir. "Fe zerhum" (فَذَرْهُمْ), onları hataları ve dinlerindeki şaşkınlıkları içinde bırak demektir. İhtiyacı olmayan şeylerle meşgul olan herkes, şaşkın ve hatalı kimsedir. Bunun esası şudur: Övgüye lâyık bir akıbeti olmayan her şeyle uğraşan kişi oyalanan ve eğlenen durumdadır; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir"[49]. Yani dünya hayatında âhiret için değil de dünya için çalışan kimse eğelenmekte ve oyun oynamaktadır. Sanki bu âyetin "O kâfirlere ne oluyor ki, bölük bölük sağından ve solundan sana doğru koşuyorlar"[50] meâlindeki âyet ile bağlantısı vardır. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e böyleleriyle meşgul olmamasını, iman etmelerini umduğu kimselere yönelmesini emrediyor. Yahut da kötü fiillerine mukabelede bulunmakla uğraşmamasını emrediyor. Zira Allah Teâlâ onlara karşı kendisine yardım edecek ve karşılıklarını verecektir. **Kendilerine geleceği hususunda uyarıldıkları güne ulaşıncaya kadar.** Aslında bu güne ulaşmışlardır ki o, Bedir günüdür. Diğer güne de kavuşacaklardır ki o da âhiret günüdür.

يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْاَجْدَاثِ سِرَاعًا كَاَنَّهُمْ اِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ ﴿٤٣﴾

43. "O gün onlar, bir hedefe çabucak varmak istercesine süratle kabirlerinden çıkarlar."

O gün onlar, süratle kabirlerinden çıkarlar. Cenâb-ı Hak, onların kabirlerinden davetçiye doğru süratle çıkacaklarını haber veriyor. Kendilerini koşmaya sevkeden sebep ise, nefislerinin dünyada iken davetçiye icabetten yüz çe-
117 virmesiydi. [§]Davete uymayı kabul etmemelerinden başlarına helâk gelmiştir. Ve davete uymayı terketmeleri sebebiyle hak ettikleri azaptan kurtulmayı ümit ederek o gün davetçiye icabete koşarlar. Ama tövbe etmiş olsalar bile bu onlara fayda vermeyecektir, zira o gün pişmanlığın ve tövbenin fayda vereceği

49 Muhammed, 47/36; el-Hadîd, 57/20.
50 el-Meâric, 70/36.

bir gün olmayıp herkese kazandığının karşılığının verileceği gündür; tıpkı şu âyette beyan edildiği üzere: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz derler"[51]. Cenâb-ı Hak, başlarına gelen azabın iman etmekten yüz çevirmeleri sebebiyle olduğuna kesin olarak kani oldukları zaman Allah'a imana sığınacaklarını haber veriyor. Onlar azabın kesin olarak geleceğinden emin olunca azaptan kurtulma ümidiyle imana sığınırlar. Ancak bu kendilerine fayda vermez ve Allah'ın azabını hiçbir şekilde eksiltmez, çünkü o vakit tövbenin kabul edildiği zaman değildir. Dolayısıyla bu ilâhî beyan, kendilerine fayda vermeyecek bir imanla iman etmeden önce davetçinin davetine icabette acele etmeye ve davet ettiği şeye inanmaya yönelik bir teşviktir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir hedefe çabucak varmak istercesine. "Nsb" (نصب) kökü, nûn harfinin üstün ve sâd harfinin cezmi ile "nasb" (نَصْب) şeklinde okunmuştur[52]. "Nasb", dikilmiş bir hedef tahtası vb. herhangi bir işaretin ismi demektir. Kelime nûn ve sâd harfinin zammesi ile "nusub" (نُصُب) şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde mânası put demektir. Kelimeye "alâmet" anlamı verirsek âyetin mânası şöyle olur: Onlar o vakit dünyada bir amaca ve dikili bir hedef tahtasına koşan kimse gibi davetçiye uymaya koşarlar. Bazı tefsir âlimleri böyle demiştir. Kelbî'nin "ilâ nusubin yûfidûn" (إلى نصب يوفضون) âyetini "Bir işarete doğru koşarlar" diye açıkladığı nakledilir[53]. Katâde ise "Bir işarete doğru birbirleriyle yarışırlar" derken[54], Mücâhid "Bir işarete doğru yola koyulurlar" şeklinde bir mâna vermiştir[55]. [§]Kelimeye "put" anlamı verildiği takdirde âyetin mânası şöyle olur: 118
Onlar, o vakit putlara tapmaya koştukları gibi davetçiye koşarlar. Putlara ibadeti kaçıracaklarından korktukları ve putperestlerin putların önünde toplandıkları zaman, yahut da öpmek (istilâm) için putlarına koştukları gibi koşarlar. Bazıları "nusub" (النُصُب) kelimesinin ulaşmak için yarıştıkları hedef anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bu tevili yapanlar buradaki "nusub" (النُصُب) kelimesini "nasb" (النَصْب) kelimesinin çoğulu olarak düşünmüşlerdir. "Yûfidûn" (يُوفِضُون)

---

51 el-Mü'min, 40/84.

52 Kırâat imamı Yâkup nûn ve sâd harflerinin fethası ile "nasab" (نَصَب) şeklinde, kalan kırâat imamları ise nûn harfinin fethası ve sâd harfinin sükûnu ile "nasb" (نَصْب) şeklinde okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 447; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 292).

53 Kelbî, "Gerek yol işareti, gerek dikili bir şeye doğru koşarlar" demiştir (Kurtubî, *el-Câmiʿ li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 298).

54 Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 97.

55 Dahhâk, "Bir işarete doğru giderler" demiştir (Dahhâk, *Tefsîr*, II, 897; Taberî, *Câmiʿu'l-beyân*, XXIX, 111).

koşarlar demektir. Hasan-ı Basrî ise hızlı yürürler anlamını vermiştir. Aslında bunların ikisi de aynı anlama gelir, çünkü hızlı yürümede de koşmak vardır.

خَاشِعَةً اَبْصَارُهُمْ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ذٰلِكَ الْيَوْمُ الَّذٖى كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٤٤﴾

44. "O sırada gözlerine korku çökmüş, perişan olmuşlardır. İşte başlarına geleceği konusunda uyarıldıkları gün o gündür!

O sırada gözlerine korku çökmüş. Buradaki gözler anlamındaki ebsâr (ابصار) kelimesinin normal gözler olması ihtimal dâhilindedir. Gözlerin ne şekilde huşû duyacağını Cenâb-ı Hak şöyle beyan etmiştir: "Başları yukarıya kalkık, bakışları bir noktaya sabitlenmiş, zihinleri bomboş kalmış olarak toplanma yerine koşarlar"[56]. Gözler öyle bir huşû duyar ki bakışını davetçiden başka tarafa çeviremez. Bu âyetin ifadesine göre zillet onları öyle bir **kuşatmıştır** ki gözlerine, yüzlerine ve bütün organlarına kadar işlemiştir. Buradaki "göz"ün "kalp gözü" olması da muhtemeldir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Kalpleri, davetçi ile meşgul olduğundan kendi nefisleri için o günün dehşetinden ve sıkıntılarından kurtulacakları bir çareye bakamaz. **Perişan olmuşlardır.** Yani zillet onları kuşatmıştır. Zillet insan psikolojisinde öyle bir haldir ki gözlerde zuhur eder.

119 **[§]İşte başlarına geleceği konusunda uyarıldıkları gün o gündür!**

Bu cümlenin uzağa işaret eden "zâlike " (ذلك), yani "o" ile değil de, yakına işaret eden "hâzâ" (هذا), yani "bu" ile "İşte bu, onların tehdit edilegeldikleri gündür" şeklinde söylenmesi gerekir. Çünkü yüce Allah, bu günü dünyada iken tehdit edildikleri güne nispet etmektedir. Fakat mânası, "Onlar dünyada iken bu günle tehdit ediliyorlardı" demektir. Bu âhiret günü, tehdit edildikleri vakit, yani dünyada iken mevcut değildi. Onun için o gün gaib olan şeylerin gösterildiği kelime ile ifade edilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

56 İbrâhim, 14/43.

[71]NÛH SÛRESİ 121

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١﴾

1. "Biz Nuh'u, 'Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar' diyerek kavmine gönderdik."

**Biz Nuh'u, "Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını
uyar" diyerek kavmine gönderdik.** Nuh aleyhisselâm haberinin anlatılması
Resûlullah'ın peygamberliğine işaret etmekte ve nübüvvetinin delili olmak-
tadır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi bu durum, onun ve kavminin
bilgisi dâhilinde değildi. Resûl-i Ekrem (a.s.) bu konuda bilgisi olan birinin
yanına gidip gelmiş değildi ki ondan öğrenmiş olsun. Dolayısıyla anlaşılmış
oldu ki o bu bilgiyi herhangi bir insandan değil Allah Teâlâ'dan almıştır. Bu
gerçekte inkârcıları susturan kesin bir delil vardır. Âyette aynı zamanda Hz.
Peygamber'e, Nuh'un (a.s.) kavminden gördüğü eziyetlerden söz edilmektedir,
bunun da sebebi Resûlullah'a, kavminden gelen eziyetlere sabretmesini telkin
etmektir, zira sûre Mekke'de inmiştir. Cenâb-ı Hak Nuh aleyhisselâma uyar-
masını emretmiş ama bunun yanında müjdelemeden söz etmemiştir. Nitekim
Hz. Nuh da "Ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım" demiş[1] ama "beşîr"
(بَشِيرٌ), yani müjdeleyiciyim dememiştir, halbuki o, hem müjdeleyici hem de
uyarıcıydı. Bununla birlikte Nuh'un uyarmayı belirtmekle yetinmiş olması da
mümkündür, çünkü onun bu hatırlatmasında müjdelemek de vardır. [§]Şöy- 122
leki: Onlar sapkınlıklarına ve Allah'tan başkasına ibadete devam edince azaba
lâyık olmuşlardır. Bundan vazgeçince affa hak kazanırlar. Affı hak etmek ise
müjdenin gerçekleşmesi anlamına gelir. İki şıktan birinin anılması, diğerini
de gerektirdiği için bunlardan birini anmakla yetinmiştir. Allah Teâlâ'nın özel-
likle uyarıyı belirtmiş olması da mümkündür, çünkü onların durumları, uyarı

1 Nûh, 71/2.

durumuydu. Zira Nuh kavmi Allah'a itaat etmekten yüz çevirmiş, O'ndan başkasına ibadete yönelmişlerdi. Dolayısıyla uyarıyı hak etmişler ve müjdelemeye lâyık olmamışlardı. Kendilerinin müjdelenmeye ehil olmaları bulundukları duruma son vermelerine bağlıydı. Buna göre "enzir kavmeke" (أَنْذِرْ قَومَكَ), yani halkını uyar hitabı bulundukları hal üzere devam ederlerse yerinde olur. Bu anlayış bize şunu gösterir: Bir kimse hidâyet dışı bir yol tuttuğu takdirde ona uygulanacak metot o yolun yanlış olduğunu göstermektir. Sonra tuttuğu yolun yanlış olduğu kendisince de ortaya çıktığı zaman hidâyet yolunu tutması emredilir ve ona kanıtlar ve kesin deliller beyan edilir, tâ ki kendisine faydalı ve müessir olsun. Bulunduğu yolun yanlış olduğu kendisine anlatılmadan ona hak ehli mezhebinin delilleriyle mukabele edilmez. Çünkü bu, ona fayda vermez, hakkı benimsemeye ve ona sarılmaya davet etmez; sadece bulunduğu durumun çirkinliği ve inancının yanlışlığını gösterir. Bu durum kendisi nezdinde ortaya çıkınca hidâyet yolunu sormaya ihtiyaç duyar, tâ ki ona öğretilmek yoluyla vâkıf olsun.

Esasen dünya âhirete giden yoldur. Sapkınlık, bu yolu tutanı daimî azaba, hidâyet ise bu yolu seçeni daimî sevaba götürür. Uyarma, sapkınlık yolunu tutan kimsenin akıbetinin nasıl olacağını, müjdeleme ise hidâyet yoluna giren kimsenin akıbetinin nasıl olacağının açıklanmasıdır. İstersen şöyle de diyebilirsin: Uyarı, sonunda kişinin başına gelecek zorluğu beyan etmen, müjdeleme de sonunda ulaşacağı kolaylığı açıklamandır.

[Nübüvvet: Peygamber Gelmeden Allah'a İnanmak Yükümlülüğü]

123 **[§] Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar.** Bu ilâhî beyan, bir uyarıcı gelmeden önce kesin iman delilinin insanları bağladığını göstermektedir. Zira bağlamamış olsaydı uyarıcı gelmeden önce kendilerine azap gelmesinden emin olurlardı ve uyarılmadan önce başlarına azap geleceği noktasında korkutulmazlardı. Uyarıcı gelmeden önce başlarına azap geleceği yolunda fiilen uyarıldıklarına göre, iman delilinin onları bağladığını ve kendilerine peygamber göndermese bile tevhidi terketmeleri sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın onlara azap edeceğini gösterir. Buna göre "Biz bir resûl göndermedikçe azap da etmeyiz"[2] meâlindeki ilâhî beyanın tevili, âhiret azabı değil dünyada köklerinin kazınması azabı şeklinde olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

قَالَ يَا قَوْمِ اِنِّى لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾

2 el-İsrâ, 17/15.

2. "Şöyle dedi: 'Ey kavmim! Şüphesiz ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.'"

Şöyle dedi: Ey kavmim! Şüphesiz ben size gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım. "Mübîn" (مُبِينٌ) "mübeyyin" (مُبَيِّنٌ) demektir. Buna göre mâna, "şüphesiz ben uyarı ve korkutmanın zikredildiği vahyi beyan eden bir uyarıcıyım" şeklinde olur. Mâna böyle verilirse "açıklama" sırf uyarma ile ilgili olur. "Uyarıcı" vasfının, vahyin değil de özellikle o peygamberin kendisine mahsus olması da mümkündür. Bu durumda Nuh (a.s.) âdeta şöyle demiş olur: Ey kavmim! Ben sizi Allah Teâlâ'ya kulluk etmeye çağırırken ve uyarıda bulunurken bunu kendiliğimden değil, Cenâb-ı Hakk'ın beni bu işe seçmesi ve bu göreve getirmesiyledir.

[**Müjdeleme ve Uyarma İlişkisi**]

Aslında uyarıda yasaklama, yasaklamada da emir vardır. Fakat uyarı, pekiştirilmiş bir yasaklama gerektirir. Pekiştirilmiş yasaklama da pekiştirmeli olarak bunun aksinin emredildiği anlamına gelir. Müjdeleme ise pekiştirilmiş
emir demek olduğu gibi pekiştirilmemiş emir de olabilir. [§]Çünkü müjdele- 124
me, kişinin yapacağı bütün hayırları müjdelemek demektir, isterse bu hayrı, yapacağı başka bir hayır sebebiyle terketmiş olsun. Sonuç olarak müjdelemenin bizzat kendisinden pekiştirilmiş bir emir verildiği anlaşılmaz. Uyarının ise açık muhtevasından, sözünü ettiğimiz iki yönün de pekiştirilmiş olduğu anlaşılır. Durum bu olduğuna göre mutlak müjdeleme, uyarının varlığına işaret etmez. Ama mutlak uyarı, müjdelemeye işaret eder. Çünkü yapılan fiile karşı uyarı yasaklamayı gerektirir. Kişi bu fiilden vazgeçince af gerçekleşir. Affın gerçekleşmesiyle de kişinin korkutulduğu musibet ortadan kalkar ve yok olur.

اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ وَاَطِيعُونِ ﴿٣﴾

3. "Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin."

Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının. Allah Teâlâ sanki şöyle buyuruyor: Onları Allah'tan başkasına ibadet etme konusunda uyar ve ibadete lâyık olana, yani Allah'a kulluk etmelerini kendilerine emret. Zira uyarmakla emrediş, onların bulundukları duruma yasak getirmeyi gerektirir ve onun aksini yapmaya davet eder ve onlara davet edildikleri o muhalif tavrı beyan eder. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah'a kulluk edin ve ona karşı gelmekten sakının". Bazı âlimler "Allah'a kulluk edin" ifadesini, onun bir ve tek olduğuna iman edin diye açıklamıştır.

[Tevhit: Kâfirden İlk İstenen Şeyin Tevhit Olması]

Katâde şöyle demiştir: Kur'ân'da mutlak olarak emredilen her "ibadet", Allah'ın birliğini tasdik etmek mânasında yorumlanır. Onları bu tevile sevkeden şey herhalde şudur: İçinde ibadet emri bulunan âyetler kâfirler hakkında inmiştir. Çünkü yüce Allah kâfirlere hitap ederken "Ey insanlar! Rabb'inize kulluk edin" ifadesini kullanmış[3], fakat "Ey iman edenler! Rabb'inize kulluk edin" buyurmamıştır. İbadet etmeye yönelik emrin kâfirler hakkında olduğu ortaya çıktığına ve kâfire verilen ilk emir de tevhit olduğuna göre ona, kulluktan başka bir ibadet çeşidi emredilmemiş demektir. Çünkü kâfir tevhidi yerine getirmediği sürece ondan başka hiçbir ibadet kabul edilmez. Bunun içindir ki âlimler "ibadet" kelimesini "tevhit" olarak tevil etmiştir, yoksa ibadet özel olarak tevhitten ibaret olduğu için değil. Aksine ibadet, küfrün ardın-
125 dan bahis konusu olunca onunla tevhit kastedilir. [§]Müminlere hitaben söz konusu olunca ise onların ibadeti, dilleriyle ikrar ettiklerini fiiliyata dökmek ve vâdettiklerini de yerine getirmektir. Namaz kılmak ve zekât vermekten söz ederken de buna benzer şeyler söylemiştik: Namaz ve zekât, kâfirler hakkında belirtiliyorsa bundan maksadın uygulama değil, inanç olduğunu söylemiştik, çünkü kâfirler ibadet fiilinin ehlinden değildir. Bu iki ibadet müslümanlar hakkında zikredildiğinde bunları ifa etmek kastedilir. "Allah'a kulluk edin" beyanındaki hüküm böyledir ve "Allah'ı birleyin" anlamına gelir. "Ona karşı gelmekten sakının" demek Allah'a şirk koşmaktan sakının demektir. Devamı da Allah'ın size emrettiği tevhit konusunda **bana itaat edin** ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayın demektir.

O'na karşı gelmekten sakının. Yani bütün helâk yerlerinden ve cehennem ateşinden sakının, anlamında da olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[4], "Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[5] buyurmuştur. Takvâ kelimesi mutlak olarak belirtildiği zaman insanı helâke götüren inanç ve davranışlardan vazgeçmeyi, ibadet ve itaatı emretmeyi gerektirir. İbadet, takvâ ile birlikte anıldığında amel etmek, takvâ da insanı helâke götüren yerlerden sakınmak anlamına gelir. Bu "birr" (البِرّ), yani iyilik ve "takvâ" konusunda söylediklerimize benzer. Bunların her biri tek başına anılınca biri diğerinin gerektirdiğini, ikisi birlikte kullanıldığında ise her biri ayrı bir mâna ile yorumlanır. Yine "iman" ve "islâm" kavram-

---

3 el-Bakara, 2/21.
4 Âl-i İmrân, 3/131.
5 et-Tahrîm, 66/6.

ları da böyledir: Her biri ayrı olarak belirtilince biri diğerinin mânasına gelir. Birlikte zikredildiği zaman ise her biri bir başka mânaya yorumlanır. Hasan-ı Basrî “O’na karşı gelmekten sakının” meâlindeki ilâhî beyanı, “Allah’ın hakkını ifa edememekten korkun” şeklinde açıklamıştır. Onun verdiği mâna yapılan ve sakınılan her şeyi bir araya getirmiştir.

[Taat ve Kulluk Kavramı]

[§]Aslında “taat” Allah’tan başkasına da olabilir, “ibadet” ise sadece 126
Allah’a yapılır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ kulluğu emrederken “u‘budullâhe” (اعْبُدوا اللهَ), yani “Allah’a kulluk edin” buyurarak kulluğu Allah’a nispet etmiş, taatı ise kendisine nispet ederek “bana itaat edin” buyurmuştur. Bu kullanışta, başkasına itaat etmenin Allah’a şirk koşmak anlamına gelmediğinin delili vardır. Aksine yüce Allah itaatte ortak koşmayı bizzat kendisi emrederek şöyle buyurmuştur: “Resûlullah’a itaat eden Allah’a itaat etmiş olur”[6]. Buna karşılık kullukta Allah’a eş (adl/denk) tutanları “Onlar Rab’lerine başkalarını eş tutuyorlar”[7] beyanıyla kınamıştır. İbadet âdeta ümit ve korku ile boyun eğmeyi ve yakarmayı gerektiriyor. Kendisinden ümit edilen ve gazabından korkulan sadece Allah Teâlâ’dır. Taat ise sadece verilen emir üzere hareket etmeyi gerektirir. Buna göre kâfirler “Sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz”[8], “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır”[9] cümleleri ile ümidi ve korkuyu putlara yöneltince putlara tapanlar diye isimlendirilmiştir. Bir fiili korku ve ümitle yapan herkesin bu eylemi onun için ibadet olur.

يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرْكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّىۜ اِنَّ اَجَلَ اللّٰهِ
اِذَا جَٓاءَ لَا يُؤَخَّرُۢ لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

4. “Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve size belirli bir vadeye kadar süre tanısın. Şüphesiz Allah’ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez. Keşke bilseydiniz.”

Ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın. Bundan önceki âyette geçen “ittekûhu” (اتّقُوه), yani sakının kelimesini “şirkten sakınmak” mânasına alırsak “yağfir leküm min zünûbikum” (يغفِر لَكُم مِن ذُنُوبِكُمْ), yani “Allah bir kısım günahla-

6 en-Nisâ, 4/80.
7 el-En‘âm, 6/150. Aynı sûrenin birinci âyetine de bak.
8 ez-Zümer, 39/3.
9 Yûnus, 10/18.

rınızı bağışlasın" cümlesi, "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[10] meâlindeki âyette olduğu gibi önceden şirk halinde iken işlenen günahların bağışlanması şeklinde olur. Buna karşılık "sakınma"yı helâke sebep olan başka fiillerden sakınmak şeklinde alırsan, hem geçmiş hem de şu anki günahlara dönük olur, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder"[11]. Böyle olunca âyetteki "min" (مِنْ) harfi müfessirlerin belirttiği gibi sıla (bağlaç) olur, mânaya etkisi olmaz. Âyetin mânası bir kısım günahlarınızı değil de günahlarınızı bağışlasın şeklinde olur. "Min" (مِنْ) harfinin bağlaç değil de hakiki mânasında, yani bir kısım olması da mümkündür. Zira günahların içinde İslâm'dan sonra hesabı sorulacak günah-
127 lar da olabilir. [§]Bunlar, kişi ile başkalarının arasındaki kısas cezası ve başka günahlardır. Öldürme günahı, tövbe ile affedilse bile kısas cezası katilin üzerinden kalkmaz. **Ve size belirli bir vadeye kadar süre tanısın.** Nuh kavminin peygamberlerine iman etmeleri ve çağrısına uymaları dolayısıyla kavimleri tarafından helâk edileceklerinden endişe etmiş olmaları da mümkündür. Bu takdirde "size belirli bir vadeye kadar süre tanısın" ifadesi, onlara can güvenliği niteliğinde söylenmiş olur. Söz konusu can güvenliği, imanları dolayısıyla kendileri için tayin edilen süreye kadar yaşamaları şeklinde gerçekleşir. Ancak bu ecel, iman etmemiş olsalardı bile kendileri için tayin edilmiş bir süredir. Zira buradaki ilâhî beyanın mânası şöyle olur: Siz İslâm'a girerseniz tayin edilen ecelinize kadar esenlik ve güven içinde kalırsınız, düşmanınız size tuzak kurma fırsatı bulamaz.

[Ecel Kavramı]

Şüphesiz Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez. Keşke bilseydiniz. Yüce Allah bir başka âyette ise şöyle buyurmaktadır: "Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler"[12]. "Erteleyemezler" demek, ecellerinden geriye kalamazlar, yahut da ertelenme talepleri dolayısıyla ertelenmezler demektir. Bu ilâhî beyanda ecellerinin ertelenmesini talep ettiklerinde erteleneceklerı yolundaki ümitlerini kesmektedir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Her birinize ölüm gelip, 'Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!' diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın"[13]. Azîz ve Celîl olan Allah, kişiye ölüm gelince geri erteleme

10 el-Enfâl, 8/38.
11 Hûd, 11/114.
12 en-Nahl, 16/61.
13 el-Münâfikûn 63/10.

talep edeceğini haber veriyor; bunu ölüm gelmeden önce kendisinden talep edilen tasaddukta bulunmak ve iman etmek için ister. Fakat Allah onların bu arzularını şu âyetlerdeki beyanlarıyla keser: "Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez"[14], [§]"Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne ertele- 128
yebilirler ne de öne alabilirler"[15], "Allah'ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez". Bu âyet-i kerîme Mûtezile mezhebinin şu görüşlerini geçersiz kılar: "Bir kişi çıkıp birisini öldürse, eceli (ömrü) sona ermeden onu öldürmüş olur" Allah Teâlâ ise şöyle buyurmuştur: "Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler"[16]. Meselenin esası şudur: Cenâb-ı Hak, bir kimsenin öldürüleceğini ezelde bildiği için ecelinin bitimini başka bir şeye değil öldürülmeye bağlar. Çünkü kişinin ecelini kendiliğinden ölme şeklinde takdir edip de sonra bu vadeyi başka bir şeyle bozması mümkün değildir. Şayet bu mümkün olsaydı O'nun akıbetleri bilmediği anlamına gelirdi. Akıbetleri bilmemek ise Rab oluş sıfatını yok eder ve O'nun bir şey bilmediği anlamına gelir.

Keşke bilseydiniz. Yani vadeniz gelince başınıza gelecek pişmanlığı bilseydiniz azabın gelmemesi için şu anda sizden istenenleri bol bol verirdiniz. Ya da "Şüphesiz Allah'ın belirlediği vade geldiğinde" azap vadesi gelince şüphe yok gerçekleşir; onun kesin olarak gerçekleşeceğini bilselerdi bu tutumlarından vazgeçerlerdi mânasına da gelir.

قَالَ رَبِّ اِنّ۪ي دَعَوْتُ قَوْم۪ي لَيْلاً وَنَهَارًاۙ ﴿٥﴾

5. "Nuh, 'Rabbim!' dedi, 'doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım.'"

Nuh, "Rabbim!" dedi, "Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım. Yüce Allah, Nuh'a (a.s.) "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[17] diye haber verdikten sonra bu cümlenin onun tarafından söylenmiş olma ihtimali vardır. Dolayısıyla bu söz, kavmini İslâm'a davet etmede kusur etmediği, onları her vakit ve her durumda davet ettiğine dair mazeret beyan eden bir kimsenin sözüdür; bunun yanında [§]mazeret 129

14 el-Münafikûn 63/11.
15 en-Nahl, 16/61.
16 en-Nahl, 16/61.
17 "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme!" (Hûd, 11/36).

beyan etmede ileri giden, kusur ve haddi aşmanın ancak kavminden geldiğini söyleyen bir kimsenin ifadesidir. Nuh aleyhisselâmın bu ifadesinin kavmine acıma, merhamet etme, yumuşak bir ortam sağlama ve rahmeti indirmeye çaba harcama tarzında söylenmiş olması da mümkündür. Bu durumda Hz. Nuh, belki yüce Allah lütfu ile kalplerini yumuşatır da hakka boyun eğerler ve davetine uymak isterler, böylece azaptan kurtulup Rab'lerinin bağışlamasını hak ederler diye bunu yapmış olabilir. Yukarıdaki ifade şu iki şıktan biri doğrultusunda yorumlanır. Eğer kavminden daha önce iman edenlerden başka artık kimsenin iman etmeyeceğinin haber verilmesinden önce söylenmişse, yumuşaklık ve rahmetin inmesi için söylenmiş olur. Eğer haberden sonra söylenmişse, kavmini davet kalpleri Allah'ın lütfu ile belki yumuşar da hakka boyun eğerler diye değil, ileri derecede mazeret beyan etmek için söylenmiş olur. Zira Nuh (a.s.) kavminin iman etmesini umarken yüce Allah'ın onların iman etmeyeceklerini haber vermesi mümkün değildir. “Doğrusu ben kavmimi gece gündüz hakka çağırdım”. Yani gece ve gündüz, çağırma fırsatı bulduğum her vakit ve her saat onları hakka çağırdım.

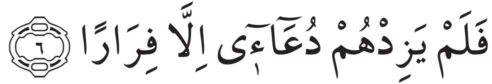

6. “Fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı.”

Fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı. Bu meselenin esası şuydu: Kavminin Nuh aleyhisselâma düşmanlığı şiddetlenmişti. Hz. Nuh'u sıkıcı buluyor ve sözlerine kızıyorlardı. Sözünden nefret etmeleri ve kendisini sıkıcı bulmaları onlarda öyle bir psikolojik durum meydana getirmişti ki bu, onları uzaklaşmaya ve kaçmaya sevketmişti[18]. Bu sebeple Nuh (a.s.) söz konusu uzaklaşmayı ve kaçışı davete nispet etti, çünkü kaçışın ortaya çıkışı, davetin yapıldığı sırada oluyordu. Firarı davete nispet etmesi, onun uzaklaşma ve kaçmanın sebebi olmasından değil, o anda gerçekleşmesi ve o sırada vuku bulması sebebiyleydi. Buradaki ifade “Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır”[19] meâlindeki âyete benzemektedir. Burada Kur'ân, onların kalplerine kir katma sebebi kılınmamıştı. Fakat onlar, Kur'ân okunurken kin ve nefret duygularına kapılınca onlarda öyle bir ruh hali

---

18 Katâde, “Fakat benim yaptığım çağrı onları daha da uzaklaştırdı” âyetini tefsir derken şöyle der: Bana ulaşan habere göre adam oğlunu alıp Nuh'a götürür ve oğluna “Bu adama dikkat et! Seni asla aldatmasın! Ben senin yaşında iken babam ona götürmüş ve seni uyardığım gibi beni uyarmıştı” (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 279).

19 et-Tevbe, 9/125.

meydana getirdi ki bu, onları söz konusu duruma sürükledi ve bu artış Kur'ân'a izafe edildi. Zira kirdeki artış sebebi o anda meydana gelmiştir. Dolayısıyla bu kir, aynı anda olma (mücâveret) sebebiyle Kur'ân'a nispet edilmiştir. [§]Bir 130
başka örnek Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında mevcuttur: "Ama siz (ey müşrikler!), işte onları alaya aldınız; sonunda bu tutumunuz size beni hatırlamayı unutturdu"[20]. Aslında Allah'ı anmak onlara unutturulmamıştı, aksine hatırlatılıyordu, hem de defalarca. Fakat onların Allah'ı hatırlatanlardan nefret etmeleri ve alaya almaları, kendilerinde unutma etkisi yapmış ve unutturma fiili o kullara nispet edilmiştir. Tevilini yapmakta olduğumuz âyete dönecek olursak, onlar Nuh aleyhisselâmdan nefret edip sözlerini ve davetini sıkıcı bulunca bu kin ve nefret kendilerindeki kaçma ve inkâr duygusunu arttırmıştır. Kaçmanın davete nispet edilmesi, davetin esası itibarıyla kaçıran bir özellik taşımasından değil sözünü ettiğimiz açıdan kaynaklanmıştır.

وَاِنّ۪ي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُٓوا اَصَابِعَهُمْ ف۪ٓي اٰذَانِهِمْ
وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَاَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ۷

7. "Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler, ayak diredimiler, kibirlendikçe kibirlendiler."

Kendilerini bağışlaman için ben onları ne zaman çağırdıysam, parmaklarını kulaklarına tıkadılar; elbiselerini başlarına bürüdüler. Yüce Allah başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: "Sizden öncekiler, Nuh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürdüler"[21]. Bu âyet onların davete muhatap olan reisleri, eşrafı ve ileri gelenleri hakkında olabilir. Hadis rivayetlerinde belirtildiği gibi peygamberler onları davet edince ellerini peygamberlerin ağızlarına götürmüş ve onları darbetmişlerdi. Kendilerine tâbi olanlar ve taklit edenler
ise parmaklarını kulaklarına tıkamışlar [§]ve peygamberin sözlerini duyup da 131

---

[20] el-Mü'minûn, 23/110.

[21] "Sizden öncekiler, Nuh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mûcizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp getirerek, 'Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz' dediler" (İbrâhim, 14/9.)

kalben etkilenmesinler diye yüzlerini kapatmışlardı. Zira başkanları, o sözlerden etkilenmemeleri yolunda kendilerini uyarmıştı. Yahut da bu âyetlerden biri onlardan bir zümre, diğeri de öteki zümre hakkında olabilir. Hz. Nuh bir topluluk hakkında ümidini kaybedince diğerlerine yönelmiş, onların Nuh'a yönelik tavrı öncekilerden farklı olmuştur. Tıpkı peygamberimiz Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemde olduğu gibi. Öte yandan bu âyetin muhtevasında iki ihtimal söz konusudur: Birincisi, anlattığımız zâhirî mânadır, bunun sebebi Hz. Nuh'u davetine olumlu cevap vermeleri konusunda ümitsizliğe düşürmektir. İkinci ihtimale göre bunun bir temsil konumunda bulunmasıdır. Bu takdirde onların davete uymama durumlarına, duymamak ve kabul etmemek için parmaklarını kulaklarına tıkayan ve elbiselerini başlarına bürüyen kimsenin hali örnek verilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına benzemektedir: "Ama onlar bunu kulak ardı ettiler"[22]. Aslında onlar kulaklarının arkasına bir şey atmamışlar, fakat onu arkasına atan kimsenin yüz çevirdiği gibi yüz çevirmişlerdir. Nitekim "Ellerini ağızlarına götürdüler"[23] meâlindeki ilâhî beyanda getirilen temsil de bunun gibidir, yani onlar, davet edildikleri dini kabul etmeye yanaşmadılar; tıpkı konuşmak istemeyen kişinin elini ağzına götürmesi gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ayak dirediler, yani bulundukları hal üzere devam ettiler ve küfürlerinde sabit kaldılar. Katâde ise aynı fiile şöyle bir mâna vermiştir: Peygamberleri reddetmek yahut da seslerini bastırmak için onların yüzlerine haykırdılar; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız"[24]. **Kibirlendikçe kibirlendiler.** Yani Allah'a itaat etmekte kibirlendiler ve O'nun peygamberinin çağrısına uymaktan kaçındılar.

ثُمَّ اِنّ۪ي دَعَوْتُهُمْ جِهَارًا ﴿٨﴾ ثُمَّ اِنّ۪ٓي اَعْلَنْتُ لَهُمْ وَاَسْرَرْتُ لَهُمْ اِسْرَارًا ﴿٩﴾

8-9. "Yine de ben onları açıkça çağırmaya devam ettim. Onlara açık da söyledim, yerine göre gizli de söyledim."

---

22 "Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı. Ama onlar bunu kulak ardı edip kitabı az bir dünyalıkla değiştiler. Karşılığında aldıkları ne kadar da değersiz!" (Âl-i İmrân, 3/187.)

23 İbrâhim, 14/9.

24 "İnkârcılar dediler ki: 'Bu Kur'ân'a kulak vermeyin, okunurken gürültü yapın, belki bastırırsınız'" (Fussılet, 41/26).

Yine de ben onları açıkça çağırmaya devam ettim. Onlara açık da söyledim, yerine göre gizli de söyledim. Bu ilâhî beyanda, Nuh aleyhisselâmın kendi kavmini gece gündüz fırsat bulduğu her vakitte davet ettiği, bu konuda hiçbir kusur ve ihmalinin bulunmadığı ve davetine olumlu cevap verirler ümi-
diyle her zaman bu görevini yerine getirdiğini haber vermektedir. **[§]Onlara** 132
açık da söyledim. Onlar, Hz. Nuh'tan uzaklaşıp kalabalıklaştıkları ve çoğaldıkları zaman ilâhî mesajın hepsine ulaşması için açıkça davet etmiştir. **Yerine göre gizli de söyledim.** Yani kavmi kendisine yaklaştığı ve sayıları azaldığı zaman. Parmaklarını kulaklarına tıkadıkları ve elbiselerini başlarına bürüdükleri zaman Hz. Nuh onları açıktan davet etmiştir. Öte yandan açık ve gizli söylemenin davetle ilgili olması, ilânın da kanıtları ilân ve delilleri ortaya koyma mânasına gelmesi de mümkündür. Ebû Bekir el-Esamm'ın kanaati bu doğrultudadır.

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ اِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا ﴿١٠﴾

10. "Dedim ki: Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır."

[İstiğfarın Anlamı]

Dedim ki: "Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. İstiğfar, "Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin"[25] meâlindeki âyette belirtilen hususları yaparak mağfiret talep etmektir. Bu, yüce Allah'ın bağışlanmanın sebebi olan imanı onlara emretmesi anlamınadır, yoksa bizzat mağfiretin kendisini Allah'tan dilemeyi emretmek değildir. Çünkü herkesin bağış dilemesi kendi durumuna göre olur. Kâfirler, Allah'a iman ederek, günahkârlar tövbe ederek, ihlas sahipleri ise geçmişte işledikleri ve bilmedikleri günahlarından ve hatalardan bağış dileyerek istiğfar ederler.

يُرْسِلِ السَّمَاۤءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا ﴿١١﴾ وَيُمْدِدْكُمْ بِاَمْوَالٍ وَبَن۪ينَ
وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ اَنْهَارًا ﴿١٢﴾

11-12. "**(Dileyin ki) **üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın."

---

25 Nûh, 71/3.

(Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın. Hz. Nuh bu sözünü, kavmi geçim sıkıntısı ve darlık içinde olduğu için söylemiş olabilir. Buna bağlı olarak küfürden vazgeçtikleri ve davet ettiği hak dine uydukları takdirde yüce Allah'ın günahlarını bağışlayacağını, üzerlerine bol bol yağmur indireceğini ve durumlarının rahatlayacağını vâdetmiş olabilir.
133 [§]Bazı tefsir âlimlerine göre Cenâb-ı Hak, Nuh kavminden yağmuru kesmiş, bu sebeple kadınları kısırlaşmış, hayvanları helâk olmuş, bahçeleri kurumuştur ve bu, tam kırk yıl sürmüştür. Daha sonra da helâk edilmiştir. Bunların tamamı kâfirdi ve aralarında yaşı küçük kimse yoktu. Bundan dolayı Nuh (a.s.) onlara sözünü ettiğimiz vâdde bulundu[26]. *En doğrusunu Allah bilir.*

Nuh kavminin, peygamberin davetine uymakla nimetlerinin kesileceğinden ve rahatlarının kaçacağından korkmuş olmaları da muhtemeldir, nitekim insanların içinde bu yüzden imanı terkedenler vardır. Azîz ve Celîl olan Allah yaşadıkları müreffeh hayatın İslâm'la kesintiye uğramayacağını, aksine onlara gökten kesintisiz bol yağmur yağdıracağını, kendilerine bahçe ve nehirler bahşetmenin yanında mal ve evlat da vereceğini haber veriyor. Fakat akıl ve anlayış sahipleri, şu ana değil güzel akıbete ve onunla ilgili sonuçlara bakarlar, bu sebepten Cenâb-ı Hak da güzel akıbete teşvik eder. Bundan dolayıdır ki tarih boyunca peygamberlerin ümmetlerine davetleri farklı olmuştur. Bazıları muhatabına, çok mal ve çok evlat verileceği müjdesini vermiş, bazıları da âhireti sevdirmiştir, şu âyetlerde olduğu gibi: "Evet bununla sevinsinler, çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir"[27], "De ki size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rab'leri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır"[28]. Birinci âyetin benzeri şudur: "O ülkelerin insanları inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık"[29]. Esasen peygamberler müjdelemek, uyarmak, davet etmek, yasaklar koymak ve delil getirip karşıt görüşleri iptal etmek üzere gönderil-
134 miştir. [§]Onların kavimlerine öncekilerin haberlerine dair okudukları âyetler kendileri açısından üç şeklin üçünde de geçerlidir. Çünkü uyarı ve müjdeleme,

---

26 Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 402.

27 "Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah'ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir" (Yûnus, 10/58).

28 "De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için Rab'leri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın hoşnutluğu vardır" (Âl-i İmrân, 3/15).

29 el-A'râf, 7/96.

bazan ilk başta gelir; bazan da aralarında tasdik edenler ve yalancılıkla itham edenler olmak üzere geçmiş kavimlerin başlarına gelenlerin ve her iki zümrenin akıbetinin belirtilmesiyle gelir. Dua ve rahmet de böyledir; bazan dua ve yasaklamakla başlar. Bazan da geçmiş ümmetlerin hikâyeleriyle ve peygamberlerin onları ikinci kez nasıl davet ettiklerinin anlatımı ile. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ وَقَدْ خَلَقَكُمْ اَطْوَارًا ﴿١٤﴾

13-14. "Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz? Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır."

Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz? Ebû Bekir el-Esamm'a göre âyetin yorumu şöyledir: Nasıl olur da Allah'tan sevap beklemezsiniz; şöyleki: O'na kulluk edesiniz, karşılığında size sevap versin? Oysa hayrın tümünün O'nun elinde olduğunu biliyorsunuz. Allah'ı bırakıp da kulluk ettikleriniz size fayda veremedikleri gibi size gelebilecek herhangi bir zararı da savuşturamaz. Ebû Bekir el-Esam "vekāran" (وَقَاراً) kelimesini "ibadet yeri" olarak anlamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* Bir başkası ise şöyle demiştir: "Mâ leküm lâ tercûne lillâhi vekāran" (مَا لَكُمْ لا ترجُون لله وَقَاراً), yani neden kendiniz için Allah katında bir mertebe, şeref ve değer ümit etmiyorsunuz? Bazıları ise şöyle yorumlamıştır: Allah'ın azametinden ve üzerinize olan kudretinden korkup da neden size yasakladıklarından vazgeçmiyor ve emrettiklerini yapmıyorsunuz? "Umut" kavramının "korkma" diye yorumlanması, -daha önce de belirttiğimiz gibi- mutlak ümidin hem korku hem de umudu gerektirmesi dolayısıyladır. Mutlak korku da aynı şekilde umudu gerektirir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Bize göre en uygun yorum şöyle olmalıdır: Allah için gazap, Allah için 135
sevme ve Allah için nefret etme örneğinde olduğu üzere Allah için ummaktır. Yani size ne oluyor da Allah'ın size olan nimetlerini ve ihsanını gördükten sonra O'nun yanında olanları uman bir kimsenin hareketi gibi vakar ve heybetle hareket etmiyorsunuz? Göklerin ve yerin yaratılması, güneşin ve ayın emrinize verilmesi ve okuduğunuz âyetlerde sözü edilen lütuflar hep O'nun nimetleridir. Zira kişi, bir başkasına kendisinden herhangi bir karşılık umut etmeksizin yahut da kimseden bir şey beklemeksizin giderse onu hafife almış olur. Böylece Nuh aleyhisselâm onların fakirliklerini ve Rab'lerine olan ihtiyaçlarını hatırlatmış, saygı ve hürmetle Allah'a yönelmeyi terketmelerinden dolayı ken-

dilerini azarlamıştır; dünyada ihtiyaçlarını gidermek umuduyla hükümdarlara ve zenginlere yönelen kimse nasıl bunlara saygı ve hürmet gösteriyorsa. *En doğrusunu Allah bilir.*

Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır. "Size ne oluyor da Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz?" meâlindeki âyette "recâ" (الرَّجَاء) (umma) fiilini gerçek mânasında kabul edenlere göre âyetin anlamı şöyle olur: Allah'ın sizi davet ettiği dine icabet ettiğiniz takdirde nasıl olur da O'nun katında değerinizin yücelmesini ummazsınız? Yüce Allah'ın onları çeşitli evrelerden geçirerek yaratmış olduğunu belirtmesi, onları ilk yarattığı evreden şu andaki hallerine gelinceye dek bir halden bir başka hale geçirmeyi güzel bir şekilde yaptığını hatırlatmadır. O halde kendisine itaate yöneldikleri ve O'na ibadetle meşgul oldukları takdirde şu anda da durumlarını güzel yapacağını nasıl olur da ummazlar? Buna karşılık "Ne oluyor size de Allah'ın büyüklüğünü hesaba katmıyorsunuz?" meâlindeki âyetinde geçen "recâ" (الرَّجَاء) (umma) kavramı "korku" olarak değerlendirildiği takdirde ise "Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır" beyanı, O'nun azametini, hükümranlığını ve kudretini hatırlatmış olur ve açıklaması şöyle yapılır: O, sizi şu üç katlı karanlık içinde
136 yaratmıştır. O karanlıklar içindeki durumlarınız O'na gizli kalmamış, [§]aksine sizi orada bir evreden bir başka evreye geçirmiştir. Şu halde dünyaya geldiğiniz ve yaşamaya başladığınız zamanki fiillerinizi nasıl olur da bilemez? Bu mânadaki ilâhî beyanda, kulların amellerinden hiçbirinin Allah'a gizli kalmadığı yolunda uyarı vardır. Bu da kulu, kendisini kontrol altında tutmaya sevkeder, bütün davranışlarında uyanık ve bilinçli olmasını gerektirir; tâ ki Allah'ın koyduğu sınırları aşmasın ve O'nun haklarını çiğnemesin. Zira sınırları aşar ve haklarını çiğnerse helâk olur ve felâkete sürüklenir. "Recâ" (الرَّجَاء) kavramını "ummak" diye tevil edersen mâna "havf" (خَوْف) [korkmak] şeklindeki tevilden farklı olur. Çünkü kelimeyi "ummak" diye tevil ettiğin takdirde bu, Cenâb-ı Hakk'ın kulları ilk yarattığı andan son gününe kadar onlar üzerindeki nimetlerini hatırlatma olur. Bu ise kulları, Allah katında değerlerini yüceltecek ve akıbetlerini güzel yapacak eylemleri talep etmeye sevkeder. Buna karşılık kelimeyi "korku" şeklinde tevil edersen ifade, yüce Allah'ın kudretini ve hükümranlığını hatırlatma niteliğinde olur. Korku da onları ileriki zamanlarda kendilerini kontrol altına almaya ve kötülüklerden sakınmaya sevkeder.

"Vekāran" (وَقَارًا) kelimesini ibadet diye tevil eden müfessirler, kelimeye daha önce "havf" (korku) ve "recâ"yı (umut) açıklarken değindiğimiz iki şeklin dışında bir açıklama getirmişlerdir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Biliyorsunuz ki sizleri evrelerden geçirerek yaratan varlık Hakîm'dir. Hakîm

olan varlık cehalete düşmez. Size emir vermeden, yasaklama getirmeden ve nimetlere şükrünüzü istemeden kendinizi başı boş bırakmak ise hikmet dışı bir tutumdur. Bunun hatırlatılmasında ibadete ve taatın samimi olmasına teşvik vardır. Yine bunun ifade edilmesinde, bir Rab olduğu düşüncesinin zihinlere yerleştirilmesi ve akılları vahdâniyet inancının benimsenmesine zorlama vardır. Zira O, insanları ilk yarattığında döllenmiş bir yumurtadan, sonra rahimde asılıp beslenen alaka (embriyo), sonrada şekilsiz et görünümündeki evrelerden geçirerek düzgün bir insan haline getirdi[30]. İnsanın yaratılışını planlayan ve inşa eden varlık aynı olmasaydı onu bir evreden bir başka evreye geçirmekte aciz kalırdı. Çünkü döllenmiş yumurtadan rahimde asılıp beslenen embriyo, ondan da şekilsiz et (mudğa) yapmak istediği zaman ötekisi planını engeller ve ona döllenmiş yumurtayı alaka ve mudğa haline getirme imkânı vermezdi.
[§]Söz konusu engelin bulunmaması, O'ndan başka bir plan yapanın ve kendi- 137
sinden başka bir yaratıcının olmadığına dair delildir. Burada anlattıklarımızla O'nun tek olduğu gerçeği ortaya çıktığına göre yaratıkların ibadet ve kulluklarına lâyık olanın da O'ndan ibaret olduğu gerçeği de ortaya çıkmış olur. Bazıları "ve kad halakakum atvâran" (وَقَد خَلَقَكُم أطْوَاراً) âyetine şu mânayı vermiştir: O, sizi farklı ahlâk, değişik şekil, renk, kelime, ses, birbirine benzemez nağmelerde yaratmıştır. Öyle ki yaratılışın bütün özellikleri açısından birbirine benzer birini görmek mümkün değildir. Bu da O'nun kudreti ve hikmetini kanıtlayan en büyük delillerdendir". *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللّٰهُ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ طِبَاقًا ﴿١٥﴾

15. "Görmüyor musunuz Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır?"

Görmüyor musunuz Allah yedi göğü birbiriyle nasıl uyumlu yaratmıştır? "Elem terav" (اَلَمْ تَرَوْا) kalıbındaki cümlelerin, bildikleri ve gafil oldukları bir meseleyi hatırlatmayı gerektirdiğini daha önce söylemiştik. Bu terkip, bazan yaratıkların daha önce bilgi sahibi olmadığı hayret verici bir durumu hatırlatma anlamına da gelebilir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onlar şunu

30 "Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz; sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir" (el-Mü'minûn 23/12-14).

görmüşlerdir ki Allah Teâlâ, üstten birbirine bağlı olmayan, alttan da üzerine dayanacak direkleri bulunmayan yedi gök yaratmıştır. Bunu yaratmaya gücü yeten varlık murat ettiği her şeyi yaratabilir. Bu delilde, ölümden sonra dirilmeyi gerektiren unsurlar vardır. Çünkü sizin aklınıza göre ölenleri yeniden diriltmek gökleri yaratmaktan daha zor değildir. Şu halde gökleri yaratmaya kādir olan varlığın kudreti ölümlerinden sonra insanları diriltmeye de yeterlidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا ﴿١٦﴾

16. "Onların içinde ayı bir ışık, güneşi ışık kaynağı yapmıştır."

Onların içinde ayı bir ışık yapmıştır. Bazı âlimler yüce Allah'ın, ayı, dünyaya en yakın semada ışık kaynağı yaptığını, ancak bunu göklerin tamamına nispet ettiğini söylemiştir. Bir şey, bir miktarın sadece bir kısmını teşkil ettiği halde onun birçoğuna izafe edilebilir. Meselâ "yedi kabilenin içinde bir mescit var" denildiğinde mescit bir tane ise yedi kabilenin içinde değil sadece bir kabilede olabilir. Yine: "Filanca kişi mahalle evlerinin içinde gizlendi" denilir.
138 [§]Halbuki o onların hepsinin içinde değil, sadece birinde gizlenir, fakat gizlilik hepsine nispet edilir. Bu şekilde ay da göklerden sadece birinde bulunduğu halde, Cenâb-ı Hak onu yedi kat göğe nispet etmiştir. Bazıları da ayın ışığının bütün gökleri kuşattığını, ön tarafının göklere, arka tarafının yeryüzüne dönük olduğunu, bundan dolayı da bulut ve başka şeylerin onu perdelediğini, ama ayın ön tarafının ışığını ise hiçbir şeyin perdeleyemeyeceğini söylemiştir. Fakat bu, sadece rivayetle bilinebilecek bir husustur. Şayet bu hususta Hz. Peygamber'den sahih bir rivayet varsa onu alırız, aksi takdirde bu gibi iddiaları kabul etmemek en sağlam yoldur.

Güneşi ışık kaynağı yapmıştır. Cenâb-ı Hak burada "sirâc" (السراج) kelimesini başka bir âyette geçen "ışık" (الضَّوء) mânasında kullanmıştır. Söz konusu âyet "Güneşi aydınlatıcı yapan O'dur"[31] meâlindeki ilâhî beyandır. Bu âyette ay için "nûr" (النور), güneş için de "dıyâ" (الضياء) kelimesini kullanmıştır. Çünkü ay, ışığa ihtiyaç duyulan gece karanlığı vaktinde bulunur. Öte yandan yüce Allah geceyi içinde sükunete erilmesi için yaratmıştır. Fakat bazan mahlûkatın gece gidermeleri gereken birtakım ihtiyaçları belirebilir. İşte bu yüzden Allah Teâlâ onlara sayesinde ihtiyaçlarını görsünler diye ay ışığını lütfetmiştir. Güneşi de

---

31 "Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilesiniz diye ona menziller belirleyen O'dur" (Yûnus, 10/5).

ışık kaynağı yapmıştır ki onun ışığı gecenin ışığını süratle alıp kapsın ve ona baskın gelsin diye. Ama gündüzün aydınlığı güneşin ışığını kapıp alamaz[32]. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَاللّٰهُ اَنْبَتَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ نَبَاتًا ﴿١٧﴾

17. "Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir."

[İnsanların Bitkinin Bitirilmesi Gibi Yerden Bitirilmesi]

Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir. Allah Teâlâ'nın bitirmek anlamındaki "inbât" (الإنبات) kökünü yeryüzüne nispet etmesi ve bunu insanlığın aslı olup topraktan yaratılan Âdem aleyhisselâma dayandırmış olması mümkündür. Böylece fer' insanların tümü topraktan yaratılmış oldukları için değil, ondan yaratılmış bulunan Hz. Âdem'den meydana geldikleri için yaratıldıkları asıl maddeye nispet edilmiş olurlar. [§]Bu husus "Rızkınız ve size vâdedilenler **139**
göktedir" meâlindeki ilâhî beyana benzer[33]. Belirtmek gerekir ki bizim için gökyüzünde bulunan rızıklandığımız yiyecekler değil, yağmurdur. Fakat rızıklandığımız yiyeceklerin oluşmasını sağlayan unsur yağmurdur. Dolayısıyla rızık yağmura nispet edilmiştir, çünkü o, rızıklara ulaştıran asıl kaynaktır. İnsanlar da böyledir. Onlar, Âdem aleyhisselâm neslinden oldukları ve Hz. Âdem onların aslı olduğu için nesil o aslın meydana geldiği kaynağa nispet edilmiştir. "Bitirme" (الإنبات) kökünün bütün canlılara yönelik olması da mümkündür. Çünkü bedenlerin hayatını ve varlığını sürdürmesi yerden çıkan ve biten çeşitli besinlere dayalıdır. Bedenlerin dirliği yerden biten bitkilere dayalı olunca, Cenâb-ı Hak bedenlerin sanki yerden bitmiş olduğunu söylemiştir. Bu durumda "bitirme" fiilinin yeryüzüne nispet edilmesi isabetli olur, tıpkı meyvelerin -her ne kadar ağaçlardan meydana gelse de- topraktan çıkmış olması gibi. Zira ağaçların dirliği ve hayatını sürdürmesi toprak sayesindedir. Netice olarak belirttiğimiz bakış açısı doğrultusunda ağaçlardan çıkan meyveler toprağa nispet edilmiştir.

Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir meâlindeki ilâhî beyan, birinci tevile göre Cenâb-ı Hakk'ın ölümden sonra diriltmeye kādir olduğunu ispat etmekte ve O'nun bu kudretini inkâr edene karşı bağlayıcı bir delil olmaktadır. Çünkü O, insanlara hiçbir şey değillerken kendilerini topraktan yarattığını

---

32 Mâtürîdî, dönemindeki anlayışa göre gündüz aydınlığının güneş ışığıdan ayrı bir ışık olduğunu düşünmüştür. Bunun günümüz astronomik bilgileriyle örtüşmediği açıktır.

33 ez-Zâriyât, 51/22.

bildirerek kudretini hatırlatmaktadır. Onları, toprakken yine ondan yaratmaya kādir olan varlık, düzgün bir beşer oldukları eski hallerine iade etmeye, ufalanmış kemik yığını haline gelmiş bile olsalar bunu yapmaya kādirdir; zira insanlar, toprak olduktan sonra yeni bir yaratmayla iade edilmeyeceklerini iddia ediyorlardı[34]. Allah Teâlâ da onlara sözünü ettiğimiz açıdan ilk yaratılmalarını delil olarak getirmiştir. Söz konusu âyet ikinci tevile göre şu anlama gelir: Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri hatırlatılmaktadır. Şöyleki: Yeryüzünden, hayatlarını sürdürmelerine medar olacak ve işlerini düzeltecek imkânlar çıkarmıştır, tâ ki O'na şükretsinler. Ayrıca bu beyanda Allah'ın kudretini ve hükümranlığını hatırlatmaktadır. Böylece O'nun gazabından sakınıp rızasını talep etmelerini hedeflemektedir.

ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ اِخْرَاجًا ﴿١٨﴾

140 **[§]*18. "Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır."***

Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır. Allah Teâlâ, döndürür anlamındaki "yuîdü" (يعيد) fiili ile çıkarır anlamındaki "yuhricu" (يخرج) fiiline atıf harflerinden bir araya getirmeyi ifade eden "vâv" harfine aynı cümlede yer verdi ve "ve yuhricukum" (وَيُخْرِجُكُم) fiilinin başındaki "vâv" harfini, esasen zaman aralığı ifade eden "sümme" (ثم) atıf harfi yerinde kullandı. Çünkü bu yeniden çıkarma yeryüzüne döndürmeden sonra olacaktır. Âyetin bu kullanımında atıf harfi olan "vâv" ve "sümme"den her birinin diğerinin yerine kullanılabileceğine dair delil vardır.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ بِسَاطًا ﴿١٩﴾

19. "Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir."

Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir. Yani yeryüzünü, serilmesinden yararlanılan bir sergi gibi yapmıştır. Şayet onu böyle yapmasaydı insanlar ihtiyaçları olan şeylere erişemez ve onlardan yararlanamazlardı. Bunun belirtilmesinde Cenâb-ı Hakk'ın onlara yönelik büyük iyiliklerinin hatırlatılması vardır.

---

34 Herhalde merhum müellif şu âyete işaret etmektedir: "Bak işte, senin hakkında ne türlü benzetmeler yapıyorlar! Böylece yoldan saptılar, bir daha da doğru yolu bulamıyorlar. Dediler ki: 'Biz bir kemik yığını haline gelmiş, ufalanmışken yepyeni bir yaratmayla dirilecekmişiz, öyle mi?'" (el-İsrâ, 17/48-49).

لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا ﴿٢٠﴾

20. "Ki onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz."

Ki onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz. Denildi ki âyette yer alan "ficâc" (الفِجَاج), geniş yollar demektir. Bazıları da ovalardaki yollara "sübül" (السبُل), dağlardaki yollara ise "ficâc" (الفِجَاج) demiştir. Bu da, yüce Allah'ın kullarına yönelik büyük nimetlerindendir. Çünkü O, mahlûkatın rızıklarını şehirlerde takdir etmiştir. Şayet onlara yeryüzünde yol yapma fırsatı vermeseydi girecekleri bir yol bulup da bedenlerini ayakta tutacak gıdalara ulaşamazlardı. Dolayısıyla girdiğimiz, ihtiyaçlarımıza ve geçim maddelerine ulaştığımız yollar, emrimize verilen ve ihtiyaçlarımıza ulaşmamızı sağlayan hayvanlar gibi olmaktadır. Bu da yeryüzü bölgelerinin mülkiyeti ve idare edilmesi tek galip ve hâkim olan Allah'a ait olduğunu sana ifade eder. Aslında Cenâb-ı Hak, geçimlerini sağlamaları için yaratıkları yeryüzüne dağılmaya muhtaç kılmış ve yolları da buna ulaşacakları bir vesile yapmıştır. Bundan çıkan sonuç da dünyanın dört bir yanının mâlikinin bir tek varlık olduğudur.

قَالَ نُوحٌ رَبِّ اِنَّهُمْ عَصَوْنِى وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوَلَدُهُ اِلَّا
خَسَارًا ﴿٢١﴾

[§]***21. "Nuh, 'Rabbim!' dedi, 'Doğrusu bunlar beni dinlemediler, malı*** 141
ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular.'"

Nuh, "Rabbim!" dedi, "Doğrusu bunlar beni dinlemediler." Yani onlar kendilerine verdiğim emirlerde veya yaptığım davette beni dinlemediler. **Malı ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular.** Öyle anlaşılıyor ki Nuh kavminin peşlerinden gittikleri kimseler, malı mülkü ve maiyeti çok olan kâfirlerdir. Bu kâfirler, daha aşağı seviyede olanların kendilerine uymalarını istemişler onlar da Nuh'a (a.s.) değil o kâfirlere tâbi olmuşlardır. Hz. Nuh ise onları kendisine uymaya çağırıyordu. Cenâb-ı Hak kavminin Nuh'un arkasından gelmediklerini, aksine malı, evladı ve maiyeti çok olanlara uyduklarını haber verdi. Dolayısıyla bu âyet, onların reisleri hakkında değil de kendi büyüklerine ve reislerine uymaları hakkında, bundan önce geçen âyetler ise onların ileri gelenleri, Nuh'un (a.s.) onları tev-

hide ve başka ilkelere daveti hakkında olmuş olur. Bu âyetin hem ileri gelenler ve hem de zayıflar hakkında olması da mümkündür. Bu durumda "uydular" anlamına gelen "vettebe'û" (واتَّبَعُوا) cümlesi, servet ve mal mülk sahibi olup önde gelen, dünyanın yüzlerine güldüğü ve dünyalığın alabildiğine geniş olduğu kimselere uydular anlamını ifade eder. Bunu, onların, Allah'a daha lâyık ve mertebe yönünden daha yakın olduklarını zannederek yaptılar. Onları bu tutuma sevkeden düşünce ise dünyada dostuyla irtibatını kesip düşmanıyla ilişki kuran hiçbir kimseyi görmemiş olmalarıydı. Onlar şöyle düşünüyorlardı: Dünyada reislerinin yaşantısı rahat olduğuna ve yüce Allah onların rızıklarını genişlettiğine, berikilere ise dünyayı dar ettiğine göre söz konusu reisler mertebe ve durum itibarıyla Allah'a daha yakın durumda bulunmaları ve Allah'ın dostları olmalarıdır. Buna ilâveten onlar, âhirete ve orada sevap verileceğine inanmıyorlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendi dostlarına ve iyilik edenlere karşılıklarını dünyada verdiğini kabul ediyorlardı. Yine onların inancına göre hali vakti iyi olan kişi, kendisine karşılık verildiği için Allah'ın dostu olmaya daha lâyıktır. İşte söz konusu grubu büyüklerine ve ileri gelenlerine tâbi olmaya sevkeden düşünce bu zanlarıydı.

"Hasâran" (خَسَاراً) kelimesi, ardından gidilen kişinin ziyanını ve helâkini arttırmaktan başka bir şeye yaramayan demektir. Kendilerinin yaptıklarına karşılık onlara ikram edildiğini zannettikleri bu nimetler, onların ziyan ve helâklerine sebep oldu. "Malı ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular" meâlindeki âyeti, "O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi murat ediyor"[35] meâlindeki âyete benzer. Öte yandan Nuh'un (a.s.) kavminden şikâyetinin yorumunu daha önce açıklamıştık. Bu âyetle o âyetler, Allah'a şikâyetin tevili mânasında birbirinin aynıdır.

وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا ﴿٢٢﴾

142 [§]*22. "Onlar çok büyük tuzaklar kurdular."*

Onlar çok büyük tuzaklar kurdular. Bazıları şöyle demiştir: Onlar dilleri ile tuzak kuruyorlardı, öyle ki onları küfre ve Allah yolundan çevirmeye davet ediyorlardı. Yüce Allah "mekr" (مكر) kelimesini kinâye yoluyla "dilleriyle söyleme" mânasında kullanmıştır. Bu yaptıkları "mekran kübbâran" (مكراً كُبّارا), yani büyük bir sözdü. Ancak kelimenin gerçek mânasında, yani "hile, tuzak"

35 et-Tevbe, 9/55.

anlamında olması da mümkündür. Şu açıdan ki onların reisleri, kendilerine tâbi olanlara hile yapmış ve şöyle demişlerdi: Bunlar Allah nezdinde, bizden daha makbul kişiler olsalardı Cenâb-ı Hak onların geçimini rahatlatır bizimkini daraltırdı. Bizim yaşantımızı genişlettiğine ve onlarınkini daralttığına göre ortaya çıkar ki dost olan ve yakın olan biziz, dışımızdakiler değil. Bu da onlar tarafından yapılan büyük bir hiledir, çünkü böyle bir söz onların kalplerini çelmekte ve kendilerini Allah yolundan çevirmektedir. Söz konusu kişilerin kurdukları hilenin şöyle olması da mümkündür: Onlar küçük çocuklarını yanlarına alıp Hz. Nuh'a geliyor ve çocuklara şöyle diyorlardı: "Sakın bu kişiye uymayın, zira o, sapkın ve saptırıcıdır". Bu söz de onların küçüklerine karşı hilelerini oluşturuyordu.

وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ اٰلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا ﴿٢٣﴾

23. "Dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'd'en, Süvâ'dan, Yeğûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!"

Dediler ki: "Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Süvâ'dan… Bu sözü, arkalarından gelenler kendilerine boyun eğdikleri ve putlara tapma yolundaki davetlerine uydukları zaman söylediler. Bundan itibaren "Sakın ilâhlarınızı bırakmayın", yani onlara kulluğu bırakmayın demeye başladılar. "Hele Ved'den, Süvâ'dan, Yeğûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!" beyanında geçen isimler, taptıkları putların isimleridir[36]. Öte yandan müfessirlerin ifadesine göre onları putlara tapmaya sevkeden düşünce şundan ibarettir:
[§]Nuh kavmi o putları ilâh edindikleri ilk zamanlar, putlar ibadete düşkün **143**
erkeklerin şeklinde idi. Onlar putlara bu âbid kişilerin isimlerini verdiler, tâ ki ibret alsınlar ve onlara bakarak ibadetlerine daha çok gayret etsinler. Putları ibret edindikleri bu asır geçip de sonraki asır gelince şeytan onlara "Sizden öncekiler bu putlara tapıyorlardı. Siz de öyle yapın" dedi, bu sefer onlar da taptılar. Yine bazı müfessirler şöyle demiştir: Âdem'in (a.s.) cesedi Nuh'un (a.s.)

---

[36] İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Araplar'ın içindeki Nuh kavminin putları sonradan meydana gelmiştir. Ved Dûmetülcendel'deki Kelb kabilesinde, Süvâ Hüzeyl'de, Yeğûs Murad'da, ardından Sebe yanındaki Curuf'ta ikamet eden Benî Gutayf'ta, Yeûk ise Hemdân'da, Nesr Zülkelâ kabilesine ait Himyer'de zuhur etmiştir. Bunların hepsi Nuh aleyhisselâm kavminden olan dürüst insanların isimleriydi (Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 71).

yanında idi. Hz. Nuh, kendi zamanında her müminin içeri girip Hz. Âdem'in cesedine bakmasına izin verirken, mümin olmayanın bakmasına müsaade etmiyordu. Bunun üzerine İblis, kâfirlerin yanına gelmiş ve şöyle demiştir: "Nuh ve ona iman edenler, hepiniz Âdem'in çocukları olduğunuz halde onun cesedini yanlarında bulundurmakla size karşı övünecekler mi?" demiş ve her bir topluluk için Âdem'in sûretinde birer put yapmıştır. Bundan sonra onlar bu putlara tapmaya başladılar[37]. Onları putlara tapmaya sevkeden husus şu da olabilir. Onlar kendilerini âlemlerin Rabb'i olan Allah'a ibadete ehil olarak görmüyorlardı. Bu durum dünyada görüldüğü üzere büyüklere hizmet edenlerden herkesin kralların hizmetinde olma umudu taşımamasına ve kendilerini ona hizmete ehil görememesine benzer. Onun için krala yaklaştırır umuduyla önce ondan aşağı mertebede bulunan birinin hizmetinde çalışır. İşte bunlar da kendilerinin âlemlerin Rabb'inin hizmetine ehil olmadıklarını zannetmişlerdi. Böyleleri güzel bir şey gördüklerinde bunun güzelliğinin, o kişinin Allah katındaki mertebesinden kaynaklandığını ve başka bir sebebin söz konusu olmadığını zannediyorlardı. Bu sebeple de kendilerini Allah'a yaklaştırır umuduyla ona ibadete yöneliyorlardı. Netice olarak putları yapabildikleri en güzel şekilde şekillendiriyor, sonra da kendilerini Allah'a yaklaştırır umuduyla putlara hizmet etmek ve ibadette bulunmakla meşgul oluyorlardı. Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah bu durumu şöyle beyan etmiştir: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar"[38], "'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar"[39]. Onları putlara tapmaya ve onları yüceltmeye sevkeden düşüncenin, böyle zannetmeleri olabilir. Bu ihtimallerden hangisinin isabetli olduğunu sadece Allah bilir.

وَقَدْ اَضَلُّوا كَث۪يرًا وَلَا تَزِدِ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا ضَلَالًا ﴿٢٤﴾

144 [§]***24. "Gerçekten de birçoklarını saptırdılar;*** (Rabbim!) ***sen de artık bu zâlimlerin şaşkınlıklarını arttır!"***

---

37 İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre Nuh aleyhisselâm Âdem'in (a.s.) cesedini Hindistan'daki bir dağda koruyor ve kâfirlerin kabrini tavaf etmelerini engelliyordu. Bunun üzerine şeytan onlara şöyle dedi: "Bunlar size karşı övünüyor ve sizin değil, kendilerinin Âdem'in çocukları olduklarını iddia ediyorlar. O bir cesettir. Ben size onun şeklinde bir şey yapayım da siz onu tavaf edin". Ardından onlara adı geçen bu beş putu yapmış ve kendilerini onlara ibadete teşvik etmiştir (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 308).

38 ez-Zümer, 39/3.

39 Yûnus, 10/18.

Gerçekten de birçoklarını saptırdılar. Bu cümle ile bir çoklarını saptıran üst grupların kastedilmiş olması mümkündür. Yani onlar sapkınlığa davet ettiler, sapkınlığı gönüllerinde süslediler ve böylece aralarındaki ahmakları saptırdılar. Bu cümle ile putların kastedilmiş olması da mümkündür. Fakat bununla kastedilen put olsaydı fiili, "edallû" (أضَلُّوا) şeklinde değil de Hz. İbrahim'in, "Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu"[40] derken kullandığı gibi "adlelne" (أضْلَلْنَ) şeklinde olması daha uygundu. Şu da var ki "idlâl" (الإضلال), yani saptırma sorumluluk taşıyanlara nispet edilen fiillerdendir. Oysa putların fiilleri yoktur. Ne var ki putlara, sorumluluğu olanın fiili nispet edilince, yapılan hitapta da, bu fiili yapabilecek kişiye yönelik bir hitap kullanılmıştır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına benzer: "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik görülmedik azaba çarptırmışızdır"[41]. Yüce Allah burada memleket halkının fiilini memlekete izafe etmiştir. Bir fiil halka izafe edildiği takdirde müzekker lafızla izafe edilir. Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette fiili müennes yapması, halka ait fiilin "karye"ye izafe edilmesindendir. Şayet fiil ortaya koyabilecek bir kavram olsaydı onunla ilgili hitap müzekker değil müennes lafızla olurdu. Bu arada karye halkına ait fiil karyeye izafe edilince müennes olarak kullanılmış; nitekim fiil karye tarafından gelseydi ona nispet edilecekti. Öte yandan putlardan saptırma fiili gerçekleşmez. Fakat burada putlara fiil nispet etmenin mânası şudur: Putlar öyle bir biçimde yapılmıştır ki bu şekil saptıranlardan birine ait olsaydı saptırırlardı. Bu, "Dünya hayatının aldattığı kimseler"[42] meâlindeki ilâhî beyanda yaptığımız açıklamaya benzemektedir.

[§](Rabbim!) sen de artık bu zâlimlerin şaşkınlıklarını arttır! Bu 145
ilâhî beyan, "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[43] meâlindeki beyandan sonra söylenmişe benzemektedir. Hz. Nuh onların iman etmeyeceklerini öğrenince kendileri için hidâyet duasında bulunmamıştır. Fakat yüce Allah'a şaşkınlıklarını arttırması için dua etmiştir. Buradaki idlâl, ihlâk, yani helâk etme anlamına gelir; zaten dalâl helâkten ibarettir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Toprakta kaybolup gittiğimizde (yeniden mi yaratılacakmışız)"[44]. (Âyette geçen "dalelnâ" (ضَلَلْنَا) fiili "heleknâ" (هَلَكْنَا), yani helâk olduk anlamınadır).

---

40 İbrâhim, 14/36.

41 "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik, görülmedik azaba çarpmışızdır" (et-Talâk 65/8).

42 el-En'âm, 6/70; el-A'râf, 7/51.

43 "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak. Sakın onların yaptıklarına üzülme" (Hûd, 11/36).

44 es-Secde, 32/10.

مِمَّا خَطِيـَٔاتِهِمْ اُغْرِقُوا فَاُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْصَارًا ﴿٢٥﴾

25. "Günahları yüzünden tûfanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar, kendilerini Allah'a karşı koruyacak yardımcılar da bulamadılar."

Günahları yüzünden tûfanda boğuldular, ardından ateşe atıldılar. Bu âyette "min" harfine bitişen "mâ" harfi sadece bir bağlantı vasıtasıdır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Günahları ile veya günahları yüzünden boğuldular ve âhirette ateşe atıldılar". Ya da "Bedenleri ve cesetleri suya gark edildi ve ruhları ateşe atıldı". **Allah'a karşı koruyacak yardımcılar da bulamadılar.** Yani Allah'ı bırakıp da başka şeylere tapmaları sebebiyle o taptıklarından yardımcılar bulamadılar. Çünkü onlar, Allah'ı bırakıp da taptıkları şeylere kendilerini Allah'a yaklaştırsınlar, kendileri için şefaatçi, itibar ve güç vesilesi olsunlar diye tapıyorlardı. Fakat durumu, kendi özlerinde umdukları gibi bulamadılar[45].

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا ﴿٢٦﴾

26. "Nuh "Rabbim!" dedi, 'Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!'"

Nuh "Rabbim!" dedi, "Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!" Bu âyetin tevilinin şöyle olduğu söylenmiştir: Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiçbir ev sakini bırakma! Onlardan evde sakin olan kimse kalmayınca tamamı ölmüş ve helâk olmuş olur. Hz. Nuh âdeta şöyle demiş olmaktadır: Onlardan hiçbir kimseyi sağ bırakma!

اِنَّكَ اِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا اِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا ﴿٢٧﴾

146 [§]***27. "Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler."***

45 Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler ki sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz diyorlar" (ez-Zümer, 39/3). Bir başka âyette şöyle buyuruyor: "Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim aracılarımız' diyorlar" (Yûnus, 10/18). Bir diğer âyetin meâli ise şöyledir: "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrılar edindiler" (Meryem, 19/81).

Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar. Bu cümle zâhiri itibariyle Nuh aleyhisselâmın ağzından çıkan çirkin bir söz olmaktadır. Çünkü bu ifade, Allah Teâlâ şayet onları bırakır da öldürmezse kendisine yönelik bir tepki konumunda olur. Hz. Nuh'un bu cümlesi meleklerin şu sözüne benzemektedir: "Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"[46] Örnek verdiğimiz bu cümle de, Cenâb-ı Hak onlara yaşama imkânı verecek olursa kulları saptırmaya yol açacak gerekçesi ile O'na karşı hükmü kabul etmeme tarzında söylenmiş bir söz olmaktadır. Bu hareket yüce Allah'ın önüne geçme mahiyetindedir ve büyük bir günahtır. Ayrıca faaliyeti kulları saptırmak olan birini helâk etmek ulûhiyet konumuyla bağdaşmaz. Görmez misin ki lânetli İblis'in ve onun ardından gidenlerin olanca gayreti, âdemoğullarını saptırmaya çaba harcamaktan ibaretken onların kökleri kazınmamakta ve helâk edilmemektedirler, aksine belli bir vakte kadar devam ettirilmektedir. Fakat Hz. Nuh'un kendisine beddua izni verildikten sonra onların helâk ve yok olmaları için beddua etmiş olması mümkündür. Bu takdirde mahvetme duası, edep dairesinde bulunur. Aslında peygamberler insanları İslâm'a davet etmek için gönderilmiştir. Onlar dua ederken insanların İslâm'a gireceklerini umuyor ve küfürde devam edecek olurlarsa onlar adına endişe ediyordu. Ancak Hz. Nuh'a "Kavminden daha önce iman etmiş olanlardan başkası artık inanmayacak"[47] denilince iman etmekten geri duranların İslâm'a gireceklerinden ümidini kesmiş ve böylece İslâm'a davet mânası ortadan kalkmıştır. Bundan sonra Hz. Nuh'a onların helâklarına dua etmesi izninin kendisine verilmiş olması ve onun da bu sırada beddua etmiş bulunması mümkündür. Öte yandan **Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar** cümlesi, Nuh aleyhisselâma yanında bulunan müminlere merhamet edip acıma tarzında söylenmiş olur. Küfre devam edenler
helâk edilmeyip bırakılırsa [§]müminleri saptıracaklarından ve onları kendi 147
dinlerine çevireceklerinden endişe edilirdi. Dolayısıyla Hz. Nuh'un müslümanlara olan şefkati, kâfirler onları saptırmaya devam edemesinler diye helâk edilmeleri için beddua etmesine sebep teşkil etmiş olabilir.

---

46 "Hani Rabb'in meleklere, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti. Onlar, 'Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' dediler. Allah 'Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim' buyurdu" (el-Bakara, 2/30).

47 Hûd, 11/36.

[Küfür: Fıtrî Olmayışı]

Günahkâr nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler. Yani sorumluluk çağına ulaştığında. İşte günahı o zaman işlerler. Yoksa dünyaya gelirken günahkâr ve nankör nesiller doğurmazlar, çünkü dünyaya gelen nesillerin doğdukları zaman herhangi bir eylemleri yoktur. Bu ilâhî beyan "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık, imtihan edelim diye"[48] meâlindeki âyete benzemektedir; yani sorumluluk çağına geldiğinde imtihana tâbi tutarız, yoksa dünyaya ilk gelişinde değil. Bu âyet, "küfür" kavramının bazan "fücûr" kavramı ile ifade edilebileceğinin delilidir. Zira "keffâren" (كفّارا) kelimesi, "fâciren" (فَاجِرًا) kelimesinin tefsiri olarak gelmiştir. Bundan dolayı "ve inne'l-füccâra le fî cahîm"[49] ilâhî beyanındaki "füccâr" kelimesini "kâfirler" olarak tevil etmek isabetli olmaktadır.

رَبِّ اغْفِرْ لِى وَلِوَالِدَىَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِىَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ
وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ اِلَّا تَبَارًا ﴿٢٨﴾

28. "Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zâlimleri ise daima helâk et."

Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri bağışla. Dua ve istiğfar konusunda uyulması gereken prensip budur: Önce kendisi, sonra ana babası, ardından bütün müminler için bağışlanma dilemektir. Bazıları "beytiye" (بَيْتِىَ) kelimesini "benin gemim" şeklinde açıklarken, bazıları da "dinim" şeklinde tevil etmişlerdir. Bu durumda "beyt" kelimesi kinâye yoluyla "din" ve "millet" anlamına kullanılmış olmaktadır.

148 [Ş]Bazıları da bu kelimeden maksat, Hz. Nuh'un oturduğu evidir, demiştir, çünkü Cenâb-ı Hak ona mümin olarak evine giren kimsenin küfre dönmeyeceğini bildirmişti. İmam Mâtürîdî şöyle dedi: Âhirette müminler için en çok umulan iyi âkıbet, peygamberlerin ve meleklerin dünyada iken müminlere dua etmiş olmalarına bağlıdır, çünkü onlar kendilerine dua izni verildikten sonra dua ederler. Allah Teâlâ'nın onlara dua izni verip sonra dualarını kabul etmemesi ihtimali yoktur. İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre o, şöyle demiştir: Nuh aleyhisselâm iki duada bulunmuştur. Biri müminler için bağışlanma

---

48 el-İnsân, 76/2.

49 "Kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir" (el-İnfitâr, 82/14).

ve tövbe etme, diğeri de kâfirler için mahvolmak. Onun kâfirler için yaptığı beddua kabul edildi, şu halde bedduasının kabul edilip de hayır duasının kabul edilmemesi mümkün değildir[50].

Zâlimleri ise daima helâk et. Bazıları âyetin son kelimesi olan "tebâran" (تَبَاراً) kelimesine kırma, zillet ve hakaret mânası vermiştir. Çünkü kelime "tebr" (تَبْر) kökünden türemiştir. Arapça'da kırılmış olan her şeye "tebr" denir. Hz. Nuh sanki şöyle demiş olmaktadır: Zâlimlerin dirençlerini, güç ve kuvvetlerini kırıp geçir. Kelimenin tevili böyle olursa, beddua zamanındaki zâlimlerle daha sonra gelen tüm zâlimler için olur. Bazıları "tebâr" "helâk" mânasınadır demiştir. Şayet mânası böyle ise beddua Nuh'un (a.s.) zamanındaki zâlimlere yönelik olur. Zira peygamberlerin kendilerine izin verilmedikçe bir kavim için beddua etmeleri mümkün değildir. Nuh aleyhisselâma bu izin sadece kendi kavmi için verilmişti; başka kavimler için böyle bir izin sabit olmamıştır. Bu konuda Hz. Peygamber'den mütevatir bir haber gelmedikçe herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

50 İkrime'nin nakline göre İbn Abbâs (r.a.) geceleyin Kur'ân okurken bir âyete geldi ve bana şöyle dedi: İkrime! Bu âyeti bana yarın hatırlat". Bir gece bu âyeti okudu ve bana dedi ki: "İkrime! Bana yarın hatırlat". Ben de ona hatırlattım. İbn Abbâs şöyle dedi: Hz. Nuh kâfirlerin helâki için dua etti, müminler için de bağışlanma duasında bulundu. Müminler için yaptığı dua kabul edildi, yüce Allah erkek ve kadın müminleri O'nun duası sayesinde bağışlayacak. O, kâfirlerin helâki için dua etti ve kâfirler helâk edildi (Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 409).

[72]CİN SÛRESİ 149

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

قُلْ اُوحِيَ اِلَيَّ اَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا
عَجَبًا ﴿١﴾

1. "De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) ***dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu: Biz, harika bir okuma dinledik."***

De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip şöyle söyledikleri bana vahyolundu. Âlimler, cinlerin Hz. Peygamber'e neden geldikleri hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarının ifadelerine göre İblis semaya yükselmiş ve orayı güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulmuş, bunun üzerine dünyada önemli bir olay olduğuna dair kesin kanaate ulaşınca bu olayın iç yüzünü öğrenmek üzere askerlerini etrafa yaymıştır. Bazı âlimler ise şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem peygamber olarak gönderilince putlar yüz üstü yere yıkılmış, bunun üzerine İblis de yeryüzünde önemli bir olay olduğunu ve putların bu yüzden yere yıkıldıklarını anlamış, ardından da bu konuda bilgi edinmeleri için askerlerini etrafa dağıtmıştır. Bazı âlimler ise bu sûrede geçen olayla "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik"[1] meâlindeki beyanda söz edilen hadise aynıdır demişlerdir. Başka bazı müfessirlere göre bu sûrede sözü edilen "topluluk" müşrik cinler topluluğu idi. Ahkāf sûresinde sözü edilenler
ise Yahudi cinlerdendi. [§]Bu görüşün delili ise yüce Allah'ın cinlerden söz 150
ederken "Onlar da sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini zannederlerdi"[2] meâlindeki beyanıdır. Yahudiler ölümden sonra tekrar dirilmeyi inkâr etmeyip kabul ederler. Buradan ortaya çıkan sonuç, onların müşrik cinlerden olduklarıdır. Yüce Allah Ahkāf sûresinde şöyle buyur-

1 el-Ahkāf, 46/29.
2 el-Cin, 72/7.

muştur: "'Ey halkımız!' dediler, 'Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik'"[3]. Bu beyandan da onların Mûsâ'ya (a.s.) indirilen kitaptan haberdar oldukları, o kitabı kabul ettikleri anlaşılıyor. Yahudiler sadece Hz. Mûsâ'nın kitabına inanan bir millettir.

[Cinlere Dair Bilgiler]

Öte yandan yüce Allah'ın cinlerin bu kitabı tasdik ettiklerine ve dinlediklerine dair aralarında geçen konuşmalarla ilgili olarak naklettiklerinden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Birincisi: Hz. Peygamber, hem cinlere ve hem de insanlara peygamber olarak gönderilmişti. Bu yüzden Allah Teâlâ cinleri onu dinlemeye yönlendirdi. İkincisi: Cinler Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in dilinden alınca kendi aralarında hemcinslerini uyarmaya başladılar. Ve yüce Allah'ın haberine göre Kur'ân'ı tebliğ etmede Hz. Peygamber'e yardım ettiler. "Okuma sona erince de uyarıcılar olarak kendi topluluklarına döndüler"[4]. Üçüncüsü: Söz konusu cin topluluğu, koşup Resûlullah sallallâhu aleyhi vesellemin davetine uydular. Bu tavır, Hz. Peygamber'in aralarında yetiştiği kavminin akılsızlık ettiklerini vurgulamaktadır. Zira onlar, Hz. Peygamber'i emîn ve âdil (ahlâklı) olarak tanımış ve hiçbir yalanını görmemişlerdi. Doğrulukla tanınan bir kişiye karşı yapılması gereken, -ona inanılmasa da- hiç değilse getirdiği haberleri yalanlamaya koşmak olmamalı idi. Oysa kavmi onu yalanlama ile karşılamış ve kendisine doğrulukla ve emîn olmakla meşhur olmuş birisine yapılacak muameleyi yapmamışlardır. Resûlullah'ı (a.s.) tasdik eden cinler ise O'nun bundan önceki durumunu, doğru sözlü olup olmadığını ya da verdiği haberden şüphelenmek gerekip gerekmediğini bilmiyorlardı. Fakat peygamber olduğuna dair delili görünce ve peygamberlik delili ortaya çıkınca
151 onu tasdike koştular. [§]Ve ona doğrulukla tanınan bir kimseye nasıl davranılıyorsa öyle davrandılar. Bu da bize Resûlullah'ın (a.s.) kavminin son derece akılsız (sefih) olduğunu gösterir. Dördüncüsü: Yüce Allah'ın aktardığı haberde Resûl-i Ekrem'in (a.s.) risâletine dair delil olduğudur. Çünkü **Biz, harika bir okuma dinledik** meâlindeki beyan doğru yolu gösterir[5]. Cinlerin aralarında geçen konuşmanın son kısmında gaybı bildikleri şeklinde bir netice daha çıkıyor. Gaybı ancak gayba dair bilgisi olan bilir. Buradan da çıkan sonuç, cinlerin gaybı yüce Allah'ın bildirmesi sayesinde bildikleridir.

---

3 el-Ahkāf, 46/30.

4 el-Ahkāf, 46/29.

5 el-Cin, 72/2.

Öte yandan cinleri imana sevkeden şeyin Hz. Peygamber’in (a.s.) yaratıkların benzerini getirmekten aciz oldukları mûcizeyi (Kur’ân’ı) getirdiğini öğrenmeleri ve onun mânalarının sağlam, telif ve nazmının güzel olmasına vâkıf bulunmaları olabilir. Beşincisi, Hz. Peygamber’in cinlerden bir topluluğun geldiği ve kendisine vahyedilen Kur’ân’ı dinledikleri vahiy yoluyla kendisine bildirilene kadar bunun farkına varmamış olmasıdır. Bu durum, Bâtınîler’in iddialarının doğru olmadığını gösterir. Onlar Hz. Peygamber’in vahyi ruhanî beden ile aldığını iddia ederler. Ancak bu görüş sakattır. Çünkü durum onların dedikleri gibi olsaydı Resûlullah (a.s.) cinler kendisine geldiğinde onları görürdü. Zira ruhanî beden, cinleri gören unsurlardan biridir. Bu durumda Hz. Peygamber’e cinlerden bir topluluğun kendisine geldiğinin vahyedilmesine ve O’nun da bunu vahiy yoluyla öğrenmesine ihtiyaç kalmazdı. Rivayete göre Hz. Peygamber, Cibrîl’e kendisini aslî sûretinde görmek istediğini söyler. Cibrîl “Sen beni görmeye tahammül edemezsin. Çünkü ben yeryüzüne sığmam. Fakat sen semanın ufkuna bak” der[6]. Resûlullah (a.s.) vahyi ruhanî bedenle almış olsaydı Cibrîl’i aslî sûretinde görürdü. Netice olarak bu talep, herhangi bir sonuç vermemiş olmaktadır. [§]Dolayısıyla bu mesele Bâtıniyye’nin iddia **152**
ettikleri gibi değildir. Tam aksine Hz. Peygamber (a.s.) vahyi -Kur’ân’ın beyanı doğrultusunda- ruhu bedende iken alıyordu. Yüce Allah bu hususta meâlen şöyle buyurmuştur: “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor”[7]. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Âyette yer alan “nefer”, sayıları üç ilâ dokuz arası bir topluluğa denir[8].

---

6 Sa‘lebî’nin İbn Abbâs’tan nakline göre Resûlullah (a.s.) Cibrîl’e “Seni semada aslî sûretinde görmek istiyorum” der. Cibrîl “Buna dayanamazsın” deyince Hz. Peygamber (a.s.) “ dayanırım” diye cevap verir. Cibrîl “Sana nerede görünmemi istersin?” diye sorar. Peygamber Efendimiz (a.s.) “Ebtah vadisinde” deyince Cibrîl “Ben Ebtah vadisine sığmam” der. Resûlullah (a.s.) “O zaman Mina olsun” der. Cibrîl “Mina’ya da sığmam” diye cevap verince Hz. Peygamber (a.s.) “Arafat olur mu?” diye sorar. Cibrîl “Arafat’a sığabilirim” der ve ona bir vakit belirler. Hz. Peygamber (a.s.) belirlenen vakitte yola çıkar. Bir de ne görsün Arafat dağı tarafından doğu ile batı arasını dolduran bir ses ve bir topluluk gelmektedir. Bunun başı semada, ayakları yerdedir. Resûlullah (a.s.) onu görünce bayılıp yere yıkılır. Bunun üzerine Cibrîl aslî sûretinden çıkar ve onu bağrına basar. Sonra “Yâ Muhammed! Korkma! Acaba İsrâfil’i görsen ne yapacaktın! Onun başı arşın altında ayakları da yerin yedinci katının son noktasında. Arş, onun omuzunda. O, zaman zaman Allah korkusundan cılızlaşır ve serçe kadar kalır. Öyle olur ki Rabb’inin arşını azametinden başka bir şey taşımaz olur” der (bk. Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX, 241. Ayrıca bk. Beğavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, VIII, 35)

7 el-Kehf, 18/110; Fussılet, 41/6.

8 “Cinlerden bir topluluk”. Denir ki “en-nefer”, sayıları üç ila dokuz arası olan bir topluluk demektir (İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 489).

Biz, harika bir okuma dinledik. Bazı âlimler "el-aceb" (العَجَب) kelimesini "garib" diye tefsir etmişlerdir. Cinlerin Hz. Peygamber'in okumasını garip karşılamaları, bunu kitap okumamış ve yazma bilmeyen bir ümmîden duymalarından kaynaklanıyordu. Bazı âlimlere göre ise cinleri hayrete düşüren şey, Kur'ân'ın güzel telifi, nazmı ve kelimelerinin sıkı dizilimi idi. Bazı müfessirler ise cinler, Kur'ân'ın âyetlerine ve delillerine hayret etmişlerdi dediler. Çünkü Kur'ân, tevhit ilkesini hayata geçirmek, risâleti ve ölümden sonra dirilme fikrini kafalara yerleştirmek için gelmişti. Onlar ne ölümden sonra dirilme ve ne de risâlet hakkında fikir sahibi değillerdi. Âyetler, onların kafalarına bu fikirleri yerleştirdiği için ilginç idi. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Hz. Peygamber'in Cinleri Görüp Görmediği Meselesi]

Bu sûre ve "Bir zamanlar cin topluluğundan bir grubu, Kur'ân'ı dinlemek üzere sana doğru yönlendirmiştik"[9] meâlindeki âyet, Hz. Peygamber'in cinlerin (kendisinden Kur'ân dinlemeye) geldiklerinin farkında olmadığını haber veriyor. Bir rivayete göre Hz. Peygamber sahâbîlerine Rahmân sûresini okumuş ve şöyle demiştir: "Cinler, sizden daha güzel icabet ediyorlar. Ben onlara bu sûreyi okuduğumda şöyle dediler: Rabb'imiz! Senin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmeyiz. Hamd yalnız sanadır"[10]. Bu haber, Hz. Peygamber'in cinleri gördüğünü ve geldiklerinin farkında olduğunu göstermektedir. Söz konusu rivayet, iki görüşü de desteklemektedir: Yani Hz. Peygamber (a.s.) cinlerin geldiğini bir keresinde hissetmiş, bir başka seferde de farketmemiştir. Öte yandan Resûlullah (a.s.), görme yeteneğini Allah'ın güçlendirmesi sayesinde
153 Resûlullah cinleri görmüş, [§]böylece cinleri idrak etmeye dayanabilmiş ve başkalarının gözleri ise onları göremeyecek kadar zayıf kalmış da olabilir. Cennettekilerin durumu göz önüne alınınca bu mesele daha kolay kavranır. Melekler Rab'lerinden hediyeler getirince cennetlikler onları göreceklerdir. Dünyada iken gözleri melekleri göremeyecek kadar zayıf olmasına rağmen cennette onları aslî sûretlerinde görebilmeleri için Allah Teâlâ insanların gözlerini güçlendirecektir. Buna göre yüce Allah'ın cinleri aslî sûretlerinde görmesi için peygamberinin (a.s.) gözlerini güçlendirmiş olması mümkündür. Bu-

---

9 el-Ahkāf, 46/29.

10 Câbir'in nakline göre Hz. Peygamber bir gün sahâbîlerinin yanına çıkar ve onlara Rahmân sûresini başından sonuna kadar okur. Sahâbîler sessizce dinlerler. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.) şöyle der: "Ben bu sûreyi cinlerin Kur'ân'ı dinlemeye geldikleri gece onlara okudum. Sizden daha çok tepki verdiler. Sûreden "فبأى آلاء ربكما تكذبان" "Artık Rabb'inizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?" âyetini her okuduğumda "Rabb'imiz! Senin nimetlerinden hiçbirini inkâr etmeyiz. Hamd yalnız sanadır" dediler (Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân, 55).

nun yanında Cenâb-ı Hakk'ın, Resûlullah (a.s.) cinleri görsün ve geldiklerini hissetsin diye onları insan kılığına sokmuş olması da ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[Cinler Hz. Peygamber'e Neden Geldiler?]

Sûrenin başında cinlerin Hz. Peygamber'e neden geldiklerine dair müfessirlerden naklen bahsettiğim iki sebep, mümkün olmakla birlikte bu konuda söylenecek son söz değildir. Çünkü onlar, bu sebepleri içtihatla ve akıl yürüterek çıkarmışlardır. Bir şeyi bilmenin yolu içtihat olduğunda o konuda gözle görmüşçesine kesin konuşmak mümkün değildir. Cinleri Hz. Peygamber'e gelmeye sevkeden faktörün, bu iki sebepten başkası olması da mümkündür. Bu sebep, gelen cinlerin uyarı görevi yapan cinlerden olmaları olabilir. Zira cinlerin arasında uyarıcı cinler bulunduğu ve resûllerin cinlerden değil, insanlardan olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle cinler, bir resûl bulmak umuduyla etrafa dağılmış ve kendi toplulukları arasında uyarı yapacakları vahiyleri ondan almayı ummuş olabilirler. Ya da semaya yükselip haberleri duyarken ve bunlarla kavimlerini uyarırlarken, daha sonra sema güçlü muhafızlarla dopdolu olduğu için yükselecek bir yol bulamamış ve bu nedenle bilgiyi elde etmek imkânından yoksun kalmış olmaları da mümkündür. Buradan da Allah Teâlâ'nın kendilerini şaşkın bir halde bırakmayacağını, bilgi elde etme yollarını kapatmayacağını
anlamış olmaları, [§]şüphelerini giderecek ve kendilerine kanıtları ve delille- 154
ri açıklayacak birisini bulmak umuduyla yeryüzüne dağılmış bulunmaları ve böylece Hz. Peygamber vasıtası ile maksatlarına ulaşmış olmaları da imkân dâhilindedir. Ya da "Oysa biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanırdık"[11] meâlindeki beyanda anlatıldığı üzere onların yanında gerek insanlardan, gerekse cinlerden Allah Teâlâ hakkında yalan söyleyen hiçbir kimse bulunmazken, bu yalan söylenince başlarına bir şey geleceğinden endişeye kapılmış ve doğru yolu karıştırmış olmaları da mümkündür. Kendilerine ideal yolu gösterecek birisini bulma umuduyla yeryüzüne dağılmış ve sonunda Hz. Peygamber'i bulmuş olmaları ihtimal dâhilindedir. Göğe yükselip de orayı güçlü muhafızlarla ve alev topları ile dopdolu görünce bunun bir haber dolayısıyla olduğunu kesin olarak anlamaları da söz konusudur. Bir başka ihtimale göre yeryüzü sakinlerinin başlarına bir felâket geleceğinden endişe etmiş ve belki bunun bilgisine ulaşırlar diye beldelere dağılmış olabilirler.

---

11 el-Cin, 72/5.

[Cinler Kâhinlere Bilgi Verebilir mi?]

Öte yandan bu haberin, yani göğün güçlü muhafızlarla ve alev toplarıyla dopdolu olmasının kâfirler hakkında olduğunu ispat eden şey, kâhinlerin bundan sonra haber alamaz hale gelmeleridir. Durum bunun aksi olsaydı haber almalarının önüne geçilmezdi. Sebebine gelince, bundan önce şeytanlar, göklere yükselirler ve duydukları haberleri kâhinlere getirip verirler onlar da insanları saptırırlardı. Onların göğe yükselmeleri engellenmeseydi, haber almaları kesintiye uğramazdı. Bugün kâhin olduğunu iddia eden kimse, yanında cinlerin peygamberlerden duyduklarından başka bir hadisenin haberini bulamaz. Alev topu meselesi kâfirlerin kendi aralarında bildikleri açık bir meseledir. Bu da Resûlullah'ı (a.s.) destekleyen ve kâfirler nezdinde risâletini ifade eden semavî bir delildir. Zira Hz. Peygamber gönderilmeden önce onlardan hiçbir kimse alev toplarının olduğunu iddia etmemiştir. Dolayısıyla kâhinlerin haber almalarının engellenmesi, Resûlullah'ın (a.s.) doğruluğunun ve söylediklerinin doğru olduğunun delili olmaktadır. *Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.*

يَهْدٖٓى اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِهٖ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَٓا اَحَدًا ﴿٢﴾

155 ***[§] 2. "Doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve ona iman ettik. Artık kesinlikle Rabb'imize kimseyi ortak koşmayacağız."***

Doğru yolu gösteren harika bir okuma dinledik ve ona, yani Ahkāf sûresinde "gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik"[12] meâlindeki âyet-i kerîmede açıkladığımız üzere Hakk'a **iman ettik. Artık kesinlikle Rabb'imize kimseyi ortak koşmayacağız.** Bu âyet hakkında Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Yukarıdaki cümleyi söyleyenler, Arap müşriklerdendi. Kur'ân'dan duydukları ve dinledikleri âyetler sayesinde "Artık kesinlikle Rabb'imize kimseyi ortak koşmayacağız" meâlindeki sözlerle şirkten el etek çektiler. Onların daha önce şirk koşmamış olmaları, tevhit üzere bulunmaları, fakat duydukları Kur'ân âyetlerine iman etmiş ve şirkten uzak olduklarını beyan etmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. Kişi daha önce şirk koşmasa da Hz. Mûsâ'nın "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim"[13] meâlindeki sözlerinde olduğu üzere daha fazla şüphesiz imana (yakîne) ulaşınca şirkten uzak olduğunu ifade edebilir.

---

[12] el-Ahkāf, 46/30.

[13] el-A'râf, 7/143.

وَاَنَّهُ تَعَالٰى جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا

3. "Şu muhakkak ki Rabb'imizin şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk."

Şu muhakkak ki Rabb'imizin şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk. Âlimler âyette geçen "el-ced" (الجَدّ) kelimesinin yorumu üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bu kelimenin bütün istediğini elde eden kimse için söylendiğini belirtmişler ve böyle bir kimsenin "zû ced" şeklinde nitelendiğini belirtmişlerdir. Bu açıklama ile Rabb'imizin istediği her şeyi elde edebileceğini, karşısında hiçbir itirazın söz konusu olmayacağını ve herhangi bir şeye ihtiyaç duymayacağını söylemek istemiş olabilirler. Resûlullah'ın (a.s.) "hiçbir kuvvet sahibine kuvveti fayda vermez"[14] sözü bu doğrultuda yorumlanır. Kuvvet sahibinden maksat, dünyada kuvvet sahibi demektir. Allah Teâlâ'nın takdirinde bunun aksi varsa söz konusu kuvvet ona Allah'ın azabı karşısında hiçbir fayda vermez. Eğer söylenmek istenen bu ise âyetin mânası şöyle olur: Vasfı bu olan
bir varlık, bir ortağa [§]ya da bir eşe veya bir çocuğa muhtaç olmayacak ka- 156
dar yücedir. Çünkü bütün bunlar, ihtiyaç içinde olma belirtileridir. Dilediği her şeyi elde eden bir varlığın hiçbir şeye ihtiyacı olmaz. Âyette geçen "el-ced" kelimesinin zait olması da mümkündür. Bu takdirde mâna "Rabb'imiz yücedir" şeklinde olur. "Ced" kelimesinin "azamet" ve "yücelik"ten ibaret olması da mümkündür. Arapça'da bir kimse kavmi içinde büyük ve şerefli olduğu zaman bunu ifade etmek için "fulânun cedde fî kavmihî" (فُلانٌ جدّ فى قومِه) denir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: "Teâlâ ceddü Rabbinâ", "Rabb'imiz hiçbir şeye muhtaç değildir" demektir. Yüce Allah'ın zatını çocuk edinmekten tenzih ederken kullandığı ifade yeterlidir. "Onlar 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir"[15]. Yüce Allah burada "çocuk edinme"yi "ceddü Rabbinâ" "şanı çok yücedir" ifadesinden sonra belirtmiştir. Bazı âlimlere göre bu cümlenin yorumu şöyledir: "Rabb'imizin mülkü". Bu cümle ile "Rabb'imizin gücü" mânasının kastedilmiş olması da mümkündür. Netice olarak Rabb'imiz, kendisine nispet edilse rezalet ve alçaklık fiilinin kullanılabileceği her şeyden yücedir. Öte yandan burada doğru olan, "ceddü Rabbinâ" cümlesinin tefsiri

---

14 Resûlullah (a.s.) her farz namazın ardından şöyle dua ederdi: "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Sadece o vardır. O'nun ortağı yoktur. Her türlü eksiksiz övgüler ona aittir. Her türlü otorite ve saltanat onundur. Allahım! Senin verdiğine engel olabilecek kimse yoktur, vermediğini de verebilecek yoktur, senin yardımın olmadan hiçbir kuvvet sahibine kuvveti fayda vermez" (Buhârî, "Ezân", 155; Müslim, "Salât", 194).

15 Yûnus, 10/68.

hakkında bir şey söylememektir. Çünkü bu cümle, cinlerin sözlerinin naklinden ibarettir. Bu kelimenin ne anlama geldiği ancak cinlerin vereceği haberle öğrenilebilir.

[Şirke Düşülen Noktalar]

Kur'ân'ın ifadesinde dört çeşit şirkten söz edilmektedir: Şirk, bazan "ibadet"te olur: "Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın"[16]. Bazan "yaratma"da şirk söz konusudur: "Yoksa Allah'ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?"[17] Bazan "Allah Tealâ'nın hükümranlığı"nda meydana gelir. "O kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez"[18]. Bir şirk çeşidi de "O'nun hâkimiyetinde"dir: "Hâkimiyette ortağı bulunmayan"[19] meâlindeki beyan buna şahittir. Buradan ortaya çıkan sonuç, şirkin bazan ibadette, bazan yaratmada, bazan hâkimiyette ve bazan da hükümranlıkta olduğudur. Cinler "Artık kesinlikle Rabb'imize kimseyi ortak koşmayacağız" derken bu dört çeşit şirkten uzak olduklarını ifade etmiş oldular.

[Fiillerin Allah'a ve Kullara Nispeti]

157 [§]Öte yandan "ced" (جدّ) kelimesi, insanın dilediği her şeyi elde etmesinden ibaret olduğuna göre bu yaklaşım, Mûtezile mezhebinin görüşünü geçersiz kılar. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın bütün kâfirlerin iman etmesini istediğini iddia ederler. Kâfirlerin tümü iman etmediğine göre yüce Allah onların görüşüne göre dilediği her şeyi elde edememiş olur. Mûtezile mezhebinin görüşü bir başka açıdan daha geçerliliğini yitirir. Şöyleki: Biz daha önce şirkin "yaratma"da söz konusu olduğunu belirtmiştik. Mûtezile, kula ait fiilleri Allah'ın yaratmadığını söyler. Bunu söyleyince de yaratma konusunda Allah Teâlâ'ya ortak koşmuş olmaktadırlar. Oysa yüce Allah, mahlûkatı yaratmada tek olduğunu haber vermiştir. Bu haberden çıkan sonuç, fiillerin yaratma ve inşa etme açısından Allah Teâlâ'ya, onları kesbetme ve yapma açısından mahlûkata ait olduğudur. Bize göre bir fiilin Allah'a izafe edilmesi açısından kullara nispet edilmesi caiz değildir. Dolayısıyla yaratmada benzerlik meydana gelmez. Çünkü bir fiil, Allah'ın gerçekleştirdiği yönden kullar tarafından gerçekleştirilemez. Görmez misin ki "mülk" (hükümranlık) Allah Teâlâ ve insanlara izafe edilir. Ama bura-

---

16 el-Kehf, 18/110.

17 er-Ra'd, 13/16.

18 el-Kehf, 18/26.

19 el-İsrâ, 17/111; el-Furkān, 25/2.

da Allah'a ortak koşma gerçekleşmez. Zira bu fiil, Allah'a izafe edildiği açıdan insanlara izafe edilmez. Sebebine gelince hükümranlık, kullara mecazî açıdan nispet edilirken Allah'a gerçek açıdan izafe edilir. İnsanlara ait fiiller de böyledir. Fiillerin Allah'a ve kullara izafe edilmesi farklı yönlerden olduğu için şirk doğurmaz. *Başarıya ulaştıran sadece Allahtır.*

O, ne bir eş edinmiştir. İnsanların eş edinmeleri, şehvetin baskın gelmesinden dolayıdır. Oysa şehvetleri yaratan Allah'tır. Yarattığı bir şeyin kendisine baskın gelmesi ve eş edinmeye sevketmesi mümkün değildir. Bu yaklaşımla meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia edenlerin görüşlerini de reddetmiş oluyoruz. Kızlar eşten meydana gelir. Allah bir eş edinmekten münezzehtir. O zaman kızları nasıl olur! **Ne de çocuk.** Aslında çocuk şu sebeplerden birisinden dolayı istenir. Ya kişi yalnızdır ve yalnızlığını gidermek için çoluk ço-
cuk ister. [§]Ya da ileride zayıf düşeceğini ve onların kendisine bakacakları- 158
nı düşünür de bu yüzden ister. Veya mülkünün elinden gideceğinden korkar ve bu zevalden kendisini güvence altına almak için çocuk ister. Allah Teâlâ, yalnızlığa düşmekten, zayıf hale düşmekten ya da mülkünün elinden gideceği korkusunu duymaktan münezzehtir. Kişiyi çocuk yapmaya sevkeden sebepler, Allah açısından geçersiz olduğuna göre onun çocuk edinmekten tenzih edilmesi gerekir. "Hâşâ… O hiçbir şeye muhtaç değildir"[20] meâlindeki âyetle onun hiçbir şeye muhtaç olmadığının ifade edilmesi, mülhitlerin kendisine çocuk edinmeyi isnat etmelerine verilen bir cevap olmuştur. "O hiçbir şeye muhtaç değildir" demek, kişiyi çocuk yapmaya sevkeden sebeplerin hiçbirine muhtaç değildir demektir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.*

وَاَنَّهُ كَانَ يَقُولُ سَفٖيهُنَا عَلَى اللّٰهِ شَطَطًا ﴿٤﴾

4. "Demek aramızdaki beyinsiz, Allah hakkında ipe sapa gelmez şeyler söylüyormuş."

Demek aramızdaki beyinsiz, Allah hakkında ipe sapa gelmez şeyler söylüyormuş. Bazı müfessirlere göre âyette sözü edilen "sefih" (سفيه), yani beyinsizden maksat, "İblis"tir. Bu açıklama, kendisine işaret edilmek üzere bir kişi ile ilgili değildir, aksine "beyinsizlik" yapan herkes ile ilgilidir. Şu örnek bunu açıklar: "Bizim kötülük işleyenimiz şöyle derdi" veya "Bizim fâsık ola-

---

20 "Onlar, 'Allah çocuk edindi' dediler. Hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde olanlar da yerde olanlar da O'nundur. Yanınızda bu iddianızı kanıtlayacak bir deliliniz asla yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" (Yûnus, 10/68).

nımız şöyle idi" denildiği zaman bununla belli bir "kötülük işleyen" ve "fâsık" kastedilmez. Aksine bununla kötülük işlemekle ve fâsık olmakla bilinen herkes kastedilir. Buna göre "aramızdaki beyinsiz" sadece bir kişi ile ilgili değil aksine bu niteliğin bulunduğu herkes ile ilgilidir.

[**Resûlullah'a** (a.s.) **Dinlemeye Gelen Cinlerin İman Etmesi**]

Öte yandan bu âyet-i kerîme, Kur'ân'ı dinleyemeye gelen cin topluluğunun kâfir değil mümin olduklarını göstermektedir. Zira onlar müşrik olsalardı "beyinsizlik" fiilini başkalarına nispet etmezler ve kendilerinde "beyinsizlik" hali bulunduğu için kendilerini ondan hariç tutmazlardı. Öte yandan müşrik olsalardı yukarıdaki ifadelerinin yerine "Allah hakkında ipe sapa gelmez şeyler
159 söylüyormuşuz" derlerdi. [§]Bu cümleyi, söz konusu fiili beyinsizlerine izafe etmek için değil, tövbe etmiş olmak, içinde bulundukları küfür ve şirkten dönmek ve Allah Teâlâ'nın kendilerine imanı nasip etmek sûretiyle lütfettiği büyük nimetlere şükretmek için söylerlerdi. Buradan çıkan sonuç o cinlerin mümin olduklarıdır. Âyet-i kerîmedeki "şatat" (الشَّطط) kelimesi bazılarına göre "cevr" bazılarına göre "yalan", bazılarına göre "zulüm" demektir. Şatat burada bize göre "cevr"dir. "Cevr"den kasıt, cinlerin söyledikleri çirkin söz, yani Allah'a ortak koşmadır. Bu, "cevr"in her dilde ve din mensupları arasında çirkin olduğunu bize göstermektedir. Allah hakkında o çirkin sözleri söyleyenleri nasıl beyinsizlikle suçladıklarına bakılınca bu hakikat anlaşılır.

وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ تَقُولَ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا ﴿٥﴾

5. "Oysa biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanırdık."

Oysa biz, insanların ve cinlerin Allah hakkında asla yalan söylemeyeceklerini sanırdık. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Yukarıdaki âyette sözleri nakledilen cinler, diğer cinlerden ve insanlardan duydukları için Allah'ın eşi ve çocukları olduğuna inanıyorlar, bu sözleri söyleyen cinlerin ve insanların doğru söylediklerini zannediyorlardı. İşte onları Allah'ın çocukları ve eşi olduğunu söylemeye sevkeden bu durum olmuştur. Allah'ın eş ve çocuk edindiğini iddia edenlerin yalan söylediklerini anladıklarında bunu iddia edenlerden ayrıldılar. Buradan ortaya çıkan sonuç, onların bu vakte kadar müşrik olduklarıdır. Hz. Peygamber'in Kur'ân okuduğunu duyup, delilleri görünce ve şüpheleri ortadan kalkınca peygamber aleyhisselâma iman ettiler ve eski söylediklerinden vazgeçtiler. Ancak Ebû Bekir el-Esamm'ın bahsettiği bu te-

vilden başka tevil de ihtimal dâhilindedir. O da şudur: Bu topluluk, hidâyet ve iman üzere yaratılmışlardı. Cinlerin ve insanların "Allah'ın çocuğu ve eşi var" diyerek yalan söyledikleri ortaya çıkıncaya dek onların hidâyet üzere olduklarını ve ipe sapa gelmez isnatlarda bulunarak Allah'a iftira etmediklerini zannediyorlardı. Âyetin mânasının şöyle olması da mümkündür: Biz, mükellef olan hiçbir kişinin Allah Teâlâ hakkında ipe sapa gelmez şeyler söyleyerek iftira atmayacaklarını zannediyorduk. Çünkü Allah onlara iftiranın çirkinliğini göstermiş ve çocuk ve eş edinmekten münezzeh olduğu delillerle ve kanıtlarla onların nezdinde açık hale gelmişti. Nitekim bu gerçek, dile getirdikleri açık ifadelerinde de ortaya çıkmıştı.

[§]Ebû Bekir el-Esamm'ın yaptığı tevilin sağlam olmadığını gösteren bir 160
husus da cinlerin ve insanların arasında Allah'ı tenzih eden ve O'na inanan bir kesim bulunduğu gibi, Allah'ın çocuğu ve eşi olduğunu söyleyenlerin de var olmalarıdır. Şu âyetlere bakıldığında bu husus kolayca anlaşılır: "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var"[21], "Doğrusu içimizde iyiler var, ama aramızda başka türlü olanlar da var"[22]. Her iki zümrenin birden doğru yolda olması ihtimal dâhilinde değildir. Fakat onların zanlarına göre topluluğun tamamı hidâyet üzere bulunuyorlardı. Yalan söylediklerini anlayınca bu sözü söylediler. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْاِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا ﴿٦﴾

6. "İnsanlardan bazı adamlar cinlerden bazı kişilere sığınırlardı, onlar da bunları daha sapkın hale getirirlerdi."

[Cinlerin Yardımına Sığınmanın Şirk Olduğu]

İnsanlardan bazı adamlar cinlerden bazı kişilere sığınırlardı, onlar da bunları daha sapkın hale getirirlerdi. Rivayete göre insanlar -ki bunlar Araplar'dan bir topluluktu- bir vadiye konakladıkları zaman o vadinin efendisinden yardım isterler ve "Kavminin sefihlerinden bu vadinin efendisine sığınırız" derlerdi. Müfessirler bu noktadan itibaren ihtilaf etmiştir. Bazıları, sığındıkları cinlerin onlara eman verdiğini, bazıları da vermediğini söylerler.

21 el-Cin, 72/14.
22 el-Cin, 72/11.

Bu da insanların ve cinlerin korkularını arttırıyordu. Ebû Ravk'tan böyle rivayet edilmiştir[23]. Bazıları da şöyle der: "Rahak" (رهقا) kelimesi zillet ve zaaf demektir. Dolayısıyla cinlere sığınan insanların zaafları, zilletleri ve korkuları
161 sığındıkları cinler eman vermedikleri için artıyordu. [§]Bazıları ise şöyle der: Sözü edilen cinler kendilerinden eman isteyenlere eman veriyorlardı. Fakat bu emanı alanlar yine de onlardan ve eman isteklerine dâhil etmedikleri yerlerle, emanın geçerli olduğu vakitler dışında kendilerinden gelecek hilelerden korkuyorlardı. Müfessirler, ihtilaf etmelerine rağmen insanların korkularını arttıranların cinler oldukları noktasında ittifak etmişlerdir. Denilmiştir ki insanların bu hareketleri, yani cinlere sığınmaları şirktir. Zira sığınılacak olan Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla onların, cinlerin tuzaklarını kendilerinden savuşturması için Allah'tan yardım dilemeleri ve kendileri için Allah'tan başka yardımcı olduğunu düşünmemeleri gerekirdi. Cinlerin yardımına sığınınca Allah'tan başka bir varlığın kendilerini savunacağını ve onlara yardım edeceğini kabul etmiş oldular. Bu da onların şirk koşması demekti. Sebebine gelince cinler insanlardan daha zayıftır. Onların insanlardan gizlenmeleri ve onlar kendilerini farketmesin diye korkularından başka kılıklara girmeleri göz önüne alınınca bu hakikat anlaşılır. Cinlerin hiçbir insanı öldürecek güce sahip olamamaları, kimsenin malını elinden almayı, yedikleri ve içtikleri şeyleri bozmayı başaramamaları zayıflıklarının ne derece ileri seviyede olduğunu gösterir. Güçlü birinin zayıftan yardım dilemesi zillet göstergesidir. Âyette geçen "rahak" kelimesinin "zillet" ve "zaaf" şeklindeki tevili bu anlayışa dayanır.

Müfessirlerden cinlerin korkusunu arttıranın insanlar olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bunlar "rahak" kelimesine "tekebbür" (تَكَبّر) ve "tecebbür" (تَجَبّر), yani büyüklenme anlamı vermişlerdir. Bazıları da "rahak" kelimesinin "akılsızlık" anlamına gelen "sefeh" ve "cehil" olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da "rahak", "me'sem" (مأثم), yani "günah" anlamına gelir demişlerdir. İbn Kutey-
162 be ise kelimenin "ays"[24] ve "zulüm" anlamına geldiğini söylemiştir. [§]Meselâ bir kimse fesatçı ise "fülanun murhikun fî dînihî" (فُلانٌ مُرهِقٌ فِى دِينِه) denilir. Cinler, korkuyu şu açıdan arttırıyorlardı: Cin reisler, kendilerini arkalarından gelen

---

23 Ebû Ravk Ahmed b. Muhammed b. Bekr el-Hizzânî. O ve babası hadis rivayet etmişlerdir. Basralı' olan Ebû Ravk, Meymûn b. Mihrân el-Kâtib ve Abdullah b. Şebîb el-Mekkî'den hadis nakletmiştir. Ondan da birçokları rivayette bulunmuştur. Bunların arasında Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. el-Cündî ve Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhim b. el-Mukrî ve başkaları vardır. Ebû Ravk, 332'den (944) sonra vefat etmiştir (Sem'ânî, *el-Ensâb*, XII, 329).

24 el-Ays: Fesat çıkarmakta hızlı davranmak ve acımadan almak anlamınadır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "ays" md.).

cinlerden ve insanlardan üstün sayıyorlardı. Çünkü insanların kendilerine muhtaç olduklarını ve yardım istemeye ihtiyaç duyduklarını görüyorlardı. İnsanlardan önde gelen büyük kâfirler de aynı şekilde kendilerini başkalarından üstün gördükleri için Hz. Peygamber'in davetini kabul etmekten kaçınıyorlardı. Şu âyete bakınca gerçek anlaşılır: "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir. Ama onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar"[25], "rehak" kelimesinin "günah" veya "ahmaklık" ya da "cevr" veya "zulüm" ya da "ays" anlamına geldiğini söyleyenlerin bu verdikleri anlamların hepsi, bizim belirttiğimiz mânada birleşir. Zira onları böbürlenmeye ve kibre sevkeden işte bu aptallıklarıdır. Çünkü ancak cahil ve ahmak olan kişi cinlere sığınır. Cahil ve aptal birine eman vermekte övünülecek bir üstünlük yoktur. Onlar bu kibirlenmeleri ile daha fazla günaha girmekte ve Allah'ın rahmetinden daha fazla uzaklaşmaktadırlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاَنَّهُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ اَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللّٰهُ اَحَدًا ﴿٧﴾

7. "Onlar da sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini zannederlerdi."

Onlar da sizin zannettiğiniz gibi, Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini zannederlerdi. Diriltmeyi bizzat müşahede etmedikleri, bunu kendi kudret ve güçlerinin haricinde gördükleri ve buna bağlı olarak ilâhî kudretin bu dereceye ulaşamayacağını zannettikleri için Allah Teâlâ'nın diriltme gücünü inkâr etmiş olmaları mümkündür. Yoksa diriltmenin hikmet dışı bir şey olduğunu düşündüklerinden inkâr etmiş değillerdir. Zira onlar, diriltmenin bizzat kendisini reddetselerdi sadece "Allah asla diriltmeyecek" derlerdi. Kullandıkları cümleyi "ehaden" (أحَداً) kelimesi ile pekiştirdiklerine göre bu onların diriltme kudretini inkâr ettiklerini bize gösterir. Onların yüce Allah'ın hiçbir kimseyi diriltmeyeceğini zannetmiş olmaları ve bunun hikmet dışı bir şey olduğunu düşünmüş bulunmaları da mümkündür. Zira bir kimsenin öldürülüp sonra tekrar eski haline getirilmesi hikmetli bir iş değildir, sebebine gelince; bir kimsenin hayatta kalması isteniyorsa öldürülmez ki yeniden iade edilmeye ihtiyaç duyulsun diye değerlendirmiş olmaları da imkân dâhilindedir. [§]Öte 163
yandan bu ifade, cinlerin sözü olarak aktarılan bir cümle değildir, aksine Allah Teâlâ'nın "Cinler sizin zannettiğiniz gibi ölümden sonra dirilmenin olmadı-

25 el-En'âm, 6/123.

ğını zannettiler" diye bize verdiği bir haberdir. "Zanentüm" (ظَنَنتُم), yani "zannettiniz" fiili, zâhiri itibarıyla gerek müslüman, gerek kâfir tüm insanlara işaret etmektedir. Müslümanların böyle bir zannı beslemedikleri ise mâlumdur. Aksine onlar, ölümden sonra dirilme olacağına kesin olarak inanırlar. Fakat âyetin mânası şöyledir: "Ey insanlar! İçinizden kâfirlerin zannettiği gibi kâfir cinler ölümden sonra dirilme olmadığını zannettiler".

Diğer taraftan bu âyet-i kerîme, onların "dirilme yoktur" cümlesini bilerek değil zanna dayalı olarak söylediklerini beyan etmektedir. Kendilerini bu zanna sürükleyen sebep ise dirilmeye kesin olarak inanmaya götüren vesileden yüz çevirmiş olmalarıdır. Herkes tabiatı itibarıyla zanlara tâbi olmaktan uzak durur. Bu ifadede, ölümden sonra dirilme delillerine bakmaya, zanlara dayanmayı terketmeye çağırı ve teşvik vardır. Öte yandan nahiv âlimleri derler ki bu sûrede "inne" (إنّ) ile başlayan cümlelerde, cinlerin sözleri nakledilmektedir. "Fe kâlû innâ semi'nâ kur'ânen acebâ" (فَقَالوا إنا سمعنا قرآنا عجبا)[26] âyeti buna örnektir. Cinlerin ağızlarından nakil mahiyetinde olmayan cümlelerin ise mansup olarak "enne" (أنّ) şeklinde okunması gerekir. Bundan dolayı "ve ennehum zannû kemâ zanentüm" (وأنّهم ظنوا كما ظننتم) âyetinde elif nûnun (أَنّ) mansup okunması tercih edilmiştir. Çünkü bu cümle cinlerin sözlerinin nakli değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاَنَّا لَمَسْنَا السَّمَٓاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا ﴿٨﴾

8. "Hakikaten biz (cinler) ***göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk."***

[Cinlerin Semadan Haber Almaya Çalışmaları]

Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık. Cinlerin göğü yoklamaları, göğün kapılarını bulup haber dinlemek için oralardan içeri girmek amacıyla yapılmış olabilir. Zira göklerin haberleri, göğün her tarafında değildir, kapıları da göğün bütününü çevrelemez. Dolayısıyla cinler, göğün kapılarını bulup oradan içeri girmek için onları yoklamışlardır. "Göğü yoklamak" tabiri ile "kapılarını yoklamak" mânası kastedilmiş de olabilir. Cinler göğün kapılarını açıp içeri girmek ve haberleri dinlemek için onları yokluyorlardı.

26 el-Cin, 72/1.

[§]Onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Bazı kapıların muhafızlarla, bazılarının da alev toplarıyla dopdolu olması mümkündür. Eğer onlar muhafızlarla dolu olan kapıya gelirlerse, muhafızlar onları geri püskürtür ve kovarlar. Alev toplarıyla dolu olan kapılara gelirlerse bu toplar, Allah Tealâ'nın "üzerlerine her yönden atış yapılır"[27] meâlindeki beyanında ifade ettiği üzere onların peşine düşer. Bütün kapıların muhafızlarla ve alev toplarıyla doldurulmuş bulunması da mümkündür. Zira muhafızlar, sadece bekçilik görevi ile görevlendirilmemişler, aksine bu ve başka görevlerle de yükümlü kılınmışlardır. Onların bu başka görevlerle meşgul olmaları, muhafızlık görevlerini engellemiş olabilir. İşte o başka görevlerle meşgul olurlarken cinlerin kulak hırsızlığı yaptıklarını görünce arkalarından delip geçen bir alev topu atılır ve emellerine ulaşamadan onları kovar. Cinlerin meleklerin göremeyecekleri yerlere yükselip onların konuşmalarını dinlemiş olmaları da mümkündür. Çünkü kişi, bazan bir söz söyler ve sesi gözle görülmeyecek bir yere ulaşabilir. Söz konusu alev topları muhafızların altında olur ve oradan cinlere alev topları ile ateş edilir. *En doğrusunu Allah bilir*. 164

وَاَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْاٰنَ يَجِدْ لَهُ
شِهَابًا رَصَدًا

9. "Halbuki biz** (daha önce, göğü) **dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor."

Halbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor. Alev topu anlamına gelen "şihâb"ın (الشِّهَاب) bir yıldız, gözetleme anlamına gelen "rasad"ın (الرَّصَد) meleklerin yaptığı bir iş olduğu söylenmiştir. Bu konunun aslı şudur: Hz. Peygamber (a.s.), peygamberlik görevi ile gönderilince cinlerin gökten haber sızdırmaları engellendi. Halbuki bundan önce kulak hırsızlığı yapıyorlardı. Böylece kâhinlik işi sona ermiş oldu. Zira Hz. Peygamber gelince kâhinlikle onun peygamberliği birbirine karışmasın diye gökten haber getiremez oldular. Kâhinler herhangi bir hususta haber veremesinler diye cinlerin göğe yükselmeleri ve oradan haber getirmeleri engellendi. Bundan sonra Resûlullah (a.s.) onların yanına geldi. Vahyin

27 es-Sâffât, 37/8.

kehanet olmadığını ve kendisine gökten gelen bir vahiy olduğunu öğrensinler istiyordu. Zira vahiy kehanet olsaydı, eski zamanlarda olduğu gibi başkasının da getirdiğinin bir benzerini getirmesine engel olunmazdı. Bu âyet-i kerîme, cinlerin topluluklarını uyarmak amacı ile döndüklerinde söyledikleri sözleri aktarıyor gibidir. Onlar yukarıda bahsi geçen bu sözleri topluluklarına söylemişlerdir.

وَاَنَّا لَا نَدْرٖٓى اَشَرٌّ اُرٖيدَ بِمَنْ فِى الْاَرْضِ اَمْ اَرَادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَدًا ﴿١٠﴾

165 [§]*10. "Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa Rab'leri onlar için bir iyilik mi diledi?"*

Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa Rab'leri onlar için bir iyilik mi diledi? Bu ifade iki mânaya muhtemeldir. Birinci ihtimale göre mâna şöyle olur: Göğün haberlerinin muhafızlarla ve alev toplarıyla yeryüzündekiler için engellenmesi, sonra göğe yükselenlerin bunları almalarına mani olunması ve her yönden alev topu ateşine mâruz kalmaları ile yeryüzündekilerin başlarına bir kötülük, yani bir azap mı indirilmek istendi, yoksa onlara doğru yolu gösterecek bir peygamber mi gönderilmek murat edildi, biz bunu bilmiyoruz. Göğün haberlerinin yeryüzündekilere artık verilmemesinin onlara bir peygamber gönderilmesi sebebiyle olduğunu kesin olarak anlamış olmaları da mümkündür. Dolayısıyla cinlerin ihtiyaç duydukları bilgileri kendilerine bildirecek olan artık o peygamber olacaktır. Fakat onlar, peygamber gönderilmekle kendileri hakkında iyilik mi murat edildi yoksa kötülük mü bunu bilemediler. Çünkü cinler, gönderilen peygambere iman eden, ona hidâyet ve irşat isteme gözü ile bakanların doğru yolda olduklarını, buna karşılık ona, hafife alma ve alay etme gözüyle bakanların da köklerinin kazındığını biliyorlardı. Gönderilen peygamberi yalanlamak mı yoksa tasdik etmek mi gerektiğini bilemediler. Yalanlasalar sonunda helâk olacaklar, tasdik etseler hidâyete ereceklerdi. Bu durum, inkâr ve tasdikle hedeflenen fiilin onların akıbetleri olduğunu ve hikmete göre hareket eden bir kimsenin yaptığı fiilleri akıbetlerini göz önüne alarak yaptığını göstermektedir. Âyet-i kerîme, ayrıca müslüman cinlerin Mûtezile mensuplarına ait fikri taşımadıklarını da beyan etmektedir. Çünkü Mûtezile mezhebi, Allah Teâlâ'nın kulları için din ve dünya açısından haklarında sadece aslah olan ne ise onu yarattığını söyler.

Oysa cinler, yüce Allah'ın kötülüğü iyiliğe tercih edeceğini bildiği kulları için kötülük dileyebileceğini, iyilik fiilini kötülük fiiline tercih edeceğini bildiği kulları için de hayrı dileyeceğini kesin olarak anladılar.

وَاَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ وَمِنَّا دُونَ ذٰلِكَ كُنَّا طَرَٓائِقَ قِدَدًا ﴿١١﴾

[§]*11. "Doğrusu içimizde iyiler var, ama aramızda başka türlü olanlar* 166
da var; hâsılı biz farklı gruplardan oluşuyoruz."

Doğrusu içimizde iyiler var, ama aramızda başka türlü olanlar da var. Bazı tevilcilere göre âyette geçen "es-sâlihûn" (الصالحون) kelimesi ile kastedilenler müminler, "dûne zâlike" (دون ذلك) ile işaret edilenler de kâfirlerdir. Öyle anlaşılıyor ki "sâlihûn" ile kastedilenler müminler ve "dûne zâlike" ile işaret edilenler de kâfirler değillerdir. Çünkü bu durum, Allah Teâlâ'nın daha önce geçen şu beyanında belirtilmişti: "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var"[28]. Âyetin tevili onların bahsettiği gibi olsa ifade tekrara düşmüş olurdu. Fakat bize göre âyetin tevili şöyledir: "Ve ennâ minne's-sâlihûn" içimizde salih, akıllı ve hayâlı[29] olmakla tanınan kimseler olduğu gibi "ve mâ dûne zâlike" başka türlü olanlar da var ki bunlar fâsıklardır. Bu durumda âyet, bir dine mensup olanların içinde salih ve hoşnutluk kazanmış kimseler olduğu gibi, fâsık ve dininde fesatçı kimseler de olduğunu beyan eder. Yüce Allah bir âyet-i kerîmede meâlen şöyle buyurur: "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları (es-sâlihîn) evlendirin"[30]. İçimizde salih olmayanlar bulunmasaydı âyette salihlerin şart koşulmasının herhangi bir anlamı olmazdı. Allah Teâlâ'nın "İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun"[31] meâlindeki beyanı da buna başka bir örnektir. Aramızda fâsıklar olmasaydı yüce Allah "adaletli iki kişi" ifadesini kullanmazdı.

Hâsılı biz farklı gruplardan oluşuyoruz. Yani biz farklı eğilim ve temayülde kimseleriz. Cinler, farklı düşünce ve görüşteki kimseler arasında en salih ve en aşağı tabakadaki olanları belirtmemişler, bunu fâsık ve salihlerden bahsederken ifade etmişlerdir. Çünkü farklı eğilim ve temayüldeki her bir ferde göre kendisi hak yolda, başkası ise bâtıl yoldadır. Fâsık ise kendisine

---

28 el-Cin, 72/14.

29 Tefsir metninde geçen "es-sitr" hayâ ve akıl demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "str" md.).

30 en-Nûr, 24/32.

31 et-Talâk, 65/2.

helâl olmayanı yapmak ve yasak edilen fiili işlemekle (fısk) tanınır. Fâsıkın fâsıklığını gören herkes, onun bâtıl üzere olduğunu anlar. Durum bu olduğuna göre aşağı mertebede olan ortaya çıktığı gibi, salih olan da zuhur eder. Bunlar, grupların inancına göre ortaya çıkmaz. Ve orada aşağı mertebede olanla salih olandan söz edilmez. Âyette yer alan "tarâik" (الطَّرائق) eğilim ve temayül, "kıded" (القِدَد) parçalar demektir. Arapça'da "kadde" (قَدّه) parçaladı anlamındadır. Âyetin mânasına gelince o şöyledir: Bizler değişik gruplardan ve birçok eğilim ve düşünceden oluşuyoruz. Âyet-i kerîme, tıpkı insanlar arasında olduğu gibi cinlerin içinde de değişik görüş ve temayül olduğunu belirtmektedir.

167 [§]İşin aslı, gerçeğe ulaşmak için bir düşünce ve bir dini öğrenmenin yolunun düşünmek ve içtihat etmektir. Müçtehit, bazan doğru yolu isabetle bulurken bazan ayağı kayabilir. Bundan dolayı bazı kimseler doğru yolu isabetle bulurken bazıları doğru yoldan sapabilir. Buradan ortaya çıkan sonuç, cinlerin ve insanların tevhit konusundaki yollarının aynı olduğu ve bu yolun da fikir ve içtihat yolu olduğudur. Bir diğer sonuç ise insanlar açısından olduğu gibi cinler açısından da müteşâbih âyetlerin bulunduğudur. Zira insanın ayağının kayması, müteşâbih âyetlerden kaynaklanır. Bundan dolayı cinler farklı ve dağınık görüş ve temayüllere ayrıldılar. Fakat fıskın sebepleri birdir. Fısk bizzat görmekle bilinir. Sonuç olarak kişinin dinî açıdan daha aşağı veya daha yukarı seviyede olup olmadığı ortaya çıkar.

وَاَنَّا ظَنَنَّٓا اَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللّٰهَ فِى الْاَرْضِ وَلَنْ نُعْجِزَهُ هَرَبًا ﴿١٢﴾

12. "Sonunda anladık ki yeryüzünde Allah'ın iradesini asla engelleyemeyiz; kaçmakla da O'nun elinden kurtulamayız."

Sonunda anladık ki yeryüzünde Allah'ın iradesini asla engelleyemeyiz; kaçmakla da O'nun elinden kurtulamayız. Ebû Bekir el-Esamm'ın ifadesine göre cinler, kâfir olmalarına rağmen Allah'ın iradesini engelleyemeyeceklerini zannettiler. Fakat tevil âlimlerinin çoğunluğu, âyette geçen "zan" fiilinin "bilmek, anlamak" mânasında olduğunu ifade etmişlerdir. Onların tevillerini Hafs'ın (r.a.) kırâati teyit eder. Zira o, âyeti "ennâ alimnâ en len nuʻcizallâhe fi'l-ardi feraraten ve len nesbikahû heraben" (وأنا علمنا أن لن نعجز الله فى الأرض فرةً ولن نسبقه هربا)[32] şeklinde okumuştur[33]. "Len nuʻcizallâhe fi'l-ardi" cümlesi, Allah'ın

32 Bu ifadeyi Mukātil b. Süleyman'ın tefsirindeki ifade ile karşılaştırmak uygun olur (bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 406).

33 "Biz anladık ki yeryüzünde kaçarak Allah'ın, iradesini asla engelleyemeyiz, kaçmakla O'nun elinden kurtulamayız".

elinden kurtulamayız ve intikamını ve azabını bize ulaştırmakta O'nu yeryüzündekilerle birlik olup aciz bırakamayız demektir. Buna göre "heraben" kelimesi âyete şu mânayı katar: Biz Allah'ın azabından firar etsek bile O'nu bize azap verme konusunda aciz bırakamayız. "Firar" bazan talep olmadan da olur. Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede "(Peygamber şöyle dedi:) Şu halde Allah'a sığının (kaçın). Şüphesiz ben sizin için O'nun tarafından gönderiliş apaçık bir uyarıcıyım"[34] meâlindeki ifadeyi kullanır. Peygamber, bu ifade ile talebe binaen firarı (kaçmayı) kastetmemiştir. "Herab" ise ancak talep üzerine kaçmak demektir. Cinler âdeta şöyle söylemişlerdir: Yandaş ve destekçilerimiz çok diye bize Allah'ın azabından kaçma imkânı verilmiyor ve bizim (kaçalım şeklinde)
talep üzerine kaçışımız (herab), O'nu aciz bırakmıyor. [§]Yahut şu mâna da 168
söz konusu olabilir: Yerin dibine de insek dünyada Allah'ı asla aciz bırakamayız. Yeryüzünün çeşitli bölgelerine kaçmakla da O'nu aciz bırakamayız. Bu ifadede, hile ve desiselerle yeryüzünün krallarından kaçabildiğimiz gibi Allah'ın azabından kaçamayız şeklinde bir ikrar vardır.

Öte yandan bu gibi ifadeler müslümanların ağzından çıkar. Zira böylesi bir ifadeyi, ancak Allah'ın intikamının başına geleceğinden korkan, ölümden sonra dirilmeye kesin olarak inanan ve Allah'ın huzuruna dikileceğini hiç aklından çıkarmayan kimse söyler. Kâfirler ise dirilmeye inanmıyorlar ki akıbet korkusu onları böylesi bir düşünceye sevketsin. Buradan ortaya çıkan sonuç bu konuşmanın, Ebû Bekir el-Esamm'ın belirttiği gibi kâfirler tarafından değil müslümanlar tarafından söylenmiş olduğudur. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدٰٓى اٰمَنَّا بِه۪ۜ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّه۪ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًاۙ ﴿١٣﴾

13. "Ve biz doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik; Rabb'ine iman eden kimse artık ne ziyandan ne de azıp sapmaktan korkar."

Ve biz doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik. Âyet metninde geçen "hüdâ" "hakka çağrı" anlamına gelir. Kelimenin "hakka davet edildiğimiz kitap" anlamında olması da muhtemeldir. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: "Biz hakka davet edildiğimiz Kur'ân'ı dinler dinlemez ona iman ettik". Kur'ân'ın hakka davet ettiğini Allah Teâlâ'nın şu beyanında görmek müm-

[34] ez-Zâriyât, 51/50.

kündür: "Gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden". Yani ona davet eden[35]. Yüce Allah, bu sûrenin başında da "Doğru yolu gösteren"[36] diye bir beyanda bulunmuştur. Bu âyette geçen "hüdâ" kelimesinin "doğru yolu bulma" anlamında olması da mümkündür. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: "Biz hidâyet kılavuzunu duyunca onun yoluna girdik". Ebû Bekir el-Esam, cinlerin hidâyeti duyup da iman edinceye kadar kâfir olduklarını zannetmiş, "Cinler bundan önce hidâyet üzere olsalardı daha önce iman etmiş olurlardı ve bu durumda da daha önceden mümin oldukları için 'ona iman ettik' demelerinin bir anlamı olmazdı" demiştir. Ancak sözü edilen delillerle cinlerin kâfir oldukları ispat edilmiş olmaz. Zira daha önceden mümin olmaları ve hidâyet rehberini duyunca daha önceki mücmel imanları dolayısıyla bu hidâyet rehberine de iman
169 etmiş olmaları mümkündür. [§]Şu mânadaki ilâhî beyanlara bakınca söylediklerimiz açık seçik anlaşılır: "İman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir"[37], "imanlarına iman katsınlar diye"[38]. Netice olarak bu beyana, cinler daha önce mümin değillerdi de şimdi iman ettiler anlamında değil aksine önceki icmalî imanları üzerine imanları artmış ve pekişmiştir mânasındadır. Yüce Allah'ın "Bizi dosdoğru yola ilet"[39] meâlindeki beyanı da böyledir. Örnek verdiğimiz âyette de bu duayı yapanlar, aslında doğru yola iletilmişlerdi, fakat bu dua ile bize genel olarak hidâyet ettikten sonra doğru yola işaret ederek ve onu belirginleştirerek bizi o yola ilet demek istiyorlar. Cinlerin duydukları hidâyet davetinden dolayı iman etmeleri daha önce iman etmiş olmaları ile çelişmez. Aksine bundan önce de mümin olmaları ve sonra da Allah Teâlâ katından kendilerine gelen her kitaba iman etmiş olmaları mümkündür. Kendilerine sonradan gelenlere iman etmeleri, bundan önce müslüman olmadıklarını göstermez. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Allah'ın Müminleri Ziyana Sokmayacağı ve Azıp Saptırmayacağı]

Rabb'ine iman eden kimse artık ne ziyandan ne de azıp sapmaktan korkar. Mûtezile mezhebini hariç tutarsak gerek cinlerden ve gerekse insanlardan hiçbir mümin Allah Teâlâ'nın kendisini ziyana uğratacağından ve sap-

---

35 "'Ey halkımız!' dediler, 'Biz Mûsâ'dan sonra indirilmiş, kendinden öncekileri onaylayan, gerçeğe ve doğru yola kılavuzluk eden bir kitap dinledik'" (el-Ahkāf, 46/30).

36 el-Cin, 72/2.

37 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden 'Bu hanginizin imanını arttırdı ki?' diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar birbirlerine bunu müjdelemek istediler" (et-Tevbe, 9/124).

38 "İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur" (el-Feth, 48/4).

39 el-Fâtiha, 1/6.

tıracağından korkmaz. Mûtezile mezhebi mensupları ise korkarlar. Çünkü onlar büyük günah işleyenlerin iman dairesinden çıktıklarını söylemezler, sonra da onların cehennemde ebedî olarak kalacaklarını savunurlar. Cehennemde ebedî olarak kalmakta ziyan ve sapma korkusu vardır. Hatta onda ziyandan daha fazlası bir korku vardır. Zira âyette yer alan “bahs” (البَخس) “eksiklik” demektir. Ebedî kalmakta ise imanın faydası ile daha önce işledikleri salih amellerin menfaatinin gitmesi söz konusudur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Rabb’imiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma”[40]. Mûtezile mensuplarına göre Allah Teâlâ onları yanılmaları ve unutmalarından ötürü cezalandırırsa zâlim olur. Bir başka âyetin meâli şöyledir: “Rabb’imiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma”[41]. Mûtezile âlimleri, Cenâb-ı Hak onları doğru yola eriştirdikten sonra kalplerini saptırırsa bunun Onun tarafından yapılmış bir zulüm ve bir haksızlık olacağını ve onların, sonsuza kadar Rab’lerinin zulmüne mâruz kalma korkusu içinde kalacaklarını iddia ederler.
[§]Biz ise Allah Teâlâ onları unutma ve yanılmalarından dolayı cezalandırırsa 170
bunun adalet, affederse bir lütuf ve bir nimet verme olacağını söylüyoruz. Yüce Allah’a bize adaleti ile muamele etmemesi için dua edip yakarıyoruz; adaleti ile muamele ederse helâk oluruz. Bu yüzden lütfu ve nimeti ile muamele etmesi için dua edip yakarıyoruz. Mûtezile’ye göre büyük günah işleyen bir kimsenin iyi amelleri kabul edilmez, böylece o kişi Allah’ın düşmanı haline gelir ve ebedî olarak cehennemde kalır. Halbuki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir”[42]. Kat kat karşılık verilmeye en lâyık olan iyilik ise Allah’a imandır. Dolayısıyla büyük günah işleyen kimsenin cehennemde ebedî kalması ve iman menfaatinin kendisinden giderilmesi söz konusu değildir. Allah Teâlâ, zâlimlerin söyledikleri yanlışlardan münezzehtir ve çok yücedir.

Âyette geçen “bahsen velâ rahekâ” (بَخْسًا وَلَا رَهَقًا) kelimelerinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birinci ihtimale göre “bahs” noksan demektir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: “Onun iyiliklerinden eksiltilmez”. “Rahak” ise “zulüm” demektir. Yüce Allah’ın “O” başkasının işlediği kötülükler üzerine yüklenmek sûretiyle “ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan

40 el-Bakara, 2/286.

41 Âl-i İmrân, 3/8.

42 en-Nisâ, 4/40.

korkar"[43] meâlindeki beyanı da buna benzer. İkinci ihtimale göre "felâ yehâfu bahsen", tövbe ettiği zaman iyilikleri kabul edilmeyecek diye korkmaz, "ve lâ rahekâ" ise yaptığı iyiliklerden herhangi birini lehine kaydetmeyerek haksızlık etmez demektir.

وَاَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ اَسْلَمَ فَاُولٰٓئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا ﴿١٤﴾

14. "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var. Boyun eğenler doğru yolu hedeflemişlerdir."

Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var. Âyet metninde çoğulu yer alan "kâsıt" (الْقَاسِط) kelimesi, "zâlim, haksız" demektir. "Muksıt" (المُقسِط) ise "âdil" anlamına gelir. Öte yandan "adl" kelimesinin üç türlü kullanımı söz konusudur. "Adele anhu" (عَدلَ عنه), "bir şeyden saptı ve zulmetti", "adele bihî" (عَدَلَ بِهِ) "birini ortak ve denk yaptı", "adele fîhi" (عَدَلَ فيه) "adaletle hükmetti" anlamına gelir. **Boyun eğenler doğru yolu hedeflemişlerdir.** Âyette geçen "taharrî" (التَّحَرِّى) ve "tevakkî" (التَّوَقِّى) hedeflemek ve yönelmek anlamındadır. Bu sözü söyleyen cin âdeta şöyle demiş olmaktadır: Boyun eğenler, müslüman olmakla doğru yolu hedeflemişlerdir.

وَاَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا ﴿١٥﴾

171 [§]***15. "Hak yoldan sapanlar ise cehennemin yakıtı olmuşlardır."***

Hak yoldan sapanlar ise cehennemin yakıtı olmuşlardır. Ebû Bekir el-Esam şu açıklamayı yapmıştır: Âyet-i kerîme, cinlerin de bizim gibi eti ve kanı olduğunu gösterir. Zira Allah Teâlâ bir âyet-i kerîmede insanlar için şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[44]. Cinlerin eti ve kanı olmasaydı cehenneme yakıt olmazlardı[45]. Fakat âyetin muhtevası bunu göstermez. Çünkü etin özelliği yan-

---

43 "Mümin olarak dünya ve âhiret için yararlı iyi işler yapan kimseye gelince, o ne büsbütün, hatta ne de kısmen haksızlığa uğramaktan korkar" (Tâhâ, 20/112).

44 et-Tahrîm, 66/6.

45 Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Âyet-i kerîme cinlerin tıpkı insanlar gibi eti ve kanı olduğunu gösterir. Çünkü yüce Allah insanlar için "Yakıtı insanlar ve taşlar olan ateş" ifadesini kullanmaktadır. Cinler de et ve kandan olmasalardı cehenneme yakıt olmazlardı.

mak ve pişmektir. Onun yakıt olması uygun değildir. Fakat yüce Allah, lütfu ile insanların etlerini yakıt haline getirecektir, yoksa etler oduna dönüşmeyecektir. Âyette onun belirttiği anlama işaret eden bir husus yoktur. Aksine âyetten anlaşılan, cinlerin de insanlar gibi ibadetle mükellef oldukları ve Rab'lerine karşı geldiklerinde insanların hak ettikleri gibi cezayı hak ettikleridir.

[Cinlerin Sevapları ve Cezaları Söz Konusu mudur?]

Ebû Hanîfe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cinlerin sevapları ve isyan ettikleri takdirde cezaları yoktur". Ebû Hanîfe'nin "Bize göre onların sevapları yoktur" demesi, cinler Allah'a ibadet ettikleri takdirde Hak Teâlâ kendilerinden razı olmaz, O'nun katında mertebeleri yüksek olmaz anlamına değildir. Fakat onun demek istediği, insanlara cennette ebediyen vâdedilen yiyecekler, içecekler, güzel eşler ve hurilerin cinler için söz konusu olmadığıdır. Zira Allah Teâlâ bunları insanlar için vâdetmiştir, cinler için değil. Ve Kur'ân'da bu konuda hiçbir bilgi verilmemiştir. Yüce Allah'ın insanlara vâdettiği şeyler, bir lütuf ve nimet verme kabilindendir, yoksa bunların Allah katında hakları olması kabilinden değildir. Cinler için böyle bir vâd cereyan etmediğine göre vâdedilenlerin onlar için vacip olduğunu söylemek gerekmez. Cezaya gelince; hikmet Allah'ı inkâr edene azap etmesini gerekli kılmaktadır. Netice olarak hikmet, kâfirlere azabı zorunlu kılmaktadır. Hikmetin kâfirlere azap etmeyi gerekli kılması sonra da cinlere inkâr ettikleri zaman azap edilmemesi şeklinde tecellisi mümkün değildir. Bundan dolayı cinlerin ceza görmelerini söylemek gereklidir, fakat sevap elde edeceklerini söylemek gerekmez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

وَاَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا ﴿١٦﴾

[§]*16. "Eğer* (kullarımız) ***hak yolda dosdoğru yürürlerse kendilerini ni-*** 172
metlere boğarız."

Eğer (kullarımız) hak yolda dosdoğru yürürlerse kendilerini, nimetlere boğarız. Âyette geçen "tarîka" (الطَّرِيقَةِ) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları bunun "hidâyet yolu" olduğunu söylerken bazıları "küfür yolu" dur demişlerdir.

Bu yolun, "hidâyet yolu" olduğunu söyleyenler görüşlerini şöyle savunmuşlardır: Bilinen yol, Allah Teâlâ'nın yoludur. Bir yol, mutlak olarak belirtildiği zaman bundan Allah yolu anlaşılır. Mutlak olarak belirtilen "sebîl" kelimesi de böyledir. Mutlak söylendi mi Allah yolu anlaşılır. Allah Teâlâ "Bizi

dosdoğru yola ilet"[46] der. Buna göre sözü edilen "yol" İslâm olur. Öte yandan âyetin ifadesi çeşitli şekillerde anlaşılabilir. Birincisi kâfirlere yönelik olur. Âyete buna göre mâna verecek olursak mâna şöyle olur: Kâfirler "hak yolda dosdoğru yürürlerse", yani davet edildikleri hidâyete icabet ederlerse "Kendilerine bol bol nimet veririz". Bir başka ifade ile geçimlerini rahatlatır, mallarını çoğaltırız. Bu âyette "mâen" (مَاءً) "su" kelimesi "geçim rahatlığı"nın kinâye yoluyla anlatımıdır. Zira dünyada bütün geçim rahatlığı su ile irtibatlıdır. Su hayatın aslıdır. Allah Teâlâ "Rızkınız ve size vâdedilenler göktedir"[47] buyurmuştur, böylece mahlûkatın rızkının gökten geldiğini haber vermiştir. Gökten inen sudur ki buna yağmur denir. İşte bu yağmur rızık sebebi yapılmıştır. Zira yağmur mahlûkatın rızkının aslıdır. Bu âyette de sudan bahsedilmesi sözünü ettiğimiz açıdan geçim rahatlığının kinâye yoluyla anlatımıdır. Eğer anlam bu olursa hitap, insanların kıtlık ve kuraklık ile imtihan edilecekleri vakitle ilgili olur. Yüce Allah onlara davet edildikleri şeye icabet ederlerse üzerlerinden kıtlık ve kuraklığın kaldırılacağını ve rızıklarının genişletileceğini vâdediyor. Bu, Nuh[48] Hûd[49] ve başka peygamberlerin[50] sözleri ve kavimlerine yağmur gönderileceği, yağmurların, mallarının, çocuklarının ve benzerlerinin art-
173 tırılacağı vâdleri gibidir. [§]Bu vâdin Hz. Peygamber'in sahâbîleri hakkında olması da mümkündür. Zira onlar İslâm'ın ilk dönemlerinde darda ve geçim sıkıntısı içinde idiler. Öyle şiddetli açlık çekiyorlardı ki ot bulup yeme umuduyla canlarını etraftaki dağ yollarına ve vadilere atıyorlardı. Şartlar ağırlaşınca o durumu yaşayanların (inançlarını) değiştirmelerinden ve tebdil etmelerinden endişe edilir. Bu nedenle üzerinde bulundukları yolda yürümeleri, yani bu yolda devam edip hak dini ve hidâyeti bâtıl ile değiştirmemeleri şartı ile kendilerine rahat bir geçim vâdedilmiştir. Buna ilâveten destekleri az olmasına rağmen İslâm üzere devam ederlerse düşmanlarına karşı zafer sözü de verilmiştir[51]. Bazı âlimlerin yaptığı şu tevil de ihtimal dâhilindedir: Yüce Allah'ın "Eğer (kullarımız) hak yolda dosdoğru yürürlerse" meâlindeki beya-

46 el-Fâtiha, 1/6.

47 ez-Zâriyât, 51/22.

48 "Dedim ki: 'Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin'" (en-Nûh, 71/10-11).

49 "Ey kavmim! Rabb'inizden bağışlanmayı dileyin, sonra O'na tövbe edin ki üzerinize bolca yağmur göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın; sakın günahkârlar olup Allah'tan yüz çevirmeyin!" (Hûd, 11/52).

50 "O ülkelerin insanları inansalar ve günahtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık. Fakat yalanladılar; biz de ettikleri yüzünden onları yakalayıverdik" (el-A'râf, 7/96).

51 "Gevşeklik göstermeyin, üzülmeyin; eğer inanmışsanız şüphesiz en üstün olan sizsiniz" (Âl-i İmrân, 3/139).

nının tevili şöyle de olabilir: Yeryüzünün bütün sakinleri müslüman olursa dünyayı onlara genişletiriz, mallarını ve çocuklarını çoğaltırız ki dünyada fitne ile karşılaşsınlar ve şiddetli sıkıntılarla imtihan edilsinler. Bundan sonra da içlerinden bazıları bu sıkıntılara tahammül edip mümin olarak kalsın, bazıları da tahammül edemesin ve azgınlık yapsın ve eski küfür hallerine geri dönsün ki bizim vâdimizden dönme gibi bir durum meydana gelmesin. Çünkü yüce Allah cehennemi hem cinlerin ve hem de insanların bir kısmı ile dolduracağını vâdetmiştir[52]. Allah'ın vâdinden dönmesi mümkün değildir. Onlar hidâyet yolu üzere yürüseler ve azgınlık etmeseler bu Allah'ın vâdinden dönmesine yol açar. Zira hidâyet yolunda yürüseler ve azgınlık yapmasalar cehennem dolmaz. İnsanların azgınlık yapmasındaki hikmet, Allah'ın, zatına gelecek bir menfaat için değil de kendi yararları için onları yarattığını bilmeleridir. Eğer onlar iyilik ederlerse kendi iyilikleri için kötülük işlerlerse de kendi aleyhlerine işlemiş olurlar[53]. Allah Teâlâ, onları doğru yolda daim kılar ve geneli itibarıyla dostluğu zuhur ederse, yüce Allah'ın onları kendi menfaati için yarattığı şeklinde bir düşünce akla gelir. [§]Bu beyan, Allah Teâlâ'nın mevcut olmayan hakkındaki **174**
bilgisini, ilminin "Acaba olsaydı nasıl olurdu?" sorusuna cevap verecek bir ilim olduğunu beyan etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, sözünü ettiğimiz hikmetten ve insanların bazılarının anlayacağı bazılarının da anlamayacağı başka şeylerden dolayı insanların bir kısmının iman edeceğini diğer bir kısmının da inanmayacağını bilmiş ve bu bilgisine göre de hükmetmiştir. Sonra yüce Allah, herkesin hak yolda yürümesine ve iman etmesine hükmedebilmekle birlikte herkes hakkında ebediyete kadar böyle hükmetmeyeceğini haber vermiştir. Aksine O'nun hükmü, belirttiğimiz hikmeti gerçekleştirmek için bazılarının bir süre hak yolda yürüyeceği, sonra bu yolu terkedip, hakkı bâtılla değiştireceği ve bazılarının da hak yol üzere yürüyeceği şeklindedir. Bunun bir benzeri yüce Allah'ın şu beyanıdır: "Haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi"[54]. Bunun mânası şudur: Onlara cihat ve savaş meydanına çıkmak farz kılınmasa haklarında ölüm yazılmış olanlar kendi ihtiyaçlarını gidermek

---

52 "Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık. Fakat şu sözüm mutlaka gerçekleşecek: Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım!" (es-Secde, 32/13).

53 "Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz" (el-İsrâ, 17/7). Yüce Allah bir başka âyette de meâlen şöyle der: "Kim dine ve dünyaya yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Senin Rabb'in kullarına asla haksızlık etmez" (Fussılet, 41/46).

54 "'Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik' diyorlar. De ki: 'Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi. Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir. Allah kalplerde olanı bilir'" (Âl-i İmrân, 3/154).

için çıkarlar ve orada öldürülürlerdi. Yüce Allah bunu, "Hüküm vermediği bir meselede hükmünü verseydi nasıl verirdi?" sorusuna cevap vermek için beyan etmiştir. İşte yukarıdaki âyette de durum aynen böyledir.

Âyet-i kerîmede belirtilen yolun "küfür yolu" olduğunu söyleyenlere göre burada "istikamet"ten maksat, "ikāme"dir (الاقامة). "İkāme" kelimesiyle hem küfür ve hem de İslâm üzere kalmak ifade edilir. Âyette "tarîkat" kelimesi ile -her ne kadar mutlak söylendiğinde hidâyet yolu kastedilse de- onların İslâm öncesi bildikleri küfür yoluna işaret edilmiş olur. Zira onların arasında bilinen yol "küfür yolu" idi. Müfessirler de burada bahsi geçen yolun "küfür yolu" olduğunu söylemişlerdir.

Kendilerini nimetlere boğarız. Yani Rab'lerinin ne kadar cömert olduğunu öğrensinler diye geçimlerini genişletir, mallarını çoğaltırız. Zira yüce Allah, dostlarının rızıklarını genişlettiği gibi kendisine düşmanlığı seçen kullarının rızkını da genişletir. Bir de Rab'lerinin müsamahasını (hilmini) öğrensinler diye geçimlerini genişletir, mallarını çoğaltır. Çünkü O, kendine düşmanlığı seçenleri günahları dolayısıyla hemen hesaba çekmez ve gazabını üzerlerine indirmede acele etmez. *En doğrusunu Allah bilir*.

لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَمَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ يَسْلُكْهُ عَذَابًا صَعَدًا

175 **[§]*17. "Kendilerini, içinde denemek üzere. Kim de Rabb'ini anmaktan yüz çevirirse Allah onu gitgide artan bir azaba uğratır."***

[Fitnenin Yorumu]

Kendilerini, içinde denemek üzere. Âyette geçen "li neftinehum" (لِنَفْتِنَهُمْ) fiilinin kökü olan "fitne", içinde şiddet olan sıkıntı ve zorluk demektir. Eğer fitne, kâfirler hakkında olursa rızıklarının genişletilmesi onlara büyük bir sıkıntı olur. Çünkü bu, daha aşağı seviyede olanlardan kendilerini mal ve imkân yönünden üstün görmelerinden ötürü Hz. Peygamber'e boyun eğme ve itaat etmekten alıkoyar. Allah Teâlâ'nın şu beyanlarına bakmaz mısın: "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: "Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz"[55], "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[56]. Eğer "fitne" müslümanlara yönelik olursa onların ge-

55 es-Sebe, 34/34.

56 el-En'âm, 6/123.

çimlerini genişletmede de büyük bir sıkıntı söz konusu olur. Aslında imtihan olduğumuz her olayda zorluk vardır. Yüce Allah bir âyette meâlen şöyle beyan etmiştir: “Denemek için sizi kötü ve iyi durumlarla imtihan ederiz”[57]. İnsanın başına gelip de içinde şiddet olmayan hiçbir durum yoktur.

Kim de Rabb’ini anmaktan yüz çevirirse. Bu beyanın şu anlamlara gelmesi mümkündür: “Kim Rabb’ine itaattan ve kulluk etmekten yüz çevirirse” veya “Kim Rabb’ini tevhitten yüz çevirirse” yahut da “Kim Kur’ân’dan yüz çevirirse”. Âyette geçen “zikr” kelimesini “Kur’ân” olarak tevil ettik, zira Kur’ân zikir, yani öğüttür. Bu âyetteki “i‘râz”, tercih etme ve seçmeden ibarettir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: “Kim Kur’ân’dan başkasını Kur’ân’ı zikretmeye veya başkasına itaatı O’na itaat etmeye tercih ederse”. **Allah onu gitgide artan bir azaba uğratır.** Kur’ân’da başka bir yerde “se ürhikuhû sa‘ûdâ” (سَأُرْهِقُهُ صَعُودا) cümlesi geçer[58]. “Sa‘d” (الصَعْد) ve “sa‘ûd” (الصّعُود) kelimelerinin tefsir âlimlerinin söylediği gibi hakikat anlamında olması mümkündür. Yani onlara ateşten bir dağa tırmanmaları teklif edilecek ve bunu ancak büyük bir meşakkat çektikten sonra başarabileceklerdir. Sonra o dağın zirvesine çıkınca da içine yuvarlanacaklardır. Onların bütün işi gücü bu olacaktır. Âyette belirtilen hususun örnek verme kabilinden olması da mümkündür. Çünkü yukarı tırmanma aşağı inmekten daha zor ve beterdir. Dolayısıyla “sa‘ûd” burada meşakkatten ibaret olmuş olur. Yani o kişi kendisine zor ve meşakkatli gelen durumla karşılaşacaktır. Bazıları, o kişinin üzerindeki meşakkat, üzerine ardarda gelecek
olan azaptır demişlerdir. [§]İbn Kuteybe şöyle demiştir: “Sa‘ûd” meşakkat de- 176
mektir. Arapça’da “tesa‘ade aleyye hâze’l-emru” (تَصَعّد عَلىّ هذا الأمرُ) denir ki “bu iş bana ağır geldi” demektir. Hz. Ömer’in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Mâ tesa‘adenî emrun mâ tesa‘adenî hutbetü’n-nikâh” (ما تصعدنى أمر ما تصعدنى خطبة النكاح), yani “Yaptığım nikâh konuşmasında başıma gelen durumun zor geldiği kadar hiçbir şey bana zor gelmedi”[59]. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا ﴿١٨﴾

18. “Mescidler yalnız Allah’ındır. O halde Allah’ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın.”

---

57 el-Enbiyâ, 21/35.

58 “Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!” (el-Müddessir, 74/17).

59 Hz. Ömer’in işaret ettiği olay şudur: Hz. Ömer mehir için üst sınır belirlemeye kalkınca bir kadının itirazı ile karşılaşır. Ve kadın âyetten delil getirerek Hz. Ömer’i susturup özür dilemek zorunda bırakır (çeviren).

Mescidler yalnız Allah'ındır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın. Âyetin metninde geçen "mesâcid" (المساجد) hem "secde yeri" ve hem de "secdede yere gelen alın" anlamına gelir. Bu âyette yüce Allah şunu beyan etmiş olmaktadır: "Secde edilen yerler ve secdeye giden alınlar, Allah'ındır. Çünkü o yerleri de o alınları da yoktan vareden ve yaratan O' dur. Bina edilen mescitler, sadece Allah'a ibadet edilmek ve içinde dua edilmek için yapılmıştır. O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye ibadet de etmeyin, duada da bulunmayın". Bazıları ise şöyle demiştir: Allah Teâlâ "mesâcid" kelimesi ile Mescid-i Haram'ı kastetmiştir[60]. Bu görüş Dahhâk ve başkasından nakledilmiştir. Dahhâk âyet-i kerîmede geçen "mesâcid" kelimesini bu sûre Mekke'de nazil olduğu ve başka yerlerde mescit bulunmadığı için "Mescid-i Haram" şeklinde tevil etmiş olsa gerektir. Bazıları ise âyette geçen "mesâcid" kilise ve manastır anlamına gelir demiştir. Zira kilise ve manastırlar içinde Allah Teâlâ'ya ibadet edilmek için yapılmıştır. Yüce Allah da onların buralarda kendisinden başkasına ibadet etmelerini yasak etmiş olmaktadır. Bu takdirde âyet-i kerîme onlara protesto tarzında söylenmiş olur: Sizler mescitlerin içinde Allah'a ibadet edilsin diye yapıldığını biliyorsunuz. O halde oralarda Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Ya da şöyle denilmiş olur: Bu mekânların yaratıcısı ve yoktan varedicisi Allah Teâlâ olduğuna göre O'na ortak koşarak hiçbir kimseye ibadet de etmeyin ve duada da bulunmayın. Zira o ortak koşulan varlık bunları yaratmış değildir.

O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın. Âyet-i kerîmede geçen "felâ ted'û" fiili, bizzat dua ve yakarma anlamına gelebilir. Bu takdirde âyetin mânası şöyle olur: "Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın". Zira "ilâh" mabudun ismidir. O topluluk, bir şeye ibadet ettiği zaman ona "ilâh" ismini veriyorlardı. Allah Teâlâ da onlara "Allah'ın yanına
177 birini katarak kimseye yalvarmayın" demiş oluyor. [§]Çünkü ilâh O'dur ve herkesin ibadetine lâyık olan da O'dur. Âyet-i kerîmede "dua" kelimesiyle "ibadet" mânası kastedilmiş de olabilir. Hz. Peygamber, "Dua, ibadetin özüdür"[61] buyurmuştur. Cenâb-ı Hak da "Bana dua edin, duanızı kabul edeyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış olarak cehenneme gireceklerdir!"[62] buyurmuştur. Yüce Allah âyet-i kerîmede kulların kendisine "dua"larını "ibadet"leri olarak kabul etmektedir. Netice olarak "O halde Allah'ın yanına katarak hiçbir kimseye yalvarmayın" meâlindeki âyet, ibadette bir başkasını O'na ortak yapmayın" mânasına gelir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

60 bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 270.

61 Tirmizî, "Daavât", 1.

62 el-Mü'min, 40/60.

وَاَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللّٰهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا ﴿١٩﴾

19. "Allah'ın kulu O'na ibadet etmek üzere kalktığında üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar."

[Hz. Peygamber'in Etrafına Üşüşen Cinler]

Allah'ın kulu O'na ibadet etmek üzere kalktığında üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar. Bazı müfessirler, âyet-i kerîmeyi cinler onu sevdikleri ve dost oldukları için üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar şeklinde anlamışlardır. "Üstüne çıkarcasına etrafına üşüşüyorlar" demek, "Resûlullah'a (a.s.) erişmek için nerdeyse birbirlerine yapışıyorlar" demektir. Âyetin mânası şöyle de olabilir: "Cinler, Resûlullah'tan (a.s.) duydukları (âyetleri) sevdikleri, onları ezberlemek istedikleri veya beğendikleri için neredeyse ona yapışıyorlar". Cinler, duydukları (âyetleri) ezberlemeye çok düşkün idiler. Çünkü kendileri cinlerin uyarıcı olan grubundan idiler. Bu nedenle kavminin yanına döndükleri zaman onları uyarmak için duyduklarını ezberlemeye ve bellemeye aşırı bir istek duydular. Ve duydukları karşısında hayrete düştüler. Çünkü o duydukları âyetleri kitapların okunduğu bir mekânda duymadılar. Duyduklarını asla kitap okumamış ve okuma bilmeyen bir ümmîden duydular. Onun için duyduklarına çok hayret ettiler. "Telebbüd" (التَلَبُّد) bir şeyin bir daha ayrılmayacak şekilde bir başka nesneye bitişmesi demektir. Keçeye "lebed" (لَبَد) denilmesi bu yüzdendir. Çünkü yün parçaları birbirinden ayrılmayacak şekilde
birbirine yapışarak keçe haline gelmektedir. [§]Bazıları da cinlerin bu üşüşme- 178
yi Hz. Peygamber'e aşırı düşmanlıkları nedeniyle yaptığını iddia etmişlerdir. Buna göre âyet, -gerek insan ve gerekse cin- kâfirlerle ilgili olup, yüce Allah da onların bir araya geldiklerini ve Cenâb-ı Hakk'ın nurunu söndürmek için birbirlerine yardımcı olduklarını, ama O'nun nurunu muhakkak tamamlamak istediğini haber vermiş olur. Cinlerin üşüşmesi kâfirlerle ilgili olduğu takdirde "Allah'ın kulu O'na ibadet etmek üzere kalktığında" meâlindeki beyanın anlamı şöyle olur: "Muhammed (a.s.) Allah'ı birlemek ve insanları O'na ibadete ve itaata davet etmek üzere kalktığında insan ve cin müşrikler harekete geçip bu faaliyetin ışığını söndürmek için etrafına üşüşüyorlar ve Allah da ona yardım etmek ve görevini ifa etmesine yardımcı olmak istiyor". Eğer söz konusu üşüşme, müslüman cinler tarafından yapılmışsa o zaman âyetin metninde geçen "dua" ibadet anlamına gelir. Bu durumda yüce Allah sanki şöyle demiş olur: "Allah'ın kulu namaz ibadetini yapmak üzere ayağa kalktığı zaman duyduklarını ezberlemeye olan aşırı istekleri, onu ve duydukları âyetleri çok sevmeleri dolayısıyla neredeyse üzerine üşüşüp keçe gibi birbirlerine girecekler.

قُلْ اِنَّمَٓا اَدْعُوا رَبّ۪ى وَلَٓا اُشْرِكُ بِه۪ٓ اَحَدًا ﴿٢٠﴾

20. "De ki: Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabb'ime yakarıp kulluk ederim."

De ki: Ben kendisine hiç kimseyi ortak koşmaksızın yalnız Rabb'ime yakarıp kulluk ederim. Bu âyet-i kerîme, Hz. Peygamber'in getirdiği dinin Allah'a ortak koşmak değil, tevhit dini olduğunu, onun insanları davet ettiği inanç Allah'ı tevhit ve O'na itaat etmek olduğunu haber veriyor. Âyet-i kerîmenin müşriklerin Hz. Peygamber'den putlara ibadet etmesini istemeleri ve buna davet etmelerinin ardından inmiş olması da mümkündür. Rivayete göre müşrikler, Resûlullah'a (a.s.) "Bir gün biz senin ilâhına ibadet edelim, bir gün de sen bizim ilâhlarımıza ibadet et" demişlerdir. Yukarıdaki âyet, şu meâldeki âyetlere benzer: "Ey kavmim! Nedir bu hal? Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz! Siz bana Allah'ı inkâr etmem, hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığım şeyleri O'na ortak koşmam için çağrıda bulunuyorsunuz; ben ise sizi izzet sahibi, çok bağışlayıcı olan Allah'a davet ediyorum"[63]. Âyetin, onları ümitsizliğe ve karamsarlığa düşürmek, Resûlullah'ın kendilerince benimsenen inanca döneceği yolundaki umutlarını kesmek üzere söylenmiş yeni bir beyan olması da mümkündür.

قُلْ اِنّ۪ى لَٓا اَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴿٢١﴾

179 [§]***21. "De ki: Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim."***

De ki: Doğrusu ben size ne din konusunda zarar verme ve ne de yine din konusunda **doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim.** Müşterek isimlerde temel kural, o ismin mukabiline bakmaktır. O kelimeden ne kastedildiği onun mukabiline bakılırsa anlaşılır. (Bir örnek verelim) yüce Allah bundan önce cinlerden naklen "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var, ama hak yoldan sapanlarımız da var" dediklerini nakletmişti[64]. Bu âyette geçen "kâsıt" (القَاسِط) "haksızlık yapan, zulmeden" demektir. Bazan kâfir olmayan da zâlim ve haksız olabilir. Ama "cevr" kelimesine "küfr" anlamı verilmiştir. Kelimeden bu anlamın kastedildiği, mukabili olan "Aramızda ilâhî emirlere boyun eğenler var" cümlesinden anlaşılmaktadır. "Dârru" kelimesi dine, mala

---

63 el-Mü'min, 40/41-42.

64 el-Cin, 72/14.

ve cana zarar verme olabilir. Fakat âyette “raşedâ” kelimesi zikredilince mâna ortaya çıkmış oldu. “Raşed” din konusunda sözü edilen bir kelimedir. Buradan “dârru” kelimesinin de din ile ilgili olduğu anlaşılmış oldu. Buna göre âyette şöyle denilmiş olmaktadır: “Ben sizi ne saptırma gücüne ve ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim! Bütün bunlar Allah Teâlâ’ya aittir”. “Ama O, dilediğinin yoldan çıkmasına imkân verir, dilediğini de doğru yola iletir”[65].

Mûtezile mensupları yüce Allah’ın hiçbir kula kendi iradesiyle doğru yola eriştirme gücüne sahip olmadığı gibi, saptırma gücüne de mâlik olmadığını, Resûlullah’ın (a.s.) daha çok mâlik olduğunu iddia eder. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber insanları bizzat kendisi hidâyete davet edebilmiştir, yüce Allah ise resûlü vasıtasıyla buna mâlik olmaktadır. Oysa Allah Teâlâ, şöyle beyan eder: “Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir”[66]. Bir başka âyet ise şöyledir: “Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir”[67]. Allah’a nispet edilen “hidâyet”ten maksat, davet ve beyan olsaydı Resûlullah (a.s.) onları hidâyete erdirirdi. Çünkü o davetçidir ve beyan edicidir. Buradan ortaya çıkan sonuç, yüce Allah’ın hidâyetinin hiçbir beşerin faaliyetinin erişemeyeceği lütfu olduğudur.

قُلْ اِنّ۪ي لَنْ يُج۪يرَن۪ي مِنَ اللّٰهِ اَحَدٌ وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِه۪ مُلْتَحَدًاۙ

22. “Şunu da söyle: Şüphe yok ki, beni de Allah’a karşı kimse koruyamaz; O’ndan başka sığınacak kimse de bulamam.”

Şunu da söyle: Şüphe yok ki, beni de Allah’a karşı kimse koruyamaz; O’ndan başka sığınacak kimse de bulamam. İfadenin akışından sanki onla-
rın Hz. Peygamber’den risâlet görevini başka bir topluluğa bırakmasını ya da
açıklaması emredilen vahiylerden bazılarını gizlemesini veya toplumda ileri
gelenlerden birini kayırmasını talep etmişler, [§]Allah Teâlâ da eğer bunu ya- 180
parsa kendisini Allah’a karşı kimsenin koruyamayacağını ve O’ndan başka sığınacak bir kimse de bulamayacağını onlara haber vermesini istemiştir. Cinlere Rabb’inin risâletini tebliğ etmekten başka bir şey yapamayacağını bildirmesini, ancak böyle yaparsa kendisini azabından koruyacağını ve O’nun katında bir sığınak bulabileceğini bildirmesini talep etmiştir.

---

65 en-Nahl, 16/93.

66 el-Bakara, 2/272.

67 el-Kasas, 28/56.

اِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِهٖ وَمَنْ يَعْصِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَاِنَّ لَهُ نَارَ
جَهَنَّمَ خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا

23. "Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmedikçe. Artık kim Allah'a ve resûlüne karşı gelirse bilsin ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onu beklemektedir."

Allah'ın gönderdiklerini tebliğ etmedikçe. Bazı müfessirler, bu cümlenin "De ki: 'Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim'"[68] meâlindeki ilâhî beyandan istisna olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Bana verilen "risâleti size tebliğ görevi" hariç ben sizi hidâyete erdiremediğim gibi saptıramam da. Bazıları da bu cümlenin "Şunu da söyle: 'Şüphe yok ki, beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz'" meâlindeki ilâhî beyandan istisna olduğu kanaatine varmışlardır. Buna göre mâna şöyle olur: "Eğer ben Allah'ın emrinden döner ve risâleti tebliğ etmezsem beni O'nun azabından risâleti tebliğden başka bir hiçbir şey koruyamaz". Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun"[69]. Bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmuştur: "Söz dinlemezseniz onun (peygamberin) sorumluluğu ona, sizin sorumluluğunuz da size aittir"[70]. Hz. Peygamber'in Allah'ın azabından korunmaya muhtaç duruma düşmesi mümkün değildir. Azabı gerektirecek herhangi bir kusuru ve görevi savsaklaması vaki olmamıştır. O halde sözünü ettiğimiz "tebliğde kusur etme" ve "görevden dönme", onun açısından mümkün olmalı ki "Allah'ın korumasına sığınma" diye verilen mâna doğru olsun.

et-Tefsîr'in müellifi Ebû Muâz[71] söz konusu istisnanın "Şunu da söyle: 'Şüphe yok ki, beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz'" cümlesinden değil, "De ki: 'Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim'" meâlindeki beyandan yapılmış bir istisna olduğunu

---

68 el-Cin, 72/21.

69 el-Mâide, 5/67.

70 en-Nûr, 24/54.

71 Bükeyr b. Mâ'rûf el-Esedî Ebû Muâz ya da Ebu'l-Hasan en-Nîsâbûrî. Kendisine ed-Dâmegānî de denir (ö. 163/780). *et-Tefsîr* adlı bir eseri vardır. Nîşâbur'da kadılık yaptı, sonra Dımaşk'a yerleşti. Ebû Hanîfe, Mukâtil ve başkalarından hadis rivayet etti (bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 434; Süyûtî, *Tabakātü'l-müfessirîn*, I, 42).

söylemiştir. [§]Bu görüşünü de Abdullah b. Mesûd'un şu kırâatine dayandırmıştır: "Kul innî lâ emlikü leküm ğayyen velâ raşeden illâ belâğan minellâh" (قلْ إنّى لا أملِكُ لَكم غَيّاً ولا رشَدا إلا بلاغا من الله)[72] Bu ifadede sözünü ettiğimiz açıdan istisnayı "De ki: 'Doğrusu ben size ne zarar verme ne de doğrunun ölçütünü zihninize yerleştirme gücüne sahibim'" cümlesinden koparmayı gerektirecek bir husus yoktur. Müfessirlerin çoğunluğu, istisnanın "Şunu da söyle: 'Şüphe yok ki, beni de Allah'a karşı kimse koruyamaz'" meâlindeki âyetle ilgili olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Onların görüşlerinin Ebû Muâz'ın belirttiği kırâat sebebiyle ve kanaatlerinin sıhhat ve doğruluk payı taşıması nedeniyle hatalı olduğunu söylemek mümkün değildir. 181

Yukarıdaki âyette geçen "belâğ" (البَلَاغ) ve "risâle" (الرِّسَالَة) kelimeleri aynı mânada olabilir. Netice olarak tebliğ edilen şey, Allah tarafından vahyin tebliği ve onun verdiği elçilik görevleri olur. Bu durumda ifadede tekrar ortaya çıkar ve âyet "Rabb'in ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek"[73] ifadesine benzer. Bu âyette de "yazma" diye tercüme edilen "kitap" ve "hikmet" kelimelerinin aynı şey olduğu söylenmiştir. Yukarıdaki âyette geçen "risâle"nin, indirilen "kitab"ın aynısı olması da mümkündür. "Belâğ" ise kitabın içine konulan hikmet ve mânalar olmaktadır. "Rabb'in ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek" meâlindeki âyet-i kerîmesi için de aynı şeyler söylenmiştir. Âyette geçen "kitap" kelimesi, indirilen kitabın kendisidir. "Hikmet" ise, kitabın içine konulan mânalardır. "Allah tarafından yapılan "belâğ"ın O'nun "hükmü", "risâlât"ının "haber"i mânasında olması da mümkündür. Veya "risâlât"ı "hükmü" "belâğ" ise haberi olabilir. Bu âyet, "Rabb'inin sözü"nün, hem haberleri "doğruluk" hem de ahkâmı "adalet" bakımından tamamlanmıştır"[74] meâlindeki ilâhî beyana benzer. Ya da âyet metninde yer alan "belâğan minallâh" (بَلَاغاً مِن الله) "Allah'ın onlar üzerindeki hakkı", "risâlâtühû" ise içinde onların maslahatları olan vahiyler demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

"O'ndan başka sığınacak kimse de bulamam". Müfessirler, "mültehaden" (مُلْتَحَداً) kelimesini "sığınak" ve "yönelecek yer" diye tefsir etmişlerdir. Arapça'da "iltihâd", "imâle" demektir[75]. "Mezar"a "lahd" denilmesi, kelimenin kökündeki

---

72 Übeyy'in "ğayyen ve lâ raşeden" (غَيا ولا رَشَدا) şeklindeki kırâati bunu gösterir. İfadenin mânası şudur: "Fayda ve zarar veren, yol gösteren ve saptıran Allah'tır. İnsanlardan hiç kimsenin buna gücü yetmez" (bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXX, 164).

73 Âl-i İmrân, 3/48.

74 el-En'âm, 6/115.

75 Arapça'da "el-mültehad" "sığınak" demektir. Zira iltica eden kimse, oraya yönelir. Ferrâ "وَلَنْ اَجِدَ مِنْ دُونِهٖ مُلْتَحَدًاۙ اِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللّٰهِ وَرِسَالَاتِهٖ" âyetini "sığınacak olduğum bir sığınak ve dehliz bulamam" şeklinde tefsir etmiştir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "lhd" md.).

bu anlam dolayısıyladır. Zira insanlar yollarını değiştirip, mezarın olduğu taraftan başka tarafa yönelirler.

182 **[§]Artık kim Allah'a ve resûlüne karşı gelirse bilsin ki, içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi onu beklemektedir.** Allah Teâlâ, bir başka âyette şöyle beyan eder: "Allah'ı ve resûlünü incitenleri Cenâb-ı Hak, dünyada ve âhirette lânetlemiş ve onlar için alçaltıcı bir ceza hazırlamıştır"[76]. Bir başka âyetin meâli ise şöyledir: "Allah'ın ve resûlünün emrine itaat etmeyenler doğru yoldan açıkça sapmışlardır"[77]. Günah işleyen herkes, isyan edenlerin ve Hz. Peygamber'i incitenlerin güruhuna dâhil olur. Fakat bu âyette kastedilenler, Resûlullah'a (a.s.) isyan edilebileceğine ve incitilebileceğine inananlardır. Çünkü Allah Teâlâ "eziyet" ve "isyan"ı kendi zatına yönelik olarak belirtmiştir. Allah'a eziyet edilemeyeceği için hiç kimse O'na eziyet etmeyi aklından geçirmez. Fakat Hak Teâlâ Resûlullah'a eziyet etmeyi ve ona karşı gelmeyi kendi nefsine nispet etmiştir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e karşı gelineceğine ve eziyet verileceğine inanıyorlardı. Dolayısıyla Allah Teâlâ peygamberine verdikleri eziyeti ve karşı gelmeyi onlar tarafından Allah'a eziyet verme ve karşı gelme olarak kabul etmiştir. Netice olarak eziyet vermenin ve karşı gelmenin inanma tarzında olduğu ortaya çıkmış olur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[78]. "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[79]. Bu âyetlerde Allah Teâlâ peygambere itaati kendisine itaat, ona isyanı kendisine isyan olarak değerlendirmiştir. Çünkü O, karşı gelmeyi risâlet görevini tebliğin ardından getirmiştir. Sonuç olarak burada bahsi geçen isyanın, Hz. Peygamber'e indirilen vahiyleri kabul etmemek ve ona karşı gelineceğine inanmak olduğu ortaya çıkar. Rivayete göre İmam Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Allah'a iman edip de peygamberine iman etmeyen kimse mümin değildir. Çünkü onu Hz. Peygamber'i yalan saymaya iten şey, Allah'ı bilmemesidir. Sebebine gelince Resûlullah (a.s.) kişiyi, kendisini Allah'a yaklaştıracak ve azabından kurtaracak inanç ve davranışlardan başka bir şeye davet etmemektedir. O kişi, Allah'ı sevse ve O'na iman etseydi bu inanç onu Resûlulah'ı sevmeye ve O'na itaata götürürdü. Buradan ortaya çıkan sonuç, Hz. Peygamber'i yalancılıkla itham eden kimsenin Rabb'ini bilmediği ve ona itaat edenin de yüce Allah'a itaat ediyor olduğudur.

76 el-Ahzâb, 33/57.
77 el-Ahzâb, 33/36.
78 en-Nisâ, 4/80.
79 en-Nisâ, 4/65.

حَتّٰٓى اِذَا رَاَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ اَضْعَفُ نَاصِرًا وَاَقَلُّ
عَدَدًا

[§]***24. “Sonunda tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman kimin yar-*** 183
dımcılarının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu anlayacaklar.”

Sonunda tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman kimin yardımcılarının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu anlayacaklar. Allah Teâlâ bir başka beyanında “Konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir”[80] buyurmuştur. Bu ifadenin hem dünya ve hem de âhiret ile ilgili olması ihtimali vardır. Yukarıdaki cümle ise -tevil âlimlerinin ifade ettiği gibi- Bedir savaşı günü ile alâkalıdır[81]. Çünkü o gün kimin konumunun daha kötü ve kimin askerinin daha zayıf olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun âhirette olması da mümkündür. Çünkü onlar âhirette sayıca daha az olacaklarını biliyorlar. Zira her biri dünyadaki arkadaşından, yardımcısından uzak olduğunu[82] söyleyecek ve ona düşman kesilecektir. Böylece de sayıları azalacaktır. Bedir savaşı gününe gelince; müşrikler müslümanlardan sayıca daha fazlaydılar. Dolayısıyla kendilerinin sayıca daha az olmaları diye bir mesele gündeme gelmedi. Bedir günü müslümanların sayıca daha fazla olmaları da mümkündür. Çünkü Allah Teâlâ melekleri ile müslümanlara takviye gönderdi. Böylece kâfirler Hz. Peygamber’in gözünde sayıca müslümanlardan daha çok gözükse de gerçekte sayıları onlardan daha çok hale geldi[83]. Öte yandan bu âyet, kâfirlerin Resûlullah’ı (a.s.) sayılarının fazlalığı, öz güvenlerinin çokluğu

---

80 “Sonunda kendilerine vâdolunanı; azabı veya kıyâmeti gördükleri zaman, konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir” (Meryem, 19/75).

81 Mukātil b. Süleyman’ın tefsirindeki açıklama ile mukayese yapılabilir. (Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 408).

82 “İşte o zaman, izlenenler, kendilerini izleyenlerden hızla uzaklaşmışlardır; artık azabı görmüşler, aralarındaki bağlar kopmuştur. İzleyenler şöyle derler: ‘Ne olurdu, bize ikinci bir fırsat verilseydi de, şimdi onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!’ Böylece Allah onlara yapıp ettiklerini kendileri için pişmanlık sebepleri olarak gösterir. Onlar artık ateşten çıkacak değillerdir” (el-Bakara, 2/166-167).

83 Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Andolsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir’de de yardım etmişti. Allah’a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız. O zaman inananlara şöyle diyordun: ‘Rabb’inizin, indirilen üç bin melekle size yardım etmesi sizin için yeterli değil mi?’ Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabb’iniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir. Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir” (Âl-i İmrân, 3/123-126).

ve müslümanların sayılarının azlığı ile korkutmalarının hemen ardından inmişe benzemektedir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, peygamberine ihtiyaç duyduğu anda yardım edeceğini ve sayılarını arttıracağını vâdetmiştir. *Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür.*

قُلْ اِنْ اَدْرٖٓى اَقَرٖيبٌ مَا تُوعَدُونَ اَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبّٖٓى اَمَدًا ﴿٢٥﴾

184 **[§]*25. "De ki: 'Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa Rabb'im onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem.'"***

[Tehdit Edilen Azabın Zamanı Neden Açıklanmamış]

De ki: Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa Rabb'im onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem. Hz. Peygamber, bu cümleyi tehdidin yapıldığı anda söylemiştir. Söz konusu tehdit, "Sonunda tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman kimin yardımcılarının daha güçsüz ve sayıca daha az olduğunu anlayacaklar" meâlindeki beyandır[84]. Sanki onlar "Bu tehdit ne zaman başımıza gelecek" demişler de yüce Allah da ona "De ki: 'Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa Rabb'im onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem.'" demesini emretmiştir. Bundan önce geçen âyetleri tefsir ederken tehdidin vaktinin açıklanmasının tehdide katacağı artı bir unsur olmadığını söylemiştik. Tam aksine tehdidin gerçekleşeceği vakit açıklanmadığı zaman bu, tehdide açıklandığı zaman olmayan daha fazla bir korku ve kaçındırma unsuru katar. Allah'ın tehdidin zamanını açıkladığını düşünelim. Eğer bir süre söz konusu ise insanlar Allah'ın intikamının o güne kadar erteleneceğinden güven içinde olacakları için tövbelerini ertelerler ve ileride yaparım derler. Eğer bir mühlet verilmemişse bu takdirde de ümitsizlik meydana gelir. Bu durumda da "havf" ve "recâ" ortadan kalkar. "Havf" ve "recâ" olmayınca da mükellefiyet de olmaz. Çünkü mükellefiyette aslolan, korku ve ümitle amel etmektir. Buna karşılık tehdidin zamanı açıklanmayınca insanlar kaçınma ve korku üzere olurlar. Bu da onları hayır amelleri işlemede acele etmeye ve kötülüklerden vazgeçmeye sevkeder. Bundan dolayı yüce Allah yukarıdaki gibi söylemesini emretmiştir. Yoksa ona böyle söylemesini emreden varlık, tehdidin ne zaman gerçekleşeceğini bilmektedir.

---

[84] el-Cin, 72/24.

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلٰى غَيْبِهٖٓ اَحَدًاۙ ﴿٢٦﴾ اِلَّا مَنِ ارْتَضٰى مِنْ
رَسُولٍ فَاِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ رَصَدًاۙ ﴿٢٧﴾

26. "Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz;"

27. "Ancak elçi olarak seçtiği başka. Allah, onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir."

[Gaybın Çeşitleri]

Gaybı O bilir, gizlisini kimseye açmaz. Allah Teâlâ'nın insanlara bildirmediği haberler ve bilgiler üç mertebe oluşturur. Bunlardan birincisi, insanları yaratılışlarına dayanarak hakkında bilgi sahibi olmaktan aciz bıraktığı bilgilerdir. Eşyanın aslı olan öz ve cevherleri buna örnek verebiliriz. Meselâ bir kimse bir şeyi cevher yapan niteliği bilmek istese buna vâkıf olamaz. Her şey için hayat unsuru kılınan su da buna bir başka örnektir. Bir kimse [§]suyu hayat için 185
cevher yapan özelliği öğrenmeye kalkışsa bunu başaramaz. Mevcut her varlığı cevher yapan her şeyde de durum aynen böyledir. İkincisi, Allah Teâlâ'nın insana -duymaya ve nakle dayanan bilgi olmaksızın- üzerinde düşünme ve fikir yürütme ile bilgisini verdiği ve kavrama imkânı bahşettiği bilgilerdir. Allah'ı ve O'nun vahdâniyetini bilmek bu ikinci tür bilgiye örnektir. Üçüncüsü ise Allah Teâlâ'nın gelen bir haber olmaksızın insanları idrak etmekten aciz bıraktığı ve vâkıf olma imkânı vermediği bilgilerdir[85]. Cenâb-ı Hakk'ın "gizlisini kimseye açmaz; ancak elçi olarak seçtiği başka" meâlindeki âyette kastettiği bilgi bu üçüncü türdendir. O'nun bilgi edinme imkânı verdiği çeşit budur. Ancak insanlar bu bilgiye yalnızca haber yardımıyla ulaşabilirler. İnsanların menfaatleriyle ilgili olan ve gıdaların faydalarına ulaştıran bilgiler buna örnektir. Fakat bu bilgiler, sadece insanlardan bu konuda bilgi sahibi olanlardan ve bilgisi aralarında yayılan kimselerden duyulmakla öğrenilebilir. Bu tür bilgi, üzerinde düşünmekle kavranma ihtimali olmayacak bilgi çeşitlerindendir. Yüce Allah, bu bilginin resûl vasıtasıyla elde edilebileceğini beyan etmiştir. Söz konusu bilgi işaret edilen resûlden elde edilince bu bilgi, o kişinin risâletle görevli olduğunu göstermiş olur.

85 Arapça metinde geçen "lem yu'ciz" kelimesi yanlıştır, "mâ acezehum" (ما عجزهم) şeklinde düzeltilerek tercüme edilmiştir.

Bazıları bu âyette müneccimleri yalanlamaya dair delil bulunduğunu belirtmişlerdir, fakat bu doğru değildir. Çünkü bunların arasında verdiği haber doğru çıkan, fecrin doğduğu yerleri, güneşin yükseldiği ve doğup, battığı yerlerle yıldızları bilenler vardır ki bunlar da insanların üreme faaliyetlerini yapmaları, değişim ve başkalaşımın gerçekleşmesi bu anlarda olur. Saydığımız hususlar, üzerinde düşünerek ve akıl yürüterek bilgisine vâkıf olunacak bilgiler değildir. Doktorluk mesleği ile meşgul olanlar da buna örnektir. Doktorlar arasında bitkilerin özelliğini bilen, şu bitki şu hastalığa iyi gelir, şu da şu derde çaredir şeklinde bu konuda bilgisi olanlar vardır. Böyle bir bilgi ile insanların maslahatları da tahakkuk etmiş olur. Bilindiği üzere bütün bunlar, üzerinde düşünerek ve akıl yürütülerek elde edilecek bilgiler değildir. Buradan anlaşılıyor ki insanlar, izi kalmamış olan ve halk arasında bilgisi devam eden bir peygamberin verdiği haber yoluyla bu bilgilere vâkıf olmuşlardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

186 **[§]Ancak elçi olarak seçtiği başka.** Âyetin metninde geçen "irtedâ" (ارْتَضَى) fiili "ihtâra" (اخْتَار) ve "istafâ" (اصْطَفَى) demektir ki bunların üçü de "seçti" anlamına gelir. Esasen "peygamberlik", verdiği bütün haberlerin doğru ve her hükmün de âdil olduğuna insanların şahitlik etmesini gerektirmiştir. Yüce Allah'ın şu beyanı bunu gösterir: "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[86] meâlindeki beyanı bunu gösterir. Peygamberlik, bir de emir vermeyi gerektirecek dereceye erişememiş tavsiye niteliğindeki öğütlerin "isabetli olduğuna" insanların şahitlik etmesini gerektirir. Söz konusu elçileri Allah Teâlâ peygamberlik için seçmiştir. Bir kimsenin peygamber olarak seçilmesi, insanlara bahşedilmiş büyük bir nimettir. Çünkü insanlar dünyevî hayatları, âhiretleri, dinleri ve dünyalarına dair ortaya çıkan ihtiyaçlarını onların sayesinde öğrenirler.

Allah, onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir. Allah Teâlâ, peygamberlerin tebliğ vazifelerini yapabilmelerini[87] sağlamak üzere tebliğlerine mani olmak gayesiyle insanların onlara yaklaşmalarını engellemek için önlerinden ve arkalarından gözcü melekler gönderir denilmiştir. Bu yaklaşım Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. "Hani sana, 'Rabb'in insanları

---

86 en-Nisâ, 4/65.

87 İbn Abbâs ve İbn Zeyd "rasaden" kelimesini Resûlullah'ı (a.s.) önünden, arkasından cinlerden ve şeytanlardan koruyan koruyucu meleklerdir demişlerdir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 29).

çepeçevre kuşatmıştır' demiştik"[88] meâlindeki ilâhî beyan hakkında Hasan-ı Basrî de böyle söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın kuşatması, insanların risâletin tebliğ edilmesine engel olmalarının önüne geçmek için Resûlullah'ı (a.s.) koruma altına alması demektir. Meleklerin cinlere karşı, Hz. Peygamber'e (a.s.) yapılan vahyi kulak hırsızlığı yaparak çalmalarına ve almalarına karşı gözcü ve bekçi tayin edilmiş olmaları da muhtemeldir. Bununla, vahyi insanlara tebliğ edenin Resûlullah (a.s.) olması ve halk arasında vahyi tebliğ edenin o olduğunun bilinip yayılması amaçlanmıştır. Çünkü melekler gözcü olarak görevlendirilmeseydi cinler, kulak hırsızlığı yaparak vahyi çalabilir ve onu Hz. Peygamber'den duymayan bir beldeye gelip halka tebliğ edebilirlerdi. Böylece o belde halkı, Hz. Peygamber vahyi kendilerine tebliğ etmeden önce cinlerden öğrenmiş olurlardı. Daha sonra peygamber de tebliğ edince cinlerden bilgi alanlar açısından durum karışırdı. [§]İnsanlar vahyin bilgisini peygamberden alsınlar 187
ve karışıklık ortadan kalksın diye cinlerin üzerlerine gözcüler dikildi. Ya da gözcüler, Resûlullah'tan (a.s.) vahyi duyan cinleri engellemek için de olabilir. Haber onların topluluklarına Hz. Peygamber'den gelinceye kadar bunu kavimlerine tebliği etmeleri engellenmek istenmiş olabilir.

Bazı müfessirler, "onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir" beyanını şöyle açıklamışlardır: Melekler, Hz. Peygamber'i gözetliyorlardı. Ona melek geldiği zaman "Bu Allah'tan gelen bir vahiydir" diyorlardı. Şeytan geldiği zaman da geldiğini haber veriyorlardı. Fakat bu açıklama, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Resûlullah'ın şeytanın vahyi ile Cibrîl'in getirdiği vahyi birbirinden ayıramaması ihtimal dâhilinde değildir. Başka bazıları ise **önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir** anlamına gelen beyandaki "önlerinden" kelimesini "risâleti peygambere tebliğ edenin önünden" diye açıklamıştır. Bu durumda risâleti tebliğ eden, vahyi indiren melek olur ki onun önüne ve arkasına gözcü melekler yerleştirilir. Amaç, şeytanın vahyi çalıp da üzerinde değişikliğe gitmemesi ve Resûlullah'ın da (a.s.) Rabb'inin risâletinin kendisine tebliğ edildiğini bilmesidir. Ancak bu açıklama da doğrudan uzak bir açıklamadır. Çünkü tebliğ edenin öyle bir gücü ve kuvveti vardır ki cinlerden kendisine gelebilecek sıkıntıyı savuşturabilir. Sonra o güvenilirdir. Vahyi değiştireceğinden endişe edilmez ki başına bir gözetleyici dikilsin de değiştirmemesi güvence altına alınsın. Allah Teâlâ'nın "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, bir elçinin sözüdür. (Elçi) orada saygın ve güvenilirdir"[89] meâlindeki beyanı tam da bunu ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak onu "güçlü"

---

[88] el-İsrâ, 17/60.

[89] et-Tekvîr, 81/19-21.

ve “güvenilir” olarak nitelemektedir. Fakat tebliğ edenin tebliğ ile yanında bulunan gözetleyicilerin ise cinleri gözetleme görevi ile değil de başka mükellefiyetlerle imtihan ediliyor olmaları da mümkündür. Bir de o peygamberle birlikte vahyi yüceltme ve risâleti şereflendirme için gönderilmiş olmaları da ihtimal dâhilindedir. *En doğrusunu Allah bilir*.

لِيَعْلَمَ اَنْ قَدْ اَبْلَغُوا رِسَالَاتِ رَبِّهِمْ وَاَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَاَحْصٰى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا ﴿٢٨﴾

188 [§]***28. “Bu elçilerin her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı ve her şeyin sayısını belirlediği halde, Rab’lerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için.”***

Rab’lerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için. Bazıları âyeti şöyle tefsir etmiştir: Muhammed, kendisi nasıl tebliğ ettiyse diğer peygamberlerin, Rab’lerinin mesajlarını kendilerine emredilen şekilde tebliğ ettiklerini gözetleyerek bilsin diye. Bir diğer tefsir ise şöyledir: Herkes kendi benliğinde onun Rabb’inin mesajlarını tebliğ ettiğini bilsin diye. Yahut düşmanlar, Muhammed’in (a.s.), kendisine emredildiği şekilde Rabb’inin mesajlarını tebliğ ettiğini, ne şeytan, ne cin ve ne de herhangi bir düşman tarafından onda değiştirmenin söz konusu olmadığını bilsinler diye. **Bu elçilerin her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı.** Bu elçilerin, meleklerin veya insanların her türlü durumlarını ilmiyle kuşattığı, **her şeyin sayısını belirlediği.** İlmi her şeyi sayarak değil, sayısı belirlenmiş olarak kuşattığı halde. Bu beyan yüce Allah’ın “orada ölçüleri belli her türden ürünler bitirdik”[90] meâlindeki beyanına benzer. Bu âyette de “mevzûn”, yani “insanlar arasında ölçüsü tartılarak belirlenen” demektir. Yahut da O’nun ilmi kâfirlerin yanında olanı gözetleme yapmadan kuşattığı halde demek olur. Gözetleyici dikilmesi, muhafazanın onların vasıtasıyla gerçekleşmesinden dolayı değil, gözetleme eyleminde gözetleme yapanlar açısından bir imtihan ve mükellefiyet söz konusu olduğu içindir. Bu ifade de Hak Teâlâ’nın şu beyanına benzer: “Rabb’iniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir. Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir”[91]. Böylece Hak Teâlâ zaferin Allah’tan geldiğini, meleklerin sadece mü-

90 el-Hicr, 15/19.
91 Âl-i İmrân, 3/125-126.

minlerin kalplerini yatıştırmak ve gönüllerinin onlara meyletmesi için gönderildiğini beyan etmiş olmaktadır. "Her şeyin sayısını belirlediği" beyanı da, her şey O'nun katında sayılıdır, belirlidir, yüce Allah onun sayısının bilgisinden gafil değildir demektir. Yaratıkların durumunun aksine, Allah'ın bilmediği hiçbir hal ve iş yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

يَٓا اَيُّهَا الْمُزَّمِّلُۙ ﴿١﴾

1. "Ey örtüsüne bürünen!"

Ey örtüsüne bürünen! Müddessir sûresinin tefsirine geldiğimizde belirteceğimiz üzere "müzzemmil" (الْمُزَّمِّل) ile "müddessir" (الْمُدَّثِّر) kelimeleri aynı anlamdadır.

قُمِ الَّيْلَ اِلَّا قَل۪يلاًۙ ﴿٢﴾ نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَل۪يلاًۙ ﴿٣﴾ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ تَرْت۪يلاًۜ ﴿٤﴾

2-4. "Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku."

Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin. Âyet-i kerîmedeki emrin tümünün tek bir vakte (bütün bir geceye) yönelik olması mümkündür. Emri gecenin tümüne yönelik kabul ettiğimiz takdirde "nısfehû evinkus minhu kalîlen ev zid aleyhi" (نِصْفَهُٓ اَوِ انْقُصْ مِنْهُ قَل۪يلاًۙ اَوْ زِدْ عَلَيْهِ) cümlesi ya "gece" (اللَيلَ) kelimesinden ya da "birazı hariç" (قَل۪يلًا) kelimesinden bedel olur. "Nısfehû" kelimesini (yani yarısı kelimesini) (قَل۪يلًا) "birazı hariç" kısmından bedel yaparsan "gecenin namazla geçirilecek kısmı"nı uzatmış olursun[1]. Buna karşılık eksiltmeyi (yani yarısı kelimesini) "gece" kelimesinden yaparsan bu durumda "yarısı veya ondan biraz

---

1 Bu durumda "Gecenin birazı, yani o birazın yarısı hariç namaza kalk" denilmiş olur ki namazla geçirilecek süre uzar (Çeviren).

eksilt" cümlesiyle ifade edilen zaman dilimini uzatmış olursun[2]. Emir, sözü edilen iki zaman diliminden hangisine yöneltilirse bir vakitte arttırmayı gerekli kılarken, diğerinde eksiltmeyi gerektirir[3]. Böylece artırma ve eksiltmenin mânaları aynı olmuş olur.

Bu âyetin bir benzeri "Senden fetva isterler. De ki: 'Allah, babası ve çocuğu
190 olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor'"[4]. [§]Bazı müfessirler âyette geçen "kelâle" (الكَلاَلَة) kelimesini "miras bırakan şahıs" mânasına alırken, bazıları da "ölüye mirasçı olan kişi" diye yorumlamışlardır. Kelimenin mânası bunlardan hangisi olursa olsun sonuç aynı kapıya çıkar. Çünkü hayatta olan vârisin kendisine miras bırakana olan konumu ile miras bırakan ölünün mirasçısı karşısındaki konumu aynı olup farklı değildir.

Sûreye dönecek olursak; müfessirlerin ifadesi doğrultusunda âyette farklı vakitler de kastedilmiş olabilir. Bu durumda "Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk" buyruğu, gecenin çoğu kısmını ihyâ etmeyi emreder, ardından da "bu vakti biraz öne alabilirsin" (ondan biraz azalt) buyruğu da verilen emri hafifletme olur. Böylece kul, daha uzun olan süreden biraz eksiltebilir. "Veya biraz ileri alabilirsin" (ondan biraz arttır), yani eksiltme izni verilen miktarı biraz daha arttırabilirsin. Eksiltme artınca durum en baştaki emredilen hale döner.

Âyetin metninde geçen az anlamına gelen "kalîl" (القَلِيلُ) kelimesi, belli bir eşyanın adı değildir. Bu kelime göreceli (nisbî) anlam ifade eden kelimelerdendir. "Kalîl" denildiği zaman kelime, ondan daha çok olan bir şeyin bulunmasını gerektirir ki kendisinden daha çok olanla karşılaştırıldığında mukayese edilen, ona göre az olsun. Bundan dolayı müfessirler derler ki "kumi'l-leyle illâ kalîlen" (قُمْ اللَيل إلا قَلِيلاً) emri gecenin çoğunu namazla geçirmeyi gerektirir. İfadenin bu özelliğinden dolayı Hanefî âlimlerimiz şöyle demişlerdir: Bir kimse filanca kişinin kendisinde bin dirhemden biraz az alacağı olduğunu ikrar etse, bu ikrar borcunun beş yüz dirhemden fazla olmasını gerekli kılar. Çünkü o, bin dirhemden "az bir miktar" istisna etmiştir. Buna göre içinden istisna yapılan miktar, istisna edilen miktardan daha çok olmalı ki istisna edilen istisna edildiği gibi az olsun. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

2 Bu durumda "Gecenin yarısı hariç namaza kalk" denilmiş olur ki, namazla geçirilecek süre azalır, istirahat süresi uzar (Çeviren).

3 Yani ibadetle geçirilecek vakit uzarken, istirahat vakti kısalır, istirahat süresi uzarken de ibadet vakti kısalır (Çeviren).

4 en-Nisâ, 4/176.

[Kur'ân'ın Okunma Usulü]

Kur'ân'ı tane tane, hakkını vererek oku. Âyette geçen "tertîl" Arap dilinde "açıklama" anlamına gelir. Buna göre âyetin mânası "Kur'ân'ı adam akıllı beyan et" demek olur. Bazıları ise Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tane tane okuduğu yolundaki rivayete dayanarak buna "Kur'ân'ı harf harf, tane tane oku" mânasını vermişlerdir. Kur'ân'ın kelimeleri netleştirerek, aralarını açarak harf harf okunması caizdir. Çünkü beyan etmek, kelimeleri tane tane okumakla olur. Kur'ân'ın beyan edilmesi emredilmiştir. Çünkü o sadece tecvide göre
okunmak için inmemiştir. [§]Kur'ân'ın okunması aslında üç sebebe binaen **191**
olur: **1)** Kıyâmete kadar muhafaza edilmesi ve bâki kalması için. Maksat, elden çıkmaması ve unutulup gitmemesidir. **2)** İçindekilerin hatırlanması ve içine konulan hükümlerin, yüce Allah'ın kullar ve kulların da kullar üzerindeki haklarının anlaşılması için, **3)** Kişinin Kur'ân muhtevasına göre amel etmesi, öğütlerinden ibret alması, onu kendisine rehber edinmesi, emrine uyup yasak ettiklerinden vazgeçmesi için. Kur'ân'ın namazda okunması, bütün bunları yerine getirmeyi bize gerekli kılar. Kur'ân, ancak üzerinde düşünülerek kavranır. Kavrama da Kur'ân tane tane (harf harf) okunduğu zaman gerçekleşir. Belirttiğimiz bu husus, Kur'ân okurken (kelimeleri birbirine vaslederek değil) sık sık durarak okunur diyen görüşü tercih etmeyi gerektirir. Çünkü böylesi, hem mânayı daha çok yansıtır ve hem de anlamayı daha da kolaylaştırır. Söz konusu yaklaşım, kırâatta müstehap olanın (okurken) iki kelimeyi birbirine katarak okumamak ve hemzeyi bastıra bastıra okumayı terketmek olduğunu gösterir. Çünkü böylesi, beyan etme konusunda daha etkindir. Esasen Kur'ân okunduğunu duyan kimse onu dinlemekle yükümlüdür. Dinlemesi gerekli olduğuna göre -ve dinlemede de Kur'ân'ın güzel söz dizimine (nazım) ve hayret verici hikmetine ve mânalarına vakıf olma söz konusu olduğundan- okuyana düşen yükümlülük, okuduğunu beyan etmektir. Kırâattan amaç, dinleyenin Kur'ân'ın mânalarına ulaşması, güzel söz dizimine (nazım) ve hayret verici telifine vâkıf olmasıdır. Bu tavır, mânaların inceliklerini yansıtacağı için Kur'ân'ı hem dinleyenin ve hem de okuyanın anlayışına daha bir yakın kılar. Öte yandan tertîl okumaya yöneliktir, kırâate Kur'ân isminin verilmesi, mastar olması hasebiyledir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâmı tertîl kelimesi ile nitelenemez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

إِنَّا سَنُلْقِى عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا ﴿٥﴾

5. "Doğrusu biz sana, ağır bir söz vahyedeceğiz."

[Hz. Peygamber'e Vahyedilen Kur'ân]

Doğrusu biz sana, ağır bir söz vahyedeceğiz. Âyet-i kerîmede yüce Allah "ağır söz"den bahsediyor, ama kime ağır geldiğini belirtmiyor. Bu ağırlığın kâfirlere ve münafıklara yönelik olması mümkündür. Ağır gelenin, cihat emri olması da muhtemeldir. Çünkü o, hem kâfirlere ve hem de münafıklara zor gel-
192 miştir. [§]Kâfirler, müslümanların artık kendi dinlerine dönmelerinden ümitlerini kesmişlerdir. Yüce Allah bir âyette meâlen bu gerçeği şöyle beyan ediyor: "Bugün kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yetirmişlerdir"[5]. Münafıklar, Hz. Peygamber ile birlikte savaşmaktan geri durmuşlar ve bu onlara ağır gelmişti. Âyet-i kerîmede geçen **ağır** olan sözün kâfirlere ve münafıklara ve aynı şekilde Ehl-i Kitab'a yönelik olması mümkündür. Çünkü onlar, Kitab'ın kendilerine inmesini temenni etmemişlerdi. Müslümanlara gelecek olursak, o söz onlara ağır değil, aksine yüce Allah'ın şu beyanında buyurduğu gibi kolaydır: "Andolsun ki Kur'ân'ı düşünülsün diye kolaylaştırdık. Düşünecek yok mu?"[6] Âyette ifadesini bulan "ağır" ifadesinin Hz. Peygamber'e yönelik olması da mümkündür. Zira ona, risâleti firavunlara ve bütün insanlara tebliğ etmesi emredilmiştir. Firavunlara tebliğde bulunmak demek, canını ve bedenini tehlikeye atmak demektir. İşte bu görev de son derece ağır ve zor bir durum olmuş olur. Söz konusu "ağır" olan söz, gece namazı ile de ilgili olabilir. Bu durumda "ağır bir söz"ün mânası, işaret edilen sözün gerekli kıldığı hususu yerine getirmedeki zorluk olur. "Ağır" olan sözün, Hz. Peygamber'e tâbi olan ve yanında yer alanlara yönelik olması da mümkündür. Bu takdirde sözün ağırlığı, farzlarını yerine getirmek, şer'î sınırlar içinde kalmak, helâlini helâl kabul edip haramlarından kaçınmakla yükümlü kılınmaları açısından olur.

[Bâtınîler'in Tevile Dair Görüşleri ve Reddi]

Bâtınîler âyette geçen "taşınması zor söz" den maksadın Hz. Peygamber'in, "yorum işi"ni "esâs"a, yani "bâb"a havale etmekle mükellef tutulması olduğunu iddia etmişlerdir. Aynı şekilde "esâs" ve "bâb" Hz. Ali'dir. Bâtınîler peygamberlere "nuttâk" derler. Onlar, Hz. Peygamber'in "tenzîl"i halka tebliğ etmekle görevli olduğunu söylerler. Bâtınîler'e göre "tenzîl" halka ulaşınca insanların Resûlullah'a (a.s.) artık ihtiyaçları kalmaz. Bu kez de "tevil"i kendilerine öğre-
193 tecek birisine ihtiyaç duyarlar. [§]Onlara göre "tevil işi"ni Hz. Ali'ye vermesi Resûl-i Ekrem'e emredilmiştir. Amaç, "tenzîlin tevili"ni halka öğretme görevini üstlenen kişinin Hz. Ali olmasıdır. İşte âyet-i kerîmede sözü edilen "taşınması

---

5 el-Mâide, 5/3.
6 el-Kamer, 54/17.

zor söz" budur. Çünkü Resûlullah'a (a.s.) "tevil işi"ni başkasına vermesi emredilmiş ve bu da onun zoruna gitmiştir. Ağrına gitmesi, başkasının "işin sahibi" haline gelmiş olması ve kendisinin de sesi çıkmayan ve bir şey konuşmayan kişi konumuna düşmesidir.

Bâtınîler'e şöyle cevap vermek mümkündür: Tevil işinin Hz. Ali'ye verilmesi, sizin iddianıza göre Hz. Peygamber'in yükünü hafifletir. Çünkü inancınıza göre iş, Hz. Ali'ye havale edildi mi Resûlullah (a.s.) kabzedilir. Size göre "kabz", beden sûretinde hapis olan ruhanî ve nuranî sûretin o (maddî) sûretten ayrılmasıdır. Bu ayrılıktan sonra bedenî sûreti telef edilir, ruhanî ve nuranî sûret, güzel biçimde ağırlanma, keyif ve haz yurduna gönderilir. Netice olarak hapisten kurtuluş, neden ona ağır ve neden zor gelsin? Tam aksine bu durum, Resûlullah'ı (a.s.), işi Hz. Ali'ye havale etmeye teşvik eden ve özendiren bir unsur olur. Öte yandan Bâtınîler, haber vermeyeceğine dair ağır bir yemin etmedikçe mezheplerini kimseye öğretmezler. Çünkü canlarından endişe ederler. Eğer mesele onların düşündükleri gibiyse, yani ruhanî sûretin hapsedilmesinin sebebi olan bedenî sûret telef oluyorsa, bedenî sûret telef olunca ruhanî sûret her türlü sevincin bulunduğu yurda dönüyorsa o zaman mezheplerini öğrettikleri kişiye neden bunu gizli tutması için yemin verdiriyorlar? Neden kendi canları hakkında endişe içindeler? Düşüncelerine göre nefislerini öldürmek, ancak hapisten kurtulma ve şereflere ve güzel biçimde ağırlanmaya erişmek değil midir? Vasfı ve niteliği bu olan kişi için lâyık olan ölmektir. Bilinmelidir ki Bâtınîler inançlarının gereğinin tam aksi yönde insanlara davranmaktadır. İnandıkları hak olsaydı ona muhalif olmayı mümkün görmezlerdi. Ancak onları bu sözünü ettiğimiz bu davranışlara iten sebep, şeytanın ayartması ve yaptıklarını kalplerinde onlara güzel göstermesidir. [§]Bâtınîler'in durumu, âhiret **194**
yurdunun bütün insanlara değil de sadece kendilerine ait olduğunu iddia eden yahudilerin durumuna benzer. Yahudilere "Bu iddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin" denilmiştir[7]. Ölümü isteyin, çünkü siz, âhirete ancak öldükten sonra gidebilirsiniz. Eğer siz Bâtınîler de, iddianızda haklı iseniz oraya ulaşmak için ölümü temenni edin. Bâtınîler'in ölümü istemekten kaçınmaları, yalanlarını ortaya çıkaran, sözlerini geçersiz kılan ve sahte tavırlarını açık hale getiren bir delildir. Kendi canlarının derdine düşmeleri de böyledir. Bu tavırları da söz konusu hareketleri zayıflara karşı kendilerini gizlemek için yaptıklarını ortaya koyan ve bildiren bir husustur. Amaçları ise ellerinde herhangi bir delil olmaksızın yiyecek, içecek maddelerine erişmek ve dünyada yaşama kolaylığı sağlamaktır.

---

[7] "Onlara, 'Şayet Allah katında, âhiret yurdu diğer insanlara değil de yalnız size ait ise ve bu iddianızda doğruysanız haydi ölümü isteyin bakalım!' de" (el-Bakara, 2/94).

[Düalizmin Yanlışlığı]

Yukarıda belirttiğimiz bu açıklamayı Seneviyye'ye karşı delil olarak getirebiliriz. Onların görüşlerinden birisi de adam öldürme ve boğazlamanın haram olduğudur. Oysa adam öldürme ve boğazlamayı mübah görenler de onların tâ kendileridir. Çünkü Senevîler'in görüşleri arasında şöyle bir husus vardır: Âlem, nur ve karanlığın kaynaşmasından ibarettir. Hiçbir ışık parçası yoktur ki karanlığın bir parçası ile karışmasın. Oysa nur ve karanlık birbirinden ayrı olgulardır. Karanlık nura baskın gelmiş ve onunla karışmıştır. Böylece karanlık, nuru hapseden bir unsur olmuştur. Bilindiği üzere öldürme, nurun, cüzlerini karanlığın hapsinden kurtarmak demektir. Çünkü öldürme, işitme, görme, akletme fonksiyonlarını giderir. Bilindiği üzere nur ve görme sözü edilen bu eylemlerle tahakkuk eder. Çünkü nurlar, bunlarla görülür. Bahsi geçen fonksiyonlar, cesetten ayrılıp da ortada zulmanî ceset kalınca, o ceset hiçbir şey görmez. Öldürme ile nurun cevheri amacına ve maksadına ermiş ve bu-
195 lunması gereken yere varmış olur. [§]Öldürme, kişiyi amacına ulaştırdığına ve zulmetin bağından ve hapsinden kurtardığına göre katil, kişiyi öldürmekle ve boğazlamakla ona iyilik etmiş olur. Netice olarak Senevîler'in görüşlerine göre adam öldürmek haram olmaz, tam tersine kişinin bu fiilinden dolayı övülmesi ve yaptığının isabetli görülmesi gerekir.

İbn Kuteybe ise âyette geçen "kavlen sakîlen", yani taşınması ağır sözün Allah Teâlâ'nın kelâmı, "ağır olması" ise O'nun yüceltilmesi ve tâzim edilmesi anlamına geldiğini söylemiştir. Allah'ın kelâmı, hiçbir değer verilmeyen ve aldırılmayan sefih insanların sözleri gibi değildir[8]. Zeccâc ise şöyle der: Âyette geçen "sakîl" (الثَّقِيل) "vezîn" (الوَزِين) demektir. Bu ise küçük görülen değil, kalplerde ağırlığı[9] ve değeri olan, tâzim edilmesi ve yüceltilmesi gereken söz demektir. "Taşınması zor söz"ün "hak" olması da mümkündür. Bu tevil bazı rivayetlerde hakkın ağır ve acı olduğu, bâtılın ise hafif ve sakat[10] olduğu yolundaki ifadelere uygun düşmektedir. Bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) şöyle demiştir: İçine hayırdan başka bir şey konulmayan terazinin ağır gelmesi, içinde bâtıldan başka bir şeyin tartılmadığı bir terazinin de hafif gelmesi

---

8 Bk. İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 493.

9 Bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 340.

10 Huzeyfe b. Yemân der ki: "Hak ağırdır. O ağırlığının yanında acıdır. Bâtıl ise hafiftir. Hafifliği yanında sakattır. Hatayı işlememek daha kolaydır". Huzeyfe ya da şöyle demiştir: "Hata işlememek, tövbe talep etmekten daha hayırlıdır. Nice bir anlık şehvet vardır ki uzun bir üzüntü doğurur" (İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, I, 291). Bâtıl sakattır ve akıbeti hiç hoş değildir. İbnü'l-A'râbî der ki: "el-vebîü" sakat demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vbe" md.).

haktır ve gerçektir. Terazinin ağır gelmesi, içine konulan şeylerle amel edilmesi demektir[11]. “Taşınması zor söz”ün bütün gece namaz kılma mükellefiyeti olması da mümkündür.

اِنَّ نَاشِئَةَ الَّيْلِ هِىَ اَشَدُّ وَطْئًا وَاَقْوَمُ قِيلًاۜ ﴿٦﴾

6. “Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir.”

Şüphesiz gece vakti etki ve uyum yönünden daha uygun ve sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişlidir. Yukarıdaki âyette geçen “vat’en” (وَطْأً) kelimesi, “vitâen” (وِطَاءً) şeklinde de okunmuştur[12]. Kelime “vitâen” şeklinde uzatma ile okunduğu takdirde “muvâtae” (المُوَاطَئَة) mastarından türemiş olur. “Muvâtae”nin anlamı da “muvâfakat”, yani uygunluktur. Buna göre âyetin mânası, “gece vakti, kulağa, göze ve kalbe daha uygundur” demek olur. Çünkü kalp, geceleri daha boş olur ve gece, kişiyi eşyanın mânalarını gerçek anlamda kavramasına engel olan düşüncelerle meşgul olmaktan alıkoyar. [§]Kulak ve 196
göz de aynı şekilde geceleyin Kur’ân’ı daha iyi beller ve mânalarını çok daha iyi kavrar. Yukarıdaki kelime, “vat’en” (وَطْأً) şeklinde okunduğu takdirde “el-vat’u bi’l-akdâm” (الوَطأ بِالأقْدَام) “ayakla basma” kullanımından türemiş olur. Bu mânaya göre âyetin yorumu, “gece vakti bedene daha ağır ve daha zordur” şeklinde olur. Çünkü insanoğlu, yeryüzünün bir köşesinden bir başka noktaya intikal etmeyi ve gidip gelmeyi gündüz vakti alışkanlık haline getirmiştir. Geceleyin böyle bir alışkanlığı yoktur. Aksine âdet olan, geceleyin dinlenmektir. İnsan kalkmayı âdet edinmediği bir vakitte kalkma ve ayaklarının üzerinde dikilmekle yükümlü kılınırsa bu ona daha ağır ve bedenine daha zor gelir. Çünkü kişi gündüzün belli bir noktada ayakta dikilip de orada kalmaz. Aksine bir yerden bir başka yere intikal eder. İnsan bir yerde dikilmekle mükellef kılınırsa söz konusu mükellefiyet ona zor gelir, böylesi bir hareketten usanç ve sıkıntı duyar. Öte yandan Hz. Peygamber’e gece yarılarına kadar veya gecenin büyük bir kısmında kalkıp namaz kılması emredilmiştir. Bu büyük bir yük ve ağır bir meşakkatti. *En doğrusunu Allah bilir*.

Öte yandan kişinin geçimini sağlamak ve dünya hayatında faydalanacağı şeylere ulaşmak için gündüz vakti evinin dışına çıkması, rahatını temin etmek ve üzerindeki ağırlığı atmak için geceleyin de evinde uyuması esastır. Hz.

---

11 Bu yaklaşımı, İbn Asâkir’in eserinde naklettiği Hz. Ebû Bekir’in sözü ile mukayese edebilirsiniz (*Târîhu Dımaşk*, XXX, 413).

12 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-ʿaşr*, s. 451.

Peygamber'in hayatını idame ettireceği miktar dışında aşırı dünyalık edinmesi yasaktı. Aynı şekilde geceleri rahat etmesi de engellenmiş ve -yaşamasını sürdürebilmek için gerekli olan süre hariç- ibadetle geceyi ihya etmesi emredilmişti. Şöyle ki: Resûlullah (a.s.), risâleti bütün insanlara tebliğ etmekle yükümlü kılınmıştır. Söz konusu risâletin insanlara tebliği ile gündüz yükümlü kılınmış, geceleyin bu külfet üzerinden kaldırılmış, bu vakitlerde kendini Rabb'ine ibadete vermesi emredilmiştir. Geceleri ibadete koyulma emri, risâleti tebliğ
197 emrinden daha kolaydı. [§]Çünkü tebliğ emri, canın ve bedenin tehlikeye atılması emri anlamına gelir. Gecenin ekserisinin ayakta dikilerek geçirilmesi emrinde böyle bir tehlike durumu yoktur. Sadece bazı organlara ağrı verme söz konusudur. Kaldı ki bunda da birtakım rahatlatıcı ruhsatlar bulunmaktadır.

[Çok Kadınla Evlenme Neden Dörtle Sınırlandırıldı?]

Yukarıda değindiğimiz birinci yorum esas alınarak şöyle bir soru sorulabilir: Resûlullah'a (a.s.) evlenme konusunda nasıl oldu da ayrıcalık tanındı? Çünkü ona fazla sayıda kadınla evlenme izni verilirken ümmetine verilmemiştir. Çok kadınla evlenme, dünya şehvetlerinden daha fazla yararlanma anlamına gelmez mi?

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber dışında başka erkeklere dört kadından daha fazlası ile evlenme ve sayının dörtle sınırlanmasının arkasında yatan gerekçe, erkeğin evlendiği kadınlara haksızlık etmesi endişesidir. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: "Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın"[13]. Çok kadınla evlenme haramlığı, sözünü ettiğimiz haksızlık etme sebebine bağlı olduğuna göre söz konusu yasaklama, Hz. Peygamber açısından geçerli olmaz. Çünkü yüce Allah onu haksızlık etmekten korumuş ve kendisine evlendiği kadınlara âdil davranma yeteneği bahşetmiştir. Öte yandan fazla kadınla evlenmeye izin verme, Hz. Peygamber'e daha fazla meşakkat ve daha fazla külfet getirmekten baka bir şey de değildir. Ona eşleri arasında âdil davranması ve kendileriyle güzel geçinerek gönüllerini hoşnut etmesi emredilmiş - ki kişi eşini razı etmeye ancak mal harcayarak erişebilir, Hz. Peygamber ise eşlerini para pulla razı edebileceği miktarda mala hiçbir zaman sahip olmamıştır- onların gönüllerini hoş etmesi için kendisine sadece güzel ahlâk verilmiş, eşlerinin memnun olmaları için onlara yumuşak davranma ahlâkı bahşedilmişti[14].

---

13 en-Nisâ, 4/3.

14 Müellif merhum yüce Allah'ın şu meâldeki sözüne işaret eder gibidir: "Onlardan dilediğinin beraberliğini erteler, dilediğini yanına alırsın. Uzaklaştırdıklarından birini tekrar istemende senin için bir sakınca yoktur. Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır" (el-Ahzâb, 33/51).

Bunda, Hz. Peygamber'in resûl olduğunu kafalara kazıyan ve nübüvvetini ispat eden delil vardır. Çünkü kişi, evlenme sebebi ile üzerinde vacip olan hakları ancak dünya nimetlerine eriştiği, lezzetlerini tattığı ve nefsinin arzularını yerine getirdiği zaman ifa edebilir. [§]Öte yandan Hz. Peygamber'in şehevî 198
arzuları nefsine tattırması yasaktı. Bununla birlikte eşlerinin üzerindeki haklarını ifa etmiştir. Dolayısıyla buradan Resûlullah'ın (a.s.) eşlerinin üzerindeki haklarını beşerî vesilelerle değil de sırf yüce Allah'ın lütfu ile ifa ettiği ortaya çıkmaktadır.

Bu âyet-i kerîme namazın hem zikir hem de fiil içerdiğine dair delil olmaktadır. Çünkü yüce Allah "eşeddü vat'en", yani bedene etki bakımından daha güçlü ifadesini kullanmaktadır. Namazın bedene olan bu etkisi fiille olur. Âyetin devamında ise "ve akvemu kīlen" denilmektedir ki sözün zihne yerleşmesi bakımından daha elverişli anlamına gelir. Bu da zikirle ilgilidir.

Öte yandan Resûl-i Ekrem'in (a.s.) geceleri tebliğ ile mükellef kılınmamış olması da mümkündür. Çünkü düşmanları olan firavunlar ve başkalarının hedefleri onu öldürmek ve kendisine tuzak kurmaktı. Etrafında müminlerin bulunması sayesinde düşmanlarının Resûlullah'a (a.s.) zarar vermeleri mümkün değildi. Geceler ise kendisine tâbi olanların gaflet anlarıdır. Hz. Peygamber (a.s.) geceleri tebliğ ile mükellef kılınsaydı düşmanları ona hile ve tuzak kurabilirlerdi. Bu yüzden geceleri tebliğ yükümlülüğü üzerinden kaldırılmış ve Rabb'ine ibadet etmek için namaz kılmakla yükümlü tutulmuştur.

"Nâşietü'l-leyl" (نَاشِئَةَ اللَّيْلِ) "gece vakti" demektir. Bazıları kelimenin artmak anlamına gelen "neşee yenşeü" (نَشَأَ يَنْشَأُ) fiilinden türediğini söylemişlerdir. "Nâşietü'l-leyl" denilmesi, vakitlerin peş peşe oluşması ve birbirini izleyen anlardan ibaret olmasından dolayıdır. Bu tabirden geceleri namaz için kalkmak ve Cenâb-ı Hakk'a ibadet ile meşgul olmak gibi amellerin kastedilmiş olması da mümkündür.

"Akvemu kīlen" (أَقْوَمُ قِيلًا) "en doğru söz" demektir. "Akvem" kelimesi ile "kıyam, yani ayağa kalkma" mânası kastedildiğinde vasıfta mübalağa ifade eder. Bununla "söz" kastedildiği takdirde ise ona "doğru" anlamı vermek gerekir. Zira "haberlerin akvem olan"ı en doğru olanıdır. "Akvem" kelimesi ile sözün gerektirdiği şeyi yerine getirme kastedilirse onu ifa etmede en ileri seviye mânasına gelir. Bu kelime ile "kırâat" kastedildiği takdirde ise "Kur'ân, geceleri okunma açısından daha isabetli olandır" demek olur.

إِنَّ لَكَ فِى النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا ﴿٧﴾

199 [§]*7. "Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır."*

Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır. Ebû Bekir el-Esam ve Zeccâc âyette geçen "sebh" (السَّبْحُ) kelimesinin "genişlik" anlamına olduğunu söylemişlerdir[15]. Buna göre yüce Allah, âdeta meâlen şöyle demiş olmaktadır: "Risâleti tebliğ etmek ve onu gerçekleştirmek için gündüz senin geniş bir vaktin vardır. Dolayısıyla geceleri Rabb'ine ibadete koyul". Bazıları ise **Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma vardır** meâlindeki âyete şu anlamı vermiştir: "Gündüz vakti senin için boşluktur, henüz elde bulunan nakittir ve koşuşturma vaktidir[16]. "Sebh" (السَّبْح) kelimesi ile bazan "boş olma" bazan "yürüme ve bir yerden bir başka yere koşuşturma" anlamı kastedilir. Sözü edilen bu anlamlar, ihtimal dâhilindedir. Fakat âyetin yorumu, Resûlullah'ın (a.s.) kişisel ihtiyaçları için boş vakit ayırması ve onun peşinde koşması şeklinde olamaz. Çünkü Hz. Peygamber, ölmeyecek kadar miktarı hariç dünyadan herhangi bir pay almıyordu. Dolayısıyla dünyalığını genişletmek için daha fazla gezip dolaşmaya ve daha fazla boş vakte muhtaç olmaz. Fakat, Resûlullah'a (a.s.) gereken davranış gözünü risâleti tebliğ etmeye, insanları Allah'ın birliğine ve yapmaları gereken fiillere davet etmeye çevirmektir. Bu durumda **Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır** meâlindeki beyan, Resûlullah'a (a.s.) geceleri Rabb'inin huzurunda durması için ruhsat ve cevaz verme olur.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ اِلَيْهِ تَبْت۪يلاًۜ ﴿٨﴾

8. "Rabb'inin adını an, bütün varlığınla ona yönel."

Rabb'inin adını an demek, Rabb'ini an demektir. Delilimiz âyetin devamındaki "bütün varlığınla ona yönel" cümlesidir. "Yönelme" mânasındaki "tebtîl" (تبتيل) Allah Teâlâ'nın isimlerine değil, zatına yapılır. Öte yandan
200 "Rabb'i zikretmek" demek, kişinin nefsindeki hallere bakıp [§]müşahede ettiği halde kendisine hangi ibadetin lazım olduğunu düşünmesi demektir. Netice

---

15 (اِنَّ لَكَ فِى النَّهَارِ سَبْحًا طَو۪يلاًۜ) âyetinin mânası, "gündüz vaktinde, senin için uzun bir boşluk ve uzun bir iş görme zamanı vardır" şeklindedir (bk. Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 240).

16 Ebû Bekir ez-Zeccâc şöyle demiştir: "Sebh" kelimesi genişlik anlamına gelir. Yüce Allah âdeta şöyle demiş olmaktadır: Gündüz vaktinde senin için risâleti tebliğ ve onu ifa etmek için geniş bir süre vardır. O halde geceleri Rabb'ine ibadete koyul. Bazıları ise "Gündüz vakti, senin için uzun bir genişliktir, boş vakittir ve elde bulunan nakittir" demişlerdir.

olarak kulun Rabb'ini zikretmesi, sadece diliyle O'nun adını anarak değil, o ibadeti yapmakla olur. Bu âyet-i kerîme "Dedim ki: 'Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin, O, çok bağışlayıcıdır'"[17] meâlindeki beyana benzer. Hz. Nuh kavminin istiğfarı, dilleri ile "estağfirullah" demek değil, kendilerine emredileni yapmaları, yasak olandan da kaçınmaları şeklindedir. Çünkü kâfir oldukları takdirde "estağfirullah" deseler bile istiğfarları kabul edilmez. Anlaşılmış oldu ki onların istiğfarları Nuh'un (a.s.) davetine icabet etmeleridir. Bundan dolayı Allah'ı zikir, o esnada yapmaları gereken buyruğu yerine getirmekle olur. Bu da bazan fiille bazan da sözle gerçekleşir.

Bazıları ise emri, -lafzın zâhirinin ifade ettiği üzere- "ismini zikretmek" şeklinde anlamışlardır. Bu durumda "Rabb'in adını zikretmek, bununla bazı faydalar meydana geldiği için emredilmiş olmaktadır. Çünkü yüce Allah'ın isimleri arasında kulu hayırlar kazanmaya ve Rabb'e ibadet etmeye teşvik eden isimler olduğu gibi, korkuya davet eden isimler de vardır. Esmâ-i hüsnâ arasında Allah'ın hikmetinin hayret verici tarafları, tedbirinin inceliğini öğreten ve kalpte otoritesini ve azametini takrir edip yerleştiren isimler vardır. Öte yandan kula daha fazla bilgi ve basiret bahşeden isimler bulunmaktadır. Bunlar, fiillerden türeyen isimlerdir. Kul bu isimler üzerinde düşündüğünde onların hangi açıdan türediğini öğrenebilir. Dolayısıyla Allah'ın isimlerini zikretmek, kişiye belirttiğimiz faydaları ve bilgileri sağlar.

Bütün varlığınla ona yönel. Âyet metninde geçen "tebtîl" (التَّبْتِيلْ) insanın bütün varlığı ile Cenâb-ı Hakk'a yönelmesi demektir. [Aslında "ve bettil[18] ileyhi tebtîlen" (وَبَتِّلْ اِلَيْهِ تَبْتِيلاً) denilmeliydi. Fakat ona bütün varlığı ile Allah'a yönelmesi emredildi]. Tebtîl, bütün varlığı ile Allah'a yönelmek, nefsini şehvetlerinden alıkoymak ve lezzetlerinden geri çevirmektir. [§] Yüce Allah, âdeta 201
şöyle demektedir: Bütün varlığınla O'na yönel ve nefsini şehvetlerden ve lezzetlerden mahrum kıl. Kelimedeki bu anlamdan dolayı Hz. Meryem'e "Betûl" denilmiştir. Çünkü o, nefsini dünya menfaatlerinden alıkoymuş, âhirete yönelmiş ve bütün varlığı ile Allah'a dönmüştü.

رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلاً ﴿٩﴾

9. "Doğunun da bâtının da Rabb'i O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın."

---

17 Nûh, 71/10.

18 Arapça metindeki "tebettel" (تَبَتَّلْ) yerine "bettil" (بَتِّلْ) olması gerekir.

Doğunun da bâtının da Rabb'i O'dur. O'ndan başka tanrı yoktur. Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Âyetin yorumu 'doğunun da bâtının da meliki (hükümdarı) O'dur' şeklindedir. Aslında 'doğunun da bâtının da mâliki O'dur' denilmeliydi. Çünkü gerçekte mâlik olan O'dur". Bazıları da şöyle demiştir: Rab, ıslah eden mânasına gelir. Yüce Allah, bütün yaratıkların Rabb'i olduğu halde âyette sadece "doğu" ve "batı"dan bahsedilmiştir. Çünkü "doğu"dan bahsedilmesi, göklerin ve yerlerin de belirtilmiş olmasını gerektirir. Gökler ve yerlerden bahsedilince zaman da evrenin en üst tabakasından (a'le'l-illiyyîn) en alt tabakasına (esfelü's-sâfilîn) kadar her şeyden bahsedilmiş olur. Sebebine gelince; kul doğu tarafına bakınca orada güneşin doğduğunu görür. Sonra güneş gökyüzünü bir uçtan diğerine kat eder ve her gün bin yıllık bir mesafe alır. Ardından kara bir balçıkta batar (gibi olur.)[19] Bundan sonra gökyüzünün en alt ucuna ulaşır. Bu şekilde yol almasına devam eder ve sonunda doğduğu noktaya varır. Sonra oradan doğar. Bu gelişmelerin tümü, gökleri ve yerleri çekip çeviren ve onları yoktan vareden varlığın bir olduğunu ve onun yeryüzündeki otoritesinin, göklerdeki otoritesinin aynısı olduğunu gösterir. Buradan anlaşılır ki kudreti bu derece büyük olan varlığı, bütün mahlûkatın zamanın sonuna kadar asla başaramayacağı bir işi bir günde yapan, yani güneşe bir günde bin yıllık yol aldıran varlığı, hiçbir şey aciz bırakamaz. Bu bize O'nun hakimiyetinin daim ve sonsuz olduğunu gösterir. Çünkü
202 güneş her gün kendisine emredilen miktar kadar yol alıyor. [§]Bir zamandan diğerine, bir vakitten bir başka vakte güneşte herhangi bir değişiklik olmaz. Yeryüzünde yaşayanların menfaatleri, gökten gelen menfaatlerle bağlantılıdır. Göğün ve yeryüzünün idarecisi bir olmasaydı söz konusu bağlantı ortadan kalkar ve göğün menfaatleri yeryüzü sakinlerine ulaşmazdı. Dolayısıyla âyette "doğu" ve "batı"dan bahsedilmesi, yüce Allah'ın vahdâniyetine işaret etmekte, O'nun kuvvetini, saltanatını ortaya koymakta, hayret verici hikmetleri ve idaresinin incelikleri hakkında bilgi vermektedir. Öte yandan âyette "gökyüzü" ve "yeryüzü"nün değil de özel olarak "doğu" ve "batı"nın belirtilmesi, *-en doğrusunu Allah bilir-* vahdâniyetinin bilgisine, "gökler"in ve "yeryüzü"nün belirtilmesinden daha çabuk ulaştırması ve daha hızlı kavramayı sağlaması sebebiyledir. O'nun göğü ve yeryüzünü idare etmesi, vahdâniyeti hakkında bilgi verse de "doğu" ve "batı"dan bahsedilmesi daha etkendir. "Doğunun da bâtının Rabb'i", yani zikretmen emredilen Rab, "Doğunun da bâtının da Rabb'idir". İlâhî beyanın bu cümlesi, Allah Teâlâ'nın hangi açıdan Rab olduğu hakkında bilgi vermektedir.

---

[19] Yukarıdaki ifade, yüce Allah'ın "Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu" meâlindeki ifadesine işaret etmektedir (el-Kehf, 18/86).

O'ndan başka tanrı yoktur. Yani O'ndan başka ibadete lâyık hiçbir mâbut yoktur. Çünkü insanı mâbuda ibadet etmeye sevkeden şey korku (havf) ve ümittir (recâ). Yüce Allah, kullarına "doğu" ve "batı"yı anarak bütün mahlûkatı idare etmenin kendisine ait olup, üzerlerinde galip ve kādir olduğunu, hazinelerin ve menfaatlerin tümüyle kendi elinde bulunduğunu bildirdiği zaman onlar da kendisinin gerçek ilâh ve gücünün karşısında durulamaz Rab olduğunu, O'nun dışındakilerin Rabb'in emrine boyun eğen, ne bir faydaya ve ne de bir zarara mâlik olmayan kullar olduklarını anlarlar. Ve böylece O'nun ibadete ve ilâhlığa nasıl lâyık bir varlık olduğunu kavrarlar.

Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın. (O'nu vekil edin). Cenâb-ı Hakk'ın "Bütün işlerini Allah'a havale et ki idare ve hükmeden O olsun, işleri çekip çevirme konusunda nefsine bir pay çıkarma" mânasını kastetmiş olması mümkündür. Dünya hayatında "vekil", başkasına yardım etmek için hiçbir karşılık beklemeden işine müdâhil olan kişi demektir. Bu durumda "Öyleyse yalnız O'na güvenip sığın (O'nu vekil edin)" cümlesinin mânası, yardımı yalnızca O'nun katından talep et demektir. Dünya hayatında kişi ancak sıkıntılarını gidersin, onun adına ihtiyaçlarını görsün ve kendi adına belâlara karşı dursun diye vekile sığınır. Netice olarak Allah Teâlâ, sanki şöyle demiş olmaktadır: Başına gelen belâlarda Allah'a sığın ki sıkıntılarını gidersin, senin adına ihtiyaçlarını görsün ve belâlar konusunda itimat ettiğin varlık olsun. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَم۪يلًا ﴿١٠﴾

[§]*10. "Onların söylediklerine katlan ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş."* 203

Onların söylediklerine katlan. Müfessirler bu âyetin yorumunun "Onların seni yalan saymalarına sabret" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Delil olarak da ileride gelecek olan "Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak"[20] meâlindeki emri göstermişlerdir. Buradan anlaşılan; yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i insanların yalanlamasına karşı sabra davet ettiğidir. Âyet bu mânaya gelebileceği gibi başka mânaya da yönelik olabilir. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'i sadece yalanlamakla kalmıyorlar, aksine bir keresinde yalancı olduğunu söylerken, bir başka seferde büyücü, bir diğerinde deli ve bir başka seferde de yetim olduğunu ifade ediyorlardı. Resûlullah'a (a.s.) çeşit çeşit ezayı

20 el-Müzzemmil, 73/11.

revâ görüyorlardı. "Onların söylediklerine katlan" meâlindeki beyanın bütün bunlara yönelik olması mümkündür.

[Sabrın Unsurları]

Öte yandan sabır, üç unsurun birleşmesi ile olur. Birincisi seni yalanlamalarına yalanlama ile karşılık vermeyeceksin. İkincisi yalanlamaya karşı tahammülsüzlük gösterip de bağırıp çağırmayacaksın. Çünkü bu hareket bir parça teselli bulma ve hıncını alma anlamına gelir. Üçüncüsü helâk olmaları için beddua etmeyeceksin. Aksine bunlara sabredeceksin.

Burada birinin aklına şöyle bir soru takılabilir: Müşriklerin Hz. Peygamber'i yalanlamaları nasıl olur da ağrına gidip de buna üzülür? Resûlullah'ı (a.s.) yalancılıkla suçlayanlar, kendisine düşman olanlardandı. Düşmandan gelen yalanlama insanın ağrına da gitmez ve onu çok da görmez. Çünkü kendisini yalanlayan kişi, düşman olduğu için var gücü ile kendisine kötülük etmek ister. Yalanlama, asıl insanın samimi olduğu ve sevdiği kişiden gelirse ağrına gider. Şimdi soru şudur: Hz. Peygamber düşmanların yalanlamalarına nasıl olmuş da tahammül edememiştir? Bu yalanlama nasıl olmuş da onu üzülme noktasına kadar getirmiş ve sonunda Cenâb-ı Hak tarafından "(Resûlüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz"[21] ve "Onların söylediklerine katlan" meâlindeki ilâhî beyanlarla sabra davet edilmiştir?

204 **[§]** Yukarıdaki uzunca sorunun cevabı şudur: Yalan ve cehalet insan aklının ve mizacının katlanmakta zorluk çektiği durumlardandır. Aynı şekilde yalanlama ve cahillik suçlaması da insanın aklı ve mizacına ağır gelen hususlardandır. Hatta çok yalancı bir kişi bile yalancı olduğu söylendiği zaman bu zoruna gider ve o suçlamaya katlanamaz. Çok cahil olan kişi de böyledir, cahil olarak tanındığı zaman bu ağırına gider. İnsanların mizaçları birçok âfete mâruz kalmış ve akıllarına noksanlık gelmiş olsa da yalanlama, onların aklî kriterlerine ve mizaçlarına göre çirkin bir eylem olunca, Resûlullah (a.s.) aklı tam ve mizacı âfetlerden uzak olduğuna göre yalanlama mutlaka zoruna gider ve bundan evleviyyetle mahzun olur. Öte yandan kendisinden veya -seviyesi ister yüksek ister düşük olsun- bir başkasından söz ederken yalan söylediği iddia edilen hiçbir kimse yoktur ki bu suçlama ağırına gitmesin. Peki Resûlullah (a.s.) Allah Teâlâ'dan haber getirdiği zaman yalancılıkla itham edilince durum nice olur! Bu durum, kalp açısından tahammül edilmez olmaya ve hüzün duymaya daha lâyık bir hal değil midir? Resûlullah'ı (a.s.) hüzne sevkeden şeyin

---

21 el-En'âm, 6/33.

kendisini yalancılıkla itham edenlere aşırı şefkati de olabilir. Çünkü şahsını yalancılıkla itham etmeleri, onları helâke ve yok olmaya götürür. Hz. Peygamber de helâk olmalarına sebep olacak yalanlamakla meşgul oldukları için onlara acımıştır ve bundan üzüntü duymuştur. Veya üzüntüsü, Allah için gazap duymasından ötürü de olabilir. Çünkü peygamberler, Allah için gazap ederler ve Allah düşmanlarına sert davranırlardı.

Biri şöyle bir soru sorabilir: Yalanlayanlar, onun düşmanlarındandı. Onların kendisini yalanlamaları nasıl ağırına gider? Bu, düşmanlardan görülmemiş bir hadise değil ki.

Buna şu cevap verilir: Resûlullah (a.s.) onlara, düşmanların davrandığı gibi değil bir dostun samimi dostuna davrandığı gibi davranıyordu. Çünkü onları dünya ve âhiretleri konusunda kurtuluşlarını sağlayacak ve şereflerini koruyacak şeye davet ediyordu. Başkasına samimi dostların en yakını gibi davranan kişiye karşı onların da iyilikle karşılık vermeleri gerekir. Bunu yapmadıkları ve ona yalanlama ile karşılık verdikleri takdirde yaptıkları ağırına gider ve buna karşı üzüntü duyar.

[§]Öte yandan hem "Onların söylediklerine katlan" meâlindeki beyan 205
hem de "Onlar için acele etme"[22] buyruğunu içeren beyan, "Allah kulu için en uygun olan (aslah) ne ise sadece onu yapar" diyenlerin görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü biz biliyoruz ki herhangi bir peygambere kavminin başına helâkin acilen gelmesi bedduası yapmasına izin verildiği ve duasına icabet edildiği zaman bu, onları iman etmeye zorlar ve yalanlamadan alıkoyar. Çünkü Allah'ın intikamının başlarına geleceğinden korkarlar, yalanlamayı bırakıp davete icabete koyulurlar. Bu, onları helâk olmaktan kurtarır, dünya ve âhirette şereflerini korur. Peygamberlere böyle bir izin verilmediği zaman bu bize Allah'ın kullarına onlar için en uygun ne ise onu yapmasının şart olmadığını gösterir.

"Yalanlayanları İslâm'a sevkeder ve yalanlamadan alıkoyar gerekçesiyle nasıl olur da peygamberlere beddua etme izni verilmez?" diye sorulacak bir soruya şöyle cevap verilir: Sizin sözünü ettiğiniz durumda mükellefiyet ve imtihan ortadan kalkar. Çünkü o durumda kişiyi imana sevkeden delil, zorunlu olarak vâki olur. Sebebine gelince yalanlayanlar beddua yüzünden köklerinin kazınacağını bildikleri zaman bundan vazgeçerler ve İslâm'ın davetine kerhen uyarlar. Bu durumda deliller, hakkı bâtıldan ayırma (temyiz) ve iradî

[22] "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme" (el-Ahkāf, 46/35).

olma özelliğini kaybeder ve ihtiyarî değil zorunlu bilgi konumunda olur. Peygamberlerin delilleri ise zorunlu olmayıp iradeyi ortadan kaldırmaz. Çünkü daha önce dedik ki zorunlu olsalar imtihan özelliği kalmaz. Bu yüzden peygamberlerin delilleri, şüphelerin eşliğinde ortaya konulmuştur ki kul, imtihan özelliğinin ortadan kalkmaması için o delillerin bilgisine aklını kullanarak ve düşünerek ulaşsın.

[Meleklerin, Peygamberlerin ve Diğer İnsanların İmanlarının Aynı Oluşu]

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: İmam Ebû Hanîfe *el-Âlim ve'l-müte'allim* isimli eserinde meleklerin, peygamberlerin ve bizim imanımızın aynı olduğunu söylemekte, bundan sonra da şöyle demektedir: İman açısından biz ve peygamberler eşit olduğumuza göre nasıl oluyor da peygamberlerin sevapları daha mükemmel ve Allah'tan korkuları daha şiddetli oluyor? Ebû Hanîfe bu soruya birkaç açıdan cevap vermiştir: Verdiği cevapların arasında
206 şu ifadeler yer almaktadır: [§]Peygamberler, küçük hatalar (zelleler) yapsalar o hataların ardından hemen başlarına azap iner. Bu yüzden Allah'tan korkmaları daha gerekli olur.

[Peygamberlerin Ismet Sıfatı]

Yukarıdaki cevaba şöyle bir soru ile karşılık verilebilir: O halde peygamberlerin Allah'a iman etmeleri ve mâsiyette bulunmamaları, isteğe bağlı değil de zorunlu olmuyor mu? Bu soruya verilecek cevap şudur: Peygamberlere ısmet sıfatına sahip oldukları açıkça bildirilmemiştir. Tam aksine onlar, helâk edilme gibi durumlara düşme korkusu taşıyorlardı. Hz. İbrahim'in (a.s.) şu sözü bu görüşümüzün isabetli olduğunu gösterir: "Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut"[23]. Hz. İbrahim, günah işlemekten korunduğunu açıkça bilseydi bunları Allah'tan talep etmeye ihtiyaç duymazdı. Hz. Şuayb (a.s.) kıssasında da onun şu sözüne yer verilmiştir: "Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabb'imiz ilmi ile her şeyi kuşatmıştır"[24]. Bu ifadeden de aynı şekilde peygamberlerin günah işlemekten korunmuş olduklarını bilmedikleri ortaya çıkmaktadır. Biz, bunu gerektirdiği için değil, böyle olduklarını davranışlarından gördüğümüz için peygamberlerin günah işlemekten korunmuş olduklarına şahitlik ediyoruz. Risâlet görevini tebliğ etmeleri peygamberlere

23 İbrâhim, 14/35.

24 "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır" (el-A'râf, 7/89).

emredilmiş ve kendilerinden önce geçen peygamberlerin ısmet sıfatına sahip olduklarını düşünerek ve tefekkür ederek anlamaları için durumları hakkında kafa yormalarına izin verilmemiştir. Buradan anlaşılmış oldu ki, peygamberlerin nefislerinin kurtulacağı konusunda ve tehlikeli durumlara düşüp düşmeyecekleri hususunda korku ve ümit üzereydiler ve Allah'a iman etmeleri zorunlu değildi, aksine Allah'ın varlığına dair bilgiye (deliller sayesinde) hakkı bâtıldan ayırtetmek sûretiyle ulaşmışlardı. Onların dereceleri işte bu yüzden büyük olmuştur.

İkinci olarak peygamberlerin (a.s.) kalplerinde Allah korkusu ve azameti yer etmişti. Allah Teâlâ'nın varlığına dair bilgileri onlara iman etmeye sevketmiş, yoksa küçük hatalar yaptıkları takdirde başlarına cezanın gelmesi korkusu değil. Kâfirlere gelince; onlar Allah'ın azameti, kudreti ve otoritesi hakkında bilgi sahibi olmadılar ki bu marifet, onları Allah'a imana sevketsin. Yalanlamalarından ötürü başlarına bir ceza gelirse onları iman etmeye sadece bu cezadan korkmaları sevkeder. [§]İmanları da [Firavun'un iman etmesinde olduğu gibi] 207
zorunlu bir imana dönüşür. Bundan dolayı imtihan olgusu ortadan kalkmasın diye yalanlamadan ötürü cezalandırılmamışlar ve bu açıdan peygamberler diğer insanlardan farklı olmuşlardır. Bu durum şöyle dememiz gibidir: "Daha önce geçen peygamberlerden gelen haberler, Hz. Peygamber'in peygamberliğini kanıtlamaya dair bir delildir. Her ne kadar bu haberleri Ehl-i Kitap bilse ve onlara haber verilmiş olsa da [onlar için istidlâlî bilgi ifade eder]. Çünkü Ehl-i Kitap, söz konusu haberleri öğrenim ve telkin yoluyla bilmişlerdir. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem de bu haberleri bilen kimselerin yanına gidip gelmemiştir [ki bunları onlardan öğrenmiş olsun]. Böylece ortaya çıkmıştır ki Hz. Peygamber'in söz konusu haberleri herhangi bir kimseden eğitim ve öğretim yoluyla değil, bizzat Cenâb-ı Hak'tan gelen vahiyle bilmiştir. Netice olarak söz konusu haberler, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil olurken başkası açısından böyle olmaz. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş. Bu ifadenin yorumu şöyle olabilir: Sövdükleri ve şahsiyetine lâyık olmayan isnatları sana yakıştırdıkları zaman onlardan uzaklaş, onlara aldırma, kendilerine de senin hakkında uydurduklarına da takılma. Çünkü senin bu davranışın, söz uyduran ve kötü söz söyleyen kimseyi yaptığından vazgeçirebilir. Bu beyan şu ilâhî kelâma benzer: "Cahiller onlara laf attığı zaman 'selâm' deyip geçen kullardır"[25]. Âyetin, onlar-

25 "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, 'selâm' deyip geçen kullardır" (el-Furkān, 25/63).

la ilişkini güzel bir şekilde kes, diye yorumlanması muhtemeldir. "İlişkiyi güzel bir şekilde kesmek", onlara olan şefkatini bırakmamak, helâk olmaları için bedduada bulunmamak, hidâyet ve ıslaha çağırmaktan vazgeçmemekle olur. Bundan dolayı Resûlullah (a.s.), kendisine eziyet ettikleri zaman şöyle dua etmiştir: "Allahım! Kavmime hidâyet ver. Çünkü onlar bilmiyorlar"[26]. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) onlardan uygun bir şekilde uzaklaşması, "Sen kötülüğü en güzel bir tutumla sav"[27] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi kötülüğe kötülükle mukabele etmemesi, aksine kötülüğü iyilikle savuşturması da olabilir. Çünkü böyle bir tutum, insanları kendilerine bu muameleyi yapan kişinin davetine uymaya daha çok motive eder. *En doğrusunu Allah bilir*.

208 [§]Bazıları "seyf âyeti"nin[28] bu âyeti neshettiğini söylerken, bazıları da böyle olmadığını belirtmişlerdir. Neshetmemiştir diyenler, âyetin yorumunu neshin geçerli olmadığı bir mânaya yorumlamışlardır. Biraz açmak gerekirse; "Ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş" meâlindeki âyet, Resûlullah'ın (a.s.) kendisine eziyet ettikleri için onlara karşılık vermesini engellemiş, verdikleri eziyete karşılık vermek ve intikam almak için onlarla savaşma yükümlülüğü getirmemiş, aksine savaşmasını dine yardım etme ve Allah'ın sözünü yüceltme amaçlarına yönlendirmiştir. Bundan dolayı "seyf" âyetinde, bu âyetin mânasını neshetmeyi gerektirecek bir muhteva olmadığı gibi, "Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoş görün"[29] meâlindeki beyana göre amel etmeyi neshedecek bir unsur da yoktur. İkinci olarak; onlarla savaşmada kendilerinden intikam alma niteliği yoktur. Aksine Allah'a ve resûlüne iman etmeye sevkeden bir özellik vardır. Buna iman ettikleri zaman cezadan kurtulurlar ve büyük bir sevap elde ederler. Netice olarak savaş, onlar için ceza değil rahmete dönüşür. Savaşın rahmet olması şu açıdandır: Onlar müslümanların sayılarının az olmasına, Rab'lerine ibadetle meşgul oldukları için bedenlerinin zayıf düşmesine ve müşriklerin de güçlü bünyeleri ile birlikte sayılarının çok olmasına rağmen kendilerine galip geldiklerini görünce kesin olarak anlarlar ki müslümanlar bu galibiyete savaş taktikleri ve çeşitli araçlarla

---

26 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, III, 117. Abdullah b. Ubeyd anlatır: Resûlullah'ın (a.s.) alt çenesinin sağ yanındaki rebaiyye (kesici) dişi kırılıp, alnı yaralanınca ve yüzünden aşağı kanlar akmaya başlayınca "Yâ Resûlallah! Onlara beddua et!" denildi. Hz. Peygamber, "Yüce Allah beni kınayıcı ve lânetçi olarak göndermedi. Fakat davetçi ve rahmet olarak gönderdi. Allahım! Kavmime hidâyet et! Onlar bilmiyorlar" dedi (bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 45).

27 "Onların yakıştırdıkları şeyleri biz çok iyi biliyoruz" (el-Mü'minûn, 23/96).

28 Seyf âyeti "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin" âyetidir (et-Tevbe, 9/5).

29 el-Bakara, 2/109.

ulaşmamışlardır, aksine onları kendilerine karşı güçlendiren ve yardım eden Allah Teâlâ'dır. Böylece onlarda müslümanların hak din üzere oldukları kanaati yerleşmiş olur. Gönülleri hakka yatıştığı zaman onun yoluna girerler ve o sayede bol sevap ve şerefli bir akıbet kazanırlar. Netice olarak savaş onlar için kötü fiillerinden dolayı cezaya değil, rahmete dönüşür. Durum böyle olunca **Ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş** meâlindeki âyet sabit ve neshedilmemiş olarak kalır. Burada şöyle bir soru sorulabilir: Yüce Allah peygamberine "Ve seni âlemlere rahmet olarak gönderdik"[30] diyor. Savaşta rahmet olmaz. Peki nasıl oldu da savaş ona farz oldu? Buna şu cevap verilir: Savaş, merhameti bir yana bırakmak demek değildir. Aksine savaş, merhametin en ilerisi ve en mükemmelidir. Çünkü savaş, onları imana ve inkârı terketmeye sevkeder. İmana gelen ve inkârı terkedenlerin dünyada ve âhirette mertebeleri yükselir ve değerleri yücelir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]Yukarıdaki soruya verilecek bir başka cevap da şudur: Savaşın delil **209**
olması öldürme açısından değildir, [aksine kişiyi motive etme açısındandır]. Çünkü onlar savaşmaktan korkunca inkâr etmeyi bırakırlar ve davetçiye yönelirler. Görmez misin ki müslümanlara savaş farz kılınmadan önce insanlar bu dine birer birer giriyorlardı, Allah için savaşmak farz kılınınca dine akın akın ve kabileler halinde girdiler. Sonra öldürmenin mübahlığı, zarurete binaen olur. Çünkü onlar öldürülmeyeceklerini bilince savaş korkusu çekmezler, korku duymayınca da davete uymayı bırakırlar. Dolayısıyla savaşta öldürme, korku unsurunu sağlamak için farz kılınmıştır. Netice olarak savaşta merhameti terketmek diye bir kural yoktur. Bu durum şu ilâhî beyan gibidir: "Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız"[31]. Kısasın uygulanması, nefsin telef edilmesi demektir. Kısasta hayat verme diye bir şey yoktur. Fakat hayat verme şu açıdandır: Katil, karşısındaki kişiyi öldürdüğü zaman kendisinin de öldürüleceğini düşününce söz konusu bilinç, onu öldürmekten alıkoyar. Netice olarak kısas yoluyla veya savaşta adam öldürmekte caydırıcılık açısından bütün nefislere hayat verme özelliği bulunmuş olur. Dolayısıyla kısas cezasının gerekli kılınması, zâhiren yok etmeye sebep olsa da gerçekte hayatta bırakma vesilesi haline gelir. Savaş da aynen böyledir. Davete icabet etmekten kaçındıkları takdirde öldürüleceklerine kesin inandıklarında inkârı bırakırlar ve davete icabete yönelirler. Dolayısıyla savaş alanı zâhiren merhameti terk yeri olarak ortaya çıksa da sonuç itibariyle merhamet yeri olarak tecelli eder. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

30 el-Enbiyâ, 21/107.
31 el-Bakara, 2/179.

وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهِّلْهُمْ قَلِيلًا ﴿١١﴾

11. "Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz süre tanı."

Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak. Bu ilâhî beyan, yalanlama ile meşgul olanların ve insanları Allah yolundan çevirenlerin bolluk ve refah içinde yüzenler olduklarını ifade ediyor. Nitekim şu ilâhî beyanlar da aynı anlamı vurgulamaktadır: "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir"[32], "Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle
210 demişlerdir"[33]. [§]Burada "nimet içinde yüzen"ler bu yüzden özellikle belirtilmiştir. "O yalanlayıcıları bana bırak" meâlindeki beyan, Hz. Peygamber'in onları bundan önce bırakmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Halbuki Resûlullah (a.s.) yalanlayanların ne yollarını kesmiş ve ne de önlerine engel koymuştur. Fakat benzer hitaplar, Allah Teâlâ'nın kitabında birçok âyetlerde bulunmaktadır. Bu tarz ifadeler, anlatılan durumun bir öncesi varmış gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Oysa aslında böyle bir öncelik mevcut değildir. Yüce Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Göğü o yükseltti"[34]. "Yükseltme" fiili aşağıya konulmuş bir nesneyi yukarı çıkarmak için kullanılmakla birlikte aslında gök için böyle bir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla âyetteki "yükseltme", "gök (daha ilk baştan) yukarı yükseltilmiş olarak yaratıldı" anlamında yorumlanır. Allah Teâlâ aynı sûrede meâlen "O yeryüzünü canlıların altına serdi"[35] buyurulmuştur. Oysa yeryüzü yukarı yükseltilmiş değildi ki onu canlıların altına sersin. Âyetin mânası "yeryüzünün canlıların altına (daha ilk baştan) serilmiş" olarak yaratıldığıdır. Hz. Yûsuf (a.s.) da "Şüphesiz ben, Allah'a inanmayan, aynı zamanda âhireti de inkâr etmekte olan bir kavmin dininden uzaklaşıp geldim"[36] demiştir. Hz. Yûsuf'un bundan önce onların dinlerine girmiş değildi ki daha sonra bundan uzaklaşmış olsun. Bir başka âyet de meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin velileri ise sahte tanrılardır; onları aydınlıktan karanlıklara sokarlar"[37], "Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır" meâlindeki

---

32 el-En'âm, 6/123.
33 "Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz" (Sebe, 34/34).
34 er-Rahmân, 55/7.
35 er-Rahmân, 55/10.
36 Yûsuf, 12/37.
37 el-Bakara, 2/257.

beyan, onların karanlık içinde olmalarını gerektirmez. “Onları aydınlıktan karanlıklara sokarlar” cümlesi de inkâr edenlerin önceleri aydınlıkta olmalarını ve sahte tanrıların onları bundan çıkarmalarını gerektirmez. Âyetin zâhirî ifadesi, zihni işaret edilen mânaya götürse de gerçek bu değildir. İşte açıklamakta olduğumuz **O yalanlayıcıları bana bırak** cümlesi de zahiren her ne kadar Hz. Peygamber’in araya girdiğini ve onları bırakmadığını ifade etse de -yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi- aslında önünü kesme ve engelleme mânasına değildir. Müddessir sûresine geldiğimizde buna benzer başka örnekler de vereceğiz.

O yalanlayıcıları bana bırak cümlesinin mânası şöyle olmalıdır: “Yaptıkları yüzünden onları cezalandırma, onlara acele ile beddua etme, aksine biraz süre tanı. Onlara karşı Allah sana yeter”. Bazıları “naʿmet” (نَعْمَة) ve “niʿmet” (نِعْمَة) kelimeleri arasında anlamca fark olduğunu söylemişlerdir. “Naʿmet” kula onu adım adım yıkıma götürme ve helâk etme amacı ile verilen mala ve refaha denir. “İçinde yüzdükleri refah”[38] meâlindeki beyan buna örnektir. “Niʿmet” ise yüce Allah’tan kullarına lütuf ve ihsan edilen iyiliktir ve hayırdır. “Nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?”[39] (أَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً) meâlindeki beyan da buna örnektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

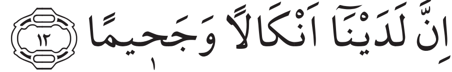

[§]***12. “Kuşkusuz katımızda*** (onlar için) ***prangalar, yakıcı bir ateş var-*** 211
dır.”

Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş vardır. İbn Abbâs (r.a.) “Âyette geçen ‘enkâl’ (الأَنْكَالُ) zincir ve pranga anlamınadır” demiştir. Ebû Bekir el-Esam ise şöyle demiştir: “Enkâl”, başkasına ibret olsun[40] ve aklını başına toplasın diye verilen cezadır”. Cenâb-ı Allah, meâlen şöyle beyan buyurmuştur: “Biz bunu hem çağdaşlarına hem de sonradan gelenlere ibret veren bir ceza, müttakîler için de öğüt kıldık”[41]. Âyetin yorumu şöyledir: Biz

---

[38] “Denizde açılan yolu olduğu gibi bırak, onlar boğulmaya mahkûm bir ordudur. Geride nice bahçeler, su kaynakları, ekili ürünler ve iyi bir konum, vaktiyle içinde yüzdükleri refahı bıraktılar! İşte böyle oldu. Biz de bunları başka bir topluluğa miras olarak verdik” (ed-Duhân, 44/24-28).

[39] “Allah’ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz?” (Lokman, 31/20).

[40] “Kuşkusuz katımızda” âhirette nezdimizde “prangalar”, yani ayaklarına vurulan prangalar, sağ ellerini boyunlarına bağlayan kelepçeler ve boyunlarına vurulan zincirler vardır” (Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs*, s. 621).

[41] el-Bakara, 2/66.

bunu hem çağdaşları olan belde insanlarına ve hem de sonradan gelen memleket halkına ibret veren bir ceza, müttakîler için de öğüt yaptık. Âyetin yorumu Ebû Bekir el-Esamm'ın dediği gibi olursa "ibret veren ceza" dünyada gerçekleşir, *en doğrusunu Allah bilir ya,* bu Bedir savaşıyla ilgili olur. Ancak birinci yorum daha ağırlıklıdır. Âyette geçen "cahîm" (الجَحِيمُ) cehennem ateşinin büyük kısmı demektir.

Öte yandan bu âyette peygamberimiz Hz. Muhammed'in nübüvvet ve risâletine işaret eden deliller vardır. Çünkü "Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş vardır" meâlindeki beyan, "Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak" cümlesiyle ilgilidir. Onları bana bırak çünkü katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş vardır. Onlar ancak küfür üzere öldükleri zaman prangalara vurulacaklar ve cehennem azabı ile azap edileceklerdir. Bu ifade, onların küfür üzere öleceklerini beyan etmektedir. Sözü edilen kişiler küfür üzere öldüler, işleri bitirildi ve hiçbiri kurtulmadı. Böylece Kur'ân'ın gayptan verdiği haber, aynen bildirdiği gibi çıkmış oldu. Kur'ân'ın olacağını haber verdiği bu hadiseler, ancak yüce Allah'ın haber vermesi sayesinde bilinir. Böylece ortaya çıkmıştır ki Hz. Peygamber'in söz konusu haberleri kendisi tarafından uydurulmamıştır, aksine Allah'ın bildirmesi sayesinde bilgi sahibi olmuştur. Gaybın bilgisi, onun peygamberliğinin en büyük delillerindendir.

13. "Boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır."

Boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır. Kişinin boğazına dikilecek ve yutamayacak olduğu nesne, aslında yiyecek değildir. Allah Teâlâ, bir başka âyette meâlen "Onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek vardır"[42] buyurur. "Hamîm" (الحَمِيمُ) de gerçekte bir içecek değildir. Ancak birinciye "yiyecek" denilmesi, yemek gibi çiğnenmesinden dolayıdır. İrin ve kaynar su, içecek maddesi gibi akacaktır. Birinciye "yiyecek" ikinciye de "içecek" denilmesi bundan dolayıdır. Çünkü yiyecek anlamına gelen "taâm", yenilen nesnenin adıdır. O, iğrenç de olsa yenilecek bir nesnedir. Hamîm ise yapısı itibariyle iğrenç de olsa içecek maddesidir.

212 [§]Bu işin aslı şudur: Kâfirler, inkâr ederek Allah'ın nimetlerine şükretmeyi ve O'nu anmayı bir yana bırakmışlar ve bunlara nankörlükle mukabele etmişlerdir. Cenâb-ı Hak da âhirette bütün nimetleri, "intikam" (nikme) ile

42 el-En'âm, 6/70; Yûnus, 10/4.

değiştirmiştir. Allah Teâlâ'nın şu beyanını görmez misin: "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[43]. Yüce Allah, kendilerine verilen görme, işitme ve dil nimetine şükretmedikleri için onlara görme yerine körlüğü, işitme yerine de sağırlığı getirmiştir. Elbise yerine katran, bineklere binip gitme yerine ayakları üzere ve yüzüstü cehennem ateşine sürüklenme cezası vermiştir[44]. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın nimetlerine şükretmeyi terkettikleri için yiyecek ve içeceklerini zakkum ve hamîm ile değiştirmiştir.

يَوْمَ تَرْجُفُ الْاَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَث۪يبًا مَه۪يلًا ﴿١٤﴾

14. "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır."

O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır. "Tercüfü" (ترجف) fiilinin kökü olan "racfe" kelimesini daha önce birkaç yerde açıklamıştık[45]. Âyette geçen "kesîben, mehîlen" (كَث۪يبًا، مَه۪يلًا) kelimeleri "akan kum yığınları" demektir. Bu âyet, o günün dehşetinin ne denli şiddetli olduğunu haber vermektedir. Çünkü dağlar, özellikleri bakımından yeryüzünün en katı ve en sert katmanlarıdır. [Dağlar kum yığınları gibi savrulursa] zayıf ve hakir olan insanoğlu o sarsıntının şiddetinden ve dehşetinden nasıl ayakta kalabilir ki! Yüce Allah, insanlar yalanlama ve sapkınlıklarından vazgeçsinler ve buna bir son versinler diye kendilerine o günün dehşetini hatırlatmıştır.

اِنَّٓا اَرْسَلْنَٓا اِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَٓا اَرْسَلْنَٓا اِلٰى فِرْعَوْنَ رَسُولًا ﴿١٥﴾

15. "Doğrusu Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik."

---

43 el-İsrâ, 17/97.

44 "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir" (İbrâhim, 14/50); "O gün yüzüstü ateşe sürüklendiklerinde 'Tadın bakalım cehennemin dokunuşunu!' denir" (el-Kamer, 54/48).

45 Meselâ A'râf sûresinin 78 ve 91'inci âyetlerine bakınız.

Hakkınızda tanık olacak bir peygamber gönderdik. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir. Âyetin yorumu şöyledir: Allah'ın üzerinizdeki hakkını beyan eden bir peygamber gönderdik. **Tanık olacak peygamber** ifadesinin, "lehinize ve aleyhinize tanık olacak peygamber" diye anlaşılması da mümkündür. Netice olarak Hz. Peygamber "Seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız" meâlindeki âyetin ifade ettiği üzere kâfirlerin aleyhine tanık olur[46]. Bazan "aleyküm" (عليكم), yani "aleyhinize" denilir ama "ileyküm" (إليكم), yani sizin
213 için mânası kastedilir. [§]Bir örnek vermek gerekirse Kur'ân'da "ve mâ zübiha ale'n-nusubi" (وما ذبح على النصب), yani dikili taşlar aleyhine denilir, ama kastedilen mâna "li'n-nusubi" (للنصب), yani dikili taşlaradır[47]. Çünkü müşrikler, o hayvanları dikili taşların aleyhine değil, onlar için boğazlıyorlardı. Âyette onca insan arasında Hz. Mûsâ ve Firavun belirtilmiştir. Özellikle onların belirtilmesiyle gözetilen hedef *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Resûlullah (a.s.) kendisini yalanlayanların arasında yetişmiş ve yalan söylediğini onlar asla görmemişlerdi. Tam aksine onu yalan söylemekten uzak ve âdil bir kişi olarak tanıyorlardı[48]. Resûl-i Ekrem, şahitlik yapmaya ehil gördükleri bir konumdaydı. Yalanını görmedikleri halde nasıl oldu da onu yalancılıkla itham ettiler? Hz. Mûsâ da aynı şekilde peygamber olarak gönderildiği insanların arasında yetişmiştir. Onu yalan söylemeyen, âdil ve şahitlik yapmaya ehil biri olarak tanıyorlardı.

Bazıları da Resûlullah (a.s.) ile Hz. Mûsâ arasındaki benzerliği şu açıdan kurmuşlardır: Müşrikler, küçük yaşta iken gördükleri haline bakarak Hz. Peygamber'i hafife alıyor ve onu küçük görüyorlardı. Çünkü onların arasında yetişmişti[49]. Aynı şekilde kendilerine peygamber olarak gönderilince Hz. Mûsâ'yı da küçümsediler. Onu küçük yaşta nasıl hafife aldılarsa aynı şekilde önemsemediler. Hatta kendisine "Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?"[50] dediler. Netice olarak Hz. Mûsâ'yı yalanlamaları ve hafife almaları sebebiyle köklerinin kazınması şeklindeki başlarına gelen ceza, müşriklerin başına da geldi. Cenâb-ı

---

46 "Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız" (en-Nahl, 16/89).

47 "Dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar size haram kılındı" (el-Mâide, 5/3).

48 Hz. Peygamber, şehadete ehil gördükleri bir konumdaydı. Hiç yalanını görmedikleri halde nasıl oluyor da onu yalancılıkla itham ediyorlardı? Hz. Mûsâ da böyleydi. Peygamber olarak gönderildiği insanların arasında yetmişti. Onu günah işlemez ve âdil biri olarak tanıyorlardı.

49 Şu halde küçük yaşta gördükleri hali nedeniyle onu küçük görüyorlardı.

50 eş-Şuarâ, 26/18.

Hak, onlara Hz. Mûsâ'yı yalanlayanların durumlarını ve kendisini yalanlayıp hafife aldıkları için başlarına gelen ilâhî gazabı hatırlattı, böylece ibret alsınlar ve Resûlullah'ı (a.s.) hafife almaktan vazgeçsinler. Aynı şeylerin başlarına gelmemesi, kuvvetlerine ve sayılarının ve mallarının çokluğuna aldanmamaları buna bağlıydı. Çünkü Hz. Mûsâ'yı (a.s.) yalanlayanların malları ve evlatları daha çok ve onlardan daha güçlüydüler. Ancak bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın karşısında onlara hiçbir fayda vermedi.

Hz. Mûsâ (a.s.) ve Firavun'un isimlerinin ve başlarından geçen olayların anlatılması, o hadiselerin Mekkeliler arasında yaygın olmasına da bağlı olabilir. Çünkü onlar yahudilerin seçkinleriydiler ve Hz. Mûsâ (a.s.) ile Firavun'un arasında geçen hadiselerden haberdardılar. Hz. Mûsâ'yı (a.s.) yalanlamaları dolayısıyla Firavun ve kavminin başına gelenleri onlara haber veriyorlardı. Allah Teâlâ, yalanlamaktan vazgeçsinler diye onlara Hz. Mûsâ (a.s.) zamanında
yaşananları hatırlatmıştır. [§]Bunun bir diğer sebebi de Cenâb-ı Hakk'ın onla- 214
ra tek tek delillerle karşı çıkabildiği gibi, toplu delillerle de karşı çıkabilmesidir. Çünkü böyle bir durum, şüpheleri ortadan kaldırır ve mazeret kapısını kapatır. Veya Allah Teâlâ'nın onlara Hz. Mûsâ'nın (a.s.) ve kavminin yaşadıklarını hatırlatması, dönem olarak daha yakın olmalarından da olabilir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kavmi, dünyada kökleri kazınarak yok edilen en son kavimdi.

فَعَصٰى فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَاَخَذْنَاهُ اَخْذًا وَبِيلًا ﴿١٦﴾

16. "Firavun o peygambere karşı çıkmış, biz de onu ağır bir şekilde cezalandırmıştık."

Firavun o peygambere karşı çıkmış, biz de onu ağır bir şekilde cezalandırmıştık. Âyette geçen "vebîl" (الوَبِيل) kelimesi şiddetli anlamına gelir. Kelimenin bu mânasından dolayı "şiddetli yağmur"a "vâbil" (الوَابِل) denilmiştir. Ebû Bekir el-Esam, "vâbil" her türlü güçlüğün adıdır demiştir.

فَكَيْفَ تَتَّقُونَ اِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ﴿١٧﴾

17. "Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?"

Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız? Bu cümle birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Dünyada cehennem ateşine giden yola, yani küfre girerseniz âhirette o ateşten

kendinizi nasıl koruyacaksınız? Sizler de bilmektesiniz ki herhangi bir amaç için bir yol tutan kimse, -şayet tuttuğu yolun hedefine ulaşmaktan başka bir çıkış noktası yoksa- kesinlikle o hedefe varır. Âyetin bir diğer yorumu de şudur: Üzerinizde bulunan nimetlere şükür yükümlülüğünü terkettiğiniz halde âhirette cehennem ateşinden kendinizi nasıl koruyacaksınız? Ya da azaba itildiğiniz ve mecbur edildiğiniz halde âhirette azaptan kendinizi nasıl muhafaza edeceksiniz? Şu meâldeki beyanlar da bu doğrultudadır: "Sonra da onları çok ağır bir azaba katlanmaya mecbur bırakırız"[51], "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler"[52], "O günahkârı yakalayıp cehennemin ortasına sürükleyin"[53]. Dünyada iken size Allah'a iman etme fırsatı ve küfürden vazgeçme imkânı verildi sonra da sizler ondan vazgeçmediniz. Allah Teâlâ'nın azabına sürüklenirken ondan nasıl kurtulacaksınız? Ya da dünyada iken size iman etme fırsatı verilmişken iman etmemiş olduğunuz halde âhiretteki imanınızdan nasıl yararlanacaksınız?

Esasen âhiret yurdu, amel etmek için hazırlanmış bir yurt değildir. Orası sadece amellerin karşılığının alınacağı bir yurttur. İnkârcılar azabı savuşturmak için hazırlanan sebeplere dünyada sarılmayınca onlardan yararlanmala-
215 rı için âhirette oluşturma imkânı verilmemiştir. [§]Dünyada amel etmeyince âhirette amellerinin karşılığını almaya ehil kimseler olmamışlardır. Bizim âhiret için orası imtihan ve mükellefiyet yeri değildir dememizin sebebi şudur: Mükellefiyet, gizli olan eylemleri ortaya çıkarmak içindir. Sevap ve ceza, görülmüş ve apaçık ortaya çıkmıştır. Kişi cehennem ateşini ayan beyan görürken "Şöyle yaparsan cehennem ateşine girersin" denildiği zaman o fiili yapmaktan kaçınır. Birisi de cenneti müşahede edip dururken kendisine "Allah'a iman edersen cennette ağırlanacaksın" denildiği zaman hiç şüphesiz iman eder. Şu halde âhirette kişiyi imtihan etmenin herhangi bir gerekçesi yoktur. Orası neticelerin, yani sevap ve ikabın gerçekleşeceği bir yurttur.

Yukarıda söylediklerimizin delili şu ilâhî beyandır: **Çocukları ihtiyarlatan o günden.** Cenâb-ı Hak, onların saçları ağardığı için kocamayacaklarını haber vermektedir. Dünyada saçlar ancak ihtiyarlayınca ağarır. Allah Teâlâ'nın bu cümleyi kullanması, âhiret yurdunun amel etme yurdu olmadığının bilinmesine yöneliktir. Orada Allah'a iman etmeleri, o gün kendilerine fayda vermeyeceği gibi, Allah'ın azabından da korumayacaktır.

---

51 Lokman, 31/24.

52 el-Kamer, 54/48.

53 ed-Duhân, 44/47.

Çocukları ihtiyarlatan o günden. Söz konusu ihtiyarlatmanın gerçek mânada olması da mümkündür. Çocuklar o günün dehşetinden ihtiyarlar ve dehşetin şiddetinden -“Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin”[54] meâlindeki âyette belirtildiği gibi- sarhoş olurlar. Söz konusu “çocukların ihtiyarlaması”, gerçek mânada değil de zihinde canlandırma kabilinden de olabilir. Dolayısıyla yüce Allah, o ifadeyi kıyâmet gününün çetin bir gün oluşu ve dehşetinin şiddetinden dolayı zihinlerde canlandırma kabilinden belirtmiş olabilir. Bazan gerçekleşmesi zihnen uzak görülmesinden ötürü bir olayı, işin korkunçluğunu ortaya koymak üzere temsilî bir anlatım yolu kullanılabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi “Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek. Çünkü Rahmân’a çocuk yakıştırıyorlar”[55]. Bu âyette de Allah’a çocuk yakıştırmanın ne kadar ağır bir iftira olduğunu ifade etmek amacıyla örnek verme kabilinden bir benzetme yapılmıştır. Yoksa gerçekten göklerin çatlayacağını ve yerin yarılacağını vurgulamak için söylenmemiştir. Âyetin mânası şöyle de olabilir: Allah onları sonsuza kadar bir daha öldürmemek, değişikliğe uğramamak ve fâni olmamak için diriltmiş olmasaydı o günün dehşeti, çocukları ihtiyarlatan bir şiddet derecesine ulaşırdı.

اَلسَّمَٓاءُ مُنْفَطِرٌ بِه۪ كَانَ وَعْدُهُ مَفْعُولاً ﴿١٨﴾

[§]*18. “O gün gökler paramparça olacak, Allah’ın vâdi mutlaka yerine* 216
gelecektir.”

O gün gökler paramparça olacak. O gün gökler, çocukları ihtiyarlatması ile, yani dehşeti ve korkusunun şiddeti ile paramparça olacaktır. Ya da o gün gökler, bulutlarla paramparça olacaktır. O gün gökler, Allah Teâlâ’nın emri ve hükmü ile paramparça olacaktır da denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Allah Teâlâ bu âyette (semâ kelimesi müennes olduğu için kurala göre haber de müennes yapılarak) “es-semâu munfetıratun” (مُنْفَطِرَةٌ) değil de “munfetırun” (مُنْفَطِرٌ) diye müzekker kullanmaktadır. Zeccâc, “munfetırun bih” (مُنْفَطِرٌ بِه), “zâtu infitârin” (ذَاتُ انْفِطَارٍ), yani “parçalanma sahibi” anlamındadır demiştir[56].

---

54 “Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah’ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!” (el-Hac, 22/2).

55 Meryem, 19/90-91.

56 Yani müennes olan “zâtu” kelimesi takdir edilerek müennes olan mübtedânın haberi de müennes yapılmış olmaktadır (Çeviren).

Mübtedânın haberi, -müzekker kelimelerde yapıldığı gibi- müzekker olarak ifade edilmiştir. Tıpkı "imraetun murdı'atun" (امْرَأةٌ مُرضِعَةٌ) diyecek yerde "imraetün zâtü irdâ'in" (امْرَأةٌ ذَاتُ ارْضَاع) "emzirme sahibi kadın" mânasında "imraetun murdı'un" (اَمْرَأةٌ مُرضِعٌ) denildiği gibi[57].

Allah'ın vâdi mutlaka yerine gelecektir. Gerçekleşecek olan, vâd değil, vâdedilendir. "Şüphesiz O'nun vâdi yerine gelecektir"[58] meâlindeki beyan da böyledir. Vâd, getirilmez, aksine vâdedilen husus gerçekleştirilir. Fakat vâdedilen husus, vâdolarak ifade edilmiştir. Çünkü vâdin sonuçlarından biridir. Bu, "el-mataru rahmetullâhi" (المَطَرُ رَحْمَةُ الله) cümlesine benzer. Cümlenin mânası, "yağmur rahmettir" değildir, aksine "yağdırılan yağmur Allah'ın rahmeti sayesinde yağmıştır" demektir. "es-Salâtü emrullâhi" (الصّلاةُ أمْرُ الله) cümlesi de başka bir örnektir. Bunun mânası şöyledir: Namaz Allah'ın emri ile kılınır. Yoksa "Namaz Allah'ın vasfedildiği emridir" demek değildir. "Vâdedilen şey" de böyle olup vâde nispet edilmiştir. Çünkü onlar vâdedilen şeye vâd ile lâyık oldular, yoksa vâdın bizâtihî kendisi, yapılan ve getirilen olduğu için değil.

اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌۚ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَب۪يلًا ﴿١٩﴾

19. "Şüphesiz bunlar bir öğüttür; artık dileyen Rabb'ine ulaştıracak bir yol tutar."

Şüphesiz bunlar bir öğüttür. İşaret ismi olan ve "bunlar" anlamına gelen "hâzihî" (هذه) kelimesi, bahsi geçen "korkular"a işaret ediyor olabilir. Bu durumda onlardan bahsetmek, öğüt olur. Aynı işaret isminin "risâlet"le ilgili olması da mümkündür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in risâleti öğüt olur. Bu sûrenin veya âyetlerin tümünün öğüt olma ihtimali de söz konusudur. **Artık dileyen Rabb'ine**, yani Rabb'inin davet ettiği dine **ulaştıracak bir yol tutar.** Bu da O'nun davet ettiği dine icabetle olur. Ya da "Artık dileyen, Rabb'ine" itaata yönelerek ve nefsini O'na ibadetle meşgul ederek âhirette vâdettiği şeye "ulaştıracak bir yol tutar".

---

57 Zeccâc demiştir ki: "Semâ" (السّمَاء) kelimesinin müzekker yapılması iki sebepten dolayı olur: Birincisi, "sema" kelimesi, "tavan" (السّقْفُ) mânasına alınarak yapılır. İkincisi ise mensubiyet mânası göz önüne alınarak "imraetün murdı'un" (امْرَأةٌ مُرْضِعٌ) kabilinden yapılır. Bu durumda mâna, "el-murdı'u", "zâtu'r-radâ" "emzirme sahibi" mânasına olduğu gibi, gök de "zâtu infitâr" "parçalanma sahibi" mânasına olur (bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII, 394).

58 Meryem, 19/61.

اِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ اَنَّكَ تَقُومُ اَدْنٰى مِنْ ثُلُثَيِ الَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ
وَطَٓائِفَةٌ مِنَ الَّذ۪ينَ مَعَكَ وَاللّٰهُ يُقَدِّرُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ اَنْ
لَنْ تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ عَلِمَ اَنْ
سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضٰى وَاٰخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى الْاَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ
فَضْلِ اللّٰهِ وَاٰخَرُونَ يُقَاتِلُونَ ف۪ى سَب۪يلِ اللّٰهِ فَاقْرَؤُا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ
وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَقْرِضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا
تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ هُوَ خَيْرًا وَاَعْظَمَ
اَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿٢٠﴾

[§]***20. "Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini*** 217
ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) ***Rabb'in elbette bilir. Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah'tır. O, sizin*** (istenen) ***vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı kılın, zekâtı ödeyin, Allah'a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz; hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük olmak üzere. Allah'tan bağışlanmayı dileyin, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir."***

Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini Rabb'in elbette bilir. Ebû Ubeyd der ki: Doğrusu "nısfehû ve sülüsehû" (نِصفَه و ثُلُثَه) kelimelerini "ednâ" (أَدْنَى) kelimesini mâna itibarıyla muzaf (tamlayan) kabul edip "nısfihî ve sülüsihî" (نِصفِه و ثُلُثِه) şeklinde esreli okumaktır[59]. Buna göre Cenâb-ı Hak, âdeta şöyle demiş olmaktadır: Senin Rabb'in

[59] Ebû Ubeyd, tercihe değer olan her iki kelimenin de "nısfihî ve sülüsihî (نَصْفِهِ وثُلُثِهِ) şeklinde mecrur okunmasıdır demiştir (İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 732). Ebû Ubeyd, birçok esere imza atmış meşhur imam Kāsım b. Sellâm el-Bağdâdî'dir. *Meâni'l-Kur'ân*, *Ğarîbü'l-*

gecenin üçte ikisine veya yarısına ya da üçte bire yakın kısmını ibadetle geçirdiğini elbette bilir. “Ednâ” (أَدْنَى) kelimesi, hem daha fazlaya ve hem de daha aza yorumlanabilir. Çünkü üçte bir ile yarım arasındaki fark altıda birdir[60]. Üçte bir üzerine altıda birden daha az bir miktar eklendiği zaman çıkan sonuç, üçte birden fazla, fakat ona daha yakın olur. Aynı şekilde üçte birden az bir miktar eksilse çıkan miktar üçte birden az, fakat ona yakındır. Bu da ona daha yakın demek olur. Yarım ile üçte iki arasında da fark yine altıda birdir. Yarımın üzerine altıda birin yarısından daha fazlası eklense çıkan miktar, üçte ikiye daha yakın olur. Altıda birin yarısından eksiltilse çıkan miktar yarıya daha yakın olur. Bazıları da her iki kelimeyi “nısfehû ve sülüsehû” (نِصفَه و ثُلُثَه) şeklinde fethalı okumayı tercih etmişlerdir. Her iki okunuş şekli de ihtimal dâhilindedir. Çünkü “Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini Rabb’in elbette bilir” cümlesinde yeni bir hüküm getirilmiyor. Burada sadece Hz. Peygamber’in kalkıp gece namazı kıldığı haber veriliyor. Resûlullah’ın (a.s.) burada belirtilen sürelerin tümünde kalkıp ibadet etmiş olması mümkündür. Bu miktar da ilk görüşü benimseyenlerin belirttiği gibi gecenin üçte ikisine, yarısına ve üçte birine yakın bir zaman dilimidir. Buna göre Hz. Peygamber, gecenin üçte ikisine yakın kısmını ibadetle geçirdiği gibi, yarısını, üçte birini, yarısına yakın ve üçte birine yakın kısmını da ibadetle geçirmiş olmaktadır. Âyette “ednâ” (الادنى), yani daha yakın üçte iki ile birlikte belirtilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem (a.s.), hem üçte ikiden biraz fazla (ziyade) ve hem de ondan biraz eksik (noksan) demek mümkün olan süreyi ibadetle
218 geçirmiştir. Ama gecenin tam üçte ikisini ibadetle geçirmemiştir. [§]Buna karşılık gecenin yarısı ve üçte biri, Efendimiz’in (a.s.) uygulamasına uygun düştüğü için her iki açıdan da ondan bahsedilmiştir. Yani Resûlullah (a.s.), gecenin yarısını, üçte birini, yarısına yakın ve üçte birine yakın süreyi ibadetle geçirmiştir. Bütün bunlar ihtimal dahilinde olduğuna göre iki ihtimalden birini dışlayıp diğerini almak mümkün olmaz. Bu ilâhî beyan, “Mûsâ şöyle dedi: ‘Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb’i indirdi’”[61] meâlindeki âyete benzer. Bu âyette de “tâ” harfi, her iki durumda söz konusu olduğu için hem merfu (عَلِمتُ) (bildim) ve hem de mansup (عَلِمْتَ) (bil-

---

hadîs, fıkıh ve başka ilimlerde eserleri vardır. Güvenilir ve büyük bir âlimdi. 224/838 yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, X, 490-509; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 450).

60 Altı hisse üzerinden düşünecek olursak üçte biri 2 eder. Yarısı da 3’tür. 3 ile 2 arasındaki fark 1 dir. Ve o da altıda birdir (Çeviren).

61 el-İsrâ, 17/102.

din) şeklinde okunmuştur[62]. İki durumdan maksat, hem Hz. Mûsâ'nın (a.s.) hem de Firavun'un Mûsâ'nın elinde gerçekleşen mûcizeleri bilmeleridir. Aynı durum Sebe sûresinde de söz konusudur. "Rabbenâ bâ'id beyne esfârinâ" (رَبَّنا بَاعِد بَينَ أسْفَارِنَا), yani "Rabb'imiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır"[63]. İki durum, yani dua ve duaya icabet söz konusu olduğu için aynı âyet, "Rabbunâ bâ'ade beyna esfârinâ"[64], yani "Rabb'imiz konak yerlerimizin arasını uzaklaştırdı" diye de okunmuştur. Buna göre "Rabbenâ bâ'id" (Rabb'imiz uzaklaştır) dua, "rabbunâ bâ'ade" (Rabb'imiz uzaklaştırdı) duaya icabettir. Bu iki ihtimal, okunma şekli (îrap) ile birbirinden ayrılmıştır. Söz konusu durum tefsirini yapmakta olduğumuz âyet açısından da geçerlidir. Resûlullah (a.s.) bakımından her iki durum geçerli olduğu için âyetteki kelimenin "nısfehû" ve "nısfihî" şeklinde mansup ve mecrur okunması yanlış olmaz. Ve her iki durum birbirinden okuyuş şekli (îrap) ile ayrılmıştır[65]. *En doğrusunu Allah bilir*.

Öte yandan gece ibadetinin farz olan kısmının gecenin üçte biri, bundan sonrasının da nafile olması mümkündür. Gecenin üçte biri ile yetinmek mümkün olmakla birlikte ne kadar uzun olursa olsun üçte biri, yarısı ve üçte ikisini bile aşsa tamamının ibadetle geçirilmesinin farz olması da mümkündür. Rükû ve secde farîzası söylediğimizi anlamaya yardımcı olur. Bu iki farîza bir parçasının edası ile ifa edilmiş olur. Gece ibadeti de tıpkı onlar gibi gecenin bir kısmında yapılmakla eda edilmiş olur. Öte yandan rükû, uzun yapılsa da başından sonuna kadar farzdır. Hatta namaza duran kimse imamın rükûsuna başından itibaren katılsa sonra imamla birlikte rükûdan doğrulsa, bir üçüncü şahıs da rükûun sonunda namaza yetişse de sonra imamla birlikte rükûdan doğrulsa bunların tümü rükû farîzasına yetişmiş olurlar. İmam rükûun bir parçası ile yetinse bile farz olarak bu ona yeter. Farz da böyledir. Söz konusu olan gece namazı farîzası olduğunda ne kadar uzun olursa olsun gece yapılan ibadetin tümü farz olur. Gecenin bir kısmında ibadetle meşgul olmak yeterli olsa da bu böyledir.

[§]"Ey örtüsüne bürünen"[66] hitabı her ne kadar Resûl-i Ekrem'e yönelik **219**
ise de bu âyette geçen **Beraberinde bulunanlardan bir grubun da** meâlindeki cümle ile **sizi bağışlamıştır** anlamındaki cümle, gece namazının hem ona ve

---

62 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 272; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 411.

63 Sebe, 34/19.

64 On kırâat imamından Yâkup böyle okumuştur (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 456).

65 Îraptan kastımız, "min sülüseyi'l-leyli nısfehû ve sülüsehû" (مِنْ ثلثى الليل ونِصفَه وثلثَه) ve "min sülüseyi'l-leyli nısfihî ve sülüsihî" (مِن ثُلُثَى الليلِ ونِصفِهِ وثُلُثِهِ) şeklindeki kırâattır.

66 el-Müzzemmil, 73/1.

hem de beraberinde bulunanlara farz olduğuna dair delildir. Çünkü bu farziyet onlara da şamil olmasaydı "Bu yüzden de sizi bağışlamıştır" denilmesinin bir mânası olmazdı. Görmez misin ki bu günümüzde gece namazı bize farz olmasaydı bu namazı terkettiğimiz takdirde yüce Allah'ın bizi bağışlamasına ihtiyaç duymazdık. Öte yandan Allah Teâlâ, tövbe ve içinde nesih bulunan konuda "sizi bağışlamıştır" **Namazı kılın, zekâtı ödeyin** diyerek hepsinin çoğulunu kullanmıştır. Buna karşılık hitabın fertlere yapılması gereken yerlerde ise "Geceleyin -birazı dışında- namaza kalk! Gecenin yarısında bu vakti biraz öne veya biraz ileri de alabilirsin"[67] ifadesini kullanmıştır. Başkası kendisine tâbi olmak üzere Hz. Peygamber'e hitap etmek, bazan caiz iken ondan başkasına hitap edip bununla Hz. Peygamber'in de o hitaba dâhil edilmesini hedeflemek mümkün değildir. Çünkü Resûllullah (a.s.) tâbi olunandır. Bu yüzden başkasını ona katmak caizdir. Fakat ondan başkası Hz. Peygamber'in tâbi olacağı kişi değildir ki ona katılsın.

Gece ve gündüzü belirleyen ancak Allah'tır. Gece ve gündüz tesadüfen hareket etmez, fakat yüce Allah'ın önceden belirlediği takdire göre cereyan eder. Bunun alâmeti gayet açıktır. Çünkü gece ve gündüz yaratıldıkları andan itibaren belirlenen takdire göre akıp giderler, bu takdirin öne geçmeyecekleri gibi geri de kalmazlar, eksilip artmazlar. Söz konusu beyanda, gece ve gündüzü yöneten ve düzenleyen varlığın aynı olduğuna, onları bu şekilde takdir edenin hükümranlığının da yok olmayacağına ve otoritesinin sona ermeyeceğine dair açıklama vardır.

O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bazıları bu beyanı "O, sizin güç yetiremeyeceğinizi bilmektedir" diye yorumlamışlardır. Ebû Bekir el-Esam ise bu yorumun doğru olmadığını, çünkü yüce Allah'ın onları asla güç yetiremeyecekleri yükümlülüklerle mükellef kılmasının mümkün olduğunu belirtmiştir. "Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz" meâlindeki âyet[68] de bunu gösterir. Ebû Bekir el-Esamm'ın
220 açıklamasında bu yorumu iptal edecek bir yön yoktur. [§]Çünkü bir durum, şiddetlenip zorlaşınca zorluğu takat harici olmasa bile "Buna takat getirilmez" denilir. Yüce Allah'ın "Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma!"[69] meâlindeki âyeti de bunu gösterir. Âyetin yorumu şöyledir: Yapması tahammül dışı olan hiçbir işi boynumuza borç kılma. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın,

---

67 el-Müzzemmil, 73/1-2.

68 el-Bakara, 2/286.

69 el-Bakara 2/286.

tahammül edemeyecekleri bir yükümlülüğü boyunlarına borç kılacağı endişesi taşımıyorlardı. Bu durumda "O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir" meâlindeki âyetin yorumu, eğer "asla tahammül edemeyeceğinizi bilmektedir" şeklinde olursa işaret ettiğimiz gibi olmuş olur. *En doğrusunu Allah bilir*. "Üstesinden gelemeyeceğimiz yükümlülükleri" meâlindeki beyanın, taşımaya güç yetiremeyecekleri yükümlülüklerin yüklenmesi anlamında değil de, "Bize takatımızı bitirecek yükümlülükler yükleme" mânasında olması da mümkündür. İnsanın ölüme tahammül etmesi, fakat öldürülmesinin takatını bitirmesi gerçeği de bunu doğrular. "Üstesinden gelemeyeceğimiz yükümlülükleri boynumuza borç kılma!" meâlindeki âyetin yorumu, bizleri şehvetlerden ve lezzetlerden koru ki onları tercih etmeyelim. Eğer tercih edersek varlığı ile bizi mükellef kıldığın fiil gücünü (irademizi) kaybederiz ve onu yapamayız. Sözünü ettiğimiz güç, fiilden ayrı değil onunla birlikte olan kuvvettir. İnsanın gücü ve takati dışında olan fiil ile mükellefiyet olmaz.

O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu beyanın mânası, gecenin üçte biri, yarısı gibi bir süre belirlense büyük bir çaba harcamadıkça size emrettiği o süreyi tespit edemezsiniz. Dolayısıyla size gecenin üçte birini namazla geçirmenizi farz kıldı ama bu miktarın üzerine çıkma imkânı da verdi ki gecenin üçte birini tam olarak namazla geçirmemeniz halinde ibadetiniz boşa gitmesin. [§]Eğer bu farîza belli bir süre ile kısıtlanmış 221
olsaydı büyük bir çaba harcamadıkça ve sıkıntıya girmedikçe o süreye riayet edemezdiniz. Böylesine kesin bir süre belirlemede sizin için büyük bir külfet vardır. Yaptığımız bu yorumu destekleyen ve müfessirlerce yapılan şu tevil de desteklemektedir: O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu durumda "takat", zorlaştırma ve durumun şiddetlenmesinden ibaret olur.

[İstihsan Delili]

Bu âyette, istihsana göre hüküm vermenin mümkün olduğuna dair delil vardır. Çünkü yüce Allah, onlara gecenin üçte birini namazla geçirmelerini farz kıldı. Mükelleflerin bu süreyi tam olarak tespit edip ibadetle geçirmeleri mümkün değildir. Sadece zann-ı galibe göre mümkündür. Sonuç olarak anlaşılmış oldu ki şer'î hükmü kalpte ağır basan ihtimale ve zann-ı galibe göre belirlemek mümkündür. İstihsan ise, hükmün kalpte ağır basan ihtimale göre verilmesinden başka bir şey değildir. Hükmün, belirttiğimiz şeklide istihsan delili sayesinde bağlayıcı olduğunu gösteren delil şudur: Yüce Allah, iffete iftira atana ve zina edene şer'î ceza, yani sopa cezası (had) getirmiştir. Fakat dövmenin hangi şiddette ve ne ile uygulanacağını belirtmemiştir. Söz konusu

miktar ve kullanılacak alet, böylesi bir vurmanın iffete iftira gibi bir suça uygun olduğu şeklinde kalpte beliren kanaate göre takdir edilmiştir. Aynı şekilde eşyanın kıymetinin tespiti, yaralama diyeti (erş)[70] ve nafakaların miktarı, ölçü ve tartı aletleri ile tam ölçü ve tartının gerçekleşmesi de zann-ı galibe havale edilmiştir. Ortada bunlara ait fıkhî hükümlerin belireceği ve miktarın bulunup çıkarılacağı bir esas yoktur. Dolayısıyla kalpte ağır basan kanaate göre hüküm vermek caizdir ve müçtehit iki açıyı göz önüne alır. Hüküm vermek için bazan o meseleden başkasına bakar ve onu örnek olarak alır buna kıyas denir. Bazan da zann-ı galibine göre hüküm verir ki buna da istihsan denir.

Bu âyet-i kerîmede, İmam Ebû Hanîfe'ye sorulan şu sorunun isabetsiz olduğuna dair delil vardır: Vitir namazının farzlardan benzeri olsaydı rekât sayısında ihtilaf edilmezdi. Öyle değil mi? Çünkü Hz. Peygamber'in (a.s.) beraberinde bulunanlara (ashap) gecenin üçte birini namazla geçirmeleri farz
222 kılınmıştır. [§] Yüce Allah onların kendilerine emrettiği miktarı tespit edemeyeceklerini bildirmiştir. O miktarı tespit edemediklerine göre kesin olarak ya fazlalık ya da eksiklik söz konusu olacaktır. Vitir de böyledir. Sayısı kesin olarak bilinmese de bu bilinmezlik onu farz olma hükmünün dışına çıkarmaz. *En doğrusunu Allah bilir*.

O, sizin (istenen) vakti tesbit edemeyeceğinizi bilmektedir. Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Bu beyanda yüce Allah'ın gece ibadetini onlara farz kıldığı zaman süreyi kesin olarak tespit edemeyeceklerini bildiği belirtilmiştir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu açıkladı ki onları büyük bir çaba harcamadıkça tam olarak tespit edemeyecekleri bir vakitte ibadet yapmakla mükellef kılabileceğini bilsinler. Bilsinler de bu gibi mükellefiyeti üzerlerinden kaldırmakla onlara lütufta bulunduğunu anlasınlar. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti"[71]. Yüklerinin hafifletildiğinden söz edilmesi, müslümanların -zayıflık içinde bile olsalar- kendilerinden on kat daha fazla düşmanla savaşmakla mükellef kılındıklarını, fakat yüce Allah yüklerini hafifletince Rab'lerinin üzerlerindeki büyük lütfunu anlamaları amacına yöneliktir.

---

70 Yaraların erşinin belli bir miktarı yoktur. Erşin yaraların diyeti olduğu söylenmiştir. Hadiste meşru olan erş, bilirkişilerce takdir edilen miktarlar (hukûmât) çerçevesinde tekerrür eder. Hukûmet: Satın aldığı malda bir kusur tespit ettiği zaman müşterinin satıcıdan aldığı bedele denir. Cinayet ve yaralamaların erşlerinde mağdurun bedeninde meydana gelen noksanlık karşılığında bedel almak caizdir. Erşe erş denilmesi, çekişme sebeplerinden olması dolayısıyladır. Arapça'da "eraşte beyne'l-kavmi" (أَرَشْتَ بَينَ القَوم) denir ki mânası "Toplumda halk arasında ayrılık ve tefrika çıkardın" demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "erş" md.).

71 el-Enfâl, 8/66.

Bu yüzden de sizi bağışlamıştır. Muhtemelen onlardan bir zümre gece namazı kılmaktan kaçınmıştı. Dolayısıyla tövbenin kabulü onlara yönelik olabilir. **Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini namazla geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) Rabb'in elbette bilir** meâlindeki beyan, onların tümünün Hz. Peygamber ile birlikte gece namazı kılmadıklarını, ancak bir zümrenin kıldığını belirtiyor. Dolayısıyla tövbenin kabulü, gece namazı kılmaktan kaçınanlarla ilgili olur. Tövbenin kabulünün hem onlara ve hem de Resûl-i Ekrem ile (a.s.) birlikte ibadet edenlere yönelik olması da mümkündür. Bu durumda Resûlullah (a.s.) ile birlikte gece namazı kılanlar, kendilerine şart koşulan süreye uyma konusunda kusur etmiş ve kılmayanlar nasıl tövbeye muhtaç olmuşlarsa onlar da böyle bir ihtiyaç içine girmiş, yüce Allah da onların tümünün tövbesini kabul etmiş olabilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun. Bazıları gece namazı kılma emrinin bu âyetle neshedildiğini söylemişlerdir. Bazıları neshin sadece **namazı kılın** emri ile gerçekleştiğini ve bu namazın farz namaz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bize göre ikisi arasında herhangi bir fark yoktur. Geceleri ibadetle geçirme emri, her iki âyetle birlikte neshedimiştir. Nesih şu açıdandır: Gece
namazı farîzası neshedilmemiş olsaydı [§]Kur'ân'dan kolaylarına geleni oku- 223
makla yetinmezlerdi. Çünkü onlar gecenin üçte birine kadar namaz kıldıkları zaman kırâati kendilerine zor ve meşakkatli olan bir sınıra kadar ulaştırmaları gerekirdi. Kırâati kolaylarına gelen bir miktarla kısıtlamalarına izin verildiği takdirde üzerlerinden gecenin üçte birini namazla geçirme yükümlülüğü düşmüş olur. Sonra kişi akşam ve yatsı namazlarını kıldığı zaman Kur'ân'dan kolayına geleni okumuş ve **Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun** emrinin gereğini yerine getirmiş olur. İşte bu açıdan gece namazı kılma hükmünün neshedildiği sonucunu çıkarmışlardır. Öte yandan mümin bu kırâati namazda yapar. Dolayısıyla nesh, her ikisi ile birlikte (namaz ve bu âyet) gerçekleşmiş olur.

Bazıları ise gece namazı kılma yükümlülüğünün hem Hz. Peygamber ve hem de ümmetinden düşmüş olduğunu iddia etmişler ve buna delil olarak da şu ilâhî beyanı delil getirmişler ve gece namazının farz oluşu devam etseydi teheccüd namazı nafile namaz olmazdı demişlerdir. "Gecenin bir vaktinde kendine mahsus nafile bir ibadet olarak namaz kıl"[72]. Bazıları da gece namazının Hz. Peygamber'e (a.s.) farz olduğunu ve ondan bu farzın sakıt olmadığını, aksine hayatının sonuna kadar devam ettiğini ileri sürmüşlerdir. Buna da Resûl-i

---

72 el-İsrâ, 17/79.

Ekrem'in (a.s.) şu hadisini delil getirmişlerdir: "Gece namazı bana farz kılındı ama size farz kılınmadı"[73]. Hadisin mânası şudur: Gece namazı benim üzerime farz olarak kaldı, sizin üzerinizden ise kaldırıldı. Çünkü ilk başlarda gece namazının hem Hz. Peygamber ve hem de ümmetine farz olduğuna değinmiştik. Bazıları ise şöyle demiştir: Gece namazı, Hz. Peygamber'in (a.s.) ümmetine bu hadisle farz kılınmamıştı. Belirttiğimiz delil onların aleyhinedir. "Gecenin bir vaktinde kendine mahsus nafile bir ibadet olarak namaz kıl" buyruğunu delil olarak gösterilmesine verilecek cevap şudur: Nafilenin mânası, gece namazının Hz. Peygamber'e "nafile" olarak değil de bir "ganimet" olarak getirilmesidir. Bu namazın "ganimet" olması şu açıdandır: Resûl-i Ekrem'in ibadeti, Allah Teâlâ'ya şükür mahiyetindedir. Resûlullah (a.s.) bu namazla fazileti kazanmış olur, yoksa kıldığı namaz, günahlarına kefaret olarak gerçekleşmez. Çünkü Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamıştır. Bu yüzden o günahlarına kefaret olsun diye güzel amel işlemeye muhtaç değildi. Netice olarak onun fiilinin fazilet elde etme mahiyetinde yapıldığı ortaya çıkmış oldu.
224 **[§]**Söz konusu fazilet, onun için devam eder ve o faziletle büyük bir sevabı hak eder. Bu da ganimetlerin en büyüklerindendir. Resûlullah'ın (a.s.) fiillerinin Allah'a şükür mahiyetinde gerçekleştiğini gösteren delil, onun ayakları şişinceye kadar namaz kıldığına dair rivayettir. Kendisine "Ey Allah'ın resûlü! Cenâb-ı Hak senin geçmiş ve gelecek tüm günahlarını bağışlamadı mı?" diye sordukları zaman "Allah'a çok şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabını vermiştir[74]. Resûl-i Ekrem'den başkaları açısından iyi ameller, günahlarına kefarettir ve hatalarını temizler. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri yok eder"[75]. Onlar yaptıkları iyiliklerle boş zamanlarda fazilet elde etmiş olmuyorlar ki bununla ganimet kazanmış olsunlar. Aksine o amellerle hatalarını ortadan kaldırıyorlar ve nefislerini günahlardan arındırıyorlar. Onun için yaptıkları iyi amel, onlar açısından nafileye dönüşmüyor. *En doğrusunu Allah bilir*. Onun teheccüd namazına "nâfile" denilmesi, kılması nafile olduğu için değil, sözünü ettiğimiz ganimet olması açısındandır.

---

73 Resûlullah (a.s.) "Gece namazı bana farz kılındı ama size farz kılınmadı" buyurmuştur (İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VIII, 472).

74 Hz. Âişe anlatır: Resûl-i Ekrem (a.s.) ayakları çatlayıncaya kadar (namazda) ayakta durdu. Âişe "Geçmiş ve gelecek tüm günahların bağışlanmışken niçin böyle yapıyorsun?" deyince Resûlullah (a.s.) "Ey Âişe! Çok şükreden bir kul olmayayım mı?" cevabını vermiştir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 115; Buhârî, "Teheccüd" 6; Müslim, "Sıfâtü'l-münâfıkîn", 18).

75 Hûd, 11/114.

Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır. Bazıları bu sûrenin baştan sona Mekke'de nazil olduğunu söylerken, bazıları da baş tarafının Mekke'de, son kısmının da Medine'de indiğini iddia etmişlerdir. Bu ikinci görüşü savunanlar şu ilâhî beyanları delil olarak göstermektedir: "Bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek", "diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır". Çıkardıkları bu sonucu, cihadın müslümanlara hicretten sonra Medine'de farz kılınmış olmasına ve Mekke'de iken yeryüzünde dolaşmamaya dayandırmışlardır. Bu âyet, bir zümrenin cihat ettiğini ve bazılarının da yeryüzünde dolaştığını haber vermektedir. Anlaşılmış oldu ki bu âyetler Medine'de inmiştir. İkinci görüşü savunanların bir başka delilleri ise "Namazı kılın, zekâtı ödeyin" meâlindeki beyandır. Söz konusu âyetlerin Medine'de inmiş olduğunu savunanlar, zekâtın müslümanlara Medine'ye hicretten sonra farz kılındığını, âyetin zekâtı vermeyi emrettiğini ifade ederler ve netice olarak bu âyetlerin Medine'de nazil olduğunun ortaya çıktığını belirtirler. Sûrenin baş tarafı ise müşriklerle tartışma konusundadır. Medine'de ise müşrik yoktu, onlar Ehl-i Kitap'tı. [§]Sûrenin 225
baştan sona Mekke inişli olduğunu söyleyenler, "bir kısmınız Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır" meâlindeki beyanları farz kılma ve vücûb (farziyet) olarak değil de vâd ve müjde olarak yorumlamışlardır. **Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak meâlindeki** âyete bakalım. Allah Teâlâ, o esnada hasta olduklarını değil, aralarında ileride hastalar bulunacağını haber veriyor. Dolayısıyla söz konusu ifadede âyetin Medine'de indiğine işaret eden bir husus yoktur. Öte yandan âyetin vâdolması şundandır: Müslümanlar o zamanlar geçim darlığı içindeydiler ve müşriklerden korkuyorlardı. Dolayısıyla âyetin muhtevası, yeryüzünde dolaşarak bu darlığın üzerlerinden kalkacağı, geçimlerinin genişleyeceği, fetihler nasip olacağı, taraftarlarının çoğalarak düşmanları yenecekleri ve güven içinde olacakları müjdesini taşımaktadır. Ve vâdedilenler de onlara müjdelendiği gibi gerçekleşmiştir. Bu âyet Resûlullah'ın (a.s.) gerçek peygamber olduğuna dair bir delildir. Çünkü Resûl-i Ekrem (a.s.) onlara gayba dair bilgi vermiş ve sonuç da aynen haber verdiği gibi çıkmıştır.

Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak. Bu beyan mazereti kabul sadedinde gelmiştir. Yüce Allah'ın belirttiği hastalık, yeryüzünde dolaşma ve Allah yolunda cihat etme gibi mazeretlerle onların yükünü hafifletmiştir. [Burada şöyle bir soru akla takılabilir]: Hafifletme, bir mazeret neticesi gerekli hale gelirse mazeret durumu, yapılacak fiil esnasında ortaya çıkmadığı takdir-

de hafifletme olmaz. O halde mazeret gerçekleşmeden nasıl oldu da istenen fiilde hafifletilmeye gidildi?" [Böyle bir soruya şu cevap verilir:] Sözü edilen mazeretler, tahakkuk etse bile yapılacak fiil esnasında ortaya çıkmaz, aksine ondan önce olur. Çünkü cihat, gece değil gündüz yapılır. Yeryüzünde dolaşmanın da vakti aynı şekilde gece değil gündüzdür. Namaza durma ise gündüz değil geceleyin idi. Öte yandan mazeret, namaza durma fiili esnasında mevcut olmasa bile gece namazı onların üzerinden kaldırılmıştı. Bundan dolayı cihat vakti henüz gelmiş olmasa da ve yeryüzünde dolaşma henüz gerçekleşmemiş olsa da gece namazı farîzası onlardan kaldırılmış olabilir. Çünkü bütün bunlarda mazeretin, namaz kılma durumu ile aynı anda ortaya çıkmaması dışında bir şey yoktur. Öte yandan Allah yolunda cihat ve yeryüzünde dolaşma her ne kadar gece değil de gündüz gerçekleşse de gece namazı kılmanın farziyetinin
226 kaldırılma sebebi, [§]cihadın gündüz bünyelerini zayıflatması ve kuvvetlerini azaltmasıdır. Dolayısıyla gece namazı kılmaları imkânsız hale gelir. Yeryüzünde dolaşma da böyledir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, geceleri cihatla meşgul olmasalar da onlardan gece namazı farîzasını kaldırma lütfunda bulunmuştur. *En doğrusunu Allah bilir*. Öte yandan yeryüzünde dolaşma ticaret için olabileceği gibi, ilim öğrenme ve başka sebeplerle de olabilir. Netice olarak yeryüzünde dolaşma, özel olarak ticaret amacı ile yapılmaz.

Namazı kılın, zekâtı ödeyin. Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: "Zekâtı ödeyin" emri bu âyetin Medine'de nazil olduğunu gösterir. Çünkü zekât, müslümanlara Medine'de farz kılınmıştır. Eğer durum Ebû Bekir el-Esamm'ın söylediği gibi ise zekâtın farz oluşu Medine'de gerçekleşmiştir. Bu, bize göre özel olarak çiftlik hayvanlarının zekâtına yöneliktir. Çünkü Hz. Peygamber'in ashabının Mekke'de sâime denilen yılın yarısından fazla bir kısmını meralarda otlayarak geçiren hayvanları yoktu. Bunun dışındaki malların zekâtı, onlar Mekke'de ve oradan ayrıldıktan sonra farz olmuş gibidir. Zekât verme emrinde âyetin Medine'de indiğine dair bir işaret yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Allah'a Borç Verme]

Allah'a güzel bir borç verin. "Borç verme" anlamına gelen "karz" (القَرْضُ) kelimesi, "kesmek" anlamına gelir. Araplar "karada'l-fe'ru el-cirâbe" (قَرَضَ الفأْرُ الجِرَابَ) derler, bunun mânası, "Fare torbayı kemirdi" demektir. Borç vermeye "karz" denilmesi bundan dolayıdır. Çünkü borç veren kişi, o miktar parayı malından ayırmakta ve başkasına vermektedir. Hayırsever de sadaka verirken o kadar parayı malından çıkarmakta ve sırf Allah için ayırmaktadır. O verilen sadakaya bu yüzden "ikraz" denilmiştir. Hayırsever, verdiği sadakayı fakirin

başına kakmasın diye Allah Teâlâ, bunu kendine borç verme olarak ifade etmiştir. Çünkü borç verme, kişi ile Rabb'i arasında meydana gelmiş olduğundan fakir bu ibadette ona yardımcı olmuş olur. Çünkü kişi, bu dünyada ancak ihtiyaç fazlasını verir ve onu ihtiyaç duyduğu anda geri almak için güvendiği kimseye verir. Sadaka (zekât) da böyledir; ihtiyaç fazlası malda farz kılınmıştır. Kişi sadakasını Allah Teâlâ'ya verir ve verdiğini de ihtiyaç duyduğu anda hazır olarak bulur.

[§]Öte yandan kişinin sadaka diye fakire verdiği mal, Cenâb-ı Hakk'ın **227**
malıdır. Sonra Allah Teâlâ onu kendisinden yine kendisine borç verme olarak değerlendirir ve kendi zatına nispet eder. Cenâb-ı Hakk'ın kulun verdiği borcu kendi zatına nispet etmesinin faydası, yaptığı fiilin faziletli olduğunu sahibine vurgulamaktır. Allah Teâlâ, böyle bir ifadeyi kişiyi kendi katından bir lütuf olarak bu gibi fiillere teşvik etmek için kullanır. Cenâb-ı Hakk'ın fakire borç vermeye "Allah'a borç verme" demesi, kullarına lütfettiği sevaba "ecir" demesine benzer. Allah Teâlâ, "İyi işler yapan kendisi için yapmıştır"[76] der. Kendisi için iş yapan kimse başkasından ecir hak etmez. Şehit olarak ölene de canını feda etmenin faziletli olduğunu vurgulamak ve kulları bu gibi fiillere teşvik etmek için "canını Allah'a satan" denilmiştir. Şöyle buyurulmuştur: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[77].

Kendiniz için önceden ne iyilik hazırlarsanız Allah katında onu bulursunuz. Yani önceden hazırladığınızı sizin adınıza gerçekleşmiş olarak bulursunuz. Yoksa elbetteki insanlar önceden gönderdikleri tüm hayır veya şerleri o gün hazır bulacaklardır. Fakat şer, onların aleyhinedir. Allah Teâlâ, meâlen şöyle buyurmuştur: "Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun"[78]. Bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmuştur: "Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!"[79] **Hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük olmak üzere.** Aslında âyette "huve hayran" (هوَ خَيراً) değil de "huve hayrun" (هوَ خَيرٌ) demek gerekirdi. Çünkü "huve" "mübtedâ" (özne) ve sonrası merfû olarak "haber" (yüklem) olur. Fakat bu âyette "huve"

---

[76] Fussılet, 41/46; el-Câsiye, 45/15.

[77] et-Tevbe, 9/111.

[78] Âl-i İmrân, 3/30.

[79] "Artık kitap (amel defteri) ortaya konmuştur; suçluların, onda yazılı olanlardan korkuya kapılmış olarak, 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün" (el-Kehf, 18/49).

"fasıl zamiri" gibidir, konumu cümleden kaldırılmaktır. Bu zamir kaldırıldığı zaman geri kalan kelime mansup olur. Çünkü cümlenin mânası şöyledir: Allah katında bulduğunuzu, sizin için geride bıraktığınızdan daha hayırlı bulursunuz. Ve o yapılmış bir hayır olur.

Hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük meâlindeki beyanın birkaç mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, kendiniz için önceden gönderdiğiniz iyilikler, sizin için vârislerinize bıraktığınızdan daha hayırlı ve ecri daha büyüktür. Dolayısıyla kişinin vârisleri için bıraktığı mallar, kendisi için hayırlıdır, fakat âhireti için gönderdikleri onun açısından daha hayırlıdır.
228 **[§]**Kişinin vârislerine bıraktığı malın hayırlı olduğunu gösteren bir delil, Hz. Peygamber'in şu hadisidir: "Mirasçılarını zengin bırakman, onları insanlara avuç açarak dilenen fakirler halinde bırakmandan daha hayırlıdır"[80]. İkincisi, kişi bu dünya hayatında yüksek mertebede bulunanlara mal vererek cömertlik yapar. Çünkü onlardan acil karşılık bekler. Bu durumda **Hem de daha iyi ve mükâfatça daha büyük** cümlesi, Allah için mal vermeye kulları teşvik mahiyetindedir. Çünkü kulların nefisleri, yüksek mertebe sahiplerine menfaat elde etmek amacıyla mal verme arzusu içinde olduğuna göre Allah için mal vermenin ecri daha büyük ve bu sebeple istek duymaya daha lâyıktır. Çünkü insan nefsi bu dünyada ileride umduğu menfaatler için birçok sıkıntıya katlanır. Allah için verdiği mallar karşılığında bol sevap ve büyük bir ecir umduğu zaman malları vermekten ötürü karşılaştığı sıkıntılara katlanmak ona hafif gelir. Âyet metnindeki "a'zam" (أعْظَمُ) kelimesi, "azume" (عَظُمَ), yani büyük oldu mânasınadır. Çünkü bazan "ekberu" (أكْبَرُ) nun "kebîr" (كَبِير) mânasına da olduğu gibi "if'âl" (إفْعَال) babı zaman zaman sülâsî (üç harfli) fiil yerinde kullanılır. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

80 Sâd b. Ebû Vakkās anlatır: "Ben Mekke'de (hasta) iken Hz. Peygamber beni ziyarete geldi". -Sâd vaktiyle hicret ettiği bu toprakta ölmek istemiyordu.- Resûlullah (a.s.) "Allah İbn Afrâ'ya merhamet eylesin" diye dua etti. O'na dedim ki: "Ey Allah'ın resûlü! Ben malımın hepsini vasiyet etmek istiyorum". O "Hayır" (Öyle yapma) buyurdu. Ben "Yarısını vasiyet edeyim" dedim. Resûlullah (a.s.) yine "Hayır" diyerek engel oldu. Bu defa ben "Malımın üçte birini vasiyet edeyim" dedim. Resûlullah (a.s.) "Üçte bir mi? Üçte bir de çoktur. Mirasçılarını zengin bırakman, onları insanlara avuç açarak dilenir fakirler halinde bırakmandan daha hayırlıdır" buyurdu. Senin harcadığın her nafaka, sadakadır. Hatta (hanımının gönlünü hoş etmek için) ağzına götürdüğün her lokma da sadakadır. Ey Sâd! Allah'tan ümit ederim ki Allah seni bu hastalıktan kaldırır da insanlar senden yararlanır ve başkaları da zarar görür" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 173; Buhârî, "Vasâyâ", 2; Nesâî, "Vasâyâ", 3).

[İstiğfar Kavramı]

Allah'tan bağışlanmayı dileyin. "İstiğfar" (الاستغفار) kelimesi, mağfiret talep etmek demektir. Bu talep, bazan dille bazan da fiille olur. Bağışlanma talebinin fiilen olması, kişinin cezayı hak eden fiili işlemekten vazgeçmesi ve kendisine yapılan çağrıya icabet etmesidir. Cenâb-ı Hak, meâlen şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[81]. [§]Bu âyette küfre son vermeleri ve İslâm'a girmeleri, 229
bağışlanmalarının sebebi olarak gösterilmektedir. Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Dedim ki: 'Rabb'inizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır'"[82]. Bağışlanmayı dilemeleri, dilleriyle "Allahım! Bizleri bağışla" diye söylemek değildir. Tam aksine, bulunduğunuz küfür haline son verin ve Rabb'inizin davetine icabet edin demektir. Fiilî istiğfar, işte budur. Dil ile yapılan istiğfara gelince; o bağışlanma talep etmektir. Bu da iki şekilde olur. Birincisi, kulun Rabb'inden günahlarını bağışlamasını dilemesidir. İkincisi ise kulun, sarıldığında bağışlanmaya lâyık olacağı vesileye erişmeye muvaffak olması talebinde bulunmasıdır. Hz. İbrahim'in (a.s.) babası için bağışlanma talep etmesi bu tevil doğrultusunda yorumlanır. Hz. İbrahim (a.s.) Rabb'inden babasını kurtuluşuna vesile olacak fiile, yani İslâm'a girmeye muvaffak kılmasını talep etmiştir. Yoksa küfür üzere devam ettiği halde onu bağışlamasını dilememiştir. Babasının yüce Allah'a düşmanlığı kendi nezdinde ortaya çıkınca onun bağışlanmasını dilemekten kaçınmış olması, bu açıklamamızı teyit etmektedir. Buradan anlaşılıyor ki Hz. İbrahim'in (a.s.) babası bağışlanmasını gerekli kılacak vesileyi elde etmeye muvaffak kılınmamıştır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı"[83]. Anlaşılmış oldu ki Hz. İbrahim'in (a.s.), küfür üzere devam ettiği halde yüce Allah'tan babası için bağışlanma dilememiş ve sözünü ettiğimiz açıdan dilemiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

81 el-Enfâl, 8/38.

82 Nûh 71/10.

83 "İbrâhim'in, babasının bağışlanması için yaptığı dua ise sırf ona verdiği bir sözden ötürüydü. Ama onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı" (et-Tevbe, 9/114).

[74]MÜDDESSİR SÛRESİ 231

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

يَٓا اَيُّهَا الْمُدَّثِّرُۙ ﴿١﴾ قُمْ فَاَنْذِرْۙ ﴿٢﴾

1-2. "Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar!"

Ey örtüsüne bürünen. Anlatıldığına göre Resûlullah'ı (a.s.) örtüsüne bürünmeye sevkeden husus, yaşadığı şu olay olmuştur. Resûl-i Ekrem (a.s.) Mekke'ye doğru giderken gökten ve yerden gelen bir ses işitir. Sağına, soluna, önüne ve arkasına bakar ama hiçbir şey göremez. Bunun üzerine korkuya kapılır ve evine gelir. "Üstümü örtün" der ve üzerini örtüp gizlerler. Yukarıdaki rivayet, sahihse diyecek bir şey yoktur! Aksi takdirde Resûlullah'ı (a.s.) örtüsüne bürünmeye sevkeden sebep, belirtilen o korku olamaz. Çünkü örtüye bürünmek, insana çığlık attıran korkuyu sakinleştirecek bir vesile değildir. İlk inen vahyin "Ey örtüsüne bürünen" meâlindeki beyan olduğu söylenmiştir. Nakledilen rivayet sahih ise yine diyecek bir şey yoktur. Aksi takdirde Resûl-i Ekrem'e (a.s.) gelen ilk vahiy duyduğu o çığlık sesidir. Çünkü bu ses, "Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar" cümlesinden öncedir. Rivayet edilir ki Mekke kâfirleri, Resûlullah'a (a.s.) büyücü olduğu iftirasını atmışlardı. Kendisine bu iftirayı atmakta fikir birliği etmişler ve onun hakkındaki bu iddiaları yayılmıştı. Böylesi bir iftira, Resûl-i Ekrem'i (a.s.) üzmüş, akabinde evine gitmiş ve örtüsüne bürünmüştü. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar" emriyle kalkmasını ve onları uyarmasını emretmiştir. Bu açıklamaya göre Resûlullah'a (a.s.) gelen [ilk] vahiy, bu sûrenin inişinden önce gelmiş olur ki üzerinde gördükleri alâmetlerden dolayı ona sihirbaz ismini vermiş olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]Rivayete göre Hz. Mûsâ şöyle demiştir: "Rabb'im Sina dağı tarafından 232
bana geldi. (İleride) Sâûrâ dağı tarafından gelecektir. Fârân dağından doğacaktır". Eğer bu rivayet sahihse "Rabb'im bana geldi" demek, "bana vahyetti" demektir. "(İleride) Sâûrâ dağı tarafından gelecektir" cümlesiyle kastedilen ise

Hz. Îsâ'ya (a.s.) vahiy gelecek oluşudur. "Fârân dağından doğacaktır" sözünden maksat ise Peygamber Efendimiz'e (a.s.) indirilen Kur'ân'dır. Bu haber, bize Rabb'in her gece dünyaya en yakın semaya indiğinden söz eden rivayetlerin "Var mı dua eden duası kabul edilsin! Var mı istiğfar eden bağışlansın"[1] sözünün meleklere buraya inme emrinin verilmesi anlamında olduğunu gösterir. Resûlullah'ın (a.s.) kendisine ilk vahiy geldiği sırada Fârân dağında bulunuyor olması da mümkündür. Fârân dağı, Mekke dağlarından biridir. Ya da bu dağ, ismini bu yere nispetle almıştır.

Ey örtüsüne bürünen! meâlindeki âyette Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamberliğini zihinlere yerleştirme ve resûl olduğuna dair delil özelliği bulunmaktadır. Şöyleki: Bir kişiyi üzerindeki elbise ile tanıtmak ve onunla anmak söz konusu kişiyi yüceltme ve şerefli kılma makamına yükseltmez. Asıl yüceltme, isim ve künyesi ile kişiyi çağırarak yapılır. Durum kâfirlerin iddia ettikleri gibi olsaydı, yani Kur'ân Allah katından gelmemiş ve Resûlullah'ın (a.s.) kendisi tarafından uydurulmuş olsaydı kendini elbisesi ile tanıtmaz, aksine yüceltecek ve büyütecek ifadelerle tanıtırdı. Bunu yapmadığına göre Resûl-i Ekrem'in hak bir peygamber olduğu, risâleti kendisine vahyedildiği gibi tebliğ ettiği ve emredilene uygun olarak aktardığı ortaya çıkmıştır. (Bunun yanında) "Suratını astı, yüzünü çevirdi"[2] meâlindeki âyette ve başka âyetlerde olduğu gibi Resûl-i Ekrem'i azarlama (itâb) sadedinde gelen âyetlerde de onun peygamberliğini kanıtlayan deliller vardır. Resûlullah'tan (a.s.) "örtüsüne bürünen" diye bahsedilmesi, kişinin kardeşini elbisesi ile tanıt-
233 masının caiz olduğunu bilme hedefine yönelik de olabilir. [§]Resûl-i Ekrem'in (a.s.) büründüğü elbisesine nispet edilmesi, o elbisenin vahyin iniş esnasında üzerinde bulunması nedeniyle yüceltilmesi gibi bir sebebe dayanabilir. Daha önce belirttiğimiz gibi "nâkatullâh" (نَاقَةُ الله)[3] "mesâcidallâh" (مَسَاجِدَ الله)[4], "Rabbu'l-arş" (رَبُّ العَرشِ)[5] örneklerinde olduğu üzere eşyanın tek tek Allah'a nis-

---

1 Ebû Hureyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'nin nakillerine göre Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuşlardır: "Hiçbir topluluk yoktur ki Allah'ı zikretmek üzere bir araya gelsinler de melekler onları kuşatmamış, rahmet kaplamamış, üzerlerine huzur inmemiş ve yüce Allah onları kendi katında olanların yanında anmamış olsun". Resûl-i Ekrem bir başka hadislerinde ise şöyle buyururlar: "Şüphesiz ki Allah mühlet verir. Gecenin ilk üçte biri geçtiği zaman dünyaya en yakın semâya nüzûl buyurarak: "Var mı tövbe eden! Var mı istiğfarda bulunan! Var mı isteyen! Var mı duada bulunan!" der. (Bu) tâ fecir aydınlanıncaya kadar (böyle devam eder) (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 43; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 161, 172).

2 Abese, 80/1.

3 el-A'râf, 7/73.

4 el-Bakara, 2/114.

5 et-Tevbe, 9/129.

pet edilmesi, bu nesnelerin değerini büyütme sadedinde ifade edilir. Örneklerin birincisi, deve mûcizesinin büyüklüğünü göstermek, ikincisi mescitleri şereflendirmek, üçüncüsü ise arşı yüceltmek içindir. Varlıkların bir bütün olarak Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi ise Cenâb-ı Hakk'ı yüceltmek anlamına gelir. "el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn" (الحَمْدُ لله ربِّ العَالمِين)[6] (yani hamd âlemlerin Rabb'inedir), "Rabbu's-semâvâti ve'l-ardi ve mâ beynehumâ" (ربُّ السّماوَاتِ والأرْض ومَا بَينَهُما)[7] (yani göklerin, yerin ve aralarında bulunanların Rabb'i) âyetleri buna örnektir. Bundan sonra kişiye rükû yaparken Allah Teâlâ'yı tesbih etmesi ve "Sübhâne Rabb'iye'l-azîm", yani "Ey büyük Rabbim! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim" demesine izin verilmiştir. Burada kişi "Rabb'iye", yani Rabb'im diyerek kendini Rabb'ine nispet etmiştir. Oysa bu gibi durumlarda ifade nefsi yüceltme tarzında dile getirilmemesi için "sübhâne Rabb'inâ", yani "Rabb'imizi noksan sıfatlardan tenzih ederiz" demek gerekirdi. Fakat söz konusu tesbihi, Rabb'in tâziminin ve yücelikle nitelenmesinin gerçekleştiği duruma, yani rükû ve secde haline denk geldiği zaman kişinin bu tesbihi okumasına izin verilmiştir. Bu, nefsi yüceltme sadedinde söylenmiş bile olsa sözünü ettiğimiz durumdan dolayı buna izin verilmiştir. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) büründüğü elbisenin de aynı şekilde vahyin indiği esnada giyilmiş olması açısından şanı yücelmiş ve Resûlullah (a.s.) o elbiseye nispet edilmiş oldu. Öte yandan kişi örtüsüne uyumak ya da dinlenmek istediği zaman bürünür. Bu durum, kişinin o halde melekle birlikte olması şöyle dursun itibar sahibi büyük insanlarla bile birlikte olmayı istediği bir görüntü olamaz. [§]Bu olgu, bize Resûl-i Ekrem'in kendi- 234
sine vahyin ne zaman geleceğini bilmediğini gösterir. Bilmeyince de vahyin ne zaman geleceğinin bildirilmesi haline nazaran bu durum çok daha zor ve çok daha sıkıntılı olur. Çünkü kendisine vahyin ne zaman geleceği bildirilmeyince nefsini meleklerle baş başa olmaktan hayâ edeceği bütün durumlara düşmekten koruması gerekir. Bu nedenle hiçbir kimseye ölüme hazır olması için ömrünün ne zaman sona ereceği bildirilmemiştir ki kişi ölümün her an gelebileceği korkusu içinde olsun ve ömrünün sonuna kadar bu korku içinde yaşasın. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kalk ve uyar! Resûl-i Ekrem (a.s.) hem "uyarıcı" ve hem de "müjdeci" olduğu halde âyette "müjdeleme" değil de özel olarak uyarmadan söz edilmiştir. Her ne kadar belirtilmemiş olsa da "uyarı"nın içinde "müjde" zımnen vardır. Çünkü "uyarı" insanların nefsi ile alâkalı değildir. "Uyarı" sadece kınanmış bir fiili işleyen kimsenin akıbetini beyan eder. Kişi, o fiili işlemekle uyarıyı hak edince terketmekle de müjdeye lâyık olur. Sonuç olarak uyarıda müjdele-

6 "Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur" (el-Fâtiha, 1/2).

7 "O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabb'idir" (Meryem, 19/65).

me, müjdelemede de uyarı olduğu ortaya çıkmış oldu. Allah Teâlâ, bunlardan birini belirtmekle yetinmiş diğerine gerek duymamıştır. "Kalk" anlamındaki "kum" kelimesi, kalkmakla yükümlü tutmak anlamında değildir. Mânası, gücünün yettiği nispette insanları uyarmak ve müjdelemek için kalk demektir.

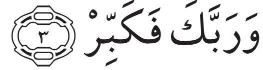

3. "Sadece Rabb'inin büyüklüğünü dile getir."

[Allah'ı Yüceltmek]

Sadece Rabb'inin büyüklüğünü dile getir. Âyetin metninde geçen "kebbir" (كَبِّرْ) kelimesi "tâzim et" anlamınadır. Allah Teâlâ'yı yüceltme davetine uymak, emrine itaat etmekle ve yapmakla yükümlü kıldığı fiillere katlanmakla olur. Allah'ı yüceltmek sadece dille "yâ âzîm" diyerek değil, böyle yaparak
235 olur. Âyetin yorumu şöyle de olabilir: [§]Rabb'ini inkârcıların "Allah'ın oğlu ve ortağı vardır" diye niteledikleri sıfatlardan yüce olduğunu söyle, O'nu bu sıfatlardan tenzih et, hakkına saygı göster ve nimetlerine şükrünü eda et. Bu yorum bizim şöyle dememize benzer: Allah sevgisi, O'na itaattır, emirlerine sarılmaktır. Yoksa kalbe gelip de kişinin çarpıldığı ve kendini kaybettiği bir duygu değildir. İşte Allah'ı yüceltme de böyledir. Sadece sözle değil, belirttiğimiz sıfatlarla olur.

4. "Elbiseni tertemiz tut."

Elbiseni temiz tut. "Elbise" anlamındaki "siyâb" (ثياب) kelimesi ile "Hz. Peygamber'in nefsi" kastedilmiş olabilir. Bu durumda elbise mânasına gelen "siyâb" belirtilmiş, kinâye yoluyla "nefis" kastedilmiş olur. Benzer şekilde Araplar'ın verdiği sözde durmayan ve vefasız olan kimseler için "O kirli elbiselidir, vefakâr olan kişi için de "O temiz elbiselidir" dedikleri rivayet edilir. Âyette hitap "nefis" ile alakalı olduğu takdirde yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* ahlâkını, fiillerini ve sözlerini kınanacak olduğun davranış ve beyanlardan arındır demek olur. "Siyâb" kelimesi ile "elbise" kastedilmiş olması da mümkündür. Bu takdirde "Elbiseni tertemiz tut" cümlesi, pislik ve kirlerden arındırma ile ilgili olur. Pislikten temizlemekle hem biz ve hem de Resûl-i Ekrem mükellef tutulmuş bulunmaktayız. Ama kirlerden temizliğin sadece Resûlullah'a (a.s.) yönelik bir emir olması mümkündür. Çünkü O, risâleti halka

tebliğ etmekle yükümlüydü. Dolayısıyla kirli ve pis görülmemesi, aksine saygı ve hürmet nazarı ile bakılması için elbiselerini temizlemesi istenmiş olabilir. Bu emir, sadece elbiseleri temizlemekle ilgili değildir, aksine yiyecek, içecek, elbise ve başka nesneler olmak üzere faydalandığı her şeyi temizleme emridir. *En doğrusunu Allah bilir*. İbn Abbâs'ın bu âyeti, "Elbiseyi övünmek ve vefasızlık yapmak için giyme!" diye yorumladığı rivayet edilir[8]. Rivayete göre bir kimse Câhiliye döneminde vefasız ise "O kirli elbiselidir" derlermiş. [§]Hasan-ı 236
Basrî ise bu beyanı "Ahlâkını güzelleştir" diye yorumlamıştır. Bazıları ise aynı âyete "Elbiseni kısa tut, uzatma, etekleri yerlere sürünüp de pislik bulaşmasın" anlamını vermişlerdir[9]. *En doğrusunu Allah bilir*.

5. "Her türlü pislikten uzak dur."

Her türlü pislikten uzak dur. "Rucz" (الرُّجْزَ) günah (me'sem) ve azaba sebep olan her inanç ve davranış demektir. Dolayısıyla kelime, nefsin rahatsız olacağı ve elem duyacağı fiil olarak yorumlanır. Kötülük buna örnektir. Çünkü kötülük, nefsin eziyet duyacağı ve işlendiğinde elemlere gark olacağı bir fiildir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Âyetlerimizi boşa çıkarmak için çaba harcayanlara ise en kötüsünden elem verici bir azap vardır"[10]. "Me'sem" (المَاثَم) nefsin incinmesine, "azap" (العَذَابُ) ise elem duymasına sebep olan inanç ve davranıştır. "Rucz" ise her ikisinin adıdır[11]. Müfessirler burada "rucz" kelimesini "me'sem" şeklinde yorumlamışlardır. Katâde'nin nakline göre Mekke'de İsâf ve Nâile adında iki adet put vardı. Bu iki putun yanına gelen müşrikler onlara yüz sürerlerdi. Cenâb-ı Hak "Her türlü pislikten uzak dur" emri ile peygamberine (a.s.) onlardan uzak durmasını emretmiştir[12]. Bir başka rivayete göre de

---

8 İkrime'nin nakline göre İbn Abbâs'a "Elbiseni temiz tut" meâlindeki âyetin mânası sorulur. O da "Elbiseni vefasızlık ve övünmek için giyme" şeklinde yorumlar (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 326).

9 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 64; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 147.

10 Sebe, 34/5.

11 el-Me'sem (المَأثَمُ) nefsin incinmesine sebep olan şeyin adıdır. "Rucz" her ikisinin, hem "me'sem" ve hem de "azab"ın adıdır. "Me'sem": Nefsin incinmesine sebep olan şeyin adıdır. Azap ise nefsin elem duymasına neden olan şeydir. Me'sem: Nefsin incinmesine sebep olan şeydir. Rucz, her ikisinin adıdır. Azabın ve nefsin elem duymasına sebep olan şeyin adıdır.

12 Katâde'nin "Her türlü pislikten uzak dur" beyanını açıklarken şöyle dediği nakledilmiştir: İsâf ve Nâile iki put olup, Beytullah'ta bulunur, bunların yanına gelenler onlara yüz sürerlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ peygamberine (a.s.) o iki puttan kaçınmasını ve uzak durmasını emretmiştir (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 184).

müşrikler Resûl-i Ekrem'e (a.s.) "Bu putların yüzlerine dokunman, bizim sana iman etmemiz ve tâbi olmamız için uygun bir hareket olur" demişler, bu olay üzerine Cenâb-ı Hak "Her türlü pislikten uzak dur", yani putlara ibadet etmekten uzak dur meâlindeki âyeti indirmiştir. Bazıları "rucz" azap anlamına gelir demişlerdir. Bütün bu mânaların tümü, kelimenin azap ve azaba sebep olan her şey diye belirttiğimiz anlamda birleşir. *En doğrusunu Allah bilir*.

237 [§]***6. "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma."***

Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Mücâhid ve Hasan-ı Basrî'ye göre âyetin yorumu şeyledir: "Amelini çok görerek bunu Rabb'ine karşı sayıp dökme", "Yaptığın ameli Rabb'ine karşı sayıp dökerek çok görme"[13]. Eğer âyetin yorumu bu ise her ne kadar Resûl-i Ekrem'den söz ediliyor olsa da hitap ondan başkasınadır. Çünkü Resûlullah'ın (a.s.) yaptığı ameli Rabb'ine bir bir sayması ve çok görmesi düşünülemez. Sebebine gelince; bu tarz bir hareketi sıradan ve sade insanlardan en ufak bir iyi karaktere sahip kimse yapmazken Resûl-i Ekrem'in yapması nasıl düşünülebilir? Zira yapılan iyiliği Allah Teâlâ'ya bir bir sayıp dökmek münafıkların yapacakları şeylerdendir. Allah Teâlâ meâlen şöyle beyan buyurmuştur: "Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Teslim olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın"[14] Resûl-i Ekrem, "Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma"[15] ve benzeri beyanlarının gereği olarak bu hareketi yapmaktan korunmuş olmakla birlikte hitabın kendisine yapılması da mümkündür. Daha önce belirttiğimiz gibi ısmet sıfatı, yasak bir fiilin yapılmasına engel olmaz. Çünkü yasak, devam ettiği halde ısmet sıfatı mevcut olabilir. Yasak eğer mevcut olmazsa o zaman ısmet sıfatının herhangi bir faydası olmaz. Bazıları ise "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma" meâlindeki âyeti bir bağışta bulunup da o vesile ile dünyada ondan daha üstün bir karşılığı almaya kalkışmak şeklinde tefsir etmişlerdir. Resûl-i Ekrem'e (a.s.) -geçinebilmesi için zaruri olarak ihtiyaç duyacağı miktar hariç- dünyada ticaret ve başka yollardan malını çoğaltacak vesilelere başvurma yasağı getirilmişti. Yüce Allah'ın "Sakın kendilerini sınamak için onların bir

---

13 Hasan-ı Basrî âyeti "Amelini sayıp dökerek Rabb'ine karşı çok görme" şeklinde yorumlamıştır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 186).

14 el-Hucurât, 49/17.

15 el-Kasas, 28/88.

kesimini yararlandırdığımız dünya hayatının çekiciliğine göz dikme"[16] emrini okuduğumuzda bu gerçek anlaşılır. Resûl-i Ekrem'in onların yararlandırıldıkları şeye göz dikmesi yasaklandığına göre mal kazanma vesilelerine başvurması evleviyetle yasak olur. Allah Teâlâ'nın Resûl-i Ekrem'e mal kazanma ve kazandıklarını biriktirme yasağı getirdiği sabittir. Cenâb-ı Hak, onun rızkını beşerin elindeki vesilelerin işe yaramadığı bir yönden fey (gayri müslimlerden savaşmaksızın alınan mallar) ve ganimetten (gayri müslimlerden savaşarak alınan mallar) tahsis etmiştir. [§]Öte yandan Resûl-i Ekrem'in bu malları elin- 238
de tutması ve kendi nefsi için saklaması yasaklanmış, aksine ümmeti için harcaması emredilmiştir. Nitekim Resûlullah (a.s.), bu durumu şöyle ifade ederler: "Şu maldan benim hakkım sadece beşte birdir. Beşte bir de yine size geri döner"[17]. Allah Teâlâ ise şöyle beyan buyurur: "Allah'ın (başka) beldeler halkından alıp resûlüne fey olarak verdikleri, Allah'a, peygambere, yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir"[18]. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) gelecek için mal biriktirmediği rivayet edilmiştir. Allah Teâlâ, "İnkâr edenlerin (gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın; Kısa süren bir faydalanma…Sonra sığınakları cehennem. Ne kötü bir mesken!"[19] buyurmaktadır. Buradan anlaşılmış oldu ki Resûl-i Ekrem'in (a.s.) mal kazanma araçlarını kullanması ve kazandıklarını biriktirmesi yasak olduğu gibi aynı şekilde hediye vererek dünyada ondan daha üstün bir karşılığı beklemesine de izin verilmemişti. *En doğrusunu Allah bilir*.

7. "Rabb'inin rızasına ermek için sabret."

Rabb'inin rızasına ermek için sabret. Bu ifade, sırf Allah Teâlâ için sabretmeye ve bu uğurda samimi olmaya davet etmektedir. "Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret"[20] cümlesi ise sabrın bizzat kendisine davettir. Bu cümlenin de sabrı emrediyor olması mümkündür. O zaman iki âyet arasındaki fark, bi-

---

16 Tâhâ, 20/131.

17 Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Bu maldan benim hakkım beşte bir hariç sizlerden herhangi bir kimsenin hakkı gibidir. Beşte bir de yine size geri döner. İğneyi, ipliği ve bunlardan daha değerlisini getirin. Ganimet malından sakın çalmayın. Çünkü o, kıyâmet günü çalan için utançtır, ayıptır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 127).

18 el-Haşr 59/7.

19 el-Haşr 59/7.

20 el-İnsân, 76/24. Ayrıca bk. et-Tûr, 52/48.

rinde "Rab" kelimesinin önce, diğerinde ise "sabret" fiilinin önce geçmiş olmasıdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş olmaktadır: Rabb'in için sabret, yani sana yapılan eziyete sabret ve yaptıklarına misli ile mukabele etme! Çünkü Allah Teâlâ onların haklarından gelir. Bu ifadeden anlaşılan şey, Resûlullah'ın (a.s.) nefsinin hoşlanmadığı ve ona ağır gelen durumlarla imtihan edildiği ve Allah Teâlâ'nın onu hoşlanmadığı şeylere tahammül etmeye davet ettiğidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

8. "Sûra üflendiği zaman."

Sûra üflendiği zaman. Arapça'da "nukıra" (نُقِرَ) fiili "üflendi" anlamına gelir. "Nâkūr" (النّاقُورِ) ise "sûr" demektir. Bu, öncekilerin kitaplarından nakledilmiş bir kelimedir. Allah Teâlâ burada "fe izâ nukıra fi'n-nâkūr" (فَإذَا نُقِرَ فِى النّاقُورِۙ) buyururken, bir başka yerde "fe izâ nüfiha fi's-sûri nefhatün vâhide" (فإذا نُفِخَ فى الصُّور نفخَةٌ واحِدَةٌ)[21], bir başa âyette ise "in kânet illâ sayhaten vâhideten" (إنْ كَانَتْ إلاّ صَيحَةً واحِدَةً)[22] ifadesini kullanır. Bütün bu kelimeleri gerçek mânada yorumlamak ve "sayha", yani çığlık, "zecra", yani bağırma ve "nakra", yani üfürmenin gerçek-
239 leşmesinin ardından kıyâmetin kopacağını söylemek mümkündür. [§]Diğer taraftan bahsi geçen kelimelerin zihinde canlandırma anlamında olması da imkân dâhilindedir. Bu durumda söz konusu olguların Allah Teâlâ açısından kolay ve basit olduğu haber verilmiştir deriz. Çünkü "lemha", yani aniden parlama, "zecra", yani bağırma, "nefha" ve "nakra", yani üfürme kolay olup hiç kimsenin yapmakta zorlanacağı işlerden değildir. Bu beyan, ruh üflenecek olanlar bakımından bu işin çok hızlı olacağı tarzında yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle; ruh üflenecek olanlara ruhları bir üfürme (nefha), bir bağırış (zecra) ve bir haykırış (sayha) süresinde iade edilir. Oysa ilk yaratılış böyle değildir. İlk yaratılışta ruh, canlının anasının karnında kırk gün nutfe (aşılanmış yumurta), sonra kırk gün alaka (rahim duvarına tutunmuş et parçası), sonra kırk gün mudğa (belli belirsiz et parçası) olarak kalmasının ardandan üflenir. Belirtilen sürelerin geçmesinin ardından ruh üflenir[23]. İkinci yaratılışta ruh "nefha" (üfü-

---

21 "Sûra bir defa üflendiğinde" (el-Hâkka, 69/13).

22 "(Cezaları) korkunç bir sesten ibaretti" (Yâsîn, 36/29).

23 Her halde müellif Hac sûresinin 5'nci âyeti gibi âyetlere işaret ediyor. Allah Teâlâ bu âyette şöyle beyan buyurur: "Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim; ve biz dilediğimizin rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz" (el-Hac, 22/5).

rüş), “zecra” (bağırış), “sayha” (çığlık) ve “lemha” (şimşek gibi aniden parlama) oluşacak kadar kısa sürede üflenir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Âyeti yorumlarken bunun gerçek mânada değil, bir temsil (zihinde canlandırma) olabileceğini söyledik. Gerçi bazı hadislerde “sûr”dan ve “nâkūr”dan söz ediliyor, fakat bu hadisler âhâd haberlerdir. Âhâd haberler, amelî konularda bilgi sağlar, fakat şahitlik edilecek iman konularında kesin bilgi vermez. Oysa “sûr” ve “nâkūr”un gerçek mânada kullanıldığını söyleyebilmek için kesin bilgi sağlayan bir delil bulunmalıdır. Bundan dolayı “sûr” ve “nâkūr”, hakkında kesin hüküm verilememesi için gerçek mânada kullanıldıklarına dair bir durum ortaya çıkmamıştır.

Öte yandan “izâ” (إذا) edatının vakit hakkında sorulan bir soruya cevap olarak geldiğini söylemiştik. Burada sanki şöyle denilmiş olmaktadır: “Sûra üfleninceye kadar sabret”. Bu kısım “Kalk ve uyar” emrinin cevabı da olabilir. Yani “Onları, kötülerin başına sûra üflenmek sûretiyle azap geleceği konusunda uyar”. Aynı ifade “Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim”[24] cümlesinin cevabı da olabilir. Yani “Ben de onu sûra üflenince sarp bir yokuşa süreceğim”. Veya soru, işaret edilmeyen bir hususta da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

فَذٰلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ ﴿٩﴾ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ ﴿١٠﴾

[§]*9-10. “İşte o gün zorlu bir gündür. İnkârcılar için hiç de kolay olma-* 240
yan bir gündür.”

İşte o gün zorlu bir gündür. İnkârcılar için hiç de kolay olmayan bir gündür. Sözü edilen bu “gün” müminlere rahmet günüdür. Çünkü o gün güzel bir şekilde ağırlanacaklar ve Rab’lerinden büyük derecelere ereceklerdir. Fakat Allah Teâlâ kitabında birçok âyette söz konusu günden ve mümin olmayanların başlarına gelecek olsa da o gün meydana gelecek hallerden söz etmektedir. Cenâb-ı Hak meydana gelecek olaya bazan “vâkıa”, yani büyük olay, bazan “kāria”, yani korkunç ses, bazan da “hâkka”, yani gerçekleşecek olay ismini vermiştir[25]. Azap sadece kâfirlerin başına gelecek ve onların başında

---

24 el-Müddessir, 74/17.

25 Her halde rahmetli müellif şu âyetlere işaret ediyor: “Büyük olay gerçekleştiği zaman; artık onun vukuunu yalan sayacak kimse kalmayacaktır” (el-Vâkıa, 56/1-2); “O korkunç ses! O ne dehşetli ses! O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin?” (el-Kāria, 101/1-3); “O gerçekleşecek olay (kıyâmet)! Nedir o büyük olay? O büyük olayın ne olduğunu sen nereden bileceksin!” (el-Hâkka, 69/1-3).

gerçekleşecektir. Bu olay belli bir zümreye zor ve belli bir gruba kolay olmakla birlikte Allah Teâlâ ona "zor" ismini vermiştir. Söz konusu günün bazı korkularının, -Cenâb-ı Hakk'ın "Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin"[26] beyanında işaret ettiği üzere- bütün fırkalara şamil olarak tüm yaratıklar açısından söz konusu olması mümkündür. Ardından müminlerin korkuları Allah Teâlâ'dan gelen müjdelerle ve ikramlarla kaldırılacak ama o günün zorluğu cehennemlikler için kalacaktır.

11. "Yarattığım o şahsı** (cezalandırmak üzere) **tek başına bana bırak."

[Hz. Peygamber'in Firavunları]

Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak. Bu âyetin Velîd b. Muğîre hakkında indiği söylenmiştir. Esasen geçmiş peygamberlerin firavunlarla aralarında geçen konuşmalara dair anlatılan haberler, bunların o peygamberlerle kişiler arasında geçtiğini göstermektedir. Şöyle ki: Her peygamberin firavunu bir tane idi, onun dışındakiler kendi görüşünü bırakır ve onun idaresine tâbi olurdu. Bu yüzden peygamber o firavundan başkasına hitap etme ihtiyacı duymazdı. Resûlullah'ın ise (a.s.) firavunları çoktu. Bunlardan her biri kendi adına reislik iddiasında bulunur, başkasına uymaktan ve kendi düşüncesini bir yana bırakmaktan ve ona boyun eğmekten kaçınırdı. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) firavunları arasında Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre, Ebû
241 Leheb ve başkaları vardı. [§]Resûlullah (a.s.) bunların her biri ile konuşma ihtiyacı duyuyordu. Topluluklara hitap etme ve karşılığında her birinin cevabını alma ihtiyacı duyan kimsenin işi, bir kişiye hitap etme ihtiyacı içinde olandan çok daha zordur. Bu açıdan Resûl-i Ekrem'in (a.s.) meşakkati, kendisinden önce geçen peygamberlerin imtihanlarından çok daha fazla olmuştur.

Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak. Bu beyandan Resûlullah'ın (a.s.) o kişiyi bırakmadığı ve Allah Teâlâ'nın da ona "bana bırak" dediği gibi bir mâna anlaşılmaz. Fakat kuvvetini ortaya koymak için ilk baştan söylenmiş sözlerdendir. Meselâ bir kimse, diğerine daha önceden engellemediği halde "Filanca ile beni baş başa bırak", "Beni onunla baş başka bırak" der. Bu sözüyle o kişinin kötülüğünü defetmeye kâdir ve yeterli

---

[26] "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!" (el-Hac, 22/2).

olduğunu belirterek kuvvetini ortaya koymak ister. Netice olarak **Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak** cümlesi, Allah Teâlâ'dan Resûlullah'a (a.s.) o kişinin karşısına çıkmaması ve yaptığına karşılık vermemesi konusunda yapılmış bir çağrıdır. Çünkü Allah ona yeter ve kötülüğünü senden savuşturur. Veya bu beyan, Resûlullah'a (a.s.) o kişiye helâk olması ve yok olması için beddua etmesini yasaklamakta ve Allah Teâlâ'nın emri gelinceye kadar sabretmesi istenmektedir. Bu durumda âyet Resûl-i Ekrem'e (a.s.) yönelik bir teselli ihtiva eder. Şöyleki: Birbiri ile çekişen iki kişi herhangi bir hususta çekişse ve aralarında kötülük meydana gelse, bir üçüncü kişi de onlara yardım etmek için harekete geçse, böyle bir gelişme yardım alana hafiflik sağlar, ferahlık duymasına ve teselli bulmasına vesile olur. Resûlullah'a (a.s.) yardım eden Allah Teâlâ olduğuna ve düşmanına karşı ona yeteceğine göre bundan daha büyük bir teselli ve ferahlama olabilir mi? Bu ifade, Hz. Peygamber'i (a.s.) "Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret"[27] ve "Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret"[28] beyanlarıyla davet edildiği sabra muvaffak kılmaktadır.

[§]Yarattığım o şahsı. Bu beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Bi- 242
rincisi şudur: "Ben onu tek başıma yarattım, yaratırken hiçbir yardımcım, destekçim ve yol gösterenim yoktu". [İkincisi de şöyledir:] "Onu yalnız yarattım. Onun ne malı ve ne de çocuğu vardır". Bu durumda ifade, o mel'ûn kişi için tehdit ve korkutma olur. Yani bu mel'ûn kişi, "Andolsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz"[29] meâlindeki âyette ifade edildiği üzere herhangi bir mala ve yardımcıya sahip olmaksızın yaratıldığı o hale döndürülmekten nasıl olur da korkmaz!

وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ﴿١٢﴾

12. "Kendisine geniş bir servet."

Kendisine geniş bir servet. Âyette yer alan "mâlen memdûden" (مَالًا مَمْدُودًاۙ) tabirine "bitip tükenmez, aksine arkasından takviye gelen mal" mânası verilmiştir. Mücâhid'in söz konusu malın miktarını "bin dinar" olarak açıkladığı

27 el-Ahkāf, 46/35.
28 el-İnsân, 76/24.
29 el-En'âm, 6/94.

nakledilir[30]. Süddî ise “mâlen memdûden” on üç bin idi demiştir[31]. Yüce Allah bu cümle ile o kişiye Tâif’te yılda iki kez ürün veren tarla bahşetmesini kastetmektedir denilmiştir. Fakat bizim kanaatimize göre “memdûd mal” durmadan gelen ve arkası kesilmeyen demektir. Arkası kesilmeyen malı sayıp bitirmek mümkün değildir.

13. “Ve gözü önünde duran oğullar verdiğim.”

Ve gözü önünde duran oğullar verdiğim. Yani huzurunda duran ve kaybolup gitmeyen oğullar verdiğim. Bu âyette iki çeşit hikmet vardır. Birincisi; zikri geçen kişinin malı o derece çoğalmıştı ki mal elde etme ve kazanmakta çocuklarını oraya buraya gönderme ihtiyacı duymamıştı. Tam aksine mal, bol bol geliyordu ve mal edinme yollarına katlanmaya muhtaç olmamıştı. İkincisi; oğullardan istenen ve beklenen netice, onlara bakarak içinde bir sıcaklık duymak, kendilerinden yardım istemek ve ihtiyaç anında desteğine başvurmaktır. Âyetten anlaşıldığına göre o kişi emeline ulaşmış ve herkesin sahip olmayı arzu ettiği çok mala ve evlada kavuşmuştur.

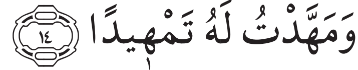

243 [§]*14. “Önüne nimetleri serdikçe serdiğim.”*

Önüne nimetleri serdikçe serdiğim. Yani dünyada nimetleri önüne serdikçe serdiğim. “Temhîd” kelimesinin “temkin”, yani imkân ve fırsat verme anlamına geldiği söylenmiştir.

15. “Arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi!”

16. “(Daha fazla vermek mi?) ***Asla! Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir.”***

---

30 Mücâhid “Kendisine geniş bir servet verdiğim” meâlindeki âyeti tefsir ederken “O kişinin malı bin dinardı” dediği nakledilir (bk. Abdürrezzâk es-San‘ânî, *Tefsîr*, III, 364; Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXIX, 191).

31 Bu görüşü Beğavî’nin *Meâlimü’t-tenzîl* (VIII, 266-267) isimli eserinde geçen ifadelerle karşılaştır.

Arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! Bu kişinin beklentisinin şu ilâhî beyanda işaret edildiği gibi âhirette daha fazla vermeye yönelik olabilir: "Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Hükümleri ne kadar yanlış!"[32] Kâfirler, dünyada müminlerle aynı hayatı yaşayınca âhirette de -eğer gerçekse diyerek- aynı hayatı paylaşacaklarını zannediyorlardı. Burada sözü edilen mel'ûn Velîd, dünya nimeti nasıl önüne serilmişse âhiret nimetinin de kâfirlerin önüne aynı şekilde serileceğini zannetmişti. Cenâb-ı Hak, onların bu beklentilerini reddetmek için "asla!" ifadesini kullanmaktadır. Mânası bu olduğu takdirde âyet Resûlullah'ın (a.s.) peygamberliğinin en büyük delillerinden birini teşkil eder. Çünkü Velîd b. Muğîre'nin âhirette hiçbir pay ve nasibinin olmayacağını haber vermektedir. Bir kimse, hayatını kâfir olarak noktalarsa âhirette nasipten mahrum kalır. Velîd b. Muğîre de Resûl-i Ekrem'in haber verdiği gibi hayatını kâfir olarak sonlandırmıştır. Netice olarak Velîd konusunda Resûlullah (a.s.) gayba dair haber vermiş ve verdiği haber doğru çıkmış olup olay aynen dediği gibi gerçekleşmiştir. Böylece söz konusu haberi ona Allah Teâlâ'nın verdiği ortaya çıkmış oldu. Velîd b. Muğîre'nin daha fazla verilme beklentisinin dünyada olması da mümkündür. Allah Teâlâ da "asla!" diyerek bu beklentiye de son vermiştir. Rivayete göre bu âyetin inmesinden sonra Velîd b. Muğîre'nin malı eksilmeye başlamış ve bu kayıp, Cenâb-ı Hak kendisini helâk edinceye kadar sürüp gitmiş ve malı hiç artmamıştır. Bu durumda da âyette birinci ihtimalde olduğu gibi yine Resûlullah'ın (a.s.) risâletinin ispatı söz konusudur.

Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Âyetin bu ifadesi, Resûl-i Ekrem'e (a.s.) sabır desteği vermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisine olan nimetlerini çoğaltmıştır. Öte yandan söz konusu mel'ûn Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği nimetler ve lütuflar çok olduğu halde O'nun (âyetlerine) karşı direnmiş, emirlerine itaat etmemiştir. [Yüce Allah Resûl-i Ekrem'e şöyle demiş olmaktadır:] Peki sen böyle bir kimseden Rabb'ine karşı
olan davranışından başka bir hareketi nasıl olur da beklersin! [§]Bu cümlede 244
Resûlullah'ı (a.s.) sabra davet eden bir özellik vardır. "İnat" (العِنَاد), gerçeğin ortaya çıktığını bilerek ona muhalif olmaktır. Bu durumda **Çünkü o bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir** meâlindeki beyan, Velîd'in bilgi sahibi olup, her şeyden baştan sona kadar haberdar olduğu halde Allah Teâlâ'nın

32 el-Câsiye, 45/21.

âyetlerine karşı direndiği, Resûlullah’ın (a.s.) emrine muhalif davrandığı ve böbürlendiği haber verilmiş olmaktadır. Mükâbir, aklını üstün tutmaya çalışan ve aklının tespit ettiği gerçeklere fiilleri ve sözleri ile direnip muhalefet eden kişidir.

[Allah Teâlâ Kul İçin Aslah Olanı Yapmaz]

Arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! cümlesi, “Allah Teâlâ, kulları için ancak en yararlı olanı yapar” diyenlerin görüşlerini çürütmektedir. Çünkü **daha fazla vermemi** meâlindeki beyanda ifade edilen “daha fazla”nın, kişinin beklediği ve onun için en yararlı (aslah) olan mânasına uzak bir ihtimal değildir. Allah Teâlâ’nın onlara daha fazla vermek için şart koşması ve **asla** demesi, Velîd’in daha fazla beklentisini keser. Böylece Cenâb-ı Hak, onu daha fazladan mahrum etmekle haksızlık yapmış olur. Allah Teâlâ, Resûlullah’ın (a.s.) risâletinin alâmetini nasıl olur da size göre zulüm ve haksızlık olan bir açıdan yapar? Kişinin daha fazladan mahrum olması, kendisi için daha hayırlı ve daha iyi ise nasıl olur da mahrum bırakmayı peygamberliği için alâmet yapar? Ve size göre Allah Teâlâ’nın onu mahrum bırakması gerekir. Abdullah b. Mesûd kırâati şöyledir: “Sümme yatmau en yezîde” (ثُمّ يَطمَعُ أن يَزِيدَ), yani arkasından daha fazla arttırmak isteyen kişiyi!”

17. “Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!”

Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim! Âyette sözü edilen “sa‘ûd” (صَعُودٌ) kelimesinin gerçek mânasında olması mümkündür. “Sa‘ûd” bazı müfessirlerin ifade ettikleri gibi üzerine tırmanmanın zor olduğu sarp yokuş demektir. Bu ifadenin gerçek mânada değil de temsilî bir anlatım olması da mümkündür. Şöyle ki: “Sa‘ûd” dünya hayatında, kişinin üzerine tırmanmasının zor olduğu, “hebût” (الهبوط) ise, üzerinden aşağıya doğru inişin kolay olduğu şeylerdendir[33]. Eğer “sa‘ûd” buysa o zaman Velîd’e âhirette dayanması zor ve ağır gelecek şeylerden birisi başına gelecek demektir.

33 “es-Sa‘ûd” (الصعود) yukarı doğru yükselen yol demektir. Kur’ân’da “Se ürhikuhû sa‘ûden” ifadesi geçer ki mânası “Ben de onu sarp bir yokuşa”, yani azap meşakkatine “süreceğim” demektir. Leys ve başkaları ise şöyle demişlerdir: “es-Sa‘ûd”, “el-hebût” kelimesinin zıddıdır. “Acûz”, “acâiz” “ucuz” gibi “es-Sa‘ûd”, “sa‘âid” ve “su‘ud” şeklinde çoğul yapılır. “es-Sa‘ûd”, zorlu engel demektir. Çoğulu “el-es‘ıde” şeklindedir. Arapça’da şöyle denir: “Le urhikanneke sa‘ûden” (لَأُرْهِقَنَكَ صَعُوداً), “Andolsun! Senin sırtına bir meşakkat yükleyeceğim” demektir.

[Allah Teâlâ Kuldan Seçeceğini ve Yapacağını Bildiği Fiilleri Yapmasını İster]

[§]Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım[34]. Bu beyan hakkında 245
Mûtezile mezhebine şöyle bir soru yönelir: Burada Cenâb-ı Allah tarafından onu sekara sokacağı ve sarp bir yokuşa süreceği tehdidi vardır. Allah Teâlâ, haberini doğrulamayı ve vâdini yerine getirmeyi mi istemiştir, yoksa verdiği haberde onu yalancılıkla itham etmeyi ve vâdinde durmamayı mı istemiştir? Eğer ikincisini söylerseniz Allah'ın yalan söylediği ve vâdinde durmadığı ithamında bulunmuş olursunuz. Bu konumdaki bir varlık, sefihtir, cahildir ve ilâh olamaz. Eğer yukarıdaki soruya cevabınız "hayır" olur ve "Allah haberini doğrulamak ve vâdini yerine getirmek istemiştir" derseniz size "Allah vâdini onlar inkâra devam ettikleri halde mi yerine getirmek istemiştir yoksa inkârdan vazgeçince mi?" sorusunu sorarız. Eğer "Allah onları sekara (cehenneme) inkârı terketme karşılığında sokacaktır" iddiasında bulunursanız bu, Allah Teâlâ tarafından yapılmış bir haksızlık olur. Çünkü kulunu iradesinin hiçbir etkisinin bulunmadığı bir fiilden dolayı cehenneme sokuyor demek olur. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın onları sekara (cehenneme) inkâr etmeye devam ettikleri ve inkâr aracı üzere kaldıkları takdirde sokacağını kabul ederseniz o zaman şöyle demeniz gerekir: Allah Teâlâ herkesin, seçeceğini ve yapacağını bildiği fiili yapmasını ister. Mûtezile'ye denir ki: Cenâb-ı Hak Kitab'ında "acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah'a hamdederim"[35] diyor. Mesele sizin iddia ettiğiniz gibi olsaydı, yani Allah Teâlâ, her kâfirin müslüman olmasını ve kendisine inanmasını istiyor, kâfir de onu inkâr etmeyi ve kendisine düşman olmayı istiyor olsa Allah Teâlâ, aciz olduğu için bir dayanak istiyor demek olur. Çünkü O, kâfir kendisine düşman olmayı tercih ettiği halde onunla dost olmak istiyor demek olur. Allah, zâlimlerin yaptıkları nitelemelerden münezzehtir ve çok çok yücedir.

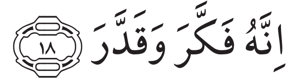

18. "Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti."

Bu kelimeyi türetmelerinin sebebi, yukarı tırmanırken irtifa kat etmenin, aşağı doğru inişten daha meşakkatli olmasındandır. Bazıları ise âyetteki "sa'ûden" kelimesini "azap meşakkati" olarak anlamışlardır. Başka bazıları ise "O bir tek kordan oluşmuş cehennemde bir dağın adıdır. Kâfir, bu dağı tırmanmakla yükümlü tutulur ve ona demirden topuzlarla vurulur. Kâfir bu ateşe her ayak bastığında bacağı baldırının alt tarafına kadar erir, sonra ayağı sağlam olarak tekrar yerine gelir" demişlerdir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "s'ad" md.).

34 el-Müddessir, 74/26.

35 el-İsrâ, 17/111.

Çünkü o, düşündü taşındı, ölçtü biçti. Resûlullah'ın (a.s.) firavunları, hakka inatla karşı koyacaklarına ve insanları Allah yolundan çevireceklerine ve O'nun nurunu söndüreceklerine inandılar. Sonra kendileri yalancılık ve cehalet töhmeti altında kalmayacak şekilde Resûl-i Ekrem'e (a.s.) yakıştırmada bulunmakta görüş birliği yapmak istediler. Rivayete göre Velîd arkadaşlarını toplamış ve şöyle demiştir: "Şu günler hac günleri. İnsanlar size bu kişi hakkında soru soracaklar. Ne diyeceksiniz?" diye sormuş, içlerinden biri "Şair olduğunu söyleriz" demiş. Velîd, "Onlar şiir dinlemiş adamlardır. Onun sözü şiir gibi değildir" demiş. Bir diğeri "Kâhindir deriz" cevabını verince Velîd buna
246 [§]"Kâhinler Araplar'ca bilinen kimselerdir. Onun sözünü dinleyince kâhin olmadığını anlarlar ve sizi yalancılıkla suçlarlar" cevabını vermiş. Bir başkası "Yalancıdır deriz" ifadesini kullanmış. Velîd "Biz onu denedik. Asla yalanını görmedik" demiş. Orada bulunanlardan bir diğeri "Mecnundur deriz" diye teklifte bulunmuş. Velîd buna karşı "Ona baktıkları zaman mecnun olmadığını anlarlar" demiş. Ne yapacaklarını bilemez halde iken Velîd kendi kendine düşünüp taşınmış ve ölçüp biçtikten sonra da "Bu olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir"[36], "Onun getirdiği başkasından naklettiği, yani rivayet ettiği sihirden başka bir şey değildir" demiş. Böylece Resûl-i Ekrem'e (a.s.) büyücü ismini vermekte ittifak emişler ve devamla "Sihirbaz, iki kişinin arasını açıyor. O ise babalarla evlatların ve yakın akrabaların arasını açıyor" demişlerdir. Bu iftirayı insanları Allah yolundan çevirmek ve hile ile Allah'ın nurunu söndürmek umuduyla ona atmışlardır. Yaptıkları bu anlaşma, Allah Teâlâ'nın "Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşılarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir. Ama onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar"[37] meâlindeki âyette belirtilen hususa benzer. Onların kendilerini aldatmalarının hangi açıdan olduğuna dair birkaç türlü açıklama yapılmıştır: Birincisi, yaptıkları hilenin kendi başlarına dönmesi. Allah Teâlâ, Resûlullah'a (a.s.) yaptıkları kötü muameleyi açığa çıkarmış ve bunu kıyâmete kadar okunacak âyet yapmıştır. Bu durumda yalanları ortaya çıkmış, aralıksız okunan lânetle birlikte insanların çağrışacağı güne kadar utanıp arlanacak bir halde kalmışlardır. İkincisi, toplumun önde gelenleri herhangi bir mekânda belli bir tedbir almak için bir araya geldikleri zaman orta tabaka onlarla irtibata geçer, küçükleri de aralarına karışır. Ve böylece tümü nasıl bir tedbir aldıklarını öğrenir ve ittifak meydana gelir. Onların tedbirlerinden haberdar olunca da bu bilgi her tarafa yayılır. Ve böylece insanlar, onların yalanlarını ve düzenbaz-

---

[36] el-Müddessir, 74/24.

[37] el-En'âm, 6/123.

lıklarını öğrenir. Ve tam o esnada Resûl-i Ekrem'in (a.s.) hali hakkındaki bilgisizlikleri de ortaya çıkar. [§] Yalanları halk arasında yaygın hale gelir ve tam 247
da kendilerinden cehalet töhmetini atmayı istedikleri noktadan zuhur eder. Ve böylece insanların nazarında yalancı oldukları kesinleşir. Kimse onların sözlerine dönüp bakmaz ve Resûlullah'ın (a.s.) durumuna dair söylediklerine iltifat etmez. Çünkü O'nun durumu hakkında bilgisizlikleri ortaya çıkmış olacaktır. Bu da insanları Allah yolundan çevirmeye değil İslâm'a teşvik ve davete sebep olur. Netice olarak yaptıkları hile kendilerine dönmüş olur.

O, düşündü taşındı demek, kesinleştireceği konu üzerinde düşündü demektir. Ya da kendi aralarında atacakları sözler üzerinde, Resûlullah'a (a.s.) atacakları iftiranın hangisinin daha uygun olacağı ve nispet edileceği hakkında düşündü. **Ölçtü biçti** cümlesi de aynı şekilde yorumlanır.

19. "Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti!"

Kahrolası, ne biçim ölçtü biçti! Âyette geçen "kutile" (قُتِلَ) fiilinin "lu'ine" (لُعِنَ) mânasında olduğu söylenmiştir. Lânet etmek, Allah Teâlâ'nın rahmetinden uzaklaştırmak demektir. Söz konusu uzaklaştırma ise ortaya çıkmıştır. Çünkü Velîd'in malının arkası dünyada kesilmiş ve yanında birikmiş olanlar da Cenâb-ı Hak onu helâk edip ebediyen kalmak üzere cehennem ateşine sevkedinceye kadar azalmaya devam etmiştir. **Ne biçim ölçtü biçti** cümlesi, Resûl-i Ekrem'e (a.s.) büyücü ismini verme kararından nasıl oldu da haya etmedi anlamındadır. Onun bu ismi verirken yalancı olduğu mâlum olmuştur. Yahut âyetin mânası şöyledir: "Resûlullah'ın (a.s.) hak bir peygamber olduğunu bile bile Allah'a karşı nasıl cüret etti, âyetlerine karşı nasıl direndi, buna nasıl cüret etti ve Allah'ın intikamından nasıl korkmadı!"

20. "Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti!"

Sonra kahrolası ne biçim ölçtü biçti! Cenâb-ı Hak ona iki kez lânet etmektedir. Bu lânetin etkisi onun üzerinde hem dünyada ve hem de âhirette ortaya çıkmıştır. Zira Allah Teâlâ, yalanını insanlara bildirmek sûretiyle onu rezil ve rüsvay etmiştir. Dolayısıyla bu leke ebediyetin sonuna kadar üzerinde kal-

248 mıştır. [§]Allah Teâlâ onu rahmetinden uzaklaştırmıştır. Çünkü (bir yandan) elindeki malı azalmaya başlamış (diğer taraftan) malının arkası kesilmiştir. Bunlar, dünyada lânete uğramanın belirtisidir. Cenâb-ı Hak, onu cehenneme (sekar) sokacağı ve sarp bir yokuşa süreceği tehdidinde bulunmuştur. Bu da âhirette rezil rüsvay olacağı ve lânete uğrayacağı anlamına gelir. Bu iki lânetten biri dünyada ortaya çıktı, ikincisi de âhirette ona yetişecektir.

21. “Sonra baktı.”

Sonra baktı. Kavminin kendi aralarında söyledikleri sözlere bakmış olması mümkündür.

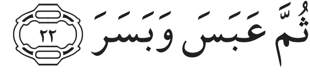

22. “Sonra kaşlarını çattı, suratını astı.”

Sonra kaşlarını çattı, suratını astı. Bu kişiyi kaşlarını çatmaya ve suratını asmaya sevkeden şey, kendisine söyledikleri farklı görüşler olabilir. O da ihtilafları yalancılıklarını ortaya çıkardığı için onlara kaşlarını çatmış olabilir. Yahut Resûlullah (a.s.) hakkında kapıldığı şiddetli öfke olabilir. Bu öfke onu öyle kederlendirmiş ve üzmüştür ki etkisi yüzüne vurmuş ve bu yüzden kaşlarını çatıp suratını asmıştır.

23. “En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi.”

En sonunda sırtını dönüp gitti ve kibrine yenildi. Âyette sözü edilen kişinin bir tedbir almak için bir araya gelen o topluluğa sırtını dönüp gitmesi ve onlara karşı kibir yapması veya Allah Teâlâ’ya itaat etmeye sırtını dönmesi, O’nun resûlüne yüz çevirmesi ve davetine icabet etmemesi nedeniyle kibrine yenik düşmesi mümkündür.

24. “‘Bu’ dedi, ‘Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir.’”

“Bu” dedi, Olsa olsa eskilerden nakledilmiş bir sihirdir. Yani Muhammed’in getirdiği bu kitap eskilerden nakledilen sihir hareketlerindendir. Yahut da Muhammed’in Allah katından getirdiğini haber verdiği bu kitap, ondan önce geçenlerden nakledilmiş sihirdir. Fakat o bu sözü, o kitabın sihir olmadığını bile bile söylemiştir.

[§]Muhammed’in getirdiği vahiyler onların dedikleri gibi sihir olsaydı **249**
sözünün doğruluğu ve risâletinin ispatına dair delil olmaktan yine çıkmazdı. Çünkü düşünce ve derin tefekkür yoluyla bir sözün sihir olup olmadığını bilmeye imkân yoktur. Bunun yolu ancak birisinden duyma ve başkasından almaktır. Onlarsa Resûlullah’ın (a.s.) kimseden bir şey almadığını ve bu bilgilerden haberdar olan kimselerin yanlarına gidip gelmediğini biliyorlar. Netice olarak Resûl-i Ekrem’in (a.s.) bu bilgileri herhangi bir kimseden değil, Allah Teâlâ’dan aldığına dair kesin kanaate vardılar. Netice olarak ona yakıştırdıkları “eskilerden naklettiği” iftirası peygamberliğinin en büyük delillerinden birisi haline gelir. Fakat Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem’i (a.s.) sihir pisliğine bulaştırmamış, münezzeh kılmış ve bu fiile karşı düşman kesilmesini emretmiştir. Hatta Resûl-i Ekrem (a.s.) “Sihir yapan bütün kadın ve erkekleri öldürünüz” “Sihir yapanın tövbesi kılıç darbesidir” demiştir[38].

Öte yandan sihirbaz, insanların arasını açar. Arayı açma büyüsünü, sebebi farkedilmeyecek bir şekilde yapar. Resûlullah’ın (a.s.) ayırması ise (sihirbazların aksine gizli değil) açıktı. Çünkü o, kendilerine deliller getiriyordu. Bu delillere tamamen odaklanan kişi, Resûl-i Ekrem’in (a.s.) iddia ettiği risâlet konusunda kendisini tasdik ediyor, ona iman ediyordu. Ama bunlar üzerinde düşünmeyi bir yana bırakıp adalet ve insaf dairesinden çıkan kişi ise ona imanı terkediyordu. Netice olarak Resûl-i Ekrem’in (a.s.) kişileri çevresinden ayırmasının sihir yoluyla yapılan ayırma gibi olduğu (iddiası) geçerliliğini yetirmiş oldu. Sebebine gelince; onların her biri Resûl-i Ekrem’in getirdiği va-

---

[38] Cündeb’in nakline göre Resûlullah (a.s.) “Sihir yapanın cezası kılıçla öldürülmektir” demiştir (Tirmizî, “Hudûd”, 27). Süfyan’ın nakline göre Amr Becâle’nin şöyle dediğini anlatmıştır: “Ahnef b. Kays’ın amcası Cez’ b. Muâviye’nin kâtipliğini yapıyordum. Hz. Ömer’in vefatından bir sene önce bize “Sihir yapan herkesi öldürün” şeklinde bir mektubu geldi. Haberi nakleden Süfyan “Bütün kadın sihirbazları” ifadesini de kullandı. Mecûsîlerden kan akrabası olduğu halde evli olanlar birbirlerinden ayrıldılar ve onlara yemeğe başlarken fısıltı ile söyledikleri sözü söyleme yasağı getirildi. Ve biz üç sihirbaz öldürdük (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 190). Muhammed b. Abdurrahman b. Sa‘d b. Zürâre “Efendimizin (a.s.) eşi Hafsa’nın kendisine sihir yapan bir câriyeyi öldürdüğünü duyduğunu nakletmiştir. Hz. Hafsa bu câriyeyi ölümünün ardından geçerli olmak üzere âzat etmiş (müdebber yapmış), ancak emri üzerine öldürülmüştür” (Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Ukûl”, 19).

hiyler üzerinde düşünseler ve ona odaklansalar yapacakları bu hareket, onları kendisine imana ve risâletini tasdike sevkeder. Netice olarak Muhammed’in (a.s.) getirdiği vahiyler, sevenleri birbirinden ayırma sebebi değil, bir araya
250 gelme ve ülfet vasıtasıdır. Öte yandan sihirbazın sihirden hedefi [§]ve kastı, toplumda önde gelenler ve reisler nezdinde makam mertebe elde etmek ve dünyada maddî yönden bir rahatlık elde etmektir. Resûl-i Ekrem’in (a.s.) getirdiği vahiylere mukabil reislerden herhangi bir makam istemiyordu, aksine onlara karşı geliyor ve muhalif olduğunu ortaya koyuyordu. İnsanları burada büyüklük taslamaya değil, dünya nimetlerine karşı züht içinde olmaya davet ediyordu. Dolayısıyla o, sihirbazların yaptıklarının tam zıddını getirmişken nasıl olur da sihir yaptığı iddia edilir?

اِنْ هٰذَٓا اِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ ﴿٢٥﴾

25. “Bu, insan sözünden başka bir şey değildir.”

Bu, insan sözünden başka bir şey değildir. [Velîd b. Muğîre] herhangi bir insanın Kur’ân’ın benzerini getirmekten aciz olmasından ötürü bunun bir beşer sözü olmadığını anladığından Cenâb-ı Hak onun hakkında “O bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir”[39] diye buyurmuştur. Buradan anlaşılıyor ki o bunların âyet olduğunu biliyor ve direniyor.

سَاُصْلٖيهِ سَقَرَ ﴿٢٦﴾

26. “Ben onu sekara (cehenneme) *sokacağım.”*

Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. “Sekar” bir azap türüdür. Sekarın cehennemin beşinci tabakası olduğu da söylenmiştir[40]. “Sekar”ın cehennemin kapılarından biri olduğu söylenmiştir[41]. Âyetin mânası şöyledir: “Onu cehenneme sekar kapısından sokacağım”. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

39 el-Müddessir, 74/16.

40 İbn Cüreyc’in “Onun yedi kapısı vardır” (el-Hicr, 15/44) beyanı hakkında şu açıklamayı yaptığı nakledilir: Birincisi “cehennem”dir. Sonra sırası ile “lezâ”, ardından “hutame”, sonra “saîr”, sonra “sekar”, sonra “cahîm” ve en son olarak “hâviye”dir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, V, 81). Mukātil, “sekar”ın cehennemin beşinci kapısı olduğunu söylemiştir (bk. Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 422).

41 Allah Teâlâ “Ben onu sekara sokacağım” derken “Ben onu cehennemin kapılarından biri olan sekar kapısına getireceğim” demek istemektedir (bk. Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXIX, 197).

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سَقَرُ ﴿٢٧﴾ لَا تُبْق۪ي وَلَا تَذَرُ ﴿٢٨﴾

27. "Sen bilir misin sekar nedir?"

28. "Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz;"

Bitirir ama yok olmaya da bırakmaz. Bu beyanın mânası şudur: Ona lezzet alacağı bir hayat bırakmadığı gibi helâk olup da rahata kavuşmasına da izin vermez. Bilakis o, sonsuza kadar helâk içinde kalır. Nitekim Allah Teâlâ bu hususu bir âyette meâlen şöyle açıklamıştır. "Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar"[42]. Şu mânaya gelmesi de muhtemeldir: "Sekar, onda ne deri bırakır, ne et ve ne de kemik! Aksine cildini pişirir, etini yer [§]kemiğini kırar ve onu 251
bu hal üzere, yani kemiği kırık, eti yenilmiş ve derisi pişmiş halde bırakmaz. Aksine derisi, eti, kemiği tekrar eski haline getirilir ve onları ebediyete kadar yakar, ona bir rahatlık bırakmaz, müsaade etmez ki oradan kaçsın ve azabından kurtulsun.

لَوَّاحَةٌ لِلْبَشَرِ ﴿٢٩﴾

29. "İnsanları kavurur."

İnsanları kavurur. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde açıklanmıştır: Bir görüşe göre "levvâhatun li'l-beşer" deriyi yakıp kavuran demektir. "Beşer" kelimesi, "deri" demektir. Özellikle derinin kavrulması belirtilmiştir, çünkü insanın derisi gözüken kısmıdır. Dolayısıyla yakıp kavurmanın görülmesi, etkili olur, işte özellikle ateşin deriyi yakıp kavurması bu yüzden anılmıştır. İnsana "insan" denilmesi görebilen herkese görünür olmasından ötürüdür. Cinne "cin" denilmesi de kendi türünden olmayanlara gizli kalabilmesinden dolayıdır. Yukarıdaki âyet şu ilâhî beyana benzer: "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe"[43]. Bazıları ise "levvâha" kelimesine "insanlara gözüken" mânası vermiştir. Bu durumda âyet, "Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[44] meâlindeki beyan ile "Ve görecek olana cehennem açık bir şekilde gösterilecektir"[45] anlamındaki beyana benzer. Yani cehennem onlara

42 Tâhâ, 20/74.

43 "Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar (en-Nisâ, 4/56).

44 eş-Şuarâ, 26/91.

45 en-Nâziât, 79/36.

görünecek ve karşılarında belirecek, ona bakacaklar ve azabın başlarına geleceğini kesin olarak anlayacaklardır. "Levvâhatun" kelimesinin bu mânaya gelmesi muhtemeldir. Çünkü cehennem ateşi onların derilerini ve etlerini yakıp yok edecek ve kemikleri ortaya çıkacak ve gözükecektir. [Çünkü Allah Teâlâ, kemikleri yaratmış ve onları etle kaplamış, eti de elbise gibi deri ile örtmüştür. Cehennem ateşi kâfirin derisini yakacak ve etini yakıp yok edecektir. Bunun sonucunda kemiği ortaya çıkacak ve görülür hale gelecektir.] Sonra sonsuza kadar derileri ve etleri başka deri ve etlerle değiştirilecektir. Onların durumları bu şekilde devam edip gidecektir.

252 [§]***30. "Orada on dokuz görevli vardır."***

[Cehennemin On Dokuz Görevlisi]

Orada on dokuz görevli vardır. İbn Abbâs'ın "Bu on dokuz görevlinin cehennemin bekçileri olduklarını ve her birinin yanında sayısız yardımcıları olduğu"nu söylediği rivayet edilmiştir[46]. Söz konusu görevlilerden altısının kâfirleri sürükleyerek, altısının önlerine katarak cehenneme götürecekleri, altısının demir ve ateşten sopalarla yüzlerine vuracakları, en sonuncusun ise en büyük bekçi olan Mâlik olduğu ve kendisine emredileni diğer görevlilere emredeceği nakledilmiştir[47]. Cehennemde on dokuz tabaka olması ve her tabakanın bir meleğin emrine verilmesi de muhtemeldir. Bunun sebebi, cehennemin belli bir kapasitesi ve sınırının olmasındandır. Çünkü yüce Allah, cehennemi hem insanlar ve hem de cinlerle dolduracağını vâdetmiştir[48]. Cehennem belli bir kapasite ile sınırlı olmasaydı bahsedilen miktarla dolması mümkün olmazdı. Kâfirin orada on dokuz çeşit azap görmesi de ihtimal dâhilindedir. Söz konusu meleklerden her birinin belli bir azap için görevlendirilmiş olması mümkündür. İşin aslı şudur: Allah Teâlâ, hikmet sahibidir, her bir fiilinde ilginç bir hikmet olduğunu bildirmektedir. Fakat her hikmet, akılla anlaşılamaz ve düşünerek bilgisine ulaşılamaz. Suya bakılınca bu gerçek daha iyi anlaşılır. Cenâb-ı Hak suya öyle bir özellik vermiştir ki her canlı onunla hayat bulur. Bir kimse sudaki bu her canlıya hayat vermeye uygun olan özelliği bulup çıkarmak

46 Bunları Taberî tefsirinde geçenlerle karşılaştır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 199).

47 Bu rivayeti Nesefî tefsirinde geçen ifadelerle karşılaştır (bk. Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, IV, 455).

48 "Böylece Rabb'inin, 'Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım' sözü yerini bulmuş oldu" (Hûd, 11/119; ayrıca bk. es-Secde, 32/13).

için kendini zorlasa bunu başaramaz. Yüce Allah, yiyecek maddelerine besleme ve büyütme özelliği vermiştir. Bir kimse yemeklerdeki besleme ve büyütme özelliğini anlamaya kalkışsa bunu yapamaz. Aynı şekilde sözü edilen azap meleklerinin sayısına yönelik bir hikmet koymuştur. Fakat bizler, akılla ve kafa yormayla o hikmeti bulamayız.

[Bâtınîler'e Cevap]

[§]Bâtıniyye mezhebi, âlemin terkibini ifade eden sayıların ruhaniyet 253
âlemine ait sayıları tanıttığını iddia etmiştir. Onlara şöyle cevap verilir: Ruhaniyet âlemindeki sayıları, maddî âleme tahsis edilmiş sayıları kavramaya delil kılmak yerine, âlemin terkibini ifade eden sayıları, ruhaniyet âlemine tahsis edilmiş sayıları öğrenmeye daha uygun kabul eden kimdir? Sonra ruhaniyette belirlenmiş olan sayıların hangi vasıftan dolayı belirlendiği ve içlerinde hangi hikmetin bulunduğu onlara sorulur. Bundan sonra verecekleri cevap acizlik ve cehaletlerini itiraftan başka bir şey değildir. O zaman daha baştan cehaletlerini itiraf etsinler ve acizliklerini yansıtan gerçeği ortaya çıkaran düşünceleri bulup çıkarmaya çalışmasınlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Allah Teâlâ'nın Fiilleri Hikmet Dışına Çıkmaz]

Bize göre işin esası şudur: Belirttiğimiz gibi Ehl-i tevhit, Allah Teâlâ'nın hikmet sahibi olduğuna ve O'nun fiilinin dünyada hikmet dairesinden dışarı çıkmasının mümkün olmadığına inanırlar. Çünkü dünyada insanı hikmet dairesinden çıkmaya sevkeden şu üç şeyden biridir: Cehalet, acizlik ve ihtiyaç. Cenâb-ı Hak ise âlimdir ve cahil değildir, güçlüdür ve vâdettiğini yapmaktan acizliğe düşmez ve zengindir muhtaç olmaz. Dolayısıyla hikmet çizgisinin dışına çıkmanın vâki olduğu sebepler O'nun açısından mevcut değildir. Netice olarak O'nun fiilinin hikmet sınırından dışarı çıkması mümkün değildir. Aynı şekilde kâfirlerle hevâ ve hevesine kapılanlar da O'nun hikmet sahibi olduğunu ve fiilinin hikmet sınırından dışarı çıkmasının mümkün olmadığını itiraf etmişlerdir. Fakat onlar, hikmeti akıllarıyla bilemeyince ve kafa yorarak bulamayınca o fiilde hikmet olmadığını zannetmişlerdir. Ve bunun Allah Teâlâ'ya izafe edilmesini inkâr etmişlerdir. Dehrîler ölümden sonra dirilmeyi inkâr ettikleri gibi yaratıcıyı (Allah'ı) da inkâr etmişlerdir. Bunun sebebi, dünyada zâhiren abes şeklinde birtakım şeyler görmeleridir. Hikmet fiili abes şeklinde tahakkuk etmez. Bu nedenle eşyanın bir yaratıcısının bulunduğunu inkâr et-
mişlerdir. [§]Bir kimse [bir bina] yapsa, sonra onu yıksa ve önceki haline uy- 254
gun olarak yeniden yapsa bu kimse hikmet sahibi bir kişi olmaz. Aksine cahil ve sefih olur. Dehrîler ölümden sonra dirilmeyi bu bina yapma işine benzet-

mişler ve dirilmenin abes bir fiil olduğunu zannetmişlerdir. Çünkü kulu diriltmekte onun ölüm öncesi haline iadesinden başka bir şey yoktur. Seneviyye'yi iki ilâhın var olduğunu söylemeye iten sebep, işte bu düşüncedir. Zira onlar, dünyada hem hayır hem şer, hem salah hem fesat, hem karanlık ve hem de ışık görmüşlerdir. Karanlık ve ışığın cevherinin aynı olması mümkün değildir. Yine hikmet sahibi birinin fiili birbirinden farklı ve birbiriyle çelişik olamaz (demişler) ve buradan hareketle kötülüğün ve hayrın yaratıcısının farklı olduğu sonucuna varmışlardır. İşte Mûtezile mezhebi, bu yüzden kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olmasını inkâr etmişlerdir. Çünkü fiil, bazan hayır bazan da şer, bazan uygun ve bazan da uygunsuz olur. Kötülüğün Allah'a nispet edilmesi caiz olmadığı gibi, uygun almayan bir fiilin de O'na nispet edilmesi caiz değildir. Bundan dolayı kulların fiillerini Allah Teâlâ'nın yaratması olduğunu inkâr etmişlerdir.

Ehl-i tevhit ise O'ndan gelen her şeyin bilgisini ve hikmetini akıllarıyla kavrayamasalar bile işi Allah'a havale etmişlerdir. Bunun sebebi, kendi akıllarıyla kavrama ve bilgileriyle vakıf olma kapasitelerinin dışına çıkan bazı şeyler görmüş olmalarıdır. Nitekim daha önce sudan söz etmiş ve yüce Allah'ın ona nesnelere hayat veren bir özellik verdiğini söylemiştik. Kullar, akılları ve düşünceleriyle bu özelliği kavramak isteseler bunu başaramazlar. Bu durum, yemekte ve içecek şeylerde de mevcuttur. Öte yandan özelliği bilinmiyor diye suları ve diğer yiyecek ve içecekleri inkâr etmek gerekmez. Bu nedenle yüce Allah'ın sözünü ettiği meleklerin sayılarını inkâr etmek gerekmediği gibi, ölümden sonra dirilmeyi ve hikmetine akıllarıyla vâkıf olamadıkları her şeyi inkâr etmeleri de gerekmez. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَمَا جَعَلْنَٓا اَصْحَابَ النَّارِ اِلَّا مَلٰٓئِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ اِلَّا
فِتْنَةً لِلَّذٖينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيْقِنَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ
الَّذٖينَ اٰمَنُٓوا اٖيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذٖينَ اُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ
وَلِيَقُولَ الَّذٖينَ فٖى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلًا كَذٰلِكَ يُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْدٖى مَنْ يَشَٓاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ
رَبِّكَ اِلَّا هُوَ وَمَا هِىَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْبَشَرِ ﴿٣١﴾

[§]***31. "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık ki böylelikle kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, inananların imanı artsın; kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, 'Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?' desinler. İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir. Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez. İşte bu, insanlık için sadece bir öğüttür."*** 255

Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir. Burada şöyle bir soru akla takılabilir: Cenâb-ı Hak, cehenneme meleklerden başkasını koymadıysa orada ne insan ve ne de cin vardır. O zaman yüce Allah nasıl oluyor da "Andolsun ki cehennemi hem insanlar hem cinlerle dolduracağım"[49] buyuruyor. Bu sorunun cevabı şudur: "Biz, cehenneme meleklerden başkasını koymadık" ifadesinin mânası, "Cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri göndermişizdir, cehennemlikler bu meleklerle azap göreceklerdir" demektir, yoksa "Cehennem ateşi meleklere dokunacak ve bununla azap göreceklerdir" demek değildir. Bu durum bize bir kimse namazda "ulâike ashâbu'l-cenneh" (أولئك أصحابُ الجنّة), yani Onlar da cennetliklerdir[50]. şeklinde okuyacak yerde "ulâike ashâbu'n-nâr" (أولئك أصحابُ النّار), yani Onlar cehennemliklerdir[51] şeklinde okusa namazının bozulmayacağını gösterir. Çünkü "cennetlikler"e "cehennemlikler" denilmesi, onlara azap edilmesini gerektirmez. Tıpkı "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir" meâlindeki beyanın meleklere azap verilmesini gerektirmediği ve onların azabı hak ettikleri anlamına gelmediği gibi. *En doğrusunu Allah bilir. En doğrusunu Allah bilir ya,* âyette özellikle cehennemin işlerine bakmakla görevlendirilen meleklerin belirtilmesinin sebepleri şöyledir: Onlar Allah için kızar ve gazap ederler, kendilerine buyurduklarına karşı gelmezler ve kendilerine emredileni yerine getirirler[52], kimseye meyletmezler ve -Allah'a karşı mâsiyet işlediği ve emrine karşı geldiği için azap görenin azabına şahit oldukları halde- merhamet etmezler. Onlar insan ve cin karakterinde değillerdir. Kalpleri rahmeti hak etmemiş olan birisine eğilim duyup da merhamet etmezler.

---

49 Hûd, 11/119.

50 el-Bakara, 2/82.

51 el-Bakara, 2/39.

52 "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır" (et-Tahrîm, 66/6).

Müfessirler, "Biz cehennemin işlerine bakmakla yalnız melekleri görev-
lendirmişizdir" meâlindeki beyanın, "Orada on dokuz görevli vardır" anla-
mındaki âyeti duydukları zaman "biz bu kadarcık sayının üstesinden geliriz,
onlara galip gelir ve kendilerini cehennemden atarız" diyen kâfirlere cevap
256 olduğunu belirtmişlerdir. [§]Allah Teâlâ da onların kendileri gibi insan ol-
madıklarını sadece melek olduklarını haber vermiştir. Meleklerin nitelikleri
Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerde belirtilir: Meleklerin yaratılışlarının
korkunçluğu, büyüklükleri, güçlerinin ve azap etmelerinin şiddeti nakledilir.
Ateş alevinin ağızlarından çıktığı, bünyelerinin yanma ve elem duyma gibi bir
özelliğinin olmamasının insan bünyesine benzememesinden kaynaklandığı
anlatılır.

Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık ki. Âyet metninde geçen "fitne" kelimesi iki anlamda kullanılabilir. Bazan "fitne" ile içinde şiddet olan belâ ve musibet, bazan da azap kastedilir. Fitne kelimesiyle azap kastedildiği zaman, Allah Teâlâ'nın belirttiği sayı onlara fitne, yani azap etmek mânasına gelir. Çünkü onlar, kâfirlere azap vermekle yükümlü kılınmışlardır. Âyet bu mânasıyla şu meâldeki beyana benzer. "O gün onlar ateşle sınanacaklar!"[53] Yani azap edileceklerdir. Bu kelimeyle belâ ve musibet kastedildiği zaman, âyet birkaç mânaya gelir. Birincisi, onların sayılarını kâfirleri fitneye düşürmekten başka bir gaye için belirtmedik. Yani Allah Teâlâ âyetlerini inkâr edeceklerini bildiği kimselere bu sayıyı fitne sebebi yapmıştır. Çünkü yüce Allah'ta o kişinin fitneyi isteyenlerden olduğu bilgisi mevcuttur. Söz konusu sayı, Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerine doğru yolu öğrenmek için bakacaklarını bildiği kimselerin ise, sadece imanlarını ve tasdiklerini arttırır. Çünkü Allah Teâlâ'nın kendilerini çeşitli belâ ve sıkıntılarla imtihan edeceğini öğrenmişler ve bunun bilgisini yüce Allah'a bırakmışlardır. Allah'ın görevli meleklerin sayılarını on dokuz yapması, kâfirlere karşı şiddet ifade eder. Çünkü bu onların inkârlarına sebep olur. Belâ ve musibete bu açıdan fitne denilmiştir.

Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık.
Âyette "Fitneten li'l-lezîne keferû" (فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا) cümlesi, "fitneten ale'l-lezîne
keferû" (فِتْنَةً عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا), yani onlara karşı fitne mânasınadır. Öte yandan söz
konusu "fitne"nin "inkârın meydana gelmesine sebep olma" anlamında olması
da mümkündür. Söz konusu küfür, sayıya iman eden bir topluluk içinde mey-
dana gelebilir. Topluluğu oluşturan insanlar, cehennemde görevli meleklerin
257 sayısını duyunca bu sayıda bir hikmet olmadığını iddia ederler. [§]On dokuz
sayısının, cehennemde görevli meleklerin (on dokuz değil de) yirmi veya on

53 ez-Zâriyât, 51/13.

sekiz kabul edilmesinden daha evlâ olmadığını söyleyip bunu inkâr ederler. Bu durumda âyet, Hz. Mûsâ'nın şu beyanına benzer: "Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir; onunla dilediğini saptırırsın"[54]. Örnek âyette geçen "saptırma" da (daha önce) Sâmirî tarafından yapılmayan bir "saptırma" anlamınadır, yoksa daha önceden saptırma mevcuttu mânasında değildir. Bunların fitnelerinin, söz konusu sayıyı belirtmekle inkârlarını daha da arttırması anlamında olması da mümkündür. Çünkü onlar, hafife alma ve alay etme nazarıyla bu sayıya bakmışlar, yüceltmek ve önemsemek için bakmamışlardır. Böylece küfür ve inkârları daha da artmıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Böylelikle kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler. "İstîkān" (الاستيقان), yani kesin bilgi edinme ile "artma" aynı şeydir. Çünkü "kesin bilgi" edinmede imanın artması vardır. İmanın artmasında da "kesin bilgi edinme" mevcuttur. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Kendilerine kitap verilenler, kesin bilgi edinsinler ve inananların imanları artsın. Onların kesin bilgi edinmeleri, on dokuz sayısıyla kitaplarında belirtilen sayının aynı olduğunu görmeleri ve bunun kendilerini Kur'ân'ın Allah katından geldiğine dair kesin bilgiye ulaştırması açısındandır. "Kendilerine kitap verilenler" cümlesiyle iman etmeyen Ehl-i Kitab'ın kastedilmiş olması da mümkündür. Ehl-i Kitap, on dokuz sayısını kitaplarında belirtilen rakama uygun bulunca onun, bunu yüce Allah'tan haber verdiğine dair kesin bilgi sahibi olurlar. Maksat şüphelerinin ortadan kalkmasıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın iman etmelerini dilemiş olduğu kimseleri iman etme ve dilememiş olduklarına da delilin kendilerini bağlamasına daha çok sevketmesi hikmetine bağlıdır. *En doğrusunu Allah bilir*.

[İmanın Artması]

İnananların imanı ve daha önce yaptıkları toptan tasdikleri üzerine tasdikleri **artsın.** "Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir"[55] meâlindeki âyeti tefsir ederken ve imanın artmasından söz edilen her yerde Ebû Hanîfe'den şöyle bir açıklama rivayet edilmiştir. Burada "artma"nın mânası şöyledir: "Onların tasdikleri yapılan tefsir sayesinde toptan yaptıkları tasdik üzerine artmıştır". Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın birliğini tasdik edip O'na iman edince yaratma ve emir vermenin tamamen O'na ait olduğunu ikrar etmiş oldular. [§]Âyette sözü edilen "yaratma"nın Allah Teâlâ'ya ait olduğunu ikrar **258**
etmekte, peygamberlere iman etmek ve Allah tarafından kendilerine indirilen bütün kitapları tasdik etmek anlamı mevcuttur. Netice olarak o kişinin imanı, işaret yoluyla bütün peygamberleri tasdik ettiği için inanarak imana dönüşür.

54 "Dilediğini de doğru yola iletirsin" (el-A'râf, 7/155).
55 et-Tevbe, 9/124.

O kişi Hz. Peygamber'e ve ona indirilen kitaba iman ettiği zaman mevcut olan tasdiki artmış olur.

[İman ve Amellerde Artma Fazilet ve Kemal Açısındandır]

"Artma"nın "sebat" ve "istikamet" diye yorumlanması da mümkündür. Çünkü imanın her vakit yenilenme özelliği vardır. Sebebine gelince; mümin her vakit inkârdan kaçınmakla yükümlüdür. İnkârdan kaçınınca zıddını yapıyor demek olur ki bu da imandır. Netice olarak imanın her vakit yenilenme özelliği olmuş olur. Durum bu olunca "artma"nın "sebat" ve "istikrar" mânasında olması isabetli olur. İman üzere devam etmeye "artma" denilebilir, "iman" ve "sebat" da denilebilir. Kur'ân'da bütün bunların caiz olduğuna dair ifadeler bulunmaktadır. Yüce Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine iman edin"[56]. Yüce Allah onları iman ettikten sonra imana çağırmaktadır. Âyette çağırısı yapılan şey, bulundukları hal üzere sebat etmekten başka bir şey değildir. Bir başka âyetin meâli şöyledir: "Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar"[57]. Âyette sözü edilen "sebat" imandır. Bir başka âyette ise bu husus meâlen şöyle beyan edilir: "İman edenlere sebat kazandırsın diye"[58]. Yüce Allah müminlerin iman üzere devam etmelerini ve imanda istikamet üzere olmalarını "iman" olarak değerlendirmiştir. Cenâb-ı Hak başka âyetlerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır"[59], "İmanlarına iman katsınlar diye"[60]. Cenâb-ı Hak, onlar hakkında "artma" "sebat" ve "iman" tabirlerini kullanmıştır. "Artma" her ne kadar amellere yönelik olsa da bize göre amelin bizâtihî kendisinde değil, fazilet ve kemal açısından artması mânasınadır. Çünkü bir şey, başkası sayesinde artmayı hak etmişse bu,
259 fazilet ve kemal açısından olur. [§]Görmez misin ki Resûlullah (a.s.) şöyle demiştir: "Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Haram hariç başka mescitlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır"[61]. Bilindiği gibi Resûl-i Ekrem üstünlüğü sayı bakımından kastetmemiştir. Çünkü kul, Mescid-i Nebevî'de başka yerde yapması gereken fiilin aynısını yapmaktadır. Dolayısıyla "artma" sayı bakımından değil de kemal ve fazilet açısından fazlalık mânasında olur. Resûl-i Ekrem aynı şekilde bir başka hadisinde ise şöyle demiştir: "Cemaatle kılınan bir namaz, kişinin tek başına kıldığı namazdan yirmi beş kat daha

---

56 en-Nisâ, 4/136.
57 İbrâhim, 14/27.
58 en-Nahl, 16/102.
59 el-Enfâl, 8/2.
60 el-Feth 48/4.
61 Buhârî, "Teheccüd", 1; Müslim, "Hac", 94; Tirmizî, "Salât", 126.

faziletlidir"[62]. Burada da Hz. Peygamber fazlalığı sayı bakımından değil, sadece fazilet ve kemal bakımından kastetmiştir. Salih amel kapsamında bulunan imandaki "artma"da aynı şekilde fazilet ve şeref açısındandır. Çünkü ameller, iman cinsinden değildir. Zira iman tasdik demektir. Tasdik de fiillerde mevcut değildir. Bundan da imandaki artmanın başka açıdan değil, belirttiğimiz şeref ve fazilet açısından olduğu anlaşılmaktadır.

Kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler; kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, "Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?" desinler. Bu beyanla ilgili olarak Mûtezile mezhebiyle aramızda ihtilaf vardır. Onlar, on dokuz sayısının meleklerin adedini belirttiğini, müslümanlar, Ehl-i Kitap, kâfirler ve kalplerinde hastalık bulunanların buna inanıp teslim olmaları için söz konusu sayının imtihan vesilesi yapıldığını iddia etmişlerdir. Mûtezile'ye göre bunlar, inkâr edenlerin inkâr etmeleri ve "Allah bu misaliyle ne demek istemiş olabilir" demeleri için belirtilmemiştir. Fakat inkârcılar, bu sözü söylemek için yaratıldıklarından dolayı değil böyle söyledikleri için söz konusu sayma fiili, yüce Allah'a nispet edilmiştir. Bu durum şu ilâhî beyanda ifade edilen husus gibidir: "Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[63]. Firavun ailesinin bebek Mûsâ'yı "bulup alma" fiilleri, her ne kadar "düşman ve tasa sebebi" olması için değilse de düşman olması için onu almak Firavun ve karısına nispet edilmiştir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor"[64]. Verilen fırsatın günahı arttırmak amacına yönelik olmadığı mâlumdur. Fakat onlar günahları arttırınca fırsat verme her ne kadar o amaca mâtuf olmasa da bu fiil O'na nispet edilmiştir. [§]Dillerde dolaşan şu cümlede 260
de aynı ifade tarzı geçer.

Meleği vardır O'nun, seslenir her gün!

Doğun bakalım ölesiniz diye, dikin binaları yıkılsın diye![65]

---

62 Buhârî, "Ezân", 30; Müslim, "Mesâcid", 42; Tirmizî, "Salât", 47.

63 el-Kasas, 28/8.

64 Âl-i İmrân, 3/178.

65 Bu dizeler, zayıf yollarla merfû ve mevkuf hadis olarak rivayet edilmiştir (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 140, 141). Resûl- Ekrem şöyle buyurmuştur: "Göğün kapılarından birinde bir melek şöyle der: 'Kim bugün borç verirse yarın bulur.' Bir başka kapıda da bir başka melek şöyle der: 'Allahım! Verene ver yerine! Eli sıkının telef ver malına!' Bir diğer melek de bir diğer kapıda şunları söyler: 'Ey insanlar! Rabb'inize geliniz! Çünkü az ve kâfi olan, çok olup oyalayandan daha hayırlıdır.' Bir başka melek de bir başka kapıda 'Ey

Kimse yıkılsın diye bina yapmaz. Fakat bina "yıkılma amacı" ile yapılmış olmasa da akıbeti harap olduğu için "yıkılma" fiiline nispet edilmiştir. Aynı şekilde "Hırsız, eli kesilsin diye çaldı" denilir. Bilindiği üzere hırsız eli kesilsin diye çalmaz. Fakat yaptığı hırsızlık dolayısıyla elinin kesilmesi gerekli olup, bu yüzden eli kesilince el kesme fiili, çalma eylemi eli kestirme amacına mâtuf olmasa bile hırsızlığa nispet edilmiştir. Âyette belirtilen on dokuz sayısı da böyledir. O, bir açıdan söz edilmiştir, biz de sebebini orada anlattık. Fakat kâfirler bahsettiğimiz hareketleri yapınca yaratma bu yöne nispet edilmiştir, yoksa ilkin o yönde bir nispet olduğu için değil.

[Mûtezile'nin bu yaklaşımına karşılık] biz de şöyle diyoruz: Eğer mesele Mûtezile'nin iddia ettiği gibi olsaydı bu, Allah Teâlâ'nın Rab oluşunu ortadan kaldırırdı. Çünkü bir kimse bir amel işler de bununla meydana gelen sonuçtan başkasını hedeflemiş olursa, hikmet açısından bu durum onun olayların akıbetlerini bilmediğini ya da fiilinin abesle iştigal etmek olduğunu söylememizi gerektirir. Niteliği böyle olan bir varlığın ilâh olması uygun değildir, aksine o bilgisiz ve anlamsız iş yapan biridir. Belli bir amaçla bina yapan bir kimseye baktığımızda söylemek istediğimiz daha iyi anlaşılır. Bu kişi yapmakta olduğu binanın (bitince) kendi amacına uygun olmayacağını biliyorsa şu uğraşısı abesle iştigal olur. Yaptığı bina kendi istediğinden başka bir bina olursa işin nereye varacağını bilmiyor demektir. Bu söylediğimiz sabit olunca şunu söyleriz: Allah Teâlâ yaptığından başka bir fiil yapmasını kâfirden istiyor olsaydı fiili hatalı veya abes bir fiil olarak gerçekleşirdi. Buradan ortaya çıkan sonuç, Cenâb-ı Hakk'ın her zümre için onların yapacaklarını bildiği eylemi dilediğidir. Yüce Allah kendi katından bir kişinin sapkınlığı (dalâlet) hidâyete tercih edeceğini bildiği zaman onun için dalâleti tercih eder. Buna karşılık onun hayrı tercih edeceğini bilince onun için bunu diler, bunu başarmasına yardımcı olur ve ona hidâyet eder.

261 **[§]**"(Böyle de oldu.) Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı"[66] meâlindeki beyana cevabımız şudur: Bu cümle, "Firavun ailesinin onu bulup alması kendilerine düşman ve tasa sebebi olsun diye değil, Allah'ın ilminde kendilerine bir düşman ve tasa sebebi olsun diye" mânasına gelir. Firavun ailesi onun kendilerine düşman ve tasa sebebi olacağını bilselerdi onu almazlardı, fakat akıbetin oraya varacağını bilmiyorlardı, bebeği kendisinden yararlanma umuduyla aldılar. Olayların

âdemoğulları! Doğun bakalım, sonu toprak. Toplayın bakalım, sonu bırakmak! Dikin binaları, sonu harap!" (bk. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XIII, 232-233).

66 el-Kasas, 28/8.

akıbetlerinin yüce Allah'a gizli kalması mümkün değildir ki O'nun fiili ilk başta bu akıbetten başka amaç taşısın.

Mûtezile'nin "Öleceksiniz diye doğun. Yıkılacaklar diye bina yapın" dizelerinden oluşan örneğe gelecek olursak; bu cümle, kişinin sıra sıra bina dikmeye aşırı hırs göstermemesi, aksine böyle bir hareketten kaçınması için öğüt ve davet amacıyla söylenir. Herhangi bir hususun Allah Teâlâ'ya gizli kalması mümkün değildir. O zaman olay, hatırlatma kabilinden belirtilmiş olur. Netice olarak Hz. Mûsâ'nın Firavun ailesine düşman ve tasa sebebi olacağı gerçek mânada olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkârcılar da, 'Allah bu sayı misaliyle ne demek istemiş olabilir?' desinler. Âyetin metninde geçen ve "misal" anlamına gelen "mesel" beyan mânasında kullanılır. "Ümessilü leke sûrate kezâ" (أُمَثِّلُ لكَ صُورةَ كَذا) denilir ki bu cümle "şunun şeklini sana beyan ederim" mânasına gelir.

İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir. Bu ilâhî beyan, **Onların sayısını da inkâr edenler için sadece bir imtihan vesilesi yaptık**[67] cümlesinin tefsiridir. Yani Allah Teâlâ ilminde sapkınlığı seçecek olanı sapkınlıkta bırakır. O kişinin sapkınlığı seçmesi, Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerine alay etme ve hafife alma nazarıyla bakması demektir. Allah Teâlâ'nın âyetlerine bakışı sözünü ettiğimiz gibi olan kimseyi yüce Allah sapkınlıkta bırakır ve bu yönde eğilimini arttırır. Cenâb-ı Hakk'ın âyetlerine hidâyete erme ve doğru yola girme nazarıyla bakıp, onları tâzim ederek ve yücelterek kabul eden kimseyi de muvaffak kılar, hidâyetini lütfeder. Bu beyan, şu âyette belirtilen hussu gibidir: "De ki: 'O, inananlar için bir rehber ve şifadır; inanmayanlara gelince onların kulaklarında bir sağırlık vardır, Kur'ân onlara kapalıdır"[68]. Bu konuda başka âyetler de vardır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

[Allah Teâlâ'nın Dilediğini Sapkınlıkta Bırakması]

Mûtezile, **İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır** meâlindeki
âyeti şöyle yorumlar: "Kul sapkınlığı tercih edince Allah ona sapkın ismini
verir veya hakkında sapkınlıkla hüküm verir, yoksa Allah onu saptırmaz ve
sapkın olmasını dilemez". Onlara şöyle denilir: [§]Allah Teâlâ, kulun kendi- 262
sine iman etmesini isteyince -size göre O'nun herkes hakkındaki iradesi zaten

[67] el-Müddessir, 74/31.
[68] Fussılet, 41/44.

budur- o kişi hidâyet yolunu tutmak isterken kendisini "sapkın" diye isimlendirmesi ve hakkında sapkınlık hükmünü vermesi o kula zulüm etmesi ve yalan söylediğinin gerçekleşmesi demek olur. Allah Teâlâ, fiilleri itibariyle kendisine zâlimlik isnat edilmesi ve yalancılık nispet edilmesinden münezzehtir ve yücedir.

Ebû Bekir el-Esamm'a göre âyetin yorumu şöyledir: Yüce Allah bir yol belirlemiştir. Kim bu yolu tutarsa onu hidâyete götürür, kim o yoldan saparsa sapkınlığa gider. Yaratıklardan hiçbir kimseye böyle bir yol belirleme yeteneği verilmemiştir.

Biz ise şöyle diyoruz: Âyetin yorumu Ebû Bekir'in iddia ettiği gibi olsa şöyle denilmesi gerekirdi: "İşte Allah böylece dilediği şeyi sapkınlıkta bırakır, dilediği şeye de doğru yolu gösterir". Allah Teâlâ "mâ yeşâu" (مَا يَشَاءُ) değil de "men yeşâu" (مَنْ يَشَاءُ) dediğine ve "men" (مَنْ) kelimesinin de akıllı olmayan yol değil de akıllı kimseler anlamına geldiğine göre Ebû Bekir el-Esamm'ın söylediklerinin esas alınacak bir yorum olmadığı ortaya çıktı.

Öte yandan aslolan şudur: **İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir** meâlindeki beyan, rubûbiyet sıfatlarındandır. Bu beyanda, yüce Allah'ı dilediğini yapmakla övmeyi içermektedir. Allah Teâlâ, insanların geçmişte yaptıklarını ve ileride yapacaklarını bildiği fiillerin vuku bulmasını dilemiş olmasaydı övgü özelliği düşer ve bu beyan rubûbiyet sıfatları olmaktan çıkardı. Buradan Cenâb-ı Hakk'ın her zümrenin yapacağını bildiği fiilleri onların yapmasını dilediği ortaya çıkmış oldu.

[Allah Teâlâ'nın Orduları]

Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez. "Cünd" (الجُنْد) kelimesi, intikam almaya ve zafer kazanmaya vesile olan bir topluluğun adıdır. **Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez** meâlindeki âyetin cehennemde görevli meleklere yönelik olması da mümkündür. Allah Teâlâ'nın cehennem bekçileri olarak görevlendirdiği melekler, cehennemin orduları fazla olmadığı için az bir sayıda belirlenmiş değildir. **Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez**, yani onların kuvvetlerinin miktarını ve durumlarını Allah'tan başka kimse bilmez. **Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez** demek, bu orduların gücünü, şiddetini ve heybetini O'ndan başkası bilmez demektir. Sonra bu meleklerin kendilerini imtihan etme tarzında ce-
263 hennemliklere azap vermekle görevlendirilmeleri de mümkündür. [§]Nitekim meleklerin bir kısmı cennetliklere hediyeleri ve onurlandırıcı nimetleri

iletmekle, bazıları dünyada ruhları çekip almakla ve başka bazıları yağmur yağdırmakla ve başka işlerle görevlendirilmişlerdir. Bu meleklerin cehennemlikler üzerinde görevlendirilmeleri onlara sevap ve ceza verme açısından da olabilir. Çünkü bu melekler, cehennemliklere azap vermekten ve Allah düşmanlarından intikam alma görevini yapmaktan mutlu olurlar. Kişi dünyada düşmanından intikam alınca bundan hoşlanıp mutlu olmaz mı? **Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez** meâlindeki beyanın "Rabb'inin ordularının ne kadar çok olduğunu kendisinden başkası bilmez" anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu beyanın "Ne için ordu hazırladığını ve ne sebeple intikam almaya hazır hale getirdiğini ondan başkası bilmez" mânasında olması da muhtemeldir. Çünkü yarattığı varlıkların arasından en zayıf bir varlığı düşmanlarından intikam almaya elverişli hale getirmeye kādir olan O'dur. Nemrut[69] zamanında sivrisineğin hikâyesi ve bunun dışında (ebâbil) kuşlarını fil ashabına gönderme, Lût kavminin başına taş yağdırma vb. olaylar buna örnektir.

---

[69] Zeyd b. Eslem'in yeryüzünde ilk zorbanın Nemrut olduğunu söylediği nakledilmiştir. Zeyd şöyle demiştir: İnsanlar dışarı çıkar ve yanında yiyecek maddesi olanlardan yiyecek bir şeyler toplarlarmış. Nemrut'un yanına birisi geldiği zaman ona "Rabb'iniz kim?" diye sorarmış. İnsanlar da "Sen" diye cevap verirlermiş. Derken bir gün Hz. İbrahim gelir ve Nemrut "Rabb'in kim?" diye sorar. Hz. İbrahim "Rabb'im hayat veren ve öldürendir" der. Nemrut "Ben de hayat verir ve öldürürüm" der. Hz. İbrahim "'Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir' der. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemez" (el-Bakara, 2/258). Bu olaydan sonra Nemrut Hz. İbrahim'i yiyecek bir şey vermeksizin geri çevirir. Zeyd anlatmasına şöyle devam eder: Hz. İbrahim, ailesinin yanına geri döner. Toprak rengi bir kum tepeceğinin yanına gelir. Ve "Şundan alayım aileme götüreyim. Yanlarına gittiğim zaman sevinirler" der. Zeyd şöyle devam eder: Ondan alır ve ailesinin yanına gelir. Eşyasını yere koyar. Sonra uyur. Karısı eşyasına doğru yönelir ve açar. Bir de ne görsün! O, görmüş olduğu en kaliteli bir yiyecektir. O yiyeceklerden kocasına yemek yapar ve eşinin önüne koyar. Ailesi hakkında bildiği yanlarında yiyecek bir şey olmadığıdır. Hz. İbrahim karısına "Bu sana nereden geldi?" diye sorar. Karısı "Senin getirdiğin yiyeceklerden" der. Hz. İbrahim kendisini Allah Teâlâ'nın rızıklandırmış olduğunu anlar. Sonra yüce Allah o zorbaya bir melek gönderir ve "Bana iman et. Mülkünü sana bırakayım" der. Nemrut "Benden başka Rab mi var?" der. Melek ikinci kere gelir ona aynı şeyleri söyler. Nemrut kabul etmez. Sonra üçüncü kez gelir. O yine kabul etmez. Bunun üzerine melek der ki: "Üç güne kadar taraftarlarını topla". Zeyd şöyle devam eder: Zorba Nemrut taraftarlarını toplar. Yüce Allah meleğe emreder ve üzerlerine doğru bir sivrisinek ordusuna yol verir. Sivrisineklerin çokluğundan doğan güneşi bile göremezler. Yüce Allah bu sivrisinekleri üzerlerine salar. Sinekler etlerini yerler, kanlarını içerler. Geriye kemikten başka bir şey kalmaz. Sinekler Nemrut'a ise ilişmezler. Yüce Allah onun üzerine bir sivrisinek gönderir ve burun deliğinden girer. Ve dört yüz sene boyunca onun başına çekiçle vurur. Ona en merhametli kişi, ellerini toplayıp başına vuran kişidir. Dört yüz sene zorbalık yapmıştı. Yüce Allah da ona iktidarı kadar tam dört yüz sene azap eder. Sonra Allah Teâlâ onu öldürür. Gökyüzüne doğru kule yapan budur. Yüce Allah onun yaptığı binaya temelinden gelir. Allah Teâlâ'nın "Ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş" dediği kişi budur (bk. Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîr*, I, 366; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 24).

Rabb'inin ordularını kendisinden başkası bilmez cümlesinin mânası şöyle olabilir: "Allah Teâlâ'nın düşmanlardan intikam almak için ordu olarak neyi seçeceğini kendisinden başka hiçbir kimse bilmez". Cenâb-ı Hakk'ın Firavun ve Nuh kavmi gibi bazı düşmanlarından onları suda boğmak sûretiyle intikam
264 aldığına bakıldığında bu gerçek anlaşılır. [§] Yüce Allah onlardan bazılarını da rüzgârla helâk etmiştir ve rüzgârları onlara karşı ordu olarak kullanmıştır. Bazı düşmanlarını da yerin dibine batırmak sûretiyle yok etmiştir. Bu bize Allah Teâlâ'nın intikam ve gazabının (kimlerin başına indiğini) gözetlememizi gerekli kılmaktadır. **İşte bu, insanlık için sadece bir öğüttür** meâlindeki âyetin sekara (cehennem) yönelik olması mümkündür. Sekar **İnsanlık için bir öğüttür**, yani cehennem, akıbetlerini hatırlatma vesilesi ve bir öğüttür. Âyette sözü edilen öğüdün meleklerin sayılarıyla ilgili olması da mümkündür.

كَلَّا وَالْقَمَرِ ﴿٣٢﴾ وَالَّيْلِ اِذْ اَدْبَرَ ﴿٣٣﴾ وَالصُّبْحِ اِذَٓا اَسْفَرَ ﴿٣٤﴾

32. "Hayır hayır** (öğüt almazlar)**. Aya andolsun!"

33. "Dönüp gitmekte olan geceye;"

34. "Ağarmakta olan sabaha andolsun ki,"

Hayır. "Kellâ" (كَلَّا) kelimesinin "hayır" mânasında değil de "gerçekten" anlamında olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları da bu kelimenin reddetme ve uyarma anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. **Dönüp gitmekte olan geceye; ağarmakta olan sabaha andolsun ki.** Bu cümle kasem, yani yemin konumundadır. Daha önce kasemin, kastedilen mânanın pekiştirilmesi için yapıldığını belirtmiştik. Gecenin dönüp gitmesi, gündüzün gelmesiyle olur. Gecenin sonunun belirtilmesinin günün baş tarafının, günün baş tarafının da bütün günün belirtilmesini gerektiriyor olması mümkündür. Öte yandan gece gelince karanlık bütün eşyayı hoş bir vakitte örter. Gündüz de böyledir. Gündüz gelince bütün mahlûkatın üzerinden karanlığı hoş bir saatte kaldırır. Öyle ki insan, ömrü boyunca, -bu eşyanın sayısı kadar uzun ömrü bile olsa-, bunların tamamını öğrenmeye çalışsa bunu başaramaz. Gecenin bahsettiğimiz etkisi, gündüzün de sözünü ettiğimiz durumu, gözle görülen ve müşahede edilen olgulardır. Gecede ve gündüzde var olan hikmet, yani gecenin hangi özelliğinden dolayı eşyanın üstünü örtüp görülmesine engellemeye elverişli olduğu, gündüzün de hangi özelliğinden dolayı örtmeyi ortadan kaldırmaya münasip bulunduğu öğrenilmek istense bu asla kavranamaz. Dolayısıyla âyet, hikmetine akılla ve düşünceyle ulaşmanın mümkün olmadığı her ne varsa on-

ları inkâr etmemek gerektiğini beyan etmiş olmaktadır. Bu durum, içindeki hikmetler akılla kavranamasa bile peygamberlerin getirdikleri haberleri tasdik etmeyi gerektirmektir. [§]Yine bu ilâhî beyanda, geceyi ve gündüzü varede- 265
nin bir olduğu, bütün mahlûkatın O'nun otoritesi ve idaresi altında bulunduğu, bunlar hakkında dilediğine hükmettiği ve istediğini yaptığına dair deliller vardır. Âyetteki yeminin bahsi geçen iki vakte, yani gecenin dönüp gitmesi ve sabahın aydınlanmasına yönelik olması da mümkündür. Bu iki vakit hakkında da birincide olduğu gibi pekiştirme söz konusu olur.

Âyette geçen "esfera" (اَسْفَرَ) kelimesi aydınlattı ve ışık yayıldı demektir. "Edbera" (اَدْبَرَ) gitti anlamına gelir. [Ebû Bekir el-Esam el-]Keysânî'nin[70] şu açıklamayı yaptığı nakledilir: "De-be-ra" kelimesi Kureyş lehçesidir. Araplar şöyle derler: "Zehebe ke'l-emsi'd-dâbir" (ذَهَبَ كالأمسِ الدّابِرِ), yani "O geçip giden dün gibi geçti gitti". Araplar, günlerin, ayların ve senelerin geçmesini ifade ederken "de-be-ra" fiilini kullanırlar, ama "debera'r-raculü" "adam gitti" ya da "debera'l-emru", "durum gitti" demezler, fakat "edbera" denilir. İbn Mesûd'un mushafında "izâ edbera" (إذا أدبَرَ) geçerken, başka bazı mushaflarda "iz edbera" (إذْ أدْبَرَ) şeklindedir. Yaygın olarak bilinen[71] kırâat ise dediğimiz gibi "izâ debera" kırâatidir[72].

اِنَّهَا لَاِحْدَى الْكُبَرِ ﴿٣٥﴾

---

[70] Ebû Bekir Abdurrahman b. Keysân el-Esam (ö. 200/816). Mûtezile mezhebine mensup fakih ve müfessirdir. Tefsiri ve usul ilminde "Makālât"ı ve Allâf ile "Münazarât" ı vardır. Onun ayrıca Râfizîlik ve tecsim konusunda da adı geçmektedir (bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, III, 519).

[71] Mâtürîdî'nin yaşadığı bölgede böyle bir kırâatin yaygın olması muhtemeldir.

[72] "Debera'r-raculü", (دَبَرَ الرَّجُلُ) yüzünü çevirdi, yaşlandı demektir. "Ve'l-leyli izâ debera" (واللّيل إذا دبَرَ), yani gece kendisinden önceki güne tâbi oldu, ardından geldi demektir. İbn Abbâs âyeti "ve'l-leyli iz edbera" (والليلِ إذْ أدبَرَ) şeklinde okumuştur. Birçok imam da âyeti "ve'l-leyli izâ debera" (والليلِ إذا دَبَرَ) diye kırâat etmişlerdir. Ferrâ şöyle demiştir: Bu iki şekil iki ayrı lehçedir. "Debera'n-nehâru ve edbera ve debera's-seyfu ve edbera" (دبَرَ النّهارُ وأدبر ودبر الصيف وأدبر). Arapça'da "ka-be-le" (قَبَلَ) ve "akbele" (أقْبَلَ) de böyledir. Araplar "akbele'r-râkibu" (أقبَلَ الرّاكِبُ) veya "edbera'r-râkibu" (أدْبَرَ الرّاكِبُ) dediklerinde bunu mutlaka elifle söylerler. Ferrâ şöyle demiştir: Bu iki kullanım bence mâna itibarıyla aynıdır. Zaman hakkında kullanılan fiilin insanlar hakkında da kullanılmasını uzak görmüyorum. Bazıları "ve'l-leyli izâ debera" (والليلِ إذا دَبَرَ) cümlesine "peşinden geldi" mânasına olan "halefe" (خَلَفَ) gibi "gündüzün peşinden gelen geceye" anlamını vermişlerdir. Arapça'da "deberanî fulânun" (دَبَرَنِى فُلانٌ) ve "halefenî fulânun" (خَلَفَنِى فُلاَنٌ) denilir ki mânası "filan kişi benden sonra geldi" demektir. Âyet "ve'l-leyli izâ edbera" şeklinde okunduğu takdirde "gece gitmek üzere sırtını döndü" mânasına gelir. Arapça'da bu kökten türeme olarak "dâbiru'l-ayş" (دَابِرُ العَيش) tabiri vardır ki mânası "hayatın sonu" demektir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, IV, 268).

35. "O** (cehennem) **büyük cezalardan biridir."

O (cehennem) büyük cezalardan biridir. Kastedilenin "sekar" (cehennem) olduğu söylenmiştir. Cehennemliklerin azabı çeşit çeşit olacaktır. Ve cehennemde tabakalar vardır. Sekar bu tabakalardan biridir. Çünkü sekar, azap çeşitlerinden biridir. Dolayısıyla büyük cezalardan birisidir.

266 **[§]*36. "İnsanlar için uyarıcı."***

İnsanlar için uyarıcı. Bazıları uyarıcılığı "Sekar"a bağlarken, bazıları Resûl-i Ekrem'e (a.s.) nispet etmişlerdir. Bu beyan, "Bu ise önceki kitapları onaylayan, haksızları uyarmak için ve iyi yolda olanlara müjde olarak Arap diliyle gelmiş bir kitaptır"[73] meâlindeki âyete benzemektedir. Bazıları "uyarma" anlamına gelen fiili "li tünzira" (لِتُنْذِرَ) şeklinde okuyarak Hz. Peygamber'e, bazıları da "li yünzira" (لِيُنْذِرَ) okuyarak Kur'ân'a nispet etmişlerdir.

[Eşyaya Fiil İsnat Edilmesi]

Esasen ortaya bir eylem koyamayan nesnelere isnat edilen fiillere dair ifadeler kullanmanın iki sebebi vardır. İlk olarak; o nesnelerin bulunduğu yerde meydana gelen ahval (fiil) belirtilmek istenir. Öyle ki bu eşya olmasaydı o hal ve durumlar (fiil) meydana gelmezdi. Ancak o haller ve durumlar, söz konusu fiillerin sebebi de değildir. Ama o fiiller, o hallere nispet edilmiştir. Çünkü söz konusu eşya, o fiillerin meydana gelmesine sebep olmuştur. "Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak"[74] meâlindeki beyan, bu âyet gibidir. Dünya hayatı kimseyi aldatmaz fakat bahsi geçenler, dünya hayatının süsüne aldanmışlardır. Netice olarak aldatma fiili onların aldanmalarına sebep olduğundan dünya hayatına nispet edilmiştir. İkinci sebep ise şudur: Olay öyle bir kurgulanmıştır ki aldatma yeteneği olsa aldatırdı. Bu sebeple de aldatma ona nispet edilmiştir. Allah Teâlâ Hz. İbrahim kıssasını anlatırken onun şöyle dediğini nakleder: "Rabbim! Putlar insanların birçoğunu saptırdı"[75]. Putlar, kendilerine saptırma isnat edilecek nesnelerden değildir. Çünkü onların fiilleri yoktur. Fakat onlara tapanlar, o putların varlığı sebebiyle doğru yoldan sapınca saptırma sözünü ettiğimiz iki açıdan onlara

---

73 el-Ahkāf, 46/12.

74 el-En'âm, 6/70; el-A'râf, 7/51.

75 İbrâhim, 14/36.

nispet edilmiştir. [§]Âyette bahsi geçen "uyarı" da böyledir. Uyarı, bu sebeple 267
cehennem ateşine nispet edilmiştir. Çünkü cehennem ateşi belirtilince uyarı meydana gelir. Bu yüzden uyarı cehenneme izafe edilmiştir. Ya da cehennem öyle bir biçimde yaratılmıştır ki uyarı yapabilecek bir yapıda olsaydı uyarıcı olurdu. *En doğrusunu Allah bilir*.

لِمَنْ شَٓاءَ مِنْكُمْ اَنْ يَتَقَدَّمَ اَوْ يَتَاَخَّرَ ﴿٣٧﴾

37. "Sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için."

Sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için. Bu beyanın tehdit anlamına geldiği söylenmiştir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin"[76]. Söz konusu cümle, öğütlere vurgu yapıldıktan ve işlerin akıbetleri hatırlatıldıktan hemen sonra gelmiştir. **İleri gitmek ya da geri kalmak** cümlesindeki "ileri gitme"yi Allah Teâlâ'ya itaatta ileri gitmek ya da ondan geri kalıp mâsiyette ileri gitmek diye açıklayanlar olmuştur. Kişi esasen menfaatlerin ve nimetlerin kendi başına gelmesini sevmek kötülük ve zararlardan nefret etmek karakterinde yaratılmıştır. Kim bir şeyi severse ona talip olur, kim de bir şeyi sevmezse ondan çekinir ve kaçınır. Bir şeyi talep ettiğinde ona doğru ilerler, bir şeyden kaçarken de ona karşı geri kalır. Allah Teâla, kinâye yoluyla "talep"i "tekaddüm", yani öne geçme, "kaçma"yı da "teahhur", yani sonraya bırakma kelimesiyle ifade etmiştir. "Yetekaddeme" (يَتَقَدَّمُ) kelimesini Allah'a itaata doğru ilerler diye yorumlayanlar olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'a itaatı ona âhirette menfaatler sağlar ve iyilikler celbeder. Yahut da Allah'a itaattan geri durur. Çünkü O'na itaatten geri durmak nefsi helâklere ve çeşit çeşit kötülüklere atmak demektir.

[§]**Sizden ileri gitmek ya da geri kalmak isteyen kimseler için** cümle- 268
sinin, "Kişi ileri gider ve geri kalır, bu da yaratmasıyla olur" mânasına gelmesi de mümkündür. Bu durumda ileri gitme ve geri kalma, Allah Teâlâ'nın kudreti ve yaratması konumunda bulunur ve kulun fiili ve kesbiyle var olur. Böylece bu beyan şunu söylememize benzer: "İleri gitme ve geri kalmanın bize nispet edilmesinde aleyhimize bir delil yoktur". *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌۙ ﴿٣٨﴾

38. "Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir."

76 el-Kehf, 18/29.

Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir. Bu âyetin yorumu *-en doğrusunu Allah bilir ya-* her nefis, âhirette dünyada kazandıklarına karşılık olarak âhirette rehin tutulur, şeklindedir. "Rehin" demek, "bir yere kilitli" demektir. Âyette, rehin verilen malın alacaklı nezdinde devamlı olarak tutulan ve üzerine kilit vurulan bir karşılık olduğuna delildir. Rehin verilen maldan borçlu yararlanamaz, rehinin, alacaklının elinde hapis olma durumu ancak borcunu ödedikten sonra kalkar. Âyet, bir de rehin verilen mal helâk olduğu zaman karşılığındaki borcun da düştüğüne dair bir delildir. Çünkü (âyet-i kerîmede) nefisler, yapılanlara karşılığının verilmesi ilkesi gereği olarak azaba mâruz kalması için rehin hale gelmişlerdir. Dolayısıyla azap, nefislerin karşılığı olmuştur. Bilindiği gibi nefisler, başlarına azap gelince helâk olurlar. Rehin de böyledir. Borç karşılığı tutulur ve borcun yerine konur. Netice olarak, rehinin helâk olması, borcu düşürür. *En doğrusunu Allah bilir*.

39. "Ancak hakkın ve erdemin tarafında olanlar başka."

Ancak hakkın ve erdemin tarafında olanlar başka. "Onlar cennetlerdedir; birbirlerine sorular sorarlar"[77]. "Ashâbü'l-yemîn" (اَصْحَابَ الْيَمِينِ), Allah Teâlâ'nın "Kitabı sağ tarafından verilen kimse der ki 'Alın kitabımı okuyun'"[78] meâlindeki beyanında "kitabı sağ tarafından verilen" şeklinde tanıttığı kimselerdir. Cenâb-ı Hak, "ashâbü'l-yemîn"i rehin alınanların arasından istisna etmiştir. Çünkü O, rehinleri "her nefis" şeklinde çoğul lafzıyla ifade etmiştir. Dolayısıyla "hakkın ve erdemin tarafında olanlar"ın bu genellikten istisna edilmeleri yanlış olmamıştır. Yani "ashâbü'l-yemîn" önceden hapisten kurtulmayı hak ettikleri amel işleyenlerdir. Çünkü günahkârlar, günahları karşılığında rehin hale gelmişlerdir. "Ashâbü'l-yemîn" hayır yapmış ve salih amel işlemiştir. Cenâb-ı Hak, "Biz, iman edip dünya ve âhirette yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz"[79] meâlindeki beyanı doğrultusunda salih amelleri günahlar ve kötü amellere kefâret kılmıştır.

---

77 el-Müddessir, 74/40.

78 el-Hâkka, 69/19; el-İnşikāk, 84/7.

79 el-Ankebût, 29/7.

فِى جَنَّاتٍ يَتَسَٓاءَلُونَ ﴿٤٠﴾ عَنِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٤١﴾ مَا سَلَكَكُمْ
فِى سَقَرَ ﴿٤٢﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ﴿٤٣﴾ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ
الْمِسْكِينَ ﴿٤٤﴾ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَٓائِضِينَ ﴿٤٥﴾ وَكُنَّا نُكَذِّبُ
بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿٤٦﴾

[§]***40-41. "Onlar cennetlerdedir; günahkârlar hakkında birbirlerine so-*** 269
rular sorarlar?"

42. "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?"

43. "Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik."

44. "Yoksulu doyurmuyorduk."

45. "(Günaha) ***dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk."***

46. "Ceza gününü de asılsız sayıyorduk."

[Cennet Ehli ile Cehennemdekilerin Konuşması]

Onlar cennetlerdedir; günahkârlar hakkında birbirlerine sorular sorarlar? "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?" Bu beyanın zâhiri, âyet metnindeki soruyu cennetliklerin birbirine sorduklarını ifade ediyor. Buna göre "Onları şu yakıcı ateşe sokan nedir?" denilmesi gerekirdi. Çünkü soruyu cehennemlikler sormuyor, aksine cennetlikler birbirine başkalarının durumun soruyorlar. Zaten âyetin metninde geçen "ani'l-mücrimîn" (عَنِ الْمُجْرِمِينَ), yani **günahkârlar hakkında** kısmına bakılınca bu anlaşılır. Âyette "günahkârlar birbirine sorarlar" denilmiyor. Sonuç olarak âyetin zâhiri, muhatapların günahkârlardan başkaları olmalarını gerektiriyor. Bundan dolayı böyle bir durumda "Onları şu yakıcı ateşe sokan nedir?" denilmesi gerekirdi dedik. Fakat "an" harf-i cerrinin ifadede herhangi bir kelimeye bağlı olmadan duruyor olması, aslında cümleden atılıp düşürülmesi gerektiğini söylemek de ihtimal dâhilindedir. "An" harf-i cerri cümleden atıldığı zaman şüphe ve kapalılık ortadan kalkar. O zaman sanki şöyle denilmiş olur: "Onlar cennetlerdedir. Günahkârlara sormaktadırlar". Bu durumda soruya muhatap olanların cehennemlikler oldukları ortaya çıkmış olur.

Cennetliklerin birbirine günahkârların bulundukları yerleri “Acaba mekânları nerede? Acaba onlar neredeler?” diye soruyor olmaları, akabinde onları görmeleri ve **Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?** diye sormaları, onların da **Biz namaz kılanlardan değildik** diye cevap vermeleri mümkündür. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür”[80]. Böylece anlaşılmış oldu ki cennetlikler cehennemliklerin mekânlarını görecekler ve gördüklerinde de **Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?** diye soracaklardır. Cehennemlikler de Azîz ve Celîl olan Allah’ın haber verdiği üzere şu sözlerle cevap verecekler: **Biz namaz kılanlardan değildik. Yoksulu doyurmuyorduk. (Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk. Ceza gününü de asılsız sayıyorduk.**

Esasen cevazı imana bağlı olan fiiller, mümin olmayan kimselere nispet edildiği zaman bununla “kabul”, ama müminlere izafe edildiği zaman bu fiil-
270 lerin bizzat kendisi kastedilir. [§]Bunun delili şudur: Kâfir, namaz kılsa, yoksulu doyursa, zekâtı verse bile ceza gününü asılsız saydığı takdirde cehenneme sürüklenecektir. Zekâtı verse, namazı kılsa, yoksulu doyursa iman etmediği sürece bunlar kendisine fayda vermeyecektir. Anlaşılmış oldu ki söz konusu namaz, zekât verme ve yoksulu doyurma gibi fiillerin bizzat yapılmaları kastedilmemiş, bunlarla sadece kabul ve ikrar kastedilmiştir. Allah Teâlâ’nın şu beyanı, söylediğimizin doğruluğuna delildir: “Onlara, ‘Allah’ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın’ denildiğinde inkârcılar müminlere derler ki: “Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz”[81]. Buradan çıkan sonuç onların (yoksulu) yedirmek gibi bir yükümlülüklerinin olduğunu inkâr ettikleridir. Bu da bize “namaz kılma” deyimiyle “namaz kılma”yı gerçekleştirmenin değil, namaz kılmak gerektiğini kabul etmenin kastedildiğini göstermektedir. Kâfirler, namaz kılmayı kabul etmek ve zekâtı vermekle yükümlüdürler. “Namaz kılma” ve “zekât verme” fiilleri belirtilip bunların “kabul edilmesi”nin kastedilmesi mümkündür. Azîz ve Celîl olan Allah bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: “Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın”[82]. Âyette “namaz kılma” ve “zekât verme” serbest bırakmanın şartlarından değildir, aksine âyetin mânası namazı ve zekâtı kabul etmektir. Namazı kılmak gerektiğini tasdik eder ve kılmak gerektiğini kabul ederlerse, zekâtı verme buyruğunu tas-

80 “İçlerinden biri şöyle der: ‘Benim bir arkadaşım vardı; derdi ki: Sen de onaylıyor musun gerçekten? Biz, ölüp de toprak ve kemik yığını haline gelmişken mutlaka hesaba çekilecekmişiz öyle mi?’ Ve ekler: ‘Şimdi dönüp bakar mısınız (ona)?’ Sonra kendisi dönüp bakar ve arkadaşını cehennemin ortasında görür” (es-Sâffât, 37/51-55).

81 Yâsîn, 36/47.

82 et-Tevbe, 9/5.

dik ederlerse henüz fiilen namaz kılıp zekât vermeseler de serbest bırakılmaları gerekir. Dolayısıyla âyette geçen emri, kabul şeklinde yorumlamak uygun olmuş ve sözünü ettiğimiz sebepten dolayı bizzat namaz kılma ve zekât verme olarak yorumlanmamıştır. Söylediğimiz hususlar, **Biz namaz kılanlardan değildik** meâlindeki âyette geçen "musallîn", yani namaz kılan kelimesine "bilinen namaz" mânası verilmesi durumunda geçerlidir. Bu kelimeye namaz kılan dışında bir mâna vermek nasıl kabul edilmez? Çünkü "namaz kılanlar" kelimesiyle "muvahhitler"in, yani Allah'ın birliğini tasdik edenlerin kastedilmiş olması mümkündür. Zira namaz kılanlar (Ehl-i salât) müslümanlardır. Meselâ "Namaz kılanlar (Ehl-i salât) şu konuda fikir birliği etmişlerdir" denir ve bununla müslümanlar kastedilir.

Öte yandan Allah Teâlâ ceza gününü (âhiret âlemi) inkâr etmeyi, namaz kılmamayı ve yoksulu doyurmamayı birlikte zikretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir,* bunun iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi; namaz kılmayı, yoksulu doyurmayı ve zekâtı vermeyi ikrar eden kimse ceza gününü (âhiret) de ikrar eder. Çünkü kişi, bunları sonunda fayda umduğu için yapmak ister ve akıbetinde gelecek sorumluluk korkusuyla da onları terketmekten de sakınır. İnsan ceza gününü tasdik etmez, menfaatleri ummaz ve zararlardan da kork-
mazsa [§]bu tutumu kendisini yoksulu doyurmayı terketmeye, namaz kılma- 271
maya, zekât vermemeye ve bütün bunları inkâra ve kabul etmemeye sevkeder. Bu beyan şu ilâhî kelâma benzer: "Gördün mü dini inkâr edeni? İşte odur yetimi itip kakan; Ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen!"[83]. İnkârcı yaptıklarının akıbetleriyle karşılaşacağını ummadığı için böyle davranır. İnkâr eden kişi, kendi fiilinin herhangi bir akıbetinin olduğunu düşünmezse yetime yardım etmez, yoksula da iyilik etmez. Aksine ceza gününü inkâr etmesi, yetime zulmetmeye ve fakire iyilik yapmayı terketmeye sevkeder. Bundan dolayı Allah Teâlâ ceza gününü inkâr etmek, namaz kılmamayı, zekât vermemeyi ve yoksulu doyurmamayı bir arada belirtmiştir. Kâfirleri ceza gününü inkâr etmeye sevkeden sebebin, İslâm'ın gelmesiyle kendilerine yüklenen bu görevler olması da mümkündür. Çünkü onlar, ceza gününe iman edince namaz kılmak, zekât vermek, yoksulları doyurmak, ramazan orucunu tutmak ve diğer ibadetleri yerine getirmek gibi fiilleri üstlenmeleri gerekli olur. Ancak bu ibadetler onlara ağır gelmiş ve müminlerin üstlendikleri bu fiillerle yükümlü olmamak için bunlara iman etmeye yanaşmamışlardır.

(Günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk. Âyetin metninde geçen "hâid" (الخَائِضْ) bâtıla dalan kimse demektir.

---

83 el-Mâûn, 107/1-3.

حَتّٰٓى اَتٰينَا الْيَقٖينُ ﴿٤٧﴾

47. "Sonunda bize ölüm geldi çattı."

Sonunda bize ölüm geldi çattı. Yani sonunda kesinlikle anladık ki bâtıla daldığımız hususlarda yanlış bir yol üzerinde bulunuyorduk.

فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعٖينَ ﴿٤٨﴾

48. "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."

[Şefaatin Mümin ve Kâfir Açısından Anlamı]

Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez. Bu beyan, onların şefaatçileri olmayacak anlamındadır. Esasen "şefaat" kelimesi kâfirlere nispet edildiği ve "onların şefaatçileri yoktur" veya "şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez" denildiği zaman bu, kâfirlere yönelik "şefaat"in olmamasını gerektirir, yani kâfirlere şefaat eden kimse yoktur demektir. Ama aynı kelime müminlere nispet edildiği zaman şefaatçilerin şefaatinden yararlanma fiilinin yokluğunu
272 gerekli kılar, [§]şefaatin var olmamasını gerektirmez. Bu daha önce fiiller hakkında söylediğimiz kaideye benzer. Dayanağı iman olan fiiller, kâfirlere izafe edildiği zaman bunların kabul edilmemesi anlamına, müminlere nispet edildiği vakit de fiilin gerçekleşmemesi mânasına geldiğini söylemiştik.

Bir kimse için "onun şefaatçisi yoktur" denilip de bununla müslüman kastedildiği zaman söz konusu ifade şefaatten yararlanmamayı gerektirir, yoksa şefaat diye bir fiilin olmamasını gerekli kılmaz. Bize göre bu durum Mûtezile ve Hâricîler'e yöneliktir. Çünkü biz, büyük günah işleyen müslümanların şefaati hak ettikleri görüşünü benimsiyoruz. Onlar ise şu düşünceyi savunmaktadırlar: Allah Teâlâ'nın hükmüne göre büyük günah işleyenlerin bağışlanması mümkün değildir, aksine Cenâb-ı Hak, onları ebedî olarak cehenneme atacaktır. Çünkü yüce Allah, büyük günah işleyenleri cehennem ateşiyle tehdit etmiş ve onların cehennemde ebediyen kalacaklarını haber vermiştir. Allah Teâlâ'nın vâdinden dönmesi ya da verdiği haberin yalan çıkması mümkün değildir. Onlar şefaati hak eder ve bu sayede izzet sahibinin mağfiretine ererlerse Allah Teâlâ vâdinden dönmüş ve verdiği haberde yalancı çıkmış olur. Bu gibi kimseler büyük günah işledikleri zaman şefaatle kurtulmaları asla umulmaz, aksine onlar hakkında cehennemde ebedî olarak kalma hükmü verilir. Böylece Allah Teâlâ'ya yalan isnat ettirecek durum ortadan kalkar ve vâdinden dönmesini

gerekli kılan husus yok olur. Ve onlar büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî kalacaklarına inanınca bu iddiaları dolayısıyla şefaati kabul etmemeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz. O, bir grubu doğru yola iletti, bir grup da sapkınlığa müstahak oldu"[84]. Onların azabı hak edip de sonra dirilince azap görmemeleri mümkün değildir. Öte yandan Mûtezile ve Haricîler'den bazıları, âhirette şefaatin olmayacağına şu ilâhî beyanları delil getirmişlerdir: "Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var, ne de samimi bir dostumuz"[85]; "Ey iman edenler! Alım satımın, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın"[86]; "Öyle bir günden korkun ki o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaat fayda vermez"[87]. Bunları delil getiren Mûtezile ve Haricîler o gün herkese amelinin şefaatçisi olacağını iddia etmişlerdir. Ameli iyi olan o sayede kurtulacak, ameli kötü olan da azabı hak edecek ve onun hiçbir şefaatçisi olmayacaktır.

[§]Bu âyetlerin zâhirî mânalarına dayanarak şefaati inkâr etmek vacip **273**
olursa, şu mukabil âyetleri delil getirerek de kabul etmek gerekli olur: "Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler ve Allah korkusundan titrerler!"[88]; "O gün Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz"[89]. Bu iki ilâhî beyana göre Allah Teâlâ, o gün bazı kimselere şefaat izni verecektir. O zaman sizin şefaatin vuku bulmayacağına dair söyledikleriniz mutlak olarak şefaatin var olmamasını gerektirmez. Aksine şefaatin yokluğu bazı kimselere yönelik olur. Şu halde bazı kimselere şefaat edileceğini söylemek gerekir. Öte yandan Hz. Peygamber'e isnat edilen haberler, ilgili âyetleri büyük günah işleyenlere şefaat edileceğini kabul etmek gerektiğini bildiren bir şekilde tefsir ederek gelmiştir. Netice olarak "Şimdi bizim şefaatçilerimiz yoktur"[90] beyanı ile "Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın"[91] meâlindeki âyetler kâfirlere yöneliktir, biz de bunu söylüyoruz.

---

84 el-A'râf, 7/29, 30.
85 eş-Şuarâ, 26/100.
86 el-Bakara, 2/254.
87 el-Bakara, 2/123.
88 el-Enbiyâ 21/28.
89 Tâhâ, 20/109.
90 "Bizi ancak o günaha batmış olanlar saptırdı. Şimdi bizim ne şefaatçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz" (eş-Şuarâ, 26/99-101).
91 el-Bakara, 2/254.

Mûtezile mensuplarından, şefaatin olacağını söyleyenler de vardır. Fakat bu görüş sahibi, şefaatin dünyada meleklerin istiğfarını hak edenler için gerçekleşeceği kanaatindedir. Bunlar meleklerin haklarında "müminlerin bağışlanmasını dilerler: "Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla"[92] dedikleri kimselerdir. Büyük günah işleyenlere ise kimsenin şefaati erişmeyecektir, aksine onlar cehennemde ebediyen kalacaklardır.

Mûtezile mensuplarına şöyle denilir: Tövbe edenler, tövbe etmekle ve doğru yola uymakla zaten kurtuluşu hak etmiş olduklarına göre onlara ve yolundan gidenlere şefaatle ne gibi bir menfaat gelecektir? Eğer derlerse ki "Şefaatle elde edecekleri menfaat, değerlerinin Allah Teâlâ nezdinde yükselmesidir, şefaatle üstün dereceleri hak edecek olmalarıdır. Nasıl ki bir kimse, dünyada kardeşini üstün tutmaları ve yüceltmeleri için hükümdarların nezdinde iyi bir
274 kişi olarak anar, [§]güzel fiilleriyle ve iyilikleriyle zikreder ve bu hareketiyle onun makamını yükseltip onların nezdinde değerini yüceltmek ister, aynen bunun gibi âhirette de şefaatçiler, Allah katında derecelerini arttırmak ve mertebelerini yükseltmek için dostlarını hayırla yâdedip överler.

Bu yaklaşıma verilecek cevap şudur: Derecelerdeki bu artış, daha fazla şehvetlere ulaşmaktan başka bir amaca yönelik değildir. Şehvetlerde fazlalık ve lezzetlerde artış, menfaatler arasında belirtilmez. Çünkü onların şehvetlerde fazlalığa ihtiyaçları yoktur. O gibi durumlarda ihtiyacı giderme ve menfaate ulaşma söz konusu olur. Bilindiği gibi onlara şefaat umudu verilmesi, şefaatle kendilerine menfaat geleceğinden dolayıdır. Şefaatle menfaat, ancak şefaate ihtiyaç bulunduğu zaman meydana gelir. Büyük günah işleyenler, şefaate ihtiyaç duyanlardır. Tövbe edenler ve Rab'lerine dönenler, şefaate ihtiyaç duymazlar. Bu nedenle büyük günah işleyenlere şefaat edileceğini söylemek gerekli hale gelmiştir. Onların bahsettikleri (kralların nezdinde) şahitlerin durumunu delil getirmeleri ise sağlam bir yaklaşım değildir. Çünkü kişinin, kardeşi hakkında iyi şeyleri ve onun hayırlı vasıflarını belirtip ortaya koyması ancak kralların onun kardeşinin halini, güzel niteliklerini ve iyi fiillerini bilmemelerinden dolayıdır. Kral o kişinin durumunu bildiği zaman insan, onun iyi biri olduğunu söylemeye yelteniyor mu? Sonuç olarak kişiyi kralların huzurunda kardeşini övmeye ihtiyaç hissettiren durum, kralların onun durumunu bilmemesidir. Kimsenin durumu yaptığı açık ve gizli işlerin Allah Teâlâ'ya gizli kalması

---

92 "Arşı yüklenenler ile onun çevresinde bulunanlar Rab'lerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler ve müminlerin bağışlanmasını dilerler: 'Ey Rabb'imiz! Sen, rahmetin ve ilminle her şeyi kuşattın. Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!'" (el-Mü'min, 40/7).

mümkün değildir ki kendisine bilgi verecek birisine ihtiyaç duysun. Netice olarak şefaatin onların sözünü ettikleri açıdan olması geçersiz, bizim belirttiğimiz ise vuku bulacağı da ortaya çıkmış olur. [§]Sonra affetme ve bağışlama, 275
işlediği bir suçtan dolayı kralların cezalandırmayı düşündükleri kimseler için geçerlidir. Öte yandan insanlar arasında şefaat, bilindiği üzere kişinin ceza ve öfkeyi hak ettiği bir hata işlediğinde gündeme gelir. Ve kral, toplumda önde gelen ve kralın da kendisinden hoşnut olduğu kimsenin şefaati ile o suçu işleyeni bağışlar. Netice olarak Cenâb-ı Hakk'ın cezayı hak etmiş bir kulunu hayırlı, hoşnut olduğu ve sadık kullarının şefaatiyle bağışlayacak olması inkâr edilemez. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ﴿٤٩﴾

49. "Böyle iken onlara ne oluyor ki öğütten yüz çevirip kaçıyorlar!"

Böyle iken onlara ne oluyor ki öğütten yüz çevirip kaçıyorlar! Bu beyanın yorumu şöyle olabilir: Böyle iken onlara ne oluyor ki lehlerine ve aleyhlerine olan hususların belirtilmesinden, akıbetlerinin ve nihayetlerinin hatırlatılmasından yüz çevirip kaçıyorlar! Söz konusu yüz çevirip kaçma, Resûlullah (a.s.) ve Kur'ân hakkındadır. Çünkü bunların her biri kişinin lehine ve aleyhine olan hususlardan söz etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyetin yorumu şöyle de olabilir: Böyle iken onlara ne oluyor ki değerlerini yüceltecek ve kendilerini yücelerin yücesinde (mele-i a'lâ) adı geçenlerden yapacak işlerden yüz çevirip kaçıyorlar! Bu Allah Teâlâ'ya itaat ve O'na ibadete yönelmekle olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına benzer: "Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik"[93]. Mânası şudur: Eğer bu kitaba uyar ve saygınlığına hürmet ederseniz onun sayesinde bahsi geçenlerden olacaksınız ve değeriniz yücelecek.

كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ ﴿٥٠﴾ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ﴿٥١﴾

50-51. "Adeta aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi."

Adeta ürküp kaçan eşekler gibi. "Ürküp kaçan" anlamındaki kelime müstenfira" (مُسْتَنْفِرَةٌ) okunduğu gibi, "müstenfera" (مُسْتَنْفَرَةٌ) şeklinde de okunmuştur[94]. "Müstenfira" şeklinde okuyan, fiili eşeklere izafe etmektedir. Âdeta

[93] el-Enbiyâ, 21/10.

[94] İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 452; İbn Zencele, *Huccetü'l-kırâât*, s. 734.

şöyle demiş olmaktadır: "Humurun nâfira" (حُمُرٌ نَافِرَة), yani "ürküp kaçan yaban eşeği" "isterkade'l-kavmu" (اسْتَرْقَدَ القومُ), yani "topluluk uyudu" cümlesinin "rakade'l-kavmu" (رَقَدَ القومُ) ile aynı mânaya gelmesi gibi "Nefera" ve "istenfera" (نَفَرَ واسْتَنْفَرَ) kelimeleri de aynı anlamdadır. Kelime "müstenfera" şeklinde okunduğu zaman yorumu şöyle olur: "Ürkütülüp kaçırılan yaban eşekler gibi". Ürkütüp kaçırma ise onlara (ok) atmakla ve avcı marifetiyle ve aslan saldırmasıyla olur. Müfessirlerin "kasvera" (القَسْوَرَةُ) kelimesinin tefsirinde belirttikleri gibi
276 kelime, aslan, (ok) atıcı ve avcı anlamlarına gelir. [§]Arapça'da "hiye'n-nefira" (هِى النَّفِرَة) denilir. Bu tabir, huyları kaçmak olan yaban eşeklerine benzetme yapmak için kullanılır. Kur'ân'dan yüz çevirenlerin yaban eşeklerine benzemeleri şu açıdandır: Bunlar tıpkı helâk olmaktan ve yok olmaktan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi yönelmeleri kurtuluşlarına vesile olan ve kendilerini helâkten kurtaran Kur'ân'dan yüz çevirdiler. Bu ilâhî beyan onların ne kadar akılsız ve ne derece cahil olduklarını beyan etmektedir. Çünkü eşekler helâk olup yok olmaktan kurtulmak için avcıdan, okçudan ve aslandan ürküp kaçmaktadırlar. Bu kâfirler ise kurtuluşlarına vesile olacak Kur'ân'dan yüz çevirip, helâkları ve yok olmalarına sebep olacak inkâra kaçmaktadırlar. Onlar eşeklerden daha beter ve daha sapkındırlar.

بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ اَنْ يُؤْتٰى صُحُفًا مُنَشَّرَةً ﴿٥٢﴾

52. **"**(Uyarıcılardan) ***öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sahifeler*** (ilâhî vahiy) ***verilmesini istiyor."***

(Uyarıcılardan) öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sahifeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Bazı tefsir âlimleri şöyle bir olay aktarırlar: Müşrikler Resûl-i Ekrem'e gelerek "Duyduğumuza göre İsrailoğulları'ndan birisi bir günah işleyip de sabah olunca evinin kapısında asılı bir sayfa ya da baş ucunda "Sen şöyle bir günah işledin" şeklinde bir yazı bulurdu" derler. Bazıları "Sen şöyle bir günâh işledin ve tövbesi şöyledir" cümlesini de eklerler. Müşrikler, Resûlullah'tan (a.s.) böyle yapmasını isterler. Allah Teâlâ da onların böyle dediklerini haber verir, sonra da bu konuda kendilerini ümitsizliğe sevkeder ve "asla" (kellâ)[95] diye cevap verir. Yani umduklarına erişemeyecekler. Katâde anlatır: İsrailoğulları derler ki: Yâ Muhammed! Sana tâbi olmamız seni sevindirirse her birimize filanca oğlu filancaya diye özel sayfa ver. İçinde sana tâbi olmamızı emretsin. Denildi ki: Amel etmedikleri halde

[95] el-Müddessir, 74/54.

kendilerine kurtuluş belgesi verilmesini istediler[96]. Fakat bu yorumlardan herhangi birisi hakkında kesin olarak budur demek mümkün değil, aksine her biri imkân dâhilindedir ve muhtemeldir denilebilir. Çünkü müfessirler, bu iradenin çıktığı topluluğu gözleriyle görmüş değiller ki kendilerine ne istediklerini haber versinler de [§]sözü edilen kıssa ve haberler sabit olsun. Sonra onla- 277
rın Resûlullah'tan (a.s.) bunu istediklerine dair haberler de mütevatir değildir. Bundan dolayı meselenin onların zikrettikleri şekilde olduğu kesin değildir.

Böyle bir isteğin (irade) bazı kâfirlerde ortaya çıkmış olması mümkündür ki bunlar, onların reisleri ve büyükleridir. Yoksa herkes kendisine açılmış sahifeler istemiş değildir. Burada bahsi geçen "irade", talepten ibarettir. Öte yandan onların sözü edilen talepleri, üç şıkka yöneliktir. Birincisi, İsrailoğulları'nın büyüklerinden her birinin kitabın kendisine indirilmesini istemiş olmasıdır. Nitekim bir âyette bu husus meâlen şöyle anlatılır: "Onlara bir âyet geldiğinde, 'Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayın' dediler"[97]. Kullandıkları bu sözlerde, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin gerçekliğini ortaya koymakta ellerinde bir delil olsun diye ona karşı inat ve kibirle büyüklenmelerini ortaya çıkarmak anlamı mevcuttur. Nitekim bir başka âyette bu husus meâlen şöyle belirtilir: "Dediler ki: 'Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri şöyle karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız.' De ki: Rabb'imi tenzih ederim! Ben sadece bir beşer peygamberim"[98]. Bu ilâhî beyan, Hz. Muhammed'in (a.s.) risâleti hakkında kesin kanaate varmaları için kendilerine bir kitap indirmesini talep ettiklerini açıklamaktadır. İleri sürdükleri talebin kaynağı, inat ve kibirdi. Yoksa Resûlullah'ın (a.s.) durumu üzerinde biraz düşünselerdi bu, onlara peygamber olduğuna dair bilgi verecekti. Kendilerine inecek bir kitapla bunu teyit etmeye ihtiyaç bile duymayacaklardı. *En doğrusunu Allah bilir*. [İkincisi:] İleri gelenlerini, Resûlullah'tan (a.s.) daha büyük gördükleri için risâlete ondan lâyık ve

---

96 Katâde "onlardan her biri, kendisine, açılmış sahifeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor" beyanı hakkında şu açıklamayı yapmıştır: Bazılar şöyle demiştir: "Yâ Muhammed! Sana tâbi olmamız seni sevindirirse bize filan filan kimseye yazılmış bir mektup ver. O mektupta sana tâbi olmamız emredilsin. Katâde der ki: Amel etmedikleri halde kendilerine kurtuluş belgesi verilmesini istediler (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 213).

97 el-En'âm, 6/124.

98 el-İsrâ, 17/90-93.

kendilerine kitap indirmeye daha evlâ görmüş olmaları da mümkündür. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmuştur: "'Bu Kur'ân, şu iki şehrinden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler"[99]. Bir başka âyette ise meâlen şöyle denilir: "İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!"[100] İşte bu yüzden kendilerine açılmış sayfalar verilmesini istediler. Çünkü onlar bu faziletin kendilerine verilmesine daha lâyıktılar. Âyet hakkında bunca açıklamaları belirtmemizin sebebi şudur: Sözünü ettiğimiz mânalar, Kur'ân'ın beyanından anlaşılarak ortaya çıkmıştır. Müfessirlerin bahsettikleri yorumlar ise ne Kitap'la ve ne de Resûlullah'tan (a.s.) nakledilen haberlerle teyit edilmiştir. Dolayısıyla bizim sözünü ettiğimiz yorumlar âyetle desteklendiği için diğerlerine nazaran daha bir muhkem ve daha bir sağlamdır. *En doğrusunu Allah bilir*.

كَلَّا بَلْ لَا يَخَافُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٥٣﴾

278 ***[§]53. "Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar."***

Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar. Onlardan her birinin kendisine açılmış sahifeler verilmesini talep etmesi, âhirete iman etmekten yüz çevirmesinden ötürüdür. Yoksa âhirete iman etmiş olsalardı imanları kendilerine inadı ve kibri bırakmaya ve Resûlullah'a (a.s.) karşı böbürlenmekten vazgeçmeye sevkeder, hakka boyun eğmeye çağırırdı.

كَلَّا اِنَّهُ تَذْكِرَةٌ ﴿٥٤﴾ فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُ ﴿٥٥﴾ وَمَا يَذْكُرُونَ اِلَّٓا اَنْ
يَشَٓاءَ اللّٰهُ هُوَ اَهْلُ التَّقْوٰى وَاَهْلُ الْمَغْفِرَةِ ﴿٥٦﴾

54. "Asla! Ama bilsinler ki bu, gerçekten bir öğüttür, uyarıdır!"

55. "Dileyen ondan öğüt alır."

56. "Ve Allah dilemeksizin onlar öğüt alamazlar. Sakınılmaya lâyık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur."

Asla! Ama bilsinler ki bu, gerçekten bir öğüttür, uyarıdır! Dileyen ondan öğüt alır. Bu âyetin mânasını ileride Abese sûresine geldiğimizde ve "Allah dilemeksizin onlar öğüt alamazlar" meâlindeki âyetin anlamını da Tekvîr sûresine ulaştığımızda inşallah açıklayacağım.

---

99 ez-Zuhruf, 43/31.

100 Sâd, 38/8.

[Takvâ Sahiplerinin Özellikleri]

Sakınılmaya lâyık olan da O'dur. Müfessirler, "ehlü't-takvâ" (اَهْلُ التَّقْوٰى) tabirinin, Allah Teâlâ ile ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bu ibarenin insana yönelik olması da mümkündür. Bu durumda "öğüt alan" (اَهْلُ التَّقْوٰى) mânasında olur. Görmez misin ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı"[101]. Örnek verdiğimiz âyette "takvâ sözüne bağlı olanlar" takvâ sahipleri olarak gösterilmiştir. "Ehlü't-takvâ" tabirinden maksat, Allah Teâlâ olduğu takdirde âyetin yorumu şöyle olur: "Allah, hakları konusunda yanlış yapmaktan ve tökezlemekten sakınılmaya lâyık biridir". Bu yorumun gerekçesi şudur: Dünyada kişi bir başkasına yanlış yapmaktan ve tökezlemekten şu üç sebepten dolayı kaçınır: Birincisi, ona olan ihtiyacını ve muhtaçlığını gördüğü için o kişiyi yüceltmek ve saygı göstermek amacıyla kendisine karşı yanlış yapmaktan ve ayak sürçmekten kaçınır. Yahut kendisini güçlü ve intikam almaya ehil gördüğü için
kaçınır. [§]Veya üzerinde olan nimet ve iyiliklerinin çokluğu sebebiyle kendi- 279
sinden hayâ ettiği için ona karşı yanlış yapmaktan ve ayak sürçmekten sakınır. Bu saydığımız sebepler insanı yanlış yapmaktan sakınmaya sevkeden faktörler olduğuna, sonra bütün mahlûkat Cenâb-ı Hakk'a muhtaç ve ihtiyaç içinde bulunduklarına, O da üzerlerinde kudret ve otorite sahibi olduğuna, her bir ferde nimet verip ihsanda bulunan O olduğuna göre ululanmaya, intikamından korkulmaya ve kendisinden hayâ edilmeye lâyık olmuş olur. Kim O'ndan sakınırsa bağışlanmaya ehil hale gelir.

Âyetteki "ehlü't-takvâ" tabirinin "cehennem ateşinden koruyan davranışların kendisinden istenmeye ehil olan" mânasında olması da mümkündür. Şu ilâhî beyanlar buna işaret eder: "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[102]; "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[103]. Sonra Allah Teâlâ bize cehennem ateşinden nasıl sakınılacağını öğreterek meâlen şöyle buyurmuştur: "Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru"[104]. Azîz ve Celîl olan Allah, böylece cehennem ateşinden sakınmanın, ihsanı ve rahmetiyle koruması için kendisine sığınmak ve yakarmak olduğunu beyan etmektedir. O başka bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Şüphe yok ki şeytan sizin düşma-

101 el-Feth, 48/26.
102 Âl-i İmrân, 3/131.
103 et-Tahrîm, 66/6.
104 el-Bakara, 2/201.

nınızdır, siz de onu düşman bilin"[105]. Dolayısıyla Allah Teâlâ, bize şeytanla savaşmak için ona karşı düşmanca tavır takınmayı emretmekte ve onunla savaşmanın Allah Teâlâ'ya sığınmaktan geçtiğini haber vermektedir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürterse hemen Allah'a sığın"[106]. Cenâb-ı Hak, bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ve de ki: 'Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım'"[107] Allah, sayesinde koruyacağı vasıtanın kendisinden istenmeye ve düşmanın tuzağını defetmek için kendisine sığınılmaya lâyıktır. **Mağfiret sahibi de O'dur.** Yani O, kendisinden mağfiret talep edilmeye lâyıktır. Allah bizi takvâ sahibi ve mağfiret lütfettiği kullarından eylesin. Bazıları "ehlü't-takvâ" ve "ehlü'l-mağfira" tabirlerine "O kendisinden sakınılmaya ve sakınanı bağışlamaya lâyıktır" diye bir mâna vermişlerdir. *Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.*

---

105 Fâtır, 35/6.

106 el-A'râf, 7/100.

107 el-Mü'minûn, 23/97.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

لَٓا اُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيٰمَةِۙ ﴿١﴾ وَلَٓا اُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾

1. "Zannettikleri gibi değil, kıyâmet gününe yemin ederim!"

2. "Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim!"

Zannettikleri gibi değil, kıyâmet gününe yemin ederim! Öyle değil, kendini kınayan nefse yemin ederim! Bu beyanın teviline dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları, Allah Teâlâ'nın kıyâmet gününe yemin ettiğini, ama kendini kınayan nefse ise etmediğini söylemiştir. Bu görüş, Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir[1]. Söz konusu yaklaşıma göre âyetin mânası şöyle olur: "Kıyâmet gününe yemin ederim, kendini kınayan nefse yemin etmem". Fakat Hasan-ı Basrî'nin, "Yemin ederim şu beldeye; senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye, ana babaya ve bunlardan meydana gelen çocuklara"[2] meâlindeki âyet hakkında şöyle dediği rivayet olunur: Bu âyette yemin, "beled" (belde), "vâlid", yani Hz. Âdem babamız ve "mâ veled", yani tüm evlatları üzerine yapılmaktadır[3]. Babaya ve çocuklara yemin etmek caiz olunca kendini kınayan nefis de çocuklara dâhil olur. Dolayısıyla Hasan-ı Basrî'ye göre Cenâb-ı Hak kendini kınayan nefse yemin etmiş olmaktadır. Netice olarak burada onun görüşünü reddetmenin herhangi bir anlamı kalmamış oldu. Öte yandan yemin "lâ uksimu" (لَٓا اُقْسِمُ) kısmındadır. Bunun tefsiri, "kebed" (الكَبَد)[4] kelimesinin belirtildiği "lâ uksimu bi hâze'l-beled" (لا أقسِمُ بِهَذا البَلَد) cümlesinin yorumuna geldiğimizde ya-

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 216.

2 el-Beled 90/1-3.

3 Mücâhid, Katâde, Dahhâk, Hasan-ı Basrî ve Ebû Salih şöyle demişlerdir: Âyette geçen "vâlid" Âdem (a.s.), "ve mâ veled" onun soyundan gelen çocuklardır (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 61).

4 "Hiç kuşkusuz biz insanı zorluklarla mücadele etme gücüyle yarattık" (el-Beled, 90/4.)

pılacaktır. Bazıları da yeminin her ikisi üzerine[5] yapıldığını belirtmişlerdir. Cenâb-ı Hak yaratıklarından dilediğinin üzerine yemin edebilir.

282 [§]Bazı müfessirler yeminin mânasını "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?"[6] beyanıyla birleştirmiş ve bu cümleyi yemin konusu olarak göstermiştir. Böyle olduğu takdirde şöyle bir soru gündeme gelir: Allah Teâlâ'nın bu âyetle delil getirdiği kavim, kıyâmet gününü inkâr ederken O, nasıl olur da kıyâmet günü üzerine yemin ederek öldükten sonra dirilmeyi ve kemiklerin bir araya getirilmesi olayını teyit eder? Yüce Allah âdeta yeminini inkâr edilen bir olay üzerine yaparak teyit edip, pekiştirmiş olmuyor mu?

Bu soruya iki türlü cevap vermek mümkündür: Yemin, ölümden sonra dirilmeye inanmayı gerektiren bir hikmete yöneliktir. Çünkü biz birçok yerde beyan ettik ki bu âlemin hikmet ihtiva eden bir şekilde ortaya çıkması, ölümden sonra dirilmekle irtibatlıdır. Dirilme olmasaydı "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"[7] meâlindeki âyette belirtildiği gibi âlemin yaratılması anlamsız ve boşuna olurdu. Cenâb- ı Hak âdeta şöyle demiş olmaktadır: Kıyâmet gününün şöyle olmasını gerektiren hikmetim üzerine yemin ederim. Soruya verilecek ikinci cevap da şudur: Yeminin gerçekte üzerinde düşünen ve dikkatle inceleyen kimseyi ölümden sonra dirilişe inanmaya sevkeden kanıtlar ve deliller üzerine yapılmış olması da mümkündür. Yapılan yemin bu ikinci ihtimale açık olduğuna göre kıyâmet günü ve kendini kınayan nefis üzerine yemin edilmesi isabetli olur. Çünkü kendini kınayan nefis üzerinde düşünme ve ona itibar etme insanı dirilmeye iman etmeye sevkeder. Sonra kalplerde önemi ve değeri büyük olan olay üstüne yemin etmek âdet olmuştur. Kıyâmet gününün değerinin büyük olması iki yöndendir: Ya menfaatlerinin çok olmasındandır. Bu durumda değeri gözle görülür ve bilinir. Yahut da bu günün değerinin deliller ve haberlerle büyük olduğu anlaşılır. Gökler ve yerlerin değerinin büyük olduğunu insanlar, gözleriyle ayan beyan görerek öğrenmiştir. Çünkü onların göklerden ve yerden elde ettikleri birçok menfaati vardır. Kıyâmet gününün değeri, kalplere yerleşmekle ve kanıtlar ve burhanlarla varlığı sabit olmakla büyük olmuştur. Sonra biz dedik ki, Allah Teâlâ, sabit olduğu bilinen ve -yemin olmasa bile- üzerinde iyice düşünülüp kafa yorulsa varlığı kabul edilecek olguları teyit etmek için yemin

5 Yani kıyâmet ve kendini kınayan nefis üzerine.

6 el-Kıyâme, 75/3.

7 el-Mü'minûn, 23/115.

eder. Bundan dolayı kıyâmet günü ve kendini kınayan nefse yemin etmek yanlış olmamıştır. *En doğrusunu Allah bilir*.

[**Nefs-i Levvâme**]

[§]Bilginler "nefs-i levvâme"nin (النّفسُ اللّوّامَة) ne demek olduğu üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "nefs-i levvâme"nin dünya hayatında geçimini daralttığı gerekçesiyle Rabb'ini kınayan ve üzerinde nimetleri ve ihsanı çok olduğu halde fakirlikten ve yoksulluktan dolayı Rabb'inden şikâyet eden kâfir nefistir demişlerdir. Bazıları da kendisini kınayan nefsin gerek mümin gerek kâfir bütün nefisler olduğunu söylemişlerdir. Nefs-i levvâme, kendisinin benzerini aldığı ve imtihan edildiği birtakım hususları başka nefisler de aldı diye onları kınar. Oysa aynısını veya benzerini kendisinin aldığını kardeşi de fiilen aldı diye kimsenin bir başkasını kınamaması gerekir. Fakat "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur"[8] meâlindeki âyette belirtildiği gibi nefis bu şekilde kınayıcı olarak yaratılmıştır. Bazıları da söz konusu kınamanın âhirette olacağını söylemişlerdir. Kâfir, azabın ve Allah'ın intikamının kesin olarak başına geleceğini anlayınca Allah'a karşı ihmali dolayısıyla kendini kınar ve içi yanmaya başlar, işte o zaman kendini kınar. Mümin de sevabı ayan beyan görünce keşke günah işlemeseydim, tövbe etseydim ve mihraplarda daha çok namaz kılsaydım diye nefsini kınayacaktır. Aynı şekilde itaat edenlerin güzel bir akıbete kavuştuklarını görünce de gücü kuvveti yerinde ve gençliğinin baharındayken kendini itaattan uzak tuttuğu ve yapmadığı için nefsini kınayacak ve daha fazla sevap kazanmak için neden daha fazla iyi amel işlemedim diyecektir. Bazıları da âyette geçen nefsini kınamanın, âhirette kâfir için olacağını söylemiştir. Bu ihtimal daha ağır basmaktadır. Çünkü müslüman sevapla ikram görünce buna şükretmesi nefsini kınamasına fırsat bırakmaz. Dolayısıyla mümin nefsini kınamakla meşgul olmaz. Ve çünkü Allah Teâlâ, kendisinden bir lütuf, ihsan ve nimet olarak ona iyilikleri kat kat verir, ameliyle hak ettiğinden daha fazla dereceler bahşeder. Mümin ulaştığı ikramların tamamına ameliyle değil Allah Teâlâ'nın ihsanı ve keremi sayesinde ulaştığını bildiği halde amelde eksiği olduğu için nefsini nasıl olur da kınar! *En doğrusunu Allah bilir*. 283

[8] "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz" (el-Meâric, 70/19-21).

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ﴿٣﴾ بَلٰى قَادِرٖينَ عَلٰٓى اَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ ﴿٤﴾

284 [§]***3. "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?"***

4. "Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter."

İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor? "Bu ilâhî beyan, zâhirî yapısı itibariyle soru kalıbında gelse bile soru değildir. Fakat o, insanın sözü edilen zannının gerçekleşeceğini ifade etmektedir. İnsanı bu zanna sevkeden sebep, [ilâhî] kudretin kemikleri birleştirecek ve darmadağın olup gittikten sonra toplayacak dereceye ulaşamayacağı düşüncesidir. Allah Teâlâ, insanın bu zannını "De ki: 'Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek"[9] meâlindeki âyetle reddetmektedir. İlk yaratma üzerinde düşünen kimse [ilâhî] kudretin kemikler çürüdükten sonra onları toplayacak dereceye ulaşacağını, onları yaratan gücün darmadağın olduktan sonra onları toplamaya kādir olduğunu bilir. Kemiklerin darmadağın olduktan sonra bir araya getirilemeyeceğini de insanın zannetmiş olması mümkündür. Çünkü kemikler dağıtıldıktan sonra toplanırsa, toplu halde bir arada bulunduktan sonra dağıtılmaz diye düşünmesi imkân dâhilindedir. Dünya hayatındaki benzerine bakılınca düşüncesi daha iyi anlaşılır: Dünyada hiç kimse yaptığı bir binayı bir kez daha bina etmek için yıkmaya kalkışmaz. Bunu yapan kişi, inşa ettiği binayı yıkmaya kalkışması halinde abesle iştigal etmiş olur ve hikmetle hareket eden bir kimse olamaz. Kişiyi söz konusu zanna sürükleyen eğer bu düşünceyse cevabı şudur: İlk toplama, imtihan ve denemeye tâbi tutmak için yapılmıştır. Ama darmadağın olduktan sonra toplama ise yapılanlara karşılığının verilmesi amacıyladır. İkinci toplama, ilk başta yapılan toplama ile aynı gayeye yönelik olmayınca yanlış ve isabetsiz olmaz. İade ilk başta yapılan amaca yönelik olduğu zaman yapılan hikmet çerçevesinin dışına çıkar. Görülmez mi ki binasını yıkan kimse onu ilk yaptığı amaçtan başka bir gaye ile yaptığı zaman tepki ile karşılaşmaz.

[Cismânî Diriliş Hakkında Bâtınîler'e Cevap]

285 [§]Yaptığımız açıklamalar, Bâtınîler'in görüşlerini reddetmeye dair delil vardır. Çünkü onlar bu bedenlerin (maddî nefisler - zatlar) yok olup gideceğini ve telef olacağını, dirilmenin ise ruhanî nefisler için söz konusu olacağını iddia

9 Yâsîn, 36/79.

etmişlerdir. Durum onların iddia ettikleri gibi olsaydı "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?" meâlindeki âyetin hiçbir anlamı kalmazdı. Çünkü kemikler çürüyüp gittikten sonra onlara göre bir araya toplanmayacaktır. O zaman durum tam da âyette bahsi geçen insanın zannettiği gibi olur. Bu durumda da "Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter" diye cevap vermenin de herhangi bir mânası olmazdı. Görmez misin ki parçalandıktan sonra kemiklerin bir araya getirilmesini inkâr etmeye sevkeden düşünce kişinin dünyada böyle bir olayı görmemiş olmasıdır. Eğer mesele Bâtınıyye'nin iddia ettiği gibi olsaydı âyette bahsi geçen inkâr, ruhanî nefisler ölümden sonra dünyada dirilmiş olarak bulunuyorsa reddedilmiş olurdu. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "De ki: 'Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek"[10]. Yüce Allah, dirilecek olanların başkası değil sadece ilk kez yaratılan nefisler olduğunu haber vermektedir.

Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter. Bazıları bu âyetin yeni başlayan bir cümle olduğunu ve "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?" sorusunun gerektirdiği cevap olmadığını iddia etmişlerdir. Bazıları da "belâ" (بَلٰى) kelimesinin "İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?" sorusunun cevabı olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre Allah Teâlâ, dirilmeyi kabul etmeye dair daha önce geçen deliller ve kanıtlar nedeniyle bağlantı kurarak "belâ" (بَلٰى) demekle yetinmiştir. Bazıları da bahsi geçen sorunun cevabının **parmak uçlarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter** meâlindeki ilâhî beyan olduğunu ifade etmişlerdir. Âyetin metnindeki ifadeyle "tesviyetü'l-benân" parmakları, (şimdi olduğu gibi) ayrık değil de deve ve diğer hayvanların toynakları gibi bir tek kemikten ibaret tek parça halinde yapmak demektir. Bu âyetin hangi açıdan delil olduğuna gelince; insanlar hayvanların toynaklarını tek parça halinde gördükleri için Allah Teâlâ'nın insanların parmaklarını da bitişik olarak yaratmaya kādir olduğunu kabul etmişlerdir. Dünya hayatında insanın dağınık şeyleri bir araya getirmeye ve birleştirmeye kādir olduğu, ama parmak uçlarını birleştirmekten aciz olduğu görülünce mesele anlaşılır. Parmakları tek kemik halinde birleştirmek, toplamaktan daha zor olduğuna ve Allah Teâlâ'yı da bunu yapmaya kādir olarak nitelediklerine göre O'nun parçalanıp ufalanmış olan kemikleri toplamaya kādir olduğunu nasıl olur da inkâr ederler? Allah Teâlâ, onların söylediği şeylerden münezzehtir, çok çok yücedir.

---

10 Yâsîn, 36/79.

286 [§]Bazıları da şöyle demiştir: Allah Teâlâ, hayvanların toynaklarını bitişik yaratmış ve insan (eşyayı) alıp verebilsin, bir şeyi sunup geri alabilsin, tutup uzatabilsin ve bunun dışında (kemikleri bitişik olmayan) parmaklarıyla hayvanları ve diğer canlıları emri altına almak gibi kendisine tahsis edilen başka türlü menfaatleri sağlayabilsin diye parmaklarını tek kemik halinde birleştirmemiş ve hayvanlardan farklı yaratmıştır. Hayvanlarla insanlar arasındaki bu ayırımdan anlaşılan şudur: İmtihandan maksat insandır ve yüce Allah emir vermeden, yasaklama getirmeden ve kendilerine verdiği nimete şükretmelerini istemeden onları başıboş bırakmaz. Bazıları bu emre uymuş, bazıları da karşı gelmiştir. Şu halde dünyada yapılanların karşılığının verilmesi için bir başka yurt daha olması gerekir. Bunlar üzerinde düşünmek, insanı dirilmeyi ve yaptığına karşılık verileceğini kabul etmeye sevkeder. Çünkü "tek parça halinde yaratma" ilk başta olurken, "dağıldıktan sonra bir araya getirme " ise yeniden yaratılış (iade) esnasında söz konusu olur. Akıllar, yeniden yaratmanın (iade) ilk başta yaratmaktan daha kolay olduğunu kabul eder. İlk başta "tek parça halinde yapma" O'nun açısından imkânsız olmayınca ilk başta toplamaya kādir iken yeniden toplama neden zor olsun! Ve çünkü insanlar parmakları tek parça halinde yaratılmayınca bilsinler ki böyle yaratmada bir hikmet vardır. Durum onların, dirilmenin vuku bulmayacağı şeklindeki düşünceleri gibi olsaydı, bu durum hikmet dışı olurdu. Dolayısıyla belirtilen deliller, dirilmeyi ispat eder ve Allah Teâlâ'nın kemikler dağıldıktan sonra onları bir araya getirmeye kādir olduğunu ikrar etmeye sevkeder. *En doğrusunu Allah bilir*.

بَلْ يُرِيدُ الْاِنْسَانُ لِيَفْجُرَ اَمَامَهُ ﴿٥﴾

5. "Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) ***istekli durur."***

Fakat insanoğlu günah işlemeye (bugünden) istekli durur. Müfessirler, bu âyete insan tövbeyi erteler günahı öne alır ve "ileride tövbe edeceğim" der ve ölüm en kötü halinde karşısına çıkar anlamını vermişlerdir. Âyette bahsi geçen "yurîdü" fiilindeki iradenin anlamı konusunda iki ihtimal olabilir. Birinci ihtimale göre iradenin hakiki mânada kullanılmış olması mümkündür. Fakat bir kimse bir fiil yaptığı zaman onu irade ve ihtiyarıyla yapar. Bu yüzden irade zikredilmiş ve kinâye yoluyla fiil kastedilmiş olabilir. Çünkü irade fiilden ayrılmaz. Dolayısıyla onun belirtilmesi fiilin belirtilmesi demek olur. Bu husus, şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibidir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş

yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır"[11]. Hiçbir kâfir, göğün ve yerin anlamsız olarak yaratıldığını zannetmemiştir. Fakat göklerin ve yerin yaratılması, dirilme ve amellerin karşılığını alma hikmetine binaen gerçekleşmiştir. Ölümden sonra dirilmeyi kabul etmemek, göklerin ve yerin amaçsız ve anlamsız olarak ve boş yere yaratıldığını söylemek demektir. Böyle bir düşünce, insanı söz konusu görüşü söylemeye götürür. Netice olarak kâfirler, sanki göklerin ve yerin boş yere yaratıldığını söylemiş ve sanki böyle zannetmişlerdir. Böylece yaptıkları "zan" olarak yorumlanır yoksa gerçekte zannettiklerinden değil.
[§]Günah işlediklerinde de durum aynen böyledir. Onların fiilleri irade ve 287
ihtiyara dayalı olarak gerçekleşmiştir. Sanki önlerindeki zaman içinde günah işlemek istemiş gibi olmuşlardır, yoksa iradeleri sırf ileride günah işlemeye yönelik olduğu için değil. Âyette geçen "irade"nin hakiki mânada irade olması da mümkündür. Şöyleki: Kötülük ve günahın birçok yolu vardır. Bu yollar, giren kişiyi günah adını almayı hak edecek bir duruma götürür. Hayır ve hidâyetin de yolları vardır. Bu yollar da gireni dindarlık ve takvâ ismini almayı hak edecek bir sonuca götürür. Kişi günaha götüren yola girmekle günaha ve çeşitli kötülüklere ulaşır ve bu yönüyle "irade eden" bir konuma gelir.

Önündeki zaman içinde de. Âyette geçen "emâmehû" (أمامه) kelimesinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, "ömrünün kalan süresi içinde" demektir. Çünkü o hidâyet yolunu tutmayı ve doğru yola girmeyi istemez ve nefsini alıştırdığı kötülük ve sapkınlık âdeti üzerine devam eder. Âyette geçen "emâm" kelimesiyle "kıyâmet günü"nün kastedilmiş olması da muhtemeldir. Allah Teâlâ bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmuştur: "Şu insanlar, ileride kendilerini bekleyen zor günü bir yana bırakarak"[12]. Yüce Allah, bu günü (bir âyette) "emâm" (أمام), (bir diğer âyette) "verâ" (الوراء) kelimeleriyle ifade etmiştir. Örnek verilen âyette geçen "verâehum" (وَرَاءهُم) kelimesi, geçip giden vakitlerin arkasından demektir. "Verâ" kelimesinin geçmiş vakitlere nispet edilmesi durumunda kıyâmet günü bu günlerin ardında olur. Fakat kelimenin bu günahkâr kişiye izafesi durumunda ise kıyâmet günü onun "ön"ünde olur. Çünkü kıyâmet günü onun önündedir. Bundan dolayı kıyâmet gününün "ön" ve "arka" kelimeleriyle nitelenmesi isabetli olmuştur. Öte yandan önündeki zaman içinde günah işlemeye istekli olan insan kâfir olsa da Allah Teâlâ "küfr" kelimesini değil de "fücûr" (الفُجُور) kelimesini kullanmıştır. Çünkü "fücûr" kelimesi ayıplama ve lekeleme mânasını ihtiva eder. Bir diğer sebep de "fücûr" kelimesinin özellikle ayıplamanın adı olmasıdır. Küfrün bizâtihî kendisinde

11 Sâd, 38/27.
12 el-İnsân, 76/27.

ayıplama yoktur. Çünkü ister mümin, ister kâfir olsun herkes bir şeye inanırken başka bir şeyi de inkâr etmektedir. Kâfir, isim yönünden çirkin olan değil, aksine mânası itibariyle çirkin olan demektir. Dolayısıyla "fücûr" kelimesi ayıplama açısından küfre nazaran daha vurgulu olduğundan ona bu kelime isim olarak verilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: **Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeye (bugünden) istekli durur** meâlindeki âyet, insan kıyâmet gününü ayan beyan görmek ve onun ne zaman kopacağını bilmek ister anlamına gelir. Bu âyetin tefsiri ise hemen ardından gelen "Kıyâmet günü ne zamanmış?"[13] cümlesidir. Yani "o ne zaman?" sorusuyla kıyâmetin ne zaman kopacağını öğrenmek istiyor. Yüce Allah da "göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu zaman" kopacağını haber veriyor. *En doğrusunu Allah bilir*.

يَسْـَٔلُ اَيَّانَ يَوْمُ الْقِيٰمَةِ ﴿٦﴾

288 [§]*6. "'Kıyâmet günü ne zamanmış?' diye soruyor."*

Kıyâmet günü ne zamanmış? diye soruyor. Onun bu sorusu, bir inat ve alay etme amacı taşıyan bir sorudur. Çünkü daha önce kıyâmetin kopacağı zamanın günah işlemeyi engelleyici ve korkutucu bir özelliği olmadığını söylemiştik. Engelleme ve istek, ancak o gün meydana gelecek durumların hatırlatılmasıyla olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ o gün başa gelecek hallerden bahsetmiş, fakat o günün ne zaman olacağını kendilerine bildirmemiştir. Çünkü kıyâmetin vaktini bilmekte bir hikmet yoktur. Resûlullah (a.s.) onlara kendileri gibi birinin vereceği cevapla değil de hikmetli konuşanların verecekleri cevapla karşılık vermiştir.

فَاِذَا بَرِقَ الْبَصَرُ ﴿٧﴾

7. "Göz dehşetle açıldığı."

Göz dehşetle açıldığı. Âyetin metninde geçen "berika" (بَرِقَ) dehşete düştü ve şaşkın oldu demektir. Müfessirler, bundan sonra ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bu durumum ölüm anında olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise bahsi geçen hallerin kıyâmet günü olacağını belirtmişlerdir. Âyetin yorumu hangi duruma göre yapılırsa yapılsın doğru ve isabetli olur. Çünkü dirilmeyi inkâr eden

13 el-Kıyâme, 75/7-8.

kimseye Allah Teâlâ'nın şiddeti gelip de üzerine çöken korkuyu görünce dirilmenin olacağına kesinlikle inanır ve bilgi sahibi olur. Sonra bundan maksat ölüm hali ise Cenâb-ı Hakk'ın "göz dehşetle açıldığı, ay tutulduğu, güneşle ay birleştirildiği zaman"[14] meâlindeki beyan, hakiki mânada da değil de bir temsil tarzında söylenmiş olur. Çünkü gözü dehşetle açıldığı ve şaşkınlığa düştüğü zaman ne beden gözüyle ve ne de kalp gözüyle faydalanamayacak hale gelir. Bu durumda ayın ışığını göremez, ay tutulmuş, güneş ve ay bir araya gelmiş gibi olur. Güneşin ve ayın ışığını göremez. Başına gelen belâlar ve korkunç durumlar dolayısıyla gündüz ona gece, gece de gündüze döner. [§]Bu kişinin hali Hz. 289
Peygamber'den (a.s.) nakledilen bir hadiste bahsedilen durum gibi olur: "Dünya müminin hapsi, kâfirin cennetidir"[15]. Resûlullah (a.s.) bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur: "Kim Allah Teâlâ ile buluşmak isterse Allah da onunla buluşmayı sever. Kim Allah ile karşılaşmaktan hoşlanmazsa Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz"[16]. Âlimler bu iki haberin ölüm ânıyla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Şöyle ki: Kâfir ölüm ânında kendisine vâdedilen korkunç halleri ve şiddetli durumları görür ve o korkunç durumlar ve şiddetli hallere düşmesin diye ruhunun bedeninden çıkmasını istemez. O anda dünya cennet gibi olur ve oradan ayrılmaktan hoşlanmaz. Mümin de Rabb'inin kendisine vâdettiği müjdeleri, çeşit çeşit ikramları görünce kendisine hazırlanan nimetlere ulaşmak için dünyadan çıkıp gitmek ister. O anda dünya ona hapishane gibi olur. Bütün bunlar, belirttiğimiz açıdan zihinde canlandırma tarzında söylenmiş sözler olur. Eğer ilâhî beyan kıyâmet günüyle ilgili olursa o zaman gerçek mânada güneş tutulması ve güneşle ayın birleştirilmesi söz konusu olur.

Göz dehşetle açıldığı cümlesine bazıları göz, kıyâmet günü davetçiye doğru dehşetle açıldığı zaman, anlamı vermişlerdir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O gün gözler dehşetten dışarı fırlamış"[17]. O gün kâfirin gözleri dehşetten davetçiye doğru dışarı fırlar. Çünkü o, Allah Teâlâ'nın başına gelen azabın, dünyada iken davetçiye icabet etmekten kaçınması sebebiyle olduğunu öğrenmiştir. Kıyâmet günü davetçinin davetini aceleyle kabul etmek için davetçiye doğru gözlerini dışarı fırlatır.

---

14 el-Kıyâme, 75/7-9.

15 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 323; Müslim, "Zühd ve rikāk", 1; İbn Mâce, "Zühd", 3.

16 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 420; Buhârî, "Rikāk", 41; Müslim, "Zikr", 14, 18.

17 "Sakın, Allah'ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! O sadece, onların işini bir güne erteliyor ki, o gün gözler dehşetten dışarı fırlamış" (bk. İbrâhim, 14/42).

8. "Ay tutulduğu."

Ay tutulduğu, yani ışığı ve nuru gittiği zaman. Bu beyandan, "Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek"[18]; "(Düşün) o günü ki dağları yürütürüz, yeryüzünü dümdüz görürsün"[19]; "Rabb'im onları un ufak edip savuracak"[20] meâlindeki âyetlerde olduğu üzere o gün âlemin değişip başka bir âlem olacağı anlaşılmaktadır.

290 **[§]*9. "Güneşle ay birleştirildiği zaman."***

Güneşle ay birleştirildiği zaman. Âyetin ifadesinden güneşle ayın bundan sonra fonksiyonlarını yapamayacakları anlaşılmaktadır. Öte yandan bazı bilginler, güneşle ayın kıyâmet günü birbirine yakın iki deve veya öküz gibi bir araya getirileceklerini, cehennem ateşine atılıp azap edileceklerini iddia etmiştir. İbn Abbâs'ın bu görüşü kabul etmediği ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: Güneşle ay, Allah Teâlâ'nın yarattığı nesneler olup O'na itaat etmektedirler[21]. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmuştur: "Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan"[22]. Güneşle ay, Allah Teâlâ'ya itaat ederek düzenli seyretmektedir. Özelliği bu olan yaratığa azap edilmesi mümkün değildir. Bize göre güneş ve ay cehennem ateşine atılacaklarsa kendileriyle başkalarına azap edilmek için atılırlar. Çünkü onlar Allah Teâlâ'yı bırakıp da ikisine tapmışlardır. Bunu şu âyette görmek mümkündür: "Şüphe yok ki siz ve Allah'tan başka taptığınız tanrılar cehennem yakıtısınız"[23]. Bilindiği üzere Allah Teâlâ'nın bir yana bırakılıp da tapılan putlara cehennem ateşi ile azap edilmeyecek, fakat yakıt ve ateş haline getirilip güneş ve aya tapanlara bunlarla azap edilecektir. Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Biz cehennemin iş-

---

18 İbrâhim, 14/48.

19 el-Kehf, 18/47.

20 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak'" (Tâhâ, 20/105-106).

21 Bu açıklamayı Kurtubî'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (XIX, 97) adlı eserindeki ifadelerle karşılaştır.

22 İbrâhim, 14/33.

23 el-Enbiyâ, 21/98.

lerine bakmakla yalnız melekleri görevlendirmişizdir"[24]. Meleklere cehennem ateşinin azap vermesi mümkün değildir. Aksine onlar azap edeceklerdir. Buna göre güneş ve ay, eğer cehennem ateşine atılacaklarsa kendilerine azap edilmek için değil, onlara tapanlara azap edilmek için atılacaklardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

يَقُولُ الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ اَيْنَ الْمَفَرُّ ﴿١٠﴾

10. "İşte o gün insan 'Kaçacak yer var mı?' diyecektir."

İşte o gün insan "Kaçacak yer var mı?" diyecektir. Kaçacak yer var mı cümlesinin "Kaçmanın çaresini nasıl bulabilirim? Allah'ın şiddetinden ve azabından kurtulmak için kime sığınabilirim?" diye çare arama şeklinde söylenecek olması mümkündür. **[§]Kaçacak yer var mı?** sorusunu kaçacak yer olma- 291
dığına kesin kanaat getirdiğinden "Benim için başıma gelenlerden kaçacak yer yok" anlamında kullanmış olması da mümkündür. Bütün bunların daha önce belirttiğimiz gibi ölüm esnasında söylenecek olması da ihtimal dâhilindedir.

İşte o gün insan 'Kaçacak yer var mı?' diyecektir meâlindeki beyanda geçen **kaçacak yer var mı?** cümlesinin "başıma gelenlerden kaçacak yerim yoktur" ya da "azaptan kurtulmak için nereye kaçıp kime iltica edebilirim?" anlamında olması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir*.

كَلَّا لَا وَزَرَ ﴿١١﴾

11. "Hayır, sığınacak bir yer yoktur!"

Hayır, sığınacak bir yer yoktur! Müfessirler âyette geçen "vezer" (الوَزَرُ) kelimesinin Himyer lehçesinde dağ anlamına geldiğini söylemişlerdir[25]. Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilir: Araplar birbirini korkutur, birbirlerine baskı yaparlardı. Bir Arap diğerine "el-vezer el-vezer" diye hitap eder ki mânası

---

24 el-Müddessir, 74/31.

25 "el-Vezer", tırmanması zor olan dağ demektir. Kur'ân'da "Hayır, sığınacak bir yer yoktur" ifadesi geçer. Ebû İshak, Arap dilinde "el-vezer" sığınılan dağ demektir demiştir. Kelimenin asıl mânası budur (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vzr" md.). Dahhâk'ın "lâ vezera" kelimesi hakkında şöyle dediği nakledilir: "Vezer kelimesi Himyer lehçesinde dağ anlamına gelir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 346).

“dağa sığın, dağa!” demektir[26]. Nakledilen sözde kişi arkadaşına sanki şöyle diyor: Bizlere şu anda ferah ve hüzünlerden teselli yoktur, tıpkı dünyada dağa sığınan kişinin karşılaştığı bazı korkutmadan teselli duyduğu gibi… Bazıları “el-vezer” kelimesinin “sığınak” anlamına olduğunu söylemiştir.

اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ ﴿١٢﴾

292 [§]***12. “O gün varıp durulacak yer sadece Rabb'inin huzurudur.”***

O gün varıp durulacak yer sadece Rabb'inin huzurudur. Yani “Bende söz değişmez”[27] meâlindeki beyanda olduğu gibi o gün varıp duracakları yer, dünyada iken kendilerine vâdedilen yerdir ya da “o gün varıp duracakları yer Rabb'inin dilediği yerdir”. *En doğrusunu Allah bilir*.

يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ ﴿١٣﴾

13. “O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir.”

O gün insana yaptığı ve yapmadığı her şey hakkında bilgi verilecektir. Âyetin yorumu şöyledir: O gün insana “‘Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün”[28] meâlindeki âyette olduğu gibi ilk baştan son âna kadar bütün amelleri hakkında bilgi verilecektir. Bazı tefsir âlimleri ise şöyle demişlerdir: O gün insana önden gönderdiği türlü itaatler ve üzerinde gerekli olan Allah'ın haklarından (ifa etmeyip) geri bıraktıkları hakkında bilgi verilecektir. Başka bazıları da o gün insana dışa vurduğu ve gizlice yaptıkları hakkında bilgi verilecektir demişlerdir. Bir başka müfessir de bu beyanı “Hayattayken önden gönderdiği amellerle açtığı ve ölümünden sonra uyulan çığır hakkında bilgi verilecektir” diye yorumlamıştır. Biz, daha önce kulun yaptığı ve yapmadığı amelleri, Allah Teâlâ'nın lütfu ile bileceğini ve kitapta yazılanlar hakkında delil olsun diye yaptıklarını böylece

---

[26] Hasan-ı Basrî “kellâ lâ vezera” cümlesi hakkında şöyle söylemiştir: Araplar birbirini korkuturdu. Hasan-ı Basrî şöyle devam eder: İki kişi davarlarının arasında bulunurlar ve yanlarına atlılar gelinceye kadar hiçbir şeyin farkında olmazlardı. Atlıların geldiğini hissedince biri diğerine “Ey filan! el-vezera el-vezera, dağa sığın dağa!” derdi (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 226).

[27] “Allah şöyle buyurur: ‘Huzurumda tartışmayın, sizi daha önce uyarmıştım. Bende söz değişmez ve ben asla kullara zulmetmem'” (bk. Kāf, 50/28-29).

[28] el-Kehf, 18/49.

hatırlayacağını söylemiştik. Aksi takdirde kişi bu dünyada bir kitap yazdığı ve üzerinden de uzun bir zaman geçtiği zaman yazdıklarının tümünü hatırlamaz ve bunun bilgisine de vâkıf olmaz.

بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِه۪ بَص۪يرَةٌ ﴿١٤﴾ وَلَوْ اَلْقٰى مَعَاذ۪يرَهُ ﴿١٥﴾

14-15. "Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır."

Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır. Bu beyan, iki mânaya muhtemel olabilir: Birincisi; yüce Allah'ın şuna dikkat çekmek istemiş olması mümkündür: İnsanoğlu dünyada yaptığı amel için onu yapmadım diyerek kendini savunmaya kalksa, yaptıklarını insanlardan gizlese ve üzerini örtse de kendisi bunlara tanıktır. Âyette yer alan "elkâ me'âzîrah" (اَلْقٰى مَعَاذ۪يرَهُ) cümlesi "İşlediği amellerin üzerine perde çekse de" anlamına gelir. Kelimenin tekili olan "mi'zâr" (المِعْذَار) perde demektir. Âyetin muhtemel olduğu ikinci mânaya göre ise sözü edilen durum, âhirette vuku bulacaktır. Bu da
kendi içinde iki yönden yorumlanabilir: [§]Birincisi, insan kıyâmet günü Allah 293
Teâlâ'nın "Rabb'imiz! Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlardan olmadık"[29]; "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi O'na da yemin edecekler"[30] meâlindeki âyetlerde açıkladığı gibi özür diler. O gün insanlar tartışmalarında haksız olduklarını bile bile özür dilemek için yemin etmeye kalkışacaklar. İkincisi, âyette geçen "bâsîra" (البَصِيرَة) kelimesi, tanık anlamındadır. Yani insan kıyâmet günü yaptığı kötü amellere tanıklık yapacaktır. Nefsi üzerine örtü çekse de organları kendi aleyhine şahitlik edecektir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları tanıklık eder"[31] meâlindeki beyanla, "kulakları, gözleri ve derileri onların aleyhine şahitlik eder"[32].

"İnsan" kelimesi müzekker olduğu halde Allah Teâlâ onu müzekker olan "basîr" (بَص۪يرٌ) kelimesiyle niteleyecek yerde nasıl oldu da müennes bir kelime olan "basîra" (بَص۪يرَةٌ) kelimesiyle niteleyerek "beli'l-insânu alâ nefsihî basîrah" (بَلِ الْاِنْسَانُ عَلٰى نَفْسِه۪ بَص۪يرَةٌ) diye buyurdu?

---

29 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı" (el-En'âm, 6/23).

30 el-Mücâdile, 58/18.

31 Yâsîn, 36/65.

32 Fussılet, 41/20.

Bu soruya birkaç şekilde cevap verilebilir: Birincisi, "insan" kelimesi cins ismi olup bir topluluğu ifade eder, yoksa sadece bir tek şahsın adı değildir. Görmez misin ki Allah şöyle buyuruyor: "Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar"[33]. Allah Teâlâ bu âyette "iman edenler"i "insan" kelimesinden istisna etmiştir, yoksa çoğunluğu bir tek kişiden istisna etmemiştir. "Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik. Ancak iman edenler (hariç)"[34] meâlindeki âyet de böyledir. Bu âyette de Cenâb-ı Hak "iman edenler"i "insan" kelimesinden istisna etmiştir. Netice olarak "insan" kelimesinin cins ismi, cinsin de "cemaat" olduğu ve bu kelimenin "insan" kelimesinin içinde gizli bulunduğu ortaya çıkmış oldu. Yüce Allah şöyle demiş olmaktadır: İnsan cemaati, kendisi kendine tanıktır. Bu cümledeki (müennes olan) "basîra" kelimesi, (müennes olan) "cemaat" kelimesiyle irtibatlıdır. *En doğrusunu Allah bilir*. Yukarıdaki soruya verilecek ikinci cevap da şudur: "Basîra" (بَصِيرَة) kelimesi, insanı görme fiilinde zirveye çıkmakla nitelemektedir. İnsan o gün bütün yaptıklarını o derece görür ki yaptıklarına dair hiçbir şey kendisine gizli
294 kalmaz. [§]Müzekker bir isimden abartı bildiren kelimeyle bahsedilirken kelimenin sonuna "tâ" (ة) harfi gelebilir. Meselâ çok bilene "allâme" (عَلّامَة), soy biliminde ileri gidene "nessâbe" (نَسّابَة) çok şiir rivayet edene "râviye li'ş-şi'r" (رَاوِيَة للشِّعر) ve nahiv bilgisinde ileri gidene "bâliğa fi'n-nahv" (بَالِغَة فى النّحو) denilir. Yukarıdaki soruya verilecek üçüncü cevap da şudur: "İnsan" elleri, ayakları, kulağı, gözü, başı olmak üzere tüm organları ve başka şeylerle birlikte görülen varlığın adıdır. Bunların arasında kötülüğü emreden nefsi de vardır. Dolayısıyla bütün organları yaptıklarını ve yapmadıklarını görür ve buna tanık olur. Bu ifadenin içinde gizli bir müennes kelime bulunup **Artık insan, kendine kendisi tanıktır** cümlesinin (gizli müennes nefis kelimesi takdir edilerek) "insanın nefsi yaptıklarına tanıktır" şeklinde olması da mümkündür.

[**Organların Kulun Aleyhine Tanıklık Etmeleri**]

Bazıları, "O ceza gününde dilleri ve ayakları yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir"[35] meâlindeki âyete dayanarak organların kıyâmet günü tanıklık edebilmeleri için kendi işlediği amellerden haberdar olduklarını söylemişler, organların kendi yaptıklarından haberi olmasa bilmedikleri hususlarda tanıklık eder duruma düşerlerdi demişlerdir. Ancak bu mesele bizce onların iddia ettikleri gibi değildir: Çünkü organlar, bunları bilse on-

---

33 el-Asr, 103/1-3.

34 et-Tîn, 95/4-6.

35 en-Nûr, 24/24.

ların sahipleri söz konusu bilgiye organlar vasıtasıyla ulaşmış olurlar. Görmez misin ki kalp kendinde bir bilgi ortaya çıkınca sahibi bilgiyi onun vasıtasıyla elde eder. Kulak da böyledir. İşitme onda gerçekleştiği zaman sahibi de işitilme özelliği olan seslerin bilgisine bunların onda gerçekleşmesi sayesinde ulaşır. Kişi gözüyle eşyayı gördüğü zaman gözle elde edilen bilgi bu organ vasıtasıyla gerçekleşir. İnsan elleriyle, ayaklarıyla ve -kalp hariç- organlarından herhangi biriyle bilgiye ulaşamayınca organların bilgi konusunda doğrudan bir paylarının olmadığı ortaya çıkar. Fakat organlar, kıyâmet günü tanık kılınmışlardır. Onlar Allah Teâlâ'nın bu konuda zorunlu bir bilgi yaratması sayesinde sahipleri aleyhine tanıklık edeceklerdir, yoksa şahitlik ettikleri şey hakkında daha önceden sahip oldukları bilgi ile değil. Tıpkı daha önce konuşma yetenekleri mevcut değilken o vakit gelince konuşturulacakları gibi. *En doğrusunu Allah bilir*.

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ﴿١٦﴾

16. "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma."

Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Bu cümle, başlı başına bağımsız bir cümle olup öncesiyle irtibatı yoktur. Müfessirler şöyle demiş-
tir: Cibrîl (a.s.) Resûlullah'a (a.s.) vahiy getirdiği zaman, [§]tıpkı insanların bir 295
sözü bellemek ve ezberlemek istediklerinde iyice zaptetmek ve unutmamak için onu tekrar etmeyi âdet haline getirmeleri gibi aynen öyle yapar, Cibrîl âyeti bitirir bitirmez, unuturum korkusuyla hemen âyetin başına dönerdi. Resûlullah (a.s.) unuturum korkusuyla böyle yapardı. Bunun üzerine yüce Allah **Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma** diyerek o hareketi yasakladı. Bu beyan şuna benzemektedir: "Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma"[36]. Bize göre şu açıklama, Hz. Peygamber hakkında kabul edebileceğimiz bir şey değildir. Resûlullah'ın (a.s.) bu âyet gelmeden dilini kımıldattığını ve unuturum korkusuyla tekrarladığını mütevatir haberler olmadıkça kabul edemeyiz. Çünkü bu hareket, [amel konusunda değil] Resûlullah (a.s.) hakkında bir tanıklığa dairdir. [Hiç kimsenin Resûlullah'ın (a.s.) hakkında] mütevatir haber olmadıkça şöyle şöyle yapardı şeklinde şahitlikte bulunması caiz değildir. Ama anlatılan durum, haber-i vâhid ile sabit olursa kabul edilmez. "Resûlullah (a.s.) dilini kıpırdatmasaydı söz konusu yasaklamanın bir mânası olmazdı" denilemez. Çünkü bu, onların sözlerini geçerli hale getirme-

36 Tâhâ, 20/114.

diği gibi tevillerini de doğru yapmaz ve şahitliklerine imkân vermez. Sebebine gelince, yüce Allah'ın daha ilk başta yasaklama getirmesi ve "dilini kımıldatma" ve "şöyle yapma" demesi isabetsiz değildir. Sonuç olarak onların iddia ettikleri hususun bu âyetin kapsamına girmediği ortaya çıkar. Onların dediği **Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma** ve "Sana vahyi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumada aceleci davranma"[37] meâlindeki âyetler yasaklama mânasına gelirse geçerli olur. Ama bu nasıl olabilir ki! Bu beyan, yasaklamaktan başka mânaya gelmesi de muhtemeldir. O da yüce Allah'ın Resûlullah'a (a.s.) yeteceğine dair bir müjde olmasıdır. Çünkü âyeti ezberlemek için tekrarlama meşak-
296 kati konusunda Allah sana yeter. **[§]**Bu, risâletin önemli delillerinden biridir. Sûre, Hz. Peygamber'e (a.s.) vahyediliyor ve o bunu olduğu gibi ezberliyor. Oysa insanlar böyle bir metni ezberlemeyi ancak zorlanmakla ve büyük bir çaba harcamakla başarabilirler. Buradan anlaşılıyor ki Resûlullah'a (a.s.) sûreyi ezberleme gücü veren ve mûcizelerinden bir mûcize yapan, Allah Teâlâ'dır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kural olarak bir kimse bir başkasına ardarda bazı sözler söylediğinde söylenen sözcüklere bakılır. Eğer kastı söylediği sözün aynısının ezberlenmesiyse söze muhatap olan kişi, hitap edenin sözünün bitmesini beklemez, aksine daha ilk duyar duymaz onu almakla ve söylenir söylenmez ezberlemekle meşgul olur. Bunu, karşısında şiir söyleyen birisinin durumuna benzetebiliriz. Şiiri duyan şahıs, bu şiiri ezberlemek ve bellemek istiyorsa şairin şiirini bitirmesini beklemez, aksine şiiri daha ilk duyar duymaz almaya başlar. Çünkü şiirlerden maksat, mânalarını değil bizzat kendilerini ezberlemektir. Şiirden bir harf eksilse şiir, şiir olmaktan çıkmıyor mu? Ama konuşmadan maksat bizzat kendisini ezberlemek değil de sadece içindeki mânanın bellenmesiyse bu durumda âdet olan, mânasını ve ne kastedildiğini anlamak için sözü sonuna kadar dinlemektir. Birisi bir başkasına mektup yazdığı zaman gönderilen kişi gönderinin maksadını anlamak için mektubu baştan sona kadar okumuyor mu? Mektubun kelimelerini ezberlemeye kalkışıyor mu? Mektubu baştan sona kadar okuyor ama ezberlemiyor. Çünkü mektuptan maksat kelimelerini ezberlemek değildir. Şu halde mektubun yazılmasından maksat sözünü ettiğimiz amaç olmaktadır. Öte yandan Kur'ân'da iki maksat hedeflenir: Harflerini ve cümlelerini muhafaza etmek ve bu sözcüklere yüklenen mânaları anlamak. Çünkü Kur'ân, cümle yapısı, kelimeleri ve bu cümlelere yüklenen anlamlar sayesinde delil niteliği kazanmıştır. Allah Teâlâ Resûl-i Ekrem'e (a.s.) şöyle buyurmuş olmaktadır: Kendisine söylenen sözü almak isteyen kimsenin yaptığı

---

37 Tâhâ, 20/114.

gibi dilini aceleyle kımıldatma! Kur'ân'ın cümlelerini ve harflerini ezberleme ihtiyacı duyarsan dilini kıpırdatmadan onu ezberleme ihtiyacın karşılanır.
[§]Hz. Peygamber'e (a.s.) vahyi tam alma telâşıyla dilini kımıldatma ve ezber- 297
lemeye kalkışmayı yasaklamanın vahyi getirene saygıyı terk anlamına geldiği için vahye başlamadan önce getirilmiş olması da mümkündür. Bu nedenle Cenâb-ı Hak, vahyi getireni yüceltmiş ve saygı göstermiş olması için ona kulak vermesini ve sözünü sonuna kadar dinlemesini emretmiş olabilir.

[Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Kalbine İnişine Dair Bâtınîler'in İddialarına Cevap]

Öte yandan bu âyet, Bâtınîler'in sözlerini ayıplamaktadır. Çünkü onların görüşlerinden biri de Kur'ân'ın Resûl-i Ekrem'e kelimelerden oluşan cümleler haline getirilmiş olarak indirilmediği ve cümleleri düzenlemenin Allah'ın fiili olmadığıdır. Onlara göre Kur'ân Hz. Peygamber'in (a.s.) kalbine tıpkı bir vehim (hayal) gibi indirilmiştir. O da Kur'ân'ı zihninde tasvir etmiş ve diliyle telif etmiştir. Öyle bir telif yapmış ki başkaları benzerini yapmaktan aciz kalmışlardır.

Biz ise şöyle diyoruz: Tam aksine Kur'ân, Resûlullah'a (a.s.) telif edilmiş olarak ve cümleler halinde indirilmiştir. Kur'ân'ın telifi, Hz. Peygamber'in fiilinin bir sonucu değildi. **Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma** meâlindeki âyet görüşümüzün doğruluğuna dair delildir. Kur'ân'ın telifi, Hz. Peygamber'in telifi olsaydı, indirilirken telâşla dilini kımıldatmazdı. Çünkü Kur'ân vehim (hayal) gibi olsaydı onu zihninde tasvir etme ihtiyacı duyardı. Sonra da düşünmenin ardından telife ulaşır ve dil ile ifade edilmesi mümkün olurdu. Dili kıpırdatmak ancak telif ve tanzim edilmiş metinlerde söz konusu olur. Bu delille, Kur'ân'ın bu şekilde telif ve tanzim edilmiş olarak indiği ortaya çıkar. İkinci olarak Allah Teâlâ, bir âyette meâlen şöyle buyurmuştur: "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır"[38]. Bu ilâhî beyan, bunun Kur'ân olmadığını, Resûlullah'a (a.s.) bunu filanca kişinin öğrettiğini iddia eden kâfirlerin tenkitlerini çürütmektedir. Kur'ân'ı öğrettiğini iddia ettikleri kişinin dili yabancıdır, oysa bu Kur'ân Arapça'dır. Dili Arapça'dan başka olan bu kişinin, Hz. Peygamber'e (a.s.) Kur'ânı öğretmesi nasıl olur da doğru ve isabetli olabilir? Kur'ân indirildiği zaman bir vehim (hayal) gibi olsaydı bu isabetli bir tenkit olurdu. Çünkü onu Hz. Peygamber (a.s.) telif ediyor ve Arap diliyle bir araya getiriyor demek olurdu. Resûl-i Ekrem yabancı dili bilse bile bir vehim olduktan sonra onu Arap diliyle telif ve tanzim etmeye kādir olamazdı.

---

38 en-Nahl, 16/103.

اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهُ ﴿١٧﴾

298 [§]***17. "Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir."***

Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. Âyetin metninde yer alan "aleynâ" (عَلَيْنَا) kelimesi üç türlü açıklanabilir. Birincisi "Onu, vâdimizin gereği olarak toplayıp okumak bize aittir. Çünkü biz, daha önce geçen kitaplarda bu Kur'ân'ı indirmeyi ve bu resûlü göndermeyi vâdettik. Bu vâdi yerine getirmek ve ona uymak bize aittir". Veya "Hikmet açısından onu toplamak bize aittir. Zira Resûlullah'a (a.s.) risâleti tebliğ etmesi emredilmiştir. Bu da ancak kitap kendisi için toplandıktan ve onu insanlara iletmesi sağlandıktan sonra mümkün olur. Çünkü Allah Teâlâ yaptıklarında hikmet sahibidir. O'nun fiili, hikmetle nitelenmiştir. Biz hikmetin hangi açıdan olduğunu bilmesek bile yine de fiili hikmetlidir. **Onu toplamak bize aittir** cümlesinde sözü edilen gerekliliğin, insanların Allah Teâlâ üzerinde hakları anlamında değil de onlara rahmet ve acımanın gereği olması da mümkündür. Bu husus şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birini bulamazsın. Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka"[39]. Allah Teâlâ kullarına rahmet ve lütuf olarak Kur'ân'ı ortadan kaldırmadığını ve gidermediğini haber veriyor. Âyette geçen "kur'ânehû" (قُرْاٰنَهُ) kelimesi onu okumak anlamındadır. "Kırâat" (قِراءة) kelimesine "Kur'ân" (قُرآن) denilmesi, "kur'ânen feraknâhu" (قُرآنا فَرَقْنَاه)[40] âyetinin tevilindeki "Furkan" (فُرْقَانا) kelimesine "Kur'ân" denilmesi gibidir. Buna göre mâna şöyle olur: "Biz onu Kur'ân yaptık", yani "Biz onu Furkan yaptık".

فَاِذَا قَرَاْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهُ ﴿١٨﴾

18. "O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et."

O halde onu okuduğumuz zaman. Yani kalbinde topladığımız zaman ya da sınırlarını ve yüklenen anlamları bir araya getirdiğimiz zaman veya onu parça parça indirdikten sonra topladığımız zaman **sen onun okunuşunu takip**

---

39 "Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birini bulamazsın. Rabb'inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka. Onun sana ihsanı çok büyük olmuştur" (el-İsrâ, 17/86-87).

40 "Biz onu, insanlara aralıklarla okuyasın diye (sûreler ve âyetlere) ayrılmış Kur'ân yaptık, peyderpey indirdik" (el-İsrâ, 17/106).

et. Okunuşunu takip etmek, onu insanlara tebliğ ederek, ümmete öğreterek, helâl kıldıklarını yapıp haramlarından kaçınarak ve daha başka şekillerde olabilir.

ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ﴿١٩﴾

19. "Sonra onu anlatmak elbette bize aittir."

Sonra onu anlatmak elbette bize aittir. "Aleynâ beyânehû" (عَلَيْنَا بَيَانَهُ) cümlesinin mânası şöyle olabilir: Sana mücmel olarak indirdiğimizi beyan etmek bize aittir. Bu durumda Kur'ân'ın beyanı, farzların, caiz olanların ve makbul davranışların (tahsîniyyât) öğretilmesi şeklinde olur. [§]Çünkü ilâhî **299**
buyrukların çeşitleri, erkânı ve ikinci derecede olanları vardır. Yahut da şöyle deriz: İlâhî buyrukların içinde farz olanlar, ahlâk kuralları çerçevesine girenler ve çeşitli ilkeler vardır. Eğer durum böyleyse bundan hükmün çıkış sebebinin zâhirine bağlanmasının yasak olduğu anlaşılır. Çünkü hüküm, çıkış sebebinin zâhirine bağlanacak olursa beyan bizzat indirilen vahiyle yapılıp bitmiş olur. Ve onun açıklamasına ihtiyaç kalmaz. Bu âyette, beyanın, hitabın kulağa ulaştığı andan geriye ertelenebileceğine dair delil vardır. "Aleynâ beyânehû" cümlesinin mânasının şöyle olması mümkündür: Mevcutlardan çıkan neticelerin, usul, furu ve hedef olarak seçilenlerin beyanı bize aittir. Cenâb-ı Hak, peygamberine usulün ve mevcut olan kelimelerin mânasını beyan ediyor ki o beyan sayesinde detaylarını ve neticelerini öğrenebilsin. Allah Teâlâ Hz. Peygamber'den sonra gelenleri ve uğrunda hakkıyla çaba harcayanları beyan edip hidâyete erdiriyor. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bir âyette şöyle buyurmuştur: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz"[41]. Yahut **Sonra onu anlatmak elbette bize aittir** cümlesi, "sana indirileni halka tebliğ ve beyan edebilesin diye seni insanlardan koruyarak ve muhafaza ederek onu anlatmak elbette bize aittir" mânasında da olabilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Öte yandan Resûlullah (a.s.) karşısında hazır bulunan [ve gerek insan gerek cin orada bulunmayanlarla ileride dünyaya gelecek olan yaratıklara] çağrışma gününe (kıyâmet) kadar peygamber olarak gönderilmiştir. Ancak bahsi geçenlerden herkese risâleti tek tek tebliğ etmek mümkün değildi. Sanki Allah Teâlâ tüm yaratıklara dilediğini tebliğ etmeyi Resûlullah (a.s.) adına üstlenmiş gibidir. Bu da râvileri, hafızları ve ulemâyı kendilerine iletilen ilâhî beyanları

---

41 el-Ankebût, 29/69.

300 Hz. Peygamber adına tebliğ etme görevini vermekle olur. Yahut da [§]"Sonra onu anlatmak elbette bize aittir" cümlesinin mânası, "Hak yolda gidenle bâtıl yolu tutanı ve dostla düşmanı beyan etmek bize aittir" demek olur, bu da kıyâmet günü gerçekleşir. Dostlar ikramlar yapılarak yaşatılmakla tanınırken, düşman olanlar ve bâtıl yolu tutanlar ise karşılaştıkları hesaba çekilme ve çeşitli azaplarla belli olurlar.

كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ ﴿٢٠﴾ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ ﴿٢١﴾

20. "Hayır** (ey insanlar)**! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz."

21. "Âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz."

Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz. "Kellâ" (كَلَّا) kelimesi onların daha önce yaptıklarını yasaklama ve bundan caydırma mânasına gelir. "Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz" cümlesi, çabucak gelip geçeni sevmelerine karşılık, kendilerini kemiklerin bir araya getirilmeyeceği, dirilme diye bir olayın vuku bulmayacağı yolundaki zanna sevkedenin ne olduğunu açıklamaktadır. Şöyle ki: Onlar dünya hayatına düşkün olmuşlar, dünyada yaşamayı öyle bir sevmişlerdir ki bu sevgi, kendilerine âhirete imanı ya da kanıt ve deliller üzerinde düşünmeyi unutturmuştur. Halbuki bunların üzerinde yoğunlaşsalar bu, kendilerini ölümden sonra dirilmeyi kabul etmeye götürür. Ama bu dünya sevgisi yüzünden âhireti ummayan bir tutum içine girmişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar"[42].

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ ﴿٢٢﴾ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ﴿٢٣﴾ وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ ﴿٢٤﴾ تَظُنُّ اَنْ يُفْعَلَ بِهَا فَاقِرَةٌ ﴿٢٥﴾

22-23. "Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır."

24-25. "Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır."

---

42 "Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, nişanlarımızı (kanıtlarımızı) görmemekte ısrar edenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir" (Yûnus, 10/7-8).

Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır; bir kısım yüzler ise o gün sararıp solacaktır. Bu ilâhî beyan, Allah'a itaate bağlı kalan, dirilmeye ve hesaba iman edenlerin akıbetleriyle O'na itaat etmekten yüz çevirenlerin sonlarının nasıl olacağını haber vermektedir. **O gün bir kısım yüzler mutlulukla parıldayacaktır** cümlesiyle bizzat yüzlerin kendilerinin kastedilmiş olması mümkündür. "Yüzler" anlamındaki "vucûh" (وجوه) kelimesi belirtilerek kinâye yoluyla kişilerin kastedilmiş olmaları da mümkündür. Bu kelimeyle bizzat yüzlerin değil de kişilerin kastedilmiş olduğunu gösteren delil ise **Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır** cümlesidir. Yüzler böyle bir zanda bulunmaz ve bunu bilmez. Dolayısıyla "yüz" kelimesinin kinâye olarak belirtildiği ve bizzat yüzlerin kastedilmediği ortaya çıkmış oldu. Bu tevil [daha sağlam, birinci tevil ise] lafzın zâhirine daha münasiptir. "Yüz" kelimesinin kullanılıp kinâye yoluyla "zat" mânasının kastedilmesi uygundur. Çünkü insan zatı bir şeyin tadını aldığı ve arzusuna eriştiği zaman bunun sevinci yüzünde ortaya çıkar. [§]Kişinin zatı, bir şeyden dolayı üzüntü duyar ve hüzünlenirse bunun 301
izi de yüzünde zuhur eder. Dolayısıyla **Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır** meâlindeki âyet, onların son derece sevinçli hallerini anlatmaktadır. Kendilerine bahşedilen ikramlarla sevinmişler ve bundan dolayı yüzleri parıldamıştır. Onların ikramlara nail oldukları ve çeşit çeşit lezzetlere ulaştıkları sabit olduğuna göre **Rab'lerine bakarak** cümlesi gerçek mânada bakmak diye tefsir edildiği takdirde yerinde olur. Bu da Allah Teâlâ'nın görüleceğine (rü'yetullah) dair görüşü kanıtlar. İkinci olarak, halkının huzuruna çıkmamayı âdet haline getirmiş olan krallar, bir kişiyi kendilerine yakın konuma getirdiği zaman ona gözükürler. Kralın gözükmeme prensibini o kişi açısından bir yana bırakması, yakın konuma getirdiği kişiye yaptığı başka ikramlardan daha tercihe şâyandır. Allah Teâlâ'nın dostlarını kendisine bakmakla onurlandırması ve bunu lütfederek ikramda bulunması da mümkündür.

Rab'lerine bakarak cümlesinin bazı müfessirlerin dediği gibi sevap beklemek anlamına gelmesi de mümkündür. Kullar yüzlerinin parıldamasıyla anlatıldıkları zaman [Rab'lerinin katından -eğer verilirse- gelecek] ikramları ve hediyeleri beklerler. Bu ikram ve hediyelerden sonra kendilerine henüz gelmemiş olan başka lütuf ve armağanlar bulunması da mümkündür. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır.** Âyetin metninde geçen "bâsira" (باسرة) kelimesinin türediği "büsûr" (البُسُورُ) sözcüğü değişim hallerinin

en alt seviyesi anlamına gelir. Değişimin en üst noktası ise yüzlerin kapkara kesilmesi ve asılmasıdır. Bunların başına kendilerine vâdedilen azabın en büyüğü henüz gelmediğine göre ikram vâdedilenlerde ikramın en büyüğünü henüz almamış ve en yükseğine erişmemiş ve kendilerine daha sonra gelecek olanları beklerken sadece bir kısmı ikram edilmiş de olabilir. **Rab'lerine bakarak** cümlesinin mânası şöyle de olabilir: O kişinin bakışları ikram görürken Allah Teâlâ'ya çevrilir ve dünya hayatında insanın bazan kendisine verilen çeşitli malların kendi çabası ve marifetiyle verildiğini zannetmesi gibi bu ihsanı kendi gayretiyle almaya hak ettiğini düşünmez. *En doğrusunu Allah bilir*.

302 **[§]Rab'lerine bakarak** ifadesinin bütün ikramların kendine gelenlerle ve bakışlarının eriştiği ile kısıtlı olmadığını, aksine bunun arkasında başka ikramların olacağını haber veriyor olması da mümkündür. Dolayısıyla **Rab'lerine bakarak** cümlesi bu mânaya göre yorumlanır. Bu cümlenin Rabb'inin emrine bakarak anlamında olması da muhtemeldir. **Rab'lerine bakarak** meâlindeki beyan gerçek mânada Allah Teâlâ'ya bakma ve açıkladığımız gibi ikramlara erişme diye yorumlanmaya muhtemel olduğuna göre hiç kimse, âyetin mânasını ikramlara erişme anlamıyla yorumlayıp da gerçek mânada görmenin gerçekleşmeyeceğini -bunu kabul etmeye engel açık deliller bulunmadıkça- söyleyemez. Allah Teâlâ'yı görmenin mümkün olmadığını söyleyenin elinde delil olmayınca bu yorumun kesin olduğunu söyleyip, buna ikramları beklemek anlamını veremez. Dolayısıyla âyet, Allah Teâlâ'nın kesin olarak görüleceğine delil olmasa da görülebileceğine delil teşkil eder. Bu iki şık hakkındaki ihtilaf aynıdır.

Âyetteki "görme"yi gerçek anlamda görme diye yorumlamayı reddedenler delil olarak şunları ileri sürmüştür: **Bir kısım yüzler ise o gün sararıp solacaktır** cümlesi **o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır** beyanının, **insanın belini kıracak bir felâketi sezerek** ifadesinin de **Rab'lerine bakarak** meâlindeki âyetin mukabili olarak gelmiştir. Öte yandan **insanın belini kıracak bir felâketi sezerek** cümlesi, Allah Teâlâ'yı görmenin gerçekleşmeyeceği anlamında değil, bizzat ceza mânasındadır. **Rab'lerine bakarak** cümlesi de gerçek mânada görme ve bunun var olacağı anlamında değil, fakat sevap mânasındadır.

Bu yaklaşımlara iki şekilde cevap vermek mümkündür: Birincisi, cezayı hak edenlerin başına bu dünyada vâdedilen cezaların tümü henüz gelmiş değildir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi azabın en ileri seviyesi yüzlerin kapkara kesilmesi ve sararması değil, asılmasıdır. Bundan dolayı **insanın**

belini kıracak bir felâketi sezerek cümlesinin bizzat azap mânasına göre yorumlanması isabetli olmaktadır. [§]Cennetlikler yüksek derecelere ve büyük 303
ikramlara erişmişlerdir. Çünkü yüzlerinin parıldayacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla **Rab'lerine bakarak** cümlesinin başka ikramlara değil de bizzat Allah Teâlâ'yı görme (rü'yetullah) şeklinde tefsir edilmesi isabetli olmaktadır. [Yukarıdaki yaklaşıma verilecek ikinci cevap şudur:] Allah Teâlâ'yı görmek (rü'yetullah) ikramların en âlâsı ve en yücesidir. Cezayı hak edenler ikramlara erişmemişlerdir o zaman onun yücesini nasıl bekler! Cennetlikler ise saymakla bitmez nimetlere ve ikramlara erişmişlerdir. Dolayısıyla yüce Allah'ı görme nimetine de erişebilirler.

[**Allah Teâlâ'nın Görülmesi**]

Esasen Allah Teâlâ'nın zatına bakmanın gerçekleşeceği haberi dışında (başka konularda) dili geçmiş zaman kipiyle "ve lemmâ câe" (وَلَمّا جاء), yani "geldiğinde" meâlindeki beyanda olduğu üzere[43] O'nun görüleceği görüşü, bize göre vaciptir ve O'na bakılacak olması dinen mevcut bir bilgidir. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle haber vermişlerdir: "Kıyâmet günü on dördüncü gece ayı gördüğünüz gibi Rabb'inizi göreceksiniz. O'nu görmekte üst üste sıkışıp bir birinizin üzerine yığılmayacaksınız"[44]. Tevhit âlimleri Allah Teâlâ'nın görüleceğine dair gelen haberlerin sahih olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın gözle görülmeyeceğini söyleyenler görülme ile ilgili haberleri "bilgi" mânasında yorumlamışlardır. Oysa bu yorum, iki açıdan doğru değildir: Birincisi; görme müjdesi cennetliklere mahsus olarak belirtilmiştir. "Görme"den maksat "bilgi" olsaydı bunun cennetliklere mahsus olma özelliği ortadan kalkardı. Çünkü söz konusu "bilgi" hem cennetlikler ve hem de cehennemlikler tarafından edinilecektir. Ve çünkü herkes, âhirette vesvese ve şüphe taşımayan bir bilgiyle Allah'ı bilmekte birleşecektir. Vesvese ve şüphenin bulaşmadığı bir bilgi, delillere dayanarak akıl yürütme ile elde edilen bir bilgi değil, ayan beyan görme ve müşahede ile elde edilen bir bilgidir. Çünkü alâmetler, bunları görenlere hakiki bilgiyi vermez. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de

---

43 Yani Allah Teâlâ'nın birçok âyette istikbalde bazı şeylerin olacağını haber vermesi gibi. Ve bütün bunlar birer birer gerçekleşmiştir. Allah Teâlâ'nın kıyâmet günü görülmesi de gerçekleşecektir (bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-kerîm*, "lemmâ câe" ifadesinin geçtiği âyetler).

44 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 16; Buhârî, "Tevhîd", 24; Tirmizî, "Sıfatü'l-cenne", 17.

304 onlarla konuşsaydı"[45]; [§]"Sonra onların mazeretleri 'Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık'"[46]; "O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O'na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların tâ kendileridir"[47]. Bahsettiğimiz görüşler sabit olduğuna göre, reddetmek istedikleri yönden Allah Teâlâ'nın görüleceğini kabul edenlerden olurlar. Biz Allah Teâlâ'nın görüleceğini söylüyoruz, fakat O'nun bir başkasına benzemesini de her yönden reddediyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın görülmesini keyfiyet belirtmeden kabul ediyoruz. Çünkü keyfiyet, şekil sahibi olanlar için söz konusudur. Allah Teâlâ ise keyfiyetsiz olarak görülecektir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

İnsanın belini kıracak bir felâketi sezerek. Bu âyette geçen "zannetme" (الظَّن) kelimesinin "bilgi" yerine kullanılmış olması mümkün olduğu gibi, gerçekten zan mânasında olması da imkân dâhilindedir. Çünkü zan, nesnelerin zâhirinden doğar. Zannın doğruluğuna dair sebepler çoğalır ve yoğunlaşırsa bilgi sağlar. Buna karşılık azalıp ve hafifledikleri zaman zan bilgi vermez. Sararıp solan yüzleri kötülük sebeplerinin her yönden kuşatması ve artık kurtulacaklarından ümitsizliğe düşmeleri ve kendilerine kötülük yapılacağına kesin kanaat getirmeleri de mümkündür. Durumun henüz ümitsizlik derecesine erişmemiş olması, bu yüzden kurtulacaklarını ummaları ve bellerinin kırılacağından emin olma seviyesine ulaşmamış, aksine zan konumunda kalmış bulunmaları da mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyette geçen "fâkıra" (الفَاقِرَة) kelimesinin kötülük, münker ve musibet mânasında olduğu söylenmiştir. Bazıları ise bu kelimenin "kırma" anlamında olduğunu, "fakîr" (الفَقِيرُ) kelimesinin "beli kırık" "kesîru'z-zahr" (كَسِيرُ الظَّهر), "fakr"ın (الفَقْرُ) "fakirlik" ve "fekâr" (الفَقَارُ) kelimesinin "kırılabilir omurga kemiği" anlamına gelmelerinin, kelime kökündeki "kırma" mânasından dolayı olduğu söylenmiştir.

Bu sûre, "Hayır (ey insanlar)! Doğrusu siz çabucak gelip geçeni seviyorsunuz, âhireti ise bir yana bırakıyorsunuz. Oysa o gün bir kısım yüzler Rab'lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır;"[48] meâlindeki âyetler hariç, başından so-

---

45 "Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler" (el-En'âm, 6/111).

46 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı. Gör ki, kendi aleyhlerinde nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerini nasıl bırakıp gitti!" (el-En'âm, 6/23-24).

47 el-Mücâdile, 58/18.

48 el-Kıyâme, 75/20-24.

nuna kadar kâfirlerden birinin Resûlullah'a (a.s.) yaptığı muameleyi işaret yoluyla beyan etmek ve aynı davranışta bulunanların bu hükme dâhil olduklarını
açıklamak için inmiştir. [§]Allah Teâlâ peygamberine, o kâfire, hikmet sahip- 305
lerine yakışan bir tavır içinde sefihlere yapılan muameleyi yapmasını ve onu böyle karşılamasını emretmiş, ancak sefihlere yapılan muamelenin aynısı ile muamelede bulunmasını emretmemiştir. Cenâb-ı Hak, bu sûrede söz konusu kâfirin davranışını beyan etmiştir ki ümmetine Resûlullah'ın (a.s.) Allah'ın dinini ortaya koyma uğrunda karşılaştığı sıkıntı ve belâyı bildirmiş olsun. Böylece ümmeti onun değerini ve mertebesini öğrensin ve nail oldukları hoşgörü ve kolaylık sebebiyle Allah'ın dinini yüceltsin. Cenâb-ı Hak peygamberine, "(Ey İnsan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!"[49] meâlindeki âyetle mukavemet ve cesarete başvuranın muamelesini yapıyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَلَّٓا اِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَۙ ﴿٢٦﴾

26. "Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında."

Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında. Âyetin başındaki "kellâ" (كَلاَّ) kelimesinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi bu kelimeyle "gerçekten " (حَقاًّ) mânası kastedilmiş olabilir. İkincisi "reddetme ve mani olma" anlamı da kastedilmiş olabilir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Böyle yapma! Çünkü sen can boğaza gelip dayandığı vakit pişman olacaksın. Kâfirler sanki Resûl-i Ekrem'e (a.s.) ne zaman pişman olacaklarını soruyorlar ve o da kendilerine Allah Teâlâ'nın **can boğaza gelip dayandığında** meâlindeki âyetiyle cevap veriyor. "Terâkî" (التَّرَاقِى) kelimesi, boyun damarları demektir. Âyette sanki şöyle denilmiş olmaktadır: Nefis, yani ruh yerinden yok olup boğaza vardığında.

وَق۪يلَ مَنْ رَاقٍۙ ﴿٢٧﴾

27. "'Yok mu bir şifacı?' dendiğinde."

"Yok mu bir şifacı?" dendiğinde. Bu cümleyi meleklerin söylemiş olması mümkündür. Bazı melekler, bunun ruhunu kim yukarı yükseltecek, rahmet melekleri mi yoksa azap melekleri mi der. "Yerkâ" (يَرقَى) yukarı yükseldi de-

---

49 el-Kıyâme, 75/34-35.

306 mektir. [§]Yahut da bunun ruhunu kim çekip alacak (kabz) der. Bu cümleyi ölmek üzere olan kişinin ailesi de diyebilir. Yani "Buna kim rukye yapacak da şifasına kavuşacak?" Âyette, o kişinin içinde bulunduğu zayıflık ve uğradığı şiddeti haber vermek söz konusudur. Kendisi "Benim için bir büyücü çağırın. Umarım şifama kavuşurum" diyemeyecek ve bu cümleyi kendi aralarında aile fertleri söyleyecektir.

وَظَنَّ اَنَّهُ الْفِرَاقُ ﴿٢٨﴾

28. "(Hasta) ***bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında."***

(Hasta) bunun beklenen ayrılış olduğunu anladığında. Âyetin baş tarafında yer alan "zanne" (الظّنّ) kelimesinin zannetmek anlamında değil de hayattan ümit kestiği için "kesin bir şekilde bilmek" mânasına olabilir. İbn Abbâs kırâatinde âyet, kesin bir şekilde bilmek anlamına gelen "eykane" fiiliyle ve "eykane ennehu'l-firâk" (أيْقَنَ أنه الفِرَاق) şeklinde rivayet edilmiştir[50]. Hayatından henüz ümitsizliğe düşmemiş olması ve hayatta kalacağı umudunu taşıması dolayısıyla âyetin başında geçen "zanne" fiilinin gerçek zan mânasında da olması mümkündür.

وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ ﴿٢٩﴾

29. "Ve bacaklar birbirine dolaştığında."

Ve bacaklar birbirine dolaştığında. Bu ilâhî beyanın açıklamasına dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları, ağaçların dallarının birbirine dolanması gibi bacaklarından biri diğerinin üstüne dolanmıştır. Artık birbirinden ayrılmaz ki oradan kurtuluş ve kaçış çaresi bulabilsin derken, bazıları da şöyle bir yorum yapmıştır: Bacakları kıyâmet günü korkunun dehşetinden [kendini] taşımaktan aciz kalır. Bazıları da ayaklar anlamına gelen "sâk" kelimesiyle "şiddet" mânasının kastedildiğini söylemiştir. Bunlar, görüşlerine delil olarak "kâmeti'l-harbu ale's-sâk" (قَامَتْ الحَرْبُ على السّاق), yani "savaş şiddetle patlak verdi" cümlesini göstermişlerdir. Âyete dönecek olursak, bu son tercihe göre mâna şöyle olur: "Onun üzerinde ölümün şiddeti âhiret şiddetine bitişti, dünyanın şiddeti âhiretin şiddetiyle bir araya geldi". Çünkü ona ölüm sarhoşluğu gelmiş ve âhiretin şiddeti de üzerine çökmüştür. Bu onun dünyadaki son ve âhiretteki ilk günüdür. Derler ki: Hiçbir ölü yoktur ki ölümden çektikleri yüzünden

50 Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 362.

bacakları birbirine dolaşmasın. Bazıları **Ve bacaklar birbirine dolaştığında** cümlesine şu mânayı vermişlerdir: Melekler ruhunu, âdemoğulları ise bedenini hazırlarlar. Bacakların birine dolanmasının mânası budur.

اِلٰى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ ﴿٣٠﴾

[§]*30. "İşte o gün sevkedilen yer sadece Rabb'inin huzurudur."* 307

İşte o gün sevkedilen yer sadece Rabb'inin huzurudur. Yani o gün kişi, Rabb'inin vâdettiğine ya hayra ya da şerre sevkedilecektir.

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلّٰى ﴿٣١﴾

31. "Vaktiyle o hakka inanmamış, namaz da kılmamıştı."

Vaktiyle o hakka inanmamış. Yani Allah Teâlâ'nın katından gelen haberlere inanmadığı gibi Hz. Peygamber'i tasdik etmemişti. **Namaz da kılmamıştı.** Bu cümleyle bizzat namazın kastedilmiş olması mümkündür. Sebebine gelince namaz bütün müminlere sevdirilmiştir. Hatta namazın sevdirilmediği hiçbir dindar görmek mümkün değildir. **Vaktiyle o hakka inanmamış, namaz da kılmamıştı** cümlesi onun akılsızlığını beyan etmektedir. Yahut **namaz da kılmamıştı** cümlesi, namazın kılınış gayesi olan mânayı, yani Allah'a teslimiyeti ve O'na boyun eğmeyi yerine getirmedi anlamında da olabilir.

وَلٰكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿٣٢﴾

32. "Aksine inkâr etmiş, haktan yüz çevirmişti."

Aksine inkâr etmiş, onun getirdiği haberlerin yalan olduğunu iddia etmiş ve **haktan yüz çevirmişti.** Yani Allah'a itaattan yüz çevirmişti.

ثُمَّ ذَهَبَ اِلٰٓى اَهْلِه۪ يَتَمَطّٰى ﴿٣٣﴾

33. "Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti."

Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti. Yani caka sata sata, böbürlene böbürlene yürüyüp yandaşlarına gitmişti. Böbürlenme ve kibirlenme, başkasını yapmaktan aciz bırakan bir şeyi meydana getiren kimseye

yakışır. Meselâ büyük bir orduyu dize getirmek ya da çok korunaklı bir kasabayı ele geçirmek gibi. Burada çalım satan kişi ise Allah Teâlâ'nın âyetlerini inkâr etmekten ve O'na itaatten yüz çevirmekten başka bir şey yapmamıştır. Bunlar akılsız ahmakların yapacakları davranışlardan başka bir şey değildir. Böylelerine çalım satmak nasıl lâyık olabilir ki!

اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٤﴾ ثُمَّ اَوْلٰى لَكَ فَاَوْلٰى ﴿٣٥﴾

34. "(Ey insan!) ***Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor!"***

35. "Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!"

(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor! Hz. Peygamber'e (a.s.) o kişiye karşı **(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor!** demesi emredilmiş olabilir. Ya da Resûl-i Ekrem (a.s.) o kâfire böyle söylemiş ve Allah Teâlâ da bunu kitabında beyan etmiş olabilir.
308 **[§]**Müfessirler bu ifadenin tehdit üstüne tehdit olduğunu ve Allah Teâlâ'nın sanki "Vay sana, vay başına gelenlere! Sonra vay sana, vay başına gelenlere" dediğini söylemişlerdir. Anlatıldığına göre Resûlullah (a.s.) onu yaka paça yakalamış ve bu cümleleri söylemiştir. Ama bu zavallı Hz. Peygamber'i yakasından ayırıp da öteye itememiştir. Oysa yandaşlarının çokluğuyla övünüyor ve kendisinin iki dağın arasında (ki vadide bulunan Medine'de) yürüyen en kudretli kişi olarak görüyordu. Allah Teâlâ, lütfuyla onu zelil ve değersiz kıldı. Bu yüzden başına gelenler karşısında kılını kıpırdatamadı. Gücü kuvveti ve yandaşlarının çokluğu ona fayda vermedi[51]. "Evlâ leke fe evlâ" (أولى لكَ فأولى) cüm-

[51] Rivayete göre Hz. Peygamber (a.s.) bir gün mescitten çıkarken Benî Mahzûm kapısı tarafında Ebû Cehil karşılar. Resûlullah (a.s.) onun elini tutar bir veya iki kez sarsar. Sonra ona "Evlâ leke fe evlâ" der. Ebû Cehil "Beni tehdit mi ediyorsun?" diye sorar ve şöyle devam eder: "Vallahi ben bu vadinin en kudretli ve en onurlu kişisiyim". Bunun üzerine Hz. Peygamber'in Ebû Cehil'e söylediği cümlelerin benzeri âyet olarak iner. Bu bir tehdit cümlesidir. Şair der ki:

فأولَى ثم أولَى ثم أولى   وهل للدَّرِّ يُحلَبُ من مَرَدِ

Vay bana! Vay bana, vay benim başıma
Süt sağılır mı baksana bu serkeş hayvana!
Katâde şöyle demiştir: Ebû Cehil b. Hişâm caka sata sata geldi. Resûlullah (a.s.) onun elini tuttu ve "Evlâ leke fe evlâ! Sümme evlâ leke fe evlâ" dedi. Ebû Cehil, "Ne sen ve ne de Rabb'in bir şey yapamazsınız. Ben bu iki dağın arasında yaşayanların en kudretlisiyim". Bedir savaşı günü gelince Ebû Cehil müslümanlara dönerek "Bugünden sonra Allah'a tapılmayacak" dedi. Allah da onun boynunu vurmuş ve onu en feci bir şekilde katletmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 114-115).

lesinin, “uzaklaştırma” mânasında değil de, “Daha lâyıktır sana daha lâyık!” mânasında olması da mümkündür. Buna göre “Evlâ leke fe evlâ” cümlesinin mânası şöyle olur: Daha lâyıktır sana Muhammed’in getirdikleri ve atalarının dinleri üzerinde düşünmek! Düşün ki doğruyu yanlıştan, hakkı bâtıldan ayırabilesin ve doğru yola tâbi olasın. Bununla dünyanın ve âhiretin şerefini kazanasın. -Çünkü kişi, şerefi ve izzetiyle övünüyordu.- Şerefinin devam etmesini istiyorsan sözünü ettiklerimize bakman sana daha münasiptir. [§]Düşünüp de 309
doğruya uyasın. İkincisi, Araplar’ın âdeti, kabilesi ister haklı ister haksız olsun, ona yardım etmek ve savunmak şeklindeydi. Resûlullah (a.s.) Ebû Cehil’in kabilesindendi. Hz. Peygamber ona göre haksız bile olsa Araplar’ın âdetine göre Ebû Cehil’in yapması gereken en uygun hareket, ona yardım etmek ve destek çıkmaktı. Haklı olduğunda ise bu yardımı evleviyetle yapmasıydı. O ise evleviyetle yapması gereken yardımı ve himayeyi yapmadı.

اَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾

36. “İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?”

İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır? Burada bahsi geçen “insan”ın dehrî olması mümkündür. Bu takdirde “Sanma” fiili, gerçek mânada zannetmek olur. Çünkü o, dirilmenin ve hesaba çekilmenin olmayacağını sanmaktadır. Mekke’de o zamanlar dehrî olanlar vardı. Âyetin hitabı başkasına yönelik olduğu takdirde “sanma” fiili, gerçek mânada olmaz. Bu durumda âyetin anlamı şöyle olur: Bir iş yapmasına izin verilen insan, yaptığı hareket karşısında başı boş bırakılacağını zanneden kimsenin yaptığı gibi davranır mı? Bu tevil daha önce “Fakat insanoğlu önündeki zaman içinde de günah işlemeyi ister”[52] meâlindeki âyeti açıklarken söylediklerimize benzemektedir. İnsan aslında günahkâr olmak istememektedir. Fakat yaptığı fiil, günah işleyene verilen cezanın aynısının uygulandığı bir fiil olduğu için böyle söylenmiştir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: “Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır”[53]. Örnek âyette geçen “zan” gerçek mânada zan değildir. Ama insan dirilmeyi kabul etmeyip ona inanmayınca gökleri ve yeri boş yere yaratılmış olmakla niteler. Belirttiğimiz bu fiil, dirilmeye inanmayı terkedip reddetmeye dairdir. [§]İyiliklerin mutlaka bir akıbe- 310
ti olmalıdır. Kötülükler de böyledir. Sonra kötülük işleyen de iyilik yapan da dünya yurduna bir kez gelir. Bundan sonra bir başka yurt olmalıdır. Bu ikinci

52 el-Kıyâme, 75/5.
53 Sâd, 38/27.

yurtta iyilik yapanın yüce mertebesi ve kötülük işleyenin aşağı seviyesi ortaya çıkacaktır. Ölümden sonra dirilmeye inanmayan kimse, iyilikler ve kötülükler için bir akıbet olacağını düşünmez, kötülük yapanla iyilik edenin mertebesini aynı görür. İşte bu anlamsızdır, hikmete uygun değildir. İkinci olarak, boşuna yaratılmadığını ve başıboş da bırakılmayacağını bilen kimsenin teşvik edilmesi, korkutulması, kendisine emredilmesi ve yasak getirilmesi şarttır. O, bütün bunları ancak bir peygamber vasıtasıyla öğrenebilir. Aklî zaruret, bu kimselere yaptıkları, sakındıkları, teşvik edildikleri ve kaçındırıldıkları şeyleri beyan edecek bir peygambere ihtiyaç doğurur. Risâleti inkâr eden kimse teşvik edilen, sakındırılan fiillerle emir ve yasaklama konusunda kendisini ihmal etmiş demektir. İşte bu boş yere yaratılan kimsenin halidir.

اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنٰى ﴿٣٧﴾ ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوّٰى
﴿٣٨﴾ فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰى ﴿٣٩﴾

37. “O akıtılan meniden bir damlacık (sperm) ***değil miydi?”***

38. “Sonra o, alaka (rahime tutunmuş embriyo) ***olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş.”***

39. “Ondan iki eşi, erkek ve dişiyi yaratmıştır.”

O akıtılan meniden bir damlacık (sperm) değil miydi? Burada söylenmek istenen şudur: Herkes ilk yaratılışının spermden olduğunu bilir. Bu sperm damlacığı bir tabağa konsa da görülebilse sonra yeryüzünün bütün bilge kişileri, Allah Teâlâ’nın bu karanlıkların içinde tasarlayıp gerçekleştirdiği gibi bundan düzgün bir insan yapmak için bir araya gelseler, bütün güçlerini verseler, ellerinden gelen tüm çareleri ve kuvvetleri kullansalar bunu asla başaramazlar.
311 [§]Bu sperm damlacığını rahim duvarına asılı, belli belirsiz et parçası ve nihayet düzgün bir beşer olarak yaratılmaya elverişli kılan özelliği öğrenmeye kalkışsalar buna vâkıf olamazlar. Ve netice olarak kudreti bu dereceye ulaşan varlığın, hükmedenlerin en güzel hükmedeni olduğunu anlarlar. Mesele onların iddia ettikleri gibi olsaydı, yani ölümden sonra dirilmek olmasaydı o varlık, hükmedenlerin en güzel hükmedeni olmaz, aksine oyun oynayanlardan biri olurdu. Anlattıklarımızdan ortaya çıkan sonuç şudur: Kudreti [bu dereceye] ulaşan varlık acizlikle nitelenemez. Allah’ın kudretinin diriltme seviyesine ulaşamayacağını iddia eden kimse, Rabb’i acizlikle nitelemiş olur. Allah Teâlâ onların koştukları her şeyden uzaktır ve yücedir.

اَلَيْسَ ذٰلِكَ بِقَادِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُحْـِۧيَ الْمَوْتٰى ﴿٤٠﴾

40. "Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi?"

Peki bütün bunları yapan, ölüleri diriltemez mi? Âyetin başındaki "eleyse" (اَلَيْسَ) soru kalıbında söylenmiş olsa da bir gerçeği teyit ve ifade etme konumundadır. Daha önce belirttik ki Allah Teâlâ'nın soru kalıbında gelen beyanları, ortada soru soran biri varsa hitabın gerektirdiği yöne hamledilir. Dünyada bir kimse bir başkasına "Allah Teâlâ ölüleri canlandırmaya kādir değil midir?" diye sorsa karşıdaki kişinin "Evet. O buna kādirdir" demesi gerekir. Hz. Peygamber bu âyeti okuyunca "Sübhâneke fe belâ" (سُبحَانَكَ فَبَلٰى) "seni tesbih ederim evet" dediği nakledilir[54]. Allah Teâlâ'nın "Eleyse zâlike bi kādirin" beyanı, "Evet, o ölüleri diriltmeye kādirdir" anlamındadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

---

[54] Ebû Dâvûd, "Salât", 148-149.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْـًٔا مَذْكُورًا ﴿١﴾

1. "Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir."

Gerçek şu ki insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Arapça'da "hel" (هَلْ), "men", (مَنْ) ve "lealle" (لَعَلَّ) gibi edatlar, Allah Teâlâ tarafından kullanıldığı zaman [bilgi eksikliği ve zan değil] kesinlik anlamı taşırlar. Bu soru edatlarıyla bir soru sorulduğu zaman cevabın ne olması gerektiği üzerinde düşünmek gerekir. Bir kimse bir başkasına "Allah'a yalan konuşarak iftira atandan daha zâlim olan kimdir?" dese bunun cevabı şöyle olur: "Ondan daha zâlim kimse yoktur", "Filanca kişinin sözü sana ulaştı mı?" diye sorulsa eğer o söz cevap verenin kulağına ulaşmış olursa "Evet ulaştı", eğer duymamış olursa soruya konu olan sözü öğrenmek için "Sözü nasıldı?" diye sorması gerekir: "Eğer Resûlullah'a insanın haberi gelmişse insanın üzerinden uzun bir süre geçti mi?" meâlindeki âyetin mânası şöyle olur: İnsanın üzerinden uzun süre geçmiştir. Resûl-i Ekrem'e (a.s.) insanın üzerinden böyle bir zamanın geçtiği haberi ulaşmamışsa o zaman açıklama yapması için Allah Teâlâ'ya sorması gerekir. Âyetin metninde geçen "insan" kelimesinden maksadın Âdem (a.s.) olduğu söylenmiştir.

Burada bir kimse şöyle bir soru sorabilir: Cenâb-ı Hak nasıl oluyor da **İnsanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçti mi?** diye soruyor. İnsan o zamanlarda henüz anılan bir şey değil idiyse insan da değildir. İnsan değil idiyse, insan iken henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem geçmemiştir. Eğer o zaman yaratılmış idiyse anılan bir yaratık haline gelmiş demektir. Anılan haline geldiği zaman da anıldığı olduğu bir dönem geçmiş demektir. O zaman bu âyetin mânası nedir?

314 [§] Yukarıdaki soruya birkaç şekilde cevap vermek mümkündür: Birincisi, Allah Teâlâ'nın **İnsanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçti mi?** sorusunda geçen "insan"dan maksat, insanın yapı taşıdır. Bu da Âdem'in (a.s.) yaratıldığı topraktır. **Henüz anılan bir şey değildi** cümlesi bu yapı taşını küçük görmek için söylenmiştir. Çünkü toprak, sözü edilen nesne arasında sayılmaz. Ebû Bekir el-Esam bu kanaati benimsemiştir. İkincisi, şöyle denilmiştir: Mahlûkatın yaratılış tarihinde insanın diğerleri arasından henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Üçüncüsü, insanın yaratılış tarihinde onun henüz imtihan edilenler arasında anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir. Bu her insan hakkında geçerlidir. Çünkü insan ergenlik çağına erişmediği sürece ona sorumluluk hitabı yönelmez ve o, imtihan edilenlerin arasında anılan biri olmaz. Allah Teâlâ, kendisine kulluk etsinler diye mahlûkatı yaratmıştır. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[1]. Âyetteki "bana kulluk etsinler" cümlesi, imtihan çağına geldikleri zaman kulluk etsinler mânasındadır. İnsan ergenlik çağına erinceye kadar onun kulluk için yaratılanlar arasında henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiş olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٢﴾

2. "Hakikatte biz insanı katışık bir nutfeden yarattık; imtihan edelim diye onu işiten ve gören bir varlık yaptık."

Hakikatte biz insanı nutfeden yarattık. İnsan, nutfe (döllenmiş yumurta), alaka (rahme asılan kan pıhtısı) ve mudğa (belli belirsiz et parçası) evrelerinde insan değildir. Fakat nutfe ve alakanın yaratılmasından maksat insandır. Fiillerin akıbetleri, kasıt ve muratlarda ilk başlarda bulunur. Nutfe, alaka ve mudğanın yaratılmasından maksat, bunların (ileride) insan haline gelmesidir. Bu nasıl isabetli ise, "insan" kelimesinin söz konusu evrelere izafe edilmesi de aynı şekilde isabetli olmuştur. Resûl-i Ekrem'in (a.s.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir iş yapmak istediğin zaman akıbetini düşün. Eğer doğru ise yap, eğer günahsa vazgeç"[2]. Yani işin akıbetine bak. Buradan anlaşılmış oldu ki temyiz kudreti olanların fiillerinden maksat, o fiilin akıbetidir. Akıbet ilk başta

---

1 ez-Zâriyât, 51/56.

2 İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-rikāk*, s. 14; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 165.

hedeflenen bir şey olduğuna göre o akıbet ilk başta mevcut demektir. Bundan dolayı nutfeye, alakaya ve mudğaya insan demek isabetli olmuştur.

[**İnsanın İlk Yaratılış Evresi**]

[§]Yüce Allah'ın **Hakikatte biz insanı nutfeden yarattık** meâlindeki 315
beyanında geçen "insan", Âdem'in (a.s.) evlatlarına yöneliktir. Bu takdirde "insan"dan maksat, onun evlatları olur. Öte yandan Cenâb-ı Hak, bu âyette insanlar öğüt alsınlar ve bunu akıllarından çıkarmasınlar diye yaratılışlarının ilk evresini ve akıbetlerini, yani ölümü belirtmiştir. Öğüt alınacak nokta da şudur: İnsanlar yaratıldıkları ilk evreyi öğrenir ve sonra da akıbetlerinin nereye varacağı hakkında bilgi sahibi olurlarsa şu anda bedenlerindeki nefislerinin (ruhlar) kendilerine ait olmadığını, aksine bedenlerinde ödünç ve emanet olarak bulunduğunu anlarlar. -Çünkü onu ilk başta onlar yaratmamışlardır.- Kendisine emanet bırakılan şahsın emaneti muhafaza etmesi, gözetmesi ve bu emanet açısından asıl sahibine hıyanet etmemesi gerekir. Eğer hıyanet eder ve onu muhafaza etmezse kötü söze ve kınamaya mâruz kalır. Buna karşılık muhafaza eder ve hakkıyla gözetirse sahibinden teşekkürü ve övülmeyi hak eder. Ödünç alan kişinin, ödünç maldan kendine izin verilen vakte kadar yararlanması ve kullanması, ancak zayi etmemesi gerekir. Mala zarar verirse bundan dolayı malî ceza ve tazminat öder. İnsanlar da böyledir. Nefislerinin bedenlerinde ödünç ve emanet olduğunu bilirlerse onu gözetmeleri ve kendilerine izin verilen şekilde kullanmaları gerektiğini de bilirler. Akıbette sorumlu olmamaları, gerek dünya ve gerekse âhirette kötü söze ve kınanmaya mâruz kalmamaları buna bağladır. *En doğrusunu Allah bilir*.

İkincisi, yaratılışın ilk evresini ve işin sonunda varacağı nokta üzerinde düşünme, ölümden sonra dirilmeyi ve peygamberlerin getirdikleri bütün haberleri tasdik etmeyi gerekli kılar. Şöyleki: Yaratılışın ilk evresi üzerinde dü-
şünmek, [§]Allah Teâlâ'nın hayret verici kudretini ve ince hikmetini ortaya 316
koyar, ayrıca hikmeti bu dereceye ulaşan bir varlığın insanları yaratmaktaki maksadının, onları özellikle yok etme amacına mâtuf olmadığını bildirir. Çünkü bu, hikmet dışı bir fiildir. İşte bu bilgi onları ölümden sonra dirilme inancını kabul etmeye götürür. Çünkü yaratılışın ilk başı üzerinde düşünme ve vefat ettikten sonra gideceği yer üzerinde kafa yorma, insanı övünme ve böbürlenmekten alıkoyar. Çünkü insan, herkesin iğrendiği nutfe (sperm) ve pis kabul ettiği alaka ve mudğadan yaratılmıştır. Ve bu beden öldükten sonra pis kokan bir leşe dönüşür. Durumu bu olan birisinin kibirlenmesi güzel bir davranış olmaz. İnsanın ilk yaratılış evresinin ve sonunun hatırlatılmasında,

öğüt almaları ve derinlemesine düşünmeleri için bir nasihat ve kendileri gibi birisinin kibirlenmesinin güzel bir hareket olmadığını öğretme vardır. Bu da onları alçak gönüllü olmaya, övünmeyi ve büyüklenmeyi bırakmaya sevkeder. *En doğrusunu Allah bilir*.

Katışık bir nutfeden yarattık. Âyetin başında geçen "emşâc" (الأمْشَاج) karışım demektir. Öte yandan bu karışım iki açıdan olur. Birincisi, erkeğin suyunun (sperm) kadının suyuna (yumurta) karışmasıdır. İkinci karışım evrelerde (haller) söz konusu olur. Nutfe alakaya dönüştürüldüğü zaman bu bir anda olmaz. Tam tersine nutfe yavaş yavaş kalınlaşır ve kalınlık tamamlanınca rahme tutunan kan pıhtısı (alaka) haline gelir. Alaka da böyledir. Değişiklik yavaş yavaş olur ve sonunda tamam olunca belli belirsiz et parçasına (mudğa) dönüşür. Evrelerde (haller) karışım dediğimiz budur. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Karışım, insanın üzerinde yaratıldığı dört tabiattır. Bazıları karışımın renklerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Erkeğin suyunun beyaz olduğunu ancak içine kırmızılık karıştığını, kadının suyunun da kırmızı olup içine biraz sarılık karıştığını söylemişlerdir. **İmtihan edelim diye.** Yani hayırla, şerle, emir ve yasaklamayla imtihan edelim diye. Sonra imtihan, gizli olan şeyleri açığa çıkarmak istemek demektir. Allah Teâlâ'ya ise hiçbir şey gizli değildir ki onu ortaya çıkarmak ihtiyacı duysun. Fakat kulunu imtihan eder ki yaptıkları ve yapmadıklarıyla ilgili gizli olan şeyler, (kulun) karşısına çıksın. İnsanlara ge-
317 lince; kendilerine gizli olan hususları öğrenmek için imtihan ederler. [§]Dolayısıyla imtihan, yapana değil, imtihan edilenlere yönelik olur. İkincisi; imtihan gizli olan durumları açığa çıkarmak için yapıldığına göre bu, emir ve yasaklamayla olur. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın kullarına yönelik emir ve yasaklamasına "imtihan" denirken gerçek mânada değil, emri ve yasaklaması anlamında söylenmiş olur. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Allah Teâlâ, istihbar ettiği konuyu bildiği halde kendisine "istihbâr" fiilinin isnat edilmesi uygun olduğuna göre, imtihan konusunu bildiği ve gördüğü halde "imtihan etme" fiilinin isnat edilmesi de mümkündür. Çünkü imtihan sonrası kulun ortaya koyduğu fiili, önceden gaiptir. [Fiil yapıldıktan sonra] Allah Teâlâ o fiili şahit (vuku bulmuş) olarak bilmektedir. Ama Cenâb-ı Hak o fiili yapılmadan önce de gaip olarak biliyordu. Çünkü bilinmek şanından olan bir şeye dair olan bilgi, o şey meydana gelmeden önce gaybî bilgidir, yapıldıktan sonra ise şahit olunan bilgidir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Onu işiten ve gören bir varlık yaptık. Yani ona, kulağının kendisine ilettiği sesleri ayırma duyusu bahşettik. Ona, gözünün kendisine ilettiği nesneleri ve renkleri görme yeteneği lütfettik ki her şeyi yerli yerine koysun. İşte bu her

şeyi yerli yerine koymak kalp gözü ve kalp kulağıdır. Çünkü beşer, kalp gözü ve kulağı olduğu için imtihana tâbi tutulmuştur. Görmez misin ki hayvanların görünen gözleri ve kulakları vardır [fakat onlar imtihana tâbi tutulmamıştır]. Âyetin mânası şöyle de olabilir: **Onu işiten ve gören bir varlık yaptık:** Bu yetenekle lehine ve aleyhine olanlarla, kendisine faydalı ve zararlı olanları görür. Cenâb-ı Hak insanda işitme ve görmeyi yaratmıştır. İnsan Rabb'inin kendisine lütfedip verdiği işitme ve görme olayının nasıl olduğunu, mahiyetini ve hangi şeyden kaynaklandığını bilmez. Çünkü Allah Teâlâ keyfiyet ve mahiyetleri yaratanın yüce zatı olduğunun, kendisinin mahiyet ve keyfiyetle nitelenmekten münezzeh olduğunun bilinmesini istemiştir.

اِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ اِمَّا شَاكِرًا وَاِمَّا كَفُورًا ﴿٣﴾

[§]*3. "Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör."* 318

Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik; artık o isterse şükreden olur, isterse nankör. Biz ona doğru yolu gösterdik cümlesine dair yorumları üç şıkta toplamak mümkündür. Birincisi; biz ona bedenini sağlıklı kılması ve geçimini düzeltmesi için doğru yolu gösterdik. Yahut da biz ona kıyâmete kadar nesillerinin devam etmesi ve üremeleri için doğru yolu gösterdik. Veya biz ona övülecek amelleri ve uygun işleri yaparak dinî hayatlarını düzene koyma ve âhiretleri ile ilgili olarak girecekleri doğru yolu gösterdik. **Artık o isterse şükreden olur, isterse nankör.** Allah Teâlâ onlara doğru yolu beyan ettiğini ve kendilerine gösterdiğini haber veriyor. Bundan sonra kimi Rabb'ine şükrü seçer, kimi de nankörlüğü tercih eder. Cenâb-ı Hak bundan sonra da nankörlere ve şükredenlere hazırladığı akıbeti beyan ediyor. Hazırladığı şeyler, bir sonraki âyette şöyle ifade edilir: "Biz inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır". **Şüphesiz biz ona doğru yolu gösterdik** cümlesindeki "sebîl" (السَّبِيلَ) kelimesinden maksat "yol" ise Allah Teâlâ sanki şöyle demiş olmaktadır: Biz iki yolu da beyan ettik. Kul eğer böyle böyle bir yola girer ve onu seçerse şükreden, eğer şöyle şöyle bir yola girer ve onu seçerse nankör olur. Allah Teâlâ bunun ardından her yol için onu seçene verilecek cezayı ve sevabı beyan ediyor.

اِنَّا اَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلَا۬ وَاَغْلَالًا وَسَعِيرًا ﴿٤﴾

4. "Ama biz inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır."

Ama biz inkârcılar için zincirler, halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır. Bu ilâhî beyan, ellerine kelepçe vurulacağını ve zincirlerle bağlanacağını haber vermektedir. Dolayısıyla yüzlerini azaptan koruyamayacaklardır. "Selâsil" kelimesi "selâsile" (سَلَاسِلَ) şeklinde tenvinsiz okunmuştur, çünkü kelime sonuna tenvin ve kesre almayan gayr-i munsarıf isimlerdendir. Aynı kelime "selâsilen" (سَلَاسِلاً) şeklinde tenvinli de okunmuştur[3]. Tenvinli okunması, bir tür hariç bütün isimlerin böyle olması kuralına dayandırılmıştır. Zeccâc şöyle demiştir: "Selâsil" kelimesi tenvinli okunamaz. Çünkü bu kelimenin türediği bir fiil yoktur. Fakat Allah Teâlâ kelimeyi bu âyette munsarif olarak getirmiştir, çünkü âyetlerin başında yer almıştır[4]. Şöyle de denilmiştir: "Selasil", âyetin ikinci kısmının ilk kelimesi yaptı[5].

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا ﴿٥﴾

319 [§]***5. "İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler."***

İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler. Bazıları âyette geçen "kâfûr" kelimesinin Allah Teâlâ'nın ikramda bulunacağı kullarına hazırladığı ve dünyada onlara bu konuda bilgi vermediği bir şey olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da eski kitaplarda ondan söz edildiğini ve Kur'ân'da bundan bahsedildiğini belirtmişlerdir. Başka bazıları ise kâfurun cennet kaynaklarından biri olduğunu söylemişlerdir. Bazı müfessirler ise bunun bilinen kâfur olduğunu belirtmişlerdir. Bu kelimenin kinâye yoluyla "güzel içecek" mânasına olduğunu söyleyenler de vardır. Kimileri de yine kinâye yoluyla "içeceğin soğukluğu" anlamında kullanıldığını söylemişlerdir. Sebep olarak da söz konusu içeceğin yapısı itibarıyla kâfur gibi olduğunu göstermişlerdir. Çünkü insanlar nezdinde en lezzetli içecek, bizzat soğuk olan değil, soğutulmuş olanıdır. Bilginlerin ifadelerine göre âyette yer alan "kadeh"e (ke's) içinde cennet şarabı olmadıkça bu isim verilmez.

---

3 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 454.

4 (سلاسل وأغلالا وسعيرا): Arapça'da en uygunu "selâsil" kelimesinin tenvinli okunmamasıdır. Fakat kelime âyet başı yapılınca âyetlerin sonları aynı lafız olsun diye tenvinlenmiştir (Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, V, 258).

5 Yani bu kelime âyetin ikinci kısmının ilk kelimesidir. Âyetin ikinci kısmı ise (سلاسلاً وأغلالاً وسعيرًا) şeklindedir.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللّٰهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا ﴿٦﴾

6. "Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler."

Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları ondan bol bol içerler. Bu ilâhî beyanın anlamı şöyledir: Allah'ın has kulları bunlardan içerler, ama bizzat eğilip de ağızlarını dayayarak içmezler. Su kaynağına Arapça'da "ayn" denilmesi, göz anlamına gelen "ayn"ın ona ilişmesi dolayısıyladır. **İstedikleri yerlere akıtarak.** Âyette o pınarın suyunun aktığı ve onu diledikleri yere akıttıkları haber verilmektedir. Öte yandan aynı âyette bahsi geçen "kullar", Allah Teâlâ'ya itaat eden ve üzerlerine düşen vecîbeyi yerine getirenlerdir. Bunlar yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: "Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır"[6].

يُوفُونَ بِالنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾

7. "Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler ve dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar."

Onlar, verdikleri sözü yerine getirirler. Âyette yer alan "nezr" (النَّذْر) kelimesi, "verilen söz" anlamına gelir. Bu kelimeyle Allah Teâlâ'nın yüklemiş olduğu farîza ve hakların tamamının kastedilmiş olması da mümkündür. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın buyrukları "ahd"i olmuş olur, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bana verdiğiniz sözü yerine getirin"[7]. "Nezr" kelimesiyle Cenâb-ı Hakk'ın yükümlü tuttuğu konular dışında kulların yapmayı ahdettikleri ibadetlerin kastedilmiş olması da mümkündür. Âyet-i kerîme, bu kulların ilâhî buyrukları yerine getirdiklerini ve bunun yanında başka ibadetlerle O'na yak-
laştıklarını haber vermektedir. [§]Dolayısıyla onlar kendilerine yükledikle- 320
ri yükümlülükleri yerine getirdikleri için övülmeyi hak etmiş oldular. Allah Teâlâ bir başka âyette meâlen şöyle haber vermektedir: "Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler"[8]. Kınanmaya mâruz kalmaları, Allah Teâlâ'nın üzerlerine yükümlü kılmadığı şeyi yükledikleri için değil, verdikleri söze riayet etmedikleri içindir.

---

6 el-Hicr, 15/42.

7 el-Bakara, 2/40.

8 el-Hadîd, 57/27.

Dehşeti her yerde hissedilen bir günden korkarlar. Denilmiştir ki o günün felâketi dehşetli olacak ve gökleri, yerleri ve her şeyi kaplayacaktır. Öyle ki gökler yarılacak[9], yıldızlar dağılacak[10] ve dağlar parçalanıp toz haline gelecektir[11]. Bunun mânası şudur: O günün dehşeti göktekilerle yerdekiler arasında öyle yayılacak ve her yeri öyle kaplayacaktır ki orada bulunanlar (melekler) bile canlarının derdine düşecektir. Âyette geçen "müstatîr" (مُسْتَطِير) kelimesinin "uzun" anlamına geldiği söylenmiştir. Arapça'da "istetâra'r-raculü" (اسْتَطَارَ الرَّجُلُ) şeklinde bir deyim vardır. "Gazabı şiddetli" oldu anlamındadır. "İstetâra'l-emru" (اسْتَطَارَ الأمْرُ) ise "durum şiddetlendi" demektir. Buna göre "müstatîr" şiddetli demek olur.

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلٰى حُبِّه۪ مِسْك۪ينًا وَيَت۪يمًا وَاَس۪يرًا

8. "Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler."

[Yoksul, Yetim ve Esirleri Doyurmak]

Onlar, kendileri sevip istedikleri halde yoksula, yetime ve esire de yemek verirler. Âyetin metninde geçen "hub" (الحُبُّ) kelimesi, birkaç anlama gelir. Bazan "fedakârlık", bazan "nefsin bir şeye meyletmesi, kalbin bir şeye eğilim duyması" anlamında kullanılır. Bu kelimeyle bazan da "şehvet" mânası kastedilir. Burada "hub" (الحُبُّ) kelimesiyle kastedilen mâna, "şehvet"tir. Bu durumda âyette geçen "alâ hubbihî" (عَلَى حُبِّه) şehvet derecesinde istek duydukları ve ihtiyaç içinde oldukları halde demek olur. Bazıları onlar yiyecek maddelerinin az bulunduğu durumlarda yoksula, yetime ve esire yemek verirler demişlerdir. Bazılar da âyete şu anlamı vermişlerdir: Onlar kendileri sevdikleri ve düşkün oldukları halde yoksula, yetime ve esire de yedirirler. Resûl-i Ekrem'den (a.s.) rivayet edilen bir haberde ifade edildiği gibi yaşama umutları kalmadığı zaman değil, kendileri istedikleri ve çok düşkün oldukları halde yoksula, yetime ve esire yedirirler. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Sadakanın en üs-

---

9 Allah Teâlâ meâlen "Gök yarılır, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür" ifadesini kullanır (bk. el-Hâkka, 69/16).

10 "Güneş dürülüp karardığında, yıldızlar dökülüp söndüğünde" (et-Tekvîr, 81/1-2).

11 "Yer şiddetle sarsıldığı zaman; dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği zaman" (el-Vâkıa, 56/4-6).

tünü, sağlığın yerinde ve cimri olup, fakirlikten korktuğun, zenginliğe tamah ettiğin halde verdiğin sadakadır”[12].

إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللّٰهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَٓاءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾

[§]*9.* “(Ve şöyle derler:) ***Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne*** 321
bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”

(Ve şöyle derler:) Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz. Bazıları şöyle demiştir: Onlar tam olarak bu cümleyi kurmamışlar, yani “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz” dememişlerdir. Fakat Allah Teâlâ kalplerinden böyle geçtiğini bildiği için ve istekli olanları buna teşvik etmek amacıyla onları övmüştür. Esirlere nasıl davrandıklarına bakıldığında bu durum kolayca anlaşılır. Onlar esirleri doyuruyorlardı. Fakat onlardan ne karşılık (mücâzat) ve ne de teşekkür bekliyorlardı. Çünkü bunu yaparken sadece Allah rızasını ve O’na yakınlaşmak istediklerinin bilinmesi istiyorlardı. “Mücâzât”, bir kimsenin kendisine yapılan bir iyiliğe karşılığını vermesidir. Şükür ise iyiliği yapanı övmek ve onu yaymaktır[13].

إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا ﴿١٠﴾

10. “Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabb’imizden (azabından) ***korkarız.”***

Biz, öfkeli, çetin bir günde Rabb’imizden (azabından) korkarız. Bazıları “abûs” (عَبُوسا) kelimesini söz konusu günün sıfatı olarak kabul etmişlerdir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Bu kıyâmet günü diğer günlerin içinde başkalarının arasındaki suratı asık insan gibidir. Bazıları ise “abûs” (عَبُوساً) kelimesinin mahlûkatla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: **Suratı asık bir gün** değil de “muhlûkatın suratlarının asılacağı günden korka-

---

12 Ebû Hureyre (r.a.) şöyle rivayet etti: Bir kişi Resûlullah’a (a.s.) gelerek “Ey Allah’ın elçisi! Hangi sadakanın sevabı daha büyüktür?” diye bir soru sordu. Resûl-i Ekrem bu soruya şöyle cevap verdi: ‘Sağlığın yerinde ve cimri olup, fakirlikten korktuğun, zenginliğe tamah ettiğin halde verdiğin sadakadır. (Bu işi), can gırtlağa gelip de filana şu kadar, filana da şu kadar (verilsin) deyinceye kadar geri bırakma. Dikkat et ki (o mal) zaten filanın olmuştur’” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 231; Buhârî, “Zekât”, 11; Müslim, “Zekât”, 92).

13 Şükür, ihsanı bilmek ve onu yaymaktır. Allah’ın şükrü, mükâfat vermesi ve güzelce övmesi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “şkr” md.). “Neşr” kelimesinin buradaki mânası, “Rabb’inin lütuflarını şükranla an” ifadesinde olduğu üzere (ed-Duhâ, 93/11) Cenâb-ı Hakk’ın nimetini söylemektir.

rız". Bu durumda söz konusu ifade "ve'n-nehâra mubsıran" (والنَّهَارَ مُبْصِراً)[14] cümlesine benzer. Mâna, "günü gören kılan" değil "günü her şeyin görüldüğü bir zaman dilimi kılan" şeklinde olur. Araplar şöyle demişlerdir: "Mâ zâle't-tarîku yemurru münzü'l-yevm" (ما زال الطَّريقُ يَمُرُّ مُنذُ اليَوم). Bu cümlede "bugünden beri yol hâlâ geçip gidiyor" değil, "bugünden beri insanlar bu yoldan hâlâ geçiyorlar" anlamındadır. Dolayısıyla âyetteki "suratı asık" şeklindeki niteleme, kıyâmet gününün değil de o günü yaşayacakların sıfatı olur. Nitekim daha önce, Allah Teâlâ'nın kıyâmet gününü, o günü yaşayacak olanların birtakım hallerinin bulunacağını haber verdiğini belirtmiştik. Cenâb-ı Hak, bazan "İnsanları sarhoş gibi göreceksin"[15] derken, bazan "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur"[16] diye tasvir eder. Bu konuda daha birçok âyet vardır. Bazıları "Kamtarîran" (قَمْطَريراً) kelimesine "şiddetli" anlamını vermişlerdir. Bazıları, "kamtarîr", yüzü büzen ve asık hale getiren olaydır demişlerdir. "Kamtarîr"in iki gözün arasında (kaş çatıklığı) olduğu rivayet edilmiştir. "Kamtarîr" kelimesinin cehennemlikleri çirkinleştirecek bir şey olduğu söylenmiştir. Bu kelimenin, eskilerin kitaplarında geçen bir kelime olduğu da nakledilmiştir.

فَوَقٰيهُمُ اللّٰهُ شَرَّ ذٰلِكَ الْيَوْمِ وَلَقّٰيهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا ﴿١١﴾

322 **[§]*11. "Bu yüzden Allah onları o günün dehşetinden korur; yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir."***

Bu yüzden Allah onları o günün dehşetinden korur. Söz konusu "koruma"nın o gün vâdedilen "ukûbet" ve "ibretlik ceza"dan koruma olması mümkündür. Yoksa o günün dehşetinden korunacaklar da cehennemi ve onun korkunç durumlarını görmeyecekler demek değildir. "Doğrusu ben hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum"[17] beyanında belirtildiği gibi hesaba çekilirlerken karşılaşacakları meşakkatin korkusundan, Allah onları korur anlamına gelmesi mümkündür. Sanki onlar hesap esnasında tartışma yaşayacakları konusunda kendi nefislerinin derdine düşmüş gibidirler. Kötülüklerinin bağışlanmış ve iyi amellerinin kabul edilmiş olduğunu görünce buna sevinecekler ve şerrinden korunacaklardır. "Daha önce bizden en güzel sonucun vâdini

---

14 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur" (Yûnus, 10/67).

15 el-Hac, 22/2.

16 el-Kāria, 101/4.

17 el-Hâkka, 69/20.

almış olanlara gelince, işte onlar cehennemden uzak tutulurlar”[18] beyanında olduğu üzere kabirlerden dirilip kalktıkları zaman kıyâmetin dehşetinden ve korkularından emin olmaları ve meleklerin kendilerini müjdelerle karşılamaları da mümkündür. **Yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir.** Âyetin metninde geçen “sürûr” (السُّرُور) kendilerinde üzüntü ve kederin olmamasından ibarettir. “Nadra” (النَّضْرَة) ise her türlü nimetin yüze vuran eseridir. Bazıları ise âyeti şöyle açıklamıştır: “Yüzlerine aydınlık, gönüllerine sürur verir”.

وَجَزٰيهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا ﴿١٢﴾

12. “Sabretmelerine karşılık onları cennetle ve ipekli giysilerle ödüllendirir.”

Sabretmelerine karşılık onları ödüllendirir. Onlar bir yandan sabredip itaat etmişler diğer yandan da sabredip mâsiyetlerden kaçınmışlardır. Allah da onları **cennetle ve ipekli giysilerle** ödüllendirir. Âyette “harîr” (حرير), ipek kelimesi belirtilmiştir. Çünkü cennetler burada elbiseler içinde rahat rahat yaşamak için değil, yenilecek ve içilecek nimetlerle nimetlenme ve neşelenme konumunda bulunan mekânlar olarak belirtilmiştir. Allah Teâlâ onlara yaptıklarına karşılık cenneti vermekle birlikte ipek elbiseler de vâdetmiştir.

مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الْاَرَآئِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا
زَمْهَرِيرًا ﴿١٣﴾

13. “Orada koltuklara kurulurlar. Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk.”

Orada koltuklara kurulurlar. Bu âyetin tefsirini inşallah bundan sonra ele alacağız. **Ne yakıcı güneş görürler orada ne de dondurucu soğuk.** Çün-
kü orada ne güneş olacaktır ve ne de dondurucu soğuk. [§]Ancak cennetin 323
gölgesi devamlı ve sürekli olacaktır. Bu beyan cennetin aydınlığının güneşten kaynaklanmayacağı, fakat aydınlık olarak yaratılmış olması da kastedilmiş olabilir. Çünkü dünyada güneşle aydınlık olur ve günün aydınlığı güneş sayesindedir. Cenâb-ı Hak orada dondurucu soğuk görmeyeceklerini belirtiyor. Bununla cennet içeceklerinin lezzeti ve soğukluğunun yaratılıştan öyle olacağını,

---

18 el-Enbiyâ, 21/101.

yoksa dünya halkının içeceklerinde olduğu gibi halden hale değişmeyeceğinin bilinmesini hedefliyor. Ya da bu cümlenin belirtilmesi, cennetliklerin sıcaktan ve soğuktan rahatsız olmayacaklarının bilinmesi amacına yönelik olabilir.

وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذْلِيلًا ﴿١٤﴾

14. “Ağaçların gölgesi hemen üzerlerinde, meyveleri emirlerine âmâde kılınmış.”

Ağaçların gölgesi hemen üzerlerinde. Bu beyanla Allah Teâlâ’nın, “Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır”[19] meâlindeki âyette olduğu gibi gölgelerin daha önce sıfatları belirtilen kimselere, yani iyilere yakın oldukları kastedilmiş olabilir. Veya ağaçların gölgelerinin (cennetin zeminine) yakın olduğu belirtilmiş de olabilir. Çünkü gölgeler yakın olmasa onlardan herhangi bir yararlanma elde edemezler. Söz konusu gölgelerin, ağaçların dallarının gölgelerinden ibaret olduğu ve cennetliklere yakın bulunacağı da söylenmiştir. Çünkü cennetin parlayan bir ışığı vardır. Ve bu ışıklar sayesinde ağaçlardan gölge düşer. Nitekim Hz. Peygambere nispet edilen bir haber şöyledir: Cennetten dünyaya bir bilezik düşse dünyayı aydınlatır ve ışığı güneşin ve benzeri yıldızların ışığını bastırır[20]. Ve bu ışıktan ağaçlardan dünyada iken arzuladıkları gibi gölge düşer. Ama onların üzerlerinde güneş veya ay yoktur.

Meyveleri emirlerine âmâde kılınmış. Âyetin metninde geçen “tezlîl” (تَذْلِيل) kelimesiyle “telyîn” (تَلْيِينْ), yani “yumuşatma” mânası kastedilmiş olabilir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olabilir: “Meyveleri yumuşak kılınmış. Ellerine diken batmaz”. Bahsi geçen ağaçlar, meyveleri büyük bir meşakkat ve çaba harcamadan devşirilemeyecek derecede uzun değildir. Aksine onlara yakındır da denilmiştir. Arapça’da “hâit zelîl” (حَائِطٌ ذَلِيلٌ) diye bir deyim vardır. Yüksek olmayan duvar demektir. [Bu açıklamaya göre âyetin mânası meyveleri yakın yapılmış demek olur]. “Züllilet (ذُلِّلَتْ) kelimesi, ağaçlar hep bir boy yapılmış, bir birinden farklı farklı değildir anlamına da gelebilir. Medine halkı şöyle bir deyim kullanır: “İze’s-tevet uzûku’n-nahleti tezelleleti’n-nahletü” (إِذَا اسْتَوَتْ عُذُوقُ النَّخلَة تَذَلَّلَتْ النَّخْلَةُ), yani hurma salkımları eşit oldu mu hurma tezellül etti, denir.
324 [§]Bazıları, “Züllilet (ذُلِّلَتْ) fiiline “emrine âmâde kılındı” mânasını vermişler, “tezlîl” (تَذْلِيل) kökünün “emrine âmâde kılmak” anlamına geldiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla cennetlikler, bu meyvelerden diledikleri kadar alabilirler.

---

19 el-A‘râf, 7/56.

20 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 169, 171; Tirmizî, “Cenne”, 7.

İsterlerse ayakta, dilerlerse oturarak veya yataklarda yatarak onlara ulaşabilirler. Bu meyvelerin emre âmâde oluşundan maksat, -geçmiş bazı âlimlerden nakledildiği gibi- cennet ağaçlarının köklerinin yukarıda, dallarının baş aşağı ve meyvelerinin bu ikisinin arasında olması da olabilir.

وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِاٰنِيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَاَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَا ﴿١٥﴾ قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا ﴿١٦﴾

15-16. "Her birinin etrafında gümüş kaplar, billûr kadehler, gümüş beyazlığında şeffaf kupalar dolaştırılır; ölçülerini de isteklerine göre belirlerler."

Her birinin etrafında gümüş kaplar, billûr kadehler dolaştırılır. "Ekvâb" (الأكْوَابُ) kelimesinin açıklaması, Ğâşiye sûresinde gelecektir[21]. Cenâb-ı Hak, bahsi geçen kupaların gümüş beyazlığında billûr kadehler olduğunu haber vermektedir. Bazıları bunların gümüşten yapılmış olup kupaların şeffaflığına sahiptirler. Şeffaf oldukları için de içlerindeki içecekler dışından görülür demişlerdir. Öte yandan gümüşten yapılmış kaplar sahiplerinin gözünde topraktan yapılmış kaplardan daha üstün ve daha şereflidir. Gümüşteki şeffaflık da aynı şekilde sahiplerinin nazarında kupalardaki şeffaflıktan daha üstün ve daha belirgindir. [Allah Teâlâ gümüşten yapılmış bile olsalar onların şeffaflığının kupaların şeffaflığı gibi olduğunu haber veriyor. Kâvârîr kelimesi] "kavârîran kavârîra min fiddatin" (قَوَارِيرًا قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ) şeklinde değil de "kavârîra kavârîra min fiddatin" (قَوَارِيرَ قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ) şeklinde bilinen asıl kural doğrultusunda gayr-i munsarıf olarak tenvinsiz okunmuştur. Aynı kelime diğer âyetlerin sonlarına uygun olarak üzerinde vakfederek "Kavârîrâ" (قَوَارِيرَا) şeklinde de kırâat edilmiştir. Bu kelime, vasıl yapılarak tenvinli şekliyle "kavârîran" (قَوَارِيراً) olarak da okunmuştur[22]. Çünkü kelime âyetin ucundadır. **Ölçülerini de isteklerine göre belirlerler.** Yani onların isteklerine göre belirlenir. Şöyle de denilmiştir: Onlara gönüllerinde istedikleri ve kalplerinden geçen miktarda (cennet içeceği) içirilir. İçlerinden belli bir miktar geçer geçmez hemen onlara verilir.

---

21 el-Ğâşiye, 88/14.

22 İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 454; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, II, 295.

وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًاۚ ﴿١٧﴾ عَيْنًا فِيهَا تُسَمّٰى سَلْسَبِيلًا ﴿١٨﴾

17. "Ayrıca kendilerine orada zencefil karışımlı dolu bir kadeh sunulur."

18. "İçindeki, orada adına selsebil denilen bir pınardan alınmıştır."

Ayrıca kendilerine orada zencefil karışımlı dolu bir kadeh sunulur. Bazılarının iddialarına göre Araplar içtikleri içeceği beğendikleri zaman ona bir sıfat takarlar ve "zencefil gibi" derlermiş. Buna göre âyette yer alan müjde,
325 nefislerin benzerini isteyeceği bir tarzda gelmiştir. [§]Bazıları ise "zencefil" ile "selsebîl" aynı olup bir pınarın adıdır demişlerdir. Bazıları da "selsebîl" kelimesini açıklarken "selle sebîlen ilâ zâlike'l-ayn" (سَلَّ سَبِيلاً إلى ذلك العَين), yani "O bu pınara doğru yola çıktı" demişlerdir. Katâde ise "selsebîl" kelimesini "yolu rahat (boğazdan kolay geçen) ve suyu tatlı" olarak açıklamıştır[23]. "Selsebîl" kelimesinin "şiddetli akan" mânasına geldiğini söyleyenler de vardır.

وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَۚ اِذَا رَاَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤًا مَنْثُورًا ﴿١٩﴾

19. "Her birinin etrafında ölümsüz gençler pervane olur. Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın."

[Cennetteki Hizmetçiler]

Her birinin etrafında ölümsüz gençler pervane olur. Gençler anlamındaki "Vildân" (ولدان) kelimesinin belirtilmesi, cennette üreme olduğundan değil, fakat "vildân" olarak yaratılmış olmalarındandır. Ve onlar, genç halleriyle

---

23 Katâde (عَيْناً فيها تُسمّى سَلْسَبِيلاً) âyetini, boğazdan kolayca geçen, suyu emre âmâde bir pınar şeklinde açıklamıştır (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 271). İbn Abbâs "Selsebîl" boğazlarından kolayca geçen" anlamına gelir demiştir. Ebû Câfer Muhammed b. Ali ise şu açıklamayı yapar: Selsebil kelimesinin mânası, gırtlakla boğaz arasında yumuşak demektir. Bu kelimeyi (سل ربك سبيلا إلى هذه العين) "Bu pınara gidecek yolu Rabb'ine sor" şeklinde tefsir edenlerin yaptıkları yanlıştır ve mümkün değildir. Arapça'da "aynun selsel, selsâl ve selsebîl" (عَينٌ سَلسَلٌ وسَلسَالٌ وسَلسَبِيلٌ) denilir. Mânası onun boğazdan geçmesi kolay bir pınar olduğudur. Bazıları "selsebîl" kelimesinin çoğulunun "selâsibu ve selâsîbu" (سَلاسِبُ وسَلاسِيبُ), "selsebîletü" (سَلْسَبِيلَةٌ) kelimesinin çoğulunun ise "selsebîlât" (سَلْسَبِيلاَت) olduğunu söylemişlerdir. "Teselsele'l-mâu" (تَسَلْسَلَ المَاءُ) su, meyilli araziden veya inişten aşağı aktı gitti demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "selsele" md.).

ebediyete kadar kalacaklar, yaşlanmayacaklar ve kocayıp köhnemeyeceklerdir. Bu "gençler"in dünyada genç yaşta ölen kâfir çocukları olmaları da mümkündür. Onların cennette babaları olmaz ki kendilerini babalarının derecelerine yükseltsinler. Dolayısıyla Allah Teâlâ da onları cennetliklere hizmetçi kılmıştır.

Baktığında onları etrafa saçılmış inciler sanırsın. Bazı müfessirler şöyle derler: Cenâb-ı Hak, onların güzelliklerini etrafa saçılmış incilere benzetmiştir. İncilerin en güzel oldukları durum etrafa saçılmış halleridir. Âyette sözü edilen "gençler"in güzellikte cennetteki diğer mücevherlere üstün tutulmuş olmaları da mümkündür. Tıpkı dünyada incinin diğer mücevherlere üstün tutulmaları gibi. Bazıları da şöyle demiştir: Gençler pervane gibi dolaşmadıkça, görenler onları saçılmış inciler sanır. Dolaşıp hareket edince onların gençler oldukları bilinir.

وَاِذَا رَاَيْتَ ثَمَّ رَاَيْتَ نَعٖيمًا وَمُلْكًا كَبٖيرًا ﴿٢٠﴾

20. "Orada etrafa göz gezdirdiğinde benzersiz nimetler ve muhteşem bir saltanat görürsün."

Orada etrafa göz gezdirdiğinde benzersiz nimetler ve muhteşem bir saltanat görürsün. Âyette sözü edilen "nimet" ve "saltanat"ın niteliği ve tarifi yoktur denilmiştir. Bazıları ise âyette geçen "mülk" kelimesiyle meleklerin huzurlarına girerken izin almaları anlamının kastedildiğini söylemişlerdir. Dünya hükümdarları ise -rütbeleri ne kadar yüksek olursa olsun- meleklerin izin almadan huzurlarına girmelerine engel olamazlar. [§]"Melik" emirleri halk 326
nezdinde geçerli olan kişi demektir. Allah Teâlâ'nın "naîm" (نعيم), yani nimet ve "mülken kebîren" (ملكا كبيرا), yani muhteşem saltanat kelimelerini, bunların sahiplerinde kesintiye uğramayacağı anlamında belirtilmiş olması da mümkündür. Kesintiye uğramaz, aksine onlara sonsuza kadar baktığında kendilerini nimetler ve muhteşem bir saltanat içinde görürsün.

عَالِيَهُمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَاِسْتَبْرَقٌ وَحُلُّوا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ
وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا ﴿٢١﴾

21. "Oradakilerin üzerlerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir, Rab'leri onlara tertemiz bir içecek verir."

Oradakilerin üzerlerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır. Âyette geçen "âlî" (العَالِى) kelimesiyle üzerinde bulunulan mekânın üstü kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak, oturdukları yerin altında olduğu gibi bulundukları yerin üstünde yeşil renkli ipek elbiseler olduğunu haber vermiş olmaktadır. Çünkü onlar koltuklar ve tahtlar üzerinde bulunurlar. O tahtların ve koltukların altındaki yerlerde serilmiş değerli halılar, sıra sıra dizilmiş yastıklar bulunur. Yukarılarında da aynı şeyler bulunur[24]. Eğer durum böyle ise bu mekânın yaygılarının kalın ipekten olmasıyla -eğer istebrak kelimesiyle kalın ipek kastedilirse- ince ipek olması arasında fark yoktur. Çünkü bunların ikisi de arzulanan elbiselerdendir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bazıları "âliyehüm" (عاليهم) kelimesini elbiselerinin en üstünde yeşil renkli ince ve kalın ipek kumaşlar bulunmaktadır diye açıklamışlardır. Bazıları ise "sündüs" kelimesini elbise, "istebrak" kelimesini de yerlere serilen yaygı mânasında açıklamışlardır. Çünkü kalın ipek, insanların giymeyi arzu etmedikleri şeylerdendir. Böylece giyilenle yerlere serilenler aynı âyette belirtilmiş olmaktadır. Allah Teâlâ, bunlardan birisini açıklarken fiil kullanmış, diğerini beyan ederken böyle yapmamıştır. Bazıları da "âliyehüm" kelimesiyle "gençler"in kastedildiğini ve üzerlerinde pervaneler gibi dolaşacaklarını söylemişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Allah Teâlâ onlara gümüş bilezikler müjdesi vermiştir. Çünkü gümüş, beyaz olduğu için yapısı itibariyle güzel görülmüştür. Altının güzel kabul edilmesi yaratılışından değil, değerinden ve az bulunur olmasındandır. Çünkü altın sarıdır ve sarı renk göze hoş gelmez. Bu yüzden müjde, altınla değil gümüşle yapılmıştır. Bazıları da şöyle demişlerdir:
327 [§]Erkekler, dünyada gümüş yüzükle süslenmeleri mübah görüldüğü için gümüş bileziklerle, kadınlar da altınla süslenmeleri mübah görüldüğü için altın bileziklerle süslenirler.

[Cennet Şarabı]

Rab'leri onlara tertemiz bir içecek verir. Âyetin metninde geçen "şerâb" kelimesinden maksadın şarap olduğu söylenmiştir. Ancak hastalık yapıcı özelliklerden ve istenmeyen her türlü nitelikten arındırılmıştır. Bu şarap, onların kalplerindeki kini, nefreti söküp alır. Hem içi ve hem de dışı temizler. Dünya şarabı ise bedenin dışını temizler ama içini kirletir. Bir rivayete göre Resûl-i

---

24 Herhalde müellif merhum "Orada akan bir pınar vardır. Orada yüksek tahtlar, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır" meâlindeki âyeti kastetmektedir (el-Ğâşiye, 88/12-16).

Ekrem şöyle buyurmuştur: “Cennetlik olan kişiye yemek, içmek ve cinsel ilişki bakımından yüz erkek gücü verilir”. Bunun üzerine bir yahudi “Yiyen ve içen kimsenin (tuvalet) ihtiyacı olur” deyince Resûlullah (a.s.) “Onların bu ihtiyaçları bedenlerinden çıkan bir ter olarak belirir. Bunun için karınları büzülür” cevabını vermiştir[25]. Bu işin aslı şudur: İnsanın dünyada yediği yemeğe baktığımızda gördüğümüz (yemek yeme neticesinde) beden kuvvetinin kaybolmadığıdır. Bu durumu her bir organda görmek mümkündür. Aynı şekilde insanın şehveti de varlığını korur. Sonra bu yemeklerin posası ve fazlalığı dışarı atılır. Allah Teâlâ’nın cennet yemeğinden bedenden dışarı atılan posa olma özelliğini gidermesi de mümkündür. Bu durumda cennetliklerin yemekleri nefiste (ruh) kalan latif bir lezzet olabilir.

إِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَٓاءً وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا ﴿٢٢﴾

22. “Bunlar sizin ödülünüzdür, çabanız boşa gitmemiştir.”

Bunlar sizin ödülünüzdür. Bu müjdenin cennetliklere dünyada iken verilmiş olması mümkün olduğu gibi âhirette “Size verilen bu ikramlar, dünyadaki amellerinizin ve çabalarınızın bir karşılığıdır” denilecek olması da mümkündür.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ تَنْز۪يلًاۚ ﴿٢٣﴾

[§]***23. “Kur’ân’ı sana biz, evet biz vahyederek indirdik.”*** 328

Kur’ân’ı sana biz, evet biz vahyederek indirdik. Bazıları bu beyana şu anlamı vermiştir: “Kur’ân’ı biz sana parça parça indirdik”. Kur’ân’ın parçalara bölünmesindeki hikmet, bir başka âyette meâlen şöyle belirtilmiştir: “İnkârcılar, ‘Kur’ân ona bütünüyle bir defada indirilseydi ya!’ diyorlar. Oysa biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu uygun aralıklarla parça par-

---

25 Ebû Hâtim anlatır: Ehl-i Kitap’tan birisi Resûl-i Ekrem’e gelerek “Ey Ebü’l-Kāsım! Cennetliklerin yiyip içeceklerini söylüyorsun değil mi?” diye sorar. Resûlullah (a.s.) “Canım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki her bir cennetliğe yeme, içme, cinsel ilişki ve şehvet bakımından sizlerden yüz erkek gücü verilecektir” der. Bunun üzerine o kişi “Yiyen ve içen kimse (tuvalet) ihtiyacı duyar. Cennet temiz bir yerdir. Orada pislik ve rahatsız edici şeyler yoktur” der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) “İhtiyaçları misk gibi kokusu olan ve vücutlarından çıkan bir ter şeklindedir. Böyle olunca da karınları büzülür” cevabını verir (bk. Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, I, 100; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 103).

ça gönderdik"[26]. Allah Teâlâ Kur'ân'ın parça parça indirilmesinde kalplere iyice yerleştirme özelliği olduğunu ifade etmektedir. Böylece insanlar Kur'ân'ın indiği yerleri bir kerede indirilmesine nazaran daha iyi bilir, daha iyi bellerler. Öte yandan Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı indirme olayını bu âyette kendine izafe etmekte ama başka âyetlerde Cibrîl'e nispet etmektedir. "Onu, senin kalbine Rûhulemîn indirmiştir"[27]; "Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür"[28]. Yüce Allah bir başka âyette de meâlen şöyle buyurmuştur: "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"[29]. Cenâb-ı Allah bu âyette kelâmı kendi zatına nispet etmiştir. Bir başka âyette ise "levh-i mahfûzdadır"[30] buyurmuştur. Bütün bunlar, mecazîdir yoksa hakikat anlamında değildir. Bahsi geçen beyanların hepsinin gereği, en uygun mânaya göre yorumlamak ve insanların kendi aralarında bu tür sözlere ne gibi anlam verdiklerini dikkate almaktır. "Bu, levh-i muhfûzdadır" denildiğinde işaret edilen kelâmın, orada yazılı olduğunun söylenmek istendiği ve ifadeden bu mânanın anlaşıldığıdır. "Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için"[31] meâlindeki âyet, "Allah'ın kelâmı" mânasında değil de "kendisine Allah'ın kelâmına işaret eden bir söz duymasına fırsat vermek için" anlamındadır. Yüce Allah burada sözü Cibrîl'e izafe etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) o sözü Cibrîl vasıtasıyla almıştır yoksa bu söz Cibrîl'in sözü değildir.

Öte yandan Kur'ân'ın parça parça indirilmesindeki hikmeti bu bölümden önce yeterli bir şekilde açıklamıştık[32].

[Kur'ân'ın Parça Parça İndirilmesi]

329 [§]Bir de Kur'ân'ın parça parça indirilmesi Hz. Peygamber (a.s.) açısından değil de ona tâbi olanlar bakımından da olabilir. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamber'inin (a.s.) onu ezberlemesini kolaylaştırmıştır ki Cibrîl'in kendisine indirdiklerinin tümünü onun bir kez okumasıyla belleyebilsin. Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'e vahyi alma telâşı yüzünden dilini kımıldatmamasını[33] emret-

---

26 el-Furkān, 25/32.

27 eş-Şuarâ, 26/193-194.

28 el-Vâkıa 69/40.

29 et-Tevbe, 9/6.

30 "Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur'ân'dır; levh-i mahfûzdadır" (el-Burûc, 85/21-22).

31 et-Tevbe, 9/6.

32 İsrâ sûresinin 106 ve Furkān sûresinin 32. âyetinin tefsirine bakınız.

33 "Vahyi tam alma telâşı yüzünden dilini kımıldatma. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir" (el-Kıyâme, 75/16-19).

miştir. Böylece Allah Teâlâ, vahyedilen âyetleri ezberlemesini garanti etmiş ve o da onları unutmaktan emin olmuştur. Ama Cenâb-ı Hak, başkasını Kur'ân'ı bir defada ezberlemekle yükümlü tutarsa bu ona ağır gelir. Bu yüzden Kur'ân parça parça indirilmiştir ki müminler onu ezberleyebilsinler. Bundan dolayı Muhammed ümmeti içinde pek çok Kur'ân hafızları ortaya çıkmış, birçok kurrâ ve sayısız fakih yetişmiştir. Çünkü Kur'ân meydana gelen olayların hemen ardından parça parça inmiş, böylece insanlar âyetlerin iniş yerlerini (sebeplerini) öğrenmişler ve iniş sebeplerini ve mensuh âyetleri bildikleri için onlardaki hükümlere vâkıf olmuşlardır. Kur'ân bir kerede toptan inseydi insanlar nâsih âyetlerle mensuh âyetleri birbirinden ayıramazlardı. Allah Teâlâ insanlar nâsih ile mensuhu daha iyi bilsinler diye onu parça parça indirmiştir. Çünkü Kur'ân parça parça inince toptan inmesine nazaran ona daha bir şevkli ve daha bir istekli olurlar. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İman edenler 'Keşke bir sûre indirilse!' derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde"[34]. Yüce Allah onların kendilerine bundan önce sûre indirilmiş olduğu halde bir sûre indirilmesini istediklerini haber vermektedir. Âyette ayrıca münafıklara yönelik korkutma da mevcuttur. "Münafıklar, kendileri aleyhine olmak üzere kalplerindekini ortaya çıkaracak bir sûrenin indirilmesinden endişe ediyorlar"[35]. Kur'ân'ın parça parça indirilmesinde müminlere dair bahsettiğimiz faydalar ve menfaatler vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ اٰثِمًا اَوْ كَفُورًا

24. "Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme."

Öyleyse Rabb'inin hükmüne sabret. Bu ifadeden Allah Teâlâ'nın, nefsinin hoşlanmadığı ağır gelen fiilleri yapmakla onu imtihan ettiği ve sonunda onu sabra davet ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü kişi, nimetlere ve lezzetlere sabra davet edilmez. İnsan, ancak nefsinin hoşlanmadığı durumlar ve musibetlerle imtihan edildiği zaman sabırlı olmaya davet edilir. [§]Resûl-i Ekrem 330
(a.s.) nefsinin hoşlanmadığı olaylara karşı sabırlı olmaya davet edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ, cinlere ve insanlara karşı mücadele etmesini emretmiştir. Resûlullah (a.s.) da onların karşılarına dikilmiş ve onlar da kendisine ne kadar eziyet türü varsa hepsiyle ona acı çektirmişler ve kendisini katletmeye yelten-

34 Muhammed, 47/20.
35 et-Tevbe, 9/64.

mişlerdir. **Onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme.** Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: Seni günaha gireceğin şeylere davet edene yahut da nankör olana boyun eğme. Veya seni davet ettikleri hususlarda günahkâra veya nanköre itaat etme.

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَاَصِيلاًۚ ﴿٢٥﴾

25. "Sabah akşam Rabb'inin adını an."

Rabb'inin adını an. Bu cümlenin "Rabb'inin adıyla zikret" veya "Doğrusu arınan ve Rabb'inin adını anıp namaz kılan kurtuluşa ermiştir"[36] meâlindeki âyette olduğu gibi "Rabb'inin adıyla namaz kıl" anlamlarına gelmesi ihtimali vardır. Yahut Allah Teâlâ şöyle demektedir: "Rabb'inin adını an", yani "Onu her zaman anan biri ol". **Sabah akşam.** "Bukra" (البُكْرَةُ) kelimesinin sabah namazı mânasına gelmesi ihtimali vardır. "Esîl" (الأَصِيلُ) kelimesinin ise öğle ve ikindi namazı anlamına gelmesi muhtemeldir.

وَمِنَ الَّيْلِ فَاسْجُدْ لَهُ وَسَبِّحْهُ لَيْلاً طَوِيلاً ﴿٢٦﴾

26. "Gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gece boyunca O'nu tesbih et."

Gecenin bir kısmında O'na secde et ve uzun gece boyunca O'nu tesbih et. "Gecenin bir kısmında O'na secde et" cümlesiyle gece namazı kastedilmiş olması ihtimali vardır. "Sabah akşam Rabb'inin adını an"[37] meâlindeki âyet farz namazlar hakkında olduğu takdirde de nafile namazların kastedilmiş olması muhtemeldir. Eğer bir önceki âyet farz namazlar hakkında olmazsa bu durumda yüce Allah âdeta şöyle demiş olur: "Her vakit, gece gündüz Rabb'inin adını an". Veya "Rabb'inin adı zikredilmiş olsun, tâ ki bu vakitlerden hiçbirinde O'nun isminin anılmaması söz konusu olmasın. *En doğrusunu Allah bilir*.

اِنَّ هٰٓؤُلَٓاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَٓاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلاً ﴿٢٧﴾

27. "Şu insanlar, ileride kendilerini bekleyen zor günü bir yana bırakarak geçici dünyayı seviyorlar."

---

[36] el-A'lâ, 87/15.

[37] Önceki âyet.

[Dünya Sevgisi ve Âhiret]

Şu insanlar, ileride kendilerini bekleyen zor günü bir yana bırakarak geçici dünyayı seviyorlar. Geçici dünyayı, yani acil olanı sevmek insanların yaratılışlarında var olan özelliklerdendir. Çünkü herkes, bir şeyden yararlanma ve faydalanma sevgisi üzere yaratılmıştır. Dolayısıyla yaratılışları ve sahip kılındıkları huyu sevmelerinden dolayı kınanmazlar. Fakat buradaki kınama dünyayı seven, tercih eden ve dünya hayatını yaratılış ve varediliş amacına tercih edenlere yöneliktir. [§]İnsan, âhiret nimetini, lezzetli ve devamlı hayatı 331
kazansın diye dünya yaratılmış ve varedilmiştir. Her kim dünyayı bu amaçla severse bundan dolayı kınanmaz ve ayıplanmaz. Kim de dünya hayatını sever, dünyayı dünya için tercih eder ve dünya hayatı için dünyayı kazanmak isterse kınanır. Dünya hayatını sevenler de farklı farklı olup tek tip değillerdir. Dünya sevgisi, bazılarını Allah Teâlâ'nın vahdâniyetini ve ulûhiyetini inkâra sevketmiştir. Bu sevgi bazılarını da peygamberleri yalancılıkla itham etmeye, onlara düşmanlık yapmaya ve hakka karşı kibirlenmeye sürüklemiştir. Dünya sevgisi bazı kimseleri de ölümden sonra dirilmeyi ve amellerine karşılık verilmesini inkâr etmeye götürmüştür. Bazı kimseler de dünya sevgisi yüzünden peygamberleri birbirinden ayırmışlar, kimini inkâr ederken kimini tasdik etmişlerdir. İşte dünya sevgisi yüzünden bahsettiğimiz sonuçlar doğmuş ve bu yüzden kınanmaya mâruz kalmışlardır. Bundan dolayı "dünya hayatında harcama" diye bir tabirden söz edilmiştir. Allah Teâlâ dünya hayatı hakkında meâlen şöyle buyurmuştur: "Onların bu dünya hayatında harcadıklarının misali, kendilerine zulmeden halkın ekinine isabet edip onu helâk eden kavurucu bir rüzgârdır"[38]. Kim bu dünya hayatında dünya hayatı için harcama yaparsa harcaması zikredildiği gibi olur. Çünkü o, nafakayı, yaratıldığı gaye dışında harcamış ve sonuç da belirtildiği gibi olmuştur. Buna göre kim dünyayı sever ve onu bahsettiğimiz lezzetli ve sürekli nimetleri ve kesintisi olmayan bâki hayatı kazanmak için değil de dünya için seçerse o zaman sözü edilen karşılığı alır.

Sonra dünya [Kur'ân'da] belirtilince ardından âhiret söz konusu edilir. Âhiret insan kelimesinden sonra belirtilince "önü" diye bahsedilir. Çünkü insan âhirete doğru gider. Dolayısıyla âhiret, onun önünde ve ilerisinde olur. Ama dünyanın belirtilmesi durumunda âhiret dünyanın arkasında olur. Çünkü âhiret hayatı ondan sonra gelir. Kim birisini arkasında bırakırsa o onun arkasında olur. Çünkü o, diğerinin yok olmasından sonra gelir. Sözünü ettiğimiz mâna bundan dolayıdır.

---

38 Âl-i İmrân, 3/117.

نَحْنُ خَلَقْنَاهُمْ وَشَدَدْنَا اَسْرَهُمْ وَاِذَا شِئْنَا بَدَّلْنَا اَمْثَالَهُمْ تَبْدٖيلًا ﴿٢٨﴾

332 [§]***28. "Onları biz yarattık, yaratılışlarını sapasağlam yaptık. Dilediğimizde yerlerine benzerlerini getirebiliriz."***

Onları biz yarattık, yaratılışlarını sapasağlam yaptık. Allah Teâlâ inkâr ettikleri için onlara karşı delil getirmekte ve şöyle demektedir: "Onları ilk başta biz yarattık ve biz onların kuvvetlerini sapasağlam yaptık". Yahut; "Onların yaratılışlarını sapasağlam yaptık" veya şöyle demiş olmaktadır: "Biz onların dağınık organlarını birbirine bağladık, dağınık mafsallarını birbiriyle birleştirdik. Ve dilersek onların yerlerine benzerlerini getirebiliriz. O halde onlara ne oluyor da ölümden sonra diriltme ve yeniden iade etme gücümüzü inkâr ediyorlar". Cenâb-ı Hak bahsedilenleri yapmaya gücü yeten varlığı hiçbir şey aciz bırakamaz ve o diriltmeye daha da kādirdir buyurmaktadır. **Dilediğimizde yerlerine benzerlerini getirebiliriz** meâlindeki âyeti inşallah daha sonra açıklanacaktır.

اِنَّ هٰذِهٖ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّهٖ سَبٖيلًا ﴿٢٩﴾

29. "Şüphesiz ki bu bir öğüttür; artık dileyen Rabb'ine bir yol tutar."

Şüphesiz ki bu bir öğüttür. Şüphesiz bu anlamına gelen "inne hâzihî" (اِنَّ هٰذِهٖ) ifadesindeki "hâzihî" (هٰذِهٖ) işaret ismi olup sûreye işaret eder ve "bu sûre" anlamına gelebilir. Çünkü sûrenin ilk başında onların yaratılışlarının ve varedilişlerinin ilk aşaması, sonunda yeniden iade edilecekleri, ortasında ise yaptıklarının karşılığı belirtilir. Bunda da onlara bir öğüt vardır. **Şüphesiz ki bu bir öğüttür** cümlesinin, Kur'ân'da zikredilen haberler ya da bu öğütler, onların lehlerine ve aleyhlerine olan şeyler için birer öğüttür anlama gelmesi de muhtemeldir. Ya da "Bunlar, Allah'ın sizin üzerinizdeki ya da birinizin diğeri üzerindeki hakları için birer öğüttür". **Artık dileyen Rabb'ine bir yol tutar.** Bu cümle iki sebeple belirtilmiş olabilir: Allah dileyen herkese Rabb'ine bir yol tutma imkânı vermiştir. Yani kul dilediği zaman Rabb'ine bir yol tutmaktan onu hiçbir şey engelleyemez. Fakat bir yol tutmayan, Rabb'ine bir yol tutmak istemediği için tutmamıştır. Yoksa ona bu fırsat verilmiştir. İkinci ihtimal şöyledir: Cenâb-ı Hak bundan sonra ileride inşallah ayrıntılı olarak belirteceğimiz üzere, yol tutmak isteyen Rabb'ine giden yolu tutsun buyurmuş olmaktadır.

وَمَا تَشَٓاؤُنَ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَلٖيمًا حَكٖيمًا ﴿٣٠﴾

[§]***30. "Sizler ancak Rabb'inizin*** (bunu) ***dilemesi sayesinde dileyebilirsi-*** 333
niz. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir."

Sizler ancak Rabb'inizin (bunu) dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o şöyle diyor: Kim Rabb'ine giden yola girmek isterse Allah kendine giden yolu tutmasını dilemedikçe bunu yapamaz. Fakat Cenâb-ı Hak dilerse o yolu tutar. Bu âyet Mûtezile'nin aleyhine bir delildir. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Allah Teâlâ bütün mahlûkatın Rab'lerine giden yolu tutmalarını dilemiştir. Fakat onlar, bu yola girmek istememişler ve de tutmamışlardır. Cenâb-ı Hak, onların kendine giden yolu tutmayı dilemediklerini ve yüce Allah girmelerini dilemedikçe bu yola girmeyeceklerini haber veriyor. Dolayısıyla Allah dilerse belirtilen yolu tutarlar ve bunu dilerler.

Şüphesiz Allah her şeyi bilendir. Allah Teâlâ, kullarının yaptıkları yalanlamayı, tasdiki, itaatı ve mâsiyeti **ezelde bilmiştir.** Bir başka ifadeyle Cenâb-ı Hak, kullarının yapacakları fiillerden haberdar olduğu halde onları yaratmış ve yoktan varetmiştir. Allah Teâlâ, fiilinde ve kullarını yaratmasında **hikmet sahibidir.** Çünkü onları, kendine menfaatler sağlamak ve zatına yönelik zararları savuşturmak için değil, onların menfaatleri ve ihtiyaçları için yaratmış ve yoktan varetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın onların yalanlayacaklarını ve reddedeceklerini bile bile kendilerini yaratması ve onlara peygamberler göndermesi, fiilini hikmet ve hak dairesinden çıkarmaz. Aksine yaptıklarında hikmet sahibi olur. Fakat dünyada yalancılıkla itham edeceğini, mektubunu ve gönderdiği hediyesini reddedip kendisini hafife alacağını bildiği bir kimseye elçi gönderen kişinin [bu fiili] anlamsızdır ve hikmetli değildir. Çünkü o, yaptığı hareketin menfaati sırf kendisine gelsin diye elçi ve hediye göndermektedir. Ancak bu fiili, hikmet değil anlamsız bir harekettir. Bu yüzden ikisi birbirinden farklı olmuştur.

يُدْخِلُ مَنْ يَشَٓاءُ فٖى رَحْمَتِهٖ وَالظَّالِمٖينَ اَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلٖيمًا ﴿٣١﴾

31. "Allah dilediğini rahmetine dâhil eder. Zâlimlere gelince onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır."

Allah dilediğini rahmetine dâhil eder. Bu ilâhî beyan da Mûtezile'ye karşı bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ dilediğini rahmetine dâhil edeceğini beyan ediyor. Mûtezile ise şöyle diyor: Allah herkesi rahmetine dâhil etmeyi dilemiş-
334 tir, çünkü O, herkesin iman etmesini dilemiştir. [§]Buna mukabil Allah Teâlâ dilediğini rahmetine dâhil edeceğini haber vermektedir. Bu da yüce Allah'ın sapkınlığı tercih edeceğini bildiği kimseyi rahmetine dâhil etmeyi dilemediğine, ancak hidâyeti tercih edeceğini bildiği kimseyi rahmetine dâhil etmeyi dilediğine dair delildir. Allah Teâlâ, hidâyetten başkasını tercih edeceğini bildiği kimseyi rahmetine dâhil etmeyi dilemesi muhtemel değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Zâlimlere gelince onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır. Yani sapkınlığı tercih edeceğini bildiği kimseye de elem verici bir azapla azap edecektir. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa (r.a.) mushaflarına göre âyet meâlen şöyledir: "Allah dilediğine rahmetini tahsis edecektir". Bu kırâat şekli, âyetin tevilinin tefsiridir. Allah Teâlâ'nın "rahmet"inin burada "hidâyet" ve "Allah yolu" mânasında olması da [muhtemeldir]. "Rahmet"inin cennet olması da ihtimal dâhilindedir. Cennetine "rahmet" denilmiştir. Çünkü iman edenlerin cennette girmeleri O'nun rahmeti sayesindedir. Kastettiğinin hakikatini en iyi Allah bilir. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا ﴿١﴾ فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا ﴿٢﴾ وَالنَّاشِرَاتِ
نَشْرًا ﴿٣﴾ فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا ﴿٤﴾ فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا ﴿٥﴾

1. "Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere."

2. "Fırtına olup esenlere."

3. "Yaydıkça yayanlara."

4. "(Hak ile bâtılı) ***birbirinden iyice ayıranlara."***

5. "Vahyi iletenlere."

Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere. Fırtına olup esenlere. Yaydıkça yayanlara. (Hak ile bâtılı) birbirinden iyice ayıranlara. Vahyi iletenlere. Müfessirler bu faaliyetleri yapanların kim olduklarına dair ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, bütün bunların meleklerin faaliyeti olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları ise tümüyle rüzgârların işi olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da bunların bir kısmını rüzgârlara, bazılarını da meleklere bağlamışlardır. Bu faaliyetlerin tümünün rüzgârlara bağlanması mümkündür. Tümümün meleklere nispet edilmesi de yanlış olmaz. Bazılarının meleklere, bazılarının da rüzgârlara nispet edilmesi de doğru olabilir. Eğer bahsi geçen olaylar, rüzgârlara bağlanırsa onların üzerine yemin etmek doğru olur. Çünkü rüzgârlar Allah Teâlâ'nın rahmetini müjdeler ve nimetleri kullarına götürür, tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu
yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar"[1]. [§]Cenâb-ı 336

[1] "…Onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) 'Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız' diye Allah'a dua ederler. (Allah) onları kurtardığında bir de görürsün ki bulundukları yerde hak hukuk tanımazlar!" (Yûnus, 10/22-23).

Hak, gemiler denizlerde yol alsın diye suyu nasıl sebep kıldıysa aynı şekilde rüzgârları da sebep kılmıştır. Allah Teâlâ gücünü ve hükümranlığını hatırlatan rüzgârlar yaratmıştır, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Üzerinize bir kasırga göndererek sizi boğmayacağından emin misiniz?"[2]. Bu kasırgalar, sizi öldürür ve helâk eder. Gözler eşyayı algılamada ilk organ olduğu halde o kasırgaları gözlerinizle de görmezsiniz. Bir kimse kurtarıcı rüzgârların hangi özelliklerinden dolayı kurtarıcı, helâk edici rüzgârların da hangi özelliklerinden dolayı helâk edici olduğunu öğrenmek istese bu sırra vâkıf olamaz. Rüzgârlar bu yüzden nimetleri hatırlatan olaylar haline gelmiştir. Nimetlerin hatırlatılması [belirttiğimiz sebepten dolayı risâleti] kabul etmeyi gerekli kılar. [Kudret ve saltanatı hatırlatma ise] ölümden sonra dirilme ve peygamberlerin haber verdiklerinin tümünü [kabul etmeyi gerektirir.] Çünkü onlar [kendi kuvvetleri ve hikmetlerinin kapsamı dışında olduğu için] dirilmeyi inkâr ediyorlardı. [Ama rüzgâr olayı üzerinde derinden düşündükleri] ve onlardaki kendi planlama ve hikmetlerinin asla ulaşamayacağı hikmet incelikleriyle dolu hayret verici planlamayı gördükleri vakit meselenin kendi güçleriyle ve hikmetleriyle mukayese edilemeyeceğini anlarlar. Sözünü ettiğimiz açıklamalar, dirilme hakkında kafalarına takılan kuşku ve şüpheleri ortadan kaldırıcı mahiyettedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, yeminin, kastedilen hususu teyit etmek için getirildiğine dair ifademiz doğrultusunda bu bahsi geçenlerin üzerine yemin etmiştir.

337 [§]Şimdi **Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere** meâlindeki âyetin yorumuna dönebiliriz. Âyette sözü edilen "gönderilenler"in müjde veren bulutlar olduğu söylenmiştir. O bulutlara "urfen" (عُرْفاً) denilmiştir. Çünkü bunlar bilinen nimetleri getirirler. Bazıları ise kelimeye "ardarda gelen iyilik" mânasını vermişlerdir. Meselâ kelimedeki bu "ardarda gelme" anlamından dolayı atın yelesine "urf" (عُرْف) denilmiştir. Çünkü yeledeki tüyleri birbirini izler. Bu kelimenin müjdeci rüzgârlar olarak alınması da mümkündür. **Yaydıkça yayanlara** meâlindeki âyet de böyledir. Bunların da müjdeci rüzgârlar olarak yorumlanması mümkündür. Müjdeci rüzgârlar, hafif ve sert esmeyen rüzgârlardır. Çünkü "neşr" (النَشْر) kelimesi rahmet rüzgârlarından söz edilirken geçer. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur"[3]. Bu âyet bazı kırâatlarda "büşran" (بُشْراً) yerine "neşran" (نَشْراً) şeklinde okunmuştur[4].

---

2 "Yahut sizi bir defa daha denize döndürüp üzerinize bir kasırga göndererek -inkâr etmeniz sebebiyle- sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı size arka çıkacak birini de bulamazsınız" (el-İsrâ, 17/69).

3 el-A'râf, 7/57.

4 Kırâat imamlarından Hamza, Kisâî ve Halef söz konusu ifadeyi "er-rîha neşran" (الرِّيحَ نَشْراً) şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 209).

Fırtına olup esenlere. Bunlar, her şeyi kırıp geçiren şiddetli ve "Üzerinize bir kasırga göndererek"[5] meâlindeki âyette belirtildiği gibi helâk etmek için gönderilen rüzgârlardır. "Yemin olsun, birbiri ardından gönderilenlere" meâlindeki âyetin metninde geçen "mürselât" (المرسلات) kelimesi, helâk veya müjdelemek için gönderildiği belli olmayan rüzgârların ismi olması da mümkündür. Çünkü rahmet için gönderilen rüzgârların rahmet izi hemen o anda ortaya çıkar. Bulutun gönderilmesi ve başka olayların peşpeşe gerçekleşmesinden önce zuhur eder. Helâk rüzgârları da böyledir. Helâk etme belirtisi o anda ortaya çıkar. Bunlar da ardarda esmeye başlamadan önce kırıcı ve şiddetlidir. **(Hak ile bâtılı) birbirinden iyice ayıranlara.** Sözü edilen "ayıranlar"ın da rüzgârlar olmaları muhtemeldir. Bu rüzgârlara "fârikāt" (فَارِقَات) denilmesi bulutları ayırıp bölmesinden dolayıdır. Bazı bulutlar bir ufukta, bazıları ise başka ufukta olurlar. **[§]Vahyi iletenlere.** Bu faaliyeti de rüzgârlara bağlamak 338
mümkündür. Rüzgârların zikir iletmesi, anlattığımız gibi rüzgârlarla nimetlerin ortaya çıkması, bundan öğüt alınması ve sayelerinde kurtuluşun ortaya çıkması açısındandır. Rüzgârların zikri iletmesinden kasıt budur. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sözü edilen faaliyetlerin meleklere nispet edilmesi de muhtemeldir. Bu durumda "Ve'l-mürselâti urfen" (وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًاۙ) cümlesinin mânası, mârufu emretmek ve münkeri nehyetmek üzere gönderilen meleklere andolsun şeklinde olur. "Fe'l-âsıfâti asfen" (فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا) kâfirlerin ruhlarını şiddet ve gazapla alan meleklere andolsun demek olur. "Ve'n-nâşirâti neşran" (وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًاۙ) cümlesiyle de kâtip meleklerin kastedilmiş olması mümkündür. Onlara "nâşirât" denilmiştir, çünkü sahifeleri yayıp okumaktadırlar. Bunlarla müminlerin ruhlarını yumuşak ve nazikçe alan meleklerin kastedilmiş olması da mümkündür. "Fe'l-fârikāti ferkan" (فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًاۙ) cümlesiyle de meleklerin kastedilmesi mümkündür. Bu meleklere "fârikāt" denilmesi, hak ile bâtılı ayırmalarından dolayıdır. "Fe'l-mülkıyâti zikran" (فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًاۙ) cümlesi ile kastedilen, zikri peygamberlerin dillerine iletenin melekler olmasıdır.

Sözü edilen faaliyetlerin bir kısmının melekler, bir kısmının da rüzgârlar için olması da doğrudur. Bu durumda "mürselât" iyilik ve hayırla gönderilenler demek olur. "Âsıfât" şiddetli fırtına, "nâşirât" hafif ve yavaş esen rüzgâr olurken "fe'l-fârikāti ferkan fe'l-mülkıyâti zikran" ise meleklerdir.

---

5 "Yahut sizi bir defa daha denize döndürüp üzerinize bir kasırga göndererek -inkâr etmeniz sebebiyle- sizi boğmayacağından emin misiniz? O zaman bize karşı size arka çıkacak birini de bulamazsınız" (el-İsrâ, 17/69).

Burada başka bir ihtimal daha söz konusudur. "Ve'l-mürselâti urfen" cümlesiyle insanlara gönderilen peygamberlerin kastedilmiş olması da mümkündür. Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkerle gönderilmemiş hiçbir peygamber yoktur. "Fe'l-fârikāti ferkan fe'l-mülkıyâti zikran" peygamberlerdir. Çünkü onlar, hak ile bâtılı birbirinden ayırırlar ve zikri insanların kulaklarına iletirler. "Ve'l-mürselâti urfen" cümlesiyle gökten indirilen kitapların kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü bu kitaplar, mâruf ve bütün hayır türleriyle
339 gönderilmişlerdir. [§]"Ve'n-nâşirâti neşran" ise hakkı ve hidâyeti yayanlardır. "Fe'l-fârikāti ferkan". Çünkü onlar da hak ile bâtılı birbirinden ayırırlar. "Fe'l-mülkıyâti zikran" da böyledir. Çünkü onlar bunun sebebidirler. *En doğrusunu Allah bilir*.

6. "Mazereti ortadan kaldırmak veya uyarmak için vahyi iletenlere."

Mazereti ortadan kaldırmak veya uyarmak için. "Uzran" (عُذْرًا), yani Allah Teâlâ'nın insanların ileri sürecekleri mazereti ortadan kaldırması için demektir. O da şudur: Cenâb-ı Hak peygamberler göndermiş, kitaplar indirmiş ve delilleri beyan etmiştir ki bundan sonra hiç kimsenin O'na karşı bir bahanesi kalmasın. İşte bu, Allah Teâlâ'nın ikazıdır. "Nüzran" (نُذْرًا) uyarmak için demektir. Yani Allah Teâlâ onları uyarmış ve kendilerini helâk etmekte acele davranmamıştır. Aksine onlara kaçınmak ve sakınmak gereken eylemlerle, yapılmasını ve yerine getirilmesini istediği davranışları beyan etmiştir. İşte bu uyarıdır. Rüzgârların belirttiğimiz gibi yorumlanması durumunda onlar, Allah Teâlâ'nın nimetlerini ve intikamını hatırlatan unsurlar olurlar. Bunda, nimeti veren ve intikam alacak olan varlığın hatırlatılmasının gerekliliği vardır. Nimet verenin hatırlatılmasında mazereti ortadan kaldırma ve uyarı vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

7. "Ki size vâdolunan şey mutlaka gerçekleşecektir."

Ki size vâdolunan şey mutlaka gerçekleşecektir. Âyetin başındaki "mürselât"tan buraya kadar geçen yemin, işte bu cümleyi pekiştirmek için yapılmıştır. Öte yandan "vâdolunan" ise dirilme günü olduğu takdirde âyetin mânası "Size vâdolunan dirilme mutlaka gerçekleşecektir" şeklinde olur. Eğer

"ceza" ve "ikab" mânasında ise âyetin yorumu şöyle olur: "Size vâdolunan azap mutlaka başınıza gelecektir". Bu durumda âyet, Allah Teâlâ'nın iman etmeyeceklerini bildiği bir topluluk hakkında olur.

فَاِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ ﴿٨﴾

8. "Yıldızların ışığı söndürüldüğünde."

Yıldızların ışığı söndürüldüğünde. *En doğrusunu Allah bilir ya*, sanki "Ki size vâdolunan olay mutlaka gerçekleşecektir"[6] meâlindeki âyet nâzil olunca Hz. Peygamber'e (a.s.) bunun ne zaman gerçekleşeceği sorulmuş olup bunun üzerine **yıldızların ışığı söndürüldüğü zaman** meâlindeki âyet inmiş gibi bir durum söz konusudur. Allah Teâlâ burada bizzat soruya konu olan vakte değil de o gün gerçekleşecek durumlara işaret etmektedir. Âyetin metninde geçen "tumiset" (طُمِسَتْ) ışığı ve nuru gitti sonra da dağıldı anlamına gelir.

وَاِذَا السَّمَٓاءُ فُرِجَتْ ﴿٩﴾ وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ ﴿١٠﴾

[§]*9. "Gök yarıldığında."* 340

10. "Dağlar sökülüp savrulduğunda."

Gök yarıldığında. Dağlar sökülüp savrulduğunda. Yani dağlar kökünden sökülüp yerle bir edildiğinde. Zeccâc şöyle der: "Arapça'da bir nesneyi hızla aldığımızda 'neseftü'ş-şey'e' deriz"[7].

وَاِذَا الرُّسُلُ اُقِّتَتْ ﴿١١﴾

11. "Peygamberlere toplantı vakti bildirildiğinde."

Peygamberlere toplantı vakti bildirildiğinde. Âyetin metninde geçen "ukkitet" (اُقِّتَتْ) kelimesi, "vukkitet" (وُقِّتَتْ) diye de okunmuştur[8]. Kelimenin aslı da böyledir. Fakat telaffuzda kolaylık olsun diye baştaki "vav" harfinin yerine

---

6 Önceki âyet.

7 "وَاِذَا الْجِبَالُ نُسِفَتْ" Zeccâc der ki: Dağlar büyük bir hızla yerlerinden sökülüp savrulacaktır. Arapça'da bir şeyi büyük bir hızla ve tümüyle aldığımız zaman "inteseftü'ş-şey'e" denilir (bk. Zeccâc, *Meʿâni'l-Kur'ân ve iʿrâbuh*, V, 266; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 108).

8 Kırâat imamlarından Ebû Amr ve Yâkūp kelimeyi "vâv" harfiyle ve "kāf" harfinin şeddesiyle "vukkitet" şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, s. 456).

"hemze" gelmiştir. Mânası "vakit belirleme" demektir. Yani "peygamberler belli bir vakitte toplandıkları zaman" anlamınadır. Bazıları ise bu ilâhî beyana şu anlamı vermiştir: "Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız, seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız"[9]. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Peygamberlerden her biri gönderildiği kavim aleyhine şahitlik etmek için geldikleri zaman". Bazıları da **vakit bildirildiğinde** anlamındaki "ukkitet" kelimesini şöyle açıklamıştır: Onlara davet edildikleri dinin iç yüzünün beyan edileceği vâdedildi. Bu ise kendilerine icabeti terkeden kavimlerine vâdedilen azabın vuku bulacağı sözünün verilmesidir. Ve bir de "Allah'a iman eden ve davetlerinde peygamberlere tâbi olanlara vâdedilen sevabın ulaşacağı sözünün verilmesidir".

12. "Bütün bunlar hangi güne ertelenmiştir?"

13. "Ayırım gününe."

Bütün bunlar hangi güne ertelenmiştir? "Üccilet" ve "ukkitet" fiilleri aynıdır. Çünkü erteleme anlamına olan "te'cil"in içinde "vakit belirleme", vakit belirleme anlamına olan "tevkit"in içinde de "erteleme" anlamı vardır. Bundan sonra Cenâb-ı Hak **ayırım gününe** ifadesiyle azabın geliş zamanını beyan etmektedir. Ayırım gününden maksat "hüküm ve yargı günü"dür. Allah Teâlâ bir âyette meâlen "Eğer Rabb'in tarafından daha önce söylenmiş bir söz ve belirlenmiş bir vade olmasaydı, hemen yakalarına yapışılırdı"[10] derken bir başka âyette şöyle buyurmuştur: "Eğer Rabb'in katından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı ayrılığa düştükleri konuda aralarında hüküm verilir, iş bitirilirdi"[11]. Allah tarafından daha önceden verilmiş sözün, amellere yönelik karşılığın dirilme gününe kadar ertelenmesi olabilir. Bu gün, ceza günü yapıl-
341 mıştır. Amellere karşılığın verilmesi de bu gözlem yoluyla olacaktır. [§]Dünya, meşakkat ve imtihan yurdu yapılmıştır, bu da kanıtlar ve delillerle olur. Allah Teâlâ âdeta şöyle demektedir: Cezanın ve azabın erteleneceğine dair daha önceden verilmiş bir söz olmasaydı inkâr etme sebebiyle azap bu dünyada başlarına gelirdi. Ancak başka bir mâna daha muhtemeldir: Cenâb- ı Hak, ceza ve ikabı öncekilerle sonrakilerin bir araya geleceği güne ertelemiştir. Allah Teâlâ

9 en-Nahl, 16/89.

10 Tâhâ, 20/129.

11 Yûnus, 10/19; Hûd, 11/110; Fussılet, 41/45.

dünyada insanoğlunun yaratılışını [birbiri ardınca] gelmek şeklinde takdir etmiştir. [Toptan yaratılmalarını takdir etmemiştir. Bundan dolayı da azap] bu güne [ertelenmiştir.] Çünkü o gün toplanmanın gerçekleşeceği gündür. *En doğrusunu Allah bilir*. Bu güne "yevmü'l-fasl" "ayırım günü" denilmesi, o gün yargılama yapılacağı ve hüküm verileceği içindir. Ve çünkü o gün, bedbaht olacaklarla mutlu olacakların kalacakları yerin ortaya çıkacağı gündür. O gün dostlarla ve düşmanların aralarının ayrılacağı ya da hasımların aralarının ayrılacağı gündür. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ ﴿١٤﴾

14. "Ayırım gününün ne olduğunu bilir misin?"

Ayırım gününün ne olduğunu bilir misin? Yani sen bunu bilmiyordun. Allah Teâlâ'nın bunu kavratması, ya o günü yüceltmek ve bu günden korkutmak içindir veya Resûlullah'a (a.s.) hakkında bilgi vererek ona olan nimetini hatırlatmak içindir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَ ﴿١٥﴾

15. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Hakkı yalanlayanların o gün vay haline! Bu ifade sözü edilen tehdidin mutlak olarak inkâr edenlere yönelik olduğuna delildir. Âyette "tasdik edenler" denilmemiştir. Oysa "tûbâ li'l-musaddikīn" (طوبى للمصدّقين), yani ne mutlu hakkı tasdik edenlere, demek gerekirdi. Çünkü Arapça'da "veyl" kelimesi helâka düşme esnasında, "tûbâ" kelimesi de sevinç duyulduğu ve bir bağış verileceği zaman söylenir. [§]İnkâr edenler hakkında "helâk" kelimesi kullanı- **342**
lınca onlar gibi olmayanlar sevinmeyi hak etmişler demek olur. Fakat onlar bu âyette belirtilmemiştir. Allah Teâlâ onları bir başka âyette meâlen şöyle belirtmiştir: "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir"[12]. Cenâb-ı Hak, bir diğer âyette de şöyle buyurmuştur: "Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir"[13].

---

12 "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecek ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir. Kime de kitabı arkasından verilirse 'Eyvah!' diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir" (el-İnşikāk, 84/7-12).

13 "Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır" (el-A'râf, 7/8-9).

اَلَمْ نُهْلِكِ الْاَوَّلٖينَ ﴿١٦﴾ ثُمَّ نُتْبِعُهُمُ الْاٰخِرٖينَ ﴿١٧﴾ كَذٰلِكَ نَفْعَلُ
بِالْمُجْرِمٖينَ ﴿١٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبٖينَ ﴿١٩﴾

16. “Öncekileri helâk etmedik mi?”

17. “Arkadan gelenlere de onlara yaptığımızı yapacağız.”

18. “İşte biz suçlulara böyle yaparız.”

19. “Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!”

Öncekileri helâk etmedik mi? “Öncekiler”den maksat, Nuh, Âd ve Semûd kavimleridir. **Arkadan gelenlere de onlara yaptığımızı yapacağız.** Onlar da Firavun ve Lût kavmiyle başka kavimlerdir. **İşte biz suçlulara böyle yaparız.** Buradaki “suçlular”ın bu ümmetin suçluları oldukları söylenmiştir. Ancak helâkin ne zaman gerçekleşeceği meselesinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları “Ama asıl vadeleri kıyâmet günüdür ve kıyâmet günü şüphesiz daha dehşetli ve daha acıdır”[14] meâlindeki âyete dayanarak söz konusu helâkin âhirette olacağını söylemiştir. Bazıları bunun Bedir günü meydana geldiğini söylerken, başka bazıları da kastedilenin Muhammed (a.s.) ümmetinin suçluları olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim bir rivayete göre Resûlullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: “İki aylık mesafeden düşmanın kalbine korku salma yardımına mazhar oldum”[15]. Allah Teâlâ düşmanların kalplerine korku salmış, güçleri çok ve Resûlullah’ın (a.s.) ashabı sayıca az olduğu halde onunla savaşmayı akıllarından geçirememişlerdir. Allah Teâlâ’nın suçlulara yaptığı budur. Düşmanların kalbine korku salmak Resûlullah’ın (a.s.) peygamberliğinin en ilgi çekici ve açık delillerindendir. Çünkü düşmanlarının kalplerine korku salmada onlara kendilerini savaştan geri bırakma gibi bir özelliğin olduğunu bildirme söz konusudur. Onların kalplerine korku salma Allah Teâlâ tarafından gerçekleşen bir durumdur. Başka bir sebep söz konusu değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَٓاءٍ مَهٖينٍ ﴿٢٠﴾

343 **[§]*20. “Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı?”***

---

14 el-Kamer, 54/46.

15 Taberânî, *el-Muʿcemü’l-kebîr*, XI, 61-64; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 608. Meşhur bir rivayete göre Hz. Peygamber “Bir aylık mesafeden düşmanın kalbine korku salma yardımına mazhar oldum” demiştir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, “Teyemmüm”, 1; Müslim, “Mesâcid”, 3).

Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı? Bu beyanın belirtilmesi dirilme ile ilgili olarak kalplerine gelen şüphe ve problemi kafalarından silme amacını yönelik olabilir. Çünkü yeniden dirilmedeki harikalık, ilk yaratmadaki olağanüstülükten daha çok değildir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onların ilk yaratılış aşamalarını belirtmiştir ki yeniden yaratma konusunda kafalarına gelecek şüpheleri savuşturmuş olsun. Onların iğrenç, pis kabul edilen ve önemsenmeyen bir sudan yaratıldıklarının belirtilmesi, Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı kibri ve böbürlenmeyi bırakmaları, ona boyun eğmeleri ve davet ettiği dine icabet etmeleri amacına yöneliktir. Allah Teâlâ'nın insanoğlunu müdahale edemediği karanlıklar içinde yarattığını haber vermesi, O'nun dilediğini yapmaya kādir olduğunu bilmeleri ve kendisine hiçbir şeyin gizli kalamayacağını öğrenmeleri maksadına mâtuftur. Bu da onları Allah Teâlâ'yı gözetmeye, uyanık olmaya ve tefekküre sevkeder.

فَجَعَلْنَاهُ فٖى قَرَارٍ مَكٖينٍ ﴿٢١﴾ اِلٰى قَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢٢﴾

21-22. "Onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik."

Onu belli bir süreye kadar sağlam bir yere yerleştirdik. Âyetin metninde yer alan "karâr mekîn" (قَرَارٍ مَكِينٍ) (sağlam yer) ana rahmidir. Allah Teâlâ, ana rahmini önemsenmeyen suyun tutunacağı sağlam bir yer yapmıştır. Ve o sudan rahme tutunan alaka (zigot) ve belli belirsiz bir et parçası (mudğa) yaratmıştır. Söz konusu su, Cenâb-ı Hakk'ın çıkmasını belirlediği vakte kadar orada kalır.

فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ ﴿٢٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبٖينَ ﴿٢٤﴾

23. "Ölçüleri biz koyduk; ne de güzel ölçmüşüzdür!"

24. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Ölçüleri biz koyduk. "Fekadernâ" (فَقَدَرْنَا) kelimesi, "fekaddernâ" (فَقَدَّرْنَا) şeklinde de okunmuştur[16]. "Kadernâ" okunduğunda âyetin mânası şöyle olur: "Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık". "Kaddernâ" şeklinde okunduğunda ise düzgün bir şekilde yarattık anlamına gelir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtilen hikmetin gerektirdiği gibi: "Ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren (Rabb'inin

16 Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, X, 244-245.

adını tenzih ederek an)"[17]. **Ne de güzel ölçmüşüzdür!** Yani o ne güzel bir kādirdir! Bu beyan, alâmet ve nimetlerin bahsedildiği bir üslupta gelmektedir. Buna göre mâna şöyle olur: Size bunu yapan Allah'tır. Sizden hiçbir kimse size bu fiili yapamaz.

اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ كِفَاتًا ﴿٢٥﴾ اَحْيَاءً وَاَمْوَاتًا ﴿٢٦﴾

344 **[§]*25-26. "Biz yeryüzünü dirilere ve ölülere mekân yapmadık mı?"***

[İnsanın Yaratılışı, Âkıbeti ve Allah'ın Kudreti]

Biz yeryüzünü dirilere ve ölülere mekân yapmadık mı? Bu beyanın "Sizi önemsenmeyen bir sudan yaratmadık mı? Onu sağlam bir yere yerleştirdik"[18] meâlindeki âyetle bağlantılı olması mümkündür. Bütün bunların belirtilmesi, alâmetlerin ve nimetlerin hatırlatılması, Allah Teâlâ'nın kudretinin, hükümranlığının ve hikmetinin bildirilmesi demektir. Nimetlerin hatırlatılması, Allah Teâlâ'nın insanı yarattığında tiksinilen bir sperm olarak yaratmasında, sonra ona insanların gözlerine gözükmeyeceği bir yer tahsis etmesinde ve orada gelişiminin insanoğlunun eline bırakmamasındadır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak onu yarattığı zaman rahime tutunan kan pıhtısı (alaka) ve belli belirsiz et parçası (mudğa) haline getirmiştir. Ancak orada gelişimini hiçbir kimsenin eline terketmemiştir. Çünkü o sırada tiksinti uyandıran ve iğrenç kabul edilen bir haldedir. Tiksinti uyandırma ve iğrenç kabul edilmenin gerçekleştiği özellik, temizleme ile giderilemez. Ve ona gözlerden gizlendiği sağlam bir yer tahsis edilmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak onu bir canlı olarak yarattığı ve yaratılışını düzgün yaptığı zaman annesinin karnından çıkarır. Anne ve babasının kalbine bir incelik ve şefkat duygusu verir. Bunu kendi işini kendi yapacağı ve kendini gözeteceği bir duruma gelinceye kadar onu yetiştirmeleri ve esirgemeleri için yapar. Bundan sonra ölümünü takiben ona kendisini bağrına basacak bir toprak tahsis eder. Orada insanların gözlerinden gizlenir. Çünkü öldükten sonra tiksinilen, iğrenç olan ve temizlenmeye kabil bulunmayan bir duruma döner. İnsanın ilk yaratılış hali ile ileride dönüşeceği ahvalinin hatırlatılmasında, nimetlere şükretmeye yönelsin diye bir hatırlatma vardır. Yahut da ana rahminin ona aşılanmış yumurta (nutfe), rahim duvarına tutunan kan pıhtısı (alaka) ve belli belirsiz et parçası (mudğa) halinde bulunduğu sırada sağlam mekân kılınmasında da nimetlerin hatırlatılması vardır. Çünkü insanlar, bu haldeki

---

[17] el-A'lâ, 87/3.

[18] el-Mürselât, 77/20-21.

oluşumun gelişmesi ve büyümesi için ne ile beslendiğini bilmezler. Cenâb-ı Hak, o vakitte yetiştirme külfetini üzerlerinden kaldırmıştır. Öte yandan onun nasıl besleneceği bilinir ve insanlar ihtiyacını giderme imkânını öğrenir bir hale gelince onu annesinin karnından çıkarır ve idaresini anne ve babasına verir. [§]Nimetlerin hatırlatılması işte bu yöndendir. Bunların belirtilmesin- 345
de, Allah Teâlâ'nın kudreti, hükümranlığı ve hikmetinin hatırlatılması vardır. Şöyleki: Cenâb-ı Hak, insanı kendisinden yarattığı spermden rahimde tutunan kan pıhtısı (alaka) ve belli belirsiz et parçası (mudğa) olmaya elverişli olacak şekilde yaratmıştır. İnsanlar, spermin alaka, mudğa, kemik, et ve sonra da düzgün bir canlı oluşturan özelliğini öğrenmek isteseler bunun bilgisine ulaşamazlar. Üzerinde düşünseler ilâhî hikmetin iç yüzüne insanoğlunun bilgisinin ulaşacağı bir durumda olmadığını, kuvvetinin de beşerin gücünün ulaşacağı seviyeyle sınırlı bulunmadığını anlarlar. Onları ölümden sonra dirilmeyi [ve canlandırmayı] inkâra sevkeden sebep, işleri kendi güçlerine kıyas etmeleri ve akıllarınca kendi güçleriyle Allah'ın gücünü eşit görmeleridir. İlkin yaratılmalarına dair durumları üzerinde derinden derine düşünseler, planlamanın inceliğini ve hikmetin insanı dehşete düşüren yanlarını görseler meselenin onların dedikleri ve tasavvur ettikleri gibi olmadığını anlarlar. Bu da onları peygamberlerce getirilen ve ölümden sonra dirilmeye ve gayba dair verdikleri başka haberlerin hepsini tasdike sevkeder.

Allah Teâlâ'nın onlara yaratılışlarının başlangıcını, yetişmelerini ve en son hallerini hatırlatması, onların ilâhî dine karşı kibirlenmeyi bırakmaları, davetine icabetle boyun eğmeleri ve yarattıklarından hiçbir kimseye karşı böbürlenmemeleri maksadına yönelik de olabilir. Çünkü onlar, ilk başta herkesin iğrenç kabul ettiği aşılanmış yumurta, sonra rahim duvarına tutunan kan pıhtısı (alaka), ardından belli belirsiz et parçası (mudğa) halindeydiler. En sonunda da tiksinilecek bir leş olacaklar. Niteliği böyle olan bir kimse, başkasına karşı böbürlenmeye nasıl lâyık olabilir?

Biz yeryüzünü mekân yapmadık mı? Âyette geçen "kifâten" (كِفَاتاً) kelimesi, onları bağrına basan hayatta iken ve ölümden sonra bir araya getirip toplayan demektir. Onların hayatta iken yeryüzü ile bağlantıları, orada mesken ve ev yapmaları dolayısıyladır. Allah Teâlâ ölümden sonra içine defnedilecekleri kabirleri onlara tahsis etmiş veya Cenâb-ı Hak onların döndürülecekleri yeri ve hayatta iken meskenlerini burada yeryüzünde belirlemiştir. [§]Yüce Allah, 346
vefatlarından sonra yeryüzünün içini onlara sığınak yapmış, üstünü de geniş yollar edinip gitsinler diye yaygı (gibi) yapmış, orada rızıklarını takdir etmiştir.

Ve onlara şükretmelerini istemek için yeryüzünü yaratmadaki nimet türlerini hatırlatmıştır[19]. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَاَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا ﴿٢٧﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٢٨﴾

27. "Ayrıca yeryüzünde sabit yüce dağlar yarattık. Sizlere tatlı sular içirdik."

28. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Ayrıca yeryüzünde sabit yüce dağlar yarattık. Âyetin metninde geçen "ravâsiye" (رَوَاسِيَ) kelimesi yeryüzünde bulunan sabit dağlar demektir. Allah Teâlâ dağları sabitlemiştir ki yeryüzü ve üzerinde yaşayanlar sarsılmasınlar. Eğer sallansaydı üzerinde yaşayanlar kendileri için belirlenen menfaatlere erişemezlerdi. Cenâb-ı Hak, sabit dağlardan bahsederek şükretmelerini istemek için onlara yönelik olan büyük nimetlerini hatırlattı. "Şâmihât" (الشَّامِخَاتُ) uzun ve yüce demektir. **Sizlere tatlı sular içirdik.** [Yani size gökten tatlı sular indirdik.] Sular size indirilmeseydi kendi gücünüz ve başvuracağınız çareyle onlara ulaşamazdınız. Öte yandan Allah Teâlâ suyu gökten yere indirmiştir. Ama su, tatlı olma özelliğini kaybetmemiş ve yeryüzüne teması ve toprağa karışması neticesi değişikliğe uğramamıştır. Bunlar özellikle içmeyle ilgilidir. Sonra tatlı olmayan suyun da -içilme özelliğini bir yana bırakacak olursak- tatlı su gibi sağladığı faydalar vardır.

اِنْطَلِقُوا اِلٰى مَا كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٩﴾

29. "Haydi inkâr ettiğiniz azaba doğru ilerleyin!"

Haydi inkâr ettiğiniz azaba doğru ilerleyin! *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu âyetin mânası şöyledir: Haydi yalan saydığınız Allah'ın azabına doğru ilerleyin. Onlar, dirilmeyi ve azabı inkâr ediyorlardı. Fakat bu cümle onlara dirildikten sonra denilecektir. Bu bahsettiğimiz azapla ilgilidir.

---

19 Herhalde müellif merhum şu âyete işaret ediyor gibidir: "Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve yeniden çıkaracaktır. Allah yeryüzünü sizin için sergi gibi döşemiştir ki onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz" (Nûh, 71/17-20).

اِنْطَلِقُٓوا اِلٰى ظِلٍّ ذ۪ي ثَلٰثِ شُعَبٍ ﴿٣٠﴾

[§]*30. “Üç bölüklü bir gölgeye doğru yol alın.”* 347

Üç bölüklü bir gölgeye doğru yol alın. Burada bahsi geçen “gölge”nin cehennemden çıkan bir duman olduğu söylenmiştir[20]. Kâfirler, bu dumanı gölge zannedecekler ve faydalanırlar umuduyla ona doğru gideceklerdir[21]. “Üç bölüklü gölge”nin iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi, aslının bir olması ve sonra o asıldan üç dalın çıkmasıdır. [İkincisi], bu gölgenin aslında üç bölüklü olması ve her kolun onlara doğru bir taraftan gelmesi, sonra birleşerek bir tek parçaya dönüşmesi de mümkündür.

لَا ظَل۪يلٍ وَلَا يُغْن۪ي مِنَ اللَّهَبِ ﴿٣١﴾

31. “Gölgelendirmeyen, ateşe karşı da bir faydası dokunmayan.”

Gölgelendirmeyen, yani dünyada gölgeden faydalandıkları gibi o gölgeden faydalanmayacaklardır. Çünkü dünyada sıcaklığı savuşturmak ya da sakinleşmek için gölgeye kaçılır. Bir evin gölgesi, sakinlik veren bir özelliktedir. Ağaç ve duvar gölgelerine rahatlamak için sığınılır. Ancak burada söz konusu edilen gölge, âhirette harareti gidermeyecek ve onlara başka faydaları olmayacaktır. **Ateşe karşı da bir faydası dokunmayan.** Söz konusu gölgeye ateşten dolayı kaçmaları mümkündür. Allah Teâlâ da bu gölgenin ateşin eziyetini onlardan savuşturmayacağını haber veriyor. Ateşin bu gölgede bulunuyor olması da mümkündür. Gölgenin yoğunluğu, içindeki ateşin alevini örtebilir. Cenâb-ı Hak da gölgeye sığındıkları zaman gölgenin ateşi örtmesinin ateşin alevinin onlara dokunmasına engel olmayacağını haber vermektedir.

اِنَّهَا تَرْم۪ي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ ﴿٣٢﴾

32. “O, kule gibi kocaman kıvılcım saçar.”

O, kule gibi. “Kasr” (القَصْر) kelimesi sad harfinin fethasıyla [“kasar” (القَصَر) diye de okunmuştur] “kasar” şeklindeki kırâat, bilinen kırâattir[22]. Bazıları,

---

20 Mücâhid’in (إِلٰى ظِلٍّ ذِي ثَلٰثِ شُعَبٍ) “Üç bölüklü bir gölgeye” cümlesini “cehennem dumanı” şeklinde açıkladığı nakledilir (bk. Taberî, *Câmiʿu’l-beyân*, XXIX, 296).

21 bk. Mukātil b. Süleyman, *Tefsîr*, III, 437.

22 Abdüllatîf el-Hatîb, *Muʿcemü’l-kırâât*, X, 248.

"kasr" kerpiç ve ahşaptan yapılan ve bilinen yapının adıdır demişlerdir. Bazıla-
348 rı, bununla çölde oturanların çadırları kastedilir ifadesini kullanmıştır. [§]Kelimeyi "kasar" şeklinde okuyanlar, yorumunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbâs'ın "hurma kütüğü gibi" şeklinde bir mâna verdiği rivayet edilmiştir. "Kasar" (الْقَصَر) kelimesinin tekili "kasaratü" (الْقَصَرَةُ) şeklindedir. Şöyleki: Hurma ağacı üç arşın, bundan daha kısa ve daha uzun boylarda kesilir. Araplar kestikleri bu parçaları kışın yakıt olarak kullanırlar. Bazıları "kasar" kelimesinin kesilmiş ve topraktan sökülmüş hurma kökü olduğunu söylemişlerdir. Bazıları onun hurmanın dallarının uç kısmı olduğunu söylerken, başka bazıları şu açıklamayı yapmışlardır: "Kasara" üzerinde et doğranan ve kemik kırılan kütük olup kasaplarca kullanılır. Hasan-ı Basrî'nin, bu kelimeyi "sad" harfi harekesiz olmak üzere "kasr" şeklinde okuduğu, ancak "tahta kütük" olarak tefsir ettiği nakledilir[23]. Kelimenin tekili ve çoğulu, "temratün temrun" gibi "kasratün kasrun" şeklinde gelir. *En doğrusunu Allah bilir*. Âyette sözü edilen ateşin kıvılcımlarının dünya ateşlerinin aksine büyük olduğu haber verilmekte ve miktarı beyan edilmektedir. Çünkü dünya ateşlerinin kıvılcımları bir mekân tutmaz, aksine belirir ve sonra sönerler. Cehennem ateşinin kıvılcımlarından bazılarının çadır gibi, bazılarının hurma kütüğü gibi bazılarının da ağaç kökleri gibi olmaları mümkündür.

كَاَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ ﴿٣٣﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٤﴾

33. "Koca sütunlar kadar kıvılcımlar fırlatır."

34. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Koca sütunlar kadar kıvılcımlar fırlatır. Âyet "cimâletün sufrun" (جِمَالَةٌ صُفرٌ) şeklinde okunmuştur ki mânası "deve sürüsü" demektir. Aynı kelime "cimâle" (جِمَالَةٌ) kelimesinin çoğulu olarak "cimâlâtun" (جِمَالَاتٌ) şeklinde de okunmuştur[24]. "Sufr" (الصُّفْرُ) kelimesinin, "siyah" anlamına geldiği söylenmiştir. "Siyahlık"a "sarılık" denilmesi, develerde siyahlık üzerinde sarılık yükselmesinden dolayıdır. Dolayısıyla develer her iki kelimeyle (siyah/sarı) isimlen-
349 dirilirler. [§]Şairin şu beyti bu mânayı daha iyi açar:

23 "el-Cizl" dalları budandıktan sonra geriye kalan ağaç gövdesi demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "czl" md.).

24 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIX, 300.

تلكَ خَيلِى منه وتلك رِكَابِى هنّ صُفْرٌ أولادها كالزَّبِيبِ

"Tilke haylî minhu ve tilke rikâbî[25] Hunne sufrun evlâdühâ ke'z-zebîbi[26]"

Şu atım. Ve şu da binitim. Onlar sapsarı, yavruları ise kuru üzüm gibi simsiyah.

Âyette "kıvılcım" kütüğe, kütük de kara develere benzetilmiştir. Âyet "cümâlât" (جُمَالَات) şeklinde de okunmuştur. "Cümâlât", uzatılan gemi halatları demektir. Dürülüp büküldüğü zaman da insanların belleri gibi (kalın) olurlar. Kıvılcım, etrafa yayıldığında uzatılmış sarı halatlara, toplanırken de erkeklerin bellerine benzetilmiştir. Kıvılcımlar bu durumda kütük gibi olurlar.

هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar."

Bu öyle bir gündür ki artık konuşamazlar. Âyetin mânası şöyle olabilir: Dünyada kendilerini Allah'a yaklaştıracak bir söz söylemedikleri gibi (o gün de) faydalanacakları bir söz söylemezler. Allah Teâlâ, âhirette onlara dünyada iken kendisine yaptıkları muameleye göre muamelede bulunur. Bu durum, şu ilâhî beyanlarda anlatıldığı gibidir: "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu"[27], "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim"[28]. Bazıları da âyete şu anlamı vermiştir: "Onlar bazı yerlerde konuşurlar ama bazı yerlerde de konuşmaz-

---

25 "Rikâb" (الرِّكَابُ), binilerek üzerlerinde yol gidilen develerdir. Bu kelimenin tekili ise "râhile"dir (رَاحِلَةٌ). Kelimenin kendi lafzından tekili yoktur. Çoğulu "rükûb" (رُكُبٌ) şeklinde gelir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "rkb" md.).

26 Ferrâ "Keennehû cimâlâtun sufr" (كأنّهُ جِمَالاتٌ صُفْرٌ) âyeti hakkında şu açıklamayı yapar: "Sufr" siyah develer demektir. Develer, sarıya çalmadıkça siyah görünmezler. Bundan dolayı Araplar "siyah develer"e "sufr" demişlerdir. Tıpkı "ceylanlara" beyazlığı üzerinde karanlık yükseldiği için "üdm" (أُدْمٌ) dedikleri gibi. Ebû Ubeyd ise şöyle der: "Asfar" (الأصْفَرُ) "esved"dir (الأسْوَدُ). A'şâ şöyle der:

تلك خيلِى منه وتلك رِكابى هـن صفـرٌ أولادهـا كالزَّبيـب

"Ferasün asfar" (فَرَسٌ أصْفَرُ) Farsça'da adı "zerdeh" denilen attır. Asmaî der ki: Kuyruğu sararmadıkça ona "asfar" denilmez. Develerden "el-asfar" bulunduğu yer sararmış ve sarı tüy nüfuz etmiş demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sfr" md.).

27 "Allah'ı unutan, bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkan kimselerdir" (el-Haşr 59/19).

28 "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim.' Allah buyurur: 'İşte böyle! Sana âyetlerimiz geldiğinde onları unutmuştun, bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!'" (Tâhâ, 20/125-126).

lar", "Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık"[29] meâlindeki âyette olduğu gibi "Bir delile dayalı olarak konuşmazlar, aksine yalan söylerler" mânasına gelmesi de muhtemeldir.

وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ ﴿٣٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٧﴾

350 **[§]*36.* "**(Zamanı geçtiği için) ***kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler."***

37. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

(Zamanı geçtiği için) kendilerine izin de verilmez ki mazeret bildirsinler. Âyetin mânası "Özür diledikleri zaman mazeretleri kabul edilmez" değil, aksine şöyledir: "Onların (ileri sürecekleri) mazeretleri yoktur ki kabul edilsin". Bu beyan, "Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez"[30] meâlindeki âyet gibidir. "Kendilerine şefaatçiler getirdikleri zaman şefaatlerine izin verilmeyecektir" mânasında değil de "Onların şefaatçileri olmayacaktır" anlamındadır. Onların geçerli bir mazeretleri olmayınca bir mazeret ileri sürerek özür dileyemeyeceklerdir.

هٰذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْنَاكُمْ وَالْاَوَّلِينَ ﴿٣٨﴾

38. "İşte bu, ayırım günüdür; sizi ve sizden öncekileri bir araya getirdik."

İşte bu, ayırım günüdür; sizi ve sizden öncekileri bir araya getirdik. Bu ilâhî beyan, dirilmenin sadece bazı zümreler için değil herkes için geçerli olduğunu haber vermektedir. O gün herkes birbirinden ayrılacak ve her bir birey hak ettiği yere konulacaktır. Bir kısmı cennete bir kısmı da cehenneme gidecektir[31]. Bazıları "ayırım gününün" "hüküm günü" olduğunu söylemişlerdir. Bu güne hüküm günü denilmesi, çeşitli mezhep mensuplarının birbiriyle hesaplaşması ve hak üzere olanla bâtıl üzere olanların arasında hüküm verilmesi gerekçesine de dayanabilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

29 "Sonra onların mazeretleri 'Rabb'imiz Allah'a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık' demekten başka bir şey olmadı. Gör ki, kendi aleyhlerinde nasıl yalan söylediler ve (tanrı diye) uydurdukları şeyler kendilerini nasıl bırakıp gitti!" (el-En'âm, 6/23-24).

30 el-Müddessir, 74/48.

31 Herhalde müellif merhum şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır" (eş-Şûrâ 42/7).

فَاِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ ﴿٣٩﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٠﴾

39. "Bir planınız varsa haydi bana karşı uygulayın planınızı!"

40. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Bir planınız varsa haydi bana karşı uygulayın planınızı! Bu sözlerin onlara âhirette söylenecek olması mümkündür. Yani başınıza gelen (azaptan) kendinizi korumak için haydi planınızı yapınız. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, başvurabileceğiniz bir çareniz varsa buyurun yapın. "Veylün" (ويل), yani vay haline anlamındaki kelime, azarlama ve paylama edatı olup, dünyada yaptıkları çarpıtma, başvurdukları hile ve desiselerin aksine orada getirebilecekleri çözüm ve çarelerinin olmayacağını vurgulamaktadır. Yukarıdaki cümlenin onlara dünyada söylenmiş olması da mümkündür. Resûlullah'a (a.s.) bu şekilde karşı çıkması ve O'na **Benim öldürülmem veya aranızdan ihraç edilmeme dair bir planınız varsa haydi bana karşı uygulayın planınızı** demesi
emredilmiş de olabilir. [§]Tıpkı Hz. Hûd'un kavmine şöyle dediği gibi: "Haydi 351
hepiniz bana tuzak kurun bana aman vermeyin"[32] Onların Resûl-i Ekrem'e bir hile yapmakta acziyet içine düşmeleri, onlara risâletinin mûcizesini ve nübüvvetinin delilini göstermektedir. Çünkü bu beyan, Hz. Peygamber'e karşı hile yapmaya teşvikte bulunmaktadır. Halbuki yardımcıları ve donattığı askerleri yoktu. Tam aksine müşrik bir topluluğun arasında tek başınaydı. Ve o müşriklerin de bu nuru söndürmekten başka bir gayretleri yoktu.

اِنَّ الْمُتَّقِينَ فٖى ظِلَالٍ وَعُيُونٍ ﴿٤١﴾

41. "Şüphe yok ki takvâ sahipleri gölgeliklerde ve pınar başlarında (olacaklardır)***."***

[Takvânın Anlamı]

Şüphe yok ki takvâ sahipleri gölgeliklerde ve pınar başlarında (olacaklardır). Müttakîler, Allah'ın azabından sakınan kimselerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[33]; Cenâb-ı Hak bir başka âyette de meâlen şöyle emretmektedir: "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"[34]. Bir diğer âyette bize

32 Hûd, 11/55.

33 Âl-i İmrân, 3/131.

34 et-Tahrîm, 66/6.

şöyle dua etmeyi öğretmektedir: "Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru"[35]. Takvâ işte budur. Öte yandan tevhit üzere yaşayanlar Allah'ın âsilere azap edeceğini ikrar etmişler ve ondan sakınmak için çaba harcamışlardır. Onlara "gölgelere ve pınarlara gidin" denilecektir. Cehennemlikler ise azabı yalan sayıyorlardı onlara da "Haydi inkâr ettiğimiz azaba doğru ilerleyin!"[36] denilecektir.

Cenâb-ı Hak bundan sonra bize sakınmanın yolunu ve yöntemini haber vererek şöyle diyor: "Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin"[37]. Allah Teâlâ, şeytanla savaşmak için karşısına dikilmemizi emrediyor, sonra da savaşın nasıl olacağını öğretiyor. "Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah'a sığın"[38]. Yüce Allah bir başka âyette ise meâlen şöyle buyurmaktadır: "Ve der ki 'Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım"[39]. Bir diğer âyet-i kerîme de şöyle demeyi öğretmektedir: "Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru"[40]. Cenâb-ı Hak böylece bize, kendisine sığınma yükümlüğü getiriyor ve Rabb'imize yalvarıp yakarmadıkça ve O'na sığınmadıkça şeytanla savaşma gücümüzün olmayacağını beyan ediyor.

[**Muhsin ve Muttakî**]

352 [§]Öte yandan burada bahsi geçen "ittikā" (sakınma), özellikle tasdikle ilgili olabilir. Çünkü burada "ittikā" öncekilerin arasında yapılan yalanlama mukabili olarak belirtilmiştir. Söz konusu "ittikā"nın dilleriyle ikrar eden ve amel ederek boyun eğen tasdik edicilere (musaddikīn) yönelik olması da mümkündür. Müttakî, Allah Teâlâ'nın nimetlerini kötü yerlerde kullanmaktan sakınan ve O'nun da yaptıklarına karşılık olarak kendisini kıyâmet gününün şerrinden koruduğu kimsedir. Muhsin ise Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerini iyi yerlerde kullanan, Allah Teâlâ'nın da akıbetini iyi yaptığı ve gölge, pınar, meyveler gibi nimetler içinde ikram yurduna yerleştirdiği kişidir. Ya da müttakî, nefsini helâk edici yerlerden koruyan ve Cenâb-ı Hakk'ın da kıyâmet günü kendisini koruduğu, muhsin ise kendi nefsine iyilik eden kişidir. Muhsin, nimetlerini Allah'a itaat uğrunda kullanan ve verdiği gölge ve pınar gibi nimetlerle ona ihsanda bulunduğu kimsedir.

35 el-Bakara, 2/201.
36 el-Mürselât, 77/29.
37 Fâtır, 35/6.
38 el-A'râf, 7/200.
39 el-Mü'minûn, 23/97.
40 el-Bakara, 2/201.

Öte yandan Allah Teâlâ onların gölgeler içinde olacaklarını haber vermiştir. Çünkü gölge, dünyada insanların canlarının çektiği bir nimettir. Zira gölge, onlardan sıcağın, soğuğun, yağmurun, rüzgârların ve başka olguların verdiği eziyeti savuşturur. Ağaçların ve duvarların gölgeleri, sıcaklığın vereceği sıkıntıyı giderir. Binaların gölgeleri, sıcaklığın, soğuğun ve yağmurun vereceği sıkıntıları ortadan kaldırır. Sonra gölgeler, kişi ile eşya arasına girip de onların gerçek mahiyetlerinin kavranmasına engel olmaz. Dolayısıyla gölgelerdeki nimet büyük olmuş ve dünyada onlara rağbet edilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Şüphe yok ki takvâ sahipleri gölgeliklerde ve pınar başlarında (olacaklardır)". Yüce Allah bir başka beyanda onların "Kesintisiz gölgeler altında, çağlayanların kenarında"[41] olacaklarını anlatır. Öte yandan nefisler gölgelere sığınınca gözlerin gördüğü nimetlere iştah duyarlar. Gözlerin görmekten zevk aldığı en büyük şey ise bakışlarının akan suya dikilmesidir. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların gölgelerde ve pınar başlarında olacaklarını haber vermiştir.

وَفَوَاكِهَ مِمَّا يَشْتَهُونَ ﴿٤٢﴾

[§]*42. "Ve canlarının istediği çeşit çeşit meyveler arasında* (olacaklardır)*."* 353

Ve canlarının istediği çeşit çeşit meyveler arasında olacaklardır. Yani meyveler arasında da olacaklardır. Allah Teâlâ, orada gözlerinin zevk alacağı, faydalanacağı ve lezzetleneceği nimetlerin bulunacağını ve orada canlarının çektikleri nimetlerle eziyetleri kendilerinden savacak her şeyin var olduğunu haber vermektedir.

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنٖيٓـًٔا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

43. "Yaptıklarınızın karşılığı olarak şimdi afiyetle yiyin için."

Yaptıklarınızın karşılığı olarak şimdi afiyetle yiyin için. Neden yiyip içtiniz diye bir soruyla karşılaşmayacaksınız, içtikleriniz boğazınıza dikilecek değildir. Yani yedikleri ve içtikleri kendilerine rahatsızlık verecek değildir. Âyette geçen "henî" (الهَنِيئ) kelimesi, içene herhangi bir olumsuz sonuç ve sıkıntı vermeyen içecek anlamına gelir.

41 el-Vâkıa, 56/30-31.

إِنَّا كَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٤٤﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٥﴾

44. "İşte biz iyilik yapanları böyle ödüllendiririz."

45. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

İşte biz iyilik yapanları böyle ödüllendiririz. Bu ilâhî beyanda "müttakî" olana "muhsin" denilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ müttakîleri anarak söze başlamış, sonra onlar için hazırlanan nimetleri belirtmiştir. Bunun ardından da onlara sözü edilen nimetlerin, iyiliklerinin bir karşılığı olarak verildiğini bildirmiştir. Âyet, "ittikā"nın (sakınma) tek başına belirtildiği zaman iyilik yapmayı ve helâk edici davranışlardan sakınmayı gerektirdiğine işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak, inkârcılara geri dönmüş ve şöyle demiştir:

كُلُوا وَتَمَتَّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ ﴿٤٦﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٧﴾

46. "Siz de (dünyada) ***yiyin için, biraz daha faydalanın! Şüphe yok ki suça batmış durumdasınız!"***

47. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Siz de (dünyada) yiyin için, biraz daha faydalanın! Bu beyan, zâhiren bakınca yeme ve içmeyi emretmektedir. Ama aslında bir tehdittir. O da şöyledir: Allah'ın âyetleri üzerinde sizleri düşünmekten alıkoyan yemek ve diğer nimetlerden faydalanmanız az sürecek, onlardan süratle ayrılacak ve Allah Teâlâ'nın azabına gideceksiniz. **Şüphe yok ki suça batmış durumdasınız!** Biz daha önce "mücrim" kelimesinin günahlara âdeta sıçrar gibi atlayan kimse demek olduğunu ifade etmiştik.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ ﴿٤٨﴾ وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿٤٩﴾

354 [§] ***48. "Onlara, 'Allah'ın huzurunda eğilin!' denildiğinde eğilmezler."***

49. "Hakkı yalanlayanların o gün vay haline!"

Onlara, 'Allah'ın huzurunda eğilin!' denildiğinde eğilmezler. Yani Resûlullah (a.s.) onlara Allah'ın huzurunda eğilin ve O'na teslim olun dediği

zaman Resûl-i Ekrem'e (a.s.) karşı böbürlenerek ve Allah Teâlâ'nın varlığına işaret eden deliller üzerinde düşünmekten yüz çevirerek bundan kaçınırlar.

فَبِاَيِّ حَدٖيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Artık bundan** (Kur'ân'dan) **sonra hangi söze inanacaklar?"

Artık bundan (Kur'ân'dan) sonra hangi söze inanacaklar? Yani Allah Teâlâ'nın sözünden sonra hangi söze inanacaklar? Ki O'nun sözünden daha doğru ve delil olma bakımından daha güçlü bir söz yoktur. Bu cümlenin, onların akıllarının ve düşüncelerinin kıtlığına vurgu yapmak için söylenmiş olması ihtimali vardır. Akılsızlıkları, Allah Teâlâ'nın sözünü tasdik etmekten kaçınmaları açısındandır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın sözünden daha doğru bir söz yoktur. Sonra onlar gerçek dışı sözleri ve yaldızlı bâtıl dinleri tasdik edip bunlara inanıyorlar. *Doğruyu en iyi Allah bilir*.

BİBLİYOGRAFYA

Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, Dımaşk 1422/2002.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, Kahire 1351.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillah, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Me'âlimü't-tenzîl*, (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Damîriyye - Süleyman Müslim el-Haraş), Riyad 1409/1989.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Mekke 1414/1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî), Riyad 1423/2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Dahhâk, Ebü'l-Kāsım Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Belhî, *Tefsîr*, (thk. Muhammed Şükrî Ahmed ez-Zâvîtî), Kahire 1419/1999.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîrü'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, Beyrut 1414/1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut 1408/1988.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep 1406.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (nşr. Halîl Me'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mesûd), Beyrut 1417/1996.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim, *Vefeyâtü'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbâs), Beyrut 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, İstanbul 1404/1984.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân*, Beyrut 1401/1981.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Sübey' Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed, *Huccetü'l-kırâât*, (thk. Saîd el-Efgānî), Beyrut 1422/2001.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978.

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul 1389/1969.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, Beyrut, ts., (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb eş-Şâfiî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, (thk. Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm), Beyrut 1412/1992.

Mukātil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan Mukātil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *Tefsîr*, (thk. Ahmed Ferîd), Beyrut 2003.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddin Abdullah b. Ahhmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl ve hakāiku't-te'vîl / Tefsîru'n-Nesefî*, (thk. Mervân Muhammed eş-Şa'âr), Beyrut 1416/1996.

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Tahran, ts., (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye).

Sem'ânî. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *el-Ensâb*, (thk. Ekrem el-Bûşî), Kahire 1404/1984.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-'ulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Zekeriyyâ Abdülmecîd en-Nûtî), Beyrut 1413/1993.

Semîn el-Halebî, ed-Dürru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn, (nşr. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dımaşk 1406/1986.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa*, Beyrut, ts., (Dâru'l-ma'rife).

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tabakātü'l-müfessirîn*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1396/1976.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillah Şihâbüddin Yâkūt b. Abdillah el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, Beyrut, ts., (Dârü'l-Meymûn).

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1382/1963.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Beyrut 1419/1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf*, Beyrut 1415/1995.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1980.

DİZİN

B

C

Ç

D

E

F

G

İ

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

Z

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(Ö. 333 / 944)

Cilt: 17

Çeviren

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

NEBE SÛRESİ

NÂZİÂT SÛRESİ

ABESE SÛRESİ

TEKVÎR SÛRESİ

İNFİTÂR SÛRESİ

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

İNŞİKĀK SÛRESİ

BURÛC SÛRESİ

TÂRIK SÛRESİ

A'LÂ SÛRESİ

GĀŞİYE SÛRESİ

FECR SÛRESİ

BELED SÛRESİ

ŞEMS SÛRESİ

LEYL SÛRESİ

DUHÂ SÛRESİ

İNŞİRÂH SÛRESİ

TÎN SÛRESİ

ALAK SÛRESİ

KADR SÛRESİ

BEYYİNE SÛRESİ

ZİLZÂL SÛRESİ

ÂDİYÂT SÛRESİ

KĀRİA SÛRESİ

TEKÂSÜR SÛRESİ

ASR SÛRESİ

HÜMEZE SÛRESİ

FİL SÛRESİ

KUREYŞ SÛRESİ

MÂÛN SÛRESİ

KEVSER SÛRESİ

KÂFİRÛN SÛRESİ

NASR SÛRESİ

TEBBET SÛRESİ

İHLÂS SÛRESİ

FELÂK SÛRESİ

NÂS SÛRESİ

[78]NEBE SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ﴿١﴾ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ﴿٢﴾ اَلَّذِي هُمْ فِيهِ
مُخْتَلِفُونَ ﴿٣﴾

1. "Birbirlerine neyi soruyorlar?"

2-3. "Hakkında ayrılığa düştükleri büyük haberi mi?"

Birbirlerine sorup durdukları şey hakkında farklı izahlar yapılmıştır. Kimine göre bu karşılıklı sorup durma Hz. Peygamber'in (a.s.) durumuna dair idi; onun bir peygamber olup olmadığını soruşturuyorlardı. Kimine göre de bu soru faslı Kur'ân'a ilişkindi, acaba o Allah Teâlâ'dan mıydı? Yoksa Allah Teâlâ'dan değil miydi? Yahut acaba kendileri onun bir benzerini getirebilirler mi, yoksa getiremezler mi? diye kendi durumları hakkında sorular soruyorlardı. Bu soruşturma işinin ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatı ya da tevhit hakkında olması da mümkündür. Nitekim Yüce Allah tevhitle ilgili onların halini bildirmekte ve şöyle buyurmaktadır. "Yoksa tanrıları tek tanrıya mı indiriyor?"[1] Bu soruların küfrü benimseyen inkârcılar tarafından sorulmuş olması da mümkündür. Onlar birbirlerine bu kabil sorular sormuşlar, aralarında ihtilaf etmişlerdir, bundan dolayı da doğruya isabet edememişlerdir. Allah Teâlâ'nın şu buyruğuna bakmaz mısın?! "Hayır! İleride bilecekler! Hayır hayır! Yakında bilecekler!"[2] Eğer, içlerinde tasdik eden biri olsaydı o vakitte onun konuya dair bir bilgisi olurdu ve onun öğretilmeye ve dikkatinin çekilmesine ihtiyaç kalmazdı.

---

1 "Şimdi bunlar da kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşıyorlar ve bu inkârcılar şöyle diyorlar: "Bu adam bir sihirbazdır, tam bir yalancıdır. Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!" (Sâd, 38/4-5).

2 Hemen sonra gelen iki âyet.

8 [§]Eğer soru Hz. Peygamber’in (a.s.) nübüvvetiyle ilgili idiyse o takdirde anlaşamadıkları nokta şu olurdu: Bazıları onun şair olduğunu vehmetmekteydi. Bazıları ise sihirbaz olduğunu söylüyorlardı. Diğer bazıları iftiracı ve yalancı olduğunu iddia ediyor, bir başka grup da onun cinlenmiş (mecnun) biri olduğunu ileri sürüyordu. Bu soru işinin inkârcıların müminlere yönelik olarak sorduğu bir soru olması da mümkündür. Eğer mesele böyle idiyse o takdirde müfessirlerin “İçlerinde tasdik edici de yalanlayıcı da vardı” demeleri şöyle izah edilecektir: İnkâr edenler soruyu soran kimseler, tasdik edenler ise kendilerine soru yöneltilmiş olan müslümanlardır. Şunu da belirtmekte yarar vardır. Hiç kimsenin, buradaki soru meselesinin tek bir açıklaması bulunduğunu söylemesi ve bununla ilgili kesin bir yargıda bulunması doğru değildir. Kesin yargı ancak katî bilgiyi gerektirici tevkif (yani Allah’ın bildirmesi) ile olur.

كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٤﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

4. “Hayır! İleride bilecekler!”

5. “Hayır hayır! Yakında bilecekler!”

Kimi dedi ki: Bu ifade vaîd olmak üzere tehdit ifade eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi Arap dilinde vaîd ifade etmenin bir yolu da, pekiştirmek maksadıyla tekrara başvurmaktır; “Heyhâte heyhâte!”[3]; “Evlâ leke fe-evlâ!”[4] âyetlerinde olduğu gibi. Şöyle bir yorum da mümkündür: Birinci “Hayır! İleride bilecekler!” buyruğu, istidlâle dayalı biçimde öğrenecekler, ikinci “Hayır hayır! Yakında bilecekler!” ifadesi de bizzat müşahede etme ve baş gözüyle görerek bilecekler” şeklinde olmalıdır.

اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ مِهَاداً ﴿٦﴾ وَالْجِبَالَ اَوْتَاداً ﴿٧﴾

6-7. “Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da (yeri tutan) ***kazıklar yapmadık mı?”***

Biz, yeryüzünü bir döşek, yani yayılmış olarak **dağları da (yeri tutan) kazıklar yapmadık mı?** Rivayete göre yeryüzü yaratıldığında üzerindekilerle birlikte sağa sola kaymaya ve sallanmaya başladı. Bunun üzerine Allah mahza

3 “Bu size söylenenler gerçek olmaktan çok çok uzak!” (el-Mü’minûn, 23/36).

4 “(Ey insan!) Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet, o sana yaklaştıkça yaklaşıyor!” (el-Kıyâme, 75/34-35).

lütfunun eseri olmak üzere onu dağlarla sabitledi; yoksa yeryüzünün sabit durması için dağları sebep yapmış değildir.

[§]Allah Teâlâ'nın şu sözüne bakmaz mısın? "Sana dağları soruyorlar. De 9
ki: 'Rabbim onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün'"[5]. Buna göre Allah o vakitte yeryüzünü dağlar olmaksızın yerinde duran, sabit ve yerleşik bir halde varetmiştir. Bu da gösteriyor ki dağlar, yeryüzünün sabitlenmesinin sebebi değildir. Bunda, ulaşılması imkânsız hal almış işlerde insanların nasıl farklı çarelere başvurabileceklerinin öğretilmesi vardır.

Biz, yeryüzünü bir döşek yapmadık mı? meâlindeki kelâm-ı celîlinde daha önce geçmiş olan sorular hakkında bir cevap da bulunmaktadır. Eğer sorular sorma peygamberlik ile ilgili idiyse o takdirde cevabın, soruların konusunun ölümden sonra diriltilme yahut tevhit ya da Kur'ân hakkında olması halinde verilecek cevaptan farklı olması gerekirdi. Bu konuda asıl şudur: Allah Teâlâ yeryüzünün bir döşek yapılması ve eşlerin yaratılmasından bahsetmek suretiyle kulları üzerindeki nimetlerinin ne kadar büyük olduğunu, onlara inam ve ihsanının ne kadar çok olduğunu hatırlatmış oldu, böylece onlar, karşılığında Allah'a şükretmiş olsunlar. İnsanlar şükretme ihtiyacı duyunca bu kez onlar, kendilerinin Allah'a nasıl ve ne ile şükredeceklerini öğretecek birilerine ihtiyaç duyarlar. Çünkü her bir nimetin şükrünün nasıl yapılacağının yolu ancak ilâhî yardım (tevfîk) ile bilinir. Bu husus, şükrün ve nankörlüğün yerini, hangi konularda dostluk kurulacağını ve hangi konularda düşmanlık besleneceğini kendilerine tarif edecek kimseye ihtiyacı zorunlu kılar. Zira onlar, bu dünyada hem dostlara hem de düşmanlara aynı şekilde nimetler sunulduğunu gördüler. Haliyle de kendilerine yönelik vâd ile vaîdi birbirinden ayırtetmeyi öğretecek birine ihtiyaç duydular. Bu anlattıklarımız da şükredenin mevkii ile küfrân-ı nimette bulunanın durumunu açığa çıkaracak bir âhiret hayatının gerekliliğine kani olmayı ortaya koydu.

Bu nimetlerin hatırlatılmasında aynı zamanda Allah'ın birliğine (vahdâniyet) de işaret vardır. Çünkü Allah Teâlâ yeryüzünü döşek ve onu insanların yararlandıkları yer ve barındıkları yurt yaptı. Orada geçimlerine medar olacak her bir nimeti varetti. Onların bitmesine sebep olarak gökten yağmuru indirdi. Böylece yeryüzü nimetlerinin vücut bulmasını gökyüzü nimetlerinin varlığına bağladı. Eğer bu yer ve gök ikilisinin idaresi aynı elden yürütülmeseydi, o takdirde aralarındaki bu bağlantı ve düzen sağlanamazdı.

---

5 Tâhâ, 20/105-107.

Bir başka husus da şudur: Bir kimse, kendisi için suyun canlılara hayat verdiği özelliğe vâkıf olmak isteseydi, buna eremezdi. Sonra onlar bu göğün suyu ile toprağın bitirdiği bu yiyeceğin ihtiyaçları gidermeye ve şehevî arzularını karşılamaya sebep olmasının canlıların hayatı için elverişli olma yönünü anlamaya çalışsalardı buna da vâkıf olamazlardı. Dolayısıyla bu sözünü ettiğimiz olaylarda, tedbirleri ve güçleri dışında kendi yararları için vücut bulan işlerde içine deştekleri şüphelerin ve kuşkuların giderilmesi vardır.

10 [§]***8. "Sizi çifter çifter yarattık."***

"Ezvâcen" (أَزْوَاجًا) rengârenk, yani değişik renklerde anlamına gelir, denilmiştir. Bu yorumda, soy izini sürenlerin sözü (ilm-i kıyâfe) ile hükmetmenin yanlışlığına dair bilgi vardır. Çünkü onlar renklerdeki benzerlikten hareketle çıkarım yaparlar ve nesebi belirlemeye çalışırlar. Eğer durum onların belirledikleri gibi olsaydı o takdirde renklerin farklılığı gerçeği ortadan kalkardı ve (Âdem'in çocukları olmaları itibariyle) bütün insanlar tek bir renk üzere olurlardı. Başka bir yoruma göre ise "Ezvâcen" kelimesinden maksat değişik fırkalardır. Bunun sonucunda herkes kendi soyunu ve aslının nereye ulaştığını bilir. Bir başka yorum da şöyledir: "Ezvâcen" eşler demektir. Her türe kendi türünden bir eş yapmıştır; erkeğe kendi türünden bir dişiyi eş yaratması gibi.

9. "Uykunuzu sakinleşip dinlenme vesilesi kıldık."

"Sübâten" (سُبَاتًا) uzanmaktır, denildi. Bir başka yoruma göre de kıpırdamadan uyumak demektir. O yüzdendir ki ölü gibi hiç hareket etmeyen kimse için "mebsût" denilir. "Sübât"ın dinlenme anlamında olduğu da söylenmiştir. İsrâiloğulları'nda cumartesi gününe "yevmü's-sebt" denilmesi, onun rahat etme, işi gücü terkedip tatil günü yapılması sebebiyledir.

[Uyku, Dinlenmek İçin Yaratılmıştır]

Sonra uyku halinin varedilmesinde Allah'ın mutlak otoritesine ve bütün yaratıkların O'nun idaresi altında olduğuna dair delil vardır. Zira hiçbir varlık kendisine uyku halinin gelmemesine elverişli değildir; kimse uyku halinin gelmesine mani olamaz. Aksine zorbalar üzerinde bile onun hükmü yürür ve

uyku hali onları güçsüz kılar, ne etseler hangi çareye başvursalar onun esareti altına girmekten kurtulamazlar. Ayrıca uyku sanki ağırlıkların en ağırı ve şiddetli olanıdır. Bununla birlikte kişi, üzerinden uyku hali geçtiğinde ve uyanıklık haline döndüğünde kendisini hafiflemiş ve rahat etmiş bulur. Oysa aynı insan ağır bir yükü taşımasından dolayı kendisine aşırı bir yorgunluk ve usanç hali geldiğinde, o yükü üzerinden indirir indirmez o hali sona ermez ve yorgunluk ve usanç hali daha bir süre devam eder. Hal böyle iken kim uyku olayını düşünür ve ona ibretle bakarsa Allah’ın yüceliğine ve tedbirinin hayranlık uyandırıcı olduğuna işaret ettiğini görür.

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ لِبَاساً ﴿١٠﴾

10. “Geceyi** (uyku için) **örtü yaptık.”

[Gece Elbisesi]

Âyetteki “libâsen” (لِبَاساً) kelimesi başkası değil sadece gözlere nispetle örtü demektir. Görmez misin ki geceleyin namaz kılan kişi gece örtüsü ile yetinmeyip gerçek anlamda elbise giymekle memurdur. Gece elbisesi, sıcağın ve soğuğun vereceği rahatsızlığın savulması konusunda bilinen elbisenin işlevini görmez. Bazıları dediler ki: “Libâs”, yani örtüden maksat meskendir. Nitekim bir başka âyette şöyle buyurulmuştur: “Ve O, geceyi ‘seken’ (dinlenme zamanı) yapmıştır”[6]. Muhtemelen bu yorumu yapanlar gerçek ve tam anlamıyla dinlenmenin, huzur ve sükûn bulmanın uyku ile olacağını görmüşler ve bu durum, onları böyle bir yoruma sevketmiştir.

وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشاً ﴿١١﴾

[§]*11. “Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık.”* 11

“Me‘âş” (مَعَاشاً) bizzat kendisini geçimlik değil, geçimlik için çalışıp çabalama zamanı kıldık anlamındadır. Aynen gündüzü “mubsır”, yani gören yaptık[7] denilmesi gibi. Zira gündüzün bizzat kendisi gören değil, gündüzün ışığı sebebiyle görülme imkânının olması demektir.

---

6 el-En‘âm, 6/96.

7 “İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O’dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır” (Yûnus, 10/67).

12. "Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık."

Yedi kattan maksat göklerdir. Allah azze ve celle bunu anmak suretiyle kudretine ve hükümranlığına dair onların dikkatini çekmek istemiştir. Böylece onlar bilmeliler ki O, murat ettiğini yapan ve dilediğini yapmaya kādir olandır.

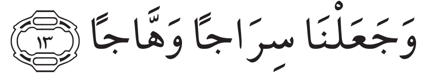

13. "Orada ısı ve aydınlık saçan bir lamba yarattık."

"Sirâcen" (سِرَاجًا) sanki burada güneş anlamındadır. Allah onu her an parıldayan ve yer gök arasına ışık saçan enerji kaynağı (vehhâc) yapmıştır.

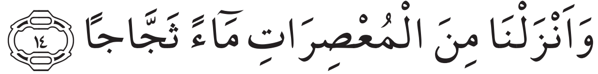

14. "Yoğun bulutlardan oluk gibi boşalan sular indirdik."

Kimi tefsirciler "el-mu'sırât" (الْمُعْصِرَاتِ) kelimesinden maksadın yağmurun yağdırıldığı bulutlar olduğunu söylemiştir. Âdet görmesi yaklaşmış olan kız için "mu'sıra" denilir. Buna göre (yağmur yüklü) bulutlar, adet görmesi yakın olan kızın durumuna benzetilmiştir. Bir başka yorum da şöyledir: Buluta "el-mu'sır" adı verilmiştir çünkü o kasılarak içindeki yağmuru boşaltır. Bir başka yorum da "el-mu'sırât"ın "zevâtü'l-e'âsîr" anlamında oluşudur. Bu durumda maksat da rüzgâr olur; "Fe esâbehâ i'sârun"[8] kavl-i celîlindeki i'sâr'ın rüzgâr[9] mânasında olması gibi. Hasan-ı Basrî'nin bundan maksadın gökler olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Zeccâc ise şöyle demiştir: "el-Mu'sır" boşalma vakti gelen bulut demektir. Artık son bulma, yani hasat vakti gelen şeye "müczir" denilmesi gibi[10].

---

8 "Sizden biri arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, içinde ırmaklar akan ve kendisi için orada her çeşit meyvenin bulunduğu bir bahçesi olsun da bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendine ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin! Düşünesiniz diye Allah önünüze açık işaretler koyuyor" (el-Bakara, 2/266).

9 "İ'sâr", gök gürültüsü ve şimşek dolu bulutu sürükleyen rüzgâr demektir.

10 "Eczera'r-racül" (أجزر الرجل) denilir ve bununla yaşlandığı ve artık yok olma zamanının geldiği ifade edilir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "czr" md.). el-Mu'sırât (الْمُعْصِرَاتِ): Bulutlardır, çünkü o kasılarak suyu (yağmur) boşaltır. Nasıl ki hasat vakti yaklaştığı zaman "Ecezze ez-zer'u fe hüve mücezz" deniyorsa yağmurun yakın olması halinde bulut için de "mu'sır" denir (Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 272).

[§]Bulutlardan yağmurun yağdırılmasında nimetlerin, yüce kudretin ve engin hikmetin hatırlatılması vardır. Bu, üç yönden her biri ölümden sonra diriltilmenin gerekliliğini kabule götürür. Şöyle ki: Nimetlerin hatırlatılması şu yönden buna işaret eder: Damlalar peşpeşe gökten iner. Allah Teâlâ lütuf ve keremiyle bunların birbirine eklemlenmesini önler ve onlardan yararlanılması için her damlayı yeryüzüne tek başına ve peşpeşe indirir. Eğer böyle olmasaydı damlalar birbirine eklemlenseydi ve tek bir kütle haline gelseydi onun önünde hiçbir şey duramazdı ve yağmur rahmet olmaktan çıkar azap ve helâk sebebi olurdu. Allah Teâlâ fazlı keremi ve rahmeti ile onu birbirinden ayrı damlalar halinde indirdi ki mahlûkat ondan istifade ederek yararlansınlar. 12

Bunda, yüce kudretin ve engin hikmetin hatırlatılması da vardır. Çünkü O, yağmur yüklü bulutları yaratmış ve onu yağdırmayı takdir buyurduğu yere sürmüştür. Bilindiği gibi bu yağdırma işi bulutun kendi fiilinin bir sonucu olamaz. Çünkü bulutun, kendisini yağmurun indirilmesinin emredildiği yere sevketmesi mümkün değildir. Eğer yağdırma bulutun kendi fiilinin bir neticesi olsaydı o takdirde her nereden geçse oraya yağmuru indirmesi söz konusu olurdu. Eğer bulut gözenekli olsaydı, o takdirde rüzgâr içine girince içindeki yağmuru olduğu yere indiriverirdi. Bu böyle olmadığına göre Allah Teâlâ'nın engin hikmeti ve yüce kudreti ile O'nun eşsiz lütuf ve ihsanı ile bulutu oluşturduğu ve nereye yağmasını istiyorsa onu oraya göndermeyi takdir buyurduğu ve bütün bunların bulutun kendi fiili sonucu olmadığı anlaşılmış olur. Yeryüzündeki hikmet sahiplerinden bir bilge aynı yağmurun falanca yerde suyunu boşaltmayıp da filanca yerde yağdırmasının hikmetini anlamaya çalışsa bunu asla başaramaz. Allah, onlara hatırlattı ki O'nun engin hikmeti insan aklının erebileceği bir düzeyde değildir. Yine O'nun yüce kudreti beşer gücü ile ölçülebilecek gibi değildir. Aksine O, dilediğini yapmaya kādirdir ve dilediğini yapandır. Bunda, aynı zamanda göklerin, yeryüzünün ve havanın yönetim ve düzenlemesinin nihaî olarak bir ve Kahhâr olan Allah'a ait olduğunun hatırlatılması vardır. Zira hiçbir kimsenin çıkıp da gökten gönderilen yağmurun, yağması emredilen yere ulaşmasını engellemeye kalkışması mümkün değildir.

"Seccâc" (ثَجَّاج) kelimesi, ardınca sicim gibi yağan yağmur anlamına gelir. "Sec" (ثَجّ) dökmek ve akıtmak demektir.

15. "Size tohumlar, bitkiler… yetiştirmemiz için."

Tohum anlamına gelen “hab” (حَبّ) kelimesinin belirtilmesi, tarımı yapılmak istenilen bitkilerin tohumunun elde edilmesi amacıyla ekilip biçilmesinden dolayı olabilir. Bu durumda “nebât”ın anılması, tohumu bulunmayan bitkileri kastetmeye yönelik olur. Zira onların ziraatindeki amaç da (yonca, ot, çayır… gibi) bitkilerin kendilerinin elde edilmesidir. Bu ikisinin aynı anlama yönelik beyan olması da mümkündür. Zira tohumu olan aynı zamanda da bitkidir.

13 [§]***16. “Sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler.”***

Daha önce de belirttiğimiz gibi “cennet”, ağaçların dallarının birbirine girdiği ve pek çoğunun bir arada bulunduğu sık ağaçlık bir yerdir.

17. “Şüphesiz ayırım günü vakit olarak belirlenmiştir.”

“Mîkât” (مِيقَاتًا), “Mî‘âd”, yani vâd anı demektir. Allah o günde evvelkileri sonrakileri, iyilerini kötülerini, küçüklerini büyüklerini ne varsa hepsini bir araya getirmeyi vâdetti. O güne “yevme’l-fasl”, yani ayırım günü denilmesi o günde dostlarla düşmanların birbirinden ayırtedilmesi ve her iki grubun da akıbetinin belli olmasından dolayıdır. Bugün zahiri bir ayrım günü değildir. Çünkü dünya her iki grup için de aynı şekilde geçmektedir. Gerçi araları tevfik ve hızlân[11] ile ayrılmakta ise de genel itibariyle bir ayrım yoktur.

“Yevme’l-fasl” (يَوْمَ الْفَصْلِ), yani ayırım günü hüküm günüdür, diye başka bir açıklama da yapılmıştır.

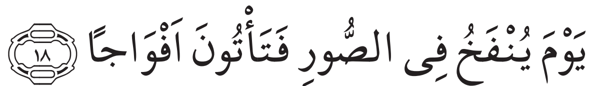

18. “Sûra üflendiği gün, bölük bölük Allah’a gelirsiniz;”

“Sûra üflendiği gün”den maksadın ne olduğunu daha önce açıklamıştık[12]. “Bölük bölük Allah’a gelirsiniz” kelâm-ı celîli hakkında değişik izahlar yapıl-

---

11 Tevfik, kulun fiilinin Allah’ın yardımına erişmesi, hızlân ise fiili yaparken insanın yardımsız bırakılması demektir (çeviren).

12 bk. el-En‘âm, 6/73; en-Neml, 27/87; ez-Zümer, 39/68.

mıştır. Bazıları bunu, her bir ümmet ayrı ayrı, Muhammed ümmeti de ayrıca tek başına getirilir, diye yorumlamışlardır. Kimileri de buna "وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ" âyet-i[13] kerîmesinde de belirtildiği gibi "Herkes kendi taraftarları ile buluşturulur" anlamı vermişlerdir.

وَفُتِحَتِ السَّمَٓاءُ فَكَانَتْ اَبْوَابًا ﴿١٩﴾

19. "Gökyüzü açılır da orada pek çok kapı oluşur."

Kimileri, Allah'ın meleklerinden dilediğini indirmesi için göğün açıldığını, kıyâmetin dehşetinden dolayı göğün yarılıp dağılacağını söylemişlerdir. Kimileri de şak, feth ve infitâr kelimelerinin hepsinin aynı anlama geldiğini, ancak "feth" kelimesini kullanmasının o günün korkusunun şiddetini belirtmek için olduğunu söylemişlerdir. Hepsinin aynı anlama gelmesi de mümkündür. Çünkü "İnşikâk"ın belirtildiği yerde meleklerin inmesinden de bahsedilmiştir: "O gün sema örten bulutlarla yarılacak/açılacak, melekler peş peşe indirilecek"[14].

وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿٢٠﴾

[§]***20. "Dağlar yürütülür, serap haline gelir."*** 14

Âyetteki dağların seraba benzetilmesi, yürütüldüğünde artık bakan kimsenin gördüğü eski yerinde bulunmamasından dolayı olabilir. Bu haliyle bakan kimseye nispetle tıpkı bir serap gibi olur, uzaktan bakınca var gibidir, ancak yanına varınca bir şey bulamaz. Benzetme, hakikatte dağların bir serap gibi olduğu mânası taşımaz. Çünkü serap uzaktan sanki bir şeymiş gibi görülen ancak aslında bir şey olmayan göz yanılsamasıdır. Oysa dağlar, her ne kadar yerlerinden yürütülseler bile kendinde varlığı olan bir şeydir.

اِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿٢١﴾ لِلطَّاغ۪ينَ مَاٰبًا ﴿٢٢﴾

21-22. "Şüphesiz, azgınlar için barınak olan cehennem pusuda beklemektedir;"

---

[13] "İnsanlar (amelleriyle) eşleştirilip (buna göre) şekillendirildiğinde" (et-Tekvîr, 81/7).

[14] el-Furkān, 25/25.

Kimi müfessirler şöyle açıklamıştır: Cehennem, Allah'ın ilm-i ezelîsinde kimin üzerine azap yazılmış idiyse onu gözetler ve bekler, ona azap eder, ondan asla kaçış imkânı yoktur. Şöyle de denilmiştir: Cehennem kükremesiyle, homurdanmasıyla azabı hak etmiş olan kimseleri bekler ve onlara azap eder, Allah'ın gazap ettiklerine azap etmesiyle Rabb'ine olan itaat görevini yerine getirir ve O'na yakınlaşır. Başka bir yorum da şöyledir: "Mirsâden" (مِرْصَادًا) kelimesi mümin kâfir herkesin üzerinden geçtiği yerdir (cehennem üzerindeki köprü veya sırât). Ancak kâfir olanlar içine düşerler, mümin olanlar da kurtulurlar.

"Meâben" (مَآبًا) kelimesi dönüş yeri demektir. "Tâğî" (الطَّاغِى) ise Allah'ın koymuş olduğu sınır çizgilerini aşan, O'nun hukukuna riayet etmeyen ve nimetlerine karşı nankörlük eden kimse anlamına gelir.

15 **[§]*23. "Orada yıllar ve yıllar boyu kalırlar."***

Âyette "ahkāb" (أَحْقَابًا) kelimesi kullanılmış ancak ne kadar bir süre olduğu belirtilmemiştir. Eğer kâfirler hakkında onların orada kalmalarının süresi belli olsaydı o takdirde süre ile ilgili beyan mutlaka gelirdi. Nitekim kıyâmet gününün nihayetine dair öyle bir açıklama gelmiş ve şöyle buyrulmuştur: "O gökten yere her işi düzenleyip yönetir. Sonra bütün işler sizin hesabınıza göre bin yıl tutan bir günde O'nun katına çıkar"[15]; "Melekler ve ruh O'na, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar"[16]. Burada öyle bir süre belirleme olmadığına göre cehennem için belirlenmiş bir süre ile ilgili değildir. Hasan-ı Basrî bu görüşü benimsemiştir.

Bazılarına göre "ahkāb"ın mânası şöyledir: Onlar cehennemde üç "hukub" kalacaklardır. Her bir hukub seksen yıldır. Bunu da şöyle anlamak gerekir: Onlar orada azabın bir türünü görecekler, arkasından başka bir tür azap göreceklerdir, yani "Hukub"ların bitiminde azap kesilecek değildir. Ahkâb, vakitlerle ilgili nihayettir (en uzun olanıdır). Allah Teâlâ vakitlerin nihayetini ve en uzun olanını belirtmiştir ki onların orada ebedî kalacakları bilinsin. Aynen şu âyette ifade edildiği gibi: "Rabb'inin dilediği hariç, onlar gökler ve yer durdukça o ateşte ebedî kalacaklardır"[17]. Bu âyette gökler ve yerden bahsedilmiştir, çünkü bu ikisi devamlılığı ile bilinen varlıklardır. Dolayısıyla bu ifade ebedîliği anlat-

---

15 es-Secde, 32/5.

16 el-Meâric, 70/4.

17 Hûd, 11/107.

mış olmaktadır. Aynı şekilde bir olguyu, vakitlerin nihaî noktasına bağlamak da onların ebedî olarak orada kalacaklarının bilinmesi amacına mâtuftur.

لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿٢٤﴾ اِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿٢٥﴾

24-25. "Kaynar su ve yanan vücut akıntısı dışında bir serinletici, bir içecek tatmaksızın."

Bazıları, "berd" (بَرْد) kelimesinden maksadın uyku olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da rahat ve huzur olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları da onlardan sıcaklığı giderici olan bir serinlik tatmazlar, susuzluklarını giderici bir içecek içemezler, ancak kaynar su ve yanık vücut ifrazatı tadabilirler. "Hamîm" (حَمِيم), sıcaklığı son noktasına ulaşmış kaynar su demektir. [§]Gassâk (غَسّاق) ise 16
zemherîr, yani dondurucu soğuktur. Kimi de şöyle demiştir: Onların bedenlerinden akan irin ve sarı su ki o yağ eriyiğidir. Buna göre mâna *-en doğrusunu Allah bilir ya-* cehennem ehlinin tattıkları yiyecek ve içecekler onlara gıda olmaz, onlara hiçbir fayda sağlayamazlar. Buna mukabil yedikleri yiyecekler ve içtikleri içecekler helâklerinin sebebi olur. [Onların hararetleri her artışında susuzluklarını giderecek serin bir şey içmek isterler bu kez de zemherîr, yani dondurucu soğuk ile suvarırlar ve soğuk da onların helâklerinin başka bir sebebi olur]. İçtikleri o soğuk içecek onlara rahatlık vermez, susuzluklarına şifa olmaz. Onlar Allah Teâlâ'nın nitelediği gibidirler: "Kim Rabb'ine günahkâr haliyle varırsa, bilsin ki cehennem onu beklemektedir; orada ne ölür ne de düzgün yaşar"[18]. Buna göre onlar ebedî olarak helâk içre kalırlar, öldürülmezler ki rahata ersinler, azap sona ermez ki hayatın tadına varsınlar. Denildi ki: "Gassâk", azabın bir çeşididir ve ne olduğunu Allah Teâlâ kullarından kimseye bildirmemiştir.

جَزَٓاءً وِفَاقًا ﴿٢٦﴾

26. "**(Yaptıklarına) **uygun bir karşılık olarak."

"Cezâen vifâkan" (جَزَاءً وِفَاقًا), yani gördükleri cezalar yaptıklarının tam karşılığı olmakta, hak ettiklerinden ne fazla ne de noksan kılınmakta, aksine yaptıklarının tam karşılığını görmektedirler. Gördükleri cezanın iğrençlikte, yaptıkları amellerle tam bir uyum içinde olması diye bir yorum yapmak da mümkündür.

18 Tâhâ, 20/74.

اِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿٢٧﴾

27. "Doğrusu onlar hesaba çekileceklerini beklemiyorlardı."

Kimi âlimler bunu, hesaptan korkuları yoktu diye yorumlamışlardır. Kimi de ona gerçek anlamda beklenti içinde olma ve umma anlamı vermiştir. Yani onlar sevap umuyor değillerdi. Eğer "recâ"ya "korkma" anlamı verirsen, o takdirde "onlar inanmadıkları için bir korku duymuyorlardı" mânası verirsin. Aynı şekilde "recâ"yı ummak anlamında alırsan o takdir de de "onlar, yalanladıkları için hesaba çekilmeyi ummuyorlardı" şeklinde bir mâna vermek gerekir.

وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا كِذَّابًا ﴿٢٨﴾

28. "Âyetlerimizi yalanladıkça yalanlıyorlardı."

"Kizzâb" (كِذّاب) ve "tekzîb" (تكذيب) Arap dilinde aynıdır. Burada âyetlerden maksat âhiret hayatı ile ilgili âyetlerdir. Keza vahdâniyet âyetlerinin ve risâlet/peygamberlik âyetlerinin ve benzerlerinin kastedilmesi de mümkündür.

وَكُلَّ شَيْءٍ اَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿٢٩﴾

17 [§]***29. "Oysa biz her şeyi kayıt altına almıştık."***

"İhsâ", yani sayıp dökme ve "kitâb", yani yazmanın aynı şey olması mümkündür. "İhsâ" ile kastedilenin kitapta, yani yazıda tespit edilen bilgiler olması da mümkündür. Nitekim şu âyette böyle kullanılmıştır: "Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir günah bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" dediklerini görürsün"[19].

فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ اِلَّا عَذَابًا ﴿٣٠﴾

30. "Tadın artık! Bundan sonra size arttırarak vereceğimiz şey ancak azaptır."

---

19 "…Suçluların 'Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!' dediklerini görürsün" (el-Kehf, 18/49).

Azabın arttırılması, devamlı ve kalıcı olmasıdır. Yoksa kendileri için belirlenmiş olan azabın miktarının arttırılması değildir. Zira Allah, onların ancak amellerine karşılık gelecek ölçüde cezalandırılacaklarını buyurmuştur[20]. Onların görmekte oldukları azap, amellerinin cezası olduğuna göre onun miktar olarak arttırılması ve böylece daha çok azap görmeleri caiz değildir. Buradan da anlaşılıyor ki sözü edilen arttırma azabın devamlı ve kalıcı oluşuna yöneliktir. O yüzdendir ki Hanefî mezhebine mensup âlimlerimiz "Fe zâdethüm îmânen" âyetinde[21] ve her ziyadeden bahseden diğer âyetlerde sözü edilen arttırmaları hep devamlılık ve kalıcılık şeklinde yorumlamışlardır. Yoksa azabın artması ya da eksilmesi söz konusu değildir.

31. "İtaatsizlikten sakınmış olanlar için artık murada erme zamanıdır."

"Mefâzen" (مَفَازًا) kelimesi azgınlar hakkında sözü edilen azabın her türlüsünden kurtulmuş olacaklar demektir.

32. "Bahçeler, üzüm bağları;"

"Hadâik" (حَدَائِقَ) etrafı ağaçlarla çevrili olan bahçeler demektir. "A'nâben" üzüm bağlarıdır, anlamı gâyet açıktır. Müjde olarak belirtilmiştir ki onlar dünyada iken arzu etikleri her nimete nail olacaklardır.

[§]Sonra esas olan şudur ki bu sûre, Allah Teâlâ'nın "Birbirlerine neyi so- 18
ruyorlar? Hakkında ayrılığa düştükleri büyük haberi mi?" buyruğunda beyan ettiği soru sormaların hemen akabinde inmiştir. Muhtemeldir ki onları böyle bir soru sormaya iten saik kendilerinde beliren şüpheler ya da akıllarında ortaya çıkan birtakım merak uyandırıcı sorulardı. Buna sebep onlar soruları sordular, kendilerine açıklansın ve içlerindeki kuşkular yok olsun. Allah (celle celâluh) da onlara nimetlerinin büyüklüğünü, tedvir ve tedbirinin, mutlak güç ve kudretinin akıllara hayranlık verici olduğunu ve onlar üzerinde her kim

20 "Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar" (el-En'âm, 6/160).

21 "Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden "Bu hanginizin imanını arttırdı ki?" diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir/kalıcı kılmıştır ve onlar sevinç içindedirler" (et-Tevbe, 9/24).

dikkatlice düşünürse, bu ibretlik bakışın kendilerini âhiret hayatının gerçekliğine götüreceğini ve şüphelerini de yok edeceğini bildirmiştir. Bunu şu (4. ve 5.) âyetle ortaya koymuştur: "Hayır! İleride bilecekler! Hayır hayır! Yakında bilecekler!" Ve her kim ki sırât-ı müstakîm üzere dosdoğru bir yaşantı sürer ve hak yola girerse onların akıbetlerinin hayır (mefâz) olacağını ve her kim de onlar üzerinde durmaz ve tefekkür etmezse ve kendi özüne karşı insaflı olmaz, her şeye hakkını vermezse ve imkânları kaybederse onların da varış yerlerinin "Şüphesiz, azgınlar için barınak olan cehennem pusuda beklemektedir; (21-22)" meâlindeki âyette belirttiği husus olacağını belirtmiştir. O kişi "Hayır! İleride bilecekler! (4) buyruğu gereği bunu bilecektir. Bu izah, âyete vaîd, yani azapla korkutma anlamı verilmesi halindedir.

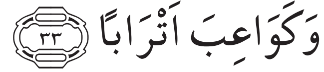

33. "Gencecik yaşıt kızlar;"

"Kâ'ib" (كَاعِبَ) tomurcuk memeli kız demektir. Bu, yeni âdet görmeye başladığı zamanki körpe halidir. Göğüsleri kalkıktır. Bu, erkeklerin en çok arzu duydukları kadınsı özelliktir. "Etrâb" (أَتْرَاب) ise yaşıtlar demektir. Bu beyanla da onların hep o yaşta kalacakları ve özelliklerinin hiç değişmeyeceği ve asla yaşlanmayacakları bildirilmiş olmaktadır.

34. "İçki dolu kadehler."

"Dihâkan" (دِهَاقا), bir yoruma göre "dolu" demektir. Başka bir yoruma göre de "katışıksız, safi" anlamındadır. "Peşi peşine" anlamı olduğu da söylenmiştir. Allah, bardakları "dolu" olmakla niteledi ki bu cennetliklerin içtikleri bardakların dünyadakilerin aksine hiç eksilmeyeceği bilinsin. "Safi"lik anlamı verenler onların dünya içkilerinde olduğu gibi baş ağrısı verme, aklı baştan alma ve sarhoş etme gibi her türlü olumsuzluklardan, sıkıntı verecek hallerden uzak ve
19 temiz olma özelliğini kastederler. [§]Peş peşe anlamı verenler de şu yorumu yaparlar: Cennet şarabı onlar içtikleri sürece hiç kesilmez, tükenmez, aksine kadehler ardarda gelir, onlarda içmelerini engelleyecek sarhoşluk gibi haller yoktur ki içmekten geri dursunlar. Abbâs b. Abdülmuttalib'in (r.a.) şöyle dedi-

ği rivayet edilmiştir: "Biz Câhiliye döneminde sâkiye sunmasını istediğimiz de "İdhak lenâ" (اِدْهَقْ لنا), yani "Doldur! Doldur!" derdik[22].

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿٣٥﴾

35. "Orada ne boş bir söz ne de yalan işitirler."

Yani onlar orada kulak asılmaması gereken sözleri işitmezler, bilakis her hayırlı ne varsa onu duyarlar. Boş vermeyi gerektiren sözler yemin, lakırdı, yalan gibi sözlerdir. Onlar, dünya ehlinin işret meclislerinde duymaya alışık oldukları bu kabilden nahoş hiçbir söz işitmezler. "Kizzâben" (كِذَّابًا), eğer şeddesiz (tahfif ile) okunursa "kezib" kelimesinden gelir. O takdirde yalan söylemezler demek olur. Eğer şeddeli okunursa o takdirde "tekzîb" kelimesinden gelir ve birbirlerini yalanla itham etmezler, demek olur. Mâna sanki şöyledir: İçmekte oldukları şarap onlara böylesi bir etkide bulunmaz, dolayısıyla onları aynen dünya şaraplarının etkisi gibi yalan söylemeye ve birbirlerini yalancılıkla itham etmeye sevketmez. Âyetteki "Fîhâ", orada yani cennette demektir. Şuna da işaret etmekte yarar vardır. "Kizzâben" kelimesini bazıları iki yerde tahfif ile okumuşlardır. Biri burasıdır. Diğeri de "Âyetlerimizi yalanladıkça yalanlıyorlardı"[23] meâlindeki âyette geçen kelime. Bazı kırâat imamları her iki yerde de onu şeddeli okumuşlardır. Bazı kırâatçılar da birincide şeddeli ikincisinde ise şeddesiz okumuşlardır. Kisâî'nin[24] şöyle dediği nakledilmiştir: Şeddesiz okuma Mudar lügatıdır. Şeddeli okuma ise Yemâniyye lügatıdır. "Kezzebehû tekzîben ve kizzâben" denilir, şu örnekteki gibi: "Harrabehû tahrîben ve hırrâben" (خرّبه تخريباً وخِرّابا). Ve bunun gibi. *En doğrusunu Allah bilir.*

جَزَاءً مِنْ رَبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿٣٦﴾

[§]*36. "Bunlar Rabb'inin bol bol lütfettiği karşılıktır, bağıştır."* **20**

Âyetteki "cezâ"; "'atâ" ve "hisâb" kelimeleri aynı kökten fiillerinin pekiştirme amaçlı masdar (mef'ûl-i mutlak) kipleridir; "cezâen cezâhum"; "'atâen 'atâhum" ve "hisâben hâsebehum" takdirindedir. Hasan-ı Basrî, amellerine se-

---

22 Müslim b. Nistâs'tan: İbn Abbâs hizmetini gören kölesine "İskınî dihâkan!" dedi. Kölesi de bardakları dolu dolu getirdi. İbn Abbâs: "İşte dihâk budur!" dedi (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV/40).

23 Bu sûrenin 28. âyeti.

24 Sadece Kisâî "Velâ kizâben" şeklinde şeddesiz, diğerleri ise hep birlikte "kizzâben" şeklinde şeddeli okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 458).

bep onlara mükâfat verir, yani hak ettiklerinin üzerinde bir karşılık verir, anlamı vermiştir. Bazıları da, onlara pek çok bağışta bulunur o kadar ki onlardan her biri "Bana yeter, bana yeter!" der, diye bir yorum yapmışlardır. Bu yorumu teyit eden şöyle bir rivayet vardır: Rivayete göre İbn Abbâs (r.a.) âyeti "Cezâen min rabbike 'atâen hasenen" (جزاء من ربك عطاء حسنا) şeklinde okurdu. Bazıları da şöyle bir yorumda bulunmuşlardır: Hafaza meleklerinin yazdığı ve onlar adına her şeyi sayıp döktükleri ve korudukları amelleri karşılığında onlara karşılık verir. Onlara pek çok bağışta bulunur, onların gizleyip meleklerin dahi muttali olmasına izin vermedikleri amellerinin karşılığı olmak üzere pek çok sevap verir. Onlara insanların da bileceği şekilde açık ve aşikâr lütuf ve ihsanlarda bulunur.

Şöyle bir yorum da mümkündür: Sözü edilen karşılık kulun Rabb'inden bir lütuf olup, kulun kendi yaptıklarının bir karşılığı olarak hak ettiği değildir. Çünkü belirttiğimiz üzere beşer türünden istisnasız her insan Allah'tan kendisine gelen nimetlerin şükrünü eda etmek için bütün ömrünü ortaya koysa üzerine gereken şükrün hakikatine asla ulaşamaz. Zira şükür vecîbesini yerine getiren ve bu konuda muvaffak olan kimse şükrüne vesile olan nimetlerin arttırılmasına mazhar olacaktır. İnsan yaptığı amelin karşılığını bu şekilde dünyada alınca bu onun daha fazlasını hak etmesini gerekli kılmayacaktır. Buradan da anlaşıldı ki âhirette amellere verilen karşılık tamamen Allah'ın lütuf ve ihsanda bulunmasının bir sonucu olmaktadır, yoksa kulun hak etmesinin bir karşılığı değildir. Görmez misin ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!"[25] Âyette Allah lütuf ve keremini "in'âm" olarak anmıştır. Başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur: "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir"[26]. Onlara vermiş olduğu nimetleri, kendilerine yönelik fazlu kereminden ihsan etmiştir. Buradan da anlaşıldı ki Allah'ın onlara vermiş olduğu karşılık mahza Rab'den bir bağıştır.

"Hisâben" (حِسَابًا) çok, bol bol anlamındadır.

---

25 en-Nisâ, 4/69.

26 el-Hadîd, 57/21.

رَبِّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ
خِطَابًا

[§]*37. "O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabb'idir. O,* 21
Rahmân'dır. İnsanlar O'nun huzurunda (izinsiz ve asılsız) ***konuşmaya yetkili olamayacaklar;"***

Rab, mâlik ve sahip demektir. Allah Teâlâ, göklerin ve yerin Rabb'i olduğunu belirtmekle bildirmek istedi ki kullarını kendisine ibadet etmekle sınamasının amacı hiçbir surette kendisi için değildir. Allah, kulun ibadetine ne ihtiyaç duyacak, ne de bundan dolayı kendisine bir yarar dokunacaktır. Bilakis O, zengindir; göklerde ve yeryüzünde her ne varsa O'na aittir. Kulların sınanmış oldukları ibadetler, onları tam olarak yapmaları halinde bizzat kendi çıkarları içindir. Buna mukabil onları gereği gibi yapmamaları halinde ortaya çıkacak zarar ve mahrumiyet de kendilerine yönelik olacaktır. "Rahmân" (الرَّحْمَن) Allah, kendisinin Rahmân olduğunu beyan buyurdu ki insanlar O'nun rahmetini arzulasınlar, O'nu bilmeye (marifetullah) koşuşsunlar. "Lâ yemlikûne minhu hıtâben" (لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا). Yani Allah'ın heybeti, O'nun hukukunu tâzim sebebiyle O'nunla konuşma imkânı bulamazlar. Onun heybetinden dolayı şefaat olsun yahut davalaşma olsun ya da başka bir sebeple olsun huzurunda asla konuşmaya yeltenemezler.

يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰٓئِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ اِلَّا مَنْ اَذِنَ لَهُ
الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا

38. "Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir."

"Rûh" (الرُّوحُ) hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimileri onun Cibrîl (a.s.) olduğunu ileri sürmüştür. Kimileri de ondan maksadın müminlerin ruhları olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da ondan maksadın melekleri gözetleyenler olduğunu, onların melekleri gördüğünü fakat meleklerin onları görmediğini belirtmişlerdir. Ruhtan maksadın gökten indirilen kitaplar olması da mümkündür. Nitekim buna işaret olmak üzere Allah şöyle buyurmuştur: "Allah, emri uyarınca vahyi taşıyan melekler indirir"[27]. Bu yoruma göre kitap-

[27] en-Nahl, 16/2.

lar kendi hakkını vermeyen ve onları arkalarına atan kimselere karşı davacı olur, hakkını veren ve gereği ile de amel eden kimseler için de şefaatçi olur. Kimi de ruhun, asla bilinemeyecek türden bir sır olduğunu ifade etmişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: 'Ruhun ne olduğunu ancak Rabb'im bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir'[28].

[Şefaat, Büyük Günah İşleyen Müslümanlar İçindir]

Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir. Bunun şefaat edene yönelik olması mümkündür. Yani şefaat eden, şefaat ettiği konuda doğrudan başka bir şey söyleyemez. Allah'ın heybeti karşısında duydukları korku ve endişe onu hak söylemekten alıkoymaz, aksine Allah Teâlâ onu hak üzere sabitkadem yapar ve dili üzere doğruyu ortaya çıkarır. Bazıları da mânası şöyle demişlerdir: Ancak dünyada iken doğruyu, yani gerçeği söyleyenler şefaatçi olur.

22 [§]Denildi ki: Mânası, şefaatten nasibdar olacaklar sadece dünyada iken doğruyu (savab) dile getirenlerdir. "Savâb" (صَوَاب) ise dini yaşantısında tevhit üzere dosdoğru bir hayat sürmektir. Hz. Ali'den (r.a.) şöyle bir rivayet anlatılır. O bir gün yaşlı bir kadına uğradı. Kadın dua ediyor ve şöyle diyordu: "Allahım! Beni Muhammed aleyhisselâmın şefaatine nail eyle!" Hz. Ali ona dedi ki: "Öyle deme şöyle de! 'Allahım! Beni cennette Hz. Muhammed'in (a.s.) arkadaşlarından eyle!' Çünkü onun şefaati ümmetinden büyük günah sahipleri içindir!"

İşte bu ayırımdan hareketle Mûtezile mensupları bize itiraz ediyor ve diyor ki: "Eğer siz, 'Allahım! Bize Muhammed'in şefaatinden bir pay ayır!' derseniz, o takdirde siz 'Allahım! Bizi büyük günah işleyenlerden eyle!' demiş olursunuz. Çünkü sizin asılsız iddianıza göre onun şefaati büyük günahları işleyenler içindir".

Cevabı şöyledir: Büyük günah işleyip de şirke düşmemiş olan kimse işlediği büyük günah sebebiyle değil, öncesinde tevhide dayalı işlediği hayırları ve Rabb'ini azze ve celle tazim etmiş oluşundan dolayı şefaate lâyık olur. Onu şefaate lâyık kılan onun daha önceden işlemiş olduğu hasenatıdır. Eğer onlar olmasaydı büyük günah sahibi elbette ki şefaate nail olamazdı. Bu itibarla kul "Allahım! Beni peygamberinin şefaatine nail eyle! Ondan bir pay da bana ayır!" diye dua ettiğinde aslında şöyle demiş olmaktadır: Allahım! Beni hayırlı işler yapmaya muvaffak eyle ve beni, seni tâzim ile anan ve itaatle sana yakın olan

---

28 el-İsrâ, 17/85.

kullarından eyle ki bu sayede ben de şefaate nail olayım, yoksa onun bu duasıyla kendisinin ehl-i kebâirden olmasını istemesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bu dediklerimizin doğruluğuna şu âyet de delildir: "Eğer o, Allah'ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyâmete kadar balığın karnında kalacaktı"[29]. Allah Teâlâ bildirdi ki onun tesbihi, yani Allah'ın şanını yüceltmiş olması onu balığın karnından kurtaran etken olmuştur. Eğer o tesbih ediyor olmasaydı kurtuluşu hak etmeyecekti. Burada da durum aynıdır, büyük günah (kebîre) işleyen kimsenin şefaati hak etmesi ve bu suretle kurtuluşa ermesinin umulması onun daha önce işlemiş olduğu iyilikleri sebebiyledir, yoksa büyük günah işlemiş, ondan dolayı da şefaati hak etmiş değildir.

[§]Diğer taraftan Mûtezile mensupları küçük günahları işleyenlerin büyük günahlardan kaçınmış olmaları şartıyla affedileceklerini söylerler. Aynı mantıkla gidilecek olursa onlara da şöyle denilebilecektir. Allah'a dua edip de kendisinin mağfiret edilmesini isteyen kimse sanki şöyle demiş olacaktır: "Allahım! Bana küçük günahlar işlet ki senin mağfiretini kazanayım". Eğer siz onun duasında mağfiret talep etmesi, sizin itiraz mahiyetinde ileri sürdüğünüz sözü söylemiş olmayı gerektirmez derseniz zaten biz de şunu deriz: "Allahım! Beni peygamberinin şefaatine nail eyle! Ondan bir pay da bana ayır!" diye dua edenin sözü sizinki ile aynıdır ve bu dua o kimseyi ehl-i kebâirden yapmayı gerektirmez. 23

ذٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَنْ شَٓاءَ اتَّخَذَ اِلٰى رَبِّه۪ مَاٰبًا ﴿٣٩﴾

39. "İşte bu, kesin olarak gelecek gündür. O halde kim dilerse Rabb'ine varan bir yol tutsun."

"Zâlike'l-yevmü'l-hak" (ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ). Denildi ki: Bunun mânası o günde haktan başka bir söz söylenmez, demektir. Hakkın bizzat günün kendisine yönelik olması da mümkündür. O takdirde mâna şöyle olur: "Onun olması haktır ve hiç kuşkusuz olacaktır!" **O halde kim dilerse Rabb'ine varan bir yol tutsun.** Bu âyetteki "meâben" (مَآبًا) kelimesi merci, yani dönüş yeri anlamındadır. Yorumu şöyledir: Allah Teâlâ insanlara sapkınlık ve hidâyet yollarını gösterdi ve hiçbir kimseyi de hidâyet yolundan alıkoymadı, oraya giren girdi. Sapıklık yolunu tutanın sonunun da cehennem olacağını açıkladı. Kim rüşt ve hidâyet yolunu tutarsa onun varacağı yerin de cennet olduğunu belirtti. Kulun Allah Teâlâ'ya varması ve O'na varan bir yol tutmasının anlamı işte budur.

29 es-Sâffât, 37/143-144.

اِنَّٓا اَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَن۪ي كُنْتُ تُرَابًا ﴿٤٠﴾

40. "Biz insanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı, inkârcının da, 'Keşke toprak olsaydım!' diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık."

Yakın bir azaba karşı sizi uyardık, yani sizi korkutarak uyarmış olduğumuz azabın gelişi, her ne kadar siz kendi kuruntunuza göre onu uzak görüyor olsanız da yakındır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulmuştur: "Allah'ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın"[30].

24 **[§]İnsanın önceden yapıp ettiklerine bakacağı gün…** Sözü edilen kişiden maksadın mümin ve kâfir ayırımı olmaksızın bütün insanlara yönelik olması mümkündür. "Mâ kaddemet yedâhu" (مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ) kelâm-ı celîlindeki "yedâhu" (يَدَاهُ) kelimesinin özellikle belirtilmesi takdim tehirin duyular âleminde eller marifetiyle olmasından ötürüdür. Bu yüzden dünyada yapılan ameller ellere izafe edilmiştir. Her ne kadar işlenen günahların irtikabında ya da yapılan hayır işlerinde ellerin dahlinin olmaması muhtemel olsa bile çoğunluğa itibarla böyle bir kullanıma gidilmiştir. O Allah'ın rahmeti diye anılan "matar", yani yağmur gibidir; her ne kadar rahmet onun özelliği olmasa da. Çünkü o gökten Allah'ın rahmetiyle iner. Aynı şekilde kelâm da her ne kadar öyle olmasa da "lisan", yani dil diye isimlendirilir. Çünkü konuşulan kelâm, dil ile gerçekleştirilir. Aynı şekilde burada takdim de ellere nispet edilmiştir. Çünkü her ne kadar ellerin dahli olmasa bile duyular âleminde takdim eller ile gerçekleşir.

İnkârcı da, 'Keşke toprak olsaydım!' der. Allah bu temenniyi mümin için değil kâfir için kullanmıştır. Çünkü mümin hasenatının kabul gördüğünü, seyyiatının da mağfiret edildiğini görür ve dolayısıyla Allah'ın azabından ('ikāb) güven içinde olur. Kâfir ise seyyiatı sebebiyle sorgulanacağını buna mukabil kabul görmüş herhangi bir hasenatının da kalmadığını görür ve bunun üzerine de Allah Teâlâ'nın azabından kurtulabilmek umuduyla (hayvanlar gibi)

---

30 en-Nahl, 16/1. İmam Mâtürîdî bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Etâ emrullâh" hakkında izaha muhtaç iki husus vardır. Birincisi "emrullah"tır ondan maksat Allah'ın olmasını murat ettiği olgudur. İkincisi de onların acele etikleri akıbetin ne olduğudur? Onların acele ettikleri akıbet kıyâmettir. Nitekim şu âyet bunun delilidir: "Nereden bileceksin, kıyâmet vakti belki de çok yakın!" (eş-Şûrâ, 42/17).

toprak olmayı diler. Bazıları şöyle demişlerdir: Bütün vahşi hayvanlar, kuşlar mahşerde bir araya toplanır. Sonra Allah Teâlâ onlara "Toprak olun!" der. İşte o demde kâfir kendisinin de hayvanlar gibi toprak olup yok olması temennisinde bulunur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[79]NÂZİÂT SÛRESİ 25

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً ﴿١﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً ﴿٢﴾ وَالسَّابِحَاتِ
سَبْحاً ﴿٣﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً ﴿٤﴾ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْراً ﴿٥﴾

1. "Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere;"

2. "Sâkin ve düzenli hareket edenlere;

3. "Yüzdükçe yüzenlere;

4. "Yarıştıkça yarışanlara;"

5. "Emri uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere!"

Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere; Sâkin ve düzenli hareket edenlere… Bu ilâhî beyanın yorumuna dair farklı görüşler vardır. Kimileri burada sözü edilenlerin hepsini meleklere yormuşlardır:

"Ve'n-nâzi'âti garkan" (وَالنَّازِعَاتِ غَرْقاً) cümlesi kâfirlerin ruhlarını alan ve onları gerdikçe geren melekler anlamına gelir. Nasıl ki yayı geren gerdikçe gerer ya, işte onun gibi melekler de şiddetle çekerek onların ruhlarını alırlar[1]. Ya da onların ruhlarını almaları, boğulanın içinde bulunduğu dehşet halini andırır. Ya da melekler kâfirlerin ruhlarını alırlar da onlar cehennemi boylarlar.

"Ve'n-nâşitâti neştan" (وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً). Yani kâfirlerin ruhlarını zinde bir halde şiddetle çekip alan azap melekleri onların ruhlarını içlerinden şiddetle söküp dehşetle çekip alırlar. Denildi ki: Bu âyet müminler hakkındadır. [§]Me- 26

---

1 "Ağraka'n-nâzi'u fi'l-kavs" (أغرق النازع فى القوس) denilir ve bununla atıcının yayı sonuna kadar germesi kastedilir. "Ağraka fi'ş-şey" (أغرق فى الشئ) haddi tecavüz etti, aştı demektir. Kelimenin aslı okun çekilmesi anlamındaki "Nez'u's-sehm" kullanımındandır. Kur'ân'da "Ve'n-nâzi'âti garkan" şeklinde geçer. Ferrâ dedi ki: Ondan maksadın melekler olduğu ve nez'in de kâfirlerin ruhlarının göğüslerinden çekilip çıkartılması olduğu söylenmiştir (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "grk" md.).

lekler müminlerin ruhlarını neşe içinde alırlar, yani nasıl ki bağından çözülen rahatlarsa[2], melekler de müminlerin ruhlarını öyle şefkatle alırlar. Buna göre bu âyet müminlerin ruhlarının yumuşakça alınmasını, birincisi ise kâfirlerin ruhlarının şiddetle çekilip çıkarılmasını ifade eder.

"Ve's-sâbihâti sebhan" (وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً). Denildi ki melekler müminlerin ruhlarını tereyağından kıl çeker gibi alırlar. Bir başka yoruma göre ise melekler gök ve yer arasında durmadan yüzerler.

"Fe's-sâbikâti sebkan" (فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً). Yani melekler müminlerin ruhlarını sühûletle almak için yarışırlar. Başka bir yoruma göre ise maksat peygamberlere (a.s.) vahiy ulaştırmak üzere birbirleri ile yarışan meleklerdir. Diğer bir yoruma göre ise onlardan maksat âlemlerin Rabbini anmaktan hiçbir zaman geri durmayan kerûbî[3] melekleridir.

"Fe'l-müdebbirâti emran" (فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْراً). Yaratıkların işlerini ve rızıklarını yönetmek ve yürütmekle görevli meleklerdir. Kimi müfessirler ise âyete yıldızlar anlamı vermiştir. Maksat insanların ihtiyaçlarına göre ve kendilerine biçilen birtakım faydaların ortaya çıkmasına hizmet etmek üzere doğacakları yerlerden doğup, batacakları yerlerden de batan yıldızlardır. Onlar sonra yeniden aynı şeyi yaparlar ve doğdukları yerlerden doğarlar ve hiç usanmazlar. Onlar zoraki değil, Allah'ın kendilerine emir buyurduğu işlevi yerine getirmek için yaptıklarını zindece yaparlar.

"Ve's-sâbihâti sebhan" (وَالسَّابِحَاتِ سَبْحاً). Bunlardan maksat da yıldızlardır. Onların yüzmelerinden maksat, insanlar için gizli kalan birtakım durumların açık hal alması için ufukta kendi yollarında dönmeleridir. Tıpkı şu âyette denildiği gibi: "Her biri bir yörüngede yüzmektedir"[4].

---

2 "Ve'n-nâşitâti neştan" (وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطاً). Maksadın önce doğan sonra batan yıldızlar olduğu söylenmiştir. Denildi ki zinde boğanın bir beldeden başka bir beldeye dolaşması gibi bir burçtan diğer burca durmadan dolaşan yıldızlardır. İbn Mesûd ve İbn Abbâs, maksadın yıldızlar olduğunu söylemişlerdir. Ferrâ, müminlerin ruhlarını neşe ile alan meleklerdir, dedi. Zeccâc ise şöyle açıklamıştır: Onlar meleklerdir, nasıl ki kuyudan durmadan sühûletle kova çekilirse onlar da müminlerin ruhlarını bedenlerinden öyle kolayca alırlar (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "nşt" md.).

3 Kerb, kurb, yani yakınlık anlamındadır. Kerûbiyyûn adı verilen melekler ise hamele-i arşa en yakın olan meleklerdir. Ebu'r-Rebî' Ebu'l-Âliye'den onların meleklerin en büyükleri olduğunu, Cibrîl, Mikâil ve İsrâfil'in de onlardan olduğunu, onlara aynı zamanda "mukarrebûn" da denildiğini rivayet etmiştir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "krb" md.).

4 el-Enbiyâ, 21/33; Yâsîn, 36/40.

[§]“Fe’s-sâbikâti sebkan” (فَالسَّابِقَاتِ سَبْقاً). Bundan maksat meleklerdir. Bunlar birbirleri ile yarışırlar yahut onlar taşlamak ve kovmak üzere şeytanlarla yarışırlar, onların semaya yaklaşmalarına izin vermezler. Hasan-ı Basrî de âyeti böyle yorumlamıştır. *En doğrusunu Allah bilir.* 27

Âyetleri başka türlü yorumlayanlar da olmuştur. Buna göre “en-nâzi‘âti garkan” insanın çıkarırken zorlandığı “kısî” (القسى) adlı ipek-keten karışımı bir elbisedir. “en-Nâşitât” ise kaçmaması için hayvanın bağlandığı ucu ilmekli iptir. “es-Sâbihât” gemiler, “es-sâbikât” atlardır. “Müdebbirât” ise meleklerdir. Atâ da böyle demiştir.

Kimileri de bu âyetleri müminlerin nefisleri ve ruhları ile tevil etmişlerdir. Buna göre **en-nâzi‘ât** göğüslerde sıkışan ruhlardır. **en-Nâşitât** (ruhun) ayaklardan (ve parmaklardan) çıkarkenki halidir. Denildi ki: Müminlerin ruhları cennette kendileri için hazırlanan nimetleri görünce bedenden çıkmak için can atarlar. **es-Sâbihât** müminlerin ruhlarıdır. “Sâbihât” diye isimlendirilmesi, nasıl ki yüzmeyi bilen kimsenin sudan çıkması kendisine kolay gelirse, müminlerin ruhlarının bedenden çıkmasının da öyle kolay olmasından dolayıdır. **es-Sâbikât**, gene müminlerin ruhlarıdır. Kendisi için hazırlanan Allah’ın lütuflarını ve hayır namına kendisine müjdelenen şeyleri görünce bir an evvel onlara ulaşmak için sanki yarışa girer gibi olacağı için onlara böyle bir isim verilmiştir. Bu yorumu, Hz. Peygamber’in (a.s.) şu hadisi de destekler mahiyettedir: “Dünya müminin hapishanesi kâfirin cennetidir!”[5]

[§]Denildi ki: Hadisteki bu benzetme müminin ölümü anındadır. Ölüm 28
anı geldiğinde mümin kendisini sanki bir an evvel kurtulmayı ve rahata ermeyi temenni eden mahpus gibi hisseder. Çünkü o anda kendisi için hazırlanmış olan nimetleri görür ve ruhu bir an evvel beden kafesinden kurtulup da kendisi için hazırlanmış olan kıymetli makama ulaşmayı arzu eder. Kâfir ise ölüm anında kendisi için hazırlanmış olan azabı görünce, çıkmasın diye ruhunu içinde tutmaya çabalar. İşte o hengâmede, âhirette kendisi için hazırlanan azabı gördüğü için oraya düşme korkusuyla dört elle sarıldığı dünya kendisine sanki cennetmiş gibi gelir. Hz. Peygamber’in (a.s.) şu hadisini de bu şekilde yorumlamak gerekir denilmiştir. “Kim Allah’a kavuşmayı isterse Allah da ona kavuşmayı sever. Kim de Allah ile buluşmayı sevmezse Allah da onunla buluşmayı sevmez”[6]. Sözü edilen sevme ve nefret ölüm anında vuku bulan bir du-

5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 323, Müslim, “Zühd ve Rekâik”, 1; İbn Mâce, “Zühd”, 3, Tirmizî, “Zühd”, 16.

6 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 420; Buharî, “Rikāk”, 41; Müslim, “Zikr”, 5.

rumdur. Mümin ölüm anında kendisine cennetteki makamı ve sevapları gösterilince canının bir an evvel çıkmasını arzu eder ve Allah Teâlâ ile buluşmayı sever, Allah da onunla karşılaşmayı sever. Kâfir ise o anda canının çıkmasını asla istemez. Zira Allah ile karşılaşmayı sevmez. Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanmaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Fe'l-müdebbirâti emran. Tefsirciler ittifakla dediler ki bunlardan maksat, mahlûkatın işlerini ve rızıklarını yürütmekle görevli meleklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Sonra yemin ve kasem ile neyin kastedildiğine dair de ihtilaf edilmiştir. Kimileri üzerine yemin edilen konunun "Einnâ le merdûdûne fi'l-hâfirah"[7] (ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِى الْحَافِرَةِ) sözü olduğunu söylemişlerdir. Onlara cevap olmak üzere "kasem olsun ki siz elbette diriltileceksiniz ve kıyâmet günü haktır" denilmek istenmiştir. Sanki Allah Teâlâ bu sayılanlara yemin ederek onların ölümden sonra yeniden diriltileceğini beyan buyurmuştur. Cevabı ise burada mâna akışı itibariyle ona işaret ettiği için gizli bırakılmıştır. Kimilerine göre ise yeminden kastedilen şu ilâhî beyandır: "O gün şiddetle sarsan sarsar".

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ﴿٦﴾ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ﴿٧﴾

29 [§]***6. "O gün şiddetle sarsan sarsar;"***

7. "Onu ikinci sarsıntı izler!"

Allah sözü edilenlere yemin etti, dolayısıyla iki üflemenin (nefha) elbette gerçekleşeceğini teyit etti. Birinci nefha ile bütün mahlûkat ölecektir, ikinci nefha ise ölülerin diriltilmesi içindir. "Râcife" nefha, yani üfleme demektir. Nefhadan soluk alıp vermekten ibaret olan hakikat anlamının kastedilmesi de mümkündür. Buna göre nefha, yani soluk alıp verme ölümün ve hayatın belirtisi olur, öldürme ve diriltmenin illeti olmaz.

Sonra ihtilaf edilmiş ve kimileri nefhaya hakikat mânası vermiştir. Buna göre birinci nefha, yani sûra birinci üfleme ile birlikte bütün yaratıklar helâk olacaktır. İkinci nefha, yani ikinci sûra üfleme ile de dirileceklerdir. Kimi de nefhanın iki değil üç olduğunu iddia etmiştir. Buna göre birinci nefha, yani sûra ilk üfleme korkutma ve dehşete düşürmek içindir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet sarsıntısı gerçekten büyük bir olaydır. Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın

---

7 "(İnkârcılar), 'Biz ilk halimize mi döndürüleceğiz?' diyorlar' (Sûrenin 10. âyeti).

karnındaki çocuğu düşürecektir…”[8] İkinci nefha, yani sûra ikinci üfleme ile bütün yaratıklar helâk olacaktır: Şu ilâhî beyan buna işaret etmektedir: “(O gün) sûra üflenecek, ardından -Allah'ın diledikleri dışında- göklerde ve yerde bulunanların hepsi düşüp ölecek…”[9] Üçüncü nefha, yani üçüncü nefhada sûra üfleme ile ise herkes dirilecektir. (Aynı beyanın devamında) şöyle buyurulmaktadır: “Sonra sûra yeniden üflenecek ve onlar birden ayağa kalkmış, etrafa bakıyor olacaklar”[10].

Kimi de burada sözü edilen sûra üflemenin hakikat anlamında olmayıp tamamen bir temsil olduğunu söylemişlerdir. Bunlar anlatılanların üfleme temsili üzerinden anlatılmasını ölümden sonra tekrar diriltilmenin ve ölülere yeniden hayat vermenin Allah Teâlâ'ya çok kolay olması, aynen üfleyenin üflemesinin kendisine hafif gelmesi gibi hafif olduğunu belirtmek içindir. Ya da süratli olması nedeniyle böyle bir temsile gidilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Kıyâmet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır”[11].

Dediler ki “racfe” (الرَّجْفَةُ) deprem ve sallanmadır. “Tetbeuhe'r-râdife” (تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ) cümlesinden maksat da onu takip eden diğer sarsıntıdır.

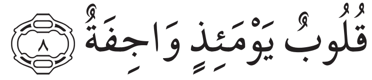

[§]*8. “İşte o gün korkudan yürekler ağıza gelir.”* 30

Eğer kasem, yani yemin âhiret hayatının ispatına yönelik idiyse o takdirde âyette ölümden sonra diriltme ile ilgili hallere ve fiillere işaret vardır. Eğer “O gün şiddetle sarsan sarsar; onu ikinci sarsıntı izler!”[12] meâlindeki âyetler üzere düzenlenmiş ise o takdirde şöyle yorumlanır. Sanki onlar sordular ve dediler ki “O günde kalpler nasıl olur?”; cevap olarak da “Vâcife, yani korku dolu, korkudan yürekleri ağıza gelir halde…” denilmiş olur. “Vâcife” (الوَاجِفَة) korkan ve ürperen demektir.

9. “**(İnsanların) **gözlerine korku çöker.”

---

8 el-Hac, 22/1-2.

9 ez-Zümer, 39/68.

10 ez-Zümer, 39/68.

11 en-Nahl, 16/77.

12 Önceki iki âyet.

[Kıyâmet Dehşetinden Gözlerin Belermesi]

"Hâşi'a" (خَاشِعَةٌ) kelimesi zelil, hor ve hakir bir halde demektir. Özellikle kalplerin ve gözlerin belirtilmesi *-en doğrusunu Allah bilir ya-* o dehşet anında kişinin kalbini ve gözünü kullanamaz halde olmasındandır. Aksine o hengâmede kalplere birtakım düşünceler ve doğuşlar[13] arız olur ki onları kalplerden uzaklaştırmak mümkün olmaz. Aynı şey göz için de söz konusudur. Allah Teâlâ, onları saran korku ve dehşet halinin onların kalplerini ve gözlerini normal işlevlerini yerine getirmekten alıkoyacağını, ancak bu korkunun saikine odaklanacağını, başka bir iş göremez hale geleceğini, kalplerin başka bir şey düşünemeyeceğini bildiriyor. Dahası kalpler kendisini bürüyen korkunun şiddetinden karar kılamaz bir halde düşünemeyen ve ne yapacağını bilemeyen hale gelir. İkincisi kişi, başına bir iş gelip de kendisini zor durumda hissettiği zaman her türlü çareye başvurur, gözünü her bir şeyin üzerine diker ve onların devreye sokularak kurtulacağı bir çıkış yolu bulmayı arar. Ancak o günde umutlar tükenir ve kişi tedbiri elden bırakır, kalpler bomboş kalır ve bir yerde karar kılamaz olur. Başına gelen musibetin şiddetinden dolayı herhangi bir tedbire başvurma yoluna giremez. Gözler çağırıcının çağırdığına dair korku ve zillet içinde çakılı kalır.

يَقُولُونَ ءَاِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِى الْحَافِرَةِ ﴿١٠﴾

31 **[§] *10.* "**(İnkârcılar)***, 'Biz ilk halimize mi döndürüleceğiz?' diyorlar."***

Onlar derler ki: Yani şimdi biz yeni bir yaratılışla dünyadaki ilk halimize mi döndürüleceğiz. "Etâ fulânun fulânen ferace'a 'alâ hâfiratihî" (أتى فلان فلاناً فرجع على حافرته), yani falan, filancaya geldi ve geldiği izi takip ederek geldiği yere döndü, denilir. Bir Arap atasözünde de şöyle denir: "en-Nakdü inde'l-hâfira" (النقد عند الحافرة), yani peşin ödeme, pazarlığın bitiminin hemen ardından yapılır. Onlar bu sözlerini âhiret hayatını inkâr ederek ve alaya alarak söylemişlerdir. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu ifade hayvanın iz çukuru demek olan "hâfiru'd-dâbbe"den (حافر الدابة) alınmıştır; süvari, bindiği hayvanın izi sıra gerisin geri giderek ilk başladığı yere varır.

---

13 "el-Bedât" (البَدَاة) kişinin kalbine doğan görüş. Çoğulu "bedâ" ve "bedevât" gelir. "Fulân zû bedevât" ve "ebu'l-bedevât" denilir. Bu, kişinin kendisine birtakım görüşler belirmesi ve içlerinden en uygun olanına uyması halini ifade eder (*el-Mu'cemü'l-vasît*, "bdv" md.).

ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ﴿١١﴾

11. "Çürümüş kemikler olmuş iken mi?"

"Nâhira" (الناخرة) çürümüş, artık un ufak olmuş nesne demektir. "Nehıra" (النخرة) ise çürümüş ve rüzgâr tarafından savrulup yok olmuş anlamındadır.

قَالُوا تِلْكَ اِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿١٢﴾

12. "Ve ekliyorlar: 'O zaman bu, (bizim için) ***ziyanlı bir dönüş olur!'"***

Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir (el-Esam) dediler ki: Bu söz onların âhiret hayatını inkâr etmeleri demektir. Yani bu asla olmayacak demiş olmaktadırlar. Diğerleri ise şöyle mâna verdiler: (Onlara göre) eğer müslümanların sandı-
ğı gibi yeni bir dönüş olsaydı o takdirde [§]o kendileri için çok ziyanda bir 32
dönüş olurdu. Çünkü kâfirler şöyle düşünüyorlardı: Kendileri dünyada iken daha müreffeh ve varlıklı bir yaşam sürmekteydiler. Buna mukabil müslümanlar ise darlık ve şiddetli geçim sıkıntısı içindeydiler. Dolayısıyla tekrar dönecek olurlarsa gene aynısı olacaktı. Allah'ın şu yüce beyanına bakmaz mısın?! "Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[14]. Onlar Allah'ın dünyada iken kendilerine daha çok nimet vermesini, kendilerinin O'na müminlerden daha yakın durmalarına ve mertebece onlardan daha üstün olmalarına bağlıyorlardı. Çünkü Allah'ın, dostlarına sıkıntı vermesi, düşmanlarına ise genişlik vermesi düşünülemezdi. Kendilerine genişlik verildiğine göre zannediyorlardı ki kendileri dünyada ve âhirette daha üstündüler, kendilerine muhalefet edenler ise kaybedenlerdi. Kimileri de bu kelâmı, kâfirlerin sözlerinden ayrı görmüşler ve bunun onlara yönelik bir özellik olduğunu zannetmişlerdir. Şöyle de denilmiştir: Kendilerini, mallarını ve ailelerini kaybetmiş olmaları sebebiyle onlar için "hâsira", yani ziyandadırlar, denilmiştir. "Hâsira" (خَاسِرَةٌ), "muhsira" (zarar eden, ziyanda olan) anlamındadır.

فَاِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ ﴿١٣﴾

13. "Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar."

Âyet, o vaktin oluş süratini ve Allah Teâlâ'ya kolaylığını bildirir.

---

14 el-Kehf, 18/36.

فَاِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿١٤﴾

14. "Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar!"

"Sâhire" (السَّاهِرَةِ) kelimesi arzın yüzü demektir. Bu kelime ile o günde kapanmayan, uyku nedir bilmeyen aksine hor ve hakir biçimde çağrıcıya (dâî) odaklanan gözlerin kastedilmiş olması da mümkündür[15].

هَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ مُوسٰى ﴿١٥﴾

15. "Sana Mûsâ'nın haberi geldi mi?"

Bazı tefsirciler şöyle dediler: "Evet, elbette sana geldi. Bu itibarla sen onları onunla korkut!" Hasan-ı Basrî dedi ki: Ona gelmemişti. Bununla gelmiş
33 oldu. Nitekim bir adam diğerine: "Sana falanın yaptığı ulaştı mı?" [§]der ve bununla an itibariyle haberi olmadığı bir konuyu kendisine bu sözüyle bildirmek ister. Peygamberler kıssalarını anlatmanın birtakım faydaları olduğundan bahsetmiş, peygamberliğin ispatı, onlarla kötü ilişki içine girenlerin uyarılması gibi hususlar içerdiğini bildirmiştik. Nasıl ki Firavun ve adamlarının Mûsâ peygamberle olan ilişkilerinde kötü davrandıkları için başlarına birtakım felâketler geldiyse (Mekke müşriklerinin de) aynı tavrı göstermeleri halinde başlarına benzer felâketlerin gelmesi beklenir.

اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿١٦﴾

16. "Rabb'i ona kutsal vadi Tuvâ'da şöyle seslenmişti:"

Tuvâ bahsedilen vadinin adıdır, denilmiştir. Yine denildi ki oraya Tuvâ denilmesi, iki defa kutsanmış olması sebebiyledir. Birincisinde İbrahim peygamberin (a.s.) oraya gelişinde, ikincisinde de Mûsâ aleyhisselâmın gelişinde kutsanmıştır.

Sonra Allah, o konuşmayı (hadîs) bir keresinde (حَدٖيثُ مُوسٰى) şeklinde Hz. Mûsâ'ya, bir diğerinde de kendisine izafe etmiştir. Buyurdu ki: "İz nâdâhu" (اِذْ نَادٰيهُ). Âyetin zâhirine göre onunla konuşan bizzat Allah Teâlâ'dır. Allah Teâlâ'ya

---

15 Muhtemelen müellif Allah Teâlâ'nın şu kavl-i celîline işaret etmek istemektedir: "Çağrıcının görülmedik bilinmedik bir şeye çağırdığı günde; gözlerini korku bürümüş halde kabirlerinden çıkıp etrafa yayılmış çekirgeler gibi o çağrıcıya doğru koşarlar. İnkârcılar, 'Bu, gerçekten zor bir gün!' derler" (el-Kamer, 54/6-8. Ayrıca bk. İbrâhim, 14/42-43).

izafe edilmesi daha önce geçen “hattâ yesme‘a kelâmallâhi” (حَتّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّهِ)[16] ve “İnnehû le-kavlü rasûlin kerîm” (إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيم)[17] âyetlerinin tefsirinde de belirttiğimiz gibi kelâmın aslının Allah’tan olmasından ötürüdür.

اِذْهَبْ اِلٰى فِرْعَوْنَ اِنَّهُ طَغٰى ﴿١٧﴾

17. “Firavun’a git! O hakikaten azdı.”

Yani nimetlerin içinde isyan etti ve azdı, küfrân-ı nimette bulundu da bu sebeple Allah Teâlâ’ya şükür etmedi.

فَقُلْ هَلْ لَكَ اِلٰٓى اَنْ تَزَكّٰى ﴿١٨﴾

18. “De ki: ‘Arınmayı ister misin?’”

Yani davetine icabet ettiğin zaman arınacağın kimsenin çağrısına evet diyecek misin? Ya da sende, nefsinin arınacağı ve gelişeceği davet konusu olan İslâm’a karşı bir kabul arzusu yok mu? Sonra bu âyette şöyle bir ders de vardır: [§]Her kim başkasını erginliği ve olgunluğu kendisine bağlı olan bir davra- 34
nışa davette bulunacak olursa onun yapması gerekli olan iş önce onu şefkatle (rıfk) ve yumuşaklıkla davet etmesidir. Nitekim Allah Teâlâ bunu Hz. Mûsâ ve Hârun peygamberlere emretmiş ve onlara şöyle buyurmuştur: “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin!”[18] Aynı şekilde burada da “Arınmayı ister misin?” buyurmuştur. Bunun ardından da davete icabete yanaşmaması halinde sözünü şiddetli bir azara dönüştürmüştür. Mûsâ peygamberin ağzından hikâye edilen şu kavl-i celîlinde olduğu gibi: “Mûsâ şöyle dedi: ‘Çok iyi biliyorsun ki, bunları birer ibret olmak üzere ancak göklerin ve yerin Rabb’i indirdi. Ey Firavun! Ben de öyle düşünüyorum ki hakikaten senin işin bitik!’”[19]

وَاَهْدِيَكَ اِلٰى رَبِّكَ فَتَخْشٰى ﴿١٩﴾

19. “Ve seni Rabb’inin yoluna iletmemi? Böylece O’na saygılı davranırsın.”

---

16 “Allah’ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al” (et-Tevbe, 9/6).

17 “Kur’ân elbette değerli bir elçinin sözüdür” (el-Vâkıa, 69/40; et-Tekvîr, 81/19).

18 Tâhâ, 20/44.

19 el-İsrâ, 17/102.

Yani ben, Rabb’ine dönmen için sana kılavuzluk edeyim de sen hidâyeti bulduğunda O’ndan korkasın, yani O’nun azamet ve celâlini öğrendiğinde onun azabından korkasın da böylece bilgi, Allah korkusu meyvesini vermiş olsun. Şu âyete bakmaz mısın: “Kulları içinden ancak bilenler (ulemâ), Allah’ın büyüklüğü karşısında haşyet duyarlar”[20]. Yahut seni Rabb’ine itaat haline kılavuzluk edeyim, O’na isyan etmiş olduğunda O’nun azabına uğrayacağını bildireyim de Sen **korkasın** ve O’na asla isyan etmeyesin.

فَاَرٰيهُ الْاٰيَةَ الْكُبْرٰى ﴿٢٠﴾

20. “Ve Mûsâ ona en büyük mûcizeyi gösterdi.”

Kimi tefsirciler dediler ki en büyük mûcize “yed-i beyzâ”dır. En büyük diye nitelenmesi şundan dolayı idi: Onlar sihirlerini ipler ve değnekler vasıtasıyla yapmışlar, buna karşın el kullanılmamıştı. O yüzden el, onların sihirleri türünden değildi. İşte bu yüzden de ona “en büyük” denildi. Kimi tefsirciler ise en büyük mûcizenin Hz. Mûsâ’nın asası olduğunu söylediler. Çünkü onun sihirbazlara karşı üstün gelmesi, onların sihir türünden ortaya koydukları her bir sihri yutan asası vasıtasıyla olmuştu. Aslında onun mûcizelerinden her biri büyüktü. Nitekim bu hususa başka bir âyette işaret edilmiştir: “Oysa kendilerine gösterdiğimiz her mûcize bir diğerinden daha büyüktü”[21]. Dolayısıyla akıl ve sağduyu sahiplerince üzerinde durulması ve düşünülmesi halinde görülecektir ki onlardan her biri diğerinden daha büyüktü. *Başarıya ulaştıran yalnızca Allah’tır.*

فَكَذَّبَ وَعَصٰى ﴿٢١﴾

35 **[§]*21. “O ise hemen yalanladı ve karşı çıktı.”***

Yani Allah’ın âyetlerini yalanladı, nebîsi Mûsâ aleyhisselâma isyan etti, ona itaat etmedi.

ثُمَّ اَدْبَرَ يَسْعٰى ﴿٢٢﴾

22. “Sonra mücadele etmek üzere sırt çevirdi.”

---

20 Fâtır, 35/28.

21 ez-Zuhruf, 43/48.

Hasan-ı Basrî dedi ki: Firavun hafifmeşrep ve taşkın biriydi[22]. Yoksa hükümdarlar herhangi bir işe davet edildiklerinde ya çağrıcının davetine icabette bulunmak ya da onu reddetmek için üzerinde durup, inceden inceye düşünürler. Sırt çevirip arka dönmek ve tavır almak ancak hafifmeşrepliğin ve taşkınlığın bir ifadesidir. Diğerleri ise: Allah'a itaatten yüz çevirdi ve O'na sırtını döndü, sihirbazları toplamak için harekete geçti ya da Hz. Mûsâ'ya "Şimdi sen, aramızda -senin de bizim de caymayacağımız- uygun bir yerde bir buluşma zamanı belirle"[23] diyenleri bir araya toplamak için harekete geçti.

فَحَشَرَ فَنَادٰى ﴿٢٣﴾ فَقَالَ اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى ﴿٢٤﴾

23. "Derhal adamlarını toplayıp seslendi:"

24. "'Ben sizin en yüce Rabb'inizim!' dedi."

Lânetli Firavun aslında kendisinin göğün ve yerin Rabb'i olmadığını gayet iyi biliyordu. Fakat o, kavmi için birtakım putlar edinmişti ve halkına kendisine yaklaştırmaları için onlara tapmalarını emretmekteydi. Ancak kendi seçkinleri söz konusu olduğunda onların kendisine tapınmalarına izin veriyor ve onlar içinden özel kimselere kendisine tapınmalarını emrediyordu. O yüzden de kendisini en yüce Rab olarak isimlendiriyordu.

فَاَخَذَهُ اللّٰهُ نَكَالَ الْاٰخِرَةِ وَالْاُولٰى ﴿٢٥﴾

25. "Allah da ona ibretlik dünya ve âhiret cezası verdi."

Kimi müfessirler bunu şöyle yorumladı: Onu her iki sözünün de karşılığı olarak azap ile cezalandırdı. Birincisi onlara söylediği "Ey seçkinler! Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum"[24] sözü idi. İkincisi ise "Ben sizin en yüce Rabb'inizim!" sözü idi. Kimi de bunu şöyle yorumladı: Onun şimdiye dek işlediği suçlar ve boğuluşuna kadar olan yaptığı taşkınlıklar yüzünden onu azapla cezalandırdı. Kimi de onu hem dünya hem de âhiret azabı ile cezalandırdı, diye yorumlamıştır. Dünyada iken denizde boğmuştur, öldükten sonra da ruhuna azap etmiştir. Şu âyet buna işaret etmektedir: "Bu azap, onların sabah akşam sokulacakları ateştir". O bu ateşe tâbileri ile birlikte girecektir. "Kıyâmet kop-

---

22 bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 307; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXI, 42.

23 Tâhâ, 20/58.

24 el-Kasas, 28/38.

tuğunda, "Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!" denilecek"[25]. Böylece dünya azabı ile âhiret azabı birbirine eklenecektir.

اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشٰى ﴿٢٦﴾

36 **[§]*26. "Elbette bunda Allah'a itaatsizlikten korkanların alacağı büyük bir ders vardır!"***

Bütün bunlarda alınacak bir ibret vardır. Hal böyle iken ondan ders alacak olanlar, yaptıklarının akıbetinden endişe duyanlar ve Allah Teâlâ'nın yapıp ettiklerine karşılık olarak kendilerini azaba çarptıracağından korkanlardır.

ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمِ السَّمَٓاءُ بَنٰيهَا ﴿٢٧﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوّٰيهَا ﴿٢٨﴾

27. "Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah yaptı."

28. "Onu yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi."

Bu âyetin "Yevme tercufu'r-râcife"[26] (يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ) âyetiyle bağlantılı olması mümkündür. Buna göre âyet ölümden sonra diriltilmenin ve âhiret hayatının ispatı olur, "eentüm eşeddü halkan" (ءَاَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقاً), yani "sizi yaratmak mı daha zor" âyeti de onu teyit etmiş olur.

Şimdi, sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı? Bu kelâm-ı celîl hakkında değişik yorumlar mümkündür. Birincisi şudur: Onları ölümden sonra diriltmesi ve yeni bir hayata yaratması âhiret hayatını inkâr edenlerin akıllarına göre gökleri yaratmadan daha kolaydır. Oysa onlar Allah'ın göklerin yaratıcısı olduğunu kabul etmektedirler. Yaratılması, kendilerinin yaratılmasından daha zor olmasına rağmen göklerin yaratılması onların akıllarınca muhal olmadığına göre nasıl oluyor da ölümden sonra diriltileceklerini ve eski halleri üzere yeniden yaratılacaklarını inkâr edebiliyorlar?! Oysa bu ikincisi onların akıllarınca daha kolay idi.

Başka bir izah da mümkündür: Şöyle ki: Yaratılışının muazzamlığına rağmen gök, kendi özü hakkında korkmuş ve emanetin kendisine arzı esnasında kabule yanaşmamış, Allah Teâlâ'nın azabından korkmuştur. Hal böyle iken zayıf haliyle şu insana ne oluyor da kendisine yapılan daveti kabule bir türlü

---

[25] el-Mü'min, 40/46.

[26] Bu sûrenin altıncı âyeti.

yanaşmıyor?! Hal böyle iken imdi bu insan kendi özü hakkında endişe edip de Allah'ın azabından korkmaz mı?! Oysa cehennem ve cennet sadece insan için yaratılmıştır. Böylece Allah Teâlâ onları uyarıyor, korksunlar da işlemekte oldukları kötülüklerden, taşkınlıklardan uzak dursunlar ve resûlün (a.s.) kendilerini davet ettiği dine icabet edip gereğini yapsınlar, istiyor.

[§]Bu âyetin "İze's-semâu'n fetarat"[27] ve "İze's-semâu'nşakkat"[28] sûreleriyle 37
bağlantılı olması mümkündür. Buna göre anlam şöyledir: Gök bunca muazzamlığı ve itaatkârlığıyla o gün için dayanamıyor da bunca zâfı ile insan nasıl oluyor da o günün dehşetine dayanacak oluyor?! Bu da aynı şekilde korkutma amacı taşıyor.

Onu yükseltip kusursuz olarak şekillendirdi. "Benâhâ" (بناها), yani onu yarattı. "Rafe'a semkehâ" (رَفَعَ سَمْكَهَا), yani tavanını yükseltti. "Fe sevvâhâ" (فَسَوّٰيهَا), yani onu yeryüzü ile örtüşecek şekilde düzeltti. Ya da hikmetin gerektirdiği ve vahdâniyete işaret edecek şekilde onu şekillendirdi.

Hiç kimse, Allah Teâlâ'nın "benâhâ", yani bina etti kavl-i celîlinden insanların yapmış oldukları tarzda bir bina anlamamıştır. Keza "raf'"dan insanlara nispet edilen kaldırmayı da anlamamıştır. Aynı şekilde "Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı" sözünden insanlara mahsus olan yaymayı anlamamıştır. Hal böyle iken bazı insanlara ne oluyor da Allah Teâlâ'ya nispet edilen "gelme" fiilinden, insanların yaptıkları fiili anlamaya kalkışıyorlar?! Eğer bunların başına taş düşmüş de onları böylesi olumsuz bir mânayı anlamaya sevketmiş ise o başka, yoksa böylesi vehme dayalı bir yoruma gitmek akıl kârı değildir!

وَاَغْطَشَ لَيْلَهَا وَاَخْرَجَ ضُحٰيهَا ﴿٢٩﴾

29. "Gecesini kararttı, gündüzünü ağarttı."

Gecesini kararttı, yani gecesini karanlık yaptı. **Gündüzünü ağarttı**, yani gündüzü aydınlık yaptı. Gecenin karanlık gündüzün aydınlık yapılmasında ölümden sonra diriltilmeyi inkâr edenlerin akıllarına gelen şüphelerin giderilmesi vardır. [§]Şöyle ki: O, latîf bir vakitte geceyi karartıyor ve karanlığı her 38
şeyi bürüyor, sonra en az bir sürede onları sanki hiç olmamış gibi yok ediyor, daha sonra onları tekrar varediyor. O kadar ki birisi kalksa ve ilki ile ikinci arasını ayırtetmeye kalksa buna güç yetiremez. Ayırtetme bir tarafa ilkinin ikinci, ikincinin de ilki içinde olduğunu düşünür. Bu ilkin karanlığın yok olması ve

[27] el-İnfitâr, 82/1.
[28] el-İnşikāk 84/1.

tamamen kendisinden bir eser kalmayacak şekilde gitmesi sonucu olur. Buna kādir olan, ilk yaratılıştan birtakım izler kalmış olması halinde onları yeni bir yaratılışla yaratmaya evleviyetle kādir olur. Sonra gece ve gündüzü göğe izafe etti, çünkü onların ortaya çıkışı gökte belirir.

30. "Bundan sonra da yeryüzünü döşeyip yaydı."

"Dehâhâ" (دَحٰيهَا) onu serdi demektir. Kimi müfessirler bunu şöyle yorumlamışlardır: Allah, onları önce toplu olarak yarattı, sonra gökleri yarattıktan sonra da onları yaydı. Dikkat edersen "Halakahâ" değil de "dehâhâ" buyurdu, yani serdi. Kimileri de şöyle açıklamışlardır: Allah önce dünya semasını yarattı, sonra ardından yerleri yarattı, ardından da geri kalan altı göğü yarattı. Kimine göre ise bu şöyle oldu: Yeryüzü serilmeden önce top halinde Beytülmakdis'in altındaydı, ondan sonra onu serdi. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: Böyle bir yorum imkânsızdır, çünkü yeryüzünün bütünüyle ve olanca genişliği ile Beytülmakdis altında olması mümkün değildir. *En doğrusunu Allah bilir.* Ancak bize göre bunun mânası şudur: Eğer bu beyanın yorumu onların dedikleri gibi ise o takdirde maksat yaratıldıkları cevhere yöneliktir. Yani Allah'ın yeryüzünü yaratmış olduğu cevher/öz Beytülmakdis'in altında idi demektir. Yoksa mevcut haliyle yeryüzünün Beytülmakdis'in altında olması kastedilmiş değildir. Bu aynen insanın nutfeden (erlik suyu/atmık) yaratılmış olmasını ifade etmek gibidir. İnsanın bütün varlığı ile nutfe içinde olması mümkün değildir. Keza topraktan yaratıldığını söylemek, onun mevcut haliyle toprakta bulunduğunu söylemek değildir. Bunun mânası insanın o cevherden yaratılmış olduğunu ifade etmektir. Bahsedilen konuda da yorum aynı olmalıdır.

39 [§]Kimileri de şöyle yanlış bir kanaate kapılmışlardır. Onlara göre yerlerin ve göklerin yaratılışı güya aynı anda imiş. Hasan-ı Basrî'den nakledildiğine göre ise yerler gökten önce yaratılmıştır. Buna şu ilâhî beyan delildir: "Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan..."[29] Bir başka yerde de şöyle buyurulmuştur: "Sonra O, duman halinde olan semaya yöneldi"[30].

Dedi ki: "Semâ" (السَّمَاء) ismi, bir şeyin üstüdür. Nitekim evin tavanına da insanın tepesinde olduğu için "semâ" denilir.

---

29 el-Bakara, 2/29.

30 Fussılet, 41/11.

اَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعٰيهَا ﴿٣١﴾

31. "Yerden suyunu ve bitkisini çıkardı."

Sonra hamdetmemiz için biz insanlar adına yarattığı ve hayvanlar için yerden çıkarttığı ürünleri zikretti. Böylece nimetlerini hatırlatarak bizim kendisine hamd ile şükretmemizi amaçladı. Zira hayvanlar da bizim için yaratılmıştır. Onların yararına olan yiyecekler sonuçta bizim de yararımıza olmaktadır. Zira biz o çıkarılan yiyecekler vasıtasıyla hayvanlardan yararlanabilmekteyiz.

وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا ﴿٣٢﴾

32. "Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi."

Yani üstündekilerle birlikte sağa sola yalpalamasın diye yeryüzünü dağlarla sabitledi.

مَتَاعاً لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٣﴾

33. "Hepsi sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için."

Bu âyette Allah Teâlâ'nın bizim yararımıza sunduğu her bir nimette hay-
vanlar için de bir fayda sağladığına dair işaret vardır. Hayvanlara özel kıldığı
şeylerde ise bizi onlara ortak etmedi. Çünkü Allah'ın dünyada insanların fay-
dalanması için yarattığı nesneler içinde pis ve iğrenç olanları da vardır, güzel
ve lezzetli olup biriktirilenleri de vardır. Onlar içinden güzel ve hoş olanlarını
insanların faydasına, pis ve iğrenç bulunanları da hayvanların istifadesine sun-
muştur. Hayvanların yararlanması için yarattığı gıdalar ise insan tabiatının hoş
görmeyip iğrenç bulacağı yiyeceklerdir. [§]Allah, mevkileri üstün olanların gı- 40
dasını da üstün kılmıştır. Belirttiğimiz âyetlerde temiz ve güzel olan yiyecekle-
rin alınmasının mübah olduğuna delil vardır. Çünkü Allah Teâlâ hoş ve temiz
ürünlerden gıdalarını belirlediğini belirterek kendilerine nimet verdiğini ve
bu şekilde kendilerini hayvanlardan üstün kıldığını açıklamış, karşılığında da
şükretmelerini istemiştir. Hal böyle iken her kim bunları çirkin ve pis (mek-
ruh) görürse insanların faydalanmaları için yaratılmış olan gıdalardan istifa-
deyi çirkin görmüş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَاِذَا جَٓاءَتِ الطَّٓامَّةُ الْكُبْرٰى ﴿٣٤﴾

34. "O büyük felâket** (kıyâmet) **geldiğinde;"

"Tâmme" (الطَّٓامَّةُ) sayha, yani çığlık demektir. Kıyâmetin "Tâmme" diye isimlendirilmesi bütün yaratıkları kapsaması ve onları sarmasından ötürüdür. "Kübrâ", yani büyük diye isimlendirilmesi ise kıyâmet eğer azapla sarmalarsa bunun hiç kesilmeden devamlı olacağı, yok sevapla sarmalarsa o takdirde de sevabın ve verilen değerin devamlı olacağı ve hiç kesintiye uğramayacağı içindir. İşte bu devamlığı sebebiyle "kübrâ", yani büyük diye isimlendirilmiştir.

يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ مَا سَعٰى ﴿٣٥﴾

35. "O gün insan yapıp ettiklerini iyice hatırlayacak;"

[Unutulanların Hatırlanacağı Gün]

"Mâ se'â" (مَا سَعٰى), yani işlediklerini. İnsanın o günde yapıp ettiklerini hatırlaması iki şekilde olacaktır: Birincisi: Kitabını, yani amel defterini okuması yoluyla. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!"[31] İkinci hatırlama karşılık görme (ceza) sebebiyledir. Birinci şekildeki hatırlama Allah'ın bir lütfunun sonucu olur, yoksa bir insanın bu şekilde yapıp ettiklerini hatırlaması mümkün değildir. Zira insan birtakım bilgileri yazar da sonra aradan zaman geçince onları unutur, okumak suretiyle onları bir türlü hatırlayamaz. Bizzat kendisinin yazmadığı bilgileri hatırlamaması ise daha da öncelikli bir durum olur. Ne var ki Allah Teâlâ lütuf ve ihsanının bir sonucu olarak okuması yoluyla onları kendisine hatırlatır, böylece meleklerin yazmış oldukları bilgilerin doğruluğunu görür, eğer cezalandırılmışsa cezasının bizzat elleriyle işledikleri yüzünden olduğunu anlar. Gördüğü ceza hatırlatma konusunda daha etkindir. Dolayısıyla o günde dünyada iken bütün yapıp ettiklerini hatırlar.

وَبُرِّزَتِ الْجَح۪يمُ لِمَنْ يَرٰى ﴿٣٦﴾

41 **[§]*36. "Ve görecek olana cehennem açık bir şekilde gösterilecektir."***

31 el-İsrâ, 17/14.

"Limen yerâ" (لِمَنْ يَرٰى) kelimesi, "limen terâ" (لمن ترى) şeklinde de okunmuştur[32]. Bu durumda görme fiili cehenneme nispet edilmiş olur. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O ateş uzak bir yerden kendilerine görününce homurdanmasını ve uğultusunu işitirler"[33].

"Ve görecek olana", Bundan maksadın oraya giren ve hazır bulunan olması da mümkündür. Şu örneklerde olduğu gibi: "Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır"[34]. Buradaki "mine'l-muhsinîn" (مِنَ الْمُحْسِنِينَ) "li'l-muhsinîn" anlamındadır. "Şu ağaca yaklaşmayın!"[35] Bu beyanda da yaklaşmaktan maksat "ondan yemeyin" demektir. Bunu "yaklaşmayın" diye ifade etmiştir. Bu itibarla burada "görmek" fiili, girmek ve hazır olmak anlamında bir kinâye olabilir. Bu durumda azabın, onların bütün bedenlerini kuşatacağını bildirmiş olur. Rüyet ehlinin, yani görenlerin cennet ehli olması da mümkündür. Onlar onu baş gözleriyle görürler ve korktukları azaptan kurtulmaları ve umdukları nimetlere nail olmaları sebebiyle büyük hazlar alırlar. Hani nasıl ki O gaip iken ve onlar O'nu görmüyor iken O'nu hatırlayarak elem duyuyor idiyseler, şimdi de görmüş olmanın zevkini yaşarlar. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Verdiklerini, Rab'lerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri ürpererek verenler"[36]; "Doğrusu biz" derler, "Daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?) Şimdi ise Allah bize lütfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu"[37].

فَاَمَّا مَنْ طَغٰى ﴿٣٧﴾ وَاٰثَرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿٣٨﴾ فَاِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوٰى ﴿٣٩﴾

37-38. "Azan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi;"

39. "Cehennem işte onun için tek barınaktır."

Azan. Yani isyan edip haddi aşan yahut Allah'ın nimetleri karşısında taşkınlık yapan ve onları günah yolunda kullanan ya da Allah'ın belirlemiş olduğu sınırları aşan kimse.

---

32 İkrime, "Ve burrizeti'l-cahîmu limen terâ" şeklinde fethalı "tâ" ile okumuştur (İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 414; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 20).

33 el-Furkān, 25/12.

34 el-A'râf, 7/56.

35 el-Bakara, 2/35.

36 el-Mü'minûn, 23/60.

37 et-Tûr, 52/26-27.

42 **[§]Dünya hayatını âhirete tercih eden.** Tercihinin, iyilikleriyle dünya hayatını arzulaması ve sonunda bunun ona âhireti unutturması şeklinde olabilir. Kişi iyiliklerine karşılık dünya hayatını istediğinde âhirette kendisi için bir pay kalmaz. Çünkü amelinin karşılığı kendisine eksiksiz verilmiş olur. Allah Teâlâ’nın şu kavl-i celîlini görmez misin?: “Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara işlerinin karşılığını eksiksiz veririz; orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar”[38].

Cehennem işte onun için tek barınaktır. Yani yegâne sığınak yeridir.

وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰىۙ ﴿٤٠﴾ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰىۜ ﴿٤١﴾

40-41. “Rabb’inin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin ta kendisidir.”

[Nefsine Hâkim Olan Cennetlikler]

Rabb’inin huzurunda (hesap vermekten) korkan. Makamdan maksadın Rabb’inin hesaba çekmesi ya da Rabb’i katındaki mevkii olması mümkündür. Makam Allah’a izafe edilmiştir; çünkü ölümden sonra diriltme ve âhiret hayatı ona izafet edildiği için âhiretle ilgili olan her hal O’na izafe edilmiş olmaktadır. Korkunun, kişinin içinde bulunduğu halden olması da mümkündür. O, bulunduğu makamın Allah Teâlâ’nın bulunmayı yasaklamış olduğu bir makam olmasından korkar. **Nefsine kötü arzuları yasaklayan.** Buradaki yasaklama (nehy) sözlü bir yasaklama değildir. Aksine yasaklamadan maksat nefsinin şehvet arzularından ve lezzetlerinden el çekmesini istemesidir. Onlardan el çektirmesi, ona âhiret azabını hissettirmesi ve onun kendisine vereceği acı ve ıstırabı hatırlatması ve sakındırmasıyla olur. Kişi bunu yaptığı takdirde nefsin peşin şehvet arzularını terketmesi ve âhiret için çalışması kolay olur.

İnsanlar nefislerini peşin zevklerin ardına düşmekten alıkoymada iki kısma ayrılır: Kimi vardır ki nefsi üzerinde egemenlik kurar ve ona arzu ettiği şeyleri vermez; bu gibiler devamlı olarak bir çaba ve yorgunluk içinde olur. Kimileri de vardır ki nefsine yaptıklarının sonucunu hatırlatır, ona itaat edenler için hazırlanmış olan sevapları gösterir, zalimlerin başlarına gelecek azapları bildirir. Bunun sonucunda nefis onları sanki baş gözüyle görmüş gibi olur, bunun tabii sonucu olarak da âhiret lezzetlerini dünya lezzetlerine tercih

38 Hûd, 11/15.

eder. Zira âhiret lezzetleri hem daha devamlı hem de daha haz vericidir. Böyle olunca da âhiret hayatı için çalışıp çabalaması onun için kolay hal alır. “Hevâ” (الْهَوٰى) nefsin, şehvet arzularını ve lezzetlerini tatmine meyletmesidir. Âyette, nefislerin şehvetlere karşı tutkulu olduğunu, onlara meyyal bulunduğunu ve onlardan ancak sözünü ettiğimiz şekilde uzak durabileceğine dair bildirim de vardır.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا ﴿٤٢﴾

[§] *42. “‘Ne zaman gelip çatacak?’ diye sana kıyâmeti sorarlar.”* **43**

Âyetteki “sâ‘at” (السَّاعَةِ) kıyâmet anlamındadır. Ona sâat denilmesi onu tedbir edene umurunun hafif gelmesi sebebiyledir. Ya da vakti geldiğinde olup bitmesinin çok hızlı olmasındandır. Ya da onun vukuunun şu anda içinde bulundukları zamana çok yakın olmasındandır. Şu âyette olduğu gibi: “Etâ emrullah”, yani Allah’ın emri, yani kıyâmet geldi!”[39]

Eğer burada soruyu yönelten müminler ise, soru doğruyu elde etme, bilgilenme amaçlı olur. Sanki şöyle olur: Onlara “İze’s-semâu’nfetarat”[40] ve “İze’s-semâu’nşakkat”[41] denilince onlar merakla “Kıyâmet ne zaman kopacak?” diye sordular. Bunun üzerine de bu âyet indi. Soruyu kâfirlerin sorması da mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi kıyâmetin kopuş anının bilinmesinde fazla bir yarar yoktur ki onu müslümanlar merak edip de sorsunlar. O yüzden sorunun kâfirlerin Hz. Peygamber (a.s.) ile kafa bulma ve onu hafife alma amaçlı olması ve alaycı bir şekilde onun bir an evvel gelişini istemiş olmaları da mümkündür[42]. Bu haliyle onlar aslında bildikleri bir şeyi muannit bir tavırla soruyorlardı ve maksatları işi sulandırmak ve zayıfların ve tâbilerin aklını karıştırmaktı. Çünkü onlar biliyorlardı ki (içinde bulundukları) vakit kıyâmetin kopuş saati değildir. Onlar acele gelmesini isteyince biliyorlardı ki Hz. Peygamber (a.s.) onu istedikleri vakitte gösteremeyecektir. Zira bu vâdin hilafına bir durum arzedecektir. Sonuçta bunu da zayıflara karşı bir kanıt olarak kullanacaklar ve eğer onun “Kıyâmet kopuyor” demesi gerçek olsaydı o takdirde gelmesini istedikleri vakitte onu kendilerine getirecekti. (Ama vaziyet öyle değildi. Akıllarınca durumu istismar ediyorlardı).

---

[39] en-Nahl, 16/1.

[40] el-İnfitâr, 82/1.

[41] el-İnşikāk, 84/1.

[42] “Ona inanmayanlar onun çabuk gelmesini istiyorlar; inananlar ise gerçek olduğunu bilerek ondan kaygılanmaktalar. Şu iyi bilinmeli ki, kıyâmeti tartışma konusu yapanlar derin bir sapkınlık içindedirler” (eş-Şûrâ, 42/18).

فِيمَ اَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا ﴿٤٣﴾

43. "Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki!"

Onun bilgisi hakkında sende bir şey yok ki! Bu Hz. Peygamber'in (a.s.) kıyâmete dair bir bilgisinin olmadığının sabit olması halinde böyledir. Ya da onun bildirilmesinde senin herhangi bir yetkin yoktur. Bu yorum da Hz. Peygamber'in onun hakkında bir bilgisi bulunmadığının sabit olması ve bilinmemesi halinde söz konusu olur.

اِلٰى رَبِّكَ مُنْتَهٰيهَا ﴿٤٤﴾

44 [§]***44. "Onun hakkındaki nihaî bilgi Rabb'ine aittir."***

Yani onun bilgisi (ve açıklanması) ancak Allah'a varır dayanır ve bu cevap onların bir daha böyle bir soru sormalarını yasaklar.

اِنَّمَٓا اَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشٰيهَا ﴿٤٥﴾

45. "Sen ancak ondan korkanları uyarırsın."

Hz. Peygamber (a.s.) "Âlemlere uyarıcı olsun diye"[43] meâlindeki âyette de ifade edildiği gibi sadece bütün âlemlere gönderilmiş bir uyarıcı idi.

كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُٓوا اِلَّا عَشِيَّةً اَوْ ضُحٰيهَا ﴿٤٦﴾

46. "Kıyâmet gününü gördüklerinde (dünyada) ***sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar."***

Bu âyet hakkında müfessirler dediler ki: Onlar kıyâmete şahit olduklarında bu dünya günlerinin ne kadar kısa olduğunu düşünecekler ve âhireti baş gözleriyle gördüklerinde dünya yaşantısı zaman itibariyle kalplerinde azıcık kalacaktır. Âyeti şöyle yorumlamak da mümkündür: Onlar eğer kıyâmetin kopuşunu görecek olsalardı, onun dehşetinden şu anda içinde bulundukları hayatın, onun yanında sadece bir akşam ya da kuşluk vakti kadar bir süre olduğunu görürlerdi. O takdirde bu ürperti verme ve korkutma mevkiinde olmazdı. *En doğrusunu Allah bilir!*

---

43 el-Furkān, 25/1.

[80] ABESE SÛRESİ 45

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

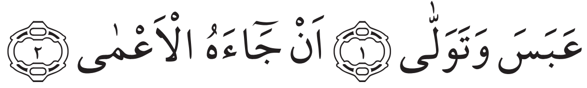

1. "Suratını astı, yüzünü çevirdi."

2. "Çünkü ona gözü görmeyen biri gelmişti."

Hasan-ı Basrî der ki: Âyetin zâhirine göre suratın asılması ve yüzün çevrilmesi bizzat âmânın gelişiyle ilgilidir. Çünkü anlatıldığına göre Hz. Peygamber (a.s.), yanında bulunan Kureyş'in ileri gelenleriyle meşguldü; onlara öğüt veriyor ve onları İslâm'a davet ediyordu. O halde iken İbn Ümmü Mektûm gelip de araya girerek bazı sorular sorunca, meşgul olduğu insanların önemli mevkileri sebebiyle ondan yüzünü çevirdi, onların müslüman olmalarını umması sebebiyle suratını astı. Müfessirlerden bir başkası da olayı şöyle anlatmıştır: İbn Ümmü Mektûm gelip de kendisine hak ve hidâyet yolunu göstermesi için soru sorunca, Hz. Peygamber (a.s.) onunla konuşmayarak suratını astı ve yüzünü çevirdi[1].

Hz. Peygamber'in (a.s.) suratını asması öyle bir durum hakkında idi ki eğer iş yolunda gitseydi, elde edilecek olan fayda yeryüzü ehlinin hayırlarıyla tartılsaydı, onların hayırları ve güzelliklerine üstün gelirdi, yani o kadar önemliydi. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) belirtildiği gibi kâfirlerin elebaşılarıyla ilgileniyordu, onlara öğüt veriyor, nasihatte bulunuyor ve olumlu cevap verecekleri beklentisiyle onları İslâm'a girmeye teşvik ediyordu. Onların müslüman olmaları halinde kavimlerinden pek çok kimsenin de müslüman olacağı beklentisi bulunuyordu. [§]Çünkü onlar kavmin önde gelenleri ve ulukları idiler. 46
Onların müslüman olmalarında kavimlerinden kendilerine tâbi olanların da müslüman olmaları umuluyordu. Bunun sonucunda onların müslüman olmaları, başkalarının bütün güzelliklerini ortaya dökse asla yetişemeyeceği kadar

1 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 64-66.

çok sevap beklentisi içeriyordu. Hal böyle iken onun araya girip de soru sorması, onun elde etmeyi amaçladığı pek çok sevabın ve övgüye değer özelliklerin önüne geçmesi demek oluyordu. İşte böylesi bir durumda yüzün asılması kolayca ortaya çıkabilecek, uzak sayılmayacak ve yadırganmayacak bir tavır olmaktadır. İkincisi, Resûlullah tarafından surat asılması ve yüzün çevrilmesi görmeyen biri (âmâ) için rahatsız edici bir durum olmaz. Çünkü o görmez ve bunu kendisi için bir sıkıntı saymaz. Öbür taraftan Hz. Peygamber'in (a.s.) ileri gelenlere yönelmesi ve onlarla sohbetini sürdürmesi onların müslüman olmaları beklentisi taşımaktaydı. Zira Resûlullah'ın Kureyş'in ileri gelenlerine yönelmesi ve kendileriyle hoş sohbette bulunması, onlar için görülecek bir durumdur. Onlara arkasını dönmesinde ise bu beklentinin yok olması ve onlara âşikâre kaba davranılması durumu vardır.

Kaba davranmadan kaçınarak insanları bulundukları kötü bir yerden hidâyet yolunu gösterme, -başkalarına âşikâre kaba davranma ve rencide etme tutumu olmadan- dünya ve âhiret faydasına çağrıda bulunma yolunu tercih eden kimse esas itibariyle akıl ve fikir sahibi kimseler nazarında güzel bir iş yapmış olur. Çünkü Resûlullah'ın kavmin ileri gelenleriyle ilgilenmiş olması onların İslâm'a davet edilme konumunda bulunmalarından dolayı idi. Kaldı ki biz -her ne kadar bu uğurda canlarımızın ve mallarımızın telef olması riski olsa da- kâfirleri İslâm'a davet etmekle memur kimseleriz. Sadece müslümanlardan birine karşı surat asma ve yüz çevirme tavrına mukabil onları İslâm'a davet etmek elbette ki mümkün olabilecek bir davranıştır.

[Peygamberlerin Zellesi]

Ancak Hz. Peygamber'den (a.s.) böyle bir tercihin sadır olması onun ictihat ve istidlâlinin (re'y) sonucu idi. Peygamberler (aleyhimüsselâm), farklı konumları itibariyle başkaları için söz konusu olmayacak birtakım hususları, sırf Allah'tan izin almadan yapmış olmaları yüzünden O'nun azarına mâruz kalabilirler. Gerçekte bunların insanlar nazarında ve tavırlarında esas itibariyle övgüye değer bir iş olması sonucunu değiştirmiyor. Meselâ Yûnus peygamberin Allah'tan izin almadan kavmini terkedip gitmesi onun azarlanmasına sebep olabilmiştir. Oysa onun yaptığı gibi bir ayrılık, diğer insanlara nispetle övgüyü ve takdiri kazanabilecek bir davranış olabilir. Çünkü onun ayrılışı gibi
47 bir davranış şu üç durumdan uzak olmaz: [§]Birincisi onun kavmi kâfirlerden oluşmuş idiler ve din konusunda kendisine düşmanlık yapmaktaydılar. Onları terketti ki onlardan kurtulsun ve dinini rahatça yaşayabilsin. Böyle bir hareket, peygamberler dışında birileri tarafından ortaya konulacak olsa, bu onun en üstün erdemlerinden biri sayılırdı.

İkincisi: Yûnus peygamberin kavminin gözleri önünde ayrılıp kendilerini terketmesi korkutma ve onlara gözdağı verme anlamı taşır. Çünkü daha önceleri bir kavim, peygamberleri tarafından terkedilmişlerse mutlaka başlarına bir azap geleceğinin vakti gelmiş demektir. Bu itibarla peygamberin kavmini terketmesinde onları tehdit ve azapla korkutma vardır. Dolayısıyla bu tavrıyla o, kavmini içinde bulundukları sapıklıktan sıyrılmaları ve Allah Teâlâ'ya sığınmaları doğrultusunda davette bulunmuş olur. Her kim diğerine, içinde kendisini hidâyete çağrı ve sapıklıktan engelleme bulunan bir davet yapmışsa o gerçekte ona nasihatte doruk noktasına ulaşmış ve doğru bir yol tutmuş olur.

Üçüncüsü ise peygamberin kavmini terketmesinin sebebi bir başkasından yardım istemek, onlara karşı kendisine yardım edecek ve onların desteği ile iyice güçlenecek birilerini bulmak olur. Böylece onun, onları İslâm'a davet etmesi daha etkin ve güçlü olur. İmdi kavminden ayrılması bu niyet üzere olan bir kimsenin bu ayrılığı övgüye değer bulunmaz mı? Ne güzel ayrılan olmaz mı o! Ancak bakıyoruz ki bütün bunlara rağmen o azarlanmıştır. Allah Teâlâ onun hikâyesini belirttiğimiz şekilde anlatmıştır. Onun bu durumu nasılsa bizim peygamberimiz Muhammed aleyhi efdalu's-salevât ve ekmelü't-tahiyyât efendimizin azarlanmasının durumu da öyledir.

Kimileri de şöyle yorumlamışlardır: Hz. Peygamber (a.s.) İbn Ümmü Mektûm'a karşı suratını asmak ve ona sırtını dönmek gibi bir tavrı asla kastetmemiştir. Ne var ki araya girip de sözünü kesince -ki o konuşmasında ileri gelenlerin müslüman olmalarının beklentisini taşıyordu- bu kendisine ağır geldi ve kendisini şiddetli bir hüzün bürüdü, bunun etkisi de yüzünde belirdi ve suratı düştü. Yoksa onun surat asması bir kasta mahsus tavır değildi.

[§]Diğer bir izah şöyledir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in (a.s.) kalbine 48
bütün âlemlere karşı öyle bir rahmet ve şefkat koymuştu ki bunun şiddetinden, Allah'ın dininden ve O'na imandan yüz çeviren kimselere karşı bile özünde şiddetli bir üzüntü duyar olmuştu. Hatta bundan dolayı kendisine şöyle buyrulmuştur: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[2]; "Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma"[3]; "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme. Allah onların yaptıklarını elbette biliyor"[4].

Yorumu şöyledir: Onların durumlarından ötürü bu kadar üzülme! Bu onun yükünü hafifletme kabilindendir yoksa üzülme ve tasa çekmenin yasaklanması kabilinden değildir. Aynı şekilde şu ilâhî beyanda da durum aynıdır:

---

2 eş-Şuarâ, 26/3.

3 en-Nahl, 16/127. Ayrıca bk. en-Neml, 27/70.

4 Fâtır, 35/8.

"Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun?"[5] Bunun mânası *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Kadınlarının rızasını kazanmak için Allah'ın sana helâl kılmış olduğu nimetlerden yararlanmayı kendine haram kılacak bu kadar ağır yük altına girme! Yoksa Allah bu âyetle ona kadınlarının rızasını gözetmesini yasaklıyor değildir. Dahası onların rızalarının gözetilmesi bizzat Allah tarafından teşvik de ediliyor: Nitekim bu meyanda şöyle buyuruluyor: "Bu hüküm onların mutlu olmaları, üzülmemeleri ve hepsinin senin verdiğine razı olmaları için en uygun olanıdır"[6].

Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Kureyş'in ileri gelenlerinin Allah'a imandan yüz çevirmeleri Hz. Peygamber'e (a.s.) çok ağır geldi, ondan pek etkilendi de bundan dolayı suratının rengi değişti ve istemeden yüzü düştü. Bunun üzerine de "Abese ve tevellâ…" âyeti geldi ve onun başına gelen üzüntünün şiddetini açıkladı, o kadar ki bu nedenle etkisinin suratında belirdiğini ve bundan dolayı yüzünün düştüğünü belirtti. Yoksa onun yüzünün buruşması onun hakkında bir yergi vesilesi ve eksiklik değildi.

49 [§]Bu âyette birtakım başka nükteler de vardır. Onlardan biri de ictihatla amel etmenin caiz olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) bu kabilden olan davranışı nassa dayanarak değil içtihadının sonucu olarak yapmıştı. Zira sırt çevirmesi ve surat asması eğer önceden verilmiş bir izne dayalı olsaydı o takdirde emredilmiş olduğu bir fiili işlemiş olması hasebiyle azara mâruz kalmazdı.

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰىۙ ﴿٣﴾

3. "Sen nereden bileceksin, belki o arınacaktı."

"Lealle" (لعل) Allah tarafından kullanılınca kesinlik ve zorunluluk ifade
50 eder. **Arınacaktı** sözü ameli ve niyetiyle arınacaktı anlamına gelir. [§]Bu beyan, Kur'ân'da yer alan "Ve mâ yüdrîke" (وَمَا يُدْرِيكَ) ifadesinin tümü, Allah'ın peygamberine bildirmediği hususlardır diye yapılan yorumu geçersiz kılmak-

5 et-Tahrîm, 66/1.
6 el-Ahzâb, 33/51.

tadır. Bu, Süfyan b. Uyeyne[7] ve diğerlerinden[8] rivayet olunmuştur. Çünkü burada görülmektedir ki Allah peygamberini "leallehu yezzekkâ" (لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى) kavl-i celîli ile bilgi sahibi yapmıştır. Çünkü "Le'alle" (لَعَلَّ) Allah tarafından kullanılırsa vuku bulması kesin anlamı taşır. Vacip olduğunda da o onu arındırmış demektir. Onu arındırdığına göre de Hz. Peygamber (a.s.) onu bilmiş demektir.

اَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرٰى ﴿٤﴾

4. "Yahut o öğüt alacak da öğüt kendisine fayda verecekti."

Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi senin hatırlatmanla onun öğüt alması ve ondan yararlanması. İkincisi, kendisine hatırlatmış olduğun neticeleri ve içinde bulunduğu duruma lâyık olan hususu hatırlatman yoluyla onun öğüt alması. Birinci yoruma göre fayda bizzat Hz. Peygamber'in hatırlatmasından öğüt alma ile olur. İkinci yoruma göre ise Hz. Peygamber'in kendisine hatırlattığı hususlar üzerinde düşünmesi sonucu öğüt alması şeklinde olur.

اَمَّا مَنِ اسْتَغْنٰى ﴿٥﴾ فَاَنْتَ لَهُ تَصَدّٰى ﴿٦﴾

5-6. "Sen ise kendini her şeye yeterli görenle ilgileniyorsun."

Kendini yeterli gören. Yani senin din namına getirmiş olduğun vahiylerin içinden yaptığı seçimle yahut şeytanın güzel göstermesinden ötürü senin getirdiğin dinden kendisini müstağni kılmakla. Ya da bilinen zenginlik üzere
olmakla. [§]Çünkü Hz. Peygamber'in (a.s.) yüzüyle kendilerine dönüp iltifat 51
ettiği kimseler servet ve mal sahibi kimselerdi. Hz. Peygamber (a.s.) tâbilerinin de ileri gelenlere bakarak İslâm'a girmeleri beklentisi ile onlara yönelmişti. Zira onlar kâfirlerin elebaşıları ve önderleriydi.

Sen onunla ilgileniyorsun. Yani yüzünle ona doğru yöneliyorsun.

---

[7] Süfyan b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî el-Kûfî, Ebû Muhammed: Mekke Haremi'nin hadis imamı. Kendisi (aslen Arap olmayan) mevâlîdendir. Kûfe'de doğmuş, Mekke'de yaşamış ve orada da ölmüştür. Hadiste hâfız ve güvenilir idi. Derin ilmi vardı, değeri bilinir bir zat idi. 198/814 yılında vefat etmiştir (Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 105).

[8] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî (ö. 200/815) dedi ki: Bana ulaştığına göre Kur'ân'da hakkında "ve mâ edrâke" ifadelerinin bulunduğu her konu Hz. Peygamber'e bildirilmiş ve kendisine öğretilmiştir. Kur'ân'da "ve mâ yüdrîke" denilen hususlar ise ona bildirilmemiş ve öğretilmemiş hususlardır. Süfyan b. Uyeyne de demiştir ki: Kur'ân'da "ve mâ edrâke" denilen her konu Hz. Peygamber'e bildirilmiş ve kendisine öğretilmiştir. "ve mâ yüdrîke" denilen hususlar ise ona bildirilmemiş ve öğretilmemiştir (Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 257).

وَمَا عَلَيْكَ اَلَّا يَزَّكّٰىۜ ﴿٧﴾

7. “Onun arınmamasından sen sorumlu değilsin!”

Onun arınmamasından sen sorumlu değilsin! Yani senin hatırlatmadan başka bir görevin yoktur. [Çünkü onların öğüt almaması sana herhangi bir zarar vermez, zira sana düşen sadece iletmektir (tebliğ)]. Hal böyle iken o senden yüz çevirir ve sana düşmanlık ederse, sana herhangi bir zararın ulaşması söz konusu değildir. Aksine Allah seni korur ve onun şerrini senden uzak tutar.

وَاَمَّا مَنْ جَٓاءَكَ يَسْعٰىۙ ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشٰىۙ ﴿٩﴾ فَاَنْتَ عَنْهُ تَلَهّٰىۚ ﴿١٠﴾

8-10. “Ama gönlünde Allah korkusu taşıyarak koşup sana gelenle ilgilenmiyorsun!”

Yani Allah için çalışan ve O’ndan korkan ile ilgilenmiyorsun. Korkma, koşmanın sebebi de olabilir. Bu takdirde mâna şöyle olur: Onun korku duyması onu koşmaya iten saiktır. Sözün birini diğerinin sebebi ve delili yapmak üzere atıf şeklinde gelmesi de mümkündür. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah’ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O’na götürüleceksiniz”[9]. Birinci diriltme, atıf şeklinde ve önceki sözün üzerine düzenleme kabilinden ikinci diriltmenin delili olmuştur.

Ya da başlangıç cümlesi olması da mümkündür: Allah’tan ve yapıp ettiklerinin sonucundan ve başına azabın gelmesinden korkarak koşup sana gelen.

Sen onunla ilgilenmiyorsun. Yani sen ondan yüz çeviriyor ve onu görmezden geliyorsun. Oysa Hz. Peygamber’in (a.s.), kendisine her gelen müslümana şöyle demesi emredilmişti: “Selâm size! Rabb’iniz merhamet etmeyi -bir lütuf olarak- kendine yazdı”[10].

كَلَّٓا اِنَّهَا تَذْكِرَةٌۚ ﴿١١﴾

52 [§]***11. “Hayır! Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür.”***

---

9 el-Bakara, 2/28.

10 “Âyetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: ‘Selâm size! Rabb’iniz merhamet etmeyi -bir lütuf olarak- kendine yazdı’” (el-En‘âm, 6/54).

Hayır! (كَلَّا). Hasan-ı Basrî dedi ki: Mânası şudur: Müminlerden yüz çevirme ve kâfirlere doğru yönelme işin var ya, o benim hükmümden değildir. Ebû Bekir el-Esam şöyle anlattı: "Fe ente telehhâ"ya kadar olan "Abese ve tevellâ…" âyetleri inince Hz. Peygamber'in (a.s.) yüzünün rengi değişti, peygamberliğin artık sona erdiğinden korktu, adının peygamberler listesinden silindiğinden endişe etti. "Kellâ" (كلّا) kavl-i celîli inince anladı ki Rabb'i kendisini terketmemiştir. Zira O, bununla öyle bir şeyi bir daha yapmamasını emretmektedir. Müfessirler "kellâ" (كَلَّا) "aynı şeye bir daha dönme!" anlamındadır demişlerdir.

Şüphesiz bu âyetler birer öğüttür. Burada işaretin bütün sûrelere yapılmış olması mümkündür. Sadece bu sûreye işaret edilmiş olması da mümkündür. Çünkü bu sûrede tevhidin ispatı vardır, belirttiğimiz gibi risâletin ispatı vardır, ölümden sonra diriltilmeye ve âhiret hayatına işaret vardır, insanların yaratılışının boşuna olmadığına yönelik bir atıf vardır. Bu haliyle sûre, öğüt almak isteyen kimse için bir öğüt olmaktadır. İşaretin bu sûrede önceden geçen âyetlere yönelik olması da mümkündür. O da şudur ki bu sûrede sözü edilen âyetlerde anlattığımız üzere risâletinin pekiştirilmesi vardır. Şöyle bir yorum da mümkündür: O bir öğüttür, yani bu azarlama Hz. Peygamber'in (a.s.) yanı sıra bütün müminler için bir uyarıdır; böylece onlar kimin tâzim ve takdiri hak ettiğini, kimin de aşağılama ve tahkir edilmeye lâyık olduğunu bileceklerdir.

فَمَنْ شَٓاءَ ذَكَرَهُ ﴿١٢﴾

12. "Dileyen ondan öğüt alır."

Anlamın şöyle olması mümkündür: Allah, kimin öğüt almasını dilerse o öğüt alır. Yahut neyi dilerse onu anlatır. Yani öğüt almak için insana imkân verir. Ve hiçbir kimse yapmak istediği fiilini işlemekden ne engellenir, ne de ona mecbur olur. [§]Her kim zıddını tercih etmek ve seçmek, başkasıyla meş- 53
gul olmak ve O'nun kitabından yüz çevirmek suretiyle öğüt almayı terkederse kaybeden kendisi olur. Fiilin gerçek anlamda olması da mümkündür. Yani kim onunla öğüt alırsa o onun için öğüt olur. Dilemeye bağlanarak fiilden kinâye yapılmıştır. Çünkü belirttiğimiz üzere meşîet hep fiil ile birlikte bulunur ve hiç ondan ayrı olmaz. Bu itibarla meşîet belirtilince fiilde belirtmiş olur veya var olmasından önce fiil kastedilerek belirtilir.

فٖي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ ﴿١٣﴾

13. "O, mukaddes sayfalardadır;"

Sayfalar anlamına gelen "suhuf" (صحف) kelimesinden maksat, geçmiş peygambereler verilen sayfa halindeki kitaplardır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır"[11]. "Fî suhufin" (فِى صُحُفٍ), yani meleklerin ellerinde. "Mükerreme", yani değerli varlıkların ikram edip öğretmesi sayesinde kıymetli hale getirilmiş demektir. O değerli varlıklar da saygın yazıcılardır. Yahut da Allah nezdinde değerli demektir.

14. "Yüce makamlara kaldırılmış, tertemiz sayfalarda."

"Merfûa" (مَرْفُوعَةٍ) değeri yüceltilmiş, "mutahhara" (مُطَهَّرَةٍ) tenakuz ve tutarsızlıktan arındırılmış yahut günahkâr ellerin ulaşmasından arınmış, uzak kılınmış yahut da pisliklerden, kir ve pastan arınmış demektir.

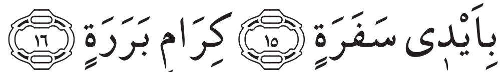

15-16. "Seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde."

"Sefera" (سَفَرَة) yazanlar anlamındadır.

"Kirâm" (كِرَام), yani Allah katında değerli, "berara" (بَرَرَةٍ) ise yaptıkları işlerde iyi olanlardır. Nitekim şu ilâhî beyanda böyle anlatılmıştır: "Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır"[12].

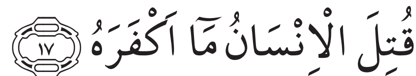

54 [§] ***17. "Kahrolası o insan! Ne kadar da inkârcı!"***

Kahrolası insan. Dediler ki: Bunun yorumu "Lânet olası insan!" demektir. Hasan-ı Basrî ve Mûtezile, bu ifadenin Allah'ın insanı yaptıklarından ötürü kötülemesi ve nitelemesi tarzında bir ifade olduğunu ve Allah'ın bunu kullanmasında bir sakınca bulunmadığını söylemişlerdir. Aslolan şudur ki kö-

11 el-A'lâ, 87/18-19.

12 et-Tahrîm, 66/6.

tülemekle ancak kötüleyenin sefihliği ve boş laf etmesi söz konusudur. Zira kötüleme, hiçbir zaman kötülenene zarar vermez. Kötülemenin zararı sadece kötüleyene yönelik kalır. Kötülenen, kendisini kötüleyenin kötülemesiyle değil ancak kendi işlediği aşağılık fiillerle kötülenir. Allah ise kendisine aşağılık bir fiil nispet edilmesinden yücedir. O yüzden biz diyoruz ki: İnsanlar arasında kötüleme olarak bilinen bir kelimenin Allah tarafından kullanılması halinde kötülemenin yukarıda sözü edilen mânası gerçekleşmez. Nitekim insanlar arasında gıybet sayılacak bir sözün Allah tarafından kullanılması halinde de gıybetten söz edilemez. Aksine bunlar bir fiilden engelleme ve uyarıda bulunma anlamına gelir ve gıyabında söylenenlerde, kendilerine hitap olunan kimselerin korkutulması ve onların sefih ve cahil olduklarının hatırlatılması vardır. Görmez misin ki insan, huzurunda iken muhatabına sırrını ifşa anlamına gelecek şeyler söyleyebilir, hal böyle iken onun bu sözleri, eğer ona öğüt vermeyi ve içinde bulunduğu durumdan vazgeçirmeyi kastetmiş, dünya ve âhiretine yarar sağlayacak olan davranışlara rehberlik etmeyi amaçlamışsa söyledikleri gıybet anlamı taşımaz. Aynı şekilde Allah'tan da kötüleme yahut gıybet sayılabilecek bir söz gelmişse O'nun hakkında kötülediği yahut gıybette bulunduğu gibi bir niteleme caiz olmaz. Çünkü bunlar Allah'a nispetle öğüt verme, insanları uyarma amaçlı olur ve bunlarla nispet edildiği kimselerin korkutulması ve yıldırılması amaçlanır.

[İnsanın Nankörlüğü]

Ne kadar da inkârcı! Yani onun nankörlüğü ne de çirkin, ne de vahşi ve ne de iğrençtir demektir. Çünkü o bildi ki kendisine verilen bütün nimetler Allah'tandır. Hal böyle iken o Allah'ın nimetlerine şükretmemiş ve dine yaptığı davette kendisine itaat etmemiştir. [§]Aksine sahip olduğu nimetlere 55
karşılık kendisine ne yarar ne de zarar verebilecek olan putlara şükretmekte; işitmeyen, görmeyen ve kendisine hiçbir yararı dokunmayacak[13] olan putlara tapınmaktadır. Bu son derece çirkin ve iğrenç bir durumdur. Yahut o şükreden ile nankörlük edeni, bozguncu ile onarıcı olanı, dost ile düşman olanı bir tutmakla onun nankörlüğü ne kadar vahşi ve çirkin olmuştur. Oysa akıl, bunlar arasında ayırım yapmayı gerektirir. O ölümden sonra diriltilmeyi ve âhiret hayatını inkâr etmekle aklına değer vermemiş, ona karşı tavır almış ve inatçılık yapmıştır. Özelliği böyle olan kimsenin inkârcılığı ne kadar dehşet vericidir.

---

[13] Muhtemelen müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmiş olmalıdır: "Bu kitapta İbrahim'i de okuyup an! Kuşkusuz o, özü sözü doğru bir insan, bir peygamberdi. Bir gün babasına şöyle demişti: 'Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?'" (Meryem, 19/41-42).

Sonra "mâ ekferahu" (مَٓا اَكْفَرَهُ) cümlesi "Eyye şey'in ekferah" (taaccüp kipi değil de) "onu inkârcılığa sürükleyen şey nedir" anlamında da olabilir. Buna göre âyetin belirtilmesinde inanan insanların onlara hayretini uyandırma, fiili bu olanın kötülüğünden ve Rabb'ine yönelik muamelesinin kötülüğünden onları uyarma amacı vardır.

مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿١٨﴾ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ﴿١٩﴾

18. "(Bir düşünse) ***Allah onu neden yarattı?"***

19. "Bir spermden yarattı da ona şekil verdi."

Bir spermden yarattı. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Kuşkusuz inkâr eden kendisinin bir spermden (nutfe) yaratıldığını bilir. Sperm ise cansızdır; ne işitme duyusu ne aklı ne de herhangi bir organı vardır. Sonra Allah Teâlâ lütuf ve ihsanı, hayranlık uyandırıcı hikmeti ile onda görme duyusu takdir etti de gözünü bir defa açmakla en kısa bir süre içinde beş yüz sene yürümekle katedilen gökleri görür hale getirdi. Onda bir akıl takdir etti ki onunla göklerin ve yerin melekûtunu akleder. Ayrıca onda işitme ve görme duyusu ve diğer organları varetti. Hal böyle iken şimdi sen, kudreti bu kadar muazzam olan o yüce zat, öldürdüğü kimseyi yeniden diriltmekten ve bir ândan daha kısa bir sürede ona yeni bir hayat vermekten aciz mi olacaktır? diye düşünürsün? Ya da "min nutfetin halekahû" cümlesinde soru değil de onu nutfeden yarattığının açıklaması olur ve ondan bahsedilmesinde sözünü ettiğimiz faydalar bulunur.

Ona şekil verdi. Yani rablığının işareti ve vahdâniyetinin kanıtı olacak şekilde onu düzene koydu yahut kendi yararı ve çıkarı neyi gerektiriyorsa o şekli verdi. Yahut kısalık uzunluk, çirkinlik güzellik gibi özelliklerden dilediği şekli verdi.

ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿٢٠﴾

56 **[§]*****20. "Sonra ona yolu kolaylaştırdı."***

Yoldan maksadın din olması mümkündür. Sanki şöyle demiş olmaktadır: Ona Allah'ın dinini anlama yolunu kolaylaştırdı. Daha önce de belirttiğimiz gibi "dîn" (الدين) kelimesi kayıtsız (mutlak) olarak kullanılınca onunla Allah'ın dini kastedilir. Aynı şekilde kayıtsız olarak "el-Kitâb" (الكتاب) denildiğinde de ondan maksat Allah'ın kitabı olur. Buna göre "sebîl" (السبيل) kelimesi mutlak

zikredildiği için “Sebîlullah”, yani Allah’ın yolu kastedilmiştir. Ya da “ona yolu kolaylaştırdı” demek girdiği zaman kendisine fayda verecek hidâyet yolunu ve girdiği zaman kendisine zarar verecek dalâlet (sapıklık) yolunu kolaylaştırdı, demektir. Ya da Allah, kendisine seçeceğini bildiği yolu kolaylaştırdı, anlamına gelir. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; bunların güzel karşılığına da inanırsa; biz onu işin kolayına yönlendiririz. Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse; güzel karşılığı da yalan sayarsa; biz onu zora sokarız”[14].

Yahut (doğum esnasında) kendi cüssesi büyük, çıkış yolu dar olmasına rağmen ona çıkış yolunu kolaylaştırdık, anlamındadır. Böylece bilsinler ki kudreti bu derece büyük olan yüce zat, dilediğini yapmaya kādirdir; hiçbir kimse ve iş O’nu aciz bırakamaz ve O’na hiçbir şey gizli kalmaz.

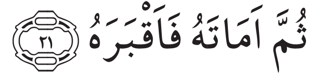

21. “Nihayet onun canını aldı ve kabre koydu.”

Bunun belirtilmesinde de nimetlerin hatırlatılması vardır. Şöyle ki: İnsan öldükten sonra kokuşmaya başlayıp vücudu değişince ona gizleneceği bir yer, insanların göremeyeceği bir mekân hazırladı ki insanlar onu o halde görüp de tiksinmesinler[15], nefret etmesinler. Bunu başkaları için değil, ölümle değişip, pis ve iğrenç bir hal almaya başladıklarında kendileri için yaptı. Kendileri için hazırlanan o yerde örtülü ve insanlardan ırak olacaklar ve böylece çürümesinden dolayı kimse rahatsızlık duymayacaktır. Allah bu kelâmı ile bunları hatırlattı ki kendisine şükretsinler.

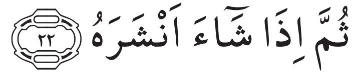

[§]***22. “Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltecek.”*** 57

En doğrusunu Allah bilir ya, aynı şekilde dilediği vakitte de onu yeniden yaratır mânasına gelir. Çünkü bunların hepsi kanıt getirme bağlamında beyanlardır. Sanki şöyle demiş gibidir: Onu bir spermden (nutfe) yaratan ve onu takdir eden, sonra onu öldüren ve kabre koyan, bütün bunları yaptığı gibi aynı

14 el-Leyl, 92/5-10.

15 Metinde geçen “Âfe er-racülü et-ta’âme ve’ş-şerâbe ya’âfü ‘ıyâfeten” fiili yiyecek ve içecekten tiksinti duydu da onu yemedi içmedi demektir (bk. *Muhtâru’s-sıhâh*, “ayf” md.).

şekilde dilediği zaman onu yeniden diriltir de. Şu kelâm-ı celîlinde de aynı durum söz konusudur: "Cansız nesneler iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz"[16]. Yani size hayat veren, sonra sizi öldüren yine aynı şekilde sizi diriltecek olandır.

23. "Hayır! İnsan, Allah'ın emrettiğini yapmadı."

Kimi müfessirler dediler ki: Bu hitap tüm insanlara yöneliktir. Üzerindeki yükün tamamını emrolunduğu şekilde eksiksiz biçimde, gaflete düşmeden, taksir göstermeden yerine getirmiş olan tek bir kimse göremezsin. Allah Teâlâ her bir ferde tek bir göz açıp kapayıncaya kadar, bir nimet vermiş olmaktadır. Hiçbir kimse onun şükrünü hakkıyla yerine getirmesi mümkün olmaz ki şükrün edasında bir kabalık ve eksiklik yapmış olsun. Kimi tefsirciler de hitabın sadece kâfirlere yönelik olduğunu söylemişlerdir. Onlar kendilerine emredilen tevhide dair buyrukları yerine getirmezler. Eğer böyle ise o takdirde bu verilen emrin ilk başlangıcıyla ilgilidir. Eğer birinci açıklama doğru ise o takdirde de emrin iç yüzüne yönelik olacaktır. Âyetin kâfirler hakkında olduğuna ilişkin açıklama, belirttiğimiz gibi doğru olur. Çünkü müminin imanı için her vakitte yenilenme hükmü vardır. Zira o her bir vakitte küfürden kaçınmakla memurdur ve o da kaçınmaktadır. Bu da iman ile olur. Hal böyle olunca sabit oldu ki o her bir vakitte kendisine emredilen buyruğu tam olarak yerine getirmiş olmakta, kendisine yasak edilen fiilden de kaçınmaktadır. O imanı ile her hâlükârda küçük hatalarından (zelle) dönüş yapmakta, kendisine emredilen buyruğu eksiksiz olarak yapması gerektiğine inanmaktadır. O yüzden hitabın kâfirlere yönelik olması daha uygun gözükmektedir.

58 **[§]*24 . "İnsan yediğine bir bakıp düşünsün!"***

[Allah, İnsan ve Kâinat]

İnsan yediğine baksın; onu nasıl takdir etmiştir; öyle ki onu çıkarmak için gökleri, yerleri, havayı, güneşi, ayı, geceyi, gündüzü ve diğer nimetleri kullanmıştır. Göğün kullanılması içindeki yağmurun indirilmesi sayesinde

16 el-Bakara, 2/28.

olmaktadır. Havayı kullanması yağmur için onun bir sebep yapılması itibariyledir. Yerin kullanılması, yağmurun yağıp yerin, yağmur için bir durma mekânı olması bakımındandır. Yerden, insanların hayatta kalmalarına sebep teşkil eden gıdaları ve yararlanacakları her bir nimeti çıkarmıştır. Bu itibarla bunun belirtilmesinde birtakım faideler vardır: Onlardan biri şudur: Yaratıklara göklerin, yerin, bütün mahlûkatın, ayın ve güneşi yaratan varlığın bir olduğunu bildirmektedir. Çünkü bunlardan birinin menfaati diğerine bağlıdır. Eğer böyle olmasaydı o takdirde göğü yaratanın, onun menfaatlerini yeri yaratanın halkından esirgemesi, onların ondan yararlanmalarını engellemesi söz konusu olurdu.

İkincisi: Bunda, hayranlık verici kudretinin ve hikmetinin hatırlatılması vardır. Böylece bilsinler ki O, yaratmayı dilediği her nesneyi ve fiili yapmaya kādirdir, bu konuda zâf göstermez ve hiçbir sebep kendisini aciz bırakmaz. Çünkü birbirleriyle çelişkili ve özlerinde farklılıklar olmasına rağmen bahsettiğimiz nesnelerin işlevlerini bir araya getirdi, menfaatler itibariyle onları düzene koydu, birbirini tamamlar vaziyette, onlardan her birini diğeri ile aralarındaki uzaklığa rağmen bağlantılı hale getirdi. Farklı nesneler ve fiiller arasında bir uyum ve düzen tesis eden, araları uzak olan nesneleri birbirleriyle irtibatlı hale getiren, işte O, aynı zamanda ölüleri diriltmeye ve âhiret hayatını başlatmaya da kādirdir.

Üçüncüsü: İnsanlara bunları hatırlattı ki Allah'ın eşsiz hikmeti ve ilmini bilsinler ve bunu anlatsınlar, O'nun mahlûkatı boş yere (abes) yaratmadığını ve kendilerini başıboş bırakmayacağını öğrensinler. İnsanlardan şükür beklemeyecek, onları yeniden diriltmeyecek aksine sadece yaratacak ve öldürecek… Böyle bir durum yoktur. Eğer öyle olsaydı o takdirde Allah'ın onları yaratması hikmetten uzak olurdu.

Dördüncüsü: Allah insanı, ihtiyaçlar ve şehvet arzularıyla kuşatılmış bir şekilde yaratmıştır. Yiyeceği öyle takdir etmiştir ki onu aldığı zaman ihtiyacı giderilmekte ve arzusunu yatıştırmış olmaktadır. Eğer insan, ihtiyacın giderilmesini ve arzusunun görülmesini sağlayan özelliğin ne olduğunu anlamaya çalışsa onun bilgisine ulaşamaz. Bu gerçeklik üzerinde düşünülmesi halinde
[§]ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatıyla ilgili şüphelerin yok edilmesi 59
ve itirazların giderilmesi sonucuna ulaşılır. Zira onlar işlerini kendi güçlerine göre değerlendirirler, tedbirlerinin elverdiği şekilde düzene koyarlar. Hal böyle iken yemekte kendi tedbirleri ve güçleri dışında birtakım özellikler olduğunu gördüklerinde anlarlar ki iş kendi tedbirleri gibi değildir. Bunun sonucunda

da taşıdıkları kuşkular ve sorunlar ortadan kalkar. Aynı şekilde onlar farklı farklı ve değişik olmalarına, tatları ve renkleri farklılık arzetmesine rağmen bütün varlıklara hayat veren suyun özelliğini öğrenmek isteseler bu onlar için mümkün olmaz. Buradan hareketle de anlarlar ki hikmeti bu noktaya ulaşan varlığın gücü dilediğini yapmaya yeter ve O istediğini istediği gibi yapar. Dolayısıyla bu sayılanlar üzerinde tefekkür etmek başkasına ihtiyacının olduğu sonucuna götürür ve anlaşılır ki Allah Teâlâ yaratmış olduğu nesneleri kendi ihtiyacı için yaratmamış, aksine onları sadece insanoğlunun yararlanması için yaratmıştır.

اَنَّا صَبَبْنَا الْمَٓاءَ صَبًّا ﴿٢٥﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْاَرْضَ شَقًّا ﴿٢٦﴾

25. "Biz bolca su indirdik."

26. "Sonra toprağı uygun şekilde yardık."

Suyun yer altında karar kılmasını ve böylece mahlûkatın yararlanmak üzere ona ulaşmasını sağladık. Ya da yeri bitkilerin çıkması için yardık.

فَاَنْبَتْنَا فٖيهَا حَبًّا ﴿٢٧﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿٢٨﴾

27. "Oradan ekinler bitirdik."

28. "Üzüm bağları, sebzeler;"

Allah Teâlâ burada tahıl ve üzümden bahsetti ve onları yerden çıkardığını bildirdi. Bunlar aslında yerden bitmezler. Çünkü bunlar yerden biten bitkiden çıkar. Aslı yer olduğu için böyle bir isnatta bulunulmuştur. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rızkınız göktedir"[17]. Bizim rızkımızın gökte olmasından maksat yağmurdur. Ancak yiyecek vb. olan rızkımız yerden biter. Onun yerden çıkması ise gökten inen yağmur sebebiyledir. Bu itibarla da göğe nispet edilmiştir. [Çünkü rızkın bize ulaşmasının ilk başlangıç noktası göktür. Allah aynı şekilde şöyle buyurmuştur: "Sizi topraktan yaratan O'dur"[18]. Hiçbirimiz topraktan yaratılmadık, ancak aslımız toprağa varmaktadır].

60 [§] Aynen onun gibi tahıl, üzüm ve benzeri gıdalarda sözünü ettiğimiz anlam itibariyle göğe nispet edilmiştir. "Kadben" (قَضْباً) kelimesi yonca demektir, ona "kadb" denilmesi tekrar tekrar biçilebilmesinden dolayıdır.

17 ez-Zâriyât, 52/22.

18 el-Mü'min, 40/67.

وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿٢٩﴾

29. "Zeytin ve hurma ağaçları;"

Zeytinin zikredilmesinde şöyle bir fayda vardır: Zeytin (yağı) en yumuşak gıdadır ve Allah onun aslını yeryüzünün en sert mekanları olan dağlarda bitirmiştir. İmdi en yumuşak yağı en sert şeyden çıkarmaya kādir olan elbette ki yeniden yaratmaya ve öldükten sonra diriltmeye de kādirdir. Ya da şöyle: En yumuşak nesneyi en sert nesneden çıkarmaya kādir olan elbette ki katı kalpleri yumuşatmaya ve onları Allah'ı zikretmeye elverişli yumuşak bir hale getirmeye de kādirdir.

وَحَدَٓائِقَ غُلْبًا ﴿٣٠﴾

30. "Gür ağaçlı bahçeler;"

"Hadâik" (حدائق) etrafı ağaçlarla çevrili bahçe demektir. "Ğulb" (غلب) kelimesi de kalın demektir. Bir insanın ensesi kalın olduğu zaman "racul ğulb" denilir. Gür, kalabalık topluluk için de " kavm ğulb" denilir. Uzun, sık ve gür ağaçlar için de "ğulb" denilir.

وَفَاكِهَةً وَاَبًّا ﴿٣١﴾ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِاَنْعَامِكُمْ ﴿٣٢﴾

31. "Meyveler ve çayırlar;"

32. "Sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için."

"el-Ebb" (الأبّ) ot ve çayır demektir. Allah Teâlâ bildiriyor ki bütün bunları, kendisi için değil insanların ve hayvanların yararlanması için yaratmıştır.

فَاِذَا جَٓاءَتِ الصَّٓاخَّةُ ﴿٣٣﴾

33. "Kulakları sağır eden o ses geldiğinde,"

[İnsan ve Kıyâmet]

Hasan-ı Basrî dedi ki: "es-Sâhha" (الصاخّة) kıyâmetin adıdır. Kıyâmetin kopmasından dolayı her nesne çığlık atar. Ebû Bekir el-Esam da bu görüştedir ve her nesnenin onun gelişi yüzünden çığlık atacağını söylemiştir. Yani ona

61 boyun eğer ve çağrıcı için hazır vaziyette bekler. [§]Tıpkı şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: “…o çağrıcıya doğru koşarlar”[19].

İbn Kuteybe şöyle dedi: “es-Sâhha”, yani “dâhiye” (داهية) sıkıntı, musibet demektir[20]. Allah, kıyâmeti daha önce de belirttiğimiz gibi içinde hangi safha varsa ya da hangi fiil meydana geliyorsa onunla isimlendirmiştir. Zeccâc ise “es-Sâhha” (الصاخّة) sağır eden demektir, onunla kulaklar sağır olur ve kişi hiçbir ses duyamaz hale gelir, sadece çağrıya odaklanır, demiştir.

يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخ۪يهِۙ ﴿٣٤﴾ وَاُمِّه۪ وَاَب۪يهِۙ ﴿٣٥﴾ وَصَاحِبَتِه۪ وَبَن۪يهِۜ ﴿٣٦﴾

34-36. “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar.”

Kişinin o gün yakınlarından kaçması gerçek anlamda kaçış olabilir. Şöyle de olabilir: Burada kaçıştan maksat gerçek kaçış değil kaçan kişinin içinde bulunduğu ruh hali ve psikolojik durumdur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Sûra üflendiğinde artık ne aralarındaki akrabalık bağları işe yarayacak ne de birbirlerine soru sorabilecekler!”[21] Bunun açıklaması şöyledir: Akrabalar bir araya geldiği zaman normalde birbirlerini görmüş olmanın neşesini yaşarlar ve toplanmalarıyla hasretlik giderirler. Birbirlerinden ayrı düştükleri zaman da hal hatır sorarlar ve buna özen gösterirler. Oysa onlar kıyâmet gününde ayrı düşmeleri halinde hatırlarını sormak, bir araya geldiklerinde ise sevinip neşelenmek gibi bir ruh hali içinde olmazlar, sanki birbirlerini hiç tanımıyorlarmış gibi olurlar. Bu aralarında gerçekten nesep bağı olmadığından değil, fakat her birinin başına öyle bir korkunç gaile gelmiştir ki herkes kendi başının derdine düşüp en yakını da olsa onun hatırını sormayı, gördüğü zaman sevinmeyi düşünemez olmuştur. İşte bu durum sanki onlardan kaçıyormuş gibi bir görüntü verir. Gerçekte kaçma yoktur, ancak kaçan kimsenin içinde bulunduğu hâlet-i ruhiye aynısıyla bunlarda da mevcuttur, herkes yalnızca kendi başının derdine düşmüştür. Kimsenin en yakını da olsa bir başkasını göreceği yoktur. Zira Allah Teâlâ’nın buyurduğu gibi “O gün her kişinin işi başından aşkındır”[22].

19 el-Kamer, 54/8.

20 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 515.

21 el-Mü’minûn, 23/101.

22 Bir sonraki âyet.

Başına gelen dehşet hali, kişiyi kendisinden de yakınlarından da kaçıştan engelleyecektir.

[§] Ya da gerçek kaçış anlamında olur. Şöyle ki akrabalar birbirlerinin hak ve hukukunu eksiksiz bir şekilde tam olarak yerine getiremez. Bu yüzden o günde kendilerinin sorguya çekileceğinden korkarlar. Bu endişe onları kaçışa sürükler. Ya da onlardan her biri diğerinin yükünü üstlenmekten kaçar. Tıpkı şu ilâhî beyanda buyrulduğu gibi: "Günah yükü ağır gelen kimse onun taşınması için yardım çağrısında bulunsa -çağrılan yakını bile olsa- o yükten hiçbirini, başkası üzerine alamaz"[23]. Akrabalar dünyada iken yüklerin taşınması, zorlukların göğüslenmesi içinde birbirleriyle dayanışma içindeydiler. Allah bildirmiş oldu ki onlar orada birbirlerine yardımcı olamayacaklar, aksine birbirlerinden kaçacaklardır. 62

Diğer yandan bunun kâfirler hakkında olması da mümkündür. Müslümanlara gelince onlar arasında akrabalık hakları orada da devam edecektir. Nasıl ki dostlar arasında dostluğun devam etmesi söz konusudur, akrabalar arasında da öyle olacaktır. Nitekim şu ilâhî beyanda bu husus ifade edilmiştir: "Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır"[24]. Bu hem müslümanlar hem de kâfirler için söz konusu ise o takdirde "kaçma"nın bazı hallere mahsus olması da mümkündür. Kişi kendi derdine düştüğü zamanlarda başkasıyla ilgilenemez. Ama hesabı görülüp de kendisine müjde verildiği zaman o takdirde şefaat etmek için harekete geçer ve şefaatte bulunacağı kimsenin halini sorar ve ondan kaçmaz.

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿٣٧﴾

37. "O gün her kişinin işi başından aşkındır."

Herkesin başına, başkalarıyla ilgilenemeyecek derecede günahları önüne dökülür.

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ ﴿٣٨﴾

38. "O gün birtakım yüzler ışık saçar;"

---

[23] Fâtır, 35/18.

[24] ez-Zuhruf, 43/67.

"Müsfira" (مُسْفِرَةٌ), yani parlak, ışık saçmakta, yumuşak ve ışıl ışıl. Bu beyan, onların içinde bulundukları nimetlerin sevincinin yüzlerine vurmasını ifade etmektedir.

ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ ﴿٣٩﴾

39. "Güleçtir, müjde almıştır."

Yani Allah Teâlâ'nın kendilerine bahşetmiş olduğu nimetlerle sevinçli, Allah Teâlâ'nın rızasını almış olmalarının müjdesi içindedir.

وَوُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿٤٠﴾

63 [§]***Birtakım yüzler de o gün toza toprağa bürünmüş; (40)***

Dediler ki, bu onların yüzlerindeki ilk değişimdir. Sanki toz kalkmış da yüzlerini kaplamış gibi olurlar. Sonra yüzlerin karartılması, ardından silinip dümdüz edilmesi ve arkalarına çevrilmesi gelir. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden…"[25]

تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿٤١﴾

41. "Kapkara kesilmiştir."

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: **Kapkara kesilmiştir,** yani onları zillet bürür. Yahut yükselir sonra renkten renge girer, ondan sonra sanki onu toz bürümüş gibi olur, ardından da belirttiğimiz gibi kararır.

أُولٰٓئِكَ هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿٤٢﴾

42. "İşte bunlar inkârcılardır, günahkârlardır."

Yani Allah'ın nimetlerini inkâr eden nankörler ve hakka hukuka riayet etmeyip yan çizen günaha batmış kimselerdir. *Başarıya ulaştıran yalnızca Allah'tır.*

---

25 "Ey Ehl-i Kitap! Biz birtakım yüzleri silip dümdüz ederek arkalarına çevirmeden yahut cumartesi adamlarını lânetlediğimiz gibi onları da lânetlemeden önce, sizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz kitaba iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir" (en-Nisâ, 4/47).

[81]TEKVÎR SÛRESİ 65

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

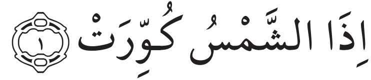

1. "Güneş dürülüp karardığında,"

Bu ilâhî beyan söz başı değildir, aksine daha önce geçen bir sorunun cevabı olmaktadır. Sorunun, kişilerin amelleriyle karşılaşma vakti hakkında olduğu anlaşılıyor. İşte bu soru üzerine de "Güneş dürülüp karardığında..." meâlindeki âyetler inmiş oldu. Buna "Kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır"[1] âyeti delil olmaktadır.

Bu sûrede, kıyâmet ânının hallerine ve etkilerine işaret vardır. Nitekim "İze's-semâu'nfetarat" (اذا السماء إنفطرت) sûresinde kıyâmet vaktinin değil de ahvalinin beyanını gerektiren mânayı belirteceğiz.

"Küvvirat" (كوّرت) sözcüğü hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları onun aslen Farsça olup Arapça'laştığını, Arapça'sının "Ğuvvirat" (غوّرت) olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da "ışığı gitti" anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Kullanımı şöyledir: "Kevvera'l-leylü ale'n-nehâr" (كوّر الليل على النهار), yani gece, gündüzün ışığını ve aydınlığını giderdi"[2].

[§]"Tekvîr" (التكوير), bir şeyin rengini gözlerden perdeler. "Küvvirati'ş- 66
şems" denilir ve silinerek ışığının gözlerden alıkonulması anlamına gelir. Bu

---

1 Bu sûrenin 14. âyeti.

2 "O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır" (ez-Zümer, 39/5). Gecenin gündüzü tekvîri, onu karanlığı ile bürümesi ve aydınlığını yok etmesidir. Kelimenin asıl kullanılışı sarığın kıvrım kıvrım sarılması ile ilgilidir. Nasıl ki kıvrımlar üst üste gelir ve üstteki alttakini görülmez kılarsa gece de gündüzün üstüne sarıldığında gündüz, gündüz de gecenin üzerine sarıldığında gece görünmez olur. "Küvvirat"ın "ğuvvirat (suyun çekilmesi)" anlamında olduğu da söylenmiştir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "kvr" md.).

ifadede şu da bildirilmiş olmaktadır: Güneş önce dış yüzü itibariyle silinecek sonra değişim özüne sirayet edecek, çözülüp dağılacak ve yok olacak. Kişi sarığı sarıp da başını görünmez kılınca "Kevvera'l-'imâmete" (كوّر العِمامة), yani başına sarığı sardı denilmesi de aynıdır.

وَاِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ ﴿٢﴾

2. "Yıldızlar dökülüp söndüğünde;"

"İnkederat" (انْكَدَرَتْ), yani yıldızlar uçuşup döküldüğünde. Bu şu ilâhî beyan gibidir: "Yıldızlar saçıldığında[3]. Denildi ki: Işığı gittiği zaman. Öyle anlaşılıyor ki önce ışığı gidecek, arkasından da darmadağın olup yok olacak.

وَاِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ﴿٣﴾

3. "Dağlar sökülüp yürütüldüğünde;"

Yani dağlar yerlerinden sökülüp darmadağın edildiğinde. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Dağları görürsün de onların durduğunu sanırsın; oysa onlar bulutlar gibi hareket ederler".[4] Onlar yerlerinden söküldüğünde bölük pörçük olacağından çoğalırlar, o kadar ki bakan onların hareket halinde olduğunu farkedemez onları donuk sanır, oysa onlar hareket halindedir. Bu ortaya çıkan ilk değişiklik halidir. Sonra onlar "kesîb mehîb" (كثيب، مهيب), yani savrulan kum yığınları[5] halini alırlar. Sonra "'ihn menfûş" (عهن منفوش), yani atılmış renkli yüne[6] dönerler, sonra da "hebâen mensûr" (هباء منثور), yani parçalanıp un ufak[7] olur ve sonunda tamamen yok olurlar.

وَاِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿٤﴾

67 **[§]*4. "Doğuracak develer başı boş bırakıldığında;"***

---

3 el-İnfitâr, 82/2.

4 en-Neml, 16/88.

5 "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil, 73/14).

6 "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür" (el-Kāria 101/5).

7 "Dağlar parçalanıp toz duman haline geldiği" (el-Vâkıa, 56/5-6).

"el-'İşâr" (الْعِشَارُ) üzerinden on ay geçmiş gebe deve demektir. Sahibi nazarında en değerli maldır. Allah Teâlâ bildiriyor ki o günde sahipleri, doğumu yakın bu develeri bırakacaklar, kendi başlarının derdine düşmeleri yüzünden onlara bakamayacaklardır. Bu şu ilâhî beyanda anlatıldığı gibidir: "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!"[8]

وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿٥﴾

5. "Yabani hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde;"

"Huşirat" (حشرت) kelimesi toplandı anlamındadır. Aslında bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi hepsinin toplanması ve telef edilip yok edilmesi. İkincisi de ölümden sonra diriltilmek üzere mahşerde bir araya getirilmesi. Allah orada dilediğini yapar. Bu ifadeden o günün korku ve dehşetinin ne denli büyük olduğu anlaşılmaktadır. O kadar ki sözü edilen korku yabani hayvanlara, güneşe, aya ve göklere de sirayet edecektir.

وَاِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ﴿٦﴾

6. "Denizler kaynatıldığında;"

"Süccirat" (سُجِّرَتْ) kelimesi "fuccirat" [birbirine katılma] anlamındadır, denilmiştir. "Tefcîr"in yorumunnu ise -inşallah- ileride vereceğiz[9].

وَاِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ﴿٧﴾

7. "İnsanlar** (amelleriyle) **eşleştirilip** (buna göre) **şekillendirildiğinde;"

Denilmiştir ki: "Züvvicet" (زُوِّجت), yani yan yana getirilip eşleştirildiği (kırân) zaman anlamına gelir. "Kırân" (القِران) kelimesinin ne anlama geldiğine dair ihtilaf edilmiştir. Bazıları ona "eşi eşlik etmiştir" anlamı vermiş, bazıları da herkes kendi emsali ile eşleşir, demişlerdir. Buna göre kâfirler şeytanlarla, şarapçılar [§]şarapçılarla, zinakârlar zinakârlarla birlik olurlar. Nitekim Al- 68

8 el-Hac, 22/2.

9 bk. el-İnfitâr, 82/3.

lah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın mesajını görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır. Kendilerini doğru yolda zannederken bu şeytanlar onları yoldan saptırıp dururlar. Sonunda o kişi bize gelince -şeytana hitaben- "Keşke seninle aramız doğu ile batı kadar uzak olsaydı!" der. Ne kötü arkadaş!"[10] Bu ilâhî beyanda gene bildirilmiş olmaktadır ki onlardan azap gören kimse, kendi düşmanının da aynen kendi gibi azap içinde olduğunu gördüğünde buna sebep asla hiçbir şekilde teselli bulmaz ve huzur duymaz. Oysa bu dünyada olsaydı, kişi düşmanının azap çektiğini görseydi, kendisi bundan teselli bulur ve rahatlardı.

8-9. "Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda;"

Bazıları bu âyeti "ve ize'l-mev'ûdetü se'elet" (واذا الموؤدة سَئَلَتْ) şeklinde okumuştur[11]. Soran kişinin kendisi olması hasebiyle böyle bir kırâat şeklinin doğruluğu açıkça gözükmektedir. Yani diri diri gömülen kız onlara "Hangi suçtan dolayı beni öldürdünüz?" diye soracaktır. (Câhiliye âdeti olarak) Araplar kız çocuklarını gömerlerdi. "Ve'edtühû" (وَأَدْتُه) demek "Onu gömdüm" demektir.

Yaygın olan "sü'ilet" (سُئِلتْ) kırâati ise üç şekilde yorumlanabilir: Onlardan birincisini Ebû Ubeyd[12] zikretmiştir: O değil de onun katilleri sorguya çekilecek ve onlara "O diri diri gömülen kızın suçu neydi de onu gömdünüz?" denilecektir.

69 [§]İkincisi: Diri diri gömülen kıza kendisini gömenlerin önünde sorulması ve ona "Hangi günahtan ötürü öldürüldün" denilmesidir. Burada sorudan maksat onu gömenler için korkutma ve dehşete sokma durumudur, yoksa bilgi sahibi olmak için gerçek anlamda soru sormak değildir. Bu anlamda o, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Allah 'Ey Meryem oğlu Îsâ! İnsanlara sen mi Allah'ın

---

10 ez-Zuhruf, 43/36-37.

11 Hz. Ali, Abdullah b. Mesûd, İbn Abbâs ve sahâbeden daha başka on kişi (radıyyalluha anhüm) "Ve ize'l-mev'ûdetü se'elet bi eyyi zenbin kutilet" diye okumuşlardır (İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzzi'l-Kur'ân*, s. 169; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 433).

12 Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm el-Bağdâdî. Çok sayıda tasnif sahibi meşhur bilgin. *Meâni'l-Kur'ân*, *Garîbü'l-hadîs*, fıkıh ve daha başka konularda çok sayıda eseri vardır. Güvenilir, allâme bir zattır. Hicrî 224 yılında (838) vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 490-509).

dışında beni ve annemi birer tanrı kabul edin' dedin?"[13] Allah, Hz. Îsâ'ya haber vermesi ve bilmediğini bildirmesi için sormamış aksine, kendilerine Allah'tan gayrı olarak kendisini ve annesini ilâh edinmelerini bizzat Îsâ'nın kendisi emretti diyenleri korkutma ve onlara dehşet salma amacıyla buyurmuştur.

Üçüncüsü: Şöyle bir yorum da mümkündür: Diri diri gömülene sorulması ve kendisine "Davacı mısın değil misin? Onların aleyhine dava ettiğin şey nedir?" denilmesidir. Bu aynen duyular âleminde davacının davası konusunda ilk önce kendisine söz verilip de "Davalı aleyhinde ne iddia ediyorsun? denilmesi gibidir.

Hangi suçundan dolayı öldürüldü. Sanki o kendisini diri diri gömen kişiye iddia makamında "hangi günahtan ötürü öldürüldüm" demesi gibidir.

وَاِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ ﴿١٠﴾

10. "Defterler ortaya serildiğinde;"

Yani hesap için defterler açıldığı zaman. Sözü edilen "suhuf", âdemoğullarının kendilerine sağlarından ya da sollarından verilen ve amellerinin meleklerce kaydedildiği defterlerdir.

وَاِذَا السَّمَٓاءُ كُشِطَتْ ﴿١١﴾

[§]***11. "Gökyüzü sıyrılıp açıldığında;"*** 70

"Küşitat" (كُشِطَتْ) kelimesi sıyrılmak, soyulmak anlamındadır. Bu yıldızların dağılıp uçuşması, güneşin parlaklığının gitmesi ve göğün, yazılı belgelerin tomar halinde dürülmesi gibi dürüldüğü zamandır[14]. Denildi ki: "Küşitat" kelimesi "küşifet" demektir, yani açıldı anlamındadır. Gökyüzü, aynen üzerinden örtüsü kalkan bir nesnenin açılıp ortaya çıkması gibi açılır. Tavanın sökülmesi gibi göğün sökülmesi için de "Küşitat" denilir.

وَاِذَا الْجَح۪يمُ سُعِّرَتْ ﴿١٢﴾

12. "Cehennem ateşi harlatıldığında;"

---

13 el-Mâide, 5/116.

14 el-Enbiyâ, 21/104 âyetine işaret edilmektedir.

Cehennem ateşinin harlatılması iki şekilde izah edilebilir: Tutuşturmanın ortaya çıkması. Bu onun sonradan tutuşturulduğunun delili olur. "Ve ize'l-bihâru süccirat" (واذا البحار سُجّرت), yani denizler kaynatıldığında"[15] anlamındaki âyette de durum öyledir. Muhtemeldir ki denizlerin kaynatılması ilk kez oluyordur. Daha öncesinde böyle bir kaynatma hadisesi olmamıştır. Kaynatma ve harlatmanın önceden var olanın arttırılması mânasında olması da mümkündür. Nitekim âyette cehennemden bahsedilirken "yakıtının insanlar ve taşlar olduğu"ndan[16] söz edilmiştir. Aslında onun yakıtı (kıyâmet) öncesinde bunlardan başka şeylerdi. Sonra onun yakıtı insanlar ve taşlar ile arttırılmış oldu.

وَاِذَا الْجَنَّةُ اُزْلِفَتْ ﴿١٣﴾

13. "Cennet yaklaştırıldığında;"

"Üzlifet" (أزلفَت) kelimesinin kurribet (قرّبت), yani yaklaştırıldı anlamında olduğu söylenmiştir. Yaklaştırma fiili cennete izafe edilmiştir. Çünkü cennetlikler ona yaklaştıklarında, cennet de onlara yaklaştırılmış olur.

عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا اَحْضَرَتْ ﴿١٤﴾

71 [§]***14. "Kişi neler yaptığını öğrenmiş olacaktır."***

Yani hayır ve şer namına her ne hazır etti ise onu bilmiş olacaktır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün…".[17]

Ya da meleklerin hazır ettikleri amellerinin kayda geçirildiği defterlerinde olanı bilecekler.

فَلَا اُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿١٥﴾ اَلْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿١٦﴾

15-16. "Hayır! Hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun!"

---

15 Bu sûrenin altıncı âyeti.

16 el-Bakara, 2/24; et-Tahrîm, 66/6.

17 "Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir" (Âl-i İmrân, 3/30).

[**Mahlûkat Üzerine Yemin**]

Üzerine yemin edilen nesneler üç hükmü gerektirir: Birincisi: Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu hiçbir nesne yoktur ki dikkatle bakıldığı zaman onda yaratıcısının vahdâniyetine dair bir delil, rubûbiyetine ilişkin bir işaret bulunmasın. [İkincisi]: Allah'ın ilmini ve hikmetini ispat eder. [Üçüncüsü]: Allah'ın kudretini ve saltanatını gösterir. Kudret ve saltanatın tespitinde ise ölümden sonra diriltilmenin hak ve gerçekliğine dair delil vardır. [İlim ve hikmetinin tespiti ise peygamberin Allah'tan haber verdiği her haberi tasdik etmenin gerekliliğini ifade eder. Hikmetin tespiti ayrıca ölümden sonra diriltilmeyi ispat eder.] Resûllere iman etmenin gerekli kılınması, Allah'tan başkasına kullukta bulunmanın yasaklığını ifade eder. Eğer onlar bu âyetler üzerinde iyice dursalar, ibret nazarıyla baksalar ve hakkında tefekkür etselerdi bu, onları öldükten sonra diriltilmenin hak olduğunu kabule ve Rab Teâlâ'nın vahdâniyetine ve peygamberleri tasdik etmeye götürürdü. Hal böyle olunca da O'nunla birlikte başka tanrılar edinme iddiasında bulunmazlardı. Keza âhiret hayatını inkâr etmezler ve peygamberleri tekzip etmezlerdi.

Allah Teâlâ kanıtlarını teyit etmek üzere bunlara yemin etmiş ve Muhammed'in kendi katından bir elçi olduğunu ya da Kur'ân'ın kendi katından indirildiğini yahut emirlerin kendi katından olduğunu yahut peygamberlerin kendi katından gönderildiğini insanlar bilsin istemiştir. Yahut yemin Allah'tan peygamberine yönelik bir telkin amacı taşır. Bununla Hz. Peygamber'e, risâleti hakkında kâfirler için söz konusu olan şek ve şüphelerin izalesi amacıyla sözü edilen nesnelere yemin etmesini telkin etmiş ve onları O'nun kanıtları ve delilleri üzerinde tefekkür etmeye çağırmasını istemiştir.

[§]Diğer taraftan yemin, ister latîf ve ince nesnelere olsun ister kaba saba 72
yaratıklara ya da büyük küçük varlıklara olsun, ister açık ve gizli olaylara olsun yapılan yeminlerin hepsi şüphenin yok edilmesi ve tevhidin, risâletin ve âhiret hayatının ispatı konusunda birleşir. Dahası ince ve latîf olan nesnelere dair yeminin hayret uyandırıcılığı, büyük ve kaba olan varlıklara yemin etmeye nispetle olan yeminden daha büyüktür. Allah Teâlâ, bir defasında gezegenlere yemin etmiştir, bir keresinde gecenin karanlığına ve kuşluk vaktine ve yarattıklarından dilediği başka nesne ve olaylara. Zira varlıkların tümü O'nun vahdâniyetine, Rab oluşunun ispatına, ilim, kudret ve saltanatının mevcudiyetine şehadet etmede hepsi birdir. Çünkü varlıklardan latîf olan ile gizli olanlar, zâhir olanla irtibatlı olur ve onlardan gizli ve örtülü olanı belirtmek onlardan açık olanı da kapsar. Onlardan açık olanı belirtmek, onların yaratıcısı olan

(Allah'ı) belirtmek anlamına gelir. Dolayısıyla gerçekte yemin sadece Allah Teâlâ'ya yapılmış olur.

Sonra "hunnes" (الخنّس) ve "künnes" (الكنّس) kelimelerinin anlamında ihtilaf edilmiştir: Ebû Bekir el-Esam dedi ki: "Hunnes" ve "künnes", gündüzleyin gizlenen geceleyin gözüken yıldızlardır. Hasan-ı Basrî dedi ki: Hunnes, doğuş yerlerinde (metâli') gözüküp sonra batış yerlerinde kaybolan yıldızlardır. Künnes ise doğuş yerlerinde doğup da sonra tekrar doğuş yerlerinden doğana kadar batan ve gizlenen yıldızlardır. Denildi ki: "el-Hunnesü'l-cevârü'l-künnes" (الخنّس الجوار الكنّس) beş gezegen yıldızdır ki bunların gökte belli bir yörüngeleri vardır. Geceleyin gözükürler, gündüz vakti ise gizlenirler. Diğer gezegenler ise sabittirler. Denildi ki: "Hunûs" ve "künûs" aynıdır. O da yıldızların gizlenmeleri, battıkları yerden kaybolmaları ve ufkun ardına girmeleridir.

73 [§]Künûs, gizlenme; hunûs da gecikme demektir. Ferrâ aynı şekilde şöyle demiştir: Onlar beş yıldızdır ki yörüngelerinde gizlenirler (batarlar) ve dönerler (doğarlar)[18]. Kâb'ın naklettiği rivayette şöyle denilmiştir: "Nasıl ki hunnes yıldızları yutarsa ateş de onları yutar"[19] denilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.* İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayete göre o şöyle demiştir: Onlar insanlardan gizlenen ve kendi yuvalarına sığınan vahşi hayvanlardır[20]. Her ne olura olsun, onların hepsi bahsettiğimiz yönlere işaret etmektedir.

وَالَّيْلِ اِذَا عَسْعَسَ ﴿١٧﴾

17. "Kararmakta olan geceye andolsun!"

Denildi ki: Kararmakta olan… Denildi ki: Ağarmakta olan.

وَالصُّبْحِ اِذَا تَنَفَّسَ ﴿١٨﴾

18. "Ağarmakta olan sabaha andolsun ki,"

Tan yeri ağardığı ve yükseldiği zamana andolsun! Gecenin ve gündüzün ardarda yönelmesinde yüce kudret ve saltanatın ispatı vardır. Şöyle ki: Gecenin karanlığı ortalığı bürüdüğü zaman her şeyi örter, öyle ki hiç kimse bu örtüden kaçış yeri bulamaz. Bu kısa bir süre içinde olur. Sonra gündüz yöneldiği zaman

---

18 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, III, 242.

19 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, II, 83.

20 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 237.

nesneler üzerindeki örtüyü çeker ve perdeyi açar. Eğer bir kimse her türlü çare ve esbaba sarılarak bütün varlık üzerine örtü çekmek istese buna asla imkân bulamaz. Keza onların üzerindeki örtüyü kaldırmaya yeltense asla onu da başaramaz. Allah, bunu onlara hatırlatarak bilmelerini istedi ki kudreti böyle bir işi yapmaya gücü yeteni asla hiçbir şey aciz bırakamaz ve ölümden sonra insanları diriltmek O'nun için imkânsız olamaz. Aksine O, onları diriltmeye ve mahşere sürmeye kādirdir.

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿٢٠﴾

[§]*19-20. "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür."* 74

[Değerli ve Güçlü Elçi: Cebrâil]

O Kur'ân gerçekten bir elçinin sözüdür. Yemin edilen nesne veya olay işte bu ve sonraki "Bu kadar beraber yaşadığınız kişi kesinlikle mecnun değildir" sözüdür. Âyetin yorumu şöyledir: Muhammed'in size getirdiği var ya, onu o Rabb'inden gelen bir elçi aracılığı ile almaktadır ki o da Cibrîl aleyhisselâmdır. Diğer yandan burada söz, kendisinden duyulduğu için elçiye nispet edilmiştir, yoksa sözün ona ait olması söz konusu değildir. Nitekim bir başka ilâhî beyanda şöyle buyurulmaktadır: "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al"[21]. Burada da gereğine uygun olarak onu "kelâmullâh", yani Allah'ın sözü diye isimlendirmiştir.

Güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı. Elçinin güçlü diye nitelenmesinde iki nükte vardır: Birincisi belirttiğimiz gibi bunda cin ve şeytan düşmanları tarafından herhangi bir şekilde değiştirilemeyeceğine dair bir güvence bulunduğunun açıklaması vardır. Zira o gücü ile bunu önleyecek ve ona erişme imkânı bulamayacaklardır ki değiştirmeye, yerine başkasını koymaya kalkışabilsinler. Onun özünde güven veren biri olduğunu belirtmesi, onun açısından insanlar arasında bir güven sorunu olmadığının bildirmek içindir. Ya da onu kuvvetli olarak nitelemesi Hz. Muhammed'e düşmanlık yapmakta olanlara korku salmak ve onları uyarmak içindir. Bu durumda onlara demiş oluyordu ki onun yanında kendisine dokundurmaya yelteneceğiniz her türlü kötülüğü ve tuzağı

---

21 "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır. Bu uygulama, onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolayıdır" (et-Tevbe, 9/6).

bertaraf edecek güçlü biri vardır. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) Cibrîl aleyhisselâma şunu sordu: "Allah seni güçlü olarak nitelemektedir, peki senin kuvvetinin etkisi nedir?" O da şöyle cevap verdi: Allah Teâlâ beni Lût kavminin helâk edilmesine memur ettiği zaman tek bir kanatla onların memleketlerini yerlerinden söktüm ve göğe kaldırdım, sonra da beldelerinin altlarını üstlerine getirdim"[22]. Kaldı ki bizim onun kuvvetinin derecesini bilmeye ihtiyacımız yoktur, bizim ihtiyacımız olan "Mâna nedir ve kuvvetin belirtilmesindeki hikmet nedir?", onu bilmektir.

75 [§] **Arşın sahibi katında itibarlı.** Eğer arştan maksat "mülk" ise o zaman mâna şöyle olur: Mülk sahibinin katında itibarlı. Mülk sahibi kudret ve mevki sahibi demektir. Denildi ki: **Arş** taht demektir. Eğer öyle ise o takdirde yorumu: Hükümranlık tahtı sahibi katında itibarlı, demek olur.

21. "(Elçi) ***orada saygın ve güvenilirdir."***

Denildi ki: Cibrîl aleyhisselâm insanlara gönderilen elçi olduğu gibi meleklerin de elçisi idi. Eğer öyle ise âyet şunu belirtmiş olmaktadır: Bazı kâfirlerin tapınmakta oldukları melekler, kendilerine verdiği emir ve yasaklarda Cibrîl aleyhisselâma tam bir itaat halindedirler. Hal böyle iken şu kâfirlere ne oluyor ki ona itaati terkediyorlar ve emirlerini yerine getirmiyorlar?! **Güvenilirdir.** Yani onlar onu güvenilir buluyorlar ve kendilerine getirmekte olduğu ilâhî buyruklar hakkında ona ithamda bulunmuyorlar. Hal böyle iken şu kâfirler onun Hz. Peygamber'e (a.s.) getirmekte olduğu vahiyde onu nasıl yalancılıkla itham ediyorlar.

22. "Bu kadar beraber yaşadığınız kişi kesinlikle mecnun değildir."

[Zâlimlere Karşı Hakkı Cesurca Söyleyen Hz. Muhammed]

Kimi şöyle demektedir: Kâfirler ona delilik ve cinnet nispet ettiler, çünkü Hz. Peygamber (a.s.) Cibrîl'i kendi suretinde gördüğünde baygınlık geçiriyor ve Cibrîl kendisine her vahiy getirişinde yüzünün rengi değişiyordu. İşte bundan dolayı ona mecnun demiştir. Kimi de şöyle demişlerdir: Onların Hz.

---

22 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 240; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XV, 274.

Peygamber'e delilik ve cinnet nispet etmeleri, onun yeryüzünde yaşayan insanlara muhalefet etmesinden dolayı idi. Yeryüzünde zorba hükümdarlar, firavunlar vardı ki bunların âdeti kendilerine karşı çıkan herkesi öldürmeleri ve onlara işkence etmeleriydi. Hal böyle iken onun bütün insanlığa meydan okuyan bir çıkışta bulunması, asla karşı koyamayacağı güç odaklarına karşı kendisini hedef kılacağından özünü ve ruhunu riske atmaktı. Gücü asla yetmeyecek kimselere karşı çıkmak ve kendisini onların düşmanlıklarına hedef kılmak olsa olsa onun ahmaklığı ve deliliğinden dolayı olabilirdi. İşte bu yüzden ona mecnun demişlerdi. Kimileri de şöyle dedi: Sözü edilen sebepler yüzünden ona cinnet nispet etmediler, bilakis kendilerini buna sevkeden şiddetli ahmaklıkları ve beyinsizlikleri yüzünden karşı bir tavır aldılar ve ona bir keresinde
"mecnun" [§]bir başka defasında "sihirbaz", başka bir zamanda da "Ona bir 76
beşer öğretiyor"[23] dediler. Başka bir kez de "Bu olsa olsa bir uydurma olabilir"[24] dediler. Onlar, Hz. Peygamber'e (a.s.) bu sözünü ettiğimiz hususların hepsini nispet etmekteydiler. Bunu yaparken bir araştırma yaptıklarından değil, sırf inatçılıkları ve beyinsizlikleri yüzünden yapmaktaydılar. Görmez misin onlar, Resûlullah'a birinde mecnun diğerinde sihirbaz dediler. Oysa bu ikisi birbirleriyle tamamen çelişir. Çünkü sihirbaz bilgi ve hünerde en son noktaya ulaşan kimse demektir, mecnunluk ise cehalette son sınırdır. Eğer onlar yaptıkları bu isnatları bir araştırma ve düşünme sonucu yapsalardı o takdirde böyle saçma sapan ve tutarsız sözler söylemezlerdi. Bu durumda zaten Hz. Peygamber'e (a.s.) itaatini engellemeye çalıştıkları kimseler nezdinde ona yapılan isnatlarındaki cehaletleri de ortaya çıkardı. Aksine tek bir isnat ve söz üzerinde söz birliği edip onda da ısrarla dururlar ve bunun sonucunda akılları karıştırma çabaları gayesine ulaşabilirdi. Belki de böylece Hz. Peygamber'e (a.s.) insanların uymalarına engel olmaya ilişkin maksatları hâsıl olmuş olurdu.

İnkârcılara "Onu bir beşer öğretmiştir"; "Kur'ân kendisinin uydurduğu bir düzmecedir" şeklindeki kuruntularında da durum aynıdır. Onlar bu ithamlarında da farklı sözler söylemişlerdir. Çünkü onun Kur'ân'ı uydurmuş olması ve kendi düzmesi olduğu iddiası, onun kendiliğinden bilen biri olduğunu, başkasının öğretmesine ihtiyaç duymadığını ifade eder. Bir başkasından öğrenmeye ihtiyacının bulunması, onun Kur'ân'ı bizzat kendisinin uydurmaktan aciz ol-

---

23 "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır" (en-Nahl, 16/103).

24 "Bildiğimiz son dinde böyle bir şeyi işitmedik; bu uydurmadan başka bir şey değil" (Sâd, 38/7).

duğunu ve bu konuda cahil bulunduğunu ifade eder. Bütün bunlar gösteriyor ki onlar Hz. Peygamber'e delilik isnadında bulunurlarken onda kendilerince beliren birtakım alâmetlere dayanmamışlar, aksine beyinsizlikleri ve sırf inatçı tavırları yüzünden akıllarına gelen her türlü iftirada bulunmaktan geri kalmamışlardır.

Onlar Hz. Peygamber'in (a.s.) Cibrîl aleyhisselâmı aslî suretinde gördüğü için bayılmasından dolayı ona delilik ve cinnet isnadında bulunmuşlardır, şeklindeki izaha gelince, o onlara öyle vahiyler getirmişti ki, eğer müşrikler bunların üzerinde düşünecek olsalardı, gerçekten kendileriyle birlikte yaşamakta olan kişinin hiç de mecnun olmadığını gâyet iyi bilirlerdi. Nitekim bu durum şu ilâhî beyanda ifade edilmiştir: "De ki: Size tek bir öğüt vereceğim: Allah için, başkalarıyla birlikte veya tek başınıza şöyle bir durup düşünün! (Görüyorsunuz ki) arkadaşınızda cinnetten eser yok; o ancak şiddetli bir azap öncesinde sizi uyaran bir kimse"[25].

77 [§]Şöyle ki o onlara öyle bir hikmetle gelmişti ki insan ve cin taifesinin bütün bilgeleri, onun bir benzerini ortaya koymaktan aciz kılmıştı. Onlara öyle bir kitap getirmişti ki Ehl-i Kitap onun bir benzerini getirmekten acze düşmüştü. Eğer onlar bu hususta düşünecek olsalardı, onun yaptığının asla mecnunların yapabileceği ve onlara ait olabilecek bilgi türünden olmadığını, onun ancak Allah katından geldiğini ve onunla peygamberine ikramda bulunduğunu anlarlardı. Ve eğer onun deli olduğunu söylemeleri, onun özünden ortaya çıkan ise -Allah'a hamdolsun ki- onlar ne ona tuzak kurmaya ne de onu öldürmeye imkân bulabildiler. Aksine Allah Teâlâ Resûlullah'ı onlara karşı muzaffer kıldı ve onu bütün dinlere karşı galip getirdi. Müşriklerin ona mecnun demelerinin sebebi olarak ileri sürülen bu izah şekli de onun risâletinin bir delili (âyet) ve nübüvvetinin bir işareti olur.

وَلَقَدْ رَاٰهُ بِالْاُفُقِ الْمُبٖينِ ﴿٢٣﴾

23. "Andolsun ki onu (vahiy meleğini) ***apaçık ufukta görmüştür."***

Hasan-ı Basrî dedi ki: Hz. Peygamber (a.s.) Rabb'ini kalbi ile gördü, yani O'nun azametini ve saltanatını asla mahlûkata bir benzerlik olmayacak biçimde idrak etti. "Ufuk" (الافق) özellikle belirtilmiştir, çünkü bereketler ve melekler ve her türlü hayır ufuktan iner. Yoksa murâd-ı ilâhî bütün mekânlardır. Tefsir-

25 Sebe, 34/46.

cilerin diğerleri ise burada görülenin Cibrîl aleyhisselâm olduğunu söylemişlerdir. Nakledildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) Cibrîl aleyhisselâmdan kendisini gerçek suretinde göstermesini istemişti. Cibrîl aleyhisselâm ona şöyle dedi: "Yeryüzü beni almaz, ancak sen sabah namazını kıldığın zaman göğün ufkuna bak, beni işte orada göreceksin".[26] Öyle dediği gibi de yaptı ve onu gerçek şekli nasılsa öyle gördü, sonra ona yaklaştı o kadar ki "aralarında iki yay kadar ya da daha az bir mesafe kaldı"[27], "Ufuk" kelimesinin belirtilmesi şundan dolayı idi: Çünkü bir varlık arzın dört bucağından oluşan ufukta olmadığı zaman görülmez. O yüzden ufuk belirtilmiştir. Zira uzakta olan varlığın görülmesi ancak ufukta olduğu zaman mümkün olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]*24. "O, gayba ait bilgileri sizden esirgemez."* 78

"Bi zanîn" (بظنين) diye de okunmuştur. Ebû Ubeyde dedi ki: Zanîn şekli daha uygundur. Çünkü "zanîn" müttehem, zanlı; "danîn" ise cimri demektir. Bu âyetle reddedilinceye kadar Hz. Peygamber'i (a.s.) cimriliğe nispet eden hiçbir kimse olmamıştır. Buna mukabil onlar gayptan bilgi aldığına dair, yani Kur'ân hakkında ona ithamda bulunmaktaydılar. Onlar "Onu ona illâ ki bir beşer öğretiyor"[28] o, Allah katından değil, diyorlardı. Ayrıca şöyle diyorlardı: "Bu onun uydurduğu bir düzmeceden başka bir şey değildir"[29]. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ müşriklerin, hakkında yaptıkları bu ithamlardan ötürü "ve mâ huve ale'l-ğaybi bidanîn" kavl-i celîli ile onu temize çıkardı ve onun gayba, yani Kur'ân'a dair bir töhmet altında olmadığını ifade buyurdu.

Dâd (ض) harfi ile okuyanlar açısından birkaç izah şekli mümkündür: Onlardan biri Ebû Bekir el-Esamm'ın belirttiği şu husustur: Hz. Peygamber (a.s.) Allah Teâlâ'nın kendisine öğretmiş olduğu bilgileri, ulemâdan birtakım insanların yaptığı gibi, ashabının hiçbirinden asla esirgemezdi. Çünkü ulemâ

---

26 İbn Mesûd'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamber (a.s.) Cibrîl aleyhisselâmı kendi öz suretinde sadece iki kez görmüştür. Bir defasında Hz. Peygamber (a.s.), Cibrîl'den kendisini gerçek suretinde kendisine göstermesini istemişti, bunun üzerine o da suretini ona gösterdi ve ufku tamamen kapladı. Diğeri ise (mîraca) çıkarıldığında onunla birlikte çıkmıştı (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 407. Ayrıca bk. Necm sûresinin 7. âyetinin tefsiri).

27 "Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu" (en-Necm, 53/9).

28 en-Nahl, 16/103.

29 el-Furkān, 25/4.

kendilerine gidip gelenlere bildikleri bütün ilimleri, artık kendilerine ihtiyaç duymayacakları şekilde tam olarak öğretmek istemezler. Oysa Hz. Peygamber (a.s.) bildiği bütün ilimleri ashabına öğretmek isterdi, o öğretme işini herkesin öğrnenme kabiliyetine bağlı olarak sürdürürdü. Cimrilik ya da kendisine saklamak gibi bir kasıtla onlara bildiklerini öğretmekten asla geri durmazdı.

Allah Teâlâ'nın onu temize çıkarmasının sebebi şu da olabilir: Sahâbe içinde Resûlullah'ın (a.s.) bildiği bazı bilgileri ashaptan sadece belli başlı kimseler ile paylaştığını, bir kısmından ise bunu esirgediğini zannedenler vardı. Onun bilgilerini bazılarına öğretip de diğerlerine öğretmemesi dışarıdan ba-
79 kıldığında cimrilik gibi algılanabilmektedir. **[§]O gayba dair bilgileri sizden esirgemez** buyruğu işte bu gibi bir zanda bulunanların iddialarını yalanlamış olmaktadır. Bu durum Hz. Peygamber'den (a.s.) rivayet olunan şu buyrukta da vardır: "Hilâli görünce oruç tutmaya başlayın, hilâli görünce de bayram yapın!"[30] Sanki Hz. Peygamber bu sözünü, ümmeti içerisinde ayı oruçla karşılamak isteyenlerin varlığını bilmesi sonucu söylemiştir. Bu haliyle o, ayı birkaç gün öncesinden oruçla karşılayanların hata ve cahilliklerini kendilerine göstermek ve yaptıklarıyla hakka isabet etmediklerini onlara belirtmek istedi. Sözünü ettiğimiz konuda da durum aynıdır.

Sonra "gayp"tan maksadın Kur'ân olduğu yorumunu yapmışlardır. Bize göre ise maksat hem Kur'ân hem de Allah'ın peygamberini (a.s.) özel olarak bilgilendirdiği her bilgidir.

Esirgemenin Allah'ın peygamberine ikramda bulunduğu şefaate yönelik olması da mümkündür. Onun şefaati ümmetinden belli kimselere yönelik olmayacak aksine hepsini kapsayacaktır. Bu anlamda, ümmetin kendisine ittibâ edip boyun eğmesine teşvik vardır.

Bir başka yorum da mümkündür: O Allah'ın kendisine gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmesi şeklinde lütufta bulunduğu nimetlerin şükrünü eda etmekte cimrilik yapmaz. Aksine şükrü eda etmekte öyle bir gayret içinde olur ki belirtildiği gibi namazda kıyam yüzünden ayakları şişmişti de "Allah, senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmedi mi, neden böyle kendini yoruyorsun?!" diyenlere "Allah'a şükreden bir kul olmayayım mı!" buyurmuştu[31].

---

30 Buhârî, "Savm", 11; Müslim, "Sıyâm", 4.

31 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 255; VI, 115; Buhârî, "*Tefsîr*", 48/2; İbn Mâce, "Salât", 200; Tirmizî, "Salât", 187; Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 17.

25. "O, lânetlenmiş şeytanın sözü değildir."

İki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Hz. Peygamber (a.s.) sizin iddia ettiğiniz gibi ne insan şaytanlarındandır ne de mecnun (içine cin kaçmış) biridir. Aksine o saygın bir peygamberdir.

[§]Ya da yorumu şöyledir: O, Kur'ân namına size getirdiğini şeytanlar- 80
dan almış değildir. Keza o, kâhinlerin ve sihirbazların şeytanların sözlerinden kaptıkları kelimeler türünden de değildir. Aksine o, Allah Teâlâ'dan bütün âlemlere yönelik bir uyarı ve öğüttür. Kur'ân'ı ona çok güçlü ve güvenilir olan Ruh [Cebrâil] indirmiştir. Bu itibarla şeytanın ona ulaşarak onda herhangi bir değişiklik yapması, yerine başkasını koyması asla mümkün değildir.

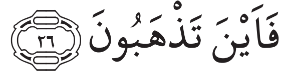

26. "Öyleyse nereye gidiyorsunuz?"

Size ona itaati ve tâbi olmayı gerekli kılan kanıtlar gelmiş iken ona itaat ve tâbi olmaktan ayrılıp da nereye gidiyorsunuz?!

Öyleyse nereye gidiyorsunuz? Bahsedilen bu yorumdan gayrı başka izahlar da mümkündür: Birincisi şöyledir: Hz. Muhammed'in (a.s.) size getirmiş olduğu bu Kur'ân var ya, o onu Allah katında çok değerli olan bir elçiden (Cibrîl) almaktadır. Hal böyle iken siz ona iman etmezseniz, o takdirde siz sadece şeytanın sözüne gidiyor olacaksınız.

Öyleyse nereye gidiyorsunuz? Yani nereye sığınacaksınız, şeklinde de yorumlanabilir. Allah Teâlâ'ya inanmamanız, âhiret hayatını inkâr etmeniz, Hz. Peygamber'in (a.s.) size haber verdiği vahiyleri tasdik etmemeniz halinde, size Allah'ın azabı ve gazabı geldiğinde nereye kaçacaksınız. Hz. Peygamber'in (a.s.) uyarmış olduğu azapla yüzleştiğiniz zaman kime sığınacaksınız. Bu şu ilâhî beyan gibidir: "De ki: "Beni ve beraberimdekileri Allah öldürse de bizi esirgerse de (âhiret ümidimiz bâkidir); peki söyler misiniz, inkârcıları (âhiretteki) can yakıcı azaptan kurtaracak olan kimdir?"[32]

---

32 el- Mülk, 67/28.

Ya da şöyle bir yorum yapılabilir: Allah Teâlâ'ya inanmadığınız, Hz. Muhammed'in (a.s.) getirdiklerinin doğruluğu birtakım mûcizelerle sizce sabit olmuş iken onun getirdiği vahiylere tâbi olmadığınız zaman bütün bunlardan sonra hangi sözü tasdik edecek ve nereye gideceksiniz. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?"[33]

81 [§]*27. "O herkes için bir öğüttür;"*

Yani o bütün âlemlere bir öğüttür; içinde bulundukları hallere dair yapmaları gerekenleri kendilerine hatırlatır, kendilerine verilen emirleri, sakınılması gerekenleri ve işlerinin akıbetini açıklar. Yahut da yorum şöyledir: **Herkes için bir öğüttür,** yani herkes için bir ün ve şereftir. Onun sayesinde değerleri artar, insanların kendilerine uyacakları, bir şeyler öğrenmek üzere kendilerine gelip gidecekleri önderler olurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

28. "Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için."

En doğrusunu Allah bilir ya, bu beyanın yorumu şöyledir. Bu Kur'ân doğru yola girmek isteyen herkes için bir öğüttür. O, özü itibariyle hem öğüt (zikir) hem delil hem de hidâyettir. Hal böyle iken ondan ancak doğru yola girmek isteyenler yararlanır, hidâyet isteyen onun hidâyeti ile hidâyet bulur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O takvâ sahipleri için bir hidâyettir"[34]. O özü itibariyle hidâyettir, ancak onunla hidâyete erenler müttakî olmaktadır. Eğer kişinin takvâsı yoksa o Kur'ân'ın aydınlığına karşı kördür ve Kur'ân onun için sade birtakım nâmelerden ibarettir[35]. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sen ancak o zikre uyanı ve görmediği halde Rahmân'dan korkanı uyarabilirsin. İşte böylesini hem bir af hem de değerli bir ödülle müjdele".[36] O aslında uyan uymayan herkesi uyarıyordu. Fakat bunun mânası şudur: Onun uyarısından

---

33 el-A'râf, 7/185.

34 el-Bakara, 2/2.

35 Bu benzetmeyi Bakara sûresinin 17-20. âyetlerindeki anlatımla karşılaştırmak gerekir.

36 Yâsîn, 36/11.

yararlanan kimse sadece Kur'ân'a uyar. Yine Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır"[37] Kur'ân, haddi zatında özü itibariyle âyetlerdir ne var ki onun âyetlerinden ancak basiret sahipleri yararlanabilmektedir.

[§]Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için. Bu beyan iki şe- 82
kilde yorumlanabilir: Birincisi: Dilemenin gerçekleşmesi anlamına gelmesidir. Buna göre yorumu şöyle olur: Kim Allah'ın emri üzere ya da hak üzere yol tutmak dilerse bu zikir -ki o Kur'ân'dır- onu hak üzere, ilâhî emir üzere yaşatır ve onu hak yola hidâyet eder. Ya da bu fiilin gerçekleşmesi anlamına gelir. Buna göre mâna şöyle olur: Sizden her kim hak ve ilâhî buyruk üzere bulunursa o onun için zikirdir.

Kural şudur ki meşîet, yani dileme her irade sahibi kimseye ait fiilin özelliğidir. Durum böyle olunca meşîet fiil ile birlikte bulunur. Kişi bir şeyi yaptığı zaman onu dilemiş de olur. Buna göre fiilin ispatı aynı zamanda meşîetin de ispatıdır. Bu yüzden de belirttiğimiz gibi bu yorum yerinde olur. O da birinin diğeri hakkında kinâye kılınmasıdır.

وَمَا تَشَٓاؤُ۫نَ اِلَّٓا اَنْ يَشَٓاءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٢٩﴾

29. "Âlemlerin Rabb'i Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz!"

[İlâhî Meşîet ve Cüzî İrade]

Bir önceki **Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için** meâlindeki âyet meşîetin gerçekleştirilmesi tarzında yorumlanacak olursa o takdirde mâna şöyle olur: Siz, belirttiğimiz gibi istikâmeti ancak Allah'ın meşîetine dayalı olarak dileyebilirsiniz. Yok, fiilin tahkikine göre anlaşılacak olursa o takdirde de mâna şöyle olur: Siz düzgün yolda, ancak Allah'ın dilemesi ile istikamet bulursunuz. Bazıları şöyle dediler: **Siz dileyemezsiniz** beyanının yorumu şöyledir: Bu kitabın indirilmesini siz diliyor değilsiniz. Allah Teâlâ onu peygamberine sizin dilemeniz olmaksızın indirmiştir. Bu yorum bizce uygun değildir. Çünkü "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi"[38] meâlindeki âyette ifade edildiği gibi onlar peygamber gönderilmesi ve ona kitap indirilmesi ile ilgili önceden bir irade ve istekte bulunmuşlardı. O itibarla âyetin yorumu bizim belirttiğimiz gibidir.

---

37 Âl-i İmrân, 3/13.

38 Fâtır, 35/42.

83 [§]Bu âyette şu hususa dair delil vardır: Allah Teâlâ her kimin istikamet üzere olmasını diledi ise o kişi istikamet üzere olur. Allah bir kimsenin istikametini dilesin de o istikamet üzere olmasın, bu mümkün değildir. Nitekim Mûtezile mensupları öyle söylemektedir. Çünkü Allah, meşîeti ile düzgün bir şekilde yaşayan kişi üzerindeki nimetinden söz etmektedir. Eğer istikametini dilediği herkesin istikameti olmasaydı o takdirde bunun onlara bir nimet olarak anılmasının bir anlamı olmazdı. Çünkü istikamet üzere olmak ya da olmamak Allah Teâlâ ile değil kişinin kendi iradesiyle olan bir şey olurdu. *En doğrusunu Allah bilir.*

[82]İNFİTÂR SÛRESİ 85

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

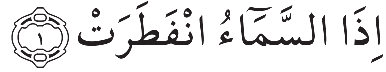

1. "Gök yüzü yarıldığında;"

Daha önce[1] de belirttiğimiz gibi bu âyetler geçmiş bir soruya cevap mahiyetindedir. Cevap sırasında soru belirtilmemiştir. Çünkü "İzâ"; "Metâ", yani ne zaman? sözcükleri, sorulan soruya cevapta kullanılır. Sorunun cevap içinde mevcut olması da mümkündür. Cevap da sûrenin "Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir" meâlindeki âyettir. Hz. Peygamber (a.s.) sanki şöyle bir soruya muhatap olmuştur: İnsan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını ne zaman açıkça bilecektir? Bunun üzerine de Allah Teâlâ bu sûreyi indirmiştir: **Gök yüzü yarıldığında…**

Allah Teâlâ burada "infitâr"dan, yani göğün yarılmasından bahsetmiştir. Bir başka yerde ise göğün fethi, yani açılmasından söz etmiştir. O da şu ilâhî beyandır: "Gökyüzü açılır da orada pek çok kapı oluşur"[2]. Bir başka yerde de "Gök yarıldığında…"[3] diye buyurmuştur. Bir başka yerde de: "Gök yarıldığında
ve Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında"[4] ifadesini kullanmıştır. [§]Kimi 86
tefsirciler göğün "inşikāk" ve "infitâr"ından maksadın kapılarının açılması olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de eşyanın ortadan yarılması anlamındaki yarılma olduğunu söylemişlerdir. Bu ikinci yorum daha yakındır. Çünkü bağlam inkârcıları korkutma, onları dehşete düşürme amaçlıdır. Kapıların açılmasında böylesi bir korkutma anlamı yoktur. Korku ve dehşet ancak göğün bizzat yarılması halinde söz konusu olur.

---

1 Tekvîr sûresinin ilk âyetinin yorumuna bakınız.
2 en-Nebe, 78/19.
3 el-Mürselât, 77/9.
4 el-İnşikāk, 84/1-2.

[Kıyâmetin Dehşeti ve İnsanın Çaresizliği]

Amellerle yüzleşme ve herkesin onları bilmesine dair soru esas itibariyle kıyâmet hakkında olmaktadır. Göğün yarılması, yıldızların savrulması denizlerin tutuşması, dağların yürütülmesi, yeryüzünün bomboş bir hal alması şeklindeki nitelemelerin dile getirilmesi esas itibariyle kıyâmet hallerinin ve sonuçlarının anlatımıdır. Bunlarda kıyâmetin oluş vaktini tayine yönelik bir işaret bulunmamaktadır. Çünkü onun gerçekleşme vaktine vâkıf olunmasında bir korkutma ve dehşete düşürme anlamı yoktur. Buna mukabil sonuçlarının belirtilmesinde böyle bir korku salma durumu mevcuttur. Şöyle ki: O günün korku ve dehşeti öyle büyük ve şiddetlidir ki özleri itibariyle çok güçlü ve dayanıklı olan nesneler bile ona dayanamaz. Söz gelimi dağlar, gökler, yeryüzü… Bunlar kıyâmetin dehşetinden öyle etkilenirler ki sonunda dağlar atılmış yün gibi darmadağınık[5], oradan oraya savrulan kum yığınları halini alır[6]. Gök ortasından yarılır, şapır şapır dökülür, yeryüzü dümdüz ve bomboş bir hal alır[7]. Hal böyle iken güçsüz ve zayıf olan insanın durumuna ne de-
87 meli? Gökler, yerler, dağlar Rabb'ine boyun eğme özellikleriyle [§]kıyâmetin korku ve dehşeti karşısında mevcut hallerini sürdüremeyip dökülürlerse, şu zayıf âdemoğlu, amellerinin kötü ve Rabb'ine karşı günahlarının çok olması halinde nasıl dayanabilir? Allah onlara bu halleri hatırlatıyor ki kendisinden korksunlar ve hazırlık yapsınlar, tedarikli olsunlar. Bu yüzdendir ki *-en doğrusunu Allah bilir ya-* kıyâmetin halleri ve neticeleri belirtilmiş ama kopma vakti açıklanmamıştır. Aynı şekilde insanın ömrü de ne zaman bitecek belirtilmemiş, bu şekilde insanın her an ölüm ânının gelebileceği endişesini taşıması ve bu yüzden de ona karşı hazırlıklı olması ve kolları sıvaması arzulanmıştır. Eğer ölüm vakti belirlenmiş olsaydı o takdirde kendisine güven gelirdi ve o vaktin yaklaşma ânına kadar hazırlık yapmayı, tedarikli olmayı terkederdi. Ömrünün bitme vakti yaklaştığında hazırlık yapmaya koyulurdu, ama çoğu kez de iş işten geçmiş olurdu.

Öte yandan Allah Teâlâ, kıyâmet ahvaline dair Kur'ân'da pek çok tekrarlanan anlatımlara yer vermiştir. Bu tekrarın iki anlamı vardır: Birincisi: Kalpler vakitten vakte değişiklik, halden hale dönüş gösterir. Nice kalp vardır ki bir hadise karşısında ilk defada rikkat hali göstermez. Öyleleri için uyarının tek-

---

5 "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür" (el-Kāria, 101/5)

6 "O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır" (el-Müzzemmil, 73/14).

7 "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabbim onları un ufak edip savuracak. Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak'" (Tâhâ, 20/105-106).

rar tekrar belirtilmesi ve her hal değişiminde yinelenmesi gerekir. Bu itibarla kıyâmet ahvalinin böyle tekrar tekrar anlatılması uyarının doruk noktasıdır. Bu şekilde kıyâmet gününde hiç kimsenin mazeret ileri sürebilmesine imkân da verilmemiş olmaktadır.

İkincisi insanlar henüz yeni müslüman olmuşlardı. İslâm kalplerinde bir yer etmişti. Öğütlerin tekrarında, insanların akıllarını aşılama, Allah'ın kendilerine nasip ettiği iman şerefi ve âlemlerin Rabb'inin elçisini galip getirmesi sebebiyle kalplerinin yatışması ve pekişmesi sağlanmaktaydı. Nitekim şu ilâhî beyanda da böyledir: "Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rab'lerine güvenirler"[8].

وَاِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ ﴿٢﴾

2. "Yıldızlar dağılıp saçıldığında;"

Yıldızların dağılıp savrulması iki şekilde izah edilir: Onların varlığı mevcudatın yararına bulunuyordu. Kıyâmetle artık onlara ihtiyaç kalmayınca varlıklarının da bir anlamı kalmadı. Ya da onlar gök için birer süs idiler. Gök yarılıp da darmadağın olunca artık süse ihtiyaç kalmamıştır.

وَاِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ ﴿٣﴾

[§]***3. "Denizler yükselip birbirine katıldığında;"*** 88

Bazı yorumcular dediler ki: Denizlerin suları tek bir denizde toplanır. Sonra bütün suların toplandığı o denizin suları çekilir. O suları ya yer yutar ve içine çeker ya da karaların sırtında bulunduğu belirtilen balığın karnına ya da öküzün karnına dolar[9]. Allah Teâlâ sonra yeryüzünü dümdüz yapar öyle ki ne bir eğrilik ne de bir çukur kalır. Denizler Allah'ın dilediği nesnelerle ya dağlar ya da başka unsurlarla sıvanır. Bazıları ise şöyle demişlerdir: Her denizin suyu kendi içine çekilir. Suların hepsi tek bir yerde ve tek bir denizde toplanmaz. Bazıları da şöyle demişlerdir: Aksine sular birbirine karışır sonra ateşe dönüşür ve onunla cehennem ehline azap edilir. Allah Teâlâ'nın "ve'l-

8 el-Enfâl, 8/2.

9 Mâtürîdî, kendi döneminde yaygın bir inanışa atıfta bulunmaktadır; o da dünyanın balığın sırtında veya öküzün boynuzu üzerinde olması inancıdır. Bunun dinî bir dayanağı yoktur.

bahri’l-mescûr” (وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ) âyetinde[10] de durum aynıdır. *Hangisi olacak, en doğrusunu Allah bilir!*

وَاِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ ﴿٤﴾

4. “Kabirlerin altı üstüne getirildiğinde;”

Yani mezarlarda olanlar diriltildiği, kabirler içinde olanları dışarı attığı zaman.

عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَاَخَّرَتْ ﴿٥﴾

5. “Her insan dünyada neleri yaptığını, neleri de yapmadığını açıkça bilecektir.”

Yani herkes ilk işlediğinden itibaren amelinin varacağı en son sınıra kadar olup biten her şeyi bilir ve onlarla ilgili olarak kendisine en ufak bir ameli gizli kalmaz. Kimi de şöyle demektedir: Yaptığı hayır işleri ve geriye bıraktığı
89 şer işleri bilir. [§]O gün yaptıklarından olmuş bitmiş her işi bilir. Bazıları da şöyle bir yorumda bulunmuşlardır: **Her insan dünyada neleri yaptığını.** Yani kişinin önden gönderdiğini bilmesinden maksat bizzat kendi işlemiş olduğu amelleridir. **Neleri yapmadığını.** Yani geride bıraktığından maksat ise açtığı çığırdan gidenlerin ardından işlemiş oldukları amellerdir. Onların bu yorumları, esasen herkes ilk işlediğinden itibaren amelinin varacağı en son sınıra kadar olup biten her şeyi bilir diye yaptığımız yoruma dâhildir.

يَٓا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿٦﴾

6. “Ey insan! Yüce Rabb’in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?”

Âyetteki “bi Rabbike” (بربّك) kelimesinin “an Rabbike” (عن ربّك) anlamında olması mümkündür. Buna göre yorumu şöyle olur: Seni kerem sahibi Rabb’inden ayartıp yanıltan nedir? Rabb’inden ayartılması, O’na itaatten ve ibadetten yüz çevirmesidir. “Bâ” (با) harf-i cerri “an” harfi yerinde kullanılabilmektedir. Nitekim şu ilâhî beyanda böyledir: “Bir su kaynağı ki Allah’ın has

---

10 “Tûr’a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba, Beytülma‘mûr’a, yükseltilmiş tavana, kaynayan denize andolsun ki, Rabb’inin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur!” (et-Tûr, 52/1-8).

kulları istedikleri yerlere akıtarak ondan bol bol içerler"[11]. Buradaki "aynen yeşrabu bihâ" (عَيْناً يَشْرَبُ بِهَا) ifadesi "aynen yeşrabu anhâ" (عَيْناً يَشْرَبُ عنهَا) anlamındadır. Yoksa maksat su üzerine kapanarak ağzı ile içmek ya da gözenin kendisinin onlar için bir kap yapılması değildir.

[Kişiyi Rabb'ine Karşı Aldatan Ahmaklığıdır]

Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu? Bu beyanda sözü edilen Rab Teâlâ hakkında yanılıp aldanmanın izahı şöyledir: Allah Teâlâ'nın keremi, insanın günahlara dalmasına sebebiyet verebilir. Çünkü O, kul günah işlerken suçüstü yapıp onu cezalandırmaz. Allah'ın onu ânında cezalandırmaması ya da cezasını ertelemesi kişiyi aldanmaya sevkeder. Zira kişi zanneder ki Allah kendisini her zaman ve ebedî olarak affedecek, cezalandırmayacak. Bu da onu günaha yeltenmeye sevkeder. Eğer öyle olmasa da günahı daha işlerken ânında cezasını verseydi kişi daha o günahı irtikâp etmez, uzak dururdu. Kulun mazereti şudur: Beni aldanmaya ve gaflete düşüren sebep senin keremin ya da benim ahmaklığım demesidir. Nitekim Hz. Ömer "Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu" meâlindeki âyet okunduğunda, "Ahmaklıktır ya Rabbi!" derdi[12].

[§] Ya da şöyle yorumlanır: **Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan** 90
ne oldu? Seni yanıltıp ayartan sebep neydi ki Allah Teâlâ'nın sana atalarına uymayı emrettiğini ve çirkin işler işlediğin zaman da onları sana Allah'ın emrettiğini söyleyebildin?! Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?'"[13]

Neyi emredip neyi yasakladığım sana açıkça bildirilsin diye, ben sana peygamberi göndermedim mi? Ben sana kitabı indirmedim mi? Denildi ki: Bu âyet Kelede b. Esîd hakkında inmiştir. O, Hz. Peygamber'e (a.s.) vurmuştu ve Allah onu hemencecik orada cezalandırmamıştı. Bu durum kendisine ulaştığında Hz. Hamza akrabalık hamiyeti ile müslüman olmuştu. Kelede ona ikinci kez vurmaya yeltenmişti ki işte o zaman şu meâldeki âyet indirildi: **Ey insan! Yüce Rabb'in hakkında seni yanıltıp aldatan ne oldu?** Sen Resûlullah'a vururken seni helâk etmedi diye havalara giriyorsun, aldandığını bilmiyorsun. Ancak her ne kadar âyet onun hakkında inmiş olsa da muhtevası herkese aynı şekilde hitap etmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

11 el-İnsân, 76/6.

12 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 245.

13 el-A'râf, 7/28.

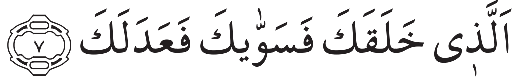

7. "O Rabb'in ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi.

[İnsanın Yaratılmasındaki Yüce Hikmet]

O Rabb'in ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi. Bu beyanda Allah azze ve celle, insanın şükür görevini yerine getirmesi için ona nasıl bir nimet verdiğini anlatıyor. Keza âyet Allah Teâlâ'nın kudret ve saltanatını bildiriyor. Öyle ki insan gücünün asla yetmeyeceği, yönetim ve düzenlemesinin hiçbir şekilde erişemeyeceği bir biçimde o üç karanlık[14] içinde ona şekil vermesi O'nun nasıl yüce bir kudrete sahip olduğunu gösteriyor. Bu bilinince, insanlar Allah'tan korkacak ve O'na muhalefet etmekten kaçınmış olacaklardır. Bu beyanda, Allah'ın ilim ve hikmetinin yüceliğine de işaret vardır. Böylece bileceklerdir ki yaratılışları asla boşuna ve amaçsız değildir. Çünkü ilim ve hikmeti, insanların erişemeyeceği biçimde üst üste üç karanlık içinde inşayı gerçekleştiren böylesi bir derecede olan Kādir-i mutlakın yaratmasının boş ve anlamsız olması mümkün değildir. Aksine Allah, kendilerine birtakım emirler ve yasaklar getirmek, peygamberler göndermek, kitaplar indirmek için onları yarattı ve bunların gereği ile de onarı ilzam edip itaat etmelerini gerekli kıldı, yüz çevirmeleri ve itaatten yan çizmeleri halinde de cezalandırılmalarını takdir etti.

91 **[§]**"Ellezî halekake fe-sevvâke" (اَلَّذٖى خَلَقَكَ فَسَوّٰيكَ) âyetindeki "tesviye"nin nasıl olduğu üzerinde duracağız. Allah, onu hikmetin gerektirdiği şekilde tesviye etti, yani düzene koydu. Yahut çıkarları neyi gerektiriyorsa o şekilde düzenledi. Yahut sanatkârını tanımaya işaret edecek biçimde düzenledi. Yahut iki eli, iki ayağı ile işitme ve görme duyusu sahibi olarak yaratmak suretiyle tesviye etti.

Ve seni dengeledi. Bu da tesviye, yani dengi dengine kılma anlamındadır. Dengi dengine yapmak (tesviye, yani eşitleme) ellerinin birbirine eşit olması, birini diğerinden daha uzun kılmaması, aynı şekilde ayaklarını da birbirine eşit yaratması demektir. Bu kelime hem şeddeli hem de şeddesiz olarak

---

14 Muhtemelen işaret edilen âyet şudur: "O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de varetmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, Rabb'iniz Allah'tır. Hükümranlık O'nundur; O'dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşabiliyorsunuz?" (ez-Zümer, 39/6).

okunmuştur[15]. Ebû Ubeyd dedi ki: Şeddesiz olarak "adelek" (عَدَلَك) kelimesinin anlamı "emâlek" (أَمَالَك), yani seni meylettirdi demektir. Böyle okumakta fazlaca bir hikmet yoktur. O yüzden o şeddeli olarak "addeleke" (عَدَّلَكَ) şeklini tercih etmiştir. Oysa iş onun dediği gibi değildir. Zira bu şekilde okumakta diğerinden daha fazla hayreti gerektiren daha incelikli anlam vardır. Şöyle ki: "Adeleke" (فَعَدَلَكَ), bir halden başka bir hale çevirmek demektir. Bu çevirme işi de *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyledir: Mâlum insan en başta atasının döl yatağında önemsiz bir su (mâ mehîn), yani sperm idi. Allah bu suyu annenin rahmine yerleştirdi ve sonra onu bir nutfe haline getirdi, sonra onu "alaka" (عَلَقة) ve bir çiğnem ete (mudğa) dönüştürdü ve sonunda da dönüştüre dönüştüre her organı yerinde düzgün bir insan haline getirdi. Ya da onu üzerinde bulunduğu sağlıklı halden hasta hale, hasta halden sağlıklı hale dönüştürdü. Bu itibarla bunun belirtilmesinde öncekinde olduğu gibi kul üzerinde Allah'ın nimetinin ortaya konulması, O'nun yüce kudretinin ve eşsiz hikmetinin vurgulanması vardır. Bu da daha büyük nüktenin bu okuma şeklinde olduğunu göstermektedir.

فٖى اَىِّ صُورَةٍ مَا شَٓاءَ رَكَّبَكَ ﴿٨﴾

8. "Terkibini de dilediği gibi yaptı."

Kimileri bu âyetin metninde geçen "mâ" kelimesini zâit bir sıla kabilinden kabul etmiştir. Dolayısıyla da cümle "fî eyyi sûratin şâe rakkebeke" (فٖى اَىِّ صُورَةٍ شَٓاءَ رَكَّبَكَ) şeklindedir ki anlamı şöyledir: Dilediği şekilde seni var etti. Kimileri de "mâ"yı "الذى" anlamında sıla olarak değerlendirmiştir. [§]Sonra "Şâe rakkebeke" (شَاءَ رَكَّبَكَ) oluşumunu ve yapısını da dilediği gibi gerçekleştirdi cümlesinin **92**
yaratılış safhalarında organların teşekkül etmesi mânasına gelmesi muhtemeldir. O seni hayvan ya da diğer yaratıklar gibi değil hâlihazırda bulunduğun şekilde yarattı. Bu durumda onun belirtilmesinde insana şükrünü tam olarak eda etmesi için kendisine bahşedilen nimetlerin ve lütufların hatırlatılması vardır. Hatırlatma şöyledir: Allah insanı kendisinin razı olduğu bir şekil üzere yarattı. İnsan kendisinin başka bir yapıda yaratılmış olmasını temenni etmez. Allah onu güzellikleri ve çirkinlikleri bilebilecek kabiliyette yarattı. Bu haliyle o, neyin hikmet neyin sefihlik olduğunu bilir, aralarını ayırır, yararlı ve zararlı olan yapıları bilir ve onları ayırteder. Onu öyle bir surette yarattı ki gökleri,

---

15 Kûfeliler dâl (د) harfini şeddeli (addelek), diğerleri ise şeddesiz (adelek) olarak okumuşlardır (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʿaşr*, II, 399).

yerleri ve hayvanları emrine âmâde kıldı. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır"[16]; "Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık".[17]

Kendisini bir başka varlığın hizmetine vermedi. Dolayısıyla buradan da ortaya çıktı ki kulun şükredebilmesi ve hamdini yerine getirebilmesi için nimetlerinin hatırlatılması söz konusu olmuştur.

Bu sözün cümle başı olmak (istinaf) üzere belirtilmiş olması da mümkündür. Allah insanı, bulunduğu hal üzere yarattı. Oysa pekâlâ hiç hoşlanmayacağı şekil üzere de yaratabilirdi. Onu işleyeceği günahlardan dolayı maymun ya da domuz biçimine de sokabilirdi. Ama öyle yapmadı. Mevcut insan şeklinde yarattı. Bunun belirtilmesinde de Allah'ın kudretinin ve kuvvetinin büyüklüğünü hatırlatma vardır. Böylece insan her an Allah'ı gözetmeli ve O'ndan korkmalı ve günahları terketmeli, O'na itaate koşmalı, kul olmanın gereklerini yerine getirmelidir.

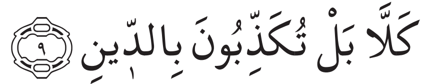

9. "Hayır! İnanacak yerde siz hâlâ dini yalan sayıyorsunuz."

"Kellâ" (كَلَّا) kelimesinin uyarı ve sakındırma anlamında olduğu kabul edilirse o takdirde âyetin kendinden öncekine ve sonrasına atfedilmesi mümkün olur. "Gerçekten" anlamında yemin mânasının verilmesi halinde de aynı şekilde her iki duruma da atfedilmesi yerinde olur. **Dini yalan sayıyorsunuz** derken "din"den maksat İslâm dini olabilir. Kural şudur: "Din" (الدِّين) kelimesi her ne zaman mutlak olarak kullanılırsa onunla hak din, yani İslâm kastedilir. Aynı şekilde kitap da öyledir; mutlak olarak belirtilmesi halinde Allah'ın kitabı, yani Kur'ân anlamına gelir. Dinden maksadın ölümden sonra diriltilme ve dünyada yapılıp edilenlerin karşılığını bulma kastedilmesi de mümkündür. "Din günü" denilmesi, daha önce de belirttiğimiz gibi insanların yapıp ettiklerinin karşılığını bulması sebebiyledir. Bundaki hikmet *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şudur: Onlar Allah Teâlâ'nın "ahkemü'l-hâkimîn" (أحكم الحاكمين), yani

---

16 el-Câsiye, 45/13.
17 el-İsrâ, 17/70.

hüküm verenlerin en güçlüsü ve hikmetlisi olduğunu kabul etmektedirler. Hal böyle iken din gününü inkâr etmeleri Allah'ın ahkemü'l-hâkimîn, yani hüküm verenlerin en güçlüsü ve hikmetlisi değil -Hâşâ!- sefihlerin en sefihi olmasını gerekli kılar. [§]Çünkü dünyanın sonu fena bulmak, yok olmaktır. Onlar, 93
âhiret hayatını inkâr etmeleri halinde o zaman Allah'ın dünyayı sırf yok olup gitmesi için yarattığını sanmış olurlar. Bir kimse bir bina yapacak ve onu inşa etmesindeki yegâne amaç da onu yıkmak ve yok etmek olacak, böyle birisi sefih olmaz mı? Bütün yapıp ettikleri boşuna ve anlamsız olmaz mı? Bu itibarla onların âhireti inkâr etmelerinin yegâne sonucu, yaratıcının hikmetten uzak olduğunu, ona uygun düşecek olan niteliğin sefihlik olduğunu ortaya koymak olur. Allah, onların bu kabilden sözlerinden ve isnatlarından çok yüce ve münezzehtir. Bu husus, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Cehennem ateşinden vay o inkârcıların başına geleceklere!"[18] Aslında onlar göğün ve yerin boşu boşuna yaratılmış olduğunu iddia etmiyorlar, böyle bir zanda da bulunmuyorlardı. Ne var ki onların ölümden sonra diriltilmeyi ve ceza görmeyi inkâr etmeleri, onların boşu boşuna yaratılmış olması gibi bir sonucu gerekli kılmaktadır. Buna göre onların âhiret hayatını inkâr etmeleri O'nun hakkında "ahkemü'l-hâkimîn", yani hüküm verenlerin en güçlüsü ve hikmetlisi denilmesi ile çelişmekte ve onu ortadan kaldırmaktadır. Hâşâ! Allah'a sefihlik gibi bir isnadın yapılması sonucunu vermektedir. Allah Teâlâ, onların bu türden nitelemelerinden uzak ve yücedir.

وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَ ﴿١١﴾

10-11. "Oysa sizi gözetleyen muhafızlar, değerli yazıcılar var."

Sizi gözetleyen muhafızlar var. [İnkârcılar, üzerlerinde hafaza meleklerinin olduğunu bilmezlerdi, çünkü melekleri görmüyorlardı. Onlarla ilgili bilgi ancak haber yoluyla olur]. İnkârcılar peygamberin haberlerini de kabul etmiyorlardı ve onlara inanıyor değillerdi. Allah onlara üzerlerinde hafaza melekleri olduğunu bildirdi. Onları bu konuda cehalet içinde koyan saik, konu hakkında düşünme ve nazar etme gibi bilgi sahibi olmayı gerektirici yollara başvurmamaları idi. Bu beyanda şu deliller mevcuttur. Allah'ın delili kâfirleri de ilzam eder, cehaletleri kendileri için bir mazeret oluşturmaz, çünkü onları buna sevkeden asıl sebep insafı terketmek ve hakşinaslılıktan uzak durmaktır.

---

18 Sâd, 38/27.

Eğer onlar öyle yapmayıp da insaf sahibi olsalar, her şeyi uygun şekilde düşünselerdi o takdirde bu insaf hali onları gerçeğe ulaşmaya ve yapmaları gereken işlerin bilgisine götürürdü.

Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi kişi, üzerinde bir gözcü olduğunu bilirse, bu onu murakabe haline götürür de sorguya çekileceği işleri yapmaktan uzak durur. Allah bizi uyardı ve üzerimizde gözetleyen melekler olduğunu bildirdi ki onlara saygılı olalım ve onları üzecek türden kötü işler yapmayalım.

94 [§]Allah, bu meleklerin değerli olduklarını da belirtti ki biz saygın kimselerle birlikte olduğumuz şuuru içinde olalım. Saygın kişilerle sohbetin âdabı, onlara saygılı olmak, onlara karşı çıkmaktan sakınmak, onları üzecek şeyleri işlemeye yanaşmamaktır. "Değerli yazıcılar" nitelemesinin mânası işte budur.

Meleklerin saygınlıklarını zikretmekte bir başka nükte daha vardır: Yazıcı meleklerin "değerli yazıcılar" olmaları onların Allah katında değerli olmaları demektir. Allah katında değerli olan da müttakî olan, yani takvâ üzere olup her türlü yasak işlerden uzak duran ve emredilen işleri elden geldiğince yapmaya çalışandır. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır (takvâ üzere olanınızdır)"[19]. Burada şuna işaret de vardır: Bu melekler amellerin yazılması işinde ne eksiltme ne de bir ilâvede bulunurlar, her fiili olduğu gibi yazarlar. Nitekim Cibrîl'in kuvvet ve emanet özelliklerinden bahsederken meleklerin kendilerine tevdi edilen görevi yerine getirmekte ihmal ve kusur gösteremeyeceklerini belirtmiş idik.

12. "Yaptıklarınızı bilirler."

Bu bilme işi iki şekilde olabilir. Birincisi: Biz onları henüz daha işlemeden, Allah'ın kendilerine bildirmesi sonucu bilirler. Hal böyle iken onları yazdırmak suretiyle kula bildirmek, aleyhine kanıt teşkil etmesi için olur. Meleklerin yazmaları da kendilerinin imtihanı olur. Zira meleklerin de kendilerine göre ayrı ayrı işleri vardır. Kimine amellerin yazılması işi havale edilmiş, kimine yağmurun yağdırılması vazifesi verilmiştir. Yahut melekler, fiilleri işlediğiniz zaman onların hayır mı yoksa şer mi olduğunu bilir ve ona göre yazarlar. Hayır işlerin birtakım belirtileri vardır, onlara bakarak o fiili işleyenin hayır işlediği-

---

19 el-Hucurât, 49/13.

ni bilirler. Şer işlerin de birtakım belirtileri vardır. Onlar vasıtasıyla da işlenen fiilin şer oluğunu anlar ve ona göre yazarlar.

[§]Şunu da belirtmekte yarar vardır: müslümanların murakabeyi terket- 95
mekle ilgili mazeretleri, din gününü inkâr edenlerin mazeretlerinden daha önemsizdir. Çünkü müslümanlar üzerlerinde kendilerini meleklerin gözetlediğini ve amellerini kaydetmekte olduklarını bilmektedirler. Sonra onlar buna rağmen bildiklerini yaparlar ve saygın kimselerle birlikte olmaları gibi bir tavır sergilemiyorlar, sürekli uyanık halde bulunmayı ve murakabeyi terkediyorlar. Kâfirler ise üzerlerinde hafaza meleklerinin bulunduğunu baştan kabul etmiyorlar: Hali böyle olan kimselerin gafil davranmaları yadırganacak bir durum değildir.

إِنَّ الْاَبْرَارَ لَفٖى نَعٖيمٍ ﴿١٣﴾ وَاِنَّ الْفُجَّارَ لَفٖى جَحٖيمٍ ﴿١٤﴾

13. "Buna göre kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar;"

14. "Kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir."

[İyilerin Mekânı Cennet, Kötülerin Mekânı Cehennemdir]

Daha önce de belirtiğimiz gibi "berr" (البَرّ) kendisinden istenileni veren kimsedir. Kendisinden istenilenler ise şu ilâhî beyanda belirtilen hususlardır: "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır"[20]. Bu ilâhî beyan gösteriyor ki "birr" (iyilik) takvâ olmaksızın anıldığı zaman, takvâ ile kastedilen mâna kastedilmektedir. Çünkü âyetin metninde geçen "birr"in Allah Teâlâ'ya iman etmek, âhiret hayatına inanmak olduğu bildirildikten sonra kendisinde bütün bu sayılan özellikleri toplayan kimsenin müttakî, yani takvâ sahibi olduğu söylenmiştir.

Mûtezile, "İlâhî sınırları sürekli aşanlar (fâcirler) ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir… Ve oradan bir daha da ayrılamazlar" meâlindeki âyeti delil olarak kullanarak mürtekib-i kebîrenin, yani büyük günah işleyen kimsenin cehennemde ebedî kalacağını iddia etmiştir. Çünkü büyük günah işleyen kimse

[20] el-Bakara, 2/177.

"fâcir"dir. Allah Teâlâ fâcirlerin cehennemlik oluğunu ve orada kalıcı olduklarını beyan buyurmuştur. Onlar şöyle asılsız bir iddia ileri sürerler: "Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe… iman eden" meâlindeki âyette belirtilen şartları tam olarak kendisinde bulundurmadıkça, **buna göre kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar** buyruğunun kapsamına dâhil olmazlar.

Bu konuda aslolan şudur: Açıkladığımız her vâde karşılığında belirtilen her vaîd (azap tehdidi) inkâr edenler hakkındadır. Şu ilâhî beyanın tefsirinde inkâr etmenin belirtilmesinden dolayı böyledir: "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. Siccîn nedir, bilir misin? O (ameller), kaydedilmiş bir defterdir. Gerçeği yalan sayanların o gün vay haline! Onlar yargı gününü asılsız sayanlardır. Oysa onu, haddi aşan günahkârdan baş-
96 kası inkâr etmez"[21]. [§]Keza şu ilâhî beyanda belirtlidiği gibi: "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. Size âyetlerim okunurdu da onları inkâr ederdiniz değil mi?"[22] Hal böyle olunca büyük günah işleyenin ebedî olarak cehennemde kalacağını kesin bir dille söylemek zorunluluk değildir, aksine onlar hakkında herhangi bir görüş beyan etmemek gerekir.

Allah Teâlâ, mahşer gününde cehennemliklerin tanınacağı üç ayırtedici alâmet belirledi. Onların bu özellikleriyle cehennemlik oldukları bilinir. Ehl-i saadet, yani cennetlikler için böyle bir alâmet belirlemedi. Söz konusu üç alâmet şunlardır: Birincisi: Yüzlerin kararması: "Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!' (denir)"[23]. İkincisi hesap günü cennetliklerin kitapları sağlarından verilirken bunların kitaplarının sol taraflarından ya da arkalarından verilmesi. Üçüncüsü Ehl-i Hakk'ın amelleri terazide ağır basarken bunlarınkinin hafif gelmesi. Bunlar şekavet ehlinin, yani cehennemliklerin alâmetleri olmaktadır. Yüzlerinin karardığından bahsedildiği yerde onların inkâr ettiklerinden de söz edilmiştir. Kitabın sol taraftan ya da arkadan verilmesinden bahsedildiği yerde şöyle demiştir: "Sonra da (diğerleriyle birlikte) onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincire dizin! Çünkü o, yüce Allah'a iman etmezdi; yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi[24].

21 el-Mutaffifîn, 83/7-12.
22 el-Mü'minûn, 23/104-105.
23 Âl-i İmrân, 3/106.
24 el-Hâkka, 69/32-34.

Gene şöyle buyurdu: "Kime de kitabı arkasından verilirse, "Eyvah!" diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi"[25]. Terazinin hafif geldiğinden bahsettiği yerde de Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurdu: "Size âyetlerim okunurdu da onları inkâr ederdiniz değil mi?"[26] Bütün bunlardan bahsederken hep onların inkâr ettiklerini vurguladı. Buradan da anlaşılıyor ki mutlak vaîd herkese değil sadece inkârcılar hakkındadır. Bu itibarla, azabın gerekli olması ve cehennemde ebedî kalınması konusunda büyük günah işleyenleri kesin olarak inkârcılara ortak kılmamız caiz olmaz. Aksine onların durumu hakkında görüş beyan etmememiz (tevakkuf) ve işlerini Allah'a bırakmamız (ircâ) gerekli olur.

[§]İkincisi: İmandan bahsedilen yerlerde müminlerin en alt mertebe- **97**
lerinden bahsetti ve onlara cennet vâdetti ve şöyle buyurdu: "Allah'a ve peygamberlerine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar Rab'leri katında sıddıklar ve şehitler mertebesindedirler. Mükâfatları ve nurları (âhirette) onları beklemektedir"[27]. Başka bir yerde de meâlen şöyle buyurdu: "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir"[28]. Bir diğer yerde de şöyle buyurdu: "Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince; işte Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir"[29].

Bahsettiğimiz bu ilâhî beyanlarda Allah Teâlâ müminlerin en alt mertebelerinden söz etmiştir. Başka yerlerde ise iman ehlinin en üst mertebelerinden bahsetmiş ve onlara cenneti vâdetmiştir: "Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır"[30]; "Asıl erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe… iman edendir… İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır"[31].

---

25 el-İnşikāk, 84/10-13.
26 el-Mü'minûn, 23/105.
27 el-Hadîd, 57/19.
28 el-Hadîd, 57/21-21.
29 en-Nisâ, 4/152.
30 el-Asr, 103/1-3.
31 el-Bakara, 2/177.

Allah Teâlâ'nın bütün bunları şart olarak değil de mübalağa kastı ile belirtmiş olması da mümkündür. Bu durumda, cennet vâdinden bahsetmek için başka âyetlerde sözü edilen en alt düzeydeki şartların bulunması dahi yeterli olabilir, demek gerekir. Allah'a ve resûlüne imanın belirtildiği her yerde aslında hepsinin gizli olarak belirtilmesi kastedilmiş olabilir ve sadece ikisini zikretmesi îcaz amaçlı olur. Görmez misin ki Allah inkârı bazı yerlerde belirtmekte ve ona yönelik vaîdde bulunmakta, başka yerlerde ise birtakım sebeplerle birlikte anmakta ve ona cehennem vaîdini yapmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!"[32] Başka bir yerde ise yüce Allah meâlen şöyle buyurmaktadır: "'Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?' Onlar şöyle cevap verirler: 'Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk…'"[33]

Sonra inkârla birlikte belirtilen bütün bu kötülükler (seyyiât) bir şarta dönüşmemiştir. Aksine sadece inkâr eden kişi için de cehennemde ebedî olarak kalacağını söylemek vacip olmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki mübalağanın belirtilmesinde, mübalağanın şart yapıldığına dair bir işaret yoktur. Aksine vaîdin o olmasa da olması mümkündür. Bu yüzden büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî olarak kalacaklarını kesin bir tarzda söylemek gerekmemekte, onların aynı şekilde vâde müstahak olduklarını söylemek de icap etmemekte, aksine onlar hakkında işi Allah'a havale etmek (ircâ) gerekli olmaktadır.

يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿١٥﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿١٦﴾

98 [§]***15. "Ceza gününde oraya girerler;"***

16. "Ve oradan bir daha da ayrılamazlar."

Denildi ki bu ilâhî beyan hem cennetliklerle hem de cehennemliklerle ilgili olarak yorumlanır. Cennetlikler cennetten, cehennemlikler de cehennemden bir daha ayrılmayacaklardır. Bazıları da dediler ki: Maksat özellikle cehennemliklerdir. Çünkü onlar oradan çıkmayacaktır.

---

32 Âl-i İmrân, 3/21.

33 "'Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?' Onlar şöyle cevap verirler: 'Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü de asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı'" (el-Müddessir, 74/42-47).

[Cennet ve Cehennemin Ebedîliği]

Bazıları cennetliklerin cennette, cehennemliklerin de cehennemde ebedî olarak kalmalarını inkâr etmişler ve şöyle demişlerdir: Eğer cennet nimetlerinin tükenmesi, keza cehennem azabının son bulması söz konusu olmazsa o zaman Allah Teâlâ'nın "Evvel" (الأوّل) ve "Âhir" (الآخر) olmasının bir anlamı kalmaz. Çünkü cennet de cehennem de ebedî olduğu takdirde Allah "Âhir", yani sona ermeyen olmazdı. Oysa Allah, kendisi hakkında "Huve'l-evvelü ve'l-âhir"[34] (هو الأوّل والآخر) buyurmaktadır. Bu itibarla onların her ikisinin de belli bir sonlarının bulunması gerekir ki Allah'ın "Âhir" diye isimlendirilmesi doğru olsun. Hem onların bir sonu olmazsa o takdirde Allah'ın ilminin onların nihayetini kuşatmamış olması gibi bir sonuç lâzım gelir. Cennet ve cehennemin nihayeti Allah'ın ilminin dışında kalır. Oysa Allah Teâlâ her şeyi kuşatmış olmakta onların başlangıçlarını ve sonlarını bilmektedir. O itibarla cennet ve cehennemin de sonlu olduklarını söylemek gerekmektedir. Ancak böylece Allah'ın ilmi onları da kuşatmış olur. Hem cennetlikler, orada elde ettikleri mükâfatı hayır amelleri karışlığında hak etmişler, cehennemlikler de kötü amelleri karşılığında cehennemde ceza görmüşlerdir. Amellerinin bir sonu olduğuna göre onların karşılığı olan sevap ve azabın da bir nihayetinin olması gerekir.

Bize göre bu konuda esas olan şudur: Herhangi bir mezhebe intisap eden kimse onu kendisine din edinir; hayatta olduğu sürece amel etmek için onu benimser, onu terketmek üzere benimsemez. Sonra ceza inkârın karşılığı kılınmıştır. Sevap da yasaklardan sakınma karşılığında verilmektedir. Nitekim şu ilâhî beyanlarda bu husus belirtilmiştir: "Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının"[35]; "Rabb'inizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!"[36]

Buradan da anlaşılıyor ki hem cennet hem de cehennem gidilen yola
(mezhep) karşılık olmaktadır. [§]Mezhebe inanmak ebedîlik arzettiği için ona 99
karşılık olanın da ebedî ve devamlı olması, zeval ve kesilme ihtimali olmaması gerekir. İkincisi: Nimetlerin zeval bulacağının bilinmesi nimet sahibi açısından ağzın tadının kaçmasına sebep olur. Nimetler lezzetlerini yitirir, onların duruluğu bulanıklığa dönüşür. Hal böyle olunca da onlara verilen nimetler tam olmaz. Cehennemlikler de gördükleri azabın sona ereceğini ve o halden elbet bir gün kurtulacaklarını hatırladıkları zaman hafiflerler ve azap kendile-

---

34 "O, Evvel ve Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır. O her şeyi bilir" (el-Hadîd, 57/3).

35 Âl-i İmrân, 3/131.

36 Âl-i İmrân, 3/133.

rine eskisi gibi etkilemez. Böyle olunca hem nimetlerin hem de azabın devamlı olacağını söylemek gerekir ki cennetlikler nimet, cehennemliklere de azap tam olsun.

Cennet ve cehennemin sonlu olması gerektiğine dair açıklamaya şöyle cevap verilir: Cennet ve cehennem ebedî olduğu takdirde Allah Teâlâ'nın "Âhir" vasfı yok olur şeklindeki itiraz yerinde değildir, çünkü Allah Teâlâ kendisinin "Evvel" ve "Âhir" olmasına dair sıfatlarını bir başkası sayesinde değil kendi zatının gereği olarak almaktadır. Başkalarının evvel ya da âhir olmaları ise bir başkası sayesinde olmaktadır. Sonra her ne varsa mutlaka bir başı bir de sonu vardır. Bu durum evvel olma ve âhir olma vasfının Allah'tan düşürülmesini gerektirmez. Eğer cennet ve cehennemin ebedî olduğunu söylersek o takdirde Allah'ın ilminin onları ihata edememiş olacağını söylemeye gelince biz şöyle deriz: Nihayeti olmayan bir varlığı bilmek, onun sonsuz olduğunu bilmek demektir. Nihayeti olmayan bir varlığı sonlu olarak bilmek ilmi değil bilgisizliği gerektirir. Üçüncü konuyla ilgili cevap da belirttiğimiz şu husustur: Bir mezhebe girenler ebedî olarak orda kalıcı olmak üzere girerler. Onun cezasının da aynı şekilde ebedî ve kalıcı olması, kesintiye uğramaması gerekir.

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدّ۪ينِۙ ﴿١٧﴾ ثُمَّ مَٓا اَدْرٰيكَ مَا يَوْمُ الدّ۪ينِۜ ﴿١٨﴾

17. "Ceza günü nedir bilir misin?"

18. "Evet, ceza günü nedir bilir misin?"

Bazıları şöyle dedi: Elbette sen bunları bilmiyordun ve onu sana Allah Teâlâ öğretti. Bazıları da şöyle söyledi: Bu ifade o günün büyüklüğünü belirtmek ve ondan korkmanın gerekliliğini ortaya koymak içindir.

يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْـٔاًۜ وَالْاَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلّٰهِ ﴿١٩﴾

19. "O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır."

[Şefaat]

Burada biri şöyle bir sorun olduğunu söyleyebilir: **O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz** denilmektedir. Oysa biz biliyoruz ki o gün şefa-
100 atlerin de olacağı bir gündür. [§]Peygamberler birçok kimseye şefaat edecekler
ve onlara şefaat etme yetkisi verilecektir. Hal böyle olunca da o gün bir kimse

başka bir kimse için bir şeyler yapabilmiş olacaktır? Bu soruya üç ayrı şekilde cevap verilebilir: Birincisi: Kâfirler sıkıntılı anlarda birbirleriyle yardımlaşabilmeleri için kendi aralarında birtakım dostluklar kurmaktaydılar. Allah işte onlar için **O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz** buyurdu. Nitekim O başka bir kelâmında meâlen şöyle buyurmaktadır: "Sizler, sırf dünya hayatında aranızdaki sevgi (ve çıkar) ilişkisini sürdürmek için Allah'ı bırakıp kendinize birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyâmet gününde birbirinizi tanımayacak, birbirinize lânetler yağdıracaksınız. Varacağınız yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır"[37].

Veya hiç kimsenin bir başkasına yararının dokunmaması, bu konuda kendisine izin verilmeden önceki duruma dairdir. Nitekim bu anlamda yüce Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, Rahmân'ın izin verdiklerinden başkası konuşamayacak; konuşan da doğruyu söyleyecektir"[38]. Dünyada iken şefaatçilik herhangi bir kimseden müsaade almadan yapılabilir. Ama o günde asla.

Ya da o gün herkes için apaçık ortaya çıkacaktır ki hiçbiri kendinden bir şeye mâlik olmayacak, ancak bu temlik ile mümkün olabilecektir.

O gün iş Allah'a kalmıştır. Yani o günün hükümranlığında kimse O'na müdahil olamaz. Aslında bütün vakitlerde de durum aynıdır. Ne var ki bu dünya hayatında zâlimler zorbalık yapabilmektedirler. Ya da **O gün iş Allah'a kalmıştır** şu anlama gelir: Âhiret gününde herkes açıkça bilir ki bugün ve bugünden önce emir Allah'a aittir. *Allah kendisinden yardım istenen yüce varlıktır.*

---

37 el-Ankebût, 29/25.

38 en-Nebe', 78/38.

[83]MUTAFFİFÎN SÛRESİ 101

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Eksik ölçüp tartanların vay haline!"

[Ölçü ve Tartıda Hilenin Yasaklanması]

Eksik ölçüp tartanların vay haline! Ölçüp tartanların yerilmesi ve kendilerine azap geleceğinin belirtilmesinin izahı şöyledir: Çünkü bunlar ölçü ve tartıyı eksik yapmasalar bile vaîdi hak edecek durumdaydılar. Zira onlar bir kere Allah'ı inkâr etmekte ve âhiret hayatına inanmamaktaydılar. Şöyle ki kâfirler eğlence olsun diye Allah'ı inkâr etmiyorlardı. Keza inkârcılığı güzel bulduklarından da inkâra saplanmıyorlardı. Bunların bütün derdi insanları yönetme sevdasıydı ve müslüman olmaları halinde çıkarlarının kaybolacağından korkmakta idiler. Yahut imanın kendilerine gerekli kılacağı birtakım külfetlerden kaçınmak için inkârcılığı seçmişlerdi. [§]Buna göre onları iman 102
etmekten uzak tutan ve Allah Teâlâ'nın âyetleri ve delilleri üzerinde düşünmekten alıkoyan sebep sözünü ettiğimiz riyaset sevdası ve çıkar kaygısı olmaktadır. Bu itibarla da onlar, aralarında yaptıkları kötü işlerden dolayı ayıplandılar: Bunlar da ölçü ve tartıda eksik yapmak, hileli ticaret yapmak, insanlarla kaş göz işaretleriyle alay etmek, zekâtı vermeye yanaşmamak gibi hususlardır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Allah'a ortak koşanların vay haline! Ki onlar mallarından muhtaçları yararlandırmazlar; onlar âhireti de inkâr ederler"[1]. Allah, bu şekilde hitapla onların bu sayılan kötü davranışlardan uzak kalmalarını ve Kur'ân üzerinde düşünmelerini amaçladı. Âyet, savaş konusunda da belirttiğimiz gibi insanları iman etmeye sevkeden bir motif içerir. Çünkü onlar dünya sevgisinden ötürü ondan uzak dururlardı. Hal böyle iken savaşa girişince dünya kendilerine dar gelmeye başlar ve hâlet-i ruhiye onları Allah Teâlâ'ya iman etmeye, âyetleri üzerinde düşünmeye sevkeder. Belirtildiğine göre Hz.

[1] Fussılet, 41/6-7.

Peygamber (a.s.) bu âyeti Mekkeli kâfirlere okuyunca onlar hileli ölçü ve tartı işini terketmişler, ondan sonra bir daha eksik ölçüp tartmaya yeltenmemişlerdir[2]. Dilciler dediler ki: "Tatfîf" (التطفيف), sözlük anlamı itibariyle eksik, noksan demektir. Bir kap, dolu olmadığı zaman "İnâun taffân" (إناء طفّان) denilir. Zeccâc dedi ki: Az ve önemsiz olan şey için "şey tafîf" (شئ طفيف) denilir. Ölçü ve tartı işini yapanlara "mutaffif" denilmesi, her ölçüp tartmada karşıdakinin hakkını azar azar çalıyor olması sebebiyledir[3].

Bu ilâhî beyanda, ribanın haramlığının bütün dinlerde genel geçer bir yasak olduğuna dair delil vardır. Yine bu beyanda ribanın haramlığının akdin taraflarının hakları bağlamında haram kılınmadığını, aksine Allah'ın hakkı olmak üzere taraflara haram kılındığını gösterir. Şöyle ki kendisine ölçme yapılan kişi, satıcının eksik ölçtüğünü bile bile onu alır, duruma rıza gösterir ve hakkından feragat eder. Bununla birlikte eksik ölçüp tartmalarından dolayı onlar ayıplanmayı hak eder. Bu da gösterir ki eksik ölçüp tartmanın haramlığı akdi yapan tarafların haklarından dolayı değil, bizzat Allah Teâlâ hakkı olmasından dolayıdır.

اَلَّذِينَ اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿٢﴾

2. "Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler."

Bazıları bu ilâhî beyanda takdim-tehir vardır demişlerdir. Mânası şöyledir: Ölçtükleri ya da tarttıkları zaman insanlara eksik ölçüp tartanlara, kendileri alacakları zaman da tam olarak ölçüp tartanlara… Kimi de buradaki "alâ" harf-i cerrinin "an" harf-i cerri anlamında olduğunu söylemişler ve takdirin sanki şöyle olduğunu ifade etmişlerdi: "Veylün li'l-mutaffifîn ellezîne izektâlû ani'n-nâsi yestevfûn" (وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ اَلَّذِينَ اِذَا اكْتَالُوا عَنِ النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ)

وَاِذَا كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿٣﴾

103 **[§]*3. "Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler."***

---

2 İbn Abbâs'tan rivayet edildi ki: Hz. Peygamber (a.s.) Medine'ye geldiğinde insanlar ölçü ve tartıda hile yapma konusunda en kötü haldeydiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Veylün li'l-mutaffifîn…" sûresini indirdi. Ondan sonra insanlar ölçü tartı işini düzelttiler (İbn Mâce, "Ticârât", 53). Hâkim "Bu sahih bir hadistir" demiş, ancak Buhârî ve Müslim hadise eserlerinde yer vermemişlerdir (*el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, V, 343).

3 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 297.

Kimileri "keyl" (كيل) ve "vezn" (وزن) kelimelerinden sonra gelen "hum" zamirinin pekiştirme ve mübalağa için olduğu yorumunu yapmışlardır. Eğer öyle ise o takdirde "kâlû" (كالوا) ve "vezenû" (وزنوا) kelimelerinin mefûlü olmayacağından onlar üzerinde durmak (vakf) gerekli olur. Fiil ve zamiri bitişik değil de ayrı okumak yerinde olur. Kimileri de "Kâlû lehum ev vezenû lehum" (كالوا لهم او وزنوا لهم) takdirinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü mushaflarda bu iki kelime arasında elif harfi bulunmamaktadır. Nitekim "Kiltühû" (كلته) ve "kiltü lehû" (كلت له) şeklinde her iki kullanım da mümkündür; "veadtühû" (وعدته) ve "veadtü lehû" (وعدت له) şeklindeki kullanımda olduğu gibi. Eğer gerçekte böyle ise o takdirde "kâlû" ve "vezenû" kelimeleri üzerinde durmak doğru olmaz. Çünkü "lehum" kelimesi "kâlû" ve "vezenû" kelimelerinin açıklaması olur; açıklamanın açıklanandan ayrılması caiz olmaz.

اَلَا يَظُنُّ اُولٰٓئِكَ اَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظ۪يمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَم۪ينَ ﴿٦﴾

4-6. "Onlar, o büyük günde -ki, işte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?"

[Zan ve İlim]

Müfessirlerin çoğu "elâ yezunnu" (اَلَا يَظُنُّ) sanmıyorlar mı? anlamındaki kelimenin "elâ ya'lemu", yani bilmiyorlar mı?, kesin olarak görmüyorlar mı?" mânasında olduğunu söylemişlerdir. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: "Elâ yezunnu" (اَلَا يَظُنُّ) cümlesinin onlar yeniden diriltilme hakkında kuşku duymuyorlar mı?" anlamında olduğunu söylemiştir. Belirttiğimiz gibi bu yorum ihtimal dâhilindedir. Çünkü şüphe korkuyu ve tedirginliği gerekli kılar. Şüphenin kalkması ise güveni gerektirir. Görmez misin ki kişi bir yere gitmek üzere yolculuğa karar verse biri de ona gitmek istediği yolda hırsızların ve eşkıyaların olduğunu söylese, o kişi bundan endişeye kapılır ve yol kesici eşkıyanın ve hırsızların verecekleri zararı kendisinden defetmek için tedarikli olur. Bu haberi veren kimsenin sözünde doğru olduğuna kesin olarak inanmasa ve hırsızların kendisine zarar verebileceği kesin olmasa bile tedbirli olur. Hal böyle iken onlar, kendilerine Hz. Peygamber'in (a.s.) haber vermesi ve doğruluğuna dair deliller getirmesine rağmen ölümden sonra diriltilmenin ve âhiret hayatının varlığı hakkında hiç kuşku duymayıp hemen inkâra düşerler. Oysa bu, haberler içinde en az şüphe uyandıran bir haberdir.

104 [§]Kural şudur: Şüphe konusu her iki doğru ve yanlış seçeneklerinin eşit olması, yani kesin olmayan iki bilginin kesinlik açısından birbirine eşit olması, birinin diğerine tercih imkânının bulunmamasıdır. Zan ise iki bilgiden birinin diğerinden ağır basması halidir. Bu itibarla galip zan ile amel etmek mümkün iken çoğunluğunu şüphenin teşkil ettiği bilgi ile amel etmek caiz değildir.

Hakkında hüküm verilecek bir konuyu araştırmak ve üzerinde kafa yormak (nazar) yoluyla zan oluşur. Kişi konu üzerinde durdukça derece derece yükselen ve kesin olmayan zannî bir bilgi üzerinde yükselmeye devam eder ve sonunda "ilim" adı verilen kesin bilgi düzeyine ulaşıp, doğruyu elde eder. O yüzden tefsirciler bu âyetteki "zan" (الظن) kelimesini "yakîn" ve "'ilim" anlamına yormuşlardır. Zira zannın sonunda varacağı yer orasıdır. Ebû Bekir el-Esam buradaki "zan" kelimesine "şek" anlamı vermiştir. Çünkü bilmenin yolu içtihat olması halinde şüphe tümüyle kalkıp yok olmaz. "Zann"ın benzeri, ilim yerinde kullanılabilen "havf" (الخوف), yani korku kelimesidir. Çünkü korku tam olarak nihayetine erişip korku nedeni hakkında tam bir kanaat oluşunca bir tür ilim, yani kesin bilgi halini alır. Meselâ içmediği takdirde öldürüleceği ya da bir organının kesileceği tehdidi altında kalan kimse için şarabın içilmesi mübah hale gelir. O halde iken kişi, tehdidin kendisine yapılacağı konusunda, endişesi son hadde ulaştığı için sanki kesin bilgi sahibi olmuş gibi kabul edilir. Gerçekte belki de bir engel çıkacak ve tehdit eden kişi tehdidini gerçekleştiremeyecekti. Bununla birlikte içinde bulunduğu korku halinin tavan yapması, aslında haram olan o nesnenin yenilmesini kendisine helâl hale getirmiştir. Zan konusunda da hüküm aynıdır, yani onunla amel edilir.

Onlar, diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı? Onlar bilmiyorlar mı ki mutlaka yüzleşecekleri hesap için diriltileceklerdir ve onlar için ondan asla kaçış ve dolayısıyla azaptan kurtuluş yoktur. Hani dünyada hesaptan kaçmak ve başını kurtarmak, bir çıkış yolu bulmak vardı ya, orada öyle bir şey asla olmayacaktır.

لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾

5. "O büyük günde."

"Büyük gün" denilmesi hem azabının hem de sevabının devamlı olmasından dolayıdır.

يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾

[§]***6. "İşte o gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar."*** **105**

Hüküm vermesi yahut hesaba çekmesi, ya da vâd ve vaîdinin yerini bulması için herkes huzura çıkacaktır. Yahut hepsi birden teslim olarak boyun eğmiş bir vaziyette kıyama duracaklardır. Her ne kadar dünyada iken onların bir kısmı gönüllü olarak O'na teslim olmaya yanaşmamışsa da zâlimler O'nunla savaşmaya kalkışıp kendilerine birtakım paylar çıkarmaya ve diklenmeye çabalasalar da orada herkes O'na boyun eğeceklerdir. Kıyâmet gününde herkes O'nun Rab oluşunu ikrar ile hükmüne râmolup kazasına boyun eğeceklerdir. İşte bu nedenle insanların topyekün kıyamını, kıyâmet gününe ait yapmıştır.

كَلَّٓا اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَف۪ي سِجّ۪ينٍ ﴿٧﴾

7. "Doğrusu şudur ki, günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir."

"Kellâ" (كَلَّا) Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esamm'a göre tahkik edatıdır; gerçekten veya doğrusu anlamındadır. Yani onların diriltilmeleri haktır, onlar kesinlikle hesap günü için diriltileceklerdir. Zeccâc ise "kellâ" (كَلَّا) kelimesinin engelleme ve uyarma edatı olduğunu söylemiştir. Buna göre mâna şöyledir: İş onların sandıkları gibi diriltilmeyecek değillerdir, aksine onlar diriltilecekler ve yapıp ettiklerinin karşılığını göreceklerdir. Zeccâc'ın bu yorumuna göre âhiret hayatının varlığı istidlâl yoluyla ortaya çıkar[ken Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esamm'ın açıklamalarına göre ise istidlâl yoluyla değil doğrudan nas ile sabit olur].

[Siccîn ve İlliyyûnun Mâhiyeti]

Günahkârların yazısı muhakkak siccîndedir. "Siccîn" (سجّين) kelimesinin ne olduğuna dair ihtilaf edilmiştir. Kimine göre siccîn bir mekânın ismidir ve buna işaretle şöyle demiştir: Yedi kat yerin altında bir kayadır; kâfirin amel defteri kıyâmet gününe kadar onun altına konur. Ancak bizim onun nerede olduğunu bilmemize ihtiyacımız yoktur. Çünkü onu oraya koymakla mükellef olanlar onun yerini bilmektedirler ki onlar da meleklerdir. Kimine göre ise o kadim ümmetlerin kitaplarında yer almış bir kavramdır, aynı şekilde Kur'ân'da da anıldı. Onun ne olduğu [kadim kitaplarda açıklanmış olabilir]. Maksat gerçekleşmiş olduğu için "siccîn"nin anlamına işaret edilmemesi mümkündür. Siccîn kıyâmet gününde kâfirlerin azap görmeleri için hazırlanmış bir yer de olabilir. Lâkin âhirette ilk defa, amel defterinde kayıtlı olan ameli insana arzolunur, sonra ruhu ona iliştirilir. En sonunda da cesedi onlara (ameli ve ruhu) tâbi olur. [§]Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Dünya mümi- **106**

nin hapishanesi kâfirin ise cennetidir. Âhiret ise kâfirin hapishanesi müminin ise cennetidir"[4]. Kâfirlerin amel defteri o siccîne konulur, iyilerin defterleri de kendileri için hazırlanmış bulunan cennetlere konulur. Sonra onu ruhu, ardından da bedeni takip eder. (Birazdan gelecek olan 18. âyet) "Hayır, hayır! Şüphe yok ki iyilerin kaydı illiyyîndedir" meâlindeki âyette kastedilen de budur.

Bir kısım müfessirler de şöyle dedi: Bu bir temsildir. Ne "siccîn"de ne de "illiyyîn"de amel defterlerinin konulacağı özel mekânlar vardır. "Sicn", yani hapishane dünyada kötü adamların mekânıdır. Kötü insanların amelleri de kötü ve pis olmalarından ötürü "sicn"e benzetilmiştir. İyilerin amelleri ise "illiyyîn" temsili ile anılmıştır, zira orası da şeref ve mertebe sahibi kimselerin yeridir. Amel defterlerinin oraya konulduğunu söylemek onların amellerinin hoş olduğunu söylemekten kinâyedir. Kisâî şöyle dedi: Siccîn, "Secn" kelimesinden mübalağa anlamı vermesi için türetilmiştir. "Racül fissîk, şirrîb, sikkîr", yani iyice yoldan çıkmış, çok içen, çok sarhoş denilmesi gibi.

Sonra "fâcir"lerin kitabından, yani amel defterinden söz etti. Fücur inkâr etmekle gerçekleştiği gibi günah işlemek tarzındaki başka fiillerle de gerçekleşir. Bu kelime hem kâfirler (Ehl-i küfür) hem de müslümanlar (Ehl-i İslâm) arasında kullanılabilen ortak bir kelimedir. Ancak tefsiri sırasında bu vaîdin kâfirlere yönelik olarak açıklanması "Gerçeği inkâr edenlerin o gün vay haline!"[5] meâlindeki âyetin gereğidir. "Fısk", yani yoldan çıkma ve namazın terki gibi gene ortak olarak kullanılabilen her günah konusunda vaîdin kâfirlere yönelik olması yine aynı şekilde inkâr etme şartına bağlıdır. "Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik…"[6] meâlindeki âyette ve
107 zekât vermeyenlerle ilgili söz konusu olan vaîdde olduğu gibi. [§]Bunlar inkâr etmekle irtibatlı olmaktadır. İnkâr etmekle irtibatına ilişkin olması açıklamada, şahitliğin düşmesine[7] ve inkârcılara azabın gerekli olduğuna dair delil vardır. Müştereken kullanılan ismin belirtilmesinde ise, Ehl-i küfür ile ortak oldukları fiili işlemiş olmalarından ötürü korku duymalarının gerekliliğine dair delil vardır. Burada vaîde ilişkin şahitliğin düşmesine temas edilmemesinin sebebi açıklama yapılırken onlardan bahsedilmemesidir.

---

4 Müslim, "Zühd", 1; Tirmizî, "Zühd", 16.

5 Bu sûrenin onuncu âyeti.

6 "Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir; Ancak hakkın ve erdemin tarafında olanlar başka: Onlar cennetlerdedir; günahkârlar hakkında birbirlerine sorular sorarlar? 'Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?' Onlar şöyle cevap verirler: 'Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü de asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı'" (el-Müddessir, 74/38-47).

7 Şahitliğin düşmesi ile mukarrebûn meleklerince yapılan şahitlik kastedilmiş olabilir (bk. el-Mutaffifîn, 83/21).

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا سِجّ۪ينٌۜ ﴿٨﴾

8. "Siccîn nedir, bilir misin?"

O günün önemi ve azabının ebedîliğini belirtmek içindir. Ya da onları önceden bilmediğini ve Allah'ın öğretmesi ile bilir olduğunu belirterek peygamberine olan nimetini ifade eder.

"Bilir misin nedir illiyyîn?" (19) meâlindeki âyetin yorumu da aynı şekildedir.

كِتَابٌ مَرْقُومٌۜ ﴿٩﴾

9. "O** (ameller)**, kaydedilmiş bir defterdir."

Yani siccîndeki kitap, yani amel defteri "merkûm"dur. "Merkûm" yazılmış, kaydedilmiş demektir. "Rakm" (رَقْم) bize göre bildirmek demektir. Kişi fiyatı yazdığı veya elbise üzerine süsleme işaretleri koyduğu zaman "rakame es-sevbe" denilir. Maksadın "'alm"[8] olması da mümkündür. Bu durumda kitap, yani amel defteri mühürlenmiş demektir. Bu da bildiriyor ki yapıp ettiklerinin üzerine ne bir ilâve yapılır ne de bir çıkarma olur. "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür"[9] meâlindeki âyetin tefsiri sırasında Cibrîl aleyhisselâmın güçlü ve emanet sahibi oluşu ile ilgili olarak daha önce açıkladığımız gibi bir yorum olur. Cibrîl emin olmakla nitelendirildi. Bu şekilde kitap hakkında herhangi bir değiştirme ya da hiyanetin asla vuku bulmayacağı belirtilmiş oldu. Güçlü olmakla da nitelendirildi, çünkü bir başkası ona yol bulup da onun koruması altındakini ele geçirip onda birtakım değişiklikler yapamaz. Aynı şekilde mühürleme ve alâmet koymaktan söz etti ki onun hakkında ziyade ve noksanlıktan emin olunsun.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّب۪ينَۙ ﴿١٠﴾

10. "Gerçeği yalan sayanların o gün vay haline!"

---

8 'Alemehû ya'lümühû/ya'limuhû 'almen: Alâmet-i fârika koydu, ayırtedici, belirleyici işaret koydu. A'leme nefsehû ve ferasehû: Savaşta kendisi ve atı için ayırtedici bir âlemet veya nişan koydu (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "alm" md., *el-Mu'cemü'l-vasît*, "alm" md.).

9 et-Tekvîr, 81/19-20.

Tasdiki gerekli olan her haberi ve bilgiyi inkâr edenlere yazıklar olsun. Tasdik ise Allah Teâlâ’ya, O’nun âyetlerine, resûllerine ve âhiret hayatına iman etmekle gerçekleşir.

اَلَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿١١﴾

108 **[§]*11. “Onlar yargı gününü asılsız sayanlardır.”***

“Dîn”in iki anlamı vardır: Yapılan bir işin karşılığını görme ya da teslim olup boyun eğmenin adı. Kıyâmet gününe “din günü” denilmesinin sebebi, orada kulların yaptıkları işlerin karşılığını görecek olmalarıdır. Ya da ikinci anlamıyla o günde Allah Teâlâ’ya teslim olup boyun eğmelerinden ötürüdür. Onların din gününü inkâr etmeleri aslında Allah Teâlâ’nın kudretini ve O’nun resûllerini inkâr etmektir. Çünkü resûller onları din gününe iman etmeye çağırmaktadırlar, onlar ise o günü inkâr etmektedirler. Dolayısıyla bu inkâr, tasdik etmeleri gerekli olan her bir şeyin reddedilmesi anlamına gelmekte ve o şekilde yorumlanmaktadır.

وَمَا يُكَذِّبُ بِهٖٓ اِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ اَثِيمٍ ﴿١٢﴾

12. “Oysa onu, haddi aşan günahkârdan başkası inkâr etmez.”

“Mu‘tedî” (الْمُعْتَدى) kelimesi Allah Teâlâ’nın belirlemiş olduğu sınırları tecavüz eden kimse anlamına gelir. “Esîm” (أثيم) ise Rabb’ine karşı günah işleyen kimse anlamındadır. Kişinin sınırları tecavüz etmesi ve Rabb’ine karşı günah işlemesi inkâra iten saik olmaktadır. Eğer öyle olmasa ve Rabb’inin belirlemiş olduğu sınırları aşmasa, O’na karşı isyankârlık etmese din gününü inkâr etme yoluna gitmezdi. Ya da bu beyan, bir bildirimde bulunuyor (ihbar): Onu inkâr eden, haddi aşan ve günaha batan kişidir.

اِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِ اٰيَاتُنَا قَالَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

13. “Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, ‘eskilerin masalları’ der.”

Eskilerin masalları. Yani öncekilerin aslı esası olmayan anlatımları veya mitoloji demektir. Ebû Ubeyde, esâtîr, aslı esası olmayan haberlerdir, demiştir. Bize göre ise evvelkilerin satırlara döktükleri, yani yazdıkları yazılardır. “Satr” (السطر) haberlerdir, yazı demektir. Onlara bildiriliyor ve deniyor ki onlar Allah

Teâlâ katından değildir, [§]bilakis eskilerin temelsiz olarak yazdıkları birtakım yazılardır. Onlar bunu kendilerine her okunan için söylemiyorlar, aksine eskilerin haberlerinden olmak üzere okunan âyetler karşısında böyle bir tavır takınıyorlar ve kendilerine benzerini yapmaktan aciz bırakan âyetler getirildiği zaman onu hemen sihre nispet ediyorlardı. 109

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾

14. “Hayır! Doğrusu şudur ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.”

[Kalbin Paslanması]

“Rayn” örtü, perde demektir. Pas olduğu da söylenmiştir. Allah Teâlâ iyiliğin en zirve noktası olan imanı ışık olarak isimlendirdi, kötülüğün zirvesi olan inkâra ise karanlık adını verdi. Şu halde iman kalpleri aydınlatan, küfür ise zulmet saçandır. İnsan günahlardan inkârcılığa götüren sebeplerle iştigal ettikçe adım adım ilerler ve her bir günah kalbinde bir karanlık oluşturur ve sonunda kalbin her tarafını karanlık kaplar. Ebû Hureyre’den rivayet olunduğuna göre bu âyet hakkında Hz. Peygamber’e (a.s.) soru yöneltilmiş ve o şöyle cevap vermiştir: Kul bir günah işler, bunun üzerine kalbinde siyah bir nokta oluşur. Eğer hemen pişmanlık duyup tövbe ederse kalbi temizlenir. Tövbe etmez ve günaha döner, gene işlerse kalbine siyah bir leke oluşur. Tekrar işlerse yine bir siyah nokta oluşur ve öyle olur ki sonunda bütün kalbi kap kara bir perde ile kaplanır. İşte rayn (kalbin pas tutması) budur”[10]. Allah kimi de hidâyete erdirmek isterse onun göğsünü imanı önceleyen bir takım sebeplerle açtıkça açar da böylece onu imana sevkeder. Kalbi hayra açmanın (inşirâh, şerh-i sadr) anlamı da budur.

---

10 Ebû Hureyre’den rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kul bir günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Eğer hemen pişmanlık duyup tövbe eder, o fiilden vazgeçer ve istiğfarda bulunursa kalbi temizlenir/cilâlanır. Tevbe etmez de günah işlemeye devam ederse o kara leke tüm kalbini istila eder. Allah’ın Kur’ân’da “kellâ bel râne ‘alâ kulûbihim mâ kânû yeksibûn” (كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) âyetinde zikretmiş olduğu “rayn” (kalbin pas tutması) işte budur” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 297; İbn Mâce, “Zühd”, 29).

110 [§]Buna göre Hz. Ali'den rivayet edilen sözün yorumu da bu şekildedir: O şöyle demiştir: "İman kalpte küçük beyaz bir benek olarak belirir. O büyüdükçe kalbin beyazlığı da artar, iman tamama erdiğinde de kalbin tamamı bembeyaz olur"[11].

Hz. Ali'nin "İman kalpte küçük beyaz bir benek olarak belirir… tamama erdiğinde de kalbin tamamı bembeyaz olur" demesinin mânası bize göre imana götüren sebepler yönündendir. Sebepler ortaya çıktıkça kalbin ona yönelmesi da yavaş yavaş ortaya çıkar ve sonunda iman eder. Yoksa maksat imanın cüzleri vardır, demek değildir. Aksine imanın öncesinde gerçekleşen durumlar vardır, bunların her biri ortaya çıktıkça göğüste ona karşı bir açılım veya yatkınlık (inşirâh) belirir ve nihayetinde iman hâsıl olur.

Diğer taraftan Allah Teâlâ imanı perdeleyen engeller için değişik isimler kullanmıştır. Bir defasında mühürlemeden bahsetmiş ve meâlen şöyle buyurmuştur: "Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır"[12]. Bir başka yerde meâlen şöyle buyurmuştur: "Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik"[13] Bir yerde de kilitler tabirini kullanmıştır: "Kur'ân'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?"[14] Sanki kalplerin kilitli olması hali, inkârda artık son nokta olup iman etmeleri asla umulamaz hale gelmiş kâfirlerin durumunu bildirmektedir. Onlar inatçı ve inkârcı Hak ve hakikate karşı şartlanmış katı kâfirlerdir. Bunlar kâfirlerin elebaşıları ve önderleridir. Onlardan kimi kalbinde inkârı tabiat haline getirmiştir. Bunlar inkârı, inatçılıklar ve taşkınlıklar yüzünden değil, imana götürecek sebeplerin

---

11 Hz. Ali şöyle demiştir: "İman kalpte küçük beyaz bir benek olarak belirir. O büyüdükçe kalbin beyazlığı da artar, iman tamama erdiğinde de kalbin tamamı bembeyaz olur. Nifak da aynı şekilde kalpte siyah bir benek olarak belirir. Nifak arttıkça siyahlık da büyür. Nifak tamama erince kalbin tamamı kapkara kesilir. Allah'a yemin ederim ki müminin kalbini yarsanız onu bembeyaz bulursunuz. Münafıkın kalbini de yarsanız onu kapkara bulursunuz" (Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, I, 144).

12 "Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindendir. Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez. Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır" (en-Nahl, 16/107-108).

13 "Onlardan seni Kur'ân okurken dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mûcizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar. Hatta o kâfirler sana geldiklerinde, 'Bu Kur'ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir' diyerek seninle tartışırlar" (el-En'âm, 6/25).

14 Muhammed, 47/24.

kendilerine açılmaması yüzünden inkâr üzere daimdirler. Zeccâc şöyle dedi: İmana perde olan durumların ilki "ğayn" halidir[15]. O ince bulut gibi bir örtüdür, ince bulut göğün rengini nasıl belirsiz hale getirirse bu da imanı öyle perdeler. Bu perde kalınlaştıkça "rayn" adını alır. Sonra kalbin inkâr tabiatı içinde şekillenmesi ilerler ve nihayet kilitlenme hali ortaya çıkar.

[§]Bu ilâhî beyanda, kulların fiillerinde Allah Teâlâ'nın bir düzenlemesi **111**
ve yaratmasının bulunduğunu gösteren delil vardır. Çünkü Allah, kalpte bir karanlık yaratmakta ve bu karanlık hayır işlerinin ve iman nurunun kavranmasına engel olmaktadır. Çünkü inkârı bir itikat olarak benimseyen herkes, nurlarının idrakine engel olması için itikat etmiyor. Bu onda mevcut olmayınca onun bizzat Allah'ın düzenlemesi ve yaratması sonucunda gerçekleştiği sabit olur. Zira kalpte karanlığın vücut bulması mutlaka bir yaratıcının fiili sonunda vâki olması gerekecektir. Kâfirin kendisinden böyle bir yaratma olmayınca o zaman bunun bizzat Allah'ın yaratması sonucunda vâki olduğu ve o zulmeti Allah'ın inşa ettiği ortaya çıkar. *Doğruya ulaştıran ancak Allah'tır.*

كَلَّٓا اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴿١٥﴾

15. "Ve gerçek şu ki onlar, o gün elbette Rab'lerinden mahrum kalacaklardır."

O gün hakkında ihtilaf edilmiştir. Ebû Bekir el-Esam onun bu dünyada olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: Onlar, başkasına tapınmaları sebebiyle Rab'lerine ibadet etmelerine engel olunur. Onların başka varlıklara tapınmaları Allah'a kulluğu perdelemektedir. Müfessirler bunun âhiret gününde gerçekleşeceğini söylemişlerdir. Sonra onlardan bir kısmının Rab'leri ile buluşmaları perde çekilerek engellenmiştir. Onlar bu yorumlarıyla müminlerin Allah'ı görmelerini gerekli görmüş olmaktadırlar. Kimi müfessir ise şöyle demişlerdir: Onlar, Allah'ın dostları için hazırlanmış olan lütuf ve rahmetine nail olmaları engellenmiştir. Onlar, yaptıklarının cezası olmak üzere kendileriyle Rab'leri veya lütufları arasına perde çekilmiş olmaktadır. Çünkü onlar dünyada iken Allah'ın nimetlerini zayi etmişler, onlara karşı şükürle mukabelede bulunmamışlardır. Onlar Allah'ın âlemlere rahmet olmak üzere gönderdiği resûllerine iman etmemişler, buna ve yaptıklarına karşılık olmak üzere onun rahmetinden ve lütfundan yoksun kalmışlardır. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi-

---

15 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 299.

dir: "Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu!"[16] Yani onları unutulup giden önemsiz bir nesne gibi yaptı. Onlar Allah'ın âyetleri ve kanıtları karşısındaki tavırları, onlara iltifatta bulunmamaları sebebiyle âhirette de aynısıyla muamele görürler. Başka bir ilâhî beyanda da meâlen şöyle buyurmuştur: "O der ki: 'Ey Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki daha önce gören biriydim'"[17].

ثُمَّ اِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَح۪يمِ ﴿١٦﴾

112 **[§] *16. "Sonra onlar mutlaka cehenneme gireceklerdir."***

Perdelenmenin dünyada olacağı yorumunu yapanlar konuyla ilgili olarak şöyle diyorlar: Onlar Allah'tan başkasına tapınmalarından ve bu sebeple de O'na ibadet etmeleri engellendikten sonra cehenneme gireceklerdir. Perdelemeyi âhiret hayatına ait görenler ise şöyle demektedirler: Perdelemenin neticesi olarak yüzlerin kararması, amel defterlerinin sol taraflarından ya da arkalarından verilmesi gibi olaylar gerçekleşince onlar cehenneme gireceklerdir.

ثُمَّ يُقَالُ هٰذَا الَّذ۪ى كُنْتُمْ بِه۪ تُكَذِّبُونَ ﴿١٧﴾

17. "Sonra da onlara, 'İşte inkâr etmiş olduğunuz cehennem budur!' denilecektir."

Bu ilâhî beyanın yorumu şöyledir: Onlara, cehenneme girişlerinin sebebi bildirilir. Buna göre cehennemi inkâr etmeleri ve âhiret gününe inanmaları yüzünden cehenneme atılmışlar ve Allah'tan mahrum bırakılmışlar, yani perdelenmişlerdir. Aksi takdirde eğer onlar iman etselerdi; cehennemin, ölümden sonra diriltilmenin ve kıyâmet gününün hak olduğuna inanıp bu ikrar üzere bulunsalardı o takdirde cehenneme girmezlerdi. Onlara bütün bunlar anlatılır ve o kadar ki sonunda onlar bunu ikrar ederler. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Böylece günahlarını itiraf etmiş olurlar. O alevli ateşin mahkûmları artık rahmetten mahrumdurlar"[18].

---

16 "Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir" (et-Tevbe, 9/67).

17 Tâhâ, 20/125.

18 el-Mülk, 67/11.

كَلَّٓا اِنَّ كِتَابَ الْاَبْرَارِ لَفٖى عِلِّيّٖينَ ﴿١٨﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا عِلِّيُّونَ
﴿١٩﴾ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ﴿٢٠﴾

18. "Hayır, hayır! Şüphe yok ki erdem sahiplerinin kaydı illiyyîndedir."

19. "Bilir misin nedir illiyyîn?"

20. "(Ameller) ***kaydedilmiş bir defterdir."***

Allah Teâlâ burada "ebrâr" (الابرار) kelimesini öncesindeki "füccâr" (الفجّار) kelimesine karşılık olmak üzere kullanmıştır. Sonra da füccârın, din gününü inkâr edenler olduğunu açıklamıştır. Din gününü inkâr etme kâfirlerin ilk mertebesidir. Eğer füccâr ile küffâr kastedilmiş ise ebrâr ile de iman edenler kastedilmiş olur. O yüzdendir ki "ebrâr"dan maksadın bizzat müminler olduğu söylenmiştir. "Berr" (البَرّ) kelimesi de iyi işlerin ellerinde çokça gerçekleştiği kimsedir. Kişinin iyiliği çok olursa ona "berr" (الْبَرّ) denilmektedir. Fâcir ise kendisinden çokça günah sadır olan kimsedir. Buna göre vaîdin, günahta son kerteye kadar çıkmış olanlar için olması mümkündür. Onların mertebece altında olanların hükmü ise burada belirtilmemiş olur, onların hükmünün öğrenilmesi ise istidlâl yoluyla olur. Vâd da iyi işleri çokça yapanlar hakkında olur. Onların durumundan aşağı mertebede olanlara gelince onların durumu da başka delillerle bilinir.

يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢١﴾

[§]*21. "O, Allah'a yakın olanların görüp durdukları,* (ameller) ***kaydedilmiş bir defterdir."*** 113

İyilerin (ebrâr) kitaplarından, yani amel defterlerinden bahsederken Allah'a yakın olanların (mukarrabûn) tanıklık yapacaklarından bahsetti. Buna mukabil fâcirlerin kitaplarından söz ederken onların tanıklıklarından bahsetmedi. Onların tanıklıkları Allah'a tâzimde bulunduklarını ve dua yaptıklarını bilmeye bağlı olması mümkündür. Denildi ki "mukarrabûn"dan maksat her gök ehlinin Allah'a en yakın olanlarıdır.

اِنَّ الْاَبْرَارَ لَفٖى نَعٖيمٍ ﴿٢٢﴾

22. "İyiler elbette nimet içindedirler."

"el-Berr" (الْبَرّ), yani iyi, kendisinden istenileni esirgemeyip veren, yapılan davete icabet eden kimse demektir. Kişi, Allah'ın kendisini davet ettiği tevhidi benimseyip, yasaklarından da tam anlamıyla kaçınınca o iyilerden (ebrâr) olur. Sonra bu sözünü ettiğimiz iyi kişi olmak iki şekilde olur: Birincisi, hem inanmak hem de onu bilfiil hayata geçirerek gerçekleştirmektir. Böylece kişi kendisinden istenileni hem söz hem de eylem olarak tamamen yerine getirir. İşte böyle bir kimse hakkında kesin olarak şunu söylemek mümkündür: Bu iyiler için sözü edilen vâdi (müjdeyi) hak etmiştir. İkincisi kendisinden istenileni inanç açısından yerine getirmesi, ancak inandığı buyrukları tam olarak yerine getirmemesi şeklinde olur. Böylesi hakkında hüküm tevakkuf etmek, yani görüş beyan etmemektir. Böylelerinin vâdedilen ödülü hak ettiklerini söylemek olmaz. Aksine Allah Teâlâ dilerse, korunmasını istediği sınırları aştığı ölçüde onu cezalandırır, sonra da onu lütufta bulunduğu cennetlik kimseler arasına katar. Allah dilerse de onu fazlı ve sonsuz kereminin sonucu olarak hiç cezalandırmadan affeder.

"Fücûr" meyletmek demektir. Meyil de iki şekilde olur: Birincisi hem inanmayı hem yapılması istenen fiilleri terketmek şeklinde olur. İkincisi de sadece davranışlarda olur. Bu da fiilinin inancına muhalif düşmesi tarzında gerçekleşir. Her iki şekliyle meyleden kimse, sözü edilen azaba dûçar olur. Fiili inancına aykırı düşen kimsenin durumuna gelince bunun hakkında görüş beyan etmemek gerekir. Onların sözü edilen vaîde hiç şüphe olmayacak bir şekilde dûçar olacaklarını söylemek ve böyle bir tanıklık yapmak doğru olmaz.

Diğer taraftan şunu da belirtmekte yarar vardır: "el-Birru" (الْبِرّ) kelimesi tek başına kullanıldığı zaman onunla takvâ ya da hem takvâ hem de iyilik birlikte kastedilir. Aynı şekilde "et-takvâ" (التقوى) kelimesi tek başına kullanıldığı zaman o da "el-birr" mânasını gerektirir. Hem "et-takvâ" hem de "el-birr" kelimeleri birlikte kullanıldığı zaman takvâ ile bir mâna, el-birr ile de başka bir anlam kastedilir.

114 [§]Şöyle ki: Takvâ, helâk edici şeylerden sakınmak ve uzak olmaktır. Bu ise yapılması istenilen fiillere hem inanç hem de amel boyutuyla icabette bulunmayı, yasaklanan fiilleri de hem itikat hem de eylem boyutuyla terketmeyi gerekli kılar. Bu aynı zamanda "el-Birr"in de mânasıdır. Ama her ikisi de bir arada kullanıldığı zaman "et-takvâ" ile haram kılınan fiillerden uzak durmak; "el-birr" ile de yapılması istenilen güzel fiillerin yapılması kastedilir. Aynı şekilde "el-îmân" tek başına kullanıldığı zaman hem "el-İslâm" hem de

"el-îmân"ın gerektirdiği anlam kastedilir. Keza "el-İslâm" kelimesi tek başına kullanıldığı zaman onunla iman mânası da kastedilir. Çünkü İslâm, her yaptığını Allah Teâlâ için şirkten arınmış olarak yapmak ve fiillerde Allah'a hiçbir şekilde ortak tanımamaktır. İman, Allah Teâlâ'nın her bir varlığın yegâne Rabb'i olduğunu tasdik etmendir. Sen gerçekten O'nun her bir varlığın Rabb'i olduğu inancında sadık olursan, o takdirde her bir varlığı sadece ve yalnızca Allah'a ait kılmış olursun. Şu sözümüzün mânası budur: Ama her ikisi birlikte kullanılınca o takdirde İslâm ile zâhirinin gerektirdiği mâna kastedilir, o da her şeyi Allah'a ait olarak yapmak ve ortaktan salim kılmaktır. Tek başına kullanılınca iman ile İslâm kelimesiyle kastedilen anlam belirtilmek istenir. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar…"[19] Sözünü ettiğimiz bu durum "hafv" (الخوف) ve "recâ" (الرجاء) hakkında da geçerlidir, bu itibarla onlardan her biri tek başına kullanılınca her biri diğerinin anlamını da taşır. Ama ikisi bir arada kullanılınca o takdirde her biri zâhir anlamı ne ise onu ifade eder ve diğerinin ifade ettiği mânaya işaret etmez.

Nimet içinde olmaktan kastın âhiretteki nimet olması mümkündür. Allah Teâlâ onların ebedî olarak nimet içinde olduklarını belirtmiştir. Hem dünya nimetleri hem de âhiret nimeti içinde olmaları da mümkündür. Onlar dünyada iken beden değil de akıl nimeti içinde olurlar. Şöyle ki onlar kendilerini uymaya çağırdığı hükümde davet edildikleri akla tâbi olurlar ve böylece akılları ile nimetlenmiş olurlar. [§]Ancak akılları kendilerini nefislerinin icabet et- 115
mekten yüz çevirdiği ve şiddetle karşı çıktığı hükme uymaya çağırır. Bu da onların beden değil akıl nimeti içinde olduklarını gösterir. Âhiret nimeti ise hem akıl hem beden nimeti birlikteliği şeklinde olur. Hem nefisleri hem akılları birlikte nimetlenir ve onlar nefislerine taşıması ağır gelecek külfetler altına da sokulmazlar. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Zulme uğramaları yüzünden Allah uğrunda göç edenleri muhakkak ki biz bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; âhiret ecri ise elbette daha büyük olacaktır. Keşke bilseler!"[20]; "Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler

---

19 "Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır" (el-Ahzâb, 33/35).

20 en-Nahl, 16/41.

yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz”[21]. Bu ilâhî beyanlarda sabit olmuştur ki onlar dünyada ve âhirette nimetler içindedirler.

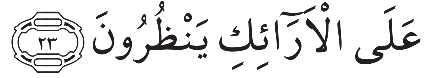

23. “Koltuklar üzerinde oturup seyrederler.”

Daha önce belirttiğimiz gibi nefsin dünyada iken arzulayıp özlem duyduğu her nimet, daha dünyada iken onlara cennetliklerin müjdelendikleri nimetlerdir. Anlatıldığına göre Yemen halkı içlerinden birinin sosyal mevkii yükselip şerefli biri konumuna geldiğinde kendisine özel bir koltuk edinir ve ona şöyle denilirdi: “Falancanın koltuğu (erîke)”. Cennetlikler için de aynı şekilde koltuklara kurulacakları müjdesi verilmiştir, çünkü insanlar dünyada iken böylesi bir nimete kavuşmayı arzu ederler. Yoksa cennet koltuklarının bu dünya koltuklarına benzerliği söz konusu değildir. Çünkü cennet koltukları yok olma âfetinin netice vereceği her türlü ayıptan uzaktır. Ne var ki cennet nimetlerinin anlatımı, ancak insanlarca mutat olan bildik nimetler aracılığı ile olacağından, bir vasıta olarak kullanılmıştır. “Erîke” (الأريكة), damat otağında kurulu koltuk demektir.

Bakarlar, seyrederler. Bu beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi seyir ve temaşanın otağa yönelik olmasıdır. Söz konusu olan, otağda dostların buluşması ve cennet şarabı üzerinde toplanmalarıdır. İkincisi seyretmenin sahip olunan nimetlere yönelik olmasıdır. Bu durumda otağdan dışarı doğru seyirde
116 bulunmak söz konusu olur. [§]Hz. Peygamber’den (a.s.) rivayet edildiğine göre “cennet ehli orada sahip olduğu bütün nimetleri tek bir bakışla görecektir. Cennetlik olana verilen nimetlerin en azı dünyanın eni ve boyu kadar olacaktır”[22]. Bu seyir otağın içindekileri aşacak ve dışındakilere yönelik olacaktır.

24. “İlâhî lütufların sevincini yüzlerinden okursun.”

---

21 en-Nahl, 16/97

22 Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Mümin şöyle bir bakar ve Allah Teâlâ’nın kendisine bahşetmiş olduğu bütün nimetleri ihatalı olarak görür. Onlardan kendisine en az verileni, dünyanın genişliği kadar olacaktır” (Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXI, 98).

Eğer yüzlerine bakarsan nimetlerin parıldayışını yüzlerinde görürsün. Yüzdeki parlaklığın bizzat yaratılıştan olması da mümkündür. O da onların yüzdeki parlaklığının hiç kaybolmayacak şekilde yeniden yaratılmış olmalarıdır. Yahut yüzlerindeki parlaklığın kendilerine verilen nimetlerden ötürü olması da mümkündür. Burada yüzlerin özel olarak belirtilmesi, insanların birbirlerine bakarken diğer organlara değil de yüzlerine bakmalarından dolayıdır. Yüz, bu nedenle özel olarak belirtilmiştir. Yoksa bu parlaklık, sadece yüzlerde olup diğer organlarda yoktur anlamında değildir. Aksine parlaklık ve alımlılık bütün organlarda söz konusudur. İkincisi, sevinç kalpte yer edip artınca etkisi yüzlerde belirir, aynı şekilde hüzün de öyledir; kalpte yer etmesi halinde belirtisi yüze vurur. Yüzlerdeki parlaklığın belirtilmesi, onların ne kadar sevinçli ya da mutlu olduklarını bildirmek içindir.

يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ ﴿٢٥﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِى ذٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿٢٦﴾

25-26. "Onlara mühürlenmiş, mührü de misk olan nefis bir içki sunulur. Yarışanlar, işte bunlar için yarışsınlar."

[Cennet Şarabı]

İçki. Bazıları "rahîk" (رحيق) kelimesinin katkısız şarap olduğunu söylemişlerdir. O, her türlü kusurdan arındırılmış içkidir. Bazıları da şöyle demişlerdir:
O, Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarına hazırladığı [§]ve dünyada iken hiç kimseyi **117**
sırrına vâkıf kılmadığı bir içkidir. Nitekim Cenâb-ı Hak bu meyanda meâlen şöyle buyurmuştur: "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez"[23]. O öyle bir içkidir ki içecekleri ana kadar kendilerinden gizlenmiş, sürpriz olarak sunulan ve gözleri aydın olacak olan bir içkidir.

Mühürlenmiş, mührü de misk olan. Şarabın içinde olduğu kabın haline yönelik beyan olması mümkündür. O mühürlüdür ve öncesinde hiçbir el ona uzanmış değildir. Aynı şekilde dünyada da durum aynıdır, kişi kendince nefis bulduğu şarabını özel tıpa ile mühürlemektedir. Allah bildirdi ki bu şarap insanların dünyada iken tercih ettikleri şekilde sunulacaktır ve gene bildirdi ki onun mührü dünyada iken bildikleri en nefis mühür olacaktır ki o da misktir.

---

23 es-Secde, 32/17.

Onun mührü dünyadaki mühürler gibi olmayacaktır, çünkü insanlar dünyada iken kaplarını kendilerince kıymeti olmayan en değersiz şeylerle mühürlerler. Buradaki nitelemenin içkiyi içenlere yönelik olması da mümkündür. Onlar içtikleri o içkiden sonra bir daha hiç içmezler, onlar için ağızlarına mühür vurulur. Ancak içtikleri şarabın lezzeti hiç kaybolmaz, sonsuza dek o misk tadını hep damaklarında hissederler.

Denildi ki: "Hıtâmuhû misk" (خِتَامُهُ مِسْكٌ) demek "sonu veya dibi misktir" demektir. Yani bardağın dibinde kalan misk olur, anlamındadır.

Yarışanlar, işte bunlar için yarışsınlar. Yarışma konusunun "mühürlenmiş içki içerler" anlamındaki hitâb-ı celîlinde sözü edilen şarap olması mümkündür. "Tenâfüs" (تنافس), hayır işlerde yarışmayı belirtmek için kullanılır. Sanki şöyle buyurulmuş oluyor: Özellikleri işte bu olan, asla dokunmayan, sarhoşluk vermeyen[24] şarap için rağbet etsinler, akılları gideren, bedenleri zayıf düşüren, malı tüketen dünya şarabının arkasına düşmesinler. Ya da burada özellikleri anlatılan nimetlerin arkasına düşsünler, tükenecek ve devam etmeyecek olan dünya nimetlerinin ardına düşüp kendilerini kaptırmasınlar.
118 Sanki şöyle demiş oluyor: [§]Kendileri için daimî olan nimetlerin, lezzeti asla kesilmeyecek olan cennet şarabının ardına düşsünler. Şöyle ki yarışmak ancak hayır işlerinde koşuşturmak, şehvet arzularını terketmek ve günahlardan el etek çekmek şeklinde olur. Bu, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Amel sahipleri böylesi bir kazanç için çalışmalıdır"[25]. Yani öyle amelleriniz olsun ki sözü edilen nimetlerin karşılığı olsun, devam etmeyen, yani kesintiye uğrayıp tükenen ve sonu ateş olan geçici dünya nimetlerine kapılmayın.

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ ﴿٢٧﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

27-28. "O içkinin karışımı tesnîmden, yani Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktandır."

[Tesnîm]

Tesnîm (تَسْنِيم), Allah Teâlâ'nın sevgili kulları için hazırlamış olduğu ve dünyada iken hakkında bilgi vermediği bir içki malzemesidir. O, insanların bilmediği göz aydınlığı türündendir. Karışım (mizaç) bir defasında misk ola-

---

24 "Nimetlerle dolu cennetlerde; karşılıklı oturdukları tahtlar üzerinde. Aralarında, kaynaktan doldurulmuş kadehler dolaştırılır; bembeyaz; içenlere lezzet verir. İçenlere dokunmaz, ondan sarhoş da olmazlar" (es-Sâffât, 37/43-47).

25 es-Sâffât, 37/61.

rak belirtilmiş, başka bir yerde de kâfur olarak açıklanmıştır. "İyiler ise içindekine güzel koku katılmış bir kadehten içecekler"[26]. Bir defasında da onun tesnîm ile karışık olduğu belirtilmiş ancak "tesnîm"in ne olduğu açıklanmamıştır. "Senâm" (سَنام) yüksek yer demektir. Kaynağın tesnîm diye adlandırılması, yüksekçe bir yerden aşağı dökülmesinden dolayı olabilir. Bildirildi ki o, dünyada iken insanların elde etmek istedikleri, arzu duydukları bir karışım kabilinden olacaktır. Görmez misin ki dünyada iken içki kokteyl şeklinde olduğunda kalplerdeki içme arzusunu uyandırmada daha etkili olmakta, katkısız olması haline nispetle ona karşı nefis daha arzulu ve istekli olmaktadır. Buradan hareketle âhirette de aynı şekilde arzulu olacakları belirtilmiştir. Bazı tefsirciler şöyle dediler: Bu şaraptan sade olarak mukarrabûn olanlar içecekler, diğerlerine ise katkılı olarak verilecektir. Hasan-ı Basrî ise şöyle söyledi: Katkılı (kokteyl) hem mukarrebûn hem de diğerleri için olacaktır, şarabın kokteyl hali belirttiğimiz gibi içenler nezdinde daha değerli kabul edilir.

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿٢٨﴾

[§]***28. "Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynak..."*** **119**

Yakın kılınanlar ya da yaklaştırılmış olanlar. Mukarrebûn, dünyada hayırlı işlerde yarış içinde koşuşturanlardır. Onlar nefsânî arzularını terkederler, helâk edici günahlardan ve sürçme kabilinden zellelerden uzak dururlar. Mukarrebûn işte bunlardır. Yaklaştırma fiili kendilerine değil de başkalarına nispet edilerek "yaklaştırılmış olanlar" denildi. Çünkü onlar hayır işleri yapmayı kendi kendilerine değil başkası sayesinde başarırlar, keza helâk edici günahlardan ve zellelerden de gene başkası sayesinde korunurlar. Onlar bu yaklaştırılma lütfuna, dünyada iken sözünü ettiğimiz işlere kendilerini adamaları sonucunda Allah'ın rahmeti sayesinde ulaşmış olmaktadırlar.

اِنَّ الَّذٖينَ اَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذٖينَ اٰمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿٢٩﴾ وَاِذَا
مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ﴿٣٠﴾

29. "Günahkârlar (dünyada) ***iman edenlere gülüp dururlardı."***

30. "Yanlarından geçtiklerinde birbirlerine kaş göz ederlerdi."

---

[26] el-İnsân, 76/5.

Kâfirlerin müminlere karşı yaptıklarının -her ne kadar kendilerince biliniyor olsa da- bizzat Kur’ân’da okunan bir âyet olarak yer alması üç şekilde izah edilebilir: Birincisi, müminlerin kalplerinde kanıtların yer etmesi ve onlarla amel etmelerinin sağlanması. Şöyle ki müminler kâfirlerden gördükleri eziyetler ve kötülükler karşısında büyük sıkıntılara mâruz kalınca onların atalarına, dedelerine ve topluluğuna karşı düşmanlık beslediler, şehvânî arzularını terkettiler, mallarını bıraktılar ve yol olarak Hz. Muhammed’e (a.s.) ve onun dinine tâbi olmayı seçtiler. Bilindiği gibi onlar bütün bu sıkıntılara göğüs gererken dünyalık hiçbir beklentileri bulunmuyordu. Zira Hz. Muhammed’in elinde elde edilmesi istenilecek hiçbir dünya nimeti ve böyle bir imkân bulunmuyordu. Buradan da anlaşıldı ki onları bu yola iten ve ona tâbi olmayı gerektiren sebep sadece ve yalnızca ortaya koyduğu kanıtlardı. Bu sözünü ettiklerimizde, her ne kadar âyette onları tasdik etmeye mecbur kılan ve boyun eğmeye iten delillerden söz edilmese de onun risâletini ispatlamak vardır. Dolayısıyla bunun belirtilmesinde inananlardan geri kalanlar için Hz. Peygamber’in (a.s.) risâletine dair deliller mevcuttur.

İkincisi, o müminler kâfirlerden mâruz kaldıkları işkencelere sabır ve tahammül gösterdiler, Allah’ın emirlerine uyma uğrunda her çeşit işkencelerine göğüs gerdiler. Onları burada andı ki onların ardından gelen müminler de aynı şekilde emir bilmârûf ve nehiy anilmünker yapsınlar, üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirmekte herhangi bir mazeretlerinin olmadığını bilsinler, bu yolda başlarına her türlü eziyet ve kötülük gelse bile öncekilerin yolunda daim olsunlar. Başlarına gelecek olan her türlü musibete sabır ve tahammül gösterip, üzerlerine düşen vazifeyi hakkıyla yapsınlar.

120 **[§]**[Üçüncüsü] yahut şöyle: Selef-i sâlihîn İslâm dinini üstün hale getirdikleri için kâfirlerden düşmanlık gördüler ve pek çok şiddete mâruz kaldılar. Biz ise içinde bulunduğumuz mertebeyi ve hidâyet üzere olmayı hiçbir meşakkat ve sıkıntı çekmeden elde ettik. Allah bu beyanda onların durumunu anlattı ki böylece bizler şükredelim, şu dünya hayatında bize lütfetmiş olduğu nimetlerin büyüklüğü ve sayısız lütuf ve ihsanı karşısında şükredelim, gereği gibi hamdedelim.

İman edenlere gülüp dururlardı. Günahkârların gülmeleri iki şekilde olabilir. Ya bu, hayretlerinin gereğidir. Şöyle ki: Hiçbir menfaat beklemeden, dünyevî karşılık da olmadan Hz. Muhammed’e (a.s.) tâbi olmayı ve kendilerini zorluk ve sıkıntılara mâruz bırakmayı tercih ederler, sahip oldukları nimetlerin ellerinden çıkmasına razı olurlar. Bunu bir türlü hafsaları almıyordu. Kendileri ölümden sonra tekrar diriltilmeye ve âhiret hayatına inanmıyorlardı. Mümin-

lere âhirette kavuşacakları nimetlere dair verilen müjdeleri inkâr ediyorlardı. Onların bu hali, kendilerini müminler hakkında hayrete düşürüyor, hallerine hayretle gülüyorlardı. Yahut müminlerle alay etmek için gülüyorlardı ve şöyle diyorlardı: Bunlar Muhammed'e (a.s.) iman ediyorlar ve onun kendilerine âhirette nimetler verileceğine dair vâdlerine kendilerini kaptırıyorlar. Kendileri bilmiyorlardı ve müminleri de kendi bilmedikleri dinî konularda cehaletle itham ediyorlardı; ölümden sonra diriltilmenin, âhiret hayatının, cennetin ve cehennemin var olmadığını sanıyorlardı.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Mücrim, günahlara dalan kimsedir. Ebû Bekir el-Esam, kâfirlerin müminlere yaptıklarında Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletini kanıtlayan delil bulunduğunu söyledi. Şöyle ki: Onlar müminlere gülüyorlar ve kaş göz işareti yaparak onlarla alay ediyorlardı. Onları sapıklıkla itham ediyorlar, bütün bunları müslümanlardan gizli yapıyorlardı. Allah Teâlâ peygamberine, onların gizli olarak bütün bu yapıp ettiklerini bildirdi ki bu, onlara karşı Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamberliğine açık bir delil olsun. "Yeteğāmezûn" (يتغامرون), yani yanlarından geçtiklerinde birbirlerine kaş göz ederlerdi. Bu, birbirlerine alay etme amaçlı kaş göz işareti yaptı demektir.

وَاِذَا انْقَلَبُوا اِلٰى اَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ۝٣١

31. "Sonra kendi çevrelerine dönerken neşe içinde dönerlerdi."

Bazıları şöyle dediler: Eğlence içinde yahut müminlerin haline hayret ederek ya da sevinç içinde. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi"[27].

وَاِذَا رَاَوْهُمْ قَالُوا اِنَّ هٰؤُلَٓاءِ لَضَٓالُّونَ ۝٣٢

[§]***32. "Müminleri gördüklerinde, 'Bunlar gerçekten doğru yoldan sap-*** 121
mış kimseler!' derlerdi."

Mümkündür ki onların müminleri sapıklığa nispet etmeleri, atalarının dinlerini terketmiş olmaları, her türlü şiddete mâruz kalmaya tahammül etmeleri, zor hayat şartlarına razı olmaları gibi tercih ettikleri yolu sapıklık görmelerinden dolayı idi.

27 "Kime de kitabı arkasından verilirse, 'Eyvah!' diye bağıracak ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi" (el-İnşikāk, 84/10-13).

وَمَٓا اُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴿٣٣﴾

33. "Oysa onlar, müminleri koruyup gözetmekle görevlendirilmiş değillerdi."

Yani onların işi müminlerin amellerinin çetelesini tutmak değildi. Bu beyanda, onların düşlerindeki sefihliklerinin tespiti vardır. Onlar kendi durumlarını düşünmeyi terketmişler ve müslümanların kusurlarını sayıp dökmeye başlamışlardı, sanki onlar üzerine gönderilmiş hafaza melekleriydiler. Oysa öyle bir iş için gönderilmiş değillerdi. Yahut bu, kâfirlerin durumunu haber vermek anlamındadır. Onlar şöyle diyorlardı: Hiçbir kimsenin amellerini gözetlemek için hiçbir görevli gönderilmemiştir. Onlar bu haliyle amelleri yazan kirâmen kâtibîni inkâr etmiş oluyorlardı.

فَالْيَوْمَ الَّذِينَ اٰمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿٣٤﴾

34. "O gün de müminler kâfirlere gülecekler."

Müminlerin gülmeleri, dünyada iken kâfirlerin kendilerine gülmelerine karşılık bir ceza mahiyetinde olacaktır.

عَلَى الْاَرَٓائِكِ يَنْظُرُونَ ﴿٣٥﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

35-36. "Koltuklarına kurulup, 'Kâfirler yaptıklarının cezasını buldular mı?' diye etrafa bakacaklar."

Koltuklarına kurulup. Kimi yorumcular "ale'l-erâik" (عَلَى الْاَرَائِكِ) kelimesinde durmuşlardır (vakf). Kimileri ise "yenzurûn" (يَنْظُرُونَ) fiilinde durmak (vakf) gerektiğini söylemişlerdir. "Ale'l-erâik" (عَلَى الْاَرَائِكِ) sözcüğünde durulması halinde mâna şöyle olur: Onlar kâfirlerin dünyada iken resûllerin kendilerini uyarmış oldukları ceza başlarına geldi mi yoksa henüz gelmedi mi, ona bakarlar. "Yenzurûn" (يَنْظُرُونَ) fiilinde durulması halinde "hel süvvibe'l-küffâru mâ kânû yef'alûn" (هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ) cümlesinin mânası "Elbette kâfirler yaptıklarının cezasını buldular" da müminler kâfirlerin nasıl cezalandırıldıklarını görmek için bakıyorlardır.

[§]Burada şöyle bir itiraz gelebilir: Onlar kâfirlerin azap çekmelerine nasıl bakabiliyorlar? Kişi bir başkasının şiddetli işkence içinde olduğunu gördüğü zaman doğası buna tahammül göstermez ve ağzının tadı bozulur. Buna cevap olarak şöyle denilebilir: Allah Teâlâ onları, hiçbir olumsuzluğa açık olmayacak ve kendisine dokunmayacak şekilde yeniden inşa etmiş, tamamen lezzetlere açık ve sevinçle dolu olarak donatmış olabilir. Ya da kendileri ile cehennemlikler arasındaki düşmanlığın son kerteye ulaşmış olması yüzünden onların azap görmeleri sebebiyle kendilerine bir rahatsızlığın ulaşması ihtimali ortadan kaldırılmış olabilir. Nitekim biz bu durumu içinde bulunduğumuz duyular âleminde de görmekteyiz. Bir kimse birine düşmanlık etse ve aralarındaki düşmanlık son sınırına ulaşmış olsa bu halde iken onu türlü işkence çekerken görse onun durumu kendisine ağır gelmez, hatta çektiği azabın artmasını ister. Sonra cennet ehlinin, her ne zaman cehennem ehlinin durumunu görmeyi arzu etseler aralarındaki perdenin kaldırılıp onları görmeleri mümkündür. Ya da onların gözlerine öyle bir güç verilir ki cennetten onların azap çektikleri yerlerini görürler. 122

Bazıları bu sûrenin Mekkî olduğunu söylemişlerdir. Kimi de Mekke ile Medine arasında inmiştir demişlerdir. Doğrusu sûre Mekkîdir. Kimi ise sûrenin başının Medenî, son tarafının ise Mekkî olduğunu ifade etmişlerdir. *En doğrusunu Allah bilir, dönüp dolaşıp varılacak olan ancak O'dur.*

[84]İNŞİKĀK SÛRESİ 123

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ﴿١﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿٢﴾

1-2. "Gök yarıldığında ve Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında;"

Gök yarıldığında. Bu beyan önceden geçen bir sorunun cevabıdır. Çünkü daha önce de belirtiğimiz gibi "izâ" (إذا) cevap edatıdır, kendisiyle söz başı yapılan bir edat değildir. Sanki Hz. Peygamber'e (a.s.) soru sorulmuş da amellerle yüzleşme vakti ne zamandır denilmiştir. Allah Teâlâ da **Gök yarıldığında ve Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında...** buyurmuştur. Amellerle yüzleşmenin vakti işte o zamandır. Denildi ki: Şöyle bir hadis rivayeti gelmiştir: İki kardeş vardır; biri müslüman diğeri kâfirdir. Kâfir olan müslüman olana: "Şimdi biz öldükten sonra tekrar diriltilecek miyiz?" diye sorar. O da "Seni ve senden öncekileri yaratana yemin olsun ki elbette diriltileceğiz!" diye cevap verir. Bunun üzerine bu sûre indirilir ve onlara ölümden sonra diriltilme anının, göklerin yarıldığı ve yerin dümdüz uzatıldığı vakit olarak belirtilmiştir.

[§]Sonra sûrenin başında kişi onu daha iyi hatırlasın diye cevabı açık- 124
ladı. Çünkü başında açıklamak daha etkili olur. Eğer sûrenin ortasında açıklansaydı ancak onu okumakla akılda tutardı. İşte bu özellik sebebiyledir ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* elif lâm mîm ve elif lâm râ ve kâf hâ yâ ʿayın sâd ve tâhâ harfleri sûre başı yapılmıştır. Çünkü kâfirlerin âdeti Kur'ân'dan yüz çevirmek ve onu anlamak için dinlemekten uzak durmaktı. Bu yüzden sûre onları Kur'ân üzerinde durmaya ve düşünmeye sevketmek için remiz ve işaretlerden oluşan hurûf-i mukattaa ile başlatılmıştır. Çünkü onlar elif lâm mîm ve elif lâm râ... ile neyin kastedildiğini bilmemekteydiler. Sonra göğün yarılmasını ve yeryüzünün düzlenip yayılmasını ve orada dağların varedilmesini açıkladı ki bu sayede âhiret gününün şiddetini bilsinler, ondan korksunlar ve onun için tedarikli olsunlar.

Ve Rabb'ine boyun eğip gerekeni yaptığında… Yani gök Rabb'ini dinleyerek ve ona itaat ederek kendisinden istenileni yerine getirmek üzere davrandığında… **Boyun eğme** mânasındaki "izn"in (الإذن) farklı anlamları vardır. Onun en yakın anlamı, her şeyin kendisine en uygun olana yönlendirilmesidir. Görmez misin ki sen "Ezine'r-raculu li-abdihî fi't-ticârati" (أذن الرجل لعبده فى التجارة), yani adam kölesine ticaret için izin verdi dediğin zaman, burada izin kelimesi ile birinin senin yemeğini yemesi için senden müsaade istemesini kastetmezsin, aksine köleye izin vermekle kölenin ticaret yapmasını istemektesin, hatta izne rağmen yapmaması halinde onu yermektesin. Oysa öbür türlüsünde yemek yemenin kendisi için mübah olduğunu söylemiş olmaktasın. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez. Kim dünya nimetini isterse ondan kendisine veririz; kim âhiret nimetini isterse ona da ondan veririz ve şükredenleri ödüllendireceğiz"[28]. Bir başka yerde de meâlen şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin inanması mümkün değildir. O, akıllarını kullan-
125 mayanları inkâr bataklığında bırakır"[29]. [§]Şu halde her iki izin farklı anlamları taşır. Bu itibarla bizim için gerekli olanı ona en uygun mânayı vermektir. O da burada itaat ve kendisinden beklenileni yapmak anlamıdır. O yüzden de ona bu mânayı vermişlerdir.

Gerekeni yaptığında. Yani Rabb'ini dinlemesi ve itaat etmesi gerekli kılındı. İcabet etmenin gök ehline yönelik olması da mümkündür. Her ne kadar maksat gök ehli ise de mecaz olmak üzere göğe nispet edilmiş olur. Nitekim şu ilâhî beyanda da benzer bir durum vardır: "Rabb'inin ve elçilerinin emrine karşı direnen nice memleket halkını şiddetli biçimde hesaba çekip bilinmedik görülmedik azaba çarptırmışızdır"[30]. "Karye" (قرية), yani kasabanın isyankâr olması mümkün değildir; isyankârlık ancak kasaba halkına ait bir tavırdır. Eğer durum böyle ise o zaman bu beyandan şu husus anlaşılır Rab Teâlâ'nın davet ettiği bir buyruğa muhalefet etmek diye bir tavır hiçbir varlığın lügatinde söz konusu değildir, bundan sadece dünya hayatını sürdürenler müstesna olur. Çünkü dünya hayatında insanların birçoğu Allah'a itaatten yüz çevirebilmekte ve O'na isyan olarak bilinen işlerle iştigal edebilmektedirler.

Sonra icabet, taat, gönüllü boyun eğme (tav'), zoraki icabet (kerh) ve benzeri nitelemeler iradesi bulunan varlıklara nispet edildiği zaman bildik itaat ve icabet anlamına gelir. İrade sahibi olmayan varlıklara izafe edildiği zaman ise yaratılış şeklinin dışına çıkma, değişim gösterme anlamına gelir. Meselâ bitki

28 Âl-i İmrân, 3/145.
29 Yûnus, 10/100.
30 et-Talâk, 65/8.

bitirme özelliği kastedildiği zaman yeryüzü canlı olmakla nitelenir, üzerindekiler kuruduğu ve cansız hale geldiği zaman da ölmekle nitelendirilir. Bununla da şu kastedilir: Eğer kendisinde bulunan nitelik, ruhlu varlıklarda olsaydı o takdirde onlardan biri onların hayatına, diğeri de ölümüne alem olurdu. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: “Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, ‘İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!’ buyurdu. ‘İsteyerek geldik’ dediler”[31]. [§]Yer ve gök gönüllü **126**
ya da gönülsüz olmakla nitelenmez. Ancak onlar öyle bir özellikte yaratıldılar ki eğer o özellik gönüllülük ve gönülsüzlükle nitelenebilen bir varlıkta olsaydı, mutlaka gönüllü itaatkârlık gösterirdi. Hz. İbrahim (a.s.) buyurdu ki: “Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin”.[32] Aslında putlar insanları saptırmaz. Fakat onlar öyle bir heyet üzere yapılmışlardır ki eğer öyle olabilselerdi mutlaka onları saptırmak amacıyla edinirlerdi.

3. “Yer dümdüz edildiğinde…”

Denildi ki: Vadiler, dereler, dağlar düzlenip dümdüz hale getirildiğinde ya da dilediği şekil üzere düzleyip “Yerlerini dümdüz, bomboş bırakacak. Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün”[33] meâlindeki âyette belirtildiği gibi bir hal aldığında.

4. “Ve içindekileri atıp boşaldığında;”

5. “Ve o da Rabb’ine boyun eğip gerekeni yaptığında;”

Ve içindekileri atıp boşaldığında. Yani içine konulmuş bulunan mevtaları ve defineleri dışarı attığı ve tamamen boşaldığı zaman. “Tehallî” (التخلّى), yani boşalma fiili her ne kadar boşalan içine konulan olsa da yeryüzüne nispet edilmiştir. Çünkü onları tutan yeryüzü olmaktadır. İçindeki ondan ayrılınca yeryüzü de ondan boş kalmış olmaktadır.

---

31 Fussılet, 41/11.
32 İbrâhim, 14/36.
33 Tâhâ, 20/106-107.

6. "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da."

[İnsan Her Hayra Heş Şerre Koşuşturur]

"Kâdih" (كادح) koşuşturan, çaba gösteren ve bunu kendisine âdet edinen demektir. Bu özellik her insanda sonsuza dek mevcuttur; insan ya hayır işinde
127 ya da şer işinde koşturur durur. [§] Ya kendisine yarar veren ya da zarar veren iş peşinde olur. Hatta insan koşuşturmayacağım diye aklından geçirse bunu yapamaz. Çünkü koşuşturmayı terketmek için çabalamak da bir çabadır. Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: O bu ilâhî beyanı okuduğu zaman "İşte ben o insanım!" demiştir. Bu ifade, hitabın ona özel olduğunu göstermez. Çünkü insanın genel karakterini açıklamakta ve "Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir"[34] buyurmaktadır. "Kime de kitabı arkasından verilirse, 'eyvah!' diye bağıracaktır!". Haliyle bütün bunlardan maksadın Hz. Peygamber'in (a.s.) olması caiz değildir. Bu itibarla burada herkes kastedilmekte ve "Yâ eyyühe'l-insân" sözüne muhatap bulunmaktadır. İşte bunun içindir ki Hz. Peygamber (a.s.) de "İşte ben o insanım!" demiştir.

Rabb'ine doğru bir çaba içindesin. Mâna şöyle olabilir: Rabb'ine yönelik çabanı, ona itaat içinde, rızasını kazanma yolunda kılmaya çalış! Hiç şüphesiz sen O'na elbette kavuşacaksın, bundan kaçış yoktur. Yani amelinle yüzleşme zorundasın; eğer iyi ise iyilik, kötü ise kötülük göreceksin. Rab ile kavuşmadan maksadın ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatından kinâye olması da mümkündür. Çünkü öldükten sonra diriltilme, kinâye olarak Rab ile kavuşma olarak da ifade edilebilmektedir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın"[35].

O gün, şu ilâhî beyanda Allah Teâlâ'ya dönüş günü, ortaya çıkış günü olarak da isimlendirilmiştir: "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar…"[36]

---

34 Bir sonraki âyet.

35 "De ki: 'Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın'" (el-Kehf, 18/110).

36 "Hepsi Allah'ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: 'Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah'ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?' Ötekiler şöyle cevap verecekler: 'Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!'" (İbrâhim, 14/21).

O günün bu isimlerle anılmasının izahı şöyledir: Belirttiğimiz gibi âlemin yaratılmasındaki maksat akıbet, yani âhirettir. “Bürûz” (بروز), yani ortaya çıkış günü denilmesi, o günde her şeyin ortaya çıkması ve ayan beyan olmasından ötürüdür. “Masîr” (مصير), yani Allah’a dönüş günü denilmesi her şeyin ne için yaratılmış ise ona dönüşü içindir. Her ne kadar bütün mahlûkat bundan önce de O’nun huzurunda olup ve O’nun bilgisi dışında değil ise de o gün özellikle (diğer mahlûkata nispetle de) her şey ortaya dökülecek ve her şey O’na dönecektir.

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿٧﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا
يَسِيرًا ﴿٨﴾

7-8. “Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir;”

Hesabın kolay bir şekilde görülmesi çeşitli şekillerde izah edilebilir: Birincisi: Mümin, Rabb’inin kendisini davet ettiği her dinî esası tasdik etmek gerektiğine inanır. Onun inancı, tasdik istikametinde olunca genel itibariyle yaptığı iyi amellerin kabul gördüğünü düşünmesi sebebiyle bazı kötü amellerini hatırlaması kendisine kolay gelir. Diğer bir izah şöyledir: O kitabına, yani amel defterine baktığı zaman [§]hasenatının makbul, seyyiatının da affedilmiş ol- 128
duğunu görür. Bugünün hesabı kolay denildi, çünkü hayır namına ne işlemişse hepsi tespit edilmiş, kötülükleri ise silinmiştir. Onun hayır işleri “yüsran” (يسرا), yani kolay diye isimlendirilince onun karşılığı olan mükâfat da kolay adlandırıldı. Aynı şekilde amel defteri sağından verilenler de hayır ile ödüllendirilirler. O yüzden ona da kolay hesap denildi. Şu yorum da mümkündür: Müslüman dünyada kendisine verilen nimetlerin hatırlatılmasıyla sorguya çekilir; “niçin bunu yaptın” denilerek azarlama ve korkutmakla hesaba çekilmez. Kâfir ise azarlanma biçiminde sorgulanır. Yaptıklarını inkâr etmesi üzerine ona “Niçin böyle yaptın?!” denir. Bunda da onun için zorlaştırma vardır.

Rivayet edildiğine göre Hz. Âişe (r.a.) şöyle demiştir: Hz. Peygamber’in (a.s.) şöyle dediğini işittim: “Hesapta kim münakaşaya girerse o azap görmüş demektir”. Bazı rivayetlerde de şöyle denilmiştir: “Her kim hesaba çekildi ise o azap görmüştür”. Âişe dedi ki: Ona, Yâ Resûlallah! Allah Teâlâ şöyle buyurmuyor mu söyledim: “Kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir; ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir”. Hz. Peygamber (a.s.)

buyurdu ki: "Âişe! O arz ile ilgilidir. Fakat her kim hesaba çekildi ise o helâk olmuştur!" dedi[37].

[Fakîh rahimehullah dedi ki:] Hz. Peygamber'in (a.s.) "Hesapta kimin hakkında münakaşa yapılırsa o azap görmüş demektir". Bazı rivâyetlerde yer alan: "Her kim hesaba çekildi ise o azap görmüştür" sözünün zâhirinde Hz. Âişe'nin anlayışının reddi yoktur. Çünkü hadisten anlaşılan ile "hesabı kolay bir şekilde görülecektir" meâlindeki âyetten anlaşılan mâna aynı değildir. Hz. Peygamber'in (a.s.) sözünün zâhiri Hz. Âişe'ye verilmiş cevap değildir. Ona verilen cevap Hz. Peygamber'in (a.s.) şu sözüdür: "Her kim hesaba çekildi ise o azap görmüştür". Allah Teâlâ'nın "hesabı kolay bir şekilde görülecektir" buyruğu her hesapla ilgili değildir. Ondan maksat sorguya çekilme olmaksızın
129 yapılan hesap arzıdır. [§]Sade arz şeklinde olan hesap, azaba konu olan hesap değildir. Buradan da ortaya çıkar ki genel hitaptan Hz. Âişe'nin anladığı gibi umumun kastedilmesi gibi bir sonuç çıkmaz. Aksine hitabın umumi ama muradın hususi olması da mümkündür.

وَيَنْقَلِبُ اِلٰٓى اَهْلِه۪ مَسْرُوراًۜ ﴿٩﴾ وَاَمَّا مَنْ اُو۫تِيَ كِتَابَهُ وَرَٓاءَ ظَهْرِه۪ۙ
﴿١٠﴾ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراًۙ ﴿١١﴾ وَيَصْلٰى سَع۪يراًۜ ﴿١٢﴾ اِنَّهُ كَانَ ف۪ٓي
اَهْلِه۪ مَسْرُوراًۜ ﴿١٣﴾

9. "Ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir."

10. "Kime de kitabı arkasından verilirse,"

11. "'Eyvah!' diye bağıracak,"

12. "Ve alevli ateşe girecektir."

13. "Şüphesiz o, (dünyada iken) ***yakınları arasında neşeliydi."***

[Âhiretteki Mutlu Aileler]

Ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir. [Bu, amel defteri sağından verilenler hakkındadır.] Amel defteri arka tarafından verilenler hakkında ise şöyle buyurdu: **Ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi.** Çünkü müslüman akıbeti itibariyle kendisine yararı

37 Buhârî, "İlim", 35; "Tefsîr", 47, 84; Müslim, "Cennet", 80.

dokunsun diye aile edinir ve âhiret işlerinde ailesi kendisine yardımcı olur. Onun aileden beklediği bu yarar, onlar sayesinde elde ettiği daimî sevinç ile ortaya çıkar. Kâfir ise peşin hazlar için evlenir, onun verdiği neşe ile âhireti unutur. Hal böyle olunca da, aile sevinci yüzünden değil ona sebep âhiret için çabalamayı terkettiği için azabı hak eder. Bu mânayı şu ilâhî beyan ifade eder: "Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer"[38].

Hepimiz peşin olanı (dünyayı) istemekteyiz ve bu hepimiz için de zorunlu bir yerdir. Ancak alevli ateşe girmeyi gerektiren davranış dünyayı, âhireti unutturacak şekilde istemektir. Aynı şekilde ailesi ile sevinç duyan kimse de bu sevinci yüzünden cehenneme girmemekte, onları âhireti unutturacak şekilde sevmesi yüzünden girmektedir. Yoksa her evli olan kişi illâ ki ailesi ile sevinç duyacaktır ve bu normal bir duygudur. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Kime de kitabı arkasından verilirse. Kitabın arkadan verilmesi iki **130**
şekilde olabilir: Görülmesi hoş olmadığı için ondan tiksinilir ve bu nedenden arkadan verilmiş olabilir. Ya da kitabın ardından verilmesi daha önceki yaptıklarına misli ile mukabeleden kinâye olabilir. O dünyada iken Allah'ın kitabını arkasına atmış, emir ve yasaklarını kulak ardı ederek terketmişti. İşte yaptıklarına tam da bir karşılık olmak üzere kendi kitabı da arkadan verilmiş olacaktır. Müminin kitabı ise sağından verilecektir çünkü onun kitabı içinde güzellikler ve bereketler vardır. "Yemîn", yani sağ el, bereketli ve hayırlı işlerde kullanılmak üzere yaratılmıştır, o yüzden de bereket, uğur anlamında olan "yümn" kelimesinden türetilmiştir. "Şimâl" (شمال), yani sol ise kirli ve çirkin işler için yaratılmıştır. O yüzden amelleri kötü ve pis olanların defterleri de sollarından ya da arka taraflarından verilir. Çünkü iman ehli olanlar Allah Teâlâ'nın emirlerini ve yasaklarını kabul ettiler ve onları büyük bir saygı ve tâzimle karşıladılar. Duyular âleminde de biz görüyoruz ki bir kimse bir diğerini tebcil edecek ve ona saygısını sunacak olsa onu sağ eliyle tutmaktadır. O yüzden âhirette kendilerine de tâzim olmak üzere defterleri sağ taraflarından verilecektir. Kâfir ise Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarını hafife aldı, ona itaate yanaşmadı, bundan dolayı da kıyâmet gününde defteri, kirli ve çirkin işlerde kullanılan solundan verilmek suretiyle aşağılanarak ve hor görülerek ettiğinin karşılığını buldu.

---

[38] el-İsrâ, 17/18.

"Eyvah!" diye bağıracak... "Sübûr" (ثبور) ve "veyl" (ويل) tehlikeye düşme halini ifade etmek için kullanılan iki kelimedir. Bu itibarla "sübûr"un anılması kişinin tehlikeye düştüğünün ifadesi olup öyle birinin kendi aleyhine "sübûr" ve "veyl" diye ah vah etmesi, kendine lânetler okuması söz konusu olmaktadır. Bunu söz olarak söylemiş olması ya da söylememesi önemli değildir, helâk içine düşmüş olmasından kinâye tarzında bir ifadedir. Bu şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar"[39]. Âyette geçen gülme sevinçten kinâyedir, ağlamak da hüzünden kinâye olmaktadır. Mânası onu orada uzunca hüzne boğacak bir durumla yüzleşmesini bildirmektir. Gerçekten ağlamanın olup olmaması önemli değildir.

اِنَّهُ ظَنَّ اَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿١٤﴾

131 [§] ***14. "Zira o, hiçbir zaman Rabb'ine dönmeyeceğini sanırdı."***

Bu ilâhî beyan gösteriyor ki sözü edilen azabın onun başına gelmesi, ölümden sonra diriltileceğine dair kesin bir inancının bulunmaması, sade bir zannı olması yüzündendi. Aynı şekilde Allah Teâlâ iki grup arasında vâd ve vaîdini taksim etmiş ve vaîdini hak edenlerin yalancılar olduğunu sûrenin sonunda beyan etmiştir. Burada vaîdi belirtip bu vaîdi hak edenlerin de âhiret hayatına yönelik sade bir zannı olan ve kesin bir inancı bulunmayan kimseler olduğunu beyan buyurmuştur. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Günaha batanların varacakları yer ise ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde oraya geri çevrilirler ve kendilerine şöyle denilir: "İnkâr ettiğiniz cehennem azabını tadın!"[40] Burada gerekçenin inkâr etmek olduğunu beyan etmiştir. Bu konuda Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Ateş yüzlerine vuracak, orada dudakları çekilmiş, dişleri görünür bir halde bulunacaklar. Size âyetlerim okunurdu da onları yalanlardınız değil mi?"[41]

Böylece ebedî olan vaîdin özellikle âhireti inkâr edenler hakkında olduğunun bilinmesini istedi. Bu âyette ehl-i kebâirin ebedî olarak cehennemde kalacaklarını iddia eden Mûtezile'nin görüşlerinin de reddi vardır.

بَلٰى اِنَّ رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا ﴿١٥﴾

---

39 et-Tevbe, 9/82.
40 es-Secde, 32/20.
41 el-Mü'minûn, 23/104-105.

15. "Hayır, tam tersi! Rabb'i onu şüphesiz görmekteydi."

Yani onların daha önceden işlenmiş olan çirkin amellerini görmekte ve ellerinin işlemiş olduğu günahlara dair olan ilm-i ezelîsi ile de onları sorguya çekmektedir. Onlara işledikleri günahların gerektirmiş olduğu azabı, ilminin gereği olarak vermektedir. Dünya hükümdarlarının durumunun aksine O, her şeyi kendi ilmine bağlı yapmaktadır. Dünyada hükümdarlar birilerini hesaba çekecekleri zaman başkalarının onu gerekli görmesi sebebiyle bunu yaparlar. Yoksa durumdan kendilerinin haberi olmaz. Ya da bu beyanın mânası şöyledir: Allah Teâlâ ezelde yaratılması halinde kulun ne işleyeceğini ve sonucunun ne olacağını; cennete mi cehenneme mi gideceğini bilir. Onun veli kullarına düşmanlık edeceğini ve günahlar işleyeceğini bilir ve ilmine göre onları yaratır.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Bizim müşahede dünyamızda kişi, akıbette kendisine zarar verecek ve bir faydası dokunmayacak bir günahı işlemeye yanaşmaz. Eğer böyle bir işe başlasa ve onu tamamlasa o kişi insanlar katında övülen değil yerilen biri olur. Hal böyle iken kulun kendisine düşmanlık yapacağını ilm-i ezelîsi ile bilen Allah neden kendisine düşman olacak kimseyi yaratsın ki?!

[§]*En doğrusunu Allah bilir ya,* bunun cevabı şeyledir: Bir işe başlayan ve **132**
tamama erdirilmesi halinde onun kendisine zarar vereceğini, bir fayda sağlamayacağını bile bile o işi yapan, kendi özüne zarar vermeye çabaladığı için yergiyi hak eder. Allah'a itaat etmekten yüz çeviren ve O'nu inkâr eden kişiye gelince o özellikle, başkasına zarar vermediği halde kendini tehlikeye atmak suretiyle özüne zarar vermiştir. Bu yüzdende onu yaratmak ve varetmekte O'na bir yergi erişmez. Bu ilâhî beyanda şuna dair de delil vardır: Allah Teâlâ, mahlûkatı yarattığında onları, kendisine bir yararları dokunsun ya da onlar tarafından kendisine bir zarar dokunsun diye yaratmadı; aksine onların yararları da zararları da kendilerine yönelik olmaktadır.

16. "Hayır, hayır! Yemin ederim o şafağa,"

Kimileri "felâ" (فَلَا) kelimesini, kavim arasında meydana gelen çekişmenin kalkmasını sağlamak için olduğunu söylemişlerdir ki "Lâ uksimü bi hâze'l-beled" (لا أقسم بهذا البلد) sûresini tefsir ederken inşallah ondan söz edeceğiz. Buna göre yemin "uksimu" (أُقْسِمُ) fiilidir. Kimi de "lâ" (لَا) harfinin sıla için olduğunu

söylemişlerdir. Eğer ilk yorumu doğru ise o takdirde kelâmdan "lâ"nın hazfi caiz olmaz. Aksine sözün hakkı "felâ uksimu" (فَلَآ اُقْسِمُ) şeklinde okumaktır. Eğer sıla ise o takdirde onun okunmaması caiz olur; nitekim bazı âlimler onu "feleuksimu bi'ş-şefak" (فَلاُقْسِم بِالشَّفَقِ) diye de okumuşlardır.

"Şafak" gündüzün izidir. Yemin her ne kadar günün bir tarafına yönelik olsa da tamamının kastedilmiş olması da mümkündür. İkincisi: Şafak, gündüzün izi ile -ki o içinde bulunduğu ışıktır- güneşin kızıllıktan ibaret olan izin bir araya geldiği yerdir (zaman-mekân). Bu durumda yeminin içinde olanla birlikte gündüze olduğu gibi içinde bulunanla birlikte geceye de yönelik olması mümkündür. Bir sonraki şu âyetten dolayı: "Ve'l-leyli ve mâ vesak (وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ). Bu durumda âyet İmam Ebû Hanîfe'nin yatsı vakti ufuktaki beyazlık kaybolmadıkça girmez, çünkü onun vakti şafağın kaybolması ile girer, şeklindeki görüşüne delil teşkil eder.

133 [§]Gördüğümüz kadarıyla şafak hem beyazlığı hem de kızıllığı ifade eder. Bu itibarla gaybûbet olmadıkça vakit girmez. Görmez misin ki güneşin batışının hemen ardından kılınan akşam namazının vakti, güneşin batışı tamam olmadıkça girmemektedir. Buna göre şafağın kaybolmasının ardından kılınması gereken yatsı namazının vakti, şafağın kaybolması tamamlanmadan girmez.

وَالَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿١٧﴾

17. "Geceye ve onun topladığı şeylere,"

Bazıları şöyle dedi: "Veseka" (وَسَقَ) fiili beraberinde karanlık, yıldız ve hayvan vb. şeyleri sevketmesi ve bir araya toplaması anlamındadır. "Vesk" (وَسْق) yük anlamındadır. "Vesku baîr" deve yükü demektir. Bazıları da şöyle dedi: "Vesak", her bir şeyi toplamak ve kuşları, vahşi hayvanları barınaklarına sevketmek demektir. Gündüzün ve gecenin belirtilmesi içerdiği yararlar sebebiyledir.

وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ ﴿١٨﴾

18. "Ve dolunay şeklini aldığı zaman aya ki,"

"el-İttisâk" (الاتّساق) ictimâ, yani toplanma demektir. Mânası şudur: Ay düzlendi, toparlanması tamam olunca yuvarlak halini aldı. Bu aydınlık gecelerde ayın dolunay olduğu zamanlardır. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: Ay, eski bir

hurma salkımı çöpü[42] gibi iken onu toparladı ve dolunay haline getirdi. Allah bununla gücünü gösterdi ki O'nun kendilerini yeniden diriltmeye kādir olduğunu anlasınlar da doğru yola gelsinler.

[§] *19. "Siz halden hale geçeceksiniz."* **134**

"Leterkebunne" (لَتَرْكَبُنَّ) kelimesi "bâ" harfinin nasbı ve refi ile iki şekilde okunmuştur. Ancak mâna bakımından her ikisi de aynıdır. Her ne kadar zâhirde biri çoğul diğeri tekil olsa da sonuçta maksat cümle âlemdir. Çünkü mansup olarak "leterkebenne" (لَتَرْكَبَنَّ) okunduğu zaman maksat her bir insan olmaktadır, belli bir şahıs kastedilmemekte insan olan herkes teker teker hitaba dâhil olmaktadır. Çünkü (altıncı âyetteki) "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da" meâlindeki âyette geçen "insan"dan maksat belli bir insan olmayıp bütün insanlıktır. Diğer kırâat ise zaten cemî olarak "leterkebunne" (لَتَرْكَبُنَّ) şeklindedir. Dolayısıyla her iki kırâatta da maksat insanlığın hepsidir.

[İnsanın Halden Hale Dönüşmesi]

Siz halden hale geçeceksiniz. Denildi ki: "Tabekan ʿan tabak" (طبقا عن طبق), halden hale anlamındadır. Sonra bunun dünya yurdundan âhiret yurduna diye yorumlanmasının mümkün olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ölümden sonra diriltilmenin gerekliliğine dair açık beyan vardır. Bunun dünya hayatında olması da mümkündür. Buna göre bir damla nutfe iken bir çiğnem ete (mudğa), oradan alaka haline, oradan doğum ve çocukluk dönemine ve oradan da nihayet olgunluk çağına evrileceksiniz. Böylece devamlı olarak bir evreden diğerine geçmiş olacaksınız. İnsanın bir halden diğerine geçişinde Allah'ın bu değişikliği yaratmasında yalnızca içinde olduğu hallerin kastedilmediği aksine insanlığın yaratılmasının akıbet bir hikmete bağlı olduğunu ve asla boşa yaratılmadığını açıklamak vardır. "Leterkebunne" (لَتَرْكَبُنَّ) ifadesi, bu halden hale dönüşümün öznesinin teker teker her bir insan olduğunu, az önce de belirttiğimiz gibi bunun belli bir şahsa özgü olmayıp bütün insanlığın durumu olduğunu ifade etmektedir.

42 "Ay için de menziller belirledik; sonunda o, hurma salkımının (ağaçta kalan) yıllanmış sapı gibi olur" (Yâsîn, 36/39).

Kimi de dedi ki: Bu hitaptan maksat özel olarak Hz. Peygamber'dir (a.s.). Bu yorum İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Ancak İbn
135 Mesûd (r.a.) şöyle demiştir: [§]"Leterkebenne yâ Muhammed!" (لَتَرْكَبَنّ يا محمد) "Sen ey Muhammed! Bir halden başka bir hale geçeceksin". İbn Abbâs (r.a.) ise onu "Gökte bir tabakadan diğerine yükseleceksin" diye yorumlamıştır[43]. Eğer âyetin yorumu İbn Mesûd'un (r.a.) dediği gibi ise o takdirde burada Hz. Peygamber'e (a.s.) kavminin müslüman olacağına, davetine icabet edeceklerine dair müjde verilmiş olmaktadır. O zaman şöyle buyurmuş olur: Onlar sana itaat edecekler ve insanları imandan alıkoyma ve sana cefa çektirmenin ardından senin yardımcıların olacaklar!" Kim de "sen gökten göğe geçeceksin" anlamı verdiyse bununla İsrâ gecesini kastetmiş olmaktadır. Birinci yorum en uygunudur. Çünkü yemin "leterkebenne" (لَتَرْكَبَنّ) kavl-i celîli üzerindedir. İsrâyı ise kavmi bilmiyordu ki onu anmakla insanların aklına gelen soruları, akıl karışıklıklarını yok etsin. Buna mukabil İslâm'ın ortaya çıkışı ve Hz. Peygamber'in (a.s.) düşmanlarına karşı zaman içinde muzaffer oluşu insanların gözü önünde cereyan eden bir durumdu. Hz. Peygamber'in gayptan haber verdikleri de âhiret gününde birer birer ortaya çıkar ve dolayısıyla onun risâletini tekit etmiş olur. İşte bu sebepledir ki âyetin birinci mânaya gelmesi daha uygundur. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾

20. "Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?"

Şu bir esastır ki bir mezhebe giren kimse mutlaka onu kendince sabit olan bir delile dayalı olarak benimser ya da delil sandığı bir şüpheye dayanır. Hiç kimse gelişigüzel bir yol tutmaz. Allah böyleleri hakkında şöyle buyuruyor: **Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?** Yani hangi delil onları Allah Teâlâ'ya ve Resûlullah'a iman etmekten alıkoyuyor ve onları şirke ve putlara tapınmaya çağırıyor. Sonra daha önce de belirttiğimiz gibi Allah Teâlâ'dan soru tarzında bir kelâm sadır olduğunda, her ne kadar gerçekten durumu öğrenmek için soru sormak Allah için söz konusu olmasa da onun hakkı gerçekten bir soru soranın sorması halinde verilmesi gereken cevabı vermektir. Bu itibarla burada da aynısı yapılır ve bu soru kalıbındaki kelâmın cevabı: "Onları hiçbir şey engellemiyor" demek olur.

---

[43] Yorumlar için bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 459.

[İstitâatın Fiille İlişkisi]

[§]**Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?** Yani seçtikleri şirk dinine dair bir delilleri bulunmamaktadır, onların putlara tapınmaları ve bunu kendilerine din edinmeleri, arzularının ve sadece kuruntularının bir sonucudur. Bu ifade (istifhâm-ı inkârî olarak) onların esasen hiçbir delilleri olmadığını ifade eder. Yahut şöyle bir yorum yapılabilir: Allah Teâlâ sanki peygamberine hitap ederek şöyle demiş olur: "Hele onlara bir sor bakalım neden iman etmiyorlar?" Hz. Peygamber (a.s.) de onlara sorduğu zaman onlar, imandan yüz çevirmeleri için kendilerini haklı çıkaracak herhangi bir delil bulamazlar. Bu yorum da yine delilin bulunmadığı sonucuna varır. 136

Ayrıca şu da var: Mûtezile fiilden önce kudretin mevcudiyetine dair inançlarını desteklemek için bize karşı bu âyeti delil olarak kullanmışlardır. Kuruntularınca şöyle demektedirler: Eğer iman etme kudreti fiilden önce verilmiş olmasaydı o zaman insan iman etmemesinden dolayı kınanan olmazdı. Çünkü kendisine "Niçin inanmadın?" denildiğinde kulun "Kudretim dâhilinde değildi!" demesi kadar büyük bir mazeret olamaz. Hem **Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?** sözü bir taaccüb cümlesidir. Eğer fiilden önce kudretin verilmemesi söz konusu olsaydı o takdirde inanmayan kul şöyle derdi: İnanmadım, çünkü engellendim. O zaman da onun durumuyla ilgili bir taaccüp söz konusu olmazdı. Bu da gösteriyor ki kul, fiilden önce aynı zamanda kudret sahibidir. Dolayısıyla da iman etmemesi halinde sığınacağı herhangi bir mazereti bulunmamaktadır.

Birinci delile şöyle cevap verilir: Kâfir olan kişi iman etmekle yükümlü olur, çünkü küfrü seçmekle bizzat kendi irade ve tercihiyle iman etme kudretini kaybetmiş olmaktadır. Yükümlülüğün kalkması ancak takatin bulunmaması halinde olur. Kâfir, mevcut kudretini inkârı tercih yoluyla tükettiği için sorumlu olmaya devam eder. Esas şudur: Sağlıklı olan ve sakatlığı bulunmayan bir kimsede kudret, ibadete karşı hırsı ve meyli oranında oluşur. Sonra kul ne zaman bir fiil ile iştigal etse aynı zamanda o fiilin zıddını işleme imkânını da kaybetmiş olur. Yoksa işlediği fiilin zıddını işlemesinin engellenmesi sebebiyle değil. Aynı şekilde kişi inkârı tercih ettiğinde ve onu işlediğinde inkârı tercih etmiş olduğu için onun zıddı olan iman etme fiilini işleme gücünü de kaybetmiş olur; onu işlemekten engellendiği için değil. İşte bundan dolayı da iman etmekle yükümlü olur.

[§]Taaccüp meselesine gelince biz bunun hangi anlama geldiğine temas 137
etmiştik. O da şudur: Onlar inkârı, kendilerini bağlayan bir delil bulunduğu için seçmediler. Kişi bir mezhebi bir delil ve kanıta dayalı olarak tercih etmezse

onun hali şaşılacak bir durumdur. Dolayısıyla insanların inkârı, bir delile dayanmaksızın tercih etmiş olmaları sebebiyle Allah onların şaşılacak bir halde olduklarını belirtmiş oldu.

Sonra eğer durum Mûtezile'nin zannettiği gibi Allah Teâlâ hidâyete götürecek bütün imkânları onlara lütfetmiş olsaydı ve hazinesinden onlardan esirgediği hiçbir lütuf geride bırakmasaydı o takdirde taaccübün, iman etmeyenlere değil de Allah'ın bizzat kendisine yönelik olması gerekir ve şöyle derdi: Ne oluyor da onların hidâyete ermelerini sağlayamıyorum, hidâyetlerine vesile olabilecek her ne varsa yanımda onların hepsini kendilerine verdim? diyecekti. Dolayısıyla insanların inkâr etmelerine hayret edilmez, Allah'ın aciz olmasına şaşılması gerekirdi. Mûtezile'nin tercih ettiği bu görüş âlemlerin Rabb'i olan Allah'ı aciz olmakla nitelemekten başka bir netice doğurmaz. Aciz olan ise Rab olmaya elverişli değildir. *Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.*

وَاِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْاٰنُ لَا يَسْجُدُونَ ﴿٢١﴾

21. "Kendilerine Kur'ân okunduğu zaman saygıyla yere kapanmıyorlar."

Kimi tefsirciler buradaki secdeyi namaz secdesi olarak yorumlamışlardır. Bize göre ise maksat tilâvet secdesidir. O, kişinin eriştirildiği iman ve hidâyet nimetine karşı şükretme ve nimetin sahibine boyun eğme, teslim olma secdesidir. Çünkü namaz secdesi namaz fiili esnasında olur, tilâvet esnasında olmaz.

[Tilâvet Secdesi Dinleyenlere de Vaciptir]

Bu beyanda secde âyetini işiten kimseye secdenin vacip olduğuna dair delil vardır. Çünkü onlar kendilerine tilâvet olunduğunda secdeyi terketmelerinden dolayı azarlanmış ve şiddetle uyarılmışlardır. Azarlamak ancak yapılması gereken bir fiilin terki halinde söz konusu olur. Gerekli olmayan bir terkinden ötürü azar yapılmaz. Hem secdeyi yapmayı gerektiren mâna sade okuyan için değil duyan için de aynısıyla mevcuttur. Zira okuyan kişi Allah'ın âyetlerinde belirtilen ve aleyhine ikame edilen delillerden dolayı secde etmesi gerekli olmakta, O'na boyun eğmesi ve teslimiyet göstermesi lazım gelmektedir. [Duyan kişi açısından da aynı deliller aleyhine getirilmiş olmakta, dolayısıyla onun da o âyetlere teslimiyet gösterip boyun eğmesi gerekmektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ﴿٢٢﴾

[§]***22. "İnkârcılar -tam aksine- gerçeği yalanlıyorlar."*** 138

Bu ilâhî beyanın iki yoruma ihtimali vardır: Birincisi: Kâfirler Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr ediyorlardı. Bu da onları Kur'ân'ı inkâr etmeye sevkediyordu. Çünkü kâfirler Hz. Muhammed'in risâletini inkâr edince tabii olarak onun getirmiş olduğu haberleri de tasdik etmiyorlardı. Bu getirdiği haberlerde kâfirleri inkâr etmeye sevkedecek bilgiler olduğu için de değildi. Aksine Kur'ân, şâyet gerçek anlamda kafalarını kullansalar ve kendi özlerine karşı insaflı olabilselerdi, onları iman etmeye ve tasdike yöneltiyordu. Ya da mâna şöyledir: Kâfirler var ya işte onlar inkârcılardır. Onların küfrü inkâr, inkârları da küfür olmaktadır.

وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿٢٣﴾

23. "Oysa içlerinde gizlediklerini Allah çok iyi bilmektedir."

Âyet, değişik yorumlara açıktır. Birincisi: Onlar Hz. Peygamber'e (a.s.) karşı tuzak kurma, suikast tertibinde bulunma gibi düşünceleri içlerinde saklıyorlardı. Allah Teâlâ onların çevirdikleri dolapları en iyi bilir. Kâfirlerin Allah'ın yazdığı kader dışında hilelerini gerçekleştirmeleri mümkün değildir. Bu itibarla âyet Hz. Peygamber'e yardım göreceğine ve muzaffer olacağına dair müjde anlamı taşıyordu. İkincisi: **Oysa içlerinde gizlediklerini Allah çok iyi bilmektedir.** Yani kalpleriyle tasdik edip de dilleriyle inkâr etmelerini. Yahut hem dilleriyle hem de kalpleriyle birlikte inkârlarını gizlemelerini. Şöyle ki: Onlardan bir kısmı aslında Hz. Muhammed'in (a.s.) peygamber olduğunu kesinlikle biliyorlardı ve bunun sonucunda kalbi ile tasdik ediyor ama sırf inatçılık ve direnme yüzünden dilleriyle inkâr ediyorlardı. Onlardan kimi de vardı ki kalbi ile onun doğruluğunu bilemiyordu, çünkü Allah Teâlâ'nın delilleri üzerinde düşünmeyi ve kafa yormayı terk ederek kendine karşı insaflı davranmadığı için hakkı teslim edemiyordu. Bunun sonucunda da hem kalbiyle hem de diliyle inkâr ediyordu.

فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٤﴾

24. "Onlara şiddetli bir azabın haberini ver!"

"Bişâret" (البشارة), yani müjdeleme ve haber verme anlamına gelen fiil aslında hem sevinç hem de hüzün içeren haber için kullanılabilmektedir. Ancak

mutlak olarak kullanılması halinde kalbe sevinç ve mutluluk verecek güzel haberlerin verilmesi, yani müjde anlamında olmaktadır.

اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٢٥﴾

139 [§]*25.* ***"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başkadır; onlar için kesintisiz bir ödül vardır."***

Burada söz konusu olan istisna hükmünün, her iman etmiş kimseye yönelik olması mümkündür. Az önce belirtilen ve içlerindekileri gizleyenlerden istisna olarak iman etmiş olanların kastedilmesi de mümkündür. **Onlar için kesintisiz bir ödül vardır.** Bu kısmın yorumunu inşallah "Ve't-tîni ve'z-zeytûn…" (والتين والزيتون) sûresinin tefsiri sırasında yapacağız.

[85]BURÛC SÛRESİ 141

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Andolsun burçlarla dolu göğe,"

Andolsun burçlarla dolu göğe… cümlesi ve aynı şekilde ardından gelen cümle yemin cümlesidir. Sûrede yeminin neye yapıldığı konusu ihtilaflıdır. Kimileri yeminin cevabının. "O çukurları hazırlayanlar mahvolmuşlardır!" meâlindeki âyet olduğunu söylemişlerdir. Kimi de yeminin cevabının "Şüphesiz Rabb'inin yakalaması pek müthiştir" meâlindeki âyet olduğunu belirtmişlerdir. Bu yorum daha uygun gözükmektedir, çünkü kâfirlere karşı kanıt getirme bağlamındadır. Eğer yeminin cevabı sözü edilen ilk âyet olsaydı o takdirde hitap müminlere yönelik olurdu. Müslümanlar, peygamberlerin getirdikleri mesajın doğruluğuna iman etmiş kimselerdir. Yemin, muhataptaki mevcut kuşkuyu gidermek için başvurulan sözü teyit edici bir yoldur. Müslümanlar peygamberlerin getirdikleri haberlere iman ettikleri için onların herhangi bir şüpheleri yoktur, dolayısıyla da kaygılarının giderilmesi için yemine başvurulmaz. O yüzden biz yeminin cevabının "Şüphesiz Rabb'inin yakalaması pek müthiştir!" anlamındaki âyet olmasının ihtimalinin daha kuvvetli olduğunu söyledik. Öyle olmalı ki yemin Resûlullah'ı (a.s.) inkâr edenlere bir uyarı olsun, resûlünü inkâr edenleri yakalamasının çok şiddetli olduğunu anlasınlar. Onlar bu mâlumatı kendilerine ulaşan Âd, Semûd, Firavun ve emsallerinin kavimlerine dair haberlerle öğrenmişlerdi. Kaseme cevabın "O çukurları hazırlayanlar mahvolmuşlardır!" (قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ) meâlindeki âyetin olması da mümkündür.
[§]Şöyle ki: Mekke halkı, Hz. Peygamber'e (a.s.) iman eden müminlere karşı 142
şiddetli işkence uygulamaktaydılar. Daha önce geçmiş kavimlerden Firavun ve benzerlerinin başına gelen azapların bildirilmesi, onlara karşı iman mücadelesini sürdüren müminlerin, dinlerine sarılmakta sabır ve metanetini artırıp Allah Teâlâ'nın haklarında övgüde bulunması, onların sabırlı olmalarını teşvik ederek karşılaştıkları işkenceleri de öncekilerin sabretmeleri sonunda elde

ettikleri gibi sevaplar elde etmek karşısında önemsiz kılmak istemiştir. Aynı şekilde Firavun'un sihirbazlarından bahsetmiş ve onların, "Artık sen neye hükmedeceksen et; ama sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin"[1] diyerek Firavun'un zulüm ve işkencesine sabır ve tahammül göstermeleri sayesinde elde ettikleri övgüden söz etmiştir. Bütün bunlar kâfirlerden işkence görmekte olan müminlerin sabır ve tahammül göstermelerine destek olmak içindir.

Durum yemin ile tekit edilmiştir. Çünkü her müslüman onların işkencesine mâruz kalıp da dininden asla şüphe etmeyen ve içinde hiç bir şüphe kalmasına imkân vermeyen yakînî bir imana sahip olmayabilir. Allah Teâlâ işte bu şekilde olabilecek şek ve şüpheyi yok etmek için yemini bir yöntem olarak kullandı. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler, yılmadılar, boyun eğmediler. Allah, sabredenleri sever".[2] Bu şekilde Allah, müminlere hatırlattı ki geçmiş müminler de kâfirlerden gördükleri işkenceler, peygamberlerinin öldürülmesi karşısında dinlerinden dönmeyip sebat ettiler. Bu itibarla onlar da Allah yolunda başlarına gelen musibetlere karşı sabır ve tahammül göstersinler, peygamberin öldürüldüğü kendilerine bildirildiğinde arkalarına dönüp bakmadan kaçmaya kalkmasınlar; eskilerden ibret alsınlar.

Bu haberlerin anlatımında Hz. Peygamber'in (a.s.) Ammâr [b. Yâsir'e] söylediği sözlere ilişkin bir işaret de vardır: Şöyle ki: Ammâr, kâfirlerin eline düşmüş ve kendisine küfür kelimesi söylemesi için zor kullanılmış, o da kalbi imanla dopdolu olarak dili ile birtakım imana aykırı sözler söylemişti. Bunu öğrenince de Hz. Peygamber (a.s.) ona: "Eğer onlar tekrar yaparlarsa sen de önceden yaptığını yap!" buyurmuştu. Onun bu sözünün bir emir olmadığı, aynısını yapmayı ona gerekli kılmadığı ve onun bunu bir azimet yolu gibi görmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Aksine bu sözün mânası şudur: Eğer onlar gene sana zor kullanırlarsa sen de ruhsat olmak üzere önce davrandığın gibi davran. Çünkü onun sözü azimet üzere emir olsaydı, o takdirde burada
143 Ashâb-ı Uhdûd'un ve [§]Firavun'un sihirbazlarının öykülerini anlatmakta, onlarla ameli terketmenin dışında herhangi bir fayda olmazdı. Mâlum olduğu üzere bu gibi kıssalar, laf olsun diye değil kendisinden ibret alınsın ve gereği ile amel edilsin diye anlatılmaktadır. O yüzden Hz. Peygamber'in (a.s.) Ammâr'a,

1 Tâhâ, 20/72.
2 Âl-i İmrân, 3/146.

"Sen de eskisi gibi yap!" derken onun bu sözünü bir emir olarak değil ruhsat olarak almak gereği doğmaktadır. Hz. Peygamber'in (a.s.) "Her kim bizim ruhsatlarımızı -aynen azimetlerimizi kabul ettiği gibi- kabul etmez ise o bizden değildir".[3] sözündeki muradı da aynı şekilde yorumlanmalıdır. Yani "her kim ruhsatla amel etmeyi bir genişlik görmez, aksine tehdit altında naçar kalır ve buna rağmen onun kabulüne yanaşmaz" ise diye anlamalıdır, yoksa hadiste Hz. Peygamber (a.s.) azimeti terkedin ve ruhsatla amel edin anlamında bir emir vermiş değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Gelelim âyetin yorumuna: وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ

Andolsun burçlarla dolu göğe... "Burûc" (البروج) kelimesinden maksat bildik burçlar, yani yapıların kenarlarında onlara destek veren kulelerdir. Bir bina yapıldığı zaman onun desteklenmesi için etrafına burçlar yapılır. Kimileri de burçlardan maksadın saraylar olduğunu söylemişlerdir. Kimileri de bundan maksadın yıldızlar olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Andolsun biz gökte yıldız kümeleri oluşturduk ve seyredenler için ona güzel bir görünüm verdik. Onları her kovulmuş şeytana karşı koruduk"[4]. Göğü süsleyen süsler yıldızlardır. Nitekim şu ilâhî beyanda bu husus ifade edilmiştir. "Biz yakın semayı yıldızların güzelliğiyle bezedik"[5]. Kimi tefsirciler de "burûc"dan maksadın güneş, ay ve gezegenlerin akıp gittikleri yerler, konaklar, yani burçlar olduğunu söylemişlerdir.

Sonra göğü burçlarla birlikte anmış ve böylece onun da hâdis olduğunu ve bir başkasının yönetimi altında bulunduğunu ifade etmiştir. Çünkü Allah, onun birtakım menfaatler için yaratıldığını, buradan hareketle söz konusu yararları sağlamak için emre âmâde kılındığını ve böylece onun hâdis olduğunu insanlar görsünler ve bilsinler istemiştir. Zira başkasının yararına âmâde kılınan bir nesne, onu âmâde kılanın kudreti altında olur. Kudret altında olan ise hâdis, yani sonradan varedilmiştir. Onlar göğün başlangıcına tanık olmadılar ki bu sayede onun hâdis olduğunu bilsinler. Aynı şekilde herkes bir nesnenin ortaya çıkışına tanık olmamışsa kendi özünde sınırlı oluşu sebebiyle onun hâdis oluşunu kavrayamaz. Allah göğü yaratıklar için varedilen yararlarıyla

3 Hz. Peygamber'den (a.s.) şöyle rivayet olunmuştur: "Her kim Allah'ın ruhsatını kabul etmez ise onun üzerine Arafat dağı gibi bir vebal biner!" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 71). Hz. Peygamber'den (a.s.) şöyle bir söz de rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, kulunun farzları yerine getirmesini sevdiği gibi ruhsatları kabul etmesini de sever!" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 234).

4 el-Hicr, 15/16-17.

5 es-Sâffât, 37/6.

belirtti onun bu durumu ortaya çıksın. Göğün hâdisliğine en açık bir şekil-
de işaret etmesi ancak böyle olur. Bu sayede insanlar göğün hâdis olduğunu
144 öğrenmiş olurlar. [§]Görmez misin mi ki Hz. İbrahim (a.s.) yıldızların ilah
olamayacağını, onların battıklarını söyleyerek ortaya koymuştur. Zira bu yol
onların hâdis oluşlarına en açık bir şekilde işaret etmektedir. Yıldızların bir
yerden başka bir yere intikal ettiklerini, keza kendi yapıları itibariyle sınırlı
olduklarını kavmine söyleyerek kanıt getirmemiştir. Aksine kanıt getirirken
sözünü ettiğimiz hususu dile getirmiştir. Böylece onların hâdisliği ve bir baş-
kasının kudreti altında mahkûm bir konumda bulundukları onlar katında da
ortaya çıksın.

2. "Vâdedilmiş güne,"

Denildi ki: Vâdedilmiş günden maksat kıyâmet günüdür. "Vâdedilmiş" denilmesinin sebebi, o günde öncekilerin ve sonrakilerin bir araya toplanacağı vâdinin yapılmasıdır. Ayrıca her ne kadar aslında her ne kadar inkâr etseler de o güne yemin etti. Çünkü onlara kıyâmete dair kesin deliller getirdi ve onu kabul etmelerini gerekli kıldı. Denildi ki vâdedilmiş gün gelecek olan ve vâdedilen rızık ve başka karşılıkları içeren her bir gündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

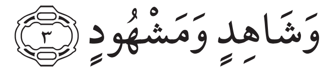

3. "Tanıklık edene ve edilene ki,"

Tanıklık edene ve edilene (yemin olsun) ki. Bu ilâhî beyanın yorumunda ihtilaf edilmiştir: Kimileri şöyle demişlerdir: "Şâhid", yani tanıklık eden bizzat Allah Teâlâ'dır. "Meşhûd", yani tanıklık edilen de yaratıklardır. Onlar bu görüşe şu beyanı delil getirmişlerdir: "… onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin".[6]

[6] "Ben onlara ancak senin bana emrettiklerini söyledim; 'Benim de Rabb'im sizin de Rabb'iniz olan Allah'a kulluk edin' dedim. İçlerinde bulunduğum sürece onların yaptıklarına tanık idim. Fakat sen beni vefat ettirdikten sonra onların halini bilip gören sadece sensin. Sen her şeye şahitsin" (el-Mâide, 5/117).

Denildi ki: “Şâhid” Hz. Peygamber (a.s.), “meşhûd” da onun ümmetidir. Bu meyanda Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: “Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidâyet ve rahmet kaynağı, Allah’a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik”[7].

Kimileri de şöyle demiştir: Tanık (şâhit), insanların amellerini kaydeden kirâmen kâtibîn melekleridir, “meşhûd” da kendisine tanıklık edilen ve amelleri yazılan insandır. Kimi de hem “şâhid” hem de “meşhûd” bizzat insanın kendisidir, açıklamasında bulunmuştur. Yani Allah Teâlâ insana kendi özünden tanık getirmiştir. Şu ilâhî beyanda buna işaret edilmiştir: “O ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir”[8].

[§]Kimi de şöyle demiştir: “Şâhid”, cuma günü, “meşhûd” ise Arafat’tır. 145
Cuma gününün şahit diye isimlendirilmesi onun her hafta onlara erişmesi sebebiyledir. Arafat’ın ise “meşhûd” diye anılması onun bir mekân olması itibariyle insanların oraya varması ve tanık olması, Arafat’ın insanlara gelmemesinden ötürüdür. Allah, Arafat’ın şanını yüceltti çünkü bütün dinler ona saygı duymakta idi. Cuma gününün şanını da yüceltti, çünkü o da müslümanların bayram günüdür. Her din mensubunun yücelttikleri bir gün vardır. Allah Teâlâ müminlere de bu gün aracılığıyla ikramda bulunmuş, öbür din mensuplarının tâzim ettikleri güne mukabil o güne tâzim etmelerini istemiştir. Bunun için de her ikisine (hem cumaya hem de Arafat’a) birlikte yemin etmiştir.

قُتِلَ اَصْحَابُ الْاُخْدُودِ ﴿٤﴾ اَلنَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ﴿٥﴾

4-5. “O çukurları, alev alev yanan ateş çukurlarını hazırlayanlar mahvolmuşlardır!”

Bu ilâhî beyanın yorumunda ihtilaf edilmiştir. Kimileri onu azap verenlere yormuştur. Kimi de azap çekenlere yormuştur. Azap edenlere yoranlar âyette geçen “kutile” (قتل) fiilini lânet anlamına almışlar ve ona, lânete mâruz kalmışlardır anlamı vermişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Kahrolası yalancılar”[9]. Burada “kutile” fiili “lu‘ıne” lânete uğradılar/uğrasınlar anla-

---

7 en-Nahl, 16/89.

8 en-Nûr, 24/24.

9 “Kahrolası yalancılar, o gaflet içinde yüzen kendini bilmezler, ‘Hani son yargılama günü ne zaman?’ diye sorarlar” (ez-Zâriyât, 51/10-12).

mında kullanılmıştır. İşkenceye mâruz kalanlar anlamını verenler ise "kutile" fiilinin bildik öldürme mânasına geldiğini söylemişlerdir.

Diğer taraftan işkence görenlerin öyküsü hakkında da ihtilaf edilmiştir. Eğer yemin kâfirler hakkında ise o takdirde olay, Hz. Mustafa'dan (a.s.) nasıl geldi ise o şekilde tefsir etmek, mütevatir bir haber yoksa (âhâd rivayetlerle) yoruma kalkışmamak ve Kur'ân'da anlatılanla yetinmek gerekmektedir. Zira bu tür haberler peygamberimiz Hz. Muhammed'in (a.s.) risâletinin gerçekliğine dair bir delil olmaktadır. Çünkü onlar burada anlatılanları kendi kitaplarında anlatılan haberlere uygun gördüler ve onun bu bilgilere ancak Allah Teâlâ'nın kendisini bilgi sahibi yapması sayesinde öğrenmiş olacağını gördüler. Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed'in bu kabilden bilgi sahibi olan birilerine, onları öğrenmek için gelip gitmediğini bilmekteydiler. Hal böyle iken bu kabil haberler içeren âyetler, mütevatir olmayan haberlerle tefsir edilmeye başlanınca kendi kitaplarında anlatılanlara nispetle ister istemez içine birtakım ilâve ve eksiltmelerin yapılması kaçınılmaz olacak, bu durumda onlara eleştiri ve ayıp-
146 lama için fırsat doğmuş olacaktır. [§]O yüzden Kur'ân'da anlatılanlara bir ilâve yapmak ancak bahsettiğimiz durumda söz konusu olabilecektir. Eğer yemin müminler hakkında ise kâfirler için sözünü ettiğimiz sakınca ortadan kalkacağından dolayı tefsircilerin ileri sürdükleri ihtimaller doğrultusunda âyeti açıklamak mümkün olabilecektir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu haberlerin anlatılmasında, kâfirler indinde Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletinin ve nübüvvetinin ortaya konulması ve teyit edilmesi vardır: Belirttiğimiz gibi o bu kabilden bilgi sahibi olan birinin yanına öğrenmek amacıyla gidip gelmemiştir. Allah Teâlâ haberi, tam da kendi kitaplarında olduğu gibi onlara verince kesin anladılar ki Hz. Peygamber (a.s.) bunu ancak Allah Teâlâ'dan öğrenmiştir. Âyette, Hz. Peygamber'in (a.s.) sabra teşvik edilmesi ve işinin hafifletilmesi de vardır. Çünkü Allah Teâlâ bildiriyor ki senin kavmin sana eziyet etmede ve inatla sana karşı direnmede ilk değillerdir. Aksine senden önceki kavimler de aynı şekilde müslümanlara karşı düşmanlık beslemişler ve onlara işkencede bulunmuşlardır. Bir başka nükte de şudur: Kâfirlerin eziyet ve işkencelerine mâruz kalan müminlerin bu haberlerle bir bakıma teselli bulması söz konusudur.

Alev alev yanan ateş. "Vekûd" (الوقود) kelimesi kimilerine göre cehenneme atılan kimsedir. Kimi yorumcular da onu, azap gördükleri ateşin niteliği olarak kabul etmiştir.

إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌۙ ﴿٦﴾ وَهُمْ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌۜ ﴿٧﴾

6-7. "Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar, inananlara yaptıklarını seyrediyorlardı."

Hani o sırada ateşin başında oturmuşlar… Onların ululları ve büyükleri, ateş çukurlarının başında oturuyor haldeydiler. Âyetten anlaşıldığına göre müminleri ateşe atmakla görevli olanlar kavmin ileri gelenlerine tâbi olanlardır, ileri gelenler ise orada oturup seyretmektedirler.

[§]İnananlara yaptıklarını seyrediyorlardı. Bu ilâhî beyanın iki anlama 147
gelmesi ihtimali vardır: "Şühûd"un, yani seyredenlerin kavmin ulular ve Firavun olması. Ya da maksadın tâbi olanlar olması. Ululara tâbi olanlar, müminleri ateşe atmaktaydılar ve müminlerin sapıklık üzere olduklarına, kendilerinin ve ulularının ise hidâyet ve Hak üzere bulunduklarına şahitlik etmekteydiler. Nitekim başka bir yerde de benzer şekilde meâlen şöyle buyurulmuştur: "Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için "Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar".[10]

وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ اِلَّٓا اَنْ يُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ الْعَز۪يزِ الْحَم۪يدِۙ ﴿٨﴾

8. "Azîz, övgüye lâyık olan Allah'a inandıkları için, yalnızca bunun için müminlerden öç aldılar."

[Müslümanların Zâfiyeti Zât-ı İlâhiyyeye Noksanlık Getirmez]

Allah Teâlâ, burada isimlerinden "el-Azîz" (الْعَز۪يزِ) ve "el-Hamîd" (الْحَم۪يدِ) isimlerini belirtti. Bununla şu gerçeği bildirmek istedi: [Birincisi:] sevdiği kullarına ve itaat eden müminlere dokunan zillet sebebiyle yüce zatına asla bir noksanlık erişmez, keza sevdiği kullarının yenik düşmesi halinde de O'nun övülmesine bir eksiklik gelmez. Dünyada hükümdar olanların durumu ise bunun aksinedir. Çünkü onların yakın adamlarından birinin başına bir sıkıntı geldiği zaman o sıkıntı aynısıyla hükümdarın başına da gelmiş gibi olur. Tâbilerinden bazıları yenik düşüp de kendisi onlara yardım etmeye ve içinde

10 en-Nisâ, 4/51.

bulunduğu zor durumdan onları kurtarmaya kādir iken yardım etmedi mi bu onun hakkında övgü sebebi olmaz, aksine yerilir. Çünkü hükümdar, izzet ve gücünü ancak tâbilerinden ve yardımcılarından alır. Tâbileri zillete düştü mü onlar sayesinde elde ettiği izzet de yok olur ve kendisine zül gelir. Diğer taraftan övgüyü de ülkesine yaptığı iyilikler karşılığında hak eder. Hükümdar imkânı olduğu halde tebaasına ihsan edip yardım etmeyi terkederse onlara ihsanda bulunmayı terketmiş ve bu yüzden de övgü ve teşekküre lâyık olmaktan çıkmış olur. Oysa Allah Teâlâ izzet ve övgüyü zatı gereği hak eder, mahlûkatından ve onların desteğinden dolayı değil. Bu itibarla Allah'ın sevgili kulları horlanmış ve zelil edilmişse bu, Allah'a hamdedilmesine bir nakısa getirmez, keza onun izzetine de bir kusur gerektirmez.

İkincisi: Dünya ve içindekiler yıkılıp yok edilmek için yaratılmıştır. Belirtilen sebeple insanların helâk edilmesi belki de onlar için ecelleriyle ölmekten daha kolay bir durumdur. Böylesi bir helâk olmakta şehitlerin derecesine
148 ulaşmak söz konusudur. Bu, Allah Teâlâ'nın [§]şu buyruğunda beyan ettiği husustur: "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar…"[11] Böylesine bir makam, onların ecelleriyle yatakta ölerek kazanılabilecek bir derece değildir. Bu itibarla helâk edilmek onlara Allah'ın en büyük yardımıdır.

Sonra ceza ve azap için başka bir dünya vardır ki dostların izzetli kılınması ve düşmanların mahrum kılınması orada ortaya çıkar. Bu itibarla dünyada iken yardımın terkedilmesi bir zayıflık sebebi ve zillet olmaz. Dünya hükümdarları ise saltanatları esnasında dostlarına yardımı keserlerse artık onlardan yardım beklentisi kalmaz. Zira onların ellerinde sadece hale ait birtakım yararlar vardır. Onu da o anda yapmayıp yardımı terkederlerse işte bundan dolayı kendilerine yergi gelir. *En doğrusunu Allah bilir.*

İman eden kavmin kâfirlerce helâk edilmesinde ve düşmanlarının onlar üzerinde hâkimiyet kurmasında onların hak ve doğruluk, müminlerin de hata üzere olduklarına dair herhangi bir işaret yoktur. Çünkü helâk etme mutat olana aykırı bir biçimde olursa bir işaret olur. Müminlerin helâk edilmesi ise öyle değildi. Çünkü düşmanların sayısı çok, oysa onların sayıları azdı. Çoğunluğun

---

[11] "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma! Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar" (Âl-i İmrân, 3/169-170).

azınlığı yok etmesi yadırganacak bir durum değildir, aksine mutat olan bir durumdur. Az sayıdaki bir topluluğun çok sayıdaki bir topluluğu helâk etmesi ise alışılagelen âdetin dışına çıkmak olur ve bu durumda sayısı az olan topluluğun hak, çok olan kesimin ise bâtıl inanç ve davranış üzere olduğuna dair bir alâmet olur. Bu, Hz. Peygamber'in (a.s.) Bedir'de çok az sayıda ve zayıf haldeki müminlerle, sayıları pek çok, güçlü ve özgüvenleri yüksek olan kâfirlere karşı galebe çalıp üstün gelmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Müminlerden öç aldılar. Yani müminlerin, ateşte yakılmak suretiyle şiddetli işkenceye mâruz bırakılmalarını haklı çıkarıcı ne bir suçları ne de başka bir gerekçeleri vardı, sırf onlar iman ettikleri için onlardan öç alındı. Denildi ki: Kâfirler inananları ayıplıyor ve yaptıklarını yadırgayıp tavır koyuyorlardı ve Allah Teâlâ'ya iman etmiş olmaları dışında bu tavrı takınmalarının hiçbir bahanesi yoktu. Bu ilâhî beyanda, onların beyinsizliklerinin ve taşkınlıklarının bildirilmesi söz konusudur. Çünkü onlar sahip oldukları bütün nimetlerin Allah'tan olduğunu biliyorlardı, hal böyle iken kendilerine lâyık olan Allah Teâlâ'ya iman etmeleri ve lütfettiği bunca nimetlere karşı O'na şükürde bulunmaları, başkalarını da imana davet etmeleri idi, aksine iman edenleri öldürmeleri, onlara azap etmeleri değildi. [§]"el-Azîz" (العزيز) kelimesinin sözlük **149**
anlamı nadir bulunan ve nerede ise hiç bulunmayan demektir[12]. Yahut kendisine zül erişmeyen izzet sahibi anlamındadır. Buna göre izzet zilletin mukabili olmaktadır. Tefsirciler dediler ki: Azîz engelleyen demektir. Azîz, hiçbir şeyin kendisini aciz bırakamadığı zat demektir. Hamîd ise zatından dolayı her bir kimse tarafından övülmeyi hak eden zat demektir.

اَلَّذ۪ي لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِۜ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَه۪يدٌۜ ﴿٩﴾

9. "Göklerin ve yerin mâliki olan Allah'a (inandıkları için)***. Allah her şeye şahittir."***

Allah Teâlâ, göklerin ve yerin hükümranlığının kendisine ait olduğunu belirtti. Çünkü dostları ve dinin yardımcıları olan müminlerin öldürülmesi halinde kendisine bir eksiklik gelmeyeceğini insanlar bilsin istedi. Zira insanların tümü Allah'ın kullarıdır. Bir efendinin sahip olduğu köleler birbirlerini

12 'Azze eş-şey'ü ya'ızzü 'ızzen ve 'ızzeten ve 'azâzeten demek, bir şeyin nadir olup neredeyse hiç bulunmaması demektir. (Cevherî, *es-Sıhâh*, "azz" md.).

öldürdüğü zaman o efendiye bir zül ya da eksiklik arız olmaz, zül ve eksikliğin arız olabilmesi için onların köleleri dışında başkalarınca öldürülmesi gerekir. Mademki insanların tümü Allah'ın kullarıdır, bu durumda kullardan bir kısmının diğer bir kısmını öldürmesinde Rabb'e yönelik bir zül ya da mülküne dair bir kusur gerekmez. **Allah her şeye şahittir**. Yani bütün yapıp ettiklerini gözetler ve onlara karşılık neyi hak ediyorlarsa onu verir, hiçbir şey O'nun gözetiminden uzak değildir.

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿١٠﴾

10. "Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de sonra tövbe etmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir."

Âyette geçen "fitne" (الفتنة) "mihne" (المحنة), yani sıkıntı demektir. Altın madeni eritildiği zaman "Fetene'z-zeheb" (فتن الذهب) denilir. Madenci bunu, saf altınla içindeki cürufatın birbirinden ayrılmasını sağlamak için yapar. "Feten" kelimesi aynı zamanda sıkıntı anları için de kullanılmıştır. Çünkü sıkıntı anları da doğru olanı yalancı olandan, haklı olanı haksız olandan ayırteder. Bu da Allah Teâlâ tarafından imtihan etmek için emir ve yasaklar koymakla olur. Gerçi Allah Teâlâ herkesin ne olduğunu bilir ve O'na hiçbir şey gizli değildir. Bununla birlikte bilgisi kullar nezdinde de ortaya çıksın diye onları sınar. Onların sınanmalarının şekli şöyleydi: Kullar, ateş çukurları edinmişler ve içlerine harlı ateşler yakmışlar ve dinleri üzerinde sebat gösteren imanlı kimseleri oraya atmak, dininden dönenleri ise serbest bırakmak istemişlerdi. İşte bu yüzden onlar hakkında "sınandılar" anlamında "fetenû" kelimesi kullanıldı.

150 **[§]Sonra tövbe etmeyenler var ya.** Bu ilâhî beyan gösteriyor ki eğer onlar yaptıklarından tövbe edip yanlışlarından dönselerdi, Rab Teâlâ'nın zatına karşı işledikleri suçların büyüklüğüne rağmen affedileceklerdi. Bu da O'nun kullarına karşı ne kadar çok merhametli, lütuf ve ihsan sahibi olduğunu gösterir. **İşte onları cehennem azabı, yakıcı azap beklemektedir**. Bu âyetteki "ve lehum azâbu'l-harîk" (وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ) cümlesini, yani onlar için yakıcı bir azap vardır ifadesini kimileri dünyada diye yorumlamışlar ve müminlere azap etmekte oldukları hendeklerde tutuşturdukları o ateş var ya, işte o ateş onlara musallat edildi ve onları yaktı, diye açıklamada bulunmuşlardır. Tabii bunun cehennemde olması da mümkündür. Bu, onlar için söz konusu olan cehennem

ateşinin onları sürekli olarak yakmaya devam edeceğini ve asla zayıflamayacağını bildirir.

إِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرٖي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبٖيرُ ﴿١١﴾

11. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük kurtuluş budur."

Burada sözü edilenleri kimi tefsirciler kendilerine azap edilen müminler, kimi tefsirciler de onlara azap edenler olduklarını söylemişlerdir. İkinciye göre onlar Allah Teâlâ'nın veli kullarına kaşı işledikleri suçun büyüklüğüne rağmen eğer yaptıklarından vazgeçip tövbe etselerdi Allah elbette onları da affederdi ve O'nun eşsiz rahmeti onları da kuşatırdı. [Âyetin bütün müminlere, Allah'a inanan ve amel-i salih işleyen herkese yönelik olması da mümkündür].

Onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. Altından ırmaklar akan cennetler ifadesi iki şekilde anlaşılabilir: Birincisi cennetliklerin altından, ikincisi de ağaçlarının altından. Cennet, birbirine girmiş sık ağaçlı bahçe demektir. Allah buyuruyor ki su, orayı cennet yapan ağaçların altından akıyor. Yoksa su toprağın altından akıyor mânasında değildir. Çünkü suyun toprağın altından akması halinde künkten ya da kuyudan bahsedilir. Her ikisinde de güzellik veren seyirlik hali yoktur.

İşte büyük kurtuluş budur. "Fâiz" (الفائز) kelimesi kazanan, umduğuna nail, korktuğundan ve sakındığından emin olan kimse demektir. "Büyük" diye niteleme, verilen nimetlerin yok olmaması ve kesintiye uğramamasından dolayıdır.

إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدٖيدٌ ﴿١٢﴾

[§]*12. "Şüphesiz Rabb'inin yakalaması pek müthiştir."* **151**

Yani Rabb'inin intikam almak üzere yakalaması, azap gören için çok şiddetli olur. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Rabb'in, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir!"[13]

---

13 Hûd, 11/102.

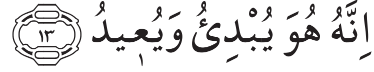

13. "Kuşku yok ki başta yaratan da sonra tekrar yaratacak olan da O'dur."

Bazıları şöyle dediler: O azabı başlatır sonra yeniler. Kimi de yaratmayı ilkten yapar sonra da öldürdükten sonra tekrar dirilterek yeniler, dedi.

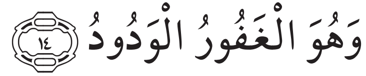

14. "Çok bağışlayan, sevgisi geniş olan yalnız O'dur."

Çok bağışlayan, sevgisi geniş olan yalnız O'dur. "el-Gafûr" (الغفور), çok örtücü; kişi günahına tövbe ettikten sonra bir daha sözü edilmeyecek şekilde onu örten demektir. Eğer öyle olmasaydı o takdirde kişi için âhiret nimetlerinin tadı kalmazdı. "el-Vedûd" (الودود), kullarına nimetler bahşetme, ihsanda bulunmakta onlara karşı sevgi dolu demektir. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kalpler kendisine iyilik yapanlara karşı sevgi, kötülük yapanlara karşı da nefret duyma özelliğinde yaratılmıştır"[14]. Burada ihsanda bulunma, sevgi sebebi olarak gösterilmiştir. İkincisi, birini seven herkesin, sevgisini sırf Allah için yapmasının gerekli oluşudur. Çünkü kişi sevdiğini ancak O'nun sevgisinin bir tecellisi olarak sevmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, Rahmân onlar için (gönüllerde) bir sevgi yaratacaktır".[15] O sanki şöyle buyurmuş olmaktadır: Halk içinde sevgiyi gerekli kılan ancak O'dur.

15. "Arşın sahibi, şanı yüce;"

Arşın sahibi, şanı yüce. Kimileri "mecîd" (المجيد) kelimesini arşın sıfatı yapmıştır. Kimileri de Allah Teâlâ'nın sıfatı olarak yorumlamıştır[16]. Arşın sıfatı olarak alınması halinde mâna doğru olur, çünkü Allah Teâlâ arşı bir

---

14 Bu söz hem merfû (hadis) hem de mevkuf (sahâbî sözü) olarak rivayet edilmiştir (bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 286; Beyhakî, *Şuʻabü'l-îmân*, IV, 12).

15 Meryem, 19/96.

16 Hamza ve Kisâî "Zü'l-ʻarşi'l-mecîdi" şeklinde mecrur, diğer kırâat imamları ve İbn Kuteybe ise "Zü'l-arşi'l-mecîdü" şeklinde merfû okumuşlardır (İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-ʻaşr*, s. 466).

başka yerde "kerîm" olarak nitelemiştir: "Gerçek egemenliğin sahibi olan Allah yüceler yücesidir. O'ndan başka tanrı yoktur. O, şerefli arşın sahibidir"[17]. "Mecîd" (المجيد) ile "kerîm" (الكريم) mâna bakımından birbirine yakındır. Çünkü "Kerîm", değeri ve şerefi yüce olan demektir. "Mecîd" de aynı şekilde şerefli ve saygı görmüş kimse demektir. "Arş"ın kadrinin büyüklüğü kalplerde öyle
büyüdü ve yüceldi ki [§]bazı insanlar orasını Rab Teâlâ'nın mekânı sandı- 152
lar. Kerem sahibi kimse (kerîm) müşahede âleminde, yanında olunduğunda umulanlara nail olmak ve korkulan şeylerden de kurtulma beklentisi niteliği taşıyan kimsedir. Allah Teâlâ bitkileri de "kerîm" olmakla nitelemiştir: "Biz, gökten su indirip (bununla) yeryüzünde her türden faydalı (kerîm) bitkiler bitirdik"[18]. Çünkü toprağın bitirdiği bitkilerde büyük faydalar vardır. Kerîm, mahlûkata yararlı olan demektir.

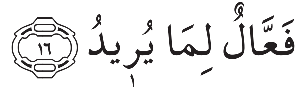

16. "Dilediğini yapan yalnız O'dur."

[Kulların Fiilleri ve İlâhî İrade]

Dilediğini yapan… Yani olmasını dilediği her şeyi oldurandır. Bu beyanda kulların fiillerinin yaratılmasını ispat etmenin gerekliliği ve herkesin yapacağını bildiği fiilleri dilemesi vardır. [Birincisi:] Çünkü Allah Teâlâ burada dilediğini yapmakla kendini övmektedir. Eğer kullara ait fiillerin oluşmasında Allah'ın bir dahli olmasaydı, yani kul kendi fiilinin halikı olsaydı o takdirde bu övgünün Allah Teâlâ'ya has olmasının bir anlamı olmazdı. Aksine fiili işleyen herkes aynı şekilde övgüyü hak ederdi. Böylece ortaya çıktı ki eşyanın hakikatinin oluşmasında mutlaka Allah Teâlâ'nın etkisi bulunmaktadır. İkincisi: Bir başkasının hükümranlık alanında ve saltanatında onun dilemesi ve iradesi olmaksızın bir şey ihdas etmek zayıflık ve tahakküm altına alınma alâmetidir. Özelliği böyle olan birinin Rab olması ise caiz olmaz. O yüzden Allah Teâlâ'nın bu şekilde nitelenmesi gereklidir. Diğer taraftan **dilediğini yapan** sözüyle kıyâmeti kastetmesi de mümkündür. Yorum şöyle olur: Allah Teâlâ bu âlemi akıbet, yani âhiret için yaratmıştır. İhtiyar ve irade sahibi olan her failin durumu da böyle olur ve yaptığı her şeyin akıbetini kasteder. Sadece ne yaptığını bilmeyen kimse farklı davranabilir.

17 el-Mü'minûn, 23/116.

18 "O, gökleri görebileceğiniz herhangi bir destek olmadan (duracak şekilde) yarattı, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, orada her türlü canlının çoğalmasını sağladı. Biz, gökten su indirip (bununla) yeryüzünde her türden faydalı bitkiler bitirdik" (Lokman, 31/10).

هَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ الْجُنُودِ ﴿١٧﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿١٨﴾

17-18. “Orduların, Firavun ve Semûd’un haberi sana ulaştı mı?”

Daha önce verilen bu kabilden haberlerin ne gibi faydalar içerdiğinden söz etmiş idik. Orada bu kabil kıssalara yer verilmesinin, birçok yerde de geçtiği[19] üzere, risâletinin ispatına medar olacak deliller içerdiğini de belirtmiş idik.

بَلِ الَّذٖينَ كَفَرُوا فٖى تَكْذٖيبٍ ﴿١٩﴾

19. “Doğrusu inkârcılar bir yalanlama içindedirler.”

Yani Allah Teâlâ’nın kullarına nimet vermesini inkâr edenler O’nun nimetlerini tekzip etmektedirler. Yahut onlar Allah Teâlâ’nın nimetlerini inkâr edince Allah da onları iman etmeye muvaffak kılmadı, böylece onlar kâfir olarak kalakıldılar.

وَاللّٰهُ مِنْ وَرَٓائِهِمْ مُحٖيطٌ ﴿٢٠﴾

153 [§]***20. “Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır.”***

Yani onların yalanlamalarının ardından başlarına ne azap geldiğini bilir. Allah onları asılsız ve gaflete dayalı biçimde korkutmaz. Onun uyarısı dünya hükümdarlarının yaptığı gibi değildir. Onlar birtakım azaplarla halkı korkuturlar ancak korku verdikleri fiilleri yapıp yamayacaklarını bilemezler. Oysa Allah Teâlâ nasıl vâdde bulunduysa onu yerine getirir, azabını o şekilde indirir. Yahut **Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır** sözü, şöyle anlaşılır: Onların halktan gizledikleri ve saklı tuttukları her bir şeyi bilir ve hiçbir şey O’na gizli kalmaz.

بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَجٖيدٌ ﴿٢١﴾

21. “Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) ***şanı yüce bir Kur’ân’dır;”***

---

[19] Meselâ bu sûrenin dördüncü âyetinin yorumuna bakınız.

Allah azze ve celle, Kur'ân'ı Mecîd, Kerîm ve Hakîm[20] diye isimlendirdi. Bunlar, müşahade âleminde kendisinden fiil sâdır olanın nitelendiği vasıflardır. Kur'ân'ın bir fiili yok ki bu kabilden bir nitelemeyi hak etsin. Böyle vasıflanması birtakım izahlara açıktır: Birincisi Kur'ân'a tâbi olan ve gereği ile amel eden kimse mecîd, hakîm ve kerîm olur. "Ve'n-nehâri mubsıran"[21] (والنهار مبصرا) âyetinde gündüzün görücü olarak nitelendirilmesi gibi. Aslında gündüzde bulunan görücüdür. Yahut Kur'ân'ın mecîd oluşu, kerîm, yani Allah Teâlâ katında çok değerli anlamındadır. Allah Teâlâ onu, kadri pek yüce olduğu için Kerîm, Mecîd ve Hakîm olarak isimlendirdi. Yahut bu isimlendirme kerîm, mecîd ve hakîm olanlarda bulunan özelliğin Kur'ân'da bulunmasından ötürüdür.

22. "Levh-i mahfûzdadır."

Kimileri levh ve kalemi gerçek anlamda levh ve kalem olarak kabul etmiştir, bunların nasıl olduğuna dair nitelemeler tefsircilerce yapılmıştır. Kimi de levhe beliren söz, yani Melek için ortaya çıkan emir mânası vermiş ve gerçekte levh diye bir nesnenin olmadığını söylemiştir. Bâtıniyye, kalemi ilk yaratılan varlık olarak yorumlamış, levhi de ikinci yaratılan varlık olarak izah etmişlerdir. Birinci yaratılanı ikinci yaratılan varlığın sebebi kılmışlardır. Onların şöyle bir kuruntusu vardır: İlk yaratılan, ikinci yaratılana işaret eder, dolayısıyla onu inşa edendir. [§]Birinci var edilene "Bârî" ikinci var edilene de "Hâlik" ve 154
"Rahmân" dediler. Felsefeciler ilk varlığa "akıl", ikinciye ise "nefs" dediler. Sonra da nefislerden çoğalma (tevâlüd) meydana geldi. İlk varlığı, sözünü ettikleri varlıkların ortaya çıkması için asıl ve illet kılmaları halinde ilk olanı ikinci için asıl ve illet saymaları muhtemeldir. Nutfenin insanın yaratılmasında asıl sayılmasının doğru olması gibi. Ancak onlardan hiçbiri Bâtıniyye ve filozofların isimlendirdikleri nesneye ad olması caiz değildir. Çünkü levh ve kaleme isim icat etmek caiz olmaz, aksine delile dayalı olarak onlara ne isim verilmişse biz de o ismi veririz. Delil olarak biz levh ve kalem ile isimlendirildiklerini biliyoruz. Bu itibarla bizim onları başka isimlerle adlandırmamız söz konusu olmaz.

20 "Elif lâm râ. Bunlar hüküm ve hikmet dolu kitabın âyetleridir" (Yûnus, 10/19).

21 "İçinde dinlenesiniz diye geceyi, (işlerinizi) görmenizi sağlasın diye gündüzü size bahşeden O'dur. Kuşkusuz dinlemesini bilen bir topluluk için bunda dersler vardır" (Yûnus, 10/67).

"Mahfûz" (مَحْفُوظٍ), yani düşmanlardan korunmuştur. Bu itibarla kimse değiştirme ve yerine başkasını koyma gibi bir müdahale yapamaz. Allah Teâlâ onu, güçlü bir elçi eliyle kendisine indirmiş olduğunu bildirdi. Bu itibarla hiç kimse ona galebe çalıp da içindekileri tahrife kalkışamaz. Onu kendinde güvenilir olarak açıkladı: "O Kur'ân gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı bir elçinin sözüdür. (Elçi) orada saygın ve güvenilirdir"[22]. Böylece bizzat meleğin kendisi tarafından bir değişikliğe gidilmeyeceği için de herkesin güven içinde olması gerektiği bildirilmiş oldu. *Doğruya ileten yalnızca Allah'tır!*

[22] et-Tekvîr, 81/19-21.

[86]TÂRIK SÛRESİ 155

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالسَّمَٓاءِ وَالطَّارِقِ ﴿١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الطَّارِقُ ﴿٢﴾ اَلنَّجْمُ
الثَّاقِبُ ﴿٣﴾

1. "Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görünene!

2. "O, gece çakıp görünen nedir bilir misin?

3. "Karanlığı delen yıldızdır."

Andolsun gökyüzüne ve gece çakıp görünene. Allah Teâlâ, rızıklarının kaynağı olmak, yaratıklardan şerefli olanların -ki onlar meleklerdir- meskeni yapmak suretiyle insanların gözünde göğün değerini yüceltti. Cenneti orada yarattı ve onu görünür bir direk olmaksızın yarattı. Şanını yüceltmek için göğe yemin etti, gıdaların oluşmasında etkin olan ay ve güneşi onun süsü yaptı.

Karanlığı delip geçen yıldıza yemin etti. O, parlak ışık saçan yıldız olmaktadır. Yahut şeytanı delip geçen yahut onu yakan yıldızdır. Keza gökte büyük bereketler vardır. Onun bereketlerinden biri de karada ve denizde, yıldız sayesinde insanların yönlerini bulabilmeleridir. Onlarla en güzel tedbirler alınır. O kadar ki bazı insanlar yedi yıldızın "müdebbirât" olduğunu sanmışlardır. Keza onlar şeytan, vahiyden kulak hırsızlığı yapmak için göğe çıkmaya çalıştığı zaman yıldızlarla engellenmektedir. Eğer şeytanlar göğe çıkmaktan alıkonulmasalardı ve kulak hırsızlığı yapıp vahiyden bir şeyler kapsalardı, hemen kâhinlere koşarlar, yalan yanlış verdikleri haberlerle işleri karıştırırlardı. Onların kadri yüceliklerinden biri de tek bir gecede bin aylık mesafeyi kat edebilmeleridir. İşte bu yüzden Allah Teâlâ onlara yemin etmiştir.

[§]Bunun Allah Teâlâ'dan bir yemin değil de peygamberine (a.s.) ona ye- 156
min edebileceğini öğretmesi şeklinde yorumlanması da mümkündür. Çünkü
onlar Allah'ın ulûhiyeti ve Rab oluşu, haberlerinin doğruluğuna dair bir şüphe

duymuyorlardı ki yemin ile onların şüpheleri izale edilmiş olsun. Onlar aksine Hz. Muhammed'in (a.s.) peygambirliğine dair şüphe duyuyorlardı. Bu itibarla durumunu teyit etmek için yemin etmeyi öğretti ki onları durumu hakkında nazar etmeye sevketsin.

Yeminin, kâfirler nazarında yüce varlıklar oldukları için bizzat yıldızlara yapılmış olması da mümkündür. Müslümanların kendi aralarında böyle yemin ettikleri vaki değildir. Yahut bunlara yemin etmek esasında bizzat bunların Rabb'ine yemin etmektir. Sanki Allah Teâlâ ona bu yıldızların yaratıcısına yemin etmesini gizli bir şekilde Hz. Peygamber'e emretmiştir.

"Ve't-târık" (وَالطَّارِقِ) hakkında değişik yorumlar yapılmıştır: Bazıları onun geceleyin gelen demek olduğunu söylemiştir. Gece gelindiğinde "Taraktühu bi'l-leyl" (طرقته بالليل) denilir. Zeccâc şöyle dedi: "et-Târık" (الطَّارِقِ) "es-sâkin" (الساكن), yani bir yerde duran demektir. Kişi konuşurken durduğu ve sessiz kaldığı zaman "atraka fi'l-kelâmi meliyyen" (أطرق فى الكلام مليا) denilir. Bazıları da onun geceleyin parlayan ve gündüzün gizlenen yıldız olduğunu söylemişlerdir. O parlak bir yıldızdır. Arkadan gelen "en-necmü's-sâkıb" (النجم الثاقب) ifadesi onu tefsir etmektedir.

4. "Hiç kimse yoktur ki, başında bir gözetleyeni bulunmasın."

"İn" (إِنْ) edatı hakkında ihtilaf edilmiştir: [Birincisi:] Bazıları buradaki kullanım şeklinin olumsuzluk için olan "mâ" (ما) anlamında olduğunu söylemişlerdir. "Lemmâ" (لَمّا) ise söz diziminde sıladır. Mâna "mâ küllü nefsin aleyhâ hâfız" (ما كل نفس عليها حافظ) takdirindedir. Her nefis üzerinde gözetleyen yoktur, gözetleyen sadece bir kısım üzerindedir.

[İnsanı Gözetleyen Melekler]

İkincisi: Gözetleyenin (hâfız) her nefis üzerinde değil bazısı üzerinde olmasıdır, o da açıkladığıdır. Onun gizlediğini ise kâtipleri bilemez ve onlara tanıklık edemez. Kimileri de "lemmâ" (لَمّا) kelimesini istisnaya yordu ve şöyle dedi: Hiçbir nefis yoktur ki onun üzerinde mutlaka bir gözetleyici olmasın. Zeccâc dedi ki: "Lemmâ" (لَمّا) harfi istisna yerinde kullanılmıştır. Dilde şöyle denilir: "Aksemtü aleyke lemmâ fe'alte kezâ" (أقسمت عليك لَمّا فعلت كذا), yani yemin ediyorum ki sen mutlaka şunu yapacaksın. Eğer mâna onların dedikleri gibi ise o takdirde âyette teyakkuz haline ve basiretle bakmaya dair bağlayıcı delil

vardır. Nefsin doğası şöyledir: Eğer üzerinde bir gözetleyici ve koruyucu tayin edilmişse kendisini murakabe edenden çekinip ondan korkar, ona karşı hep teyakkuz halinde olur ve murakıpların kendisine bir şey demeyeceği türden iş-
ler yapar. [§]Bu itibarla iki meleğin gözetleyici olarak görevlendirilmesi kulun 157
devamlı yaptığı her fiilde ve sözde teyakkuz halinde olması içindir ve dünya ya da âhiret hayatı için kendisine yararı dokunmayacak her bir davranıştan uzak durmasını temin etmeyi amaçlar. Allah Teâlâ o iki meleğe "kirâmen kâtibîn" adını vermiştir. Her kim ki insanlardan saygın biri ile birlikte olur, ister istemez ona saygı duyar ve onun yanında utanabileceği türden herhangi bir fiil işlemez. Her kim birine mektup yazacak olsa, yazdığı pusulada muaheze edilmesine ve kınanmasına sebep olacak bir yazı yazmaz. Aksine işini sağlam ve elinden geldiğince güzel yapar. Bu itibarla "hâfız"ın belirtilmesi sözünü ettiğimiz yönler itibariyle kişinin sürekli teyakkuz halinde bulunmasını ve basiretli davranmasını gerektirir.

"Hâfız"ın yorumuyla ilgili olarak bazıları da şöyle demişlerdir: Kul rızkını tam olarak kullanana kadar onu korur. Eğer böyle ise o takdirde koruma kişinin aleyhine olan bir durum değil lehine olan bir durumdur. Kimi de kişinin amelini, hayrını şerrini korur, demişlerdir.

فَلْيَنْظُرِ الْاِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَٓاءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾

5. "İnsan neden yaratıldığına bir baksın."

6. "O, atılan bir sudan yaratıldı."

[İnsanın Yaratılış Hikmeti]

Esas olan şudur: İnsanın yaratılmış olduğu unsur üzerinde düşünmek, âhiret hayatını inkâr edenleri, Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletini tanımayanları iman etmeye ve onu tanımaya götürür. Şöyle ki: İnsanın yaratılmış olduğu "nutfe" (sperm) söz gelimi bir tabak içine konulsa ve sonra biri ondan alaka ve mudğa çıkarılması ve ondan bir insanın yaratılması imkânını veren sırrı anlamak ve elde etmek istese, imkânı yok bunu başaramaz. Bütün cinler ve insanlar bir araya gelse insanın organlarından tek birini yapmak için çaba gösterseler, onu bir araya getirmeyi asla başaramazlar. Yahut organın işitme, görme yetisini nasıl elde ettiğinin sırrına ermek isteseler asla muvaffak olamazlar. Bundan ortaya çıkıyor ki kudreti böylesine mükemmel bir dereceye ulaşan bir zat hiçbir şeyden gaflet halinde olmaz ve hiçbir güç ve kudret onu acze düşüremez.

Bunlar üzerinde düşünenler için O'nun hikmeti ortaya çıkar. Onun hikmetini anladıkları zaman bu durum onları âhiret hayatının kabulüne götürür. Çünkü eğer ölümden sonra dirilme ve âhiret hayatı olmasa o takdirde mevcut varlıkların yaratılması hep boşuna ve anlamsız olurdu. Onları yaratan varlık Hakîm olmaktan çıkardı. Dolayısıyla eğer bunları düşünebilselerdi o takdirde kendilerine getirdikleri bütün bildirimlerle birlikte peygamberleri tasdik ederlerdi.

158 [§]Âyette, âlemin yoktan varedildiğine dair delil vardır. Çünkü insanın bütün varlığı ile nutfeden oluşması mümkün değildir. Açıktır ki tek bir nesnenin, kendinden kat kat fazla sayıdaki organları içine alması mümkün değildir. Bunu nutfenin yapması da mümkün değildir. Çünkü o cansızdır ve her şeyi bilen bir düzenleyicinin yönetimi olmaksızın onun insan haline gelmesi mümkün değildir. Bu itibarla sözünü ettiğimiz nutfeden insanın oluşması olayında âlemin hudûsunun gerekliliğine dair delil vardır. Eğer o kendi doğasının gereği olarak "mudğa"; "alaka" ve düzgün bir insan olsaydı o takdirde istisnasız her "nutfe"nin aynı şekilde evrilerek aynı sonucu doğurması gerekirdi. Görmez misin ki ateşin doğasında yakma özelliği vardır. Karın tabiatında da soğutma özelliği bulunmaktadır. Hal böyle iken bunların tabiatında olan yakma ve soğutma özelliklerinden ayrılıp başka özellikler göstermesi mümkün değildir. Sonra biz bu sözünü ettiğimiz özelliklerden yoksun nutfelerin bulunduğunu da biliyoruz. Bütün bunlar gösteriyor ki insanın oluşumundaki bütün bu aşamalar "nutfe"nin tabiatının bir sonucu değil aksine hakîm ve düzenleyici olan bir zatın düzenlemesini ispat ediyor.

Sonra insanın ne içinde ve nasıl yaratıldığıyla ilgili hayreti mucip durum, onun hangi maddelerden yaratıldığı meselesinden daha az değildir. Şöyle ki Allah Teâlâ irade buyurduğu ve dilediği şekli vererek insanı kat kat karanlıklar içinde yaratmıştır. Bir kimse çıksa da bu yaratılış sürecinde olanları bilmek istese ve aynısını tecrübe âleminde ortaya koymaya çalışsa buna asla imkân bulamaz. O mekân, ceninin büyüdüğü ve özellikle de beslendiği çok özel bir yerdir. Bütün cinler ve insanların bilgeleri bir araya gelse ve ceninin (zigot) büyümesini sağlayan ortamın özelliklerini keşfetmeye çalışsalar ve kendileri de her türlü ilim ve fende mahir olsalar onu asla öğrenemezler. Bu anlattıklarımız üzerinde duran ve kafa yoran bir kimse bilir ki onun kudreti zatından kaynaklanır, ona fânilik ve acizlik asla erişmez. Ve yine bilir ki onun ilmi zatının gereğidir, müktesep değildir ki gidişattan gafil olsun, birtakım bilgiler ona gizli kalsın.

Atılan su'dan maksat, erkeğin kadının rahmine boşalttığı menidir. Dâfik ism-i fâil vezninde olmakla birlikte "medfûk" (ism-i mefûl) anlamındadır, boşaltılan, atılan demektir. İçinde uyunulan geceye "leyl nâim", kendisi ile yorulan kedere "hemmun nâsıb" denilmesi gibi. Zeccâc dedi ki: "Mâun dâfik" atılan su demektir[1].

يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَآئِبِ ﴿٧﴾

[§]*7. "O su, bel ve göğüs kafesi arasından çıkar."* 159

Bu ilâhî beyanın yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir. Kimisi "sulb"ün erkek, "terâib"in de kadına yönelik bir ifade olduğunu söylemiştir. Buna göre "sulb"den maksat bel, "terâib"den maksat da sekiz kaburgadır. Onların dördü sağ tarafında dördü de sol tarafındadır. Kimileri de "terâib" organlardır, demişlerdir. Kimi de gerdanlığın takıldığı yerdir açıklamasını yapmıştır. Bazıları "Terâib", köprücük çukuru ile göğüs üstü arası yerdir demiştir. Başka bazı müfessirler de her ikisini de erkeğe nispetle yorumlamışlardır. "Min beyni's-sulbi ve't-terâib" (مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَآئِبِ) denilirken erkeğin hem beli hem de omurgaları kastedilmiştir. Aynı yorumcu çocuğu oluşturan erlik suyunun çıktığı yerin sadece sulb, yani bel olmadığını, aksine onun bütün organlardan süzülerek ortaya çıktığını sanmıştır. Bu kelimeleri diğer mânalara yoranlar ise durumu hem erkek hem de kadına yönelik olarak açıklamışlardır. Buna göre çocuğun yaratıldığı su, hem erkek hem de kadında bulunur. Ebû Bekir el-Esam, "sulb"ün erkekten, "terâib"in de kadından kinâye olduğunu söylemiştir. Buna göre atmık (mâ-i dâfik) her ikisinden oluşan suyun adı olur. Allah Teâlâ'nın şu beyanını görmez misin: "Ve halâ'ilu ebnâikumü'llezîne min aslâbikum" (وحلائل أبناءكم الذين من أصلابكم) "Anneleriniz… kendi dölünüzden olan oğullarınızın eşleri… size haram kılındı…"[2] Görüldüğü gibi burada oğullar, "sulb"e yani döle nispet edilmiştir.

Suyun "sulb" ve "terâib" arasından çıkmasında Allah Teâlâ'nın bir lütfu vardır. Çünkü bütün mahlûkat toplansa ve belirtilen organlar arasından onu bütün güçleriyle ve her yola başvurarak çıkarmaya ve onu rahime koymaya çalışsalar buna asla güç yetiremezler. Allah Teâlâ lütfu ile insanlar arasında şehvet duygusunu koydu ve döl suyunu bel ve apış arasından o şehvetle çıkardı. Birinin bunu birtakım sebepler ve çareler ile çıkarabilmesi mümkün

1 Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 311.
2 en-Nisâ, 4/23.

değildir. Aynı şekilde yeme ve içme arzusunu da yeme içme organlarından her birine yerleştirdi. Özellikle bu arzu, yemek ve içmek fiili ile gerçekleşmektedir. Aynı şekilde insan görür ki ağacın dibini suladığında sulamanın yararı dallarında, yapraklarında ve meyvelerinde ortaya çıkar. Bir kimse çıksa ve suyun hangi özellikten dolayı sözünü ettiğimiz yerde olmasının faydalı olacağını
160 bilmeye çalışsa, [§]ayrıca yiyecekte ortaya çıkan ve sözünü ettiğimiz kuvveti ortaya çıkaran sırrı öğrenmek istese bunu yapamaz. Bu belirtilen hususlarda Seneviyye'ye (çift tanrıcılık) karşı en güçlü kanıt bulunmaktadır. Çünkü onlar nesnelerin yoktan yaratılmış olmasını inkâr ediyorlar. Onlar sanıyorlar ki biz bu dünyada bir nesnenin yoktan varedilişini görmedik, "şahit" ise "gaibin" delilidir. Buna göre aynı kural bize yaratılışını görmediğimiz varlıklar için de geçerlidir. Bu karanlıklar içinde ve daracık yerlerde çocuğun şekillendirilmesine kādir olan, suda ve yiyecekte insanların asla elde edemeyeceği sırları var etmeye güç yetiren elbette ki yaratıkları yoktan yaratmaya da kādirdir. Zira bu sözünü ettiğimiz örneklerin insanda hayranlık uyandırması, nesnelerin yoktan varedilmesindeki şaşkınlıktan daha az değildir.

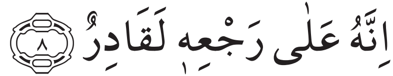

8. "Şüphesiz Allah onu (öldükten sonra) ***tekrar yaratmaya elbette kādirdir;"***

Bazıları dediler ki: Allah onu babasının döl yatağına döndürmeye elbette kādirdir. Bazıları da onu diriltmeye kādirdir demişlerdir. Bu ikincisi daha yerinde bir yorumdur. Çünkü âyet kâfirlere yönelik kanıt getirme bağlamında sevkedilmiştir. Kâfirlerden dölün babanın döl yatağına döndürülmesine dair bir tartışma ve inkâr etme söz konusu olmamıştır ki âyet öylesine bir tartışmayı ortadan kaldırmayı amaçlamış olsun. Onlar aksine ölümden sonra diriltilmeyi ve âhiret hayatını inkâr etmekteydiler. Bu yüzden de Allah Teâlâ onlara kudretini göstermek için yaratılışın ilk haline dikkatlerini çekti. Aynı şekilde ölümden sonra diriltilmekle ilgili olarak kâfirlere getirilen delillerin büyük çoğunluğu, yaratılışın ilkin nasıl olduğunu açıklamak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Eğer yorumun, dölün babanın döl yatağına döndürülmesi şeklinde olduğunu kabul edersek o takdirde izahı şöyle olacaktır: Yaşlılık dönemini gençliğe döndürecek, büyüklük halini küçüklüğe çevirecek, sonra çocukluk sonra da sırasıyla mudğa, alaka ve nutfe haline getirecek ve bu şekilde onu babanın döl yatağına yerleştirecek. Yoksa kişiyi olduğu gibi mevcut haliyle babanın döl yatağına -yerin darlığı ile birlikte- koyacak değildir. Burada Allah'ın kudretinin

buna yeteceğine dair bir açıklama söz konusu değildir. Çünkü böyle bir durum imkânsızdır. Allah Teâlâ imkânsızı yaratmaya kādir olmakla nitelenmez. O'nun böyle nitelenmemesi, ezelde onun kudret sahibi olmadığı gibi bir sonucu gerektirmez.

[§]Allah Teâlâ, dünyayı bir yumurtanın içine sokabilir mi? diye bir soru 161
sorana verilecek cevap da aynıdır. Ona cevap olarak denilir ki: Eğer dünyayı küçültür küçültür ve yumurtadan daha küçük hale getirir ve o şekilde yumurtanın içine koyar yahut yumurtayı çok büyük ölçekte genişletir ve sonunda içine dünyayı koyar demek istiyorsan elbette ki Allah Teâlâ buna kādirdir. Ama yumurta ve dünya her ikisi de aynı halde iken dünyayı yumurtanın içine koyar demek istiyorsan, bu muhaldir. Çünkü bunda parçanın bütüne, bütünün de parçaya dönüşmesi durumu vardır. Aynı şekilde insanın babasının döl yatağına döndürülmesi de sözünü ettiğimiz tarzda olacaktı. Yoksa mevcut haliyle kişinin babasının döl yatağına konulması imkânsız olduğu için bu durum gerçekleşmez.

Aynı şekilde cennet ve cehennem ehlinin hareketlerine dair bir soru sorup onların bir sonu var mıdır? diye sorduğumuzda da vereceğimiz cevap hayır olacaktır. Eğer derlerse ki "Allah Teâlâ onun sonunu ve sayısını bilmez mi?" Ona vereceğimiz cevabımız şöyle olur: Allah Teâlâ onların sona ereceğini değil sonsuz olarak devam edeceğini bilir. Bizim onları sona erecek olarak bilmez sözümüzde cehalet ispatı ve O'nda ilim sıfatının bulunmadığı gibi bir durum söz konusu değildir. Aksine cehalet sona ermeyecek olan bir fiilin sona erecek diye bilinmesi halinde bahis konusu olur. Aynı şekilde Allah'ın muhale kādir olmadığını söylemek O'nun acizliğinin ispatı değildir. *En doğrusunu Allah bilir.*

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴿٩﴾ فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿١٠﴾

9-10. "Bütün sırların ortaya dökülüp de insanın ne bir gücü ne de yardımcısının bulunacağı gün."

Bütün sırların ortaya döküleceği gün. Yani sırlardan gizli kalanların ortaya çıkarılması. Ortaya çıkarmanın, yazıcı meleklerin muttali olamadıkları, dolayısıyla da yazamadıkları amellere yönelik olması da mümkündür. Allah Teâlâ gizli kalan o sırları dilediği şekilde ona hatırlatır ve onları âşikâr hale getirir. Yahut onları organları dile getirirler. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "O ceza gününde yapıp ettiklerine dilleri, elleri ve ayakları, aleyhte olarak tanık-

lık edecektir".[3] Yahut amel defterinin tüm insanlar önünde okunmak suretiyle açık edilmesi ve dünyada iken saklamaya çalıştığı işlerinin herkes tarafından bilinir hale gelmesi. Sonra buna "ibtilâ" (الابتلاء) denildi. Çünkü ibtilâ sınamak demektir. Sınama ise ancak soru ile ya da emir ve yasak ile olur. Bu itibarla âhirette yapıp ettiklerinden sorguya çekilmeye "ibtila" adı verilmiştir.

162 [§] **İnsanın ne bir gücü ne de yardımcısı olmayacaktır**. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Onları gizlemeye kendisinin bir gücü yoktur. Gizlemiş olsa bile kendinden azabı defedecek bir gücü de yoktur. Yahut onun kaçınabileceği bir gücü ve kendisine azap gelmesini önleyebilecek bir yardımcısı da bulunmaz. Şöyle ki: Kâfirler dünyada iken güçleri ve avenelerinin çokluğu ile övünürlerdi ve onlar sanırlardı ki eğer başlarına bir azap inecek olsa kendi güçleriyle yahut yardımcılarının desteği ile onu kendilerinden savabileceklerdir. Allah Teâlâ onlara bildirdi ki güçleri de yardımcılarının çokluğu da âhiret gününde kendilerine fayda vermeyecek ve Allah'ın azabını kendilerinden uzak tutamayacaktır. Onlar kendilerini Allah'a yaklaştırsın ve kendilerini azaptan korusunlar diye birtakım putlara tapınmakta idiler. Şu ilâhî beyanda ifade buyurulduğu gibi: "Onlar yardım göreceklerini umarak Allah'tan başka tanrılar edindiler".[4] Orada Allah'a karşı kendilerine hiçbir kimsenin fayda vermeyeceği ortaya çıkacaktır.

وَالسَّمَاۤءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ﴿١١﴾

11. "Andolsun içindekilerin gidip geldiği semaya."

Ebû Ubeyde "rac'" (الرجع) su demektir, der. Yani yağmurlu semaya yemin edilmektetir. Bir başkası ise ona dönmek anlamı vermiş ve döner, her sene bir önceki senede verdiği yağmuru verir, diye açıklamıştır. Çünkü "rac'" dönmek demektir. "Zâti'r-rac'" (ذات الرجع) demek kulları tam olarak yararlanabilmeleri için bereketini tekrar tekrar indirir, yağmuru yağdırır diye yorumlanmıştır.

وَالْاَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿١٢﴾

163 [§] ***12. "Andolsun yarılan yere."***

3 en-Nûr, 24/24.
4 Yâsîn, 36/74.

Andolsun yarılan yere. Yani bitkilerle yarılan yere. Yahut suların birikip toplandığı dereler ve nehirlerle yarılıp insanların arazilerini ve hayvanlarını sulayarak yararlandıkları yere. Allah Teâlâ yerin ve semanın şanını yüceltmiş ve onlara yemin etmiştir ki Kur'ân (hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür ve o asla bir şaka (hezl) değildir. Bitkilerin yerden çıkarılmasında hayranlık verici bir hikmet, ince bir düzenleme ve yönetim vardır. Şöyle ki bitki, en ufak bir temas halinde eğilen bir nesnedir. Bununla birlikte Allah Teâlâ lütfu ile kuru ve sert olan yeri yardı ve onu oradan eğilip bükülmeden ve de kırılmadan çıkardı. Böylece onu bu halde varedenin hikmet sahibi olduğunu bilsinler ve tevhide sarılsınlar istedi. Diğer taraftan yeryüzünün yararlarını gökyüzünün yararlarına bağladı, ikisini birlikte insanların emrine âmâde kıldı. Öyle ki yeryüzünün, bitkilerin çıkması için yarılması ancak gökten yağmurun inmesine bağlıdır. Bu aynı zamanda hem göğün hem de yerin aynı kudret eli tarafından idare edildiğinin de bildirilmesidir. Eğer öyle olmasaydı o takdirde yer ve gök birbirini tamamlayıcı şekilde olmaz, birinin yararı diğerininkine bağlı olmazdı.

اِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ ﴿١٣﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿١٤﴾

13. "Kur'ân** (hak ile bâtılı) **ayıran bir sözdür."

14. "O asla bir şaka değildir."

Kur'ân (hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür. Yani helâl ve haramı açıklayan, sakınılması gerekenle yapılması lazım geleni beyan eden, doğruyu hatadan ayırteden, vâd ile vaîdi ayrı kılan… "Fasl" (فصل) kelimesinin mânası tefrik, yani ayırmak demektir. Onun özelliği vâdi vaîdden, helâlı haramdan, hakkı bâtıldan ayırtetmesidir. Her şeyi yerli yerince koyan ve birini diğerine karıştırmayandır. **O asla bir şaka değildir.** Yani Kur'ân oyun, eğlence ve bâtıl değildir.

اِنَّهُمْ يَك۪يدُونَ كَيْداًۙ ﴿١٥﴾ وَاَك۪يدُ كَيْداًۚ ﴿١٦﴾

15. "Onlar bir tuzak kuruyorlar;"

16. "Ben de bir karşı plan hazırlıyorum."

Ben de bir karşı plan hazırlıyorum. İki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Onların tuzaklarının karşılığı cezayı veririm. Ceza, her ne kadar tuzak
olmasa da cezanın karşılığı olan "keyd", yani tuzak adıyla anıldı. [§][Bu bedî 164
ilminde müşâkele adı verilen bir üsluptur] ve örnekleri çoktur: "Seyyie", yani

kötülüğün karşılığının gene "seyyie", yani kötülük olarak anılması gibi[5]. Keza "i'tidâ" (الاعتداء), yani haddi aşma fiilinin karşılığının da her ne kadar tecavüz olmasa da "i'tidâ" şeklinde anılması da böyledir. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Haram ayın karşılığı haram aydır; saldırmazlık kurallarına riayet karşılıklıdır. Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın. Allah'ın hükmüne saygılı olun ve bilin ki Allah kendisine saygılı olanların yanındadır"[6]; "Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları umursamadı"[7]. Yani unutmalarının cezasını onlara verdi. Ya da onları önemsiz unutulmuş bir nesne gibi yaptı. Yoksa âyette Allah için gerçek anlamda bir unutmadan söz etmek mümkün değildir. Aynı şekilde "keyd" tuzak kuranların cezasını da "keyd", yani tuzak olarak isimlendirdi, oysa ceza tuzak değildir.

Bir başka durum daha vardır. "Keyd" ve "mekr" kişiyi güvende olduğunu sandığı bir anda yakalamaktır. Tuzak kuran kimse yerilir çünkü hasmına beklemediği bir yönden saldırmaktadır. Allah Teâlâ'ya nispet edilen "keyd"de böyle bir mâna bulunmaz. Çünkü Allah Teâlâ kul için yolu belirlemiş ve hangi yolu tutarsa emniyette olacağını ve hangi yolu tutması halinde de zarar görüp helâke uğrayacağını açıklamıştır. Hal böyle iken kul bile bile helâk yolunu tutmuşsa onun bu yola girişi inadın ya da kendi özüne insafı terketmenin bir sonucu olacak ve orada hoşuna gitmeyecek şekilde tuzaktan zarar görecektir, tuzağı kurandan değil. Bu itibarla oraya tuzak kurana hoşa gitmeyen bir niteleme erişmeyecektir. Onların Hz. Peygamber (a.s.) ve diğer müslümanlara yönelik suikast planları başka bir ilâhî beyanda belirtilen şu husustur: "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır"[8].

---

5 "Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez" (eş-Şûrâ, 42/40).

6 el-Bakara, 2/194

7 "Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah'ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir" (et-Tevbe, 9/67).

8 "Hatırlar mısın? İnkâr edenler seni etkisiz hale getirmek veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı; onlar tuzak kuruyorlardı Allah da bozuyordu. Tuzak bozma işini en iyi yapan Allah'tır" (el-Enfâl, 8/30).

فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ اَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا ﴿١٧﴾

17. "Sen o inkârcılara süre ver, onlara biraz zaman tanı."

"Fe mehhil" (فمهل) ya da "emhil" (امهل) şeklinde iki lehçe vardır. Sanki şöyle buyurmuştur: "Emhilhum ruveyden" (اَمْهِلْهُمْ رُوَيْداً), yani onları yaptıklarına karşılık cezalandırma, çünkü Allah Teâlâ onları yakın bir zamanda yaptıklarından dolayı cezalandıracaktır. Nitekim bunu bilfiil gerçekleştirmiştir. Bunun için de Hz. Peygamber'i (a.s.) onlara musallat etmiş ve onların öldürülmelerini ve esir edilmelerini sağlamıştır. Âyette, onlara karşı galip geleceğine ve zafer elde edeceğine dair Hz. Peygamber'e müjde de vardır. Âyette ayrıca Hz. Peygamber'in risâletine kanıt da bulunmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ bunu, henüz müslümanların sayıları az ve zayıf iken ona bildirmiştir. Sonra Allah Teâlâ onun yardımcılarını çoğalttı ve buyurduğu gibi onu onlara üstün kıldı. Böylece onlar, vuku bulacak olaylarla ilgili bu haberleri peygamberin vahiy yoluyla öğrenmiş olduğunu bilsinler istedi. *Doğruya muvaffak kılan ancak Allah'tır.*

[87] A'LÂ SÛRESİ 165

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

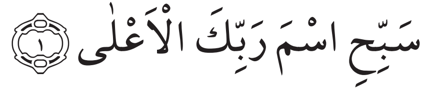

1. "Yüce Rabb'inin adını tenzih ederek an;"

[Tesbih ve Tenzih]

Denildi ki: Bunun değişik izahları vardır: İlki "Sebbih Rabbeke", yani Rabbini tesbih et şeklindedir. "Sebbih ismehû", yani ismini tesbih et "Sebbih Rabbeke bi esmâih", yani Rabb'ini isimleriyle tesbih et diye de yorumlanmıştır. "Rabb'ini tesbih et!" diye yorumlayanlar "O'nu başka varlıkların mâruz kalabileceği her türlü âfetlerden, ihtiyaç içinde olmak, zıddı ya da dengi bulunmak gibi eksikliklerden uzak tut" demiş olur. Bu haliyle yorum tevhidi işaret eder. Mukātil b. Süleyman şöyle demiştir: Âyetin yorumu şudur: "Vahhid rabbeke", yani Rabb'ini tevhit eyle!". Allah'ın tevhidi de sözünü ettiğimiz gibi olur. Bazı tefsirciler ise bunu "Rabb'in için namaz kıl!" diye yorumlamışlardır. Bu yorum da muhtemeldir. Çünkü namazın bizzat kendisi bir tesbihtir. Kişi iftitah tekbiriyle namaza başlayarak diğer insanlarla olan her türlü insanî ilişkilerini keser, her türlü ihtiyaçlarını gidermek için gündelik alışkanlıklarından uzak durur ve namazını sırf Allah Teâlâ için kılar. Tevhit ve iman da işte budur. Çünkü kişi iman ile yapıp ettiği her şeyi sırf Allah için yapar, onlara hiçbir şaibe karıştırmaz. Hal böyle olunca da namaz, içinde yapılan tesbih değil bizzat kendisi tesbih olur. İsmin tesbihi şeklinde yorumda bulunan ise buna "O'nun ismi-
ni her türlü şaibeden uzak kıl!" anlamını verir. [§]Bu durumda tenzih hem 166
zatî hem de sıfatî isimlere yönelik olur. Zatî isimlerin tenzihi O'na başkasını ortak koşup, O'na ait isimlerle onları anmaması şeklinde olur. Zatî isimleri, "Allâhullezî lâ ilâhe gayruhû", Rahmân ve benzeri isimleridir. Sıfatî isimlerin tenzihi ise fâni varlıkların nitelendikleri vasıfları Allah'a nispet etmekten uzak durmak şeklinde olur. Meselâ Âlim, Hakîm, Rahîm, Mecîd [derken insanlara ait bilmeklik, bilgelik, merhametlilik, şereflilik gibi özelliklerin aynısını Allah

için de kullanmamak gibi]. Mahlûkattan herhangi birisi ilim sahibi olmakla nitelenirken kendi özünde olmayan ve sonradan kendisine dâhil olan birtakım özellikler sebebiyle olmaktadır. Keza hikmet ile nitelendirilirken kendinde olmayan ve sonradan dâhil olan birtakım dış ögeler (ağyâr) sebebiyle bilge olmaktadır. Oysa Allah Teâlâ bu vasıf ve isimleri bizzat kendi zatı itibariyle hak etmiş olmakta, dış unsurlardan ötürü almamaktadır. Dolayısıyla da tenzih dış unsurlara yönelik olacaktır. Çünkü O'nun sıfatları zatına mugayir nitelikler değildir ve zatından asla ayrılmaz. Bu itibarla O'nun vasıfları itibariyle övülmesi esasen onlarla muttasıf zatı itibariyle övülmesi demektir. *Doğruya muvaffak kılan ancak Allah'tır!* Kimi de "Sebbihhu bi'l-hamdi ve's-senâi" (سبّحه بالحمد والثناء), yani O'nu hamdederek ve överek tesbih et şeklinde yorumlamıştır. Bu da sonuç itibariyle birinci yorumla aynı kapıya çıkmaktadır ki o da tevhidi ve yaratıklara ait özelliklerden tenzihi içeren hamd ve sena ile Rabb'ini tesbih et! demektir. "Rabb'inin isimlerini tesbih et" diyenin yorumu da açıktır ve o şöyle demektir: "Lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh" O'nun isimleri ise bilinmektedir ve onları açıklamaya ihtiyaç yoktur.

"A'lâ" (الأعلى), **en yüce** sözcüğü zâhirî anlamı itibariyle en aşağı ve en âdi mertebelerde olanların da varlığını gerektirir. Nitekim "ekber" sözcüğü de öyledir, zâhirî anlamı itibariyle daha küçük olanın varlığını da gerektirir. Ancak hakikat öyle değildir. Buradaki "a'lâ" (الاعلى) kelimesinin anlamı, kendisi bir ihtiyaç içine düşmekten yahut bir âfete mâruz kalmaktan yücedir demektir. Aynı durum "ekber" kelimesinde de söz konusudur. "Ekber" ve "a'lâ", Allah'ın sözünü ettiğimiz fâni varlıklara ait birtakım nitelik ve özelliklerden kendisine bir noksanlığın erişmesinden uzak olmakta son noktada bulunması demektir. Bu "ahsen" ve "ecmel" demek gibidir. Bir şey hakkında ahsen ve ecmel dediğin zaman onların güzellikte nihaî noktada olduklarını kastedersin, bir kıyaslama düşünmezsin. Ya da "a'lâ" [kalıcı özellik bildiren sıfatı müşebbehe vezni olan] ""alî"; "ekber" de "kebîr" mânasındadır. Böyle bir kullanım dilde mümkündür.

167 [§] ***2. "Yaratıp uygun şekil veren;"***

Bu beyan değişik yorumlara açıktır. Fiillerinin aksine insanı belirlediği şekilde tesviye etti. Çünkü insanların fiilleri bazan ön gördükleri şekilde ortaya çıkar bazan da farklı biçimde gerçekleşir. Yahut bütün yaratıkları vahdâniyetine ve rablığına tanıklık etmesi bakımından eşit yarattı. Hiçbir yarattığı mahlûk

yoktur ki aklı olan kimse onun üzerinde tefekkür etsin de yaratılışı onu yaratana ve Rabb'in vahdâniyetine işaret etmesin, bu mümkün değildir. Yahut onu ihtiyaçlarını ve yararlarını en iyi görecek ve gözetecek şekilde yarattı. Yahut ne için yaratıldı ise ona göre uygun şekil verdi. Görmez misin ki insan rüku ve secde ile emrolunmuştur. Hal böyle olunca da onun yaratılışı rüku ve secde yapmaya uygun bir şekilde olmuştur. "Ne için yaratıldı ise o şekilde tesviye etti" demenin anlamı işte budur. *En doğrusunu Allah bilir.*

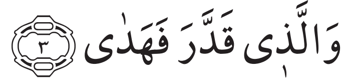

3. "Ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren;"

[Burada sözü edilen "takdir" bir önceki âyette belirtilen "fesevvâ" (فَسَوّٰى), yani "tesviye" kavl-i celîlinin yorumunda belirttiğimiz hususlardır. "Fehedâ" (فَهَدٰى) kavl-i celîli] farklı yorumlara açıktır. Birincisi: Onu ihtiyaç içinde bıraktığı fiillere yöneltti. Buna göre kulu, geçimini nereden tedarik edeceğini, her canlının rızkını nasıl elde edeceğini ve yaşantısını nasıl sürdüreceğini onlara bildirdi. Bunun sonucunda da her canlı rızkını bildi. Yahut "hedâ" sözcüğü "hedâ bihî" takdirindedir. Yahut hidâyet dinî işler alanındadır. Bu insanlar arasında akıllarıyla temayüz eden kimselere yönelik olur. Mâna da şöyledir: "Hidâyete sevkettiği kimselerin yoluna eriştirir". Mûtezile bu âyeti bizim aleyhimize delil olarak kullanmış ve şöyle demiştir: Allah Teâlâ "Kaddera fehedâ" (قدّر فهدى) buyuruyor siz ise "Kaddera feedalle" (قدّر فاضل) diyorsunuz. Bu ne iştir!" Ancak birazcık üzerinde durulduğu zaman aslında bu âyet onların aleyhinde delil olmaktadır. Çünkü onlar "hidâyet" (هدايت) kelimesine beyan etmek anlamını vermiştir. Öyle olunca Allah Teâlâ hem hidâyet yolunu hem de sapıklık yolunu beyan etmiştir. Hal böyle olunca da onlara sapıklık yolunu açıklamış olduğu için onların görüşüne göre onları saptırmış olur.

[§]Hem "Kaddera fehedâ" (قدّر فهدى) kavl-i celîlinde saptırmanın olma- **168**
dığına dair bir husus da yoktur. Çünkü bir şeyin hususiyle belirtilmesi, bahsedilmemiş hususların olumsuzlanması (nefy) anlamına gelmez. Bu itibarla da sözü edilen hususa kesin bir tarzda hükmetmek gerekmez. Allah bir başka beyanında hidâyet ile ikram görmüş kullarından bahisle meâlen şöyle buyurmuştur: "Elif lâm mîm. İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir"[1]. Buradan da anlaşılmaktadır ki hidâyet hakikate iletme anlamında olup müttakîlere özgü kılınmıştır. "Kaddera" kelimesi ise

1 el-Bakara, 2/1-2.

mahlûkatın geçimliklerini takdir etti ve onu kazanmanın yollarını onlara gösterdi, demektir.

وَالَّذٖٓى اَخْرَجَ الْمَرْعٰى ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غُثَٓاءً اَحْوٰى ﴿٥﴾

4-5. "Yeşil bitkileri çıkartan, sonra onları kapkara bitki kalıntısı haline getiren (Rabb'inin)***."***

Bu âyetlerde Yüce Rabb'in tanıtılmasına dair bilgiler vardır. Sanki yüce Rab şöyle tanıtılır: Yaratıp uygun şekil veren, onları ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren, yeşil bitkileri çıkartandır. Sonra Allah Teâlâ, otlar vb. nesnelerden bahsetti. Bunların son bulmaları, başlangıçları, ilkin yaratılmaları ve helâk edilmeleri herkesçe bilinen bir durumdur. Böylece O, bunların yaratıcısının bilinmesini istedi. Çünkü başlangıcı, son buluşu, sonradan var oluşu ve yok oluşu gibi herkesçe bilinen özellikleriyle yaratıcıya istidlâlde bulunmak, insanların gökler ve yer gibi başlangıcını ve son buluşunu bilmedikleri yönleriyle istidlâlde bulunmaktan daha etkilidir. Zira kişinin az bir bakış ve tefekkür sayesinde devamlı oluşum ve değişim halinde bulunan nesnelerin özellikleriyle Rab Teâlâ'nın vahdâniyetine ve yaratıcının varlığına ulaşması söz konusudur. Başını sonunu görmediği nesnelerde ise aynı sonuca ulaşması ancak derin bir tefekkür, ilâve bir bakış ve kafa yorma ile olur. "Mer'â" (مرعى) kelimesinin özellikle belirtilmesi, mahlûkatın hayatiyetini devam ettirme imkânlarının onda bulunmasından ötürü de olabilir. Çünkü insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için mutlaka hayvanlara ihtiyaç duyacaklardır. Hayvanlar ise ancak meraların varlığı sayesinde yaşayabilirler. Sonuç itibariyle bütün yaratıkların hayat düzeni ancak meralarda bitkilerin bulunması sayesinde olur. Allah Teâlâ bunu belirtti ki insanlar bu nimetine karşı şükür içinde olsunlar. Hayvanlar kendileri için değil, insanların yararlanabilmesi için yaratılmışlardır. Allah Teâlâ lütfuyla hayvanlar için otlakları çıkarmış ve yiyeceklerini takdir buyurmuş, onları zayi etmemiştir. Hal böyle iken Allah Teâlâ insanları nasıl zayi eder. Onlar bu âlemin yaratılmasının temel amacını oluşturmaktadırlar. Hal böyle iken Allah Teâlâ onları nasıl ihmal eder, rızıklarını takdir etmez ve tedbirinin dışında bırakır.

169 [§] **Kapkara bitki kalıntısı yaptı.** Denildi ki: "Ğusâ" (غثاء) selin ve yağmurların sürükleyip götürdüğü kuru çer çöptür. "Ahvâ" (اَحْوٰى) ise eskiliği sebebiyle kararmış nesne demektir. Onun siyaha çalan yeşil renk olduğunu söyleyenler de olmuştur. Buna göre âyette takdim tehir vardır: Yani yeşil iken kupkuru kesilen çer çöp yaptı.

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسٰى ﴿٦﴾ اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ اِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفٰى ﴿٧﴾

6-7. "Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın. O, açık olanı da bilir, gizli olanı da."

[Vahyin Unutturulması Mümkün mü?]

Sana okutacağız da sen unutmayacaksın. Yani sana Kur'ân'dan vahyetmiş olduklarımızı senin adına koruyacağız da sen onları unutmayacaksın. Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine indirileni ezberlemesi onun risâletine ilişkin bir delildir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) yazı yazmayı ve yazılı bir metni okumayı bilmiyordu. Sonra kendisine indirileninin tamamını tek bir defada okuyordu. Kaldı ki kendisine vahiy gelmesi tamam oluncaya kadar inen vahyi belleme kaygısıyla dilini oynatması da yasaklanmıştı. Durumu bu şekilde olan bir kimsenin kendisine defaatle indirilmiş bulunan vahyi ezberlemesi, kendi dilinde olsa bile mümkün değildir. Hal böyle iken onu tek bir kerede ezberlemesi nasıl mümkün olabilir?! Dolayısıyla onun tek bir kerede (inenleri) ezberlemiş olması nübüvvetinin kanıtlarından biri olur.

Allah dilemedikçe. Bazıları şöyle dedi: Okuttuklarından Allah'ın diledikleri müstesna. Çünkü Allah unutturmayı istediğini sana unutturur. Ancak bu yorum isabetli değildir. Şöyle ki ona vahyetmiş olduğu âyetler onun nübüvvetinin delili olmaktadır. Hz. Peygamber (a.s.) kendine indirilen vahiyleri okuyup sonra da ona unutturulduğu zaman onun risâletini kabul etmeyip de eleştiri için bahane arayanlar o unutturulan âyetleri kendisinden okumasını isterler, unutturulması halinde o da onu haliyle okuyamaz, onlar da bunu aleyhte bir delil olarak kullanırlar. Bazı rivayetlerde kendisine unutturulmuş olduğu belirtilmektedir. Ancak bunlar âhâd haberlerdir ve onlarla kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Çünkü haber-i vâhid amel etmeye ilişkin bilgi verir, şahitlik, yani iman etmeye dair bilgi vermez. O burada şahitlik yapma mevkiindedir. Ancak bize göre onun tevili *-en doğrusunu Allah bilir ya-* üç şekilde yapılabilir: Birincisi: Peygamberler (a.s.) zelle kabilinden hataların işlenmesi halinde kendilerine verilen nimetin yok olması endişesine yol açacak sürçmelerden mâsum olduklarına dair kendilerinde bir güven bulunmuyordu. Gerçi bize göre bugün için onların mâsumiyeti kesin olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Ama o gün için kendileri açısından durum öyle değildi. Hz. İbrahim

170 ile kavmi arasında geçen diyaloğa bakmaz mısın, [§]o meâlen şöyle demişti: "Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: 'Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabb'imin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabb'imin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?'"[2]; "İbrahim şöyle dua etmişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!'"[3] O, kendisine ikram edilen nimetin zeval bulmasından korkmuştu. Günahkârların sınandığı gibi kendisinin de günahlarla sınanabileceği endişesini taşımış ve duaya sığınmıştı.

Şuayb peygamber kıssasında şöyle buyurmuştur: "Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek Allah hakkında yalan uydurmuş oluruz. Rabb'imiz Allah dilemedikçe sizin dininize dönmemiz bizim için olacak şey değildir! Rabb'imizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabb'imiz! Kavmimizle bizim aramızda adaletli hükmünü ver. Sen hüküm verenlerin en hayırlısısın"[4]. Yûsuf peygamber kıssasında: "Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır".[5]

Bunlardan da anlaşılıyor ki peygamberler kendi çağlarında işlenmesi halinde nimetlerin zeval bulacağı endişesini taşıdıkları zellelerden özel koruma altında olduklarını bilmiyorlardı. Aynı şekilde Hz. Peygamber (a.s.) de "insâ"nın, yani unutturmanın ne gibi sonuçlar doğuracağını bilmiyordu. Bilakis ona denildi ki: "Sana okutacağız ve Allah dilemedikçe unutmayacaksın". Şu âyeti görmez misin: "Sana ve senden öncekilere şöyle vahyedildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan bilmiş ol ki yaptıkların boşa gidecek ve mutlaka hüsrana uğrayanlardan olacaksın"[6]. Burada da görülüyor ki işlemeleri halinde kendilerinden vahyin kesileceği ve unutturulacakları şeyleri irtikâp etmekten korku ve endişe içindeydiler.

---

2 el-En'âm, 6/80.
3 İbrâhim, 14/35.
4 el-A'râf, 7/89.
5 Yûsuf, 12/76.
6 ez-Zümer, 39/65.

Yahut “insâ”, yani unutturma hükmünün unutturulması anlamında olması da mümkündür. O da hükmün neshedilmesi ve böylece sanki hiç buyurulmamış gibi unutulup gitmesi gibi bir hal almasıdır. Şu âyette işaret edildiği gibi: “Erkeğiyle kadınıyla münafıklar birbirine benzer; kötülüğü özendirip iyiliği engellerler, hayır için harcamaya elleri varmaz. Onlar Allah’ı umursamadılar, O da onları kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir”[7]. Yani onları rahmetinden uzak tutması sonucu unutulmuş bir nesne gibi yaptı. Yoksa maksat gerçek anlamda unutma değildir. Aynı şekilde hükmü neshedilip terkedildiği zaman gerçekte bir unutma olmasa bile uygulamada sanki unutulmuş gibi olur. Bu durumda unutma nassın kendisine değil de hükmüne yönelik olur.

Yahut şöyle olabilir: Hz. Peygamber (a.s.), düşüncesi başka işlerle meşgul
olması halinde kendisine indirilmiş olan bir kısım vahyi hatırında tutmamış
olabilir ve o anlık hatırından gitmiş olan sanki unutulmuş gibi sayılır. Zihni-
ni toparladığında ise her şey yerli yerince olur. [§]Nitekim biz kendi dünya- 171
mızdan bunu biliyoruz. Kişi kendisini bir başka işe verdiği sırada hatırında
Fâtiha’dan bile harf namına hiçbir şey kalmaz, hepsi gider ve sanki onu tama-
men unutmuş gibi olur. Ancak onu okumak isteyip de zihnini ona topladığı
zaman hepsi yerli yerinde hafızasında bulunur. Âyette söz konusu olan istis-
nanın işte bu yorumlara hamledilmesi uygun olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

O, açık olanı da bilir, gizli olanı da. Yani insanlardan bir kısmının diğerlerine âşikâre söylediklerini veya sır olarak vermiş oldukları her bilgiyi veya haberi bilir. Yahut O, meleklere âşikâr olup da amel defterlerine kaydettikleriyle onlara gizli kalıp da yazmadıkları gizli amellerini bilir. Kulun gizlediği fiilleri bilmesi, âşikâr ettikleri ve açıkladıkları işleri bilmesi gibidir. Allah Teâlâ bunu bildirdi ki kullar yapıp ettikleri konularda teyakkuz halinde olsunlar, tedbiri elden bırakmasınlar, gizli âşikâr her ne yapıp ederlerse kendilerine yapılması uygun olan işleri yapıp etsinler. Zira ki Allah Teâlâ onlar üzerinde “Hafîz”dir [yapıp ettiklerinden asla gafil değildir].

وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرٰى ﴿٨﴾

8. “Sana kolaylık ve huzurun yollarını açacağız.”

---

7 et-Tevbe, 9/67.

Dediler ki: Hayır işleri ve cennet ehlinin amellerini sana kolaylaştırırız. Hayırlı amellerin [“yüsrâ”, yani kolaylık diye isimlendirilmesi semeresi itibariyledir ki o da cennettir. Günahların “usrâ”, yani zorluk diye] isimlendirilmesi de o neticeyi vermesi sebebiyledir. *En doğrusunu Allah bilir.*

فَذَكِّرْ اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى ﴿٩﴾

9. “O halde öğüt ver; o mutlaka fayda sağlar.”

Bu ilâhî beyanın zâhirine göre öğüt verme ve hatırlatma, ancak öğüdün kendisine fayda vereceği kimseye yapılmalıdır. Fakat hükmün belli bir niteliğe bağlı olarak belli bir hale tahsis edilmesi bu vasfa bağlı bulunmayan hallerde hükmün geçersiz olmasını gerektirmez. Aksine öğüt verme emri, öğüdün kendisine fayda vereceği kimseye de fayda vermeyeceği kimseye de öğütte bulunulmasını kapsar. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: “Artık sen öğüt ver,
172 çünkü sen ancak bir uyarıcısın. Onlara egemen bir zorba değilsin”.[8] **[§]**Burada görüldüğü gibi öğüt verme emri mutlak olarak belirtilmiştir.

Kaldı ki “in nefeati’z-zikrâ” (اِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرٰى) kavl-i celîli iki ihtimal içerir: Birincisi “O halde öğüt ver; o mutlaka fayda sağlar” anlamında olabilir. Bu durumda şu ilâhî beyan gibidir: “Ve ‘Rabb’imizi tesbih ederiz, Rabb’imizin vâdi mutlaka yerine getirilir’ derler”[9]. Burada “in” (اِنْ) edatı şart değil tahkik için olur ve “Rabb’imizin vâdi mutlaka yerine getirilir” şeklinde anlaşılır. Nitekim öğüt verme fayda da vermiştir, çünkü onun hatırlatmasıyla onlardan müslüman olanlar İslâm’a dâhil olmuşlar; onunla kazanmışlar ve onunla yüce derecelere nail olmuşlardır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: “Öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir”[10]. Yahut “fezekkir” (فَذَكِّرْ) öğüt fayda verdikçe demek olur. Kavimler üzerine öyle bir hal gelir ki o anda onlara verilen öğütlerin hiç yararı olmaz. O hal Allah’ın azabını ve gazabını ayan beyan görme halidir.

سَيَذَّكَّرُ مَنْ يَخْشٰى ﴿١٠﴾

10. “Allah’tan korkan öğüt alacaktır;”

8 el-Gāşiye 88/21-22.
9 el-İsrâ, 17/108.
10 ez-Zâriyât, 51/55.

Allah Teâlâ'dan yahut kıyâmetten korkan kimse öğüt alır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Âhirete inananlar buna da inanırlar…"[11] Yani Kur'ân'a. Şöyle ki onları âhirete imana sevkeden sebep, bu kitaba olan imanlarıdır. Çünkü Kur'ân'da âhiretin hatırlatılması ve onun için gerekli hazırlığın yapılması emri vardır. Aynı şekilde Allah korkusu (haşyet) da öğütten etkilenmeye ve ondan yararlanmaya sevkeder. "Haşyet" (الخشية) kalpte yerleşik olan korkudur.

وَيَتَجَنَّبُهَا الْاَشْقٰى ﴿١١﴾ اَلَّذٖى يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرٰى ﴿١٢﴾

11. "Ebedî mutluluktan nasibi olmayan da ondan uzak durur."

12. "İşte en büyük ateşe girecek olan odur."

Burada uzak durup kaçınmayı "eşkâ"ya nispet etti. O "şakî"dir, yani ebedî mutluluktan nasipsiz kimse demektir. Şu beyanında "etkâ"dan (الاتقى) bahsettiği yerde ise uzak tutmayı kendisine nispet etti: "Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan uzak tutulur"[12]. Bu kullanım şeklinde şöyle bir delil
vardır: Hayırlı işlerin Allah'a izafe edilmesinin cevazı, [§]ilkinde ise şerlerin **173**
Allah'a isnadının caiz olmayışı. Çünkü hayırlı işlerin Allah'a nispet edilmesi ona şükür anlamı taşır ve Allah, şükredilmeye lâyıktır. Şerli işlerin bir başkasına nispet edilmesinde ise şükür anlamı yoktur, suçun başkasına atılması vardır. Dolayısıyla onun Allah'a nispet edilmesi caiz değildir. *En doğrusunu Allah bilir*.

ثُمَّ لَا يَمُوتُ فٖيهَا وَلَا يَحْيٰى ﴿١٣﴾

13. "Sonra orada ne ölür ne de yaşar."

Yani ölümün etkileri onun üzerinde sona ermez. Maksat ölümün acıları ve elemleridir. Aksine devamlı olarak onlar kalır ve devam eder. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Ona her taraftan ölüm gelecek, ama ölmeyecektir; ardından da oldukça ağır bir azap vardır"[13]. Yani hakkından gelinmez ki ölümün acı ve ıstırabından kurtulasın. **Ne de yaşar.** Hayat, kişinin dünyada iken yararlandığı canlılık halidir, ölümün elemlerinin ve verdiği ağrıların kalkmış ve

---

11 "Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler" (el-En'âm, 6/92).

12 el-Leyl, 92/17-18.

13 İbrâhim, 14/17.

rahata ermiş olduğu durumdur. Yani ondan ölümün etkileri, acı ve elemleri kalkmaz yahut orada ölmez ki istirahat etsin ya da tadını alacağı bir hayat yaşasın.

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى ﴿١٤﴾

14. "Doğrusu arınan kurtuluşa ermiştir."

Arınan kurtuluşa ermiştir. Yani kendi özünü temize çıkaracak işler yapan, yahut nefsini arındıracak ameller işleyen. Bunun üzerinde "Ve'ş-şemsi ve duhâhâ" (والشمس وضحاها) sûresinin tefsiri sırasında "felâh"ın yorumuyla birlikte ayrıca duracağız. *İnşallahu Teâlâ!*

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّه۪ فَصَلّٰى ﴿١٥﴾

15. "Ve Rabb'inin adını anıp namaz kılan (kurtuluşa ermiştir)***."***

Muhtemelen buradaki "salat" (الصلاة) kelimesiyle bildik namaz değil her çeşit ibadet kastedilmiştir. Çünkü "salât"; dua, yücelik ve her türlü erdemi içine alan bir isimdir. Zira o ibadetlere götüren unsurları hatırlatır. Onu hatırlamayan ve ondan uzak düşen kimse ibadetlerden mahrum kalır. Yahut bildik namaza yöneliktir. O takdirde Rab ismini öne çıkarmakla namaz kılar demek
174 olur. [§]Bu takdirde kastedilen iftitah tekbiridir. Bu haliyle âyet, İmam Ebû Hanîfe'nin, kişi namaza başlarken Allah Teâlâ'nın isimlerinden hangisini isterse onunla başlayabilir şeklindeki görüşüne delil olur. Öte yandan Rab isminin belirtilmesi "Sebbihi'sme Rabbike'l-a'lâ" (سبّح اسم ربّك الاعلى) âyetinin tefsiri sırasında sözünü ettiğimiz mânaları hatırda tutmayı gerekli kılar.

بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ﴿١٧﴾

16. "Fakat siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz."

17. "Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir."

[Dünyayı Tercih Edenler]

Yani siz dünya hayatını âhiret hayatına tercih ediyorsunuz. Âyette söz konusu hitap münafıklara ve kâfirleredir, Hz. Peygamber'in (a.s.) ashabına yönelik değildir. Diğer taraftan onlar bu tercih konusunda da farklı idiler. Onlardan

kimileri dünyaya ilişkin tefekkürü yeğleyip âhireti düşünmeye yer vermediler ve sonunda âhireti inkâr ettiler. Kimi inkâr etmemekle birlikte çabalarının büyük çoğunluğu dünya işlerine yönelik oldu. Kimi de dünyanın bazı hallerini âhirete tercih etmekteydi. **Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir.** Yani âhiret hayıtını tercih etmek, dünya hayatını tercih etmekten hem daha hayırlı hem de daha kalıcıdır.

اِنَّ هٰذَا لَفِى الصُّحُفِ الْاُولٰى ﴿١٨﴾ صُحُفِ اِبْرٰهِيمَ وَمُوسٰى ﴿١٩﴾

18-19. "Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır."

Bazıları şöyle dediler: Bu dört âyet İbrahim ve Mûsâ peygamberlerin sahifelerinde de vardı. Onların ilki "kad efleha men tezekkâ" (قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰى) sonuncusu da "ve'l-âhiratü hayrun ve ebkā" (وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى) âyetidir. Kimileri de sûrenin tamamının İbrahim ve Mûsâ peygamberlere de indirilmiş olduğunu söylemişlerdir. Eğer sûrenin tamamı onların sahifelerinde var idiyse, o takdirde bu sûrede olanın hepsi onu tanımalarına ihtiyaç sebebiyle orada belirtilmiştir. [§]Ve "Sana okutacağız da sen unutmayacaksın"[14] kavl-i celîli Hz. **175**
Peygamber'e (a.s.) övgü kabilinden söylenmiş olmaktadır. Sözü edilen övgünün yönü de şu ilâhî beyanda belirtilen husustur: "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder"[15]. Hz. Peygamber (a.s.) kendisine indirilenin tamamını tek bir defada hıfzetmiş olması kendisi için bir ikramdır ve üstünlüktür. Bu itibarla bu özellikten dolayı övgüye lâyık olması yerindedir.

Bu iki âyet, dillerin farklılığının varlıkların hakikatinde bir değişikliğe sebep olmayacağına işaret eder. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân'da yer verdiği mesajın aynısıyla eski sahifelerde de mevcut olduğunu ifade buyurdu. Bu durum aynı zamanda İmam Ebû Hanîfe'nin namazda kırâat rüknünün Farsça olarak da ifa edilebileceği şeklindeki görüşüne delil teşkil eder. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

14 Bu sûrenin altıncı âyeti.

15 "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler" (el-A'râf, 7/157).

[88]GĀŞİYE SÛRESİ 177

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

هَلْ اَتٰيكَ حَدٖيثُ الْغَاشِيَةِ ﴿١﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ﴿٢﴾ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ ﴿٣﴾

1. "O kıyâmetin haberi sana geldi mi?"

2. "O gün kimi yüzleri zillet kaplamıştır."

3. "Bitkin ve yorgun."

O kıyâmetin haberi sana geldi mi? Denildi ki: Bu beyanın mânası kıyâmetin haberi sana elbette geldi, demektir. Bu gelme işi ya önceden olmuştur ya da bizzat bu âyetlerle onların haberi gelmiştir. Âyette sonucu övgüye değer olan fiillere teşvik, sonucu yergiyi gerektirici işler hakkında da uyarı vardır. Keza övgüye değer sonucun kişinin kendi gayreti ve yorgunluğu ile bağlantılı olduğu, yine yergiyi gerektirici sonucun da gene kişinin kendi çalışması ve yapıp ettikleriyle bu yolda ortaya koyduğu emeğiyle bağlantılı olduğu açıklanmaktadır. "Gāşiye"nin yorumu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür: Şöyle de denilmiştir: Gāşiye, inkârcıları bürüyen ateştir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[1]. Başka bir âyette de şöyle buyurmuştur: "Onların giysileri katrandandır; yüzlerini de ateş bürüyecektir"[2]. Kimi de "Gāşiye" kıyâmettir demiştir. Gāşiye, yani bürüyücü diye isimlendirilmesi küçük-büyük, övülen-yerilen, mutlu mutsuz herkesi bürümesi ve birlikte onları kapsamasından ötürüdür. Bunların hepsini içine alır. [§]Bu yorum daha uygundur. Çünkü önce "Gāşiye" 178
belirtilmiş, bundan sonra da amellere verilen karşılıklar bildirilmiştir: **O gün kimi yüzleri zillet kaplamıştır**. (Sekizinci âyette de) şöyle buyrulmuştur: **O gün kimi yüzler de mutludur**. Yüzlerin ilkinde" hâşia" (خَاشِعَةٌ) ikincisinde

1 ez-Zümer, 39/16.
2 İbrâhim, 14/50.

"nâime" (نَاعِمَةٌ) şeklinde zillet ve mutluluğun yüz ile birlikte anılması şundan dolayıdır: Hüzün ve sevinç kalpte yer edince etkisi yüzde belirir. Bu itibarla "yüz"ün anılması inkârcıların zilletin son noktasında olduklarını ifade etmiş olur.

Bitkin ve yorgun. Bazıları bu nitelemenin kâfirlerin kölelerine yönelik olduğunu söylemişlerdir. Onlar hem dünyada hem de âhirette devamlı olarak yorgunluk ve çalışma halinde kalıcıdırlar. Bitkinlik ve yorgunluğun cehennemde olması da mümkündür. Şöyle ki onlar dünyada iken hak yolda çalışmadılar aksine Allah'a itaat etmekte kibirli bir tavır aldılar ve kulluğa yanaşmadılar. Allah da onları âhirette boyunlarına geçen halkaları ve ayaklarına vurulan prangaları kızgın ateşte taşımaya çabalamak suretiyle yorgun ve bitkin düşürdü. Yahut dünyada iken günah işlediler âhirette de karşılığında ter döküp bitkin düştüler. Buna göre âyette amelin ve karşılığının açıklanması vardır.

تَصْلٰى نَارًا حَامِيَةً ﴿٤﴾ تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ ﴿٥﴾

4. "Kızgın bir ateşe girerler."

5. "Kendilerine kaynar su pınarından içirilir."

Kızgın bir ateşe girerler. Yaratıldığı günden itibaren tutuşturulmuş olan ve kaynar sudan içirilecekleri güne kadar da hep harlı olan kızgın cehennem ateşine girerler. **Kendilerine kaynar su pınarından içirilir.** Ânî (الآنِي), harareti son kerteye ulaşmış olan ve daha sıcak olması mümkün olmayan ısı demektir.

لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرٖيعٍ ﴿٦﴾ لَا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنٖى مِنْ جُوعٍ ﴿٧﴾

6. "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur."

7. "O da ne besler ne de açlığı giderir."

"Darî'" (ضَريع) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Kimi şöyle dedi: Ona darî'[3] denilmesi yedirildiklerinde kıvranmaları ve ne yapacaklarını bilmeme-

[3] Darî', denizin dışarı vurduğu pis kokulu hafif yeşil bir bitkidir; içi boş olur. "Arfec" (dikenli bir çalı) ve "hulle"nin kurusu olduğu da söylenmiştir. Denildi ki: Yaş ikenki haline darî' denir. Kuruyunca ismi şibrık olur. Hayvanın otlayacağı kötü bir şeydir, otlağa salınan hayvanlar onun üzerinde kalırlarsa ne et tutar ne de yağ bağlarlar. Oradan ayrılıp başka şeyler-

lerinden ötürüdür. Kimi de onun, Allah Teâlâ'nın azaplarından bir tür azap olduğunu ve bilgisini kimseye açmadığını söylemişlerdir. Kimi de o bir bitkidir, Araplar onu bilirler. Yaş iken onu develer ve başka hayvanlar yer. Ama sararıp kuruduğu zaman hayvanlar artık onu yemez ve pis kokusu ve üzerindeki dikenlerin çokluğundan dolayı ondan tiksinti duyar. [§]Ona bahar mevsiminde **179**
"şibrık" (شبرق), sararıp kuruduğu zaman da "darî'" derler. Bu bitki dünyada iken hayvanları semirtmek ve onları açlıktan kurtarmak üzere iş görür. Allah Teâlâ **o da ne besler ne de açlığı giderir** kavl-i celîli ile semirtme ve açlığı giderme özelliklerini de gidererek sadece tiksinti verici özelliğine işaret etmiştir. Burada belirtilen husus şu ilâhî beyandaki gibidir: "Onlar dalbastı kiraz ve meyve yüklü muz ağaçları arasında..."[4] "Sidr" (سِدْر) aslında dünyada iken dikenli bir ağaçtır, âhirette ise dikensiz halde yeniden yaratılmıştır. Allah Teâlâ cennet şarabını meâlen şöyle anlatmıştır: "Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar".[5] Oysa dünyada iken şarap hem baş ağrısı yapar hem de sarhoşluk verir. Allah Teâlâ şarabın bu dünyadaki sözü edilen özelliklerini giderip, içenler için mahza bir lezzet olacağını bildirmiştir. Darî' de tam tersine semirtme ve açlığı giderme özelliklerinden arındırılıp tamamen tiksinti verici bir hale dönüştürülmüş olacaktır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ ﴿٨﴾ لِسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿٩﴾

8. "O gün kimi yüzler de mutludur."

9. "Yaptıklarından dolayı hoşnut olmuşlardır."

O gün kimi yüzler de mutludur. Yani dünyada iken işlemiş olduğu salih amellerinin sonuçlarını bizzat görmek suretiyle gönenmiş olacaktır. Dünyadaki çabasının karşılığı olarak kendisine verilen mükâfattan hoşnut olacaktır. Allah Teâlâ, dünyada iken işledikleri amellerinin izlerini insanların yüzünde yaratacaktır. Kim dünyada iken itaat etmişse onun yüzünde itaatinin izlerini, kim de dünyada iken isyan etmişse onun yüzünde de isyanının neticelerini herkesin bileceği şekilde belirgin kılacaktır.

---

le beslenmezlerse de durumları iyece kötüleşir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur. O da ne besler ne de açlığı giderir". Ferrâ dedi ki: Darî', şibrık denilen bir bitkidir; hicaz halkı ona kuruduğunda darî' ismi verirler. Denildi ki: Darî' cehennem ehlinin yiyeceğidir. Onun ne olduğunu Araplar bilmez (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dr'a" md.).

4 el-Vâkıa, 56/28-29.

5 el-Vâkıa, 56/19.

فِى جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿١٠﴾

10. "Yüksek bir bahçededirler."

İki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Kadri yüce, şanı büyük demek olur. Bu durumda "âliye" kelimesi cennetin sıfatı olur. Onun yücelikle vasıflandırılması bu açıdan olur. İkincisi de cennetin içindekilerin makam ve dereceleri itibariyle yüksek olması olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ﴿١١﴾

180 [§]***11. "Orada boş söz işitmezler."***

Yani orada küfür ve sahibini günaha sokacak türden herhangi bir kem söz duyulmaz. Aksine onlar Allah Teâlâ'nın niteliklerini belirttiği şekildedirler: "Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar"[6]. Kişiyi sövmeye sevkeden şey ya kalbinde sakladığı kini ve öfkesidir yahut aralarında ortaya çıkan bir düşmanlıktır. Ya da sarhoşluk ve benzeri gibi aklını başından alan bir âfettir. Allah Teâlâ cennet şarabından bu kabil olumsuz özellikleri yok etmiştir: Nitekim O meâlen şöyle buyurmuştur: "Bundan dolayı ne baş ağrısına tutulurlar ne de sarhoş olurlar".[7] Onların göğsünden kin ve öfkeyi söküp almış her türlü sefihlik sebepleri ortadan kalkmıştır. Bu itibarla onlar ancak hoş şeyler duyarlar ve dikkate alınmayacak hiçbir söz işitmezler.

فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿١٢﴾

12. "Orada akan bir pınar vardır."

Cennetin pınarları kaynar ve yüzeyden akar. Dünyadaki sular gibi değildir. Dünyada suların kimisi yüzeyden akar, kimisi de kuyu ve künk suları gibi toprağın altından akar.

فِيهَا سُرُرٌ مَرْفُوعَةٌ ﴿١٣﴾ وَاَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ ﴿١٤﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ
﴿١٥﴾ وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ ﴿١٦﴾

---

6 el-Hicr, 15/47.

7 el-Vâkıa, 56/19.

13-16. "Orada yüksek tahtları, önlerine konmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş değerli halılar vardır."

Bazıları şöyle dediler: Tahtlardan bazıları diğerlerinden daha yüksektir.
Onlar Allah'ın dilediği gibi yükselir. Allah Teâlâ'nın dostu olan kulu oturmak
için geldiği zaman ona eğilir, üzerine kurulduğu zaman da Allah Teâlâ'nın mu-
rat ettiği kadar yükselir. Bazıları şöyle dediler: Buradaki yükseltilmiş olmanın
anlamı cennetlikler nazarında onların kadrinin yüceltilmesidir. [§]Onlar dün- 181
yada iken neye rağbet etmekte iseler âhirette de kendilerine onlar vâdedildi.
Kişi dünyada iken sözünü ettiğimiz her iki şekli de arzu eder. Âhirette kendile-
rine verilecek olan ödülün de aynı tarzda olacağı belirtilmiştir.

Aynı şekilde onlar önlerine konmuş kadehlere, sıra sıra dizilmiş yastıklara, serilmiş değerli halılara karşı da özlem duyarlar. Nitekim bir başka yerde de meâlen şöyle buyurmuştur: "Kabartılmış döşekler üzerinde (olacaklar)"[8]. Döşeklerin ve tahtların yükseltilmesinin bahsettiğimiz iki şekilde de olması söz konusudur. İşte bundan dolayı âhirette de aynı şekilde bu dünyadaki arzularına göre ödüllendirilecekleri onlara vâdedilmiştir.

Konmuş kadehler. "Ekvâb" (tekili kûb) kulpu olmayan bardak demektir. Bu niteleme ya onların dünyadaki testiler gibi büyük olmaları sebebiyledir. Ya da etrafında hazır bulunup dönen huri ve hizmetçilerin, arzu ettikleri anda bunları kendilerine sunmaları ve dolayısıyla onları kendilerine yaklaştırmak için tutacakları bir kulpun olmasına ihtiyaçlarının bulunmadığına işaret etmek anlamındadır.

S**ıra sıra dizilmiş yastıklar.** Yani sergiler üzerine konulmuş yastıklardır. İnsanlar nasıl ki dünyada iken yastıklara yaslanırlarsa aynı şekilde âhirette de yastıklarının olmasını arzu ederler. Vâdler de o doğrultuda oluşur.

اَفَلَا يَنْظُرُونَ اِلَى الْاِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾ وَاِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿١٨﴾ وَاِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿١٩﴾ وَاِلَى الْاَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿٢٠﴾

17-20. "Peki, insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?"

---

8 el-Vâkıa, 56/34.

[Kâinat Allah'ın Varlığının Delilidir]

Diğer hayvanlar arasından özellikle devenin belirtilmesi keza göğün, dağların ve yerin belirtilmesi şu iki sebepten biri için olabilir: Birincisi deve, Mekke halkının en önemli mallarının başında gelir. Onlar üzerinde yolculuk eder-
182 ler, ihtiyaç duydukları eşyanın taşıma işini onlarla yaparlar, [§]Hem Mekke, dağlar arasında kurulmuş bir şehirdir. Bu itibarla onlar her taraftan dağlarla kuşatılmış haldedirler. Gök ise üzerlerinde, yer de ayaklarının altlarındadır. İşte bu nedenle onlar özel olarak belirtilmiştir ki ibret alsınlar ve bunlar hakkında düşünsünler.

İkincisi: Bir başka izahı da şöyle olabilir: Bir kere bütün hayvanların insanlar için yararlı olan yönleri devede toplanmıştır. Şöyle ki: Hayvanların kimi binek hayvanıdır, kimi süt verir, kimi yün verir, kimisi de eti ve dölü için edinilir. Bunların hepsi devede mevcuttur. Bu itibarla deve, hayvanlardan elde edilen her türlü faydanın anası ve bereketin kaynağı sayılır. Aynı şekilde en büyük fayda ve bereket sema ile ilgilidir. İnsanların rızıkları oradan iner, gıdaları bitiren güneş göktedir, yıldızlarla süslenmiş olan gene göklerdir. Bu itibarla gök de her türlü nimetin esası sayılır. Aynı şekilde yer de nimetlerin kaynağıdır. Bütün mevcudatın sığınağı oradadır, azıkları ve rızıkları orada takdir edilmiştir, giyindikleri elbisenin hammaddesi orada biter. Öte yandan dağlar da yeryüzünü sabit tutar, eğer onlar olmasaydı yeryüzü içindekilerle birlikte batar giderdi. İşte bu özellikleri sebebiyle âyette geçen şeyler özel olarak zikredilmiş bulunmaktadır.

Peki insanlar bakmazlar mı? Bu hitap iki şekilde yorumlanabilir: Ya emir anlamındadır. Yani baksınlar demektir. İkincisi de onların içinden çıkamadıkları bir durumla ilgili daha önceden geçen bir soruları vardır. Bu âyetler işte o soruya cevap olmak üzere inmiştir: **Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına… bakmazlar mı?** Yani: Eğer onlar sözü edilen bu nesneler üzerinde durup düşünselerdi bunlar hakkında kafa yormaları ve düşünmeleri, kafalarındaki karışıklığı ve içine düştükleri şüphelerini giderirdi. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: Allah Teâlâ sözü edilen cennet nimetlerini sayınca Kureyş halkı hayrete düştü ve dediler ki: "Ey Muhammed! Bize bir âyet getir ki dediklerinin hak olduğu ortaya çıksın!" İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyetleri indirdi: **Peki insanlar devenin nasıl yaratıldığına… bakmazlar mı?**[9]

---

9 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 646.

[§]Göğün yükseltilmesi ve görülen bir direk olmaksızın onun yaratılması hakkında tefekkür etmek, devenin yaratılışından, dağların dikilmesinden, yerin serilmesinden ibret almak ve onlar hakkında düşünmek ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatının yanı sıra, Rab Teâlâ'nın vahdâniyetine iman etmeyi ve peygamberliğin hak oluşunu kabul etmeyi gerektiren hususlardır. Şöyle ki: Onları âhiret hayatının inkârına götüren saik onların her bir şeyi kendi güçlerine göre ölçmeye kalkışmalarıydı. Bunun sonucunda gücün böyle bir işe yetmeyeceğini sanıyorlardı. Zira ölüleri diriltmek onların imkânları dışında bir işti. Eğer onlar öyle düşünmeyip de göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünselerdi, Allah Teâlâ'nın kudretinin mahlûkatın gücü gibi olmadığını, onun her şeye kādir olduğunu anlarlardı. Şöyle ki gökler yaratılmış, hiçbir direk olmadan yükseltilmiş ve sabit kılınmıştır. Ne bulunduğu yerden aşağı yuvarlanmakta ne de yukarı uçup gitmektedir. Bir kimse şâyet havada tek bir kuş tüyünü ne uçacak ne de düşecek şekilde sabit tutacak olsa buna gücü yetmemektedir. İnsan bunları bir düşünse anlayacaktır ki Allah'ın kudreti zatının gereğidir, sonradan elde edilmiş değildir. Aynı şekilde dağlara baksa hem koca kütlesi hem de yüksekliği ve sağlamlığı ile sularla, ağaçlarla bezenmiş halini dikkate alıp üzerinde kafa yorsa, bütün insanlar bir araya gelip olanca güçleriyle suyun nereden bir araya gelip nasıl kaynadığını, taşların arasından ağaçların nasıl bittiğini anlamaya çalışsalar bunu anlayamazlar. Hal böyle olunca da bunları yaratan Allah'ın ilminin ihata edilemez olduğunu anlarlar. Bunun belirtilmesinde O'na hiçbir şeyin gizli kapaklı olamayacağı ve O'nu hiçbir şeyin acizlik içinde bırakamayacağını, bilakis bütün âlemin O'nun kudret eliyle tedbiri altında olduğunu, onlara dilediğini yaptığını ve dilediği hükmü verdiğini bildirmek de vardır. Bütün bunlara kādir olan, elbette ki onları ölümden sonra tekrar diriltmeye ve yapıp ettiklerinin karşılığını vermek için âhiret hayatını başlatmaya da kādirdir. 183

Bunların yaratılışında Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine de kanıt vardır. Çünkü Allah Teâlâ göklerin yararları ile yeryüzünün yararlarını birbirine irtibatlı kılmıştır. Yağmur gökten kurumuş toprağa düşer orada onlar için hem kendilerine hem de hayvanlara rızık olmak üzere renkleri türlü bitki bitirir. Eğer göğün tedbircisi yerin tedbircisinden ayrı olsaydı o takdirde göğün yararlarını,
yerin tedbircisinin halkından esirgerdi. [§]Bütün bunları düşünselerdi kafa- 184
larındaki sorun gider, şüpheleri yok olurdu. Allah Teâlâ'dan başka tanrılara tapınmazlar ve şöyle demezlerdi: "Tanrıları tek tanrıya mı indiriyor? Bu gerçekten şaşılacak bir şey!"[10]

---

10 Sâd, 38/5.

Peygamberliğin hak oluşunun ispatı da vardır derken şunu kastettik: Onlar bahsettiğimiz nimetlerle nimetlendirildiklerinden dolayı kendilerinden mutlaka şükretmeleri beklenecektir. Her bir nimetin şükrünün de nasıl olacağını işaret yoluyla bilmek mümkün değildir. Bu durumda onlara bunun nasıl yapılacağını öğreten bir vahiy veya peygamberlik gerekli olacaktır.

Şöyle bir soru akla gelebilir: Onlar bu sayılan şeylerin yaratılışının nasıllığı hakkında tefekkürde bulunmakla nasıl emrolundular ki?! Oysa onlar bu sayılan şeylerin nasıl yaratılmış olduğuna dair sonsuza dek düşünecek olsalardı gene de doğruya eremezler, hidâyet bulamazlardı.

Buna şöyle cevap verilir: Onlar eğer düşünmekle doğruya ulaşıp da vaziyeti anlasalardı ve onlar hakkında tefekkür etselerdi bu onlardan sorunu gidermezdi. Zira onlar onu yönlendirildikleri kendi fiilleriyle değerlendiriyorlardı. Doğru hükmü elde edebilmenin imkânsız oluşu ve tasavvurunun dışında bulunması problemi açıklayıcı ve şüpheleri kendilerinden giderici mahiyettedir. Çünkü insanlar, doğruya erişmenin, vahiyler sayesinde olduğunu anlamışlardır ki doğru bilgi, kudreti insanların kudretiyle takdir edilemeyecek olan Allah'tan gelmektedir ve O bütün yönleriyle insanlardan farklıdır. *Doğruya ulaştıran ancak Allah'tır.*

فَذَكِّرْ اِنَّمَٓا اَنْتَ مُذَكِّرٌۜ ﴿٢١﴾ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍۙ ﴿٢٢﴾ اِلَّا مَنْ
تَوَلّٰى وَكَفَرَۙ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللّٰهُ الْعَذَابَ الْاَكْبَرَۜ ﴿٢٤﴾

21. "Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın."

22. "Onlara egemen bir zorba değilsin."

23. "Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse,"

24. "Allah onu en büyük azapla cezalandırır."

Artık sen öğüt ver, çünkü sen bir uyarıcısın, onlara egemen bir zorba değil. *En doğrusunu Allah bilir ya* bu beyanda, Hz. Peygamber'e (a.s.) hoşuna gitmeyecek şekilde karşılık görmese, alaya alınsa da yaptıklarına karşılık onları cezalandırmamasına dair emir vardır. Cenâb-ı Hak buyurmuş oluyor ki: Sen onlara Allah Teâlâ'yı hatırlat! O'nun nimetlerinin büyüklüğünü hatırlat. Peygamberleri inkâr eden kavimlerin nasıl helâk olduklarını ve tasdik edenlerin nasıl kurtulduklarını anlat, onların durumlarını yücelt! İnkâr edenleri kahretme ve yaptıklarına karşılık onları cezalandırma! Sen onları Allah Teâlâ'ya havale et!

[§]Sen onlara egemen bir zorba değilsin. Bazıları "musaytır"ı musallit, 185
yani onların üzerine tesallut eden biri olarak tefsir etmiştir. Bazıları ise ona "cebbâr", yani zorba anlamı vermiştir. Eğer birincisi kastedilirse o takdirde bu âyet neshedilmiş âyetlerden olabilir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.), onlarla savaşmasına izin verilmesi, onları esir etmesi, cizye almak suretiyle onları kahruperişan etmesi gibi yollarla onların üzerine musallat kılınmıştır. O yüzden denilmektedir ki bu hüküm Berâe sûresinden evvel söz konusuydu. Eğer Mücahid'den[11] rivayet edildiği şekilde mânası cebbâr, yani zorba ise o takdirde âyetin neshi söz konusu değildir ve peygamberin (a.s.) onlar üzerinde zorba biri olması da caiz değildir. Keza âyetin **Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse o hariç** meâlindeki kısmı da istisna değildir. O takdirde "illâ" "lâkin" anlamındadır ve mâna şöyle olur: "Her kim yüz çevirir ve inkâr ederse, Allah onu en büyük azapla cezalandırır". Yani her kim Allah'a itaatten ayrılır ve O'nun vahdâniyetini, kitaplarını ve resûllerini inkâr ederse Allah da ona en büyük azabı verir. "Musaytır"ın kılıçla, esir almakla ve cizye alma yoluyla kahruperişan etme anlamında, "musallit" olarak yorumlanması halinde istisna olur. Yani her kim Allah'a itaatten ayrılır ve O'nun vahdâniyetini inkâr ederse Allah seni kılıçla, esir etmek ve cizye almakla onların üzerine musallat eder ve bu şekilde ona en büyük azabı verir. Denildi ki: Ancak yüz çeviren ve halinde ısrarlı olan hariç; sen onların üzerine musallat edilirsin. Yahut hatırlatma anında yüz çeviren hariç ve sen ona karşı yardım görürsün. *Kurtuluş ancak Allah sayesindedir!*

Bu âyetlerde, Allah Teâlâ'nın itaatine yanaşmayıp inkâr edenlere karşı zafer kazanacağına dair Hz. Peygamber'e (a.s.) müjde vardır. Keza bu âyetler Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletine delil de olmaktadır. Çünkü Allah bunu zayıf ve yardımcılarının çok az olduğu bir zamanda buyurmuştur ve her şey de Allah'ın tam da dediği gibi vuku bulmuştur. Zira Allah Teâlâ peygamberine iki aylık mesafeye korku salacak[12] şekilde güç vermiş, onun için fetihler müyesser etmiştir. Haliyle bütün bunların, Allah'ın kendisine bildirmesi sayesinde gerçekleştiğinin bilinmesini istemiştir.

اِنَّ اِلَيْنَٓا اِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ ﴿٢٦﴾

[§]*25. "Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir."* 186

---

11 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 207; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 410.

12 bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 61, 64; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 608; Bir aylık korku salımı şeklindeki rivayet için de bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 301; Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 3.

26. "Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir."

Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. "İyâb" (إياب) merci, yani dönüş anlamındadır. **Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir**. Yani onları hesaba çekmek hikmetin gereğidir. Mademki hikmet onların hesaba çekilmelerini ve yapıp ettiklerine karşılık verilmesini gerektirmektedir, öyle ise onları hesaba çekmek O'nun hakkıdır. Çünkü onun terki hikmetin terki demektir. Hikmetin terki ise sefihliktir ki Allah Teâlâ böyle bir nitelemeden uzak ve yücedir. *Kurtuluş ancak Allah sayesindedir ve başarı da ancak Allah'tandır.*

[89]FECR SÛRESİ 187

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالْفَجْرِ ﴿١﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿٢﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿٣﴾

1. "Yemin olsun tan yerinin ağarmasına;"

2. "On geceye;"

3. "Çift olana ve tek olana;"

[Hac Mekânı Güvenli Kılınmıştır]

Araplar âdetleri üzere bir şeyi güzel gördüklerinde onu gözlerinde tâzimle
büyütürler ve yücelttikleri varlıklar üzerine de yemin ederlerdi. Allah Teâlâ
hacda ve onun vakitlerinde birtakım hikmetler ve yönetime dair acayiplikler
varetti. Onun en lütufkâr hikmetinden ve hayreti mûcip yönetiminden biri de
hac yapılan mekânı insanlık için güvenli bölge kılmasıydı. Öyle ki insanlar
bu güvenin nasıl oluştuğu sırrını bir türlü kavrayamadılar. Allah insanların
kalplerinde oraya karşı ortak bir ülfet oluşturdu ve bunun sonucunda insanlar
orada toplanmak için harekete geçmeyi arzular hale geldiler. Kendi aralarında
birbirlerine karşı kin, düşmanlık gibi duygular beslemelerine rağmen akıl er-
diremedikleri bir şekilde orada bir araya gelmeye arzulu oldular. Bunun sonu-
cunda oranın halkı tam bir güven içinde beldelerde dolaşır hale geldi. Öyle ki
Allah Teâlâ bu gerçeği ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur: "İnkâr edenlerin
(gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın!"[1] Uzak belde
halklarını Mekke halkının ihtiyaç duyacağı erzak ve sair gereksinimlerini ora-
ya götürmeye müheyya kıldı. **[§]**Kendilerini, oldukça külfetli gelse de oraya 188
gitmeye arzulu kıldı. [Sonra bu külfetli durum onların hac için Mekke'ye gel-
melerine] mani olmadı. Bunlardan da anlaşıldı ki orada birtakım sırlar ve lü-
tuflar vardır ki bunlar ora halkının kendi güçlerinin ve tedbirlerinin dışında
bir durum arzetmektedir. Bunun belirtilmesinde ölümden sonra tekrar dirilt-

---

1 Âl-i İmrân, 3/196-197.

me ve âhiret hayatının varlığını kabule ve içlerindeki şüphelerin giderilmesine işaret edecek kanıt vardır. Allah Teâlâ, hac günleri olması ve bütün rükünlerinin bu günlerde eda edilmesi hasebiyle şanı yüce olan bu vakitlere ve günlere yemin etti. Arap âdetine göre kendilerince ulu gördükleri babalarına, atalarına ve putlarına yemin etmek söz konusuydu. Bu belirtilenler de onlar nezdinde tâzimi gerekli olaylardır. Bu itibarla onlara yemin edilmesi, Araplar'ın âdetlerine göre yemin etme şeklinde olmuştur.

Yeminler içine "çift"; "tek" ve "fecir" girmektedir. Bazıları şöyle dedi: "Şef'" (الشفع), yani çift olan kurban bayramı günüdür, çünkü o ayın onuncu günü olmaktadır. "Vetr" (الوتر), yani tek ise Arafat günüdür, yani ayın dokuzuncu günüdür. Çift, tek ve geçip gitmekte olan gece ile bütün ibadetlerin kastedilmesi de mümkündür. Zira her ibadette illâ ki hem tek hem de çift vardır.

"Tek" ile Allah Teâlâ'nın, "çift" ile bütün yaratıkların kastedilmesi de mümkündür. Zira Allah yaratıklarını çift yaratmıştır. Allah Teâlâ ise zatı ile tektir. Buna göre yemin, hem zatına hem de bütün yaratıklara yapılmış olur. "Çift" ve "tek" ile cümle yaratılmışların kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü onlarda hem çift hem tek mânası birlikte vardır. Buna göre yemin bütün mahlûkata yapılmış olur.

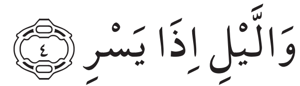

4. "Geçip gitmekte olan geceye."

Yolculuğa çıkan geceye. Bu beyanda kinâye yoluyla cihat ve gece baskınına işaret vardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Yemin olsun nefes nefese koşanlara; sonra çakarak kıvılcım saçanlara; sabahleyin ansızın baskın yapanlara…"[2] Bütün bunlar işaretin cümle ibadetlere olduğunu gösterir. İbadetlere yemin etmenin izahı şöyledir: Allah Teâlâ kasemle, ibadetlerin yapılmasını insanların kalplerinde tâzimi gerekli kıldı. Bundan dolayı görürsün ki tüm insanlar ibadetleri güzel kabul eder ve yerine getirmeye çalışırlar. Aralarındaki ihtilaf sadece mahiyetinde olur, yoksa ibadetlerde insanlar birbirlerini engellemeye çalışmazlar, bu nedenle Allah Teâlâ onlara yemin etti.

---

2 el-Âdiyât, 100/1-3.

[§]*5. “Düşünen kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli de-* 189
ğil midir?”

Düşünen kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir? Bu sözü edilenlere neden yemin edildiğinin izahını cahiller değil akıl sahipleri bilir. “Zî hıcr” akıl sahipleri demektir. Bazıları şöyle dedi: Yeminin cevabı “Çünkü Rabb’in her şeyi yakından izlemektedir” meâlindeki on dördüncü âyettir.

Şu da mümkündür: Aralarında şiddetli tartışma meydana gelmiştir. Onlar hac vakitlerinin on gece (el-leyâli’l-aşr) olduğunu sanıyorlardı. “Çift” ve “tek” aslında yemine konu olanlar bunlar değildi. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: **Düşünen kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir?** Yani akıllı kimse konu üzerinde düşünüp bu vakitlerin, üzerine yemin edilen vakitler olduğunu yahut bu günlerin ölümden sonra diriltilmeye inanmaya götüreceğini bilir. Şöyle de denildi: Bu günlere yemin etmesi bu vakitlerin kıymet ve kadrinin yüce olması ve onlar nezdindeki öneminden dolayıdır. Çünkü geçimleri o günlere bağlıdır, o günlerde yaşamlarına bolluk gelmektedir. Fukara iseler oraya sevkedilen büyük ve küçükbaş kurbanlar sebebiyle, diğerleri de çeşitli kazanç ve ticaret vasıtasıyla yararlanmaktaydılar. Onlar seneden seneye bu günlerde ticaret için hazırlık yaparlardı. İşte onlar katındaki bu öneminden dolayı Allah Teâlâ onlar üzerine yemin etti. Denildi ki: Yeminin cevabı sûrede belirtilmiş değildir. Çünkü onlar tarafından bilinen bir hadisenin hemen peşinden gelmişti ve onların bildiği meşhur bir hadise olduğu için de belirtme ihtiyacı duymamıştı. Dolayısıyla onun hak olduğuna yemin etti. *En doğrusunu Allah bilir.*

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿٦﴾ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿٧﴾ اَلَّت۪ى لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِى الْبِلَادِ ﴿٨﴾

6. “Görmedin mi, Rabb’in ne yaptı Âd kavmine;”

7-8. “Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem’e;”

[Geçmiş Ümmetlerden Alınacak İbretler]

Görmedin mi, Rabb’in ne yaptı Âd kavmine; ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem’e… Âd, Semûd ve Firavun kıssalarının belirtilmesinde üç nükte vardır: Birincisi: Resûlullah’ı inkâr eden Mekke

190 halkının korkutulması amaçlanmıştır. [§]Onlar, Hz. Muhammed'i inkâr eden Mekke halkından malca daha zengin, evlatları daha çok ve hazırlıkları daha muhkem idi. Hal böyle iken bütün bunlar onlara hiçbir fayda sağlamadı. Aksine Allah Teâlâ, peygamberlerini desteklemek üzere peygamberi inkâr edenlerin hepsine azabını indirdi. Bu durumda Hz. Muhammed'i inkâr edenlere ne demeli? Onlar bu tavırlarıyla peygamberini inkâr etmelerinden dolayı Allah'ın gazabına uğrayacaklarından korkmamaktadırlar. Kaldı ki onlar sayıca, malca ve kuvvetçe helâk edilmiş o kavimlerden üstün de değillerdir.

İkinci bir nükte şudur: Onlar kendilerinin Allah Teâlâ'ya Hz. Muhammed'den daha yakın oldukları kuruntusundaydılar. Buna sebep olarak da kendilerinin nimetler içinde yüzmekte olduklarını, peygamber ve tâbilerinin ise şiddetli darlık ve sıkıntı içinde olduklarını söylüyorlardı. Allah Teâlâ onlara açıkladı ki daha önce geçen peygamberleri inkâr eden kavimler güç, mal, evlat ve tedarik çokluğu bakımından kendilerinden daha üstün durumdaydılar. Onların resûlleri de aynı şekilde şiddetli geçim darlığı içinde bulunuyorlardı. Buna rağmen onlar Allah Teâlâ'ya evlatlarının ve mallarının çokluğu ile övünen inkârcılardan daha yakın idiler. Allah böylece onlara açıkladı ki durum hiç de onların sandıkları ve iddia ettikleri gibi değildir.

Üçüncüsü: Onlar Allah Teâlâ'ya ve resûlüne iman etmekten kaçınıyorlar ve şöyle diyorlardı: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[3]. Bu ilâhî beyanlarda onları taklit etmenin reddi vardır. Çünkü onların ataları içinde, resûlleri inkâr etmelerinden ötürü helâk olmuş kavimler vardır. Onlar firavunlar ve tâbileridir. İçlerinde kurtulanlar olmuştur ki onlar da resûller ve onları tasdik eden müminlerdir. Şimdi şunlara ne oluyor da geçmiş kavimlerden kurtulanların ardına düşmüyorlar da helâk olmuş kavimlere öykünüyorlar. Diğer taraftan bu âyetler de Âd, Semûd ve Firavun gibi sözü edilen kavimlerin neseplerinin bilinmesi amaç edinildiğinden dolayı onların tanıtılmasına yönelik açıklama yapılmamıştır. Sûre sözünü ettiğimiz amaç için sevkedilmiştir. Bu itibarla onların neseplerini ve hallerini öğrenmeye çalışmak bir tür zorlama olacaktır.

191 **[§]Görmedin mi, Rabb'in ne yaptı Âd kavmine.** "Elem tera" (اَلَمْ تَرَ) ifadesi iki ihtimal içerir: Birincisi soru değil gerçeklik anlamındadır: Yani kesinlikle gördün ve bildin demektir. Nitekim duyular âleminde de bir kimsenin yaptığı işin kesin olarak vukuunu belirtmek üzere "Falanın yaptığını görmedin mi?" denir ve kesin gördün ve bildin anlamı kastedilir. Ancak bu serzeniş kabilin-

---

3 ez-Zuhruf, 43/23.

den belirtilir. İkincisi de bunun bildirme amaçlı söz başı olmasıdır. Şöyle demiş olur: Bil ki! Rabb'in Âd kavmine şöyle şöyle yaptı.

"İrem" (الاِرَمَ) hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları Âd'ın babasının İrem olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da kabilenin reisi olduğunu ve Âd'ın kendisine nispet edildiğini söylemişlerdir. Nitekim konuşma esnasında kişi hakkında onun oğlu olmasa da falan Bekr b. Vâil'dendir denir. Kimileri de İrem'in Âd kavminin meskenleri olduğunu söylemiştir. Şöyle de denilmiştir: O, o mekânları bina eden kimsenin adıdır.

Sütunlarla dolu İrem. Kimileri bundan maksat uzun boylu oluşlarıdır denilmiştir. Yani kıssada belirtildiği gibi uzun boylu Âd. Kimileri de uzun sütunlar gibi göğe yükselen muhkem yüksek binalardır demiştir. Bu yorum İrem'in meskenlerden ibaret olduğu şeklindeki yoruma dayanır. Kimileri de şöyle dediler: Direkleri ve germe halatları olan çadırlardır demişlerdir. Onlar çadır ve otağ sahibi kimselerdi. Onların oturdukları meskenleri direklerle kaldırılmış oluyordu.

Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan… Bazıları bu kavmin şiddetli, kuvvetli, yaratılış bakımından iri, işlerinde basiret sahibi kimseler olarak nitelenmiş olduklarını söylemiştir. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "… ve yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı"[4]; "Bizden daha güçlü kim var?" dediler"[5]. Onlardan hikâye yoluyla meâlen şöyle buyurdu: "…gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi"[6]. Allah Teâlâ onları basiret sahipleri olarak niteledi. Gene bina ettikleri ve ülkelerde eşi benzeri bulunmayan meskenlerinin murat edilmiş olması da mümkündür.

وَثَمُودَ الَّذٖينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿٩﴾

[§]*9. "Vadide kayaları oyarak şehir yapan Semûd'a;"* 192

---

4 "Sizi uyarmak için, içinizden bir adam vasıtasıyla Rabb'inizden size bir zikir (vahiy) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan güçlü kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz" (el-A'râf, 7/69).

5 "Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve 'Bizden daha güçlü kim var?' dediler. Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı" (Fussılet, 41/15).

6 "Âd ve Semûd kavimleri de öyle. Onların durumlarını meskenlerinin kalıntıları size apaçık gösteriyor. Şeytan onlara, (kötü) işlerini güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı; oysa gerçeği görme yeteneğine de sahiplerdi" (el-Ankebût, 29/38).

Kayalardan istedikleri şekillerde oyuklar yapıyorlardı. Şu ilâhî bayanda da aynı kelime kullanılmıştır. "Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi"[7]. Bazıları şöyle dedi: Kayalardan evler yonttular. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Onlar, güvende olmak üzere dağları oyarak barınaklar yaparlardı"[8]. Bu ifade, onların güç ve kuvvetlerinin bildirilmesini içermektedir.

وَفِرْعَوْنَ ذِى الْاَوْتَادِ ﴿١٠﴾

10. "Kazıklı Firavun'a"

Bazıları onu "ze'l-evtâd" (ذالاوتاد) diye isimlendirdi. [Çünkü dağlarda meskenler edindi de bu sebeple böyle bir isim verildi]. "Veted" kelimesi kiriş veya ip demektir. Kimileri de bu ismin kendisine kızdığı kimseleri işkence için kazığa oturtması sebebiyle verildiğini söyledi. Bazısı da şöyle yorumlamıştır: Onun her sokakta gözetleyici ve muhafız olarak diktiği bir adamı vardı. Kimi de onun dağlara benzer muhkem ve yüksek saraylar ve yapıları vardı. Zira dağlar yeryüzünün kazıklarıdır.

اَلَّذٖينَ طَغَوْا فِى الْبِلَادِ ﴿١١﴾ فَاَكْثَرُوا فٖيهَا الْفَسَادَ ﴿١٢﴾

11. "İşte bunların hepsi ülkelerinde azgınlık etmişlerdi."

12. "Oralarda durmadan fesat çıkardılar."

Bu ilâhî beyan, onların ülkelerinde azgınlık yapmaları, başkaldırmaları ve haddi aşmaları şeklinde açıklanabilir.

فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ﴿١٣﴾

13. "Bu yüzden Rabb'in onların üzerine kırbaç gibi ceza yağdırdı."

Bazıları şöyle dedi: Devamlı olarak halkına işkence ettiği ve vurduğu kırbaçla onlara işkence etti. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: Kırbaç, azabın bir türüdür. Âd kavmine onun bir türü ile azap etti. Semûd'a başka bir tür, Firavun'a ve tâbilerine de başka bir tür azapta bulundu.

---

7 "Onlar Süleyman'a, isteğine göre yüksek ve görkemli binalar, heykeller, havuz gibi lengerler, yerinden kalkmaz kazanlar imal ederlerdi. Ey Dâvûd ailesi! Şükür için çaba gösterin. Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır" (Sebe, 34/13).

8 el-Hicr, 15/82.

اِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿١٤﴾

[§] ***14. "Çünkü Rabb'in her şeyi yakından izlemektedir."*** 193

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Düşmanlarına olan azabını gözetler ve onların vakitlerini bekler. Sonra vakit geldiğinde başlarına azabı indirir. Bize göre Allah onların amellerini gözetler ve onlara karşı şiddet uygulamaz ve hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Aksine gizli âşikâr her ne yapmışlarsa onların hepsini muhafaza eder. Şöyle de denildi: Zâlimin zulmünden habersiz olmadığı gibi bir kaçağın elinden kaçması da mümkün değildir.

Çünkü Rabb'in her şeyi yakından izlemektedir. Bu beyandan hareketle O'na bir mekân isnadında bulunmaya kalkışmak bir vehimden öteye değer taşımaz. Hal böyle iken bazı kimselere ne oluyor ki "er-Rahmânu ale'l-arşi's-tevâ" (الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى) âyetine dayanarak O'na mekân isnadı gibi bir anlayışa ulaşıyorlar ve arşı O'nun mekânı yapıyorlar.

فَاَمَّا الْاِنْسَانُ اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ رَبُّهُ فَاَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبّ۪ٓي اَكْرَمَنِ ﴿١٥﴾

15. "İnsana gelince, Rabb'i ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda, 'Rabb'im bana ikram etti' der (mutlu olur)***."***

Burada şöyle bir sorun vardır: İnsanın, "Rabb'im bana ikram etti" meâlindeki sitayiş sözü ile "Rabb'im beni önemsemedi" anlamındaki serzeniş sözleri Rab Teâlâ'nın kelâmına uygun olarak gelmiştir. Çünkü Allah Teâlâ "İnsana gelince, Rabb'i ona imtihan için ikramda bulunduğunda ve onu nimetlere boğduğunda" buyurmuştur. Bu durumda "Rabb'im bana ikram etti" sözü ona uygun düşmüştür. Aynı şekilde insanın bir musibetle sınanması halinde "Rabb'im beni önemsemedi" serzenişi de "Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise…" sözüne uygun düşmüştür. Birincisi insana ikram, ikincisi de önemsememe olacaktır. Görmez misin ki Allah Teâlâ malı "hayır", fakirliği de "şer" olarak isimlendirmiştir. Keza itaatkâr olanı muhsin, yani iyilik yapan, âsi olanı da müsî' (مسئ), yani kötülük yapan diye adlandırmıştır. Aynı şekilde kula bolca nimetler verilmesi halinde "ona ikramda bulunma" isnadı doğru olduğu gibi, rızkının daraltılması ve ikram görmemesi halinin de "önemsenmeme" diye nitelenmesi yerinde bir nitelemedir. Durum böyle ve kişi sözünde doğru olunca o takdirde "kellâ", yani hayır asla! diyerek cevap verilmesi nasıl yerinde olur?

Ancak biz şöyle diyoruz: "Kellâ", yani hayır asla! diyerek cevap verilmesi onların sözünün reddi anlamında değildir. Kendisine yönelik de değildir. Sözün yönelik olduğu hedef, onun sözü ile irade ettiği anlamdır. Çünkü kişi bu sözüyle Allah Teâlâ'yı ve âhiret gününü inkâr etmiş olmaktadır. O şöyle diyordu: "Ne öldükten sonra diriltilme vardır, ne ceza vardır. Onlar sadece bu dünyada yaptıklarının karşılığını görürler, her kim iyilik yaparsa kendisine iyi-
194 lik yapılır ve her kim de kötülük yaparsa kötülük görür". [§]"Kellâ", yani hayır asla! denilmesi işte onların bu inançlarına cevap olmaktadır: Yani durum onun kendi içinde tasavvur ettiği gibi değildir. Aksine dünya emel yurdudur. İman ve inkâr etmesinin karşılığını görmek için ise ayrı bir yurt, yani âhiret vardır. Bu şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler"[9]. Onlar yaptıkları şahitlikte ve sözlerinde yalancı değillerdi. Aksine onlar Hz. Peygamber'in (a.s.) Resullullah olduğuna dair sözleri itibariyle sadık idiler -ki Allah da elbette onun elçisi olduğunu bilir- fakat onlar kalplerinde onu inkâr etmekteydiler ve kendi içlerinde gizlediklerinin aksini dışa vuruyorlardı. İnkâr etmek işte onların içlerinde gizledikleri inanca yönelikti. Yoksa söyledikleri sözün bizzat kendisine değil. Burada da durum aynıdır.

[Dünya Nimetleri ve Sıkıntıları İmtihan Vesilesidir]

Çünkü kâfirler sınıf sınıf idiler: Onlardan bir kısmı vardır ki dünyada kendilerine nimet verildiği ve ikram gördükleri zaman yapıp ettiklerinin karşılığı olarak onları elde ettiklerine inanırlardı. Aynı şekilde rızıkları daralıp sıkıntılara mâruz kaldıkları zaman da gene kendi ihmallerinin ve yapıp ettiklerinin karşılığı olarak onları gördüklerini düşünürlerdi. Kimi de vardı ki kendilerini Allah katında değerli görürler ve bu nedenle özel ikram ve ihsana lâyık olduklarını, geçim darlığına düştükleri ve başlarına bir belâ geldiği zaman da onların Hz. Muhammed yüzünden başlarına geldiklerini düşünürler ve her türlü olumsuzlukları onun uğursuzluğuna bağlarlardı. Şu ilâhî beyana bakmaz mısın: "Onlara bir iyilik (bolluk, bereket) gelince 'Bu bizim hakkımızdır' derler…" Firavun ve kavmi de aynı kanaatte idiler ve "… eğer başlarına bir felâket gelirse bunu Mûsâ ve onunla beraber olanların uğursuzluğuna bağlarlardı"[10].

---

9 el-Münâfikûn, 63/1.

10 el-A'râf, 7/131.

Rabbi ona ikrâm etti. Yani bedenini sağlıklı kılmak suretiyle kendine ikramda bulunması yahut kavminin reisi yapmak suretiyle. **Onu nimetlere boğdu.** Yani dünya nimetlerini önüne sermek suretiyle "Rabb'im bana ikram etti" der (mutlu olur). Böylece şımarırdı.

وَاَمَّٓا اِذَا مَا ابْتَلٰيهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبّٓى اَهَانَنِۚ ﴿١٦﴾

16. "Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise 'Rabb'im beni önemsemedi' der (mutsuz olur)***."***

[§]Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise "Rabb'im beni önemseme- 195
di" der (mutsuz olur), hemen tahammülsüzlük gösterir, feveran eder. Oysa Allah Teâlâ onu nimetlerle sınadı ki şükretsin, sıkıntılarla, darlıkla sınadı ki sabretsin ve feveran etmesin. Hal böyle iken bolluk içinde olan nimetlere karşılık şükretmedi, şımardı. Darlık içinde olan da sabretmedi, feveran etti, tahammülsüzlük gösterdi. "Kellâ" (كَلَّا), yani hayır asla! sözünün, onların bu itikatlarını ve yaptıklarını reddetmek üzere gelmiş olması da mümkündür. O, şımarmak için ikram görüp bolluk içinde bırakılmadı. Öteki de feveran etsin diye darlık içine sokulmadı. Aksine şükretmesi için bolluk içinde, sabır ve tahammül göstersin diye darlık içinde bırakıldı. *En doğrusunu Allah bilir.*

كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَت۪يمَۙ ﴿١٧﴾

17. "Hayır, hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz."

[Yetim ve Yoksulların Korunması]

Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz. Burada önemsememekle birlikte maksadın onlara ikramda bulunmuyorsunuz anlamında olması mümkündür. Çünkü yetime ikram etmek vacip değildir, ancak onu tahkir etmek haramdır. İkramın olmadığını söylemek onları tahkir etmek anlamını içermeyebilir de. Çünkü olumlama, olumlamanın zıddı mukabilinde belirtildiğinde bu mukabil olanın ispatını gerekli kılar. Olumlama, olumsuzlamanın zıddı olarak kullanıldığında karşılığının ispat edilmesi de edilmemesi de mümkün olur. Görmez misin ki: "Falan zâlimdir" denildiği zaman bu ifadede mukabil mânanın ispatı vardır ki o da adaletin bulunmadığının söylenmesidir. Çünkü zâlim sözü zulmün ispatını gerekli kılar. Onun belirtilmesinde adaletin olmadığının ispat vardır. Dolayısıyla bunda mukabili olan zulmün ispatı vardır.

"Falan âdil değildir" dediğin zaman onun mukabili olan zulmün ispatı olmaz. Aksine mukabilinin zâlim olması da olmaması da mümkün olur. Olumsuzlama ile mukabil olanın varlığını ispat etmek de kastedilebilir. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Onların ticaretleri kazanmadı".[11] Burada kârın olmadığını belirtmede zıddının, yani zarar etmenin ispatı vardır.

Yetime ikram edilmesi burada üç şekilde izah edilebilir: Birincisi malının korunarak zayi edilmemesi ve kendisine verilmesi, o da başına kötü bir iş gelmesin diye durumunu gözeteceğine dair sözleşme yapmaktır. İkincisi: Ona ikram etmesi, yani saygı göstermesi ve bunun gereği olarak da ona şeriat âdabını öğretmesi ve eğitmesi. Üçüncü izah da: Ona ikramda bulunması demek, malından tam ihtiyacı kadarını harcamak ve ona iyilik yapmak, demektir. Burada yetimin horlanması, malının korunması kabilinden ona yapılacak olan ikramın terkedilmesi ve böylece malının ziyan olmasına sebebiyet verilmesi şeklinde izah edilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَلَا تَحَٰٓاضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ ٱلْمِسْكِينِ ﴿١٨﴾

196 **[§]*18. "Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz."***

Birbirinizi yoksulu yedirmeye teşvik etmiyorsunuz. Yani başkalarını yoksulu doyurmaya teşvik etmiyorsunuz. Hem başkalarını teşvik etmeme hem de kendilerinin bunu üstlenmemesi olarak anlamak da mümkündür. Kendilerinin üstlenmeyip başkalarını teşvik etmek şeklinde de olabilir. Bu âyette müslümanların yetime ikram edilmesi ve malının gözetilmesi için teşvik edilmesi, onları bizzat kendilerinin doyurmasının gerekliliği ve zenginleri de yoksulları doyurmaya teşvik edilmesine dair açıklama vardır. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَتَأْكُلُونَ ٱلتُّرَاثَ أَكْلًا لَّمًّا ﴿١٩﴾

19. "Mirası hak hukuk demeden yiyorsunuz."

[Mirasta Adalet]

"Lem" (اللمّ). toplamak demektir. Malı topladığı zaman "Lemme'l-mâle" (لمّ المال) denir. Sanki şöyle demiş oluyor: Bizzat kendilerinin payına düşmeyen mirası -ki yetimlerin payı oluyor- kendi paylarıyla birleştiriyorlar ve hepsini yiyorlar. Bu ifadede, yetimlerin horladığına dair açıklama vardır. Bazıları da "ve te'külûne't-türâse eklen lemmen" derken "şiddetle yeme" anlamı vermiştir.

11 el-Bakara, 2/16.

وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿٢٠﴾

20. "Malı aşırı derecede seviyorsunuz."

Malı aşırı derecede seviyorsunuz. Ebû Bekir [el-Esam] dedi ki: Yani siz onu tam, eksiksiz ve kusursuz bir şekilde seviyorsunuz. Bu onların dünya sevgisinin sınırını ve ona karşı hırslarının şiddetini bildirmektedir. Takdim tehir şeklinde olması da mümkündür: **Malı aşırı derecede seviyorsunuz.** Yani siz istiflenmiş malı aşırı seviyorsunuz, şeklinde.

كَلَّٓا اِذَا دُكَّتِ الْاَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿٢١﴾

21. "Hayır, bu böyle olmamalı! Yer dağılıp parça parça olduğunda;"

Hayır anlamına gelen "kellâ" (كَلَّا) kelimesi uyarı ve engel olma ifadesidir. Kimi burada söz konusu olan reddin "Rabbî ekramen" (رَبّٖى اَكْرَمَنِ) ve "Rabbî ehânen" (رَبّٖى اَهَانَنِ) sözlerine yönelik olduğunu ifade etmişlerdir. Sanki şöyle demiş oluyor: Hayır, bu dünya karşılık bulma yurdu değildir ki ikram ve ihanet, yapıp edilenin karşılığı olsun. Bu dünya sadece bir sınama ve sıkıntı yurdudur. Kimi de bu ifadeyi cümle başı olmak üzere değerlendirmiş ve ona "gerçek ola-
rak yer dağılıp parça parça olduğunda…" anlamını vermiştir. [§]Bu durumda 197
yetime ikramı terketmeye, yoksulu doyurmayı bırakmaya ve ona teşvikte bulunmamaya dair kişinin pişmanlığını bildirmiş olmaktadır. **Yer dağılıp parça parça olduğunda.** Yani kırılıp un ufak edildiği zaman. Bu yeniden diriltilme ve hesap günüdür.

وَجَٓاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿٢٢﴾

22. "Rabb'in gelip melekler de saf saf dizildiğinde;"

[Allah'a Nispet Edilen Fiiller Kulların Fiilleri Gibi Değildir]

Bu ilâhî beyan değişik şekillerde yorumlanabilir: Birincisi: Mânası "Ve câe Rabbuke bi'l-meleki" (وجاء ربّك بالملك) Rabb'inin meleği getirmesi şeklindedir. Zira "vav" harfinin "bâ" harfi yerine kullanılması caizdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İsrâiloğulları, "Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukları sürece biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabb'in gidin savaşın; biz burada oturacağız!"

dediler"[12]. Bu âyette geçen "Ve Rabbuke" (وربّك) kelimesi "Bi Rabbike" (بِرَبّك) anlamındadır. Eğer âyet bu mânaya gelirse o takdirde şüphe ortadan kalkar ve durum açık hale gelir. Çünkü "ve câe Rabbuke bi'l-meleki" (وجاء ربك بالملك) denilmesi halinde hiç kimse Allah'ın bir mekândan başka bir mekâna intikali gibi bir vehmi aklına getirmez. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar! Bütün işler Allah'a dönecektir!"[13] *En doğrusunu Allah bilir ya,* buradaki mânası da "bi zulelin mine'l-ğamâmi" (بظلل من الغمام) takdirindedir, yani kendi gelmesi değil bulutları getirmesi şeklindedir. Çünkü bir başka yerde Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmaktadır: "O gün semayı örten bulutlar (perdeler) açılacak, melekler peş peşe indirilecek"[14]. Buradan da anlaşıldı ki âyetin mânası bizim belirttiğimiz gibidir. Bu sabit olunca da herhangi bir şüphe ve sorun kalmaz.

Kimi de bu âyeti şöyle yorumlamıştır: "Ve câe Rabbuke" (وجاء ربك) âyetiyle "İllâ en ye'tiyehumu'llâhu" (إِلَّا أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ) âyetinde takdir "emrullâhi" (أمر الله) şeklindedir. Yani söz konusu olan Allah'ın gelmesi değil, emrinin gelmesidir. Bunun delili de Nahl sûresinde belirtilen şu ilâhî beyandır: "O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar"[15]. Âyette görüldüğü üzere "Ve câe Rabbuke" (وجاء ربك) yerine "emru Rabbike" (امْرُ ربّك) zikredilmiştir.

"Rabb'inin gelmesi"nden "Rabb'inin vâdi ve vaîdinin gelmesi" anlamının kastedilmesi de mümkündür. Her ne kadar gelmek Allah Teâlâ'nın vasfı olmasa da Allah'a nispet edilmiştir. Çünkü fiillerin neticelerinin Allah Teâlâ'ya nispet edilmesi -her ne kadar kendisi onunla nitelenmese bile- fiilin gerçeğinin nispet edilmesi gibi caiz olmaktadır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "… biz de ona ruhumuzdan üfledik"[16]. Bu âyette üfleme -her ne kadar kendisi üfleyici diye vasıflanamazsa da- Allah'a nispet edilmiştir. Bir başka beyanında da

---

12 el-Mâide, 5/24.

13 el-Bakara, 2/210.

14 el-Furkān, 25/25.

15 "O inkârcılar, ille de kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabb'inin emrinin gerçekleşmesini mi bekliyorlar. Onlardan öncekiler de böyle yapmıştı. Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi" (en-Nahl, 16/33).

16 "İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştu, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, Rabb'inin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi" (et-Tahrîm, 66/12).

O şöyle buyurmuştur. “Tevrat’ta İsrâiloğulları’na, “Cana can… diye yazdık”[17].
Bu âyette de yazma fiili Allah’a nispet edilmiştir. [§]Oysa Allah yazan değildir. 198
Bu izafet ortaya çıkan fiilinin neticelerinden olması sebebiyledir. Söz gelimi “Yağmur Allah’ın rahmetidir” denilir. Yani rahmetinin bir neticesidir demektir. Yoksa yağmur O’nun bir özelliği değildir. Gene “Namaz Allah’ın emridir, zekât Allah’ın emridir” denilir. Bununla aslında “Namaz Allah’ın emri ile kılınır, zekât Allah’ın emri ile verilir” denilmek kastedilir. Yoksa namaz ve zekât Allah’ın vasıflarından değildir.

“Rabb’inin gelmesi”nin bir başka izahı daha vardır: Âhiret âleminin yaratılmasının hikmet oluşunu gerektiren vakit geldi. Çünkü eğer karşılık vermek için yeniden diriltme ve âhiret olmasaydı o zaman bu âlemi yaratıp da ardından onu helâk etmek abes olurdu. Nitekim bu hususu daha önce şu âyete atıfla defalarca açıklamıştık. “Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?”[18] Buradan da anlaşıldı ki âlemin yaratılışı ölümden sonra diriltme ve âhiret hayatı ile hikmetli olmuştur. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: “O gün onlar, Allah’a gizli kalan hiçbir şeyleri olmaksızın (kabirlerinden) çıkarlar. Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah’ındır!”[19] Ondan önce de elbette mülk Allah’ındı, ancak herkes için bunun apaçık hale gelmesi o gün olacaktır. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurdu: “Hepsi Allah’ın huzuruna çıkacaklar…”[20] Her şey O’nun huzurunda idi ancak âyetin mânası bütün yaratıkların O’nun huzuruna çıkacağı vakit geldi demektir.

Sonra bu konudaki esasımız şudur: Allah Teâlâ’ya izafe edilen her bir fiile bakarsın, eğer o fiilin Allah’a izafesi şanına lâyık ise onu O’na isnat edersin, değilse o zaman bir takdirde bulunursun. Meselâ Allah Teâlâ meâlen şöyle bu-

---

17 “Tevrat’ta İsrâiloğulları’na, “Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş… ve yaralamalarda da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir” diye yazdık” (el-Mâide, 5/45).

18 el-Mü’minûn, 23/115.

19 el-Mü’min, 40/16.

20 “Hepsi Allah’ın huzuruna çıkacaklar; zayıflar, büyüklük taslamış olanlara diyecekler ki: ‘Biz size uymuştuk, şimdi siz Allah’ın azabından küçücük bir şeyi bizden savabilir misiniz?’ Ötekiler şöyle cevap verecekler: ‘Allah bizi doğru yola iletmiş olsaydı biz de sizi iletirdik. Şimdi sızlansak da katlansak da farketmez. Bizim için artık sığınacak bir yer yok!’” (İbrâhim, 14/21).

yurmaktadır: "Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın…"[21] Burada üçün dördüncüsünün Allah olması onların yanında bulunması anlamında değildir, aksine O'nun ilminin onları kuşatmış olması, onlardan haberdar olması demektir. Bir başka âyette de şöyle buyurur: "Ama Allah hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi"[22]. Burada "Allah'ın onlara gelmesi"nden maksat bir mekândan diğerine intikal anlamı değil, aksine onlara Allah'ın azabının gelmesi, dostlarına da yardımının yetişmesi demektir. Bir başka beyanında da meâlen şöyle buyurur: "Bunlardan öncekiler de tuzak kurmuşlar, ama Allah da onların evlerini temellerinden sökmüş, üstlerindeki tavan tepelerine inmiş, böylece hiç farkında olmadıkları bir yerden kendilerine ceza apansız gelmişti"[23]. Bu âyette de "gelmek"ten maksat mahlûkatın bir yerden bir yere
199 intikali gibi bir anlam değildir. [§]Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Ey iman edenler! Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam bastırır"[24]. Burada "Allah'a yardım ederseniz" sözünün mânası da "Allah'ın dinine yardım ederseniz" demektir. Yoksa hâşâ Allah'a bir zayıflık arız olacak da ona sebep sizden güç almak üzere yardım istiyor, demek değildir. Yine Allah Teâlâ meâlen şöyle buyuruyor: "Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah'adır"[25]. Âyetteki "Allah kendisi (nefsi) hakkında sizi uyarıyor" demek "Allah, azabı hakkında sizi uyarıyor" demektir, yoksa âyetin sevk amacı Allah'a "nefs" isnadında bulunmak değildir. Bu gibi kullanım şekli Kur'ân'da sayılamayacak kadar çoktur. Buradan da anlaşılıyor ki Allah'a yapılan isnatlarda yorum sözünü ettiğimiz şekilde olacaktır. Bu yüzden burada "Rabb'inin gelmesi" O'nun vâd ve vaîdinin gelmesi yahut yaratılmasının hikmetli olmasını gerektiren günün, yani âhiretin gelmesi şeklinde yorumlanacak ya da uygun bir takdirin yapılması gerekli olacaktır.

---

21 "Farkında değil misin? Allah göklerde olanı da yerde olanı da bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah onların yanındadır; nihayet kıyâmet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah her şeyi bilmektedir" (el-Mücâdile, 58/7).

22 "Ehl-i Kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!" (el-Haşr, 59/2).

23 en-Nahl, 26/26.

24 Muhammed, 47/7.

25 Âl-i İmrân, 3/28.

Bunun böyle olduğuna işaret eden hususlardan biri de şudur: "Gelmek" fiili tek anlamlı değil, aksine farklı anlamları olan bir kelimedir. Gelme fiili arazlara nispet edildiği zaman nesnelere nispet edildiğinde kastedilen anlamın dışında başka bir mâna içerir. Arazlara nispet edilmesi halinde "zuhur", yani ortaya çıkma anlamına gelir. Meselâ Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde…"[26] Burada Allah'ın yardımının gelmesi intikal anlamında değil ortaya çıkması demektir. Eğer bu fiil bir nesneye izafe edilmiş olsaydı o takdirde bir mekândan diğerine intikal etmesi anlamına gelirdi. Yine Allah meâlen şöyle buyurur: "De ki: 'Hak geldi bâtıl yıkılıp gitti! Zaten bâtıl yıkılmaya mahkûmdur'[27]. Burada da hakkın gelmesi ortaya çıkması, bâtılın da yok olmasıdır. Yoksa hakkın belli bir yeri vardı oradan kalktı da beri geldi gibi bir intikal anlamı taşımamaktadır. Bütün bu açıklama ve örneklerden de anlaşılıyor ki "mecî'", yani gelme fiili bir varlığa nispet edildiğinde ona uygun olan mâna ne ise bu anlam verilmelidir. Her geçtiği yerde aynı mânanın verilmesi uygun değildir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.), Allah Teâlâ'dan şöyle bir söz nakletmiştir [Kutsî hadis]: "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Bana seğirtene ben koşa koşa gelirim!"[28] İmdi bu kutsî hadiste Allah'a nispetle kullanılan fiillerin mânası, onların insanlara nispet edildiği anlam değildir. Hadisin mânası şöyledir: Her kim bana itaatte bulunarak, ibadet ederek yaklaşırsa ben de onu muvaffak kılmak ve yardım etmek suretiyle ona yaklaşırım. Ya da ihsan ve inamda bulunarak karşılık veririm. Hz. Mûsâ (a.s.) dedi ki: [§]"Yâ Rabbi! **200**
Yakın mısın ki fısıldayayım, uzak mısın ki bağırayım!" Şimdi o, bu münâcâtıyla Allah'a mekân itibariyle yakınlık ya da uzaklık isnadında bulunmuş değildir. Aksine o bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Ya Rabbi! Benden hoşnut musun ki seninle hasbihal edeyim, yoksa bana kızgın mısın ki ona göre ben de âşikâre ağlayarak yalvarıp yakarayım!"

Bu konuda başka bir esas daha vardır: Allah Teâlâ'ya izafe edilen "gelme" fiili hakkında herhangi bir kesin hüküm vermek yerine durup beklemek gerekir. Zira "mecî'", yani gelme fiilinin kullanımı farklı olup tek bir mânaya gelmemektedir. Çünkü gelme fiili, arazlara nispet edildiği zaman, nesnelere ve şahıslara nispet edilmesi halinde geldiği mânadan farklı bir anlam taşır. Allah

26 en-Nasr, 110/1.

27 el-İsrâ, 17/81.

28 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 413; Müslim, "Tevbe", 1.

Teâlâ cisim olmakla nitelenemez ki O'na gelme fiilinin nispet edilmesi halinde nesnelere nispetindeki anlamı vermiş olalım. Araz da değildir. Bu itibarla arazlara nispeti halinde verdiği anlamı da O'na nispet edemeyiz. Bu durumda yapılması gereken yaklaşım, tefsirinde tevakkuf, yani görüş beyan etmemektir. Teşbih olmaksızın tenzil neyi gerektiriyorsa ona olduğu gibi inanmaktır. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَجِيٓءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْاِنْسَانُ وَاَنّٰى لَهُ
الذِّكْرٰى ﴿٢٣﴾

23. "O gün cehennem de getirildiğinde, insan işte o gün yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası var?"

O gün cehennem de getirildiğinde… Denildi ki: Bunun değişik şekillerde izahı vardır: Birincisi, cehennemin getirilmesi oraya girecekler için ortaya çıkarma ve görünür hale getirme demektir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir beyanında bu şekilde kullanılmıştır: "Cehennem de küfre sapmış olanlara açıkça gösterilir"[29]. Yoksa maksat bir yerden başka bir yeri nakledilir anlamı değildir. "Mecî'", yani gelme fiili ile "ortaya çıkma" anlamı da kastedilebilir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki"[30]. Mânası sizin için ortaya çıktı yoksa peygamber bir başka yerdeydi de onlara oradan getirildi demek değildir. Bazıları dediler ki: Cehennem ehli ona, yani cehenneme getirildi. O takdirde gelme fiili, kendilerine nispet edilen cehennemlikler hakkında hakikat anlamında olur. Sonra da ona nispet edilir. Zira onlar ona geldiklerinde sanki o onlara gelmiş gibi sayılır. O takdirde kullanım şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi olur: "Şüphesiz O'nun vâdi yerine gelecektir"[31]. Gelme fiili kendisine vâd gelene nispet edilmiştir. Buna göre vâd ehline gelen bir vâd olacaktır. Bazıları şöyle dedi: **O gün cehennem de getirildiğinde**… Denildi ki: Gelen cehennemin kükreyişi, ehline nefret ve öfkesidir[32], yoksa cehennemin bir yerden gelişinden bahsedilmemektedir. Kimi de gelmeyi hakikat anlamında almış ve onun yetmiş bin dizgin ve her dizginin

29 eş-Şuarâ, 26/91.
30 et-Tevbe, 9/128.
31 Meryem, 19/61.
32 "Bedbaht olanlar ateştedirler, orada onlar her nefeste acıdan inleyip feryat ederler" (Hûd, 11/106).

başında da yetmiş bin melek olarak getirileceğini söylemiştir[33]. *En doğrusunu Allah bilir*.

[İman - İrade İlişkisi]

[§]O gün insan yaptıklarını birer birer hatırlayacaktır. Muhtemeldir ki o günde insanın hatırlayacağı olaylar peygamberlerin şefkat göstermeleri ve yaptıkları nasihatleridir. Kişi orada görecektir ki daha önce peygamberler hakkında yalan yanlış kurdukları vehimler asılsızdır. Bu halde insanın bunu hatırlaması resûlleri tasdik etmek olacaktır. **Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası olacaktır.** Ancak onları tasdik etmeleri kendisine fayda vermeyecektir. Çünkü onları dünyada iken tasdik etmemiştir. Yahut Allah'ın hukukuna riayet etmekte taksir göstermek, nimetlerine karşı gerekli şükür vazifesini yerine getirmeyi ihmal etmek, O'na ibadete yönelmemek gibi önceden yapıp ettiklerini gördüğünde içine düştüğü şaşkınlık halinde bunları hatırlar, onun bu şaşkınlığı iman olur. Ne var ki o vakitte şaşkınlık içinde duyduğu pişmanlık kendisine fayda vermez. Çünkü artık âhiret yurdu imtihan yurdu değildir, aksine dünyada iken yapıp ettiklerinin karşılığını görme dünyasıdır. Onu bu hengâmede tasdike yönelten hadise, ceza ve hesabı bizzat görmüş olmasıdır. Müşahede anında ise imtihan olmaz. Dolayısıyla onun bu imanı iradeyle elde edilen gerçek bir iman değil zorunlu iman olur, o yüzden de ona fayda vermez. Fayda veren iman kendine hâkim olduğu, yani istediği kararı verebildiği andaki iman ve itaatidir. Kendine hâkim olma imkânı elinden çıktıktan sonra artık ona hiçbir fayda sağlamaz. 201

Bazıları şöyle demişlerdir: **İnsan hatırlar** demek öğüt alır demektir. **Fakat bu hatırlamanın ona ne faydası olacaktır.** Yani öğüt ve nasihatten yararlanmak onun için nasıl olabilir ki?

Sonra bu hatırlamada Allah Teâlâ'nın ihsan ettiği lütfun beyanı vardır tâ ki sonunda onu hatırlasın. Aksi takdirde vakti geldiğinde gerçekleşeceğini yazdığı kaderine göre yaşar. Öyle ki yazılma vaktini hatırlamak isteseydi buna güç yetiremezdi.

يَقُولُ يَا لَيْتَنِى قَدَّمْتُ لِحَيَاتِى ﴿٢٤﴾

---

33 Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "O gün cehennem getirilir: Onun yetmiş bin yuları vardır ve her yuların başında da yetmiş bin melek bulunur. Hepsi birden onu çekerler" (Tirmizî, "Sıfetü Cehennem", 1).

24. "İnsan, 'Keşke** (âhiret) **hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım!' der."

Sonra Allah Teâlâ, kıyâmette dünyada iken her ne işlediyse hepsini hatırlatır. O da onları hatırlar da **Keşke (âhiret) hayatım için daha önce bir şeyler yapmış olsaydım! der**. Yani keşke kendim için huzurlu bir hayat yaşasaydım, lezzeti benim için kalıcı olan bir hayat sürseydim. İşte bu onun kıyâmet gününde şaşkınlık göstermesi ve hatırlaması olmaktadır. Hayırlı işler namına kaçırmış olduğu şeylerin hasretiyle çaresizlik içinde şaşkın vaziyette olur ve günahları işlediği ve Allah'ın bunca nimetine karşı nankörlük ettiği için de pişman olur

202 **[§]**"Yani keşke kendim için huzurlu bir hayat yaşasaydım, lezzeti benim için kalıcı olan bir hayat sürseydim" şeklindeki sözümüzden kasıt şudur: Kâfir için her ne kadar zâhirde bir hayat varsa da o aslında kendisine azap verilmesi içindir. Haddizatında bu, onun için bir hayat değil aslında helâk olmaktır. Görmez misin ki can çekişme anında kişi henüz daha hayatta ve canlı olmaktadır. Ancak onun bu hayatı gerçekte yaşaması için değil aksine yok edilmesi içindir. Cehennemde ebedî kalacak olanların hayatı da işte böyledir.

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُعَذِّبُ عَذَابَهُٓ اَحَدٌ ﴿٢٥﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُٓ اَحَدٌ ﴿٢٦﴾

25. "Artık o gün Allah'ın vereceği cezayı kimse veremez."

26. "O'nun bağladığı gibi kimse bağlayamaz."

Bu âyet "zâl" (ذ) ve "sâ" (ث) harflerinin hem nasbı hem de cerri ile okunmuştur[34]. Cerri ile okuyanlar iki şekilde yorumlayabilirler: Dünyada iken görülen azap, her ne kadar hükümdarlarca insanlara şiddetli işkenceler yapılabiliyor olsa da hiçbir zaman Allah'ın, âhiret gününde düşmanlarına vereceği azabın dengi olamaz. Yahut **Allah'ın vereceği cezayı kimse veremez** demek, yani dünyada iken hiçbir kimsenin Allah'ın azabıyla - ki o ateşle azap etmektir- azap etmesinin uygun olmadığını ifade etmektir. Nitekim bu meyanda Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Hiç kimse Allah'ın azabıyla azap etmesin!"[35] Eğer fetha ile okunursa o takdirde de gene iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi, yorumun kâfirlerden bir sınıfa yönelik olmasıdır. Onlar küfürde

---

[34] Kisâî ve Yâkup zâl ve sâ harflerinin fethi ile "lâ yuazzebü"; "velâ yûseku" şeklinde, diğerleri de kesri ile "lâ yuazzibü" (لا يُعذِّب); "velâ yûsiku" (ولا يوثق) şeklinde okumuşlardır (bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, s. 471).

[35] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 282; Buhârî, "Cihâd",149; Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 14.

zirve noktasına ulaşmış kimselerdir. Bu itibarla onların altında olanların onlar gibi azap görmeleri söz konusu olmaz. İkincisi de hiçbir kimse bir başkasının yerine azaba uğratılmaz. Oysa dünyada hükümdarlar bunun aksini de yapabilmekte, çocuğun yerine babasını ve azabı hak edenlerle bir şekilde akrabalık bağı olanları da cezalandırabilmektedirler.

يَٓا اَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُۗ ﴿٢٧﴾ اِرْجِعٖٓي اِلٰى رَبِّكِ رَاضِيَةً
مَرْضِيَّةًۚ ﴿٢٨﴾ فَادْخُلٖي فٖي عِبَادٖيۙ ﴿٢٩﴾ وَادْخُلٖي جَنَّتٖي ﴿٣٠﴾

27. "Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan!"

28. "Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabb'ine dön."

29. "Böylece has kullarımın arasına sen de katıl."

30. "Cennetime gir!"

Âyette geçen "mutmainne" (الْمُطْمَئِنَّة) asla şüphe duymayan, kararsızlık yaşamayan huzur içinde bulunan kimse demektir. Onun bu iç huzuru, Allah'ın kendisine vâdi, emri, nehyi ve tevhidi ile vücut bulur. Sonra bunun dünyada
iken olması da mümkündür. [§]Buna göre **Rabb'ine dön** hitabı Rabb'inin sana 203
emrettiği yere dön, demek olur. **Sen ondan razı olarak,** yani Allah'ın vâdinden hoşnut ve razı olarak. Dünyada iken ortaya koymuş olduğu çaba ve yorgunluğun karşılığı olmak üzere âhirette kendisine verileceği vâdedilen nimetler vesilesiyle hoşnut ve razı bir biçimde dön. **O da senden hoşnut olarak** Allah katında **hoşnut olunmuş bir halde. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl.** Yani salih kullarımla birlikte gir. **Cennetime gir!** Yani cennete girmeyi hak ettirecek amellerine karşılık olmak üzere cennete gir. Bu âyetlerin âhiret hayatına ilişkin olması da mümkündür. O da şöyle: Dünyada Allah Teâlâ'nın vâd ve vaîdi ile huzur ve sükûna eren ve O'na itaat ile salih ameller işleyen nefis **Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabb'ine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!** Denildi ki: Buradaki hitap kendini tamamen dünyaya kaptırmış âhiret kaygısı çekmeyen nefis demektir. Talep ettiğin dünyayı bırak da âhireti talebe dön, Allah'ın has kulları için hazırlamış olduğu cennet nimetlerine dön. Denildi ki: Ey Allah'tan başkasına ibadette kendisini kaptırıp da huzurda olduğunu sanan kişi! Mahza Allah Teâlâ'ya iman ve itaate dön. Eğer sen bunu yaparsan Allah Teâlâ senden hoşnut ve razı olur ve sen de O'nun sana âhirette lütuf ve ihsanda bulunacağı nimetlerle hoşnut olursun. *En doğrusunu Allah bilir*.

[90]BELED SÛRESİ 205

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Yemin ederim şu beldeye;"

"Lâ" (لَآ) kelimesi üzerinde ihtilaf edildi: Bazıları onun, Mekkeliler arasında mevcut bulunan bir çekişmeyi defetmek ve reddetmek için kullanılan "Hayır!" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ aralarında mevcut bulunan tartışmayı "lâ" (لَآ) sözüyle ile reddetmiştir. Çekişme, aralarında bilindik olduğu için Allah Teâlâ onun ne olduğunu belirtmemiştir. Nitekim bazı sûrelerde de soruyu anmadan cevabı belirtmiştir; çünkü soru onlarca bilindik idi. Meselâ şu âyette olduğu gibidir: "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında… "[1] Benzer örnekler de vardır. Bazıları da demişlerdir ki "lâ" kavli bazı kereler sıla veya bağlantı kurma ve tekit için kullanılır, bazan da olumsuzluk için kullanılır. Hangisinin amaçlandığını da arkasından gelen söz belirler. Eğer arkasından gelen müspet bir ifade ise o zaman tekit için gelmiş olur. Eğer menfi ise o takdirde de olumsuzluk için kullanılmış demektir. Burada onu takip eden söz olumsuz değil, olumludur. Bu itibarla mânanın tekit için olması gerekir. Sanki şöyle söylenmiş gibi olur: "Le uksimu bi hâze'l-beledi" (لأقسم بهذا البلد) "Elbette bu beldeye yemin ederim ki…" **[§]**Öte yandan bu anlamda iken sözün 206
nûn harfinin eklenmesiyle "le uksimenne…" (لأقسمن بهذا البلد) şeklinde okunması daha uygun olabilirdi. Nitekim yeminde "Le ef'alenne" (لأفعلنّ) denilmektedir. Ancak tekit anlamı veren "nûn" (ن) harfi bazı yerlerde belirtilirken bazı yerlerde ona yer verilmeyebilir. Meselâ şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Rabb'in onların arasında hükmünü verecektir"[2]. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

1 ez-Zilzâl, 99/1.

2 "Sebt gününün gözetilmesi sadece onun hakkında görüş ayrılığına düşenlere gerekli kılınmıştı. Rabb'in kıyâmet gününde, ayrılığa düştükleri meseleyle ilgili olarak onların arasında hükmünü verecektir" (en-Nahl, 16/124).

Şu beldeye. Dediler ki: Burada sözü edilen "beled"den Mekke kastedilmiştir. Allah Teâlâ, zikri geçen şekilde şanını yüceltmesi sebebiyle Mekke'ye yemin etti. Özellikle de onun Mekke halkının gözünde çok saygın bir yeri olması hasebiyle böyle bir yeminde bulundu. Diğer taraftan kâfirlerin âdeti yücelttikleri her varlık üzerine yemin etmeleriydi. Allah Teâlâ aralarında cereyan etmekte olan âdetlerine göre onlara hitap etti ve yemin ile kastettiği sonucu teyit etsin ve kendilerine arız olan şüpheleri de gidersin, istedi.

2. "Senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye;"

Senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye… Bazıları şöyle dedi: "Hulûl" (الحلول) masdarından alınan mâna kastedilmiştir ki sen oraya gireceksin demektir. Kimi de "helâl" (الحلال) masdarından hareketle "Ente halâlün bi hâze'l-beled" (انت حلال بهذا البلد) şeklinde bir yorum yapmıştır. "el-Hıllü" ve "el-halâlü" sözlükte iki kullanımdır. Eğer böyle ise o takdirde "hıll" peygamberin kendisine yönelik değildir, aksine onun için helâl kılınan hususa yöneliktir. Çünkü şehrin (beled) bizzat kendisinin helâl ya da haram olması söz konusu değildir. "Hıll" ve "hurmet" kendisi için helâl ve haramlık söz konusu olana nispet edildiği zaman o takdirde "hıll" ve "hurmet" ile o kişiye helâl kılınan ve o kimseye haram kılınan husus kastedilir. Yoksa haramlık ve helâlliğin kendisine izafe edildiği kimseye yönelik olması söz konusu değildir. "Hâzâ muharram" (هذا محرّم), yani bu haram kılınmıştır denildiği zaman bunun ile şunların kişiye haram kılınması kastedilir. "Hâzâ halâlün leyse bi muharramin" (هذا حلال ليس بمحرّم), yani "Bu helâldir, haram kılınmış değildir" denildiği zaman da bununla şunların ona helâl olduğu kastedilir. Helâllik ve haramlık hükmünün muhatap olmayana nispet edilmesi halinde ise bizzat o şeyin kendisi kastedilir. "Bu helâl ettir" yahut "Bu helâl avdır" ve "Bu haram ettir" denildiği zaman onunla "Bu etin helâl olduğu"; "o avın haram ya da helâl olduğu" kastedilir.

207 [§] Müfessirler peygambere helâl kılınan şey hakkında ihtilaf ettiler: Kimi ona savaşma anlamı verdi ve "Ona orada savaşma helâl kılındı" diye açıkladı ki maksat Mekke'nin fethi gününde olan idi. Kimi de şöyle dedi: Ona, Mekke'ye uzaktan gelmesi (âfâkî olması) halinde ihramsız girmesi helâl kılındı ve bu başkalarına helâl değildir. İbn Abbâs'tan şöyle rivayet olunur: Hz. Peygamber (a.s.) Mekke'nin fethi gününde şöyle buyurdu: "Şüphesiz bu Mekke beldesini Allah, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı yarattığı ve bu iki dağı koyduğu günde

haram kılmıştır! Şu muhakkak ki benden önce burada savaş hiç kimseye helâl olmamıştır! Benden sonra da kimseye helâl olmayacaktır. Benim için de bir gündüzün bir saatinden başkasında helâl olmamıştır! Bu belde, Allah'ın haram kılması ile kıyâmet gününe kadar haramdır! Buranın otu koparılmaz, dikeni kesilmez! Av hayvanı ürkütülmez, yitiğini, sahibini arayacak olan kimseden başkası alamaz!" Bunun üzerine Hz. Abbâs (r.a.) şöyle dedi: "-Ya Resûlallah! 'İzhir' (الاذخر) bitkisi bu yasaktan müstesna olsun. Çünkü Mekkeliler kabirleri ve evleri için bunsuz yapamazlar" dedi. Resûlullah (a.s.) da: "'İzhir' müstesna!" buyurdu[3]. Bu hadiste Hz. Peygamber (a.s.) kendisine Harem'in helâl kılınmasının gündüzün kısa bir zamanı olduğunu beyan etmiştir. "Hıll", bahsettiğimiz her iki yoruma da muhtemeldir. Ebû Bekir el-Esam dedi ki: Mekke halkı Hz. Peygamber'e (a.s.) eziyet etmekteydi. Bundan dolayı o da büyük rahatsızlık duyuyordu. Bu yüzden aralarından çıkıyordu. O vakit kendisine av helâl oluyordu. Ne var ki böyle bir yorum uygun değildir, çünkü böyle bir şey ancak haber ve nakil (hadis) yoluyla bilinebilir. Hem Hz. Peygamber'in (a.s.) Hz. Abbâs'ın dili üzere "'İzhir' müstesna!" demesi gösteriyor ki haramlık kendisine yönelik değildi, haram kılmanın onu kapsaması muhtemel değildi. Sonra Hz. Abbâs'ın Mekke halkının ihtiyaç duymasından ötürü sözünü ettiği "İzhir"i istisna etmesi ile aslî hükmü bildirmesi arasında nesih vuku bulacak kadar bir süre de geçmemiştir. Ancak o beyanı Hz. Abbâs'ın sorması zamanına kadar geciktirmiştir ki bu durum, bizim Hanefî âlimlerin (rahimehumullâh) "Beyanın geciktirilmesi caizdir" görüşüne dair bir delil teşkil eder.

[§]Senin de içinde oturmakta olduğun beldeye. Bu iki şekilde yorum- 208
lanabilir: Yemin bizzat beldenin kendisine yönelik olabilir. Allah Teâlâ onun şanını ve şerefini yüceltmek için ona yemin etti. Sanki şöyle buyurmuş oldu: Hayır! Bu beldeye yemin ederim ki ve bu beldede oturana yemin ederim ki. Yahut Mekke'ye yönelik olabilir: O takdirde "ve ente hillün bihâze'l-beled" (وَاَنْتَ حِلٌّ بِهٰذَا الْبَلَدِ) kavl-i celîli Hz. Peygamber orada olduğu için Mekke'nin ifade edilmesi yerine söylenmiş olur. Yani senin inmekte olduğun belde ya da oturmakta olduğun ya da sana helâl olan belde.

3 "İzhir" (الاذخر), Mekke ayrığı diye bilinen hoş kokulu bir bitki. Hem temizlik için süpürge gibi, hem damların üstü örtülürken ve mezar kapatılırken toprak dökülmesin diye çamur serilmeden önce ağaçların üzerine serilmek suretiyle yaygın bir kullanım alanı vardı (Hadis için bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "İzhir" md.; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 259, 315; Buhârî, "Cezâü's-sayd", 9; Cizye; 22, "Meğāzî", 53; Müslim, "Hacc", 445).

3. "Ana babaya ve bunlardan meydana gelen çocuklara!"

Bazıları şöyle dediler: "Vâlid" (الوالد) Hz. Âdem'dir (a.s.) "ve mâ veled" (وَمَا وَلَدَ) ise onun evladı ve soyudur. Ancak Hz. Âdem ve çocuklarının "vâlid" ve "veled" ismine tahsisi doğru değildir; aksine hem onları hem de diğer bütün can sahiplerini kapsamaktadır. Buna göre yemin bütün mahlûkatı içine alır. Bu yoruma göre "mâ" (ما) ilgi zamiri "ellezî" (الّذى) anlamında olur. Kimileri ise buradaki "mâ"yı "cahd" (جحد), yani olumsuzluk kabul etmiş ve "ve mâ velede" cümlesine de doğurmadı" anlamı vermiştir ki kısır demektir. Buna göre bütün insanlığa yemin etmiştir; onlardan kimi baba olmuştur, kimi baba olmamıştır. Onlara yemin ederek onları yaratıkların pek çoğuna üstün kıldığını göstermiş oldu.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فٖى كَبَدٍ ﴿٤﴾

4. "Hiç kuşkusuz biz insanı zorluklarla mücadele etme gücüyle yarattık."

[İnsana Zorluklarla Mücadele Kabiliyeti Verildi]

Baştaki yeminin cevabı işte bu âyettir. Sonra "kebed" (كبد) kelimesi üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "kebed"i dikilmek olarak yorumlamıştır. Buna göre Allah Teâlâ bildirdi ki o insanı dikilecek, ayakta düz duracak şekilde yarattı. Oysa diğer bütün canlıları dört ayak üzerinde eğilmiş halde yaratmıştır. Kimi de "kebed"in şiddet ve sıkıntıya göğüs germe anlamında olduğunu söylemişlerdir. Kimi de şöyle dedi: O anne karnında dik (muntasıb) yaratılır, sonra ayrılma vaktinde (başı aşağıya gelecek şekilde) döndürülür.

209 [§]Ancak burada birileri şöyle diyebilir: Bunun belirtilmesinde ve yemin ile teyit edilmesinde ne gibi bir nükte olabilir ki? Zaten herkes insanın öyle yaratıldığını biliyor?

Bunun cevabı şudur: Bunun belirtilmesinde ve [yeminle tekit edilmesinde] onların bâtıl olarak boş yere yaratılmadıklarına dair bir açıklama vardır. Aksine Allah Teâlâ onları imtihan etmek ve kullukta bulunmalarını emretmek için yarattı. Nitekim bir ilâhî beyanda şöyle buyurulur: "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[4].

Eğer yorum şiddet ve sıkıntıya göğüs germek şeklinde ise o zaman âyetin yorumu şöyle olur: Allah sizi hem dünya hem de âhiret için çalışıp çabalayasınız, sıkıntılara göğüs geresiniz diye yarattı. Onları sıkıntılara mâruz kılmak

---

4 ez-Zâriyât, 51/56.

için yarattı ki böylece ibret alsınlar ve hatırlasınlar istedi. Eğer yorum "intisab", yani boyunun dik ve düz olması mânasına göre yapılırsa o takdirde yorum şöyle olacaktır: Kendilerine hak etmişlikleri olmaksızın şükretmeleri için verilen nimetlerin büyüklüğünü tarif etmek vardır. Eğer yorum anne karnında dikili durumda iken sonra ayrılma sırasında çevrilmesi söz konusu ise o zaman da âyet Allah Teâlâ'nın dilediğine kādir olduğunu ve O'nu hiçbir şeyin acze düşüremeyeceğini bildirmek vardır. Çünkü hiçbir kimsenin bir kimseyi tersyüz edip onun üst tarafını alt tarafına getirmesi, ancak oldukça geniş bir mekân bulması halinde mümkün olabilir. Oysa Allah Teâlâ insanı daracık bir alanda çevirdi ve üstünü altına getirdi. Böylece ortaya çıktı ki Allah Teâlâ her şeye kādirdir ve hiçbir şey O'nu aciz bırakamaz. Bütün bunlar insanların ölümden sonra tekrar diriltilmeye ve mahşere inanmalarını sağlamak içindir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bize göre "lekad halakne'l-insâne fî kebed" (لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِى كَبَدٍ) kavl-i celîlinin mânası şöyledir: Biz elbette insanı kendisini yoracak şey için yarattık. Eğer onun yorgunluğu Allah Teâlâ'ya itaat yolunda ise ve kendisi bu yolu tercih etmiş ise o cennet için yaratılmıştır. Eğer yorgunluğu şeytanın emrinde olmuş ise o da ateş için yaratılmıştır. Şu ilâhî beyan aynı anlama gelir: "Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk"[5], yani O, şeytana itaati ve Rahmân'a isyanı seçecek olanlar için cehennemi yarattı. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım"[6] fehvasınca Allah'a kulluk edeceğini, ibadeti ile O'nu tevhit edeceğini bildiği kimseler için de cenneti yarattı.

[§]Bu konudaki temel esas şudur: Hikmet sahibi (Hakîm) olan mutlaka **210**
fiilinde sonucu kasteder. Sadece sonuca dair bir bilgisi olmayan kimse bundan müstesnadır. Fakat bir kimse sonucu biliyorsa fiilinin başlangıcı bu sonucu gerçekleştirmek için olur. Eğer akıbeti ateş ise Allah Teâlâ'nın yaratmasının başlangıcı da o şekilde gerçekleşir. Eğer akıbeti cennet ise o işte o amaç üzere yaratılır. Hz. Peygamber'in (a.s.) şu sözü de bu şekilde anlaşılır: "Saîd, yani cennetlik kişi annesinin karnında iken saîd olandır. Şakî, yani cehennemlik de annesinin karnında iken şakî olandır"[7]. Aslında kişi o halde iken saîd ya da şakî diye vasıflandırılamaz. Ancak mânası şudur: O kişi imtihan dünyasında şekaveti, yani inkârı tercih edecektir, o yüzden de öyle yaratılmıştır. Saade-

5 el-A'râf, 7/179.
6 ez-Zâriyât, 51/56.
7 Heysemî, *Keşfü'l-estâr*, III, 23; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 548.

ti, yani imanı tercih etmesi halinde de gene durum aynıdır. Nuh peygamber (a.s.) şöyle demiştir: "Sen onları bırakırsan kullarını saptırırlar; günahkâr ve nankör nesillerden başkasını da yetiştirmezler"[8]. Onlar doğduklarında sözü edilen her iki vasıfta da değillerdi, aksine ileriki hayatlarında öyle olacaklardır. Sonuç itibariyle onların öyle yaratıldıkları ortaya çıkmış oldu. Yemin, zorluğa göğüs germe üzerine değil neye göğüs gerdiği ve neyi tercih ettiğine göredir. Çünkü zorluğu göğüsleme kul için açık bir durumdur ve bunun yemin ile pekiştirilmeye ihtiyacı yoktur. Fiilin başlangıcında gözetilen maksat sonucudur. Nitekim peygamberimiz (a.s.) bu bağlamda şöyle buyurmuştur: "Bir işi yapmayı irade ettiğinde sonunu düşün, eğer düzgün ise onu yapmaya koyul, eğer sonucu kötü ise onu bırak!"[9]

Mûtezile mensupları şöyle bir kuruntu içindedir: Allah Teâlâ insanları istisnasız olarak kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Eğer durum onların kuruntuları doğrusunda ve sandıkları gibi olsaydı o takdirde bu, akıbeti bilmemek gibi bir cehalete yol açardı. Ya da fiil, hata şeklinde gerçekleşmiş olurdu. Çünkü bir kimse bir işi yaparken olandan başkasını kastederse o kimse sonuçtan habersiz cahil biri ya da fiili ile kendini eğlendirmiş (âbis), abesle iştigal etmiş olur. Zira bir kimse olmayacağını bildiği bir şeyi oldurmaya çalışırsa o
211 abesle iştigal ediyor sayılır. Eğer kastetmediği akıbet oluşursa [§]bu da cahilliktir. Meselâ biri içinde oturmak üzere bir ev yapıyor sonra da oturmadan o evi yıkıyor. Bu durumda onu binayı yapmaya iten saik, sonucunu bilmemektir. Allah Teâlâ, tedbirine bir hata erişmesinden yahut sonuca dair bir cehalet içinde olmaktan uzaktır, yücedir. Bu anlatılanlardan da anlaşıldı ki Allah Teâlâ her grubu, sonuçta ne olacaklar idiyse o şekil üzere yarattı. (Saîd olacak olanı saadet, şakî olacak olanı da şekavet üzere yarattı). Yoksa Mûtezile'nin sandığı gibi herkesi istisnasız kulluk ve ibadet yapmak için yaratmadı. *En doğrusunu Allah bilir*.

اَيَحْسَبُ اَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ اَحَدٌ ﴿٥﴾ يَقُولُ اَهْلَكْتُ مَالاً لُبَدًا ﴿٦﴾ اَيَحْسَبُ اَنْ لَمْ يَرَهُ اَحَدٌ ﴿٧﴾

5. "O, hiçbir kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?"

6. "'Pek çok mal harcadım' diyor."

---

8 Nûh 71/27.

9 İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 14; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 165.

7. “Onu kimsenin görmediğini mi sanıyor?”

Bu ilâhî beyanın iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Birincisi: Onun, Allah Teâlâ’nın kendisini yeniden diriltmeye kādir olmadığını sanıyor olmasıdır. “Ehad” (احد) kelimesinden maksat Allah Teâlâ’dır. **Pek çok mal harcadım**. “Lübed” (لبد) çok anlamındadır. **Onu kimsenin görmediğini mi sanıyor?** Yani sayılamayacak kadar çok mal harcadım. **Onu hiç kimse görmedi.** Yani harcadığı miktarı kimse bilmedi. Ya da **Onu hiç kimsenin görmediğini mi sanıyor?** cümlesi şu anlama gelir: Kendilerine harcama yaptığı tâbilerinden hiç kimse kendilerine infak edilen miktarı bilmediler. Bu durumda **Pek çok mal harcadım** kavl-i celîli onun tâbilerine övünmek üzere cömertliğini, mal verişini ve onlardan minnet bekleyişini ortaya çıkarmış olur. Eğer yorum bu şekilde ise o takdirde âyet bu dünya hayatı hakkında olur. Allah Teâlâ elbette onlara infak ettiği miktarı bilir, halkın cömertliğini de -söylemesine bağlı olarak değil- bilir. Bu durumda cömertliğin ve minnet beklentisinin ortaya çıkarılması ile iştigal etmek sadece bir tür sefihliktir. Oysa kişinin yapması gerekli olan, Allah Teâlâ’ya şükür ile meşgul olmak, O’na hamd ile yönelmek olmalıydı. Çünkü kendisine nimet olarak verilen çok mal Allah’tandı ve övgüye değer olan o meziyet, yani cömertlik, Allah’ın bir lütfu olarak kendisine bahşedilmişti. Allah Teâlâ’nın şu beyanı da böyledir: “Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde
de atalarınızı andığınız gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah’ı anın”[10]. [§]Yani 212
atalarınız, andığınız şeref ve güzel hasletlere sadece Allah’ın bir lütfu olarak nail oldular. O itibarla atalarınızı andığınız gibi Allah’ı da anın. Bu tür bir öğünme kavmin tümüne yönelik olmayıp özel kimselere aittir. Zira zaten her bir kimse bunun gibi “Çok mal harcadığını” ve “Şöyle şöyle yaptığını” söyler.

اَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ ﴿٨﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ﴿٩﴾

8-9. “Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi?”

[İnsana Verilen Göz, Dil ve Dudak Nimetleri]

Eğer **O, hiçbir kimsenin ona güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?** sözü, zannınca yeniden diriltmeye kudretin olmadığı anlamına gelirse o takdirde gözün belirtilmesinde bu şüphenin izalesi vardır. Şöyle ki Allah Teâlâ kendisine bir göz yaratmış ve tek bir delikten gök ile yeryüzü arasında olan her şeyi görebilir kılmıştır. Kudreti bu denli büyük olan bir zatta (yeniden diriltme konusunda) acizlik mi olurmuş, ya da O’na bir şey gizli mi kalırmış. **Ona iki göz**

---

10 el-Bakara, 2/200.

vermedik mi? Yani biz ona duyularla algılanabilen her şeyi görebileceği iki göz yaratmadık mı, gözüne çer çöp girmesin, onları korusun diye, kendisini ilgilendirmeyen nesnelerden gözlerini kapatabilsin diye onlar için gözkapakları, kirpikler yapmadık mı?

Bir dil. Onun için bir dil yarattık; onunla içinde gizli olanı dışa vurur. **Ve iki dudak.** Dudakların yaratılmasında iki çeşit hikmet vardır. Birincisi onlar, birer kapak olarak ağızda bulunan çirkin görüntüyü örterler. Eğer onlar olmasaydı insan yemek ya da başka bir gıdayı çiğnerken birisi kendisine bakacak olsa tiksinti duyardı. Ya da dudakları dil için bir kapak yaptı ki öyle olur olmaz, lüzumsuz şeylere dilini uzatmasın, onu kullanmasın. Allah Teâlâ onlara gözlerin, dilin ve dudakların yaratılmasındaki nimetinin büyüklüğünü hatırlattı da karşılığında kendisine şükretmelerini istedi. Ve bunlara gücü yeten zatın hiçbir şey karşısında acze düşmesinin asla söz konusu olamayacağını bilmelerini istedi.

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ﴿١٠﴾

213 [§] ***10. "Ve ona iki yolu göstermedik mi?"***

Ve ona iki yolu göstermedik mi? Yani biz onun lehinde ve aleyhinde olanları, neyin övgüye ve neyin yergiye değer olduğunu, neyin çirkin neyin güzel olduğunu… açıkladık. "Necd" (النجد) yol demektir. Allah Teâlâ insanlara hem hayır hem de şer olmak üzere her iki yolu da açıklamış ve her ikisini de gerçekleştirebilecek şekilde onlara imkân vermiştir. Bazıları "necdeyn" (النجدين) kelimesinden maksadın memeler olduğunu söylemişlerdir. Yani (yeni doğum anında) emeceği memelere onu yönlendirdik. Ancak açıklama ve hidâyetin özellikle buna hasredilmesi pek uygun değildir, aksine bu dahi hidâyet edilen ve gösterilen yollardan sadece bir örnektir. Allah Teâlâ başka yolları de açıklamış ve göstermiştir. Bu lafızda sınırlamayı (mukayyed) gerektiren bir unsur da bulunmamaktadır. Bu itibarla lafzın mutlak üzere alınıp genele teşmil edilmesi gereği vardır.

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ﴿١١﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ
﴿١٣﴾ اَوْ اِطْعَامٌ فٖى يَوْمٍ ذٖى مَسْغَبَةٍ ﴿١٤﴾ يَتٖيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿١٥﴾ اَوْ
مِسْكٖينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿١٦﴾

11. "Fakat o, sarp yolu göze alamadı."

12. "O sarp yol nedir, bilir misin?"

13. "Köle âzat etmektir."

14-16. "Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç açık bir yoksulu doyurmaktır."

[Sarp Yokuşun Anlamı: Köle Âzadı, Yoksulları Doyurma, Yetimlere Yardım]

Fakat o, sarp yolu göze alamadı. Denildi ki: Burada iki izah vardır. Birincisi "Fe hellâ" (فهّلا) takdirindedir, yani "Fakat o, sarp yolu göze alsaydı ya!" şeklinde yorumlanır. İkincisi de olumsuzluk anlamındadır. Buna göre de mâna şöyle olur: "Fakat o, sarp yolu göze alamadı" şeklindedir. Eğer birinci yorum esas alınırsa mâna şöyle olur: Adam "Çok mal harcadım!" diyor ya, boşuna! Çünkü onun harcaması köle âzat etmek uğrunda değildi, şiddetli ihtiyaç içinde toprağa yapışmış haldeki yetimlere ve yoksullara harcamış da değildi. Hal böyle iken o nasıl olur da Allah Teâlâ'ya inanan, birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye eden, bunun sonucu olarak da "ashâb-ı meymene"den (kitabı sağ taraftan verilenler) olup âhirette o güzel hayatı kazanan salih kimselerden olsun. Onun bütün harcamaları eğlence ve şehvetlerinin peşinde olmuştur. O bu harcamaları sonucunda ne dünyada kendisine bir övgü ne de âhirette bir sevap elde edebilmiştir. Aksine o, cehennemlik olan ashab-ı meş'emeden (kitabı sol veya arka tarafından verilenler) olmuştur. Buna göre "ehlektü mâlen lübedâ" (اَهْلَكْتُ مَالاً لُبَداً) âyetinin sonrası onunla alâkalı ve onun tefsiri kabilinden olur. Eğer kelimeye olumsuzluk mânası verilecek olursa o takdirde kendisinin çok mal harcadığı şeklindeki zannına yalanlama gelmiş olacaktır.

[§]Şöyle demiş oluyor: Eğer durum onun zannettiği gibi olsaydı bu köle 214
âzat etmek ve yetimlere yardım etmek, zor durumda olan yoksullara yardımcı olmak gibi fiillerle, iddiası ortaya çıkardı. Bu durumda bu açıklamaların hepsi de "ehlektü mâlen lübedâ" (اَهْلَكْتُ مَالاً لُبَداً) cümlesiyle alâkalı olur.

"Akabe" (العقبة) hakkında konuşmak da iki hususta olacaktır. Birincisi "akabe"nin ne olduğunun tespitidir. Buna göre "akabe" cehennemde öyle bir dar geçittir ki oradan geçiş ancak sözü edilen köle âzat etmek ve zor günlerde yoksulları doyurmakla aşılabilir. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!"[11] **O sarp yol nedir, bilir misin?** sözü "akabe"nin

---

11 "Yarattığım o şahsı (cezalandırmak üzere) tek başına bana bırak! Kendisine geniş bir servet ve gözü önünde duran oğullar verdiğim; önüne nimetleri serdikçe serdiğim, arkasından daha fazla vermemi bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla! Çünkü o

tahkiki amacıyla sevkedilmiş olur. Mânası da şudur: "O zor yokuşu aşmanı sağlayacak şeyin ne olduğunu sana ne bildirdi?" Sonrada onun köle âzat etmek vb. gibi sözü edilen özelliklerle aşılacağını belirtti. İkincisi: Bunun hakikat anlamda değil de bir temsil oluşudur. İzahı şöyledir: Köle âzat etme, yoksulları doyurma ve yetimlere yardım etme gibi sayılan külfetler ona ağır gelir. Bu durumda "akabe" bizzat sarp yokuşun kendisi değil, ağır olan yüklere tahammül gösterebilmedir. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse, göğe çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır"[12]. Verdiği sıkıntı ve ağırlık itibariyle iman sanki inkârcıya, göğe çıkması emredilmiş gibi gelir. Sözü edilen hususlarda tahammül göstermek onlara sanki sarp yokuşu tırmanıyormuş ve oraya çıkıyormuş gibi zor ve sıkıntılı gelir.

"İktihâm" (الاقتحام) kişinin kendisini tehlikeler içine atması demektir. Denildi ki: İktihâm, külfetlere tahammül göstermektir. Eğer yorumu külfetlere tahammül göstermek ise o takdirde izahı şöyle olur: Bu kimse sözü edilen külfetlere tahammül göstermedi ki ehl-i meymenetten/cennetliklerden olsun. Eğer mâna kendisini tehlikeli yerlere atmak ise o takdirde sanki şöyle denilmiş olur: Sözü edilen hayır yollarına infakta bulunmayı terketmek ve Allah Teâlâ'ya iman etmemek ve boyun çözmeyi terketmek suretiyle kendi özünü helâke attı.

215 [§]Ebû Bekir el-Esam bu beyanın tefsiri bağlamında Hz. Peygamber'den (a.s.) şöyle bir hadis rivayet eder: Bir adam Hz. Peygamber'e (a.s.) sorar ve der ki: Yâ Resûlallah! Bana öyle bir amel göster ki onunla cennete gideyim!" Hz. Peygamber (a.s.) de ona (itku'n-neseme) can âzat etmesini ve (fekkü'r-rakabe) köle âzat etmeye çalışmasını emretti. Soruyu soran: "Bu ikisi de aynı şey değil mi?" dedi. Hz. Peygamber (a.s.) "Hayır! İtku'n-neseme köle âzat etmendir, "fekkü'r-rakabe" ise kölenin âzat edilmesine yardımcı olmandır"[13] buyurdu.

---

bizim âyetlerimize karşı inatla direnmektedir. Ben de onu sarp bir yokuşa süreceğim!" (el-Müddessir, 74/11-17).

12 el-En'âm, 6/125.

13 Berâ b. Âzib diyor ki: Bir bedevî, Resûlullah'a (a.s.) gelip dedi ki:-Yâ Resûlallah! Beni Cennete götürecek bir ameli bana öğret. Hz. Peygamber (a.s.) ona (itku'n-neseme) can âzat etmesini ve (fekkü'r-rakabe) boyun çözmesini emretti. Soruyu soran: "Bu ikisi de aynı şey değil mi?" dedi. Hz. Peygamber (a.s.) "Hayır! İtku'n-neseme köle âzat etmendir, fekkü'r-rakabe ise onun çözümüne yardımcı olmandır. (Köle âzadı tek başına yapılan bir iyiliktir. Boyun çözme ise âzat işine yardımcı olmaktır. Bol sütlü hayvanı hayrına sağıma vermendir. Zâlim yakınlarına iyilikle mukabele ederek onların haksızlıklarına mâni olmaktır. Eğer bunlara güç yetiremezsen o takdirde aç kimseleri doyur, susuz olana su ver, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker yap. Bunlara da gücün yetmezse bari hayırlı, güzel olmayan sözlerden dilini tut" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 299).

Boyun çözme, onu çeşitli tehlikelerden kurtarma anlamındadır. Bu da bazan kölelik zilletinden âzat etmekle olur, bazan başka bir yolla olur. Söz gelimi bir kimsenin haksız yere bir başkasını öldürmeye kalkıştığını görürsün ve zâlimin kötülüğüne engel olarak mazluma yardım eder ve böylece onu tehlikeden kurtarırsın. Bir başkasını boğulurken görürsün ve onu boğulmaktan kurtarırsın. Bu ve benzeri örneklerin tümü tehlike içinde olan insanlara nispetle boyun çözülmesi kapsamına dâhildir. Âhirette güzel bir hayat kazanmak için işte bunları yapmalısın.

Kırâat âlimleri bu kelimenin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Kimi “fekke rakabetin ev et‘ame fî yevmin zî mesğabetin” (فَكَّ رَقَبَةً أَوْ أَطْعَمَ فِى يَوْمٍ ذِى مَسْغَبَةٍ) şeklinde nasb üzere kimi de “fekkü rakabetin ev it‘âmun” (فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ) şeklinde merfû üzere okumuşlardır[14]. Nasb şeklinde okunması halinde mânası şöyle olur: “Bir boyun çözseydi de doyursaydı ya!” Buna göre bu cümle “iktihâm” (atılma) fiilinin açıklaması olur. Merfû okunması halinde ise mâna “akabe”nin açıklaması olur: Sanki şöyle demiş gibi: Sarp yokuşun aşılması boyun çözmekle ve diğer belirttiğimiz özelliklerle olur.

Süfyân b. Uyeyne’nin (r.a.) şöyle dediği rivayet olunur: Kur’ân’da yer alıp da “Ve mâ edrâke” (وما ادراك) diye geçen her ifade, Allah tarafından peygamberine bildirilmiş ve öğretilmiştir. “Ve mâ yüdrîke” (وما يدريك) diye geçen ifadeler ise, Allah tarafından peygamberine bildirilmiş ve öğretilmiş değildir. *En doğrusunu Allah bilir*[15].

[§]“Mesgabe” (مَسْغَبَةٍ) kelimesi açlık demektir. “Zâ makrabe” (ذَا مَقْرَبَةٍ) keli- 216
mesi kendisine yakın olan anlamındadır. “Ev miskînen zâ metrabe” (أَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ) açlıktan karnını toprağa yapıştıran demektir. Denildi ki toprakla arasına girmeye engel olacak bir döşeği olmayan kimse demektir.

Kıtlık gününde yakını olan bir yetim. Bu beyan, muhtaç olması halinde yetimin yakını üzerinde nafaka hakkı olduğunu gösterir. Bu aynı zamanda yetimin, fakir olması halinde nafakası yakın akrabaları üzerine biner şeklindeki Hanefî âlimlerimizin görüşüne de delil teşkil eder. **Yahut aç açık bir yoksul.** Bu beyan da niteliği böyle olan yoksulun, yani kendisi ile toprak arasını ayıracak altına alabileceği bir çulu bile olmayan yoksulun kifâyet miktarı nafaka yükümlülüğü cümle insanlar üzerine bir borçtur.

---

14 bk. İbn Mihrân, *el-Mebsût fi’l-kırââti’l-‘aşr*, s. 473.

15 İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IX, 134; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XX, 66.

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿١٧﴾

17. "Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır."

Sonra iman edenlerden. Bu beyanın yorumu şöyledir: Kişiye ne köle âzat etmesi ne de yoksulu doyurması iman etmediği sürece, bununla birlikte insanlara sabır ve merhameti tavsiye etmedikçe kendisine fayda vermez. Eğer bunları yaparsa işte o zaman sarp yokuşu aşabilecektir. Burada sabırdan maksadın iman olması da mümkündür. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ancak sabredip, dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar böyle değildir. İşte onlar için bir bağış ve büyük bir mükâfat vardır"[16]. Bu beyanda sabır kelimesi iman etme anlamındadır. Sabır ve merhametin tavsiyesi demek emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker demektir. Çünkü "tevâsî" (التواصى) kelimesi "vasiyet" kökündendir. Bu da imanın benimsenmesinde iyiliğin emredilmesi ve kötülüğe karşı konulması ilkesini gerekli kılar.

اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿١٨﴾

18. "İşte bunlar hakkın ve erdemin yanında olanlardır."

Ashâb-ı meymene, "yümn" kökünden gelir ve bereket, sağlık, afiyet üzere olanlar demektir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِاٰيَاتِنَا هُمْ اَصْحَابُ الْمَشْـَٔمَةِ ﴿١٩﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُؤْصَدَةٌ ﴿٢٠﴾

19. "Âyetlerimizi inkâr edenler ise bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır."

20. "Onların hakkı, üzerlerine kapatılmış bir ateştir."

Âyetlerimizi inkâr edenler ise bâtılın ve erdemsizliğin yanında olanlardır. Bunlar kendi özlerine karşı uğursuz kimselerdir. Günahları işlemişler ve bu nedenle de kendi üzerlerine kapanan ateşi hak etmişlerdir. "Itbâk", yani tabaka halinde kapama bir başka ilâhî beyanda belirtildiği gibidir. O da şudur:

16 Hûd, 11/11.

"Onların üstünde kat kat ateş olacak, altlarında da (böyle) katlar bulunacak"[17]. Bir başka ilâhî beyanda şöyle buyurulmuştur: "Biz, zâlimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık"[18]. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

17 ez-Zümer, 39/16.
18 el-Kehf, 18/29.

[91]ŞEMS SÛRESİ 217

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

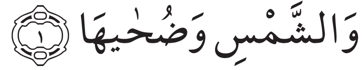

1. "Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna;"

[Güneş Allah'ın En Büyük Âyetlerinden Biridir]

"Duhâ" hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: "Duhâ" güneş ve ışığıdır, yahut sıcağıdır veya gündüzdür. Burada yemin vardır. Çünkü Allah Teâlâ güneşe öyle özellikler yüklemiştir ki bunlar, O'nun hikmetinin inceliklerine, tedbirinin akıllara durgunluk verişine ve güneşi bereketlerin en nihayeti, âyetlerin en üstü kıldığına işaret eder.

O'nun tedbirinin akıllara durgunluk veren yönlerinden biri şudur: Allah güneşin ışığına öyle bir özellik vermiştir ki gölgeyi giderir, ayın ışığını, lambanın ışığını giderir, yıldızların ışığını örter ve görünmez kılar, [§]o kadar ki 218
havanın içindeki zerrecikleri görünür hale getirir. Böylece havanın zerreciklerden meydana geldiği anlaşılır. Görmez misin ki bir delikten güneş ışığının karanlık bir yere sızması halinde oradaki havada bulunan zerrecikler (hebâu'l-hevâ) nasıl belirir. Bir kimse kalksa ve güneşe aydınlık ve ışık veren sırrı çözmeye kalkışsa buna asla gücü yetmez.

Güneşin bereketinden olmak üzere şunları sayabiliriz: Gıdalar onun sağladığı ısıyla oluşmakta, bitkiler onunla bitmekte, tohumlar onun verdiği enerji ile filizlenmekte, meyveler onun sayesinde olgunlaşmaktadır. Güneşin akıllara hayranlık veren düenlenmesi ve yönetilmesine dair de şunları söyleyebiliriz: Allah onu öyle bir uzaklıkta ayarlamıştır ki her nesnenin yararı bu ayara bağlıdır. Zira mevcut halinden biraz yakın olsaydı mevcut bulunan her şey tutuşur ve yanardı. [Biraz da uzak olsaydı bu kez de her şey donardı].

Güneşteki mûcizevî özelliklerden biri de güneşin her gün bin yıllık bir mesafeyi katediyor olmasıdır. Öyle ki onun her gün katettiği bin yıllık mesafeyi, akmak ve yürümek için yaratılmış olan varlıkların bu mesafeyi çok uzun

zamanlarda katetmesi neredeyse imkânsız gibi bir durum arzeder. Güneş aynı zamanda Rab Teâlâ'nın cömertliğini de ortaya koyar. Çünkü güneşin yararı bütün mahlûkatı kuşatır. Onların iyileri, kötüleri, Allah dostları ve Allah düşmanları… hepsi ondan aynı şekilde yararlanır. Allah Teâlâ ona yemin etti ki din konusunda ya risâletin kabulü ya da ölümden sonra diriltilmenin gerçekleşeceğine dair kâfirlerde ortaya çıkan şüpheyi alıp götürsün de cümlesi imana gelsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَالْقَمَرِ اِذَا تَلٰيهَا ﴿٢﴾

2. "Işığı onun ardından geldiğinde aya;"

Güneşin yararları ve özellikleri ile ilgili saydığımız her konuda ayın, güneşi takip etmesi şeklinde bir yorum yapmak mümkündür. Ay, işlev itibariyle güneşin ardından hemen ikinci sırada yer alır. Çünkü gıdaların olgunlaşmasında onun da aynı şekilde etkisi vardır. O da aydınlatır. Ne var ki güneşin vardığı yere kadar varamaz, onun ulaştığı faydaya ulaşamaz. *En doğrusunu Allah bilir.*

219 [§]Bazıları şöyle dedi: Yani ay hilâlin başlangıcında güneşi izler çünkü ayın son gününde güneş batınca onun batışını hilâlin doğuşu izler. Bazıları da ayın dolunay olduğunda güneşi takip etmesidir demişlerdir. Bütün bunlar gösteriyor ki güneş ve ayın yaratıcısı birdir. Çünkü her ikisinin de yararı birbirini tamamlayacak şekilde bütün mahlûkatı kapsamaktadır. Eğer güneş ve ay tek bir yaratıcı tarafından yaratılmasaydı bunların faydaları bütün yaratıklarına yönelik olmazdı, aksine her birinin yaratıcısı kendi yarattığı nesnenin faydasının, düşmanın kavmine ulaşmasını engellerdi.

وَالنَّهَارِ اِذَا جَلّٰيهَا ﴿٣﴾

3. "Onu (dünyayı) ***aydınlattığında gündüze;"***

Bu beyan farklı şekillerde yorumlanabilir. İhtimallerden biri gündüzün dünyayı aydınlatmasıdır. Bir başka yorum yeryüzünü aydınlatmasıdır. Güneşi ortaya çıkarması diye de yorumlanabilir. Her tarafı bürüyen gecenin karanlığından ışığı ile gözleri görür hale getirmesi anlamı da verilebilir.

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰيهَا ﴿٤﴾

4. "Onu karanlıkla örttüğünde geceye;"

Bu da bahsettiğimiz ihtimaller doğrultusunda yorumlanabilir, bunlar da şunlardır: Karanlığı ile dünyayı yahut yeryüzünü bürümesi, yahut güneşi örtmesi, ya da insanların gözlerini mevcudatı görmez hale getirmesi. *En doğrusunu Allah bilir*.

Diğer taraftan şunu söyleyebiliriz: Gece ve gündüzün, güneş ve ayda bulunmayan birtakım fazladan güçleri vardır. Çünkü gece ve gündüzün gücünün etkisi sonucu eceller tükenmekte, ömürler bitmektedir. Hiç kimsenin onların tahakkümünden kaçınma ve korunma imkânı yoktur.

[§]Buna mukabil insanların güneşin ve ayın vereceği sıkıntılardan, birtakım çarelere ve sebeplere başvurarak korunma imkânları vardır. Ama gece ve gündüzün etkisinden kurtulmak mümkün değildir. O yüzden burada gece ve gündüzü ayrıca belirtmiş olmasında güneş ve ayın anılmasından elde edilen nüktelerden fazlası mevcuttur. 220

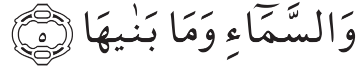

5. "Göğe ve onu kurana;"

Göğe ve onu kurana. Zeccâc şöyle dedi: Âyette ki mâ (مَا) sıla ismi "ellezî" (الذى) mânasındadır. Böylesi bir kullanım mümkündür. Arab'ın şu sözünde olduğu gibi: "Sübhâne mâ sebbehat lehu's-semâvâtü ve'l-ard" (سبحان ما سبحت له السماوات والأرض), yani göklerin ve yerin kendisini tesbih ettiği zatın şanı yücedir! Bu kullanımda "mâ", "ellezî" yerine kullanılmıştır. Bazıları da buradaki "mâ"nın "men" yerine kullanıldığını söylemiştir. Sanki şöyle demiş gibidir: "Ve's-semâi ve men benâhâ" (والسماء ومَن بناها). Bazıları da "mâ" burada masdar anlamında fiil-i mâzi kılınır, demişlerdir. Şöyle dersin: "A'cebenî mâ sana'te" (أعجبنى ما صنعت). Bu "a'cebenî sun'uke" (أعجبنى صنعك) anlamındadır. Buna göre takdir şöyle olur: "Ve's-semâi ve binâiha" (والسماء وبنائها) Göğe ve yapısına... Eğer yorum ilk iki şekle göre olacaksa o takdirde yemin Allah Teâlâ'ya olacaktır. Semaya ve sözü edilen güneş, ay, gündüz ve geceyi düzene koyana... Eğer yorum sonuncu şekilde olacaksa o takdirde yemin yaratılana yönelik olacaktır ki o da göktür. Çünkü göğün inşa edilmesi onun kendisi demektir.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: "Ve's-semâi ve mâ benâha ve'l-ardı ve mâ tahâhâ ve nefsin ve mâ sevvâhâ" (والسماء وما بنيها والارض وما طحيها ونفس وما سوّيها) âyetlerinde geçen "mâ" edatları her ne kadar lafız itibariyle geriye atılmış ise de takdim şartıyla taaccüp uyandırmak içindir. Sanki şöyle demiş gibidir: Ve

me's-semâu" (وما السماء) Gök nedir? Cevap olarak da: Derinliğini yükseltmek, tesviye edip düzlemek ve görülen bir direk olmaksızın onu ayakta tutmak suretiyle bina etti, demiş olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

221 [§]***6. "Yere ve onu yayıp döşeyene;"***

"Tahâhâ" demek yeri yayıp döşemek, sermek demektir.

7. "Nefse ve onu (insanın özü olarak) ***şekillendirip düzenleyene;"***

Dediler ki: Nefsin tesviye edilmesi, insanların iki elli, iki ayaklı, iki gözlü vb. yaratılmasıdır. Eğer yorum böyle ise o takdirde bu anlamdaki tesviye insan türünün istisnasız her bireyi için değil geneli için söz konusudur. Mânası şöyle olur: Genel olarak insanları sözü edildiği şekilde iki elli, iki ayaklı… yarattı. Böyle bir kullanım dilde mümkündür. Bu şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi olur: "Sabahı aydınlatan O'dur. Ve O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, Azîz ve Alîm olan Allah'ın takdiridir"[1]; "Gündüzü de çalışıp kazanmak için fırsat kıldık"[2]. Bu örneklerde belirtilen geceyi dinlenme ve karar kılma zamanı ve gündüzü de geçimi temin için çalışma zamanı kılması tüm insanlar için değil, geneli içindir. *En doğrusunu Allah bilir.* Denildi ki: "Tesviye"den maksat organlarının tam olmasıdır. Eğer organlarından eksik olursa o zaman insan noksan olur. Bu yorum birincisinden daha geneldir. Şöyle bir yorum da muhtemeldir: İhtiyaçları neyi gerektiriyorsa onları karşılayacak şekilde yarattı. Diğer hayvanlar gibi değil de geçimini kazanabilmek için dönüp dolaşmak, çareler aramak gibi özellikte yarattı. Bir başka izah da mümkündür: "Sevvâhâ" (سوّيها) demek külfet ve sıkıntıya tahammül edebilecek şekilde donattı, demektir. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz"[3]. Bu haliyle artık insan, güzel ve çirkini ayırtedebilecek, işlerin akıbetinin hayır mı şer mi olacağını öngörebilecek kıvamda olmuştur.

---

1 el-En'âm, 6/96.
2 en-Nebe, 78/11.
3 el-Kasas, 28/14.

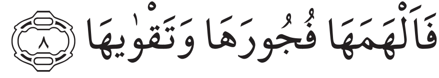

8. "Ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene!"

Bu ilâhî beyanı da değişik şekillerde yorumlama imkânı vardır. "Elheme" (اَلْهَمَ) fiili "beyyene" (بَيَّنَ), yani açıkladı anlamındadır; ona kendisi için neyin fücûr, neyin takvâ olduğunu açıkladı ve onları öğretti. Bilgilerin (maârif) yaratılış itibariyle zorunlu olduğu iddiasında bulunanlar bu âyeti kendileri için delil olarak kullanmışlar ve şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ bildirdi ki nefse fücûrunu da takvâsını da öğretmiştir ve insanın özüne her çirkinin çirkinliğini her güzelin de güzelliğini kendisi ile bilebileceği bir yeti koymuştur.

[Hüsün ve Kubuh]

[§] Bizim kabulümüz şudur: Genel olarak "eşyanın hüsnü ve kubhu" bedîhî 222
aklî bilgiyle genel olarak bilinir. Ancak her bir şeyin özel olarak hüsnü, keza her bir şeyin ayrı ayrı özel olarak kubhu bilinemez. Bu, ancak ya peygamberlerin getirdiği vahiylerle ya da tefekkür ve nazar yoluyla bilinebilir. Görmez misin ki insanın doğası lezzetlerden ve yararlı olan nesnelerden hoşlanır, çirkin nesnelerden ve elemlerden ise uzaklaşıp, kaçar. Hal böyle iken her yararlının özel olarak ne olduğunu, keza bizzat hangi eşyanın ne zararı olduğunu bilemez. Bu ancak tatma ve deneme yoluyla bilinebilir. Aynı şekilde gözler renkleri kavrar, ancak hüsnünü ve kubhunu bilemez. Aksine bunların arasını ancak akıl ayırt edebilir. Buna göre şöyle diyebiliriz: Aklın doğasında çirkin olanların çirkinliği, güzel olanın da güzelliği genel olarak yerleştirilmiş haldedir; fakat her bir şeyin ayrıntısını bilmekte akıl yeterli değildir. Bu ancak sözünü ettiğimiz yolla bilinebilir. Buna göre "fe elhemehâ fücûrahû ve takvâhâ" (فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا) kavl-i celîli şöyle yorumlanır: Onun özüne kabih olanı hasenden, habis olanı tayyipten ayırteden; fücûrun çirkinliğini, takvânın da güzelliğini açıklayan bir yetiyi koymuştur. Bunun sonucu olarak da sorumlu tutulması ve sınanması lâzım gelmiştir. Sonra bunun bilgisine ise ya peygamberlerin bildirmesi yoluyla ya da düşünüp akıl yürütmekle ulaşacaktır.

Bir başka izah daha mümkündür: Allah'ın hukukuna riayet etmesi, yolda istikamet üzere olması ve mücahede halinde olması karşılığında kişiye takvâsını ilham eder. Şu ilâhî beyana bakmaz mısın: "Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır"[4]. Allah Teâlâ burada hidâyeti çaba sarfetme şartına bağlamıştır. Yine Cenâb-ı Hak meâlen şöy-

---

4 el-Ankebût, 29/69.

le buyurmuştur: “Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulalar”[5]. Burada da icabet bir şart içermektedir. O da icabetin duaya bağlanmasıdır. Görmez misinki ki: “Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler” denilmekte, bir başka yerde de şöyle buyurulmaktadır: “Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de
223 size vâdettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten sakının”[6]. [§]Yine şöyle buyurmuştur: “Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılarsanız, zekâtı verirseniz…”[7] Bu delillerden de anlaşıldı ki kendisine ilhamda bulunulan kişi, kendi üzerine gerekli olan hukuku eksiksiz olarak yerine getiren kimsedir. Kişi vazifesini bihakkın yerine getirdi mi Allah da ona takvâsını ilham etmekte ve günaha götüren yolları kendisine göstermektedir.

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: “Fe elhemehâ fücûrahâ ve takvâhâ (فَاَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوٰيهَا), yani onu fücûru ile ve takvâsıyla yükümlü tuttu. Bunun sonucu olarak da takvâsı lehine fücûru da aleyhine oldu. Hiç kimse bir başkasının fücûru yüzünden sorguya çekilmez. Burada şöyle bir delil de vardır: Takvâ kelimesi tek başına kullanıldığı zaman her türlü hayır işlerini içine alır. “Bir” (iyilik) ve “i‘tâ” (vermek) ile birlikte kullanılması halinde ise sadece günahlardan sakınmayı ifade eder. Şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: “Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa…”[8] “Berra” (بَرَّ), “ve’ttekā” (وَاتَّقٰى) denildiği zaman ise övgüyü gerektirici her hayırlı işi yaptı ve işleyeni yerdirici her türlü günah işten de sakındı demek istenir.

قَدْ اَفْلَحَ مَنْ زَكّٰيهَا ﴿٩﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسّٰيهَا ﴿١٠﴾

9. “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.”

10. “Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir.”

[Arınan Veya Hevâsına Uyan Nefis]

Daha önce geçen güneşe, aya, geceye ve gündüze yapılan yeminin cevabı bu cümledir**. Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.** Yani âhirette. **Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir.** Yani âhirette. Bu, “Elbette ça-

5 el-Bakara, 2/186.

6 el-Bakara, 2/40.

7 el-Mâide, 5/12.

8 el-Leyl, 92/5.

balarınız farklıdır”[9] meâlindeki âyette belirtildiği gibi âhirette verilecek olan cezaya yönelik olmaktadır. Bunda, inşallah belirteceğimiz gibi ölümden sonra diriltilme ve âhiret hayatına iman etmeyi gerektiren bir delil vardır.

“Felâh” (الفلاح) yorumu üzerinde de ihtilaf olmuştur: Bazıları, “Efleha” “sa‘ide”, yani mutlu oldu anlamındadır demiştir. Bir kısmı şöyle demiştir: Hayır işleri işlemeye devam etti, çünkü “felâh”, “beka” demektir. Kimi de “eflaha” (افلح) felimesine “fâze”, yani kurtuldu anlamı vermiştir. Felâha eren, özetle umduğuna nail olan ve korktuğundan da emin olan kimsedir. Bu mânanın içine mutlu olmak, beka ve kurtulmak anlamları da dâhil olur.

Nefsini arındıran. Buradaki arındırma fiilinin hem Allah’a hem de kula isnadı mümkün gözükmektedir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytana ayak uydurursa bilsin ki, o edepsizliği ve kötülüğü emreder. Allah’ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır; Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir”[10]. Yine O meâlen şöyle buyurur: “Söyle onlara, (sevineceklerse) Allah’ın lütfu ve rahmetiyle, evet bununla sevinsinler; çünkü bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha değerlidir”[11]. [§]Arınan kişi, Allah Teâlâ’nın lütfuyla arınmış olmaktadır. 224
“Tezkiye”nin kula isnat edilmesi de mümkündür. Buna göre “zekkâhâ” (زَكّيهَا), yani nefsin sahibi kendini arındırırsa… demek olur. Aynı şekilde **Onu arzularıyla başbaşa bırakan da ziyan etmiştir.** Bu beyan iki şekilde izah edilebilir: Buna göre ilk mâna Allah Teâlâ, “tezkiye”, yani arındırma fiilini ve “dalâl”, yani sapkınlık yolunu yaratandır demek olur. Dolayısıyla yaratma açısından fiil Allah Teâlâ’ya, işlenmesi açısından da kula nispet edilir.

Nefsini arzularıyla başbaşa bırakan. “Dessâhâ” (دسّيها) gizledi demektir. Onun gizlenmesi mahfillerde sadece yergi ile anılmasını gerektirecek şekilde davranmasıdır. “Tezkiye” etme ise onu geliştirip ortaya çıkardı öyle ki insanlar ona takdir ve tâzim gözüyle bakar hale geldiler, demektir. Takvâ sahibi, işte böyle halk arasında takdir ve tâzim gören demektir. Fâcir ise insanlar arasında horlanmış ve yerilmiş halde yaşar. Ya da ortaya çıkarma ve gizleme âhiret hayatına yöneliktir. Takvâ sahibi ve arındırılmış kimse orada takdir edilir, fâcir olanın ise gizlenip adı sanı unutulur.

---

9 el-Leyl, 92/4.

10 en-Nûr, 24/21.

11 Yûnus, 10/58.

"Dessâhâ" (دَسّٰيهَا) kelimesi "desestü" kullanımındadır. Sîn harfi tekrardan dolayı düşürülmüş ve yerine yâ harfi getirilmiştir[12]. Diğer taraftan "dessâhâ" kelimesinde fiilin Allah'a nispeti, yaratılması itibariyledir. Ve "men zekkâhâ" (من زكّاها) sözünde ise fiilin Allah'a nispeti, kuluna tevfikte bulunması yönüyledir.

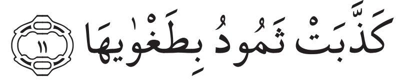

11. "Semûd kavmi, hak tanımazlığı yüzünden (peygamberini) ***yalanladı."***

Semûd kavmi, hak tanımazlığı yüzünden yalanladı. Allah Teâlâ Semûd kavminin kimi inkâr ettiklerini burada açıklamadı. Onu başka bir beyanında şöyle açıkladı. "Semûd kavmi de peygamberleri yalancılıkla suçladı. Kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: "Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"[13] **Hak tanımazlığı yüzünden.** Bu, iki şekilde yorumlanabilir: Günahı ve taşkınlığı yüzünden. Çünkü onu inkâr etmeye sevkeden âmil azgınlıkları ve onun du-
225 rumu üzerimde düşünmeyi terketmeleriydi. [§]Eğer öyle olmasa da peygamberinin kendilerine getirdiği vahiyler üzerinde düşünselerdi o takdirde onda inkâr etmeye dair bir delil bulamazlardı. İkincisi de "bi ehli tağvâhâ" (باهل طغويها) takdirinde olmasıdır. Yani Semûd halkı içlerindeki tuğyan ehli yüzünden inkâr etti. Bu beyanda şöyle bir bildirim vardır: Onlar peygamberlerini kendilerinde ortaya çıkan bir şüphe ya da kendilerince dayandıkları bir kanıt sebebiyle değil, aksine inatçılıkları ve onun peygamberliğine kesin kanaat getirdikleri halde ona karşı tavır almaları yüzündendir. Şöyle ki: Peygamberleri Salih'in

12 "Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir. Onu arzularıyla baş başa bırakan da ziyan etmiştir". Buyuruyor ki: Nefsini pak ve temiz, mümin kılarsa o kimse felâha ermiş olur. Kim de kendini onlardan olmadığı halde hayır ehli içinde gizlerse o da hüsrandadır. "Dessâhâ"nın kötü işlerle kendini aşağılık yaptı demek olduğu da söylenmiştir. Sa'leb şöyle dedi: "Ve kad hâbe men dessâhâ'nın tefsirini İbnü'l-A'râbî'ye sordum, şöyle dedi: Her kim kendisini onlardan olmadığı halde salihlerle birlikte imiş gibi gösterirse… Ferrâ dedi ki: Allah'ın kāle almadığı bir nefis helâk olmuştur. Sadaka vermeyi ve taatte bulunmayı terketmek suretiyle kendisini görünmezliğe mahkûm eden kimse hüsrandadır. Dessâ fiilinin aslı "desese"dir. İkinci "sîn" tekrardan dolayı "yâ" harfine dönüşmüştür ki bu dilde mevcut bir kullanım şeklidir. Meselâ "znn" kökünden olmak üzere "Tezanneytü" dersin. Cimri evini ve malını gizlediği için onun hakkında bu fiil kullanılmıştır. Cömert ise menzilini yüksekçe bir yere yapar ki malı açıkta olsun; misafirler ve kendisine gelmek isteyenler onu kolay görsün. Her yorumun kendine göre bir izahı vardır (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "dss" md.).

13 eş-Şuarâ, 26/141-142.

(a.s.) getirdiği delil, diğer delillere üstün gelmiştir. Çünkü onlara devenin verilmesi kendilerinden gelen bir istek ve talepte haddi aşmaları üzerine olmuştur. Onlara düşen, peygamberlik iddiasını ispat etmek için bir kanıt istemeleri ve mutlaka şu olsun şeklinde bir belirleme yoluna gitmemeleriydi. Oysa onlar tutturdular ve ille de taştan bir deve çıkarmasını isteyerek haddi aştılar.

Allah'ın şöyle bir hükmü vardır: Delil, talep sonrasında gelir, yani istenilen kanıt aynısıyla getirilir buna rağmen hüccet talebinde bulunanlarca inkâr edilirse onların kökünün kazınması Allah'ın kanunudur. Bu kavim hem delil talebinde bulunmuş, talep ettikleri mûcize gösterilince de inkâr etmişlerdir, dolayısıyla mûcizeye rağmen inkâr edince köklerinin kazınması gibi cezaya mâruz kalmışlardır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Bizi mûcizeler göndermekten alıkoyan şey, öncekilerin bunları yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mûcize olmak üzere dişi deveyi vermiştik, ama ona (inanmayıp) kötülük yaptılar. Oysa biz mûcizeleri yalnızca korkutup uyarmak için göndeririz"[14]. Buradan da anlaşıldı ki kâfirlerin Hz. Peygamber'den isteyip de bunun kendilerine gösterilmemesi sırf şundandır: Eğer onlara istedikleri mûcizeler verilir ve buna rağmen imana yanaşmayıp inkâr ederlerse o zaman kökten helâk olurlardı. Oysa Allah Teâlâ onun ümmetinin kıyâmete kadar bâki kalmasını murat etmiştir, onu âlemlere rahmet olmak üzere göndermiştir. Ona delilini âlemlere rahmet olacak türden bir delil vermiştir ki o da savaşmaktır. Savaşta rahmetin oluşu şöyledir: Onlar dünya sevgisi ve ona karşı tutkularından dolayı iman etmeye yanaşmıyorlardı. [§]Bu durum onları onun delilleri 226
ve risâletinin kanıtları üzerinde düşünmekten alıkoyuyordu. Cihat onların geçim yollarını daraltma ve delilleri üzerinde düşünmeye zorlama işlevi gördü ve bu, onları peygamberi tasdik etmeye ve ona inanmaya sevketti. Böylece ortaya çıktı ki savaşta onlar için rahmetin tecellisi vardır.

12. "En azılısı cüretle ileri atıldığında;"

En bedbahtı ve azılısı kalktı ileri atıldı, deveyi kesmek suretiyle ortaya koyduğu inkârdan ötürü en bedbahtları oldu. Ammâr b. Yâsir'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur: "Bak! Sana insanların en bedbahtını bildireyim mi? İki adam!" O: "Evet ey Allah'ın rüsûlü! Bildir!" dedi. Hz. Peygamber (a.s.): "Biri deveyi kesen Semûd'un Uheymir'i

---

14 el-İsrâ, 17/59.

diğeri de, ey Ali, seni şöylece vuracak olandır” buyurup, elini Ali’nin başına koydu ve neresine kadar kana bulanacağını da sakalını tutarak işaret etti”[15]. Sözünü ettiğimiz gerekçelerden ötürü deveyi kesen Uheymir insanların en bedbahtı (şakî) olmuştur. Hz. Ali’nin katilinin insanların en bedbahtı olması da mümkündür, çünkü o, onun öldürülmesini helâl telakki etmiştir.

فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ نَاقَةَ اللّٰهِ وَسُقْيٰهَا ﴿١٣﴾

13. “Allah’ın elçisi onlara, ‘Allah’ın (mûcize olarak) ***verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın’ demişti.”***

Bunun iki mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi Allah’ın devesinden sakının ve ona dokunmayın. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: “Semûd’a da kardeşleri Salih’i (gönderdik). Onlara, “Ey kavmim” dedi, “Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabb’inizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah’ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah’ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar”[16]. İkincisi: Onlara şöyle buyurdu: Allah’ın devesini bırakın Allah’ın yeryüzünde otlasın. Deve ile suyu arasına girmeyin, dilediği gibi içsin.

Devenin Allah’a nispet edilmesi iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Allah Teâlâ onun hiç kimse tarafından sahiplenilmesine izin vermedi ki mülkiyeti ona nispet edilsin. O itibarla deve hiçbir kimsenin mülkü olmaksızın varlığını sürdürdü. Hiç kimsenin mülkü dâhilinde olmayan mescitler nasıl Allah’a nispet ediliyorsa o da Allah’a nispet edildi. İkincisi: Yüceltme amacıyla Allah’a nis-
227 pet edildi. [§]Bu konuda esas şudur: Başka parçalara nispetle üstün olduğunu göstermek üzere nesnelerin bazı parçaları Allah’a nispet edilir. Nesnelerin bütünüyle Allah’a izafe edilmesi ise bizzat Allah Teâlâ’yı yüceltmek anlamına gelir. Buna göre “Rabbü’l-mesâcid” denildiği zaman mescitlerin diğer mekânlara nispetle daha üstün kılındığı bildirilmiş olur. “Rabbü’l-arş” denildiği zaman arşın tâzimi kastedilir. Aynı şekilde “Rabbü’n-nâka” denilmesi halinde de o devenin durumuyla ilgili bir yücelik belirtilmiş olur. Buna mukabil “Rabbü’l-âlemîn” ve “Rabbu külli şey” denildiği zaman ise Rabb’in (celle celâluh) tâzimi kastedilir.

فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوّٰيهَا ﴿١٤﴾

---

15 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 263; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VIII, 437.

16 el-A‘râf, 7/73.

14. "Fakat onlar ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine Rab'leri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felâketler göndererek hepsini helâk etti."

Onu yalanladılar derken kasıt peygamberlik davasında Salih aleyhisselâmı yalanladılar demek olabilir. Yahut deveyi kesmeleri halinde kendilerine azabın ineceğine dair verdiği haberi inkâr ettiler ve buna rağmen deveyi kestiler diye anlaşılabilir.

Bunun üzerine Rab'leri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felâketler gönderdi. Bazıları dediler ki: Onlara azabı, büyük küçük herkesi bürüyecek şekilde indirdi. Bu anlamda şöyle bir kullanım şekli vardır: "Ba'îr müdemdem" denilir ve yağ tabakası bütün etini kaplayan semiz deve kastedilir. Bazıları da "demdeme aleyhim" (دمدمَ عليهم) cümlesini "demmera" (دمّر), yani günahları yüzünden altlarını üstlerine getirdi diye yorumlamışlardır[17]. Günahları ise peygamberi inkâr etmeleri ve deveyi kesme taşkınlıklarıdır.

Helâk etti. Bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi onları yerle bir, yani dümdüz etti demektir. Nitekim şu ilâhî beyanda da böyle kullanılmıştır: "Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hale düşerek yerin altında kaybolmayı temenni ederler"[18]. Ya da helâk ederken büyük küçük ayırmadı hepsini bir tuttu; o azap gününde çocuklar eceliyle, yetişkinler de günahları yüzünden azaba uğradılar ve hepsinin kökleri kazıldı, diye yorumlanır.

[§]*15. "O, yaptığının sonucundan korkacak değildir."* **228**

Korkma fiilinin Allah Teâlâ'ya isnat edilmesi mümkündür. Allah Teâlâ onları helâk edince bu "ihlâk", yani helâk etme fiilinin sonucundan korkmadı. Korkmadı derken kastedilen, onların helâk edilmelerinin hikmetinin bir gereği olması, helâkleri sebebiyle hikmetine bir nâkısa gelmemiş olması ve gaip olanın duruma diyecek bir söz bulamamasıdır. Hasan-ı Basrî böyle yorumda bulunmuş, "İşte Rabb'imiz, onların başına azap indirmekten endişe etmedi"

---

17 "Dememtü ale'ş-şey'" üzerini örttüm demektir. "Demmeme aleyhi'l-kabr": Kabir onu bürüdü. "Nâka medmûme": Yağı bedenini bürüyen deve. Örtme işinin tekrarlanması ifade edilmek istendiğinde ise "Demdeme" fiili kullanılır. "Demdeme": Kökünü kazımak suretiyle helâk etmek demektir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 79).

18 en-Nisâ, 4/42.

demiştir. Yahut da korkma fiili deveyi kesen kişiye dönüktür. Mânası şöyle olur: O deveyi kesti, Salih peygamberin (a.s.) kendilerini uyardığı akıbetten endişe edip korku duymadı. Oysa Salih (a.s.) onları, şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi uyarmıştı: "Semûd'a da kardeşleri Salih'i (gönderdik). Onlara, 'Ey kavmim' dedi, 'Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabb'inizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir işaret olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın toprağında otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar'"[19]. Bazıları şöyle dedi: O deveyi kesmesinin sonucunda başına ne geleceğini bilmedi, eğer bilseydi kesinlikle yapmazdı. "Havf" kelimesinin "ilim", yani bilmek anlamında kullanıldığı varittir. Çünkü korku son noktasına ulaştığında bilgi halini alır.

Semûd kıssasının anlatılmasında iki hikmet vardır: Birincisi Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletinin ispatı. Şöyle ki: Hz. Peygamber (a.s.), kendilerinde eskilere dair bilgi ve haberler bulunan kimselere gidip gelmezdi, onlarla bir teşrikimesaisi yoktu. Kendisi okuma yazma da bilmezdi ki onlara dair bu yolla bilgi sahibi olsun. Böylece sabit oldu ki o bu kıssayı kendisine gelen vahiy yoluyla öğrendi. İkincisi: Kıssanın anlatılmasında peygamberleri inkâr edenleri uyarmak vardır. Böylece onlar Hz. Peygamber'i yalanlamaktan sakındırıldılar ki Salih peygamberi inkâr edenlerin başlarına inen azap gibi bir azap kendi başlarına da inmesin. *Hidâyete erdiren Allah'tır ve benim güvenim O'nadır.*

---

19 el-A'râf, 7/73.

[92]LEYL SÛRESİ 229

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى ﴿١﴾ وَالنَّهَارِ اِذَا تَجَلّٰى ﴿٢﴾

1. "Yemin olsun, bürüyüp örttüğünde geceye;"

2. "Aydınlandığında gündüze;"

Allah Teâlâ geceyi ve gündüzü mümin-kâfir herkesin, ehli iman ve tevhitle çekişme halinde olan cümle zorbaların ve firavunların dahi bildiği açık ve tekrar eden iki büyük alâmet yaptı. Gece ve gündüze yapılan yemin ile "ve'd-duhâ ve'l-leyli izâ secâ" (وَالضُّحٰى وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰى) kavl-i celîlinde[1] yapılan yemin aynıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi yemin, üzerine yemin edilen konuyu pekiştirmek için yapılır. Aslında yemin olmasa da o konu öyledir. Bu da onlarda olan özelliklerin büyüklüğünü gösterir. Öyle ki gece ve gündüz ne kadar zorba ve firavun varsa gidip gelmeleriyle hepsinin üstesinden gelmiş, onlara galebe çalmıştır. O kadar ki onlardan gece ve gündüzün gidip gelmelerine mâni olmak isteyen çıksa asla ona güç yetiremez.

[§]Gece ve gündüzün deveranında Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine, 230
ulûhiyetine, güç ve kudretine, ilmine, tedbirine ve hikmetine dair delil vardır. Vahdâniyetine ve ulûhiyetine delil oluşu onların birbiri ile olan uyumu ve var olduklarından bu tarafa tek bir esas ve kanun üzere cereyan ediyor olmalarıdır. Nurdan ve karanlıktan yaratılmışlardır ve artıp eksilmeleri söz konusudur. Her ikisinin aynı düzen içinde yürümesi her ikisinin de varedicisinin aynı kudret eli olduğunu gösterir. Eğer bunlar birden fazla yaratıcının eseri olsaydı, berikinin diğeri üzerine gelip de ona galip gelmesi hali devam ederdi. Diğeri de ebediyen galip olana yenik halde kalırdı. Böyle olmayıp sürekli birbirini takip ettiklerine göre anlaşıldı ki bunları idare eden aynı kudret elidir. Bu, aynı zamanda Seneviyye'nin (düalizm) inandığı gibi ışığın ve karanlığın işi olmadığı-

1 "Yemin olsun, kuşluk vaktine; kararıp sakinleştiğinde geceye ki…" (ed-Duhâ, 93/1-2).

na da delildir. Bunların yararlarının birbirine bağlı olacak şekilde ayarlanmış olması da yine onların çok değil tek bir elden idare edildiklerinin delili olur. Bunların hareketlerinin ve yararlarının uyum içinde olması, aynı yasa üzerine düzgün bir şekilde devam etmesi onların varedicisinin ilim sahibi bir düzenleyici olduğunu ve bütün bunları gelişi güzel ve öylesine değil tedbir ve ilim üzere yürüttüğünü gösterir. Onlardan her birinin göz açıp kapayacak kadar bir zamanda gelmesi onu inşa edenin Kādir olduğunu ve onu ölümden sonra diriltme ve âhiret hayatını başlatma gibi hususlarda acze düşüremeyeceğini gösterir. Keza bahsettiğimiz durum onu yapan failin hikmet sahibi olduğunu ve fiilinin hikmet üzere vuku bulduğunu, onları başıboş bırakıp kendilerine birtakım emir ve yasaklarla ve birtakım hususlarla onları sınamayıp kendi hallerine bırakma gibi bir olgunun olmadığını da gösterir. Aynı şekilde zikrettiklerinde erkek ve dişinin de yer alması evlilik, üreme ve soy sop sürme gibi birtakım işaretler ve alâmetler içerir.

[Bazı dilciler dediler ki] إِذَا تَجَلّٰى demek ortaya çıkmak demektir.

وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْاُنْثٰىۙ ﴿٣﴾

3. "Erkeği ve dişiyi yaratma fiiline;"

Bazıları dediler ki: "Mâ" (ما) harfi her ne zaman mâzi fiil ile bitişse, anlamı masdara dönüştürür (mâ-i masdariyye). Sanki şöyle demiş gibi olur: "Erkeğin ve dişinin yaratılışına yemin olsun ki…" Böyle bir ifade bütün mevcudata yapılmış bir yemin olur. Çünkü erkeği ve dişisi olmayan hiçbir varlık yoktur. Aynı şekilde İbn Mesûd'un mushafı de "ve'z-zekera ve'l-ünsâ" (والذكر والأنثى) şeklindedir[2]. Bizzat Hz. Peygamber'in de (a.s.) böyle kırâatte bulunduğu riva-
231 yet edilmiştir[3]. [§]Bazıları da "mâ"nın "ellezî" anlamında ilgi zamiri olduğunu söylemişlerdir. Sanki şöyle demiş gibi: "Ve'l-lezî haleka'z-zekera ve'l-ünsâ" (والذى خلق الذكر والأنثى). Bu durumda yemin Allah Teâlâ'ya yapılmış olur. Birinci yoruma göre ise yemin erkek ve dişi üzerine yapılmıştır.

اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰىۜ ﴿٤﴾

4. "Elbette çabalarınız farklıdır."

---

2 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 274.

3 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 81.

[Âhiret Âleminin Gerekliliği]

Dediler ki: Yeminin cevabı budur. Denilirse ki: Mümin, kâfir herkes bilir ki insanların çabaları farklıdır. Bu durumda herkesin zaten bildiği bir şey üzerine yemin etmenin ne tür bir hikmeti ve faydası olur?

En doğrusunu Allah bilir ya, bunun cevabı şöyledir: Onların çabaları sonucu ve gereği olarak onlara verilmesi gereken karşılık elbette âhirette farklı olacaktır, ki o da çabalarının karşılığıdır. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Şüphesiz sizin çabanız ve onun sevabı farklıdır. Şöyle ki: Onlar şunu demekteydiler: Eğer Muhammed'in (a.s.) dediği gibi bir âhiret yurdu varsa biz orada Muhammed'in tâbilerinden daha avantajlı durumdayız. Buna şu ilâhî beyanda işaret ediliyor: "Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Rabb'imin huzuruna götürülürsem bile, hiç şüphem yok ki, orada bunun yerine daha iyisini bulurum"[4]. Yahut **Elbette çabalarınız farklıdır** sözü şöyle yorumlanır: Dünya hayatında veren kimse zâhirde başkasına fayda verir, kendisi de zarar görür. Vermeyip de kendisinde tutan ise kendisi fayda görür. Hem veren kimse insanlar katında övülen kimsedir. Eğer verenin verdiğinden fayda görmesi, cimrinin de tutması kendisine zarar vermeseydi o takdirde cömerdi övmek cimriyi de yermek beyinsizlik olurdu. Bu da gösterdi ki, bunu övgüye değer kılan özellikle akıbettir. Çünkü insanlar kâfiriyle müslümanıyla, iyisiyle kötüsüyle bu dünyanın nimetleri ve lezzetlerinden yararlanmakta eşittirler, gecenin ve gündüzün dolaşımı ve bunlarda yaratılan bitkiler, meyveler, pınarlar, ağaçlar… gibi nimetlerden yararlanmada farkları yoktur. Mademki bu dünyada tam bir eşitlik vardır ki buna dair nebî-yi muhtârdan şöyle bir söz nakledilir: "İnsanlar su, doğal bitki örtüsü ve doğal ısı kaynaklarında ortaktırlar"[5]. Öyle ise bedbahtları (eşkıya) ve iyileri birbirinden ayıracak başka bir yurdun olması gerekir. [§]Böylece iyiler ve kötüler, kendi özüne yarar sağlayan ile zarar veren ara- **232**
sındaki farklılıklar ortaya çıksın. Bunların gece ve gündüzden yararlanmakta ve dünyada olan her türlü nimetlerde eşit bulunmaları söz konusu olunca o takdirde aralarında farklılığın ve birbirine üstünlüğün ortaya çıkacağı, sözünü ettiğimiz hususların birbirinden ayrılacağı bir ortam oluşsun.

---

4 el-Kehf, 18/36.

5 İşaret edilen hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 364; İbn Mâce, "Rühûn", 16; Ebû Dâvûd, "Büyû'", 60.

فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى ﴿٥﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى ﴿٦﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ
لِلْيُسْرٰى ﴿٧﴾ وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى ﴿٨﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى
﴿٩﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى ﴿١٠﴾ وَمَا يُغْنٖى عَنْهُ مَالُهُٓ اِذَا تَرَدّٰى ﴿١١﴾

5. "Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa;"

6. "Bunların güzel karşılığına da inanırsa;"

7. "Biz onu işin kolayına yönlendiririz."

8. "Ama kim cimrilik eder, kendisiyle yetinirse;"

9. "Güzel karşılığı da yalan sayarsa;"

10. "Biz onu zora sokarız."

11. "Kabir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez."

Sonra karşılığı farklı olan çabanın ne olduğunu şöyle buyurarak beyan etti:

Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa; Bunların güzel karşılığına da inanırsa; Biz onu işin kolayına yönlendiririz. Bu ilâhî beyanlar farklı şekillerde yorumlanabilir. **Kim cömert davranır ve günah işlemekten sakınırsa.** [Birincisi] yani kendisine verilmesi emredileni verir, O'na isyandan ve küfrân-ı nimetten ya da esirgemekten sakınır. Yahut kendi özünde tevhidi sadece Allah Teâlâ'ya ait kılar, şirkten ve küfrân-ı nimetten sakınır. **İnanırsa** Allah Teâlâ'nın vâdettiği cenneti tasdik ederse. **Biz onu işin kolayına yönlendiririz**. Yani amelleri ve şer'î hükümleri ona kolay kılarız. Yahut onun göğsünü tevhide ve İslâm'a açarız ve onu ona kolaylaştırırız. **Ama kim cimrilik eder** ve tevhidin gereğini yerine getirmez ve **kendisiyle yetinirse**; yani Allah'ın katında olanları bırakıp kendi sahip olduklarıyla kendini Allah'tan müstağni sanırsa ve Allah'ın vâdettiğini **yalanlarsa** o takdirde **Biz de onu zora sokarız**, işlerini zorlaştırırız. *En doğrusunu Allah bilir.*

İkincisi: Görevlerini yerine getirmekte kabul ve azim göstermesine dairdir. Bu da şu sözüyledir: **Kim cömert davranırsa.** Yani vermeyi kabul eder ve onu tam olarak ifaya azmederse ve Allah Teâlâ'ya karşı günah ve haramlarını işlemekten sakınmakta azimli olursa, **bunların güzel karşılığına inanırsa.**

O'nun vâdettiklerini tasdik ederse. [§]**Biz onu işin kolayına yönlendiririz,** 233
azmettiği şeyi yerine getirmesini kolaylaştırırız… **Kim de cimrilik eder ve kendisiyle yetinirse.** Cimrilik eder ve esirgemekte azmederse ve kendisinde ve kendisi için olanla yetinip kendini müstağni görürse, bir de Allah Teâlâ'nın vâdettiğini yalanlarsa bu takdirde de Allah'a muhalefet etmek ve O'na karşı mâsiyette bulunmak azmini gerçekleştirmekte onun işini kolaylaştırırız. Hz. Peygamber'den (a.s.) rivayet edilen şu hadis de işte bu mânaya göre yorumlanmalıdır: Bu konuda kendisine sorulduğu zaman: "Her şey, ne için yaratıldı ise onun yolu ona kolaylaştırılır"[6] Ya da yaptığı ameli herkese kolaylaştırılır şeklinde.

Üçüncüsü: Hak olarak vermesi gerekeni gerçekten vermek veya gerçekten bunu engellemek anlamında kullanılmış olmasıdır. Allah şöyle buyuruyor: Yani Allah Teâlâ'nın malından verilmesini vacip kıldığı miktarı veren kimse **Günah işlemekten sakınan.** Allah'ın gazabından, öfkesinden ve azabından sakınan kimse **Bunların güzel karşılığına inanan.** Allah Teâlâ'nın vâd buyurduğu cenneti tasdik eden kimse var ya işte biz onun hayırlı işlerde ve taatte yapıp ettiklerini kolaylaştıracağız. **Cimrilik eden.** Yani malında Allah Teâlâ'nın takdir buyurmuş olduğu hakkı (zekât vb.) vermeye yanaşmayan ve bu uğurda vâdedilenleri **yalanlayan** var ya işte ona da kendisine vâdedileni yerine getirme işini **zora sokarız.**

Kibir çukuruna düştüğü zaman da malı kendisine fayda vermez. Helâk olup öldüğü zaman yahut ateşe düştüğü zaman fayda görmeyecektir. **Malı kendisine fayda vermez** sözünün zâhirinde şuna işaret vardır: Bu âyet, maldan gerçekten vermeye ve malı vermeyip engellemeye dairdir.

Bazı dilciler dediler ki: "Teraddâ fi'n-nâri" (تردّى فى النار), yani ateşe düştü demektir. "Radâ" (الردى) kökünden ve tefa'ul babından "teraddâ" denilir, helâk oldu anlamındadır. "Yüsrâ" "teysîr"den, "'usrâ" da "ta'sîr" kökünden gelir.

Bazıları "el-hüsnâ"nın cennet olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da maksadın "Şehâdetü en lâ ilâhe illallâh" demek olduğunu söylemiştir. İnfak edilen malın yerine konulan yeni mal[7] olduğunu söyleyen de olmuştur. "Yüsrâ"nın (اليسرى) cennetin bir ismi olması da mümkündür. "Hüsnâ" da aynı şekildedir.
[§]"'Usrâ" (العسرى) ve "sû'â" (السوءى) da cehennem adıdır. "Yüsrâ"nın yapılan iş- 234

---

6 Buhârî, "Tefsir", 92; "Tevhîd", 54; Müslim, "Kader", 8, 9.

7 "De ki: Rabb'im kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Sebe, 34/39).

lerden hoş ve güzel olanı, "'usrâ"nın da pis ve çirkin olanı karşılığında kullanılmış olması da mümkündür.

Kimi de şöyle demiştir: Âyet Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) hakkında inmiştir. O Hz. Bilal'i Ümeyye b. Halef ve Übey b. Halef'ten bir "bürde" ve on "ukıyye" karşılığında satın almış ve onu Allah Teâlâ'nın rızası için âzat etmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetleri indirdi: "Ve'l-leyli izâ yağşâ… inne sa'yeküm leşettâ" (وَالَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى...اِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتّٰى). Yani Hz. Ebû Bekir ile Ümeyye ve Übeyy'in çabaları farklı farklıdır. Sûrenin konusu sonuna kadar aynı olayla ilgilidir. Fe emmâ men a'tâ ve't-tekā ve saddeka bi'l-hüsnâ fesenüyyessiruhû li'l-yüsrâ" (فَاَمَّا مَنْ اَعْطٰى وَاتَّقٰى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنٰى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرٰى) âyetleri Hz. Ebû Bekir'i "ve emmâ men behile ve'steğnâ ve kezzebe bi'l-hüsnâ fesenüyessiruhû li'l-usrâ" (وَاَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنٰى وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرٰى) âyetleri de Ümeyye b. Halef ile Übey b. Halef'i anlatmaktadır. Bunu Abdulah b. Mesûd rivayet etmiştir[8].

12. "Doğru yolu göstermek bize aittir."

Bu beyan değişik yorumlara tâbidir. Birincisi, buradaki "aleynâ" (علينا) kelimesinin "lenâ" (لنا) anlamında olması mümkündür. Böyle bir kullanım şekli caizdir ve uygulamada mevcuttur. Meselâ şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "… dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış…"[9] Bu âyetin metninde geçen "'ale'n-nusub", "li'n-nusub" anlamındadır. "Senin görevin sadece tebliğ etmektir; hesaba çekmek bize aittir"[10]; "Kuşkusuz onların dönüşü ancak bizedir. Daha sonra onları sorgulamak da ancak bize aittir"[11]. Bu iki âyetteki "'aleynâ'l-hisâb" ve "'aleynâ hisâbuhum" tabirleri de "lenâ muhasebetühum" yerindedir. "Doğru yol Allah'a aittir"[12]. Bu âyetteki "ala'llâhi kasdu's-sebîl" ifadesi "lillâhi kasdu's-sebîl" takdirindedir. "Rab'lerinin huzuruna getirilirken sen onları bir görsen!"[13] Bu âyetteki "alâ rabbihim" "li rabbihim" takdirindedir. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "O gün insanlar âlemlerin Rabb'inin huzuruna çıkacaklar"[14]. "Aleynâ"nın "lenâ" anlamında kullanıldığını gösteren bu ve benzeri örnekler

---

8 bk. Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, XV, 470.
9 el-Mâide, 5/3.
10 er-Ra'd, 13/40.
11 el-Gāşiye, 88/25-26.
12 en-Nahl, 16/9.
13 el-En'âm, 6/30.
14 el-Mutaffifîn, 83/6.

çoktur. [§]Buna göre Allah Teâlâ sanki “inne lenâ le’l-hüdâ” (إنّ لنا لَلْهُدى) buyur- 235
muş gibidir. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır”[15] ve “İtaat da daima ve yalnız O’na yapılır”[16]. Buna göre âyette hidâyetin Allah’a ait olduğu, halis dinin de sadece O’na özgü olduğu, sair dinlerin ise Allah’ın değil şeytanın yolları olduğu bildirilmiş olur. Âyetin bu şekilde yorumlanması mümkündür.

Diğer iki yorum ise “alâ” harf-i cerrinin hakikat anlamında kullanılmasıdır. Ancak ikisinden birine göre hidâyetin belirtilmesi “beyan ve yolun açıklanması” anlamında kullanılmış olur. Diğerinde ise küfrün zıddı ve mukabili olan hidâyet hakikat anlamında kullanılmış olur. Beyanın irade edilmesi anlamında sanki şöyle denilmiş gibi olur: Hikmet hakkında beyanın nihaî noktası bizim üzerimizedir. Sınandıkları konularda adaletin beyanı yine bize aittir. Öyle ki eğer taksir ve tefrit olursa bilsinler ki o Allah Teâlâ’dan değil ancak kendilerindendir. Yani Allah onlara, şüpheleri yok olsun diye her şeyi son noktasına kadar beyan ediyor. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bir başka izah daha mümkündür: Bizim hidâyetimizi isteyen ve onu talep yolunda çaba gösteren kimseyi hidâyete erdirmek bize düşer. Bu yorum şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz”[17].

Bir diğer yorum da şöyledir: Hidâyeti bulup da onu seçen ve hayatını o şekilde sürdüren kimse için vâdettiklerimizi gerçekleştirmek bizim üzerimizedir.

Bu âyet hakkında beyanın irade edilmesi diye yapılan yorumu esas aldığımızda şu bahsettiğimiz ihtimaller söz konusu olur. Küfrün mukabili olan hidâyetin hakikat anlamının murat edilmesi halinde sanki şöyle demiş olur: Lütuf ve ihsanda bulunma babında muvaffak kılma, yardım ve koruma altına alma bize düşer, yoksa bu onların Allah üzerinde bir hakkı değildir.

İbn Mesûd’un mushafı ise şöyledir: “İn aleynâ beyânu mâ li’l-âhirati ve’l-ûlâ key lâ yezûle an kasdi’t-tarîk fetehlike nefsuhû fî külli madîk” (إن علينا بيان ما للآخرة والأولى كى لا يزول عن قصد الطريق فتهلك نفسُه فى كل مضيق) “Doğru yoldan sapmaması ve her çıkmaz yerde nefsini helâk etmemesi için âhiret ve dünya için ne lâzımsa onun açıklanması bize aittir”.

15 ez-Zümer, 39/3.
16 en-Nahl, 16/52.
17 el-Ankebût, 29/69.

وَاِنَّ لَنَا لَلْاٰخِرَةَ وَالْاُو۫لٰى ﴿١٣﴾

236 **[§]*13. "Şüphesiz âhiret de dünya da bizimdir."***

Bu âyet de iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: *En doğrusunu Allah bilir ya,* Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Siz de biliyorsunuz ki âhiret de dünya da bize aittir. Tapınmakta olduğunuz taştan ve ağaçtan yontulan putların ne âhireti ne de dünyası vardır. Hal böyle iken nasıl oluyor da dünyası ve âhireti olana ibadet etmeyip de ne âhireti ne de dünyası olan o putlara tapınmaya kalkışıyorsunuz. Üstelik de bunu bile bile yapıyorsunuz. Allah Teâlâ onları kendi zatına kulluk yapmak yerine putlara tapınmayı tercih etmeleri sebebiyle beyinsizlikle itham etmektedir.

İkincisi: *En doğrusunu Allah bilir ya,* hal böyle iken size ne oluyor da kendinize yatırım için, menfaati sonunda size dönecek olan fiilleri yapmakta cimrilik ediyorsunuz. Üstelik de harcayacağınız mal ve para size de ait değildir, onlar sadece ve sadece Allah Teâlâ'ya aittir. Bu yorum "Kim cimrilik eder ve kendisiyle yetinirse" meâlindeki âyetle bağlantılıdır. Önceki yorum ise "doğru yolu göstermek bize aittir" meâlindeki âyetle bağlantılıdır.

فَاَنْذَرْتُكُمْ نَاراً تَلَظّٰى ﴿١٤﴾

14. "Böylece alev alev yanan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum."

Yani tutuşan ve alev alev yanmakta olan ya da özelliğinde belirtildiği üzere alevleri dallara ayrılan bir ateşe karşı sizi uyarmış bulunuyorum. Burada söz konusu olan uyarma hem müminlere hem de müşriklere yönelik olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

لَا يَصْلٰيهَٓا اِلَّا الْاَشْقٰى ﴿١٥﴾ اَلَّذ۪ي كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٦﴾

15-16. "O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer."

[Büyük Günah Sahibinin Hükmü]

Mûtezile mensupları şöyle dedi: Bu hakikat anlamında inkâr etmeyi beyan etmemektedir. Aksine bununla Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmede ihmal (tefrit ve taksir) gösterme, yasakladığı fiilleri yapmak kastedilmektedir. Âyeti büyük günah işleyenlere hamlediyorlar ve diyorlar ki: [Bu vaîd

onlara yöneliktir. Hâricîler ise diyorlar ki: Ashâb-ı kebâir] büyük günahları işlemekle mükezzebin ve mütevellîn, yani inkâr edenler ve sırt dönüp uzaklaşanlar oluyorlar. Çünkü onların inançlarının en başında tevhit ve iman [§]var- 237
dır. Onlar şuna inandılar: Emredilen fiillerin tamamen yerine getirilmesi, ilâhî emre lâyık her işin yapılması ve ilâhî emre lâyık olmayan fiillerin terkedilmesi imana dâhildir. İlâhî buyruğu yerine getirmemekle kişi inkârcı olmaz, aksine verdiği söze, vâdettiği inancına muhalefet etmiş olur. Azabın sadece müşriklere ve kâfirlere yapılacağını savunan Mürcie bu âyetle istidlâl etmiştir. Mürcie mensupları şöyle derler: Sadece inkâr eden ve (dinden) yüz çeviren kişi girer. Müslüman kişi her ne kadar büyük ve küçük günahı (kebîreyi ya da sagîreyi) işlese de o bu haliyle inkârcı ve dine sırtını dönmüş olmaz. Bize göre bu âyet, kâfirlerle ilgilidir, tevhit ve iman ehli ile ilgili değildir.

Sonra **O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer** meâlindeki âyetin şöyle bir anlama gelmesi ihtimali vardır: Burada cehenneme girme ayrı bir kapıdan ve **dereke**den, yani en aşağıdaki yerden olabilir. Çünkü cehennemliklerin her bir grubu için ayrı bir giriş yeri vardır. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: "Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katmanındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın"[18]. Bu, Allah Teâlâ'nın şöyle buyurması gibidir: "Onlar için kuru, dikenli bir bitkiden başka yiyecek yoktur"[19]. Bir başka âyette de O, meâlen şöyle buyurmuştur: "Yananların akıntısından başka yiyeceği de yoktur!"[20] Buna göre sözü edilen "darî'" (ضريع) cehennemin bir kapı veya katında, "gıslîn" (غسلين) ise başka bir kapıda veya katında olur. Bu derekeye ancak en bahtsız olanlar girerler ve kebîre sahibi için de durumuna uygun başka bir tabaka bulunabilir. Kebâir günah işleyenlerin azapla korkutuldukları ve şiddetli vaîdlere muhatap olup korkutuldukları konusuna gelince biz bunu inkâr etmiyoruz. Büyük günah işleyenler azap da göreceklerdir. Ancak biz şunu söylüyoruz: Kebîre sahipleri, eğer cehenneme sokulurlarsa kâfirlerin bulundukları aynı seviyedeki azap mekânlarında onlarla birlikte olmazlar. Onlar için ateş ve alevlerle tutuşmuş ateş diye tasvir edilen azaptan başka bir azapla cezalandırılabilirler. Bize göre büyük günah işleyenler Allah'ın meşîetindedirler; dilerse Allah onlara azap eder, dilerse de bağışlar ve cennete giriş yollarını serbest bırakır. Alevleri tutuşmuş diye bahsedilen cehennem ise kâfirlere mahsus olmaktadır. *Doğruya ulaştıran ancak Allah'tır.*

---

18 en-Nisâ, 4/145.

19 el-Gāşiye, 88/6.

20 el-Hâkka, 69/36.

وَسَيُجَنَّبُهَا الْاَتْقٰى ﴿١٧﴾ اَلَّذ۪ي يُؤْت۪ي مَالَهُ يَتَزَكّٰى ﴿١٨﴾

238 **[§]*17-18. "Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan uzak tutulur."***

Allah azze ve celle takvâ sahibi olan kimseyi ateşten uzak tutacağını ve onu ondan koruyacağını haber verdi. Bu ilâhî beyanda şöyle bir işaret vardır: Allah Teâlâ kulunu ancak işledikleri amelleri sebebiyle cehennem ateşinden uzak tutar. Bu da göstermiştir ki kulların fiillerinde Allah'ın dahli vardır, çünkü koruma ve ondan uzak tutmayı kendisine izafe etmiştir. Bu şu ilâhî beyanda belirtildiği gibidir: "İnsanlardan öyleleri de vardır ki, 'Ey Rabb'imiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru' derler"[21].

وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى ﴿١٩﴾ اِلَّا ابْتِغَٓاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْاَعْلٰى ﴿٢٠﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضٰى ﴿٢١﴾

19. "Onun üzerinde birine ait olup karşılığı verilecek bir lütuf yoktur."

20. "Ancak yüce Rabb'inin rızasını kazanmak için verir."

21. "Bu hoşnutluğa da mutlaka erecektir."

Onun üzerinde birine ait olup karşılığı verilecek bir lütuf yoktur. Ancak yüce Rabb'inin rızasını kazanmak için verir. [Birincisi], yani hiçbir kimse, Allah Teâlâ katında karşılığını alacağı bir nimet ya da sevabı hak edeceği bir fiil (el) sahibi değildir. Hal böyle olmakla birlikte kul, Allah'ın kendisine lütfettiği nimetlerinden birini sırf Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu talep ederek bir başkasına vermek suretiyle onun hakkını ifa ederse Cenâb-ı Hak sanki katında bunun karşılığında onu mükâfatlandıracağı bir nimet varmış gibi lütuf ve ihsanının bir sonucu olarak ödüllendirir.

İkincisi: Bu beyanın "malını Allah yolunda verip arınan" meâlindeki âyetle bağlantılı olması mümkündür. Yani o Allah'ın rızasını isteyerek, kendisinin herhangi bir şekilde minnet borcu olmadığı, karşılığını vereceği bir hayır işlemiş olmaksızın yahut kendisine yapmış olduğu bir iyiliğe karşılık olmaksızın bir kimseye tasadduk eder ve zekât verir. Sanki şöyle demiş oluyor: Zekâtı

---

21 el-Bakara, 2/201.

hiçbir kimseye önceden yapılan bir iyiliğe karşılık duyulan bir minnet borcu olarak vermez. Zekât veren, verdiğini bir karşılık olsun diye değil, sırf Allah için verir. Bu beyanda, kişinin, kendisine bir iyilik yapmış ya da bir minnet borcu olan kimseye zekâtını vermeyeceğini belirtir. Çünkü öyle olması halinde salt Allah için olmaz, bir bedel karşılığı elinden çıkarmış gibi olur.

[§]**Bu hoşnutluğa da mutlaka erecektir.** Kendisiyle mükâfatlandırıldığı 239
nimet ve kendisine sevkedilen sevap ile hoşnut olurlar. “Sevfe” (سوف), “le‘alle” (لعل), “‘asâ” (عسى) kelimeleri eğer Allah için kullanılmışsa o şey vacip demektir. Sanki şöyle demiş gibi: Razı oluncaya kadar kendisine verir.

Bazıları şöyle dedi: Bu âyet -ki o “ve mâ li ehadin indehû min ni‘metin tüczâ” (وَمَا لِاَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزٰى) âyetidir- Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh hakkında nazil olmuştur. Kimileri de bu âyetin (cennetteki bir hurma karşılığında bahçesini satan) Ebu’d-Dahdâh (r.a.) hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir…[22] *En doğrusunu Allah bilir.*

---

22 Bu âyetin inmesine şu olayın sebep olduğu söylenir: Ensardan birinin hurma ağacı varmış. Meyvesinden fakir komşusunun avlusuna düşeni onun çocukları yerlermiş. Hurma sahibi, bunu Hz. Peygamber’e (a.s.) şikâyet etmiş. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.): «O hurmayı bana ver! Sana, onun yerine cennette bir hurma verilsin!” demiş: Fakat Ensârî buna razı olmamış. Ondan sonra Ebu’d-Dahdâh namında bir zat bahçesini vererek o hurmayı satın almış. Ve: «Yâ Resûlallah! O hurmayı benimle cennetteki hurma ağacına değişir misin?” demiş. Hz. Peygamber (a.s.): «Değiştim”. demiş ve o hurmayı çocuklu fakire hediye etmiş. Hz. Peygamber (a.s.) “Cennette Ebu’d-Dahdâh’a ait nice salkımlar var!” buyurmuştur. Ebu’d-Dahdâh, bu işlem sonrası hemen bahçeye varmış ve içindeki karısına hemen oradan çıkmasını, çünkü bahçeyi Allah’a sattığını söylemiş (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 146, V, 364).

[93]DUHÂ SÛRESİ 241

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Yemin olsun, kuşluk vaktine;"

2. "Kararıp sakinleştiğinde geceye ki;"

Bazıları dediler ki: "Duhâ" (الضحى) gündüzün ışığıdır. "Güneşe ve ışığına yemin olsun ki"[1] meâlindeki âyette olduğu gibi. Bazıları ise gündüz vaktindeki bir saattir, o da gündüzün başlangıcındaki bir zaman dilimidir, demişlerdir. "Salâtü'd-duhâ" (صلاة الضحى) kuşluk namazı demektir; güneşin yükselmeye başladığı zamanda kılınan namazdır. Kimi de onun sıcaktan kinâye olduğunu söylemişlerdir: Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Burada sana acıkmak da çıplak kalmak da yok. Yine burada susuzluk çekmezsin ve sıcaktan bunalmazsın"[2]. Yani sana sıcak değmez. *En doğrusunu Allah bilir*. Kimi de dediler ki: Kuşluk vakti, gündüzün tamamından kinâyedir, ona ve bahsedilen geceye birlikte yemin etmiştir. Eğer "duhâ"dan maksat gündüzün aydınlığı, "vel-leyli izâ secâ" (والليل اذا سجى) cümlesinden maksat da gecenin karanlığı ise o zaman yemin şöyle yorumlanır: Nasıl ki gecenin karanlığı bir göz açıp kapayıncaya kadar bütün mevcudatı bürüyor ve örtüyorsa, aynı şekilde gündüzün ışığı da örtüyü kaldırıp bir göz açıp kapayıncaya kadar bütün mahlûkatı ortaya çıkarıyor [§]ve 242
hiçbir kimse bu örtünün ağırlığını ve ışığın hafifliğini bilmiyor. İşte içerdikleri delillerin büyüklüğünden ötürü Allah Teâlâ gece ve gündüze yemin etti. Eğer maksat bizzat gecenin ve gündüzün kendisi ise o takdirde yemin, bunlar sayesinde sağlanan pek çok yarar sebebiyle olacaktır.

Kararıp sakinleştiğinde. Bu cümlenin yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları ona yerleşme, bürüme anlamı verdi. Kimileri de şöyle dedi: Sükûn bulup durgun hal aldığında demişlerdir. Bazıları da bürüdüğü, karanlık çök-

---

1 eş-Şems, 91/1.

2 Tâhâ, 20/118-119.

tüğü ve her bir şeyi kapatıp örttüğü zaman anlamı verdi. Bu fiil, perdeleme ve örtü mânasından alınmadır. Meselâ “Yuseccâ kabru’l-mer’eti” (يسجّى قبر المرأة) denilir, kadının kabri örtülür, etrafına perde çekilir, demektir.

3. “Rabb’in seni bırakmadı ve sana darılmadı.”

Yemin, işte bu sözler karşısında yapıldı. Âyetin nüzûl sebebi hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları şöyle dediler: Hz. Peygamber’e (a.s.) bir şey sorulmuş ya da kendisinden bir talepte bulunulmuş idi. O da “Onu yarın yaparım!” ya da “Cevabını yarın veririm” demiş idi. Ancak inşallah dememişti. Bunun üzerine günlerce kendisine vahiy gelmedi ve kesintiye uğradı. Müşrikler: “Rabb’i onu terketti ve kendisine darıldı!” dediler. Kimi de şöyle dedi: Vahiy gecikmişti bunun üzerine çok şiddetli huzursuzluk hissetti. Hz. Hatice (r.a.) üzerindeki tedirginliği dikkate alarak ona şöyle dedi: “Ben Rabb’inin sana gücendiğini ve seni terkettiğini sanıyorum!” İşte bunun üzerine “Rabb’in seni bırakmadı ve sana darılmadı” meâlindeki âyet indi.

Tabi bilmiyoruz, durum nasıl idi. Eğer Kureyş’in sözünden ötürü indiğini kabul edersek o takdirde yemin onların bu iddialarını reddetmek için gelmiştir diyebiliriz. İkincisi ise Hz. Hatice’nin sözü üzerine gelmiş olması ihtimaldir,
243 bu ise muhtemel gözükmüyor. [§]Çünkü Hz. Hatice kesin biliyordu ki Allah Teâlâ onu asla bırakmadı ve ona gücenmedi. Aynı şekilde hiçbir inançlı mümin, Allah’ın peygamberlerinden hiçbirini terkedip ona güceneceğini asla kabul etmez. Bu ihtimale göre yeminin anlamı olmaz. Şu halde bu ihtimalin doğru olması mümkün değildir.

Aslında bize göre âyetin, müfessirlerin dediklerinden başka bir şekilde tefsiri doğruya daha yakın ve uygun gözükmektedir. O da şudur: Hz. Peygamber (a.s.) firavunlara ve zorbalara gönderilmişti. Bunlar çok acımasızdı ve bütün gayretleri ve âdetleri kendilerine muhalefet edip de meleklerden bir yardımcısı veya destekçisi olmayan ve insanların kalplerini kendisine çekebilecek çokça bir malı bulunmayan kimsesizleri yok etmekti. Çünkü bir kimse bir insanı bile bile düşmanlarına teslim etse, onlarla düşmanları arasına girmese, yardımcı, destekçi kılmasa ve malca güçlü olmasa onun için şöyle denilir: Adamı kendi kaderine terketti, yardımsız bıraktı ve gözden çıkardı. Çünkü böyle bir davranış ancak böyle bir amaçla yapılır. İşte o zaman da şöyle denir: Onu terketti ve onu gözden çıkardı. Nitekim bu, inkârcıların şu ilâhî beyanda ifade edilen

sözleri olmaktadır: "Dediler ki: 'Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı'. Bu zâlimler (inananlara) şunları söyledi: 'Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz'"[3]; "'Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!' diye de eklediler"[4]. Ve benzeri başka sözler söylediler. Eğer âyet müfessirlerin bahsettikleri şekilde yorumlanmasaydı bizim bu yorumumuzu esas almak daha yerinde ve uygun olurdu.

İnkârcıların, "Rabb'i onu terketmiştir" demeleri, onların aslında Hz. Peygamber'in (a.s.) risâletini kabul ve ikrar ettiklerini gösterir. Hatta bundan dolayıdır ki: "Rabb'in seni bırakmadı" meâlindeki âyet inmiştir. İkincisi, eğer o inkârcıların dedikleri gibi kendi kendine uyduruyor olsaydı, her daim uydururdu ve onlar "Rabb'i onu terketti" diyemezlerdi. [§]Vahyin kesintiye uğ- 244
raması da Hz. Peygamber'in (a.s.) bu işi kendiliğinden yapmadığını ve onun, kendisine emredilen görevi yaptığını göstermektedir. Sonra Allah Teâlâ, peygamberini firavunlara ve zorba hükümdarlara, o kâfirlerin sözünü ettiği şekilde rezil etmek, yardımsız bırakmak ve kendisine gücenmek için göndermediğini, aksine gönderdiği peygambere muzâhir olduğunu ve tebliğini duyurulmasını istediği kimselere ulaştırmasına yardım ettiğini, ona darılmayıp, gücenmediğini, aksine üstün gelsin, şanı yüce olsun diye onu seçip tercih ettiğini haber verdi. Bu âyetlerde, risâletin ispatına dair kanıt vardır. O da belirttiğimiz şu husustur. Hz. Muhammed'in, bütün himmetleri kendilerine muhalefete kalkışanı öldürmek ve yok etmek olan kimselere peygamber olarak gönderilmesi, onların hepsini kahruperişan etmesi, hepsine galip gelip kendisine uzak yakın herkes içinde İslâm'ı galip kılması.

وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُو۫لٰى ﴿٤﴾

4. "Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır."

Dünyada sana verilen şeref, ün, firavunlara üstün gelme gibi özelliklerle birlikte bil ki âhiret senin için bu dünyadan daha hayırlıdır. Allah onu âhiret hakkında teşvik ediyor, dünya hakkında da zühde teşvik ediyor. Yahut şöyle diyor: Senin için daha hayırlı olanı, âhiret için koşuşturman olacaktır. Bu, şu

---

3 el-Furkān, 25/7-8.

4 ez-Zuhruf, 43/31.

ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: "Ey insan! Sen Rabb'ine doğru büyük bir çaba içindesin; sonunda kuşkusuz O'na kavuşacaksın da"[5].

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى ﴿٥﴾

5. "Rabb'in sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın."

Âhirette, hoşnut olacağın lütuf ve şeref sana verilecektir. Bazıları dediler ki: Rabb'in sana dünyada iken ün, şeref, mevki, düşmanlara galip gelmek gibi lütufları verecek de sen de hoşnut olacaksın. Yahut ümmetin hakkında sana umduğun ve beklenti içinde olduğun şefaat etme yetkisi verilecek de sen de mutlu olacaksın. Bazı müfessirler şöyle dediler: Bu âyet, razı olacağı lütufları
245 vermeyi vâdetmesi bakımından onun için en umut verici âyettir. [§]O ümmetinin ateşte olması halinde hoşnut olmayacaktır. Kimi de şöyle demiştir: En umut verici âyet şudur: "Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlığayıcı ve esirgeyici bulacaktır"[6]. Bu İbn Mesûd'un (r.a.) görüşüdür. Bize göre en umut verici âyet Allah'ın, Hz. Peygamber'e (a.s.) müminlerin bağışlanmasını istemesinin kendisine emredildiğini bildiren âyettir. Meleklere de kullar için istiğfar etmelerini emretmesi de aynı şekildedir. Onlar da bilfiil bu emri yerine getirmişlerdir.

اَلَمْ يَجِدْكَ يَت۪يمًا فَاٰوٰى ﴿٦﴾

6. "O seni yetim bulup barındırmadı mı?"

O seni yetim bulup barındırmadı mı? [Bu ve sonraki iki âyet] Hz. Peygamber hakkında belirttiği hallerden olmaktadır: **Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?** "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[7]. Bu ilâhî beyanda belirtilen haller, lafzî anlamları dikkate alındığında bunlar kimin hakkında ise onun için bir ayıplama ifade edecek nitelemelerdir. Ancak söz konusu bu nitelemeler ve haller Hz. Peygamber'e (a.s.) zafer verileceği ve yardım göreceğine dair müjdeleme ve resûllüğünün ve nebîliğinin delili olmaktadır. Çünkü

5 el-İnşikāk, 84/6.

6 en-Nisâ, 4/110.

7 el-Ankebût, 29/48.

bu sözü edilen haller içinde olayların vukuundan önce söylediklerinin ve vaziyete hâkim olup galebe çalması hayret uyandırmak açısından malî genişlik açısından ve galip gelme vasıtalarının güçlü ve yeterli olması halindeki etkisinden daha müessir olmaktadır. Yahut **O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?** Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi? ve benzeri ilâhî beyanlar şöyle yorumlanabilir: O kâfirler Hz. Peygamber'i (a.s.) getirdiği Kur'ân'ı kendisinin düzdüğünü, onun kendi icadı olduğunu söyleyip duruyorlardı. Allah Teâlâ şunu haber verdi: Yetim ve fakir olan biri, ilim ve marifette, benzerini ortaya koymada bütün beşeriyeti aciz bırakacak bir seviyeye ulaşması ve Kur'ân gibi kelâmı kendisinin inşa edip ortaya koyması mümkün değildir. [§]Çünkü bunun için gerekli malî harcamayı yap- 246
maya, böylesine mükemmel bir düzeye ulaşabilmek için gerekli külfeti üstlenmeye konumu müsait değildir. Şu ilâhî beyanda belirttiği husus da böyledir: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[8]. Çünkü onlar, "Ona bir insan öğretiyor"[9] diye iftira ediyorlardı. İnsanoğlu ancak yazı yazmak ve kalem kullanmak sayesinde öğrenir. Hz. Peygamber (a.s.) böyle bir faaliyette bulunmadığına göre bütün bunlar gösteriyor ki o, sadece Allah Teâlâ'nın kendisine öğretmesi ile bunları biliyor.

O seni yetim bulup barındırmadı mı? Yani **O seni yetim bulup barındırdı.** "Feâvâ" (فَاٰوٰى) kelimesinin değişik yorumları olabilir: O seni yetim buldu ve seni amcanın himayesine verdi de o seni terbiye etti, sana ulaşabilecek her türlü eziyet ve verilecek rahatsızlıklardan seni uzaklaştırdı. Her türlü hayır ve iyi şeyleri sana getirdi ve sen ulaşmış olduğun konuma işte böyle geldin.

İkincisi: O seni yetim buldu ve seni düşmanlarından birinin himayesine verdi. O seni terbiye etti, sana iyilik yaptı ve sana şefkat gösterdi, sana ulaşabilecek nahoş hadiseleri ve eza verecek fiilleri senden uzaklaştırdı. Kendisine verdiği nimetlerini ve lütuflarını hatırlatıyor ki onlardan bahsetti. Üstelik düşmanlarından birini kendisine insanların en şefkatlisi ve merhametlisi haline getirdi. *En doğrusunu Allah bilir*.

Üçüncüsü: O seni yetim buldu ve kendi himayesine aldı, sana şefkat ve merhamet gösterdi öyle ki sonunda seni risâlet ve nübüvvet için seçti. Böylece sen dünya ve âhirette anılan biri oldun. O kadar ki bütün insanları sana muh-

---

8 el-Ankebût, 29/48.

9 "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır" (en-Nahl, 16/103).

taç kıldı. Böyle bir sonuç yetimin yapabileceği bir şey değildir. Öyle birinin senin durum ve şanının ulaştığı yere ulaşması söz konusu dahi olamaz. Seni bütün insanlar içinden özel olarak risâlet için hazırlamış ve seçmiş olması, bütün insanları sana ihtiyaç içinde bırakması. Böylece O, onun üzerindeki nimetlerinin ve minnetinin çokluğunu belirtmiş olmaktadır.

247 [§]*7. "Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?"*

Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi? Bu ilâhî beyan da değişik şekillerde yorumlanabilir: Birincisi, *en doğrusunu Allah bilir ya,* şöyle diyor: Cenâb-ı Hak seni dinine hidâyet eyledi ve seni onunla buluşturmaya muvaffak kıldı. Eğer öyle yapmasaydı seni sapmış biri olarak bulurdu. Zira Hz. Peygamber'in (a.s.) doğup büyümesi sapık bir kavim içinde gerçekleşti. İçerinden hiç kimse onu doğru yola çağırmış, Allah Teâlâ'ya davette bulunmuş değildi. Ancak Allah'tır ki seni hidâyete erdirdi ve seni doğru yola iletti. Aksi takdirde seni sapık biri olarak bulurdu. Bu, şu beyanda belirtilen husus gibidir: "Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi Allah kurtarmıştı"[10]. Yani eğer sizi ondan kurtarmamış olsaydı… yoksa siz uçurumun kenarındaydınız, O'nun kurtarması olmasaydı oraya düşmenize ramak kalmıştı. Şu ilâhî beyanda da benzer bir anlam vardır: "Hatta seni yerinde sağlam tutmasaydık neredeyse -biraz da olsa- onlara kayacaktın!"[11] Çünkü insanoğlu peşin olan nimetlere karşı eğilimli, daha kolay ve lezzetli olanın tercihine meyilli yaratılmıştır. Ne var ki Allah Teâlâ lütuf ve ihsanı ile senin ayağını sabit kıldı, seni korudu, seni kendi haline bırakmadı, seni yaratılış esnasında insanın özüne konulan doğal güdülerin esiri kılmadı, buna göre Allah Teâlâ **Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?** derken şunu söylemiş oluyordu: Eğer O seni hidâyete erdirmeseydi, doğru yolu göstermeseydi o takdirde mutlaka seni doğru yol üzere bulmazdı. Bu da gösteriyor ki O onu hidâyete erdirdi ve sapmış bir halde bulmadı.

İkincisi: **Seni yol bilmez halde buldu**. Buradaki sapkınlık gayret ve iradeye bağlı bir yoldan çıkmışlık değil, aksine hilkaten insanın yaratılış itibariyle yoldan çıkmaya yatkınlığıdır. "Dalâl" (الضلال) cehalet anlamındadır. Çünkü insanlar yaratılış özellikleri itibariyle başlangıçta bilgisiz olurlar. Bu bilgisizlik,

---

10 Âl-i İmrân, 3/103.
11 el-İsrâ, 17/74.

bir tercih sonucu ve kesbe dayalı ve yergiyi gerektiren bir özellik değildir. Keza yaratılış itibariyle insan övgüyü gerektiren bir bilgiye de sahip değildir. Burada söz konusu olan yaratılıştan cehalet ve dalalet üzere olma halidir. Çünkü insanlar o halde iken ilmi elde etmek için bir vasıtaya sahip değillerdir. Dolayısıyla da bilgisizlik onların kendi tercihleri değildir; doğalarının gereğidir. Ne zaman ki ilmi elde etmek için uygun vasıtaya sahip olurlar ve buna rağmen cahil kalırlar, işte o zaman cehalet tercihe bağlı bir hal alır ve kınanmayı hak eder. Bilgi sahibi olmak da aynı şekildedir ve varlığında övgü, yokluğunda ise yergi söz konusu olur. Buna göre "ve vecedeke dâllen fehedâ" (وَوَجَدَكَ ضَٓالًّا فَهَدٰى) demek, O seni yaratılış özelliği gereği olarak ve küçüklük halinde bilgisiz buldu ve seni hidâyete erdirdi, yani seni bilgi sahibi kıldı, demektir. Bu, şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibidir: "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık"[12]; "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği yok etmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[13]. Allah buyuruyor ki: O, Allah kendisine bildirene ve öğretene kadar hiçbir şey bilir halde değildi.

[§]Üçüncüsü: Âyetin metninde geçen "Dâll" (ضالّا) geçmiş peygamberler- 248
den ve onların haberlerinden, Allah'ın kendisine bildirmesi anına kadar "gafil" idi anlamındadır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle (başka konular yanında) en güzel kıssayı da anlatıyoruz. Gerçek şu ki, sen daha önce bunları bilmiyordun"[14].

Yahut mâna şöyledir: Seni Kur'ân'ın sana indiriliş işi ve içindekiler hakkında cahil ve onun ilminden gafil buldu da onları sana öğretti.

Bazıları şöyle dediler: Seni sapık buldu sözü, seni sapık bir kavmin içinde buldu da seni hidâyete erdirdi, yani seni onların arasından çıkardı ve doğru yolu gösterdi, anlamına gelir. Eğer öyle olmasaydı ve onların arasından seni çıkarmasaydı o takdirde onlar seni kendi yollarına davet ederler ve seni buna zorlarlardı. Ve ancak kendi yollarına uyduğun zaman senden hoşnut olurlardı. *En doğrusunu Allah bilir*. Bazıları da şöyle bir yorum yaptı: Sen Mekke yolunu kaybetmiştin de seni yola sevketti. Bazıları da "Seni sapık bulmuştu da tevhit inancına erdirdi", demişlerdir. Bu yorum hiç hoş değildir. Çünkü Hz. Peygamber'e (a.s.) böyle bir sapıklığın nispeti uygun değildir. Kimi de bunu,

12 eş-Şûrâ, 42/52.
13 el-Ankebût, 29/48.
14 Yûsuf, 12/3.

seni nübüvvetten bîhaber ve cahil buldu da seni nübüvvete eriştirdi, diye açıklamışlardır. Bu, yukarıda belirttiğimiz yoruma yakındır.

8. "Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?"

Yani O, seni yoksul buldu ve sana âhiretin durumunu göstermek ve onun nimetlerine götüren vahiyler indirmekle seni zengin etti. Yani âhirette onun için hazırladığı nimetlerle, vâdettiği nimetler ve güzelliklerle öyle zengin etti ki onun yanında bütün dünya önemsiz hal aldı. Hatta öyle ki onun yanında artık bütün dünya bir sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip değildir[15]. İşte bu anlayışın sonucu olarak onun "Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir"[16] dediği rivayet edilmiştir. Yahut şöyle olabilir: Allah Teâlâ lütfu ile onda öyle bir
249 konum meydana getirdi ki bu, onu zengin etti. [§]Nitekim rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) visâl[17] orucunu yasaklamıştı. Kendisine "Ama sen visal orucu tutuyorsun yâ Resûlallah!" denildiğinde onlara şu cevabı verdi: "Ben sizden biri gibi değilim, şüphesiz benim Rabb'im beni yedirir ve içirir!"[18] Mümkündür ki Allah Teâlâ onun için özel bir durum yaratmıştır da onunla biz sıradan insanların ihtiyaç duyduğu besinlere karşı onu müstağni hale getirmiştir ve fakat onun ne olduğunu da bize bildirmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bazıları dediler ki: Seni zengin etti, yani sana verdiği rızıkla seni hoşnut etti ve seni kanaatkâr yaptı.

9. "O halde sakın yetimi ezme!"

---

15 Muhtemelen müellif şu hadise işaret etmektedir: Sehl b. Sa'd, Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Eğer dünya Allah Teâlâ katında bir sivrisinek kanadı kadar değere sahip olsaydı, ondan kâfire bir yudum su bile vermezdi" (İbn Mâce, "Zühd" 3; Tirmizî, "Zühd", 13).

16 Ebu Zer (r.a.) rivayet etmiştir. Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "Ey Ebû Zer! Zanneder misin ki mal çokluğudur zenginlik!" Evet, yâ Resûlallah! dedim. Dedi ki: "Zanneder misin ki mal yokluğudur fakirlik!" Evet, yâ Resûlallah! dedim. Dedi ki: "Hayır öyle değil; gerçek zenginlik gönül/kalp zenginliğidir, gerçek yoksulluk da gönül fakirliğidir" (Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, II, 96; Beyhakî, *Şu'abu'l-îmân*, XXII, 545-546).

17 Savm-ı visâl: Araya iftar girmeden birkaç gün üst üste tutulan oruç (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, "vls" md.).

18 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 170; Tirmizî, "Savm", 62.

O halde sakın yetimi ezme! İbn Mesûd'un mushafında "fe emme'l-yetîme felâ tekher" (فأما اليتيم فلا تكهر) şeklindedir. "Kehr" (الكهر) kovmak demektir. Sanki "felâ tezcür" (فلا تزجر) kovma denilmiş gibidir. "Felâ takher" (فَلَا تَقْهَرْ), yani yetimin hakkını engelleme, ona hakkını ve malını ver, demektir. Şöyle demiş gibi oluyor: Sen yetimdin ve yetimin durumunu gördün. Bu itibarla yetimi horlama ve hakkını kolla. Buna göre bu beyan "O seni yetim bulup barındırmadı mı?" meâlindeki ilâhî beyanla bağlantılı olur. Bundan böyle yetimi horlama, hak ve hukukuna riayet et!

Bir grup şöyle dedi: Yetimin evlendirilmesi onu "kahr" eder. Çünkü onun küçükken evlendirilmesi, onun zelil kılınması ve kendisine zarar verilmesi demektir. O yüzden de fukaha baba ve dedenin dışında kalanlara evlendirme izni vermemektedir. Vasînin, babanın veya dedenin vasîsi olması halinde yetimin malını satabileceğini ya da annenin vasîsi olması halinde kendi terekesinden düşen malı satabileceğini söylediler. Bu da gösterdi ki yetimin evlendirilmesinde ona kahır gibi bir şey söz konusu değildir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (a.s.) Hz. Hamza'nın kızını henüz küçük bir yetim olan Seleme b. Ebû Seleme ile evlendirmiştir. İbn Ömer, erkek kardeşinin kızını henüz küçükken evlendirmiştir. Urve, kızını henüz küçük iken Musab ile evlendirmiştir. Bu itibarla mazluma kahır, haksızlık ve hakkına tecavüz edilmesidir. Evlendirmede böyle bir durum söz konusu değildir.

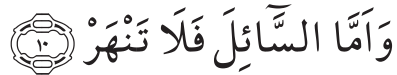

[§]*10. "El açıp isteyeni de sakın boş çevirme!"* 250

El açıp isteyeni de sakın boş çevirme! Sen fakir ve muhtaç biriydin, fakirliğin ve ihtiyacın ne demek olduğunu, onların durumlarının ne kadar zor olduğunu yaşayarak öğrendin. Bu itibarla isteyeni azarlama, yani onu kovma, bilakis ona istediğini ver! Buradaki hitap yasaklama şeklinde değil de onlara iyilik yapmayı ve onlara vermeyi emretme anlamındadır. Bir şeyin yasaklanması zıddının ispatı kabilinden olabilir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiştir"[19]. Ticaretleri kâr etmedi, "zarar etti" demektir. Buna göre şu hadisin bu doğrultuda anlaşılması gerekir: "İstekte bulunan kimse size geldiğinde onun talebini size tam olarak söyleyene kadar sözünü kesmeyin. Sonra ona yumuşaklıkla ve dostlukla karşılık verin: Ya az da olsa bir şeyler vererek ya da güzel bir sözle gönlünü alarak. Çünkü size bazan ne insan

19 el-Bakara, 2/16.

ne de cin olan ve Allah Teâlâ'nın size havale etmiş olduğu nimetler hakkında nasıl davranacağınızı görmek üzere sizi sınayan (bir melek) de gelebilir"[20].

11. "Rabb'inin lütuflarını şükranla an."

[Allah, Nimetinin Eserini Kulunda Görmek İster]

Rabb'inin lütuflarını şükranla an! Bu beyanın iki anlama gelmesi ihtimali vardır: Birincisi: Onlara, Allah Teâlâ'nın kendilerine ikram ve ihsanda bulunmuş olduğu nimetleri anlat ki onların değerini kavrasınlar ve gereğine uygun olarak şükürde bulunsunlar. Yahut onlara, Allah Teâlâ'nın sana olan lütfunu anlat! O Kur'ân-ı Kerîm'dir. Çünkü Kur'ân Allah'ın ona vermiş olduğu nimetlerin en büyüklerindendir. Üzerinde bulunan nimetlerin anlatılmasını ona emretti ki Allah Teâlâ'nın kendisine lütfettiği nimetin büyüklüğünü görsünler, onu kendilerine özgül kıldığını, kendilerini onun ümmeti ve kavminden yaptığını düşünerek ibret alsınlar. Yahut ona Kur'ân'ı okumasını ve onda bulunanları anlatmasını emretti.

Ebû Recâ el-Utâridî'den rivayet olunmuştur: İmran b. Husayn bize çıkageldi. Üzerinde ipek bir kaftan vardı ki ne öncesinde ne de sonrasında onu giydiğini görmemiştim: Dedi ki: Hz. Peygamber (a.s.) buyurdu ki: "Şüphesiz
251 Allah Teâlâ [§]bir kuluna bir nimet verdiği zaman o nimetinin eserini üzerinde görmeyi sever"[21].

Atıyye, Ebû Saîd'den rivayet etmiştir. Buna göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ güzeldir, güzelliği sever. Nimetinin eserini kulunun üzerinde görmeyi ister. Allah Teâlâ derbederliği, hırpanî olmayı ve öyle görünmek için zorluğa girmeyi sevmez"[22]. Ebu'l-Ahvas'ın İbn Mesûd'dan rivayetine göre Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurdu: "Her kim ki Allah Teâlâ kendisine bir hayır lütfetti, o onun üzerinde görünsün! Bakmakla yükümlü olduğun kimselerden başla. Fazlasını ver! Kifâyet miktarı harcamalarından dolayı kınanmazsın. Kendine karşı acziyet gösterme!"[23] Yahya b. Abdullah, babasından, o da Ebû Hureyre'den nakleder: Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur. "Allah

---

20 Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 310.

21 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 438; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 283.

22 Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VIII, 262-263.

23 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 332-333.

Teâlâ bir kuluna nimetini bollaştırdığı zaman o nimet onun üzerinde gözüksün!” Yani sadaka vermek ve iyilik yapmak suretiyle. İbn Mesûd’un rivayetinde şöyle bir söz vardır: “Bakmakla yükümlü olduğundan başla!” Bu söz ona (yani sadaka ve iyilikte bulunmaya) delildir. Dilciler demişlerdir ki: “Âle” (عال) kelimesi yoksul oldu, “e‘âle” (أعال) ise aile efradı çok oldu demektir. Onu iskân ettim anlamında “esceytühû” (أسجيته) denilir. “İntihâr” (الانتهار) kaba, sert söz demektir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[94]İNŞİRÂH SÛRESİ 253

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Senin kalbini açıp genişletmedik mi?"

Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Bu, Allah Teâlâ'dan resûlüne (a.s.) yapılan bir hitap olmaktadır. Allah ona hitap etti ve şöyle buyurdu: **Senin kalbini açıp genişletmedik mi?** Duhâ sûresindeki hitap Allah'ın dışında birinden Hz. Peygamber'e (a.s.) yönelik idi. Orada Cibrîl (a.s.) hitap etmiş ve Allah'ın peygamberi üzerindeki nimetlerini hatırlatmak üzere seslenmiş ve ona olan nimetlerini belirtmişti. Görmez misin ki orada "Rabb'in seni bırakmadı" demiş, kendisine nispetle biz "seni bırakmadık" dememişti. Duhâ sûresindeki hitabın gıyaben Allah Teâlâ'ya ait olması da mümkündür. Meselâ bir yönetici, kendisini kastederek "Müminlerin emîri şöyle söylüyor…" diyebilmektedir.

[§]Senin kalbini açıp genişletmedik mi? Yorumu hakkında ihtilaf edilmiştir: Kimisi onun kalbini İslâm'a açtı demişlerdir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabb'inden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?"[1] Allah Teâlâ kimin kalbini İslâm'a açmışsa onun Rabb'inden bir nur üzere olduğunu bildirdi. "Şerh" (الشرح), denildiğine göre yumuşatmak, genişletmek ve açmak demektir. Yani senin göğsünü genişletip, açmadık mı, İslâm'a yatkın hale getirmedik mi? 254

Rivayet edildiğine göre bu sûre indiği zaman şöyle denildi: "Yâ Resûlallah! Bunun bir alâmeti var mı?" "Evet var! Şu aldatıcı yurttan uzak durmak, ebedî olan yurda yönelmek, gelmeden önce ölüm için hazırlık yapmak"[2]. Ancak bu,

---

1 ez-Zümer, 39/22.

2 İbn Mesûd (r.a.) rivayet eder: Hz. Peygamber (a.s.) âyeti okudu ve buyurdu ki: "Nur göğse girdi mi, göğüs genişler". Denildi ki: Yâ Resûlallah! Bunun tanınacağı bir alâmeti var mıdır? Şöyle cevap verdi: "Aldatıcı bu yurttan uzak durmak, ebedî olan yurda yönelmek, gelmeden önce ölüm için hazırlık yapmak" (Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 346; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, XIII, 133-134).

Hz. Peygamber'de (a.s.) hakkında hakikat yoluyla bilinir ve onda yakînî bir şekilde zâhir olur. Diğerleri hakkında ise şu aldatıcı yurttan uzak durma ve ebedî olan yurda yönelme yaklaşık olarak ve zannı galiple bilinir. Çünkü Hz. Peygamber (a.s.) için âhiret ve halleri sanki gözle görülen, duyularla algılanan işler gibidir. Diğer bütün resûller ve nebîler için de durum aynıdır. Peygamberlerin dışındakilere gelince onlar bu konuma ulaşamazlar. Bu, peygamberlerin rüyalarının baş gözü ile görmek mesabesindedir, denilmesi gibidir. Yani onların rüyaları kesin bilgi ifade eder, diğerlerinin rüyası ise böyle değildir. Bazıları şöyle dediler: Allah onun göğsünü açtı; çünkü cinlere ve insanlara, bütün gayretleri kendilerine muhalefet edeni yok etmek ve Allah'a kullukta bulunanları kulluktan koparmak olan firavunlara ve zorbalara risâletin tebliği ile emrolununca kalbi daraldı ve kendisine çok ağır geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onun göğsünü açtı ve genişletti de bu sayede üzerine binen yükün ağırlığı hafifledi. Bu Ebû Bekir el-Esamm'ın görüşüdür. Ancak o şöyle diyor: O bunu âyetler ve hüccetlerle yaptı ve kendisi gerçekleştirdi. Biz diyoruz ki: Hayır, aksine bu, Allah'tan bir lütuf olarak gerçekleşti. Öyle ki kendi üzerine düşen ve kendisine emredilen görevi eksiksiz ifa etti. Ancak o (Mûtezilî) aslah görüşünü benimsediğinden dolayı lütuf ile ve özel olarak seçilmiş olması sebebiyle oldu demiyor.

Göğsünün genişletilmesi ve açılmasından maksadın, şu ilâhî beyanda belirtilen hususun olması da mümkündür: "Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin"[3]. Onun ahlâkî hassasiyeti kendi gücünü ve kapasitesini aşıyordu. Hatta o kadar ki onların küfründen dolayı kendi kendini helâk edecek halde oluyordu, onlara olan şefkat ve rahmetinin gereği onların başına inecek olan azaptan dolayı kendisini kahrediyordu. Nitekim şu ilâhî beyanlarda buna işaret edilmektedir: "İman etmiyorlar diye neredeyse kendini helâk edeceksin!"[4]
255 [§]"Onların sözlerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya!"[5] Ve benzeri âyetler. *En doğrusunu Allah bilir ya* bu, onun ne kadar üstün bir ahlâka sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ onun göğsünü genişletti ve açtı ki ona söz konusu yük hafif gelsin. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurdu: "O halde onlar için üzülerek kendini helâk etme"[6]; "Sakın onlardan yana üzülme!"[7] Hasan-ı Basrî **Senin**

---

3 el-Kalem, 68/4.
4 eş-Şuarâ, 26/3.
5 Hûd, 11/12
6 Fâtır, 35/8.
7 el-Hicr, 15/88.

kalbini açıp genişletmedik mi? sözü hakkında şöyle dedi: “Evet, onun kalbini açtı ve içini ilim ve hikmetle doldurdu”. Eğer bu beyan ve devamı Hz. Peygamber’e (a.s.) hitap ediyorsa -ki mâna ve murat olan da odur- o takdirde sûrenin tevili belirttiğimiz gibi işini kolaylaştırma, üzerindeki yükü ve emredildiği görevin ağırlığını hafifletme olacaktır.

وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ ﴿٢﴾ اَلَّذ۪ٓي اَنْقَضَ ظَهْرَكَ ﴿٣﴾

2-3. “Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?”

Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Yükün ve günahın kaldırılması muhatap başkası -ki ümmettir- olsa da bu başlangıçta söz konusudur. Eğer hitap peygambere yönelik ise o takdirde iş kolaydır. Eğer hitap müştereken hem peygambere ve hem de ümmete yönelik ise o takdirde de yoruma ihtiyaç vardır.

[Birincisi:] **Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı?** Tefsircilerin tamamı şöyle dediler: Onun hakkında yükün ve günahın gerçekleşmesi halinde. Şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: “Senin geçmiş gelecek bütün günahını Allah’ın bağışlaması için…”[8]; “Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah’tan af dile”[9]. Dediler ki: Hz. Peygamber hakkında yük ve günahtan söz etti. sonra onu ondan kaldırdı. Ancak bu çok uygunsuz bir yorumdur. Çünkü biz şöyle diyoruz: **Yükünü üzerinden kaldırmadık mı?** Âyetin metninde geçen “vizr” (وزر) yük ve ağırlık demektir. Sanki şöyle demiş oluyor: Biz sana yüklenilen nübüvvet yükü ve sana yüklenmiş olan sair görevleri hafifletmiş bulunuyoruz. Eğer biz o yükü hafifletmeseydik o zaman o yük belini bükerdi, sana çok ağır gelirdi. *En doğrusunu Allah bilir*.

[§]İkincisi: Yükün konulmasının başlangıcında. Yani Allah en başta seni 256
korudu ve muhafazası altına aldı. Eğer O’nun seni koruması olmasaydı o takdirde sana ağır yükler ve günahlar binerdi. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Seni hidâyete erdirmeseydi seni sapmış bulurdu”[10]. Çünkü o sapmışlardan oluşan bir toplum içindeydi. Ne var ki Allah onu hidâyete erdirdi bu sayede onu sapmış bir halde bulmadı. Aynı şekilde yükün kaldırılması da en başta önleyici bir fonksiyonun icra edilmesi demektir. Bu, şu ilâhî beyanda belirtilen husus gibidir: “Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için O size rahmetiy-

---

8 el-Feth, 48/2.
9 Muhammed, 47/19.
10 ed-Duhâ, 93/7.

le lütufta bulunuyor, melekleri de dua ediyor"[11]. Yani onları oraya girmekten korudu, yoksa oradaydılar da çıkarıldılar anlamında değildir. Maksat girişin ilkin imkânsız hale getirilmesidir. "Ağırlığın indirilmesi" ifadesinden kasıt da aynısıdır; günahın işlenmesine imkân vermemektir. "Enkada zahrake" (اَنْقَضَ ظَهْرَكَ) cümlesi sırtına ağır yük bindi, anlamındadır.

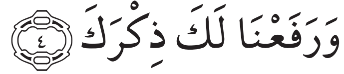

4. "Ve senin şanını yüceltmedik mi?"

Şanının yüceltilmesi mümkündür ki bütün insanların iman etmiş olabilmeleri için ona inanmalarının gerekmesidir. Öyle ki hiçbir kimse peygambere iman ve taati olmaksızın Allah Teâlâ'ya iman, O'nun birliğini tasdik etmek, O'na itaatte bulunma ve ibadet etme konumuna erişemez. Bu meyanda Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur"[12]; "Hayır, Rabb'ine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıkta seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar"[13].

Onun şanının yüceltilmesinden maksadın Allah'ın anıldığı her yerde kendisinin adının da anılmasının gerekli olması da olabilir. Allah Teâlâ öyle düzenlemiştir ki ezanda, kamet getirmede, namazda tahiyatta otururken ve konuşmaların başında vb. onun adının da kendi adıyla birlikte anılmasını emretmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*. Bize göre birinci yorum daha isabetli ve daha değerlidir.

Şu da mümkündür: Peygamberin şanının yüceltilmesi, adını Allah'ın adına izafetle anmasıdır. Resûlullah, Nebiyyullah diye andı da risâlet ve nübüvvet olmaksızın onu sadece kendi adıyla Muhammed diye anmadı. Şöyle buyurdu: "O, Allah'ın elçisi Muhammed'dir"[14]; "Ey peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et!"[15]; "Ey peygamber! Allah'ın sana helâl yaptığını niçin kendine haram ediyorsun?"[16] Ve benzeri. Bu makama uygun olan, kardeşleri (diğer
257 nebîler) arasından yalnızca Hz. Muhammed idi. [§]Çünkü Allah Teâlâ, nadi-

11 el-Ahzâb, 33/43.
12 en-Nisâ, 4/80.
13 en-Nisâ, 4/65.
14 el-Feth, 48/29.
15 el-Mâide, 5/67.
16 et-Tahrîm, 66/1.

ren onların isimlerini kendi ismine izafe ederdi. Ve nadiren onların isimlerini kendi ismi ile yan yana kullanırdı, aksine onları kendi adları ile anardı. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "İsmail'i, Elyesa'ı ve Zülkifl'i de an. Hepsi de iyi kimselerdir"[17]; "İsmail, Elyesa', Yûnus ve Lût'u da (hidâyete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık"[18]. Ve benzeri diğer ilâhî beyanlarda olduğu gibi.

Yahut şanının yüceltilmesi, onu bütün insanlık nazarında ulu ve şerefli bir konuma yükseltmesi yoluyladır. Öyle ki onu küçümseyen (istihfaf) hem dünyada hem âhirette kaybeder.

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٦﴾

5. "Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır."

6. "Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var."

[Bir Zorluğa İki Kolaylık]

Haberde geldiğine göre şöyle demiştir: "Bir zorluk iki kolaylığı alt edemeyecektir!"[19] Bazıları şöyle dediler: Burada tek bir zorluk (el-usr) vardır. Her ne kadar iki kere belirtilmiş olsa da her ikisi de harf-i tariflidir (mârife). Dolayısıyla ikinci birincinin aynısıdır. Kolaylık (yüsr) ise belirsiz (nekre) olarak iki defa tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla ikincisi birincinin aynısı değildir. Böyle olunca da bir zorluğa iki kolaylık vardır, demek olur. Ebû Muâz[20] dedi ki: Mârifenin tekrarlanması halinde hep aynı şeyi ifade eder. Nekre ise ne kadar tekrarlanırsa o kadar sayıya işaret eder. Söz söylenirken meselâ "inne me'a'l-emîri ğulâmen inne me'a'l-emîri ğulâmen" (إن مع الأمير غلاما إن مع الأمير غلاما) denilir. Bu durumda emîr bir tane beraberindeki köle ise iki tane olur. "İnne me'a'l-emîri'l-ğulâme inne me'a'l-emîri'l-ğulâme" (إن مع الأمير الغلام، إن مع الأمير الغلام) denilmesi halinde ise emîr de bir tane köle de bir tane olur. "İnne me'a emîrin ğulâmen inne me'a emîrin ğulâmen" (إن مع أمير غلاما، إن مع أمير غلاما) denilmesi halin-

17 Sâd, 38/48.

18 el-En'âm, 6/86

19 Hasan-ı Basrî "inne me'a'l-usri yüsran" (اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْراً) kavl-i celîli hakkında şöyle demiştir. Bir gün Hz. Peygamber sevinçli bir şekilde çıktı, gülümsüyor ve şöyle diyordu: "Bir zorluk iki kolaylığı alt edemeyecektir!" (Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 575).

20 Ebû Muâz künyesiyle iki âlim meşhur olmuştur. Biri Ebû Muâz Bükeyr'dir ki tefsirci olup Dâmegânî diye meşhur Nişabur kadısıdır (ö. 163/779) (bk. Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, X, 171). Diğeri ise nahivci Ebû Muâz el-Fadl b. Hâlid el-Mervezî'dir (ö. 211/826) Bunun kırâata dair bir kitabı da vardır (bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 622).

de ise iki tane emir, iki tane de köle vardır. Burada da sözünü ettiğimiz durum aynıdır, yani bir zorluğa karşılık iki kolaylık vardır, demek olur.

Burada sözü edilen iki kolaylığa gelince bunlardan biri İslâm'ın ve hidâyetin kolaylığıdır. "el-Yüsr" (اليسر) kelimesinin İslâm ve din hakkında kullanılması mümkündür. Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Biz onu işin kolayına yönlendiririz"[21].

Diğer kolaylık ise onlara vâdetmiş olduğu dünyadaki genişlik halidir. Sözü edilen iki kolaylıktan birinin, kolaylığın umut edilmesi, diğerinin ise tahakkuk etmesi de olabilir. Onlar iki kolaylıktır: Umut ve tahakkuk. Onlardan birinin dünyada kolaylık diğerinin de âhirette kolaylık şeklinde yorumlanma-
258 sı da mümkündür. Yahut dünyalarının genişletilmesi, [§]ikinci kolaylığın ise dünyada iken onlara fetihleri açması ve onlara ganimetlerin ve savaş esirlerinin sevkedilmesi olabilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

Bunun aslı şudur: Birlikte, beraber anlamındaki "ma'a" (مع) harfi vakitlere ve hallere izafe edildiği zaman aynı mekânda farklı vakitleri ifade eder. Mekâna izafe edilince ise aynı zaman içinde farklı mekânlara işaret eder. Burada vakte izafe edilmiştir, o da birinden diğerinin gelmesi şeklindeki farklılığa göredir. Meselâ "Fulânun ma'a fulânin fî mekânin" (فلان مع فلان فى مكان) denildiğinde vakit aynıdır, mekân ise farklı ve ayrıdır.

فَاِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ ﴿٧﴾ وَاِلٰى رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴿٨﴾

7. "O halde önemli bir işi bitirince hemen diğerine koyul."

8. "Ve yalnız Rabb'ine yönel."

Bazıları şöyle dediler: "Feizâ ferağte" (فَاِذَا فَرَغْتَ). Yani dünyandan boşaldığın zaman "fensab" (فَانْصَبْ), yani âhiretin için koşuştur. Bu kelime yorgunluk demek olan "en-nasab"dan gelir. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Allah, gazayı bitirince kendisine ibadete koyulmasını emretti"[22]. Ancak bu uzak bir yorumdur. Çünkü bu âyet Mekke'de inmiştir ve o zaman Mekke'de iken henüz gaza ve cihat ile emrolunmuş değildir. Ancak bu cihat emri ileride gelecek zamanlara yönelik olması halinde bu yorum mümkün olur. Hüküm de emrin kendisine geldiği anda değil de o vakitlerin geldiğinde yürürlüğü gerekli olur. Bazıları ise şöyle dedi: "Namazdan boşaldığın zaman duaya yorul!" Katâde dedi

21 el-Leyl, 92/7.

22 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 299; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 552.

ki: "Namazı bitirince duada ve O'ndan talepte bulunmakta mübalağa etmesi istenmiştir"[23]. İbn Mesûd'dan da şöyle bir yorum nakledilmiştir: "Farzları bitirdiğinde gecenin ihyası için çalış çabala!"[24].

Bize göre şöyle bir yorum da muhtemeldir: Risâletin gereğini insanlara tebliğ edip de işi bitirdiğinde Rabb'ine yönel, kendini ibadete ver, Rabb'in ile senin aranda olan hukukun gereğini yerine getirmek için kolları sıva. Bu yorum daha önce geçen şu ilâhî beyanın yorumu sırasında iki izahtan birine göre böyledir: "Gündüz vakti ise senin için yoğun bir koşuşturma durumu vardır. Rabb'inin adını an, bütün varlığınla ona yönel"[25]. Bunların birincisinde risâlet ve tebliğ işine yoğunlaşma, ikincisinde de Rabb'i ile arasında olan hususlarda Rabb'inin adını anması ifade edilmektedir.

[§]Bu sûrenin başından sonuna kadar olan kısmında yorum yaparken **259**
tekellüfe gidilmemesi gerekir. Çünkü sûre Hz. Peygamber (a.s.) ile Rabb'i arasında olan özel durumu anlatmaktadır. Hz. Peygamber (a.s.), Allah Teâlâ'nın genele hitap ettiği konularda neyi murat ettiğini ve onun neye dair olduğunu bilirdi. Bazan da sadece kendine ait meseleler olurdu. Bunların gereği ile amel etmek gibi bizim bir yükümlülüğümüz yoktur. O itibarla bu gibi hususlarda zorlamaya girmek ve mutlaka bir hüküm çıkarmaya çalışmak gerekli değildir. Bu gibi meselelerde işi Allah'a havale etmek en uygunudur (tefvîz). Dolayısıyla görüş beyan etmemek ve tekellüfe girmemek, o gibi hususlarla uğraşmamak daha yerinde ve daha salim bir yoldur. *Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.*

---

23 Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 439; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 299; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 552.

24 İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3446; Süyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr*, VIII, 551.

25 el-Müzzemmil, 73/7-8.

[95]TÎN SÛRESİ 261

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ﴿١﴾ وَطُورِ سِينِينَ ﴿٢﴾ وَهَٰذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ﴿٣﴾

1. "Yemin olsun incire ve zeytine;"

2. "Sînâ dağına;"

3. "Ve şu güvenli şehre!"

Yemin olsun incire ve zeytine. [Dedi ki:] Bu sûrelerin tamamı Mekke halkına karşı delil getirmek amacıyla inmiştir. Bundan sadece Duhâ ve İnşirâh sûreleri müstesnadır. Çünkü bu ikisi Allah'ın resûlüne olan nimetlerinin hatırlatılmasını hedef edinmiştir. Bunların birinde verilen nimetlerin hatırlatılması için kendisine Cibrîl tarafından hitap edilmiştir. Diğerinde ise Rabb'i bu konuda kendisine hitap etmiştir. Diğer sûrelere gelince onlar Mekke halkına karşı delil getirmeye ilişkindir.

Yemin olsun incire ve zeytine; Sînâ dağına ve şu güvenli şehre. Burada Allah Teâlâ tarafından getirilen delillerin tekidi amacıyla yemin edilmiştir. Yemin olmasaydı da aslında bu öyleydi. Lâkin yeminde delil olarak belirtilen bilgilerin teyidi söz konusudur. Sonra yorumcular **İncire ve zeytine yemin olsun** (وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ) cümlesi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "et-Tîn" (التين) kelimesinden maksadın bildik yenilen incir olduğunu söylemişlerdir. "Zeytûn" (الزيتون) da kendisinden zeytinyağının elde edildiği bildik zeytindir. İbn Abbâs'tan da aynı şekilde rivayet olunmuştur. Kendisine "et-Tîn ve ez-zeytûn nedir?" denilmiş o da "Şu bildiğiniz inciriniz ve zeytininizdir" demiştir.
Bazıları da onların Şam'da iki dağ olduğunu söylemişlerdir. [§]Bazıları ise on- 262
ların Şam'da iki mescid olduğunu; birinin Dımaşk Mescidi, diğerinin de Beytülmakdis Mescidi olduğunu söylemişlerdir. Denildi ki: "et-Tîn" ashâb-ı kehfin mescidi, "ez-zeytûn" da bizim peygamberimizin mescididir. İbn Kuteybe şöyle dedi: "et-Tîn" ve "ez-zeytûn" Şam'da iki dağın adıdır: Süryanice Tûr-ı Teynâ ve

Tûr-ı Zeytâ. İncir ve zeytin (dağı) diye isimlendirilmeleri, bu iki ağacın bu iki yerde yetişmesinden dolayıdır.

Sînâ dağına. Bazıları dediler ki: “Tûr-ı Sînîn” Sînîn denilen yerdeki bir dağdır. Tûr dağ demektir. Ebû Avsece de böyle söylemiştir. Bazıları da Hasen dağıdır, demiştir. “Sînîn” Habeşçe “Hasen” (الحسن), yani güzel demektir. Bazıları da şöyle dediler: “Sînîn” meyve ağaçlı her dağın adıdır. Bazıları da Allah Teâlâ’nın Mûsâ (a.s.) peygambere vahiyde bulunduğu dağın adıdır ki Tûr-ı Sînâ’dır demişlerdir. Onun “kutlu dağ” demek olduğu da söylendi.

Dağlara ve sözü edilen nesnelere yemin etmenin izahına gelince, bunun da değişik şekilleri vardır: Birincisi: Dağların insanların kalplerinde tâzimi gerekli önemli bir yeri vardır. Çünkü göğün haberleri hep dağlar cihetinden gelmektedir, hem kendilerinin hem de dinlerinin gerekleri dağlardan ortaya çıkmaktadır. Bildirildiğine göre Allah Teâlâ Mûsâ peygambere (a.s.) Tûr-ı Sînâ üzerinde vahyetmiştir. Hz. Îsâ peygambere Sâûrâ dağı üzerinde vahyetmiştir. Hz. Peygamber Muhammed’e (a.s.) Fârân dağı üzerinde vahyetmiştir. Haberde belirtildiğine göre Hz. Mûsâ “Rabb’im bana Tûr-ı Sînâ dağından geldi” demiştir. İsa peygambere vahiy Sâûrâ dağından inecektir. Hz. Muhammed’e vahiy Fârân’dan gelecektir.

İkincisi: Dağlara yemin etti, çünkü Allah dağlarla yeryüzünü sabit tutmaktadır, üzerindekilerle birlikte sağa sola yalpa yapmasın, eğilmesin diye onları bir tür kazık yapmış ve sabitlemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de sayısız âyette buna temas etmiş ve bu yüzden insanların kalplerinde bu yönden tâzimi gerekli bir telakki oluşmuştur. Üçüncüsü: Dağların bunca cismânî büyüklüğü, şiddeti ve sertliği, katılığı ve yüksekliği ortada iken onlardan berrak ve soğuk akarsuları ve durgun suları çıkarmıştır. Su ise en yumuşak nesnedir. Dağlarda, hiç kimsenin çabası ve dikmesi olmadan meyve veren ve vermeyen nice ağaçları
263 çıkarmıştır. [§]Bunların dışında insanların çeşitli çarelere başvurarak ve bin bir zorluğa girerek asla elde edemeyecekleri daha nice faydaları hep dağlarda varetmiştir. Bu itibarla oralarda yarattığı bereketler ve insanlığa yararları sebebiyle dağlara yemin etmiştir.

Aynı şekilde yenilen bir nesne olan incir ve kendisinden zeytinyağı çıkarılan zeytine yemin edilmesi de onlarda insanlar için büyük faydalar varedilmesinden ötürüdür. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Kezâ Sînâ dağında yetişen, hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç (zeytin ağacı) meydana getiririz”[1]. İşte belirttiğimiz bu özelliklerinden ötürü, Allah Teâlâ, bu

---

1 el-Mü’minûn, 23/19-20.

sûrenin başında dağlara, incir ve zeytine yemin etmiş olmaktadır. Yahut incir ve zeytinden maksat onların yetiştiği dağlardır, çünkü dağlarda sözü edilen özel faydalar vardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Ve şu güvenli şehre. Beled-i emînden maksat Mekke'dir. Emîn diye anılması oraya girenin güvende olmasından ötürüdür. Yahut oraya girene güven vermesi ve koruması yüzündendir. Çünkü insanlar nazarında "emîn" kendisine emanet edileni ve onda olanı koruyan kimsedir. "Beled"e yeminden maksadın Mekkeliler'e ve müşriklere hitap etmiş olması da mümkündür. Çünkü Mekke'nin onlar nezdinde ve kalplerinde büyük bir yeri ve önemi vardı. Dağlara yemin etmesi, Ehl-i Kitap nezdinde onların kadrinin, mevkiinin ve yerinin yüce olması sebebiyledir, çünkü onlar vahyin bir kısmına iman etmekteydiler. Mekkeliler ise resûllere ve vahye inanmıyorlardı. Bununla birlikte bu beldeye (Mekke) tâzim etmekteydiler. Yeminlerin sebebi, bütün bu sayılanların hepsi olabilir. *En doğrusunu Allah bilir*.

4. "Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır."

Yorumcular dediler ki: Yemin işte bunun için yapılmıştır. Ancak yeminin cevabının daha başka bir cümle olması daha uygun ve doğruya yakındır. Çünkü onlar müşahede yoluyla insanın en güzel biçimde yaratılmış olduğunu görmekte ve anlamaktadırlar. Zira hiçbir kimse insanın bu biçimden ve mevcut halindeki düzenlemeden başka bir şekilde yaratılmış olmasını temenni etmiş değildir. Bizce en uygun izah şekline göre yeminin cevabı "sümme radednâhu esfele sâfilîn" (ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ) âyetidir. Çünkü inkâr ve reddetme bu konuda oluşmaktadır. Maksat da cehennem ateşidir. Bu itibarla Allah Teâlâ, bunu yemin ile tekit etmiştir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Biz insanı en güzel biçimde yaratmış olmakla birlikte, inkâr ve inat etmelerinden dolayı onları "esfel-i sâfilin"e göndeririz.

Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Burada farklı yorumlar söz konusudur: Birincisi: Duyularla algıladığınız, baş gözüyle gördüğünüz en güzel şekilde. Çünkü Allah, melekleri insanlardan daha güzel şekilde ve daha güçlü biçimde yaratmıştır. [§]Lâkin burada maksat onlar değildir. Şöyle ki: İnsanın 264
yaratılışı öyle bir şekilde olmuştur ki, onlardan hiçbiri başka bir şekilde olmayı temenni etmemektedir. Bu da gösteriyor ki onların yaratılışı en güzel şekildedir. İkincisi: Ahsen-i takvîm, "ahkem-i takvîm ve etkanehû", yani yerinde ve en

sağlam şekilde demektir. Çünkü Allah insanları öyle bir konumda yaratmıştır ki insanlar, Allah’ın kendilerine öğrettiği bilgi yolları ve çareler sayesinde nesnelerin tamamını fayda ve yararları için kullanılabilirler. Allah insanlarda bu kabiliyet ve imkânı yaratmıştır. Ahsen-i takvîmin, Allah’ın vahdâniyetine ve ulûhiyetine işaret eden en muhkem ve sağlam bir yaratılış diye anlaşılması da mümkündür. Yahut onları temyiz ehli ve bilgi sahibi kıldığı için anlamına da gelebilir. Öyle ki her türlü itaat yolunda hayırlı işlere muvaffak olurlar ve bu yolla sonsuz sevap kazanır, başka yaratıkların sahip olmadığı büyük saygınlığı hak ederler.

ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِينَ ﴿٥﴾

5. “Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.”

Bu ilâhî beyanın çeşitli anlamlara gelmesi ihtimali vardır: İnsanı esfel-i sâfilîne indirdik ki orası cehennemdir. Kâfir, cehenneme gönderilir, orası esfel-i sâfilîndir. Mümine gelince onu cennete göndeririz; cennet de “a‘lâ-i illiyyîn”dir. Bu da bir sonraki ilâhî beyanda istisna edilmiştir: Kesintisiz ödül vâdi cennettedir. İkincisi: İnsanı tercih etmiş olduğu en aşağılık amellere ve fiillere indiririz, o da seçmiş olduğu şirk ve küfür inancıdır. Mümini ise tercih etmiş olduğu yüce ve yüksek amellere yükseltiriz. *En doğrusunu Allah bilir*. Üçüncüsü: Tefsircilerin şu yorumudur: Onu daha sonra erzel-i ömre ve en sefil dönemine sevkederiz.

اِلَّا الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ اَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿٦﴾

6. “Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır.”

Yani sağlıklı oldukları dönemlerinde ve gençliklerinde işlemiş oldukları amellerinin sevabını onlara vereceğiz. Ama sözü edilen aşağılık konuma sevkedilenlere gelince onlara böyle bir ödül verilmeyecektir. Bu yorum şayet, müminlerden muhsin olanlar istisna edilirse ancak doğru olabilir. Müminlerin kâfirlerden istisna edilmesi haline gelince böyle yorum ihtimal dâhilinde değildir. Buna göre birinci yorum doğruya daha çok benzemektedir.

فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ﴿٧﴾ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ ﴿٨﴾

[§]*7. "Artık bu kanıtlardan sonra* (ey insan!) ***seni dinin asılsız olduğu sonucuna götüren sebep nedir?"*** 265

8. "Allah hüküm verenlerin en âdili değil midir?"

Artık bu kanıtlardan sonra seni dinin asılsız olduğu sonucuna götüren sebep nedir? Eğer hitap, dini inkâr eden her bir insana yönelik ise Allah Teâlâ şöyle diyor: Seni dini yalanlamaya sevkeden etken nedir? Sen bildin ki Allah Teâlâ hüküm verenlerin en hikmetlisidir. O, hikmetten başka bir şey yapmaz. Eğer din günü olmasaydı, o zaman Allah'ın fiili anlamsız ve boşuna olurdu. Çünkü o, sizi inşa etti sonra sizi terbiye etti ve siz bu şekilde bu güçlü hale ulaştınız. Bu durumda âhiret hayatı olmasaydı o takdirde yapıp ettikleri anlamsız ve boşuna olurdu. Yahut şöyle deriz: Allah bu dünya hayatında kendisine dost olanlarla kâfir olanları eşit tuttu. Oysa hikmet bunlar arasını ayırtetmeyi gerektirmektedir. Öyle ise bunların arasını ayırtedecek bir yurdun olması gerekmektedir. Eğer "femâ yukezzibuke ba'du bi'd-dîn" (فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ) âyetindeki hitap Hz. Peygamber'e (a.s.) ise o takdirde şöyle buyurmuş olur: Ona dinden haber verdiğin konularda seni inkâr etmesine dair nasıl bir delil olabilir ki?! Yani onun bu konuda herhangi bir kanıtı yoktur. Yahut şöyle diyor: Benim hüküm verenlerin en hikmetlisi olduğumu bilip dururken onu dini inkâr etmeye iten saik ne olabilir ki?!

Allah hüküm verenlerin en âdili. Bu beyan hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları hüküm verenlerin en adaletlisi demiştir. Kimisi de hikmet sahiplerinin en hikmetlisi anlamına yormuştur. Âhiret hayatı olmadan insanı yok etmek, hikmet sahiplerinin değil ancak beyinsizlerin işi olabilir. O ise hikmet sahiplerinin en hikmetlisidir. Yani Allah dostları ile Allah düşmanları arasını ayırtetmekte hüküm verenlerin en adaletlisidir. Bu iki zümre dünyada aynı halde idiler. Öyle ise onların aralarını ayırtetmek için mutlaka bir âhiret hayatının var olması gereklidir. *Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.*

[96]ALAK SÛRESİ 267

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذٖى خَلَقَ ﴿١﴾

1. "Yaratan Rabb'inin adıyla oku!"

Tefsirciler bu sûrenin Hz. Peygamber'e (a.s.) inen ilk sûre ve ona vahyedilen ilk vahiy olduğunu belirtmişlerdir. İlk vahyin başka âyetler olduğu da söylenmiştir.

Burada şöyle bir sorun vardır: Allah Teâlâ, ona yaratan Rabb'inin adıyla okumasını emretmiştir. Bu ve benzeri yerlerde uygun olan kendisine "ikra'" ya da "if'al" denilmemesidir. Çünkü zâhirde bu bir emirdir. Ona gerekli olan da ancak itaat etmek ve gereğini yerine getirmektir. Aynı şekilde şu sûrelerde de durum aynıdır: "Kul yâ eyyuhe'l-kâfirûn" (قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ), "Kul e'ûzü bi-Rabbi'l-felak" (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ), "Kul e'ûzü bi-Rabbi'n-nâs" (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ), "Kul huvellâhu ehad" (قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ). Şu âyette de aynı durum söz konusudur: "Yâ eyyuhe'n-nebiyyu kul li-ezvâcike ve benâtike" (يَا أَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ). Bu ve benzeri yerlerde ona denildiği gibi "kul" ya da "ikra'" denilmesi değil bilakis başında "kul" olmaksızın bunların denilmesidir. Bu, burada geçen "ikra'" emrinin açıklamasının bir yönüdür.

[§]Emrin mânası ve cevabı farklı izahlar gerektirir. Birincisi: Bununla 268
kırâat hakkında öyle okunan bir Kur'ân olması istenmiştir. Kıyâmete kadar o şekilde tilâvet olunur ve mushaflarda yazılır. Bu Resûlullah'a (a.s.) nasıl denildiğini ve ona nasıl vahy edildiğini, onun kendisine söylenilen tek bir harfi bile terketmediğini bilmek içindir. Bu onun risâleti için bir delil ve nübüvveti için bir alâmet olur. *En doğrusunu Allah bilir*. İnsanların sözlerinden anlaşılanın hilafına olması üzerine nübüvvetine delil olması muhtemeldir. Çünkü gökten gelen vahiyden anlaşılanın, insanların birbirine hitabı gibi olmasın, aksine onun insan kelâmından farklı olduğu anlaşılsın diye böyle bir üslûp kullanılmıştır. İkincisi: Ondan gelen hitabın, herkese ve herbir kimseden diğerine de

olması içindir. Cibrîl (a.s.) Hz. Peygamber'e (a.s.) hitap etti ve ona okumasını emretti. Sonra Hz. Peygamber (a.s.) başkasına aynı şekilde okumasını emretti. O başkası da bir başkasına aynen okumasını söyler oldu. Böylece hitap her bir kimseye, her birinden de diğer bir kimseye olacak şekilde oldu. *En doğrusunu Allah bilir*.

Yaratan Rabb'inin adıyla oku. Muhtemeldir ki "Kırâata Rabb'inin ismiyle başla!" emri kastedilmiştir. Bu izah, berekete nail olabilmek için her şeyin başlangıcının Rabb'in ismiyle olması esasına dayanır. İkincisi: "Rabbi'nin ismi"nin akabinde belirttiği kelimeler Rabb'inin isminin tefsiridir. Cenâb-ı Hak meâlen şöyle buyurmuştur: **Yaratan.** İnsanı "alaka"dan yaratan. Bu kısım "Rabb'inin ismi"nin tefsiri olur. Yahut **Rabb'nin adıyla** sözü şu sözde belirtildiği gibi olur: "Senin o ismin ki, onunla sana dua edildiği zaman icabet edersin, onunla senden istenildiği zaman verirsin!"[1] O isim, isimlerinin arasında gizlenmiş olmaktadır.

Sonra **Senin Rabb'inin ismi** derken Rabb'in resûle olan izafeti Hz. Peygamber'i (a.s.) yüceltme amaçlı olarak ve ona özgüymüş gibi kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi teker teker varlıkların Allah'a nispet edilmesi
269 [§]o varlığı tâzim etmek için kullanılmış olur. Bu kabilden olmak üzere "Evimi temizleyesiniz diye…"[2]; "Allah'ın devesi"[3]; "Mescitlerin Allah'a ait olması"[4] ve benzeri birtakım eşyanın özel olarak Allah'a nispet edilmesini belirten örneklerde olduğu gibi. Buna mukabil varlıklar bir bütün olarak Allah'a izafe edilmesi halinde ise Rab Teâlâ'nın yüceltilmesi ve O'na olan övgü kastedilir. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Göklerin ve yerin mülkü O'na aittir"[5], "Göklerin ve yerin Rabb'i" [6]; "Her şeyin Rabb'i"[7]. Sonra kendisine ait belirgin bi özelliği bulunmayan özel bir nesnenin Allah'a izafe edilmesi caiz değildir. Meselâ "Ey Zeyd'in Rabb'i!", "Ey Amr'ın Rabb'i!" vb. denilmez. Böyle nispet, ancak kendisinde bir özellik ve erdem ortaya çıkmış bulunan nebîler, resûller ve melekler

---

1 Hz. Âişe dedi ki: Hz. Peygamber'i (a.s.) şöyle derken işittim: "Allahım! Senden pak temiz mübarek ve sana en sevimli olan isminle yalvarıyorum. Senin o ismin ki onunla sana dua edildiği zaman icabet edersin, onunla senden istenildiği zaman verirsin! Onunla senin merhametin istenirse merhamet edersin, onunla sıkıntıdan kurtarman istenirse sıkıntıdan kurtarırsın!" (İbn Mâce, "Duâ", 7).

2 el-Bakara, 2/125.

3 el-A'râf, 7/73; Hûd, 11/64; eş-Şems, 91/13.

4 el-Cin, 72/18.

5 el-Bakara, 2/107.

6 er-Ra'd, 13/16.

7 el-En'âm, 6/164.

(a.s.) hakkında mümkündür. Bir de kendine ait bir özellik ve fazilet zâhir olmuş mekânlar Allah'a nispet edilebilir. Bu nispet onların yüceltilmesi amacını taşır. *En doğrusunu Allah bilir*.

خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾

2. "O, insanı 'alak'tan (asılıp tutunan zigottan) ***yaratmıştır."***

"'Alak" pıhtılaşmış kan demektir. **Allah insanı "alaka"dan yarattı.** Allah Teâlâ bununla her bir insanı kastetmiştir. "Alleme'l-insâne mâ lem ya'lem" (عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ), yani "insana bilmediğini öğretti" derken de insan her bir insanı öğretti demektir. Müfred, yani tekil bir ismin başına harf-i târif (elif ve lâm) geldiği zaman onunla umum kastedilir. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "İnsan gerçekten ziyandadır"[8]. Burada, insanın aslı olduğu gerekçesiyle meninin temiz olduğunu kabul edenlerin görüşlerini geçersiz kılan delil vardır. Sonra Allah Teâlâ insanın cansız kandan yaratıldığını haber vermiş ve insanın bundan yaratıldığını beyan etmiştir. Kuşku yoktur ki "alak", yani cansız kan necistir. Üstelik insanı bu cansız kandan yarattığını haber verdi. Buna göre insanın yaratıldığı nutfenin necis olması mümkündür ve bunun böyle olması da imkânsız değildir.

Sonra insanın yaratılışını kendisinden dönüştüğü hallere nispet etti. Meâlen şöyle buyurdu: "Sizi toprak, sonra "nutfe", sonra "alaka" aşamalarından geçirerek yaratan O'dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşıncaya, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız"[9]. Burada ise tek bir haldeki nesneye izafe etti, o da kan pıhtısıdır. Gerçekte ise insanı,
bahsettiği kan pıhtısı, nutfe ve topraktan yaratmış değildir. [§]Çünkü bu isim- 270
ler, bu nesnelerin kendilerinde bulunan özellikler dikkate alınarak verilmiş isimlerdir. Bu özellikler, diğer bir merhaleye geçişle birlikte yok olur. İnsan gerçekte sadece "mudğa"dan, yani bir çiğnem et parçasından yaratılmaktadır. Allah insanın yaratılışını ancak buna nispet etmiştir. Bu arada anlık özellikleri dikkate alınarak belirtilen diğer nesnelere de nispet etmiştir. Esasen bunların yaratılmasından maksat, bizzat insanın kendisidir. Burada Allah ulaşılması istenen sonucu zikretti. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

8 el-Asr, 103/2.

9 el-Mü'min, 40/67.

اِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ ﴿٣﴾ اَلَّذٖى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

3-5. "Oku! Kalemle (yazmayı) ***öğreten,*** (böylece) ***insana bilmediğini bildiren Rabb'in sonsuz kerem sahibidir."***

Burada "el-ekram" (الاكرم) dedi, bununla Hz. Peygamber'i risâlet ve nübüvvet için seçmesinin, ona Kur'ân'ı öğretmesinin tamamen Allah'ın bir lütfu ve ihsanı olduğunu, kendisinin bunu hak etmesinden ötürü peygamber olarak seçilmediğini bildirmek istedi. Çünkü Allah bunu minnet, lütuf ve ihsan bağlamında belirtti. Zira "ekrem" lütufta bulunma niteliğinin zirve noktasını ifade eder. Aynen "a'lem" (الأعلم) niteliğinin, ilimde zirve ve kemali ifade eden bir niteleme olması gibi.

Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren. Allah Teâlâ kalemi, sayesinde ilmin korunduğu ve tespit edildiği bir vasıta yaptı. Din ve dünya işlerine dair kaybolmasından ve unutulmasından korkulan bilgilerin muhafazası kalem vasıtasıyla olmaktadır. Öyle ki eğer kalem olmasaydı insanların din ve dünya işleri düzene girmezdi. Sonra **kalemle öğretti** demek yazı yazmayı ve şekil çizmeyi kalemle öğretti demektir. İbn Mesûd, Übey ve Hafsa (r.anhüm) mushaflarında kalemle yazı yazmayı öğretti anlamına gelen "alleme'l-hatta bi'l-kalem" (علّم الخط بالقلم) şeklindedir. Sonra kalemle öğretmeyi bizzat kendisine nispet etmiştir. **İnsana bilmediğini bildirdi** cümlesinde de aynı şekilde bildirme işini kendine nispet etti. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi bildirmeyi kendisine izafe etmesi onların öğrenme fiillerinin yaratıcısı olması sebebiyledir. Ya da onlar için öğrenmenin sebeplerini hazırlamış olmasından dolayıdır. *En doğrusunu Allah bilir*. Diğer taraftan burada söz edilen kalemle öğretme işi Hz. Peygamber'in (a.s.) kendisine yönelik değil, ümmetine yönelik
271 olmaktadır. [§]Çünkü Allah, peygamberini yazı ve hat olmaksızın öğretmiştir. Nitekim şöyle buyurmuştur: "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği geçersiz kılmaya çalışanlar kuşkuya düşerlerdi"[10]. Kalem ve yazı olmadan peygamberini öğretmesi, onun risâletine dair büyük bir mûcizedir. Zira ona öyle bir özellik vermiştir ki o kalbiyle ne ispat ne yazı ne de bir hat olmaksızın onu ezberlemektedir. **İnsana bilmediğini bildirdi** sözüyle kastedilen insanın Hz. Peygamber (a.s.)

10 el-Ankebût, 29/48.

olması muhtemeldir. Bunun delili şu ilâhî beyanlardır: "Allah sana bilmediğini öğretmiştir. Sana Allah'ın lütfu gerçekten büyük olmuştur"[11]; "(Ey peygamber!) İşte bu anlatılanlar sana vahyettiğimiz gayp haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!"[12]; "Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun"[13].

"Alleme'l-insâne mâ lem ya'lem" (عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) âyetinde geçen "el-insân"dan (الْاِنْسَانَ) maksadın her bir insan olması da mümkündür: Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi"[14].

كَلَّٓا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَيَطْغٰىۙ ﴿٦﴾ اَنْ رَاٰهُ اسْتَغْنٰى

6-7. "Hayır! Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar."

Burada sözü edilen "tuğyan", yani taşkınlık zengin olmalarından dolayıdır. Yani kibirlendi, böbürlendi, kendini zengin görüp övündü. Azdıran zenginlikten, unutturan fakirlikten sığınmayı ifade eden hadis rivayetindeki[15] tuğyanı da bu şekilde anlamak gerekir. Çünkü zenginlik kibirlenmeye, öğünmeye ve taşkınlığa götürür. "et-Tuğyân" (الطغيان) çizgiyi aşmak, sınırı zorlamak, taşkınlık yapmak demektir. "el-Fakru'l-münsî" (الفقر المنسى) maldan başka beden sağlığı, akıl, ilim gibi mevcut diğer nimetleri unutturan ve kişiyi yoran yoksulluk halidir.

İnsan, kendini kendine yeterli görerek çizgiyi aşar. Bu özellik yorumcuların bahsettiği adı belli bir kâfirin -ki bu Ebû Cehil mel'ûnu oluyor- özelliği değildir, aksine kendisini müstağni gören ve bu nedenle taşkınlık yapan her kâfirin özelliğidir.

---

11 en-Nisâ, 4/113.

12 Hûd, 11/49.

13 eş-Şûrâ, 42/52.

14 en-Nahl, 16/78.

15 Enes'ten rivayet edildi. O dedi ki: Hz. Peygamber (a.s.) kıldırdığı her namazın ardından yüzünü bize döndüğünde mutlaka şu duada bulunurdu: "Allahım! Beni rezil rüsvay eden her işten sana sığınırım. Bana eziyet veren her dosttan sana sığınırım. Beni boşa oyalayan her emelden sana sığınırım. Unutturan her türlü yoksulluktan sana sığınırım. Beni azdıracak olan her türlü zenginlikten sana sığınırım" (Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, X, 145. Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 282).

272 **[§]İnsan, çizgiyi aşar.** Burada her insan kastedilmemiştir. Zira her insan zenginlikten dolayı taşkınlık yapmamaktadır. Allah Teâlâ'nın verdiği haberde tutarsızlık olmaz. Bu itibarla âyette geçen insandan maksat bazı insanlardır. Buradan da şu usul kaidesi çıkar: Hitaptan zâhirinin ve umûmun anlaşılması her zaman gerekmez. Ondan ne kastedildiğine işaret eden delilin gereğini esas almak gerekir. Maksadın ne olduğuna, bazan işaret eden bitişiğindeki bir unsur olur, bazan da matlup olur, fakat bu bitişik olmayan bir tarzda olur.

اِنَّ اِلٰى رَبِّكَ الرُّجْعٰى ﴿٨﴾

8. "Oysa** (kuldaki) **her şey yalnız Rabb'ine dönecektir."

Oysa her şey Rabb'ine dönecektir. Âyetin metninde geçen "ruc'â" (الرجعى) merci, yani dönüş yeri demektir. Ebû Ubeyde de böyle söylemiştir. Başkaları ise onun rücû, yani dönüş anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bu sözün yorumu, herkesin dönüş yeri, Allah'ın kendileri için hazırlamış olduğu yerdir; âyette geçtiği gibi Allah, kâfir için cehennemi mümin için de cenneti hazırlamıştır. Âyetin, herkesin dönüşünün Allah'a olacağını bildirmek diye yorumlanması da mümkündür.

اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يَنْهٰى ﴿٩﴾ عَبْدًا اِذَا صَلّٰى ﴿١٠﴾ اَرَاَيْتَ اِنْ كَانَ عَلَى الْهُدٰى ﴿١١﴾ اَوْ اَمَرَ بِالتَّقْوٰى ﴿١٢﴾ اَرَاَيْتَ اِنْ كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ﴿١٣﴾ اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللّٰهَ يَرٰى ﴿١٤﴾

9-10. "Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı?"

11. "Peki, düşündün mü** (ey inkârcı!)**, ya o kul doğru yolda ise?"

12. "Yahut günahtan sakınmaya çağırıyorsa!"

13. "Düşündün mü** (ey resûlüm!)**, ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa!"

14. "Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu o?"

Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? Müfessirler namaz kılanı engelleyenin Ebû Cehil mel'ûnu olduğunu söylemişlerdir. **Bir kulu namaz kılarken.** Namaz kılan Hz. Peygamber'dir. Şöyle ki: Hz. Peygam-

ber (a.s.) Hicr'de namaz kılardı, Ebû Cehil ise onu engellerdi. Bunun üzerine şu meâldeki âyetler indi: **Gördün mü bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? Peki düşündün mü (ey inkârcı!) ya o kul doğru yolda ise? Yahut günahtan sakınmaya çağırıyorsa? Düşündün mü ey resûlüm! ya o adam hakkı inkâr ediyor, sırt çeviriyorsa Allah'ın her şeyi bildiğini bilmiyor mu?** Bunların hepsinin, ardından gelen Allah'ın her şeyi gördüğünü bilmiyor mu? tehdidi içinde toplanması da mümkündür. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı? Gördün mü, hidâyet üzere olanı ya da takvâ ile emredeni engelleyen o adamı? Ki o Allah'ın resûlü (a.s.) olmaktadır. O kâfir, her namaz kılışında onu engelliyordu. Onu hidâyet üzere olmaktan ve takvâ ile emretmekten alıkoyuyordu. [§]Gördün mü, Allah'ın Resûl'ünü 273
(a.s.) inkâr eden ve ona itaatten yüz çeviren o adam, Allah'ın kendisini gördüğünü bilmez mi?! Bunların hepsinin bu vaîd içerisine girmesi ve devamı ile birlikte önce geçen "gördün mü bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı" (اَرَاَيْتَ الَّذ۪ي يَنْهٰى عَبْداً اِذَا صَلّٰى) meâlindeki hitabın cevabı olması mümkündür. Anlaşıldığı için bu hitaba ait cevabın belirtilmemiş olması da mümkündür.

Bilmez mi ki Allah görür. Bilmez mi ki Allah görür ve Hz. Peygamber'in (a.s.) öcünü o engelleyiciden alır. Yahut bilmez mi ki Allah görür ve Hz. Peygamber'e (a.s.) yapmaya yeltendiği şeyi ondan savar. Bu bir vaîddir. **Bilmez mi ki Allah görür** iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Elbette engelleyici bildi ki söylediği, yaptığı ve aklından geçirdiği her şeyi şüphesiz Allah Teâlâ kesinlikle bilir. Fakat o, buna rağmen yaptıklarını tavır alma ve inat yüzünden yapar. İkincisi: Gerçekten Allah'ın bunları bilmediği düşüncesiyle Cenâb-ı Hakk'ın kendisini gördüğünü bilmez. Zira eğer Resûlullah'ın namazını engelleme, ona tuzak kurma gibi eylemlerini Allah'ın gördüğünü ve bildiğini bilseydi o takdirde bunları yapmazdı.

كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾

15. "Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse mutlaka onu perçeminden yakalayıp sürükleriz!"

16. "O yalancı, günahkâr perçeminden!"

Gerçekten o Hz. Peygamber'e (a.s.) yaptıklarından vazgeçmezse biz onun elbette **perçeminden** yakalarız. Bu ifade sanki şiddetli yakalayış ve şiddetli sürükleyiş yerinde kullanılan bir tabirdir. Diğer yandan ona yönelik bu vaîdin,

sözü edilen davranışlarını terketmemesi halinde dünyada iken vuku bulması da muhtemeldir. Eğer bu dünyada iken vuku bulursa o takdirde âyette geçen "sefe'a" (السفع) fiili azap anlamında olur. Denildi ki: O Bedir gününde perçeminden yakalanmış ve Hz. Peygamber'in (a.s.) önüne öldürülmüş olarak atılmıştır. Eğer âhiret âleminde vuku bulacak ise o takdirde perçemden yakalanma hakikat anlamında olacaktır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Kıyâmet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun süründürerek toplarız"[16]; "O gün yüzüstü ateşe sürüklenirler: 'Tadın bakalım cehenne-
274 min dokunuşunu!'"[17] [§]Arap dilcileri şöyle dediler: **Perçeminden yakalarız** sözü kabzederiz, yakalarız demektir. "Sefa'tü nâsıyetehû" (سفعت ناصيته), onu yakaladım demektir. "Sefe'ahû bi'l-asâ" (سفعه بالعصا) ise ona değnekle vurdu, demektir. "İsfa' biyedihî" (اسفع بيده) ise "Elini tut!" anlamındadır[18].

Yalancı, günahkâr perçeminden. Yalancı günahkâr sözü nefisten kinâye olabileceği gibi bahsi geçen "nâsıye" (ناصية), yani perçemden kinâye olması da mümkündür.

17. "O hemen taraftarlarını toplantı yerine çağırsın."

18. "Biz de zebânileri çağıracağız!"

O hemen taraftarlarını toplantı yerine çağırsın. Yani Hz. Peygamber'e (a.s.) yapmayı tasarladığı suikast girişiminde kendisine yardımda bulunmak için meclisini toplasın, avanelerini yardıma çağırsın. **Biz de** onu defetmek için **zebânileri çağıracağız.** Baksın bakalım tasarladığı suikastı yapmaya güç yetirebilecek mi?!

Bunun dünyada olması muhtemeldir. Belirtildiği gibi o Bedir'de gebertilmişti. Zebânilerle bu engelleyiciyi savma işinin âhirette gerçekleşmesi de mümkündür. Onlara zebâni denilmesi cehennemlikleri cehenneme itmelerinden ötürüdür. Denildi ki: "Zebâniye" cehennem görevlileri demektir. Tekili "zibniye" gelir. "en-Nâdî" meclis demektir, ancak maksat orada olanlardır.

---

16 el-İsrâ, 17/97.

17 el-Kamer, 54/48.

18 "Lenesfe'anne…" Nâsıye, başın ön kısmı, perçem demektir. Biz onu yakalayacağız, yani onu rezil rüsvâ edeceğiz. Perçeminden tutup cehenneme sürükleyeceğiz. Rahmân sûresi 41. âyetteki "Feyü'hazu bi'n-nevâsî ve'l-akdâm", yani Perçemlerinden ve ayaklarından yakalanır… âyetinde olduğu gibi (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "sf'a" md.).

19. "Sakın onun isteğine uyma! Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş."

Sakın onun isteğine uyma. Sakın o kâfire uyma. Sözü edilen kişi o kâfire, ölene kadar uymadı. **Secdeye kapan ve Allah'a yakınlaş.** Bu hitabın Hz. Peygamber'e (a.s.) yönelik olması muhtemeldir. Yani "Ey peygamber! Namaz kıl ve Allah Teâlâ'ya yakınlaş!", "Vescüd", yani "Namaz kıl!" hitabının Hz. Peygamber'e (a.s.) "Vakterib", yani "Yaklaş!" emrinin ise Ebû Cehil mel'ûnuna
yönelik olması da mümkündür. [§]Yani "Ey Ebû Cehil! Hz. Muhammed'e hele 275
bir yaklaş da gör!" takdirindedir. O namaz kıldığı esnada Hz. Peygamber'e (a.s.) suikastta bulunmayı tasarlıyordu. Allah Teâlâ onu bu tehdit ifadesi ile korkutmuştur.

Bu beyan, zâhirî anlamına göre tevil edilmesi halinde bizim için Müşebbihe'ye karşı bir delil olur. Çünkü "Vakterib", yani yakınlaş! sözünden mekân ve zat açısından bir yakınlaşma anlaşılmaz. Aksine şeref ve mevki bakımından bir yakınlaşma anlaşılmaktadır. "Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Kim bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Bana seğirtene ben koşa koşa gelirim!"[19] meâlindeki hadiste ve benzerlerinde geçen yakınlaşmadan O'nun zatına yaklaşma anlaşılmaz, aksine icabet sebebiyle makam, mevki ve şeref bakımından yakınlaşma anlaşılır. Kur'ân'da bahsi geçen bütün yakınlık ifade eden kelimeler de aynı şekilde makam, mevki ve şeref bakımından yakınlık diye yorumlanmak durumundadır.

Bu sûrede secde âyeti vardır. Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in (a.s.) bu sûreyi okuduğunda secde yaptığını söylemiştir[20]. İbn Sîrîn Ebû Hureyre'den (r.a.) rivayet etmiştir ki, "ize's-semâu'nşakkat" ve "ikra' bismi Rabbike" sûrelerinde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.anhuma) ve her ikisinden de hayırlı olan Hz. Peygamber (a.s.) secde etmiştir. Hz. Ali'nin (r.a.) şöyle dediği rivayet olunur: "İkra' bismi Rabbike" sûresinde azimet olarak yapılması gereken secde vardır". Ebû Ubeyde de Abdullah'ın, bu sûreyi okuduğunda secde ettiğini rivayet etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

19 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 413; Buhârî, "Tevhîd", 50; Müslim, "Tevbe", 1.

20 Ebû Hureyre şöyle dedi: Biz Hz. Peygamber (a.s.) ile beraber إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ ve اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ sûrelerinde secde ettik" (Müslim, "Mesâcid", 108; Tirmizî, "Cum'a", 50).

[97]KADR SÛRESİ 277

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Biz onu (Kur'ân'ı) ***kadir gecesinde indirdik."***

Müfessirler şöyle dediler: **Biz onu indirdik,** yani Kur'ân'ı. Zamirden maksadın sûrenin sonunda sözü edilen "selâm", yani esenlik olması da mümkündür. Kur'ân'ın kadir gecesinde indirildiğini söyleyenler de kendi aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Kimi şöyle demiştir: Kur'ân, levh-i mahfûzdan bize en yakın göğe bu gecede toptan indirilmiştir. O gece ramazan ayı içindedir. Nitekim şu ilâhî beyanda buna işaret edilmektedir: "O (sayılı günler) Kur'ân'ın indirildiği ramazan ayıdır"[1]. Yani levh-i mahfûzdan indirilmiştir. Sonra en yakın gökten de Hz. Peygamber'e (a.s.) ihtiyaca göre emir, nehiy, helâl, haram, öğüt ve ihtiyaç duyulan diğer içerikler peyderpey bir halde indirilmiştir. Kimi de şöyle demiştir: O gece levh-i mahfûzdan öbür seneye kadar o sene içinde ihtiyaç duyulacak olan vahiyler topluca indirilmiş, sonra Hz. Peygamber'e (a.s.) de zaman içinde peyderpey indirilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir*.

[Faziletli Mekânların Belirtilip Zamanların Açıklanmamasının Hikmeti]

[§]Bu gece için söz konusu edilen fazilet nereden geliyor bilemiyoruz: İn- 278
sanların sınandığı ibadetlerin o gecede ifa edilmesi sebebiyle teşvik ve korkutma şeklinde mi belirtilmiştir yahut meleklerin sınandığı bir vakit olması itibariyle midir? O gecede onlar yeryüzüne inmekle ve yeryüzünde Allah Teâlâ'ya ibadet etmekle emrolunurlar ve o gece Kur'ân indirilir vb. Ya da bir hikmet ve sırra bağlı olarak üstün kılınmıştır da Allah Teâlâ o sırrı hiç kimseye açmamış mıdır? Bazı mekânlar için orada ibadet edilmesi halinde diğer yerlerde olmayan faziletlerin belirlendiğine dair naslar vardır. Meselâ hadiste şöyle denilmiştir: "Mescid-i Haram'da kılınan tek bir namaz başka yerde kılınan yüz bin

---

1 el-Bakara, 2/185.

namaza denk olur. Benim şu mescidimde kılınan bir namaz Mescid-i Haram hariç başka yerde kılınan bin namaza denk gelir"[2]. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ve mescitler Allah içindir…"[3]. Bu mekânlar, diğerlerinden içinde eda edilen ibadetlerin fazileti ile ayrıcalıklı kılınmıştır. Buna göre bazı zamanların diğer bazı zamanlara nispetle daha üstün kılınması, içinde ifa edilecek ibadetlerin bulunması sebebiyle olabilir. Ancak faziletli mekânlar belirlenirken faziletli zamanlar açıklanmamış, onların sair vakitler içerisinde aranması istenmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* O, eğer belirlense ve hangi vakit olduğuna işaret edilseydi o takdirde onu elde etmek için bir külfet gerekmezdi. Çünkü insanlar sadece o vakti ve o geceyi kollarlardı. Mekân ise öyle değildir, oraya gitmek için bir külfet gerekir. İnsanın ruhunun vücudundan ne zaman çıkacağı vaktin belirlenmemesi de bu şekilde izah edilir. Çünkü Allah Teâlâ insanın ömrünün nihayetini açıklasa ve bildirseydi kişi kendini fısk ve fücûra salardı, ecelin ansızın gelmesinden emin olacağı için günahları işlemekten geri durmaz, nasıl olsa ömrümün son kısmında tövbe ederim diye düşünürdü. Allah, kul her an için korku, sakınma ve umut halinde olsun diye ecelini gizlemiştir. Aynı hikmete binaen sözü edilen mübarek geceyi de beyan etmemiş ki bütün geceler içinde onu arasınlar ve böylece bütün geceleri ihya etmiş olsunlar. *En doğrusunu Allah bilir*.

Sonra eğer soru, Kur'ân hakkında ise -ki o, kadir gecesinde indirilmiştir- o takdirde delili şu âyettir: "Hâ-mîm. Aydınlatan kitaba yemin olsun! Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız"[4]. Eğer soru, kadir gecesine dair ise o zaman onun beyanı şu âyet olur:

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿٢﴾

279 **[§]*2. "Bilir misin nedir kadir gecesi?"***

Bunun iki izah şekli vardır: Birincisi: Sana bildirene kadar sen bilmezdin. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin!"[5] "Ve mâ edrâke" (وَمَٓا اَدْرٰيكَ) kavl-i celîlinin o geceye tâzim ya da hayranlık uyandırmak için kullanılması mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir*. Denildi ki: Bu âyetin indirilmesi teselli anlamındadır. Allah Teâlâ ona bu gecenin faziletini ve o gecede ibadet etmenin sevabını verdi.

---

2 İbn Mâce, "İkāme", 195; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 404.

3 el-Cin, 72/18.

4 ed-Duhân, 44/1-6.

5 Hûd, 11/49.

لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ اَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾

3. "Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır."

Sonra onun üstünlüğünü anlatmak üzere şöyle buyurdu: **Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.** Bunun üzerinde ihtilaf edildi: Bazıları şöyle dediler: Hz. Peygamber (a.s.) (âlem-i misalde) Benî Ümeyye'yi minberi üzerinde gördü. Bu onu üzdü. Bunun üzerine "innâ enzelnâhu fî leyleti'l-kadr ve mâ edrâke mâ leyletü'l-kadri leyletü'l-kadri hayrun min elfi şehr" (اِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِى لَيْلَةِ الْقَدْرِ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ. لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ) âyetleri indi. Yani o gece, Benî Ümeyye'nin senden sonra hükümran olacağı bin aydan daha hayırlı… Yâ Muhammed! (a.s.)"[6]. Bazıları dediler ki: **Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır.** Yani o gecede ibadet (amel) etmek, içinde kadir gecesi olmayan bin aydaki amelden daha hayırlıdır. Denildi ki: Hz. Peygamber (a.s.) ashabına Benî İsrâil'den bir adamın hikâyesini anlattı. Allah yolunda bin ay cihat etmişti. Bu onlara çok ağır geldi, moralleri bozuldu. Bunun üzerine **Kadir gecesi bin aydan hayırlıdır** meâlindeki âyet indi. Yani o gecede yapacağınız ameliniz, o adamın bin ayda yapmış olduğu cihattan daha hayırlıdır, denilmiş oldu[7]. Bin ayın belirtilmesi belli bir sayı belirlemek için değil de temsil kabilinden de olabilir. Yani bin aydan ve daha fazlasından hayırlıdır, gibi. Çünkü miktar belirleme bazan bizzat o sayının belirlenmesi için olur, bazan da o zamanın şerefini ve değerini belirtmek için olur. Bu durumda maksat sayı üzerinde sınırlama ve belirleme değildir. Meselâ şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Onların bağışlanması için Allah'a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır"[8].

Sonra "leyletü'l-kadr" (ليلة القدر) diye isimlendirmeye dair ihtilaf edilmiştir: Bazıları hüküm ve kaza gecesidir; o gecede gelecek yıla kadar o yıl içinde olması irade edilen olaylar hüküm altına alınır. Tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "O gecede bizim katımızdan bir emirle hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır"[9]. [§]Ya da kadir gecesi denilmesi o gecenin Allah katındaki **280**
değeri ve şerefinden dolayıdır. Çünkü bir olayın yüceliği "kadr" (القدر) kelimesiyle ifade edilir. Leyle-i mübâreke[10] diye isimlendirilmesinin izahı da şöyledir:

6 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 329.
7 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 329-330; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-azîm*, VIII, 464.
8 et-Tevbe, 9/80.
9 ed-Duhân, 44/3.
10 ed-Duhân, 44/3. âyetine işaret ediyor.

Çünkü o gecede Allah Teâlâ’dan kullarına rahmet ve bereketler iner. Ya da o gecede yapılan ibadetlerin çokluğundan ötürü mübarek diye isimlendirilmiş olabilir.

تَنَزَّلُ الْمَلٰٓئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ اَمْرٍ ﴿٤﴾ سَلَامٌ هِيَ حَتّٰى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿٥﴾

4. “O gece melekler ve ruh, Rab’lerinin izniyle her bir iş için iner dururlar.”

5. “O gece tan yeri ağarıncaya kadar esenlik doludur.”

O gece melekler ve ruh, rablerinin izniyle her bir iş için iner dururlar. Bazıları dediler ki: Burada ruh (الروح) kelimesinden maksat Cibrîl aleyhisselâmdır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Onu, Rûhulemîn indirmiştir”[11]. Bazıları da şöyle dediler: Nasıl ki melekler insanlar üzerine müvekkel ise Ruh da melekler üzerine müvekkeldir. Burada ruhtan kastın rahmet olması da mümkündür. Yani melekler, mübarek olarak isimlendirilen o gecede bereketlerle birlikte rahmeti indirirler. Sonra “fîhâ” (فِيهَا) kelimesi hakkında ihtilaf edildi: Kimi, buna o gecede melekler ve ruh iner anlamını verdi. Kimi de ona ruh meleklere iner mânasını vermiştir.

Rabb’inin izniyle. Yani Rab’lerinin emri ile inerler. **Her bir iş için.** Bazıları şöyle dedi: O sene yeryüzünde olacak her bir durumu (ele alırlar). İbn Kuteybe de benzer şekilde söyledi[12]. **Her bir iş için. Esenlik doludur.** Âyetin metninde geçen “min külli emr” (من كل امر); “bi külli emr” (بكل امر) takdirindedir. Denildi ki: Allah Teâlâ’nın takdir buyurduğu her bir iş. Yani melekler Allah’ın takdir buyurduğu işleri hakkında, Allah tarafından bilgi sahibi kılınmadıkça kendileri bilgi sahibi değillerdir. Sanki melekler, o sene içinde gerçekleşecek olaylarla ilgili olarak takdir buyurduğu işleri öğreniyorlar da Allah’ın emri ile onları gerçekleştirmek üzere iniyorlar.

281 **[§]**“Selâm” (سلام) hakkında şöyle denildi: Melekler kanatlarını çırparak Allah’tan selâm, rahmet ve mağfiret ile inerler. Denildi ki: O esenlikli bir gecedir; o gecede hiçbir şer vuku bulmaz ve o gecede tan yeri ağarana kadar hiçbir şeytan bırakılmaz. Bazıları da şöyle dedi: O meleklerin selâmıdır. Yani melek-

11 eş-Şuarâ, 26/195.

12 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi’l-Kur’ân*, s. 534.

ler o gece erkek ve kadın müminlerin her birine selâm verirler. Kimi de şöyle dedi: Her âfet ve belâdan esenlik vardır. Şu ilâhî beyanda böyle ifade edilmiştir: “Kişinin önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır”[13].

Bazıları dedi ki: Onu Allah’ın azabından korurlar. Bazıları da onu Allah Teâlâ’nın emriyle korurlar anlamı vermiştir. Bu itibarla “min külli emrin selâm” cümlesi bu iki şekilde yorumlanabilmektedir.

O gece tan yeri ağarıncaya kadar. “O” anlamındaki “هى” zamirinden maksat tan yeri ağarana kadar süren söz konusu bereketler olabilir. Ya da tan yeri ağarana kadar süreceği belirtilen “selâm”, yani esenlik olabilir. Yahut tan yeri ağarana kadar yeryüzüne inmekte olan melekler kastedilmiş olabilir. Rivayet edildiğine göre İbn Abbâs (r.a.) bu âyeti “min külli’mri’in selâm” (من كل امرئ سلام) diye okudu ve bunu melekler diye de açıkladı[14].

Bazıları dediler ki: Kadir gecesinin ne zaman olduğuna dair Hz. Peygamber’e (a.s.) isnat edilen rivayetler farklılık arzetmektedir. Sahabe (r.anhüm) bu konuda ihtilaf etmiştir. Abdullah b. Üneys, Hz. Peygamber’in (a.s.) şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Onu (ramazanın) son on günü içinde arayın! Ve her tek günde özel olarak ardına düşün!”[15] Abdullah b. Mesûd (r.a.) şöyle rivayet etti: Hz. Peygamber (a.s.) şöyle dedi: “Ramazanın on dokuzuncu gecesi, yirmi birinci gecesi, yirmi üçüncü gecesi”[16]. İbn Ömer (radıyallâhu anhümâ) Hz. Peygamber’in (a.s.) şöyle dediğini rivayet etti: “Kadir gecesini son yedi gün içinde arayın!”[17].

[§]Onun yirmi yedinci gecede olduğu da rivayet edilmiştir. Abdullah b. **282**
Ömer (r.a.) Hz. Peygamber’e (a.s.) kadir gecesini sordu. Ben de onu duyuyordum. Dedi ki: “O her ramazandadır”[18]. Zir [b. Hubeyş]’ten rivayet edilmiştir: Übey b. Kâb’a dedim ki: Bana kadir gecesini bildir ey Ebu’l-Münzir! Çünkü bizim arkadaşımız Abdullah b. Mesûd’a bu soruldu da o şöyle dedi: “Kim yılın tümünü ihya ederse kadiri bulur!” Dedi ki: “Evet! Allah Ebû Abdurrahmân’a rahmet etsin! Vallahi o onun ramazanda olduğunu bildi. Fakat insanların ona

13 er-Ra‘d, 13/11.

14 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXX, 329. Ayrıca bk. Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu‘cemü’l-kırâât*, X, 518.

15 Tirmizî, “Savm”, 72.

16 Tirmizî, “Savm”, 72.

17 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 113; Müslim, “Sıyâm”, 206; Ebû Dâvûd, “Şehru Ramadân”, 5.

18 Ebû Dâvûd, “Şehru Ramadân”, 7; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VIII, 571).

güvenip de tembellik yapacaklarından endişe etti. Vallahi o ramazandadır; yirmi yedinci gecedir[19].

Sonra ne bizim için ne de bir başkasının o geceye şöyle işaret edip belirlemeye hakkı yoktur: Kadir gecesi şu gecedir, yirmi yedinci gecedir, yahut yirmi dokuzuncu gecedir. Bu ancak ona işaret eden Hz. Peygamber'den (a.s.) tevatür yoluyla bir haber sabit olması halinde mümkün olur. İşte o zaman bu caiz olur, aksi halde geceler içinde aranması gerekir. Rivayet edilen haberler tenakuz diye değil tevafuk olarak yorumlanır ve böylece hepsi de sahih olabilir. Buna göre bir sene bazı gecelerde, diğer bir sene başka yerlerde, başka bir yıl ramazanın son on günü içinde, bir diğer yıl da ramazanın ortası on gün içinde, daha başka bir yıl ramazanın ilk onunda, sair bir yılda da ramazan dışında olur. *En doğrusunu Allah bilir*.

19 Muhammed b. Hâtim ve İbn Ebû Umer her ikisi de İbn Uyeyne'den rivayet etmişlerdir: Bize Süfyan b. Uyeyne, Abde'den ve Âsım b. Ebu'n-Nücûd'dan nakletti. O ikisi Zir b. Hubeyş'ten işittiler. Şöyle diyordu: Übey b. Kâb'a sordum ve dedim ki: "Kardeşin İbn Mesûd şöyle diyor: "Kim yılın tümünü ihya ederse kadiri bulur!" Dedi ki: "Allah ona rahmet etsin! O, insanların ona güvenip de tembellik yapacaklarından endişe ettiği için öyle söyledi. Yoksa o, onun ramazanda ve onun son on günü içinde ve yirmi yedinci gecede olduğunu biliyordu" (Müslim, "Sıyâm", 220).

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ مُنْفَكّ۪ينَ
حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿١﴾ رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً ﴿٢﴾

1-2. "Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt; Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçi gelinceye kadar (bulundukları durumdan) ***ayrılacak değillerdir."***

Ehl-i Kitap hakkında bütünün bir parçasını ifade etmek anlamı içeren "min" (من) harfi kullanılarak "lem yekünillezîne keferû min Ehli'l-Kitâb" (لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ) denilmiş, tümünü ifade etmek üzere "Ehli'l-Kitâb" (اهل الكتاب) denilmemiştir. Müşrikler hakkında ise "min" harfi olmaksızın hepsini içine alacak şekilde "müşrikîn" (المشركين) denilmiştir. Çünkü Ehl-i Kitap değişik fırkalardan oluşmaktaydı. Onlardan kimi Hz. Peygamber'e (a.s.) henüz peygamber gönderilmeden önce iman etmekteydi, ne zamanki gönderildi onu inkâr ettiler. Kimi ise onu inkâr etmekteydi, gönderilince ona iman ettiler ve ona iman etmeye devam ettiler. Kimi de vardı ki öncesinde onu inkâr etmekteydi, peygamber olarak gönderilince de eski küfürleri üzere sabit ve daim oldular, ona iman etmediler. Ehl-i Kitap bu şekilde çeşitli sınıflardan oluştuğu için hepsini kastetmeksizin "min" harfi ile "Ehl-i Kitap'tan inkâr edenler" diye buyurdu. Müşrikler ise tek bir sınıf idi.

[§]Sonra Allah Teâlâ onlara beyyine geldiğinde mevcut hallerinden çözü- 284
lüp çözülmediklerini de (munfekkîn) bildirmedi. "Lem yekünillezîne keferû min Ehli'l-Kitâbi ve'l-müşrikîne munfekkîne hatta te'tiyehumu'l-beyyine" (لَمْ يَكُنِ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِك۪ينَ مُنْفَكّ۪ينَ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ) âyetinde "el-müşrikîn"in (المشركين) "ehli'l-kitâb" (اهل الكتاب) üzerine atıfla yorumlanması da mümkündür. Yani Ehl-i Kitap'tan bir kısmı ile müşriklerden bir kısmı küfürden ayrılmadılar anlamında olur. Sanki şöyle demiş gibi: O yüzden de "el-müşrikîn" kelimesi,

"el-müşrikûn" şeklinde değil de mecrûr geldi. Aksine o bir kısım, kendilerine kanıt gelse bile küfür ve şirk üzere daim oldular ve o hal üzere öldüler. "el-Beyyine" (البيّنة) her insanın yaratılışında var olan ve Allah'ın ulûhiyetine ve vahdâniyetine delil olan fıtrî yetilerdir. Muhtemeldir ki her iki gruptan da bir kesim şirk üzere idiler. Kendilerine "beyyine" gelene kadar durumlarını değiştirmediler. "Beyyine" ise ölüm anında azabın açıkça görülmesiydi ve artık faydasızdı. Şu ilâhî beyanda buna dair bir işaret vardır: "Dehşetli cezamızı gördüklerinde, "Allah'ın birliğine inandık, O'na ortak koştuğumuz şeyleri de şimdi reddetmekteyiz" derler"[1], ve benzeri. İbn Mesûd'un (r.a.) mushafında âyet şöyledir: "Lem yeküni'l-müşrikûne ve ehlu'l-kitabi munfekkîne" (لم يكن المشركون وأهل الكتاب منفكين). Übeyy'in mushafında ise "mâ kânellezîne eşrakû min Ehli'l-Kitâbi ve'l-müşrikîne munfekkîne" (ما كان الذين أشركوا من أهل الكتاب والمشركين منفكين) şeklindedir[2].

"Munfekkîne" (مُنْفَكِّينَ) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir. Kendilerine "beyyine" gelinceye kadar küfür ve şirk üzere olmaları, mevcut hallerine nihayet vermemeleri diye yorumlamışlardır. "Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt gelinceye kadar (içinde bulundukları şirk ve küfürden) ayrılacak ve onlara nihayet verecek değillerdir". Bazıları da "Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt gelinceye kadar dünyadan ayrılacak değillerdir" anlamı vermişlerdi.

Sonra da kendilerine gelecek olan "beyyine" hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "beyyine" Hz. Peygamber'dir (a.s.), çünkü hemen akabinde "tertemiz sayfaları okuyan bir elçi" denilmektedir. Kimileri de Resûlullah'ın (a.s.) getirmiş olduğu kitap ki o da Kur'ân ve Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu sair kanıtlardır, demişlerdir.

285 **[§]**"Munfekkîne" (مُنْفَكِّينَ) kelimesine sona erdir (müntehîn ve zâilîn) anlamı verenler, beyyineyi Hz. Peygamber (a.s.) yaparlar. Hz. Peygamber'in (a.s.) "beyyine" olması her hayrın, her iyiliğin kendisi ile bilinmesi, hak ve batılın birbirinden onunla ayrılması, dünya ve âhiret ile ilgili her davranışın hükmünün onunla bilinmesi sebebiyledir. Aynı şekilde Kur'ân'ı da o getirmiştir. "Munfekkîn" (مُنْفَكِّينَ) kelimesi dünyadan çıkanlar anlamı verenler ise sözü edilen "Beyyine"yi apaçık baş gözleri ile görecekleri azabın gelmesi olarak yorumlamışlardır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Ehl-i Kitap'tan her biri ölü-

---

1 el-Mü'min, 40/84.

2 bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 142; Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, X, 523.

münden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyâmet gününde onlara şahit olacaktır”[3]. Yani dünyadan çıkmadan azabı görecekler, işte o zaman inanacaklar (ama inançları artık fayda vermeyecektir).

Ebû Avsece dedi ki: Onlar bu hal üzere daim olacaklar. Kişi şöyle der: “Menfekektü ef‘alü kezâ ve kezâ” (ما انفككت افعل كذا), yani hâlâ şunu şunu yapmaktayım. İbn Kuteybe ve Ebû Ubeyde “munfekkîn” “zâilîn” anlamındadır, demişlerdir.

Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayaları okuyan bir elçi. Beyyine hakkındaki birinci yoruma göre “Rasûlun minellâhi” (رَسُولٌ مِنَ اللّٰهِ) “beyyine”nin tefsiri olur. İkinci yoruma göre ise cümle başlangıcı olur. **Resûlullah tertemiz sayfaları okuyor.** Diğer taraftan mübalağa için sadece Kur’ân’ın “suhuf” diye isimlendirilmesi de caizdir. Çünkü mübalağa etmek amacıyla tekil bir şeyin çoğul olarak anılması mümkündür. “Yetlû suhufen” (يتلو صحفا), yani sayfaları okuyor derken bununla hem Kur’ân’ı hem de sair suhufu kastetmesi mümkündür. “İçinde değerli sayfalar vardır” meâlindeki âyette de durum aynıdır. Sözünü ettiğimiz gibi Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e (a.s.) indirmiş olduğu kitabını (Kur’ân’ı) mübalağa ve tekit için çoğul kipiyle belirtmesi mümkündür. “Yetlû suhufen” onlara sayfaları ve kitapları okuyor anlamında olması da mümkündür. Kitaplardan maksat da Tevrat, İncil ve Zebûr’dur. Bu Kur’ân o kitaplarda içkindi (mündemiç), o kitaplar da bunda. Şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği
gibi: “O Kur’ân, şüphesiz öncekilerin kitaplarında da vardır”[4]. [§]“Bunlar ön- 286
ceki kitaplarda, İbrahim ve Mûsâ’nın kitaplarında da vardır”[5]. Bu beyanlarda Allah Teâlâ bildirdi ki bu kitap eski kitaplarda onlar da bunda içkindir. Dolayısıyla onlara bunu okumak, onlara sanki o kitapları okumak gibi oldu. İşte bu anlayışa göre şu ilâhî beyanları da öyle yorumlamak gerekir: “İşte benimle beraber olanların söylediği, işte benden öncekilerin söylediği!”[6]; “…önce gelen kitapları doğrulayıcı…”[7]; “Halbuki o Kur’ân, kendi ellerinde bulunan Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır”[8]. Bu kitapta o kitaplarda olan vardır. Bazıları dediler ki: “Suhufen mutahhara” (صحفا مطهّرة) kelimelerinden maksat sefere-i bererenin (sadık yazıcıların) ellerinde olan sayfalardır.

---

3 en-Nisâ, 4/159.

4 eş-Şuarâ, 26/196.

5 el-A‘lâ, 87/18-19.

6 el-Enbiyâ, 21/24.

7 el-Bakara, 2/97.

8 el-Bakara, 2/91.

"Mutahhara" çeşitli şekillerde yorumlanabilir: Bâtıla dair onda herhangi bir delil ya da ona ilişkin bir yol anlamı verilebilir. Yahut düzmecelik ve Allah'a iftira olmaktan arındırılmış demektir. Yahut şu kâfirlerin sözünü ettikleri ithamlara ihtimali olmaktan arındırılmış demek olur. Katâde dedi ki: Allah Teâlâ kitabını en güzel isimlerle adlandırdı ve ona en güzel övgülerde bulundu: Ona nur[9], hüdâ, rahmet[10], bereket[11] dedi ve onu şifa[12] olmakla ve benzeri niteliklerle niteledi.

3. "O sayfalarda dosdoğru hükümler yer almaktadır."

Dosdoğru. "Kayyime" (قيّمة) kelimesi hakkında ihtilaf edilmiştir: Kimi "sâdıka", yani doğru, kimi "âdile", yani âdil kimi de hikmetin gerektirdiği şekilde "müstakîm", yani dümdüz, dosdoğru anlamı vermişlerdir. Âyetin yorumunun şöyle olması da mümkündür: Onlarda şeriat ve hikmetin gerekli kıldığı pek çok dosdoğru hükümler vardır.

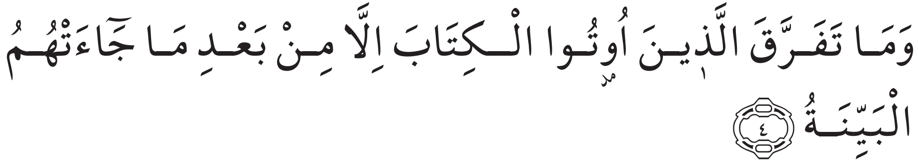

287 **[§]*4. "Ehl-i Kitap ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler."***

Müfessirler şöyle der: Onlar ancak kendilerine "beyyine" geldikten sonra ihtilaf ettiler. "Beyyine" de Hz. Muhammed (a.s.) idi. Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu yorum hatalıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber (a.s.) gelmeden önce fırkalara ayrılmış halde idiler. Bu itibarla böyle bir yorumun yeri yoktur. Bize göre ise iş onun vehmettiği gibi değildir. Bu iki şekilde izah edilebilir: Birincisi: Onlar Hz. Muhammed (a.s.) hakkında, ancak ona dair ilim kendilerine gel-

---

9 "Şu halde Allah'a, peygamberine ve indirdiğimiz o ışığa iman edin. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır" (et-Tegâbün, 64/8)

10 "Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, içinde tam bilgiye dayalı açıklamalar yaptığımız bir kitap getirdik" (el-A'râf, 7/52).

11 "Bu da (Kur'ân) bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun ve günahtan korunun ki size rahmet edilsin" (el-En'âm, 6/155).

12 "Biz Kur'ân'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir; zâlimlerin ise sadece ziyanını arttırır" (el-İsrâ, 17/82).

dikten sonra fırkalara bölündüler. Bilgi sahibi oldukları anda ihtilafa düştüler. Ondan önce ise hepsi bir görüşte olan bir zümre idiler, fırkalar halinde değildiler. Yahut din ve mezhepte ancak kendilerine beyyine geldikten sonra bölündüler. Yani beyan ve bilgiye rağmen dinde fırkalara ayrıldılar. Fırkalara bölündükleri alanda herkesin yaratılışta özüne konulmuş olan tevhit ve rubûbiyete işaret eden fıtrî özelliklerdir. Eğer onlar üzerinde düşünselerdi Allah Teâlâ'nın bir olduğunu elbette anlarlardı. "Beyyine"nin bu yerde Hz. Peygamber (a.s.), Kur'ân ve sözünü ettiğimiz şekilde fıtrî donanımlar olması da muhtemel gözükmektedir.

Ehl-i Kitap ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler. Burada iki izah şekli vardır: Birincisi bu ümmetin uyarılması söz konusudur. Onlara Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber (a.s.) ve getirdikleri hakkında fırkalara bölündüğü gibi siz de ey ümmet tefrikaya düşmeyin. İkincisi: Her an daima Allah'a iltica edenler, O'ndan korkanlar olurlar, kendilerine gelen beyana güvenmeyip, öncekilerin fırkalara bölündüğü gibi fırkalara ayrılmazlar.

وَمَٓا اُمِرُٓوا اِلَّا لِيَعْبُدُوا اللّٰهَ مُخْلِص۪ينَ لَهُ الدّ۪ينَ حُنَفَٓاءَ وَيُق۪يمُوا
الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُوا الزَّكٰوةَ وَذٰلِكَ د۪ينُ الْقَيِّمَةِ ﴿٥﴾

5. "Halbuki onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O'na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur."

Halbuki dini Allah'a has kılarak sadece O'na ibadet etmeleri onlara emredilmişti. Yani o kitaplarda öncekiler ve sonrakiler sadece ve sadece Allah'a kullukta bulunmak ve başkasına tapınmamakla emrolundular. Yahut onlar sadece ve sadece ulûhiyeti ve vahdâniyeti Allah'a özgü kılmakla emrolundular.

[§]Sadece Allah'a ibadet etmeleri onlara emredilmişti ifadesi gösterdi 288
ki "insanları ve cinleri sadece bana ibadet etsinler diye yarattım" meâlindeki âyet[13] husus ifade eder. Yani herkesi değil, kendisini ibadete verecek olanları ezelî ilmi ile bildi ve onları ibadet etmek üzere yarattı.

Dini O'na has kılarak. Dinin sırf Allah'a has kılınması iki şekilde izah edilebilir: Dini Allah'a özgü kılıp O'na hiçbir şeyi ortak koşmaması. Bu yoruma göre "hulûs" (خلوص), berraklık, duruluk anlamındadır. İkincisi de "ed-dînü'l-

13 "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım" (ez-Zâriyât, 51/56).

hâlis" (الدين الخالص) demek devamlı olan din demektir. Nitekim şu ilâhî beyanda din devamlılık vasfı ile anılmıştır: "Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, itaat da daima ve yalnız O'na yapılır. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?"[14] Aynı şekilde "Dikkat edin ki devamlı olan din Allah'ındır"[15] meâlindeki âyet de bu anlamda yorumlanır.

Hanifler. Müfessirler onların müslümanlar olduğunu belirtmişlerdir. Bazıları da "hunefâ"nın tâbi olanlar olduğunu, "el-hanef" (الحنف) kökünün meyletmek anlamına geldiğini söylemişlerdir. Buna göre anlam İslâm'a meyledip ona gönül verenler demek olur. "Hunefâ"dan maksadın hacılar olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi "müstakîm", yani özü, sözü ve işi doğru olanlar anlamını verenler de olmuştur.

Namaz kılmaları ve zekât vermeleri. Muhtemeldir ki maksat bunların kabul edilmesidir. Yani namaz kılmayı ve zekât vermeyi kabul edenler… anlamındadır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır"[16]. Yani tövbe ederler ve bunları yapmayı kabul ederlerse. Buna göre hakikat anlamında namaz kılma ve zekât verme değildir. Gerçek anlamda namaz kılma ve zekât verme de kastedilmiş olabilir. Hangi yorum olursa olsun her ikisinde de onların öncülerinin namaz ve zekât ile memur oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan namaz ve zekâtta bulunan mânanın herhangi bir zamanda neshi kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü namazı namaz yapan mâna teslim olmak ve Allah'a boyun eğmek, O'na yakarmak ve niyaza durmaktır. Zekât da nefsin arındırılması ve temizlenmesidir: Bunun da neshi kabul etmesi asla mümkün değildir.

289 **[§]Doğru din işte budur.** "Dîn" (دين) kelimesi müzekker, "el-kayyime" (القيّمة) ise müennes. Bu itibarla dinden kasıt "el-mille" olabilir (el-milletü'l-kayyime). "Dînü'l-milleti'l-kayyime" (دين الملة القيمة) şeklinde bir takdirin olması da mümkündür ve bu Zeccâc'ın görüşüdür. Yahut "Dînü'l-huceci'l-kayyime" (دين الحجج القيّمة) gibi bir takdirle "kayyime" "hucecin" sıfatı olur. Hüccet ve bur-

---

14 en-Nahl, 16/52.

15 "Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır. Allah'tan başka şeyleri kendilerine koruyucu kabul edenler, -ki 'sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye onlara tapıyoruz' diyorlar- ayrılığa düştükleri konularda Allah onların arasında hükmünü verecektir. Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez" (ez-Zümer, 39/3).

16 "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

hanların ortaya koyduğu din anlamında olur. Ya da "el-kayyime"nin belirtilmesi önce geçen ve sonra gelen âyetler arasında ses âhenkinin sağlanması için getirilmiş de olabilir. Hattâ te'tiyehümü'l-beyyine/Suhufun mutahhara/Kütübün kayyime şeklinde sıralamanın ardından "Ve zâlike dînü'l-kayyime" denilmiştir. Aynı şekilde ilerisinde kelâmda tenasüb olması için "hayru'l-beriyye" ve "şerru'l-beriyye" buyurulmuştur. Übey b. Kâb'ın mushafında âyetin sonunda tâ-ı merbûta olmaksızın "Zâlike'd-dînü'l-kayyim" şeklindedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِى نَارِ جَهَنَّمَ
خَالِدِينَ فِيهَا اُولٰٓئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ﴿٦﴾

6. "Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en kötüleri onlardır."

Bu ifadenin zâhirine göre müşriklerin hepsi değil sadece bazısı cehennemde olacaktır. Ama öyle değildir. Çünkü müşriklerden küfür içinde olanlar Ehl-i Kitap inkârcıları gibi cehennem ateşinde olacaklardır. Çünkü küfür şirktir, şirk de küfürdür. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur"[17]. Bu da gösteriyor ki küfür ve şirk aynıdır. Her kâfir müşriktir. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: Ehl-i Kitap'tan şirk koşanlar ve müşrikler ebedî olarak cehennem ate-
şindedirler. Onlar halkın en kötüleridir. [§]Onlar hakkında bütün bu şiddetli 290
üslubun gelmesi şuna sebeptir: Ehl-i Kitap kendilerinin peygamberler neslinden olduğunu iddia etmektedirler. Buna rağmen onlara uymayı terkettiler. Müşriklerin durumunu ise şu ilâhî beyan en güzel şekilde vermektedir: "Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı"[18]. Sonra onlar verdikleri bu ahdi bozdular. Ehl-i Kitap şöyle dedi: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[19]. Onlar atalarından salih olanları takipten vazgeçtiler. Araplar da aynı şekilde Hz. Peygamber'e (a.s.) diğerlerinden daha yakın idiler, bu itibarla onun hakkı onlar üzerinde daha gerektirici ve bağlayıcı idi. İşte bu nedenle onlar hakkında da şiddetli üslup kullanıldı.

---

17 en-Nisâ, 4/48.
18 Fâtır, 35/42.
19 ez-Zuhruf, 43/23

Halk. Âyetin metninde geçen "el-beriyye" (البريّة), eğer toprak anlamında olan "el-berâ" (البرى) kelimesinden alınmış ise, onun beşer anlamına alınması sonucu çıkar. Sanki şöyle demiş gibi: Onlar yerden yaratılanların en şerlisidir. Yaratmak anlamına olan "el-ber" (البرّ) kelimesinden alınmışsa o takdirde de sanki şöyle demiş olur: Onlar yaratılanların en şerlisidir. Bunun içine melekler, cinler ve insanlar girer. Birinci yorumda sadece insanlar söz konusu olur. İman ehli hakkında zikredilenlerle ilgili yorumlar da benzer şekildedir: Şöyle buyurdu:

إِنَّ الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ﴿٧﴾

7. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, halkın en hayırlısı da onlardır."

Eğer yukarıda belirtildiği gibi "el-beriyye" yaratma anlamındaki "el-ber" kökünden alınmışsa o takdirde bütün varlık türlerini (melek, insan ve cin) içine alır. Eğer toprak anlamındaki "el-berâ" kelimesinden ise o takdirde de sadece inanları kapsar. Sonuç itibariyle sanki şöyle buyurmuş gibi olur: Beşerin en şerlileri kendi türündendir, beşerin hayır ehli olanları da kendi türündendir. Çünkü onlar hidâyet ve hayırda öncüdürler.

جَزَٓاؤُ۬هُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرٖى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ
خَالِدٖينَ فٖيهَٓا اَبَدًا رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِىَ
رَبَّهُ ﴿٨﴾

8. "Onların Rab'leri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu, Rabb'ini sayıp O'ndan korkanlar içindir."

[İnsanlar İki Sınıftır: İyiler ve Kötüler]

Onların Rab'leri katındaki ödülleri. Eğer "el-ʻadn" (العدن) ikamet edilen yer (mukâm) ise cennetlerin hepsi ʻadn' cennetidir. Cennetlerin hepsi nimettir. Allah Teâlâ insanları iki kısma ayırdı: Bir sınıfı insanların en şerli sınıfı, diğer-
291 lerini de insanların en hayırlı sınıfı yaptı. [§]Sonra her sınıfın içinde şerliden daha şerlisi, hayırlıdan da daha hayırlısı bulunur. Allah Teâlâ küfür içinde yetişip de küfür üzerine devam edenle, küfrü âhir ömründe ihtiyar eden arasında

cehennemde sürekli ve ebedî kalma arasında eşitleme yapmıştır. Aynı şekilde iman üzere yetişen ve imanında devamlı olan ile sonradan iman eden arasında da eşitleme yapmıştır. Daha öncesinde geçen iman ve küfür için ayrıca bir ceza ya da mükâfattan bahsetmemiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* bu, şunun için böyledir: Bir inancı benimseyen kimse o inancın ebedîliğine itikat eder. Aynı şekilde bir inkârı benimseyen kimse de ebedî olarak inkâra itikat eder. Bir kimse küfürden sonra iman ettiği zaman küfür hayatında iken yaptığı işlerin çirkin ve şer olduğunu da kabul etmiş olur. Ettiği iman ve tevhit gereği yapıp ettiklerinin de güzelliğine itikat eder. İmandan sonra küfrü ihtiyar eden kimse de aynı şekilde imanlı iken yapıp ettiği işlerin yanlışlığını kabul eder. İşte bu yüzden Allah Teâlâ baştan beri mümin olanla sonradan mümin olan, baştan beri küfür üzerinde olanla sonradan kâfir olan arasında sevap ve ceza bakımından bir ayırım yapmamıştır. Aynı durum bir günah işleyip de arkasından tövbe eden kimse hakkında ise geçerli değildir. Çünkü günah işleyen kimse yaptığı şeyin güzel ya da çirkin olduğuna ebedî olarak itikat etmemektedir. *Başarıya ulaştıran ancak Allah'tır.*

Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Bu beyanın iki anlama gelmesi ihtimali vardır: Birincisi: Buyuruyor ki: **Allah onlardan razı olmuş.** Allah Teâlâ onların, dünyada kendileri için yaptıkları salih ameller ve kendileri için koşuşturmaları sebebiyle onlardan hoşnut ve razı oldu. Kendisi için çabalamaları sebebiyle onlardan razı oldu. **Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.** Yani onlar da Allah'tan hoşnut ve razı oldular. Kendilerine izzet ve ikramda bulunduğu ve dünyada iken kendileri için yaptıkları salih amellere onları muvaffak kıldığı için O'ndan razı oldular. Bu, şu ilâhî beyan gibidir: "Eğer şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur"[20]. Yani eğer onlar kendilerine yaptığı ihsanı kabul ederler ve kendilerine yapılan ihsana karşılık güzel karşılıkta bulunurlarsa bunu onlar için sever. Bu gösteriyor ki
onlar, hayır ve şer namına yaptıkları her bir şeyi [§]sadece ve sadece kendileri **292**
için yapmaktalar, sonuçta kendilerine dönecek bir yarar ya da kendilerinden savılacak bir zarar için işlemektedirler. İkincisi: **Allah onlardan razı olmuştur.** Allah onlardan, yaptıkları salih amellerine karşılık vermiş olduğu sevap sebebiyle hoşnut oldu. Onlar da Allah'ın kendilerine ikramda bulunduğu lütuf ve ihsanından dolayı O'ndan hoşnut oldular.

Allah onlardan razı olmuştur. Burada Allah Teâlâ onlar hakkında rızasından bahsettiği için bu, onlara büyük bir lütuf ve ihsan olmaktadır. Gerçi af ve bağışlama ifadelerini kullansa idi o da hak olurdu. Lâkin bu üslup Allah'ın

---

20 ez-Zümer, 39/7.

kullarına olan hoş muamelesinin bir tezahürüdür. Meselâ insanlar kendi ihtiyaç duydukları an için infakta bulunurlar, Allah Teâlâ ona "karz" der, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah'a güzel bir borç verin"[21]. Canlarını ve mallarını ortaya koymalarını Allah kendisine satın alma diye niteler: "Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır"[22]. Kendileri için yapmış oldukları işlere ceza ve şükür der. Oysa onların malları da canları da hakikatte Allah'ındır. Lâkin böyle bir isimlendirmede bulunması onlara mahza bir lütuf ve ihsandır. Allah'ın onlardan razı olması da böyle bir yorumun gereğidir. **Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır** ifadesinde de durum aynıdır. Onların O'ndan hoşnut ve razı olmaları gene O'nun lütfu ve keremi sayesindedir, yoksa onlar kim oluyor da Allah Teâlâ'dan razı olmaktan bahsediyorlar!

Bu bahsettiklerimizin dışında iki yorum daha yapılabilir: Birincisi: Onlar, Allah'ın kendilerini dünyada iken bin bir türlü sıkıntı ile imtihan etmesini -her ne kadar o esnada çok şiddetli olsa ve kendilerine çok ağır da gelse- âhirette Allah Teâlâ'nın onlardan dolayı kendilerine verdiği lütuf ve ihsanı görünce unuturlar, O'ndan razı ve hoşnut olurlar. İkincisi: Onlara cennette vereceği nimetlere karşılık O'ndan hoşnut ve razı olurlar. "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara gelince, onlar için de konak olarak firdevs cennetleri vardır. Orada ebedî kalacaklardır. Oradan hiç ayrılmak istemezler"[23]. Cennetlikler, onlardan başkasını istemezler, dünyadaki usanç duydukları nimetlerde olduğu gibi oradaki nimetler karşısında usanç duymazlar.

293 **[§]İşte bu, Rabb'ini sayıp O'ndan korkanlar içindir.** Yani karşılık olarak belirttiği nimetler O'nun azabından korkanlar içindir. Yahut nimetlerine karşı nankörlük etmekten endişe edenler içindir. Bunun esası şudur: Günahlardan sakınan ve itaatler yapan kimse aslında bütün bunları Rabb'inden sübhânehû ve Teâlâ'dan haşyet duyduğu için yapar. Şöyle denilir: Kim Rabb'ini en iyi biliyorsa o Rabb'in'den en çok korkan oluyor. Kim de en cahil ise O da en cüretkâr oluyor". Allah Teâlâ meâlen şöyle buyuruyor: "Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar"[24]. Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Haşyet" kalpte yer eden ve daim olan endişe halidir. Ya da Rabb'ine muhalefet etmekten ve O'nun nimetlerine karşı nankörlük etmekten korkar. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

21 el-Müzzemmil, 73/20.

22 et-Tevbe, 9/111.

23 el-Kehf, 18/107-108.

24 Fâtır, 35/28.

[99]ZİLZÂL SÛRESİ 295

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında;"

Daha önce de belirttiğimiz gibi "izâ" (إِذَا) edatı onların daha önceden yöneltmiş oldukları bir soruya cevap olmaktadır. Sanki onlar korkutuldukları vaktin ne zaman olduğunu sormaktadırlar. Gerçi soru belirtilmemiştir. Bunun sebebi de bazı hallerde cevabın sorunun ne olduğunu açığa çıkarması, bazan belirtilmemiş olsa da sorunun cevabı içermiş olmasıdır. Buna göre **yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında** sözü söylendiği zaman onlara kıyâmet gününün ve hesaba çekilmenin hallerini bildirmiş, onlara onun vaktini belirtmemiştir. Bunu değişik yerlerde ifade etmiş bulunuyoruz.

Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında. Yani yer, o günün dehşetinden şiddetle sarsıldığı zaman. Bu iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Yeryüzü sarsılır ve sallanır bu hal devam eder, öyle ki üzerinde yeri sabitleyici ağırlık olmak üzere yükselmiş bulunan dağları, vadilerin üzerine atıp her taraf dümdüz olana kadar sarsılmasını sürdürür. Sonunda ne bir çukur ne bir tümsek kalır, her taraf dümdüz olur: "Orada artık ne bir kıvrım ne de bir tümsek görürsün"[1].
Şu da mümkündür: "Zülzileti'l-erdu" (زُلْزِلَتِ الأرْضُ) kavl-i celîli [§]yeryüzü sal- 296
lanır ve hareket eder, yeri sabitleyici dağlar değişip de şu ilâhî beyanlarda bahsedilen hali alana kadar deprenir. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür"[2]. "Onu savrulup giden toz toprak haline getirmiş olacağız"[3]. Dağlar yok olup dağıldığı zaman yeryüzü belirtildiği gibi dümdüz olur. Ya da yeryüzü o kadar çok sallanır ki mevcut durum ve özelliklerini kaybedip başka hale ge-

---

1 Tâhâ, 20/107.

2 el-Kāria, 101/4-5.

3 el-Furkān, 25/23.

lir. Şu ilâhî beyanda buna işaret edilir: “Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah'ın huzuruna çıkacaklardır”[4]. Ya da onun değiştirilmesi, hareket ettirilmesi ve uzatılması ilk iki açıklamada olduğu gibi onun sıfatlarının değişmesi olmaktadır. [Zelzâlehâ” ilk harf “zây” (ز) harfinin fethası ile de okunmuştur]. Zeccâc şöyle dedi: Böyle bir okuma şekli sahih olamaz. Çünkü “zilzâl” (الزلزال) muzâaf bir kelimedir. Muzâaf fiillerin masdarları ancak kesreli olur. İsimler ise bazan mansup olabilir; şu ilâhî beyanda olduğu gibi: “Min salsâlin”[5] ve benzeri gibi. “Zilzâl” masdardır. Bu durumda aslında devamlı olan kullanım kesre oluşudur. Nasb hali ise nadir olarak kullanılır[6]. *En doğrusunu Allah bilir*.

وَاَخْرَجَتِ الْاَرْضُ اَثْقَالَهَا ﴿٢﴾

2. “Ve yer ağırlıklarını dışarı attığında;”

O günün dehşetinden yeryüzü ağırlıklarını attığında. Başka bir âyette de meâlen şöyle buyruldu: “Yer dümdüz edildiğinde ve içindekileri atıp boşaldığında…”[7] “Ve ahracet” (وَاَخْرَجَتِ) ve “ve elkat mâ fîhâ”dan (وَاَلْقَتْ مَا فِيهَا) ilk defnedilenden en son defnedilene kadar bütün ölülerin kastedilmesi mümkündür. Ayrıca gömülen hayvanlar ve gömüler gibi diğer nesneler olması da mümkündür. Keza insanlar gibi hesaba çekilenler olabileceği gibi diğer varlıklar gibi hesaba çekilmeyecek olanlar da olabilir. Atılan ağırlıkların sadece hesaba çekilip mükâfat ya da ceza görecek olan insanlar olması da mümkündür.

وَقَالَ الْاِنْسَانُ مَا لَهَا ﴿٣﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَا ﴿٤﴾ بِاَنَّ رَبَّكَ
اَوْحٰى لَهَا ﴿٥﴾

297 **[§]*3. “Ve insan, ‘Ne oluyor buna!’ dediğinde;”***

4-5. “O gün yer, bütün haberlerini Rabb'inin ona vahyettiği şekilde anlatır.”

---

4 İbrâhim, 14/48.

5 “Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık” (el-Hicr 26/26, 28, 33; Ayrıca bk. er-Rahmân 55/14).

6 “Fa'lân” vezni sadece muzâaf fiillerde vardır. “Zelzâl” ve “salsâl” gibi. Tercih edilen okunuş şekli kesre iledir. Fethalı şekli ise caizdir (bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, V, 351).

7 el-İnşikāk, 84/3-4.

Ve insan, 'ne oluyor' dediğinde. Yani kâfir der ki "Bu niye böyle sallanıyor". Bazıları şöyle dedi: "Niye sallanıyor, niye oynuyor" diye yeryüzüne soru soran kimse hem dünyada ahmak hem âhirette ahmak, sanıyor ki o kendi kendine sallanıyor. O günün dehşet vericiliğini ve hallerinin değişmesini görmesi onu korkutmuyor. Dünyada iken görmediği, üzerinde düşünerek (benimsenmesi gerektiği halde) kabul etmediği mûcizeler ve deliller onun için bir anlam ifade etmiyor. Bazıları da burada takdim ve tehir vardır, dediler: Sanki şöyle demiş gibidir: O gün yer haberlerini verir, insan da "Buna ne oluyor; üzerinde olup bitenlere tanıklık ediyor ve haber veriyor!" der.

Bütün haberlerini. Yerin haberleri hakkında farklı yorumlar yapmak mümkündür: Birincisi müfessirlerin yaptığı yorumdur: Yer, konuşur ve üzerinde işlenen hayır-şer, taat-masiyet her ne varsa onları bildirir. Ancak **haberleri** derken hayır işleri bunun içine girmez. Çünkü yer, ehli küfrün işlemiş oldukları küfür ve günahları kabul etmemeleri üzerine onların aleyhine tanıklık eder. Cennet ehline gelince onlar, hayır işleri yaptıklarını zaten ikrar ederler. Allah Teâlâ da onları bu konuda tasdik eder. *En doğrusunu Allah bilir*. Organların tanıklığına[8] dair yapılan açıklamalar da aynı şekildedir. Organlar, sadece küfür, şirk ve diğer günahları işlediklerini inkâr etmeleri karşısında kâfirlerin aleyhine tanıklık ederler. Bu yoruma göre buradaki haberlerin verilmesi hakikat anlamında konuşma ve söz ile olur. Bazıları da şöyle dedi: Burada sözü edilen yerin sallanması ve oynaması ve içinde cereyan edecek olan olaylar yerin bildirmesi ve kendinden ihbarda bulunması kabilindendir. Bazıları ise şöyle dedi: O gün dünyada iken kendilerine bildirilen ve onların da yalanlamış oldukları haberler hepsi birer birer ortaya çıkar, kendilerine bildirilen hesaba çekilme, sevap görme, azaba mâruz bırakılma gibi hadiseler gözle görülür, duyularla algılanır biçimde ortaya çıkar ve gerçekleşir. Hz. Peygamber'in (a.s.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Yerin haberleri nedir? Bilir misiniz?" dediler ki: Allah ve resûlü en doğrusunu bilir! Buyurdu ki: "Onun haberleri her erkek ve kadın kişinin üzerinde iken yaptıkları işleri (günahlar) aleyhinde onlara tanıklık etmesidir"[9].

[§]Rabb'inin ona vahyettiği şekilde. "Yerin haberleri"ni üzerinde işlenenlere tanıklık etmesi olarak yorumlayanlar "evhâ lehâ" (اَوْحٰى لَهَا) ifadesini üzerinde işlediklerini bildirmesi, onlara tanıklık etmesi diye yorumlamışlardır. 298

[8] "O gün onların ağızlarını mühürleriz; yapmış olduklarını elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder" (Yâsîn 35/65. Ayrıca bk. Fussılet, 41/20-22).

[9] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 374; Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme", 7; "Tefsîru'l-Kur'ân", 99.

Ya da "evhâ lehâ" (اَوْحٰى لَهَا) demek Rabb'i ona tanıklık etmesi için izin verdi o da tanıklık etti demektir. "Yerin haberleri"nden maksadın sallanması, hareket etmesi ve dönüşeceği haller olduğunu söyleyenler ise "Lehâ" (لها) kelimesinin cümleden düşürülmesi şeklinde bir izah getirirler ve "bi enne Rabbeke evhâ lehâ" (بِاَنَّ رَبَّكَ اَوْحٰى لَهَا) âyetine bunu ona Rabb'in yaptı anlamını verirler. "Vahiy" ise izin, ilham, emir şeklinde gerçekleşir. Bağlama hangisi daha uygun ise vahiy bu tarzlardan birine göre yorumlanır.

يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ اَشْتَاتًا لِيُرَوْا اَعْمَالَهُمْ ﴿٦﴾

6. "İşte o gün insanlar yaptıkları kendilerine gösterilsin diye (bulundukları yerden) ***farklı gruplar halinde çıkarlar."***

İnsanların çıkması iki şekilde olabilir: Birincisi, hesaba çekilmek ve amellerinin nasıl yazıldığını görmek için kabirlerinden çıkarlar. Yani dünyada iken yaptıkları işlerin yazıldığı amel defterlerinin kendilerine gösterilmesi için çıkarlar. Şu da mümkündür: Onlar âhirette kendileri için hazırlanan sevap ve azabı görmeleri için çıkarlar. Bu yoruma göre onlara dünyada iken işlemiş oldukları amellerin karşılığı azap ya da sevap onlara gösterilmek için çıkacaklardır. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır"[10]; "Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevkedilecek…"[11] "Eştâten" (اَشْتَاتاً) kelimesi gruplar halinde demektir. "Zümeran" (زُمَراً) kelimesi "eştâten" sözcüğünün açıklaması olmaktadır.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿٧﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿٨﴾

7. "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu (karşılığını) ***görür."***

8. "Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu (karşılığını) ***görür."***

Bazıları şöyle dediler: Kâfir, dünyada iken yapmış olduğu hayır işi görür, âhirette ise onu göremez, çünkü ona inanmamakta ve onun için amel etmiş
299 olmamaktadır. [§]Allah Teâlâ'nın şu beyanında olduğu gibi: "Kim bu geçici

10 eş-Şûrâ, 42/7.

11 ez-Zümer, 39/71.

dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediklerimizi veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer"[12]. Mümin dünyada işlediği şerri görür, âhirette işlediği hayır amelini görür. Şu haber de bu şekilde yorumlanır: Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) Hz. Peygamber (a.s.) ile birlikte oturmaktaydı. Sözü edilen âyet indi. Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.) Hz. Peygamber'e (a.s.): "Bizden her biri işlemiş olduğu şerri görür mü?!" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.) şu cevabı verdi: "Dünyada iken gördükleri, hoşlanmadıkları işlerdir. Bu (dünyada iken gördükleri) şer işlerdir. Hayır ise sahipleri (tarafından görülmez) onlar âhirete ertelenir"[13].

Kim zerre miktarı hayır işlemişse onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür. Burada muradın sayım ve koruma üzerine olması da mümkündür. Şu ilâhî beyan olduğu gibi: "Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş!" dediklerini görürsün. Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır"[14]. Yani az olsun çok olsun, hatta zerre kadar olsa bile hiçbir amel ondan silinmez. Bir başka yorum da mümkündür. O da şudur: **Kim zerre miktarı hayır işlerse onu görür.** Yani müminlerden her kim zerre kadar bir hayır işlerse âhirette onu görür. **Kim zerre miktarı şer işlerse onu görür.** Yani kâfirlerden her kim zerre kadar kötülük işlese âhirette onu görür. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'da pek çok yerde bildirdi ki Allah müminlerin hasenatını kabul edecek, seyyiatını da bağışlayacaktır. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Biz, iman edip yararlı işler yapanların (önceki) kötülüklerini mutlaka sileriz ve onları yaptıklarının daha güzeliyle ödüllendiririz"[15]. Ve benzeri başka âyetler.

"Miskâle zerratin" (مثقال ذرّة) derken gerçek anlamda zerre miktarı kastedilmemektedir. Bu bir temsildir; azlıktan kinâye olmaktadır.

Ayrıca şöyle bir itiraz da yapıldı: Yerin haberlerini bildirmesi ve organların tanıklık etmesi nasıl mümkün olabilir ki? Bunlar cansız varlıklardır ve bilgi sahibi de değillerdir!

[§]Cevap olarak şöyle denilebilir: Allah Teâlâ'nın bunlar için bilgi yaratması ve onları bu şekilde konuşturması mümkündür. Bir mûcize olmak üzere yer yapılan işlere dair bilgi sahibi yapılacak. 300

12 el-İsrâ, 17/18.

13 Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 580-581.

14 el-Kehf, 18/49.

15 el-Ankebût, 29/7.

Yaptıkları kendilerine gösterilsin diye. Bu beyanda şöyle bir işaret vardır: "Ve eğer müşriklerden biri senden korunma isterse, Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al; sonra onu kendi güvenlik bölgesine ulaştır"[16]. Bu beyandaki "hattâ yesme'a kelâmellâhi" (حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ) ifadesi, ayrıca Hz. Peygamber'in (a.s.) "Kur'ân ile düşman yurduna yolculuk yapmayın!"[17] buyruğu ve insanların "Âlemlerin Rabb'inin kelâmını okuyoruz" sözleri, bir de mushaflardaki "Kur'ân" ifadesi hakikat anlamında değildir. Bundan, Allah'ın kelâmının hakikat anlamında mushaflarda olması kastedilmez. Hakikat anlamında Kur'ân'ın mushaflarda bulunduğu ve ilâhî kelâmla birlikte yolculuğa çıkmak mânası anlaşılmaz. O'nun kelâmının işitilmesi de hakikat anlamında anlaşılmaz. Kelâmının kendisiyle anlaşıldığı yahut kelâmının kendisiyle ifade edildiği mâna anlaşılır. Aynı şekilde mushaflarda da durum aynıdır. Sayesinde ilâhî kelâmın anlaşıldığı ve ifade edildiği lafızlardır. Amellerin görüleceğine dair rivayette kastedildiği gibi. Amellerin bizâtihî kendisi görülmez, lakin ona işaret eden sözler gözükür. O da kitaplarda amellere ilişkin olarak yazılan yazılardır. Burada da izah aynıdır. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

[16] et-Tevbe, 9/6.

[17] Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, IV, 213; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 6, 10; Müslim, "İmâre", 92.

[100]ÂDİYÂT SÛRESİ 301

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Yemin olsun nefes nefese koşanlara;"

Ali (kerremallâhu vecheh) ve Abdullah (radıyallahu anhumâ) "ve'l-âdiyâti dabhan" (وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحاً) ve akabinde gelen âyetlerin deve hakkında olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbâs (radıyallahu anh) ve yorumculardan daha başkaları ise at hakkında olduğunu ifade etmişlerdir. Ne var ki Ali (radıyallahu anh) Bedir günü vuku bulan olaydan bahsedildiğini belirtir. İbn Mesûd (r.a.) ise hac esnasında olduğunu bildirmiştir. Maksadın at olduğunu söyleyenler şöyle dediler: Bu Hz. Peygamber'in (a.s.) göndermiş olduğu bir seriyye hakkında idi. Haberi gecikmişti. Bu yüzden Hz. Peygamber üzülmekteydi. Bunun üzerine Cibrîl (a.s.) onun âyette belirtilen nitelikteki haberi getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) ve müminler sevindi.

İbn Abbâs'ın (r.a.) dediği gibi seriyye ve at hakkında ise o takdirde ye-
minin yorumu birkaç şekilde yapılabilir. Birincisi: Bu gayba dair bir bilgidir.
Çünkü kimse onların durumunu bilmiyordu. Atların hallerinin bu şekilde tas-
vir edilmesi ancak gökten gelen vahiyle ya da bizzat gören birinin müşahede-
siyle olabilirdi. Onlara tanıklık eden hiçbir kimse yoktu [§]buna rağmen Hz. 302
Peygamber'e (a.s.) onların durumu bildirilmişti. Daha sonra durumun, aynen
Hz. Peygamber'in bildirdiği gibi olduğu onlar nezdinde ortaya çıkmıştı. Bu
şekilde anladılar ki o Resûlullah'tır. Ve o bütün bunları ancak Allah Teâlâ'dan
kendisine gelen vahiy yoluyla bilebilmektedir. Bu ise onun peygamberliğine
işaret eden en büyük mûcizelerden biridir.

Yahut yemin, atların şiddeti, kuvveti ve gözlerinin keskinliğine yapılmıştır. Öyle ki ayın olmadığı, ışığın bulunmadığı kapkaranlık gecede dörtnala gidebilmekte, koşmasının şiddetinden toynaklarının taşlara şiddetle vurmasından etrafa kıvılcımlar saçılmaktadır. İnsanın düz bir yerde bile yapamadığı bir

şeyi o gece karanlığında üstelik de inişli çıkışlı engebeli yerlerde yapabilmekte, koşmasının şiddetinden tozu dumana katmakta, düşmanın ortasına dalmaktan çekinmemektedir.

Ya da düşmanlarının en gafil olduğu sabah vaktinde onlara baskın yapmakta iradelerinin bulunmasını ve maksatlarının gerçekleşmesini hatırlatmaktadır.

Sonra **nefes nefese koşan** ve arkasından kıvılcım saçan vb. gibi özelliklerle anılan atlara yemin etmesinde üç müjde bulunmaktadır. Birincisi onlar için üzücü bir hadise olmamıştır. İkincisi düşmana baskın vardır. Üçüncüsü de onlar düşmana dalmışlardır.

Maksadın deve olduğu kanaati taşıyanlar ise bunun hac mevsiminde vuku bulunduğunu söylerler. Onların seyrinin hızlı olduğunu ve karanlık gecelerde, vadiler, inişler ve yokuşlarla dolu yollarda onların koşmalarının şiddetini tasvir etmiş olur.

فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿٢﴾

2. "Sonra çakarak kıvılcım saçanlara;"

Bu ilâhî beyan, yukarıdaki gibi anlaşılır. Yani devenin seyri ve koşması sırasında taşın taşa çarpması sonucunda ateş çıkar. At olması halinde belirttiğimiz gibi onun toynaklarının şiddetle taşa çarpması sonucu etrafa kıvılcım saçar.

فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ﴿٣﴾

303 [§]***3. "Sabahleyin ansızın baskın yapanlara;"***

Bu ilâhî beyan da yoruma göre anlaşılır. Bazıları şöyle demişlerdir: Seriyedeki askerlerin o baskında inmeleri ve vadilere girmeleri sabah vaktinde idi. Uygun olanı onların sabah vaktinde baskınlardan ve vadilerden çıkmalarıdır. Çünkü o vakit oradan çıkma ve uzaklaşma vaktidir, orada kalma vakti değildir. Yahut da düşman veya onlar hakkında kötülük isteyenler onları orada karşılamak üzere toplanmış olabilir. Buna göre "muğîrât" (الْمُغِيرَاتِ) toplanan düşman üzerine baskın yapanlara dair olur.

فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ﴿٤﴾ فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ﴿٥﴾

4. "Derken o sırada tozu dumana katanlara;"

5. "Peşinden orada bir topluluğun ta ortasına dalanlara!"

Maksat devedir yorumu yapanlara göre toplanma hacda olur. Bilinen toplanma. Maksat attır diyenler ise düşmanın toplanmasını ve onların ortasına dalmayı kastederler.

اِنَّ الْاِنْسَانَ لِرَبِّهٖ لَكَنُودٌ ﴿٦﴾

6. "İnsan, Rabb'ine karşı pek nankördür."

Yeminin cevabı olmak üzere **insan Rabb'ine karşı pek nankördür** meâlindeki âyet gelmiştir. Yani insan Rabb'inin nimetlerine karşı çok nankördür ve onlara karşı şükretmek nedir bilmemektedir. Şöyle ki: İnsan devamlı olarak başına gelen musibetleri, ömründe karşılaştığı sıkıntıları anlatır durur, buna mukabil Allah'ın kendisine lütuf ve ihsanda bulunduğu nimetlerin tümünü unutur ve onların bir göz açıp kapayıncaya kadar zamanda bile kendisinden ayrılmayacağını sanır. İşte bunun içindir ki Hasan-ı Basrî şöyle dedi: "Kenûd" (الكنود) belâları sayıp döken ve fakat nimetleri hiç anmayan kimsedir. Denildi ki: "Kenûd", infak etmekte pinti, cimri, eli sıkı olan kimsedir. Her insanın özelliğinin bu olması gerekir. Lâkin mümin, Allah'ın nimetlerine karşı şükretmek için kendini zorlar ve bu konuda çaba sarfeder. Belâ ve musibetler karşısında sabır ve tahammül gösterir. Şu ilâhî beyanlarda belirtildiği gibi: "Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır"[1]; "İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır"[2]. Her insan böyledir. Sonra "musallîn", yani namaz kılanlar bundan istisna edilmiştir ki onlar da müminlerdir. Yani her insan böyle bir tabiatta yaratıldı ve doğası öyle oldu. Ancak mümin olan kişi, üzerinde yaratılmış olduğu bu tabiattan ve diğer doğal yatkınlıklardan kendisini uzaklaştır-
mak için zorlar [§]Bu aynen hayvanların ve yırtıcıların doğasının, insandan 304
kaçıp uzaklaşmak olması (vahşilik) gibidir. Sonra alıştırma ve eğitimle vahşilikten kurtulup evcilleşirler, yanlarında kalma ve çağrıldığında cevap verme özelliğini kazanırlar.

وَاِنَّهُ عَلٰى ذٰلِكَ لَشَهٖيدٌ ﴿٧﴾

7. "Şüphesiz buna kendisi de şahittir;"

---

1 el-Meâric, 70/19.

2 el-Enbiyâ, 21/37.

Bazıları dediler ki: Bu insan var ya dünyada yaptıklarına âhirette tümden şahitlik eder, yani onlara tanıklık eder ve her birini bilir. Şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Artık insan, mazeretlerini sayıp dökse de kendine kendisi tanıktır"[3]. Bazıları şöyle dedi: Cimrilik ve harcamadan kaçınarak pintilik eden o insan elbette tanıktır; yani malını korumayı ve onların sayımını yapmayı bizzat kendi üstüne alır da bir başkasına güvenmez. Bazıları da şöyle dedi: "İnnehû" (وَاِنَّهُ), yani Allah Teâlâ "alâ zâlike leşehîd" (عَلٰى ذٰلِكَ لَشَهِيدٌ), yani onun sayımını yapan ve koruyan olarak ilim sahibidir. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüş"[4].

وَاِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَد۪يدٌ ﴿٨﴾

8. "O, mal sevgisine aşırı derecede kapılmıştır."

Söz konusu edilen o insan mala karşı aşırı derecede tutkuludur. Allah Teâlâ infakta bulunmamak ve cömertçe harcamaya yanaşmamakta insanın cimriliğini ve elinin sıkılığını belirtti ve her insan da sözünü ettiğimiz gibi bu özellikte yaratıldı. Ne var ki mümin olan eğitimle kendi özünü bu doğal özelliğinden koparmaya çabalar, özel bir gayretin içine girer. Burada sözü edilen "hub" (الحب) kelimesi tercih sevgisi anlamındadır, yani kendisi için tercih eder demektir.

اَفَلَا يَعْلَمُ اِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ﴿٩﴾ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ﴿١٠﴾

9. "O bilmez mi ki kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman;"

10. "Ve kalplerde gizlenenler ortaya konulduğu zaman;"

O bilmez mi ki kabirlerde bulunmayanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman. *En doğrusunu Allah bilir ya,* o şöyle buyuruyor: İnsan Rabb'inin kudretini, otoritesini, kendisini yaratmadaki hikmetini, onları kabirlerinden çıkarıp da tekrar dirilteceğini bilseydi ya! Ya da **bilmez mi** ifadesi kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman ve kalplerde gizlenenler ortaya konulduğu zaman **bilir**, anlamındadır.

---

3 el-Kıyâme, 75/14-15.
4 el-Kehf, 18/49.

[§]Buyuruyor ki: Gene o bilseydi ya Allah Teâlâ kalplerde olanları ayırır, 305
açıklar ve orada olanı ortaya çıkarır. Ayrılmamış ve açıklanmamış bir halde öyle bırakmaz. Aksine ne var ne yok hepsi ayrılır ve açık hale getirilir. Şu âyette ifade edildiği gibi: "Bütün sırların ortaya dökülüp de insanın ne bir gücü ne de yardımcısının bulunacağı gün"[5].

Ve kalplerde gizlenenler ortaya konulduğu zaman. Bu ilâhî beyanda şöyle bir mânaya işaret vardır: Amellerin ortaya konuluşu, içtenliği ve karşılığında sevap ya da azabı hak etme işi tamamen kalplere ve niyetlere bağlı bir durumdur. Bizzat amellerin kendisi bu konuda yeterli değildir. Bunu ifade etmek üzere Allah Teâlâ: **Ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman** buyurmuştur.

اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ ﴿١١﴾

11. "İşte o gün (anlayacaklar ki)***, Rab'leri onlardan tam mânasıyla haberdardır!"***

Yani elbette onların Rabb'i dünyada iken ne yapıp ettiklerinden haberdardır. Bu aynı zamanda Rab Teâlâ'nın, onları ilme dayalı olarak muaheze edeceğini ve yapıp ettiklerine yönelik onlara karşılık vereceğini ifade eder.

Dilciler ve Ebû Avsece şöyle dedi: "Dabhan" (ضَبْحًا) kelimesi göğüsteki ses demektir. "Dabeha, yadbehu, dabhan fehuve dâbih" (ضبح يضبح ضبحا، فهو ضابح) şeklinde kullanılır. "Feeserne bihî nak'an" (فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا), ayaklarıyla ya da toynaklarıyla tozu dumâna kattılar demektir. "Nak'" (النقع) toz demektir. Çoğulu "nukû'" (النقوع) şeklindedir. "Fevesatne" (فَوَسَطْنَ) "ortalamak"tan gelir ve ortasına girdi, anlamındadır. "Lekenûd" (لَكَنُودٌ) nankör demektir. "Hussıle" (وَحُصِّلَ) sınadı, imtihan etti mânasına gelir. Denedim anlamında "hassaltü" (حصّلت) denilir.

[§]İbn Kuteybe ve daha başkaları şöyle dediler: "'Adiyât" (وَالْعَادِيَاتِ) atlar, 306
demektir. "Dabh" (الضبح) ise atların koşması esnasında çıkardıkları sestir.

Şöyle de denildi ki: "Dabh vedab'" (الضبح والضبع) yürüyüşte aynıdır. Şöyle kullanılır: "Dabehati'n-nâkatû ve dabe'at" (ضبحت الناقة، وضبعت).

5 et-Târık, 86/9.

"Felmûriyât" (فَالْمُورِيَاتِ) kelimesi toynaklarıyla kıvılcım çıkartanlar demektir. "el-Ardu'l-kenûd" (الأرض الكنود) hiçbir bitki bitirmeyen toprak demektir. "Buʻsira" (بعثر) çevrildi, altı üstüne getirildi demektir. "Ve hussıle mâ fi's-sudûr" (وَحُصِّلَ مَا فِى الصُّدُورِ), yani içinde bulunanların hayrı şerrinden, şek ve şüphe yakînden ayırtedildi. *En doğrusunu Allah bilir*.

[101]KĀRİA SÛRESİ 307

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَلْقَارِعَةُ ﴿١﴾ مَا الْقَارِعَةُ ﴿٢﴾ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْقَارِعَةُ ﴿٣﴾

1. "O korkunç ses!"

2. "O ne dehşetli ses!"

3. "O korku salan sesin ne olduğunu bilir misin?"

Müfessirlere göre "kāria" (اَلْقَارِعَةُ) şiddetli helâk edici işler demektir. Burada kıyâmet gününün dehşetini ifade etmek üzere kullanılan bir tasvirdir. Bu, o günde kullarında vuku bulacak korku ve dehşet verici durumlar, haller ve fiiller hakkında Allah'ın yaptığı bir hatırlatma ve onları hayrete düşürme mahiyetindedir. Cenâb-ı Hak, kitabında kıyâmet gününe değişecek hallerine göre isimler vermiştir. Hâkka (الحاقّة)[1], vâkıʿa (الواقعة)[2] ve buna benzeyen başka isimler. Burada kullanılan "kāriʿa" (kulağı çalan korkunç ses) ismi de aynı şekilde o günün korku salan dehşetini ve şiddetini onlara hatırlatmak için kullanılmış bir nitelemedir. Allah Teâlâ irade buyurdu ki böylece insanlar işlerin akıbetini düşünsünler, sonunda karşılaşacakları azaptan kurtulabilmek için tefekkür etsinler ve Allah'ın yasaklamış olduğu işleri yapmaktan geri dursunlar.

[Nefis ve Akıl]

[§]Allah Teâlâ insanı yaratırken ona bir nefis verdi. İnsan onunla dünya 308
şehvetlerini ve lezzetlerini idrak etmektedir. Bir de akıl verdi, onunla da işlerin akıbetini ve sonuçlarını düşünebilmektedir. Böylece insan daha bir dikkatli olma ve iyice düşünme özelliği kazandı. Akıl bazan nefsi kendine çeker ve akıbet olarak beklediği karşılığı elde etmek için onu yanına alır. Bazan da nefis aklı yanına çeker, dünyada şehvet duygularından lezzet alabileceği hususlarda aklı yanında sürükler. Şu ilâhî beyanın yorumu buna göre anlaşılmalıdır:

---

1 el-Hâkka, 69/1.

2 el-Vâkıa, 56/1.

"Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabb'imin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabb'im çok bağışlayan, pek esirgeyendir"[3]. Yani Allah ona acıdı ve onu kötülüğü seçmekten korudu yahut ona acıdı ve bu sebeple hevâ ve hevesini sonuç itibariyle ceza ve sevap gerektirecek fiillere yönlendirdi. Aynı şekilde Allah Teâlâ o günde kullarına karşılaşacakları korkunçlukları hatırlatmak suretiyle onları uyarmak, onları düşünmek ve ibret almak konusunda akıllarını kullandırmak ve bunun sonucunda da sakındırdığı işlerden vazgeçmek ya da o günde vâdettiği güzellikler üzerinde düşünüp, onları elde edebilmek için hayır işlerine daha bir hırsla sarılmak suretiyle onları yönlendirmek istemiştir.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ﴿٤﴾

4. "O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur."

Âyetin yorumu hakkında farklı yaklaşımlar vardır. Fakat bunların hepsi sonuçta aynı noktada birleşmektedir. Kimi şöyle dedi: Uçmak istediğinde etrafa yayılan çekirgeler gibi. Kimi de dalga dalga birbirine girmiş çekirge sürüsü gibi. Kimi de kendisini ateşe atan ve yanan kelebekler gibi. Bunların hepsinin ortak mânası o günün korkusundan ne yapacağını bilememek ve şaşkınlık içinde olmaktır. Bu konuda asıl olan şu ilâhî beyandır: "Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah'ın azabı (kıyâmetin dehşeti) çok çetindir!"[4] Sanki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Onlar, o günün dehşetinden ve şiddetinden öyle bir şaşkınlık içinde olacaklardır ki nereye uçacağını, nereye tüneyeceğini ve nereye konacağını bilmeyen kuş gibi olacaklar ve çırpınacaklardır.

وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ ﴿٥﴾

309 **[§]*5. "Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür."***

Kimileri bu beyanı "boyalı yün" gibi kimileri de "atılmış yün gibi" diye yorumlamışlardır. *En doğrusunu Allah bilir ya,* birinci mânaya göre âyetin yorumu şöyle olur: Dağlar o kıyâmetin şiddetinden renkli yünler gibi türlü renge girer. Görmez misin ki Allah Teâlâ onlar hakkında meâlen şöyle buyurur:

3 Yûsuf, 12/53.

4 el-Hac, 22/2.

"Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır"[5]; "Sana dağları soruyorlar. De ki: 'Rabb'im onları un ufak edip savuracak'"[6]. Burada da mâna aynıdır. Eğer ikinci mâna esas alınırsa o takdirde âyetin yorumu şöyle olacaktır: Dağlar bütün cesametine, şiddetine ve büyüklüğüne rağmen o günün dehşetinden yumuşaklıkta ve zayıflıkta atılmış yüne döner. Zira yünün en zayıf hali atılmış halidir. Katade şöyle dedi: Aslında âyet onları, çobanı olmayan davara benzetmiştir. "'İhn" (العِهْن), yani yünün belirtilmesi aslında davardan kinâye olmaktadır.

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ﴿٦﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ ﴿٧﴾

6. "Kimin tartılan amelleri ağır gelirse,"

7. "İşte o mutlu bir hayat içinde olur."

"Mîzân" (الميزان) hakkında farklı yorumlar yapılmıştır: Fakat bize göre bunlar içinde en yakını iki tanedir: Birincisi, **kimin tartısı ağır gelirse** derken bütün müminler kastedilmektedir. **Kimin tartısı hafif gelirse derken** kastedilen de bütün kâfirlerdir. Şöyle ki: Mümin Allah Teâlâ'nın hakkını yücelterek kullukta bulunur, O'nun sınırlarına riayet eder. Bu itibarla o günde Allah katında müminin bir değeri, bir ağırlığı ve itibarı olur. Kâfir ise bunu yapmaz, o yüzden de onun ağırlığı, değeri ve itibarı olmaz. *En doğrusunu Allah bilir ya,* böyle bir kullanım, makam ve mevki anlamında dilde mevcut bulunmaktadır. Meselâ "li fulânin inde fulânin veznün ve kıymetün" (لفلان عند فلان وزن وقيمة) denilir, ve onun yanında ağırlığının ve değerinin olması, makam ve mevkiinin bulunması anlamındadır. Falanca için de "leyse indehû zâlike'l-vezn" (ليس عنده ذلك الوزن) denilir ve böylece onun itibarının olmadığı söylenir.

[§]İkinci yakın mâna ise Allah Teâlâ'nın, insanların amellerini yazan me- **310**
leklere muttali kılmadığı amel defterinde bulunan gizli amellerin ağırlığıdır. Mâlum olduğu üzere bu ancak mümin için söz konusudur, kâfirler için böyle bir durum yoktur. Biz mîzan meselesini daha önce[7] ele almış ve açıklamıştık[8]. O yüzden sözü burada kısa tuttuk. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

5 en-Neml, 27/88.

6 Tâhâ, 20/105.

7 Mesela bk. er-Rahmân, 55/7. âyetin tefsiri.

8 bk. Son ciltteki dizin, "mîzan" maddesi.

İşte o mutlu bir hayat içinde olur. Kimi "râdıye" (راضية) kelimesinin "merdıyye" (مرضية) anlamında olduğunu söylemiştir: Cennet ehli o yaşantı şeklinden hoşnut olur. O hoşlanılan (مرضية) bir hayat biçimi olur. Kimi de "zât-ı rıdâ", yani hoşnutluk sahibi anlamındadır demişlerdir, tıpkı "mâin dâfik"[9], yani atılmış su kullanımında olduğu gibi, bu "zâti indifâkın" demektir. Kimi de rızayı hayata nispet etmiştir, çünkü yaşamakla ancak razı ve hoşnut olunur.

وَاَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ﴿٨﴾ فَاُمُّهُ هَاوِيَةٌ ﴿٩﴾ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهْ ﴿١٠﴾

8. "Amelleri hafif olana gelince,"

9. "Onu kucaklayacak olan hâviyedir."

10. "O nedir, bilir misin?"

Onu kucaklayacak olan hâviyedir. Onun anası hâviyedir. Kimi dedi ki: Allah Teâlâ kâfir hakkında cehenneme "üm", yani anne ismini verdi, çünkü kâfir cehenneme düşecektir. Kimi de dedi ki: Ümmühû" (أمّه) kelimesinden maksat beynidir, çünkü tepesi üstü cehenneme atılır. Allah Teâlâ'nın "hâviye" demesi, kâfiri dibi yokmuş gibi sürekli olarak cehennemin aşağısına düşürmesinden ötürüdür.

نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿١١﴾

11. "Yakıp kavuran bir ateş!"

Yani tutuşturan ve olgunlaştıran. Kimi de harareti çok şiddetlidir, açıklamasını yapar. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

9 et-Târık, 86/6.

[102]TEKÂSÜR SÛRESİ 311

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

أَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿١﴾ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿٢﴾

1-2. "Çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı."

Yani çoklukla övünmeniz sizi alıkoydu, oyaladı. Neden alıkoyduğunu ise açıklamadı. Bunu şu şekilde açıklamak mümkündür: Çoklukla öğünmeniz, sizin Allah Teâlâ'nın birliğini tasdik etmenisi engelledi. Yahut Hz. Peygamber'in (a.s.) getirdiği deliller üzerinde düşünmekten alıkoydu. Yahut ölümden sonra tekrar dirilmeyi hatırlamaktan alıkoydu. Sonra Allah Teâlâ'nın **çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı** kavl-i celîli iki türlü yorumlanabilir: Birincisi bu âyetlerle hitaptan maksat, yaptıkları kötü işler ve beyinsizlikle iştigallerine dair haberleri verilen ataları ve selefleri olabilir. O takdirde bu âyet şu ilâhî beyanlarla bağlantılı olur: "Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz"[1]. Ve benzeri diğer âyetler. Sanki Allah Teâlâ onları babalarından dolayı ayıplamış ve onlara uyup peşlerinden gitmelerini onlara yasaklamıştır. Çünkü onlar hikmet dışı işler yapmaktaydılar
ve o öylece de ölüp gitmişlerdi. Bu iki şekilde oluyor: [§]Birincisi: Allah Teâlâ 312
her kimseye nimet vermiş, o da inkâr etmiş nankörlük edip onun şükrünü eda etmemiş ise gazabı ve azabı hak etmiştir. Şöyle buyuruyor: Şu atalarınızı nasıl takip eder, onlara uyarsınız?! Onlar Allah'ın nimetlerine karşı küfrân-ı nimette bulunmuş, onları inkâr etmiş kimselerdir. Aksine sizin göreviniz atalarınızın sapkın yoluna düşmek değil size en doğru yolu getiren Hz. Peygamber'i (a.s.) takip etmektir. İkincisi: Bunda ölümden sonra diriltilmeye ve âhiret hayatına dair alâmet ve delil vardır. Şöyle ki: Onların ataları Allah'ın gazabını ve azabını gerektirici işler yapmışlar ve fakat bunların cezasını azap olarak dünyada çekmemişlerdir. Bu durumda yaptıklarının cezasını görmeleri için mutlaka başka bir yurt, yani âhiret hayatı olması gerekecektir.

---

1 ez-Zuhruf, 43/23.

İkincisi: Eğer hitap atalarına değil de kendilerine yönelik idiyse o takdirde onda sefihliklerini bildirme vardır. Şöyle ki onlar bu sefihlikleri yüzünden çoklukla öğünmüşlerdir, öyle ki Allah'ın peygamberinin (a.s.) âyetlerini yalanlamışlardır. Ya da onların sefihlikleri bir başka yönden olur. Şöyle ki: Bir kere ölülerle övünmek de neyin nesi? Ölülerle övünmek düzgün bir yol değildir. Ya da üçüncü bir yön daha vardır. Onlar kendilerinin hiçbir şekilde dahli bulunmayan işlerle övünüyorlardı. Çünkü onlar mallarla, evlatlarla övünmekteydiler. Oysa bunlar, onlara Allah Teâlâ'nın mahza lütfu ve ihsanı olmaktadır, O'nun yarattığı güzelliklerdir. Bütün bunlarda onların içinde bulundukları beyinsizliğin ve ahmaklığın belirtilmesi söz konusudur.

Bu sebeplerin belirtilmesiyle yapılan tenkit ve ayıplama yapılan ifade, *en doğrusunu Allah bilir ya,* sadece kâfirlere ait olan inkâr haline özgü de değildir. Çünkü bu hasletler bazı hallerde müminlerin başına da gelebilecek durumlardır. Allah Teâlâ bu şekilde onları ayıpladı ki o, aynı zamanda müminler için de bir hatırlatma ve öğüt olsun. Eğer burada kâfirler özel olarak anılsaydı ve konu sadece onlara özgü kılınsaydı o takdirde müminler belki de bu gibi durumlara düşmekten kaçınmayabilirlerdi. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygam-
313 ber (a.s.) bu sûreyi okuyunca şöyle buyurmuştu: [§]"Âdemoğlu malım malım diyor oysa malından senin olan sadece yiyip tükettiğindir!"[2] Bu da gösteriyor ki sûrede söz konusu olan vaîd, sadece kâfirlere özgü olmayıp müminlerin de ibret alması için genel olmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

Kabirleri ziyaret edinceye kadar. Bu beyan, gerçekten ölülerin ziyaret edilmesinden de bahsetmiş olabilir. Bu takdirde şöyle bir anlama gelir. Allah Teâlâ, akıbetlerinin inkâr olması halinde çoklukla övünmenin onlara fayda vermeyen işlerden olduğunu hatırlatıyor. Şu yorum da muhtemeldir: Yani çoklukla övüne övüne nihayet mezara girdiniz. O anda Allah Teâlâ'nın üzerinizdeki hakkını düşündünüz, fakat artık iş işten geçmişti, size onun hiç faydası olmamıştı. *En doğrusunu Allah bilir*.

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٣﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٤﴾

3. "Hayır! Yakında bileceksiniz!"

---

2 Katâde Mutarrif'ten o da babasından rivayet etmiştir: Hz. Peygamber'e (a.s.) gelmiştim. O "Elhâkümü't-tekâsür" (الهيكم التكاثر) sûresini okuyordu. Dedi ki: Âdemoğlu malım malım der. Bre âdemoğlu! Acaba senin, yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve tasadduk edip de verdiğinden başka malın mı var ki?!" (Müslim, "Zühd ve Rekāik", 3; Tirmizî, "Zühd", 31, "Tesîru'l-Kur'ân, 102).

4. "Hayır, hayır! Elbette yakında bileceksiniz."

Bazıları "kellâ" (كَلَّا) kelimesinin "hayır" demek olduğunu, ret ve iptal etmek mânasını belirtmek için kullanıldığını savunurken, bazıları da "gerçekten" anlamında olup tahkik (pekiştirme) ifade ettiğini söylemişlerdir. Eğer birinci anlamda ise sanki şöyle demiş gibi olur: İş, sandığınız ve kendi kendinize vehmettiğiniz ve hükmettiğiniz gibi değil! Başınıza azap indiği zaman siz bunu bileceksiniz. Buna göre "kellâ" söz başı olur. "Gerçekten" anlamında ise sanki şöyle demiş olur: Gerçekten siz, durumun kendi takdir ettiğiniz gibi olmadığını bileceksiniz. Bütün bunlar, sözünü ettiğimiz izahlara varır ki o da şudur: Elbette siz, yarın yakînen şunu bileceksiniz: Sizi Allah'ın birliğini tasdik etmekten ve Hz. Peygamber'in (a.s.) getirdiği deliller üzerinde tefekkür etmekten yahut ölümden sonra diriltilmeye iman etmekten alıkoyan, sizi bu konularla oyalayan düşünce ve inançlar anlamsız ve yanlıştır. Sizin asıl yapmanız gereken davranış Allah'a ve resûlüne inanmanız, Hz. Peygamber'in getirdiği kanıtlar üzerinde düşünüp ölümden sonra diriltilmeye ve âhiret hayatına iman etmenizdir.

[§] Arap dil geleneğinde tehdit, ümit kesme, umut verme gibi durumlarda 314
sözü tekrarın ayrı bir yeri vardır. Burada da aynı şekilde tekrara gidilerek yapılan vaîd teyit edilmiş olmaktadır. "el-Veyl el-veyl" (الويل الويل) "Yazıklar olsun! Yazıklar olsun!" ve "bah bah" (بخ بخ) "bravo! âferin!" kullanımlarında olduğu[3] gibi. Kimi de bunlardan her birinin tek başına bir anlamı olduğunu söylemiştir: Buna göre birinci "kellâ sevfe ta'lemûn" (كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) cümlesinin ölüm anında bilmeyi ifade eder, yani azabı görünce durumun sandığınız gibi olmadığını anlayacaksınız, demek olur. İkincisi ise ölümden sonra diriltilme gününde onun kesin bir gerçek olduğunu anlayacaksınız diye yorumlanır.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ۝٥

5. "Hayır! Keşke kesin bir bilgiyle bilmiş olsaydınız!"

En doğrusunu Allah bilir ya, onların bu dünyada sahip oldukları kanaat ve zanlarının geçersiz olduğunu bildiriyor. Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu görmez misin? "'Allah'ın vâdi gerçektir, kıyâmet konusunda da bir kuşkuya yer yoktur' denildikçe, 'Kıyâmet nedir bilmiyoruz, biz bu konuda zannetmenin

3 Türkçe'deki sevindirici bir durum karşısında "Oh! Oh!" demek gibi.

ötesinde bir şey yapamayız, kesin bir bilgiye sahip değiliz' dediniz"[4]. Onlara azap indiğinde tehdit edilen azap gerçekleşmiş ve onun gerçekliğini yakînî bir bilgi ile öğrenmiş olurlar. Bazıları dediler ki: (Üçüncü âyet olan) "kellâ sevfe ta'lemûn" (كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) cümlesi ölüm anında bilmelerine, (4. âyet olan) "sümme kellâ sevfe ta'lemûn" (ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) cümlesi ise kabir anında bilmelerine dairdir. Hz. Ali'den (r.a.) de benzer bir yorum rivayet edilmiştir. Buna göre o şöyle demiştir: "Biz kabir azabının varlığından şüphe etmekteydik. Sonunda bu sûre indi (şüphemiz yok oldu)"[5]. İkinci bir izah daha vardır, o da şöyledir: Onlar kendi kendilerine ulema geçiniyorlardı ve kendilerinin hak inanç üzere olduğunu düşünüyorlardı. Lâkin Allah Teâlâ onlara, bildiklerinin bir zandan ibaret olduğunu açıkladı. Şu âyete bakmaz mısın: "Onlar, iyi yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir"[6]. Kesin olanın, başlarına gelen (azap) olduğunu ve kendi bildiklerinin kesin bir bilgi olmayıp sadece şek ve zandan ibaret bulunduğunu görürler.

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿٦﴾

315 **[§]*6. "Yemin olsun, cehennemi mutlaka göreceksiniz!"***

Bu ilâhî beyanın iki şekilde yorumlanması muhtemeldir. Birincisi, cehennemi ölüm anında görürsünüz. İkincisi, dünyada iken Allah'ın âyetleri ve delilleri düşünüp üzerinde tefekkür edince cehennemi görürsünüz.

ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿٧﴾

7. "Sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz."

Bu beyanın da iki mânası vardır: Birincisi duyularla ayan beyan görmek demektir. İkincisi ayne'l-yakîn görmeleri onlara bildirilen şu ilâhî beyanda belirtildiği değildir: "Şâyet onlara gökten bir kapı aralansa ve oradan göğe çıksalar 'herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler"[7]. Allah Teâlâ buyuruyor ki: Onların gözlerinden yanılmaya bağlı görme olayı (sihir) kaldırılır ve onu kesin olarak (ayne'l-yakîn) görürler.

---

4 el-Câsiye, 45/32.

5 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 363; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 172.

6 el-Kehf, 18/103-104.

7 "Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar, yine de 'Herhalde gözlerimiz perdelendi, hatta bize büyü yapılmış olmalı!' derler" (el-Hicr, 15/14-15).

8. "Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz."

Bu ilâhî beyanın zâhiri onların sorgularının cehenneme girdikten sonra olmasını gerektiriyor. Çünkü "sümme letüs'elunne" (ثُمَّ لَتُسْـَٔلُنَّ) deniliyor ve onların cehenneme giriyor oldukları belirtildikten sonra sorguya çekilecekleri ifade ediliyor. Buradan da bunun o vakitte gerçekleşeceği anlaşılıyor. Eğer durum böyle ise o takdirde bu takrir yerinde olur, zira onlar gazap ve azabı hak etmişlerdir. Çünkü onlara göre bir kimseye önemli bir nimet verilse ve fakat o kimse o nimeti verene teşekkür etmese gazap ve azabı hak eder. Şüphesiz Allah Teâlâ o vakitte verdiği nimet karşısında şükredip etmediklerini onlara sorar, böylece kendilerine azabın gerekliliği kendilerince de ifade edilmiş olsun diye bunu yapar. Bunun hesaba çekilme anında gerçekleşmesi de mümkündür. Çünkü Allah "yevmeiz" (يومئذ), yani o günde ifadesini kullanmıştır. Ondan önce ya da sonra gibi bir ifade kullanılmamıştır. Aksine onu mutlak olarak belirtmiştir, "mutlak"ın hakkı da kullanıldığı doğrultuda amel etmektir.

Âyetin hem müminlere hem de kâfirlere hitap ettiğine ilişkin yorum esas alındığında hitabın müminlere yönelik olarak alınması halinde Allah'ın onları sorguya çekmesi şöyle açıklanır: Allah, müminlerin yaptıkları amellerin kendilerine verdiği nimetlerin şükrünü tam olarak karşılamaya yetmediğini, onlara lütufta bulunup günahlarını bağışladığını hatırlatmış olmaktadır. [§]Yoksa 316
onlar yaptıkları iyiliklerin O'na ulaşıp da bu yolla Allah'ın rahmetini hak etmiş değillerdir, aksine karşılaştıkları bu muamele tamamen Allah'ın lütuf ve ihsanının bir sonucudur. Muhatap kâfirlerdir denilirse o takdirde âyetle, nimete şükrü terketmiş oldukları için zaten hak etmiş oldukları azabın kendilerince de tasdik edilmesi kastedilmiş olur.

Nihayet o gün nimetlerden elbette sorguya çekileceksiniz. Eğer soru kâfirlere yönelik ise sorguya çekilmeleri Allah Teâlâ'ya iman etmeyi neden terkettikleri, Resûlullah'ın kendilerine getirdiğini neden kabul etmedikleri ve bunların dışında da sair nimetlere şükretmeye neden yanaşmadıkları benzeri konulardaki olumsuz davranışlarıyla ilgili olacaktır. Müminlere yönelik olarak da yenilecek, içilecek, giyilecek vb. gibi sair nimetlerden sorguya çekileceklerdir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[103]ASR SÛRESİ 317

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفٖى خُسْرٍ ﴿٢﴾

1. "Asra yemin ederim ki,"

2. "İnsan gerçekten ziyandadır."

"Asr" (العصر) kelimesi yemin yerinde kullanılmıştır. Yemin, duyular âleminde hak olan bir şeyin gizli kalması halinde onun gerçekliğini pekiştirmek ya da duyulan şüpheyi gidermek için ya da bir iddiayı güçlendirmek için başvurulan bir yoldur. Gayp âlemiyle ilgili kullanımda da durum aynıdır. Şunu bir esas olarak belirtmek gerekir ki Kur'ân'da her neye yemin edilmişse kişi onlar üzerinde düşünse ve yoğunlaşsa yeminin gerektirdiği mânanın aynısını yemin olmasaydı bile ifadede mevcut bulurdu. Sonra "ve'l-asr" (وَالْعَصْرِ) kelimesinin yorumu hakkında ihtilaf etmişlerdir: Kimisi "asr"dan maksadın zaman (الدهر والزمان) olduğunu söylemişlerdir. Kimisi de "asr"ın gündüzün son vakti olduğunu belirtmiştir. Bu öyle bir zamandır ki hem gündüzün hem de gecenin sınırını bir araya getirir ve her ikisinin de uçlarını, yani gündüzün sonunu gecenin de başını içine alır. Öyle olunca da sanki "asr" demekle gece ve gündüzü kastetmiş olur. Ebû Muâz şöyle dedi: Araplar "lâ ukellimuke'l-asrayni" (لا أكلمك العصرين), yani "seninle gece ve gündüz boyunca konuşmayacağım" derler ve "asrân" kelimesiyle gece ve gündüzü kastederler[1]. Gecenin ve gündüzün geçmesinde dehr ve zamanların geçmesi vardır. Çünkü gece ve gündüz zamanları ve içinde bulunanların zamanlarını bitirir. [§]Bu itibarla "el-asr" denilince 318
gece ve gündüz, gece gündüz anılınca de her şey anılmış gibi olur. Her şeye yemin edilince onların yaratıcısına yemin edilmiş olur. Çünkü yaratılmış her

---

1 Ferrâ dedi ki: "asr" (العصر) "dehr" (الدهر) demektir. Allah Teâlâ ona yemin etmiştir. İbn Abbâs (r.a.) dedi ki: "Asr", gündüzün geceye ulandığı zamandır. Katâde dedi ki: "Asr", gündüz vakitlerinden herhangi bir vakittir. "Asrâni" ise gece ve gündüz demektir (bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "asr" md.).

ne varsa onlara tefekkür nazarı ile bakıldığında onlar kendilerini yaratan ve inşa eden yüce varlığa götürürler.

İnsan gerçekten ziyandadır. Şüphesiz dünya ve içinde bulunan her şey sanki varlık âlemi ve insanlar için bir ticarethane olarak yaratılmış ve inşa edilmiştir. Orada ticaret yapanlar, alıp satanlar vardır. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurur: “Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır”[2]. Bir başka beyanda da meâlen şöyle buyurur: “Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?”[3] Yani kuşkusuz insan, ticaretinde ve alışverişinde tam bir ziyandadır.

اِلَّا الَّذٖينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿٣﴾

3. “Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.”

Ancak iman edip yararlı işler yapanlar. Birileri şöyle diyebilir: Kazananların kaybedenlerden istisna edilmesi nasıl uygun olur? Kaybedenlerin kazananlardan istisnası yoluna gidilmedi. Şöyle denilmeli değil miydi? “İnne’l-insâne le fî ribhin illellezîne keferû” (إن الإنسان لفى ربح إلا الذين كفروا), yani insan gerçekten kârdadır ancak inkâr edenler müstesnâ. Kaybedenler takımının kazananlardan istisna edilmesi daha mâkuldür?

Bu soruların cevabı şudur: Bu âyetler Hz. Peygamber’in (a.s.) risâletinin hemen başlarında inmiştir. Muhatap insanlar ise tamamına yakını kâfirler ve ve âhirette ziyan edecek kimseler idi. Bu yüzden istisna bu şekilde olmuştur. Çünkü azın çoktan istisna edilmesi dilcilere göre daha güzel kabul edilir. Her ne kadar ikincisi dil bakımından caiz ise de Kur’ân, fesahat itibariyle ve söz diziminde en yüksek mertebeye sahip olduğu için bu şekilde gelmiştir.

“İnsân” (الانسان) kelimesi cins ismidir. Sanki bütün insanları murat etmiştir. Görmez misin ki Allah **iman edenler müstesna** diye buyurmuştur. Tekilden çoğulun istisnası olmaz. Sanki şöyle buyurmuş gibidir: İnsanlar halleri ve tercihleri itibariyle ziyandadırlar. Bunlardan sadece ticaretleri sözü edilen şekilde olanlar hariçtir.

---

2 et-Tevbe, 9/111.

3 es-Saf, 61/10.

[§] Ve yararlı işler yapanlar. Burada sözü edilen "sâlihât"ın (الصالحات) hem inkâr hem de İslâm döneminde bilinen güzel ahlâka ve diğer davranışlara ilişkin iyi işler olması muhtemeldir. Görmez misin ki Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız"[4]. "Ma'rûf" (المعروف), insan doğası ve aklı nezdinde iyi olarak bilinen davranışlardır. "Münker" (المنكر) de insan aklının yadırgadığı ve insan doğasının nefret edip kaçındığı işlerdir. Eğer murat küfür ise o takdirde sanki şöyle demiş gibi olur: Şüphesiz kâfirler helâk ve ziyan içindedir, sadece Allah Teâlâ'ya ve resûlüne iman edip salih amel işleyenler bunun dışındadır. 319

Bu sûrede iman edip iyi işleri yapanlar belirtilmiş, Tîn sûresinde[5] de aynı şekilde iyi işler zikredilmiştir. Kebed (Beled) sûresinde[6] ise "iyi işler"i belirtmeyi terketmiştir. Sanki Allah Teâlâ öncesinde bahsi geçtiği için Beled sûresinde "iyi işleri" belirtmemiştir. Allah Teâlâ'nın şu beyanına bakmaz mısın?: "Veya bir kıtlık gününde yakını olan bir yetimi yahut aç ve açıkta olan bir yoksulu doyurmaktır"[7]. Daha başka beyanlarda olduğu gibi.

"Hak" (الْحَقّ) kelimesi aslında **Birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler** failinin övüldüğü her fiildir. Sabır ise faili yerilen her fiilden geri durmak demektir. Sanki hakkı tavsiye etmek, faili övülen her iyiliği tavsiye eden, sabrı tavsiye de faili yerilen her türlü kötü işten uzak durmak, onları işlememeye tahammül göstermek demektir.

Sonra **Asra yemin olsun ki insan ziyandadır, ancak iman edip yararlı işleri yapanlar** meâlindeki âyetin zâhiri, sayılan bu özellikleri kendinde toplamayan kimsenin ziyanda olduğunu gösteriyor. Zâhirî anlamı itibariyle bu âyet Hâricîler'in ve Mûtezile'nin delili olur. [§] *En doğrusunu Allah bilir ya,* Cenâb-ı 320
Hakk'ın bu âyette insanlardan bir kısmını ayırması şu anlama gelir. Belirtilen özellikleri kendinde toplayan kimsenin cennete gideceği vâdinde bulundu. Başka bir âyette ise imanı tek başına zikretti ve ona sahip olanın cennete gideceğini buyurdu[8]. O âyette sadece iman etme şartına bağlı olarak cennet

4 Âl-i İmrân, 3/110.

5 "Ancak iman edip iyi dünya ve âhiret için yararı işler yapanlar başka; onlar için kesintisiz bir ödül vardır" (et-Tîn, 95/6).

6 "Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır" (el-Beled, 90/17).

7 el-Beled, 90/14-16.

8 "Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir" (el-Hadîd, 57/21).

vâdinde bulunması iki şekilde izah edilebilir: Ya iman tek başına belirtilmiştir ve onun belirtmesinin geri kalan kısmının da belirtilmiş sayılacağı anlayışıyla yetinilmiştir. Bu bütünün parçasının belirtilmesinin tümünün belirtilmesi yerine geçmiş olur. Ya da tek başına iman etmesinden dolayı ona cennetin gerekli kılınmış olması söz konusudur. Buradaki durum iman etmeye bağlıdır. Çünkü Allah Teâlâ iman edenlere cenneti vacip kıldı, ameli eksik olanın imandan çıktığını ifade etmedi. Buradaki durum deliline bağlıdır. Hal böyle olunca sadece iman edip de öbür amelleri yapmayan kimse hakkında ne cennetin ne de cehennemin gerekeceğine dair kesin bir hüküm verilmez. Bu durumda izlenecek yol Allah'ın rahmetini ummaktır. Çünkü eğer iman eden hakkında cennet vâdinden bahsedilmeseydi o takdirde insanlar ümit keserdi.

Dünya hayatında her ibadet esas itibariyle umut ve korku (recâ ve havf) arasında yapılır. O yüzden durum, bizim anlattığımız tarza göre anlaşılmalıdır. Ya da şöyle dememiz gerekir: Allah Teâlâ bütün günahları işleyen kimse için cehennem vaîdinde bulundu. Bunda sadece inkâr etme fiilini işleyene cehennemin gerekli olacağından söz etmedi. Aynı şekilde Allah Teâlâ her ne kadar bütün bu sayılan amelleri işleyene cenneti vâdettiğini söylese de bu, sadece iman edip de diğer amelleri işlemeyen kimsenin imanı sebebiyle cenneti hak etmeyeceğini göstermez.

Kaldı ki, bu sayılan amellerden her birini tek başına işleyen için istisnanın ayrı olarak yapılması da caizdir. Buna göre onlardan her birini işleyen grup ayrı ayrı istisna edilmiş gibi olur. Sanki şöyle demiş gibidir: İman edenler hariç, salih ameller işleyenler hariç ve birbirlerine hakkı tavsiye edenler hariç…
321 gibi. [§]Böyle olması halinde âyet Hâricîler ve Mûtezile için delil olmaz. Hepsinin birlikte olması gereği esas alındığında onlar için delil olur. Bu durumda bu iki değerlendirme arasında teâruz olur ve bunun sonucu olarak da bu konuda görüş beyan etmemek, işin bizce belirsiz olduğunu kabul etmek gerekir.

Muhtemeldir ki iman ile birlikte bu sayılan amelleri yapmak gerektiğine inanılması kastedilmiştir. Yani: İnsan ziyandadır, ancak iman eden ve bu salih amellere itikat eden hariç. Tıpkı şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın"[9]. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

[9] "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şâyet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yarlığayıcıdır, bağışlayıcıdır" (et-Tevbe, 9/5).

[104]HÜMEZE SÛRESİ 323

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ ﴿١﴾ اَلَّذِى جَمَعَ مَالاً وَعَدَّدَهُ ﴿٢﴾

1-2. "Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan, servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline!"

Arkadan çekiştiren, ayıp kusur arayan. "Hümeze" (همزة) ve "lümeze" (لمزة) kelimelerinin mânası hakkında ihtilaf edilmiştir: Bazıları ikisinin mânası da aynıdır; bunlar itmek ve dürtmek anlamındadır demişlerdir. Bazılarına göre "hümeze", birlikte bulunduğu kimselere diliyle rahatsızlık veren kimsedir. "lümeze" ise kaş göz işareti yaparak rahatsızlık verendir. Kimi de "hümeze", huzurda iken ayıplama yoluyla rahatsızlık veren, "lümeze" ise gıyabında ayıplama yoluna giden kimsedir demişlerdir. Bu isimlerle anılmak, sadece yaptıklarını itiyat haline getirmiş kimseler içindir. Dilciler şu misali verdiler: O bu işi itiyat edinen ve bir meslek gibi icra eden kimsenin bir fiilidir. Müfessirler şöyle dediler: Âyet kâfirler hakkındadır. Ancak bazıları dediler ki: Âyet Ahnes b. Şerîk[1] hakkında inmiştir. Velîd b. Mugîre hakkında indiği de söylenmiştir.

[§]Birileri şöyle diyebilir: Bu âyet kâfirler hakkında inmiştir. Aynı şekilde 324
"veylün li'l-mutaffifîn" (وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ) gibi pek çok âyet de kâfirler hakkındadır. Bilindiği gibi onlar, kendilerinde bu fiil bulunsa da bulunmasa da inkâr etmelerinden ötürü vaîd olarak belirtilen azabı hak ederler. Kaldı ki inkâr etmek, burada sözü edilen iki fiilden çok daha çirkindir. Hal böyle iken nasıl olur da bu iki fiil isnadıyla onlar ayıplanmış olur?!

---

1 el-Ahnes b. Şerîk b. Amr b. Vehb es-Sekafî, Ebû Sa'lebe, Benî Zühre'nin müttefiki. İsmi Übey'dir. el-Ahnes diye kendisine lakap verilmesi şöyle olmuştur: Benî Zühre ile Bedir'den dönmüş, kendilerine Ebû Süfyan'ın kervanı kurtardığı haberi gelince "Hanîsü'l-Ahnes bi benî Zühre" (خنيس الاخنس ببنى زهرة) denilmiş ve o bu adla anılmaya başlamıştır. Ahnes daha sonra müslüman oldu, kendisi müellefe-i kulûbdandı. Huneyn'de bulunmuş Hz. Ömer'in (r.a.) hilâfetinin başında vefat etmiştir (bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, I, 166; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, I, 192).

Bu âyet ve benzer âyetlerin cevabı vardır: "Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?" Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik; yoksulu doyurmuyorduk; (günaha) dalanlarla birlikte biz de dalıyorduk, ceza gününü de asılsız sayıyorduk, sonunda bize ölüm geldi çattı"[2]. Burada sözü edilenler namaz kılsalar ve zekât verseler bile gene de azap göreceklerdir. Cevap şöyledir: İman sırf isminden dolayı güzel olmadı. Küfür de aynı şekilde sırf isminden dolayı çirkin olmadı. Çünkü bir dine ya da mezhebe inanan kimse mutlaka bir şeye inanacak, bir şeyi de inkâr edecektir. Müslüman Allah'a inanmakta, tâğûtu ise inkâr etmektedir. Kâfir ise Rahmân'ı inkâr etmekte, tâğûta iman etmekte ve ona kulluk yapmaktadır. Buradan da anlaşıldı ki iman, "iman" ismi ile anıldı diye güzel olmuyor küfür de bizzat "küfür" ismini almasından ötürü çirkin olmuyor. Aksine Allah Teâlâ'ya iman, hikmetin O'na imanı gerektirdiği için güzeldir, Allah'ı inkâr etmek de çirkindir, çünkü hikmet O'nu inkârı terketmeyi gerekli kılar. İman, anlamından ötürü güzeldir. Küfür de aynı şekilde anlamından dolayı kötüdür. Arkadan çekiştirme ve kusur arama fiilleri kendilerinde çirkindirler, haricî başka anlamlar sebebiyle değil. Bu itibarla bu iki fiilden ötürü vuku bulan ayıplama inkâr sebebiyle yapılan ayıplamaya nispetle daha fazla ve daha etkindir. O yüzdendir ki Allah Teâlâ bu iki vasıfla ayıplamıştır.

Bu ilâhî beyana dair bir izah daha vardır: Bu, Muhammed (a.s.) ümmetine öğüt verme kabilindendir. Şöyle ki Hz. Peygamber (a.s.) mârufu emrettiği ve münkeri yasakladığında kaş-göz hareketleri ile karşılanır ve alaya alınırdı. Onlardan görmüş olduğu bu alaycı tutumlar, onlara iyiliği emretmekten ve kötülüğü yasaklamaktan alıkoymazdı. Ümmeti ondan ibret alsın ve ümmetinden hiçbir kimse ayıplanmaktan ve aşağılanmaktan korkarak emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker vazifesinden kaçınmasın istedi.

325 [§]Üçüncüsü: Bu, inkârcıların Hz.Muhammed'e (a.s.) yaptıklarına bir karşılık verilmesi ve öç alınmasıdır. Böylece bundan sakındırma ve engelleme gerçekleşmiş olsun istenmiştir. Zira akıl sahipleri çirkin işlerden geri dururlar. Ayıplamaya verilecek mânanın bu yorumlara göre olması muhtemeldir.

Servet toplamış ve onu sayıp durmuş olan herkesin vay haline! "Ceme'a" (جَمَعَ) kelimesi şeddesiz olarak da okunmuştur ve topladı anlamına gelir. Yani malını yanında topladı ve onları ayırmadı. **Onu sayıp durdu.** Yani sayısını ezberledi ve eksilmesin diye onu devamlı surette tekrar etti. Allah onu cimrilik ve eli sıkılıkla niteledi. Kim bu kelimeyi "cemme'a" (جَمَّعَ) şeklinde şeddeli olarak okursa mânası şöyle olur: Onu her zaman durmadan topladı ve biriktirdi, onu

---

2 el-Müddessir, 74/42-47.

kısa bir zaman içinde biriktirmedi. Asıl olan “ceme‘a” (جَمَعَ) şeklinde şeddesiz olmasıdır. Şeddeli olarak okunması uzun süre aşırı bir toplama işinin vuku bulduğunu ifade etmek için olur.

Şöyle de denildi: **Onu sayıp durdu** sözü sayısını çoğalttı demektir. Hasan-ı Basrî, onun malını tasnif etti ve deve, davar, sığır, evler, akarlar, menkul mallar gibi sınıflara ayırdı anlamında olduğunu söyledi. Şöyle bir mâna da verildi: **Onu sayıp durdu,** yani onu tedarik etti ve hazırladı.

يَحْسَبُ اَنَّ مَالَهُٓ اَخْلَدَهُ ۝٣ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِى الْحُطَمَةِ ۝٤ وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْحُطَمَةُ ۝٥

3. “O, malının kendisini sonsuzca yaşatacağını zanneder.”

4. “Hayır! Andolsun ki o, hutameye atılacaktır.”

5. “Nedir o hutame bilir misin?”

O, malının kendisini sonsuzca yaşatacağını zanneder. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi: Gerçek anlamda olmasıdır. Kişi kendi ruh
dünyasında, malları var olduğu sürece var olmaya devam eder. [§]Çünkü gö- 326
rünüşte varlığının malları sayesinde devam ettiğini düşünür de Allah’ın kendisine verdiği malların rızkı olduğu fikri onda yerleşir. İnsan rızkının tamamını tüketene kadar yaşar. Mademki böyledir, şu halde uzun yaşamak için çok mal biriktirmek gerekir. İkincisi ise bir zan ve kuruntu halinde olmasıdır. Sanki şöyle demiş gibidir: Malının ömrünü uzatacağını zanneden kişi mal topladı. Eğer birinci yoruma göre olursa o takdirde “hayır” anlamındaki “kellâ” (كَلَّا) kelimesi ona bir reddiye olur. Yani iş onun kendi içinde kurduğu gibi değildir. Eğer ikinci yorum esas alınırsa o takdirde ona cezanın gerekeceğini bildirmek için bir başlangıç cümlesidir.

Andolsun ki o hutameye atılacaktır. Denildi ki: Hutame cehennem kapılarından biridir. Ateşin sıfatı olduğu da söylenmiştir. “Hatm” (الخطم) kelimesi kırmak demektir. Sanki şöyle demiş gibidir: Kâfirlerin azap gördüğü ateş, onların kemiklerini kırar ve un ufak eder.

نَارُ اللّٰهِ الْمُوقَدَةُ ۝٦

6. “Allah’ın tutuşturulmuş ateşi!”

Denildi ki: Ateş onların derileri, etleri, damarları ve kemikleri üzerine gelir ve onları yalar, yer bitirir. Kemiklerini kırar. Yükselir ve yüreklerini sarar. İşte tam o zaman azabı sürekli tatmaları için derileri başka derilerle yenilenir[3]. Denildi ki: Ateş onların her yerlerini yakar sade kalplerine dokunmaz. Çünkü kalp yandığı zaman acıyı duymaz ve azabı hissetmez. Yakmaktan maksat onlara acıyı tattırmak, zarar ve ıstırap vermektir.

اَلَّتِى تَطَّلِعُ عَلَى الْاَفْئِدَةِ ﴿٧﴾ اِنَّهَا عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ ﴿٨﴾ فِى عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ ﴿٩﴾

327 **[§]*7-9. "Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri, yükselip yürekleri saran ateş!"***

"'Amed" (عمد) kelimesi "ayın" (ع) ve "mîm" (م) harflerinin refi ile "'umud" (عُمُد) şeklinde veyae her iki harf mansup olarak "'amed" (عَمَد) şeklinde de okunmuştur. Ferrâ'nın şöyle dediği nakledilir: "'Umud" ve "'amed", "'amûd" ve "'imâd"ın çoğul şekilleridir. Kimi de "'amed", "'amede"nin çoğuludur demiştir: "Bakara" ve "Bakar" gibi. Kelbî dedi ki: **Uzatılmış direklere bağlı olarak içine hapsedildikleri.** Yani ateş onların üzerine kapaklanmıştır. Şöyle diyor: Üzerlerine yukarıdan uzatılmış ateş sütunlar içinde kapaklanmış bir halde azap içinde olurlar. "'Umud" dünyada insanların yaptıkları sütunları gibi sütunlar demektir, lâkin onlar üzerlerine kapaklanan ateşten sütunlardır. *En doğrusunu Allah bilir*.

---

3 "Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir" (en-Nisâ, 4/56).

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: XVII

(Fil, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn)
(Nasr, Tebbet, İhlâs, Felak, Nâs)

Çeviren
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

[105]FİL SÛRESİ 329

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾

1. "Rabb'inin fil ordusuna neler yaptığını bilmiyor musun?"

Fil ordusunun Kâbe'yi yıkıp tahrip etmeye karar vermesinin sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları şöyle demiştir: Fil ordusunu teşkil edenler daha önce kendi ülkelerinde (Yemen) adına Kâbe dedikleri bir mâbet inşa etmişlerdi. Bununla Kâbe'ye olduğu gibi insanların bu mâbede yönelerek onu düzenli bir şekilde ziyaret etmelerini amaç edinmişlerdi. Fakat Araplar sözü edilen Yemen'deki bu mâbede ilgi göstermemişlerdi. Bu husus kendilerini kızdırmış ve Kâbe'yi yıkmaya sevketmiştir. Diğer bir grubun ifadesine göre Araplar Yemenliler'e ait bir kiliseyi yakıp yok etmişti. Bu olay kendilerini kızdırmış ve yaptıklarına karşılık vermek üzere Kâbe'yi yıkmak istemişlerdi. Başka bir yoruma göre ise fil ordusu mensupları krallar ve kudretli hükümdarlar (firavunlar) geleneğine bağlı kimseler olup yönetimlerine ve krallıklarına karşı çıkanlara saldırmayı töre haline getirmişlerdi. Bunların hangisi olursa olsun farketmez. Aslında sûrede sözü edilen savaşın sebebini kesin olarak bilmeye ihtiyacımız yoktur. Bizim ihtiyacımız sûrenin indirilişine ve Kur'ân'da yer almasına vesile olan mânayı ortaya koymaktır.

[Fil Sûresinin İnzâlindeki Hikmetler]

[§]Fil sûresinin amaçladığı hedefi üç şekilde dile getirmek mümkündür. 330
Birincisi Allah Teâlâ (İslâm'ın ilk muhatapları olan) Mekke halkına, kendilerini ortadan kaldırmak isteyen fil ordusuna engel olmak suretiyle lütfettiği nimetleri hatırlatmaktadır. Aslında fil ordusu Mekkeliler'i öldürmeyi, kadın ve çocuklarını esir almayı ve servetlerine el koymayı amaçlamıştı. Cenâb-ı Hak

---

[1] Sûrede miladî 570 yılında Yemen Valisi Ebrehe Kâbe'yi tahrip etmek amacıyla düzenlediği ve çok sayıda savaş filiyle desteklediği ordudan bahsedildiği için bu adı almıştır.

bu sûrede, kendilerine yönelik lütufkarlığını hatırlatmaktadır, tâ ki O'na şükredip hakkıyla ibadet etsinler ve başkasına tapınmaktan vazgeçsinler.

İkincisi Allah Teâlâ bu sûrede Mekke halkını etkili bir şekilde uyarmaktadır. Şöyle ki O, fil ordusunu Beytullah'a saygı göstermedikleri için mahvettiğine göre, Mekke sakinleri de Allah'ın, kendilerini helâk etmesinden emin görmemelilerdir. Bunun sebebi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karşı gereken saygıyı göstermemeleridir, halbuki ona gösterilecek saygı Beytullah'a gösterilenden daha önemlidir. Dolayısıyla Kâbe'ye saygısızlıkları sebebiyle sözü edilen musibet Yemenliler'in başına geldiğine göre resûlüne saygısızlık yapmalarından ötürü O'nun azabına uğramaktan endişe edilmesi daha çok dikkate alınması gereken bir durumdur.

Üçüncüsü Allah Teâlâ işaretlerini (olağanüstü olaylar) gösterdiği halde fil ordusu iman etmemiş ve bu yüzden Cenâb-ı Hak onları yok etmişti. Zira nakledildiğine göre Yemenliler fillerini Beytullah'a yönelttiklerinde hayvanlar direniş gösterip gitmemiş, kendi ülkelerine doğru çevirdiklerindeyse koşarak gitmeye başlamışlardır. Yemenliler bu olaya şahit oldukları halde Mekke'yi kuşatmaktan vazgeçmemiş, Allah da onları helâk etmiştir. Bunun gibi asr-ı saâdetteki Mekke halkı da Allah Teâlâ'nın helâkine mâruz bırakılmak ve hışmına uğratılmak suretiyle cezalandırılmaktan emin olamaz, çünkü onlar da Hz. Peygamber vasıtasıyla âyet ve mûcizelere şahit olmuşlardır. Fil sûresinin indirilmesinin amacı bu anlattıklarımıza göre açıklanır.

Denilmiştir ki Fil sûresi Hz. Peygamber'e bir müjde konumundadır. Şöyle ki fil hâdisesinin vuku bulduğu yıllarda Beytullah'ın ne bir koruyucusu vardı ne de yardımcısı. Bununla birlikte Allah onu korumuş ve bu sebeple de düşmanları, Kâbe'yi yıkmaya imkân bulamamıştır. Aynen bunun gibi, ey Muhammed! Allah sana da yardım ve desteğini ulaştırır, tek başına da olsan düşmanını yok eder. Bilindiği gibi bu sûrenin indiği dönemlerde Hz. Peygamber'in çok sayıda yardımcıları yoktu. Cenâb-ı Hak ona bu yardımı Bedir Savaşı'nda yapmıştır.

331 [§]"Elem tera" (ألم تر) görmedin mi, bilmedin mi? anlamına gelen bu söz, vuku bulmuş, çevredekiler tarafından bilinmiş, fakat sonraları unutulmuş fevkalâde bir olayın karşılıklı hatırlanması için kullanılmıştır. Bazan gerçekleşmemiş bir husus için de kullanılır. Buradaki kullanılışı, Cenâb-ı Hakk'ın kendi düşmanlarının başına getirdiği belâya dikkatleri çekmektedir, belki bu, insanları Allah'ın haram kıldığı işlerden vazgeçmeye sevkeder diye. Bu âyetteki hitabın Hz. Peygamber'e yönelmesi ve fakat başkalarının hedeflenmesi mümkün olduğu gibi tek tek her bir kişiyi amaçlaması da imkân dâhilindedir.

Yemenli ordunun “ashâbü’l-fîl” (اصحاب الفيل) diye anılması ve filin kendilerine nispet edilmesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi “fillerle beraber olanlar” demektir. İkincisi ise ashâb-ı fîl sahipleri mânasına gelebilir, tıpkı “rabbü’d-dâr, sahibü’d-dâr”, yani ev sahibi denildiği gibi.

اَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فٖى تَضْلٖيلٍ ﴿٢﴾

2. “Onların kurnazca planlarını boşa çıkarmadı mı?”

Yani kendilerince tasarladıkları Kâbe’yi tahrip edip yıkma planını boşa çıkardı. Âyette geçen “keyd” (كيد), yani “kurnazca düzenlenen plan ve hile” sûrenin başında sözünü ettiğimiz düşüncelerinden ibarettir.

وَاَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا اَبَابٖيلَ ﴿٣﴾

3. “Üzerlerine kalabalık sürüler halinde uçan varlıklar saldı.”

Yani ayrı ayrı gruplar, kümeler. Allah’a düşman olanlarla savaşmak için uyulacak kural budur: Gruplar halinde çıkış yapmaları. Denildi ki âyette sözü edilen uçan varlıklar (tayr) kendilerinden önce ve sonra benzeri görülmeyen kuşlar olup yırtıcı hayvanlarınki gibi başları bulunuyordu. Bazılarına göre Hint erkeklerine benziyordu.

تَرْمٖيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجّٖيلٍ ﴿٤﴾

4. “Bunlar o fil ordusuna sert taşlar atıyorlardı.”

Âyette geçen siccîl kelimesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları, “taşlar” anlamına gelen “hıcâra” (حجارة) kelimesinin zâlim hükümdarların cezalandırılması ve ortadan kaldırılması için yaratılmış bir yerin adı olduğu söylenmiş; bazılarına göre ise “siccîl” (سجّيل) Farsça’dan Arapça’ya geçmiştir ve aslı “seng gil” (سَنْك كِلْ) olup taşlaşmış çamur demektir, bu da tuğlayı andırır. Bir kısmı da “siccîl”, taşların sert ve güçlü olmasından ibarettir demiştir.

فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَاْكُولٍ ﴿٥﴾

[§]***5. “Böylece Allah onları yaprakları yenilmiş ekin saplarına çevirdi.”*** 332

Dilciler "asf" (عَصْف) kelimesine ekinin veya bütün bitkilerin yaprağı anlamını vermişlerdir. Âyetteki "me'kûl" (مَأْكُول) kelimesi yenilmiş veya henüz yenilmemiş olmak üzere iki yoruma açıktır, çünkü henüz yenilmemiş bir yiyecek, yenilmeye hazır olunca ondan "yenilmiş" diye bahsedilebilir. Şâyet âyette geçen ekin veya bitki yaprağı yenilmemiş mânasına alınırsa Allah Teâlâ şöyle buyurmuş gibi olur: Böylece Allah onları süregelen güç ve iktidarlarına rağmen hayvan yemi gibi zayıf, güçsüz ve artık kendilerinden korkulmaz bir hale getirdi. Yenilmiş anlamına gelirse, demek ki Allah Teâlâ onları yok edilmiş ve bundan böyle dikkate alınmayacak ve kıyâmete kadar anılmayacak bir hale koymuş, demek olur. Denildi ki: Ya da fil ordusu, kurtçuklar tarafından yenildiği için delik deşik olmuş bitki yaprağı halini almışlardı... *En doğrusunu Allah bilir*.

[106]KUREYŞ SÛRESİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

لِاِيلَافِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ اِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاۤءِ وَالصَّيْفِ ﴿٢﴾
فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هٰذَا الْبَيْتِ ﴿٣﴾ اَلَّذٖى اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَاٰمَنَهُمْ
مِنْ خَوْفٍ ﴿٤﴾

1. "Kureyş'in Mekke'ye olan alışkanlık ve ünsiyeti;"

2. "Kış ve yaz seyahatlerinin gelenekleşmiş olması uğruna (fil ordusunu helâk ettik)***."***

3. "Şu halde onlar bu mâbedin sahibine kulluk etsinler."

4. "Kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran ve korkudan emin kılan Kâbe sahibine."

Cenâb-ı Hakk'ın **Kureyş'in Mekke'ye olan alışkanlık ve ünsiyeti, ayrıca kış ve yaz seyahatlerinin gelenekleşmiş olması uğruna** meâlindeki beyanı birkaç anlama gelir. Birincisi Ferrâ'nın şu anlayışıdır ki "li-îlâfi" (لِايلاف) kelimesinin başındaki lâm sebep bildiren bir harftir, çünkü "Li-îlâfi" sûresi Elemtera sûresinin devamıdır. Buna göre Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Böylece Allah fil ordusunu yaprakları yenilmiş ekin saplarına çevirdi, Kureyş'in Mekke'ye olan alışkanlık ve ünsiyeti uğruna". Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyuruyor: Fil ordusunu helâk ettim ve başlarına felâket getirdim; bunun sebebi Kureyş'in o mekâna alışmış olmasıydı; bir de buna bağlı olarak kış ve yaz mevsimlerinde kendileri için münasip kılınan iki ticaret seyahatine alışmış bulunmaları yüzünden.

[Güvenli Belde Mekke ve Harem]

İkincisi Allah'ın şöyle buyurmuş olması ihtimal dâhilindedir: Şu mâbedin Rabb'ine ibadet etmeyi insanlara gerekli kıldım, onlar da zamanla buna alış-

mış oldular ve Kureyş kabilesi mensupları ile bu mekânda ikamet eden diğer insanların ihtiyaç duydukları gıda ve benzeri geçim vasıtalarını buraya taşıdılar. Bunun sebebi Kureyş'in sözü edilen mâbedin sahibine kullukta bulunmaya yatkınlık kazanmalarıydı. Aslında Mekke şehrinin bu konumu olmasaydı kabile mensuplarının burada ikamet etmeleri mümkün olmazdı, çünkü bu
334 şehirde ne ekin var, ne bitki, ne de hayatın diğer gerekleri. [§]Mekke, İbrahim aleyhisselâmın tasvir ettiği niteliktedir: "Ey Rabb'imiz! Soyumun bir kısmını ekilebilir toprağı olmayan bir vadiye, senin Beytülharem'inin yanına yerleştirdim ki, ey Rabb'imiz, namazı devamlılık ve duyarlılık içinde yerine getirsinler. Öyleyse insanlardan bir kısmının gönlünü buranın sakinlerine sempati duyar hale getir ve Mekke halkına bereketli rızıklar ver ki şükretsinler"[1]. Kureyşliler'in bu yerde yaşayabilmeleri dışarıdan ve uzak mekânlardan buraya taşınacak ihtiyaç maddelerine bağlıdır. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı bu gerçekliği ifade etmektedir: "Peki biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her yiyecekten ürünlerin orada toplandığı bir yere yerleştirmedik mi?"[2] Bazıları şöyle demiştir: Kureyşliler'e kış ve yaz seyahatlerine alıştıkları gibi Beytülmuazzama'nın Rabb'ine ibadet etmeye de alışmaları emredildi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Şu iki ticaret seyahatine alıştığınız gibi Beytullah'ın sahibine kulluk etmeye de yatkınlık kazanın!

Bir kısım âlim de şu yorumu yapmıştır: Mekke halkı çeşitli ülkelere güven içinde ticaret gezileri yapıyor ve kendilerine karşı duyulan saygıdan dolayı hiçbir şeyden korkmuyorlardı. İnsanlar Kâbe ve Harem'in özel konumu sebebiyle onları hürmetle karşılıyor, kendilerine rahatsızlık verilmiyor ve eziyet de edilmiyordu. Onlardan biri herhangi bir oymakta probleme mâruz bırakılacak olsa "Bu zat Haremli'dir" deniliyor ve bu mekâna olan saygı hislerinden dolayı kendisi de ticaret eşyası da serbest bırakılıyordu. Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrede **onları korkudan emin kıldı** demesinin mânası da budur.

Denildi ki: Araplar'ın bir kısmı diğerine baskın yapıyor ve birbirlerini esir alıyordu. Ancak Mekke halkı âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere Harem sayesinde güven içinde bulunuyordu: "Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken bizim Mekke'yi güven içinde bir Harem yaptığımızı görmediler mi?"[3] Allah Teâlâ bu âyetiyle Mekke halkına olan teşekkür gerektirici nimetlerinin büyüklüğünü hatırlatmıştır ki bu sayede sahip oldukları konumun O'ndan olduğunun bilincine varsınlar.

---

1 İbrâhim, 14/37.

2 el-Kasas, 28/57.

3 el-Ankebût, 29/67.

Bu meselede hareket noktası şudur ki Allah Teâlâ'nın -hikmeti ve iradesi cümlesinden olmak üzere- ilâhî elçilik görevinin Kureyş'te olmasını ve dilediği zamana kadar onu sürdürmesini mukadder kılması gerçeğine bağlı olarak Kureyşliler'in güvenliğinin Mekke'de olmasını murat etmiş, kendilerine sevkedilecek gıda ve diğer hayati gereklerin de orada bulunmasını dilemiştir; tâ ki Kureyşliler irade ettiği vakte kadar orada kalsınlar ve planladığı olay aynıyla gerçekleşsin. Tıpkı içindeki canlılarla birlikte şu evreni dilediği zamana kadar sürmesi için yaratması ve oradakilere yine dilediği vakte kadar hayatlarını korumaları için rızık belirlemesi gibi. Bütün bunlar O'nun iradesinin geçerli olması hikmetine bağlıdır.

[§]İbn Kuteybe ed-Dîneverî birinci yorumu takip ederek şöyle demiştir: 335
"Îlâf" (إيلاف) "âleftü fulânen… îlâfen" (آلفت فلانا كذا إيلافا) bağlamında masdardır, tıpkı "elzemtühu ilzâmen" (الزمته إلزاما) deyişin gibi[4]. Kisâî de "eliftü'l-mekâne" ile "âleftühû" (الفت المكان وآلفته) tarzındaki her iki kullanılışın aynı mânaya geldiğini belirtmiştir.

İbn Abbâs radıyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: "Li îlâfi Kurayş", yani Kureyş'in yapageldiği gibi. Onların uygulamaları gibi. "Kış ve yaz seyahatlerinin gelenekleşmiş olması uğruna (fil ordusunu helâk ettik). Şu halde onlar bu mâbedin sahibine kulluk etsinler. Kendilerini açlıktan kurtarıp doyuran ve korkudan emin kılan Kâbe sahibine". Burada sözü edilen "açlık"tan maksat, kendilerine isabet eden kıtlıktır. "Korkudan emin kılan" derken korkudan kastedilen de düşmandır… *En doğrusunu Allah bilir*.

---

4 İbn Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 539.

[107]MÂÛN SÛRESİ 337

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اَرَاَيْتَ الَّذٖى يُكَذِّبُ بِالدّٖينِ ﴿١﴾

1. "Din gerçeğini ve âhireti yalanlayan birini tasavvur edip gördün mü?"

Sûrenin nâzil olduğu yer hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. İbn Abbâs radıyallahu anh Medine'de, müfessir Mukātil, Mücâhid ve diğerleri ise Mekke'de nâzil olduğunu söylemişlerdir. Sûrenin ilk kısmının Mekke'de gelmiş olması da imkân dâhilindedir, çünkü hakkında nâzil olduğu söylenen müşrik Âs b. Vâil es-Sehmî Mekkeli'dir. Ayrıca dini inkâr edenler de aynı yerdeki puta tapanlardır. Sûrenin son kısmı ise Medine'de gelmiş olmalıdır, çünkü bu kısımda münâfıkların niteliklerinden söz edilmektedir. Bu nitelikler de namazda riyakâr davranmak ve sûrenin sonunda söz konusu edilen birlikte yaşamanın gerektirdiği malî görevleri yerine getirmemek gibi şeylerdir. Sûre eğer kâfirler hakkında nâzil olmuşsa âyetlerin yönelişi ve mânası münâfıklar hakkında nâzil oluşundan ayrı bir konum arzeder.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Gördün mü" anlamına gelen "Eraeyte" (أرأيت) sözü soru ve istifham yerinde kullanılan bir deyiştir. Bu deyişin soru soran kimseye bildirilmesi istenen hususun tasdik ettirilmesi için kullanılması da mümkündür. Nitekim hadiste rivayet edildiğine göre hacca gidemeyecek kadar yaşlı olan babasının bu görevini kendisinin yerine getirip getiremeyeceğini soran sahâbîye Hz. Peygamber'in verdiği cevap bunun bir örneğini teşkil eder: [§]"Babanın borcu bulunup da sen ödeyecek olursan senden alınıp kabul 338
edilmez mi, ne dersin?"[1] Resûlullah'ın bu ifadesi soru sorana cevabı söyletip onaylatma konumunda bulunuyordu. Mâûn sûresinin başındaki "Eraeyte" de buna benzemektedir. Bu deyişin anlamı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle ol-

---

1 Hadis şöyle devam ediyor: Sahâbî "Evet, kabul edilir" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem "Allah herkesten merhametlidir; babanın yerine hac görevini yerine getir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 429; Nesâî, "Menâsik", 11).

malıdır: Şunu bilmelisin ki yetimi itip kakan ve yoksulu doyurmaya kendisini de başkasını da teşvik etmeyenler, dini inkâr edenlerdir.

Bütün müfessirler **dini inkâr eden** sözünün "hesaba çekilmeyi ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden" anlamına geldiğini söylemiştir. Âyet münâfıklar hakkında ise şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Kendisinin açıkladığı dini inkâr eden kimse, yani sana açıkladığı dinde samimi olmayan ve onun gereğini yerine getirmeyen kişi. Çünkü nifak ehli Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile müminlerin anlayışına uygun bir şekilde ortaya koydukları davranışları gerçekte inkâr ediyorlardı. Şayet âyet kâfirlere yorumlanacaksa, bu durumda onların ileri gelenlerine yönelik olmalıdır. Böylelerinin dini inkâr edişi, kendi mensuplarına karşı bağlı bulundukları inanca aşırı derecede samimiyet gösterişlerinden ibaretti; onlar bu gösterişleriyle mensuplarına yaldızlı bir davranış sergilemiş oluyorlardı, bu yöntemle de kendilerinin tuttuğu yolun doğru, Resûlullah'ın izlediği yolunsa yanlış olduğu kanaatini yerleştirmeyi amaçlıyorlardı. Böylelikle kâfirlerin ileri gelenleri, kendilerinde varmış gibi gösterdikleri dini, gerçekte inkâr ediyor, fakat bağlılarına sahte davranış gösterisinde bulunuyorlardı. Durum nasıl olursa olsun -sûrenin ilk âyetleri ister münâfıklar hakkında, ister diğer kâfirler veya hesaba çekilmeyi, âhireti ve sözünü ettiğimiz diğer hususları inkâr eden kimse hakkında gelmiş olsun- bahis konusu edilen kimse, benliğinde gizlediği düşünce ve duyguların aksini sergileyen bir tiptir.

Yorumu yapılan âyette inanan kimselere öğüt, uyarı ve tasvir edilen tiplerin yaptıklarından sakındırma özellikleri vardır. Çünkü buradaki ilâhî beyan -eğer Allah'ın muradı o ise- hesaba çekilme anlamındaki dini veya bizzat dinin kendisini inkâr eden kimsenin niteliklerini anlatmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

فَذٰلِكَ الَّذٖى يَدُعُّ الْيَتٖيمَ ﴿٢﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلٰى طَعَامِ الْمِسْكٖينِ ﴿٣﴾

2. "İşte böylesi yetimi itip kakandır."

3. "Yoksulu doyurmaya kendisini de başkasını da teşvik etmeyendir."

[Yetimin Korunması, Yoksulun Doyurulması]

Bu iki âyette, Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: Dini inkâr eden, yetimi itip kakanın tâ kendisidir. Yani yetime zulmedip hakkını vermeyen ve

yoksulu doyurmaya gayret göstermeyen. Cenâb-ı Hak *-en doğrusunu Allah bilir ya-* müminlere şöyle demektedir: Yetime zulmetmeyin, haklarına engel olmayın, [§]yetime sahip çıkışınızı, dini inkâr edenin yaptığı gibi kötü yolda 339
kullanmayın, yoksulu doyurmaya elinizden geldikçe gayret gösterin! Demek ki Allah bu âyetlerde dini inkâr edenlerin cimriliğini, yetimleri ve yoksulları hor gömelerini ve bunlara yönelik kötü muamelelerini nitelemekte, müminlere öğüt verip onları bu davranışlardan sakındırmaktadır.

Yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen meâlindeki ilâhî beyanın şöyle yorumlanması da mümkündür: Kâfir ve münâfıkların telakkisine göre servet verilip hayatı bolluk içinde geçen kimse, bu konuma Allah nezdindeki değerinden dolayı yükseltilmiştir. Geçimi daraltılıp dünya nimetlerinden yoksun bırakılan kimse de bu duruma Allah nezdindeki değersizliği ve basitliği yüzünden mâruz kalmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanları onların bu telakkilerini ifade etmektedir: "İnsan, ne zaman Rabb'i onu sınava tabi tutar da ikramda bulunup bol nimet verirse 'Rabb'im bana değer verdi' der. Onu sınava tabi tutup geçim vasıtalarını daralttığı zaman ise 'Rabb'im beni küçük düşürdü' der"[2]; "Onlara 'Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın' denildiğinde, kâfirler müminlere 'Allah'ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz' derler"[3]. Böyleleri zannederler ki Allah Teâlâ bolluktan yoksun bıraktığı kimseleri kendi nezdindeki değersizliği yüzünden yoksun bırakmış, bolluk verdiği kimselere de katındaki değerinden dolayı vermiştir. Bu gruba bağlı olan kimse "Allah'ın küçük düşürdüğü kişiye ben nasıl iyilikte bulunur onu yüceltirim?" der.

Âyet-i kerîmede belirtilen husus, doğrudan kişinin yetimin doyurulmasına gayret göstermemesi anlamına gelebileceği gibi, onu yetime haksızlık edip doyurmamaya sevkeden sebebin âhireti inkâr etmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü yetimi destekleyecek ve ona zulmedip hakkını gasbeden kişiye engel olacak kimse yoktur; buna ek olarak sözü edilen tip, vukuuna inanmadığı için âhiret azabından da korkmamaktadır.

Mâûn sûresinin ilk kısmını oluşturan üç âyetin ifade ettiği kötü nitelikler, inanç ve telakki konumunda olabileceği gibi bizzat eylem statüsünde de yer alabilirler. Eğer inanç ve telakki konumunda ise müslümanlar bunları benimsemezler. Fiil statüsünde bulunuyorsa içlerinden bunu yapanlar çıkabilir. Bize göre bu âyetlerin içeriğini inanç statüsünde tutmak gerçeğe daha yakındır,

---

2 el-Fecr, 89/15-16.

3 Yâsîn, 36/47.

340 çünkü biraz önce değindiğimiz üzere yetimin koruyucusu yoktur, [§]kâfir de vukuuna inanmadığı için uhrevî cezadan korkmaz. Genellikle kişi hemcinslerine karşı kötü davranmaktan iki sebeple çekinir: Âhirette karşılaşacağı sonucu önemsemesi, bir de dünyada tertip edilecek cezadan korkması. Fakirlerin, ihmaline uğradıkları kimseleri cezalandıracak koruyucuları olmadığı gibi-yetimin de korkulacak bir hamisi yoktur. Kâfirin ise âhiretin ne mükâfatına hevesi ver ne de azabından endişesi, çünkü o, âhiretin varlığına inanmamaktadır.

Azîz ve Celîl olan Allah'ın "Fakiri doyurmaya teşvik etmez" meâlindeki beyanı sözü edilen insan tipini cimrilikle nitelemenin doruk noktasını oluşturur, çünkü birini sadakaya özendirmek onu ümitlendirmek ve mükâfatına heves eder hale getirmekle mümkün olur. Kişinin kendisi bir şeye karşı ümit taşımazsa başkasını nasıl ümit eder hale getirebilir? Şunu da belirtmek gerekir ki sözü edilen inkarcılara göre kendisine fayda sağlayan kimse hakîmdir,·nefsine zarar getiren kimse de işi bilmeyen insandır. Demek ki insan sadaka vermeyince kendisine menfaat celbetmiş, yetimin hakkını verince de nefsine zarar vermiş olur, bu sebeple de buna sıcak bakmaz. İşte burada dile getirdiğimiz mâna bizi Mâûn sûresinin ilk kısmını inanç statüsünde tutmaya sevketmiştir.

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ ﴿٤﴾ اَلَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿٥﴾ اَلَّذِينَ هُمْ يُرَٓاؤُنَ ﴿٦﴾

4. "Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki."

5. "Namazlarını ciddiye almazlar."

6. "Hem de onlar gösteriş yaparlar."

Bu ilâhî beyan münâfıklar hakkında ise nifak ehli hep böyledir, yerine getirdikleri dinî bir görev olursa mutlaka gayrı ciddi ve gafil davranırlar, yaptıkları bir taat varsa bunu gösteriş için yaparlar, şu âyetlerde belirtildiği gibi: "Namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatıra getirirler"[4]; "…Namaza üşenerek gelirler ve istemeyerek harcama yaparlar"[5]. Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak bu âyetlerinde, münâfıkların tembellik ve isteksizlikleriyle cimriliklerini anlatmıştır. Allah Teâlâ'nın **Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki** diye başlayıp münâfıklar hak-

4 en-Nisâ, 4/124.

5 et-Tevbe, 9/54.

kında devam eden beyanları da biraz önce bahsettiğimiz niteliklerin çizgisini izlemiş olabilir. Bunun yanında sözü edilen âyetlerin kâfirler hakkında olması da imkân dâhilindedir. Çünkü kâfirler de bir tür namaz görevi ifa ederlerdi, şu âyet-i kerîmede yer aldığı üzere: "Onların Beytullah yanındaki duaları (salât) ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildi"[6]. Cenâb-ı Hak bu beyanıyla müşriklere ait namazın gerçekte namaz niteliği taşımadığını haber vermiştir. [§]Bahis konusu namazın gerçek şekline bürünmüş olması da imkân dahi- **341**
lindedir. Nakledildiğine göre Mekke müşrikleri putlarına yönelerek bir tür namaz kılarlardı; bununla da putlara olan bağlılıklarının ileri boyutlara ulaştığını halka göstermeyi amaçlarlardı. Kendilerinden kopmayı aklından geçirenler onların bu davranışlarını görünce doğru yolda olduklarını zannederlerdi. Sonuç olarak müşriklerin bu davranışında Peygamber'e itaatten alıkoyma ve insanların ona yönelik teveccühünü bertaraf etme faktörü vardı. Yukarıdaki âyette geçen "ıslık çalmak ve el çırpmak" buna yönelik bir içerik taşır.

Tefsirinin yapılmasına çalışılan ilâhî beyanın boyun eğiş ve itaat arzediş anlamından kinâye olması da muhtemeldir. Buna göre âyet "Yazıklar olsun o itaat etmeyen ve boyun eğmeyenlere" mânasına gelir.

[**Namazlarını Ciddiye Almayanlar**]

Azîz ve Celîl olan Allah'ın **Namazlarını ciddiye almayanlar** meâlindeki beyanın iki anlama gelmesi muhtemeldir. Birincisi kendi yararına olan namazlarını terkettiler mânasına. "Kendileri için olan namazları"nın anlamı namazın Allah'a yönelik olması, onu Allah'a tahsis etmeleri, O'ndan başkasına, putlara ve başka varlıklara yönelik olarak kılmamalarıdır. Zira namazı Allah rızası için kılanın bu davranışının yararı, gerçekte pek değerli manevî mükâfatı açısından kendisine döner, Müşrikler namazı terketmek suretiyle kendilerine zarar getirmiş olurlar. Kendilerince ifa ettikleri namazı da zararı ve faydası dokunmayan putlara yönelik kılmışlardır.

İkincisi, namazı zayi ettikleri zaman onu ciddiye almamış olurlar. Bu mâna "Namaz hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar"[7] meâlindeki âyet-i kerîmenin tefsirinde İbn Mesûd'un mushafındaki şu beyanıyla uyum içindedir: Namaza kendilerini vermedikleri (sehv) için o, kendilerini âyette sözü edilen çirkinliklerden alıkoymamıştır. İbn Abbâs'tan (r.a.) Resûlullah'a nispet edilerek nakledilen rivayete göre "Vaktinden sonraya bırakırlar" diye açıklanmıştır.

---

6 el-Enfâl, 8/35.

7 el-Ankebût, 29/45.

342 [§]Müfessir Mücahid şöyle demiştir: "Sâhî" (الساهى) namazı kılıp kılmadığına aldırmayan kimsedir. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak **Onlar gösteriş yapanlardır** buyurmuştur. Hasan-ı Basrî ise âyetlerin konu edindiği kişilerin namazı vaktinde edâ etmeyen, kıldıklarında da gösterişe kaçan münâfıklar olduğunu belirtmiştir. Sâd [b. Ebû Vakkâs] "sehv" kavramını "vaktinde kılmamak" diye açıklamış[8], Ebu'l-Âliye[9] ise "sâhî" (الساهى) secdeden çift rekate mi tek rekate mi kalktığını bilmeyen kimsedir demiştir. Süleyman'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah'a hamd ve şükürler olsun ki "namazlarında sehvedenler" dememiş, **namazlarından gaflet edenler** buyurmuştur.

7. "Ve her türlü malî desteğe engel olurlar."

İbn Abbâs (r.a.) "mâ'ûn"un zekât olduğunu belirtmiştir. Onun bu görüşünü Abdullah b. Zübeyr, İkrime ve Mücahid kendisinden rivayet etmiştir. Hz. Ali'den de aynı mahiyette bir rivayet nakledilmiştir. İbn Abbâs'tan gelen diğer bir rivayete göre mâûn emanet olarak alıp verilen maldır. Abdullah b. Ömer ise mâûn üstesinden hakkıyla gelinemeyen maldır ki bu, zekâttır demiştir. Hz. Ali'den gelen diğer bir rivayette o, "mâûn"u tencere, kova ve balta gibi aletlerin esirgenmesi diye açıklamıştır. Aynı açıklama İbn Mesûd ile İbn Abbâs'tan nakledilen bir başka rivayette de yer alır. Ebû Ubeyde de kişi için yararlı olan her şey "mâûn"dur diye görüş belirtmiştir. İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Mâûn,
343 iade etme süresi sonraki bir güne ait olan maldır. [§]Eğer bu, âriyet şeklinde ise âyetin mânası cimriliği yermekten ibaret olur, bunun en kötüsü de ödünç veya borç vermemektir.

"Mâûn" kavramı yardımlaşmanın gerektirdiği her türlü iyilik diye anlaşılabilir, kişiye yardım ve destek sağlayan her vasıta bu kavramın içinde yer alır, zekât ve diğerleri. "Mâûn" âyetinde müşrik ve münâfıkların cimrilikleri, ihtirasları ve hak sahibine hakkını vermemeleri gibi niteliklerinden söz edilmektedir.

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Yedu"u'l-yetîm" (يدعّ اليتيم) yetimin ensesine vuran ve onu itip kakan demektir. Kelimenin çekimi şöyle yapılır: "Da"a,

---

8 bk. İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V, 527.

9 Ebu'l-Âliye Rufey' b. Mihrân er-Riyâhî (ö. 90/709) kırâat ve tefsir ilminde döneminin önderi sayılan tâbiî. Kırâati Übey b. Kâb, Zeyd b. Sâbit ve İbn Abbâs'tan arz yoluyla almıştır (İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I, 367-368).

yedu‟u, da‟an, fehuve dâ‟un ve med‘û‘un” (دَعَّ، يَدُعُّ، دَعّاً، فهو داعٌّ ومَدْعُوعٌ). İbn Kutey-be de şöyle der: “Yedu‟u'l-yetîm” yetimi kovar, iter demektir, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın “O gün cehennem ateşine itilip atılırlar”[10] meâlindeki beyanında da aynı mâna vardır, yani itilirler.

Yine Ebû Avsece âyette geçen şu kelimeleri karşılıklarında bulunan kelimelerle açıklamıştır: “Lâ yehuddu” (لا يحضّ), “lâ yuharridu” (لا يحرّض) ve “lâ yehussü” (ولا يحث), yani teşvik etmez; “sâhûn” (ساهون), “ğâfilûn” (غافلون), yani gafildirler demektir. İbn Mes'ud'un mushafında şu değişiklikler vardır: “Sâhûn” (ساهون), “lâhûn” (لاهون) şeklinde; “eraeyte” (أرأيتَ), “eraeyteke” (أرأيتَكَ) şeklindedir. Übey b. Kâb'ın mushafında da aynı şekildedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

10 ez-Zâriyât, 51/3.

[108]KEVSER SÛRESİ 345

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "Biz sana (resûlüm!) ***gerçekten birçok iyilik ve güzellik verdik."***

Bu ilâhî beyan Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yapılan lütuf ve ihsanı dile getirme anlamındadır; amacı da Resûl-i Ekrem'in Allah'a şükredip itaat arzetmesini sağlamaktır.

Müfessirler "kevser" (الكوثر) kelimesinin anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Denildi ki "kevser" çok iyiliktir. Bu da kendisine lütfedilen nübüvvet ve risâlet, herkesin ilâhî gazaptan kurtulmasına vesile olan resûle iman ve onu tasdik, kendisini melekler nezdinde bilinen ve anılan biri konumuna getirmesi, ezan ve kamet gibi dini etkinliklerde adını kendi adıyla yan yana okutması, bütün yaratıklar nezdinde kadir ve kıymetini yüceltmesi ve sayılamayacak kadar başka hususlardan oluşur. Cenâb-ı Hakk'ın bir âyetinde "Şanını ve ününü yüceltmedik mi?"[1] buyurması bu gerçeğin ifadesidir.

Bazıları da kevser "cennette bir nehir"dir, demiştir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber'den de rivayetler gelmiştir. Şöyle ki kevserin ne olduğu sorulmuş, o da "Cennette bir nehirdir"[2] diye cevap vermiştir, ya da bu beyanını soru sorulmadan yapmıştır. [§]Eğer konuyla ilgili haberler sabitse gerçek bundan ibaret 346
olup başka bir şey söylememize gerek kalmaz. Şayet rivayet sabit değilse bize göre birinci yorum gerçeğe daha yakındır, şu sebeple ki cennette Resûlullah'a nehirin verilmesinde onu şereflendirme ve kendisine lütufta bulunma açısından özel bir durum bulunmamaktadır, zaten Allah Teâlâ Muhammed ümmetine bundan daha fazlasını vâdetmiştir. Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere göre o şöyle buyurmuştur: "Cennet ehli için oraya girdiklerinden itibaren hiç-

---

1 el-İnşirâh, 94/4.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 67, III, 2; İbn Mâce, "Zühd", 39; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 108.

bir gözün görmediği, kulakların işitmediği, insanın düşünce, duygu ve hayalinin tasavvur edemediği nimetler vardır"[3]. Hepimiz bunun lütufkârlık planında sözü edilen nehirden çok daha ileri boyutlarda olduğunu bilmekteyiz.

Bir kısım âlim de şöyle demiştir: Kevser, Allah tarafından resûlüne lütfedilen ve fakat mahiyeti bizce bilinmeyen bir nimettir. Bu meselede hareket noktası şu olmalıdır ki kevser, Cenâb-ı Hakk'ın resûlüne hitap edip bildirdiği bir ikram olup kendisince bilinmiştir. Kişinin onu öğrenip açıklamaya çalışmak için zorluğa girmesi gerekli değildir, zira hata ederse zarar görür, isabet ederse fazla bir yarar elde edemez.

Kevserin kadim kitaplardan alınan bir kavram olduğu da ileri sürülmüştür.

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴿٢﴾

2. "Şimdi sen Rabb'ine kulluk et ve kurban kes."

Bu âyetteki "salât" (الصلاة) kavramı hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bazıları namazın mahiyeti boyun eğiş, teslimiyet ve duadan ibarettir, demiş ve fikirlerini anlatmaya şöyle devam etmiştir: Allah Teâlâ, peygamberine derunî olarak ifa etmesini dilediği bütün ibadetleri yerine getirmesini emrettiği gibi kurban ve hayvan kesimi türünden kulluk görevlerini de aksatmaması buyruğunu vermiştir. Aslında bu ikinci tür görevden insan tabiatı hoşlanmaz. Hatta bazı kâfirler canlıya eziyet verdiği gerekçesiyle hayvan kesimini yasaklar. Cenâb-ı Hak, peygamberini tabiatının hoşlanmayıp kaçındığı bir davranışla kulluk görevi ifa etmeye davet etmiştir.

Âyet-i kerîmenin doğrudan namaz kılmayı ve kurban kesmeyi amaçlamamış olması da mümkündür. Bu durumda o "Bu görevleri yerine getirirken Allah rızasını hedef edin" anlamına gelir. Çünkü asr-ı saâdetteki kâfirler putlara tapıyor, onlar adına kurban ve hayvan kesimi yapıyordu. Nitekim "… dikili taşlar üzerine kesilen hayvanlar…"[4] -yani putlar için- meâlindeki âyet bu hususu dile getirmektedir. Cenâb-ı Hak peygamberine bu ibadetleri Allah için yapmasını emretmiştir.

---

[3] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 313; Buhârî, "Tevhîd", 35.

[4] el-Mâide, 5/3.

[§]Hasan-ı Basrî “Rabb’inin rızası için bayram namazını kıl, sonra da büyük baş hayvanlardan kurban kes!”[5], Mücahid ve Atâ da “Sabah namazını (Müzdelife’de) cemaatle kıl Mina’da da kurban kes” mânasını vermişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Rabb’inin rızası için asıl namazı kıl ki o da bilinen farz namaz(lar)dır. Hadiste belirtildiği gibi bu namaz ibadetin özünü teşkil eder[6]. 347

Benzer bir yorum da şöyledir: Namaz kılan kimse Allah Teâlâ ile söyleşi (münacat) yapmaktadır. Bunun izahı *-en doğrusunu Allah bilir ya-* şöyle olmalıdır: Hiçbir ibadet yoktur ki onun ifa edilişinde bir tür maddî zevk, nefsin arzu ve emellerini yerine getirme durumu bulunmuş olmasın; meselâ seyahat etmek, nakil vasıtalarına binmek, yiyip içmek, konuşmak, bir yerden bir yere intikal etmek ve benzeri ibadet etkinlikleri. Öyle ki bunların her birinde -hac, zekât, cihat vb.- az da olsa bir nevi nefsânî zevk ve arzunun yerine getirilmesi söz konusudur. Ancak bilinen şekliyle namaz müstesna, çünkü namazda (mübah olan her şeyi haram kılan tahrim tekbiri ile) nefsi bütün arzu ve emellerinden, her çeşit zevk ve lezzet vasıtalarından alıkoymak vardır. Bundan dolayıdır ki Mûsâ aleyhisselâma “kelîmullah, neciyyullah” (Allah’la konuşan, O’nunla münacat [söyleşi] halinde bulunan) ismi verilmiştir. Çünkü o, soydaşlarından ve nefse lezzet ve neşe veren her şeyden ayrılmış, kimsenin bulunmadığı bir dağa gelmiş ve Rabb’i orada kendisiyle konuşmuştur, bu sebeple kendisine neciyyullah denilmiştir. Namaz kılan için de aynı noktadan hareketle “Rabb’i ile söyleşide bulunan” denilmiş ve bu nitelik ona has kılınmıştır.

[Kurban Kesmenin Hikmeti]

Allah Teâlâ’nın “ve’nhar” (وانحر) emri yukarıda söz konusu ettiğimiz büyük baş hayvanlardan kurban kesmek anlamına gelir. Cenâb-ı Hak Peygamber’inin bununla da kullukta bulunmasını dilemiştir. Aslında insan tabiatı hayvan kesiminden hoşlanmaz, çünkü kendi fiiliyle başkasında elem meydana gelmektedir. Kişinin gerçekleştirdiği elem verici fiilden duyduğu acı başkasının elem verici fiilinin doğurduğu acıdan daha çoktur; burada nefsiyle mücadele etmesi ve onu zora sevketmesi söz konusudur.

Cenâb-ı Hak peygamber aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmı kendi rızası uğrunda zorluklara göğüs germekle sınava tabi tuttu; bazan kendisi için tehlikeli olmasına rağmen kâfirleri İslâm’a davetle, bazan gece ibadetine kalkmak suretiyle nefsine karşı cihat açmakla, bazan da fıtratının hoşlanmadığı işi -ki bu, hay-

---

5 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXX, 211.

6 Tirmizî, “Daavât”, 1.

348 van kesimidir- [§]yapmakla. Çünkü insan tabiatı kan akıtmaktan hoşlanmaz. Üstelik Resûl-i Ekrem, insanlar içinde Allah'ın yaratıklarına en çok şefkat ve merhamet duyanlardan biridir de. Hz. Peygamber'in, Allah'ın davetine icabet edip itaat arzedişinin güzel örneklerinden biri de şu olmuştur ki o, Veda haccında yüz tane kurbanlık deve ayırıp, altmışını kendisi kesmiş, kırk tanesinin kesimiyle de Hz. Ali'yi görevlendirmiştir[7].

Ebu'l-Cevzâ'nın[8] İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Fe salli li-rabbike venhar" (فصل لربك وانحر) buyruğu "Namazda sağ elini sol elinin üzerine koy" demektir, aynı şey Hz. Ali'den de nakledilmiştir. Âsım el-Cahderî de[9] "nahr" (نحر) kelimesinin namazda sağ eli sol elin üzerine koymaktan ibaret olduğunu söylemiştir[10].

İki tanrı inancını taşıyanların (Seneviyye) telakkilerinden biri de elem ve eziyet verdiğinden herhangi bir canlıyı öldürmeyi doğru bulmayışlarıdır. Seneviyye'nin bu görüşü isabetli değildir, çünkü canlının hayatına kesim yoluyla son vermenin, kendisi için can çekişerek ölmesinden daha hayırlı olduğunu bilmekteyiz. Hayvanın kesim dışında can vermesi hikmet açısından isabetli olduğuna göre ölümün kesim yoluyla gerçekleşmesi tercih edilecek bir durumdur.

Kevser sûresinin yorumu hakkında tercih edilecek yöntem daha önce de değindiğimiz üzere bu sûrenin Resûlullah'a (s.a.) hitap etme konumunda nâzil olmuş bulunmasıdır. Sûrenin doğrudan hedefi diğer insanlar değil bizzat Resûlullah'ın kendisidir. Binaenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın ona yönelttiği "salât, nahr, kevser" ve diğer kavramların ne mânaya geldiğini ancak Hz. Peygamber bilir. Bu durum karşısında biz bu ilâhî mesajın tefsirini yapma zorluğuna girmeyiz, zira bunda Allah hakkında gerçek dışı iddialar ileri sürme tehlikesi mevcuttur. Biz sadece yorumcuların görüşlerini nakletmeyi uygun görürüz.

---

7 bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, V, 178.

8 Ebu'l-Cevzâî Evs b. Abdullah er-Rib'î el-Basrî, tâbiînin ileri gelen alimlerinden olup Hz. Âişe, İbn Abbâs ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de rivayette bulunanlar vardır. Haccâc'a karşı direnenlerden biri olduğu ve cemâcim vakasında öldürüldüğü nakledilmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 371; İbnü'1-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, III, 258).

9 Ebu'l-Micşer Âsım b. Ebu's-Sabbâh el-Cahderî el-Basrî: Nasr b. Âsım, Yahya b. Ya'mûr, Hasan-ı Basrî ve Süleyman b. Katte'den kırâat dersleri almış, kendisi de kırâatte bulunmuştur. 128 (746) yılında vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, II, 354).

10 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXX, 210; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V, 530.

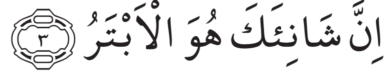

[§]*3. “Şu bir gerçek ki sana hınç besleyen her türlü iyilik ve güzellikten yoksun kalanın tâ kendisidir.”* 349

Müfessirlerin naklettiğine göre Mekke müşriklerinden biri Resûlullah'ı "ebter" (الابتر), yani soyu kesik, güdük, nesli ve hayırla anıcısı olmayan diye isimlendirip nitelemiş, bunun üzerine bu âyet ve içinde yer aldığı sûre nâzil olmuştur[11]. Yani seni "ebter" diye isimlendirenin bizzat kendisi "ebter"dir. Biz insanlar onun kim olduğunu bile açık bir şekilde bilmemekteyiz. Zira zâlim yöneticilerin ve peygamber düşmanlarının, çocuklarından herhangi birinin babasıyla veya böylelerinin dostları ve bağlılarından birisiyle iftihar ettiği duyulmamıştır, buna mukabil Resûlullah'ın dostlarının çocukları daima bu konumlarından duydukları kıvancı insanlara beyan etmiş ve bu statüleriyle halk arasında yaşamaya devam etmişlerdir.

Allah Teâlâ Kevser sûresinin bu son âyetiyle şunu beyan ediyor: Ey resûlüm! Sana karşı düşmanlık ve hınç besleyenin kendisi "ebter"dir, sen değil. Ya da şöyle: Anılmayıp unutulacak olan senin düşmanlarındır, sen ise sevenlerinin nesilleri tarafından daima hayırla anılacaksın, biraz önce değindiğimiz gibi.

Sûrenin yorumunda tutulacak isabetli yol -daha önce de belirttiğimiz gibi- şundan ibarettir: Cenâb-ı Hak bu mesajında doğrudan Resûlullah'ın şahsına hitap etmiş, o da ilâhî mesajı anlamıştır. Biz ise olayın ne konuda cereyan ettiğini ve âyetin kim hakkında nâzil olduğunu bilmemekteyiz. *En doğrusunu Allah bilir.*

Ebû Avsece şöyle demiştir: "Şâni'" (الشانئ) "kin besleyen" demektir. Arapça'da "şene'tühû" (شنأته) denir, "ebğadtühû" (أبغضته) demektir, yani ona kin besledim. "Ebter" ise "erkek evladı ve nesli olmayan" demektir.

Sûrenin bu sonuncu âyetinde Resûlullah'a eninde sonunda kafirleri yenilgiye uğratıp zafer bulacağı ve Allah'ın dinini belde ve ülkelere yayıp üstün duruma getireceği yolunda müjde mesajları vardır. Çünkü Allah, resûlün değil, ona düşmanlık ve kin besleyenin her türlü iyilik ve güzellikten yoksun kalacağını bu âyette haber vermektedir. *Yardımı istenecek olan Allah'tır.*

---

11 İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, V, 530.

[109]KÂFİRÛN SÛRESİ 351

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قُلْ يَٓا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿١﴾

1. "De ki: Ey kâfirler!"

[Hz. Peygamber'in Nübüvveti]

Bu sûrenin Allah Teâlâ'nın asla iman etmeyeceklerini ve benimsedikleri putatapıcılığı bırakıp da tevhit dini olan İslâm'a dönüş yapmayacaklarını bildiği haddi aşmış inatçılarla ilgiyi kesmek hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir. Çünkü hiçbir kâfirin ileri zaman dilimlerinin birinde Allah'a kulluk etme niteliği taşımadığına dair bir kural yoktur, aksine kişinin bir dönemde kâfir olup ileri bir zamanda müslüman olması imkân dâhilindedir. Dile getirdiğimiz bu husus sûrenin, Allah Teâlâ'nın küfürde ısrar edip hiçbir zaman iman etmeyeceklerini bildiği haddi aşmış inatçılar hakkında geldiğini göstermektedir, nitekim realite de aynı şekilde gerçekleşmiştir.

Bu âyette, Resûl-i Ekrem'in risâletinin ispatına dair delil vardır, çünkü nitelikleri anlatılan kâfirler gerçekten iman etmemiş ve küfür üzere ölmüştür.

لَٓا اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٢﴾

[§]***2. "Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmıyorum."*** 352

Yani şu anda taptıklarınıza, siz de bugün, benim taptığıma tapmıyorsunuz. Ve bugünden sonra da ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Bazıları şöyle demiştir: İlk ifade geçmiş zamana aittir, ikincisi şu andakini haber vermektedir, daha sonraki cümle de gelecek zamana aittir. Fakat sûredeki ifadenin tertibi, böylesi bir yoruma müsait değildir. Aksine **Sizin tapmakta olduklarınıza tapmam** meâlindeki ilâhî beyan, yenilenen zamana (hale) aittir. Çünkü "lâ" (لا) edatı yenilenen zaman için kullanılır. Adam "şöyle yapmam" (لا أفعل كذا) der ve bununla yenilenen zamanı (şimdiyi) kasteder.

وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُ ﴿٣﴾

3. "Siz de benim taptığıma tapmazsınız."

Bu da yenilenen zaman (hal) hakkındadır veya şu andaki durumu haber veriyor olmaktadır.

وَلَٓا اَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ﴿٤﴾

4. "Ben sizin taptıklarınıza tapmış değilim."

Bu, geçmiş zamanlardan haber vermektedir. Bir bakıma şöyle demektedir: Hiçbir zaman sizin taptıklarınıza tapmadım. Bu ifade Resûlullah'ın hiçbir zaman Allah'tan başkasına tapmadığını kanıtlar.

وَلَٓا اَنْتُمْ عَابِدُونَ مَٓا اَعْبُدُ ﴿٥﴾

5. "Siz de benim taptığıma tapmış değilsiniz."

Kâfirûn sûresinde iki hususa işaret vardır. Birincisi sözünü ettiğimiz risâletin ispatı. İkincisi kâfirlerin, Resûlullah'ın dinlerine dönüş yapmasından ümit kesmelerinin gereğinin bildirilmesi ve bu konudaki arzularının ve emellerinin kesilmesinin ilânı. Ayrıca sûrede şu husus da vurgulanmaktadır ki Allah'a yönelik olarak ifa ettiği kullukta başkasını ortak kılan yahut O'na değil de Allah'a yaklaştıracağı ümidiyle başkasına ibadet eden kimse gerçekte O'na kulluk eden ve O'nun birliğini benimseyenin durumunda olmaz. Çünkü Mekke müşrikleri kendilerine şefaatçi olmaları ve Allah'a yaklaştırmaları ümidiyle putlara tapıyorlardı. Kâfirûn sûresi putatapıcılığın kendilerini Allah'a yaklaştırmadığını, onların muvahhit ve Allah'a kulluk eden bir durumda bulunmadıklarını haber vermiştir.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿٦﴾

353 **[§]*6. "Sizin dininiz size, benim dinim de bana!"***

Bu âyet iki ihtimal taşımaktadır. Birincisi sizin benimsediğiniz dinin doğuracağı sonuç size, benim benimsediğim dinin sonuçları da bana aittir. *En doğrusunu Allah bilir.* İkincisi de müşriklerle münasebetin kesilmesi ve onların

ümitsizliğe sevkedilmesidir: Sizin seçtiğiniz din sizin, benim seçtiğim de benim; hiçbirimiz diğerinin dinine dönüş yapmaz. Daha önce her grup, diğerinin kendi dinine dönüş yapacağını umuyordu.

“De ki: Ey kâfirler!” şeklindeki ilâhî beyan İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinde belirtildiği gibi emir konumunda değildir. Şâyet böyle olsaydı her birimizin her bir kâfire bu mesajı vermemiz gerekecekti. Bu gerekmediğine göre âyetin emir konumunda olmadığı anlaşılmıştır.

İbn Mesûd radıyallahu anhın mushafı şöyle tesbit edilmiştir: “Kul lillezîne keferû lâ a‘budu mâ ta‘budûne velâ entüm âbidûne mâ a‘budü leküm dînuküm veliye dîn” (قُلْ للذين كَفرُوا لا أعبد ما تعبدون ولا أنتم عابدون ما أعبد لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ). Yine onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu sûreyi (bu mushaftaki gibi) okuyan kimse tekrar etmiş ve işi uzatmış sayılır[1].

Nakledilen bir hadiste anlatıldığına göre Resûlullah bir sahâbîye şöyle demiştir: “Yatağına yanaştığın zaman ‘Kul yâ eyyühe’l-kâfirûn’u oku, çünkü bu sûre şirkten uzak oluşun ifadesidir”[2].

[Tevhit İnancı Allah’a Ortak Kabul Etmez]

Müfessirlerin anlattığına göre sûrenin nâzil olup müşriklerle ilginin kesildiğini ilan edişinin sebebi şudur: Kureyş kabilesi mensuplarından bir grup Resûlullah’a gelerek şöyle demişti: “Gel seninle anlaşalım, biz senin taptığına tapalım, sen de bizim taptığımıza tap, böylece ayrılık ortadan kalksın!” Sûre bunun üzerine nâzil olmuştur[3].

Ebû Avsece şöyle demiştir: Din, âdet demektir, “Şu benim dinimdir” dersin, âdetim mânasında.

[§]Bize göre Kâfirûn sûresinde vuku bulan tekrarların hedefi şundan ibarettir ki tekrar, anlatılmak istenen olayın doyurucu bir şekilde sunma ve pekiş- 354
tirme konumunda kullanılan bir ifade tarzıdır, burada anlatılacak olayın ümit vermesi, tehdit unsurları taşıması veya başka bir formda bulunması sonucu değiştirmez. Meselâ Araplar “bah bah!” (peh peh! aferin aferin!), “el-veyl el-veyl!” (vah vah!), “heyhâte heyhât!” (uzak uzak!)” ve benzeri ifadeler kulla-

---

1 İbn Mesûd’a nispet edilen bu rivayet şayet sahih ise, sürenin genel mâna ve muhtevasını kavrayıp gereğince amel etmeyi kastetmiş olmalıdır. Bu durumda sûrenin içeriğini özetleyen kendi kırâatı yeterli sayılabilir.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 456; Dârimî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 23; Tirmizî, “Daavât”, 22.

3 Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, XXX, 331; İbn Atıyye, *el-Muharrerü’1-vecîz*, V, 531; Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XX, 225; Süyûtî, *ed-Dürru’l-mensûr*, VIII, 654.

nırlar. Sözü edilen sûrede de durum bunun gibidir, çünkü müşriklerin Allah'a iman etmelerinden ümit kesilmişti, Hz. Peygamber onların inanmayacaklarını vahiy yoluyla bilmekteydi. Sûrede aynı mahiyetteki cümlelerin tekrarlanması artık hiçbir ümidin bulunmadığının tekitli ve etkili bir şekilde ifade edilmesidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[110]NASR SÛRESİ

355

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

اِذَا جَٓاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ ﴿١﴾

1. "Allah'ın yardımı ve zaferi geldiğinde!"

Müfessirlerin tamamı bu âyette belirtilen zaferin Mekke'nin fethinden, yardımın da Resûlullah'ın (s.a.) Mekke halkına galibiyetini sağlayan ilâhî destekten ibaret olduğunu söylemiştir. Fakat Ebû Bekir el-Esam bunun ihtimal dahilinde bulunmadığını belirtmiştir, çünkü Mekke'nin fethi hicretin 8. yılında, bu sûrenin gelişi ise onuncu yılında gerçekleşmiştir. Geçmiş bir olay için **Allah'ın yardımı ve zaferi geldiğinde** ifadesi kullanılmaz; dolayısıyla Cenâb-ı Hak bu beyanıyla Hz. Peygamber'e lütfettiği diğer fetihleri murat etmiş olmalıdır. Evet, Esam naklettiğimize benzer bir açıklama yapmıştır. Şu da var ki **Allah'ın yardımı geldiği zaman** meâlindeki beyanın "Allah'ın yardımı geldiğine göre" mânasında olması mümkün olup dil açısından bunda bir sakınca yoktur. Kur'ân-ı Kerim'de gelecek zaman zarfı olan "izâ"nın geçmiş zaman zarfı "iz" yerine kullanılması çokça yer almaktadır. Durum burada da öyle ise âyeti müfessirlerin dediği gibi Mekke'nin fethiyle açıklamak isabetli olur. [§]Bun- 356
dan başka "İzâ câe nasru'llâhi" (اذا جاء نصر الله) cümlesinin "Kad câe nasru'llâhi" (قد جاء نصر الله), yani "Allah'ın yardımı artık gelmiştir" mânasını taşıması da sûrenin devamında belirtildiği gibi insanların bilâhare grup grup Allah'ın dinine girmesinden itibaren gerçekleşen zafer ve fetihleri murat etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Âyetteki "nasrullâh" (نصر الله) terkibi Allah'ın zafer vermesi ve düşmanlarını başarısız kılması demektir. Bir başka yorum da âyette bahsedilen yardım ve fetih Cenâb-ı Hakk'ın peygamberine müyesser kıldığı manevî açılımlardır. Meselâ emrettiği gruplara risâleti tebliğ etmesi ve yerine getirmesini istediği hususları ifa etmesi gibi; evet Cenâb-ı Hak bu açılımları habibine nasip etmiş ve onların eksiksiz olarak yerine gelmesini müyesser kılmıştır. Şâyet mâna

bu ise sözü edilen hususların gerçekleşmiş olması Resûlullah'a ölümünün dolaylı olarak haber verilmesi anlamına gelir. Nitekim müfessirler sûrenin, Hz. Peygamber'e ölümünü haber verdiğini ifade ederler; bu sonuca ulaştıran çıkarım yolları söz konusu ettiğimiz hususlardan ibarettir.

وَرَاَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فٖى دٖينِ اللّٰهِ اَفْوَاجًا ﴿٢﴾

2. "Ve insanların Allah'ın dinine grup grup girdiğini gördüğünde!"

Müfessirlerin ifade ettiğine göre daha önce insanlar birer birer müslüman oldukları halde Mekke'nin fethinden sonra gruplar halinde İslâm dinine girmeye başladılar. Allah'ın dinine gösterilen bu rağbetin sebebi, yukarıda sözünü ettiğimiz manevî açılımlar da olabilir. Nitekim Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "İki aylık mesafenin oluşturduğu alan içinde düşmanların benden korkması gibi ilâhî bir desteğe mazhar kılındım. Bir ay(lık mesafe) ön taraftan, bir ay(lık mesafe) arka yönden"[1].

Nasr sûresinin ilk iki âyetinde çeşitli açılardan Resûlullah'ın ölüm haberine işaret vardır. Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre bu sûrenin nüzûlü münasebetiyle Hz. Peygamber'in kalbi ve zihni ölümünün yakın olduğunu kendisine haber vermiştir. Birincisi biraz önce bahis konusu ettiğimiz istidlâl şekli olup bizzat kendisi ölümünün yaklaştığını anlamıştır, çünkü memur kılındığı tebliğ ve İslâm'a çağrı görevini tamamlamıştı. İkincisi, Allah'ın, resûlüne has alâmetler ışığında muttali kılması suretiyle Hz. Peygamber buna vâkıf olmuştur. Artık o, bizim idrakimizin anlayamayacağı işaretleri anlamıştır.
357 [§]Üçüncüsü daha önce tebliğ görevini bizzat kendisi yürüttüğü halde bu defa insanların topluluklar halinde dine girmeleri suretiyle tebliği şahsen ifâ etme yükü üzerinden alınmış bulunuyordu, işte bu sebeple de vâdesinin geldiğini anlamıştı. Bir tür delil teşkil eden bu hususun izahı şöyledir: İnsanlar gruplar halinde Allah'ın dinine girince, oluşan toplumsal realite İslâm'ın yaygınlık kazandığına ve taraftarlarının çoğaldığına bir kanıt oluşmuştur. Artık kendini gösteren üstünlük ve hâkimiyet, Resûlullah'ın ayrılması halinde müslümanların dinî konumlarının bozulmayacağının güvencesini teşkil ediyordu.

---

1 Hadis çeşitli rivayet ve metinlerle nakledilmiş olup onlardan biri şöyledir: "Ben diğer peygamberlere beş özellikle üstün kılındım: Bütün insanların peygamberi olarak görevlendirildim, ümmetime yönelik şefaatim saklı tutulup kıyâmet gününe ertelendi, önümden ve arkamdan birer aylık mesafede olmak üzere düşmana korku salma ayrıcalığıyla desteklendim, bütün yeryüzü benim için mescid ve temizlik vesilesi kılındı, daha önce kimseye helâl kılınmayan savaş ganimetleri bana helâl kılındı" (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VII, 155, nr. 6674; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, VIII, 465, nr. 13954).

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ اِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿٣﴾

3. "Artık Rabb'inin şanını hamdü senâ ile yücelt ve O'ndan mağfiret dile! Zaten O, daima kendisine dönüş yapanları kabul edendir."

[Tesbih, Tahmîd, Tasliye ve Tövbe]

Cenâb-ı Hakk'ın "Fe sebbih bi-hamdi Rabbik" (فسبّح بحمد ربّك) beyanını bazı müfessirler "Rabb'inin emriyle namaz kıl!" diye yorumlamıştır. Meselenin aslı -daha önce söz konusu ettiğimiz üzere- şöyledir: Tesbih, tenzih demektir, yani bütün yaratılmışlık özelliklerinden O'nu yüce kılmak ve şanına yakışanlarla O'nu nitelemek. Sanki şöyle buyurmaktadır: Zat-ı ilâhîyyeyi övgüde bulunarak yaratılmışlık özelliklerinden berî kıl, O'nu yüce sıfatlarla nitele, Allah'ın öğrettiği güzel isimlerle isimlendir. "Fe sebbih bi-hamdi Rabbik" kavlinin mânası "Sübhanallâhi ve bi-hamdih" (سبحان الله وبحمده) diye tesbih et şeklinde de olabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in dua ve niyazlarında "Sübhanallâhi ve bihamdihî ve estağfirullâhe ve etûbu ileyh" (سبحان الله وبحمده واستغفر الله واتوب إليه) şeklindeki tesbihi çokça tekrar ettiği nakledilmiştir[2]. Bunun hikmeti şu olmalıdır ki "sübhanallah" yaygın bir tesbih türü olup Cenâb-ı Hakk'ın lâyık bulunduğu bütün övgüleri, yücelik, azamet ve aşkınlıkla nitelenmesini, bütün kusur ve âfetlerden, ayrıca yaratılmışlık özelliklerinden münezzeh oluşunu kapsar. Yüce Allah'ın bu geniş kapsamlı tesbih ve tahmîdi müminlere bildirmesinin hikmeti, onların, lâyık olduğu bütün övgülerle O'nun zatını nitelemekten aciz olduklarını bilmesidir.

Bunun gibi "el-Hamdülillâh" (الحمد لله) (tahmîd) duası da Allah'ın insanlara lütfettiği bütün nimetlerin şükrünü içeren bir ifadedir. Bunu kullarına bildirmesinin sebebi de kendilerine birbiri ardınca ihsan ettiği nimetlerin şükrünü yerine getirmeye güçlerinin kâfi gelmeyeceğine vâkıf olmasıdır.

[§]"Allâhümme salli alâ Muhammed ve alâ âli Muhammed" (اللهمّ صلّ على 358
محمّد وعلى آلى محمد) (tasliye) duası da aynı yoruma tabidir. Bilindiği üzere Allah Teâlâ "Ey iman edenler! Peygamber'e salavat getirin ve tam bir samimiyetle

---

2 Hz. Âişe'den nakledilmiştir: Resûlullah (s.a.) "Allah'ı tenzih eder, O'na övgüde bulunurum, kendisinden bağışlanmamı diler, O'na tövbe ederim" meâlindeki bir zikri çokça tekrarlardı. O şöyle demiştir: "Rabbim bana ümmetimde bir alâmet göreceğimi haber verdi ve onu gördüğümde sık sık 'sübhânallâhi ve bi-hamdihî ve estağfirullâhe ve etûbu ileyh' (سبحان الله وبحمده وأستغفر الله وأتوب إليه) dememi benden istedi. İşte ben onu gördüm: 'İzâ câe nasrullâhi ve'l-feth'", yani Mekke'nin fethi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 35; Müslim, "Salât", 220).

selâm verin"[3] buyruğuyla müminlere, Resûlullah'a salavat getirmelerini emretmiştir. Ne var ki bunun tam olarak üstesinden gelmenin gücünü kendilerine vermediğinden "Allâhümme salli alâ Muhammed" demeleri emredilmiştir, tâ ki bu işi bizzat O'nun zatı icra etsin. *En doğrusunu Allah bilir.*

Cenâb-ı Hakk'ın "ve'stağfirhu" kavline gelince, Ebû Bekir el-Esam şöyle demiştir: Allah Teâlâ'nın bu kelâmı, Hz. Peygamber'in eksik ve hatasının bulunduğunu gösterir, bu sebeple de af dilemesi emredilmiştir. Bu, saygısız bir ifadeden ibarettir, çünkü Resûlullah (s.a.) herhangi bir konuda umursamazlık veya görevini eksik ifa etmekle asla nitelenemez. Şu var ki Allah herkese her saniye ve her an o kadar çok nimet lütfetmiştir ki kişi ne kadar emek sarf etse ve ne kadar uzun yaşasa bunlardan birinin bile şükrünü eda etmeye güç ve takat getiremez. Bu sebeple Cenâb-ı Hak resûlüne mağfiret talep etmesini emretmiştir, mümkündür ki nimetlerinin şükrünü yerine getirmekten geri kaldığı bir husus bulunmuş olsun, ya da onun istiğfarı kendisi için değil ümmetine yönelik bulunsun.

Biri şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ Hz. Peygamber'in geçmiş ve gelecek günahlarını affettiğini beyan ettiği halde[4] bu sûrede istiğfarda bulunmasını emredişinin hikmeti nedir?

Bu soruya iki şekilde cevap verilebilir. Birincisi, ümmet için istiğfarda bulunmasını emretmesi mümkündür, tıpkı "Hem kendinin hem de mümin erkek ve kadınların günahı için bağışlanma talep et"[5] meâlindeki âyette belirtildiği gibi. İkincisi de Allah Teâlâ'nın geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamasını sürekli istiğfarda bulunması şartına bağlaması da düşünülebilir.

Zaten O, tövbeleri kabul edendir. Yani ezelden beri tövbeleri kabul eder (Tevvâb), yoksa Mûtezile'nin iddia ettiği üzere sonradan edindiği bir durumdan dolayı Tevvâb olmuş değildir. [Onlar şöyle der: İnsanlar günah işleyip de tövbe ettikleri zaman işte o anda onların tövbelerini kabul eder. Ondan önce
359 ise O Tevvâb değildi.] **[§]Tevvâb** kelimesi "çokluk" (mübalağa kipi) mânası taşır, "Tövbe üstüne tövbeyi kabul eder" demektir. Yani mümin tövbe etse, ardından günah işleyip âsi olsa, tekrar tövbe etse, bunu üçüncü defa ve daha fazla tekrar etse bile Cenâb-ı Hak bütün tövbelerini kabul eder. İkincisi tevvâb demek "raccâ'" (رَجّاع), yani döndüren demektir. Günahkârları mâsiyetlerden

---

3 el-Ahzâb, 33/56.

4 Müellif, "Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar" (el-Feth, 48/2) meâliyle başlayan âyete işaret etmektedir.

5 Muhammed, 47/19.

dönüş yapmaları için geri çeviren, başka bir deyişle onları tövbe etmeye muvaffak kılan O'dur.

Âyet-i kerîmede "tevvâben" (توّابا) demiş, "gaffâran" (غفّارا) dememiştir, halbuki kelâmın böylesinde "innehû kâne gaffâran" (إنّه كان غفّارا) denilmesi, konumun gereğiydi. Nitekim diğer bir âyette "Rabb'inizden bağışlanma dileyin, çünkü O, çok bağışlayandır"[6] buyurmuştur. Ne var ki bize göre burada âyetin içeriği şöyle düşünülmelidir: İstiğfardan maksat "estağfirullah" demek değildir. Amaç kişinin Allah'a dönüş yapması ve tövbe yoluyla O'ndan bağışlanmasını istemesidir, çünkü O, tövbeleri kabul edendir. Âyette lafızda görünmeyen bir ibarenin bulunduğunu söylemek de mümkündür, bir bakıma Allah şöyle demiştir: "Allah'tan bağışlanmanı iste ve O'na tövbe et, zira o, tövbeleri kabul edendir". Âyet-i kerîmenin bu son kısmında görüldüğü gibi talep cümlesinde istiğfar kavramının zikredilmesiyle (vestağfirhu) cevabında (innehû kâne gaffâran) tekrar edilmesinden müstağni kalınması mümkündür. Nitekim bu fikir şöyle de ifade edilebilir: Cevap cümlesinde tövbe kavramının zikredilmesiyle talep cümlesinde tekrar edilmesinden müstağni kalınmıştır. Bu tür ifade değişiklikleri söz söyleme sanatında olagelen şeylerdir.

Din -ister hak ister bâtıl olsun- "insanın benimsediği inanç ve davranışlar bütünü" demektir. Bu esasa bağlı olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem kendi benimsediği dini kendisine, kâfirlerin benimsediğini de kâfirlere nispet etmiş ve "Sizin dininiz size, benim dinim de bana"[7] demiştir. Dinin "Allah'ın dinine gruplar halinde girerler"[8] meâlindeki âyette olduğu gibi, Allah'a izâfe edilmesi halinde ise insanlara emredip çağırdığı din bahis konusu olur. Bu sebeple de Nasr sûresindeki dinin nispeti Allah'a yönelik olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

6 Nûh, 71/10.

7 el-Kâfirûn, 109/6.

8 Bu sûrenin 2. âyeti.

[111]TEBBET SÛRESİ 361

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

تَبَّتْ يَدَٓا اَبٖى لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾

1. "Kahrolsun Ebû Leheb'in elleri, ziyanda kalsın!"

Yani kayba uğrasın, ziyanda kalsın. Ebû Avsece böyle demiştir. Arapça'da "tebbe, yetubbu, tebben, tebâben" (تَبَّ، يَتُبُّ، تَبّاً، تَبَاباً) denilir. Âyetteki **Ebû Leheb'in iki eli** anlamına gelen gerçek mânada el demek olabileceği gibi dolaylı mânalarla irtibatlı da olabilir.

Gerçek mânada el kastedilmişse birkaç mânaya gelir: Birincisi nakledildiği üzere Ebû Leheb Resûlullah'a (s.a.) fazlasıyla iyilik ve malî yardımda bulunuyordu. O şöyle derdi: Egemenlik Muhammed'e ait olursa benim O'na el atmışlığım vardır, şayet Kureyş'e ait olursa onlara da iyiliklerim olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir ya,* âyet-i kerîme şunu dile getirmektedir: Ebû Leheb Resûlullah'a yaptığı yardım ve iyilikler sebebiyle umduğu sonucu kaybetmiş ve ziyana uğramıştır, çünkü onun hak peygamber olduğunu onaylamamış ve kendisine iman etmemiştir. Bunun yanı sıra Ebû Leheb Kureyş nezdindeki itibarını da kaybetmiştir.

[§]İkincisi Ebû Leheb'in Resûlullah'ı, eliyle yakalayıp cezalandıracağı yo- 362
lunda tehditte bulunmuş olması muhtemeldir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak resûlünü bu tehditten emin kıldığını **Ebû Leheb'in elleri kurusun** demek sûretiyle beyan etmiştir, yani elleri başarısız olsun ve tutup yakalamaya güç yetirmesin!

Üçüncüsü "el"in (yed), Ebû Leheb'in kendisinden azabı defedecek beden ve servet gücünden kinâye olması da muhtemeldir. Nitekim inkârcılar "Biz serveti ve çocukları fazla olan kimseleriz, dolayısıyla azaba uğratılamayız"[1] demek suretiyle azabı kendilerinden uzaklaştıracaklarını ileri sürüyorlardı.

---

1 Sebe, 34/35.

Bazı müfessirlerin kaydettiğine göre "Önce yakın akrabanı uyar"[2] meâlindeki âyet nâzil olunca Hz. Peygamber kendisine yakın gördüğü akrabasını (Safâ tepesinde) bir araya getirip "Allah'tan başka tanrı bulunmadığını ve benim Allah elçisi olduğumu kabul etmeden sizi O'ndan gelecek dünyevî ve uhrevî azaptan koruma imkânına sahip değilim" diye hitap etmiş, bunun üzerine Ebû Leheb "Allah kahretsin, bunun için mi çağırdın bizi?" demiş, buna karşılık olmak üzere **Kahrolsun Ebû Leheb'in elleri, ziyanda kalsın** âyeti nâzil olmuştur. Nakledilen bu olayda iki eli kullanma eylemi yoksa da Ebû Leheb'in, insanları ellerini kullanarak Hz. Peygamber'den savuşturmuş olması veya Allah'a iman etmeye davet edildiği zaman hayretini ifade etmek üzere ellerini uzatıp "Bunun için mi bizi çağırdın?" demesi ihtimal dâhilindedir. Allah Teâlâ bu âyetiyle kendisine cevap vermiş ve onu ayıplamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki bazan sorulan bir soruya verilen cevap içinde, -sorunun kendisi metninde yer almasa bile- açıklanması istenen ana fikir yer almış bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanına bakmaz mısın? "Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki; O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun"[3]. Burada verilen cevaptan sorunun, ay halindeki kadınlarla ilişki kurmaya dair olduğu anlaşılmaktadır. İşte söz konusu edilen âyette de durum bunun gibidir[4].

363 [§]Âyet-i kerîmede geçen ve el anlamına gelen "yed" kelimesi dolaylı mânalarla bağlantılı ise iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi: Elin anılması yapıp etmekten kinâye olabilir, elin zikredilmesi iş görmenin onunla gerçekleşmesi sebebiyledir. Tıpkı şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Bu, ellerinizle yaptıklarınız yüzündendir, yoksa Allah kullarına zulmedici değildir"[5]; "Başınıza gelen her bir musibet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir"[6]. Bu tür ifadeler kişiden sudûr eden kötü amellerden kinâyedir, yani böylelerinin amelleri ziyan olmuş ve boşa gitmiştir.

İkincisi: "Yed" kelimesi zikredilip ön, ön taraf kastedilebilir, Cenâb-ı Hakk'ın "Onun önünden de ardından da bâtıl gelemez"[7] meâlindeki âyetinde olduğu gibi, yani önünden ve arkasından. Buna göre âyetin mânası "Ebû Leheb'in önceden yaptığı iyilikler yok olsun" demek olur. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

2 eş-Şuarâ, 26/214.

3 el-Bakara, 2/222.

4 Yani "Tebbet yedâ Ebî Lehebin ve tebbe" âyeti önceden Ebû Leheb'in soru (talep, inşa) konumunda olan ve benzer kelimelerden oluşan bir temennisinin cevabını oluşturur.

5 el-Enfâl, 8/51.

6 eş-Şûrâ, 42/30.

7 Fussılet, 41/42.

[Niçin Ebû Leheb'e Hitap Edilmiştir?]

Ebû Leheb'in diğer kâfirler arasından seçilerek anılmasının bir kaç yorumu vardır. Birincisi: Allah Teâlâ özellikle ondan bahsetmiştir. Çünkü Ebû Leheb firavunlardan ve kodamanlardan biriydi, burada amaçlanan da odur. Kodamanlar her ne kadar başkaları da onlarla aynı fikirde olsa da sadece kendileri anılırlar; meselâ avaneleri olmasına rağmen sadece Firavun, Âd, Semûd ve diğerlerinin anılması gibi.

İkincisi: Ebû Leheb oldukça heybetli ve herkes tarafından korkulan biriydi. Cenâb-ı Hak onu adından bahsederek belirtmiştir ki Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ondan korkup çekinmediği bilinmiş olsun. *En doğrusunu Allah bilir.*

Üçüncüsü: Ebû Leheb Resûlullah'a iyilik ve yardımları çokça olan biriydi. Şâyet sûredeki hitap bütün inanmayanları kapsayacak şekilde olsaydı, kendisi önceden yaptığı iyilikleri sebebiyle hitaba dahil olmadığını zannedecekti. Allah Ebû Leheb'in adını özellikle belirtmiştir ki hiçbir şeyin onu Allah'ın azabından kurtaramayacağını anlamış olsun!

Ebû Leheb'in künyesiyle anılması açıklayabilecek birkaç ihtimali vardır. Birincisi: İnsanlar arasında adıyla değil künyesiyle tanınıp bilinmiş olabilir, bu sebeple meşhur olduğu künyesiyle anılmıştır. İkincisi: Kaydedildiğine göre adı Abdüluzzâ idi, Cenâb-ı Hak onu kendisinden başka bir tanrıya -ki o Uzzâ'dır- nispet etmeyi murat etmemiş ve künyesiyle anmıştır. [§]Üçüncüsü: **364**
Allah Teâlâ Ebû Leheb'i bazı hususlarda ayıplamış ve tehlikeli sonuçlarla korkutmuştur. Şâyet onu öz adıyla anmış olsaydı sözü edilen ayıplama ve tehdidi, aynı ismi paylaşanların mevcudiyeti sebebiyle, başkalarına da yöneltecekti, zira Araplar çocuklarına isim verirken onları putlarına izafe ediyordu. Oysa Ebû Leheb künyesini kullanan başka kimse yoktu. İşte bu yüzden Ebû Leheb hitabını başkalarına yöneltme imkânı olmamıştır.

Denildi ki Ebû Leheb'in, künyesiyle anılması kendisine yönelik bir tehdit konumu taşır, şöyle ki alev (yalaz) onun oğlu, kendisi de alevin babası olmuş durumunda bulunur. Çünkü künyeler gelenek olarak uğur amacıyla alınır, meselâ "Ebû Mansûr" denilir, ismi Mansûr olacak bir çocuğu olsun diye!

Bir de şu var: Allah Teâlâ bazı âyetlerinde ateşe (cehenneme) kâfirin annesi (üm) demiştir, "Tartılan hafif olana gelince, işte onun anası (yeri yurdu) hâviyedir"[8] meâlindeki âyette olduğu gibi; bazılarında da cehennemden

---

[8] el-Kāria, 101/8-9.

"mevlâ" (arkadaş, efendi) diye söz etmiştir, "Varacağınız yer ateştir. Sizin arkadaşınız artık odur, ne kötü bir dönüş yeri!"[9] meâlindeki âyette olduğu gibi. Mümkündür ki kıyâmet gününde cehennem ateşi Ebû Leheb'e yaklaşıp kucağına yaslanınca bir anlamda evlat gibi olsun, kendisi de onun babası gibi olsun, şeklinde bir anlam verilmek istenmiştir. İşte bu sebeple Allah Teâlâ, ona Ebû Leheb demiştir.

Başka bir yaklaşım da şöyledir: Birinin künyesiyle anılması aslında yüceltmek amacına yönelikse de kötü sonuçlar ve azaplarla birlikte anıldığında alay ve hakaret anlamına yorulur. Künye ile anma beşâret kavramına benzemektedir; beşâret genellikle uğur ve müjde statüsünde bahis konusu edilirse de ceza ve azabın söz konusu olması halinde uyarı özelliği taşır, "Onları elem verici bir azapla müjdele (uyar)"[10] meâlindeki âyette olduğu gibi. Künye de buna benzemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

مَٓا اَغْنٰى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

365 **[§] *2. "Ona ne serveti fayda verir ne de kazancı!"***

Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi "Onun serveti, gücü ve kazandıkları Allah'ın azabından hiçbir şey azaltamaz" şeklinde olabilir, nitekim inkârcılar "Biz serveti ve çocukları fazla olan kimseleriz, dolayısıyla azaba uğratılmayız"[11] demişlerdir. İkincisi "Onun serveti ve kazancı kendisine ne fayda sağladı?" biçiminde.

Âyetteki "ve mâ kesebe" (وما كسب) çocuk mânası da içerebilir; yani haberde de yer aldığına göre topladığı servet ve sahip olduğu evlat kendisine bir yarar sağlamaz. Ebu'l-Esed Hz. Âişe yoluyla Resûlullah'tan (s.a.) şöyle nakletmiştir: "Kişinin geçimini sağladığı şeylerin en helâl ve temiz olanı kazancıdır, çocuğu da kazandığı şeylerden biridir"[12]. İbn Abbâs'a (r.a.), "Kişi kendi evladının malından alabilir mi?" diye sorulmuş, o da "Allah dilediğine kız çocukları dilediğine erkek çocukları verir"[13] meâlindeki âyeti okumuş ve "Evlat da Allah'ın bize lütfettiği bir nimettir, çocuklarımız da malları da bize aittir" demiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

9 el-Hadîd, 57/15.
10 el-İnşikāk, 84/24.
11 Sebe, 34/35.
12 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 31; İbn Mâce, "Ticârât", 1.
13 eş-Şûrâ, 42/49.

Âyet-i kerîmeyi şöyle yorumlamak da mümkündür: “Topladığı servet, gösterdiği gayret ve dünya malına olan şiddetli arzusuna rağmen yaptığı harcama ya da insanları Resûlullah’tan, dinine girip ona katılmaktan alıkoyması ve hakkında sarfettiği kötü sözler ona hiçbir yarar sağlamaz”.

İbn Mesûd’un mushafı şöyledir[14]: “Tebbet yedâ Ebî Leheb ve kad tebbe mâ ağnâ anhu mâluhû ve me’kteseb” (تبّت يدا أبى لهب وقد تبّ، ما أغنى عنه ماله وما اكتسب).

سَيَصْلٰى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿٣﴾

3. “O, alevli bir ateşte yanacaktır.”

[Hz. Muhammed’in Nübüvvet Delili]

Yani tutuşan ateşte. Bu âyette Resûlullah’ın nübüvvetinin ispatına dair delil vardır, şöyle ki Ebû Leheb’in ateşte yanacağını haber vermiştir. İnsan küfür üzere ölmedikçe cehennemde yanmaz, nihayet Ebû Leheb Hz. Peygamber’in haber verdiği gibi öldü, bu da onun, bu hususu Allah sayesinde bildiğini gösterir.

[§] Aslında bu sûrede bundan başka, nübüvvetine işaret eden iki kanıt daha 366
bulunmaktadır. Birincisi, Resûlullah bu sûreyi, dinî konuda yardımcısının bulunmadığı Mekke döneminde okudu. O zamanlar korunma ve güç kâfirlerin elinde bulunuyordu ve son ferdine varıncaya kadar herkes Ebû Leheb’in dostu ve yardımcısıydı. Hz. Muhammed’in, Ebû Leheb’e dil uzatan ve kıyâmet gününe kadar onu ayıplayan bu sûreyi dostlarının az, düşmanlarının çok olduğu Mekke’de kendiliğinden onun yüzüne karşı okuması ihtimal dahilinde değildi, çünkü bu davranış öldürülmesine sebep teşkil edebilirdi. Demek ki bu olay, onun âlemlerin Rabb’ine dayanmasının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Diğer bir delil de şudur: Muhammed aleyhisselâm yabancılarla bile iyi geçinen, güzel komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri kuran biriydi, ya kendi soydaşları ve yakınlarıyla! Ayrıca o, ömrünün bütün dönemlerinde nezaket dışı konuşmaktan son derece kaçınan bir zattı. Şu halde Tebbet sûresindeki ağır hitap ancak Allah’ın emriyle vuku bulabilmiştir, bu da onun nübüvvet ve risâletinin delilini oluşturur.

وَامْرَاَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾

---

14 İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, V, 534; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VIII, 525.

4. "Odun taşıyıcısı olan karısı."

Bu ilâhî beyanda diğerleri arasından Ebû Leheb'in karısının seçilip anılmasının sebebi Ebû Leheb hakkında değindiğimiz hususlar olabilir. **Odun taşıyıcısı** sözü hakkında farklı fikirler ileri sürülmüştür. Bazıları Ebû Leheb'in eşinin insanlar arasında dedikodu türünden sözler taşıdığını, bu sebeple de Cenâb-ı Hakk'ın onu âhirette odun taşımacılığıyla uyarıp korkuttuğunu söylemiştir.

5. "Boynunda liften bükülmüş ip taşıyan [karısı da ateşe girecek]."

"Mesed" (مسد) zincir (ip) demektir. Arapça'da "Filan insanları kışkırtıyor" anlamında "Odun topluyor" denilir. Bazıları Ebû Leheb'in eşinin gerçek mânada odun taşıdığını, dikenli odunları toplayıp Resûlullah'ın ve müslümanların yoluna koyduğunu, bu sebeple de Allah Teâlâ'nın onu âhirette boynunda liften bükülmüş bir ip taşımakla uyardığını söylemiştir. Bir kısım müfessirler de şöyle demiştir: Kadın dünyada da böyleydi, evine odun taşıyor ve boynunda liften yapılmış bir ip bulunuyordu, Cenâb-ı Hak da onu ayıplamıştır, çünkü o, Hz. Peygamber'i fakirlik ve ihtiyacı sebebiyle diline doluyordu. Şöyle bir fikir de ileri sürülmüştür: Sözü edilen kadın kocasından gizli olarak boynunda bir ip taşıyordu. Aslında bu·kadınların süs diye kullandığı takılardan biri değildi. Allah Teâlâ bu sûrede bahis konusu kadının beyinsizliğini ve beceriksizliğini haber vermiştir, tâ ki bir eleştiri ve ayıplama teşkil etsin ve kendisinin Resûlullah hakkında söylediklerinin karşılığını oluştursun. Bundan dolayıdır ki kadın Ebû Bekir es-Sıddîk'a (r.a.) şöyle demiştir: "Muhammed amcasını yermekle yetinememiş mi ki beni de yergisine konu edinmiş?" Başka bir rivayette "Muhammed'in Rabb'i beni yergisine konu edinmiş" dediği nakledilmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

[112]İHLÂS SÛRESİ 369

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1. "De ki: O, Allah'tır, birdir."

Nakledilir ki Mekke halkı, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme İslâm'ın tebliğ ettiği Allah'ın soyunu (nispet), bir rivayete göre niteliğini veya herhangi bir kayıt koymadan Allah'ın mahiyetini (ne olduğunu) sormuşlar, bunun üzerine İhlâs sûresi nâzil olmuştur. Buna göre sûre Allah hakkında soru sorulan herkese verilecek cevabı öğretmektedir. Bu sebeple de cevap deki anlamına gelen "kul" (قُلْ) kelimesiyle ifade edilmiştir ki Allah hakkında kendisine soru yöneltilen herkese ilâhî hitabın şekli bu olsun ve buradaki **söyle** emri sadece Hz. Peygamber'e yönelik olmasın! Zira bir emrin yerine getirilmesinde emir sîgası ve şeklinin herkese tekrar edilmesi şart değildir. Bundan da anlaşılmaktadır ki âyet sadece Resûlullah'a öğretmeyi amaçlamamıştır. Aksine o, böyle bir sorunun mevcudiyeti halinde cevabının öğretilmesinden en çok müstağni olan biridir. Nitekim Hz. Peygamber, daha önce buradaki sorunun alanını da
içeren gerçeği dile getirerek Allah'a davet faaliyetleri göstermiştir. **[§]**Âyet **De** 370
ki emri ile başlamıştır, daima aynı şekilde okunup tekrar edilsin diye! Bir emre özel olarak muhatap olan kimseye düşen görev, emri yerine getirip, ona muhatap olacağı ve olmayacağı zamanlarda emrin tekrar edilmesini istememesidir. Bu açıklamalarımızla İhlâs sûresinin ilk âyetinin, ilâhî irade ve hidâyetle uyum içinde olduğu kanıtlanmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın **De ki** beyanının önceden vâki olmuş bir soru üzerine geldiği ve sorulana cevap teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'da yer alan bütün **söyle** emirleri iki konumda bulunur. Ya sorulan bir hususa cevap teşkil etmekte olup benzeri bir soruya muhatap olan herkese bilgi sunmak durumundadır ya da Allah Teâlâ, resûlünün veya tâbilerinin burada cevabı gerektiren bir suale muhatap olacaklarını bildiğinden, nezd-i ilâhîsinden bir

lütuf ve ihsan olmak üzere tevhit ehli arasında daima hükmünü icra edecek bir cevabî vahiy indirmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, sûrenin gelişine sebep teşkil eden soru tarzını tamı tamına tesbit etmek, sadece olaya şahit olan ve duyan kimseler için mümkündür. Sözü edilen soru tarzı müfessirlerin sözünü ettikleri ve etmedikleri ifadelere yönelik olabilir. Ancak nâzil olan âyetlerde bütün sorulanlara tatminkâr bir şekilde cevaplar mevcuttur, her ne kadar soruların şu veya bu şekilde oluşunun mahiyetine vâkıf değilsek bile! Bununla birlikte suale mâruz kaldığımız takdirde nakledilenlerle birlikte akıl ve hikmet açısından sûrenin ana fikriyle uyum içinde bulunan cevaplar da verebiliriz.

O. Âyetteki “huve” (هو) kelimesini âlimlerin bir kısmı şöyle yorumlamıştır: Buradaki “huve”, cevabı beyan edilip, tarihte vuku bulmuş veya bundan böyle vuku bulacak olan sualin ana konusunu teşkil eden varlıkla ilgilidir. Yani “Hakkında soru sorduğunuz varlık ahad olan Allah, samed olan Allah’tır”, sûrenin sonuna kadar oku. Bazı âlimler de “huve” Allah’ın en büyük ismidir demiştir. Bu yorum Ali b. Ebû Talib (r.a.) soyuna mensup birinden rivayet edilmiştir, o, duasında şöyle dermiş: “Ey O, ey O’ndan başka gerçek varlık bulunmayan O, ey her varlığın mahiyeti, sayesinde vücut bulan yüce varlık O!”

Bu da iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi Allah zatından ötürü vardır,
371 [§]O’ndan başka herkes kendine nispetle yokluğa da varlığa da müsaittir, ancak yüce Allah müstesna! O, ezelî ve ebedî olarak vardır; İhlâs sûresinde beyan edilen vahdâniyetinin de gereği olarak hiçbir şey O’nun benzeri değildir. Buna göre şöyle denilmiştir: O, zatı itibariyle birdir, bütün birlerin birliğini yaratandır, kendisinden başka herkesin birlik özelliklerinden münezzeh olandır.

İkincisi, “huve”nin, dilin ifadeden aciz kaldığı ismine nispet edilmesidir. Allah’ın yaratıklara bildirmediği ismi budur, yine “Allahım! O ismine tevessül ederek senden dilekte bulunuyorum ki onun hürmetine istekte bulunana mutlaka verir, onunla dua edene icabet edersin!”[1] diye duada vesile kılınan isim de odur. Bu durumda bahis konusu ilâhî isme tevessül ederek talepte bulunmak, sözünü ettiğim açıdan bir kinâye konumunda bulunur, dilin buna müsait olması veya insan gücünün yüce varlığı ifadelendirmesi açısından değil!

Yukarıda belirtilen birinci yorum, zihinlere daha yakın olduğu gibi hakkında soru sorulan varlığın anlatılması ve örneği geçmiş şekilde açıklanması açısından da daha elverişlidir.

---

1 bk. İbn Mâce, “Duâ”, 9.

[Allah Lafzı]

Âyette yer alan Allah kelimesine gelince, bu kelimenin aslı esası hakkında Arap dili mütehassıslarınca farklı görüşler benimsenmiştir. Her şeyden önce kelime bildikleri bir kökten mi türemiştir yoksa bilmedikleri bir kökten mi; yani türememiş midir? Çünkü her dilde Arapça'da Allah diye anılan varlık için bir isim mevcut olup onunla adlandırılır, bununla birlikte bu ismin şekli dillerin özelliğine göre farklılık arzeder. Bundan çıkarılacak sonuç da ifadeyi meram ederken ağızdan çıkan harflerle onların oluşturduğu heceler, amaçlanan şeyin anlaşılması için olup kişinin, ismin gerçek mahiyetinin bu harf ve hecelerden ibaret olduğu zehabına kapılmamasıdır. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın yaratıkları meydana getirmesinin "kün" (ol!) kelimesiyle ifade edilmesi gibi[2]
[§]ki yaratma fiilinde "kef" ile "nûn" harflerinin herhangi bir rolü yoktur. Bu- 372
nun gibi Allah Teâlâ'nın isimlendirildiği bütün kelimeler isimlendirmeyi teşkil eden harflerin mahiyetine bağlı değildir, çünkü bu adlandırma gücü, başka bir şey yapmaya müsait olmayanın eseri olup bununla sadece anlatılması istenilen varlığı zihinlere yaklaştırmayı hedeflemiş bulunmaktadır.

Bazıları da şöyle demiştir: Allah Arap dilinde mâbut demektir fakat bu, kelimenin kuruluşundan doğan bir sonuç olmayıp böyle vazedilip kullanılması sebebiyledir. Bunun delili Araplar'ın tapındıkları herkese ve her şeye ilâh demeleridir, halbuki gerçek ilâhtan başka tapınılan hiçbir varlık, kelimenin türediği kökte bulunduğunu iddia ettiği "duyu üstü olma" (ihticâb) veya "kendisine sığınılma" (ilticâ) ve benzeri mânalardan hiçbirine müsait değildir. Yapılan bu açıklama ile Allah kelimesinin mâbut için vazedilmiş bir isim olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı da aynı hususu teyit etmektedir: "Kendi arzu ve hevesini tanrı edinen kimseyi gördün mü?"[3], yani hevâ ve hevesini mâbudu yerine koyanı; burada hevânın mâbut oluşta herhangi bir fonksiyonu yoktur. Sonuç olarak hak mâbudun sadece Allah Teâlâ olduğu anlaşılmış bulunmaktadır, çünkü her şeyde Allah'ın kulu oluşunun ilâhî bir tesiri ve o yüce varlığın tasarrufu altında bulunuşunun delili mevcuttur. Şu halde bizâtihî mâbut olan sadece O'dur, yani bütün yaratıkların kendisine ibadet etmesine, bütün benliğiyle teslim olup O'na boyun eğmesine zatı itibariyle lâyık bulunan O'dur; nitekim konuyla ilgili her bir âyette bu hususa değinmiş bulunmaktayım. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

---

2 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Bir şeyi yaratmak istediği zaman O'nun yapacağı 'ol!' demekten ibarettir, hemen oluverir" (Yâsîn, 36/82).

3 el-Furkān, 25/43.

Bizim benimsediğimiz görüşün nihâi şekli şudur ki Allah zatından dolayı Hâlik, bizâtihî Rahmân ve Rahîm olup bunların her biriyle ezelde nitelenmiştir. Bununla birlikte rahmet eserinin ulaştığı, ilâhî tedbir ve tasarrufun kendisinde tecelli ettiği her varlık bilâhare vücut bulmuştur, tıpkı ibadet ve teslimiyetin sonradan varlık kazanan insandan neşet edip devam edişi gibi, ama Allah ezelden ebede ilâh ve mâbuttur. Nitekim "Ceza ve mükâfat gününün sahibi"[4] ve "her şeyin Rabb'i"[5] gibi ilâhî beyanlar da aynı mahiyettedir, halbuki burada söz konusu edilen varlıklar ezelde mevcut değildir, âhiret günü de. Cenâb-ı Hakk'ın "hâlik" ve benzeri sıfatları da aynı şekildedir.

373 [§]Konunun taşıdığı bu kritik durum sebebiyle bir grup âlim, ilâh kelimesinin gerçek mâbudun adı olmasını ya da herhangi bir dilden türemiş bir isim durumunda bulunmasını kabul etmemiştir, çünkü Allah ezelden beri ilâhtır, ibadeti ifa edecek kişi veya kendisinden ilâh kelimesinin türeyeceği dil ise sonradan vücut bulmuştur.

[**İlâhî Sıfatlar**]

Bize göre aslolan şudur ki Allah Teâlâ nitelendirildiği bütün kavramlarla -şu yaratık bu yaratık bir yana- zatından dolayı nitelendirilmiştir, çünkü O, değişime, başkalaşmaya ve sonradan vücut bulan bir başkası yoluyla övgüye mazhar olmaya ihtimal taşımaz. O, zatından dolayı övülür (yani zatı övülmeye lâyık olduğu için övülür), yoksa bu türe mahsus olan sıfatlarına, sıfatın konusunu teşkil eden nesne veya olayın var oluş zamanına bağlı olarak liyakat kesbetmiş değildir. Âlim ve Kādir sıfatları da aynı konumda olup bunlarla ezelden beri mevsuftur, halbuki kendi zatından başka bildiği ve güç yetirdiği her şey yokken sonradan var olmuştur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Dahhâk, "Allah" O'nun ism-i ekberidir demiştir, çünkü her yerde ve her işe onunla başlanmaktadır.

[**Allah Lafzının İştikakı**]

Allah lafzının iştikakının ne olduğuna dair farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları Allah (الله) kelimesinin aslının ilâh (الإله) olduğunu söylemiştir; "elihe'r-raculu ilâ âhar feelihehû" (أَلِهِ الرجل إلى آخر فَأَلِهَه) denir, kişi başkasına sığınıp yardım diledi, o da kendisini koruyup güvence altına aldı mânasında. Bu kökten alınarak Cenâb-ı Hakk'a ilâh denildi (fiâl kalıbında), kendisine uyulan kimseye imam denilmesi gibi. Sonra tâzim için başına elif ve lâm harfleri getirildi,

4 el-Fâtiha, 1/4.

5 el-En'âm, 6/164.

ardından Kureyş lehçesine uyularak kolaylık sağlamak amacıyla hemze kaldırıldı, iki lâm birbirine katılarak şeddelendi ve böylece Allah (الله) lafzı türedi.

"Samed" (الصمد) kelimesinin yorumu da buna benzemektedir: Bütün ihtiyaçlarda Allah'a yönelmek, O'ndan yardım istemek ve O'na sığınmak anlamında.

Denildi ki: Allah lafzının iştikakı "velehe, yelihu, velehen" (وَلَهَ يَلِهُ وَلَهًا) köküdür, Allah'a sığınma mânasına gelir. Çünkü O, kendisine sığınılan bir varlıktır. Bu mâna lafzatullaha ait bir önceki mânaya yakındır. Ancak bu kökten gelecek ismin sîgasının "vilâh" (ولاه) olması gerekirdi. Vâv elife çevrilmiş, "vikâf" (وكاف)
"ikâf" (إكاف) kelimelerinde olduğu gibi. [§]Hicaz halkı da vâv harfini elifle de- 374
ğiştirirler. Şair şöyle demiş:

Yavrusunu kaybeden zavallı hayvan şaşkınlık içinde yönelip su kırbalarının yanına geldi[6].

Bir başka yorumda da şöyle denilmiştir: Cenâb-ı Hakk'a Allah denilmesinin sebebi her şeyi kendisine boyun eğdirip kul edinmesidir. Şair şöyle demiştir:

Senin tanrın, bir ve ortaksız olarak âleme boyun eğdirdi

Engin kudretiyle krallara egemen olup yüceliğini ilân etti.

Bazıları da şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın Allah diye isimlendirilmesinin sebebi duyulara gizli kalmasıdır. Bu mânadan hareketle "lihte felâ türâ" (لِهْتَ فلا تُرَى), yani "Gizlenmiş, artık görülmez olmuşsun" denilir. Bir şair şöyle demiştir:

Benim Rabb'im bütün yaratıklardan gizlenmiştir

Kâinatın yaratıcısı görülmez fakat bizi görür.

Şöyle de denilmiştir: Yüce yaratıcıya Allah denilmesi azametini düşünmekte zihinlerin hayrete düşmesinden dolayıdır. Meselâ, "ellehenî eş-şey'u hattâ elihtü" (ألّهنى الشئ حتى ألِهْتُ), yani "Filan şey beni hayrete sevketti, öyle ki şaşkınlığım ileri boyutlara vardı" denilmesi gibi. "Dehşet verici çöl" anlamında "mefâzetün mu'lihe" (مفازة مؤْلهة) deyişi de aynı kökten kaynaklanır, yani azametine bakıldığında akıl hayrete düşer "elihe, ye'lehu, fehuve âlihun" (ألِه، يألَه، فهو آله) kullanışı bundan gelir. Bir şair şöyle demiştir:

---

6 Beyti, şair A'şâ'ya nispet eden ve yavrusunu yırtıcı hayvanlara kaptırmış bir ineği tasvir ettiğini belirten İbn Manzûr beytin ikinci mısraını şu mânada kaydetmiştir: "Hepsi onu ayıplamış ve hepsi etrafında toplanmış" (İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "vlh" md.).

Orta kesiminde gözün hayrete düştüğü bir güzellik

Engin ovanın kuması imiş gibi kuleleri parlayıp dalgalanan.

375 **[§]**[İmam (radıyallahu anh) şöyle dedi:] Bize göre en isabetli davranış bunlara iltifat etmemektir, çünkü kelimenin türeyişini ve vazolunduğu mânayı tesbit etmeye çalışmanın sebebi, ilâhî emir ve hükmün yerini belirleme hedefine yöneliktir. Halbuki lafza-i celâli türetmeye çalıştıkları bütün köklerle başkasını da isimlendirmek, kök mânayı ona nispet edip ilâh demek ihtimal dâhilindedir. Buna mukabil ilâhî hakikatin bilinmesini sağlayan muhtevayı, yüce Allah'tan başkasına izafe etmek mümkün olmadığı gibi başkasını bununla isimlendirip nitelemek de söz konusu değildir. Şu halde Allah'ın bilinmesine medar olması amacıyla yapılan bütün türetme ve çıkarım yapma faaliyetine ihtiyaç bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü bunlar hedeflenen bilgiye ulaşılması ve kastedilene müttali olunmasına vesileler teşkil etmektedir, halbuki bu hususlar çeşitli âlimlerin açıklamalarına ihtiyaç kalmaksızın bilinmiştir. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bize göre aslolan şudur ki Allah Teâlâ, herhangi birine ilâh demekten lütuf ve keremiyle insanları menetmiştir, ancak zaman zaman ortaya çıkan bazı durumlar müstesna! Bu durumlarda nitelemeye vasıta olan ismi hakikat mânasına alarak başkasına nispet etmişlerdir, bunun da sebebi o varlıkta yaratılmışlık üstü bir mahiyet kabul etmeleri değil, Allah'a bir aracı ve yakınlaşma vasıtası olabileceği zannıydı. Bu inanca sahip olanlar, kanaatlerini şöyle ifade etmişlerdir: "Onlara, bizi sadece Allah'a yakınlaştırsınlar diye tapıyoruz"[7]; "Onlar Allah nezdinde bizim şefaatçilerimizdir"[8]; "Allah bize bunu emretti"[9]. Şu bilinmelidir ki sözü edilen kimselerin Allah'ı bilişleri, akıllarınca kendilerini Allah'a götürecek bazı özelliklerin aracı varlıklarda (putlarda) bulunduğu iddiasına dayanır, bu kanaatlerini eskilerinden aldıkları izinle edinip sürdürmüşlerdir. *En doğrusunu Allah bilir.* Cenâb-ı Hakk'ı tanıtma yolunda peygamberlerin kullandığı üslûba gelince, onlar insanları Allah'a yaklaştıran bazı işlere dair beyanda bulunmuşlardır, meselâ şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve resûlüne havale edin"[10]; "Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[11]; "Kuşkusuz sana

---

7 ez-Zümer, 39/3.

8 Yûnus, 10/18.

9 el-A'râf, 7/28.

10 en-Nisâ, 4/59.

11 Muhammed, 47/7.

biat edenler Allah'a biat etmiş olurlar"[12]. [§]Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak kuldan 376
sâdır olacak biatı, Allah'a, başka bir deyişle dinine yardımı Allah'a yardımda bulunmak ve O'na biat etmekle nitelemiştir, çünkü bu davranışlar bu sonuçlara yaklaştırır.

İşte puta tapanların taptıkları nesnelere ulûhiyet niteliği atfetmelerinin sebebi budur. Aslında onlar putlarını gerçek mânada tanrı diye görmemişlerdir. Bir de putperestler, filozoflardan nakledilenler cümlesinden olmak üzere, Allah'ın zatî bir isminin (veya sıfatının) bulunmadığı, ancak O, filozofun telakkisine göre şeref ve üstünlük ifade eden her bir kavramla nitelendirildiği yolunda fikirler duymuş olabilirler. Öyle anlaşılıyor ki putperestlerin kanaatine göre taptıkları tanrıların konumu kendilerinden naklen söylediğimiz tarzdadır, bu sebeple de onlara belirli bir çerçevede ulûhiyete ilişkin isim ve nitelikleri atfetmişlerdir; ama onlar hiçbir zaman ilâh isminin gerçek mahiyetini, tanrıları diye kabul edip işlerini kendisine havale ettikleri Allah'a nispet edişleri gibi putlarına izâfe etmemişlerdir. Bu realite, onların fıtratlarına Allah'ın yerleştirdiği bir lütfudur, tıpkı "Hâlik" ve "Rahmân" isimlendirmesi gibi, şöyle ki puta tapanlar fiilleri ne kadar çok, yaratıklara merhameti ne kadar muazzam olursa olsun bu iki ismi Allah'tan başka kimseye vermemişlerdir. Bütün bunlar sözü edilen ilâhî isimlerin (Allah, Hâlik, Rahmân vb.) Allah'a mahsus olup mahlûkatının bunlarla vasıflanmasına lütuf ve keremiyle engel olmuştur, hem de bilinmeyen bir yolla!

O Allah'tır, birdir. Yani bu beyan "Gerçek şundan ibarettir ki O, Allah'tır, birdir" mânasına gelir. Nasıl ki sen: Durum şudur ki Zeyd ayaktadır, yani "Durum ve vaziyet nedir?" diye soru yöneltene cevap olarak "Durum şu ki: Zeyd ayaktadır" dersin. Eğer sen aynı yerde ayakta duruyorsan "Durum şu ki: Zeyd ayaktadır" dersin, yani bunun için ben de ayaktayım demek istersin. Zeccâc bu görüşe taraftar olmuştur. Sanki o şunu demek istemektedir: Resûlullah "Kul huva'llâhu ehad", yani **O Allah'tır, birdir** akîdesini tebliğ edeceği zaman kendisine "Gerçek durum nasıldır?" diye sorulmuş, o da "Gerçek durum şundan ibarettir ki Allah birdir" diye cevap vermiştir, gerçeğin böyle olduğunu bilmeleri için!

Azîz ve Celîl olan Allah'ın "ehad" (أحد) kavli "Vâhid" (واحد) mânasına gelir. Vâhid ise nispet edilmesi halinde benzeri ve denginin olmadığını ifade eden bir isimdir. Nitekim "O, zamanının vahididir (teki), insanların vâhididir (benzeri bulunmayanı)" denilir ve bununla kendisine nispet edilenler içinde benzerinin

12 el-Feth, 48/10.

bulunmadığı mânası kastedilir. “Vâhid” sayı dizisinde de yer alır, onunla sayı ve hesabın başladığı anlaşılır, ama sayı dizisi “ehad” ile başlamaz. Bu noktada “Ehad” tevhidi gerektirme ve benzerleri nefyetme açısından Vâhid'den daha ileri bir anlam taşır; bununla birlikte Allah Teâlâ hangi isimle anılırsa anılsın benzersiz olma niteliği O'nda mevcuttur. Allah O Vâhid'dir ki vahdâniyetinin, herhangi bir yönden ikincisinin veya denginin bulunmasına ihtimal taşıması
377 imkânsızdır. [§]O, birdir, hak mâbuttur, sayı niteliğinden ve benzerlerden münezzehtir. Hakîmin (filozof) belirttiği üzere vâhidler (“ehad”ler) konusunda onlar dört çeşittir: a) İki katına çıkarılamayan “kül”den ibaret olan bir, çünkü küllü aşması mümkün değildir; b) ikiye bölünmeye ve cüzlere ayrılmaya müsait olmayıp en azdan ibaret olan bir, çünkü o sayıların (veya nesnelerin) en azıdır, ikiye böldüğü takdirde yarı parçası kendisinden az olur; c) İki şıkkın ortasında bulunan bir, böylesi ikiye bölünmeye de iki katına çıkarmaya da müsaittir; d) Dördüncüsü de bir'lerin, sayesinde var olduğu Bir'dir ki o da O'dur (yaratıcı), fakat hüviyeti bilinen bir O değildir, mahiyeti bilinmeyen Bir'dir. O varlık ki mahiyetini anlatacak dil lâl kesilmiş; ifade bocalamış, akıllar aciz kalmış, anlayışlar hayrete düşmüştür, işte O, âlemlerin yaratıcısı ve geliştiricisi olan Allah'tır[13].

[Dini Anlatmakta Beşerî Dilin İmkânları]

Bu meselede hareket noktası şudur ki, tevhit ilkesinden beşerî dilin dışındaki bir yolla söz etmek mümkün değildir. Beşerî dili kullanarak konuyu, insan anlayışına yaklaştırmak ancak dil geleneğinin oluşması ve bilgilerin gelişmesi oranında gerçekleşir. Sözünü ettiğimiz bu zaruret sebebiyledir ki gerçek hüviyetiyle tevhit ilkesi aklî ve naklî delillere dayanılarak dilin anlatım kapasitesinin belirlediği niteleme çerçevesinde şekillendirilmiştir; tekrar edelim ki belirttiğim zaruri durumlar, konuyu insan anlayışına yaklaştırmak için bahis konusu olduğu gibi çeşitli bilgileri sunmada belli bir geleneğe dayanan dilin anlatım tarzı için de mevcuttur. Buna bağlı olarak tevhit ilkesi için “vâhid” veya “ehad” kelimesinin kullanılması Allah'ın dışındaki bir varlığın birliği statüsünde değildir, bu statü biraz önce sözü edilen ikiye bölünmeye de ikiye

---

13 Mâtürîdî'nin *Kitâbü”t-Tevhîd*'inde aynı konu şöyle yer almıştır: “Bir âlime ‘vâhid'in mânası sorulmuş, o da şöyle cevap vermiş: Vâhid dört mânaya gelir: İkiye katlanamayan kül, ikiye bölünemeyen cüz, bir de bölünemeyenin fevkinde ve ikiye katlanamayanın dûnunda -çünkü küllün ötesinde bir şey yoktur- bulunması sebebiyle her ikisine de ihtimal taşıyıp arada, dördüncüsü de bu üçünün, sayesinde var olduğu şey (yaratıcı). O'dur, fakat hüviyeti bilinen bir o değildir, mahiyeti bilinmekten daha gizlidir. O varlık ki mahiyetini anlatacak dil lâl kesilmiş, ifade bocalamış, akıllar aciz kalmış, anlayışlar hayrete düşmüştür, işte O, âlemlerin yaratıcısı ve geliştiricisi olan Allah'tır” (Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, s. 57).

katlanmaya da müsait olan "vâsıt" türünden olabileceği gibi azlık ve çokluk türünden de olabilir. Şunu da belirtmek gerekir ki "vâhid" statüsünde bulunan herkes bir araya gelmiş birlerin vâhididir, ancak "cüz-i la yetecezzâ" denen ve sadece tasavvurda bulunan "vâhid" müstesna! Bu konumdaki vâhid genelde başka bir cüzden olup [§]ondan ayrıldığı tasavvur edilir, ancak kendisinin ar- **378**
tık bir daha parçalara ayrılmadığı düşünülür, çünkü bu en küçük parçadır ve gerçek anlamda bir cüzdür. Cenâb-ı Hak ise bütün (kül), parça (ba'z), az ve çok kavramlarından münezzeh olduğu gibi parça veya bütün konumu bulunan ya da az çok derecesi olan "vâhid" kavramından da berîdir, O'nun övgüsü aşkındır. Nitelediğim her varlık O'nun mülküdür, anlattığım her nesne ve olayı yaratan O'dur ve Allah Teâlâ bunların her biri için bir karşıt yaratmıştır ki her birinin alternatifi olup çift konumunda bulunsun ve gerçek vahdâniyetin O'na özgü olduğu bilinsin. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

2. "Allah hiçbir şeye muhtaç olmayan, aksine her şey kendisine muhtaç olandır."

[Samed]

Cenâb-ı Hak zatının bir olduğunu zikredişinin ardından vasfettiği birlik ilkesini zihinlere yerleştirmek için Samed olduğunu beyan etmiştir. *En doğrusunu Allah bilir ya,* "Samed" (الصمد) şu mânaya gelir: Allah kendisinden başka herkesi (ve her şeyi) muhtaç konumda tutmuştur; öyle ki herkesin, ihtiyaçları sebebiyle O'na yönelmesi vazgeçilmez bir gerçek olmuştur: Yaratılış açısından vücut bulmak, var olduktan sonra selâmet ve dirlik içinde olmak ve bir de lütfedilen varlığın devamını sağlamak açısından. Yokluktan sonra var oluş O'nsuz gerçekleşmez, vücut bulan varlığı sürdürmek de ancak O'nun sayesinde mümkündür. Kâinatta ihtiyaçlar her varlığı kuşatmıştır, tâ ki var olmak ve mevcudiyetini sürdürmek konularında her şeyden müstağni oluş Allah'a özgü kalsın ve O'nun zatından dolayı var olduğu, zatından dolayı varlığını sürdürdüğü, başkasının varlık özelliklerinden münezzeh (uzak) olduğu tam anlamıyla açıklık kazansın. Ulûhiyet makamının -yukarıda değindiğimiz üzere- beşerî ifade ile anlatılması dillerin aciz kaldığı bir husustur, sadece bütün kainatta sıfatlarının tecellilerinden örnekler alınarak insan anlayışına yaklaştırmalar yapılabilir.

"Samed" hakkında bazı yorumlar ileri sürülmüş olup bunların tamamı biraz önce açıkladıklarımızın kapsamına girer. Birincisi "samed", efendiliği son noktasına ulaşan "efendi" demektir. Bunun, efendilikten anlaşılan muhte-

va çerçevesindeki mânası ihtiyaçların O'na arzedilmesi ve bütün muhtaçların O'na ümit bağlaması şeklindedir.

379 [§]İkincisi "kof olmamak", yani som anlamında şekillenir. Bu, Allah'a ait olan vahdâniyetini nitelemesi ve başkasına ait ehadiyyet özelliğinden münezzeh oluşunun dile getirilmesi demektir ki yaratıkların bu özelliği parçalardan oluşup içi sanki kof gibi birtakım yarık ve deliklerin bulunmasından ibarettir.

Bir diğer yorum da bir grup müfessirin belirttiği gibi "samed", ibarenin seyrine göre Kur'ân'ın genel açılımı olup, muhtevası bu sûrede "samed" kelimesinden sonra "lem yelid..." (لم يلد ...) diye belirtilen kısımdır. Çünkü her evlat sahibi bedeninde boşluk taşıyan varlık demek olup çocuk oradan neşet eder. Bu mânada Allah'a evlat nispet ettiği halde O'nda boşluk bulunmadığını söyleyene ait telakkinin yanlışlığı da vurgulanmış olur. Bir bakıma şöyle demiş olur: O'nun nasıl evladı olabilir, oysa siz boşluk içeren bir varlık olmadığını pekala bilmektesiniz? Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı; O'nun eşi olmadığı halde çocuğu nasıl olabilir?"[14] Bu ilâhî beyan Allah'ı, eşi bulunmaktan tenzih edenler hakkındadır, halbuki onlar evlat sahibi olmanın eşsiz olamayacağını müşahede edip bilmekteydi, yine onlar doğumun sadece bedeninde boşluk (döl yatağı) bulunan kimseden olabileceğine de şahit olmuşlardı. Sonuç olarak bu âyette sözü edilen zümrenin Allah'ın evlat sahibi olduğuna ilişkin telakkisi, boşluk taşımaktan onu tenzih etmelerine dair inançlarına karşı çıkarılarak çürütülmektedir; nitekim onlar Cenâb-ı Hakk'ı eş edinmekten berî kılmışlardı. Şöyle bir yorum da ileri sürülmüştür ki bu zümrenin çelişkisi bedenlerinde boşluk taşıyanların çeşitli vasıtalara muhtaç bulunmalarıyla ortaya konulmuştur. Bu telakki Allah'ın ihtiyaçlar sebebiyle kendisine yönelinen bir varlık olduğuna dair ilk yoruma katılmış olur.

Bazıları, Allah Teâlâ'dan boşluk kavramı nefyedildiği takdirde O'nun ya-
380 rığı ve boşluğu olmayan som bir varlık olduğu imajı ortaya çıkar, [§]bu ise cüzlerin bir araya gelip iç içe girmesi ve yoğunlaşması demektir, tıpkı boşluk taşıyan nesne gibi ki o da yarılıp ayrışan cüzlerin bir araya gelmesiyle oluşur demiştir. Aslında bu iki şıktan herhangi birinden zat-ı ilâhiyyenin tenzihi gerçekleşince diğerinden de münezzeh olduğu ortaya çıkar, çünkü her iki şekilde de birliğin nefyi ve parçaların birleşmesi bahis konusudur. Bir de şu: Öyle olur ki bazı varlıklardan bazı özellikler nefyedilir, fakat bu özelliklerin karşıtları da onlara izafe edilmez; meselâ arazlardan işitme, görme ve ilim özellikleri nefyedilir, ancak bunların karşıtları da arazlara nispet edilmez, çünkü herkes arazlara, başka arazların gelmediğini bilir. Bu söylenenlere bağlı olarak şunu

---

14 el-En'âm, 6/101.

belirtmek gerekir ki Allah'ın birliğinin şuurunda olmak ve O'nun zatını çift (tek üzerine zait) kavramlardan tenzih etmekle yukarıda belirttiğim görüşü kanıtlamış olur.

"Samed" kelimesine "daim" anlamı da verilmiştir. Bu yorum da yukarıda anlattığım gibi Allah'ın değişme, başkalaşma ve ihtiyaca mâruz kalma ve benzeri niteliklere ihtimal taşımaması, buna mukabil bütün ihtiyaçlarda yaratıkların O'na yönelmesi esasına dayanır.

Şairin biri "samed" kelimesinin birinci mânası bağlamında şöyle demiştir:

Ölüm habercisi sabahın ilk saatlerinde Benî Esed'in en hayırlı iki zatının ölümünü duyurdu:

Amr b. Mesûd'un ve her muhtacın yöneldiği o efendinin (seyyid)[15].

Arapça'da "samedtü ilâ fulânin" (صمدت إلى فلان) denilir, "kasadtü ileyhi" (قصدت إليه) demektir. Bu da samedin, "ihtiyaçların belirmesi halinde kendisine başvurulan kimse" anlamını açıklığa kavuşturur.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿٣﴾

3. "O doğurmamış ve doğmamıştır."

Şöyle de söylenmiştir: "Samed" kelimesinin yorumu "lem yelid" diye başlayan âyetin içeriğidir.

[Dinin Temeli: Tevhit]

[§][İmam Ebû Mansûr (r.a.) şöyle dedi:] Meselenin nirengi noktası şudur ki Allah Teâlâ, zat-ı ilâhiyyeye "evlat sahibi oluşu" nispet etmeyi -şerikler inancını doğurduğu için- son derece büyük bir suç olarak ilân etmiştir. Çünkü doğurma, çocuk sahibi olanın kategorisine girme mânası taşır. Böyle olunca da ulûhiyette ortağı bulunma alternatifi gündeme gelir, bu ise tevhit ilkesini ortadan kaldırır. İşte Allah'a evlat nispet etmek bu çizgi üzerinde seyreder. Bu sebeple Cenâb-ı Hak evlat edinme telakkisini en büyük günah addetmiş ve kendisini delillere dayanarak bilen kimseye O'nun zatını evlattan tenzih etme vecîbesini yüklemiştir, çünkü belirttiğimiz açıdan ortaklık oluşmaktadır. Halbuki bütünüyle evren, yaratılış özelliklerinin gereğiyle, yaratıcısının ortaklar ve benzerlerin tamamından berî olduğuna tanıklık etmektedir. Şu halde bütün **381**

15 bk. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğānî*, XXII, 92; Abdülkādir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, XI, 269.

bu söylediklerimiz sayesinde Allah Teâlâ'ya evlat nispet etmenin temelsiz bir inanç olduğu ortaya çıkar. Bir de tek tek her birine işaret edilmek üzere bütün yaratıklar çift konumunda bulunmaya veya alternatifli olmaya müsaittir, neslin üremesi de bu yolla olur. Cenâb-ı Hak ise bundan münezzehtir.

Şimdi tek tek her biri dikkate alınmak suretiyle âlemde bulunan bütün varlıklar, ya kendisi başkasından veya başkası kendisinden doğmuştur. Bu doğmak veya doğurulmak fonksiyonları evrenin sahip bulunduğu işleyişe yönelik iki ilke durumunda olup evrendeki her şeyin konumu bu yapıyı yansıtır. Allah Teâlâ'nın ise başkasına ait bütün özelliklerden berî olduğu ortaya çıkmıştır, çünkü O'nun dışındaki her bir "başka" bütün özellikleriyle yokken var olmuş, kendi dışındaki varlığın yönetimi kendisini etkilemiş ve başkasının hükümranlık fonksiyonu onun üzerinde geçerli olmuştur. Şâyet Allah Teâlâ'da bu tür özelliklerden herhangi birinin bulunduğu farzedilecek olsa, bu, O'nun ulûhiyetini düşürür, başkasına muhtaç olması gibi bir sonuç doğurur ve kendi dışındaki bir gücün hükümranlığının, O'nu emri altına almasını gerektirirdi. Bu durum da her bir nesnenin taşıdığı yaratılmışlık özelliklerinden uzak bir varlığın mevcudiyetini kaçınılmaz hale getirir, tâ ki konuyla ilgili olarak O'na ait bulunan deliller kendi mecrasında devam etsin ve evrenin dili ve ondaki ilâhî hikmetle konuşturulan tanıklık bütün berraklığını kazansın. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ ﴿٤﴾

382 **[§]*4. "Kimse O'nun dengi değildir."***

İhlâs sûresinin son kısmı da aynı çizgi üzerinde seyreder: Kimsenin O'na denk olmayışı. Zira denginin bulunuşu benzeşmeyi gerektirir, benzeşmedeyse ortaklık bahis konusudur. Oysaki O'nun yönetiminde ortaklığın düşünülmesi evrenin düzeninin bozulması sonucunu doğuracağı kanıtlanmış bir gerçekliktir. Cenâb-ı Hakk'ın alternatifi bulunan yaratılmışlara ait özelliklerden uzak olması gerektiği de bilinmektedir. İşte ancak bu niteliklerin bulunuşuyladır ki evrenin yönetilmesi düzene girer ve ilâhî planlama hükmünü yürütür.

Şunu söylemek mümkündür: İhlâs sûresinin açılımı, insanların şu üç yoldan biriyle bildikleri Allah Teâlâ'nın en kapsamlı sıfatını teşkil eden tevhit ilkesini pekiştirip yerleştirmekten ibarettir[16]. **1.** Allah'ı bilmek her insanın di-

16 İmam Ebû Mansûr (rahimehullah) anlatımının devamında belirgin bir şekilde sadece iki yöntemden söz etmekle birlikte konuyu işleyişinin seyrinden üçünün de belirlenmesi mümkündür: Telkin, fıtrat-ı selîme ve tabiatın incelenmesi.

ğerinden aldığı telkinle gerçekleşmiş olabilir, bu yöntem nihayette bütün gizlilikleri bilen Allah'a ulaşır. Cenâb-ı Hak insanları bu fonksiyonu icra etmeye âmâde kılmış ve onları bu fıtratta yaratmıştır. Öyle ki bunu inkâra kalkışan kimse eninde sonunda şunu benimsemek durumunda olur: Kuşaktan kuşağa açık bir şekilde tevarüs edilen ve birbirini etkileyen bir yöntemin yanlış olması muhtemel değildir, çünkü bu, insanlığın ortak kabullerinin nesilden nesile intikal etmesi statüsündedir, bunun aksini kabul etmek bütün müşterek bilgileri ortadan kaldırma sonucunu doğurur. Halbuki insanlar, bunların bilinci içinde yaratılmış ve bu bilgilere dayanılarak çeşitli muamelelere tabi tutulmuşlardır; bu açıdan sözü edilen bilgiler ve dolayısıyla Allah'ın varlığı insan bilgisinin ilkesi konumundadır. **2.** Bir de bu durum, inkâr edilemeyen fıtrî bir özellik gibidir. Ancak özel eğitime tâbi tutmak ve çeşitli taktikler (hiyel) kullanmak suretiyle fıtrî yapılarından çıkarılanlar müstesna. **3.** Üçüncü bir yöntem de evreni teşkil eden nesnelerin her birinde Allah'a kılavuzluk ve tanıklık eden özellikleri incelemektir.

Cenâb-ı Hak, İhlâs sûresinin son âyetiyle şunu beyan etmiştir: Burada sözünü ettiğimiz yöntemlerle Allah'ın temel sıfatını öğrenen kimselerin, bu bilgileri çerçevesinde O'na benzer ve herhangi bir konuda denk bir ortak nispet etmeleri artık bahis konusu olmaz; yine bu kimseler şunu anlayacaklardır ki bunun dışında bir telakkiye sahip olmak bahsettiğimiz üç alternatifin dışında kalır. Bu tür bir telakki, fıtrî konumu bulunmayan, yeterli ve evrensel telkin özelliği taşımayan ve evrendeki her şeyin yaratılıştan ifa ettiği tanıklık niteliğinden uzak kalan, bu sebeple de tefekkür ve incelemeye dayanmayan bir telakkidir. [§]Artık Allah'ın temel sıfatını kavrayan kimse bu tür bir nitele- **383**
meye iltifat etmez, başka fikirlere değil, gerçek nitelemeyi benimsemeye yönelir. Şunu da belirtmek gerekir ki yukarıda sözü edilen üç yöntemin dışında kalan bir telakki, bahis konusu isabetsiz telkinin ve delilsiz iddianın ürünü durumundadır, bu konumuyla da daha önce anlattığım yöntemlerden hiçbirine benzerlik arzetmez. Aslında diğerlerinde bulunabilecek hilkatin tanıklığı ve gerek varedilmesi gerek sürdürülmesi konusunda başkasına ihtiyaç duyması gibi olumlu unsurların hepsi gerçek nitelemede de vardır ve bu niteleme başka alternatife kapı açmayacak bir yönteme bağlı bulunmaktadır. Hatta bu nitelemede ulûhiyete her üç yönüyle de işlerlik kazandırmak bahis konusudur. Şöyle ki: Allah ihtiyaç durumlarında kendisine yönelinen ve ihtiyaçları yerine getirebilen varlık olmak mânasında "Samed"dir, doğurmamış ve doğmamıştır, O, doğum yoluyla birinden meydana gelmekten ve kendisinden de bir varlığın oluşmasından münezzehtir, çünkü söz konusu iki durumda kendisi için her üç

yönüyle sabit olan ulûhiyet niteliği -yukarıda dile getirdiğim üzere- ortadan kalkar.

Kimse O'nun dengi değildir. Bu beyanın bir yorumu da şöyledir: O'ndan başka herkeste başkasının hükmü altında bulunduğunu bildiren özellikler vardır, bu husus istisnasız her şeyin boyun eğdiği bir varlığın mevcudiyetine kanıt teşkil eder. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir. Hidâyet sadece ondan istenir.*

Yukarıdan beri söz konusu ettiğim hususlar sebebiyle bu sûreye İhlâs sûresi denilmiştir. Sûre özet olarak tevhidin bütün berraklığı ile Allah'a özgü kılındığını, ulûhiyette benzerlerinin, rubûbiyette şeriklerinin bulunmadığını, kendisinin dışındaki başka her varlığın O'nun hâkimiyeti ve tasarrufu altında O'na kul olma özelliği taşıdığını açıklamaktadır. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

[113]FELAK SÛRESİ 385

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

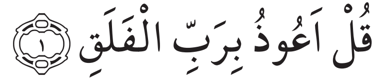

1. "De ki: Sığınırım sabah şafağının Rabb'ine!"

[Fakih (rahmetullahi aleyh) şöyle dedi:] Sabah şafağının Rabb'ine sığınmanın emredilmesinin üç mânaya gelmesi muhtemeldir: Birincisi, emir öğretim amacına yönelik olup sûrenin nâzil olduğu dönemde vuku bulmuş herhangi bir olayı hedeflemiş değildir. Ne var ki Allah Teâlâ, sûrede sözü edilen tiplerin yapabilecekleri kötülüğün büyüklüğünü ezelî ilmiyle bilmiş ve insanlara kendisine sığınmalarını emretmiştir. Aslında genellikle tahmin edileceği gibi sûrede belirtilen kötülükler yine orada bahis konusu edilen yollarla insanların başına gelebilir ve bu husus elbette ki ilâhî ilmin kapsamında yer alır. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şeytanın insanlara düşman olduğunu ve onları farkedemeyecekleri yönden gördüğünü haber vermesi gibi[1]. Buradaki ilâhî hikmet insanların daima kendilerini hazır tutmaları, uyanık olmaları, Allah'a sığınmaları ve O'nun lütfu sayesinde kötülükten korunmalarıdır.

[§]Felak sûresinde emir şekline bürünmüş bu öğretim Nâs sûresinde- 386
kinden daha önemlidir, çünkü bu sûrede sözü edilen düşman Nâs sûresinde sözü edilenden daha zararlıdır. Şöyle ki: Orada haber verilen düşmanın zararı, şeytanın çağrı yaptığı işleri yerine getirdiği ve sinsi ayartıcının içine düşürdüğü vesveselere uyduğu takdirde kişi için zararlı olur. Bu ise insanın kaçınabileceği kendi fiilidir. Felak sûresinde haber verilen zarar ise başkasının etkinliği ile meydana gelmiş olup kişi bunun ne yönden geleceğini bilememektedir, yani düğümlere üfürenlerin ve diğerlerinin şerri. Dolayısıyla bu tür kötülüğün

---

[1] Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Ey âdemoğulları! Şeytan ana ve babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yardımcıları, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları inanmayanların dostları kıldık" (el-A'râf, 7/27).

kullara öğretilmesi ve o yüce varlığa sığınılmasının emredilmesi son derece önem taşımaktadır, o varlık ki bahis konusu ettiğimiz tiplerden sudûr eden bu şer fiilleri, lütuf ve keremiyle, karşı çıkılıp etki altında bırakılabilir olduğunu açıklamıştır.

İkincisi, nakledilen şu husustur: Cibrîl aleyhisselâm Resûlullah'a gelerek şöyle demiş: "İfrit bir cin sana tuzak kurmaya çalışıyor, bu sebeple yatağına gireceğin zaman iki eûzüyü okumak suretiyle onun şerrinden Allah'a sığın!"[2]

Üçüncüsü, yahudilerden birinin Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme büyü yapması üzerine nâzil olduğu rivayetidir[3].

Ebû Bekir el-Esam şöyle dedi: Bu konuda bir hadis naklettilerse de Hz. Peygamber hakkında caiz olmayan bilgiler içerdiğinden onu terkettim.

387 [§][Fakih (r.h.) şöyle dedi:] Bize göre Resûlullah'a büyü yapıldığı yolundaki rivayet, onun nübüvvet ve risâletinin kanıtlanması açısından iki yoruma tâbi tutulabilir. Birincisi, kendisine büyü yapıldığını vahiy yoluyla bilmiş olmasıdır. Büyü kendisine duyurulmadan gerçekleştirilen bir fiildir, kimsenin vahiy dışındaki bir yolla gayba muttali olması da mümkün değildir. İkincisi, sihir eylemini Kur'ân okumak suretiyle iptal etmesidir. Onun sihri iptal etmek amacıyla Kur'ân okuyuşuna Hz. Mûsâ'nın asâsının konumunda kabul etmek gerekir; hatta Kur'ân okuyarak sihiri iptal etmek etkinlik ve mûcize olması açısından Mûsâ'nın gerçekleştirdiğinden daha büyüktür. Çünkü asânın etkinliği hem temel madde ve yapısı hem de gözle müşahade edilmesi açısından yapılan ve etkili olan türden bir fiil ve bir iştir, zira asâ artık bir yılan olup sihirbazların yaptıklarını yutmaktadır. Büyünün geçersiz hale getirilmesi ve bunun Kur'ân okumak suretiyle gerçekleştirilmesi ise ancak Allah'ın lütfuyla mümkündür. *En doğrusunu Allah bilir.*

Bu meselede bize göre aslolan şudur ki Cenâb-ı Hakk'ın "Kul eûzü birabbi'l-felak" (قل أعوذ برب الفلق) kavliyle sığınma emri vardır. Yukarıda bu emrin bir tek olayı yansıtması veya öğretim ilkesini içermesi halinde muhtevasında oluşacak mâna açılımından bahsetmiştik. Buradaki emir zarar veren işlerden kurtulmayı ve huzura kavuşmayı amaçlar. Yapılması gereken şey de kulun, nezdindeki lütuflara ümit bağlayarak Allah'a sığınmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın kimsenin bilemeyeceği bir yönden gelen lütuf ve keremiyle kişiyi zararlı işleri ortadan kaldırmaya muktedir kılması daima mümkündür. Öyle ki zararı

---

2 krş. Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, XIII, 528; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 550.

3 bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 367; Buhârî, "Tıb", 47.

bertaraf etme işini gören kimsenin, yaptığı işin mahiyeti hakkında -zararın ortadan kalkmasını müşahede etmekten başka- hiçbir şey bilmemesi de ihtimal dâhilindedir.

Allah Teâlâ'nın, lütuf ve keremi çerçevesinde, kendilerinden doğacak yarar ve zararlar sebebiyle bazı işleri yapmayı emretmesi, diğer bir kısmını da yasaklaması tabii karşılanmalıdır; öyle ki bu hususların mahiyetine nüfuz etmekte insanların herhangi bir etkisi bulunmayıp sadece ilâhî lütuf olarak gerçekleşirler. [§]Meselâ Cenâb-ı Hak bazı yiyeceklerin yenmesini yasaklamış, 388
bazılarına da emredercesine özendirmiştir. Bunun hikmeti onlardaki besleyici veya öldürücü özelliklerdir. Ne var ki biz sözü edilen yiyeceklerin besleyici veya öldürücü mahiyetlerini bilmediğimiz gibi bu emir ve yasaktaki hikmet ve inceliğe de vâkıf değiliz. Kişinin, çocuk sahibi olması amacıyla evlenmesi, Allah'ın yaratıp lütfettiği meyve ve sebzeleri elde etmek için sulama ve ekin ekme etkinlikleri göstermesi de buna benzemektedir. O, bu etkinlikleri gösterirken yapması ve yapmaması gereken işlerin iç yüzünden ve faaliyetinin varacağı nihaî sonucun mahiyetinden (çoğu zaman) haberdar değildir. İnsanın işitme ve görme duyusuna bahsedilen hususları dinleyip görmekle emredilmesinin hikmetini de bu söylenenlere eklemek mümkündür; aslında algı olayının mahiyeti onu dinleme ve bakma eyleminden ibaret değildir.

Şimdiye kadar anlatılanlara bağlı olarak Allah Teâlâ'nın büyü ve üfürükçülük gibi etkinlik türlerinin oluşturduğu esrarengiz bir eylemi (النفث) fayda veya zarar amaçlanan bazı fonksiyonlara sebep kılması imkân dâhilindedir. Bu durumlarda kişi olup bitenin mahiyetini, anlamını ve kimden kaynaklanan bir fiil olduğunu bilemez, bununla birlikte gerçek bir etkisi bulunduğundan yerine göre yapması ve yapmaması gerekli olan işlerle karşı karşıyadır, her ne kadar gerçekleşen sonuç doğrudan kendi fiilinin eseri olmasa da!

Âyetteki "felak" (الفلق) kelimesinin mânası hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları felak "sabah" mânasına gelir demiştir. Felak bazı yaratıklarda görüldüğü üzere yarılıp açılan ve böylece içinde bulunanların neden ibaret olduğu anlaşılan her şeydir, diye de bir görüş ileri sürülmüştür; meselâ rahimler, tohum, çekirdek, bazı böcekler ve diğerleri gibi. "Felak" kelimesinin mânasında "sabah vakti" diye bir muhteva belirlemesini benimseyenlerin bakış açısı şudur: Sabah vakti gecenin sonu ve yeni bir günün başlangıç noktasıdır. Allah Teâlâ bu gece ile gündüzü inşa edişi çerçevesinde bütün kâinatı düzenleyip yönetme kanununu koymuştur, öyle ki kimse O'nun gece ile gündüze verdiği düzenin dışına çıkmaya güç yetiremez. [§]Sözü edilen iki fak- 389

tör, Allah'ın gaybı bildiğine akıl erdirmemizin nihaî vasıtaları konumundadır. Çünkü O'nun gece ve gündüz içinde yer alan zaman birimleri hakkındaki yönetim ve tasarrufu her yıl aynı çizgi üzerinde seyretmiştir. Cenâb-ı Hak gece ile gündüze yaratıklar için rahmet vesileleri tevdi etmiş, imtihan sebepleri yerleştirmiş, ardarda ve düzenli bir şekilde birbirlerini izlemeleri açısından da onları kendi varlığı ve birliği için birer alâmet olarak belirlemiştir. Bu açıdan bakıldığında "birabbi'l-felak" (برب الفلق) demek suretiyle "birabbi'n-nâs" (برب الناس) âyetinde beyan edeceğimiz üzere- bütün yaratıkları zikretmiş gibidir. Sanki O, "birabbi'l-felak" demek suretiyle her bir yaratıkta bulunan özelliği kastetmiş ve bütün kötülüklerden Rabb'e sığınmayı hedeflemiştir, çünkü hepsinin yaratıcısı O'dur. *Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

2. "Yarattığı şeylerin şerrinden!"

Bu âyet iki yoruma açıktır. Birincisi, **yarattığı şerden** şeklindedir, çünkü Allah şerri kendi fiiline (yaratmasına) nispet etmiştir. Nitekim "filânın fiilinin şerrinden" denir ve "işlediği şerden" mânası kastedilir. İkinci olarak "yaratıklarından sâdır olan şerden" mânası da düşünülebilir. Şunu belirtmek gerekir ki şerrin Allah'a nispet edilmesi O'nun her şeyin yaratıcısı olması açısındandır, yani hem yaratıkların fiilini hem de fiili olan ve olmayan (etken ve edilgen) varlıkların yaratıcısı. Bu iki yorumun birincisi daha münasip görünmektedir, çünkü sûrenin devamında yaratıkları sayesinde vâki olan ve onlarca girişilen ve fakat biraz önce değindiğimiz açıdan Allah'a izafe edilen hususlar yer almaktadır. Bir de yaratıkların meydana getirdiği her kötülük, yaratılması açısından Allah'a nispet edilir, ama o, aynı zamanda işleyeninin fiili ve kesbidir.

Yarattığı şeylerin şerrinden meâlindeki ilâhî beyandan murat biraz önce sözünü ettiğim mâna ise sûrenin devam eden kısmının belirtilmesi sanki bir tekrar konumunda bulunur. Bahis konusu birinci mâna, kulların etkisi bulunmayan şerler çerçevesinde mutlak bir yaratma diye yorumlanırsa, Allah'ın yaratmasıyla vücut bulmakla birlikte insanların etkisi bulunan şerlerin belirtilmesi artık tekrarlama niteliği taşımaz; bu durumda yapılan yorum yerine
390 oturmuş olur. [§]Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ bazan başkasının şer fiiline lütuf ve keremiyle veya onu acze düşürmek suretiyle engel olur. Acze düşürme halinde şer özelliği taşıyan bir fiili işlemeye güç yetiremeyen birinin şerrinden Allah'a sığınmak bahis konusu değildir. Ne var ki bu durumda da

kötülük yapmaya muktedir kılınma alternatifi bahis konusudur, bu sebeple de böylesinden Allah'a sığınmak tabii bir durumdur. Çünkü şerre muktedir kılınmakla yaratıklardan kötülüğün sadır olması daima mümkündür. Nitekim biz kendilerinden doğabilecek fayda ve zararlar sebebiyle bazı fiillerin emredilmesi veya yasaklanmasının mümkün olduğunu daha önce beyan etmiştik, aslında buradaki asıl etkinlik insanlara ait de değildir. Bunun gibi kötülük yapmaya muktedir kılınacaklarından yaratıkların şerrinden Allah'a sığınmak yerinde bir davranış olmuştur. *En doğrusunu Allah bilir.*

Meselenin bu noktasında, kudretin fiilden önce (istitâat kable'l-fi'l) bulunduğunu ileri sürenlerin (Mûtezile) bir tutamağı bulunmaktadır: İnsanın kötülük işlemeye gücü yoksa muktedir olmayanın şerrinden nasıl sığınılabilir diye. Bu itiraza iki şekilde cevap verilebilir. Birincisi sığınma, kulun ileride sahip olacağı kudretle yapabileceği şer sebebiyle olur; onun ileride sahip olacağı kudretin mevcudiyeti halinde fiil oluşabilecektir, sözü edilen kudret de eylemi gerçekleştirecek organların sağlıklı olmasından ibarettir. Etkin kudret ise fiillerin oluşumuna ve kişinin seçimine (ihtiyar) bağlı olarak meydana gelir. Böylelikle seçim (irade) çerçevesine giren kudret ihtiyarî fiillerin icrası sırasında hasıl olan kudret konumunu alır, bu sebeple de ondan Allah'a sığınır, çünkü bu kudretin mevcut olduğu kimse müstakillen kendi kudretiyle tasarruf eder gibi bir konum kazanır.

İkincisi özenme ve sakınma (rağbet ve rehbet) alanına giren işlerde, gelenek olarak vuku bulacağı bilinen bir fiil vuku bulduğu tesbit edilmiş gibi telakki edilir. Görmez misin ki insan, aradaki mekân uzaklığı ve zaman genişliğine rağmen, zorba ve zâlimlerin zulmünden Allah'a sığınır, çünkü gelenek haline getirildiği üzere böylelerinin zulüm ve baskısı eninde sonunda gelip ulaşabilir, her ne kadar onların bu kişiye yönelik zulmü şu an için bulunmuyor ve süreklilik arzetmiyorsa da. İşte yukarıda söz konusu edilen sığınma da bunun gibidir.

وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ اِذَا وَقَبَ ﴿٣﴾

[§]*3. "Karanlığı bastırdığı zaman gecenin şerrinden!"* 391

"Gāsık" (غاسق) kelimesi hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Denildi ki gāsık "karanlık gece"dir, "gasak" da "karanlık" demektir. Yine denildiğine göre geceye "gāsık" denilmesi bu kelimenin soğuk mânasına gelmesi sebebiyledir. Allah şöyle buyurmuştur: "Orada ne bir serinlik tadacaklar ne de temiz bir

içecek. Sadece kaynar su, bir de soğuk ve kokmuş bir sıvı!"[4] Gece gündüzden soğuk olduğundan "gāsık" diye anılmıştır.

Bu meselede aslolan şudur ki biraz önce sözü edilen gece karanlığı doğrudan zararı dokunacak bir özelliğe sahip değildir ki kendisinden sığınılsın! Buna mukabil sığınma gece karanlığında veya ay ışığında bulunan ve kendisinden zarar gelen kimseye rücû edip ondan Allah'a sığınılır. Bilindiği üzere kötülüklerin öylesi vardır ki ancak gece karanlığında gerçekleşebilir, öylesi de var ki sadece ay ışığında uygulanır. Cenâb-ı Hak geceleyin olabilecek kötülüklerden sığınılmasını emretmiştir, gecenin kendisinden gelecek kötülükten değil. Bu, "O, gündüzü görmeye müsait nitelikte (mubsıran) yaratmıştır"[5] meâlindeki ilâhî beyana benzemektedir ki burada mâna "gündüzün kendisi görür" değil, görme fiili orada gerçekleşir demektir. Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya, Felak sûresinin bu âyeti geceyi şerre özgülemeyi hedeflemiş değildir, zira gecenin doğrudan bir zararı yoktur, ne var ki gece münasebetiyle kötülük imkânı doğabilir, çünkü -bilindiği üzere- kötülüğün öylesi var ki ancak onun karanlığında, öylesi de var ki sadece ay ışığında işlenebilir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak gece gerçekleşebilecek kötülüklerden kendisine sığınılmasını emretmiştir. Buna bağlı olarak gündüzün şerrinden de Allah'a sığınmayı mümkün görmek gerekir, çünkü gündüz de bazı kötülüklere imkân sağlamakta ve bazı şerler onda yuvalanmaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

"İzâ vekab" (اذا وقب). Allah Teâlâ'nın bu kelâmında yer alan "vekab" kelimesinin mânasına dair farklı açıklamalar yapılmıştır. Bunun için "gece gelip bastırdığı zaman"; "sıyrılıp gittiği vakit" gibi mânalar verilmiştir. Âyetin anlamının "ay tutulduğu zaman" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu anlayışa göre Cenâb-ı Hak, ayın tutulması halinde kendisine sığınılmasını emretmiştir, çünkü bu olay kıyâmet alâmetlerinden biridir, bunun içindir ki "izâ vekab", yani "tutulduğu zaman" denilmiştir, bilindiği üzere ay tutulması ancak geceleyin gözlenir.

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِى الْعُقَدِ ﴿٤﴾

392 [§] ***4. "Düğümlere tükürüp üfleyenlerin şerrinden."***

Bu ilâhî beyan düğümlere üfleyenlerin şerrinden, sebep olacağı sonuçlar açısı dolayısıyla Allah'a sığınmayı içerir; buradaki şer gerçekte fâillerinin

---

[4] en-Nebe, 78/24-25.

[5] Yûnus, 10/67.

bir eylemidir. Bir önceki âyette söz konusu edilen şer ise insanların herhangi bir tesiri olmaksızın gecenin karanlık olmasından dolayı meydana gelir. Bir bakıma Cenâb-ı Hak görünürde kendisinden kötülüğün doğacağından endişe edilmediği bütün şer sebeplerinden ilke olarak Allah'a sığınılmasını emretmiştir, gerçekte şer o sebebe bağlı olsun veya olmasın! Cenâb-ı Hakk'ın "Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın!"[6] meâlindeki beyanına bakmaz mısın? Aslında şeytanın gerçek anlamda fiilinin bulunmasına rağmen dünya hayatının böyle bir eylemi yoktur. Bununla birlikte insanlar her ikisinden de aldanmaktan sakındırılmıştır. İşte karanlığı basan geceden ve düğümlere üfleyenlerden sığınma olgusu da aynı çizgi üzerinde seyreder, halbuki gecenin kendisine ait bir fiili bulunmayıp sadece şerre zaman teşkil etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında sözü edilen sığınma fiilinde meleklere de bir görev düştüğünü söylemek mümkündür, onların insana gelebilecek belâ ve âfetleri savuşturup kendisini koruma görevleri. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "İnsanın önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçi melekler vardır"[7]. Bu âyetin yorumunda "min emrillâh: biemrillâh" (من أمر الله: بأمر الله), yani "Allah'ın emriyle onun korunması gerçekleşir" denilmiştir. Bu tür gizli hususlar ve çeşitli zararlar konusunda Allah Teâlâ'nın melekleri görevlendirmesi suretiyle korumanın vuku bulması mümkündür; bu nevi fiiller ancak uzun gayretler sarfedilmek suretiyle bilinebilecek işlerdir. Yorumunu yapmakta olduğumuz "felak" âyetinde de insanlara ait yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçların cinlerin ifsadından korunması için benzer mekanizmanın çalıştırılması ihtimal dahilindedir. Bu durumda meleklere de görev düşmektedir; bu görevin şeytanın vesvese vermesi karşısında onların insanı uyarması ve ona yardımcı olması şeklinde gerçekleşmesi mümkündür. Bununla birlikte Allah'ın, cinlere sözünü ettiğimiz beşerî gerekleri bozma imkânı vermeyip sadece vesvese
doğurmalarına müsaade etmesi de bahis konusudur, [§]çünkü Allah lütuf ve 393
keremiyle bilinmeyecek yollarla ifsada mâni olur. Biraz önce zikredilen Ra'd sûresi âyetinde yer alan "min emrillâh" ifadesinin ilâhî azap ve çeşitli belâlar mânasına gelebileceği de söylenmiştir, melekler Allah'ın gerçekleşmesini dilediği zamana kadar kişiyi bunlardan korurlar. *En doğrusunu Allah bilir.*

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ اِذَا حَسَدَ ۝٥

5. "Ve kıskançlık duyduğunda hasetçinin şerrinden!"

---

[6] Lokman, 31/33.

[7] er-Ra'd, 13/11.

[Haset: Kıskançlık]

Bu âyette seçen haset iki yoruma müsaittir. Birincisi kıskanan kimse kıskandığı kişiden daha alt bir konuma sahip olursa ona kötülük yapmaya gücü yetmez. Böylesinden gelebilecek kötülük, gözünün şerrinden kaynaklanır. Haset etkinliği, kıskanılan kimsedeki nimetlerin yok olmasını ve mutluluğunun ortadan kalkmasını istemekten ibarettir. Allah Teâlâ'nın, sezilmez kudretiyle bazı gözlerde esrarengiz bir etkinlik yaratması mümkündür, bu etkinlik gözlerin bakıp da güzel telakki ettiği nimetlerin yok olmasını ve kişinin sahip bulunduğu mutluluğun ortadan kalkması sonucunu doğurabilir. İşte Cenâb-ı Hak, bu elîm akıbetten kendisine sığınılmasını emretmiştir. Biz önceki açıklamalarımızda bazı fiillerden doğabilecek sonuçları sana anlatmıştık; Allah bu tür fiillere insan bilgisinin ulaşamayacağı zarar ve yararları yerleştirmiştir. Meselâ insanlar, yönelip baktığı takdirde kısa bir zaman içinde gökle yer arasında bulunan birçok şeyi algılayabilen göz organına yerleştirilmiş ilâhî hikmeti anlamak isteseler buna muktedir olamazlar.

[Nazar: Göz Değmesi]

İmrân b. Husayn'dan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle demiştir: "Okunmak suretiyle tedavi (rukye) sadece nazardan ve zehirli hayvan sokmasından olur"[8]. İbn Abbâs'ın da (r.a.) şöyle dediği nakledilir: "Göz değmesi, olabilen bir şeydir. Eğer kaderin önüne geçen bir şey varsa göz değmesi onun
394 önüne geçebilir"[9]. [§]Başka bir haberde de şöyle denilmiştir. "Baykuş ötüşünde bir uğursuzluk (şer) yoktur, nazar ise haktır"[10]. Bu söylediklerimize Hz. Yûsuf'un kardeşlerine ait kıssada yer alan ve Hz. Yâkub'un diliyle ifade edilen şu ilâhî beyan da delil teşkil etmektedir: "Oğullarım! (Göz değmesinden korunmak amacıyla) şehre hepiniz bir kapıdan değil, ayrı ayrı kapılardan girin"[11]. Bazıları nazar olayında gözün ne yönden ve nasıl etkili olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Denilebilir ki bu olgu güneşin bizzat göze olan etkisi gibidir, göz güneşe yönelip bakacağı zaman o kadar uzakta bulunmasına rağmen onu etkiler ve bakmaktan alıkoyar; bunun da sebebi Allah'ın güneşe yerleştirdiği sezilmez özellikler ve hikmetlerdir. Gözün nazar değmiş kimseye etkisi de buna benzemektedir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

8 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 436; Buhârî, "Tıb", 17; Müslim, "İman", 94; Ebû Dâvûd, "Tıb", 17-18; Tirmizî, "Tıb", 15.

9 Bu metin Hz. Peygamber'e nispet edilmiştir (Mâlik, *el-Muvatta'*, "Ayn", 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 254, 347, 360, VI, 438; Müslim, "Selâm", 16; İbn Mâce, "Tıb", 33; Tirmizî, "Tıb", 17).

10 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 67, V, 70, 379; Tirmizî, "Tıb", 19.

11 Yûsuf, 12/67.

İkincisi kıskananın kapıldığı haset duygusunun entrikalara ve fitnelere yol açacak çeşitli faaliyetlere sebep teşkil etmesidir ki bunlar aslında basit faktörler olmalarına rağmen sonuçta bozgunculuk meydana getiren işlere başvurma şeklini alabilir. Yüce ve münezzeh olan Allah münafıkların niteliği hakkında şöyle buyurmuştur: "Her çığlığı kendi aleyhlerine sanırlar. Asıl düşman onlardır, kendilerinden sakının"[12]. Cenâb-ı Hak yılgınlık ve zâflarına rağmen münâfıklara karşı dikkatli olunmasını emretmiştir. Yine Allah "Şeytanın hile ve tuzağı kesinlikle zayıftır"[13] buyurduğu halde şerrinden sığınmayı da emretmiştir. Haset edenin durumu da bunun gibidir. *En doğrusunu Allah bilir.*

---

12 el-Münâfikûn, 63/14.

13 en-Nisâ, 4/76.

[114]NÂS SÛRESİ 395

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

قُلْ اَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿١﴾

1. "De ki: Sığınırım insanların Rabb'ine."

Bu ilâhî beyanın ilk bakıştaki konumu, Resûlullah'a sözün devamında bahis konusu edilen hususu yerine getirmesine yönelik bir emirdir ki o husus da Allah'a sığınmadan ibarettir. Böyle bir durumda verilen emre uymanın gereği "De ki: [İnsanların Rabb'ine] sığınırım" şeklinde değil, doğrudan "sığınırım…" diye söze başlamaktır. Ne var ki *en doğrusunu Allah bilir ya,* âyetin sahip olduğu ifade iki mânaya gelir. Birincisi, âyetin bu üslûp içinde indirilmesinin hikmeti ilâhî beyanın ulaştığı herkese yönelik bir emir olması, Cenâb-ı Hakk'ın sûrede bahsettiği fiilin kötülüğünden O'na sığınıp yardım dilemesini öğretmesine bağlı bulunmasıdır, tâ ki Allah böylesini himayesine alsın! Buradaki himaye de iki şekilde gerçekleşir. İlki, kendisine gelebilecek nahoş duygu ve düşünceleri bertaraf etmekte Allah Teâlâ'nın öğrettiği naklî ve aklî delilleri hatırlatmaktır. İkincisi de nezd-i ilâhîsinden gelecek bir lütufla olur. Öyle ki bu tür lütfa yaratıkların ne ilmi ulaşır ne de akılları onu idrak edebilir. İşte bu ilâhî lütfun varlığı halinde haktan sapma tehlikesinden emin olunur; sözü edilen bu lütuf tamamen Allah vergisidir. Konumu bu anlatılanlardan ibaret olan bir himayeyi Cenâb-ı Hakk'ın kuluna iptidaen lütfetmesi mümkün olduğu gibi
[§]lütfun gerçekleşmesi amacıyla ön şart olarak kendisine niyaz edip sığın- 396
mada bulunmakla yükümlü tutması da mümkündür. Artık Cenâb-ı Hakk'ın, hatadan koruduğu ya da bir iyiliğe mazhar kıldığı kişinin O'na şükretmesi gerekli hale gelir, çünkü Allah ya işin başında onu himayesine almış veya talep ve niyazı üzerine kendisini koruma lütfunda bulunmuştur.

Sûrenin başındaki hitaba ait ikinci yorum, hitabın başkasına ait olmasıdır. Aslında buradaki emir ilk yöneltildiği kimseye ait ise de mâna ve muhtevasına başkalarının da iştirak ettiği türden bir beyandır. Beyan sahibi, emrinin ulaşa-

bileceği herkese hitap edici olmasını sağlayacak lafzı -ki o de ki anlamına gelen "kul" kelimesidir- bulundurup sürdürmüştür, tâ ki kıyâmete kadar aynı hitap devam etmiş olsun. Mükellefiyet ve imtihanın, yani ilâhî emrin yer aldığı bütün vahiyler aynı üslûbu taşımaktadır. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Şimdi Nâs sûresinin tamamında iki nevi hikmet mevcut olup bunların muhtevasında Mûtezile mezhebinin çelişkisi ortaya konulmaktadır. Birincisi ilâhî imtihan şeytana uymayı reddetmek ve ona karşı çıkmakla kazanılır. Şimdi Azîz ve Celîl olan Allah kişiye şeytana uymamayı sağlayan imkânların tamamını -kendi nezdinde hiçbir şey kalmayacak şekilde- ya verir ya da tamamını vermeyip yanında bazı imkânlar kalmış olur. Şayet tamamını verdiği halde, kişi bu imkânları Allah'a sığınıp tutunma yoluyla talep ediyorsa O'nun verdiğini gizleyen ve Allah nezdinde bulunmayanı isteyen biri konumuna düşer. Bu durumda Allah Teâlâ'nın sığınmayı emretmesi yersiz bir imtihan, zaten mevcut olan imkânları gizlemeye varan bir buyruk statüsüne bürünür. Sözü edilen şeytandan korunma imkânları ya kulun tamı tamına aldığı bir haktır ki bunun inkâr edilmesi ileri derecede çirkin bir davranıştır veya Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği bir nimettir, bunun da gizlenmesi küfrân-i nimetten başka bir şey değildir, zira "küfür" kavramının asıl mânası Allah Teâlâ'nın nimetlerini örtmektir. Halbuki Cenâb-ı Hak çirkin ve gayrimeşru şeyleri emretmekten zatını tenzih etmiş ve bunun şeytan işi olduğunu bildirmiştir[1]. Bir de mükellefi söz konusu edildiği şekilde imtihana tabi tutmak, Allah Teâlâ ile alay etme çerçevesine giren bir sınavdır, çünkü bu durumda Allah kişiden, elinde olmadığı ve yanında bulunmadığını bildiği işi talep etmektedir, bu ise akıl erbabınca alay konusuna giren işlerden biridir. Allah Teâlâ'nın kullarını bahis konusu ettiğimiz hususlardan biriyle imtihana tabi tutup emir verdiğini zanneden kimse Cenâb-ı Hakk'ı ve O'nun hikmetini bilmeyen biridir.

397 [§]İkincisi Allah Teâlâ'nın mükellefe şeytana karşı direnebileceği imkânların tamamını vermeyip bazılarının nezdinde kalmış olmasıdır. Hemen belirtmeliyiz ki Mûtezile mezhebinin prensiplerinden biri de şudur: Allah'ın insanları herhangi bir fiille yükümlü tutması, ancak o fiilin temel niteliğiyle birlikte mevcudiyetini sağlayan bütün imkânları onlara vermesinden sonra mâkul olur. Biraz önce sunduğumuz alternatifte ise, emrettiği işi yerine getirmeyi sağlayan imkânların tamamını insanlara vermeden Cenâb-ı Hakk'ın

---

1 Müellif İmam Mâtürîdî şu âyetlere işaret etmektedir: "Şüphe yok ki biz şeytanları inanmayanların dostları kıldık. Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk' derler. De ki: Allah kötü ve çirkin olan şeyi emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi ileri sürüyorsunuz?" (el-A'râf, 7/27-28).

imtihan ve mükellefiyetinin gerekli olduğunu kabul etmek söz konusudur. Bu ise onların kendi mezheplerini hiçe sayma anlamını taşır.

Şu da var ki Mûtezile'ye göre Allah'ın yanında bir imkân bulunup da irade sahibi mükelleften sâdır olacak fiilin gerçekleşmemesi bu imkânı kendisine vermemesine bağlıysa, Cenâb-ı Hakk'ın sözü edilen kişiyi imtihana tâbi tutması mümkün değildir, O'nun bu durumda kişiyi sorumlu tutması zâlim oluşu sonucunu doğurur. Buna ek olarak insanların Allah'tan, kendisinin emrettiği, fakat gerçekleşmesini sağlayan imkânları vermediği bir fiilin vukuunu talep etmeleri -ki aslında Mûtezile Cenâb-ı Hakk'ı böyle bir şeyle nitelemezya da emrinin hemen ardından yerine getirilmesi gerektiği halde gerçekleşme imkânlarını ancak emir vermesi ânında (yani fiilden önce) verdiği bir fiilin tahakkukunu O'ndan istemeleri kişinin şöyle bir zanna kapılması sonucunu doğurur: Allah emrediyor, fakat kendisinden talep edilmedikçe emrinin yerine getirilme imkânlarını vermiyor. Böyle bir telakki zulüm niteliği taşır.

Şimdi Allah'ı bilenlerin kalp huzuruyla bağlandıkları temel ilke şudur: Kul ne zaman bir gerçeğe ulaştırılmasını talep eder, korunma altına alınmasını ister, üstün bir mertebeye ve erdemliliğe yüceltilmesini ümit eder ya da korktuğu bir işten dolayı Allah'ın yardımına sığınırsa bütün bu dilekler mutlaka gerçekleşir, tereddüde mahal kalmadan yerine getirilir ve bu durumda insan aykırı davranış ve yanlış pozisyondan emin olur. İnsanlar bu inanç üzerine yaratılmıştır. Öyle ki Mûtezilî olmayan her müslümanın gönlü bu duyuş ve inanışla huzura kavuşmuş, gerçekleşen olumlu sonuçları daima Allah'tan bilmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılan bu telakki fıtrî bir nitelik kazanmıştır. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.

مَلِكِ النَّاسِ ﴿٢﴾ اِلٰهِ النَّاسِ ﴿٣﴾

[§]***2. "İnsanların yegâne hâkimine."*** 398

3. "İnsanların ilâhına."

Allah Teâlâ, sûrenin başında "birabbi'n-nâs" (برب الناس) yerine "birabbi'l-halk" (برب الخلق) (yaratıkların Rabb'i) buyurmamıştır, halbuki bu ikincisi birincisine göre daha geniş kapsamlıdır. Bu konudaki kural şudur ki nesnelerin genelinin, O'na nispet edilmesi veya zât-ı ilâhiyenin rubûbiyet çerçevesinde ilişkili kılınması Allah'a tâzim statüsü içinde mütalaa edilir. İfade ne kadar kapsamlı olursa yüceltmeye o kadar elverişli olur. Nâs sûresinde sözü edilen bu

konum *en doğrusunu Allah bilir ya,* birkaç şekilde yorumlanmaya müsaittir. Birincisi Allah Teâlâ burada sadece bir tanıtımı murat etmiştir. Bu kadarlık bir tanıtım sayesinde O'na sığınacak kişi koruma kudretine sahip olan ve kendisine iltica edilen yüce varlığı yeterince tanımış olur. Şunu da belirtmek gerekir ki Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerîmede "birabbi'l-felak", yani sabahın Rabb'ine, birinde "bi'llâh", yani Allah'a, bir yerde de "bike", yani sana buyurmuştur; şu beyanlarında olduğu gibi: "De ki: Rabbim! Şeytanların kışkırtmasından sana sığınırım!"[2]; "Eğer şeytanın fitnelemesi seni tahrik edecek olursa hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işiten ve bilendir"[3]. Bunun hikmeti şudur: Rahatlık halinde ve Allah'a sığınıp ve O'na yönelmenin kaçınılmaz olarak gerçekleşmesi durumunda, başına kendi nefsinden endişe edeceği nitelikte bir iş geldiği ve iç âlemini meşgul ettiğinde kişinin Allah Teâlâ'nın isimlerinden hangisini hatırlıyorsa onu anmak suretiyle dileğini arzedebileceğini bilmesini sağlamaktır. Çünkü her bir ilâhî isimde O'nun nimetlerine, hükümranlığına, kudret ve azametine işaret etme niteliği mevcuttur; böylece en yetkin egemenlik O'na yöneltilmiş, bunca nimetin kendisine aidiyetinin belirtilmesiyle de hamd ve senanın zatına has oluşu dile getirilmiş olur. Sonuç olarak bu tutum, Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve ihsanının anılması sayesinde zât-ı ilâhiyesinden şefaat dileme şekillerinden birini teşkil eder ve bunun en üst derecesini de "birabbi'n-nâs" demek suretiyle insanlarla O'nun arasında ilişki kurma yöntemi oluşturur.

İkincisi Allah'tan başkasını rab, hâkim ve mâlik bilip tapınan canlı türünün insanlardan ibaret olduğu bilinmektedir. Bu gerçek çerçevesinde Allah Teâlâ yüce zatını bilmek, başkasına kullukta bulunmaktan muhafaza etmek, O'nun hâkimiyet ve rubûbiyetini benimsemekle lütuf ve ihsanda bulunduğu kullarına, sûrede, sözü edilen hususlardan koruması için kendisine sığınmalarını emretmiş, bu gerçeği daima hatırlayıp dile getirmelerini istemiş, kendilerinin Rabb'i, Mâlik'i olup ibadete başkaları değil yalnızca kendisinin lâyık bulunduğunu ifade etmelerini buyurmuştur. Burada şöyle bir yorum da yapmak mümkündür. Biraz önce sözünü ettiğimiz sebepler yüzünden bazı insanlar hak yoldan saparak Allah'tan başka rabler edinmiş, bir işi meşru veya gayrimeşru kabul etmekte, ayrıca harcama yapma veya yapmayıp elini sıkı tutmakta kendi hükümdarlarının talimatına bağımlı kalmış, ya da ibadet ve ilticalarını Allah'tan başkasına yöneltmişlerdir. İşte bu gerçekliğe bağlı olarak Cenâb-ı Hak, yukarıda bahis konusu edilen hususla da lütuf ve ihsanda bulunduğu kimselere üstün niteliklerle gerçek mânada nitelendirilen yüce varlığa sığın-

[2] el-Mü'minûn, 23/97.
[3] el-A'râf, 7/200.

malarını emretmiştir; bir bakıma hak yoldan sapanların, edindikleri rableri ve hükümdarlarının yanında zaman zaman tek ilaha sığınmaları gibi. Çünkü kâfirler de putlarından ümit kestiklerinde yardım ve korumasına nail olmak için tek Allah'a iltica ederler. *En doğrusunu Allah bilir.*

[§]Üçüncüsü kâinatın yaratılmasından amaç Nâs sûresinin haklarında 399
nâzil olduğu insan türüdür, yeryüzündeki diğer yaratıklar insanların emrine verilmiş olarak yaratılmış gibidir. Nitekim Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur: "O, yerde olanların hepsini sizin için yaratmıştır"[4]; "Allah, emri ve izniyle içinde gemiler akıp gitsin ve lütfundan nasiplerinizi arayıp şükredesiniz diye denizi hizmetinize vermiştir"[5]. "O Rab, yeri sizin için bir döşek, göğü de koruyucu bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla size besin olsun diye yerden çeşitli ürünler çıkardı. Artık siz gerçeği bile bile Allah'a şirk koşmayın"[6].

Artık **İnsanların Rabb'ine, insanların yegâne hâkimine, insanların ilâhına** denildiğinde "her şeyin Rabb'ine" denilmiş gibi olur, çünkü insanların dışında kalan yaratıklar onlar için varedilmiştir. Dolayısıyla Allah'a sığınıp yardım talep edilmesi sırasında insan türünün belirtilip hedef gösterilmesi, O'ndan başka hiçbir varlığın koruyup yardımda bulunma imkânına sahip bulunmadıklarının kabul edilmesi anlamını taşır. Buna göre sığınma talebinde "birabbi'n-nâs" ile "birabbi'l-halk" ifadeleri arasında bir fark yoktur. *En doğrusunu Allah bilir*.

"Bi Rabbi'n-nâs"ın yorumunda "muslihu'n-nâs" (insanların dirlik ve düzenini sağlayan) açıklaması yapılmıştır. Bu anlayış onların gerek dinî gerek şahsî dirlik ve düzenlerinin O'na bağlı oluşu ilkesine dayanır.

İnsanların yegâne hâkimine. Bu beyanın yorumunda bütün insanları hâkimiyeti altına alma hakkının Allah'a ait olduğu bildirilmiştir, buna mukabil "Rabbu'l-halk" (رب الخلق) sözünün yorumunda ilâhî hâkimiyet faktöründen bahsedilmemektedir. Şu halde Cenâb-ı Hak "meliki'n-nâs" (مَلِكِ الناس) buyurmak suretiyle insanlar üzerindeki egemenliğin tamamının gerçek mânasıyla kendisine ve hâkimiyet niteliğine ait olduğunu beyan etmiştir. Başkalarına izâfe edilen hâkimiyet ise ihtiyaçları miktarınca Allah'ın lütfetmesine bağlıdır. "Meliki'n-nâs" için "seyyidihim" (سيّدهم), yani "insanların efendisi" yorumu da yapılmıştır. Ne var ki "seyyid" kelimesi insanların dışındaki varlıkların mâliki için kullanılmaz. İnsan da "rab"; "melik"; "mâlik" kelimeleriyle nitelendirilebi-

4 el-Bakara, 2/29.
5 el-Câsiye, 45/12.
6 el-Bakara, 2/22.

lir, ancak bu mutlak değil nisbî çerçevede kalır ve meselâ “evin rabbi (sahibi)”; “câriyenin mâliki”; “Mısır meliki” ve benzeri ifadeler normal karşılanır. Buna göre âyetteki melik kelimesine “yegâne sahibi” mânasının verilmesi gerçeğe daha yakın görünmektedir.

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿٤﴾ اَلَّذ۪ي يُوَسْوِسُ ف۪ي صُدُورِ
النَّاسِ ﴿٥﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿٦﴾

400 [§]***4. “Pusuda bekleyen sinsi şeytanın şerrinden.”***

5. “İnsanların kalbine vesvese veren.”

6. “Cinlerden ve insanlardan olabilen şeytan.”

Pusuda bekleyen sinsi şeytanın şerrinden. Bu ilâhî beyanda vesvese veren varlığa “vesvâs” (الوسواس) ve “hannâs” (الخنّاس) denilmiştir. Bunun yorumuna dair iki görüş belirtilmiştir. Birincisi, şeytan gaflet halinde vesvese verir, Allah’ın hatırlanıp anılması durumundaysa geri çekilip gider. Denildi ki “hannâs” kelimesi “görülmez, duyu alanına girmez” anlamına gelir, şu âyette olduğu gibi: “Şeytanın hem kendisi hem de yandaşları, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler”[7]. Bu içeriğe bağlı olarak Kur’ân’da akıp giden yıldızlar için “el-hunnes” denilmiştir[8], yani onlar kendi ufuklarından doğarlar, gündüzün ise gizlenirler (yahnesne). Şöyle bir fikir de ileri sürülmüştür: “Ellezî yuvesvisü…” (الذى يوسوس) diye başlayan ilâhî beyan insanların kalbine vesvese veren varlığı, cin ve insan türünden kabul etmiştir demek mümkündür. Nâs sûresinin yorumunu yaparken âyetler arasında yer değişikliğine gitmek de mümkündür denilmiştir. Buna göre 5. âyet aradan çıkarılıp en son zikredilebilir.

[Vesvese]

Vesvese bilinen bir hal olup insanın kalbini meşgul eden ve dinî konularda şaşkınlık doğuran bazı fikirlerin telkin edilmesiyle oluşur, öyle ki kişi bu tür kuruntulardan kurtulmanın yolunu bilemez. Nefsânî arzularına uyanlarla inkârcı kesimlerin durumu da bunun gibidir; tıpkı Cenâb-ı Hakk’ın şu beyanında olduğu gibi: “Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düş-

---

7 el-A‘râf, 7/27.

8 Müellif “Hayır! Akıp giden, bir kaybolup bir etrafı aydınlatan yıldızlara andolsun” (et-Tekvîr, 81/15-16) meâlindeki âyetleri kastetmiş olmalıdır.

man kıldık"[9]; "Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar"[10].

[Cin Şeytanları]

Cin şeytanlarına gelince bu, bütün din mensupları ve peygamberlere iman eden kimselerce bilinen bir inanç konusudur. Ancak maddecilik akımına (Dehriyye) mensup olanlarla peygamberleri inkâr edenler şöyle bir tez ileri
sürerler: Cinlerden oluşan şeytanlar yoktur; [§]bu konudaki söylentiler pey- 401
gamberlik iddiasında bulunan kimselerin insanları korkutmak amacıyla kullandıkları bir şeydir; onlar bununla toplulukların bilgisizliğinden yararlanarak kendilerini dinlemeye ve sahip olduklarını iddia ettikleri bilgi ve marifetlerine ilgi göstermeye halkı mecbur etmek isterler.

Maddecilik akımına mensup olanlarla nübüvvet inkârcılarının ileri sürdükleri bu iddia, bilgisizliklerinden kaynaklanmaktadır. Sözü edilen bu kimseler iyice düşünseler, akıllarının mutlaka araştırılmasını zaruri kıldığı bilgileri terkettiklerini ve aslında incelenmesine ihtiyaç duydukları bilgilere ilgi göstermediklerini anlamış olurlardı. O da zaman zaman zihinlere gelen düşünceler (havâtır) ve gönüllerde doğan duyuşlardan (hayâlât) ibarettir. Bu düşünce ve duyuşlar şekillendirilip değerlendirilmeye alındığında bir kısmının çirkin bir kısmının da güzel olduğu hükmüne varılır. Bir olgunun veya bir nesnenin yokken kendi kendine vuku bulması mümkün değildir, çünkü bir duygu veya düşüncenin etkileyici bir sebep olmaksızın kendi başına çirkin veya güzel olması muhaldir. Bütün insanlar sözünü ettiğim hususu pekâlâ bilmektedir, çünkü onlar bu duygu ve düşüncelere sahip olmakta ve bu durumun kendilerinden kaynaklanan bir faktörün etkisiyle meydana gelmediğini bilmektedir. Sonuç olarak bahis konusu duygu ve düşünceleri araştırmanın gerekliliği kanıtlanmış bulunmaktadır.

Şunu belirtmek gerekir ki burada tartışılan meselenin bedenî yeteneklerin doğurduğu veya onun aklî çıkarımla elde edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki bu mesele münasebetiyle iki önemli konu zaruri olarak gündeme gelmektedir; maddecilik akımını benimseyenlerle nübüvveti inkâr edenlerin bu iki konuya vâkıf olmasına, bilgisizlikle yetinmeleri ve rahatlarına düşkün olmaları engel teşkil etmiştir. Konulardan biri bir yaratıcının mevcudiyetine ve bütünüyle evrenin Hakîm, Alîm ve Kadîr

---

9 el-En'am, 6/112.

10 el-En'âm, 6/121.

olan bu yaratıcının yönetimi altında bulunduğuna hükmetmek, diğeri de bilinmezlere vâkıf bulunan yüce yaratıcı nezdinden gelen nübüvvet müessesesini benimsemektir. Şimdi mesele beşerî bilginin ulaşıp mahiyetini anlayacağı bir konumda bulunmadığından insanlar, iyiden iyiye araştırıp irdelediklerinde iki önemli hususla karşı karşıya gelirler: Birincisi, mûcizeler gösteren peygamberlerdir. Konuyu araştıran insanlar, müşahede ettikleri mûcizeler sayesinde hem
402 peygamberleri hem de tevhit ilkesini tasdik ederler, [§]çünkü onlar nebîlerin sundukları mesajların içinde doğru haberlerin yer aldığını bilmektedirler. Zaten durum böyle olmasaydı Allah elçileri cin diye bir varlığın bulunduğunu iddia etmezlerdi, çünkü bu gayptan verilen bir haberdir. İkincisi, yine insanlar söz ve davranışlarında isabet edemeyenlerin elinden çıkan işlerin uyumsuz ve dengesiz olduğunu müşahede etmelerinin yanında evrenin hikmet, düzen ve uyum içinde işlediğini görünce bunun, bütün yaratıklarının ihtiyaç ve yararına vâkıf olan Hakîm bir yönetici sayesinde vücut bulduğunun şuuruna ererler. Bu sebeple de kendileri için iki husus gerekli hale gelir: Allah'ın birliğini ve nübüvvet müessesesini benimsemek. *Bütün güç ve kudret Allah Teâlâ'ya aittir.*

[Şeytan ve Melek]

Bize göre şeytanın sözü edilen vesvese vermeye yetenekli·kılınmasında hareket noktası şudur: Şeytanla melek Allah Teâlâ'nın iki yaratığıdır. Biz insanlar onların mevcudiyetini hem peygamberler vasıtasıyla hem de -daha önce değindiğimiz gibi- bizde doğrudan meydana gelen düşünce ve duyuşların (havâtır) çirkin veya güzel nitelikte olmalarını sağlayan varlığı bilme ihtiyacımızdan ötürü anlamış olduk. Bu iki yaratığın her biri Allah'ın muktedir kıldığı rolü yerine getirir. Meleklerin görevi hayır ve hikmettir, Allah Teâlâ'nın kolaylaştırması ve lütfetmesi sayesinde her melek, kendi fonksiyonunu icra etmekte herhangi bir zorlukla karşılaşmaz. Şeytanın fonksiyonu ise dalâlet ve kötülüktür, bu da kendisi için kolaylaştırılır. Nihayet iyilik birinci varlığın tabiatı haline gelir, kötülük de ikinci varlık için aynı konumda bulunur. İki etkinlikten her birinin imkân çerçevesinde yer alışı gerçeğine bağlı olarak Azîz ve Celîl olan Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Servetinden Allah yolunda harcayıp saygı hisleri içinde kötülüklerden sakınan ve en güzel ifade olan kelime-i tevhîdi benimseyen kimseye muvaffakiyet yolunu kolaylaştırırız. Cimri davranan, kendini kendine yeter gören ve kelime-i tevhîdi yalan sayıp dışlayan kimseyi ise en güç yola sardırırız"[11]; "Allah kimi doğru yola iletmek isterse kalbini İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır"[12].

11 el-Leyl, 92/5-10.
12 el-En'âm, 6/125.

Şimdi, insan türü için vazedilen ilâhî kanun şudur: Bu şuurlu canlılar gerek kendileriyle Allah arasında gerekse hemcinsleriyle ilişkilerinde bazı hak ve vecîbelere tâbi olmakla yükümlü tutulmuş, ayrıca meleklerin desteğine mazhar kılındıkları inancını taşımaları da onlardan istenmiştir. Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah meâlen şöyle buyurmuştur: "Hani Rabb'in meleklere 'Ben sizinle beraberim; haydi siz de müminlere destek olun!' diye vahyediyordu"[13]. İnsanlara ayrıca şeytanın vereceği vesveseyi reddetmeleri emredilmiştir, "(Ey insanlar!) Şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. O, kendi taraftarlarını olsa olsa cehennemlik olmaya davet eder"[14] meâlindeki âyet ve benzerlerinde olduğu gibi.

[**Meleklerin İnsan Davranışlarını Yazması**]

[§]İnsan türüne paralel olarak melekler de insanların söz ve davranışlarını kaydetmek göreviyle yükümlü tutularak yaratılmıştır, Cenâb-ı Hakk'ın "Değerli yazıcılar"[15] meâlindeki "kirâmen kâtibîn" (كراما كاتبين) beyanı bu gerçeği kanıtlamaktadır. Buna göre meleklerin bu yetenekle donatılmasının hikmeti, daha önce de değinildiği üzere, Allah'ın kendilerini imtihana tâbi tutup hem öz varlıklarıyla itaat etmeleri hem de insanlara yönelik olarak sözünü ettiğim görevlerinde ilâhî buyruğa uygun olarak hareket etmeleridir. Meleklere ait bu konumun insanlara yönelik hikmeti ise onları dikkatli olmaya davet etmek ve kişinin psikolojik muhtevasında oluşan düşünce ve duyuşların, faydasına olanlarını zararına olanlarından ayırması için titizlik göstermesini sağlamaktan ibarettir. Yine meleklerin, mükellefin söz ve davranışlarını kaydetmekle yükümlü tutulmasının hikmetine dair diğer bir örnek kişinin bütün fiil ve davranışlarında bilinçli ve dikkatli olmasıdır, tıpkı dostları ve düşmanlarından oluşan ve işlerine vâkıf bulunan zabıt kâtipleri karşısındaki bilinçli hareketi gibi. Şüphe yok ki bu konumda bulunan bir insan dostunu incitecek işlerden, elinden geldiğince korunur ve fayda umduğu her davranışı sergiler, düşmanından da -farkına varamayacağı bir yönden gelecek eziyet ve ağır ithama mâruz kalmamak için- var gücüyle sakınır. 403

Şu da bilinmektedir ki duyular âleminde gerçekleşen eylemleri tespit eden yazıcılar, olayı elden geldikçe iyi anlayıp kavramadan kayda geçirmezler, duyular ötesinde de durum aynıdır. Çünkü -bizim tasavvurumuza göre- yazıcı melekler, mükelleflerin lehine ve aleyhine olacak davranışların tespitinde göz-

13 el-Enfâl, 8/12.

14 Fâtır, 35/6.

15 el-İnfitâr, 82/11.

lerine görünen kimselerin apaçık fiillerini müşahede edenler gibi bir konuma sahiptirler. *Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.*

Bu esastan hareketle dostlarla düşmanların bir arada yaşamaları, dostluğun ve düşmanlığın gerekleri çerçevesinde tasvip ettikleri ve etmedikleri konularda davranış biçimi sergilemelerine ilişkin olan ilâhî imtihan ve düzen hikmete uygun düşmüştür. Çünkü insanların kalplerinde saklanan niyetler, dostluk ve düşmanlık içermeleri açısından gönüllerin ve akılların gözleri tarafından algılanmaktadır. Bu sebeple de onlardan sakınmak ve uygun düşen davranışı sergilemek imkân dâhiline girmektedir.

404 [§]Yine bu esasa bağlı olarak Allah Teâlâ, mükelleflerin bedenlerine ve mallarını alıp götürme, kirletme veya bozma şeklinde fiilî bir tecavüz etme imkânını, insanların gözle görülemeyen düşmanlarına vermemiş, buna mukabil insan türünden olan düşmanlarına bu imkânı sağlamıştır. Çünkü insanlar birbirlerine yönelik hilelere vâkıf olduklarından bunları bertaraf edip zararlarından sakınma konumundadır. Bu, duyuların organlardan sâdır olacak fiilleri ve bunların alt yapısını oluşturan faktörleri idrak etmesine benzemektedir. İşte meleklerin durumu da bunun gibidir. Ne var ki zihnî kapasitesi, aklın ve her nesnenin şehadetine rağmen kâinatın yaratıcısını ve O'nun birliğini idrak etmekten aciz kalan kimsenin şeytanı (ve melekleri) kavrayamaması ihtimalden uzak tutulup yadırganacak bir şey değildir. *Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.*

[Şeytanın Vesvesesi]

Şeytanın insana vesvese vermeye nasıl imkân bulduğuna dair farklı yorumlar ileri sürülmüştür. Bazı rivayetlerde kanın bedendeki dolaşımı gibi şeytanın da kişinin manevî yapısına nüfuz ettiği söylenmiş, bir kısmı ise bunu tasvip etmemiştir[16]. Aslında bu, yadırganacak olaylardan birini teşkil etmemektedir, zira kanın insan bedeninde dolaştığı, ayrıca yeme-içmeden oluşan enerjinin ve bedenle duyuların hayatiyetini sağlayan gıdaların fizikî yapıda rol oynadığı pekâlâ bilinmektedir; sözü edilen bu unsurlar sinir sisteminin tamamına ve bedenin bütün ünitelerine sezilmez yollarla sirayet etmektedir. Şeytanın durumu da bu esasa göredir. Bir de yazıcı melek hakkında nakledilenleri hatırlatmak gerekir, şöyle ki meleğin ne oturduğu yer tarafımızdan bilinmekte, ne kaleminin cızırtısı duyulmakta ne de hakkımızda yazdıkları görülebilmektedir. İşte şeytanın vesvese vermesi de bu kabilden bir şeydir.

16 Buhârî, "Ahkâm", 21, "Bed'ü'l-halk" 11;·Müslim, "Selâm", 23-25.

Allah Teâlâ'nın, şeytanın vesvesesi, tahriki ve tasallutundan kendisine sığınmasını peygamber aleyhisselâma emrettiğinin bir gerçek olduğu şu beyanlarıyla sabit olmuştur: "Eğer şeytanın fitlemesi seni etkilerse Allah'a sığın. Şüphe yok ki O işiten ve bilendir"[17]; "De ki: Rabbim! Şeytanların kışkırtmasından ve yanımda bulunmasından sana sığınırım"[18]; [§]"Takvâ sahipleri, içlerine 405
şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler"[19]; "Faiz yiyenler şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi yerlerinden kalkarlar"[20]. Görüldüğü gibi şeytanın tahrikine mâruz kalan kimse Allah'ın dilediği ve beyan ettiği bir durumda bulunur.

Şeytanın kişiye vesvese vermesi, çarpması ve onu fitlemesinin hangi zaman veya mekânlarda vuku bulduğunun belirlenmesi ihtiyaç duyduğumuz bir husus değildir, çünkü Allah Teâlâ şu beyanıyla şeytanı göremeyeceğimizi haber vermiştir: "Şeytan da yandaşları da kendilerini göremeyeceğiniz yerden sizi görürler"[21]. Şeytanın yükümlülük ve sorumluluğumuzu ilgilendiren yönü derunî hayatımızda etkiler bırakan fiilleridir. Biz insanlar Cenâb-ı Hakk'ın övgüye lâyık lütfuyla, şeytandan gelen tahrikleri farketme imkânına sahip kılınmışızdır. Bize düşen görev ondan kaynaklanıp mânevî hayatımızı etkileyebilecek fiil ve vesveseler konusunda dikkatli olmaktır; böyle davrandığımız takdirde Allah Teâlâ'nın bahşettiği imkânlar, ayrıca yanlışı bertaraf edip hakka bağlanmayı sağlayacak mahiyette öğrettiği güçlü deliller sayesinde şeytanın etkilerini ortadan kaldırabiliriz; tıpkı şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Takvâya erenlere şeytan tarafından bir vesvese geldiğinde düşünüp kendilerini toparlar ve basiretlerine sahip olurlar"[22]. Böyle durumlarda bir alternatif de Allah'a dönüş yapıp saldırıları püskürtmeye tahsis ettiği lütfuna mazhar olmak için O'na sığınmamızdır, tıpkı Yûsuf aleyhisselâmın şu niyazında olduğu gibi: "Rabbim! Zindan, bu kadınların benden istedikleri o işten daha hayırlıdır. Eğer onların tuzağını benden uzaklaştırmazsan kendilerine râmolup cahilce davrananlardan biri durumuna düşerim"[23]. Oysa Hz. Yûsuf, kadınların hile ve tuzağını bozmaya yarayan çeşitli vasıtaların bilgisine sahip bulunuyordu. İslâmiyet'in temel ilkelerini konu edinen ilim dalında ileri seviyeye ulaşanların şu niyazı

17 el-A'râf, 7/200.
18 el-Mü'minûn, 23/97-98.
19 el-A'râf, 7/201.
20 el-Bakara, 2/275.
21 el-A'râf, 7/27.
22 el-A'râf, 7/20l.
23 Yûsuf, 12/33.

da aynı mahiyettedir: "Rabb'imiz! Bize hidâyet verdikten sonra kalplerimizi saptırma! Tarafından rahmet ihsan et bize. Şüphesiz bağışı en bol olan sadece sensin!"[24]

406 [§]Âlimlerin bir kısmı şeytanın, nefsin arzu ettiği davranışları bildiğini ve onları nefse süslü gösterdiğini, aklın yönlendirdiği alandan da haberdar olduğunu ve onu bu alandan geri çevirmeye çalıştığını söylerken bir kısmı da şöyle der: Öyle değil; gerçek olan şudur ki sözü edilen olguda karanlık, aydınlık, temiz ve meşru oluşla aksi oluşun izleri bulunur, şeytan bu izleri tanır ve tahriklerini ona göre ayarlar, nihayet arzu ettiği eyleme ulaşır. Bazan nefsin ve aklın bedendeki ve onun dışındaki fonksiyonu beraberce bulunur, özellikle amellere ait sonuçlar açısından.

Bir kısım âlim de şeytan, hiçbir hususta herhangi bir bilgiye sahip değildir demiştir, ne var ki aldatmak, kötü fiili güzel göstermek, hak ile bâtıl arasında yer değiştirtmek türünden sonuçların alabileceğini umduğu her çareye başvurur, tıpkı şuna buna dokunmak suretiyle zararlıyı faydalıdan ayırmaya çalışan görme engelli insan gibi.

Şunu belirtelim ki burada sözü edilen hususların tamamı şeytanın etkinlik gösterme yöntemleri, imkân ve taktiklerinin yollarıdır. Bütün bunlar bilmekle mükellef olmadığımız hususlardır. Bize düşen görev başarılı olmasını engelleme yolunda gayret göstermektir. Bu da daima uyanık ve dikkatli olmak, âyetlerde belirtildiği gibi basiretli davranmak, ya da gelmesi halinde şeytanı defedip tesirini engellemesi için yüce Allah'a sığınmak yoluyla gerçekleşir, zira O'nun nezdinde öyle lütuflar vardır ki bunlar sayesinde yanlış yola düşmekten korunulur ve isabetli davranış elde edilir.

Birçok müfessir şeytanın, insanlarda olduğu gibi cinlerin de duygu ve düşüncelerine vesvese karıştırdığını söylemiştir. Her tür mükellef içinde hak yoldan sapanlar ve azgınların yanında hayırlı ve itaakâr zümreler de bulunduğuna göre bu görüşü onaylamak mümkündür. Ancak Nâs sûresinin kendi mecrasındaki tevilinin gereği cinlerden ve insanlardan oluşan şeytanların insanların gönlüne vesvese düşürdükleri yolundadır. *En doğrusunu Allah bilir*.

407 [§]Felak ve Nâs sûrelerinin (Muavvizeteyn) Kur'ân'dan olup olmadığı meselesine gelince, [Fakih (r.h.) şöyle dedi:] Bu iki sûre hakkındaki kanaatimiz şundan ibarettir: Çağımızın âlimlerine nesilden nesile intikal eden bilgi ve görgü çerçevesinde "Kur'ân muhtevası mushafın iki kapağı arasında yer alan

---

24 Âl-i İmrân, 3/8.

metinden ibarettir" diye kabul edilen hükmün kapsamına bu iki sûre de dâhil olmuştur. Biz Muavvizeteyn'in ilâhî kelâma nitelik kazandıran erişilmezlik (mûciz) özelliği taşıyıp taşımadığını tesbit edecek deneme ve sınama bilgisine sahip bulunanlardan değiliz. Bu konunun gereği meseleyi ehlinden öğrendikten sonra, metnin Kur'ân'dan olduğu ve erişilmezlik niteliği taşıdığının ortaya çıktığına tanıklık etmekten ibarettir. Sonuç olarak bizim gibilerin takınması gereken tavır, işin ehline uymaktır.

Allah'tan geldiği ve hak niteliği taşıdığına ilişkin kesin karar verdiğimiz bütün dinî hükümlerde ortak anlaşmayı sağlayan kriter artık açıklık kazanmıştır, Muavvizeteyn meselesi de aynı esasa bağlıdır. Ne var ki İbn Mesûd'dan (r.a.) nakledildiğine göre kendisi Felak ve Nâs sûrelerini mushafına yazmamıştır. Kanaatimize göre bu husus iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi bu iki sûrenin Kur'ân'dan olup olmadığı hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden hiçbir şey duymamış olma ihtimalidir; yine o, bu konuyu sormayı da kendisi için bir görev telakki etmemiş olmalıdır, zira Kur'ân ile Resûlullah'ın getirip tebliğ ettiği diğer dinî bilgiler bilinmesi ve kendileriyle amel edilmesi açısından aynıdır, şu sebeple ki bunların hepsiyle şu amaç güdülmüştür: Mükellefiyet açısından yerine getirilmesi gerekeni ifa etmektir bunun dışında isim ve konum belirlemek değildir. İslâm'ı benimsemekte üstün mertebeye ulaşmış kimseler erişilmez (mûciz) niteliği taşıyan metinleri diğerlerinden ayırıp Kur'ân mıdır, değil midir diye tesbit edebilmek için deneme ve sınama eylemine girişmeyi kendileri için hiç de gerekli görmüyorlardı. Nefsini bir nevi imtihana tâbi tutma niteliği taşıyan böyle bir davranış Resûlullah'tan gelen tebliğlerde tereddüt ve şüpheye düşenlere özgü hareketlerden biridir, onlar bu yolla Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olup olmadığını belirlemek isterler. Buna mukabil Hz. Muhammed'in risâleti kendince ortaya çıkmış, kalbi itminana kavuşmuş ve getirdiği tebliğler hakkında hiçbir tereddütü kalmamış kimseler, kendilerini böyle bir sınamadan vareste görmüşlerdir. Tekrar hatırlatmalıyım ki bu hususu irdelemeyi terketmenin sebebi pekâlâ biraz önce bahsettiğim husus olabilir, Muavvizeteyn'in Kur'ân'dan sayılmaması değil.

[§]Ukbe [b. Âmir] el-Cühenî'nin naklettiği hadise göre Hz. Peygamber (s.a.) ashabına meâlen şöyle demiştir: "Bugün benzeri görülmemiş âyetler nâzil olmuştur". "Hangileridir?" diye sorulduğunda Muavvizeteyn diye cevap vermiştir[25]. 408

[25] Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 264-265; Dârimî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 26.

Bu hadis de Felak ve Nâs sûrelerinin Kur'ân'dan olduğunu göstermektedir. İkincisi, İbn Mesûd'un Muavvizeteyn'i kendi mushafına yazmamasının bir sebebi de Übey b. Kâb'dan rivayet edilen husustur, onun nakline göre Hz. Peygamber Muavvizeteyn'den söz ederken (bana sığınmam söylendi. Ben de size söyledim. Bu itibarla siz de) "deyiniz…" buyurmuştur. Biz şöyle bir kanaat belirleriz: Muavvizeteyn'in Kur'ân'dan olduğu veya olmadığı yolunda bir tanıklığımız yoktur, Resûlullah (s.a.) da bu iki sûre hakkında bir beyanda bulunmamıştır. Abdullah b. Mesûd'un durumu da bunun gibidir.

Bu söylediklerimizi destekleyen bir husus da Kur'ân okunacağı zaman "eûzu" çekmenin emredilmesidir[26], istiâze ise okuma işine başlamadan öncedir. Felak ve Nâs sûreleri Kur'ân'dan olsaydı istiâze konumunda bulunmak üzere mushafın başında yer almaları gerekirdi. İşte bu husus da meselenin mahiyetini bilmeyi engelleyen noktalardan biridir. Zaten biz bu konunun kapalı kalmasının imkân dahilinde bulunduğunu (ve bunun pratikte önem taşımadığını) daha önce anlatmıştık. Şunu hatırlatalım ki vahyin gelişi insanların ihtiyacına bağlıydı. Resûlullah ve sahâbîlerin uygulaması da ihtiyaca göre oluyordu. Dolayısıyla konu söylediğim açıdan bilgi eksikliğinin zarar vermeyeceği bir özellik taşır.

İbn Mesûd'un (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Devemin beni götürebileceği herhangi bir yerde, Kur'ân'ı benden daha iyi bilen birinin bulunduğunu bilsem mutlaka ona giderdim"[27].

409 [§]İbn Mesûd'dan nakleden râviden rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Cibrîl aleyhissalâtü vesselâma her yıl Kur'ân'ı bir defa arzediyordu. Ancak vefat ettiği yıl bu mukabeleyi (arza-yı ahîre) iki defa yapmıştır. Abdullah son arzların ikisinde de hazır bulunmuştur. Muhtemeldir ki Hz. Peygamber son arzlarında Allah'ın dilediği metinleri okumamıştır. Durum böyle olunca Abdullah b. Mesûd Muavvizeteyn'e mushafta yer verilip verilmediğine dair bir haberin (semâ') sabit olması için başkasına soru soracak bir konumda bulunmuyordu. Şu halde İbn Mesûd'un bu meseledeki asıl fikrini bilme imkânımız yoktur.

Bir başka yorum da şöyledir: Muhtemeldir ki Abdullah b. Mesûd, Felak ve Nâs sûrelerini Kur'ân'dan addetmiş, fakat iki sebepten ötürü bunları mushafına kaydetmemiştir. Birincisi Muavvizeteyn'in yazıldığı ve girdiği yer -yukarıda

---

26 Müellif Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Kur'ân okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın" (en-Nahl, 16/98).

27 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 42; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 6.

değindiğimiz üzere- herkesin elinde bulunan mushafların baş tarafı değildi. Bu sebeple İbn Mesûd şahsî tertip ve tercihiyle bu iki sûre için·farklı bir kayıt yeri belirlemeyi hoş karşılamamış, bu yüzden de hiç yazmamıştır. İkincisi o, ezberleyip unutmamak için yazıyordu, halbuki Muavvizeteyn'i unutma tehlikesinden kendini emin görüyordu, çünkü bu iki sûre gündüz ve gece başlangıçlarında okunması gereken metinlerdir; ayrıca sıkıntılı durumların ortaya çıkması halinde sözü edilen iki sûreyi okumak suretiyle her türlü kötülük ve tuzaktan Allah'a sığınmak faydalı olmaktadır, tıpkı istiâzede bulunma ve nakledilen çeşitli duaları tekrar edişte olduğu gibi. İbn Mesûd, Felak ve Nâs metinlerinin kendisince unutulmasından emin olunca yazmamıştır. Onun Fâtiha sûresini mushafına yazmamasının sebebi de bu kabildendir. *En doğrusunu Allah bilir*.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkādir el-Bağdâdî, Abdülkādir b. Ömer b. Bâyezîd, *Hizânetü'l-edeb*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Kahire 1406/1984.

Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, Dımaşk 1422/2002.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *el-Musannef*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', *Tefsîru'l-Kur'ân*, (thk. Mahmûd Muhammed Abduh), Beyrut 1419/1999.

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ*, (thk. Ahmed el-Kalâş), Kahire, t.s., (Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1413/1992.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkādir Atâ), Beyrut 1414/1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid - Muhtâr Ahmed en-Nedvî), Riyad 1423/2003.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî, *es-Sıhâh / Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Suudi Arabistan 1982.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshâk, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Esîrüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî, *el-Bahru'l-muhît*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1413/1993.

Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî el-Mervânî el-Kureşî, *el-Egānî*, Kahire 1992

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillah, *Me'âni'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Yûsuf Necâtî), Beyrut 1955.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Tenvîru'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 1421/2000.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed, *el-Müstedrek*, (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1411/1990.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Keşfü'l-estâr an zevâidi'l-Bezzâr*, (thk. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1404/1984.

Heysemî, Nûreddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Dervîş), Beyrut 1414/1994.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillah el-Cürcânî, *el-Kâmil*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1997.

İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahman, *el-Muharrerü'l-vecîz*, (thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed), Beyrut 1413/1993.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî, *el-Muhteseb fî tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâh 'anhâ*, (thk. Muhammed Abdilkādir Atâ), Beyrut 1419/1998.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musannef*, Beyrut 1414/1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüdin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *el-İsâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1415/1995.

İbn Hâleveyh, Ebû Abdillah Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *Muhtasar fî şevazzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî*, Kahire, ts., (Mektebetü'l-mütenebbî).

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmed Abdülvehhâb Futeyh), Kahire 1414/1993.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Busrâvî ed-Dımaşkī, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, İstanbul 1404/1984.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Tefsîru ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut 1414/1994.

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Mihrân el-İsfahânî, *el-Mebsût fi'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Sübey' Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Sıfatu's-safve*, (thk. Mahmûd Fâhûrî - Muhammed Revvâs Kal'acî), Beyrut 1399/1979.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut 1404.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Ömerî, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-ʻaşr*, (thk. Ali Muhammed ed-Dabbâʻ), Beyrut, ts. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî maʻrifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1423/2003.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Beyrut, t.s., (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî).

İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî, *Şezerâtü'z-zeheb*, (thk. Abdülkādir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût), Beyrut 1406-1416/1986-1995.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahman Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzıh el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd*, (thk. Habîbürrahmân el-Aʻzamî), Beyrut, ts., (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye)

İbrâhim Mustafa v.dğr., *el-Muʻcemü'l-vasît*, Kahire 1425/2004.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Muʻcemü'l-müellifîn*, Beyrut 1414/1993.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî, *el-Câmiʻ li-ahkâmi'l-Kur'ân / Tefsîru'l-Kurtubî*, Beyrut, ts., (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), İstanbul 1413/1992.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2002.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîhu Müslim / el-Câmiʻu's-sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul 1413/1992.

Râzî, Ebû Abdillah Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir, *Muhtâru's-sıhâh*, (thk. Muhammed Hâtır), Beyrut 1415/1995.

Râzî, Fahreddin Ebû Abdillah (Ebu'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Teymî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, Tahran, ts., (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye).

Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halîl b. Aybeg b. Abdillah, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, (thk. H. Ritter v.dğr.), Stuttgart 1412/1992.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-ʻulûm*, (thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Zekeriyyâ Abdülmecîd en-Nûtî), Beyrut 1413/1993.

Serahsî, Şemsüleimme Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, (thk. Sübeyʻ Hamza Hâkimî), Beyrut 1401/1980.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Dürru'l-mensûr*, Beyrut 1983.

Taberânî, Ebu'l-Kāsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Musul 1404/1983.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân / Tefsîru't-Taberî*, (thk. Sıdkî Cemîm el-Attâr), Beyrut 1415/1995.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ es-Sülemî, *es-Sünen / el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul 1413/1992.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, (thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî), Beyrut 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1419/1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kāsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, el-Keşşâf, Beyrut 1415/1995.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1980.

DİZİN

B

E

H

I

İ

K

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla"

TERCÜMEYE DAİR

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye ait *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011'de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe'ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Ehl-i Sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda bu eser, tarafımdan Türkçe'ye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler, *Te'vîlât*'ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân da *Kitâbü't-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple, ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can Beyefendi, kendisine yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Bu önemli tefsirin Türkçe'ye tercüme edilmesine verdiği destekten dolayı sayın Başkan'a teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtü'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi, Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazan kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlât'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عزّ وجلّ) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç mutsuz olmadım!"

(Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU